MEYDAN - LAROUSSE

2

BÜYÜK LÛGAT
ve
ANSİKLOPEDİ

ikinci cilt

MEYDAN YAYINEVİ

Cağaloğlu, Sultanmektebi sokak, 23-25, İstanbul

renkli resimler ve haritalar

renkli yaprakların arasında bulunduğu sayfalar

48- 49	BAĞDAT KÖŞKÜ - BAKIR
96- 97	BALE
104-105	BALIKESİR - BALIKLAR (2 yaprak)
160-161	BARBAROS - BAROK sanatı (2 yaprak)
192-193	BAŞ süslemeleri - BAŞ ve BOYUN
216-217	BAYEZİD I - BAYEZİD II
224-225	BAYRAK (2 yaprak)
256-257	BEBEKÇİLİK - BELÇİKA ve LÜKSEMBURG haritası - BAYINDIRLIK (2 yaprak)
296-297	BERGAMA - BİLECİK
408-409	BİNGÖL - BİTKİ ÖRTÜSÜ haritası - BİTLİS (2 yaprak)
432-433	BİZANS sanatı
456-457	BİYOLOJİ - BOĞAZİÇİ
472-473	BOLU - BURDUR
544-545	BÖCEKLER
576-577	BREZİLYA haritası - BULGARİSTAN haritası
656-657	BURSA - BÜYÜK BRİTANYA haritası (2 yaprak)
744-745	CAM - CAMCILIK
752-753	CAMİ
840-841	Mevlânâ CELÂLEDDİN RÛMÎ
856-857	CENNET, CEHENNEM
872-873	CEVHERLER (2 yaprak)
952-953	CİLTÇİLİK (2 yaprak)

© 1960, Librairie Larousse, Paris
© 1969, MEYDAN Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.

1960 fransızca Grand Larousse Encyclopédique'in, 1969 türkçe Büyük Lûgat ve Ansiklopedi'nin fasikül halindeki ilk sayılarının yayım tarihidir. Herhangi bir muafiyete başlangıç teşkil etmemekle beraber, kanun gereğince belirtilmiştir. Her ciltte tekrarlanan bu tarihlerin, ciltlerin gerçek baskı tarihleriyle ilgisi yoktur.

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ'nin (Meydan-Larousse) adı, muhtevası, resim ve haritaları, sayfa ve cilt şekil ve düzenleriyle ilgili her çeşit hak, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti. ne aittir.

Meydan-Larousse'u yayımlayanlar

Safa KILIÇLIOĞLU, Nezihe ARAZ, Hakkı DEVRİM

yayıma katılanlar

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Münir AKTEPE, Ord. Prof. Şükrü BABAN, Ord. Prof. Dr. Besim DARKOT, Prof. Dr. Nihat ERİM, Burhan FELEK, Prof. Dr. Macit GÖKBERK, Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, Prof. Sabri Esat SİYAVUŞGİL (öl. 1968), Prof. Dr. Faruk TİMURTAŞ

MERKEZ YAYIN KURULU

Hakkı DEVRİM, *genel yayın müdürü*
Nezihe ARAZ, *telif servisi şefi;* Doç. Dr. Adnan BENK, *tercüme servisi şefi;* Dr. Berke VARDAR, *lûgat servisi şefi*

YAYIN KURULU YARDIMCILARI

Oktay AKBAL, Faik BAYSAL, Necati ERKURT, İsmet Zeki EYÜBOĞLU, Aydın GERMEN, Tanju GÖKÇÖL, Ahmet GÜNKUT, Vedat GÜNYOL, Selâhattin HİLÂV, Keyise İDALI, Rauf MUTLUAY, Afif OBAY, İsa ÖZTÜRK, Hülya POTUOĞLU, Oya RİBAR, Galip ÜSTÜN, Hilmi YAVUZ

Ayşe AKMAN, Güngör ARSLAN, Filiz AYMERGEN, Güzin AZMUN, Yusuf AZMUN, Halil İbrahim BULUT, Engin BÜYÜKİNAL, Yusuf ÇOTUKSÖKEN, Aykut DERMAN, Lutfiye DOĞANAY, Aysel DUYAR, Konur ERTOP, Sema GÜNEYSU, Metin GÜNGÖR, Mehmet GÜZELŞEN, Tevfik Fikret IŞIK, Bürçin İNAN, Semin KERVANCIOĞLU, Ali KILIÇLIOĞLU, Sinan KOCAPINAR, Hasan KURBANOĞLU, Sevinç MESTÇİ, Taner MUTLU, Çiğdem ÖZEN, Aynur ÖZHAN, Ahmet PEKER, Coşkun SARMAT, Adalet SEVİN, Veli SEVİN, Süheylâ SEYHUN, Turhan TAN, Leylâ TEKAND, Teoman TUNÇDOĞAN, Seyfettin TURHAN, Perihan YURTYAPAN

TASHİH

Abdülkadir ÇAKIR, *şef*
Nihat EMENLİ, Betül ÖZKES, Orhan SEÇİLEN, Mürsel ARICI, Hulki AKTUNÇ

RESİMLEME

Nurettin ERKILIÇ, *fotoğraf;* Nejat GÖNENÇ, *resim;* Doç. Dr. Ali ALPARSLAN, Bekir PEKTEN, *hat;* Zeki BAŞAR, Mansus TETİK, *harita;* Turgut KUT, *araştırma.* (Fotoğrafları kullanılan sanatçılar ve faydalanılan kuruluş, arşiv ve koleksiyonlar ayrı ayrı belirtilmiştir.)

ARŞİV

İbrahim HOYİ, *şef*
Fuat ÇELEBİ, Necdet GÖKALP, Mustafa ŞAHİN, Dursun Ali YASAVUL, Fazlı YILMAZ

TEKNİK SERVİSLER

Müeddep ERKMEN, *şef*
Tahir CİMTAY, Feridun CİMTAY, Ethem GÜRDİL, Ömer EKEN, Suphi KAYAKIRAN, Sabri ŞEBER, *dizgi-tertip;* Akın KAMACIOĞLU, *sayfa düzeni;* Muharrem KALYONCU, Mustafa GÜLBAY, Hakkı TEZER, *filim-montaj;* Hüsnü TOPAÇ, Hikmet AYAYDIN, Vecihi AKDÖŞ, Niyazi BİTİŞ, Ahmet BULUT, *baskı;* Hasan GÜRKAN, *kırma-katlama*

İDARE-MUHASEBE

Hâmit TURAN, *şef*
Ayten AKÇAY, *muhasebe;* Rıdvan SELÖZ, *abonman-sevkiyat*

yazarlar ve mütercimler

ACAROĞLU (Türker), *Millî Eğitim Bakanlığı Basma Yazı ve Resimleri Derleme müdürü*
basın tarihi, kütüphaneler

AKERSON (Fatoş), *ingilizce mütercimi*
genel konular

AKKOYUNLU (Zeki), *yüksek zıraat mühendisi*
zıraat

AKTEPE (Dr. Münir), *İstanbul üniversitesinde profesör*
tarih

ALKIM (Dr. U. Bahadır), *İstanbul üniversitesinde profesör*
eski önasya dilleri

ALNIAK (İlhan), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

ALPARSLAN (Dr. Ali), *İstanbul üniversitesinde doçent*
güzel sanatlar

ALTINLI (Dr. Enver), *İstanbul üniversitesinde profesör*
jeoloji

ALTINOVA (Nesrin), *mütercim*
genel konular

AND (Metin), *Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde öğretim görevlisi*
temaşa sanatları, tiyatro

ANGIN (Ahmet), *mütercim*
genel konular

ARAR (İsmail), *avukat, Millet Meclisi başkan vekili*
Cumhuriyet tarihi

ARSEVEN (Rıza), *eskrim uzmanı*
spor

ARSEVEN (Veysel), *musiki öğretmeni*
folklor

ARTUK (İbrahim), *İstanbul Arkeoloji müzesinde nümismat*
nümismatik

ARTÜZ (İlham), *Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü Deniz kısmı şefi*
balıkçılık

ATABEYOĞLU (Cem), *gazeteci, spor yazarı*
spor

ALTAN (Dr. Sabahat), *İstanbul üniversitesinde profesör*
nümismatik

AYGÜN (Burhanettin), *İstanbul Terzilik okulunda öğretmen*
terzilik

BAÇ (Nurettin), *İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen*
kimya

BARA (Dr. Metin), *İstanbul üniversitesinde doçent*
biyoloji

BARIN (Emin), *Güzel Sanatlar akademisinde öğretim üyesi*
ciltçilik

BARUTÇU (Şinasi), *mütercim*
fotoğrafçılık

BAŞARAN (Ekrem), *mütercim*
genel konular

BAYKURT (Şerif), *Millî Eğitim Bakanlığı Millî Folklor enstitüsü müdür muavini*
folklor

BAYTOP (Dr. Asuman), *İstanbul üniversitesinde profesör*
eczacılık

BENGİSU (Dr. Ünal), *İstanbul üniversitesinde doçent*
tıp

BERK (Nurullah) *İstanbul Güzel Sanatlar akademisi üyesi*
güzel sanatlar

BESBELLİ (Saim), *emekli deniz albayı*
ordu ve askerlik

BİL (Selim), *saatçilik uzmanı*
saatçilik

BİRÖN (Dr. Cemal), *İstanbul üniversitesinde doçent*
madencilik

BOZKURT (Ali Rıza), *emekli kurmay albay*
ordu ve askerlik

BOZKURT (Işık), *mütercim*
fotoğrafçılık

BÖREKÇİ (Çetin), *İstanbul üniversitesinde asistan*
tarih

BURAN (Halûk), *yüksek elektrik mühendisi*
radyoteknik, televizyon

BÜYÜKTİMKİN (Nadir), *mütercim*
eczacılık

CAFEROĞLU (Dr. Ahmet), *İstanbul üniversitesinde profesör*
edebiyat tarihi

CANBERK (Osman), *emekli kurmay binbaşı, Harp akademileri fransızca öğretmeni*
ordu ve askerlik

CEMGİL (Adnan), *mütercim*
genel konular

CEYLAN (Veyis), *Teknik üniversitede asistan*
bayındırlık

CUMBUR (Müjgân), *Millî kütüphane genel müdürü*
kütüphanecilik

ÇAYLIGİL (Şadan), *mütercim*
müzik

ÇELTİKÇİ (Fikret), *Türkiye Sınaî Kalkınma bankasında müşavir*
motor

ÇIĞ (Dr. Kemal), *İstanbul Topkapı Sarayı müzesi müdürü*
hat sanatı

ÇIĞRI (İsmail), *Sanat enstitüsü öğretmeni*
teknoloji

ÇOKAY (Önder), *İstanbul üniversitesinde asistan*
halk sanatları

DARKOT (Dr. Besim), *İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör*
coğrafya

DERİN (F. Çetin), *İstanbul üniversitesinde uzman*
tarih

DEVRİM (Gülseren), *avukat, mütercim*
genel konular

DİAMANDİ (Atina), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

DİKER (Mümtaz), *kaptan*
denizcilik

DİZER (Dr. Muammer), *Kandilli rasathanesinde doçent*
astronomi

DUBOİS (Pierre), *St. Louis kilisesi başpapazı, Galatasaray lisesinde felsefe öğretmeni*
Hıristiyanlık

DURAL (Dr. Mustafa), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

DUYURAN (Rüstem), *İstanbul Arkeoloji müzesi eski müdürü*
arkeoloji

EBUZZİYA (Ziyad), *gazeteci, mütercim*
genel konular

ERBEN (Dr. Reyan H.), *avukat, mütercim*
Masonluk

ERDEM (Sinan), *spor yöneticisi, mütercim*
spor

ERGÜVEN (Rıza), *Tekel enstitüleri müdürü*
içki sanayii

ERYATAĞAN (Mehmet Ali), *mütercim*
demiryolu

EVREN (Güngör), *Teknik üniversitede asistan*
demiryolu

EVRENOS (Abdullah), *emekli öğretmen*
fizik

EVRİM (Dr. Selmin), *İstanbul üniversitesinde doçent*
psikoloji

EYİCE (Dr. Semavi), *İstanbul üniversitesinde profesör*
sanat tarihi

GÖKCAN (Muzaffer), *Kurbağa Adamlar kulübü asbaşkanı*
sualtı sporları

GÖKDENİZ (Sermet), *Emekli kurmay albay, Denizcilik bankası eski genel müdürü*
askerlik, denizcilik

GÖKGÖL (Mirza), *İstanbul Yeşilköy Zırai Araştırma enstitüsü eski müdürü*
zıraat

GÖKMEN (İsmail), *matematik öğretmeni*
astronomi

GÜRKAN (Dr. Kâzım İsmail), *İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör*
tıp

GÜRKAN (Dr. Suat İsmail), *İstanbul üniversitesinde profesör*
tıp

GÜROL (Ender), *mütercim*
genel konular

GÜVENÇ (Lütfü), *emekli general*
ordu ve askerlik

HIZAL (Ali Rıza), *yüksek mühendis, İstanbul Yeşilköy havaalanı teknik müdürü*
elektronik

İLGÜREL (Mücteba), *İstanbul üniversitesinde asistan*
tarih

İNSEL (Rıfat), *tıp doktoru, mütercim*
tıp

İŞGÜVEN (Hazım), *emekli kurmay albay*
ordu ve askerlik

KAFALI (Dr. Mustafa), *İstanbul üniversitesinde asistan*
tarih

KARAMANLIOĞLU (Dr. Ali), *İstanbul üniversitesinde doçent*
dilbilgisi

KARLIDAĞ (M. Fazıl), *emekli albay*
ordu ve askerlik

KAZANCI (Aydın), *avukat, İstanbul barosu başkan vekili*
hukuk

KERİMOĞLU (Dr. Sabahattin), *İstanbul üniversitesinde profesör*
tıp

KİRYAZİS (Kiryaki), *yunanca mütercimi*
genel konular

KOCAYUSUFPAŞAOĞLU (Dr. Necip), *İstanbul üniversitesinde profesör*
hukuk

KORAP (Ali Rıza), *İstanbul Üsküdar Türk Kız koleji müdürü*
islâm tarihi

KUT (Dr. Günay), *İstanbul üniversitesinde asistan*
eski türk edebiyatı

KÜFREVİ (Dr. Kasım), *İstanbul üniversitesi eski doçenti, milletvekili*
islâm felsefesi

MERÇİL (Dr. Erdoğan), *İstanbul üniversitesinde asistan*
tarih

MİLANİ (Dr. Ali), *İstanbul üniversitesinde okutman, farsça mütercimi*
genel konular

MORALI (Dr. Süeda), *İstanbul üniversitesinde doçent*
istatistik

MORAN (Tulya), *mütercim*
genel konular

MOROĞLU (Dr. Erdoğan), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

MUSA (Abdullah), *uzakdoğu dilleri uzmanı, çince mütercimi*
genel konular

NECATİGİL (Behçet), *şair, yazar, İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen*
çağdaş türk edebiyatı

NİGİSBERK (Nejat), *İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller okulunda okutman*
genel konular

NOVOVİTCH (Nichel), *Cudo federasyonu teknik direktörü, 4. Dan*
cudo

NUTKU (Dr. Özdemir), *Ankara üniversitesinde doçent*
tiyatro

ORHONLU (Dr. Cengiz), *İstanbul üniversitesinde doçent*
tarih

ÖLÇEN (Süleyman), *İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen*
matematik

ÖNCEL (Rafet), *mütercim*
zıraat

ÖNDER (Mehmet), *Millî Eğitim bakanlığı kültür müsteşarı*
müzecilik

ÖNOL (Nihal), *avukat, mütercim*
genel konular

ÖVÜNÇ (Turgut), *yüksek mühendis mimar, İstanbul Teknik okulda öğretmen*
mimarî, inşaat

ÖZBEL (Dr. Kenan), *İstanbul üniversitesinde profesör*
halk sanatları

ÖZERDİM (Dr. Sami), *yazar*
kitaplar

ÖZÖN (Nijat), *tenkitçi, mütercim*
sinema

ÖZTELLİ (Cahit), *Millî Eğitim Bakanlığı Millî Folklor enstitüsü müdürü*
folklor

ÖZTUNA (Yılmaz), *yazar, milletvekili*
musiki

PEKMAN (Dr. Adnan), *İstanbul üniversitesinde doçent*
eskiçağ tarihi

SAFOĞLU (Dr. Recep), *Teknik üniversitede doçent*
metalürji

SAV (Ömer Atillâ), *avukat, tenkitçi*
tiyatro

SEZER (Hüseyin), *arkeolog*
arkeoloji, eskiçağ tarihi

SOYSAL (Güngör), *arkeolog*
arkeoloji

SÖZEN (Dr. Metin), *Teknik üniversitede asistan*
tarihî mimarî

SÖZER (Önay), *İstanbul üniversitesinde asistan*
felsefe

STERN (Robert), *ispanyolca mütercimi*
genel konular

SUN (Selim), *emekli general*
ordu ve askerlik

SÜER (Hikmet), *emekli general*
askerlik, havacılık

ŞENER (Dr. Sevda), *Ankara üniversitesinde doçent*
tiyatro

TALASLI (Mesut), *İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen*
tarih

TARHAN (Taner), *İstanbul üniversitesinde asistan*
arkeoloji

TEKİL (Firuzan), *spor yöneticisi, yazar*
spor

TEREM (Dr. Haldun M.), *İstanbul üniversitesinde profesör*
kimya

TİKVEŞ (Dr. Özkan), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

TOPUZ (Gazanfer), *mütercim*
iktisat

TÖMEK (Fikret), *İstanbul Atom Reaktörü Radyo-İsotop üretimi bölüm şefi*
nükleer fizik

TULGAR (Dr. Erman H.), *Teknik üniversitede asistan*
metalürji

TUNAY (İhsan), *İstanbul Arkeoloji müzesinde asistan*
arkeoloji

TUNCEL (Dr. Metin), *İstanbul üniversitesinde asistan*
coğrafya

TUNCER (Dr. Talât), *İstanbul üniversitesinde asistan*
matematik, fizik, mekanik

TURHAN (Dr. Vahit), *İstanbul üniversitesinde profesör*
ingiliz edebiyatı

TÜRKKAN (Vedat N.), *Spor ve Gençlik Bakanlığı İstanbul Binicilik ajanı*
binicilik

TÜREL (Mukdim), *yüksek elektrik mühendisi*
elektrik

TÜTER (Cemaliye), *İstanbul Cağaloğlu Kız enstitüsünde öğretmen*
ev ekonomisi

URAL (Dr. Kenan), *İstanbul üniversitesinde doçent*
istatistik

YALIN (Nail), *yüksek mühendis*
tekstil

YAŞA (Dr. Memduh), *İstanbul üniversitesinde profesör*
iktisat, maliye

YAZICI (Dr. Tahsin), *İstanbul üniversitesinde profesör*
arapça

YENER (Faruk), *radyo yöneticisi, tenkitçi*
opera

YILDIZ (Dr. Hakkı D.), *İstanbul üniversitesinde asistan*
tarih

YÜCEL (Dr. M. Nadir), *yüksek mühendis*
sibernetik

AYR

AYVALIK körfezinde Tımarhane adası

AYRIŞMAK ortaklş. f. Birbirinden ayrılmak, birliği bozmak. *Esk.* Tahallül etmek.

— Kim. Cismi meydana getiren elemanların birbirinden ayrılması sonucu birleşik halin bozulması.

◆ **Ayrışma** i. Birleşmiş elemanların ayrılması.

— Fonet. Bir fonemin, benzer özellikleri olan diğer bir fonem üzerinde yaptığı değişiklik. Ayrışmanın birçok derecesi vardır; ya kısmen olur veya tamamen. Ayrışma, değişikliğe uğrayan fonemin düşmesine sebep olduğu vakit tamdır: meselâ fransızca «*pèlerin*» kelimesinde, *peregrinum*'un birinci *r*'si, ikinci *r* tarafından ayrışmaya uğratılmıştır. (*Zt.* BENZEŞİM.)

— Kim. Bir lipidin yağ asitleri ve gliserol'a ayrılması. (Bu olaya HİDROLİZ de denir.) ‖ Bazı bileşik cisimler belli ısı ve basınç şartları altında, kendi bozunma ürünleriyle bir arada bulunduruldukları zaman meydana gelen sınırlı tepkime. (*Eşanl.* ÇÖZÜŞME.) ‖ *Elektrolitik ayrışma,* bir cismin moleküllerinin bir kısmının iyonlara ayrıldığı işlem. (Bk. ELEKTROLİZ, ARRHENİUS.)

— Leng. Homeros çağı yunancasında, bir diftong'un (diphtongue) veya bir uzun ünlünün ayrı iki ünlüye ayrılması (*horasthai, horaasthai*).

— Mekan. Bk. AYRILMAK.

— Opt. Bk. AYRILMAK.

— ANSİKL. Kim. *Ayrışma* kavramı üzerinde ilk defa H. Sainte-Claire Deville durdu. 1864'te Paris Kimya derneğinde Deville'in bu konuda verdiği dersler, modern kimya teorilerinin başlangıcı sayılır. O tarihten sonra Debray, İsambert, Troost ve Hautefeuille özellikle ayrışmayı incelediler. Bu konuda bazı ipuçları verelim:

● ÇOKYAPIMLI SİSTEMLER. *Çokyapımlı*, yani bileşiğin katı olduğu ve ayrışma ürünlerinden hiç olmazsa birinin gaz halinde bulunduğu bir sistemde, Debray'nin kalsiyum karbonat, İsambert'in amonyaklı klorürler üzerinde araştırmaları kesin bazı kanunlar ortaya koydu:

1. *Kalsiyum karbonat. Debray'nin deneyleri.* Bir manometreye bağlı porselen bir kap içinde, sabit bir ısıda (T), İzlanda spatı ısıtılır; bu kap gerek bir vakum pompası gerek karbon gazı dolu bir depoyle irtibat haline konulabilir. Basıncı azamî F'ye kadar yükselen karbon anhidrit açığa çıkar. Vakum pompasıyle gaz alınırsa, karbonat yeni bir ayrışmaya uğrar ve F basıncının eski haline gelmesine kadar bir miktar karbon gazı serbest kalır. Böylece, F basıncı altında susuz kireç ve gaz çökeltisi ile karbonat tamamen ayrışmaya uğramış olur.

F basıncından daha yüksek bir basınç altında karbon gazı verilirse, T ısı derecesi aynı olmak üzere, gaz, basıncı F'nin değerine eşit olacak şekilde kireçle birleşir. Demek ki iki ters tepkime aynı ısı derecesinde meydana gelebilir. Yön, gazın basıncına bağlıdır. Denge basıncına, T ısı derecesinde *ayrışma gerilimi* denir.

2. *Amonyaklı klorürler.* İsambert, iki gümüş klorür $AgCl, 3NH_3$ ve $AgCl, 3/2NH_3$ üzerinde deneyler yaparak bu sonuçları genelleştirdi.

3. *Tozlaşma.* Debray'nin gösterdiği gibi bir tuzun tozlaşması (veya tersi, *sulanması*), tuzun içinde bulunduğu atmosferdeki su buharının basıncına ve hidratlı tuzun bulunduğu ısıda, bu basıncın ayrışma geriliminden daha büyük veya küçük olmasına bağlıdır.

● BİR YAPIMLI SİSTEMLER. Bütün elementlerin gaz halinde bulunduğu sistem:

1. *Su buharı.* Akkor halde bulunan platin ile suyun ayrışması; — Grove'dan beri bilinen bir olay — Sainte Claire Deville tarafından ayrışmanın özel bir durumu olarak açıklandı. 1 500°C'de ayrışan su buharının âletin daha az sıcak yerlerinde yeniden meydana geldiğini gösterdi.

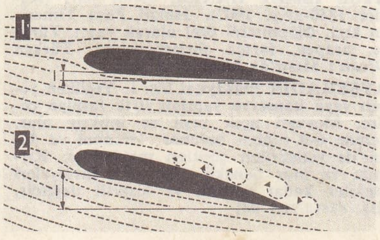

2. *Karbon oksit, kükürt gazı, klorlu hidrojen* v.b. *Sıcak ve soğuk tüp* denen bir âletle, yine Sainte-Claire Deville bu gazların ayrışmasını açıkça ortaya koydu. İyice ısıtılan porselen tübün ekseni üzerine, gümüşlü pirinçten yapılmış daha dar bir tüp yerleştirilir. Bu tüpün içinde soğuk bir su akımı dolaşır. İki tüp arasındaki halka şeklindeki boşluktan, ayrışmaya uğratılacak gaz geçirilir. Karbon oksit etkisiyle gümüşlü yüzey karbonla kaplanır; kükürt gazıyle meydana gelen gümüş sülfürden dolayı, yüzey siyah bir tabakayle örtülür. Bu, ısı etkisiyle bir ayrışma olduğunu gösterir; ayrışan elementler soğuk iç tübe değerek soğuduğundan bileşiği yeniden meydana getirmek için tepkime gösteremezler. Soğuk tüp malgamayle kaplanmışsa, klor gazı etkisiyle yüzeyinde bir civa klorür tabakası meydana gelir. Günümüzde ayrışma tepkimeleri, *kimyevî dengeler*'e varan daha genel ayrışma tepkimeleri grubu içinde yer alır; ayrışmalardan doğan sistemler denge*lerin genel kanunlarına uyar.

◆ **Ayrışık** sıf. *Yeni.* Ayrılmış. ‖ Ayrı cinsten. ‖ Çeşit çeşit.

— Fiz. *Ayrışık odak,* yalnız önemli bölümün seçik görülüp, geri kalanların odak dışı kalmasını sağlayan düzen.

◆ **Ayrışıklık** i. *Yeni.* Ayrılmış olma hali.

◆ **Ayrışım** i. *Yeni.* Ayrışmak işi.

◆ **Ayrıştırmak** ettrg. f. Bütünün bozulmasına sebep olmak, çözdürmek.

— Opt. *Işığı ayrıştırmak,* bir prizma veya prizmalar topluluğu (veya girişimle ilgili olaylar) yardımıyle, ışığı meydana getiren

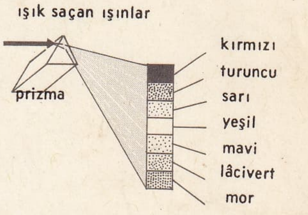

ayrılma (veya ayrışma) [opt.]

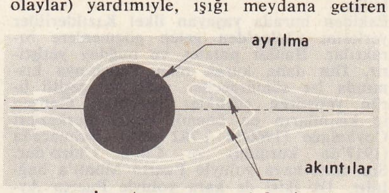

ayrılma (veya ayrışma) [mekan.] Hücum açısı < 18°: 1. İnce akıntıların normal akışı; 2. Hücum açısı >20°: ince akıntıların ayrılması

Foto. Hakkı Devrim (MEYDAN)

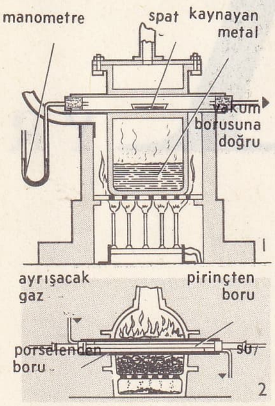

ayrışma
1. Kalsiyum karbonatın ayrışmasını incelemek için Henry Debray'ın aygıtı; 2. Sainte-Claire Deville'in aygıtı (soğuk ve sıcak boru).

basit ışınımları görünür hale getirmek. (Bk. TAYF.) [LM]

AYRIT i. *Yeni.* Mat. İkidüzlemli bir açı yapan iki düzlemin arakesiti. *Esk.* Dılı mücessem. (Genel olarak, *ayrıt* adı bir prizmada, bir piramitte, herhangi bir çokyüzlüde yüzlerin arakesitleri için kullanılır.) ‖ *Dönüm ayrıtı,* açılabilir düzgün bir yüzeyin her noktasında, bu noktadan geçen doğrulu anaçizgiye teğet olan eğri. (L)

AYRITAÇYAPRAKLI blş. sıf. Taçyaprakları ayrı olan çiçeklere denir. ‖ *Ayrıtaçyapraklılar,* taçyaprakları ayrı olan tohumlu bitkilerin eski altsınıfı. (L)

Ayrı Yol (*l'Immoraliste*). Andre Gide'in hikâyesi (1902). Yazar, özentisiz bir anlatımla, ilkelere aşırı derecede bağlı bir gencin yavaş yavaş özgürlüğüne kavuşarak kendini bulmasını dile getirir. Michel, günden güne gelenek ve ilkelere bağlılıktan sıyrılır, kendini zevke verir. Ahlâk dışı oluşundan gurur ve sevinç duyar. Birçok yönüyle Nietzsche'yi andıran eser, bir bakıma *Dünya Nimetleri*'ni (Nourritures Terrestres) tamamlar. (L)

AYRSHİRE, İngiltere'de ida. bölge. İskoçya'nın güneybatısında Lowlands ile güneyde Highlands kıyılarına kadar uzanır; 345 900 nüf. Merkezi *Ayr.*

— *Ayrshire ırkı,* anayurdu Ayrshire olan sığır cinsi. Süt verimi yüksektir. Boyu kısa olan Ayrshire ineklerinin olgun yaşta ağırlığı, yaklaşık olarak 450 kg'dır. (L)

AYRTON (Hertha), ingiliz kadın fen bilgini (1854-1923). Elektrik arkı üzerine yaptığı çalışmalarla ün kazandı. Londra'da fen okudu ve W. E. Ayrton ile evlendi. (W. E. Ayrton, John Peny ile birlikte yaptığı elektrik ölçme çalışmalarıyle, özellikle de dinamometre ve wattmetre üzerindeki çalışmalarıyle tanınır.) Mrs. Ayrton, ününü sağlayan elektrik arkı çalışmalarına 1883'te başladı. *The Electric Arc* (Elektrik Arkı) adlı eseri 1902'de yayımlandı. 1903'te Denizcilik bakanlığı Ayrton'dan projektör ile ilgili bazı meseleleri çözmesini istedi. 1904-1908 Arası hazırlanan dört rapora Mrs. Ayrton'un büyük katkısı oldu (sonuncu raporu tek başına hazırladı). Mrs. Ayrton kocasının ölümünden sonra da bu konu üzerinde çalışmalarını sürdürdü. Zehirli gazları geri püskürtmek için bulduğu vantilatörden savaş sırasında Fransa cephesinde yararlanıldı. (M)

AYRTON (William Edward), ingiliz fizikçisi ve mühendisi (Londra 1847-ay.y. 1908). Hindistan telgraf servisinde çalışma hayatına başladı (1868). Sonra Tokyo'da fizik, Londra'da elektroteknik profesörü oldu. Elektroteknik üstüne yazdığı birçok makaleden başka, *Practical Electricity* (Pratik Elektrik) [1887] adlı eseri yayımladı. Kontak potansiyel farklarına ait ölçüler ve birçok elektrik ölçme cihazının icadı onun eseridir. (L)

AYSAR sıf. ve i. Ayın etkisinde kalan. Ayın etkisiyle huyunun değiştiği sanılan kimse; değişken huylu, kararsız, tuhaf. (L)

AYSBERG i. (ing. *iceberg*). Coğ. Bk. BUZDAĞI.

AYSEN, Güney Şili'de il; 37 803 nüf. (1960 sayımına göre); 39 994 mil kare yüzölç. Bütün mevsimler yağmurlu, serin ve soğuk geçer. Taitao yarımadası, Chonos adaları, Moraleda-Elephant kanalları güney kıyılarını meydana getirir. Gerek güneyde, gerek doğuda And yapısı hâkimdir. Andlara bağlı olan bir volkanlar dizisi Puerto Aysen'in kuzey batısında son bulur. Dağların arasında buz kaplı vâdi ve fiyortlar vardır. Buzullar bazı yerde denize kadar uzanır. Daha alçak bölgeler kışın yaprağını dökmeyen ağaçlarla kaplıdır. Nehirleri çoğunlukla Pasifik kıyılarından denize dökülür.

Eskiden burada yaşayan ilkel Kızılderililer yerlerini Chiloe'den gelen göçmenlere bıraktılar. Bunlar patates ve buğday yetiştirir. İlin daha kurak olan Patagonya kısmında ise sömürgeciler geniş ve çeşitli ürün yetiştiren çiftlikler kurdular. Gelişen iç kısımların en önemli ticarî merkezleri Coyhaigue (1960'ta 8 782 nüf.), Balmaceda (1917'de kuruldu) ve Chile Chico'dur. Son ikisi hava yoluyle Puerto Montt'a bağlıdır. İlk ikisi de kara yoluyle Puerto Aysen'e bağlıdır (1960'ta 5 488 nüf.). Burası ilin merkez ilçesidir. Kereste, kurşun, çinko, gümüş işlenmektedir. (M)

AYSFİLT i. (ing. *ice-field,* buzlu alan). Kutup bölgelerindeki geniş buzul parçaları. (L)

AYŞ veya **IYŞ** i. (ar. *ᶜayş*). *Esk.* Yaşayış, yaşama. ‖ Yiyip içme, hayatın zevkini tatma.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Ayş-i deh-ruz,* on günlük hayat. Bu dünyadaki kısa hayat. ‖ *Ayş ü dem eylemek,* içki içerek eğlenmek: «*Ta subh olunca her gece ayş ü dem eyleriz*» beytini *Baki de, Nef'i de söyleyemezdi* (N. Ataç). ‖ *Ayş ü nûş* (*işret*), yiyip içip eğlenme. ‖ *Ayş ü tarab,* eğlence, çalgı ile yiyip içme: *Ümit, neşe, muhabbet, visal, ayş ü tarab* (Tevfik Fikret).

◆ **Ayşuşe** i. Eğlenceli, zevkli hayat. (M)

AYŞE, ar. **Aişe,** Hz. Muhammed'in üçüncü zevcesi, ilk halife Ebu Bekir'in kızı (Mekke 614-Medine 678). Hatice'nin ölümü üzerine yakınlarının tavsiyesi ile Peygamber, Ebu Bekir'den Ayşe'yi istedi. Hicretten iki yıl önce nikâhlandılar. Hicretten altı ay sonra da evlendiler. Bu sırada Ayşe dokuz yaşında bulunuyordu. Küçük olmasına rağmen Peygamber'in sevgisini kazandı ve onunla bazı seferlere katıldı.

Hz. Muhammed vefat ettiği zaman Ayşe 18 yaşındaydı. O zaman Müslümanların, büyük bir çoğunluğu tarafından *Ummü'l-müminin* (müminlerin anası) olarak tanındı. Ayşe bundan sonra bazı siyasî olaylara katıldı. Halife Osman'a muhalifti ve her fırsatta onun hilâfetten çekilmesi gerektiğini söylüyordu, buna rağmen, onun şehit edilmesinden sonra Ali'nin halifeliğini tanımadı ve Osman'ın intikamını almak bahanesiyle harekete geçti. Talha ve Zubeyr ile birleşip beraberlerindeki kuvvetlerle Basra'ya gittiler. Ali kendisinin halifeliğini tanımayan Şam valisi Muaviye üzerine yürümeden önce Basra üzerine yürüdü. 4 Aralık 656'da geçen savaşın en önemli olayları Ayşe'nin devesinin önünde geçti. (Bk. CEMEL VAKASI.) Sonunda deve öldürüldü, Ali Ayşe'yi saygıda kusur etmeden Medine'ye gönderdi. O da artık siyasete karışmadı. Hz. Peygamber'den hadis nakledenler içinde en seçkin yeri o alır. Hz. Muhammed'den 2 210 hadis rivayet etmiştir. Zekâsı ve hafızası çok kuvvetliydi. Okuma yazma bilirdi. (M)

AYŞE (veya **AİSSÉ**) [Matmazel], çerkez prensesi (1694'e doğr.-Paris 1733). Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Ferriol kontu tarafından, dört yaşındayken 1 500 liraya satın alındı, Kont'un akrabası Madame de Ferriol tarafından büyütüldü. Onun oğulları d'Argental ve Pont-de-Veyle ile arkadaşlık etti. Régence devri sosyetesini büyüleyen Ayşe, Périgord'lu sevimli bir hovarda olan Blaise Marie d'Aydie'ye (1695'e doğr.-1768) gönlünü kaptırdı ve ondan bir kızı oldu. Célénie adındaki bu kız sonradan Nanthia vikontu ile evlendi. Evlilik dışı bir ilişkiyi sürdürmeğe katlanamayan Ayşe âşığından ayrıldı ve veremden öldü. İlk defa 1787'de yayımlanan *Mektuplar*'ında, tutkusunu büyük bir içtenlikle dile getirir. (L)

AYŞE Çukurovalı, halk şairi (XIX. yy.). Çukurova'lı veya Gülek'lidir. Şiirlerine mecmualarda rastlanır. (M)

AYŞE HATUN, Bayezid II'nin kadını (XV.-XVI. yy.). Dülkadiroğlu Alâüddevle'nin kızıdır. Yaklaşık olarak 1467 yılında, Amasya valisi şehzade Bayezid ile evlendi. Yavuz'un annesi olduğu söylenirse de doğru değildir. (M)

AYŞE HUBBA HATUN, divan şairi (XVI. yy.). Şeyh Akşemseddin'in kızı, Selim II'nin hocası Şems Çelebi'nin karısıdır. *Divan*'ından başka, tezkireler *Hurşîd ü Cemşid* adlı bir mesnevîsi de olduğunu yazar. (M)

AYŞE İSMET HANIM, divan şairi (Kahire 1840-ay.y. 1907). İsmail Paşa Timur'un kızı. Öğrenimini özel olarak yaptı. Türkçe, arapça, farsça şiirleri vardır. Türkçe *Divan*'ı Mısır'da basılmıştır. (M)

AYŞEKADIN fasulyesi blş. i. Yeşilken yenen veya konserve yapılan sırık fasulye çeşidi. Meyvesi açık yeşil ve ipliksiz olur. İçinde 6-9 tohum bulunur. İstanbul ve İzmir'de yetiştirilen çeşitleri makbuldür. Kırmızı ve mor benekli ayşekadın fasulyeleri ötekiler kadar verimli ve lezzetli değildir. (Bk. FASULYE.) [M]

Ayşekadın hanı (*Ekmekçioğlu Ahmedpaşa kervansarayı* da denir), Ekmekçioğlu Ahmed Paşa, sultan Ahmed I'in emriyle Edirne'de yaptırmıştır (1609). Mimarları Sedefkâr Mehmed Ağa ile Edirneli Hacı Şaban'dır. Han, kesme ve yontma taştan yapılmıştır, ancak çok bakımsızdır; yakın zamanlarda biraz onarılmıştır. Hanın arka yüzünde göz alıcı, büyük oymalı mermerden yapılmış pencereler vardır. (M)

Ayşe opereti, Muhlis Sabahattin Ergi'nin bestelediği üç perde üzerine kurulu operet. Genellikle türk halk ezgileri etkisinde armonize edilmiş şarkılarla işlenmiştir. (M)

AYŞE SULTAN, Bayezid II'nin kızı (Amasya, ?-İstanbul, ?). Bayezid II'nin Amasya'da bulunduğu sıralarda Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa ile evlendi. Edirne'de bir cami, Gelibolu'da mescit ve mektep yaptırdı ve bunlara pek çok mal ve mülkünü vakfetti. (M)

AYŞE SULTAN, Ahmed I'in kızı (öl. 1656). 1611'de sadrazam Nasuh Paşa ile evlendirildi. Kocasının boğdurulmasından birkaç yıl sonra sadrazam Hafız Ahmed Paşaya nikâh edildi, fakat 1632'de ayaklanan sipahilerin kocasını öldürmeleri üzerine dul kaldı. Kardeşi Murad IV'ün emriyle Diyarbakır valisi Murtaza Paşa ile kıyılan nikâhları, paşanın 1636'da Revan'da ölümüne kadar sürdü. 1637'de kubbe vezirlerinden Celep Ahmed Paşa ile (öl. 1644), 1645'te Girit kuşatmasında ölen Ahmed Paşa (Volrat) ile, 1655'te osmanlı sarayının ortadan kaldırmak amacıyle sadrazam yaptığı, aynı zamanda sözde itibarını arttırmak için damat edinmek istediği İpşir Mustafa Paşa ile evlendirildi. Bu son kocasının da boğdurularak öldürülmesinden birkaç yıl sonra öldü. (M)

AYŞE SULTAN (Ayşe Hamîde Osmanoğlu), Abdülhamid II'nin altıncı kızı, besteci ve yazar (İstanbul 1886-ay.y. 1960). Annesi Müşfika Kadınefendi'dir. Özel öğretim gördü. Önce, sonradan Suriye cumhurbaşkanı olan Damat Ahmed Nâmi Bey ile, sonra Müşir Rauf Paşazade kurmay albay Damat Mehmed Ali Bey ile evlendi. İlkinden iki, ikincisinden bir erkek çocuğu oldu. 1924'te Türkiye'den çıktı ve 1951'de döndü. Bu süre içinde Paris'te yaşadı. Hatıralarını *Babam* Abdülhamid* (1960) adıyle önce Hayat mecmuasında, sonra kitap şeklinde yayımladı. Basılmayan hatıraları da vardır. Müzisyen olarak, çoksesli, özellikle piyano için, birçok eser besteledi. Harp, keman, iyi piyano çalardı. Aynı zamanda ressamdı. (M)

AYŞÎ, mevlevî şairi (XVII. yy.). Şam'da doğdu ve aynı yerde öldü. *Divançe*'sini Bağdat'ta yazdı. 110 Beyitlik küçük mesnevîsinin 17 beyti divançe'sindedir. Divançe, Üsküdar'da Kemankeş kütüphanesindedir. (M)

AYŞÎ Aydınlı (İsa), XVII. yy. bilgini ve divan şairi (öl. 1650). Müderrisliklerde bulundu. Tarih söylemekte üstattır. Revan seferi için tarihi vardır. (M)

AYŞÎ Bağdatlı (Hüseyin), divan şairi (XVI. yy.). Dili sade ve açıktır. (M)

AYŞÎ Kazvinli, divan şairi (XVI. yy.). Kazvin'den Anadolu'ya hicret eden Kazvin şeyhlerinden bir zatın oğludur. Mecmualarda birkaç şiirine rastlanır. (M)

AYŞÎ Mevlevî, Derviş, divan şairi ve mutasavvıfı (XVII. yy.). Şam ricalindendir. Farsça gazel, rubaî ve tahmisleri de vardır. Bazı şiirlerine mecmualarda rastlanır. (M)

Ayşoki. Folk. Muş'ta düz dizi biçiminde yalnız erkekler tarafından oynanan bir halk oyunu. Çalgı olarak davul-zurna kullanılır. (M)

AYTA i. Tiyat. Bk. İNŞAT.

AYTAÇ (Hamid), son çağın en ünlü türk hattatlarından (Diyarbakır 1891). Dedesi de hattatti; yazıyı daha ilk öğrenimi sırasında meşk etmeğe başladı, sonra Diyarbakır Askerî rüştiyesinde Hoca Vahid Efendiden rika ve Jandarma kolağalarından Ahmed Hilmi Efendiden sülüs yazısı yazdı. Abdüsselâm Efendiden de ders gördü. Ayrıca ressam Ali Rıza Beyin talebelerinden ressam Hilmi Efendiden resim yapmasını öğrendi. 1907'de Sanayii Nefise mektebi resim ve hat bölümüne girdi. 1908'de Haseki'de Gülşeni Maarif mektebinde hat ve resim hocalığı yaptı. 1910'da Harbiye mektebi matbaası

hattatlığında bulundu, sonra Erkânı Harbiyei Umumiye başhattatı hocası Mehmed Nazif Efendinin ölümü üzerine adı geçen matbaaya geçti, burada yedi yıl çalıştı. Birinci Dünya savaşı sırasında bu matbaada çalışırken Berlin Harita dairesine gönderildi; orada bir yıl çalıştı. İstanbul'a döndükten sonra serbest olarak çalışmağa başladı. Önce «Hattat Hamid Yazı Evi» adıyle Babıâli'de yazı işleriyle beraber tezhip ve gravürlük ile kabartma ve lüks etiket işleriyle de uğraştı. Hamid Bey, özellikle İstanbul'a geldikten sonra gelişti; celi sülüs'ü Nazif Efendiden, sülüs ve nesihi Kâmil Efendiden, tâlik'i de Hulusi Efendiden meşk ederek bu yazıların bütün inceliklerini kazandı. İstanbul'da Şişli camiinin hatlarını yazdı. Ayrıca özel ellerde Mısır ve Irak'ta binden fazla eseri vardır. Son çağın ünlü hattatlarından Halim Özyazıcı, kendisinden yararlanlanlardandır. (M)

AYTAŞI blş. i. Miner. Feldispattan meydana gelmiş, gümüş parlaklığında değerli bir taş. (L)

AYTBA AMRAN masifi, Güney Fas'ta Atlas okyanusu ile Tazeroualt çukuru arasında, Anti Atlas'ın batı ucunu meydana getiren dağ kütlesi; 1 250 m. İfni arazisi üzerinde uzanan bu dağın halkı yaz kış burada yaşar. (L)

AYTHİA i. Zool. Yabanî ördek cinsi.

— ANSİKL. *Aythia fuligula,* siyah renktedir. Böğrü beyazdır. Tepesinde kısa bir sorgucu vardır. *A. marila*'nın erkeği açık kül rengindedir. Başı, göğsü ve kuyruğu siyahtır. *A. ferina* kızılımsı esmer renktedir, sırtı kara, karnı beyazdır. *A. farina*'nın başı kızıl, göğsü ve kuyruğu siyah, gövdesi açık kül rengidir. Dişilerin hepsi esmer renktedir. Aythialar Avrupa ve Asya'nın kuzeyinde yaşar, kışın güneye geçerler. (Ördekgillerden.) [L]

AYTIŞMAK ortaklş. f. Tartışmak, münakaşa etmek. ‖ Belli bir ayak üzerine karşılıklı manzum deyiş söylemek. Bk. ATIŞMAK. (M)

AYTON veya **AYTOUN** (sir Robert), iskoçyalı şair (Kamerun 1570-Londra 1638). St. Andraws'ta öğrenim gördü. 1588'de burada sanat doktorasını verdi. James I'in ingiliz tahtına çıkması üzerine Sir Robert yazdığı latince bir övgüyü yeni krala ithaf etti. Böylece Kralın gözüne girdi. Yaşlılığında Charles I'in karısı Henrietta Maria'nın sekreterliğine getirildi. Gerek ingiliz sarayında, gerek dışarıda yaşadığı sürece, zamanın önde gelen kişileriyle (Ben Jonson, Thomas Hobbes ve William Harvey) yakın ilişkiler kurdu, bu kişilerin saygısını ve desteğini kazandı. Sir Robert'in şiirleri sayıca azdır, üslûbunun inceliğiyle dikkati çeker. Latince şiirlerinin bazıları Sir John Scot tarafından *Delitae Poetarum Scotorum* adlı eserde yayımlandı. Ayton'ın şiirlerinin ilk baskısı 1844'te Dr. Charles tarafından yapıldı. (M)

AYTOUN (William Edmondstoune), iskoçyalı yazar (Edinburgh 1813-Elgin yakınında Blackhills 1865). *Balckwood's Magazine*'in yazarlarındandı, dergide yayımladığı yurtseverlik baladlarını *Lays of the Scottish Cavaliers* (İskoçya Şövalyelerinin Manzum Öyküleri) [1848] başlığı altında topladı. Bundan başka komik bir destan olan *Firmilian, a Spasmodic Tragedy*'yi (Firmilian, Ispazmozlu Trajedi) [1854], uzun bir tarihî manzume olan *Bothwell*'i (1855), [1842-1844 arasında] gülünç parodileri bir araya getiren *The bon Gaultier Ballads*'ı ve *Norman Sinclair* (1861) adlı romanı yazdı. (L)

AYUDHYA, eski Koçala (Hindistan) krallığının başkenti. Daha önceleri Audh eyaleti içindeydi; bugün Uttar Pradeş'e bağlıdır. *Ramayana*'da Rama'nın oturduğu yer olarak sözü geçer. Hindu dininin kutsal yerlerinden biridir; destanlarda örnek şehir olarak tasvir edilir. Buddha dinince de kutsal bir yer olarak kabul edilir. Çünkü Koçala'ya bağlı Kapilavastu prensliğinde doğmuş olan Buddha Şakyamuni'nin, bu kentte yaşadığına ve imparator Asoka'nın çok büyük bir *stupa* yaptırdığı yerde altı yıl vaız verdiğine inanılır. Buddhacı bilgin Açraghosta'nın da bu kentte doğduğu söylenir. VII. yy. da çinli gezgin Hiuan-tsang, Ayudhya'ya gittiği zaman orada Asanga ve Vasubandhu manastırlarını görmüştü. XVI. ve XVII. yy. larda ünlü mistik Tulsi Das da burada oturdu. Hindistan'ın etkisi altında kalan bölgelerdeki birçok şehre Ayudhya şehrinin adı verilmiştir ve bunların en çok bilineni, Tayland'ın eski başkenti *Ayuthia*'dır. (L)

AYUN (El—), İspanyol Sahrası'nın merkezi, eyaletin kuzey kesiminde; 5 700 nüf. Vaha. (L)

AYUNTAMİENTO i. (isp. k. *toplanma*). İspanya ile Amerika'nın ispanyolca konuşulan ülkelerinde belediyelere verilen ad. ‖ Belediye görevlilerinin toplandığı yer.

— ANSİKL. Güney Amerika'da ispanyol sömürgelerindeki şehirler, Castilla *ayuntamiento*'su örnek alınarak, 4-12 *regidores*'ten (belediye üyesi) kurulu bir meclis tarafından yönetilirdi. Adaleti temsil eden *alcaldes ordinarios* (âdi başkan) yardımcılığındaki bir *alcalde mayor*'un (genel başkan) yönettiği bu meclis *ayuntamiento*'yu veya daha sonraki adıyle *cabildo*'yu meydana getirirdi. İlk ayuntamiento'yu 1519'da Cortes, Veracruz'da kurdu. Cabildo'lar sık sık Hint konseyine temsilciler gönderir, ticarî isteklerde bulunurlardı. (L)

AYUTİA. Tayland'da şehir. Bangkok'un kuzeyinde, Menam ırmağının iki kolunun birleştiği yerde bulunan adada il merkezi; 15 800 nüf. Büyük çapta pirinç ihraç eden ticaret merkezi. Siyam'ın eski başkenti (1350 -1767) olan bu şehir Birmanlar tarafından yıkıldı. Saray, tapınak ve pagod kalıntıları. — *Ayutia ili*: 362 800 nüf. (L)

AYUTLA, Meksika'da Guerrero eyaletinde şehir; eyalet merkezinin güneydoğusunda, deniz seviyesinden 260 m yükseltide; 15 569 nüf. Ovada ve dağlık bölgelerde (Coalzaltzin tepesi) tarım (mısır, pirinç ve meyvecilik) ve hayvancılık yapılır.

Ayutla planı, Ayutla'da, albay Villareal tarafından 1854 yılında açıklanan plan. Generallerden Alvarez ve Comonfort'un da imzaladığı bu metinde, hükûmetin tutucu politikası tenkit edilmekte, Santa Anna'ya karşı çıkılmakta ve siyasî hayatın parlamentoculuğa ve halkçılığa göre ayarlanması istenmekteydi. 1855 Yazında Mexico garnizonunun katılmasıyle hareket kısa zamanda başarıya ulaştı ve 1856 Kurucu meclisinin toplanmasına yol açtı. (M)

AYVA i. Bot. İri armut biçiminde, sarı renkte, üstü tüycüklü, buruk, ekşice meyve. Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Ayva göbekli,* göbeği çukurca. ‖ *Ayva sarısı,* ayvanın açık yeşile bakan sarı rengi. ‖ *Ayva tüyü,* ayvanın üzerindeki tüylü deri. Vücuttaki sarı ince tüyler: *Penbe ve ayva tüylü yanaklarından yaşlar yuvarlanıyor...* (Sabahattin Ali). ‖ *Ayvayı yemek. Argo.* Hoş olmayan bir durumla karşılaşmak.

— Mutf. *Ayva kompostosu,* şekerli suda pişmiş, soyulmuş ve dilimlenmiş ayva tatlısı. ‖ *Ayva kurusu,* soyulmuş, dilimlenmiş kışın komposto yapmak için güneşte kurutulmuş ayva. ‖ *Ayva marmelatı,* ayva ve şekerden yapılan ezme. Bk. ANSİKL. ‖ *Ayva reçeli,* şekerli şurupta pişirilen ayva tatlısı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Ayva,* meyve olarak fazla yenmez. Kokusu hoş olmakla beraber çok keskindir. Sert ve süngerimsi olan eti kısmı daima biraz buruktur. Hoşafı, kompostosu, reçeli v.b. çok yapılır. Ayva, peklik vericidir, mideye iyi gelir. Özü çeşitli ilâç yapımında kullanılır. Kabuğu çıkarılan tohumlarından, göz iltihaplarını iyileştiren helmeli bir sıvı elde edilir. Gene tohumlarından saç parlatıcı sıvı yapılır.

İstatistiklere göre Türkiye'de 2 900 000'den fazla ayva ağacı vardır ve 30 000 tondan fazla ayva mahsulü elde edilir. Türkiye'deki başlıca ayva çeşitleri: *ekmek ayvası,* büyük ve lezzetlidir; eti yumuşak, sulu ve tatlıdır. Olgunlaştığı zaman açık sarı bir renk alır, tüyleri azalır. Sapı orta büyüklükte ve meyveyle bitiştiği yer şişkindir. Eylülde olgunlaşır ve çiy olarak yenir. Ankara ve Batı Anadolu'nun en değerli çeşitlerindendir; *şekergevrek ayvası,* meyvesinin uzunluğu genişliğinden fazladır ve biraz armudu andırır. Kabuğu mat sarımtırak yeşilimsidir. Eti yumuşaktır, parmakla bastırılınca içeriye doğru çöküntü yapar; *yalı ayvası,* meyveleri iridir, şekli muntazam bir armudu andırır. Kokusu ve tadı hoştur; *altın ayvası,* ağacı çalı şeklindedir, verimi iyidir; adını meyvesinin altın sarısı renginden alır. Çiy olarak yenir, Ankara dolaylarının ünlü ayvalarındandır; *limon ayvası,* özellikle Amasya dolaylarında yetiştirilir; meyvesi yuvarlak veya basık yuvarlak şekilde ve orta büyüklüktedir, daha çok reçel ve marmelat yapılır; *çukurgöbek* veya *midilli ayvası,* sapının yapıştığı yer bir göbek gibi derin çöküktür. İzmir ve dolaylarında yayılmıştır, ekim ayında olgunlaşır; *gördes ayvası,* Gördes-İzmir-Pınarbaşı taraflarında yetiştirilen bu çeşit, açık sarı renkli, tatlı, suluca ve uzun bir armut şeklindedir. Geç olgunlaşan bir çeşittir, ekim ve kasım aylarına yetişir; *bencikli ayva,* püskürme lekeli olduğundan bu ad verilmiştir. İzmir'in Pınarbaşı bölgesinin en makbul ayvalarındandır; ekim ayında olgunlaşır.

— Mutf. *Ayva marmelatı.* 2 kg ayvanın kabukları soyulur, haşlanır, elekten geçirilir. İçine 2 kg şeker, 1 limon, 0,4 litre su ve istenirse hafif koku verecek kadar vanilya konur. Hafif ateşte karıştırılarak pişirilir, kavanozlara konur.

● *Ayva reçeli.* 1 kg kokulu, sarı renkli, sulu ayva alınır, üzerindeki tüyler bir bezle ovularak çıkarılır, yıkanır, dörde bölünür, içerisi oyularak çekirdekleri çıkarılır. Kabukları soyulan ayvalar 0,75 litre suda haşlanır, yumuşak hale gelince başka bir kaba alınır ve aynı suya 1,5 kg şeker katılarak şurup hazırlanır, kaynamaya bırakılır. Kaynayınca içerisine ayvalar tekrar atılır ve 45 dakika pişirilir. Ayva pişince rengi kaybolur, bunu önlemek için çekirdekleri bir tülbent içinde kaynamaya atılır ve 1 limon suyu (veya 1,5 gr limontuzu) katıldıktan sonra ateşten indirilir, kavanozlara doldurulur.

◆ **Ayvalık** i. Ayva ağaçlarının dikildiği bahçe. (ML)

AYVA ağacı blş. i. Ayva veren meyve ağacı. (Gülgillerden.)

— ANSİKL. *Ayva ağacı* (Cydonia), Doğu ve Orta Avrupa ile Asya'nın orta kuşağında yetişen küçük bir ağaçtır. Pek az türü vardır. En tanınmışı, meyvesi için bahçelerde yetiştirilen bayağı ayvadır. (*Cydonia vulgaris.*) Çiçekleri bazen büyük ve tek, bazen küçük ve kömeç şeklindedir. Meyvesi etlidir (elma gibi içinde beş bölme vardır). Ayva ağacı 4-5 m yüksekliğinde bodur bir ağaçtır. Pembemsi beyaz renkte büyük ve güzel çiçekleri vardır. Anadolu'da kendiliğinden yetişir. Avrupa'ya buradan geçmiş ve iklimine alışmıştır. Birçok bilgin, ayvanın anayurdunun Girit adası, özellikle Kydonia bölgesi civarı olduğunu söyler. Ayvanın ilmî adı da buradan gelir. Ayva, çok soğuk bölgeler hariç, Avrupa'nın her tarafında yetişebilir. Hafif ve serin topraklarl, güneşli yerleri sever. Tohumdan elde edilen fidanla üretilir. *Choenomeles* cinsinden *Çin ayvası* (*C. Sinensis*) ile *Japon ayvası* (*C. Japonica*), bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bunlar sık dallı, kırmızı çiçekli güzel ağaççıklardır. (L)

AYVACIK, Anadolu'nun batısında Çanakkale ilinde bir ilçe merkezi; 2 277 nüf. Çanakkale-Edremit yolu Ayvacık önünden geçer, Ayvacık, il merkezine 63 km uzaklıktadır. Yüksl. 275 m. İlçenin (874 km²; 25 353 nüf.) Ayvacık, Gülpınar (Külâhlı) ve Küçükkuyu bucakları içinde 67 köyü vardır. Tepelik toprakları Biga yöresinin Ege denizeyle Edremit körfezi arasındaki köşesine yayılır ve güneybatıda Bababurnu ile sona erer. Özellikle güney kıyıları zeytinliklerle kaplıdır. Bu kıyıda, ilçe merkezine 18 km'lik iyi bir yolla bağlı Assos (Behram kalesi) kalıntıları bulunur. İlçenin geçim kaynakları arasında palamut, zeytin, meyvecilik ve ormancılık sayılabilir. (M)

AYVACIK, Orta Karadeniz bölümünde Samsun ilinin Çarşamba ilçesine bağlı bucak; 20 908 nüf.; 20 köy. Bucak merkezi olan dağınık evli Ayvacık köyü (1 121 nüf.) Çarşamba'nın 28 km güneyinde bulunur. Bucak topraklarından, ormanlık tepeler arasında Yeşilırmak geçer. (M)

AYVALIK, Ege bölümünün kuzey kısmında, Balıkesir ilinde ilçe merkezi şehir; 16 283 nüf. Edremit körfezinin güney kenarında, önü Yunt adaları (merkezi *Alibey*)

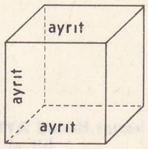

ayrıt (mat.)

Matmazel AYŞE
Rosalba Carriera'nın eseri
(Périgueux müzesi)

AYŞE
Hz. Muhammed'in hanımı
Eski bir minyatürden

Foto. Arch. phot. (LAROUSSE) : N. Erkılıç (MEYDAN)

hattat **Hamid AYTAÇ**'ın bir el yazısı

Hamid AYTAÇ

aythia farina

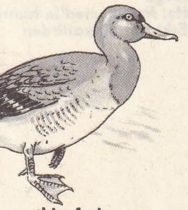

aythia ferina

ile kapanmış bir koy kenarında, etekleri zeytinlikler, yukarı kısımları çam ağaçlarıyle kaplı tepelerin önünde kurulmuştur. Ayvalık, komşusu Edremit ile beraber, Türkiye'nin en önemli zeytinyağı ve sabun üretimi merkezidir. Önünde girintili çıkıntılı adaların serpildiği, zeytinlik ve ormanlarla kaplı kıyıları balıktan yana zengin olduğu gibi, şehir yakınında fevkalâde güzellikte plajlar (Sarmısak plajı) vardır. Şehrin dar sokaklarında taş yapılı evlerin bulunduğu eski mahalleleriyle, kıyıda güzel köşk ve otellerin dizildiği yeni semtleri (Çamlık semti) arasında büyük farklar görülür. Ayvalık'ta ulaşım kara yollarıyle, Balıkesir'e, Çanakkale'ye ve İzmir'e doğru sağlanır. Koy'un dolması yüzünden büyücek tonajlı gemiler Ayvalık'a gelememektedir.

Ayvalık, XVIII. yy. da aslında Türklerin çoğunlukta bulunduğu bir çevrede Yunanistan'dan gelen göçmenlerin yerleştiği bir şehir olarak gelişmeğe başladı; şehir rumları XIX. yy. başlarında yunan ayaklanmasına katıldılar ve ayaklanma sona erince evlerini yakıp adalara çekildiler, fakat 10 yıl sonra yurtlarına dönmelerine izin verilince tekrar buraya gelip yerleştiler ve Ayvalık'ı geliştirdiler.

Birinci Dünya savaşı sonunda İzmir'i işgal eden Yunanlılar 29 mayıs 1919'da Edremit'i de aldılar, fakat burada 172. alay kumandanı yarbay Ali Beyin (Çetinkaya) direnmesiyle karşılaştılar. Üç yıldan fazla süren bir işgalden sonra Ayvalık, 15 eylül 1922'de kurtarıldı ve nüfus mübadelesi sırasında, Yunanistan'a giden Rumların yerine adalardan ve Makedonya'dan gelen Türkler buraya yerleştirildi.

Ayvalık ilçesinin (266 km², 30 213 nüf.) Altınova bucağı ile beraber 17 köyü vardır. Çeşitli geçim kaynakları arasında zeytinyağı ve sabun üretimi başta gelir. (M)

Ayvalık cephesi, yunan işgaline karşı kurulan silâhlı ilk mukavemet cephesi. Yunanlılar 28 mayıs 1919'da yunan torpidolarının himayesinde Ayvalık'a asker çıkarmağa başlayınca, kaymakam (yarbay) Ali Bey (Çetinkaya) kumandası altında bulunan 172. alay kuvvetleri silâhlı ilk mukavemeti burada göstermişti. (M)

AYVAN i. (fars. *eyvān*'dan). *Esk.* Köşk. ‖ Salon. ‖ Bir tarafı dışarıya açık olan oda: *...üst katta da bir ayvanla bir divanhane ve iki büyük odası vardı* (A. H. Tanpınar). [M]

AYVANSARAY, İstanbul'da Haliç'in İstanbul kıyısında bir semtin ve vapur iskelesinin adı. İstanbul'un kara surlarıyle deniz surlarının birleştiği bu bölgede, surlar üzerinde, fetihten sonra yaptırılmış bir kapı vardır. Bu kapı yakınındaki bir bizans sarayının *Büyükler sarayı* diye anılagelmiş olmasından dolayı semte ve kapıya aynı anlama gelen *Ayvansaray* adı verilmiştir. Bugün, çeşitli işçi, gemici ve küçük esnafın yerleştiği Ayvansaray'da dokuma, konserve, kurşunkalem fabrikaları, gemi kalafat yerleri ve ünlü bir un değirmeni vardır. (M)

Ayvat bendi, İstanbul'da Belgrad ormanlarından geçen Ayvat deresi üzerindeki su bendi. Deniz seviyesinden 102 m yüksek olan bu bent, 150 000 m³ suyu toplar. Bunun suları gene İstanbul'daki Kırkçeşme adı verilen su şebekesine akar. Ayvat bendini osmanlı hükümdarlarından Mustafa III yaptırmıştır (1766). [M]

aythia fuligula
sazlık balıkçıl ördeği

AYVAZ i. (ar. *ayvaz*). *Esk.* Büyük konaklarda mutfak ve yemek hizmetinde kullanılan uşak: *Dadı çerkes, bacı zenci, hizmetçi rum... ayvaz ermeni, aşçı Bolulu... olurdu* (A. Ş. Hisar).

— ÇEŞ. DEY. *Ayvaz kasap hep bir hesap,* bir şey fark etmediğini ifade eden bir deyim: *Onlar istedikleri kadar biz temizledik desinler. Ayvaz kasap hep bir hesap* (Ahmed Rasim). ‖ *Bir Köroğlu, bir Ayvaz,* bir karı-bir koca (çocuksuz) anlamında: *Bir Köroğlu, bir Ayvaz! Bak, razı olurlarsa, bir nikâh, bir yüz görümlüğü, güvey girerim* (M. Ş. Esendal).

— *Esk.* Gemic. Gemilerde cerrah yamağı.

— Folk. Köroğlu destanındaki genç: *Ayvaz kolları bağlı / Ciğerim oda dağlı* (Köroğlu). Bk. ANSİKL.

— Temş. Ermeni tipi. Sonradan *Karabet* adını almıştır.

— ANSİKL. Folk. Köroğlu hikâyelerinin hepsinde adı geçen Ayvaz'ı rivayete göre güzelliğine ve yiğitliğine hayran olan Köroğlu kaçırıp Çamlıbel'e getirmişti. Şahsiyeti, memleketi ve Köroğlu ile olan ilişkileri hakkında bazı söylentiler vardır.

Anadolu'da ve diğer memleketlerde meydana gelen Köroğlu hikâyelerine göre Ayvaz, Üsküdar'lı, Urfa'lı, Gürcistan'lı veya Üsküdar'lı türkmen aşiretindendir.

— Tar. Eskiden kibar konaklarında mutfak v.d. bazı hizmetlerde kullanılan vanlı ermeni veya kürt uşaklarına *ayvaz* (bazen *saraydar*) denirdi. «Kâhya» sı olmayan konaklarda yemek taşımaktan başka vekilharçlık işlerini de görürlerdi.

Başlıca vazifeleri: akşamları mangalları yakmak, lambalara gaz koymak, şişeleri temizlemek ve bunları yerlerine yerleştirmek; yemek zamanları yemek tablalarını selâmlığa, harem dairesine gidecek tablaları da «dönme dolaba» götürmek, gerektiği zaman da aşçılara yardım etmekti.

Ayvazlar genellikle renkli sarık sararlardı. Üstlerine salta, yelek, şalvar, ayaklarına çeşitli renk ve çizgilerde yün çorap ve siyah yemeni giyerler, önlerine geniş yollu «futa» takarlardı. Boyunlarında da bir omuzdan diğerine gelecek şekilde beyaz bir havlu sararlardı.

Birinci Dünya savaşından sonra mutfak v.b. hizmetlerde ayvaz kullanılması geleneği kaldırıldı. Resmî dairelerde de «ayvaz» adı verilen hademeler kullanılırdı. Son zamanlara kadar Hariciye nezaretinde, görevi halıları temizlemek olan ayvazlar kullanılmıştır. (M)

AYVAZOVSKİ (İvan Konstantinoviç), ermeni asıllı rus ressamı (Feodosya 1817-ay. y. 1900). Ermitaj müzesinde Joseph Vernet'nin deniz manzaralarını kopya ederek kendini yetiştirdi. Güzel Sanatlar akademisinde Philippe Tanneur'ün öğrencisi oldu. Bir süre Roma ve Paris'te kaldı, sonra Petersburg'a döndü (1844). Orada donanmanın resmî ressamlığına atandı. Sultan Abdülaziz, birçok yabancı ressam gibi onu da İstanbul'a davet etti. Topkapı Sarayı müzesinde imzasını taşıyan birçok padişah portreleri, Dolmabahçe sarayında da bazı tablolari vardır. Çoğu zaman üslûbu Ziem'inkine benzetilir. (LM)

AYVERDİ (Ekrem Hakkı), türk mimar-mühendisi, mimarî tarihi yazarı (İstanbul 1900). Vefa lisesini (1915), Teknik Üniversite Yüksek Mühendislik okulunu bitirdi (1920). Memur ve müteahhit mühendis olarak çalıştı. 1950'den beri mimarî tarihi araştırmaları yapmaktadır. Eserleri: *XVII. Yüzyılda Lâle* (1950); *Fatih Devri Mimarîsi* (1953); *Orhan Devri Mimarîsi* (1958); *XIX. Yüzyılda İstanbul Haritası* (1958); *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri* (1966). Ayrıca çeşitli dergilerde yayımlanmış 50 kadar makalesi vardır. (M)

AYVERDİ (Sâmiha), türk kadın yazarı (İstanbul 1906). Süleymaniye İnas Numune okulunu bitirdi (1921). Özel olarak edebiyat öğrenimi yaptı. Eserleri: *Mabette Bir Gece* (1940); *Yolcu Nereye Gidiyorsun* (1944); *Yusufçuk* (1946); *Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih* (1953); *İbrahim Efendi Konağı* (1964); *Boğaziçi'nde Tarih* (1966). [M]

AYYAB sıf. (ar. *ᶜayb,* kusur'dan *ᶜayyāb*). *Esk.* Çok kusur gören, ayıplayan. (M)

AYYALON. Esk. coğ. Filistin sınırı yakınında şehir. İsrailli Levilerden Dan kabilesi burada oturdu. Şehrin egemen olduğu vâdi Yuda dağına kadar uzanırdı. (L)

AYYAR sıf. (ar. *ᶜayr,* sağa sola koşmak'tan *ᶜayyār*). *Esk.* Hilekâr, dolandırıcı. ‖ Kurnaz. ‖ Çevik, atik.

— Tar. Ortaçağda islâm âleminde, herhangi bir ülkede mevcut toplum düzenini çeşitli amaçlarla bozmak isteyen, devlet otoritesine hiç önem vermeyerek sadece kendi çıkarlarına göre hareket eden bir zümre ortaya çıkmıştır. Tarihî kaynaklardan anlaşıldığına göre bu zümrenin özel bir teşkilâtları vardı ve *ayyaran* diye anılmaktaydı. Bunlar özellikle hilâfet idaresinin zayıflaması sonucu birçok küçük devletin kurulduğu VIII.-X. yy.larda İran, Türkistan ve Irak'ta etkili oldular. Çoğunluğunu işsiz güçsüz kalmış esnaf ve basit halk tabakasının meydana getirdiği *ayyar*'lar, bu çağda büyük islâm şehirlerinde birçok karışıklıklar çıkardılar. Ayyarların hangi merkezden idare edildikleri kesin olarak bilinmemektedir.

◆ **Ayyaran** çoğl. i. Ayyarlar, aldatanlar.

◆ **Ayyarî** i. Ayyarlık, hilekârlık. (M)

Ayyar Hamza, Direktör Âli Beyin Molière'in *Les Fourberies de Scapin* (Skapen'in Hileleri) adlı eserinden adapte ederek yazdığı komedi. Eserin aslı latin komedi şairi Terentius'un (M.Ö. 190'a doğr.-159) *Phormion* adlı komedisine kadar gider. Âli Beyin, bu eseri türk hayatına uygulaması çok başarılı olmuş ve eser 1871'den itibaren birçok defa temsil edilmiştir. Eser 1871'de yayımlanmıştır. (M)

AYYAŞ sıf. (ar. *ᶜayş,* yiyip içmek'ten *ᶜayyāş*). Çok içki içen, alkolik: *Şu büyücü Hayri, müsrif, ayyaş, esrarkeş Hayri...* (A. H. Tanpınar). ‖ *Esk.* Eğlenceye düşkün.

— DEY. *Esk. Ayyaş-ı bed-maaş,* geçimi kötü. Sarhoş.

◆ **Ayyaşan** çoğl. i. Ayyaşlar.

◆ **Ayyaşlık** i. İçkiye düşkün olma hali, sarhoşluk.

— Huk. Medenî kanun (md. 356) ayyaşlığı hacir sebebi saymıştır. (Bk. HACİR.) [M]

AYYUK i. (ar. *ᶜayyūk*). *Esk.* Astron. Keçi yıldızı. Göğün kuzey yarımküresinde bulunan Aurigae burcunun en parlak yıldızı. (Lat. *Alpha Aurigae.*) ‖ *Mec.* Gökyüzünün en yüksek noktası.

— ÇEŞ. DEY. *Ayyuka çıkmak* [ses için], çok yükselmek, şiddetlenmek: *Güvertede kargaşalık ve gürültü ayyuka çıkıyordu* (H. E. Adıvar). Şiddetini arttırmak, çok yayılmak: *Birkaç gün sonra şikâyetleri ayyuka çıktı* (A. H. Tanpınar). ‖ *Ayyuka ser çekmek. Esk.* Çok yükseklere ulaşmak: *Görülen hep odur uzaklardan / Fakat ayyuka ser çeken, uzanan / Bu mehabetli gövde çırçıplak* (Tevfik Fikret). [M]

AYZENŞTAYN (Sergey Mihayloviç), rus filim yönetmeni (Riga 1898-Moskova 1948). Ressam olmağa hazırlanırken, dekoratör, sonra da tiyatro rejisörü oldu. 1921'de Griffith'in *İntolerance* (Hoşgörmezlik) filminden çok etkilenerek sinemaya yöneldi. Ama onu daha kesinlikle etkileyen, olayları olduğu gibi yansıtmağa dayanan *sinema-göz* teorisi oldu. Bu anlayışla, üst üste iki büyük eser ortaya koydu: *Grev* (Staçka) [1923] ve *Potemkin Zırhlısı* (Bronenosets Potyomkin) [1925]. Bu filmi, birçok eleştirici sinema sanatının şaheseri sayar. Çok iyi anlaştığı kameracı Tisse ile birlikte *Ekim* (Oktiabr) [1928] ve *Genel Hat* (Generalnaya Linya) [1929] adlı filimleri çevirdi. Kısa bir süre Fransa'da kalarak *Romance Sentimentale*'i yönetti. Hollywood ile anlaştı, fakat, orada görüşlerini kabul ettirmeyince Meksika'ya geçti, Meksika halkının destanı haline gelen *Meksika Yaşasın Diye* (Que viva Mexico!) adlı filmi çevirdi. Bu filmin negatifi elinden alındı ve eserden, izni olmaksızın, birçok başka filim çıkarıldı: *Thunder over Mexico* (Meksika'da Gök Gürültüsü), *Death Day* (Ölüm Günü), *Eisenstein in Mexico* (Ayzenştayn Meksika'da). Rusya'ya dönüşünde *Aleksandr Nevski*'yi (1938) ve son eseri *Müthiş İvan*'ın (İvan Grozni) birinci

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); Joly, Dragesco (LAROUSSE)

bölümünü çevirdi. Ayzenştayn sinemanın en büyük yaratıcılarındandır. Montaj ve ses-görüntü uyarlığı konusundaki görüşleri, bütün dünya sinemacılarını etkilemiştir. (L)

AZ sıf. Küçük miktarda, çok olmayan: *Hani az para ile de geçinilmiyor bu zamanda* (N. Ataç). || Nitelik, nicelik, fiyat v.b. bakımdan düşük olan: *Hattâ az şekerli olmasına bile ehemmiyet vermedi* (A. H. Tanpınar). || **1.** Ender görülen, zümre, eşya v.b.: *Kadınlar arasında ise boyuna nükteli cinaslı konuşmak isteyen azdır* (N. Ataç). || Küçük bir kısım: *Ne dersiniz ki din pek az için inanç davası* (F. R. Atay). || Zf. [Zaman için] Kısa, çabuk: *Az sürer gerçi fakir Üsküdar'ın saltanatı* (Yahya Kemal). || Küçük bir miktar, biraz: *Az açar mısınız? Ahmet Efendi kapıyı açar* (B. Felek). || Eksik: *Türkiye'de bin liradan az kazanan aileli Türklerden hepsi için pahalıdır* (F. R. Atay). || Seyrek, ender: *İlk yurtlarında bozkırlarda pek az gördükleri bu yeşil yayları, berrak dereleri sevdiler* (A. H. Müftüoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Az buçuk*, ancak, ucu ucuna, şöyle böyle: *Az buçuk İtalyancamla sordum* (R. H. Karay). || *Az bulmak*, azımsamak, daha fazlasını beklemek, eline geçeni beğenmemek. || *Az buz değil*, küçümsenmeyecek kadar çok olan şeyler için söylenir. || *Az çok*, hayli, oldukça: *Az çok ferahladım ve dedim kendi kendime* (Yahya Kemal). || *Az çok dememek*, uzun uzun tartışmadan kabul etmek. || *Az daha*, nerede ise, hemen hemen, az kalsın: *Yolcular bizi seyretmek için iskele tarafına o kadar üşüştüler ki, vapur az daha devrilecekti* (F. R. Atay). || *Az değil*, «göründüğü gibi değil, daha onda ne marifetler var» anlamında. || *Az gelmek*, yetmemek, daha istenmek: *Genişlemiş ruhumuza o günlerde hayat, bütün lezzetleriyle, sanki az gelir* (A. Ş. Hisar). || *Az gitmiş (gitti), uz gitmiş (gitti), dere tepe düz gitmiş (gitti)*, masal tekerlemesi. || || *Az kaldı (kalsın)*, bir şeyin olacağına az bir zaman kaldığını, neredeyse olacağını ifade için: *Ah! Az kaldı üstümü başımı paralayacaktım* (Namık Kemal). *Koskoca vali utanmadan savuştu da az kalsın yerine bizim arkadaşları asacaklardı* (K. Tahir). || *Az ye de (kendine) bir uşak (hizmetçi) tut*, birinden, iş veya yardım bekleyen kimseye «yardıma ihtiyacın varsa bir uşak tut, ben sana iş göremem» anlamında söylenir. || *Aza çoğa bakmamak*, elindeki ile yetinmek, bir şeyin miktarı üzerinde durmamak. || *Aza kanaat etmek*, daha fazlasını istememek, az bir şeyle geçinmek: *Hiçbir memlekette onlar kadar aza kanaat eden ve azla mesut olan işçi yoktur* (R. N. Güntekin). || *Azı çoğa tutmak (saymak)*, verilen bir hediye az da olsa memnun olmak, onu çokmuş gibi kabul etmek. || *Çoğu gitti azı kaldı*, bir güç işin büyük kısmı başarıldığı zaman o işi yapana son bir gayret vermek için söylenir.

— Dil bil. *Az* sıfatı bugün *en, çok, pek, daha* v.b. zarflarla da yaygın olarak kullanılmaktadır.

◆ **Az az** veya **azar azar** zf. Zamanla, küçük miktar veya süreler halinde, biraz biraz: *Azar azar eksildi... sonra kutunun dibi çıktı* (B. Felek).

◆ **Azca** sıf. Biraz, oldukça az.

◆ **Azıcık** veya **azacık** veya **azcık** sıf. Pek az bir miktar: *Bana azıcık ekmek verir misiniz?* || Zf. Hafifçe, belli belirsiz: *Adı Gülbeyaz olduğunu Kanarya söyleyince azıcık güldü* (H. E. Adıvar).

◆ **Azlaşmak** geçz. f. Az olmak, azalmak.

◆ **Azlık** i. Sayıca az olmak, seyrek olmak: *O zamanlarda nakil vâsıtalarının azlığı ve yavaşlığı...* (A. Ş. Hisar). *Enstitünün açıldığı günlerde akraba ve tanıdık azlığı yüzünden...* (A. H. Tanpınar). || Çok olmama: *Bir Konyalı, fakirliğinden, malının azlığından bahsediyordu* (N. Araz). || Nadir, az rastlanır olma: *Kıymetin bir hikmeti de azlıktandır* (Ömer Seyfeddin). || Sıf. Az olan: *... esir millet kurtulacak, yoksul millet zenginleşecek, azlık millet çoğalacaktı* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Azrak** sıf. *Esk.* Daha az, nadir. (M)

ÂZ i. (fars. *āz*). *Esk.* Tamah, hırs, açgözlülük: *Bir bölük esir-i hırs u âzın hevasına tabi olmak...* (Naima). [M]

Az, *azot*'un eski kimyevî sembolü (bugün N nitrojen kullanılmaktadır). [L]

AZA çoğl. i. (ar. ʿ*użv*, organ'dan *aʿżā*). Organlar, vücut parçaları: *Gün olur yanıma gelirsen, azamın her biri yanmağa başlar* (Namık Kemal). || Bir daire, komisyon veya cemiyete bağlı kimse, üye: *Etrafına müsteşarlar, müdürler, Şûrayı Devlet azaları filan toplanmıştı* (Ömer Seyfeddin). *Sivas kongresi Heyeti Temsiliyemiz meyanına aza intihabına salâhiyettar olamıyacaktı* (Atatürk). || Uzuv, vücut parçası: *Beni kötürüm kılsınlar. Hiç bir azamı kullanamayım* (F. R. Atay). *Fakat dikkat edilirse yüzünde onu züppelikten kurtaran iki aza vardır. Biri gözleri ve bakışının mânâsı, öteki ağzı ve dudaklarının ifadesi* (H. E. Adıvar). || *Aza olmak*, bir birliğe girmek, oranın üyesi olmak: *İşte bir vefasız daha. İdare meclisinde aza olduğu halde içtimalara bile gelmiyor* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Aza-yı fahriye*, bir kuruluşa kendisine saygı gösterilmek için seçilen üyeler, şeref üyeleri. || *Aza-yı tabiîye*, bir kuruluşun tabiî üyeleri.

— Anat. *Esk. Aza-yı dahiliye*, iç organlar. || *Aza-yı hariciye*, dış organlar. || *Aza-yı tenasüliye*, üreme organları.

— Dil bil. *Aza*, aslında *uzv*'un çoğulu olan bir isim ise de Türkçede tekil olarak da kullanılabildiği için *-lar* eki de alabilir.

◆ **Azalık** i. Bir birliğin, kuruluşun üyesi olma, üyelik: *Bana Beynelmilel Mimarlar Cemiyetinin fahrî azalığını temin eden bu bina ile başlangıçta hiç meşgul değildim* (A. H. Tanpınar). 1326 *Kongresinde Selânik'te merkezi umumî azalığına intihap olunduğum sırada siyasî ahval bu merkezde idi* (Z. Gökalp). [M]

AZA (Vital), ispanyol tiyatro yazarı (Pola de Lena 1851-Madrid 1912). Nükteli komediler yazdı: *El Sueno Dorado* (Pırıltılı Rüya) [1875] ve *El Senor cura* (Papaz Efendi) [1890]. (L)

AZAB veya **AZEB** sıf. ve i. (ar. ʿ*azb*, bekârlık'tan ʿ*azab* veya ʿ*azeb*). *Esk.* Bekâr, evlenmemiş [erkek]. || *Halk dili.* Çiftlik uşağı.

— Ask. tar. Türk askerlik teşkilâtında ordunun çekirdeğini teşkil eden hafif piyade askeri. Bk. ANSİKL. || *Azab ağası*, azabların en yüksek rütbeli âmiri. || *Azab çağırmak*, azabların silâh altına çağırılması. || *Azab kâtibi*, azab teşkilâtında azab ağasından sonra gelen, ikinci derecedeki âmir. (Azab kâtibinin görevi, azabların künyesini tutmak, özlük ve tahsisat işlerine bakmaktı.)

— ANSİKL. *Azab* kelimesi XIII. yy. sonlarından beri askerî bir terim olarak kullanılıyor ve genel anlamı şehirlerdeki yerli, bekâr asker anlamına geliyor. Bizans, latin ve italyan kaynaklarında kelime *azapi, asapi, adapi* gibi şekiller alıyor ve korsan veya deniz haydudu anlamına kullanılıyor. XIV. yy.ın ilk yarısında Aydınoğulları* beyliğinde azablar denilen bir sınıf donanma askeri olduğunu biliyoruz. Daha sonra (XV. yy.) Akkoyunlular da azab askeri teşkil ediyorlar. Azab teşkilâtı osmanlı ordularında gelişip bütünleniyor ve yaya, kale ve deniz azabları olmak üzere üçe ayrılıyor. Osmanlı devletinin ilk günlerinden XVI. yüzyıla kadar, savaşta lâzım olacak hafif okçu kuvvetleri için, her sancaktan 20 veya 30 eve bir er düşecek şekilde azab toplanırdı. Bunlar bekâr ve güçlü kuvvetli olanlardan seçilirdi; XV. ve XVI. yüzyıllarda her azab için 300 akçe masrafı, o azabı seçen yer öderdi. Bu ücret bölgenin zengin veya fakir oluşuna göre değişirdi. Askerden kaçmamaları için azablar kefalete bağlanırdı. Azablar maaşlı olmadığı için, savaş sırasında vergiden muaf olurlardı. Her sancakta biri şer'î mahkemeye, diğeri de devlet merkezine ait iki azab defteri tutulurdu. Savaşta en önde giden ve düşmana ok yağdıran azablar en tehlikeli durumda olan askerlerdi ve sayıları düşman sayısına göre değişirdi. Meselâ İstanbul'un fethinde 20 000 azab vardı. Bunlar başlarına kırmızı börk giyer, ok, yay, omuzdan asılı pala, kalkan, kargı gibi silâhlar kullanırlardı. Kale azablarının sayısı, kalelerin büyük veya küçük oluşlarına, önemlerine, sınırda olup olmamalarına göre çeşitli ocaklara ayrılmıştı. Bunlar da bazı bölüklere bölünürdü. Kale azabının günlüğü 3 ve 5 akçe idi ve ölünce, birliği oğluna verilirdi. Azablar gerektiği zaman köprücülük ve lağımcılık gibi görevlerde de kullanılırlardı.

Deniz azabları XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren teşkil edildiler. Bunların başı olan reis, terfi edince kaptan (kadırga kumandanı) olurdu. Reislerin emrinde 7-8 kişilik bölükler vardı. Tersaneye ait kethüda, vardiya başı ve hünkâr gemisi reisi azab sınıfından yetişirdi. XVII. yüzyılda azabların gündelikleri 7 akçeye çıkmıştı. İstanbul'daki Azapkapısı semti adını eskiden burada bulunan Azablar kışlasından almıştı. Kale ve deniz azabları Mahmud II zamanına kadar devam etti, sonra kaldırıldı.

◆ **Azeban** çoğl. i. Bekârlar.

— Ask. tar. Deniz tüfekçi eri. (M)

AZAB i. Bk. AZAP.

AZAD sıf. Bk. AZAT.

ÂZAD (Mevlâna Ebu'l-Kelâm Ahmed), hintli siyaset ve ilim adamı (Mekke 1888-?). Öğrenimini El-Ezher üniversitesinde yaptı. Genç yaşında basın sahasına girdi ve hintli Müslümanları uyandırmağa çalıştı. Bu yüzden zaman zaman hükûmet tarafından hakkında kovuşturma açıldı. 1912 Yılında ordu diliyle çıkardığı *Hilâl* adlı gazeteyi hükûmet kapattı. *Belağ* adlı yeni bir gazete yayımladı. Birinci Dünya savaşında hintli Müslümanların İngiltere saflarında Türklere karşı savaşmamaları için büyük çaba gösterdi ve toplanan islâm kongresinden bu yolda kararlar çıkarttırdı. Mütareke yıllarında da Türkiye lehine çalışmalar yaptı ve maddî yardım sağladı. 35 Yaşında Hint Millî kongresi başkanlığına seçildi. İngiltere, Hindistan'a egemenlik vermeyi savaştan sonraya bırakınca Millî kongre silâhsız ayaklanma kararı aldı ve İngiltere'yi sıkıştırmağa başladı. Bunun üzerine Âzad ve arkadaşları bir süre hapsedildiler. Hindistan egemenliğine kavuşunca Gandi ile birlikte çalışmalarına devam etti. Bir süre de Millî Eğitim bakanlığı yaptı.

Doğu ve batı kültürüne vâkıf olan Âzad aynı zamanda bir din bilginidir. Yazdığı tefsir çok önemlidir. *«Hindistan'ın Kurtuluş Mücadeleleri»* adlı kitabı türkçeye çevrilmiştir. (M)

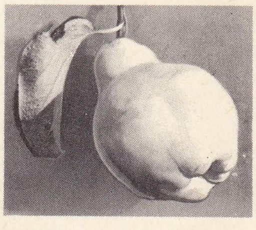

ayva

AZADDİRAHT i. (fars. *āzād*, serbest ve *diraht*, ağaç'tan *azaddiraht*). *Esk.* bot. Yaprağı hayvanları öldürebilecek kadar zehirli ağaç; meyvesine henzel denir. (İlmî adı: *Melia azadirachta*.) [M]

AZADE sıf. ve i. (fars. *āzāde*). Hür, serbest: *Halvetgeh-i ünse mahrem oldum / Âzâde vü şad ü hurrem oldum* (Fuzuli).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Âzâde-dil*, kalbi bir şeye bağlı olmayan, gönlü serbest: *Ukbaya yarar bir işimiz yok ise bari / Âzâdelil-i şâibe-i zerk ü riyayız* (Ziya Paşa). || *Âzâde-hatır*, gönlü her türlü hırstan kurtulmuş. || *Âzâde-hayat*, hayattan kurtulmuş. || *Âzâde-ser*, başında derdi olmayan, rahat, hür: *Âzâde-ser olurdum asib-i derd ü gamdan / Ya dehre gelmeseydim ya aklım olmasaydı* (Ziya Paşa). Başıboş: *Bizim hükûmeti âzâde-ser bırakmadığımızı ve bu yüzden harice karşı isma-ı kelâma...* (Atatürk). || *Âzâde-serane*, başıboş olarak, hiç bir şeye bağlı olmayarak: *Her türlü kayıttan berî olarak âzâde-serâne icra eder* (Namık Kemal).

◆ Zf. [Son çekim edatı durumunda olan *-den azade* şekli genellikle zarf anlamı verir.] Uzak: *Çocuk gönlüm kaygılardan azade* (Orhan Veli). *İslâmiyetten sonra da Türkler ... zahidane ve mutaassıbane duygulardan azade kaldılar* (Z. Gökalp). || Kurtulmuş: *Onun için kışın oturduğumuz bu taraflarda koyun tedarik etmek derdinden azade idim* (B. Felek). *Âzâde kuyud-ı masivadan / Bîgaile havften, recadan* (M. Â. Ersoy). || Yakasını sıyırmış: *İşte böyle, her kayıttan azade, ölçüsü ve tutumu her kuldan başka olan Şemsi Tebrizî* (N. Araz).

— Ed. *Azade mısra*, herhangi bir beyte veya nazım birimine bağlı olmayan tek mısra (msl. Tevfik Fikret'in *Güleriz ağlanacak halimize*, mısraı veya Yahya Kemal'in *Türkçe ağzımda annemin sütüdür* gibi).

◆ **Azadegân** çoğl. i. *Esk.* Azade olanlar, hür ve kurtulmuş olanlar.

◆ **Azadegî** i. *Esk.* Serbestlik, hürlük, azadelik.

◆ **Azadelik** i. Bağımsızlık, serbestlik: *Azadeliğin verdiği rahatlıkla meydanda dolaşıp koyunlara, çobanlara ve müşterilere bakıyordum* (B. Felek). || Başıboşluk, sorumsuzluk: *Kendini yeni hayatın azadeliğine terk ettiği zaman eski yüzünün alâmetleri*

Foto. Vincent (LAROUSSE)

zayıflar (H. E. Adıvar). || Hürriyet: *Tahsil-i kemale himmet etmiş / Âzâdeliğe kanaat etmiş* (Ziya Paşa). [M]

AZADİSTAN cumhuriyeti, Güney Azerbaycan'da kurulan devlet (1920). Birinci Dünya savaşını takiben İngiliz hükûmeti ile İran hükûmetinin Vusuk-üd-devle kabilesi arasında yapılan antlaşmaya göre, İran, İngiliz devletinin koruyuculuğunu kabul ediyordu. Bu durumu kabul etmeyen Azerbaycan Sosyal Demokrat fırkası reisi Hiyabanlı Şeyh Muhammed, Azerbaycan ilini merkezden ayırdı ve Âzadistan adıyle bağımsız bir hükûmet kurdu. Çok kısa süren bu bağımsızlık devresinde önemli bazı işler başarıldı. Resmî dil olarak Türkçe kabul edildi. Türkçe öğretim yapan okullar açıldı, Türkiye ve Kuzey Azerbaycandan öğretmenler getirtildi. Bir Yüksek Ticaret okulu, Hayriye adı ile bir tiyatro ve umumî kütüphane kuruldu.

Kısa bir müddet sonra İngilizlerin de yardımını sağlayan Tahran hükûmeti Rıza Pehlevî kumandasında bir ordu gönderdi. Âzadistan kuvvetleri yenildi ve Şeyh Muhammed ele geçirilerek öldürüldü. Böylece Âzadistan cumhuriyeti ortadan kalktı (5 eylül 1920). [M]

Azadvarî, Irak Türkmenleri arasında yaygın bir bestenin adı. *Fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün* veya *mefâîlün, mefâîlün, mefâilün, mefâilün* vezinlerinden biriyle söylenir. Ali Şir Nevaî, *Mizan-ül-Evzan* adlı kitabında halk arasında aruz vezniyle söylenmiş bu çeşit türkülerden bahseder. *Burhan-ı Katı'* da iran musikisinde «âzâdvār» adlı bir makamın bulunduğunu yazar. (M)

AZAHANE i. (ar. *ʿazā*, matem ve fars. *ḫāne*, ev'den *ʿazāḫāne*). *Esk.* Matem evi, acıya uğramış yaslı ev. (M)

AZAHİK çoğl. i. (ar. *udḥuke* veya *uḍḥuke*, gülünç şey'den *aḍāḥik*). *Esk.* Gülünç, güldürücü şeyler.

— Dil bil. Kelime Osmanlıcada *adahik* şeklinde de okunmuştur. (M)

AZAİM çoğl. i. (ar. *ʿaẓime*, büyük iş'ten *ʿaẓāim*). *Esk.* Dehşetli hâdiseler, önemli şeyler, büyük işler. (M)

AZÂİM çoğl. i. (ar. *ʿazime*, tılsım ve *ʿazimet, sebat'tan ʿazāim*). *Esk.* Cinler, yılanlar, hastalıklar gibi zararlı şeylere karşı korunmak için düzenlenen muskalar ve okunan dualar. || Sebatlar, kararda katîlikler. Bk. AZÎME.

— ÇEŞ. DEY. Esk. *Azâim-hân*, dua okuyan, üfürükçü. || *Azâim-ür-ruka*, büyü yaparken okunan bazı Kur'an sureleri. (M)

AZAİS (Pierre Hyacinthe), fransız filozofu (Sorèze 1766-Paris 1845). *Denkleştirmeler* teorisini ortaya koydu. (L)

AZAK, S.S.C.B.'de (R.F.S.S.C.) şehir. Don ırmağının ağzında ve Azak denizi kıyısında; 37 400 nüf. Balıkçılık.

— Tar. M.Ö. V. yy. a doğru Tanais (Don) ırmağının denize döküldüğü yerde Yunanlılar tarafından *Tanais* adıyle kurulan şehir, büyük bir ticaret merkeziydi. Gemilerin getirdiği akdeniz ürünleri Tanais kanalıyle İskit ülkesinin içerilerine kadar sokulur ve şehir buna karşılık Güney Rusya'nın ürünlerini (özellikle buğday) alırdı. Yunan dünyasının çökmesinden ve istilâlardan sonra, Ortaçağda, şehir bütün önemini kaybetti. XIII. yy. da yeniden canlandı; çünkü İstanbul'a yerleşmiş olan cenevizli tacirler Karadeniz'de ticaret yapmağa başladılar. Sonradan *Tana* adıyle tanınan şehir, bölgenin başlıca ticaret merkezi ve Moğol ülkelerine giden kervanların hareket noktası oldu. Fakat Timurlenk 1395'te şehri yakıp yıktı. Kısa bir süre sonra, şehir Cenevizliler tarafından yeniden kuruldu ve 1471'e kadar onların elinde kaldı. Bu tarihte, Türkler tarafından fethedildi ve ticarî faaliyeti hızla geriledi. Şehri 1637'de Don Kazakları, 1696-1711 arasında da Büyük Petro birkaç defa Türklerin elinden almağa kalkıştı. Azak, ancak 1739'da kesin olarak Rusların eline geçti. Limanının kumla dolması ve Rostov limanının rekabeti, şehrin eski ticarî önemini kazanmasına engel oldu. (L)

Ekrem Hakkı AYVERDİ

AZAK denizi, Karadeniz ile bağlantılı deniz. S.S.C.B. toprakları içinde, Güney Ukrayna ile Kırım ve Kuban ovaları arasında. Kerç boğazı ile Karadeniz'e ulaşır. Derinliği azdır (200 m'den ve çoğu zaman 100 m'den az). Azak denizinin etrafı devamlı olarak alüvyonlarla dolan alçak kıyılarla çevrilidir. Balığı çoktur (mersinbalığı). Donbass sanayi bölgesinin denize bakan kesimi. Rostov şehri, Don halicinin ağzından kırk kilometre kadar uzakta olmakla beraber, bölgenin en önemli limanıdır. Diğer limanlar kuzey kıyısı boyunca sıralanır: Taganrog, İdanov, Ossipenko. Güneydoğu kıyısında yalnız Azak ve İeysk gibi ikinci derecede limanlar vardır. Eskiler Azak denizine *Palus Maeoticus* derlerdi. (L)

AZAKEĞERİ i. Göllerde, bataklıklarda, dere kenarlarında yetişen bitki. Anayurdu Asya'dır. XVI. yy. da Avrupa'ya getirilmiştir. Fakat Avrupa'da yetişenler verimsizdir. (Yılanyastığıgillerden.) [İlmî adı: *Acorus*.]

— ANSİKL. *Azakeğerleri*, dallanmış köksaplı, çokyıllık otsu bitkilerdir. Yaprakları kınlı şeritsi, çiçekleri sap ucunda toplu haldedir. Başlıca türü *Acorus calamus*'tur (kokulu saz). Bunun köksapları parfümeride kullanıldığı gibi hekimlikte koku verici ve terletici olarak da kullanılır. (L)

AZAKÎ (Mehmed), türk bilgini (öl. 1608). Kıpçak'lıdır. Öğrenimine memleketinde başladı ve İstanbul'da Ebussuut Efendinin yanında tamamladı. Müderris olduktan sonra Mehmed III'ün maiyetinde Eğri zaferine katıldı. Başarıları sebebiyle Sinanpaşa medresesine müderris (1596) ve Kefe'ye müftü oldu. Kefe müftülüğü sırasında Gazi Giray ile kardeşi Fetih Giray arasındaki anlaşmazlığı gidermekle ün yaptı. (M)

Azak kalesi savaşları (1475-1774), Azak, Fatih Sultan Mehmed zamanında, Gedik Ahmed Paşanın deniz ve kara kuvvetleri tarafından ele geçirildi ve buradaki Avrupa kolonilerine son verildi (1475).

1637'de Kırım'da baş gösteren iç karışıklıklar sırasında Kazaklar, Rusların yardımıyle Azak'ı ele geçirdiler, ama Osmanlılar şehri geri aldılar (1642).

Mustafa II'nin Birinci Avusturya seferine çıktığı 1695 yazında Rusya, çar Petro'nun idaresinde iki yüz bini aşan asker ve üç yüz topu bulunan bir orduyle harekete geçerek, Azak kalesi yakınlarında yığınak yaptı. Hedef, baskın tarzında Azak kalesini ele geçirmekti (1695). Fakat Rusya'nın yapacağı bu harekâtı haber alan Azak sancağı beyi Mustafa Bey, Kırım hanı aracılığıyle hükûmeti durumdan haberdar etti ve kale dışında sahra tahkimatı yaptırarak kalenin savunma gücünü kuvvetlendirdi.

Rusya on beş bin kişilik bir kuvvetle denizden, altmış bin öncü kuvvetiyle karadan Azak kalesine taarruza geçti. Önce surlar dışında hazırlanan sahra tahkimatında savaşan osmanlı kuvvetleri, rus kuvvetlerinin üstünlüğü karşısında kaleye çekilmek zorunda kaldılar.

Trabzon beylerbeyi Ali Paşanın takviye kuvvetleri, Azak kalesi kuvvetlerinin moralini yükseltti ve savunma gücünü arttırdı.

Kırım veliahtı Devlet Giray'ın da Azak kalesi imdadına geleceğini haber alan Ruslar, doksan altı günlük bir kuşatmadan sonra geri çekildiler (ekim 1695).

Ruslar 1695-1696'da Don nehri üzerinde Voronej şehrinde tersaneler kurdular ve yabancı gemi inşa ustaları getirdiler ve Don nehrinde 30 savaş gemisi ve yüzlerce yardımcı gemiden kurulu kuvvetli bir donanma kurdular.

Türkler de bu sırada 1695 savaşlarında harap olan kalenin onarım, berkitme ve ikmal işlerini tamamladılar.

Kara ve nehir yönlerinden rus kuvvetleri Azak kalesini kuşattılar. Ruslar kale karşısında tahkimat yapmışlar, toplarını mevzilere yerleştirmişler, hattâ, kaleyi kuşatan rus kuvvetlerinin gerilerini emniyete almışlardı. Rus ordusunun başında Büyük Petro bulunuyordu. Kalede 400-500 kadar türk askeri vardı.

Rus kuvvetleri 3 haziran 1696'da taarruza başladı; buna karşılık türk kuvvetleri, yıkılmış surların gerisinde, toprak siperler yaparak savunmaya giriştiler.

Kuşatmanın başlamasından sonra Erzurum valisi Baki Paşa, vezir Ali Paşa, hazinedar Hasan Paşa kuvvetleri yardıma geldilerse de, Rusların aldığı tertibat sonunda, kaleye giremediler ve savaşa katılamadılar.

Rus taarruzlarına iki aydan fazla bir zaman dayanan türk kuvvetleri, 6 ağustos 1696 tarihinde, teslim olmak zorunda kaldılar. Bu suretle Ruslar, Karadeniz'in kilidi sayılan Azak kalesini ele geçirmişler, Karadeniz yolunu da açmışlardı.

Azak kalesi, Türkiye-Rusya antlaşmasıyle (13 haziran 1700) Rusya'nın ve 1711 Prut savaşından sonra yapılan Edirne antlaşmasıyle (1713) tekrar Osmanlı devletinin eline geçmişti. 1736'da tekrar Rusya'nın olan kale, 1739 Belgrad antlaşmasıyle, yıkılmak şartıyle Rusya'ya bırakıldı. 1774 Kaynarca antlaşmasıyle de, Azak kalesinin Rusya'ya ilhakı kesinleşti. (M)

AZAL çoğl. i. (ar. *ezel*, öncesiz zaman'dan *āzāl*). *Esk.* Öncesi olmayan, başlangıçsız zamanlar. (M)

AZALEA. Bk. ORMANGÜLÜ.

AZALMAK geçz. f. Daha az, daha küçük miktara inmek: *Şimdi farkın daha azalmış olmasına rağmen yine öyle görür ve onu abla diye çağırırım* (R. N. Güntekin). || Sayısı eksilmek: *Bu veçhile Zeyd'in yoldaşları azaldı* (Cevdet Paşa). || Şiddetini, kuvvetini kaybetmek: *Yavaş yavaş vahşiliği azalan Muazzez'e uzun aşk konferansları veriyor* (Sabahattin Ali). || Eksilmek: *Merak edecek bir şey değil efendim, yaş arttıkça uyku azalır* (Y. Z. Ortaç). || Hafiflemek: *Hava bulutlu olursa mahalle muhtarlarının işi azalır mı* (B. Felek). || Zayıflamak: *Bu ihtimal hayli azalmış sayılır.* || Seyrekleşmek, kıtlaşmak: *Şahsını değil, nev'ini tanırım kuzum, nev'ini. Hattâ maalesef yeryüzünde çok azalmağa başlayan nev'ini* (R. N. Güntekin). || Işık için sönükleşmek, kararmak: *Zaten az olan ışık bir de karartma bahanesiyle azaldığı için...* (B. Felek).

◆ **Azalan** sıf. Eksilen, miktarı küçülen.

— Huk. *Azalan vergi*, mükellefin vergiye esas teşkil edecek unsurlarıyle birlikte nispeti de azalan vergi. (*Zt.* ARTAN VERGİ.) || *Azalan vergi sistemi*, artan vergi sisteminin aksi. Burada yüksek gelirlere uygulanabilecek bir azamî nispetten hareket edilir ve gelir kademelerinde, inildikçe verginin nispeti de azalır. || *Azalarak giden vergi*, gelirden alınan nispî vergilerde, vergiden kısmen veya tamamen kurtulma sonucunu yaratan indirim.

◆ **Azalma** i. Az olma.

— Nükl. *Radyoaktif azalma*, atomlarının saçılımına bağlı olarak bir radyoaktif elementin etkinliğinin zamanla derece derece azalması.

◆ **Azaltılmak** edilg. f. Daha az miktara indirilmek: *Hiç olmazsa vergilerin nevi ve miktarı azaltılabilir* (Z. Gökalp). || Sayı seyrekleştirilmek: *Ecnebi zabitanın miktarı azaltılacak ve...* (Atatürk).

◆ **Azaltma** i. Miktarın küçültme, eksiltme.

— Huk. Kanuna veya hakkaniyete uygun olmayan tasarruf, mükellefiyet ve borçların kanunî makul hadde indirilmesi; tenkis.

— Tekst. Örülen her sıradan sonra ilmik adedini indirme. Bu işlem için, örülen sıranın çift ilmiği, onu takip eden sırada tek ilmiğe bağlanır.

◆ **Azaltmak** ettirg. f. Daha aza indirmek: *Paranın kıymetten düşmesi irad sahiplerinin gelirini azaltır* (P. Safa). || Kuvvetten düşürmek: *Bir yandan tepedeki ampulün ışığını sanki azaltıyordu* (K. Tahir). || Zayıflatmak: *Dakikaların geçişi uydurulacak cevabın inandırış kuvvetini azaltıyordu* (H. R. Gürpınar) ... *bilhassa erkeklerin evde pencerede hazır olması biraz çocuk gürültüsünü azaltıyor* (H. E. Adıvar).

— Denizc. *Yelken azaltmak*, fırtına yaklaşıp rüzgâr artacak gibi görününce yelkenleri boğmak veya arya etmek. (ML)

AZAM sıf. (ar. *ʿaẓamet*, büyüklük'ten *aʿẓām*). *Esk.* Yaşça ve mevki bakımından en büyük: *Arab'ın âzamını katlettin* (Cevdet Paşa). || Daha büyük. || *Âzam-ı esbab*, sebeplerin en büyüğü. || *Arş-ı âzam*, en yüksek gök katı. || *Bahr-i âzam*, en büyük deniz, okyanus: *Yok, üç deniz oldular ferahem / Ondan çıktı bu bahr-i âzam* (Ziya Paşa). || *Dâhi-i âzam*, en büyük deha. Abdülhak Hâmid'e verilen sıfat: *Dâhi-i âzamımızı son görüşüm budur* (Y. Z. Ortaç). || *Hâlik-i âzam*, en büyük yaratıcı, Tanrı: *Sanatkârlar sanatkârı olan Hâlik-i âzam yeni bir ruh örneği yaratacak* (H. E. Adıvar). || *İmâm-ı âzam*, dört büyük imamdan Ha-

nefîlerin imamı olan Ebu Hanife Nu'man ibni Sabit. || *Ism-i âzam*, Tanrı'nın adı. || *Sadr-ı âzam*. Bk. SADRAZAM. || *Vezir-i âzam*, en büyük vezir. (Bk. SADRAZAM.) [M]

AZAMET i. (ar. *ʿaẓamet*). Büyüklük, ululuk: *Manevî vazifesinin azameti ise her yiğidin kolayca dayanabileceği cinsten değildi* (N. Araz). *Harap olan azamet, tarümar olan ikbal* (M. Â. Ersoy). || İhtişam: *Mor kadife kaplı elma kürkünün azametiyle yanında sarı krepten hotozu ile* (H. Z. Uşaklıgil). || Heybet: *Karanlığın kendine mahsus azameti, bir esrarengizliği, hattâ bir tehdidi var* (B. Felek). || Gurur: *Birkaç dakika sonra minimini boylu müdürün azametle boynunu yükselterek, tek gözlüğünü parlatarak merdivenden çıktığını gördüm* (R. N. Güntekin). || Debdebe: *Bu ne müthiş azamettir, o ne müthiş dârât* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Azamet sahibi*, büyüklük sahibi: *Bunları hazırlayan, tertip eden hep kudret ve azamet sahibi bir zaptiye nazırı* (H. E. Adıvar). || *Azamet satmak*, böbürlenmek, çalım satmak: *Meğer bugün beni sade azamet satmak, saltanatlarıyle gözlerimi kamaştırmak için bu konağa çağırmamışlardı*. (R. N. Güntekin). || *Esk. Azamet âlemi*, kâinat: *Hakteâlâ azamet âleminin padişehi* (Şinasi). || *Azamet-fürus*, çalım satan, gururlanan. || *Azamet-i ilâhiye*, ilâhî büyüklük taslayan: *Kümesinc avdet teşebbüsünde olan bir horozun va'z-ı azamet-perverine gülümseyerek* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Azametli** sıf. Büyük, iriyarı: *Lehli delikanlı azametli vücudu, uzun boyu ile biraz sakar olduğu için...* (S. F. Abasıyanık). || İhtişamlı: *Azametli tabiat hep dilsiz kalıyor* (A. Ş. Hisar). || Çalımlı, gösterişli: *Minimini vücuduna göre bacaklarını tuhaf bir surette açarak öyle azametli bir yürüyüşü vardı ki* (R. N. Güntekin).

◆ **Azametlû** sıf. *Esk.* Osmanlı padişahlarının büyüklüğünü ifade etmek için kullanılan unvan. (M)

AZAMET GİRAY, Kırım hanlığında kalgay (öl. 1630). Kırım hanlarından Selâmet Giray'ın oğlu. 1610'da amcası Canbek Giray, Kırım hanı olunca onu nureddin yaptı. Bir süre sonra da kalgay tayin edildi, fakat bu makamda çok kalamadı ve han tarafından idam edildi. Azamet Giray Kırım'da çıkan mücadelelerde Osmanlı devletine taraftar olan kimselerle birlikte çalışıyordu. (M)

ÂZAMGARH, Hindistan'da Uttar Prades bölgesinde bir idare bölümünün ve bu idare bölümü merkezinin adı. Merkez Gogra'nın bir kolu olan Tons üzerinde kuruldu. Varanasi'nin (Benares) 85 km kuzeydoğusunda; 32 391 nüf. (1961). Tons ırmağı şehri doğu, güney ve batıdan sarar, bu durum suların kabarma devresinde şehir için sel tehlikesi doğurur. Âzamgarh 1665'te Âzam han tarafından kuruldu. Sözü edilmeğe değer tek eser Âzam'ın kalesinin bakımsızlıktan harap olmuş kalıntılarıdır. Âzamgarh şimdi sıkışık bir yerleşme merkezidir. İki yanı toprak (kucha) ve taştan (pukka) evlerle çevrili dar sokakları vardır. Kuzeydoğu demiryolu ağı üzerinde yer alır. (M)

AZAMÎ sıf. (ar. *aʿẓam*, en büyük'ten *aʿẓamî*). En çok, en fazla: *Azamî istifaden ne olabilir* (A. H. Tanpınar). *Osmanlı Ermenilerine yapılacak azamî müsaade* (Atatürk). || En üstün: *Ahmet Beyin fırsat düşünce muvaffakiyetin azamîsini elde etmek âdetiydi* (Ömer Seyfeddin).

— DEY. Azamî derecede, en fazla, en yüksek.

— Mat. Bk. MAKSİMUM.

◆ **Azamiyet** i. Pek büyük olma hali.

— Esk. mat. Bir sayının diğerinden büyük olması. (M)

AZAMORA. Esk. coğ. Anadolu'da Kataonia (Niğde yöresi) bölgesinde yer alan dağ kalesi. (M)

AZAMUT i. (ar. *ʿaẓamet*, büyüklük'ten *ʿaẓamūt*). *Esk.* Tanrının sözle ifade edilemeyecek büyüklüğü. (M)

AZAN çoğl. i. (ar. *üẕn*, kulak'tan *āẕān*). *Esk.* Kulaklar: *Sıytım yayılmamış mıdır âzân-ı âleme* (Muallim Naci).

— Esk. bot. *Azan-üd-düb*, sığırkulağı (lat. *Verbascum*). || *Azan-ül-anz*, çobandüdüğü (lat. *Alisma Plantago-aquatica*). || *Azan-ül-cedi*, kuzukulağı (lat. *Plantago lanceolata*). || *Azan-ül-erneb*, tavşankulağı (lat. *Bupleurum retundifolium*). || *Azan-ül-fil*, filkulağı (lat. *Calendium esculentum*). || *Azan-ül-kıssis*, papazkulağı (lat. *Cotyledon umbicilus*). [M]

AZAN. Yun. mit. Arkadia kralı Arkas'ın oğlu. Baba mirasının bölüşülmesinden sonra ülkenin kendisine düşen kısmına *Azania* adı verildi. (L)

AZANA Y DİAZ (Manuel), ispanyol siyaset adamı ve yazarı (Alcala de Henares 1880-Montauban 1940). Cumhuriyetçi devrim komitesi üyesi (1930-1931), Savunma bakanı, başbakan (1931-1933, 1934-1936). Önderlik ettiği Halk cephesinin zaferi üzerine cumhurbakanı oldu (1936). 1939'da Franco'nun zaferinden sonra istifa ederek Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı. (L)

AZANDELER. Bk. ZANDELER.

AZANGARO, Peru'da (Puno idare bölgesi), Titicaca gölü havzasında nehir. Nude de Vilcanota dağından doğar ve Ranus nehriyle birleşir. (L)

AZANGARO, Peru'da (Puno idare bölgesi) idare bölgesi merkezinin kuzeyinde, Altiplano'da komün; 20 761 nüf. Sığır ve yün hayvancılığı. Gümüş, bakır, kurşun ve tuz yatakları. Kumaş ve halı yapımı. — *Azangaro ili*, 108 007 nüf. (M)

AZANİA (yun. k.). Esk. coğ. Birçok İlkçağ ülkesine, özellikle *Ases* (As'lar) *ülkesi*'ne verilen ad. Bu ülke halkı Asya, Afrika ve Yunanistan'ın (Arkadia) birçok bölgesinde izlerine rastlanılan eski iskit halkıydı. (L)

AZANOİ veya **AİZANOİ,** Anadolu'nun Frigya bölgesinde Penkalos denen yerde, Gediz (Ermos) ırmağının yanında, Kütahya'nın 67 km güneybatısında, bugün Çavdarhisar adını taşıyan şehir. Şehrin tarihine ait belgeler, M.Ö. I. yüzyıla kadar iner. Anadolu'da zamanımıza kadar en iyi şekilde gelmiş olan Zeus tapınağı, tiyatro ve stadyum gibi yapılar buradadır ve şehrin M.S. II. yüzyılda çok gelişip zenginleştiğini gösterir. Hıristiyanlık devrinde ise piskoposluk merkezidir. Hadrianus zamanındaki tapınak ile birlikte yapıldıkları sanılan stadyum ve tiyatronun deprem sırasında yıkılmış olduğu düşünülebilir. Ayrıca roma devrinde iki de köprü yapılmıştır ve bunlar bugün de kullanılmaktadır.

● *Arkeoloji*. Harabeler önce ingiliz bilginlerinden Earl tarafından keşfedildi (1824). Alman Arkeoloji enstitüsü himayesinde M. Schede ve Krencker burada kazı yaptılar (1926-1928). Ayrıca Naumann da tapınakta çalışmalar yaptı. Zeus tapınağı: Orijinal durumunu koruyabilmiş olan en zarif tapınaklardan biridir. Kısa tarafında 8, uzun tarafında 15 tane ion tarzında sütun ile pseudodipteros planlıdır. Tapınakta helenistik ve eski ion (Anadolu) özellikleri bir aradadır. Dört sütunlu pronaos ve dar Opisthodomos'u ile Magnesia ad Meandrum'daki (Menderes Magnesia'sı) Zeus Sosipolis tapınağına benzerlik gösterir. Tapınağın sellasında ayakta bir Zeus heykelinin bulunduğu, şehirdeki eski paralardan anlaşılmaktadır. Buna göre tanrı sağ elinde kartal, sol elinde mızrak tutar durumda tasvir edilmişti. Bu tapınak hıristiyanlık devrinde kiliseye çevrildi. (M)

AZANZA (Miguel José DE), ispanyol siyaset adamı (Aviz 1746-Bordeaux 1826). 1793'te harbiye nazırı, 1798-1800 arasında Meksika'daki Yeni İspanya (*Nueva España*) sömürgesinin kral naibi oldu, Kaliforniya'nın yerleşme bölgesi olmasında büyük çaba gösterdi. Godoy'un siyasetine karşı çıktı ve José I ile birleşti; Adalet bakanı, sonra Dışişleri bakanı oldu, *Santa Fe dükü* unvanını aldı. Restorasyon devrinde Fransa'ya sığındı. (L)

AZAP veya **AZAB** i. (ar. *ʿaẕāb*). Günahkârlara, kâfirlere, inkârcılara ölümden sonra verilecek ceza ve edilecek eziyet: *Yatarken Vehbi Dede'yi düşün. O sana herkesten çok sükûn verir. Onun dininde azap, cehennem yok* (H. E. Adıvar). || Uzvî veya ruhî ıstırap, acı: *Hastalığın bütün acıları, azapları durmuştu* (R. N. Güntekin). *Vuslatın rüyasını görmek için uyuyup / Hasretin azabına ermek için uyanmak* (F. N. Çamlıbel). || Pişmanlık, nedamet: *O, kimbilir bu üç geceyi ne büyük azaplar içinde geçirmişti* (H. Z. Uşaklıgil). *Çağıra dursun hayata, kalbi / Azap kargalar gibi, karşıdan* (F. H. Dağlarca). || Korku: *Evet, biçarenin hiç bir şey söylemediği halde daima çirkin kalmak azabından bir dakika kurtulamadığı o kadar belli ki* (R. N. Güntekin). *Bir dosta sezdirmekten sıkıldığı, bir rakibe keşfettirmekten ölüm azabı duyduğu neleri vardır ki bunlar...* (F. R. Atay). || Şiddetli sıkıntı, çaresiz kalış, buhran: *Azap içindeyiz, ne neticeye varacağımızı bilemiyoruz*. (Vâ-Nû). *Bu ikinci mülâkattan sonra Bihter'in bütün azapları sukut etmiş oldu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Azap çekmek*, sıkıntı ve acı duymak, üzüntü içinde olmak: *... Üstadımın bu cümlelerini veya benzerlerini dinlemekle gençliğimi yok yere harcadığımı düşünmüş ve azap çekmiştim* (A. H. Tanpınar). || *Azap vermek*, acı çektirmek, eziyete sokmak. || *Azaba düşmek*, sıkıntı ve eziyete uğramak.

— ÇEŞ. DEY. *Cehennem azabı*, cehennemde suçlulara verilen ceza. (Bk. CEHENNEM.) Çok şiddetle çekilen ıstırap, eza, cefa: *Turuncu ışıkta yüzü cehennem azabını tatmışların acılığı ile takallüs etmiş* (H. E. Adıvar). || *Kabir azabı*, öldükten sonra günahkârların çekeceklerine inanılan ceza ve işkence. (Bk. KABİR): *«Yarın biz ölünce etlerimiz böyle çürüyecek, kemikler böyle kuruyacak.» diye ölümün dehşetini ve kabir azaplarını anlatmağa başlıyor* (R. N. Güntekin). || *Vicdan azabı*, işlenilen bir suçtan dolayı içte hissedilen sıkıntı ve pişmanlık duygusu: *Hiç bir vicdan azabı duymuyor, bu hıyanetin züllünü ruhunun samimiyetiyle hissetmiyor muydu* (H. Z. Uşaklıgil).

— Esk. *Azab-ı ahiret*, cehennem azabı. || *Azab-ı elim*, çok üzüntü veren azab. || *Azab-ı intizar*, bekleyiş sıkıntısı. || *Azab-ı maraz*, hastalık ıstırabı. || *Azab-ı mühin*, alçaltıcı azap. || *Azab-engiz*, azap verici. || *Ehl-i azap*, günahkârlar.

◆ **Azaplı** sıf. Sıkıntı veren, azap çektiren: *Bir müddetten sonra, kafasının içinde yeniden azaplı şüpheler uyanır ve onu kıvrandırmağa başlar* (Sabahattin Ali).

◆ **Azapsız** sıf. Azap çekmeden. || Utanç duymadan: *Birbirimizi lekesiz azapsız bir muhabbetle severdik* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

AZAP gölü, Doğu Anadolu bölgesinde, ortasından Türkiye-S.S.C.B. (Gürcistan) sınırı geçen göl; 128 km²; yüks. 1 794 m. Çıldır gölü kuzeyinde bulunan gölün batı kenarından Çıldır-Ahılkelek yolu geçer. Gölün adı Rusçaya «Azap'ın (yani Azap'a ait) gölü» anlamına *Hazapın* (veya *Hozapin*) şeklinde geçmiş ve zamanımızın türkçe kaynaklarına da bu biçimde aktarılmıştır. (M)

Azapkapı camii (Sokullu Mehmetpaşa camii de denir), İstanbul'da Haliç'teki Atatürk köprüsünün başında Tersane kapısının karşısındadır. Sokullu Mehmed paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldı (1577). Deniz kenarında, zeminden yüksek olarak inşa edilen bu yapının yersizlikten dolayı dış ve iç avluları yoktur. Fevkanî bir yapıdır. Kapalı son cemaat yerine merdivenle çıkılır, bir kemerle camiye bağlanan sol taraftaki minaresine de buradan geçilir.

Yapının önemi plan şeklinden ve mimarî unsurların uyumlu bir şekilde biribirine bağlanmasından gelir. Bütün örtü şekli altısı bağımsız, ikisi duvarda olmak üzere sekiz ayağa oturur, çevresinde yan mekânlar yer alır. Mimar Sinan burada Edirne Selimiye camii planlarını küçük ölçülerde

azakeğeri

Azapkapı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

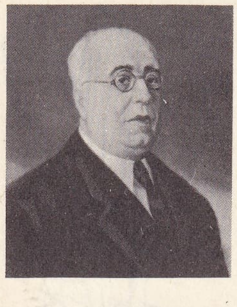

Manuel AZANA Y DIAZ
Eusebio Martin tarafından

denemiş ve yerin imkânlarına göre bazı değişiklikler yapmıştır. Ortadaki kubbe bütün yapıyı toplar. Mihrap kısmı biraz yapıdan dışarı taşar. Son yıllarda onarılan ve kaybolan çinileri yeniden yaptırılan camide, süslemeden çok mimarî olgunluk ağır basar.

Daha sonraki bir devirde yapılmasına rağmen çevrenin değerlendirilmesinde önem taşıyan Azapkapı sebili ve sıbyan mektebi Mahmud I'in anası Sâliha Sultan tarafından 1733 yılında yaptırılmış, sıbyan mektebi 1956 yılında gereksiz bir şekilde yıktırılmıştır. Devir farkına rağmen rokoko devrinin bu iki yapısıyle cami bir bütün teşkil etmekteydi. (M)

Azapkapısı, İstanbul'da Galata surunun Haliç'teki kapılarından biri. Atatürk köprüsünün başında, Sokullu Mehmetpaşa camiinin tam önünde. Atatürk köprüsü ile Galata köprüsü arasında bulunan yere de aynı ad verilmiştir. Kapının eski adı Ceneviz gravürlerine göre *Porta di san Antonio* veya *Porta san Antonio* olsa gerektir. Tersanenin yanında Azablar kışlasının bulunmasından dolayı osmanlı devrinde Azapkapısı adı verilmiştir. Azapkapı'da Sokullu Mehmed Paşanın Mimar Sinan'a yaptırdığı (1577) bugün Azapkapısı camii adı verilen bir cami vardır. Camiin arka kısmında da rokoko üslûbunda yapılmış Azapkapısı çeşmesi yer alır. (M)

AZAR i. (fars. *āzürden,* incitmek'ten *āzār*). İncitme, paylama, tekdir: *Mecdeddin ondan azarlar, tarizler, hakaretler beklerken, Hüdavendigâr sanki o işi kendi yapmış gibi mahcup...* (N. Araz). *Güzel bir azarı hak etmiştim, fakat teyzem yine büyüklüğün kendisinde kalmasını istedi* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Azar işitmek* (veya *yemek*), azarlanmak, yapılan bir kabahat için paylanmak: *Hepsinden bir türlü tekdir, azar işit...* (H. R. Gürpınar). *... öğle vakti eve dönünce Emine'den çok şiddetli bir azar yemişti* (H. E. Adıvar).

— Esk. *Azar-dîde,* incitilmiş, zulüm görmüş. || *Azar-ende,* azarlayan, inciten. || *Azar-mend,* üzüntülü, incitilmiş. || *Azar-resan,* üzüntüye yol açan. || *Azar-reside,* kırılmış, üzülmüş.

◆ **Azarî** veya **azariş** i. İncitme, kırma. || Eziyet, dert. (M)

AZAR veya **AZER** i. Güneş yılı esasına dayanan takvimi kullanan kavimlerde (Nabatî, Keldanî, İbranî, Süryanî) mart; Eski İran ve Celâlîlerde kasım ayı. (1740'tan sonra Osmanlı imparatorluğunda resmî malî yıl kabul edilen güneş yılında ilk ayın [mart] ikinci adı olarak da kullanıldı.)

— ANSİKL. *Medhal-i azer kaidesi* (azar medhali kuralı), Osmanlıların malî yıl takviminde her 33 yılda, bir yılı sıradan çıkarma usulü vardı. Atılan yıla «siviş yıl» deniliyordu. 366 Gün tutan 12 güneş ayı, 355 günlük ay yılına sığamayacağı için her yıl 11 günlük bir fazlalık ortaya çıkmaktaydı. Bunlar 33 senede bir, 1 malî yılın kaybolmasına sebep oluyordu. Bunun için muamelelerde karışıklığa mâni olmak üzere 1677'den itibaren azar medhali kuralı (medhal-i azer kaidesi) kullanılmağa başlandı. Bu kural 1925'te resmen kaldırıldı. 1121, 1154, 1188, 1221, ve 1255 malî yılları siviş yılı olmuş, fakat Abdülaziz devrindeki devlet tahvillerinden birinin kuponlarında atılması lâzım gelen 1288 yılı yanlışlıkla basıldığı için bu kuraldan vaz geçilip malî ve hicrî yılların sayıları arasında her 33 yılda bir, 1 yıl artmak üzere şimdi 3 yılı bulan tarih farkı ortaya çıkmıştı. (M)

AZARA. Esk. coğ. Anadolu'da Frigya veya Pisidia bölgesinde, yeri katî olarak bilinmeyen, fakat bugünkü Yalvaç yakınında bulunan bir kitabeye göre, bu civarda olduğu sanılan yer. (M)

AZARA i. (fr. k.). Bitki cinsi. Çiçekleri taçsız ve genellikle erdişidir. (*Bixaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Azara*'lar ağaç veya ağaççık şeklinde bitkilerdir. Anayurdu Şili ve Meksika'dır. Yaprakları bütün, çiçekleri bileşik salkım veya kısa başak şeklindedir. On beş kadar türü vardır, birçoğu bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

AZARA (José Nicolas DE), ispanyol diplomatı (Barbunales, Aragon, 1731-Paris 1804). Büyükelçi olarak bulunduğu Roma'da cizvitlere karşı oldu. Özellikle sanatla ilgilendi ve değerli koleksiyonlar topladı. 1798'de ve 1801-1803 arasında Paris büyükelçisi oldu. Eseri: *Anılar.* — Kardeşi FELİX (Barbunales 1746-Aragon'da 1811), Amerika'da San İldefonso antlaşmasını uygulamakla görevlendirildi (1781). Orada yirmi yıl kaldı, kendini Paraguay ve Rio de la Plata bölgelerinde yapılan çalışmalara verdi. (L)

AZARLAMAK geçl. f. (fars. *āzār,* incitme'den). Hiddetli bir ses ve tavırla hata ve kusurunu söylemek, paylamak, tekdir etmek: *Adamcağızı şiddetle azarlamağa başladı «Yahu herkesin odasına girilir mi? Ahır mı burası»* (R. N. Güntekin). *Zincirinden tuttuğu köpek dişlerini göstererek hırlamağa, homurdanmağa başladığından onu azarladı: Sus Cin! Sus diyorum, sana* (H. E. Adıvar).

◆ **Azarlanmak** dönşl. f. Başkası tarafından paylanmak: *Azarlandığı halde hâlâ gülüyor.*

◆ **Azarlatmak** ettrg. f. Bir kimseye azar işittirmek. (M)

AZAROLUS i. Akdiken türü. İlmî adı: *Crataegus azarolus.* (Gülgillerden.) [L]

AZARR sıf. (ar. *żarar*'dan *ażarr*). *Esk.* Çok zararlı, en muzır.

— DEY. *Azarr-ı müskirat,* içkilerin en zararlısı. (M)

AZARYA, onuncu Yahuda kralı (M.Ö. 781 -740). Zamanında, Kızıldeniz'de yapılan ticaret ile tarım alanındaki gelişmeler, ülkeye büyük iktisadî bolluk getirdi. Cüzzam olunca, tahtını oğlu Yotam'a bıraktı. (L)

Azarya, Moliére'in *L'Avare* adlı komedisinin, Ahmed Vefik Paşa tarafından yahudi hayatına yapılan uygulamasına verilen ad. Aynı eserin, Türk hayatına uygulanan şeklinin adı *Pinti Hamid*'dir. (M)

AZAT veya **AZAD** sıf. (fars. *āzād*). [Genellikle *etmek, eylemek* fiilleriyle birlikte kullanılır.] Kölenin hürriyetini vermek, serbest bırakmak: *Azat ediniz de yine köleniz, kulunuz olsun* (Namık Kemal). || [Kuş için] Kafesten salıvermek: *Feride, madem ki onları bu kadar seviyorsun, kendi elinle azat et, daha sevap olur* (R. N. Güntekin). || Mektepten çocukları salmak, paydos. || *Mec.* Bir baskıdan, bağdan kurtulmak: *Menekşe renkli dümdüz sular, bu çiçek tarlası gibi koklanan mavi hava ve gönülleri azat eden bu musiki...* (A. Ş. Hisar). || Kurtarmak: *Etti bu kaide-i hikmeti kendi icat / Devleti eyledi bir böyle belâdan azat* (Ziya Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Azat buzat beni cennet kapısında gözet,* yakalanmış olan kuş v.b. hayvanlar serbest bırakılırken söylenen tekerleme: *Çocukluğumda «azat buzat cennet kapısında beni gözet» diye bir kuş azat etme âdeti vardı* (R. N. Güntekin). || *Azat kabul etmez bendeniz,* eski mektuplarda hürmet ifadesi olarak imzadan önce konulan bir deyim. || *Azat olmak,* serbest bırakılmak: *Zavallı küçük kuş birdenbire sendeledi, azat olduğuna inanmıyor gibi durdu* (R. N. Güntekin). || *Esk. Azad-merd,* dünyevî bağlarından kurtulmuş kimse. || *Azad vakti,* talebelerin mektepten çıkma zamanı. || *Serazad* (başı hür), bağımsız, müstakil.

◆ **Azadî** i. *Esk.* Hürlük, serbest olma.

◆ **Azatlama** i. Köleye hürriyetini verme, serbest bırakma.

— Derebeylik. *Azat etmek,* bir insanı toprak kölesi durumundan kurtarmak: *Bir serfi azat etmek.*

— Esk. huk. *Azatlama* veya *azat etme,* islâm hukukunda, esirin sahibinin istek ve rızasıyle serbest olması. Esir azat etmeğe *ıtak* denir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esir azat edecek kimsenin âkil ve reşit olması gerekir. Azatlama birkaç şekilde yapılır.

1. *Karşılıksız azatlama,* esire serbest olduğu açık veya kinayeli bir şekilde söylenmekle olur. Açık olarak azatlama, seni azat ettim, hürsün v.b. sözlerle, kinayeli olarak ise, «sen benim malım değilsin, yolun açıktır» gibi sözlerle olur. Bu sözler söylenir söylenmez esir hür olur ve hür bir kimsenin sahip olduğu bütün hakları kazanır.

2. *Karşılıklı azatlama,* esir ile sahibi arasında yapılan bir mukavele ile olur (Mükâtebe). Bu mukavele ile esir sahibine, azat edildikten sonra belli bir para ödemeyi kabul eder. Para ödeme yerine mal verilebildiği gibi, belli bir süre hizmet de edilebilir. Esirin ödeyeceği miktar kolaylık olsun diye çok kere taksite bağlanır. Sahibiyle mukavele yapan esir o andan itibaren serbesttir. Sadece para ile ilgili bazı işlerde ve evlenmede sahibinin iznini alması gerekir.

3. *Ölüme bağlı azatlama,* esir sahibinin, ölümünden sonra esirin hür olacağını açıklamasıyle olur (Tedbir). Tedbir yoluyle azat edilmiş esir artık satılamaz.

4. *Esir kadının, sahibinden çocuğu olması halinde azatlama,* efendisinden çocuğu olan cariyeye *ümmü veled* denilir. Satılamaz veya başkasına verilemez. Ümmü veled olan cariye, sahibinin ölümünden sonra hürriyetini kazanır.

Azatlı esir ile sahibi arasındaki münasebetler bazı bakımlardan ölüme kadar devam eder. İslâm hukuku ikisi arasında bir çeşit akrabalık kabul eder. Bunun sonucu, mirasçısı olmayan kölenin mirasçısı eski sahibi, mirasçısı olmayan efendinin de mirasçısı eski kölesi olur.

◆ **Azatlamak** geçl. f. Kölenin hürriyetini bağışlamak, serbest bırakmak. || [Kuş için] salıvermek. || *Esk.* Mektepten çocukları bırakmak.

◆ **Azatlı** i. Azat edilmiş köle veya cariye: *Geçen sene kasımdan sonra karşımızdaki çayıra bu azatlılardan bir tanesini çırıl çıplak başıboş salıverdiler* (H. R. Gürpınar). || Sıf. Azat edilmiş, eline azat kâğıdı verilmiş: *Salim fi'l-asl ehl-i Faristen bir azatlı köledir* (Cevdet Paşa).

— Tar. *Azatlı cariye,* hizmet sürelerini dolduran cariyelerin adı. Bk. ANSİKL. || *Azatname,* osmanlı sarayında, haremden ayrılacak cariyelere, hürriyete kavuştuklarını göstermek için verilen belge. *Itıkname.*

— ANSİKL. Haremde çalışan cariyeler, kalfa ve ustalar hizmet süreleri olan dokuz yılı tamamlayınca serbest olabilirlerdi. Bunlara azatnameleri verilir, azatlı cariye azatnamesini göğsünde taşır, ölünce bununla gömülürdü. Azatlı cariyeye eşyası verilir, özellikle evlenecekse çehizi yapılırdı. İsteyen cariye, kendisine verilen azatnameyi yakarak sarayda hizmete devam edebilirdi. (ML)

AZATEN, bizans kaynaklarında selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus I'in (hük. 1210-1219) ve İzzeddin Keykâvus II'nin (hük. 1245-1259) adı; — AZADİN, bizans kaynaklarında selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus I'e (hük. 1210-1219) verilen ad; — AZATİNES, bizans kaynaklarında selçuklu sultanı Kılıç Arslan III (hük. 1203-1204) ve İzzeddin Keykâvus I ve II'nin adı. (M)

AZAY-LE-RİDEAU, Fransa'da Touraine'de, İndre kıyısında (Chinon idarî çevresi), İndre-et-Loire kantonunun idare merkezi; 2 610 nüf. (İlk Rönesansın en karakteristik eserlerinden, 1518-1529 arasında İndre ırmağındaki bir adacıkta yapılmış şato.) [L]

AZAZEL, çölde yaşadığı sanılan tabiatüstü bir yaratık, çöl şeytanı. Her yıl, Yahudilerin Kefaret bayramında, bütün günahlara sebep olduğu kabul edilen bir teke, çöle götürülerek Azazel'e teslim edilirdi. (L)

AZAZET i. (ar. *ʿizz,* şeref, itibar'dan *ʿazāzet*). *Esk.* Büyüklük, itibar, değer. (M)

AZAZİL i. (ar. *ʿazāzīl*). *Esk.* Şeytan'ın âsi olmadan evvel, melek bulunduğu devirdeki adı. (M)

AZB sıf. (ar. *ʿuzūbet,* tatlılık'tan *ʿazb*). *Esk.* Tatlı, hoş, içimi hoş.

— ÇEŞ. DEY. Esk. *Lisan-ı azb-ül-beyan,* tatlı söylenişli dil. || *Ma-i azb,* tatlı su, içimi hoş su. (M)

AZBÂ i. (ar. *ʿażbāʾ*). *Esk.* Dişi deve. || Hz. Muhammed'in devesi. (M)

AZBİ Derviş (Mustafa Çavuş) XVIII. yy. tasavvuf şairi (öl. 1747). Kütahya'lıdır. Dergâhı âli çavuşlarındandı. Niyazî Mısrî'ye intisap etti. Şiirlerinde tasavvuf havası ve hurufilik inançları vardır. Hem halvetî hem bektaşî olduğu için manzumelerinde bu tarikatların kullandığı semboller vardır. *Divan*'ında, çeşitli nazım şekillerinde yazılmış manzumeler ve dört mesnevî bulunmaktadır. Diğer eserleri: *Tahmis-i Divan-ı*

Foto. Ruiz Vernacci (LAROUSSE)

Niyazî; Baharname; Selâmname; Satranç-name; Hayvanname. (M)

AZCAPOTZALCO, Meksika'da, başkentin kuzeybatısında şehir; 370 724 nüf. Hayvancılığın (özellikle sığır) geliştiği bu bölge, Mexico şehrinin beslenme merkezlerinden biridir. Hayvancılıkla ilgili sanayi (sütçülük), tekstil, petrol rafinerisi.

— Ark. ve tar. Texcoco gölünün batı kıyısında yerleşen Toltekler başkenti. X. yy.ın sonlarında ve XI. yy.ın başlarında dinî başkent Teotihuacan'ın terk edilmesi üzerine şehir büyük bir gelişme gösterdi. XIV. yy. da, Batı Tolteka imparatorluğunun yıkılması, Tepanekalar'ın Azcapotzalco'ya yerleşmelerine yol açtı; şehir, Tezozomok'un yönetiminde altın çağını yaşadı; Azteklerle işbirliği yapan Tezozomok, vâdideki hemen bütün devlet - kentleri ele geçirmişti. Daha sonraları, Tenochtitlan, Tlacopan ve Texcoco'da yaşayan kabileler, Tezozomok'un oğlu Makstla'ya karşı birleşip onu 1428'de yenilgiye uğrattılar ve Azcapotzalco şehrini ateşe verdiler. Azteklerin hâkimiyeti bu devreden itibaren başlar. Tepanekalar sanatından kalanlar boyalı seramikler ve dinî heykellerdir. (ML)

AZCARRAGA (Marcelo), ispanyol generali ve siyaset adamı (Manila 1833-Madrid 1915). Don Carlos taraftarlarına karşı savaştı, Cartagena kuşatmasına katıldı (1873). 1890 ve 1895'te Harbiye nazırı 1897-1904 arasında birkaç kere başbakan oldu. (L)

AZCUENAGA (Miguel DE), arjantinli subay (Buenos Aires 1754-ay. y. 1833). İngiliz işgali sırasında İngilizlere karşı savaşta ün kazandı; sonra başladığı andan itibaren hürriyet hareketine katıldı. 1810 Mayısında ilk devrimci cuntanın üyesi oldu. Bu cunta kral naibini devirdi ve bağımsızlık akdini imzaladı. Azcuenaga daha sonra milletvekili oldu ve Brezilya ile barış müzakerelerine ve antlaşmanın imzalanmasına katıldı. (M)

AZDAD çoğl. i. ve sıf. Bk. EZDAD.

AZDAVAY, Batı Karadeniz bölümünde, Kastamonu iline bağlı bir ilçe. Adını Kastamonunun kuzeybatısında ormanların genişçe yer tuttuğu Devrekâni çayı kollarının kestiği tepelik bir yörecikten almıştır. İlçe 1946'da kurulunca merkezi Daday-Cide yolu üzerinde eski bir pazar yeri olan Çarşamba köyüne yerleşmiştir. Bugün buraya da Azdavay denilmektedir. Bu ilçe merkezi Kastamonu'ya 76, Karadeniz kıyısında Cide iskelesine 80 km uzaklıktadır. İlçenin yüzölçümü 1 266 km^2, nüfusu 35 902'dir, merkez ve Pınarbaşı bucakları içinde 83 köyü vardır. Mısır, buğday, sebze ve meyve yetiştirilir; kümes hayvanı beslenir. İlçe topraklarında Batı Karadeniz kömür yataklarının doğu yönündeki dağınık görüntülerine rastlanır. (M)

AZEB sıf. ve i. Bk. AZAB.

AZEB BEY (veya **PAŞA**), osmanlı devlet adamlarından (XV. yy.). Musa Çelebi iktidarında onun baş bayraktarıydı. Musa öldürülünce Eflak'a kaçtı. Murad II ile Varna savaşında bulundu. Varna zaferini haber vermek üzere 24 esir şövalye ile Mısır sultanına elçi gitti. İkinci Kosova savaşına (1448) en yaşlı kumandan olarak katıldı. 1456'da hayatta olduğu Bursa'da Muradiye semtinde yaptırdığı camiin kitabesinden anlaşılıyor. Şimdi harap olan bu cami yanında bir çeşmesi vardır. Oğlu Turhan ile beraber aynı caminin yanında bulunan ve 1450'de yapılmış kümbette yatarlar. (M)

AZEGLİO (Massimo TAPARELLİ,—marki'si), italyan siyaset adamı ve yazarı (Torino 1798 -ay.y. 1866), Manzoni'nin damadı. 1821'de, Alfieri'den beri millî bir dirilişe (*risorgimento*) yönelen aydınlar hareketine katıldı. Bu hareket, bütün yabancı etkilerden kurtulma amacı güdüyordu. *Ettore Fieramosca* (1833) ve *Niccolo de' Lapi* (1841) adlı tarihî romanlarıyla *Risorgimento* hareketinin sözü geçen kişileri arasına katıldı. Ilımlı tutumuyle, gizli derneklerin kargaşalık çıkarmasına karşıydı. 1845'te kral Carlo Alberto'dan, *Risorgimento*'dan yana harekete geçeceğine söz aldı; 1846'da en önemli eseri olan *Gli Ultimi Casi di Romagna*'yı (Romagna'da Son Olaylar) yayımladı. Bu kitapta 1845 Rimini ayaklanmasının tartışmasını yaptı. Roma hükûmetini kınadıktan sonra yurttaşlarından mahallî ayaklanmalardan vaz geçmelerini, Sardinya kralı Carlo Alberto'ya güvenmelerini istedi; bu hükümdarın çevresinde liberal bir italyan konfederasyonu kurulması fikrini öne sürdü. D'Azeglio, 1848 hareketinde etkin bir rol oynadı. Papalık kuvvetleri kumandanı Durando'nun genelkurmay başkanı olarak Avusturyalılara karşı yapılan sefere katıldı ve ağır yaralandı. Piemonte'de Custozza ve Novara yenilgisinden sonra Carlo Alberto'nun tahttan ayrılmasıyle, 7 mayıs 1849'da Vittorio Emanuele II tarafından başbakanlığa getirildi. Anayasa (*Statuto*) dışına çıkmadan birtakım iç reformlar yapmağa çalıştı. 1850'de Bakanlar kuruluna aldığı Cavour ile anlaşmazlığa düşünce, yerini ona bıraktı ve siyasî hayattan çekildi. Son yıllarında *I miei Ricordi*'yi (Anılarım) yazdı. Bu eser 1867'de yayımlandı. (L)

AZEKA. *Esk. coğ.* Ken'an ilinde bir krallık şehri. Roboam tarafından tahkim edilmiş, Nabukodonosor tarafından kuşatılmıştı. Beytüllahm'ın batısındaydı. (L)

AZELAİK sıf. (fr. *azélaïque*). $HOCO—(CH_2)_7—CO_2H$ formülünde diasit. Oleik veya risinoleik asitlerin oksitlenmesiyle elde edilir. (L)

AZALEA i. (yun. *azaleos*, kuru). Değişik renklerde, kokusuz, güzel çiçekli bitki. Kuzey yarımkürede yetişir. Çiçekleri bol ve gösterişli olduğu için evlerde ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Fundagillerden. (L)

AZEMMUR, Fas'ta liman şehri (Casablanca eyaleti). Ümm-ür-Rebia ırmağının ağzında; 12 500 nüf. Portekizlilerden kalma surlarla (XVI. yy.) çevrili kalesi (kasbah) vardır; bu çok çekici kasabanın beyaz evleri ve surları Ümm-ür-Rebia'nın üstünde kat kat yükselir. Balıkçılık, ticaret. Burası, Kartacalıların ve Romalıların eski ticaret merkezi *Azama*'dır. (L)

AZEOTROPİ i. (fr. *azéotropie*). Fiz. Azeotrop karışımlardan doğan olay. (L)

AZEOTROP veya **AZEOTROPİK** sıf. ve i. (*a*, bulzl. eki, yun. *zein*, kaynama ve *tropos*, dönme eyleminden fr. *azéotrope* veya *azéotropique*). Belli bir sıcaklıkta, bileşimini koruyarak kaynayan sıvı karışımlar için kullanılır.

— ANSİKL. Uçucu birkaç sıvıdan meydana gelen bir karışım damıtıldığı zaman, bu karışım ya en yüksek derecede kaynayan sıvı ile en düşük derecede kaynayan sıvının kaynama noktaları arasındaki bir derecede kaynar veya kaynama noktaları arasındaki bir maksimumdan (*negatif azeotropluk*) veya bir minimumdan (*pozitif azeotropluk*) geçer. İlk durumda (meselâ, benzen ve tolüen) damıtma yoluyle iki sıvıyı birbirinden tamamıyle ayırmak mümkün olur. İkinci durumda ise bu, imkânsızdır: damıtma sonucu, sabit bir kaynama noktasında olan bir karışım elde edilir. Meselâ, su ve alkol karışımı damıtıldığında, yüzde 96'sı alkol olan bir karışım meydana gelir. (L)

AZER i. (fars. *āzer*). *Esk.* Ateş.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Azer-ahş,* yıldırım. ‖ *Azer asa,* ateş gibi. Kıpkırmızı, kızıl. ‖ *Azergede,* ateşe tapanların, Mecusîlerin tapınağı. (*Eşanl.* ATEŞGEDE.) ‖ *Azergûn* (veya *azeryun*), ateş rengi, kırmızı. Şakayık cinsinden ortası siyah, kenarı kırmızı çiçek. ‖ *Azer-perest* (veya *azerkiş*), ateşe tapan, mecusî. (*Eşanl.* ATEŞPEREST.) ‖ *Azer-şeb* (veya *azer-şin*), semender denilen ve eski masallarda ateşte yanmadığı anlatılan bir hayvan.

— Mit. *Azer Behram, Bundehesn*'e (Parsi'lerin kitabı) göre rahipler, muharipler ve zıraatçılar kast'ları tarafından sürdürülen üç kutsal ateşin birleşimi. ‖ *Azer Burzin Mihir, Bundehesn*'e göre Parsilerde çiftçilerin kutsal ateşi. Bu ateş Horasan'da Rivend dağında kral Gusuasp tarafından yakılmıştır. (ML)

AZER, Kur'an-ı Kerim'de (VI. 74.) [*İbrahim, babası Azer'e...* şeklinde geçtiği için, ayetin tefsirine göre] İbrahim Peygamberin babası. Tevrat'a göre bu ad *Terah,* Eusebios'un *Kilise Tarihi*'ne göre ise *Athar*'dır. Azer, Kur'an-ı Kerimden başka yerde geçmez. Azer, oğlu İbrahim ve gelini Sara ile İsrailoğullarını Ur şehrinden çıkarıp, Harran'a getirmiş ve 70 yaşına kadar burada yaşamıştır. (M)

AZER. i. Bk. AZAR.

AZERBAYCAN, Batı Asya'da bölge. Bugün güneyi İran, kuzeyi S.S.C.B. sınırları içerisinde bulunmaktadır. Dil, tarih ve kültür itibariyle bir bütün olan bu tarihî ülkenin kuzey kısmı, 1917'de Çarlık Rusyası'nın çöküşü üzerine, bağımsızlığını ilân etti, 28 mayıs 1918 yılından 27 nisan 1920'ye kadar hür yaşadı. İran Azerbaycanı ise, hep İran tarihinin akışına bağlı kaldı. Her iki Azerbaycan'ın yüzölçümü 200 000 km^2'dir. Nüfusu 8 000 000 kadardır. Etnik bünyesi itibariyle tamamen türktür.

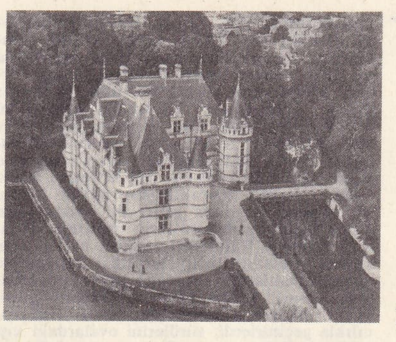

AZAY-LE-RİDEAU şatosu

— Tar. Daha V.-VI. yüzyıllara doğru büyük türk akınının, yeni bir yerleşme alanını teşkil eden Azerbaycan, VII. yy.da yine bir türk devleti olan Hazar devleti idaresine geçti. Arap istilâsıyle yeni bir idare sistemine bağlanarak iktisadî yönden refaha kavuştu. XI. yy.a doğru, Selçukluların idaresine girdi. Yerli sülâlelerin ortadan kalkması üzerine, Güney Azerbaycan, Selçukluların, Kuzey Azerbaycan ise Şirvanşahlar devletinin idaresi altında kaldı. Selçuklu devlet idaresinin çöküşü üzerine, Azerbaycan moğol istilâsına uğradı. Yaklaşık olarak 1220 yıllarında başlayan bu istilâ hareketi, nispeten uzun bir zaman her iki Azerbaycan'ı birleşik halde, kendi idaresi altında tuttu, iktisadî gelişmeye yardımcı oldu. Bu devirde çeşitli türk boylarının oturduğu yerlerde, türk dili de gelişme imkânı buldu.

AZEGLİO marki'si

Timur'un ölümü üzerine meydana gelen çeşitli iç çekişmelere rağmen barış içinde yaşamağa çalıştı. Şirvanşahlardan Halilullah (1417-1462) ve Ferruh-Yaşar (1462-1501) devri, özellikle Şirvan için, oldukça başarılı ve refahlı bir dönem sayılır. Yüz yıla yakın süren bu refah devresi, İran istilâsı üzerine sona erdi. Asılları itibariyle Azerî Türklerinden sayılan Erdebil şeyhlerinin baş kaldırmaları, İran'ın siyasî tarihinde önemli rol oynadı. Akkoyunlu ve Karakoyunlu sülâlelerinin çekişmeleri, Şah İsmail tarafından bertaraf edilince, yeni ve kuvvetli Safevîler sülâlesi hâkimiyeti altında kudretli bir İran doğdu. Artık Azerbaycan ve Şirvanşahlar idaresi, tamamen İran'a baş eğmiş durumdaydı. Bu suretle Şah İsmail Safevî ile başlayan İran siyasî hâkimiyeti, Kafkas kavimleri üzerinde hissedilecek kadar ağır ve devamlı oldu. İran idaresi, merkezden nispeten uzak bu sahayı, emniyetli ellerde bulundurmak için, buralara çeşitli türk boylarına mensup hanlar tayin etti. Başlangıçta yarı bağımsız olan bu hanlar, daha sonraları Osmanlı devletinin de saha üzerindeki istekleri dolayısıyle, durmadan devam eden savaşlardan bezgin İran idaresinin zayıflığından da faydalanarak, tam bağımsızlıklarını ilân ettiler. XVIII. yy. ortalarına doğru bağımsız olan bu hanlıklar Bakû, Gence, Karabağ, Şirvan, Şeki, Erivan, Kuba, Talış, Ulusuy v.d. idi. Hepsi türk aşiret ve kabileleri tarafından idare edilmekteydi. Hanın kendine mahsus hukuk ve yetkileri vardı. Aralarında durmadan süregelen istekler ve iç kaynaşmalar, memleketi, İran, Osmanlı ve Rusya imparatorluğunun, paylaşılmaz bir ülkesi haline sokmuştu. Sonunda yüz yıla yakın devam eden Kuzey Azerbaycan hanlıkları, çeşitli entrikalarla Rusya imparatorluğunun istilâsına uğradı ve bu istilâ 28 mayıs 1918 yılında bağımsızlığını ilân eden Müstakil Azerbaycan cumhuriyeti devrine kadar sürdü. Kızıl Ordu'nun ülkeyi işgal edip Sovyetler birliğine bağlandığı güne kadar (27 nisan 1920) Azerbaycan cumhuriyetinin Müsavat partisi iktidarda kaldı. Sovyet Azerbaycanı 1936'da federal bir cumhuriyet oldu. İran Azerbaycanı Sovyetler birliğinin desteğiyle 1946'da birkaç ay için İran'dan ayrıldı. (ML)

AZERBAYCAN (FEDERATİF SOVYET SOSYA-

Foto. Lapie, X (LAROUSSE)

LİST CUMHURİYETİ), rusçası **Azerbaycanskaya S.S.R.**, S.S.C.B.'ye bağlı federal cumhuriyet. Transkafkasya'nın doğu kesiminde yer alır. Hazar denizinde geniş kıyısı vardır; 87 000 km²; 4 232 000 nüf. Başkenti: *Bakû*. Azerbaycan, Transkafkasya'nın en kurak kesimi olan orta ve aşağı Kura havzası ile karışır. Azerbaycan cumhuriyeti, kuzeyde Doğu Kafkasya'nın güney yamacına, güney'de ise Ermenistan dağ kütlesine doğru uzanır. Fakat, topraklarının büyük kısmı, bir ovadan meydana gelir. Bu ovada akan Kura nehrinin deltası Aras nehrinin deltasıyle karışır. Vâdilerde yaşayan halkı, uzun zaman malarya kırıp geçirdi. Başlangıçta hint-avrupalılardan meydana gelen ve «Arnavut» denen halkın sayısı, Asya'dan gelenlerin (Tatarlar) katılmasıyle arttı. Hayvancılıkla geçinirlerdi; sürülerini ovalardaki kışlaklara, Kafkasya ve Ermenistan dağlarındaki otlaklara götürürlerdi. Daha kuzeydeki dağ eteği vahasında şarap elde edilir, tahıl ve meyve yetiştirilirdi. Bugünkü ekonomi, iki ana temele dayanır: sulama yoluyle pamuk yetiştirimi ve petrol üretimi. Pamuk üretiminin gelişmesi, sulama işinin genişlemesine bağlıdır: 1913'te 500 000 hektarlık bir alan sulanırken bu alan bugün üç misline çıkmıştır. Pamuk ekimi (kaba yonca ve mısır ekimiyle karışık olarak) sulanan toprakların, yaklaşık olarak üçte birini kaplar; hektar başına 7-8 kental veren ince ve uzun lifli çeşitler yetiştirilir. Kura ve Aras deltasında birçok pirinç tarlası vardır. Yemlik bitki üretiminin gelişmesiyle hayvancılık da gelişmiştir. Dağ eteğindeki bölgelerde, çok güzel üzüm, meyve, ipek, tütün ve tahıl elde edilmektedir. Güneyde, Lenkoran bölgesinin arka tarafında astropikal iklimi ürünleri yetiştirilmektedir (turunçgiller, çay, pirinç ve tütün). Bu bölge eskiden sağlık bakımından yaşamağa elverişli değildi. Bakû petrol yatakları, Azerbaycan'ın başlıca sanayi kaynağıdır. Bu yataklar, kısır topraklarla biribirinden ayrılmış, birkaç bin metre kalınlığında ve birbirini takip eden tabakaların üstüste yığılmasından meydana gelmiştir. Yüzeye yakın yataklar kurumuştur. Bugün 5 000 m derinlikten çıkarılan yaklaşık olarak 2,5 milyar ton ve bugünkü işletme temposuyle yüz yıldan fazla işletileceği tahmin edilen kısım alt tabakalardadır. Çok kalın olan yatak, pek o kadar yaygın değildir; Merkezi Bakû şehrindedir. Derrick'ler (petrol kuyularının kuleleri) çok sıktır, çünkü petrol, üstüste yığılmış tabakalardan elde edilir. Bunlar kubbe biçimindeki küçük antiklinaller üzerinde toplanmıştır ve Bakû etrafında bir çember yayı biçiminde dizilidir. Ham petrol Bakû'daki rafinerilerde işlenir veya Hazar denizi üzerinden Volga'ya ve bu büyük ırmağın kıyılarındaki rafinerilere sevk edilir. İleticilerle Tiflis'e kadar gönderilen tabiî gazların işletilmesi büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Cumhuriyetin bugünkü iktisadî gelişiminde, kimya sanayii ön planda yer almaktadır. (Sentetik lifler, oto lastikleri, gübreler v.b.) [L]

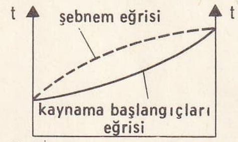

% 100 A şek. 1 % 100 B

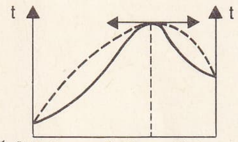

% 100 A şek. 2 % 100 B
negatif azeotropluk

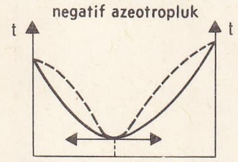

% 100 A şek. 3 % 100 B
pózitif azeotropluk

azeotropik

Azeybaycan. Folk. Azerîler tarafından oynanan halk dansı. Bir kız bir erkekle veya iki kız iki erkekle oynanabilir. (M)

AZERBAYCAN (İRAN—ı), farisî adı **Adharbaycan**, İran bölgesi ve eski İran eyaleti. İran yaylalarının kuzeybatı ucunda, Sovyet Azerbaycanı, Türkiye ve Irak ile sınırlıdır. En önemli şehri *Tebriz*. İran Azerbaycanı, sert iklimli, yüksek tepeler (4 000 m'den fazla) ve volkanlarla engebelenmiş yüksek bir yayladır. Bölgenin ortası Urmiye gölünün (1 200 m) yer aldığı tektonik, basık bir havzadır. Çoğunluğu türk olan halk vâdilerde toplanmıştır; meyve, buğday, arpa ve pamuk yetiştirirler. Küçük toprak parçaları da tütün ve haşhaş ekimine ayrılmıştır. İstep'i andıran yaylalarda kürt çobanlar, koyun sürülerini otlatır. (L)

AZEREDO COUTİNHO (Jose Joaqim DE CUNHA), brezilyalı din adamı ve iktisatçı (Campos 1742-Elvas 1821). Portekiz ve Brezilya'da ilmî iktisat çalışmalarının öncüsü sayılır. (M)

AZERÎ sıf. (fars. k.). Azerbaycanlı, Azerbaycan halkından olan. || Azerbaycanlılara ait.

AZERÎLER, XI.-XIV. yy. larda Kafkasya'nın Azerbaycan bölgesinde yaşamış türk kavmi (*Azerbaycan Türkleri* de denir). Bk. AZERBAYCAN. Bu kavmin çoğunluğunu oğuz boyları teşkil eder. Çiftçilik ve hayvancılıkla geçinirler. Hayvancılık yapan Azerîler kışın «aran» adını alan ovalara iner, yazları yaylalara çıkarlar. İyi binici olurlar. Konuştukları dil türkçedir. Yaygın ve önemli bir edebiyatları vardır. (M)

Azerî Türkçesi

Osmanlıcaya çok yakın ve onun gibi oğuz kökünden gelme türk lehçesi. Azerî Türkçesi bugünkü Kuzey ve Güney Azerbaycanları dışında, ayrıca Kuzey Kafkasya, Gürcistan, Ermenistan, Horasan, Fars, Nahçıvan ve Hamadan gibi Türklerle meskûn bölgelerde de konuşulmaktadır. Yerli ağız farklarına rağmen, Doğu Anadolu'nun bir kısmı da, azerî şivesine benzer konuşmaktadır. Aşağı yukarı on milyonluk bir kitlenin Türkçesidir. Tebriz, Urmiye, Gence, Bakû, Karabağ v.d. ağızlar bulunmasına rağmen, edebî Azerî türkçesi, Türkiye Türkçesi tesiri altındadır. Değişik olarak geçirdiği fonetik ve morfolojik ayrıntılar kısaca şöyle belirtilebilir:

● *Ünlüler* (vokaller). 1. Azerî Türkçesinde başlıca iki «e» vardır. Bunlardan biri açık *e*, diğeri daha çok görülen kapalı *e*'dir. Genellikle Azerî sahasında, yabancı kelimelerdeki «*a*» lar geniş «*e*» ile ifade edilmektedir: *vetan*<*vatan*, *feget*<*fakat*, *Hesen*< *Hasan*, *hagiget*< *hakikat* v.d. Kapalı «*e*» ise bir taraftan fonoloji bakımından, bir nevi mânâ ayırımı yaparken: «*el*» karşılığında «*el*», «*er*» karşılığında «*erte*», «*enlik*» pudra, «*enlik*» genişlik gibi; bir taraftan da birinci hecedeki eski «*i*» yi ifade eder: *gece*, *getmek*, *endirmek*, *heç*, *ekiz* v.d.
2. Diğer ünlü değişmeleri

a) o>u değişmesi: *yuḫarı*, *muncuḫ*, *buynuz*, *puḫça*.

b) ü>ö değişmesi: *böyük*, *töremek*, *ölke*, *örpermek*.

c) u>o değişmesi: *dodaḫ*, *oyanmahḫ*, *oğurlu*.

ç) i>u, ü değişmesi: *tülkü*, *büber*, *sümşek*, *tufar*<*divar*.

3. Ünlü düşmesi, tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, türlü sebeplerden doğmadır: *ise*, *idim*, *ilen* kelimelerinde görülen «*i*» düşmesi dışında, özellikle vurgunun yer değişmesiyle göze çarpar: *aşağda*, *burda*, *gallam* < *kalaram* < *kalırım*, *ötrü* < *ötürü*, *cerme* < *cerime*, *burnun* v.b.

● *Ünsüzler* (konsonantlar). 1. Türkiye Türkçesindekilerden farklı değildir. Yalnız Azerî Türkçesine mahsus, kaide haline getirilmiş bazı değişikliklere rastlanmaktadır, meselâ:

a) Kelime başı «*ķ*», istisnasız «*ğ*» dır: *ğaya*, *ğorhmah*, *ğonmaz*.

b) Kelime ortasında ise daima «*ḫ*» dır: *çoḫluķ*, *yıḫmaḫ*.

c) Kelime sonu yine «*ḫ*»dır: *çoḫ*, *soḫ*, *baḫ*. Yabancı kelimelerde bu değişiklik farklıdır. Yerine göre «*g*» yerine göre ise «*ğ*» dır: *hegiget*, *nağıl*, *teğvim*, *fağır*, *Nağı*.

d) Şeddeli olarak telaffuz edilen «k» sesinin (kelime ortasında) birincisi kendini muhafaza eder, ikincisi ğ'ya döner: *baķğal*, *saķğal*, *çaķğal*, *toķğa*, *saķğız*, *doķğuz* v.b.

2. Kelime başı ince «*k*», geniş bir değişikliğe uğramamıştır: *kölge*, *keçmek*, *köçeri*, *kimi*, *köynek*. Pek az kelimede kalın ünlü önünde önce «*k*» kullanıldığı görülmektedir: *kotan* «saban», *kor*<*kör*, *kal*<*kel*, *korş*, *kol*.

3. Kelime başı «*y*» birçok ünlü ile başlayan birçok kelimede düştüğü halde: *il*, *ulduz*, *ürek*, *üz*, *üzmek*, *ilan* v.b. bazı kelimelerde ise prothése olarak belirmektedir: *yeher*, *yesir*, *yalo* v.b.

4. Kelime başı «*t*» ve «*d*» kullanılışı karışıktır. Bir düzene uymamaktadır: *dad*, *dama*, *terpenmek*, *tepik*, *duz*, *tişi*, gibi. Aynı düzensizlik kelime sonunda da kendini göstermektedir: *arvad*, *zad*, *dert*, gibi.

5. Kelime başı «*b*» ler çoğu zaman «*p*» dir: *paḫla*, *paḫlava*, *paḫır*, *pit* v.b. İki ünlü arasında ise «*v*» olur: *dervent*, *savın*, *ğaravaş*, *arava*, *div*, *civ*, gibi.

6. Kelime başı «*b*» kelime içi bir «*n*» sesinin zuhuru veya mevcudiyeti üzerine bazen «*m*» olur: *mumu*, *meni*, *minmek*, *min*, *muncuh*, *mende* görüldüğü halde: *boyun*, *buynuz*, *beniz*, *ben* kelimelerinde kendisini olduğu gibi muhafaza etmiştir.

7. Türkiye Türkçesinden farklı olarak yazı dilinde geniz «*n*» sesi mevcuttur: *doñuz*, *maña*, *saña*, *doñ*, *dañ*, *sıñız* v.d. Bazı yerlerde «*ñ*» yerini «*v*» ye terk etmiş durumdadır: *elüvü*, *dedevü*.

8. Yabancı kelimelerdeki kelime başı «*ḫ*» kendisini muhafaza etmiştir: *ḫanım*, *ḫan*, *ḫoruz*, *ḫuda*, *ḫesde* v.b.

9. Ünlü ile başlayan bazı kelimelere «*ḫ*» sesinin eklendiği görülür (kelime başında «*ḫ*-» türemesi): *harava*, *hayva*, *hündür*, *hörmek*.

10. Şeddeleşme, Azerî Türkçesinde bolca görülür: *sekkiz*, *dokguz*, *eşşek*, *kiççik*, *yeddi*, *tokga*.

● *Morfoloji*. 1. İsim yapan eklerden *-çı*, *-ci* eklerindeki «*ç*» sesi Azerî Türkçesinde kendini muhafaza eder: *başçı*, *sütçü*, *dilençi*, *demirçi* v.b.

2. İsim çekimlerinde ünlü ile biten kelimelerin akuzatif hali: *-nı*, *-ni*'dir: *gapını*, *arabanı*, *ananı*, *almanı*. Ünsüzlerle bitenlerde ise «*-ı*, *-i*» dir: *atamı*, *ağacı*.

3. Azerî Türkçesinde iki şimdiki zaman türü vardır: a) Gerçek; b) Meçhul. Birbirinden yalnız bir ünlü farkı ile ayrılırlar. Birinci (gerçek) şimdiki zaman eki (*y*) *ır*, (*y*) *ir*, (*y*) *ur*, (*y*) *ür*: *gelirem*, *gelirsen*, *gelir*, *gelirik*, *gelirsiniz*, *gelirler*. Menfî şekli ile: *gelmirem*, *tutmuram*. İkinci (meçhul yahut mücerret) şimdiki zaman eki (*y*) *ar*, (*y*) *er*: *gelerem gelersen*, *geler*. Menfî halinde ise: *gelmerem*, *gelmezsen*, *öldürmerem*, *almaram*. İmkânsızlık hali ise: *gelemmerem*, *galammaram*, *alammaram*.

4. İstek şekli de ikidir: *tutum*, *tutasañ*, *tuta*, *tutaḫ*, *tutasınız*, *tutalar* veya: *tutam*, *tutasan*, *tuta* v.b.

5. Soru eki *-mı*, *-mi*, *-mu*, *-mü*, Azerî Türkçesinde daima çekim eklerinden sonra gelmektedir: *bazardadımı?*; *geleremmi?*, *yorgunsanmı?*, *sendekidimi?*, *gelipdimi?*.

6. Gerundium (zarf-fiil) olarak Türkiye Türkçesinden farklı, geniş kullanış sahası bulanlar şunlardır:

a) *-anda*, *-ende*: *gelende*, *gedende*, *verende*, *yiyende*.

b) *-ıncan*, *-incen*: *çatıncan*, *elmeyincen*, *aparıncan*.

c) *-uban*, *-üben* *-ıban* *-iben*: *yıḫıban*, *gelüben*, *alıban*.

7. Faktitif olarak *-ğız* *-ğuz*: *durğuzmaḫ*, *doğuzmaḫ*, *galḫızmaḫ*.

Azerî Edebiyatı

Bu edebiyat iki önemli tesir altında gelişmiştir: 1. İslâm medeniyeti tesiri; 2. Batı medeniyeti tesiri.

İslâm medeniyeti tesiriyle gelişen azerî edebiyatı. Bu devrede dil farsçadır, klasik eserler bu dilde yazılmıştır; Azerî Türkçesini ancak halk şairleri kullanır (XII.-XIII. yy.). İsmail bin Yassar ile saray şairi Tebrizli Katran, bu edebiyatın ilk temsilcileridir. XII. yy. başlarında Ebululâ Gencevî, Şirvanlı Felekî, İzzeddin ile Efdaleddin Hakanî yer alırlar. Genceli şair Mesheti Hanım, çağın edebiyatına yeni bir zevk katar. Devrinin dağdağalı hayatına karışan Efdaleddin ise ilk mesnevî yazarlarındandır. Fars dili ile azerî edebiyatına geniş hayal zevkini sokan ve bu edebiyata milletlerarası niteliğini kazandıran Genceli Nizamî'dir (1141-1203). Verimli ve üstat bir şair olan Genceli, uzun zaman doğu edebiyatının önderliğini yapmıştır. Erdebilli Ârif, Essar Tebrizî gibi bazı şairler, Genceli Nizamî'yi taklit ettiler. Şeyh Mahmud Şebüsterî'nin *Gülşen-i Raz*'ı (Sırlar Bahçesi) çağın bilginlerinden Seyyid Yahya Şirvanî, Baba Nimetullah Nahçivanî, Kemaleddin Erdebilî, Emineddin Tebrizî v.b. tarikat mensupları tarafından işlendi ve yorumlandı.

XIV. yy. İlhanlılar ve Celâyirliler devri. Horasan'dan yeniden gelen Oğuz Türklerinin de tesiriyle Türkçe edebiyat dili halini almağa başladı. Kadı Burhaneddin, Hasanoğlu, Erzurumlu Darir, Seyyid Nesimî gibi büyük şairler bu devirde yetişti. Farsça şi-

irlerinde *Purî Hasan* mahlâsını kullanan Şeyh İzzeddin Asfarayinî, derviş mizaçlı bir şair ve Şeyh Cemaleddin Ahmed Zâkir'in müritlerindendi. Bu devirde, Azerî Türkçesinin bütün özelliklerini yaşatan Kadı Burhaneddin, devrinin sayılı bilginlerindendi. Arapça ve farsça şiirleri dışında, türkçe güzel rubaî ve tuyuğları ve türkçe *Divan'ı* vardır. Halk edebiyatı tarzında yazdığı şiirleri, kendisine özel bir yer kazandırmıştır.

XIV. yy.ın ortalarına doğru, tarikat hayatında, özel bir yeri olan hurufîlik, azerî edebiyatının gelişmesinde, inkâr edilmez bir rol oynadı. Tarikatın ileri gelen şairlerinden İmadeddin Nesimî (öl. 1407) Azerî Türkçesinin edebî değerini yükseltti. Habibî, Hataî ve Fuzuli gibi şairlere de tesir etti. Ali Şir Nevâi, Nesimî'yi «türkmenî ve rum dillerinde şiirler» yazan üstat bir şair olarak tanıtır. Bu tarikat tesiriyle Azerî Türkçesinde şiir yazanlardan biri de Sultan Ahmed bin Veys'ti (1382-1410). Tuyuğ ve koşuk tarzında şiirleri vardır. Tuyuğ yazanlar arasında Kasım Envar da (öl. 1434) bulunmaktadır.

XV. yy. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah, Akkoyunlu hükümdarı sultan Yakub, bizzat şairdiler ve sanatçıları himaye ve teşvik ediyorlardı. Bunun için bu yüzyıl tezkirelerinde pek çok şair ismine rastlanmaktadır. Fakat devrin en büyük şairi *Meliküşşuara* rütbesini kazanan Habibî'dir. Aynı çağda saz şairlerinin meydana getirdiği bir âşık edebiyatının varlığı da bilinmektedir.

XVI. yy. Yeniden siyasî ve sosyal bir birlik kurarak şiîliği resmî mezhep haline getiren Safevîler devrinde Türkçe edebiyat dili olarak önemini korumuş ve bu yüzyıl azerî edebiyatının altın devri olmuştur. Devrin en önemli simaları *Hataî* mahlâsıyle şiirler yazan Şah İsmail Safevî ve bütün türk edebiyatının büyük şairi olan Fuzuli'dir.

Azerî edebiyatına ve Türkçesine geniş yayılım sahası kazandıran Şah İsmail Safevî olmuştur (1502-1524). Diyarbakır ve Herat'tan başlayarak Bağdat ve Derbend'e kadar uzayan sahada kurduğu devletin resmî devlet dili olarak Azerî Türkçesini kabulü, bu türkçeye büyük gelişme sağladı. Şah İsmail, sarayı etrafında devrin şairlerini ve bilginlerini topladı. Güzel şiirlerinin dışında *Dehname* adlı mesnevîsi de vardır.

Şah İsmail zamanında din, sanat ve edebiyat çok gelişti. Tarikatlar birer kültür ocağı haline geldi. Erdebil'de Şeyh Sofi türbesine *Dârülirşad* (aydınlatma evi) adı verilmişti. Bu devirde tezkireciler de yetişti. Mimarî ve minyatür sahasında Kemaleddin Behzat (1455-1535), Ağa Mirek Tebrizî, Sultan Mehmed Tebrizî, Muzaffer Ali Nakkaş, Hafız Tebrizî gibi ustalar yetişti. XV.-XVI. yüzyıllarda, sosyal hayat şartları yüzünden birçok azerî şair ve edibi dış ülkelere göç etmek zorunda kaldı.

Türkiye'de yerleşen Hamidî ve Haşimî dışında, millî türk edebiyatında adları geçenler arasında Sururî, Tufeylî, Şahî, Halilî, Arifî, Kasımî, Gülşenî, Bidarî, Sahibî, Nasirî v.d. bulunmaktadır. Şah İsmail'in saray şairlerinden Habibî'nin Türkiye'ye hicreti, edebî bakımdan önemlidir.

Azerî edebiyatının en büyük şairi Fuzuli'nin (?-1556) kurduğu edebî mektebin tesiri pek geniş ve yaygındı. Azerî edebiyatı yalnız Azerbaycan ve Türkiye'de gelişmekle kalmadı, ayrıca Bağdat civarında yerleşerek Azerî Türkçesini yaşatanlar içerisinde de rağbet buldu. Burada toplanan ve yetişen şairler arasında dikkati çekenlerden Şemsî, İlmî, Rindî, Fazlî, Zayid v.d. hep Fuzuli şiir mektebini devam ettirdiler.

XVII. yy. Bu yüzyılda Fuzuli tesiri hâlâ devam etmektedir. Abbas II zamanında farsça eserleriyle Meliküşşuara rütbesini kazanan Sâbit türkçe şiirleriyle de sonraki devir şairlerini etkilemiştir.

XVIII. yy. Safevîlerin yıkılışından sonra İran'da Kaçarlar hâkim olmuş; Kafkasya hanları bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Siyasî hayatın karıştığı bu devirde edebiyat ve fikir hayatı da durgun geçti. Ancak Fuzuli tesirini devam ettiren şairler yetişti. Bir yandan da osmanlı ve çağatay şairlerinin nüfuzu arttığından filoloji çalışmaları başladı, lûgat ve gramer kitapları yazıldı. Aynı devri tamamlayan ve azerî edebiyatının dağınık merkezlerinde kendilerini saydıran şairlerden Molla Fevkî, Derunî, Mihri-i Arap, Rızakulî Han, Mirze Celâl Şehristanî, Tebriz şeyhülislâmı Mirza Salih Tebrizî dikkati çeker.

Onsekizinci yüzyıl modern azerî edebiyatını hazırlayan bir devredir. Daha Şah İsmail Safevî ile başlayan sade edebî türkçecilik akımı, Azerbaycan'ın hatırı sayılır şairlerinden Molla Penah Vâkıf, Vidadî gibi modern edebiyat kurucuları tarafından da benimsenerek, millî edebiyat mektebinin temeli oldu.

Millî azerî edebiyatının kuruluşuna devrin siyasî şartları da yardım etti. Kuzey Azerbaycan sahasının bağımsız hanlıklar şeklinde idare edilişi, edebî şahsiyetlerin yerli hanlar tarafından himaye görüşü, siyasî ve sosyal hayatı şiirlerinde aksettiren yeni şairler kuşağının yetişmesinde rolü oldu. *Müşterî* mahlâslı Fetnali Han bin Hüseyin Han, *Tutî* mahlâslı Ebülfeth Han, *Kutsî* mahlâslı Abbaskulu Ağa Bakihanlı, *Neva* mahlâslı Caferkuli Han, *Fatih* mahlâslı Kerim Ağa, *Natevan* mahlâslı Hurşit Banu Hanım, Mustafa Ağa Şekihanlı, Mehmed Hüseyin Han Müştak bunlardandır. Modern azerî edebiyatını kuranların başında Molla Penah Vâkıf (1717-1797) gelir. Devrinin Karabağ hanlığında vazife almış olan Vâkıf, motiflerini ve konusunu yerli toplum hayatından almak suretiyle, İran nüfuzunu bertaraf etmeğe çalıştı ve azerî edebiyatına yeni bir yön verdi. Arkadaşı Vidadî (1709-1809) halk âşıklarının tesiri altında şiirler yazdı. Aynı yolda yürüyen Aygızoğlu Pîrî hakkında bilgimiz azdır.

Vâkıf'ın ve Vidadî'nin realist mektebi geliştirmelerine karşılık Mehmed Hüseyin Han Müştak'ın etrafında toplanan Şekilî Nebi, Şekilî Raci, Ağcayazılı Zarî, Rafî gibi şairler topluluğu, eski klasik şiir mektebini devam ettirmeğe çalışıyorlardı. Bu gruba Ağa Mesih Şirvanî, Nişat Şirvanî, Zülâlî, Racî gibi diğer bir muhitte yetişen şairler de girerler.

Batı medeniyeti tesiriyle gelişen azerî edebiyatı. Azerbaycan bölgesi rus istilâsı altına girdikten sonra Rus mekteplerinde yetişen aydınlar arasında mahallî şive ile sosyal meseleleri aksettiren bir roman ve tiyatro edebiyatı başlamış, birçok gazete çıkarılmıştır.

XIX. yy. Azerbaycan, bu yüzyılda batıdaki siyaset ve kültür akımlarının tesiri altına girdi. Çarlık rejiminin bütün baskısına rağmen, Fransız ihtilâli havası, Kafkasya'yı sardı, aydın azerî kuşağı üzerinde derin bir tesir bıraktı. Azerî edebiyatı, eski aşk terennümünü bir yana bırakarak yeni kültürün öncülüğünü yaptı. Modern edebî nevilerle millî edebiyatı yaratmak azminde bulunanlarının başında Abbaskulu Ağa Bakihanlı, Zâkir, İsmail Bey Kutkaşanlı, Baba Beg Şakir, filozof Mirza Şefi Vazeh, Mirza Fethali Ahundzade* gibi şahsiyetler gelir. Çeşitli edebî gruplara ayrılan bu çağ azerî yazarları arasında, Azerbaycan'a, avrupa edebî kültürünü sokmada ve Azerbaycan'ı dünyaya tanıtmada Mirza Fethali Ahundzade'nin büyük rolü olmuştur. Onun yanı sıra Mirza Şefi Vazeh gelir. Abbaskulu Ağa ile beraber Tiflis'in yabancı kültür çevresinde millî kültürün önderliğini yapmış, çeşitli yabancı şairlere azerî edebiyatını tanıtmıştır. Devrin nüfuz sahibi şairleri arasında *Han kızı* lakabıyle meşhur şair Hurşit Banu Natevan (1837-1897), Âşık Peri Hanım, Mirza Can Madatof da bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra Asi, Nasıh, Nabî, Senaî, Mirza Hakverdi gibi şairler de sayılabilir.

XIX. yy. ortaları Azerbaycan için bir nevi rönesans oldu. Mirza Fethali Ahundzade'nin modern altı piyesi bir taraftan modern azerî dram edebiyatını hazırlarken, yakın tanıdığı Hasen Bey Zerdabî de (1837-1888) gazetesiyle azerî basınının temelini attı.

Klasik azerî edebiyatına yeni bir ruh veren Seyyid Azim Şirvanî (1835-1888) ilk defa olarak «usul-i cedit» üzerine modern türkçe mektep açtı, Azerbaycan maarifine yeni eğitim ve öğretim sistemini soktu. Bu yüzden «maarifçi» şair adını aldı. Avrupa, Rusya ve Türkiye üniversitelerinde öğrenimlerini bitirdikten sonra, vatanına dönen azerî aydınları modern avrupa kültürünü, kendi muhitlerine yerleştirmekte yarışa çıkmışlardı. 1905 Yılı Rus ihtilâli, Azerbaycan aydınının milliyetçi teşebbüsünün gerçekleşmesine yol açtı. 1905-1906 Yıllarından sonra Azerbaycan, türklüğün ve türkçülüğün âdeta vatanı oldu. Türkçülük ve milliyetçilik akımının en ileri gelen şahsiyeti Salyanlı Ali Bey Hüseyinzade Turan idi. İlhamını Cemaleddin Efganî'nin (1836-1897) «milliyetsiz saadet olamaz» prensibinden ve Gaspıralı'nın «işte ve dildeki birliği» fikrinden alarak, kendi görüşünü «Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak» şeklinde ifade etti. Bu slogan uzun ömrüyle türk halklarının bir nevi müşterek şiarı haline geldi. Ziya Gökalp tarafından benimsenince, önemi bir kat daha arttı. Ali Bey Hüseyinzade'nin bütün türklüğü birleştirme gayesini güden fikirleri bazı çevrelerde reaksiyon uyandırdı. Celil Memmetkuluzade'nin çıkartmakta olduğu *Molla Nasreddin* mizah dergisi etrafındaki yazarlar, Azerbaycan'ın dialektik yazı dili üzerinde ısrar ederek, ortak bir türk dili birliği fikrini baltaladılar.

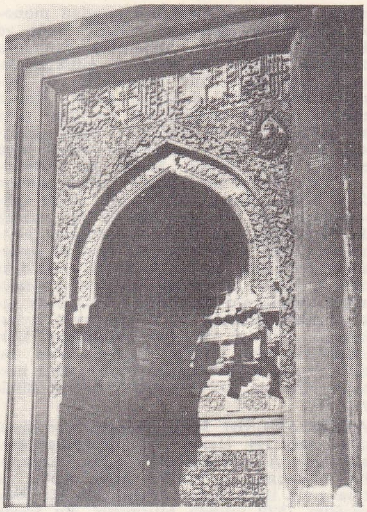

Bakû'da bir cami kapısı

Azerbaycan türkçülük hareketinde Zerdabî, Ali Merdan Bey Topçıbaşi, Ağaoğlu Ahmed Bey ile Resulzade Mehmed Emin Beyin de büyük rolleri oldu. Hepsi birer gazete veya dergi sahibi olan bu şahıslar, Ali Beyin ortaya attığı fikri müdafaa ettiler.

Azerî edebiyatında mizah nevi çok gelişmiştir. Başta Celil Memmetkuluzade olmak üzere, Ali Ekber Sabir bu sahaya büyük önem vermişler, toplumun bütün kusurlarını mizah yoluyle ıslaha çalışmışlardır. Uzun yıllar yayımlanan meşhur Molla Nasreddin dergisi büyük şöhret kazanmıştır.

Dram sahasında Mirza Fethali'den sonra Necef Bey Vezirli (1854-1926), Hüseyin Cavit, Cafer Cabbarlı, Celil Memmetkuluzade, Ahundzade Süleyman «Sani» (1875-1939), Abdürrahim Hakverdi (1870-1933) gibi değerli yazarlar yetişmiştir.

Azerbaycan'da tiyatronun yanı sıra opera ve operet de çok gelişmiştir. Hacıbeyli ailesi bu sahada büyük başarılar göstermiştir. Şiir sahasında tanınan Ahmed Cevat ile Yusuf Ali, Türkiye'deki şiir akımlarının tesiri altında kalmışlardır.

Bir bütün olarak azerî edebiyatı, çeşitli sahalarda teşekkül eden türk edebiyatları arasında, kendine has havası olan, köklü, sürekli ve zengin bir sanat âlemi teşkil eder.

Azerî Musikisi

Azerî musikisi, daha çok osmanlı toplumununkine yakındır. Makam ve usuller, Türkiye'de kullanılanlar derecesinde gelişmemiştir. Kendine has birkaç orijinal usulü vardır. Aynı adı taşıyan makamlar arasında, Türkiye ve Azerbaycan arasında değişiklikler, bazen büyük farklar vardır. Bu, Azerbaycan'ın, İstanbul'daki musiki gelişmelerini takip edememesi sebebiyle hasıl olmuş bir farktır. Taksim tarzına fazla önem verilir. Eserler çok defa hareketli, ritmik,

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

fakat makam ve geçki bakımından monotondur. Klasik musikiye *meclisî* denir ve Türkiye musikisinde kullanılan formlarla bestelenir. Fakat bu formlar, gittikçe dejenere olmuştur. Halk musikisine *çöl musikisi* veya *âşık musikisi* denir. Klasik eğitim görmüş bestekârlar da çok defa bu tarzda eser vermişlerdir. Basit güfteler, lirik bir eda ve söyleyişe azamî itina edilerek icra olunur. Sazlar da mahduttur: târ, rebâb, türk klasik kemençesinden daha basit kemençe, keman v.b. Bakû konservatuvarında türk musikisi ile batı müziği de öğretildiği için, başarılı neticeler alınmıştır. Türk makamları ile senfoni besteleyen besteciler çıkmıştır ki, Türkiye'deki türk musikisi henüz bu dereceye erişememiştir. Musikinin bünyesini bozmayacak şekilde hafif polifoni ve orkestrasyon uygulanarak, çok iyi neticelere varılmıştır. İran idaresinde olan Güney Azerbaycan'da, bu tür gelişmeler yoktur. (En büyük azerî bestecisi için bk. ÜZEYR HACIBEYLİ.) [→ Bibliyo.] (M)

AZERÎ ÇELEBİ Muallimzade (İbrahim), divan şairi (öl. Hama 1585). Kazasker Muallimzade Ahmed Efendinin oğlu. Müläzımlık, nişancılık ve kadılık yaptı. Ahlâk ve tasavvufla ilgili *Nakş-i Hayal* adlı bir mesnevisini 1579 yılında bitirmiştir. Bu eserin önsözünde *Husrev u Şirin* adlı bir mesnevî daha yazdığını söyler. (M)

AZERMİNDUHT, Sasanî hükümdarı Perviz II'nin kızı. Horasan valisi Ferruh, Azerminduht ile evlenmek istedi, fakat öldürüldü. Ferruh'un oğlu Rüstem de Azerminduht'u öldürerek babasının intikamını aldı. (M)

AZEV (Yevgeni Filippoviç), iki taraflı çalışmış rus casusu (Grodno, Liskovo 1869-Berlin 1918). Yahudi bir anne-babanın çocuğu. Asıl mesleği elektrik mühendisliğiydi. 1893-1908 arası hem çara bağlı gizli polis olarak, hem de Sosyalist Devrim partisinin terörcü kanadında çalıştı. İçişleri bakanı Vyaçeslav K. Plehvö'nün (1904) ve Moskova valisi (çarın eniştesi) grandük Sergey Aleksandroviç'in öldürülmelerini hazırladı; ama partinin bazı faaliyetlerini de ele verdi ve böylece bazı yüreklice tasarıların gerçekleştirilmesini engelledi, karışıklık çıkmasına ve bazı üyelerin tutuklanmasına yol açtı. İki taraflı çalıştığı 1908'de ortaya çıktı. Rusya'da tanıştığı bir alman kabare şarkıcısına âşık oldu ve kendini devrime adamış bir kadın olan karısıyle çocuklarını bıraktı. Aleksander Neumayer adıyle Berlin'e yerleşti. Arkadaşları tarafından idama mahkûm edildi, ama cezanın yerine getirilmesi için ciddî bir girişim yapılmadı. 1915 Haziranından 1917 aralığına kadar tehlikeli bir devrimci olarak tutuklandı. Azev'in maddî kazanç sağlamak amacıyle iki taraflı çalıştığı sanılmaktadır. Hem gizli polisten bol para alıyor, hem de terörcü eylemlerin planlayıcısı olduğundan eline büyük ölçüde para geçiyordu. (L)

AZEVEDO (Aluizio DE), brezilyalı romancı (Sao Luis de Maranhao 1857-Buenos Aires 1913). Brezilya natüralizminin en tanınmış temsilcisidir. Başlıca eserleri: *O Mulato* (Melez) [1881] ve *Casa de Pensao* (Pansiyon) [1884]. (L)

AZEVEDO (Luis DE), portekizli misyoner (Carrazzedo Montenegro veya Chaves 1573 -Dambea 1634). Goa'ya (1592), sonra Habeşistan'a (1604) gönderildi, orada otuz yıl kadar kaldı. Yeni Ahid'i Habeşçeye çevirdi. (L)

AZFAR çoğl. i. Bk. EZFAR.

◆ **Azfer** sıf. Uzun tırnaklı adam. (M)

AZGDUR, Fas'ın batısında (Merakeş ili), Merakeş şehrinin güneybatısında, Batı Yüksek Atlasının kuzey yamacında bir yer. Molibden ve bakır madeni ocakları. (L)

AZGELİŞMİŞ blş. sıf. Tabiî kaynaklarından yeteri kadar faydalanılmayan, hayat seviyesi, sanayii ve ulaştırması gelişmemiş [ülke veya bölge]: *Memleketçi sosyalizm tipi, bilhassa azgelişmiş memleketlerde, dünya sosyalist hareketine yeni unsurlar getirecekti* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Azgelişmişlik** blş. i. Bir memlekette sermayenin nüfusa ve mevcut gelir kaynaklarına göre yetersiz olması.

— ANSİKL. Yeryüzündeki iktisadî eşitsizliği ve *azgelişmişliği* açığa vuran üç nokta vardır: gelirlerin miktarı, beslenme seviyesi ve insanın ortalama yaşama süresi. Bu gerçekler ele alındığı zaman, düşük yaşama seviyesi ve besin maddeleri eksikliğinin insanın ortalama yaşama süresini etkilediği görülür.

Azgelişmiş ülkeler, iktisadî mekanizmaları ve yapıları bakımından, gelişmiş ülkelerden geniş çapta farklıdır. Bu ülkeler genellikle dünyanın geri kalan kısmından işlenmiş ürünler ithal eder ve onlara sınaî veya zıraî ilk madde ihraç ederler. «Görünmeyen» hizmetler (navlun, turizm, sigorta v.b.) mübadelesinden kâr sağlama imkânları yoktur. Ödünç sermaye alırlar ve faiz, yıllık borç taksiti, temettü ödemek zorunda kalırlar; bu da onları, zengin ülkelere ve borç verenlere bağımlı kılar.

Azgelişmiş ülkelerin bünyeleri, bircinsten değildir, bundan ötürü, bu ülkelere Keynes'e mahsus düşünce ve eylem şekillerinin uygulanması imkânsızdır. Tüketim ve yatırım akışı gibi toplam para akışı veya toplam harcama da bu ülkelerde, iktisadî kavram olarak anlam taşımaz. Gerçekten de bu ülkelerde, köy kesiminde büyük çapta bir kendi kendine tüketim vardır; para, iktisadî hayatın ancak sınırlı bir kesiminde rol oynar; ve bu kesim çoğunlukla yabancı kapitalistlerin elindedir; öteki kesimlerde trampa iktisadı hâlâ hüküm sürmektedir. Banka sistemi ve para piyasası hemen hemen yok gibidir. İktisadî hayatın çeşitli alanları arasında büyük farklar vardır. Özellikle, yabancı şirketlerin faaliyette bulunduğu kesimle yerli halkı kapsayan kesim, birbirinden tamamen farklı gibidir. Bu farklılık ve çeşitlilik, toplam harcamanın hesaplanmasını güçleştirir. Böyle bir iktisatta yatırım çarpanının* hiçbir anlamı yoktur; ek gelirler borçları ödemeye, gömülemeye veya ithalâtı arttırmaya yarar. Ayrıca, üretim öğelerinin (sermaye, ilk maddeler, enerji) kıtlığı ve bunların (özellikle el emeğinin) düşük vasıflı olması, millî gelirin artışını önleyen engellerdir. Sınaî ve zıraî donatımın, enerjinin, ulaştırma araçlarının kıtlığı ve mevcut el emeğinin kullanılmasını güçleştirir ve bu yapısal sebeplerin sonucu olan işsizlik, gelişmiş ülkelerde işsizliği ortadan kaldırmak için öne sürülenlerden çok farklı özel tedbirlerin alınmasını gerektirir.

Azgelişmiş ülkelere uygulanan iktisadî gelişme siyasetinin, her şeyden önce bu ülkelerin bircinsten olmayan iktisadî ve sosyal yapısına uyması gerekir. İktisatçılar azgelişmiş ülkeleri; «az nüfuslu azgelişmiş ülkeler» ve «çok nüfuslu azgelişmiş ülkeler» olarak iki sınıfa ayırırlar. Bunların her birine ayrı siyaset uygulamak gerekir.

Güney Amerika, Zenci Afrika gibi birinci sınıfa giren bölgelerde, nüfusun bir kısmını daha sonra sanayiye yöneltebilmek için zıraî üretimi ıslah etmek ve bir kısım halkı bu kesimden kurtarmak gereklidir. Tarım kesiminden el emeğini çekerek birdenbire sanayileşmeye gidilmesi, besin maddeleri üretimini azaltarak, bu maddelerin fiyatlarının yükselmesine ve böylece enflasyona yol açarak hayat seviyesini düşürebilir. Tarım siyaseti, köy temeli üstüne kurulacaktır: bu siyaset, mevcut yapıları korumak ve zıraî işbirliğine dayanmak zorundadır. Toprak verimliliğinin düşük olması, Zenci Afrika'da bu siyasetin uygulanmasını daha da zorlaştırmıştır. Tarımdaki teknik ilerleme sonucu el emeğinin bir kısmı serbest hale geldiğinde, gittikçe ilerleyen modern bir sanayi kurulabilir. El emeği azlığını gözönüne alıp nispeten yüksek ücretler ödemek, el emeğinden tasarruf eden ve daha büyük sermaye kullanan büyük sınaî kombinalar kurarak mümkün olduğu kadar fazla makineleşmek ve meslekî eğitimi geliştirmek uygun olur. Sanayileşme masraflarını, kooperatifçi tarım kesimindeki eşdeğer masraflarla atbaşı götürmek ve mevcut yapıları koruyan bir siyaset izlemek gerekir. Söz konusu olan bir devrim yapmak değil, hızlı bir evrim gerçekleştirmektir.

Asya, Kuzey Afrika v.b. çok nüfuslu azgelişmiş ülkelerde, tarım şartlarını ıslah etmek daha güçtür. Gerçekten de, bu ülkelerde emek gücü çok boldur, ama tarım ürünlerini bile satın alamayacak kadar düşük değerdedir. Zıraî ilerleme ancak, fazla el emeğinin bir kısmı topraktan çekildikten sonra gerçekleştirilebilir. Bu bölgelerde, sanayileşmeye öncelik tanınmalıdır. Bu sanayileşme, az nüfuslu azgelişmiş ülkelerinkinden değişik tipte olacaktır. Sanayileşmeyi gerçekleştirmek için mümkün olduğu kadar fazla el emeği ve mümkün olduğu kadar az sermaye kullanılmalıdır. İktisatçılar, köylü ekiplerinden faydalanacak ve zıraî ortamı daha mütecanis hale getirecek olan büyük çapta bir yöresel bayındırlık programı (yollar, sulama tesisatı, bataklık kurutma, konut yapılması) uygulanmasını tavsiye etmektedirler. Kurulan küçük sanayi, zıraî gelişme ve ürünlerin piyasaya arzı için gerekli araçları üretecektir. Tarım kesiminde öncelik, az nüfuslu azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi, zorunlu besin maddelerine verilmelidir. Böylece, bir yandan beslenme şartları düzelirken, diğer yandan tarım ürünleri imalât sanayii kollarının kurulması da sağlanmış olacaktır. Nihayet, gelişmeyi engellemediği sürece, geleneksel toplum kuruluşlarına dokunmamalı ama sanayileşmeye paralel olarak sosyal yapılar mutlaka kurulmalıdır.

Bu gelişme siyasetlerinin yürütülmesini sağlamak için milletlerarası işbirliği zorunludur. Nitekim Milletlerarası İmar ve Kalkınma bankası (fr. B.İ.R.D.), özellikle temel yatırımları gerçekleştirmeleri için, 1948 yılından bu yana, azgelişmiş ülkelere borç vermeğe yöneldi. Bu bankanın 1956 yılından beri, azgelişmiş ülkelerdeki özel teşebbüslere hükûmet müdahalesi olmaksızın borç veren Milletlerarası Finansman kurumu adlı bir şubesi vardır. Banka, azgelişmiş ülkeler için kadro yetiştirme amacıyle bir İktisadî Gelişme enstitüsü kurmuştur. Bu teşebbüsleri tamamlamak üzere, 1949 yılında, başkan Truman A.B.D.'nin azgelişmiş ülkelere dolaylı yardım yapması düşüncesini ortaya attı. *IV'üncü bölüm programları* adıyle tanınan yardım programları o günden itibaren A.B.D. tarafından uygulanmağa başlandı. (Truman bu meseleyi, söylevinin dördüncü bölümünde ele aldığından bu ad verildi.) Birleşmiş Milletler teşkilâtı, teknik yardım programı çerçevesinde, bu bölgelere Besin ve Tarım teşkilâtı (ing. F.A.O.) ve UNESCO gibi uzmanlaşmış kuruluşlar aracılığıyle, teknisyenler ve uzmanlar gönderdi. İngiltere'nin himayesi altında ve A.B.D.'nin malî desteğiyle, Güney ve Güneydoğu Asya ortak iktisadî gelişmesi Colombo planıyle düzenlendi. Nihayet Fransa, özellikle Ekonomik ve Sosyal kalkınma İçin Yatırım Fonu (fr. F.İ.D.E.S.) kanalıyle, eski Fransız birliği ülkelerinde yapılacak yatırımlar için yılda aşağı yukarı 500 milyon dolarlık bir yardım ayırdı. Azgelişmiş ülkelerdeki hızlı nüfus artışı ve bu ülkelerin çoğunda, milliyetçiliğin uyanışı, bütün zengin ülkelerin destekleyeceği uluslararası büyük bir yardım programının uygulanmasını acil hale getirmiştir. Çünkü sınırlı ve kısmî planlar gerçek ihtiyaçları karşılayamamaktadır. Bu «bağış» iktisadi (fr. *Perroux*) karşılık bekleyen (faiz, borcun ödenmesi) uluslararası geleneksel yatırımların yerine, karşılıksız transfer ve bedelsiz kredileri koyacaktır. Bu yardımın amacı, sadece sefaletle savaşmak ve barışı sağlamlaştırmak olacaktır, bu amacı gerçekleştirmek için de, zengin ülkelerle yoksul ülkeler eşitlik temeli üzerinde işbirliği yapacaklar ve yoksul ülkelerin hayat seviyesini yükseltmeğe çalışacaklardır.

Birleşmiş Milletler teşkilâtı uzmanları, zengin ülkelerin daha fazla silâhlanmak için kullandıkları kaynakların dörtte biriyle, azgelişmiş ülkelerin tümünde adam başına yıllık millî gelirin yüzde 2 arttırılabileceğini hesaplamışlardır. Zengin ülkelerin (adam başına geliri yılda 5 000 TL'sını aşan ülkelerin) yardımı, 35'inci yılın sonunda millî gelirlerin yüzde 8,8-13,2'sine ulaşabilmesi için, ilk yıl yüzde 4-7,5 miktarına varmalıdır. Bu durumda, nüfusun artış hızı gözönüne alınmak şartıyle azgelişmiş ülkelerdeki hayat seviyesi, 35'inci yılın sonunda iki katına yükselecektir. 35'inci yıl sonunda bu ülkelerde adam başına gelir 1 250 TL civarında olacak ve zarurî ihtiyaçları karşılamağa yetişecektir. (LM)

AZGIN sıf. Öfkeden kudurmuş, kontrolunu kaybetmiş, azmış, gözü dönmüş: *Peregrini, dar kafese konulmuş azgın bir kaplan gibi odasında dolaşıyor* (H. E. Adıvar). ‖ Cinsî arzuları normalden çok fazla olan, ağır basan: *Dördüncüsü azgın bir kadın / Açık saçık şeyler anlatırdı bana* (Orhan

Veli). ‖ [Deniz, ırmak v.b. için] Dalgalı, çoşup taşan: *Ey, yüce gökleri ışıklı yıldızlarla, azgın denizleri köpüklü dalgalarla süsleyen Tanrı* (A. H. Müftüoğlu). ‖ [Rüzgâr için] Şiddetlenmiş, önünde engel tanımayan. ‖ [Çocuk için] Çok yaramaz, dur, durak bilmez. ‖ [Ten, et için] Çabuk iltihaplanan, yarası kapanmayan, azgınlaşan: *Eti azgın.*

◆ **Azgın azgın** zf. Çoşkun, taşkın bir halde: *Barut renginde sular azgın azgın akıyor, karşı yakanın zarif kıvrıntıları, nemli ve kurşunî bir duman içinde hayal meyal seçiliyordu* (H. E. Adıvar).

◆ **Azgınlaşmak** dönşl. f. Azgın hale gelmek, hareketleri alışılmışın dışına çıkmak: *Her insanın kendisine mahsus bir perisi vardır ki, sahibinin kırklı olduğu zamanlarda son derece azgınlaşarak tehlikeli vaziyet alır* (Z. Gökalp). ‖ Cinsî arzuları aşırılaşmak.

◆ **Azgınlaştırmak** ettrg. f. Yoldan çıkarmak, azgın hale getirmek.

◆ **Azgınlık** i. His ve hareketlerde aşırılık: *Belli ki kapıldığım melankolinin azgınlık şeklini alacak akıbetinden ürkmüştür* (R. H. Karay). ‖ Aşırı cinsî faaliyet. ‖ Ahlâk bozukluğu: *Siz hayli vakitten beri azdınız, azgınlığı âdet eylediniz* (Cevdet Paşa). ‖ Şiddet: *O vakit geçmiş sandığım ağrı bütün azgınlığı ile baş gösteriyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Düzensizlik, karışıklık, gözü dönmüşlük: *Bu azgınlık çağı içinde yetişip, genç yaşlarında partizan çetelerinin başı ... kesilen yirmi otuz yaş arası gençler...* (Ş. S. Aydemir).

— DEY. *Azgınlık etmek,* aşırı hareketler yapmak, yaramazlık etmek: *Mamafih imtihanların çok yakın olması beni o gün her zamankinden fazla azgınlık etmekten men etmedi* (R. N. Güntekin). [M]

AZHER veya **AZHAR** sıf. (ar. *ẓâhir*, açık, belli'den *aẓher* veya *aẓhar*). *Esk.* Çok açık, aşikâr, meydanda.

— DEY. *Azharü min-eş-şems,* güneşten bile açık, aşikâr, belli. (M)

AZI veya **AZIDİŞİ** i. Köpekdişlerinin veya kesici dişlerin arkasında bulunan ve yiyecekleri öğütmeğe yarayan dişlerin ortak adı (bk. ANSİKL.): *Bebeklerde süt azıları çıkarken genellikle ateş yapar.*

— DEY. *Gemi azıya almak* [at için], binicisinin kontrolundan çıkmak, dört nala kalkmak (gem, azıdişine alındığı zaman atın ağzını rahatsız etmeyeceği için istediği gibi hareket etmesine meydan verir): *Ali, gemi azıya almış bir atın arkasında üzengiye takılı çekilen bir ceset gibiydi* (R. H. Karay). — *Mec.* İşi azıtmak, önüne geçilmez hale gelmek: *Sen iyice gemi azıya almışsın, bakalım akıbetin ne olacak?*

— ANSİKL. İnsanda, her çenede dört tane küçük, altı tane büyük *azıdişi* vardır.

Süt azılarının yerini temelli küçük azıdişleri alır (süt azılarının kökü yoktur, onun için küçük azılarla karıştırılmamalıdır). Temelli azıdişlerinin ilk dördü, altı yaşında (6 yaş dişi) ondan sonraki dördü 11-14 yaşlarında (11 yaş dişleri) ve sonuncuları yirmi bir yaşına doğru (yirmi yaş dişi) çıkar.

— Zool. *Azıdişleri,* balinalarla dişsizlerden başka bütün memeli hayvanlarda bulunur. Bunların sayısı, yarım çenede, hiç bir zaman yediyi geçmez. Diş kemerinin yanağa bakan üst kenarında bulundukları için «yanak dişleri» de denir. İki çeşit azıdişi vardır: küçük azıdişleri (tek köklü, iki tümsekli) ve büyük azıdişleri (2-5 köklü, en az dört tümsekli).

Diş kanalının darlığına, genişliğine göre de azıdişleri ikiye ayrılır: diş kanalı geniş olduğu için bol besin alan ergin diş sürekli büyüyorsa dişler uzun (at), tersine diş kanalının darlığı sebebiyle büyüme duruyorsa dişler kısadır (insan). Sürekli büyüme taç kısmındaki tümseklerin aşınmasıyle ve iç dokunun (fildişi tabakası) yüze çıkmasıyle giderilmiş olur. Fildişi tabakasının yer yer yüze çıkması aşınma yüzeyine özel bir görünüş verir.

1. *Kısadişliler grubu* (genellikle etçil veya otçul-etçil hayvanlar). Bunlarda azıdişleri *ilkel tümsekli*'dir (kök tümsek). Bu biçimdeki azıdişleri etçil-otçul olanlarda (domuz, insan, ayı) görülür. Oysaki böcekçillerde (yarasa, köstebek, kirpi) tümsekler, böceklerin kabuğunu delecek şekilde sivri; etçillerde ise avlarını parçalayacak şekilde sivri ve keskindir. Yırtıcı azıların arkasında, ilikli kemikleri kırmak için öğütücü azıdişleri bulunabilir (köpek).

2. *Uzundişliler grubu* (genellikle otçul hayvanlar). Toynaklıların (at, sığır) *azıdişleri* yeniaysı (mine şeritleri aşınma yüzeyinde «yeniay» biçiminde), kemirgenlerin (tavşan) ve hortumluların (fil) azıdişleri *ibiktümsekli*'dir (enlemesine dik çıkıntılı). Azıdişlerinin biçimi ile çenekemiği eklem yumrusunun biçimi arasında sıkı bir bağ vardır. Çünkü alt çene kemiğinin hareketi buna dayanır. Tümsekdişlilerin çenekemiğinin eklem yumrusu yuvarlak olduğu için çeşitli şekilde devinmeğe imkân verir. Yırtıcıdişlilerde alt çene belli bir eksen etrafında hareket ettiği için ağzın yalnız açılıp kapanmasına elverişlidir (makas hareketi). Tavşanın alt çenesi önden arkaya ve yana doğru, yeniaysı dişlilerinki ise daha çok yana doğru devinir. Böylece her azıdişi tipi en verimli hareketi elde eder. (LM)

AZIK i. Uzun yola giderken, yenmek üzere hazırlanan yiyecek, kumanya, nevale: *Arkada kalan yurt, aşılan mesafeler, tükenmez yollar, kaybolan çocuklar, hastalanan inek, ölen keçiler, tükenen azık, yalnızlık, ümitsizlik, herşey bu seste dile geliyordu* (Ş. S. Aydemir). ‖ Yiyecek, besin, gıda: *Ben eve varıp ona azık getireceğim* (N. Araz).

— Dil bil. Kelimenin Eski Türkçedeki şekli *azuk*'tur, Farsçaya da *azuka* olarak geçmiştir.

◆ **Azıklanmak** dönş. f. Kendine azık hazırlamak. ‖ *Halk dili.* Geliri veya mahsulü ile kendini idare etmek.

◆ **Azıklı** sıf. Fakirleri doyuran.

◆ **Azıklık** i. Azık olarak hazırlanan yiyecek. ‖ Azık koymaya yarayan yer, torba. (M)

AZILI sıf. Azgın, tehlikeli, gözü dönmüş, hiç bir şeyden korkmayan, zorlu, zorba: ... *ahalinin gayreti ile cemiyetleri dağıtılmış ve nice azılı ve belli başlı reisleri itlâf edilmiştir* (Cevdet Paşa). *Hapishaneden dün akşam azılı katillerden biri kaçtı.* ‖ Korkutucu, endişe verici: *Suriye'de Hıristiyanlık, Müslümanlık, Filistin'de Araplık, Yahudilik, Hicaz'da şeriflik, Vehabilik meseleleri, bizzat Türk-Arap meselesinden daha azılı idi* (F. R. Atay). ‖ İ. Yaramaz, haşarı ve kavgacı çocuk: *Mektebin sayılı azılılarından biri yemekhanede sürahiyi kırar* (Y. Z. Ortaç).

— Avc. Yaban domuzuna, üç yaşından sonra, dişleri döndüğü zaman verilen ad. (M)

AZIMSAMAK geçl. f. Az görmek, umulandan az bularak beğenmemek, daha fazlasını istemek: *Verdik on lirayı, herif azımsar gibi oldu* (B. Felek).

— Dil bil. Kelimenin çeşitli ağızlarda *azımsımak, azımsınmak* şekillerine de rastlanır. (M)

AZINLIK i. Bir toplulukta sayı veya özellik bakımından diğerlerinden az olan: ... *asıl önderler kadrosu bir azınlıktır* (Ş. S. Aydemir). ‖ Dili veya ırkı kendilerinden farklı bir devlet içinde yaşayan ve aralarında ayrı bir dil veya din bağı olan küçük insan topluluğu. *Esk.* Ekalliyet: *Azınlıkların konuşmalarıyla sizin gibi ben de eğlenirdim ama ... Rumun türkçesine, Ermeninin türkçesine de bayılırım* (N. Ataç). *İttihat ve terakki Arnavut, Ermeni ve Arap, bütün azınlıkların milliyetçi ve istiklâlci unsurların can düşmanı idi* (F. R. Atay). Bk. ANSİKL.

— DEY. *Azınlıkta kalmak* (*olmak*), sayıca kalabalık bir grup karşısında zayıf kalmak, kuvvetini belli edememek.

— Devl. huk. Devletlerarası antlaşmalar hukukunda, özel bir himaye konusu olan azınlıklar, eski tarihlerden beri, belli bir ülkede yerleşmiş, fakat bünyesine girdikleri devletlerin halkından, geleneksel olarak, ırk, dil, din v.b. bakımından ayrılan topluluklardır.

XX. yy. a kadar Avrupa'ya has olan azınlıklar meselesi, milliyetçiliğin kesinlik kazanmasıyle genişledi; Milletler cemiyetinin gözetimi altında, tam bir hukuk eşitliği ile «kavim özelliklerinin, geleneklerin ve millî fizyonominin muhafazasını» öngören birçok hal çaresi 1919-1920 antlaşmalarıyle (Polonya'daki Ruslarla Almanlar, Südet Almanları, Romanya'daki Macar ve Almanlar, Makedonya) ele alındı. 1945'ten sonra, halkların bir yerden başka yere nakledilmesiyle Avrupa meseleleri basitleştiyse de, özellikle Hindistan ve Pakistan'da, Araplarla Yahudiler konusunda, Güney Afrika'daki Hintliler ile ilgili başka meseleler ortaya çıktı.

— Huk. *Azınlık hakları,* tüzel kişilerde, kurullarda, meclislerde azınlıkta olanların hakları: *Kararlara itiraz hakkı* gibi (Türk Ticaret kn. md. 341, 366). ‖ *Azınlıklar hukuku,* aralarında din, dil ve ırk birliği olan, beraber yaşama arzusu bulunan ve bir devlet halkının çoğunluğu içinde azınlıkta kalanların hakları. Din ve kültür hürriyeti, dillerin kullanılması, haklarda eşitlik gibi. (ML)

AZİDİN i. (fr. *azidine*). Fenilhidrazin'in bir iminoeter klorhidratıyle birkaç gün birlikte tutulmasından elde edilen kimyevî bileşik. (L)

AZİGOS sıf. (*a*, bulzl. eki ve yun. *zygos*, çift'ten fr. *azygos*). Anat. Toplardamar sistemindeki üç toplardamara denir. ‖ Küçükdil yapısındaki damar - küçükdil kasları için de kullanılır.

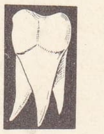

azıdişi

— ANSİKL. *Azigos toplardamarlar* üç tanedir; büyük azigos toplardamar, küçük alt azigos toplardamar, küçük üst azigos toplardamar. *Büyük azigos toplardamar,* yükselen sağ toplardamar ile on ikinci kaburgalar arası toplardamarın birleşmesinden meydana gelir. Omurganın sağından, 4. sırt omuru hizasına kadar yükselir. Burada öne kıvrılır, sağ akciğer sapının üstünden geçerek *azigos kemeri*'ni yapar ve üst anatoplardamara katılır. Sağ kaburga toplardamarlarının hepsi büyük azigos toplardamarla birleşir. *Küçük alt azigos toplardamar,* büyük azigos toplardamar gibi, fakat omurganın sol tarafından 7. sırt omuru hizasına kadar yükselir. Küçük üst azigos toplardamar, omurganın solundan 1. sırt omuru hizasından 6. sırt omuru hizasına iner. Her iki küçük azigos toplardamar, aortun arkasından enlemesine geçerek büyük azigos toplardamara katılır ve sol kaburga toplardamarlarını alır. (L)

AZİGOSPOR i. (fr. *azygospore*). Bot. Gametlerin birleşmesinden meydana gelmeyen spor şeklindeki döl hücresi. (Bu çeşit döllenmesiz üreme küf mantarları takımından bazı mantarlarda görülür.) [L]

AZİH, S.S.C.B.'de (Azerbaycan) tarih öncesi kalıntıların bulunduğu yer. Buradaki mağarada, 1965'te, Pitekantropus'ların yaptıklarına benzeyen taştan araçlar ortaya çıkartıldı. Kireçleşmiş hayvan kemikleriyle bir arada bulunan bu araçların avda kullanıldığı sanılır. (L)

AZİKİVE (Nnamdi), nijeryalı devlet adamı (doğ. 1904). İbo asıllıdır. 1925'te A.B.D.'ye göç etti, orada, öğrenimi süresince sporla da yakından uğraştı. Gazeteci oldu, 1937'den başlayarak milliyetçi örgütlerde çalıştı, sonra Nijerya'ya döndü. Nijerya ve Kamerun Ulusal konseyinin kurulmasında rolü oldu. 1951'de Batı Nijerya meclisine seçildi ve bölgede çoğunlukta olan Yoruba'ların, Obafemi Avolovo yönetimindeki partisine (Action Group [Eylem Grubu]) karşı azınlığın başına geçti. Daha çok İbo'ları çevresinde toplayan Nijerya Yurttaşları Ulusal kongresinin lideri olduktan sonra, 1954'ten 1960'a kadar, Doğu bölgesi, daha sonra da Federal Senato başkanlığına getirildi. 1960'ta Elizabeth II tarafından Nijerya genel valiliğine atandı. Federasyon bağımsızlığa kavuşunca, yeni cumhuriyetin başkanı oldu. Federasyon başbakanı Boleva ile birlikte iktidarı sürdürdü. Ocak 1966'da, general İronsi'nin hükûmet darbesi sonunda başkanlıktan uzaklaştırıldı. (L)

AZİL veya **AZL** i. (ar. *ʿazl*). İşten çıkarma, görevine son verme: *Azlini tebliğ etmeden evvel seni, sorguya çekmek istiyorlardı* (R. N. Güntekin). *Elhasıl, Fazıl Paşanın azline bu söz sebep oldu* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Azletmek* (veya *azleylemek*),

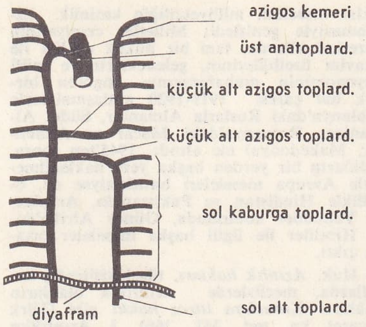

azygos

birini vazifesinden çıkartmak, işten kovmak: *Ne iyi etmişler de yedi sene evvel beni şu mutasarrıflıktan azletmişlerdi* (R. N. Güntekin). || *Azlolmak (olunmak)*, işten çıkarılmak: *Benim azloluhduğuma şüphe yoktur* (Atatürk). || *Esk. Azl-i nefs*, istifa. || *Azl-ü nasb*, işten çıkarma ve işe tayin etme.

— Huk. Tek taraflı irade beyanına dayanarak bir mümessilin veya vekilin temsil yetkisinin kaldırılması. Bk. ANSİKL. || Memurun, bağlı bulunduğu yetkili makam tarafından memuriyetle ilgisinin kesilmesi, memuriyet sıfat ve yetkisinin kaldırılması.

— ANSİKL. Med. huk. Temsil yetkisinin temsil olunan kimse tarafından kaldırılmasıdır. Borçlar kanununa göre vekâletten azil her zaman caizdir.

— İda. huk. Memurun yetkili üst makam tarafından memuriyetle ilişkisini kesen, onun sıfat ve yetkilerini kaldıran idarî bir tasarruf. Ancak kanunun tayin ettiği hallerde yapılabilir. (M)

AZİLİYEN sıf. ve i. (Ariége'in kanton merkezi *Mas d'Azil*'den fr. *azilien*). Tarih öncesi mezolitik devrin sanayi eşyası için kullanılır. Bunlar çakmaktaşından yapılmış çok küçük (mikrolit) ve düzgün biçimli âletler, geyik boynuzundan zıpkınlar ve üstüne kızıl aşıboyasıyle geometri şekilleri çizilmiş yassı çakıl taşlarıdır. (Özellikle Pirene bölgesinde, varlığı kalıntılarla ispatlanan aziliyen devir, bugünkü iklim şartlarının doğmaya başladığı bir zamanda, yani M.Ö. 8 000 yıllarında ortaya çıkar.) [L]

AZİM veya **AZM** i. (ar. *ᶜazm*). *Esk.* Kesin karar: *Millet, müdrik, azminde katîdir* (Atatürk). || İrade, gayret: *Azminin kurduğu, yüzlerce şehirden fazla / İri firûzeye benzer nice gök kubbeyle* (Yahya Kemal). || Gaye, niyet: *Uyumak azmiyle gözlerimi sıkı sıkı kapadım* (Ömer Seyfeddin). || Yola çıkma: *Kendine mâni-i azm olmadı, kanun ile mart* (Ziya Paşa). || Ümit: *İşte yeni bir azimle toplanan millet meclisi, onu geniş yetkilerle başkumandan tayin etti.* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Azmetmek* (veya *azmeylemek*), kesin karar vermek: *Azmetmişti. Beyoğlunda oturmayacaktı* (A. H. Müftüoğlu). *Bu son hayat ve mevcudiyetini ne pahasına olursa olsun, müdafaa etmeğe azmetmiş olan biz Osmanlılardan...* (Atatürk). *Esk.* Bir yere gitmek: *Men dâr-ı bekaya azm edende / Dünyaya veda edüp gidende* (Fuzuli). || *Azm ü cezm*, katî karar: *Efendim, sahihan ve katiyen ıslahına azm ü cezm buyurdunuz mu* (Ziya Paşa). || *Azm ü hıram etmek*, gitmek: *Uğrarsa saba rahın eğer semt-i Irak'a / Bağdad iline doğru dahi azm ü hıram et* (Ziya Paşa). || *Azm-i katî*, kesin karar. || *Ul-ül-azm* (katî kararlı büyükler), Tanrı'nın buyruklarını insanlara kabul ettirmek için uğraşan peygamberler. Peygamberler gibi yılmayan ulu kişiler.

◆ **Azimkâr** sıf. İradeli, gayretli, kararlı: *Kendisine kaybedecek vaktimiz olmadığını vatanın fedakâr, azimkâr gençlere muhtaç olduğunu anlattım* (A. H. Müftüoğlu).

◆ **Azimkârane** zf. Kararlı olarak: *Medeniyet yolunda milletin azimkârane ve muvaffakiyetle yürümesini temine delâlettir* (P. Safa).

◆ **Azme** ve **azmet** i. *Esk.* Karar, niyet. || Vazife.

◆ **Azmen** zf. Niyet ederek, karar vererek.

◆ **Azmî** sıf. Azme mensup, kararla ilgili. || Erkek adı. (M)

AZİM sıf. (ar. *ᶜazamet*, büyüklük'ten *ᶜazîm*). *Esk.* Büyük: *Matbuata olsun baro muhitine olsun azîm servetleriyle tesir ediyorlar* (Vâ-Nû). || Şiddetli, kuvvetli: *Yalnız kalmak için azîm bir ihtiyaç duydu* (H. Z. Uşaklıgil). || Muhteşem: *Sıvas şehrinin methaline vusulümüzde, caddenin iki tarafına azîm bir kalabalık dolmuş, kıtaat-ı askeriye vaz'-ı mahsusunu almış bulunuyordu* (Atatürk).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Azîm-ül-kadr*, değeri büyük olan. || [Allah için] *Azîm-üş-şan*, derecesi büyük, yüksek mertebeli. || *Azîm-üt-tecalid*, iri kemikli.

◆ **Azîme** sıf. [Azim'in müennesidir. Tamlamalarda meydana çıkar.] || Kadın adı.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Fütuhat-ı azîme*, büyük fetihler. || *Mesuliyet-i azîme*, büyük mesuliyet: *Vatan ve tarihe karşı, deruhte ettiğiniz mesuliyet-i azîmeyi ve bütün cihanın kürsi-i müzakeratımıza mâtuf olan enzarı...* (Atatürk). || *Umur-ı azîme*, büyük, önemli işler: *Cümle bilgiçlerin âciz kaldığı umur-ı azîmeyi senden sorup öğrenmek ister* (Cevdet Paşa). [M]

ÂZİM sıf. (ar. *ᶜazm*, karar, niyet ve gitmek'ten *ᶜâzim*). *Esk.* Niyetli, kesin karar veren. || Bir yere gitmeğe karar veren.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Âzim olmak*, bir tarafa gitmek, gitmeğe kalkmak: ... *kendi devesine bindi ve yüz nefer ehl-i islâm ile Kuba'dan kalktı. Nefs-i Medine'ye âzim oldu* (Cevdet Paşa). || *Âzim-i dâr-ı beka* (veya *âzim-i dâr-ı cinan*) *olmak* veya *dâr-ı ukbaya âzim olmak*, ölmek. || *Âzim-i sefer olmak*, yolculuğa çıkmak. (M)

AZİME i. (ar. *ᶜazm*, niyet, karar'dan *ᶜazîme*). *Esk.* Sebat, kararlılık. || Cin, yılan gibi zararlı şeylerden korunmak ve hastalıklardan kurtulmak için yazdırılan muska, tılsım, büyü. || *Azîme okumak*, büyü yapmak, tılsım için dua okumak. || *Azîmethân*, âzîme okuyan, büyücü.

— Dil bil. *Azîme*, Arapça mastar olan azimetle aynı anlamda olduğu halde, Osmanlıcada isim şeklinde ve başka anlamda kullanılmıştır. (M)

AZİMET i. (ar. *ᶜazm*, niyet, karar'dan *ᶜazîmet*). *Esk.* Yola çıkma, gitme, gidiş: ...*gazeteler her nasılsa oraya memuriyetinizden bahsettikleri cihetle bir gün evvel azîmetiniz daha ziyade kesbi ehemmiyet etmiştir* (Atatürk). || Niyet tutularak okunan efsun. (Bk. AZİME.)

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Azîmet buyurmak*, gitmek: *Resul-Ekrem Hazretleri ... bin beşyüz kadar eshab-ı kiramıyle Medine'den çıkıp Mekke'ye azîmet buyurdu* (Cevdet Paşa). || *Azîmet etmek* (veya *eylemek*), hareket etmek, gitmek: *Bizim mektepte «gittim» sözünün hoca kalemiyle «azîmet ettim»e çevrildiği zamanlardı* (F. R. Atay). || *Azîmet-i rah*, yola çıkış. (M)

AZİMİDOBENZEN i. (fr. *azimidobenzène*). Ortofenilendiamin'den türeyen azimit $C_6H_4(N_3H)$. [*Eşanl.* BENZOTRİAZOL.] (L)

AZİMİK sıf. (fr. *azymique*). Mayalanmaya elverişsiz. (L)

AZİMİT i. (fr. *azimide*). Ortodiaminlere nitröz asidin etkimesiyle elde edilen aminli diazolara verilen ad. (L)

AZİMİT i. Bk. HAMURSUZ.

AZİM Şabanzade, Bosnalı, divan şairi (öl. 1712). Kazasker Şabanzade Mehmed Efendinin oğludur. Müderrislik yaptı. Didaktik şiirlerinde Nabi tesiri görülür. Eksik olan yazma *Divan*'ı Üniversite kütüphanesindedir. (M)

AZİMUT i. Astron. Bk. AÇIKLIK. || *Azimut çemberi.* Bk. DİK ÇEMBER. || *Azimut kadranı*, dik çubuklu güneş saati. || *Azimut pusulası*, mıknatıs ibresinin değişimlerini gözlemeğe yarayan, belli ışık açıklığı olan büyük pusula. (*Eşanl.* GÜNEY AÇISI). [L]

AZİMÜDDEVLE BAHADIR, Karnatik nevvabı (1770'e doğr.-1819). Sahip olduğu eyaletleri İngiliz Hindistan kumpanyası'na sattı (1801) ve Madras'a çekildi. (L)

AZİMÜŞŞAN (öl. 1712), Türk-Hint hükümdarlarından Şah Âlem Bahadır Şahın (1707 -1712) oğlu. Dedesi Âlemgir zamanında Bengal valisi oldu (1696-1697). Patna şehrini merkez yaptı ve adını Azîmâbâd olarak değiştirdi. Dedesinin ölümünden az önce görevinden alındı (1707). Bahadır Şahın dört oğlundan en gözde olanıydı. Bu sebepten diğer kardeşler ona karşı birleştiler. Azimüşşan babası ölünce kendisini padişah ilân etti. Fakat kendisini tanımayan diğer kardeşleri ile yaptığı savaşta öldürüldü. (M)

AZİN sıf. (ar. *izn*, müsaade'den *âzin*). *Esk.* İzin veren. || i. Kefil. || Kapıcı, perdeci. (M)

AZİN i. (fr. *azine*). Aldehit veya ketonların hidrazin'e etkimesiyle elde edilen bileşiklere verilen ad. (Bunlar da *aldazin* ve *ketazin* olmak üzere iki gruba ayrılır. İndaminlere benzer bazı boyar maddelere de aynı ad verilir.) [Bk. AZİNİK.] (L)

AZINCOURT, Fransa'da, Pas-de-Calais'de komün (Arras idarî çevresi). Artois'da, Fruges'ün güneyinde; 227 nüf. Kok kömürü.

— Tar. 25 Ekim 1415'te, Henry V'in başarılı yönetiminden yararlanan İngilizler, daha kalabalık olan fransızlar derebeylik ordusunu burada yendi. İngiltere kralı bu zaferden sonra, Armagnac'larla Bourguignon'lar arasındaki geçimsizlik yüzünden ikiye bölünen Fransa'nın büyük kısmını ele geçirmeği başardı. (L)

AZİNE i. (fars. *âzine*). *Esk.* Cuma günü. || Bayram günü. (M)

AZİNİK sıf. (fr. *azinique*). Fenazin

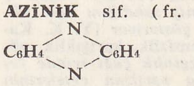

veya naftofenazin

çekirdeklerinden türeyen boyar maddelerin genel adı. (*Eurodinler, safraninler, aposafraninler, indulinler* bu boyar maddeler sınıfına girer; renkleri, çekirdeğe yerleşen maddenin cinsine göre, kırmızı ile mavi arasında değişir.) [L]

ÂZİR (Kutsal Kitapta *Lazar* veya *Lazaros*), İsa'nın dostu ve çömezi. Beytanya'da kız kardeşi Meryem ve Marta ile yaşardı. Yeni Ahit'e göre İsa onu, ölümünden 3 gün sonra diriltti. Dinî bir efsaneye göre, Âzir, Marsilya'nın ilk piskoposudur; XI. yy. dan beri Âzir bu şehre mal edildi. Yeni Ahit'te (Luka'ya göre, XVI. 19-31), Âzir, İsa'nın, kötü kalpli zengine karşı iyi insan örneği olarak gösterdiği yoksulun adıdır. İslâm inancına göre de mezarı bir kayaya oyulmuş olan Âzir ölümünden üç gün sonra İsa tarafından diriltilmiştir. Yeniden hayata kavuştuktan sonra çoluk çocuk sahibi de olmuştur.

— İkonogr. *Âzir'in dirilişi*, IV. yy. dan kalma bir içki ibiği üzerinde (Saint-Germain-en-Laye), Sant' Apollinare Nuovo (Ravenna) ile Rossano'nun İncil kitabındaki minyatürlerde, Saint-Gilles-du Gard'ın anakapısının süs kuşaklarında yer almaktadır. Bundan başka şu eserlere konu oldu: Giotto'nun (Padova arenası), Fra Angelico'nun (Floransa'daki San Marco kilisesi) ve P. Spicre'in (Beaune) freskleri; Gozzoli'nin (Washington), Gérard de Saint-Jean'ın (Louvre), Nicolas Froment'ın (Floransa), Mabuse'ün (Brüksel), Veronese, Palma il Giovane ve Sebastiano del Pombo'nun (Londra), Lucas Cranach'ın (Dresden), Abraham Bloemaert'in (Münih), Rottenhamer'in (Viyana), Rubens'in (Torino), Carlo Maratta'nın (Roma), Guenico'nun (Louvre), Caravaggio'nun (Messina), Jouvenet'nin (Louvre), Philippe de Champaigne'in (Grenoble), Eugène Delacroix'nın (1850, özel koleksiyon) yağlıboya resimleri. Rembrandt'ın ve Lucas von Leyden'in oymabaskı resimleri ve Aziz Lazar'ın Roma döneminden kalma mezarı da sayılmağa değer. Bu mezarın heykelleri bugüne kadar kalmıştır. (LM)

AZİRİS. Esk. coğ. Kuzeydoğu Anadolu'da Fırat kıyısında, bugünkü Erzincan şehri. (M)

AZİRU, Amarna çağında yaşamış olan Amurru beyi Abdi Aşirta'nın oğlu. Mısır'da 1877'de bulunan Tell el Amarna arşivinde, firavun Amenophis IV'e (M.Ö. 1405-1352) göndermiş olduğu akkadça mektupları ve 1894'te Ernest Chantre tarafından Boğazköy (Büyükkale) kazılarında bulunan arşivde ele geçen, hitit kralı Suppiluliuma I (M.Ö. XIV. yy.) ile yaptığı antlaşmanın akkadça metni.

Eskiçağ tarihine ışık tutan önemli belgelerdir. (M)

AZİT i. (fr. *azide*). Azothidrik asit HN_3'deki hidrojenin yerine bir kökün geçmesiyle türeyen bileşiklere verilen ad. (*Eşanl.* DİAZOİMİN veya DİAZOMİT.) [L]

Aziyade, Pierre Loti'nin konusu Türkiye'de geçen romanı (1879). Hatırat ve mektup şeklinde yazılan romanın kahramanı Loti bir ingiliz subayıdır. 1876 Yılında Selânik'te rastladığı yeşil gözlü, genç ve güzel bir çerkez kızıyle tanışır. Onunla görüşebilmek için türk kıyafetine girer. İstanbul'a giderken, Aziyade arkasından geleceğini vaat eder.

Loti, İstanbul'da türk havasını iyice teneffüs edebilmek için Eyüp'te bir ev tutar ve onu türk usulünce döşer, türk kıyafetinde dolaşır, türkçe öğrenir ve Arif adını alır. Aziyade, bu gizli yuvada Arif ile yaşamaktan mesuttur. Fakat Loti'nin İstanbul'da oturma süresi biter. Aziyade bu ayrılıktan üzgündür. İngiltere'ye döndükten sonra, İstanbul'u unutmayan Loti, geri gelir, türk vatandaşlığına girer. Ama Osmanlı-Rus savaşı başlamış, Aziyade kafeslerin arkasındaki haremde yavaş yavaş sönmüştür. Arif de osmanlı ordusuyle birlikte savaşa gider ve ölür. Eser türkçeye çevrilmiştir (1940). [M]

AZİZ sıf. (ar. ʿizzet, büyüklük'ten ʿazîz). Kutsal, değerli, saygıya lâyık: *Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş...* (Atatürk). *Ebubekir, malumun olduğu üzere, aziz ve âlicenap bir zattır* (Cevdet Paşa). || Sevilen: *Vasfiye çok mahzun, bir yandan da aziz arkadaşı tarafından aldatılmak gücüne gidiyor* (R. N. Güntekin). || İ. Ermiş [erkek]: *Halkın tanıdığı aziz ve evliya kemiklerinin mezarlardan çıkarılıp teşhir edildiğini görmüştüm* (F. R. Atay). *Diğer azizlere de bu esatiri güzellikten bahşettiler* (Z. Gökalp). || Erkek adı.

— ÇEŞ. DEY. *Aziz etmek (kılmak)*, saygıya lâyık hale getirmek, değerini yükseltmek: *İlâhî, kabul senden, red senden, şifa senden, dert senden. Her kimi kabul edersen aziz edersin* (Sinan Paşa). || *Aziz olmak*, yükselmek: *Olmaz cihanda kimse aziz olmadan zelil* (Nabi). || *Su gibi aziz ol!* Su içtikten sonra, suyu veren kimseye teşekkür ve hayırdua olarak söylenir. || *Esk. Aziz-i Hakîm*, hikmet sahibi, kuvvetli. Tanrı. || *Aziz-i Mısr*, Yusuf peygamber. || *Aziz-i Zuintikam*, intikam alan Tanrı. || *Nân-ı aziz*, ekmek.

◆ Ünl. Saygı ve sevgi belirten bir hitap şekli olarak: *Azizim, biz kimsenin arabasında kimsenin türküsünü çağırmayız* (S. F. Abasıyanık). *Azizim, sizi biraz rahatsız görüyorum eve girseniz* (R. H. Karay).

— Hıristiyanlık. Tanrı'nın lûtfuna erişen ve aziz olarak tanındıktan sonra kilise ve Hıristiyanlarca kutsal sayılan kişi. || Bir kutsal kişiyi canlandıran resim, heykel: *Taştan aziz*. || *Azizlerin Hayatı*, kutsallaşan kişilerin hayatını anlatan kitap. || *Teşm. yol.* Hayatı ve dindarlığı insanlığa örnek olabilecek nitelikte kimse.

— ANSİKL. Hıristiyanlık. Hıristiyanlığın ilk zamanlarında, aziz (lat. *sanctus*) kelimesi, bütün din yoldaşları için kullanılırdı. Bugün bu kelime geniş anlamda Tanrının rahmetine kavuşmuş ölüleri, dar anlamda ise kilisenin aziz olarak tanıdığı kişileri kapsar. Hıristiyanlığın ilk çağlarında, şehitlerin ölüm yıldönümleri dinî törenle kutlanırdı. Azizler için yapılan törenler, bunların genişletilmiş şeklidir. V. yy. dan beri piskoposların yıldönümleri de kutlanmaktadır. Bir kişiyi aziz olarak tanıma yetkisinin papaya bırakılması, daha geç bir döneme rastlar. Azizler arasında Meryem'in özel bir yeri vardır (bk. MERYEM). Onu havariler, din şehitleri, dinini açığa vuran ilk hıristiyanlar izler. Azizler arasında ise bir kısmı din şehidi olan bakireler ve dul veya nedamet getirmiş kadınlar vardır. Azizler genellikle ölüm yıldönümlerinde (*dies natalitia*) veya kilisenin seçtiği diğer bir günde (*dies quasi natalitia*) kutlanırlar. Hıristiyanlıkta 35 000 kadar aziz vardır. Kilise, 1 kasımı Azizler günü kabul etmiştir.

◆ **Azizan** çoğl. i. *Esk.* Azizler, ermiş kimseler, evliyalar.

◆ **Azize** i. Ermiş kadın: *Yanakları, uzun bir perhiz ve çileden sonra İsa'nın resmi önünde dua eden sıtmalı azizelerin yanakları gibi çukurlaşmıştır* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Ünl. Sevgi hitabı olarak (fr. *chérie* karşılığı): *Ey azizem, bu akşam ayrılalım / Çıkalım doymadan şu hülyadan* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Azizlik** i. Yükseklik, ululuk. || Ermişlik. || Muziplik, şaka.

— DEY. *Azizlik etmek (yapmak)*, muziplik yapmak: *Mecmua ya okuyucularına bir azizlik etmek veya bilmeceyi bilinmez bir şekle sokarak mükâfat parasının üstüne oturmuş olacaktı* (R. N. Güntekin).

◆ **Azizleştirme** i. Hıristiyanlık. Papanın, bir kimseyi, hıristiyanlarca üstün saygı beslenen azizler sınıfına törenle kaydetmesi; bu iş için yapılan tören. || *Azizleştirme davası*, azizleştirilecek kişinin hayatının hukukî yönden incelenmesi.

— ANSİKL. Bu konuda ilk adımı, ilgili piskopos veya tarikat başkanı yapar, sonra mahallî soruşturma açılır. Bu soruşturmanın sonuçları Roma'ya bildirilir. Orada yapılan inceleme sonunda, uygun bulunursa, azizleştirme isteği «kabul» edilir ve dava konusu olan şahıs «saygıya değer» ilân edilir. Bundan sonra davanın incelenmesine devam edilir. Azizler arasına girmesi istenilen kimsenin Hıristiyanlık erdemlerini kahramanlık derecesine vardırdığı, ayrıca, şefaatiyle en az iki mucize yarattığı anlaşılırsa, tarikatlar meclisi, onun ermişliğine karar verir ve papa bunu kısa bir demeçle ilân eder. Bir süre sonra azizleştirme davası açılır: aziz adayının yazıları incelenir, hayatı ve erdemleri üstünde konuşulur, şefaatiyle elde edilen mucizeler değerlendirilir. İtirazlar yapıldıktan sonra, papanın başkanlığında üstüste üç defa toplanan kardinaller meclisinde bu itirazlar tartışılır. Sonunda, kardinaller düşüncelerini belirtir ve papa kararını vererek azizleştirme töreninin tarihini bildirir. Törenden sonra karar hıristiyan dünyasına duyurulur. (ML)

AZİZ, bazı divan şairlerinin ortak adı: AZİZ (*Bağdatlı*) [öl. 1737]. Mevlevîdir. Türkçe, farsça, arapça şiir ve nesirler yazdı. Halk ağzıyle ilâhileri de vardır. Biri bestelenmiştir. —AZİZ (*Moralı*), XVIII. yy. divan şairi. *Divan*'ında 219 gazel ve daha başka şiirler vardır. —AZİZ (*Subhizade*), XIX. yy. divan şairi. İlmiyeden. Ayrıca tıp tahsil etti. Saray tabipliği de yaptı. Reisülküttap oldu. *Divan*'ı vardır. (M)

AZİZ (Ebu'l-Mahasin Cemâleddin Yusuf bin Barsbay), Mısır'da saltanat süren Çerkez Memlûkları hükümdarı. Babası ölünce yerine geçti. 94 Gün sonra tahttan uzaklaştırıldı (1438). [M]

AZİZ (İmadeddîn Ebu'l-Feth Osman) [1172-1198], Mısır Eyyûbîlerinin ikinci sultanı. Selâhaddin Yusuf'un oğludur. Kahire'de doğdu. Devrin meşhur âlimlerinden ders aldı. Sultan Selâhaddin ölmeden önce ülkesini taksim etti. Aziz, Mısır'da hüküm sürdü. Babasının ölümü üzerine de tahta çıktı (1193). Saltanatı devresinde adaleti korumağa çalıştı. Bir kaza sonucu öldü. (M)

AZİZ BEY Kavurzade (Mehmed), osmanlı hukukçusu (Hanya 1868-İstanbul 1912). Girit Müslüman cemaatı Hanya ili müşavirlerinden Hasan Tahsin Beyin oğlu. Galatasaray sultanîsinde, sonra Hukuk mektebinde öğrenim yaptı ve 1890'da mezun oldu. Çeşitli mahkemelerde ve Ticaret icra memurluğunda çalıştı. Ceza muallimi olarak, Hukuk mektebinde görev aldı. Abdülhamid II'nin son yıllarında, memlekette meydana gelen fikir akımlarına katıldı. *Mufassal Ceza Nazariyatı* adlı eseri vardır. (M)

AZİZ BEY Seyyid, Reisülulema (Ahmed) [?-Safranbolu 1885]. Osmanlı sadrazamlarından Seyyid Ali Paşanın oğlu. Babasının sadareti sırasında müderris oldu. Dayısı Mustafa Reşid Paşanın ikinci sadaretinde, Selânik kadısı tayin edildi (1849). Nisan 1851'de Mekke payesi aldı. Mustafa Reşid Paşanın altıncı defa sadarete gelmesinden birkaç gün sonra, İstanbul payesi verildi (1857). Daha sonra sırasıyle, İstanbul kadılığına (1863), Anadolu (1870) ve Rumeli (1875) kazaskerliklerine yükseldi. Reisülulema iken, Safranbolu'ya gitti ve orada öldü. (M)

AZİZ BİLLÂH (Ebu Mansur), beşinci fatımî halifesi (Kahire 955-ay.y. 996). 976'da halife oldu. Çok müsrifti. Şahsî zevkleri ve Kahire'de yaptırdığı camiler, saraylar, köprüler, kanallar ve birçok yeni binalar için harcadığı paraları karşılayabilmek üzere hazineyi sıkı kontrol altında tuttu. Maliye işlerini daha çok yahudi ve hıristiyan memurlar yönetmekteydi. Karısı hıristiyan olduğu için Hıristiyanlara ve diğer din mensuplarına karşı çok müsamahalı davranıyordu. Devrinde iç isyanlar olmamasına rağmen Suriye'yi elinde tutmak için çok gayret sarf etti. Aziz Billâh zamanında, Kuzey Afrika'nın Mısır'dan ayrılmasına, Suriye'nin ancak silâh tehdidiyle itaat altında tutulmasına rağmen fatımî nüfuzu ismen de olsa, en geniş sahaya yayılmıştı. (M)

AZİZ bin ERDEŞİR Esterâbâdi (? - ?), münşî ve şair. Gençliğini Bağdat'ta geçirdi. Önce Celâyirlilerden sultan Ahmed bin Üveys'in yanındaydı. Timur'un Bağdat'ı zaptı üzerine Meşhed'e kaçtı (hicrî 795; milâdî 1392-1393). Fakat burada yakalanarak Mîranşâh'ın yanına götürüldü. Oradan da kaçarak Sıvas'a, sultan Kadı Burhaneddin'in yanına gitti (1394). Eseri *Bezm*u Rezm* (hicrî 800, milâdî 1397-1398) yılında bitirdi. Aziz, Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra (1398) Kahire'ye gitti ve hayatının sonuna kadar orada yaşadı. (M)

AZİZ DEDE Serneyzen, türk bestecisi ve neyzeni (İstanbul 1835-ay.y. 1905). Uzun yıllar Kahire, bir ara Gelibolu mevlevîhanesinde neyzenlik yaptı. Galata, Bahariye ve Üsküdar mevlevîhaneleri neyzenbaşılığında bulundu. Neyzen Salim Beyin talebesidir. Elimizde bir dinî hicaz peşrevi ile 6 saz semaisi vardır; en tanınmışları, ilk eserleri arasında olan uşşak ve yegâh saz semaileri'dir. (M)

Azize Anna efsanesi, Quentin Matsys'in üç kanatlı tablosu. 1507'de, Louvain'deki Saint-Pierre kilisesi için ısmarlandı. Brüksel müzesindedir. Biçim yönünden bazı gotik özellikler de taşıyan eserde, Rönesans anlayışı ağır basar. (L)

AZİZEDDİN EL-MÜSTEVFÎ (Ebu el-Nasr Amed B. Hâmid el-Isfahanî) [öl. 1130]. Selçuklu devlet adamı. Sultan Mahmud'un hazinedarı. Meşhur tarihçi ve bilgin İmadeddin Kâtip Isfahanî'nin amcasıdır. Sultan Mahmud onu, amcası Sencer'in kızıyle evlendirdi. Kızı ölünce Sultan Sencer onun için verdiği malları geri istedi. Mahmud bu değerli malları vermedi. Yerini söylememesi için de Azizeddîn'i Tekrid kalesinde hapsetti. Bir yıl sonra da öldürttü. (M)

Azincourt savaşı XV. yy. minyatürü (Victoria ve Albert müzesi)

Foto. Mansell (LAROUSSE)

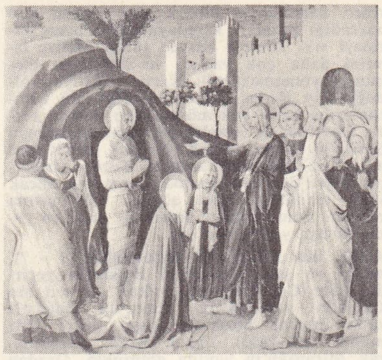

«AZİR'in dirilişi»
Fra Angelico
Floransa

«Aziz'lerin Birliği»
XV. yy. minyatürü
(Bibliothèque nationale,
Paris)

Kırımlı AZİZ BEY

Azize Anna efsanesi
Quinten Matsys'in
eserinden detay
(Brüksel müzesi)

AZİZ EFENDİ, osmanlı yazarı ve elçisi (Kandiye, ?-Berlin 1798). Sakız ve Belgrad'da memurluk yaptı. 1797'de mirmiranlık rütbesiyle Prusya elçisi oldu. *Muhayyelât* (yazılışı 1796; basılışı 1851), süryanice, ibranice ve başka dillerdeki hikâyelerden seçilerek yazılmıştır. Bu eser, genellikle eski şark dillerinde yaşayan hikâyelerden derlenmiş olmakla beraber, gerek üslûp ve gerek diğer hikâye unsurları bakımından yeni bir telif sayılacak kadar önemli ve orijinal bir eserdir. Ayrıca, küçük bir *Divan*'ı ve *Varidat* adlı, mensur, tasavvufla ilgili bir eseri vardır. (M)

AZİZ EFENDİ, son devrin büyük türk hattatı (Trabzon, Maçka 1871-İstanbul 1934). Asıl adı *Mehmed Abdülaziz*'dir, ama hattatlar arasında Aziz Efendi, Aziz Rifaî diye tanınır. Küçük yaşta İstanbul'a geldi. Sıbyan mektebinde iken yazıya olan istidadı ile dikkati çekti. Hattat bakkal Arif Efendi ile reisülhattatîn Muhsinzade Abdullah Beyden sülüs ve nesih yazılarını öğrendi, 1896'da icazetname aldı. Tâlik yazıyı da Karinâbâdlı Hasan Hüsnü Efendi ile çalıştı. Medresetülkuzat ve Mahmudiye merkez rüştiyesinde yazı hocalığı yaptı. Meşihat dairesinde tâlik yazısı çalıştırdığı sırada, yazısının güzelliğinden dolayı dördüncü dereceden mecidî nişanı ve mahrec payesini kazandı. Bu dairede memurluğu sırasında Mısır kralı Fuat'ın daveti üzerine 1927'de bir Kur'an yazmak üzere ve bir yıl izinle Kahire'ye gitti, yazdığı Kur'an'ın tezhibini de kendisi yaptı.

Cumhuriyetin ilânında açıkta kalınca, Mısır hükûmeti, kendisinden orada kalmasını ve bir mektep açmasını istedi. O da Kahire'de 11 yıl süreyle yazı hocalığı yaptı. 1934'te İstanbul'a döndü. Yazdığı önemli eserler arasında 12 adet Kur'an'ından başka Bursa'da Ulucami'de bir tâlik, bir de sülüs celî levhası vardır. Tuğra dahil olmak üzere bütün yazıları aynı kudrette yazar, çok da güzel tezhip yapardı. (M)

AZİZ EFENDİ Medenî, türk musiki hocası ve hanende (Medine 1842-İstanbul 1895). Medine'de doğduğu için, *Medenî* (Medineli) denmiştir. Fakir bir din adamının oğludur. 9 Yaşında İstanbul'a geldi. Feriye sarayına kapılandı. Hafız oldu. Kazasker Mustafa İzzet Efendi, sonra Latif Ağadan musiki öğrendi. Sesinin güzelliği ile dikkati çekti. 20 Yaşında padişahın ikinci imamı oldu. Mısır'a gidip geldi. Birtakım görevlerde, öğretmenliklerde, müfettişlik ve müdürlüklerde bulundu. Tanbur, ud, lavta ve piyano çalardı. Musiki hocası ve hanende olarak büyük ün yapmıştı. Bir Isfahan beste dışında kâr, beste, semai, ilâhi formlarında bestelediği parçalardan hiç biri zamanımıza gelmemiştir. Elimizde 43 şarkısı vardır. Bazı şarkıları, bu arada hüzzam makamında olanı çok güzeldir. (M)

AZİZ Hocazade (Abdülaziz), divan şairi (1575-1617). Hoca Sâdeddin Efendinin oğlu. Bursa, Galata, İstanbul kadılıklarında bulundu, Anadolu (1606) ve Rumeli kazaskeri (1. defa 1608; 2. defa 1611) oldu. Birçok yazma mecmuada şiirleri vardır. Divan'ı bulunamamıştır. (M)

AZİZÎ, bazı divan şairlerinin ortak adı: — AZİZÎ (*Halvetî, Şeyh*) [öl. 1594], tekke şairi. İlâhilerine mecmualarda rastlanır, bunların bazıları bestelenmiş ve meşhur olmuştur. — AZİZÎ (*Yedikuleli*), XVI. yy. divan şairi (öl. 1585). Yedikule hisarı dizdarlarının kethüdasıydı. İstanbul kadınları için söylenmiş bir *İstanbul Şehrengizi*, bir de *Divan*'ı vardır. (M)

AZİZÎ DEDE, XVIII. yy. tasavvuf şairi. Önce bektaşî sonra mevlevî tarikatlarına girdi. Vodina mevlevîhanesi şeyhliğini yaptı. (M)

AZİZ İDRİS BEY Kırımlı, osmanlı hekimi (İstanbul 1840-ay. y. 1878 ?). Babası, Kırımlı olduğu için bu lakap ile meşhurdu. 1867'de Mektebi Tıbbiyei Mülkiyei Şahaneye müdür oldu. Burada hikmeti tabiiye, tıbbî kimya, umumî emraz ve iç hastalıkları derslerini okuttu. Bazı arkadaşlarıyle Eyüp'te, Beşirağa medresesinde Cemiyyeti Tıbbiyei Osmaniye adlı bir dernek kurdu. 1873'te bu derneğin genel sekreterliğini, bir sene sonra da başkanlığını yaptı. Hilâli Ahmer cemiyetine (Kızılay) temsilci seçildi. 1877'de bu cemiyetin başkanlığına getirildi. Tıbbiyede, derslerin Türkçe verilmesini sağladı. Sonra, Askerî tıbbiyede de dersler Türkçe verildi (1871). *Kimya-yı Tıbbî* (Tıbbî Kimya) [1869 ve 1873] ve *Emrazı Umumiyye* (Genel Hastalıklar) [1873] adlı ders kitaplarından başka, *Lûgat-ı Tıbbî* (Tıp Lûgatı) adlı tercüme eseri de vardır. Ayrıca Mecmuai Fünun'a birçok makale yazmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

Aziz İstanbul, Yahya Kemal Beyatlı'nın 1913-1953 yılları arasında İstanbul üzerine yazdığı yazıları ve konferansları toplayan kitap (1964). Mütareke yıllarının sıkıntısı içinde İstanbul'u dolaşan yazar, burada türk tarih ve medeniyetinin derin mânâsını bulur. Daha sonra ömrü boyunca şehri semt semt dolaşarak, herkesçe bilinmeyen taraflarını keşfeder. Kitap, büyük türk şairinin İstanbul ve eski türk medeniyeti hakkındaki orijinal görüşlerini ihtiva etmesi bakımından dikkate değer. (M)

AZİZİYE i. Kıyf. Abdülaziz'in ve devlet adamlarıyle ordu mensuplarının giydiği fes. Tepesi dar, alt tarafı geniş olan bu fesin püsküllerinin uzunluğu, fesin kenarını geçmiyordu. (M)

AZİZİYE. Bk. EMİRDAĞ.

AZİZİYE. Bk. PINARBAŞI.

Aziziye tabyası, 1877-1878 Türk-Rus savaşında Erzurum'a hücum eden rus ordusuna karşı koyan tabya. Kars kapısının hemen kuzeydoğusundaki Topdağı platosu üzerindedir.

Erzurum XIX. yüzyılda rus savaşları dolayısıyle çeşitli zamanlarda yapılan istihkâmlarla tahkim edilmişti. 1856 Paris antlaşmasından sonra bu bölgenin önemi artmış ve zamanın silâhlarına karşı yeni tabya usullerine göre savunulacak duruma getirilmesi gerekmişti. Fosfor Mustafa Paşanın başkanlığındaki bir askerî komisyon, Kars, Ardahan, Erzurum ve dolaylarında, istihkâmlar yaptırılmasını ön görmüştü; aynı inşa faaliyetine sultan Abdülaziz zamanında da devam edilmiş ve Aziziye, Küçük Kiremitlik, Ahali tabyaları yapılmıştır. Askerî komisyonun tayin ettiği yerlerde inşa edilen tabyalar 1877-1878 Türk-Rus savaşında hizmete girdi. Aziziye tabyaları üç tabyadan ibaretti.

1877-1878 savaşında Aziziye tabyalarına kaymakam Bahri Bey kumandanlık ediyordu. Türk ordusu Deveboynu'nda Ruslara yenilince, düşmanın Erzurum'u sarma meyli artmış, hattâ rus başkumandanı şehrin teslim edilmesi teklifinde bulunmuştu. 27 Ekim gecesi sabaha yakın Topdağı'nın ilerisinde bulunan Aziziye tabyaları üzerine topçu ateşiyle başlayan rus hücumu gittikçe şiddetlendi. Gece vakti Aziziye tabyalarına ait iki tabyanın Rusların eline geçtiği, üçüncüsünün de alınmak üzere olduğu haberi üzerine Erzurum halkı türk kuvvetlerinin hemen arkasından savaşa girdi, bozguna uğrayan rus kuvvetleri tabyaları boşaltarak geri çekildiler. Bu zafer Erzurum'un kurtulmasına sebep oldu. 1952'de tabya içine «Aziziye tabyası âbidesi» dikildi ve temsilî mezar ve bronz levhalar ile türk kahramanlığı canlandırıldı. Âbide'nin sağ tarafındaki dört temsilî mezar üstüne sıra ile «asker, gençler, kızlar, ihtiyarlar» diye yazıldı. (M)

Aziziye tiyatrosu, İstanbul'da Üsküdar'da 1868 yıllarında adına rastladığımız tiyatro. Aziziye tiyatrosunda müdürlüğünü Güllü Agob'un, rejisörlüğünü Magagyan'ın yaptığı Asya tiyatrosu topluluğu sürekli temsiller vermiştir. (M)

AZİZ MAHMUD HÜDAYÎ. Bk. HÜDAYÎ.

AZİZ PAŞA (Ahmed), osmanlı devlet adamlarından (?-Bursa 1813). Karaçelebizade Abdülaziz Efendi soyundan. Kalemden yetişti. Hâcegânı Divanı hümayun oldu. 1799'da Mustafa III'ün kızlarından Şah Sultan'ın kethüdası oldu. Sonra Üçüncü defterdarlığa ve Tersane eminliğine getirildi. 1806'da Çarhacı Ali Paşa ile Çanakkale boğazının tahkimine memur edildi. Mahmud II'nin cülûsunda, Balçık kasabasına sürüldü (1808). 1810'da Cebehane nazırı ve Çavuşbaşı oldu. 1811'de, vezaretle Trabzon valiliği verildi. 1812'de Kocaeli (İzmit) sancağı mutasarrıfı iken mütegallibeden Bilecek Voyvodası Kalyoncu Ali Ağa ile Pazarköyü âyanı Esat Beyi hezimete uğrattı. Hüdavendigâr sancağı mutasarrıfı iken öldü. Kabri, Bursa'da Yeşil Türbe'nin yanındaki set üzerindedir. Karadeniz-İzmit körfezi kanalının açılmasına valiliği sırasında teşebbüs edilmişti. Bursa'daki harap türbe, cami ve çeşmelerden bir kısmını tamir ettirdi. (→ Bibliyo.) [M]

AZKUE (Resurreccion Maria DE), bask rahibi (Vizcaya'da Lequeitio 1864-Bilbao 1951). Bask dilinde edebî eserler yazdı. Bask dili, folkloru ve halk müziği üstüne, çoğu İspanyolca olan önemli kitaplar ve özellikle Baskça-İspanyolca-Fransızca bir sözlük bıraktı (1905). [L]

AZL i. Bk. AZİL.

AZL i. (ar. *ʿazl*). *Esk.* Azarlama, başa kakma. (M)

AZLÂL çoğl. i. (ar. *ẓıll*, gölge'den *aẓlāl*). *Esk.* Gölgeler: *Sandalların, gemilerin azlâl-ı memdudesi...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

AZLEM sıf. (ar. *ẓulm*, haksızlık, eziyet'ten *aẓlem*). *Esk.* En zalim, çok zulüm ve haksızlık eden. (M)

AZLEM sıf. (ar. *ẓulmet*, karanlık'tan *aẓlem*). *Esk.* En karanlık: *Bahr-ı esved, o azlem-i ebhar / O kararmış küçülmüş okyanus* (Abdülhak Hâmid). [M]

AZM i. Bk. AZİM.

AZM i. (ar. *ʿaẓm*). *Esk.* Kemik.

— Anat. *Esk.* *Azm-i acz*, sağrı kemiği. || *Azm-i adesî*, mercimek kemiği. || *Azm-i adûd*, pazu kemiği. || *Azm-i akab*, ökçekemiği. || *Azm-i âne*, kasık kemiği. || *Azm-i cebhî*, alınkemiği. || *Azm-i cidarî*, yan kemiği. || *Azm-i dil'î*, eğe kemiği. || *Azm-i enfî*, burun kemiği. || *Azm-i fahz*, uyluk kemiği. || *Azm-i gırbalî*, kalbur kemiği. || *Azm-i hanek*, damak kemiği. || *Azm-i harkafa*, kalça kemiği. || *Azm-i kâ'b*, aşık kemiği. || *Azm-i kafa*, artkafa kemiği. || *Azm-i kasaba*, baldır kemiği. || *Azm-i kass*, göğüs kemiği. || *Azm-i kitf*, omuz kemiği, kürekkemiği. || *Azm-i kû'bere*, önkol kemiği. || *Azm-i lâmî*, dil kemiği. || *Azm-i mik'a*, kaşık kemiği. || *Azm-i remîm*, çürümüş kemik. || *Azm-i rıdfa*, dizkapağı kemiği. || *Azm-i rikâbî*, üzengi kemiği. || *Azm-i sâdgî*, şakak kemiği. || *Azm-i şazye*, kaval kemiği. || *Azm-i terkova*, köprücük kemiği. || *Azm-i us'us*, kuyruk kemiği. || *Azm-i vecenî*, elmacık kemiği. || *Azm-i vetedî*, temel kemiği. || *Azm-i zend*, dirsek kemiği. || *Azm-i zıfrî*, tırnaksı kemik.

◆ **Azmî** sıf. Kemikten yapılmış. || Kemikli. (M)

AZMA veya **AZMAY** sıf. (fars. *āzmūden*, denemek'ten *azma* veya *azmay*). *Esk.* Denenmiş. || Denenmiş.

— ÇEŞ. DEY. Esk. *Cenk-azma*, savaş geçirmiş. Savaşta denenmiş. || *Kâr-azma*, işte denenmiş, tecrübeli.

◆ **Azmayî** i. *Esk.* Denenmiş ve denemiş olma hali: *Kâr-âzmâyî*, iş deneme. (M)

AZMAK geçz. f. Taşkınlıkla ileri gitmek, kötü hareket etmeğe başlamak, yoldan çıkmak, ahlâkı bozulmak: *«Erkek kısmı elinde para görünce azar» sözü bizim validenin savurduğu hikmetlerdendir* (M. Ş. Esendal). *Karın azdı... Azdı... Ya mevlâsını aldı. Artık onunla başa çıkılmaz* (H. R. Gürpınar). || Coşmak, hareketleri alışılmışın dı-

Foto. Alinari (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

şına çıkmak: *Onların keskin hurma ballarından azarak odanın içinde çevirdikleri ravndları, söyledikleri uğultulu koroları dinleyerek gönlüne teselli ararmış* (R. N. Güntekin). *Hayatımda bugünki kadar azdığım ve eğlendiğim gün olmamış gibidir* (R. N. Güntekin). || [Çocuk için] Çok yaramazlaşmak, yaramazlığı artırmak. || [Hayvan için] Taşkın, idare edilmez bir hale gelmek: *Hayvan köstekleri sökmüş, azmış... Aman bir gürültü var* (B. Felek). || Melez olmak, iki ayrı ırkın karışımı olmak, iki ayrı kaynaktan gelmek. || [Hava için] Daha kötüleşmek: *Fırtına dışarda azıyor. Kiremitler birbirine giriyor* (H. E. Adıvar). || [Deniz, nehir v.b. için] Kabarmak, taşmak, akıntısı, dalgası artmak: *Bora estikçe eser, dalgalar azdıkça azar* (M. A. Ersoy). || [Bitkiler için] Ölçüsüz büyümek, çok gelişmek. || [Yara için] Durumu fenalaşmak, iltihaplanmak, tehlikeli bir hal almak: *Hani insanın bir yerinde bir çıban çıkar da kabuk tutar... Onun koparılması adamın her canını yakar hem yaranın azmasına sebep olur* (B. Felek). || [Çamaşır için] Temizlenmez hale gelmek, rengi açılmaz olmak.

— DEY. *Azmış kudurmuş*, coşmuş, zapt edilemeyecek hale gelmiş.

◆ **Azdırılmak** edilg. f. Azmasına sebep olmak.

◆ **Azdırmak** ettrg. f. İnsanları yoldan çıkartmak: *Şeytanın dahi zürriyeti çoğaldı ve Âdem evlât ve ahfadını azdırmak ile meşgul oldu* (Cevdet Paşa). || Çocukları yaramazlık yapmağa kışkırtmak: *Bülent! Yeter artık, yine terleyeceksin, seni böyle azdıranlarda kabahat* (H.Z. Uşaklıgil). || Duyguları coşturmak, zapt edilmez hale getirmek: *Azdırma, rahat bırak içimdeki deliyi* (N.F. Kısakürek). || Yaraya mikrop kaptırmak, iltihaplandırmak. || Çamaşırı temizlenmez hale gelinceye kadar kirletmek. İyi yıkayamamak.

◆ **Azışmak** dönşl. f. Gittikçe kızışmak, şiddetli kavga etmek.

◆ **Azıtmak** gezç, ve geçl. f. Azmış hale gelmek, çığırından çıkmak: *Ne yapsak susmuyorlar, daha ziyade azıtıyorlar* (Ömer Seyfeddin). *Birkaç kişi «paramızı isteriz» diye azıtınca kızmasın mı sana* (K. Tahir).

— DEY. *İşi azıtmak*, zapt edilemeyecek hale gelmek: *Buradaki pandomina şu suretle devam etmekte iken beri yanda İrfan ile Mahir de işi azıtırlar* (H.R. Gürpınar).Hissî bir münasebeti geliştirmek, ilerletmek: *Taraçadaki kızla işi azıttık* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Azma** i. Azmak işini yapma. || sıf. Değişmiş, bozulmuş: *Sapa ve yokuş bir sokakta, dışı kerpiçten, içi Ermeni mektebinden azma... bir yapının çatısı altındaki ilk gece toplantımızı düşündüm* (F. R. Atay). || Hatırlanmış, akılda kalmış: *Bu hayalin de çocukken Serveti fünun koleksiyonunda gördüğüm bir hakkak tablosundan azma birşey olmadığını temin edemem* (R. N. Güntekin). || İki ayrı ırktan olma, melez, kırma: *Kurt azması*. (M)

AZMAK i. Tuzlalardaki tuz kristalizasyon havuzu.

— ANSİKL. Sular bu havuzlarda 27,5 bomeye kadar tutulur ve içindeki tuzlar, ortalama üç gün süresinde kristalize hale gelir. Azmaklarda önce ince bir tabaka halinde kristallenen tuzlar, havuza su verilmesine devam edildikçe, kalınlaşır ve 20-25 sm kadar olur. Azmakların büyüklüğü 80x100 ile 115x225 m arasında değişir. Tuzu alınan azmakların artıklardan temizlenmesi için deniz suyu ile doldurulur, 2-3 gün sonra sular atılır. Tamamen boşalan havuzların taban çamurları güneşte kurutulur, silindir ile düzeltilir, sıcak su havuzlarındaki su ile tonozlara kadar doldurulur ve böylece azmaklar, maya vazifesini görmek üzere ertesi yıla hazırlanmış olur. (M)

AZMAN sıf. (türk. *azmak*'tan). Çok fazla büyümüş, olağanüstü gelişmiş: *Eteklerini fırdolayı kaldırınca o, Tufan'dan evvel yaşamış, azman, acayip bir mantara dönüyor, yahut devler diyarının bir şemsiyesi oluyordu* (R. H. Karay). *Yanındaki masaya izbandut gibi bir zenci azmanı çökmüş* (F. R. Atay). || [Hayvan için] Azmış, başka bir türle karışmış, melez.

— Meyvc. Bir zeytin çeşidi.

— Ormanc. Kereste yapmağa yarayan tomruk. || Yuvarlak ağaçlardan balta ile yapılan dörtköşe kalaslar (Oltu dolayları). || 40 sm'den fazla çapı olan bir tomruğun dörtköşe yontulmuş hali (Bayburt ve dolayları).

— Zır. Normalden fazla gelişmiş bitki. (M)

AZMANKAYA bls. i. Balık türü. Akdeniz'de ve Atlas okyanusunda yaşar. *Tokmakbaş* da denir. (Kayabalığıgillerden.) [M]

AZMAY sıf. Bk. AZMA.

AZMAYİŞ i. (fars. *āzmūden*, denemek'ten *āzmāyiş*). *Esk.* Deneme, tecrübe: *Zannetme ki azmayiş etmiş / Ehl-i hünere nümayiş etmiş* (Ziya Paşa).

— DEY. Azmayiş-i kalem (kalem denemesi), yazıyı denemek, nümune yazdırmak.

— Okçuluk. *Azmayiş oku*, bir ok çeşidi. (Ucu küçük demir temrenli, boyu ortalama 66,5 sm kadardır. *Âdi azmayiş ve aşağı koşu azmayişi* diye iki çeşitir. İlki menzil atışları için idman oku, diğeri yaşlı atıcıların katıldığı yarışmalarda menzil oku olarak kullanılır.) [M]

AZMEND sıf. (fars. *āz*, tamah'tan *āzmend*). *Esk.* Tamahkâr, aç gözlü, haris. (M)

AZMÎ, divan edebiyatında birçok şairin ortak adı: — AZMÎ (*Pir Ahmed*), divan şairi ve bilgin (İstanbul, ?-öl. 1582). Kınalızade'den okudu, Rusçuk, İstanbul ve Edirne'de müderrislik yaptı. Kıbrıs adası teftiş memuru oldu, şehzade Mehmed III'e hocalık etti. Hüseyin Vâiz'in *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserini bazı bölümlerini kısaltarak, bazı bölümlerine ilâveler yaparak *Enis-ül- Ârifin* (Ariflerin Dostu) adıyle türkçeye çevirdi. Fars şairi Hoca Muhammed Assar'ın *Mihr ü Müşteri* adlı mesnevîsinin ancak bir kısmını türkçeye çevirebildi. — AZMÎ (*Baba*), XVI. yy.da yaşamış ünlü bir bektaşî şairi. Hayatı hakkında bilgi yok. Mecmualardaki şiirlerinde tasavvuf konularını sadelik ve cesaretle işlediği görülüyor. — AZMÎ (*Mehmed Salih*), XVIII. yy. divan şairi. Bazı mecmualarda şiirleri var. AZMÎ (*Diyarbakırlı*), XIX. yy. divan şairlerinden. Baki, Nabi, Selim III'ün birer gazelini tahmis etti. Rüya yorumlamasına dair bir mesnevî yazdı. —AZMÎ (*Hasanpaşazade*), XIX. yy. divan şairlerinden. Hayatı hakkında bilgi yok. Yalnız bir naati biliniyor. — AZMÎ (*İstanbullu*), XIX. yy. divan şairi. Zadegân beyitlerini toplayan bir mecmua'sı ve şiirleri vardır. — AZMÎ (*Gelibolulu*), XIX. yy. divan şairi. Mevlevî. Çeşitli dergâhlarda 71 yıl şeyhlik etti. On bir öğretici risale yazdı. (M)

AZMÎ EFENDİ (Ahmed Said), osmanlı elçisi (Girit ?-İstanbul 1821). Babıâli'de yetişti. 1763'te sefaretle Berlin'e gönderilen eniştesinin yanında görevli olarak bulundu. 1788'de Fas elçiliğine gönderildi. Selim III tarafından, Prusya kralı Friedrich Wilhelm II'ye gönderildi. Şubat 1791'de gayet kıymetli hediyeler ile birlikte Berlin'e gitti ve 27 aralık 1791'e kadar burada kaldı. Görevi, Rusya aleyhine Prusya devletinin yardımını sağlamaktı. Olumlu bir netice alamadan döndü. Sonra sırasıyle, Sadaret mektupçuluğu, Baş muhasebecilik, Boğaz nazırlığı, Üçüncü defterdarlık, Hububat nazırlığı yaptı. 1798'de azledildi. Yeniden memuriyete alındı. Babıâli'nin çeşitli dairelerinde görev aldı. Fas elçiliğinden döndüğü zaman verdiği takrir yazma olarak, Topkapı Sarayı arşivinde bulunuyor (nu. E. 4034). Berlin elçiliğine dair sunduğu *Sefaretname*'nin nüshalarından biri, Süleymaniye, Esad Efendi kitaplığı (nu. 2279), diğeri de Millet kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi'dedir (nu. 825). Berlin sefaretnamesi, önce Ebüzziya külliyatı arasında, İstanbul'da 1885'te basıldı. Sonra Vakit gazetesi tarafından tefrika olundu (1942). Dr. Otto Müller-Kolshorn tarafından, Almanca'ya yapılan tercümesi ise, 1918 yılında Berlin'de basıldı. (→ Bibliyo.) [M]

AZMUDE sıf. (fars. *āzmūden*, denemek'ten *āzmūde*). *Esk.* Denenmiş, tecrübe edilmiş.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Kâr-azmude*, iş görmüş, tecrübeli. || *Na-azmude*, denenmemiş, alıştırılmamış, acemi.

◆ **Azmudegî** i. Tecrübeli, alışık olma. || Görgülü olma hali. (M)

AZMUN i. (fars. *āzmūden*, deneme, tecrübe etme'den *āzmūn*). *Esk.* Tecrübe, deneme, imtihan. (M)

Azmzade ailesi, ailenin aslı Murad IV zamanına ve onun ordusunda görev alarak Bağdat'ta bulunmuş olan İbrahim Beye bağlanır. Oğlu İsmail Paşa Şam valisi oldu, onun oğulları İbrahim, Sâdeddin, Esad ve Mustafa paşalar Şam, Maraş, Sıvas ve Diyarbakır gibi şehirlerde valilik ve çeşitli şehirlerde başbuğluk yaptılar. Yine bu aileden gelen Nasuh, Mehmed ve Yusuf paşalar önemli devlet hizmetlerinde bulundular. Osmanlı devletinin son zamanlarına kadar hizmet eden Azmzade'ler, soylarını bugün de sürdürmekteler. Ailenin çeşitli yerlerde hayır eserleri vardır. (M)

AZNAVOUR (Varenagh AZNAOURİAN, Charles — denir), ermeni asıllı fransız şarkıcısı ve sinema oyuncusu (Paris 1924). Başarı kazanan birçok şarkının sözlerini yazdı, bestesini yaptı ve söyledi (*Les Comédiens, For me Formidable, La Mamma, Les Aventuriers, Tu Veux*). Sinemada birçok önemli rolde oynadı: G. Franju'ün *Lâ Tête contre les Murs* (1959), F. Truffaut'nun *Tirez sur le Pianiste* (Piyaniste Ateş!) [1960], A. Cayatte'ın *Ren Geçidi* (Le Passage du Rhin) [1960], D. de la Patellière'in *Un Taxi pour Tobrouk* (Tobruk'a bir Taksi) [1961], C. Bernard-Aubert'in *Le Facteur s'en va-t-en Guerre* (Postacı Savaşa Gidiyor) [1966] (L)

AZNAVUR i. (gürcüce k.). Cesur, kahraman, yiğit kimse. || Sıf. Ele avuca sığmaz, hoyrat: *Yandım a dostlar bu aznavur kedilerin ellerinden* (H. R. Gürpınar). [M]

AZNİF i. Beşer beşer sayı yazılarak oynanan bir çeşit domino oyunu: *Kahve ocağındaki aznif oyunu iyice kızışmıştı* (K. Tahir). [M]

AZO— (*azot*'dan). Kim. Bir bileşiğin formülünde, iki değerli kromofor kökü —N = N— olduğunu gösteren önek. (L)

AZO veya **AZZO** (Porcius), italyan hukuk bilgini (Bologna öl. 1230'a doğr.). Bologna'da ve bazılarına göre Montpellier'de hukuk okuttu. En ünlü şerhçilerdendir. En önemli eseri: Justinianus Yasası ve Kurumları ile ilgili *Summa* (Külliyat). [L]

AZOBE i. (fr. k.). Tropika Afrikası ağacı (*Lophira procera*). Morumsu esmer, çok sert bir ağaçtır. Su içi ve demiryolu işlerinde (lastik tekerlekli metro hatları için ray veya travers) kullanılır. (L)

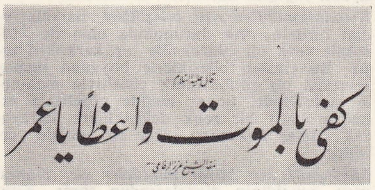

AZOBENZEN i. (fr. *azobenzène*). *Azoik* türevlerin örnek tipi olan $C_6H_5 - N = N - C_6H_5$ formülündeki cisim.

— ANSİKL. *Azobenzen*, nitrobenzenin *alkalik* ortamda indirgenme basamaklarından biri sırasında meydana gelir. Bu indirgenme sonucu azoksibenzen, azobenzen, hidrazobenzen ve daha sonra anilin açığa çıkar. Azobenzen 68°C'de erir, rengi kırmızıdır. Boyar madde değil, *kromojen** bir maddedir. İndirgenmekle hidrazobenzeni, hafif bir yükseltgenme ile de azoksibenzeni verir. (Bk. AZO BİLEŞİKLERİ, AMİNOAZOBENZEN, AZOFENOL.) [L]

AZO BİLEŞİKLERİ i. taml. Yapısında —N = N— azo atom grubu bulunan bileşiklere verilen ad.

— ANSİKL. Azo bileşiklerinin en basit örneği azo benzendir*. *Azo boyar maddeler*, azo bileşiklerinin çekirdeğindeki hidrojen atomu yerine OH, NH_2, NHR veya NR_2 gibi, en az bir *auksokrom* grubu geçmesiyle azo benzenden (veya bunun homologları ve naftalen grubu benzerlerinden) türer. Azo boyar maddelerde CO_2H, SO_3H gibi değişik auksokrom grupları da bulunabilir. Bu maddelerin hemen hepsi, *diazonyum bileşikleri*'nin fenoller veya aromatik aminlerle yoğunlaşmasından elde edilir. Olaya giren diazonyum bileşiğinde, fenol veya amin gruplarına göre *para* (veya para yeri tutulmuşsa *orto*) yerinde en az bir hidrojen atomu bulunmalıdır. *Kenetleme* adı verilen bu yoğunlaşma olayı, fenollerle alkali ortamda, aminlerle de hafif asitli bir ortamda gerçekleşir. Eğer amin, üçüncül olma-

Medenî AZİZ EFENDİ

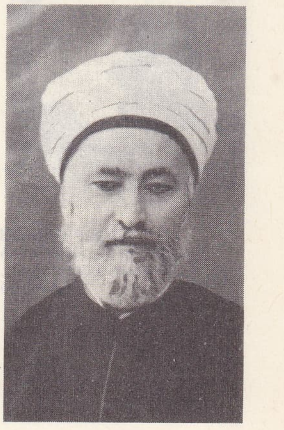

Hattat AZİZ EFENDİ ve bir yazı örneği

Şeyh AZİZÎ
Âşık Çelebi Tezkiresi'nden (Ali Emirî kütüphanesi, İstanbul)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

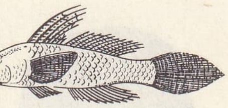

azmankaya

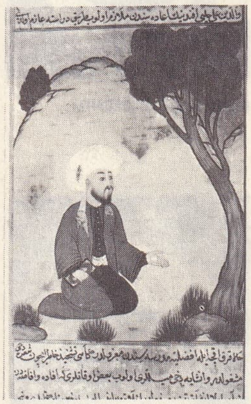

AZMÎ Pir Ahmed
Âşık Çelebi Tezkiresi'nden (Ali Emîrî kütüphanesi, İstanbul)

yan bir monoamin ise, yoğunlaşma bir *diazo amino* aracılığıyla olur; bu diazo amino da, daha sonra bir baz veya baz klorhidratının katalizör etkisiyle transpozisyona uğrar. Birkaç örnek:

Basit veya karma fonksiyonlu aromatik aminlerin çoğu diazolanabildiği için, pek çok diazonyum bileşiğiyle, basit veya karma fonksiyonlu birçok fenol veya amin grubu olaya girebilir. Böylece, çoğu boyar madde olan geniş bir bileşik topluluğu elde edilir. Ayrıca, birincil amin fonksiyonlu azo aminolar yeniden *diazolanabilir* veya fenol ve amin grubuyle yeniden *kenetlenebilir;* öte yandan, bazı birincil diaminler de iki defa kenetlenebilen *bis-diazonyum*'ları verir. Her iki olay sonucu da, çoğu *sübstantif* olan *disazo* boyar maddeler meydana gelir.

Bilinen bütün azo boyar maddeleri değil, yalnız günümüzde kullanılanları bile tek tek ele alıp incelemeğe imkân yoktur. Genellikle, çok basit yapıdaki azo boyar maddeler (*azo fenol, amino azo benzen*) uygulamada iyi sonuç vermediği için, bugün daha çok karmaşık monoazolar veya *bis-*, hattâ *tetrabis-azolar* kullanılır. Basit azo boyar maddelerin çoğu turuncu renktedir; naftollerden türeyenler de turuncu veya kırmızı olur. Amino naftollerden veya naftalen difenollerden türeyen boyar maddelerin ise çoğu mavidir. CH_2H ve SO_3H auksokromları, katıldığı boya maddesinin rengini pek fazla değiştirmez. Azo boyar maddelerinin bugün hemen her rengi bilinmekte, fakat en çok sarı, kırmızı, kahverengi ve siyah olanları kullanılmaktadır.

Bazik azo bileşiklerinde, en az bir NH_2 grubu (bazen yer değiştirmiş olarak) bulunur; *krizoidin,* diazo benzenin meta fenilen diaminle kenetlenmesinden meydana gelir. Bismarck kahverenkleri, nitröz asidin meta fenilen diamine etkimesiyle elde edilir, sepilenmiş pamuğu boyar ve alkollü verniklerin renklendirilmesinde kullanılır.

Asitli azo boyar maddelerin bileşiminde (diazo veya kenet maddesinden gelen) en az bir sulfon grubu bulunur. Sulfanilik asidin diazosu, naftollerle kırmızı renkli *ponso* maddesini, dimetil anilinle de turuncu renkli *helyantin*'i verir. Bu seride ayrıca, yünü siyaha boyayan maddeler de bulunur.

Kromatlanabilen azo bileşikleri, halkalarından birinde, *orto* durumunda olan iki hidroksil veya bir hidroksille bir karboksil taşır. Bu cinsten bileşiklerle boyanan kumaş seyreltik bir sülfokromik çözeltiyle muamele edildiğinde, boyar madde çözeltinin etkisiyle hafif bir renk değişikliğine uğrayarak kumaş dokusuna sabit bir şekilde yerleşir.

Sübstantif azo boyar maddeler ise, diamin veya benzidinin diazolanından türer. Kongo kırmızısı, benzidinin bis-diazonyum bileşiğinin naftiyonik asitle kenetlenmesinden elde edilir. Onun için, bu tür boyar maddeler *disazo*'durlar. Bu, aminli sübstantif boyar maddelerden bazıları, dokuma elyafı üzerinde yeniden diazollanabilir veya kenetlenebilen yeni cisimler elde edilebilir. Böylece, çok iyi ve kesin sonuçlar veren siyah boyar maddeler (tetradisazo) meydana gelir.

Elyaf üzerinde üretilen azo bileşikleri, kenetlenebilen sulu bir alkali fenat çözeltisine daldırılan kumaşın, kurutulduktan sonra bu sefer de bir diazonyum banyosuna sokulmasıyle meydana gelir.

Pigmentlere ait azo boyar maddeler, genellikle, yapısında sulfon grubu bulunan azo bileşiklerinin, ışıktan etkilenmeyen, alkol ve bezir yağında çözünmeyen toprak alkali tuzlarıdır; duvar boyası olarak ve duvar kâğıtlarında desen baskısı olarak kullanılır.

Bunlardan başka bir de, *heterosiklik azo bileşikleri* vardır; bu maddeler, bir diazonyum bileşiği ile heterosiklik bir bileşiğin kenetlenmesi sonucu meydana gelir ve bazıları boyacılıkta kullanılır (*flavasin*). [L]

AZOCAR (Ruben), şilili yazar (Arauco 1901), birçok şiir kitabı ve yeni gerçekçi bir hikâye kitabı (*Gente en la Isla* [Ada İnsanları], 1938) yazdı; bu eserdeki olaylar Chiloe takımadalarında geçer. (L)

AZOFENOL i. (fr. *azophénol*). Azobenzendeki hidrojenin yerine bir OH hidroksil grubu geçmesiyle türeyen $C_6H_5 — N = C_6H_4$ OH formülündeki bileşik. (Azofenol, fenollerin diazo bileşiklerine etkimesiyle elde edilen *hidroksiazoiklerin* en basit bileşiğidir.) [*Eşanl.* HİDROKSİAZOBENZEN.] (L)

AZOFÜKSİN i. (fr. *azofuchsine*). Azo boyar madde; 1.8 dihidroksinaftalenin 4-sülfonik asidi (*S asidi*) üzerine sülfanilik asidin diazo bileşiğinin kenetlenmesiyle elde edilir. (L)

AZOGUES, Ekvador'da şehir. And dağlarındaki Canar eyaletinin merkezi. Cuenca'nın kuzeyinde; 9 200 nüf. (L)

AZOİK sıf. (*a,* bulzl. eki ve yun. *zoon,* hayvan'dan fr. *azoique*). Hayvan yaşamayan bir ortam, fosil bulunmayan bir bölge için kullanılır. (Jeolojide, bu terim *arkeyen*'in eşanlamı kabul edilmişti. Oysa bu iki kavram farklıdır. Arkeyen devirde, pek az da olsa, fosillere rastlanır.) [L]

AZOKARMEN i. (fr. *azocarmin*). Rozindulin sınıfından boyar madde; indulin pişiriminde amino azo benzen yerine azo anilin α -naftilamin kullanılmasıyle elde edilir. (Bu boyar madde daha sonra sülfolandırılır, böylece elde edilen disülfonik türev, karışım halinde bile homojen bir renk veren kırmızı bir boyar madde olarak yün boyamada geniş ölçüde kullanılır.) [Bu maddeye ROZAZİN adı da verilir.] (L)

AZOKSİBENZEN i. (fr. *azoxybenzène*). $C_6H_5 — N(O) = N — C_6H_5$ formülünde azoksik bileşik. Nitrobenzenin alkollü bir potasyum çözeltisiyle indirgenmesi sonucu elde edilir. (L)

AZOKSİK i. veya sıf. (fr. *azoxyque*). Azotlu aromatik karbürlerin $Ar — N(O) = N — Ar$ (Ar, aril radikalidir) formülündeki indirgeme ürünü. (L)

AZOL i. (fr. *azole*). *Heterosiklik* bileşiklerin önemli bir sınıfına verilen ad; bu bileşikler füran'dan, tiyofen'den veya pirrol'dan, zincirdeki karbon atomlarının yerine azot atomlarının geçmesi sonucu türer. (L)

AZOLİTMİN i. (fr. *azolitmine*). Azotlu kahverengi kırmızı renkte boyar madde; turnusol'un aslını meydana getirdiği sanılır. (L)

AZOLLA i. Bataklıklarda yetişen eğreltimsi su bitkisi. (Hydrofilicales takımının, salviniaceae familyasından.) [L]

AZON. Esk. coğ. Anadolu'da Lykia bölgesinde ırmak. (M)

AZONAL sıf. Coğ. Yeryüzünün herhangi bir noktasında, enleme bağlı olmaksızın meydana gelen olayın niteliği: *Yerçekiminin yol açtığı kayşalar azonal olaylardır.* (L)

AZORİN (Jose MARTİNEZ RUİZ, — denir), ispanyol yazarı (Monovar 1874-Madrid 1967). Eserleri: *La Ruta de Don Quijote* (Don Kişot'un Yolu), *La Voluntad* (İrade) [1902], *Las Confesiones de un Pequeno Filosofo* (Küçük bir Filozofun İtirafları) [1906], *Castilla* (1912), *Don Juan* (1924), *La Isla sin Aurora* (Şafak Sökmeyen Ada) [1944]. Bütün romantik unsurları bir yana bırakarak, İspanya'nın gerçek ruhunu, ilgi çekici tiplerini göstermeğe çalıştı. Eleştiri denemeleri, ince zevkini, ustalığını ortaya koyar: *Clasicos y Modernos* (Klasikler ve Modernler) [1913], *Los Valores Literarios* (Edebî Değerler) [1913], *«Racine ve Molière»* (1925). Martinez Ruiz, son eserlerinde insanın iç dünyasını inceler (*Felix Vargas*). Eleştirilerini, romanlarını ve hikâyelerini bir araya getirdi: *Obras Completas* (1947-1954). [L]

AZORİT i. (fr. *azorite*). Miner. Kalsiyum tantalat $Ca\ Ta_2O_6$, Asor adalarında (isp. *Azores*) bir trakitte bulunur, adını da buradan alır. (L)

AZOROS. Mit. *Argo* gemisinin kılavuzu. (L)

AZOT i. (*a,* bulzl. eki ve yun. *zoe,* hayat). Atmosferdeki havanın beşte dördünü meydana getiren ve normal sıcaklıkta gaz halinde olan basit cisim. ‖ *Azot devri,* azotun tabiatta maden, bitki ve hayvanlar arasında dağılımını sağlayan olaylar serisi (Bk. ANSİKL.).

— ANSİKL. ● *Özellikleri.* Atom, numarası 7 ve atom ağırlığı 14,01, sembolü N (nitrojen) olan kimyevî element. Azot, 1772'de Daniel Rutherford tarafından atmosferdeki havada bulundu. Azot'u oksijenden ilk ayıran Priestley oldu. Lavoisier, azotun basit bir cisim olduğunu kabul ederek özelliklerini araştırdı. Azot renksiz ve kokusuz bir gazdır ve havaya oranla, yoğunluğu 0,97'dir. Güçlükle sıvılaşır; kritik sıcaklığı —146°C, atmosfer basıncında kaynama noktası —195°C'dir. Çözünürlüğü çok düşüktür: bir litre suda 0°C'da 23 sm^3 azot çözünür.

Azot, üç değerli ametallerin tipik bir örneğidir. Az sıcaklıkta kimyevî etkinliği yoktur; fakat yüksek sıcaklıkta tek atomlu olduğu için durum değişir. Azot bileşiklerinin tabiatta ve sanayideki rollerinden dolayı bazı tepkimeleri çok önemlidir. Azot, sıcakta hidrojene etki ederek, dönüşlü bir tepkimeyle amonyak verir: $N_2 + 3H_2 \rightleftarrows 2NH_3$. Tepkime sırasında amonyağın meydana geldiği yönde ısı çıkar, demek ki sıcaklığın düşmesiyle verimi artar, fakat o zaman da tepkime hızı çok düşük olur. Demirli bir katalizör yardımıyle bu işlem 550°C'de yapılabilir. Atmosfer basıncı altında, elde edilen amonyak oranı çok düşüktür, fakat amonyak bir hacim azalmasıyle meydana geldiğinden birkaç yüz atmosferlik basınçlar kullanarak iyi bir verim elde edilir. Amonyak, sanayide bu yoldan elde edilir. (Bk. AMONYAK.)

Azot oksijenle olaya girince de azot monoksit verir: $N_2 + O_2 \rightleftarrows 2NO$. Dönüşlü olan bu tepkime endotermiktir (ısı alır), dolayısıyle yüksek bir sıcaklık gerektirir. Bu yüzden, gaz karışımı bir elektrik yayından geçirilir ve meydana gelen az miktardaki azot monoksidin ayrışmasını önlemek için, çıkan gazlar anî olarak soğutulur. 600°C'ın altında, serbest haldeki oksijen, azot monoksidi azot diokside dönüştürür: $NO + \frac{1}{2} O_2 \rightarrow NO_2$, azot dioksit de nitrik aside dönüştürülebilir. Nitrik asidi, amonyağın yükseltgenmesiyle elde etmek daha iyi sonuç verdiğinden, bugün sanayide bu usul pek kullanılmaz.

Azot, âdi veya yüksek sıcaklıkta lityum, kalsiyum, magnezyum, alüminyum, demir gibi metallerle birleşerek nitrürler verir: meselâ, Mg_3N_2, AlN. Bir alkali veya bir karbonat yardımıyle karbona etki ederek siyanürleri verir:

$$Na_2CO_3 + 4C + N_2 \rightarrow 2NaCN + 3CO.$$

Bir kalsiyum bileşiğiyle, özellikle kalsiyum karbürle olaya girince kalsiyum siyanür verir:

$$CaC_2 + N_2 \rightarrow CaCN_2 + C$$

Bir gaz karışımında azot olup olmadığını anlamak için, her zaman kullanılan ayıraçlara baş vurulur: oksijen ve elektrik kıvılcımı, pirogallik asit, potasyum hidroksit v.b. Kalan gaz artığı azot, belki de bir soy gazdır. Bu gazlardan yalnız azot, akkor halinde kalsiyum veya magnezyum tarafından soğurulur.

Azotlu bir organik maddenin kireçle ısıtılması sonucu azot elde edilebilir; ancak olay sonucu genellikle amonyak açığa çıkar. Daha zor gerçekleştirilebilen, fakat daha kesin sonuçlar veren bir başka yol, az miktarda maddenin sodyum ile ısıtılmasıdır: azotlu maddeler sodyum siyanür haline geçer; bu bileşik, tamamen yansız bir eriyikte bir «demir 2 - demir 3» tuzu karışımına değince meydana getirdiği prusya mavisi çökeltiyle ayırt edilir.

● *Tabiî hali ve hazırlanması.* Azot havada serbest halde bulunur ve ağırlıkça havanın yüzde 75,5'ini, hacim olarak da yüzde 78'ini meydana getirir. Bazı minerallerde, nitratlarda, amonyum tuzlarında bileşik halinde de bulunur. Ayrıca, bütün canlı dokularda bulunan albüminoit maddelerin bileşiminde de azot vardır.

Hava, bedava ve tükenmez bir kaynak olduğundan, sanayide havadan yararlanılır. Azot genellikle, sıvı haldeki havanın damıtılmasıyle elde edilir. Ayrıca havanın oksijeni, kömürün yakılmasında kullanılmak suretiyle de ayrılır. Ayrılması gereken karbon oksitleri dışında elde edilen azotta soy gazlar vardır; ama bunların bulunmasında çoğu zaman bir sakınca yoktur.

Laboratuvarda, havanın oksijeni, soğukta veya sıcakta beyaz fosfor veya akkor ha-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

linde bakır talaşlarıyle soğurulur. Atmosferde soy gazlarla birlikte bulunan azotu değil de kimyevî bakımdan saf azotu elde etmek için amonyak yükseltgenir. Isıtılmış bakır oksit üzerinden amonyak gazı geçirilir:

$$2NH_3+3CuO \rightarrow 3H_2O+3Cu+N_2$$

veya bir amonyak eriyiğine bir hipoklorit damlatılır; çıkan gaz, gerek sürüklenen amonyağı, gerek suyu tutan sülfürik asitle yıkanır.

Azot doğrudan doğruya kullanılmaz; bazı elektrik ampullerinin eylemsiz atmosferinde azottan faydalanılır. Fakat, amonyak, nitrik asit, nitratlar ve nitritler gibi azot bileşiklerinin hazırlanmasında azotun önemi büyüktür. Bu bileşikler özellikle gübre, patlayıcı madde, sentetik boya sanayiinde kullanılır.

● *Azotun madenî türevleri.* İki gruba ayrılır: amonyağın türevleri olan *nitrürler* ve hidronitrik asit HN_3 tuzları olan *azotürler.* Birinci gruptaki bileşikler çok önemlidir. Bunlar genellikle, azotun veya amonyağın metale doğrudan doğruya etkimesiyle elde edilir ve az veya çok yüksek bir sıcaklıkta su ile birleşince bozunarak amonyağı verir.

$$Ca_3N_2+6H_2O \rightarrow 2NH_3+3Ca(OH)_2$$

● *Azot oksitleri.* Azotun oksijenle yaptığı bileşikler, bütün bileşikleri içinde en kalabalık olan gruptur: diazot monoksit N_2O, azot monoksit NO, azot trioksit N_2O_3, azot dioksit NO_2, azot pentoksit N_2O_5 ve perazotik oksit NO_3.

Bütün bu oksitler, azot gibi ısı alır; bu yüzden, ılımlı sıcaklıklarda kararlı değildirler. Bozunmalarıyle oksijen verdiklerinden, yükseltgen rolünü oynayabilirler: meselâ, iyice alevlenmiş kömürün devamlı yanmasını sağlarlar; hidrojen tarafından indirgenerek azot ile su verirler. Katalizör vazifesi gören platin süngeri temasında amonyak meydana gelir. Bütün bu bileşiklerden yalnız azot monoksit, iki elementin doğrudan doğruya birleşmesiyle elde edilebilir.

1. *Diazot monoksit* N_2O. 1776'da Priestley tarafından bulunan, renksiz ve kokusuz olan bu gazın yoğunluğu 1,53'tür. Oldukça kolay sıvılaşır (—89°C'da kaynar) ve suda kolaylıkla çözünür. (0°C'da bir litre suda bir litresi çözünür). Solunum yoluyle alındığı zaman, ilk önce beyinde bir uyarma (bu yüzden Davy bu gaza *güldürücü gaz* adını vermiştir), daha sonra bir uyuşukluk meydana getirir, bu özelliği yüzünden de bazı ameliyatlarda anestezik olarak kullanılır.

Diazot monoksit, ısı etkisiyle kolayca ayrışır. Bu ayrışma, akkor halindeki bir cisim üzerinden diazot monoksit geçirildiği zaman meydana gelir ve üçte biri oksijen olan bir azot-oksijen karışımı verir. Böylece, daha önce ateşlenmiş bulunan kükürt, fosfor, karbon, magnezyum gibi yanıcı maddeler, bol oksijen bulunan bu gaz karışımında parlak bir ateşle yanmağa devam eder. Diazot monoksit de oksijen gibi, ucunda küçük bir ateş bulunan bir tahta parçasını yeniden alevlendirir, ancak bazı özellikleri oksijenden farklıdır: yavaş yanmaları beslemez, soğukta beyaz fosfor tarafından soğurulmaz ve azot monoksitle birleştiğinde kırmızı buharlar vermez. Diazot monoksit, amonyum nitratın hafifçe ısıtılmasından elde edilir:

$$NH_4NO_3 \rightarrow N_2O + 2H_2O$$

Olay sonucu meydana gelen diazot monoksidin hızla ayrışmasını önlemek için, amonyum nitrat yerine amonyum klorür ve sodyum nitrat karışımını ısıtmak daha iyi sonuç verir ve olay sonunda yine diazot monoksit elde edilir. Açığa çıkan gaz bir su kabında toplanır. Piyasaya, çelik şişeler içinde sıvı halinde sürülür.

2. *Azot monoksit* veya *nitrik oksit* veya *nitrozil* NO. Hales ve Priestley tarafından 1772'de bulundu. Renksiz bir gazdır, kokusu da bilinmez; çünkü hava temasıyle peroksit (NO_2) haline geçer. Yoğunluğu 1,04'tür; çok güç sıvılaşır (kaynama noktası —150°C'dır); suda çok az çözünür. Soğukta denge dışıdır, kızıl derecede tamamen ayrışır dolayısıyle yakıcı özellikleri vardır; ama cisimlerin bu gazda yanmaları için, azot protoksitte olduğundan daha çok, önceden ısıtılmış olmaları gerekir. Ucu, kor halinde olan bir kibrit bu gazda söner. Oksijenle birleşince, kendiliğinden yükseltgenmeye uğrayarak azot trioksitle azot peroksit verir. Meydana gelen maddelerin oranları oksijen miktarına ve sıcaklığa bağlıdır, çünkü üretilmelerine yarayan tepkimeler dengelidir. Azot trioksit yalnız soğukta meydana gelir. Bu özellik, indirgen bir karakter sağlar: dolayısıyle, azot monoksit, potasyum permanganat, derişik nitrik asit v.b. yi etkiler. Çok defa, nitrozil adı verilen tek değerli bir kök rolü oynar. BaO_2 (baryum dioksit) tarafından soğurularak nitritleri verir; aynı şekilde yeşil renkli demir sülfat çözeltisini kırmızı-kahverengi bir renge boyayarak soğurur ve olay sonucu, ısı karşısında çözüşebilen bir katılma bileşiği verir. Bu ikinci tepkime, azot monoksidin tanınması ve saf olarak üretilmesinde kullanılır. Azot monoksit laboratuvarda, nitrik asidin bakır veya demir sülfat ile indirgenmesinden elde edilir:

$$8\ HNO_3+3Cu \rightarrow 3Cu(NO_3)_2+2NO+4H_2O$$

$$2HNO_3+6FeSO_4+3H_2SO_4 \rightarrow 3Fe_2(SO_4)_3+2NO+4H_2O$$

Azot monoksit sanayide, elektrik yayında doğrudan doğruya sentez yapılarak veya amonyak gazının katalitik yükseltgenmesiyle elde edilir. Fakat olay sonucu açığa çıkan azot monoksit derhal nitrik aside veya nitröz aside dönüşür (bk. NİTRİK *asit*).

3. *Azot dioksit* veya *azotil* NO_2. Azot dioksit soğukta sıvı halde bulunur. —10°C da renksiz billûrlar şeklinde katılaşır. 0°C'a doğru açık sarı renkte ve sıvı halde bulunan bu bileşik, sıcaklık arttıkça daha koyu bir renk alır ve kırmızı buharlar çıkarır. 21°C'da kaynar. Buharları ısıtıldığında, gittikçe donuklaşarak renklenir; yoğunluğu da gittikçe azalır. Bu özellikler, azot dioksidin bileşiminde iki çeşit molekül olmasıyle açıklanabilir: renksiz, soğukta kararlı olan N_2O_4 molekülleri ve dönüşümlü tepkimeyle sıcakta oluşan çok renkli NO_2 molekülleri: $N_2O_4 \rightleftarrows 2NO_2$. 130°C'da çözüşme tamdır. 180°C ile 600°C arasında, NO_2 molekülü de çözüşerek azot monoksit verir: $NO_2 \rightleftarrows NO+1/2\ O_2$. Bu yüzden azot dioksit, azot monoksitten daha fazla yakıcı ve yükseltgen bir özellik gösterir. Kullanılacağı zaman, uçucu ve yanıcı bir sıvı (benzin, karbon sülfür) ile karıştırılırsa, *panklastit* diye bilinen şiddetli patlayıcı maddeler verir. Azot dioksit suyle birleşince, karma bir anhidrit özelliği gösterir, 0°C'da, bir nitröz ve nitrik asit karışımı elde edilir:

$$2NO_2+H_2O \rightarrow HNO_2+HNO_3$$

Bir alkali çözeltisiyle olaya girince, nitrit ve nitratları verir. Nitröz asidin ayrışmasına yol açan âdi sıcaklıkta çalışılırsa, su azot dioksidi parçalayarak, dönüşlü bir tepkimeyle nitrik asit ve azot monoksit verir:

$$3NO_2+H_2O \rightleftarrows 2HNO_3+NO$$

Nitrik asidin sanayide elde edilmesinde bu tepkimeden yararlanılır. Azot dioksit bazen de, azotil adı verilen tek değerli bir kök görevi yapar.

Azot dioksit, olay sonucu açığa çıkan oksijen fazlasının azot monokside etkimesiyle de elde edilebilir, fakat genellikle kurşun nitratın kireçlenmesiyle üretilir (bu tuz, susuz billûrlar verdiği için seçilmiştir, çünkü daha evvel gördüğümüz gibi su, azot dioksidi ayrıştırır).

$$Pb(NO_3)_2 \rightarrow PbO+2NO_2+1/2\ O_2$$

Çıkan kırmızı buharlar, soğutucu karışımla soğutulmuş bir U borusunda yoğunlaşır.

4. *Azot trioksit.* — 40°C'da soğutulmuş bir tüpten eşit hacimde azot monoksit ve azot dioksit geçirilirse, çivit renginde bir sıvı olan azot trioksit elde edilir.

$$NO+NO_2 \rightleftarrows N_2O_3$$

Bu sıvı 3°C'da kaynar ve kızıl buharlar çıkarır; gerçekten, önceki tepkime dönüşlü olduğuna göre, sıvı ve sıcaklıktan itibaren ayrışır, soğuk suda yavaş yavaş çözünerek nitröz asit verir.

5. *Azot pentoksit.* Bk. NİTRİK.

● *Azotun öbür bileşikleri:*

1. *Azot klorür* NCl_3. Keskin kokulu 70°C'a doğru kaynayan, yağ kıvamında, sarı renkli bir sıvıdır. Çok kararsız olduğu için, ısıtıldığında veya klor ile kolay birleşir, yağlar, hidrokarbürler, fosfor gibi maddelerle bir araya gelince patlar. Elde etmek için, amonyum klorür çözeltisi üzerinden klor gazı geçirilir:

$$NH_4Cl+3Cl_2 \rightarrow 4HCl+NCl_3$$

2. *Azot bromür* NBr_3. Azot klorüre benzer özellikleri olan yağ kıvamında bir sıvı. Potasyum bromür ve azot klorür arasında bir çift ayrışmayle elde edilir.

3. *Azot iyodürler.* İnce iyot levhaları derişik bir amonyak çözeltisinde ezildiğinde, iyodür NI_3 ve amonyaktan ibaret bir katılma bileşiği olduğu sanılan siyahımsı bir toz elde edilir. Kurutulan bu toz çok kararsız olduğundan en ufak bir sürtünmeyle patlayabilir. İyodun, sıvılaştırılmış amonyağa etkimesiyle başka bileşimler de meydana gelir.

azolla

● *Organik sıvılarda azot.* Azot, organik sıvılarda çok değişik şekillerde bulunur. Bazı patolojik durumlarda azotun varlığı özellikle aranmalıdır. Kandaki azotun bir kısmı, protidlere bağlıdır; geri kalan azot proteik değildir ve üre azotu ile «tortu» denilen azottan meydana gelir. Tortu azotunun bünyesinde kreatin, kreatinin ve ürik asit azotu ile, amino-asitler polipeptitler ve amonyak azotları bulunur. Kandaki polipeptit azotu, böbrek ve karaciğer hastalıkları sırasında artar ve azalıp çoğalmasıyle hastalığın seyrini kandaki üre miktarından daha iyi belli eder. Vücuttaki azotun yüzde 82'si üre şeklinde, geri kalanı de kreatin, ürik ve hipürik asitler, pürik bazlar, polipeptitler ve amino-asitler şeklinde idrar yoluyle atılır.

AZORİN

● *Azot devri.* Topraktaki *anorganik azot* bitkiler tarafından soğurulur ve yapraklarda klorofilin tuttuğu güneş enerjisi tarafından diğer besleyici elementlerle birleştirilerek nebatî protidlere dönüştürülür; o zaman azot, organik halde bulunur. Hayvanlar tarafından soğurulan nebatî protidler de hayvanî protidlere (et, süt) dönüşür. Hayvanların dışkılarında azot bulunduğuna göre, bu dönüşüm sırasında azotun bir kısmı kaybolur. Nebatî yataklıklar, hayvanî dışkılar, hayvan leşleri ve çürüyen bitkiler, organik azotu yeniden toprağa verir. Topraktaki mikroorganizmaların etkisiyle organik azot, amonyak azotu ve daha sonra nitröz ve nitrik azota dönüşür. Böylece, azotun madenleşmesiyle azot devri biter.

Azot bu dolaşım sırasında bazı kayıplara uğrar: gübrelerden çıkan amonyak gazı, nitratların yer altı sularıyle sürüklenmesi, çiftçilerin sattığı tarım ürünlerinde azot bulunması v.b. Bu azot kaybı, havadaki azotun (özellikle baklagillerdeki bakteriler, azotbakterileri ve clostridiumlar tarafından) saptanması, yağmurların getirdiği azot (elektrik boşalmaları sırasında oluşan amonyum nitrat), başka topraklardan gelen yataklıkların yaptığı gübreler ve azotlu gübrelerle bir dereceye kadar önlenir.

Kandaki azot toplamı	Proteik olmayan azot	Üre		Kalıntılar: İdrardan normal olarak geçer. Böbrek hastalıklarında (nefrit v.b.) tutulur.
		Tortu azot	Kreatinin ürik asit Amonyak	
			Aminoasitler Polipeptitler	İşe yarayan maddeler: İdrara ancak patolojik hallerde (nefrit v.b.) geçer.
	Proteik azot	Sero-albuminler Sero-globülinler Fibrinojen		

◆ **Azotlama** i. Azotlu besin almayan bitki veya hayvanların dokularında serbest azotun tespiti.

◆ **Azotlamak** geçşl. f. *Kim.* Azotla karıştırmak veya birleştirmek.

— Metalürji. Azotlama ile demir alaşımlarının yüzeyini sertleştirmek.

◆ **Azotlanmış** sıf. Metalürji. Üzerinde

Foto. Edit. Aguilar (LAROUSSE)

azotlama işlemi yapılmış: *Azotlanmış çelik.*

◆ **Azotlu** sıf. İçinde azot bulunan: *Azotlu besin.* (L)

Azot (NORVEÇ — ŞİRKET), Paris ve Hollanda bankası ile Stockholms Enskilda Bank desteğiyle, fransız, alman ve isveçli sermayedarlar tarafından 1905'te kurulan ortaklık. Atmosferdeki azotun Birkeland usulüyle tespiti amacıyle kurulan ilk şirkettir. Birinci Dünya savaşı sırasında, Müttefiklere, patlayıcı madde yapımında gerekli nitratın büyük bir kısmını bu şirket sağlamıştır. 1909'da ortaklıktan ayrılan Almanlar, 1922'de büyük garantiler karşılığı bu firmaya çok daha ekonomik olan Haber usülünü teklif ettiler. Ancak yapılan antlaşma, alman işgal kuvvetlerine rağmen 1943'te Norveçliler tarafından bozuldu. 1939'da Norveç Azot şirketi Fransa'ya 165 litre ağırsu verdi. Joliot-Curie bu su ile ilk atom denemelerini yaptı ve alman işgali sırasında ağırsuyun geri kalan kısmını Amerika'ya kaçırdı. Buna karşılık Almanlar 1941'de Fransa'da, Norveç şirketinin 75 000 tahviline el koyunca, Norveç hükûmeti de savaş sonunda alman mallarını ele geçirerek bu kaybını karşıladı. (Şirketin hisse senetlerinin yüzde 45'i Fransızların, yüzde 42'si Norveç devletinin, geri kalan kısmı da Norveç halkınındı.) [L]

AZOTBAKTERİSİ blş. i. Baklagillerin köklerinde yaşayan ve havanın azotunu biriktirebilen bakteri. (L)

AZOTEMİ i. (fr. *azotémie*). Fizyolojik sebeplerle veya hastalık yüzünden kanda azot bulunması. Azot kanda, üre, krea-

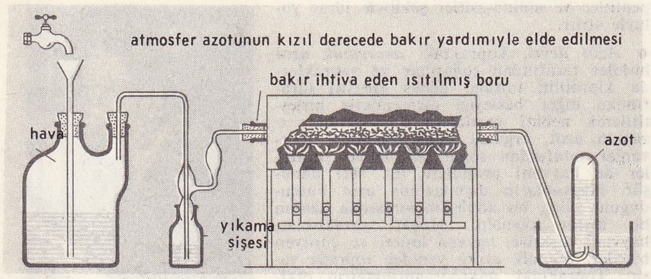

tin, kreatinin ve aminoasit'e bağlı olarak bulunur.

— ANSİKL. *Azotemi* veya proteinli olmayan azot, kandaki proteinler triklorasetik asitle çökeltilip atıldıktan sonra ölçülür. Kandaki azotun aşağı yukarı yarısı üre azotu, yarısı da kreatin, kreatinin, aminoasit v.b.ye bağlı olarak bulunan «tortul» azotlardır. Azotemi, bu maddelerin miktarı ile ölçülür. ‖ *Azotemi belirtisi,* kanda azotun çoğalmasıyle meydana gelen bozuklukların tümü. (Özellikle mide–bağırsak ve beyinle ilgili olan bu belirtiler, kusma, ishal [bazen kanlı], baş ağrısı, uyku, komaya kadar varan dalgınlık şeklinde ortaya çıkar. Kaşıntı, gözde ağtabaka, yürekte dışzar iltihabı da görülebilir. Bu belirti özellikle böbrek iltihaplarının son döneminde, sidik yollarının basınç, ur v.b. sebeplerle tıkanma hallerinde görülür. Tıbbî tedavi böbreklerin normal çalışmasını sağlamayı ve bazı hallerde ameliyatı gerektirir. Ameliyatla böbreğin kabuğu çıkarılır, karın zarı diyalizi yapılır, sunî böbrek takılır. Böbrek nakli girişimleri büyük ümitler doğurmuşsa da henüz iyice yerleşmemiştir.) [L]

AZOTHİDRAT i. (fr. *azothydrate*). *Eşanl.* AZOTÜR. (L)

AZOTHİDRİK sıf. (fr. *azothydrique*). HN_3 formülündeki hidrasidin adı.

— ANSİKL. *Azothidrik asit,* renksiz, zehirli, boğucu bir koku saçan, 37°C'da kaynayan bir sıvıdır. Suyu alındığı zaman kararsızdır ve şiddetle patlayabilir. Kurşun veya gümüş tuzlarına etkimesiyle sıcakta patlayan *azotürler* verir. Azothidrik asidin sodyum tuzu, diazot monoksidin sodyum amide etkimesiyle elde edilir:

$$N_2O + NaNH_2 \rightarrow NaN_3 + H_2O$$

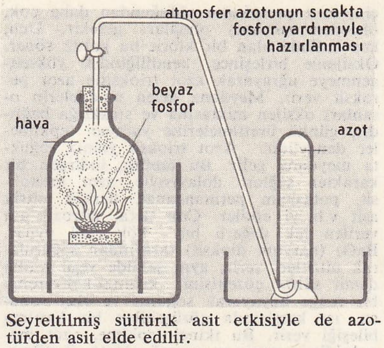

Seyreltilmiş sülfürik asit etkisiyle de azotürden asit elde edilir.

AZOTİL i. (fr. *azotyle*). NO_2 tek değerli kökün adı, serbest halde azot peroksit adıyle tanınır ve nitrik asit $HONO_2$ gibi bazı bileşiklerde bulunur. (L)

AZOTOMETRE i. (fr. *azotomètre*). Kim. Bir organik maddede bulunan azotun gaz hacmini ayarlamağa yarayan âlet. (L)

AZOTORE i. (fr. *azotorrhée*). Belirli bir beslenme şekliyle ilgili olarak dışkıda azot miktarının artması. (Pankreas yetersizliğinin önemli belirtilerinden biridir. Opoterapi ile iyileştirilebilir.) [L]

AZOTÖLÇER blş. i. Kim. Azot hacmini ayarlamağa yarayan âlet. (L)

Azot Sanayii Türk Anonim şirketi, 25.XII.1953 tarih ve 4/2006 sayılı kararnameyle kurulan ortaklık. Sermayesinin tümü iktisadî devlet teşebbüslerine ait şirketlerindir. Amacı, Türkiye ekonomisinin kuvvetlenmesine ve kalkınmasına hizmettir. Şirketin sermayesi 120 milyon liradır, bunun 31,5 milyonu T.C. Zıraat bankası ve Etibank'a, 22,5 milyonu M.K. Endüstrisi kurumu ve Sümerbank'a, 6 milyonu Türkiye Zıraî Donatım kurumu ve Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim şirketine aittir. Şirket Kütahya'da kurduğu azot işletmelerinde 1962 yılından itibaren sunî gübre üretimine başladı. B.A.S.F. (Badiscke Anilin und Soda Fabrik) firması tarafından geliştirilen Haber-Bosch usulüyle amonyak ve türevlerini üretir. Ürettiği azotlu gübre çeşidi yüzde 21 azotlu amonyum sülfat ve yüzde 20,5 veya 26 azotlu amonyum nitrattır. 1968 Sonlarında açılan yeni işletmelerle birlikte şirket günde 459 ton amonyak işler ve (yüzde 20,5 N esasına göre) 1664 ton gübre üretme gücündedir. İşletmenin ayrıca Ulukışla'da alçıtaşı tesisleri de vardır. (M)

AZOTÜR i. (fr. *azoture*). Azothidrik asidin NH_3 tuzu.

— ANSİKL. Eskiden *azotür* terimi ile *nitrür* terimi ayırd edilemezdi; oysa nitrür amonyağın yerine geçen madenî bir türev için kullanılır. Azotürler, türedikleri asit gibi kararsızdırlar, çoğu ısıtılınca patlar. Kurşun azotür PbN_6, kurşun nitrat ve sodyum azotür çözeltileri arasında sağlanan bir çifte bozunmayle elde edilen ve yavaş yavaş civa fülminatın yerine geçen patlayıcı bir maddedir. Sodyum azotür, genellikle sodyum amidin azot protokside etkimesiyle elde edilir. Baryum azotür N_6Ba sanayide de kullanılır. (L)

AZOTÜRİ i. (fr. *azoturie*). Sidikle aşırı derecede ve özellikle üre şeklinde azot atılması. (Azotüri bir doku yıkımı belirtisidir. Üre, güçlü bir sidik söktürücü olduğundan azotüri *sidik artışı*'na yol açar. Şeker hastalığında ve kaşeksi'ye yol açan beslenme bozukluklarında görülür.) [L]

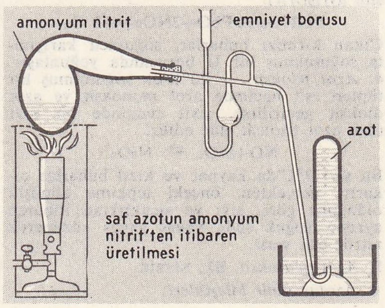

AZPEİTİA, İspanya'da şehir (Guipuzcoa eyaleti), Urola kıyısında; 9 000 nüf. Gotik katedral. — Şehrin yakınlarındaki Azcoitia yolu üzerinde, Aziz İgnacio'nun doğduğu Loyola şatosu ve bir tapınak vardır. (L)

AZRA i. (ar. *ᶜazrā*). *Esk.* El değmemiş bakire kız. ‖ Meryem'e verilen ad. ‖ Delinmemiş inci. ‖ Ayakla basılmamış kum. ‖ Medine şehrinin bir adı. ‖ «Vamık ile Azra» hikâyesinin kadın kahramanı. (M)

AZRAİL i. (ar. *ᶜazrā'il*). Tanrı'nın emriyle insanların canını alan ölüm meleği: *Gidiyorum ağa. Azrail midir nedir? Mezarcıyı da öldürecek* (Namık Kemal). *Böyle digeç Azrail geldi Deli Dumrul'un canını almağa* (Dede Korkut). Bk. ANSİKL.

— DEY. *Azrail aleyhisselâm,* ölüm meleğinden bahsederken kullanılan saygılı deyim: *Köyde birisi öleceği vakit Azrail aleyhisselâm evvelâ Zeynî Babaya misafir olur ...* (R.N. Güntekin).

— ANSİKL. *Azrail* adı Kur'an'da geçmektedir; bunun yerine, canları almağa memur edilen ve *Melekülmevt* (ölüm meleği) adını taşıyan bir melek zikredilmektedir. Muhtemelen bu, müslümanlığa daha başlangıçta hariçten girmiştir. Tevrat ve İncil'de Azrail'in dünyayı kaplayacak bir büyüklükte olduğu, göğün dördüncü katında nurdan bir makamı bulunduğu, canları nasıl aldığı, insanların yoklama defterini tuttuğu hakkında bilgiler verilmekte ise de Kur'an'da bunlara rastlanmamaktadır. (M)

AZROH, Doğu Ürdün'de Maon ile Vadi Musa arasında bir yer. Roma devrinde ordugâh olarak kullanıldı, sonraları Suriye ve Hicaz arasında sefer yapan kervanların uğrağı oldu. Hz. Muhammed zamanında ise İslâmlar bölgeyi ellerine geçirdiler. Sıffin savaşından sonra Ali ve Muaviye'nin hakemlerinin antlaşma yapmak için buluştukları yer olarak önem kazanmıştır. Haçlı seferlerinden sonra önemini kaybetti. (M)

AZRU, Fas'ta şehir (Meknes eyaleti), Orta Atlas'ta kalkerli yaylanın eteğinde. Meşe ve sedir ormanları; 14 100 nüf. Beni M'Guild konfederasyonunu kontrolu altında tutan eski askerî merkez. Kış sporları. (L)

AZTEKLER veya **AZTEKALAR,** isp. *Aztecas,* VIII. yy.da başladığı sanılan uzun göçlerden sonra kuzeyden inmiş eski Meksika halkı.

● *Tarih.* XII. yy. sonlarında, önce Teotihucan'da daha sonra Tolteka memleketinde gerçekleşmiş kültür birliği, boylar arasındaki geçimsizlik ve kuzeyden gelen barbar Çiçimekaların istilâsı yüzünden bozuldu. Bu uzun kargaşalık devri sonunda tolteka medeniyeti yıkılarak birbiriyle savaşan birçok «site-devlet»e bölündü: Colhuacan, Tenochtitlan, Texcoco, Azcapotzalco, Cholula. Bütün bu düşman boylar Aztekler'dendi; dilleri (nahuatl), sanatları, töreleri Toltekalarınkinin aynıydı. Meksika'nın kuzeybatı bölgesi Aztlan'dan (bugünkü Michoacan olduğu sanılır) geldiklerini ileri süren Mexicas boyu, önce Colhuacan, sonra da Aztcapotzalco'nun egemenliğinde yaşadı. Bu boy, Texcoco gölündeki adalara sığınarak 1325'e doğru, sonradan başkentleri olan Tenochtitlan (bugünkü Mexico) şehrinin temellerini attı. 1375'te Akamapiçtli ile krallık hanedanı kuruldu. Tenochtitlan Aztekleri, Azcapotzalco'lu Tepanekaları yenerek, Texcoco ve Tlacopan siteleriyle beraber bir birlik meydana getirdiler, sonra da büyük bir imparatorluk kurmağa çalıştılar. Moktezuma zamanında (1440-1469) savaş güneye doğru yayıldı; onun oğlu Aksayakatl, Oaxaca'ya kadar yürüdü ve kuzeyde Matlazinka'larla Taraskalara saldırdı; fakat Patzcuaro gölü üzerinde mevzilenen düşman tarafından kanlı bir bozguna uğratıldı. Aksayakatl (1469-1481) ve Tizok'tan (1481-1486) sonra, 1486'da, Ahuiztotl tahta çıktı ve Guatemala üzerine yürüdü. Onun yerine Aksayakatl'ın oğlu Moktezuma II (veya Moktekuhzoma) [1503-1520] geçti ve ispanyol istilâsına karşı koydu. Veracruz'dan hareket eden istilâcılar yukarı yaylaya yöneldiler ve Azteklerle savaş halinde bulunan Tlaxcala halkı tarafından iyi karşılandılar. Cortes'in yönettiği İspanyollar, Tenochtitlan'ı alarak Moktezuma

II'yi idam ettiler. Moktezuma II'nin kardeşi ve yeğeni Kuitlahuak ile Kuohtemok karşı koymağa çalıştılarsa da, başaramadılar ve 1524'te yakalanarak idam edildiler.

● *Kuruluşlar.* Azteklerin siyasî düzeni demokratik bir düzendi. Aileler ülke içinde baba soyuna bağlı klanlara (*calpulli*) ayrılırdı. Tenochtitlan'da yerleşen ve dört oymak halinde toplanan yirmi klan vardı. Her klan, tanrısı, tapınağı, toprakları, görevlisi (calpulli) ile birlikte belirli bir muhtariyete sahipti ve yüksek kurula, idarî, siyasî ve adlî görevler için bir delege gönderirdi. Bunlar, toprakları klanlar arasında dağıtır, dört oymağın askerî kuvvetlerine kumandanlık edecek dört subay seçerdi. Ulubaşbuğ bu dört subay arasından seçilirdi; görevi hemen tamamen askerî idi. İkinci bir görevli, iç siyaseti yönetir ve genel olarak, ulubaşbuğun yerine geçerdi. Yüksek kurulun, nazarî olarak, iki büyük şefi görevlerinden uzaklaştırma yetkisi vardı, ama bu yetkisini hiç bir zaman kullanmazdı. Siyasî düzen, yavaş yavaş verasete dayanan bir krallık rejimine yöneldi. Merkezleşme, gelişmiş bir yol şebekesiyle gerçekleşmişti. Sosyal bakımdan, aztek hukuku tecavüzün, zararın tazmini esasına dayanıyordu. Topluluk birtakım sınıflara ayrılmıştı: vergiden muaf soylular; mahallelere dağılmış loncalara bağlı halk (çiftçi ve zanaatçı); aynı zamanda esir ticaretiyle de uğraşan tacirler; oldukça iyi bakılan uşak ve esirler. Rahipler, soylular arasından seçilirdi. Bu sosyal düzeni ayakta tutmak için, erkek çocuklar on beş yaşına kadar bir okulda eğitim görürdü. Erkekler yirmi, kızlar on altı yaşında evlenebilirlerdi. Boşanma ve çokevlilik serbestti.

● *İktisat.* Usta birer çiftçi olan Aztekler nadas ve sulama usullerini, bahçe sanatının bütün inceliklerini bilir ve toprakları dönem dönem bölüşürlerdi. Mısır, biber, baklagiller, kavun, vanilya, domates, pamuk, kakao, maguey, tütün yetiştirirlerdi. Kakaodan bir çeşit bulamaç veya çikolata yapmasını bilirlerdi. Tütünü, yalnız dinî törenlerde kullanırlardı. Etini yedikleri tüysüz köpek ile hindi beslerlerdi. Keklik, yabanördeği ve kaz eti yerlerdi.

Ticaret çok gelişmişti. Para diye bir şey yoktu. Ürünler birbiriyle değiştokuş edilir ve aradaki fark kakao taneleriyle ödenirdi. Altın, gümüş, bakır ve kalay gibi madenleri çıkarıp işlemesini bilirlerdi.

● *Din.* Aztek dini, baskıcı bir dindi. İki karşıt ilkeye dayanan bu dinde tanrılar birbirleriyle çatışırdı. Tanrıları, Ometeküt-li ile Omesihuatl'ın, insanları ise birbiriyle savaşan Tezkatlipoka ile Kuetzalkoatl'ın yarattığına inanılırdı. Tezkatlipoka, Mixtec ülkesinden geliyordu: orada ayrı ayrı renklerle dört yöne hükmederdi. Aztekler gelince, Tezkatlipoka parçalandı: batının kırmızısı Ksipe Totek, güneyin mavisi Huitzilopoçtli, doğunun beyazı Kuetzalkoatl adlarını aldı; kuzeyin siyahı ise Tezkatlipoka olarak kaldı. Tek ayaklı olan Tezkatlipoka en kudretli tanrıydı; öbür ayağının yerinde yılan başı vardı. Koruyucu bir tanrıydı, ateşi icat etmişti. Yağmur tanrısı Tlalok, Azteklerin benimsediği bir Teotihuakan tanrısıydı. Tolteklerin kabile tanrısı Kuetzalkoatl hayat ve ikizler tanrısı oldu; aynı zamanda hem Venüs gezegeniydi, hem rüzgâr tanrısıydı. Sayılamıyacak kadar çok olan tanrılar, tabiatın çeşitli güçlerini temsil ederlerdi. Tenoçkaların kabile tanrısı Huitzilopoçtli'nin özel bir yeri vardı: savaş ve güneş olaylarının tanrısı, yeryüzünün sahibiydi. Acıkır, susar, düşmanlarının etini yer, kanlarını içerdi. Onun için, kendisine esirlerden kurbanlar sunmak, tutsak sayısını artırmak için de savaşlar yapmak veya yenikleri kurban etmek amacıyle cirit oyunları düzenlemek gerekirdi. Bütün bu törenler «Tonalpohualli» denilen bir dinî takvime göre yapılırdı. Bundan başka, köy hayatıyle ilgili bir güneş takvimi, her ayın da kendine ayrılmış tanrısı ve şenlikleri vardı. Bu takvimde sadece resimler bulunurdu. Büyük taşının üstünde de, yontma hiyerogliflerde, Aztek'lerin dünyanın yaradılışı hakkındaki görüşleri yazılıydı.

Din, her aztek'i doğumundan ölümüne kadar sımsıkı bağlardı. Siyasî düzen askerî bir teokrasi idi. Aztekler, kanlı bir istibdatla, birçok kabileye egemenliklerini kabul ettirdiler. Fakat mitos'larından biri, yok olmalarına yol açtı: efsaneye göre medenîleştirici beyaz tanrı Kuetzalkoatl, batıda kaybolmuştu, ama günün birinde doğudan çıkıp gelecekti. Cortes, Azteklere, kendilerini yönetmeye gelen tanrı Kuetzalkoatl gibi göründü ve böylece birkaç yüz İspanyol Amerika'nın bu en savaşçı halkını dize getirdi.

● *Sanat.* Çok sembolik ve orijinal dinî heykelcikleriyle aztek sanatı, Amerika'nın dikkati çeken sanatlarından biridir. En güzel eserler arasında Koatlikue'nin tektaş anıtı (Mexico müzesi) ve Kuetzalkoatl heykeli (Musée de l'Homme, Paris), üzerinde aztek takvimi bulunan *Güneş Kursu* gibi alçak kabartmalar yer alır. İlgi çekici bir gerçekçiliğin ürünü olan dindışı heykeller arasında başbuğ başları, kafatasları, porfirden ve yeşim taşından maskeler veya aslangiller, yılan, böcek gibi her cinsten hayvan heykelcikleri vardır. Aztek seramikçiliği pek orijinal olmamakla beraber üstün bir tekniğe dayanır; çoğunlukla iki renkli olur ve hiyerogliflerle, kafatası, hayvan ve çiçek motifleriyle süslüdür. Aztekler kuyumculukta da ileriydiler. Sert taşları işlemekte ustalık kazandılar. XVI. yy.-dan sonra tezhipli el yazmaları bıraktılar.

● *Edebiyat.* Maya edebiyatı üstüne elimizde pek az bilgi olmasına karşılık Nahua, Anahuak, Toltek, Çiçimeka ve aztek dillerini tanıtan birçok eser bilinir. Önce François Aubin'in «Eski Meksikalıların figüratif resim ve didaktik yazıları» üzerine yazdığı muhtıra, bu eserleri çözümlemek için bir yöntem getirdi. Bundan başka, ispanyol istilâsından hemen sonra, latin harfleriyle yazılan belgeler de oldukça boldur. En önemlileri Loubat dükü tarafından yayımlanmıştır. Bunlar, özellikle ibadet, astronomi, kehanetle ilgili kitaplar ile tarihî kroniklerdir. Bunların arasından ispanyolcaya kıymetli elyazmalarını çeviren, ispanyollaşmış yerli senyör Don Fernando de Alva Ixtlilxochitl'in *Çiçimeka Tarihi* önemlidir. Elimizde nahuatl diliyle yazılmış yeter sayıda gerçek edebî eser vardır. Misyonerler (dominikenler) eski eserleri korudu. 1553'te başpiskopos Zumarraga, Mexico'da bir nahua kürsüsü kurdu. Fransisken papazı Sahagun'un Yeni İspanya tarihi üzerine yazdığı bir eserde, Meksikalıların türlü vesilelerle söylediği ilâhi ve söylevler, nahua dilinde ve İspanyolca olarak yer almıştır. Bu sayfalar, yüksek ahlâkî düşünceleri ağırbaşlı ve soylu bir üslûpla dile getirme bakımından nahua edebiyatının yeteneğini gösterir. Öte yandan, XV. yy. prenslerinden Acolhuacan veya Texcoco kralı Nezahualkoyotl, Tanrının birliğini ve insanlara mahsus büyüklüğün hiçliğini lirik mısralarla dile getirdi. İspanyol imparatorluğunun kuruluşundan sonra, birkaç okumuş yerli, millî edebiyatla uğraşmağa devam etti; bunlar arasında kronikleri değerli bir kaynak olan Hernando-Alvarado Tezozomok ile Domingo Şimalpahin sayılmağa değer.

— Leng. *Aztek dili,* özellikle Mexico'da, İspanyollar burasını aldığı sırada Aztek'-ler tarafından konuşulan ve bugün unutulmuş olan *nahuatl lehçesi.* ‖ *Teşm. yol.* Nahuatl* lehçelerinin bağlı olduğu *nahua** ağızlarının tümü. (L)

AZUA, Dominik cumhuriyeti'nde şehir, eyalet idare merkezi; 7 400 nüf.— *Azua eyaleti,* Orta Cordillera'nın güneyindedir; 102 500 nüf. (L)

AZUAGA, İspanya'da şehir. Yeni Castilla (Castilla la Nueva) bölgesinde (Badajoz eyaleti), Sierra Morena'nın kuzeyinde; 16 300 nüf. Taş kömürü ve gümüşlü kurşun madenleri. (L)

AZUAY, Ekvador'da, And dağlarında volkan kütlesi. İnkalar zamanından kalma bir yol, 4 340 m yükseltideki Quimse Cruz geçidiyle bu küleyi katederdi. (L)

AZUAY, Güney Ekvador'da il, kuzeyde Canar, doğuda Oriente, güneyde Loja, batıda El Oro ve Guayas ile sınırlanır; 4 755 km kare; 274 642 nüf. (1962 de). Halk daha çok Cuenca havzasında toplanmıştır. Havza denizden 1 067 m yüksekliktedir. Buğday, patates, mısır ve arpa yetiştirilir.

aztek sanatı üstte, insanların kurban edildiği çağlarda kurbanların kalplerinin içine konduğu aslan şeklindeki ython; yanda, pişmiş topraktan üç ayaklı tabak, aşağıda solda, firuze taşı ve kabuklarla süslenmiş kafatası

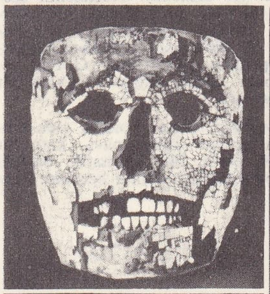

solda altta, dağ kristalinden ölü başı

yukarıda, çiçekler, müzik ve neşe prensi (Meksika Millî müzesi)

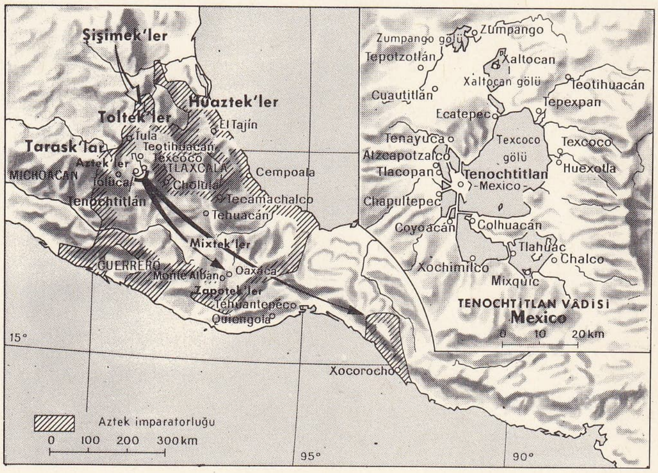

Aztek imparatorluk haritası

Foto. Ferlet, Musée de l'Homme, Berlin Etnografya müzesi, Strouvé (LAROUSSE)

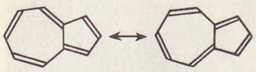

şemadaki konveks tepelerin herbirini bir hidrojen atomu işgal etmektedir

azulen

Şekerkamışı, kahve ve pamuk daha alçak vâdilerde yetişir. Arazinin büyük kısmında sütü için beslenen sığır, daha yüksek kısımlarda da koyun yetiştirilir. Çevredeki dağlarda mermer ocakları vardır, az ölçüde altın, gümüş, platin ve cıva çıkarılır. Cuenca, Ekvador'un başkenti aynı zamanda Güney Ekvador'un büyük bir kısmının ticarî merkezidir.

Samandan yapılan panama şapkaları başlıca sanayiini meydana getirir. (L)

AZUELA (Mariano), meksikalı yazar (Lagos de Mareno 1873-Mexico 1952). Meksika devrimine askerî hekim olarak katıldı, bir süre sürgünde kaldıktan sonra yurduna ve mesleğine döndü. Yaşantıları, halkın hayatını gerçekçi bir görüşle anlatmasını sağladı. En önemli eseri, Meksika devriminin dramatik bir tablosu olan *Los de Abajo*'dur (Aşağıdakiler) [1916]. Öbür eserleri: *Maria Luisa* (1907), *Los Fracasados* (Başarısızlar) [1908], *Mala Yerba* (Kötü Ot) [1909], *Andres Perez* (1911), *La Malhora* (1923), *La Luciernaga* (1932), *Pedro Mereno* (1935). [L]

AZUL, Arjantin'de şehir (Buenos Aires eyaleti), Buenos Aires'in güneybatısında; 28 600 nüf. Ticaret merkezi. (L)

AZULEJO i. (*azul,* mavi, sıf. tan türeme isp. k.). İlk defa Arabistan'da yapılmış mavi renkli, mineli çini döşeme. İspanya ve Portekiz'de duvar kaplamalarında kullanılır. (L)

AZULEN i. (fr. *azulène*). Naftalenin izomeri olan C_{10} H_8 formülünde hidrokarbon. Maden kömürü katranında eser halinde bulunan bu maddenin hidrojen kaybetmiş seskiterpenlere yakın olan $C_{15}H_{18}$ homologları, bazı uçucu yağları renklendirir (*Roma papatyası*).

— ANSİKL. *Azulen,* sentez yoluyle elde edilir; 99°C'da eriyen koyu mavi, katı bir maddedir. Kuvvetli bir aromatik özelliği vardır ve çok kararlı olmakla beraber, kendinden daha kararlı olan naftalene güç dönüştürülebilir. Benzen* için ortaya çıkan problemler azulen için de vardır. Düzlem molekülüdür, tek veya çift bağlarla meydana getirilen bir formülle bağdaşamaz, demek ki birçok limit formül arasında *mezomeri** vardır; limit formüllerin en önemlileri, şekilde gösterilmiştir. (L)

AZURARA (Gomes Eanes DE), portekizli asker ve vakanüvis (Azurara 1410'a doğr. - öl. 1474). Eserleri: *Cronica del Rei D. Joao I* (Kral Joao I Kroniği) [1450] ve *Cronica do Descobrimento e Conquista de Guiné* (Gine'nin Keşfi ve Zaptı Kroniği) [1453]. (L)

AZURİT i. (fr. *azurite*). Tabiî bakır karbonat, formülü Cu_3 $(CO_3)_2$ $(OH)_2$; mavi renktedir. Lyon civarındaki Chessy maden ocaklarında bol miktarda bulunduğu için daha çok ŞESİLİT (chessylite) adıyle tanınır. (L)

AZÜLİN i. (fr. *azuline*). Aurin'in anilinle ısıtılması sonucu elde edilen mavi boyar madde. (L)

AZÜRDE sıf. (fars. *āzürden,* incitmek'ten *āzürde*). *Esk.* İncinmiş; gücenmiş, kırgın.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Azürde-dil,* gönlü kırık: *Olmayıp kendisi azürde-dil-i bud ü nebûd / Kıla Hak zatını vareste-i tarîz-i hasud* (Ziya Paşa). ‖ *Azürde etmek,* incitmek, kırmak: *Gülruhların azürde eden nur-ı bahardır* (Âkif Paşa). ‖ *Azürde-hatır,* küsmüş, hatırı kırılmış. ‖ *Azürde-püşt,* beli bükülmüş. [Hayvan için] Taşıdığı yükten sırtı yaralanmış.

◆ **Azürdegî** i. İncitilmiş olma hali, incinme, kırılma. (M)

AZÜRE i. (fr. *azuré*). Matbaac. Düz bir satın üzerine yaldızlı yatay çizgiler çizmeğe yarayan demir. ‖ Makbuz, çek v.b. baskılarda kazıntı ve silintiyi önlemek amacıyle para miktarlarının basıldığı yerlere konan taramalı veya dalgalı zemin çizgilerine verilen ad (GRİZE ÇİZGİSİ de denir). [LM]

AZV i. (ar. *ᶜazv,* nispet etme'den). *Esk.* Bir hareket veya sözü başkasının üzerine atma, isnat, iftira.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Azv etmek,* iftira ve isnat etmek: *Sana katillik isnat eyleyen melundan ehvendir / Cenab-ı Murtaza'ya azv edenler katl-i Osman'ı* (Namık Kemal). ‖ *Azv-ı cinnet,* delilik isnadı.

◆ **Azvî** sıf. Kendisine iftira edilen.

◆ **Azviyat** çoğl. i. İsnatlar, iftiralar. (M)

AZYGİA i. Yassısolucan cinsi. Bazı yırtıcı balıkların (turnabalığı) mide ve bağırsaklarında asalak yaşar. (Fasciolidae familyasından.) [L]

AZZAİOLO (Filippo), XVI.yy. italyan bestecisi. Bologna'da doğdu. Dans ritminde ve halk müziği niteliğinde çok sesli besteler olan *Villotta*'ları vardır *alla padovana, alla napoletana, alla bergamasca.* Üç defterlik *Villotte del Fiore* dizisini 1557-1569 arasında besteledi. (L)

AZZE i. (ar. *ᶜizzet,* yücelik'ten *ᶜazze*). *Esk.* «Aziz olsun» anlamında padişahlar hakkındaki dualarda geçer. Genellikle paralarda ve fermanlarda görülür.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Azze hasrûhu,* onun yardımı aziz ve bol olsun. ‖ *Azze ismühu,* onun ismi aziz olsun. ‖ *Azze ve celle,* aziz ve celil olan (Allah). [M]

AZZİ, Esk. coğ. Kuzeydoğu Anadolu'daki Karasu vâdisinin, Hitit imparatorluğu zamanındaki adı. Hititçe metinlerde «Azzi Hayasa memleketleri» olarak geçer. (M)

AZZO (Porcius). Bk. AZO.

AZZON (Alberto), Canossa senyörü (öl. 978'e doğr.). 951'de, Lotario II'den dul kalan kraliçe Adalaide'yi misafir etti. Adelaide ile evlenen imparator Otto I, bu hizmetine karşılık Azzon'a, Reggio ve Modena şehirleri ile «marki» unvanını verdi. Azzon, kontes Matilde'nin büyük dedesidir. (L)

büyük B
Klasik Latince

B i. Türk alfabesinin ve bazı istisnalar dışında belli başlı bütün alfabelerin ikinci harfi; *be*. Ses olarak sedalı bir dudak ünsüzü (konson) olan *b* sesini temsil eder. || Sıralama ve sınıflamada sayı yerine kullanıldığı zaman 2'yi gösterir. || *Bay* kelimesinin kısaltılmışı.

— Biyol. Belli bir vitamin simgesi (Be vitamini).

— Fişekçilik. *B barutu*, Vieille tarafından bulunan fransız itici barutu. (Önce «V barutu» denen bu barut, o devrin Savunma bakanı olan general Boulanger onuruna sonradan «B barutu» adını aldı.)

— Kim. **B** bor'un sembolü ve *Baumé*'nin kısaltılmış şeklidir. (Msl. 66°B'lik asit.)

— Mant. **B**, tasımın ilk şeklinden olan Barbara kipini ve bu kipe çevrilebilen öteki üç tasım şeklinin bütün kiplerini gösteren başharf (meselâ, Baraco'nun başındaki **B** harfi, bu kipin Barbara'ya çevrilebileceğini gösterir).

— Müz. Gregor notalamasına göre bu harf *la* ile başlayan gamın ikinci derecesini, yani *si* notasını belirtirdi. (Büyük **B** pes *si*'yi, küçük **b** *si*'nin oktavını, **bb** veya üst üste yazılan iki **b** iki oktav tizi gösterirdi.) || İngiliz ve Almanlarda *do* gamının 7. derecesine, yani *si* notasına karşılık kullanılır. (Aslında, Almanlar bu harfle *si* bemol'ü belirtirler; *si* natürel için *H* harfini kullanırlar.) || Müzik terimleri kısaltmalarında **B** harfi bas (basso continuo [b. c.]) veya kontrbas (cb) için kullanılır.

— Nümism. Eskiden Rouen şehrinde basılan fransız paralarının üzerinde **B**, Strasburg'da basılanların üzerinde ise **BB** harfleri bulunurdu. || **B** harfi, Romalılarda 300'ü ve üzerine yatay bir çizgi konduğu zaman (B̄) 3 000'i gösterirdi.

— ANSİKL. Leng. ● *Harfin tarihi.* **B** harfinin, Orhun alfabesi de dahil birçok alfabede «ev» kavramını sembolize eden bir işaretten türediği kabul edilir. Köktürk yazısında *b* harfinin ev'e benzemesi ve ev kelimesinin Eski Türkçe'de *eb* şeklinde bulunuşu, bunun gibi daha bazı harflerle birlikte, bu alfabenin millî veya millîleştirilmiş bir alfabe oluşuna gösterilen deliller arasındadır.

Sogd asıllı uygur alfabesinde ve o devirde kullanılan mani ve nasturî alfabelerinde *b*'ler samî-aramî asıllıdır. Brahmî ve tibet alfabelerindeki *b*'ler ise, hint asıllıdır.

Gerek arap alfabesindeki *b* harfinin (*bâ*), gerekse menşei fenike alfabesine gitmekte olan yunan (*beta*) ve latin alfabelerindeki *b* harflerinin aslı, yine «çadır, ev» anlamına gelen ve *b* ile başlayan kelimenin (ar. *beyt*) sembolize edilmiş işaretidir.

Romalıların kapital **B**'si günümüzde basımcılıkta kullanılan büyük **B**'dir ve diğer italyot alfabelerindeki **B**'ler gibi, batı yunan alfabesinden alınmıştır. Titreşimli ünsüzlerden yoksun etrüsk dilinde, normal olarak B de yoktu. Kökü yunan biçimlerine (Thera biçimi) dayanan fenike biçimi, bir mısır harfinden türedi. Hem «bacak» anlamına gelen hem de B ünsüzünü belirten hiyeroglif, iyice incelendiğinde, fenike biçimleriyle ve Biblos alfabesiyle büyük benzerlikler gösterir. Ama fenike harfleri, örnekleri sayılan hiyerogliflerle aynı sesi vermez ve aynı anlama gelmezler. «Ev» veya «çadır» anlamına gelen *Bet* harfinin, bir evi, basit çizgilerle gösteren hiyeroglife dayandığı bugün ileri sürülmektedir.

Klasik kapital harf, M.Ö. III. yy.da kesin biçimini aldı. Harf, sol alt kısmındaki «köşe bağı» biçimini bundan sonra kazandı; bu «köşe bağı», harfin daha eski evrimlerini açıklar ve Ortaçağda bile, küçük harflerde, değişmeden kalır. I. yy.ın işlek yazılarında, «köşe bağı» körelir ve sağdaki iki eğri gelişir. Bu stilize edilmiş biçimlere, *boyalı afişler*'de rastlanır. I.-III. yy. latin duvar yazılarında, yeni bir ductus vardır; burada sol alt kısımdaki «köşe bağı» kaybolur ve sağ üst kemer, dikey çizgiyle çakışır; bu ductus, karolenj küçük harf biçimine doğrudan doğruya varır.

Kapital veya küçük B Ortaçağın çeşitli dönemlerinde ancak küçük değişikliklere uğradı. Millî yazılar bile (italyan, benevento, vizigot) roma biçimlerini, gerek kitaplarda, gerek belgelerde pek seyrek bozdu. Rönesans'ta hümanistler karolenj biçimlerine döndüler ve 1470'ten itibaren basımcılar «gotik» ve «kırma» biçimler yanında bunları da kabul ettiler.

Modern elyazısı biçimleri «hümanistik işlek yazıya» dayanır.

Bugün bırakılmış olan alman majüskül B'si Maximilian kançılarlığının got tarzındaki işlek yazısından gelir.

● *Fonetik* (ses bilgisi). Bir dudak ünsüzü olan *b* sesi sedalıdır (sedasız) *p*). Eski Türkçede *b*, özellikle kelime başında çok bulunan bir sestir. Meselâ bugün de Türkçede insan vücudundaki organ adları çok kere *b* ile başlar. Ancak Eski Türkçeden bugüne kadar *b* sesi, bir kısım türk şivelerinde bazı ses değişmelerine uğramıştır. Doğu Türkçesinde kelime başında *b*->*m*- gelişmesi görülür. Buna karşılık çuvaş ve bazı kuzeydoğu şivelerinde *b*->*p*- olur. Güneybatı şiveleri ve Türkiye Türkçesinde ise *b*->*v*- gelişmesi vardır (msl. *bir-* / *ber-*> *ver-*, *bar*> *var* v.b.). *B*>*v* gelişmesi kelime ortası ve sonunda da görülür (msl. *seb-*>*sev-*, *eb*>*ev* v.b.); bazen de düşer (msl. *sub*>*suv*>*su* gibi). Türkçe sözlerdeki bu gelişmeler yanında yabancı dillerden Türkçeye giren sözlerin sonundaki *b* sesleri yalın durumda *p* telaffuz edilir (msl. *kitâb*>*kitap* v.b.). Kelime ortasında da, hece sonunda ve sedasız ünsüzlerin yanında bulunan *b*'lerin *p* telaffuzu görülür (msl. *abdes(t)*>*aptes*, *tesbit*>*tespit* v.b.). Ancak bu durum, bugünkü türk imlâsında henüz karışık yazılmaktadır. Klasik imlâya bağlı olanlar, özellikle başka bir kelimeyle karışma ihtimali olan durumlarda kelime sonunda *b* yazdıkları gibi özel isimlerin yazılışında da bu fark sık sık görülür

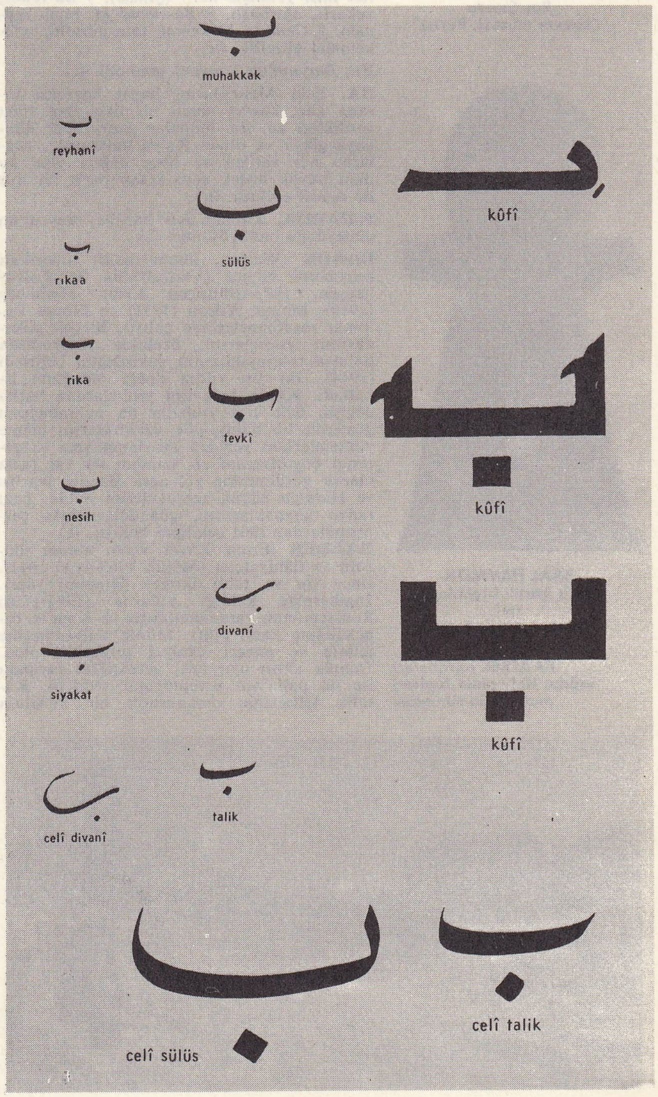

yıldırımlı **BAAL**
Ras-Şamra
(Louvre müzesi, Paris)

BAAL HAMMON
Tanit işareti biçiminde stel
(Bardo müzesi, Tunus)

BAALBEK harabeleri
sağda, Heliopolis Jupiteri mabedinin sütunları

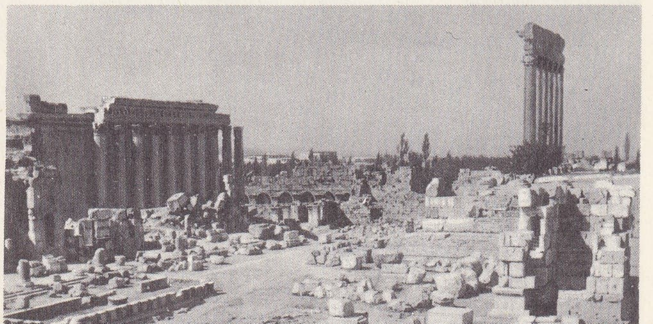

(msl. *Arab/Arap, Necib/Necip, Receb/Recep* v.b.). [ML]

BÂ i. (ar. *ba'*). *Esk.* Arap alfabesinin ikinci harfi. ‖ Ebced hesabında değeri 2'dir. ‖ Recep ayı veya pazartesi gününü bildiren bir kısaltma.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Ba-i Arabiye, ba-i ebced* veya *ba-i muvahhede*, arapça *b* harfi. ‖ *Ba-i Farisiye, ba-i müesellese* veya *ba-i Tasiye*, farsça *p* harfi.

— Astron. Ebced hesabında 2'yi karşıladığı için astronomide İkizler burcunun sembolüdür. (M)

BÂ ek. (fars. *bā*). *Esk.* İle ve -li anlamında birleşik kelimeler meydana getiren farsça ön ek. Bu ek Osmanlıcada çok işlektir.
— ÇEŞ. DEY. Esk. *Ba-berat*, berat ile. ‖ *Ba-dilü can*, can u gönülle. ‖ *Ba-emr-i âlî*, sadrazamın buyruğuyle. ‖ *Ba-haber*, haberdar, haberli. Zeki. İhtiyatlı. ‖ *Ba-haberan*, haberliler. Çok zeki olanlar. İhtiyatlı, tedbirli olanlar. ‖ *Ba-hıred*, zeki, akıllı. ‖ *Ba-jurnal*, zabıt varakasıyle. ‖ *Ba-kemal*, olgun. Fevkalâde, mükemmel, mükemmellikle: *Ki derununda ba-kemal-i neşad.* (Cenab Şehabeddin). ‖ *Ba-mazbata*, mazbatayle. ‖ *Ba-posta*, postayle. ‖ *Ba-rapor*, raporla. ‖ *Ba-renk*, renkli, güzel bir şekilde boyanmış. ‖ *Ba-safa*, safalı, şen. ‖ *Ba-sâman*, zengin, varlıklı. Düzgün, süslü. Çok sayılı. Kuvvetli. Akıllı. Muhterem, mütevazi, iyi. ‖ *Ba-savab*, doğrulukla. ‖ *Ba-tahrirat*, resmî yazıyle. ‖ *Ba-tapu*, tapuyle. ‖ *Ba-telgraf*, telgrafla: ... *bunlar ba-telgraf davet olunarak ikisi gelmişse de...* (Şinasi). ‖ *Ba-vekar*, vekarlı, ağırbaşlı. ‖ *Ba-vücud ki*, buna rağmen. ‖ *Cemal-i ba-kemal*, tam güzellik, mükemmel güzellik. (M)

Ba, *Baryum*'un kimyevî sembolü. (L)

BA, Eski Mısırlıların, hayat boyunca insana güç, kuvvet veren bir ilke olan ruha verdikleri ad. Ba, ölümden sonra öbür dünyaya göçer ve orada Ka'ya kavuşurdu. «Jabiru» adı verilen ve hece değeri yine *ba* olan büyük leylek veya insan başlı bir kuş ile temsil edilirdi. (L)

BA'ABDA, Lübnan'dan kasaba. Beyrut'un güneydoğu banliyösünde. (L)

BAADE (Walter), alman asıllı amerikalı astronomi bilgini (Vestfalya'da Schröttinghausen, 1893-Göttingen 1960). Hamburg (1919), Mount Wilson (1931) ve Mount Palomar rasathanelerinde çalıştı. Birçok gökadasının yıldızlarını, özellikle Andromeda bulutsu takımyıldızının çekirdeğini belirledi (1944). İki tip yıldız öbeği olduğunu ispatladı. Klasik Sefe tipi yıldızlardan başka değişik Sefe tipi yıldızlar da bulunduğunu gösterdi; bu buluş, gök uzaklıklarını ölçme yöntemlerinin yeniden ayarlanmasına ve evrenin boyutlarının en azından iki kat fazla olarak görülmesine yol açtı. Baade, İcarius ve Hidalgo küçük gezegenlerini buldu, bazı radyo kaynaklarının, gökadalarındaki çarpışmalardan ileri geldiğini belirtti. (L)

BAADER (Franz Xaver VON), alman filozofu ve ilâhiyatçısı (Münih 1765-ay.y. 1841). Önce tıp ve tabiî ilimler öğrenimi yaptı. İngiltere'de kaldığı yıllarda (1792-1796) Rousseau'nun yaradancılığına ve Kant'ın öznelciliğine karşı çıktı. Münih üniversitesine felsefe ve nazarî ilâhiyat profesörü oldu. İmanla aklın uyuşması gerektiğini savundu ise de papa'nın üstünlüğünü reddetti, Katolik kilisesinin demokratik bir kuruluşa kavuşmasını ve meclislerce yönetilmesini istedi. 1815'te, Fransız devriminin, din ile siyaset arasında bir birlik kurulmasını gerekli kıldığını ileri sürdü. Böylece Kutsal İttifakın kurulmasına az çok yardımcı oldu. Felsefesinde mistisizme büyük yer verdi. (L)

BA'AL veya **BÂL** i. (ar. *ba'l*). *Esk.* Karı kocadan her biri, eş. ‖ Sahip, patron. (M)

BAAL, Batı Samîlerinde, bereketli yağmurların ve yıkıcı yıldırımların tanrısı *Hadad*'a (en güçlü efendi) verilen ad. Ken'an diyarı tanrılarının en önemlisiydi; kendisine bir tanrılar topluluğu tekabül ederdi. Çünkü, Fenike'de aslında Baal diye tek bir tanrı yoktu. Her Fenike şehrinin, çoğunlukla tapıldığı yerin adını alan, bir Baal'ı vardı: *Baal Roş* (Deniz burunları tanrısı), *Baal-Safon* (Kuzey tanrısı), *Baal Şameme* (Gökler tanrısı) gibi. Ras-Şamra metinleri Baal ile İbranîlerce en büyük tanrı kabul edilecek olan gök tanrısı El'in çarpışmasını anlatır. İncil'de ise, Baal, bütün uydurma tanrıları anlatmak için kullanılır. *Baal dini* «putperestlik», *Baal rahibi* «iki yüzlü, yobaz», *Baal kızı* «fahişe» anlamına gelir. Baal, Yunanlılarda güneş Apollon'da; Romalılarda ise, kan dökücülüğünden ötürü Saturn'de varlığını sürdürdü. (L)

BAALA, Yahuda'da eski sınır şehri, bir adı da *Kiryat-Yearim*'dir. —Beer-Şeba'nın doğusunda Negeb şehri. (L)

BAAL-HATSOR. Esk. coğ. Efraim kabilesinin kutsal yeri (Filistin). Davud'un oğlu Abşalom, burada, kızkardeşleri Tamar'ı kirlettiği için erkek kardeşi Amnon'u öldürttü. Bugün *Cebel Aşur.* (L)

BAALBEK veya **BALBEK**, ar. **Ba'albak**, Lübnan'da şehir, Antilübnan'ların batı yamacı eteğinde, Beka eyaletinin merkezi; 18 000 nüf. Baalbek bir vahadır; Beyrut'a meyve ve hayvanlardan elde edilen ürünler gönderir. Baal tanrısına tapanların merkezi ve Beka eyaletinin en büyük Fenike şehriydi. Daha sonra Yunanlıların *Heliopolis*'i oldu. Augustus devrinde Roma kolonisi haline getirildi ve Antoninuslar zamanında çok gelişti. Güneş tanrısına burada Heliopolis Jupiter'i olarak tapıldı. Heliopolis üçlüsü adına üç tapınak inşa edildi: Jupiter, Venüs ve Mercurius. Ama Constantinus, Venüs kültünü kaldırdı, Theodosius da Jupiter tapınağının bir kısmını yıktırdı ve yerine bir kilise yaptırdı. Ortaçağ savaşları ve 1664, 1750 depremleri sonucunda şehir tamamen yıkıldı. Bugün Baalbek akropolünde Heliopolis Jupiter'i tapınağından kalan altı sütun vardır. Bacchus tapınağının kalıntıları daha iyi muhafaza edilmiştir, helenistik sanat etkisindeki süsleri doğu şatafatının izlerini taşır: tapınağın methalinde iki avlu (altıgen avlu ve sunak avlusu), mahzenler ve bir sur duvarı. Biraz ötede bulunan Venüs tapınağı da onarılmıştır. (L)

BAALBEKİYE i. Dokumc. Beyaz pamuk ipliğinden yapılan ve önce Baalbek'te dokunduğu için bu adı aldığı tahmin edilen bir kumaş. (Bu kumaştan dikilen elbise de *baalbekiye* adını alırdı. Daha çok Ortaçağda, Mısır'da kullanılmıştır.) (M)

BAAL HAMMON, Kartacalıların büyük tanrısı. Güneş tanrısı olduğu için, Yunanlılar onu bazen Apollon ile bir sayarlardı. Kartaca'da olduğu gibi, Roma devrinde ona Dugga ve Konstantin'de *Saturnus* adıyle tapılırdı. Baal Hammon, «Dikme taşlar hâkimi» anlamına gelir. *Hammon* sözünün dikme taş, belirli bir amaçla dikilen sütun demek olan *Hammamin* kelimesinden türediği sanılır. Bazı yazarlara göre bu, Kartacalıların tanrı El'e verdiği sıfattır. Baal Hammon eski çağlarda korkunç bir tanrı olarak tanınırdı; bugün doğruluğu tartışılan bir söylentiye göre, Kartaca'da her ailenin ilk erkek çocuğu onun adına canlı canlı yakılırdı. (L)

BAAL-PEOR («Peor tanrısı»), Peor tepesi üzerinde tapınılan Moab tanrısı; Tevrat'ın Sayılar Kitabına göre, bu tapınma ahlâk dışı bir şekilde yerine getirilirdi. Roma egemenliği altında da bu tanrıya saygı gösterildi. (L)

BAAL-PERATSİM. Esk. coğ. Kudüs'ün kuzeybatısında yer. Davud burada Filistinlileri yendi. (L)

BAAL-TSEFON, Esk. coğ. İbranîlerin «çıkış*» sırasında uğradıkları yer. Kızıldeniz'in kuzeyinde, Acı göller yakınında. (L)

BAALZEBUB veya **BAALZEBUL** blş. i. (ibranice *baal*, efendi ve *zebūb*, sinekler'den *baalzebub* «sineklerin efendisi»). Din. Sinekleri yarattığına ve yok ettiğine inanılan ve özellikle Ekron'da tapınılan Ken'an diyarı tanrısı (sineklere karşı kendisinden yardım istenirdi). ‖ İncil'de cinlerin hükümdarı olarak adı geçer. Batı dillerinde «şeytanların başı» anlamında küçültücü bir sıfat olarak kullanılır.

— ANSİKL. Ahd-ı Atik'e göre, İsrail kralı Ahazya İsrail'in tanrısını reddetmişti ve Baalzebub'a tapıyordu. Bir gün hastalandı ve Baalzebub'a bir ulak göndererek iyi olup olmayacağını sordu. Buna öfkelenen İsrail tanrısı da kral Ahazya'yı öldürdü. (ML)

BAANA, Tevrat'ta birçok kimsenin adı. Bunlardan biri, çetebaşıydı. Saül'ün oğlu İşboşet'i uykuda öldürdü ve başını Davud'a sundu. Davud da onu idam ettirdi. (L)

BAANES veya **BANES** Esk. coğ. Anadolu'da Hellospontos bölgesindeki Askania Limne'nin sonraki devirlerde adı. Bugün İznik gölü. (M)

BÂ AN Kİ edat. (fars. *bā*, ile *an* o ve *ki'*den *bā-an-ki*). Şu suretle ki, şu şartla ki, onunla ki. (M)

BAAR, Batı Almanya'da bölge. Donaueschingen'in çevresinde. Karaorman'ın doğu eteğinde küçük, daire biçiminde bir çukurdan meydana gelir; Yukarı Tuna tarafından akaçlanır. Kalkerlerden ve Trias marnlarından oluşan bu bölgede, Rauhe Alb kalker tepesi yükselir; büyük köylerle doludur, verimli ve işlenmiş bir bölgedir. (L)

BAAR, İsviçre'de şehir (Zoug kantonu), Zoug'un kuzeyinde; 9 100 nüf. Pamuk iplikçiliği. Kâğıtçılık. Makine fabrikaları. Meyve bahçeleri. (L)

BAARAS i. Simyacıların söylediğine göre, Lübnan'da karlar erir erimez meydana çıkan son derece nadir bitki. (Bu bitkinin gündüz görülmediğine, geceleyin ışık saçtığına ve bütün madenleri altına çevirebileceğine inanılırdı.) [L]

BAARN, Hollanda'da (Utrecht) şehir, Eem ırmağı kıyısında; 21 200 nüf. Sayfiye yeri. Utrecht üniversitesi botanik bahçesi. Mekanik âletler yapımı. Metalürji. Besin sanayii. (L)

Baas («Diriliş») veya **Arap Sosyalist Diriliş partisi**, 1952 yılında Mişel Eflak tarafından kuruldu. Baas, Mişel Eflak'ın başında bulunduğu Arap Diriliş partisiyle (1940'ta kurulmuştur) Ekrem Havranî'nin Arap Sosyalist partisinin birleşmesinden meydana geldi (1952). Yakındoğu'nun bütün arap devletlerini bir tek arap ulusu halinde birleştirmek amacını güden Baas, Ürdün'de, Irak'ta, Libya'da, hattâ Aden'de hızla teşkilâtlandı. Ama, Suriye dışında, parti teşkilâtları, gizli çalışmak zorunda kaldı. Baas, tarafsızlığı ve Nâsır sosyalizmini destekledi. Bundan ötürü mahallî ayaklanma ve komplolora yardım etti. Partinin Ürdün'de dağılmasına yol açan Abdullah Rimavî hareketi bunlardan biridir. Suriye'de Çiçekli'nin düşmesinden (şubat 1954) yararlanan Baas, üyelerinden on sekizini millet meclisine soktu. Bunlardan biri olan Ekrem Havranî 1955'te meclis başkanı seçildi. Şubat 1955'ten itibaren hükûmete katılan Baas, 1958 yılında Birleşik Arap cumhuriyetinin kurulması için çalıştı. Bununla beraber bu birleşmenin doğurduğu bütün sonuçları, meselâ siyasî partilerin bu arada Baas'ın da sadece albay Nâsır'a yarayacak şekilde kapatılmasını kabul edemedi. Öte yandan, aynı devirde, 14 temmuz 1958 ihtilâlinin Irak Baas partisinde yarattığı umutlar da çok geçmeden mayıs 1958'deki başarısız ayaklanmadan sonra, Kasım'ın, Nâsır'cılar aleyhindeki siyasetinden ötürü boşa çıktı. Suriyeli Baas'çılar, aralık 1959'da Nâsır ile ilişkilerini kestiler ve Suriye'nin Mısır'dan ayrılmasına (eylül 1961) göz yumdular. Bu sayede, baasçı bir hükûmet lehine, Kasım'ı tasfiye eden Bağdat hükûmet darbesinden (8 şubat 1963) bir ay sonra, Şam'da iktidarı ele geçirdiler ve Salah el-Bitar'ı işbaşına getirdiler (8 mart 1963). Sağladığı başarılara rağmen, Suriye partisinde nisan 1962'den beri iki karşıt eğilim baş gösterdi: Ekrem Havranî'nin başında bulunduğu Nâsır aleyh-

Foto. Giraudon, Ed. Corrêa, Morin-Giraudon (LAROUSSE)

tarı ve sosyalist akım ile Mişel Eflak'ın liderliğindeki milliyetçi akım. Bu sonuncusu Mısır ile imtiyazlı bir anlaşma yapılmasını savunmaktadır. Nisan 1963'te «Üçlü birliğin» (Mısır-Suriye-Irak) ilânından sonra, Baas'çılar, Suriye ile Irak'ın bağımsızlığını gerçek federal kuruluşlar çerçevesi içinde muhafaza etmek ve programlarının öngördüğü sosyalist reformları gerçekleştirmek için mücadeleye giriştiler. 1951'de Mişel Eflak tarafından hazırlanmış bulunan «Anayasa» sosyal farkları azaltmayı, toprak, gayrimenkul ve sanayi mülkiyetinin sınırlandırılmasını ve büyük üretim araçlarının millîleştirilmesini öngörmekte; ama sermayeyi, özel teşebbüsü, mülkiyeti ve miras hakkını muhafaza etmektedir. Din konusunda, laikliği savunmakta; devlet işlerine dinin karışmaması gerektiğini ileri sürmesine rağmen dinî hayata karşıt bir tutum benimsememektedir. Suriye'deki Nâsır'cı elemanların temizlenmesinden sonra Baas, temmuz 1963 askerî isyanını bastıran bir milis kuvveti kurdu. Ama partinin Irak bölümü aynı tip bir milis kurmak isteyince, mareşal Arif'in muhalefetiyle karşılaştı ve mareşal, partinin Nâsır aleyhtarı kanadını bertaraf etti (kasım 1962). Toprak reformuyle mülkleri ellerinden alınan toprak sahipleri, uzun süren karışıklıklar yüzünden işleri iyi gitmeyen tacirler, işsiz kalmış işçiler ve hattâ, toprak reformundan henüz tam olarak yararlanamamış köylüler, Suriye'de Baas'a karşı muhalefete geçtiler. Bu güçlüklerden ötürü parti yöneticileri, bağımsızlarla birleştiler (14 mayıs 1964 Salâh el-Bitar koalisyon hükûmeti) ve içinde Baas'ın bölgesel ayırımlarının bile temsil edildiği bir prezidyum kurdular. Ama, siyasî denge kurma konusunda duyulan bu kaygı, muhalefetin meclisten partiye kaymasına yol açtı ve taviz vermeyen sosyalistlerle ılımlı sosyalistlerin; eski baasçılarla yenilerinin; Nâsır'cılarla Nâsır aleyhtarlarının parti içinde çatışmasına yol açtı. Partinin iki kol halinde teşkilâtlanması bölünmeleri daha da pekiştirdi. Bu iki kol, Panarab «merkez» ile, «jön türkler» in ve otoriter sosyalistlerin desteklediği bölgesel Suriye «merkezi» idi. Baas üzerinde etki göstermiş olan çeşitli buhranları şöylece sayabiliriz: Havranî'nin tutuklanması (kasım 1965); parti uluslararası merkezi tarafından Suriye bölgesel merkezinin lağv edilmesi (aralık 1965); parti genel sekreteri Mişel Eflak'ın uzaklaştırılıp yerine Münif el-Razzaz'ın getirilmesi (ocak 1966) ve 22-23 şubat 1966 askerî karşı-hükûmet darbesi. Son zamanlarda görülen birleştirici çabalara rağmen Baas'ın içindeki bölünmeler gittikçe pekişti ve partinin hem içeride (işçi milisleri) hem de dışarıda (S.S.C.B.) dayanak araya rak sola kaymasına yol açtı. Öte yandan, Baas, İsrail karşısında, partideki görüş ayrılıklarını örtmeğe çalıştı ve hattâ, bir kutsal birlik hükûmeti (kasım 1966) içinde yabancı üyelerin partide bulunmasını kabul etmeği bile göze aldı. Ama haziran 1967 yenilgisi, iki kesimin muhalefetinde kendisini gösteren yeni bir iç buhranın patlak vermesine yol açtı. Bu kesimlerden biri, partiye karşı bile olsa, bütün sol gruplaşmalara yaklaşmak gerektiğini ileri sürmektedir, öteki kesim ise, gerçek bir marksizmin savunuculuğunu yapmaktadır. İsrail'in can düşmanı olan Baas, arap zirve toplantısını ve Hartum konferansı kararlarını (ağustos-eylül 1967) mahkûm etmekte ve bütün arap dünyasında, İsrail'in ve batılı devletlerin çıkarlarını sistemli şekilde boykot eden bir siyaset güdülmesi gerektiğini ileri sürmektedir (17 eylül 1967 kararı). [L]

BAAŞA, İsrail kralı (M.Ö. 909-886). İsrail tahtına geçmek için Nadab ailesini yok etti, vahşetini lânetleyen peygamber Yehu'yu öldürttü; Asa'ya yenildi. (L)

BAB veya **BAP** i. (ar. *bāb*). *Esk.* Kapı, giriş-çıkış yeri: *Basra'da iki ve Medine'de on bir bab hanesi ve daha pek çok emlâk ve arazisi vardı* (Cevdet Paşa). || İş, husus: *Nevin babında üç türlü bir düşünce topluluğu meydana geldi* (S.F. Abasıyanık). || Bir kitabın bölümlerinden her biri: *Bir mukaddeme, beş bab, bir hâtime üzerine müretteb olan bu kitabın...* (Muallim Naci). || Hükûmet dairesi: *Ar u namus u hayayı eyleme çokluk hesâb / Cümleden evvel fakat bir bâb'a eyle intisâb* (Ziya Paşa). || Konu, bahis: *Ne ise o babı geç* (H. R. Gürpınar). || Batıniye mezhebindeki yedi imamın dördüncüsüne verilen ad. || Saray.

Baas partisi üyeleri soldan sağa, general Umran, Ahmed Hatib, Bahşî, Salâh Bitar ve general Emin Hafız

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bab-ı adalet,* hak kapısı. || *Bab-ül-ebvab,* bölüm, iş, mesele, konu. || *Bab-ı hükûmet,* devlet dairesi. || *Bab-ı irtişa,* rüşvet kapısı. || *Bab tutmak,* hayırlı uğurlu saymak. || *Min-el-bab ilel mihrab,* kapıdan mihraba kadar, baştan aşağı, bütün. || *Ol (bu) babda,* o (bu) hususta. || *Şaka babında,* şaka olarak: *Şaka babında cenaze töreni anlatılır mı?* (Burhan Felek).

— Anat. *Esk. Verid-i bab,* kapı toplardamarı.

— Coğ. *Esk. Babulebvab,* Şirvan'daki Derbend boğazının adı. || *Babülesvah* veya *Babüzzukak,* Cebelitarık boğazı.

— Esk. huk. *Bab mahkemesi,* Şer'î mahkeme teşkilâtı döneminde İstanbul'da bulunan, İstanbul kadısı tarafından görevlendirilen bir naip ve birkaç kâtiple yönetilen bir çeşit sulh mahkemesi. (Karı koca arasındaki aile hukuku işleriyle uğraşır, bazı işlerde noterler gibi tescil işlemleri yapardı.) || *Bab naibi,* Şeriat mahkemeleri döneminde, kazaskerlerle İstanbul, Galata, Şam, Bağdat, Budin gibi şehirler kadılarının yetkilerinin bir kısmıyle görevlendirdikleri hâkim. (Kadılar tarafından görevlendirilenlere halk arasında «ayak naibi» de denirdi. Bunlar, kendilerine ayrılan bölgelerde görevlendirildikleri davalara baktıkları gibi belediye hizmetlerini de denetler ve falaka, deynek cezalarını da uygularlardı. Bab mahkemesinde görevli naipler de bu adla anılır.)

— Leng. *Esk.* Arapça fiillerin çekim şekilleri: *birinci bab, dördüncü bab.* || *Bab-ı kebir,* 29 harfli fars alfabesi. || *Bab-ı sagir,* 22 harfli arap alfabesi. || *Bab-ı tahkir,* arap dil bilgisinde küçültücü isimler bölümü.

— Tasav. Bazı tarikatlarda manevî makamı en büyük olana verilen ad. || *Babülebvab,* tövbe kapısı. || *Babüşşerif,* Konya'da Mevlâna türbesinin kapısı.

— Teşk. tar. *Bab-ı ağa.* Bk. AĞA KAPISI. || *Bab-ı âsafî.* Bk. BABIÂLİ, ÂSAFÎ. || *Bab-ı defterî,* Osmanlı imparatorluğunda Defterdarlık dairesine verilen ad (*Defterdar kapısı* da denirdi). Bk. DEFTERDARLIK. || *Bab-ı fetva,* Osmanlı imparatorluğunda Şeyhülislâmlık dairesine verilen ad (*Bab-ı meşihat* ve *Şeyhülislâm kapısı* da denirdi). Bk. ŞEYHÜLİSLÂM *kapısı.* || *Bab-ı seraskerî,* Osmanlı imparatorluğunda, Savunma bakanlığına verilen ad (*Serasker kapısı* da denirdi). || *Bab-ı vâlâ-yı fetva.* Bk. ŞEYHÜLİSLÂM *kapısı.* || *Bab-ı meşihat.* Bk. ŞEYHÜLİSLÂM *kapısı.* (M)

BAB i. (fars. *bāb*). Bk. BABA.

BÂB sıf. (fars. *bāb*). *Esk.* Elverişli, lâyık, uygun. || Uğurlu.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâb tutmak,* uğurlu saymak, elverişli bulmak: *Lâkin gidiş gelişi, hele bozuk havalarda çok zor olduğundan ben oraları pek bâb tutmam* (B. Felek). [M]

BÂB, Kuzey Suriye'de, Halep'in 39 km kuzeybatısında, Münbiç-Carablus yolu üzerinde bir şehir; 30 000 nüf. Bir istep ortamında bulunmakla birlikte suyu bol kaynaklar sebebiyle bağlar ve meyve bahçeleriyle çevrilidir. Nehrülzeheb buradan çıkar, güneye doğru akarak Sebha bataklıklarına dökülür. (M)

BÂB (Mirza Ali Muhammed Seyyid), din adamı (Şiraz 1819 veya 1820-Tebriz 1850), İran'da Babîlik mezhebinin kurucusu. Bir tüccarın oğluydu. Yetim kalınca, dayısının vasiliği altında, bir yandan babasının ticaretine devam etti, bir yandan da dinî meselelerle uğraşarak riyazete çekildi. 1844'te, Kerbela'ya giderek Şeyhîlerden bu tarikata dair bilgi edindi. Şiraz'a dönünce reformculuğunu ilân etti. «İlâhî gerçeğe götüren kapı» anlamına Bâb lakabını aldı. Demirciler camiinde vaızlar vermeye başladı. Şeyhî tarikatının kurucusu Reşt'li Seyyid Kâzım'ın 1843'te ölümü üzerine, Molla Hüseyin tarafından, onun halefi olarak tanındı. Hac için gittiği Mekke'den dönüşünde, yeni bir «kelime-i şahadet» ilân etti ve buna kendinin (Ali Muhammed Seyyid'in) Peygamber'den (*Nebi*) önce «nefha-i ilâhî»nin (ilâhî soluk) aynası olduğu ikrarını ekledi. Müritleri tarafından muhtelif şehirlerde yayılan mezhebi, hükûmeti ve din adamlarını endişeye düşürdü, gösterilere ve kargaşalıklara yol açtı. Isfahan valisi Bâb'ı tevkif ettirerek göz altında tutulmak üzere Azerbaycan'da Maku'ya gönderdi. Bununla beraber, Molla Hüseyin'in propagandası yeni müritler sağlıyor ve hareket siyasî bir nitelik kazanıyordu. Müritlerin ilk toplantısı Horasan'da Bedeşt'de yapıldı. Molla Hüseyin ile taraftarları Şeyh Tabarsi'de şahın kuvvetleri tarafından kılıçtan geçirildi (1849). Zencan ve Neyriz'de başka ayaklanmalar oldu (1849-1850). Şah, Bâb'ı Tebriz'e aldırmaya karar verdi. Bâb, orada, yargılanarak 8 temmuz 1850'de kurşuna dizildi. Şah'a karşı yapılan bir suikastten sonra, imparatorluğun her tarafında kıyıcılık hareketleri arttı ve Subh-ı Ezel (ebediyetin şafağı) unvanıyle kendini Bâb'ın halefi ilân eden Mirza Yahya Nuri Bağdat'a kaçtı. Ama, İran'ın isteği üzerine, Osmanlı hükûmetince tutuklanarak Kıbrıs'a sürüldü. Bâb, birçok eser yazdı, ünlü eseri *Beyan*'da sisteminin esaslarını belirtir. (Bk. BÂBÎLER, BÂBÎLİK, BAHAÎLİK.) [LM]

BABA i. Bir çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek; birinci dereceden erkek akraba: *İstesem de istemesem de onun oğluyum, babamı nasıl inkâr ederim* (A. H. Tanpınar). || Çocuk sahibi erkek: *Bir baba sevinci, bir baba mutluluğu idi bu* (Y. Z. Ortaç). || Yaratıcı, kurucu kimse: *Batılı hikâyenin batılı romanın babasıydı o* (Y. Z. Ortaç). *Herodotes tarihin babasıdır.* || Koruyucu, velinimet, babalık duygularıyle dolu kimse: *Halkın babası, yoksulların babası.* || Saygı ifadesi olarak yaşlı erkeklere verilen unvan: *Süleyman baba.* || Genellikle yaşlı erkeklere teklifsiz hitap şekli: *Merhaba Hasan baba! Baba, çekil de geçsinler!* || Bir torunlar silsilesinin başı: *İbrahim müminlerin babasıdır.* || Ecdat, ata: *Vaktiyle baban kimseye minnet mi ederdi* (Tevfik Fikret). || Tekke büyüğü, bu gibi kimselere verilen unvan: *Eğer, yolculuğumuz yüzyıllar önce yapılmış olsaydı, her bölüğün bir babası olduğunu, bu babalar dergâhın meydanevinde toplandığı zaman görecektin* (N. Araz). *Nur Baba, Baba İlyas, Baba Cafer.* || Zencilerde görülen sar'aya benzer bir hastalık. || *Argo.* Erkek tenasül uzvu.

— ÇEŞ. DEY. *Baba adam,* ağırbaşlı, babacan erkek. || *Baba bir,* aynı babadan dünyaya gelmiş kardeşler için kullanılır. || *Baba bucağı,* bir insanın babası ve ailesiyle yaşadığı yer. || *Babasıçıka* (*babaçıka*). *Halk dili.* «Öl, geber» anlamında: *Ne var bu babaçıkasıcaların içinde?* (Kemal Tahir). || *Baba değil, trabzan babası,* hayırsız, vazifelerini bilmeyen baba. || *Baba dostu,* bir insanın kendisine yakınlık gösteren, iyilik eden, babasının arkadaşı, vefalı dost. *Argo.* Hayırsız, kötülük isteyen kimse. || *Baba evi,* babadan kalma ev, idare ve geçimi baba tarafından sağlanan ev, yuva: *Hanım, baba evinden çıkmıyormuş...* (A. H. Tanpınar). || *Baba hindi,* çok iri, kart hindi. || *Baba ocağı* (*baba yurdu*), babadan, dededen kalma ev, baba evi: *«Törküm» Türklerce baba ocağı dediğimiz şeydir* (Z. Gök-

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

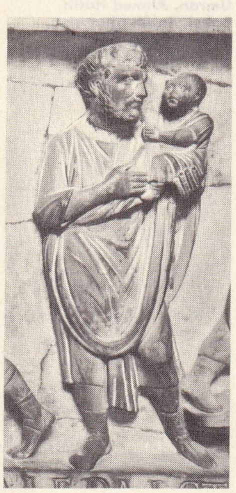

aile babası
bir Roma mezartaşında
«çocuğun eğitilmesi»
(detay)
(Louvre müzesi, Paris)

alp). || *Baba olmak,* erkeğin çocuk sahibi olması. || *Baba tarafı,* baba soyu, babanın akrabaları: *Emin Bülent hem ana, hem baba tarafından soylu bir ailenin çocuğudur* (Y. Z. Ortaç). || *Babadan kalma,* babadan miras, babaya ait para ve mülkten evlâda kalanlar: — *Ben almadım, babamdan kaldı* (K. Tahir). || *Babadan oğula,* silsile halinde, devamlı olan, aralıksız devam eden (özellikler). || *Babaları tutmak* [zenciler için], öfkelenmek, sinirlenmek: ... *kızar ki; babaları tutup dinden imandan çıkmacasına...* (K. Tahir). || *Babaları üstünde olmak,* öfkelenmiş olmak. || *Babam,* «devamlı, mütemadiyen» anlamında süreklilik bildiren söz: *Çalış babam çalış. Koş babam koş.* || *Babana rahmet,* «Allah senden razı olsun» anlamına kullanılır. || *Babanın aşıkkemiğine* (veya *babanın şarap çanağına*). *Argo.* Hoşnutsuzluk belirten bir küfür sözü. || *Babanın oğlu mu?,* bir kimseyle ilgilenmenin lüzumsuzluğunu anlatmak için kullanılan bir söz grubu: *Sanki, düşecek olan babasının oğluymuş gibi ... Öyle bir kızıyorum, öyle bir kızıyorum ki, yerimde duramıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Babasına rahmet okumak,* birisini hayırla anmak. || *Babasının hayrına,* iyilik olsun diye, karşılık beklemeden. || *Babasının oğlu,* özellikleri, huyu babasına benzeyen. || *Aile babası,* ailesine bağlı evli erkek. || *Aldın mı babayı* (veya *nah babayı alırsın*). *Argo.* «Gördün mü, oldu mu, sen bu işi zor yaparsın» anlamlarında kullanılır. || *Allah baba,* Allah'tan bahsederken kullanılan bir hitap sözü. || *Devlet baba,* hükûmet. || *Gayrı meşru baba,* nikâh aktiyle bağlı olmadığı kadından çocuğu olan erkek. || *İskele babası,* iriyarı adam. || *Meşru baba,* meşru karısından çocuğu olan erkek. || *Şam babası,* hayırsız baba. || *Üvey baba,* Bk. ÜVEY. || *Vay babam vay!* Şaşkınlık, öfke v.b. duyguları belirten bir ünlem. || *Esk. Bâbâ-yı âlem,* Hz. Âdem. || *Bâbâ-yı atik,* Babaeski'nin eski adı. || *Bâbâ-yı suhan,* söz babası.

— Dil bil. *Baba* kelimesinin Türkçeden mi Farsçaya, yoksa Farsçadan mı Türkçeye geçtiği şüphelidir. Daha başka dillerde de benzer şekilleri bulunan bu kelimenin çocuk dilinden geldiği tahmin edilmektedir.

— Denizc. Gemileri halatlar vasıtasıyle kıyı tesislerine bağlamak için hem kıyıya, hem gemilerin güvertesine dikey olarak tespit edilen yuvarlak ve kısa dikme. (Bunlar, tek veya ikiz olabilir, silindir şeklindedir. Genellikle demirden yapılır. Ahşap iskelelerde genellikle kazıklardan birinin uzunca bırakılmasıyle meydana getirilir. Gemi babaları çift, iskele ve rıhtım babaları tek olur). || *Rıhtım babası,* bir rıhtımın ön köşesinden birkaç metre içe yerleştirilen ve iki yan palamar bağlanmasına yarayan dikme.

— İnş. Bir hafriyatta yapılan işi kanıtlamak için tabiî haliyle bırakılan baca biçimi toprak kümesi. || Çatılarda bırakma kirişinin ortasına bindirilen ve mahya kirişinin ağırlığını taşıyan kısa direk. || Bir bölmede veya dolma çatmasındaki düşey direk. || Çelik çatılarda makasların bırakma kirişlerini taşıyan dikmelerden her biri. || *Asma baba,* alt ucu boşlukta olan, eğik iki kolla iki tarafından makas kirişlerine asılan baba. || *Boşaltma babası,* ağırlık taşıyan yapı kısımlarında, çatı ve benzeri yerlerde ağırlığı başka kısımlara aktararak hafifleten babalar. || *Pekitme babası,* ahşap inşaatta çatı kısmını kuvvetlendirmek için çatı babalarının yanlarına eklenen parça. || *Trabzan babası,* merdiven trabzanlarının baş ve sonuna konan çoğu süslü ayaklar.

— Mutf. *Baba tatlısı.* Bk. ANSİKL.

— Roma huk. *Aile babası.* Bk. PATERFAMİLİAS.

— ANSİKL. Mutf. *Baba tatlısı* mayalı bir hamur tatlısıdır; un, bira mayası, ılık süt, erimiş yağ, yumurta ve pudra şekeri karışımıyle hazırlanır ve mayalanmaya bırakılır. Küçük şekilli kalıplar (baba kalıbı veya tartölat kalıbı) içinde tekrar mayalandırılır ve fırında pişirilir.

Kalıplardan çıkarıldıktan sonra sıcak şuruba atılır.

Krem şanti veya kestane püresi izmir üzümüyle süslenir.

◆ **Babalanmak** geçz. f. Öfkelenmek, sinirlenmek, babaları tutmak.

◆ **Babalı** sıf. Babası olan. || Sinirli, sinir nöbeti geçiren: *Sus kardeş sus, Arap öfkesi... Babalı mıdır nedir* (H. R. Gürpınar). — DEY. *Babalı kâğıt. Argo.* Üzeri işaretli iskambil kâğıdı. (ML)

Baba (*Fadren*), August Strindberg'in trajedisi (1887). Bir yüzbaşı, çok sevdizi kızının gönlünce yetiştirmek ister, fakat karısı Laura buna karşı çıkar. Kocasını, en değerli varlığından etmek için onda kızının gerçek babası olmadığı kuşkusunu uyandırır ve böylece yüzbaşının çıldırmasına sebep olur. (L)

BABA ALİ NEKSİS, 1754'ten 1766'ya kadar Cezayir dayısı (beyi). Hükümdarlığı sırasında, 1756'da, Cezayirliler Tunus'u alarak yağma ettiler. (L)

BABAANNE bļş. i. [Çocuğa göre] Babanın annesi. || Çocuğun, babasının annesine hitap şekli. (M)

BABA BEĞ, özbek reisi. Rusların işgal ettiği (1868) Semerkand'ı kuşattı, general Abramov'a karşı savaştı, fakat başkent Şehrisebz düşünce kaçmak zorunda kaldı. Sonra, Rusların müttefiki olarak Hokand hanı ile savaştı. Daha sonra da Taşkent'e çekildi. (L)

BABABURNU, Anadolu'da bazı kara çıkıntılarına verilen ad. 1. Batı Anadolu'da Biga yöresinin güneybatısında, Ege denizinden Edremit körfezine geçilen yerde bulunan Bababurnu; burası yalnız Anadolu karasının değil, Asya kıtasının en batıda bulunan noktasıdır (38°28′ kuzey enlemi ve 26°3′ doğu boylamı). Eski adı: Lectum Prom. Deniz feneri. Yakınında Baba kalesi kalıntıları. 2. Batı Karadeniz bölümünde Ereğli koyunu kuzeydoğuda sınırlayan burun. Şimdi limanı koruyan dalgakıranın bir kolu buradan başlar. Dalgakıranın ucunda ve bir de, ölüce burnu üzerinde deniz feneri bulunur. (M)

Babacafer zindanı, İstanbul'da, Haliç surlarına ait dördüncü kapının yanındaki kule. İstanbul'un fethinden sonra bu kule, yanındaki kapıyle birlikte Zindan kapısı adını almıştı. Rivayete göre, abbasî halifelerinden Harun-ür-Reşid zamanında İstanbul'a gönderilen ve İmam Hüseyin neslinden olan Seyyid Cafer adlı bir arap elçisi bu zindana hapsedildi ve orada öldü. Bu sebeple kuleye Babacafer adı verildi. Osmanlı imparatorluğu devrinde, burası İstanbul'un belli başlı hapishanelerinden biri oldu. Erkek ve kadınlara ait iki kısmı vardı. Ayrıca bir de tüzüğü bulunuyordu. Siyasî suçlular dışındaki bütün mahkûmları buraya, siyasî ve askerî suçlular ise Rumelihisarı, Kurşunlu mahzen, Ağakapısı ve Tersane zindanlarına gönderilirdi. Babacafer zindanı suçluları devlet bakmadığı için halk yardımıyle geçinirlerdi. 1826'da, Yeniçeri ocağıyle beraber, Baba isminin kaldırılması düşünüldüğünden, bir süre buraya Babıcafer denildi, fakat bu ad uzun süre devam etmedi. Daha sonraki devirlerde, genel olarak Zindan kapısı adını taşıdı. Mahmud II'nin buradaki hapishaneyi, Sultanahmet'teki Taphane'ye kaldırması üzerine, Babacafer türbe olarak önemini muhafaza etti. Bugün Topkapı Sarayı müzesi müdürlüğü emrinde, tarihî bir yer olarak korunmaktadır. (M)

BABACAN sıf. ve i. Cana yakın, olgun, güvenilir [erkek]: *Bizim tabur kumandanı sade, babacan kendine göre meraklı bir adamdı* (Ş. S. Aydemir). *Hakikaten büyük adam... diye atıldı. Ne babacan, ne asil halleri var* (A. H. Tanpınar).

◆ **Babacanca** sıf. Babacan bir şekilde, güvenilir, olgun tarzda: *Babacanca hallerim halkın hoşuna gidiyordu, acaip mazim, icat kabiliyetim, açık kalbim hergün bir kere daha övülüyordu* (A. H. Tanpınar). [M]

BABA CAN, türk mimarı (XV.-XVI. yy.). Selçuklular devrinde Anadolu'da yaşadı. Ahlat'ta küçük Emirbayındır türbesini yaptı (1491). [M]

BABAÇ i. Erkek kümes hayvanlarının en yaşlı ve irisi. (*Zt.* ANAÇ.) || Sıf. *Mec.* Büyük, gösterişli.

◆ **Babaçko** sıf. *Argo.* [Genellikle kadınlar için] Gösterişli, güçlü, büyük, iri. (M)

BABADAĞ, Romanya'da şehir (Dobruca bölgesi), Kuzey Dobruca'da; 4 000 nüf. Civarında *Tomis* kalıntıları. (L)

BABADAĞ, eski adı **Kadıköyü,** Ege bölgesinde Denizli ilinin Sarayköy ilçesinde bucak merkezi kasaba; 5 511 nüf. Sarayköy istasyonuna 14 km'lik bir yolla bağlıdır, 850 m yükseltide bulunur; adını, kuzey yamacına yerleştiği Baba dağından alır. Vaktiyle büyük bir yangın âfetine uğrayan kasabanın geçimi her şeyden önce faal bir dokumacılığa dayanır. Yatak çarşafları, döşemelik ve perdelikler, sofra takımları ve tezgâhlarda dokunan mamuller büyük bir alıcı kitlesi tarafından çekilir. Babadağ ilçesinin 10 456 nüfusu ve 12 köyü vardır. (M)

BABADAĞ, S.S.C.B.'de, Doğu Kafkaslarda (Azerbaycan) tepe; 3 632 m. (L)

BABA dağları, Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde birtakım dağlara verilen ad. En önemlileri: **1. Denizli Baba dağı,** Denizli şehrinin güneybatısında yükselen dağ kütlesi, 2 308 m; eski *Salbakos.* Billûrî şist ve kalkerlerden yapılmıştır (yeni haritalarda bunun yerinde çokluk Gökbel dağı adı yazılıdır), kuzeyinde evvelce Kadıköylü denilen Babadağ kasabası bulunur; **2. Ereğli Baba dağı,** Ereğli-Devrek yolunun güneyinde, Alaplı doğusunda, kretase kalker ve şistleri; **3. Fethiye Baba dağı,** Akdeniz bölgesinin batı bölümünde, Fethiye körfeziyle Eşen çayı vâdisi arasında, Fethiye kasabası güneydoğusunda yükselir; 1 975 m. Eski Antikrakos Mesozoik-Eosen şist kompleksi; **4. Madran Baba dağı.** Bk. MADRAN DAĞI. (M)

BABADALYA bļş. i. Denizc. Kereste taşıyan gemilerde güverteye yığılmak suretiyle istif edilen kerestenin kayarak denize gitmemesi için her iki küpeşte boyunca, belirli aralıklarla güverteye dikey olarak tespit edilmiş direkler. || *Babadalya ıskaçası,* babadalyaların güverteye gelen uçlarının oturması için ayrılmış yuvalar. || *Babadalya tırosası,* babadalyaları dik tutmak için küpeşte hizasında tespit edilen demir çemberler. (M)

BABAESKİ, Trakya'da Kırklareli ilinde ilçe merkezi kasaba; 13 879 nüf.; yüksl. 47 m. Babaeski suyu kasabanın yanından geçer. Babaeski, İstanbul-Edirne yolu üzerindedir, buradan Kırklareli şosesi (35 km) ayrılır, Mandıra-Kırklareli demiryolu da buradan geçer. Kasabada, biri Fatih Sultan Mehmed zamanına ait, diğeri Semiz Ali Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmış iki cami vardır. Taş köprü de mimar Kâsım'ın eseridir. Ziraî ürünler ticaret merkezi. Perşembe günleri pazar, 12 mayıs ve 12 ağustos arasında hayvan panayırları kurulur. — *Babaeski ilçesi,* 652 km²; 48 458 nüf. Merkez ve Karacaoğlan bucakları içinde otuz iki köy vardır. Tahıl, baklagiller, ayçiçeği, pancar, kavun ve karpuz yetiştirilir. Alpullu (şeker fabrikası; 3 531 nüf.) ve Mandıra (3 638 nüf.) kasabaları ilçe sınırları içindedir. (M)

BABA FİGANİ, İran şairi (Şiraz, ?-Meşhed 1519). Hayatının ilk dönemleri hakkında hemen hiç bir şey bilinmiyor. İçkiye ve serserice bir hayata düşkünlüğü söylenir. 30 Yaşlarında Horasan şairleriyle tanışmak üzere Herat'a, oradan Tebriz'e geçti. Burada «şairlerin babası» lakabını aldı. Akkoyunluların son yıllarında, Azerbaycan'ın uğradığı felâketler üzerine Şiraz'a döndü, bir süre sonra da tekrar Horasan'a gitti. Hayatının son yıllarını Meşhed'de geçirdi ve burada öldü. Gazelleriyle ün kazandı. Aşk ve şarap şiirlerinde Hafız'ı andıran canlı, samimî bir üslûbu vardır. Divan'ı yayımlandı (1898). [M]

BABAFİNGO veya **PAPAFİNGO** i. (ital. *pappafico*). Gemc. Yelkenli gemilerde direklerin en üstteki üçüncü parçası. (Bk. DİREK.) || *Argo.* Erkeklik âleti. || *Babafingo çubuğu,* yelkenli gemilerde direklerin güverteden itibaren üçüncü parçası. || *Babafingo sereni,* babafingo çubuğuna bağlı yatay seren. || *Babafingo yelkeni,* babafingo sereni üzerine açılan yelken. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Babafingo yelkenleri,* üzerinde bulundukları direğin adını taşır: «Puruva babafingo yelkeni» gibi. Sert havalarda yelkenin çabucak sarılması için donanımları gayet kıvraktır. Yelkeni taşıyan seren, direğe aşağıdan yukarıya çekilir ve çok kolaylıkla aşırılır. Mizana direğine (üç direkli teknelerde kıçtaki direk) açılan babafin-

Foto, Giraudon (LAROUSSE)

go yelkeni, mizana direğindeki gabya yelkenine tekabül eder ve küçüklüğünden dolayı adına *foa yelkeni* denir. Onun üstündeki ise abaşo babafingo adını alır ve çekildiği çubuğa da babafingo çubuğu denir. Eskiden cıvadraya da yelken açılırdı. Cıvadra babafingo yelkeni, 1600 yılına doğru kullanılmağa başlandı ve 1720'de bırakıldı. Bu daha çok, gemiyi kolay döndürmek için çekilen bir manevra yelkeniydi. Suya çok yakın olan cıvadra yelkeninden daha çok işe yarardı. Fakat bunu cıvadranın ucuna bağlamak çok zordu ve fırtınalı havalarda da çok kere kopardı. Bunun yerini flok yelkenleri aldı. Son büyük yelkenli gemilerde babafingo yelkenleri de, gabya yelkenleri gibi, sabit ve hareketli olarak ikiye ayrıldı. Babafingo yelkenleri bazen ve özellikle harp gemilerinde, uzaktan haberleşme için de kullanılırdı. (LM)

BABA HAN. Bk. FETH ALİ ŞAH.

Baba Himmet, Karagöz ve Ortaoyunu'nda anadolulu kişilerden Kastamonulu'ya verilen ad. Bu taklidin yakınları Bolulu ve Kayserili'dir. Bu kişiye oyun argosunda *Türk* ve *Hırbo* da denilir. Kastamonulu oduncu, gözlemeci, koç bakıcısı, ayakkabı tamircisi, yufkacı, kadayıfçı, leblebici veya bekçi olur. Karagöz perdesinde elinde baltasıyle Karagöz figürlerinin en büyüğüdür. Himmet Dayı, Tosun Ağa, Memiş Ağa, Dursun Ağa dendiği de olur. Dili, tavırları kabadır; bön, saf ve anlayışı kıttır. (M)

BABAHOYO, Ekvador'da şehir, Los Rios eyaletinin merkezi, batı Cordillera'nın eteğinde; 9 100 nüf. (L)

BABAİLİK i. Anadolu'daki Türkmen merkezlerini moğol istilâsından birkaç yıl önce etkilemiş, batınî, şamanî ve bazı yerli akidelere bağlı olarak meydana gelen tarikat.

— ANSİKL. XIII. yüzyılın başında Baba İlyas tarafından kurulan babaîliğe onun temsil ettiğine inanılarak *Babaî* veya *Babaîler* denildi. Yine XIII. yüzyılda; iktisadî zorluklar içinde bulunan ve eski türk âdetlerine bağlı olarak köylerde ve sınır bölgelerinde yaşayan türkmen boylarıyle Anadolu Selçuklu devleti arasında bir uçurum meydana geldi. Bu sırada Baba İlyas'ın müridi olan Baba İshak önce Sumeysat tarafında sonra da Amasya bölgesinde Türkmenlere vaıza başladı. Ayrıca Anadolu'da geçici bir süre oturduktan sonra Cezire'ye çekilmiş bulunan Harizmlilerin sultan Keyhüsrev II ile aralarının açık olmasından da istifade etti. Onlara müritler göndererek hazır olmalarını bildirdi. Türkmenler ve Harizmliler Baba İshak'ın peygamberliğine ve ölmezliğine inanmışlardı. Baba İshak'ın daveti üzerine Sumeysat, Adıyaman, Kâhta ve Maraş taraflarından onun yanına gitmek için harekete geçtiler. Baba'nın peygamberliğini tanımayanları öldürerek ve etrafı yağmalayarak yürüdüler. Onları durdurmakla görevlendirilen Malatya subaşısı Muzaffereddin Alişir muvaffak olamadı. Elbistan'daki Selçuklu kuvvetleri de yenildi. Türkmenler, kendilerine katılanlarla, Sıvas'a girdiler. Buradan pek çok ganimet aldıktan sonra Amasya tarafına gittiler. Sayıları, bu bölgedeki Türkmenlerin katılmasiyle, daha çok arttı. Sultan Keyhüsrev II, baskı yaratan bu yürüyüşü durdurmak görevini Amasya subaşısı Armağan Şaha verdi. Baba İshak âsiler Amasya'ya gelmeden önce Selçuklu kuvvetleri tarafından öldürüldü. Ancak onun ölümsüzlüğüne inanmış olan Türkmenler Amasya'ya girdiler. Baba İshak'ı bulamayınca onun göğe uçtuğunu ve meleklerin yardımını getireceğine inandılar. Bu sebeple de hareketlerine devam ettiler. Konya'ya doğru yürüdüler. Kırşehir civarında Franklar ile takviyeli selçuklu ordusu Babaîleri yenilgiye uğratarak yok etti (1240). Bu hareketin belirgin özellikleri hakkında tam bir bilgi yoktur. Ancak Anadolu'daki ehl-i sünnet itikadına muhalif hareketlere, sonraları Bedreddin Simavî hâdisesinden başlayarak, son zamanlara kadar devam eden birtakım olayların meydana gelişinde, kızılbaşlık ve bektaşîliğin teşekkülünde bu babaîler hâdisesini önemli bir başlangıç saymak yanlış bir hareket değildir. Babaîler kırmızı başlık, siyah cübbe ve sandal pabuçlar giyerlerdi. Moğol himayesi devrinde kaydedilmeğe değer daha birçok dinî akın vardır. Kaynaklar çok kesin bilgiler vermemekle birlikte Baba'nın hareketinin, bütün cereyanların başında geldiği ve Selçuklu devletinin bozulmağa yüz tutmasından dolayı önüne geçilmez bir durum aldığı muhakkaktır. (→ Bibliyo.) [M]

BABA İSHAK Kefersudî (*Baba Resul* de denir), XIII. yy. da Selçuklular devrinde peygamberlik iddiasında bulunan türkmen şeyhi (Halep, Kefersud, ?-Amasya 1240). Horasanlı Baba İlyas'ın müritlerindendi. Bir müslüman şeyhinden çok, eski bir türk şamanı (kam) hüviyetiyle meydana çıktı. Moğol istilâsı önünde Anadolu'ya gelen Türkmenlerin iktisadî zorluklar içinde bulunmalarından yararlanarak onları etrafına topladı, kendi kerametine, hattâ peygamberliğine inandırarak ayaklandırdı; sultan Gıyaseddin Keyhüsrev II'nin hükümdarlığı sırasında Amasya, Tokat, Sıvas dolaylarında faaliyette bulunarak Selçuk devletine isyan etti ve devletin zaaf içinde olmasından yararlanarak büyük nüfuz kazandı. Buna karşı selçuk hükümdarı Konya'yı terk ederek bir aralık Kubadâbâd kasrına çekildi. Yeni bir din yayıcısı gibi etrafına kendi için canını fedaya hazır müritler toplayan Baba İshak, Mubarizüddin Armağan Şah tarafından Amasya'da kuşatıldı, önce esir sonra da idam edildi. (M)

BABAKORU veya **BABAKURU** i. Miner. Damarları yan kesilmiş akik. (Bk. AKİK.) [M]

BABAKÖŞ i. Ayaksız kertenkele türü. Avrupa'da ve Batı Asya'da yaşar (*Anguidae* familyasının örnek türü).

— ANSİKL. *Babaköş* (*Anguis fragilis*), gövdesi silindir biçiminde, parlak derili, az çok esmer küçük bir hayvandır. Üyeleri olmadığından ilk bakışta yılana benzer. Fakat derisinin altında körelmiş ayakları vardır; karın ve sırt pullarının hepsi küçük boydadır. Zararsızdır; deliklerde, taşlar altında yaşar, yuvasından gün batarken ve pek az çıkar. Öteten beri yanlış olarak kör olduğu sanılmıştır. Yakalandığı zaman kurtulmak için çabalar ve çoğu zaman kuyruğunu koparıp bırakır. Sokması hafif ve tehlikesizdir. Böcek yiyici, faydalı bir sürüngendir. (L)

BABAKÖY. Esk. coğ. Balıkesir ilinin güneyinde Bigadiç kazasına bağlı köy. Yortan* mezarlık kültürüne ait yeni mezarlar bu köyde ele geçti. Bu kültürü ilk defa 1900-1901 yıllarında Paul Goudin ve M. Chapot, Yortan köyündeki mezarlığı kazmakla ortaya çıkardılar. Daha sonra Kurt Bittel tarafından Babaköy'de sistemli kazılar yapıldı. Bulunan mezarların büyük bir kısmı küp mezarlardır. Küpler içine bazen tek, bazen de üst üste iki gömü yapılmıştır. Mezar hediyelerinin büyük çoğunluğunu keramikler teşkil eder. Ayrıca çok az sayıda kemik ve madenî eşyaya da rastlanmıştır. Keramikler kül rengindedir. Üzerlerine kazıma suretiyle bezekler yapılmıştır. Bittel, bu mezarlığın sakinlerine ait yerleşme bölgelerini tespit edememiştir. Ekrem Akurgal'ın Bayındırköy'de yaptığı kazılarla Yortan kültürü sakinlerine ait bir köy yerleşmesi bulunmuştur. Arkeologlara göre bu kültür M.Ö. III. bine rastlar. (M)

BABAKURU i. Bk. BABAKORU.

BABA LÂL, hintli tarikat kurucusu (XVII. yy.). Çaitanya'nın çömezi. Müritlerine *baba-lâli* denir. Öğretisi, vedacılık ile sufiliğin karışımıdır. (L)

BABALIK i. Baba olma hali: *Hiç Andre gibi haşin, materyalist bir herif benim gibi bir kadının karnındaki çocuğun babalığını kabul eder mi?* (H. R. Gürpınar). ‖ Üvey baba. ‖ Sıf. Babalara mahsus: *Ayşe'yi göndermeyin babalık haklarını tam olarak kullanmağa başladığım zaman, ben onu arar bulurum* (K. Tahir). ‖ Ünl. Teklz. Yaşlı, basit erkeklere kullanılan bir hitap: *Babalık biraz kenara çekil.*

— DEY. *Babalık etmek,* baba gibi davranmak: *Bahsettiğin çocuğa babalık etmeyi arzu etsem bile...* (H. R. Gürpınar). *Yani bir kelime ile size babalık etmişti* (A. H. Tanpınar).

— Huk. *Babalık davası,* evlilik dışı ilişkiden doğmuş bulunan çocuğun tabiî babasına gayrı sahih (evlilik dışı) nesep bağı ile bağlanması (*şahsî sonuçları ile babalık davası*) veya anaya ve çocuğa nafaka, tazminat gibi kanunun öngördüğü malî yükümlerin ödenmesi (*sırf malî sonuçları ile babalık davası*) için ana veya çocuk tarafından, çocuğun babası olduğu ileri sürülen erkeğe veya mirasçılarına karşı açılan dava. (Bk.

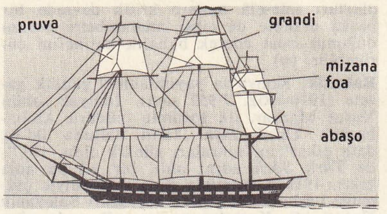

babafingo yelkeni

ANSİKL.). ‖ *Babalık karinesi,* çocuğun evlilik dışı babaya nispetinin kural olarak var olduğunun kabulünü gerektiren haller. (Bu, sahih [evlilik içi] nesep karinesi ile karıştırılmamalıdır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Babalık davası.* Bir erkek ile bir kadının evlilik dışı ilişkilerinden doğan çocuk, doğduğu anda anasına gayrı sahih (evlilik dışı) nesep bağı ile bağlı olduğu halde, hukuken babasızdır. Onun, tabiî babasına, hukukî anlamda gayrı sahih (evlilik dışı) nesep bağı ile bağlanabilmesi için ya baba çocuğu tanımalı (Bk. TANIMA), veya ana veya çocuk tarafından baba aleyhine bir babalık davası açılarak mahkemeden bir babalık hükmü alınmalıdır. Medenî kanun iki türlü babalık davası öngörmüştür: 1. *Şahsî sonuçları ile babalık davası* yenilik doğuran bir dava niteliğini taşır, yani hâkimin vereceği babalık hükmü ile, çocuk ile babası arasında hukukî anlamda (fakat gayrı sahih [evlilik dışı]) nesep bağı kurulur. Çocuk bundan böyle babasının soyadını taşır, babası ona tıpkı sahih (evlilik içi) nesepli çocuklarına olduğu gibi bakmak zorundadır. Bu durumdaki çocuk, babasına kanunî mirasçı da olur. Şu varki, babanın evlilik içi (sahih) nesepli çocukları ile birlikte mirasa katılırsa, onun miras payı sahih nesepli çocukların miras payının yarısıdır. (İki evlilik içi, bir evlilik dışı çocuk bırakarak ölen babanın mirasında, evlilik içi çocuklardan her biri mirasın 2/5'ini, evlilik dışı çocuk 1/5'ini alır.)

Ancak, babaya karşı şahsî sonuçları ile babalık davası her zaman açılamaz. Bunun için aşağıda yazılı ek şartlardan birinin gerçekleşmiş olması da aranır: a— Davalı, anaya evlenme vaat etmiş olmalıdır; b— Baba ile ana arasındaki cinsî ilişki bir cürüm teşkil etmelidir; c— Baba ile ana arasındaki cinsî ilişki, babanın ana üzerindeki nüfuzunun kötüye kullanması sonucu gerçekleşmelidir. Bu üç şarttan birisi yoksa, babaya karşı şahsî sonuçları ile babalık davası açılamaz. O zaman aşağıda incelenen sırf malî sonuçları ile babalık davası ile yetinmek gerekir. Meşru aileyi koruma endişesi altında kanun, babanın, zinası mahsulü çocuklar hakkında da (cinsî ilişki zamanında baba evli idiyse, çocuk babanın zinası mahsulüdür) şahsî sonuçları ile babalık davası açılmasını yasaklamıştır. Bununla beraber bu hükmün dahi belirli sınırlar içinde uygulanması gerekir. (Bk. ZİNA.)

2. *Sırf malî sonuçları ile babalık davası,* bir edim (eda, ifa) davasıdır. Bununla, çocuk ile babası arasında bir hısımlık (nesep) bağı kurulmuş olmaz. Çocuk yine anasının soyadını taşır, babasına kanunî mirasçı olamaz. Yalnız baba çocuğa (ve anaya) karşı bazı malî edimleri (nafaka, maddî ve manevî tazminat) yerine getirmeğe mahkûm edilir.

Babalık davasının her iki çeşidi de, çocuk doğmadan önce veya çocuğun doğumundan itibaren en geç bir yıl içinde açılır. Çocuk adına davayı, mahkemece tayin olunacak bir kayyım açar. Bu halde, bir yıllık süre, kayyımın tayin edildiği tarihten başlar.

● *Babalık karinesi* (Bk. KARİNE). Evlilik dışı çocuğun doğumundan geriye doğru 300 gün ile 180. gün arasında (kritik devre), davalı erkek ile ananın cinsî münasebette bulundukları ispat edilirse, davalı, çocuğun babası sayılır. Bu karine, kanunun azamî gebelik süresi olarak 300, asgarî süre olarak ise 180 günü esas almış olmasına dayanır. Davalı, meselâ cinsî münasebet zamanında kısır olması sebebiyle veya kan muayenesi yoluyle kendisinin baba olmasının imkânsız olduğunu yahut ananın kritik devrede iffetsiz bir hayat sürdüğünü, nihayet kendisinin babalığı hakkında ciddî şüpheler uyandıracak

Cihad BABAN

Hüseyin Şükrü BABAN

BABANZADE MUSTAFA ZİHNİ PAŞA

BABA TAHİR
(Belediye kütüphanesi, İst.)

olayları (meselâ ananın kritik devrede bir başka erkekle de cinsî münasebette bulunduğunu) ispat ederek babalık karinesini çürütebilir. (M)

Babalık, Konya'da yayımlanmış günlük gazete (1910-1952, 7 952 sayı). İmtiyaz sahibi Yusuf Mazhar, ilk sorumlu müdürü Ahıbabazade Yusuf Ziya. İlkin haftada iki-üç defa çıkarken, sonraları günlük oldu. 1917'de *Türk Sözü* adını aldı, bir yıl bu adla çıktı. 1918 Kasımında gene eski adıyle çıkmağa başladı. Bu sırada başyazarı Süleyman Necati idi. Kurtuluş savaşı yıllarında günlük yayımlanmağa başladı. Daha sonra gün aşırı basıldı. Millî Mücadele'yi bütün gücüyle destekledi. Süreyya Sami (Berkem), Server Rıfat (İskit), Ekrem Reşat, Saffet (Gürol) gibi yazarlar yazı kadrosundaydı. Millî kütüphanede eksik bir koleksiyonu vardır. (M)

Babam Abdülhamid, Ayşe* Osmanoğlu tarafından yazılan Abdülhamid'e ait hatıralar kitabı (1960). Önce bir kısmı *Hayat* dergisinde yayımlanan hatıralar kitap halinde bütünlendi. Ayşe Osmanoğlu bu kitapta, Abdülhamid II ile beraber Yıldız sarayındaki hayatı, Meşrutiyet devrini, Selânik'teki sürgün hayatını, İstanbul'a dönüşü, Beylerbeyi sarayındaki ikinci sürgün günlerini ve Abdülhamid II'nin zevcelerini ve çocuklarını anlatıyor. (M)

BABAN (Ahmet Naim), türk ilim adamı (Bağdat 1872-İstanbul 1934). Galatasaray lisesinden, Mülkiye'den mezundur. İlk görevi Hariciye nezaretinde Tahrirat kalemindedir. Aynı zamanda Galatasaray lisesinde Arapça öğretmeniydi. Servetifünun dergisinde *Bedaii Arap* başlığıyle Arapçadan seçme tercümeler yaptı. Meşrutiyetin ilânından sonra Maarif nezaretinde Yüksek Tedrisat Genel müdürlüğüne geçti. Telif-tercüme dairesi üyeliklerinde bulundu. Sonra, Dârülfünun felsefe muallimliğine getirildi. Bir aralık da Dârülfünun Umum müdürlüğü görevini (rektörlük) yaptı. Birinci Dünya savaşından sonra mütareke sırasında Âyan üyeliğine tayin edildi (1919). Cumhuriyetin ilânıyle Âyan meclisi lağvedilince yeniden Dârülfünun kürsüsüne döndü. 1933'te Üniversitenin kurulması ile müderrislikten emekliye ayrıldı. Galatasarayda hoca iken arapça gramer niteliğinde *Temrinat* adlı bir eser yayımladı. Dârülfünun'da iken de *Felsefe Dersleri* ve *İlm-ün-nefs* adlı tercümeleri yaptı. Ayrıca *Sahih-i Buharî*'yi ve Paul Jaret'nin *Felsefe İlim midir?* adlı kitabını dilimize çevirdi. (M)

BABAN (Cihad), türk gazetecisi ve siyaset adamı (İstanbul 1911). Galatasaray lisesini, İstanbul Hukuk fakültesini (1934) bitirdi. *Son Posta, Doğu* (Erzurum), *Yeni Sabah, Cumhuriyet, Tasviriefkâr, Tercüman, Ulus* gazetelerinde muhabirlikten başyazarlığa kadar çeşitli görevlerde bulundu, kurucu ve ortak oldu. 1946, 1950 ve 1954 seçimlerinde D.P. milletvekili seçildi. Kurucu meclis üyesi, Millî Birlik iktidarının Basın Yayın ve Turizm bakanı (1960-1961) ve C.H.P. milletvekili (1961-1965) oldu. Yayımlanan kitapları: *Hitler ve Nasyonal Sosyalizm* (1933), *Yüzyılın Büyük Kavgası Çin-Rus Anlaşmazlığı* (1968); *Adenauer* (1968), *Ho-Şi-Minh* (1968). Bazı romanlar ve biyografiler tercüme etti. (M)

BABAN (Hüseyin Şükrü), türk iktisat profesörü ve gazeteci (Bağdat 1890). Galatasaray lisesinde, sonra Paris Hukuk fakültesinde, Siyasî İlimler okulunda okudu. İlk görevini Matbuat Genel müdürlüğünde aldı. Kısa bir süre sonra Mısır Fevkalâde Komiserliği sekreteri olarak Kahire'ye gitti, orada esasen boş olan Fevkalâde Komiserliğe vekâlet ederek Misyon şefliği yaptı. Birinci Dünya savaşı başlarken, İngilizler tarafından Mısır'dan çıkarıldı. Brestlitovsk barışından sonra Moskova'ya gönderilen heyetle birlikte savaş sonuna kadar (1918) orada kaldı. Mütarekeden sonra, kısa bir süre Dahiliye Nezareti Özel Kalem müdürlüğünde bulundu. İstanbul'da *Tercümanı Hakikat* gazetesi sahip ve başyazarlığını yaptı (1944'e kadar). 1926'da Mülkiye Mektebi İktisat Doktrinleri ve Sosyal Ekonomi kürsülerine, seçim yoluyle geldi. Altı yıl kadar bu müessesede müdürlük, bir buçuk yıl da Ankara'da Yüksek Tedrisat Genel müdürlüğü yaptı. Dârülfünun ilga edilince yeni Üniversitede Hukuk fakültesi, İktisat Doktrinleri ve İktisat kürsüleri Ordinaryüs profesörlüğüne getirildi (1933). İktisat fakültesinin kuruluşuyle (1936) bu fakülte kadrosuna aynı görevlerle nakledildi ve 1959 yılına kadar bu görevde kaldı. Ayrıca Yüksek İktisat ve Ticaret mektebinde doktrin profesörlüğü ve bir buçuk yıl kadar da müdürlük yaptı.

Gazetecilik hayatına *İkdam* gazetesinde tiyatro tenkitçiliğine dair makalelerle başladı, sonra da, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit Yalçın ve Hüseyin Kâzım Beyin ortaklaşa kurdukları *Tanin* gazetesinin kadrosuna girdi. 1909-1913 Arasında Paris'te tahsilde bulunduğu sırada, gazetenin Fransa muhabirliğini yaptı ve bu münasebetle seri halinde *Paris Mektupları* yazdı. Yazı hayatına hemen hiç ara vermedi ve sırasıyle, *İkdam, Yeni Sabah,* gazetelerinde dış politikaya dair yazılar ve baş makaleler yazdı. *Yeni Sabah*'ın kapanması üzerine *Olaylara Tercüman* gazetesinin dış politika sütununu işgal etti. Bazı tercümeleri yanında, *Ekonomi Doktrinleri, İçtimaî İktisat, İktisat Prensipleri* adlı eserleri ve çeşitli dergilerde sayısız siyasî ve iktisadî makaleleri yayımlandı. (M)

BABAN (İsmail Hakkı), türk yazarı, siyaset ve ilim adamı (Bağdat 1876-İstanbul 1913). Babanzade* Mustafa Zihni Paşanın oğlu, Ahmet Naim ve Prof. Şükrü Baban'ın kardeşi. Galatasaray sultanîsini bitirdi. Mülkiye'den mezun olacağı sırada, Abdülhamid'in okuttuğu mevlidin şekerini yemedikleri için, bazı sınıf arkadaşları (Sırrı Bellioğlu ve eski ittihatçılardan İhsan Namık Poroy) ile birlikte, mektepten çıkarıldı. Ahmed Cevdet'in *İkdam* gazetesinde Abdullah Zühtü ile beraber gazeteciliğe başladı. Meşrutiyet ilân edilince Hüseyin Cevdet Yalçın ile *Tanin* gazetesine geçti; dış politika yazıları ve meclis müzakerelerine dair yorumlarıyle dikkati çekti. Önce Bağdat milletvekili (1908), sonra Hakkı Paşa kabinesinde Maarif nazırı oldu (1910). Meclis feshedilince (1ocak 1911), Meclisi Divanî'ye milletvekili olarak katıldı (1912). Bu sırada yazarlığa devam etti, aynı zamanda Mülkiye'de hukuku esasiye dersleri verdi. Bir Irak seyahati dolayısıyle, osmanlı idaresi teşkilâtının ıslahı hakkında yazdığı makaleler, dış basında yankılar yarattı. Bu makaleleri *Irak Mektupları* adı altında topladı. Ali Reşat Bey ile birlikte o zamanın pek alevli olaylarından biri olan Dreyfüs meselesi hakkında yazdığı kitapta (*Dreyfüs Meselesi*) antisemitizmin sebeplerini anlattı. *Hukuk-ı Esasiye* adlı ders kitabı bugün bile baş vurulan eserlerden biridir. (M)

BABA NAKKAŞ (asıl adı **Mehmed ibn Şeyh Bayezid**), türk nakkaşı (XV. yy.). Fatih Sultan Mehmed'in ve Bayezid II'nin musahibi ve baş nakkaşı oldu. Fatih kendisine Çatalca yakınlarında Kutlubey köyünü arpalık olarak verdi (1465). Baba Nakkaş da burada bir cami yaptırdı (1475). Evliya Çelebi'ye göre Eskisaray'ın kapı sağçağı ve Yenisaray'daki Bayezid II'nin divanhane kubbesinin nakışlarını yaptı. (M)

BABA NİMETULLAH, XV. yüzyıl türk bilgini (Nahcivan, ?-Akşehir 1496). Nakşibendî tarikatı büyüklerinden. Azerbaycan'da okudu. Anadolu'ya gelerek Akşehir'de yerleşti. Başlıca eserleri: *Fevatih-ül-İlâhiye ve'l-Mefatih-ül-Gaybiye* (İlâhî Başlangıçlar ve Gizli Olan Şeylerin Anahtarları; tefsir kitabı, 2 c.); *Gülşen-i Raz*'a farsça şerh; Muhidini Arabî'nin *Fusus-ul-Hikem*'ine ve *Tefsir-i Kadi* adlı eserlere yaptığı ekler, tasavvufla ilgili *Hidayet-ül-İhvan* (Kardeşlere Yol Gösterme) ve *Risalet-ül-Vücud* adlı risalesi. (M)

BABANLAR veya **BABANZADELER,** XVII. yüzyıl ikinci yarısında Baba Süleyman ile başlayan ünlü aile. Uzun yıllar kendi kurdukları ocağın mutasarrıflığını yaptılar. İlk hükûmet merkezleri Kala Çuvalan'dı. Baban ocağını ilk defa Fatih Ahmed adında birinin kurduğu, daha sonra zaptedilen civar kazaların idaresinin Süleyman Beye verildiği söylenir (1669 ?). Daha sonra sırayle kardeşleri ve onların oğulları ocağın mutasarrıflığını yaptılar. Baban büyükleri arasındaki rekabet ve geçimsizlik, sonunda ocağın kaldırılmasına sebep oldu. Aile fertleri etrafa dağıldı.

XVIII. yüzyılda Abdurrahman Paşanın oğlu İbrahim Paşa Süleymaniye adıyle yeni bir şehir kurdu (1783). Fakat daha sonraları hanedanın başında bulunan Ahmed Paşanın Koi yakınlarında Bağdatlı Necip Paşaya yenilmesiyle bağımsızlıklarını kaybettiler (1830-1847). Süleymaniye'de eski Baban hanedanından birçok torun bulunmaktaysa da sadece Süleyman Paşanın ve İbrahim Paşanın torunlarına değerli topraklar miras kaldı.

Babanlardan birçoğu avukatlık mesleğinde ün yaptı, ayrıca yüksek mevkilerde bulunan ve Irak hükûmetinde bakanlık yapanlar da vardır. (M)

BABANZADE MUSTAFA ZİHNİ PAŞA, türk idarecisi ve fikir adamı (İstanbul 1848 - 1929). Midhat Paşanın Bağdat valiliği zamanında ona mühürdarlık (özel kalem müdürlüğü) yaparak idare hayatına girdi; sırasıyle Irak'ta, Yemen'de, Doğu Anadolu'da, Şam Trablus'unda, Antalya'da, Bolu'da mutasarrıflıklarda bulundu; sonra da Yanya, Adana, Hicaz gibi vilâyetlerde valilik yaptı. Yanya'da iken Balkan harbine yakın günlerde Sadarete (Başbakanlığa) yolladığı bir mesajda, harbe girilmemesini, çünkü osmanlı ordusunun durumunun memleketi zafere ulaştırmaya uygun olmadığını bildirdi. Bu uyarma, iktidarın hiç hoşuna gitmedi. Latin harflerini kullanmak isteyen Arnavutlara karşı İttihat hükûmeti tarafından askerî sevkiyat yapıldığı ve Kuzey Arnavutluk ateş içinde kıvrandığı sırada Güney Yanya'da vali olarak bulunan Mustafa Zihni Paşa latin harflerinin kullanılmasına engel olmayacağını ilgililere bildirdi. Bu bildiri üzerine ayaklanma ve direnme için bir imkân kalmayınca ateş güneye sıçramadı. Bolu'daki mutasarrıflığı sırasında Hilâfetin osmanlı hanedanına devredilmiş olmasının tarihî bir realite olmadığı yolunda bir eser yazdığı haber alınarak Kastamonu'ya sürüldü ve orada ikibuçuk yıl sürgün hayatı yaşadı. *İslâmda Hilâfet, Kuvayı Maneviye, İlim ve İslâm, Tevsii Mezuniyet* adlı eserleri vardır. Ahmed Naim, İsmail Hakkı, Hüseyin Şükrü Baban'ın babasıdır. (M)

BABA ORUÇ. Bk. ORUÇ REİS.

BABA PAŞA (İbrahim Ağa) **Pehlivan,** âyanlıktan yetişme türk veziri (Yozgat 1766-Karlı-ili 1820). Gönüllü olarak katıldığı Osmanlı-Rus savaşında (1787) gösterdiği kahramanlıklarla tanındı. Alo (Ali) Paşa ile birlikte, Anadolu'da Karaosmanoğlu'na, Rumeli'de Dağlı eşkiyasına ve özellikle Pazvandoğlu ile Tirsinikiioğlu İsmail Ağaya karşı savaştı. Alo Paşanın ölümü üzerine, İsmail Ağa ile anlaştı ve onun yardımıyle hassa silâhşoru, sonra kapıcıbaşılık payesiyle Deliorman kazasına tayin olundu. 1805'te Dobruca âyanlığına getirildi. 1806'da, Alemdar Mustafa Paşa ordusunda görev aldı ve İsmail kalesini Ruslara karşı korudu. 1809'da Silistre yakınındaki Tatariç savaşında gösterdiği başarıya karşılık, kendisine vezirlik verildi ve Rakka valiliğine gönderildi. Bu tarihten sonra halk arasında *Baba Paşa* diye meşhur oldu. 1810'da, Hacıoğlu Pazarcığı savaşında, yaralı olarak Ruslara esir düştü; üç yıl Moskova'da kaldı. 1813'te İstanbul'a döndü. Mahmud II'nin emriyle Sivas, Erzurum, Çıldır ve Diyarbakır valiliklerinde bulundu. Tepedelenli Ali Paşa ile yapılan savaşlar sırasında hastalanarak öldü. (→ Bibliyo.) [M]

BAB ARSLAN. Bk. ARSLAN BABA.

BABA TAHİR, türk gazeteci ve yazarı (? - 1864 - İstanbul 1909). Mutlakiyet devrinin jurnalcilerinden. *Malûmat* ve *Servet* dergilerini çıkardı. Matbaasında o devirde yasak sayılan evrak basıp, Mısır'dan geliyor diye Abdülhamid II'ye gönderdi. İtalya'dan hakkâk getirerek taklit nişan ve beratlarını basıp Avrupalılara sattı. Bunları öğrenen Abdülhamid II, onu İstanbul'dan sürdürdü. İkinci Meşrutiyette affedilerek geri geldi. (M)

BABA TAHİR URYAN, iranlı mutasavvıf ve şair (? 938-Hemedan 1010). Hayatı Hemedan ve Luristan'da geçti. Şiirlerinde, bir derviş hayatı sürdüğünü, yersiz yurtsuz bir halde yaşadığını, daima ıstırap içinde olduğunu anlatır. Ehlihak tarikatına mensup olan Baba Tahir hakikî sufî felsefesine bağlıdır. Sufilik hakkındaki düşüncelerini *El-Kelimat-ül-Kısar* (Kısa Sözler) adlı eserin-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

de vecizeler halinde açıklar. Bu kitabı sufîler arasında çok tutunmuştur. Veliliği ve kerametleri hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bazı mecmualardan toplanan şiirleri *Divan* (1927) adıyle yayımlandı. Şiirlerinde, bulunduğu bölgenin lehçesini kullandı. Şiirlerinin çoğu lirik ve tasavvufîdir. (M)

BABATORUN, eski adı **Bab-ı Torun,** Akdeniz bölgesinde Hatay ilinin Altınözü ilçesinde bucak; toprakları Âsi ırmağı vâdisiyle Suriye'den ayrılır; 9 213 nüf.; 11 köy. Bucak merkezi Altınözü'ne 6, Antakya'ya 29 km uzaklıktaki Babatorun köyünde (598 nüf.) bulunur. (M)

BABAYAN çoğl. i. (fars. *bâbâ*'dan *bâbâyân*). *Esk.* Babalar, tarikat babaları, şeyhler, bektaşî şeyhleri. (M)

BABAYANÎ sıf. (*bâbâ* ve fars. *-yâne*, gibi'den *bâbâyâne*, dervişcesine, derviş gibi'den bozularak *bâbâyânî*). Gösterişsiz, özentisiz, kalenderce: *Sırtında atkısı, başında çatkısı, babayanî bir hatun* (B. Felek). Yaşlı ve vekarlı bir adama yakışır biçimde olan: *Ne şen, ne babayanî bir delikanlıydı* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Babayanî tavır*, babaca, kalenderce, vekarlı, yaşlılara yakışır şekilde: *... daha babayanî bir tavır takınarak devam ediyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Babayanî kıyafet*, yaşlılara yakışır şekilde; gösterişsiz, hattâ biraz ihmalkâr: *Babayanî çarşafıma, sımsıkı kapalı peçeme rağmen kılıksız birtakım erkekler peşime takılmağa, söz atmağa başlamışlardı* (R. N. Güntekin). [M]

BABAYEVSKİ (Semyon Petroviç), sovyet romancısı (Kuban 1909). *Yeryüzünde Bir Işık* (1949-1950) adlı eserinde, İkinci Dünya savaşından sonra bir kolhoz köyünün yeniden kuruluşunu anlatır. — Yeni romanları: *Kızkardeşler* (1958), *Doğum Yeri* (1963). [L]

BABAYİĞİT bls. sıf. ve i. Güçlü kuvvetli, korkusuz [kimse]: *Kapılardan sığmaz bir babayiğit ki, bakmıya kıyılmaz* (K. Tahir). ‖ Mert, özü sözü bir: *Kendini göz göre göre ocakta yaktıracak babayiğit kadın nerede* (R. N. Güntekin).

◆ **Babayiğitlik** bls. i. Babayiğitçe davranış, yiğitlik: *Fakat gene o biçim erkek teşkilâtlarında olduğu gibi kendilerine mahsus babayiğitlik, namus ölçüleri de vardı* (H. E. Adıvar). [M]

Babayiğit (*The Playboy of the Western World*). John-Millington Synge'in üç perdelik komedisi. 1907'de, Dublin'de temsil edildi. Christy Mahon, zorba ve sarhoş bir ihtiyar olan babasını öldürür, daha doğrusu öldürdüğünü sanır. Bir akşam uğradığı İrlanda kıyılarındaki bir köyde bu yüzden hayranlık uyandırır. Ancak, bir şenlik sırasında, sadece yaralanmış olan babası çıkagelir ve Mahon halkın gözünden düşer. Yeniden göze girmek için tekrar babasına saldırırsa da, bu defa köylüler galeyana gelerek katili asmak isterler. Yaman ve inatçı baba, yine canlanarak oğlunu kurtarır ve alıp götürür. Ama bundan böyle, zamanla kişiliğini bulan oğluna boyun eğecektir.

Törelerin anlatılışındaki çekicilik, konuşmalardaki lirizm ve içtenlik, kaba şakalardan şiir coşkunluğuna yükselen bu oyuna apayrı bir tat verir. (L)

BABAYTZYS veya **PAPATZES** (703 sıraları), bizans kaynaklarında geçen hazar türk büyüğü. Macar türkoloğu A. Vámbéry'ye göre bu kelime türkçede «babacık» anlamına gelir. (M)

BABBAGE (Charles), ingiliz matematikçisi (Teignmouth 1792-Londra 1871). Cambridge üniversitesinde profesör. Ömrü boyunca, biri diferansiyel, diğeri analitik iki makine yapmağa çalıştı. O zaman için çok ileri birer buluş olan bu makineler karmaşıklıkları dolayısıyle gerçekleştirilemedi. Babbage'ın *Economy of Machinery and Manufactures* (Makine ve İmalât Ekonomisi) [1832] adlı bir eseri vardır. (L)

BABBAR veya **UTU.** Mit. M.Ö. III. bin yılı Mezopotamya Tanrılar panteonunda yer alan «Güneş tanrısı». Haksızlık ve zulüm yapanları cezalandırırdı. Sembolü, dört kollu bir yıldız ile süslü bir güneş kursudur. Çocukları olan «Kittu» ve «Meşarru» adalet ve hak kavramlarını ifade ederler. M.Ö. I. binyılda Asur ve Hititlerde, Şamaş adıyle bilinir. (M)

BABBİTT, A.B.D.'de (Minnesota), yer. Duluth'un kuzeyinde takonit üretimi ve maden filizi zenginleştirilmesi. (L)

Babbitt, Sinclair Lewis'in romanı (1922). Yergiye geniş ölçüde yer veren bu kitapta yazar, George F. Babbitt adında bir tip yaratır. Bir emlâk bürosunda müdür olan Babbitt içki yasağına rastlayan refah günlerinin örnek bir orta halli amerikan yurttaşıdır. Sinclair Lewis'in bu romanı, bir suçlamadan çok, bir uyarma niteliği taşır. *Babbitt* ismi halk diline mal olmuştur ve amerikan tarihindeki belli bir dönemin özelliklerini taşıyan iş adamı tipini belirtmek için kullanılır. (L)

Babcock ameliyatı, makat büzgenkasını alıkoymak ve kalın bağırsağı aşağı çekmek suretiyle gödenbağırsağının karın ve kasık yoluyle kesilip çıkarılması. (L)

BÂBEK (?-838), halife Memun zamanında Azerbaycan'da arap hâkimiyetine karşı yapılan dinî-siyasî Hurremiye hareketinin başıdır. Bâbek'in gençlik hayatına ve kimliğine dair kesin bir bilgi yoktur. Tebriz çevresinde çobanlık yapıyordu. Hurremîlerin şefi Cavidan onda büyük istidat gördü ve yanına alarak yetiştirdi. Cavidan ölünce, rivayete göre onun karısıyle evlendi. Kadın Hurremîlere, «Cavidan'ın ruhu Bâbek'te yaşıyor», diye telkin etti ve genç adam Hurremîlerin başkanı oldu. 816'da Bezz kalesi çevresindeki müslüman ahaliye karşı isyan ederek harekete geçti. Başlangıçta hareketinin önemsiz sayılmasından faydalanan Bâbek, Bezz şehrini tahkim ederek taraftarlarının sayısını çoğalttı. Memun'un gönderdiği birlikleri birbiri arkasından mağlûp etti ve nüfuz sahasını güneye doğru hayli genişletti. Mutasım halife olduğu zaman devlet için en büyük tehlikeyi teşkil ediyordu. Yeni halife 835 yılı ortalarında Afşın'ı, kuvvetli bir orduyle Bâbek isyanını bastırmağa memur etti. Merkezden devamlı bir surette takviye alan Afşın iki yıldan fazla Bâbek ve maiyetindeki kuvvetlerle uğraştı. Birçok kanlı savaştan sonra Bâbek esir edilerek Samarra'ya getirildi ve işkenceyle öldürüldü. Yirmi yıllık mücadele hayatında son derece iradeli, cesur ve azimkâr olarak görülmektedir. İdare merkezi olan Bezz şehrinde bir hükümdar hayatı yaşardı. Ölümünden sonra taraftarları dağıldı. (M)

BÂBEKİYE. Bk. HURREMİYE.

BABEL (İssaak Emmanuiloviç), sovyet yazarı (Odessa 1894-1941'de idam edildi). İğneleyici küçük hikâyeler yazdı: *Kızıl Suvariler* (Konarmiya) [1926], *Yevreyskie Rasskazi* (Yahudi Hikâyeleri) [1927]. Bu eserlerde, iç savaş olayları ile musevî küçük burjuvaların yaşayışı anlatılır. (L)

BABELON (Ernest), fransız arkeologu ve eski para uzmanı (Haute-Marne'da Sarrey, 1854-Paris 1924). Paris Millî Kütüphanesi Madalyalar dairesi müdürü, Fransa enstitüsü üyesi. Eski paralar ve madalyalar üstüne birçok eser yazdı. (L)

BABELON (Jean), fransız tarihçisi ve sanat yazarı, eski para ve madalya uzmanı (Paris 1889). Ernest Babelon'un oğlu. Paris Millî Kütüphanesi Madalyalar dairesi müdürü. Madalyalar ve eski paralar üstüne eserlerinden başka, İspanyol Amerikası'nın tarihi ve sanat tarihi üstüne kitapları vardır. (L)

BABELSBERG, Potsdam'da (Doğu Almanya) bucak. Wilhelm I yazın burada kalırdı. Alman sinema sanayiinin eski merkezi. Çeşitli sanayi. (L)

BABENBERG ailesi, Franken asıllı aile, adını Kuşçu Heinrich'in kayınbiraderi Nordgau (Regensburg'un kuzeyindeki bölge) margrafı Heinrich tarafından yaptırılan Babenberg şatosundan alır. IX. yy. sonlarından itibaren kuvvet kazanan aile, imparator Otto II'nin, Leopold I'i, sonradan Avusturya adını alan Doğu Marklığına tayin etmesinden sonra daha da nüfuz kazandı (976). Ailenin en önemli üyeleri şunlardır: LEOPOLD I *Ünlü* (öl. 994). Macarlardan Viyana bölgesini aldı; LEOPOLD II *Güzel* (öl. 1095), Bohemyalılara başarıyle karşı koydu; — LEOPOLD III *Sofu* (1073 - 1136), 1096'dan 1136'ya kadar margraf. İmparator Heinrich IV'ün kızı ve Friedrich von Hohenstaufen'in dul karısı Agnes ile evlendi. 1485'te azizler listesine alındı; — LEOPOLD IV (1136-1141), Welf Heinrich'in tahttan indirilmesi üzerine, üvey kardeşi imparator Konrad III'ten Bavyera dükalığını aldı (1138); — HEİNRİCH II *Jasomirgott* (1141-1177), öncekinin kardeşi. Bavyera'nın Welf'lere geri verilmesi karşılığında unvanını verasetle başkasına bırakan ilk Avusturya dükası oldu (1156); — LEOPOLD V (1157-öl. 1194), 1177'de Avusturya dükü unvanını aldı, Steiermark'ı elde etti (1192). Akkâ önünde (Üçüncü Haçlı seferi) kendisine hakaret eden Arslanyürekli Richard'ı dönüşte esir alarak imparator Heinrich IV'e teslim etti; — LEOPOLD VI *Şanlı* (1198-1230), Welf Otto IV von Braunschweig'e karşı Hohenstaufen Philipp ile birleşti. Friedrich II'nin kızıyle evlendi ve İmparatorluk naipliğine atandı. Birçok defa haçlı seferine katıldı. Fransa'da Albi'lilerle, İspanya'da Magriplılarla savaştı ve iki defa Filistin'e gitti. Krain'ın bir kısmını aldı; — FRİEDRİCH II *Kavgacı* (öl. 1246), Macarlarla Bohemyalılara karşı savaştı. Babası imparator Friedrich II'ye başkaldıran Roma kralı Enrico VII'yi desteklediği için bütün hakları elinden alındı, Viyana'yı kaybetti ve memleketten kovuldu (1237). Friedrich II ile barışarak, düşmanlarına karşı onunla birleşti; Avusturya'nın verasete dayanan bir krallık haline getirilmesi vaadiyle buraları tekrar ele geçirdi. Fakat Macarlara karşı yapılan bir seferde öldürüldü. Hiç bir evlât bırakmadığından, Babenberg ailesi kendisiyle birlikte son buldu. (L)

BABESİDAE i. Zool. Birhücreli canlılar üst familyası. Bu familyadaki birhücrelilerin yakınlıkları pek belirli değildir. Omurgalıların, özellikle memelilerin alyuvarlarında asalak yaşarlar.

— ANSİKL. *Babesidae*, bütün dünyada yaygın olan, fakat tropikal bölgelerde daha çok etkileri görülen *babeziyoz* ile *teleriyoz*, *anaplasmoz* gibi hastalıkların meydana getirir. Sakırgalarla geçen bu mikroplar salgın halinde kırıma yol açar veya zayıf hayvanlarda başka hastalıkların baş göstermesini kolaylaştırır. (L)

BABEŞ (Victor), romanyalı hekim ve bakteriyolog (Viyana 1854-Bükreş 1936). Bükreş Tıp fakültesine profesör ve kendi kurduğu Patoloji ve Bakteriyoloji enstitüsüne müdür oldu. Ruam basilini ilk defa tanımlayan odur (1881). Şarbon mikrobunun mide içderisinden, cüzzam mikrobunun deriden, verem mikrobunun bademcik içderisinden girdiğini ispatladı (1888). Büyükbaş hayvanların kan yuvarları asalakları (babeziyoz veya piroplazmoz), bağışık hayvanların kanındaki bağışıklık sebeplerini buldu. (L)

BABEUF (François Noel, **Gracchus** da denir), fransız nazariyeci ve devrimcisi (Saint-Quentin 1760-Vendôme 1797). Noyon'da kadastro memuru, sonra Roye'da toprak komisyonu üyesi oldu. 1787'de hükûmete geniş bir vergi reformu planı sunmak üzere Paris'e gitti. Bunu 1790'da *Cadastre Perpétuel* (Sonsuz Kadastro) adlı bir broşürde açıkladı ise de bir sonuç alamadı. Kısa ömürlü, yurtseverliği dile getiren bir gazete çıkardı. 1792'de Somme genel meclisine seçildi, Montdidier kazasında idarî bölüm yönetmeni oldu. Bu sırada sahtekârlık suçundan, gıyaben mahkûm edildiyse de, yargıtay hükmü bozdu. Babeuf, 27 temmuz 1794 o-

Babıâli kalemi
(XVII. yy. gravürü, İstanbul)

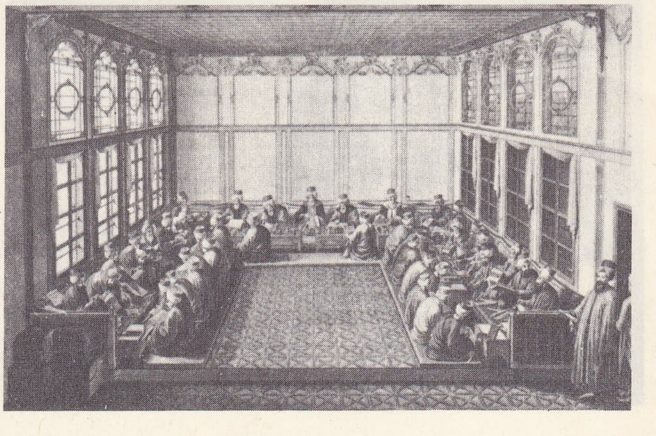

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

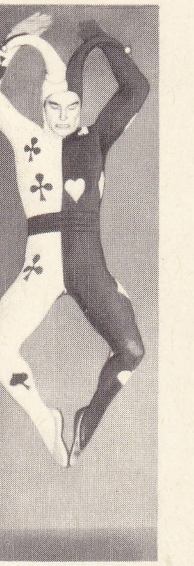

Jean BABİLÉE
Jeannine Charrat'nın «İskambil Oyunu» balesinde Stravinski'nin müziğiyle

layından sonra Paris'e yerleşti. Gracchus Babeuf imzasıyle çıkardığı *le Tribun du Peuple* gazetesinde kişi mülkiyetinin kaldırılmasını ve «Eşitler cumhuriyeti» ni kurmak amacıyle toprakların ortak mülkiyet esasına bağlanmasını istedi. 1796 yılında, aşırı dostları Darthé ve Buonarotti ile birlikte Directoire'ı devirmek ve yeni rejimi kurmak amacıyle, kendi komünist taraftarlarından başka, birçok jakoben ve eski terörcüyü de içine alan gizli bir teşkilât kurdular. Bu teşkilât, orduda ve polis kuvvetleri arasında da birçok taraftar bulmuştur. Bu, «Eşitlerin komplosu» idi. Mayıs 1796'da Grisel adında birinin ihbarı üzerine, komplocular yakalandı. Babeuf ile Darthé bir yıl sonra, 26 mayıs 1797'de Vendôme'da ölüm cezasına mahkûm oldular ve ertesi gün, Babeuf'ün başarısız intihar teşebbüsünden sonra, giyotinde can verdiler. Bu ara, Babeuf'çüler Grenelle garnizon birliklerini ayaklandırmağa çalıştılarsa da başarı elde edemediler, aralarından otuzu tutuklanarak kurşuna dizildi. (Bk. BABEUF'ÇÜLÜK.) [→ Bibliyo.] (L)

BABEUF'çülük i. Babeuf ve çömezlerinin doktrini.

— ANSİKL. Babeuf'ün doktrini *Le Manifeste des Égaux*'da (Eşitlerin Bildirisi) özetlenmiştir. Bu eser, devrimci «yakarış» larında babeuf'çülüğün propagandasını yapan Sylvain Maréchal'ın kaleminden çıkmıştır. «Her insan, ihtiyaçlarını karşılamak ve tabiatın tüm zenginliklerinden yararlanmak konusunda eşit haklara sahiptir. Toplum bu eşitliği sağlamlaştırmalıdır.» Babeuf, çalışma zorunluğunun herkese uygulanması üzerinde ısrarla durur. Gelirler eşit olmalıdır, çünkü «yetenek ve ustalık üstünlüğü boş bir hayaldir». «Zenginliklere ortaklaşa sahip olunmalıdır; toprak kimsenin değildir, ürünler herkesindir.» Çiftçi toprağını işleyecek ve ürününü ortak depoya verecektir. Hükûmet eşitliği sağlamak için iktisadı denetleyecek ve bu eşitlik duygusunu ortak bir eğitim güçlendirecektir; kimi lüks, kimi yoksulluk içinde olacağına, herkes aynı sadelik ve bolluğu bölüşecektir. Bu bir üretim komünizmi değil, bölüşüm komünizmidir. Babeuf'ün düşüncesi, Rousseau'nun, Mably'nin, Morelly'nin ahlâkçı komünizmine ve en ileri sonuçlarına ulaştırdığı 1789 ilkelerine dayanır: medenî ve siyasî eşitlik, sıkı bir sosyal eşitlik ile tamamlanmazsa, yalnızca sözde kalır. Öte yandan, Terör devrinde devletin iktisadî hayata müdahaleleri, Babeuf'ün bir çeşit güdümlü ekonomi anlayışına yönelmesinde rol oynadı.

Babeuf'çülüğün tarihî önemi, komünizmin ilk defa olarak bir filozofun hayali olmaktan çıkıp siyasî bir program haline gelmesidir. Kullandığı yöntem, marksçılığın yönteminin bir ön tasarısı halindeydi: sınıf kavgası kavramını aydınlığa kavuşturuyor; proletarya için «en iyi kılavuz»un menfaat olduğunu kabul ediyor ve onları bu yolla harekete geçirmeyi tasarlıyor, fakat devrimi gerçekleştirmede halka değil, başkaldıracak bir azınlığa güveniyordu. Babeuf'ün düşünceleri ölümünden sonra unutuldu, ancak 1796'dan artakalan bir fesatçı (Buonarotti) sayesinde, XIX. yüzyılın ilk yarısında toplumda düzeltme ve yenileştirmeler yapmak isteyen bazı kişilere esin kaynağı oldu. Marx, Babeuf için «ilk etkin komünist partisinin kurucusu» der. (L)

Babil kulesi
Bruegel tarafından (Viyana müzesi)

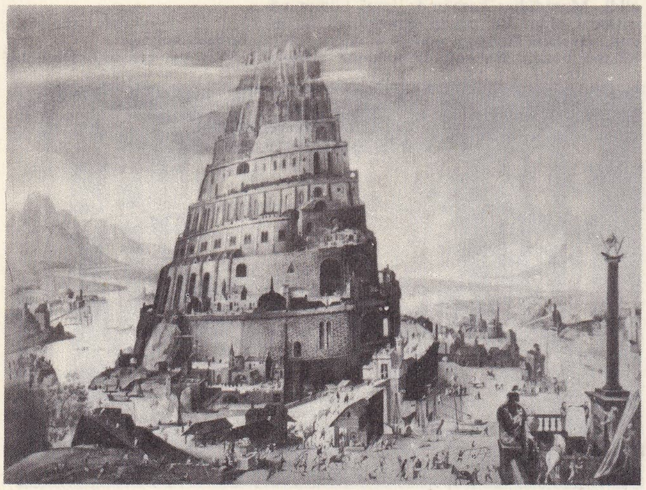

BABEZİYOZ i. (fr. *babésiose*). Alyuvarlarda asalak yaşayan *microbabesia* veya *babesiella* cinsinden mikropların yaptığı hastalık. Mikroplar, *İxodes ricinus* adlı sakırganın sokmasıyle bulaşır.

— ANSİKL. *Babeziyoz,* geviş getiren evcil hayvanlarda görülür. Had şeklinde belli başlı belirtileri ateş, hemoglobinüri ve sarılık. Müzmin şeklinde yalnız kansızlık ve yavaş zayıflama görülür. (L)

BABIÂLİ, Osmanlı devleti zamanında İstanbul'da Sadaret, Dahiliye ve Hariciye nezaretleriyle Şûrayı Devlet dairelerinin bulunduğu bina. (Mecazî olarak Osmanlı hükûmeti deyimi yerine kullanılmıştır.)

— ANSİKL. Sadrazamlar eskiden özel ikametgâhlarını resmî daire olarak kullanırlardı. Bu ikametgâhlara *kapı* denirdi. *Babıâli* «yüksek kapı» anlamındadır. *Kapı* kelimesi eskiden genellikle türk hükümdarlarının sarayı için de kullanılırdı. Daha sonra devlet işlerinin görüldüğü yer olması bakımından sadrazam konaklarına da bu ad verildi. Sonraları osmanlı devrinde sadrazam sarayına *Paşakapısı* dendi ve *kapı* kelimesi son zamanlara kadar bu anlamda kullanıldı.

Devlet işlerinin Saray'da ve Divan'da görüldüğü devirde *Paşakapısı* (sadrazam sarayı) o kadar önemli değildi; böyle olmakla birlikte sadrazam kendi sarayında haftanın belirli günlerinde bir «ikindi divanı» yapardı; fakat XVIII. yüzyıla kadar en büyük devlet dairesi, Babıâli yani Divan-ı Hümayun idi. Bu tarihten itibaren Divan-ı Hümayun yavaş yavaş önemini kaybedince devletin önemli işleri Paşakapısında görüşülmeğe başladı. XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam eden Paşakapısı deyimi sonradan «Saray-ı sadr-ı âli», «Divanhane-i Bab-ı âli» ve kısaca «Bab-ı âli» deyimiyle karşılanmağa başladı. Batıda XVIII. yüzyıldan itibaren hem Paşakapısını, hem de bütün Osmanlı hükûmetini ifade etmek için *Babıâli* (Porte, Sublime Porte, Hohe Pforte) deyimi kullanıldı. Paşakapısı, sadrazamın oturduğu semte göre değişik yerlerde bulunurdu. XVII. yüzyıl başlarından itibaren Babıâli'nin, şimdiki yerinde, Alay köşkü karşısında olduğu, bazı istisnalar dışında sadrazamların devamlı olarak burada oturdukları görülür. 1740'ta başka bir yerde olduğu anlaşılan Paşakapısı yandığı zaman yeniden onarıldı ve sonra bütün Babıâli ricali buraya nakledildi. Aynı zamanda Babıâli binasının Soğukçeşme tarafında hâlâ büyük bir kapısı vardır; buna da Babıâli denirdi. Başlangıçta harem ve selâmlık dairelerini içine alan Babıâli binasının ek olarak mutfağı, koğuşu, ahırları ve sadrazama resmî işlerinde yardımcı olanların da odaları bulunurdu. Babıâli binası 1755'teki yangında yanınca, Paşakapısı yeniden yapılıncaya kadar geçici olarak Kadırga'daki Esmasultan sarayına nakledildi. Bundan sonra bina 1808 Alemdar Mustafa Paşa vakasında yandı ve eski Valde Sultan kethüdası Yusuf Ağanın Mürekkepçiler kapısı karşısındaki konağı Paşakapısı olarak kabul edildi. İki yıl sonra Babıâli arsasına yeni binanın temeli atıldı. Babıâli üçüncü defa 1826'daki Hocapaşa yangınında yandı. Vakayı Hayriye'yi takiben Ağakapısı (Süleymaniye) geçici olarak Babıâli binası olarak kullanıldı. Mahmud II yeni bir binanın yapılmasını emretti; Alemdar vakasından ve yeniçerilerin kaldırılmasından sonra Babıâli yavaş yavaş sadrazamların oturdukları yer olmaktan çıkarak, yalnız devlet idaresinin başlıca yeri haline geldi. Babıâli'nin harem dairesi ise Tanzimat'ı takiben kaldırıldı.

Babıâli teşkilâtı 1836'da Maliye, Dahiliye, Hariciye nezaretlerinin de kurulmasıyle başka bir şekil aldı; önce tamamen sadrazamın emrinde bulunan memuriyetler bu değişiklikle sorumlu birer devlet dairesi oldu. 1838'de Kurulan (Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye» ve «Dâr-ı Şûra-yı Bab-ı âli» dikkati çeker; 1854'te bir de «Meclis-i Âli-i Tanzimat» kuruldu. 1868'de «Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye» ikiye ayrıldı: Meclis-i Vâlâ, Şûra-yı Devlet; Ahkâm-ı Adliye de sonradan Adliye nezareti olan bir meclis haline geldi. Bu devirde Babıâli deyimi Sadaret, Dahiliye, Hariciye ve Şûra-yı Devlet'i içine alır. Abdülmecid devri ve kısmen Abdülaziz devri Babıâli'nin en çok nüfuz sahibi olduğu ve yürütme organı olarak yetkinin saraydan Babıâli'ye geçtiği devirdir. Abdülhamid II devrinde ise yetkiler tekrar Babıâli'den Saray'a geçti ve Babıâli gölgede kaldı.

Babıâli son olarak 1878 ve 1911'de iki yangın hadisesi geçirdi. 1911'deki yangında binanın iki yanındaki Sadaret ve Hariciye bölümleri kurtarıldı, fakat Şûrayı Devlet ve Dahiliye nezareti bölümleri yandı. Bu son bölümler bir daha yapılmadı. Bâbıâli'nin bulunduğu bina önce Büyük Millet meclisinin İstanbul temsilciliğine verildi, sonradan Sadaret bölümü İstanbul Vilâyet konağı, Hariciye bölümü ise Defterdarlık oldu.

● *Babıâli hocası*. Babıâli'ye devam eden memurlara ders veren hocalara verilen ad.

● *Babıâli hademesi* (*Hademei Babı âsafî* de denirdi). Divanı Hümayun işlerinin Babıâli'ye nakledilerek bütün devlet hizmetlerinin oradan görülmesi üzerine, yeni sadaret kethüdası, reisülküttab, çavuşbaşı, büyük tezkireci, küçük tezkireci, beylikçi, mektupçu, âmedci, teşrifatçı, divittar, telhisçi, kethüda bey kâtibi, çavuşlar kâtibi ve gedikli kâtibi gibi görevlilere verilen ad.

● *Babıâli kalemleri*. Babıâli ricalinin âmiri olduğu dairelere verilen ad. İlk Babıâli kalemlerini Tuğrağî, Hariciye nezareti ve sonra da Dahiliye nezareti teşkil ediyordu. Sonraları Mahmud II devrinde «Dar-ı Şûrayı Babıâli» ve «Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye» ile Tanzimat'ta kurulan Meclis-i Âli de Babıâli kalemleri arasına alınmıştır.

● *Babıâli kâtipleri*. Babıâli'nin çeşitli kalemlerinde çalışanlara verilen ad. Tanzimat'a kadar Osmanlı imparatorluğunda devlet personeli doğrudan doğruya devlet dairelerinden yetiştirilirdi. Babıâli'nin çeşitli kalemlerine alınan kâtip namzetleri yıllarca burada çalışırlar, sonunda devlet memurluğuna kâtip olarak tayin edilirlerdi. Mahmud II saltanatının hemen hemen sonuna kadar Divan-ı Hümayun kâtiplerinin âmirliğini reisülküttap yapmıştır.

● *Babıâli ricali*. Babıâli kalem âmirlerinin ortak adı. İlk Babıâli ricalini nişancı, reisülküttap daha sonra da Sadaret kethüdası ve çavuş teşkil ediyordu. Sonraları Mahmud II devrinde «Dar-ı Şûra-yı Babıâli» ve «Meclis-i Vâla-yı Ahkâm-ı Adliye» ile Tanzimat'ta kurulan «Meclis-i Âli-i Tanzimat» da Babıâliye alınmış ve bu meclislerin üyeleri de Babıâli ricalinden sayılmıştır.

● *Babıâli tercümanı*. Babıâli'nin yüksek memuriyetlerinden birinin adı. Görevi reisülküttabın yabancı devlet elçileriyle görüşmesi sırasında tercümanlık etmekti. (M)

Babıâli baskını, İttihat ve Terakki Fırkası tarafından yapılmış hükûmet darbesi (23 ocak 1913). Osmanlı devleti Balkan savaşlarında yenilmiş ve kısa zamanda bütün Rumeli kıtasını kaybetmişti. 1878 Berlin antlaşmasının 23. maddesine dayanan büyük devletler bir osmanlı eyaleti olan Bulgaristan'ın işlerine müdahaleye başladılar. Devrin sadrazamı, İtilâf ve Hürriyet partisi taraftarı Kâmil Paşa idi. Kâmil Paşa hükûmeti Londra konferansında kabul edilen Midye-Enez hattını sınır kabul etme eğilimindeydi. Bu arada osmanlı ordusu Kırklareli ve Lüleburgaz'da Bulgarlara yenilmiş, kabinenin durumu daha da zorlaşmıştı. İtilâf ve Hürriyet partisi taraftarları kabineyi devirip Harbiye nazırı Nâzım Paşayı sadrazam yapmağa karar verdiler. Fakat İttihat ve Terakki partisi taraftarları bu durumu gizlice öğrendiler ve diğerlerinden önce faaliyete geçtiler. Başlarında Enver ve Talât beylerin (her ikisi de sonra paşa oldu) bulunduğu 30-40 kişilik bir grup kabinenin toplantı halinde bulunduğu Babıâli'ye bir baskın yaptılar. Nâzım Paşa ile yaveri Kıbrıslı Tevfik vurularak öldürüldü. Sadrazam Kâmil Paşa istifaya zorlandı ve İttihat ve Terakki partisi taraftarı Mahmud Şevket Paşanın sadarete geçmesi böylece sağlandı. (M)

Babıhümayun, Topkapı sarayının Ayasofya'ya bakan büyük dış kapısı (*Saltanat kapısı* da denir). 1459'da Fatih Sultan Mehmed tarafından sarayın saltanat kapısı olarak yaptırıldı. Buradan sarayın birinci avlusuna girilir. Büyük tören ve alaylarda giriş ve çıkış bu kapıdan yapılırdı. Divan günlerinde Divan erkânı sabah namazından sonra Babıhümayun önüne gelirler. Alkış denilen selâmlaşmadan sonra dua edilir. Babıhümayun kapıcıları tarafından kapılar a-

Foto. Bernand, Anderson (LAROUSSE)

çılır. Önce Kapıcılar kethüdası, arkasından reisülküttap ve Divan erkânı içeri girerlerdi. Babıhümayun'u, Orta kapıyle birlikte sarayın dış muhafız ocakları ve kapıcıağasının idaresindeki Kapıcılar ocağı korurlardı. Bütün sarayın korunmasına memur bostancıbaşı da nezaret ederdi.
Babıhümayun'da iç içe iki kapı vardır. Bu iki kapı arasında sağda ve solda Babıhümayun kapıcılarına mahsus odalar vardır. Kapının üstündeki köşk yıkıldıktan sonra yerine bir korkuluk konuldu.

● *Babıhümayun hazinesi* (*Taşra Saray hazinesi* de denir), saraya mensup ölmüş bir kimsenin herhangi bir sebeple, devlete geçmiş olan para ve mallarının saklandığı yer. Babıhümayun'da bulunduğu için bu adı almıştır. Haznedarbaşının nezaretinde bulunurdu. (M)

BABIKİRPAS i. İlhanlılarda ordu karargâhı. (Ulus emîrlerinin toplanıp meclis kurdukları, memleket ve askerliğe ait konuları görüştükleri «Kirpas-ı muazzam» adı verilen büyük divan çadırı ile ilgili olması gerekir.) [M]

BABİA GORA. Bk. BABİ HORA.

BABİANA i. Soğanlı süsen. Güney Afrika'da yetişir. Bazı türleri bahçecilikte değerlidir. (Süsengillerden.) [L]

BABİ HORA veya **BABİA GORA**, Polonya'da batı Beskid'lerinin bir tepesi. Çekoslovakya sınırında, Krakovi'nin güneyinde; 1 725 m. (L)

BABİL veya **BABYLON**, Irak'ta Fırat'ın doğu kıyısında eski Mezopotamya'nın en büyük şehirlerinden biri; babilli sülâlelerin idare merkezi. Bugün harabeler Kasr, Merkez, Amran İbn-Ali, İsn-il Esved ve Cumcumah adlı tepelerin üzerinde görülmektedir.
Tevrat'taki, *Babel* adı, sümerce «tanrı'nın kapısı» anlamına gelen kelimenin *Babili* şeklinde akkadca tercümesidir. Çivi yazılı metinlerde şehrin birçok takma adına rastlanmıştır. Şehrin kimin tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmemekle beraber *Babil* ısminin aslında sümerce olması şehri kuranların Sümerler olduğunu göstermektedir. İdare merkezi olarak önem kazanması I. Babil sülâlesi zamanındadır. Kutsal Kitap yazarları ve grek tarihçileri bize ancak Nabukodonosor II devrinde (M.Ö. VI.yy.) altın çağını yaşayan büyük Babil'i anlatırlar. Şehir, dörtgen bir plana göre kurulmuştur. Biri iç, diğeri dış olmak üzere 16,5 km uzunluğunda iki surla çevrilmiştir. Surların dışında bütün şehri çevreleyen geniş bir su hendeği bulunmaktadır. Şehrin doğu tarafında iki surun arasında üçüncü bir duvar daha vardır. Surların üzerinde belirli aralıklarla kuleler yer alır. Şehir biri eski, diğeri yeni olmak üzere iki kısımdan ibarettir.

Çivi yazılı metinlere göre şehrin Uraş, Zabaka, Marduk, İştar, Enlil, Sin, Adad ve Şamaş adlarını taşıyan sekiz kapısı vardır. Kazılar sonucunda bu kapılardan ancak 12 m yüksekliğindeki İştar kapısı restore edilebilmiştir. Kapının duvarları renkli tuğlalardan yapılmış hayvan tasvirleriyle süslüdür. Aslanı, boğayı ve bir ejderi gösteren bu frizlerin bir kısmı bugün İstanbul Arkeoloji müzesinin Eski şark eserleri bölümündedir. Bu kapı, arslanlarla süslü bir geçitle (30 m) dinî tören yolu'na varmaktadır. Bu yol, tanrı Marduk'un büyük tapınağı Esagila'ya giderdi. 20 m yüksekliktеki bu tapınak 550×450 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Bunun yanında 90 m'lik (ziggurat) veya Babil kulesi yükselmektedir. Antik yazarlar tarafından dünyanın yedi harikasından biri olarak gösterilen Asma Bahçeleri de Koldewey'in kazıları sonucu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca şehrin birçok kanal ve köprülerle birbirine bağlanan mahallelerden meydana gelmiş olduğu, her mahallede ayrı bir tapınak ile birkaç sunak bulunduğu bu kazılarla anlaşılmıştır. A.H. Layard'ın bulduğu Ninova'daki Asurbanipal kitaplığında ele geçen ve *Babil Şehrinin Tarihi* adını taşıyan çivi yazılı bir metinde, Babil'de. 53 büyük tapınak, 650 küçük tapınak, 360 sunak, 2 âyin yolu, 24 büyük cadde, 3 kanal'ın varlığı bildirilmektedir. Bu metin bize şehrin büyüklüğü hakkında iyi bir fikir vermektedir. Âbidevî bir aslan heykelinin bulunmasıyle ortaya çıkan Babil kalıntıları 1583'ten beri seyyahlar ve araştırıcılar tarafından incelenmiştir. İlk defa C.S. Rich (1811-1817), sonra A.H. Layard (1850) Babil'de kazı yapma işine girişmişlerdir. Büyük bir heyetle yapılan ilk çalışmalar ise Fransızlar tarafından Oppert'in idaresinde (1851-1854) yapılmıştır. Daha sonra Alman Şarkiyat cemiyeti tarafından Koldewey'in başkanlığında sistemli kazılara başlanmış (1899-1917), Birinci Dünya savaşından sonra ise Amerikalılar ve İngilizler adına çeşitli bilim kurumları tarafından kazılara devam edilmiştir.

— Ed. Babil, tutsaklık döneminin 70 yılını burada geçiren Yahudi halkı ile sık sık savaştı; Yahudiler Babil'den sefahat ve putperestlik yuvası diye söz ederler, ona «*Büyük Fahişe*» adını verirler. Protestanlar eskiden bazen Roma'ya da Babil adını verirlerdi.

— Kronoloji. *Babil cedvelleri*, İskender'in seferi sırasında Babil'de bulunduğu söylenen astronomi cedvelleri. || *Babil saatleri*, günümüze kadar gelmiş olan Babil âdeti gereğince, günün yirmi dörtte birine eşit zaman parçası.

— Leng. *Babil aramcası*. Bk. ARAMCA. || *Babil dili*. Bk. AKKAD *dili*.

◆ **Babilli** i. ve sıf. Babil şehri veya Babil ülkesiyle ilgili; bu şehirde veya bölgede oturan [kimse]. (*Eşanl.* KALDELİ.) [LM]

BABİLÉE (Jean GUTMANN, Jean — denir), fransız dansçı ve koreografı (Paris 1923). Paris operasına girdi (1941-1944), Ballets des Champs-Elysées topluluğunun baş erkek dansçısı oldu (1945-1950), 1953'te operaya döndü. 1956'da Jean Babilée topluluğunu kurdu. Dış ülkelerde de dans etti (Floransa, New York, Milano). J. Charrat'nın *İskambil Oyunu*, R. Petit'nin *Genç Adam ve Ölüm* balelerinin ilk temsilinde başrole çıktı. Kendi koreografileri arasında özellikle C. Franck'ın *Psyché* müziği üstüne düzenlediği *Amor ve Aşkı* (1948) ile *Till Eulenspiegel* (müz. R. Strauss) ünlüdür. 1955'ten sonra kendi topluluğu için yeni eserler verdi (*Üçlü Denge* [1955], *Sable, Caméléopard, La Boucle* [1956]). 1959'da tiyatroya yöneldi (J. Genêt'nin *Le Balcon* [Balkon] oyunu, 1961). *Les Loups dans la Bergerie* (Ağıldaki Kurtlar) ve *Pleins Feux sur l'Assassin* (Katile Ateş) filimleriyle sinemayı denedi. 1963'te yine dansa döndü, Hébertot tiyatrosunda, M. Béjart'ın *Yeşil Kraliçe* balesinin «Erkek» rolünü canlandırdı. Kanada televizyonunda *Hebe Şenlikleri* (müz. Rameau) [1964], fransız televizyonunda *Orpheus Cehennemde* (1966) balelerini sahneye koydu. 1965'te tiyatroda J. Le Marois'nin *La Belle Dame sans Merci* (İnsafsız Güzel) oyununda rol aldı. (L)

Babil Esareti, Yahudilerin Babilliler tarafından sürgünde tutuldukları dönem. Yahudilerin Mısırlılarla birlikte çevirdikleri entrikalar üzerine Babil kralı Nabukodonosor II, M.Ö. 597 ve 586'da Kudüs'ü ele geçirdi ve Yahudilerin büyük bir kısmını Babil'e sürdü. 538'de Keyhüsrev Babil kralı oldu ve sürgünlerin yurtlarına dönmelerine izin verdi. Küçük bir grup bu imtiyazdan yararlandı, ama çoğunluk Babil'e yerleşti ve cemaatler meydana getirdi. Babil Talmud'unu bu cemaatler hazırlamıştır. Bazen romalı katolikler de, papazların Avignon'da 70 yıl kadar (1309-1378) süren ikamet devresine «Babil esareti» adını verirler. (L)

BABİLER, Mirza Ali Muhammed Bâb'ın tarikatına mensup kişiler. Kendilerine *Ehl-i beyan* adını verirler. Çalışmalarını İran'ın çeşitli bölgelerine kadar duyurdular. Şiî halk tarafından tepkiyle karşılandılarsa da zorluklara göğüs gerdiler. Böylece babilik siyasî bir parti haline geldi. Bedeşt'te yapılan bir toplantıdan sonra Bâb'ın şeyhi Mollla Hüseyin, küçük bir kıta ile Babül'e gitti. Şehirde tutunamayınca şeyh Tabarsi cami mezarlığına sığınıp orayı kale haline getirdi. Fakat hükûmet kuvvetleri tarafından kuşatılıp kılıçtan geçirildiler (1849). Bir kısmı Rusya ve Aşkabad'a kaçtı. İki tarikata ayrıldılar. Mirza Yahya Nuri, Ezelileri kurdu ve esas doktrine bağlı kaldı. Mirza Hüseyin Bahaullah ise Bahailiği kurdu ve tarikatını bütün âlemi içine alan bir din haline getirdi. Bugün sadece İran'da değil Amerika ve Avrupa'da dahi mensupları vardır. (ML)

BABİLHANE bls. i. Bk. BABÜLHANE.

BÂBİLİK i. Mirza Ali Muhammed Bâb'ın kurduğu (1884) dinî doktrin. Esasları iki kitapta toplanır. *Beyan* (İzah) ve *Kitab-ül-Akdes* (Kutsal Kitap).

— ANSİKL. Bâb, islâm dininden ayrı bir din kurduğunu, kendisi ile açılan devrin 2000 yıldan fazla devam edeceğini ileri sürdü. Tanrı tarafından yeni bir kitap ve dinle gönderildiğini bildirdi.
Bâbilik, İslâmlık prensiplerine dayanan bir reform teşebbüsüdür. Kadınların medenî hak ve hürriyete kavuşmasını, örtünmenin kaldırılmasını, çok kadınla evlenmenin yasaklanmasını, alçak gönüllü davranışı esas alır. 19 Sayısı kutsaldır. Yıl 19 ay, ay 19 gündür. 1 Yılda 361 gün vardır. Her yıl kazancın beşte biri kurula verilir. Para cezasından başka ceza yoktur. Ticarî anlaşmalar hiç bir kayıta bağlı değildir. 11 Yaşında evlenmek mecburîdir. Dul kalan kadın 90, erkek 85 gün sonra tekrar evlenmek zorundadır. Yılda 1 ay oruç tutulur. Her gün *Beyan*'dan 19 sure okunur ve 361 kere Tanrının adı söylenir. Ölüler, yontulup cilâlanan taş lahitler içine gömülür. Sağ ellerine mezarda korkmamaları için sure yazılı bir yüzük takılır.
Bâb'ın kurşuna dizilmesinden sonra (1850) taraftarları Ezelîler ve Bahaîler olmak üzere ikiye ayrıldı. (ML)

Babil kulesi, Tevrat'a göre Nuh'un torunlarının gökyüzüne ulaşmak amacıyle yaptıkları kule; Babil'in ziggurat'ına tekabül eder. || *Teşm yol.* İçinde çeşitli dillerin konuşulduğu yer. Büyük bir karışıklığın hâkim olduğu, kimsenin kimseyi dinlemeden hep bir ağızdan konuştuğu toplantı.

— ANSİKL. Tevrat (XI, 3-4) bu yapı için şöyle der: «Ve birbirine, geliniz kerpiç keselim ve onları ateşte pişirelim, dediler ve kerpiç onlara taş yerine ve yer katranı dahi kireç yerine oldu ve sonra geliniz bütün yeryüzüne dağılmamak için kendimize bir şehir ile tepesi semaya kadar bir kule bina edip kendimize nam kazanalım dediler.» Babil kulesi büyük teraslar halinde yükseliyordu. Heredot, her biri ötekinden küçük olarak üst üste yapılmış, en küçüğünün üstünde de tapınak bulunan sekiz kuleyi anlatır (aslında yedi kule vardı). Ziggurat, zigura ve ziggurah, Sümer-Babil basamaklı piramit veya kulelerine verilen adın çeşitli yazılışlarıdır. Babil kulesinin temeli 90 m genişlikteydi. Yüksekliği de 90 m idi. Birinci kat 33 m, ikinci kat 18 m, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı katlar 6'şar m yüksekliğindeydi. En yukarıda Babil'in tanrısı olan Marduk'un tapınağı 15 m yükseklikteydi. Tevrat'ta Yahudilerin insan küstahlığının en üstün örneği olarak saydıkları kulenin dev gibi kütlesi etrafında, rahip sarayları, geniş ambarlar, misafir odaları yer almaktaydı. Kulenin üstündeki tapınakta heykel yoktu. Orada iyi hazırlanmış bir yemek yatağı (bütün kibar Doğulular, Yunanlılar ve Romalılar gibi yatarak yemek yerlerdi), yatağın önünde bir altın kaplama masa vardı. Bu en kutsal yere halk giremezdi. Çünkü bizzat Marduk burada görünürdü. Onun görünüşüne alelâde ölümlüler dayanamazdı. Sadece, seçme bir kadın geceden geceye orada kalır, tanrının zevkine hazır olarak beklerdi. Tikulti-Ninurta, Sargon, Sanherip ve Asurbanipal, Babil'i almış ve Babil kulesini tahrip etmişlerdi. Nabopolassar ve Nabukodonosor onu yeniden kurdular. Keyhüsrev M.Ö. 539'da şehri zaptettiği zaman kuleyi yıkmayan ilk fatih oldu.

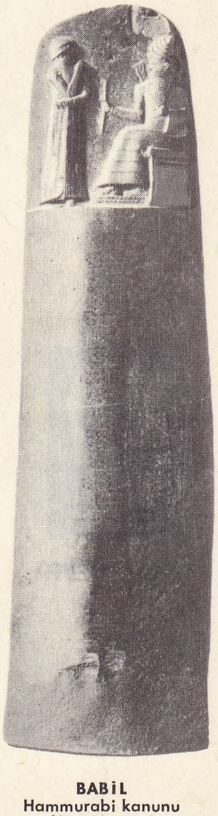

BABİL
Hammurabi kanunu
İkinci bin yıl
(Louvre müzesi, Paris)

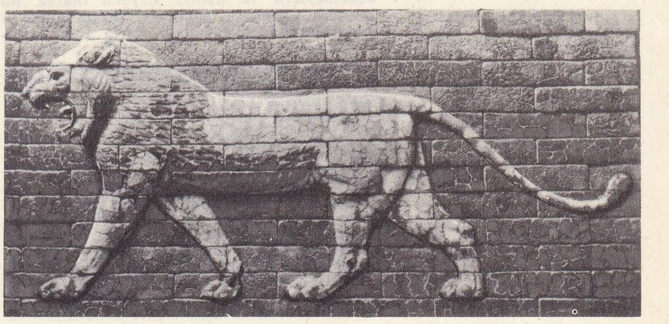

BABİL'de, tören yolunun renkli tuğladan yapılmış aslanı, alçak kabartma (Louvre müzesi, Paris)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Kule Keyhüsrev'i o kadar büyüledi ki, kendi mezarını da küçük bir babil kulesi olarak yaptırdı. Kule Kserkses tarafından son defa tahrip edildi (M.Ö. 479). Büyük İskender Hint seferinden Babil'e geldiği zaman harabenin karşısında büyülendi; iki ay, 10 bin kişiyi molozları temizletmek için çalıştırdı.

— G. santl. Benozzo Gozzoli (Pisa'daki Campo Santo), Rafaello (Vatikan'da) Baba Bruegel (Viyana Müzesi), Paul Bril (Berlin), Martin Van Valkenburg, Kaulbach (Berlin) Babil kulesinin yapılmasını konu olarak ele alıp işlediler. Orta çağda, oymalı süslemelerde (Dükalar sarayı, Monreale katedrali), vitraylarda (Colmar'daki Saint-Martin kilisesinde), minyatürlerde (De originibus, Grandes Chroniques de France, Bedford dükünün Heures adlı eserinde), duvar resimlerinde (Saint-Savin-Sur-Gastempe), mozayiklerde (Venedik'te San Marco'nun atriumunda, Monreale katedralinde) aynı konunun canlandırıldığı görülür. (LM)

Babilliler (*Ek ton historion babyloniakon*) veya *Rhodanes'le Sionis'in Aşkları*, suriyeli İamblikhos'un (M.S. II.yy.), Photios'un bir özeti sayesinde tanınan on altı bölümlük yunanca romanı. Eserde, aşk maceralarına, kör inançlarla büyücülük karışmaktadır. (L)

BABİLON. Esk. coğ. Mısır'da Yunanlıların kurduğu pazar şehri. Menfis'in kuzeyinde, Nil ile Kızıldeniz'i bağlayan kanalın başlangıcında. Bugünkü Kahire'nin eski mahallelerinden bir kısmının yerinde. Şehrin yeri eski devirlerde Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birleştiği yerde olduğu için çok önemliydi. Hem idare merkeziydi, hem de zahire ambarları burada bulunuyordu. Amr İbn As, Mısır'ı fethederken, savaşlar Babilon yakınlarında yapıldı ve 641'de şehrin düşmesi üzerine Mısır'ın fethi çok kolaylaştı. Müslümanların ordugâh kurdukları Fustat şehri Babilon'un hemen yakınındaydı. Müslümanların fethinden sonra Babilon, yerli halk tarafından Fustat, Kahire v.b. şehirleri içine alan bir bölgenin adı oldu. (ML)

Joseph BABİNSKİ

BABİL ülkesi (*Babylonia*). Esk. coğ. Başkenti *Babil olan* Ön Asya bölgesi Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki çok verimli bir sahadır. Başlıca şehirleri *Babil, Seleukeia* ve *Ktesiphon* idi.

● *Tarih.* Çivi yazılı Büyük Babil kral listesinde, 9 babil sülâlesinden bahsedilmektedir. Fakat, diğer bazı listelerde Babil şehrinin kurulmasından önceye ait olan 21 sülâle daha gösterilir. Böylece sayısı otuza çıkan babil sülâlelerine bir de «Yeni Babil» sülâlesi eklenirse Mezopotamya'da da 31 kral sülâlesinin hâkim olduğu anlaşılır. Bunlardan 1-19. sülâleler daha çok Sumer krallarının mensup oldukları hanedanlardır. Çivi yazılı kroniklerde 22. sülâle olarak gösterilen sülâleye modern tarihçiler tarafından «I. Babil sülâlesi» adı verilmektedir. M.Ö. II. binyılda, Mezopotamya'da görülen en büyük ve en iyi teşkilâtlanmış bir devlet olan I. Babil devleti (M.Ö. 1830-1530) burada kurulmuştur. Bu devleti Samîlerin bir kolu olan Amurrular kurmuştur. Sülâlenin ilk kralı ve kurucusu olarak Şumu Abum'u görmekteyiz (M.Ö. 1830-1817). Bundan sonra sırasıyle Şumu Lailu (M.Ö. 1817-1781), Sabum (M.Ö. 1781-1767), Awilsiu (M.Ö. 1766-1749), Sinmuballit (M.Ö. 1749-1729) adlı krallar tahta geçmiştir. Bu sülâlenin en büyük kralı Hammurabi'dir (M.Ö. 1728-1686). [*Hammu*, reis; *Rabi*, büyük anlamına gelmektedir.] Hammurabi özellikle ülkenin dinî ve iktisadî hayatının düzenleyicisi ve kanun koyucu olarak ün kazandı. Amurru sülâlesi Mezopotamya'yı Elâmlılardan temizledi ve hattâ Elâm'ı nüfuzları altına aldı. Hammurabi askerî seferlerden çok, iç işlere önem verdi. Bu kral zamanında Mezopotamya'da ilk defa gerçek anlamda merkezîleştirilmiş bir birleşik devlet kurulmuştur. Hammurabi'nin asıl şöhreti, toplamış olduğu kanunları bir araya getirmesidir. Bu kanunlar topluluğuna *Kodex* (bütün, külliyat) adı verilir. Bu Kodex'te bütün medenî hukuk ve ceza hukuku ile ilgili 300 kadar madde vardır. I. Babil devletinin ömrü uzun olmadı. Hammurabi'den sonra gelen krallar devrinde yer yer isyanlar patlak verdi. Dıştan komşu devletlerin taarruzları başladı. Bu devrin silik kralları şunlardır: Şamşu İluna (M.Ö. 1685-1648), Abi Eşuk (M.Ö. 1648-1620), Ammu Ditana (M.Ö. 1620-1583), Ammu Anuka (M.Ö. 1583-1562). Bu devirde, önce güney kıyı eyaletleri Babil'den ayrıldı. Kuzeyden, doğudan ve batıdan gelen istilâ dalgaları Babil devletinin kendisini toplamasına imkân vermedi. Bu istilâlar arasında kuzeyden gelen bir akım çok şiddetli oldu. Anadolu'da büyük bir medeniyet ve devlet kurmuş olan Hititler M.Ö. 1530'a doğru Fırat'tan güneye inerek son kral Şamşu Ditana'yı (M.Ö. 1562-1530) yendiler ve Babil şehrini alıp, bu sülâleyi ortadan kaldırdılar. Her ne kadar bu istilâ gelip geçici olduysa da, bu darbeden sonra Babil devleti kendisini toparlayamadı. Ancak 1000 yıl sonra II. Babil devleti zamanında tekrar parlak bir devreye kavuştular. Hitit akınından sonra ülkeyi Kassitler ele geçirdi ve M.Ö. 1160 tarihine kadar yönetti. Kuzeydoğudaki Zağnos dağlarından gelen Kassitler Babil'in yüksek kültürünün tesiri altında kaldılar ve onların medeniyetini benimsediler. Bundan sonra da Babil bir süre mahallî hükümdarlar tarafından yönetildi. Babil ülkesi bundan sonra M.Ö. 625'e kadar Asur hâkimiyeti altında kalmıştır. Fakat bu siyasî üstünlüğe rağmen Asur krallığı da kültür bakımından Babil'in tesirinden kurtulamamıştır. Buna en güzel örnek olarak Asur resmî yazıtlarının Babilce olarak kaleme alınmış olması gösterilebilir.

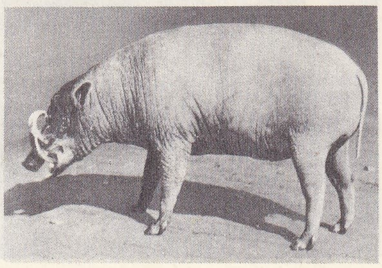

babirussa

Yeni Babil devri (Kaldeliler). Asurbanipal'in ölümüyle (M.Ö. 626) Asur devleti zayıfladı. Neticede Babilliler ile Medler birleşip Ninova şehrine yürüdüler. Asur devleti de fiilen ortadan kalkmış oldu. Ninova'nın düşüşünden sonra Aşşur-Uballit II (M.Ö. 612-605) Harran'da kendisini Asur kralı ilân etti. Fakat bu sıralarda kurulmuş olan Yeni Babil devleti kralı Nabukodonosor Harran'daki Asur devleti kalıntısını tamamen ortadan kaldırdı. Yeni Babil devri M.Ö. 625-539 arasında devam etmiştir. Bu süre içinde 5 kral gelmiştir. Bunlar sırasıyle, Nabupolassar (M.Ö. 625-605), Nabukodonosor (M.Ö. 605-562), Evil Merodak (Avil-Marduk M.Ö. 562-560), Nergal-Şar-Uşur (Neriglissar M.Ö. 560-556), Nabunaid'dir (Nabonid M.Ö. 556-539).

Nabupolassar'ın oğlu Nabukodonosor Asur devletinin yıkılışında önemli rol oynamıştır. Devrinin en önemli kralıdır. Babil'e bütün eski parlaklığını kazandırmak için babası tarafından başlanan çalışmalara devam etti; büyük surlar yaptırdı ve bir istilâya karşı şehrin etrafında kanallar açtırdı. Bütün emeli Kudüs'ü ele geçirmekti. Bunun için önce yerlileri ayaklandırmak istedi. Kudüs kralı bunun üzerine Babil'e verdiği yıllık haracı kesti. Bu olaya kızan Nabukodonosor M.Ö. 593'te Kudüs'e bir orduyle yürüdü. Kudüs kralını esir etti ve Kudüs halkından esirler alarak Babil ülkesine götürdü. Fakat Kudüs'ün bağımsızlığına dokunmadı. Başka bir kralı Kudüs'ün başına getirdi. Ancak bu yeni kral da Babil'e düşmanca davranıp Mısır'a yanaşınca, Nabukodonosor ikinci defa Kudüs'e yürüdü. Çok mukavemet eden şehri M.Ö. 586'da zaptetti, Kralın gözlerini oydurdu ve Babil'e götürdü, oğullarını idam etti. Kudüs hayatını da Babilliler ile değiştirdi. Nabukodonosor zamanı Babil'in parlak devri olmuş, fakat bu kralın ölümünden sonra Babil devleti gittikçe zayıflamıştır. Nabukodonosor'un oğlu ve halefi Evil-Merodak kendisini dinsizlikle suçlayan din adamları tarafından öldürülmüş; eniştesi Nergal-şar-Uşur'un ölmesi ve oğlunun dokuz aylık saltanattan sonra M.Ö. 556'da öldürülmesi üzerine, Harran'lı bir rahip ailesinden olan yaşlı biri, Babil tahtına çıktı. Nabunaid adını alan bu yabancı kralı Babilliler bir türlü sevmediler. Bu sırada Ön Asya'da başka bir devlet güç kazanmıştı. Keyhüsrev idaresindeki Pers devleti güçlenmişti. Lidya devletini ortadan kaldıran (M.Ö. 546) Keyhüsrev, Nabunaid'in üzerine yürüdü. Persler Bağdat'ın güneyindeki Upi mevkiinde ilk defa Babillileri yendiler. Nabunaid, Borsippa şehrine kaçtı, fakat orası da kuşatıldı. Bunun üzerine Nabunaid, Babil'e dönerek Perslere teslim oldu (M.Ö. 539). Bu suretle Babil hâkimiyeti de sona erdi. Yahudiler de yeniden Kudüs'e iade edilmiş oldular. Ama önemli bir Yahudi topluluğu Babil'de yaşamağa devam etti. Daha sonraları burası Yahudiliğin kültür merkezi oldu. Keyhüsrev'in oğlu ve halefi Kambyses II'nin (M.Ö. 529-522) vâris bırakmadan ölmesi üzerine, Dara iktidara geçti (M.Ö. 521-486) ilk işi, Nabunaid'in torunlarından olduğunu iddia eden Nabukodonosor III'ün başında bulunduğu Babil'i kuşatmak oldu. Dara I'in oğlu Kserkses I (M.Ö. 486-465) babasının yumuşak siyasetine son verdi. Bu devirde, Babil'de Şamaş-irba adında biri kendini kral ilân edince, şehir tahrip ve yağma edildi. Artakserkses II Mnemon'un (M.Ö. 404-358) krallığı zamanında, Ezra ile Nehemya, Babil Yahudilerinin bir kısmını tekrar Kudüs'e götürdüler. İskender ve Dara III (M.Ö. 335-330) arasında yapılan Gaugamela savaşından (M.Ö. 331) sonra, Dara III, Ekbatan'a kaçtı ve Büyük İskender Babil'e girdi. İskender, Hindistan seferinden dönüşünde, Marduk tapınağını onartmayı, Babil'e eski ihtişamını kazandırmayı tasarladı, fakat M.Ö. 323'te Nabukodonosor'un eski sarayında, malaryadan öldü. Babil bundan sonra Selefkilerin eline geçti ve gerileme çağına girdi. İsa'nın doğumuna doğru, Partların hâkimiyeti sırasında Babil ıssızlaşmağa başladı. Binalar çöktü. Sasanîler zamanında (M.S. 226-636) vaktiyle sarayların yükseldiği yerlerde tek tük evler kalmış olsa gerektir.

● *Din ve kuruluşlar.* Bk. HAMMURABİ ve MEZOPOTAMYA.

● *Güzel sanatlar.* Coğrafî muhit ve yaşama şartları değişik olduğundan sanatta da bazı değişiklikler göze çarpar. Aşağı Mezopotamya'da taş olmadığından binalar kerpiçten ve tuğladandır. Mezopotamyalılar öbür dünya ile pek ilgilenmediklerinden mezarlara fazla önem vermemişlerdir. Buna karşılık tapınaklar, saraylar ve evler inşa etmişlerdir. Tapınakların en dikkate değerleri arasında üst üste oturtulmuş kerpiç teraslarla yapılan ziggurat'lardır. Ziggurat'ın en üst tabakasında bir tapınak veya sunak bulunurdu. (Bk. BABİL KULESİ.) Tevrat'ta görülen Babil kulesi menkıbesi ise hiç şüphesiz bu tarz bir kule tapınağıdır. Saray ve tapınaklara gelince, bunlar genellikle resmî, dinî ve özel hayata ait daireler şeklinde gruplandırılmıştır. Duvarlar kalındır. Odaların üzerleri tahta, tuğla kemer veya kubbe ile örtülüdür. Bunların da yüzleri genellikle boyalıdır. Bazen de tuğla sıraları çeşitli renklerde yapılır. Değişik renkte, başlı tuğla çivilerle süslenir. Bu bir çeşit mozaiktir. Heykelcilik sanatı da çok gelişmiş bir durumdadır. En eski kabartma parçalarından biri Ur şehri yakınındaki El-Obeyd tapınağında bulunmuştur. Bir kır sahnesini tasvir eder. Burada tapınağa ait ineklerden süt sağılması ve sütten tereyağı yapılması çok gerçekçi bir şekilde gösterilmiştir. Çok sayıda kral ve efsanevî hayvan heykelleri yapılmıştır. Madencilik ve dokumacılık da çok ileri gitmiştir. Babil sanatı, Yeni-sümer sanatının vârisidir. Bu sanat M.Ö. II. binyılın başından M.S. VI.yy. a kadar uzanır. I. Babil sülâlesinden itibaren babil sanatı adını alır. Hammurabi kanunu, tipik bir babil kanunu olarak bu devirde karşımıza çıkar. Gerçi Hammurabi'den çok önce Sümerler sosyal ve iktisadî hayatın düzenlenmesi amacıyle birtakım kanunlar ve nizamnameler yapmışlardır. Fakat bunlar belirli bir siteye veya bölgeye bağlı kalmaktaydı. Hammurabi ise bütün devlete şamil kanunlar ortaya koymuş ve bunun için önceden yapılmış kanunları toplattırarak bunları çağının ihtiyaçlarına göre değiştirmiştir. Hammurabi bu kanun kodexini 2 m yüksekliğinde bir taş stel üzerine yazdırtmış ve stelin üst kısmına kendisini Güneş tanrısından ilham aldığı bir sırada tasvir ettirmiştir. Ye-

Foto. Manuel, Rapho (LAROUSSE)

ni-babil sanatı siyasî gücün canlandığı devirde ortaya çıktı. Nabukodonosor II devrinde doruğuna ulaştı. Nabukodonosor II'-nin sarayı ve İştar kapısı kabartmaları bu devrin mimarlığı ve süslemesi hakkında en iyi bilgiyi verirler. (ML)

Babin Cumhuriyeti, XVI. yy.da Polonya'da Pszonka adlı soylu tarafından malikanesi Babin'de kurulan dernek. Yüksek rütbeli kişiler ve memurlardan meydana gelen eksiksiz kadrosuyle gülünç bir devlet taklidiydi. (L)

BABİNET (Jacques), fransız fizikçisi (Lusignan, Vienne, 1794-Paris 1872), Polytechnique'de öğrenci (1812). Paris'te Collège de France'da Savary'nin yerine matematik profesörü (1838), 1840'ta İlimler akademisi üyesi, nihayet boylamlar bürosunda astronom yardımcısı. İcatları arasında bir kutupölçer, kırılma indislerini ölçmek için ayarlı yön bulucu, hava basınçlı makinenin üç ağızlı musluğu ve bir nemölçer sayılabilir. Fraunhofer şebekeleri ve dairevî çifte kırılma üzerinde incelemeleri vardır; 1839'a doğru yer hareketinin ışık girişimleri üzerine etkisini araştırdı. Nihayet haritacılıkta homografik bir izdüşüm yöntemi teklif etti. (Bk. MOLLWEİDE [*izdüşümü*].) [L]

BABİNGALAR veya **BİNGALAR,** Kongo cumhuriyeti ve Kamerun'da Sanga ırmağı kıyısında yaşayan Pigmeler. (L)

BABİNGER (Franz) [Weiden 1891-1967], alman türkologu ve tarihçisi, Würzburg ve Münih'te islâm sanatı tarihi okudu. Hindoloji ve semitik filolojisinde doktora yaptı (1914). Aynı yıl Türkiye'ye geldi ve türk ordusunda çeşitli cephelerde görev aldı. Berlin üniversitesinde islâm ilimleri doçenti, sonra da profesörü oldu (1924). Naziler görevine son verince (1933), misafir profesör olarak Bükreş ve Yaş şehirlerinde kaldı (1943). Münih'te Yakındoğu Tarih ve Kültürü ile Türkoloji enstitülerinin başına getirildi (1947). Türk tarihi, kültür tarihi ve edebiyat tarihi sahasında yazdığı eser ve makalelerinden başlıcaları: *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert* (XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Kitapçılık) [1919]; *Schejch Bedreddin* (1912); *Hans Dernschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* 1553-1555 (Hans Dernschwam'ın 1553-1555 İstanbul ve Küçük Asya'ya Bir Seyahatinin Ruznamesi) [1923]; *Die frühos Manischen Jahrbücher des Urudsch* (Oruc'un İlk Osmanlı Devrine Ait Vakayinamesi) [1925]; *Anatolische Skizzen und Reisebriefe von A. D. Mordtmann* (A. D. Mordtmann'ın Anadolu Tasvirleri ve Seyahat Mektupları) [1925]; *Die Geschihtshreiber der Osmanen und ihre Werke* (Osmanlı Tarihçileri ve Onların Eserleri) [1927]; *Aus Südslawiens Türkenzeit* (Türkler Zamanındaki Güney Slavya Hakkında) [1927]; *Literaturdenkmaler aus Ungarns Türkenzeit* (Türkler Zamanındaki Macaristan'dan Kalma Edebiyat Âbideleri) [1927]; *Ewlijâ Tcshelebi's Reisewege in Kleinasien* (Evliya Çelebi'nin Küçük Asya'da Seyahat Yolları) [1930]; *Das Archiv des Basniaken Osman Pascha* (Boşnak Osman Paşa'nın Arşivi) [1931]; *Zur Geschichte der Papierzeugung im Osmanischen Reiche* (Osmanlı Devletinde Kâğıt İstihsali Tarihi Hakkında) [1931]; *Rumelische Streifen* (Rumeli Akınları) [1937]; *Beitrage, zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien* (Rumeli'de Türk Hâkimiyetinin İlk Devreleri Hakkında Notlar) [1944]; *Mehmed der Eroberer und Seine Zeit. Weltenstürmer Einer Zeitenwende* (Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı. Bir Çağ Sonunun Akıncısı) [1953]. Ayrıca İslâm ansiklopedisinde (1914-1938) Türklerle ilgili 125 makalesi vardır. (M)

BABİNGTON (Anthony), ingiliz suikastçisi (Derbyshire'da Dethick 1561 - Londra 1586). Maiyetinde bulunduğu Mary Stuart'a candan bağlı bir katolikti. Nisan 1586'da rahip John Ballard ile birlikte, Mary Stuart'ı tahta geçirmek amacıyle Elisabeth'e karşı bir suikast düzenledi. Dış ülkelerle, özellikle İspanya'da Felipe II ve o sırada hapiste yatan Mary Stuart ile bağlantı kurdu. Gizli yazışmaları ele geçirilince, kraliçenin akıbeti belli oldu. Babington, eylülde suç ortaklarıyle birlikte idam edildi. (L)

BABİNGTONİT i. (fr. *babingtonite*). Demir ve kalsiyum tabiî çift silikatı. (L)

BABİNSKİ (Joseph), Polonya asıllı fransız hekimi (Paris 1857-1932). Paris hastahanelerinde hekimlik yaptı (1890). Özellikle sinir sistemi hastalıkları üzerindeki çalışmalarıyle tanınır. Beyin ve omuriliğin organik hastalıkları nevrozlardan ayırt etmeğe yarayan birçok belirti keşfetti. En önemli çalışmaları refleksler, beyincik fizyopatolojisi, kafatasını basınçtan kurtarma ameliyatı, pil akımından doğan baş dönmesi ve tabesle ilgilidir. İsteri hakkındaki görüşleri değiştirdi. İsteriyi telkinle meydana gelebilen veya giderilebilen olaylar olarak niteledi (*pityatizm*). [L]

Babinski belirtisi veya **ayak parmakları belirtisi.** Nöroloji. Taban refleksinin bozulması. Tabanın dış kenarı uyarıldığı zaman, normal olarak, ayak parmakları bükülür. Fakat beyin kabuğundan gelen sinir tellerinde bozukluk varsa başparmak yavaşça uzanır, öteki dördü yelpaze gibi açılır. (L)

Babinski-Nageotte belirtisi. Nöroloji. Omurilik soğanında bir taraflı bozukluktan ileri gelen belirti. Nitelikleri: başdönmesi, yarım felç, vücudun bir yanının duyarlığını kaybetmesi ve karşıt tarafa doğru çekilmesi, karşıt taraftaki gözün ufalmasıdır. (L)

Babinski-Vaquez belirtisi. Nöroloji. Bir arada görülen ve frengiden gelen gözbebeği ve aort bozuklukları (genişleme, anevrizma). [Bu iki bozukluğun bir arada görülmesi frengi hastalığını akla getirecek açık bir belirtidir.] (L)

BABİRUSSA i. Zool. Domuza yakın memeli hayvan. Malezya'da yaşar.
— ANSİKL. *Babirussa* uzun bacaklı bir domuzdur. Erkeğinde üst çene köpekdişleri boynuz gibi uzun ve kıvrıktır. Selebes ve civarındaki adalarda, nemli ormanlarda yaşar. (L)

BABİTS (Mihaly), macar yazarı (Szekszard 1883-Budapeşte 1941). İlk başarılardan sonra, avrupalılığı savunan *Nyugat* (Batı) dergisini yönetebilmek için öğretmenlikten ayrıldı. Macar şairi Arany'nin etkisinde kalmakla beraber, ilkçağ sanatını ve büyük ingiliz liriklerini örnek aldı. Dante'nin *İlâhi Komedya*'sını (*Divina Commedia*), Shakespeare'in, Poe'nun, Baudelaire'in birçok eserini macarcaya çevirdi. Babits şiirlerini, *Levelek Irisz koszorujabol* (İris'in Çelengin-den Yapraklar) [1909], *Herceg, hatha megjön a tel is* (Prens, ya Kış Gelirse?), *Nyugtalansag völgye* (Kaygı Vâdisi) [1920], *Sziget es tenger* (Ada ve Deniz) [1925] adlı kitaplarda topladı. Romanları: *A Golyakalifa* (Leylek Halife) [1910], *Kartyavar* (Kâğıttan Kale) [1921], *Timar Virgil Fia* (Timar Virgil'in Oğlu) [1922], *Halal Fiai* (Ölüm Çocukları) [1927]. Denemeleri: *Gondalat es Iras* (Düşünce ve Yazı) [1922], *Az Europai Irodalom Törtenete* (Avrupa Edebiyatı Tarihi) [1934]. (L)

Babka i. Nümism. Eski bir macar bakır sikkesi. İlk defa kral Lajos II (1506-1526) tarafından bastırıldı; değeri çok küçüktür. Babka, Macaristan'da türk hâkimiyeti zamanında da, türk paralarıyle birlikte tedavül etti; vergi ödemelerinde değiştirilmek ve değerinden düşülmek suretiyle kabul edildi. (M)

BABLAH veya **BABLAD** i. Hindistan'da, çeşitli akasyaların meyvesine verilen ad. Bunlar tabaklama ve siyaha boyama işlerinde kullanılır. (L)

BABO (Josef Marius VON), alman tiyatro yazarı (Ehrenbreitstein 1756-Münih 1822). *Otto von Wittelsbach* (1781) adlı oyunu büyük başarı kazandı. (L)

BABO (Lamprecht, baron VON), alman tarım uzmanı (Mannheim 1790-Weinheim 1862). Freiburg üniversitesi kimya profesörü. Eserleri: *Der Weinbau* (Bağcılık) [1840 -1842]; «*Çiftçinin Zıraî Kimyası*» (1845 ve 1850); «*Şarap İmali ve Bakımı Usulü*» (1846); «*Tarım İlkeleri*» (1851); *Der Weinstock und Seine Varietaeten* (Asma ve Türleri) [1857]. —Oğlu AUGUST WİLHELM, baron von *Babo* (Weinheim 1827-Klosterneuburg civarında Weidling, 1894), Viyana yakınında Klosterneuburg Tarım, Ağaççılık ve Bağcılık okulu müdürü. Eserleri: «*Doğa ve Tarım*» (1870-1874); «*Bağcılık ve Şarapçılık Elkitabı*» (1881); «*Bağcılık Takvimi*». (L)

BABOEN i. Amerika'da, çeşitli *virola* türlerinden elde edilen kereste. (L)

BABOR, Cezayir'de dağlık kütle. Büyük Kabiliye'nin doğusunda; buradan vad Sahel ile ayrılır. Tell Atlaslarının parçası; *Büyük Babor,* 2 004 m. Sıradağ güneye doğru, Bicâye körfezini kapatır. Bu nemli ve ormanlık bölgede, berber diline yakın bir dil konuşan Kabil toplulukları yaşar. Dağınık küçük köycüklerde veya dağ tepelerinde kurulu büyük köylerde yaşayan bu insanlar daha çok ağaç yetiştirmekle geçinirler (zeytinlik, incir ağaçları). Büyük Babor bölgesi bir millî parktır. (L)

BABÖR i. (fr. *babeure*). Yağ imalâtından arta kalan sıvı. ‖ Babör'ün ısıtılmasıyle elde edilen peynir. (L)

BABRİAS veya **BABRİOS** (çoğu zaman latinleşmiş *Babrius* adıyle anılır), Suriye'de, Severuslar zamanında yaşayan yunanlı masalcı. Geleneğin Aisopos'a mal ettiği masalları nazma çevirdi. Bizanslılar, Babrias'ın masallarını çok severlerdi. (L)

BABUA, Orta Afrika cumhuriyetinde (Bu-ar-Babua bölgesi) yer. Yade dağ kütlesinin güney yamacında. Altın madenleri. Pamuk ekimi. Kahve işletmeleri. (L)

BABUENDİLER, Aşağı Kongo'da zenci halk. Etuala'dan Stanley-Pool'a kadar uzanan bölgede otururlar. Babuendiler darı ve mısır yetiştirir, ürünlerini kazıklar üzerine kurulan ambarlarda saklarlar. (L)

BABUL, esk. **Barfuruş,** İran'da (II. eyalet) şehir, Mazenderan bölgesinde; 39 100 nüf. Tarım pazarı. Pamuk ayıklama. (L)

BABULSAR, İran'da (II. eyalet) şehir. Mazenderan'da, Hazar denizi kıyısında; 7 000 nüf. Balıkçılık limanı. Havyar. Kaplıcalar. (L)

BABUMALAR, Aşağı Kasai'de (Kinşasa) zenci halk. Babumalar çok hünerli çömlekçilerdir; çömlek, kurutulmuş balık ve yerfıstığı ticareti yaparlar. (L)

BABUR (Mirza), Timur'un torununun oğlu. Şah Ruh'un ölümünden sonra (1447), Mazanderan'ı ele geçirdi ve Şah Ruh'un oğlu Uluğ Beyden Horasan'ı aldı. Horasan'da ölünceye kadar (1457) hüküm sürdü. Ölümünden sonra yerine oğlu Mahmud geçti. Sultan Ebu Said, Horasan'ı 1549'da Mahmud'tan aldı. (L)

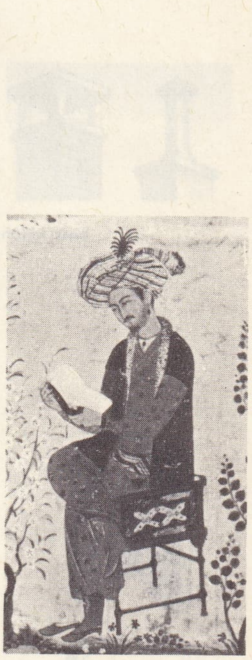

Zahirüddin Muhammed BABUR (Belediye kütüphanesi, İstanbul)

BABUR (Zahirüddin Muhammed), Hindistan'da büyük Müslüman-Türk devletinin kurucusu (Fergana 1483-Agra 1530). Timur'un beşinci göbekten torunudur. Annesi Cengiz'in soyundan Kutlug Nigâr Hanumdur. Fergana emîri olan babası Ömer Şeyh'in ölümünden sonra tahta geçti (1494). Saltanatının başlangıcından itibaren amcası sultan Ahmed, dayısı Mahmud Han ve özbek hanı Muhammed Şeybanî ile uzun mücadeleler yaptı. Sonunda emrindeki çok az bir kuvvet ile Hindikuş'u geçti ve Kâbil'i zaptetti (1504). Bu suretle Babur, Afganistan'ın yüksek ve sarp bölgesinde yeni devletini kurdu. Kâbil'de yerleştikten sonra Hint seferlerine başladı. Sind kıyılarına kadar ilerledi, bazı afgan kabilelerini cezalandırdı (1505). Horasan'da kışlamak istediyse de Kâbil'de çıkan isyan yüzünden geri döndü (1506). Şeybanî Hanın öldürülmesinden sonra metbu tanıdığı Safevîlerin yardımıyle Semerkand ve Buhara'ya girdi (1511). Sünnî olmasına rağmen Şiîleri metbu tanımasından ötürü Özbekler kendisine cephe aldılar. İran yardımcı kuvvetleri de çekilince Babur, Kâbil'e dönmek zorunda kaldı (1514). Delhi sultanı İbrahim Ludî'nin (öl. 1526) kötü hareketleri sonucu, bazı akrabalarının ve afgan beylerinin Babur'e baş vurmaları, onun Hindistan işlerine karşı ilgisini artırdı. 1524'te Lahor'u aldı. Danipat meydan savaşında Babur, İbrahim Ludî'yi yendi (1526). Bu savaş sonunda Delhi sultanlığı yıkıldı. Babur, Delhi ve Agra'yı aldı. 1526'da oğlu Humayun'u afgan emîrlerine karşı gönderdi. Afgan emîrleri yenilgiye uğradı. Bundan sonra Babur, Agra'nın batısında Kanva'da Racistan'ın çitor racası Rana Sanga'nın kuvvetlerini askerî kabiliyeti sayesinde yenmeyi başardı (1527). Bir yıl sonra Luknav'ı zaptetti. Özbeklerin Safevîler karşısında yenilgiye uğradığını öğrenince oğlu Humayun'u Semerkand üzerine gönderdi, ama bir sonuç alamadı. 1529'da, Doğu Afganlarına karşı kazandığı zafer ile Hindistan'da hâkimiyetini Bengal'e kadar

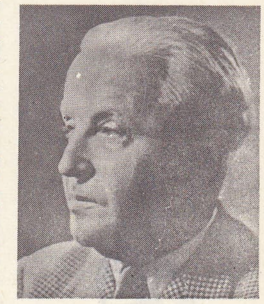

Franz BABİNGER

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

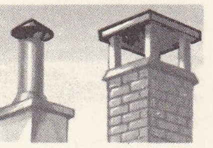

baca külâhı

1— kesit

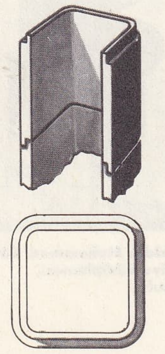

2— üst görünüş

baca künkü

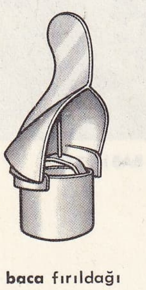

baca fırıldağı

genişletti. Türk tarihinin büyük simalarından biri olan Babur, aynı zamanda şairliği ve güzel sanatlara karşı ilgisiyle de meşhurdur. *Baburname* adlı hatıraları fransızcaya da çevrildi (1871), *Aruz Risalesi, Mübeyyen, Risale-i Vâlidiye Tercümesi* ve *Divan*'ı vardır. (→ Bibliyo.) [M]

BABUREN (Dirck VAN). Bk. VAN BABUREN (Dirck).

BABURİLER, Babur soyundan hint hükümdarları. (L)

Baburname, Babur'un en çok şöhret kazanan eseri. Çağatay (Doğu) Türkçesiyle sade ve tabiî bir üslûpla yazılmıştır. Babur'un çocukluğundan son yıllarına kadar bütün hayatını hikâye eder. Eserin bazı kısımları kaybolmakla beraber, tam manasıyle bir otobiyografidir. Gördüğü sanat eserlerini, gezdiği bölgelerin hayvan ve bitkilerini, yollarını, tanıdığı ulusların ortak yönlerini anlatır. Kullandığı dilin sadeliği, tasvirlerinin renkliliği ve canlılığı gibi meziyetlerinden dolayı eser edebî bakımdan türk nesrinin en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Daha yazıldığı sıralarda Farsçaya, sonradan da çeşitli dillere çevrilmiştir. Eserin basılmış iki nüshası vardır (Haydarâbâd ve Kazan nüshaları). Son olarak Türk Tarih kurumu Reşit Rahmati Arat tarafından Türkiye Türkçesine yapılan tercümesi Y. Hikmet Bayur'un geniş bir «tarihî özet»iyle yayımlandı (*Vekâyi,* Babur'un Hatıratı C. I, 1943; II, 1946). [M]

BABUŞKİN (İvan Vasilyeviç), rus devrimcisi, Lenin'in öğrencisi (1873-1906). Yekaterinoslav ve St. Petersburg'da, İşçi Sınıfının Kurtuluşu için Mücadele birliğinin ateşli üyesiydi, *İskra* (Kıvılcım) adlı gazetenin yayımlanmasında Lenin'e yardım etti. Birkaç defa tutuklandı ve sürüldü. 1905 Devrimine karıştığı için kurşuna dizildi. Lenin, onu millî kahraman ilân etti. Moskova'nın kuzeydoğusundaki bir semte Babuşkin adı verildi. (L)

BABUVİZM i. (fr. *babouvisme*). Bk. BABEUF'ÇÜLÜK.

BABUYAN adaları, Filipinler'de, Luzon boğazında, beş volkanik ada grubu. (L)

BABÜLHANE veya **BABİLHANE** blş. i. (*Bâbil* ve fars. *hâne,* ev'den *bâbilhâne, bâbülhâne*). *Esk.* Genelev, fahişelerin toplandığı yer. ‖ Tembeller yurdu. ‖ Hırsızlar ocağı.

— Dil bil. Bu kelime eski osmanlıca lûgatlerde değişik şekillerde açıklanmıştır. Şemseddin Sami'ye göre: eski Babil şehrinin fuhuş merkezi olması sebebiyle genelev anlamında kullanılan babilhane, zamanla babülhane şeklini almış, sonra yanlış olarak arapça bir terkip şeklinde *bâbü'l-hâne* kullanılmıştır. Ferheng-i Ebüzziya'da farsça ek *bâ* arapça *beol* «sidik» ve farsça *hâne* «ev» den *bâbülhâne* şeklinde açıklanmıştır.

◆ **Babülhaneci** veya **babilhaneci** sıf. Kârhaneci, genelev idarecisi.

◆ **Babüllük** i. Genelev. (M)

BABÜLMENDEB, Kızıldeniz'i Aden körfezine ve Hint okyanusuna bağlayan boğaz. Arabistan kıyıları ile Afrika arasındaki boğazın genişliği ortalama 26 km'dir. Ortasında İngiltere'nin egemenliğinde bulunan Perim adası vardır. Adanın doğusuna Bab İskender, batısına Daht-el-Mayyum adı verilmektedir. Boğazın Arabistan yarımadasına düşen kıyıları Birinci Dünya savaşına kadar Osmanlı devletinin idaresinde kalmıştır. Bu bölge bugün Fransa'nın egemenliği altındadır. Boğazın stratejik ve iktisadî rolü çok önemlidir. Avrupa, Doğu Afrika, Hindistan, Uzakdoğu ve Avustralya arasındaki deniz ticaretinin büyük bir kısmı buradan yapılmaktadır. (M)

Babüssaade, Topkapı sarayının üçüncü kapısı. (*Enderun* veya *Harem kapısı* da denir). [Bk. AKAĞALAR KAPISI.] ‖ *Babüssaade ağası,* Topkapı sarayı ak hadımağalarının en büyük rütbelisi ve hepsinin âmiri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Babüssaade ağalığı* Murad II zamanında kuruldu. XVI. yy. sonlarına kadar Darüssaade (Kızlarağası) ağalığı da Babüssaade ağalarının üzerinde bulunduğundan saraydaki bütün ak ve kara hadımağalarının âmiri olarak geniş yetkilere sahipti. Babüssaade ağası Topkapı sarayının üçüncü kapısı olan Babüssaade'de özel bir dairede oturur, seferde, savaşta, camiye çıkışlarda padişahla birlikte bulunurdu. Padişahın göçte ve avda bulunduğu zamanlarda sarayda kalırdı. XVI. yüzyıl sonlarına kadar, taşra hizmetine tayin olununca vezirlik rütbesiyle Mısır valiliğine gönderilirdi. Fatih Kanunnamesine göre padişaha arzda bulunabilecek ağalar Babüssaade ağası, Hasodabaşı, Kilercibaşı ve Saray ağasıdır, bununla birlikte arzı genellikle bütün bu ağaların başı olarak Babüssaade ağaları yapardı. Gündelikleri doksan akçe idi, ayrıca her yıl on beş zirâ tülbent, on altı endaze atlas, üç bin akçe kuşak bedeli ile on sekiz bin akçe yıllık gelirleri vardı. Maiyetlerinde ak hadımlardan miftah gulamı, peşkir, ibrik ve şerbet gulamları vardı. Babüssaade ağası sarayda padişahın mutlak vekiliydi. Babüssaade ağalığı ile Darüssaade ağalığı 1587'de birbirinden ayrıldı, sonra tekrar birleştirildi, 1594'te yeniden ayrıldı ve bir daha birleştirilmedi. XVIII. yy. a kadar saray hizmetlerinde baş âmir durumlarını muhafaza ettiler, fakat Ahmed III devrinde Babüssaade ağası Osman Ağa ile padişahın çok sevdiği Silâhtar Ali Paşa arasındaki geçimsizlik ve padişahın sevdiği silâhtarını tutarak saray âmirliğini ona vermesi Babüssaade ağalığının nüfuzunun zayıflamasına sebep oldu.

Babüssaade ağaları başlarına selimî kavuk, arkalarına seraser denilen kumaşa dikilmiş samur kürk giyerlerdi. Protokol bakımından vezirlerle aynı derecede sayılırlardı. (M)

Babüsselâm, Topkapı sarayının girişte ikinci kapısı (*Orta kapı* da denir). Fatih Sultan Mehmed devrinde yapıldı. Büyük demir dökme kapıları vardır. Kanunî Sultan Süleyman kapıya iki kule ilâve ettirdi. Bu kulelerin altında kapıcılara mahsus odalar vardır. Babüsselâmın içiçe iki kapısı arasındaki yere *Kapıarası* denirdi. Padişahın gazabına uğrayan devlet adamları azil, sürgün veya idam fermanları gelinceye kadar burada hapsedilirlerdi. Kapı «Dergâh-ı âli kapıcıları» tarafından korunurdu. Âmirleri Kapıcıbaşı ağa unvanını taşırdı. (M)

BABY-BEEF [okunuşu ing. beybibif] i. (ing. k.). Çoğu zaman erkek olan, iğdiş edilmemiş dana. Doğumundan kesimine kadar çabuk gelişsin, eti lezzetli ve sıkı olsun diye iyice beslenir (genel olarak 15 aylık-ken kesilir). *Baby-beef* adı Amerika Birleşik devletlerinden gelir. Orada bu tür hayvan yetiştirme çok yaygındır. (L)

BABYLON. Bk. BABİL.

BABYLON, A.B.D.'de (New York) şehir, Long. İsland'ın güney kıyısında; 112 100 nüf. (L)

BABYLONİA i. Karındanbacaklı yumuşakça. Bitişme yeri oluklu, kapak kısmı oval, kırmızımsı geniş benekli beyaz, sağlam ve göbekli bir kavkısı vardır. (DİPSACCUS veya EBURNA da denir.) [Sıcak denizlerde (Japon denizi, Çin denizi, Hint okyanusu) on beşten fazla türü yaşar. Üçüncü zaman topraklarında birkaç fosili bulunmuştur. Buccinidae familyasından.] (L)

Babylonischen Gefangenschaft der Kirche (BÜCHLEİN VON DER) [Kilisenin Babil Usulü Tutsaklığı Üzerine Kitapçık]. Luther'in eseri. Yazar bu eserde, Hıristiyan kilisesini Roma zorbalığı altında tutsak durumda göstermektedir (1520). Trento konsilinin zararlı bulduğu belli başlı cümleler bu eserlerden alınmıştır. (L)

BABYS. Yun. mit. Flütçü. Kardeşi Marsyas gibi, onun da az kalsın derisi yüzülecekti. (L)

BABY-SİTTER [beybisitır] i. (*çocuk bakıcısı* anlamında ing. k.). Geceleri, ana babanın yokluğunda çocuğa bir ücret karşılığında bakan kimse. (L)

BABY-TEST [beybitest] i. (ing. *baby,* bebek ve *test,* deneme'den). Psikol. Okul öncesi yaştaki çocuklar için hazırlanmış psikomotör (ruhsal-hareketsel) gelişme ölçeği.

— ANSİKL. Pek çok sayıdaki *baby-test*'ler arasında en yaygın olanı, Gesell testidir; (fransızcaya Brunet ve Lézine tarafından 1960'ta uygulanmış ve bu uygulama 1964'te yeniden gözden geçirilmiştir.) Testin soruları ve konuları, çocuğun hareket, duruş, söz ve sosyal davranışıyle ilgili olarak düzenlenmiştir. Çocuk, onuncu ayına kadar ayda bir kere teste tabi tutulur. Süt bebeğinin davranışı henüz pek az farklılaşmış olduğundan ve muayenesi de büyük bir tecrübeyi gerektirdiğinden bu testler, gelişme durumunu ancak kabataslak belirleyebilir ve böylece gelişme oranı ortaya çıkarılır. Yani, çocuğun davranışlarının, aynı yaştaki çocukların karakteristik davranışlarına uyup uymadığı veya hangi yaşın davranışlarına uyduğu tespit edilmeğe çalışılır. Brunet ve Lézine'in meydana getirdiği baby-test'in konuları arasında, çocuğun üçüncü ayına tekabül edenlerden bazıları şunlardır: oturursken başını dik tutması; yüzükoyun yattığı zaman dirseklerine dayanması v.b.; on sekizinci aya ait konular arasında da şunlar vardır: üç kübü alarak bir kule meydana getirmek; en az sekiz kelime söylemek; bir kaşığı kullanabilmek v.b. Ama gelişme oranının önemi mübalâğa edilmemelidir; nitekim, ayakta durma ve konuşma yeteneğinin kazanılması gibi konularda görülebilecek gecikmeler, çoğu zaman kolayca giderilmektedir. Bununla beraber, gözlemlenen bu giderme olayları, gecikme sebepleri özellikle aile çevresine bağlı olanlardır. Yoksa, patolojik bir sebepten ileri gelenler değildir. Baby-test'ler, çocuk, henüz okul çağına gelmeden önce, ona en yakın bulunan ve bundan ötürü onu eğitmekle görevli olanları uyarıcı nitelik taşımaktadır. (L)

BAC veya **BAÇ** i. (fars. *bāj*). *Esk.* Osmanlı imparatorluğu idaresindeki limanlara uğrayan gemilerden, kervanlardan ve nakledilen mallardan alınan vergi. (Bk. ANSİKL.) ‖ Zorla alınan para, haraç.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Baç almak,* vergi toplamak. Haraç almak, zorla para toplamak: *Bir zamanlar krallardan tac aldık / Uçan kuştan, akan sudan bac aldık* (Rıza Tevfik). ‖ *Bac vermek,* vergi vermek: *Hazineye en çok senin harmanların bac versin* (M. E. Yurdakul). ‖ *Bac-ban* (veya *bac-dâr, bacgîr*), yol emniyetini sağlama karşılığı alınan vergiyi toplayan kimse. ‖ *Bac-gâh,* geçiş vergisinin toplandığı yer. ‖ *Bac-güzar,* vergi, haraç veren. Geçiş vergisine tabi. ‖ *Bachah,* vergi, haraç isteyen.

— Esk. huk. Halktan alınan öşür, haraç, tüccardan alınan temettü resmi, gümrük resmi v.b. ‖ Büyük hükümdarın kendinden küçük sayılan hükümdardan aldığı aidat. ‖ İslâmiyetten önce arap ülkelerinde, çarşı ve pazarlarda satılan şeylerden alınan vergi. ‖ Köprü başlarında, derbentlerde gelip geçenlerden *toprakbastı* adıyle alınan akçe ve tüccar mallarından meşru rüsumdan fazla olarak alınan para. (Bunların alınmasını şeriat yasaklamıştı.)

— Teşk. tar. *Bac-ı ağnam,* keçi, koyun gibi küçükbaş hayvanlardan alınan vergi. (Kırkta bir oranında alınırdı.) ‖ *Bac-ı bazar,* pazarlarda alınıp satılan eşyadan alınan vergi. ‖ *Bac-ı kırtıl,* selâmet akçesi, hayvanlardan alınan bir nevi vergi. ‖ *Bac-ı kîl,* halkın pazar yerine getirdiği hububattan alınan ölçme vergisi. (Hububat kile ile ölçülür ve ölçünün ayarının tam olmasına ve kontroluna devlet bakar, bunun için de satandan belirli bir vergi alır.) ‖ *Bac-ı revendegân,* yolculardan alınan vergi. ‖ *Bac-ı tamga* veya *tamga-yı siyah,* bir şehrin sınırları içinde alınıp satılan mallardan, dokunan kumaş v.b. maddelerden, kesilen hayvanlardan alınan vergi. ‖ *Bac-ı ubur,* transit vergisi. (Osmanlı ülkesinden geçirilen mallardan alınan vergi. Mürüriye vergisi de denirdi.)

— ANSİKL. Türkçe metinlerde vergi karşılığı olarak kullanılmaktadır. Türklerin İran'da birçok devlet kurmaları farsça ve malî bir terim olan *bac*'ın resmî türk metinlerine girmesine sebep olmuştur. İlhanlılarda, Akkoyunlularda ve Osmanlılarda resim ve vergi anlamına sık sık kullanıldığı görülür. İlhanlılarda, tüccarların yol ve mal güvenliğini sağlama karşılığı, onlardan alınan belirli resme *bac,* bu vergiyi toplayan tahsildara *bacdâr* denildiği görülür. Akkoyunlularda bac esas olarak vergi anlamında kullanılmıştır. Uzun Hasan devrinde şehirlerde alınıp satılan her nevi maldan, dokunan kumaşlardan ve yapılan eşyadan bac alınır. Osmanlılarda da Fatih ve Kanunî kanunnamelerinde vergi anlamına kullanıldığı görülür. (M)

BACA i. Ocakların tütmemesini ve yanmadan ileri gelen gazların çatıdan dışarı atılmasını sağlayan yapı unsuru. (Bk. ANSİKL.): *Kumkuyucak köyünün bacalarından incecik*

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

dumanlar tütüyor (Kemal Tahir). ‖ Maden ocağı, su yolu, lağım gibi yeraltı yapılarının hava deliği.

— Denizc. Gemi kazanlarında veya motorlarında yanma sonucu meydana gelen gazların dışarı atılmasına yarayan boru. Bacalar genellikle aralarında hava payı kalacak şekilde iç içe geçmiş ve çift olarak inşa edilir. Bu şekilde radyasyon yoluyle ısı kaybının önüne geçilerek gazların, bacayı, mümkün olduğu kadar yüksek ısıda terk etmesi, bu sayede yanma için gerekli hava akımı (çekme) daha iyi şekilde sağlanmış olur. Her iki bacadan, içerideki daima silindir şeklindedir [*iç baca* da denir.] Dışarıdaki çeşitli şekillerde inşa edilir [*baca zarfı* da denir] ‖ *Baca fistanı,* bacanın alt kısmında duman sandığı denilen yeri içine alan mahfaza; havanın baca etrafında dolaşımını sağlar, dışarıya fazla ısı yayılmasını önler. Savaş gemilerinde, zırhlı güverte ile üst güverte arasını koruyan bir araç ödevini görür. ‖ *Baca forsu,* bir deniz işletmesinin, sahip olduğu gemilerde bacalara çizilen ticarî alâmeti. ‖ *Baca gazları,* gemi kazanlarında veya motorlarında yanma sonucu hasıl olan ve baca yoluyle dışarı atılan gazlar. ‖ *Baca şapkası,* bir geminin uzun süre çalışmaması halinde, bacasından içeri kar ve yağmurun girmemesi için bıranda bezinden yapılmış başlık. ‖ *Baca ventosu,* bacayı ağzına yakın yerine tespit edilmiş çemberden baş-kıç ve bordalar doğrultusunda güverteye bağlayan tel halatlar; gemilerin yalpaya düşmesi halinde bacanın yerinden kopup devrilmemesi için kullanılır. ‖ *Takma baca,* dumanı çıkarmak için değil de geminin görünüşünü güzelleştirmek için takılan baca; *yalancı baca* da denir. Savaş zamanında, kamuflaj için, zırhlılara takma (yalancı) baca konur. ‖ *Yatar-kalkar baca,* köprülerin altından geçmeyi ve yelken ile seyir etmeyi mümkün kılan baca.

— Gaz sanay. Gaz üreten âletlerde meydana gelen düşey boşluk. (Buradan hava daha hızlı geçer ve kömür, karbon monoksit yerine karbonik aside dönüşür. Bu bacaların oluşunu önlemek için, fırına kömür atma ve hava verme işlemi hep aynı şekilde yapılmalıdır.)

— İnş. *Baca ağzı,* bacaların tepesinde bulunan ve dumanın çıkmasına yarayan delik. ‖ *Baca deliği,* ocak bacalarının içinde dumanın geçmesi için aşağıdan yukarıya kadar bırakılan delik. ‖ *Baca fırıldağı,* bacaların tepesinde rüzgâra göre yön değiştiren ve dumanın baca deliğinden geri dönmesine engel olan rüzgârlık. ‖ *Baca kaşı,* ocakların üstünde bulunan dar raf. ‖ *Baca kulağı,* ocakların iki tarafında, öteberi koymak için yapılmış taştan küçük raflar. ‖ *Baca külâhı,* çok çeşitli biçimleri olan cihaz; genellikle pişmiş topraktan veya saçtan yapılır, yağmur ve rüzgârın girmesini önlemek için bacaların tepesine konur. Bir bacanın tepesini süsleyen tuğla, taş veya alçı levhalardan yapılan ve aynı görevi yerine getiren birleştirme. ‖ *Baca küngü,* çapı 12 parmak kadar olan ve baca yerine kullanılan künk. ‖ *Baca kürsüsü,* bacaların dam üstünde kalan ve üzerine baca oturan çıkıntılı kaide kısmı. ‖ *Baca peteği,* bacaları rüzgâr ve yağmurdan korumak için tepelerine yapılan külâhı taşıyan ve etrafında delikleri bulunan çıkıntılı kısım (*baca feneri* de denir). ‖ *Baca şevliği,* bacaların, özellikle çok yüksek olan fabrika bacalarının sağlam olması için aşağıdan yukarıya doğru verilen ve gittikçe daralan meyil. ‖ *Baca tepeliği,* bacaların tepesine süs için yapılan örtü ve külâhlar. ‖ *Baca zarı,* bacaların içini, duman yollarını ayıran ince bölme. ‖ *Aydınlık bacası,* binanın iç kısımlarına aydınlık vermek için aşağıdan yukarıya bırakılan boşluk. ‖ *Bileşimli baca,* başka başka odalardaki ocakların dumanlarını atmakta kullanılan baca. ‖ *Devingen baca,* sökülebilen ve takılması bağlantı eki ve yeni malzeme kullanımı gerektirmeyen baca. (*Zt.* SABİT BACA.) ‖ *Tek baca,* bir ocağın veya ayrı oda içine yerleştirilmiş aynı türden ocaklar topluluğunun dumanlarını atmağa yarayan baca. (Bu tür bacanın dumanı veya yanmış gazları çeken bir ağzı vardır.) ‖ *Yönü değiştirilmiş baca,* düşeyden başka doğrultuya çevrilmiş ocak bacası.

— Jeol. *Volkan bacası,* lavlarla, volkan püskürtmelerinin yükseldiği, tek veya takım halinde kanal. Püskürmeler sırasında kratere bir baca açılır.

— Jeomorfoloji. *Peri bacaları* veya *piramitler,* yumuşak topraktan yapılı, tepesindeki bir kocataşla aşınmaktan korunan sütun veya sivri koni biçimli şekillerdir. İçinde kocataşlar bulunan alüvyon, moren, tüf v.b. oluşumların sellerle aşınmasından meydana gelirler.

— Metalürji. Bir döküm parçasının yüzeyinden dışarıya doğru açılan dar ve uzun hava kabarcığı. ‖ Katı halde karışmayan bir bileşende, parçanın yüzeyinden merkezine doğru yayılan ve uzun toplanmalar şeklinde meydana gelen dağılım özürü (kurşunlu bakır alaşımında kurşun bacası gibi).

— Mim. *Baca gövdesi,* çatı üstünde yükselen ve içinde dumanın dışa atılmasını sağlayan boruların bulunduğu tuğla veya taştan yapılmış gövde.

— Petr. Dikey olarak konan çelik boru. Petrol ile birlikte elde edilen tortusal gazın çıkışını sağlar.

— ANSİKL. İnş. Bir bacada bulunması gereken özellikler: ısı değişimine dayanabilme, bir ocakta 1 000°C bir ısıya dayanabilme; iyi bir geçirmezlik, derzlerin kötü yapılmaması ve gaz sızdırmaması; yalıtkanlığının çok iyi olması, dışa doğru ısı kaybını önlemesi.

Birkaç yıldır sabit bacaların yapımında pişmiş toprak, ısıya dayanıklı betondan, puzzolan betondan hazır malzemenin kullanımına başlanmıştır, bunların kalınlıkları 30 ilâ 50 mm arasında değişir. Bacalar ya bölme duvarlarında veya dış duvarda yapılabilir veya bu duvarlara yaslanabilir. Yönetmelikler bu bacaların yapılmasını kesinlikle ister.

Binalarda bacanın, çatı omurgasının üstüne çıkması gerekir. Bacanın hacmi yanma yüzeyine ve yüksekliğe göre tespit edilir. Birbiri üstünde bulunan daireler için genellikle ayrı baca yapılır. Aynı katta bulunan bir bacaya ancak iki veya üç ocak borusu bağlanabilir. Soba borularının çapı 12-20 sm arasında değişir.

Fabrika bacaları, fabrika binasından ayrı ve belirli bir yükseklikte inşa edilir. En az 40 m yüksekliğe sahiptir. Görevi dumanı civarındaki binaların üstünde havanın yüksek tabakalarına vermek ve ateş ocağında şiddetli hava akıntısı meydana getirmektir.

— Teknol. Ocakta meydana gelen yanma ürünler, ısınmış cihazı aştıktan sonra *baca* dediğimiz dik bir boruya geçer ve buradan yakın çevreye mümkün mertebe zarar vermemek için oldukça yüksekten dışarıya çıkar. Özellikle, dumandaki tozların iyice dağılmasına çalışılır; fakat, daha önceden, dumandaki toz miktarının azaltılmasını sağlamak da şarttır. (Bk. DUMAN, TOZ.) Şehirlerde, komşu binalara göre bacalara verilecek en az yükseklik tüzüklerle belirtilmiştir. Bu yükseklik çekimi sağlar, hiç değilse yardımcı olur. Gemi bacalarında, yükseklik genellikle az olduğundan, çekme yetersizliği bacaya düzenli çekimi sağlayan basınçlı hava verilerek giderilir. Enerjik çekimli ve çok kısa olması gereken lokomotif bacalarında, bu sonuç buhar basıncıyle elde edilir.

Termik santralda çekimin amaçları şöyle sıralanabilir:

a) ızgaranın iki yüzü arasında yanma havasının ızgaradan geçmesine yeterli basınç farkının (5-30 mm. su) sağlanması;

b) kazanda, kızdırma cihazında ekonomizörlerde buhar yükü kayıplarının giderilmesi;

c) tepe deliğinde ve bacada gazların yön değiştirmesinden meydana gelen yük kayıplarının ve sürtünmelerin ortadan kaldırılması;

d) baca çıkışında, bu gazlara belirli bir kinetik enerjinin verilmesi.

Yanmış gazların ocak kaplamalarından sızmasını önlemek için, ızgara üstündeki basınç, hava basıncından biraz alçak olmalıdır. Buna karşılık, verimi düşürecek soğuk havanın kaplamalardan girmesini önlemek için bu basınç düşüklüğü mümkün mertebe az olmalıdır. Şu halde ızgara üstündeki dumanları çekmek gerekir. (Bu çekim bir baca ile, bir aspiratörle veya aynı zamanda her ikisi ile elde edilebilir.) Ayrıca, ızgaranın iki yüzü arasındaki basınç farkı, alt kısma yerleştirilen bir körükle sağlanabilir. Bir bacanın çekimi, bacanın yüksekliği ve boşalma gazlarının ısısı ile artar. Öte yandan, bacanın kesiti, bu gazların verdisine bağlıdır; ve gazların 4 m/s hızına tekabül eder.

Modern bacalar yuvarlaktır. Eskiden tuğladan yapılırdı, daha sonra betonarme ön plana geçti; fakat bugünkü santrallarda genellikle, duman sızdırmayan, daha iktisadî ve daha az havaleli olan saç kullanılmaktadır. Bununla beraber saç bacanın dayanma süresi daha kısadır. Dış yüzünün paslanması sık sık katranlamakla önlenebilir; buna karşı, iç çeperlerin bakımı çok daha zordur; saç yukarıdan çürümeğe başlar ve yakılan kömür kükürtlü ise yılda 0,5 mm'lik bir aşınma yapabilir. Bunu önlemek için iç çeperlerin gaz ısısına dayanıklı tuğla veya çimento ile kaplanması doğru olur. (ML)

Bacchanalia'lar, çifte kaval eşliğinde dans Borghèse vazosundan detay (Louvre müzesi, Paris)

BACAK i. Vücudun kasıktan tabana kadar olan kısmı. (Bk. ANSİKL.) ‖ Hayvanlarda yürümeye ve atlamaya yarayan organ. (Bk. ANSİKL.) ‖ Üzerinde oğlan resmi bulunan oyun kâğıdı.

— ÇEŞ. DEY. *Bacak arası,* iki bacak arasındaki boşluk. ‖ *Bacak kadar,* çok küçük, ufak, ufacık: *Bacak kadar yavrucak, onun pişireceği yemekten ne olur* (M.Ş. Esendal). ‖ *Bacağından sürüme,* bir mücadelede bacağından tutarak yerde sürüklemek. Zorlamak. ‖ *Bacakları kopmak,* çok yorulmak. ‖ *Bacaklarını uzatmak,* dinlenmek için bacakları bir yere uzatarak rahatlamak. İşi gücü bırakıp istirahate çekilmek. ‖ *Baldır bacak.*

— Anat. *Bacak kalemi,* kaval kemiği.

— Tıp. *Eklemli takma bacak,* yürümeyi kolaylaştırıcı birtakım hareketleri yapabilen ve tahta bacağın yerine geçen ortopedi âleti. ‖ *Takma bacak,* herhangi bir sebeple bacağı veya bacakları olmayan insana, özel surette yapılıp özel bir sistemle takılan sunî bacak.

— ANSİKL. *Bacak,* kalça kemeri ile ayakbileği arasında kalan kısımdır. Kalçadan dize kadar olan tek kemiğe oyluk kemiği, dizle bilek arasındaki iki uzun kemiğin öndekine kaval kemiği, arkadakine baldır kemiği denir.

— Zool. Bütün memeli hayvanlarda bacak, diz ile ayakbileği arasında kalan kısımdır. Ama bazı hayvanlarda kalçadan ayağa kadar olan kısmın tümüne de denir. Memelilerin çoğunda oyluk gövdeye gömülü olduğu ve sağrının bir kısmını meydana getirdiği için «bacak», dizden ayaktarağına kadar uzanan baldır ve bilek bölgesini içine alır. Aynı şekilde kuşlarda da bacak, baldır-bilek bölgesini, yani bilek kemiklerinin birinci sırasiyle kaynaşmış olan baldır kemiğini kapsar. İkinci sıradaki kemikler ise uzun bacaklı kuşlarda ayak tarak-kemikleriyle birleşerek kamış kemiğini meydana getirir. Dört ayaklı hayvanlarda kolların yapısı ve görevi bacaklardakine benzediğinden ön üyelere de «bacak» denir.

◆ **Bacaklı** sıf. Bacakları olan. ‖ Boyu uzun, uzun bacaklı. ‖ İ. Cinsiyet ve sidik organlarındaki hastalıkları kolay muayene edebilmek için muayene masasına bağlanan aygıt.

Foto. Alinari-Viollet (LAROUSSE)

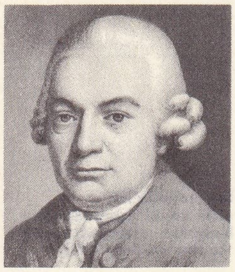

Carl Philippe Emanuel BACH
Lemoine tarafından

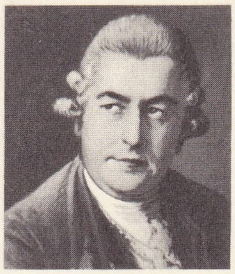

Johann Christian BACH
Gainsborough tarafından

Johann Christoph Friedrich BACH
Rehberg tarafından

— DEY. *Bacaklı yazı,* okunaklı, iri yazı.
— Nümism. Felemenk altınının halk arasındaki eski adı.

◆ **Bacaksız** sıf. Bacakları olmayan. ‖ Kısa boylu. ‖ Yaşından büyük davranışları olan çocuklar için kullanılır: *Hele şu bacaksıza bak!* (ML)

BACALUŞKA veya **BADALUŞA** i. Ask. tar. Osmanlı ordularında kullanılan bir cins top. (Prankı denilen türden büyük, Marten'den küçüktü. BEDELUŞKA, BECELUŞKA, BEDOLUŞKA da denirdi.) [Bk. TOP.] (M)

BACANAK i. Kız kardeş kocalarının biribirine göre adı. Bir erkeğin baldızının kocası: *Yahu seninle bacanak mışız da haberim yok* (Kemal Tahir). ... *Ben senin enişten sayılırım!.. Yok, dur bakayım, bacanağın mı?* (Vâ-Nû). ‖ *Teklz.* Dost, arkadaş: *Bacanak, Elif'i unuttun mu? / Erciyeş'te gördüğün gelin* (Cahit Külebi).

◆ **Bacanaklık** i. İki kız kardeşle evlenmiş iki erkek arasındaki ilgi ve akrabalık. (M)

BACARİSSE (Salvador), ispanyol bestecisi (Madrid 1898-Paris 1963). Öğrenimini Madrid konservatuvarında Conrado del Campo'nun yanında yaptı. 1939'da Paris'e yerleşti. Eserleri: bir bale (*Corida de Feria* [Bayram Geçidi], 1930); senfonik eserler (*La Nave de Ulises* [Odysseus'un Gemisi], *Heraldos, concerto grasso, Musica sinfonica* [Senfonik Müzik], 3 *Movimientos concertantes* [3 Konçertant Bölüm], *La tragedia de Dona Ajada* [Dona Ajada'nın Trajedisi]); piyano ve orkestra için *Concierto y Ballada* (Konçerto ve Balad); gitar ve orkestra için bir *Concierto* ve üç tane yaylı çalgılar dörtlüsü. (L)

BACARMAK. Bk. BACERMA.

BACAU, Romanya'da (Moldavya) şehir. Bölge merkezi; Aşağı Bistritsa ve Siret ırmakları kıyısında; Tuna'ya kadar nehir ulaşımının hat başı; 72 900 nüf. Orman kombinaları (kâğıtçılık). Petrol arama âletleri fabrikası. — *Bacau bölgesi;* 1 072 000 nüf. (L)

BACCALAR Y SANNA (Vicente), **San Felipe** markisi, ispanyol diplomatı ve tarihçisi (Sardinya'da 1669-Madrid 1726). Utrecht barışı müzakerelerine katıldı, daha sonra Cenevre'de ve La Haye'de elçi oldu. (L)

BACCALONİ (Salvatore), italyan opera şarkıcısı (Roma 1900). Çocukluğunda Sistina kilisesinin korosuna katıldı, sonraları *basso buffo* rollerinde uzmanlaştı (Mozart'ın *Don Giovanni* operasında Leporello, Rossini'nin *Sevil Berberi* operasında Bartolo v.b.). [L]

BACCARAT, Fransa'da Meurthe-et-Moselle kantonunun (Lunéville idarî çevresi) merkezi, Meurthe ırmağı kıyısında, Vosges dağlarının eteğinde; 6 164 nüf. Eski bir şatonun kalıntıları. Ünlü kristalcilik. Biracılık. Nakışçılık. (Bk. BAKARA.) [L]

BACCAUREA i. Ağaç veya ağaççık. Batı Afrika, Asya ve Okyanusya'nın tropika bölgelerinde yetişir. (Yaldızlı meyveleri çoğu zaman etlidir ve yenir. Sütleğengillerden.) [L]

BACCELLİ (Guido), italyan hekimi (Roma 1832-ay.y. 1916). Patoloji ve adlî tıp profesörü, Roma polikliniğinin ve aynı adı taşıyan gazetenin kurucusu. Bilgisinin genişliği, kalp ve aort patolojisi (Roma 1867) ve malarya (1869) üzerindeki araştırmalarının isabetiyle ün yaptı. Krallıktan yana olan solcuların önderlerinden biriydi. Birçok defa bakan oldu. (L)

BACCHANALİA çoğl. i. (lat. k., yun. *Bakkhos*'dan). Roma'da Bacchus* şerefine düzenlenen dinî bayramlar. Bu bayramlarda, Toprak ve Bereket kültünün en eski törenlerinin etkisi görülür.
— ANSİKL. *Bacchanalia,* ilk zamanlarda, toplu halde dans edilerek kutlanırdı. Elli dansçının meydana getirdiği çemberin ortasında solist, yani Dionysos bulunurdu. Atina'da kutlanan büyük dionysos bayramlarında, gülünç oyunlar ve topluluğa katılma törenleri yer alıyordu. Bu bayramların, geniş bir programı vardı. İtalya'da ve Roma'da kutlanan Bacchanalia, aslında Yunanistan'da yapılan törenlerden pek farklı değildi. Bunlar Roma'ya, Büyük-Yunanistan* yoluyle yayıldı. Dinî kutlama toplantıları, kimi zaman ahlâksızlık ve cinayetlere vesile oluyordu. Bu toplantılar yılda iki defa yapılırken, Ostia'da, Tiber nehrinin denize döküldüğü yerdeki kutsal ormanda ve Aventinus üzerinde, daha sonraları ayda beş defa kutlanmaya başlandı. Bu kutlamalara katılmış bir kadın, törenler sırasında yapılan aşırılıkları prokonsül Postumius'a açıkladı. Senato, siyasî komplolara zemin hazırlayabileceğini düşündüğü için dionysos kültünün gizliliğinden memnun kalmamıştı. Bunun üzerine bir dava açıldı ve 7 000 kişi tutuklandı (M.Ö. 186); sanıkların bazıları ölüme veya hapse mahkûm edildi. İtiraflarda bulunan dört büyük Bacchus rahibinin boynu vuruldu. Bu olaydan sonra Roma senatosunun bir kararıyle Bacchanalia yasaklandı. Ama, yasağı kaldırma yetkisi yine senatoya verilmişti. Birçok yerde ve özellikle Bacchus kültünün uzun süre etkili olduğu Güney İtalya'da, bu karara şiddetle karşı konuldu.
— G. santl. Eski çağlardan kalma önemli bacchanalia tasvirlerine şu eserlerde rastlanır: Louvre müzesinde bulunan Borghese vazosu veya Napoli Millî müzesindeki lahit. Bu eserlerde, Bacchus figürü, tam ortada yer alır. Bugün, Louvre'da bulunan ve Roma'ya ait dev büste ayaklık ödevi gören silindir biçimindeki sunağın çevresindeki alçak kabartmalarda ise çalpara veya flüt çalarak oynayan satirler tasvir edilmiştir. Bacchus kıyafeti ve özellikleriyle canlandırılan çocukların bulunduğu bacchanalia tasvirleri de vardır. Yeni çağlarda yapılmış eserler arasında ise, Tiziano'nun iki meşhur *Bacchanalia*'sını (National Gallery ve Prado); Mantegna ve Michelangelo'nun eserlerini; Roma'da, Farnese sarayında, tavanın orta kısmında, Annibale Carracci'nin yaptığı kompozisyonu; Poussin'in *Bacchanalia*'larını (National Gallery ve Hampton Court) ve Rubens'in (Münih), Van Dyck'in (Torino), Fragonard'ın çeşitli yağlıboya tablolarını sayabiliriz. (L)

BACCHARİS i. Ağaç biçimindeki kuşotu'nun ilmî adı. (*Baccharis halimifolia*). Boyu 2-4 m'yi bulan bu bitki bahçelerde yetiştirilir. (Amerika'da 300 kadar türü vardır. Bileşikgillerden.) [L]

BACCHELLİ (Ricardo), italyan yazarı (Bologna 1891). *La Ronda* dergisinin kurucularından. Şiir *Amora di poesia* (1930) ve tiyatro oyunları *L'Alba dell'ulmita sera* (Songecenin Şafağı) [1949] yazdı. Hayattan edindiği tecrübelerle geçmişten aldığı derslerden yararlanarak, roman, hikâye, masal ve denemelerinde yeni bir dünya görüşüne ulaşmak çabasındadır. Konularını daha çok millî tarihten alan romanları şunlardır: *Il mulino del Po* (Po Değirmeni) [3 cilt, 1938-1940]; *Lo Sguardo di Gesu,* (İsa'nın Bakışı) [1948]; *I Tre Schiavi di Giulio Cesare,* (Sezar'ın Üç Kölesi); *Non ti chiamera piu padre,* (Sen Artık Babam Değilsin) [1959]. Masal ve hikâyeleri: *İtalia per Terra e per Mare* (Karadan ve Denizden İtalya) [1952]; *Secondo Viaggio in Grecia,* (Yunanistan'a İkinci Yolculuk) [1963]. Denemeleri: *La Congiura di Don Giulio d'Este* (Don Giulio d'Este'nin Komplosu) [1932]; *Gioacchino Rossini* (1941); *Leopardi e Manzoni* (1960). [L]

Bacchides veya **İki Bachis,** Plautus'un, Menandros'tan esinlenerek yazdığı komedi. M.Ö. 214'te oynandı. Eser adını, iki saray yosması kız kardeşin isminden alır. Pistoclerus ve Mnesilochus adlı iki arkadaş, adları Bacchis olan bu iki kız kardeşi durmadan birbirine karıştırırlar, bu yüzden araları bozulur, ama sonunda barışırlar. Oyunun en önemli kişisi, Scapin'in ilk örneği olan köle Chrysalus'tur. (L)

BACCHİGLİONE, Kuzey İtalya'da ırmak, Veneto bölgesinde. Vicenza ve Padova'yı sular, Brenta'yla birleşerek Adriya denizine dökülür; 130 km. (L)

BACCHUS veya **DİONYSOS,** Romalıların, İtalya'nın en eski tanrısı Liber Pater ile bir tuttukları yunan tanrısı. Klasik çağda, özellikle Şarap ve Mistik coşkunluk tanrısıydı. (Efsane için Bk. DİONYSOS.) Roma'da büyük alaylar düzenlenerek bu tanrı adına törenler yapılırdı. Dionysos âyinleri, güney merkez İtalya'nın dağlık bölgelerinde elverişli bir yayılma zemini buldu ve oradan yavaş yavaş Roma'ya kadar sızdı. Adına düzenlenen bayramlara, Roma'da Bacchanalia dendi. Bu bayramların yasak edilmesine rağmen, Bacchus kültü, dionysos geleneğinde devam etti ve imparatorluğun ilk yüzyılında çok rağbet gördü.
— G. santl. Bacchus'a ait antik birçok heykel arasında şunları sayalım: *Hintli Bacchus* (Vatican; Louvre), *Bacchus ve Ampelos* (Floransa), *Bacchus ve Leukothos* (Münich). Michelangelo'nun küçük heykeli *Sarhoş Bacchus* Palazzo degli Uffizi'de; Leonardo de Vinci'nin *Bacchus*'u Louvre'da; Tiziano'nun *Bacchus ve Ariadne*'si National Gallery'de bulunmaktadır. Nicolas Poussin, Giulio Romano, Natoire v.b. «*Bacchus Zaferi*» ni çizmişlerdir. (L)

Bacchus ile Ariadne (*Bacchus et Ariane*), 2 perdelik bale. Libretto: Abel Hermant. Müzik: Albert Roussel. Koreografi: Serge Lifar. Dekor ve kostüm: Giorgio De Chirico. İlk oynanış: Paris operası, 22 mayıs 1931. «Ariadne Naksos'ta» efsanesi, iki dünyanın ortak ve karşıt yönleri açısından yorumlanır: Dionysos'un kişiliğinde canlanan büyülü, çekici Asya ile tatlı ve aşk dolu Ariadne'nin temsil ettiği Yunanistan. Müzik baleye çok uygundu. Bu koreografide Lifar'ın bale topluluğuna (corps de ballet) sadece bir figürasyon değeri verilmişti, o da oldukça hareketliydi. Roussel bu balesinden iki orkestra süiti düzenledi. Müziğin motif, ritim zenginliği ve lirizmi, fransız senfonik müziğinin en güzel sayfaları arasında yer alır. (L)

BACCİARELLİ (Marcello), italyan ressamı (Roma 1731-Varşova 1818). Ömrünün büyük kısmını Polonya'da geçirdi. Tarihî tablolar ve portreler yaptı. (L)

BACCİNELLO, İtalya'da (Toscana, Grossetto ilinde) maden yatağı. On milyon yıllık bir yerleşme noktasında oreopithecus kalıntıları bulundu. Bu kalıntıların, prokonsülden Olduvai'deki australopithcus'a ulaşan hominiyen cinsinin tükenmiş bir yan kolu olduğu sanılır. (L)

BACCİO BANDİNELLİ. Bk. BANDİNELLİ.

BACCİOCHİ (Felice Pasquale) [Ajaccio 1772-Bologna 1841]. Piyade yüzbaşısı, Bonaparte'ın kızkardeşi Elisa ile evlendi (1797), 1804'te senatör oldu ve general rütbesine yükseltildi. 1805'te, Napolyon, Elisa'ya Piombino ve Lucca prensliğini verince, Bacchiochi karısıyle birlikte taç giydi, ama gerçekte, 1808'de Toscana grandüşesi olan Elisa'nın baş hizmetkârı olmaktan öteye gidemedi. 1815'ten sonra, Trieste'de yaşadı, 1820'de, Elisa öldükten sonra Bologna'ya yerleşti. (L)

BACCİO D'AGNOLO (Bartolomeo D'AGNOLO BAGLİONİ,— denir), Floransa'lı mimar ve heykeltıraş (Floransa 1462-ay.y. 1543). Floransa'da Taddei (1503-1504) ve Bartolini-Salimbeni (1520-1529) saraylarını, Santa Maria Novella kilisesinin koro sıralarını ve orgların doğrama kısmını yaptı (1491-1496), 1506'dan 1529'a kadar katedralin baş mimarı oldu. (L)

BACCİO DA MONTELUPO (Bartolomeo SİNİBALDİ, — denir), floransalı mimar ve heykeltıraş (Montelupo 1469'a doğr.-Lucca 1535). Lorenzo Ghiberti'nin okuluna devam etti. Michelangelo'nun eserlerini inceleyerek sanatını geliştirdi. Önce Floransa'da çalıştı. En önemli eserleri: Piero de' Medici için, bugün kaybolan, *Herakles* adlı heykel; *Aziz Yuhanna*'nın, San Michele kilisesinin güney cephesini süsleyen bronzdan bir heykeli; birçok güzel salip; *Mars*'ın bir heykeli (Venedik'te, Santa Maria dei Frari kilisesinde, general Benedetto Pesaro'nun mezarında). Baccio, ihtiyarlığında, Lucca'ya çekildi ve orada, başta San Paolino (1522) olmak üzere, birçok kilise ve binanın desenlerini yaptı. Mezarı Lucca'dadır.—Oğullarından RAFFAELLO, değerli bir heykeltıraştı. (L)

BACCİO DELLA PORTA. Bk. BARTOLOMEO (Fra).

BACEDDA, Irak'ta Harran'ın güneyinde ve Balih'in kuzeyinde, Resul-Ayn'a giden yol üzerinde şehir. Bahçeleri ile tanınmış bu müstahkem şehir, Ortaçağdaki Araplar zamanında canlı idi. Bugün mevcut olmayan şehrin aramca adı «saadet evi» anlamına gelir. Damaskenos'taki Ayn-gadda (saadet kaynağı) ve Tabula Peutingeriana'nın Suriye'de gösterdiği Gadda ile kıyaslanabilir. (M)

BACERMA veya **BACARMAK,** Kuzey Dicle havzasının kuzeydeki aşağı Zap ile güneydeki Cebel Hamrin arasında kalan kısmı. Ortaçağda merkezi *Kerkük* idi. Halifeler zamanında Musul vilâyetinin bir bölgesi oldu. Süryanîce Beth-Germay adının arapça çevrilmiş şeklidir. Orta Farsçada bu bölge için kullanılan *Garmakan* adı ile de

Foto. Studio di Enzo Crea, Vilair-Scherr (LAROUSSE)

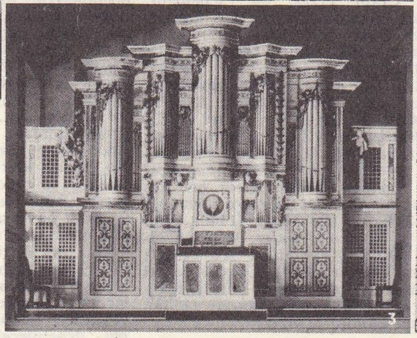

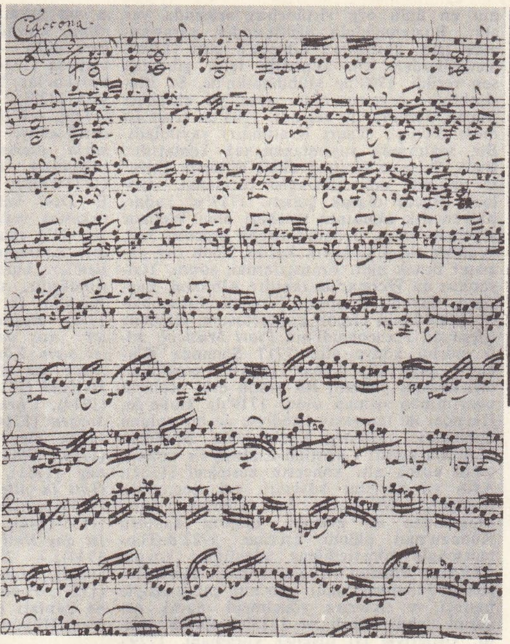

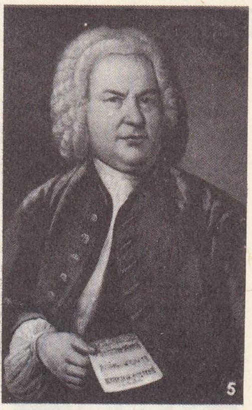

1. Jean Sebastien BACH'ın gençlik portresi, alman okulu eserlerinden, XVIII. yy. (Erfurt müzesi); **2. J. S. BACH'ın** Eisenach'da doğduğu ev; **3.** Bestecinin Arnstadt kilisesindeki orgu

4. Keman için re major **chaconne'**un notasından bir parça (Magdelena BACH'ın kaleminden çıktığı tahmin edilen el yazması); **5. J. S. Bach'ın** Haussman tarafından yapılan portresi (1746)

ilgilidir. Bu ad da çivi yazılı kaynaklardaki göçebe Gurumu kavminin adından gelir. (M)

BACEWİCZ (Grazyna), polonyalı kadın kemancı ve besteci (Lodz 1913). Zarzebski (Varşova) ile Nadia Boulanger'nin (Paris) öğrencisi. Altı senfonisi, dokuz konçertosu (keman, piyano), bir operası (*Kral Artus'un Serüvenleri*), altı yaylı dörtlüsü vardır. (L)

BACH (Alexander, baron VON), avusturyalı devlet adamı (Loosdorf 1813-Schönberg 1893). Ünlü bir avukattı, Wessenberg kabinesinde Adalet bakanı (temmuz 1848), sonra İçişleri bakanı (mayıs 1849) oldu. Liberal sayılmakla beraber, bürokratik merkeziyetçiliği savundu. Prens Schwarzenberg'in ölümünden sonra (1852) büyük yetki sahibi oldu ve Metternich'ten de koyu bir mutlakiyetçi oldu.

Rejim değişikliğini zorunlu bulan Franz-Joseph, 1859 ağustosunda, Zürih barışından önce, Bach'ı görevinden alarak yerine liberal, polonyalı bir soylukişi olan Goluşovski'yi getirdi.

● *Bach sistemi,* Alexander von Bach'ın güttüğü siyasete verilen ad. *Yeni mutlakiyetçilik* de denilen Bach «sistemi»nin özellikleri şunlardır: polisin veya Viyana tarafından görevlendirilen memurların uyguladığı olağanüstü tedbirler; millî azınlıkların alabildiğine almanlaştırılması: Almancanın mecburî oluşu, «diyet» meclislerinin rolünün sıfıra indirilmesi, yetkilerinin alman memurlarına verilmesi, katolik kilisesiyle anlaşma (1855 tarihli konkordato). Bu sistem Avusturya'nın güçsüzlüğünü önleyemedi. Nitekim İtalya savaşında (1858-1859) bu güçsüzlük bütün açıklığıyle ortaya çıktı. (L)

BACH (Carl Philippe Emanuel), alman bestecisi (Weimar 1714-Hamburg 1788), J.S. Bach ile Maria Barbara'nın beşinci çocuğu. Thomasschule'deki müzik derslerini izledikten sonra, 1730'da Leipzig üniversitesinde, daha sonra da Frankfurt an der Oder'de hukuk öğrenimi yaptı. 1734'ten sonra, babasının etkisini yansıtan bir yorumcu, öğretmen ve besteci olarak tanındı ise de, çok geçmeden daha eşsesli ve duygulu bir üslûba yöneldi. 1738'de Prusya veliahtının orkestrasına girdi. Friedrich II tahta geçmek üzere Potsdam'a giderken, Carl Philipp'i *Kammercembalist* unvanıyle beraberinde götürdü. C. Philipp, berlinli kuramcılar ve bestecilerle anlaşmazlığa düşünce Hamburg'a gitti, *Magnificat*'ını yetkililere sunarak, ölen vaftiz babası G.P. Telemann'ın yerine, şehrin müzik yönetmenliğine atandı (1767). Daha 1744'te evlenmiş, kardeşi J. Christian'a öğretmenlik etmişti. Gerek kendi besteleri gerek çaldırdığı Haendel'in Messiah'ı, Haydn'ın *Stabat Mater*'i, babasının *si minör Missa*'sı v.b. eserlerle, Hamburg'un müzik hayatına canlılık kazandırdı. 1770'te kendisiyle buluşan Charles Burney, yazılarında Carl'ın hayatı, eserleri ve klavsen çalış tarzı üstüne bilgi verir.

Eserlerinin büyük kısmı sağlığında yayımlandı. İnsan sesi için eserleri: *Die Israeliten in der Wüste* (Çölde İsrailoğulları), *Klopstocks Morgengesang* (Klopstock'un Sabah Şarkısı), *Magnificat* oratoryoları ve Gellert'in şiirleri üstüne *lied*'ler. Orkestra eserleri arasında en önemlileri Van Swieten'e sunduğu yaylı çalgılar için 6 *sinfonia*'dır. Bu eserlerde güçlü mizacını, orkestra renklerini kullanmadaki ustalığını ve önromantik eğilimlerini ortaya koydu. Oda müziğinde klasik biçime ve anlatıma yönelir. Klavsen eserlerinin sayısı hayli kabarıktır. En önemlileri: *Preussische Sonaten* (Prusya Sonatları), *Württembergische Sonaten* (Württemberg Sonatları), amatörler için bestelediği ve Beethoven'e öncülük edecek yapıda sonatlar, fanteziler ve rondolardan meydana gelen 6 derleme (Leipzig, 1779-1787). Elli konçertosundan hiç biri kardeşi Wilhelm Friedemann'ınkilerle boy ölçüşemez. İki klavsen ve büyük orkestra için bestelediği sonatlar rapsodi eğilimindedir ve yeni bir anlayışı yansıtır. Carl, çağını ve müziğin gelişimini derinliğine etkilemiştir. Bu etkide, XVIII. yy. müzik estetiğini özetleyen *Versuch über die wahre Art das Klavier zu Spielen* (Gerçek Klavsen Çalma Sanatı Üstüne Deneme) [1757] adlı kitabının payı büyüktür. Ağabeyinin «yarattığı» sonat biçimini geliştirdi, J. A. Hasse'nin tanıttığı italyan *bel canto*'sundan esinlenerek melodi güzelliğine varmağa çalıştı. (L)

BACH (Johann Christian), alman bestecisi (Leipzig 1735-Londra 1782). J. S. Bach ile Anna Magdalena'nın küçük oğlu. Babası ölünce, Wilhelm Friedemann ile birlikte Berlin'e gitti. 1756'da İtalya'ya geçti, Bologna'da P. Martini ile çalıştı, katolik oldu, Milano katedrali orgculuğuna atandı (1760). Traetta, Sacchini ve Jomelli ile arkadaş oldu. 1762'de, operalarının büyük ün kazandığı İngiltere'ye gitti. King's Theatre'ın devamlı bestecisi oldu, 1764'te ilk abonman konserlerinden sayılan «Bach-Abel Concerts» i düzenledi. 1774'te ünlü opera şarkıcısı Cecilia Grassi ile evlendi. Mannheim'da oynanmak üzere birçok opera besteledi. Son trajik operası *Amadis* (libretto: Quinault) ilk olarak 1779'da Paris'te oynandı. Kilise müziği (*Do minör Requiem*), birçok opera, senfoniler, klavsen (veya piyano) için *fa* minör ve *do* minör konçertolar, sonatlar besteledi. Op. VI, nu. 6 *sol* minör senfonisi daha 1770 yılında Mozart'ı ve Beethoven'in 3. piyano konçertosunu müjdeler; op. IX. nu. 2 *mi* bemol senfonisinde çok çekici bir dinamizm vardır. *Do* minör sonatı hem J. S. Bach'ı, hem de Mozart'ı akla getirir. Johann Christian, klasik dönemin en değişik yaratıcılarından biridir. Sanat hayatında kazandığı parlak başarıya kapılarak, kolaylığa ve salt üslûp zarafetine saplandığı olmuştur. (L)

BACH (Johann Christoph Friedrich), alman bestecisi (Leipzig 1732-Bückeburg 1795), J. S. Bach'ın ikinci karısı Anna Magdalena'dan olan dokuzuncu çocuğu. Bütün müzik eğitimini babasından gördü. 18 Yaşında Bückeburg'da kont Wilhelm von Schaumburg-Lippe'nin hizmetine girdi ve kardeşi Johann Christian'ı görmek için 1778'de yaptığı Londra yolculuğu dışında, bütün ömrünü bu şehirde geçirdi. 1758'de evlendi, aynı yıl kontun özel orkestra yöneticisi ve bestecisi oldu. Bückeburg'u Avrupa'nın önemli müzik merkezlerinden biri haline getirdi, şair J.G. Herder ile arkadaş oldu, Schaumburg-Lippe prensinin saygısını kazandı. Başlıca eserleri: 6 oratoryo (*Die Kindheit Jesus* [İsa'nın Çocukluğu] 1773); kantatlar: *Cassandra, Die Amerikanerin* (Amerikalı Kadın), *İno;* 14 senfoni (*si* bemol majör tonundaki son senfonisi, klasik çağın yerleşmiş şaheserlerindendir). Oda müziği ve klavsen konçertoları, çağının bu türdeki en önemli eserleridir; *mi* bemol *concerto grosso*'su Mozart ile boy ölçüşebilecek kadar orijinaldir. Johann Sebastian'ın dengeli ve klasik anlayışa en bağlı oğlu Johann Christoph'tur. Babasının üslûbuna da sırt çevirmemiştir. Müziğinde, sevimliliğe ve biçim kusursuzluğuna aynı derecede önem vermiştir. (L)

BACH (Jean Sebastien), alman bestecisi (Eisenach 1685-Leipzig 1750). Ailesinin en küçük oğludur. Annesi ve babası ölünce (1694-1695) Ohrdruf'a, ağabeyi Johann Christoph'un yanına gitti. Lisede okurken, ağabeyinden müzik öğrenmeğe başladı. Kusursuz soprano sesi, Lüneburg'daki Michaelis Müzik okuluna alınmasını sağladı. Orada, XVI. ve XVII. yy. eserlerini kapsayan zengin kitaplıktan yararlandı. Johanniskirche orgcusu G. Böhm'den ders aldı. Kuzey org okulundan yetişen Böhm, ona, Hamburg'a giderek St. Katharinenkirche orgcusu Reinken'i dinlemesini öğütledi. Poitou'lu fransız prensesi Eléonore d'Olbreuse, Nantes fermanının kaldırılmasıyle sınır dışı edilen müzikçi yurttaşlarını Celle sarayında bir araya getirmişti. Bach da saraya kabul edildi, orada Grigny'nin *Org Kitabı*'nın kopyasını çıkardı; Marchand, Couperin, Lebègue, Dieupart, Corrette, Boyvin, Nivers gibi fransız müzikçilerinin eserlerini tanıdı. Bir süre kemancı olarak Weimar sarayında çalıştıktan sonra, Arnstadt'taki St. Bonifatius kilisesi orgculuğuna getirildi, orada ilk kantatını besteledi (1704); çok geçmeden, Almanya'-

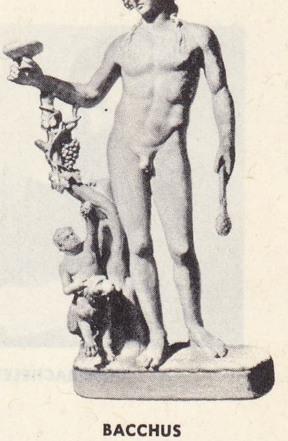

BACCHUS
ve antik bir pantere binmiş kır tanrısı
(Conservatori müzesi, Roma)

Foto. Giraudon, Raoult, X., Hanfstaengl, Alinari (LAROUSSE)

nın en ünlü org virtüozları arasında yer aldı. Buxtehude'nin öğütlerinden yararlanmak için, yürüyerek Lübeck'e gitti (1705). Yetkililerden izin almadığı için, görevine son verildi. 1707'de Mühlhausen'de, St. Blasiuskirche orgcusu oldu, aynı yıl akrabası Maria Barbara ile evlendi. 1708'de *Gott ist mein König*'i (Tanrı Kralımdır) yayımladı. Bu, sağlığında yayımlanan tek kantatıdır. Bach, Sachsen-Weimar dükü Wilhelm Ernst' in yanında oda müzikçisi (kemancı, viyolacı, orgcu) olarak çalıştı. 1717'ye kadar, italyancılık akımının merkezi olan Weimar şehrinde kaldı. Johanniskirche orgcusu J.G. Walther ile arkadaşlık kurdu, onun org yazısını örnek aldı. Fransızlardan sonra, İtalyanları da Weimar'da tanıdı: Albinoni, Legrenzi, Corelli, Bonporti, Vivaldi, Frescobaldi. Vivaldi'nin birçok konçertosunu klavsene uyguladı, Frescobaldi'nin *Fiori Musicali* adlı eserini kopye etti. 1717 Sonunda Köthen'e çağırıldı, Anhalt prensi Leopold'un orkestrasını yönetti. Bu arada eski orgların onarımında uzman oldu. 1719'da Halle'de, Haendel ile tanışmak istediyse de bir yolunu bulamadı. 1720'de, Karlsbad'da Brandenburg markgrafı Christian Ludwig ile tanıştı, onun adına altı konçerto besteledi (1721). Aynı yıl karısını kaybetti, çok geçmeden trompetçi Wücken'in kızı soprano Anna Magdalena ile evlendi. Leipzig kantoru Kuhnau'nun ölümü üzerine, 1722'deThomasschule yöneticiliğine adaylığını koydu. *Yuhanna Passion'u* (Passion nach den Evangelien Johannes) adlı eserinin çalınmasıyle besteci ve orkestra yönetmeni olarak değerini kabul ettirdi ve 1723'te göreve alındı. Üstleriyle iyi ilişkiler kuramadı. 1729'dan 1740'a kadar, Telemann'ın 1704'te kurduğu *Collegium musicum*'u yönetti, her hafta bir konser verdi. Thomasschule'de çalıştığı sürece başka görevlerde de bulundu: 1728'e kadar Köthen sarayına bağlı kaldı; 1723-1736 arasında ise Weissenfels sarayı müzik yönetmenliğini yaptı. 1733'ten 1736'ya kadar, seçici prense gönderdiği si *minör Missa*'sı ile, «Sachsen saray bestecisi» unvanını elde etmeğe çalıştı. Kalabalık ailesini geçindirebilmek için türlü vesilelerle besteler yaptı. Çeşitli şehirlerde konserler verdi. 1731'de, Dresden'de Silbermann'ın yaptığı orgu denedi, onun elinden çıkan ilk piyanoları dinledi, öğütlerde bulundu. *Klavierübung**u hazırladı. Hasse, Benda, lavtacı Weiss ve Kropgfans ile ilişki kurdu, bir kere daha Haendel ile görüşmeyi denedi. Mattheson ve Sacheibe tarafından eleştirildi, buna karşılık öğretimine değer veren genç müzikçileri kendine bağladı: J. N. Gerber, J. Schneider, J.F. Agricola, Altnikol, Kittel, Müthel v.b. On dokuz çocuğundan yalnız onu yaşadı. Oğlu Carl Philipp Emmanuel'in isteğiyle 1747'de, Potsdam'da kral Friedrich II'yi ziyaret etti; bu ziyaretten sonra krala *Müzik Armağanı* (Das Musikalisches Opfer) adlı eserini gönderdi. Matematikle olduğu kadar kontrpuanla da uğraşan Mizler derneği için bir Noel korali üstüne *Kanonik Çeşitlemeler*'i besteledi. 1749'da gözlerini kaybetti, *Füg Sanatı* (Die Kunst der Fuge) adlı eserine çalıştı, org için on sekiz büyük koral besteledi, son üç korali damadı Altnikol'e söyleyerek yazdırdı. Aslına uygun tek portresini Haussmann yaptı (1746). Johanniskirche'nin güney duvarı yakınına gömüldü.

W. Friedemann BACH

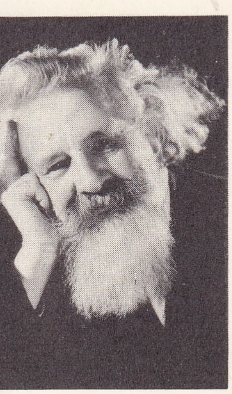

Gaston BACHELARD

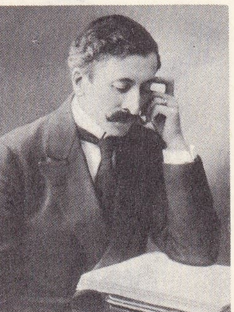

Alfred BACHELET

Bach'ın eseri, üç yüzyıldır süregelen dinî ve dindışı çoksesliliğin vardığı son noktadır. Sisteminde yatay yazıya, arpejli ve vuruşlu akorlardan çok daha fazla önem verdi. Kendinden önce yaratılan biçimleri mükemmelleştirdi. Çift tema'nın önemini sezdi. Bas'a güç ve süreklilik katarak, müzik yapısının temel öğesi durumuna geçmesini sağladı. Nota dizisi ile sözleri değerlendirme, düşünceleri yansıtma çabası yanında, kontrpuanı sıkı sıkıya uygulamaktan da geri kalmadı. *Ricercare*, kanon, füg biçimlerine bağlılığı, onu boş ve beylik deyişlerden kaçınmağa yöneltti. Tanrıya inancı büyüktü. Eserinin tümü dindar kişiliğinin izlerini taşır. Bach ölümünden sonra unutuldu, ancak elli yıl sonra, XIX. yy. başlarında Beethoven, Mendelssohn, Boaely ve Schumann'ın çabalarıyle yeniden önem kazandı. Chopin, Liszt ve César Franck gibi virtüozlar eserlerini çalarak tanınmasını sağladılar. Bu çabalara rağmen, her eğilimdeki müzikçinin Bach'ı örnek alması, onun düşüncesine bağlanması için XX. yy.ı beklemek gerekti.

● SES ESERLERİ. A. 4 *ses için armonize edilmiş koraller*: 180 tanedir, 162'si kantatlara aittir. — B. *Oratoryolar*: Noel oratoryosu (1734), Paskalya oratoryosu (1736); *Passion*'lar: Yuhanna'ya göre (*Johannes-Passion* [1723]; Matta'ya göre (*Matthaus Passion*) [1729]. — *C. Motet'ler ve Mezmurlar*: 4 sesliden 8 sesliye kadar 6 tane. — *D. Latince sözlü eserler*: Magnificat (1723); missa bölümleri (Kyrie ve Gloria): 4 tane (1737-1740); *si minör Missa* (1733-1738). — E *Dinî kantatlar*: 200 tane, solistler ve orkestra veya solistler, koro ve orkestra için, 33'ü «kantat-koral» biçiminde —F. *Dindışı kantatlar*: 24 tane. — G. *Aryalar ve lied'ler*: bunların Bach'ın olmadığı ileri sürülmüştür, sayıları: 11 (Anna Magdalena Bach'ın II. kitabı 1725); 69 (Schemelli, 1736). Başlıca kantatları: I. *Dinî kantatlar*: *Aus der Tiefe rufe ich* (1707), *Gott ist mein König* (1708), *Actus tragicus* (1711), *Nach dir* (1712), *Nun komm der Heiden Heiland* (1714), *Ich hatte viel Bekümmerniss* (1714), *Christ lag* (1724), *Weinen, Klagen, Sorgen* (1714-1724), *Du Hirte Israel* (1723-1727), *Sie werden aus Saba alle kommen* (1724), *Ein feste Burg* (1730), *Ich habe genug* (1731), *Wachet auf* (1731), *Jauchzet Gott in alle Landen* (1731), *Bleib bei uns* (1736), *Nun komm der Heiden Heiland* (1735-1744), *Selig ist der Mann* (1740), *Nun ist das Heil* (1740), *Aus tiefer Noth* (1735-1744); — 2. *Dindışı kantatlar*: Av kantatı (1716), Aiolos kantatı (1725), Cenaze ilâhisi (1727), Phoebus ile Pan kantatı (1731), Kahve kantatı (1732), Herakles kantatı (1733), Yeni Hükûmet kantatı (1742).

● ÇALGI ESERLERİ. A. *Org*: 145 koral, 46'sı *Org Kitapçığı*'ndan (Orgelbüchlein) [1708-1717], 18'i *Leipzig Derlemesi*'nden (1707-1750), 21'i dogma korali (1739), başka eserlerden aktarılmış 6 koral (Schübler, 1747-1750), Noel korali üstüne *Kanonik Çeşitlemeler* (1746-1747); 6 sonat (1727); 1 *Pastoral* (1708-1717); 3 partita (1700-1715), 6 konçerto (1708-1717); 1 *Canzone* (1714); 1 *Passacaglia ve füglü tema* (1716-1717); bazıları bir füge bağlanan 50 prelüd, *Toccato* veya fantezi, önemlileri; *Re minör Toccato ve füg* (1709); *fa* tonunda *Toccato ve füg* (1716), *Sol minör Fantezi ve füg* (1720), *Toccato, adagio ve füg* (1709), 5 büyük *Leipzig Prelüd ve füg*'ü (1727-1739). — B. *Klavsen*: 200'den çok eser (prelüd ve fügler, toccato'lar, fanteziler, sonatlar, çeşitlemeli aryalar v.b.), ayrıca türlü bestecilerden çeviri yazdığı 16 konçerto (1708-1717), 6 fransız süiti (1722), 6 ingiliz süiti (1722), Wilhelm Friedemann Bach'ın *Küçük Kitabı* (1720), Anna Magdalena Bach'ın *Küçük Kitabı* (1722), 30 invention ve senfoni (1720-1723), *Ayarlı* Klavsen*'in (Das wohltemperierte Klavier) I. kitabı (1722), *Kromatik fantezi ve füg* (1720-1723), 6 partita (1726-1731), *si minör Uvertür* (1734), *İtalyan Konçertosu* (1735), *do minör Fantezi* (1738), 4 duetto (1739), 30 *Goldberg Çeşitlemesi* (1742). — C. *Konçertolar*: bir veya birden çok solist ve orkestra için yirmi kadar konçerto, önemlileri: 2 keman konçertosu (*mi majör, la minör*, 1720), 2 iki keman konçertosu (*do minör*, 1730; *re minör*, 1720), 7 klavsen konçertosu, 3 iki klavsen konçertosu, 2 üç klavsen konçertosu, 1 dört klavsen konçertosu, bütün bu konçertolar Leipzig'de bestelendi (1729-1736). — D. *Solist çalgılar için*: 1. *Lavta*: çeşitli parçalar, bu arada iki süit; 2. *Solo keman*: 3 sonat ve 3 partita (1720); 3. *Keman ve sürekli bas*: füg ve 3 sonat (1720); 4. *Keman ve klavsen*: 6 sonat (1720); 5. *Viyolonsel*: 6 süit (1720); 6. *Viola da gamba*: 3 sonat (1720); 7. *Solo flüt*: 1 sonat; 8. *Flüt ve sürekli bas*: 3 sonat; 9. *Flüt ve klavsen*: 4 sonat. Ayrıca flüt, keman ve sürekli bas, iki keman ve sürekli bas, iki flüt ve sürekli bas için çeşitli eserler (fügler, sonatlar), keman ve sürekli bas için 1 süit, keman ve klavsen için 1 süit. — E. *Orkestra*: 6 *Brandenburg* Konçertosu* (1721); 4 *Süit* (1721-1736).

● KURAMSAL ESERLER. *Müzik* Armağanı* (*Das musikalisches Opfer*) [1747], *Füg* Sanatı* (*Die Kunst der Fuge*) [1748-1750]. (→ Bibliyo.) [L]

BACH (Wilhelm Friedemann), alman bestecisi (Weimar 1710-Berlin 1784). J.S. Bach'ın birinci karısından olan büyük oğlu. Müzik eğitimini her şeyden önce babasına ve Merseburg'lu kemancı J.G. Graun'a borçludur. Babasının özellikle kendisi için yazdığı üstün nitelikteki eserler (*Küçük Org Defteri, Küçük Klavsen Defteri, Invention ve Sinfonia*'ların ilk şekli [1720-1721], *Ayarlı Klavsen*'in ilk prelüdleri, ayrıca altı org sonatı) ile bu eserlerin gerektirdiği teknik imkânlar, Wilhelm Friedemann'ın klavsen ustaları arasında yer almasını sağlamıştır. Dresden'de orgculuk yaptıktan sonra (1733), *director musicae* (müzik yönetmeni) unvanıyle 1746'da, Halle şehrinde, Liebfrauenkirche kantoru oldu. 1747'de babasıyle, Friedrich II'nin sarayına gitti. 1751'de evlendi. Halle'de, Darmstadt'ta ve Braunschweig'da, hırçın tabiatı yüzünden zor bir hayat geçirdi. 1774'te Berlin'de ilk org resitalleriyle büyük başarı kazandı ve orada yerleşti. Ömrünün son on yılı yoksulluk içinde geçti. Eserlerinin çoğu basılamadı. İnsan sesi için besteleri: *re minör Missa Breve, Ehre sei Gott* (Noel kantatı), güçlü bir motet olan *Heilig, heilig*. Orkestra eserleri: *re* majör ve *re* minör *sinfonia*'lar, *sol* minör süit. Oda müziği: flüt duoları, viyola duoları, viyola ve sürekli bas için sonat. Org için fügler ve koral prelüdleri. En önemli eserleri piyano içindir: 12 sonat, 11 füg, 42 polonez, 11 fantezi v.b. on konçerto. Wilhelm Friedemann garip mizaçlı, kuşkulu bir insan olmakla beraber, denildiği gibi ayyaş ve sefih değildi. Eserlerinde şaşırtıcı bir öncülük, açıkça romantik özellikler taşıyan bir yenilik sezilir. Büyük fantezileri Beethoven ve Debussy'yi, konçertoları Schumann'ı müjdeler, bazı çok sesli vokal'leri Schönberg müziğini önceden sezme denebilecek bir kuruluşa varır. Sonat biçimini ve modern piyano için konçerto türünü klasik anlayışla uygulayan ilk besteci Wilhelm Friedemann Bach'tır. (L)

BACHE (Alexander Dallas), amerikalı fizikçi (Philadelphia 1806-Newport 1867). Franklin'in torununun oğlu. West Point Askerî okulu mezunu (1825), Girard koleji müdürü (1836) ve sahil koruma baş denetmeni (1843) oldu. Magnetik ve meteorolojik gözlemlerini yayımladı. (L)

BACHELARD (Gaston), fransız filozofu (Bar-sur-Aube 1884-Paris 1962). Dijon Edebiyat fakültesinde (1930-1940), sonra Sorbonne'da tarih ve bilim felsefesi okuttu. Genel felsefe, bilim felsefesi ve genel psikanaliz üzerine pek çok eser yazdı: *La Valeur Inductive de la Relativité* (Göreliliğin Tümevarımsal Değeri) [1929]; *la Dialectique de la Durée* (Sürenin Diyalektiği) [1933]; *le Nouvel Esprit Scientifique* (Yeni İlim Kafası) [1934]; *la Psychanalyse du Feu* (Ateşin Psikanalizi) [1937]; *la Formation de l'Esprit Scientifique* (İlim Kafasının Oluşumu) [1938]; *l'Eau et les Rêves* (Su ve Düşler) [1940]; *l'Air et les Songes* (Hava ve Düşler) [1942]; *la Terre et les Rêveries de la Volonté* (İradenin Düşleri ve Toprak) [1945]; *la Terre et les Rêveries du repos* (Dinginliğin Düşleri ve Toprak) [1945]; *le Rationalisme Appliqué* (Uygulamalı Akılcılık) [1949], *l'Activité Rationaliste de la physique Contemporaine* (Çağdaş Fiziğin Akılcı Eylemi) [1951]; *la Poétique de l'Espace* (Uzayın Şiirliliği) [1958]; *la Poétique de la Rêverie* (Düş'ün Şiirliliği) [1960]; *la Flamme d'une Chandelle* (Bir Mumun Alevi) [1961], (Ahlâkî ve Siyasî İlimler Akademisi Üyesi, 1955.) [L]

BACHELET (Alfred), fransız bestecisi (Paris 1864-Nancy 1944). Kompozisyon öğrenimini Paris konservatuvarında, Guiraud'nun yanında yaptı. Birçok çalgı parçasından ve saz melodisinden (*Le Songe de la Sulamite* [Şulam Kızının Rüyası], *Chere Nuit* [Sevgili Gece], *Pâle Étoile du Soir* [Solgun Akşam Yıldızı]) sonra, Méré'nin bir eserinden esinlenerek *Scemo* operasını besteledi. Eser 1914'te Paris operasında büyük başarı kazandı. 1921'de *Çan Çaldığı Zaman* (*Quand la Cloche Sonnera*) [opera komik], keman ve orkestra için *Ballad*, ses melodileri, korno ve orkestra için *Dağda* ve 1923'te *Un Jardin sur l'Oronte* (Âsi Irmağı Kıyısında Bir Bahçe) operası gibi eserler verdi. Son besteleri arasında *Surya* adlı müzikli şiir, org için *Fantezi ve Füg* ve *Gece Fantezisi* balesi yer alır. 1918'de Ropartz'ın yerine Nancy konservatuvarı ve Halk konserleri müdürlüğüne atandı. 1929'da Fransız Güzel Sanatlar akademisine üye seçildi. (L)

Foto. Vilair-Scherr, A. I., Manuel (LAROUSSE)

BACHELOT DE LA PİLAİE (Auguste Jean-Marie), fransız botanikçisi ve arkeoloğu (Fougères 1786-Marsilya 1856). Başlıca eserleri: *Traité des Algues Marines* (Deniz Yosunları Üzerine İnceleme) [1829] ve *Flore de Terre-Neuve, des îles Saint-Pierre et Miquelon* (Newfoundland'da Saint-Pierre ve Miquelon Adalarında Bitki Örtüsü) [1829]. (L)

BACHEM (Karl VON), alman siyaset adamı (Köln 1858-Burgsteinfurt 1946). *Köln Halk Gazetesi* müdürünün oğlu, avukat, Reichstag üyesi (1889). Merkez katolik partisi demokratik kanadının başkanı oldu, sosyalistleri yenmek için işçilerle ilgili reformları destekledi. (L)

BACHEVİLLE Kardeşler (Antoine ve Barthélemy), fransız subayları, Trévoux'da doğdular. Napolyon ordularında yararlık göstererek yüzbaşılık rütbesine yükseldiler, Restauration devrinde gıyaben mahkûm edildiler. İsviçre'ye sığındılar ve birbirlerinden ayrıldılar. Antoine, Ortadoğu'da dolaştı ve 1820'de Maskat'ta öldü. Barthélemy ise, bir süre, Yanya'da Tepedelenli Ali Paşaya hizmet ettikten sonra, Fransa'ya döndü ve 1833'te Paris'te öldü. *Voyages des Frères Bacheville en Europe et en Asie* (Bacheville kardeşlerin Avrupa ve Asya gezileri) [1822] adında bir eser yazdı. (L)

Bachgesellschaft, 1850'de Leipzig'te Robert Schumann, Otto Jahn, K.F. Becker, M. Hauptmann ve H. Hartel tarafından kurulan dernek. Amacı, J.S. Bach'ın bütün eserlerini aslına uygun ve eksiksiz olarak yayımlamaktı. (L)

BACHİACCA (Francesco DI UMBERTINO VERDİ, *il* — denir), italyan ressamı (Floransa 1494 - ay. y. 1557). Perugino'nun öğrencisi, Franciabigio'nun yardımcısı. Roma'da Giulio Romano ile dost oldu. Floransa'daki Palazzo Vecchio'nun fresklerini yaptı. (L)

BACH'LAR, Thüringen asıllı müzikçiler ailesi; içlerinden elli kadarı (bu arada bütün müzik tarihine hâkim olan Johann Sebastian Bach) orgcu, kilise şarkıcısı ve şehir müzikçisi olarak tanındı. İtalya'ya gitmeğe lüzum görmeden, korallerle, kontrpuanlarla kendi kendilerini yetiştirdiler. Johann Sebastian'ın oğullarından bir kısmı yurt dışına çıkarak sanatlarını dünyaya tanıtmadan önce, bütün aile, Saksonya dükalıklarında (Weimar-Eisenach, Gotha-Coburg, Meiningen) ve Arnstadt prensliğinde yaşadı. Aile dört kola ayrılır: Meiningen, Erfurt, Franken, Arnstadt. Johann Sebastian üçüncü koldandır. XVI.yy.dan bu yana kimlikleri bilinen atalarının en eskileri değirmenci veya fırıncı idi. Hepsi de çalgı çalarlardı: VEİT (Wechmar - öl. ay.y. 1619), değirmenciydi ve gitar çalardı. — Küçük oğlu, JOHANNES veya HANS (öl. Wechmar 1626), müzikçi ve fırıncıydı. Johann Sebastian'ın büyük dedesi olan HANS'ın üç oğlu oldu: JOHANNES, CHRİSTOPH ve HEİNRİCH. Bunlar, Bach ailesinin yalnız müzikle uğraşan ve eser bırakan ilk üyeleridir. Erfurt, Eisenach ve Arnstadt'ta orgcu, viyolacı ve orkestra yöneticisi olarak çalıştılar. — Johannes'in ikinci oğlu CHRİSTOPH (Wechmar 1613-Arnstadt 1661), ailenin Franken kolunun atası ve Johann Sebastian'ın büyük babasıdır. Weimar, Prettin, Erfurt ve Arnstadt'ta saray ve şehir müzikçisi olarak çalıştı. — Oğlu JOHANN AMBROSİUS (Erfurt 1646 - Eisenach 1695), Johann Sebastian'ın babasıdır. Erfurt'ta kemancı ve viyolacı olarak çalıştı (1667), 1668'de Elisabeth Laemmerhirt (1644-1694) ile evlendi. 1671'de Eisenach'ta şehir ve saray müzikçisi oldu. Altı oğlundan JOHANN CHRİSTOPH (Erfurt 1671-Ohrdruf 1721), Pachelbel'in öğrencisiydi, 1690'da Ohrdruf'ta orgcu oldu; —JOHANN JAKOB (1682-1732) ise isveç ordusunda obuacı olarak çalıştı (1704), İstanbul'da fransız flütçüsü Buffardin'in öğrencisi oldu. Johann Sebastian, *Capriccio Sopra la Lontananza del suo Fratello Dilettissimo* (Gurbetteki Çok Sevgili Kardeş için Kapriçyo) adlı eserini Johann Jakob için besteledi. Her kuşaktan birçok Bach, besteci ve yorumcu olarak, çağının müziğinde önemli bir yer tutmuştur. (L)

BACHMANN (İngeborg), avusturyalı kadın edebiyatçı (Klagenfurt 1926). Yazılarında Heidegger'in ve İkinci Dünya savaşında edindiği tecrübelerin etkisi görülür: Lirik derlemeleri: *Die gestundete Zeit* (Saatlere Bölünmüş Zaman) [1953]; *Orte und Einklange* (Yerler ve Ahenk) [1955]; *Die Anrufung des Grossen Baeren* (Büyük Ayının Çağırısı) [1956], hikâyeleri: *Das dreissigste Jahr* (Otuzuncu Yıl) [1961], radyofonik oyunları: *Die Zikaden* (Ağustos Böcekleri) [1955]; *Der gute Gott von Manhattan* (Manhattan'ın Yüce Tanrısı) [1958] ve bale özetleri (arguments); *Der İdiot* (Budala) [1954]. (L)

BACI i. Abla, kız kardeş: *Keyfin nice? Ne demdesin. Bacılarınla hoş tatlı mısın?* (N. Araz). ‖ Bir evde çalışan yaşlı [daha çok zenci] kadınlara verilen unvan: *Dediklerin çıktı ihtiyar bacı* (N.F. Kısakürek).

— Tasav. Bir tarikata mensup, özellikle ayni «şeyhe bağlı olanlar birbirlerine *kardeş* (veya ar. *ihvan*), kadınlara da *bacı*, şeyh kadınlarına ise *anabacı* derler: *Nur Baba dergâhına sığınmış kaç tane yersiz yurtsuz bacılar, muhibbeler vardır* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Bacıyan-ı Rum,* Anadolu (Rum) bacıları; bazı sofiler Kur'an'da erkeklerin kadınlardan üstün olduğu hakkındaki ayette (IV, 34) geçen *rical* «erkekler» kelimesine «erler, erlik mertebesine ulaşmış kimseler» diye anlam vermişler ve erlik mertebesine ulaşmış bazı kadınların da bulunduğunu ileri sürerek kadını erkekten aşağı görmemişlerdir. Nitekim sofiler arasında bu tip birçok kadın çıkmıştır. Âşık Paşazade eserinde Anadolu'daki konuk erenler arasında baciyan-ı Rum'u da zikretmekte ve bunların diğer zümreler gibi Anadolu'ya doğu illerinden göçtüğünü belirtmektedir. (M)

BACİCCİA veya **BACİCCİO** (Giovanni Battista GAULLİ, *il* — denir), italyan ressamı (Cenova 1639-Roma 1709). Borzone ve Bernini'nin öğrencisi. Roma'da birçok kilisenin süslemelerini yaptı: Gesu kilisesindeki *İsa Tablosu* (1672-1679) yan ışıkları ve gölge-ışık oyunlarıyle dikkati çeker. *San Francisco Javier'nin Ölümü* ve *Çocukla Meryem* (San Andrea di Quirinale) adlı tablolarında da aynı usulü uyguladı. (L)

BACİLLALES çoğl. i. Sporlanabilen silindirimsi bakteriler takımı. (L)

BACİLLUS i. İnce uzun böcek. Genellikle kanatsız ve bacakları uzundur. Küçük bir dala benzer. (Avrupa'da yaşayan yegâne cadı çekirgesi bacillus'tur. Düzkanatlıların phasmatidae familyasından.) [L]

BACİSRÂ, Irak'ta bölge. Yahut'a göre Bağdat'ın kuzeyinde, Hulvan'a 34 km uzaklıktadır. İbn Hurdazbeh ile İbn Serapion ise Dicle'den ayrılan büyük Katul-Nahravan kanalının üzerinde olduğunu söyler. Yahut zamanında burası hurmalıkları bol ve mamur bir kasabaydı. Aramî dilinde «köprü evi» anlamındadır. Bugün kaybolmuştur. (M)

BACK (sir George), ingiliz denizcisi ve amirali (Stockport 1796-Londra 1878). 1818'de, Buchan ile birlikte Spitsbergen'e bir gezi yaptı ve Franklin ile Richardson'un (1825-1826) kuzey kutbuna yaptıkları iki sefere katıldı. 1829'dan beri haber alınamayan J. Ross'u aramak üzere 1833'te yola çıktı, 1835'e kadar Kanada'nın Büyük Esir gölü, Bathurst burnu ile Hudson körfezi arasında kalan kuzeybatı bölgesini inceledi. Adını taşıyan nehri burada keşfetti. kutup fecrini ve mıknatıslı ibrenin değişimlerini inceledi. 1836'da, Regent geçidiyle Turnagain burnu arasındaki takımadaları keşfetmekle görevlendirildi, aylarca buzullar arasında tutsak kaldı. 1836'da ve 1838'de, gezi notlarını yayımladı. (L)

BAC KAN, Vietnam'da yer (Kuzey Vietnam), Hanoi ile Cao Bang arasında eyalet merkezi; 1 500 nüf. *Bac Kan eyaleti* 69 500 nüf. (L)

BACKER (Jacob Adriaensz), hollandalı ressam (Harlingen 1608-Amsterdam 1651). Rembrandt'ın öğrencisi (Amsterdam, 1632'ye doğr.). Önceleri onun etkisinde kaldıysa da, sonradan daha açık renklere yöneldi. Eserleri, özellikle tek tek grup halinde portrelerden meydana gelmektedir (Amsterdam ve La Haye müzeleri). [L]

BACKEREEL (Gilles), flaman ressamı (Anvers 1572-öl. 1662'den önce). Roma'da yetişti ve italyan ressamların etkisi altında kaldı; daha sonra, Anvers'e yerleşti. Dinî ve tarihî kompozisyonları Anvers ve Bruges kiliseleriyle Brüksel müzesinde yer almaktadır. —Kardeşi GUİLLAUME (1580-öl. İtalya 1615) daha çok manzara ressamıydı. (L)

Back-Goudsmit olayı. Fiz. Çekirdek spini, dolayısıyle magnetik çekirdek momenti olan bir atoma, yoğun bir magnetik alan uygulandığında, Zeeman olayının değişik bir yönü halinde ortaya çıkan olay. Bu olay, Paschen-Back* olayına çok benzer ve hemen hemen aynı şekilde açıklanır.

Zayıf magnetik alanda, atomun bütün magnetik momenti, çekirdeğinin magnetik momentiyle elektronlarının tümünün magnetik momentlerinin vektörel toplamı alınarak elde edilir; buna tekabül eden Zeeman olayına bazen «aşırı ince Zeeman olayı» denir. Oysa şiddetli bir magnetik alanda, çekirdeğin ve elektronların magnetik momentleri birbirinden ayrılır ve Zeeman alt basamakları halinde çeşitli ayrışmalar görülür; işte buna «Back-Goudsmit olayı» denir. Back-Goudsmit olayının gözlemlemek için gerekli magnetik alanın büyüklük basamağı, Paschen-Back olayı için gerekli basamaktan genellikle daha küçüktür. Back-Goudsmit olayının gözlemi, incelenen atomun çekirdek spininin ölçülmesini sağlar. (L)

BACKHAUS (Wilhelm), isviçreli alman piyanisti (Leipzig 1884). Reckendorf ve E. d'Albert'in öğrencisi. 1905'te Rubinstein armağanını kazandı. Özellikle Beethoven sonatlarının yorumunda uzman olarak tanınır. (L)

BACKHUYSEN (Ludolf), hollandalı deniz ressamı (Emden 1631-Amsterdam 1708). Allaert van Everdingen ve Hendrick Dubbels'in okulunda yetişti, gri gökyüzleri, çoşkun denizler, rüzgârla şişmiş yelkenler çizdi. Sanatı çok büyük bir ilgi gördü. Backhuysen aynı zamanda, ofortla çalışan değerli bir gravürcüydü. Louvre'da eserleri vardır. (L)

BACKLUND (Oskar), isveçli astronom (Karlstad 1846 - Rusya'da Pulkovo 1916). Uppsala üniversitesinde okudu, daha sonra sırasıyla Stockholm, Dorpat (Tartu), Pulkovo rasathanelerinde çalıştı ve 1893'te Pulkovo rasathanesi müdürlüğüne atandı. Petrograd Bilimler akademisi üyesi ve «İnstitut de France»ın muhabir üyesi oldu, özellikle gök mekaniği üzerine incelemeler yaptı. (L)

BACKNANG, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Stuttgart'ın kuzeydoğusunda, Mur kıyısında; 23 000 nüf. Güney Almanya'nın sepicilik merkezi. Dokuma sanayii. Makineler. Elektroteknik. XV. yy. dan kalma kilise, XVIII. yy.dan kalma belediye sarayı. (L)

BACKOFEN (Hans), alman heykeltıraşı (Sulzbach ?-1470'e doğr. - Mainz 1519). Hayatı üstüne bilinenler 1484'ten sonraya aittir. 1505'ten ölümüne kadar, Mainz'da önemli bir atelyeyi yönetti. Mainz katedralindeki başpiskopos Uriel von Gemmingen'in (1517 - 1519 arasında yapıldı) mezarı şaheseridir. Bu güçlü eserde italyan etkisine hemen hiç rastlanmaz. (L)

BACK RİVER, Kanada'da (Kuzeybatı arazisi, Mackenzie ve Keewatin) ırmak, Aylmer gölünden çıkar ve Kuzey Buz denizine (Chantrey körfezi) dökülür; 960 km. (L)

BAC NİNH, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir; eyalet merkezi, Hanoi'nin kuzeydoğusunda; 10 000 nüf. Song Koi ırmağı kıyısındaki Dap Koi limanından ihracat yapan sanayi merkezi (ipek, seramik). — *Bac Ninh eyaleti,* 543 500 nüf. Pirinci ünlüdür. (L)

BACO (Jacomart veya Jaume), ispanyol ressamı (Valencia 1410 - ay.y. 1461). Jativa manastırı kilisesindeki üç kanatlı eseriyle San-Martino de Segorbe'deki mihrap arkası resmi, italyan sanatına oldukça yakındır; süslemedeki zenginlik, sanatçının Flaman resmi üstünde bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Baco, Aragon'lu Alfonso V'in özel ressamıydı. (L)

BACOLİ, İtalya'da (Campania, Napoli ili) kasaba. Napoli'nin güneybatısında; 17 300 nüf. Pozzolan çıkarılır. (L)

BACOLOD, Filipinler'de şehir. Negros a-

İngeborg BACHMANN

Francis BACON
W. Marshall tarafından yapılan gravür (1640)

Foto. Breicha, Giraudon (LAROUSSE)

dasının kuzeybatı kıyısında; 26 500 nüf. Şekerkamışı işletmesi ve ihracatı. (L)

BACON (Francis), **Verulam** baronu, ingiliz devlet adamı ve filozofu (Londra 1561-ay.y. 1626). Elizabeth zamanı Adalet bakanlarından Nicholas Bacon'ın oğlu. Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra, baroya girmeğe çalıştı. 1593'te parlamento üyesi oldu. Kraliçenin gözdesi Essex kontu onu himayesine aldı. 1601'de Essex kontu gözden düşünce, Bacon, saray avukatı sıfatıyle Essex'i mahkûm ettirdi. James I ile Buckingham dükünün gözüne girdi ve sarayın resmî avukatları arasına katıldı (1604), sırasıyle başsavcı (1613), krallık mühürdarı, başyargıç, Verulam baronu (1618) ve Saint-Albans vikontu oldu (1621). Fakat 1621'de Avam kamarası tarafından rüşvet almakla suçlandırılarak devlet hizmetinden uzaklaştırıldı. Bacon, ömrünün son yıllarını ilim ve felsefeye adadı.

Başlıca eserleri: *Essays or Counsels Civil and Moral* (Politika ve Ahlâk Üzerine Denemeler) [1597]; *Of Proficience and Advancement of Learning* (Bilimin Etkenliği ve İlerlemesi Üzerine İnceleme) [1605]; *Cogitata et Visa de İnterpretatione Naturae* (Tabiatın Yorumlanması Üstüne Düşünce ve Görüşler) [1607]; ana eseri olan *Novum Organum Scientiarum* (Yeni Organon) [1620], *The History of the Reign of King Henry VII* (Henry VII Tarihi) [1622]; 1605-1620 arasında yazdığı iki kitabın birleşmesinden meydana gelen *İnstauratio Magna* (Büyük Yenileme) [1623]. Francis Bacon'ın kişiliği, biyografların hayal gücünü hayli işletmiş, Shakespeare'in dramlarını ve zamanındaki birçok eseri onun yazdığı bile ileri sürülmüştür. (L)

Francis BACON
«Bir portre için deneme»
(Maeght galerisi)

BACON (Francis), ingiliz ressamı (Dublin 1910). Önceleri döşeme dekoratörüydü. Venedik'te iki yılda bir yapılan festivale katıldı. 1956-1962 yıllarında İtalya, Amerika ve İngiltere'de tanındı. İnsan bedenini esrarlı bir dekor önünde garip kısaltılar ve gitgide canlılık kazanan renklerle anlatımcı yoldan işleyerek, en önde gelen çağdaş ingiliz ressamları arasına katıldı (*Uzanmış Kadın*, Tate Gallery, 1961). Paris'te hayli zaman sonra etkili olmağa başladı. Bu etki 1960'tan bu yana «yeni figürasyon» akımı üzerinde açıkça görülür. (L)

BACON (John), **Büyük** denir, ingiliz heykeltıraşı (Southwark 1740-Londra 1799). 1761'de Royal Academy'ye girdi. Westminster kilisesi anıtkabirlerinin bir kısmını yaptı. Chambers sözlüğünde *«Resim ve Heykeltıraşlığın Özellikleri Üzerine Araştırmalar»* adlı incelemesini yayımladı. — Oğlu JOHN, *Genç* denir (Londra 1777-1859), babasının birçok heykelini tamamladı ve eserini devam ettirdi. (L)

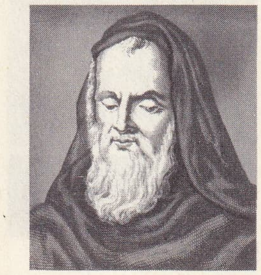

Roger BACON

BACON (Leonard), amerikalı Calvin'ci din bilgini (Detroit 1802-New Haven 1881). Yale üniversitesinde profesördü. Köleliğin kaldırılmasını savundu. (L)

BACON (Roger), ingiliz filozofu ve bilgini (Somerset'te İlchester 1214-Oxford 1294), **Doctor admirabilis** diye anılırdı. Paris'e gitmeden önce, öğrenimini Oxford'da yaptığı söylenir. 1236'dan 1251'e kadar Paris'te kaldı. Fransisken tarikatına girdikten sonra Aristoteles'in eserlerini yorumladı. Ama, 1247'den sonra kendini ilmî incelemelere verdi. 1251'de Oxford'a dönerek, *De Speculis, De Mirabili Potestate Artis et Naturae, Metaphysica, De Multiplicatione Specierum, De computo naturali* adlı kitapları yazdı. 1257'de ders vermesi yasaklanınca, Paris'e döndü. Clemens IV adıyle 1265'te papa olan koruyucusu kendisinden eserlerinin bir kopyasını istedi. Bacon, o devrin bilginlerini ele alan *Communia Naturalium* adlı eserini hazırlamağa başladı ise de, bunu yarıda bırakarak *Opus Majus*'u (1267-1268) yazdı. Bu eseri, *De Multiplicatione Specierum, Opus Minus* ve *Opus Tertium* adlı kitaplarla birlikte papaya yolladı. Daha sonra başka eserler ve bu ara, *Compendium Studi Philosophiae* adlı eseri yazdı. Eserleri, fransiskenlerin başı olan Ascoli'li Gerolamo tarafından, çağdaşı dominikenlerden bazılarına, bu arada Albertus Magnus ve Aquino'lu Tommaso'ya yönelttiği hücumlar dolayısıyle tehlikeli görüldü. R. Bacon, ileri sürdüğü görüşler yüzünden mahkûm olarak 1277'den 1292'ye kadar hapiste yattı. Hürriyete kavuşunca, *Compendium Studii Theologiae* adlı eserini yazmağa başladı, ama bitiremeden öldü.

Zamanın en uyanık bilim adamlarından olan R. Bacon, Jül Sezar takviminin yanlış olduğunu fark eden ilk bilgindir. Ptolemaios sisteminin eksik taraflarını ortaya koydu. Optik alanında ışığın yansıma kanunlarıyle kırılma olaylarını buldu, küresel aynaların işleyişini inceleyerek bir gökkuşağı teorisi ortaya attı. Gemi, araba ve uçak gibi birçok mekanik buluşun esaslarını açıkladı. Yazıları arasında top barutunun formülü bulunduğu için R. Bacon'a uzun süre bu barutun bulucusu gözüyle bakıldı. Oysa, R. Bacon bu formülü araplardan almıştı. Felsefî taşa (hacer-i felsefî) inanmasına rağmen, bunu deney yoluyle araştırmağa hiç bir zaman yönelmedi. R. Bacon, yenilik arayan açık düşünceli, her şeye ilgi duyan bir bilgindi. İlmin sonu olmadığını ileri sürer, Eskiçağ yazarlarına saygı bahanesiyle her türlü düşünce ve araştırma çabasının durdurulmasını kabul etmezdi. Çünkü ona göre Eskiçağ, insanlığın gençlik çağı idi. R. Bacon, biçim, madde, bireyleme v.b. zamanının bütün meseleleriyle ilgilendi. Tümeller meselesini ele alarak bunu kavramcı bir açıdan çözümledi. R. Bacon, kendisini skolastiğin baskısından kurtararak deneye dayanan ilmi (*scientia experimentalis*) çoşkunca selâmlayan bilginlerin başında yer alır: «Tecrübî ilim, gerçeği yüksek ilimlerden elde etmez. O, ilimlerin efendisidir, öteki ilimler onun hizmetçisidir.» der. Ona göre edilgen ve bayağı; etken ve bilgince olmak üzere iki çeşit gözlem ve deney vardır. (L)

BACON (sir Nathaniel), ingiliz ressamı (1585-Culford 1627). Francis Bacon'ın üvey kardeşi. Van Dyck'ten önceki kuşağın en ünlü portrecilerinden biriydi, ayrıca manzara resimleri de yaptı. (L)

BACON'cı i. ve sıf. Francis Bacon'ın çömezi. || Bacon veya Bacon'cılıkla ilintili olan.

— Mant. *Bacon'cı tümevarım* veya *genişletici tümevarım*, deneyle bilinen belli sayıda olaydan yola çıkarak yalnızca bu olayların toplamını (Aristoteles'çi veya tümleyici [bütünleyici] tümevarımda olduğu gibi) değil, aynı türden bütün gelecek olayları da ilgilendiren genel bir yasa ortaya koyan tümevarım. (L)

BACON'cılık i. İngiliz filozofu Francis Bacon ve çömezlerinin sistemi.

— ANSİKL. Bacon'cılık eski mantığın, yani apriorici ve tümdengelimci mantığın yerine, deneysel ve tümevarımcı mantığı koyar. Bacon'a göre, düşünce tarihinde, gerçeğe iki yoldan varılır: «Bu yollardan biri, duyumlarla tikel olaylardan hareket ederek en genel önermelere varır ve bu ilkelerle bunların sarsılmaz sanılan doğruluğuna dayanan araönermeleri bularak onları değerlendirir: genel olarak, gerçeğe varmak için izlenen yol bu yoldur. Öbür yol da, duyumlardan ve tikel olaylardan hareket etmekle beraber, bunlardan derece derece ve sürekli olarak önermeler çıkararak en genel önermelere varır: tutulması gereken en doğru yol olmakla beraber, şimdiye kadar kimse bunu denememiştir.» Bu ikinci yol ilim için gerçek bir yenilik, bir «yenilenme» dir. Bu, her şeyden önce olaya boyun eğmeğe dayanır: «Tabiata, ancak boyun eğilerek hükmedilir». İnsanı «tabiatın yorumcusu» durumuna getirecek olan deneyin sabır ve ölçüyle yapılması gerekir. «Aklımıza kanat değil, kurşun taban gerek». Duyulardan gelen, dolayısıyle bizi her türlü yanılmalar veya «idola» denen önyargılara götüren bilgileri sıkı bir kontrolden geçirmeliyiz. Bacon'a göre dört çeşit *idola* vardır: *idola tribus* (türe bağlı önyargılar), *idola specus* (aklın önyargıları), *idola fori* (sosyal önyargılar), *idola theatri* (öğretilerden doğan önyargılar). Bundan başka, deneyimlerimizi akıl yoluyle ve metotlu bir şekilde düzene koymamız gerekir. Bacon bu amaçla, birtakım yöntemler veya *levhalar* kullanmayı önerir: *var levhası, yok levhası, derece levhası*. Eğer, bir A olayı bulunduğu zaman B olayı da bulunuyorsa, A olayı bulunmadığı zaman B olayı da bulunmuyorsa, ayrıca A değişince B de değişiyorsa, A olayı, B olayının sebebidir. Bütün ilimlerin amacı bu sebepleri ortaya çıkartmaktır. Çünkü, «gerçek ilim, sebepler üzerine kuruludur», kuramsal ve pratik verimliliğin de tek teminatıdır. «Kuramsal düşüncede sebep rolü oynayan şey, pratik eylem için kural niteliği kazanır.» Böylece dikkat ve kesinlikle yürütülen deneyimden, tümevarım yoluyle genel yasaya varılır. Bu da, elde edilen verileri özetlemekle yetinen, basit bir «topyekûncu tümevarım» ile değil, «*kapsamlı bir tümevarım*» ile mümkün olabilir. Bu tümevarım, geleceği görebilmek, hattâ henüz bilinmeyen ama, bilinenlere benzetilerek kavranabilen olayları da kapsayarak, evrensel determinizm çerçevesi içinde, bilinenin ötesine geçer. Böylece, ilim başarılı ve etkin olur. İnsanın, aklı ile iç eylemini ve hareketini yansıttığı tabiata hâkim olmasını sağlar. İlim, aklın yetkesi dışında, hiç bir yetke tanımaz. (L)

BACONGO, Brazzaville'de Afrikalıların oturduğu kenar mahalle; 26 800 nüf. *Bacongolar bölgesi*, Brazzaville'in kuzey, batı ve güneybatısına uzanır; 80 000 nüf. (L)

BACOPA i. Otsu bitki. Dünyanın sıcak ve ılıman bölgelerinde yetişir. Elli kadar türü vardır. Yaprakları karşılıklı, çiçekleri sarı, açık mavi veya beyazımsıdır. Bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Aslanağzıgillerden.) [M]

BACOT (Jacques), fransız tarihçisi, coğrafyacısı ve bilgini (Saint-Germain-en-Laye 1877 - Paris 1965). Yaptığı birçok keşif gezisinde Yang-çe vâdisine (1907), Çinhindi'nin kuzeyine (1909-1910) ve Himalayalardaki belirli noktalara gitti (1913-1914 ve 1930-1931). Asya medeniyetleri uzmanıydı. Çok sayıdaki eserleri ile asyalı ulusların, özellikle, Tibetlilerin tanınmasında büyük payı oldu. (L)

BACOVİA (Gheorghe VASİLİU, — da denir), rumen şairi (Bacau 1881-Bükreş 1957). Mensur manzumeler (*Bucati de noapte* [Gece Karalamaları], 1926) ve bir cilt halinde derlenmiş şiirler (*Poezii* [1934]) yazdı. Edgar Poe ve Baudelaire'in etkisinde kaldı. Sembolist bir anlayışla yazdığı şiirlerinde soğuk ve trajik bir üzüntü vardır. Hayatının son yıllarında Rumen halkının ruhî ve sosyal alanda geçirdiği evrimi dile getiren eserler (*Burjuva dörtlükler* [1946]) yazdı. (L)

BACSANYİ veya **BATSANY** (Janos), macar yazarı ve şairi (Tapolca 1763- Linz 1845). Fransız yazarlarının düşüncelerine hayrandı. Fransız devrimi üzerine şiirler yazdı. 1795'te, Martinoviç'in hazırladığı kompoloya karıştığı için hapsedildi, hapisten çıktıktan sonra da sıkı bir göz altında tutuldu. 1809'da Napolyon I'in Macarlara seslenen bildirisini macarcaya çevirdi. Şiirlerinin tümü 1827'de yayımlandı. (L)

BACS-KİSKUN, Macaristan'da idarî bölge. Tuna'nın doğusunda, Büyük Alföld bölgesinde; 580 000 nüf. Merkezi *Kecskemet*. Hayvancılık ve zengin tarım (özellikle meyve ve bağcılık) bölgesi. (L)

BACTERİA i. (yun. *bakteria*, değnek). Sıcak ülkelerde yaşayan kanatsız çekirge. (Düzkanatlıların phasmatidae familyasından.) [L]

BACTERİALES i. Bot. Silindirimsi, sporlanmayan bakteriler takımı. (L)

BACTRİDAE i. (yun. *baktron*, değnek). Fosil kafadanbacaklılar familyası. Ortoseralara benzedikleri gibi, kenarda bulunan ipliğimsi sifonlarıyle gonyatitlere de benzerler. (Silurienden Permiene kadar yaşamıştır.) [L]

BACTRİS i. (yun. *baktron*, değnek). Tropika Amerika'da yetişen palmiye. Gövdesi çok ince ve kamış şeklindedir. *Tabago kamışı* denen, hafif ve sağlam bastonların yapımında kullanılır. (Bazı türleri sıcak limonluklarda yetiştirilir.) [L]

BACUP, İngiltere'de (Lancashire) şehir, Manchester'in kuzeyinde; 17 300 nüf. Dokuma sanayii; ayakkabı ve terlik yapımı; kömür yatakları. (L)

BACURÎ (İbrahim bin Muhammed) [Bacur 1783-Kahire 1861], arap müfessir ve bilgini. El-Ezher'i bitirdi ve burada müderris oldu. Geniş bilgisiyle ün yaptı. Yaşlanınca devlet onun yanına dört kişi tayin etti. Bacurî'nin tefsire ve birçok bilginlerin eserlerine ait çeşitli yorumları vardır. İbn Kasım tefsirinin sonunda Mısır'da ba-

Foto. Gaspari (LAROUSSE)

sılmış olan eserlerinin tam listesi vardır. (M)

BAÇ i. Bk. BAC.

BAÇKA, Yugoslavya'da (Voyvodina) bölge. Tuna ile Tisa arasında, yaylalar, tepeler, kumluklar ve alüvyonlu taraçalardan meydana gelir. Başka, Yugoslavya'nın en zengin bölgelerinden biridir; buğday, mısır, sınaî tarım. Nüfus yoğunluğu km² başına 80'in üstündedir. (L)

BAD i. (fars. *bād*). *Esk.* Yel, rüzgâr: *Bâd anları eylerdi nüvâzişle derâguş* (A. Haşim). *Bâd hükmün sürün enfâs-ı Mesiha'ya kadar* (Y.K. Beyatlı) || Hava. || Vücudun bazı yerlerinde toplanan yel. || Nefes, soluk. || İç çekme, ah || Kibir, gurur. || Methetme, övme. || *Mec.* söz, laf. || Hızlı koşan at. || Bir melek adı; Allah tarafından nikâh için tayin edildiğine inanılır, Şemsî (Güneş) ayının yirmi ikinci gününde vuku bulabilecek işleri de yönetir.

— ÇEŞ. DEY. Esk. *Bad-aver, bad-averd* veya *bad-averde* (rüzgârın getirdiği), meccanen, bedava ele geçen şey. Eski İran hükümdarı Hüsrev Pervîz'in sekiz hazinesinden ikincisi. (Bk. ANSİKL.) || *Bad-bedest* veya *bad-der-kef* (elinde hava), eli boş kalmış, hava almış. İflâs etmiş, züğürt kalmış. || *Bad-ber*, uçurtma. Elinden bir iş gelmediği halde övünen kimse. || *Bad-gerd*, kasırga, hortum. || *Bad-gir*, baca. Nargile ve semaver. || *Bad-inan*, hızlı koşan at, iyi ata binen, iyi binici. || *Bad-keş*, büyük asma yelpaze. Demirci körüğü. || *Bad-kirdar*, atik davranışlı, uyanık, tetik. || *Bad-mesir*, rüzgâr gibi süratli. || *Bad-mühre*, eskiden engerek yılanının başından alınıp yılan zehirini etkisiz hale getirebileceği düşünülen, yarım fındık büyüklüğünde, gül renginde, bozumtırak, bazen de siyah renkte olan bir taş. || *Bad-nüma*, rüzgârın esme yönünü gösteren âlet, fırıldak. || *Bad-reftâr*, atik, çevik, rüzgâr gibi, çabuk davranışlı, hareketli || *Bad-res*, dört tarafı açık, havalı (ev). || *Bad-sene*, kibirli. Kötü niyetli. || *Bad-ser*, kibirli, serkeş. || *Bad-seyr*, yel gibi yürüyen, çevik, atik. || *Bad-süvar*, hızlı koşan at. Hızlı at koşturan. || *Bad-zen, bad-zene, bad-bezen* veya *bad-vîz*, yelpaze. || *Bad-ı âfet*, felâket rüzgârı. || *Bad-ı âhenk*, melodi, nağme, ses tonu. || *Bad-ı aşk*, aşk hevesi, şehvet. || *Bad-ı bahar*, bahar rüzgârı. || *Bad-ı berin*, lâtif rüzgâr, batıdan esen yel. || *Bad-ı bürut*, gurur, kibirlilik. || *Bad-ı cem*, Süleyman Peygamber'in hükmettiği yel. || *Bad-ı cenubî*, güneyden esen rüzgâr. || *Bad-ı ecel* veya *bad-ı fenâ*, ölüm. || *Bad-ı gîsu*, kadınların nazları, yapmacık hareketleri, kadın gururu. || *Bad-ı hazan*, sonbahar rüzgârı: *Sevgilim, dinle, işte bad-ı hazan..* (Cenab Şahabeddin) || *Bad-ı Herat*, doğudan esen ve eskiden «gün doğusu» adıyle anılan rüzgâr. || *Bad-ı herze*, boş, anlamsız. Hırsızların, ev sahibini uyutmak için okuyup üfürdükleri efsun, tılsım. || *Bad-ı İsa (Mesih)*, İsa'nın ölüleri dirilttiği düşünülen nefesi. *Mec.* İyi doktor, mahir tabip. || *Bad-ı murad*, arzu edilen rüzgâr || *Bad-ı neva*, musikide nağme, nakarat. || *Bad-ı Nevrûz*, ilkbahar rüzgârı. İran musikisinde bir makam. || *Bad-ı peyam*, haber ulaştıran rüzgâr: *Ey bad-ı peyam-res / Getir ondan bana bir ses* (Cenab Şahabeddin). || *Bad-ı pürgu*, geveze rüzgâr. || *Bad-ı rengîn. Mec.* Gazel, şiir. || *Bad-ı saba*, baharda esen hafif ve hoş rüzgâr: *Ne açar kimse kapım bad-ı sabadan gayrı* (Fuzuli). Tasav. Tanrı lütfunun tesiri. || *Bad-ı sarsar*, şiddetli fırtına. Kıyamet günü hafiften esen, fakat her şeyi havaya uçurduğu düşünülen rüzgâr. || *Bad-ı seher*, sabahın latif rüzgârı. || *Bad-ı seherhiz*, tan yeli. || *Bad-ı semum*, çölde esen zehirleyici rüzgâr. || *Bad-ı serd*, soğuk, sert rüzgâr. Derin nefes. || *Bad-ı subh*, sabah rüzgârı: *Esdikçe bad-ı subh perişansın ey gönül* (Nedîm). || *Bad-ı Süleyman*, Süleyman'ı istediği yere götüren rüzgâr. Büyüklük, azamet. || *Bad-ı şebangâh*, gece esen rüzgâr: ... *Yahut götür ey bad-ı şebangâh / Benden ona bir âh* (Cenab Şehabettin). || *Bad-ı şimalî*, kuzey rüzgârı. || *Bad-ı şurta*, hafif ve latif rüzgâr.

— Klas. dil. *Bad*, Osmanlıca'da terkipler ve birleşik kelimelerde rahatlıkla kullanılabilen bir kelime olmuştur: *Bad-ı bî-karar* (kararsız rüzgâr), *bad-ı bî-insaf* (insafsız rüzgâr), *bad-ı mu'attar* (hoş kokulu rüzgâr), *bad-ı pür-ev'ad-ı nev-bahâr* (ilkbaharın çok şeyler vaat eden rüzgârı.)

— Tasav. Tanrı yardımı.

— ANSİKL. Tar. *Bad-aver, bad averd* veya *bad-averde*, eski İran kralı Hüsrev Pervîz'in Bizans imparatorluğuna saldırdığı zaman Bizanslılar büyük bir hazineyi gemiye yükleyerek bir adaya çıkarmak istemişler, fakat aksi yönde esen rüzgâr, gemiyi Hüsrev Perviz'in bulunduğu tarafa getirdiği için *bad-averde* adı verildiği rivayet edilmektedir.

◆ **Badî** i. ve sıf. Rüzgâr veya hava ile ilgili. Geçici.

— DEY. *Asiya-yı badî*, yel değirmeni.

◆ **Bad-pay** i. ve sıf. Rüzgâr gibi hızlı koşan [at].

— DEY. *Bad-pay-ı vehm*, çabuk intikal edebilen, muhayyelesi kuvvetli olan. (M)

BAD veya **BADA** i. (fars. *buden*, olmak'tan, *bād, bādā*). *Esk.* «Ola, olaydı, olsun!» anlamında kullanılır.

— ÇEŞ. DEY. *Aferin-bad*, aferin, bravo, çok iyi. || *Afiyet-bad*, afiyet olsun. || *Herçi-bad abad*, ne olursa olsun. || *Mübarek-bad*, kutlu olsun. || *Müjde-bad*, müjdeler olsun, kutlu olsun. || *Zinde-bad*, çok yaşa, uzun ömürlü ol. || *Mebada*, olmaya ki. (M)

BADA (JOSÉ DE), ispanyol mimarı (Cordoba'da Lucena, 1691-Granada 1755). Granada ve Malaga katedralleri baş mimarı. Malaga katedralinin önyüzünü yaptı (1724-1747). Diğer eserleri: Granada'da, Sagrario kilisesi (1720); eski belediye binası, katedralin *trascoro*'su (1737-1742), San Juan de Dios kilisesinin önyüzü (1737-1759). [L]

BADACSONY, Macaristan'da (Veszprém idarî bölgesi) kasaba; Balaton gölü kıyısında. Volkanik tepecikler. Turistik merkez. Ünlü beyaz ve kırmızı şaraplar. (L)

BADAGALAR, Hindistan'ın güneyinde, Nilgiri dağlarında yaşayan çiftçi kavimler topluluğu. (L)

BADAJOZ, İspanya'da (Estremadura) şehir. İl merkezi, Portekiz sınırı yakınında, Guadiana kıyısında; 98 100 nüf. Müslüman kalelerinden kalıntılar, özellikle *Espantaperros* adı verilen kule. Mihrabı yeniden yapılmış gotik katedral.

Badajoz ili, 865 000 nüf. Estremadura'nın güney kısmındadır. Buradaki uçsuz bucaksız otlaklarda domuz ve koyun besler; bitki örtüsü yeşil meşelerle, mantar meşelerinden meydana gelir. Zengin tarım bölgeleri (tahıl, bağ, zeytinlik), Serena düzlüğünde, Zujar kıyısında ve daha çok Tierra de Barros'da, Guadiana kıyısında toplanmıştır.

— Tar. Badajoz XI. yy. da kurulmuş küçük bir müslüman kırallığının başkentiydi. Ülkenin yeniden fethinden sonra özellikle İspanya ile Portekiz arasında çıkan savaşlarda önemli bir stratejik yer oldu. Şehir, 1811'de Fransızların, 1812'de ise İngilizlerin eline geçti. (L)

BADAJOZ el Mozo (Juan DE), ispanyol mimarı, Leon'da doğduğu sanılır. 1525'te Leon katedrali baş mimarı, 1537'de şehir mimarı oldu. Birçok eser verdi; aralarında en önemlisi San Marcos manastırı sakristi'sidir. (L)

BADALONA, İspanya'da (Katalonya, Barcelona) kasaba. Barcelona'nın kuzeydoğusunda; 92 300 nüf. Pamukiplikçiliği ve dokumacılığı. Kimya sanayii. Özel çelikler. Kumluk. (L)

BADALUŞA i. Bk. BACALUŞKA.

BADÂM i. (fars. *bādām*). *Esk.* Bk. BADEM.

BADAMİ, Dekkan'da arkeolojik site. Batı'lı Şalukya'ların eski başkenti. Çok sayıda tapınak ve dört brahman mağarası; bu mağaralardan birinde 578 yılından kalma bir yazı vardır. Duvarlardaki kabartmalar ve resimler çok daha yeni oldukları halde, Ajanta tarzına yakındır. Tapınaklar dravid tarzındadır (Malegitti, VII. yy. ın başı). [L]

BADANA i. (fransızcası *badigeon*). Duvarları beyazlatmak veya renklendirmek için sulandırılmış kireçle veya plastik maddeyle hazırlanan, fırçayle veya püskürtme yoluyle sürülen sıvı boya: *İç avluya açılan kapının önündeki arama yeri genişti ama, pencere camlarının badana bulaşıkları daha temizlenmediği için loştu* (K. Tahir). || *Argo.* Cinsî sürtünme.

— ÇEŞ. DEY. *Badana etmek (vurmak, yapmak)*, badanalamak. || *Badana edilmek*, badana ile beyazlatılmak veya renklendirilmek: *Biraz daha yürüdükten sonra çivitli kireçle badana edilmiş olan ev göründü* (Sabahattin Ali). || *Badana olmak*, badana ile boyanmak: *Rabia'nın evi, dükkândan tavan arasına kadar badana oluyor, tavanları, kapıları boyanıyordu* (H. E. Adıvar).

— İnş. *Badana fırçası*, badana sürmeye mahsus uzun saplı fırça: *Badana fırçası pis midir? Sokak süpürgesi mi bu?* (B. Felek).

— ANSİKL. Âdi *badana*, önceden söndürülmüş kirece; şap, terebantin veya yağlı bir madde (içyağı) eklenerek hazırlanır. Bu ucuz karışım, özellikle kireçli malzeme üzerine sürülür (duvar, çimento bölmeler); ama, pek dayanıklı değildir. Ahırların ve ağılların duvarları, haşaratın önüne geçmek için badanalanır. Badana, fırça ile sürülür veya özel bir âletle püskürtülür.

◆ **Badanacı** i. Badana yapmakla görevli işçi.

◆ **Badanalamak** geçşl. f. Badana sürmek.

◆ **Badanalanmak** geçsz. f. Üzerine badana sürülmek: *Kiremitler değişti, duvarlar, kafes tamiri yapıldı, badanalandı, kapılar, tavanlar boyandı* (H. E. Adıvar).

◆ **Badanalı** sıf. Badanalanmış: ... *beyaz badanalı duvarlarıyle, kapakları kapalı pencereleri seçilen ıssız bir ev* (Sabahattin Ali). || [Kadın için] Yüzü fazla pudralı. (ML)

BADARİ medeniyeti blş. i. Orta Mısır'da, Badari'de (Gau çevresi) ortaya çıkarılan medeniyet; Kalkolitik Mısır medeniyetlerinin en eskisidir.

— ANSİKL. Keramiklerin varlığı ve işlenmesi, bu medeniyetin temel özelliklerinden biridir; paralel çizgilerle süslenmiş elyapısı çanak-çömlekleri dikkati çeker (siyah kenarlı kırmızı ve kahverengi; kırmızı perdah vazolar). Stilize kuş figürleriyle süslenmiş fildişi kaşıklar ve ilk tam oyma denemeleri de (fildişi veya toprak kadın heykelcikleri) Badari medeniyetinin ürünleri arasındadır. (L)

BADARNA veya **BADERNA** i. (it. k.). Gemic. Halatın aşınabileceği yerine sarılan bez ve halat sargı.

— DEY. *Badarna etmek*, bir halatın fazla aşınmaya uğrayabilecek kısımlarını korumak için branda bezi, çuval v.b. ile sarmak. (Sahile halat verildiği zamanlarda halatların *loça* ve *kurt ağızları*'na rastlayan kısımlarına uygulanır. FAÇUNA ETMEK de denir.) [M]

BADAS i. *Halk dili.* Harman sonunda arta kalan ve yerde toz toprakla karışan taneler. (M)

BAD AUSSEE, esk. **Aussee,** Avusturya'da (Steiermark ili) şehir. Traun ırmağının sol kıyısında; 5 400 nüf. Sayfiye yeri. Kaplıcalar. Kış sporları. (L)

BADBAN blş. i. (fars. *bād*, rüzgâr ve *bān*, koruyan'dan *bādbān*). *Esk.* Yelken: *Bâd hükmün sürüp enfâs-ı Mesîhâya kadar / Bâdbân açtı zafer sahil-i a'dâya kadar* (Yahya Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Badban-güşa (küşa)*, yelken açan. || *Badban-güşa (küşa)-yı azîmet*, yelken açıp yola çıkan. || *Badban-ı ahdar* (yeşil yelken), felek, gök yüzü.

◆ **Badbanî** i. Teşk. tar. Tersane halkın dan olan azaplardan bir sınıfı (*yelkenci* de denir). Kalyonlarda yelkencilik ve yelkenleri koruma ile görevliydiler. (M)

BAD CANNSTATT veya **CANNSTATT,** Stuttgart'ın (Batı Almanya, Baden-Württemberg) doğu kesimi. Kaplıcalar.

Bir Roma *oppidum*'unun bulunduğu yerde yapılan kazılar sırasında (1700), Cannstatt yakınlarında bir insan kafatasının tepe kısmı bulundu. O zaman kadar bilinenlerden çok değişik olan bu kafatasının özellikleri ona, *Cannstatt* ırkı denen bir fosil ırkın prototipi gözüyle bakılmasına sebep oldu. Ama, 1700'de bulunan bu parçanın eskiliği bugün o kadar şüpheli görülmektedir ki, paleontoloji bilginleri artık üzerinde durmaktan vazgeçmişlerdir. (L)

BADDELEYİT i. Miner. Zirkonyum tabii oksiti, formülü ZrO_2. (L)

BAD DOBERAN, Almanya'da (Doğu Almanya, Rostock idarî bölümü) şehir, Rostock'un batısında; 13 600 nüf. Çok rağbet gören demirli kaplıca suları. Küçük kimya sanayii merkezi. (L)

bademağacı yaprağı, çiçeği ve meyvesi

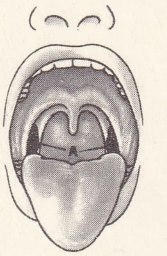

bademcik

BAD DÜRKHEİM, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland— Pfalz) şehir. Hardt dağının eteğinde; 12 600 nüf. Bağcılık. (L)

BADE i. (fars. *bāde*). *Esk.* Şarap, içki. *İç bade güzel sev var ise akl u şuurun* (Ziya Paşa). *Ben yâr ile çok konuştum / Elinden badesin içtim* (Karacaoğlan).

— ÇEŞ. DEY. *Bade-füruş,* şarap, içki satan, meyhaneci. || *Bade-har, bade-keş, bade-nuş* veya *bade-peyma* (*peymay*), içki (şarap) içen: *Rakkâse-yi bade-har muğber* (Abdülhak Hâmid). || *Bade-palâ,* içki, şarap süzen. || *Bade-perest,* içkiye tapan, içkiye düşkün. || *Bade süzmek,* şarap süzmek: *Fincanı rafa dizerler / İçine bade süzerler* (türkü). İçki içmek: *Tek tek basaraktan / Bade süzerekten...* (türkü). || *Bade-yi canbahş,* can veren içki, şarap. || *Bade-yi gül, bade-yi gülfam, bade-yi gülgûn, bade-yi gülreng* veya *bade-yi hamra,* kırmızı renkli içki, şarap. || *Bade-yi ikbal,* ikbal şarabı, yüksek mevkiin verdiği geçici keyif ve sarhoşluk. || *Bade-yi mest,* keskin çarpıcı şarap. || *bade-yi nab* (susuz şarap), halis, duru şarap. || *Bade-yi nuşin,* içimi iyi şarap. || *Bade-yi sadsale,* yüz senelik şarap, çok eski şarap.

— Ed. *Badeli âşıkların hikâyeleri.* Halk edebiyatında, esas konusu aşk olan hikâyeler genellikle bu ad ile anılır. Bu hikâyelerde âşıklar rüyalarında bir pîrin elinden içki içerek âşık ve şair olurlar.

— Tasav. Aşk, ilâhî muhabbet, hakikat. Şarap ve içki meclislerini anlatan sâkinamelerde *bade* bazen tasavvufî anlamıyle geçer. Bektaşî şairleri ise bu kelimeyi hem hakikî, hem de mecazî anlamıyle kullanmışlardır. Sofîlere göre ruhların yeryüzüne inmeden önce Tanrı huzurunda topladıkları meclis (bezm*-i elest) işrethane-i kudsîdir. Ruhlar yeryüzüne (anasır âlemi) inmeden önce bu mecliste aşk badesini içmişlerdir. Bunun sonucu olarak âşık olan ruhlar yeniden ilâhî âleme dönmek istemektedirler. || *Bade-füruş,* mürşit karşılığı olarak kullanılır. Müritlerine mânâ âleminden feyiz sunar. Bazı mutasavvıflar kevser şarabını kıyamet gününde halife Alinin dağıtacağına dair olan hadise dayanarak, bu deyimi onun hakkında kullanırlar. (M)

BA'DE zf. (ar. *baʿde*). *Esk.* Sonra.

— ÇEŞ. DEY. *Ba'de harab-il-Basra,* Basra yıkıldıktan sonra. İş işten geçtikten sonra. || *Ba'de haza,* bundan sonra. || *Ba'dehu,* ondan sonra: *Ba'dehu Necati'nin yüzüne baktı ise de ağzından bir söz çıkmadı* (Ahmed Midhat). || *Ba'de-l-asr,* ikindiden sonra. || *Ba'de-l-eda,* yapıldıktan sonra. || *Ba'de-l-feth,* fetihten sonra: *Eshab-ı kiramın en son tabakası, ba'de-l-feth İslâm ile müşerref olanlardır* (Cevdet Paşa). || *Ba'de-l-harb,* savaştan sonra. || *Ba'de-l-icra,* yapıldıktan sonra. || *Ba'de-l-imza,* imza edildikten sonra. || *Ba'de-l-istihsal,* elde ettikten, sağladıktan sonra: *Bunun emniyetini ba'de-l-istihsal, umum ticarete amade olarak küşad edilmesi de lâzimeden görülür* (Atatürk). || *Ba'de-l-istizan,* izin aldıktan sonra. || *Ba'de-l-izdivaç,* evlendikten sonra: *Anın için bu hatunla da evlenmeğe karar verdik.. Belki ba'de-l-izdivac dini hak ile râhı hidâyete de...* (B. Felek). || *Ba'de-l-musalâha,* barıştan sonra. || *Ba'de-l-mutalâa,* okuduktan sonra. || *Ba'de-l-mütareke,* ateşkesten sonra: *... Yıldırım Grubu Kumandanlığını deruhte ve ba'de-l-mütareke İstanbul'a avdet eylediler* (Atatürk). || *Ba'de-l-müzakere,* müzakereden sonra: *Sadrazam Paşa hazretlerinden buğün iki telgraf aldık. Birincisinde ba'de-l-müzakere bildirilecektir* (Atatürk). || *Ba'de-l-vakt,* bir zaman sonra. || *Ba'de-l-vuku',* olduktan sonra. || *Ba'de-l-yevm,* bugünden sonra. || *Ba'dema,* bundan sonra: *... Meclisi Âlii Sıhhiyenin ifa eylediği vezaif ile tahlisiye hidematı, ba'dema komisyonun nezareti altında ve onun talimatı dahilinde ifa kılınacak...* (Atatürk). || *Ba'de-t-taam,* yemekten sonra: *Belki eğlenirim diyerek ba'de-t-taam kalktım* (Ziya Paşa). || *Ba'deza, ba'dezalik,* ondan sonra. || *Ba'dezin,* bundan sonra: *Ba'dezin işte ensar ve muhacirîn, senin yanında ve seninle bir yerde ve bir beldededir* (Cevdet Paşa). || *Ba'de-z-zeval,* öğleden sonra: *Sıvas'tan hareketinin dördüncü günü ba'de-z-zeval Malatya'ya vasıl olabilmişti* (Atatürk). || *Ba'de-z-zuhr,* öğleden sonra. || *Min ba'd,* bundan böyle, bundan sonra. (M)

BADE (Josse). Bk. BADİUS.

BADEM i. (fars. *bādām*'dan). Badem ağacının sert kabuklu meyvesi.

— ÇEŞ. DEY. *Badem göz,* badem biçimi uçları kaşlara doğru çekik, biçimli, güzel göz: *Gözleri uzunlamasınaydı, badem göz tabir olunan cinstendi* (Vâ-Nû). || *Badem-i dü-mağz. Esk.* İki içli badem. || *Badem şekeri. Argo.* Kurşun. || *Badem tırnak,* badem şeklinde, makbul biçimli tırnak.

— Eczc. *Badem yağı,* bademden veya kayısı gibi bazı meyve çekirdeklerinden basınçla ezme yoluyle elde edilen *sıvı yağ* (*çekirdek yağı*). Genellikle kundak çocuklarına ilâç olarak kullanılır.

— Kıyf. *Badem kürk,* tilkinin yalnız bacak kısmından hazırlanmış kürk.

— Meyvc. *Acı badem.* Bk. ACIBADEM. || *Taş bademi.* Bk. ANSİKL.

— Mim. Karnaslarda, baklavayı andıran prizma veya üçgen şeklindeki kısımlara verilen ad.

— Mutf. *Badem ezmesi,* ezilmiş bademle yapılan şekerleme. || *Badem helvası,* badem, şeker, yağ ve unla yapılan helva. || *Badem içi,* bademin dış kabuğundan çıkarılmış, iç kabuğundan soyulmuş özü. || *Badem kurabiyesi.* Bk. ACIBADEM. || *Badem sübyesi,* soyulup ezilmiş bademden çıkarılan bir çeşit süt. || *Badem şekeri,* üzeri boyanmış, şekerle kaplanmış badem içi. Bk. ANSİKL. || *Badem tatlısı,* çekilmiş iç badem ve irmikle yapılan bir cins hamur tatlısı.

— ANSİKL. *Badem,* yassı, oval biçimde, cevizimsi bir meyvedir (Romalılar, *yunan cevizi* derlerdi). Yeşil kabuğu ince ve meşin gibidir. Odunsu kabuğun içinde sarımtırak zarlı beyazımsı bir tohum bulunur. Tatlı ve acı olmak üzere ikiye ayrılır: *Tatlı badem*'in, özellikle taze iken, çok hoş bir tadı vardır. İçinde bol miktarda, yağ, azotlu madde, şeker ve zamk bulunur. *Acıbadem*'de tatlı bademdeki bütün maddelerden başka, uçucu ve zehirli bir yağ ile bir miktar siyanhidrik asit (zehirli) vardır. Badem pastacılık ve şekercilikte kullanılır; badem şekeri, badem kurabiyesi, badem sübyesi yapımına yarar. Kozmetikte eskiden *badem pudrası,* badem süt ve kremi yapımında kullanılırdı.

Tatlı bademler kabuklarının sertliğine göre başlıca dört çeşide ayrılır: *sert badem, taş bademi, diş bademi, kâğıt* veya *sigara bademi. Sert badem*'lerin kabuğu çok sert ve iç kısmı çok küçük olduğundan bunları piyasa tutmaz. *Taş bademi*'nin kabuğu sert olmakla birlikte, daha kolay kırılır, iç kısmı da daha iridir ve ticarette beğenilen tiptir. *Diş bademi*'nin kabuğu ise çok incedir, diş altında kırıldığından bu adı alır. *Kâğıt bademi*'nin kabuğu oldukça ince ve parmakların arasında kolaylıkla kırılır; sigara kâğıdına benzetildiğinden bu ad verilmiştir.

— Mutf. *Badem şekeri,* eskiden elde yapılırdı, günümüzde ise mekanik usullerle el değmeden hazırlanır. Badem şekeri yapımı birçok işlemleri gerektirir (*ayıklama, büyütme, beyazlatma, kaplama, parlatma* ve *kurutma*). Önce bademin kabuğu soyulur, ayıklanır; soyulan bademler, durmadan dönen, alttan ısıtılan ve içinde sıvı şeker bulunan tavana asılı bir kazana atılır; daha sonra sıvı şekere nişasta katılır, bademler nişastalı şekerle kaplanarak etüvde kurutulur ve bu işlem birçok defa tekrarlanır. Sonunda şekerler büyür ve beyazlaşır. Beyazlaşan şekerler yedi sekiz defa da şeker şurubuna daldırılarak sırf şekerle kaplanır; ondan sonra art arda soğuk ve sıcak sıvı şekere batırılarak parlaklık verilir; daha sonra etüvde kurutularak işlem tamamlanır.

◆ **Bademli** sıf. İçinde badem bulunan: *Bademli baklava.*

— Mutf. *Bademli krema,* turta, pasta ve bazı hamur işlerinin üzerine konan ve içinde çekilmiş badem bulunan koyu krema. Bu krema bazı turtaların çöreklerin ve keklerin özelliğini teşkil eder.

◆ **Bademî** veya **badamî** sıf. *Esk.* Badem biçiminde: *Çeşm-i badamî,* badem biçimi göz.

◆ **Bademlik** i. Badem ağaçları çok olan yer. || Yalnız badem ağaçlarının bulunduğu bahçe.

◆ **Bademsi** sıf. Badem biçiminde olan. (Bademsi'den kasıt, yeşil ve etli kısmıyle birlikte tam bir badem meyvesi değil, yalnız bademin tohumudur.)

— Bot. Badem biçiminde olan mantar sporları için kullanılır.

— Petrografi. *Bademsi volkanik kaya,* badem şeklindeki boşlukları sonradan su ile veya başka bir yoldan ikincil minerallerle (kalsit zeolit v.b.) dolmuş volkanik kaya.

— Tektonik. *Bademsi demet,* orta kısmında genişlemiş, iki uçta sıkışmış kıvrımlar demeti. (ML)

BADEMAĞACI bls. i. Gülgillerden 6 ilâ 8 m boyunda ağaç (*Amygdalus Communis*). Meyvesine badem denir.

— ANSİKL. *Bademağacı*'nın anayurdu Anadolu'dur. Bütün Akdeniz kıyılarında yetişir. Erken çiçek (pembe) açar, sonra filizlenir. Kendi ağacına veya eriğe aşılanarak üretilir. Meyve kısmı ancak ham olarak yenir (çağla). Tohumu yağlıdır. Ağacı serttir, ama kolay yarıldığı için her işte kullanılmaz. Türkiye'de 2,8 milyon kadar badem ağacı vardır. Bunlardan 20 bin ton kadar ürün elde edilir. (LM)

BADEMARISI bls. i. Büyük testere sineği. Vücudu iri, duyargaları kısa ve şişkin lobut biçimindedir. Kurtçuğu çeşitli ağaç ve ağaççıkların yapraklarıyle beslenir. İlmî adı: *Cimbex quadrimaculatus.* (Zarkanatlıların tenthredinidae familyasından.) [L]

BADEMCİK i. Boğazın iç yanlarında bulunan badem biçimindeki küçük organ. Anatomideki adı *damak bademciği.* (Bk. ANSİKL.)

— Cerr. *Bademciklerini almak* veya *çıkartmak,* bir ameliyatla bademcikleri vücuttan ayırmak.

— Patol. *Bademcik iltihabı,* damak bademciklerinin iltihaplanması. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. *Bademcik,* büyüklüğü herkese göre değişen, iki akkan yumrusudur. Her yumru ortak bir kılıf içinde, ağ dokusu ile birbirine bağlanmış kapalı keseciklerden meydana gelir. Üzerinde *bademcik çukuru* denilen çukurlar görülür. Bademciklerin fizyolojik görevi, akkan bezlerininki gibidir; mikropların vücuda, öncelikle yutağa yerleşmesine karşı koyar. İltihabına bademcik iltihabı denir.

— Patol. *Bademcik iltihabı,* bütün anjinlerde görülür. Çoğu zaman mikroplardan ileri gelir. İltihap damak kıvrımlarına yayılabilir. Bademcikler kızarır, şişer, bazen üstünü beyaz bir sızıntı kaplar. Yutkunma güçlüğü ve ateş vardır. Bademcik iltihabı ile birlikte bademcik çevresinde irinlenme olabilir.

Bademciklerin üzerinde yalancı bir zar tabakası varsa, difteri mikrobu bulunup bulunmadığını anlamak için muhakkak parça alıp laboratuvarda incelemek gerekir. (LM)

BADEMLİ, esk. **Bademiye,** Ege bölgesinde İzmir ilinin Ödemiş ilçesine bağlı bucak merkezi; 4 260 nüf. Küçük Menderes ovası güneyinde, Aydın dağlarının kuzey eteğindedir; Adagide (Ovakent) bucak merkezine 5, Ödemiş'e 20 km'lik bir yolla bağlıdır. Bademler bucağının 8 668 nüfusu ve 5 köyü vardır. Zengin topraklarında zeytinlikler, bağlar ve meyve bahçeleri geniş yer tutar. Zeytin, üzüm, incir, ceviz v.b. yetiştirilir. Tütün ekilir. Az olarak ipekböceği beslenir. Kasabada cuma günü pazar kurulur. (M)

BADEMLİBAHÇE kaynakları, Bursa-Mudanya şosesinin iki tarafında 1 km²'lik bir alanı kaplayan şifalı kaynaklar. Kükürtlü, Yeni Kaplıca, Kaynarca ve Karamustafa adlarını taşır. Sıcaklıkları çok yüksektir. Kaplıcaların suyunda SH_2 vardır. Kükürtlü kaynağı, Kükürtlü otelinin bahçesindedir. Sıcaklığı 75°'dir. Yeni Kaplıca ve Kaynarca kaynaklarının sıcaklıkları 84°'dir. Karamustafa kaynağı Mudanya şosesinin üzerindedir. Biri soğuk (16°C), diğer ikisi sıcak (59°C-61°C) olmak üzere üç kaynaktır. (M)

BAD EMS veya **EMS,** Almanya'da (Rheinland-Pfalz) şehir, Lahn ırmağı kıyısında, Koblenz'in doğusunda; 10 000 nüf. Yedi kaynağı işleten hidromineral merkez; bunların altısı sıcak ve sodyum karbonatlı, birisi soğuk ve demirlidir. Turistik merkez. Çinko ve kurşun madenleri. (L)

BADEN, Almanya'da, Rheinland bölgesinde eyalet.

● *Coğrafya.* Baden toprakları Konstanz

gölünden başlayarak Ren boyunca Neckar ırmağına kadar uzanır, hattâ bu ırmağı da Odenwald eteğinde kuzeydoğuya doğru aşardı. Kapsadığı tabiî bölgelerin en önemlisi Ren vâdisiydi. Bu vâdi Almanya'nın en zengin ve kalabalık bölgelerindendir. Geniş ölçüde ekilidir ve uzun bir yolla baştan başa aşılır. Baden toprakları, bu vâdiden başka, güneyde, Karaorman'ın en yüksek tepelerini, kuzeydoğu ve güneydoğuda Schwaben ve Franken havzalarının bazı kesimlerini (güneyde Baar ırmağı ve Konstanz gölü bölgesiyle, kuzeyde Neckar ırmağının her iki kıyısı, Pforzheim çukuru) kapsardı. Bu bölgelerin tarım kaynakları tahıl yetiştirilen yaylalar ile Ren vâdisi (tahıl, hayvancılık, sebze, şeker pancarı), Karaorman'ın batı kıyısı tepeleri (bağlar, meyve bahçeleri) ve ormanlık, hayvancılığa elverişli dağlık bölge arasında tamamlayıcı bir nitelik gösterir. Başlıca şehirler dağ vâdilerinin ağzında (Freiburg-in-Breisgau, Rastatt, Karlsruhe, Heidelberg) veya, daha az sayıda, Ren kıyısında (Mannheim) toplanmıştır. Şehir sermayesinin dağlardaki elemeği artığıyle birleşmesi sayesinde sanayi çok çabuk gelişti. Dağlarda çok sayıda tahta, saat, dokuma fabrika ve atelyeleri kuruldu; büyük sanayi de Ren ulaşım yolundan yararlanarak Mannheim ve Karlsruhe'de yoğunlaştı.

Baden - Württemberg eyaletinin idarî çevrelerinden ikisi Württemberg'den, ikisi de eski Baden eyaletinden alındı. — *Güney Baden idarî bölümü (Südbaden)*, 1 338 600 nüf. Merkezi *Freiburg* — *Kuzey Baden idarî bölümü (Nordbaden)*, 1 467 800 nüf.

● *Tarih.* X. yy. da Schwaben dükalığından ayrılan Baden toprakları Herman von Zahringe tarafından markgraflık haline getirildi. Aile içinde paylaşmalar sonunda üç hanedan kuruldu: Baden-Baden, Baden-Hochberg ve Baden - Sausenberg. Markgraflığın tamamı, birtakım veraset oyunlarıyle 1503'te Baden-Baden hanedanından Cristoph I'in eline geçti. Cristoph I, 1527'de ölünce iki oğlu yeni iki kol meydana getirdiler: Baden-Baden ve Baden-Durlach. Din uzlaşmazlığı yüzünden ayrılan katolik Baden-Baden hanedanıyle, Luther'ci Baden-Durlach hanedanı, her ikisi de markgraflık unvanını aldılar ve birbiriyle alabildiğine (özellikle Otuz Yıl savaşları sırasında) çarpıştılar. Ülke ancak 1771 yılında Baden-Baden dalının vârissiz kalmasıyle Baden-Durlach markgrafı Karl Friedrich tarafından birleştirildi. Friedrich, Baden'in tek markgrafı oldu. Napolyon ittifakına girdi, ülkesini 1803'te Pfalz'ın bir kısmıyle, 1805'te (Pressburg antlaşması) Breisgau ile genişletti; 1806'da Ren konfederasyonuna katılmakla, grandük unvanını aldı. Baden grandükalığı 1815'te tanındı ve Germen konfederasyonuna katıldı.

1815'ten sonra, Napolyon imparatorluğuna iyice bağlı olan Baden grandükalığı meşruti bir devlet oldu ve 1819'da ilk parlamentosunu açtı. Hükûmette hiç bir değişiklik olmadığı halde ülkenin kuzeyinde, sanayilerin geliştiği bölgede, özellikle fransız etkisiyle liberal bir muhalefet gelişti. 1848'de Grandük, liberallerin desteklediği bir halk ayaklanması sonunda kaçmak zorunda kaldı. Prusya birliklerinin işe karışmasıyle tahtını yeniden kazandı. Baden hükûmeti liberal avına çıktı ve bundan böyle Baden siyaseti Prusya siyasetinden ayrılmadı. Baden 1871'de imparatorluğun eyaletlerinden biri oldu.

1919 Anayasası Baden'i, Reich üyesi federal ve muhtar bir cumhuriyet yaptı. Hitler 1934'te bu devletin başına bir imparatorluk komiseri getirdi. Alsace da 1940'tan itibaren Baden'in vesayeti altına girdi. Bu bölge 1940'tan 1945'e kadar fiilen Baden'e bağlandı ve her iki bölge hem nazi partisi temsilciliği, hem de Reich komiserliği görevini yüklenen Robert Wagner tarafından yönetildi. (Bk. ALSACE.)

Federal cumhuriyetin kuruluşundan sonra (1949), Baden ve Württemberg bir tek *Land* halinde birleştirildi ve *Baden - Württemberg* adını aldı. Stuttgart, merkez ve Landtag'ın (Eyalet meclisi) toplandığı şehirdir. (L)

BADEN, İsviçre'de (Aargau kantonu) şehir. Limmat ırmağı kıyısında; 13 950 nüf. XIV. ve XV. yy.dan kalma şato; müze. Kaplıcalarında, Limmat'ın yatağından fışkıran kükürtlü sular akar. Elektrikli araç yapımı. Pamuk iplikçiliği. Makine fabrikaları. (L)

BADEN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya eyaleti) şehir. Viyana'nın güneyinde, Wienerwald kenarında; 21 300 nüf. Kükürtlü ılıcalar. 1945'ten 1954'e kadar sovyet kuvvetlerinin genel karargâhı. (L)

BADEN-BADEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir. Ren ovasında, Karaorman'ın kuzeybatı eteğinde; 40 800 nüf. Baden-Baden, XVIII. yy. ın sonundan beri pek moda olan uluslararası bir kaplıca şehridir (sodyum klorürlü sular). Küçük mekanik. Abanozculuk. Sigara yapımı. 1961'de açılan müzede Baden grandüklerinin eski koleksiyonlarının (mücevherler, fildişleri) büyük kısmı yer almıştır. (L)

BADENİ, italyan asıllı polonyalı aile, XVI. yy.da Krakovi'de yerleşti ve 1563'te soyluluk unvanı aldı. Üyeleri arasında, KAZİMİER (Surohow 1846-Busko 1909), birçok idarî görevde bulundu, sonra Galiçya valisi oldu. 1895'te Avusturya'da hükûmeti kurmakla görevlendirildi. Yahudi aleyhtarı Lueger'in Viyana belediye başkanlığına seçilişini onaylamadı. Bohemya ve Moravya'da yayımladığı, halkın kendi ana dillerini kullanmasına ilişkin liberal kararnameler, alman taraftarlarının sert direnmesiyle karşılaşınca görevinden ayrılmak zorunda kaldı (aralık 1897). — STANİSLAW (Surohow 1850-Radziehow 1912), Avusturya işgali sırasında, Galiçya mahallî diyet meclisi başkanı ve Viyana Yüksek meclisi üyesi oldu. (L)

Baden okulu veya **aksiyolojik okul,** felsefî topluluk. Wilhelm Windelband (1848-1915) tarafından kuruldu, sonra Heinrich Rickert (1863-1936) tarafından yönetildi. Ernst Troeltsch (1863-1923), Bruno Bauch (1877-1942) ve Münsterberg en ünlü temsilcileri. Bu okul, alman neo-kantçılığının bir cephesini temsil eder. Görüşleri başlangıçta Kant'ın *aşkınlık yöntemi*'ne, kavramcılığına ve idealizmine dayanır; daha sonra birçok noktada ondan ayrılır: Okul mensupları *kendinden şey*'in ve bilginin kaynağının duyum oluşunu reddederler; buna karşılık *değerlere* önemli bir yer verir, onların *akıl*'dan da *gerçek*'ten de ayrı, ideal ve mutlak bir âlem oluşturduğuna inanırlar. O zaman değerler ile gerçekler, değerler ile değerlendirilen konular arasındaki ilişkiler meselesi ortaya çıkar ve bu, filozofları kültür, din, siyaset değerlerinin hâkim olduğu, oldukça keyfî metafizik kuruluşlara götürür; ama, bunlarla asıl değer yargısı meselesine bir çözüm yolu bulunmuş olmaz. (L)

BADEN-POWELL (Robert, I. baron), ingiliz generali (Londra 1857-Kenya'da Nyeri 1941). Boerlere karşı yapılan savaşta Mafeking'i yiğitçe savundu (1899-1900). Askerlikte edindiği tecrübeler onu gençliğin eğitimiyle ilgilenmeğe yöneltti. 1908'de, çok geçmeden uluslararası bir nitelik kazanan *boy scouts* (izci) teşkilâtını, daha sonra da 1910'da kız kardeşi Agnes Baden-Powell'ın yardımıyle *«girl-guides»* teşkilâtını kurdu. (Bk. İZCİLİK.) [L]

BADEN-WÜRTTEMBERG, Federal Almanya cumhuriyetinde eyalet; 35 750 km²; 7 726 000 nüf. Merkezi *Stuttgart*. 1952'de kurulan bu eyalet eski Baden ve Württemberg bölgelerini içine alır. (L)

BADERNA i. Bk. BADARNA.

BAD FRANKENHAUSEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idarî bölümü) şehir. Harz kütlesinin güneydoğusunda; 10 000 nüf. Kaplıca şehri. Tuz çıkarılır. 1525'te Thomas Münzer ve anabaptistler burada bozguna uğradı. (L)

BAD FREİENWALDE, Almanya'da (Doğu Almanya, Frankfurt an der Oder idarî bölümü) şehir; 12 000 nüf. Linyit yatakları. Turistik merkez. (L)

BAD GANDERSHEİM, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir. Harz dağının batı kenarında; 7 000 nüf. Turistik merkez. Küçük sanayi. (L)

BADGASTEİN, Avusturya'da (Salzburg ilinde) şehir. Gasteiner Tal'da, Yukarı ve Aşağı Tauern'ler arasında; 5 600 nüf. Romatizmaya iyi gelen kaplıcalar. Yaklş. ol. 1 000 m yükseltide kış sporları merkezi. (L)

BADGİS (fars. *bādhīz*, rüzgârın kalktığı yer, bol rüzgârlı yer'den *Bādgīs*), Afganistan'ın kuzeybatısında bölge. Bu bölgede bulunan kasabalar ve kalelerin fazla önemi yoktur, bölge genellikle yayla olduğu için otlaklarıyle tanınır ve hayvancılık yapılır. Akarsuları acı ve azdır. Bölge halkı kaynak ve yağmur sularından faydalanır. Badgis'in. merkezi olan *Kale-i nev* şehri, Asya'nın en iyi otlaklarından biri olduğu için sık sık göçebelerin saldırısına uğramıştır. (M)

BADEN-BADEN'de bir tedavi evi

BAD GODESBERG, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir; 66 700 nüf. Bonn banliyösünde, özellikle zenginlerin oturduğu yerlerden biri olan bu şehirde, kalp ve sinir bozuklukları tedavisinde kullanılan demirli madensuyu kaynakları işletilir. Bu sular roma devrinden beri bilinir. (L)

Bad Godesberg programı, alman sosyal-demokratlarının, 1959'da Herbert Wehner'in önayak olmasıyle benimsedikleri program. Walter Ulbricht bu programı, 1966 temmuzunda Alman Sosyalist Birliği partisi (S.E.D. [D. Alm.]) ve Alman Sosyal Demokrat partisinin (S.P.D. [B. Alm.]) açık toplantılarında gerektikçe tenkit etti. (L)

BAD HERSFELD. Bk. HERSFELD.

BAD HOFGASTEİN, Avusturya'da (Salzburg ilinde) şehir. Gasteiner Tal'da; 4 450 nüf. Kış sporları merkezi. Kaplıcalar. (L)

BAD HOMBURG VOR DER HÖHE, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir. Frankfurt'un kuzeyinde; 36 800 nüf. Kaplıca (demirli soğuk sular). Landgraflardan (XVII. yy.) kalma şato. (L)

BADIÇ i. Bot. Kendiliğinden açılan bakla biçiminde kuru kabuklu meyve. Tek meyveyaprağından yapılmıştır. Olgunlaşınca ikiye ayrılır. Ayrılma yerinin biri meyveyaprağının orta damarı, öteki her iki göbekbağının bitişme çizgisidir. Bu ayrılış meyveyaprağını iki parçaya böler. Her birinde bir dizi tohum bulunur. (L)

BADIÇ i. *Halk dili.* Bakla, fasulye, bezelye gibi taze sebzelerde, içine tohumların sıralandığı kılıf. (M)

BADIHAVA bls. i. (fars. *bād*, rüzgâr ve ar. *hevā*, hava'dan *bad-ı hevā*, rüzgâr. *Esk.* Bedava olarak elde edilen şey. (Bk. BEDAVA.) — Teşk. tar. Osmanlı devrinde alınan vergilerden biri. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Teşk. tar. Osmanlı devletinde Tanzimat'ın ilânına kadar geçerli olan bir vergiydi. Ekip biçmek için toprağı olmayan, fakat başkasının toprağında çalışan kimselerden alınan bir çeşit kazanç vergisiydi. Bulunduğu bölgenin kanunlarına göre, devlete ait toprağı kullanan tımar ve zeamet sahipleri tarafından her yıl nakit olarak toplanırdı. Zıraat yaparak toprak edinenler bu vergiden kurtulurlardı. (M)

BADİ i. *Halk dili.* Ördek.

◆ **Badi badi** zf. [Genellikle *gitmek* ve *yürümek* fiilleriyle birlikte] Ördek gibi iki yana sallanarak: *Gidişinde bir acaiplik sezdim, biraz badi badi gidiyordu* (Burhan Felek). [M]

BÂDİ i. ve sıf. (ar. *bedᵓ*, başlama'dan *bādī*). *Esk.* Sebep, sebep olan: *Her şey, evet, gözümde münevver, emelfeza / Her şey safa-yı kalbine bâdi: deniz, semâ...* (Ahmed Hâşim). ‖ İlk, başlangıç.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâdi-ebedin,* her şeyin başı. ‖ *Bâdi-i emr, Bâdi-l-emr* (*bâdi-yül-emr*), işin başlangıcı. ‖ *Bâdi-i nazar,* ilk nazarda, ilk görünüşte. ‖ *Bâdi olmak,* sebep olmak: *«Bizi belâya sokmayınız ve illâ tarafeynin helâkine bâdi olur» diye cevap vermiş* (Cevdet Paşa). *Memleketin işgaline bâdi olacak halât bertaraf edilmiştir* (Atatürk). ‖ *Bâdi yür-rey,* ilk fikir, ilk düşünce. (M)

general Robert **BADEN-POWELL**

Foto. Alman Haberler servisi, Viollet (*LAROUSSE*)

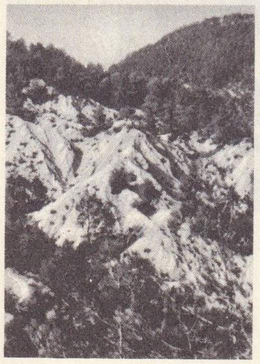

badlands
Güney alplerinde

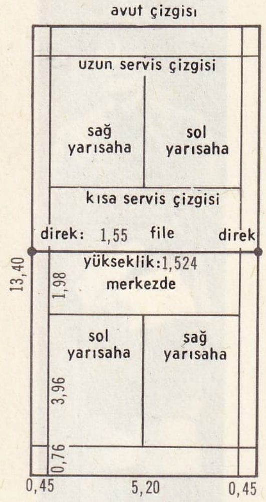

badminton sahası planı

mareşal Pietro **BADOGLİO**

BADÎ i. (ar. *bādī*). *Esk.* Çölde oturan, köylü. *Eşanl.* BEDEVÎ. (M)

BADÎ (Ahmed) **Edirneli,** divan şairi (Edirne 1839-İstanbul 1906). Yeniçeri ocağından beşleraġası Kaltakkıran Mehmed Ağanın oğlu. İlk öğrenimini mahalle mektebinde yaptı, sonra cami derslerine devam etti. Yazıcılık, nakkaşlık yaptı. Filibe, Edirne, Tekirdağ, Vize emlâk yazıcılığında, sonra Yanya Bosna, Edirne, Trabzon, Konya illeri tahrir ve vergi müdürlüklerinde bulundu. Basılmamış eserleri önemlidir. Abdurrahman Hibrî Efendinin *Enis-ül-Müsamirin*'inin (Gece Sohbetçilerinin Arkadaşı) [Üniversite ktb. nu. T. Y. 451] eksik ve hatalarını düzelterek *Riyaz-ı Belde-i Edirne*'yi (Edirne Şehrinin Bahçeleri) yazdı [1904; 3 C, Üniversite ktb. nu. 1091-1093]; Edirne'ye bağlı yerlerden bahseden *Dvâih-i Vilâyet-i Edirne* (Edirne Vilâyeti Şeceresi), manzum ve mensur atasözlerini içine alan *Armağan; Tavzîh-ül-Bevad alâ Teshil-il-Hisab* (Hesabı Kolaylaştırmak için Bölümler Hakkında Açıklama); *Masadır-ı Lisan-ı Farisî* (Fars dilinin Mastarları) ve *Divan*'ı vardır. (→ Bibliyo.) [M]

BADİH ve **BADİHE** sıf. ve i. (ar. *bedâhet*, açık ve zâhir olma, birdenbire söyleme'den, *bādih* ve *bādihe*). *Esk.* [Hâdise için] Birdenbire olan, beklenmedik. || Beklenmedik ziyaret ve ziyaretçi.
— Tasav. Anî ilham. (M)

BADİK i. *Halk dili.* Ördek, palaz. || Ördek gibi sallana sallana yürüyüş. || Sıf. Kısa boylu, tıknaz: *Küçük badik kızların arkasından perçemli mektepliler geçiyor* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Badiklemek** geçz. f. Ördek gibi sallana sallana yürümek. (M)

BADİLE (Giovanni), italyan ressamı (Verona-öl. 1478). Altichiero'nun usta çömezi. Santa Maria della Scala'daki Guantieri kapellasının fresklerini yaptı (*Aziz Hieronymus'un Hayatı*, 1443). [L]

BADİLE (Giovanni Antonio), italyan ressamı (Vicenza 1518'e doğr.-Verona 1560). Üslûbu Tiziano'nunkine benzer (*Meryem'in Tapınağa Verilişi*, Torino; *Lazar'ın Dirilişi*, Verona). Veronese'nin amcası ve ilk öğretmenidir. (L)

BADİNC i. (fars. *bādinc*). *Esk.* Bot. Hindistancevizi. (M)

BADİNCAN veya **BADİNGÂN** i. (fars. *bādincān* veya *bādingān*). *Esk.* Patlıcan. (Bk. PATLICAN.)
— Esk. bot. *Badincan-ı ahmer,* domates. (*Lycopersicum esculentum*). || *Badincan-ı berrî, badincan-ı deşti,* yabanî patlıcan (*Solanum cordatum*). || *Badincan-ı tiryakî,* zehirli patlıcan (*Xanthium strumarium*).

◆ **Badincanî** sıf. *Esk.* Patlıcan renginde, mor.

◆ **Badincaniye** i. *Esk.* Bot. Patlıcangiller. (M)

BADİNGA'LAR, Kongo-Kinşasa'nın güneyinde yaşayan zenci halk. Kasai, Loange ve Sankuru'nun birleştiği çevrede büyük köylere dağılmışlardır. (L)

BADİNGÂN i. Bk. BADİNCAN.

BADİNGS (Henk), hollandalı besteci (Cava'da Bandung 1907). W. Pijper'in öğrencisi. Rotterdam ve Amsterdam konservatuvarlarında çalıştı, La Haye konservatuvarını yönetti ve Stuttgart Hochschule'sinde kompozisyon dersi verdi (1963). *Oreste* operası (1954) ile *İtalia* ödülünü aldı. Birçok opera (*Martin Korda*, 1960), baleler (*Jeanne d'Arc, Kain, Evolutionen* [Evrimler]), on senfoni (1930-1961) [altıncısı korolu], bir oratoryo (*Apokalypsis*, 1940); dört keman, iki viyolonsel, bir org konçertosu; bir mezmur (*Salmo* 147, 1960), birçok da oda müziği besteledi. (L)

BADİN sürat saati bĺş. i. (adını, icad edenden alır). Bir uçağın çevresindeki havaya oranla hızını ölçmeğe yarayan âlet.
— ANSİKL. *Badin sürat saati*'nde, kontrol tablasında yer alan diferansiyel bir manometreye bağlı, Venturi tübü veya Prandtl iskandili gibi bir dinamik basınç detektörü bulunur. Pilotlar, «badin sürat saati» dedikleri zaman hız gösteren bu kadranı kastederler. (L)

BADİR i. ve sıf. (ar. *bedr*, dolgunluk'tan, *bādir*). *Esk.* Birdenbire olan. || Hemen yapmak isteyen. || Dolunay. || [Çocuk için] Büyümüş. || [Meyve için] Olgun. (M)

BADİRE i. (ar. *bādire*). *Esk.* Birdenbire meydana gelen tehlikeli durum, felâket, belâ: *Bununla beraber bu badirede Talât'ı koruyan şeyin yalnız bu sakal olmadığına da şüphe etmemek lâzımdır* (R. N. Güntekin). *Cihan Harbi badiresinde Fransa'yı idare eden mareşal Peten, doksan yaşını aşkın bir pîr-i fânî değil miymiş?* (H. Taner). || Hiddetle yapılan yanlışlık. || Zor aşılan geçit. || Anîde söylenen söz. || Namlunun, kılıcın ve her çeşit bitkinin uç kısmı. (M)

BÂDİS bin HABBUS El-Muzaffer, Granada'daki berberî Zirî hanedanı hükümdarlarından (?-1073). Bu mevkie 1038'de geçen Bâdis ayyaş ve müstebit bir adamdı. Rakiplerini hunharca öldürmekten çekinmezdi. Endülüs'ü hükmü altına almak için Emevîler ile mücadeleye girişti ise de kesin bir sonuç elde edemedi. Veziri Yahudi Samuel Ha-Levi sayesinde Granada büyük bir gelişme gösterdi. 1066'da Samuel ölünce Zirî hanedanı hızla gerilemeğe başladı. Bâdis'in ölümü üzerine torunu Abdullah ve kardeşi Temin arasında devlet ikiye bölündü. (M)

BÂDİS bin MANSUR, Tunus'ta hüküm sürmüş olan berberî Zirî sülâlesinin üçüncü emîri (?-1016). Babasının ölümü üzerine 996 yılında İfrikiye ve Orta Magrib valisi oldu ve bağlı bulunduğu Mısır fatimî halifesi tarafından kabul edildi (997). Bâdis bir taraftan berberî Zanata kabilesiyle mücadele ederken, diğer taraftan da Fas'taki rakipleriyle savaşıyordu. 1001 Yılında kendisine karşı isyan etmiş olan amcaları Maksin ve Zavi'yi yendi. Zavi İspanya'ya kaçarak Granada Zirî sülâlesini kurdu. Bâdis'in bütün saltanat süresi iç isyanların bastırılması ve dış düşmanlarına karşı savaşlarla geçti. (M)

Badische Anilin und Soda fabrik, 1865'te Ludwigshafen'de kurulan, alman kimyevî mamuller şirketi. Çok kısa zamanda Avrupa'nın en büyük kimya sanayii işletmelerinden biri oldu. 1900'de 7 000 kişilik personeli, 1920'de 24 000'e yükseldi. Bu sırada Ludwigshafen'in nüfusu da 5 000'den 60 000'e, daha sonra 100 000'e çıktı. 1925'te, Badische Anilin, birçok şirketin aktiflerinin büyük kısmını topladı ve İnteressen Gemeinschaft'ı meydana getirdi; İnteressen Gemeinschaft boya sanayiinin ilk karteli oldu; I.G. Farben Aktiengesellschaft adı altında alman harp sanayiinin temel kurumlarından biri haline geldi. I. G. Farben'in «parçalanmasında» ısrar eden Müttefiklerin şartlarına uyularak, 1952'de kurulan bugünkü şirket, halen Avrupa'nın en çeşitli ürününü veren kimya sanayii işletmesidir. (L)

BAD İSCHL, Avusturya'da (Yukarı-Avusturya eyaleti) şehir, İschl ve Traun ırmaklarının birleştiği yerde, Salzkammergut'un merkezinde; 13 400 nüf. Tuzlu banyolar. Camcılık. Sayfiye yeri. (L)

BADİSTER i. Avrupa'da yaşayan kızıl, sarı ve siyah renkli ağılıböcek. (Kınkanatlıların carabidae familyasından.) [L]

BADİUS (Jodocus veya Josse), takma adı **Ascensius,** basımcı ve hümanist (Brüksel yakınında Asche 1462-Paris 1537). Bastığı eserlerin, harf diziminde olduğu kadar, metinlerindeki kusursuzluk ve bilgili yorumlarıyle de Fransa'da ilk defa olarak değer kazanan basımcı. Öğrenimini İtalya'da tamamladı. Lyon'da yunanca ve latince dersleri verdi. 1500'de, kendi hesabına dört yüze yakın eserden başka (Erasmus, Budé, Ange Politien) kendi notları ile açıkladığı yunan ve latin klasiklerini ve bazı orijinal kitaplar yayımladı (özellikle, *Navis stultarum* [Çılgınlar Gemisi]). [L]

BADİYE i. (ar. *bādiye*). *Esk.* Çöl, kır, sahra: *Sessiz eserdi badiyeye bad-ı nale-ger* (A. E. Bolayır). *Göğüslerin nefes almak için kalkıp gitmesi bile fütur veren badiye sokaklarında ağır demirle işleyen Türkler çölü diriltmişlerdi* (F. R. Atay).
— ÇEŞ. DEY. *Esk. Badiye-i gul* (dev çölü), dünya. || *Badiye-nişin,* çölde oturan, bedevî: *... Kureyş'in fukara ve zuafası ve badiyeni şinler ve etraf-ı âlem halkı, hep onun davetini kabul ve sözünü tasdik etseler gerektir* (Cevdet Paşa). || *Badiye-peyma,* çölde dolaşan.
— ANSİKL. Kelime anlamı çöl olan *badiye,* deyim olarak alınınca emevî halifelerinin sayfiyesi demektir. Çölde yaşamağa alışmış olan Araplar uzun süre şehirde kalamazlar, yılın belli zamanlarında çöle çekilir ve dinlenirlerdi. Emevî ve abbasî halifeleri çocukları çok küçük yaştayken çöle gönderirler, kendileri de, özellikle emevî halifelerinin hemen hepsi, Suriye çölünde seçtikleri bir badiyeye gider ve çölün en güzel mevsimi olan ilkbaharı orada geçirirlerdi. Her halife badiyesini kendisi seçerdi. Bunun için çölde güzel saray ve köşkler yapıldı. Abbasî halifeleri çocuklarını yollamakla beraber kendileri badiyeye pek çıkmazlardı. (M)

BADİYETÜŞŞAM. Coğ. Bk. SURİYE ÇÖLÜ.

BAD KİSSİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Rhön'ün güneydoğusunda; 12 800 nüf. Kaplıca merkezi. Tuzlalar. Elektrik tesisleri. (L)

BAD KREUZNACH, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Pfalz) şehir, Hunsrück'ün doğu eteğinde, Nahe ırmağının kıyısında (ırmağın bu bölümü sefere elverişlidir); 35 700 nüf. Suları sodyum klorürlü, demirli, iyodobromürlü, radyoaktif olan kaplıcalar. Deri ve kâğıt sanayii. Makine yapımı. Optik. Radyum işlenmesi. (L)

BADLANDS i. (ing. k. *bad,* kötü ve *land,* toprak'tan). Jeomorfoloji. Çok derin yarıklı yer şekli.
— ANSİKL. *Badlands,* yalnız bitki örtüsünün çok seyrek olduğu yerlerde oluşur. Tabiî şartlarda, çölsü ve asçölsü bölgelerin (Güney Cezayir, Güney Fas çölleri v.b.) bir özelliğidir. Kuraklığın etkisiyle sertleşen, yumuşak ve su geçirmeyen kayaların (killer, marnlar, çok killi kumlar) bulunduğu bölgelerde yayılır. Bitki örtüsünün sunî tahribi (hayvanları fazla otlatma, tarıma ayırma, bitki örtüsünü yakarak tarla açma) badlands'ın nispeten nemli bölgelerde (Fransa'nın güneyi, Güney Alpler, hattâ Altın Sahili) meydana gelmelerine sebep olur. Badlands tarım için tamamen kaybolmuş bölgelerdir ve çoğu zaman yeniden ağaçlandırılması bile pek güçtür (Orta Durance bölgesi. Güney Fransa); bu, insanların sebep olduğu aşınmının sonuçlarından biridir. (L)

BADMİNTON i. (ing. k.). Bir ağın üzerinden raketle uçucu aşırarak kortta oynanan oyun.
— ANSİKL. *Badminton,* günümüzde oynanmayan, Fransızların eski uçucu (volant) oyununa benzer. 1873'te, Gloucestershire'da Badminton House'da, Hindistan ordusu subaylarl tarafından oynanmış ve yayılmıştır.
Badminton kortunun uzunluğu 13,40, genişliği 5,20 m'dir (ikili oyunlar için 6,10 m). Kort yerden 1,524 m yüksekliğe kadar gerilmiş bir ağ ile iki eşit kısma bölünmüştür. Yaklaşık olarak 5 gr ağırlığındaki uçucu, bir mantara tespit edilmiş 14-16 tüyden meydana gelir.
Oyun iki kişi veya ikişer kişilik iki ekip arasında, 15 veya 21 puvanlık bir, iki veya üç set halinde oynanır. Oyunun esası, uçucu, kort sınırları içinde yere düşürmeden ağın üzerinden aşırmaktır. Servis atan ekip oyuncusunun işlediği bir hata servisin değişmesini ve karşı tarafa geçmesini gerektirir. Servis atmayan ekibin bir hatası ise, karşı tarafa bir puvan kazandırır. (L)

BAD NAUHEİM, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir. Frankfurt'un kuzeyinde; 14 000 nüf. Önemli hidromineral (tuzlu sular) merkez. (L)

BADOGLİO (Pietro), italyan mareşali ve siyaset adamı (Grazzano Monferrato 1871-ay. y. 1956). Birinci Dünya savaşında, general Diaz'ın en yakın iş arkadaşı, 1919'dan 1921'e kadar ordu kurmay başkanı, 1928-1933 yıllarında ise Libya valisi oldu. 1935'te, Habeşistan seferine katılan italyan birliklerinin başındaki De Bono'nun yerine getirildi, 1936'da Addis-Abeba'yı ele geçirdi, 1938'de Habeşistan genel valiliğine atandı, daha sonra, 1939'da, Genelkurmay başkanı oldu. 1940'ta, italyan orduları başkumandanı olarak Fransa ile ateşkes konuşmalarına katıldı. Yunanistan'a karşı savaşa taraftar olmadığı için görevinden alındı ve 1941'de yerine general Cavallero getirildi. 1943'te, Mussolini'nin tutuklanmasından sonra, kral tarafından hükûmetin başına getirildi. Badoglio, Müttefiklerle mütareke yaptıktan sonra Almanya'ya savaş açtı. Haziran 1944'te, kralın çekilmesinden sonra, iktidardan ayrıldı. 1946'da hatıralarını yayımladı. (L)

BADON dağı, yeri kesinlikle belirlenemeyen bölge. Yarı efsanevî kral Arthur'un yönettiği Büyük Britanya Keltleri burada M.S.

Foto. S. Laboureur, Amerikan Haberler servisi (LAROUSSE)

500 yılına doğru Anglosaksonlara karşı büyük bir zafer kazandılar. Böylece Anglosaksonların ilerlemesi yarım yüzyıl kadar durdurulmuş oldu. (L)

BADONGO'LAR, Ludima (Brazzaville Kongosu) bölgesinin zenci halkı. (L)

BAD PYRMONT, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Hannover'in güneybatısında; 14 000 nüf. Önemli kaplıca (tuzlu ve demirli kaynaklar). [L]

BAD RAGAZ, fr. **Ragaz-les-Bains,** İsviçre'de (Sankt-Gall kantonu) komün. Tamina kıyısında, Tamina'nın Ren ile birleştiği yerde; 2 700 nüf. XII. yy.dan beri bilinen kaplıcalarında, romatizma ve kan dolaşımı bozuklukları tedavi edilir. (L)

BADRAN. Mit. Pars mitolojisinde Hava cininin adı. (L)

BAD REİCHENHALL, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir. Salzburg'un güneybatısında, Alpler'in kenarında; 14 000 nüf. Önemli tuzlalar. Turistik merkez. Roma kalıntıları. Kaplıcalar. (L)

BADRİNAT, Hindistan'da (Uttar Pradeş) yer. Kumaon Himalayası'nda, Ganj'ın kaynağında ünlü hac yeri. (L)

BADUMA'LAR (ADUMA'LAR da denir), Gabon ve Brazzaville Kongosu'nun zenci halkı. Lastoursville bölgesinde Orta Ogove'de yaşarlar. (L)

BADUSSERİE mağarası, Fransa'da, Thonal (Gironde) komününde mağara. 1965'te bu mağarada, orinasyen devrinden kalma bir mamut resmi bulundu. (L)

BAD VÖSLAU, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) şehir. Wienerwald'ın eteğinde; 5 400 nüf. Gözde kaplıca şehri. Bağcılık. Dokuma sanayii. (L)

BADYA i. (yun. *batheia*). Yayvan, geniş ağızlı su kabı. (M)

BAEBİA (GENS), romalı konsül ailesi. Özellikle M.Ö. III. ve II. yy.da ün kazandı. Başlıca üyeleri şunlardır: QUİNTUS BAEBİUS, halk temsilcisi (M.Ö. 200), Makedonyalı Philippos'a savaş açılmasına karşı çıktı; — MARCUS BAEBİUS PAMPHİLUS, M.Ö. 192'de «praetor», 181'de «propraetor» oldu, Tesalya'da savaştı ve istila edilen ülkesini Antiokhos'tan geri almağa çalışan Philippos'a yardım etti; 181'de konsül seçildi. Ligurlar'ın ayaklanmasını bastırdı ve onları kitle halinde Samnium'a yerleştirerek göz altında tuttu; — CAİUS BAEBİUS, M.Ö. 111'de halk temsilcisi. Rüşvet karşılığında Jugurtha'yı destekledi. — BAEBİUS MASSA, Domitianus zamanında Betica valisi oldu. Gammaz ve rüşvetçi idi. 93'te mahkûm oldu. (L)

BAEBİANİ. Esk. coğ. Ligur halkı. M.Ö. 181'deki sürgünden sonra Samnium'a yerleşti (Bk. BAEBİA). Trajanus devrinden kalma bir yazıt bize bu toplulukta *besin* kurumlarının* nasıl çalıştığını anlatır. (L)

BAECKEA i. Çiçekli bitki. Avustralya, Yeni Kaledonya, Hint takım adaları, Doğu ve Güney Asya'da yetişir. (*Baeckea frutescens* Asya'da sidik söktürücü ve çocuk düşürücü olarak kullanılır. Bu bitkilerin tümü fundaya benzer. Bir kısmı limonluklarda yetiştirilir. Mersingillerden.) [L]

BAECKSTROM (Per Johan Edvard), isveçli şair (Stockholm 1841-ay.y. 1886). 1863 ve 1865'te, Snoilsky ve Wirsen ile birlikte, fransız Parnasse şairlerinin eserlerini andıran şiirlerini yayımladı. En önemli lirik şiirlerini «*Ağıtlar*»da (1877) topladı. Shakespeare ve Hugo'dan esinlenerek birçok trajedi yazdı. (L)

BAECULA veya **BAETULA.** Esk. coğ. İspanya'da (Tarraconense) şehir. Scipio I «Africanus», M.Ö. 209'da Hasdrubal'ı ve 206'da Mago'yu burada yendi. (L)

BAEDEKER i. Karl Baedeker'in yayımladığı yolculuk kılavuzu. (L)

BAEDEKER (Karl), alman yazarı ve kitapçısı (Essen 1801-Koblenz 1859). Yayımladığı seyahat kılavuzlarıyle tanınır. (L)

BAEHR (Georg), saksonyalı mimar (Fürstenwalde 1666-Dresden 1738). Protestan mimarîsi tarihinde önemi büyüktür. 1722'den 1738'e kadar, Dresden'in en güzel anıtlarından biri olan Frauenkirche'yi inşa etti. Bu bina, savaşlar sırasında bombardımanlarla yıkıldı. (L)

BAEKELAND (Leo Hendrik), belçikalı kimyacı (Gand yakınında 1863-New York'ta Beacon 1944). Belçika'da karşılaştığı güçlükler yüzünden, 1889'da Birleşik Amerika'ya giderek orada yerleşti. Önce, fotoğraf emülsiyonları üzerinde kimyevî araştırmalar yaptı, çabuk banyo edilebilen bir kâğıt buldu. sonra alkalik klorürlerin elektrolizi için bir hücre düşündü. Baekeland, asıl ününü, 1909'da fenolün formol ile yoğunlaştırılması sonunda elde ettiği ilk sentetik reçine olan bakalit'e borçludur. Bakalit, kimya sanayiinde, sentetik boyalar kadar önem kazanmıştır. (L)

BAEKELMANS (Lode), flaman diliyle yazan belçikalı yazar (Anvers 1879-ay.y 1965). Roman ve hikâyelerinde, Anvers limanını ve insanlarını büyük bir gerçekçilikle canlandırır. Limandaki bir sokak kızının hayatını dile getiren en başarılı eseri *Tille* adını taşır (1912). Anılarını birkaç cilt halinde yayımladı: *Ontmoetingen* (Rastlantılar) [1951], *In de Spiegelbollen* (Büyülü Ayna) [1964]. (L)

BAEL, Cehennem kralı, eski büyü kitaplarında sözü edilen cehennem ulularından biri. Üç başlı (kurbağa, insan ve kedi) olarak tasvir edilir. Samî dinlerindeki Baal ile benzerliği vardır. (L)

BAELE'LER, Doğu Sudan'da kabile. Uadai'nin kuzeydoğusunda yerleşmiştir ve Nil Nubiya'lılarına bağlıdır. (L)

BAENA, İspanya'da (Andalucia, Cordoba ilinde) şehir, Cordoba'nın güneydoğusunda; 22 000 nüf. Çömlekçilik. Yağ fabrikaları. (L)

BAENA (Juan Alonso DE), ispanyol bilgini ve şairi (Baena 1406-öl. 1454). Juan II de Castilla'nın özel kâtibiydi ve onun okuması için, türünün ilk örneği olan bir *Cancionero* (Şiir ve Şarkı Derlemesi) meydana getirdi (1445); bu derlemede, Baena'nın eserlerinden başka elli beş şairin, şiirleri de vardır. (L)

BAEOMYCES i. Asklı liken. Ormanlarda otuz kadar türüne rastlanır. (Cladoniaceae familyasından.) [M]

BAER (Karl Ernst VON), alman asıllı rus tabiat bilgini (Estonya'da Gut-Piep 1792-Dorpat 1876). Önce Königsberg'te, daha sonra Petrograd'da profesör oldu. Karşılaştırmalı anatomi, antropoloji ve özellikle embriyolojiyle ilgili önemli eserler yazdı: memelilerin yumurtasını ve «sırtipini» keşfetti; tohumda tabakalaşma teorisini kurdu ve bu tabakaların embriyonun gelişmesi sırasında geçirdiği değişiklikleri kanunlara bağladı. Baer, modern embriyolojinin kurucusu sayılabilir. (L)

BAERENKOPF («Ayı başı»), Güney Vosges'larda tepe. Alsace tepesinin güneydoğusunda, Doller (Ren havzası) ve Madeleine vâdileri (Saône havzası) arasında; 1 077 m. Rasathane. (L)

Baer kanunu, bilgin G. Baer'in (1866) akarsu yataklarının sağ tarafa kaymalarını dünyanın dönüşüne bağlayan teorisi. (L)

BAERTSOEN (Albert), belçikalı ressam (Gand 1866-ay.y. 1922). Yağlıboya veya ofortla Flandre manzaraları yaptı (*Kar Altında Mavnalar,* Brüksel müzesinde; *Küçük Flaman Meydanında Akşam,* Anvers müzesinde). [L]

BAERZE (Jacques DE), flaman heykeltıraşı. 1390'da Champmol manastırı için yaptığı iki mihrap arkalığı bugün Dijon müzesinde saklıdır. Tahta üstüne işlenmiş olan mihrap arkalıkları, bu sanatın birer şaheseri sayılmaktadır. Bunların kanatlarını Melchior Broederlam boyamıştır. (L)

BAESCHLİN (Karl Friedrich), isviçreli topografyacı ve yer ölçümü bilgini (Glaris 1881). Zürich Polytechnicum'unu bitirdi, aynı okulda, 1909'dan 1949'a kadar yer ölçümü ve topoğrafya dersleri verdi, 1935'te rektör oldu. Milletlerarası Yer Ölçümü birliğine, önce ikinci başkan, daha sonra başkan seçildi (1951-1954). Yazdığı öğretici eserler arasında, özellikle *Lehrbuch der Stereophotogrammetrie* (Stereofotogrametri Kitabı) [1925], *Lehrbuch der Geodesie* (Yerbilim Kitabı) [1948] önemlidir. (L)

BAETİS. Esk. coğ. Bugünkü Guadalquivir. (L)

BAETİS i. Yalnız bir çift kanadı olan günlük böcek. (Dişisi suya dalarak taşların üzerine yumurtlar. *Baetidae* familyasının örnek tipi.) [L]

BAETULA. Esk. coğ. Bk. BAECULA.

BAEYER (Adolf VON), alman kimyacısı (Berlin 1835-Bavyera'da Starnberger, 1917). Bunsen ile Kekule'nin öğrencisi. Strasburg ve Münih üniversitelerinde profesör oldu. Organik kimya uzmanı olarak önce üre ile kakodilin karışımları üzerinde araştırmalar yaptı, sonra 1871'de ftaleini keşfetti. 1880'de, indigo sentezini gerçekleştirdi. 1905 Kimya Nobel ödülünü kazandı ve 1910'da Fransız İlimler akademesine üye seçildi. (L)

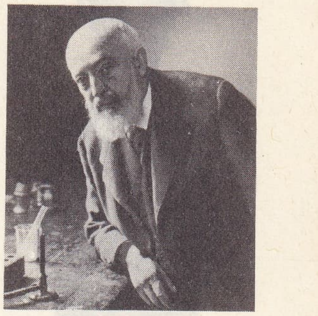

Adolf Von BAEYER

BAEYER (Johann Jakov VON), alman yer ölçümü (jeodezi) uzmanı (Köpenick yakınında Müggelsheim 1794-Berlin 1885). Bessel'in öğrencisi. Genelkurmay trigonometri dairesini yönetti. Onun önayak olmasıyle, 1864'te, ilk milletlerarası ilmî birlik kuruldu: *Europäische Gradmessung.* Bu birlik, daha sonra, (Avrupa Milletlerarası Jeodezi birliği) adını aldı. (L)

BAEZA, İspanya'da (Andalucia, Jaen ilinde) şehir. Jaen'in kuzeydoğusunda; 16 000 nüf. İspanyol-flaman üslûbunda gotik cepheli manastır (XV. yy.). Rönesans tarzında bir iç avlu (patio) [XVI. yy.]. San Andrés kilisesi (1500-1520). XVI. yy.dan kalma katedral. Andrés de Vandaelvira'nın yaptığı San Francisco kilisesinin kalıntıları. (L)

—BAF sıf. (fars. *bāften,* dokumak'tan *bāf*). *Esk.* Dokuyucu, dokuyan anlamında birleşik sıfatlarda kullanılır: *buriya-baf,* hasır ören; *zer-baf,* sırma dokuyan.

◆ **Bafende** sıf. Dokuyucu.

◆ **Bafte** i. Dokuma tarzı, dokuyuş. ‖ İpek, altın veya gümüş tire, pul v.b. ile dokunan kumaş. (M)

BAFA i. Balıkç. Mumlu balık yumurtası hazırlamak üzere karnı yarılarak yumurtaları (gonadlar) ve iç organları çıkarılan kefal balığı. (M)

BAFA gölü veya **VAFİ denizi.** Ege bölgesinin Büyük Menderes ırmağı ağzına yakın yerde göl; yüzölç. 65 km²; yüksl. 10 m. Göl, Kuzeydoğuda billûrî kayalardan oluşmuş Beşparmak dağı (eski adı *Latmos*) [1 867 m], güneybatıda Labada dağı (1 073 m) arasında güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda 16 km uzunlukta, buna dikey olarak da 6 km kadar bir genişliktedir. Ayrıca suları kuzey kenarında Çerçen koyu denilen sığ bir alana da yayılır. Bafa gölünün batısında Büyük Menderes'in aşağı çığır ovası (Balat ovası) yer alır ve göl, kısa bir ayak aracılığıyle fazla suyunu Büyük Menderes'e boşaltır. Gölün suyu hemen hemen tatlıdır.

Bafa gölü, M.Ö. VIII. yy.da Büyük Menderes ağzında henüz alüvyonlarla dolmamış olan bir körfeze güneyden açılan bir koy durumundaydı ve buraya «Latmos körfezi» anlamında *Latmikos Kolpos* deniliyordu. Koy'un doğu kenarındaki Herakleia şehri o sırada liman durumundaydı ve Menderes körfezi ağzındaki ünlü Milet* liman şehrinin etkinliğine katılıyordu. Zamanla Büyük Menderes'in getirdiği alüvyonlar körfezi doldurdu ve Latmos koyunun önünü tıkayıp onu göl haline getirdi. (Milât çağında yaşamış olan Strabon'un burayı koy olarak nitelemesi göl oluşmasının yakın yaşı üzerinde bize bir fikir verebilir.) Alüvyonlar Büyük Menderes körfezini ağzına kadar doldururken, bir yandan da üst üste yığılarak yükselmiş, göl haline gelen eski koyda su seviyesinin de 10 m kadar yükselmesine, kenarındaki alçak yerleri kaplamasına,

BAFA gölü

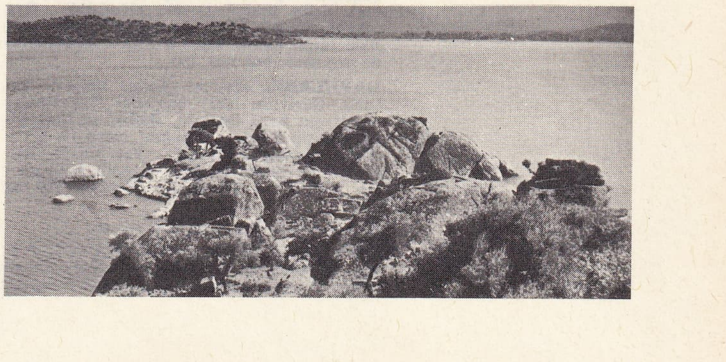

Foto. Ulstein (LAROUSSE) ; Turgut Kut (MEYDAN)

BAGA sanatı «Analık»

Jens BAGGESEN Bendixen'in eseri

gidegeniyle suyunu akıtarak gitgide tuzunu kaybetmesine sebep olmuştur. Bafa gölü, çevresindeki eski şehir kalıntıları ve tabiî güzelliğiyle turistik bir önem taşır, gölde çeşitli balıklar avlanır. (M)

BAFFİN (William), ingiliz denizcisi (Londra 1584-İran'da Hürmüz 1622). Hudson, Thomas Button, Gibbins ve James Hall'in keşif seyahatlerine katıldı. Robert Bylot'nun kaptanlığındaki *Discovery* gemisinde, 1615-1616'da, Çin'e doğru denizden bir geçit bulmak umuduyle kuzey kutbu bölgesine son seferini yaptı. Davis geçidini ilk olarak o aştı. Fakat, haritaları kayboldu, uzun süre, onun gördüğü ve adını taşıyan Baffin kara parçasının Grönland'a bağlı olduğu sanıldı. Keşfettiği denize, Atlantik'in bir uç körfezi sanılarak *Baffin körfezi* adı verildi. Mıknatıslı ibrenin gösterdiği en büyük sapmayı ilk olarak Baffin tespit etti. Basra körfezinde İngilizlerin 22 mayıs 1622'de Portekizlilerden aldıkları Hürmüz adasının kuşatılması sırasında öldü. (L)

BAFFİN adası, Kanada'da ada (kuzeybatı arazisinde). Arktik takımadalarının en önemli adası Baffin denizi ile Grönland'dan ayrılır. Kuzeybatıdan güneydoğuya uzunluğu 1 500 km. Kısmen buzul örtüsüyle kaplı Cumberland yarımadasında yükseltisi 1 500 m'yi geçer. Cumberland ve Frobisher adlı iki derin koyla Atlas okyanusuna açılır. Adada 2 000'den çok eskimo yaşar. (L)

BAFFİN denizi, Grönland'ın kuzeyi, Ellesmere arazisi, Devon adası ve Baffin adasının kuzeyi arasında kalan deniz. En derin yeri: 2 136 m. (L)

BAFFLE [Baffl] i. (ekran anlamında ing. k.). Hava çevreli bir hoparlörde, titreşen diyaframın iki yüzündeki ses yayımlarını ayırmayı sağlayan bağlama düzeneği.

— Radyotek. Bir hoparlör yayıcısının takıldığı gergin düzlem ekran.

— ANSİKL. *Baffle,* hoparlörün arka kısmından yayımlanan ses dalgalarının ön tarafa yayılmasını önler. Hoparlörün iki yüzü arasındaki mesafeyi (ses yolu) uzatmak ve yayımlanan iki ses dalgasının faz karşıtlıklarını önlemek için, *baffle*'in boyutları yayımlanan dalgaya göre büyük olmalıdır. (L)

BAFFO. Bk. SAFİYE SULTAN.

BAFFO (Giorgio), italyan şairi (Venedik 1694-ay.y. 1768). Venedik lehçesiyle çok zarif, nükteli fakat oldukça açık-saçık şiirler yazdı. (L)

BAFİNG, Gine ve Batı Malide nehir. Senegal nehrinin anakollarından biri; 450 km. Mamu yakınında, Futa-Calon'dan doğar. Batı Afrika'da (Mali), Baule nehrinin bir kolu da aynı adı taşır. (L)

BAFRA, Orta Karadeniz bölümünde Samsun ilinin ilçe merkezi şehir; 26 239 nüf. Kızılırmak'ın sağında, Çetinkaya köprüsünün 3 km doğusunda, çok işlek bir kara yoluyle Samsun'a (51 km) ve batıda Alaçam ilçe merkezine (31 km) bağlıdır. Bafra, Kızılırmak delta ovasının güney kenarında, ağaçlık yamaçlarla ovaya doğru inen yüksek taraçaların eteğinde kurulmuştur. Kızılırmak'ı her iki yandan boylayan yollar Bafra'dan başladığı gibi, ırmağın aşağı kesimlerinde yapılan ilkel ulaşım da Bafra'da düğümlenir. Bafra, Orta Karadeniz kıyılarının en önemli tütün yetiştirme merkezidir. Çevrenin tütün ürünü Samsun'a gönderilerek orada bakım konusu olur ve ihraç edilir. Bafra'da kereste ve tuğla atelyeleri vardır. Pazartesi ve perşembe günleri şehirde pazar kurulur. — *Bafra ilçesi* 1 673 km yüzölç.; 116 943 nüf. Bafra, Boğazkaya ve Kolay bucakları içinde 112 köy bulunur. Kızılırmak delta kesimi tarıma elverişlidir. Ova tabanından yüksek kıraç topraklarında özellikle tütün ekilir. İlçenin dağlık kesimlerinde ormanlar bulunur. (M)

BAFULABE, Mali'de (Kayes bölgesi) kasaba. Çevrenin idarî merkezi. Dakar-Nijer demiryolu hattı üstünde, Bafing ile Bakoy'un birleşip Senegal ırmağını meydana getirdikleri yerde; 2 729 nüf. Yer fıstığı, balmumu ve tütün üretimi. önemli hayvancılık bölgesi. — *Bafulabe çevresi:* 140 162 nüf. (L)

BAGACUM. Esk. coğ. Bk. BAVAY.

BAGADAONİA veya **BAGADANİA.** Esk. coğ. Anadolu'da Kappadokia bölgesinin en güney kısmı. Strabon'a göre burada seyrek meyve ağaçları ve çok sayıda yaban eşeği vardı. Burası muhtemelen Kybistra'nın (Konya Ereğlisi) kuzeybatısındaki ovayı içine alıyordu. (M)

BAGAJ i. (fr. *bagage*). Bir gezi veya yolculukta götürülen giyim, ev eşyaları. || Tren, vapur v.b. nakil araçlarında yolcuların eşyasının konulduğu yer.

— DEY. *Bagaja vermek,* elde taşınamayacak eşyayı yolculukta nakil vasıtasının bagaj kısmına bırakmak.

— Oto. Otomobillerin eşya konulabilen arka kısmı.

— ANSİKL. Bagajlar ağırlık ve hacim bakımından iki kısma ayrılır: *el bagajları, kayıtlı bagajlar. El bagajları,* yolcuların, yanlarında taşıdığı eşyadır. Bunlar valiz, çanta, torba ve sepet gibi şeylerdir. Ücretsiz olarak taşınır. *Kayıtlı bagajlar,* hacim bakımından elde taşınamayacak kadar büyük olan parçalardır. Belirli bir ücret karşılığında bagaj taşıma yerlerinde taşınır. Denizyollarında her yolcunun ücretsiz olarak taşıma belgesi başına 30 kg bagaj naklettirmeğe hakkı vardır. Ücretsiz seyahat eden çocukların bagaj hakları yoktur. Bagaj eşyası için «bagaj taşıma kâğıdı» düzenlenir. Bagaj taşıma ücretleri (her 10 kg için 1 - 10 km'ler arası 5; 11 - 20 km'ler arası 10; 21 - 30 km'ler arası 15 kuruş...) peşin olarak tahsil edilir. Elektrikli ve diğer banliyö trenlerinde taşınan ve beher parçasının ağırlığı 50 kg'ı geçmeyen eşyalardan her 25 km ve kesri için 100 kuruş ücret alınır (TCDD İzahlı Yolcu Tarifesi, 1969). Denizyollarında: dış hatlarda, her yolcu I. mevkide 150 kg'lık, turistik mevkide 100 kg'lık bagajını parasız götürebilir. Bu ağırlıkları geçen bagajların beher 10 kg'ı için 4,50 T.L. tahsil edilir. İç hatlarda, yolcu beraberinde azamî 30 kg'lık zatî eşyadan ücret alınmaz. Bundan fazlası için yolcu, tarifesine göre navlun ödemek zorundadır.

Havayollarında: İç hatlarda, turist sınıfı seferlerde 20 kg'a (44 Lb.) kadar olan yolcu beraberi eşyalar bagaj ücretinden muaftır. Fazla bagajın beher kg'ı için tek istikametteki turist sınıfı tam yolcu ücretinin yüzde 1'i kadar fazla bagaj ücreti alınır. Dış hatlarda, turist sınıfı seferlerde 20 kg'a (44 Lb) kadar, birinci sınıf seferlerde 30 kg'a (66 Lb) kadar olan yolcu beraberi eşyalar bagaj ücretinden muaftır. Fazla bagajın beher kg'ı için tek istikametteki birinci sınıf yolcu ücretinin yüzde 1'i fazla bagaj ücreti olarak alınır.

Yolcular seyahatsırasında kendilerine gerekli eşyayı ilgili memurun izniyle yanlarında bulundurabilirler. Bu eşyanın kaybından veya zararından idare sorumlu değildir. Yolcu ile beraber aynı uçakta taşınmasına imkân görülemeyen bagajlar idarece, sonraki seferlerde naklolunur. Bagajlar, makbuz karşılığında sahibine verilir. Makbuzun kaybı halinde bagaj, sahibi olduğunu ispat eden kimseye teslim edilir. İdare, ambalajların kusurundan dolayı bagajı kabul veya reddetmekte serbesttir. Canlı hayvanlar, silâhlar, patlayıcı, yanıcı, fena koku yayıcı maddeler uçak ile naklolunmaz. Kayıtlı ve büyük bagajlar nakil araçlarına teslim edilerek tartıldıktan sonra sahiplerine numaralı bir makbuz verilir. Bagajın geri alınabilmesi için makbuzun kuruma gösterilmesi şarttır. Bagajların üzerinde silinmez, göze çarpan ve okunaklı harflerle yolcunun adresi ve ineceği yerin adı yazılı olmalıdır.

Avrupa'da ve başka yerlerde ulaştırma kurumlarının izniyle elde taşınan ve kayıtlı bagajlara sigorta usulü uygulanır. Bunlar, istasyon veya iskelelerde, özel bir sigorta şirketi tarafından yapılır. Bu sigorta belirli bir süre için yapılmış olabilir (*zabıta sigortası*). Bu takdirde sigorta, her yerde kayıtlı veya kayıtsız, yolcunun yanında bulunan bütün eşyayı içine alır. Zabıta sigortası için yalnız sigorta edilen kıymetin tutarı üzerinden sabit bir prim alınır. Bundan başka sigorta yalnız bir seyahat için de yapılabilir (*pullu sigorta*). Bu çeşit sigorta yalnız kayıtlı bagajlara uygulanır. Pullu sigortada prim, sigorta edilen kıymetle birlikte gidilecek yolun uzunluğu üzerinden alınır. Böyle bagajların bagaj pusulaları üzerine özel pullar yapıştırılır. Katarın varışından sonra alınmayan veya istasyonlara kurumun sorumluluğu altında emanet bırakılan bagajlardan, kaldığı süreye göre belirli bir ücret alınır.

Bu sigorta usulü şimdilik Türkiye'de kullanılmamaktadır. Bunun yerine kayıtlı bagajın kıymeti tespit olunur, her 10 kilometrelik yol için malın değerinin 10 binde biri ölçüsünde bir prim alınır. Buna karşılık eşya kaybolur veya hasara uğrarsa idare tarafından bagaj sahibine malın değeri ödenir. Malın gerçek değeri her kilogram için dört liradan fazla ise ödenecek para kilo başına dört lirayı geçmez. (ML)

BAGAL i. (fars. *bağal*). *Esk.* Koltuk. || Kolla sarma, kucaklama. || Dağ veya tepe kenarı. || Kasık.

— ÇEŞ. DEY. *Bagal-gir,* koltuğa giren, tutan. || *Zir-i bagal,* koltuk altı: *Ümmid-i vefa eyleme her şahs-ı degalde; / Çok hacıların çıktı haçı zir-i bagalde* (Ziya Paşa).

◆ **Bagalek** i. Koltuk altında çıkan yumru, köpek memesi. (M)

BAGALA i. Denizc. Kızıldeniz ile Afrika'nın doğu kıyılarında ve Basra körfezinde dolaşan yelkenli arap gemileri.

— ANSİKL. Bu tip gemilerde arap yelkeni, yani yarım latin yelkeni kullanılır. Bu yelken kenarları eşit olmayan bir yamuk dörtgen biçimindedir; ön kısmı dikey olarak kesiktir. Bu tip gemiler, arka tarafı dört köşe (aynalık) veya sivri olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır. Birinci gruptan olan *baggala* en büyük arap gemisidir. Yine bu sınıftan 70-200 tonluk, Arabistan ile Hindistan arasında çalışanlara *garap* ve Kızıldeniz'dekilere *zambuk,* Zengibar'dakilere de *cehazi* denir. İkinci gruba dahil olanlar ise Basra körfezine Portekizliler gelmeden önce burada kullanılan 60-200 tonluk, iki direkli, pruvası omurgadan büyük bir açı yaparak uzayan *büm* (*bhüm*) tipi ile, özellikle Yemen ve Hicaz kıyılarında kullanılan *zarüg* adlı yelkenlidir. Bunlardan 100 tondan büyük olanları çok azdır. Hızlı gittiklerinden korsanlar ve kaçakçılar bu yelkenliyi kullanırlar. (L)

BAGA'LAR, Guinea kıyısında yaşayan ve pirinç ekimiyle uğraşan, müslüman zenci kavim. Gençlerin yetiştirilmeleriyle ilgili olan «Simo» adlı gizli topluluk, bu kavmin sanat yaratışları üzerinde etki göstermiştir. Baş kısmı yassı yarım küre şeklinde yapılan baga maskelerinde özellikle burnun büyüklüğü dikkati çeker. Maskeler ince geometrik şekillerle süslüdür ve boyları iki metreye yaklaşabilir. (L)

BAGALEY (Dimitri İvanoviç), Ukrayna asıllı sovyet tarihçisi (1857-1932). Ukrayna millî hareketinin liberal sağ kanadını destekledi, Rusya ve Ukrayna tarihi üzerine 200'den çok eser yazdı. 1917'den sonra, Ukrayna'da ilmî pedagojinin yayılmasına çalıştı. (L)

BAGAMOYO, Tanganyika'da liman şehri, Hint okyanusu kıyısında, Zengibar adası karşısında; 4 000 nüf. Eskiden, köle ticaretinin yapıldığı büyük liman. Alman Tanganyika'sının başkentiydi (1891'e kadar). [L]

BAGANDA'LAR, Uganda'da, bantu ırkından halk. Victoria gölünün kuzeyinde, Buganda ülkesinde yaşar; yaklş. ol. 650 000 kişi. Baganda'ların, Britanya idaresi tarafından da kısmen muhafaza edilen bir derebeylik teşkilâtı vardır. Çiftçilikle geçinirler (muz, şekerkamışı, pamuk, tütün). [L]

BAGAN SİAPİAPİ, İndonezya'da şehir, Sumatra adasında, Malakka boğazı kıyısında; 15 300 nüf. (çoğunluğu Çinli). Malezya ve Cava'ya balık ihraç eden balıkçılık merkezi. (L)

BAGASSA i. Amerika'da yetişen ağaç. Altın sarısı kerestesinden araba ve kayık yapımında faydalanılır. (Kereste elde edilen iki türü vardır. Dutgillerden.) [L]

BAGATELLA i. (ital. k.). Müz. Belirli bir biçimi olmayan, hafif ve kısa süreli müzik parçası. (L)

BAGATTİNO i. (ital. k.). Eski bir bakır para. İlk olarak XIII. yy.da Venedik'te ve Kuzey İtalya şehirlerinde kullanıldı. (L)

BAGAUDA'LAR çoğl. i. (lat. k.). III. ve V. yüzyıllarda, Roma yönetimine karşı ayaklanan galyalı köylü topluluklarıdır. Çoğu zaman asker kaçakları ve Barbarlar da aralarına katılırdı.

Foto. Guy de Belleval, Kopenhag Kraliyet kütüphanesi (LAROUSSE)

— ANSİKL. İlk ayaklanmalar Commodus devrinde başladı (180-192). Başka köylü çeteleri Septimius Severus devrinde (196) kargaşalıklara sebep oldular. Bagauda'lar 269'-da, Autun'u ele geçirdiler. Diocletianus tahta çıktığı sırada (284), ayaklanma Galya'nın büyük kısmını sarmıştı; ama Maximianus Hercules isyancıları yendi ve dağlık, ormanlık kesimlere püskürttü. Bagauda'lar zaman zaman yeniden ortaya çıktılar, V. yy. da, Aetius, onları yok etmek için iki yıl uğraştı (435-437); başka topluluklar 441-454 arasında İspanya'nın birçok bölgelerini yakıp yıktılar. (L)

BAGAYA çoğl. i. (ar. *bağıyy*, fahişe'den *bağâyâ*). *Esk.* Fahişeler. (M)

BAGE veya **BAJE**, Brezilya'da (Rio Grande do Sul eyaleti) şehir, eyaletin güneyinde; 47 900 nüf. Ticaret merkezi (hayvancılık). Et konserveleri. (L)

BAGEHOT (Walter), ingiliz iktisatçısı (Somerset'te (Langport 1826-ay.y. 1877). 1860'-ta *Economist* dergisini yönetti. Tahlil ve anlatım yetenekleri sayesinde, siyasî, iktisadî ve edebî alanlarda otorite haline geldi. Eserleri: Londra borsası üstüne bir inceleme (*Lombard Street* [Lombard sokağı] 1873), ingiliz Anayasası üstüne klasikleşmiş bir eser ve iki iktisat kitabı (*Physics and Politics* [Fizik ve Siyaset], 1869; *Economic Studies* [İktisat Üzerine İncelemeler], 1880). [L]

BAGELİ veya **BAGELKANDİ** i. Leng. Hint-arya grubundan dil. Madhya Prades (Hindistan) eyaletinin kuzeydoğusunda yaklaşık olarak 11 milyon kişi tarafından konuşulur. (Devanagari alfabesiyle yazılır. RİVAİ de denir.) [L]

BAGEMEDER. Bk. BEGAMEDER.

BAGET i. (fr. *baguette*). Tahtadan veya camdan ince, kısa değnek.

— Kuyumc. Haddeye verilmek üzere hazırlanmış altın veya gümüş külçe.

— Mücevhercilik. Yirmibeş yüzeye tıraşlanmış dikdörtken elmas.

— Müz. Orkestra şefinin orkestrayı idare ederken kullandığı ince değnek.

◆ **Bagetlik** i. Trampet kayışlarının üzerine ilişik iki duylu bir madenî levha. (Bagetleri yerleştirmeye yarar.) [LM]

BAGGARALAR veya **BAKKARALAR**, Sudan'da Kordofan'ın güney sınırına doğru, Beyaz nehrin kıyısında hayvancılıkla geçinen bedevîler. Baggara ve Bakkara kelimesi «sığırtmaçlar» anlamına gelir. Bu göçebe aşiretleri, deve yetiştiren Abbala kabilesinden ayırt etmek için bu ad verilmiştir. Uadai, Darfur ve Kordofan'daki arap kabileleri de aynı adla anılır. Baggaralar XIV. yüzyılın başlangıcından itibaren Nubya'da görüldüler. Sudan devlet kuruluşlarına katıldılar ve esir avcıları ile birlikte çalıştılar. Hartum'da Mehdi devletinin kurulmasıyle çeşitli ülkelere yerleştirildiler ve Mehdi'nin idaresine destek oldular. Bir ara Sudan'a hâkim oldular. Fakat ingiliz ve mısır orduları Sudan'ı istilâ edince kırıldılar. (M)

BAGGE (Jakob), isveçli amiral (1502-Stockholm 1577). Norveç asıllıydı, isveç ordusunda ve donanmasında yararlık gösterdi, tümamiralliğe atandı (1541), Ruslara ve Danimarkalılara karşı açılan birçok seferde kumandanlık yaptı. Krallık şatosunun kumandanı oldu. İsveç'te bir denizci kahraman olarak anılır. (L)

BAGGESEN (Jens), danimarkalı yazar (Korsör 1764-Hamburg 1826). Yazı hayatına *Gülünç Hikâyeler* (1785) ile başladı ve uzun süre bu türde yazdı. *Labirentler* (1792 -1793) adlı gezi notlarında romantizmi müjdeler. Danimarka romantik okulunun şefi Oehlenschläger'in üslûbuna özendi ve bu amaçla «*Nurettin'den Alâettin*'e» adlı manzum bir «mektup» yazdı, *Knud Sjoellandsfar'ın Şiirleri*'nde yurt sevgisini dile getirdi. Uzun süre yurt dışında dolaştı, 1800-1811 arası Paris'te, 1811'den 1813'e kadar Kiel'-de kaldıktan sonra yurda dönünce Oehlenschläger ile açıktan açığa çatışmaya başladı. *Movagaard'lı Thora* adlı destan (1814-1816, yarım kalmıştır) ile *Şiir Üzerine Mektuplar*'ı (1814) yayımladı. 1820'de, tekrar Paris'e gitti, orada güçlüklerle karşılaştı; dönüşte, Hamburg'ta öldü. Baggesen, Danimarka edebiyatında, klasisizmle romantizmin, akılla duygunun birbiriyle çatıştığı bir dönemi temsil eder. (L)

BAGH, Hindistan'da arkeolojik bölge. Gwalior'da (Ajmer idare bölümü) Ajanta dağındaki mağaralara çok yakın bir üslûpla yapılmış dokuz kaya mağarası (*vihara*) ile dikkati çeker (VI. yy.). Mağaralardan üçünün duvarları çok güzel kaya resimleriyle süslüdür. (L)

BAGHELİ i. Leng Madhya Prades (Hindistan) eyaletinin kuzeydoğusunda 11 milyona yakın insanın konuştuğu hint-arya dili. (Devanagari harfleriyle yazılır. Bir adı da RİVAİ'dir.) [L]

BAGHERİA, esk. **Bagaria,** İtalya'da şehir, Sicilya adasının kuzey kıyısında Palermo ili; 33 300 nüf. XVIII. yy. dan kalma villalar. Bir Fenike şehri olan Solunto'nun kalıntıları. (L)

BAGIZ veya **BAGİZ** sıf. (ar. *buğż*, nefret'ten *bâğız* veya *bağîz*). *Esk.* Herkesten nefret eden, kimseyi sevmeyen, kinci: *Ârif Efendi bagîz ve kindâr bir zât olduğuna binaen...* (Cevdet Paşa). [M]

BAGİ sıf. (ar. *bağy*, serkeşlik'ten *bâğî*). *Esk.* Âsi, başkaldıran, serkeş: *Karadağlı dedikleri bağîlerin müstehak oldukları mücazat-ı lâzimenin mertebe-yi vücubu geçmiş iken...* (Şinasi). *Bunun üzerine tağîler, bağîler dağılıp gitti* (Cevdet Paşa).

◆ **Bagilik** i. Âsilik, serkeşlik.

◆ **Bagiyane** zf. Serkeşçe, âsilere yakışacak şekilde. (M)

BAGİRMİ, Merkezî Sudan'da eski bir müslüman sultanlığı. Çat gölünün güneydoğusundadır. Bagirmiler, 40 000 kişi kadardır.

— Tar. 1500'e doğru, Berni-Besse adında bir zenci maceracı mahallî şeflerden birkaçını otoritesi altına aldı ve Massenya'da yerleşti. Yerine geçenlerden biri olan Malo (1546-1561), Mbang unvanını alarak ülkesini teşkilâtlandırdı. Ondan sonra gelenler Müslümanlığı kabul ettiler. XVIII. yy. başında, Bagirmi, Bornu ve Uadai'ye karşı savaştı. 1740'a doğru Bornu'nun hâkimiyetine girdi, 1760'a doğru bağımsızlığını elde etti. Ama XIX. yy.ın başında Uadai sultanı ülkeyi ele geçirdi, Bagirmi 1820'de yabancı baskısından kurtuldu; ne var ki, 1824'te Bornu tarafından yeniden yenilgiye uğratıldı. Bir ayaklanma denemesinden sonra, 1870'te ülkenin başkenti, Uadai sultanı tarafından yakılıp yıkıldı. Bagirmi sultanı, 1897'de, Fransa'nın himayesini istedi. (L)

BAGİY veya **BAGY** i. (ar. *bağy*). Aşırılık, ileri gitme. ‖ Azgınlık. ‖ Serkeşlik.

— DEY. *Bagyetmek*, azgınca, tehlikeli şekilde hareket etmek. Zina yapmak.

— Esk. huk. Devlet otoritesinin haklı emirlerine haksız olarak isyan eden ve bir bölgeyi zorbalığı altına alan; bununla birlikte Müslümanların katlini, çocuklarının esaretini helâl görmeyen kuvvet sahibi müslüman. (M)

BAGİZ sıf. Bk. BAGIZ.

BAGLAN, Afganistan'da şehir, Katagan ilinin idare merkezi (Afgan Türkistan'ında); 20 000 nüf. Şekercilik. (L)

BAGLAN BAY, Büyük Britanya'da, Galler ülkesinde (Glamorgan) yer. Llandarcy yakınında, Bristol kanalı kıyısında. Petrokimya sanayii. (L)

BAGLİONE (Giovanni), italyan ressamı ve yazarı (Roma 1573'e doğr.-ay.y. 1644). Roma kiliselerinde «özentili» birkaç eseri vardır. Yaşadığı devrin sanatıyle ilgili önemli bir kronik bıraktı. (L)

BAGL'LER çoğl. i. (*bagall*, dipçik'ten). Norveçte siyasî grup. Bagl'ler Birkebein'lere karşıydılar, XII. yy.ın sonu ve XIII. yy. ın başlangıcındaki iç savaşlarda büyük rol oynadılar. (L)

BAGNACAVALLO (Bartolomeo RAMENGHİ), italyan ressamı (Bologna yakınında Bagnacavallo 1484-Bologna 1542). Francia'nın, daha sonra Raffaello'nun öğrencisi oldu. Dosso Dossi'den de etkilendi. En önemli eserleri: Dresden müzesinde *Meryem ile Oğlu Tahtta;* Bologna'da, San Pietro katedralinde *Çarmıha Gerilme* (1552); yine Bologna'da *İsa'nın Öldükten Sonra Belirmesi, Kutsal Aile* ve *Aziz Augustinus'un Kavgası;* Louvre'da *İsa'nın Sünneti.* (L)

BAGNÈRES-DE-BİGORRE, Yukarı Pireneler'de idarî çevre merkezi. Adour ırmağı kıyısında, Campan vâdisi çıkışında; 11 254 nüf. Kaplıcalar. Vinç fabrikaları. Demiryolu malzemesi ve tarım makineleri. (L)

BAGNİ ACQUE ALBULE, İtalya'da (Tivoli komünü) yer. Ilıcalar (kükürtlü sular). [L]

BAGNİ Dİ LUCCA, İtalya'da komün, Toscana bölgesinde (Lucca ilinde); 11 500 nüf. Sülfatlı radyoaktif kaplıca suları. (L)

BAGNİ Dİ SAN GİULİANO. Bk. SAN GİULİANO.

BAGNO A RİPOLİ, İtalya'da komün, Toscana (Floransa ilinde) bölgesinde; 18 300 nüf. Floransa'nın dış mahallesi. (L)

BAGNO Dİ ROMAGNA, İtalya'da şehir, Emilia-Romagna bölgesinde (Forli ilinde); 9 300 nüf. İyotlu ve kükürtlü sular. (L)

BAGNOLET, Fransa'da, Seine'in eski komünü. Bugün Seine-Saint-Denis idarî bölgesi içinde. 1967'de kanton merkezi oldu; 31 577 nüf. Sanayi merkezi: dökümhaneler, çelik borular, âletler, elektrik araçları, ev eşyası, mukavva eşya, pansıman fabrikası v.b. (L)

BAGNOLS-SUR-CÈZE, Fransa'da Gard kantonunun merkezi (Mende idarî çevresi); Cévennes'lerin eteğinde, Lot ırmağı kıyısında; 10 031 nüf. Kaplıca. İçme suları. Elektro metalürji. Marcoule nükleer enerji merkezinin yakınındadır. (L)

BAGOAS, iranlı hükümdar Artakserkses III Okhos'un haremağası. Hükümdarı (338), daha sonra da oğlu Arses'i (336) zehirledi, taht'a Dara III Kodomanos'u getirdi. Fakat, yeni efendisi için hazırladığı zehiri kendi içmek zorunda kaldı. (L)

BAGOAS Carus, M.S. I. yy. başında, Büyük Herodes I'in gözdesi. *Carus* (sevgili) adı buradan gelir. Krala karşı komplo hazırladığı için idam edildi. (L)

BAGOFANES, iranlı kumandan, Dara III Kodomanos tarafından Babil'e vali olarak gönderildi. Erdebil savaşından sonra (M.Ö. 331), Babil'i direnmeksizin teslim etti. İskender'in ordusuna girdi ve onunla Hindistan'a gitti. (L)

BAGOTVİLLE, Kanada'da (Québec) şehir, Saguenay ırmağı (Ha! Ha! koyu) kıyısında; 5 600 nüf. (L)

BAGRADAS. Esk. coğ. Bugünkü *Mecerda* (L)

BAGRAMYAN (İvan), sovyet mareşali (Ermenistan 1897). 1942'de, Timoçenko'nun kurmay başkanı, 1944'te Baltık birinci cephe kumandanı. 1955'te mareşal oldu. (L)

BAGRAS. Esk. coğ. İskenderun'dan Antakya'ya giden yol üzerinde, Beleh geçidini kontrol eden eski bir konak yeri. Abbasîler ile Bizanslılar arasındaki savaşlarda önemi artmıştı. Harun-ür-Reşid'in kurmuş olduğu Avasım içindeydi. Bizans topraklarına giden yolları kontrol etmek için Bagras'ta askerî garnizon bulunuyordu. X. yy.da Bizans'ın ve daha sonra Haçlıların eline geçti. 1188'de Selâhaddin Eyyubî tarafından Haçlılardan alındı. Memlûklar zamanında Kilikya Ermeni krallığına karşı müslüman topraklarını koruyan bir ileri karakol durumundaydı. Bayezid II zamanında Osmanlılar ile Mısır Memlûkları arasında Bagras yakınlarında çarpışmalar oldu. Bugün burada küçük bir köy vardır. Kalesi yıkıntı halindedir. (M)

BAGRAT veya **PAKARAD,** ermeni prensi. M.Ö. II. yy.da yaşadı. Ermenistan kralı Vagarşag I ona birçok iyilikte bulundu. Bagratlılar* sülâlesi ondan gelir. (L)

BAGRATİON (Piyotr İvanoviç, prens), rus generali (Kafkasya'da Kisljar 1765-Vladimir eyaletinde Sima 1812). Bir ermeni kral soyundandır. Suvorov'un gözde muaviniydi. 1799'-da, Fransa'ya karşı açılan sefere katıldı. Korsakov, Zürich'te, Masséna tarafından bozguna uğratılınca, Bagration da kumandanlık görevinden uzaklaştırıldı. 1805'te Kutuzov'un emrine verildi. Austerlitz'te, Eylau'da (1945'te bu şehre onun adı verildi) ve Friedland'da yararlık gösterdi. 1812'de, Napolyon Rusya'yı istilâ ederken, ikinci batı ordusuna kumanda etti ve Moskova savaşında yaralanarak öldü. Kutuzov'un soğukkanlılığına karşılık, Bagration çok atılgandı. (L)

Prens BAGRATİON
Aubin'in litografyası

Foto. (LAROUSSE)

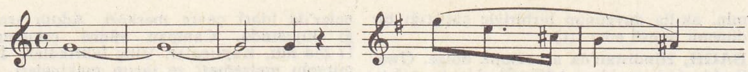

notada bağ

BAGRATİONOVSK alm. **Eylau** veya **Preussisch Eylau,** S.S.C.B.'de (R.F.S.S.C.) şehir, eski Doğu Prusya'da, Kaliningrad'ın güneybatısında; 7 500 nüf. Maden sanayii. Eylau savaşı anıtı (L)

BAGRATLILAR, erm. **Bagratuni,** VIII.-XI. yüzyıllarda Büyük Ermenistan'da (Ermeniye) hüküm süren ermeni sülâlesi. Ermenistan VII. yüzyılın ortalarında arap hâkimiyetine girdi. Bagratlılar ermeni sülâleleri içinde büyük bir nüfuza sahipti. Bunlardan Aşot (732-750) halife Mervan'ın himayesi altında aşağı yukarı bütün Ermeniye'yi idareye başladı. 750'de Mamikonyan sülâlesinin ayaklanması sonucu Aşot yenildi ve gözleri oyuldu. Abbasîler devrinde Bagratlılar tekrar iş başına getirildi. Ancak bu aileden Smbat'ın arap hâkimiyetine karşı ayaklanması cezasız bırakılmadı. Bir süre Bagratlıların nüfuzu sarsıldıysa da, 806'da yine onlardan Aşot Msaker Ermenistan'ı idare ile görevlendirildi. Ölümü üzerine iki oğlu, devleti aralarında paylaştılar: Smbat kuzey, Bagarat ise güney bölgelerini aldı. Bagarat arap idaresini tanımak istemedi. Halife Mütevekkil'in türk kumandanı Boğa el-Kebîr büyük bir savaş sonunda âsileri yendi (852-855). Halife Mustain'in emriyle Ermenistan valisi Ali bin Yahya El-Ermenî, Ermenilerin Bizans'a eğilimlerini ve isyanlarını önlemek için islâm taraftarı olan Büyük Aşot'a (862-890) «Ermeniye prensler prensi» (İşhanlar işhanı) unvanını verdi, hil'atlar giydirdi (862). Daha sonra da halife Mutemid çok sevilen Aşot'a «kral» unvanını verdi (882). Aşot'un yerine oğlu Smbat geçti. Bizanslılar ile anlaştığı duyulunca Azerbaycan valisi Afşın ona karşı gönderildi; Smbat yenildi, Afşın'ın kardeşi ve halefi Yusuf, Bagratlıların ülkesini harap etti. Smbat 914'te Yusuf tarafından öldürüldü. Yerine oğlu Demir Aşot II (914-929) geçti ve Bizanslıların yardımıyle ülkesini arap hâkimiyetinden kurtardı. Smbat II (977-989) ve kardeşi Gagik I (990-1020) Güney Ermenistan'daki komşu müslüman emîrlerle çarpıştılar. Gagik I'in ölümünden sonra oğulları arasında saltanat mücadelesi başladı. Selçuklu akını karışıklığı arttırdı (1021). Bu durumdan yararlanan bizans imparatoru Basilius II (976-1026) ermeni krallıkları üzerindeki hâkimiyetini genişletti. Bizans'ın yardımıyle Aşot IV duruma hâkim oldu. Onun ölümünden sonra (1040) Gagik II (1042-1045) ermeni asilleri tarafından kral ilân edildi. Ancak Konstantinos IX Manomakhos Ani'yi zaptetti. Gagik II'ye Kappadokia'da bir arazi verildi. Sultan Alparslan idaresindeki selçuklu kuvvetleri Bagratlıların bir kolunun hâkim olduğu Kars'ı zaptetti (1064). Malazgirt zaferinden sonra (1071) Selçuklular Doğu Anadolu, Ermenistan ve Kappadokia'ya tamamen hâkim oldular. Bagratlıların son kralı Gagik, Kappadokia'da bir ayaklanma sırasında öldürüldü (1079). [M]

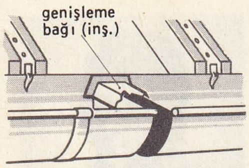

inşatta bağ

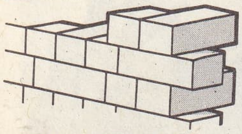

bağlayıcı taş dizisi (inş.)

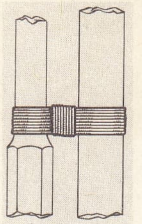

bağ

BAGRİ i. Bikaner ve Pencap'ta yaklaşık olarak 700 000 kişi tarafından konuşulan hint-arya dili. (DESARİ, VAGDİ veya VAGRİ de denir.) [L]

BAGRJANA (Elisaveta BELCEVA, **Elisaveta** — denir), bulgar kadın şairi (Sofya 1894). Şiir kitapları: *Ebedî ve Kutsal* (1927), *Denizcinin Yıldızı* (1932), *İnsan Kalbi* (1936), *Beş Yıldız* (1953). Bu güzel eserler bulgar edebiyatının şaheserlerinden sayılır. En güzel şiirlerini aşktan, başını alıp gitme isteğinden, coşkun ve boyun eğmez bir ruhun sosyal düzene, kadının kulluğuna karşı duyduğu isyandan esinlenerek yazdı. (L)

BAGUERE'LER, Uganda'da bantu kabilesi. Lunyoro dilini konuşurlar. (L)

BAGUİO i. İklim bil. Filipin adalarında patlak veren tayfun. (L)

BAGUİO, Filipinlerde şehir. Luzon adasının kuzeyinde; 30 000 nüf. Yazın hükûmet daireleri bu yaylaya göç eder. Altın madenleri. (L)

BAGY i. Bk. BAGİY.

BAGZA veya **BAGZÂ** i. (ar. *buğż,* nefret'ten, *bağża* veya *bağżâ*). *Esk.* Düşmanlık, şiddetli nefret. (M)

BAĞ i. Bağlamaya yarayan herhangi bir araç: *Ayağımı büyük bir taşın üzerine koyarak eğildim, iskarpinimin bağını çözdüm* (R. N. Güntekin). || Bu araçla yapılan düğüm: *Yuların bağı kördüğüm olmuştu* (Ö. Seyfeddin). || Sargı: *Yaranın bağını değiştir.* || Uçları bağlanarak bir şeyi kaplayıp saran şey: *Yatak bağı.* || Bağlanmış veya deste yapılmış şey: *Saydık Allah'ın izniyle her bir bağı beşer mermi, yirmi bağ yüz mermi* (Sabahattin Ali). || *Mec.* Alâka, ilgi, sevgi: *Kalbinin ona olan bağını ömrünün sonuna kadar kırılmayacak sanıyordu* (H. R. Gürpınar). || Mâni, engel: *Sana bağ olmak istemem.*

— ÇEŞ. DEY. *Göz bağı,* gaflet. || *Ayak bağı olmak.* Bk. AYAK.

— Anat. Çok sağlam, beyazımsı tel demeti: *Eklem bağları.* (Bk. ANSİKL.) || *Dişçukuru bağları,* dişin seman tabakasını çenedeki dişçukurunun kemik dokusuna bağlayan bağ tellerinin tümü. (Bu teller, telsel bir eklem meydana getirir; diş boynunu saran çevrel teller ise su geçirmez conta ödevi görür.) || *Karınzarı bağları,* sindirim borusundan olmayan karın ve leğen içi organları karın çeperine bağlayan karınzarı kıvrımları. (Sindirim borusunun bir parçasını karın çeperine bağlayan karınzarı kıvrımına *bağırsakaskısı* denir.)

— Bayınd. *Bağ* veya *bağlama taşı,* uzunluğu genişliğinin bir buçuk katı olan kaldırım taşı.

— Denizc. Bir halat üzerindeki her tür düğümün genel adı. (Kolayca yapılıp çözülebilen bu düğümler eldeki halat gerildiği zaman sıkışır ve kullanıldıkları yere göre adlandırılır.) || Birbirine değmeyen iki tahta parçasını birleştirmeye yarayan araç. || *Bağ yapmak,* iki halatın çımasını birbirine veya bir halatın çımasını herhangi bir yere bağlamak.

— İnş. Beton dökümünde betonarme demirlerini yerinde tutmağa yarayan birleştirici. || Asma köprüde bir askıyı ya yukarıdaki tel halata (üst bağ) veya alttaki sertlik kirişine (alt bağ) bağlayan cihaz. || Taşlarının art arda yarım kürelerle süslendiği bağlantı duvarı. || *Bağ ayak,* duvarların taş veya tuğlalarını tutan ve duvarın yüzünü aşmayan, dikey, kesme taştan ayaklar. (Duvardan taşanlara *örme ayak* veya *ayak* denir.) || *Bağ kuşak,* ahşap inşaatta çatmaları tutmak ve bağlamak için, çatmalar üzerine vurulan ağaç. (Bunların, her iki taraftan çift olarak konulanına *kavrama** denir.) || *Bağ sırası,* aynı boyuttaki taşların art arda enine ve boyuna konmasından meydana gelen taş sırası. || *Bağ taşı,* iki duvarı birbirine bağlamak için, bir ucu esas duvarın yüzü ile beraber gelen, diğer ucu diğer duvarın taşları arasına giren ve birbirine dikey şekilde konulan tesviyeli uzun taşlar. (Bunların duvar yüzeyinde kalınlığı ve genişliği görülebilir.) || *Bir yüzlü bağ taşı,* kesme taştan örülen duvarın taşları arasına dik olarak gömülür ve arka yüz görünmez. || *İki yüzlü bağ taşı,* kesme taştan örülen duvarın yüzüne dikey konulan ve uçlarından biri duvarın bir yüzünde, diğeri öbür yüzünde görülen bağ taşları. (Bunlar duvarın çatlamasını önler.)

— Kıyf. Şapkalarda kalot tabanını belirtmek için şapkacıların kullandığı ince kordon.

— Leng. Aynı cinsten olan birçok cümle, kelime veya kelime grupları arasındaki bağlantı. (Bk. BAĞLAÇ.) || Bu *bağ* bazen *bağlaç* yerine geçebilir (bu durumda bağlı iki cümle *ve* ile *ne* bağlaçlarıyle birbirine bağlanır), bazen de fikirleri ayırarak iki cümleyi bağlar (*ya da, ister* gibi). Bundan başka itiraz (*fakat, bununla beraber*), sebep (*zira, gerçekten*), sonuç (*şu halde, buna göre*) da bildirir.

— Mekan. Uygulanan dış kuvvetler sistemi dışında, maddî bir cismin hal değişimleri üzerine etki yapan her sebep. || Devingen bir cismin uymak zorunda kaldığı özel şart. || *Bağ denklemi,* devingen bir cismin bazı noktalarının uymaya zorunlu kaldığı bağıntıları ifade eden denklem. || *Bağ kuvveti,* bir katı cismin etkisi altında kaldığı bağıntıları hesaba katmak için, mekaniğin denklemlerine sokulan ve o bağıntılara tekabül eden bağıntılar ortadan kaldırılırsa bu cismin hareketini sağlamak için uygulanması gereken kuvvet.

— Mim. *Bağ çizgisi,* mimarların planlarında kotlara eşlik eden ve ilgili oldukları uç noktaları gösteren dolu veya noktalı çizgilerin her biri.

— Saraçl. *Bağ kolanı,* atın sırtına örtülen örtüyü veya bir yarış eyerinin kanatlarını tutmağa yarayan deri veya kumaştan yapılmış kemer (*örtü bağı, teğelti bağı* da denir). [İki kavraması olan deri kolan, cambazlık yapmağa yarar.] || Yük hayvanının yüklenmesinde kullanılan, ipten ve kayıştan yapılmış bir cins kemer.

— Teknol. Cam panoları tespit etmek için vitray kurşunlarına kaynatılan kurşun kuşak. || Kırık bir fayans, porselen v.b. nin parçalarını bir arada tutmağa yarayan madenî bağlantı.

— Tıp. *Kasık bağı,* fıtıkları tutmağa veya kasları zayıf bir bölgeyi güçlendirmeye yarayan (karşıt kemerleri, yara sargı bağları v.b.) şerit, kumaş veya deriden yapılma bir cins kemer. (Üzerinde tutucu madenî parçalar ve kelepçeler bulunabilir.)

— Zool. İkiçenetli yumuşakçalarda kavkının iki kabuğunu birleştiren esnek kısım. (Kavkının içinde veya dışında olabilen bağın bir dışderi tabakası, bir de esnek içderi tabakası vardır. İç derisine bazen yanlış olarak «kıkırdak» denir.)

— ANSİKL. Anat. 1. *Bağlar*'ın çoğu eklemlerde bulunur ve kemik uçlarını birbirine bağlamaya yarar. Bu bağların bazıları eklem kapsülünün kalınlaşmasından başka bir şey değildir. Bazıları ise eklem kapsülünden uzaktır. Bağlar bazen bir aralığı az veya çok tıkar, bazen de bir kemik oyuntusunu delik haline getirir (*sağrı-kalça bağları*). Sidiktorbası-kasık bağları gibi bazıları, bir iç organda son bulur ve o iç organı karın çeperine bağlar.

Bazı bağlar telselkemik kanallarının yapımına katılır ve kirişlere makara hizmeti görür. Meselâ, elbileğinin ön halka bağı, bilek kanalının ön sınırını teşkil eder ve bunun arasından parmakların bükücü kirişleri ve kol siniri geçer.

2. Hiç bir bağlama görevi olmamasına rağmen vücuttaki az veya çok dirençli birçok telsel yapılara da *bağ adı* verilir: dizdeki yağsı bağ, erbezi torba bağı.

3. Karınzarı bağları, gerek anatomi ve gerekse cerrahî bakımdan büyük önem taşır. Dölyatağının iki yanında bulunan *geniş bağ* ile karaciğerin *oraksı bağı* özellikle önemlidir.

◆ **Bağaç** i. (türk, *bağ*'dan). *Yeni.* İki şeyi birbirine bağlayan kısım veya parça. *Esk.* Bend.

◆ **Bağdamak** geçşl. f. Birbirine geçirerek bağlamak. || İçinden çıkılamayacak hale koymak, kördüğüm yapmak.

◆ **Bağıç** i. (türk. *bağ*'dan). *Halk dili.* Bir çadırı bağlamakta kullanılan ipler veya bir şeyi bağlayan araçların tümü.

◆ **Bağındaş** i. Leng. *Bağındaş kelime* veya *bağındaş.* Bir cümlenin iki unsuru arasındaki bir ilgiyi belirten kelime.

◆ **Bağlı** sıf. Bağlanmış olan. *Esk.* Merbut: *Kapıya bağlı köpek. Sırığa bağlı domates.* || *Mec.* Bir kimseye, bir fikre, bir hatıraya saygı, sadakat, aşk gibi duygularla bağlanan: *Anneme o kadar bağlı olan babam* (A. H. Tanpınar). || Alâkalı, ilgisi olan: *Ömer Seyfeddin İttihad ve Terakki cemiyetine bağlıydı* (Y. Z. Ortaç). || Şart altında bulunan. *Esk.* Vabeste, mütevakkıf: *Bugün sokağa çıkabilmem havaya bağlıdır.* || Kayıtlı: *Kanun hükümleriyle bağlı olmak.* || Kapalı, kullanılmayan: *Yollar karla bağlı. Bağlı kapı.* || *Halk dili.* [Erkekler için] Büyü ile cinsî güçten yoksun bırakılmış.

— ÇEŞ. DEY. *Ağzı bağlı,* az konuşan, sır tutan. || *Gözü bağlı,* acemi, kötülüklerden habersiz.

— Denizc. Kıç tarafına nazaran baş tarafı daha fazla batık gemi.

— Dil bil. *Bağlı cümleler,* birbirinden bağımsız aynı cinsten cümlelerdir, ama bağlaçlarla (*ve, veya, ne* v.b.) birbirlerine bağlıdırlar.

— İnş. Bağlamalar ile birbirlerine tutturulmuş yapı kısımları.

BAĞDAT KÖŞKÜ

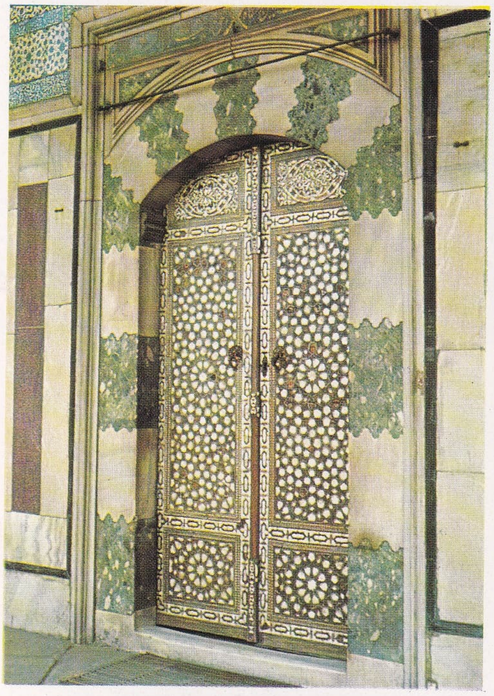

Bağdat köşkü'nün sedef kakmalı kapısı
(Topkapı Sarayı, İstanbul)

Bağdat köşkü'nün dıştan görünüşü

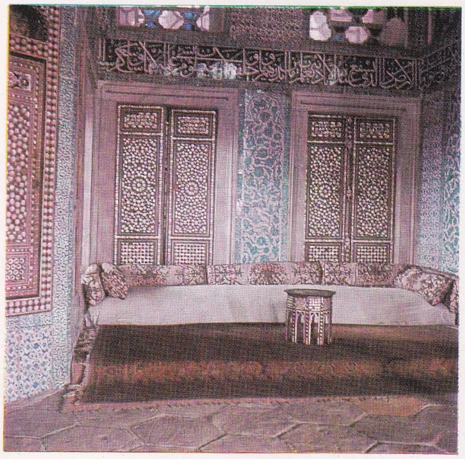

Bağdat köşkü'nün içten görünüşü

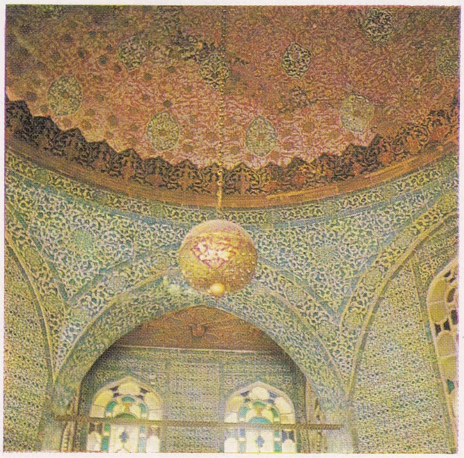

kubbe nakışları ve çinileri

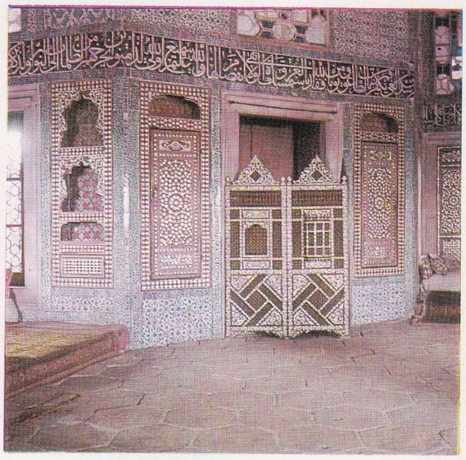

duvar nakışları ve paravana

Foto. Nurettin Erkılıç (MEYDAN)

BAKIR

bakır güğüm
(İzzet Eriş kol.)

bakır ibrik
(İzzet Eriş kol.)

bakırcı dükkânı iç bedesten (İstanbul)

bakır sini

bakır kapaklı
işkembe fener
(H. Kocabaş kol.)

bakır bakraç

bakır zemzemlik
(H. Kocabaş kol.)

bakır tepsi
(İzzet Eriş kol.)

oymalı **bakır** buhurdan
(H. Kocabaş kol.)

Foto. Nurettin Erkılıç (MEYDAN)

— Yazı. Bir çizgiyle birleştirilmiş harfler.

— Mat. Uzayda sabit bir konumu olan, ne kendi etki çizgisi üzerinde kayabilen, ne de eşdeğer bir vektörle değiştirilebilen vektör için kullanılır. || *Bağlı aile,* bir vektör uzayında, aralarında

$$\alpha_1 \vec{V}_1 + \alpha_2 \vec{V}_2 + \ldots = 0,$$

çizgisel bağıntı bulunan ve α_1, α_2, ... katsayılarının hepsi birden sıfır olmayan

$$V_1, V_2, \ldots$$

... vektör ailesidir. (BAĞIMLI AİLE de denir. Bağlı aileyi meydana getiren vektörlere teşmil yoluyle ve yerinde olmayarak, BAĞLI VEKTÖRLER de denir.) || *Bağlı vektör,* geometride, belirli bir uygulama noktası olan ve etki çizgisi üzerinde kayamayan vektör: *Maddesel bir noktaya etki eden bir kuvvet bağlı bir vektörle gösterilir.*

— Müz. Şarkı söylerken veya bir âlet çalarken melodi dizisindeki seslerin sürekli olarak birbirini izlemesi.

◆ **Bağlılaşma** i. Fels. *Yeni.* Karşılıklı bağıntı.

◆ **Bağlılık** i. Bağlı olma hali. || Alâka, ilgi: *Bu devletin diğer Türk Ülkeleri ile bağlılığını biliyorlardı.* (Ş. S. Aydemir). *Diğer taraftan gençliğin hayata olan bağlılığı da kuvvetle çekiyordu* (H. R. Gürpınar). || Riayet, uyma: *Adalet ve ahlâk esaslarına bağlılıktan [...] ayrılmayacağım.*

— ANSİKL. Hıristiyan ikonogr. Birbirini kavramış iki el, bağlılığın alışılagelmiş timsalidir. Anahtar, mühür, kalp gibi kumru da çoğu zaman bağlılığın sembolüdür. Ortaçağ mezarları üzerinde, karı kocanın ayakları dibine yatmış olarak canlandırılan köpek de aynı anlamı taşır. (LM)

BAĞ i. (fars. *bāğ,* meyve bahçesi'nden). Üzüm yetiştirilen toprak parçası: *Meliha bağda tek başına üzüm yemeğe devam ediyor...* (Sabahattin Ali). *Üzümünü ye bağını sorma* (Atasözü). || Meyve bahçesi: *Akar çağıl çağıl o su / Ki bağlara revânedir* (Tevfik Fikret). *Meram bağları.* || *Esk.* Cennet. || Dünya.

— ÇEŞ. DEY. *Bağ bahçe (bağçe),* yeşillik arazi. || *Esk. Bâğ-ı adn* (veya *bedi, behişt, cinan, firdevs, huld, irem, kuds, naim, rıdvan, ref'i*), Cennet. || *Bağ-ı bahar,* bahar bahçesi, gezinti yeri. Dünya. || *Bağ-ı cihan* (veya *dehr*), Dünya: *Eylemem atf-ı nazar bağ-ı cihanın cevrine* (Ahmed Rasim). || *Bağ-zar,* bağlık yer. || *Dağdaki gelmiş bağdakini kovmuş,* daha ehliyetsiz olan ve sonradan gelenin, ehliyetli olan, evvel gelen ve görgülü olanın yerine geçmesi halinde söylenir.

— Bağc. *Bağ aralamak,* iyi gelişmelerini sağlamak için asma kütüklerini belli ölçüde seyrekleştirmek. || *Bağ bellemek,* bağ toprağını kazıp çapalayarak kabartmak, alt üst etmek. || *Bağ bozmak,* bağbozumunun sonuna kalmış üzümleri de toplayarak bağı temizlemek. (Bk. BAĞBOZUMU.) || *Bağ budaması,* her yıl belli mevsimde, asma kütüklerinin düzenli olarak kesilip temizlenmesi. || *Bağ çubuğu,* asma fidesi. Asma çeşidi. (Bk. ANSİKL.) || *Bağ kütüğü,* asma kütüğü. || *Bağ makası,* asma budamağa, üzüm kesmeğe yarayan özel makas. || *Bağ solgunluğu,* kurutucu rüzgârların sürekli etkisiyle asmaların aşırı derecede su kaybetmesi ve köklerle alınan suyun bu kaybı karşılayamaması yüzünden bağlarda görülen solgunluk. (Bk. ANSİKL.) || *Bağ tavası,* pekmez kaynatılan çok büyük bakır tava. || *Bağ yanığı,* asmalarda görülen mantar hastalığı. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Bağc. Dünyanın bütün *bağ*'larındaki asmaların hemen hepsi üzüm asması (*Vitis*) türünün çeşitleridir. Her bölge, kendi toprağına ve yetiştirme şartlarına en elverişli olan *bağçubuğu*'nu seçer. Bununla beraber çeşitli bölgelerde aynı bağçubuğuna değişik adlar verildiği de bir gerçektir.

● *Bağ solgunluğu*'na tutulan asmalar solmaya başlar: dalların uçları yumuşar, yaprakların kenarları aşağı doğru kıvrılır. Hastalık fazla değilse ve hemen yağmur yağarsa bitkinin durumu düzelir, aksi takdirde büsbütün kurur. Uygulanabilecek yegâne çare, bitkideki solgunluk derecesine göre az çok kuvvetli bir budama yapmak ve buharlaşmayı durdurmaktır.

● *Bağ yanığı*'nın etkeni, *Guignardia Bidwellii* mantarıdır. Hastalanan yaprakların üzerinde, çevresi esmer çizgili değirmi benekler görülür. Körpe üzüm taneleri kararır ve kurur. Daha büyük taneler ise önce esmer-kırmızı benekli olur, sonra kararır, solar ve çürür. Bu hastalık sıcak ve nemli zamanlarda görülür. Önleyici olarak, mayıs ve haziranda yüzde 2'lik bordo bulamacı püskürtülür.

◆ **Bağat** çoğl. i. *Esk.* Üzüm bağları. || *Bahçeler.*

◆ **Bağban** veya **bağvan** i. *Esk.* Bağcı, bahçıvan: *Vardım ki bağ ağlar, bağban ağlar* (Bayburtlu Zihni). || Bağ bekçisi.

◆ **Bağcı** i. Bağ ve üzüm yetiştiren, bağcılıkla geçinen kimse: ... *ne hizmetçi anasının kara tırnakları, ne de bağcı babasının kadeh kokan titrek elleri onu korkutuyordu* (S. F. Abasıyanık).

— Teşk. tar. *Bağcılar ocağı,* osmanlı devrinde, saray bahçelerine bakan kuruluşun adı. İstanbul Bostancı ocağının bir koluydu, başında bostancıbaşı vardı. Nazırı silâhtar ağa olurdu. Bağcılar ocağı Vakayı Hayriye ile kaldırıldı (1826).

◆ **Bağcılık** i. Bağ yetiştirme sanatı.

— ANSİKL. Asma, ovadan çok yamaçları sever. En elverişli yön doğu veya güneydoğudur; soğuk ülkelerde güneye bakan yönler daha uygundur; batı da çoğu zaman iyidir. Asma, tuzlu veya çok nemli yerler hariç, her türlü toprakta yetişir. Bununla beraber, kireçli, kumlu, killi-kumlu topraklar *bağcılığa* daha elverişlidir. Aşılı asmalar için, anacı toprağın cinsine göre seçmek gerekir. Türkiye'de yetiştirilen asma çeşitleri pek çoktur. Asma, önceden hazırlanmış çukurlara dikilir; fidanlıkta köklendirilmiş çelikler açılan çukurlara yerleştirilir; dikim, bölgelere göre sıra-dizi, kare veya baklava biçiminde yapılır. Dikilen fidan, ancak dördüncü veya beşinci yılın sonunda meyve vermeğe başlar; yedinci yıldan itibaren en yüksek verime ulaşır. Asma, tohum, çelik, daldırma ve aşı ile üretilir. Bunların en elverişlisi aşıdır. Seçilen anaç (amerikan veya melez asma çubuğu) istenilen kalemle aşılanır, iyice bağlanır, fidanlıkta bir süre kök salıp büyüdükten sonra çıkarılarak bağa dikilir. Bağçubuğuna iki çeşit bakım uygulanır: dış kısımlara (omça, sürgün, yaprak ve meyveler) uygulanan bakım ve köklerle ilgili bakım. Birinciler arasında başta budama gelir. Bu iş asmaya verilen biçime (çanak, yelpaze, kordon, çardak v.b.) göre değişir. Kuru budama, asmalara şekil vermek ve bol meyve verdirmek amacıyle sonbaharda veya kışın, bitkinin dinlenme döneminde yapılır. Asma yapraklandıktan sonra yeşil budamayle tamamlanır (uç alma, filiz kırma, yaprak, salkım ve tane seyreltme). Diğer bakım işleri yaprak, dal ve meyvelerle ilgilidir. Bunlar hastalıklara, asalaklara karşı korunma tedbirleridir (küllemeye karşı kükürtleme, pasa karşı sülfatlama, bağ piresi v.b. böceklere karşı ilâçlama).
Toprak işleri ise sürme (kış ve yaz sürümü) ve çapalama işlerinden ibarettir.

◆ **Bağçe** i. *Esk.* Küçük bağ. || Bahçe.

◆ **Bağıstan** i. *Esk.* Bağ ve bahçe yapmağa elverişli yer.

◆ **Bagî** sıf. *Esk.* Aynı bahçede yetişen.

◆ **Bağlık** i. Bağları çok olan yer.

— DEY. *Bağlık bahçelik,* bağları bahçeleri, yeşilliği bol olan yer: *Bağlık bahçelik mi? Yoh...* (Ş. S. Aydemir). [LM]

◆ **Bahçevan** i. *Esk.* Bk. BAHÇIVAN.

BAĞA i. ve sıf. (esk. türk. *baka,* kurbağa ve kaplumbağa'dan). Bazı hayvanlarda vücudun tümünü veya bir kısmını koruyan boynuzu, kitinimsi veya kireçli örtenek. (Bk. ANSİKL.) || Bu örtenekten yapılmış eşya: *Çekmediğimi bildiği halde, her rastlayışımızda cebinden çıkardığı bağa enfiye kutusunu açıp bana* ... (Burhan Felek). [Bk. ANSİKL.]

— ANSİKL. Tatu ve pangolen gibi dişsizlerin *bağa*'sı enlemesine uç uca dizilmiş hafif kubbeli kemik levhalardan yapılmıştır. Bunların bir kısmı birbiriyle kaynaşarak bükülmez bir zırh meydana getirir; bir kısmı da bükülmeye elverişli oynak zırhlar gibi eklemlidir. Tatularda, bunun iki türlüsü de vardır. *Dasypuslar*'da sağlam bir kalkan, gövde ve omuzları korur; bel ve arka kısmında ise eklemli zırh şeritleri bulunur. Bu parçaların eklenme tarzı son derece değişiklik gösterir. Hepsi deriye bağlıdır ve boynuzsu veya kemiksi maddeden yapılmıştır. Fosil *gliptodon* bunun mükemmel bir örneğidir. Bu zırhlardaki bükülgenlik sayesinde *armadillolar* tostoparlak olabilir. Kaplumbağaların bağası daha gelişmiştir; sırt ve karın tarafında bulunan kalkanlar birleşerek sağlam bir zırh meydana getirir. Bazı kısımları tamamen kemiksi parçalardan oluşmuştur. Eklemli olan parçalar da vardır. İstakoz gibi onayaklı kabukluların, örümceklerin, böceklerin üstünü kaplayan kitinimsi, kireçli kabuklara bağa denmez.

— G. santl. Deniz kaplumbağası kabuğu sıcak su ile yumuşatılarak çeşitli ince eşya yapılır. Tespih, gözlük çerçevesi, küçük tabak, fincan zarfı, tabaka, kaşık gibi eşyalardan başka, yapıştırma mozaiklerde de sedef ve fildişiyle birlikte kullanılır. Türkler XVII. yy.dan sonra bağayı bir sanat malzemesi olarak çok kullandılar. Avrupa'da kalay veya pirinç kabartmaların arasına bağa kaplanılarak *boul* adı verilen teknik bulundu. Bu şekilde konsol ve duvar saatleri ve çerçeveleri yapıldı. Bağanın koyu renkli ve kalın olanına *Afrika bağası* denir, bu tür çok makbuldür. Açık renkli ve ince olanına *İtalyan* bağası adı verilir. (ML)

BAĞAN veya **BAĞANA** veya **BAĞNAK** i. *Halk dili.* Ölü doğan çocuk, düşük. *Esk.* Cenin-i sakıt. || Küçük çocuk [üç yaşına kadar]. || Ölü doğan kuzunun derisi, astragan. || *Yalancı bağan,* dünyaya geldiğinde canlı olan, fakat nüfus kütüğüne yazdırılmadan ölünce «bağan» olarak kaydı yapılan çocuk.

— Esk. mal. *Bağana resmi,* astragan kürk için ödenen vergi.

— Kıyf. *Bağana kürkü,* astragan kürk. (M)

BAĞARASI, Ege bölümünde Aydın ilinin Söke ilçesinde bucak merkezi kasaba; 6 075 nüf. Kasaba, Sarıçay'ın Menteşe dağları arasından Büyük Menderes aşağı ovasına çıktığı yerde kurulmuştur; Söke'ye 16 km uzaklıktadır. Çevrede tahıl, sebze, incir tütün v.b. yetişir. Bucağın 20 köyü ve 14 833 nüfusu vardır. (M)

BAĞAŞLI, esk. **Şivelan,** Hakkâri merkez ilçesine bağlı bucak merkezi; 553 nüf. Zap vâdisini boylayan bir yol ile il merkezine 37 km uzaklıktadır. Yüksekova üzerinden Esendere'de (Bajirge) İran hududuna ulaşan *Cento yolu* (hududa kadar 75 km) buradan ayrılır. Bucağın 4 köyü ve toplam olarak 1 488 nüfusu vardır. (M)

BAĞBOĞAN bls. i. Küsküt bitkisinin halk arasında kullanılan adı. (M)

BAĞBOZUMU bls. i. Üzümün toplanma, bağların bozulma zamanı. || Üzümlerin toplanarak bağların bozulması.

— ANSİKL. *Bağbozumu,* üzüm son olgunlaşma dönemine girdiği vakit yapılır. Bu dönemde üzümdeki katı maddelerle sıvı maddeler arasında bir denge kurulur. Üzüm suyunda da, özellikle şeker ve asit miktarları arasında, uygun bir denge bulunmalıdır. Bağdan zaman zaman alınan üzümlerin analizi sayesinde bağcı, olgunlaşmayı izleyebilir ve bağbozumu zamanını tespit edebilir. Bağbozumunun şekline gelince, bölgelere göre değişir. Her bölgenin kendine mahsus gelenek ve göreneği vardır. Salkımlar bağ bıçağı, bağ makası ve hattâ bayağı makaslarla kesilir, sepet, küfe, kova gibi kaplara konur. Sonra bunlar üzümün kullanılacağı amaca göre (kurutma, şarap, sofralık, pekmezlik v.b.) gerekli kaplara yerleştirilerek yerlerine gönderilir. (L)

BAĞCIK i. Bağlama işinde kullanılan şerit şeklinde bağ. || Ayakkabı, potin bağı. (M)

BAĞCIRCIRI bls. i. Yumuşak vücutlu, soluk renkli, büyük kanatlı cırcırböceği, özellikle gececidir. Yumurtalarını ağustos-eylülde birçok bitkinin kurumuş saplarına bırakır. (İlmî adı: *Oecanthus pellucens.* Düzkanatlıların cırcırböceğigiller familyasındandır.) [L]

BAĞDADÎ i. İnş. Birbirine paralel çakılmış ince tahtalar üzerine sıva vurularak yapılan duvar veya tavan: *Bizim İstanbul evlerinin iki parmak enliliğindeki bağdadî duvarları sesi epeyce nakleder* (Ahmed Rasim). || *Bağdadî tavan,* lata ve sıva ile yapılan bir çeşit hafif tavan. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. *Bağdadî* (ahşap çatma) yapımında ağaç kullanılması Eskiçağın başlarına ka-

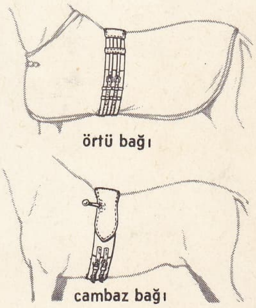

bağ kolanı
üstte, velense veya eğer için; altta, cambazlık hünerleri için

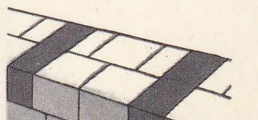

bağ taşı tuğlası

dar uzanır. Romalıların ve romalılaşmış Galyalıların genellikle taş kullanmalarına karşılık Franklar tahta kullanımını yaygın hale getirdiler. Meselâ, X. yy. da şatolar ve bazı kiliseler kâgir, ama evler ahşaptı. XIV. yy. ve özellikle XV. yy., bu mimarî tarzının altın çağıdır. Ellerindeki malzemeyi çok iyi tanıyan ve kullanan usta dülgerler bu çağda gotik kilise mimarlarıyle boy ölçüştüler. Çok katlı evler, evlerin sokağa bakan yüzlerinde duvar kalkanları, cumbalar ve tahtaların görünen kısımlarında yer alan oymaların bolluğu bu devir mimarîsinin özellikleridir. XVI. yy. dan itibaren yönetmelikler, yangınları önleme amacıyle, bağdadî kullanılmasını kısıtladı. 1667'de Paris'te duvar kalkanı kullanılması yasaklandı ve ağaç kısımların sıvayle kapatılması konusunda karar çıkartıldı. Bununla birlikte XIX. yy.a kadar, anayollar üzerindeki binaların dışında, ahşap bağdadî, duvar yapımında yaygın olarak kullanıldı. İki latalama arası, tuğlayle veya alçı karıştırılarak kabaca sıvanan her türlü malzemeyle dolduruluyordu. Ne var ki, yangınları önleme amacıyle bağdadînin sıvayle örtülmesi ağacın korunması bakımından çok zararlıdır. Çünkü ağaç alçıyle kaplandığında ısınır ve çürür. Oysa açık havada toprağın neminden korunan bir yapı kafesi sağlamlığını çok uzun süre korur. Bağdadî, Avrupa'nın birçok ülkesinde kullanılmıştır (Normandiya, Alsace, Tirol v.b.). Demir çatma ve beton çatma bu tarz inşaatın günümüzdeki değişik şekilleridir. Bugün tahta yerine tel kafes kullanılarak da bağdadî usulü duvar yapılmaktadır.

◆ **Bağdadîlik** i. Bağdadî usulü duvar veya tavan yapımında kullanılan düz ensiz uzun tahta. ‖ Bağdadî tahtalarını mıhlayan çivi. (LM)

BAĞDADÎ, XVIII. yy. divan şairi. Bir mecmuada şiirleri var; —BAĞDADÎ, XVIII. yy. saz şairi. Şiirleri mecmua ve cönklerdedir. (M)

BAĞDADÎ (Abdülkadir), islâm ilâhiyatçısı (Bağdat ?-İsfarain?). Gençlik yıllarını doğduğu Bağdat'ta geçirdikten sonra babası Muhammed ile Nişabur'a giderek orada yerleşti. Çeşitli sahalarda öğrenim yaptı. Aritmetiğe dair bir eser yazdı, ama çalışmalarını fıkıh ve kelâm üzerinde yaptı. Hocası Ebu İshak İsfarainî'nin 1027'de ölümü üzerine onun yerine geçti. Nişabur Türkmenler tarafından ele geçirilince İsfarain'e gitti ve kısa bir zaman sonra orada öldü. İslâm mezhepleri hakkında yazdığı *Kitab-ül-Fark beyn-el-Firak* (Mezhepler Arasındaki Farkları Açıklayan Kitap) adlı önemli eseri Kahire'de basıldı. (M)

BAĞDAŞ i. Bir çeşit oturuş şeklinin adı: *Papuçlarını çıkaran esnaf bağdaş oturmuşlar* (F. R. Atay). —DEY. *Bağdaş kurmak,* dizleri büküp baldırları çapraz kavuşturarak kaba etlerinin üzerine oturmak: *Ben hâlâ onlar gibi bağdaş kurup oturmasını beceremediğim için...* (R. N. Güntekin).

— Dil bil. Kelime genellikle *kurmak* fiiliyle birlikte kullanılır. Anadolu ağızlarında *bağda, bağdaç* ve *bardaç* gibi şekilleri de vardır.

◆ **Bağda** i. *Halk dili.* Bağdaş. ‖ Çelme.

— DEY. *Bağda atmak,* çelme takmak.

◆ **Bağdalamak** geçşl. f. Güreşte, hasmın bacağını kendi bacağı ile sararak yıkmak. (M)

BAĞDAŞ (Halid), suriyeli siyaset adamı (doğ. 1912). 1933'ten itibaren Suriye Komünist partisinin genel sekreteri, 1954-1958 arasında Şam parlamentosunda komünist milletvekili. Suriye, Birleşik Arap cumhuriyetine (B.A.C.) katılınca, ocak 1965'te bu harekete karşı olduğu için Prag'a kaçtı. Baas ulusal (araplararası) merkezi tarafından yapılan kitle halindeki millîleştirmeleri onaylaması, nisan 1966'da Şam'a dönmesini sağladı. (L)

BAĞDAŞMAK ortaklş. f. (türk. *bağ, -da-* isimden fiil yapma ve *-ş-* ortaklş. eki'nden *bağdaşmak*). Anlaşmak, kafaca denk olmak, uyuşmak. *Esk.* İmtizac etmek: *Ama duygularını birer düşünce saymaktan çekinmeyenler, böyle saçmalarla kolayca bağdaşır* (N. Ataç). *Zaten Rus ruhu Avrupalı olmaktan ziyade Asyalı vasıflar taşır, Asya ruhu ile kolayca bağdaşır* (Ş. S. Aydemir). ‖ Uygun düşmek. ‖ Alışmak: *Nihayet birgün iş, belge ve mükâfat safhasına gelince, efenin bir türlü bağdaşamadığı bir zorluk meydan aldı. Efe fötr şapkayı giyiyordu* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Halk dili.* Çocuk oyununda eş tutmak.

— Mant. ve mat. *Bağdaşır* veya *tutarlı şartlar,* her birinin yerine getirilmesi mümkün şartlar. ‖ *Bağdaşır* veya *tutarlı bildirimler,* çelişmeyen veya ortak sonuçları bakımından çelişme meydana getirmeyen bildirimler.

◆ **Bağdaşık** sıf. Birbiriyle uyuşan, anlaşmış. *Esk.* İmtizaçlı, imtizac etmiş.

◆ **Bağdaşım** i. *Yeni.* Uyum, birbirini tutma. ‖ Bir şeyi meydana getiren parçalar arasındaki uyuşma, birbirini tutma hali.

◆ **Bağdaşma** i. Uyuşma, birbiriyle anlaşma.

◆ **Bağdaşmaz** sıf. Uyuşmaz, tutarsız.

— Mat. *Bağdaşmaz* veya *tutarsız denklemler,* bağdaşmazlık özelliği gösteren denklemler.

◆ **Bağdaşmazlık** i. *Yeni.* Uyuşmazlık, geçimsizlik, tutarsızlık.

— Mat. *Denklemlerin bağdaşmazlığı* veya *tutarsızlığı,* denklemlerin, değişkenlerin aynı bir değer sistemi tarafından gerçeklenememesi hali. Şu denklem sistemini göz önüne alalım:

$$2x + 3y = 5,$$
$$2x + 3y = 7.$$

Bu denklemler x ile y'nin aynı bir değer sistemi için gerçeklenemezler; bu denklemlere *bağdaşmaz* veya *tutarsız* denir. Sistem teşkil eden denklemler arasındaki bağdaşmazlık açık bir tarzda gözükmediği zaman, çözüme, bağdaşmazlık ortaya çıkmayacakmış gibi başlamak gerekir.

Eğer ele alınan denklemler harfli ve genel şekilde ise; çözme, bilinmeyenlerin değerleri için, bazı hallerde

$$\frac{A}{0} \quad \text{veya} \quad \frac{0}{0}$$

anlamsız şekillerini alan genel formüller verir: $\frac{A}{0}$ şekli bağdaşmazlığa tekabül eden tek şekildir. $\frac{0}{0}$ ise belirsizliğe tekabül eder.

◆ **Bağdaştırmak** ettrg. f. Uygunluk sağlamak, uygun görmek: *Yaptığı işlerle doktorluğu bağdaştıramadım başından beri Paşa dayı ...* (K. Tahir).

— Mant. *Bağdaştırma sanatı,* Raimundo Lulio'nun yöntemi. Yöntemin amacı insan düşüncelerini bütün soruları çözebilecek biçimde bağdaştırmaktı. (LM)

BAĞDAT i. Coğ. Irak'ın başkenti.

— ÇEŞ. DEY. *Bağdat harap,* mide boş, karnım aç. ‖ *Bağdat mamur,* karnım tok. Şarap kâsesi dolu. ‖ *Bağdat'ı tamir etmek,* yemek yemek, karnını doyurmak.

— Kâğıtçılık. *Bağdat kâğıdı* veya *bağdadî kâğıt,* Bağdat'ta yapılan bir çeşit kalın kâğıt; Ortaçağda resmî yazılarda ve kitap istinsahlarında çok kullanılıyordu.

— Tasav. *Bağdat gülü,* Kadirî tarikatı şeyhlerinin giydikleri tacın üst kısmına dikilen yuvarlak parça, iç içe üç daireden ibaretti. Güller genellikle bir daire on sekize bölünmek ve birbirine altışar altışar ipekle bağlanmak suretiyle dikilirdi. Kenarı şiraze tarzında örme yapılırdı. (M)

BAĞDAT, Irak cumhuriyetinin başkenti, en büyük şehri, Aşağı Mezopotamya'nın kuzey kenarında il merkezi, 1 106 100 nüf. (1965). Şehir Basra körfezinden 530 km uzaklıkta Dicle nehri kıyısında kurulmuştur. Denizden 40 m yükseklikte, Ortadoğu'da çok merkezî bir yerdedir. Güney ile Orta Asya, Doğu ile Mezopotamya ve Arabistan arasında, eskiden beri kara yollarının kavşak noktasındadır. Türkiye'yi Irak'a bağlayan ve sonra Basra körfezine kadar uzatılan demiryolunun döşenmesinden beri önemi daha da arttı. Avrupa-Uzakdoğu yolu üzerindeki konumu sebebiyle ayrıca büyük önem taşıyan bir havaalanına sahiptir. Bağdat'ta iktisadî hayatın temeli ticarettir. Petrol bölgelerinin donatım ve ulaşımının hızlanması da ticareti genişletti. Şehir yün, halı, ipekli kumaş, deri eşya ve hurma ihraç eder; pamuk, hazır dokuma, makine-âlet ve çay alır.

Bağdat vilâyeti, 12 752 km²'lik bir alanı kaplar. 2 124 323 nüf. Dicle'nin orta vâdisi boyunca uzanır. Fırat'a ancak başkentin güneyinde ulaşır. Sulama, hurma ve meyve ağaçlarının yetiştirilmesini sağlar. Kurak kesimlerde başlıca gelir kaynağı darı ekimi ve koyunculuktur. Vilâyet sınırları içinde tarihî şehirlere ait kalıntılar vardır. Seleukeia, Samarra, Ktesiphon gibi.

— Tar. Bağdat ismi farsça bir kelimedir, «Tanrı vergisi veya hediyesi» anlamına gelir. Ortaçağda bu ismin birçok şekli (en çok *Bağdan* şekli) kullanılıyordu. Şehre verilen *Medinet-üs-Selâm* ve *Dâr-üs-Selâm* (sulh veya selâmet şehri yahut evi) ismi yalnız resmî belgelerde ve sikkeler üzerinde kullanılmış, halk arasında daha çok şehrin İslâmlıktan önceki adı yaşamıştır. Bağdat'a kurucusu Halife El-Mansur'un adına göre *El-Mansuriye* de denilmiştir. Şehrin, anlamı pek açık olmayan diğer bir adı da *El-Zevra'*-dır (eğrilme, sapma). Ortaçağda avrupalı gezginler şehrin adını Babilon, Seleukeia ve Ktesiphon ile karıştırmışlardır. Eski yahudi yazarları da bu yanlışlığa düşmüşler, Pietro della Valle adlı bir gezgin Bağdat'ı gezmiş ve bu yanlışlığı düzeltmiştir (1616-1617). Şehrin Nabukodonosor II devrinden beri yerleşme sahası olduğu H. Rawlinson (1848) ve J. Oppert'in (1853) burada yaptıkları arkeolojik araştırmalarla anlaşıldı. Daha sonra hıristiyan Aramîlerin yerleştiği bu site, Abbasîler devrine kadar ancak ikinci derecede rol oynadı. Halifeliğin Emevîlerden Abbasîlere geçmesi üzerine ikinci halife Mansur zamanında bugünkü Bağdat şehri kuruldu ve Abbasîlerin dinî başkenti oldu (762). Şehrin ana planı daire şeklindedir. Bu çekirdek etrafında mahalleler kurulmuş, şehir kısa zamanda genişlemiş, Mansur'un oğulları Mehdi ve Memun devrinde (775-833) çok gelişmiştir. Bağdat Harun-ür-Reşid zamanında en parlak devrine ulaştı. Oğulları Emin ile Memun'un taht kavgaları sırasında da şehir çok zarar gördü ve batı bölümü bir daha eski güzelliğini bulamadı. Bağdat Mutasım zamanında (833-842) başkent olmaktan çıktı, Samarra şehri dinî merkez oldu. Bu durum Bağdat'ın iktisadî gelişmesini sarsmadı, 55 yıl sonra şehir yeniden siyaset merkezi oldu. Bu sırada Bağdat'ı çoğu zaman Tahiroğullarından gelen valiler idare etti. Halife Mu'temid zamanında dinî merkez yeniden Bağdat'a taşındı (892), Abbasî devletinin yıkılışına kadar bu devletin başkenti olarak kaldı. Şehir, tekrar başkent olmasından Büveyhoğullarının eline düşmesine kadar geçen 50 yıllık süre içinde, özellikle Mu'tazıd, Müktefi, Muktedir zamanlarında yükseldi ve gelişti. Müktefi'nin ölümünden sonra idare bozuldu, karışıklıklar ve ayaklanmalar başladı, şehrin hayatı sönmeye yüz tuttu.

Büveyhoğullarından Deylemli Ahmed Muizzüddevle Bağdat'ı zaptetti ve hilâfet yüzyıl süreyle bu emîrliğin etkisi altında kaldı. Bağdat halkının çoğu Sünnî olduğundan Şiî Büveyhoğullarına karşı şehirde sık sık ayaklanmalar oldu. Bu karışık durum Selçukluların Bağdat'ı aldıkları tarihe kadar sürdü (1055). Halife El-Kaim bin Emrullah'ın veziri İbn El-Müslime'nin selçuk hükümdarı Tuğrul Beyi yardıma çağırması üzerine Bağdat'ta Büveyhoğullarının egemenliğine son verildi.

Abbasîlerin son iki yüzyılı Bağdat'ta sessiz geçti. Son halifelerden ikisi tarafından yaptırılan binalar zamanımıza kadar gelmiştir. 1258'de Hulâgu kuvvetli bir türk-moğol ordusuyle şehri sardı, son halife El-Musta'sım'ı teslim aldı. Halife ailesinden birçoğu öldürüldü, şehir yağma edildi. Hulâgu Bağdat'ı kendisine başkent yapmak istediği için fazla tahrip etmedi. Bundan sonra Bağdat 1339'a kadar İlhanlılara bağlı kaldı, Irak-ı Arap eyaletinin başkenti oldu. 1340'ta Hasan Büzürg bağımsızlığını ilân etti, Celâyirli soyunu kurdu. Celâyirliler şehirde 1410'a kadar hüküm sürdüler. Bu süre içinde Bağdat iki defa (1393-1401) Timur tarafından alındı, ikinci alınışta çok zarar gördü. 1410'da şehir Karakoyunluların eline geçti. Karakoyunlular, Akkoyunlulara yenilinceye kadar (1467), Bağdat'ı ellerinde tuttular. Bir süre Akkoyunluların elinde kalan şehir 1508'de Safevîlerin kurucusu Şah İsmail tarafından İran'a bağlandı. Şah İsmail'in oğlu Tahmasp I zamanında Bağdat, Kanunî Sultan Süleyman adına para bastırıp hutbe okutan Zülfikâr Hanın egemenliği altında kaldı (1529). Zülfikâr Han'ın ölümünden sonra şah buraya Tekeli Mehmed Hanı vali tayin etti. Kanunî, Tebriz'i alıp Bağdat üzerine yürüdüğü zaman şehirde karışıklık çıkması üzerine Mehmed Han kaçtı, şehrin anahtarları sadrazam İbrahim Paşaya teslim edildi (1534). Kanunî Bağdat'ta dört ay kaldı, birçok bayındırlık ve onarım işleri yaptırdı. Ahmed I devrine kadar Bağdat'ta önemli bir siyasî olay olmadı. Bu devirdeki celâli ayak-

lanmaları sırasında şehir kısa bir süre isyancıların elinde kaldıysa da devlet yeniden durumu düzeltti. Ahmed I'den sonra Osmanlı devletinin işleri bozuldu ve eyaletlerde anarşi başladı. Bağdat bu sırada yeniçeri subaylarından Bekir Subaşı ile azaplar ağası Mehmed Kamber'in elinde kaldı (1619). Daha sonra Bekir Subaşı, Mehmed Kamber'i öldürerek şehre tek başına hâkim oldu. 1623'e kadar Bağdat'ta hüküm süren Bekir Subaşı bu tarihte safevî hükümdarı Şah Abbas tarafından öldürüldü ve şehir İran hâkimiyeti altına geçti. Bu tarihten sonra iki defa Osmanlılar tarafından kuşatılan (1625-1630) şehir, ancak Murad IV tarafından alınabildi (15 ekim 1638), İran devleti de Kasrışirin antlaşmasıyle bunu tanıdı (1639). Bundan sonra Bağdat ve dolaylarında önemli bir siyasî olay çıkmadı, zaman zaman aşiretlerin ayaklanmaları ve yeniçerilerin hâdiseler çıkardığı görüldü. Bağdat'a vali olan Eyüplü Hasan Paşa (1704) 20 yıl süren valiliğinde bütün âsi ve çapulcu aşiretleri itaatı altına aldı, ölümünden sonra da (1724) oğlu Ahmed Paşa, yerine geçirildi. Bu baba oğulun Bağdat valilikleri yapmaları hem bu büyük eyaletin idaresi hem de burada kurulan Kölemen ocağının hayatı bakımından çok önemli oldu. 1733-1743'te Nadir Şah'ın Bağdat'ı alma teşebbüsleri boşa gitti, Şahın ölümünden sonra İran ile yeniden barış yapıldı (1746). Ahmed Paşadan sonra Adana valisi Süleyman Paşa Bağdat valisi oldu (1749), 12 yıl süren valiliğinde eyalette her bakımdan güveni ve düzeni sağladı. Süleyman Paşadan sonra devlet, Bağdat eyaletine istediği valileri gönderemedi, 1772-1779 arasında Bağdat işleri çok karıştı, şehrin idaresi ehliyetsiz ellere geçti. Kölemen ocağından Süleyman Ağanın Bağdat valisi olmasıyle durum düzeldi (1779). Yaptığı işlerle kendisini çok sevdiren ve «Büyük» adını alan Süleyman Paşanın ölümünden (1802) sonra Ali Paşa Bağdat valisi oldu. Ali Paşanın öldürülmesinden sonra devlet, Kölemen ocağını kaldırmak istedi ve buraya Yusuf Ziya Paşayı vali olarak gönderdiyse de fransız elçisi Sebastiyani'nin aracılığıyle Bağdat valiliği yine kölemenlerden Küçük Süleyman Paşaya verildi. Osmanlı devleti Süleyman Paşanın idaresinden ve işlerinden memnun kalmadı, onun yanına özel görevle Halet Efendiyi gönderdi (1810). Halet Efendi Bağdat'a gelip validen devletin alacaklı olduğu parayı alamayınca şehirden ayrıldı, topladığı kuvvetlerle Bağdat'a yürüdü, şehri ele geçirdi, Küçük Süleyman Paşa da sığındığı arap aşiretleri tarafından öldürüldü. Halet Efendi Kölemenlerden Abdullah Paşayı Bağdat valisi yaptı, Kölemen ocağına dokunmadı ve eyaletten devletin istediği parayı aldıktan sonra İstanbul'a döndü. Abdullah Paşa İran hükümdarı Fetih Ali Hanın Bağdat'a yaptığı hücumu (1812-1813) önleyemedi, Süleyman Paşanın oğlu Sait Bey tarafından öldürüldü (1813). Bundan sonra Bağdat valiliği Sait Beye verildi ve rütbesi paşalığa yükseltildi. İdaresiz ve zalim bir adam olan Sait Paşaya karşı birçok ayaklanma oldu, sonunda eniştesi Davut Paşa tarafından öldürüldü. Davut Paşa 15 yıl süren valiliğinde Bağdat'ta güvenliği ve düzeni sağladı, bayındırlık işleriyle uğraştı, İran ordusunu (1821) ve Basra civarındaki Müntefikleri yenerek bütün Irak'a hâkim oldu. Bu durum Kölemen ocağını kaldırmak isteyen Mahmud II'nin hoşuna gitmedi. Davut Paşanın Osmanlı - Rus harbi (1827-1829) için istenen parayı göndermemesi, Musul'u eyaletine katmak istemesi ve İstanbul'dan gönderilen defterdarı öldürmesi üzerine Halep valisi Ali Rıza Paşa, Davut Paşa'yı cezalandırmak için gönderildi. Ali Rıza Paşa şehir halkının da yardımıyle Bağdat'a girdi, devletin başına büyük dertler açan kölemen ocağını ortadan kaldırdı (1831). Bağdat valiliğine tayin edilen Ali Rıza Paşa 16 yıl burada kaldı. Ali Rıza Paşadan Midhat Paşaya kadar gelen osmanlı valileri Bağdat'ta devlet otoritesini kuvvetlendirmeğe çalıştılar. Midhat Paşanın valiliği (1869-1872) zamanında Bağdat surlarının bir kısmı yıktırıldı, şehir güzelleşmeğe ve modern bir görünüş almağa başladı. Bağdat, Lozan antlaşmasına (1923) kadar hukukî bakımdan Osmanlı devletine bağlı kaldı, İngiltere tarafından Irak'ta bir krallık kurulup başına Faysal I'in geçirilmesi (23 ağustos 1928) üzerine yeni Irak devletinin başkenti oldu. 1958'de patlak veren bir ihtilâlle Haşimî hanedanı devrildi ve cumhuriyet ilân edildi.

— G. santl. Halife Mansur'un Dicle'nin sol kıyısında inşa ettirdiği ilk Bağdat'tan hiçbir iz kalmamıştır. 768'de Mansur, özellikle Dicle'nin sağ kıyısında uzanan bir yeni Bağdat yaptırmaya girişti. İstilâlar ve darbeler bu doğu Bağdat'ta abbasî saraylarının kurulduğu refah devrinden (VIII.-IX. yy.) pek az şey bıraktı. El-Haseki camiinde eski bir mihrap dışında (VIII. yy. ın sonu ?) en önemli yapılar, XII. yy. dan eski değildir. Bu arada, «Tılsım kapısı» denen ve üzerinde esrarengiz, iki canavarın saldırısına uğramış bir insan resmi bulunan sekiz köşeli, tuğladan yapılmış sur kalıntısını, bir kuleyi (1221), El-Mustansır medresesini (1232) ve Mircâniye medresesini (1357) sayalım. Bu medreselerin her ikisinde de galeriler ve birbirine bitişik odalarla çevrili birer uzun iç avlu vardır. Hisardaki Abbasîlerin sarayının planı da buna benzer. *Orthma* kervansarayında (XII. yy.) avlunun yerini 30x12 m'lik dikdörtgen bir salon almıştır. Şehir dışında türbeler hâlâ durmaktadır. Bunların en ilgi çekici olanı, yanlış olarak Harun-ür-Reşid'in karısı Zübeyde'nin adıyle anılan türbedir. Sekiz köşeli olan bu türbenin üzerinde, birbiri üzerine yığılmış peteklerden meydana gelen ve tepeye doğru incelen yüksek bir fener bulunmaktadır. (ML)

Bağdat demiryolu. Bk. ANADOLU-BAĞDAT DEMİRYOLU.

BAĞDAT eyaleti, osmanlı hâkimiyeti devrinde (1534-1917) Irak'a ve Arabistan'a kadar uzanan, büyüklüğü zaman zaman değişen osmanlı eyaleti. Merkezi *Bağdat.* Kanunî Sultan Süleyman tarafından fethedildi. İlk valisi Süleyman Paşadır. Eyalet işleri pek düzgün gitmediğinden kesinlikle merkeze bağlandı (1831). Bağdat eyaleti genel olarak 18 sancağa ayrılırdı. Merkez, Hille, Zengiabad, Cevazer, Rumahiye, Cengûle ve Karadağ'da tımar ve zeamet sistemi uygulanırdı. Dertenk, Geylan, Karaniye, Demirkapı, Kirind, Vâsıt, Semavat, Beyat, Derne, Debalâ ve Âli Sâyih sancaklarında ise sancakbeylerine, has tayin edilirdi. Bir de kendi hâkimi tarafından idare edilen, İmadiye hükûmeti denilen arazi vardı. Bağdat merkez sancağı Salyane sistemiyle idare edilirdi. Zaman zaman Musul ve Basra'nın idaresi de Bağdat'a verilirdi. İdarî ıslahatta «vilâyet» adını aldı (1867).

Eyaletin başında beylerbeyinden sonra kadı, yeniçeri serdarı, cebeci, hisar ağaları ve topçubaşı gibi ordu ileri gelenleri, hazine ve tımar defterdarı ve gümrük emini gibi büyük maliye memurları bulunurdu. Bağdat'a nöbetle her sene İstanbul'dan 3 000 - 5 000 yeniçeri muhafız kıtası gelir ve iç kalede otururdu. Bu kuvvetlerin ödenekleri Diyarbakır hazinesinden alınırdı. Ayrıca şehirde «yerli kulu» denilen mahallî bir askerî kuvvet de vardı. Eyaletin askerî kuvvetleri 12 500 kişiyi bulurdu. Enderun ağaları ile çuhadarlar, mehterler ve zubîler süvari kuvvetini; kethüda beyler ile bunun ağaları ve maiyetleri, levendler, kalpaklılar, tüfekçiler ve Ukayl askerleri piyadeyi meydana getirirdi. Ayrıca topçu kuvvetleri de arttırıldı.

Kölemen idaresinin kaldırılmasıyle Bağdat merkeze bağlandı. Basra, şehr-i Zor ve Musul bazen Bağdat'a bağlı veya bağımsız eyaletler halinde idare edildi. Bağdat eyaleti 1862 vilâyet teşkilâtından sonra Merkez sancağından başka Divaniye ve Kerbelâ adında iki sancağı bulunan bir vilâyet haline getirildi. Musul'un (1878) ve Basra'nın (1884) alınmasıyle Bağdat vilâyetinin sahası küçüldü. 140 000 km²'lik sahada Merkez, Hille ve Kerbelâ olmak üzere 3 sancak, 18 kaza ve 26 nahiyeden ibaretti. İngilizlerin Bağdat'ı işgaliyle Bağdat vilâyeti fiilen ortadan kalktı (11 mart 1917). [M]

Bağdat Halifesi (*Le Calife de Bagdad*). Boieldieu'nün bir perdelik oyun-operası (opera komik) [1800]. Librettosunu *Binbir Gece Masalları*'ndan esinlenerek Saint-Just yazdı. Bu nükteli eserin uvertürü bugün de orkestraların repertuvarında yer alır. (L)

Bağdat harekâtı, Murad IV'ün devrinde Safevîlerin eline geçmiş eski bir osmanlı eyaleti olan Bağdat'ın alınmasıyle sonuçlanan sefer (1638-1639). Harekâtın sebebi 1623 yılı olaylarıyle ilgilidir. Yerli halktan yetişmiş olan Bekir Subaşı, 1623 yılında Bağdat mu-

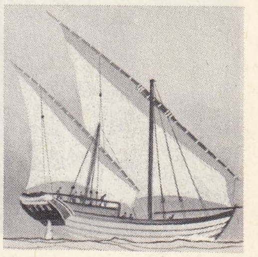

bagala
(maddesi 46. sayfada)

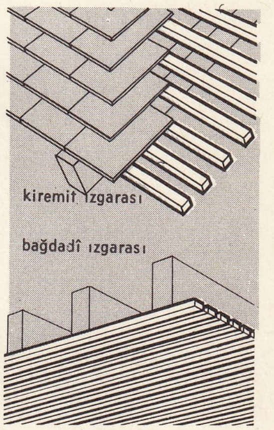

bağdadî, kiremit altı ızgarası

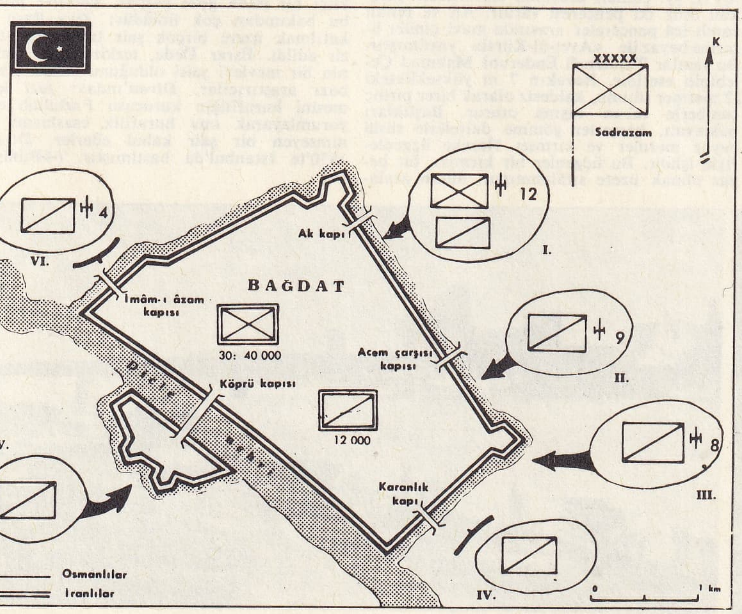

Bağdat harekâtı
solda, Bağdat kuşatması; sağ üstte, Bağdat seferi

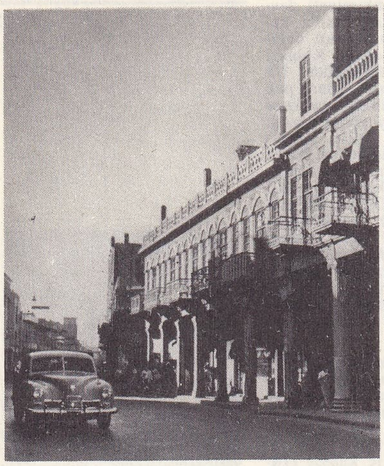

Raşid caddesi
ticaret merkezi

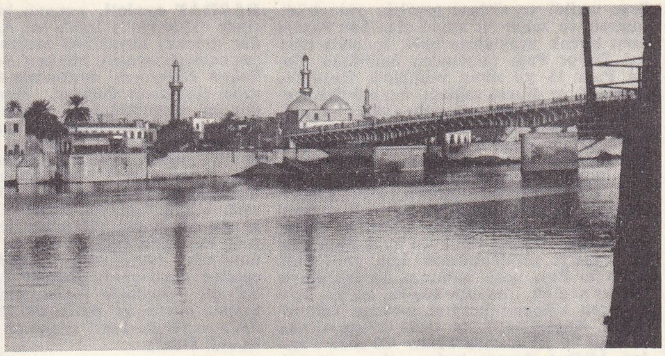

BAĞDAT
Dicle üzerindeki köprü ve nehrin sol kıyısı

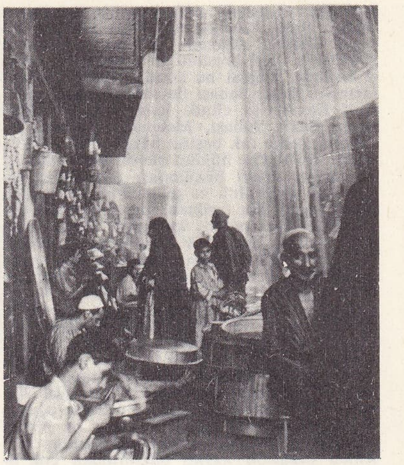

bakırcılar ve
dökümcüler sokağı

hafızlığı sırasında ayaklandı. Osmanlı hükûmetinin kendisine karşı askerî bir harekâta geçeceğini öğrenince, Safevîlerden Şah Abbas I'e baş vurarak, Bağdat valiliğinin kendisine verilmesi şartıyle bu devlete tabi olacağını bildirdi ve yardım istedi. Bunun üzerine işe karışan İranlılar Bağdat'ı kuşattılar. Bağdat 11-12 Ocak 1624'te Safevîlerin eline geçti. 1624-1625 Yıllarında Osmanlıların Bağdat'ı geri almak için yaptıkları savaşlar başarılı olmadı. Sadrazam Hüsrev Paşanın 1629-1631 yılındaki harekâtı da bir sonuç vermedi.

Bağdat'ın fethiyle sonuçlanan sefer, sultan Murad IV'ün kumandasındaki osmanlı ordusunun 8 mayıs 1638'de Üsküdar'dan hareketiyle başladı. 197 Günde ordu Bağdat önlerine vardı. 15-16 Kasım gecesi osmanlı ordusu şehri kuşattı. Kalenin alınması için yapılan çarpışmalar şiddetli oldu ve yapılan genel bir hücumda sadrazam Tayyar Paşa şehit oldu (23 aralık 1638). Kuşatmanın kırkıncı gününde direnmeden umudunu kesen iranlı kale kumandanı Bektaşhan vire ile teslim için elçi gönderdi. Bunun üzerine Bektaşhan davet edilerek teslim şartları görüşüldü ve kendisi affedildi. İran ordusundan isteyenlerin Bağdat'ta kalabileceği, istemeyenlerin yurtlarına dönebilecekleri kararlaştırıldı. Osmanlı ordusu Bağdat'a girdi. Bir kısım iran kuvvetleri Narin kalede direnmeye kalkıştılar. Fakat osmanlı kuvvetleri duruma hâkim oldu. Şehirde derhal tamir işlerine girişildi ve yeniçeri ağası Hüseyin beylerbeyi tayin edildi. Bu sefer, İran ile yapılan son çatışma oldu ve Kasrışirin* antlaşması yapıldı (17 mayıs 1639). [M]

BAĞDAT HATUN, Cengiz soyundan, İlhanlılar devletinin son hükümdarı sultan Said'in karısı ve Emîr Çoban'ın kızı. Güzelliği ve zekâsıyle tanınır. Önceleri Bağdat hâkimi şeyh Hasan İlkânî'nin karısıydı. Sultan Ebu Said, Uçan yaylasında onu görüp sevmiş (1323), Emîr Çoban'a bu aşkından bahsederek Cengiz yasasını hatırlatmıştır. Bu yasaya göre hakanın istediği kadın, kocası tarafından ona verilmeliydi. Ebu Sait henüz küçükken uzun zaman emîrülümeralığını yapmış olan Emîr Çoban bu durumdan hoşlanmamış, kızı ve damadını sultandan uzaklaştırmak amacıyle Arran'a göndermiştir. Bunu fırsat bilen düşmanları Emîr Çoban'ı ve oğullarını öldürtmüştür (1326). Babasının ölümünden sonra Bağdat Hatun, sultanla evlendirilmiş, sarayda baş kadın mevkiini tutmuş ve Ebu Said'i nüfuzu altına almıştır. Sultan son yıllarında Dimaşk'ın ve Çoban'ın torunu Dilşad'ı sevmiş ve onunla evlenmiştir. Ebu Said'in ölümünden (1335) sonra İlhan tahtına çıkan Arpa Han, Bağdat Hatunu, kocasını zehirlemekle suçlayarak boğdurtmuştur. (M)

Bağdat köşkü, Murad IV tarafından Bağdat'ın fethi hatırasına yaptırılmış köşk (1639). İstanbul'da Topkapı sarayı ekyapıları içinde, dördüncü avludadır. Bütün İstanbul boğazını ve Eyüp'e kadar Haliç'i görür, Lâle bahçesinin bitimindeki yerden 7 m yükseklikte, bir köşede yer alır. Mimarı kesin olarak bilinmiyor.

Köşkün etrafını saran ve üstü kubbeyle örtülü geniş saçak, mermer sütunlar üzerine oturmaktadır. Kubbe ve tonoz nakışlıdır. Saçağa uzun bir kaside yazılmıştır. Dış duvarların alt kısmı mermer ve renkli taş levhalarla ve üst kısmı çinilerle kaplıdır. Binanın planı dört çıkıntı ve dört girinti gösterir. Girintilerin birinde yaşmağı ve çerçevesi yaldızlı bakırdan bir ocak yer alır. Diğer üç girintide ise köşkün üç kapısı vardır. Kapıların, pencerelerin ve dolapların kanatları fildişi, sedef ve bağa ile; iç duvarlar ve kemerler ise kubbeye kadar nefis çinilerle süslüdür. Özellikle ocağın etrafındaki büyük boy çiniler XVII. yy. çinileri arasında emsalsizdir. Köşkün otuz iki penceresi vardır. Alt ve renkli camlı üst pencereler arasında mavi çiniler üzerine beyaz ile «Ayet-ül-Kürsî» yazılmıştır. Bu yazılar Tophaneli Enderunî Mahmud Çelebinin eseridir. Revakın 7 m yükseklikteki 22 mermer sütunu, kaidesiz olarak birer pirinç çemberle taban taşına oturur. Başlıkları baklavalı, kemerler gömme dairelerle süslü beyaz mermer ve kırmızı Hereke üçgenleriyle işlidir. Bu üçgenler bir kırmızı, bir beyaz olmak üzere sıralanmıştır. Sütun aralarında oyma mermer şebekeler, kuzey kısımda ise konsollar üstünde iki geniş balkon vardır. Saçak tavanı dört köşe, revak tavanı sekizli yıldız ve altı köşe teşkil eden çıtalarla yapılmıştır. Odanın yüzü yerden kapı yüksekliğine kadar düzensiz bir şekilde, çeşitli renkte taşlarla kaplıdır. Bingili kubbe yaldız ve hafif kabartmalarla süslenmiştir. Kubbeden aşağı, zemini kırmızı, üzerinde altın yaldızlı kafes bulunan bir top kandil sallanır. Bütün bu göz kamaştırıcı süslemeyi yerdeki sedirler tamamlar. (M)

Bağdat Köşkü kitaplığı, Bağdat köşkündeki eski ve özel kitaplık. Topkapı sarayı müze olunca (1924), buranın kitapları da «Yeni kütüphane» adıyle Ağalar camiindeki kitapların arasına konuldu. Abdülhamid I'in kurduğu ve Selim III'ün geliştirdiği bu kitaplıkta tarih konusunda değerli yazmalar vardır. (M)

BAĞDATLI BEYANÎ Bk. BEYANÎ *Bağdatlı*.

BAĞDATLI İSMAİL PAŞA. Bk. İSMAİL PAŞA *Bağdatlı*.

BAĞDATLI RUHÎ (Osman, Ruhî Bağdadî de denir), divan şairi (Bağdat ? - Şam 1605). *Divan*'ından edindiğimiz bilgiye göre sipahi olarak orduda vazife gördü, Bağdat'ta vali bulunan osmanlı paşalarına ve diğer devlet büyüklerine kasideler sundu. Emekliye ayrıldıktan sonra Şirvan eyaletinin Çalı kazası kendisine «dirlik» olarak verildi, daha sonra Necef, Kerbelâ, Erzurum ve Şam şehirlerinde çeşitli görevler aldı. Pürüzsüz bir dil kullandı. Yapmacık ve sunî ifadelerden kaçındı, mümkün olduğu kadar tabiî olmaya çalıştı. Şiirlerinde tenkitçi bir ifade göze çarpar. *Terkib-i Bend*'i bu bakımdan çok ünlüdür: Ziya Paşa da katılmak üzere birçok şair tarafından tanzir edildi. Esrar Dede, tezkiresinde, Ruhî'nin bir mevlevî şairi olduğunu yazar. Fakat bazı araştırıcılar, *Divan*'ındaki *fazl* kelimesini hurufîliğin kurucusu Fazlullah diye yorumlayarak onu hurufîlik esaslarını benimseyen bir şair kabul ederler. *Divan*'ı 1870'te İstanbul'da basılmıştır. (→Bibliyo.) [M]

BAĞDAT
sağda, Dicle kıyısından görünüş;
solda, Meçhul Asker anıtı

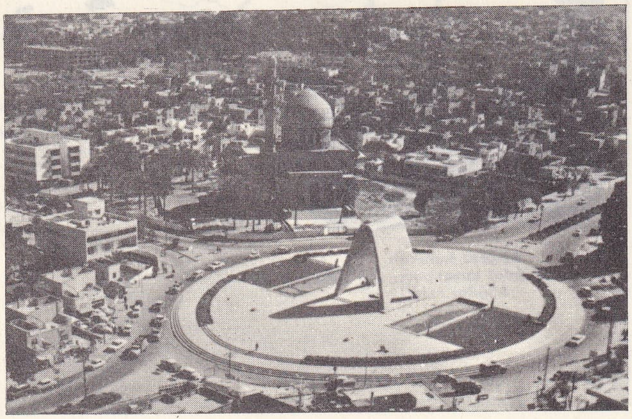

Foto. Shell-Unit, abbé de Vaumas (LAROUSSE); Ministry of Culture Guidance Baghdat Iraq

Bağdat paktı, Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere arasında kurulmuş, Amerika'nın da destekleme taahhüdünde bulunduğu güvenlik ve savunma antlaşması. 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında «Karşılıklı İşbirliği antlaşması» imzalandı ve bunun, bölgenin güvenlik ve barışıyla ilgilenen devletlere açık olduğu ilân edildi. Bu davete aynı yıl içinde İngiltere (5 nisan), Pakistan (23 eylül) ve İran (3 kasım) olumlu cevap verdi. Bunun üzerine Bağdat'ta toplanan Bakanlar konseyi Bağdat paktının kurulmasına karar verdi (21 kasım 1955). Paktın meydana gelişini yakından ve ilgiyle izleyen Amerika, konseye gözlemci gönderdi ve bu teşkilâta katılmayacağını bildirdi. Bağdat paktı Yakındoğu'-NATO arasında askerî bağlantı ve ülke bağıntılarını sağlayacaktı.

Süveyş buhranı sırasında İngiltere'nin uğradığı başarısızlık, Mısır'ın, sonra arap dünyasının yönetimini elde tutmağa karar lı Birleşik Arap cumhuriyetinin şiddetli muhalefeti ve Sovyetlerin diplomatik müdahalesi paktın önemini iyice azalttı.

Irak'ta Haşimî rejiminin yıkılmasından (temmuz 1958) sonra, bu devlet paktan çekildi. Bu durum karşısında paktın diğer üyeleri Londra'da yeni bir bakanlar konseyi toplantısı yaparak teşkilâtın lüzumuna ve devam ettirilmesine karar verdiler. Karar Londra deklarasyonu adıyle yayımlandı, Amerika da üyeler arasındaki işbirliğini gerçekleştirecek anlaşmalara katılacağını bildirdi (28 temmuz 1958) ve Amerika ile Türkiye, İran ve Pakistan arasında güvenlik ve savunma için karşılıklı işbirliği antlaşmaları imzalandı.

Londra toplantısına katılmayan Irak daha sonra paktan fiilen çekildiğini bildirdi (24 mart 1959). Bunun üzerine paktın merkezi Ankara'ya nakledildi (1959) ve adı CENTO (Central Treaty Organization, Merkezî Antlaşma Teşkilâtı) olarak değiştirildi (19 ağustos 1959). [ML]

BAĞDERE, esk. **Başnik**, Diyarbakır ilinin Silvan ilçesine bağlı bucak merkezi köy; 377 nüf. Bağdere, Diyarbakır-Silvan-Bitlis yolu üzerindedir ve Diyarbakır'a 62, Silvan'a 28 km uzaklıktadır. Bucağın 11 köyü ve 4 564 nüfusu vardır. (M)

BAĞDOKUSU blş. i. Dokubilim. Hücreleri şekilsiz bir ara madde içinde bulunan *destekdokusu.*

— ANSİKL. Dokubilim. *Bağdokusu* önce çıplak hücrelerden ibarettir. Sonra bunlar çevrelerine tortul bir madde salgılar. Bu madde zamanla bağdokusunun çatkısını, iskeletini meydana getirir, bundan ötürü de aramadde adını alır; bu aramadde yavaş yavaş değişikliğe uğrayarak sewk *bağiplikleri*'ne dönüşür. Üç çeşit bağdokusu vardır: Katılgandoku, kıkırdakdokusu ve kemikdokusu. Kemik ve kıkırdakdokuları, çoğu zaman bir sıra hayvanda, aynı ödevi gören bağdokusunun çeşitlerinden başka bir şey değildir. Katılgandoku öteki dokuları birleştirmeye ve bu arada onların yaralarını onarmaya (onarma dokusu) yarar. Üç unsurdan yapılmıştır: 1. *Hücreler.* Çekirdekli olan bu hücrelerin uzantıları birbiriyle birleşir gibi görünür; 2. *Tel demetleri.* Uzunlamasına çizgili ve çok ince telciklerden yapılmış, bir kılıfla kaplı, yer yer boğumlu şeritlerdir; 3. *Sık sık ayrılıp birleşen esnek teller.* Bütün şekilli unsurlar, onları ayırıp birleştiren, şekilsiz ve saydam bir madde içine gömülüdür. Katılgandokunun başlıca çeşitleri şunlardır: zardokusu, katlıdoku, ağdokusu, telseldoku, esnekdoku ve sümüksüdoku.

Bazen *kolajen* adı verilen bağdokusu elemanları kaynatılınca jelatin haline gelir. Teller ve şeritler hücre protoplazmasının değişikliğe uğramış şekillerinden başka bir şey değildir. Şekilsiz temel madde de bir protoplazma türevidir. Bağdokusunun bu özelliklerinden başka, hücre biyolojisi bakımından da bazı temel özellikleri vardır. Hageotte tarafından «temel madde» olarak adlandırılan bu aramadde, hücrelerle kan damarları arasında alışverişin yapıldığı ortamdır. Bağdokusu bozuklukları bütün yaralarda aynıdır. Dağınık veya yaygın olan bu bozukluklar, çok olmasa bile, «kolaien hastalıkları» denilen büyük tepkilere yol açar (Klemperer). [L]

BAĞGÖZE, esk. **Lodi**, Güneydoğu Anadolu'da. Siirt ilinin Eruh ilçesinde bucak merkezi, Siirt'in güneyinde, il merkezine 42 km uzaklıktadır; 606 nüf. Bucak (36 köy) nüfusu 12 622. (M)

BAĞI i. (esk. türk. *bakı*). *Esk.* Büyü, sihir. Bk. BÜYÜ.

◆ **Bağıcı** i. (esk. türk. *bakıcı*). *Esk.* Büyücü, sihirbaz. ‖ Bağlayıcı. ‖ Baştan çıkarıcı. ‖ Falcı. (M)

BAĞIÇ i. (*bağ*'dan). *Halk dili.* Bir çadırı bağlamakta kullanılan ipler veya bir şeyi bağlayan vasıtaların tümü. (M)

BAĞ-I FERAH Bk. BEYLERBEYİ SARAYI.

BAĞIL sıf. (kural dışı). *Yeni.* Mutlak olmayan, varlığı başka bir şeyin varlığına bağlı olan. *Esk.* İzafî.

— Astron. *Bağıl bolluk,* bir topluluk içinde istenilen tek bir çeşidin bolluğunun bütün niceliğe oranı. (Bir bölgede 120 yıldızın parlaklığı ölçülmüş, 8. ve 9. kadirler arasında 35 yıl sayılmışsa bu aralık için yıldız bolluğu 35, bolluk oranı 35/120'dir.) [Bk. SALT *bolluk*].

— Fels. Bk. BAĞINTILI.

— Fiz. *atom ağırlığı.* Bk. ATOM *ağırlığı.* ‖ *Bağıl yanılgı,* mutlak hatanın, büyüklüğün değerine oranı: *Bir fizik ölçüsünün kesinliği bağıl hataya bağlıdır.* ‖ *Bağıl yoğunluk.* Bk. YOĞUNLUK.

— İnş. Saray, konak, otel, şato gibi büyük yapılarda hizmet edenlerin oturması için yapılan ayrı veya ekyapı. *Esk.* Müştemilât, tetümmat.

— Kim. *Bağıl nem,* bir metreküp hava içindeki su buharı niceliğinin aynı sıcaklıkta bu hacmin en çok yüklenebileceği (doymuş) su buharı niceliğine oranı.

— Mat. + (pozitif sayı) veya — (negatif sayı) işaretlerinden biri ile işaretlenen bir sayı için söylenir. (Uzun zamandır kullanılan *cebirsel sayı* deyiminden kaçınılmalıdır.) [*Eşanl.* İZAFÎ.] ‖ *Bağıl değer,* izafî kıymet.

— Mekan. *Bağıl hareket,* sabit olmayan bir sisteme göre incelenen hareket: *Bir merminin yere göre hareketi bağıl bir harekettir.* (GÖRÜNEN de denir.)

◆ **Bağılcı** sıf. ve i. Bir taneciğin ışığın boşluktaki hızına yaklaşan hızı ve hareketsiz olduğu zamandan daha büyük olan kütlesi için kullanılır.

◆ **Bağıllık** i. Bir kimse veya şeyin bağıl olma hali, bağıl olanın niteliği. (*Eşanl.* İZAFİYET, GÖRELİK, RÖLATİVİTE.)

— Fels. Bk. BAĞINTILIK.

— Fiz. *Bağıllık teorisi,* modern fiziğin önemli bir kolu; Galileo'nun ifade ettiği bağıllık prensibinin bir devamı olduğundan bu adı almıştır. (İZAFİYET NAZARİYESİ de denir.)

— ANSİKL. Fiz. *Bağıllık* bir fizik teorisidir; bu teori, sonucun olaylara uygun düşmesi için, zaman, uzunluk, kütle, enerji ölçüleri bağdaşmasının tabi olması gereken kanunları verir. Küçük hızlarda klasik mekaniğin formülleri geçerlidir ve bunların yaklaşık değerleri günlük ihtiyaçlar için yeterlidir. Hızlar ışık hızına göre ihmal edilemez hale gelince bağıllık kendini zorla kabul ettirir.

Bağıllık, Albert Einstein* tarafından iki aşamada kurulmuştur. *Kısıtlı bağıllık,* 1905'te, fizikteki bunalım yıllarına son verdi. Optik ve elektromagnetizma, ölçmede sekiz rakama kadar doğruluk sağlayınca, mekanik bu bilgiyle çalışmağa koyuldu. Bağıllık ışık bilimlerini haklı çıkardı: mutlak zaman ve mutlak kütle kavramlarının ince gerçeklikle bağdaşamaz olduğunu gösterecek eski kanunları düzeltti. Hareket halindeki çeşitli gözlemcilerin değerlendirdiği bir olayın süresi, her bir gözlemciye göre değişen bir niceliktir ve gözlemcinin konum ve hızına bağlıdır. Zamanın bu bağıllığı, uzaklıkların bağlılığını doğurur ve uzay da kendi özgüllüğünü kaybeder. Gerçeklik sürelerin ve uzaklıkların bir bileşimi olan *uzay-zaman*'dır.

Lorentz formülleri uzay-zaman hareketini basit bir şekilde dile getirir. v iki gözlemcinin birbirine göreli hızı, c ışık hızı (300 000 km/s) olarak kabul edilirse bu gözlemcilerin uzaklık, zaman ve kütle ölçüleri şu ünlü çarpanla birbirine bağlıdır:

$$F = \frac{1}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}}.$$

v sıfır veya ihmal edilebilir olduğu zaman F = 1'dir ve tekrar klasik mekaniğe dönülmüş olur. Fakat v hızı c ışık hızına yaklaşırsa, F sonsuza yaklaşır. Işığın hızı bir *sınır hızdır*: bir cismin kütlesi hızıyle artar ve v, c'ye yaklaştığında sonsuza gider. Hızlar hiç bir zaman, basit bir şekilde toplanamaz; v_1 ve v_2 hızlarının bileşkesi:

$$V = \frac{v_1 + v_2}{1 + \frac{v_1 v_2}{c^2}}.$$

'dir. 10 km/s ve 5 km/s, önemli bir hata olmadan, 15 km/s'lik bir hız verirse, buna karşılık 200 000 km/s ve 100 000 km/s sadece V = 245 000 km/s'lik bir hıza varır.

Bağıl zaman'ın getirdiği yenilik «Langevin'in yolcusu»nda ortaya çıkar. Uzay yolculuğundan tekrar dünyaya dönen bir kozmonot hemcinslerinden daha az yaşlanmıştır: zamanda «en kestirmeden gitmek» kabildir. Mezon bunun ispatını verir: mezonun kendi hayatı pek kısadır, fakat çok büyük bir hızla hareket ederse bize oranla hayatının süresi yüz katına çıkabilir. Bağıllık kanunları arasında hiç biri, *kütle ile enerji arasında eşdeğerlilik kanunu* kadar verimli değildir. Her enerjinin bir kütlesi vardır, madde de enerjinin bir şeklinden ibarettir; ışınım ile madde elde etmenin yolunu biliyoruz. Tersine, ortadan yok olan her kütle, ışınan enerjiyi açığa çıkarır. Kimyada ağır atomlar hidrojenden başlıyarak biraz kütle kaybıyle varlıkların belli eder. Yıldızların ışınımı bu şekilde açıklanır. Her maddenin çekirdeğinde şaşılacak kadar çok yedek enerji bulunur. W = mc^2 bağıntısı çekirdek tepkimelerinin özetini düzenler. Genel bağıllık 1912'-

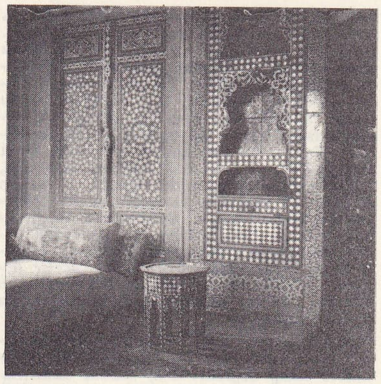

Bağdat köşkü iç süslemeleri

Bağdat köşkü

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

den 1917'ye kadar, fizik kanunlarına, referans sistemine bağlı olmayan bir şekil verdi. Böylelikle, o tarihe kadar ancak aktarma hareketlerini göz önüne alan sınırlı bağıllığı genelleştirmiş oldu. Eşyanın *ağırlık* kütlesi *eylemsiz* kütlesine eşit olduğundan bu husus mümkündür; bağıllık, çekimi de eylemsizlikten sayar. Einstein'ın çekimi genellikle Newton'un sonuçlarını tekrarlar, fakat gezegenlerin günberi noktalarının ilerlemesi, ışığın yerçekimi etkisiyle sapması ve çekim alanlarında saatlerin yavaşlaması gibi Newton'un düşünceleriyle Eeinstein'ın düşünceleri arasında bir ayrılığın baş gösterdiği nadir durumlarda doğru olan Einstein yasasıyle hesap edilebilmektedir. *Beyaz cüceler* denilen yıldızların ışığıyle gerçeklenen son tahmin 1960'ta, bir dünya laboratuvarında kontrol edilmiştir.

Yıldızlarla dolu uzay, Eukleides geometrisinin onda gördüğü ve alışık olduğumuz özelliklere sahip değildir; uzay madde adacıklarının yakınında iç bükeylidir ve onda doğru çizgi yoktur. Nihayet bağıllık bizim tüm evren için denge halinde bulunmayan teorik modeller düşünmemize yol açar. Olacağı önceden doğru olarak bilen gökadaların, algılarımızın imkân verdiği kadarıyle, kaçar gibi görünmeleri bu tahmini destekler. (Uzayın genişlemesi). [LM]

BAĞIM veya **BAĞIN** i. *Yeni.* Bir şeyin veya bir kimsenin gücü ve etkisi altında bulunma hali. *Esk.* Tabiiyet.

— Mat. *Bir bölgenin bağımı*, basit çevrelerle sınırlanan bazı düzlem bölgelerinin niteliği. ‖ *Basit bağımlı düzlem bölge*, basit kapalı bir çevrenin içinde bulunan düzlem bölge.

◆ **Bağımlama** i. Bağımlı kılma.

— Leng. Bir cümleciğin diğer bir cümleye bağımlı olması. (Msl. «Bana öyle geliyor ki anladınız.») Cümleleri, aralarındaki bağıntıyı belirtmeden, yan yana dizmek demek olan *bağımsızlama* da bunun karşıtıdır. (Msl. «Anladınız sanırım.»)

◆ **Bağımlaşma** veya **bağımlaşım** i. Karşılıklı bağlı olma, karşılıklı bağımlılık. *Esk.* Tabiiyet-i mütekabile.

— Fels. Çeşitli tabiat olayları arasındaki organik bağ: *Neden ve sonuç, evrensel bağımlaşmanın anlarından başka bir şey değildir* (H. Lefebre). [Bk. KARŞILIKLI ETKİ.]

— Huk. Devletler hukukunda, devletler arasındaki ilişkileri tanımlayan karşılıklı bağlılıklar. ‖ Ortak çıkarları olan devletler arasında, yerleşmiş bağları belirtmek amacıyle konmuş siyasî formül. (LM)

BAĞIMLI sıf. *Yeni.* Etki altında bulunan, maddî veya manevî bağımlılık halinde olan. *Esk.* Tabi. ‖ Herhangi bir sınıfın (veya parti veya eğilimin) ideolojisini savunarak siyasî ve sosyal kavgalara katılan: *Bağımlı edebiyat. Bağımlı bir yazar. Bağımlı düşünce.*

— Gram. *Ana cümlenin bağımlı cümlecikleri*, o cümleye bağımlı olanlar. (Genellikle *ana cümleye bağlı cümlecikler* denir.)

— Mat. Bir düzlem parçasında herhangi iki noktayı bu parça dışına çıkılmadan birleştiren bir yol çizilebilirse bu düzlem parçası bağımlıdır: *Kesişen iki daire bağımlıdır; birbiri dışında iki daire bağımlı değildir.* (BİR BAĞIMLI da denir.) ‖ *Teşm. yol.* Topolojide bir cümle, bu cümledeki herhangi iki nokta incelenen bütüne ait açık alt cümleler zinciriyle bağlanabiliyorsa ve birbirini izleyen baklacıkların ortak noktaları varsa bağımlıdır. ‖ Herhangi iki noktasını birleştiren sürekli bir çizgiyi tamamen içinde bulunduran bir yüzey için kullanılır: *Bağımlı yüzey.* ‖ *Bağımlı bölge*, düzlemin, herhangi iki noktasını birleştiren bir yolunun tamamen içinde kaldığı bölgesi. ‖ *Basit bağımlı bölge*, basit bir kapalı çevreyle sınırlandırılmış düzlem bölge. ‖ *Çift bağımlı bölge*, biri diğerini çevreleyen basit iki kapalı çevrenin arasında kalan düzlem bölge. ‖ *Çok bağımlı bölge*, basit bir kapalı çevrenin içindeki basit kapalı ayrık çevrelerin, aralarındaki düzlem bölge. (p birinci çevrenin içindeki basit ayrık çevrelerin sayısı ise, bölgenin bağımlılık sayısı $p+1$'dir).

◆**İ.** Mat. x, y, z bir noktanın, ξ, η, ζ bir doğrunun homogen denklemleri olmak üzere ξ, η, ζ ve x, y, z arasındaki homogen bir denklem. (x, y, z'li denklemin derecesi *bağımlılık derecesini*, ξ, η, ζ lı denklemin derecesi ise *bağımlılık sınıfını* verir.)

— ANSİKL. Mat. Kapalı bir yüzey durumunda bir yarık veya küçük bir delik ile bir kenar elde edilmesine çalışılır. Her kesik bir makas darbesi gibi iki yeni kenar verir. Kesiğin, zorunluluk ile yolunun başlarında bir noktada durması halinde bir kenardan diğerine gitmesi gerekir.

Bir yüzeyi bölmeden, bir kesik çizemediğimiz zaman yüzey *basit bağımlı*, aksi halde *çok bağımlıdır*.

Kürenin, bir düzlemin ve bir çemberin yüzeyi basit bağımlıdır; tor (silindirik halka) bölünmeden iki kesik haline getirilebilir. A, B, C gibi 3 delikle delinmiş bir çember de en fazla Aa, Bb, Cc kesikleri olabilir. Bağımlı yüzeylerin tatbikatı, Riemann yüzeylerinde, cebrik fonksiyonların teorisinde ve bunların integrallerindedir.

◆ **Bağımlılık** i. Bağımlı olma durumu.

— Mat. *Çizgisel bağımlılık*, $F = 0$ bağıntısıyle bağlı bir vektör sisteminin niteliği; burada F bu vektörlerin bütün katsayılarının sıfır olmadığı bir çizgisel formdur. (LM)

BAĞIMSIZ sıf. (kural dışı). *Yeni.* Bir şeye veya kimseye bağlı olmayan, hür. *Esk.* Müstakil: *O büyük vatan mutlaka doğacaktı, bütün bağımsız Türk ülkelerini kendi bayrağı altında toplayacak* (Ş. S. Aydemir). ‖ Hiç bir baskıya gelemeyen, dilediği gibi düşünen ve davranan: *Bağımsız bir zekâ.* ‖ Resmî kayıtlara, akademi kurallarına uymak istemeyen: *Bağımsız ressam, heykelci.* ‖ Herhangi bir şeyle ilişiği, bağıntısı olmayan: *Bağımsız olaylar.* ‖ *Bağımsız yurtluk*, soylu yurtluklar gibi hür olan yurtluk.

— Fonet. *Bağımsız değişim*, şartlı değişime karşıt olarak bir fonemin, yanında bulunan fonemin etkisinde kalmaksızın, fonetik bakımdan değişimi.

— Hıristiyanlık. Başpiskoposluk şehrinde çalışan ortodoks piskoposlara veya kendilerinden başka hiç bir yere bağlı olmadıklarını ileri süren kiliselere verilen ad. ‖ Daha genel olarak, evrensel kilise geleneğine bağlı kalmakla beraber, ona tek bir önder tanımayı reddeden bütün kiliseler için kullanılır. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bağımsızlar*, XVI. ve XVII. yy.da önem kazanan dinî ve siyasî bir ingiliz mezhebi. Bk. ANSİKL.

— Huk. Başka bir topluluğun otoritesine boyun eğmeyen topluluğun durumu. (Bir devletin gerçekten bağımsız olabilmesi için iç ve dışta egemen olması gereklidir. Devletler hukuku, bugün bağımsız devletleri, birçok alanda milletlerüstü organların otoritesine boyun eğdirmek yönelimindedir.)

— Kim. *Bağımsız bileşenler.* Bk. BİLEŞEN.

— Leng. *Bağımsız cümle*, ne başka bir cümle ile bağımlı olan, ne de başka bir cümlenin, kendisiyle bağımlı bulunduğu cümle.

— Mat. Bütün katsayıların (sıfır olduğu trivial hal hariç) çizgisel homogen hiç bir bağıntıyle bağlı olmayan bir vektör ailesi için kullanılır. (SERBEST de denir.) ‖ Böyle bir aile meydana getiren vektörler için kullanılır: *n boyutlu bir uzayda, bağımsız bir ailede en fazla n vektör bulunur.*

— Siyaset. Hiç bir siyasî partiye veya parlamento grubuna mensup olmayan milletvekili. *Esk.* Müstakil: *Bağımsızlardan biri söze karıştı: Canım aranızda ne alıp ne veriyorsunuz?* (F. R. Atay). ‖ *Bağımsızlar* veya *Bağımsız cumhuriyetçiler*, Fransa'da ılımlı cumhuriyetçilerin sağ kanadını meydana getiren çeşitli meclis gruplarına verilen ad. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Hıristiyanlık. *Bağımsız kiliseler* 1584'ten itibaren İstanbul patrikliğinden birbiri ardına koparak önce patriklikler (Kudüs, Antakya, İskenderiye, İstanbul), sonra milletler çerçevesinde (Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan) ortaya çıktı. XX. yy. ortasında on dokuz bağımsız kilise vardır. ‖ Koyu Calvin'ci olan *bağımsızlar*, her hıristiyan topluluğunun bağımsız bir bütün olduğunu ileri sürüyorlardı. XVI. yy.ın sonundan itibaren, Robert Browne'ın etkisinde İngiltere'de oldukça büyük önem kazandılar. Sayılarının az olmasına ve kovuşturmalara rağmen püriten hareketinin en dinamik unsurunu teşkil ettiler. 1649 ihtilâlinde önemli rol oynadılar ve Cromwell'in kişiliğinde başarıya ulaştılar. Restorasyon devrinde gerileyen akım, XVIII. yy.da yeniden canlandı ama aynı yüzyıl içinde «bağımsızlar» sözü ortadan kalkarak bunun yerini congregationalist'ler aldı.

— Siyaset. Fransa'da önceleri sadece «bağımsızlar» diye tanınan (1910-1924 ve 1932-1936) meclis üyeleri, 1936'dan 1940'a kadar ve 1946'dan sonra ise «bağımsız cumhuriyetçiler» olarak isimlendirildiler. 27 Eylül 1948'de, kanton seçimlerinden önce güçlerini birleştirmenin gereğini duyarak Bağımsız Cumhuriyetçiler Millî merkezini kurdular (18 aralık 1948'de hazırlanan ve 6 ocak 1949'da resmî makamlara verilen tüzükler). 1951 Milletvekili seçimlerinde bağımsızlar ve köylüler ortak liste yaptılar ve Merkez, 1952 eylülünde Bağımsızlar ve Köylüler Millî merkezi ismini aldı.

◆ **Bağımsızlaştırma** i. Bir sömürge halkının sömürülmesine son verme. (LM)

Bağımsızlığı (BELÇİKA—) [*Indépendance Belge*], Brüksel'de 1831'de, *l'Indépendant* adıyle kurulan Belçika gazetesi. Liberalizmin organı olarak, Léon Bérardi (1856) ve oğlu Gaston (1884-1897) yönetiminde büyük bir önem kazandı. (L)

BAĞIMSIZLIK i. Bağımlılık, zorunluk yokluğu; bağımsız kimsenin durumu. ‖ [Millet için] Siyasî istiklâl; [fert için] şahsî hürriyet; [zihin için] yargılama hürriyeti: *İnsan her konuda bir bağımsızlıkla karar almalıdır.* ‖ Hiç bir baskıya gelemeyen kimsenin karakteri: *Bağımsızlık göstermek.*

— Hıristiyanlık. Patrikliğe bağlı olmayan ortodoks başpiskoposlarının makamı.

— Modern mant. Belitlerin (aksiyomların), birbirinden çıkarsanamadığı bir sistemin özelliği. (Mantık-ötesi bir kavramdır.)

— Nükl. *Yük bağımsızlığı*, karşılıklı etki halindeki parçacıkların taşıdığı elektrik yüklerinden bağımsız olarak ortaya çıkan çekirdek kuvvetlerinin (veya kuvvetli karşılıklı etkilerin) özelliği. (Bk. ANSİKL.)

— Tar. *Bağımsızlık günü* (ing. *independence day*), Amerika'nın bağımsızlığının ilân edildiği (1776) 4 temmuz gününde A.B.D.'de kutlanan bayram.

— ANSİKL. Nükl. *Yük bağımsızlığı*, ilk önce atom çekirdeklerinin incelenmesinde ortaya konmuştur. Bu çekirdeklerde, bir proton (elektrik yükü +1) ile bir nötronun (elektrik yükü 0) uğradığı etkiler birbiriyle karşılaştırılabilir. Bu durumda, bir proton veya bir nötrona etki yapan çekirdek yüklerinin eşit olduğu ve toplam kuvvetlerin ancak elektrik yükünün etkileriyle fark ettiği gözlemlenir.

Yük bağımsızlığının doğurduğu bütün olayları kapsayan teorik bir şemayı Heisenberg'in izotopik spin* teorisi vermiştir. Bu teoride protonla nötron aynı bir parçacığın, yani nükleonun, iki şekli olarak ele alınmıştır. Karşılıklı etkileri kuvvetli olan bütün parçacıklarda: hadronlarda, bu özellik görülür. Meselâ Σ^+, Σ^0, Σ^- hiperonları bir izotopik spin «üçlüsü», nötronla proton ise bir izotopik spin «ikili»si meydana getirir. (LM)

Bağımsızlık bildirisi (AMERİKAN —). Amerika'ya ilk yerleşmiş olanlardan birçoğunun uzun süredir özlediği bağımsızlık ilânı, ocak 1776'da toplanan kongredeki Radikaller tarafından resmen istendi. Ama Pennsylvania ve New York eyaletleri tarafından ileri sürülen itirazlar, ilânı aylarca geciktirdi. Bildirinin metnini Thomas Jefferson, John Adams ve Benjamin Franklin'in yönetimi altındaki bir kurul hazırladı. Kongre üyeleri tarafından imzalanan belge, 4 temmuz 1776 tarihlidir. Bildiride, ingiliz sömürge siyaseti mahkûm edilmekte ve Amerikan ihtilâliyle A.B.D.'nin kuruluşunun hakkı olduğu savunulmaktadır. (L)

Bağımsızlık savaşı (AMERİKAN—), Kuzey Amerika'daki on üç ingiliz kolonisini, nisan 1775'ten kasım 1782'ye kadar ana vatanla savaş haline sokan ve dış destekler sayesinde, bağımsız «Birleşik devletler»in kuruluşuna yol açan silâhlı çatışma (Bk. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ). 1774'te Philadelphia'da toplanan kongrede, menfaat ayrılıkları ve bölgecilik eğilimlerine rağmen, İngilizlerin adalet duygusuna müracaat edilerek çeşitli şikâyetler ileri sürüldü. Aynı zamanda hem İngilizlere, hem de kongrede fiilen kurulmuş olan hükûmetin ihtilâlci prensiplerini kabul etmeyenlere karşı boykot ilân edildi. Milislerle İngilizler arasındaki Lexington çarpışmasının (19 nisan 1773) ardından 1775'te yapılan ikinci bir kongre, savunma siyaseti güttü, ama giriştiği siyasî

ve idarî işler Londra'yı, ekonomik savaş ilân etmeğe ve karşısındakilere süratle baş eğdirmek çarelerini araştırmağa sürükledi. Bunun üzerine, Virginia ingiliz valisini kovdu ve Ethan Allen Ticonderoga'yı zaptetti (19 mayıs 1775). 15 Haziranda, Washington başkumandan oldu ve Boston'u kuşatarak ele geçirdi (mart 1776). Ne var ki, kuvvetler dengesi Amerikalılar lehinde değildi. Savaşa alışkın ingiliz birliklerine karşı, «âsiler», silâh ve cephane bakımından zayıf, derme çatma bir milis çıkarabiliyorlardı. Fransa'da, Franklin'in önayak olmasıyle, aralarında La Fayette'in de bulunduğu birçok gönüllü toplandı. Bunlar başlangıçta, Amerikalılar tarafından soğuk karşılandılar. Bu arada İngiliz kuvvetleri ilerlemiş; New York ve Philadelphia'yı ele geçirmişti. Bu kuvvetler ancak Saratoga'da durduruldu (17 ekim 1777). Bu, Fransa ile «Âsiler» arasında resmî bir ittifaka yol açtı (9 şubat 1778). Coşkunluk ve heyecan, entrikalar içinde yüzen Amerika'dan, Fransa'ya geçmişti. Bu ülkede, İngiltere'ye karşı kuvvetli bir donanma göndermeyi düşünenler vardı. 18 Haziranda, İngilizler Philadelphia'yı boşalttılar. İspanya ile Fransa arasındaki Aranjuez anlaşması, İspanyanın (pahalı ve sınırlı) desteğini sağladı (1779). 1780'de, Rochambeau kontu 6 000 fransız gönüllüsüyle karaya çıktı. Tarafsızlar (Catherine II, Birleşik eyaletler) iç yakınlığı gösteriyorlardı. Fransız donanması Atlantiğe hâkim olmak üzereydi (Grasse kontu). Hain general Benedict Arnold'un da desteklediği Clinton ve Cornwallis kuvvetlerinin saldırıları arasında sıkışıp kalan Amerikalılar, Washington ile Rochambeau'nun ortak gayretleriyle, karşı saldırıya geçebildiler. Cornwallis, Yorktown'da teslim oldu (19 ekim 1781). Bunun üzerine, Amerika ile müttefikleri arasında menfaat aykırılıkları baş gösterdi, Fransa'ya karşı Jay'ın körüklediği ve için için etkisini yapan tedirginlik, ittifak şartlarına ve Vergennes'in dileğine rağmen Amerikalıların İngilizlerle ayrı olarak görüşme yapmasına yol açtı (1782). Versailles antlaşması (1783) Birleşik devletlerin bağımsızlığını onayladı. (L)

Bağımsızlık savaşı (FİN—), 27 ocak 1918'de, yeni kurulmuş Finlandiya cumhuriyetinde bir bolşevik ihtilâli patlak verdi. Rus garnizonlarının desteklediği kızıl muhafızlar tedhiş hareketlerine giriştiler. Fin silâhlı kuvvetlerine kumanda eden general Mannerheim, bu garnizonları, gafil avlayarak silâhtan tecrit etti. Fin kuvvetleri 5 nisanda Tampere'de kızılları yenilgiye uğrattı, daha sonra Rautu'da sovyet takviyelerinin yolunu kesti. 13 Nisanda, von der Goltz yönetimindeki bir alman seferî kuvveti, Helsinki'yi kurtardı. Viipuri'nin Finler tarafından zaptı (29 nisan) ülkenin tüm olarak kurtuluşunu sağladı. (L)

Bağımsızlık savaşı (YUNAN—), Yunanlıların türk hâkimiyetine karşı ayaklanmasıyle patlak veren, Avrupa'nın müdahalesiyle sona eren ve Babıâli'yi Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda bırakan savaş (1821-1832). [L]

BAĞIN i. Bk. BAĞIM.

BAĞIN i. (*bağ*'dan). Hendek veya temel çukuru açıldığında iki yanındaki toprakları tutma işi. ‖ Tamir esnasında pencere, kapı v.b. yan duvarlarının yıkılmasını önlemek için iki duvar arasına dikey uzatılarak yatay olarak sıkıştırılan ağaçtan dayak. (BAĞIM da denir.) [M]

BAĞINTI i. *Yeni.* Bir nesneyi başka bir nesne ile uyarlı kılan bağ: *Bu geniş dağınıklık, gerçi artık aralarında hiçbir bağıntı olmayan çürük ve gevşemiş ülkeler...* (Ş. S. Aydemir). ‖ İş, dostluk bağları. ‖ Düzgün kara yolu veya deniz yolu bağlantıları.

— Biyol. Aynı ortamdaki canlıların ve aynı canlıdaki değişik unsurların birbiri üzerindeki etkilerinin tümü. (Bk. ANSİKL.)

— Dil bil. Bir cümlede kelimelerin birbirleriyle olan ilişkileri: *Sıfatın isimle bağıntısı.* ‖ *Bağıntı terimleri,* bağlama kelimeleri.

— Fels. Her bilinç, zorunlu olarak, birçok düşünce veya nesne arasında *bağıntı kurmaktır*: yılan, hareketsiz bir nesnenin bilincine varmaz. Her türlü bilgi, bir nesne ile başka bir nesne arasında, bir duyum ile başka bir duyum arasında bağıntı kurmaya dayanır. Bundan ötürü Aristoteles bağıntıyı bir zihin kategorisi olarak kabul eder. Bağıntı, Kant'ta da ancak bir kategori, nedensellik ve karşılıklı etki kategorisi olmakla beraber, zihnin temel kategorisidir; çünkü her düşünce bir sentezdir.

— Fişekçilik. *Bağıntı kuralı,* Vieille'in nitroselüloz barutunun kararlılığı ile ilgili kuralı: 110°C'de bir saat dayanan barut, 75°C'de bir gün; 40°C'de bir ay dayanır.

— Fizyol. *Bağıntı fonksiyonları,* canlı varlığın dış ortamla ilişkilerini sağlayan fonksiyonların tümü: hareket, duyu, ses v.b.

— Mat. İki veya daha çok büyüklüğün beraberce yerine getirdiği şart: Uzayda bir doğrunun α, β ve γ doğrultu kosinüsleri $\alpha^2 + \beta^2 + \gamma^2 = 1$ bağıntısını sağlar. (E_1, E_2 .... E_n gibi n cümle verildiğinde, cümlelerin her birinden alınan n elemanlı bazı çokluklar [mültipleler] için gerçekleşen özellik). ‖ İki veya daha çok matematik varlık arasında kurulan bağ: *Bir cümlenin elemanlarının tümü, bu cümleye ait olma bağıntısı ile bağlıdır.* ‖ *İkili bağıntı,* iki E_1, E_2 cümlesi için, E_1 cümlesinden bir eleman ve E_2 cümlesinden bir eleman alınarak meydana gelen birtakım (x, y) çiftleri tarafından gerçeklenen özellik; daha çok, aynı bir cümle içinde alınan eleman çiftleri tarafından gerçeklenen özellik. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Üçlü bağıntı,* birbiriyle de çakışabilen üç E_1, E_2, E_3 cümlesi verildiğinde, her birinden birer eleman almakla meydana getirilen birtakım (x, y, z) üçlüleri tarafından gerçeklenen özellik.

— ANSİKL. Biyol. Bir canlının organları, dokuları, hücreleri, yaşadığı sürece birçok sayıda uyarıma karşı tepki yapma özelliğini gösterir. Bu düzenleyici özellik, organlar ve dokular meydana gelirken canlının oluşumunda önemli bir rol oynar. Daha sonra, organizmanın önemsiz hayat değişikliklerine en iyi şekilde uymasını veya bir dış etkenle bozulan fizyolojik dengeyi anî olarak tekrar bulmasını sağlar. Bağıntı örnekleri pek çoktur: kemiklerin biçimi ve büyüklüğü basınçlara göre belirlenir; basınç ve çekip germe bağdokusunu da etkiler; bir böbreğin çıkarılması, öteki böbreğin iki kat çalışmasına yol açar v.b. Hormonlar, organlar arasındaki karşılıklı bağıntıda önemli bir rol oynar. Onun için organların birbiriyle ilintisini sağlayan hormonlara «kimyevî haberciler» de denir. Hormonlar organ veya dokuların çalışma ve beslenmesini düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda bazısı, öteki içsalgı bezlerini de etkileyerek salgı salma etkinliklerini uyarır. Bir yaşama tarzında özelleşmiş bulunan her canlı varlığın organları da aynı yaşama tarzına uygun hale gelirler. Bazı bağıntılar, zorunlu ödünleyici nitelikler gibi görünür: zürafanın uzun boynu ön ayaklarının kusurunu düzeltir; filin ağır başı, kafatasında hava boşlukları bu ağırlığı hafifletmekle beraber kalın ve kısa bir boynu gerektirir. Organlar arasında bulunan ve vücudun ahengini sağlayan karşılıklı bağıntı, Cuvier'ye «organlaşma kanunları»nı buldurdu. Bu bağıntılar sayesinde Cuvier, elindeki birkaç kemiği bulunan, yakın zamana ait bazı fosillerin yapısını oldukça doğru bir şekilde tekrar kurabildi. Soyu tükenmiş bulunan bu yaratıkların bugünkü akrabalarına benzer yapıda olduklarını haklı olarak ileri sürmüştü.

— Mat. x, E cümlesinin bir elemanını, y de F cümlesinin bir elemanını göstermek üzere E ve F cümleleri arasındaki bir β *ikili bağıntısı* $x \beta y$ şeklinde gösterilir. Bu bağıntı $E \times F$ kartezyen çarpımı içinde, β bağıntısını gerçekleyen (x, y) çiftleriyle meydana getirilen bir alt cümle belirler. Bu alt cümleye «β'nın grafı» adı verilir. Eger F cümlesi E ile çakışırsa, β'nın grafı E^2'nin bir alt cümlesidir. Aynı şekilde E_1, E_2, E_3 cümleleri içinde üçlü bir bağıntı, $E_1 \times E_2 \times E_3$ çarpımının bazı üçlüleri tarafından gerçeklenir: bu üçlüler verilen bağıntının grafını meydana getirir. İkili bir bağıntının son derece değişik özellikleri bulunabilir; aynı bir cümlenin elemanları arasında bir bağıntı söz konusu olursa, yansıma*, geçişlilik*, simetri*, antisimetri* özellikleriyle karşılaşılır. Herkesçe en çok kullanılan bağıntılar denklik* ve sıra* bağıntı'larıdır.

—Modern. mant. İki kanıtlı, önermeli fonksiyon. Meselâ, *eşitlik* (=), *fark* (≠), *eşdeğerlilik* (≡) v.b. ‖ *Bağıntılar hesabı.* Bağıntılar kuramının bir bölümü. Bu bölüm, verilmiş bağıntılardan başka bağıntıları kurmağa yarayan fonksiyonları yöneten kanunları meydana getirir. ‖ *Bağıntılar kuramı.* Modern mantığın temel bölümü. Bağıntılar hesabını, çeşitli bağıntı tiplerinin incelenmesiyle bunların genel özelliklerinin incelenmesini içine alır. (Özellikle eşdeğerlilik bağıntıları ile sıra bağıntılarını inceler.)

— Müz. Akortların bağlanmasında, her iki akorttaki aralıkların oranı. (*Aykırı bağıntı* denen kimi bağıntılar kulakta kötü bir tesir bırakır, bunu göz önünde tutarak bağıntı kurulurken dikkatli davranmak gerekir. Aykırı bağıntılar arasında en çok kullanılan, sansibl üst kısımda bulunduğu zaman 5.den 4. dereceye inişteki triton'dur.)

— Petr. Aynı havzada veya aynı yapı üstünde açılmış birçok kuyudan alınan fizikî ölçülerin diyagramlarında meydana çıkan ortak özellik.

— Res. *Ton bağıntısı,* en belirli rengi resmin çeşitli kısımlarında kullanarak ahenk sağlama.

◆ **Bağıntıcılık** i. Fels. Bilginin değerini ve gerçekliğini birbirine göre, bağıntılı olarak ölçen felsefe kolu.

◆ **Bağıntılı** sıf. Başka bir şeyle bağıntısı olan, onu ilgilendiren: *Tarihle bağıntılı incelemeler.* ‖ Bir şeye, zorunlu olarak çok sıkı sıkıya bağlı olan: *Baba fikri oğul fikri ile bağıntılıdır.* ‖ Mutlak olmayan, başka bir şeyle bağıntılı olan, olumsal: *Her büyüklük, her iktidar, her kuvvet bağıntılıdır.* (Montesquieu). ‖ *Teşm. yol.* Sınırlı, kusurlu, yaklaşık olan.

— Fels. Sınırlı: göreli veya kısmî bilgi (MUTLAK kavramının karşıtı). ‖ Öznenin bir durumuna bağlı olan; öznel.

— Foto. *Bağıntılı açıklık,* yararlı açıklığın odak uzaklığına oranı. (Merceğin sapıncı bu sayı ile çabuk artar. Bu oranın yarısına bazen *açıklık orantısı* denir.)

— Müz. İki gam veya iki tonalite arasındaki dengesizliği anlatmak için kullanılır. Ancak bu gamların birinin majör, ötekinin minör ve ses aralıklarının bir üçlü minör olması gerekir. (Bu durumda majör gamın ana sesi minör gamın ortancası, minör gamın ana sesi ise majör gamın dominant üstü olur; «çekici» işini gördüğü için değişikliğe uğrayan minör gamın 7. derecesi dışında iki gamın dereceleri birbirine eşittir.)

◆ **Bağıntılık** i. Fels. Bağıntı yoluyle başka bir şeye bağlı bulunma hali. *Esk.* İzafiyet. (LM)

BAĞIR i. (esk. türk. *bağır,* karaciğer'den). Göğüs, sine: *Büyükana bağrını yumruklayarak: — Sıra benimdi amma ecel yavrumu aldı* (H. R. Gürpınar). *İhtiyar elini bağrına soktu.* ‖ Kalp, yürek. ‖ [Dağ ve ok yayı için] Orta kısım. ‖ — *Mec.* İç: *Arzın bağrında bin yol açılmış* (C. S. Tarancı). *Size Anadolu'nun bağrından türk yavruları göndereceğiz* (F. R. Atay). ‖ Orta, derinlik: *Onu, yaralı eşeğiyle şehrin kenarından gecenin bağrına dalan tozlu yollara âdeta zorla iteledik* (Ş. S. Aydemir).

— ÇEŞ. DEY. *Bağrı göçük,* zayıf. ‖ *Bağrı kara,* kahır görmüş, kederli, yaslı. ‖ *Bağrı kül olmak,* içi yanmak, dertlenmek: *Şu bağrım kül oldu hep yana yana / Onu söndürmeğe sel gerek bana* (Karacaoğlan). ‖ *Bağrı taş,* tevekkül içinde: *Derviş bağrı taş gerek / Koyundan yavaş gerek* (Yunus Emre). ‖ *Bağrı yanık,* çok eziyet çekmiş, dertli: *Bağrı yanık Dersaadet'in göklerine bu yangın kızıllığı ne kadar alışıktır* (A. H. Müftüoğlu). *Size yüzlerce adam mevlid okur benden iyi / Ama biçare kızın bağrı yanık anneciği* (M. Â. Ersoy). ‖ *Bağrı yanmak,* derin acı duymak. ‖ *Bağrına basmak,* sevgiyle, içtenlikle kucaklamak: *Seyyit Efe kızını bir daha bir daha bağrına basmış...* (Sabahattin Ali). Korumak, gözetmek: *Ben onu bağrıma bastım, kendi kızım gibi büyüteceğim* (R. N. Güntekin). Kabul etmek: *Boyun eğmez miydik, bağrımıza basmaz mıydık* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Bağrına işlemek,* tesir etmek, saplanmak: *Bir çöl fırtınası oluyor, yahut bağrımıza işleyen bir bıçak haline geliyordu* (Sabahattin Ali). ‖ *Bağrına taş basmak,* razı olmak, şikâyetsizce katlanmak: *Vah o genç kalbe ki canan yüzünden/Bağrına basmadık taş kalmamıştır* (F. N. Çamlıbel). ‖ *Bağrından kopmak,* içinden çıkmak, meydana gelmek. ‖ *Bağrını delmek* (*deşmek, ezmek*), müteessir etmek, üzmek: *Vurdukça bağrım deşerler/ Ben anınçin inilerim* (Pir Sultan Abdal). ‖ *Göğüs bağır açık,* üstü başı dağınık, perişan: *Karşında göğüs bağır açık ölgün yatıyor bak*

(Tevfik Fikret). ‖ —*Esk. Bağrı baş* (*başlı, dağ, dağlı, hun, kan, kara*), yüreği yaralı, dertli: *Yalnız o kalmış ortada âsi ve bağrı hun* (Yahya Kemal). ‖ *Bağrı katı*, merhametsiz, zalim. ‖ *Bağrı sarsılmak*, üzülmek: *Kara bağrı sarsıldı, düm yüreği oynadı* (Dede Korkut). ‖ *Bağrını hun etmek*, eziyet vermek, acı çektirmek.

— Anat. Vücut boşluğunda bulunan bağırsak ve ciğer gibi organların ortak adı. *Esk.* Ahşa.

— Esk. kıyf. *Bağır yeleği*, zırh altına giyilen köseleden yapılmış gömlek. Göğsü örtmek için giyilen kısa ve kolsuz yelek. (M)

BAĞIRGANKUŞLAR blş. çoğl. i. Ötücü kuş alttakımı. Ses gırtlağı hayli basit yapılı olduğu için ötme yetenekleri iyi gelişmemiştir (pitta'lar hariç). Ötücü kuşlara kıyasla bunlara *bağırgan* denir. Hemen hepsi Amerika'da yaşar (2 000 tür). [İlmî adı: *Clamatores*.] (L)

BAĞIRMAK geçz. f. (esk. türk. *bağır*, ciğer'den). Sesini yükseltmek, heyecan ve öfkesini yüksek sesle ifade etmek, haykırmak: *Ve o bağırdıkça bütün etraf onunla beraber nasıl çoşuyordu* (A.H. Tanpınar). *Tutun şunu! Diye bağırmağa ve arkasından koşmağa başladılar* (B. Felek). ‖ Azarlamak, çıkışmak: «*Vay bu ne edepsizlik! Defol evimden*» *diye bağırmağa başlamış, kız oralı değil* (K. Tahir). ‖ *Mec.* Kendini belli etmek: *Kitap masanın üstündeyim diye bağırıyor, sen hâlâ görmüyor musun?*

— ÇEŞ. DEY. *Bağıra bağıra* (veya *bağıra çağıra*), bağırarak, heyecanla, yüksek sesle, gürültü ederek: *Arabanın içinde kalkıp oynamak, memleket türkülerini bağıra bağıra söylemek hevesine düşerler* (H.R. Gürpınar). *Her zaman böyle bağıra çağıra mı çalışırlar? Buna dayanılır mı?* (R.N. Güntekin). ‖ *Bağırıp çağırmak*, yüksek sesle seslenmek; haykırmak: *Yan odalardan birindeki hasta kadın kriz geçirmişti. Aldanmıyorsunuz, hakikaten bağırıp çağırmıştı* (R.H. Karay). Azarlamak, kızmak: *Kendilerine Manisa'da at verileceğini resmen bildirdiği halde söz geçiremedi, Halit Paşanın bağırıp çağırması da hiçbir işe yaramadı* (K. Tahir). ‖ *Avazı çıktığı kadar bağırmak*. Bk. AVAZ. ‖ *Bangır bangır* (*bar bar, bas bas*) *bağırmak*, sürekli ve yüksek sesle haykırmak, kızmak: *Ne rezalettir bu! Olmaz, efendim, olmaz diye bar bar bağırıyormuş* (R.N. Güntekin).

◆ **Bağırış** i. Bağırma hali veya biçimi: *Acı bir bağırış*.

◆ **Bağrışmak** ortaklş. f. Hep beraber, karşılıklı bağırmak: *Silâh sesleri devam ediyor ve halk bağrışarak kaçışıyor* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Bağırış çığırış* veya *bağrışma çığrışma*, gürültü, telâş, şamata: *Hep birden içeriye daldılar. Ben de daldım. Odadan bir bağrışma, çığrışma oldu* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Bir ağızdan* veya *bir avaza bağrışmak*, kimsenin kimseyi dinlemeden konuşup haykırması: *Bir avaza bağrışan kadınlar*.

◆ **Bağırtı** i. Bağırma sesi, haykırış: «*Padişahım çok yaşa*» *bağırtısı caminin kubbesini güm güm gümletti* (K. Tahir).

◆ **Bağırtmak** ettrg. f. Birinin bağırmasına sebep olmak: *Galiba hakları da vardı, kiminle oynarsam canını yakar, bağırtırdım* (R.N. Güntekin). [M]

BAĞIRSAK i. Sindirim borusunun mideden sonra gelen, besinleri mideden alarak dışkıları vücuttan dışarı atan uzun, dar ve kıvrımlı kısmı: *Bu çeşmenin suyu bağırsaklara iyi imiş, gitmişken bir de bağırsaklarımızı faydalandıralım, dedik* (B. Felek). [Bk. ANSİKL.]

— DEY. *Bağırsak kazıntısı*, kalın bağırsak hastalıklarında çıkarılan sümüksü madde.

— Biyol. *Bağırsak bakterileri*, insan ve hayvan bağırsağında bulunan, sindirimi kolaylaştıran çeşitli bakteriler. ‖ *Bağırsak-bez katı*, blastodermde sindirim organlarının içderisini, sindirim salgı bezlerini ve akciğerleri meydana getiren iç kat. (Bk. İÇDERİ).

— Patol. *Bağırsak taşı*, insanda seyrek görülen bağırsak taşları otçul hayvanlarda, daha çok görülür. Genellikle karbonat ve fosfat tuzlarıyle karışık keçeleşmiş kıllardan meydana gelir.

— Tıp. *Bağırsak dikişi*, bağırsaktaki bir yarayı dikme işlemi. Bir bağırsak kıvrımını bir süre için veya kesin olarak karın çeperine ağzından bitiştirme. ‖ *Bağırsak düğümlenmesi ve bağırsak kanaması*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. ve Fizyol. *Bağırsak*, bir sindirim organıdır. Başlıca iki kısma ayrılır: ince bağırsak ve kalınbağırsak. İncebağırsak ortalama 7 metre uzunluğundadır, iki kısma ayrılır: nispeten hareketsiz olan parçasına onikiparmak bağırsağı (duodenum), hareketli olan parçasına incebağırsak* denir. Kalınbağırsak körbağırsak* ile başlar, çıkan kalınbağırsak, eninekalınbağırsak, inenkalınbağırsak halinde devam ederek sigmamsı kalınbağırsağa dönüşür ve gödenbağırsağı* ile son bulur.

Bağırsağın üst kısmı (onikiparmak bağırsağı ile incebağırsağın birinci kısmı) bağırsak özsuyu salgılar. Bağırsak özsuyundaki anterokinaz ve amilaz, pankreas özsuyu ile birleşerek sindirimi tamamlar. Besinler böylece çok küçük moleküllere parçalanarak bağırsak tümürlerine ve akkana geçer (emilme). [Bk. SİNDİRİM.]

— Patol. *Bağırsak* çeşitli hastalıklara tutulabilir; bunların bazıları bağırsağa mahsustur (anterit, dizanteri); bazıları da çeşitli hastalıklar sırasında ortaya çıkar (tifo, gastrit v.b.). Bağırsakta kabız, ishal, fıtık, tıkanma ve ur olabilir. Yassı ve yuvarlak solucanlar, amipler v.b. birçok asalak için de en elverişli konaklama yeridir. ‖ *Bağırsak düğümlenmesi*, bir bağırsak parçasının kendi üstüne kıvrılarak burulması. Kalınbağırsağın ortalarında ve incebağırsakta görülür. Acele cerrahî müdahaleyi gerektiren bu bozukluk, ya bağırsak eski durumuna getirilerek veya düğümlenen kısım kesilip çıkarılarak giderilir.

— Tıp. *Bağırsak kanaması*, bütün iç kanama belirtilerini gösterir. Birdenbire hastanın yüzü solar, nabzı hızlanır, başı dönmeye başlar; hattâ bazen hasta kendini kaybeder. Dışkı ile kan geldiği zaman hastalık iyice belirlenir. Bağırsak kanamaları tifo sırasında, onikiparmak bağırsağı ülserinde, bağırsak kanserinde, müzmin karaciğer hastalıklarında görülür. Tedavisi bütün ağır kanamalarda olduğu gibidir: yatakta dinlenme, perhiz, soğuk içecekler, karına buz torbası koyma, deri altına morfin, kan durdurucu ilâç şırıngası ve özellikle kan verme. Daimî kanamanın sebebi araştırılmalı ve tedavi ona göre yapılmalıdır. (LM)

BAĞIRSAKSIZLAR çoğl. i. Sindirim borusu olmayan yassısolucanlar takımı. (Denizde yaşayan bu takımın başlıca türü *convulata*'dır [Yassısolucanlar bölümünün türbelarlar sınıfından].) [L]

BAĞIRSAKSOLUCANI blş. i. İnsan bağırsağında asalak yaşayan iğsi solucan (ilmî adı: Ascaris lumbricoides). [Bk. ANSİKL.] ‖ Hayvanların sindirim borusunda yaşayan bütün şeritlere, iplik solucanlara ve karaciğer sülüklerine verilen genel ad.

— ANSİKL. *Bağırsaksolucanı*, süt beyazı, esnek, yuvarlak bir solucandır. Dişisi daha uzundur (15 - 25 sm). İnsan bağırsağında yaşayan bu asalağın bağırsaktaki sayısı değişiktir. Dışkı ile atılan yumurtalar suda veya toprakta uzun zaman yaşar. Yumurta, yiyeceklerle insan bağırsağına geçer. İçinde ileride ergin solucan haline gelecek bir embriyon vardır. Gelişme evreleri epeyce karışıktır: embriyon bir veya birçok değişim geçirir. Kurtçuğu ince bağırsağı deler, dolaşım yoluyle önce karaciğere, sonra solukborusuna gider, oradan yutak yoluyle bağırsağa döner, burada yerleşir ve erginleşir. (L)

BAĞIRTLAKÖRDEK blş. i. Ördek cinsinden, ufak boylu ördek türlerinin ortak adı. (İki türü yaygındır: *Yaz bağırtlak ördeği* (*Anas querquedula*); erkeğinin başı koyu kahverengi, kanatları kısmen gri-mavidir, geniş beyaz kaşları vardır. *Kış bağırtlak ördeği* (*Anas crecca*); Avrupa'nın en küçük ördeğidir. Erkeğinin başı kızılımsı kahverengidir. Başının iki yanında parlak yeşil şeritler bulunur.

— ANSİKL. Avc. *Bağırtlak ördeğe* yaklaşmak kolaydır; fakat uçuşu kesik ve düzensiz olduğu için vurmak zordur. (L)

BAĞIRTLAKKUŞU blş. i. Balçık renginde siyah benekli kuş (*Syrrhaptes paradoxus*). Kuyruğu ve kanatları ince uzundur. Ayakları üç parmaklı ve tüylüdür. Habeşistan'dan Moğolistan'a kadar isteplerde yaşar. Sürüler halinde göç eder, bazen Batı Avrupa'ya kadar gider. Tibet yaylalarında yaşayan başka bir türü de vardır. (L)

BAĞIŞ i. Bağışlamak eylemi. ‖ Bağışlanan şey. Bk. BAĞIŞLAMAK, HİBE, TEBERRU.

— DEY. *Bağışta bulunmak*, bir kurum veya şahsa yardım etmek amacıyle mal, para v.b. yi karşılıksız olarak vermek: *Kızılaya bağışta bulunmak*.

◆ **Bağışçı** i. Bağış yapan.

— ANSİKL. G. santl. Bir din kurumuna sunulan bir resmin içinde bağışçının kendisini de resmettirmesi âdeti pek eskidir. Bu resimlerde *bağışçı* çok zaman tablonun esasını meydana getiren sahnenin kenarında diz çökmüş olarak gösterilirdi. Meselâ papa Felix IV kendini Santi Cosma e Damiano kilisesinin mozayiklerine resmettirmişti (Roma, VI. yy.). Buna onun ardından gelenler de uydu ve Pelagius, Symmachus, Honorius, İoannes IV, Paulus I, Zacharias, Pascalis, Leo kendilerini Roma'nın çeşitli kiliselerinde resmettirdi (VI. - IX. yy. lar.). Piskopos Eufrasiasus için Parenzo'da Iustinianos ve Theodora için Ravenna'da, Beno de Rapiza ile karısı için de Roma'nın Sanctus Clemens kilisesinde aynı şey yapıldı. Bu âdet mücevherat (Venedik'teki *Pala d'Ora*'da Duka Faliero), minyatür (Madrid'deki *Speyer İncili*'nde germen imparatoru Heinrich III), vitray (Saint-Denis kilisesinde Sufer) veya heykel (Dijon'daki Champmol kilisesinin ana kapısında Atak Philippe) konusunda da geçerlidir. Ama en çok resim alanında, özellikle de Flandre'da J. Van Eyck'te (*Kutsal Kuzu* adındaki mihrap arkalığında Jodocus Vydts, Gent'te; *Madonna ve Şansölye Rolin* tablosunda, Louvre; *Madonna ve Rahip Van der Paele* adındaki tabloda rahip Van der Paele, Brugge), Van der Weyden'de (*İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi*, Louvain; *İsa'nın Doğumu*, Berlin), Van der Goes'ta (Üç Kanatlı Portinari tablosu, Floransa), Memling'te (*Meryem*, Louvre; *Üç Kanatlı Floreins* tablosu, Brugge; *Floreins Ailesi Meryem'in Ayakları dibinde*, Louvre; *Üç Kanatlı Moreel tablosu*, Brugge), Jean Bellegambe'da (*Çok kanatlı Teslis* tablosu, Douai) görünür. Bu konuda, Fransa'da N. Froment'ı (*Tanrının Musa'ya Göründüğü Çalı Alevleri ve Kral René*, Aix), Faquet'yi (*Etienne Chevalier*, Berlin), le Maître de Moulins'i (Moulins kilisesinin mihrap arkalığında Beaujeu ailesi, Villeneuve-lès-Avignon kilisesinin «pieta» sı, Louvre ve Nouans kilisesinin «pieta» sı); Almanya'da K. Witz'i (*Meryem* tablosu), Holbein'ı (*Belediye Başkanı Meyer ve Karısı*, Darmstadt), İtalya'da (*Meryem ve Danışmanlar*, Barcelona) si), Filippino Lippi'yi (*Meryem Ana'nın Görünmesi*, Floransa), Tiziano'yu (*Pesaro Meryemi*, Venedik), Veronese'yi (*Kutsal Aile*, Louvre); İspanya'da L. Dalmau'yu da (*Meryem ve Danışmanlar*, Barcelona) özellikle anmak gerekir. Daha sonraları bu âdetin, geçerliğini kaybettiği görüldü. Montmorency ailesini dua ederken gösteren Ecouen veya Montmorency vitrayları ve Paris şehrinin belediye görevlileri tarafından sunulmuş olan tabloları, özellikle de Largilli-

John Adams
Bağımsızlık bildirisini imzalayanlardan biri ve ikinci A.B.D. başkanı

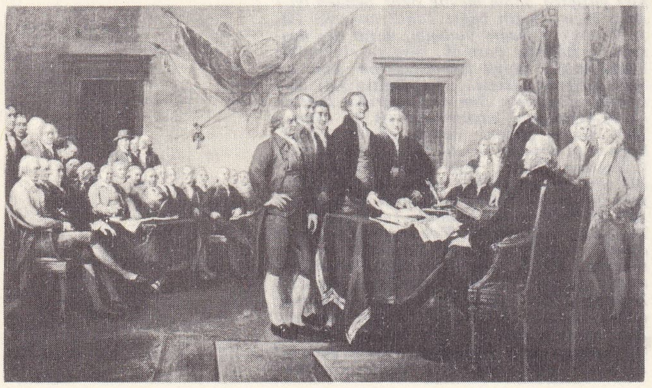

Amerikan Bağımsızlık bildirisinin imzalanması (1776); J. Trumbull tarafından (rotonde du Capitole, Washington)

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

ere'in *Adak*'ı bu tür eserlerin en belli başlılarıdır. (LM)

BAĞIŞIK sıf. [kural dışı]. *Yeni.* Herhangi bir sorumluluğun dışında kalan. *Esk.* Muaf. — Tıp. Çeşitli hastalıklara karşı organizmaşı aşı ve başka tedbirlerle hazırlıklı, dayanıklı olan.

◆ **Bağışıklamak** geçşl. f. Bağışık hale getirmek, muaf tutmak, muafiyet vermek.

◆ **Bağışıklık** i. Bağışık olma hali. *Esk.* Muafiyet. ‖ *Bağışıklık kazanmak,* bazı tesirlere karşı dayanıklı hale gelmek. *Esk.* Muafiyet kesb etmek.

— Patol. Bazı bireylerin ve bazı türlerin belirli bir zehire veya hastalık mikrobuna karşı marazî tepki göstermeme niteliği. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bağışıklık doğurma gücü,* antijenlerin, özellikle yabancı albümin, zehir ve bakteri toksinlerinin, kendilerine karşı vücutta antikor doğurma özelliği. ‖ *Bağışıklık serumu,* bir hastalık mikrobuna karşı etkin olarak bağışıklık kazanmış hayvanlardan alınan serum.

— Tar. *Bağışıklık belgesi,* toprak kölelerine ve tüccarlara ayrıcalık ve serbestlik tanıyan belge. Amacı, bu köleleri ve tüccarları, senyörlerin malikânesine çekmek veya orada kalmalarını sağlamaktı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bağışıklık mektubu,* çoğunlukla para karşılığında kimi zaman da parasız olarak verilen toprak kölelerine serbestlik tanıyan mektup.

— ANSİKL. Patol. *Bağışıklık,* tabiî ve doğuştan veya sonradan kazanılmış olabilir. Tabiî bağışıklık türe mahsus ve daimîdir; meselâ sığırlar, belladon zehirinden, sağlam insan, çürütme ve kokuşturma mikroplarından etkilenmez. Bu bağışıklık, zamanla bir türü, şu veya bu hastalık etkenine karşı etkilenmez kılmış olan ayıklanma sonucudur. Sonradan elde edilen bağışıklık bazen kendiliğinden olur, bazen de isteyerek yaratılır. Kendiliğinden olan bağışıklık mikroplu bir hastalığın sonucunda meydana gelir; hasta iyileşir ve artık o hastalığa karşı bağışık olur. Sunî bağışıklık aşı veya serumla sağlanır. Bu da iki çeşittir: Aktif bağışıklık, vücutta oluşan antikor maddelerden ileri gelir. Pasif bağışıklık ise dışarıdan vücuda bağışıklık doğurucu maddelerin verilmesiyle olur. Aktif bağışıklık genellikle pasif bağışıklıktan daha sürekli ve daha etkilidir. Aktif bağışıklığın yerleşmesi için belli bir zaman gerekir (antikorların hazırlanması); buna karşılık pasif bağışıklık, antikorlar başka bir organizma tarafından aktif olarak hazırlandığı için derhal etkisi görülür. Sunî aktif bağışıklık, genel olarak aşılarla sağlanır. Tedavi serumları ise pasif bağışıklık doğurur. (Bk. ÖZBAĞIŞIKLIK.)

—Tar. *Bağışıklık belgesi,* XI. yy.dan itibaren ortaya çıktı (Kuzey İtalya, Hollanda, Ren Almanyası, Kuzey Fransa). XII. Yüzyılda ve XIII. yy.ın başlarında iyice yaygınlaştı ve bütün Fransa krallığında, Ren Almanyası'nda Norman krallığı ile İtalya'da ve İber yarımadasında kullanıldı. Bağışıklık belgelerinin ortaya çıkışı, şehirlerin iktisadî gelişmesinin (XI.-XII. yy) ve burjuvaların, ticaret, mülkiyet, mübadele alanındaki feodal kısıtlamaları ortadan kaldırmak istemelerinin sonucudur. Senyörlerin, kendi arazilerindeki ormanları tarıma açmak istemeleri de, bağışıklık belgelerinin verilmesine önayak oldu. Bu senyörler, elemeğine muhtaç oldukları veya komşuları olan öteki senyörlerin rekabetinden korktukları ölçüde önemli bağışıklıklar tanıyarak ve böylece, hürriyete susamış kalabalıkları kendilerine çekerek yeni yerleşme merkezleri kurdular. Şehirlere (komünler) ve yeni köy kuruluşlarına verilen bağışıklık belgeleri, belli örnekler gözönünde tutularak hazırlanıyordu. Louis VI zamanından kalan Lorris-en-Gatinais bağışıklık belgeleri bu tür örneklerdendi ve krallık sınırları içinde seksenden fazla köyde kabul edilmiş ve uygulanmıştı. Bu tür bağışıklık belgeleri, toprak kölesinin hürriyetini şart koşuyor, senyörlerin ayrıcalıklarını azaltıyor ve sınırlıyor, mülkiyet ve ticaret serbestliğini öngörüyor, askerî hizmeti belirliyor, angaryayı kaldırıyor ve yüksek yargılama yetkisini senyörlerde bırakmakla birlikte, aşağı dereceden yargılamanın ve polisin yönetimini burjuvalara veriyordu. Bazı bağışıklık belgeleri (Beaumont belgesi gibi) ise, yönetim için temsilci (belediye başkanı ve 12 kurul üyesi) seçmek hakkını da sağlıyordu. Başlangıçta zoraki olarak verilen bu belgeler, kısa bir zaman sonra, istenerek verilmeye başlandı. Çünkü, bağışıklık belgeleri, şehirlerin ve toprak köleliğinden kurtulmuş köylülerin zenginleşmesi ve senyörlerin kazanç sağlaması sonucunu doğurmuştu. (LM)

BAĞIŞIKLAMAK geçl. f. Bağışık kılmak, bağışıklık kazandırmak.

◆ **Bağışıklama** i. Biyol. Canlı bir varlığı hastalık etkenlerine karşı bağışık, muaf kılma yolu.

— ANSİKL. *Bağışıklama,* bir yaratığı belirli bir hastalık mikrobuna, özellikle bazı hastalık virüslerine karşı sunî olarak dirençli hale getirir. Bunu sağlamak için, genellikle ya ısı veya kimyevî maddelerle zayıflatılmış mikroptan elde edilen hastalık etkeni veya mikrobun kendisi vücuda şırınga edilir. Mikrop verilirken önce son derece düşük dozlarla başlanır, gittikçe doz artırılır. Şırınga edilen mikroba karşı iki direnç belirir: 1. *doku direnci,* akyuvarların karşı koyması şeklinde belirir; 2. *suyuk direnci,* kısmen hastanın iç ortamında meydan gelen değişiklikler, kısmen de tabiî olarak kan serumunda ve organizmanın diğer sıvılarında bulunan bakterisit nitelikler sonucunda ortaya çıkar.
Hastanın yakalanıp iyileştiği bir mikroplu hastalığa karşı elde edilen bağışıklığa *kazanılmış bağışıklık** denir.
Bağışıklama süresi, hastalıklara ve hastalara göre çok değişiktir. Çoğu zaman bu süre, hastalık yoluyle doğrudan doğruya elde edilen bağışıklığa göre daha kısadır. (L)

Bağışlama beyannamesi, birincisi Charles II (1672), ikincisi Jacques II (1687) tarafından yayımlanan iki beyannameye verilen ad. Bu bildiriler, mevcut kanunlara rağmen, İngiltere'de Katoliklerin yararlanabileceği bir din hürriyeti kurma amacını güdüyordu, ancak Protestanların olumsuz tutumu karşısında başarıya ulaşamadı. (L)

BAĞIŞLAMAK geçl. f. Bir malı veya hakkı karşılık beklemeden vermek, hediye etmek: *Hazret-i İbrahim'in zevcesi çocuk doğurmazdı. Hacer nam cariyeyi kocasına bağışladı* (Cevdet Paşa). ‖ Yardım gayesiyle bir kuruma mal veya para vermek, hibe etmek: *Şunları nereye bağışlayayım da sevaplı öleyim* (F. R. Atay). ‖ Mükâfat olarak vermek, teberru etmek: *Her kime kim dervişlik bağışlana / Kalbi gide pâk ola gümüşlene* (Yunus Emre). ‖ Alacağından vaz geçmek, bırakmak. ‖ Affetmek, ceza vermemek: *Bir suçu bağışlayabilirler, ama sevgisizce, anlayışsızca bağışlarlar, suçunu bağışladıkları kimseye yukarıdan baktıklarını, o suçu kötü gördüklerini sezdirmemek ellerinden gelmez* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Allah bağışlasın,* Allah korusun, uzun ömürlü etsin, görüp gözetsin anlamında: *Allah bağışlasın, arslan gibi bir oğlu var.* ‖ *Allah sahibine bağışlasın* [karısı veya mülkü için], Allah elinden almasın, daima beraber olmalarını mümkün kılsın anlamında: *Allah sahibine bağışlasın hanım* (Namık Kemal).

◆ **Bağışlama** i. Karşılık beklemeden bir başkasına verme, birini adına gönül rızasıyle hakkından vaz geçme, hibe.

— DEY. *Adını bağışlar mısın?* Lûtfeder, adının ne olduğunu söyler misin?

— Hıristiyanlık. İşlenilen günahlardan dolayı dünyada çekilecek cezanın kısmen veya tamamen affedilmesi. (Bk. ANSİKL.)

— Huk. *Bağışlama,* hayatta olanlar arası bir sözleşme; bununla, bir kimse malvarlığının tamamını veya bir kısmını teberru gayesiyle (causa donandi) ve ivazsız (karşılıksız) olarak diğer tarafa kazandırır (kazandırıcı muamele. Bk. HUKUKÎ *muamele*). *Esk.* Hibe. ‖ *Elden bağışlama,* sadece menkul mallar ve alacaklar için söz konusu olan ve bağışlanılan şeyin karşı tarafa teslim edilmesiyle tamamlanan (böylece bağışlama sözleşmesinin yapılmasıyle ifası aynı anda gerçekleşen) bağışlama şekli. ‖ *Bağışlama taahhüdü (vaadi),* derhal ifa edilmeyen bağışlama sözleşmesi. ‖ *Şartlı bağışlama,* bağışlama sözleşmesinin hüküm doğurması veya hükümlerinin ortadan kalkmasının gelecekte yer alan, meydana gelip gelmeyeceği şüpheli bir olaya bağlanması (*sana yarış atımı, haziranda sınıfını geçmen şartı*

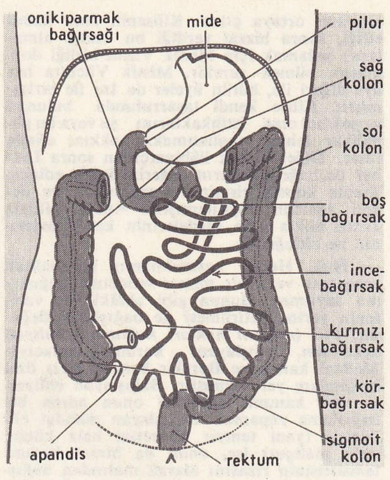

bağırsak

ile bağışlıyorum). [Bk. ŞART.] ‖ *Mükellefiyetli (yükümlü) bağışlama,* bağışlama sözleşmesine eklenen yan bir kayıtla, bağışlananın belirli bir gaye için bir edimi yerine getirmek zorunluğu altına sokulması (*Sana, bu para ile kendini tedavi ettirmen mükellefiyeti altında 50 000 lira bağışlıyorum*). ‖ *Tenfizi (yerine getirilmesi) bağışlayanın ölümüne bağlı bağışlama,* yerine getirilmesi bağışlayanın ölümüne bırakılan ve kanun gereğince ölüme bağlı tasarruf hükümlerine tabi tutulan bağışlama taahhüdü sözleşmesi. ‖ *Bağışlayana rücu şartıyle bağışlama,* ifa edilmiş bir bağışlama sözleşmesinde, bağışlanan bağışlayandan önce ölürse, bağışlanılan malın bağışlayanın mülkiyetine döneceği bozucu şartıyle yapılan bağışlama. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Hıristiyanlık. Katolik dini: Cezanın bağışlanışının önemine göre, bağışlama tam veya kısmî olabilir. (50 Gün, 300 gün v.b.) Bağışlama gerçek, bölgesel veya kişisel olur: belirli bir kutsal cisme bağlı olduğu zaman gerçek, kutsal bir yerle ilgili olduğu zaman bölgesel, bir veya birkaç kişiyle ilgili olduğu zaman kişiseldir. Hayatta olanlara ve ölülere uygulanabilir, devamlı veya geçici olur.
Bağışlama imtiyazı papaya aittir. Papa bu yetkisini kardinal ve piskoposlara devreder. Bağışlanacak kişinin vaftiz edilmiş ve aforoz edilmemiş olması, bağışlama'dan faydalanmak isteğinde bulunması ve gerekli şartları (günahları itiraf, Kuddar âyini, kilise ziyareti, duaları) yerine getirmesi gerekir. Kilise hukuku, bağışlamayı şöyle açıklar: «Affedilmiş günahlardan dolayı dünyevî ceza borcunun Allah huzurunda bağışlanması. Bu bağışlama, kilise tarafından hayatta olanlara af yoluyle, ölülere de dua yoluyle tevcih edilir.»
Bu tarifte kullanılan bazı kavramların açıklanması gerekir.
1. *Dünyevî ceza*: Kilisenin en eski disiplin kurallarına göre büyük günahkârlar kefaret için hayır işleri ve herkesin önünde uygulanan cezalarla yükümlü kılınırdı. Kilise kanunu, günah affedildikten sonra bu ceza borcunun ödenmesi mecburiyetinden bahsetmektedir.
2. *Kilise hazinesi*: Hz. İsa ve azizlerin değerlerinden meydana gelen sonsuz ruhanî hazine. Bu hazinenin tasarrufu, görevi bakımından kilisenin elindedir.
Hıristiyanlığın eski çağlarından itibaren günahkârlara verilen cezaların hafifletilmesi daima söz konusu olmuştur. Bu değişme doğrudan doğruya ceza rejiminin değişmesine bağlıdır. Barbar istilâlarına kadar herkesin önünde verilen ceza bu devirden sonra özel olma eğilimi gösterir ve bağışlanması «ceza kitapları» denilen bir çeşit bareme göre belirli tarifelere tabi tutulur. Bu tarifeli cezalardan maksat, fiil hafifletilmesi sonucu bir tür kurtuluş parası «fidyei necat» verilmesidir. (Bu genellikle Germenlerde uygulanan «wergeld» usulünden etkilenen bir af şeklidir.) X. yy. da (923-924 Reims konsili) «para vererek günahtan kurtulma»

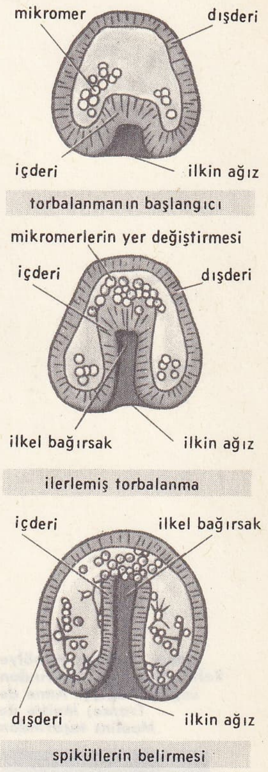

bağırsak oluşumu

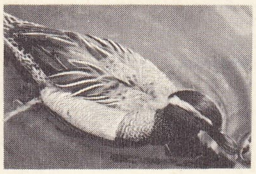

bağırtlakördek

kavramı ortaya çıkar. Kilisenin önce kabul ettiği, sonra bizzat verdiği bu «satın almalar»'ı anlamak için Mistik Vücut birliği dogmasını bilmek gerekir. Mistik Vücutta her üye diğeri ile, bütün üyeler de İsa ile birleşmiştir. Kilise kendi tasarrufunda bulunan ve pek bol olan istihkaklarını şu veya bu günahkâr lehine «kullanmak» hakkını elinde tutar. Diğer birçok ilâhiyatçıdan sonra Luther de bağışlamaların değerini inkâr edince, Trente konsili yirminci oturumunda bu değeri yeniden doğrulamıştır. Ancak bilirsiz kalan nokta ceza tarifelerinin kesin değerinin ne olduğudur.

— Huk. Henüz kazanılmamış bir haktan vazgeçme veya bir mirası reddetme bağışlama sayılmaz. Bunun gibi ahlâkî bir vazifenin yerine getirilmesi de bağışlama değildir. *Fiil (medenî hakları kullanma) ehliyeti açısından*, bağışlayanı korumak amacıyle Medenî kanun ve Borçlar kanunu bazı özel hükümlere yer vermiştir. Bağışlayan ehliyetsiz ise, kanunî temsilcisi onun adına bir bağışlama yapamaz. Bağışlayan mahdut ehliyetsiz (yani temyiz kudretini haiz küçük veya mahçur) ise, onun da bizzat kanunî temsilcisinin rızasını alarak malından bağışlamada bulunmasına imkân yoktur. Bu mutlak yasağı, kanunumuzun mehazı olan İsviçre Medenî kanununa uygun biçimde sadece önemli bağışlamalara inhisar ettirmek doğru olur. Bir bağışlamanın yapıldığı tarihi takip eden yıl içinde başlayan bir yargılama sonucu bağışlanan *israf* sebebi ile hacredilirse (kısıtlanırsa) bağışlayan koruyucu diğer bir imkân (Borçlar kn. md. 235/III) tarafından öngörülmüştür. Bu hüküm gereğince, sulh mahkemesi, bağışlayan onu yaptığı tarihte tam ehliyetli olduğu halde, söz konusu bağışlamayı iptal edebilir.

Bağışlayanın bağışlanana ivazsız bir kazandırmada bulunması sebebiyle, onun bağışlanan karşısındaki sorumluluğu daha hafiftir. Borçlar kanunu gereğince, bağışlanan, bağışlamadan doğan zarardan ötürü bağışlanana karşı yalnız kasdından veya ağır ihmalinden sorumludur. Hafif ihmal onun sorumluluğuna yol açmaz.

Gayrımenkule ilişkin bağışlama sözleşmesinin geçerli olması tapuda resmî şekilde yapılmasına bağlıdır. Mülkiyetin bağışlanana geçmesi için gayrımenkulün tapu kütüğünde bağışlanan adına tescil edilmesi de şarttır. Menkul mallar ve alacaklarla ilgili bağışlama taahhüdü sözleşmeleri de yazılı şekilde yapılmadıkça hüküm doğurmazlar. Bağışlayan, sözleşme hükümleri yerine getirilmiş bağışlamalarda aşağıdaki hallerde bağışlamadan rücu edebilir: 1. Bağışlanan bağışlayana veya yakınlarından birine karşı ağır bir cürüm ika ederse; 2. Bağışlanan, bağışlayan veya ailesi için kanunen yükümlü olduğu vazifelere önemli bir şekilde aykırı hareket ederse; 3. Mükellefiyetli bağışlamada, bağışlanan haklı bir sebep olmaksızın, mükellefiyeti yerine getirmezse, Buna karşı, şu hallerde, bağışlayanın bağışlama taahhüdü sözleşmesinden rücu etmesi mümkündür: a) İfa edilmiş bağışlamalarda rücua imkân veren sebeplerden biri varsa; b) Bağışlayanın malî durumu, onun bağışlama taahhüdünde bulunmasından sonra, bu

solda, **bağışçı** şansölye Rolin; Van Eyck tarafından sağda, **bağışçı** Anne de France; Maitre de Moulins tarafından

taahhüdün ifasını kendisi için fevkalâde külfetli kılacak şekilde değişmişse; c) Bağışlayan için, taahhütte bulunmasından sonra yeni bir hissolunur derecede külfetli aile vazifeleri ortaya çıkmışsa. (ML)

Bağışlama kavgası, Luther'in katolik kilisesine karşı baş kaldırmasını hazırlayan dinî çatışma.

Papa Leo X, 31 mart 1515'te Roma'daki Saint-Pierre kilisesinin yapımının bitmesi için iane verecek olanların yararına bir af çıkarmıştı. Bu bağışlamanın va'zını Alman-ya'nın bir kısmı için Magdeburg ve Mainz Başpiskoposu Albert V. Brandenburg'a bırakmış, toplayacağı paraların yarısını alıkoymasına izin vermişti. Ancak, üzerinde bulunan birkaç başpiskoposluğu, Papalık meclisine borçlanmış olan Albert Fuggerlerden ödünç para almıştı. Bu sebeple bağışlama paralarından payına düşecek olan parayı ödünç aldığı paraya karşılık rehin olarak gösterdi.

Vaız işi Dominikenlere verildi. Başvaiz Johannes Tetzel, bir ruhu Araf'tan kurtarmak için maddî yardımın en şaşmaz bir yol olduğunu iddia edecek kadar ileri gitti.

Çağdaş din adamlarının birçoğu bu aşırılıkları üzüntüyle karşılıyordu. Luther daha da ileri gitti, bağışlama ilkesine karşı savaş açtı. 1517 Senesi Toussaint yortusu arifesinde Wittenberg kilisesi kapısına yapıştırdığı 95 maddelik ilânda kilisenin para toplama sistemine ve servetine karşı çıktı. Luther'e göre papanın yaptığı bağışlamalar ancak papa tarafından verilen cezaların bağışlanması olabilirdi. Tetzel buna karşılık verdi. Luther buna 1518 yılı mart ayında inayet ve bağışlama hakkında bir vaızla cevap verdi ve bu vaız da, 1517 bildirileri gibi basıldı ve yayımlandı. Bu vaız İngolstadt'ta başpapaz ve profesör olan Eck tarafından cevaplandırıldı. Luther tartışmaya devam etti. Yayımladığı bildiriler bu arada Roma'ya verilmişti. 1519'-da Leo X bazı vaizlerin hükümlerinin yanlış olduğunu kabul etmekle beraber Luther'in af konusunda ileri sürdüğü fikirleri mahkûm etti. (L)

BAĞIT i. (kural dışı). *Yeni.* Huk. İki veya daha çok kişinin karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanları ile belirli bir konuda uyuşmaları. (Bk. AKİT, SÖZLEŞME, MUKAVELE).

◆ **Bağıtçı** sıf. Akdi, sözleşmeyi yapanlardan her biri. *Esk.* Âkit.

◆ **Bağıtlı** sıf. Akdi, sözleşmeyi yapanlarla para ödeyerek postaya, alındı karşılığında verilen (mektup, paket v.b.). ‖ Taahhütlü. (M)

BAĞKESEN bls. i. Böcek türü (*lethrus apterus*). Uzun kafalı, siyah, yuvarlak olan bu parlak böcek bağlara çok zararlıdır. Yer altında yuva yapar, yavrularını beslemek için asma filizlerini keserek oraya yığar. Körpe tahıllara da zarar verir. (Kınkanatlıların jeotrupidae familyasından.) [L]

BAĞKONAK, esk. **Örkenez,** Isparta ilinin Yalvaç ilçesinde bucak merkezi. Sultan dağlarının batı eteğinde, Akşehir'den gelen dağ yolunun ovaya açıldığı yerde; yüksk. 1 180 m; 2 226 nüf. (M)

BAĞLA i. Denizc. Bk. BAGALA.

BAĞLA veya **BAĞLAĞI** veya **BAĞLAK** i. Mah. Değirmen çarkını frenleyen ağaç (Afşin, Göksun, Taşoluk). ‖ Su bendi tıkacı (Maraş). [M]

BAĞLAÇ i. Bk. BAĞLAMA *edatı.*

BAĞLAK i. *Yeni.* Bk. EPİLOG.

BAĞLAM i. Aynı türden veya birbirine yakın türlerden olan şeylerin bağlandığı zaman meydana getirdiği deste. Demet. Tutam.

— Mat. Bir parametreye bağlı doğru, eğri ve yüzeylerin cümlesi. ‖ *Teşm. yol. Daireler bağlamı,* kuvvet eksenleri ikişer ikişer ortak olan daireler topluluğu. ‖ *Doğrular (düzlemler) bağlamı,* bir noktadan (bir doğrudan) geçen doğrular (düzlemler) topluluğu. ($D_1 = 0$ ve $D_2 = 0$ bağlamın iki doğrusunun denklemi olarak kabul edilirse, bağlam doğrularından her biri λ nın özel bir değerine tekabül etmek üzere, $D_1 + \lambda D_2 = 0$ denklemiyle gösterilir.) ‖ *Harmonik bağlam.* Bk. HARMONİK. ‖ *Homografik bağlam.* Bk. HOMOGRAFİK. ‖ *İkinci mertebeden yüzeylerin teğetsel bağlamı,* verilen ikinci mertebeden iki yüzeyin ortak teğet düzlemine teğet olan ikinci mertebeden yüzeyler (kuadrik) cümlesi. ‖ *Koniklerin (ikinci mertebeden yüzeylerin) noktalama bağlamı* verilen iki koniğin (ikinci mertebeden yüzeyin) ortak noktalarından geçen konikler topluluğu. ‖ *Koniklerin teğetsel bağlamı,* verilen iki koniğin ortak teğetine teğet olan konikler cümlesi. ‖ *Küreler bağlamı,* kuvvet düzlemleri ikişer ikişer ortak olan küreler topluluğu. (LM)

BAĞLAMA i. Bir ip veya benzeri şeyle birbirine tutturma, raptetme, birleştirme: *Bağlama işlemi.* ‖ Bağ, bağlayan, rapteden şey: *Kaytan bağlama. Sırmalı bağlama* v.b.

— Bahç. Bir bitkiyi, bir aşıyı v.b. bir bağla sarma. (Bk. ANSİKL.)

— Cerr. Vücudun herhangi bir kısmını, genellikle bir kan damarını bir bağla sıkmak. Bk. ANSİKL.

— Denizc. Halatların veya başka cisimlerin herhangi bir bağ ile sıkı sıkıya birleştirilmiş hali. ‖ Bir gemiyi halatlarla bir yere tutturma (*palamar tutmak* da denir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Bağlama hattı,* birçok geminin bir yere yan yana bağlanması sonucu meydana gelen hat (*demirleme hattı* da denir). ‖ *Bağlama limanı,* gemilerin her türlü tescil işlerinin yapıldığı liman. (Her geminin kıç tarafına bağlı olduğu limanın adı yazılır.)

— Dy. *Cer kancalarıyle bağlama,* uç taraflarında bulunan kanca düzenlemesinden yararlanarak vagon ve diğer demiryolu araçlarının birbirine bağlanması.

— Ed. Türk halk edebiyatında kitap yazma; eser telif etme. ‖ Türkülerde tekrarlanan mısra veya mısralar (*kavuştak* da denir). ‖ Yazılı bir eserde, bir kesinti ile ayrılmış iki kısım arasına yapılan eklenti: *Bağlama ustalık ister.*

— Elektr. Üreteçlerin, alıcıların veya elektrik dirençlerinin bağlaması. ‖ Birinde meydana gelen değişmelerin öbürüne (indükleme akımları şeklinde) yansıyacak tarzda alternatif akımların geçtiği iki elektrik devresinin birleştirilmesi eylemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ İki döner jeneratörün veya iki motorun millerinden akuple edilmeleri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bağlama noktası kontağı* veya kısaca *bağlama noktası,* kontağı sağlayan madenî parça. (Bir elektrik ampulünde, bağlama noktaları ısıtıcı filamanın uçlarına bağlıdır ve süngü denilen duyun içine yerleştirilmiş yaylı iki piston üstüne dayanır. Edison lambalarının dibinde yalnız bir tane merkezî bağlama noktası bulunur; ikinci bağlama noktası doğrudan doğruya ampulün dibidir.)

— Gram. *Bağlama edatı,* kelime veya cümleleri birbirine bağlamağa yarayan edat. *Esk.* Rabıt edatları, edevat-ı rabtıye, huruf-ı atıf. *Yeni.* Bağlaç. Bk. ANSİKL. ‖ Bağ ifadesi, bağlama edatının yerini tutan kelimeler grubu. (*Bu yüzden,* gözönünde tutarak, *öyle ki, olmasın diye,* bağdaş ifadeleridir.) ‖ Bağlayıcı zarf, bazen *ve* edatına denir. ‖ Bağlayıcı çekim, bazen tasarlama kiplerine denir. ‖ Bağ cümlesi, bir bağlama edatı eklenmiş cümle.

— Havc. Güdümlü bir balonu açık havada, bağlama direği denilen direğe bağlayarak tespit etmek. (Güdümlü balon, rüzgâr yönünü alacak şekilde tespit edilir.)

— İnş. Bir yapının çeşitli kısımlarını kendi aralarında bağlama işlemi. ‖ Bir duvar veya çatmanın çeşitli kısımlarını bağlamak suretiyle açılmalarını önlemek ve tek parça gibi sağlamlık vermek için kullanılan uzun ağaç veya demirler (*bağkuşak* da denir). ‖ Bir duvarın taşlarını birbirine geçirerek yapılan örgü. ‖ *Bağlama çeliği,* hendek ve temel çukurlarında iki taraftaki toprakları tutan veya bir yapının onarılmasında kapı ve pencere söğe ve ayaklarının yıkılmasını önlemek için yatay olarak bunların arasına konan ağaç çelikler. Bunlara *bağlama,* bu işe de *çelikleme* veya *bağlama* denir. ‖ *Bağlama hançeri,* bir duvarı, bir şömine bacasını pekiştirmek; bir tonozun yatay kuvvetine karşı koymak v.b. işler için bir gerginin deliğine geçirilen S, T, X biçiminde duvara gömülü veya açıkta duran demir çubuk. (*Eşanl.* KILIÇ, DUVAR KENEDİ). ‖ *Bağlama kemeri (boyunduruk kemer* de denir), iki ayağı veya diğer inşaat malzemesini bağlamak için karşıdan karşıya konulmuş bir veya daha fazla kemer. ‖ *Bağlama mertegi,* kare biçiminde yontulmuş tahta parçası, dam çatılarında kullanılır ve üzerine kiremit veya arduvaz konan lataları tutar. (Yavru mer-

Foto. Guiber, Giraudon (*LAROUSSE*)

tek, bir dam sağrısı bağlama merteğidir.) || 0,08 m üzerine kare biçiminde yontulan çatma tahtası. (8x8'lik bağlama merteği veya sadece SEKİZ-SEKİZ denir.) || *Çatı bağlamalarını tutan bağlama merteği*, çatı aşığı ve çatı bağlaması olmayan bazı Ortaçağ çatılarında çatmaları tek başına meydana getiren bağlama merteği.

— Marang. İki düşey ağaç parçasını birleştiren kertilmiş yatay ağaç. || *Kırlangıç kuyruğu bağlama*, kertmesi kırlangıç kuyruğu biçiminde oyulmuş bağlama.

— Mekan. Makine parçalarının eklemi (*kavrama* da denir). || Zincir, halka. || *Çift bağlama*, eşleştirme; iki taşıtın, özellikle de bunların hareket ettirici parçalarının veya ikinci derecedeki unsurlarının aynı şartlarla çalışmalarını sağlamak için birbirlerine bağlanmaları.

— Mim. Kırık veya zikzaklı çubuklardan meydana gelen süsleme unsuru. Çoğunlukla Norman roman sanatında kullanılır. || *Bağlama kemeri*, tonoz eksenine paralel bir kiriş aralığının yan kemeri. (*Eşanl.* YANYANA KEMER.) || Tali kaburgaların tepesini, kemerlerin kilit taşına bağlayan gotik tonoz kaburgası. || *Bağlama vurmak* (*bağınlamak* veya *bağın vurmak* da denir), bir hendek veya temel çukurunun iki tarafındaki toprakları tutmak gayesiyle karşılıklı bağlama ve destek vurarak kuvvetlendirmek. || *Eşkeb bağlama*, tavan kirişlerini sağlamlaştırmak için üzerlerine çapraz olarak çivilenen latalar. (*Çapraz bağkuşak* da denir.) || *Kılıçlı bağlama*, duvarların içine veya üstüne uzun demir lamalar koymak suretiyle, demirlerin duvardan dışarı taşan uçlarını halka şeklinde kıvırarak, bu halkalara, duvarın yüzüne paralel, dikey kısa demir parçaları koyarak yapılan bağlama.

— Mücevhercilik. Mücevher işçisinin veya tıraşlayıcının işlemek istediği kıymetli taşı, bir dayanak üzerine tespit etme işlemi.

— Müz. İki akorun mantıklı bir şekilde yanyana dizilmesi. (Bk. ANSİKL.) || Koreografik bir cümleyi meydana getiren adımların tümü. (Bağlamalar, koreografların düzenlemelerini çeşitlemek ve koreografilerinin bölümlerini birbirine eklemek için yararlandıkları alışılagelmiş birkaç adımdan meydana gelir. Bu bağlamalardan bazıları akademik terimler arasına girmiştir: (bourrée adımı, flic-flac, kesik adım, yükselmeli adımlar, v.b.).

— Oto. Tekerlek dış lastiği profillerinin yan çıkıntıları, tekerlek çemberi girintilerine sokularak yapılan bağ. Bu şekil hem emniyetlidir, hem istenildiği zaman kolay açılır.

— Tekst. *Bağlama ipliği*, çift veya fazla katlı kumaşlarda alt kumaş ile onun üstündekileri birbirlerine bağlayan atkı veya çözgü ipliği. || *Bağlama kolu*, dokuma veya iplik tezgâhlarında, makineyi meydana getiren iki yan kenarların (Freym'lerin) birbirlerine bağlanarak sallanmamalarını sağlayan kollar, travers'ler.

— ANSİKL. Bahç. Bir bitkiyi desteğine bağlamak, bir aşıyı sarmak, sürgün ve dalları çardağa tutturmak ve bazen ağartmak amacıyle salata veya diğer bitkilerin yapraklarını boğmak için *bağlama*'ya başvurulur.

Aşı bağlamaları *rafya* veya *yün iplik* ile yapılır. Dalların bağlanmasında saz, söğüt kabuğu, su kamışı yaprakları, çavdar sapı, lastik veya plastik maddeler kullanılır. Salata ve diğer sebzeler dövülmüş ıslak çavdar saplarıyle bağlanır. Asmaların hereklere bağlanmasında çavdar sapı, söğüt kabuğundan da faydalanılır. Besisuyu akımını az çok durdurmak için, çok kuvvetli dallara çentik yapılabileceği gibi bağlama da uygulanabilir. O zaman bağlama *sarmal* yapılır.

— Cerr. Kan damarlarında *bağlama*, bir organı keserken ona bağlı damarlarda kanı durdurmak için yapılır. Kullanılan başlıca iplikler şunlardır: katgüt, ipek, keten, kıl, çelik v.b.

— Denizc. *Bağlamak* veya palamar tutmak rüzgâra ve akıntıya rağmen bir gemiyi olduğu yerde belirli bir durumda tutmayı sağlar. Meselâ, bir müstahkem mevki önünde yan yana demirlemiş gemiler demirleme hattı üzerinde bulunuyorlar demektir.

— Elektr. Üreteç veya elektrikle işleyen âletlerin iki türlü bağlaması olur: *seri bağlama*, bu bağlamada toplam elektrik akımı âletlerden art arda geçer, *paralel bağlama*, bu bağlamada akım, Ohm kanununa göre âletler arasında, bunların dirençleriyle ters orantılı olarak bölüşülür.

İki devrenin öz indükleme katsayılarına L_1 ve L_2; karşılıklı indükleme katsayısına M denir ve

$$k^2 = \frac{M^2}{L_1L_2},$$

konursa *k*'ya *kuplaj (bağlama) katsayısı* denir. Bu sayı 0'dan (gevşek bağlama) 1'e kadar (sıkı bağlama) değişir.

Elektrikle işleyen âletlerin çoğunda (transformatör, üreteç, motor, radyo-elektrik montajları), bağlanmış devreler bulunur.

● Pillerin, akümülatörlerin ve genel anlamda elektrik jeneratörlerinin *bağlaması* üç yolla yapılabilir:

1. *seri* veya *gerilim halinde bağlama*'da, bütün akım aynı yönde geçer ve elektromotor güçler birbirine eklenir; 2. *paralel* veya *sayıca* (hattâ piller için, *yüzeyce*) *bağlama*, bütün artı kutuplar bir yandan, bütün eksi kutuplar öteki yandan dış devrenin uçlarına bağlanır (bu tip bağlama ancak çeşitli jeneratörlerin elektromotor güçleri hemen hemen eşitse uygulanabilir); 3. *paralel-seri bağlama*, seri olarak yerleştirilmiş birkaç grup jeneratörü, ayrıca aralarında paralel olarak bağlama. Bağlanan jeneratörler birbirinin aynı ise, seri bağlandıkları zaman elektromotor güçleri ve iç dirençleri birbirine eklenir, paralel bağlandıkları zaman ise, hepsinin elektromotor gücü bir jeneratör gücüne, hepsinin iç direnci de bir batarya elemanı direncinin jeneratör sayısına bölünmesiyle ortaya çıkan dirence eşittir.

Alternatif akımlı makinelerin bağlanması için, her makinenin sağladığı akımın frekansı tamamen eşit olmalıdır. Akım frekanslarının eşitliğini kesinlikle ölçmek için *senkronoskoplar, frekansmetreler* veya *senkroniz* lambalar kullanılır.

Alternatif akımlı iki jeneratörün paralel olarak bağlanmasına daha çok *çengelleme* denir.

Doğru akımlı makinelerin paralel olarak bağlanması için de elektromotor güçlerin hemen hemen eşit olması gerekir, aksi halde makinelerden biri, diğerinin sağladığı enerjiyi emip yalnız motor olarak döner.

— Gram. *Bağlama edatları* söz içinde kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan veya aralarında ilgi kuran, tek başına belli bir anlamı olmayan kelime çeşididir. Gerek yapı, gerek vazife bakımından diğer edatlardan büyük bir fark göstermezler. Bu bakımdan bazı gramerlerde edat bahsi içinde bir bölüm, bazılarında ise ayrı bir kelime türü olarak ele alınmışlardır.

Eski türk sentaksı kısa cümle ve yalın ifadeye dayandığı için, diğer edatlar gibi, bağlama edatlarının da çoğu yabancı söz dizimlerinin etkisiyle Türkçeye bu dillerden geçmiştir. Türkçe asıllı olanlar daha azdır.

Bağlama edatları, cümle içindeki durumlarına göre; asıl bağlama veya sıralama edatları (*ve, ile, ilâ v.b.*), denkleştirme edatları (*ya, veya, yahut* v.b.), karşılaştırma edatları (*ya... ya, hem ... hem, ne.. ne* v.b.), cümle başı edatları (*fakat, eğer, meğer, gerçi* v.b.) gibi alt bölümlere ayrılır.

— Müz. Eğer ikinci akor armonik bir cümleyi tamamlamıyorsa o da bir başka akora bağlanır. Bir akorun kendinden önce gelenle kendinden sonra gelene bağlanması bu şekilde olur. Çeşitli akorların mantıkî bir şekilde art arda sıralanışları armonik bir yol çizer. Akorların bağlanışını, akorun o ara üzerinde bulunduğu dereceler belirler. Armoni kuramcıları, bağlanan iki akordaki ortak tonal nota sayısını veya akorların üstünde bulunduğu derecelerin önemini değer yargısı olarak kabul etmiş ve elde edilen sese göre akor bağlamalarını iyi, zayıf ve kötü olarak sıralamışlardır. (LM)

BAĞLAMA i. Halk mus. Anadolu'da kullanılan, telli, uzun saplı, şişkin gövdeli bir halk çalgısı. Tezene denilen, kiraz ağacı kabuğundan yapılmış bir mızrapla tellere vurularak çalınır. Aynı aileden olan *meydan sazı* ile *cura*'nın arasında orta boyda bir çalgıdır.

Bağışlama
«Endüljans Ticareti» propaganda risalesi XVI. yy. ın ilk yarısı Jörg-Breu'nun tahta üstüne gravürü

— ANSİKL. *Bağlama*'nın, iki yüzyıl önceleri yalnız türkmen ve yörük aşiretleri arasında kullanıldığı, şehirlerde küçümsendiği bazı tarihî belgelerde yazılıdır. 1780 Yılında, De Laborde adlı fransız etnoğrafının Paris'te yayımladığı bir kitapta bağlama için yaptığı tanımlama bugünkünün aynıdır. Adı, çalgının sapındaki perde bağlarından, yani *destan* teriminin türkçesinden gelmedir. Bu tür, sazların halk elinde en çok kullanılanıdır. Şekil bakımından *kopuz* ile aynıdır. *Kolca kopuz*'un kiriş telleri yerine madenden teller bir yenilik olarak bağlandığı yüzyıldan beri *kopuz* adı yerine Anadolu'da *bağlama* adının kullanıldığı da düşünülebilir (XIV. yy.). Dede Korkut hikâyeleriyle ilgili metinlerde, bu ozanlar atasının elinde *kolca kopuz* bulunduğu ve bir fıkrada *tanbura*'nın onun tarafından icat edildiği de rivayet edilir. Bütün bunlar, *tanbura, kolca kopuz* ve *bağlama*'nın aynı soydan gelen çalgılar olduğu gerçeğini ortaya koyar. Bağlama üç tellidir. Her tel çift takılır. Değişik düzenleri olmakla beraber, genellikle üst tel *mi*, orta tel *re*, alt tel *la* olarak düzenlenir. Tekne bir kütükten oyulmuştur ve armut biçimindedir. Uzunluğu, dipten sapla birleştiği yere kadar 30 sm, sapın uzunluğu göğüsle birleştiği yerden tellerin sarıldığı burgu kısmının sonuna kadar 42 sm'dir. Üzerine çamdan bir göğüs geçirilmiş, teller bir eşikle göğüsten ayrılmıştır. Genellikle oturularak çalınır. (Bk. MEYDAN SAZI, ÇÖĞÜR, KOPUZ, CURA, IKLIĞI, TANBURA.) [M]

BAĞLAMAK geçl. f. İp ve benzeri bir şeyle sıkıp sarmak, tutturmak: *Dertsizin ayağına ip bağladılar, onu kaldırımın taşları üzerinden yokuş aşağı hışır hışır sürmeğe başladılar* (H. R. Gürpınar). || Birkaç şeyi bir araya getirmek, birleştirmek: *Demet bağlamak.* || [Boyunbağı, ayakkabı, uçkur v.b. için] Düğümlemek. || [Yara, ağrıyan yer v.b. için] İlâç koyup sarmak: *Soğan bağladım, kâr etmedi, gece arkama sülük çekeceğim* (H. E. Adıvar). || Kapatmak, örtmek: *Evet, kapıyı ben bağladım* (H.R. Gürpınar). *Su yolunu bağlamak.* || Denk, bohça, paket yapmak: *Yatakları bağlamak.* || Takmak, asmak, kuşanmak: *Kılıç bağlamak.* || [Kaymak, yağ, kabuk v.b. için] Peyda olmak, tutmak: *Süt kaymak bağladı.* || Sınırlandırmak, kayıt altına almak: *Kadınlığı bağlayan ve bizden ayıran bütün kayıtlar ve şartlar...* (M. Ş. Esendal). || Kaplamak, sarmak: *Gecenin mevti ufku bağlamadan...* (Ahmed Haşim). || Birbiriyle birleştirmek: *Attığı her adımı ötekine bağlayarak yolu daima açık ve mahfuz bulundurarak...* (N. F. Kısakürek). || İlgisini sağlamak, bağlantı kurmak: *Asıl mesele güzel sanatlar eğitimini, umumî hayata daha iyi, daha sıkı ve tamam bağlamaktır* (F. R. Atay). *Her feylesof okurlarını ille kendi öğretisine bağlamak ister* (N. Ataç). || Bitirmek, tamamlamak: *Dostoyevski sözünü nasıl bağlıyor? Aklınızda mı* (K. Tahir). || *Mec.* Yakınlaştırmak, birleştirmek: *Birdenbire alevlenen büyük aşk, ikisini birbirine bağlamıştı* (Vâ-Nû).

— ÇEŞ. DEY. *Aylık bağlamak.* Bk. AYLIK. || *Bel bağlamak*, inanmak, güvenmek. || [Ev. v.b. için] *Bir yere bağlamak*, bekletmek. || *Dilini bağlamak*, konuşmasına engel olmak. || *El bağlamak*, saygı gösterdiğini belli etmek: *Önce alışkanlıkla ellerini göbeğinin altına bağlayarak boynunu büktü* (K. Tahir). || *Elini kolunu bağlamak*, iş yapmasına mâni olmak. Tembellik etmek. || *Gönül bağlamak*, sevmek. || *Göz bağlamak*, kandırmak. || *Gözünü bağlamak*, olayları açık olarak görmesine engel olmak. || *Hayatını bağlamak*, hayatını, geleceğini belli bir şeye veya kimseye vakfetmek. || *Karalar bağlamak*, yas tutmak. || *Kısmetini bağlamak*, birinin kısme-

Foto. LAROUSSE

bağkesen

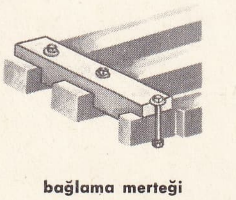
bağlama merteği

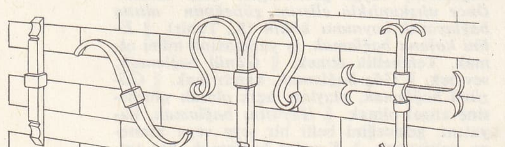
bağlama hançeri

tine engel olmak. || *Parayı bağlamak,* parayı belli bir yere yatırmak. || *Saf bağlamak,* yanyana dizilip durmak: *Kürsünün etrafında işçiler, askerler ve birtakım gruplar saf bağlamışlardı* (Ş. S. Aydemir). || *Taksite bağlamak,* parayı belli bir taksitte azar azar vermek: *Aradaki adamlar vasıtasıyle biraz peşin para vererek ve geri tarafını taksite bağlayarak...* (R. N. Güntekin). || *Tatlıya* (veya *tatlı yerinde) bağlamak,* sonunu iyi etmek, istenilen sonucu almak. || *Ümit bağlamak,* bir şey beklemek.

— Bayınd. Bir sokağı anayolla birleştirmek.

— Bilgi işleme sistemleri. Bir bilgi işleme sisteminin ana birimini giriş, çıkış veya bellek birimi ile doğrudan doğruya bağlantı haline koymak (bağlama, yanyana kurulmuş iki makine arasında basit bir elektrik bağlantısıyle veya telli uygulama söz konusu olduğunda, telefon veya telgraf bağlantısıyle gerçekleştirilebilir). Bağlamalı işlem kavramı özerk işlem kavramının karşıtıdır.

— Denizc. Gemiyi şamandıra, iskele veya rıhtıma, oralarda kalabilmesi için, halat verip tutturmak. || Gemiyi belirli bir durumda tutmak için baştan ve kıçtan halat ve zincirlerle tutturmak. || *Bir şamandıraya sancaktan, iskeleden bağlamak,* şamandırayı o taraf-ta tutmak. || *Bordada tutmak.* Bk. BORDA.

— Dy. *Kuyruğa bağlamak,* trenin arkasına bir yolcu arabası veya vagon eklemek. || *Makine bağlamak,* trenin baş tarafına bir lokomotif takmak.

— Elektr. Çeşitli makineler veya parçalar arasında elektrik iletkenleriyle bağlantı kurmak: *Bir akümülatör bataryasını doldurma devresine bağlamak.*

— İnş. Kemer inşaatında son kemer taşını koyarak kemeri sıkıştırıp, tutturmak. || İki direk veya sütunu birbirine eklemek. || Bir inşaatın çeşitli kısımlarını birleştirerek kuvvetlendirmek. || Demir lamalar ile duvarları bağlamak.

— Mim. Bir tonozu, bir kemer kavsini meydana getirmek, örmek. (*Eşanl.* KURMAK.) || Tatlı bir eğim veya merdivenlerle düzey farkını gidermek. || Ayrı iki düzlem arasındaki geçişi ayarlamak. || *Kareyi bağlamak,* bingi veya köşe tonozları aracılığı ile kare plandan sekizgen veya yuvarlak plana geçmek (bu sekizgen veya yuvarlak planın üzerine piramit veya kubbe biçiminde bir çan kulesinin sivrisi oturtulabilir). [*Eşanl.* BİRLEŞTİRMEK, GEÇMEK.]

— Kim. Bir maddenin uçuculuğunu önlemek. || Bir maddeye yeni element katmak.

— Marang. Zıvana deliği ve zıvana dilini birleştirmek için ortalarına kavila deliği açmak (KUCAKLAMAK da denir).

— Mekan. Bir parçayı, üstünde işleneceği takım tezgâha tespit etmek.

— Mutf. Salçayı koyulandırmak için yumurta, un v.b. ekleyerek karıştıra karıştıra, birbirine yedirerek istenilen kıvama getirmek.

— Müz. *Notaları bağlamak,* bir ses çıkarışta veya bir solukta veya bir yay çekişiyle, notaların tümünü çalmak.

— Tekst. Çok katlı kumaşlarda katları, atkı veya çözgü ipliğiyle, dikiş şeklinde birbirine bağlamak ve ayrılmamalarını sağlamak.
— Yazı. Bağlantılarla birleştirmek.

◆ **Bağlamalık** i. Bağlamağa yarayan şey: *İnce uzun bağlamalıklar yap.*

— İnş. Geniş açıklıklı bir döşemede biçilmiş kirişlerin üzerine eklenen ahşap parçaların her biri. Bu işlem, tümü daha sağlam kılmak ve kirişlerin çarpılmasını önlemek için yapılır. || Kerpiç bir duvarın bölümlerini bağlamak amacıyle içinde bırakılan tahta. (Bk. HATIL.) || Metal bir çatkıda flambajı önlemek için aşıkları birbirine bağlayan, düz metal çubuk. (Bk. GERGİ.)

— Marang. Zıvana deliğinin yan yüzleriyle zıvana dilinin ortasına açılan delik. (*Kavila deliği* de denir).

◆ **Bağlanım** i. Bağlanma işi ve şekli; taraf tutma.

— Ahl. Siyasî veya sosyal konularda taraf tutma: *Bir yazarın bağlanımı.* (Bk. ANSİKL.)
— Mat. *Bağlanım değeri,* bir nokta cümlesinde, ya yalnız bir nokta veya bir yığılma noktası olan eleman. (Türev cümle sadece yığılma noktalarından kurulduğuna göre, bağlanım değerlerinin cümlesi kapanışı meydana getirir.)

— ANSİKL. *Bağlanım* terimi zamanımızın sözüdür, ama ifade ettiği olay her çağda görülür. Bağlanım siyasî, sosyal ve ideolojik kavgalardan doğan zorunlulukla, doğuracağı bütün tehlikeleri göze alarak, açıkça taraf tutmak demektir. Bu anlamda, Kreon'un insanlık dışı saygısız buyrukları karşısında kişinin kutsallığından yana çıkan Antigone'nin «bağlanım»ından söz edilebilir; aynı şekilde Voltaire'in Calas olayı karşısındaki hoşgörür tutumu burada anılabilir, v.b. Günümüzde de, bağlanım yukarıdakiler gibi bir olaydır. Bununla birlikte, bağlanım çoğu zaman bir ömrün veya eserin tümünü kapsar. Ayrıca, varoluşçu doktrine göre her insan dünyada ve toplumda şu veya bu durumda «bağlanım»lıdır, «hür olmaya mahkûm» dur; çünkü onun için «var olmak, seçmektir» (Sartre); ama bu kelime daha çok aydınlar için kullanılır, çünkü toplumun öbür bölümlerinin durumundan daha istemli, daha çok irade eseri gibidir. Bu alanda yalnız «sanat için sanat», «amaçsız» edebiyat ve «karşılıksız düşünce» de olabilirdi; eğer bunlar yoksa aydınlar bağlanımlı olmayı istemişler demektir.

◆ **Bağlanış** i. Bağlanma tarzı, bağlanma şekli: *Paketin bağlanışı.*

— Bot. *Bağlanış,* özellikle çiçeğin kısımları bakımından önemli bir karakter sayılır; çünkü aynı türden olan bütün bitkilerde çeşitli kısımların bağlanışı aynı biçimde olur. Çiçekliğin şekline göre, çiçek kısımları üç durum gösterir: altdurumlu, ortadurumlu, üstdurumlu bağlanış.

— Ed. Kısa bir şiirin, bir düşünce veya bir hayal ile sona ermesi. ||Edebî bir eserin sonucu.

◆ **Bağlanma** i. Bağlanmak işi: tutturulma, düğümlenme, sarılma: *İplerin bağlanması uzun sürdü.*

— Denizc. Dümen yelpazesinin dümen fitiline tutturulması. (Bağlanma düşey veya yatay olabilir. Dümen yelpazesi, idare edici cihaza dokunmaksızın yerinden alınacak veya yoklanabilecek şekilde yerleştirilir.)
— Kim. Uçucu bir maddenin sabit hale gelmesi: *Bir yağın bağlanması.* || Bir maddeye yeni bir element katmak için yapılan işlem: *Bir klor atomunun bir hidrokarbona bağlanması.*

◆ **Bağlanmak** dönşl. f. Bağlama işine konu olmak: *Tut ki, ben bilmemişim bağlanacakmış da kolu* (M. Â. Ersoy). || Birine, bir şeye tabi olmak, angaje edilmek || Sonuçlanmak: *Neticeyi almak kolay oldu eller kalktı, herşey Trotski'nin istediği şekilde bağlandı* (Ş. S. Aydemir). || Sevmek, tutulmak: *Birkaç ay sonra o kadar aşk ile, ihtiras ile bağlandığı hayata gözlerini yumuverdi* (Y.Z. Ortaç). || Alâkalanmak, üzerinde uğraşmak: *Hiç bir meseleye fazla bağlanmazdı* (P. Safa)

◆ **Bağlanmamış** sıf. Kim. *Bağlanmamış bağlantı.* Bk. BAĞLANTI.

◆ **Bağlanmış** sıf. Bağlı halde olan.
— Kim. *Bağlanmış bağlantı.* Bk. BAĞLANTI.

◆ **Bağlaşık** sıf. Sonuç ve sebep, sonurtu ve önerti gibi birbirlerine sıkı sıkıya bağlı ve karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı nesneler ve terimler için kullanılır.

◆ **Bağlaşma** i. Bir nevi antlaşma, sözleşme, ittifak.
— İlâhiy. *Eski bağlaşma,* kutsal kitaplara göre, Tanrı'nın Âdem ile yaptığı ve Nuh, İbrahim ve Musa ile yenilediği antlaşma. || *Yeni bağlaşma,* İsa'ya inanan herkesle Tanrı'nın yaptığı antlaşma; Hıristiyanlık.

— EŞANL. *Koalisyon, konfederasyon, federasyon, birlik.*

◆ **Bağlatmak** ettrg. f. Bağlama işini başkasına yaptırmak: *Evvelce suyu geçmiş olanlara nida ederek köprüyü bağlattı* (Cevdet Paşa).

◆ **Bağlayıcı** sıf. ve i. Bağlamaya, birleştirmeye yarayan. *«Ve» bağlayıcı bir edattır.*

— Astronotik. *Katlararası bağlayıcı,* bir füzenin iki ayrı katında bulunan elektronik cihazlar arasındaki çeşitli bağlantıları sağlayan özel bağlayıcı. (Bk. ANSİKL.) ||*Ana bağlayıcı,* bir füzeyle yerdeki kontrol ve ikmal merkezleri arasında başlıca elektrik ve yakıt bağlantılarını sağlayan özel tipte bağlayıcı.

— Mod. mant. İkili önerme operatörü.

— ANSİKL. Astronotik. *Katlararası bağlayıcı,* bir füzenin iki ayrı katında bulunan elektronik cihazlar arasında birleştirmeyi yapar. Genellikle üstteki kata, ateşleme emrinin iletimine yarar. Devreden çıkartılması iki katın ayrılması anında olur. Üst katta bağlayıcının dayandığı kısımda, devrelerin dış çevreye göre yalıtılmasını sağlayan bir ölü yüzey bulunur. Ana bağlayıcı, bir füzenin fırlatılmasında baş rolü oynar. Füzede bulunan çeşitli elektronik cihazlarla, yerdeki kontrol merkezinden ana bağlayıcı aracılığıyle yapılması gereken bağlantılar empulsiyonlarla kurulabilir. İki yönlü bu bağlantılar, esas devrelerin beslenmesi ve ölçü devrelerinin kontrolunu mümkün kılarak, kabloların sürekliliğini sağlayan ana bağlayıcıdan geçerler. Ayrıca, soğutma akışkanlarının geçişini de mümkün kılar. Bir ana bağlayıcı genellikle füzeye bağlı sabit bir parça ile yere bağlı hareket edebilen diğer bir parçadan meydana gelmiştir. Sabit kısım uçuş sırasında elektrik devrelerinin çevreye nazaran tam olarak yalıtılmasını sağlar. Bunun için, hareket anında füze ile yer arasındaki bağlantıları kesen hareketli parçadan ayrıldıktan sonra devreleri kesebilmek için bir ölü yüzey sistemiyle donatılmıştır.

Ana bağlayıcının, karakteristikleri ve dış görünümü, füzenin atılış şekli ve donanım bölümündeki elektronik sistemi yapılışına göre şekil alır.

Füzeyi atmanın şekline göre devreden çıkarma atıştan birkaç saniye önce fişek kutusu, solenoid, kam veya hava basınçlı bir devreyle yapılır.

Ayrıca bir devreden çıkarma, füzenin fırlatılması anındaki birkaç sm'lik yer değiştirmesinde bir kablonun etkisiyle de mümkün olabilir. Donanım bölümündeki elektronik cihazlar, temas, yalıtkan v.b. bağlayıcının esas karakteristiklerini tayin eder.

— Bilgi işleme sistemleri. Elektrikli makinelerde birçok devreyi bağlayan unsur. || İki makineyi, elektrik bakımından ilişki kurarak bağlayan kablo. || Bir mantık sırasının iki bölümü arasındaki ilişkiyi belirleyen operatör.

— Elektr. Şebekeyi, seyyar bir alıcıya bağlayan parçaların tümü. || Bir veya birkaç elektrik cihazının devrelerini bağlamaya yarayan düzenek.

— Elektron. Gazışıl bir maddeyi, lamba camı veya katot borusunun dibi gibi bir dayanak üzerine tespit etmeğe yarayan madde.
— Mant. *Bağlayıcı tasım.* Bu tasımda büyük önermenin bir kısmı küçük önermede olumlanmakta, öbür kısmı sonurguda olumsuzlanmaktadır. (Örnek: *Aynı davranış hem adaletsiz, hem zorunlu olamaz. Zorbalık her zaman adalete aykırıdır. Onun için zorbalık hiç bir zaman zorunlu değildir.)*

— Petr. Bir bütünün parçalarını örtmek, bağlamak için kullanılan asfalt veya bitüm. Ayrıca briket yapımında da bağlayıcıdan yararlanılır. || *Eşanl.* TOPLAYICI.

— Res. *Bağlayıcı tuşlar,* en çarpıcı tonu belirtmek için bir tabloya serpiştirilen tuşlar.
— Telekom. İki merkez veya iki hat arasında haberleşmeyi sağlamaya yarayan âlet veya devre. || Telefonculukta kullanılan kondansatör. (LM)

BAĞLAN veya **BAKLAN** i. Angıt (*Casara ferruginea*) çeşidi. Kırmızı renklidir. (M)

BAĞLANTI i. Bağlanma hali, bağlanma durumu: *Yolların bağlantı noktası.* || Bir bütünün bölümlerinin art arda gelmesi: *Bir tiyatro eserinde sahnelerin bağlantısı.* || Kavramlar arasındaki birlik veya ilgi: *Gençlikle cesaret arasındaki bağlantı.*

Foto. LAROUSSE

— DEY. *Bağlantı kurmak,* iki şey arasındaki münasebeti bulmak, müşterek noktaları tespit etmek, temas sağlamak.

— Anat. Bir kasın veya bağın bitiştiği yer: *Her kasın iki bağlantısı vardır.*|| *Bağlantı izi* veya *kas izi,* yumuşakça kabuklarında, kasların yapıştığı yerde kalan iz.

— Bayınd. *Bağlantı kaldırımı,* bir şosenin kaldırımını yan taraftaki dere kaldırımına bağlayan özel kaldırım taşı dizisi. || *Geçici bağlantı yapma,* geçici köprülerin döşemesini meydana getiren kirişleri, halatlar aracılığıyle köprünün taşıyıcı kısımlarına bağlama.

— Dy. Vagona yüklenen malın yerleştirilmesini ve bağlanmasını sağlayan araçlar. || *Cebire bağlantıları,* ray uçlarını birbirine bağlama amacıyle kullanılan iki parçalı (cebire) bağlantı düzenlemesi. Cebire parçaları ray ucunun iki tarafına yerleştirilir ve civatalarla sıkıştırılır. || *Elektrik cebiresi* veya *elektrik bağlantısı,* akımın devamını sağlamak için iki ray ucunu birbirine bağlayan düzenleme. Böyle bir düzenlemenin raylara tespiti, genellikle kaynak yoluyle yapılır. (Bunlara RAILBONDAGE da denir.)

— Deneysel psikol. *Zamana değgin bağlantı* (veya *geçici bağlantı*), zaman içinde birbirlerini izleyecek şekilde uygulanan iki uyarım arasında doğan ilinti. (*Şartlı bağlantı* adını da alır.) [Bk. ANSİKL.]

— Elektr. İki veya daha çok iletken sistemin elektrik bağlantısı. || Bu bağlantıyı sağlayan parçalar. || *Bağlantı bloku,* yalıtkan bir düzeneği olan ve elektrik iletkenler arasında bağlantı kurmaya yarayan parça. || *Bağlantı kutusu,* elektrik kablolarının veya iletken uçların toplanıp birbiriyle birleştirildiği ve dış etkenlerden korunduğu kapalı kutu.

— G. santl. Bir tablo, heykel veya alçak kabartmanın çeşitli kısımları arasındaki ilişki ve yakınlık. || *Ton bağlantısı,* boyaresimde en belirgin rengi çeşitli kısımlarda tekrarlamak ve böylece resmin tümü içersinde bir bağlılık ve ahenk sağlamak için kullanılan renkler. Bu ahenkli renklere *bağlantı rengi* adı verilir. *Esk.* Münasebet-i levniye.

— İşl. *Bağlantı ipliği,* işleme motifleri arasında boş bir ara bırakarak onları birbirlerine bağlamak üzere atılan iplik. Bundan sonra fisto veya aralıklı nakış biçiminde tekrar işlenir.

— İnş. Bir yapının çeşitli kısımlarını birbirine bağlayan sistem. || Bir makasın aşığını babaya veya yatay bir kirişi bir dikmeye birleştiren çapraz parça (DESTEK de denir). || *Bağlantı demiri,* kâgir yapılarda ayrılmayı, parçalanmayı önlemeğe yarayan demir iskelet. || *Bağlantı kurmak,* bu iskeleyi yerleştirme işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Bağlantı taşları,* bitişikte yapılacak inşaatın yan duvarının veya inşaatın devamının bağlanması için bırakılmış olan ve çıkıntı meydana getiren taşlar. Duvar bağlantılarından, alt ve üsttekilerden daha iri olan taş. Bağdadî direklerini duvarlara bağlamaya yarayan dirsek biçiminde madenî parça.

— İstat. *Fonksiyonel bağlantı,* x'in mümkün bütün değerleri ayrıldığı ve onu karşılayan bütün y değerleri sıralandığı zaman bir lineer fonksiyona ait x değişkeninin her değerine aynı fonksiyondaki y değişkeninin tekabül ettiğini gösteren bağlantı. || *Tesadüfî bağlantı,* tesadüfî bir değişken ihtimalinin diğer değişken değerinin fonksiyonu olduğu bağlantı, yani x'in her değerini bir alanda veya bir marjda bulunan y değerlerinin topluluğu karşılar.

— Kim. *Kimyevî bağlantı,* bir moleküldeki iki atomu birbirine bağlayan kuvvet. (Bk. BİRLEŞME *değeri;* VALANS.) [Bk. ANSİKL.]

— Leng. *Bağlantı kelimesi,* birbirine benzeyen iki terim arasında ilişki kuran, bir cümleyi diğer bir cümleye (bağlaç) veya tümleci tümlenene (edat) bağlayan kelime.

— Mekan. *Direkt bağlantı makinesi,* dişli tertibatı olmadan motris etkiyi doğrudan doğruya bir çarka, bir pervaneye v.b. ileten makine.

— Meteorol. *Bağlantı kuşağı,* bir siklonun sıcak kesimine tekabül eden bulut sisteminin bir kısmı. (Bk. BULUT.)

— Müz. Notalamada hafif eğri bir çizgiye verilen ad; büyük veya küçük olabilir (‿ veya ⁀). Değişik notaları birbirine bağlıyorsa legato çalınacağını; aynı notaları bağlıyorsa, bağlı iki notanın ritim sürelerinin tutarınca o notanın uzatılacağını gösterir.

— Opt. Ayrı iki kaynak veya bir kaynağın ayrı iki noktasından yayıldığı için sabit faz farkı göstermeyen ışık titreşimlerine denir. (Bağlantısız kaynaklar yardımıyle girişim olayları elde edilemez.) || Aralarında sabit bir faz farkı bulunan ışıklı iki titreşim için söylenir. (Bu durumda iki titreşim girişim olayları meydana getirebilir. Bağlantılı titreşimler, ancak tek bir kaynaktan gelebilir.)

— Psikoleng. *Sözlü çağrışımsal bağlantılar,* içerik bir sözlü sistemin işleticileri arasındaki karşılıklı tabiîlik ilişkileri: Meselâ X denen bir işleticinin belirmesi, belli bir vericide, Y denen bir işleticinin belirmesini gerektirir (XY bağlantısı, elde bulunan çağrışımsal bağlantılar sisteminin, parçalı bir aktüelleşmesini [gerçekleşmesini] temsil eder). [Bk. ANSİKL.]

— Saraçl. Meşinden veya burma saçaklı demirden parça. Bir yularda baş çevresini burun üstü kayışına bağlar. || *Bağlantı kayışı,* küçük bir sandığın kapanmasını kolaylaştıran ve kapağı kuvvetlendiren deri bağlantı.

— Teknol. Bir boru donanımının, ya sürekli bir bağlama veya bir bükülgenle, bir başka boruya veya bir cihaza bağlantısı; iki cihazın kendi aralarında bağlantısı.

— Telekom. Bir bölgesi p öbürü n tipinde

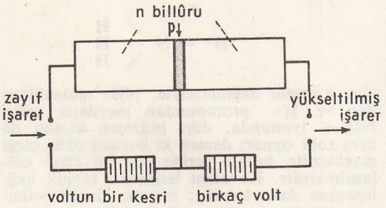

bir tekbillûrlunun (monokristal) parçası. (Bk. ANSİKL.) || İki nokta arasındaki haberleşme aracı. || *Optik bağlantı,* kol işaretleri, flama veya ışıklı işaretlerle kurulan bağlantı. || *Telgraf, telefon, telsiz bağlantısı,* telgraf, telefon veya telsizle kurulan bağlantı.

— Tiyat. İçinden bazı parçalar çıkarılan bir piyesin iki sahnesini bağlamak için yapılan düzenleme. || Evvelce bilinen ve oynanan bir piyesin (bütün metni okumadan) bağlantıların doğruluğunu denetlemek veya yeni bir oyuncunun sahnelerini düzenlemek için yapılan provası.

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Zamana değgin bağlantı.* Bu olay, gerek insan gerek hayvanla ilgilidir, Pavlov'un laboratuvarlarında yapılan çalışmalar sonunda ortaya çıkarılmıştır. Prokofiev ve Zeliony, 1926'da hayvanlar üzerinde yaptıkları deneylerde, bir metronomun sesinden (nört uyartı) sonra, ritmik bir dokunma uyarımı (nötr uyartı) uyguladılar. Bu ilinti (dokunma uyartısının izlediği ses) hayvana birçok kere uygulandıktan sonra, dokunma uyarımı, bir geri çekme tepkisinin şartlı uyartısı haline getirilir. Bunun şartsız uyartısı ise bir elektrik şokudur. Bu şartlanma bir kere kuruldu mu, metronomun sesinin, tek başına, geri çekme tepkisini meydana getirdiği görülür. İşte bu olay, şartlı tepkilerin kaynağı olarak görülmüştür. Gerçekten, bu açıdan bakılınca, tepkinin elzem, vaz geçilmez bir rol oynamadığı görülür: esas olay, şartlı uyarım tasavvuruyle şartsız uyarım tasavvuru arasındaki bağlantıdadır. Zamana değgin bağlantılar, Fessard ve çalışma arkadaşlarının elde ettiği elektro-kortikal şartlanmalara benzetilebilir; bu şartlanmalarda bir ses uyarımı, tek başına, alpha ritminde bir durdurma tepkisini meydana getirmez; ama bir ışık uyarımı, bu sesi birkaç defa izlerse, bu ses uyarımı sözü geçen durdurma tepkisini yaptırabilir.

— İnş. Yapının düşey ve yatay bütün öğelerini birbirine bağlayan *bağlantı demirleri,* döşemeler duvarlara oturduğu zaman, taşıyıcı duvarlara uygulanmalıdır. Önemli yapılarda bağlantı demiri her döşemede kullanılmalıdır. Ahşap veya demir döşemelerde lamadan yapılan bağlantı demiri ve kare veya yuvarlak kesitli kılıçla bağlama (ankraj) kullanılır.

— Kim. *Kimyevî bağlantı.* Maddenin çeşitli

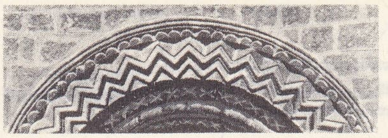

bağlama süsü

hallerini meydana getiren atomlar serbest halde bulunmaz; aralarında, bunları birbiriyle bağlantılı hale getiren güçler vardır. Kimyevî bağlantı teorisinin amacı, atomlar arasındaki bağlantıları sınıflandırmak, tasvir etmek ve belirtmektir. Atomlar, elektrik yüklü (elektronlar, çekirdekler gibi) taneciklerden meydana geldiğine göre, maddedeki elektrik etkenlerinin atomlararası bağlantılardan doğduğunu kabul etmek gerekir; bununla birlikte, yeryüzünde, çok sayıda çeşitli element bulunması, kimyevî bağlantı bakımından farklı özelliklerin ortaya çıkmasına yol açar. Bu sebeple sayıları pek fazla olmayan temel kimyevî bağlantı tiplerini birbirinden ayırt etmek yerinde olur. Belli başlı üç çeşit bağlantı vardır: iyonik bağlantı, atomik (veya kovalent) bağlantı, madenî bağlantı.

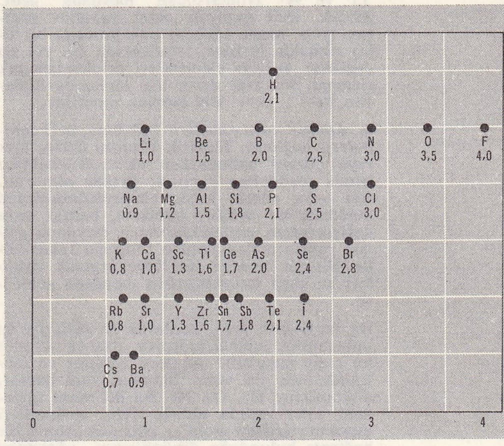

◆ *İyonik* veya *değişik kutuplu* (*heteropoler*) *bağlantı.* İyonik bağlantı, elektrostatik çekim etkisiyle iyonik bileşiklerdeki zıt yüklü iyonları, meselâ sodyum klorür NaCl'deki Na^+ ve Cl^- iyonlarını birbirine bağlar. Klor ile sodyumun birbirine etkimesi sırasında, Na^+ ve Cl^- iyonlarının meydana gelmesinin sebebi sodyum atomunun 3*s seviyesindeki* tek elektronunun, klor atomunun 3*p* seviyesindeki boş yere geçmesidir; bu geçiş, bir yandan Na atomunun yüksek olmayan iyonlaşma enerjisi (5,1 eV), öte yandan Cl atomunun, elektrona uyguladığı çekim gücünün çarpışmasıyle daha da kolaylaşır. Bu çekim, Cl atomunun elektronik ilgisi (3,8 eV) ile kendini belli eder. Zıt işaretli iyonlar arasındaki elektrostatik çekim, ısı zorlamasına rağmen billûrun kohezyonunu sağlamaya ve zıt yüklü iki komşu iyonu denge uzaklığında tutmaya yeterlidir; bu denge uzaklığında, iki atomun birleşmesine yönelen elektrostatik çekim bir itme gücüyle engellenir ve atomların içiçe geçmesi önlenir. NaCl'de komşu Na ve Cl atomları arasındaki bu denge uzaklığı yaklaşık olarak 2,8 Å kadardır; çeşitli benzer ölçme usullerinden yararlanarak, küresel oldukları kabul edilen iyonların çapları da hesaplanabilir.

İyonlar arasındaki bağlantı, iyonik billûrun erimesiyle meydana gelen sıvıda ve özellikle sulu çözeltilerde gevşer; sıvı ve iyonik çözelti elektrolizlenebilir ve elektrik akımını iletir.

İyonik bağlantı sağlam bir bağdır ve yüksek bir bağlantı enerjisi taşır: bir mol NaCl için 750 000 jul (veya 180 kkal). Elektrostatik güç, iyonun merkezinden başlayarak bütün yönlere aynı etkiyi yaptığından iyonik bağlantı tek yönlü değildir; bir iyonik bileşikte, zıt işaretli bir iyon etrafında toplanan belli işaretteki iyonların sayısı ve toplanma şekilleri, özellikle ortamdaki iyonların büyüklükleri ve birleşerek yansız bir yığın meydana getirmek zorunda olmalarıyle belirlenmiştir. (Bk. YAPI.) Elementlerin birçoğu iyonlaşabilir, bu iyonlaşma bazılarında

Foto. LAROUSSE

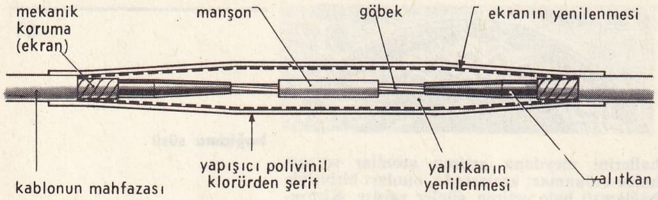

bağlantı

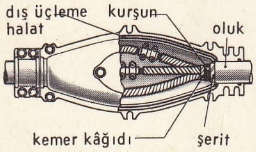

bağlantı

kolay, bazılarında güç olur. Elementlerin periyodik tablosunda, asal gazların hemen önünde ve arkasında bulunan elementler (halojenler, alkali metaller) kolaylıkla iyonlaşır; ayrışan iyonlar, asal gazların büyük bir kararlılık gösteren 2 *Sn*, 6 *pn* ortetiyle nitelenen dış elektronik yapısındadır. Ama hidrojen için durum farklıdır: gerçekten bu element, tek elektronu kaybederek, kolaylıkla bir katyon, H^+ protonu verdiği gibi, bazı durumlarda bir elektron alarak helyum'un dış elektronik yapısını gösteren H^- iyonu da verebilir. Meselâ lityum hidrür LiH, Li^+ ve H^- iyonlarından meydana gelir. Ancak, asal gazların oktet yapısını andıran iyon verme eğilimi, çok görülen bir olay olmakla birlikte, iyonlamada tek yol bu değildir: «geçiş» elementleri denilen pek çok element, bir asal gazın dış yapısında olmayan Fe^{2+}, Fe^{3+} gibi iyonlar verebilir.

● *Atomik* veya *eşdeğerli* (*tek kutuplu* [*homopoler*]) *bağlantı*. Elektrik akımını ileten, sıvı veya çözelti halindeyken elektrolizlenebilen iyonik maddelere karşılık; iletken olmayan, sıvı veya çözelti halde elektrolizlenemeyen maddeler de vardır; bunların, benzer veya değişik atom topluluklarından meydana gelmiş yansız moleküllerden oluştuğu kabul edilir. Birçok cisimler (özellikle organik cisimler) bu çeşit moleküllerden meydana gelmiştir.

Bu moleküllü yapı, katılarda ve gazlarda da bulunabilir; meselâ hidrojen, oksijen ve azot bu çeşit moleküllü yapılara sahiptir ve moleküllerinde iki atom bulunur, yani bunlar, diatomiktir: H_2, O_2, N_2. Bu iki atom tamamen aynı yapıda olduğu için, molekülleri meydana getiren atomlar arasında iyonik bir bağlantı bulunduğu düşünülemez. «Atomik» veya «kovalent» bağlantı prensibini 1916'da Lewis açıkladı: bir molekül veya çok atomlu bir iyon içindeki iki atomu birleştiren bağlantı, bir elektron çiftinin birleşmesiyle meydana gelir. Bu elektronlardan her birini de, bağlanan atomlar sağlar. Elektronların böylece birleşmesi, çoğu zaman, bağlanan atomlardan her birinin dış elektronik oktetini tamamlamak imkânını verir. Meselâ Cl atomu için, dış elektronik düzen şöyledir:

[↑↓] [↑↓|↑↓|↑]
3s 3p

Cl_2 molekülünde, iki atom arasında kovalent bağlantı kurulması sonucu, iki atomun 3 *p* seviyesindeki serbest iki elektronu birleşerek aynı yere, aynı yörüngeye yerleşir; böylece iki atomun da okteti tamamlanmış olur.

[↑↓] [↑↓|↑↓|↑↓]
3s 3p

Hidrojenin durumu burada da ötekilerden farklıdır: atomlar arasında kurulan kovalent bir bağlantı, hidrojenin K tabakasında bulunan 1s seviyesindeki tek elektron çiftini tamamlar ve hidrojene, helyum atomunun elektronik yapısını sağlar. Kovalent bağlantıların hepsi, atomlar arasına çekilen bir çizgiyle gösterilir, meselâ:

Cl — Cl, H — H, O ⟨ Cl / Cl, N —(Cl, Cl, Cl).

örneklerinde olduğu gibi.

Kovalent bağlantı grubuna, «yarı kutuplu» veya «koordinasyon» denilen bağlantıyı da katmak gerekir: bu da kovalent bir bağlantıdır ve meydana gelişi sırasında «verici» denilen atom, her iki elektronu da sağlar; «alıcı» denilen öbür atom ise bunlara sadece boş bir yer açar. Altı çevre elektronuna sahip olan oksijen atomu, alıcı rolünü kolaylıkla oynar; buna karşılık klor, azot, fosfor tamamen vericidirler. Meselâ perklorik asitte ($HClO_4$) klor, üç oksijen atomu için verici rolü oynar ve şeması şu şekilde gösterilebilir:

O ↖
O ← Cl — O — H, burada oklu çizgiler
O ↙

yarı kutuplu bağlantıları ve verici → alıcı yönünü göstermektedir. Gerçekten şunu belirtmek yerinde olur. Yarı kutuplu bağlantı meydana geldiği andan itibaren normal bir kovalent bağlantının bütün özelliklerini gösterir, meselâ;

H^+ ← N —(H, H, H)

yarı kutuplu bağlantısıyle, NH_3 molekülünden ve H^+ protonundan meydana gelen NH_4^+ iyonunda, dört hidrojen atomu da aynı rolü oynar; demek ki burada oklu çizgi gereksizdir, bunun yerine düz bir çizgi kullanılmalıdır. Kovalent bağlantı, iyonik bağlantıdan daha kısadır; meselâ klorür iyonunun iyonik yarıçapı 1,8 Å, klor atomunun kovalent yarıçapı ise sadece 1 Å'dır. Kovalent bağlantı sağlam bir bağdır ve yüksek bir bağlantı enerjisi taşır: bir mol Cl_2 için 58 kkal.

Ayrıca, iyonik bağlantıdan farklı olarak, kovalent bağlantı yönlenmiştir; bu da, belli bir atom etrafında yer bulabilen atom sayısının sınırlanması ve ikiden fazla atomdan meydana gelmiş melokül veya iyon topluluklarının belirli bir yapı göstermesi sonucunu doğurur (bk. YAPI). İki atom arasındaki kovalent bağlantının meydana geliş şekli ve özellikleri, bilinen mekanik prensiplerini uygulamakla açıklanamaz; buna karşılık dalga mekaniği, bu bağlantının sağlamlığı hakkında tutarlı bir açıklama sağlamıştır.

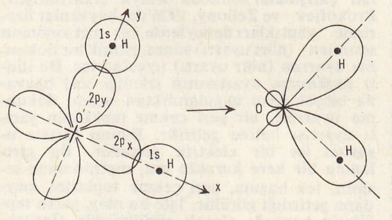

İki atom arasında kararlı bir kimyevî bağlantı olduğuna göre, bu atomların çok uzaktan birbirine yaklaşması bir çekim kuvvetiyle, dolayısıyle atom topluluğunda ortaya çıkan bir enerji azalmasıyle ilgilidir. Bununla birlikte söz konusu olan enerji, çekirdekler arasında kendini gösteren ve çok kısa mesafelerde büyük çapta etkili olabilen itme kuvvetinden dolayı, çekirdekler arasındaki belli bir uzaklıkta bir minimumdan geçer; normal bağ uzunluğu da bu enerji minimumuna tekabül eder. Hidrojen molekülünde, çekirdekler arası uzaklığın 0,74 Å olduğu deneylerle bulunmuştur; yine yapılan deneylere göre H_2 molekülündeki bağlantı enerjisi, birbirinden çok uzak olan iki H atomuna tekabül eden enerjiden 4,5 eV daha düşüktür (103,5 kkal/mol). Dalga mekaniği böyle bir bağlantının varlığını öngörüp, özelliklerini inceler. Ayrık atom durumunda olduğu gibi, elektronların molekül içindeki hareketinin tasviri, Schrödinger denkleminin çözümüne bağlıdır (bk. ATOM); bu denklem yazılabilmiş, ancak kesin matematik yollardan çözümü sağlanamamıştır; bunun için, yaklaşık sonuçlar veren bazı yöntemlere baş vurmak gerekir. 1927'de Heitler ve London tarafından bulunan ve geliştirilerek mezomeri metodu haline getirilen veya Hund ve Mulliken'in «molekül yörüngeleri usulü» adı verilen yöntemlerini bunlar arasında saymak gerekir. Bu yöntemlerden her biri, bazı esas varsayımlardan hareket ederek, ψ dalga fonksiyonunun, Schrödinger denkleminin yaklaşık bir çözüm olarak kabul ettiği bir şeklini ortaya koyar. Şunu da belirtmek gerekir: çeşitli yöntemlerde ψ fonksiyonları değişik olmakla birlikte, hepsi temel bir ilkeyi gözönünde tutar. Bu da, birbirine özdeş taneciklerin (yani burada elektronların) birbirinden ayırt edilemiyeceği ilkesidir. ψ Fonksiyonu, bağlantı elektronları spin'inin de katılmasıyle tamamlanır. Spinler *a priori* olarak, ya paraleldir veya değildir.

Yapılan çeşitli incelemeler, ancak spinler paralel olmadığı zaman atomlar arasında bir bağlantı meydana geldiğini ortaya koymuştur. Gerçekten de, Schrödinger denklemine göre yapılan enerji hesabı, iki çeşit enerji olduğunu gösterir: bunlardan biri, Coulomb'un bilinen elektrostatik enerjisidir ve yalnız buna dayanarak bağlantının gücünü ve kararlılığını açıklamak imkânsızdır. Klasik mekanikte yer almayan ikincisi ise yedek enerjidir; bu da, elektronların birbirinin yerine geçebilmesi ve hareketleri sırasında iki atomdan bir veya ötekine bağlanabilmesiyle meydana gelir. Bu değişim enerjisidir ve toplam enerjiye karşı koyarak önemli bir rol oynar: bu enerji, paralel spinler durumunda (çekirdekler arasındaki uzaklık azalınca) sürekli olarak artı işaret taşır, böylece bir itiş gücü doğar; paralel olmayan spinler durumunda ise, çekirdekler arası belli bir uzaklık için, kararlı bir bağlantıya tekabül eden çok belirli minimumdur (eksi). Atomik bağlantının nitelikleri, uygulamada daha elverişli olan molekül yörüngesi kavramıyle de ifade edilebilir: ayrık atom*da elektonların hareketleri, Schrödinger denkleminin çözümüyle bulunan ve atom yörüngeleri adı verilen ψ fonksiyonlarıyle gösterildiği gibi, burada da, bağlantı elektronlarının, iki çekirdeğin meydana getirdiği alandaki hareketi benzer şekilde gösterilebilir. Böyle bir açıklamanın yapılmasını sağlayan ψ fonksiyonuna, molekül yörüngesi adı verilir; fakat bu fonksiyon, elektronların hareketini ancak yaklaşık olarak verebilir. Hund ve Mulliken'in «molekül yörüngeleri» adı verilen metodu, ψ fonksiyonunu, bağlantı elektronlarının az çok şekil değiştirmiş atom yörüngelerinin bir çeşit doğrusal birleşmesi olarak kabul eder. Bu birleşme sonucu, atom fonksiyonlarında ister bir toplam, ister bir fark meydana gelsin, iki durum ortaya çıkar: bunların birincisi, paralel spinler durumudur ve burada elde edilen molekül yörüngesi «bağlayıcı değildir»; çünkü atomlar birbirini iter ve iki çekirdek arasında, bağlantı elektronlarının bulunmasının ihtimali yoğunluğu ya sıfırdır veya çok zayıftır; bu da atom yörüngelerinin birbirini ittiğini gösterir. Paralel olmayan spinler durumunda ise, molekül yörüngesi «bağlayıcı»dır; çünkü atomlar birbirini çeker ve böylece bağlantı kurulur; çekirdekler arasında, bağlantı elektronlarının bulunmasının ihtimalî yoğunluğu çok yüksektir: bu durumda, atom yörüngelerinin girişiminden doğan bir çekim ve birleşmeden söz edilebilir. Oktetini tamamlamamış iki atom yörüngesinin böylece birleşmesinden, bir elektron çiftini kapsayan doymuş bir molekül yörüngesi meydana gelir. Bağlantının kararlılığı, atom yörüngelerinin girişimiyle orantılıdır.

Atom yörüngelerinin girişimiyle meydana gelen bağlantı kavramı çok geniştir; özellikle, bir atomun birkaç bağlantı meydana getirdiği durumlarda, bu bağlantılar için bağıl bir yönlenmenin varlığını ve dolayısıyle belli bir molekül yapısı olduğunu somutlamak imkânı verir. Meselâ suda, oksijen atomunun 2*p* seviyesindeki iki yörüngesiyle iki hidrojen atomunun 1*s* seviyesindeki yörüngeleri önce maksimal, daha sonra eksenel bir girişim yaparak iki bağlantı meydana getirir. Su molekülünün, deneyle doğrulanan bükük biçimi böyle bir girişim sonucudur. Tepesi N olan üçgen piramit biçimindeki NH_3 molekülü için de durum aynıdır. Fakat atom bağlantısı her zaman atom yörüngelerinin girişimiyle kurulmaz; bazı bileşiklerin molekül yapısı bunu açıkça göste-

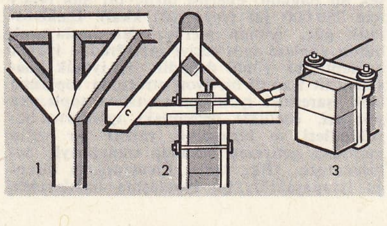

bağlantı (destek)

1— bir kirişi dikmeye bağlayan destek
2— sarkık destek
3— U biçiminde demir destek

rir. Meselâ metanda (CH_4) C atomu, köşelerinde H atomları olan düzgün bir dörtyüzlünün merkezindedir; böylece C—H bağlantıları aralarında 109°28'lik açı yaparak dört yöne doğru uzanır. Oysa C atomunun en düşük enerji seviyesindeki (yani temel durumundaki) elektronik yapısı, karbonu iki değerli olarak gösteren şemayle belirtilir.

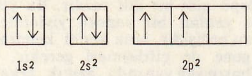

Karbon, metanda ve genellikle bütün organik bileşiklerde dört değerli olduğundan, herhangi bir bağlantıdan önce 2 *s* seviyesindeki bir elektronun 2*p* seviyesine «atlamış» olduğunu kabul etmek gerekir. Böylece, dört değerli uyarılmış durum ortaya çıkar:

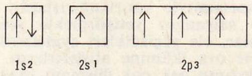

Bununla beraber, temel durumdan uyarılmış duruma bu geçiş C atomunun dört değerli olduğunu gösterirse de CH_4 molekülünün bakışımını açıklamaya yetmez: gerçekten de 2*s* yörüngesi küresel bakışımlıdır, oysa 2*p* yörüngelerinin her biri, aralarında dik açı yapan üç eksene göre bakışımlıdır.

Burada, atom yörüngelerinin melezleşmesi de kendini gösterir: metanda C—H bağlantılarının kurulmasından önce C atomu yörüngeleri yeniden düzenlenir; eşdeğerli olmayan dört yörüngeden (bir *s*, üç *p* yörüngesi) itibaren, eksene göre bakışımlı düzgün bir dörtyüzlünün merkezinden köşe noktalarına doğru dört yöne yönlenmiş, eşdeğerli dört melez yörünge meydana gelir. Matematik teori melez yörüngelerin, eski yörüngelerin doğrusal olarak birleşmesinden meydana geldiğini öngörür: gerçekten de, bu çeşit doğrusal birleşmeler, eski yörüngeler gibi, Schrödinger denkleminin çözümleridir. Bunlar, bağıl durumları dolayısıyle, daha iyi bağlantı kurulmasını sağlar; düşük enerjili ve daha kararlı bir molekülün meydana gelmesine yol açar. Önceki örnekte sözü geçen bir *s* ve üç *p* yörüngesinin melezleşmesine «sp^3 melez yörünge tipi» denir; bununla birlikte C atomu ve diğer atomlar için, çeşitli melezleşme tipleri vardır. Meselâ molekülü düzlem ve bakışımlı olan, C_2H_4 formülündeki etilende, C atomlarından her birinin kurduğu üç bağlantı (bir C—C, iki C—H) sp^2 tipi bir melezleşmeyle meydana gelmiştir; bu bağlantılar aralarında bir düzlem üzerinde 120°'lik bir açı meydana getirirler. O zaman her C atomu üzerinde, ekseni molekül düzlemine dikey, melez olmayan bir ^2p_z yörüngesi kalır; bu iki atom yörüngesinin yana girişimiyle de C atomları arasında ikinci bir bağlantı kurulur. Molekülün, eksenel girişim sonucu meydana gelen diğer bağlantılarına karşıt olarak, bu yeni bağlantının yalnız iki bakışım düzlemi vardır; ayrıca bu bağlantı, diğer girişimlere oranla daha zayıf olan yanal girişimle meydana geldiği için diğer bağlantılar kadar sağlam değildir; bu bağlantıya « π tipi» diğerlerine ise, «σ» tipi bağlantı denir. Etilenin C = C «çift bağlantısı», gerçekten bir σ ve bir π bağlantısından meydana gelir. Aynı şekilde, asetilen (C_2H_2) molekülü bir *sp* melezleşmesinden doğar ve buradaki C = C «üçlü bağlantısı» da bir σ ve iki π bağlantısı sonucunda kurulur.

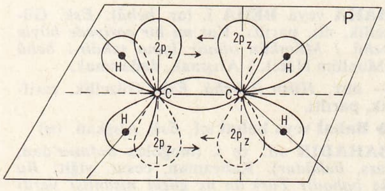

● *Yerleşmiş (lokalize) bağlantılar* ve *yerleşmemiş bağlantılar*. Bir atomun diğer atomlarla kovalent bağlantılar kurduğu bir molekülde, bu bağlantıların birbirine etki yaptıkları gerçektir; bununla birlikte, bu bağlantılar ilk yaklaşımda bağımsız kabul edilir ve her biri, ilgili olduğu iki atom arasına *yerleşmiştir* denir. Bu yerleşme, bulunduğu bileşikten ayrı olarak her bağlantıya belli bir enerji ve uzunluk kazandırır: meselâ, C—H bağlantısı için 87 (kkal/mol) ve 1,06 (Å); tek C—C bağlantısı için 59 ve 1,54; C=C çift bağlantısı için 123 ve 1,20, v.b. Ancak bazı durumlarda, böyle bir yerleşme, ilk yaklaşım olarak bile düşünülemez. Buna örnek olarak benzen alınabilir: yapılan deneyler, benzen molekülünün düzlem olduğunu ve C atomları halkasının düzgün bir altıgen meydana getirdiğini gösterir. Bu durumda, her C atomu için, 120° ile aynı düzleme paralel üç σ bağlantısı meydana getiren bir sp^2 melezleşmesi olduğu kabul edilir (bir C—H, iki C—C bağlantısı). Her C atomunun dördüncü yörüngesi, etilende olduğu gibi, molekül düzlemine dikey yöndedir. Fakat benzenin doğrudan doğruya hidrojenlenmesiyle dihidrür ve tetrahidrür elde etmek imkânsız olduğundan, bu yörüngelerin yanal girişimi etilendeki bağlantılara benzer üç çift bağlantı kuramaz. Molekülün altılı bakışımı, girişimin bütün halkaya yayılan bir molekül yörüngesi meydana getirdiğini ve dolayısıyle yerleşmemiş olduğunu gösterir.

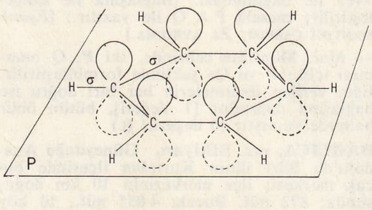

Madenî bağlantıda, billûrların boyutları ne olursa olsun hepsini kapsayan aşırı bir yerleşmemişlik durumu görülür: bir madenin, yüksek ısı veya elektrik iletkenliği ve iyon ısısı yayması, genellikle sayıları az olan değerlik elektronları, billûr yapının düğümlerini meydana getiren katyonlar aıanında kolaylıkla yer değiştirdiğini gösterir. Böyle olmakla birlikte, katyonlarla aralarında birbirlerine etki ederek billûrun yüksek kohezyonunu sağlayan da yine bu değerlik elektronlarıdır. Bu «serbest elektronlar»ı gaz moleküllerine benzeterek (elektronik gaz), madenî bağlantıyı açıklamak bir ilk yaklaşımdır. Ne var ki, ancak bölgeler teorisine dayanarak daha iyi bir açıklama sağlamak mümkündür: bu teoriye göre madendeki elektronların enerjisi bölgeseldir; bu bölgeler de, her biri bir atom yörüngesi seviyesinden doğan çok sayıda ve birbirine yakın enerji seviyelerinden meydana gelmiştir. Değerlik elektronları az olan bir metalde, bu elektronlara tekabül eden bölgelerden bazıları ancak yarı yarıya enerji yüklüdür veya tamamen boştur. Değerlik elektronlarının üst üste yerleşmesi, bunların bulundukları seviyeden boş seviyeye kolayca geçmelerini sağlar, böylece aynı elektronlar billûr içinde rahatça yer değiştirebilirler. Bölgeler teorisi, elmas gibi, yerleşmiş kovalent bağlantıları olan bir billûra da uygulanabilir; ama bu durumda, değerlik elektronlarının bulunduğu bölge tamamen enerji yüklüdür. Ayrıca, bu elektronların bulunduğu bölgeyle boş bölge arasında, değerlik elektronlarının geçiş ihmali pek zayıf olan yasak bölgeler vardır; elmasın yalıtkanlığı da bundan ileri gelir. Yarı iletkenlerde bir ara durum söz konusudur: bunlarda, değerlik elektronları yasak bölgeyi, ısının yani termik etkinliğin fazla olduğu ölçüde kolaylıkla geçebilirler.

● *Gerçek bağlantı*. Her çeşit kimyevî bağlantı çekirdekler ve elektronlar arasındaki etkilerden doğduğu için, bunların sınıflandırılması tamamen şematiktir. Bir bağlantının kesinlikle hangi gruptan olduğunu belirtmek, meselâ iyonik veya kovalent bağlantı olduğunu söylemek çoğu zaman imkânsızdır. Özellikle, bağlanan iki atomun birbirinden farklı olduğu durumlarda (meselâ HCl'deki H ve Cl), atomlardan birinin (bu örnekte Cl) bağlantı elektronlarını daha çok çektiği kesindir. O zaman, elektronları daha çok çeken atom için (burada Cl), ötekinden daha çok elektronegatiftir denir. Pauling, bütün atomları kapsayan bir elektronegatiflik cetveli hazırlamıştır. Bağlanan iki atom arasındaki elektronegatiflik farkı ne kadar büyükse, bağlantı da o ölçüde kovalent bağlantı niteliğinden uzaklaşıp iyonik bağlantı niteliği kazanır. Birçok bileşikte, kovalent bağlantının kısmen iyonik olma niteliği bağlantının iki kutuplu elektrik momenti ölçülerek bulunmuştur; meselâ, HCl'deki bağlantı, yüzde 17 oranında iyoniktir.

● *Zayıf kimyevî bağlantılar*. İyonik, kovalent ve madenî bağlantı sağlam bağlantılardır; bunlara tekabül eden ve bağlanan elementlere göre değişen enerji, genellikle 100 kkal/mol'den fazladır. Bununla birlikte enerjileri çoğu zaman 5 ve 10 kkal/mol arasında değişen çok daha zayıf kimyevî bağlantılar da vardır; bunlar Van der Waals kuvvetleriyle meydana gelen bağlantılar ve hidrojen bağlantısıdır.

Van der Waals kuvvetleriyle meydana gelen bağlantılar. Gazların deneysel incelemesi, moleküller arası çekim kuvvetinin varlığını ortaya koymuştur; bu çekim kuvveti, gazın bir çeper üzerine yaptığı basıncı azaltır. Bu azalma, ideal gazın çepere yapmış olacağı düşünülen basınca nispetle belirlenir. Adî basınçtaki gazlarda çok zayıf olan bu «Van der Waals» kuvvetleri, moleküller arası uzaklığın daha az olduğu yoğunlaşmış durumlarda büyük önem taşır. Bu durumda Van der Waals kuvvetleri, moleküller arasında kohezyonun meydana gelmesine yol açar. Kohezyon sonucu meydana gelen molekül toplulukları ise bir dereceye kadar kararlıdır; meselâ, C_2H_4, $6H_2O$, Cl_2, $6H_2O$, A (veya Kr veya Xe), $6H_2O$... formülündeki hidratlar; *klatratlar* adı verilen fenol-asal gaz bileşikleri; iyot I_2, kükürt S_8 (α cinsi), benzen C_6H_6... gibi molekül billûrları. (Bk. YAPI.)

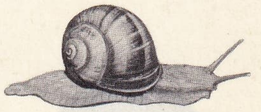

bağsalyangozu

Bununla birlikte doymuş atomlardan meydana gelen yansız moleküllerin, nasıl olup da birbirleri üzerine önemli etkiler yaptığı sorulabilir. Elektrostatik nitelikte olan bu etkilerin sebepleri şunlardır:

1. Bazı moleküllerde, zıt işaretli eletkrik yüklerinin sürekli dağılışı hep aynı şekilde olmaz; meselâ HCl molekülünde, daha elektronegatif olan Cl daha çok elektron çeker, bu yüzden, molekül iki kutupludur ve+tarafı H atomuna dönüktür; H_2O, NH_3... molekülleri için de aynı şey söylenebilir. Bunlar, komşu iki kutba etki edebilen, sürekli iki kutuplu moleküllerdir.

2. Kutupsal olmayan bazı moleküller, meselâ Cl_2 gibi, yakın bir kutupsal molekülün sağladığı elektrik alanı etkisiyle kutupsal olabilir. Böylece bu moleküller, komşu iki kutuplu molekülleri meydana getirir.

3. Bazı moleküller ise, ne kutupsaldır ne de kutuplanabilir. Argon gibi asal gazların tek atomlu molekülleri, bunlar arasında yer alır. Ancak, bu moleküller çıkan kuvvetler, molekülün ortalama bakışımlı yapısı, komşu iki kutuplu moleküllere etki edebilen bakışımsız düzenlerin bileşkesi kabul edilerek, Kuvanta mekaniği yardımıyle açıklanabilmiş ve hesaplanmıştır.

Bu kısa açıklama, Van der Waals kuvvetlerinin birçok tipe ayrılabileceğini gösterir. Bunlar, yönlenme, kutuplanma ve dağılma kuvvetleridir. Çoğu zaman, moleküllerarası kuvvetler, ilgili molekül topluluğuna göre bağıl önemi değişen bu üç tip kuvvetin bileşkesidir.

Bununla birlikte, bütün bu kuvvetlerin ortak bir benzerliği vardır. Bunlar $\frac{1}{r^6}$ potansiyellerinden türeyen, dolayısıyle uzaklığa göre hızla değişen ve etki alanı küçük olan kuvvetlerdir.

● *Hidrojen bağlantısı*. Hidrojen tek değerlidir; elektrokimyasal birleşme değeri + 1 olduğu için ancak bir kovalent bağlantı kurabilir. Bununla birlikte, hidrojen atomu, bir molekülde, elektronegatifliği yüksek bir elemente (meselâ O tipi) bağlı ise, bu element H ile yaptığı bağlantı elektronlarını kuvvetle çekerek, pozitif yönü H'ye dönük iki kutuplu bir molekül meydana getirir. Bu pozitif yön yardımıyle, yani H atomu aracılığıyle, başka bir iki kutuplu molekülün negatif yönünü elektrostatik bağlantıyle çekerek tutabilir. Yani elektronegatifliği yüksek ve paylaşılmamış duble'ler taşıyan ve ayrıca, bir moleküle bağlantıları olan bir atomu çekmiş olur. Bu bağlantı, âdi kimyasal bağlantıdan ayırt edilmek için noktalı bir çizgiyle gösterilen hidrojen bağlantısıdır (—A —H...B—).

Çeşitli fizikî metotlar (nötronların kırınması, soğrulma tayfları...) veya kimyevî yollarla (değişim noktalarının veya ısılarının kar-

şılaştırmalı incelemesi...) hidrojen bağlantısı açıklanmış ve nitelikleri incelenebilmiştir. Yapılan bu incelemeler, hidrojen bağlantısının, ancak elektronegatifliği çok yüksek bazı atomlarda, meselâ F, O, N.'da meydana geldiğini göstermiştir; bağlantının gücü flüordan azota doğru azalır.

Bu bağlantı genellikle *moleküllerarası* niteliktedir (HF, H_2O, alkoller, organik asitler, üre...); fakat bazı durumlarda, meselâ salisilikaldehitte olduğu gibi, *moleküllerdışı* nitelikte de olabilir.

Gerçekten de bu bileşikte, fenollü hidrojen «kelat» niteliğindedir, yani iki oksijen atomu arasında sıkışmış durumdadır. Hidrojen bağlantısı, normal kovalent bağlantıdan daha uzundur; meselâ suda, O—H kovalent bağlantısının uzunluğu 1 Å olduğu halde hidrojen bağlantısı 1 75 Å 'dır. Bununla birlikte, bir HF molekülü ile bir flüor iyonu F^- arasında hidrojen bağlantısıyle meydana gelen ($F — H ... F^-$) iyonu bakışımlıdır: bu örnekte H bağlantısı farklı olarak sağlam bir bağlantıdır. Hidrojen bağlantısı, ısı yükselmelerine karşı çok duyarlı olmasına yol açan düşük enerjisine (2-10 kkal/mol) rağmen, meydana getirdiği molekül toplulukları yönünden büyük önem taşır. *Buhar evresinde* bu bağlantı, havaya oranla bir yoğunluk aykırılığı gösterir (HF, sirke asidi). Düşük ısıda, aşırı derecede yüksek olan bu yoğunluk, ısının artmasıyle azalır. *Sıvı evredeki* hidrojen bağlantısı kaynama noktasında aykırılıklara yol açar (H bağlantısı olmasaydı, normal basınç ve ısı altında su, gaz halde bulunurdu); ayrıca hidrojen bağlantısı, buharlaşma ısısının ve yapışkanlığın (glikol, gliserol) artmasına yol açar. *Billûrlu katı yapıda,* H bağlantısı, billûru meydana getiren moleküllerin kohezyonunda rol oynar. Hattâ normal buz durumunda, bu kohezyonun doğrudan doğruya H bağlantısında ileri geldiği söylenebilir (bk. YAPI). Hidrojen bağlantısı, biyokimyada da önemli bir rol oynar: özellikle, proteinlerin yapısında bulunan peptidik bağlantıların —CO — NH — grupları aracılığıyle, çeşitli protein molekülleri arasında bağlantıyı sağlar. Saçta bulunan protein moleküllerinin (keratin) hidrojen bağlantısıyle belli bir düzene sokulmasının doğurduğu sonuçların örneklerinden biri, «mızanpili» dir.

— Psikoleng. *Kelimelerle ilgili çağrışımsal bağlantılar.* Aynı uyarıcı kelimeye karşılık olarak verilen çeşitli çağrışımsal cevaplar kademeli bir yapı gösterir; şöyle ki bazı çağrışımlar, diğerlerine nispetle daha sık görülür; bu yapı da, böylece, bu cevapların her birinin, aynı uyarıcıya karşılık olarak verilmeleri ihtimaliyetlerinin bir işareti gibi kullanılır ve bu, gerçekten, bu bağlantıların alışkanlık kuvvetini ifade eder. Rosenzweig (1957) fransızca için Kent ve Rosanoff listesinin 100 kelimesine karşılık olan çağrışımsal cevapların listesini meydana getirmişti; meselâ «susamışlık» gibi bir uyarıcı kelimeye karşılık «açlık» cevabı yüzde 23,9, «su» yüzde 17, «çöl» yüzde 10,4, «içmek» yüzde 6,2, «şarap» yüzde 4,1 bir tekrarlanma frekansına sahiptir. Bousflied ve Barclay (1950) bir uyarıcı kelimeye karşılık, bir denekte müşahede edilen çağrışımsal bağlantıların sıklığının arz ettiği yapısıyle bütün bir toplulukta görülen kademelenme yapısı arasında çok sıkı bir bağlantının varlığını ortaya koymuşlardır.

Kelimelerle ilgili çağrışımsal bağlantılar arasında iki büyük tip ayırt etmek mümkündür; bu ayırt etme, uyarımla cevabın, paradigmatik* veya syntagmatik* türden lengüistik elemanlara tekabül ettiğine göre yapılır.

— Telekom. Germanyum veya silisyum gibi yarı iletkenlerde, az oranda yabancı madde bulunması, maddenin cinsine göre artı yüklerle («delikler» veya «boşluklar») veya eksi yüklerle (elektronlar) iletme tarzlarını tayin edebilir. Birinci halde, yarı iletken *p* tipine, ikinci halde ise *n* tipine aittir. Aynı parçada, iki tipten bölgeler de bir arada bulunabilir: bu bölgeler arasındaki sınır, asıl *bağlantı*'yı meydana getirir. Sınır, akımı bir yönde öbür yönden çok daha kolaylıkla geçirir; yani sınır bir doğrultmaç veya diyot meydana getirmiş olur. Aynı parçada zıt yönde iki bağlantı (meselâ *p - n - p - veya n - p - n*) kurarak bir transistor elde edilir. (LM)

BAĞLAŞMA i. Mod. mantık. İki cümlenin «ve» ile bağlanması. (Bağlaşma ile simgeleştirilir; meselâ P ∧ Q ile yazılır.) [*Eşanl.* MANTIKÎ ÇARPIM; *Zt.* AYRILMA.]

— Mat. Mantığın cebrinde, iki P, Q önermesi için «P ve Q» şeklinde formülleştirilir. Eğer verilen önermelerin her biri doğru ise bağlaşma doğrudur [1 değeri], bütün öbür hallerde yanlıştır [0 değeri.] (L)

BAĞLICA, esk. **Sihiyan,** Güneydoğu Anadolu'da Siirt ilinin Kurtalan ilçesinde bucak merkezi; ilçe merkezinin 10 km doğusunda; 872 nüf. Bucak, 4 055 nüf., 10 köy (M)

BAĞLUM, Ankara'nın 14 km kuzeyinde Altındağ ilçesinin bir bucağına merkez olan köy; 2 197 nüf. Tarım işleri. İlçenin ayrıca 6 küçük köyü vardır; toplam nüf. 3 864. (M)

BAĞMAK geçl. f. Bağlamak. ‖ *Mec.* Büyülemek. ‖ Baştan çıkarmak. (M)

BAĞMAYMUNCUĞU blş. i. Böcek cinsi. Kırmızımsı veya esmer renkte, değişik beneklidir. Üzerinde pulsu çizgiler bulunur. Yüzlerce türü vardır. (Kınkanatlıların Curculionidae familyasından.) [İlmî adı: *Otiorrhynchus.*]

— ANSİKL. *Bağmaymuncuğu*'nun bazı türleri çok zararlıdır. *Otiorrhynchus merdionalis,* zeytin ağacına; *O. sulcatus,* asmaya; *O. ligustrici,* yoncaya, kaba yoncaya, sebzelere; *O. raucus ve O. lugdunensis,* meyve bahçelerine zarar verir. (L)

BAĞNAK Deric. Ölü doğmuş kuzunun derisine verilen ad. (Ortaçağın bağnağı, bugünün astrakanıdır.) [L]

BAĞNAZ sıf. ve i. (kural dışı). *Yeni.* Bir fikre ve inanışa aşırı gayretkeşlikle, körükörüne bağlanan [kimse], mutaassıp: *İnancında çok bağnaz bir adam olarak. İster bağnaz olsun, ister hoşgörür.*

◆ **Bağnazlık** i. İnsanı bir inanç, fikir, ideoloji v.b. ye körükörüne bağlanmaya iten tutku. ‖ *Teşm. yol.* Tutkuyle bağlanma. (M)

BAĞPINAR, esk. **Çalgan,** Güneydoğu Anadolu'da Adıyaman ilinde Merkez ilçesinin bir bucak merkezi, il merkezine uzaklığı 44 km; 678 nüf. 8 köy; bucağın toplam nüfusu 4 773. (M)

BAĞRIKARA blş. i. İskete kuşunun bir türüne halk ağzında verilen ad. (M)

BAĞSA i. (ar. *bağşā*). *Esk.* İnsan kalabalığı, izdiham. ‖ Avam, ayak takımı. (M)

BAĞSALYANGOZU blş. i. Yumuşakça cinsi. Bağ ve bahçelere çok zararlıdır. (İlmî adı: *helix.* Karındanbacaklıların helicidae familyasından.)

— ANSİKL. *Bağsalyangozu*'nun belki binlerce türü vardır. Birbirine çok benzediği için hepsine *salyangoz* denir. Çapı gittikçe büyüyen dolambaçlı kavkısı bütün vücudu sarar. Kavkının tepesi hayvanın sağ böğründe, göbeği ise sol böğründedir. Salyangoz, kış'ı bu kavkının içinde geçirir. Kavkının ağzını, çıkardığı salgılarla kapar. Kuruyan salgılardan meydana gelen bu kat kat örtüye *katlı-perde* denir. Bağsalyangozu ilkbaharda kavkıdan çıktığı zaman onu sırtında taşır. Örtenek boşluğundaki bir akciğerle solunum yapar. Solunum deliği kavkının giriş yerine açılır. Bağsalyangozu karın kaslarından meydana gelen bir ayağın üstünde sürünerek ilerler. İlerlerken yapışkan parlak bir salgı salar («sümük»). Saatte 112 m yol alabilir. Başında iki çift büzülgen dokunaç vardır. Uzun olan dokunaçların ucunda gözleri bulunur. Kısa olanlar duyarga ödevi görür. Alt tarafta bulunan ağzı T biçiminde yarıktır. Boynuzsu maddeden bir çenesi ve *radula* denen törpü gibi bir dili vardır. Bu yüzden salyangoz yaman bir yaprak yiyicidir. Bağsalyangozu erdişidir, ama kendi kendini döllemez, gene de çiftleşmesi gerekir. Yumurta deliği başın sağ yanında azıcık arkaya doğrudur. Yumurtası bir ay içinde açılır.

Bağsalyangozunun birçok türü yenebilir. Ta eski çağlardan beri insanoğlunun bu hayvanları yediği anlaşılmaktadır. İri türlerine düşkün olan Romalılar salyangozları kapalı bahçelerde binlerle üretirlerdi. Salyangozlar aşamasın diye bahçenin etrafını kül ve odun talaşı karışımıyle sınırlandırırlardı. Bu bahçelerde salyangoz yetiştirmekle yetinmeyen Romalılar, ele geçirdikleri eyaletlerde onları üretir ve ora iklimine alıştırırlardı. Bağsalyangozlarının pek çok düşmanı vardır. Bazı kuşlar, kirpiler ve kurbağalardan başka pek çok böcek türleri de salyangoza musallat olur ve onu yer: *carabus, lampyris, sylpha, staphylirus, drilus.*

Orman salyangozları ise cychrus'lara yem olur. *Philodromus limacum* denilen bir kene, salyangozun solunum boşluğunda yaşar. Başlıca türleri: *Bağsalyangozu (Helix pomatia), H. vermiculata, H. aperta, H. aspersa*'dır. (L)

BAĞTAK i. *Esk.* Padişahın hareminde önemli kadınlar tarafından giyilen yüksek başlık. ‖ Ferace. ‖ Göğüs, bel, bazen de başın etrafına sarılan uzun kumaş veya şal.

— Dil bil. Eski metinlerde *buğtak, baktak, bahtak* gibi şekillerine de rastlanan bu kelimenin aslı asil tabakaya mensup evli kadınların başlarına sardıkları örtü anlamına *bağıltak* şeklinde Türkçe veya Moğolca olabilir. Farsçaya bu dillerden geçmiş olması ihtimali vardır. (M)

BAĞTETEN zf. (ar. *bağte,* istemeden olma'-dan, *bağteten*). Birdenbire, ansızın beklenmediği halde: *Zırhpûş oldu bağteten dağlar...* (Abdülhak Hâmid). *Bir belâya bekleyerek uğramak bağteten müptelâ olmaktan bin kat ehvendir* (N. Kemal). [M]

BAĞ YAPRAKUYUZU blş. i. Bot. Bk. YAPRAKUYUZU.

BAH ünl. «İmkânsız! Ne münasebet!» anlamında olumsuz cevap. (M)

BAH i. (ar. *bāh*). *Esk.* Şehvet, kadın ile birleşme. (M)

◆ **Bahî** sıf. *Esk.* Şehvetli, şehvetle ilgili.

◆ **Bahname** blş. i. Tahrik edecek şekildeki hikâye ve resimleri içine alan kitap.

— ANSİKL. Eski tıpta birleşme kuvvetini çoğaltmak ve düzene koymak için kullanılan ilâçları ve nasıl yapıldıkları konusunu ele alan kitaplara denirdi. İbn-i Sinan'ın bu konuda bir eseri vardır. Türkçe en eski bahnamenin Selâhaddin adlı bir yazara ait olduğu sanılmaktadır. Eser, Nasırettin Tûsî'-nin eserinin tercümesidir. Kemalpaşazade de birçok bahnameler faydalanarak meydana getirdiği *Kitabu Rucû-uş-Şeyhi ilâ Sabâh* adlı eserini Yavuz Selim'e sunmuştur. Son zamanlarda yazılan bahnameler tıbbî esaslardan çok şehveti uyandıracak açık saçık hikâyelerden bahseder. (M)

BAHA i. Bk. PAHA.

BAHA veya **BEHA** i. (ar. *behā*). *Esk.* Güzellik, süs, parıltı: *Var mı bir cariyede böyle behâ / Mümkün olmaz buna takdir-i behâ* (Muallim Naci). ‖ Alışmak, dadanmak.

— DEY. *Hüsn ü behâ. Esk.* Güzellik, zariflik, parıltı.

◆ **Bahaî** veya **behaî** sıf. *Esk.* Alışkan. (M)

BAHADIR sıf. ve i. (moğolca *bafatur*'dan, fars. *bahâdur*). Kahraman, cesur, yiğit: *Bu üç bahadır Türk'ün üç güzel nişanlısı vardı* (N. Araz).

— Dil bil. *Bahadır* veya *bahadur,* Moğolcada da «kahraman, yiğit» anlamına gelen bagatur kelimesinin Farsçaya ve Ordu (Urdu) diline geçmiş şeklidir. Farsçadan Türkçeye yeniden bu şekliyle dönmüştür. Asıl şeklinden gelişmiş olarak bu kelimeye türk şivelerinde *batur, batır, matur, pattır, pettir, mettir,*

BAHADIR ŞAH
(Staatliche Museen, Berlin)

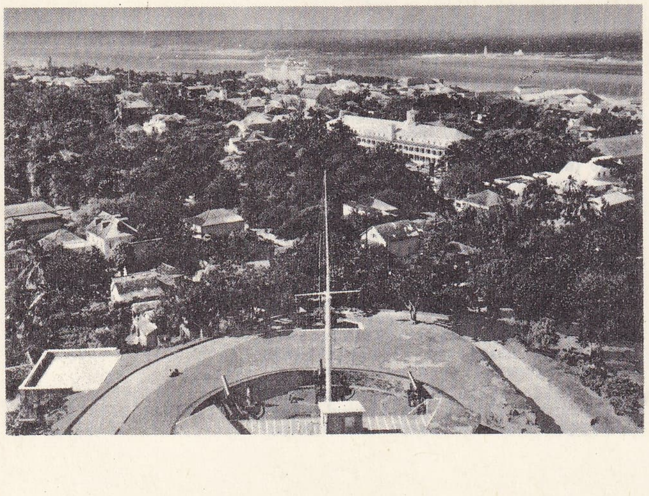

BAHAMA adalarından bir görünüş

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Sanford-Holmes (LAROUSSE)

baha ve *baatur* diye de geçer. Çin kaynaklarında kuzey Tu-kiu (türk) hükümdarlarına ait unvanlar arasında da *bağatur tudun* geçmektedir. Bulgar Türklerinde de *boğotor* şeklinde bir unvan vardı. Taşkent hanlarına da *bağatur yabğu* denilmekteydi. Macarcada *bator,* Kalmukçada *batr,* Oyratçada çoğul şekliyle *batut* şeklinde bulunan bu kelimenin müşterek bir ural-altay sözü olduğu anlaşılıyor. Rus destanlarına da *boğatır* şekliyle geçmiştir.

Türk ve islâm ülkelerinde farsça şekli ile *bahadur* kelimesinin yayılışı Cengiz istilâsından sonra olmuştur. Türkler arasında *bahadır,* unvan olarak kullanıldığı gibi hem unvan hem özel isim olarak da kullanılır.

◆ **Bahadırane** zf. Yiğitçe, cesur bir şekilde.

◆ **Bahadırî** i. Yiğitlik, cesaret, kahramanlık.

◆ **Bahadırlanmak** dönşl. f. Cesur olmak, yiğit hale gelmek.

◆ **Bahadırlandırmak** ettrg. f. Cesur, kahraman, yiğit niteliğini kazandırmak.

◆ **Bahadırlık** i. Yiğitlik, cesaret. (M)

BAHADIR GİRAY (1602-1641), Kırım hanlarından. Selâmet Giray'ın oğlu. İnayet Giray'ın yerine hanlığa getirildi (1637). Âsi Mansuroğullarını Kırım'dan kovdu, Rusya'nın Osmanlılara ödemediği vergileri çar'a ödetti. (M)

BAHADIR GİRAY (1722-1791), Kırım hanı. Ahmed Giray'ın en büyük oğludur. Kardeşi Şahin Giray'ın Yenikale ve Kerç taraflarına kaçması üzerine halk tarafından «han» ilân edildi (1782). Ruslar'ın Kırım'ı işgal ettikleri sırada, hapisten kurtulup Abazaların yanına gitti (1783). Osmanlı devleti kendisine Tekirdağ'ında bir çiftlik verdi, orada öldü. (M)

BAHADIR HAN (?-Lahor 1623), Hindistan'da Handeş'te Faruki hanedanının son hükümdarı. (M)

BAHADIR HAN (Haydar Ali) [1722-1782], Hindistan'da Maysur müslüman hanedanının kurucusu. Feth Muhammed Hanın oğludur. Marathalara karşı kazandığı zafer sebebiyle Feth Haydar Bahadır unvanını aldı (1759). Marathalar ve bu arada İngilizler ile yaptığı başarısız mücadelelerin sonu gelmedi. Savaşlar devam ederken Arkat civarındaki ordugâhında öldü ve yerine oğlu Tipu geçti. (M)

BAHADIR ŞAH (hük. 1595-1600), Ahmednagar'daki Nizamşahlar hanedanının onuncu hükümdarı. İbrahim Nizam Şahın oğlu. (M)

BAHADIR ŞAH I (1643-Lahor 1712), Hindistan'da hüküm süren türk-hint hükümdarı. Evrengzib Âlemgır'in oğlu. (M)

BAHADIR ŞAH II (1775-1862), türk-hint hükümdarı. Gerçek adı Ebul Muzaffer Muhammed Bahadır Şah. Timur soyundan gelme Ekber Şah II'nin oğludur. İngilizler tarafından Rangun'a sürüldü (1858), orada öldü. Âlim, şair ve hattattı. *Divan'ı* ve Sa'di'nin Gülistan'ına yazdığı açıklaması basılmıştır. (M)

BAHADIR ŞAH Guceratî, Gucerat şahı (öl. 1537). Babası şah Muzaffer II ile anlaşamadı ve Lodi hükümdarı İbrahim Sultana sığındı. Babası ölünce, Gucerat tahtına geçti (1526), Kardeşinin intikamını aldı. Malva ve Çitor'u zaptetti. Fakat Babur'un oğlu Hümayun'a yenilince Portekizlilerden yardım istedi. Portekizliler tarafından genel valiyi ziyarete gittiği sırada öldürüldü. (M)

BAHAEDDİN (Mehmed), divan şairi (İstanbul 1845-ay.y. 1916). *Ufak Mecmua-i Şiir* (1329) adlı bir şiir mecmuası vardır. (M)

BAHAEDDİN (Yusuf) **Ziyapaşazade,** divan şairi (1850-1915). Eserleri: *Mecmua-i Eşarım; Sünûs-ı Asğar; Sergüzeşt-i Şiir-i Osmanî.* (M)

BAHAEDDİN AHMED EFENDİ Cizyedarzade, osmanlı tarihçisi (Bursa 1741-ay.y. 1794). İlk öğrenimini Bursa'da yaptı. 1759'da İstanbul'da müderris oldu. Birçok medresede görev aldı. 1791'de Halep kadılığına yükseldi. Başlıca eserleri: Abdülhamid I zamanında sadrazam ve serdarıekrem olan Gürcü Yusuf Paşanın 1787'de Avusturyalılar ile yaptığı savaşlardan bahseden *Gazavat-ı Yusuf Paşa* (Yusuf Paşanın Savaşları; el yazması nüshası Fatih Millet ktb. Ali Emîrî ks. nu. 205) ile Osman Gazi'den Selim I zamanına kadar geçen vakaları derleyen ve Hoca Sadeddin Efendinin *Tâcü't-Tevârih* (Tarihlerin Tacı) adlı eserinin kısaltılmış şekli olan *Cizyedarzade Tarihi'*dir (el yazması nüshaları için bk. Süleymaniye ktb. Esad Efendi kısmı nu. 2 403; Fatih Millet ktb. Ali Emîrî Efendi kısmı nu. 206). Yazarın, önemi daha az olan başka eserleri de vardır. (→ Bibliyo.) [M]

BAHAEDDİN VELED (**Sultan-ül-ulema** da denir), türk bilgini (Belh, ?-Konya 1230). Mevlâna Celâleddin Rumî'nin babası. Kendi ifadesine göre şeceresi halife Ebu Bekir'e dayanır. Eflâkî'nin *Menakıb-ül-Ârifin* adlı eserindeki bilgiye göre, annesi Harizmşahlardandır; Bahaeddin Veled bu aileden Muhammed Tekiş'e kızarak Belh'ten Konya'ya gelmiştir (1212 veya 1213). Sultan Veled, *İbtidaname*'de Belh'in Moğollar tarafından alındığını (1220) yazdığına göre, belki de moğol istilâsından korkarak şehirden ayrılmıştır. Hicaz'a gittiği, Bağdat'ta halifenin bir hediyesini reddettiği söylenir. Şam yoluyle Anadolu'ya geçti ve Eflâkî'ye göre Malatya (1217), Erzincan, Akşehir, Larende (Karaman) ve Konya şehirlerine geldi. Sultan Veled'in yazılarından anlaşıldığına göre, Konya'ya gelişinden (1228) 2 yıl sonra öldü. Konya'da büyük bir şöhret kazanmıştır; Alâeddin Keykubad bile onun vaızlarını takip etmiştir. Türkiye kütüphanelerinde birçok nüshaları bulunan *Maarif* adlı eseri vardır. (M)

BAHAÎ, bazı divan şairlerinin ortak mahlâsı. (M)

BAHAÎLİK veya **BEHAÎLİK** i. Babîlikten doğmuş olan din, Bahaullah müritlerinin dini.

— ANSİKL. *Bahaîlik,* Bahaullah'ın oğlu Abdulbeha Abbas Efendi ve torunu Şevki Rebbanî Efendi tarafından yayıldı. Bu inanışa göre bütün dinler, görünen büyük farklarına rağmen aynı hakikati öğretirler. Bahaîlerin gayeleri, ırk, din ve cinsiyet farkını ortadan kaldırmak, kardeşlik yaratmak, dinî ve millî taassuba karşı olmaktır. İbadetleri değişiktir: her yılın son 19 günü oruç tutulur. Özel bir namazları vardır, günde 3 kere kılınır. Her ayın ilk günü «Ziyafetiruzinüzdehum» 19. gününün ziyafeti adıyle bir toplantı yapılır. O gün kendi din kitaplarından parçalar ve dualar okunur. Evlenme, boşanma, zina ve miras gibi meselelerin hallinde İslâmlıktan ayrı kendilerine mahsus dinî kanunlarını uygularlar.

Bugün bahaîler dünyanın her tarafına yayılmış durumdadır. Merkezleri Hayfa'dadır, ayrıca Frankfurt (Almanya), Sydney (Avustralya), Kampala (Uganda) ve Wilmette'de (Amerika) toplantı yerleri vardır. Bunlara «Haziretülkuds» denir. Aşkâbâd'da (1902) ve Chicago yakınlarında (1953) iki büyük ibadet yeri yaptılar. Chicago'dakinin adı Meşrikulezkâr'dır. Bahaîlik kendisini bütün eski dinlerin gerekli bir sonucu ve tamamlayıcısı olarak görür. (ML)

BAHAÎ MEHMED EFENDİ, osmanlı şeyhülislâmı ve şairi (İstanbul 1595-ay.y. 1654). Hasancan ailesinden, Abdülaziz Efendinin oğlu. Annesi ünlü Ebüssuud Efendinin torunu. Halep kadısı iken, tütün içtiği için Murad IV tarafından Kıbrıs'a sürüldü (1634). Sonra Şam, Edirne ve İstanbul kadılıklarına, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine, nihayet şeyhülislâmlığa getirildi (1649). İstanbul'da bulunan ingiliz sefirini makamına çağırıp, dövmesi ve hapsetmesi yüzünden, şeyhülislâmlıktan azlolundu (1651). Bir süre Gelibolu'da oturdu. 1652'de, bu makama yeniden geldi ve ölümüne kadar meşihatta kaldı. Boğaziçi'nde, Anadoluhisarı ile Kanlıca arasında bulunan, çinilerle süslü yalısının önündeki koya, bir zamanlar Baha koyu adı verilmişti. *Divan'ı,* 1933'te yayımlandı, yazma nüshaları, İstanbul kütüphanelerindedir. Bestelerinden yalnız bir evc beste günümüze gelebilmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

BAHAİTTİN (Şakir), türk ilim adamı (1880 -1922). Askerî Tıbbiyeyi bitirdi (1894), aynı okulda tıp kanunu öğretmen vekilliğine tayin edildi. Hürriyet taraftarı fikirler taşıdığından dolayı Erzincan'daki IV. orduya gönderildi, oradan Paris'e kaçtı. Gizlice İstanbul'a gelip İttihat ve Terakki cemiyetinin ileri gelenleriyle temas kurdu. 1908 Meşrutiyetinden sonra vatana döndü, Askerî tıbbiyedeki görevine tekrar başladı, bir yıl sonra Tıp fakültesinde tıp kanunu öğretmenliğine getirildi. Fakültede genel sekreter oldu (1910, 1921). *Şûra-yı Ümmet* gazetesini çıkardı. Birinci Dünya savaşında Ermenilerin Türkiye içinde göçü işini üzerine aldı. *Yeni Mecmua'*yı kurdu. Mütarekede İtilâf devletleri tarafından mahkûm edildi. İstanbul'dan kaçarak Berlin'e gitti, orada bir ermeni tarafından öldürüldü. Başlıca eserleri: *Tıp Kanunu Dersleri* (1908); *Tababet-i Adliye Rehberi* (1911). [M]

BAHAMA adaları, esk. **Lucayes adaları,** Atlantik'te takımada. Yengeç dönencesinin iki yanında, Haiti ile Küba'nın kuzeyinde yaklaşık olarak 1 000 km'ye yayılır; 134 000 nüf. İdare merkezi New Providence adasında *Nassau.* Mercan kalkerlerinden meydana gelen takımadanın yaklaşık olarak 700 ada ve adacığı, 2 000 kayalığı vardır. Bu kayalar derinliği 100 metreyi bile bulmayan alçak kumluklar üzerindedir. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru sıralanan başlıca adalar şunlardır: Büyük Bahama, Küçük ve Büyük Abaco, Andros adaları, New Providence ve Eleuthera, Cat adası, Büyük Exuma ve San Salvador (veya Watling), Long adaları, Crooked, Mayaguana ve Büyük İnagua, Caicos ve Turks adaları. Bu adalar, yönetim bakımından Jamaika'ya bağlıdır. Daha XVII. yy.da İngilizler tarafından sömürgeleştirilmelerine rağmen XVIII. yy.a kadar birer korsan yatağı olarak kaldılar. Bugün takımadanın başlıca gelir kaynakları orman işletmeciliği (kereste ve odun kömürü), domates tarımı, sünger avcılığıdır. İklimin yumuşaklığı, manzaranın güzelliği turizmin büyük ölçüde yerleşmesine yol açtı. Ocak 1964'te burada muhtar bir hükûmet kuruldu. Ocak 1967 seçimleriyle, çoğunluğu zencilerden meydana gelen Progressive Liberal party (İlerici Liberal parti) takımadaların yönetimini ele aldı. United Bahamian party'nin (Birleşik Bahama partisi) yerine Lyndon O. Pindling hükûmeti geçti. Eski başbakan Sir Roland Symonette'nin yönettiği United Bahamian party daha çok beyazlardan meydana gelir. (L)

BAHAMA kanalı, Küba ile Bahama takımadası arasındaki deniz kolu. (L)

BAHAMRA, Irak'ta yeri kesinlikle bilinmeyen bir bölge. İsa bin Musa'nın yönettiği halife Mansur'un orduları ile alevî İbrahim bin Abdullah'ın ordusu burada karşılaştı (762) ve İbrahim yenildi. Aramca'da «şarap memleketi» anlamına gelir. (M)

BAHANE veya **BEHANE** i. (fars. *bahāne*). Asıl maksadı gizlemek için öne sürülen sahte sebep: *Zaten benim bahanelerim de öyle çocukça şeylerdi ki...* (R. N. Güntekin). ‖ Gerçek olmayan mazeret, özür: *Bahaneydi onların hepsi* (N. Ataç). ‖ İtiraz: *Yer çalışsın, gök çalışsın sen sıkılmazsan otur / Bunların hakkında bilmem bir bahanen var mıdır* (M. Â. Ersoy). ‖ Vesile: *Piyesler birer bahane, bu kadınlar ayrı ayrı birer gaye hükmünde bulunuyordu* (Ahmed Rasim). *Evet, şu berf-daneler / Neşatıma bahaneler* (Tevfik Fikret). ‖ Kusur, noksan: *Şahane gözler şahane / Hüsnüne yoktur bahane* (Şarkı).‖*Bahane aramak,* mazeret bulmağa çalışmak. Sebep aramak: *Tatar hakanı harbe bahane arıyordu* (Z. Gökalp). ‖ *Bahane bulmak (göstermek, uydurmak),* mazeret bulmak, vesileler icat etmek: *Refika sık sık bahaneler bularak odaya girip çıkıyor...* (Ahmed Rasim). Kusur bulmak. ‖ *Bahane etmek,* herhangi bir şeyi sebep olarak öne sürmek: *Muniseyi bahane ederek kabul edemiyeceğimi anlattım* (R. N. Güntekin). ‖ *Esk. Bahane-cu,* bahane arayan; fırsat gözeten. ‖ *Bahane-furuş* (bahane satan), mazeret uyduran. ‖ *Bahane-perdaz,* özür dileyen; sebep bulan. (M)

BAHAR i. (fars. *bahār*). Kıştan sonra gece ile gündüzün eşit olduğu tarihte başlayan ve yazın güneşin ekvatora en uzak olduğu tarihte sona eren ılıman mevsim. (Bk. İLKBAHAR). İlkyaz, ilkbahar, yeşillik ve çiçek mevsimi. ‖ Bu mevsimde meyve ağaçlarının açtığı çiçekler: *Şeftali baharı.* ‖ *Mec.* Genç, taze devre, ilk zamanlar: *Henüz güzelliğinin baharında, kadınlık letafetinin en mükemmel zamanında yani yirmi yaşındadır* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Bahar açmak,* baharın geldiği belli olmak. [Meyve ağaçları için] Çiçeklenmek. ‖ *Bahar faslı* (veya *bahar mevsimi*), ilkbahar. ‖ *Baharı başına vurmak,* soğuk havada ince giyinenler için veya yaşına başına

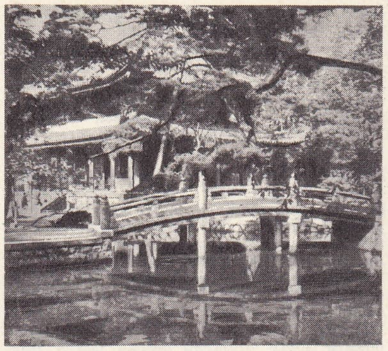

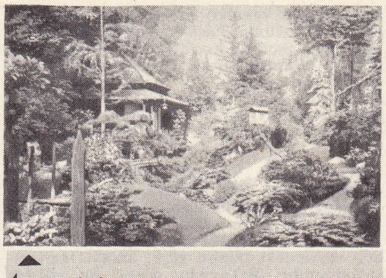

▲ ◀ Japon bahçesi

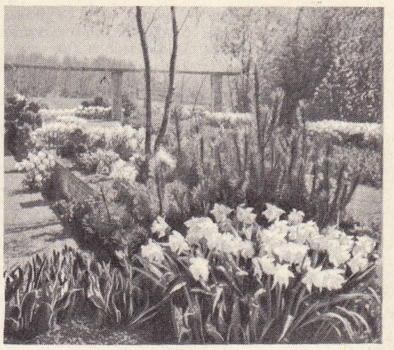

İngiliz bahçesi ▶

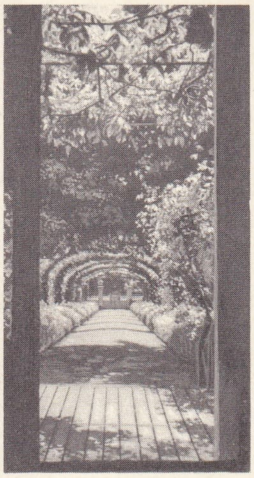

Claude Monet'nin Giverny'deki bahçesi

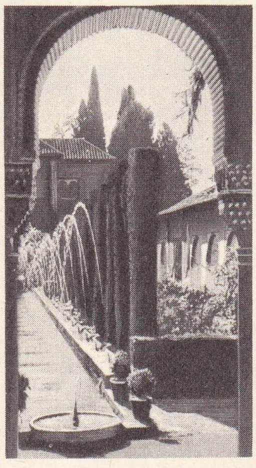

Granada'da bir bahçe

bakmayarak gençler gibi hareket edenler için alay yollu söylenir. ‖ *Evvel bahar*, ilkbahar. ‖ *Ömrün (hayatın) baharı*, gençlik yılları: *Hayatının baharında solmuş bir taze çiçektir* (A. H. Müftüoğlu). ‖ *Esk. Bahar-âsa*, baharı andıran, bahar gibi: *Verdi âsar-ı kudret zevk-i bahar-âsa bana* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Bahar-ı hayat* (veya *bahar-ı ömr*), hayatın baharı.

— Klas. dil. (Osmanlıcada bahar birçok terkipte kullanılmıştır) *Bahar-ı aşk*, aşk baharı; *bahar-ı şevk*, neşe ve arzu baharı; *aşiyan-ı bahar*, bahar yuvası: *Bir aşiyan-ı bahar / Fakat benim gönlüm artık bahar görmeyecek* (Tevfik Fikret). *Ezhar-ı bahar*, bahar çiçekleri v.d.

— Astron. *Bahar açısı*. Bk. AÇILIM. ‖ *Bahar devinmesi*. Bk. *Ilım noktaları* DEVİNME'si. ‖ *Bahar noktası*, ilkbahar ılım noktası. Bk. ILIM.

— Tıp. *Bahar nezlesi*. Bk. NEZLE.

◆ **Baharan** çoğl. i. *Esk.* İlkbahar günleri: *Gel ey fasl-ı baharan mâye-i ârâm ü hâbımsın* (Nedim).

◆ **Baharî** sıf. *Esk.* İlkbaharla ilgili: *Bir kuşcağızın ömr-i baharîsi kadar hoş* (Tevfik Fikret).

◆ **Bahariye** sıf. ve i. Baharla ilgili olan [şey].

— Ed. Divan debiyatında başlangıç kısmında bahardan bahseden kaside. Bk. KASİDE.

— Teşk. tar. Her yıl osmanlı padişahlarının yeniçeri ağasından başlayarak ocak ağalarına verdiği yazlık elbise. Yeniçeri kâtibi, kul kethüdası, zağarcıbaşı, sekbanbaşı, turnacıbaşı, dört haseki, dört solakbaşı, başçavuş, muhzırağa ve kethüda'ya verilen bu «hil'at-ı fâhire» birer top çuha ile birer top kumaştan ibaretti.

◆ **Baharlanmak** dönşl. f. [Hava için] Isınmağa başlamak, ilkbahar gelmek: *Eh! Yetiştirene şükür, havalar baharlandı* (B. Felek). [M]

BAHAR i. (fars. *bahār*, biber, tarçın gibi hoş kokulu madde'den). Yiyecek ve içeceklere tat ve acılık vermek için kullanılan, tarçın, karanfil, zencefil, karabiber gibi bitkilerden çıkarılan kokulu ve çeşnili taneler. (Bk. BAHARAT.) ‖ Sarı papatya. ‖ *Yeni bahar*, özellikle et yemeklerinde toz halinde kullanılan, bu maddelerden birine verilen ad.

◆ **Baharcı** i. ve sıf. Baharat tüccarı. ‖ Baharı seven.

◆ **Baharî** sıf. *Esk.* İçinde hoş kokulu çeşnili madde bulunan.

«Aşk Bahçesi» Rubens tarafından (Prado müzesi)

◆ **Baharlı** sıf. [Yiyecek ve içecek için] İçinde baharat olan, acılı veya kokulu: *Kız baharlı şerbet tasta / Gelin revaklı bala benzer* (Halk Türküsü). [M]

BAHAR (Ali) **Buharalı**, divan şairi (öl. 1813). Aslı iranlıdır. Farsça ve türkçe şiirleri vardır. Matematik ve kimya da bilirdi. Müderrislik ve kadılık yaptı. (M)

BAHAR (Mirza Mehmed Takî) **Horasanî**, iranlı şair, yazar ve siyaset adamı (Meşhed 1885-Tahran 1951). Şair Şaburî'nin oğlu. Genç meşrutiyetçiler arasında kısa zamanda kendini gösterdi ve ünlü bir kasidesinde İngilizlerin Hindistan politikasını yerdi. *Nevbahar* (1909) dergisiyle edebî bir dernek (Danişkede, 1917) kurdu, birkaç defa milletvekili oldu, fakat 1921'de siyasî hayattan çekildi. Üniversitede profesörlük ve bir ara Millî Eğitim bakanlığı yaptı (1946). Siyaset ve dil ile ilgili denemeler yazdı. *İran'da Nesir Gelişmesinin Üslûp Kuralları ve Tarihi* adlı bir deneme yayımladı (1942-1948). İlhamını X. ve XI. yy.ların klasik şairlerinden alan otuz binden fazla, iki mısralı beyitten meydana gelen bir *Divan*'ı vardır. (L)

BAHARAT çoğl. i. (fars *bahār*, hoş kokulu madde ve sarı papatya'dan *bahārāt*). Yiyecek içeceklere tat veren, tarçın, kara biber, zencefil v.b. maddelerin toplu adı: *Geçen sene Hindistan'dan getirdiğim baharatı bu akşam ilk defa acem usulü pilavın sauce'larında kullanacağız* (F. R. Atay).

— ANSİKL. *Baharat* iştah açarak sindirimi kolaylaştırır, besinlerin özümlenmesi için gerekli olan salgıları çoğaltır. Saf baharat, beş sınıfa ayrılabilir: 1. tuzlular (sodyum klorür); 2. ekşiler (sirke, limon, kuzukulağı); 3. acılar (sarmısak, pırasa, soğan, yabanî sarmısak, hardal, turp, yabanî turp, tere, kapari, latin çiçeği ve meyvesi); 4. hoş kokulular (maydanozgiller [maydanoz, frenkmaydanozu], gülgiller [aptesbozan otu]; çiçeklidudakgiller [kekik, biberiye, yabanî kekik]; vanilya, tarçın, karanfil); 5. kokulu-acılar (karabiber, hindistancevizi, zencefil, kırmızı biber). Tüm organizmanın geçişme (ozmoz) dengesi için gerekli tuz hariç, baharat seçimi yer ve iklime, kişilerin alışkanlığına, yaşına ve cinsiyetine göre değişmelidir. Kimi vakit bazı besinler (şeker, zeytinyağı, cevizyağı v.b.) baharat gibi kullanılabilir ve yemeklerin tadını değiştirir.

— Tar. Baharatın çıktığı yer genellikle doğudur. Avrupa'da ilk tanınan baharat, Hint karabiberidir. Theofrastos, Dioskorides, Galenos ve Eski Plinius'un yazılarında bu baharatın adı geçer. Plinius karabiberin altın pahasına olduğunu söylemiştir. Ortaçağda, sık sık «karabiber gibi pahalı» denirdi, fiyatı ancak XVI. yy. da düşmüştür. Kutsal Kitap'ta sözü geçen ve eskilerce yağ ve melhem yapımında kullanılan, tarçın, Hindistan ve Seylan gibi üretim bölgelerinden kervanlarla İskenderiye'ye kadar geliyordu, öyle ki bir zamanlar tarçının Arabistan'dan çıktığı sanılmıştı. İlkçağdan beri Çin ve Hindistan'da kullanılan zencefilin Hindistan'dan geldiğini bilmeyen Dioskorides ve Plinius'un söylediğine göre bu baharat, Yunanlılara Persler tarafından tanıtıldı. Zencefil Romalıların besin maddelerinde büyük rol oynamıştı. Fiyatı bakımından olsun, tüketimi bakımından olsun Ortaçağ Avrupası'nda, karabiberinkine benzeyen bir önemi vardı. Çeşni olarak, ilâç ve boya olarak kullanılan ve Batı Asya'dan (Keşmir, İran, Frigya) gelen safran, Romalılar tarafından biliniyordu. Baharatın Bizans imparatorluğu yoluyle Avrupa'ya geçmesi, IX. yy.dan itibaren Müslümanlarca engellendi. Ama yine de çok miktarda yenen etin muhafazası için ihtiyaç duyulan baharatın tadı, zengin sınıflarca unutulmuş olmaktan uzaktı. Baharatın yıldızı, Avrupa'da haçlı seferleriyle yeniden parladı ve safran, Fransa ve İtalya'da da ekilmeğe başlandı. Doğu Akdeniz'in Müslümanlar elindeki limanları (İskenderiye) Avrupa tüccarlarına yeniden açılınca Venedikliler Avrupa piyasasında hemen hemen bir tekel kurdular, Ortaçağın sonunda, Avrupa'da bir baharat tutkusu almış yürümüştü: şatafatlı ziyafetlerde bol bol sunuluyordu; koskoca bir aynalı dolap içinde saklanır ve davetlerde, kahve gibi sunulurdu. Alabildiğine zenginleşmiş olan baharat tüccarları, Floransa'da bu işi bir sanat haline getirdiler ve XIV. yy. ın başlangıcında 288 kadar çeşit sattılar. Venedik'in tekelinden kurtulmak için baharat sağlamaya çalışmak, büyük coğrafî keşiflerin önemli sebeplerinden biri oldu. XVI. ve XVII. yy. da sömürge imparatorluklarının (XVI. yy. ın başında Portekizliler ve İspanyollar, biraz sonra İngiliz ve Fransızlar, en sonunda da Hollandalılar) devamlı kaygısı, baharat istifçiliği idi.
İbni Sina'nın bahsettiği, Banda'nın hindistancevizi, Meksika vanilyası XVI. yy.ın başında Avrupa'ya gelmişti. Atlantik limanlarına büyük miktarlarda gelen baharata sayısız iyileştirici nitelikler atfediliyordu (karabiber lapası, hindistancevizi ve zencefil ile mide ağrılarının iyileştirilmesi, tarçının tonik rolü). 1560'a kadar baharatın fiyatı Lizbon'da durmadan yükselmişti. Daha iki yüzyıl boyunca baharat, büyük rol oynamakta devam edecekti, tâ ki ot ve saman yetiştirme, hayvanların her mevsimde kesilmesini mümkün kılıncaya; alkolün uyarıcı çeşitleri zenginleşinceye ve tıbbın ilerlemesi, bazı önyargıların boşluğunu ispat edinceye kadar.
XVI. yy.ın başında Meksika ve Antillere dikilmiş bulunan zencefil XVII. yy.da Brezilya'da da ekilmeğe başlandı. Bazı baharatın tekeli daha uzun yıllar sürecek, hindistancevizi ancak 1864'te Barda'da ekilebilecekti. Baharat yetiştiren yerlerin artması, özellikle de daha ucuza mal olan çeşniler (tereyağın gittikçe büyük çapta kullanılması) ve yemek zevkinin değişmesi, ancak XIX. yy.ın başında baharatın ticarî önemini büyük ölçüde azalttı. (LM)

Baharat yolu veya **Caddei Baharat** (*Buhur yolu* da denir), kervanların geçtiği en eski yollardan biri. Bu yol Hadramut şehrinin Baharat ormanlarında başlar, Sibve nehrini geçer, Katban'dan Moarab ve Moin'e vararak oradan Kızıldeniz'e paralel Neptîlerin başşehri olan Petra'ya ve aynı zamanda Mekke'ye varırdı. Burada üç kola ayrılırdı: birincisi Filistin ve Finike limanlarına, Sayda ve Şam şehirlerine; ikincisi Beyn-ül-Nehreyn'den, Ninova'ya; üçüncüsü de Sina yarımadasından Mısır'a ulaşırdı. Görünüşte bu yolun can damarı Hadramut ve Yemen'di. Buralarda Moin ve Saba hükümdarları ve onların soyundan gelen Hamir padişahları baharat alışverişini tamamıyle kontrolları altına almışlardı. Bu yolun çeşitli yerlerinde vergi almak için kaleler kurulmuştu, Çin-Hindi'nden ve Afrika'dan ilâçlar, günlük ve baharat bu yoldan Arap yarımadasına gelirdi. Bu yolun adı bundan dolayı *Baharat yolu* olmuştu. Gemiciliğin Kızıldeniz'e gelişmesiyle Baharat yolu önemini yavaş yavaş kaybetti. (M)

Foto. Verger-Multiphot., Freuler, Fuchs-Truffaut (LAROUSSE)

Bahar-ı Daniş, Şeyh İnayetullah Kanbu'-nun yazdığı (1651), farsça hikâye ve masal kitabı. Aslında eser, iki hükümdar çocuğunun aşk hikâyesine bağlı olarak anlatılan hikâyelerin ve masalların toplanmasından meydana gelir. Hasan Ali İzzet tarafından şiir haline getirildi (1783-1799) ve Maysur sultanı Tipu-Sahip'e sunuldu. (→ Bibliyo.). [M]

BAHARÎ ALİ EFENDİ, divan şairi (Tırhala 1492-Edirne 1551). İlmiye sınıfından yetişti. Edirne ve Karaferye'de müderrislik yaptı. Şiirlerinde önce *Kemalî,* bu «Kem Ali» şekline gelince de, *Baharî* mahlâsını kullandı. Özellikle gazel ve manzum tarih yazmada tanınmış bir şairdi. *Divan*'ı olduğu söylenir. (→ Bibliyo.) [M]

BAHARİSTAN blş. i. (fars. *bahār* ve *-sitān,* yer'den *bahāristān*). *Esk.* İlkbahar mevsimi, yeşillik ve çiçek zamanı. ‖ Çayırlık, çimenlik yer. (M)

Baharistan (Ravzat-ül-Ahyar ve **Tuhfet-ül-Ebrar** da denir), Abdurrahman Camî'nin tarih ve edebiyatla ilgili eseri (1487). Cami, eserini Sâdî'nin Gülistan'ını örnek tutarak oğlu Ziyaeddin Yusuf için yazmış ve Hüseyin Baykara'ya ithaf etmiştir. Gülistan'ın sekiz babına karşılık, Baharistan'ın da sekiz ravzası vardır. Birinci ravza büyük sofî ve velilerin menkıbelerine, ikinci ravza bilginlerin sözlerine, üçüncü ravza hükümdarların adaletine, dördüncü ravza cömertliğe, beşinci ravza, aşk'ın anlatımına, altıncı ravza güzel sözlere, yedinci ravza şairlerin biyografilerine (36 şair), sekizinci ravza da hayvan hikâyelerine ayrılmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

BAHARİYA veya **BAHARİYE.** Bk. BAHRİYE.

BAHARİYE, İstanbul'da iki semt adı: **1. Bahariye,** Altıyol'dan başlayıp Küçükmoda ve Yoğurtçuparkı yokuşunda son bulan cadde; üç mahalleyi içine alır: Pekmezoğlu, Cevizlik ve Sakızağacı; **2. Bahariye,** Haliç'in sonunda, Eyüpsultan'ın Bostan iskelesiyle Silâhtarağa arasında semt. XIX. yüzyıl başlarında Bahariye birbirinden güzel yalılarla doluydu. Büyük düğünler bu yalılarda yapılır, sultanlar sık sık bu yalılarda dinlenirlerdi. Sultan Mahmud II devrinde, burası, sayfiye hüviyetini kaybetti. Bahariye köşkü ve Haticesultan sahil sarayı yıktırıldı. Yerine iplikhane ve kışla yapıldı. Bugün semtte birçok fabrika ve imalâthane vardır. (M)

Bahariye köşkü, İstanbul'da Eyüp ile Silâhtarağa arasında Haliç kıyısında köşk. Kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmiyor. Ancak bostancıbaşı defterlerinde adı geçiyor. Osmanlı padişahları yaz günlerinde Haliç gezilerinde buraya uğrar ve dinlenirlerdi. Selim III'ün Bahariye köşkünde dinlenirken dayandığı yastığın altından bir yılan çıkması ve bundan birkaç gün sonra Rumelikavağı kalesi laz yamaklarının baş kaldırması sonucunda padişahlıktan çekilmek zorunda kalması, köşkün uğursuzluğuna verilmiş ve köşk terk edilmiştir. Mahmud II devrinde yıktırılıp yerine iplikhane ve kışla yapıldı. Kendisine mühür verilen yeni sadrazam eğer Rumeli tarafında ise, devlet ricali tarafından Davutpaşa'dan karşılanarak buraya getirilir ve kendisine yemeklik* denilen bir ziyafet çekilirdi. (M)

Bahariye mevlevîhanesi. Bk. MEVLEVÎLİK.

BAHARLU, İran'da yaşayan türk oymağı. İran'ın güneyinde Fars eyaletinde, Aynalu, Nefer, Basseri gibi oymaklarla bir birlik teşkil eder. Tarihte Karakoyunlu devletini meydana getiren oymaklar arasında adı geçer.(M)

BAHARZÎ (Ali bin Hasan), Selçuklular devrinde yaşamış edebiyat tarihçisi (?-1074). İlk öğrenimini doğduğu Baharz şehrinde özel öğretmenlerle yaptı. Sonra devrin önemli ilim ve edebiyat merkezleri olan Nişabur, Isfahan, Merv, Bağdat gibi şehirleri dolaştı. 1074'te memleketine döndü ve bir tartışma sırasında öldürüldü. *Dumyet-ül-Kasr* adlı eseri yedi bölümden ibarettir, arap ve iran şairlerinden bahsetmektedir. (M)

BAHA TEVFİK, türk yazarı (İzmir 1881-İstanbul 1914). İlk öğrenimini İstanbul'da yaptı, Mülkiye'yi bitirdi. 1908'den itibaren yayımladığı dergi, gazete ve kitaplarla kısa sürede yeni bir fikir çığırı açtı. Pozitif bilim ve materyalist felsefeyi savundu. «Teceddüdü ilmî ve felsefî kütüphanesi» ni kurdu, 11 cilt eser yayımladı. Zekâ, Tenkid, Piyano, Şehbal adlı dergilerde felsefî, ahlâkî yazılar yazdı. *Eşek, Elmalûm* gibi mizah dergileri çıkardı. Tercümeleri: *Kâinatın Muammaları* (Ernest Haeckel'den, Felsefe Mecmuasında yayımlandı); *Madde ve Işık* (Louis Büchner'den). Telif eserleri: *Felsefe-i Edebiyat* (1911); *Muhtasar Felsefe* (1912); *Teceddüd-ü İlmî ve Edebî, Feminizm; Felsefe-i Ferd; Hassasiyata Dayanan Ahlâk.* (M)

BAHAULLAH (asıl adı **Mirza Hüseyin Ali Nurî),** bahaîliğin kurucusu (Tahran 1817-Akkâ 1892). Bab'ın yaydığı yeni mezhebe 30 yaşlarında girdi. Bab'ı görmediği halde onun halefi olarak tanındı. Nasirüddin Şah'a karşı Babîler tarafından yapılan suikasttan sonra Tahran'da hapsedildi, sonra İran'dan çıkarıldı ve Bağdat'a sürüldü (1852). Bab'ın «Allahın açıklayacağı kimse» dediği şahsın kendisi olduğunu iddia ederek babîliğin bir yolu olan bahaîliğin esaslarını kurdu. Osmanlılar tarafından Süleymaniye civarında Edirne'de (1864) ve sonra da Akkâ'da (1868) yaşamağa mecbur edildi. Ölümünden sonra manevî otoritesini, Abdülbahâ lakabıyle tanınan, büyük oğlu Abbas'a bıraktı. Eserleri: *Kitab-ül-Akdes* (Mukaddes Kitap), *Kitab-ül-İkan* (Sağlam Bilgi Kitabı), *Kelimat-ı Meknune* (Gizli Sözler), *Tarazat* (Süsler), *İşrakat* (Doğuşlar), *Tecelliyat* (Tecelliler); *Kelimat-ı Firdevsiye* (Cennet Sözleri). [Bk. BAHAÎLİK.] (ML)

BAHAÜDDEVLE EBU NASR, Büveyhoğulları emîrlerinden (918-1012). Uzun süre devam eden taht kavgaları sonunda Bahaüddevle, kardeşi Samsamüddevle ile anlaşarak memleketi ikiye böldü (990). 991'de Bahaüddevle'nin zoruyle halife Et-Tai görevinden uzaklaştı ve yerine El-Kâdir geldi. Yeni halife zamanında iktidar Bahaüddevle'nin eline geçti. 994'te Samsamüddevle ile mücadeleler yeniden başladı. Dört yıl süren savaşlar sonunda Samsamüddevle öldürüldü ve Bahaüddevle rahat bir nefes aldı. Fakat bu sefer Ukeylîlerden Musul emîriyle uğraşmak zorunda kaldı. Bu savaşlar Bahaüddevle'nin ölümüne kadar sürdü. (M)

BAHAÜDDİN EBU MUHAMMED ZEKERİYA, Suhreverdi tarikatına mensup veli (Multan 1182-1263). İyi bir öğrenim gördü ve memleketinde 15 yıl fıkıh ve hadis hocalığı yaptı. Sonra, hac dönüşü Bağdat'a uğradı ve orada Şahabeddin Suhreverdi ile tanışarak onun müridi oldu. Uzun süre Bağdat'ta kaldı, şeyhinin izniyle memleketine dönerek etrafına birçok mürit topladı. Hindistan'da tesirini bugüne kadar devam ettirebilmiştir. (M)

BAHAÜDDİN MUHAMMED EL-ÂMİLÎ, doğulu yazar (Suriye 1547-1621). Arapça ve farsça eserler yazdı. Sarayında yaşadığı Şah Abbas'ın emri üzerine, şiî hukukuyle ilgili *Abbasname* adlı bir kitap ile *Keşkûl* adı altında, fıkralardan meydana gelen bir derleme yayımladı. (L)

BAHAÜDDİN NAKŞBEND, Nakşbendî tarikatının ilk şeyhi ve ünlü türk sofisi (Kasr-ı Ârifan [eskiden, Kasr-ı Hinduvan] 1318-Buhara 1389). Bahaüddin'i üç günlük iken Hacegândan Muhammed Baba Semmasî manevî evlât edindi. Çocuğun tasavvufî terbiyesini Seyyid Emîr Külâl'e havale etti, 18 yaşında dedesiyle Semerkand'a gitti. Devrin ünlü sofîleriyle tanıştı ve sohbetlerinde bulundu. Semerkant dönüşü evlendirildi. Bu sırada Seyyid Emîr Külâl, Kasr-ı Ârifan'a gelmişti. Muhammed Baba Semmasî'nin vasiyetini hatırlayarak Bahaüddin'in tasavvufî terbiyesiyle meşgul oldu. Bahaüddin, Emîr Külâl'in yedi yıl hizmetinde bulundu. Adap ve erkânı ondan öğrendi. Emîr Külâl ölürken müritlerine Bahaüddin Nakşbend'e uymalarını vasiyet etti. Bahaüddin tarikata bazı yenilikler getirdi. «Zikr-i hafî» yi kabul etti, tarikat silsilesini de Ali yerine Ebu Bekir'e bağladı.

Ölümünden önce müritlerine, halifelerinden Muhammed Parsa'ya uymalarını vasiyet etti. Halifesi Muhammed Parsa ölümünden sonra sözlerini *Risale-i Kudsiye* adlı bir eserde topladı. Buharalı Mübarekoğlu Sabah da tarikatına ait menkıbe ve esasları içine alan farsça *Makamat-ı Nakşbendî* adlı bir eser yazdı. (M)

BAHAVALPUR, Batı Pakistan'da şehir. Eyalet idare merkezi. Satleç ırmağının sol kıyısında; 41 600 nüf. — *Bahavalpur eyaleti,* Pencap'ın güneyinde; Satleç ve İndus nehirleriyle sınırlanır; 3 205 000 nüf. (L)

BAHÇE i. (fars. *bāğçe,* küçük bahçe'den bahçe). Çiçek, ağaç, sebze yetiştirilen etrafı çevrilmiş toprak parçası: *Bahçemde renk renk çiçekler açıyor, odamın penceresine sarmaşıklar tırmanıyor* (R.N. Güntekin). *Bahçe, buluttan çimen sofalarıyle, aya benzeyen yosunlu havuzuyle, fırtına doğuran karanlık bir gökyüzüne dönmüştü* (A.H. Müftüoğlu). [Bk. ANSİKL.] ‖*Teşm. yol.* Açık yazlık gazino: *Hay Allah razı olsun! Evet, bahçe yarın açılır açılmaz* (K. Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Bahçe evi,* bağların bahçelerin içindeki küçük yazlık ev: *Büyükderede ve bu Boğaz köyünün tenha bir kenarında bakımsız bir bahçe evinde oturuyorduk* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Bahçe sefası,* bahçede yapılan eğlenti, dinlenme. ‖ *Aile bahçesi.* Bk. AİLE. ‖ *Aşk bahçesi,* havuzlarla, çiçek tarhlarıyle süslenmiş ve genellikle âşıkların gittiği hayalî bahçe. ‖ *Bağ bahçe.* Bk. BAĞ. ‖ *Cennet bahçesi,* ancak cennete benzetilebilecek kadar güzel bahçe. ‖ *Has bahçe,* hükümdar saraylarında, ancak hükümdarın ve yakınlarının gezdiği çok süslü bahçe. ‖ *Hayvanat bahçesi.* Bk. HAYVAN'*at bahçesi.*

— Bahç. *Bahçe kapısı,* bahçeden yola açılan genellikle parmaklıklı ve alçak kapı. Evlerin bahçeye açılan kapısı. ‖ *Bahçe kovası,* çiçek sulamağa yarayan ağzı süzgeçli su kabı. ‖ *Bahçe parmaklığı,* bahçelerin etrafını çeviren tahta veya madenî parmaklık. ‖ *Bahçe tarağı,* bahçe toprağını düzeltmeğe yarayan tırmık. ‖ *Kış bahçesi,* soğuk havalarda çiçeklerin bozulmaması için yapılmış, camla kaplı ser.

— Denizc. *Bahçe* veya *bahçelik,* eski savaş gemilerinin kıç taraflarında bordadan dışarı çıkan ve kıç bodoslamayı kuşatan bir cins küçük balkon.

— ED. TELM. **Bahçemizi işlemek gerek,** Voltaire'in *Candide* adlı eserinin son sözü. Geçirdiği birçok kötü serüvenden ders alan Candide, sonunda, İstanbullu ihtiyar gibi davranarak, dünya olaylarını dert edinmemek ve fazla kafa yormadan yararlı bir işle uğraşmak gerektiği sonucuna varır.

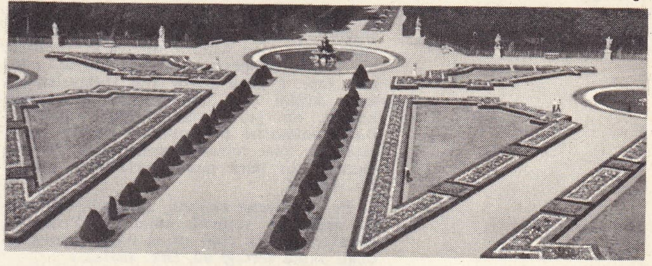

Versailles sarayı bahçesi: kuzey parter

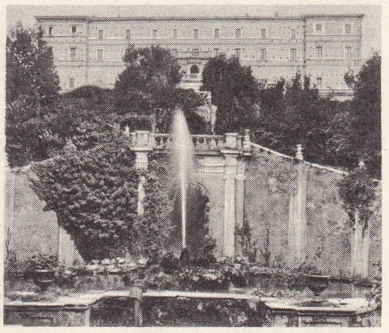

Tivoli'de, Villa d'Este bahçeleri

Schönbrunn sarayı bahçesinde Gloriette

Versailles'da Petit Trianon bahçe köşkü

Foto. LAROUSSE

— Mim. *Bahçe köşkü,* başlıca süslemesi, kullanılan malzemenin örgüsünde ve düzenlenmesinde olan yapı. || Bir parkı, özellikle bir ingiliz bahçesini süsleyen küçük, pitoresk yapı. || Tepe köşkü gibi kullanılan eğlence köşkü (msl. Schönbrunn'un bahçe köşkü), bir park içindeki çiçek odası. || *Bahçe mimarîsi,* boş toprak parçasını ağaç, çiçek ve bazı mimarî unsurlarıyle süsleyip bakımlı bir park halinde planlama sanatı. Bk. MİMARÎ.

— Pedag. *Çocuk bahçesi,* anaokulu eğitiminde değişiklik yapmak amacıyle, Fröbel'in, Blankenburg'da 1840 yılına doğru açmış olduğu okula verdiği ad. (Bk. ANSİKL.)

— Şehircilik. *Bahçe-şehir,* sağlık kurallarına uygun bir yaşamayı sağlamak amacıyle düzenlenmiş şehir. Çevresini tarıma ayrılmış bir toprak parçası kuşatır. Arazinin tümü kamunun malıdır veya topluluğa ayrılmıştır.

— Teşm. Karagöz ve Ortaoyunu fasıllarından biri: *Murgzar bağı, Murgzar bahçesi, Karagöz'ün başına gelenler* gibi adları da vardır. (Bk. ANSİKL.)

— Zool. *Karınca bahçesi,* Amazon havzasında bazı karıncaların yuvasına verilen ad. (Bu karıncalar, yuvalarını çalılıklarda, ağaç dalları arasında yapar. Yerden oraya çıkar ve beraberinde tohum ile toprak da taşır. Tohumlar çimlendikçe yuva da yavaş yavaş sağlamlaşır. Karıncalar hep aynı tohumları seçtikleri için bu yuvalarda daima aynı karakteristik bitkiler bulunur.)

— ANSİKL. Bahç. Bahçeler, kuruldukları amaca göre, «tarım» (sebze, meyve), «süs» ve «botanik» bahçesi diye çeşitlere ayrılır. *Tarım bahçesi,* içinde sebze yetiştirilenlere *sebze bahçesi;* çiçek yetiştirilenlere *çiçek bahçesi;* meyve ağacı yetiştirilenlere *meyve bahçesi* denir.

Bahçelerin çevresi genel olarak duvarla çevrilir. Karışık olarak, sebze ve meyve yetiştirilen bahçeler de olabilir.

Süs bahçeleri özel veya kamusal olur. Dinlenme ve gezinti yeridir. İçinde her boydan çiçek, ağaç ve ağaççıklar bulunur.

Botanik bahçeleri, bitkiler üzerinde ilmî inceleme ve araştırma yapmak amacıyle kurulur. Buralarda çeşitli bölgelerden getirilmiş yabanî bitkiler, familyalarına göre sıralanır. Dağ bitkileri ayrı bir bölümde açık havada, tropik bitkileri kış bahçesi denilen özel bölümlerde yetiştirilir. «Ağaçlık» larda (*arboratum*) ise her çeşit süs ve orman ağaç ve ağaççıkları yer alır. Deneme bahçelerinde, bir bölgeye yeni getirilen bitkilerin, oranın iklim şartlarına elverişli olup olmadığı incelenir.

Zoolojik bahçelerde ise bitkiler ve hayvanlar bir arada yetiştirilir.

— Tar. ve G. santl. *Yakındoğu.* Asur kıralı Sanherib, park ve bahçelerle bezediği başkenti Asur'un sulanması için birçok kemer yaptırmıştı. Merodakbaladan adıyle anılan Babil kıralı Marduk-Apil-Iddin'in bir tableti (M.Ö. VIII. yy.), bahçesinde bulunan bitkiler üstüne bilgi verir. Babil'in asma bahçeleri antik dünyanın yedi harikasından biri sayılırdı. Arkeoloji kazılarında bu bahçelerden bulunabilen ise ancak kuyularla dolu bir tepeciktir. Sonsuz bir zincir halinde birbirine bağlı bulunan kovalar bu kuyuların suyunu asma bahçelere ulaştırırdı. Bu bahçelerin kat kat taraçalarında şehrin duvarlarını aştığı sanılan ağaçlar dikiliydi. Persepolis'te, taraçanın kayalık zeminine ağaçların dikilmesi için çukurlar kazılmıştı. Çivi yazılı Asur kitabelerinde Van civarındaki Urartu devletinin zengin asma bahçelerinden de bahsedilmektedir.

● *Yunanistan ve Roma.* Eski Yunanistan, kutsal anıtların ve spor oyunları yapılan gymnasium'un çevresinde bahçeler düzenlemişti. Helen çağı *«Koinê»* sinde yunan ve doğu etkileri karışmıştı. Romalılar, bu koinê'leri ayırım yapmadan taklit ettiler. Antik Yunan'ın park ve bahçeleri genellikle dinî bir anlam taşırdı: mezarlık bahçeleri, Apollo Dionysos ve Priapos gibi tanrı tapınaklarının bulunduğu kutsal ormanlar, bunlardan başka da ikinci derecede birçok tanrı ile ilgili park ve bahçeler. Başlangıçta sadece birer bostan olan Roma bahçesine, Helen çağı örnekleri lüksü ve yabancı medeniyetlerin havasını soktu. Doğu ülkelerinde savaşa giren generallerin (Mithridates'i yenen Lucullus, Roma'nın ilk parkını düzenledi) planladıkları ilk bahçeler, limanları Delos ve Doğu ile ticaret yapan Campania bölgesinde göründü. O zaman evlerin «revak» denilen kemer altı kısmı, bahçe ile ev arasında bir geçit rolü oynamağa veya Palatin'deki Livia'nın evinde olduğu gibi, iç fresklerle bahçe havası canlandırılmağa başlandı. Bu freskler, İskender devri sanatının mitolojik ve aşkla ilgili konularını dile getiriyordu. Bunlar, edebî metinler (genç Plinius'un villalar üstüne verdiği bilgiler) ve arkeolojik buluşlar (Pompeii) Roma bahçe sanatını bize tanıttı: bu bahçelerde kuytu, gölgelikli yerler fıskiyeli havuzlar, taklit mağaralar, ince bir sanatla kırpılmış fidanlarla çevrili yollar, tek tek küçük pavyonlar yer alırdı. Roma bahçe sanatında bir «Flavius'lar devri barok üslûbu»ndan söz edilebilir. Hayale ve hayal gücüne büyük yer ayıran bu bahçe üslûbunun kaynağı Neron'un «Domus Aurea» sına dayanır. Ne var ki, kişiye verdiği güzellik duygusu yanında, bahçe, Roma ruhunun temeli olan «mistik natüralizmi» de yansıtır ve bahçeyi insanlık duygularının bir sembolü haline getiren edebî bir inceliğe de tercüman olur. Eski Roma'da haşmetli halk parklarının açılması şu öğelere dayanır: şehirler yakınında bahçeli villalar yapılması, şehirde park ihtiyacını doğurmuştu, azat edilmiş yunan esirleri kendi zevklerini romalılara aşılamıştı, temizlik ve sağlık işleri gelişmişti, büyük Helen çağı kentleriyle boy ölçüşebilecek güzellikte bir başkenti Efendi-Millet'e ve Romalı vatandaşa armağan etmek gibi siyasî kaygılar vardı.

● *Çin, Çin bahçesi* veya görüntülü bahçe, ressamların peyzajlarına yakınlaşan ve bunlar gibi «küçük bir dünya» yaratma amacını güden sembolik bir bahçe düzenlemesidir. Başlıca unsurları taş ve sudur. Adacıklarla serpiştirilmiş havuz ve su birikintilerine, dereciklere ve kayalıklara hafif, ahşap yapılar eşlik eder. Köprüler, köşkler, kimi zaman kapalı geçitlerle birinden ötekine geçilen pavyonlar, çoğu zaman taş döşeli kıvrıntılı yollar, çeşitli mevsimleri değerlendiren seçkin bitkilerle donatılmış köşelere açılırlar. Boyutları, özellikle imparatorluk parklarında hatırı sayılır derecede büyük olan bu bahçeleri, tuğla duvarlar çevreler. Duvarlarda yer yer, değişik desenli parmaklıklarla süslü ve çeşitli biçimlerde açmalar vardır.

● *Japonya.* Çin bahçelerinin düzen tarzından doğmuş bulunan japon bahçesi, özellikle XIV.yy.dan itibaren zen tarikatı tapınaklarında gelişti. Bu tarikatın sadelik ideali, bahçelerin örnek alınan çin bahçelerinden daha özentisiz uygulanmaşına yol açtı. Daha küçük çapta olan bu bahçeler, içlerinde uzun uzun gezinmekten çok seçilecek çeşitli köşelerin dolaşanlarda büyük bir değişiklik hissini uyandırmaları için yapılmışlardır. Bu tip japon bahçelerinin en güzelleri Kiyato şehrinde ve dolaylarındadır. XX.yy.da, deniz kabuklarıyle keramik parçalarının süsledikleri minyatür bahçelere, «japon bahçesi» adı verildi. Fransız ressamı Raoul Dufy ile ispanyol keramikçisi Artigas bu minyatür bahçelerinin çok başarılı örneklerini yaptılar.

● *Türkiye,* türk soyunun yaşadığı geniş bozkırlardan kalma bir zevkle, «türk bahçelerin»de açıklık ve ferahlık hâkimdi. Türk mimarîsi gibi bu tür bahçe de sadece türk zevkini yansıtan bir sanat eseriydi. Çiçeğin yanında ağaca da önem verilir ve ağaçlar bahçenin güneş ve havasını kapatmayacak şekilde dikilirdi. Bahçe düzenlemekteki gaye, bütün duyguların yararlanacağı güzellikleri yaratmaktı. Ünlü şehircilik mimarı Corbusier, Türklerin bu az ağaçlıklı bahçe şeklini beğendi ve örnek alınmasını tavsiye etti.

XVIII.yy.dan sonra eski türk bahçeleri, özelliğini kaybetti. Kare şeklinde büyük mermer havuzlar, gölge veren büyük ağaçlar, salkımlı ve sarmaşıklı çardaklar, selsebiller, çeşmeler, fıskiyeler ve ağzından sular akan aslanlar, yerini Avrupa'dan gelen rokoko üslûbuna bıraktı. Saray bahçeleri değişikliğe uğradı. Konak ve yalı bahçeleri günümüze ulaşamadı. Ancak Anadolu'nun bazı şehirlerinde, Avrupa etkisinden uzak kaldıkları için, eski türk bahçesi anlayışındaki küçük bahçelere rastlanır. Bunlar genellikle setlidir. Arazinin durumuna göre az veya çok yükseklikte olan bu setler, duvarlarla tutturulur. Birinden ötekine basamakla geçilir. Havuz etrafında çiçek yastıkları bulunur. Yastıklar çiçeklere zemin olmak için yapılır. Her yastıkta aynı cins ve aynı renk çiçek görülür. Setlerin taş duvarları sarmaşık gül veya taflanlarla örülür. Lâle bahçelerinin geliştiği lâle devrinde, bahçeye verilen önem arttı. Fakat daha çok Rönesans etkisi görüldü. Fransa'dan gelen uzmanlar fransız zevkine uygun bahçeler düzenlemeğe başlayınca, türk bahçelerinin özellikleri yavaş yavaş ortadan kalktı ve yabancı bahçe zevki yerleşti.

● *Ortaçağdan çağımıza.* Ortaçağda soylular, şehir dışı bölgelerin emniyetsizliği yüzünden bahçelerini şatolarının içinde düzenlemek zorunda kaldılar; burjuvaların bahçeleri artık şehir dışında değil, içindedir. Kral Saint-Louis'nin bahçesi Paris'in göbeği sayılan Cité'deydi ve XV.yy.a kadar kaldı. Bu devirde Parisliler, Petit Chatelet kalesi surları üstüne asma bahçeler kurmuşlardı. Kıral Rene'nin Angers, Saumur, Aix, La Menitre'de titizlikle bakılan bahçeleri vardı. Aix'dekinde bir de hayvanat bahçesi bulunmaktaydı.

Bahçe düzenlemesinde Fransa'da, Charles VIII ve Louis XII'nin kırallıkları devrinde büyük gelişmeler oldu. Parterleri, çimenlikleri, taraçaları, parmaklıkları, bronz vazoları, mermer heykelleri, türlü biçimlerde yontulmuş porsuk ağaçları ve şimşirleriyle, fransız bahçesi, ünlü bahçe mimarı Le Notre'a mal edilen bir buluştur: ama, daha XVI.yy. ortalarında, Fontainebleau, Blois, Bauregard, Anet, Gaillou bahçelerinde olduğu kadar, Floransa'daki Boboli, Borghese, Aldobrandini ve Tivoli bahçelerinde de bütün bu özelliklerin bulunduğunu belirtmek gerekir. Le Notre, bahçıvanlık sanatına bir ressamın zevkini ve bir mimarın bilgisini kattı: Versailles, Claguy, Chantilly, Saint - Cloud, Meudon, Tuileries bahçelerini, Fontainebleau'daki «Tibre» parterini, Saint-Germain şatosunun taraçasını yaptı veya güzelleştirdi. Versailles şatosunun parkı ünlü Potsdam, Karlsruhe, Wilhelmshöhne, Peterhof bahçelerine ve daha başkalarına örnek oldu.

Charles Rivière-Dufrény (doğ. Paris 1648), İngiltere'de Bacon'ın temelini attığı ve ilk olarak Kent'in 1710 da gerçekleştirdiği «ingiliz bahçesi» denilen bahçe tipini Fransa'da uyguladı. Gerçi daha önce bu tip bahçelerle ilgili çalışmalar yapılmıştı, ama bunların asıl uygulayıcısı Dufrény oldu. O devirde, bahçelerin yolları girintili çıkıntılı, parterler iniş çıkışlıydı; çin heykelleri ve minyatür köyler bahçeyi süslüyordu. XIX. yy. da mısır özellikleri köşkler, türk üslûbunda pavyonlar, gotik mezarlar, çin pavyonları ve kulübeleri görüldü. Bütün bu karışık ve düzensiz süslere antik yunan sanatından gelen bir hava da katılıyordu. Yüzyılın sonunda zevkler daha sadeleşti.

Modern bahçe, düzenli ve intizamlıdır; bölmeleri kesin, çizgileri dengelidir: zeminlere döşenen taşlar, heykeller, çeşitli yerlere konulan keramikler, yeşillik ve çiçeklik fonlar üstünde parlak renklerle göze çarpar.

● *İkonogr.* «Aşk bahçesi». Âşıkların oynaştığı çeşmeli rüya bahçesi tema'sı, XV. yy. ikonografyasında görülür. Bu temayı işleyen eserler şunlardır: Almanyada, Tirol bölgesi minyatürlerinden biri (İnnsbruck), Rheinland bölgesinde yapılmış bir pano (Frankfort), Lucas Cranach'ın tabloları (Oslo), L. Hering'in bir kabartması (Berlin), Beham'ın bir ağaç oyması, kimliği bilinmediği için «Aşk bahçesi ustası» diye adlandırılan bir XV. yy. ressamının iki oymabaskı resmi (1450'ye doğr.), İtalya'da Stefano da Verona'nın bir tablosu (Verona) ve çeyiz sandıklarını süsleyen çeşitli resimler. Fransa'da «Aşk meyveliği» diye adlandırılan bu sahne, «Roman de la Rose»'un (Gülün Romanı) sembolizmini andırır (Arsenal kütüphanesindeki XV.yy. minyatürü). Rubens, kimi tablolarında «parkta buluşmuş sevgililer» tema'sını işledi. Bu tema, XVIII. yy. ustalarını ve «Aşk Şenlikleri»ni (Fêtes Galantes) yapan Watteau'yu etkiledi.

— Pedag. *Çocuk bahçesi.* Fröbel'e göre, çocuk bitkiye, okul da bahçeye benzer. Çocuk arkadaşlarıyle birlikte bulunmalı, şarkı söylemeli, bahçıvanlık oynamalı; şekilleri ve hacimleri tanıyıp elini ustaca kullanmasını öğrenmek için küp, küre, levha ve çubuklarla evler kurmalı; elişi ve kilden şekiller yapmağa alışmalıdır. Fröbel'in pedagoji alanında ileri sürdüğü bu ilkeler, Avrupa ve Amerika'da kısa zamanda benimsendi.

— Şehircilik. E. Howard'ın (1850-1928) bu konuda ileri sürdüğü teoriye göre, bahçe-şehir üç ana ilkeye göre kurulur: ortaklığa ait arazi üzerinde spekülasyonun ortadan kaldırılması, gelişmenin denetlenmesi, nüfusun sınırlanması. Bahçe-şehri kuşatan tarım alanının genişliği, şehrin kapladığı yüzeyin üç misli olmalıdır.

— Temş. Bahçe oyununa benzer bir Karagöz oyunu, Kuzey Afrika'da *Lubet es saniya* adıyle oynatılmaktadır. Çelebi kendisine miras kalan bahçeyi, bakması ve işletmesi için Hacivat'a bırakır. Hacivat, Karagöz'ü bahçeye bırakmaz. Karagöz kılık değiştirerek bahçeye girmek ister. Bahçeye zengin İranlılar girer, eğlence başlar. Sonunda Karagöz zurna çalmağa başlar, bunu işiten İranlı zurnayı çalanı çağırtır, önce Karagöz nazlanırsa da içeri girer, rakı içip bağırmağa başlar. Mahalle bekçisi gelip Karagöz'ü dışarı atar. Ortaoyunu faslı değişiktir. Burada Arnavut bahçeye bahçıvan, Kavuklu ona yamak olur. Çeşitli taklitlerle bahçeye girer, sonra da Matiz gelir, hepsi karakolluk olur, mahalle içinde çengi çegane olmaz gerekçesiyle bahçe kapatılır.

◆ **Bahçecilik** i. Her türlü bahçe bitkilerinin yetiştirilmesi işi. Meyvecilik, fidancılık, sebzecilik v.d. birçok kolları vardır.

◆ **Bahçeli** sıf. Bahçesi olan: *Buralarda niçin evleri ağaçlar arasında kaybolan bir bahçeli şehir kurulmasın* (Ş.S. Aydemir). *Bahçeli kahve. Bahçeli gazino.*

◆ **Bahçelik** i. Bağları bahçeleri çok olan yer. || Sıf. Bahçe yapmağa elverişli.

— Denizc. Eski harp gemilerinde bir kısım. (LM)

BAHÇE, Akdeniz bölgesinde, Adana ilinde ilçe merkezi; 2 264 nüf. Burası Amanos dağlarının kuzey kesiminde, Gâvurdağı tünelinin bu dağları delip geçtiği kesim yakınında yer alır. Bahçe'ye, Adana-Gaziantep yolunun 107 km'sinden ayrılan 18 km'lik bir yolla ve trenle ulaşılır; yüksl. 665 m. Bahçe'den geçen vâdinin suları Ceyhan'a dökülür. — *Bahçe ilçesi*'nin yüzölç. 752 km^2; 46 401 nüf. Merkez ve Haruniye bucakları içinde iki kasaba (Haruniye, 5 198 nüf., Hacılar, 6 035 nüf.) ve 40 köy bulunur. (M)

BAHÇECİK, Marmara bölgesinde, İzmit körfezinin doğu bitimi güney kıyısına 5 km uzaklıkta, ağaçlıklar ve bahçeler içinde bir kasaba; Kocaeli ili merkez ilçesine bağlı bir bucak merkezi; 3 523 nüf. İlçe nüfusu 12 743, köy sayısı 11. Meyve ve sebze tarımı. (M)

Bahçeden gelen ne sestir. Folk. Kars ve dolaylarında oynanan halk oyunu. Yalnız kadınlar veya yalnız erkekler tarafından oynandığı gibi bir arada da oynanır. (M)

BAHÇEKEKİĞİ blş. i. Kekik çeşidi. Timolce zengin esansını elde etmek için bahçelerde yetiştirilir. (İlmî adı: Thymus vulgaris. Ballıbabagillerden.) [Bk. KEKİK.] (M)

BAHÇEKIZILKUYRUĞU blş. i. Ötücü kuş türü. Sırtı esmer, karnı açık esmer, boyu 14 sm'dir. Avrupa, Orta ve Ön Asya'da bahçelerde yaşar, tırtıl ve böceklerle beslenir. (İlmî adı: Phoenicurus phoenicurus. Karatavukgillerden.) [M]

BAHÇEKÖY, İstanbul ilinin sarıyer ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 187 nüf. Köy yakınında İstanbul üniversitesine bağlı Orman fakültesi, Orman idaresinin geliştirdiği ağaç fidanlıkları, İstanbul'un Rumeli yakasını besleyen su bent ve kemerleri buradadır. (M)

BAHÇEKURDU blş. i. Yaldızlı domuzlan böceğine, kökkurduna ve sebzelerin köküne dadanan çeşitli böceklere verilen ad. (L)

BAHÇEÖTLEĞENİ blş. i. Ötücü kuş türü. Sırtı zeytin yeşili-esmer, karnı külrengi beyaz, boyu 15 sm'dir. Avrupa'da ormanlarda ve parklarda yaşar. (İlmî adı: Sylvia hortensis. Ötegengillerden.) [M]

BAHÇESARAY veya **BAĞÇESARAY,** Kırım'da (S.S.C.B.), Simferopol ile Sivastopol arasında şehir; 20 000 nüf. Türkler devrinden kalma anıtlar (Hanlar sarayı). Çeşitli sanayi kolları: tütüncülük, dericilik, konservecilik, mücevhercilik ve damıtma tesisleri çok önemlidir. Ruslar ile Türkler arasında imzalanan bir antlaşma (1861), Dnieper nehrinin sol kıyısı ve Kiev üzerinde rus himayesini tanımıştır.

— Tar. Şehrin adı XVI. yy. sikkelerinde *Kırkyer,* XVII. yy. kaynaklarında *Bahçesaray* olarak geçer. Hacı Giray hanlığı sırasında Kırkyer'i Kırım'ın başkenti yaptı (1454). Mengli Giray ise 1503'te burada, sonradan şehre adını verecek olan Bahçesaray'ı inşa ettirdi. Zamanla saray, şehrin merkezi durumuna girdi.

Şehir, 17 haziran 1736'da Ruslar tarafından yağma ve tahrip edildi. Bu sırada şehir 2 000 hanelikti. Selim Giray II zamanında (1740-1743), yıkılan semtlerden bir kısmı onarıldı, diğer bir kısmı yeniden yapıldı. (Kırım'ın Rusya'ya katılmasından [1783] sonra, o sırada yıpranmış durumda olan Han sarayı, çariçe Katerin II'nin ikametine tahsis edilmek üzere onarılmış ve değiştirilmiştir. Altınordu hanları tarafından yaptırılmış olan saraylardan bugüne kalan yoktur. «Tatar Elhamra'sı» diye de anılan Bahçesaray'ın önemi biraz da tek örnek oluşundan ileri gelmektedir). Bahçesaray şehri 1917'ye kadar, önemli bir sanayi, fikir ve edebiyat merkezi olarak kaldı. (ML)

BAHÇESARAY, esk. **Müküs,** Doğu Anadolu'nun Hakkâri bölümünde Van ilinin Gevaş ilçesine bağlı bucak merkezi; 1 279 nüf; yüksl. 1 750 m; Van'a uzaklığı 108 km. Bucak toprakları çok dağlıktır ve ekilen toprak parçası azdır; yer yer meşelikler, vâdi zeminlerinde ceviz ağaçları bulunur. (M)

Bahçesaray Çeşmesi, bir prolog, 4 perde ve bir epilogdan kurulu bale. Libretto, Puşkin'in şiirinden ilham alarak N. Volkov tarafından yazıldı. Müzik: B. Asafiyev. Koreografi: R. Zaharov. İlk oynanış: S. Kirov tiyatrosu, Leningrad, 1934. Başrollerde: Galina Ulanova, Maya Plisetskaya ve A. Lapuri. Bu bale, aşkın mucizesiyle yumuşayan bir barbarın hikâyesidir. (L)

BAHÇETERESİ blş. i. Tere çeşidi. Son derece çabuk büyüyen, yıllık bir bitkidir. Ekildikten birkaç hafta sonra kullanılabilir. (İlmî adı: Lepidium sativum.) [Bk. TERE.] (M)

BAHÇEUYUKLARI blş. i. Sıçan iriliğinde kemirgen memeli hayvan. Kızılımsı külrengi ve kırmızımsı kahverengidir. Gözlerinin üstünde siyah bir benek vardır. Kuyruğu uzun ve ucu çok kıllıdır. (Meyveleri kemirerek beslenir. Atlas okyanusundan Anadolu'ya kadar Avrupa'da ve Kuzey Afrika'da yaşar. (Myoxidae altfamilyasından.) [İlmî adı: *Eliomys quercinus.*] (L)

Bahçeye indim ki. Folk. Erzincan'ın Kemaliye (Eğin) ilçesinde hem kol oyunu, hem de halay olarak oynanan halk dansı.

Davul ve klarnet eşliğinde yürütülen bu oyun kadınlar arasında da oynanır. Kadınlar oyunu, daha çok tef ritmine uyarak ve türkü söylemek suretiyle oynarlar. Bu oyuna, Eğin'deki diğer türkülü oyunlarda olduğu gibi, önce çalgıyle başlanır, biraz devam ettikten sonra türküye geçilir. Böylece melodi, bir çalgı, bir türkü ile tekrarlanarak oyun sona erdirilir. (M)

BAHÇIVAN veya **BAHÇEVAN** i. (fars. *bağçe-van,* bahçeye bakan kimse'den *bahçıvan* veya *bahçevan*). Bahçe bakımını meslek edinen kimse: *Bahçeyi dolaştı. Ağaçların kurumuş dallarını ayıklamak için bahçıvanın daima oralarda bulundurduğu üç ayaklı merdiveni arayıp buldu.* (H.R. Gürpınar).

— Teşk. tar. *Bahçevanlar ocağı,* Saray bahçelerine bakan ocak.

◆ **Bahçıvanlık** veya **bahçevanlık** i. Bahçıvan mesleği, bahçelere bakma, sebze, çiçek ve meyve yetiştirme sanatı. (Tarımın en önemli kollarından biri.) [M]

BAHDEL bin UNAYF, emevî halifesi Yezid I'in annesi Maysun'un babası. Kelb kabilesinin Beni Harisa kolundandı. Hıristiyan olan Bahdel'in kabilesi Palmyra topraklarının güneyinde yaşıyordu. Maysun, Yezid'i buraya getirdi. Bahdel burada siyasî faaliyetlerde bulundu ve Emevîlerin de buralarda bulunduğu sıralarda kabilesi onun sayesinde zengin oldu. Ölümünden sonra oğulları da önemli devlet memurluklarına geçti. Sonraları bu sebeple emevî taraftarlarına Bahdaliye adı verildi. (M)

BAHEM veya **BEHEM** zf. (fars. *bā, be,* ile ve hem'den *bā-hem, be-hem*). *Esk.* Birlikte, beraber: *Şöyle derlerdi hep behem âhenk* (Recâizade Ekrem). [M]

BAHERZÎ (Ali bin Hasan), yazar ve şair (Bâharz ?-ay. y. 1074). Öğrenimini evinde yaptı. Nişapur, Herat, Merv, Belh, Rey, İsfahan, Hemedan, Bağdat, Basra ve Vâsıt şehirlerinde bulundu (1042-1072). Nişapur'da Ebu Muhammed Abdullah bin Yusuf-il-Güveyni'den şafiî fıkhı okudu. Edebiyatla da uğraştı. Tuğrul Beyin veziri Muhammed bin Mansur el-Kündürî'nin gözüne, yazdığı bir yergi veya kasidesiyle girdi ve onun kâtipliğine tayin edildi. Halife Kaim'e de kaside yazdı (1063). Vezir Kündürî'nin kendi kendini hadım etmesi üzerine yazdığı tesliyetname çok ünlüdür. İlk şiirlerinin aksine son şiirleri Bağdatlılar tarafından çok beğenildi. Hayatının sonlarında memleketine döndü, bir tartışma sırasında öldürüldü.

Dümye-tül-Kasr adlı yedi bölümlük eseri ünlüdür. Bunun ilk altı bölümünde çeşitli ülke ve şehir şairlerinden, yedinci bölümdeyse edebiyatla ilgili eserlerin yazarlarından bahseder. (M)

BAHHAL sıf. (ar. *buhl,* cimrilik'ten *bahhāl*). *Esk.* Çok cimri, pek pinti. (M)

BAHHAR veya **BEHHAR** sıf. ve i. (ar. *bahr,* deniz'den *bahhār, behhār*). *Esk.* Gemici, denizci. (M)

BAHHAS veya **BEHHAS** sıf. (ar. *bahs,* tartışma'dan *bahhas* veya *behhas*). *Esk.* Bahsetmeyi, tartışmayı seven. (M)

BAHİA. Bk. BAİA.

BAHİA BLANCA, Arjantin'de (Buenos Aires eyaleti) şehir, *Bahia Blanca* körfezi yakınında; 112 600 nüf. (kısmen italyan asıllı). Soğutma tesisleri. Pampa buğdayının ihraç limanı. (L)

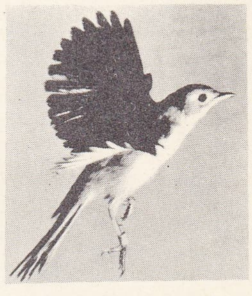

bahçekızılkuyruğu

BAHİL sıf. (ar. *buhl.* cimrilik'ten *bahīl*). *Esk.* Hasis, pinti, cimri: ... *bahıl idi ve bir de re'y ve tedbiri zayıf idi* (Cevdet Paşa). || *Mec.* Çorak: ... *biçare kuşlar, önleri ıssız, bahil ova* (Tevfik Fikret). [M]

BAHİLE i. (ar. *bāhile*). *Esk.* Dul kadın. || Arap kabilelerinden birinin adı. (M)

BAHİLÎ (Ebu Nasr Ahmed bin Hâtim), arap dilcisi ve yazarı (?—Bağdat 845). Asmaî, Ebu Ubeyde ve Ebu Zeyd'in talebesi ve Basra mektebi mensuplarından. Bağdat ve Isfahan şehirlerinde yaşadı. Ağaçlar, bitkiler, tahıl, hurma ağaçları, deve, at, kuş ve ilk defa çekirgelere ait kitaplar yazdı. Manzum atasözleri, özel isimlerin türemesi ve halk dilindeki yanlışlara ait eserleri olduğu söylenir. (M)

BAHİLÎ (Hüseyin bin El-Dahhâk El-Aşkar), arap şairi (778-Bağdat 864). Bağdat'a yerleşti, hafif meşrep mizaçlı halife El-Emin'in yakın dostu oldu. Halifenin ölümü üzerine bir mersiye yazdı ve ölünceye kadar onun sarayında kaldı. Kitaplarında Ebu Nuvas ile münasebetlerine dair bilgiler vardır. Hayat tarzı, Hüseyin-ül-Hali (sefih, utanmaz) diye anılmasına sebep oldu. (M)

BAHİR veya **BAHR** i. (ar. *bahr,* yazmak, ayırmak'tan). Klas. ed. Aruz vezninde mısralar uzun ve kısa, açık yahut kapalı denilen hecelerin birleşmesinden mürekkep küçük parçalara ayrılır. Bunlara «tef'ile» adı verilir. 8 Esas tef'ile vardır:

1. *fe'ûlün,* 2. *fâ'ilün,* 3. *mefâ'îlün,* 4. *fâ'ilâtün,* 5. *müstef'ilün,* 6. *mef'ûlâtü,* 7. *müfâ'alâtün,* 8. *mütefâ'ilün.* Mısralar bu küçük parçalardan bazılarının birleşmesi ile meydana gelir; sayıları mahdut ve sabit olan bu «tef'ileler grubu»na *bahir* (veya *bahr*) adı verilir. Arap aruzunda ayrı adlar alan 16 bahir vardır. Bunlar şunlardır:

Tavil: *fe'ûlün, mefâîlün, fa'ûlün, mefâ'îlün.*

Medîd: *fâ'ilâtün, fâ'ilün, fâ'ilâtün.*

Basit: *müstef'ilün, fâ'ilün, müstef'ilün, fâ'ilün.*

Kâmil: *mütefâ'ilün, mütefâ'ilün, mütefâ'ilün.*

Vâfir: *müfâ'alâtün, müfâ'alâtün, fe'ûlün.*

Hezec: *mefâ'îlün, mefâ'îlün.*

Recez: *müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün.*

Remel: *fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilün.*

Serî: *müstef'ilün, müstef'ilün, fâ'ilün.*

Münserih: *müstef'ilün, fâ'ilâtü, müstef'ilün.*

Hafif: *fâ'ilâtün, müstef'ilün, fâilâtün.*

Muzarî: *mefâ'ilün, fâ'ilâtün.*

Müktezeb: *fa'ilâtü, müfte'ilün.*

Müctes: *müstef'ilün, fa'ilâtün.*

Foto. Hosking (LAROUSSE)

Mütedarik: *fâ'ilün, fâ'ilün, fâ'ilün, fâ'ilün.* Mütekarib: *fe'ûlün, fe'ûlün, fe'ûlün, fe'ûlün.* Bahir adlarının kökü hakkında arap yazarları çeşitli faraziyeler ileri sürmüşlerse de verdikleri izahat ikna edici değildir. Bir şairin eserini hangi bahirde yazdığı kelimeyi vezne uydurmak için yapılan değişiklikler (zihaf* ve haşiv* ler) hesaba katılarak bu bahirlerden birine uydurmak suretiyle bulunabilir. Yalnız son «tef'ile»lerde değişiklikler olabilir. Aynı bahir içinde belirli «tef'ile» ler tekrarlanabilir. Arapçada çeşitli terkiplerde 67 çeşit vezin şeması kullanılabileceği hesap edilmiştir. Acemler ve Türkler, Araplardan farklı aruz kalıpları kullanmışlardır. Türklerin kendilerine mahsus hece sayısına dayanan vezin kalıpları aruz vezninin kalıplarını seçmede ve şekillendirmede etkili olmuştur. Türkler, arap ve acem aruzundan kendi zevklerine uygun vezinler almışlar ve onları değiştirmişlerdir. (→ Bibliyo.) [M]

BAHİR i. Bk. BAHR.

BÂHİR sıf. (ar. *behr,* güzellik, ihtişam, üstünlük'ten *bâhir*). *Esk. Aşikâr,* ayan beyan, apaçık. ‖ Üstün gelen, diğerlerini geride bırakan. ‖ Çok parlak, ışıklı, güzel. Şahane.

— Esk. anat. Başın derisinde bir damar. (M)

BÂHİR, çeşitli mecmualarda şiirleri görülen bazı divan şairlerinin ortak mahlâsı. BÂHİR (Halil) *Kasımpaşalı* (öl. 1717); — BÂHİR (İsmail) [öl. 1750], hattatlığı da vardı; — BÂHİR (Abdülkerim) *Kâtipzade* (1739-1787); — BÂHİR *Mahirzade* (XVIII. yy.), müderrislik yaptı; — BÂHİR PAŞA (XVIII. yy.), saray ve devlet hizmetlerinde bulundu. (M)

BAHİRA, Batı Fas'ta ova, Cebilet'ler ile Gantur yaylaları arasında; çorak, kapalı bir çöküntü; şott'larla doludur. Fırtınalar bu şott'ları geniş bir su örtüsüne dönüştürür. (L)

BAHİRA, islâm tarihi ve Hz. Muhammed'in hayat hikâyesi bakımından önemi olan hıristiyan keşişi. İslâm geleneğine göre Hazreti Muhammed, amcası Ebu Talib ile beraber Suriye'ye giden bir ticaret kervanına katılmıştı. Kervan, Basra şehrinde bulunurken, orada inzivada yaşayan keşiş Bahira, uzaktan gelen kervan yolcularından birine daima bir bulutun eşlik ettiğini ve uzun süredir altında oturduğu ağacın dallarının çoğaldığını fark etti. Heyecanla, kervan yolcularını yemeğe davet etti. Kervana gözkulak olması için Hz. Muhammed bırakıldı ve davete götürülmedi. Keşiş beklediği şahsın gelmediğini anlayınca ısrarla onu da getirtti. Bahira, amcasından izin alarak çocukla gizli bir konuşma yaptı ve onun beklenen peygamber olacağına kanaat getirdi. Sonra Ebu Talib'e, yeğenini Yahudilerden korumasını tenbih etti. İslâm tarihlerinin hemen hepsi tarafından anlatılan bu olay, hıristiyan müellifleri tarafından çeşitli şekillerde yorumlanır. Ayrıca bir de, Hz. Muhammed'in on beş on altı yaşlarındaki halini gösteren ve Bahira tarafından kara kalemle yapılmış bir portreden bahsedilir. (M)

BAHREYN
adaları haritası

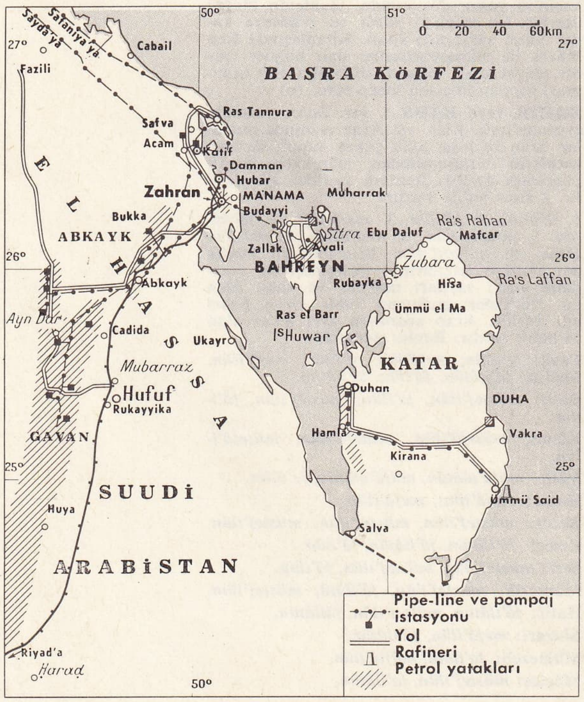

BAHİRE i. (ar. *bahîre*). Ar. tar. Cahiliye devrinde (İslâmiyetten önce), Arapların, kulağını keserek işaretleyip bıraktıkları dişi deve veya koyun. (M)

BAHİRE i. (ar. *buhar*'dan *bâhire,* buharlı). *Esk.* Buharlı vapur.

— Dil bil. XIX. yy. da yapılmış bir kelimedir. Osmanlıcada az kullanılmış olan kelime bugün Arapçada yaygınlaşmıştır. (M)

BÂHİR EFENDİ (Abdurrahman) **Arabzade,** osmanlı şair, bestekâr ve XVIII. yy. ilmiye ricalinden (İstanbul 1689 ?-ay.y. 1746). İlk öğreniminden sonra, sesi gayet güzel olduğundan Ahmed III'ün imamlığına tayin edildi (1710). Bir yıl sonra müderris oldu ve dârülhadis derecesine kadar yükseldi. 1720'de, Yenişehir kadılığı ile müderrislik mesleğinden ayrıldı. Mekke payesiyle İstanbul kadısı oldu. 1727'de İstanbul kadılığından; 1730'da Ahmed III tahttan indirilince de padişah imamlığından azlolundu. Zorbalar tarafından Sakız'a sürüldü. Sonra Anadolu (1738) ve Rumeli (1745) kazaskeri oldu. Osmanlı devletine birçok ilmiye ricali yetiştirmiş ve günümüze kadar gelmiş olan Arabzade ailesi, onun soyundandır. Arapça ve farsça şiirler yazan tanınmış bir şairdi. Günümüze bestenigâr, dilkeş-hâverân ve şehnâz makamlarından birer peşrev ve saz semaisi kalmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

BAHİR MUSTAFA PAŞA Köse, osmanlı sadrazamı ve şairi (Çorlu, ?-İstanbul 1765). Çorlulu vezir Sofu Abdurrahman Paşanın oğlu. Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın himayesinde, Hassa silâhşorluğundan yetişti. Kapıcıbaşılık, ikinci (1747) ve birinci (1749) mirahorluk görevlerinde bulundu. Dârüssaade ağalarından Hafız Beşir Ağanın tavsiyesiyle, 1752'de sadrazamlığa getirildi. Mahmud I'in ölümü üzerine, kardeşi Osman III tarafından azl ve Limni adasında oturmağa mecbur edildi (1755). Mora muhassıllığı ile affedildi ve 1756'da Ahmed III'ün oğullarından, şehzade Mehmed'in katli olayı ile ilgili görüldü, umumî efkârı yatıştırmak için azlolundu ve Rodos adasına gönderildi. Ancak bu defa malları müsadere edilmediği gibi, az sonra padişahın bir fermanıyle mükâfatlandı. Sonra, Ağriboz muhafızlığı (1757), Mısır (1758) ve Halep (1762) valiliği görevlerinde bulundu. Mustafa III onu 1763'te üçüncü defa sadrazam yaptı ve üç yaşındaki kızı Şah Sultan'a damat namzedi gösterdi. Fakat Bahir Paşa hasedi, hilekârlığı ve paraya düşkünlüğü yüzünden yine azledildi (1765). Önce sarayda hapsolundu, sonra Midilli'ye sürüldü ve orada katledildi (1765). Kesik başı İstanbul'da gömülüdür. Şiir ile de meşgul olmuştur.

Gedikpaşa'da yanan Halıcı Hasan mescidini inşa ettirdi ve 1753'te Eyüp, Otakçılar'da bir cami ile yanında Nakşbendî tarikatı şeyhlerine ait bir tekke yaptırdı. Yeraltı camiindeki üç kabri meydana çıkarmak suretiyle buradaki camiyi tesis etti. Bahçe kapısı civarında, Kireç iskelesinde bulunan mescide bir minber koydurdu. İstanbul içinde, Topçular'da, Otakçılar'da çeşmeleri vardır. (→ Bibliyo.) [M]

BAHİR PAŞA. Bk. ABDÜRREZZAK BAHİR PAŞA.

BAHİS veya **BAHS** i. (ar. *bahs*). Lakırdı, söz. *Bizde ismi var, bahsi var, fakat hakikati yok* (P. Safa). ‖ Üzerinde konuşulan mesele, konu. *Keşke, ne İsmail'le ne de Zeynep kadınla, Emine bahsi aramızda hiç geçmemiş olaydı* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Askere yeni nizam vermek bahsinde onun da mütalâa-yı devletlerini sormuşlar* (F. R. Atay). ‖ Konuşma, sohbet: *Bir bahiste, talebenin ağzından Demosthenes'in adı biraz tuhafça çıktı* (F.R. Atay). ‖ İddia, belli bir konu üzerinde iddiaya tutuşma: *Aramızdaki bahis hayli uzun sürdü.*

— ÇEŞ. DEY. *Bahis açmak,* belli bir konuda konuşmağa başlamak: *Dehrî Efendi, Müreb-biye ile mühim bir edebî bahis açmış olduğundan, durmayıp heyecanlı heyecanlı söylüyordu* (H. R. Gürpınar). ‖ *Bir yoldu parıldayan gümüşten / Gittik... Bahs açmadık dönüşten* (Yahya Kemal). ‖ *Bahis buyurulmak, alay,* küçümseme veya hürmet ifade ederek, hakkında konuşmak: *Yeni grup veya parti teşkilâtından bahis buyuruluyor* (Atatürk). *Bahis buyurduğunuz gibi.* ‖ *Bahis konusu (mevzuu) olmak,* hakkında konuşulmak: *Bazılarına göre bahis mevzuu olan hükümdar Orhan Gazi değil, babası Osman Gazi'dir* (N. Araz). ‖ *Bahsi tazelemek,* bir konuyu yeniden ele alarak konuşmak: *Bu bahsi tazelemiş, tatlı tatlı gülmüş idik* (Tevfik Fikret). ‖ *Bahis (bahse tutuşmak),* aynı olay üzerinde aynı veya karşıt iddialar ileri süren iki kişinin, kararlaştırdıkları parayı ortaya koyup birbirlerine bağlılık andı verdikleri sözleşme. İddiasının doğruluğunu ispat eden taraf ortaya konan parayı kazanır. (Bahis, oyun ile aynı kanunî kurallara bağlıdır.): *Onun kadar mühim adamı anlayabilir misin hiç? demişti. Hattâ bahis bile tutuştuk* (A. H. Tanpınar). *Demin size arkadaşlarıyle bir bahse tutuştuğunu söylemek lâzım geldi* (R. N. Güntekin). ‖ *Bahis yürütmek,* fikir beyan etmek, mütalâada bulunmak: *Ormanın bilmem kaç numaralı kestane ağacı altında filân filân maddelere dair uzunca bahisler yürüttüktü* (H. R. Gürpınar). ‖ *Bahis yok!* [Belli bir mesele hakkında] Konuşulmuyor anlamında: *Mart 1921 teklifinden bahis yok* (Atatürk). ‖ *Bahse başlamak,* hakkında konuşmak: *Efruz Bey, Nedim'den, Damat İbrahim Paşa'dan bahse başladı* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Bahse dönmek (gelmek),* yeniden eski konuya dönmek: *Sonra bahse döndü: — Öyle ya, ancak saatçi görür onları* (A. H. Tanpınar). *Bahsimize gelelim: Bu yollar ancak yazın işler* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Bahse girişmek,* karşılıklı iddialaşmak: *Benzemiyor ya, kime istersen soralım, istersen bahse girişelim* (M. Ş. Esendal). ‖ *Bahse girmek,* tek taraflı iddia etmek: *Girer misin bahse* (P. Safa). ‖ *Bahse sokmak!* «Karıştırma, onu konuya dahil etme!» anlamında: *Kadınlarımızın kafasızlığı, zilleti... —Kadınları bu bahse sokma* (H. E. Adıvar). ‖ *Bahsi geçmek,* hakkında konuşulmak. ‖ *Bahsi getirmek,* aynı konuya dönmek: *Küçük İsmail mi? Bahsi döndürüp dolaştırıp gene ona getiriyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Bahsi kazanmak (kaybetmek),* iddia ettiği bir konuda haklı çıkmak (haklı çıkmamak). ‖ *Esk. Bahs-i ahar (diğer),* diğer konu. ‖ *Bahis ile (bahisle),* bahsederek, söyleyerek: *İstiklâl mahkemesine aidiyetinden bahisle, evrakı kumandanlığa iade eder* (Atatürk).

— Binic. *Bahsi müşterek.* Bk. ANSİKL.

— Fels. *Pascal'ın bahse tutuşma diye bilinen kanıtı,* Pascal'ın hıristiyanlık inancını savunmak için kullandığı kanıt. Bk. ANSİKL.

— Huk. Belli bir konuda, tarafların, karşılıklı iddialar ortaya koyarak haksız çıkanın diğerine bir şey vermeyi veya yapmayı taahhüt etmesi. (Bahis ve kumar borçları rıza ile ödenirse geri istenemez, ödenmediği zaman da bir dava hakkı doğurmaz.)

— ANSİKL. Binicilik. At yarışlarında, atlı koşularda seyircilerin, yarış sonunda derece alacak atlar üzerine para ödeyerek, bilet almak suretiyle bahse katılmalarına *bahsi müşterek* denir. Bu oyun, atların yarış günündeki fizikî kondisyon ve idman durumlarına göre bir teknik bilgi gerektirirse de, aynı zamanda bir talih oyunudur. Türkiye'de ilk at koşuları Enver Paşa ve arkadaşlarının kurduğu «Islah-ı Nesl'i Feres» (At neslini geliştirme) derneği tarafından düzenlenmiştir. Daha sonraları Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda koşular, Tarım bakanlığı eliyle hazırlanmış ve 1927 yılında «Gazi Koşusu» ihdas olunmuştur.
1950 Yılında kurulan Türkiye Jokey kulübü, 6132 sayılı kanuna dayanarak Tarım bakanlığı ile yirmi yıllık bir mukavele yapmış ve Türkiye'deki koşuların düzenlenmesi ve bahsi müşterek oynatma yetkisini almıştır (1953). Halen, bahsi müşterekler bu kulübe ait 4 hipodrom (Ankara, Adana, İzmir, İstanbul) gişeleriyle Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bulunan resmî satış bürolarında oynanmaktadır. Bahsi müşterekler her ülkenin kanun ve geleneklerine göre bazı ayrıcalıklar taşımakla beraber esasında şu sisteme göre uygulanır. Yarışı düzenleyen kurum veya kulüpler, müşterek bahisten gelen hasılatın belli bir miktarını kanunî taks olarak ayırdıktan sonra geri kalan kısmını kazananlara dağıtırlar. İllerdeki hipodrom-

larda bu işlemi süratle yerine geitrmek için gerekli satış ve muhasebe servisleri kurulmuştur. Bilet satışları bir çan veya zil sesiyle durdurulur. Bu, koşunun başlayacağına işarettir. Çan veya zil sesinden sonra gişeler kapanır ve artık kimse bilet alamaz. Müşterek bahis kontrolörleri gişelerdeki bilet koçanlarını hemen tespit ederler. Koşunun bittiğini bildiren çan sesine kadar geçen süre içerisinde bahsi müşterek hasılatının muhasebe işlemi yapılır. Düzenleyici kurumu, at yetiştirme ve hazine hisselerini çıkararak kazananlar dağıtılacak miktarı tespit eder. Tecrübeli ve anlaşmış bir personel kadrosu için bu işlem, yani satılan bilet adedinin tespiti, hasılatın bir merkezde toplanması ve gerekli bordroların tanzimi koşunun bitiminden sonra en fazla onbeş dakika sürer.

Çeşitli bahsi müşterek şekilleri: genellikle iki türlü bahsi müşterek oyunu vardır. **1.** *Düz oyunlar;* **2.** Kombinezonlu (bağlantılı) oyunlar. Ganyan ve plase düz oyunlardandır. «Ganyan» yalnız koşuda birinci gelecek at üzerine oynanır. Oyuncunun elindeki bilet üzerinde bulunan numarayı taşıyan at birinci gelirse oyuncu kazançtan hissesine düşen parayı alır. (Örnek: elimizde 1 liralık bir bilet var. Numaramız 7. 7 numaralı at birinci geliyor ve o at üzerine oynanan miktardan yukarıda anlattığımız sistem sonunda bir bilete 12 TL'sı düşüyor. Elimizdeki bir adet bilet bu parayı alır. Eğer on adet biletimiz olsaydı 120 TL'sı alacaktık.) Plase ise, oynadığımız atın 1., 2. ve 3. arasına girmesi ihtimaline göre hesaplanır. Plaseye girecek atın koşusunda sekizden az at bulunuyorsa atımız üçüncü de gelse plase ücretini öder. Eğer koşuda en az dört at bulunuyorsa üzerine oynadığımız at 2. geldiği takdirde plase biletimiz kazanacaktır.

Kombinezonlu (bağlantılı) oyunlar: *Çifte bahis (bir yarışta* 1. ve 2. *bulmak*); 2. *İkili bahis* (ayrı ayrı yarışların birincilerini bulmak); 3. *Üçlü bahis* (üç ayrı yarışın birincilerini bulmak); 4. *Altılı bahis* (altı ayrı yarışın birincilerini bulmak).

Bu oyun biçimlerindeki altılı ganyan özellikle İngiltere'de rağbet gören ve (Bk. CEKPOT) denilen bir müşterek bahistir. 1969 Yılında da Türkiye'de oynanmaya başlanmıştır. Türkiye Jokey kulübünün yönettiği müşterek bahis gelirleri şöyle taksim olur: Hasılatın yüzde 70'i oyunculara, yüzde 8'i Türkiye Jokey kulübüne, yüzde 5'i Yüksek Talebe fonuna, küsurat farkları Kızılay'a, ödenmeyen bilet karşılığı Jokey Kaza sandığına verilir.

— Fels. *Pascal'ın bahse tutuşma diye tanınan kanıtı, Düşünceler* (Pensées) adlı eserinde dile getirilmiştir. Pascal'a göre Tanrının varlığından yana veya varlığına karşı olmak zorunludur, bu konuda bir seçme yapmaktan kaçınılamaz, çünkü «geminin içindeyizdir». Ama, akıl bu konuda kesin bir kanıt vermezse de bir bahse tutuşmanın meşruluğunu da ortadan kaldıramaz. Çünkü bir seçme yapmak zorundayız. Eğer Tanrı'nın varlığından yana oynarsak çok şey kazanır, var olmadığından yana olursak da çok şey kaybederiz. Daha önce Arnobius, Sabunde ve Silhon'un kullandığı bu kanıt, Pascal'de ötekilerde bulunmayan bir güç kazanır: Akılcılar özellikle bu bahse tutuşmanın zorunlu olduğunu kabul etmemiş ve bu kanıta karşı koymuşlardır.

◆ **Bâhis** sıf. *Esk.* Bahseden: *Etem Bey'in oraya muvasalatından bâhis ve fakat henüz bir mânâ ifade etmeyen telgrafı aldım* (Atatürk).

◆ **Bahsetmek** blş. geçz. f. [*Bahis* kelimesi *etmek, eylemek, olmak* ve *olunmak* fiilleriyle birlikte birleşik şekillerde kullanılır. En çok *etmek* ile.] Bir konu hakkında konuşmak: *Peregrini bir hafta evvel zümresinden olduğunu iddia ettiği şeytandan bahsediyordu* (H. E. Adıvar) *Siz, benim arasıra ölümden bahsetmeme bakmayınız* (R. N. Güntekin). || Söylemek, konuşmak: *Bir alacak verecek meselesinden bahsediyorlardı* (M. Ş. Esendal). || Adını anmak: *Hâlâ birçok Kastamonulular oradan Seyyit Şaban Camii diye bahseder* (N. Araz). *Annem o günden sonra ayaklı saatimizden hep mübarek diye bahsetti* (A. H. Tanpınar). || İddia etmek: *Bahsederim ki aklıma gelen şeyi anladınız* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Bahsî** sıf. *Esk.* Bahisle ilgili. (M)

BAHL i. (ar. *bahl, bahal*). *Esk.* Cimrilik, hasislik. (Bk. BUHL.) [M]

BAHNAR'LAR, Annam'da göçebe çiftçi halk. Bahnar'lar Annam sıradağının güneyinde yaşarlar. Yüz kadar köye dağılmışlardır. Annamlılar bunları Moilerden sayar; proto Çinhindililer grubundandırlar. (L)

BAHNSEN (Julius), alman filozofu (Tondern 1830-Lauenberg 1881). Schopenhauer'in çömezi. Ona göre, büyük filozofun öğretisi, gerçek karamsarlığın sadece bir önsezisidir. Bahnsen'in sistemi ise, kökten bir karamsarlık sistemidir. Eserleri: *Das Tragische als Weltgesetz* (Dünyanın Yasası Olarak Trajik) [1877], *Der Widerspruch im Wissen und Wesen der Welt* (Dünya Varlığı ve Bilgisindeki Çelişme) [1880-1881]. (L)

BAHORORO'LAR, Uganda'da, lunyoro dilini konuşan bantu kabilesi. (L)

BAHORUCA eyaleti, Dominik cumhuriyetinin batı kesiminde eyalet; 71 200 nüf. İdare merkezi: *Neiba.* (L)

BAHOY. Bk. BAKOY.

BAHR i. Klas. ed. Bk. BAHİR.

BAHR veya **BAHİR** i. (ar. *bahr*). *Esk.* Deniz: *Kenar-ı bahre kurulmuş cesîm bir eyvan* (Tevfik Fikret). *Bakmazlar Dertli'ye algındır deyu / Hakikat bahrine dalgındır deyu* (Dertli). || Büyük nehir veya göl. || Okyanus. || *Teşm. yol.* Bilgin. || Mevlid bölümlerinin her biri: *Vilâdet bahri. Merhaba bahri.*

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bahr-âra,* denizi süsleyen güzel. || *Bahr-ı ilim* (veya *bahr-ı irfan*), bilgi denizi, çok bilgili.

— Esk. anat. *Bahr-ı rahm,* rahim.

— Esk. coğ. *Bahr-ı Ahmer* (*Kulzum, Süveyş, Yemen*), Kızıldeniz. || *Bahr-i Çigil,* Türkistan'da bir göl. || *Bahr-i Ebyaz* (*Mutavassıt, Rum, Sefid*), Akdeniz. || *Bahr-i Esved* (*Siyah*), Karadeniz. || *Bahr-i Erzak,* Nil nehri. || *Bahr-i Fars,* Basra körfezi. || *Bahr-i Hazer,* Hazer denizi. || *Bahr-i Gamam,* Kaşgar'da göl. || *Bahr-i Lut* (*Sükun*), Filistin'de bir göl || *Bahr-i Magrib,* Akdeniz. Pasifik okyanusu. || *Bahr-i Muhit,* Okyanus. || *Bahr-i Muhit-i Atlasî,* Atlantik okyanusu. || *Bahr-i Muhit-i Hindî,* Hint okyanusu. || *Bahr-i Muhit-i Kebir* (*Mutedil, Zulmat*), Atlantik okyanusu. ||*Bahr-i Muhit-i Şimalî,* Baltık denizi. || *Bahr-i Müncemid-i Cenubî,* Güney Buz denizi. || *Bahr-i Müncemid-i Şimalî,* Kuzey Buz denizi. || *Bahr-i Umman,* Umman denizi. || *Bahr-el-abyad* veya *Beyaz Nil,* Hartum'da, Nil'in, Mavi Nil'e karıştığı yer ile No gölü arasında aldığı ad. || *Bahr-el-arap* («Arapların ırmağı»), Güneybatı Sudan'da ırmak. Jur ile birleşir ve Nil'in bir kolu olan Bahr-el-Gazal'ı meydana getirir; yaklş. ol. 800 km. || *Bahr-el-Azrak* veya *Mavi Nil,* Habeşistan dağlarında Tana gölünden doğan ırmak; yaklş. ol. 1 600 km. Hartum'da Bahr-el-Abyad ile karışarak asıl Nil nehrini meydana getirir. Suları yazın yükselir. || *Bahr-el-Cebel,* Albert gölü ile Bahr-el-Gazal arasında Nil'e verilen ad. || *Bahr-el-Zeraf,* Güney Sudan'da ırmak; aslında Jonglei'den hemen sonra, yayvan Sadd çanağında, Bahr-el-Cebel'den ayrılan bir koldur, yaklş. ol. 250 km. Daha ötede, No gölü ile Malakal arasında Beyaz Nil'i meydana getiren Bahr-el-Gazal'e katılır.

◆ **Bahren** zf. Deniz yoluyle: *Mekke'den çıkıp sahil-i deryaya vardılar ve bahren Afrika yakasına geçtiler* (Cevdet Paşa).

— DEY. *Berren ve bahren,* karadan ve denizden.

◆ **Bahrî** sıf. Denizle ilgili, deniz veya denizciliğe ait.

— Esk. coğ. *Bahrî iklim,* deniz iklimi.

— Esk. huk. *Bahrî müsademe,* deniz çarpışması. Bk. ÇATMA. || *Bahrî müsadere,* denizde zaptetme, müsadere etme. Bk. DENİZ.

◆ **Bahriyûn** çoğl. i. ve sıf. Gemiciler, denizde çalışanlar. || Denizlere ait. (ML)

BAHR (Hermann), avusturyalı yazar (Linz 1863 - Münih 1934). Öğrenimini tamamladıktan sonra, yurtdışı gezilere çıktı, Fransa'ya gitti ve orada Barrès'in etkisi altında kaldı. Viyana'ya yerleşti ve eleştirmen olarak büyük bir ün kazandı. «*Yüzyıl Sonu*» (1890), *Dora* (1893) ve *Drut* (1909) gibi romanlarında, «*Ev Kadını*» (1893), *Das Konzert* (Konser) [1909] adlı tiyatro oyunlarında ve sayısı bir hayli olan denemelerinde, kararsız, şüpheci, alaycı bir yazar olarak görünürse de, her zaman düşündürücü olmasını bilmiştir. (L)

BAHRDT (Karl Friedrich), protestan ilâhiyatçı (Saksonya'da Bischofwerda 1741-Halle 1792). Erfurt'ta profesör, rasyonalizmin temsilcilerinden biridir. (L)

BAHR EL-ABVAD veya **BEYAZ NİL,** Hartum'da, Nil'in, Mavi Nil'e karıştığı yerle No gölü arasında aldığı ad. (L)

BAHR EL-ARAB («Arapların nehri»), güneybatı Sudanda ırmak. Jur ile birleşir ve Nil'in bir kolu olan Bahr el-Gazal'ı meydana getirir. Yaklaşık olarak 800 km. (L)

BAHR EL-AZRAK veya **MAVİ NİL,** Habeşistan dağlarında, Tana gölünden doğan ırmak; yaklş. 1 600 km. Hartum'da Bahr el-Abyad ile karışarak esas Nil nehrini meydana getirir. Suları yazın yükselir. (L)

BAHR EL-CEBEL, Albert gölü ile Bahr el-Gazal arasında Nil'e verilen ad. (L)

BAHR EL-ZERAF, Güney Sudan'da ırmak, aslında Jonglei'den hemen sonra yayvan Sadd çanağında, Bahr el Cebel'den ayrılan bir koldur; yaklş. 250 km. Bahr el-Gazal'e katılır. Bahr el-Gazal daha ötede, No gölü ile Malakal arasında Beyaz Nil'i meydana getirir. (L)

BAHREYN adaları, Basra körfezinde, Arabistan'ın doğu kıyısında adalar grubu; 552 km²; 160 000 nüf. (50 000'i Şiî). Beş büyük, üç küçük adadan meydana gelir. Başkenti, bütün gruba adını veren ve en büyük (uzunluğu 50 km, genişliği 17 km) ada olan Bahreyn'de, Manama (28 000 nüf.). İkinci büyük adası Muharrak'ta aynı adı taşıyan bir şehir vardır. Öbür adaları: Arad, Sitra, Nabi Salih, Saya ve Hasifa. Bahreyn adaları 1820 ilâ 1914 arasında yapılan bir dizi antlaşma sonunda Britanya himayesi altında bir prenslik oldu; ama 1932'de bulunan petrolun üretimi bir amerikan şirketinin kontrolundadır. Bir rafineri, çevrede çıkan petrolun bir kısmını ve Dahran'dan pipe-line ile gönderilen petrolü tasfiye eder. Eski çağlardan beri çıkarılan inci de başlıca gelir kaynaklarındandır. Petrol sanayii, geleneksel faaliyetlerin gerilemesine sebep olmadı. Arabistan yeraltı sularının basıncıla dışarı çıktığı yerlerde oturanlar, hurma ağaçları, narenciye, buğday yetiştirir ve tuzlu bataklıklarda çalışırlar. Yeraltı suları, bu kalkerli adaların hayat kaynağıdır. Yerliler, küçük tersanelerde gösterişli arap kayıkları yapar, inci istiridyesi ve köpek balığı avlarlar. Necit ile Lahsa arasında aracı hizmetini gören, Bağdat ile Karaçi arasında birkaç uluslararası havayolunun uğradığı önemli bir ticaret merkezi olan Bahreyn adaları çok gelişmiştir. Burada Hindistan ile İran'ın etkisi iyice belli olur; İran devleti ısrarla bu adaları istemektedir.

— Tar. Tarihi Asurlular'a kadar gider. Kral Sargon burayı almıştır. Ortaçağda Abbasîlerin egemenliğine girdi. Yeniçağda ise sırayle Portekizlilerin (1507-1622), İranlıların (1735-1784), Osmanlıların ve sonraları da İngilizlerin (1861'den sonra) idarelerinde kaldı. Halk melezdir ve eski geleneklerini koruyabilmiştir. Arapça bilir, Farsça da anlar. Osmanlı devleti 1914-1918 arasında adalar üzerinde hak iddia etti. Umman sultanı, Vehhabîler, Türkler ve İranlılar arasında da rekabet konusu oldu. Türkiye, İran ve İngiltere'nin adalar üzerindeki haklarından vaz geçmeleri üzerine bağımsızlığına kavuştu. Adanın bugünkü zenginliği, amerikan şirketi *Bahrein Petroleum Co.* (BAPCO) tarafından işletilen, geniş yeraltı petrol kaynaklarının (1965'te 3 milyon t) sonucudur. Bu kaynaklardan sağlanan yüksek gelirlerin üçte birini, ülkenin hükümdarı şeyh İsa bin Süleyman-el-Halife ve ailesi alır. Adada bulunan 7 000 kişilik ingiliz askerî üssü Aden'deki üssün görevlerini de yerine getirdiği takdirde, prensliğin önemi artacaktır. Bu faaliyetler yüzünden bugün Ortadoğu'nun en kalabalık ve nüfus artışı oranı en yüksek (binde 40'a yakın) ülkelerinden biri Bahreyn'dir. Dünyanın en genç halklarından biri de (otuz yaşından az olanların oranı % 75) bu adada yaşar.

— Arkeol. Bu adaların en büyüğünde büyük ve küçük gruplar halinde, itinalı işçilik gösteren ve en önemlileri limanın 10 km uzağındaki Ebu Ali köyünde taş mezarlar bulundu. Prideaux'nun açtığı birbirine ben-

zer planlı mezarların girişleri batıya dönüktür. İki katlı ve batıdan doğuya giden koridor boyunca da lahitlerin üst üste konması için hücreler vardır. Ayrıca hücrelerin yanında ölü hediyelerini asmak ve gereken ağaç sırıklarını duvara yerleştirmek için oyuklar vardır. Mezarlarda dolikosefal kafataslar, fildişi hayvan heykelcikleri, altın bilezik, siyah çizgi motifli toprak testiler bulundu. Bu mezarlar plan bakımından fenike mezarlarına benzer. Fakat yazılı belge bulunmadığı için kime ait olduğu ve devirleri tartışma konusudur; belki de, sadece fenike tesirinde kalınarak yapılmışlardır. Danimarkalı profesör P.V. Glob'un yönettiği kazılar sonunda paleolitik ve neolitik devirlerden kalma oniki yer ortaya çıkarıldı. Ayrıca M.Ö. III. binyılda yapılmış iki tapınak ile şimdiki Kal'at-al-Bahreyn yakınında bir şehir de bulundu. Bölgenin tarihöncesi başkentinin burası olduğu sanılmaktadır.

Bulgular arasında en önemlisi, denizden yüz metre kadar içeride tarihöncesi bir yerin ortaya çıkarılmasıdır. Burada M.Ö. III. binyıldan kalma çanak çömleğin yanı sıra, özellikle Sümer'de ve İndus vâdisinde çıkanlara benzeyen üç yuvarlak mühür bulunmuştur. Bu bulgu sayesinde sözü geçen iki medeniyet kaynağı arasında canlı bir deniz ticaretinin kurulmuş olduğu ve Bahreyn'in ambar görevini yerine getirdiği hakkındaki varsayım doğrulanmıştır. (ML)

Jean BAİF
Adrien Féart'ın bir madalyonu

Jean BAILLAIRGÉ, ağaçtan oyma aziz Marcus heykeli Saint Joachim kilisesi Québec

BAHRÎ i. Yalıçapkınının (Alcedoatthis) bir çeşidine bazı bölgelerde verilen ad. Yeşil renkli, kırmızı göğüslü, uzunca gagalı bir kuştur. Avrupa ve Asya'da yaşar; kıyılarda toprağa kazdığı bir oyukta yuva yapar. Balıkla beslenir. (Yalıçapkınıgillerden.) [M]

BAHRÎ, Eyyubî sultanı Salih Eyub'ün satın aldığı türk memlûkları. Eyub, bunları Nil nehrindeki Ravza adası kışlalarına yerleştirdi. Sultan ölünce karısı Şecer-el-Dürr, bu Memlûklardan Aybeg ile evlendi. Aybeg, Bahrî hanedanından ilk sultan olarak tahta geçti (1250). Bahrîler arasında Kalavun ailesi önemli bir yer tuttu (1279-1382). Bu aileyi Burcî Memlûklerinden Berkuk tahttan indirdi. (M)

BAHRÎ, birçok divan şairinin ortak mahlâsı: BAHRÎ (Hasan) *Çelebi* (Karasi, ? — öl. 1585), müderrislik ve kadılıklarda bulundu; tezkirelerde türkçe, arapça, farsça şiirlerine rastlanır; — BAHRÎ (Mehmed) *İstanbullu,* şairliği yanında münşîliği de vardır (XVI. yy.). — BAHRÎ *Derviş* (XVIII.yy.), kendi yazması bir mecmuada şiirleri vardır; — BAHRÎ *Edirneli* (XIX.yy.), Edirne ve İzmir'de kâtiplik yaptı. Şiirlerine tezkirelerde rastlanır; — BAHRÎ *Melâmî* (öl. 1566), tezkirelerde şiirlerinden parçalar vardır. (M)

BAHRÎ, kerametleriyle tanınmış şeyh (Bursa, ? - ay.y. 1566). Halkın görünüşe değer vermesini protesto için saçını, sakalını, kaşını ve kirpiklerini keserdi. Kanunî Sultan Süleyman bin flori göndererek onu Zigetvar seferine çağırdı. Bahrî bu parayı toprağa gömerek sefere gitti, dönüşte parayı geri yolladı. Şair Hayalî* ziyareti sırasında ondan bir şiir istemişti. Bahrî de sonradan pek meşhur olan «*Cihan-âra cihan içindedir ârayı bilmezler / O mâhiler ki derya içredir, deryayı bilmezler*» beytini ona hediye etti. Hayalî bu beyte beş beyit ekleyerek bir «tesdis» yazdı. (M)

BAHRÎ MEHMED PAŞA, osmanlı nişancı ve şair (Kilidülbahr, ?-Üsküdar 1700). Enderundan yetişti. Mehmed IV'ün hasoda ağaları içine girdi. Sır kâtipliğini yaptı. Temmuz 1687'de beylerbeyilik rütbesiyle saraydan ayrılarak, Kastamonu, Van, Doğu Karahisar valiliklerinde ve Çardak muhafızlığında bulundu. 1683 ve 1698'de olmak üzere, iki defa nişancı oldu. Bu arada Seddülbahr ve Kıbrıs muhafızlıklarını da yaptı. Cizye muhasebeciliği sırasında öldü. Devrinin tanınmış şairlerindendi, şiirde *Bahrî* mahlâsını kullanıyordu. Her türlü yazıda gayet mahir bir hattattı. (→ Bibliyo.) [M]

BAHRİYE (ar. *bahr,* deniz'den *bahriyye*). Deniz kuvvetlerine ait: *Ben bir bahriye neferiyim / Gözlerimi balıklar yedi* (Oktay Rıfat). ‖ İ. Deniz kuvvetleri: *Fransız bahriyesinden terhis edilirken Cezayir'i bir daha görebilmek için...* (S. F. Abasıyanık).

— Ask. Bir devletin deniz kuvvetleri ve denizle ilgili kuruluşlarının tümü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bahriye askeri,* deniz kuvvetlerinin gemilerinde ve karadaki tesislerinde mecburî askerlik görevini yapanlara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bahriye azapları,* yelken devrinde tersane halkını ve harp sınıfını teşkil eden deniz erlerine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bahriye feriki.* Bk. FERİK. ‖ *Bahriye meclisi* (*Şûra-yı Bahriye*), Osmanlı devleti Bahriye nezaretinde nazırdan sonraki en yüksek makam. (Bk. ANSİKL.)‖*Bahriye mektebi.* Bk. DENİZ HARP OKULU. ‖ *Bahriye mühendishanesi.* Bk. DENİZ HARP OKULU. ‖ *Bahriye silâhendazı,* gemilerde, ama daha çok kara bir liklerinde nöbet, emniyet, merasim görevlerinde kullanılan, amfibi harekâtta kara piyadesi gibi görev yapmak üzere özel surette yetiştirilmiş deniz eri. (*Eşanl. Deniz* PİYADESİ.) ‖*Bahriye tüfekçisi,* azap sınıfının kaldırılmasından sonra, gemilerde ve karada tüfek kullanmak suretiyle görev yapan deniz askeri. (Bunlara *bahriye tüfekçi askeri, bahriye tüfekçisi, bahriye silâhendazı, deniz piyadesi,* daha eskiden de *azap* denirdi.) ‖ *Bahriye zabiti,* genel olarak her devletin deniz kuvvetlerinde görev alan subaylara denir (bugün *deniz subayı*).

— Denizc. *Bahriye macunu,* gemilerde güverte kaplama tahtalarının kalafat edilmelerinden sonra zift yerine kullanılan beyaz renkli bir alaşım. (Çeşitli karışımları varsa da Türkiye'de genellikle reçine, üstübeç ve donyağının ateş üzerinde eritilerek karıştırılmasından elde edilir. Daha çok yatlarda ve motorlu gezi teknelerinde kullanılır.) ‖ *Bahriye tutkalı,* belirli ölçülerde, lastik, şellak ve madenî yağın ateş üzerinde eritilerek karıştırılmasından elde edilen bir yapıştırıcı. Dayanıklılığı dolayısıyle su ile teması olan yerlerde kullanılır.

— ANSİKL. *Bahriye* XX. yy.ın ilk yarısında da kullanılmış bir terimdir. Bugün bu terimin yerini *deniz kuvvetleri* almıştır, ama halk dilinde bahriye kelimesi yaşamağa devam etmektedir.

● *Bahriye askerleri,* güverte (top, torpito, porsun, işaret, mayın) makine (makine, elektrik, motor) ve sıhhiye, telsiz, dalgıç, elektronik, yazıcı, şoför gibi mesleklere ayrılır, kurs görür ve bu dallarda olmak üzere denizde ve karada görevlendirilirler.

● *Bahriye azapları.* Derya kaptanı Saruca Paşa tarafından 1390'da harp gemilerinde, kürek çekmek hariç, gemide her işi yapmak ve özellikle tüfek kullanmak üzere meydana getirilmiş deniz eri sınıfıydı. Fatih zamanında iki sınıfa ayrıldı: kaptanlar, reisler, kalafatcılar, kumbaracılar, marangozlar *tersane halkı* adını aldı. Bunlar bugünkü Azapkapı'da yapılan Azap kışlasında eğitim görürdü. Diğerleri yine gemilerde tüfekçilik ederdi. Kanunî devrinde Kaptanpaşa eyaletinden denizci olanlara *levend* adı verilerek donanmaya er olarak yollanmaya başlandı. Yaklaşık olarak 1676 yıllarında da yelkenli gemiler için *kalyoncu sınıfı* teşkil olundu.

● *Bahriye feriki.* Cumhuriyetin ilânından sonra eski unvanların kaldırılması hakkındaki 1934 tarih ve 1590 sayılı kanun ile «liva», «ferik», «birinci ferik» ve «müşir» rütbeleri kaldırıldı ve ferik rütbesi karşılığı olarak kara ve hava kuvvetlerinde korgeneral ve deniz kuvvetlerinde de koramiral rütbesi kabul edildi.

● *Bahriye meclisi* (Şûra-yı Bahriye), 1873'te özel bir kanunla teşkil edilmişti. Nazırın başkanlığında iki ferik (koramiral) ve üç mirliva (tümamiral) ve dört albaydan kurulu bir daimî üyeler ile; gereğinde katılan liman ve donanma kumandanları, İstanbul liman reisi ve Bahriye mektebi kumandanı (geçici üyeler) grubundan teşkil edilmişti. Dört daire (Bahriye, Nizam, Levazım, İmalât) halinde nezaret işlerini yürütürdü. Fakat Abdülhamid II idaresi, bu meclise, verimli iş görmek imkân ve fırsatı vermedi ve 1909'da Bahriye nezaretinde yapılan teşkilât değişimiyle lağvedildi.

◆ **Bahriyeli** sıf. Bahriyeye bağlı, mensup [kimse]. ‖ Deniz Harp okulu ve lisesi öğrencisi (şimdi denizci ve Deniz Harp okulu veya lisesi öğrencisi). [M]

BAHRİYE MEMLÛKLARI, eyyübî hükümdarı El-Melik el-Salih'in (1240-1249), 1241'de çok Kıpçak ve Harizmlilerden kurduğu Memlûk birliği. El-Malik el-Salih, Ravda arasındaki kaleleri müstahkem hale sokarak burayı merkez yaptı. Nil'e nispetle Bahriye Memlûkları denen bu birlik, önceleri Fatımîlerin, sonraları da kendi hanedanının da çöküşüne sebep oldu. Sultan'ın dul kalan karısı Şecer-üd-Dürr ile evlenerek tahta çıkan Aybeğ, Bahriye Memlûklarından ilk sultandır. Ancak bir süre sonra Aybeğ, Bahriye Memlûklarının muhalefetiyle karşılaştı. Bahriye Memlûkları onu tahttan indirmek istedilerse de başaramadılar. Memlûkların çoğu kaçtı, ancak Aybeğ'in ortadan kalkmasından sonra Mısır'a döndüler. Mansura (1249) ve Ayn Calut (1260) meydan savaşlarının kazanılmasında büyük rol oynadılar. Fakat Mısır'a döndükten sonra, önceki gibi önemli mevkileri olmadı. Bahriye adı XV. yüzyılda da çeşitli Suriye kalelerinde kullanılan birlikler dolayısıyle varlığını korudu. 1250-1382 Yılları arasındaki devrede hâkimiyetlerini sürdüren Bahriye Memlûkları hanedanı, sultan Berkuk tarafından tahttan uzaklaştırıldı. Memlûk kaynaklarında bu devre için verilen genel ad Devlet-üt-türk'-tür. (M)

Bahriye nezareti, Osmanlı imparatorluğunda, deniz kuvvetlerinin barış ve savaşta, hazırlık, sevk ve idaresinden sorumlu makam. Önceleri donanma kumandanlığıyle bahriyeye ait bütün idarî ve malî işler kaptanıderyanın (kaptan paşa) sorumluluğu altındaydı. Sonraları deniz kuvvetleriyle ilgili işler Bahriye nezareti adıyle yeni kurulan bir idareye devredildi ve bu idarenin başına getirilen kimseye de Bahriye nazırı adı verildi (1867). 1876'da kaptanıderyalık yeniden kuruldusya da bu isim aynı yıl içinde tekrar Bahriye nezareti olarak değiştirildi. Ankara'da Büyük Millet Meclisi hükûmeti kurulunca deniz kuvvetlerine ait işler Millî Savunma bakanlığına ayrı bir daire olarak bağlandı (1920). Ayrıca bir Bahriye vekâleti kuruldu (1924), daha sonra bu bakanlık da kaldırılarak işler yeniden Millî Savunma bakanlığına bağlandı (1927). Günümüzde Millî Savunma bakanlığı ve Deniz Kuvvetleri komutanlığı bu görevi yürütmektedir.

Bahriye nazırları: Hakkı İsmail Paşa (19 mart 1867), Mahmud Nedim Paşa (8 mart 1868), Ferit Abdülhamid Paşa (11 eylül 1871), Fosfor Mustafa Paşa (7 aralık 1871), Samih Paşa (29 ocak 1872), Moralı İbrahim Paşa (3 mart 1872), Ahmed Esat Paşa (1 ağustos 1872), Fosfor Mustafa Paşa [2. defa] (12 ekim 1872), Namık Paşa (6 kasım 1872), Hüseyin Avni Paşa (5 ocak 1873), Hasan Rıza Paşa (16 şubat 1873), Kayserili Ahmed Paşa (15 haziran 1873), Ahmed Esat Paşa [2. defa] (28 ocak 1875), Rauf Paşa (26 mayıs 1875), Hasan Rıza Paşa [2. defa] (20 eylül 1875), Namık Paşa [2. defa] (3 ekim 1875), Hasan Rıza Paşa [3. defa] (22 kasım 1875), Lofçalı Derviş Paşa (13 ocak 1876), Abdülkerim Nadir Paşa (20 nisan 1876), Kayserili Ahmed Paşa [2. defa] (6 mayıs 1876; 14 haziranda tekrar kaptanıderya adını aldı), Rauf Paşa [2. defa] (1 ocak 1877), Said Paşa (26 aralık 1877), Moralı İbrahim Paşa [2. defa] (5 mart 1877), Vesim Paşa (1 temmuz 1878), Rasim Paşa (1 şubat 1879), Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa (12 ocak 1881), Ahmed Ratip Paşa (1 aralık 1882), Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa [2. defa] (3 aralık 1882), Celâl Bey (27 temmuz 1903), Hasan Rami Paşa (27 aralık 1906), Ârif Hikmet Paşa (15 ağustos 1908), Hüseyin Hüsnü Paşa (27 ocak 1909), Ali Rıza Paşa (14 şubat 1909), Emin Paşa (31 mart 1909), Emin Paşa (22 nisan 1909), Ârif Hikmet Paşa [2. defa] (5 mayıs 1909), Halil Paşa (12 ocak 1910), Hakkı Paşa (2 nisan 1910), Mahmud Muhtar Bey (26 kasım 1910), Salih Paşa (13 haziran 1911), Mahmud Muhtar Paşa [2. defa] (2 temmuz 1912), Hurşit Paşa (14 ekim 1912), Çürüksulu Mahmud Paşa (14 temmuz 1913), Cemal Paşa (6 mart 1914), Rauf (Orbay) Bey (14 ekim 1918), Ali Rıza Paşa [2. defa] (23 kasım 1918), Şakir Paşa (23 mart 1919), Avni Paşa (12 nisan 1919), Salih Paşa [2. defa] (21 temmuz 1919), Esat Paşa (14 mart 1920), Kara Said Paşa (5 nisan 1920), Hamdi Paşa (5 ağustos 1920), Salih Paşa [3. defa] (22 ekim 1920), Ziya Paşa (23 nisan 1921), Salih Paşa [4. defa] (13 haziran 1921).

Bahriye vekili: İhsan Bey (31 aralık 1924). [M]

BAHRUŞİN (Sergey Vladimiroviç), sovyet tarihçisi (1882-1950). Sibirya halklarının tarihiyle ilgili incelemelerde uzman. 1941'den 1945'e kadar «*Moskova Tarihi*» ile «*S.S.C. B. Tarihi*» yayınlarını yönetti ve «*Diplomasi Tarihi*» adlı eseriyle Stalin ödülünü kazandı. (L)

BAHR-ÜL-BENAT veya **BAHR-AL-BA-**

Foto. X, İnventaire des oeuvres d'art de Québec (LAROUSSE)

NAT («Kızlar denizi»), Arapların, Basra körfezinin batı sahilindeki Doğu Hindistan kumpanyasına ait takımadalara verdikleri ad; İdrisî'de, *Bahr-el-Kisr* olarak geçer. (M)

BAHR-ÜL-GAZAL («Ceylânlar ırmağı»), Nil'in önemli kollarından biri; 2 300 km. Kongo ile Nil arasındaki su bölümü kollarından çok sayıda çayı alır. Bahr-ül-Cebel ile birleşerek Beyaz Nil'i meydana getirir. Yağmur mevsiminde geniş bir alanı kaplar. Bu nehri ilk defa Hartumlu bir tüccar (1856) ve sonra da konsolos Petherick (1856) gezileri sırasında geçtiler.
Bahr-ül-Gazal eyaleti, 1 157 000 nüf.; merkezi *Ouaou,* kabileler halinde yaşayan halk hayvancılık ve demircilik yapar.

— Tar. Mısırlılar buraya girdiğinde (1881) Bahr-ül-Gazal, Darfur'a bağlıydı. Bu sıralarda arau melezi Ziber adlı bir esirci Sudan'da hükûmeti kurmuştu. Hükûmetin merkezi Dem Ziber'di. Mısır hükûmeti Ziber'i, Mısır'a çağırınca idareyi ele alan oğlu Süleyman Mısır'a karşı ayaklandı, birtakım çatışmalardan sonra yakalanıp idam edildi. İtalyan Gessi Paşa buranın ilk avrupalı valisi oldu. Sonraları onun yerine Lopton geçti (1881). Lopton, Bahr-ül-Gazal'i Mehdi'ye bırakmak zorunda kaldı, idareyi halifesi Abdullahi aldı. Sudan'ı İngilizler alınca (1899 antlaşmasıyle) Mısır-İngiliz ortak idaresine geçti. Fransız ve Belçika Kongosu sınırında olan eyaletin İngiltere'ye geçişi, 1889 Fransız-İngiliz ve 1906 İngiliz-Kongo antlaşmalarıyle tanındı. (ML)

BAHR-ÜL-HİND. Bk. HİNT DENİZİ.

BAHR YUSUF, «Yusuf'un nehri», Orta Mısır'da başlıca sulama kanalı. Sularıyle beslendiği Nil'i izler ve Fayum çöküntüsüne varır. (L)

BAHS i. Bk. BAHİS.

BAHŞ veya **BAHŞA** i. (fars. *bahşîden,* bağışlamak'tan *bahş* veya *bahşâ*). *Esk.* Bağış, verme, ihsan.

— DEY. *Esk. Bahş-ı kalenderî* (veya *bahşiş-i kalenderî*), bir şeyin düzensiz ve haksız olarak paylaşılması, kim aldıya gitmesi, yağma edilmesi.
— Klas. dil. *-bahş* veya *-bahşa,* birçok arapça ve farsça kelimeyle birleşerek «veren, bağışlayan» anlamında birleşik sıfatlar yapar: *Can-bahş* (*bahşa*), hayat veren; *girye-bahş,* gözyaşı getiren, hüzünlü; *hayat-bahş,* can, hayat veren; *hayret-bahş,* hayret verici; *kerem-bahş* (*bahşa*), cömert: *revan-bahş,* ruh veren; *safa-bahş* (*bahşa*), safa veren v.b.

◆ **Bahşayende** sıf. *Esk.* Affedici, bağışlayan.

◆ **Bahşayiş** i. *Esk.* Bağışlayış, ihsan ediş. ‖ Affetme. ‖ Şefkat, merhamet.

◆ **Bahşayişger** blş. sıf. *Esk.* Affeden.‖Merhametli.

◆ **Bahşende** sıf. *Esk.* Veren. ‖ Affeden, bağışlayan.

◆ **Bahşetmek** blş. geçl. f. [*Bahş* kelimesi *etmek, eylemek, olmak* ve *olunmak* fiilleriyle birlikte birleşik şekillerde kullanılır. En çok *etmek* ile]. İhsan etmek, hediye vermek: *Hil'at bahşetmek.* ‖ Vermek, bağışlamak: *Devletimize Türkiye ve halkımıza Türk milleti adlarını bahşetti* (Z. Gökalp). (M)

BAHŞÎ, bazı divan ve saz şairlerinin ortak mahlâsı:
— BAHŞÎ (XV.-XVI. yüzyıl), hayatı hakkında bilgi yok. Ancak Selim I'in İran (1514) ve Mısır (1517) seferleri için söylediği bir destan parçasıyle devrini çıkartabiliyoruz; — BAHŞÎ Kâtip (öl. 1628), şiirlerine mecmualarda rastlanır; — BAHŞÎ *Nahcivanlı* (XVIII. yy.), Nadir Şah zamanında yaşadığı sanılıyor. Şiirleri cönklerdedir. (M)

BAHŞİŞ i. (fars. *bahşîden,* bağışlamak, vermek'ten *bahşiş*). Bir hizmete karşılık teşekkür borcunu ödemek amacı ile birine fazladan verilen para: *Yine verdiğimiz bahşişi kabul etmedi* (Ömer Seyfeddin). *Bahşiş mahşiş, nişan mişan verirler mi namussuzluğuna karşılık* (K. Tahir).
— ÇEŞ. DEY. *Bahşiş almak,* görülen bir işe karşılık ek para almak: *Kendisinden daima bol bahşiş almağa alışkın bulunan garsonlar ve gardropçular onu hürmetle selâmladılar* (Vâ-Nû). ‖ *Bahşiş toplamak,* bir iş, gösteri yaptıktan sonra herkesten para istemek. ‖ *Bahşiş vermek,* belli ücretten ayrı olarak para vermek: *Herife geceliği, bahşişi verdik; kapıyı açtı. Çıkabilirsen çık* (Ahmed Rasim).

— Teşk. tar. *Cülus bahşişi,* osmanlı padişahlarının tahta çıkışında, sadrazamdan başlayarak devlet ileri gelenlerine, ulemaya ve kapıkulu ocaklarına kanuna göre belli miktarlar üzerinden verdiği para. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Sefer bahşişi,* osmanlı padişahlarının ilk sefere çıktığı zaman ordu mensuplarına dağıttığı para. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Teşk. tar. Önceleri yalnız kapıkulu askerlerine verilirken sonradan devlet erkânına ve ulemaya da verilen *cülus bahşişi* ilk defa Kosova meydan savaşından sonra, Kosova sahrasında padişah olan Yıldırım Bayezid tarafından verildi (1389). Sonra (Fatih Sultan Mehmed devri),her yeniçeriye üç bin akçe, cebeci ve topçulara biner akçe, acemioğlanlara iki biner akçe cülus bahşişi verilmesi, ayrıca her yeniçeriye yevmiye iki akçe terakki, (bk. TERAKKİ) verilmesi kanunlaştı. Cülus bahşişi verilirken divan toplanır (bk. DİVAN) ve para ulufe gibi (bk. ULUFE) dağıtılırdı. Cülus bahşişinde padişaha arza girilmezdi. Bahşiş dağıtılması için padişahtan yazılı müsaade alınır, «Kullarımın bahşiş ve terakkileri makbulumdur, verilsin» müsaadesi gelir gelmez keselerle hazırlanmış olan paralar hemen dağıtılırdı. Bahşiş verilirken sefir kabulü de gerekiyorsa divan fevkalâde divan haline gelir ve o zaman arza girilirdi. Bahşiş dağıtma törenlerinde, ulufe törenlerinde yapıldığı gibi, padişah, sadrazama kürk giydirmezdi. Selim II Belgrad'da babasının cenaze namazından sonra cülus bahşişi konusunda bir şey söylemedi diye, yeniçeriler baş kaldırmış, bahşişin bir kısmını zorla almış, İstanbul'a geldikleri zaman tamamını elde etmeden padişahı saraydan içeri sokmamışlardı.

Padişahtan bahşiş izni gelince, yeniçeriler ocaklarda derhal halka halinde toplanır, ocak başçavuşunun, ölen yeniçerilerle padişahların ruhuna ve yeni hükümdarın başarısına ve selâmetine dua töreni yaparlardı.

Ahmed I'in ölümünden sonra Mustafa I'in, ondan sonra da Osman II'nin tahta çıkışlarında ödenen bahşiş üç yüz milyon akçe tuttu. Osman II tahttan indirilince yeniden Mustafa II, sonra da Murad IV tahta çıktı; bu cüluslarda bahşiş yine dağıtıldı. O sırada İran savaşlarının da tesiriyle devlet hazinesi boşalmıştı. Bu yüzden, cülus bahşişi almayacaklarına dair söz veren yeniçeriler, sonradan subaylarının teşvikiyle ayaklanınca, saraydaki altın eşya eritilerek para döktürülmek zorunda kalındı.

Abdülhamid I padişah olunca (1774), Rus savaşları süre geldiği ve hazinede para olmadığı için cülus bahşişi usulünü kaldırdı. Mustafa IV tahta çıktığı zaman (1807) bu usulü canlandırmak için yeniçeriler hareketle geçtilerse de sonuç alamadılar.

● *Sefer bahşişi,* ilk defa Fatih Sultan Mehmed II tarafından dağıtıldı. Mehmed II Karaman seferinden dönerken (1451) kapıkulu askeri iki sıralı dizilmiş ve hükümdara «İlk seferdir, kullara ihsan gerek» diye bağırmıştı. Padişah bu hale öfkelendi, yeniçeri ağasını derhal değiştirdi ve elebaşılık eden bazı yayabaşılara dayak attırdı. Ama yine de askere bahşiş dağıtmadan olamadı. Sefer bahşişi geleneği de böylece kurulmuş oldu. Kapıkulu askerlerinin her birine eşit olarak biner akçe verilmesi esas tutuldu. Ayrıca, herhangi seferde fazla yararlık gösterenlere de bahşiş verildi. Meselâ; Viyana kuşatmasından vaz geçerek geri dönerken Kanunî askere biner akçe bahşiş dağıttı. Lehistan seferine çıkan Genç Osman ise bahşiş vermediği için kapıkullarının hışmına uğradı ve başarısızlığa düşerek geri döndü. (M)

BAHŞİYE-İ HALVETİYE. Bk. HALVETÎ.

BAHT i. (fars. *baht*). Gelecek olayları kaçınılmaz bir şekilde tayin eden «ilâhî irade»nin insan için veya bir toplum için çizdiği hayat tarzı; kader, talih: *O, tahtını da, bahtını da ilim ve irfan ufuklarında istiyordu* (N. Araz). *Türk milletinin bahtı üstünde bir hükme varmak imkânı olacaktır* (Peyami Safa).

— ÇEŞ. DEY. *Baht işi,* sonucu talihe, tesadüfe, şansa bırakılan iş: *—Araba bulabilir miyim biraz beklersem? — Baht işi... Rastlarsan ne güzel...* (K. Tahir). ‖ *Baht körlüğü,* talihsizlik, şanssızlık. ‖ *Bahtı açık,* talihli, şanslı, işleri düzgün ve kolay giden. ‖ *Bahtı açık olmak,* işleri yolunda gitmek, talihli, şanslı olmak: *— Elini uzattı: — Haydi bahtınız açık olsun!* (K. Tahir). ‖ *Bahtı* (*kısmeti*) *açılmak,* herhangi bir şeyde nasibi çoğalmak, kısmeti, şansı bollaşmak: *Fakat kırlardan diğer nadir bir mantar buluncaya kadar yine Şem'inin dayaktan bahtı açılır* (H. R. Gürpınar). ‖ *Bahtı aydınlanmak,* sevinmek, talihi açılmak, iyi haberler almak: *Çıkar ağzındaki baklayı / Bahtımız aydınlanıversin* (C. S. Tarancı). ‖ *Bahtı* (*kısmeti*) *bağlı* [Kızlar için], evlenme yönünden şansı olmayan, evde kalan. ‖ *Bahtı kara* (*siyah*), talihsiz, hayatı güçlükler ve hüsranlarla dolu: *Ne bahtı kapkara milletmişiz ki dünyada* (M. Â. Ersoy). ‖ *Bahtı yâr olmak,* şanslı olmak, hayatı rahat geçmek. ‖ *Bahtına küsmek,* bedbinleşmek, hayattan ümidini kesmek, karamsarlığa düşmek. ‖ *Bahtınıza,* «Talihiniz, şansınız varsa iyi olur» anlamına. ‖ *Bahtını aramak,* talihinin payına düşeni aramak: *Bir adsızdım. Turan'da bahtımı arayacaktım. Saltanatımı kuracaktım* (Ş. S. Aydemir). ‖ — *Esk. Bahtâver,* talihli. ‖ *Baht-ber-geşte,* talihi dönmüş, talihsiz. ‖ *Baht-hufte,* talihi uyumuş, talihsiz. ‖ *Baht-mend* (*baht-ver*), şanslı, talihli. ‖ *Baht-ı bed,* kötü talih. ‖ *Baht-ı bidad,* kötü talih. ‖ *Baht-ı bidar,* açık talih. ‖*Baht-ı dü mahe,* dönek talih. ‖ *Baht-ı habide, baht-ı hab-alûd, Baht-ı hab-alûde,* kötü talih. ‖ *Baht-ı siyah,* kötü talih: — *Feryâd elinden bu baht-ı siyâhın! «Acaba en sonunda olsun aşk yüzünden biraz saadete erebilecek miydik?»* (A.Ş. Hisar). ‖ *Baht-ı yaver,* iyi talih. ‖ *Bed-baht,* kötü talihli. ‖ *Bî-baht,* talihsiz: *...Bedbahtlar, ölümü düşünmeğe vakit bulanlardır* (F. R. Atay). ‖ *Civan-baht,* kısmeti açık. ‖ *Kavî-baht,* talihi açık. ‖ *Nig-baht,* iyi talih.

— Huk. *Bahta* veya *tesadüfe bağlı anlaşma,* taraflardan birinin bilinmeyen bir hâdiseye bağlı olarak bir şey alması, vermesi veya yapmasının şart koşulduğu anlaşma. (Bk. BAHİS.)

◆ **Bahtek** i. *Esk.* Kötü talih.

◆ **Bahtlı** sıf. Talihli: *Çileli, lâkin çileli oldukları kadar da bahtlı kadınlardır onlar* (N. Araz).

◆ **Bahtsız** sıf. Talihsiz: *Bahtsız on yedinci kolordunun bahtsız komutan vekili fişlintasını namlusundan tutup dipçiğini yerde sürükleyerek içeri çekildi* (K. Tahir).

◆ **Bahtsızlık** i. Talihsizlik: *Ben, bir genç kız için daha büyük bahtsızlıklar da biliyorum* (R. N. Güntekin). (M)

BAHT i. (ar. *baht*). *Esk.* Saf, katışıksız, halis.

— DEY. *Esk. Sahba-yı baht,* halis şarap. (M)

Bahtaverdi i. Folk. Kars ve dolaylarında oynanan halk dansı. (M)

BAHTAVER HAN (?, 1685), şah Evrengzib'in, emrine 3 000 atlı vererek mir-saman (saray kâhyası) yaptığı gözde hadımlarından. *Mirat-ül-Âlem* (Âlemin Aynası) adlı eseri onun yazdığı söylenirse de, saraya getirterek yüksek mevki verdiği dostu Muhammed Baka tarafından yazıldığı anlaşılmıştır. (M)

BAHT GİRAY, Kırım hanlarından (? 1746 -Midilli 1801). Kırım Giray'ın büyük oğlu. Babasının hanlığında Yedisan kabilesine serasker oldu. Kaplan Giray'ın hanlığında da Nureddinlik makamına geçti; Maksud Giray Hanın ikinci hanlığında Kalgay oldu; 1789'da hanlığa tayin edildi. 1792'de azledilerek sürüldü. En son sürgün yeri olan Midilli'de öldü. (M)

BAHTÎ, bazı divan şairlerinin ortak mahlâsı: — BAHTÎ. Bk. AHMED I, osmanlı padişahı; — BAHTÎ (XVII. yy.), Birgivî Mehmed Efendi'nin akaide dair bir eserini manzum olarak tercüme etti; — BAHTÎ (Mehmed) [öl. İstanbul 1754], müderrisliklerde bulundu. İki *mesnevî*'si vardır. Aynı zamanda münşi idi; — BAHTÎ *Moralı* (XVI. yy.), şiirlerini türkçe, farsça, arapça yazdı. *Divan*'ı vardır. (M)

BAHTİN (Mihail Mihailoviç), sovyet edebiyat eleştirmeni (Orel 1895). Gençliğinde rus biçimciliğinin etkisinde kaldıysa da bu konuda ölçüyü elden bırakmadı. İlk kitabı olan *«Dostoyevski'de Şiir Sorunları»* (1929), bu görüşün izlerini taşır. Bahtin bu eserde, yepyeni bir roman anlatım teorisini geliştirir. Bu teori, kitabın hem amacı hem konusudur. Bahtin bu eserde «çok sesli» veya «diyalogsal» adını verdiği bir roman teorisini geliştirmektedir. Ona göre, Dostoyevski'nin eseri bu teorinin en iyi örneğidir. Bahtin, aynı

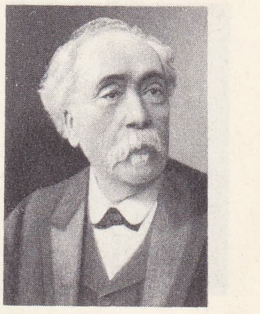

Benjamin BAILLAUD

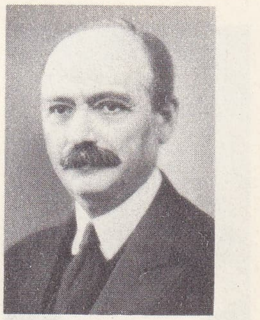

Jules BAILLAUD

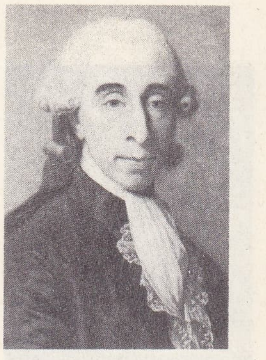

Jean Sylvain BAILLY
Mosnier'in
(Carnavalet müzesi)

Foto. X, Manuel (LAROUSSE)

Alexander BAİN

Jacques BAİNVİLLE

«Bajazet»
F. Gérard'ın resmi
(1877)

devirde Tolstoy'un eserleri üstüne birçok inceleme yaptı. 1940'ta biten ve 1965'te yayımlanan ikinci kitabı *François Rabelais,* Ortaçağ ve Rönesans halk kültürü meselelerine ayrılmıştır; Bahtin burada, panayır edebiyatıyle ilgili bir teori ortaya koymakta ve bir mizah tarihi taslağı vermektedir. 1958'den beri Saransk üniversitesi edebiyat kürsüsünü yönetmekte ve bir edebî türler teorisi üstünde çalışmaktadır. (L)

BAHTİŞU, süryanî bir ailenin adı. Abbasî halifelerinden bazılarının özel hekimliğini yapmıştır. Aslen Cundisabur'lu olan bu aileden Curcis bin Bahtişu, ülkesinde, hastahane başhekimiydi ve tıbbî eserleriyle ün kazanmıştı. 765'te midesinden hasta olan halife Mansur'u tedavi etmek için Bağdat'a çağırıldı. Başarılı bir tedavi sonunda Halifenin güvenini kazandı ve 769 yılına kadar Bağdat'ta kaldı. Curcis'ten sonra hastahanenin idaresine oğlu Bahtişu bakıyordu. Halife Mehdi'nin daveti üzerine yeniden Bağdat'a gelerek veliaht Hadi'yi ağır bir hastalıktan kurtardı. Bundan sonra Cundisabur'a dönen Bahtişu 787'de Harun-ür-Reşid'i tedavi etmek için Bağdat'a geldi ve Halifenin başhekimi oldu. 801'de Bahtişu'nun ölümü üzerine yerini oğlu Cebrail aldı. Harun-ür-Reşid'in gazabına uğrayan Cebrail, onun ölümünden sonra halife olan Emin'in özel hekimliğinde bulundu. Memun'un halifeliği sırasında hapsedilen Cebrail, halifeyi tutulduğu hastalıktan kimse kurtaramayınca hapisten çıkarıldı ve onu tedavi etti. Cebrail'den sonra oğlu Bahtişu halife Memun, Vasık ve Mütevekkil'in özel hekimliklerinde bulundu ve çok itibar gördü. XI. yy.a kadar bu aileden yetişen hekimler şöhretlerini devam ettirdiler ve hükümdar saraylarında itibar gördüler. Bahtişu ailesinin İslâmda tıbbın ilerlemesine büyük yardımları dokundu. (→ Bibliyo.) [M]

BAHTİYAR blş. sıf. (fars. *baht,* talih ve *yâr,* yardımcı'dan *bahtyar).* Umulmayan bir iyiliğe, saadete eren, mutlu, talihli, bahtı açık: *Evet, artık bahtiyardı; artık günahının işte mükâfatını topluyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Memleketin hangi bahtiyar mektebinde hoca olduğunuzu sorabilir miyim?* (R. N. Güntekin). ‖ *Bahtiyar etmek (eylemek),* mutlu kılmak, sevindirmek: — *Velîd'in zevcesini görmek beni bahtiyar edecektir dedi* (Vâ-Nû). ‖ *Bahtiyar olmak,* mesut olmak, sevinmek, saadet duymak: *Melek çocuk, baban senin sesinle bahtiyar olur* (Tevfik Fikret).

◆ **Bahtiyarane** zf. Mesut bir halde, bahtiyarcasına.

◆ **Bahtiyarî** i. Mutluluk, bahtiyarlık: *Tesir-i bahtiyarî-i vuslatla ağlasam* (Cenab Şehabeddin).

◆ **Bahtiyarlık** i. Mutluluk, bahtiyar olma hali: *Ey mübarek Anadolu toprağı / Hani senin bahtiyarlık hukukun?* (M. E. Yurdakul). *Antakya topraklarının bahtiyarlık rüyalarını Perga lahitleri üzerinde görmekten kurtulacağız* (F. R. Atay). [M]

BAHTİYAR (Ebu Mansur İzzüddevle), Büveyhoğulları emîrlerinden (942-978). Babası Muizzüddevle'nin ölümü üzerine 967'de tahta geçti. İlk mücadelesi Gazne kumandanlarından Sebüktegin ile oldu. Amcasının oğlu Adududdevle'nin yardımıyle Sebüktegin'i yendi. 975'te Bağdat'ı ele geçiren Adududdevle tarafından hapsedildi, ama onun İran'a dönmesi üzerine tahtına geçti. 1 Yıl sonra ikinci defa Bahtiyar üzerine yürüyen Adududdevle onu Ahvaz'da yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Suriye'ye giden Bahtiyar burada siyasî faaliyetlere giriştiği için ikinci defa amcasının oğlu tarafından yenildi ve öldürüldü. Zevk ve eğlenceye düşkündü. (M)

BAHTİYARİLER, 1909 ihtilâlinde İran şahı Muhammed Ali'nin tahttan indirilmesinde rol oynayan kabile (Luristan). Fars ırkıyle akrabalıkları yoktur. Kabile, göçebe ve yarı yerleşik bir halde yaşar. Bahtiyarîler, orta boylu, sağlam vücutlu, esmer yüzlü, uzun ve kara saçlıdırlar. Sayıları az olduğu için tarihte önemli bir faaliyetleri göze çarpmaz. (M)

Bahtiyarname, Sindbad adlı hind hikâyesinin islâm yazarları tarafından meydana getirilmiş şekli. Padişah Azadbaht'ın oğlu bir yol üstünde bırakılır ve haramiler tarafından büyütülür. Yıllar sonra padişah haramileri ve onlarla beraber olan oğlunu yakalar, fakat tanımaz. Onu beğenerek hizmetine alır ve Bahtiyar adını verir. Vezirler Bahtiyar'ı çekemezler ve çeşitli iftiralarla hapsettirirler. On gün süreyle her gün bir vezir Bahtiyar'ı idam ettirmek için padişaha baskı yapar. Bahtiyar da hergün duruma uygun bir hikâye anlatarak idamdan kurtulur. Sonunda on birinci gün idam edileceği zaman Bahtiyar'ı büyütmüş olan haramilerin başı padişaha Bahtiyar'ın kendi şehzadesi olduğunu haber verir. Bunun üzerine vezirler idam edilir, Bahtiyar, babasının yerine padişah olur. Bahtiyarname'nin farsça, arapça ve türkçe yazılmış nüshaları vardır. (M)

BAHUR i. (ar. *bahûr). Esk.* Bk. BUHUR.

BAHUR sıf. (ar. *bâhûr). Esk.* Çok sıcak. ‖ İ. Fazla sıcaklık. ‖ Yerden yükselen buğu. — Esk. coğ. *Eyyam-ı bahur,* ağustos ayında yedi gün süren sıcaklar. (M)

BAHUSUS blş. sıf. (fars. *ba,* ile ve ar. *huşûş,* şekil, keyfiyet'ten *bahuşûş).* Özellikle, hususiyle, üstelik: *Fikret'in vefatıyla biz büyük bir şair, büyük bir sanatkâr, bahusus pek büyük bir Türk kaybettik* (Cenab Şehabeddin). *Bahusus senin İhsan Bey'le konuştuğunu da duymuştu* (R. N. Güntekin). [M]

BAHUTU'LAR, Ruanda ve Burundi Bantularına verilen ad. (L)

BAHÜ i. (fr. *bahut).* Uzun ve alçak büfe.
— ANSİKL. Batı'da, Ortaçağda, giyeceklerin saklanmasına yarayan, kapağı bombe, çoğu zaman deri kaplı tahta sandık veya dolap biçiminde eski tarz mobilya. Bugün, rüstik üslûptaki eski veya modern büfelerin bütün çeşitlerine ve küçük dolaplara bahü adı verilmektedir. (L)

BAİ (Tommaso), italyan bestecisi (Crevalcuore 1650'ye doğr.-Roma 1714). Eserleri: G. Allegri tarafından tamamlanan, 2 korolu ünlü bir *Miserere,* 8 sesli bir başka *Miserere,* dört tane 5 sesli *missa* ve onbeş *motet.* (L)

BAİA veya **BAHİA,** Brezilya'nın Salvador şehrine yanlış olarak verilen ad. (L)

BAİA devleti, Brezilya'nın doğusunda devlet; 563 000 km²; 5 990 600 nüf. Başkenti *Salvador* (veya *Bahia).* İklim, kıyıda sıcak ve nemlidir, Todos os Santos körfezi *(baia)* çevresinde şekerkamışı ve tütün, İlhéus yakınlarında kakao yetiştirilir. Ülkenin iç taraflarında, iklim çok daha az nemlidir, hattâ büyük kuraklıklar olur; hayvancılık yaygındır. Eskiden, iç taraflardaki tepelerde (Serra da Jacobina), altın ve elmas madenleri işletilirdi. Bugün çeşitli madenler aranmaktadır. Salvador yakınında Lobato'da, kaya kristali ve özellikle petrol çıkarılır. Devlet, Sao Francisco'nun doğusundan, merkezi Brezilya sınırlarına kadar uzanır. Portekizlilerin XVI. ve XVII. yy.larda yerleştikleri kıyı bölgesinin büyük nüfus yoğunluğuna karşılık bu bölgenin nüfusu azdır. Sao Francisco'nun düzenlenmesi ve Paulo Afonso çağlayanlarından yararlanılarak hidroelektrik fabrikalar kurulması düşünülmektedir. (L)

BAİAE. Esk. coğ. İtalya'da şehir. Campani bölgesinde, Napoli yakınlarında. Sayfiye yeri. (L)

BAİAİ veya **BAİAS** veya **BYAS.** Esk. coğ. Lat. **Baiae,** Anadolu'da Kilikia bölgesinde, Sinus Issicus'da (İskenderun körfezi) ve Kastabala ile Aleksandreia (İskenderun) yolu üzerinde şehir. Bugün Hatay ilinin Dörtyol ilçesine bağlı *Payas.* (M)

BAİA MARE, macarca **Nagybanya,** Romanya'da şehir. Maramureş bölgesinin merkezi; macar ve sovyet sınırları yakınında, Someş havzasında; 43 100 nüf. Madencilik bölgesi (kurşun, çinko, bakır, altın). Maden işlenmesi. Kimya sanayii. (L)

BAİAO i. 2/4'lük ölçüde, Brezilya kaynaklı modern bir dans. (L)

BAİARDİ (Ottavio Antonio), italyan arkeologu (Parma 1694-1764). 1747'de Herculanum anıtlarını tasvir etmekle görevlendirildi, Portici'de toplanan anıtlar kataloğunu hazırladı. Basılı tek eseri *Prodromo dell'Antichità d'Ercolano*'dur (Ercolano Antikitesine Giriş) [Napoli, 1742-1756], *Herculanum Antikiteleri* (1757-1792) adlı eserin ilk ciltlerinin yazılmasına katkıda bulundu. (L)

BAİAS. Esk. coğ. Bk. BAİAİ.

BAİA SPRİE, macarca **Felsöbanya,** Romanya'da (Maramureş bölgesi) şehir, Baia Mare'nin doğusunda; 4 000 nüf. Metalürji merkezi (demirsiz madenler). [L]

BAİCALİA i. Akarsu yumuşakçası. Topaç veya kule biçiminde olan kavkısında boynuzsu maddeden helezon şeklinde bir solungaç kapağı bulunur. (Baykal gölünde yaşar. Öndensolungaçlı, karındanbacaklıların Micromelaniidae familyasından.) [L]

BAİD veya **BAİDE** sıf. (ar. *bud'd,* uzaklık'tan *ba'id, ba'ide). Esk.* Uzak: *Şu hây u hûy-ı hayatı baîd bir denizin / Telâtumundaki mübhem süruda benzeterek* (Tevfik Fikret).
— ÇEŞ. DEY. Esk. *Baîd düşmek,* uzak düşmek, bir yerden uzaklaşmak: *Ne gam uçup vatanımdan baîd düştümse / Yapar garip kuşun aşiyanını Allah* (Şinasi). ‖ *Baîd-ül-ahd,* geçmiş zaman. ‖ *Baîd-ül-gavr,* çok derin; derin bilgisi olan kimse. ‖ *Baîd-ül-ihtimal,* ihtimalden uzak. ‖ *Aktar-ı baîde,* uzak ülkeler. ‖ *Esfar-ı baîde,* açık deniz seferleri. (M)

BAİE-COMEAU, Kanada'da (Québec) kasaba. 1937'de Saint-Lawrence'in kuzey kıyısında kuruldu; 8 000 nüf. Outardes ırmağı kıyısında hidroelektrik santral. Kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikası. Alüminyum metalürjisi. (L)

BAİF (Jean Antoine DE), fransız şairi (Venedik 1532-Paris 1589). Lazare de Baif'in evlilik dışı oğlu, Dorat'nın öğrencisi. Pléiade'a katıldı. 1570'te besteci Thibault de Courville ile birlikte bir müzik ve şiir akademisi kurdu. Bu kurum, sonraları Henri III tarafından *Académie du Palais* (Saray Akademisi) haline getirildi. Eserleri: Petrarca'nın etkisinde yazdığı *les Amours de Méline* (Melina'nın Aşkları) [1552], *l'Amour de Francine* (Francine'in Aşkı) [1555]; Plautus'un *Miles Gloriosus*'ndan uyguladığı *Brave* (Yiğit) [1567] adlı komedi, Martial'ın etkisi altında yazdığı *Passe-temps* (Eğlencelik) [1573] ve *Mimes, Enseignements et Proverbes* (Taklitler, Hikmetler ve Atasözleri) [1576]. Baif bu son eserdeki özdeyişli şiirleri ile büyük bir yenilik getirmiştir. Baif'in bilgin yanı, şairliğinden ağır basar. Vezin bakımından başarılı buluşları oldu ve fransız imlâsında fonetik bakımdan reform yapmak istediyse de başaramadı. (L)

BAİF (Lazare DE), fransız diplomatı ve hümanisti (La Flèche yakınında Les Pins 1496-Paris 1547). Öğrenimini Roma'da yaptı ve orada Ioannes Laskaris'in yönetiminde Yunanca öğrendi. 1529'da Venedik'e elçi olarak gönderildi, daha sonra resmî bir görevle Almanya'ya gitti. Devrin en büyük bilginleriyle ilişkiler kurdu, klasik arkeolojiyle ilgilendi. Eserleri: *De re Vestaria* (1526) ve *De re Navali* (1536). Bu ikinci eser hemen hemen üç yüzyıl boyunca önemli bir müracaat kitabı oldu. Baif, Plutarkhos'un *Hayatlar*'ından dördünü çevirdi ve Sophokles'in *Elektra*'sını manzum olarak Fransızcaya aktardı. (L)

BAİLE ATHA CLİATH, Dublin'in gael dilindeki adı. (L)

BAİLE GOVORA. Bk. GOVORA.

BAİLE HERCULANE, Romanya'da (Banat bölgesi) şehir. Timiş'in yukarı kesiminde. Romatizmaya ve deri hastalıklarına iyi gelen kükürtlü sular. (L)

BAİLEN, İspanya'da (Andalucia, Jean eyaleti) şehir, sierra Morena'nın güneyinde; 11 200 nüf. Kara yolları kavşağı.
— Tar. Temmuz 1808'de Andalucia'ya boyun eğdirmekle görevlendirilen general Dupont, Castilla'ya varmak için kuzeye doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Sierra Morena'da Bailen boğazının girişinde 18 000 yorgun askeriyle İspanyollar tarafından kuşatıldı ve askerlerini savaş dışı bırakan bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı; bunlar deniz yoluyle ülkelerine gönderileceklerdi. Ama Sevilla cuntası antlaşmayı tanımadı ve askerleri Cabrera adasında tutukladı; birçoğu açlıktan öldü. Bu teslim oluş, kral José'nin Madrid'i boşaltmasına yol açtı, Napolyon'un ilk askerî yenilgisi olarak Avrupa'da büyük yankılar yarattı. İmparator, Dupont'u azlederek 1814'e kadar hapsetti. (L)

BAİLE-SLANİC, Romanya'da şehir; Boğdan'da (Moldavya) [Bacau bölgesi]; 2 000

Foto. W. W. (LAROUSSE)

nüf. Tuzlu, iyotlu ve demirli kaynak suları. (L)

BAİLEŞTİ, Romanya'da (Oltenitza bölgesi) şehir. Craiova'nın güneybatısında; 15 000 nüf. (L)

BAİLEY (Nathan veya Nathaniel), ingiliz sözlük yazarı (öl. Londra yakınında Stepney 1742). Johnson sözlüğünün temeli olan *Universal Etymological Dictionary*'yi (Evrensel Etimoloji Sözlüğü) hazırladı. (L)

BAİLEY (Philip James), ingiliz şairi (Nottingham 1816-ay.y. 1902). 1836'dan itibaren kendini büyük felsefî şiiri *Festus*'un hazırlanmasına verdi. Bu eser 1839'da yazarın adı belirtilmeden yayımlandı; daha sonra yeni parçalarla genişledi ve bütünü 40 000 mısraı aştı. Bu eklemeler, ingiliz edebiyatına Goethe'nin *Faust*'una benzer bir şiir kazandırmak hevesiyle yazılan eseri daha da ağırlaştırdı. (L)

BAİLEY (Samuel), ingiliz filozof ve iktisatçısı (Sheffield 1791-Cheltenham 1870). Eserleri: *Essay on the Formation and Publication of Opinions* (Düşüncelerin Oluşum ve Yayımı Üzerine Deneme) [1821] ve *A Critical Dissertation on the Nature, Measure and Causes of Value* (Değerin Özü, Ölçüsü ve Sebepleri Üstüne İnceleme) [1825]. Bailey, eserlerinde Berkeley ile Ricardo'nun öğretilerini çürütmeye çalıştı. (L)

Bailey köprüsü. Ask. Bk. KÖPRÜ.

BAİLLAİRGÉ veya **BAİLLARGÉ**, kanadalı sanatçı ailesi: JEAN (Poitou'da Villaret 1726-Québec 1805), 1741'de Québec'e giderek orada birçok kilisenin yapımında ve oyma süslemesinde çalıştı. Katedralin onarım planlarını yaptı; — Oğlu FRANÇOIS (Québec 1759-ay.y. 1830), Paris'te okuduktan sonra, kardeşi PIERRE FLORENT (Québec 1761-ay.y. 1812) ile birlikte katedral mobilyalarının desenlerini çizdi ve oymalarını yaptı. Québec'in ilk Adalet sarayı (1803), eski hapishanesi (1808) ve birçok dinî yapının süslemeleri de onun eseridir. Dinî portre ve tablolardan başka heykeller de yaptı. Kanada'ya Louis XVI üslûbunu soktu; — Oğlu THOMAS (Québec 1791-ay.y. 1859), Québec piskoposluk sarayı (1844) ve birçok kilise yaptı. Heykeltıraş olarak etkisi büyük oldu. — CHARLES, öncekinin kuzeni (Québec 1826 -ay.y. 1906), ingiliz gotik üslûbunda binalar yaptı. (L)

BAİLLARGER (Jules Gabriel François), fransız akıl hastalıkları hekimi (Montbazon 1806-Paris 1891). Cerise ve Longet ile beraber *Annales Médico-Psychologiques*'i (Tıp ve Psikoloji Yıllığı) kurdu. Devrinin en iyi akıl hastalığı hekimlerinden biriydi. (L)

BAİLLAUD, fransız astronomlar ailesi: BENJAMİN (Chalon-sur-Saône 1848-Toulouse 1934), önce Toulouse (1879-1907), sonra Paris rasathanesini yönetti (1908-1925). 1887'de bir gök haritası hazırlanması için çalışanların başında gelir. Uluslararası saat bürosunun kurulmasına (1910), ilk defa radyo ile meridyen tespitine, Uluslararası İlmî birliğin (1919) ve Uluslararası Astronomi birliğinin kurulmasına büyük ölçüde yardımı dokundu. Bu sonuncu kurumun başkanlığını da yaptı (1919-1922). — Büyük oğlu JULES (Paris 1876-ay.y. 1960), Paris rasathanesinde astronom olduğu sırada (1904-1947) Gök Haritası servisinde şeflik yaptı. 1935'ten 1952'ye kadar Uluslararası Astronomi birliğinin yazışma komisyonuna başkanlık etti; 1937'den 1947'ye kadar Pic-du-Midi rasathanesini yönetti. — Küçük oğlu RENE (Toulouse 1885), Nice, Marsilya rasathanelerinde astronom olarak çalıştıktan sonra Besançon rasathanesini yönetti (1928-1956) ve burada, zaman ölçüsü üstüne çalışmalar yaptı. (L)

BAİLLEUL. Bk. BALİOL.

BAİLLİE (Joanna), iskoçyalı kadın şair ve tiyatro yazarı, (Lanarkshire'da Bothwell 1762-Londra yakınında Hampstead 1851). 1798'de, *Plays on the Passions*'ın (Tutkular Üzerine Oyunlar) ilk cildini yayımladı, onu diğer üç cilt izledi (1802-1812-1836). 1804'te *Miscellaneous Plays*'in (Çeşitli Oyunlar) bir cildini yayımladı. Bu kitapta yer alan *Family Legend* (Aile Masalı) adlı bir skoçya trajedisini 1810'da Walter Scott Edinburg'ta ken di üslûbunda bir başlangıçla sahneye koydurdu. Baillie'nin eserlerinin bazıları Londra'da başarı ile oynandıysa da, çoğu sahne şartlarına uygun değildi. En iyileri: *Simon de Montfort* ile *Basile Kontu*'dur (1798). (L)

BAİLLİE (lady GRİZEL), iskoçyalı kadın şair (Berwickshire'da Redbraes şatosu 1665-Londra 1746). Charles II'nin zulmüne uğrayan Marchmont kontu sir Patrick Kume'un kızı. George Baillie of Jerviswood ile evlendi. 1725'te *Orpheus Caledonius*'da yayımlanan «Were na my heart licht, I wad die» (Huzura Kavuşmasaydım, Çoktan Ölürdüm) adlı şiiri, çok ünlüdür. (L)

BAİLLİE (Matthew), iskoçyalı hekim (Lanarkshire'da Shotts 1761-Londra 1823). Birçok eseri vardır. *Morbid Anatomy* (Marazi Anatomi) [1793] adlı kitabı, patolojiyi ayrı bir konu olarak inceleyen ilk eserdir. (L)

BAİLLON (Emmanuel), fransız tabiat bilgini (Montreuil-sur-Mer 1744-Abbeville 1801). Buffon ile mektuplaştı, kuşbilimi ve bitki fizyolojisi alanında başarılı çalışmalar yaptı. (L)

BAİLLON (Guillaume DE). Bk. BAİLLOU.

BAİLLON (Henri), fransız botanikçisi (Calais 1827-Paris 1895). *Dictionnaire de Botanique* (Botanik Sözlüğü) [1876-1885] ve *Histoire des Plantes* (Bitkiler Tarihi) [1867 -1885] adlı eserleri yazdı. (L)

BAİLLONNELLA i. Kongo ve Kamerun'da yetişen ağaç. (*Baillonnella cave* ve *B. obovata*'nın kerestesi ağır ve serttir. Demiryolu traversi yapımında kullanılır. Sapotaceae familyasından.) [*Eşanl.* MİMUSOPS.] (L)

BAİLLOT (Pierre), fransız kemancısı (Passy 1771-Paris 1842). Sainte-Marie'nin öğrencisi. Pollini'nin yanında sanatını ilerletmek için Roma'ya gitti. 1791'de Paris'e döndü, aynı yıl Viotti'nin yardımıyle Feydeau tiyatrosunun orkestrasına alındı. 1795'te Paris konservatuvarı keman öğretmenliğine atandı, orada Catel, Reicha ve Cherubini ile bestecilik üzerinde incelemeler yaptı. Bütün Avrupa'da büyük konser turnelerine çıktı, Napolyon I, Charles X ve Louis-Philippe zamanında keman solocusu olarak çalıştı. 1814'te bir yaylı çalgılar dörtlüsü kurdu, zamanının en açık, en iyi metodu olan *L'Art du Violon*'u (Keman Sanatı) [1834] yayımlayarak ün kazandı. Dokuz keman konçertosu, her tonda yirmi dört prelüd, çeşitlemeler, kapriçyolar, üç yaylı çalgılar dörtlüsü, onbeş trio, 2 keman ve orkestra için bir *Konçertant Senfoni* besteledi. (L)

BAİLLOU veya **BAİLLON** (Guillaume DE), lat. **Ballonius,** fransız hekimi (Paris 1538-öl. 1616). Veliahtın (Louis XIII) başhekimi ve Paris Tıp fakültesinin dekanı oldu. Çiçek, kızamık, boğmaca ve had eklem romatizmasını inceledi. (L)

BAİLLOUD (Maurice Camille), fransız generali (Tours 1847-Paris 1921). Subaylığa Afrika'da başladı. 1870'te Sedan'da yaralandı, 1880'de topçu sınıfına geçti, 1888'de Orta Asya, Kafkasya ve Ermenistan'da çeşitli görevlerde bulundu. Madagaskar (1895), sonra Çin (1900) savaşlarına katıldı. Cezayir'de 19. birliğin kumandanlığından emekli oldu, 1915'te yeniden göreve çağrılarak önce Çanakkale ve sonra Selânik ve Sırbistan'da bir tümene kumanda etti. (L)

BAİLLY (David), hollandalı ressam ve gravürcü (Leydan 1584-ay.y. 1657), Jacob de Gheyn ve Cornelis Van der Voort'un öğrencisi. Özellikle portreci olarak tanınır (Louvre, Amsterdam, Cambrai, Viyana müzeleri). [L]

BAİLLY (Jean Sylvain), fransız bilim ve siyaset adamı (Paris 1736-ay.y. 1793). Edebiyat ve astronomi üzerinde çalıştı. 1763'te Bilimler akademisi üyesi oldu. Eserleri: *Histoire de l'Astronomie Ancienne* (Eski Gökbilim Tarihi) [1775]; *de l'Astronomie Moderne* (Yeni Gökbilim Tarihi) [1778-1783], *de l'Astronomie İndienne et Orientale* (Hint ve Doğu Gökbilimleri Tarihi) [1787]. 1783'te Fransız akademisine girdi. 12 Mayıs 1789'da Tiers Etat adına, Etats généraux'ya ilk Paris mebusu seçildi, 17 haziranda Millî Meclis başkanı oldu. Jeu de Paume'daki yemini ilk olarak o başlattı (20 haziran) ve kralın hazır bulunduğu 23 haziran oturumunun bitiminde, meclis başkanı olarak, Louis XVI'nın emirlerine boyun eğmeyi reddetti. 15 Temmuzda Paris Belediye başkanlığına seçildi. 17 Temmuzda Belediye sarayında Louis XVI'yı kabul ederek ona üç renkli kokartı sundu. O sırada halk tarafından çok seviliyordu. Fakat, Varennes olayını izleyen cumhuriyetçi hareket sırasında karışıklıkları önlemek istedi; 17 temmuz 1791'de Champ-de-Mars'ta, Kurucu meclisin isteğine uyarak sıkı yönetim ilân etti ve kralın düşürülmesini isteyen nümayişçiler üzerine ateş açtırdı. 12 Kasım 1791'de istifa etti, temmuz 1793'te Melun'de tutuklandı. Marie-Antoinette davasında, kraliçe lehinde tanıklık etti. 11 Kasım 1793'te ölüme mahkûm edilerek giyotinde can verdi. (L)

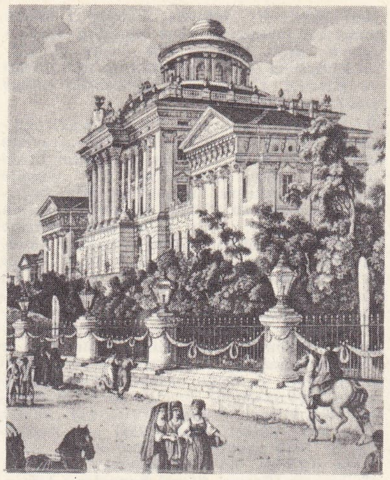

V. İ. BAJENOV
Paşkov evi
bugün Lenin kütüphanesi
(Moskova)

BAİLY (Edward Hodges), ingiliz heykeltıraşı (Bristol 1788-Londra 1867). En ünlü anıtları şunlardır: Leeds'te *Robert Peel;* Trafalgar Square'de *Nelson;* Westminster Abbey'de büyük *Lord Holland mezarı;* Buckingham sarayı taht salonundaki heykeller. (L)

BAİLY (Francis), ingiliz astronomu ve matematikçisi (Newbury 1774-Londra 1844). Londra Astronomi cemiyetinin kurucusu ve başkanı; İnstitut de France'ın muhabir üyesi (1836). *Nautical Almanach*'ın yeniden kurulması, yarda'nın tespiti, yer yoğunluğunun ölçülmesi, yıldız kataloğunun gözden geçirilmesi gibi çalışmalarıyle tanınır. (L)

BAİN (Alêxander), iskoçyalı elektrik uzmanı (Thurso 1810-Broomhill 1877). Elektrokimyevî bir yazıcı telgraf (telemprimör) [1841] ve görüntülerin telgrafla iletilmesini tasarladı. Yangını haber veren bir âlet icat etti ve elektrikle işleyen saatleri mükemmelleştirdi. (L)

BAİN (Alexander), iskoçyalı filozof (Aberdeen 1818-ay.y. 1903). Aberdeen kolejinde burslu olarak okudu. 1860'tan 1880'e kadar Aberdeen üniversitesinde mantık ve ingiliz edebiyatı okuttu. 1876'da *Mind* dergisini kurdu. İngiliz pozitivist okuluna bağlıdır. Psikoloji, fizyoloji ve patoloji alanındaki buluşlardan yararlandı ve beynin kendiliğinden çalışması üstünde durarak «çağrışımcılığı» diriltmeye çalıştı. Psikofizyolojiye Stuart Mill'in «birlikte değişmeler» yöntemini uyguladı; kanın beyne etkisi, zekâ ile beyin ağırlığı arasındaki bağlantı, bozmadde ile akmadde arasındaki görev farkı, etkilere karşı tepki süresinin ölçülmesi v.b. Bununla beraber Bain felsefede idealizme bağlı kaldı. Başlıca eserleri: *The Sensese and the İntellect* (Duyular ve Zekâ) [1855], *The Emotions and the Will* (Heyecanlar ve İrade) [1859], *The Study of Character* (Karakterin İncelenmesi) [1861], *Deductive and İnductive Logic* (Tümdengelimsel ve Tümevarımsal Mantık) [1870], *Mind and Body* (Ruh ve Beden) [1873], *Education as a Science* (Bilim olarak Eğitim) [1879]. Otobiyografisi 1907'de yayımlandı. (L)

BAİNBRİDGE (William), amerikalı denizci (Princeton 1774-Philadelphia 1833). On beş yaşında ticaret donanmasına girdi, 1798'de deniz kuvvetlerine geçti, Kuzey Afrika korsanlarına (1803) ve Büyük Britanya'ya (1812) karşı savaştı. (L)

BAİNES (Edward), ingiliz gazeteci ve devlet adamı (Lancashire'da Walton-le-Dale 1774-öl. 1848). Küçük bir taşra gazetesi olan *Leeds Mercury*'yi, liberal fikirleri işleyen etkili bir gazete haline getirdi. (L)

BAİNİ (Giuseppe, papaz), italyan bestecisi ve müzikoloğu (Roma 1775-ay.y. 1884). On

Foto. France-Presse (LAROUSSE)

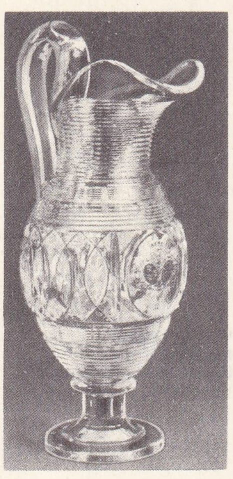

Charles X'un sofra takımındaki **bakara** sürahi

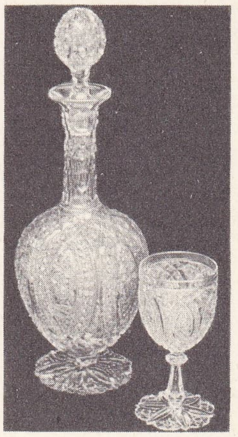

bakara kristaliden bardak ve sürahi

White BAKER
sir Samuel

sesli *Miserere*'si yanında, Palestrina üstüne temel bir monografi olan *Memorie Storicocritiche della Vita e delle Opere di G.P. da Palestrina* (G.P. da Palestrina'nın Hayatı ve Eserleri Üstüne Tarihî-Eleştirili anılar) [1828] ile tanındı. (L)

BAİNVİLLE (Jacques), fransız yazarı (Vincennes 1879-Paris 1936). Charles Maurras'nın etkisiyle kralcılık akımına ve Action Française'e katıldı; daha çok, dış siyasetle ilgilendi. Yalın ve kuvvetli bir dille belirttiği açık ve kesin görüşü, bir tarih bilgininin görüşü değildi. Titiz arşiv incelemelerine kaçmadan, çağdaş olayları dikkatle inceleyerek gelecek için sonuçlar çıkardı. *Louis II'de Bavière* (Bavyera Kralı Ludwig II) [1900] adlı ilk eserinde, geleneksel görüşlerden sıyrıldı; sonra fransız-alman ilişkilerini inceledi, Westphalen anlaşmalarının yerinde hükümler koyduğunu göstererek *le Coup d'Agadir et la Guerre d'Orient* (Agadir Darbesi ve Doğu Savaşı) [1913] adlı eserde 1914 savaşını; *Histoire de Deux Peuples* (İki Ulusun Tarihi) [1916-1933] ve *les Dictateurs* (Diktatörler) [1935] adlı eserlerde de 1939 savaşını önceden haber verdi. Daha 1920'de, *les Conséquences politiques de la paix* (Barışın Siyasî Sonuçları) adlı eserinde Versailles antlaşmasını imzalayanların, Almanya'ya çok ağır askerî ve malî külfetler yüklemekle ve Habsburg imparatorluğunun yıkıntısı üzerinde yaşayamayacak kadar zayıf devletler kurmakla büyük bir yanılgıya düştüklerini ortaya koydu. Eserlerinde seçkinleri yetiştiren orta sınıfa karşı büyük ilgi gösterdiği göze çarpar. Ona göre bu sınıfın kaybolması, Fransa'nın çökmesine sebep olacaktır. Polemik nitelikten yoksun olmamakla beraber, *Napoléon* (1931) ve *la Troisième République*, 1870-1935 (Üçüncü Cumhuriyet, 1870-1935) [1935] adlı eserlerinde tarih yönü daha ağır basar. (L)

BAİOCCO i. (ital. k., doru rengi anlamına gelen ital. *baio*'dan). Papa devletlerinin, küçük değer taşıyan eski madenî paralarından biri. (L)

BAİOCHELLO i. (ital. k., *baiocco*'dan). Eskiden Bologna'da ve birkaç italyan devletinde kullanılan küçük bakır para. (L)

BAİR i. (ar. *ba'ir*). *Esk.* Erkek deve. (M)

BÂİR veya **BÂYİR** veya **BÂİRE** i. (ar. *be'r*, kazmak'tan *ba'ir*, *ba'ire*). *Esk.* Kazılmamış, sürülmemiş, sert toprak. (M)

BAİRD (John Logie), iskoçyalı mühendis ve fizikçi (Helensburgh 1888-Bexhil 1946). Glasgow krallık kolejinde elektroteknik okudu. Televizyonu daha kullanışlı bir hale getirerek halka mal etmeğe çalıştı. İlk televizyon gösterisini 1926'da yaptı, İngiltere ve Almanya'da kendi metoduna göre bir televizyon işletmesi kurdu. Sinema filimlerinin televizyonda da kullanılmasını sağladı. Üç boyutlu ve renkli televizyon üzerine çalışmalar yaptı. (L)

BAİRD (sir David), ingiliz generali (East Lothian'da Newbyth 1757-Crieff 1829). 1779-1800 Arasında Hindistan'da pek çok savaşa katıldı; 1805'te Ümit burnunu ele geçirdi. La Coruna savaşında İspanya'daki ingiliz ordusunun kumandan yardımcısıydı (1808); kısa bir süre, sir John Moore'un yerine geçti. (L)

BAİRD (Tadensz), polonyalı besteci (Grodzisk Mazowiecki 1928). Öğrenimini B. Woytowicz ve K. Sikorski, daha sonra da P. Rytel ve P. Perkowski yanında Varşova'da yaptı. 1. Senfonisi (1950) hemen dikkati çekti ve ona ülkesinin millî sanat ödülünü kazandırdı (1951). Bunu, 2. senfonisi olan *Quasi una fantasia* (1952), orkestra konçertosu (1963), soprano ve orkestra için *Lirik Süit* (1953), yaylı çalgılar dörtlüsü (1957), orkestra için *Dört Deneme* (1958), keman ve orkestra için *Espressioni Varianti* (Değişken Anlatımlar) [1959] ve *Temasız Çeşitlemeler* izledi. Bu eserlerde, besteci, halk müziğinin etkilerini taşıyan bir üslûptan, on iki ton sisteminin unsurlarını kapsayan yeni bir üslûba geçer. Baird, güçlü mizacıyla genç polonya okulunun en umut verici sanatçıları arasında yer almaktadır. (L)

BAİRE i. Bk. BÂİR.

BAİRE (René), fransız matematikçisi (Paris 1874-Chabéry 1932). Ecole Normale Supérieure'de öğrenimini tamamladıktan sonra, Dijon Fen fakültesinde matematik analizi okuttu. H. Poincaré, E. Borel ve H. Lebesgue ile beraber reel değişkenli fonksiyonlar teorisinde yeni bir çığır açtı. Eserleri: *Leçons sur les Fonctions Discontinues* (Süreksiz Fonksiyonlar Üstüne Dersler) ve *Leçons sur les Fonctions Discontinues* (Süreksiz (Analizin Genel Teorileri Üstüne Dersler). [L]

Bairstrow yöntemi, ikinci dereceden bir polinom şeklindeki bölenlerini arayarak, bir polinomun köklerini ikişer ikişer hesaplama yöntemi. Seçimi, yöntemin en önemli kısmını meydana getiren üçüncü dereceden bir polinom aranır. Hesaplama sırasında bunun katsayıları gittikçe düzeltilir. (L)

BAİS i. ve sıf. (ar. *ba'ş*, gönderme'den *bā'iş*). *Esk.* Sebep olan: *Binlerce sukutun oluyor bâisi eyvâh / Bir darbe-yi bâlin* (Tevfik Fikret). ‖ İcap ettiren, gerektiren. ‖ Gönderen.

— ÇEŞ. DEY. *Bais-i badî*, aslını bulucu, sebep olan. ‖ *Bais-i beka*, devamlılık sebebi: *... böyle garp'ı tabiî bir halin beka bulmasında ve hele bais-i bekaa olmasında imkân mutasavver olmadığını ukalâmızdan hiç biri yoktur ki inkâr eylesin* (Namık Kemal). ‖ *Bais-i feryad*, şikâyet sebebi. ‖ *Bais-i hayat*, hayatın sebebi. ‖ *Bais-i hüzn*, üzüntü sebebi. ‖ *Bais-i leyl ü nehar*, gece ve gündüzün sebebi, Tanrı. ‖ *Bais-i meserret*, sevinme sebebi: *Benim garamım anın bais-i meserretidir* (Cenab Şehabeddin). ‖ *Bais-i şekva*, şikâyet sebebi: *Bais-i şekva bize hüzn-i umumîdir Kemal* (Namık Kemal). ‖ *Bais olmak*, sebep olmak: *Medeniyet meselesinin müphem kalmasına bais olan sebeplerden birincisi, medeniyet mefhumunun birbirine karıştırılmasıdır* (Z. Gökalp).

◆ **Baise** i. ve sıf. Sebep (bais'in müennesi).

◆ **Baisiyet** i. Sebebiyyet, sebeplilik. (M)

BAİS (Ahmed) **Bursalı,** XIX. yy. divan şairi, Halep ve Edirne mevleviyetinde ve divan kitabetinde çalıştı; *Divançe*'si vardır. (M)

BAİSWARİ i. Leng. Bk. KAUSALİ.

BAİUS (Michel DE BAY, — adıyle tanınır), ilâhiyatçı (Ath yakınında Melin, Hainaut 1513-Louvain 1589). Louvain üniversitesinde profesör. Tanrı'nın lûtfu konusunda ileri sürülen yeni öğretileri savundu. Janseniusçuluğun belirtilerini taşıyan bu doktrinleri Pius V., *Ex omnibus Afflictionibus* adlı kararnamesiyle kilise için zararlı görüşler arasına geçirdi (1567). [L]

BAİUS'çuluk i. Baius'un ilâhiyat doktrinlerinin tümüne verilen ad.

— ANSİKL. Baius'a göre, tanrı lûtfu insan tabiatının tamamlayıcı bir kısmıdır. Buna göre, Âdemin günahı insan tabiatında doğuştan suçluluk yarattığından, ebedî mutluluğu ancak İsa'nın insanlığı kurtarma yolundaki hizmetleri sağlayabilir. Baius, Janseniusun bir öncüsüdür. Doktrinini Aziz Augustinus'a dayandırır, ama Aziz Augustinus'u yorumlamada aşırılığa kaçar. Baius'un doktrinleri 1567'de Papa Pius V (*Ex omnibus afflictionibus* beyannamesi), 1641'de de Papa Urbanus VIII (*In eminenti* beyannamesi) tarafından mahkûm edilmiştir. (L)

BAJ i. (fars. *bāj*). *Esk.* Bk. BAC veya BAÇ. (M)

BAJA, Macaristan'da (Baca-Kiskun idarî bölgesi) şehir. Tuna'nın küçük kolu kıyısında, Büyük Alföld ovası kenarında; 31 000 nüf. Ticarî ve stratejik merkez. Dokuma sanayii. (L)

BAJAO'LAR, Sulu takımadalarında yaşayan indonezyalı halk. Yalnız balıkçılıkla geçinirler. (L)

BAJA VERAPAZ (Guatemala'da idarî bölge, Alta Verapaz dağlarıyle Motagua vâdisi arasında kalan kısımda; 66 400 nüf. İdare merkezi, *Salama*. (L)

Bajazet (*Bayezid*), fransız tiyatro yazarı Racine'in trajedisi. 1672 Ocak başlarında Paris'te, Hôtel de Bourgogne tiyatrosunda oynandı. Racine, zamanının modasına uyarak, konusunu, doğudan almıştır. Trajedideki olayların, 1618-1641 arasında İstanbul'da elçi olarak bulunan M. de Césy'nin bir hikâyesinden aktarıldığı sanılıyor. Eserin kahramanı, osmanlı padişahı Murad IV'ün kardeşi şehzade Bayezid'dir. Savaşa giden padişah Amurat (Murad), şüphelendiği öz kardeşi Bajazet'yi öldürtmesi için sultan Roxane'a emir ve yetki vermiştir. Roxane bu emri şehzadeden gizlemez, bir isyan hazırlayarak başa geçer ve kendisiyle evlenirse hayatını kurtarabileceğini söyler. Bajazet, Amurat'nın kendisini öldürmeye kararlı olduğunu sezen vezir Acomat'nın teşvikiyle bu teklifi kabul etmiş görünür. Fakat, kararsızlığı karşısında şüpheye düşen Roxane, işin aslını anlamakta gecikmez: Bajazet, Amurat'nın kuzini Atalide'i sevmektedir. Roxane, Bajazet'yi elde etmek için son bir çareye baş vurur: Atalide'in ölümüne razı olursa hayatını bağışlayacaktır. Bu ara, Acomat, Bajazet'yi kurtarmak için askerî bir birliğin başında harekete geçer. Ama iş işten geçmiştir. Roxane, teklifini reddeden Bajazet'yi adamlarına öldürtür, fakat onu da Amurat'nın yolladığı haberci vurur; umutsuzluğa kapılan Atalide kendi canına kıyar. Racine'in trajedileri arasında, aşkın doğurduğu öfke ve taşkınlıkları en güçlü dile getiren eser olarak, Bajazet gösterilebilir. (L)

BAJE, Brezilya'da şehir. Bk. BAGE.

BAJENOV (Vasili İvanoviç), rus mimarı (Dolskoye, Kaluga veya Moskova valiliği, 1737 ve 1738-Petrograd 1799). Eğitimini, Paris'te (1760) tamamladı. Rusya'ya dönünce (1765), Moskova'daki Kremlin sarayının klasik üslûba göre onarım projesini hazırladı. Uygulanmayan bu projenin resimleri Paris'te (Arsenal), tahtadan makedi de Moskova'da bulunmaktadır. Pavel I, onu, Aziz Mihail şatosunun yapım işleriyle görevlendirdi. Şaheseri, Lenin kütüphanesi haline getirilen Paşkov evidir (1784-1786). Ülkesinde etkisi büyük oldu. (L)

BAJER (Fredrik), danimarkalı siyaset adamı (Nastved yakını 1837-Kopenhag 1922). 1891'de, Bern'de uluslararası barış bürosunu kurdu ve barışı savunan eserler yazdı. 1908 Nobel barış ödülünü aldı. (L)

BAJOSİYEN i. ve sıf. (fr. *bajocien*). Jeol. Orta Jura'nın alt katı.

— ANSİKL. *Bajosiyen*'de 4 ammonit kesimi bulunur: *Witchellia Laeviuscula* kesimi, *Emileia sauzei* kesimi, *Witchellia romini* kesimi, *Cosmoceras garantianum* kesimi. Bu dönemde ansızın yeni ammonitler belirmişti (*oppelia, perisfektes parkinsonia* v.b.). [L]

BAJOV (Pavel Petroviç), sovyet yazarı (Sverdlovsk bölgesi 1879-Sverdlovsk 1950). Önceleri öğretmendi. 1924'te, çocukluğunun geçtiği yerleri dile getiren «*Hepsi de Ural'dan Gelmişti*» adlı eseriyle tanındı. En iyi eseri, «*Bakır Taşından Çekmece*»dir (1939). Bajov bu eserde, Ural bölgesinin insanlarını anlatırken, rus halkının yaratıcı gücünü dile getirir. (L)

BAJZA (Josef İgnac), slovak yazarı (Predmier 1755-Bratislava 1836). Bernolak'tan önce, Batı Slovakya lehçesini edebiyat dili olarak kullanan ilk yazar. Yergi şiirlerinden başka bir tek roman yazdı: *Rene Mladenca Prihodi a Skusenosti* (Genç Rene'nin Başından Geçenler) [1783]. Bu roman, fransız yazarı Fénelon'un *les Aventures de Télémaque* (Telemakhos'un Serüvenleri) adlı eserinden esinlenerek yazılmıştır. (L)

BAJZA (Jozsef), macar şairi ve gazetecisi (Szücsi 1804-Peşte 1858). 1830'da *Kritikai Lapok* (Eleştiri Yaprakları) dergisini kurdu, K. Kisfaludy'nin ölümünden sonra *Aurora* (Şafak) dergisini yönetti ve 1837'de, Vörösmarty ve Toldy ile birlikte *Athenaeum* dergisini çıkarmağa başladı. Millî tiyatronun müdürü (1847), sonra *Kossuth Gazetesi*'nin başyazarı (1848) oldu. Eseri: *Coriolan*. Daha çok edebiyat eleştiricisi olarak etki gösterdi. (L)

BAK ünl. Ask. Bakışla selâm verme kumandası: *Sağa bak! Sola bak!* (M)

BÂK i. (fars. *bāk*). Korku, çekinme.

— DEY. *Bî-bâk*, korkusuz. (M)

BAKABUNGA i. (lat. k.). Bot. Sulak yerlerde, nehir kenarlarında yetişen küçük, pembe, mavi çiçekli, uzunca yapraklı bitki. (İlmî adı: *Verônica beccabunga*). Kuzey Afrika, Kuzeybatı Asya, Kuzey Amerika'nın doğu kısımlarında çok görülür. (M)

BAKACAK, Çanakkale ilinin Biga ilçesine bağlı bucak merkezi; 727 nüf. Merkez, Biga çayına bağlı Karaatlı suyunun geçtiği bir ova kenarında kurulmuştur; bucağın 17 köyü ve 8 662 nüfusu vardır. (M)

BAKAÇA i. Zool. Bazı bölgelerde halk arasında çulluğa verilen ad. (M)

Foto. doc. Baccarat (*LAROUSSE*)

BAKAL, S.S.C.B.'de (R.F.S.S.C.) merkezî Ural'larda şehir; 10 000 nüf. Demir filizi; dökümhaneler. (L)

BAKALAİ'LER, Gabon'da Ogove ırmağının her iki kıyısında yaşayan kalabalık zenci topluluklarından biri. Tahkim edilmiş köylerde yaşarlar. Köylerin her birinde bir başkan ve fetişçiler vardır. Ticarette ve fil avında ustadırlar. (L)

BAKALARYA veya **BAKALERA** i. (ital. k.). Denizc. Geminin kıç kapısını teşkil etmek üzere konulan yarım ay şeklindeki eğriler. || *Bakalera lumbarları,* harp gemilerinin arka sol tarafı, kıç iskelesi. (M)

BAKALİT i. (tes. edil. ad; bulucusu *Baekeland'ın* adından, fr. *bakélite*). Formaldehit ile bir fenolün yoğunlaşması sonucu elde edilen suni reçine.

— ANSİKL. *Bakalitler,* fenol veya krezolün, formol ve bir katalizör eşliğinde ısıtılmasından meydana gelir. Önce; alkol, aseton ve alkalilerde çözünebilen, sıvı ve yapışkan bir *A bakaliti* elde edilir. Bu madde, bir otoklavda 100°C'da ısıtıldığında, soğukta sert, sıcakta plastik olan, eritenlerde çözünmeden şişen *B bakaliti*'ni verir. Bu ürün ısıtılınca da, sıcağa dayanıklı, eritenlerde çözünmeyen bir *C bakaliti* elde edilir. Bazı maddelerin yüzeyini bakalitlemek mümkündür: bunun için, o maddenin yüzeyine daldırma, fırça veya tabanca ile *A bakaliti* sürülür veya püskürtülür, sonra da bu kaplama tabakasına özel bir işlemle istenilen dayanıklık ve sertlik verilir.

◆ **Bakalitli** sıf. Bakalit kaplaması. || *Bakalitli tahta,* elektrik işlerinde çok kullanılan, bakalite daldırılmış tahta. (Bu işlem genellikle, bakalit'in sıcak cendere altında polimerleşmesinden önce, üst üste yerleştirilmiş gürgen kaplamalarına uygulanır.) [L]

BAKALORYA i. (fr. *baccalauréat,* lat. *baccalaureatus,* XVI. yy.da uydurulmuş kelime; *baccalarius,* genç adam). Fransız üniversitesinin bazı fakültelerince verilen derecelerin ilki. Bu dereceyle mezun olanlara «başölye» (bachelier) denir.

— ANSİKL. *Orta eğitim bakaloryası.* Ortaçağdan beri, başölye unvanı, lisans ve doktoradan önce fakültelerin verdiği ilk unvandı; XVI. yy.dan itibaren başölyelerin aldıkları diplomalara da *bakalorya* denildi. Napolyon devri üniversite reformu (1808), bu sınavın temel özelliğini değiştirdi. Hukuk ve ilâhiyat fakültelerinden mezuniyet bakalorya ile onaylanırken, edebiyat ve fen fakültelerine girebilmek veya yüksek okulların açtıkları yarışma sınavlarına katılabilmek için, bakalorya, aranılan tek şart oldu.

1925, 1941, 1945 Yıllarında Fransa'da orta eğitim programlarında yapılan değişiklikler, imtihana girecek adayların seçme hakkında etkisini gösterdi. Uzun süre iki kısım olan ve iki yıllık eğitimin (son sınıf ve ondan önceki sınıf) bitirilmesi için verilmesi gereken bakalorya, 1963 yılından itibaren öğrencinin seçim hakkını kullanabileceği, birçok konuyu içine alan (felsefe, tecrübî ilimler, matematik, teknik, iktisadî ilimler) tek bir imtihan haline getirildi.

Türkiye'ye bakalorya ilk olarak Galatasaray lisesinde uygulanan imtihan usulleriyle girdi. «Maarif-i Umumiye Nizamnamesi» (1 eylül 1869) liseleri ve idadîleri bitirenlerin üniversite ve yüksek okullara kabulleri için bakalorya sistemini, «mülâzemet rüusu» adıyle hükümlere bağladı. İkinci Meşrutiyet devrinde yine bir süre bu adla anıldı, sonraları bakalorya dendi, fakat hiç bir zaman gerçek anlamıyle uygulanmadı.

1926-1935 Arasında uygulanan lise mezuniyet imtihanlarıyle, yakın zamanlara kadar devam eden olgunluk imtihanları bu nitelikteydi. (LM)

BAKAM i. Bot. Campeche* kerestesi elde edilen ağaç. (Anayurdu Meksika'dır. Antiller'e oradan geçmiştir. İçindeki kırmızı boyaya *hematoksilin* denir. (İlmî adı: *Haematoxylon campechianum.* Erguvangillerden.) [L]

BAKAMBA'LAR, Kongo'da yaşayan zenci halk. (Ludima bölgesi.) [L]

BAKAN i. Hükûmet işlerini yürütmek üzere, genellikle milletvekilleri arasından, başbakan tarafından seçilen ve cumhurbaşkanının onaylamasıyle iş başına gelen hükûmet üyesi. *Esk.* nazır, vekil: *Bayındırlık bakanı. Millî Eğitim bakanı.* (Bk. ANSİKL.) || *Bakanlar kurulu,* başbakan ve diğer bütün bakanların meydana getirdiği kurul, hükûmet. *Esk.* Hey'eti vekile, vekiller heyeti. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Osmanlılarda bu makam sahiplerine *nazır* denirdi. Cumhuriyet devrinde *vekil* kelimesi kullanılmağa başlandı. Anayasa dilinin sadeleştirildiği 10 ocak 1945 tarihinde, Anayasa metnine *vekil* yerine *bakan* kelimesi kondu. Bunun yanı sıra hükûmet başkanının başvekil şeklindeki resmî adı da başbakan'a çevrildi.

Bakanlar, başbakan tarafından seçilir ve cumhurbaşkanının onayına sunulur. Bir bakanın resmî görevi bakanlar kurulu listesinin meclislere sunulmasından ve Millet meclisince hükûmete güven oyu verilmesinden sonra başlar.

Bakan, başında bulunduğu kamu yönetimi teşkilâtının en yüksek âmiridir. Bu sebeple de maiyetinde bulunanların her türlü faaliyet ve işlemlerinden Türkiye Büyük Millet meclisine karşı sorumludur. Her bakanın temel görevi, hükûmet politikasının ve programının kendi bakanlığıyle ilgili hususlarını uygulamak ve takip etmektir. Bunun için gerekli kanun ve tüzük tasarıları ile yönetmelikleri hazırlatır.

Bakanların tek tek veya bakanlar kurulu içinde ortak sorumluluğu vardır. Sorumluluk halinde, bakan hakkında yapılacak ilk işlem Cumhuriyet senatosu veya Millet meclisince hakkında soruşturma açılmasıdır. Soruşturma aleyhte sonuçlandığı takdirde, bakan Anayasa mahkemesine sevk edilir ve bu mahkeme kendisini Yüce divan sıfatıyle yargılar. Yüce divana verilen kabine üyesinin bakanlık sıfatı düşer. İstifa veya başka sebeplerle görevden ayrılan bakanın yerine bir başka kabine üyesi vekil tayin edilebilir. Ancak her bakan yalnız bir kişiye vekâlet edebilir; boşalan bakanlığa on beş gün içinde yeni tayin yapılması, Anayasa hükmüdür.

● *Bakanlar kurulu* üyeleri, başbakan tarafından T.B.M.M. üyeleri veya milletvekilli seçilme yeterliğine sahip kimseler arasından seçilir, cumhurbaşkanınca atanır. Kurul başbakanın başkanlığında çalışır, gerekli gördüğü takdirde cumhurbaşkanı da bu kurula başkanlık edebilir.

Bakanlar kurulu teşekkül ettikten sonra tam listesi Cumhuriyet senatosuna ve Millet meclisine sunulur. Bunu takip eden bir hafta içinde de Bakanlar kurulunun programı başbakan veya bakanlardan biri tarafından her iki mecliste okunur. Okunduktan kırk sekiz saat sonra program müzakere edilir, aradan yirmi dört saat geçince de yalnız Millet meclisinden güven oyu istenir.

Bakanlar kurulu hükûmet siyasetinin yürütülmesinden müştereken sorumludur. Kurul, meclislere kanun teklif edebilir, genel ve katma bütçe tasarılarını T.B.M.M.'ye sunar. Millî güvenliğin sağlanması ve silâhlı kuvvetlerin savaşa hazırlanmasından T.B.M.M.'ye karşı Bakanlar kurulu sorumludur. Bakanlar kurulu ayrıca Genelkurmay başkanını seçer ve cumhurbaşkanının onayına sunar. Kanunların uygulanış şeklini göstermek üzere ve Danıştayın incelemesinden geçirilmek kaydıyle tüzükler hazırlayabilme yetkisi de bu kurula verilmiştir.

Bakanlar kurulunun veya bunun bir üyesinin düşürülebilmesi Millet meclisi üye tam sayısının tam çoğunluğunun oylarıyle mümkündür.

● *Geçici bakanlar kurulu,* Bakanlar kurulunun on sekiz aylık bir devrede iki defa düşmesi ve üçüncü güvensizlik oyunu alması halinde, başbakanın isteği üzerine cumhurbaşkanının meclislerin başkanlarına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar vermesinden sonra teşkil edilen hükûmet. Geçici bakanlar kurulunun Adalet, İçişleri ve Ulaştırma bakanı üyeleri T.B.M.M.'deki bağımsızlar arasından, öbür üyeler ise normal bakanlar gibi seçilir. Bu kurul için güven oyuna baş vurulmaz ve görevi yeni seçilen meclis toplanıncaya kadar sürer. (M)

BAKANAK i. *Halk dili.* Öküz ve genellikle geviş getiren hayvanların tırnağı. || Deve tabanının yumuşak yastık kısmı. || Yalancı tırnak, şeytan tırnağı. (M)

BAKANLIK i. Kamu hizmetlerinin belirli bir bölümünü yürüten ve başında bir bakan bulunan devlet teşkilâtı. *Esk.* nezaret, vekâlet: *Bakanlıkta görevli olduğu yıllar...* (Bk. ANSİKL.) || Bakanın görevi, bakan olma hali: *İki yıl bakanlık etti.* || *Bakanlık emrine alma (alınma),* Memurin kanununa göre memur sayılanların bağlı oldukları teşkilât emrine alınmak suretiyle görevden uzaklaştırılmaları şeklindeki kısıntı hali. Bu işlem, memurların tayinindeki usule uygun olarak yapılır. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Osmanlı imparatorluğunda *nezaret* adı verilen, Cumhuriyet devrinde ise *vekâlet* olarak anılan ve 10 ocak 1945 tarihinden bu yana *bakanlık* adını taşıyan bu teşkilât, başlıca iki bölümden teşekkül eder: bakanlık makamı ve bakanlık teşkilâtı. Bakanlık makamı genellikle bakan, müsteşar ve gerekli hallerde yardımcılarıyle bunların özel bürolarından ibarettir. Teşkilât kısmı çeşitli kademelerde devlet memurlarının, ihtiyacın gerektirdiği daireler halinde gruplanmasından meydana gelir.

Bakanlıkların sayısı işe ve ihtiyaca göre tespit edilir. Halen Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinde, başbakanın yardımcıları durumunda olan ve bu makama bağlı dairelerin âmirliğini başbakana vekâleten yürüten dört devlet bakanlığı dışında şu bakanlıklar vardır: Adalet, Bayındırlık, Çalışma, Dışişleri, Enerji ve Tabiî Kaynaklar, Gençlik ve Spor, Gümrük ve Tekel, İçişleri, İmar ve İskân, Köy İşleri, Maliye, Millî Eğitim, Millî Savunma, Orman, Sağlık ve Sosyal Yardım, Sanayi, Tarım, Ticaret, Turizm ve Tanıtma, Ulaştırma.

● *Bakanlık emrine alma* işlemi bir bakıma memurların idarî yoldan cezalandırılması demektir. 1926 Yılına kadar azil müessesesi vardı. Hakkında azil kararı verilen memur, görevden tamamen uzaklaştırılmış olur, bu kimsenin yeniden tayini için ilgili mercilerden «cevaz-ı istihdam» kararı alması gerekirdi. 1926'dan sonra çıkarılan Memurin kanununda bu hüküm kaldırıldı ve yalnız idare ve zabıta âmirleriyle bazı memurların bakanlık emrine alınabilmesi öngörüldü. Çok geçmeden bu yetersiz görülerek 1931 ve 1936 yıllarında yapılan kanun değişiklikleriyle bakanlık veya umum müdürlük emrine alınma işi bütün memurlara teşmil edildi. Bu uygulamada bakanlık emrine alınan memurun memuriyet sıfatı 4-6 yıl devam edebiliyor, kendisine bu sürelerin yarısında üçte bir veya yarım maaş tutarında ödeme yapılıyordu. Ayrıca bu durumdaki memurlara Danıştay'a baş vurma hakkı tanınmıştı. 1954'te ilgili kanunda yeni bir değişiklik yapıldı, üniversite öğretim üyeleri dahil olmak üzere kamu hizmeti gören bütün memurların bakanlık emrine alınabilmesi, ayrıca memuriyet sıfatının devam süresinin de altı aya indirilmesi, Danıştay'a gitme hakkının kaldırılması kabul edildi. Daha sonra yargı yolunun kapanmasıyle ilgili hüküm Anayasa mahkemesi tarafından iptal edildi. Nihayet Devlet Personel kanununda, bakanlık emrine alma usulüne son verilerek

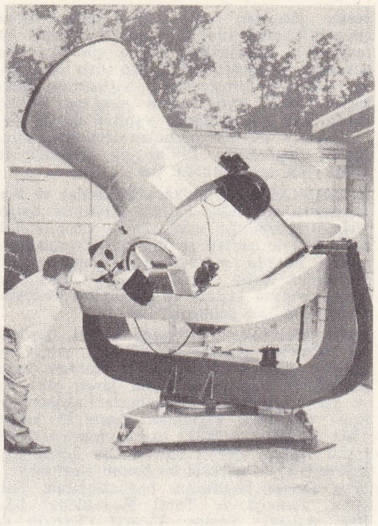

Baker-Nunn odası

tavlanmış saf bakır 100 defa büyütülmüş olarak mikroskopta görünüşü

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

yerine görevden uzaklaştırma yetkisi ihdas eden hükümler kondu. Ancak, hakkında bu tasarrufun uygulandığı kamu görevlisi için görevden uzaklaştırmayı takip eden üç iş günü zarfında soruşturmaya başlanması şartı kabul edildi. Aynı kanun gereğince haklarında ceza kovuşturması yapılan devlet memurlarının da görevlerinden uzaklaştırılabileceği öngörüldü. Bütün bu ihtimallerde yargı yolu açık tutuldu. (M)

BAKANLIKLAR, Ankara'da Kızılay ve Kavaklıdere arasında, başlıca hükûmet dairelerinin bulunduğu semt. Daha önce *Vekâletler* adıyle anılan semtin adı, başlangıçta yalnız burada mevcut resmî müesseseleri kapsarken daha sonra Atatürk bulvarının karşı tarafına taşmış ve şehrin bir kesimini ifade eder hale gelmiştir. (M)

Bakanlıklararası İktisadî kurul, beş yıllık kalkınma planları ve bunların yıllık uygulama programlarıyle ilgili, birden fazla bakanlığın faaliyet alanına giren yurt içi ve yurt dışı iktisadî konularda bakanlıklararası işbirliğini sağlamak üzere 25 kasım 1964 tarihli, 6/3981 sayılı kararnameyle teşkil edilmiş devlet dairesi. Bu kurul başbakanın tayin edeceği başbakan yardımcısı veya Devlet bakanının başkanlığında Dışişleri, Eenerji ve Tabiî Kaynaklar, Maliye, Sanayi, Tarım, Ticaret, Turizm ve Tanıtma bakanlıklarından meydana gelir. Kurulda görüşülecek konularla ilgili başka bakanlar da toplantılara katılır. (M)

Bakanlıklararası İktisadî Kurul bürosu, Bakanlıklararası İktisadî kurulun ve bunun komitesinin ele alacağı konularda gerekli hazırlığı yapmak, toplantıları düzenlemek, toplantı sonuçlarını rapor haline getirmek üzere, Dışişleri, Maliye ve Ticaret bakanlıklarıyle Merkez bankası temsilcilerinden teşkil edilmiş daimî büro. (M)

Bakanlıklararası İktisadî Kurul komitesi, Bakanlıklararası İktisadî kurula sunulacak konuları hazırlayıp geliştirmek amacıyle yüksek dereceli memurlardan meydana getirilmiş bir çalışma kadrosu. Komite, Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik dairesi başkanı, Dışişleri bakanlığı genel sekreter iktisadî işler yardımcısı, Ticaret bakanlığı Dış Ticaret dairesi reisi, Merkez bankası genel müdüründen meydana gelir. Devlet Planlama Teşkilâtı İktisadî Planlama dairesi başkanı toplantılara istişarî oy sahibi olarak katılır. (M)

BAKAR, ital. **Buccari,** Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Adriya denizi kıyısında, mahfuz bir koyda; 2 300 nüf. Eski sur ve ev kalıntıları. Yelkencilik merkezi. Ton balığı avcılığı. Bağlar. Çimento fabrikaları. Turizm. (L)

BAKAR veya **BAKARA** i. (ar. *baḳar, baḳara*). *Esk.* Sığır, öküz. || *Mec.* Ahmak, sersem, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edemeyen.

◆ **Bakarî** veya **bakariye** sıf. Sığır cinsinden olan, hayvanlarla ilgili.

— DEY. *Hayvanat-ı bakariye,* sığır cinsinden hayvanlar, kocabaş hayvanlar.

◆ **Bakkar** i. Sığırtmaç.

◆ **Bakkarî** sıf. Sürü alım satımıyle ilgili. || Kısa kalın çomak. (M)

BAKARA i. (fr. *baccarat*). Baccarat şehrinde yapılan kristallere verilen ad.

Bakara kristal imalâthaneleri. 1674'te Metz piskoposu, Baccarat yakınında Sainte-Anne'da bir cam imalâthanesi kurdu. Bu imalâthane 1773'te Antoine Renaut tarafından satın alındı; İhtilâlde varını yoğunu kaybeden Renaut, imalâthaneyi Lipmann'a devretti. İmparatorluk devrinde kristal imalâtının başlıca merkezi, o zaman fransız toprağı olan Belçika'daki Vonèche'deydi. 1816 Antlaşmaları Vonèche'i Fransa dışında bıraktı; imalâthanenin müdürü d'Artigues, Sainte-Anne cam imalâthanesini satın aldı ve ilk kritsal fırını 1819'da burada faaliyete geçti. Baccarat imalâthaneleri şirketi kısa zamanda büyük bir ün kazandı. (L)

BAKARA i. (fr. *baccara* veya *baccarat,* kaynağı belirsiz). Bazılarına göre Charles VIII zamanında İtalya'dan Fransa'ya geçen, diğerlerine göre de kaynağı Provence veya Languedoc olan ve iskambille oynanan bir çeşit kumar: *Bazıları bakara ve rulet başında, birkaç çift de Ambasadeur'ün parkesi üstünde dönüyor* (F.R. Atay).

— ANSİKL. *Bakara* oyunu, kasayı elinde tutan kimseyle, bir veya iki grup meydana getiren diğer oyuncular arasında oynanır. Kasayı tutan, her gruba ve kendine teker teker, ikişer kâğıt dağıtır. Kartlar, içinde iyice karıştırılmış 52'şer kâğıtlık iki deste bulunan bir kutudan çekilir. Kazanmak için dokuz tutturmak veya dokuza mümkün olduğu kadar yaklaşmak gerekir. As'ın değeri 1, ikilinin 2 v.b. onlu, vale, kız, papazınkiler ise 0'dır.

Sayıların toplamı 10'u her geçişinde, 10 sayı çıkartılır. Meselâ, on altı; altı sayılır. Eğer kasanın sekiz veya dokuz sayısı varsa, kâğıtları açar ve kazanmış olur, ama elinde sekiz sayı olduğu zaman, oyunculardan biri dokuz sayı çıkarırsa, kaybeder. Kasanın sayısı sekizden az ise, oyuncuya bir kâğıt teklif eder. Sekiz veya dokuz sayısı varsa oyuncu, o zaman elini açar. Sekizden az sayısı olduğu takdirde, durumunu düzeltmek isteyip istememesine göre verilen kâğıdı kabul veya reddeder. Oyuncu kâğıt almayı reddetse bile kasa kendisi için kart çekebilir. Oyuncuların elindeki kâğıt sayısını üçe yükselten bu sonuncu kâğıt açık olarak çekilir. Kasa son kartın karşıdaki oyuncunun sayı durumunda yarattığı değişiklik hakkındaki tahminlerine göre kâğıt çeker veya çekmez. Oyun boyunca kâğıdı daima önce kasa açar.

Normal bakarada, kasa, kâğıtlar ve önündeki para bitene kadar kasayı yönetende kalır. Oysa, *şimendifer* ismi verilen bakara çeşidinde, kasa olan oyuncunun her el kaybedişinde kasa başkasına geçer. (LM)

Bakara suresi, *Kur'anı Kerim*'in ikinci suresi. İlk âyeti Medine'de nazil oldu, on yılda tamamlandı. 285 Ayetten ibaret olan sure, Kur'an'ın en uzun suresidir. Bu sure'de, Hz. Âdem'in yaratılması, Kâbe'nin yapımı, Kıble'nin Kudüs'ten Mekke'ye çevrilmesi, namaz, oruç ve zekâtın farz; katil, içki, kumar ve zinanın yasak ve günah olması gibi çeşitli meseleler ele alınmıştır. Sure-i Bakara adı, Kutsal Kitap'ta geçen bir fıkranın tekrarı münasebetiyle verilmiştir. 66-70 Ayetler arasında bahsi geçen fıkra, katili belli olmayan bir maktule diyet olarak bir *bakar* (inek) kurban edilmesi hakkındadır. (M)

BAKARKÖR blş. sıf. Gözleri sağlam göründüğü halde göremeyen. || *Mec.* Dalgın, etrafındakileri kolay fark edemeyen.

◆ **Bakarkörlük** blş. i. Gözün yapısında bozukluk olmadığı halde az görme veya hiç görmeme. (Gözde görünür bozukluk meydana getirmeyen bütün körlüklere bakarkörlük denir. Sebebi, görme siniryollarındaki bozukluklardır. [LM]

BAKAYA çoğl. i. (ar. *baḳıyye,* artan'dan *bakaya*). *Esk.* Arta kalanlar, kalıntılar: *Lâkin o zaman eshâb-ı kirâmın bakayası mevcut olup onlar ise nur-ı nübüvvet ile münevver olan zaman-ı saadetden kalma nücum-ı hidayet olduklarından ...* (Cevdet Paşa).

— Ask. ve huk. Son yoklamada bulunarak numaralı veya numarasız asker edildikleri halde istenildiklerinde gelmeyenler veya gelip de askerlik yapacakları kıtalara gitmeyerek toplandıkları yerlerden veya yollardan savuşanlar. Bakayadan sayılmak, askerlik bakımından bir suçtur. (Askerlik kn. md. 12, Askerî Cz. kn. md. 63).

— Mal. Ertesi yıla kalan vergiler. (M)

BAKAYÎ, bazı divan şairlerinin ortak mahlâsı: — BAKAYÎ (Abdülbaki) *Dursunzade* (İstanbul 1543-Mısır 1607), 1565'te mülâzım oldu. Edirne'de Çuhacı Hacı, Dimetoka'da Oruçpaşa, Silivri'de Pîrîpaşa, İstanbul'da Atikalipaşa, Mihrimahsultan medreselerinde müderrislik yaptı. 1591'de «sahn-ı semaniye» derecesine ulaştı. Bağdat, Selânik, Üsküdar, Diyarbakır, Tire, Yenişehir, Bursa v.d. şehirlerde kadılık yaptı. Peygamberlerin ve dört halifenin hal tercümelerine dair *Hilyet-ül-Enbiya ve Çehar-yar-ı Güzin* (Peygamberler ve Dört Halife Hilye*si) adlı yazma bir eseri vardır; — BAKAYÎ *Darendeli, Kâtipzade* (öl. 1785), eserleri: *Seyyid Battal Gazi, Hikâye-i Şirvanşah, Kitab-ı Kerbelâ, Harun-ür-Reşid Hikâyesi;* ayrıca mecmualarda da şiirleri vardır; — BAKAYÎ *İznikli, Macuncuzade* (öl. 1594), kadılık ve müderrislik yaptı, şiirleri mecmualardadır; — BAKAYÎ *Kefeli, Hatipzade* (XVI. yy), mevlevîdir. Şam'da Mustafapaşa mevlevîhanesinde mesnevî okuttu. (M)

BAKENYİ'LER, Uganda'da yaşayan bantu kabilesi. Lunyoro dilini konuşurlar. (L)

BAKER (Joséphine), amerikalı müzikhol sanatçısı (Saint-Louis 1906). Ekzotik danslarıyle dikkati çekti, Folies-Bergère'in baş yıldızı oldu. Şarkıları milletlerarası ün yaptı. Birçok filimde oynadı. (L)

BAKER (sir Benjamin), ingiliz mühendisi (Somersetshire'da Keyford 1840-Berkshire'da Pengbourne 1907). Forth köprüsünü (John Fowler ile) ve eski Assuan barajını yaptı. (L)

BAKER (sir Samuel White), ingiliz gezgini (Londra 1821 - Devonshire'da Sanford Orleigh 1893). 1964'te, Yukarı Nil bölgelerine yaptığı geziler sırasında nehrin, Victoria gölünden çıktıktan sonra içinden geçtiği Albert gölünü keşfetti. Daha sonra, 1873'e kadar, Hıdiv İsmail Paşa tarafından Mısır Sudan'ında esir zenci ticaretini önlemekle görevlendirildi. (L)

BAKER (Valentine, **Baker Paşa** da denir), ingiliz subayı (1827-Mısır 1887). Kafırlar'a karşı yapılan savaşlarda (1852-1853), Kırım'da (1854-1856) bulundu. İran'a geçti (1873). İngiliz ordusundan ayrılmak zorunda kaldı (1876). Türkiye'de görev aldı ve

dünya bakır haritası

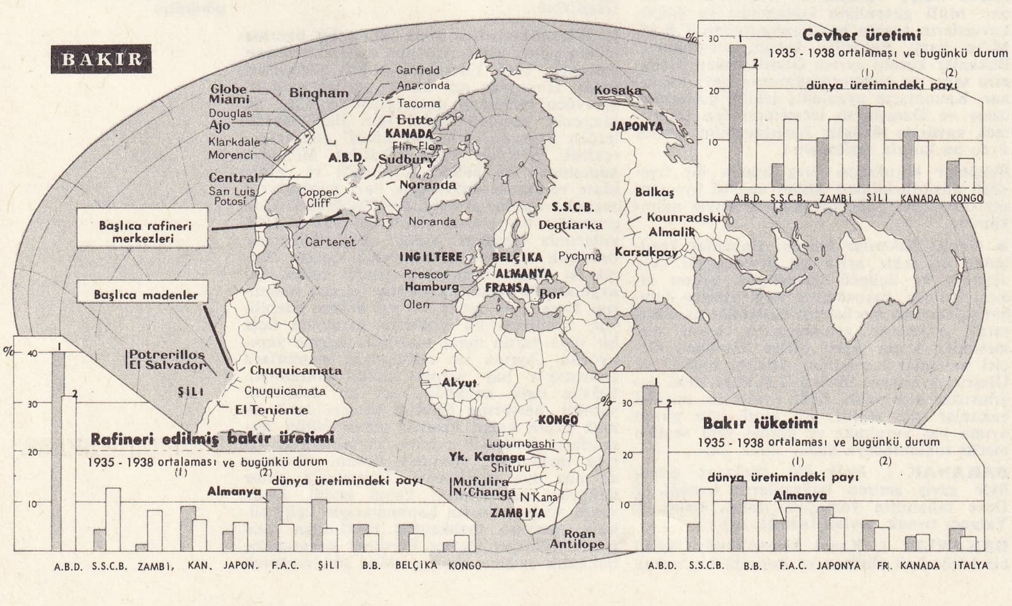

Osmanlı-Rus savaşlarında (1876-1877) yararlık gösterdi. 1882-1887 yılları arasında Mısır ordusunu düzenlemekle görevlendirildi, fakat Sudanlılara yenildi (1884). Harp tarihi konusunda kitaplar yazdı. (M)

Baker-Nunn odası, yapma uyduların yörüngelerini belirlemek amacıyle yapılan gözlemlerde kullanılan çekici dürbün. Amerika Birleşik devletlerinde uygulama alanına sokulan bu âlet, ilk önce uydunun ve saniyenin binde birini veren kristalli bir saat kadranının, sonra da ayrı olarak ve daha az bir büyütme ile, uydunun bulunduğu gök alanının resimlerini çeker. Bugün dünyanın her yerinde pek çok Baker-Nunn odası vardır. Smithsonian Rasathanesi tarafından yerleştirilen Baker-Nunn şebekesi, pek çok uydu üstünde yapılan bir seri gözlem sonucu, bu uyduların koordinatlarını, bu noktalardan her birinin yerel düşey doğrultusu yönünde; bağımsız, mutlak koordinatlar sistemi içinde belirtmek imkânını vermiştir. Bu buluş çok önemlidir; çünkü bu koordinat belirlemesinden sonra atılan uyduların yörüngelerini, aynı mutlak koordinat sistemi içinde, kesinlikle yeniden belirlemeyi sağlamıştır. Ayrıca, uydularla yapılan yer ölçme (jeodezi) çalışmalarında bu buluştan yararlanılır. (L)

BAKERSFİELD, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Büyük Havza'nın güney ucunda; 56 800 nüf. Petrol işletme merkezi; rafineriler. Kimya ve beslenme sanayii. (L)

BAKFARK (Valentin GREFF, — denir), macar lavtacısı (Kronstadt 1507-Padova 1576). Transilvanya sarayında yetişti. İtalya'da, Fransa'da, Köningsberg'de, Buda'da, Polonya sarayında (1549) bulundu, sarayla arası açılınca Viyana'ya sığındı. 1552'den sonra 10 fantezi besteledi, lavtaya birçok motet, şarkı ve madrigal uyguladı. Bu eserler, zengin süslemeleri ve asıllarına bağlılığıyle dikkati çeker. (L)

BAK GİANG, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) il, Song Kroi ve Song Thuong havzalarında; 311 800 nüf. İdare merkezi *Fu Lang Thuong*. Pirinci çok ünlüdür. (L)

BAKH (Aleksey Nikolayeviç), sovyet biyokimya bilgini ve siyaset adamı (Poltava bölgesinde Zolotonoş 1857-Moskova 1946). Kiev'de okudu, 1883'te kanunları hiçe sayarak siyasî kışkırtıcılığa başladı. 1885'te Paris'e, sonra ilmî çalışmalarını sürdürebilmek için Cenevre yakınlarına göç etti. Devrimden sonra, yurduna döndü ve biyokimya araştırmalarına katıldı. Birçok enstitü ve bu arada adını taşıyan Bilimler akademisi (1935) kurdu. 1929'da S.S.C.B. Bilimler akademisine üye oldu. Eserlerinde bitki ve hayvan organizmalarında meydana gelen oksitlenme olaylarını inceledi. (L)

BAKHEİOS i. (*Bakhos*'tan). *Esk.* Bir nazım tarzı. Bir kısa, iki uzun heceden meydana gelir. (Az kullanılır. Dionysos törenlerinde söylenen bazı şarkılar bu vezne göre düzenlenmişti.) [L]

BAKHİDES, Selefkeia kralı Demetrios Soter'in emrinde kumandan. Yuda Makkabi'ye karşı birçok seferi yönetti ve bunlardan birinde öldü (M.Ö. II. yy.). [L]

BAKHŞİ (Gulam Muhammed). Bk. GULAM MUHAMMED.

BAKHTİGAN. Bk. NİRİZ.

BAKHYLİDES, lirik yunan şairi (Keos M.Ö. 500'e doğr.). Simonides'in yeğeni, Syrakusai'li Hieron tarafından himaye edildi. Şiirleri özellikle Mısır'da bulunan papiruslar sayesinde tanındı. En önemlileri (yirmi kadar manzumeden kalan 1 300 mısra) 1897'de Kenyon tarafından yayımlandı. Bu eserde, zafer şarkıları, şenlik türküleri ve dithyrambos'lar yer alır. Bakhylides çağdaşı ve rakibi Pindaros kadar güçlü değilse de, ince ve parlak üslûbuyle dikkati çeker. Lirizm sahasında korolar tarafından okunan en güzel kasideleri yazmıştır. (LM)

BAKI i. (türk. *bakmak*'tan, *bakı*). *Esk.* Teftiş. || Hasta veya çocuğa bakma işi.

— Coğ. *Yeni.* Bir yüzeyin baktığı yön.

— Teşk. tar. *Bakı kulu,* vergi müfettişi. Bk. BÂKİ *kulu.* (M)

BAKICI sıf. Hasta, çocuk veya muhafazası gereken bir şeye bakan ve gözeten. (Bk. HASTABAKICI.) || İ. *Esk.* Falcı: *Çin elçileri bakıcılarla birlikte geldiler* (Göç Destanı).

◆ **Bakıcılık** i. Koruma, gözetme işi. || Hastabakıcılık mesleği. || *Esk.* Falcılık. (M)

BAKIL sıf. (ar. *bakl,* yeşillik, sebze'den *bâkıl*). *Esk.* [Toprak için] Yeşillenen. || Filiz süren. || Görünür hale gelen.

— TAR. TELM. Aptallığıyle meşhur olmuş bir Arap: *Bezm-i cühhalde Hassan ile Bakıl birdir* (Ziya Paşa). [M]

BAKIM i. İyi durumda bulundurmak eylemi, dikkat ve emeği: *Belediye yolların bakımından sorumludur.* || Beslemek, giyinmek v.b. için gerekli olan: *Kalabalık bir ailenin bakımı. Askerî birliklerin bakımı.* || *Bakım yurdu,* yetimler, sakatlar, yaşlılar için kurulmuş tesis. (*Yoksullar yurdu, dârülaceze* de denir.) || Bazı deyimlerde «görüş açısı» anlamında kullanılır. Bk. ÇEŞ. DEY.

— ÇEŞ. DEY. *Bir bakıma,* bir görüşe göre, bir anlamda: *Bu, bir bakıma birçoklarının hikâyesine benzer* (N. Araz). || *Bu bakımdan,* bu görüş açısından, bu yönden: *Bu bakımdan astronomi, jeoloji, madencilik, nebatat, hayvanat fenleri birinci kısımdandır* (H. R. Gürpınar).

— Bayınd. Yol, makine, işaret levhaları v.b. nin zaman aşımıyle bozulan yerlerini tamir ederek yeni halindeki gibi tutma. *Esk.* İdame. (Bu iş için yapılan masrafa *bakım masrafı* denir.)

— Havc. *Bakım personeli,* uçakların uçuştan önce, uçuştan sonra ve periyodik bakımlarıyle revizyonlarını yapabilen teknik personele verilen ad. (Bunlar branşlarına göre motor, gövde, elektrik v.b. kısımlara ayrılır. Bu personel özel eğitimle yetiştirilir.)

— İdare. Malzeme ve tesisleri onarma ve işler halde bulundurma. || Bu işlerle görevli servis. || *Günlük bakım,* istek üzerine yapılan küçük onarımlar. || *Sistemli bakım,* belirli sürelerde veya belirli bir hizmet sonunda, devirli revizyon programları gereğince yapılan düzenli bakım. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Her konuda gittikçe daha pahalı malzemenin kullanılması, bunların işler halde ve iyi durumda bulundurulmasını zorunlu kılar. Çünkü, boş geçen her saat malzemenin maliyetini yükseltir. Ayrıca malzemenin hassasiyet ve kapasitesinin de hep aynı kalması gerekir. Bakım hizmetinin iki yönü vardır: önleyici bakım ve bozuklukların tez elden giderilmesi. Makine kullanan kurumlarda, bakım işleri büyük bir önem kazanabilir. Bakım, *küçük bakım* (kısa sürede yapılan onarımlar), *günlük bakım* ve *revizyon*'a ayrılabilir. Revizyonda, makine sökülerek bütün parçaları sistemli bir şekilde gözden geçirilir.

● *Önleyici bakım.* Belirli süreler sonunda makineler elden geçirildiği zaman, aşınma derecelerinin ve yakın bir gelecekte arıza yapıp yapmayacaklarının anlaşılabileceğini deneyler göstermiştir. Malzemenin zaman zaman elden geçirilmesi bakım giderlerinde büyük tasarruf sağlar.

◆ **Bakımevi** i. taml. Hastaları muayene etmek ve anî vakalarda sağlık tedbirleri almak için şehir semtlerinde açılan sağlık kuruluşları.

◆ **Bakımlı** sıf. İyi bakılmış, iyi korunmuş, ihtimam gösterilmiş: *Buraları Aras çayı vâdisinin yeşil, bakımlı ve dümdüz bir parçasıydı* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Bakımlık** i. (fransızca *visionneuse*). Sine. Büyüten mercekli ışık aracı. Montaj sırasında filmin veya diyapozitiflerin incelenmesini kolaylaştırır.

◆ **Bakımsız** sıf. İhmal edilmiş, üzerinde çalışılmamış: *Beşiktaş iskelesi de pek bakımsız bir halde... Ne oturacak yer var, ne de duracak* (B. Felek).

◆ **Bakımsızlık** i. Bakılmadan bırakılma, terk edilme, ihmal: *Bakımsızlık yüzünden harap olan bahçeler.* (M)

BAKINCAK i. *Halk dili.* Tüfeklerde hedefin mesafesine göre, ayarlanabilecek şekilde yapılmış iner kalkar gez. *Esk.* Nişangâh.

— Mim. Küçük bir odacık biçiminde taşma yapan pencere. (*Şahnişin* de denir.) [*Eşanl.* CUMBA.] (ML)

BAKINDI ünl. *Halk dili.* «Bak hele, olacak şey değil» anlamında ve genellikle «*bakındı hele*» şeklinde kullanılır: *Bakındı mendebura. Öyle ise ne diye İzmir'i almağa kalkmış* (F. R. Atay). *Henüz yatağıma uzandım bakındı aksiliğe* (M. Â. Ersoy).

— Dil bil. *Bakındı*'nın *bak* ve *imdi* > *indi*'nin (şimdi) birleşmesi ve *indi*'deki *i*'nin ünlü uyumuyle kalınlaşıp *bakındı* şekliyle ortaya çıkmış olduğu sanılmaktadır. (M)

BAKIR i. Esmer kızıl renkte maden. Bk. ANSİKL. || Bakırdan yapılmış eşya: *Kalaylı bakır.* || Renk adı.

— ÇEŞ. DEY. *Bakır çalmak* (*çalığı olmak*), [yiyecekler için] bakır tuzlarıyle birleşerek zehirli hale gelmek. || *Bakır rengi,* kızıl kahverengi.

◆ Sıf. Bakırdan yapılmış: *Önünde saç mangalda bakır bir cezve kaynıyor* (Ö. Seyfeddin). || [Renk için] Kızıl: *Brezilya ormanlarının bakır derili yerlilerine yol gösteren papazlar...* (F. R. Atay).

— Arkeol. *Bakırçağ.* Bk. BRONZ.

— Denizc. *Bakır kaplama,* bir geminin su içinde kalan dış bordasının (karina) korunması için borda kaplamaları üzerine çekilen madenî levhalar. (Bk. ANSİKL.)

— Grav. Düzlenmiş ve cilâlanmış bir kırmızı bakır tabaka üzerine oyulmuş levha. (Bk. GRAVÜR.)

— Kim. *Bakır bileşikleri,* bakır oksit (Cu O) ve bakırın iki değerli tuzları için söylenir. || *Bakır giderme,* elektrolitik (anodik) veya kimyevî çözünme yoluyle, bir maden parçasındaki bakırın giderilmesi. || *Bakır sülfat.* Bk. GÖZTAŞI.

— Metalürji. *Bakır kaplama,* altın kaplamaya benzetmek üzere, bakırın kaplamada

bakır metalürjisi cevherlerin işlenmesi ve ham metalin tasfiyesi şeması

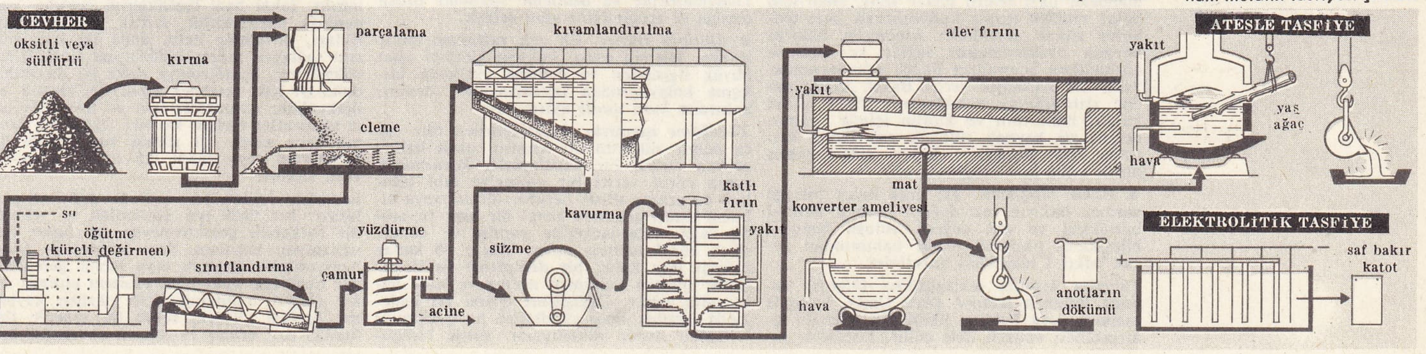

kullanılması. (Bk. ANSİKL.) || *Beyaz bakır,* bakır, çinko ve arsenik alaşımı. || *Kırmızı bakır,* saf bakıra genellikle verilen ad (pirinç veya sarı bakıra karşıt olarak). || *Kurşunî bakır,* antimonlu bakır sülfür. || *Magnezyumlu bakır,* bakır alaşımları (alüminyumlu bakır) dökümünde oksijen giderici olarak kullanılan ve bileşiminde yüzde 15 magnezyum bulunan bakır ve magnezyum alaşımı. || *Mavi bakır,* bakır karbonatın mavi cinsi. || *Roselte bakırı,* tabiî halde bulunan saf bakır. || *Sarı bakır,* genellikle pirinçten, ender olarak tunçtan meydana gelen sarı renkte bakır alaşımı (Türkçe'de sadece *sarı* da denir). || *Siyah bakır,* arıtılmamış bakır.

— Miner. *Bakır taşı,* tabiî bakır hidratlı karbonat. (*Eşanl.* MALAKİT.) [Bk. ANSİKL.] || *Bakır taşı yeşili,* trifenilmetan grubundan boya, benzoik aldehitin dimetillanilinle yoğunlaştırılarak, böylece hazırlanan lökobazın oksitlenmesiyle elde edilir.

— Tekst. *Bakır ipeği,* bakır sülfattan elde edilen bir cins sunî ipek. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Anadolu'da yakın zamanda ortaya konan bulgular, bakırın kullanılmasını M.Ö. V. binyıldan VII. binyıla çıkardı. Türkiye'nin güneydoğusunda yapılan kazılarda bulunan ve dokuzbin yıllık olduğu sanılan üç bakır iğne bu güne kadar bilinen en eski madenî eşyadır.

Bakır'ın Sülâleler öncesi Mısır medeniyetlerinin en eskisi olan Badari medeniyeti (5000 -4500) zamanında da kullanıldığı görülür. Daha sonra, ilk Nagada medeniyeti zamanında bakır, iğne, makas, halka gibi eşya yapımında da kullanılmıştır. Nihayet 4000-3500 yılları civarında (Gerzeli'ler zamanında) dövülmüş ve kalıplanmış bakırdan faydalanılmağa başlanmıştır. Bakır, Kuzey Mezopotamya'da ancak IV. binyılın sonlarına doğru yayılmaya başlamış ve dövülmüş bakırdan, yavaş yavaş eritilmiş bakıra geçilmiştir. III. binyıl sırasında, bu madenin kullanılması Doğu Akdeniz'e Kıbrıs'a ve Tuna'nın ağzına kadar yayılmıştır. 2500 ile 2000 yılları arasında bakır, giritli ve egeli denizciler tarafından İtalya ve İspanya'ya sokularak Orta ve Batı Avrupa'ya ve bozkırlarda yaşayanlar tarafından da Bohemya ve Bavyera'ya tanıtılmıştır. Bundan sonra, İspanya'dan itibaren Gal eyaletine ve Kuzey İtalya'ya doğru bir dönüş hareketi görülmektedir. Bakır, daha sonra, silâh, âlet, mücevher, süs eşyası, heykel, ev eşyası v.b. yapımında özellikle alaşım şeklinde kullanılmıştır. Eski bronzlarda (tunç) ve gerek bakırı gerekse bunun çinko, kalay veya kurşunla verdiği alaşımları temsil eden yunan «Khalkos»'unda bakır yeniden ortaya çıkar. (Bk. BRONZ.)

Kimya

Bakır, atom numarası 29 ve atom ağırlığı Cu = 63,54 olan kimyevî bir elementtir. Kendine has kızıl bir rengi vardır. Kübik sistemde billûrlaşır. Yoğunluğu 8,9'dur; 1084°C'da erir. Isıyı ve elektriği en iyi ileten sınaî madendir. Pek sert değildir, kolayca levha ve tel haline getirilebilir; dövülmekle, yeşil bir saydamlığı olan çok ince tabakalar verebilir.

Hava etkisiyle bakırın yüzeyi aşınmağa uğrar, bakır pası (jingar) adıyle bilinen koruyucu bir bazik karbonat tabakasıyle kaplanır. Soğukta gerçekten oksitleşmesi yalnız asitlerin etkisiyle olur; böylece sirke, yağlı maddeler bazı zehirli tuzlar verir, onun için bakır mutfak eşyası kullanılırken bazı tedbirler almak gereklidir. Amonyak, bakırın havada oksitlenmesini sağlar ve selülozu çözündüren Schweitzer likörü adında amonyaklı bir karmaşık verir. Bakır, kızıla kadar ısıtıldığında siyahlaşarak oksit verir; kükürt buharının ve klorün içinde yanar, derişik ve kaynak sülfürik asit bakır üzerinde etki gösterir. Bakır, sulandırılmış nitrik asitte bile kolaylıkla erir.

● *Bakır bileşikleri.* İki grup bakır bileşiği vardır: bakırın tek değerli olduğu ***bakır-I*** bileşikleri ve çift değerli olduğu ***bakır-II*** bileşikleri; oksijenli tuzlar bakımından ancak bakır I bileşikleri kararlıdır.

Tabiatta kırmızı sekizgözlüler (*küprit*) halinde bulunan *bakır-I oksit* Cu_2O, bakır-II asetatın veya Fehling likörünün glikozla indirgenmesi sonucu elde edilir; camların yakut kırmızısına boyanmasında kullanılır. Siyah renkteki *bakır-II oksit* CuO, bakırın yakılmasından veya nitratın kireçlenmesinden doğar. Bir bakır-II tuzu çözeltisine alkalik eriyik katmakla, buna tekabül eden $Cu(OH)_2$ formülündeki bakır-II hidroksit elde edilir; mavi bir çökelti olan bu madde, amonyakta çözünerek havaî mavi renkte bir karmaşık verir. Bakır-II oksitten camların yeşile boyanmasında faydalanılır.

Bakır-I klörür CuCl, birkaç damla nitrik asit karıştırılmış kaynar hidroklorik asidin bakıra etkisiyle elde edilir. Suda çözünmeyen, fakat hidroklorik asitle amonyakta çözünen beyaz, billûrlu bir tozdur. Bu çözeltiler karbon monoksidi soğururlar, amonyaklı bakır-I klörür ayrıca asetilenin ayıracıdır. Susuz halde sarı olan *bakır-II klörür* $CuCl_2$, sulandırılınca yeşil iğneler şeklinde billûrlaşır; bakır-II oksidin hidroklorik asitte çözündürülmesiyle elde edilir.

Tabiatta bulunan *bakır-I sülfür* Cu_2S (*kalkozin*) sentez yoluyle de elde edilir. Siyah renkteki *bakır-II sülfür* CuS, kükürtlü hidrojenin bir bakır-II tuzuna etkimesiyle meydana gelir.

Bakır sülfat $CuSO_4$ bakır tuzlarının en önemlisidir. Bakır hurdalar kavrularak yükseltgenir; meydana gelen oksit, sülfürik asitte çözündürülür; bakır sülfat mavi renkte güzel triklinik billûrlar şeklindedir; ısıtılınca billûrlar sularını kaybeder, su temasiyle tekrar mavi bir renk alan beyaz bir toz haline geçerler. Bu tuzdan birçok alanda faydalanılır, demir-II sülfatla beraber, yün ve ipek için kullanılan siyah veya mor boyaların esasını teşkil eder; elektrometalürji ve galvanoplastide geniş ölçüde kullanılır. Bakır sülfat aynı zamanda bir antiseptiktir; hazırlanmasında rol oynadığı bakırlı bulamaçlar bağcılıkta çok işe yarar.

Bakır filizleri

Bakır üretimi için çıkarılan bakır filizleri üç gruba ayrılır.

● *Tabiî bakır filizleri.* Amerika'da Superior gölü çevresindeki bugün işletilen belli başlı yataklarda yüzde 1 kadar saf bakır bulunur (Göller bakırı). Bolivya'da da, saf bakırca zengin bir filiz çıkarılır (corocoro.)

● *Oksitli filizler.* En az rastlanan filizdir. Başlıcaları kuprit (kırmızı oksit), melakonit (siyah oksit), malakit (hidratlı yeşil karbonat), azürit (hidratlı mavi karbonat), krizokol (hidratlı silikat) ve atakomit'tir (hidratlı oksiklorür). Bu cevherler A.B.D., Şili, Rodezya ve Uzakdoğu'da işletilir.

● *Sülfürlü filizler.* En çok rastlanan bakır filizleridir. Başlıcası, içinde genellikle yüzde 4 kadar bakır bulunan kalpopirit veya bakırlı pirittir (bakır ve demir çift sülfür Cu_2S, Fe_2S_3); işletilen diğer sülfürlü filizler kalkozin (Cu_2S), tetraedrit (kurşunî bakır), bornit (karışık bakır) ve enargit'tir (karmaşık sülfürler).

Ayrıca bakır-I'li demir piritleri de sülfürlü filizlerdendir. Sülfürlü filizler Amerika, Japonya, Sovyet Rusya ve daha az Almanya ve İspanya'da çıkartılır. Türkiye'de bakır fabrikaları da sülfürlü filizlerle çalışmaktadır. Ergani filizinde yüzde 7-10 bakır bulunur. Murgul filizinin bakır oranı da yüzde 2,5 kadardır.

Bakır metalürjisi

Zenginleştirme ve özütleme işlemleri filizin cinsine ve zenginliğine göre değişir.

● *Sülfürlü filizler.* En çok rastlanan bakır *lemler.* İşlemin esası, bakırın kükürte olan büyük ilgisinden ve demirle oksijenin birleşme kolaylığından faydalanarak demiri, bakırdan *kuru usulle* ayırmaktır.

Yüzdürme işlemiyle zenginleştirilen filiz önce demir sülfürün bir kısmını oksit haline getiren sınırlı bir oksitleştirici *kavurmaya,* sonra cüruf verici bir *eritme*'ye tabi tutulur; bu eritme silisle beraber (eritici veya cihazın astarı şeklinde gang) bir alev fırınında veya water-jacket'de yapılır ve demir, silisli cüruf halinde atılır. Yüzde 40 kadar bakırlı ***mat*** kalır; bir ***değiştirme*** ile demir sülfür mattan tamamen ayrılır ve ham bakır elde edilir. Değiştirme işlemi iki kademede yapılır: önce gönderilen hava akımıyle kalan demir yükseltgenir, silisle birleşerek cüruf haline gelen demir yüzde 80 bakırlı beyaz bir mat haline gelen mattan ayrılır:

$$Cu_2S, nFeS + 3nO + nSiO_2$$
$$\rightarrow Cu_2S + nFeSiO_3 + nSO_2$$

İkinci bir kademede, matın yükseltgenmesi oksit ve bakır sülfür meydana getirir ve oksitle bakır sülfür birbirine etkiyerek ham bakırla kükürt dioksit teşekkülüne yol açar:

$$3Cu_2S + 3O_2 \rightarrow Cu_2S + 2Cu_2O + 2SO_2$$
$$Cu_2 + 2Cu_2O \rightarrow 6Cu + SO_2$$

Eskiden silis astarlı değiştirgeçler, bugün, çeperlerin fazla aşınmaması için demir oksit Fe_3O_4'li bir astarla kaplanmıştır; demirin cüruf haline geçmesini sağlayan silis, banyoya silisli filiz halinde eklenir. Yüzde 3'ten az bakırlı fakir sülfürlü filizlerin tabi tutulduğu işlemde *yaş usul* kullanılır ve klorür veya sülfat çözeltisinde demirle bakır çökeltilir.

II. *Oksitli filizlerin tabi tutuldukları işlemler: Kuru usul* kullanılıyorsa, water-jacket'de erimiş filiz, kömürle indirgenir; eritici (albümin veya kireç) eklenerek filizdeki gang, cüruf şeklinde atılır. Sülfürlü filizlerde uygulanana (ancak bakırda pek kullanılmayan) benzer bir de yaş usul vardır.

III. *Ham bakırın arıtılması* (bu ham bakıra, değiştirgeç işleminin sonunda çıkan kükürt dioksit etkisiyle meydana gelen kabarcıklar yüzünden *blister bakır* da denilir). Bu arıtmanın iki avantajı vardır: hem saf bakır elde edilir, hem çok önemli bazı yabancı maddeler (meselâ altın, gümüş, bizmut), az miktarda olmakla beraber (en çok yüzde 1 - 2 oranında) çıkar.

Alev fırınında kuru yolla yapılan arıtma'da, yabancı maddelerin büyük bir kısmını oksitleyerek içinde en az yüzde 99,5 saf maden bulunan bir bakır elde edilir. Önce uçucu elementler (çinko, arsenik, antimon) atılır, sonra da demir, kalay, bizmut, kurşun gibi diğer yabancı maddeler, fırının tabanını meydana getiren silisle cüruf verir. Bakırın bir kısmı işlem sırasında oksitleştiği için, banyoya yaş ağaç kütükleri atmak suretiyle (penchage) bir indirgemeye gitmek gereklidir.

Elektrolitik arıtma yüzde 99,95'ten daha saf bir bakır elde etmeyi sağlar, levha şeklinde anot olarak dökülen ham bakır, asit bir bakır sülfat çözeltisi içinde elektrolize tabi tutulur (çözünen anotlar metodu). Saf bakır, sonradan eritilerek bakır külçeleri veren katotların üzerinde toplanır; elektroliz kaplarının dibinde toplanan tortu (chlamms) da alınarak, içindeki kıymetli madenlerin (gümüş ve altın) çıkarılması için işleme tabi tutulur.

Bakırdan yararlanma

Saf bakırın, sanayide kullanılmasını sağlayan başlıca özellikleri şunlardır:

1. Sınaî metaller arasında en iyi elektrik iletkenliği (en iyi iletken olan gümüşünkinin yüzde 95'ine eşit) elektrik kablo ve tellerinin, elektrik cihazlarının (motorlar, şalterler, anahtarlar v.b.) yapımında kullanılır.

2. Çok iyi ısı iletkenliği: kazan, imbik, mutfak takımları ısı değiştiricisi v.b.

3. Atmosfer aşındırmasına karşı yeterli dayanıklık: kanalizasyon, dam levhası.

Saf bakır, özellikle elektrik sanayiinde kullanılır, fakat bazı özelliklerini çekime, yorgunluğa dayanıklılık, sertlik, işleme kolaylıkları, dövülmüş halin daha iyi korunmasını sağlayan tekrar billûrlaşma sıcaklığının yükselmesi, aşındırmaya daha iyi dayanma) daha iyi hale getirmek amacıyle, yüksek bir iletkenliğin korunması için az miktarda bazı elementler bakıra katılır: yüzde 0,5 arsenik veya yüzde 0,1 gümüş veya yüzde 0,8 kadmiyum veya yüzde 0,5 tellür, selenyum veya kükürt.

Sanayide kullanılan «bakır» çeşitleri şunlardır: her türlü işte kullanılan ve yüksek bir iletkenlik gerektirmeyen *âdi bakır* (kanalizasyon boruları, dam levhaları); kanalizasyonlarda kaynak veya lehim gerektiren her türlü işte kullanılan *oksijeni alınmış bakır* (fosfor bulunduğu için oksijen kaybetme özelliği yüksek, fakat bu sebeple iletkenliği az); erimiş katotların arıtılması ürü-

nü olan,iletkenliği, saflığı için kullanılan *elektrolitik bakır* (yüksek arılıkta bakır alaşımları üretimi); *ateşle arıtılmış bakır* (ham bakırın alev fırınında arıtılması) iletkenliği yüksek olduğu için elektrik tesisatında ve mekanik yapımda çok kullanılır; içinde oksijen bulunmayan, iletkenliği yüksek, yumuşaklığı ve camla lehimlenmesi bakımından uygulamada çok aranılan, Amerikan menşeli *OFHC* («oxygen free high conductivity») *bakır*'ı (elektronik, radyo lâmbaları v.b.).

Birçok nalburiye eşyası bakırdan yapılır. Bilhassa kazan, tencere gibi kapların yapımında bu madenden faydalanılır.

Bakır alaşımları

Gerek sıvı, gerek katı halde bakırla birçok element çözelti verdiğinden uzun zamandan beri, çeşitli özellikler gösteren bakır alaşımlarından faydalanılmıştır. Bakıra başka elementlerin katılması, elektrik ve ısı iletkenliklerini düşürür, ama mekanik özellikleri arttırır, erimede kalıplama kolaylıkları sağlar (bakıra nazaran daha düşük erime noktası ve daha iyi döküm) ve özellikle tuzlu ortamlarda, aşındırmaya karşı daha iyi dayanıklılık kazanır.

Sanayide kullanılan başlıca bakır alaşımları: *âdi veya özel bronz** (bakır, kalay, kurşun, çinko, fosfor gibi elementler ihtiva eden alaşımlar); *âdi veya özel pirinç** (bakır, çinko ve nikel, demir, kalay, manganez gibi başka elementlerin alaşımı); *âdi alüminyum bronz veya alüminyumlu-bakır* (bakır, alüminyum alışımları), ayrıca demir ve nikel ihtiva eden özel alaşımlar. *Alman gümüşü* (bakır, nikel, çinko ve bazen kalay da ihtiva eden alaşımlar); en tanınmışı *monel** alışımı (bakır-nikel-demir) olan nikelli bakır yani bakır-nikel alaşımları; *berilyumlu bronz* veya *berilyumlu bakırlar* (bakır ve berilyum alaşımı); *kromlu bakır* (bakır-krom alaşımı), *silisyumlu bakır* veya *silisyumlu bronz* (bakır-silisyum alaşımı); döküm esnasında katma veya arıtma alaşımları olarak kullanılan çeşitli *bakır alaşımları* (magnezyumlu bakır, fosforlu bakır, titanlı bakır).

Bazı bakır alaşımlarına verilen adlar karışıklığa yol açar. Meselâ, «bronz» kelimesi, her şeyden önce bakır ve kalay alaşımları, yani «tunçlar» için ve yanlış olarak başka alaşımlar için de kullanılır: *Paris bronzu* (yüzde 10 çinko ihtiva eden bir bakır alaşımı), *yüksek dirençli bronzlar* (bazı özel pirinçler), *alüminyum bronzu ve berilyumlu bronz* (alüminyumlu bakır ve berilyumlu bakır) sayılabilir.

Bakır alaşımlarından birçoğu da, bazı özel niteliklerinden dolayı kullanılır: *döküm ve kalıplanma kolaylığı;* bu özellikten çok eski zamandan beri (bronz çağı) faydalanılır ve bu özellik bugünkü modern sanat bronzlarının dökümü ve karmaşık şekilli parçaların yapımı için kalıplanmış bronz ve pirinçlerin (savak kapakları, musluklar, tulumba gövdeleri) hazırlanmasına imkân verir; tavlanmış ürünlerde sağlanan *dövülebilme veya uzayabilme*, levha, pirinç yaprak, preslenmiş parça (mermi, kapsül), metalik örgütler için pirinç teller, çiviler, iğneler yapılmasını sağlayan bir özelliktir. Sürekli *biçim değişikliğinde dayanıklılık* (meselâ çekim, sertlik); bu da silâh (hançer, kalkan, ok, top v.b.) ve âlet (balta, çekiç, keski kalemi) gibi eski çağlardan beri kullanılan bazı esas ihtiyaç maddelerinin yapılmasına imkân veren bir özelliktir. (Özel pirinç, bronz, alüminyumlu bakır ve nikelli bakırdan, yüksek nitelikte tulumba karıştırıcı, pervane v.b. elde edilir). Yüksek bir mekanik dirence bağlı *iyi bir elektrik iletkenlik* (kromlu bakır [kaynak elektrotları, kontaktör parçaları] ve berilyumlu bakırda [şeritler, temas noktaları, miller] olduğu gibi); *sürtünme özellikleri* bilhassa bronzlarda (kovanlar için âdi, fosforlu veya özkaypaklaştırıcı bronz, elektrik veya patlamalı motorlarının ana yatakları, sürgü parçaları) ve kurşunlu bakır alaşımlarında (patlamalı motor ara yatakları) görülen bir özelliktir; pirinçlerde, nikelli bakırda, berilyumlu bakırlarda görülen *yüksek ısı iletkenliği* (damıtma cihazları, kondansör boruları, emniyet kasaları); *aşınmaya dayanıklılık,* havanın (bronzlar, pirinçler, kuyumculuk için alman gümüşü, saatçilik, bezekleme, sofra takımları), tuzlu bir ortamın (bronzlar, pirinçler, denizcilikte kullanılan özel nikelli bakırlar, pervaneler, tulumbalar, savak kapakları, kimya veya gıda sanayiinde kullanılan cihazlar), yanıcı gazların (yüksek sıcaklıklarda oksitlenmeye dayanıklılık) [sübap yatakları, kapaklar için alüminyumlu bakırlar] aşındırmasına karşı dayanıklılık şeklinde ortaya çıkar; bazı bronz ve pirinçlerin *işlenme kolaylığı; çeşitli özellikler:* altınınkini andıran bir renk (kuyumculuk, para, süsleme), parlatılma (bronz aynalar), ses verebilme (çanlar, teller, ziller) mıknatıslanmama (saatçilik) v.b. Soğukta herhangi bir şekil değişikliği doğurabilecek iç gerilimlerden etkilenmeden ve bir soğuk çekme olmadan bazı bakır-I alaşımlarına ısıl işlemler de uygulanabilir. Bronz, pirinç ve alüminyum bakırlara su verilebilir ve bunlar menevişe tabi tutulabilir. Kromlu, nikelli ve berilyumlu bakırlara yapısal bir sertleşme tatbik edilebilir. Böylece, bu ısıl işlemler sayesinde, aynı alaşımda en iyi direnç ve şekil değiştirebilme özellikleri birleştirilebilir.

Üretim

Başlıca üreticiler: A.B.D., S.S.C.B., Zambiya, Şili, Kanada, Kongo-Kinşasa, Japonya, Türkiye'de de (Ergani ve Murgul), az da olsa üretim yapılır.

1958 - 1965 arası bakır üretimi (döküme) yüzde 60'tan fazla artış gösterdi (3,2-den 5,3 megaton'a).

— Denizc. *Bakır kaplama,* ahşap gemilerde, ağaç karinaya, *kaplama perçini* denilen bakır çivilerle bakır veya galvanizli saç kaplamaktır. Bu madenî levhalar ağaç karina kaplamalarının kurtlanmasına mâni olur. Ayrıca, deniz suyuyle temas halinde bulundukları için, üzerlerinde, fazla yapışkan olmayan bakır klorür ve bakır karbonat tabakaları meydana gelir ve bu tabakalar zamanla kendiliğinden kopup düşer, üzerlerine yapışmış olan yosun, midye ve istiridyeler de böylece temizlenmiş olur. Bu asalak hayvanlar karina fırçası denilen sert kıllı fırçalar kullanılarak daha çabuk ve kısa zamanda yok edilebilir. Madenî karina kaplama levhaları kısa zamanda kirlenir; bu levhalara kurt ve yosuna karşı etkili boyalar sürülemediği devirde, sık sık havuzlanamayan gemilere, saç kaplama üzerine ağaç kaplama ve onun üzerine de bakır levha kaplamak zorunluluğu vardı.

— Metal. *Elektrolitik bakır kaplama,* en çok kullanılan galvanoplastik kaplama işlemlerinden biridir. Bu işlem, demir ve çeliğin havayle aşınmasını önlediği gibi bazı elektrolitik işlemlerde (nikel ve krom kaplama) bir ara tabaka meydana gelmesine veya bir yedek maddenin oluşmasına (tavlama) imkân verir. Sanayide, çözünür bakır anotlarla iki çeşit banyo kullanılır: asıl maddesi bakır sülfat ve sülfürik asit olan asit banyosu ve bileşiminde alkalik siyanür, bakır siyanür (veya bakır ve sodyum çift siyanürü) ile bir alkalik karbonat veya sodyum hidroksit bulunan *alkalik banyo.* Bu ikinci tip banyonun içine Rochelle tozu (sodyum ve potasyum çift tartaratı) katmakla verimi arttırılabilir. Bakır kaplama, genellikle çevre sıcaklığında yapılır; bununla birlikte, alkalik banyoda yapılan bakır kaplama 70-80°C'da daha iyi sonuç verir. Bugün sanayide, bileşiminde bakır fluoborat veya alkilsülfonatlar bulunan pek çok elektrolitik bakır kaplama banyosunun geliştirilmesine çalışılmaktadır.

Kimyevî yolla veya *yerdeğiştirme yoluyle bakır kaplama,* kolaylıkla demirli madenlere uygulanabilir: bakır tuzunun asitli çözeltisine daldırılan bir demir yaprak, tuzdaki bakırı ayırır ve yaprağın üstü, düzgün bir demir tabakasıyle kaplanır. Ancak, bu şekilde meydana gelen tabaka gözenekli ve genellikle pek yapışkan olmadığından, demir üzerine ancak kalitesiz bir kaplama sağlar.

— Miner. *Bakır taşı,* $Cu_2(CO_3)(OH)_2$ kitleler veya çeşitli renklerle karışmış yeşil renkte billûr tanecikleri biçiminde bulunur; en fazla çeşide Sibirya'da rastlanır. Bakır taşı pek sert olmayışı sebebiyle yontulabildiği için kuyumculuk ve kakmacılıkta da kullanılır. XVIII. yy.da mobilyacılıkta kaplama olarak kullanılmaya başlandıysa da fiyatının yüksek oluşu sebebiyle daha çok ince eşyaların yapımında yararlanıldı: kupalar, kutular v.b.

— Tekst. Almanların GLANZSTOFF adı verdikleri bu ipek, Schweitzer eriyiğinden selülozun eritilmesiyle elde edilir. Pamuk yağından temizlenen LENTERS'ler (pamuk artıkları), bakır sülfat ile sodyum hidroksitten elde edilen hamura iyice karıştırılır. Bu karışım içine, indirgen ilâve edilmiş koyu amonyak eriyiğinde iyice eritilip süzülür ve kalıntı, içinde bulunan havadan tamamen arındıktan sonra, iri delikli bir kevgirden (delik: 250-750 mikron) baskıyle geçirilir. Bu şekilde elde edilen lifler evvelâ dondurma banyosundan (ılık su+az miktar sulu asit+sulu sodyum hidroksit) ve sonra da onları inceltecek olan çekme işleminden geçirilerek 1/2 denye inceliğe getirilir. Bakır ipeği, viskoz ipeğine çok benzer. Yalnız lifler biraz daha ince ve daha dayanıklıdır. Doğru çeken boyayıcı maddelere karşı birleşme kabiliyeti çok fazladır ve viskoz ipeğine nazaran takriben yüzde 30 daha çoktur.

◆ **Bakırcı** i. Bakır işleyen, bakır kaplayan veya bakır kap satan kimse.

◆ **Bakırhane** bİş. i. *Esk.* Bakırdan kap kacak yapan yer.

◆ **Bakırlaşmak** dönşl. f. Bakır rengini almak, rengi kızıla dönmek: *...dudakları kupkuru, derisi bakırlaşmış, omuzları sarkık* (F. R. Atay).

◆ **Bakırlı** sıf. İçinde bakır bulunan: *Bakırlı tortular.* ‖ *Bakırlı alaşım,* pirinç, bronz veya alman gümüşü gibi özel bir adı olmayan, bakırca zengin alaşım veya sahte alaşımlara verilen ad.

◆ **Bakırlanma** i. Sil. Bir namlunun yivlerinin dibinde, mermi çemberlerinin kalıntıları dolayısıyle bir bakır tabakasının birikmesi. (Bakırlanma, bir topun atış sıhhatini kaybetmesine yol açar. Bakırlanma terimi demir çemberler için aynen muhafaza edilmişse de buna daha doğru olarak *çeliklenme* denilmektedir.) ‖ *Bakırlanmayı giderme,* bir topun namlusunda birikmiş olan bakır kalıntılarını ortadan kaldırmaktan ibaret işlem. (Atış sırasında mermi çemberlerinden küçük bakır parçaları yivlerin içinde kalır ve buralara sıkı sıkı yapışır. Topun atış sıhhatini muhafaza etmek için bu bakır kalıntılarını ortadan kaldırma; kalıntılar çoğalınca kurşun ve kalay alaşımı kapsayan birkaç mermi atılmasıyle bakırlanma önlenir. (LM)

BÂKIR i. ve sıf. (ar. *bakar* veya *bakr,* delmek, yarmak, ayırmak'tan *bâkır*). *Esk.* Delen, yırtan. ‖ Ciddî bir şekilde araştırma yapan. ‖ Geniş. ‖ İ. Aslan.

—Esk. anat. Göz damarı. (M)

BÂKIR (Muhammed bin Ali EL—), tanınmış hadis bilgini (?-735 ?). Ali'nin oğlu, Hüseyin'in torunu, esas adı Ebu Cafer'dir. Derin bilgisinden dolayı kendisine El-Bâkır (derinliklere inen araştırıcı) denilmiştir. Devamlı olarak Medine'de oturdu. Bu sülâleye mensup herkes gibi o da bir şiî fırkası tarafından imam olarak tanındı. (→ Bibliyo.) [M]

BAKIR çayı veya **BAKIRÇAY.** *Esk.* **Kaikos,** Ege bölgesinin kuzey kesiminde akarsu; uzunluğu 120 km. Gelembe kuzeyindeki dağlardan çıkar, Kırkağaç ovasından, Soma önünden, daha batıda Yunt ve Madra dağları arasında uzanan geniş bir ovayı geçer; ovanın kuzeyinde Bergama* şehri yer alır. *Bakırçay ovası* Dikili yakınında denize doğru açıldığı halde, Sarı Azmak deresinin kuzeyde Kozak dağlarından indirdiği molozların güneye doğru ittiği Bakırçay bu yöne akarak Çandarlı körfezi kuzeyinde denize dökülür. Akarsuyun alüvyonları antik Elaia harabelerinin yerini denizden uzaklaştırmıştır. (M)

BAKIRDAĞ, İç Anadolu'nun güneydoğu sınırı yakınında Kayseri ilinin Develi ilçesi içinde bucak; 15 543 nüf., 22 köy. Bucak merkezi *Taşçı* köyündedir; 625 nüf. Burası Zamantı suyu kenarında, Develi'ye 36 km uzaklıktadır. İkisi arasında Fıraktin hitit devri kaya kabartmaları bulunur. (M)

BAKIR dağı, Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde bazı doruklara verilen ad: En ünlüsü Toros'ların Tahtalı dağlar (Antitoros'un Seyhan kolları Zamantı ve Göksu arasındaki kesimi) üzerinde, Kayseri ve Adana illeri

toprakları sınırında yükselir (yüksl. 2 707 m). [M]

BAKIRGANÎ (Hakim Süleyman Ata), Türkistan'da yaşamış türk mutasavvıf ve düşünürü (?-1186). Ahmed Yesevî'nin (öl. 1157) talebe ve müritlerinden, aynı zamanda onun üçüncü ve Türkler arasında en tanınmış halifesidir. Eserleri, hayatı ve kişiliği hakkında birtakım efsanelerden başka, bilgi yoktur. *Bakırgan Kitabı, Hazreti Meryem Kitabı, Ahir Zaman Kitabı* adlı gerçek yazarı bilinmeyen kitaplar halk tarafından Bakırganî'nin eserleri olarak kabul edilir. (M)

BAKIR HAN, Azerbaycan kahramanı (?-1915). Mehmed Ali Şah Tahran'da Millet meclisini dağıtınca (23 haziran 1908) Tebriz'de çıkan ayaklanmayı arkadaşı Settar Han ile yönetti. Onların kahramanlıkları ve direnmeleri sayesinde Mehmed Ali Şahın gönderdiği ordu, isyanı bastıramadı. Birinci Dünya savaşı sırasında Türkiye'ye kaçma teşebbüsünde bulundu, fakat sınırda öldürüldü. (M)

BAKIRKÖY, İstanbul şehrinin batı banliyösünde ilçe; Marmara denizi kıyılarıyle Edirne «Londra» caddesi arasında genişler, doğuda Zeytinburnu ve batıda Ataköy'e bitişir. Bakırköy adı Makri (büyük) köy ve *Makrohori* kelimelerinin önce halk arasında türkçeleşmiş, sonra da Cumhuriyet devrinde resmîleşmiş şeklidir. Bakırköy'de bir çimento ve birkaç pamuklu bez dokuma fabrikası ve çevrede kurulmuş diğer çeşitli fabrikalar vardır. 1965'te toplam 168 594 olan ilçe nüfusunun (65 285'i Merkezde, 16 857'si Yeşilköy'de, 22 835'i Küçükçekmece'de olmak üzere) 157 500'ü şehirleşmiş yerleşmelerde, geri kalanı da toprağa az çok bağlı köylerde yaşıyordu. (M)

Bakırköy Sinir ve Ruh hastalıkları hastahanesi, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına bağlı eğitim ve araştırma yapan sağlık müessesesi. Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman tarafından Bakırköy'deki eski Reşadiye pavyonlarında kuruldu (1923-1924). Toptaşı bimarhanesinde muhafaza ve tedavi edilen hastalar buraya nakledildi. Zamanla yeni pavyonlar, laboratuvarlar kuruldu. 1938'de merkez binası yapıldı. Hastahanenin yayıldığı alan ağaçlandırıldı. Modern bir mutfak binası, veremli akıl hastaları ve geri zekâlı çocuklar için yeni pavyonlar eklendi. Önce hastahanenin imkânları nispetinde açık kapı sistemi Dr. Faruk Bayülkem ve arkadaşları tarafından denenmeye başlandı (1960). Toplumun hastahaneye ve ruh hastalarına karşı ilgi ve güveninin arttırılmasına çalışıldı. Bu amaçla meşguliyetle tedavi ve rehabilitasyon metotları daha ilmî şekilde ve organize bir ekip tarafından uygulanmağa başlandı. Çeşitli meselelerle ilgili atölyeler açıldı. Rehabilitasyon ve sosyal readaptasyon programları hekimler ve psikologlar tarafından uygulandı. Hastahanede bir kitaplık açıldı. Hastaların topluma döndükten sonra bir iş yerinde çalışabilecek duruma getirilmelerine gayret edildi. Sonuç gösterilerle halka sunuldu. Hastahanenin arazisinde bahçe, spor ve benzeri çalışmalar yapıldı. Psikologlar hastalara ve ailelerine grup ve şahıs psikoterapileri uygulamak suretiyle tedavilere katıldılar. Hastahaneye bağlı olarak İstanbul'un çeşitli semtlerinde altı ruh hastalığı dispanseri açıldı. Akıl hastahanesinde bugün 4 000'in üstünde hasta tedavi edilmektedir. (M)

BAKIRPASI blş. i. Karbon gazı tesiriyle rutubetli ortamda metalik cisimler üzerini kaplıyan bakır hidrokarbonat. || Saf olmayan bakır bazik asetat.

— Fitopatoloji. Mantar hastalığı, Myceliophtora Lutça adlı bir mantar tarafından meydana getirilir. (L)

BAKIŞ i. Bakma hareketi, eylemi: *Ara sıra bize bakışı tuhafıma gitti* (R. N. Güntekin). || Bakma tarzı: *Hattâ dünyaya bakışım, eşyayı görüşüm, insanları anlayışım değişti* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Bakış açısı (zaviyesi)*, bir olayı belirli bir noktadan inceleme. || *Bakış tarzı*, olayları değerlendirme ve yorumlamadaki üslûp, şekil, farklılık. || *Bakışa bakışa*, birbirine bakmak suretiyle: *Bizim kız karşıki oğlan ile pencereden bakışa bakışa anlaşmış.* || *Bakıştan bakışa*, gözden göze: *Lâkin o gece aralarında başlayan bu bakıştan bakışa hisleri anlatma işi bir âşıkdaşlık başlangıcı demekti* (H. R. Gürpınar). || *Bir bakışta*, bakar bakmaz, hemen: *Erkeğine bağlı olan dişi, bir bakışta belli olur* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Çarpık bakış*, meydan okur tarzda bakma. || *İlk bakışta*, ilk görüşte, görür görmez, başlangıçta: *Çatık kaşları, kısa sakalıyla ilk bakışta insana güven veriyordu* (K. Tahir). *İlk bakışta «evet»* diyebiliriz (N. Ataç). || *Sabit bakış*, gözü ayırmadan bir noktaya bakma: *Meral'de yine sabit bakış cesareti yoktu* (P. Safa). || *Ters (dik) bakış*, öfkeyle bakma. || *Yabancı bakış*, bilgisiz, uzak, ilgisiz şekilde bakma: *Aydınlık karanlıklara şimdi daha belirgin / Yabancı bakışlara bir şey söylemeyen resim* (B. Necatigil). || *Yan bakış*, öfkeyle, meydan okuyarak bakma: *Müdür Efendinin yan bakışlarından korkmayan yegâne arkadaşımız bu* (R. N. Güntekin).

— Astron. *Bakış doğrultusu*, gözlemcinin gözünden incelenerek cisme uzanan doğru çizgi.

— Opt. *Bakış noktası*, gözlemi yapan kimsenin gözünün bulunduğu nokta ve bunun görüntü levhasındaki izdüşümü. *Esk. Nokta-i basar.* (ML)

BAKIŞMAK ortaklş. f. Karşılıklı birbirine bakmak: *Birbirini anlamıyarak bir dakika bakıştılar* (M. Ş. Esendal). || Kaçamak ve gizli olarak birbirine bakmak: *Eniştemle mürebbiyenin birbirlerine nasıl bakıştıklarına dikkat ettin mi?* (H. R. Gürpınar). [M]

BAKIŞIK sıf. (*bakışmak*'tan). *Yeni.* Birbirinin karşısında olan, birbirine bakan. *Esk.* Mütenazır. (M)

BAKIŞIM i. İki veya daha çok eleman arasında konum, biçim ve belirli bir eksene göre ölçü tekabülü. Belirli bir dengeye göre ölçü tekabülü. Belirli bir dengeye göre her türlü sıralama. Simetri. *Esk.* Tenazur.

— Biyol. Vücudun organ, bölüt ve eklemlerinin bir çizgi veya bir düzleme göre benzerliği. (Bk. ANSİKL.)

— Fiz. *Curie'nin bakışım prensibi*, genel bir prensiptir. Buna göre, sonuçtaki bir bakışımsızlık, sebepteki bir bakışımsızlıktan doğar. Ama bunun tersi mutlaka doğru değildir.

— Mat. İki şekil arasında veya bir şeklin kendinde özel bir bağıntı kurulması. (Bk. ANSİKL.) || (a, b) çifti için gerçeklenince (b, a) çifti için de gerçekleşen ikili bir bağıntı hakkında söylenir: *Denklik bağıntıları bakışımlıdır.* (SİMETRİ de denir.)

— ANSİKL. Biyol. Canlı varlıklar ve bunların çeşitli organları, doğuştan, çevreden veya yaşama tarzından ileri gelen değişik *bakışım* şekilleri gösterir. Şayet bir canlı türü, evrimi sırasında bakışım elemanlarını yitirirse, şu veya bu organ dışında genel bakışımını bir daha asla elde edemez. Zaten canlılardaki bakışım çoğu zaman yaklaşık veya noksandır. Sık sık beliren bireysel veya özgül düzgünsüzlüklerle de bozulur. Bakışım durumuna göre canlılar çeşitlidir:

1. *Yuvarlak canlılar.* Suda veya havada yüzen veya yuvarlanan basit canlılar (çeşitli türden sporlar, yumurtalar, tohumlar, ışınlılar, güneşhayvancıkları, volvokslar v.b.); sapcıklı küremsi organlar (meyveler [kiraz, portakal], mazılar [meşe], sporkeseleri [küfmantarı] v.b.);

2. *Enine büyüyen sabit canlılar* (kabuklu likenler, karayosunları, mantar emeçleri v.b.). Bu gibi canlıların çevresi değirmi olabilir, o zaman bir de merkezi var demektir. Bunlarda daima, alt ve üst diye iki yüz bulunur. Normal olarak deniz dibinde bir yere tutunmadan yaşayan hayvanlar (kedibalığı, yassı denizkestanesi) başlangıçtaki bakışımlarını az çok korurlar. Buna karşılık bir yanı alt, bir yanı üst gibi duran yanyüzergillerde (dilbalığı, pisibalığı, kalkanbalığı) asıl bakışım kaybolur; sırtla karın arasında yeni bir bakışım kurulur; bir çenetiyle bir yere tutunan ikiçenetli yumuşakçalarda (istiridye) da aynı şey olur.

3. *Bir eksene bağlı olarak dikine büyüyen sabit canlılar.* Ağaçlar, karada yetişen otsu bitkilerin çoğu, polip öbekleri, süngerler v.b. Bunlarda bakışım ya fırdolayıdır, ya da 3, 4, 5, 6 veya *n* sayıda tekrarlanır, ama asla 2 veya 7 sayılı olmaz. Eksen *n* sayıda bakışımlı ise aralarında $\frac{\quad}{n}$'lik bir açı bulunan benzer elemanlara «ışınsı bakışımlı» denir. Derisidikenlilerde ve ikiçenekli bitkilerin çoğunda beşli bakışım, birçeneklilerde ise üçlü bakışım görülür. Bir eksene göre bakışımlı olan çiçeğe «ışınsı bakışımlı» veya «düzgün bakışımlı» çiçek denir;

4. *Sarmal gelişme gösteren canlılar* (spiriller, karındanbacaklı yumuşakçalar, sarılgan bitkiler [çitsarmaşığı] v.b.). Bunlarda aynı türün bütün bireyleri hep aynı yönde burulma, kıvrılma gösterir (ucubeler hariç). Bazı nadir türler dışında bütün karındanbacaklılarda sarmallık sağa doğrudur. Herhangi bir bitkide yaprakların sap üzerindeki dizilişi bir veya birçok defa sarmal olabilir;

5. *Hızlı hareket edebilen canlılar.* Bunlarda hareket duyusu daimî olduğundan ön ve arka arasında daima bir şekil farkı vardır. Bu canlıların en ilkellerinde veya basit yapılı olanlarında normal olarak yatay duran bir eksen bulunur; kamçılılar, yuvarlak «solucanlar», hattâ yılanbalıkları ve yılanlar. Böyle olmakla beraber alt ve üst tarafın birbirinden ayırt edilememesi pek nadirdir. Gerçekten hareketli canlılarda her zaman var olan yegâne bakışım elemanı, vücudu sağ ve sol olarak ikiye ayıran dikine düzlemdir. Bu gibi durumlarda bakışım ikiyanlıdır; organlarsa bakışımlı ve çifttir: İki göz, iki kulak, iki kol, iki bacak v.b. Bütün belli başlı hayvanlarda (omurgalılar, eklembacaklılar, yumuşakçalar v.b.), kara bitkilerinin çoğunda, hattâ «birbakışımlı» veya (yersiz olarak) «düzensiz» denen çiçeklerde (orkide, ballıbaba, aslanağzı...) ikiyanlı bakışım vardır. Bazı istisnaî durumlarda bazı birçenekli bitkilerin dikey yaprakları taraklılar grubundan hayvanlar (bunlarda alt ve üst birbirine benzer) biri enine, öbürü dikine olmak üzere birbirine dikey iki bakışım düzlemi bulunur. Yersiz olarak «düzensiz» denen denizkestanelerinde (spatangus) beşli bakışımla, karındanbacaklılarda sarmal bakışımla birlikte ikiyanlı bakışım da bulunur;

6. *Bölütlü* yani *art arda gelen ve birbirine benzeyen halkalardan yapılmış canlılar* (solucanlar, kırkayaklar, şeritler v.b.). Bunlarda bakışım bölütlenmeyle bozulmaz; eksenli canlılarda görülen ışınsı bakışım gibi eşit veya hiç değilse benzer kısımlar birçok kere tekrarlanır (omurlar, kaburgalar, eklemli bacaklar nefridium, sinir düğümleri v.b.);

7. *Bakışımsız canlılar.* Birçok benzer elemanlardan meydana gelen bir «gövde» den ibaret canlılarda (polip öbeği, ağaç, sünger, yosunhayvancığı kolonisi) çoğu zaman vücudun tümü bakışımsızdır. Bunlarda her eleman kendi içinde bakışımlıdır, ama canlının tümünde düzensiz yer almıştır. Bakışımın yalnız dışta olması da sık rastlanan bir olaydır: bakışımlı bir varlık olan insanda yürek, mide, pankreas, dalak solda, karaciğer, körbağırsak takısı sağdadır; iki akciğer birbirinin aynı değildir; iki böbrek aynı hizada bulunmaz; beyin yarımyuvarlarından biri ötekinden baskındır (sağ elini kullananlarda sol taraf); aort sola doğru yay yapar v.b. Özet olarak, öyle görünüyor ki, bakışım en az çaba ile ağırlığı yenme aracıdır (denge ve hareket); bakışım canlı varlıklarda temel kural değildir, ama billûru varlıkların özünde vardır.

— Mat. Uzayda iki şekil bir noktaya, bir doğruya veya bir düzleme göre bakışımlı olabilir. A ve A′ noktaları O noktasına bakışımlıdır, eğer O noktası AA′ doğrusunu eşit olarak ikiye bölerse bu nokta bakışım noktasıdır. D doğrusuna göre B ve B′ noktaları bakışımlıdırlar, eğer BB′ doğrusuna dik olarak inen D doğrusu bu doğruyu iki eşit parçaya bölerse buna *bakışım ekseni* denir. P düzlemine göre C ve C′ bakışımlıdır. CC′ doğrusunu dik olarak ortadan bölen düzlem bakışım düzlemidir. Eğer iki şekilden birinin bütün noktaları diğer şekildeki noktaları karşılarsa bu iki şekil bakışımlıdır.

◆ **Bakışımlama** i. Mat. Bir iç bileşim kanunu bulunan A cümlesi için, L kanununa göre, E cümlesinin bir kısmı A cümlesine izomorf olmak ve bu cümleye benzeşebilmek üzere, E cümlesinin her elemanının bir bakışımlısı vardır, bu da (eğer mümkünse) bir L iç bileşim kanunu bulunan bir E cümlesinin kuruluşudur.

— ANSİKL. Bakışımlamanın en basit örneği

tabiî tam sayıların N cümlesini ($a, b, c, \ldots$ elemanları) bağıl tam sayıların Z cümlesi içine katmaktır, böylece N'nin her elemanına, toplama kanununa göre bir bakışımlı bulmak kabil olur.
N cümlesinin iki elemandan oluşan (a, b) çiftlerinin N^2 cümlesi içinde iki (a, b), $(a' b')$ çiftinin gerçeklediği $a-b = a'-b'$ (bu $a>b$ ve $a'>b'$ farz etmek demektir) eşitliği varsa, bu kısıtlamadan kurtulunduğu daha genel $a+b'=a'+b$ bağıntısının da elde edildiği β ikili bağıntısı gözönüne alınır. Bu bağıntı, N içinde toplama için düzgün olan bir ε denklik bağıntısıdır. N^2/ε bölümünde,

$$\overset{\bullet}{\widehat{(a, b)}} + \overset{\bullet}{\widehat{(a', b')}} = \overset{\bullet}{\widehat{(a + a', b + b')}}$$

bağıntısıyle belirli bir bileşim kanunu seçilir. Bu halde (c, o) şeklindeki bir eleman ihtiva eden sınıflardan ayırt edilebilir. İşlem, $\overset{\bullet}{\widehat{(a, a)}}$ şeklindeki çiftlerden oluşan, $\overset{\bullet}{\widehat{(o, o)}}$ sınıfından ibaret nötr bir eleman kabul eder; $\overset{\bullet}{\widehat{(a, o)}}$ sınıfının $\overset{\bullet}{\widehat{(o, a)}}$. sınıfından ibaret simetriği vardır. $\overset{\bullet}{\widehat{(a, o)}}$ biçimindeki sınıfların cümlesi, N cümlesiyle eşbiçimlidir. Yazışta $\overset{\bullet}{\widehat{(a, o)}}$ a ile karıştırmak sakıncası yoktur ve bunun $\overset{\bullet}{\widehat{(o, a)}}$ simetriği — a'dır. Böylece toplama için bir grup meydana getiren Z cümlesi kurulmuş olur.
Asosyatif ve komutatif bir kanunla donatılan bir cümle için, tek bir tarzda, bakışımlama mümkündür, ama bu, bütün bir bileşim kanunlarına uygulanmaz.

◆ **Bakışımlanabilir** sıf. Mat. Bakışımlı hale getirilebilir. ‖ *Bakışımlanabilir eleman,* nötr elemanı bulunan bir cümlede, nötr elemana eşit bir sonuç elde etmek için uygun şekilde seçilen bir a' elemanıyle birleştirilebilen a elemanı. (Bir grupta, bütün elemanlar bakışımlanabilir; bir halkada, toplama kanunu için bütün elemanlar bakışımlanabilir, fakat çarpma kanunu için böyle olmaz.)

◆ **Bakışımlaştırmak** geçl. f. Mat. Bazı elemanların bakışımlılarının bulunmadığı bir bileşim kanunuyle donatımlı bir cümle için, bu cümleyi her elemanın bir bakışımlısının bulunduğu daha genel bir cümle içine sokmak.

◆ **Bakışımlı** sıf. Bakışımı bulunan: *Bakışımlı aranjman.*

— Mat. Bakışımlı konumda bulunan iki şekil için söylenir. ‖ Belirli bir bakışımda, dönüşmüşü ile çakışan bir şekil için söylenir. ‖ Başka bir elemanın bakışımlısı olan her eleman: *Bir doğrunun bakışımlısı.* ‖ *Bakışımlı bağıntı,* bir cümlede sıralı olarak alınmış a ve b elemanları için doğru olunca b ve a elemanları b, a elemanları için de doğru olan bağıntı. ‖ *Bakışımlı fonksiyon,* kendi aralarında değiştirildiğinde değeri değişmeyen birçok $a, b, c, \ldots$niceliklerinin cebirsel fonksiyonu. (Bk. ANSİKL.)
— ANSİKL. Mat. $r_1, r_2, r_3, \ldots, r_n$ gibi n büyüklüğün kolaylıkla, büyük sayıda *bakışımlı fonksiyonları* oluşturulabilir. En basiti bu n büyüklüğün

$$r_1 + r_2 + r_3 + \ldots + r_n = \sum r_i.$$

toplamıdır. Bu birinci örnekten ilham alınarak daha başkaları oluşturulabilir: bu niceliklerin karelerinin $\sum r_i^2$ toplamı küplerinin $\sum r_i^3$ toplamı v.b. Fakat, köklerin bakışımlı fonksiyonlarının önemli bir rol oynadığı cebirsel denklemler teorisinde önceki bakışımlı fonksiyonlar ön planda gözükmez. Köklerin toplamından sonra, bu köklerin ikişer ikişer çarpımlarının toplamı, böylece devam edilerek bütün köklerin çarpımı gelir. Bu nicelikler denklemin katsayıları yardımıyle basit olarak ifade edilir. Bu denklem

$$a_0x^n + a_1x^{n-1} + a_2x^{n-2} + \ldots + a_{n-1}x + a_n = 0$$

şeklinde yazılırsa köklerin $\sum x_i$ toplamı $-\frac{a_1}{a_0}$ a eşit; köklerin ikişer ikişer çarpımlarının $\sum x_i\, x_j$ toplamı $+\frac{a_2}{a_0}$ a, köklerin üçer üçer çarpımlarının $\sum x_i\, x_j\, x_k$ toplamı $-\frac{a_3}{a_0}$ a eşittir ve almaşık olarak işaret değişmesiyle bu devam eder.
Köklerin öbür bütün rasyonel bakışımlı fonksiyonları, az önce gösterdiklerimizin rasyonel fonksiyonları halinde ifade edilir, bu sonuncular da denklemin katsayılarının fonksiyonu halinde rasyonel olarak ifade edilir.

◆ **Bakışımsız** sıf. Aralarında bakışım olmayan. *Esk.* Gayrı mütenazır.
— Jeol. *Bakışımsız kıvrım,* eksen düzlemi düşey olmayan kıvrım. (*Eğik, devrik, yatık* ve *dönük* kıvrımlar vardır.)
— Kim. *Bakışımsız karbon.* Bk. İZOMERİ.
— Mat. Aralarında bakışım olmayan.

◆ **Bakışımsızlık** i. *Yeni.* Bakışımsız olma hali. *Esk.* Ademi tenazur.
— İstat. Ortalamadan büyük veya küçük terim sayısının eşit olmadığı bir istatistik serisini temsil eden eğrinin özelliği. Eğer ortalamadan büyük değerlerin sayısı fazlaysa bakışımsızlık artıdır, aksi olduğu hallerde bakışımsızlık eksi'dir. (LM)

BAKIYE i. (ar. *beka,* kalmak'tan *bakıyye*). *Esk.* Arta kalan, geri kalan kısım (*Eşanl.* ARTIK.): *Validesiyle Peyker havadisin bakıyesini bekliyorlardı* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Netice: *Hicretlerin bakıyesi, hicranlı duygular...* (Y. K. Beyatlı).
— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bakıye-i matlup,* alınacak paranın geri kalan kısmı. ‖ *Bakıye-i medeniyet,* medeniyeti andıran kalıntı veya eser: *Bakıye-i medeniyet bir âşyâne-i lâl* (T. Fikret). ‖ *Bakıye-i ruz,* günün geri kalan kısmı: *Ol zulmette bakıye-i ruz / Bir tek şebab-ı meş'al-efruz* (A. Hâmid). ‖ *Bakıyet-ul'lah,* Tanrı'nın sevgisini kazandıran ve saadete kavuşmayı sağlayabilen iyi iş. ‖ *Bakıyet-üs-selef,* eski âdetlere bağlı, dindar, hayırsever adam. ‖ *Bakıyet-üs-seyf* veya *bakıyet-üs-süyuf,* kılıçtan geçirilmekten kurtulanlar, savaştan veya öldürülmekten kurtulanlar, kılıç artığı: *Bu zat ve İzmir'deki iki alay bakıyyet-üs-süyufu zabitleriyle beraber hemen kâffesi esir olmuşlar* (Atatürk).
— Sanay. Damıtma veya diğer tasfiye işlemlerinde buharlaşmamış ağır sıvı veya katı: *Atmosfer bakıyesi.* ‖ *Karbon bakıyesi (artığı),* bir yığın, karbonlaştırma işlemiyle elde edilen son artığı. ‖ *Kraking bakıyesi (artığı),* kraking veya reforming usulüyle elde edilen ağır kısım.
— Huk. Taraflar arasındaki hesabın kapanmasından veya borcun kısmen ödenmesinden sonra bir tarafın diğerine borçlu kaldığı miktar. (Bk. CARÎ *hesap.*)
— Muhas. Bir hesabın borç ve alacak toplamları arasındaki fark. (Hesabın borç toplamı, alacak toplamından fazla ise, *borç bakıyesi,* tersi durumda ise *alacak bakıyesi* denir. İki tutarı eşitleyerek hesabı kapamak için de, bakıye «yeni bakıye» adıyle ters tarafa eklenir.)
— Mus. Türk musikisinde 4 komalık aralığa verilen ad. Buselik (si) — çârgâh (do) aralığı gibi. (Bk. ARALIK'*lar.*)
— Tic. Ödenecek borç tutarının kalıntısı: *Bir faturanın veya borç defterinin bakıyesi.*

◆ **Bakıyevî** sıf. *Esk.* Bakıyeye ait.
— Jeol. Aşıntı veya ezintiye ait. (ML)

BAKİ sıf. (ar. *beka,* devamlılık'tan *bâķi*). *Esk.* Sürekli, devamlı: *Hamd olsun bunlar geçti, bırakıldı, unutuldu, lâkin tesirleri bâkidir* (Şemseddin Sami). ‖ Geri kalan, arta kalan: *Bunun yalnız otuz bini meydan-ı muharebede olup bakisi esnâ-yı firarda vuku bulmuştur* (Cevdet Paşa). ‖ Kalıcı: *Bu dünya kimseye baki değildir* (Pîr Sultan Abdal). ‖ Ebedî, ölmez: *Bakiyse ruh eğer dilemezdim bekasını* (Y. K. Beyatlı). *Derim: «Fena bulamaz, kâinat bakidir...* (Tevfik Fikret). ‖ Muhafaza edilmiş: *Bugün İngilizce konuşuyorlardı. Fakat milliyetleri bâkiydi* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Baki kalmak,* arkada, arta kalmak, elde kalmak: *Millî eserlerin milyonda birini toplayıp da baki kalanlarını yabancılara kaptırmak...* (Ziya Gökalp). *Baki kalan bu kubbede bir hoş sada imiş!* (Baki). Ebediyen devamlı kalmak: *Gelirsen de bana bâki kalmazsın* (Pîr Sultan Abdal).
— ÇEŞ. DEY. *Baki selâm,* «daimî, devamlı selâm» anlamında eskiden mektubun sonunda yazılan söz. ‖ *Hüvel-baki,* «ölümsüz, ebedî olan o'dur» anlamında mezar taşlarına yazılan söz.

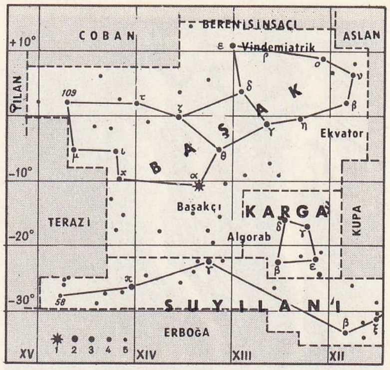

Bakire (veya başak) takımyıldızı

— Teşk. tar. *Baki* (*bakaya*) *defteri,* devlet alacaklarının yazıldığı defter. ‖ *Baki kulu,* Osmanlılarda, defterdarlık merkez teşkilâtında devlet gelirlerini toplayan memurların adı. (Bk. ANSİKL.)
— ANSİKL. *Baki kulları* genellikle altmış kadar memurdu ve başlarında baş baki kulu vardı. Bunlar, hazineye borcu olup da vermeyenleri sıkıştırırlar, hattâ hapsederlerdi. Eyaletlerde aynı görevi baki çavuşları yapardı. Bu teşkilât Yavuz Selim zamanında kurulmuş, Tanzimat'a kadar sürmüştü. Baş baki kulunuz emrimde vergilerini ödemeyen ler için özel bir hapishane vardı. (Kelime değişerek halk arasında *bakı kulu* şeklini almıştır. Fakat vergi bakıyeleriyle ilgili olarak *baki defteri* ve *baki kulu* denilmiştir.)

◆ **Bakiyat** çoğl. i. *Esk.* Sürüp giden, devam eden şeyler.
— DEY. *Esk. Bakiyat-ı salihat,* sevabı sürüp giden güzel şeyler.

◆ **Bakiye** sıf. (*baki*'nin müennesi). Devamlı ve ebedî anlamına gelir, daha çok terkiplerde kullanılır: *Âsâr-ı bakiye,* kalan eserler. *Mucizat-ı bakiye,* ebedî mucizeler. (M)

BÂKİ sıf. (ar. *bükā,* ağlamak'tan *bākī*). *Esk.* Ağlayan: *Biri altın gözüyle, güya ki / Sana ey kalb-i mübhem ü bâki / Gel diyor* (Ahmed Hâşim).
— Esk. Meteorol. Yağmur bulutu. (Nimbus bulutu.)

◆ **Bakiye** sıf. *Esk.* [Kadın için] Ağlayan.

◆ **Bakiyen** zf. *Esk.* Ağlayarak. (M)

BAKİ (asıl adı **Abdulbaki Mahmud; Sultan-üş-Şuara** da denir). Divan şairi (İstanbul 1526-ay.y. 1600). Babası Fatih camii müezzinlerinden, sesinin çirkinliğinden ötürü *Karga* lakabıyle anılan Mehmed Efendi. Baki fakir bir ailenin oğluydu. Bir süre hayatını kazanmak için saraç çıraklığı yaptı. Sonra medreseye girdi. Devrinin tanınmış bilginlerinden Ahaveyn lakabıyle un yapmış ve birçok şaire hocalık etmiş Karamanlı Ahmed ve Mehmed Efendilerden ders aldı. Ders arkadaşları arasında Üsküplü şair Vâlihî, tarihçi Hoca Saadeddin ve şair Nevî gibi sonradan büyük ün kazanan kimseler vardı. Medrese öğreniminin yanında Baki şiirle de uğraşıyordu. İlk yazdığı gazellerden birini devrin ileri gelen şairlerinden, Beyazıt camii avlusunda remilcilik ve ısmarlama şiir yazmakla hayatını kazanan Zatî'ye götürdü. Zatî önce bu gazelin başka bir şairden alınma (intihal) olduğunu zannetti. Fakat sonraları genç medreselideki şairlik kudret ve kabiliyetini keşfederek onunla meşgul olmağa başladı. Baki, sanat hayatına böylece girdi ve henüz on dokuz yaşında ünü İstanbul'u dolduran genç şairlerden biri oldu. Hocası Mehmed Efendi için yazdığı *Sünbül* kasidesi şöhretini daha da arttırdı.
1552'de Süleymaniye müderrisi Kadızade Şemseddin Ahmed Efendinin derslerine devama başladı. Kadızadenin kayırmasıyle bir yıl kadar Süleymaniye külliyesinin yapımına nezaret etti. 1554'te Nahçivan seferinden dönen Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu kasideyle padişahın dikkatini çekti ve takdirini kazandı. 1555'te hocası Kadızade'nin Halep'e kadı olarak tayini üzerine onunla birlikte gitti. Bir yıl sonra, İstanbul'a dönüşte,

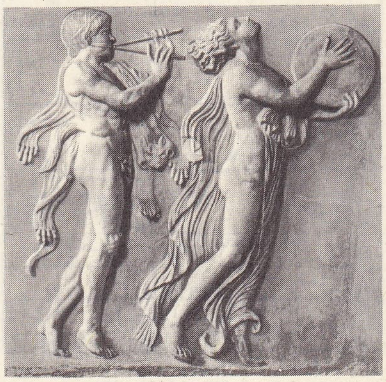

BAKKHA'lar
Roma devri bir alçak kabartmasından (Louvre müzesi, Paris)

bakla

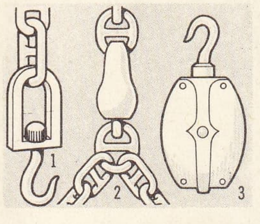

bakla
1— kancalı **bakla**
2— Karamusal **baklası**
3— **baklalı** veya kancalı makara

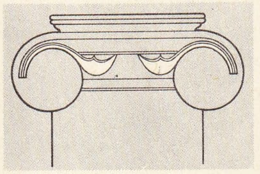

İyon sütun başlıklarında **bakla** kabuğu

Konya'da şeyhülislâm Ebussuud Efendinin Şam kadısı olan oğlu Mehmed Çelebi ile tanıştı ve ondan bir tavsiye mektubu aldı. İstanbul'a gelince Ebussuud Efendiye tavsiye mektubuyle *Lâmiyye* kasidesini sundu. Bir yandan da sadrazam Rüstem Paşanın sevgi ve takdirini kazanmağa çalıştı ama bir sonuç alamadı, çünkü Rüstem Paşa şairlerden hiç hoşlanmıyordu. Rüstem Paşanın ölümünden sonra sadarete Semiz Ali Paşa geçince Baki'nin ikbal devri başladı. Önce, danişment oldu (1561), az sonra da yirmi beş akçe ile müderrisliğe tayinine ferman çıktı. Rumeli Kazaskeri Hamid Efendi bu tayinin usule uygun olmadığını ileri sürdü, ama, padişahın ısrarı karşısında bir şey yapamadı. Yine aynı yıl padişahın arzusuyle otuz akçe ile Silivri'deki Pirî Mehmed Paşa medresesine tayin edildi. 1564'te ödeneği bir misli arttırılarak İstanbul'da Muratpaşa medresesine naklolundu. Artık rahat bir hayata kavuşan Baki'nin şöhreti de çok artmıştı. *Muhibbî* mahlâsıyle şiirler yazan Kanunî Sultan Süleyman, şiirlerini Baki'ye gönderiyor ve nazireler yazmasını istiyordu. Baki bu nazireleri yazıp yeni gazel ve kasideleri padişaha takdim ettikçe Kanunî'nin sevgi ve takdiri daha da artıyor, ona yeni rütbeler ve hediyeler veriyordu. 1565'te maaşına on akçe zam yapıldı ve kendisine *erbain* payesi verildi. Aynı yıl hacca giden babasının ölüm haberini aldı. 1566'da Kanunî'nin ölümü şairi çok müteessir etti. Padişahın ölümüyle en sağlam koruyucusunu kaybetmiş oluyordu. Duyduğu üzüntü babasının ölümünden duyduğu üzüntüden kat kat fazlaydı. Bu sırada yazdığı terkib-i bent şeklindeki mersiyesi ile divan edebiyatına ölümsüz şiirlerden birini kazandırdı.

Baki, mersiyeleriyle yeni padişaha yaranmağa bir vesile hazırlamağı ihmal etmediği gibi, Selim II tahta çıkınca da hemen bir cülus kasidesi yazarak ona sundu. Fakat bunların bir tesiri olmadı ve birkaç ay sonra Muradpaşa medresesindeki görevinden alındı. Bir süre boşta kaldıktan sonra 1569'da Mahmudpaşa medresesi, 1571'de de Eyüp medresesi müderrisliğine tayin olundu. Bu sırada *Münşeat-üs-Selâtin* sahibi Feridun Beyin aracılığıyle sadrazam Sokullu Mehmed Paşanın himayesini sağladı. Bu sayede 1573'te sahın müderrisi oldu ve Selim II'nin özel meclislerine davet olunmağa başladı. Padişaha medhiyeler takdim etti ve birkaç gazelini de tahmis etti, nazireler yazdı. Murad III'ün tahta geçmesinden sonra (1574) eski mevkiini korudu. 1575'te de Süleymaniye müderrisi oldu. Bu sırada korkunç bir iftiraya uğradı ise de dostlarının araya girmesi ile sürgün edilmekten kurtuldu. 1576'da yetmiş akçe ile Edirne Selimiyesine, 1579'da Mekke kadılığına tayin edildi. 1580'de Medine kadılığına nakl ve az bir zaman sonra azledildi; İstanbul'a döndü (1582). Mekke'de iken tercüme ettiği Mekke tarihine ait bir eserini Murad III'e takdim ederek padişahın yeniden teveccühünü kazanmağa çalıştı. Bir taraftan da *Muradî* mahlâsıyle şiirler yazan padişahın gazellerini tanzir ediyordu. 1584'te Ferhad Paşa, Hoca Saadeddin, Siyaviş Paşa gibi nüfuzlu kimselerin de yardımıyle İstanbul kadısı oldu. Aynı yıl azl edilerek Üsküdar'da oturmağa mecbur edildi ise de, sonra tekrar eski görevine getirildi. 1585 Yılının sonlarına doğru Anadolu kazaskerliğine tayin edildi, fakat yine azledildi (1587). 1590 Yılında tekrar Anadolu, bir süre sonra tekrar Rumeli kazaskeri oldu. Üç ay sonra, en büyük emeli olan Şeyhülislâmlığa yükselemeyerek emekliliğe sevkedildi. İhtiyarlığıyle birlikte rütbe ve makam hırsı da artan Baki Mehmed III'ün tahta çıkışı ile tekrar ümitlere kapıldı, yeni padişaha birçok kaside sundu. Mehmed III devrinde iki defa Rumeli kazaskeri olan Baki, şeyhülislâmlığa yükselmek için birtakım siyasî entrikalara bile karıştı ama bu arzusuna ulaşamadı. Son başarısızlıkları ünlü şairi yormuş, yıpratmıştı. Bu yüzden hastalandı. Nekahet devresinde, bir gün, konağındaki cariyelere kızarak onları dövmeğe kalkıştı. Hastalığı tekrarladı; 1600 yılı ramazanının yirmi üçünde, cuma günü öldü. Ölümü İstanbul'un sanat çevrelerinde büyük akisler yaptı. Devrin ünlü şair ve bilginleri, devlet adamları cenazesine katıldılar. Cenaze namazını şeyhülislâm Sunullah Efendi kıldırdı ve tabutunun önünde Baki'nin meşhur:

Kadrini seng-i musallada bilüp ey Bakî
Durup el bağlayalar karşına yâran saf saf

beytini okudu. Edirnekapı dışında, Eyüp'e giden yol üstünde Laliefendi çeşmesi yakınındaki mezarlığa gömüldü. Ölümü üzerine Bağdatlı Hâdî'nin söylediği meşhur tarih kıtasının son mısarı şöyledir:

Baki Efendi gitti ukbaya bin sekizde.

Baki'nin Kanunî tarafından Tutî isimli bir kadınla evlendirildiğine dair bazı söylentiler vardır. Bugünkü bilgilerimize göre de *Şeyhî* mahlâsıyla şiirler yazan Mehmed ve çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılıklar yapan Abdurrahman adlı iki oğlu vardır. Daha çocuk denecek bir yaşta şöhrete kavuşan Baki, neşeli, hoşsohbet, nükteci bir kimseydi. Doğru bildiğini söylemekten çekinmemesi, biraz da kırıcı mizacı yüzünden zamanının ileri gelenlerinden birçoğunu darıltmıştı. Zevk ve safaya düşkün olmasına rağmen hayatında ölçülü bir düzen kurmuş ve daima yükselmenin yollarını aramıştır. Yükselmek için de bazı doğru olmayan işlere katılması makam hırsının hayli fazla olduğunu gösterir. Şöhreti daha sağlığında Osmanlı imparatorluğu sınırlarını da aşarak, Irak, Azerbaycan, Hindistan'a kadar yayılmıştı. *Divan*'ının imparatorluk merkezinden uzak bölgelerde istinsah edilmesi ve o bölgelerin şairleri tarafından gazellerine nazireler yazılması buna en büyük delildir. Baki'nin edebî şahsiyeti ancak şiirlerinde görülür. Çağdaşları gibi uzun mesnevîler yazmaktan kaçınan Baki, kaside yazmakta başarı göstermesine rağmen gazel tarzını tercih etmiş ve bu sahada ilerlemiştir. Baki'nin gazelleri derin felsefe ve tasavvufi esaslardan yoksun basit ve sade söyleyişlerdir. Divanında yer yer epikurosçu düşünceleri andıran, dünyanın faniliğini, ondan yeteri kadar faydalanmağ gerektiğini ifade eden beyitlere rastlanır. Edebî sanatlara, kelime oyunlarına çok önem vermiş, kullandığı her kelimeyi büyük bir titizlikle seçmiş ve işlemiştir. Yaptığı kelime oyunlarından ötürü birçok beytinden birkaç anlam çıkarmak mümkündür. En önemli özelliklerinden biri çevresiyle yakından ilgilenmesi, etrafını görebilmesi ve gördüklerini şiirlerinde tespit etmesidir. Baki'yi yücelten ve Sultan-üş-Şuara lakabını almaya hak kazandıran, nazım diline ahenk ve akıcılık getirmiş olması, nazım tekniğini mükemmelleştirmesi, temiz ve kusursuz bir dil kullanmasıdır. İstanbul Türkçesi Baki'nin şiirleriyle en güzel örneklerini kazanmıştır.

Eserleri: *Divan.* Baki önce Kanunî Sultan Süleyman'ın arzusuna uyarak şiirlerini divan şeklinde toplamışsa da sonraları daha birçok şiirler yazdığından bu divan eksik olarak kalmıştır. İstanbul ve Avrupa kütüphanelerinde sonraki tarihlerde yazılmış birçok *Baki Divanı* nüshaları vardır.

Divanın üç baskısı vardır: a) İstanbul baskısı: 1859 taşbasması olarak yayımlanmıştır, eksik ve yanlışlarla doludur; b) Prof. Rudolf Dvorak baskısı: 1910'da Prag'da bastırılmıştır. Leiden, Leipzig, Viyana ve Münih'te bulunan nüshalardan faydalanılarak meydana getirilen harekeli metin, İstanbul baskısına göre çok mükemmeldir, fakat bazı türkçe kelimeler yanlış olarak okunmuştur; c) Sadeddin Nüzhet Ergun baskısı: 1935'te İstanbul'da yeni türk harfleriyle bastırılmıştır. Diğer iki baskıdan daha doğrudur ve daha çok şiiri içine alır. *Mevahib-ül-Ledünniye Tercümesi.* Kastalanî'den çevirdiği bu eser, Baki'nin fıkıh meselelerindeki bilgisini göstermesi bakımından önemlidir. *Fezail-ül-Cihad* (Cihadın Faziletleri), arapçadan önsözü hariç sade ve güzel bir Türkçe ile çevrilmiştir. Eserin konusu cihada teşviktir. *Hadis-i Erbain Tercümesi* (Kırk Hadis Tercümesi), Ebu Eyyüb-i Ensarî'den rivayet edilen hadisleri toplayan bir eserdir. Eyüp müderrisi iken yazmıştır. *Fazail-i Mekke* (Mekke'nin Faziletleri), Mekke tarihine dair yazılmış arapça bir eserin tercümesidir. Baki bu eseri Mekke kadılığında iken meydana getirmiştir. Tercümenin dili başlangıç kısmı hariç, sade ve güzel bir türkçe iledir. (→ Bibliyo.) [M]

BAKÎ (Seyyid Abdülbaki), iranlı şair (öl. 1514). Şah Nimetullah Veli'nin torunlarından. Güzel bir dile ve edebî kişiliğe sahipti. Şah İsmail Safevî'nin yanında yüksek bir mevkii oldu. XVI. Yüzyıl başlarında Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki savaşta öldü. (M)

BAKİDE i. (fars. *bâkide*). *Esk.* Kırmızı, sarı, eflatun renklerinde yakut.

— Esk. tekst. Renkli ipliklerden dokunmuş bir cins kumaş. (M)

BAKİGA'LAR, Uganda'da yaşayan bantu kabilesi. Lunyoro dili konuşurlar. (L)

BAKİLLÂNÎ (Ebu Bekir Muhammed), islâm kelâmcılarının en ünlülerinden biri (? -Bağdat 1013). Öğrenimini o devrin kıymetli üstatlarının bulunduğu Basra'da yaptı. Özellikle Eşarî'nin talebesi İbn Mücahid'in derslerine devam etti. Sonra Bağdat'a giderek (961-970 yılları) ünlü hadisçilerin derslerine girdi. Bağdat'ta Camiyülmansur'da ders vermeğe ve eserlerini yazmağa başladı. Şöhreti kısa zamanda her tarafa yayıldı ve dersleri ne bütün islâm ülkelerinden öğrenciler geldi. Büveyhoğullarından Adududdevle'nin yanına gitti ve *Temhid* adlı eserini orada yazdı. 981'de Adududdevle tarafından Bizans'a elçi olarak gönderildi ve Bizans imparatorunun da takdirini kazandı. Bağdat'a dönünce Batınîlerin yıldırma hareketlerini görerek *Keşfü Esrar-il-Batıniye* (Batınîlerin Sırlarının Keşfi) adlı kitabını yazdı. Ömrünün son yılları Bağdat'ta geçti. Bakillânî, hocalarının tesirinde kalarak Eşarî mezhebini benimsedi ve mantık, felsefe yoluyle bu mezhebi müdafaa etti. Kelâm ilminde yeni fikirler ve yeni bir sistem ortaya attı. Bu konuda birçok eseri vardır. *Kitab fi İcaz-il-Kur'an* (Kur'an'ın Eşsizliği hakkında Kitap) adlı eseri ünlüdür. (→ Bibliyo.) [M]

BAKİN. Bk. KYOKUTEİ BAKİN.

BAKİR sıf. (ar. *bekâret*, kızlık'tan *bâkir*). [İnsanlar için] Cinsî münasebette bulunmamış: *Endamı, Ortaçağ ressamlarının zühdî levhalarındaki göğsü ve karnı düz, bakir Meryem vücutları gibi* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Mec.* El değmemiş, kullanılmamış, yeni: *Tertemiz, bankadan alınmış bakir paralar olacak* (Y. Z. Ortaç). ‖ [Toprak için] İşlenmemiş, sürülmemiş: *Tıpkı Şimal Amerikalıları gibi ilk gelenler bakir toprağı işlemeğe geldiler* (F. R. Atay). ‖ Eskimemiş, yıpranmamış: *Velut ve bakir sanatkârlar arasında dolaştık* (Sabahattin Ali).

— Biyo-coğ. *Bakir orman,* hiç bir insanın ayak basmadığı orman (soğuk bölge ormanlarından fazla Ekvator bölgesinde görülür.)

◆ **Bakiran** çoğl. i. *Esk.* Bakir olanlar. ‖ El değmemiş kadınlar.

— DEY. *Esk. Bakiran-ı behişt,* cennet hurileri. (M)

BAKİRE i. ve sıf. (ar. *bekâret*, kızlık'tan *bâkir*'in müennesi). Cinsî münasebette bulunmamış kız, kızoğlankız: *«Altın ışık» olarak yer yüzüne inmiş, bir bakireyi, yahut bir ağacı gebe kılarak bu «kutlu il» in üremesine sebep olmuştur* (Z. Gökalp). ‖ İsa'nın annesi için kullanılan sıfat: *Bakire Meryem resimlerinde göstermeğe uğraştıkları zambak beyazlığındaki yumuşak...* (H. R. Gürpınar). [Bk. MERYEM.]

— Astron. *Bâkire burcu.* Bk. BAŞAK *burcu.*

— Esk huk. *Bâkire nikâh resmi,* nikâh akte kadınlar tarafından alınan para. Fatih'in «Kanunnamesi» ne göre, bakire nikâhından otuz iki, dul nikâhından on beş akçe

Foto. Alinari-Giraudon, Vincent (LAROUSSE)

alınırdı. XVII. ve XVIII. yy.larda bakire nikâhından kadılar yirmi, hademeleri beş, dul nikâhından kadılar on, hademeleri beş akçe alırlardı.

— Tar. *Bakire öpücüğü,* Almanya'da ve İspanya'da XVI. yy.a kadar kullanılmış olan işkence âleti. Bir adı da *mater dolorosa* olan bu âlet, demirden bir kadın vücudu şeklindeydi, mahkûmlara sarılarak boğardı.

◆ **Bakirelik** i. Bakir olan kimsenin durumu: *Bakireliğini korumak.* || Başkası tarafından dokunulmamış, kirletilmemiş olanın durumu.

— ANSİKL. *Bakirelik,* genellikle, kadınlarda kızlık zarının korunması anlamını taşır. Bununla beraber kızlık zarının bozulmamış olması bakireliğin kesin özelliği değildir. Çünkü bazı kızlık zarları çok esnek olduğu için ilk temasla yırtılmayabilir. Bu yüzden kızlık zarı bozulmadığı halde gebe kalmak mümkündür. (ML)

BAKİS, eski Yunanistan'da birçok kâhine verilen müşterek ad. Biri Arkadia'lı, biri Attike'li ve biri de Boiotia'lı olmak üzere bilhassa üç tane Bakis tanınmıştı. Bunların en ünlüsü Boiotia'lı Bakis idi. Yunan mitolojisine göre Boiotia'lı Bakis, kâhinlik bilgisini Nymphe'lerden öğrenmişti. Eski yunan yazarlarının eserlerinde anlatılmış bulunan birçok kehanetler Boiotia'lı Bakis'e isnat edilmiştir. (ML)

Baki ül-garkad (El-Baki de denir). Medine şehrinin mezarlığı. Şehrin güneydoğu ucunda olan mezarlık bugün şehrin dışında kalmıştır. İlk defa sahabe Osman bin Mazun, daha sonraları da Hz. Peygamber'in hanımları, kızları, oğlu İbrahim ve diğer akrabaları, imamlar ve salihler buraya gömüldüler. Zamanla bu mezarlığa gömülmek bir şeref oldu ve mezarlara türbe ve anıtlar yapıldı. İbn Cübeyr'in rivayetine göre Hasan bin Ali'nin türbe kubbesi oldukça yüksekti. Özellikle hacıların bir ziyaret yeri haline getirdikleri Baki-ül-garkad'a Suudîler bugün ziyaretçi sokmuyorlar. (M)

BAKKAL i. (ar. *bakl,* sebze'den *bakkâl*). Yiyecek, içecek ve ev temizliğine ait şeyleri v.b. perakende satan esnaf: *«Bir bakkala da kız verecek değiller ya?» diyordu* (Sabahattin Ali) || Bakkal dükkânı: *Otuz senedir evden bakkala, bakkaldan eve gidip gelirdi* (Ömer Seyfeddin).

— ÇEŞ. DEY. *Bakkâl çakkal,* bakkal ve ayarı kimseler [Küçlt.]: *Gülüyor kahvede el, çarşıda bakkal çakkal* (M. A. Ersoy). || *Bakkal (kâğıdı) defteri,* temiz tutulmamış, karalanmış, hırpalanmış yazılı kâğıt veya defter. || *Bakalım diyerek bakkala bırakma!,* bir işi geciktirmek, savsaklamak niyetinde olanın tutumunu belirtmek için söylenir.

— Mim. *Bakkal tavanı,* bir binada üst kat döşeme kirişlerinin alt kattan görülebilecek şekilde açık bırakılmasından meydana gelen tavan. (Bakkal dükkânlarının tavan ve döşemesinin arası farelerin yaşayabileceği bir yer olduğu için bu çeşit tavanlara bakkal tavanı adı verilmiştir.)

◆ **Bakkallık** i. Bakkalın mesleği, bakkalın işi: — *Gene bakkallığa mı başladınız? Amca, teyze nerede?* (H.E. Adıvar).

◆ **Bakkaliye** i. Bakkal dükkânında satılan şeyler: *Şimdi bakkaliye üzerine iş yapıyor.* || Büyük bakkal dükkânı. (M)

BAKKALBAZİ i. Teşm. İran temaşa sanatında ilkel bir güldürü türü. Azerbaycan'da *Bakkaloyunu* denir. (M)

BAKKARALAR. Bk. BAGGARALAR.

BAKKHA'LAR (Bakhe'ler de denir), çoğl. i. Esk. yun. Dionysos rahibeleri.

— ANSİKL. Esk. yun. Efsaneye göre, ilk *bakkha'lar* Dionysos'u büyüten nympha'lardı (su ve orman perileri). Daha sonra, Dionysos'un çevresindeki bütün kadınlarla (mainad'lar, thyia'lar, eviad'lar) rahibelere ve onunla ilgili dinî oyunları, dansları ve şölenleri kutlayan kadınlara da bu ad verildi.

— İkongr. *Bakkha'lar.* Eskiçağ sanatında, yarıçıplak, pars (pardalis) veya keçi (nebridos) postuna bürünmüş olarak görünür; kimi zaman da, üstlerinde hafif ve saydam bir giysi, bellerinde asma yaprağı veya sarmaşık dallarından yapılmış bir kuşak bulunur. Saçları dağınık ve dalga dalga omuzlarına dökülür. Ellerinde meşaleler veya thysos denen sopalar taşır, zil veya çeşitli müzik âletleri çalarak dans ederlerdi. (Louvre'daki *Bakkha'lar, Çılgın Bakkha, Bakkha ve Uyku Perisi* adlı heykeller.) Rönesans ve Yeniçağ sanatçıları da, *bakkha* figürlerinde, Eskiçağ geleneğine bağlı kaldılar: Annibale Carraci: *Yatan bakkha* (Uffizi galerisi, Floransa); Pradier: *Bakkha ile Kentauros,* heykel grubu (Rouen müzesi); Falguière: *Bakkha'lar* heykel grubu. Aynı temayı, Rodin (*Kucaklaşan Bakkha*'lar) ve Bourdelle de işledi. (→ Bibliyo.) [L]

Bakkha'lar (*Bakhai*), Euripides'in trajedisi (M.Ö. 405), Thebai kralı Pentheus'un, Dionysos dinini topraklarına sokmadığı için Bakkha'lar tarafından parçalanarak öldürülmesini canlandırır. Bu eserdeki korolar, yunan trajedisinin en güzel lirik parçalarıdır. Türkçeye Sabahattin Eyüboğlu çevirdi (1944). [→ Bibliyo.] (LM)

BAKKHEİON. Esk. coğ. Anadolu'da Ege bölgesinde Phokaia'nın (Foça) karşısındaki bugünkü Orak adası. (M)

BAKKHİAD'LAR, yun. **Bakkhiadai,** Korinthos'lu aile. Siteyi M.Ö. 747'den 657'ye kadar yönettiler. Hepsi de denizci ve tüccardı. Onların zamanında Korinthos bolluğa kavuştu; kendileri de zenginleşti. Kerkyra (Korfu) ayaklanmasından sonra halkın gözünden düştüler. Kypselos saltanatlarına son verdi ve böylece oligarşinin yerini tiranlık aldı. Bütün aile Sparta ve Sicilya'ya sığındı. (L)

BAKL i. (ar. *bakl*). *Esk.* Sebze-yeşillik. (Bk. BAKLA.) [M]

BAKLA i. (ar. *bakl,* sebze'den *bakla*). Otsu bitki (*Vicis faba vulgaris*): *Gelincikler açmayınca baklalar içlenmez* (Ahmed Rasim). || Aynı bitkinin yeşil kabuklu, iri taneli meyvesi. || Aynı bitkinin tohumu. || *Esk.* Zincir halkası. Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Bakla dökmek* (*atmak, açmak*), bakla ile fala bakmak. || *Bakla falı,* bakla açarak bakılan fal: *Çingene Pembe'nin bakla falını taklit ederek: Paşa mı desem... Bey mi desem* (H. E. Adıvar). || *Bakla kadar* [küçük şeyler için], gereğinden daha iri, büyük: *Bakla kadar harfler.* || *Baklayı ağzından çıkartmak,* açıklanması uygun olmayan bir meseleyi ortaya dökmek. || *Ağzında bakla ıslanmamak,* sır saklamamak, gevezelik etmek: *Çünkü gevezeydim. Sakallı dayının dediği gibi ağzımda bakla ıslanmazdı* (R. N. Güntekin). *Perukârın ağzında bakla ıslanır mı ya* (Ahmed Rasim). || *Nohut oda bakla sofa,* küçük dar ev: *Küçük bir ev, bakla sofalar, nohut odalar* (Ahmed Rasim).

— Atçılık. *Bakla kırı,* atlarda beyaz üzerine lekeli pullar şeklinde, kırmızı ve siyah karışımı, kır ve koyu renkli bir ton. Siyah rengin hâkim olduğu tona *demir kırı,* açık renk olanına da *bakla kırı* denir. Bakla kırından açık olanı ise *üveyik kırı* adını alır.

— Bot. *Bakla çiçeği,* kirli sarı renkli çiçek. || *At baklası,* bir çeşit küçük bakla. || *Yahudi baklası* veya *acı bakla,* baklagillerden, taneleri acı olduğu için suda tatlılaştırılarak yenen bir bitki (ilmî adı: Lupinus.). || *Esk. Baklayı hamka* (veya *beyine*) semizotu.

— Denizc. Geminin demir zincirini teşkil eden halkalardan bir tanesi. || *Bakla yuvası,* vinçte, zinciri tutmağa veya boşaltmağa yarayan dökme demirden parça. || *Kancalı bakla,* kancalı makara; kendi ekseni etrafında dönen bakla, makara. || *Karamusal baklası,* çifte demir atıldığında, her iki zinciri birleştirmeğe yarayan çifte zincirli bakla. (*Eşanl.* DÖNER KİLİT.)

— Ecz. *Calabar baklası Physostigma venenosum*'un (baklagillerden) tohumu, ezerin elde edilir. *Saint Ignace baklası Strychnos Ignatii*'nin (loganiaceae'den) tohumu, toz ve tentür halinde kullanılır, strikulu çıkarılır. *Tonka baklası Coumarouna odorata*'nın (baklagillerden) tohumu. İçinde fazlaca kumarin vardır. Kokuculukta kullanılır.

— Mim. Özellikle iyon sütun başlıklarında görülen, bakla kabuğu biçiminde süsleme.

— Tar. *Bakla,* İlkçağda besin maddesi olarak büyük rol oynamıştır. Bazı yunan şehirlerinde, yüksek rütbeli idare memurlarının seçiminde oy pusulası yerine kullanılırdı. Bakla bir cehennem sembolüydü, filozoflarsa baklanın yenip yenmemesi konusunda kesinlikle taraf tutuyorlardı.

— Tıp. *Bakla zehirlenmesi,* çiğ veya pişmiş bakla veya bakla unu yemekten, hattâ tarlada bakla çiçeklerini koklamaktan ileri gelen zehirlenme (özellikle İtalya'da görülür).

— ANSİKL. *Bakla* yıllık bitkidir. Boyu bazen 1 m'yi bulur. Orta iklim kuşağında tarlalarda, bahçelerde yetişir. Süzek toprakları sever. Siyah benekli beyaz veya morumsu çiçekleri salkım halindedir. Olgunlaşınca kararan meyvesi sapsız, iri ve uzundur. İçinde 2-10 tane kocaman, yassı, uzun, göbeği kara tohum bulunur. Bakla, tarih öncesi çağlardan beri Avrupa'da, Mısır'da, Arabistan'da v.b. besleyici taneleri için yetiştirilir. Romalılar baklayı pek beğenirlerdi. Bakla hayvan yemi olarak da kullanılır. Sıcak yerlerde kasımda, daha soğuk yerlerde şubat sonunda ekmek gerekir. Gelişimi sırasında seyreltme ve çapalama yapılır.

◆ **Bakıla** veya **bakile** veya **bakılî** i. *Esk.* Bakla.

◆ **Bakıla** i. *Esk.* Bir bakla tanesi.

◆ **Bakilanî** i. ve sıf. *Esk.* Bakla satan [kimse].

◆ **Bakliye** veya **bakliyat** i. *Esk.* Bot. Baklagiller.

◆ **Baklamsı** sıf. Biçimi bakla gibi olan.

— Bot. *Baklamsı meyve.* Bakla, bezelye gibi baklagillerden olan bitkilerin yemişi. Uzun meyve içinde tanelerden ibarettir. *Halk dili.* Badıç. (ML)

BAKLAGİLLER çoğl. i. Çiçekli bitkiler takımı (*leguminosa*).

— ANSİKL. *Baklagiller* ikiçenekli bitkilerdir. Çanak şeklindeki çiçekliği türlerin çoğunda iki yanlı simetrilidir. Çiçeği ayrı taçyapraklı, meyvesi baklamsıdır. Köklerinde çoğu zaman azot biriktiren ve kökle ortak yaşayan bakteriler bulunur (nodoziteler). Yaprakları daima bileşik ve telek biçimlidir. Bu takımda üç familya bulunur (*mimozagiller, erguvangiller, baklagiller*). 430 cinste toplanmış 12 000 türü vardır. Başlıca cinsleri: sarısalkım, türüz otu, acı bakla, burçak, fiğ, yonca, sarıyonca, katırtırnağı, tırtıl, yerfıstığı, bezelye, fasulye, mercimek, evliyaotu, bakla, soya, mimoza, akasya ve erguvan. (L)

BAKLAN i. Bk. BAĞLAN.

BAKLAN, Ege bölgesinin Yukarı Büyük Menderes yöresinde ova ve bucak: *Baklan ovası* doğudan Beşparmak dağı, batıdan Çökelez dağlarıyle sınırlanır, kuzeyde Yukarı Büyük Menderes, güneyde Çürüksu (Honaz çayı) vâdisine doğru açılır. (M)

BAKLANOV (Grigori Yakovleviç), sovyet yazarı (Voronej 1923). Hikâye (*Şakrak Kuşlarına,* 1954) ve romanlarında (*Bir Yılın Dokuz Günü,* 1958; *Köprü Başı,* 1959; *Toplar Şafakta Atılır,* 1964) rus köylüsünün savaş ve kurtuluş sonrası günlerindeki hayatını canlandırdı. (L)

BAKLAVA i. İnce yufkadan yapılan, genellikle eşkenar dörtgen biçiminde kesilen, içine kaymak, ceviz, badem, fıstık ezmesi v.b. şeyler konan hamur tatlısı. (Bk. ANSİKL.)

— ÇEŞ. DEY. *Baklava biçimi,* eşkenar dörtgen şekli. *Esk.* Main, şibih münharif. || *Baklava börek,* [bir başka şeyle kıyaslanarak] çok kolay, zevkli bir işi belirtmek için. || *Baklava dilimi,* eşkenar dörtgen biçiminde dilimlenmiş. || *Baklava tepsisi,* geniş, daire şeklinde kısa kenarlı, baklava pişirmek için kullanılan tepsi: *...hattâ nişanda gönderilmesi âdet olan baklava tepsisini örtecek kırmızı gaz boyaması bile bir kenara ayrılmıştır* (Sabahattin Ali).

— Teşk. tar. *Baklava alayı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mutf. *Baklava* çok eskiden beri bilinen türk hamur tatlılarından biridir. Fatih devri mutfak defterlerinde (1473) baklavanın adı görülmüştür. XVIII. yy.da birçok çeşitleri olduğu ve bazen içine konulan malzemeye (kaymaklı, kavunlu, fıstıklı); bazen de biçimiyle ilgili adlar aldığı (*ay baklavası, hamaylı*, cendere* sarma, nemse* v.b.) bilinmektedir.
Baklava yufkası hazır satıldığı gibi, evlerde elle açarak da yapılır. Baklava hamuru için gerekli malzeme: 500 gr un (4 su bardağı dolusu), 3 yumurta, 2 çay kaşığı tuz (silme), 1/2 yemek kaşığı limon suyu, 1 yemek kaşığı zeytinyağı, 3/4 bardak su. Açmak için de 200 gr nişasta katılır ve elenmiş un, yumurta, limon suyu ve ölçülü suyle orta yumuşaklıkta bir hamur yapılır.

İyice özleştirilen hamur nemli bir bez altında yarım saat dinlendirilir. Tekrar yoğururken bir kaşık zeytinyağı yedirilir. Silindir şeklinde uzatılıp 16 parçaya kesilir. Her hamurun üstüne bastırılır. Aralarına bolca nişasta serperek iki üç tanesi üst üste konur. Tekrar merdaneyle bastırılıp büyültülür. Tek tek ayrılıp aralarındaki nemli nişastalar süprülür, yeniden nişasta serpilir. Yemiş tabağı büyüklüğünde gelen hamurlar iki grup halinde üst üste konur. Nemli bez altında 15 dakika dinlendirilir. 8 Hamur üst üste oklavaya sarılarak ve arada katlar altüst edilerek ve yeniden nişasta serperek incecik açılır. Hamurların sekiz tanesini birlikte açmak mümkün olduğu gibi (zamandan kazanılır) tek tek de açılabilir.

Yufkaların yarısı uygun bir tepsiye yayılır. Kenarlarından sarkan fazlalıklar kesilir ve katlara eklenir. Ortasına istenilen iç (ceviz, yeşil fıstık, badem v.b.) kıyılarak serpilir; kalan yufkalar üzerine kapatılır, baklava şeklinde kesilir. Kızdırılmış yağ (500 gr) üzerine gezdirilir. Orta ısılı fırında 30-45 dakika pişirilir.

Şurubu 750 gr (3 bardak) şeker, 3 bardak su ve 1 yemek kaşığı limon suyu ile hazırlanır. Ilık baklavaya sıcak şurup dökülür, bir saat bekletilir.

Şurup limonla kestirilmeden koyuca hazırlanırsa baklava iki üç gün sonra şekerlenir ve *kuru baklava* adını alır. Antep ve Tarsus dolaylarında hazırlanan bu tür baklavalar ün kazanmıştır. Kuru baklava uzun süre bozulmadan saklanabilir. Hazır yufkayle baklava aynı şekilde yapılır.

Léon BAKST
Picasso tarafından

— Teşk. tar. *Baklava alayı.* Her yıl Ramazan ayının on beşinde padişahların «hırka-i şerif» ziyaretlerinden sonra yeniçeri ve kapıkulu ocaklarına saray mutfağından baklava verilmesi âdetti. Baklava tepsilerle verilirdi. Her ortanın gümüş meşin önlüklü aşçı ustaları yanlarında bellerine dolama, üstüne puşi saran karakullukçular ile gelirler, tepsileri peştimala bağlayıp renkli sırıklara takarlar ve her tepsiyi ikişer kişi sırığın birer ucundan tutarak alayla kışlalarına götürürlerdi. Buna *baklava alayı* denir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında savaşlarda kazanılan zaferlerden sonra askere yahni, pilav ve zerde ziyafeti çekilirdi. Sonraları bu âdet kalkınca, yerine kapıkulu askerlerinden her nefere bir tepsi baklava ikramı âdet oldu. Bu âdet Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyle (1826) son buldu.

◆ **Baklavalı** sıf. Şekli baklava biçiminde olan.

— Denizc. *Baklavalı saç,* gemilerde, özellikle makine dairesi ve benzeri kayan yerlerin döşemesinde, demir merdivenlerin basamaklarında, kayarak düşmeyi önlemek için kullanılan, üzerinde baklava biçimi çıkıntılar bulunan çelik saç levhalar.

— Dokumc. Üzerinde baklava biçimi desenleri olan bir cins eski kumaş. (M)

BAKLİYE, Ebu Hatim'ün 908 yılında Vasıt'ta kurduğu karmati tarikatı. Bu tarikat dinden bütün ibadetleri kaldırdı, bunların yerine yeni âyinler koydu. Tarikat mensuplarına hayvan kesmek yasaklanmıştı. Sayıları komşu bedevîlerin katılmasıyle çoğalınca yağmacılığa başladılar. Bunun üzerine halife Muktedir Billâh 928'de üzerlerine asker gönderdi. Bakliye tarikatı mensupları bu tarihten başlayarak zayıfladılar ve zamanla ortadan kaldırıldılar. (→ Bibliyo.) [M]

BAKMAK geçz. f. Bakışı veya gözleri bir şeye veya kimseye çevirmek: *Peçemin altından belli etmeden Munise'ye baktım* (R. N. Güntekin). *Son sahifede sıralanan şiirlerin isimlerine bakınız* (Y. Z. Ortaç). ‖ Görmek: *Başını kaldırınca baktı ki ağlayan dostudur* (N. Araz). ‖ Seyretmek: *Demek dürbünle bakıyordun pencereden. — Ben bakmıyordum, Neriman bakıyordu* (K. Tahir). ‖ Göz atmak, araştırma yapmak: *İsterseniz Eminönü'ndekine, sonra da Karaköy'dekine bir bakalım* (A.H. Tanpınar). ‖ [Eşya için] Cephesini vermek, ona yönelmek: *Samsun'un evleri denize bakar* (C. Külebi). *Ovaya bakan pencerenin önünde sedire oturdular* (T. Buğra). ‖ Meşgul olmak, itina etmek: *İllâllah artık! Belediye bakmıyor ki* (B. Felek). *İyi baksalar güzel bir at olur* (Şemseddin Sami). ‖ Geçimini sağlamak: *E... Sizin çocuklarınız olmayacak mı, onlara kim bakacak* (M. Ş. Esendal). *Osman'ın hepsine, hattâ Tevfik'e de bakacak serveti var* (H. E. Adıvar). ‖ Hizmet görmek: *Hilmi beyler orta hizmetine bakacak bir kadın ararlarmış* (Sabahattin Ali). ‖ Muayene ve tedavi etmek: *Doktor bakacak da, keli, uyuzu, ince öksürüklüyü, frengiliyi ayıklayacak* (K. Tahir). ‖ İlgilenmek: *Silkiver üstünü, Ahmed bakıver ağlamasın* (M. Â. Ersoy). [Birine, bir şeye] İnanmak: *Sağ olsun bizim Ârif Beye bakarsan, dünyada herkesten kuşkulanacaksın, babandan bile* (K. Tahir). *Güldüklerine, kızdıklarına, anlamıyoruz dediklerine bakmayın* (N. Ataç). ‖ Üzerinde durmak, incelemek, düşünmek: *Bu söz bakılsa, bir enmuzec-i tefekkürdür* (Tevfik Fikret). *Ben de olduğum yerde durup şimdiye kadar ne yapabildiğime bakıyorum* (N. Ataç). ‖ [Renk için] Andırmak, benzemek: *Açık yeşile bakan.* ‖ Hallolmak, yapılmak: *Makinenin tamiri olsa olsa beş yüz liraya bakar.*

— ÇEŞ. DEY. *Bakakalmak,* şaşırmak, hiç bir hareket yapamadan bakıp kalmak: *Bakakalırım giden geminin ardından / Atamam kendimi denize, dünya güzel* (Orhan Veli). ‖ *Bakar mısın* (*—mısınız*), dikkati çekmek için kullanılan seslenme sözü. ‖ *Bakın bakalım,* ikaz edici seslenme sözü. ‖ *Alık alık* (*afal afal, aval aval, bel bel, bön bön*) *bakmak,* bir şey anlayamayarak şaşkın bir şekilde bakmak: *Alık alık Zati beye bakıyor* (H. E. Adıvar). ‖ *Ağzına bakmak* (*baktırmak*). Bk. AĞIZ. ‖ *Aslına bakmak* (*aramak*), doğrusunu, esasını incelemek: *Aslına bakarsan hızlandım gibi geldi bana* (K. Tahir). ‖ *Başka gözle bakmak,* gizli ve kötü niyetler beslemek: *Dehrî Efendinin mürebbiyeye başka gözle baktığını, mürebbiye unvanı altında yalıya bir odalık getirmiş olduğunu...* (H. R. Gürpınar). ‖ *Çaresine bakmak,* meseleye çözüm yolu bulmak. ‖ *Çıkarına bakmak,* menfaatini gözetmek. ‖ *Dik dik bakmak,* kızgın olduğunu belli etmek: *Kâmil Beyin dik dik bakmasından ürkmüş olmalı ki, biraz geriledi* (K. Tahir). ‖ *Eline bakmak,* birine muhtaç olmak. ‖ *Fala bakmak,* çeşitli vasıtayle geleceği bilinmeyen şeyleri öğrenmek için uğraşmak: *Seyahatname'sinin elime geçen birinci cildiymiş, fala bakar gibi açtım* (Ahmed Rasim). ‖ *Fena bakmak,* kötü bir niyetle bakmak, kızgınlığını belli etmek. ‖ *Gözünün içine bakmak,* üzerine düşmek, itina etmek. ‖ *Gözünün yaşına bakmamak,* acımamak. ‖ *İcabına bakmak,* bir işi halletmek. ‖ *İşine bakmak,* kendi işiyle uğraşmak. ‖ *Karşıdan* (*uzaktan, geriden*) *bakmak,* alâkadar olmamak. ‖ *Kedi ciğere bakar gibi bakmak,* büyük bir istekle ve açgözlülükle bakmak. ‖ *Melul melul* (*melul mahzun*) *bakmak,* hüzünle acındıracak şekilde bakmak. ‖ *Sözüne* (*lafına*) *bakmak,* sözüne önem vermek, aldırmak: *Efendim, o sanat iddiasıyle yazmadığını söylüyor, amma siz onun sözüne ne bakıyorsunuz* (N. Ataç). ‖ *Suratına* (*yüzüne*) *bakmak* (*bakmamak*), dostluk göstermek (göstermemek): *Senden hoşlanmayayım da bak, suratına bakar mıydım* (R. N. Güntekin). ‖ *Var mı bana yan bakan,* kabadayılık ifade eden bir söz. ‖ *Yan* (*yan*) *bakmak,* öfkelenmek: *Diş bileyenler yan bakıp geçerler* (Ahmed Rasim). Kötü niyeti olmak. ‖ *Yere bakan, yürek yakan,* kendisinden umulmayan işleri yapan. ‖ *Yıldızına bakmak,* falına bakmak, talihini öğrenmek istemek: *Yoksa yıldızımıza bakar bakmaz ayrılmalıydık* (K. Tahir). ‖ *Yola* (*yoluna*) *bakmak,* gelişini sabırsızlıkla beklemek. ‖ *Yukarıdan* (*yüksekten, tepeden*) *bakmak,* küçümsemek: *Yukardan bakarlarsa, kendilerinin eserleri olduğu için sizin susmanızı isterlerse* (N. Ataç). ‖ *Yüz yüze bakma,* karşı karşıya gelmek, konuşmak, anlaşmak. ‖ *Zevkine* (*keyfine*) *bakmak,* rahat yaşamaktan başka düşüncesi olmamak.

◆ **Bak** ünl. Dikkati çekmek için kullanılan bir seslenme ünlemi: *«Bak yavrumuz», o dem kadının doldu gözleri* (Tevfik Fikret); — Tehdit bildirir: *Dışarı çık Allahı seversen. Bak hâlâ duruyor* (R. N. Güntekin).

◆ **Bakalım** ünl. Cümleyi kuvvetlendirmek için: *Ha ...Haydi bakalım* (H.R. Gürpınar). *Gel bakalım, bizim Bekri molla* (Ahmed Rasim); — Şüphe, tereddüt: *Evvelâ kendimizi biliyor muyuz bakalım* (Ö. Seyfeddin). — Merak: *Bakalım nasıl bulacaksınız* (B. Felek).; — Tehdit: *Dur bakalım* (Ahmed Midhat).

◆ **Bakılmak** edilg. f. Bakma işine konu olmak. ‖ Korunmak, tedavi edilmek: *Ehemmiyetli bir şey değil. Fakat bakılmağa muhtaç* (R. N. Güntekin).

◆ **Bakına bakına** zf. Etrafına bakarak, araştırarak: *Bir evden bir eve giden iki kadın durup baktılar, Yusuf bunun farkına vararak yavaşladı ve etrafına bakına bakına yürümeğe başladı* (Sabahattin Ali).

◆ **Bakınmak** dönşl. f. Etrafa bakmak, araştırmak: *Bakındı gözleriyle orada bir yastık aradı* (M. Ş. Esendal). *Uzanıp sonra Buhara'ya, Semerkand'a kadar / Eski dünyada bakındım ki ne âlemler var* (M. Â. Ersoy).

◆ **Bakma** i. Bakma eylemi.

— Huk. *Bakma,* bir kimseyi görüp gözetme. ‖ *Ölünceye kadar bakma,* taraflardan birinin diğerine ölünceye kadar bakmayı, onu görüp gözetmeyi taahhüt etmesi karşılığı, diğerinin malvarlığının tümünü veya bir kısmını ona devretmeyi borçlanması şeklinde yapılan sözleşme. Bakım borçlusu, bakım alacaklısı tarafından mirasçı nasbedilmişse, bu sözleşmeye miras mukavelesi hükümleri uygulanır. Ölünceye kadar bakma sözleşmesinin geçerli olması kuralda, miras mukavelesi şekline uyularak düzenlenmiş olmasına bağlıdır (bk. MİRAS MUKAVELESİ).

◆ **Baktırmak** etrg. f. Bakma işini yaptırmak, bakmaya zorlamak.

— DEY. *Kendisine* (*kendine*) *baktırmak,* dikkati çekmek: *Kıyafeti derseniz elhak, âlemi kendisine baktıracak cinsten* (N. Araz). [M]

BAKOCZ (Tamas), **Erdöd** kontu (Erdöd 1442-Estergon 1521), Estergon başpiskoposu ve kardinali, kral Matyas Corvinus'un kâtibi, Laszlo II'nin mühürdarı. Macaristan ile Cambrai birliği arasındaki birleşme tasarısını engelleyerek, papalığa adaylığını destekleyecek olan Venedik'e hizmet etti. Fakat 1513'te papa seçimiyle görevli kardinaller meclisi onu tutmadı ve kardinal Giovanni dei Medici'yi Leo X adıyle papalığa seçti. Bakocz, Roma'dan Türklere karşı haçlı sefer açılmasını isteyen papa emirnamesiyle döndü, fakat György Dozsa'nın kumandası altında toplanan macar serfleri, derebeylere karşı ayaklandı (1514). [L]

BAKOKİ'LER, Uganda'da yaşayan bantu kabilesi. Lunyoro dilini konuşurlar. (L)

BAKOKO'LAR, Kamerun bölgesinde yaşayan bantu halkı. (L)

BAKONGO'LAR veya **KONGO'LAR,** Kongo'nun her iki yanında yaşayan zenci topluluklar. Brazzaville bölgesinde ve Kabinda'nın iç kısımlarında oturular. Salvador zenci krallığının eski uyruklarıdırlar. (L)

BAKONY dağları veya **ormanı,** Batı Macaristan'da küçük dağ kütlesi; 704 m. Bu tepeler, yüksekliklerinin az olmasına rağmen, Macaristan'ın güney ovalarındaki büyük düzlüklere oranla dağ görünüşündedir. Engebelerinin, özellikle de sıcak su kaynaklarının üzerinde sıralandığı bir fay hattı boyunca uzanan ve Balaton gölü kıyısına bakan güney yamaçlarının sarplığı, bu görünüşü daha bir ortaya koyar. Batıda ve kuzeybatıda Bakony dağlarının yamaçları nispeten yumuşak eğilimlidir ve çok güzel ormanlarla kaplıdır. (L)

BAKOTA'LAR, Kongo ile Gabon arasındaki sınırın her iki yanında yaşayan zenci halk. Bakotalar, içine ölülerini koydukları sepetlerin üstünü insan resimleriyle süslerlerdi. Resimlerinde, bacaklar eşkenar dörtgenle, yüzler, sadece ana hatları belirtilmiş kadın veya erkek maskeleriyle temsil edilirdi. Bu maskelerin üzeri hafifçe dövülmüş bakır levhayle kaplıdır. Çok gösterişli olan bu maskeler XX. yy.ın başlarında fransız sanatçılarının dikkatini çekti. (L)

BAKOY veya **BAHOY** («Beyaz ırmak»), Senegal ırmağının ana kollarından biri, Bafulabe'de Bafing ırmağıyle birleşir; yaklş. ol. 400 km. (L)

BAKRAÇ i. Genellikle bakırdan yapılan kulplu küçük kova: *Eli bakraçlı kadınlar çeşmeye gider, gelirler* (H.E. Adıvar). *Göğsüne bağrına döke döke ayran bakracını başına diker* (Sabahattin Ali). *Süt bakracı. Su bakracı.*

— Denizc. Gemilerde kömür taşımak veya yanmış kömürün kül ve cürufunu denize dökmek için kullanılan levha saçtan yapılmış büyük kovalar. ‖ Tulumbaların alıcı borularının alt ucundan, dışarıdan içe-

Foto. X (LAROUSSE)

ri doğru açılan valfı havi kısım (*futvalf* da denir). ‖ Gemi puslalarında meyilden doğan sapmaları önlemek için kullanılan düşey mıknatıs çubuklarını taşıyan, bakırdan yapılmış silindir biçimi kap. (Bk. MEYİL *hatası*.)

— Mekan. Basma tulumba silindiri. ‖ *Bakraç dili*, emme basma tulumbanın supabı. (M)

BAKRUŞİN (Sergey Vladimiroviç), sovyet tarihçisi (1882 - 1950). Sibirya halklarının tarihiyle ilgili incelemelerde uzman. 1941'den 1945'e kadar *Moskova Tarihi* ile *S.S.C.B. Tarihi* yayınlarını yönetti ve *Diplomasi Tarihi* adlı eseriyle Stalin ödülü kazandı. (L)

BAKSAİ (Abraham), XVI. yy. macar tarihçisi. Eseri: *Chronologia Regum et Ducum Hungariae* (Macaristan Krallığı ve Dükalığı Kronolojisi) [1567]. (L)

BAKST (Lev Samoyleviç ROSENBERG, **Léon** — denir), rus ressamı ve dekoratörü (Petersburg 1866-Paris 1924). Moskova, sonra da Paris Güzel Sanatlar okulunda okudu (1893). Tiyatro dekorlarını gerçekçilikten uzak bir yolda yenileyen rus sanatçıları arasında yer aldı. Sanatında doğu sanatının etkisi ağır basar. 1909 ile 1921 arasında, Sergey Diaghilev'in *Rus baleleri* için hazırladığı dekorlar çok ünlüdür. *Şehrazat* için yaptığı dekor ve kostümler (1910) «rus baleleri» üslûbunun belli başlı örneklerindendir. (L)

BAKSUYEN eyaleti, Vietnam'da eyalet (Güney Vietnam), Bassac ırmağı ağzının güneybatısında; 511 700 nüf. Merkezi: *Sok Trang*. (L)

BAKTERİ i. (yun. *bakteria*, çubuk). Biyol. Bir kısım tekhücreli canlılara verilen ad. Bakteriler, çok basit yapılı, belirsiz çekirdekli, genellikle klorofilsiz ve bölünerek çoğalan canlılardır. (Bakteriler hem bitkilerden, hem hayvanlardan farklıdır. Hızlı çoğalmaları ve biyoşimik etkileriyle, canlılar dünyasında denge sağlamakta çok büyük bir rol oynarlar). ‖ *Kırmızı bakteri*, kırmızı bakteri boyası taşıyan bakteri. (*Chromaticum Okenii, Clathrocystis roseopersicina, Bacterium photometricum* v.b.). [Demir depo eden bakterilere *demir bakterileri*, kükürt depo edenlere *kükürt bakterileri* adı verilir.]

— Ted. *Bakteri tedavisi*, hastalıkların tedavisi için ölü veya canlı bakteri kültürlerini kullanma yöntemi. (Bk. ANSİKL.)

— Paleont. *Fosil bakteriler*. Bakteriler. Birinci zamana kadar fosil halinde bulunmuştur. Hayvan ve bitki kalıntılarında rastlanan bu canlıların etkileri apaçık izler halinde görülür. Renault, madenî yakıtların oluşumunu da onlara bağlar. Ona göre bakteriler, hidrojenle oksijeni bitkisel maddelerden hemen tamamıyle elemiş ve onları karbonca zenginleştirmişlerdir.

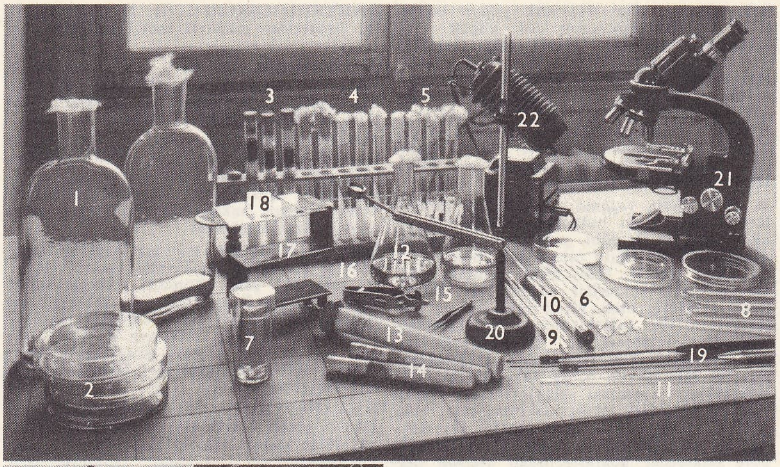

BAKTERİLERİN İNCELENMESİNDE KULLANILAN MALZEME

1. Etsuyunda havalı kültür; 2. Petri kutuları; 3. Tüp içinde havasız kültür; 4. Tüp içinde jelozda kültür; 5. Tüp içinde etsuyunda kültür; 6. Katı kültürler için tüpler; 7. Boyama için tüpler; 8. Çökelti lamları; 9. Pipetler; 10. Kültür saklamak için mikropsus kapaklı tüp; 11. Pipetler; 12. Kan kültürü için etsuyu; 13.-14. Şamberlan süzgeçleri; 15. Cımbızlar; 16. Lam tutacağı; 17. Minik sehpa; 18. Lamlar; 19. Bakteri ekmek için platin çubuk; 20. Kültürleri incelemek için büyüteç; 21. Çift okülerli mikroskop; 22. Mikroskop lambası.

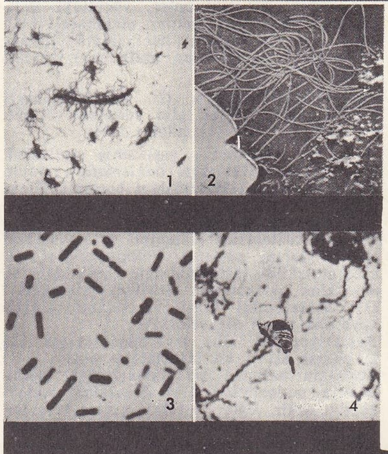

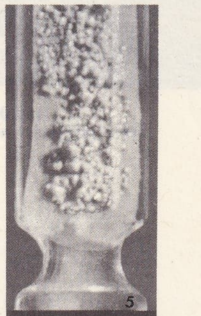

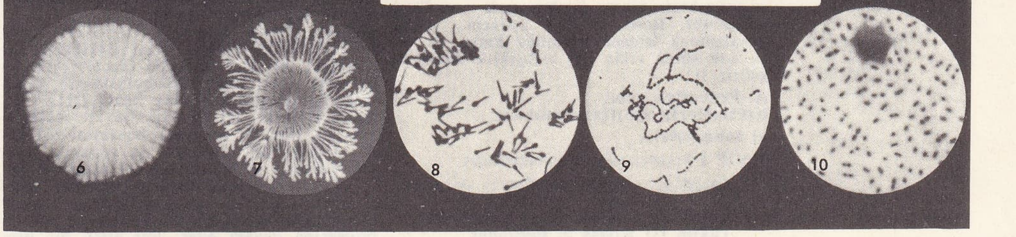

BAKTERİLER. Petri kutusunda *B. subtilis*, *B. mesentericus* kültürleri ve patates üzerinde Koch basili kültürü. Öteki resimler, âdi veya elektronik mikroskopta görülen çeşitli basillerin görünüşleridir.

1. tifo basili, 2. subtilis basili (kamçılar), 3. perfringens basili, 4. spiroketalar, 5. Koch basili, 6. subtilis basili, 7. mesentericus basili, 8. tetanoz basili, 9. streptococcus basilleri, 10. zatürree basilleri

— ANSİKL. *Bakteriler* bölünerek çoğalır. Meydana gelen bakteriler ya tek tek kalır veya küme olurlar. Bakteriler çok şekillidir ve yaşadıkları ortamlara göre değişik şekil gösterirler. Birçoğunun spor denilen dayanıklı şekilleri vardır. Spor şeklinde iken aşırı ısıya ve kuraklığa hayli zaman karşı koyabilirler. Bazı mikropların öldürülmesindeki zorluk bu yüzdendir. Bakteriler, üstünde yaşadıkları canlıya ve ortama en uygun ısıda çoğalırlar. Toprak bakterileri normal ısıda, hastalık yapan bakteriler 37° — 40°C arasında çoğalırlar. Bakterilerin, özellikle havasızyaşar bakterilerin gayet yoğun enzim çıkarma gücü vardır. Maya endüstrisinde bu özellikten faydalanıldığı gibi, yüksek yapılı hayvanların bağırsaklarında sindirimi kolaylaştırıcı rol oynadıkları da görülür. Bazı bakteriler boyamaddeleri (pigment), bazıları gaz çıkarır, bazıları demir, kükürt depo eder, bazıları hücre içi veya hücre dışı toksin yapar. Bakteriler çekirdeksizdir; tanecikli bir sitoplazma ile onu saran bir zardan meydana gelir. Zarın üstü sümüksü veya mumsu bir tabaka ile kaplıdır (verem mikrobu). Hattâ bazen zar o derece gelişir ki, birçok bakteriyi içine alan kapak bir kutucuk haline gelir.

Bakteriler içinde bulundukları ortamın veya üstünde bulundukları canlının zararına yaşar. Bazıları havadaki oksijenden yararlanır; bunlar havalı yaşantılıdır. Bazıları ise havasız yaşantılıdır; serbest oksijene dayanamaz, oksijeni çevrelerindeki moleküllerden edinirler. Fakat büyük bir kısmı, bu iki çeşit solunum tarzından her birine kolayca uyabilir. Bunlara karma havasızyaşantılılar denir.

● BAKTERİLERİN TEŞHİSİ. Bakteriler, morfoloji özelliklerine, boyanma ve antikor yaratma özelliklerine, hastalık yaratma gücüne göre teşhis edilir.

Morfoloji bakımından özellikleri. Küçük olmalarına rağmen bakteriler normal mikroskopla görülebilir ve âlet altındaki görünüşlerine göre sınıflandırılır. Bazıları, yüzeylerindeki titrek tüycükler sayesinde hareket eder. Fakat onları birbirinden ayırt etmemize yarayan daha çok biçimleridir; kimisi küresel (cocci), kimisi silindirimsi (basil), kimisi kıvrık (vibriyon), kimisi burmalı (spiril) biçimde olur. Bakteriler tek tek olabilecekleri gibi (micrococcus), bölünmelerinden meydana gelen bireylerle bir arada topluca da bulunabilirler: ikisi bir arada (diplococcus), dördü bir arada (tetracoccus), zincirleme (streptococcus), küp biçiminde (sarcina), küresel (staphylococcus). Bakterilerin en büyükleri boyca 1-6 μ kadardır. Elektronik mikroskop, bakterilerin yapısı hakkındaki bilgilerimizi derinleştirme imkânını verecektir.

Boyanma özellikleri. Bakterili ince tabakaları boyamak için kullanılan belirli metodlar çeşitli bakteri gruplarını birbirinden ayırt etmeğe yarar. (Bk. GRAM ZİEHL.)

Kültür özellikleri. Bazı ortamlara saçılan bakteriler, çoğu zaman özel bir görünüşü olan topluluklar halinde gelişirler. Ortamın bileşimi de incelenen bakterinin metabolizmasını gözlemek imkânını verir (özel ortam). Ayrıca bakteriler çoğaldıkları ortama göre şekil değiştirebilirler.

Antigen özellikleri. Bir bakterinin antigen özelliğinin araştırılması teşhis için çok önemli bir araçtır. (Bk. ANTİKOR, ANTİJEN, TEŞHİS.)

Hastalık yapma gücü. İçine bakteri konulan sıvı bir hayvana aşılanacak olursa, o hayvanda insandaki belirtileri gösteren bir hastalık meydana getirir. Belirtiler biraz değişik olabilir. Otopsi yapılırsa hayvanın organlarında bakteri bulunur. Bu deneyde en çok kullanılan hayvanlar kobay, sıçan ve faredir.

● BAKTERİLERİN SINIFLANDIRILMASI. Bakteriler tabiatta önemli rol oynar. Çürüme ve mayalanmayı sağlar. Böylece organik maddeleri gaz ve etkisiz maddeler ayrıştırır ve onların yeniden canlılarda kullanılmasına yol açar. Atmosferdeki gaz oranının değişmemesinde rol aynar; toprağı azotça zenginleştirir, böylece bitkilere, gelişmek için muhtaç oldukları bir kısım inorganik mad-

Foto. İnstitut Pasteur, C.S.İ.R.O., Rollet (LAROUSSE)

leri sağlamış olur. Hastalık yapan bakteriler bakteri dünyasının çok küçük bir kısmıdır. Elimizde yeterli bilgi olmadığı için bakterileri sınıflandırmak çok güçtür. Bakteriler, basit yapılı bitkiler (birhücreli yosunlar) ile basit yapılı hayvanlar (birhücreli hayvanlar) arası varlıklar sayılabilir. Bugünkü bilim adamları bakterileri başlıbaşına bir canlılar dünyası olarak düşünür, onları hayvanlar âleminden de, bitkiler âleminden de saymazlar.

● *Bakterilerin yaşama direnci.* Son zamanlarda elde edilen bulgular, bakterilerin en ağır tabiî ve tecrübî şartlara olağanüstü uyma gücü taşıdığını ortaya çıkarmıştır.
A. Tabiî şartlar. Radyoaktif uranium filizlerinde canlı bakteriler vardır. 34 Yüzyıl önce yapılmış olan Mısır'daki Luksor tapınağının dış tuğlalarında üretilebilecek bakteriler bulunmuştur. Dombrowski ise, 200 milyon yıllık (Hessen'de Bad-Nauheim) ve 320 milyon yıllık (Kanada'da, Saskatshewan) kayatuzu bloklarında, hattâ 720 milyon yıllık başka tuzlarda, canlı bakterileri bulup ortaya çıkarmıştır. Bu bakteriler spor yapmazlar. Amerikalı Sisler'e göre bakteriler göktaşlarından asepsili olarak elde edilerek peptonlu et suyunda üretilebilir. 20 000 metre yükselen bir balonun stratosferden aldığı bir metre küp havada 10'dan fazla bakteri bulunmuştur.
B. Tecrübî şartlar. Bütün kara bakterileri, yüzde 1 peptonlu deniz suyunda, çok yüksek miktarda iyotlu bileşikler bulunsa bile, üreyebilir. Çeşitli bakteriler boşluğa (5 gün süre ile 10^{-10} mm civa yüksekliğinde), soğuğa (+2° K), hızlı ısı değişmelerine (birkaç saat içinde —190°C'dan 25°C'a), atom ışınımlarına (Los Alamos'ta insan için öldürücü dozun 2 000 katı ışınımlı reaktör «havuzu» suyunda yoğun üreme) şaşılacak derecede dayanabilirler.

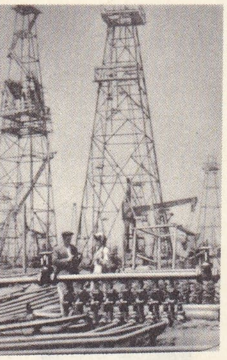
BAKÛ'da
Petrol tasfiyehaneleri

— Ted. Bu kültürler ya deri altına şırınga edilerek veya ağız yoluyle verilerek kullanılır. Birinci halde mikroplar zayıflatılır (çiçek ve kuduz aşısında olduğu gibi) veya öldürülür (tifo aşısı). Aşılanan vücuda giren mikroplar, orada kendilerine ve dolayısıyle sebep oldukları hastalığa karşı antikor oluşumuna yol açar. Bakteri tedavisi, iyileştirici olmaktan çok koruyucudur. Kuduz, çiçek, tetanoz, tifo gibi hastalıklar ortaya çıktıktan sonra, hasta aşıyle nadiren iyileşebilir. Buna karşılık aşıların çoğu, korunulmak istenen hastalığa karşı, az veya çok süren etkin bir bağışıklık meydana getirir. (L)

A. Prévot'ya göre bakterilerin sınıflandırılması

a) Eubacteriales

SINIF I Sporlanmayan eubacteriales

Takım I	*küresel olanlar = micrococcales*
Takım II	*silindirimsi = bacteriales*
Takım III	*Kıvrık = spirillales*

SINIF II Sporlanan eubacteriales

Takım I	*bacillales*
Takım II	*clostridiales*
Takım III	*plectridiales*
Takım IV	*sporovibrionales*

b) Mycobacteriales

SINIF I Actinomycetales

Takım I	*aside dayanıksız olanlar*
Takım II	*aside dayanıklı olanlar*

SINIF II Myxobacteriales

c) Algobacteriales

SINIF I

Takım I	*chlamidobacteriales*
Takım II	*caulobacteriales*

SINIF II Thiobacteriales

d) Protozoobacteriales

Spirochetales

BAKTERİDİ i. (fr. *bactéridie*). Bot. Davaine'in hareketsiz basillere verdiği ad. En iyi bilinen örneği şarbon basilidir. (L)

BAKTERİGİLLER i. Bot. Bazen bütün bakterilere verilen ad: basiller, vibriyonlar, spiriller. (Bazıları nispeten kısa, az çok oval ve dörtköşe biçimdedir. Bazıları ise uzuncadır.) Bk. BAKTERİ. [L]

BAKTERİHAYVANCIĞI blş. i. Bazı bakımlardan birhücreli hayvanlara benzeyen bakteri. (Bk. BAKTERİ.) [L]

BAKTERİOSESİDİ i. (fr. *bactériocécidie*). Bir bakterinin etkisiyle meydana gelen mazı. (L)

BAKTERİSİT sıf. ve i. (fr. *bactéricide*). Ted. Canlıların vücudunda veya laboratuvar deneylerinde bakterileri öldüren her türlü fizikî veya kimyevî etken.

— ANSİKL. Bir antibiyotik, elverişli oranda kendisine katılan bir ortamda ve belirli bir süre içinde, mevcut mikrop sayısında azalmaya yol açarsa ona bakterisit antibiyotik denir. Başlıca bakterisit antibiyotikler penisilin ile streptomisindir.
Bazı antibiyotikler beraber kullanıldıkları zaman, bakterisit etkilerinde önemli bir artış meydana gelir. Bunlara *sinerjik* antibiyotikler denir. Bazılarında bir değişiklik görülmez. Bazılarında ise tersine etki görülür. Bunların bir arada meydana getirdiği etki, her birinin tek başına gösterdiği etkiden daha zayıftır. Bakterisitler, bakteriyostatiklere karşıt sayılır. (L)

BAKTERİYEMİ i. (fr. *bactériémie*). Tıp. Kanda geçici olarak (birkaç dakikadan birkaç saate kadar) mikrop bulunması.

— ANSİKL. Bu mikroplar, vücuttaki mikroplu bir yaradan (çıbanlar, endokardit v.b.) kana geçer ve vücudun her zamanki savunma araçları (akyuvarlar, antikorlar) ile yok edilir. (L)

BAKTERİYOFAJ i. (fr. *bactériophage*). Bir bakteriye asalak gibi yerleşen ve onu eriterek yok eden çok küçük canlı.

— ANSİKL. D'Hérelle yaşlanmış stafilokok kalıntılarını incelerken *bakteriofaj*'ı buldu ve süzgeçten geçen virüslere benzetti. Elektronik mikroskopla yapılan incelemeler bakteriyofajların, bir veya birçok «kuyruk»lu küremsi cisimcikler olduğunu ve bakterilere tutunduklarını gösterdi. Bakteriyofajlar büyük moleküllü proteinlerden yapılmıştır ve özellikleri bakımından virüslere çok benzer. Her bakteriyofaj belirli bir bakteri türünü veya ona yakın türleri etkiler.
Bakteriyofajlar, ağız veya iğne yoluyle çoğu zaman aşı ve antibiyotiklerle verilir.
Toprakta bulunan bir bakteriyofaj, baklagillerin nodozitelerindeki *Bacterium radicicola*'yı eritir. Eğer bu bitkiler aynı yere her yıl ekilirse, bakteriofaj'ın etkisi güçlenir, bitkinin gücü azalır, verimi düşer. Bu, gerçek bir toprak hastalığıdır.
Bakteriofajların bakteriler üzerindeki etkileri. Bir bakteriyofaj, yirmi dakikadan az zamanda, bir koli basilinin (*Escherichia coli*) içine girer, onun metabolizmasını kendi yararına çevirir, ona önce kendi DNA'sını, sonra kılıfının iki öğesini (baş ve kuyruk) yaptırır, böylece kendisine benzeyen yüz kadar bakteriofaj oluşturur ve sonunda bakteri çatlayıp çözülünce bu fajlar serbest kalır. Fakat bazı koli basilleri çözülmeye karşı koyar, direnir, fajı zayıflatarak kendi bünyesinde barındırmakla yetinir ve normal üremesine devam eder. Faj artık bir *provirüs* olmuştur. (Bk. PROVİRÜS.) Bununla beraber bakterilerle asalakları arasında kurulan bu yalancı denge herhangi bir şartın değişmesiyle bozulunca provirüslü bakteriler birdenbire çözülmeye uğrayabilirler. Çözülme bazen bir taşımadan ileri gelebilir. Yani bir faj, çözülmekte olan bakterinin kromozomunun bir parçasını alır, yeniden girdiği başka bir bakterinin içine götürür. Böylece bazı irsî özellikler, eşeysiz olarak bir bireyden ötekine geçmiş olur. Virüs burada eşey hücresi rolü oynar. Bakteriyofajlar, virüsler grubundan sayılır. (L)

BAKTERİYOLİZ i. (fr. *bactériolyse*). Tıp. Mikropların erimesi; kimyevî etkenlerin veya serumda bulunan maddelerin etkisiyle mikrop sitoplazmasının fizik-kimyevî değişmesinden ileri gelir.
— ANSİKL. *Bakteriyoliz* olayı, laboratuvarda ancak kolera mikrobu incelendiğinde görülür. Fakat bakteriyoliz, aracı maddeleri de gerektirdiğinden (bk. BORDET GENGOU) başka durumlarda hemoliz etkimesiyle ortaya çıkarılabilir.

◆ **Bakteriyolizin** i. (fr. *bactériolysine*). Bir aracı madde içinde, bakterilerin eriyip çözülmesine (liz) yol açan antikor veya etkin madde. (L)

BAKTERİYOLOJİ i. (yun. *bakterion*, değnek; *logos*, ilim'den fr. *bactériologie*). Mikrobiyolojinin, bakteri denilen mikroplarla uğraşan bölümü.

— ANSİKL. *Bakteriyoloji*, mikrobiyolojiden sonra kuruldu. Mikrobiyoloji Loewenhoek'un (1680) çalışmalarıyle, bakteriyoloji ise, Davaine ile Royer'nin (1850), özellikle Pasteur ve onu izleyenlerin çalışmalarıyle başladı.

◆ **Bakteriyolog** i. (yun. *bakterion*, değnek ve *logos*, bilim'den). Bakteriyoloji alanında çalışan kimse. (L)

BAKTERİYOSTATİK sıf. ve i. (fr. *bactériostatique*). Ted. Mikropların çoğalmasını önleyen antibiyotik. (Başlıca bakteriyostatik antibiyotikler, tetrasiklin, oksitetrasiklin, klortetrasiklin v.b.'dir.)

— ANSİKL. Bir antibiyotik, elverişli oranda katıldığı bir ortamda ve belirli bir süre içinde, mevcut mikrop sayısında değişikliğe yol açmazsa *bakteriyostatik*'tir. Mikrop canlı kalır, fakat çoğalması durur. (M)

BAKTERİYOTOKSEMİ i. (fr. *bactériotoxémie*). Tıp. Çeşitli belirtilerle (zayıflama, kansızlık, ateş v.b.) ortaya çıkan genel zehirlenme. Bakterilerin salgıladığı toksinlerin etkisinden ileri gelir. Bakteriler vücudun belirli bir noktasına yerleştiği halde (kolera, difteri, tetanoz), toksinleri dolaşım sistemine geçerek başta kan olmak üzere bütün doku ve organları zehirleyebilir. (L)

BAKTERİYOZ i. (fr. *bactériose*). Biyol. Bakterilerden ileri gelen asalak hastalığı.

— ANSİKL. Bitkilerde bellibaşlı dört çeşit belirti görülür: tümürler (msl. *Agrobacterium tumefaciens*'in yaptığı bitki kanseri), nemli çürüme (msl. *Erwminia phytophthora*'nın yaptığı, patates «karabacak» hastalığı), kuru nekroz (msl. *Pseudomonas tabaci*'den ileri gelen «patates yanığı») ve solgunluk hastalıkları (msl. *Corynebacterium sepedonicum*'un patateste yaptığı solma).

◆ **Bakteriyostaz** i. (fr. *baktériostase*). Ted. Belirli bir ortamda bakterilerin çoğalmasına bir bakteriyostatikin engel olması. (L)

BAKTERİYÜRİ i. (fr. *bactériurie*). Patol. Sidikte bakteri bulunması. (Sidikte irin bulunması demek olan piyüri ile karıştırılmamalıdır.) [L]

BAKTOFÜGASYON i. (fr. *bactofugation*). İlk olarak Belçika'da kullanılan, sıvılardan, özellikle sütten merkezkaç kuvvetiyle küçük canlıları ayırmaya yarayan yöntem. (Bu işlem 75°C'da büyük bir hızla dönen merkezkaç âletleriyle yapılır.) [L]

BAKTRA. Esk. coğ. Antik şehir. **Zariaspa** da denir. Afganistan'ın kuzey sınırında, Baktriane (Belh bölgesi)'nin başkenti. Zerdüşt, dinini yaymaya burada başladı; 327'de Büyük İskender, Ruşenk ile burada evlendi. Bugün *Belh** şehri. (L)

BAKTRİANE. Esk. coğ. Bugün Afganistan'ın kuzey kesiminde, kuzeyde Ceyhun (Oxus) ırmağıyle güneyde Hindukuş dağları arasındaki bölge. Başkenti *Baktra* (eski adı).
M.Ö. VI yy. ın başlangıcında Zerdüşt'ün ilk müritlerini topladığı ülke, kısa bir süre sonra Keyhüsrev tarafından fethedildi ve Pers imparatorluğunun bir satraplığı oldu. İskender de burasını ele geçirdi (329-327). İskender'in ölümünden sonra Seleukos burasını hâkimiyeti altına aldı. Selefkiler Yunan ve Makedonyalılardan meydana gelen koloniler kurdular, böylece yunan medeniyeti ile yunan dilini Asya'ya soktular. Ptolemaios II'nin ölümünden (M.Ö. 246) sonra Ptolemaios III devrinde Baktriane'nin yunanlı satrapı Diodotos orta asyalı bazı kavimlerin hücumlarını önledikten sonra, bağımsızlığını ilân etti (M.Ö. 245'e doğru) ve Baktriane krallığını kurdu. Yeni bir sülâle kuran Eudydemos (M.Ö. 230'a doğru) Antiokhos III ile Romalılar arasında çıkan güçlüklerden yararlanarak kırallığı Sogdiane ve Margiane'ye kadar genişletti. Oğlu Demetrios, İndus vâdisinin fethine girişti ve Maurya kırallığının kalıntıları üzerine başkenti Sangala (Sialkot) olan bir devlet kurdu. Bu süre içinde bir general, Eukratides, Baktriane'ye iktidarı ele geçirdi. Ardından onu taklit eden birçok zorba da birbirleriyle çarpıştı. Eukratides'in vârisleri, üzerinde Yunanca ve baktriane dilinde yazılar bulunan iki dilde para bastılar. M.Ö. II. yy. ın ortasından itibaren Parth kralı Mithridates I, Baktriane'nin büyük bir kısmını ele geçirdi. Onu az sonra İskitler (Tokharlar) izledi. Çok geçmeden bütün

Foto. Sovyet Haberler bürosu (LAROUSSE)

Batı İran, Kuşan (İndo-İskitler) imparatorluğunun hâkimiyeti altına girdi (M.Ö. I. yy.-M.S. III. yy.). Bunların Baktra'yı başkent yaptıkları sanılır. Sasanîlerin saldırısına karşı kendilerini savunmak zorunda kaldılar; sonra ülke Eftalit Hunlarının istilâsına uğradı. Baktra yakılıp yıkıldı (V. yy.). İslâm fetihleri ise, VII. yy.ın ikinci yarısında buddha tapınaklarının yıkılmasına yol açtı; eski buddha rahipleri olan Bermekîler islâm dinini kabul ettiler. Ama yunan kültürü de yaşamağa devam etti ve bermekî Cafer İbni Yahya, Harun-ür-Reşid'in sarayında, yunan eserlerini çevirdi.

— Leng. *Baktriane dili.* Baktriane ağzı, zend lehçesi.

◆ **Baktrianeli** sıf. ve i. Baktra veya Baktriane ile ilgili; bu şehirde veya bu bölgede oturan [kimse]. (LM)

BAKÛ, S.S.C.B.'de şehir. Azerbaycan federal cumhuriyetinin başkenti. Kafkasların doğu ucu eteğinde; 971 000 nüf. İlk şekliyle, eğri büğrü sokaklı, küçük bir limana hâkim eski bir şehirdi; burası bugün de balıkçılık ve ticaret limanının merkezidir. Surlarla çevrili, türk ve iran devri kalıntılarının bol olduğu eski bir kaledir: Meryem kulesi (XII. yy.), Hilâh camii (1309), Cuma camii (1438), Han sarayı (XV. yy.), Eski cami (1440'a doğru) v.b. Modern idarî şehir, ters yöne doğru gelişti. Sanayi, şehrin merkezine geniş yollarla bağlı yeni mahalleler meydana getirdi; bu yollarda, iklimin kuraklığına rağmen ağaç yetiştirmeye çalışılmaktadır. Bakû büyük bir petrol sanayii merkezidir (rafineriler, petrokimya); şehrin içinde bile eğik kuyular açılarak petrol çıkartılır. Bu faaliyeti başka sanayiler tamamlar: metalürji ve mekanik malzeme (kuyu açma ve rafineri malzemesi, madenî boru fabrikaları, demiryolu atelyeleri); dokuma sanayii (pamuk, ipek iplikçiliği ve dokumacılığı, konfeksiyon); ayakkabıcılık, besin sanayii. Bakû aynı zamanda bir fikir merkezidir; üniversite, petrol teknisyeni yetiştiren büyük okullar. Çevrede kayalara işlenmiş üç binden çok gravür sayılmıştır. Taş devrinin son kısmıyle ortaçağ arasında yapıldıkları sanılır.

— Tar. Büyük İskender'in kurduğu sanılan Bakû, VII. yy. dan itibaren Araplar, sonra da Türkler tarafından işgal edildi. XII. yy. da Şirvanşahlar devletinin merkezi oldu. 1501'e kadar bu devletin başşehri olan Bakû, o tarihte Şah İsmail Safevî tarafından zaptedilerek İran'a tabi oldu. Daha sonra Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından alındı (1583). 1606'ya kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kaldı. 1723'te Osmanlı imparatorluğuyle Rusya arasında imzalanan antlaşma gereğince Ruslar'a geçti. 1735'te İran'a verildi. Nâdir Şah'ın ölümü üzerine, bağımsız bir hanlığın merkezi oldu (1747). 1806'da Rusların eline geçti. Türkmençay antlaşması gereğince kesinlikle Rusya'ya bırakıldı (1828). XIX. yy. ın ikinci yarısında Bakû, petrol sanayiindeki ilerleme sayesinde hızla gelişti. 1903-1906 ve 1913-1921 arasında siyasî grev ve sabotaj hareketleri patlak verdi. 1920'de Kızılordu tarafından desteklenen mahallî ayaklanmayle Sovyet rejimi buraya yerleşti. (→ Bibliyo.) [LM]

BAKÛ (İkinci—), S.S.C.B.'de bir petrol bölgesine verilen ad. 1935'te bulundu ve işletmeye açıldı. Ural'ların berisinde, Avrupa tarafından, bir yanda Aşağı Kama ve Volga, öte yanda Orta ve Güney Ural'ların ilk büyük dağ sıraları arasında yer alır. Petrol yatakları, Bakû'daki kadar önemlidir (2 ve 2,5 milyar ton arası) ama çok daha geniştir. Kuybişev bölgesinde Başkır ve Tatar Muhtar cumhuriyetleri topraklarına kadar uzanır; tabiî gaz yatakları ise Saratov ve Stalingrad'a varır. Başlıca üretim merkezleri İşimbay, Buguruslan ve Tuymazi'dir. Havza kuzeyde Kama nehri vâdisini aşar (Perm, Krasnokamsk). [L]

BAKUANGA, Kongo-Kinşasa'da şehir, Kabinda'nın batısında, güney Kasal eyaletinin başkenti; 14 500 nüf. Elmas çıkarma merkezi. (L)

BAKUBA, Irak'ta şehir. Diyâlâ kıyısında, Bağdat'ın kuzeydoğusunda, Diyâlâ ilinin merkezi; nüf. 13 200. (L)

BAKUBA'LAR, Kongo-Kinşasa'da, Sankuru ve Kasai arasındaki bölgede yaşayan zenci halk. Eskiden Kongo'da büyük bir krallık kurmuş olan Bakuba'ların sanatı sadece sarayla ilgilidir. Bu sanatın ürünleri arasında, kralları temsil eden küçük heykelcikler (XVII. yy. başında yapılmış olan Şamba'nın [British museumda], Bom-Boş'un ve yakın zamanlarda yaşamış başka kralların tasvirleri); her biri gerçek birer portre olan içi oyulmuş insan başı şeklinde şarap tasları; pigmeleri ve hayvanları temsil eden sade şekilli maskeler önem taşır. Bu eserlerin hepsi ince bir sanatın geometrik şekilleriyle süslenmiştir. Bakuba'ların dokudukları kumaşlar da ünlüdür: «Kasai kadifeleri» geometrik şekilleriyle dikkati çeker. Komşu kabilelerin çoğu Bakuba'ların etkisinde kalmıştır. (L)

BAKUELE'LER, Gabon'da, Yukarı Ogoue bölgesinde yaşayan zenci halk. (L)

BAKUE'LER, Batı Afrika'da (Fildişi sahili) zenci halk. Kru topluluğundandırlar. (L)

BAKUFU («çadır hükûmeti»), 1185'te Kamakura'da, Yoritomo tarafından kurulan Şogun hükûmetine verilen ad. (Aslında, Ainu'lara karşı savaşa gönderilen Şogun'un genel karargâhına *bakufu* denirdi. 1185'ten sonra ise bu ad, Şogun hükûmetinin idare merkezine verildi.) [L]

BAKÛ hanlığı, Nâdir Şahın 1747'de öldürülmesinden sonra, Doğu Azerbaycan'da yarım yüzyıl kadar birbirleriyle rekabet halinde yaşayan hanlıklardan biri. Bir aralık Şirvan ve Şeki hanlıklarıyle birleşip bağımsız bir devlet kurmak teşebbüsünde bulundular. (Bk. BAKÛ). [M]

BAKULİT i. (lat. *baculus,* küçük değnek). Ammonitler grubundan, kavkısı tamamen kıvrımsız, düz ve sivri, kafadanbacaklı fosil yumuşakça. (Bakulites'ler özellikle tebeşir çağı üst tabakalarında çok bulunur.) [L]

BAKUMA, Orta Afrika cumhuriyetinde (M'Bomu bölgesi) yer. Kahve işletmeleri. Pamuk ayıklama. Halatcılık (sisal). 1966'da bu bölgede önemli uranyum yatakları bulundu, ama yataklardaki madenleşmenin yapısı fosfatlı olduğundan işletme yönünden önemli güçlüklerle karşılaşıldı. (L)

BAKUN (Tell-i), Persepolis harabeleri yakınında höyük. Burada geometrik bezekli, basit hayvan ve insan tasvirleriyle süslü, boyalı çanak-çömlekler ele geçirilmiştir. İran prehistoryasında önemli bir mevkii vardır. (LM)

BAKUNİN (Mihail Aleksandroviç), rus anarşisti (Tver 1814-Bern 1876). Soylu aileden yetişmiş topçu subayı. Ordudan istifa etti, devrimci düşüncelerinden dolayı yurdundan kaçarak Paris'e geldi; bu şehirde, Herzen, Marx ve Proudhon ile tanıştı (1842-1847). Bütün devrimleri benimseyen Bakunin Paris, Prag (1848), Polonya (1863), Lyon ve Marsilya (1870) ayaklanmalarını doğrudan doğruya veya dolaylı olarak destekledi. Düşüncelerinden ötürü hapse atıldı (1849); daha sonra Sibirya'ya sürüldü (1857), oradan kaçarak (1861) İngiltere'ye, sonra da İsviçre'ye sığındı ve bütün Avrupa'yı dolaştı. I. Enternasyonal'e katıldı (1867) ve onun İtalya'daki ilk bölümünü Napoli'de teşkilâtlandırdı. Daha sonra 1868'de «Sosyal Demokrasi ittifakını» kurdu. Bu kuruluş, tanrıtanımazlık, sosyal sınıfların kaldırılması, kadın erkek eşitliği, bütün üretim mallarının ortak olması, devletlerin ve her türlü otoritenin kaldırılması gibi daha aşırı düşünceleri savunuyordu. Bakunin, Marx'ın devletçiliğine karşıydı; La Haye kongresinde (1872) onunla ilişkisini büsbütün kesti. Bu olaydan sonra kesinlik kazanan düşünceleri «*Devlet ve Anarşi*» (1873) adlı eserinde son şeklini aldı. Bu eserde devrimci de olsa her türlü iktidarın kalıcı olma sevdasına düştüğü oranda halka ihanet edeceğini ileri sürüyor, böylelikle de nihilistlerin umutsuz görüşlerine katılıyordu. (L)

BAKUNTA'LAR, Uganda'da yaşayan bantu kabilesi. Lunyoro dilini konuşurlar. (L)

BAKUTU'LAR, Kongo-Kinşasa'da, Ubangi kıyılarında yaşayan bantu halkı. (L)

BAKÜ i. Kamboç kralının özel rahibi. Sarayda, kral için yapılan kutsallaştırma âyinlerine ve diğer çeşitli merasimlere başkanlık eder. (Eski brahmanlardan gelirler. Sayıları birkaç yüz aileyi geçmez. Hem hindu, hem de buddha dinine inanan Bakü'ler gerçek, dinî bir topluluk meydana getirirler. Tayland sarayında da buna benzer merasim görevlileri [*prahm*] vardır.) [L]

BAKÜÎ ABDÜRREŞİD, XIV. yy. islâm coğrafya bilgini. *Telhis-ül-Âsâr fi Acayib-il-Aktar* (Ülkelerin Bilinmeyen Tarafları hakkındaki Kitapların Özeti) adlı arapça eseri, dünya ülkeleri ve bu arada türk ve rus kavimleri hakkında bilgi verir. Bu eser çeşitli avrupa dillerine çevrildi. (M)

BAL i. Bazı böceklerin, özellikle baların balözü dolu kursaklarında oluşan koyu şurup kıvamında şekerli madde (arılar bu maddeyi petek gözlerine yığarlar): *Arı bal yapar, fakat balı izah edemez* (N. F. Kısakürek). [Bk. ANSİKL.] ‖ Çok olmuş meyvelerin (incir v.b.) kabuğundan sızan tatlısı. ‖ Ağaçların kabuğundan sızarak pıhtılaşan ve yapışkan olan besi suyu. (*Kedi balı* da denir). ‖ *Mec.* Tatlı, şeker gibi: *Yüzü şems ü kamer yanağı aldır / İncidir dişleri, lebleri baldır* (Cevherî).

— ÇEŞ. DEY. *Bal alacak çiçeği bulmak* (*bilmek*), yararlanabilecek şeyi bulmak (veya bilmek): — *Nasıl bilirsin kâfir, bal alacak çiçeği...* (B. Felek). ‖ *Bal başı,* en temiz ve iyi bal. ‖ *Bal dök de yala,* bir yerin çok temiz olduğunu anlatır. ‖ *Bal dudak,* tatlı dilli, hoşsohbet. ‖ *Bal gibi,* çok tatlı: *Gel ha güzel gel ha methin söyleyim / Ağzın şeker dudakların bal gibi* (Köroğlu). Şüphesiz, pekâlâ: — *Basbayağı... Seninki de reayadansa bal gibi bacanağız arslanım* (K. Tahir) ‖ *Bal rengi* (*sarısı*), sarı rengin bir nüansı: *Bal rengi gözler* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Bal sağmak,* kovandan bal almak. ‖ *Ağzından bal akmak.* Bk. AĞIZ. ‖ *Deli balı,* yaban arısının yaptığı bal. ‖ *Bir eli yağda bir eli balda,* refah içinde. ‖*Lâfını* (*sözünü*) *balla kesmek,* birinin sözünü keserken söylenen nezaket sözü. ‖ *Ucunu bul da yağa bala ver,* karışık, içinden çıkılmaz işler için söylenir.

— Arıc. *Bal süzme makinesi,* peteklerdeki balı sızdırmaya yarayan makine. (Kapak tabakası sıyrılan bal petekleri süzme makinesine konarak sızdırılır. Süzme makinesi silindirimsi bir kaptır; içindeki madenî çerçevelere petekler yerleştirilir; makine bir kol veya motorla hızla döndürülür; peteklerdeki bal merkezkaç kuvvetiyle sızar.) ‖ *Arı bal,* süzülmüş bal. ‖ *Gömeç bal,* süzülmemiş bal. ‖ Siyah bal, kamışsuyu.

— Bot. *Balsı öz,* bitkilerin balözü bezlerinin salgıladığı balözünün balsı kısmı. (Balsı öz arıların iştahını uyandırarak balözü toplamalarına yol açar.)

— İşl. *Bal gömeci,* bir geometrik biçime uygun olarak yer yer düzenli bir şekilde kıvrımlandırılmış kumaşın kılöptanla işlenerek büzgü haline getirilmesi.

◆ **Balcı** i. Balarısı besleyen, üreten veya bal satan kimse.

◆ **Ballandıra ballandıra** zf. Çok övüp imrendirecek şekilde, tatlılıkla, mübalâğa ederek: *Çingene ballandıra ballandıra anlatıyor* (H. E. Adıvar).

◆ **Ballandırmak** ettrg. f. Bal gibi tatlı yapmak. ‖ Bal koyuluğunu vermek. ‖ *Mec.* Bir şeyi imrenilecek şekilde övmek, mübalâğa ederek anlatmak: —*İsviçre gibi bir yer desene!. Eh, biraz ballandırırsak öyle.* (B. Felek). *Erkek akrabalar ve konu komşu tarafından ikide birde ballandırılan meziyetleri fena halde kanıma dokunuyordu.* (R.N. Güntekin). ‖ *Argo.* Göndermek, vermek. (*Eşanl.* SÖKÜLMEK.)

◆ **Ballanmak** dönşl. ve edilg. f. Bal haline gelmek, bal gibi tatlı olmak. ‖ Bal yoğunluğunda olmak. ‖ Meyvenin özü çıkıp donmak.

◆ **Ballı** sıf. İçinde bal bulunan.

◆ **Ballık** i. Balın bol olduğu zamanlarda, verimi artırmak için asıl kovanın üstüne konan tahta veya sazdan ek kovan. (Bunun tavanı, tabanı yoktur. Kenarları ise üzerine konduğu kovanla aynı ölçüdedir. Yüksekliği kovan çeşidine göre değişir [Langstroth tipinde aynı büyüklük, Dadant tipinde yarı büyüklüktedir]. Dolduğu zaman bal yapımı devam ediyorsa boş ballıkla değiştirilir).

◆ **Balözü** blş. i. Bot. Bazı çiçeklerin içinde bulunan ve bal yapmak için arılar tarafından emilen tatlı sıvı, nektar.

◆ **Balözülük** blş. i. *Yeni.* Çiçeklerde balö-

bakuba sanatı
bir piponun ateş yakılan kısmı

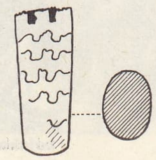

bakulit

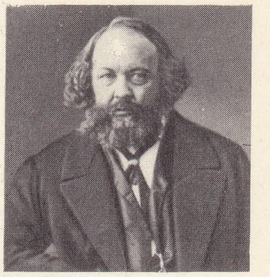

BAKUNİN

Foto. Nadar (LAROUSSE)

zünü çıkaran bezlerin bulunduğu organ. (LM)

BÂL i. Bk. BA'AL.

BÂL i. (fars. *bāl*). *Esk.* Kanat: *Uçar bâl-i hayal açmış hakikatler semasında* (Tevfik Fikret). || Kol. || Boy bos. || Üst kısım.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâl-güşa* (veya *bâl-küşa*), kanat açan, uçan. || *Bâl-şikeste* (veya *şikeste-bâl*), kanadı kırık, çalışmaz hale gelmiş. || *Bâl ü per*, kanat. || *Bâl-zen,* kanat vuran, uçan. || *Kavi-bâl,* kolu kanadı kuvvetli. || *Küşade-bâl,* uçmaya hazırlanan, kanat açmış. || *Tahrik-i bâl,* gitmeğe hazırlanmak, kanat açmak. || *Yâl ü bâl,* boy bos: *Haddeden geçmiş nezaket yâl ü bâl olmuş sana* (Nedim). || *Zîr-i bâl,* kanadının altında: *Ah sen, sen ki zîr-i bâlinde / Bir yeşil köy hayatı saklardın* (Tevfik Fikret).

◆ **Bâlver** bİş. sıf. *Esk.* Kanatlı, uçabilen. (M)

BÂL i. (ar. *bāl*). *Esk.* Kalp, yürek, gönül, hatır: *Bu bir ümiddir, teselli-i bâldir* (Abdülhâk Hamid). *Fakat hakikat-i aşkın samîm-i bâlimde / Nasıl tecessüm eder, ey penâh-i ömrüm, bak* (Tevfik Fikret). || Dikkat, merak. || Durum, vaziyet.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Fârig-ül-bâl,* endişesiz, kaygısız. || *Ferih-ül-bâl, gönlü rahat.* || *Hâlis-ül-bâl,* temiz kalpli, rahat yürekli. || *Ma fi'l-bâl,* yürekte gizli olan, murat, istek. || *Münkesir-ül-bâl,* kalbi kırık, gücenmiş. || *Müşevveş-ül-bâl,* kalbi (niyeti) bozuk. || *Selîm-ül-bâl,* temiz yürekli.

— Esk. zool. Kızıldeniz'de yaşadığı söylenen çok iri ve pullu bir balık. (M)

B.A.L., BRİTİSH ANTİ LEWİSİTE'in rumuzu. (*Eşanl.* DİMERCAPROL*.) [L]

BALA i. (esk. türk. «kuş yavrusu»). Çocuk, yavru. || Hayvan yavrusu. || Küçük, ufak, palaz.

— DEY. *Tatar balası* (tatar çocuğu). Kuzey veya Doğu Türklerinin çocuklarına lâtife yollu söylenir.

— Dil bil. *Bala,* «çocuk» anlamında, özellikle Doğu Anadolu ağızlarıyle azerî şivesinde kullanılır.

◆ **Balalı** i. Folk. *Balalı ceylan,* Kars ve dolaylarında oynanan bir halk dansı. || *Balalı tavuk.* Bk. TAVUK BARI. (M)

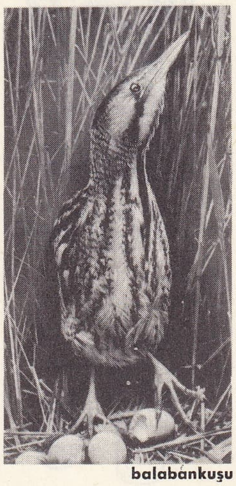

balabankuşu

BÂLÂ i. (fars. *bālā*). *Esk.* Yüksek, yukarı, üst: *Bâlâda bil ki mai semalar durur tehî* (Ahmet Haşim). *Meselâ «bâlâda muharrer» diyemiyoruz, «yukarıda yazılan» demeliyiz* (Z. Gökalp). || Sıf. Yüksek, yüce: *İnip melâik-i rahmet cihan-ı bâlâdan* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâlâ-bülend,* uzun boylu. || *Bâlâ-dest,* eli üstün, galip gelen. || *Bâlâ-destî,* üstünlük, zulüm. || *Bâlâ-hân,* yüksekten atan, mübalâğacı. || *Bâlâ-hane,* evin en üst katı, çatı kat. || *Bâlâ-himmet,* yardım duygusu kuvvetli olan || *Bâlâ-kad,* uzun boylu. || *Bâlâ-keşide,* boy atmış, uzun boylu. || *Bâlâ-nişin,* yüksekte oturan, hürmet duyulan. || *Bâlâ-pervaz,* yüksekten uçan, kendisini olduğundan üstün gösteren. || *Bâlâ-puş,* üste giyilen, palto, pardesü gibi giyecekler. || *Bâlâ-rev,* yüksekten giden: *Fikri anka gibi bâlâ-rev-i atbak-ı hayal* (Tevfik Fikret). || *Ber-vech-i bâlâ,* yukarıdaki şekilde, yukarıda olduğu gibi: *O vechile bey'at edenler, ber-vech-i bâlâ on iki kişi olup...* (Cevdet Paşa). || *Kadd-i bâlâ,* uzun boy. || *Dü-bâlâ,* iki kat. || *Zîr ü bâlâ,* alt ve üst. — Teşk. tar. *Bâlâ rütbesi* (*rütbe-i bâlâ*), Osmanlı devleti zamanında 1845 yılında kurulan bir mülkî rütbe.

— ANSİKL. Önceleri sadece vükelâya verilen bu rütbe Abdülhamid II devrinde herkese verilmeğe başlandı. II. Meşrutiyetten (1908) sonra nadiren verildi. Bâlâ ricaline *atufetlû* diye hitap edilir ve ulâ evveli rütbesindekiler terfi ederek *bâlâ* olurlardı. Bâlâlıktan sonra *vezaret* rütbesi gelirdi. Bâlâ rütbesinin üniformalarında yaka, göğüs ve kol kapaklarında sırmalı uzun siyah bir setre ve geniş zırhlı bir pantolon ve kılıç vardı. Bu rütbeyi ilk defa sadaret müsteşarı Zühtü Bey ile valide kethüdası Hüseyin bey, son olarak da padişah Vahidüddin zamanında Maarif Nazırı olan Gelenbevî Sait Bey aldılar. Bu rütbeye sahip olanlar paşa unvanı ile anılmazdı ve eğer paşa ise bu rütbe verilince bey veya efendi denirdi. Bâlâ rütbesi Cumhuriyet devrinde kaldırıldı.

◆ **Bâlâter** sıf. Daha yüce: *O kumaş duşuna gelmek derecesinden bâlâterdir* (Ziya Paşa).

◆ **Bâlâterîn** sıf. En yüksek. (M)

BÂLÂ, İç Anadolu'da Ankara ilinin bir ilçe merkezi; Ankara'nın güneydoğusunda Ankara-Kırşehir kara yolu üzerinde, başkente 69 km uzaklıktadır; yüksl. 1 300 m; 3 646 nüf. İlçe XIX. yy. da daha çok göçebe yörüklerin yaşadığı topraklara Kafkasya göçmenleri yerleştirmek suretiyle kurulmuş, önce ilçe (kaza) merkezi Karaali köyünde iken, sonra Kartal dağı eteğindeki Kartal köyüne taşınmıştır. Kazaya verilen *Bâlâ* (yüksek) adı onun bu sonraki merkezinin yerinden ileri gelmiş (Ankara'nın başka bir kazası olan İstanos'a *Zîr* [alçak] denmesine karşılık), daha sonra Bâlâ adı bütün ilçe için kullanılmıştır. — İlçe 2 647 km² yüzölç., 41 415 nüf. Merkez, Karaali ve Karakeçili bucakları içinde 62 köyü vardır. Halk, geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlar. (M)

BA'LABAKKİ (Leylâ), arap diliyle yazan lübnanlı kadın yazar (Beyrut 1936). Geleneklerine bağlı şiî bir aile içinde yetişti; romanlarında babaerkil aile sistemini şiddetle eleştirdi. Kadınların içinde yaşadığı şartları ve aile ilişkilerini, şaşırtıcı bir açık sözlülükle ele alır: *Yaşıyorum* (1958); *Canavar Tanrılar* (1960). [L]

BALABAN veya **BARABAN** i. Hazer doğusu Türkmenleri arasında ve Çin Türkistanı'nın müslüman çalgı takımında gevrek sesli bir çeşit oda zurnacığı. || Büyük davul ve davul tokmağı. Bk. ANSİKL. || Oynatılan ayı. || *Mec.* İyi cüsseli insan veya hayvan.

— Dil. bil. Bu kelime bazı lûgatlerde Bulgarcadan alınmış olarak gösterilmekte ise de Orta Asya'da davul anlamında kullanılan aynı kelimenin Bulgarcadan geçmiş olması şüphelidir. Ayrıca zurna ve davul anlamı farsça *bâlâ,* yüksek ve *ban,* ses'ten *bālāban>balaban* şekli ile de izah edilmektedir.

— Zool. Balıkçıl türü. (Bk. BALABANKUŞU): *Balaban uçurdum gölden / Tor şahin kaçırdım koldan* (Karacaoğlan). || Atmaca veya doğan gibi yırtıcı kuşlara da bazı bölgelerde verilen ad.

— ANSİKL. Folk. Asyanın Kazak-Kırgız ve Kazan Türkçelerinde koca davul anlamındaki *baraban* Anadolu Türkçesinin eski metinlerinde *balaban* şeklinde görülür. İslavcanın, Rus, Ruten, Bulgar, Sırp, Hırvat lehçelerinde de davula *baraban* denir. Erzurum doğusunun *mey* denilen kamış çalgısını andıran balaban daima davulla birlikte çalındığı için adının baraban'dan «r>l» değişikliği ile geldiği de düşünülür.

◆ **Balanbanlanmak** veya **balabanlaşmak** dönşl. f. *Mec.* Çok büyümek, irileşmek. (M)

BALABAN. *Esk.* **Germiter,** Doğu Anadolu'nun Uzunyayla yöresinde Malatya ilinin Darende ilçesinde bucak merkezi köy; 1 474 nüf. Kayseri-Malatya yolu üzerinde, ilçe merkezinin 18 km güney doğusundadır. — Bucağın 13 köyü ve 8 554 nüfusu vardır. (M)

BALABAN, Ankara yöresinde bir dere ve ova adı: *Balaban deresi,* Elma dağının doğusunda, Haymana yaylasından doğarak güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akar ve tabanı kuru bir düzlük olan *Balaban ovası*'ndan geçerek Irmak istasyonu yakınında Kızılırmak'a dökülür. (M)

BALABAN (Gıyasüddin Uluğ Han), Dehli Memlûk imparatorluğu hükümdarlarından (?-1287). Babası Türkistan'da bir başbuğdur. Ataları Kıpçak boylarından Alperilerden gelmedir. Moğollarda esirken, Gucerat'ta Hoca Cemalettin Basrî tarafından satın alındı ve yetiştirildi. Dehli'ye götürüldü. Sultan İltutmuş'a satıldı. Kendisini sevdirerek, 40 büyük azatlı memlûk emîri arasına girdi. Raziye Sultan devrinde (1236-1239) emîrşikâr oldu, Müizüddin devrinde de (1239-1241) kendisine Hansi ve Ravari bölgeleri verildi. Nasırüddin Mahmud bin İltutmuş (1246) devrinde, hükümdarla akrabalık kurdu. Uluğ Han lakabıyle hükümdar naibi oldu. Kendisini çekemeyenler hükümdara tesir ederek işinden uzaklaştırdılar. Eyaletin başında türk emîrleri Dehli'ye yürüdüler. Balaban tekrar iş başına getirildi. (1254), sultanın ölmesi üzerine Gıyasüddin unvanıyle hükümdar oldu (1266), hintli isyancıları dağıttı. Ticaret, askerlik işlerini yoluna koydu. Moğol tehlikesine karşı kuvvetli bir ordu bulundurdu. Hayatı sakin, saray merasimleri gösterişli geçen Balaban sürgün avına meraklıydı. (→ Bibliyo.) [M]

BALABAN (İbrahim), türk ressamı ve yazarı (Bursa 1921). Seç köyü ilkokulunu bitirdi (1931). Bir katil suçundan girdiği ceza evinde Nâzım Hikmet'in yardımıyle resme çalıştı. Bursa'da, İstanbul'da, Ankara'da sergiler açtı (1953-1960), Eserleri: *Balaban* (1965); *Şair Baba ve Damdakiler* (1968); *1z düşümü* (1969). [M]

BALABAN BEY, Fatih devri kumandanlarından (?-Arnavutluk'ta Kroya 1467). Enderunda yetişti. İstanbul'un fethedilmesi sırasında ilk hücumu yapanların içinde hükümdarın dikkatini çekti. 1464'te bir kuvvetin başında Arnavutluk'a gönderildi, Debre civarında İskender Bey kuvvetlerini bozdu. Fakat sonra Ohri'ye çekildi; diğer bir kuvvetin başında olan Yakup Bey ile Balaban'ın birleşmesine engel olan arnavut kumandanı İskender, Balaban'ı yendi ve diğer kumandanı da öldürdü. Bunun üzerine Fatih büyük bir kuvvetle Arnavutluk üzerine yürüdü, başkent Kroya'yı kuşattı; bir süre sonra İstanbul'a dönünce kuşatmayı Balaban Beye bıraktı. Balaban Bey kaleyi almak için yaptığı hücumların birinde vurularak öldü. (M)

BALABAN BEY İnce, Murad I devrinde tanınmış bir kumandan; Osman Gazi devrindeki Bursa kuşatmasında bulunmuş olan Balabancık'ın oğlu. Orhan Bey devrinde Rumeli'ye geçen Süleyman Paşanın maiyetindeydi. 1386'da Sofya dolaylarını ele geçiren kuvvetlere kumanda etti. Birinci Kosova savaşında da (1389) bulundu. (M)

BALABANCIK, Osman Gazi'nin kardeşi olan Gündüz Beyin yakın adamlarından (XII. yy.). Bursa kuşatmasında tanındı; bu kuşatma için yapılan ve *havale* denilen küçük hisarlardan birine kumanda etti ve hisara sonradan adı verildi. Burayı 12 yıl tutarak şehrin düşmesini kolaylaştırdı. (M)

BALABANKUŞU bİş. i. Balıkçıl türü. Esmer benekli kırmızımtırak sarı tüylü, ağır gövdelidir. Bacakları oldukça kısa, boyu 70 sm'dir. Büyük bataklıklarda yaşar. Yalnızlığı ve alaca karanlıkta dolaşmayı sever. (Bir tehlike sezince dikilir, boynunu gerer, tüylerindeki çizgiler kamış saplarına çok benzediği için göze çarpmaz.)

— ANSİKL. Balabankuşu (*Botaurus stellaris*), ilkbaharda, boğa böğürmesini andıran sesler çıkarır. Bunun için, sanıldığı gibi, başını suya sokması gerekmez. (Balıkçılgillerden.) [L]

BALABAN PAŞA, XV. yy. da yaşamış osmanlı kumandanlarından (?-1446). Musa Çelebi'nin maiyetinde iken tanındı. Çelebi Mehmed devrinde Arnavutluk'a yapılan akınlar (1417-1419) ile ün kazandı. Murad II tarafından 1425'te Menteşe sancak beyi tayin edildi ve paşa unvanı verildi; 1443'te Niş ve İzladı derbendi savaşlarına Tokat sancak beyi olarak katıldı. (M)

BALAD i. (fr. *ballade,* eski provansça *balada,* dans). Müz. ve Edeb. Ortaçağın ilk baladları, danslara eşlik eden lirik şiirlerdi. Bu şiirler müzik eşliğinde, daha sonraları tek başına okundu. || XVIII. yy. sonundan itibaren bir halk masalını veya tarihî bir geleneği işleyen ve bentler halinde yazılan kısa anlatıcı şiirlere balad dendi: *İskoçya baladları, Bürger'in, Uhland'ın baladları.*

— ANSİKL. Latince *ballare* ile ilintisi olduğu ileri sürülen *balad* terimi, 1250 yıllarında, müzik yapısı ve dolayısıyle vezni çok değişen dans şarkılarına verilen addı. Çoğu zaman da *ballette* adı altında virelais'lerle karıştırılıyordu. *Roman de Fauvel*'e (Fauvel'in Romanı, 1316) kadar baladlar, ağırlamalı veya ağırlamasız, 3-5 kıtadan meydana geliyordu. Fauvel'in ünlü baladları tek ses için düzenlenmişti ve bir hariç hepsi üç kıtalıydı. Balad, XIV. yy.da Guillaume de Machaut'nun katkısıyle daha belirli bir biçim kazandı. Bu yeni biçimin özellikleri şunlardı: her birinin sonunda bir nakarat bulunan üç kıtadan meydana gelmesi, ağırlamanın kullanılmaması, bir çalgı eşliğinde söylenmesi. G. de Machaut, pek çoğu çalgı eşliğinde tek ses için yazılmış 42 balad bı-

Foto. Higham (*LAROUSSE*)

raktı. Machaut'dan sonra balad değişmez biçimli (tek biçimli değil) bir tür haline geldi; gittikçe işlendi, ama şarkı veya dans havası niteliğini kaybetti. Şiir olarak okunmak için yazılan baladlar, şu özellikleri edindi: önceleri ağırlamasız olan üç kıtaya, daha sonra, genellikle yarım kıtalık bir ağırlama eklendi; aynı kafiyeler aynı sırayle bütün kıtalarda tekrarlandı; ilk kıtanın son mısraı her kıtanın (ve ağırlama'nın) son mısraı olarak ortaya çıktı ve nakaratı meydana getirdi. Eustache Deschamps'ın sık sık kullandığı eski bir balad biçimi ise şu özellikleri taşıyordu: sekiz mısralık bentler; sadece beşincisi yedi hece olan on hecelik mısralar; ağırlamaya yer verilmemesi. *Le Livre des Cent Ballades*'da (Yüz Balad Kitabı) 16 örneği bulunan, daha güç bir başka balad biçimi de vardır. Bu biçim sırası 7.3.7.7.3.7.7. 3.7.7.3.7. olan iki kafiyeli 7 ve 3 hecelik on iki mısralık ve iki kafiyeli kıtalardan meydana gelir. İkinci yarıda ana kafiye değişimi olur. Kafiye düzeni AaBAaBBbABbA şeklindedir. (Bu bent ikiye bölünerek Marot'nun *Psaume* XXXVIII'de kullandığı altılığı meydana getirdi. Ronsard'ın Bel Aubespin'inin ünlü bent biçimi bu altılıktır.) XV. yy.da on, sekiz veya yedi hecelik eşit mısralı baladlar yazmak, yaygın hale geldi. Bentler, yedi ilâ on üç mısralı olabiliyordu; dört kafiyeli onluk bentlerle üç kafiyeli sekizlik bentler en çok kullanılan biçimdi. Sekizlik bentlerin kafiye düzeni ABABBCBC'dir (A. Chartier, F. Villon ve Cl. Marot, uzun şiirlerinde, bu bent biçimini sık sık kullandılar).

Örnek olarak, Villon'un *Evvel Zaman Kadınları Baladı*'nı gösterebiliriz:

Deyin bana nerde, hangi diyarda
Flora, o güzel Romalı şimdi?
Thaïs nerde, nerde Archipiada,
Birbirinin emmi kızı mı, kimdi?
Çayda, gölde bir ses olduğu demde
Dile gelen Echo hangi âlemde?
Güzelliği yoktu benî Âdemde?
Ama nerde bıldır yağan kar şimdi!

Acep o pek bilgiç Héloïs nerde
Âşıklık var, Pierre Esbaillart, serde
Uğrunda katlandı bütün bu derde,
Hadım oldu, tuttu abalar giydi.
Keza nerde o kraliçe, hani.
Buyurdu kim koyup çuvala anı
Seine nehrine atın şu Buridan'ı?
Ama nerde bıldır yağan kar şimdi!

Nerdesin sütten ak kıraliçemiz,
Bülbül gibi şakır, söyleşirdiniz?
Koca ayaklı Berthe, Bietris, Allis,
Ya Haremburg Maine iline hâkimdi?
Nerde Jehanne, gönlü saf Lorraine'li kız,
Ruan'da yakmıştı anı İngiliz?
Nerdedirler acep Meryem anamız?
Ama nerde bıldır yağan kar şimdi!

ARMAĞAN

Hey sultanım sorma bu yıl, bu hafta,
Nerde diye, bulamazsın etrafta.
Gönlünde yer verme bu nakarata:
Ama nerde bıldır yağan kar şimdi!

Villon'dan çeviren
S. E. Siyavuşgil

Pléiade'ın etkisiyle bir yana itilen balad, Louis XIV devrinde Marot üslûbunun rağbet kazanmasıyla yeniden ortaya çıktı. La Fontaine birçok balad yazdı. Daha sonra, vezin ve kafiye güçlüklerini yenerek şiir yazmaktan hoşlanan parnasyen'ler çağında sekiz hecelik sekiz mısradan meydana gelen üç bentli ve dört mısralık ağırlamalı baladlar yazıldı. Bu alanda Théodore de Banville'in *Trente-Six Ballades Joyeuses*'ünü (Otuzaltı Neşeli Balad), F. Coppée'nin *Sept Balades de Bonne Foi*'sını (Yedi İyi Niyet Baladı) sayabiliriz. Nihayet Edmond Rostand, *Cyrano de Bergerac* adlı komedisinde güzel bir balad örneği verdi. Ama XIX. yy.da yazılan bütün bu balad biçimleri Ortaçağ ve XVII. yy. baladlarının oldukça sunî taklitlerinden başka şey değildi. Bu tür, kaynağı çok değişik başka bir balad biçimiyle karıştırılmamalıdır.

Gerçekten de, eski bir hikâye veya söylentiyi, hayal gücüne dayanarak anlatan eşit sayıda mısralardan kurulmuş kıtalardan meydana gelen şiirlere de balad denir. Fransız şiirinde bunların çok eski örnekleri vardır. Nitekim, ispanyol edebiyatındaki *romancero*'lar da böyledir. Balad, bu anlamda, İngiltere'de bir edebiyat türü olarak çok erken meydana çıktı. Yazarı belirsiz birçok baladın yanı sıra Robert Burns ve Thomas Moore'un baladlarını, Wordsworth ve Coleridge'in *Lirik Balad*'larını (1798) ve özellikle Oscar Wilde'ın *Ballad of Reading Gaol* [Reading Cezaevi Baladı] (1898) adlı şaheserini sayabiliriz. Bu eser, balad türüne olağanüstü bir genişlik kazandırdı. Almanya'da balad türü örnekleri XVIII. yy.ın ikinci yarısında ortaya çıktı. Dört şair, bu türün ustası olarak tanındı: Bürger, Schiller, Goethe ve Uhland. Bunlardan Bürger'in *Leonore*'si türün örnek eseridir. Tasvirci ve lirik yanı ağır basan Schiller, baladı *lied*'e yaklaştırdı ve od ve eleji halinde geliştirdi (*Das Lied von der Glocke* [Çanın Türküsü]). Ama Goethe ile Uhland baladı gerçek alanına yerleştirdiler. Goethe'nin, *Der König von Thule* (Thule Kralı), *Erl König* (Erl Kralı), *Der Zauberlehrling* (Büyücü Çırağı), *Die Braut von Corinth* (Korintli Nişanlı Kız) ve Uhland'ın *Des Saengers Fluch* (Şarkıcının Bahtsızlığı), *Taillefer, Schwaebische Kunde* (Schwaben Kroniği) adlı baladları gerçek birer küçük şaheserdir. Bu alanda, Tieck, Schwab, Chamiss, Zedlitz, Lenau ve Heinrich Heine de başarılı örnekler verdiler. Fransa'da romantikler ve özellikle Victor Hugo, *les Deux Archers* (İki Okçu), *La Fiancée du Timbalier* (Davulcunun Nişanlısı), *le Pas d'Armes du Roi Jean* (Kıral Jean'ın Savaş Oyunu), baladlar yazarak, almanların verdikleri örneklerle boy ölçüşmeye çalıştılar. Oysa Alfred de Musset, ünlü *Ballade à la Lune* (Aya Balad) ile, bu türü zekice alaya aldı. Paul Fort 1897'den itibaren yayımlanan *Ballades Françaises*'de (Fransız Baladları) geleneksel baladın yapısını ve özünü tamamen değiştirdi. Jules Laforgue *Complaintes*'lerinde (Ağıtlar, 1885), Guillaume Apollinaire *Chanson du Mal-aimé*'sinde (Sevilmemişin Şarkısı, 1910) ve daha sonraları Louis Aragon, hikâye yönünden çok lirik yönü güçlü olan gerçek modern balad örnekleri verdiler. Romantik baladın evrimi, özellikle Almanya'da müzikli baladınkinden ayrılmaz. Bu türün gerçek yaratıcısı ilk baladları 1824'te yayımlanan Carl Loewe'dir. Bentler halindeki lied'in değişik bir biçimi olan romantik balad, hem anlatış tarzını hem de lirik ve epik niteliklerini halk baladından aldı. Balad, daha sonraları solo, koro ve orkestralı bir ses eseri haline geldi (Mendelssohn). Schumann piyano eşliğinde söylenen iki balad yazdı. İnsan sesi için balad, lied ustalarının çok tuttukları bir türdür. Bu eserlerin havası karamsar ve hüzünlüdür. XIX. yy.ın ortasına doğru sadece çalgı için yazılan bazı bestelere balad adı verildi. Bunlar arasında Chopin, Liszt ve Brahms'ın bestelerini sayabiliriz. Gabriel Fauré orkestra için bir balad yazdı. Vieuxtemps, keman için balad yazan ilk bestecidir.

◆ *Ballad of Reading Gaol* (Reading Cezaevi Baladı), Oscar Wilde'ın şiiri. Cezaevinde yazılan bu şiir 1898'de yayımlandı. Wilde'ın şiir alanındaki şaheseridir. Balad, üç ana temayı işler: cezaevine düşenlere acıma; hükümlünün ruhî açıdan incelenmesi; merhametsiz insan adaletiyle merhametle dolu tanrı adaletinin karşılaştırılması.

● *Genç kız ve genç adamın baladı* (Rimádha Koris Ké Niou), XV. yy.a aittir. Bilinmeyen bir yazar tarafından Kıbrıs'ta yazıldı. Bu eser bizans-sonrası edebiyatta lirizmin başlangıcını gösterir.

● *Baladlar, Villon'un.* Villon'un, 1456-1463 yılları arasında yazıldığı sanılan baladlarının bütük bir kısmı, *le Grand Testament*'da (Büyük Ahit) toplanmıştır. Ton ve üslûp bakımından büyük farklar gösteren bu baladların en tanınmışları şunlardır: *la Ballade des Dames du Temps Jadis* (Evvel Zaman Kadınları Baladı), *la Belle Heaulmière* (Güzel Heaulmière), *la Ballade des Femmes de Paris* (Parisli Kadınlar Baladı), *la Ballade de la Grosse Margot* (Şişko Margot Baladı), *la Ballade Pour Prier Notre-Dame* (Meryem Ana'ya Yalvarma Baladı). Ayrı birer eser olarak yazılan baladları pek azdır: genellikle Villon'un mezar taşı yazısına adın: veren *Ballade des Pendus* (Asılmışların Baladı) bunlardandır.

● *Baladlar, Bürger'in.* 1773'ten itibaren yazıldı ve yayımlandı. *Sturm und Drang* akımından doğan alman edebiyatının en belirgin yönlerinden birini meydana getiren ve ortaçağ destanlarından ya da modern hikâyelerden ilham alınarak yazılan bu baladlar dramatik güçlerini, genellikle ölüme değgin fantastik imgelerden; trajik gerilimlerini de mısranın ritim ve uyumundan alır. Büyük başarı kazanan bu baladlar, alman lirik edebiyatını, XIX. yy.ın başından itibaren etkiledi. Bürger'in en ünlü baladları şunlardır: *Leonore* (1773), *Das Lied von braven Mann* (Namuslu Adamın Şarkısı, 1778), *Der wilde Jaeger* (Vahşî Avcı, 1786).

● *Baladlar, Goethe'nin.* Bunlar edebî çalışmalarının ilk döneminde yer alır (1774'ten 1785'e) ve *Sturm und Drang* etkisinde yazılmıştır. En ünlüleri şunlardır: *der König von Thule* (Thule kralı, 1774), *der Fischer* (Balıkçı, 1778). *Erlkönig* (Erl kralı, 1778). Baladlarının diğer bir kısmında da Schiller'in etkisi görülür; *Die Braut von Corinth* (Korintli Nişanlı Kız, 1797), *Der Gott und die Bajadere* (Tanrı ve Bayader, 1797) ve *Der Zauberlehrling* (Büyücü Çırağı, 1797) gibi. Bunlarda, fantastik unsurlarla mizah içiçe geçmiştir. Goethe'nin son baladları ise, 1813 civarında yazılmıştır. Şairin amacı, hayal gücünün romantik oyunlarını ciddiye almamak gerektiğini göstermektir. *Der wandernde Glocke* (Göçebe Çan), *Der treue Eckart* (Sadık Eckart), *Der Totentanz* (Ölüm Dansı) bu seride yer alır.

● *Baladlar, Hugo'nun.* Bk ODLAR ve BALADLAR.

● *Baladlar, Uhland'ın.* Goethe'nin baladlarında görülen dramatik ve efsanevî masal niteliği Uhland'ınkilerde de vardır. Ama Uhland baladları halk *lied*'i havasındadır, bu yüzden bazı baladları Almanya'da herkesçe bilinir. En ünlüleri şunlardır: *Das Schloss am Meer* (Deniz Kıyısındaki Şato, 1805), *Der blinde König* (Kör Kral, 1811), *Taillefer* (1812), *Das Saengers Fluch* (Şarkıcının Bahtsızlığı, 1814). *Bertran de Born* (1829).

● *Lirik baladlar,* William Wordsworth ve Samuel Taylor Coleridge'in eseridir (1798). Bu şiir kitabı İngiltere'de romantik akımın başlangıcı sayılır. Her iki şair de yeni duyuş ve özlemleri bu baladlarda, kendi açılarından dile getirmişlerdir. Nitekim Coleridge hayal gücünün aşırılıklarına karşı duyduğu düşkünlüğü ortaya koymuş, Wordsworth ise tabiat sevgisiyle dolu mısralar yazmıştır. Ama her ikisi de, ingiliz şiirinin kalıplaşmasına yol açan kurallara karşı gelmişlerdi. Bir kitapta şiirler arasında, şunları saymak gerekir: Coleridge'in *The Ancient Mariner*'ı (İhtiyar Denizci) ve Wordsworth'un *Tintern Abbey* üzerine yazdığı mısralar. *Lirik baladlar*'ın 1800'de yapılan ikinci baskısına Wordsworth şiir manifestosu niteliği taşıyan önsöz yazdı. (→ Bibliyo.) [L]

BALADEVA. Bk. BALA-RAMA.

BALADEN i. (fr. *baladin*). Eski fransız tiyatrosunda perde arası danslarını yapan soytarı oyuncu. ‖ Meydan soytarısı. ‖ Kötü komedi oyuncusu veya şakacı.

— ANSİKL. *Baladen* kelimesi önceleri, özel likle, perde arasında soytarıca oyunlar yapan dansçılar için kullanıldı. XII. yy.da şatodan şatoya, köyden kente dolaşarak dans ve müzik eşliğinde kahramanlık türküleri okuyan panayır hokkabazları, baladen'lerin atalarıdır. Sonraları, komedyen trupları kurulunca, başrolden alt derecedeki rollere düşen baladen'ler, ancak perde arası danslarını yapmak için sahneye çıktılar. Baladen geleneği panayır tiyatrolarında bugün de sürdürülmektedir. (L)

BALAD SİNCAR, Irak'ta (Musul ili) şehir, Sincar dağının güney yamacında; 8 000 nüf. Eski Singara'nın bulunduğu yerde pazar yeri. (L)

BALADUR i. Gümrük muhafazasında çalışan görevli, kolcu. ‖ Bekçi. (M)

BALAENOPTERA i. (İskandinav kökenli). Çatalkuyruklu balina. Bütün okyanuslarda bulunur. (Balinalar takımından.)

— ANSİKL. *Balaenoptera*, balaenopteridae familyasının örnek tipidir. Bu balinanın sırt yüzgeci çok gelişmiştir. Karnının üstünde bir sürü paralel çizgi bulunur. Başı yassı ve geniş, fanonları küçüktür.

balafon çalan Zulu

Joaquin **BALAGUER**

Victor **BALAGUER**

M. A. BALAKİREV
Léon Bakst tarafından

Foto. Rap, Camera-Press, Popper (LAROUSSE)

George BALANCHİNE

balanophora

BALA-RAMA
Panarpur'un alçak kabartması (Hindistan)

örnek türü *Balaenoptera rostratus*, Kuzey Atlantik'te yaşar; sırtı mavimsi gri, karnı beyazdır; ağırlığı 10 ton kadardır. Gök balinanın (*B. musculus*) uzunluğu 33 m'yi, ağırlığı 130 tonu bulur. Yazın Antartktika okyanusunda yaşar, kışın ekvatora doğru çıkar. Fin balinası (*B. physalus*) 25 m uzunluğundadır. O da Antarktika okyanusunda yaşar.

Kuzey balinası (*B. borealis*) Norveç'ten İspanya'ya kadar Atlas okyanusu kıyılarında avlanır. Büyük okyanusun kuzeyinde, Meksika, Japonya ve Alaska arasında rastlanır. Bu hayvanlar çok avlanır. Günümüzde balina avı sıkı kurallara bağlanmıştır, ama denetlenmesi güçtür. (L)

BALAFON veya **BALAFO.** Doğu ve Merkezî Afrika'da kullanılan çalgı. (Her birinin altına titreşim kutusu ödevi gören birer sukabağı yerleştirilen, diatonik olarak düzen verilmiş sert tahta levhalardan yapılmıştır. Ucuna kauçuk geçirilmiş tokmakla çalınır.) [L]

BALAFREJ (Ahmad veya Ahmed), faslı siyaset adamı (Rabat 1908). İstiklâl partisinin kurucularından. 1955'te Dışişleri bakanı. 1958'de başbakan. (L)

BALAGHAT, Hindistan'da (Madhya Prades) şehir. Dekkan'da Cabalpur'un güneyinde; 11 500 nüf. Ticaret merkezi. Önemli manganez yatakları. (L)

BALAGGU i. Sümer-Akkadlar'da, öfkelenen tanrıları yatıştırmak için çalınan büyük davul. *Kalu* denilen rahip, davul eşliğinde dinî şarkılar okurdu. || Bu çalgının eşlik ettiği yakarışlar. (L)

BALAGUER (Joaquin), dominikli devlet adamı (Santiago de los Caballeros 1906). Asıl mesleği avukatlıktı. Trujillo'nun güvenini kazanarak 1957'de başkan yardımcılığına getirildi. 1960'ta cumhurbaşkanı oldu. Diktatörün öldürülmesinden sonraki geçiş döneminde iktidardan ayrılmadıysa da, ocak 1962'de yerini R. Bonelly'e bırakmak zorunda kaldı. A.B.D.'de sürgündeyken, reformcu demokrat partiyi kurdu, haziran 1966 seçimlerinde J. Bosch'tan fazla oy alarak, yeniden Dominik cumhurbaşkanı oldu. (L)

BALAGUER (Victor), katalonyalı siyaset adamı ve yazar (Barcelona 1824-Madrid 1901). Liberal parti ve Cortes üyesi (1861). 1867'de Fransa'ya göç etti. Kraliçe İsabella tahttan inince, tekrar İspanya'ya döndü; 1880-1888 arasında sömürgeler bakanı oldu. Fransa'da katalonya edebiyatının yeniden doğuşunun öncüsü olarak tanındı «Félibrige» edebiyatçılarıyle ilişki kurdu. Eserleri: *Historia de los Trovadores* (Trubadurlar tarihi) [1878-1880]; *Historia de Cataluna* (Katalonya Tarihi) [1863, 5 cilt]; *Poesias* (Şiirler), tiyatro oyunları (*Serralonga*). [L]

BALÂ HATUN (?-Bilecik 1324), Osman Gazi'nin hanımı, Alâeddin Paşanın annesi. Şeyh Edebâli'nin kızıdır. Bazı kaynaklarda adı Rabia Hatun olarak da geçer. (M)

BALÂHİSAR. Bk. BALLIHİSAR.

BALAİTOUS veya **BATLEİTOUSE,** Yukarı Pirenelerde granitli tepe, Fransa'nın İspanya sınırında; 3 146 m. (L)

BALAK i. *Halk dili.* Hayvan yavrusu. || Manda yavrusu, malak. (Bk. BALA, MALAK.) [M]

BALAK, Moab kralı (M.Ö. XII. yy.). [L]

BALAK, Sabirlerin başbuğu (520 yılları). Boarık'ın kocası. Türkolog Nemeth bizans kaynaklarında *Balakh, Blakh* ve *Malakh* şeklinde geçen bu kelimeyi türkçe «çocuk» anlamına gelen *malak* ve *bala* kelimeleriyle açıklamıştır. (M)

BALAKİREV (Mili Alekseyeviç), rus bestecisi (Nijni-Novgorod 1837-Petersburg 1910). Kendi kendini yetiştiren Balakirev, rus müziğinin en güçlü kişilerindendir. «Beşler grubu»nu kurdu. Rus müziği, Balakirev'in etkisiyle halk müziği, Glinka ve romantik dönem bestecilerine karşı duyulan hayranlık üzerine kuruldu. Titizlikle bestelediği eserlerinde İslavlardan ve Doğudan esinlendi. Eserleri: scherzo'lar, noktürnler, valsler, *İslamey* (1868), bir piyano sonatı, iki senfoni, *İspanyol uvertürü*, iki senfonik şiir (*Rusya* ve *Tamar*), Kral Lear için sahne müziği v.b. (L)

BALAKLAVA, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir. Kırım'da, Sivastopol'un güneydoğusunda; 100 000 nüf. Balıkçılık limanı ve dinlenme yeri. (L)

Balaklava Savaşı, 25 ekim 1854'te Mençikov'un yardımcısı general Liprandi emrindeki rus kuvvetlerinin, Sivastopol savaşına katılan 10 000 kişilik türk-ingiliz kuvvetlerini denize dökmek için yaptıkları savaş. Başlangıçta üstün kuvvetler karşısında çekilen Rüstem Paşa kumandasındaki türk kuvvetlerinin imdadına ingiliz süvarileri koştu. Highlanderler tarafından durdurulan rus hücumu Lord Cardigan'ın hafif süvari tugayı ile general Allonville'in Afrika avcılarının karşı taarruzu sayesinde bir genel ricat halini aldı. (Bk. KIRIM SAVAŞI.) (→ Bibliyo.) [M]

BALALAYKA i. Rusya'da halk müziğinde kullanılan, üçgen biçiminde, üç telli tanbura. (Mızrapla çalınır. Çeşitli boyları vardır.) [L]

BALAM, Mezopotamya'lı kâhin. Moab kralı Balak, onu, Moab topraklarını Musa'nın yönetimi altında istilâ eden İbranîleri lânetlemeye yolladı. Ama Balam, İsrail çadırlarını görünce, Yehova'nın halkını takdis etmekten başka bir şey yapamadı. (L)

BALAMA i. (rumca k.). Rum tipi.

— Temş. Ortaoyunu ve Karagöz argosunda taklitlerden, rum (bazı hallerde frenk) anlamına gelir. Çingenecede *Balamo* rum anlamına kullanılır, hıristiyan denmek istenirse *Balamano Rom* denilir. Ortaoyunu ve Karagöz'de Balama doktorluk, meyhanecilik yapan bir rumdur. Türkçeyi rum ağzıyle konuşur. (M)

BALAMBER, adı bilinen ilk Batı Hun türk hükümdarı (IV. yy.ın ikinci yarısı). Doğu ve Batı Gotları ortadan kaldırdı. Hun topraklarını genişletti. Kafkasların kuzeyinde yaşayan Alanları, Volga-Don bölgesindeki Sarmat ve İskitleri buyruğu altına aldı. Daha sonra Doğu Got imparatorluğuyle savaştı ve onları yendi (373-374 arası). Got kralı Ermanarik intihar etti. Balamber düşmana çok iyi davrandı. Memleketlerinde kalmalarına izin verdi. Kendilerine kral seçmelerini istedi. Yeni kral Vithimir Doğu Got imparatorluğunu eski haline getirmek için çalıştı. Komşu kavimlere saldırdı. Balamber buna engel oldu. Vithimin öldürüldü. Halkı ise Batı Gotlara sığındı. Fakat bir gece ay ışığında nehri geçen Balamber Gotları bastı ve bozguna uğrattı. Volga'dan Aşağı Tuna'ya uzanan bir Hun imparatorluğu kurdu. (M)

BALAMUR i. *Mah.* Anadolu evlerinin bazılarında oda kapılarının üstüne eşya koymak için yapılan ufak oyuk. || Kapı üzerindeki hatıllarda kerpiç ve taşların arasındaki delik (*balamır* da denir) [Kırşehir, Mucur]. (M)

BALANCAR veya **BELENCER,** VIII. yüzyıl başlarına kadar başkent olan hazar türk şehri. Yeri kesinlikle bilinmiyor. Dağıstan.-da, Koysu üzerinde, bugün Anderay denilen yerde bulunduğu tahmin ediliyor. Arap coğrafyacısı İbni Hordadbeh, Balancar'ın bayındır bir şehir olduğunu ve etrafının surlarla çevrili bulunduğunu söyler. Araplar Azerbaycan'ın işgalini tamamlayıp (721-723) Hazar ülkesine saldırdılar ve merkez Balancar'ı işgal ettiler. Daha sonra halife olan Ermeniye genel valisi Mervan bin Muhammed de Balancar'a giderek şehri tahrip etti. Bu yüzden, başkent, Balancar'dan Sarığşın'a taşındı. (→ Bibliyo.) [M]

BALANCHİNE (George Melitonoviç BALANŞİVADZE, **George** — denir), amerikan vatandaşlığına geçen rus dansçısı ve koreografı (Petersburg 1904). Bir bestecinin oğludur. 1914'te İmparatorluk Bale okuluna, 1921'de Mariinski tiyatrosu dans topluluğuna girdi, bir yandan da konservatuvarda müzik öğrenimine devam etti. Sergey Diaghilev tarafından dansçı ve koreograf olarak Paris'e çağırıldı. Orada, Rus Bale topluluğu için *Neptunus'un Zaferi* (1926), *Dişi Kedi* (1927), *Apollon* Musagète* (1928), *Müsrif Çocuk* (1929) balelerini düzenledi. Diaghilev ölünce, Balanchine bale yönetmeni olarak Kopenhag'a gitti. 1932'de Monte-Carlo Rus Bale topluluğu koreograflığına getirildi. *Yarışma* ve *Cotillon* balelerini düzenledi, sonra «Ballets 1933» adıyle kendi topluluğunu kurarak Paris'te *Yedi Büyük Günah, Gezici Kadın, Mozartiana, Rüyalar* adlı baleleri sundu. 1933'te, American Ballet okulunu yönetmek için A.B.D.'ye gitti. Bir süre Metropolitan operasında bale yönetmenliği yaptıktan sonra, bağımsız topluluklarla çalıştı. 1939'da amerikan vatandaşlığına geçti, Avrupa'da birçok defa turneye çıktı (Fransa, İtalya, Danimarka, İngiltere). 1948'den bu yana New York City ballet'nin yöneticisidir. Amerikan balesini yenileyenin Balanchine olduğu söylenebilir. Verimli bir koreograftır, yüzden fazla bale düzenlemiştir. Konulu balelerde (*Gece Gölgesi* [1946]; *Western Symphony* [1955]; *Bugaku* [1963]) repertuvardaki baleleri yeniden düzenlemekte (*Kuğular Gölü* [1951 ve 1964]; *Fındıkkıran* [1954]) büyük başarı gösteren Balanchine, asıl şaheserlerini soyut bale dalında verdi (*Concerto Barocco* [1941]; *Dört Mizaç* [The Four Temperaments] (1946); *Symphonie Concertante* [1947]; *Agon* [1957]; *Movements* [1963]). 1954'te *Complete Stories of the Great Ballets* (Büyük Balelerin Tam Hikâyeleri) adlı bir kitap yazdı. Balanchine'in eserleri içinde en önemlileri *Apollon Musagète, Concerto Barocco, The Four Temperaments* ve *Do Majör Senfoni*'dir (müz. Bizet). Bu eserlerde, Balanchine'in üslûbu her çeşit gerçekçilikten uzak, kendisine has bir şiir ve lirik ifade içinde, fakat kesinlikle klasiktir. (L)

BALANÇİNA (ital. *balancina*'dan). *Randa* yelkenlerinin bumbasını, bumba başından direğe asan bir çeşit dik vento. Yelkenin her iki tarafında olmak üzere çifttir. Rüzgâr altındaki boş bırakılmak suretiyle rüzgâr üstüne gelen kullanılır. (M)

BALANDİER (Georges), fansız etnoloji bilgini (Bains-les-Bains yakını 1920). Sorbonne'da profesör. Özellikle bugünkü Afrika'da medeniyet değişimleriyle ilgilendi. Eserleri: *Sociologie des Brazzavilles Noires* (Brazzaville Zencileri üzerine Sosyolojik İnceleme) [1955]; *Sociologie Actuelle de l'Afrique Noire* (Bugünkü Siyah Afrika Üzerine Sosyolojik İnceleme) [1955]; *Anthropologie Politique* (Siyasî Antropoloji) [1967]. (L)

BALANEA veya **BALANEE,** Fenikelilerin Arados'a bağlı Baniyas şehrine Strabon'un verdiği ad. (L)

BALANGA, Filipinler'de şehir. Luzon adasında, Bataan yarımadası kıyısında; 12 000 nüf. Şeker sanayii merkezi. (L)

BALANİDAE çoğl. i. Göğüslüler takımından sülükayaklı kabuklular familyası. Solungaç yarığının her iki yanındaki kireçten çift kapakları hareketlidir. Örnek tipi *balanus*'tur. (L)

BALANİN i. Çok ince ve uzun ağızlı bitki biti. Kurtçuğu fındık, meşe palamudu ve kestanede gelişir. (Kınkanatlıların hortumagizliler familyasından.) [L]

BALANİT i. (fr. *balanite*). Kamışın (penis) başını örten ince zarın iltihaplanması.

— ANSİKL. *Balanit* yalnız olabileceği gibi sünnet derisi iltihabıyle birlikte de olabilir. Her iki halde de stafilokok, streptokok v.b. her zaman görülen mikroplardan ileri gelir. Bazen pislikten de olur. Sünnet derisinin darlık yüzünden geriye sıyrılamaması hastalığı kolaylaştırır, hattâ sebebi olabilir. Hayvanlarda da balanit, penis kılıfı iltihabıyle birlikte olabilir. Köpekte daha çok görülür. (L)

BALANİTES i. Dalları dikenli, meyvesi şekerli ağaççık; «Çöl hurması» denilen meyveleri Mısır'da yenir. (Meyve cücüğünden yağ elde edilir, etli kısmından alkollü bir içki yapılır. (İlmî adı: *Balanites Aegyptiaca.* Simarubaceae familyasından.) [L]

BALANOGLOSSUS i. Zool. Deniz hayvanı. Kumlu kıyılarda yaşar. Vücudu solucan biçimindedir. Ön tarafında bez şeklinde bir uzantısı vardır (hortum). Bunun arkasında bir gerdanlık, solungaç yarıkları ve karın kısmı bulunur. (Bazı yazarlar bu hayvanı ilkel bir omurgalı sayarlar. *Yarıkordalılar* sınıfının tek türüdür.) [L]

BALANOPHORA i. Mantarımsı, etli bitki. Güneydoğu Asya takımadaları, Çin, Avustralya, Filipinler ve Yeni-Hebridler'de, çeşitli ağaçlar üzerinde asalak yaşar. (*Balanopuhoraceae* familyasından [15 tür].) [L]

BALANOPHYLLİA i. Süngerimsi eksenli basit polip öbeği (sıcak ve ılık denizlerde yaşar.) [L]

BALANSE i. (fr. *balancé*). Koreografi.

Foto. Lido, Archeological survey (LAROUSSE)

Dansçının yer değiştirmeden, bir ayaktan diğerine yaylanarak birkaç «adımla» gerçekleştirdiği hareket. (L)

BALANSİN i. (fr. *balancine*). Havc. Bir uçağın kanatları ucuna konulan küçük tekerleklerden her biri; yerdeki manevraları sırasında uçağın dengesini sağlamaya yarar. (L)

BALANSİYE i. (fr. *balancier*). Miner. Delme yoluyle sondaj yapan bir âletin gidip gelen kısmı. (L)

BALANSUAR i. (fr. *balançoire*). Koreografi. Balede, birinci pozisyondan geçerek dördüncü pozisyonda, önü (veya sırtı) seyirciye dönük olarak, havada gerçekleştirilen büyük batman (battement). [Bu harekete KLOŞLU BATMAN da denir.] (L)

BALANTE'LER, Portekiz Ginesi'nde ve Casamance kıyılarında yaşayan zenciler. Balante'ler birçok savaşçı kabileye ayrılır. Çok evliliğe dayanan aile kocanın otoritesi altındadır. Sihirbazlık yaygındır: *tali* denen bir denek zehiri kullanılır. (L)

BALANTİDİUM i. Zool. Omurgalıların bağırsağında bulunan birhücreli asalak. (Bazı türleri kurbağa ve domuz bağırsağında yaşar. *Balantidium coli* denen bir türü insanlarda şiddetli bir dizanteriye sebep olur, ama az görülür. Bursaridae familyasından.) [L]

BALANTİDİYAZ i. (fr. *balantidiase*). *Balantidium coli*'den ileri gelen bağırsak hastalığı. İnsanlara, domuz ve insan dışkısına bulaşmış yiyeceklerle geçer. Asalağın kistleri bağırsakta açılarak kalınbağırsağa yerleşir. Şiddetli ishal ve karın ağrısı görülür. Hastalık uzun sürebilir. İyileşmezse kansızlığa ve kaşeksiye yol açabilir. Tedavi için gümüşlü, iyotlu, kininli ilâçlar, santonin v.b. kullanılır. (L)

BALANTİON i. (yun. k., *kese* anlamında). 250 Denarios (dinar) değerinde eski yunan parası. (PHOLTİS de denir.) [L]

BALANTİUM i. Eğreltiotu cinsi. Güzel yapraklarından ötürü soğuk limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Cyatheaceae familyasından.) [L]

BALANUS i. Zool. Kabuklu hayvan. Dünyanın her tarafında, denizin yaladığı kayalıklara tutunarak yaşar. (Sülükayaklıların *balanidae* familyasının örnek tipi.) [L]

BALAR i. (fars. *bālār*). *Esk.* Mim. Çatı kirişi olarak kullanılan ve kiremitlerin alt kısmına konulan ince tahta. (Bugün daha çok *padavra tahtası* denir.) [M]

BALA-RAMA. Mit. Vasudeva ve Rohini'nin oğlu, Krişna'nın kardeşi. Krişna gibi, Vişnu'nun yeryüzünde insan şekline girmiş hali. Gürz ve saban kullanmakta ustaydı. Savaş başarılarıyle yunanlı Herakles'i hatırlatır. (L)

BALARD (Antoine Jérôme), fransız kimyacı ve eczacısı (Montpellier 1802-Paris 1876). Montpellier'de, Paris Fen fakültesinde (1836), Collège de France'da kimya profesörü. Deniz suyundan doğrudan doğruya sodyum sülfat elde etmeyi başardı. 1826'da bromu bularak klor ve iyodla benzerliklerini ortaya koydu (İlimler Akademisi, 1844). [L]

BALARISI blş. i. Bk. ARI.

BALART (Federico), ispanyol siyaset adamı ve şairi (Murcia'da Priego 1831-Madrid 1905). Kurucu Cortes üyesi, sonra senatör. İki şiir kitabı yayımladı: *Dolores* (1889), *Horizontes* (Ufuklar) [1897]. (L)

BALAS (Aleksandros). Bk. ALEKSANDROS I BALAS.

BALASAGUN. Esk. coğ. Orta Asya'da, bugünkü Kırgızistan'da Tokmak şehri yakınlarında Çu nehri vâdisinde, Sogdların kurduğu söylenilen türk şehri. Şehir rus ve kırgız arkeologlarının kazılarıyle iyice ortaya çıkartıldı. Ak Peşin denilen yerdeki harabeler dikdörtgene benzer bir surla çevrilidir. Moğolistan'daki *Balgasun* ve Kafkasya'daki *Belasagan* ile aynı olması muhtemel olan *Balasagun* adının nereden geldiği kesinlikle bilinmiyor. Destan devri türk tarihinde burası Oğuz'un anayurduna yakındır. VIII. yy.da Türgiş hakanlarının, daha sonraki devirlerde Karahanlıların başkenti oldu. Şehir aynı zamanda önemli bir kültür merkeziydi. Balasagun'un parlak hayatı, XIII. yüzyılın ikinci yarısında, Cengiz'in torunları arasındaki mücadelelerle söndü, bu karışıklıklar sırasında halkı da, başka yerlere göç etti. (→ Bibliyo.) [M]

BALASORE, Hindistan'da (Orissa) şehir, Burabalang kıyı ırmağı kenarında; 19 400 nüf. İngiliz Hindistan şirketi 1633'te buraya yerleşti ve 1642'de bir antrepo yaptırdı. XVIII. yy.dan sonra şehrin iktisadî önemi azaldı. (L)

BALASSA (Balint) veya **BALASSİ** (baron), macar şairi ve kumandanı (Zolyom 1554-Estergon 1594). Daha gençlik yıllarında Türkler ile savaşmağa başladı ve bu savaşlardan birinde öldü. Ona ülkesinin ilk büyük lirik şairi unvanını kazandıran aşk, kahramanlık ve din üzerine yazdığı şiirlerde batı hümanizmasının etkileri görülür. Bunların en başarılısı, Julia için yazdığı şiir dizisidir. (L)

BALASSAGYARMAT, Macaristan'da (Nograd idarî bölgesi) şehir. Çekoslovakya sınırında, İpoly kıyısında; 15 000 nüf. Folklor müzesi. Bağcılık. (L)

BALASSİ (baron). Bk. BALASSA (Balint).

BALAST i. (ing. *ballast*). Şoselerde düzeltilmiş toprağın üstüne, demiryollarında traverslerin altına konan kırılmış taş. ‖ *Balast ocağı*. Bk. KUM *ocağı*.

— Dy. ve Malzeme. Sert kayaların kırılmasıyle elde edilen ve 4-10 sm büyüklüğündeki taşlardan meydana gelen demiryolu alt malzemesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Balast banketi kenarı*, demiryolunun ray ile balast yatağının üst yüzeyi arasında kalan kesimine verilen ad. (Bugün genellikle uygulanan «ingiliz» profilinde, ray balast yatağının üst tarafında bırakılmıştır ve banket kenarı, travers üst yüzeyi hizasını aşmamaktadır.) ‖ *Balast temizleme makinesi*, dingil veya bujiler üzerine bindirilmiş makine. Bu makinenin bir tarafında yolu yukarı kaldıran cihazlar, bir tarafında da üzerinde kepçeleri bulunan bir zincir düzenlemesi vardır. Yol kaldırılınca alt kısmında bulunan balast, kepçeler aracılığıyle kürünerek dışarıya alınır, böylece platform boşaltılır. (Dışarı alınan balast ya elek düzenlemesine gönderilir veya atılmak üzere vagonlara yükletilir.)

— Denizc. Bk. SAFRA. ‖ *Balast gemi*, ambarlarında yük bulunmayan gemi. ‖ *Balast Pompası*, balast tanklarını doldurmak veya boşaltmak için kullanılan tulumba. Bu tulumba bir baypas valf ile ayrıca sintine sularını tahliye, yangın devresine ve sıhhî tesisata su basmak için de kullanılır.

— Elektr. *Balast direnç*, gerilimin büyük değişimlerinde, devredeki akımı sabit tutmak için konulan direnç. (Hidrojenli bir atmosfere yerleştirilen demir tel'den meydana getirilebilir: bu tipteki direncin özelliği, ısının yükselmesiyle öz direncinin çok artmasıdır.)

— ANSİKL. Dy. ve Malzeme. *Balast*, traversleri sabit tutmağa dolayısıyle demiryoluna verilmiş şekli korumağa yarayan malzemedir. Traverslerin altına ve etrafına doldurulan ve onları tespit etmeğe yarayan balastın sağlamlığı, taşların düzgün ve aynı büyüklükte olmasına, birbirine intibak etmesine bağlıdır. Küçük ölçülerde kırılmış taşlar daha iyi sonuç verir. Traversler altındaki balast tabakasının en az otuz kırk santim kalınlıkta olması gerekir.

◆ **Balastlamak** geçl. f. Dy. Bir demiryoluna traverslere destek olması ve tespit etmesi için balast döşemek.

— Denizc. En iyi dengeyi sağlamak için bir geminin balastlarını doldurmak veya boşaltmak. (LM)

BALAŞ (Yolanda), romanyalı kadın atlet (Timişoara 1936). 1958'de, 1,77 m'lik bir sıçramayle dünya kadınlararası yüksek atlama rekorunu kırdı. Bu rekoru daha sonra 1,91 m'ye çıkardı. 1960 ve 1964'te olimpiyat, 1958 ve 1962'de ise Avrupa şampiyonu oldu. (L)

BALAŞOV, S.S.C.B.'de (R.F.S.S.C.) şehir, Voronej ve Saratov arasında; 56 000 nüf. Besin sanayii. (L)

BALAT, Ege bölgesinde Aydın'ın Söke ilçesinde Akköy bucağına bağlı köy; 1 394 nüf. Balat adı Büyük Menderes ırmağının yaydığı alüvyonlarla kaplı ovaya da verilir (*Balat ovası*). Balat köyü İlkçağın ünlü li-

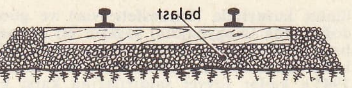

balast

man şehri Milet'in kalıntıları üzerinde kurulmuştur. (M)

BALAT, İstanbul'da Haliç'te Fener ve Ayvansaray arasında büyük mahalle. Türkler İstanbul'u alınca esirler burada oturtulurdu. Arapların Bizanslılara karşı yaptıkları savaşlarda esir düşen arap şairleri, eserlerinde bu semtten bahsederler. Bugün daha çok Museviler oturmaktadır. (M)

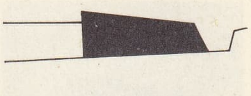

balast
kara yolunda

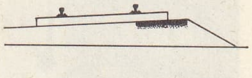

demiryolunda

BALAT (Alphonse), belçikalı mimar (Namur ilinde Gochenée 1818-İxelles 1895). Brüksel Güzel Sanatlar sarayını yaptı (1881) ve Laeken şatosunu onardı. (L)

BALATA i. (ing. k.). Soğuk ve sıcakta büyük bir sürtünme katsayısına sahip, su ve yağa dayanıklı, yavaş aşınan malzeme.

— Teknol. *Fren balatası*, kalıplanmış plâstik maddelerle karıştırılan, üzerine amyant sarılmış bakır veya kurşun tellerden meydana gelen malzeme. Sürtme katsayısını artırmak amacıyle fren papuçları üzerine yapıştırılır veya perçinlenir.

— Otom. *Debriyaj, fren balatası*, bir otomobil, motosiklette debriyaj, fren yapmayı sağlayan sürtünmeli malzeme. (L)

BALATA i. Guyana ve Venezuela ormanlarında yetişen bazı büyük ağaçların yerli adı (Sapotaceae familyası). ‖ Bu ağaçtan elde edilen zamk. ‖ *Mimusops* cinsinden bitkilerin salgıladığı zamktan elde edilen ve kauçuğun hidrokarbürünün «trans» stereoizomerinden meydana gelen elastomer.

— ANSİKL. Birçok *balata* türü vardır: *beyaz balata*'nın (*Micropholis melinoniana*) kerestesi pembemsi beyazdır ve kaplamacılıkta kullanılır; *kırmızı balata* veya *asıl balata*'nın (*Mimusops* türü veya *Manilkara bidentata* ve *M. huberi*) kerestesi morumsu kırmızıdır ve ticarî önemi büyüktür, Guyana'da özel bir işletme konusudur. Bu ağacın bol sütlü salgısını yerliler çamsakızı gibi toplarlar. Bu süt taze iken içilir (Guyanalılar çaya veya kahveye karıştırırlar). Güneşte kurutulunca reçineli bir zamk elde edilir (*balata zamkı* veya *balata*). Bu kırmızımsı zamk elektrik yalıtkanı, transmisyon kayışı, su geçirmez kumaş v.b. yapımında kullanılır. (L)

BALATON gölü, alm. **Platten See,** Macaristan'da göl. Bakony dağlarının eteğinde. Balaton gölü küçük bir çöküntü çukurunu kaplar, derinliği çok azdır (ortalama 3 m, en çok 12 m). Yüzölçümü (596 km²) bakımından Orta Avrupa'nın en büyük gölüdür: 80 km uzunluk ve 1,5-12,5 km genişlik. Yavaş yavaş verimli bir hale sokuldu; doğu kesimi sazla kaplıdır. Suları kuzeybatısındaki Bakony dağlarının genellikle dik yamaçlarından alır. Üzerinde maden suyu kaynakları ve ılıcalar bulunan bu dağlar çok çekici ve ormanlık bir «riviera» meydana getirir. Kuzey kıyısında, eskiden kalma büyük otellerin yerine dinlenme evleri, çocuk kampları ve şehir dışı konak yerleri yapıldı. Düz olan güney kıyısında da plajlar hazırlandı. Gölün fazla sularını, Tuna'nın bir kolu olan Sio ırmağı boşaltır.

— Ask. tar. İkinci Dünya savaşı sonunda Budapeşte'de cephelenen general Friesssner'in emrindeki alman birlikleri, Kızıl ordunun Viyana yolunu kesmek için Balaton gö-

BALATON gölü kıyısı, Tihany yarımadası

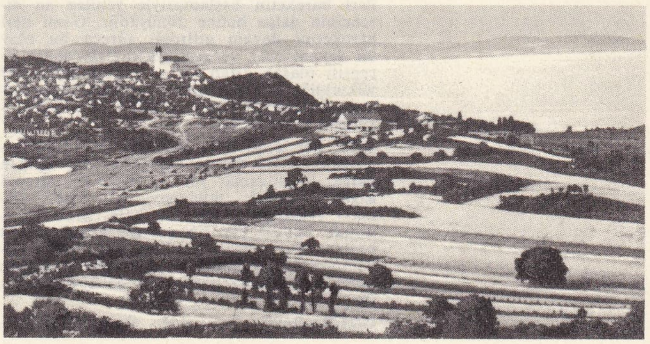

Foto. Macar Basın bürosu (LAROUSSE)

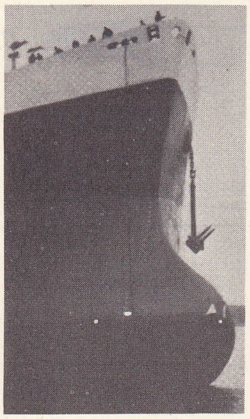
balb

mareşal BALBO

lünün kuzeyinde (Szekesfehervar) ve güneydoğusunda (Nagybajom) sağlam bir savunma hattı kurmuşlardı. 1944 Aralık ayında Tolbuhin'in hücumuna uğrayan bu hat 23 mart 1945'e kadar sovyet saldırılarına karşı koydu. (L)

BALATONFÜRED, Macaristan'da (Veszprem idarî bölgesi) sayfiye yeri ve kaplıca merkezi. Bakony dağının eteğinde, Balaton gölünün kuzey kıyısında. Sodyum bikarbonatlı ve radyoaktif suları kalp hastalıklarına iyi gelir. (L)

BALATRO i. Zool. Sülüklerde ve yersolucanlarında dış asalak olarak yaşayan dönersolucan. Silindir biçiminde ve uzuncadır. Döndürücü organları ve dokunaçları yoktur. Yarım ay biçiminde eğri bir çıkıntıya bitişik silindirimsi kısa bir ayağı vardır. (L)

BALAVAT, Irak'ta höyükleriyle ünlü köy. Musul'un 25 km güneydoğusunda, Nimrud harabelerinin 15 km kuzeydoğusundadır. Burada H. Rassam tarafından arkeolojik kazılar yapıldı (1878).

● *Balavat kapısı,* asur kralı Salmanassar III'ün (M.Ö. 859-824) sarayına ait kapı, Lübnan çamından (sedir) çift kanatlı olarak yapılmıştır. Üzerine kabartmalı bronz levhalar perçinlidir. Kabartmalar Salmanassar III'ün saltanatı sırasındaki icraatı gösterir. Kaplama levhaları, birkaç parça dışında, 1879'dan beri British museumda teşhir edilmektedir. (→ Bibliyo.) [M]

BALAYI blş. i. Evlilik hayatının ilk ayı, ilk zamanları: *İşlerimizin yavaş yavaş düzeldiği bugünlerde Pakize ile yeniden tatlı balayı günleri geçiriyorduk* (A. H. Tanpınar). ‖ *Balayı seyahati* (*yolculuğu*), yeni evlilerin yaptığı yolculuk: *Düğünden sonra, yeni evliler balayı seyahatine çıkmağa karar verdiler* (Vâ-Nû). [M]

BALAZOTE, İspanya'da (Albacete ili) şehir. Mancha bölgesinde; 2 100 nüf. Burada İberler devrinden kalma, çömelmiş insan başlı bir canavar heykeli bulundu. (L)

BALAZS (Béla), macar yazar ve estetikçisi (Szeged 1884-Prag 1949). Felsefe öğrenimi yaptıktan sonra kendini edebiyata verdi: şiir, roman ve (özellikle Béla Bartok için) librettolar yazdı. Daha çok, sinema nazariyatçısı olarak tanındı. 1919 Macar devrimi başarısızlığa uğrayınca, sırasıyle, Avusturya, Almanya ve S.S.C.B.'ye sığındı. Moskova Sanatlar okulunda 1933'ten 1945'e kadar sinema estetiği okuttu. 1954'te Macaristan'a döndü, bir ihtisas dergisi çıkardı, kendi yurdunda olduğu kadar Polonya ve Çekoslovakya'da da öğretmenlik yaptı. G. W. Pabst'ın *Üç Kuruşluk Opera* (1931), A. Fanck'ın *Mavi Işık* (1932) [Leni Riefenstahl ile birlikte] ve G. Radvanyi'nin *Avrupa'da Bir Yerde* (1947) adlı filimlerinin senaryolarına yardım etti. Başlıca eserleri arasında *Der Geist der Film* (Filmin Ruhu) [1925] ile *İskusstvo Kino*'yu (Sinema Sanatı) [1948] sayabiliriz. (L)

BALB i. (ing. *bulb,* soğan, lat. *bulbus*). Bir gemide pruva bodoslamasının su altı kısmındaki soğan şeklinde şişkinlik (*bulbus* da denir). [Geminin arkasında meydana gelen dalgaları küçültmeğe ve suyun karinaya karşı direncini belirli bir ölçüde azaltmağa yarar.] ‖ *Balblı bodoslama,* alt kısmında balb bulunan baş bodoslama.

— ANSİKL. Bir geminin ileri hareketi sırasında baş tarafında en yüksek seviyeyi bulan ve iki yana ayrılarak geriye doğru uzayan bir su kabarması meydana gelir. Bu olay ileri hareketin başlamasıyle yenilen su direncinin dalga haline dönüşüdür. Gemi ileri hareketini devam ettirdiği sürece bu olay da devam eder ve geminin hızıyle doğru orantılı olarak artan bir su kitlesi, artan bir yükselliğe devamlı olarak taşınır. Bu taşınma için gerekli enerji geminin yürütücü gücünden alınmaktadır.

Balb, her gemi için, yapılan özel deneylerle elde edilen formu sayesinde baş tarafta dalga oluşmasına yer vermeyerek direnci asgariye indirir, dolayısıyle de hızda artmayı sağlar. Son yıllarda balb, gemi yapımında hemen her tip gemiye uygulanmağa başlanmıştır. Eski gemilere bile balb eklenmektedir. Bununla birlikte balb teorisinin henüz tamamıyle çözüldüğü de söylenemez. (ML)

BALBADON. Esk. coğ. Bizans devrinde (yaklş. ol. 900) Anadolu'da askerî eyaletin kaza merkezi. Sınırları kesinlikle bilinmiyor. Haymana'nın güneyiyle Konya'nın kuzeyini içine aldığı tahmin edilir. Kuzeyinde Berata ilçesi, doğusunda ise Kızılırmak'a kadar Akarbus ve Aspona kazaları bulunurdu. Leon VI Sophos zamanına kadar Bukellarion askerî eyaletine bağlıydı. Sonra Kappadokia askerî eyaletine katıldı. (M)

BALBAN ŞAH (Gıyaseddin), Dehli kralı. 1265'ten 1286'ya kadar hüküm sürdü, sayısız ayaklanmaları bastırdı, devletinin sınırlarını genişletti ve Hindistan'ın en güçlü hükümdarı oldu. Sarayı, bütün doğu saraylarını gölgede bırakacak kadar ihtişamlıydı. (L)

BALBASTRE (Claude), fransız orgçusu ve bestecisi (Dijon 1727-Paris 1799). 1750'de Paris'e yerleşti ve orada ün kazandı. Marie-Antoinette'e klavsen dersleri verdi. Piyanonun Fransa'ya girmesinde rol oynadı. Rameau'ya hayrandı, onun birçok uvertürünü org'a aktardı. Eserleri: İki tane *Klavsen Parçaları Defteri, Dört süitlik Noel'ler,* klavsen, iki keman, bas ve iki *ad libitum* korno için dörtlü sonatlar. (L)

BALBEK. Bk. BAALBEK.

BALBİANİ (Edouard), fransız bilgini (Santo Domingo 1822 veya 1825-Meudon 1899). Collège de France'ta karşılaştırmalı embriyoloji profesörü oldu. Kirpikli haşlamlıların eşeysel üremesi, karabatan hastalığı, hayvanlarda yeni yumurtayı saran vitellin cisimcikleri, bitki bitlerinin gelişimi, asmabiti v.b. üzerinde çalışmalar yaptı. (L)

Balbiani vitellin cisimcikleri. Embriyol. Oosit büyürken yumurtalığın santrozomu çevresinde biriken mitokondriyum'lar. (L)

BALBİANİA i. Suyosunu. Koyunların yemek ve soluk borusunun çeperlerinde gelişir; bezelye büyüklüğünde şişkinlikler meydana getirir. (Kırmızı suyosunları altsınıfının batrachospermeae familyasından.) [L]

BALBİN (Bohuslav), çek cizvit papazı ve tarihçisi (Hradec Kralové 1621-Prag 1688). Yaptığı araştırmalarıyle çek ulusunun tarihini kurmuştur. (L)

BALBİNUS (Decimus Caelius Calvinus) [178-283], romalı soylu yurttaş. Askerlerin seçtiği imparator Maximinus Thrax'a karşı senato tarafından Pupienus ile birlikte imparatorluğa yükseltildi. İlk defa iki imparator ruhanî reisliği paylaştı. Ama halk onların yerine bir *caesar* (imparator) getirdi. Praetorianus'lar (hassa muhafızları) Balbinus ile ortağını öldürdükten sonra, halkın isteği üzerine Gordianus III'ü çocuk denecek yaşta imparator ilân ettiler. (L)

BALBİS (Giovanni Battista), italyan botanikçisi (Piemonte'de Moretta 1765-Torino 1831). Hekim ve profesör, 1798'de, Torino nebatlar bahçesi müdürü oldu. Fransa'ya gittikten sonra 1819'da, Lyon'da botanik kürsüsü profesörlüğünü ve Nebatlar bahçesi müdürlüğünü aldı. Botanik üzerine eserler yazdı: *Flora Ticinensis* [1816-1821], *Flore Lyonnaise* (Lyon Çiçekleri) [1827-1828]. (L)

BALBİSİA i. Bitki cinsi. Güney Amerika'da yetişen 6 türü vardır. (Buğdaygillerden.) [L]

BALBO (Cesare), **Vinadio** kontu, İtalyan yazarı ve devlet adamı (Torino 1789-ay.y. 1853). Sardunyalı diplomat ve devlet adamı Prospero Balbo'nun (Chieri 1762 - Torino 1837) oğlu. Önce imparatorluk rejiminde, sonra da Sardunya krallığında subay ve diplomat olarak hizmet etti. 1821 Piemonte ayaklanması başarısızlığa uğrayınca, Carlo Alberto ile olan özel ilişkisi dolayısıyle bütün şüpheler onun üzerinde toplandı. Fransa'ya sığındı ve 1826'ya kadar orada kaldı. Yurtseverlik duygularını dile getiren eserleri yazdı (*Speranze d'Italia* [İtalya'nın Umutları] 1844.) [L]

BALBO (İtalo), italyan hava mareşali (Ferrara 1896-Tobruk yakınları 1940). Duce'nin (Mussolini) adamı, Roma üzerine yürüyüş'ün (1922) ve faşist hareketinin elebaşılarından. 1926'dan 1935'e kadar Hava bakanı ve hava kuvvetleri baş kumandanı. İtalyan havacılığının gelişmesinde büyük bir rol oynadı. Akdeniz'de birçok gösteri uçuşu tertipledi ve Brezilya'ya (1928-1933) uçuş turneleri yaptırdı. Kendisi de bir Roma-New York uçuşu tamamladı (1935). Halk tarafından fazla sevilmesinden kuşkulanan Mussolini tarafından, 1939'da Libya'ya vali olarak gönderildi. İtalyan uçaksavar birliklerinin bir hatası yüzünden, Tobruk üstünde uçağı düşerek öldü. (L)

BALBOA, Panama kanalı bölgesinin güneydoğu ucunda liman, Panama şehri yakınında; 4 200 nüf. A.B.D.'nin deniz üssü. (L)

BALBOA i. Panama cumhuriyetinin, 100 centesimo'ya (santime) bölünmüş para birimi. Değeri bir amerikan dolarıdır. (L)

BALBOA (Vasco Nunez DE), ispanyol kâşifi (Estremadura'da Jerez 1475-Panama'da Acla 1517). Santo Domingo'dan kaçarak, Enciso ile Orta Amerika'da, Darien körfezinde, Santa Maria El Antigua şehrini kurdu. Kumandanının yerini alarak, 1513'te, Darien berzahını geçti ve Büyük okyanusu keşfetti, amacı güneydeki altın ülkelerini fethetmekti. Fakat yerini alan Pedrarias de Avila'nın emriyle kafası kesildi. (L)

BALBRİGGAN, İrlanda cumhuriyetinde liman şehri (Dublin idarî bölgesi, Leinster ili), İrlanda denizinin kıyısında, Dublin'in kuzeyinde; 2 500 nüf. Balıkçılık limanı ve sayfiye yeri. Tuhafiyecilik. (L)

BALBUENA (Bernardo DE), ispanyol kilise büyüğü ve şairi (Valdepenas 1568-Porto Riko 1627). Meslek hayatının büyük kısmı Amerika'daki ispanyol sömürgelerinde geçti. 40 000 Mısralık manzum bir destan yazdı: *Bernardo o la Victoria de Roncesvalles* (1624). [L]

BALBUS (lat. *kekeme*). Birçok romalının adı. Bk. CORNELİUS BALBUS.

BALCESCU (Nicolaie), romen tarihçisi ve siyaset adamı (Bükreş 1819-Palermo 1852). Millî tarih incelemeleriyle ilgili bir dergi olan *Magazin İstoric Pentru Dacia*'nın (Dakya İçin Tarih Magazini) kurucusu. Yurtsever hareketleri yüzünden sürgüne gönderildi, dönüşünde geçici hükûmette müsteşar oldu, ihtilâlin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine yeniden kaçtı, ülkesinin bağımsızlığı için büyük devletlerin desteğini sağlamak amacıyle Avrupa'yı dolaştı. En önemli eseri *İstoria Romanilor sub Mihai- Voda Viteazul* (Cesur Prens Mihail Çağında Romenlerin Tarihi), 1878'de yayımlandı; gençlere millî gelenek ruhunu aşılamak için yazılmıştır. (L)

BALCH (Emily Greene), amerikalı propagandacı (Massachusetts'te Jamaica Plain 1867-A.B.D.'de Cambridge 1961). Wellesley College'de iktisat okuttu. New York'ta *The Naiton*'un müdiresi, barış ve bağımsızlık için Uluslararası Kadın birliğinin çalışmalarına katıldı. Nobel barış ödülü (1946). [L]

BALCI. *Esk.* **Kurtmahmutlu,** Orta Kızılırmak bölümünde Niğde ilinin Ortaköy ilçesinde bucak merkezi; 33 311 nüf. — Bucağın 13 köyü ve 13 628 nüfusu vardır. (M)

BALCIGİLLER çoğl. i. Ötücü kuş familyası. Değişik görünüşte, koyu renkli, oldukça küçük kuşlardır. Dillerinin ucunda bir çeşit kıskaç bulunur. (Bu organlarıyle hem böcekleri yakalar, hem de çiçeklerden balözü, bitkilerden özsuyu toplar, bunlarla beslenirler. Okyanus direyinin (hayvan topluluğu) en ilginç kuş gruplarından biri budur. (L)

BALCILPORSUK blş. i. Etçil memeli hayvan. Afrika'nın tropikal bölgelerinde ve Hindistan'da yaşar. (Sansargillerden.) [İlmî adı: *Mellivora ratel.*]

— ANSİKL. *Balcılporsuk,* esmer-siyah renktedir; sırtında beyaz kıllar vardır. Bayağı porsuğa çok benzer, ama ondan daha ağır ve iridir. Baldan çok hoşlanır, ama böcekleri ve küçük memeli hayvanları da yer. *Mellivora capensis* Afrika'nın tropik bölgelerinde, Batı Asya'da ve Kuzey Hindistan'da yaşar. (L)

BALÇ i. Denizc. (ing. Şişkinlik anlamına *bulge*'dan). Gemiye çarpacak torpitonun patlama noktasını karina'dan uzak tutmak için karina dışına intibak ettirilerek eklenmiş şişkin bölme. (L)

BALÇAK veya **BARÇAK** i. *Halk dili.* Kılıç kabzasındaki demir siper. ‖ Kabza. (M)

BALÇIK i. Yapışkan, koyu kıvamlı çamur: *Porsuk çayının balçığı leş gibi kokuyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Sıf. Yapışan, sıvaşan, zorluk çıkartan: *Her geçen gün onu bu balçık yolda biraz daha ileri, biraz da-*

Foto. MEYDAN; N.Y.T. (LAROUSSE)

ha derinlere götürüyordu (Sabahattin Ali).

— G. santl. Heykel yapımında kullanılan çamur.

— Jeol. İçinde çokça kil bulunan yağlı, sıkıştırılmış ve su geçirmez koyu toprak: *Balçık tuğla ve kiremit yapımında hammadde olarak kullanılır.* ‖ Akarsuların taştıkları zaman bıraktıkları ince kumlu, killi ve çok verimli topraklar.

— Meyvc. *Balçık hurması* (*inciri*), sandıklara basılarak kurutulan hurma veya incir.

— ANSİKL. Zır. Çiftçiler, çok killi ve hiç su geçirmeyen topraklara da kimi zaman bu adı verirler. Bu gibi topraklar kaygan olduğundan üzerlerine herhangi bir yapı yapmak tehlikelidir. Nemli oldukları zaman işe yaramayan bu topraklar, kurak mevsimlerde çok sertleşirler.

◆ **Balçıklamak** geçl. f. Balçıkla sıvamak.

◆ **Balçıklı** sıf. Çamurla karışık, çamurla sıvanmış. (ML)

BALÇIK, Bulgaristan'da şehir, Dobruca'nın güneyinde, Karadeniz kıyısında; 6 000 nüf. Sayfiye yeri. Eskiçağ sitesi Dionysopolis'in kalıntıları. (L)

BALÇIKBALIĞI blş.i. Afrika'nın tropik bölgelerinde, mevsimlik göllerde yaşayan balık. (İlmî adı: *Protopterus*).

— ANSİKL. *Balçıkbalığı,* yılın bir kısmında kuruyan bataklıklarda ve derelerde yaşar. Kurak mevsim yaklaşınca, kendine bir yuva yapar; derinin koyu salgısından meydana gelen bir «koza»ya bürünerek oraya yerleşir. Uykudaymış gibi yaşar, akciğerleriyle solunurlar. Su gelince uyanır, ürer, yeniden kurak mevsim gelinceye kadar solungaçlarıyle solunarak suda yaşamağa devam eder. (L)

BALÇIKBALIĞIGİLLER blş. çoğl. i. Akciğerlibalıklar takımından balık familyası (*lepidosirenidae*). Solungaçları oldukça körelmiş, yılan biçiminde balıklardır. Başlıca türleri: balçıkbalığı (*Protepterus*), karamaru (*Lepidosiren paradoxa*). [M]

BALÇIKÇULLUĞU blş. i. Çulluk türü. (*Limnocryptes minimum*). Avrupa'nın kuzeyinde ve Sibirya'da yaşar. Avrupa'nın güneyinde göç sırasında görülür. (L)

BALÇOVA, Ege bölgesinde İzmir'in güneybatısında Urla yolunun güneyinde kasaba; 6 387 nüf. İlkçağdan beri ünlü kaplıcalar (su sıcaklığı 53° ve çamur banyosu 59°). Çok ziyaretçi çeken bu çamur kaplıcalara *Agamemnon kaplıcaları* adı da verilir. (M)

BALDAK i. (çağatayca *bağıldak*'tan). *Esk.* Kılıç kolanının halkası. (M)

BALDAKEN i. (ital. *baldacchino*'dan, Bağdat ipeği anlamına). XIV. ve XV. yy.da döşemelik olarak duvar ve koltuk kaplamalarında, hattâ giyimde kullanılan ipekten, kıymetli kumaş. ‖ Bir tahtın, bir katafalkın, bir yatağın üstüne kurulan tavan v.b.: *Bürümcükten tavanlığı, sayvanlığı, baldakenleri* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Kiliselerdeki sunak yerini çevreleyen, tahtadan, mermerden veya madenden yapılmış mimarî eser: *Roma San Pietro kilisesi baldakeni, Paris'te, Val-de-Grâce kilisesi baldakeni. Esk.* Sayeban, sayepan.

— ANSİKL. Başlangıçta, çadırlarda kullanılan bir doğu kumaşına *baldaken* deniyordu. Trajanus sütunu üstündeki kabartmada, yanları kaldırılarak saçaklı bir gölgelik şekline sokulan böyle bir çadır ve altına sığınmış bir asker görülmektedir. Daha çok eski zamanlarda bile, krallık veya imparatorluk tahtlarının üstünü süslemede baldaken kullanılıyordu. Öte yandan kiliselerde kutsallama âyinlerinin yapıldığı yerin üstüne de konmağa başlandı; giderek, sunakların süsü oldu. Bu şekilde kullanılan baldakenlerin en ünlüsü, Roma'da San Pietro kilisesinde bulunan Bernini'nin eseridir.

XVII. yy.da baldakenin kırpılmış saçakları yoktu. Bu XVIII. yy.da ortaya çıktı. Başlangıçta dikdörtgen şeklinde olan baldakenler daha sonra daire şekline dönüştü ve üstünde sorguç bulunan bir kubbe biçimini aldı. Günlük hayatta karyola tavanı olarak kullanılıyordu. Tavan kalaslarına ilkel bir şekilde tespit edilmişken XVI. yy.da karyolanın dört ayağı üzerine oturtulmağa başlandı. XVII. yy.da kumaşlarla, sorguçlarla, püsküllerle süslenerek ağır bir havaya büründü. Sonraki yy.da duvara tespit edilmek suretiyle düşes tarzı yataklarda başucunun üstüne, dauphin tarzı yataklarda da bütün yatağın üstüne gelecek şekilde konularak sadeleştirildi. Birinci İmparatorluk devrinde baldaken kullanılmadı; Restauration'da tekrar meydana çıktı, XIX. yy. boyunca kullanıldı. Sadeliğin eğilimi karşısında tutunamadı ve ortadan kalktı. (LM)

BALDENSPERGER (Fernand), fransız profesör ve yazarı (Saint-Dié 1871-Paris 1958). Mukayeseli edebiyat uzmanı, Sorbonne'da uzun yıllar ders verdi. *Gottfried Keller* ve *Œhlenschlager* (1899) üzerine doktora tezleri dışında eserleri: *Etudes d'Histoire Littéraire* (Edebiyat Tarihi İncelemeleri) [3 cilt, 1907-1910-1939], *Goethe en France* (Goethe Fransa'da) [1904 2.bas. 1920], *le Mouvement des Idées dans l'Emigration Française* (Fransa'dan Göç Edenlerde Fikir Hareketleri) [1925], *Orientations Etrangérès chez Balzac* (Balzac'ta Yabancı Yönelimler) [1927]. *Vigny*'nin bir biyografisinin (1912) yazarı, bu şairin bütün eserlerinin bir basımını yaptı (1913-1935). [L]

BALDER veya **BALDR.** İskand. mit. Odin ve Frigg'in oğlu, Nanna'nın kocası; iyiliğin sembolüdür. Anası, bütün canlı ve cansızlara, ona zarar vermeyeceklerine dair yemin ettirdi. Bu arada basit bir otu, ökse otunu, ihmal etti. Kötülük perisi Loki, Balder'in kör kardeşi Hödr'e kardeşine bir ökse otu dalıyle vurmasını söyledi. Balder derhal öldü. Frigg ölüm ülkesinin tanrıçası Hel'e oğlunun geri verilmesi için yalvardı. Hel, bütün yaratıkların Balder için ağlamalarını şart koştu, bir dev şeklini alan Loki bunu reddetti, bu yüzden Balder'in Ragnarok'a (son tan vakti) kadar Hel'in emri altında kalması gerekti. (L)

BALDIR i. Bacağın diz kapağı ve ayak bileği arasında kalan kısmı: *Kalem gibi baldırlı kavruk çocuklara para verdim* (S. F. Abasıyanık). [Bk. ANSİKL.] ‖ Dizden ayağa kadar olan kısmı şişkin, yumuşak arka tarafı: *Küçük bir baldır tazyiki, bir dizgin çekişi... beni gideceğim yola koyuyordu* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Baldır bacak. Teklz.* [Kadınlar için] Açık saçık görülen bacaklar. ‖ *Baldırı çıplak,* serseri, işsiz güçsüz: *Baldırı çıplak zeybek takımına tabancayla maskaralık edeceğiz* (K. Tahir).

— Anat. *Baldır kemiği,* bacağın baldır kısmında bulunan iki uzun kemikten kalın olanı. (İlmî adı: *Fibula.*) İnce olanı kaval kemiğidir.

— Spor. *Baldır patlatan,* yağlı güreşte bir oyun. Her an için rakibi sakatlama tehlikesi olduğundan ancak gaddar pehlivanların baş vurduğu bir oyun olarak tanınır. Alttaki pehlivanın bir ayağını tutup çekerken, diz kapağı bükümüne, mukabil ayağı yarı büküp dayadıktan sonra, tutulan ayağın kasık önünde sıkıştırılması halidir.

— Vet. At'ın *baldır*'ı, budun alt tarafından arka dize kadar uzanan kısımdır. (Kaval ve baldır kemikleriyle onları kavrayan kaslardan meydana gelir. Baldır daima gürbüz kaslı olur, ama uzunluğu ve eğriliği atın yeteneğiyle orantılıdır. Koşu atında baldır uzun, çeki atında gürbüz kaslı, binek ve hafif çeki atlarında ise orta derecede gelişmiş olmalıdır.)

— ANSİKL. *Baldır* iskeleti, kaval kemiğiyle baldır kemiğinden meydana gelir. Bunlar baldırı iki bölgeye ayırır... 1. *Ön-dış bölge,* burada ön baldır kası, başparmak germe kası, baldır yan kasları, kaval kemiği ön atardamarı, kaval kemiği siniri ve deri-kas siniri bulunur; 2. *art bölge,* burada ayak parmaklarını bükücü uzun kaslarla başparmak bükücü kası, baldır kası, baldır ikiz ve nalınsı kaslar (bu ikisi aşağıda birleşerek topuk kirişini meydana getirir) vardır. Bu bölgede dizardı atardamarı ikiye ayrılır: *kaval kemiği, ön atardamar* ve *kaval-baldır ana atardamar.* Dizardı siyatik siniri ise kaval arka siniri adını alır. (ML)

BALDIRAK i. *Halk dili.* Pantalon, uzun don gibi giyeceklerin dizden aşağı kısmı. ‖ *Esk.* Kılıç kayışının aşağı uzanan parçası.

— Kıyf. Ayağın baldır kısmını örtmek için giyilen tozluk, çamurluk v.b. giyecekler. (*Baldırlık* da denir.) Çıplak ata binenlerin baldırlarına içten sardıkları deri parçalarına da bu ad verilir. (M)

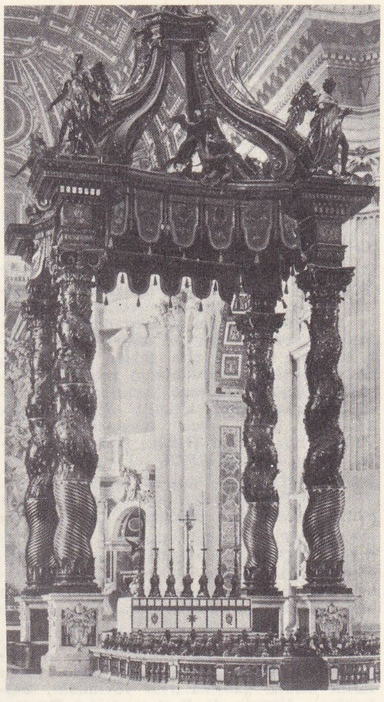

Val-de-Grâce kilisesindeki baldaken (Paris)

Louis XIV'ün yatağındaki baldaken

BALDIRAN i. Maydanozgillerden, nemli yerlerde yetişen birçok zehirli bitkinin adı: *Zehirli, yeşerirse toprakta / Bir tohum, içtiği baldıranlardan / Açar korku çiçekleri yozlaşmış tür* (B. Necatigil). [Bk. ANSİKL.] ‖ Baldıran otundan çıkarılan zehir: *Sokrat baldıran içmeğe mahkûm edildi.*

— DEY. *Baldıran şerbeti,* büyük zorluklarla, acı çekerek elde edilen kazanç.

— ANSİKL. Bot. *Ağılı baldıran, küçük* ve *büyük baldıran* gibi türleri bulunan *baldıran* otunun başlıca iki çeşidi vardır: a) *Subaldıranı* (*Cicuta virosa*), *bataklık maydanozu* da denilen bu bitki son derece zehirlidir. Kökü 7 sm kalınlığındadır ve pis kokar; gövdesi parmak kalınlığındadır, suda genellikle dik durur. Yüksekliği 0,50-1,50 m olan su baldıranı derelerde ve göllerde yetişir; b) *Akbaldıran* (*Anthriscus*), bunun da birçok türü vardır: *A. vulgaris* (20-60 sm yüksekliğinde) yol kenarlarında ve yıkıntılarda yetişir. Bunun daha boylu iki çeşidi (30-150 sm) dağlarda, çitlerde ve ağaçlıklarda bulunur. Zehirlilik derecesi değişiktir. *Büyük baldıran* (*Conium maculatum*) harabelerde yetişir; boyu 2,50 m'yi bulur.

— Ecz. Hekimlikte kullanılan baldıran türü *büyük baldıran*'dır (*Conium maculatum*). Bunun kullanılan kısmı baldıran tohumu denilen meyvesidir. Bu meyveden yapılan baldıran tozu (sikutin) veya alkollü sıvı ilâç olarak kullanılır. Elde edilen baldıran özü merhem ve yakılara da konur. Baldıran artık eskisi kadar kullanılmamaktadır.

— Tar. Eski Yunanistan'da baldıran tedavide sık kullanılmakla beraber daha çok öldürücü bir zehir olarak bilinirdi. Atina'da Otuzların saltanatı sırasında, ölüm mahkûmlarına, bu zehir sayesinde acı çekmeden ölmek lûtuf ve hakkı tanınmaya başlandı. Sokrates, sonra Phokion, Philopoemen bu şekilde öldürüldüler. (LM)

baldıran

BALDIRGAN i. Bot. Bir çeşit ot. (İlmî adı: *Ferula assa foetida.*) [Bk. ŞEYTANTERSİ.] (M)

baldırıkara

BALDIRIKARA blş. i. Adiantum ve asplenium cinsinden birçok eğreltiotu türünün ortak adı.

— ANSİKL. *Baldırıkara,* yapraklarının sapları uzun, ince ve siyahtır; saça benzer. En yaygın türü *Venüs saçı*'dır (*Adiantum capillus Veneris*). Nemli yerlerde, taşlar arasında yetişir. Şurubu ve haşlaması göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır. (L)

Foto. Neurdein-Giraudon (*LAROUSSE*)

Hans BALDUNG «Ölüm Dansı» (detay) [Rennes müzesi]

James BALDWİN

Stanley BALDWİN

BALDIRSOKAN bṣ. i. Sokucu sinek. (Çiftkanatlıların sinekgiller familyasından.) [İlmî adı: *Stomoxys calcitrans.*]

— ANSİKL. *Baldırsokan* ev sineğine benzer. Fakat ağız hortumu daha güçlüdür. Kan emmek için hayvan ve insanların derisini deler. Kurtçukları gübre içinde gelişir. *Baldırsokan,* birçok korkunç hastalığı, özellikle şarbonu bulaştırabilir. (L)

BALDIZ i. Erkeğin karısının kız kardeşi: *Evde ahçı, işçi tutmam, kaynana, baldız, kayın istemem* (M. Ş. Esendal). *Çocuklarımın sıhhati, karımın ve baldızlarımın istikbalidir* (A. H. Tanpınar). [M]

BALDİ (Bernardino), italyan yazarı (Urbino 1553-ay. y. 1617). Padova'da okuduktan sonra, Guastalla'da, Urbino sarayında ve Roma'da kardinal Aldobrandini'nin hizmetinde bulundu. Şiir ve nesir olarak çeşitli konular üzerine çok sayıda eser verdi. Dilinin arılığı ve üslûbunun inceliğiyle yaşadığı yüzyılın en ince yazarlarından biridir. Eserleri: dört kitaplık öğretici manzum eser, *La Nautica* (Gemicilik Kitabı) [1590], *Yüz Ahlâkî Hikâye* (1583), *Hicviyeler, Roma soneleri* (1590). [L]

BALDİ (Lazzaro), italyan ressam ve gravürcüsü (Pistoia 1623 veya 1624 - Roma 1703). Cortona'nın öğrenci ve taklitçisi. (L)

BALDİ (Pier Maria), floransalı ressam ve mimar (XVII. yy. ikinci yarısı). 1673'te Floransa'daki Santa Croce meydanı çeşmesini inşa etti ve Santo Spirito manastırına *Aziz Augustinus'un Vaftizi*'ni resmetti. (L)

BALDİNGERA. Bot. *Eşanl.* PHALARİS.

BALDİNUCCİ (Filippo), italyan yazarı (Floransa 1623'e doğr.-ay. y. 1696). Sanat tarihi üstüne çalışmalarını yayımladı. Başlıcaları: *Notisie de Protessori del Disegno da Cimabue in aua* (Cimabue'den Sonraki Resim Üstatları üzerine Bilgiler) [1681 ve 1728], *Resim Sanatı Toscana Dili Sözlüğü* (1681), *Gravür Sanatının Doğuşu ve İlerlemesi* (1686). [L]

BALDİSSERRA (Antonio), italyan generali (Padova 1838-Floransa 1917). Viyana Harp akademisini bitirdi, Custozza'da Avusturya hesabına savaştı (1866). İtalya'nın hizmetine girince Eritrea genel valisi oldu (1888), Asmara ve Kirin'i işgal etti ve Ascari (askerler) birliğini kurdu. Adua bozgunundan sonra (1896), yeniden Eritrea'ya çağrıldı, Menelik'in ilerleyişini durdurdu, şerefli bir barış anlaşması yaparak, 1897'de İtalya'ya döndü. (L)

BALDO veya **BALDO DEGLİ UBALDİ,** italyan hukuk bilgini (Perugia 1320'ye doğr.-Pavia 1400). Bartolo da Sassoferrato'nun öğrencisi ve rakibi. Bologna, Perugia, Pisa, Floransa ve Padova'da ders verdi. (L)

BALDO tepesi, kalkerli dağ sırası. Trentino Alplerinde, Garda gölü ile Adige nehri arasında; 2 218 m. (L)

BALDOVİNETTİ (Alessio), floransalı ressam ve mozaikçi (Floransa 1425-öl. 1499). Domenico Veneziano'nun mirasçısı, onun açık renkli aydınlık kompozisyonlarını benimsedi; Piero della Francesca'nın üslûbundan da etkilendi. İnce üslûbu San Miniato fresklerinde (1466-1473, Portekiz kardinaline ait küçük kilise) ve Louvre'daki *Madonna*'da (1464) göze çarpar. (L)

BALDR. İskand. mit. Bk. BALDER.

BALDUCCİO (Giovanni Dİ). Bk. GİOVANNİ Dİ BALDUCCİO.

BALDUCCİ PEGOLOTTİ (Francesco), floransalı tüccar (öl. 1347'ye doğr.) *Pratica della Mencatura* (Ticaretin Pratiği) adlı kitabı, yaşadığı devrin uluslararası ticareti ve ticarî usulleri üzerine değerli bir belgedir. (L)

BALDUNG (Hans), lakabı **Grien** veya **Grün,** alman ressam, desenci ve gravürcüsü (Gmünd 1484 veya 1485 - Strasburg 1545). Alsace'da Schongauer'in etkisi altında, sonra Nürnberg'te Dürer atelyesinde (1502-1508) yetişti; 1509'dan itibaren Strasburg'a yerleşti ama çalışmaları yüzünden 1512'den 1517'ye kadar Freiburg-im-Breisgau'da kaldı. Şaheseri Freiburg katedralindeki, kanatlı bir mihrap arkasıdır (*Meryem'in Taç Giymesi*) [1516]. Ayrıca *Müneccimlerin Secdeye Gelişi* (1507 Berlin), bir *Müzik Allegorisi* (1529) ve Münih Resim müzesinde iki portre. Basel, Nürnberg, Viyana, Rennes ve Prog'da bulunan diğer tabloları renk ustalığını, ölüm veya hayal konularına karşı doğuştan eğilimini gösterir. Karlsruhe Taş Baskı müzesinde çok değerli bir taslaklar kitabı vardır. (L)

Baldus, Folengo'nun gülünç destanı (ilk baskısı, on yedi, 1517; son baskısı yirmi beş bölümlük, 1552), İtalyanca ile Latincenin kaynaştığı «makaronik» bir eserdir. Gülünç bir ciddiyetle Ariosto, Boiardo, Pulci ve onların taklitçilerini alaya alır. Üslûp, çok defa Rabelais'ninkine yakındır. Baldus'ta çağdaş inanış ve peşin hükümler ince bir hayat gözlemiyle hicvedilir. (L)

BALDWİN (Frank Stephen), amerika'lı mühendis (Connecticut'da New Hartford 1838-New Jersey'de Denville 1925). 1872'de toplama veya çıkarma, çarpma veya bölme yapan değişken yönlü ilk dişlili hesap makinesini buldu. 1908'de, ticarette Monroe markası altında tanınan bir baskı düzeni ortaya attı. (L)

BALDWİN (James), amerikalı yazar (New York 1924). Bir zenci rahibin oğlu. Romanları: *Go Tell it on the Mountains* (Git Onu Dağlarda Söyle) [1953], *Giovanni'nin Odası* (Giovanni's Room) [1956], *Another Country* (Bir Başka Ülke) [1962]. Hikâyelerinde, denemelerinde (*The Fire Next Time,* 1963) ve tiyatro eserlerinde (*Blues for Mister Charlie,* 1964), insanlığın temel meseleleri karşısında Amerika'nın tutumunu açığa vurur ve coşkun bir üslûpla, ırk anlaşmazlıklarının çözümünü yasalarda değil, insanların kalbinde aramak gerektiğini dile getirir. (L)

BALDWİN (James Mark), amerikalı psikolog ve sosyolog (Güney Carolina'da Columbia 1861-Paris 1934). 1913'ten sonra, birçok Avrupa kurumlarında ders verdi. *American Psychological Association*'un kurucusu; uluslararası psikoloji kongrelerinde önemli rol oynadı ve bu kongrelerden birine 1909'dan 1913'e kadar başkanlık etti. 1918 ve 1919'da Fransa'da Hautes Etudes Sociales'de ders verdi. Çalışmaları psikofizyolojinin ilerlemesine katkıda bulundu: *Mental Development in the Child and the Race* (Çocukta ve Irkta Zihin Gelişmesi) [1896], Dictionnary of Philosophy and Psychology (Felsefe ve Psikoloji Lûgatı) [1901-1905], *Gelişme ve Tekâmül* [1903], *Fert ve Cemiyet* [1910], *Psikoloji Tarihi* [1913]. (L)

BALDWİN (Matthias William), amerikalı mühendis ve sanayici (Elizabethtown 1795-Philadelphia 1866). 1838'de Philadelphia'da küçük bir lokomotif fabrikası kurdu, A.B.D.'de demiryollarının gelişmesiyle, fabrika çok genişledi. (L)

BALDWİN (Robert), ingiliz asıllı kanadalı devlet adamı (Toronto 1804-ay. y. 1858). Liberal parti üyesi, 1842'den 1843'e ve 1848'den 1851'e kadar başbakan; yurdunda iki ırkın birleşmesine taraftardı, hükûmetine fransız asıllı kanadalı Lafontaine'i aldı ve onun yardımıyle sorumlu bir hükûmetin yerleşmesine katkıda bulundu. (L)

BALDWİN (Stanley, — I. kontu), ingiliz siyaset adamı (Worcestershire'da Bewdley 1867-ay.y. de Stourport 1947). Büyük bir iş adamıydı, 1908'de muhafazakâr partiden milletvekili seçildi, büyük malî tecrübesi yanında toprak sahiplerinin ve koyu protestanların geleneklerini getirdi. 1916'da Bonar Lawın özel parlamento sekreteri, 1921'den itibaren kabine üyesi. 1922'de, Bonar Law ile birlikte, «Koalisyon» a karşı muhafazakâr isyanı yönetti ve Balfour'un muhalefetine rağmen başarıya ulaştı. Bonar Law hükûmetinde Maliye bakanı, 1923'te onun yerini alarak; başbakan oldu. Baştan beri inançla savunduğu himayecilik meselesi yüzünden az sonra düştü. İşçi partisinin yenilgisi, 1924'te muhafazakâr partiyi iktidara getirince, Baldwin 1929'a kadar yeniden başbakan oldu. İktisadî zorluklar ve sosyal buhranlarla dolu bu dönemde, Baldwin zorlukların kaynağından çok belirtilerine hücum etti; dünya krizi eşiğinde hükûmeti düştü. Bunun üzerine İşçi partisinden Mac Donald bir millî birlik hükûmeti kurdu; bu hükûmete Baldwin de katıldı. Hükûmet Baldwin'in isteklerine uygun olarak serbest ticarî mübadele sisteminden ayrıldı ve İngiliz imparatorluğunun menfaatlerini göz önünde tutan tercihli bir siyasete döndü. Baldwin 1935'te tekrar başbakan oldu ve Edward VIII'in tahttan çekilmesiyle ortaya çıkan siyaset ve anayasa buhranını, Dominyonlarla sıkı işbirliği halinde, çözmek mecburiyetinde kaldı. Mayıs 1937'de istifa etti ve lordlar kamarası üyeliğine yükseltildi. (L)

BALE i. (ital. *balletto*'dan fr. *ballet*). Koreografi kurallarına göre düzenlenmiş danslardan bileşen sahne gösterisi.

— ÇEŞ. DEY. *Bale girişi,* bir operanın danslı bölümünde, daha ender olarak da bir balede, solocunun veya dansçılar grubunun yaptığı gösteri. || *Bale pantomim* (*pantomimli bale*), içinde danslı bölümler de bulunan pantomim oyunu. || *Bale takımı* (*corps de ballet*), bir tiyatronun veya topluluğun bale yapmakla görevli personeli. || *Bale topluluğu* (*bale kumpanyası*), aynı yönetim altında birleşen, gezici nitelikte dansçılar takımı. || *Bale yönetmeni* (*bale eğitmeni*), bir toplulukta veya tiyatroda dansçıları yöneten, bale provalarını yaptıran, rol dağıtımını düzenleyen ve bale takımına günlük dersleri veren kişi. || *Akademik bale,* yalnız akademik dans adımlarına yer veren bale. || *Atlı bale,* XVI. ve XVIII. yy.da moda olan, binicili atlar tarafından oynanan bale türü. || *Atonal bale,* on iki ses sistemiyle bestelenmiş bir partisyonu temel alan bale (örnek: Maurice Béjart'ın düzenlediği ve Schönberg'in *Uzay*'ını, Webern'in *Zaman*'ını, Berg'in *Madde*'sini bir araya getiren *Viyana Süiti;* Frank Martin'in müziği üstüne Michel Descombey'in düzenlediği Symphonie Concertante. || *Beyaz bale,* beyaz tutu ile yapılan, romantik havalı bale. || *Opera-bale, komedi-bale,* içinde bale sahneleri de bulunan opera veya tiyatro oyunu. || *Saray balesi,* Avrupa saraylarında XVI. yy. sonunda moda olan, kral ve nedimleri tarafından temsil edilen bale türü. || *Solfejli bale,* koreografisi, müzik cümlelerinin herbirine göre düzenlenmiş bale. Cümleler de kendi içinde anlık bölümlere ayrılır, bu bölümler bir ölçüden daha kısa süreli olabilir. || *Soyut bale,* konusu veya librettosu olmayan, yalnız koreografiye ve müziğe dayanan bale.

Bale Tarihi

Bale, içinde yalnız dans, jest ve müziğin yer aldığı bir sahne gösterisidir. Kökü Rönesans'a ve Domenico da Ferrara, Guglielmo Ebreo, Antonio Cornazano gibi italyan ustalarının dans üstüne yaptıkları ilk incelemelere dayanır. Bu ustalar, koreografinin temel ilkelerini ortaya koydular; adımların sıralanmasını ve adımlarla müziğin uygunluğu için gerekli kuralları belirlediler. Catherine de Médicis Fransa'ya geldiği sırada, İtalyanlar bu ülkeye baleyi soktular. İlk verdikleri temsil, *Ballet Comique de la Reine* adını taşıyordu. Beaujoyeux'nün düzenlediği bu bale Henri IV zamanında, Joyeuse dükü ile Mlle de Vaudémont'un düğününde oynandı (1581). Gösteride şarkılı ve sözlü bölümler de yer alıyor, dansları saray halkı yapıyordu. Şarkı eşliğinde yapılan pantomim niteliğindeki saray balesi, Henri IV ve Louis XIII zamanında gelişti. Bu balelerde kahramanlık temaları ve mitolojik, romanesk veya gülünç konular işlendi. Saraylıların yerini zamanla meslekten dansçılar aldı. Saraylılar yalnız bale girişlerinde ve eserin sonundaki toplu balede sahneye çıktılar. Manzum tiradlar kalktı; müziğe ve dansa daha çok yer verildi. Louis XIV zamanında şair Benserade, müzikçi Lully ve koreograf Pierre Beauchamps'ın çabalarıyle balenin altın çağı başladı. Saraylıların yerini tamamen profesyonel sanatçılar aldı. Krallık Dans akademisinin (1661) ve Opera Dans okulunun (1713) kurulması, bale sanatına büyük bir atılım kazandırdı. Akademik dans tekniği gelişti. *Dışa dönük* duruş (en dehors) ve *kol pozisyonu* (port de bras) kuralları belirlendi. Soyluluğu ve zarafeti, fransız dans okulunun Avrupa'da tanınmasını sağladı. Kadın dansçılardan Mlle Prévost, «*la*» Camargo, «*la*» Sallé, erkek dansçılardan ise Gaëtan ve Auguste Vestris, Lany, Blon, Dumoulin, daha sonra da Dauberval ile Gardel ün kazandılar. Louis XVI zamanında, içinde söz ve şarkı bulunmayan ilk aksiyon baleleri (veya bale pantomim) oynandı. İlk olarak J.G. Noverre, *Lettres sur la Danse* (Dans Üstüne Mektuplar) [Lyon, 1760] adlı eserinde bu bale türünü savundu. Aksiyon balesi, genellikle trajik sona varan belirli bir konu üstüne kuruluydu. Dans tekniği arka plana itilmiş,

Foto. Giraudon, X, Harlingue (LAROUSSE)

1

2

3

4

5

6

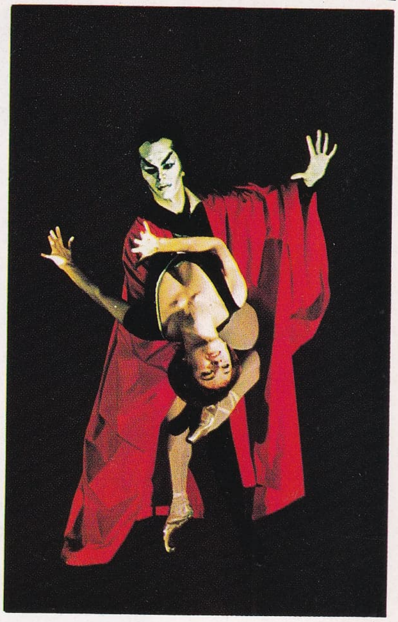
7

8

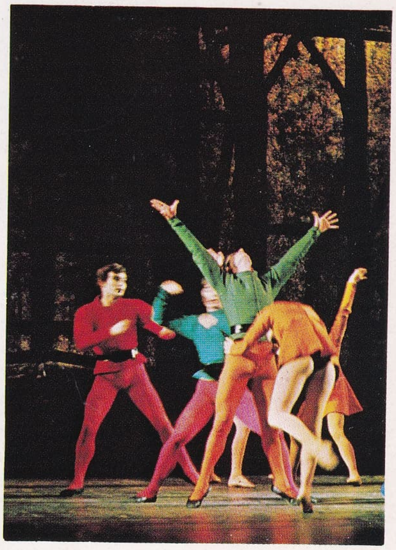
9

1. **Mazowsze topluluğu (Polonya), Alhambra tiyatrosu, Paris (1966);**
2. **Ukrayna kazakları, Spor sarayı, Paris (1959);**
3. **Meksika Millî balesi, Chaillot sarayı, Paris (1961);**
4. **Kore Millî balesi, Champs-Élysées tiyatrosu, Paris (1964);**
5. **Pekin operası, Alhambra tiyatrosu, Paris (1964);**
6. **Filipinler Millî balesi, Nations tiyatrosu, Paris (1960);**
7. **Muhteşem Mandarin (D. Parlic), Duska Sifnios ve Germinal Casado, Champs-Élysées tiyatrosu, Paris (1962);**
8. **Düğünler (Maurice Béjart'ın uygulaması), Monnaie Kraliyet tiyatrosu, Brüksel (1962);**
9. **Notre-Dame de Paris (Roland Petit), Paris operası (1966).**

Foto. Pic, Serge Lido (LAROUSSE)

BALE

Çaykovski'nin «Uyuyan Güzel» **bale**si
sanatçıları toplu halde
(Ankara Devlet opera ve balesi)

«Uyuyan Güzel» **bale**sinden
bir sahne
(Ankara Devlet opera ve balesi, 1964)

Çaykovski,
«Uyuyan Güzel» **bale**sinden
bir figür

«Çeşmebaşı»,
İstanbul Kültür sarayında
sahneye konan (1969)
ilk eser

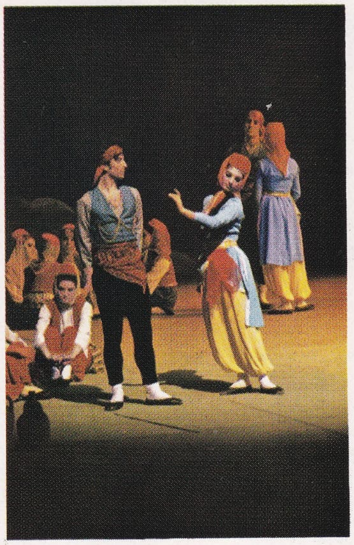

ilk türk **bale**si
«Çeşmebaşı»ndan bir sahne
eser, Ferit Tüzün
koreografi, Ninette de Valois

Foto. H. Angelo Castrillon (MEYDAN)

«Circé», söz d'A. d'Aubigné müzik Beaulieu ve Salmon

jestler ve yüz ifadesi önem kazanmıştı. Başroldeki dansçılar konuyu sürdürürken, bale takımı geri plandan onları çerçevelemekle yetiniyordu. Noverre müziği seçip adımları ona göre düzenlemek yerine, dansa imkân veren konular arıyor, sonra bu konunun gelişiminde yer alan danslara uyması için, her duruma göre müziği ayarlıyordu. Aksiyon balesinde saray giyimini kaldırmış, konu ve çağa uygun düşen kostümleri benimsemişti. Avusturyalı Hilferding, italyan Angiolini, daha sonra fransız Bournonville ile Didelot, bale pantomim türünü aynı anda İtalya, Rusya ve Danimarka'da sahneye uyguladılar. 1830'da romantik bale ortaya çıktı: kadın dansçı beyaz muslinden tutusuyle, tüy gibi havalanan bir varlık oldu. *La Sylphide* balesiyle Marie Taglioni, *Giselle* balesiyle Carlotta Grisi büyük ün kazandılar. İkinci imparatorluk döneminde Léo Delibes'in bestelediği *Coppelia, Sylvia, Kaynak* (La Source) baleleri ile katıksız dans tekniği, şiir ve zarafete oranla ağır bastı. Bale ruhsuz bir cambazlık gösterisi haline geldi; Avrupa'nın her yerinde anlamını ve sanatla ilgisini kaybetmeye başladı. Bu tehlikeden yalnız Rusya korunabildi. Bu ülkede, fransız koreografı Marius Petipa büyük fransız bale geleneğini sürdürdü ve şaheserler yarattı: *Kuğular Gölü, Uyuyan Güzel, Fındıkkıran.* Aynı dönemde, İmparatorluk Tiyatrosu okulunda Enrico Cecchetti akademik dans üslûbunu diriltti ve yeniledi. Böylece, Sergey Diaghilev'in yaratışları için gerekli temel kurulmuş oldu. Sanatçının 1909'da Tamara Karsavina, Vaslav Nijinski, Anna Pavlova, Mihail Fokin gibi dansçılarla birlikte Paris'e gelmesi, koreografi estetiğini altüst etti ve modern bale çığırını açtı. Diaghilev'den önce bale müziği, kiralık bestecilere hazırlatılıyor, dekor ve kostümler götürü iş yapan yeteneksiz kişilere bırakılıyordu; onun çabasıyle bale, bütün sanatları bağdaştıran bir gösteri haline geldi. Büyük şairler, ressamlar ve besteciler Diaghilev'in çevresinde toplandılar: Jean Cocteau, Stravinski, Ravel, Poulanc, Auric, Milhaud, Picasso, Matisse, Utrillo, Braque, Derain. Diaghilev, büyük koreografların ortaya çıkmasını sağladı: Massine, Balanchine, Lifar. Yirmi yıl süreyle, Diaghilev'in Avrupa ve Amerika'da yaptığı turneler, baleye yeni ufuklar açtı. Serge Lifar 1929'da Paris operasına girdi; koreograf ve başdansçı olarak baleye yepyeni bir anlayış getirdi. Fransız dans yıldızları ün kazandı: Suzanne Lorcia, Solange Schwarz, Lycette Darsonval, Yvette Chauviré v.b. Yeryüzünün her köşesinde akademik bale okulları kuruldu. Diaghilev'in eski dansçılarından Ninette De Valois, ingiliz balesini yoktan varetti. Diaghilev'in ölümünden sonra (1929), onun sanat mirasını iki topluluk paylaştı: René Blum'un yönettiği Ballets de Monte-Carlo ile Albay W. de Basil'in topluluğu. Her ikisi de Diaghilev'in yanında çalışan koreograf ve dansçılara baş vurdular. Ayrıca Paris'teki okullardan yetişen yeni elemanlardan da yararlandılar: David Lichine, André Eglevski, Tamara Toumanova, ingiliz Alicia Markova v.b. Sovyet devrimi, İmparatorluk balesinin geleneğini bozmadı; Leningrad ve Moskova tiyatroları Marius Petipa okuluna bağlı kaldı. A.B.D.'de çok sayıda rus bale yönetmeni baleye atılım kazandırdı. Onların eğitiminden geçtikten sonra, amerikalılar kendi topluluklarını kurdular: Lucia Chase'in yönettiği Ballet Theatre, rus George Balanchine ile amerikalı Jerome Robbins'in yönettiği New York City Ballet. Akademik bale geleneği Avustralya'ya geçti; Japonya'da da bugün birçok akademik dans okulu vardır. Balenin yaygınlık kazanması eleştirmeciler ve denemeciler gibi, çalışmalarını baleye adayan uzman yazarların ortaya çıkmasına yol açtı. Böylece, çağdaş koreografi eleştirisi doğdu. İkinci Dünya savaşı sonunda, Fransa'da ve diğer ülkelerde birçok yeni bale topluluğu kuruldu. Bunlar günümüz dünyasının kuşkularını, dinamizme ve çabukluğa olan tutkunluğunu yansıtan eserler verdiler. 1945'te Paris'te kurulan Ballets des Champs-Elysees topluluğu yetenekli fransız koreograf ve dansçılarının tanınmasını sağladı: Jean Babilée, Janine Charrat, Irène Skorik, Ethery Pagava. Paris operası dans okulundan çıkan Roland Petit, Ballets des Champs-Elysées'de, parlak bir başarıyle sanat hayatına atıldı, sonra Ballets de Paris adıyle kendi topluluğunu kurdu ve fransız balesine birçok yıldız kazandırdı: Colette Marchand, Renée Jeanmaire, Violette Verdy. Diaghilev'in eski dansçılarından Anton Dolin, İngiltere'de London's Festival Ballet'yi kurdu. Bu topluluk büyük akademik bale geleneklerini sürdürdü. Marki Georges de Cuevas, Monte-Carlo'da Grand Ballet adını verdiği topluluğu kurdu (1947); Rosella Hightower, Serge Golovine, Vladimir Skouratoff, George Skibine, Marjorie Tallchief gibi sanatçıların katılmasıyle Paris'te Alhambra tiyatrosunda ilk olarak temsiller verdi. Paris operası bale takımı, büyük geçmişinden ve kendi okulundan yetişen yıldızlardan (Michel Renault, Christiane Vaussard, Madeleine Lafon, Lyane Daydé, Claude Bessy) kuvvet aldı ve dünyanın en iyi toplulukları arasına katıldı. Böylece, Diaghilev'in ortaya çıkmasından elli yıl sonra, bale de öteki gösteri sanatlarının yanında hak ettiği yeri aldı. Son yıllarda yapılan yeni hamlelerden başka, gerek televizyonun, gerek dans ve müzik festivallerinin de katkısıyle bale seyircisi çoğaldı. Savaş sonrası çabaları kesintiye uğramadan sürdürüldü. Büyük uluslararası topluluklar dünyanın dört köşesinde temsiller verdi. Fransa'da Marki de Cuevas'ın ölümünden (1961) sonra topluluğu dağıldı (1962). Liane Daydé'nin yönettiği Grand Ballet Classique de France gibi topluluklar onun sanat mirasını sürdürdü. Janine Charrat'nın kurduğu Ballet de France (1955), bir süre (1961-1963) faaliyet göstermedikten sonra, çalışmalarına yeniden başladı. 1964'te kurulan Ballets J.M.F., Pierre Lacotte'un yönetiminde genç koreograflara fırsat tanıdı. Diğer ülkelerde de yeni topluluklar kuruldu: Kanada Ulusal balesi (1951), Ballets U.S.A. (1958), Het Nationale Ballet ve Nederlands Danstheater (Hollanda, 1959), Alvin Ailey Dance theatre (A.B.D. 1959), Ballets du XX. Siècle (Belçika, 1960), Paul Taylor Dance company (A.B.D. 1962), Harkness ballet (A.B.D., 1964). Royal ballet, London's Festival ballet, New York City ballet, Ballet Rambert toplulukları uluslararası uzun süreli turneler yaptı. S.S.C.B.'deki (Bolşoy, Kirov, Stanislavski, Nemiroviç-Dançenko tiyatroları ile Kiev, Tiflis, Novosibirsk operaları) ve halk cumhuriyetlerindeki büyük tiyatroların bale takımları, Batı Avrupa'da ve Amerika'da temsiller verdi. Avusturya, Yugoslavya, İsveç ve Amerika'da temsiller verdi. Avusturya, Yugoslavya, İsveç ve Finlandiya'da önemli bale toplulukları vardır. Avustralya, Latin Amerika ülkeleri, Küba, Japonya, Çin ve İndonezya, uluslararası bale hayatına katıldı. Almanya'daki büyük operaların bale toplulukları bazen yüksek bir sanat düzeyine ulaşmaktadır (Hamburg, Stuttgart, Münih, Berlin). Avrupa'nın bale hayatında İsviçre de rol oynar (Cenevre, Basel, Zürich). İtalya'da, Milano'daki La Scala ve Roma operalarında baleye büyük yer verilmektedir. İspanya'nın en seçkin toplulukları Antonio ve Luisillo dans tiyatrolarıdır. Bu ülkede, folklordan ilham alarak düzenlenen baleler, klasik baleden daha büyük önem taşır. S.S.C.B.'de Moiseyev balesi, Polonya'da Mazowsze halk topluluğu ve Slansk balesi, eski ve geleneksel Orta Avrupa danslarını sahnede canlandırmaktadır.

«Aşkın Zaferi» Lully'nin balesi

Anlaşılması kimi zaman oldukça güç bir sanat olan baleye karşı halkın ilgisizliği, yavaş yavaş azalmıştır. Ballet du XX. Siècle topluluğunun başında bulunan Maurice Béjart, öncü anlayışlarla düzenlenmiş, güçlü ve büyük hacimli eserlere ilgi duyulmasını sağladı (*Bahar Ayini*, Beethoven'den *Dokuzuncu Senfoni*). Bale müziği de aynı evrimden geçti: koreograflar, temelde yine klasik partisyonlara dayanmakla birlikte, çağdaş bestelere de el attılar. Sahneye yeni bir mekân kavramı getirildi; bu mekân anlayışı içinde yer alan yeni çizgilere ve yeni seslere dayanan soyutlama ve katıksız dans, geleneksel «action» balesinin ve salt dans etme hünerinin yerini aldı. Çağdaş bale, akademik temellerden yola çıkmaktan vaz geçmedi, ama yeni-klasik anlayışa, modern dansa ve dışavurumculuğa (ekspresyonizm) büyük ölçüde yer verdi. Belirli temsillerde, konuk sanatçıların, koreografların ve öğretmenlerin görev alması, toplulukların sanat değerine büyük katkıda bulundu. Son yıllarda ün kazanan solocular arasında Alicia Alonso, Josette Amiel, Tania Bari, Svetlana Beriosova, Natalia Bessmertnova, Carmen De Lavallade, Suzanne Farrell, Carla Fracci, Ekaterina Maksimova, Jacqueline Rayet, Galina Samsova, Raisa Struçkova, Eleonora Vlassova, Jacques D'Amboise, Paolo Bortoluzzi, Erik Bruhn. Nikolay Fadeyeçev, Flemming Flindt, George Golovine, Alexandre Lapaouri, Maris Liepa, Rudolf Nureyev, Gert Reinholm, Peter Van Dijk, Edward Villella v.b. sayılabilir. Koreograflar değişik türlerde birçok eser verdi: *Ateşten Sütun* (Antony Tudor, 1942), *Fall River Efsanesi* (Agnes De Mille, 1948), *Mademoiselle Julie* (Birgit Cullberg, 1950), *Işık Tuzağı* (John Taras, 1952), *Batı Yakasının Hikâyesi* (West Side Story) [Jerome Robbins, 1957], *Carmina Burana* (John Butler, 1959), *Turangalila* (Peter Van Dijk, 1960), *Elektra* (Janine Charrat, 1960), *Vahiyler* (Revelations) [Alvin Ailey, 1960], *Hâle* (Aureole) [Paul Taylor, 1963], *E=mc2* (Joseph Lazzini, 1964), *Notre-Dame de Paris* (Roland Petit, 1965), *Romeo ve Juliet* (Maurice Béjart, 1966), *Phaidra* (Milko Sparemblek, 1966), *Brandenburg Konçertosu* (John Cranko, 1967).

Louis XIV Petit-Bourbon sarayında oynanan balede güneş rolünde

Jules Perrot ve Fanny Elssler Petersburg tiyatrosunda «Esmeralda» balesinden bir sahnede (Bakhrouchine müzesi, Moskova)

Foto. X (*LAROUSSE*)

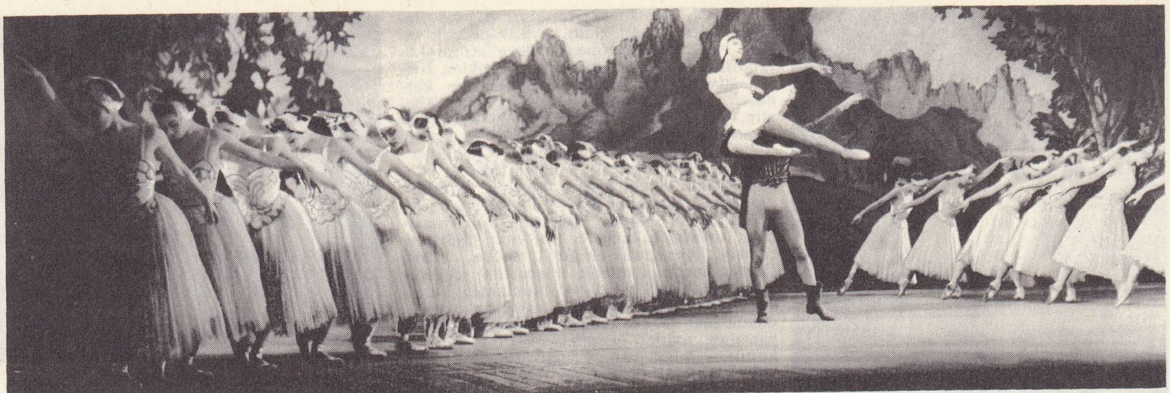

«Kuğu Gölü» Covent Garden'de Çaykovski'nin **balesi** (Londra)

Bütün sanatları kapsamaya yönelmiş ve yeni bir güç kazanarak canlanmış olan bale, insan vücudunun tüm imkânlarından yararlanmak amacındadır. Yeni anlatım yollarını kullanarak, daha geniş bir seyirci kitlesine seslenmekte ve uluslararası sanat hayatına önemli katkıda bulunmaktadır.

Bale Toplulukları

İlk modern bale topluluğu Sergey Diaghilev'in *Rus balesi*'dir. İlk temsillerini 1909'da Paris'te, Châtelet tiyatrosunda verdi.

● *Ballet İntime,* A.B.D.'de kurulan ilk bale topluluğudur (1916). Kurucusu: A. Bolm.

● *Anna Pavlova topluluğu,* Birinci Dünya savaşı başlarken kuruldu. Amerika'ya giderek beş yıl orada kaldı, daha sonra bütün dünyada temsiller verdi. Gösteriler, Pavlova'nın sanatını ortaya koyacak şekilde tasarlanmıştı. Onun ölümünden sonra dağıldı (1931).

● *İda Rubinstein balesi,* Birinci Dünya savaşı biter bitmez kuruldu ve 1934'te dağıldı. Balerinden çok pantomimci olan İda Rubinstein az dansediyordu, ama temsilleri göz kamaştırıcıydı ve üstün sanat değeri taşıyordu. Rubinstein, sanatı koruyan aydın bir yönetici olarak büyük besteciler ve yazarlarla (Ravel, Stravinski, İbert, Honegger; Valéry, Gide, Claudel) işbirliği yaptı.

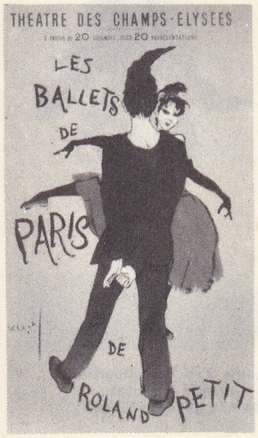

Ballets de Paris için Tom Keogh'un afişi

● *Jooss balesi,* 1932'de Kurt Jooss tarafından kuruldu. Klasik dansı reddetmemekle beraber, alman anlatımcılığına dayandı. Topluluk, *Yeşil Masa* ve daha sonra *Büyük Şehir* temsilleriyle ün kazandı. Jooss balesi, bağlı olduğu Essen operasından ayrıldıktan sonra, İkinci Dünya savaşı sırasında İngiltere'ye geçti ve bu ülkede, lord Keynes tarafından desteklendi. Topluluk 1948'de dağıldı.

● *Marie Rambert balesi,* 1930'da Marie Rambert'in Londra okulundan doğdu. Topluluk, Frederik Ashton, Walter Gore, Harold Turner, Antony Tudor, Sally Gilmour, Celia Franca, Leo Kersley gibi genç ingiliz koreograf ve dansçılarını tanıtarak Mercury tiyatrosunda temsillere başladı. İkinci Dünya savaşı sırasında ara verdiği faaliyetlerini, 1943'te yeniden sürdürdü. İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda'da (1947), Çin'de (1957) ve Amerika'da (1959) turnelere çıktı. Kuruluşa bağlı genç koreograflar (Walter Gore, Andrée Howard) kendilerini kabul ettirdi ve ortaya çıkarılan yeni kabiliyetler (David Palthengi, 1950; Norman Morrice, 1958) topluluğun üslûbunu daha modern eğilimlere yöneltti.

1967'de yenilenen toplulukta (New Ballet Rambert), bale takımının yerini on sekiz solocu aldı. Patricia Rianne, Gayrie Mac Sween, Marilyn Williams, Hazel Merry, Peter Curtis, John Chesworth, Jonathan Taylor, Terence James önde gelen soloculardandır.

Nathalie Philippart ve Jean Babileé tarafından oynanan Jean Cocteau'nun «Genç Adam ve Ölüm» **balesi**

● *Sadler's Wells ballet,* 1942'de Londra'da kurulan topluluk Ninette de Valois tarafından yönetiliyordu. Ninette de Valois, 1926'da Diaghilev'in topluluğundan ayrıldıktan sonra, Londra'da önce Old Vic Theatre'a, daha sonra da Sadler's Welss Theatre'a bağlı olan bir okul kurdu. Sadler's Wells Ballet topluluğu ilk temsillerini 1946'da *Ormanda Uyuyan Güzel* ile verdi. Topluluk, bale yıldızı Margot Fonteyn ile ingiliz kadın dansçısı Moira Shearer'i tanıttı. Gezici Sadler's Wells ballet topluluğu ve ona bağlı olan dans okulu, kraliçe Elisabeth II'nin emriyle, daimî toplulukla birleşerek *Royal ballet* adını aldı. Bu iki topluluk Londra'da Covent Garden'da temsiller verdi. Topluluğun 1960'taki başlıca dansçıları: Svetlana Beriyosova, Margot Fonteyn, Nadya Nerina, Lynn Seymour, Antoniette Sibley, David Blair, Desmond Doyle, Christopher Grant, Donald Mac Leary'dir. Topluluğa 1963'te Rudolf Nureyev katıldı. 1963'te Ninette de Valois'nın yerini yönetici olarak Frederik Ashton aldı. Topluluk, Lincoln Center'in New Metropolitan operasında temsiller verdi (1967).

● *Monte Carlo balesi,* 1932'de Monte Carlo tiyatrosunun himayesinde kuruldu. Bu ilk topluluk René Blum (1878-1942) ve albay W. de Basil tarafından yönetiliyordu. Diaghilev geleneğine bağlanmayı öngören yeni topluluk, eski topluluktan Léonide Massine, George Balanchine gibi en iyi elemanlarla, Tamara Toumanova, İrina Baronova, Tanya Riyabuşinskaya, David Lichine, v.b. gibi genç yıldızları bir araya getirdi. W.de Basil 1935'te Monte Carlo balesinden ayrılarak, özel bir topluluk kurdu. İkinci Monte Carlo balesi topluluğu 1936'da René Blum tarafından kuruldu. Michel Fokine ve Léonide Massine burada birçok baleler düzenlediler. Topluluk, 1940'tan önce Birleşik Amerika'ya geçti.

● *Ballet russe du colonel W. de Basil,* 1935'te Monte Carlo bale topluluğundan ayrılan albay W. de Basil tarafından kuruldu. İngiltere ve Amerika'da temsiller verdi. Savaş sırasında Amerika'da *Original Ballet russe* adını alan topluluk, İkinci Dünya savaşından sonra dağıldı.

● *Ballet russe de Monte Carlo,* İkinci Dünya savaşı sırasında Amerika'da L. Massine ile eski René Blum topluluğunun bazı elemanları tarafından yönetildi. Ballet russe du Colonel W. de Basil topluluğuyle rekabet halindeydi. Topluluk faaliyetine 1944'te New York'ta son verdi.

● *American National Ballet theatre,* bale alanında Amerikalıların girişiği en büyük teşebbüstür. Rus dansçısı Mikhail Mordkin'in *Mordkin ballet* topluluğundan doğdu ve 1939'da New York'ta Mme Lucia Chase tarafından kuruldu. 1941'de topluluğa Alicia Markova, İrina Baronova, Rosella Hightower, John Kriza, Jerome Robbins ve George Skibine de katıldılar. American Ballet, 1946-1947'de yaptığı kıtalararası turneler dolayısıyle maddî yönden zayıfladı ve *Ballet Theatre* vakfının yardımlarıyle faaliyet gösterebildi. 1947'den itibaren, yöneticilik, sanat yöneticisi Antony Tudor ile birlikte Lucia Chase ve Oliver Smith arasında paylaşıldı. Bu dönemde verdiği temsillerle ilerleme gösteren topluluk, 1950'de *American Ballet theatre* adını aldı. 1958'de faaliyetine ara verdiyse de 1960'ta yeniden kuruldu. 1967'deki belli başlı dansçılar: Toni Lander, Sallie Wilson, Eleanor D'Antuono, Ruth Ann Koesun, Royes Fernandez, Bruce Marks, Gayle Young, Paul Sutherland. Konuk sanatçılar: Carla Fracci, Erik Bruhn.

● *New York City ballet,* 1933'te George Balanchine ile tam anlamıyle amerikan üslûbunda bir topluluk meydana getirmeyi tasarlayan Lincoln Kirstein tarafından kuruldu. Bu amaçla kurulan bale okulu üç topluluk yetiştirdi: *American ballet, Ballet Caravan ve Ballet Society.* Zengin bir sanatsever olan Edward Warburg'un desteklemesiyle, Ballet Society faaliyetlerini genişletti ve gerçek amerikalı yıldızların parlamasını sağlayan büyük bir okul halini aldı. Güçlü bir amerikan kültür kurumu olan New York City Center'in desteğiyle Ballet Society'ye dayanarak 1946'da kurulan bir topluluk, New York City balesi adını aldı. Sanat yöneticiliği, klasik eğilimi temsil eden George Balanchine ile modern dans anlayışının temsilcisi Jerome Robbins arasında paylaşıldı.

Jerome Robbins, Antony Tudor, Frederik Ashton gibi koreograflarla çalışan New York City ballet, özellikle George Balanchine'in eserlerini uyguladı (*Agon, Concerto Barocco, The Four Temparements, Western Symphony Donizetti'den Çeşitlemeler, Brahms Schönberg Kuarteti*).

1952'den sonra topluluk birçok uluslararası turneye çıktı. 1965'teki belli başlı dansçılar: Suzanne Farrell, Patricia MacBride, Allegra Kent, Kay Mazzo, Violette Verdy; Jacques D'Amboise, Nicholas Magallanes, Arthur Mitchell, Kent Stowell, Edward Villella.

● *Ballets de Paris,* 1948'de Ballet des Champs-Elysées'den ayrılan Roland Petit tarafından kuruldu. Topluluk aynı yılın sonunda Marigny tiyatrosunda şu eserleri oynadı: *Gece Kızları, Savaş, Rafadan Yumurta, Adam Miroir, Kadın ve Gölgesi* baleleriyle temsillere başladı. 1949 Yılı Carmen balesi yılı oldu. Topluluk daha sonra da şu eserleri oynadı: *Elmas Yiyicisi* (1950), *Kurt, Yirmidört Saatlik Yas, Ciné Bijou* (1953), J. Siménon'un balesi *Oda* (1955). 1959'da bir Amerika turnesi sonunda dağılan topluluk yeniden kurularak Paris'te faaliyete geçti (1953). 1953'ten 1958'e kadar Roland Petit ve Zizi Jeanmaire'den başka Colette Marchand, Violette Verdy, Claire Sombert, Hélène Constantin, Tessa Beaumont, Veronika Mlakar, Jean Babilée, George Reich, José Ferzan, Serge Perrault gibi sanatçılar topluluğa katıldı. Ballets de Paris, Roland Petit'nin eserlerini (*Cyrano de Bergerac,* 1959) oynamağa devam etti. İki

Foto. Houston-Roger, Lipnitzki (LAROUSSE)

ayrı yöne (klasik bale ve amerikan usulü «Show») eğilimli olan Roland Petit, uzun Avrupa turnelerinden sonra sanat çalışmalarına Paris'te Ulusal Halk tiyatrosu kadrosu içinde devam etti (1962 ve 1963).

● *Grand Ballet du marquis de Cuevas.* Baleyi seven ve koruyan marki Georges de Cuevas, 1943'te New York'ta, bu sanatın yayılması amacıyle bir okulla birlikte Ballet Institute'u kurdu. 1944'te bu okuldan doğan *International Ballet* bir mevsim sonra dağıldı. Marki, işgal sırasında Monaco'da kurulan *Nouveau Ballet de Monte Carlo*'nun 1947'de başına geçti ve sonradan *International ballet* adını alan *Grand Ballet du marquis de Cuevas* böylece kuruldu. Uluslararası turnelere çıkan toplulukta 1960 yılında şu sanatçılar vardı: Beatriz Consuelo, Daphne Dale, Rosela Hightower, Genya Melikova; Serge Golovine, Sergey Govilov, Nicolas Polajenko, Andrey Prokovsky. Topluluk Cuevas'ın ölümünden (1961) bir yıl sonra dağıldı. Son temsili olan *Ormanda Uyuyan Güzel* (1961) adlı eserle Rudolf Nureyev, Avrupa bale dünyasına tanıtılıyordu.

● *London's Festival ballet.* Anton Dolin ve Alicia Markova 1949'da küçük bir bale grubunun eşliğinde İngiltere turnesine çıktılar. Turnede kazanılan başarı, topluluğun büyümesini sağladı. 1950'de Londra'da Stoll tiyatrosunda bir mevsim süren temsillerden sonra topluluk *London's Festival ballet* adını aldı. Repertuvarında klasik eserlere (*Esmeralda, Petruşka, Coppelia, Giselle, Fındıkkıran* ve koreograf Bournonville'in *Napoli*'si) özellikle yer veren toplulukta, Frederik Ashton, David Lichine, Harald Lander gibi çağdaş koreograflara da eser sahneye koyma imkânı tanındı (*Eğlenmek için Senfoni, Etüd'ler, Konçerto* v.b.). 1952'de Alicia Markova, 1953'te de Sonya Arova topluluktan ayrıldılar. Topluluk bir yandan London's Festival Hall'de temsiller vermeye devam ederken, bir yandan da Amerika ve Avrupa'da turnelere çıkıyordu. 1960'taki belli başlı dansçılar şunlardı: Marilyn Burr, Anita Landa, Jeannette Minty, Dianne Richards, Belinde Wright, John Gilpin, Louis Godfrey, Andre Prokovsky.

● *Moyseyev balesi,* sovyet halk dans topluluklarının en önemlisi olan bu grup, 1937'de Moskova'da İgor Moyseyev tarafından kuruldu. Sovyet cumhuriyetlerinin bütün dansçılarını bünyesinde toplayarak Avrupa'da (1955-1962), A.B.D.'de (1958) ve Çin'de temsiller verdi. Topluluğun repertuvarı özellikle İgor Moyseyev'in eserlerinden (orijinal veya halk danslarından düzenlemeler) meydana gelir (*Çeteciler, Ukrayna Süiti, Denizciler Dansı*).

● *Komaki balesi.* 1947'de Tokyo'da, rus Şanghay balesinin eski elemanlarından Masahide Komaki tarafından kurulan klasik bale topluluğu. Japon sanatçılarından (Momoko Tani, Sakiko Hirose ve Naoto Seki) kurulu toplulukta, misafir dansçılara (Sonya Arova, Nora Kaye) da yer verilir.

● *Ballets USA.* 1958'de New York'ta Jerome Robbins tarafından kuruldu. Topluluğun yıldız sanatçısı yoktu. Kısa ömürlü olmasına rağmen (1958-1962) topluluk, özellikle Avrupa'da, çağdaş baleyi etkiledi. Jerome Robbins ve (*New York Export opus Jazz,* 1958;*Hareketler,* 1959; *Olay,* 1961) Todd Bolender'in (*Oyunlar,* 1958) eserlerinden temsiller verdi.

● *Ballet du XX. siècle.* 1960'tan bu yana Maurice Béjart tarafından yönetilen topluluk, Ballet Théatre de Maurice Béjart ile Brüksel'deki Monnais tiyatrosu bale grubunun birleşmesinden doğdu. Çeşitli Avrupa sanat gösterilerine katılarak, Maurice Béjart'ın eserlerini (*Bolero, Hoffman'ın masalları, Şen Dul, İlkbahar Ayini, Romeo Jülyet*) temsil etti.

Bugün topluluğa bağlı en önemli sanatçılar: Tania Bari, Marie Claire Carrié, Duska Sifnios, Laura Proença, Vittorio Biaggi, Paolo Bortoluzzi, Germinal Casado, Daniel Lambo.

● *Harkness ballet.* William Hall Harkness Foundation (W. H. H. Vakfı) ile Rebekah Harkness Foundation'ın (R. H. Vakfı) yardımlarıyle Mrs. Rebekah Harkness tarafından 1964'te New York'ta kuruldu. 1964'te Beyaz sarayda temsiller verdi. 1965'te Cannes'daki resmî başlangıçtan sonra, Avrupa ve A.B.D.'de turnelere çıktı. 1965'ten 1967'ye kadar, topluluğun sanat yöneticisi George Skibine idi. Dans okulu yönetimi ise New York City ballet'den gelen Patricia Wilde tarafından yürütülmektedir.

● *Türkiye*'de klasik bale gösterileri çok yenidir. Bununla birlikte yüzyıllar boyunca klasik balenin izlerine rastlanır. Bale sanatının Avrupa'da henüz gelişmediği çağlarda (1524) İstanbul'da İtalyanlar bir şenlik dolayısıyle klasik bale gösterisi düzenlediler, bu gösteriye Türkler yalnız seyirci olarak değil, fakat dansçı olarak da katıldılar. XIX. yy.da İstanbul'da Naum tiyatrosunda dışarıdan gelen bale toplulukları temsiller veriyordu. Güllü Agob'un tiyatrosuna da zaman zaman dışarıdan bale toplulukları geldiğini biliyoruz. Ayrıca Beyoğlu'nda Concordia, Amfi, Varyete, Tepebaşı, Verdi tiyatrolarında operet, opera temsilleri yanında zaman zaman bale temsilleri de verilmiştir. Rus ihtilâlinden sonra Türkiye'ye sığınan Beyaz Ruslar arasında baleciler ve bale öğretmenleri de bulunuyordu. Cumhuriyet'in ilânından sonra Devlet konservatuvarı kurulurken Rusya'ya bale öğrenimi için öğrenci gönderilmesi düşünülmüş ve Rusların yardımı istenmişti. Fakat bu gerçekleştirilemedi. Bu arada bazı amatör denemeler yapıldı, Eminönü Halkevinde bazı bale gösterileri düzenlendi. Türkiye'de gerçek anlamda devlet desteğiyle bale öğrenimi 1948'de başladı. Türk hükûmeti 1947'de tanınmış koreograf ve İngiliz Kraliyet balesinin kurucusu Dame Ninette de Valois'yı danışmak üzere Türkiye'ye çağırdı, onun hazırlığı ve yol göstericiliğiyle İstanbul'da Yeşilköy'de ilk bale okulu açıldı (1948). 1950'de okul Ankara'ya taşındı ve Devlet konservatuvarının bir bölümü haline getirildi. 1957'de ilk mezunlarını veren bale okulu, opera çalışmalarına katıldı, 1960'ta ilk temsil olarak Manuel de Falla'nın *El Amor Brujo* (Büyüleyen Aşk) balesini oynadılar. Ertesi mevsim de üç perdelik *Coppelia* balesinin tümünü başarıyle sahneye koydular. Bundan sonra bale topluluğu önemli gelişmeler gösterdi, klasik bale dağarcığının *Uyuyan Güzel, Giselle, Kuğular Gölü, Sylvia* gibi uzun balelerini, ayrıca *Satranç, The Rake's Progress, Les Patineurs, Le Rendez-Vous, Pagodalar Prensi* gibi çeşitli modern baleleri oynadı. Ayrıca türk bestecilerinin müziği üzerine yabancı koreografların yarattığı baleleri de sahneye koydu: *Çeşmebaşı* (Ferit Tüzün'ün müziği üzerine), *Hançerli Hanım* (Bülent Tarcan'ın müziği üzerine), *Sinfonietta* (Nevit Kodallı'nın müziği üzerine) baleleri gibi. İlk defa bir türk koreografı Sait Sökmen'in *Çark* adlı balesi Ravel'in yaylı sazlar dörtlüsü üzerine 1968'de oynandı. Bugün elli kişiden fazla bir topluluk olan Türk Devlet balesi 22 yıldır Dame Ninette de Valois'nın danışmanlığı ve sorumluluğu altında çalışmaktadır. Bale topluluğunun ilk yurt dışı turnesi 1967 güzünde Bulgaristan'a olmuştur.

◆ **Balesever** blş. sıf. ve i. (fransızcası *balletomane*). Baleye tutkun.

◆ **Baleseverlik** blş. i. (fr. *balletomanie*). Bale tutkusu, merakı. (LM)

BALE veya **BALEUS** (John), ingiliz yazarı, anglikan ilâhiyatçısı (Suffolk'ta Cove 1495-Canterbury 1563). İrlanda'da Ossory piskoposu. (L)

BALEA i. (lat. k. kayık). Akciğerli kara yumuşakçası. Avrupa'da görülür. Kurumuş yaprakların ağaç kabuklarının altında veya kaya yarıklarında yaşar. (Kavkısında kapakçık [clausilium] bulunmadığı halde Clausiliidae familyasından sayılır.) [L]

BALEAR adaları, isp. **Baleares**, Batı Ak-

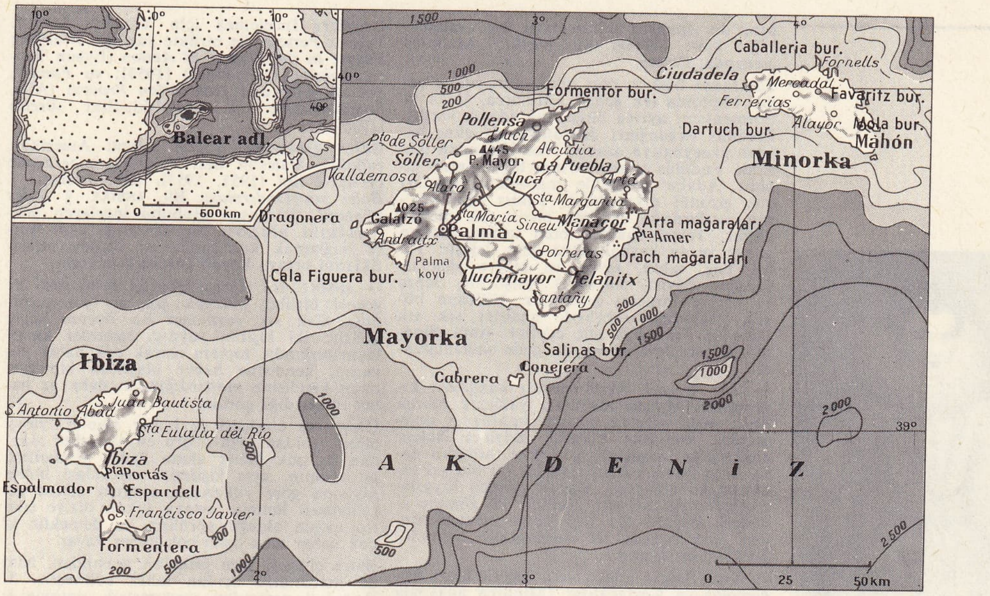

BALEAR adaları

BALEAR adaları'ndan Mallorca'da Porto Cristo

Foto. Plasencia (LAROUSSE)

deniz'de ispanyol takımadası; bir eyalettir; 5 014 km²; 443 000 nüf. Merkezi Mallorca adasında, *Palma.*

Takımada başlıca dört adadan meydana gelir: Mallorca (en genişi), Minorca, İbiza ve Formentera; ayrıca birçok da adacık vardır. Endülüs sıradağları doğrultusunda güneybatıdan kuzeybatıya uzanır. Nao burnunun ötesinde Endülüs sıradağlarının bir uzantısı gibidir. Adalar genellikle engebeli ve kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Yalnız Mallorca'nın merkezinde oldukça büyük bir düzlük vardır. Temel faaliyet olan tarım, adadan adaya ve su kaynaklarına göre değişir. Tahıl, bağ, sebze, zeytin ve meyve ağaçları (badem, kayısı, portakal) yetiştirilir. Sebze ve meyve ihracatı önemlidir. Nüfusun büyük yoğunluğu sebebiyle adalılar sık sık Oran ve Fransa'ya göç ederler. Ama günümüzde yaz turizmi büyük gelir sağlamaktadır.

— Tar. öncesi. Mallorca'nın kuzeybatı kıyısındaki Muleta mağarası yaklaşık olarak M.Ö. 4000 yılında burada insanların oturduğunu meydana çıkardı. Böylece Balear adalarında insanların yerleşme tarihinin daha önce kabul edilen tarihten iki bin yıl eski olduğu anlaşıldı. Çanak çömlek kıyaslamalarıyle mezarlarda görülen ölü gömme âdetleri megalit (iri taş) devri medeniyetinden önce burada iki medeniyetin bulunduğu kanısını uyandırır.

— Tar. Balear adalarında Boiotia'lılar, Rodoslular ve Kartacalılar (Minorca adasında Portus Magonis) büyük tesisler kurdular. Balear'lılar antik çağda çok gözde ücretli askerlerdi. Romalılar Metellus ile 123'te (Mallorca'da Palma ve Pollentia şehirlerinin kurucuları), Vandallar 465'te, Bizanslılar 534'te, Araplar ile Normanlar XIII. yy.a kadar birbirleri ardından adaları işgal ettiler. 1229'dan 1235'e kadar Balear adaları Aragon kralı fatih Jaime I tarafından alındı ve 1343'e kadar da bağımsız Mallorca krallığını meydan getirdi. Aragon tacıyle birleştirilince onunla kader birliği etti. (L)

BALEAR kanalı, Batı Akdeniz'in, İspanya kıyılarıyle Balear adaları arasında uzanan, genişliği 85 ilâ 200 km arasında değişen kolu. (L)

BALEARİCA i. Tepeli turna cinsi. Başı iri, bacakları uzun, kanatları ve kuyruğu küt, boynu orta uzunluktadır. *Balearica pavonina* Afrika'da yaşar. Tepeliğinde siyahla karışık altın sarısı tüyler vardır. (Turnagillerden.) [L]

BALEN (Hendrik VAN). Bk. VAN BALEN (Hendrik).

BALENA veya **BALİNA** i. (ital. *balena*). Terz. Kadın korsesi ve erkek gömleği yakası gibi dik ve düzgün durması gereken giyim eşyalarına konan sert ve esnek şerit. ‖ XVI. yy.da erkek ve kadın elbiselerinin sert, doldurulmuş ve üst üste konup teyellenerek birleştirilmiş kısmı. ‖ Balina kemiği, gerçek balina şeritleri gibi kullanılan, madenden veya plastikten yapılmış, esnek ve bükülgen şerit.

◆ **Balenalı** veya **balinalı** sıf. Terz. Balina ile işli: *Balinalı kemer.* (ML)

BALERİN veya **BALERİNA** i. (ital. *Ballerina*'dan fr. *ballerine*). Kadın tiyatro dansçısı. (Bu unvan genellikle, belirli bir seviyeye ulaşmış bale solistlerine verilir.) ‖ Dansçıların giydiği türden, hafif ayakkabı.

— ANSİKL. İtalya'da XIX. yy.da bir balenin özel incelik ve zarafet gerektiren en akademik bölümlerini (çeşitlemeler, sololar, pas de deux'ler) gerçekleştiren kadın dansçıya *prima ballerina di rango francese* (fransız ayarında baş balerin) adı verilirdi. Bütün rolleri başarıyle canlandıran, büyük uluslararası yıldızlara ise *prima ballerina assoluta* (mutlak baş balerin) denirdi. Rus İmparatorluk Balesinde bu unvan yalnız iki sanatçıya verildi: italyan Pierina Legnani ve rus sanatçısı Kşesinskaya. Günümüzde ise İngiltere'de Margot Fonteyn'e verilmiştir. (L)

BALES (Robert Freed), amerikalı psikososyolog (Ellington, Missouri 1916). Harvard Üniversitesinde sosyal ilişkiler profesörü (1958'den beri), Harvard sosyal ilişkiler laboratuvarı müdürü (1960'tan beri); özellikle kişiler arası somut durumlarda sosyal karşılıklı-etki meseleleriyle ilgilenmektedir. Başlıca eserleri: *Interaction Process Analysis: a Method for the Study of Small Groups* (Karşılıklı Etki Süreci Analizi: Küçük Grupları İncelemek için Yöntem) [1950]; Talcott Persons ile birlikte yazdığı, *Working Papers in the Theory of Action* (Eylem Teorisi üzerine Çalışmalar) [1953]; ve *Family, Socialization and Interaction Process* (Aile, Sosyalleştirme ve Karşılıklı-Etki süreci) [1955]. (L)

Bales çizelgesi. Sosyal psikol. Amerikalı psikolog Bales'in ileri sürdüğü haberleşme çizelgesi tipi (1951, 1953). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Bales sınıflandırması.* Bk. ANSİKL. ‖ *Bales yöntemi,* bir insan grubunu inceleyen gözlemcilerin, gözlenen bir davranışı aynı sınıfa bağlamak konusunda ne ölçüde birleştiklerini ortaya koyan istatistik metodu.

— ANSİKL. Bu çizelge işbirliği gerektiren bir görevi birlikte çözecek gruplar için geçerlidir. Çık sık rastlanan bu durum şöyle belirir: iki kişinin yaydığı haberler karşılaştırıldığında, toplam olarak çok haber yayanın, kendisine haber ulaştıran kimseye, onun kendisine ulaştırdığından daha az haber ulaştırdığı görülür.

Ulaştırma çizelgesinde haber alanlar, yatay olarak soldan sağa doğru en az haber alandan en çok haber alana kadar sıralanırsa bu sıranın, ayrı kişilerin yaydıkları haber sayısına göre yukarıdan aşağıya dikine sıralanması halinde ortaya çıkan diziye tıpa tıp uygun olduğu görülür: bu demektir ki çok haber alan daha çok haber yayar.

Bales çizlgesi hem psikoloji açısından, hem de matematik açıdan tahlil edilmiştir. 1. *Psikoloji açısından* sosyometrik statüyle ilişkisi vardır. Birkaç gruptan, sosyometrik statüsü daha yüksek olan, daha çok haber alır ve daha çok haber yayar (Shaw ve Gilchrist, 1956). Karşılıklı olarak haberlerin yapısı da statüyü tayin eder. Meselâ, Bavelas (1951), bir grubun üyeleri eşit miktarda haber yayarsa aralarından lider çıkmayacağını apaçık göstermiştir. 2. *Tasvirî matematik modeli.* Flament (1958) ileri sürmüştür. Her *i* kişisi, bir *j* kişisinden alıp verdiği ile ilgili olarak bir *ai* haber yayma parametresi ve bir *bi* haber alma parametresiyle tarif edilir. *i* kişisinin *j* kişisine ulaştırdığı haberlerin sayısı *nij* olsun. Her *i* kişisine bir *ai* haber yayma parametresi ve bir *bj* haber alma parametresi bağlanabileceği farzedilebilir. O andan itibaren *nij*, iki parametrenin çarpımından ibarettir: $nij = ai \times bj$.

Bu bağıntıdan zorunlu olarak Bales'in ortaya koyduğu düzgünlük sonucu çıkar. Ayrıca, matematik modeli sosyometrik yoruma yaklaştırınca Bales çizelgesine göre şu sonuçlar elde edilir: Bir kişinin *a* ve *b* ile gösterilen haber yaymak ve haber almak eğilimleri doğrudan doğruya onun sosyometrik statüsüyle orantılıdır.

● Teklif edilen en önemli sınıflandırmalardan biri *Bales sınıflandırması*'dır (1951). Bales, davranışları, ikişerli gruplarda toplanabilecek oniki sınıfa ayırmıştır: 1. Dayanışma dile getirir; 2. Yüzçevirme dile getirir; 3. Uyuşma durumu gösterir; 4. İma eder; 5. Salık verir; 6. Yöneltir; 7. Yön talebeder; 8. Fikir sorar; 9. Tavsiye ister; 10. Anlaşmazlığını dile getirir; 11. Bir gerilim dile getirir; 12. Uzlaşmazlık dile getirir.

Zenginliğiyle dikkati çeken bu sınıflandırma (sınıfları tekrar iki tipte ve altı meselede birleştirmek mümkündür) grupların dinamiği üstüne yapılacak klinik gözlemlerin sistemleştirilmesi için oldukça elverişlidir. Shaw ve Gilchrist (1956) sınıflandırmaları gibi sınıflandırmalar da vardır: sorun'un seçimi, bir lider seçimi, teşkilâtlanma teklifi; bilgi verme; bilgi isteme. (L)

BALESTRA (Antonio), italyan ressam ve gravürcüsü (Verona 1666-ay.y. 1740). Venedik'te okudu, sonra Roma'da, Carlo Maratta'nın derslerini izledi. Borghese villasında bir erkek portresi ve Venedik akademisinde bir *Annunciata*'sı vardır. (L)

BALESTRİERİ (Lionello), italyan ressamı (Siena yakınında Cetona 1872-ay.y. 1958). 1900'de, Paris'te kendisine Salon altın madalyasını kazandıran ve birçok röprodüksiyonu yapılan *Beethoven* adlı tablosu (Trieste müzesi) ile tanınır. (L)

BALETTİ veya **BALLETTİ** (Giuseppe Antonio), italyan komedi sanatçısı (Münih 1692'ye doğr.-Paris 1762). *Mario* adı altında âşık rollerine çıktı. — Karısı, *Zanetta* takma adlı, Rosa Giovanna BENOZZI (Toulouse 1701'e doğr.-Paris 1758). Silvia adıyle in kazandı. — Oğulları, Luigi Giuseppe **Baletti** de (Paris 1730-Stuttgart 1788), tiyatro sanatçısı ve dansçıydı. (L)

BALEUS (John). Bk. BALE.

BALFOUR (Arthur James, I. kont), ingiliz siyaset adamı (East Lothian'da Whittingehame 1848-Surrey'de Fishers Hall 1930). 1874'te milletvekili, 1887'den 1891'e kadar İrlanda işleri bakanı. Sıkı bir yönetim ve birçok sosyal reformlarla adada dirliği sağladı. Avam kamarasında muhafazakârların «lider» i oldu ve 1902'de, başbakan olarak amcası Salisbury'in yerine geçti. «Birlikçi» olan hükûmeti büyük işler gördü: Millî Eğitimde köklü devrimler yapan 1902 yasası; askerî gücün arttırılması; 1904 rus-japon anlaşmazlığında Japonya ile ittifakın yenilenmesi. O günlerde serbest mübadele konusunda yapılan ateşli tartışmalar yüzünden partinin birliği tehlikedeydi. Balfour, Chamberlain'in etkisiyle, muhafazakârlara himayeciliği kabul ettirdi ve bu durum, partinin 1906 seçimlerinde ağır bir yenilgiye uğramasına yol açtı. Balfour, 1909'da, Lloyd George'un sert ve heyecanlı çıkışları karşısında, lordlara bütçeyi tümü ile reddetmelerini salık verdi. Anayasa buhranı karşısında güç duruma düştü ve 1911 parlamento kanununun kabul edilmesine razı oldu, sonra parti başkanlığından çekildi. 1914'ten sonra millî birlik politikasını savundu. Mayıs 1915'te Asquith'in kurduğu koalisyon hükûmetinde Bahriye nazırı, sonra Lloyd George hükûmetinde Dışişleri bakanı oldu, 1917'de Kuzey Amerika'da önemli görevlerde bulundu ve Filistin'de bir Yahudi millî yerleşmesini öneren ünlü *Bildiri*'sini yayımladı. 1919 Barış görüşmelerine Lloyd George'un yardımcısı olarak katıldı. Washington konferansında (1921-1923) denizaltıların kaldırılmasını, İngiltere'nin Almanya ile müttefiklere vereceği borcun, Amerika'nın İngiltere'ye vereceği borçla sınırlandırılmasını teklif etti. Fransa bunu kabul etmedi. Balfour, partisinin liberallerle birleşmesini istiyordu. 1922'de partisi kendisini tutmayınca, hükûmette hiç bir görev almadı. (L)

BALFOUR (Francis Maitland), ingiliz fizyoloji bilgini (Edinburgh 1851-Mont Blanc 1882), Arthur James Balfour'un kardeşi. Napoli'de ilkel hayvanlar üzerinde embriyoloji araştırmaları yaptı. 1880-1881'de *Comparative Embryology* (Karşılaştırmalı Embriyoloji) adlı 2 ciltlik bir eser yazdı. 1882'de Cambridge'de kendisi için bir hayvan morfolojisi kürsüsü kuruldu. Mont Blanc'a tırmanırken öldü. Evrimci embriyolojinin en iyi temsilcisi olan Balfour, Haeckel teorilerini geliştirdi. (L)

BALFOUR (Robert), iskoçyalı filozof (1550'ye doğr.-1625). Öğrenimini İngiltere ve Paris'te yaptı. Bordeaux'da Guyenne koleji müdürü oldu. Aristoteles'in *«Organon» u üzerine Tefsirler*'in (1618) yazarı. (L)

BALFOUR (sir James), iskoçyalı hukukçu ve siyaset adamı (öl. 1584'e doğr.). 1547'de Knox ile birlikte tutuklandı, 1549'da serbest bırakıldı, sonra reformdan vaz geçti, devrinin sayılı hukukçularındandı. Kurnaz bir siyaset adamı, Mary of Lorraine'in naipliği ve Mary Stuart'ın saltanatı sırasında büyük nüfuz kazandı. Çeşitli partilere ihanet etti, fakat suç ortaklarını ele verme tehdidi sayesinde yerinde kalabildi. (L)

BALGAM i. (ar. balgam). Tıp. Üst solunum yolları (burun boşlukları, burun arka boşluğu, sinüsler) veya alt solunum yolları (solukborusu, bronşlar) tarafından salgılanan ve ağızdan dışarı atılan sümük, irin ve kan karışımı madde. ‖ *Balgam çıkarma,* alt solunum yollarından (solukborusu, bronşlar, akciğerler) gelen maddeleri ağız yolu ile dışarı atma. ‖ *Balgam söktürücü,* balgam çıkarmayı kolaylaştıran. ‖ *Esk. Balgam-ı cissî,* beyaz ve yoğun balgam. ‖ *Işıltılı balgam,* astma krizi sonunda çıkarılan ve içinde ışıltılı, beyazımsı tanecikler bulunan balgam.

— DEY. *Balgam atmak* (*bırakmak*), üzerinde çalışılmakta olan bir iş veya bir konu hakkında, şüphe uyandırıcı fikir beyan etmek.
— Esk. fizyol. Eskiden bedende bulunduğuna inanılan dört unsurdan (ahlât-ı erbaa) biri. (Bk. AHLÂT.)

◆ **Balgamlı** sıf. Balgamı olan.

◆ **Balgamî** sıf. *Esk.* Balgamla ilgili.

— DEY. *Balgamî mizaç,* hareketli, zeki. (ML)

balena'lı elbisesiyle bir genç kız portresi (Villandry Şatosu)

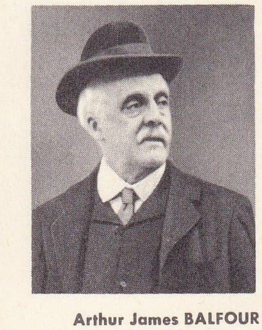

Arthur James BALFOUR

Foto. Giraudon, Monde et caméra (LAROUSSE)

BALGAMTAŞI blş. i. Mineral. Damarlı, yarı saydam, kıymetli bir taş. (Hacıbektaş köylerinde işlenerek, tabla, vazo, tabak gibi eşyalar yapılır. Bunun için *Hacıbektaş taşı* veya *Kadıköy taşı* da denir). Türkler'in ve Avrupalıların bazı hastalıkları iyi ettiğine inandıkları taşı, Bektaşîler uğur getirmesi için bellerindeki kemer üzerinde taşırlardı. Yıldız şeklinde işlenen bu taşa *teslim taşı* denirdi. (Bk. TESLİM.) [M]

BALGARİSA i. (ital. *barcarizzo*). Denizc. Yandan çarklı gemilerde davlumbazların baş ve kıç tarafındaki çıkmalar. ‖ *Balgarisa üstü,* yandan çarklı bir gemide, padıl pervanelerin (davlumbaz) üst tarafına yapılan ve bordoya bağlanan döşeme yüzeyi. (ML)

BALIK i. Suda yaşayan, solungaçla nefes alan, yumurtadan üreyen omurgalı hayvanların genel adı. Bk. ANSİKL. ‖ *Beyaz balık,* eti yumuşak, lezzetsiz ve soluk renkli tatlısu balıklarına denir. ‖ *Kalay balık,* ucunda olta iğnesi bulunan, küçük balık biçiminde kalay parçası. ‖ *Ölü balık,* obur balıkları (turnabalığı, alabalık v.b.) avlamak için oltaya takılan gerçek balık (taze veya konserve). ‖ *Yüzen balık,* odundan, lastikten veya plastik maddeden yapılmış küçük balık biçiminde sunî yem; tatlı ve tuzlu sularda etçil balık avlamaya yarar.

— ÇEŞ. DEY. *Balık etinde* [kadınlar için], ne şişman, ne zayıf olan: *Ölçü balık eti olduğuna göre vücutta kemik iyi görünmemeli, fakat göz, burun, parmak gibi azalarınız da yumuk yumuk gömülüp kaybolmamalı idi* (F. R. Atay). ‖ *Balık gibi,* kolayca ele gelmeyen, kaypak, kaygan, balığa benzer: *Balık gibi kız.* ‖ *Balık istifi,* çok sıkışık ve kalabalık durum: *Otobüste balık istifi gibiydik.* ‖ *Balık kavağa çıkınca,* hiç olmayacak işler için alay maksadıyle. ‖ *Balık avlamak. Argo.* Şansı yardım etmek.

— Bahç. *Balık sırtı,* bir çiçek bahçesinde çiçeklerin ekildiği yerdeki yapma yükselti.

— Balıkç. *Balık avı.* Bk. SUALTI *ürünleri avı* ve BALIKÇILIK. ‖ *Balık göçleri.* Bk. ANSİKL. ‖ *Balık torbası,* av sırasında suya sarkıtılan ve içine, tutulan balıkların konulduğu, ipten veya telden örülmüş file biçiminde torba. ‖ *Balık iğnesi,* olta ipine bağlı bulunan ve ucuna balık avlamak için yem takılan madenî çengelli iğne. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Balık üretimi,* balık üretme ve çoğaltma işi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Işıkla balık avı,* balıkçı teknesinin önüne bir ışık koyarak gece yapılan av. (Bk. ANSİKL.)

— Din. tar. *Balık avı mucizesi,* İsa'nın mucizelerinden biri. İsa'nın emriyle çömezleri ağlarını Cenesaret gölüne saldıkları zaman şaşılacak bollukta balık almışlardı.

— Denizc. *Balık sırtı,* kemerlerle güvertenin, enlemesine hafif kümbetli (balık sırtı gibi) olması. Bu kabarıklık bordalardan başlayarak geminin boylamasına eksenine doğru yükselir. (Balık sırtı bütünün sağlamlığını arttırır ve güvertedeki suyun kolay boşalmasını sağlar.) [Bk. ANSİKL.]

— Dokumc. *Balık sırtı,* balık kılçığı şeklinde, birbirine paralel ve çapraz çizgilerle meydana gelen kumaş deseni.

— Jeol. *Balık pulu yapısı,* kıvrımlı dağlarda, tabakaların genel doğrultusunda uzayan, ters yamaçsız eğik bir kıvrımın asıl yamacını meydana getiren ve balık pulu gibi kısmen üst üste binen toprak şeridi.

— Marang. *Balık sırtı,* bir yüzü düz, öteki yüzü daire yayı biçiminde eğe.

— Mim. *Balık pulu,* aynı çizgi üzerinde birbirine değen ve bir çizgiden öbürüne almaşan daire yaylarının meydana getirdiği mimarlık süslemesi. Damları örtmek için üst üste konulan ve balık pulunu andıran küçük taş levhacıkların veya küçük tahtaların meydana getirdiği şekillere verilen ad. (Roman mimarisinde bu şekildeki taş ve tahta levhacıklar çan kulesinin üzerini örtmek için kullanılmıştır.) ‖ Bir kenarı yuvarlatılmış olan ve balık pulu görünüşü veren arduvazlar. ‖ *Balık sırtı parke,* aynı boyuttaki ve birbirine dik parçalardan yapılan ve balık kılçığına benzer bir biçim meydana getiren bir çeşit parke döşemesi.

— Foto. *Balıkgözü objektif,* normal objektiflerden çok daha geniş açıyı alan ve görüntüyü dışbükey ayna görüntüsü şeklinde veren objektif türü.

— Mutf. Bk. ANSİKL. ‖ *Balık buğulaması,* buğulama usulüyle pişirilen balık. (Her çeşit ince kılçıklı balıktan yapılır. Zeytinyağı, limonsuyu, tuz, biber, maydanoz, defne yaprağı ile beraber ve kendi bırakacağı suyu çekinceye kadar pişirilerek yapılır. ‖ *Balık çorbası,* beyaz etli balıklardan yapılan çorba. ‖ *Balık ezmesi,* ayıklanmış balık etlerinin ezilmesiyle yapılmış bir cins konserve. ‖ *Balık konservesi,* haşlanmış, baş ve kuyrukları çıkarılmış balıkların isteril kavanozlara istifi ve üzerinin bitkisel bir yağla kapatılması suretiyle yapılır. Otoklavdan geçirilen konserveler serin ve kuru yerlerde saklanır. ‖ *Balık köftesi,* haşlanarak ince kıyılmış balık etiyle yapılan köfte. ‖ *Balık pastırması,* genellikle tatlısu balıklarından yapılan tütsülenmiş balık. ‖ *Balık pilâkisi,* balıkla yapılan bir çeşit pilâki. ‖ *Balık pilavı,* içine hamsi konularak pişirilen iç pilav. ‖ *Balık suyu,* balığı haşlayarak elde edilen su. ‖ *Balık tavası,* mutfakta yalnız balık kızartmak için kullanılan tava. Balığın tavada ve kızgın yağda pişirilmiş şekli. ‖ *Balık yumurtası.* Bk. HAVYAR, TARAMA.

— Res. *Balık sureti,* İsa'nın sembolü olarak kullanılan balık şekli, Hıristiyanlığın ilk devirlerinde yapılmış, mühür, katakomb duvarı gibi yerlerde görülür. Şekil genellikle çift balıktır.

— Sanay. *Balık nefsi,* balinagillerin başından çıkarılan, kozmatik sanayii ve süslü mum yapımında kullanılan yağlı madde. ‖ *Balık tutkalı,* balıktan çıkarılan bir tutkal, özellikle mersinbalığının yüzme kesesinden yapılır. Şarap durultmada kullanılır. (Bk. KOLAJEN.)

— Süsleme. *Balık kılçığı,* uzun bir çizginin iki tarafında yer alan ve çizgiye meyilli, birbirine paralel olarak çizilmiş süsleme motifi.

— Şehirc. *Balık sırtı,* yollarda, suların ortada toplanmayıp iki tarafa akması için yapılan şişkinlik.

— Tekst. İplik hatası. (Kamgarn ve özellikle Ştrayhgarn iplikleri üzerinde görülür. Bu, tahta ve lif topuluklarının, dağılmadan iplik bünyesine girmesinden ve onun üzerinde, balık biçiminde, kısa şişkinlikler meydana getirmesinden doğar. Bazı fantazi ipliklerde bu hata düzensiz aralarla özel olarak ve mekanik bir şekilde yapılmakta ve ipliğe özel bir görünüş vermektedir.)

— Teşk. tar. *Balık emini,* osmanlı saray teşkilâtında saraya balık sağlayan, İstanbul ve dolaylarındaki dalyanları yöneten kimse. Bostancılar ocağının Bostancı Hasekileri sınıfındandı. Balıkhane ocağına da nezaret ederdi.

— ANSİKL. *Balık,* suda yaşayan, solungaçla nefes alan, genellikle yüzgeçli ve pullu bir omurgalıdır. Gövdesi mekik biçiminde olduğu için sıvı bir ortamda ilerlerken en az dirençle karşılaşacak biçimdedir. Daima kaygan olan derisi çoğunlukla pulludur. Bununla birlikte derisi çıplak, az veya çok pütürlü veya kemik levhacıklı olanları da vardır. İskelet kimisinde kemikten, kimisinde kıkırdaktandır. Buna göre balıklar iki büyük gruba ayrılır. Kas cihazı, her zaman çok karmaşıktır. Gövdenin her iki yanında başla kuyruk arasındaki dört büyük kas demeti, yüzerken gövdenin yatay olarak sağa sola kıvrılmasını sağlar. Tek yüzgeçler de bu harekete yardım eder, çift yüzgeçler ise daha çok dümen ödevi görür. Omurgalılardaki 2 çift üye yerine balıkta çift yüzgeçler bulunur: göğüs ve karın yüzgeçleri. Birinciler solungaç kapaklarının hemen arkasındadır. İkincilerin yeri değişik olur. Ayrıca tek yüzgeçler vardır. Sırt orta çizgisindekine sırt yüzgeci, karın orta çizgisindekine anus yüzgeci denir. Gövdenin sonunda bulunan kuyruk yüzgeci tektir. Gövdeye dikine bağlıdır. Bazı balıklarda yağ yüzgeci de bulunur. Baş, gövdenin ön kısmıyle sımsıkı birleştiğinden gövdeden ayrı hareket edemez. Gövdenin geri kalan kısmı ise kuyruğa doğru yaklaştıkça daha çok hareket yetisi kazanır. Bu arka kısım (kuyruk) sırf kaslardan yapılmıştır. Gövdede ise iç organlar bulunur. Yürek başın alt tarafında, solunum organına (solungaçlar) çok yakındır. Solunum organının dışarıya açılan deliklerine solungaç yarığı veya kulak yarıkları denir.

Solungaç solunumu esas olmakla beraber, bir kısım balıklar kendilerinde bulunan bazı organlarla (akciğerler, yüzmekesesi, yutakboşlukları, çatalborular v.b.) hava solunumundan da yararlanabilir.

Bazı balıklarda bulunan özel bir organ da yüzmekesesidir. Balık, içi hava dolu bu keseyi daraltıp genişleterek, kendisini elverişli derinlikte dengede tutabilecek yoğunluğu sağlar. Bu kese çoğu zaman basit bir boruyle sindirim organına bağlıdır. Yırtıcı balıklarda çok ve sağlam olan dişler, kavkılı ve kabuklu hayvanlarla beslenenlerde geniş azıdişi veya kaldırım taşı şeklini alır. Bazıları dişsiz olmasına rağmen, balıklar kadar çok dişi olan hayvan yoktur denebilir. Yalnız çeneleri değil, damakları, hattâ dilleri dişli olan balıklar vardır. Ağızdan sonra kısa bir yemekborusu gelir. Geniş olan mideye basit veya dallı bir sürü bağırsak uzantıları (körbağırsaklar) bağlıdır. Az veya çok uzun olan bağırsaklar ince bağırsak ve gödenbağırsağı diye iki kısımdır. Karaciğer ve pankreas hepsinde bulunur.

Balıkların kendilerine has bir duyu organı vardır: yanal çizgi. Balığın her iki yanda çoğunlukla gözle görülebilen yanal çizgi, derinin altında baştan kuyruğa kadar uzanan bir borudur. Üzerinde küçücük delikler bulunan bir borunun içinde sinir uçları vardır. Balık yanal çizgiyle su titreşimlerini alır, yaklaştığı engelleri anlar. Yanal çizginin rolü gözlerden daha önemlidir. Balıkların çok iyi gelişmiş olan duyu organlarından biri de koklama-tatma (ikisi bir arada) organıdır. Bazı balıklarda (yayınbalığı) bu işi bıyıklar yapar.

Bazı istisnalar dışında bütün balıklar erkekli dişilidir ve yumurtayle ürer. Bununla birlikte birçoğu yavrular ve bunların çiftleşme organları vardır. Genellikle dişi balık yumurtlar, erkek balık döl hücrelerini bunların arasına serper (yıllık yumurta dökümü). Çıkan yavrularla meşgul olan balık cinsi pek seyrektir. Bununla beraber bazısı, meselâ dikence balığının erkeği gerçek bir yuva yapar. Bazı deniz aygırlarının erkeklerinde kuluçka kesesi bulunur. Bazı balık türlerinde yumurtalar erkek ve dişi balığın bu işe uygun olarak genişlemiş ağzında kuluçka olur.

Balıkların çoğu etçildir, aralarında etkin bir savaş hali hüküm sürer. Köpekbalığı gibi büyük balıklar genellikle yalnız yaşar ve büyük alanları dolaşır. Balinaların boyuna varmamakla beraber bazı köpekbalıkları omurgalıların en büyüklerinden sayılır. 6-7 m, hattâ daha da artık boyda olanları vardır.

Bütün tatlı ve tuzlu sularda balık bulunur. Karadeniz'in 200 m'den aşağı suları gibi H_2S gazı bulunan sular hariç her derinlikte, hattâ derin okyanus çukurlarında bile balığa rastlanır. Bazı türler çok belli dar alanlarda âdeta yerleşmiştir. Bazısı ise bütün çevrelerde dolaşır ve üreme mevsiminde göç eder. Tatlısu balıklarının bazıları üreme sırasında denize iner, sonra gene tatlısuya döner. Buna karşılık ancak akarsularda yumurtlayan ve yumurtlar yumurtlamaz oradan uzaklaşan türleri de vardır.

Fosil balıklar omurgalı hayvanların en ilkelleridir. Birinci zaman tabakalarında kalıntılarına rastlanır ve kıkırdak iskeletli balıklardır. Tebeşir çağında bunlar seyrelmeye başlar, yerlerini kemikli balıklar alır; ilk örnekleri Jura çağında görünür. İnsanlar balıklardan çok çeşitli ve faydalı ürünler elde eder. Besin bakımından balık birinci sınıf bir yiyecektir. Balık eti çok besleyicidir. Ayrıca balıktan yenebilen veya sanayide kullanılan değerli yağlar elde edilir. Yüzmekeselerinden tutkal yapımında, köpekbalığı derisinden dericilikte faydalanılır.

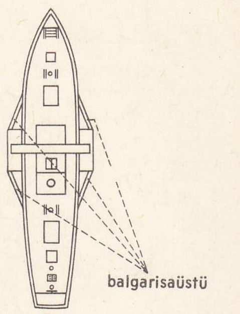

balgarisa üstü

balık (anat.)

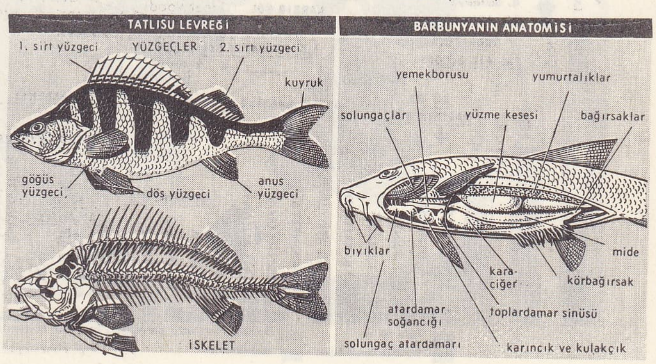

Elektrikli balıklar. Torpil balıkları, elektrikli yayın, uyuşturan yılanbalığı gibi balıklar elektriklidir. Bu balıkların hepsinde, elektrik çıkarmaya elverişli yapı kazanmış kaslardan meydana gelen «elektrik organları» vardır. Torpil balıklarınınki gövdenin iki yanında, göğüs yüzgeçleriyle solungaçlar arasında bulunur. Uyuşturan yılanbalıklarınınki kalın bir tabaka halinde, karın altına yakın göğüs kısmındadır. Bütün balıklarda elektrik organları çok sayıda «prizma sütuncukları»ndan yapılmıştır. Bunlar balpeteğinin gözleri gibi yan yana dizilir. Her biri üst üste yığılmış «kurs» lardan veya «elektrik levhacıkları»ndan meydana gelir. Orta boy bir torpil balığında, her biri 300-400 levhacıktan yapılmış 400-500 prizma (120 000-200 000 kurs) bulunur.

Bu kursların volta pili elemanlarıyla benzerliği apaçıktır. Her prizma sütuncuğu bir volta pilidir. Elektrik organı ise bir pil bataryasıdır. Bu canlı elektrik bataryası beyinden gelen sinirlere (akciğer-mide sinirleri) bağlıdır ve sinirler organın her tarafına dal budak salar. Organ üzerinde bir pozitif bir de negatif kutup vardır. Torpil balığında pozitif kutup sırtta, uyuşturan yılanbalığında, sütuncukların yönündeki fark dolayısiyle başa doğrudur. Elektrik organı aralıklı olarak, yani ancak hayvan irkildiği zaman çalışır. Etkisi her elektrik çarpmasında olduğu gibidir. Avı ve insan kolunu uyuşturmaya, hattâ bir elektrik lambasını yakmaya yeterli olan akım art arda hızlı sarsıntılar yapar. Uyuşturan yılanbalığının elektrik boşaltımı öteki elektrikli balıklarınkinden daha kuvvetlidir.

Dona dayanıklık. Devamlı olarak ısısı —1,7° olan bir suda yaşayan Labrador balıklarında kanın donma derecesi —1°'dir. Yani bu balıklar sürekli bir sürfüziyon (aşırı ergime) içinde yaşarlar. Buna karşılık aynı bölgede, mevsime göre değişik ısılı sularda yaşayan morina balıklarının kanında, kış girerken, trimetilamin oksit miktarı çok artar. Bu madde balığın donma noktasını, —0,8°'den —1,6°'ye düşürür ve böylece antijel rolü oynar.

— Balıkç. ● *Balık göçleri.* Hemen hemen bütün balık türleri kısa veya uzak mesafelere göç ederler. Balık göçleri bu sebepten dolayı çeşitli tiplere ve kategorilere ayrılarak incelenir.

1. *Günlük göçler,* bazı balıklar gece ve gündüz deniz yüzü ile derin sular arasında bir göç hareketi yaparlar. Bazı türler ise, gündüz açık sulara, gece ise kıyılara göçerler. Meselâ alabalıklar alaca karanlık veya karanlık saatlerde, beslenmek için taşlık kıyılara gelir, gündüzleri derin sularda saklanır.

2. *Gelgit göçleri,* böyle su hareketlerinin olduğu sularda birçok balık türü gelgit hareketlerine uyarak açığa ve sahile doğru hareket ederler.

3. *Mevsim göçleri,* suların soğuması, tuzluluk değişimleri gibi meteorolojik şartlara veya yumurtlama, beslenme gibi fizyolojik şartlara ve dolayısıyle yatay veya düşey yönlerde yapılır. Meselâ Türkiye sularında uskumru, torik-palamut, hamsi, lüfer gibi balıklar Marmara denziyle Karadeniz arasında, kolyoz-sardalya gibi balıklar Ege denizi ile Marmara denizi arasında mevsim göçleri yaparlar.

4. *Gelişme göçleri.* Bu tip göçler balık türlerinin belirli bir hayat devresinde yaptıkları hareketlerdir. Bu göçlere örnek olarak soğuk bölgelerde alabalıkların iç sularla deniz arasında yaptıkları göçler, mersinbalıklarının veya kefallerin tatlısulara geçmesi veya yılanbalıklarının Meksika körfezinden Avrupa göllerine yaptıkları muazzam göçler gösterilebilir. Göç hareketini meydana getiren iç ve dış etki ve tepkiler çok karmaşıktır ve genellikle bu göçlerin çoğunun kesin olarak hangi kategoriden olduğunu kestirmek güçtür.

● *Işıkla balık avı,* birçok balık türü ışık tarafından cezbedilir, bu olaya *foto tropizm* de denir. Bu olayı izleyen balıkçılar daha Fenikeliler zamanından beri balık avında ateş ve daha sonraları çeşitli ışık kaynaklarından faydalandılar. Son yıllara kadar en yaygın ışık kaynağı petrollü lüks lambaları veya asetilen lambaları idi. Halen elektrik ve butangazı ile işleyen çok kuvvetli lambalar kullanılmaktadır. Işıkla balık avcılığında çeşitli renkler kullanılır. Türkiye'de de kullanılan bu avcılıkta teknenin arka tarafında asılmış olan lambanın ışığına toplanan balıklar çevirme ağlarıyle veya daha ilkel balıkçılıkta zıpkınla avlanırlar.

Lüfer ve Torik olta balıkçılığında, Sardalya ve Kolyoz gırgır avında ışık kullanılması çok yaygın bir metottur.

● *Balık iğnesi*'nde üç kısım vardır: yassı, yuvarlak veya sivri bir sap; eğri bir kısım ve çengelli sivri uç. Balık iğnesinin bütün kısımları aynı düzlemde olursa *düz iğne* denir. Tersine, iğne yere konduğu zaman iğnenin ucu yere göre bir açı yapacak şekilde kalkık olursa *çarpıkiğne* denir. Balık iğnesinin eğrisi her zaman yuvarlak olmaz, kare biçiminde de olur. Ucu birli, ikili, üçlü, hattâ dörtlü olan balık iğneleri vardır. İğne yapımında kullanılan çeliğin kalınlığına göre, iğne ince demirli veya kalın demirli olabilir. Elişi iğnelerin eğri kısımları yassıdır. Bu türlü yassıltma ona daha bir sağlamlık verir.

— Tar. *Balık iğnesi*'nin kullanılışı çok eskidir. Taş devri ve Tunç devri kalıntılarında balık iğnelerine rastlanmıştır. Balık iğneleri basit veya bileşik olabilir. Pasifik adalarında sedeften, Pak adalarında taştan ve kemikten, Eskimolarca hayvan dişinden yapılan balık iğneleri basittir. İsviçre göl sitelerinde tunçtan yapılmış basit balık iğneleri bulunmuştur. Her iki ucu da sivri olan bileşik iğneler Eskimolarca kullanıldığı gibi, Pasifik adalarında da kullanılır.

● *Balık üretimi*'nin iki amacı vardır: **1.** Çeşitli sebeplerle her gün balıkları tükenmekte olan ırmak ve göllerde balıkları çoğaltmak; **2.** Satılabilecek büyüklükte ve aranan cinste balık üretmek. Bugün sazan ve alabalık gibi çeşitli balıklar için bu yola baş vurulur.

Balık üretiminde yapılacak ilk iş, yumurtalarda sunî döllenmeye baş vurmaktır. Bunun için yumurtlama zamanında istenilen cinsin erkek ve dişileri sağlanır. Dişilerin yumurtlamak üzere olduğu görülünce, dişi balık dikkatle ele alınır, başparmağın veya iki parmağın iç tarafıyle karın kısmı, başın altından anüse kadar, bastırılmadan hafifçe sığanır. Yumurtaların içine döküleceği kap, yumurtalar üst üste yığılmasın diye oldukça geniş ve düz olmalıdır. Döllenme, yumurtaların akıtılmasından hemen sonra yapılmalıdır. Bunun için erkek balığın tohumları yumurtaların üzerine bıraktırılır. Karışım, kesilmiş süt kıvamını bulunca yeteri kadar tohum ekildiği anlaşılır. Bir iki dakika böylece bekletildikten sonra yumurtalar bol su ile yıkanır, fazla tohumdan temizlenir ve yumurtalar kuluçka makinesine yerleştirilir. Kullanılacak suyun ısısı, alabalık gibi soğuksu balıklarında 4°-8°C, turnabalığı gibi ilkbahar başlangıcı balıklarında 10°-18°C, tatlısu hani balığı gibi ilkbahar sonu balıklarında 14°-16°C, sazan, barbus, karabalık gibi yaz balıklarında 20°-25°C olmalıdır. Genellikle bu işlem damızlık balığın yaşadığı suyle yapılır. Alabalık yumurtaları gibi sürekli çırpıntıya ihtiyaç göstermeyen yumurtalar paralel kafes şeklinde kuluçkalıklarda yapılır. Bunlar çimentodan yalakların içine konur. Gece gündüz yalakların suyu akar ve yenilenir. Bu iş için ayrıca Vibert şişelerinden de faydalanılır.

Yumurtalar çok hareketli suya ihtiyaç gösteriyorsa (Koregon yumurtaları) Zaug veya Macdonald şişeleri kullanılır. Yumurtaları daima hareket halinde ve yüzer durumda tutan sürahi biçiminde şişelerin birçoğu yan yana dizilerek birbirine bağlanır ve her biride 80 000-100 000 yumurta kuluçkalanabilir. Kuluçka devresinde bozuk yumurtaları çıkarıp atmak, su akımını ayarlamak, ısıyı kontrol etmek gereklidir.

Döllenmeden sonra yumurtalar çeşitli değişikliklere uğrar. Önce bulanık bir renk alır, saydamlıkları azalır. Ama bu değişiklik kısa bir süre içindir. Derhal ilk renklerine kavuşurlar. Nihayet iki kara nokta halinde gözler belirir. Sonra kuyruk, baş ve soluk kabarcığı ortaya çıkar. Larva balık henüz serbest hareket edecek durumda değildir. Yumurta kılıfının içinde yarı hapistir. Birkaç saatlik uğraşmadan sonra kılıfından kurtulur. Artık tam deyimi ile balık yetiştirme işi başlamıştır. Başlangıçta vitellus kesesi yavrunun beslenmesine yeter. Bu gözbekli yavruların temizlikten başka hiç bir şeye ihtiyacı yoktur. Kafesleri çıkarılmış yalaklarda yaşamaya devam ederler. Daha sonra, yumurtanın kalıntısı iyice tükenince, çetrefil bir sunî beslenme meselesi ortaya çıkar. Balık üreticisi çorba kıvamına getirilmiş çeşitli maddeleri yem olarak kullanır: sığır dalağı, beyin, katı yumurta sarısı v.b. Sonra daha ucuz ve daha kaba yemler kullanılabilir (mezbaha ve balıkhane döküntüleri). Kuluçka yalakları kısa zamanda genç balıklara yetmez olur. Balıklar geliştikçe daha büyük havuzlara ve sonunda üretim göllerine geçirilir.

— Denizc. *Balık sırtı* yuvarlaklık oranı, gemi boyunun yüzde biri ile ikisi arasında değişir ve geminin yüzme gücünü arttırır. Baş taraf, kıç tarafa ve kıç taraf orta kısma oranla daha yüksekçedir. Gemi yalpaya düştüğünde güverteye çıkabilecek dalgaların güvertelerin orta tarafına doğru akarak özel olarak açılmış deliklerden denize dökülmesini sağlar. Bu deliklere firenge ağzı denir.

— Mutf. Yemek pişirme yönünden balıklar deniz balıkları, tatlısu balıkları diye iki gruba ayrılır. Ayrıca cinslerine, yağlılık derecesine ve sindirimlerine göre de sınıflandırılabilir. *Beyaz etli balıkların* genellikle etleri daha yağsız, sindirimi kolay ve jelatini fazladır. Bu balıkların haşlaması, yağsızken kızartması, yağlı oldukları zaman ızgarası

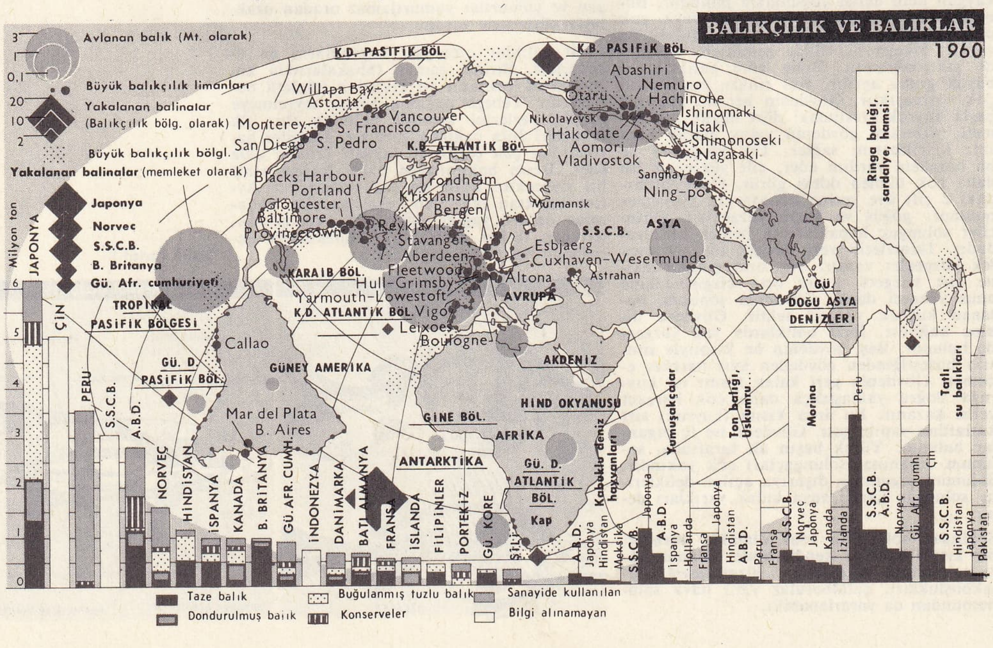

yapılır. (Levrek, kefal, dil, kalkan, pisi, gümüş, lüfer, barbunya v.b.) Etleri, beyaz etli balıklara göre daha yağlı olan *siyah etli balıklar* daha lezzetlidir. Sindirimleri zordur. Jelatinsiz oldukları için haşlaması elverişli değildir. Izgarası, tavası, buğulaması ve diğer yemekleri yapılır. (Kılıç, istavrit, uskumru, palamut, torik, kolyoz, hamsi v.b.) *Tatlısu balıkları* deniz balıklarından daha lezzetsiz oldukları için Türkiye'de pek makbul sayılmaz. Ancak denizden uzak bölgelerde yararlanılır. Bu balıkların lezzetli oldukları mevsimleri bilmek ve ona göre kullanmak lâzımdır. Alabalık yazın, tatlısu levreği, yılan ve sazan balıkları ekim başından şubat sonuna kadar; turna balığı haziran, temmuz; tatlısu kefalı, kızıl kanat, derekayası ise temmuz ve ağustos aylarında daha lezzetli olur. Balık türk mutfağının çok eski konularından biridir. Özellikle Fatih'in mutfağında pişirilen balıklar arasında Terkos gölünün bir nevi tatlısu balığı vardır; oradan getirilmektedir. Fatih'in dinlenmeğe gittiği Terkos'ta kendisine ikram olunan balığa piyaz soğanı, kişniş konmakta ve bu şekilde pişirilen balığı Fatih'in çok sevdiği söylenmektedir.

Balıklar sofrada çorba veya yumurtadan sonra et veya tavuktan evvel adam başına fileto olarak 150-200 gr, baş ve kılçıklı olarak ise 200-250 gr arasında olmak üzere dağıtılır.

— İkonogr. Yunanca *ikhthys* kelimesinden gelen balık, çoğu zaman paleokretiyen sanatta yer alır. İsa'nın adını, yani *İKHTHYS*'i(I [esous] KH [ristos] TH [eou] Y [ios] S [oter]) hatırlatır ve kişiliğini temsil eder. Ayrıca çoğalmanın ökaristik mucizesini veya Havarîlerin ağı ile kurtarılan ruhu da temsil eder (taş sanduka, yeraltı mezarları freskleri, lambalar, yüzükler, oyma taşlar). Çoğu zaman balık, ümidi temsil eden çapa ile birlikte bulunur.

Balık, eski fresk ve mozaiklerde (Pompeii, Herculanum, Vatikan) ve daha sonra natürmortlarda, özellikle Salomon Ruysdael (*Balıklar*, özel koleksiyon), Rouppolo (*Deniz Ürünleri*, Stockholm), Chardin (*Kedibalığı*, Louvre), Goya (*Sombalığı dilimleri*, özel koleksiyon), Courbet (*Alabalık*, özel koleksiyon), Ensor (*Kedibalığı*, Brüksel) gibi ressamların resimlerinde yer alır. Fakat bunlarda balığın sembolik bir niteliği yoktur.

◆ **Balıklak** veya **balıklağa** veya **balıklava** i. *Halk dili.* Deniz, göl ve nehirlerde balığı bol olan yer, balıkyatağı.

◆ **Balıklama** zf. Balık gibi, gergin olarak, baş aşağı dikine (suya dalma, atlama).

◆ **Balıklandırma** geçşl. f. İçerisinde balık bulunmayan bir su kütlesine (göl, baraj v.b.) yavru veya anaç balık atılarak değerlendirme (plantasyon bk. TRANSPLANTASYON).

◆ **Balıklı** sıf. Balığı olan: *Balıklı bir sazlık, bir palmiye ormanı...* (F. R. Atay). [LM]

BALIK i. (esk. türk. k. «şehir»). Orhun yazıtlarında ve uygurca yazmalarda «şehir, kale, saray» anlamında geçer. Kelimeye, aynı zamanda şehir ve yer adlarında da rastlanır: *Bişbalık* (beş şehir), *Çanbalık*, *Yanıbalık*. Türkler Karakurum ve Pekin'e eskiden *Hanbalık* adını vermişlerdir. (M)

BALIK, Türkiye ve Suriye'de ırmak, Fırat'ın kolu (sol kıyı), yaklş. ol. 200, km. Urfa'nın kuzeyinden doğar, Suriye'ye girer ve Rakka yakınında Fırat'a ulaşır. Eski çağdan beri sulamada yararlanılır, suyun yatağını değiştirmek için çok eskiden yapılmış barajlar bugün de kullanılmaktadır. On yıldan beri de yeni pompalama istasyonları kuruldu. Bu ırmak, bugün yerleşik çiftçiler olarak vâdide yaşayan Fedaanların yaz göçlerinin geleneksel sınırıydı. (L)

BALIKADAM bİş. i. Tecrübeli dalgıç, dışardaki bir araca bağlı olmaksızın belirli bir süre su altında nefes almasına ve hareket etmesine imkân veren birçok âletle donanmıştır. Bunlara deniz kuvvetlerinde «kurbağa adam, dalgıç» denir.

— ANSİKL. *Balıkadamlar*, deniz üstündeki bir gemiden hattâ dalış halindeki bir denizaltıdan özel bir sistem aracılığıyla ayrılabilirler. Kendilerini deniz dibindeki sürtünmelerden ve ısı farklarından korumak amacıyle vücutlarına tamamıyle uyan kauçuk elbise giyerler ve yine kauçuktan yapılmış başlık, patik, eldiven, palet ve maske takarlar. Balıkadamlar tüpsüz 73 m, tüplü olarak 160 m'ye kadar dalış yapabilirler. (Bk. DALIŞ.) Balık adamlardan savaşta ilk olarak italyan donanmasının (1940) yararlandığı sanılmaktadır. 1941 Yılı aralık ayının 19'unu 20'sine bağlayan gece iki balıkadam, kıyı engellerinin açığındaki *Scire* adlı denizaltıdan ayrıldılar, İskenderiye limanına girmeyi ve iki ingiliz zırhlısıyle bir petrol gemisinin altına üç torpil koymayı başardılar, bu gemileri ağır hasara uğrattılar. Ancak görünürde balıkadamların yetiştirilip sualtı hedeflerini (düşman tarafından sualtında meydana getirilen engeller ve gemilerin sualtı kesimi) tahrip etmek üzere çalıştırılmasına amerikan deniz kuvvetlerince başlanmıştır.

Türkiye'de, bu spor dalı önce sivil alanda başlamış, daha sonra Beylerbeyi Dalgıç* okulunda askerî alanda çalışmaya geçilmiştir. Şimdiki durumda Türkiye Balıkadamlar kulübü ve Türkiye Kurbağaadamlar kulübü bu dalda çalışma yapmaktadır. Türk balıkadamları, uluslararası 1965 (Tahiti), 1967 (Küba, Havana), 1967 (İtalya, Sicilya), 1968 (İspanya-Cadaques), 1968 (İtalya-Ustrica) ve 1968 (İspanya-Mallorca) ve 1969 (İtalya -Acolian) dalış ve sualtı balık avı şampiyonalarına katılmışlardır. (LM)

BALIKAĞZI, Güneybalığının α yıldızına veya latince α Piscis Austirini'ye verilen ad. Kadir'i 1, 3, tayf örneği A3, uzaklığı 20 ıy. (Bk. YILDIZ.) Kuzey kutbuyle, Kanatlıat karesinin düz düşey yanının meydana getirdiği doğrultu üzerinde yer alır. (L)

BALIKBİLİMİ bİş. i. (fransızcası *İchtyologie*). Balıkları inceleyen zooloji bölümü.

— ANSİKL. Balıkların ilmî incelenmesi Aristoteles (M.Ö. 384-322) zamanında başladı. Aristoteles balıkların anotomi ve fizyolojisini ilgilendiren birçok özelliği ortaya koydu ve 160 tür balığın mahallî isimlerini tespit ederek bunların ilkel bir sistematiğini yaptı. Daha sonraki yıllarda Aristoteles'in bilgilerine hemen hemen hiç bir ilâve olmadı. Milâttan sonra Gajus P. Secundus Plinius (*Yaşlı*) [M.S. 23-79] Ansiklopedisinin *Histoire Naturalis* bölümünde yalnızca Aristoteles'in bilgilerine yer verdi. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren balıkbilimi yeniden ilgi görmeye başladı. Pierre Belon 1551 yılında *L'Histoire Naturelle des Etranges Poissons Marins* adlı eserini, sonra da içinde 110 balık türünün tasvir edildiği *«De Aquatilibus»* adlı eserini yayımladı. Hemen hemen aynı yıllarda, bir hekim olan Salviani (1514-1572) italyan denizlerindeki 92 balık türünün tarifini ve resimlerini bir kitapta topladı.

Gene bir hekim olan Guilielmus Rondeletius (1507-1557) 200 deniz ve 50 tatlısu balığının anatomilerini tarif eden bir eser yazdı. Bunlardan sonra bugün de eserinden faydalanılan Conradi Gesneri (1516-1565) *Nomenclator Aquatilium Animalium* adlı eserini yayımladı (1560). Conradi Gesneri ilk defa çift isimli nomenclatür kullanması ile Linné'den önce bu işi başarmıştır.

Daha sonra *«Historiae rerum naturalium Brasiliae, libri okto»*'yu (Brasilya Sularında Yaşayan 87 Balık Türünün Biyolojisi ve Tasvirleri) adlı eseri ile Fabrisius Aquapendente, Julius Kasserius, A. Borel, M. Malpighi ve Duvernoy çeşitli anatomik histolojik ve biyolojik araştırmalarının sonuçlarını yayımladılar. Bu devrede balıkların sistematik bölümünün John Ray (1628-1705) ve Willughby (1635-1672) tarafından ele alınışı çok önemli bir olaydır. Ray adlında Aristoteles'in sistematiğini geliştirmeye çalıştı.

Balıkbiliminin yeni bir safhası ise Linné ve Hunter tarafından balıkbiliminin babası olarak vasıflandırılan Peter Artedi ile başlar. Bir isveçli olan Artedi Linné'nin *Systema Naturae* adlı eserinin birinci baskısında balık sistematiğine kısa bir bakış yazmış, fakat kısa süren hayat devresi sonunda geriye bıraktığı el yazması (Petri Artedi, svedi, medici, Ichthyologia) Linné tarafından değerlendirilerek 1738'de Artedi sistematiği olarak yayımlanmıştır.

Karl Linné (1707-1778) Artedi sistemini kitabının dokuzuncu baskısına kadar devam ettirdi. Onuncu baskıda bugün hâlâ kullanılmakta olan büyük değişikliklere Linné sistematiğini ortaya attı. Linné eserlerinde 2 600 balık türünün tasvirini yaptığı gibi, ilk defa balinaları balıklardan ayırarak memeliler içine koydu. Artedi ve Linné'nin sistemine paralel olarak, Scopoli (1777) ve Klein (1685-1759) değişik sistemler ortaya attılar. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda balıkbilimi çalışmaları Artedi ve Linné sistemine dayanarak çok gelişti. Gasselquist (1752), Kalm, Lefling (1756), Osbek (1805), Thunberg (1743-1828), Afzelius (1750-1838), Forskal (1738) Mısır, Kuzey ve Güney Amerika, Java, Çin, Japon, Afrika ve Kızıldeniz sularındaki balıkları inceleyerek bunların tasvirlerini yayımladılar. Bunlardan başka J. G. Gmelin, İ. A. Güldenstaedt, S. Pallas gibi araştırıcılar da balıkbilimine büyük katkıda bulundular.

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyıl başında balıkbilimi sahasındaki araştırıcıların sayısı büyük bir artış gösterdi. Bu devrede büyük çalışmaları yanında tutulmayan bir sistem ortaya atan M. E. Bloch (1723-1799) ve öğrencisi fransız Lacépède (1756-1825), Lesjuer, Raffineque, Risso, Donavan, Duméril ve diğerleri sayılmağa değer.

Balıkbilimi alanında George Cuvier de (1769-1832) müstesna bir yer işgal eder. Cuvier, Valenciennes ile ortaklaşa yayımladıkları *Histoire Naturelle des Poissons* (Balıkların Tabiat tarihi) adlı eserinde gerek yaşayan, gerekse fosil balık türlerini inceleyerek bazı önemli hatalara rağmen balık sistematiğini tamamlamaya çalıştı. Cuvier'nin ölümünden sonra Valenciennes bu eseri devam ettirdi ve son cildi 1849'da yayımladı.

Fosil balıklarla Louis Agassiz (1807-1873) daha geniş çapta meşgul olarak 20 000 örnekten 1 700 tür meydana getirdi. Balıkların tabiî sistem altında incelenmesi imkânı alman bilim adamlarından Johannes Müller (1801-1858) sayesinde gerçekleşti. İngiltere'de Huxley (1825-1895) Darwin'in Evrim teorisi açısından balıklarda sınıflandırmalar, çok sayıda anatomi, zooloji ve fizyoloji çalışmaları yayımladı.

Balık anatomisi ve embriyolojisi konularında Owen, Gegenbaur, Claus, Wiederheim, Vogt, Jung, R. ve O. Hertwig'ler, Hunter Salenski, Kessler ve Lancaster'ın da çalışmaları vardır. Amerikan araştırıcılarından Cope (1840-1897) 1 000 balık iskeleti üzerinde çalışarak 1889'da bugün de önem taşıyan bir sistem ortaya attı. Aynı devrede Woodward, Gill, Jordan'ın çalışmaları söylenebilir. Jordan tarafından ortaya atılan sistem bugün Amerika'da kullanılmaktadır.

Bugün de kullanılan sistemlerden Regan sistemi Cope, Gill, Jordan ve Boulanger tarafından da kullanılan eski terimleri kapsamaktadır.

Ayrıca L. S. Berg sistemi de bugün büyük çapta kullanılır ve gerek yaşayan, gerekse fosil balıkların tam bir sistematiğini vermektedir. XIX. Yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında balıkbilimi sahasında yapılan çalışmalardan, yılanbalıklarının buplajisini aydınlatan danimarkalı Schmidt'in ayrıca Murray ve Hjort, Vailland, Harman, Good ve Bean, Kofoid'in çalışmaları önem taşır. 1874 Yılında Dohru tarafından Napoli'de ilk zooloji istasyonu kurulmuş, daha

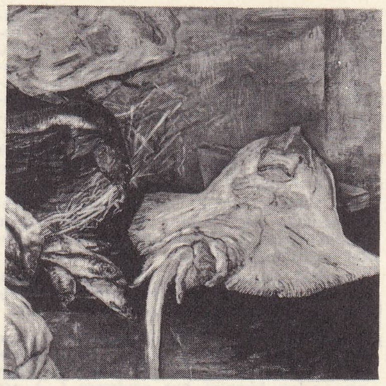

vatoz balığı

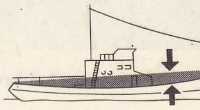

balık sırtı (denizc.)

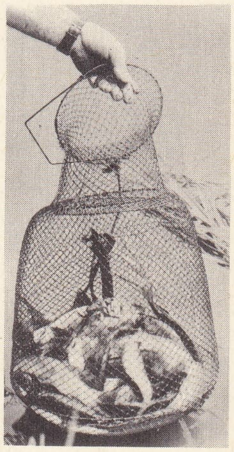

balık torbası

balık iğneleri
1. Halkalı
2. Tekli
3. Tekli yuvarlak
4. Tekli düz
5. İkili tırnaksız
6. Tekli, sarmalı
7. İkili, fırdöndülü
8. İkili halkalı
9. Üçlü halkalı

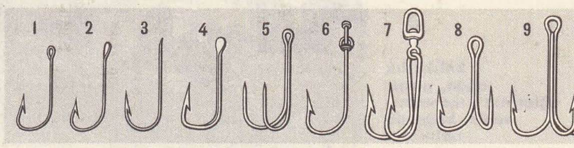

Foto. X, Rome-court (LAROUSSE)

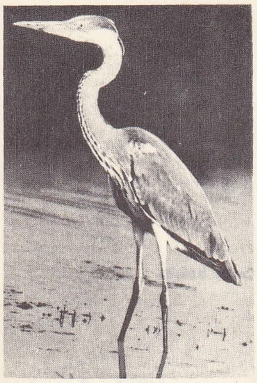

külrengi balıkçıl

sonra birçok memleketlerde benzer enstitüler kurulmaya başlanmıştır. 1883'te Ray İngiltere Lancaster'da ilk istasyonu kurdu. Türkiye'de balıkbilimi ile ilgili en eski çalışma 1914 yılında o devrin balıkhane müdürü olan Karakin Deveciyan'ın yayımlamış olduğu *Balık ve Balıkçılık* adlı kitabıdır. Bu kitap her ne kadar bugünkü ve hattâ yayın zamanındaki geçerli ilmî esaslara uymuyorsa da Türkiye'de bu konudaki çalışmaların öncüsü olarak önem taşır.

1916 Yılında Napoli Zooloji istasyonu asistanlarından Dr. Viktor Baver Türkiye'de ilk Balıkçılık Araştırma şubesini kurdu. Fakat bu şube gelişemeden kaldı.

İlk ciddî çalışmalar ise 1950 yılında İstanbul Üniversitesine bağlı Hidrobiyoloji Araştırma enstitüsünün kuruluşuyle başlar. (ML)

BALIKÇI i. ve sıf. Balık tutan veya satan [kimse]; *Biz balıkçıyız, arabacı değiliz kızım* (S. F. Abasıyanık). *Her veli gibi o da kapısına gelen kimseyi boş çevirmez* (...) *asıl Egeli denizcilerin ve balıkçıların evliyasıdır* (N. Araz). || Balıkçılara ait: *Evvelâ büyük bir gazino, sonra bir küçüğü, sonra da balıkçı kahveleri vardır* (S. F. Abasıyanık).

— Denizc. *Balıkçı ateşi,* bir balıkçı teknesinde, balıkları tekne çevresine çekmek için yakılan ateş. || *Balıkçı aynası,* balık sürülerinin gidişlerini ve sığ sularda deniz dibini görmek için balıkçıların kullandığı bir ucunda cam kapak bulunan uzun boru. || *Balıkçı bağı*, bir halatın çımasını (ucunu) aneleye veya benzeri yerlere bağlamak için kullanılan düğüm. (Bunun için halatın çıması önce halkanın içinden iki kere geçirilmek suretiyle çift volta [devir] alınır. Sonra aynı çıma halatın bedeninden dolaştırılmak suretiyle her iki voltanın içinden geçirilerek tümünün boşu alınır. İstendiği zaman kolayca çözülen, fakat kendi kendine sıyrılmayan çok sağlam bir bağdır). || *Balıkçı gemisi,* açık denizlerde balık avında kullanılan, çeşitli tertibatı bulunan ve denizlere dayanıklı olarak yapılmış gemi. (Savaşta karakol ve mayın arama-tarama gemisi olarak kullanılır.) [Bk. ANSİKL.] || *Balıkçı ilmiği,* balıkçıların ağ örmek için kullandıkları bir ilmik şekli.

— Hıristiyanlık tar. *Balıkçı halkası,* üzerinde balık tutan aziz Petrus'un resmi bulunan halka. Roma kançılarlığı, papanın emirlerini ve dinî genelgeleri bu halkayle mühürlerdi.

— ANSİKL. Motorun keşfinden sonra daha uzak mesafelerde av yapabilen ve avı süratle satış limanına getirebilen motorlu gemiler yelkenli teknelerin yerini aldı. Yelkenli gemiler ile motorlu gemiler arasında buharlı gemiler de kullanılmıştır. İlk buharlı balıkçı gemileri 1885 yıllarında Scarborought'da yapılan, römorkörden bozma yandan çarklı teknelerdir. İlk buharlı balıkçı gemisi 1890'da Hull limanında yapılmıştır.

İki dünya savaşı arasında buhardan motora geçiş süratlenmiş ve günümüzde mazotlu tekneler hâkim duruma geçmiştir. Balıkçı gemisinin boyu, avladığı balık cinsine, kullanılan av âletlerine ve özellikle av sahası tipine göre değişir. Kuzey Atlantik'te morina balığı avında kullanılan Açıkdeniz balıkçı gemileri 60-68 metre, Modern trawl gemileri 90 metre uzunluğa kadar olabilmektedir. 1-2 Hafta müddetle av yapan sahilbalıkçılığı gemileri genellikle 28-40 m uzunluğundadırlar. Açıkdeniz balıkçı gemilerinde —39°C'a kadar soğutma (çabuk dondurma) tesisleri, konserve, balıkunu ve balıkyağı imal tesisleri bulunur. Sahilbalıkçılığı gemilerinde av imkânlarının yanı sıra, yalnızca balığın tazeliğini muhafazaya yarayan —15°C'a kadar kapasiteli soğuk depo bulunur.

Avını aynı gün satış limanına getiren balıkçı gemilerine kıyıbalıkçı gemileri denir. Bunlarda balık evvelden alınan kırmabuz ile muhafaza edilir veya hiç bir tedbir alınmadan pazara ulaştırılır. Bunlar ufak boy tekneler olup süratlidirler. Balıkçı gemileri, Trawl-Gırgır-Purse Saine-Tarak-Sünger-Paraketa ve benzeri tiplere ayrılırlar veya bazen kombine av yapacak şekildedirler. Türkiye'de yalnızca kıyı tipi balıkçı tekneleri vardır. (ML)

BALIKÇIL i. Uzun bacaklı, uzun boyunlu büyük kuş. Yeryüzünün her tarafında yaşar. (İlmî adı: *Ardea*. Balıkçılgillerden.)

— Avc. Balıkçıl, son derece ürkek ve ihtiyatlı bir kuştur. Avcı ancak tesadüfen yakınına sokulabilir.

— ANSİKL. *Balıkçıl* büyük kuştur. Rengi beyaz ve gri, az çok değişik firfirî kahverengidir. Ayakları, bükülgen boynu, gagası uzun ve güçlüdür. Kanatları geniştir. Genellikle su kenarlarında yaşar. Su hayvanları ve küçük kemirgenlerle beslenir. En büyük türü Afrika'nın tropik bölgelerinde yaşayan dev balıkçıldır. Yüksekliği 1,5 m'yi bulur. Avrupa'da külrengi balıkçıl (*Ardea cinerea*) ile firfirî balıkçıl (*A. purpurea*) türleri yaşar. (Bk. KUŞLAR *lev.*, 1.) [L]

Balıkçılar, Karagöz fasıllarından. Çelebi, lalası Mercan ile balığa çıkar. Eğer çok balık tutarsa lalasına kırmızı bir fes alacaktır. Fakat oltaya her balık gelişinde lala sevinçle bağırır, balığı kaçırır. Bunun üzerine Çelebi balık tutmaktan vaz geçer. Onları seyreden Karagöz bu işe özenir, çamaşır teknesinden kayık, çamaşır ipinden olta yapar. Pavurya, köpekbalığı, mürekkepbalığı v.d. deniz hayvanlarını yakalar. İşe yarayanlarını atar, yenmeyecek olanlarını pişirmesi için karısına götürmek ister. Oltaya bir deniz canavarı gelir, Karagöz heyecanlanır. Bir deniz kızı Karagöz'ü denize çekmeğe uğraşır. Sonunda Karagöz bir yılanbalığı yakalar ve oyun biter. Kuzey Afrika'daki gölge oyuncularından *Lu'bet-el-Havvat*'ın konusu bu oyuna benzer. (M)

BALIKÇILGİLLER çoğl. i. Balıkçıllar takımından kuş familyası. Örnek tipi balıkçıldır. (L)

BALIKÇILIK i. Balık üretme, avlama, satma işlerinden birini meslek edinme. || *Balıkçılık bilimi,* denizde veya tatlısuda biyotik ve abiyotik ortam şartlarıyle insan beslenmesinde kullanılan su ürünleri arasındaki ilgileri araştıran, su ürünleri stoklarının en rasyonel şekilde işletilmesini ve avcılığını inceleyen bilim dalı. (Bk. ANSİKL.) || *Balıkçılık gücü,* bir av âletiyle kullanma süresi arasındaki ilgi. (Bk. ANSİKL.) || *Balıkçılık oseanografisi,* balıkçılık biliminin fizikî ve kimyevî problemleri. Bk. ANSİKL. || *Deniz balıkçılığı*. Bk. ANSİKL. || *Tatlısu balıkçılığı*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Coğ. Akarsularda *balıkçılık* insanlığın ilk bulduğu tekniklerden biridir ve maden çağından beri bilinir. Balık iğnesi, yay, ok, balık ağı gibi araçların, hattâ bitkilerden elde edilen zehirli maddelerin kullanılması çok erken bulunmuş önemli yöntemlerdir. Bu araçlar çağlar boyunca bozulmadan kullanılagelmiştir. Göçmen balıkların yaşama düzeni, Afrika'nın büyük ormanlarında yaşayan zencilerin yaşama düzenini öteden beri belirlemiştir. Şimdi bile, Güney Amerika'da, som avcılığıyle geçinen yerli balıkçıların yaşama düzeni bu balıklarınkine bağlıdır.

Deniz balıkçılığının doğuşu, insanlığın yeni bir gelişme dönemini gösterir. Bütün kıyı ülkeleri kendiliğinden bunu öğrenmiş değildir. Zaten coğrafya da bize bu konuda her zaman kesin bilgi veremiyor. Bununla beraber, girintili çıkıntılı bir kıyıda barınakların çoğalması gibi tabiî şartlar deniz balıkçılığına yol açmış olabilir. Küçük yelkenlilerin yapımında ve kullanılmasında elde edilen her yenilikten, sürütme ağı ve diğer balık avı araçlarındaki gelişmelerden balıkçılıkta faydalanılmıştır. Küçük elsanatlarına dayanan bu tip sanayi XIX. yy.ın sonlarına doğru en yüksek noktasına ulaşır. Çünkü bu sıra demiryolu ulaştırmasının sağladığı hızla, balık ürünleri geniş bir pazar bulur. Bu devirde, Batı Avrupa'da olduğu gibi Japonya'da da, ufak tefek farklarla birbirinden ayrılan, özel araçlara sahip birçok küçük balıkçı limanı ortaya çıkar. Küçük teknelerden ibaret balıkçı filoları daha çok kıyı sularında avlanır; kıyıdan, fazla açılmaz. Açık deniz balıkçılığına göre donatılmış bazı büyük limanlar balık göçlerini izleyerek onlardan yararlanır. Ama bu amaçla okyanusu aşabilecek gibi teknelerin donatılması zorunluğu bir armatörün işe karışmasına yol açar. Bu çeşit balıkçılığn gelişmesini sağlayan ve ona bir sanayi özelliği kazandıran etkenler pek çeşitlidir. Birincisi gemi yapımındaki gelişmeler ve yelkenin yerini motorun almasıdır. Yüksek tonajlı bir sürütme ağı teknesi geniş alanları tarayabilir ve avı uzun zaman sürdürebilir. Daha mükemmel balık avı araçlarının bulunması, salamura ve tütsüleme gibi eski usullere soğuk hava donatımı gibi yeni saklama usullerinin eklenmesi de ayrı bir etkendir. Nihayet, dağıtım teşkilâtlarıyle sıkı bir bağlantı kuran özel limanların kuruluşu ve bu dağıtım teşkilâtlarının taze balığı şehir pazarlarına ulaştırmasında elde edilen gelişmeler, balıkçılıkta ilerlemeyi sağlayan diğer etkenlerdir. Bugünkü deniz balıkçılığı bir büyük sanayiin bütün özelliklerini taşır. Üretim çok büyüktür. 28 Milyon ton. Bunun üçte biri ringa, sardalya ve hamsidir. Sonra morina balığı gelir (yüzde 17). Bu sanayi büyük yatırımları, yani araç gerecin çabuk değiştirilmesini gerektirir. Klasik balıkçılık artık yerini, usta işçi gerektirmeyen bir balıkçılığa bırakmaktadır. Japonya'da balıkçılık üç büyük ticaret ortaklığının tekelindedir. Avrupa'da olduğu gibi Japonya'da da liman araçlarının bir yerde toplanması gelişmenin ayrı bir yönüdür. Ayrıca, denizin sömürülmesi balık biyolojisinin ve alışkanlıklarının bilinmesine ve tanınmasına dayanır. Dünyanın en büyük balık yatakları, planktonca zengin Kuzey Atlantik, Kuzey Pasifik ve bunlara bağlı denizlerde bulunur. Fakat, Kaliforniya ve Afrika kıyıları boyunca, tropikal ve subtropikal denizlerde de araştırmalar yapılmaktadır. Kuril ve Japon adalarına yakın alanlar, Shetland, Ternöv ve Grönland'ın kuzey ucu arasında kalan denizler, Norveç kıyıları ve Kuzey denizi, her milletten balıkçı filolarının toplandığı verimli bölgelerdir. Dünyanın en büyük balık tüketicisi olan Japonya bu alanda üstün bir yer tutar. Japon konserve (ton, sardalya v.b.) sanayii, uluslararası pazarda Kaliforniya ile rekabet

balıkçılık
sağda, gırgır ağlarının yıkanması; solda, boğazda balık avı

Foto. Dragesco (LAROUSSE) ; Akın Kamacıoğlu (MEYDAN)

BALIKLAR

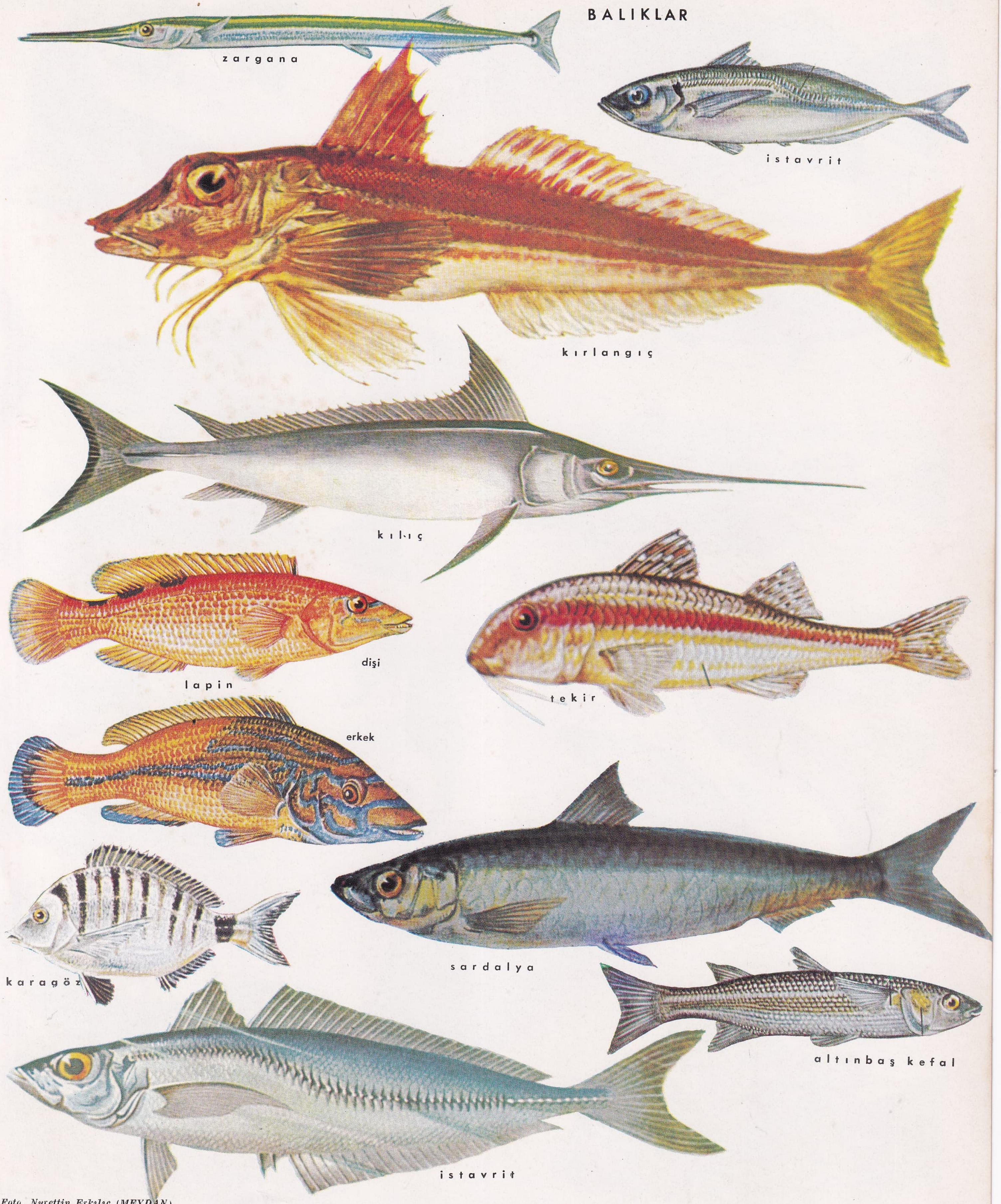

Foto. Nurettin Erkılıç (MEYDAN)

BALIK

hani
som
uskumru
ton (orkinos)
morina
trakunya
yılanbalığı
denizatı
horozbina
iskorpit
dilbalığı
fenerbalığı

büyük camgöz
çekiçbalığı
kedibalığı
pamukbalığı
testerebalığı
keler
vatoz
torpilbalığı
rinabalığı

BALIKESİR

Manyas, kuş cenneti

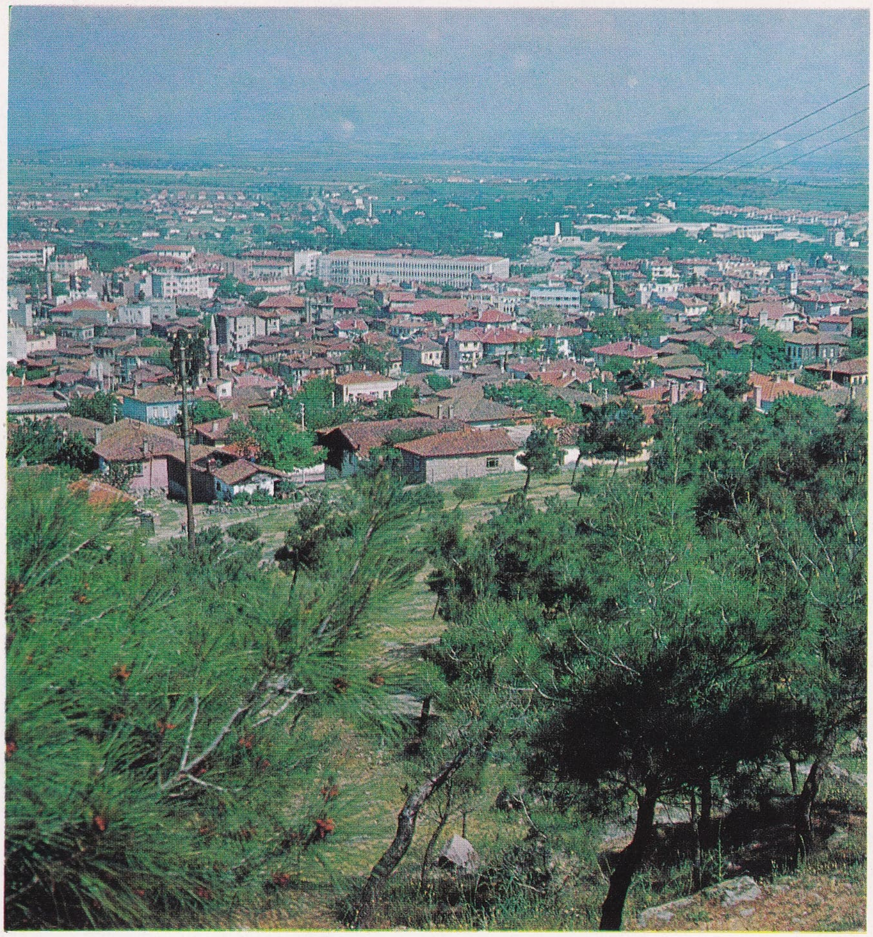

BALIKESİR'den genel görünüş

Manyas gölü

Ören'den bir köşe

Ayvalık limanı

Foto. H. Angelo Castrillon, Keskinkolor, Gültekin Çizgen (MEYDAN)

morina balığının gemi üzerinde yıkanması

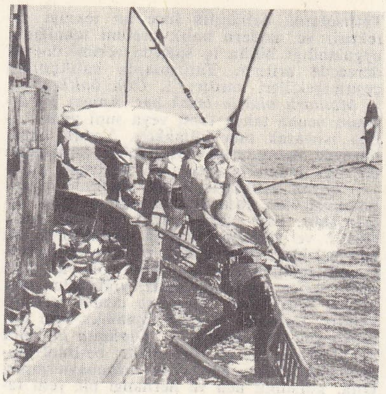

Kaliforniya kıyılarında olta ile ton balığı avı

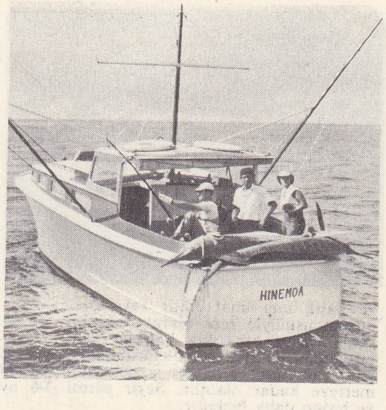

olta ile kılıç avı

eder. Büyük balinalar daha çok güney denizlerinde yakalanır. Balina avı, gerçek yüzer fabrika halindeki gemilerle yapılır. Bu konuda Norveçlilerin rolü büyüktür.

Okyanusun canlı kaynakları hiç şüphesiz sınırsızdır. Bununla beraber şimdi bilinen alanların sömürülmesi yıkım halini almıştır. Kötü yapılan balıkçılığa engel olmak gereklidir. Kıyı sularının korunması egemenlik anlaşmazlıklarına yol açmaktadır. Şimdiye kadar hep çözüm yolu aranmışsa da bir sonuç alınamamıştır. Karasularının sınırı konusunda bütün ülkelerin kabul edebileceği bir anlaşma yolu bulunamamıştır.

● *Balıkçılık bilimi,* balıkbiliminden tamamen ayrı yeni bir bilim koludur. XIX. Yüzyılın sonlarında ve özellikle XX. yüzyılda ele alınmış bir bilim olarak en modern metotlardan faydalanır. Balıkbilimi (ichthyologie) tek tek fertler üzerinde morfolojik, anatomik, histolojik, fizyolojik araştırmaları konu olarak ele alır. Balıkçılık bilimi ise balık biliminden elde edilen bulguların ışığında, balık topluluklarının nerede, ne zaman, ne miktarda ve durumda olduğunu araştırır. Bu amaçla: 1. Su ürünleri topluluklarının hayat şartlarını, içerisinde bulundukları ortam şartlarıyle olan karşılıklı ilgi ve etkilerini; 2. bu toplulukların biyolojik özelliklerini; 3. iktisadî değerlerini av usul ve imkânlarını araştırır ve; 4. bu konularda istatistik çalışmaları ele alır.

Buna göre, balıkçılık bilimi uygulamalı bir bilim dalıdır. Beslenme zorlukları karşısında büyük önem kazanan bu bilim kolu ile ilgili çeşitli ülkelerdeki millî araştırma müesseseleri, enstitü, laboratuvar ve istasyonların sayısı binleri aşar. Bunların yanısıra birçok milletlerarası kuruluş da vardır. Bunların en eskisi 1902 yılında Stockholm'de kurulan ve halen merkezi Kopenhag'ta bulunan Deniz Araştırmaları Milletlerarası Daimî konseyidir (Conseil Permanent International pour l'Exploraiton de la Mer). Bu teşekküle bütün kuzey ve batı avrupa ülkeleri üyedir. Bu konsey balıkçılık biyologlarını su ürünleri alanında işbirliği yapmaya sevk etmektedir. Bu kuruluştan örnek alınarak akdeniz memleketleri tarafından merkezi Monako'da olan Milletlerarası Akdeniz Denizbilimleri Araştırma komisyonu (Commission Internationale pour l'Exploration Scientifique de la Mer Méditerranée) vardır ve Türkiye de bu komisyonun faal üyesidir.

Türkiye bu konuda Akdeniz'de faaliyet gösteren ve Birleşmiş Milletlere (U.N.D.) bağlı Gıda ve Tarım teşkilâtı (Food and Agriculture Organization; F.A.O.) bünyesinde kurulmuş olan Konseyde de (General Fisheries Council for the Mediterranean; G.F.C.M.) üyedir.

Türkiye'nin üye bulunduğu F.A.O.'ya bağlı diğer bir teşekkül de Avrupa İçsular Balıkçılığı İstişarî komisyonudur (European İncand Fosheries Advisory Commission; E. İ.F.A.C.). Bu komisyon içsular balıkçılığının geliştirilmesine bağlı problemleri çözümlemekle görevlidir. Türkiye'nin içinde olmadığı önemli milletlerarası teşekküllerden, Milletlerarası Pasifik Balıkçılık komisyonu (International Pacific Commission for Fisheries); Kuzeybatı Atlantik Balıkçılık Milletlerarası komisyonu (International Commission for the North West Atlantic Fisheries); Amerikalılararası Orkinoz komisyonu (Inter-American Tuna Commission) özellikle belirtilebilir.

Son yıllarda UNESCO da balıkçılık konularında temel araştırmaları destekleyen bir yol tutmuştur.

Türkiye'de balıkçılık bilimi sahasında İstanbul Üniversitesi Fen fakültesine bağlı Hidrobiyoloji Araştırma enstitüsü ile İzmir Üniversitesi Fen fakültesine bağlı Deniz Biyolojisi laboratuvarı faaliyet göstermektedir. Bunlardan başka 1954-1960 yılları arasında Et ve Balık kurumuna bağlı olarak faaliyet göstermiş olan Balıkçılık Araştırma merkezi de sayılabilir.

● *Balıkçılık gücü* terimi bir av âleti ile kullanma süresi arasındaki ilgiyi ifade etmek üzere kabul edilmiştir. Av istatistiklerinin değerlendirilmesinde geniş çapta kullanılır; meselâ bir *çapari,* bir *dalyan* veya bir uzatma ağının bir gün veya bir yıl gibi belirli (standart) süre içerisinde avcılıkta kullanılmasına *balıkçılık gücü* denir. Bir standart balık gücüne karşı elde edilen av miktarları karşılaştırılır.

● *Balıkçılık oseanografisi.* Çok yeni bir bilim kolu olan bu konuya *balıkçılık hidrografisi* de denir. Bu terim ilk defa merkezi halen Kopenhag'ta bulunan Deniz Araştırmaları Milletlerarası Daimî konseyi tarafından kabul edildi. Balıkçılık oseanografisi balıkçılık biliminin fizikî ve kimyevî problemleriyle uğraşır. Bu bilim kolunun amacı balık stokları ile ortam şartları arasındaki ilgiyi araştırmak, bu sayede yerli veya göçmen balıklarının miktarlarında, zaman ve uzay içerisinde meydana gelen değişikliklerin sebeplerini ve buna dayanarak ilerideki yıllar için tahminlerde bulunma imkânlarını bulmaktır. Bu bilim kolu oseanografi ve balıkçılık biliminden elde edilen bilgileri kullanır, ayrıca meteorolojik bulguları da denize etkileri açısından değerlendirerek bunların sucanlıları üzerindeki etkilerini araştırır. Bunlardan başka balıkçılık oseanografisi araştırmalarıyle elde edilen veriler: Oseanografik sinopsislerin hazırlanmasında; mevsim balıkçılığı haritaları yapımında ve balıkçılık sahalarını ve oseanografik durumlarını gösteren haritaların hazırlanmasında kullanılır.

● *Denizde balıkçılık.* Deniz balıkçılığının dört ayrı şekli vardır: 1. *Yaya balık avı.* Bunu kumlu çakıllı kıyılarda, amatör veya profesyonel kumsal balıkçıları uygular. Bu balıkçılar çeşitli usuller kullanarak kabuklu hayvanları, karides, yengeç ve yassı balıkları tutarlar. Ağ kullanılarak kumsalda ringa tutulması veya sürütme ağıyle balık avı da bu çeşittendir. Küçük veya orta boy balıkların oltayle yakalanması da yaya balık avından sayılır. 2. *Kıyı balıkçılığı,* kıyıya yakın yerlerde yapılır ve kıyı halkına taze balık ve deniz hayvanları sağlar. Kıyı balıkçıları esnaf gibi çalışır. Duruma göre iğneli olta (uskumru, mezgit), parakete (migri, yassıbalık), sabit veya çekme ağ: fanyalı ağ, balık sepeti, sürütme ağ (dilbalığı, kalkanbalığı, kedibalığı, ringa, sardalya), çöten ve yengeç fanyası (istakoz, deniz örümceği), algarna (denizkestanesi, midye ve çeşitli yumuşakçalar), ışık (Akdenizliler dededen kalma balık avlama usulü: buna göre suyun yüzündeki herhangi bir ışık kaynağı balıkları kendine çeker) [hamsi, sardalya, uskumru] kullanırlar. 3. *Sahil balıkçılığı,* en fazla 2 hafta süre ile kıyılara paralel, fakat satış limanına uzak mesafelerde yapılan uskumru, sardalya, orkinoz, ringa gibi göçücü balıklar veya derin sularda daha bol bulunan dip balıklarını avlamak üzere limandan açılırlar. Bu avcılıkta balığın soğuk mahfazaya alınması gereklidir. Orta boyda tekne, trawl, gırgır veya kambino av teknesi veya parakete ve benzeri, av için donatılmış 28-40 m arasındaki motorlu gemiler kullanılır. Bu balıkçılıktan elde edilen ürünün satış kalitesi düşüktür, genellikle konservecilikte kullanılır. 4. *Açık deniz balıkçılığı,* genellikle kıyılardan çok uzaklarda ve okyanus sularında yapılan avcılık şeklidir. Tutulan balıklar cinsine göre ya gemi üzerinde konserve edilir (tuzlama, tütsü veya kutu konserve) ve artıklarından yağ

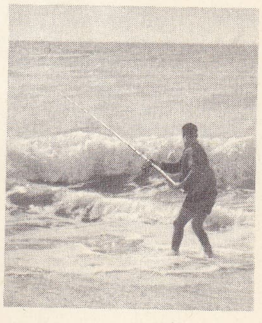

olta ile av

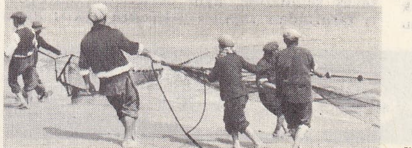

ağ ile av

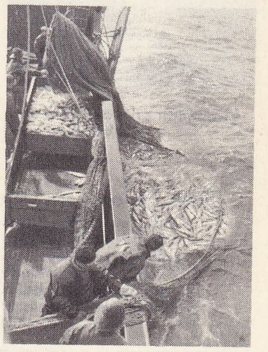

yakalanan balıkların gemiye alınması

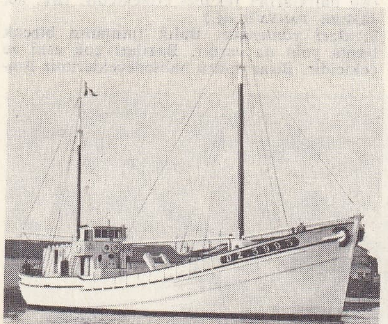

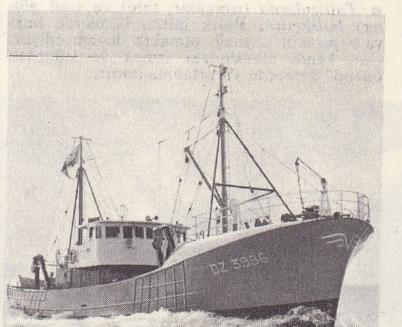

solda, soğuk hava depolu ıstakoz gemisi; sağda, ton balığı, avında kullanılan çelik gövdeli gemi

Foto. Anita Conti, I.N.P, X, Camera Press, Goldner, Decosne, Niepce, Nat. Film Board of Canada (LAROUSSE)

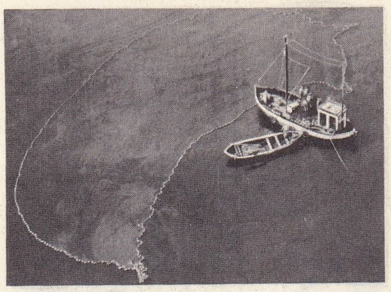

gırgır ağlarıyle balık avı

ve balık unu imal edilir veya çabuk dondurma usulüyle *taze* olarak saklanır; bu usulde satışa çıkarılan balıklar sahil balıkçılığındaki kaliteden çok üstündür ve taze balık niteliğindedir. Bu teknelerin boyu 90 metreye kadar olabilir. Seyir süresi 3-6 ay ve bazen daha fazladır.

Açık deniz balıkçılığında, çevirme ağları ile göçmen balık avcılığı; trawl (sürütme) ağlarıyle dip balıkları avcılığı; morina sandallarıyle olta avcılığı, zıpkın ile balina avcılığı usulleri kullanılır.

Sandal ile morina avcılığında gemi, fabrika ve üs olarak kullanılır. Gemi civarına açılan oltacılar sandalları avla dolunca gemiye döner ve balığı tuzlayarak varillere istif ederler. Karaciğerlerinden *tıbbî balıkyağı* ve diğer artıklarından *sınaî balıkyağı* veya un imal ederler. Türkiye'de bu tip balıkçılık henüz gelişmemiştir. Bütün devletlere tanınmış olan açık deniz balıkçılığı hakkı ancak millî bir denetime bağlıdır. Değişik milliyetten balıkçıların aynı av alanına üşüşmesinden dolayı ortaya çıkan anlaşmazlıkları veya denizin canlı kaynaklarının aşırı derecede sömürülmesinden doğan sakıncaları gidermek amacıyle balıkçılığın uluslararası bir düzene bağlanması lüzumu uzun zamandan beri belirmiştir. Bu düzenleme iki taraflı (msl. Manş denizinde balık avı konusunda 1839'da yapılan İngiliz-Fransız anlaşması) ve çok taraflı olabilir. Bazı anlaşmalarla av alanları için bekçi denetimi öngörülmüş, anlaşmaya katılan devletlerin savaş gemilerine, aynı devletlerin balıkçıları tarafından yapılan yasaklara aykırı hareketler tespit edilmektedir. (Kuzey denizinde balıkçılık konusundaki 1882 tarihli anlaşma). Belli bölgelerde daha verimli av yapabilmek için karşılıklı bilgi alışverişini öngören anlaşmalar da vardır. Kuzeybatı Atlantik için 1949, Kuzeydoğu Atlantik için 1959 tarihli anlaşmalar. 29 Nisan 1958 tarihli Cenevre Anlaşması, bu işbirliğini geliştirmek ve anlaşmazlıkları barış yoluyle çözmeye elverişli bir usul bulmayı öngörmektedir.

on iki günlük ve iki aylık **balık** yavrusu

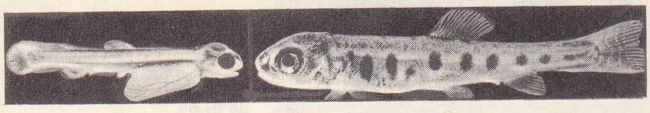

Belli bir hayvan türünün avlanmasına bağlı milletlerarası antlaşmalar da vardır. Balina avcılığı konusundaki Cenevre (1931) ve Washington (1946) antlaşmaları bunlardandır. Balina avcılığıyle ilgili ülkelerin çok az olmasına rağmen alınan tedbirler (yasak bölge kurulması, yıllık av miktarının sınırlandırılması v.b.) gene de çok yetersiz kalmaktadır.

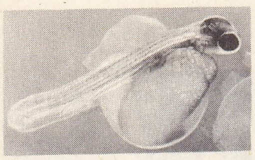

kılıfından çıkmak üzere olan **balık** yavrusu

● *Tatlısularda* (ırmaklar, tabiî ve sunî göller) *balıkçılık*. Balık bütün ülkelerde hayvanî protein kaynağı olmakta devam ediyor. Çin, kendi ülkesindeki ırmak ve sulardan önemli derecede yararlanmaktadır.

Tatlısularda balıkçılık ince bir tekniği gerektirir ve modern balık üretimi tekniğinin uygulandığı bütün iç sularda verimi önemli derecede arttırır. Tatlısularda balıkçılığın çeşitli şekilleri vardır: 1. *Olta balıkçılığı*: a. *Mantarlı oltayle balık avı*. Amacı bir iğnenin ucuna takılı tabiî veya sunî yemi balığa ısırtarak onu tutmaktır. Yemin hangi düzeyde bulundurulacağı balıkçı tarafından önceden mantarla ayarlanır. Tatlısuda yaşayan beyaz balıkların hepsi, özellikle ortasu tabakalarında yaşayan balıklar bu çeşit oltaya gelir. Yem olarak küçük bir canlı balık takılır ve sağlam bir olta kullanılırsa bu gibi balıkları (msl. sazan, turnabalığı) yakalamak mümkündür. Mantarlı oltayle veya biraz sonra bahsedeceğimiz, yığınakta basit oltayle balık avı, «yığınak» denen yerlerde yapılır. Balıkları buraya toplamak için önceden yemleme yapılır. b. *Dipliolta ile balık avı*. Durgun bir av yöntemidir; besinini dipte arayan tatlısu balıklarını avlamaya yarar. Olta, kurşunlu ucu ve herhangi bir yem takılı iğnesi suyun dibinde duracak biçimde yapılmıştır. Yem bir besin topağının veya düpedüz balçığın içinde bulunursa buna *yumakla balık avı* da denir. c. *Hareketli oltayle balık avı*. Kamışa bağlı olta ipinin ucuna oldukça ağır bir yalancı yem veya bir safralı yem takılarak uygulanır. Balıkçı, yemi durmadan kıpırdatır. Balık bunu canlı bir nesne sanır. Böylece etçil balıklarla canlı olan her şeye saldıran balıklar kışkırtılmış olur. Hareketli oltayle tutulan balıklar sazan (kalaydan balıkla) ve çamça balığıdır (*boncukla*). ç. *Kamçı oltayle balık avı*. Oldukça kısa ve esnek bir olta kamışı kullanılır. Olta ipine ya basit bir sunî yem veya iğneye gerçek bir böcek takılır. Tekniği basittir: oltanın ucundaki sunî yem veya gerçek yem iple birlikte suya atılır, sonra yavaş yavaş yukarı çekilir. Yüzeye yakın yem arayan balıklar bunu yemeğe gelince oltaya takılır. Akbalık ve alabalık böyle avlanır. d. *Kasnaklı ağır oltayle balık avı*. Bir veya iki elle kullanılan ağır bir oltayle uygulanır. Kamışın üstünde olta ipinin sağlamasını ve toplanmasını sağlayan bir halka, bir kasnak tertibatı bulunur. Balıkçı, balığı tutabilmek amacıyle uzaktan suya safralı sunî yem atar. Bu yem bir kaşık, bir yapma balık veya her hangi başka bir şey olabilir. Suyun altında hareket eden bu cisim balığa benzediği çin etçil balıklar buna saldırır (turnabalığı, sazan, alabalık, som). e. *Kasnaklı hafif oltayle balık avı*. Bunun tekniği de öteki gibidir. Bunda da kasnak tertibatı vardır, ama olta tek elle kullanılır. Sabit kasnak, 3 gr'dan hafif sunî yemleri uzak mesafeden zahmetsizce atmaya elverir. Bu yolla avlanan başlıca balıklar alabalık, sazan ve turnabalığıdır. Balıkçı sunî yem yerine yemli iğne takarak da bu oltayı kullanabilir. İğneyi uzak mesafeden ileri fırlatır, ip suyun dibini bulunca balık yemi kapmaya gelir. f. *Sinekle balık avı*. Tek elle kullanılabilen halkalı ve makaralı bir oltayle uygulanır. Olta ipi özel bir ipektendir. Ucunda sunî yem bulunur. İpek hafif olduğu için balıkçı, ucuna sinek bağlı oltayı kamçı kibi fırlatır, olta suya batmaz. Yem suyun yüzünde hareket ederken alabalık saldırır, yemi kapar. Som balıkları da bu şekilde, ama iki elle kullanılan daha kuvvetli oltalarla avlanabilir.

2. *Ağ ve makineyle balık avı*. Ağ ve makineyle balık avı amatörlerden çok meslekten balıkçıların işidir. Bir süreden beri ağ ve makine kullanılması oldukça gerilemiştir. Çünkü çok taze ve çok daha ucuz olarak pazarlara gelmekte olan deniz balıkları, tatlısu balıklarına rekabet etmektedir. (Bk. AĞ, SERPME, FANYA'*lı ağ*.)

3. *Özel yöntemler*. Balık tutmanın birçok başka yolu da vardır. Bazıları çok eski ve çekicidir. Biraz sonra bahsedeceklerimiz arasında her yerde uygulanmasına izin verilmiş olanlar bulunduğu gibi, eskiden uygulanırken şimdi izin verilmeyenler de vardır. Bunların bir kısmı yasak olduğu için kaçak uygulanır.

Sürütme balık avı. Etçil balıkların, özellikle turnabalığının iştahını kabartmak için atılan sunî yem kıyıdan ve gemiden çekilerek sürüklenir.

Dip oltalarıyle balık avı. Ucu yemli durgun oltalarla uygulanır. Olta gerilerek suyun ortasına doğru atılır.

Sargılı mantarla balık avı. Turnabalığı tutmak için ve daha başka düzeneklerle de kullanılır. Üstüne birkaç metre ip sarılı bir şamandıraya bağlı olta ipinin ucunda canlı yem bulunur.

Zıpkınla balık avı. Balığı zıpkınla vurup tutma usulü.

Elle balık avı. Daha çok alabalık tutmak için uygulanır. Derelerin kenar oyuklarında ve bitki köklerinin arasında bulunan balıkları çıplak elle yakalanır.

Solucanla balık avı. İpin üzerine bir sürü solucan dizilir, ip suya sarkıtılır. Yılanbalıkları solucanı ısırınca balıkçı ipi hızla çeker, balık oltaya asılı kalır.

Elektrikle balık avı için. Bk. ELEKTRİK.

— İkonogr. Eski Mısır (Louvre müzesindeki mısırlı mezarı) veya Roma heykeltıraşlarından (Vatikan, Berlin, Napoli müzeleri) birçok balıkçı resimleri kaldı. Bu gerçekçi resimler Avignon'daki papalık sarayına yapılan *Ağla Balık Avı* adlı duvar resmiyle XVI. yy.da yeniden ortaya çıkar. Annibale Carrache'dan (Louvre müzesi,*Balık avı*) sonra hollandalı birçok ressam balıkçı resmi yaptı: L. Backhuyzen (*Balina Avı*. Nancy; *Bir Balıkçı Köyü*, Amsterdam; *Balıkçı Tekneleri*, Le Havre), Van de Velde (*Balıkçı Tekneleri*, Londra ve Stockholm), Teniers (*Flaman Balıkçıları*, Dresden ve Leningrad), P. Brill (*Balıkçılar*, Louvre). XVIII. ve XIX. yy. fransız ve ingiliz ressamları da bu temayı işlediler: L. Garneray (*Morina Avı*, Rouen), Josephe Vernet (*Bandol Körfezinde Ton Avı*, Deniz müzesi; *Korsikalı Balıkçılar, Kıyıda Balıkçılar*, Stockholm), Léopold Robert (*Adriyatik Balıkçılarının Yola Çıkışı*, Neuchatel), Turner (*Buz İçinde Balina Yakalayan Avcılar*, Glasgow; *Balıkçı Gemisi*, Londra; *Balina Gemisi*, New York). Boucher, Büyük Trianon sarayı için *Balık Avı* tablosunu yaptı. Ayrıca Puvis de Chavannes'ın *Yoksul Balıkçı*'sı (Louvre) ile Carpeaux'nun *Napolili Midye Avcısı* da (Louvre) sayılabilir. Hıristiyan ikonografisinde balık avı teması havarilik göreviyle bir arad işlendi. *İsa'nın Balık Avı Mucizesi* Moissac'ın bir sütun başlığına ve Raphael-lo'nun (Sixtine kilisesi için yapılan duvar kartonu (Londra'da]), Tintoret'nin (Washington), Rubens'in (Notre Dame de Malines'deki üç kanatlı tablo), Magnasco'nun (Washington), Jordaens'in (Strasburg, Viyana). G.-de Crayer'in (Brüksel), Jouvenet'in (Louvre), Decamp'ın tablolarına konu oldu. Konrad Witz, Aziz Jean'ın, İsa'nın kıyıda belirişini anlatan eserinden esinlendi (Cenevre müzesi). [LM]

Balıkçılık Genel konseyi (AKDENİZ—) [G.T.C.M.], Birleşmiş Milletler teşkilâtına bağlı (F.A.O.) bir Gıda ve Tarım organizasyonunun bir kolu olan konseyin merkezi *Roma*'dadır. 1952 Yılında kurulmuş olan ve Akdeniz balıkçılık problemleri, ilmî ve teknik araştırmalar üzerinde üye memleketler arasında işbirliği ve bilgi alışverişini sağlayan konseyde Türkiye 6 nisan 1954'ten beri üyedir. Konseyin genel kurulu her 2 yılda bir toplanır. (M)

BALIKÇIN i. Zool. Perde ayaklılardan, balıkla beslenen, uzunca gagalı, uzun ve çatal kuyruklu kuş cinsi. (Bk. DENİZKIRLANGICI.) [M]

BALIKESİR, Batı Anadoluda Güney Marmara bölümünün ikinci önemli şehri ve il merkezi; 69 341 nüf. Canlı ticaret merkezi (tarım ürünleri). Fabrikalar (dokuma, çimento, tuğla-kiremit, un), atelyeler (dericilik, demircilik v.b.). Eğitim enstitüsü, her seviyede okullar.

● *Coğrafya*. Balıkesir ilinin, kendi adını taşıyan ve doğu kenarı Susurlu çayı ile boylanan ovanın batısında, bir tepenin ova-

balık üretimi soldan sağa
a) sunî yumurtlama
b) bir erkek **balığın** tohumlarıyle döllenme
c) cam kafesin üstünde doğmakta olan **balık** yavruları ve yumurtalar (28. gün)

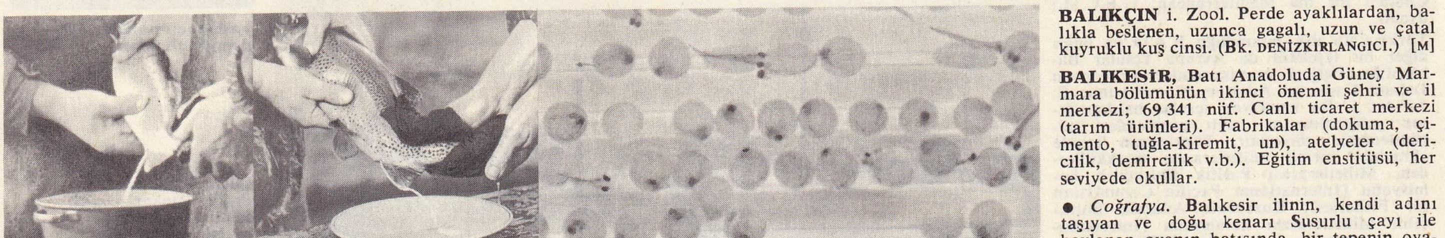

Foto. Wideroe's Flyveselskap, Nonilles (LAROUSSE)

ya bakan yamacında kurulmuş ve ovaya doğru yayılmıştır (yüksl. 120 m). Kurulduğu yer bakımından şehir İlk ve Ortaçağlar için önemli bir yerleşme unsuru olan savunmaya elverişliydi (şehrin şimdiki adı Ortaçağda buraya verilen *Palaio-kastro'*-dan [eski hisar] türemiş olmalıdır). Şehrin gelişmesi yakın zamanlarda olmuş, Balıkesir, önemli yolların düğüm noktası ve Marmara (İstanbul) - Ege (İzmir) arasında çok canlı bir konak yeri rolünü oynamıştır: Marmara denizi güney kıyısında Kapıdağ yarımadasının üzerindeki iskeleler (Kyzikos*, sonra Bandırma) ile Susurlu vâdisini boylayarak güneye doğru uzanan tabiî yol vardır. Bu yol Balıkesir'de bir yandan Edremit körfezi, Sındırgı boğazı ve Akhisar üzerinden Ege kıyılarına uzandığı gibi, Balya üzerinden Çanakkale'ye, Kepsut-Dursunbey üzerinden Kütahya'ya doğru birtakım yollara ayrılmaktadır. Ayrıca Balıkesir 1911'de Bandırma'ya (103 km) ve İzmir'e (240 km), 1932'de de Kütahya üzerinden Anadolu demiryolu ağına bağlanmıştır. Bu yollar üzerindeki etkinliğin özellikle Cumhuriyet devrinde artması, Balıkesir'in şehir olarak gelişmesini de etkilemiş, XIX. yy. sonlarında 15 000'i geçmeyen Balıkesir'in nüfusu 1927'de 25 000'i bulmuş, 1940'ta 30 000'e varmış, 1960'ta 62 000'i geçmiş, 1965'te de 70.000'e yaklaşmıştır.

● *Tarih.* Arkeolojik araştırmalar Balıkesir ve yakın çevresinin prehistorik devirlerden beri iskân edildiğini göstermiştir. Kazılar Balıkesir ve çevresinde Yortan kültürü denen zengin bir mezarlık kültürünün varlığını ortaya koymuştur. Babaköy*, Yortan ve Bayındırköy'de yapılan kazılarda bu kültüre ait mezarlıklar ortaya çıkarılmış, böylece Balıkesir'in M.Ö. III. binden itibaren iskân sahası olduğu anlaşılmıştır. İlk şehrin kimler etrafından kurulduğu kesinlikle bilinmiyor. Balıkesir dolaylarında adı ilk geçen şehir, *Akhyraos*'tur, bu şehrin şimdiki Balıkesir'in yaklaşık olarak 26 km doğudaki Kepsut yakınında olduğu sanılıyor. Roma imparatorluğu çağında bunun yerini Hadrianotheroe kale-şehiri aldı. Hadrianotheroe'nin yerini ise Ortaçağda Balıkesir almıştır. Her ne kadar XIV. yy. yarısında buralara gelmiş olan seyyah İbn Batuta Balıkesir'in Kara İsa Bey tarafından kurulmuş olduğunu söylerse de, burada eskiden mevcut bir kalenin yeniden yapılması ve genişletilmesi söz konusudur. 1300'e doğru Selçuklu devletinin bu yörede yerini alan Karasi (Kara İsa adından) beyliği Balıkesir'i kendine başkent seçmişse de, çok geçmeden, Orhan Gazi zamanında şehir Osmanlı toprağına katılmış, Karasi sancağına merkez olmuş, bu sancak Cumhuriyet devrinde Balıkesir ili olmuştur. Balıkesir'de millî mücadele devri başlarında (28 haziran-13 temmuz 1919) önce bir kongre toplanmış, şehir 30 haziran 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edilerek 6 eylül 1922'de geri alınmıştır.

● *Balıkesir ili.* Batı Anadolu'da Güney Marmara, İçbatı Anadolu ve Ege bölümleri üzerinde uzanan il; 708 342 nüf. (1965) [1927'de 325 618], 14 528 km² yüzölç. Tarım. Hayvancılık. Ormanlar. Sanayi (bor, demir, linyit, krom). Fabrikalar (şeker, zeytinyağı, sabun, iplik, çimento v.b.).

— Coğ. İl toprakları Marmara adaları ve Kapıdağ yarımadasıyle beraber, Marmara denizi kıyılarından Ege denizinin Edremit körfezi kıyılarına kadar uzanır. Batıda Çanakkale, güneyde İzmir ve Manisa, doğuda Kütahya ve Bursa illeriyle sınırlanır; Balıkesir ili toprakları yüzey şekilleri bakımından çeşitlidir. Susurlu ırmağının kuzey-güney doğrultulu alçak ekseni Balıkesir ili topraklarının önemli bir ekseni olan Karasi yöresini meydana getirir (adı geçen ırmağın yalnız aşağı çığırı il sınırları dışında kalır). Bu eksen doğudaki (İçbatı Anadolu eşiği) ve batıdaki (Biga yöresi) yüksek yörelere göre alçak bir alan meydana getirir, kuzeyde Ulubat, Manyas gölleri arasında ve güneyde Balıkesir ovasında genişler, bazı kesimlerde darlaşır; böyle olmakla beraber, kuzey havasının içerilere doğru sokulmasını sağlar. Balıkesir ilinin kuzey kıyısında Bandırma ve Erdek körfezlerini ayıran alçak bir berzahla karaya bitişmiş Kapıdağ dağlık kütlesi (782 m) ve Marmara adaları (647 m) bu kütle ile yapı benzerliği gösterir (billûri eski kayalar). Erdemit körfezi ile bunun doğu kıyısında başlayan Edremit ovası kuzeyden Kaz dağının (1 774 m) dik yamaçlarıyle sınırlanır.

BALIKESİR
saat kulesi

Balıkesir ilinde iklim çok çeşitlidir: Ege kıyılarında yazları sıcak ve çok kurak (3 yaz ayına yıllık yağışın yüzde 5'inden azı düşer), kışları ılık ve genellikle yağışlı Akdeniz iklimi hüküm sürer (örnek Ayvalık). Bu iklim, ilin iç kısımlarında kara iklimi etkileriyle sertleşir: yazlar sıcak, kışlar daha soğuk; yaz mevsimi yine kurak olmakla beraber yağış payı biraz artar (msl. Balıkesir). Marmara kıyılarında ise kuzey etkileriyle yazlar daha serin geçer, kışın soğuk baskınları görülür. Yaz kuraklığı hafifler (msl. Bandırma). Balıkesir iline ait meteoroloji kayıtlarına göre en soğuk ve en sıcak ayın ortalama sıcaklıkları 5° (ocak) ve 24°6 (temmuz) olup, şimdiye kadar kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklıkları —21°8 ve 43°7'dir. Yıllık yağış ortalaması 603 mm'dir; mevsimlere düşen pay şöyledir: kış yüzde 46, ilkbaharda yüzde 24,5, yaz yüzde 6,5, sonbaharda yüzde 23.

Yağış miktarı il topraklarında genellikle 0,5 m ile 1 m arasında değişmekle beraber, dağlık kütlelerde muhtemel olarak 1 metreyi aşabilmektedir. En yağışlı olan kış ayına düşen pay, Akdeniz ikliminin doğrudan doğruya etkilediği Ege kıyılarında yüzde 50'nin altına düşmekte, buna karşılık bu yönlerde yaz mevsiminin yağmur payı yüzde 5'i aşmaktadır. Sonbahar genellikle kıyı kesimlerinde ilkbahardan daha yağışlıysa da, iç kısımlarda durum değişmektedir (Balıkesir). Kar şeklindeki yağışlara gelince bunun kıyı kesimlerinde, özellikle Ege kıyılarında çok az (ortalama yılda 1 gün), iç kısımlardaysa oldukça fazladır (Balıkesir'de 5 gün).

Balıkesir ilinde tabiî bitki örtüsü zengin ve çeşitlidir. Akdeniz, Karadeniz ve istep bitki türleri bu kesimde birbirine karışır, hattâ aynı dağ kütlesinde kuzeye bakan yamaçlarda ve yükseklerde Karadeniz bölgesinin tanıtıcı ağacı olan kayın (Güney Marmara kıyısında Karadağda, Edremit körfezi kuzeyinde Kaz dağında [burada ayrıca köknar]), buna karşılık Ege kesiminde alçaklarda kızılçam, yükseklerde karaçam yayılır. Ova kesimlerinde ise, kısmen ormanların ortadan kalktığı yerlerde istep görünüşü belirir. Balıkesir ovasında ağaçlı istep karakteri hâkimdir.

Balıkesir ili hidrografya bakımından hemen bütünüyle Susurlu ırmağı havzasından meydana gelir. Irmağın ve başlıca kollarının ana kaynakları komşu Kütahya ilinde bulunur, aşağı çığırı da, Marmara denizindeki ağzıyle beraber Bursa ili topraklarındadır. Balıkesir ilinin batısında Marmara denizine dökülen Gönen çayı havzasında dar bir alan yer alır. Edremit körfezine ise Kaz ve Madran dağlarından kısa seller iner. İlin tek önemli gölü Manyas gölüdür. İlin bütün sularında kabartı kış ve ilkbahar başına rastlar (ocak-mart). Yaz sonu, akarsuların bir kısmı kurur, Manyas gölü seviyesi de alçalır.

İl nüfusunun 248 000 kadarı 3 000'den fazla nüfuslu 20 şehir ve kasabada, geri kalan 460 000 kadarı, bu sayıdan az nüfuslu muhtarlık teşkilâtlı 928 köye dağılmıştır (km²'ye 49 kişi). Şehir ve kasabalarda yaşayan nüfus bir tarafa bırakılacak olursa, köylerde yaşayanların (kır nüfusu) yoğunluğu 32'ye düşer. Köylerin büyük çoğunluğunda evler bir arada topludur ve nüfus sayısı da 200-1 000 arasında değişir; daha büyük ve daha küçük köyler daha az sayıdadır. Balıkesir ilindeki şehirlere gelince, bunlardan on üçünün nüfusu 3 000 ile 10 000 arasında, dördününkü 10 000 ile 20 000 arasında (Ayvalık, Burhaniye, Gönen, Susurluk), üçününkü bu son sayının üstündedir (Balıkesir: 69 391, Bandırma: 33 116, Edremit 25 003).

Balıkesir ili idarî bakımdan 17 ilçeye ayrılmıştır: Marmara kıyısında Bandırma, Erdek (Marmara adaları buna dahil), Gönen; Ege kesiminde Edremit, Havran, Burhaniye, Ayvalık; Susurlu vâdisi ve kolları boyunda İvrindi, Balya, Manyas, Susurluk, Balıkesir (Merkez), Kepsut, Bigadiç, Sındırgı; İçbatı Anadolu eşiğinde Dursunbey ve Ege alanında Savaştepe ilçeleri. Balıkesir (Merkez) ilçesinin yüzölçümü 1 446 km²'dir ve Balıkesir, Ertuğrul (Küpeler), Konakpınar, Çamlı ve Yeniköy bucakları içinde 119 köyü vardır.

Tarım, Balıkesir ilinde baş yeri tutan iktisadî faaliyettir. İl topraklarının yüzde 22 kadarı tarla ekimine (tarlaların yüzde 24'ü tahıl tarlası, yüzde 17'si sanayi bitkileri, geri kalanı kuru sebze, baklagiller, bostan) ayrılmış bulunur. Dikili alanlar da geniş

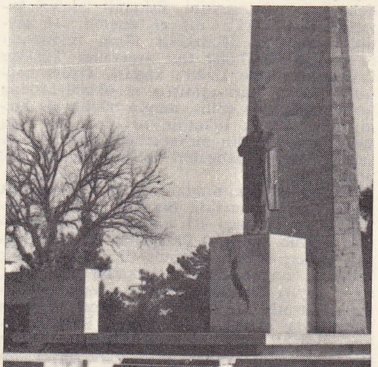

BALIKESİR
Atatürk anıtı

Foto. İhsan Erkılıç (MEYDAN)

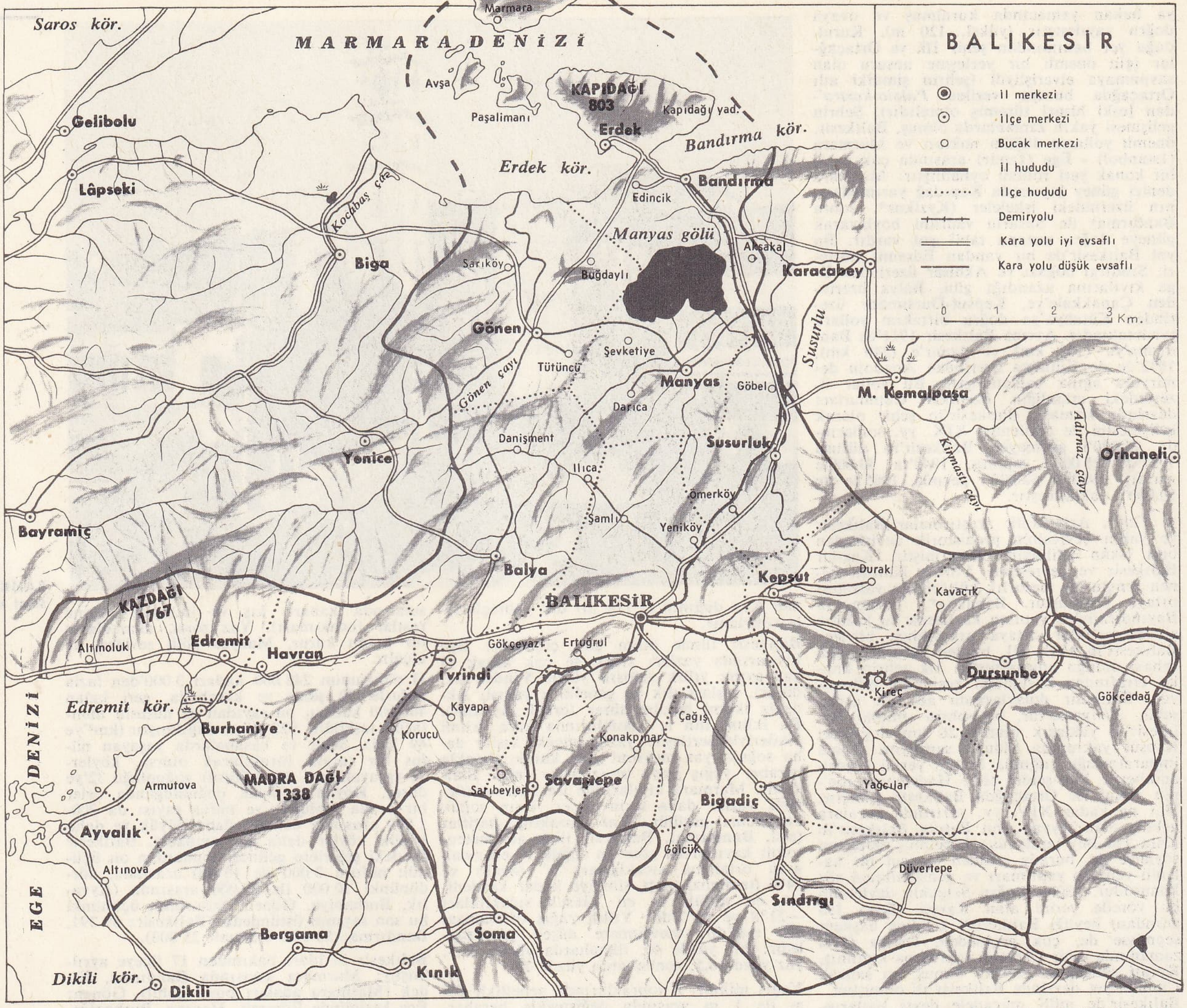

BALIKESİR il haritası

yer tutar (zeytinlikler, bağlar, çeşitli meyve ağaçları). Elde edilen tarım ürünleri arasında başta gelenler tahıl (en başta buğday: 140 000-160 000 t, sonra arpa 65 000 t, mısır 45 000 t, yulaf 30 000 t, çavdar 24 000 t, daha az olarak kaplıca, buğday ve pirinç: 6 000 t), tütün 5 000-8 000 ton (daha çok «Gönen tipi» tütün); şeker pancarı: 150 000 tondan fazla; pamuk: 7 000 ton; afyon; patates: 9-10 bin ton; bakla: 10 000 tondan fazla; nohut, fasulye, burçak v.d. dir. Dikili alanların ürünleri arasında başta geleni zeytindir: Balıkesir ilinde 9 milyona yakın zeytin ağacı bulunur ve zeytin ürünü 80 000 -150 000 ton arasında değişir (Türkiye zeytin ürününün yüzde 18-20'si). Erdek çevresinde daha çok sofra zeytini, Edremit körfezi kıyısında ise Türkiye'nin en önemli yağ zeytini yetiştirilir. (Balıkesir ilinin zeytinyağı ürünü 14 000-27 000 ton arasında; Türkiye ürününün yüzde 12-40'ı kadar). Üzüm bağları 9 200 hektarı aşmıştır ve 40 000 tondan fazla üzüm elde edilir, bunun büyük bir kısmı taze olarak tüketilir ve birazından da şarap yapılır. İlin meyveciliği gelişmiştir ve sulamalı sebze bahçeleri de, mevsiminde bol ürün verir.

Hayvancılık bakımından, otlak alanları pek fazla yer tutmamakla beraber, yine de çeşitlilik ve oldukça iyi kaliteli üretim görülür. Koyun sayısı 1 100 000'in üstünde (çeşitli türler, ayrıca merinos türü üretilmesi); kılkeçisi bunun üçte biri kadar (385 000), sığır sayısı 265 000 kadar, manda (su sığırı; Susurlu ve Susurluk adları bundan türemiştir) 75 000'in üstündedir. Balıkesir ilinde çeşitli hayvanlardan 130 000 tondan fazla süt elde edilir ve bunun bir kısmı tereyağı ve peynir yapımında kullanılır. Ayrıca 1 200 ton kadar da koyun yünü elde edilir. İlde kümes hayvanları da boldur (özellikle tavuk yumurtası; ayrıca hindi ve kaz). İpekböcekçiliği oldukça önemlidir (Bursa, Bilecik ve Sakarya illerinden sonra dördüncü: 100 tondan fazla yaş koza). Arıcılık da önemlidir (özellikle Erdek ve Marmara adaları çevresinde).

Orman alanları Balıkesir ilinde geniş yer tutar ve il topraklarının yüzde 28'ini meydana getirir. Ormanlar son yarım yüzyılda çok zarar görmüş olmakla beraber, dağlık kesimlerde özellikle İçbatı Anadolu eşiğinde bugün de önemlidir. Kereste üretilir.

Maden kaynakları bakımından çeşitlilik görünür. İl topraklarının en ünlü yeraltı zenginliği şüphesiz bor maddesi veren yataklardır. Daha Ortaçağda, Susurlu vâdisi boyunda «borasit» yatakları işletilir ve çıkarılan madde, cam, sır ve boya işlerinde kullanılmak üzere Venedik'e ihraç edilirdi. Geçen yüzyılda Ömerköy yakınlarında Sultan çayırında bir ingiliz şirketi esaslı bir işletme girişmişti. Çıkartılan maddeye, Bandırma'dan gemilere yükletildiği için «pandermit» adı verilmiştir. Şimdi ilin başka kesimlerinde borasit ve «kolemanit» tipinde bor yatakları işletilmektedir. Balıkesir ilinin önemli bir madeni Balya'da işletilen gümüşlü kurşundu; ama bu maden yatakları Cumhuriyet devrinde tükendiği için bırakıldı. Buna karşılık Edremit'in doğusunda bazı demir yatakları işletildi (Eymir madeni). Dursunbey kesiminde linyit yatakları işletilir. Bu kesimde krom da bulunur. Marmara adasıyle Kapıdağ'da granit ve mermer yatakları da işletilir. İl topraklarının en önemli kaplıcası Gönen'de bulunur.

Sanayi alanında tarıma dayananlardan Susurluk Şeker fabrikası, Edremit yöresinde (Edremit-Havzan, Ayvalık, Burhaniye) zeytinyağı ve sabun sanayii, başka kesimlerde ayçiçeği yağı atelyeleri, Balıkesir'de iplik ve çimento fabrikaları v.d. bulunur. Bandırma'da bir boraks fabrikası kurulmaktadır. Turizm bakımından Balıkesir ili çok zengindir. Erdek ve Marmara adaları ile Edremit körfezi kıyısı (Akçay, Ören...) plajları çok rağbet görür. Gönen kaplıcaları başta olmak üzere Balıkesir ilinde birçok tanınmış kaplıca vardır.

Ulaşım bakımından Balıkesir ili Türkiye'nin zengin bir köşesidir. Marmara-Ege kıyılarını bağlayan demiryolu (Bandırma-Soma hattı) ve işlek kara yolu Balıkesir'de Kütahya demiryolu, Çanakkale ve Bergama-İzmir yollarına düğümlenir. Bandırma işlek bir ticaret iskelesidir. Erdek ve Edremit körfezi ise daha çok turistik önem taşır.

● *Güzel sanatlar.* Balıkesir'in çevresinde ve içinde birçok eski medeniyetin kalıntılarına rastlanır. İlin çeşitli semtlerinde selçuklu ve osmanlı devrinden kalan 25 kadar cami, ayrıca türbe ve hanlar vardır. Ancak bunların içinde, ilk yapıldığı biçimi koruyabilmiş olanı pek azdır. Bunlar osmanlı devrinin ilk zamanlarında görülen üslûptadır.

Camiler arasında sözü edilmeğe değerleri *Alankuyu, Aziziye, Eminağa, Hacıali, Kavukçupaşa, Kayabey, Mecidiye, Okçular, Yıldırım* ve *Zağnospaşa* camileridir. *Eskicami* de denilen *Yıldırım camii* 1388'de yapılmıştır ve aynı adı taşıyan mahallede bulunmaktadır. Zağnospaşa camiini Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Zağnos Paşa, çarşı içinde 1461 yılında yaptırmıştır; ince bir işçilikle yapılmış olan minberi ilgi çekicidir. Zağnos Paşanın türbesi camiin

avlusundadır. Kara İsa Beyin türbesi ise bu camiin yakınlarında bulunmaktadır. Bütün bu camilerin plan kuruluşları birbirinden ayrıldığı gibi süslemelerinde de değişik özellikler görülür.

Balıkesir'de Osmanlılar devrinden kalan birçok mescit, medrese ve han vardır. Mescitler arasında sözü edilmeye değenleri *Hamza* ve *Oruçbey* mescitleridir. *Yıldırım medresesi* tek bir medrese olarak kalır. Hanlar arasında en önemlileri *Hasanpaşa* hanı, yetmiş iki odası, ayrıca bir mescidi bulunan *İlyaspaşa* hanı, *Hadımağa* hanı, *Mustafapaşa* ve *Hacıhalilağa* hanlarıdır. *Yıldırım* hamamı (XVI. yy.), *Sağlık* hamamı da (XVII. yy.) Osmanlı sivil mimarîsinin ilk zamanlarında görülen özellikleri taşır. (→ Bibliyo.) (M)

Balıkesir kongresi (26 temmuz 1919), Millî Mücadelenin ilk döneminde yunan işgaline karşı koymak amacıyle Balıkesir ve çevresinde kurulan meclis. Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkması (15 mayıs 1919) üzerine halkın teşkil ettiği Kuvayı Milliye'nin ve bunlara katılan küçük ordu birliklerinin meydana getirdikleri millî cepheler zamanla büyüdü ve ihtiyaçları da geniş ölçüde arttı. 29 Mayıs 1919'da Ayvalık'ta, 9 haziran 1919'da Soma'da ve 23 haziran 1919'da Akhisar'da kurulan cepheler bir süre sonra birleşerek Şimal cephesi adını aldı. Diğer taraftan 12 haziran 1919'da Aydın, 22 haziran 1919'da da Salihli cepheleri kuruldu. Bu cephelerin tam bir teşkilât halini almasında Karesi mutasarrıfı Hâcim Muhiddin (Çarıklı) büyük rol oynadı. Kongre, 26 temmuz 1919'da Balıkesir'de «Hareket-i Millîye kongresi» adı altında toplandı. Erzurum kongresinden üç gün sonra açılan ve 30 temmuza kadar beş gün devam eden kongreye Balıkesir, Bandırma, Burhaniye, Edremit, Gönen, Balya, Sındırgı, Akhisar, Kırkağaç kazaları ile Fırt, Kepsut, Giresun, Şamlı, İvrindi, Bigadiç ve Konakpınarı nahiyelerinden 48 üye katıldı. Kongrenin 29 maddelik kararlarından en önemlileri şunlardır: 1. Kongre başkanlığına Hâcim Muhiddin Bey, kâtipliklere Abdulgafur (Hoca) ve Hasan Efendiler seçilmişlerdir; 2. Kongremizin amacı vatanın kurtuluşudur ve hiçbir siyasî partiyle ilgisi yoktur; 3. Kongremiz «Hareket-i Millîye Redd-i İlhak heyeti» adını benimsemiştir; 4. Millî seferberlik ilân edilmiştir ve şimdilik kaydıyle «Hicrî 1300-1309» arası doğumlular sevkedilecek; 5. Merkez livada olduğu gibi kazalarda da gerekli teşkilât kurulacaktır; 6. Çetecilikten nefret edilerek kurulacak düzenli teşkilâtla düşmanı Anadolu'dan atmağa azimle çalışılacaktır; 7. Yunanlılarla hiç bir suretle müzakere edilmemesi kabul edilmiştir. 8. Yunanlılara karşı mücadele devam ettiği sürece seferberlik geneldir ve herkes bu mücadelede görevlidir.

Kongre yabancı devletlerin İstanbul'daki siyasî temsilcilerine Millî Mücadele hareketinin amacını ve Türklerin haklı davasını açıklayan bir beyanname yollayarak dağıldı (13 temmuz 1919). Kongrenin başarıyle devam edip son bulması bir taraftan itilâf devletleri temsilcilerini, diğer taraftan da İstanbul hükûmetini harekete geçirdi. Dahiliye nazırı Âdil Bey, kongrenin men edilmesi için faaliyete geçti. Ancak bu teşebbüsler bir sonuç vermedi. Balıkesir kongresince benimsenen «Müdafaai Hukuk» adı Erzurum kongresinde de benimsendi. Nitekim Doğu Anadolu'da kurulan teşkilât ile batı arasındaki bağlantı sağlandı ve Sıvas kongresine «Hareket-i Milliye» adına İbrahim Süreyya Bey, sonra da İzmirli Şişman Edhem Bey gönderildi. Balıkesir'de alınan kararların Ege bölgesine ve sonra bütün Anadolu'ya yayılması için merkezî heyetin teşebbüsüyle Alaşehir'de 16-25 ağustos 1919 tarihleri arasında ikinci bir kongre daha toplandı. Yine Hâcim Muhiddin Beyin başkanı olduğu Alaşehir kongresinde 26 maddelik karar alındı ve Balıkesir kongresi kararları doğrulandı. Balıkesir kongresi üç defa daha toplandı ve 10-23 mart 1920 tarihleri arasındaki son toplantı, «İzmir Şimal Mıntıkası Kuvay-i Milliyesi Heyet-i Umumiyesi» adı altında yapıldı. «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyeti» tüzüğü hükümleri dahilinde kararlar alındı. (M)

Balıkesir Vatan kitapsarayı, Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel müdürlüğüne bağlı kitaplık. Adana eşrafından Karesi mutasarrıfı Ömer Âli Bey tarafından 1902'de, şimdiki Müftülük dairesinin bulunduğu Hacıali camiinde Hamidiye kütüphanesi adıyle kuruldu. Cumhuriyetin ilânından sonra Vatan kütüphanesi adını aldı. 1938'de yeni kütüphane binasına taşınarak bugünkü adını aldı. 15 883 Türkçe, 3 133 arap harfli türkçe, 2 295 arapça ve farsça, 529 başka dillerde basma kitabı; 437 türkçe, 1 096 arapça, 4 farsça yazma eseri vardır. (M)

BALIK gölü, Anadolu'da iki göl adı: 1. Doğu Anadolu'da Aras dağları kesiminde, Ağrı dağı batısında Hama ve Perli dağları arasında bir dağ gölü; yüks. 2 250 m; yüzölç. 30 km². Uzun bir süre buzlarla kaplı olan göl, fazla suyunu Balık gölü çayı ile Doğu Beyazıt ovası üzerinden Aras'a gönderir. Adı geçen çay Ağrı dağının güneybatısındaki Şeyhli gölünün de suyunu alır. Bu göl balıkçılık sporu bakımından önem kazanabilir; 2. Karadeniz kıyısı yakınında Kızılırmak deltasının doğu kenarında, Karadeniz'den bir kum diliyle ayrılmış yalı gölü; 39 km². Güneyde bir ayakla denize açılır. Gölde çeşitli balıklar avlanır. (M)

BALIKHANE blş. i. Balıkların toptan alınıp satıldığı, buzhaneli depo: *Balık tutarsam balıkhaneye götürürüm* (S.F. Abasıyanık).

— Teşk. tar. *Balıkhane ocağı*, osmanlı devrinde saray için balık tutan ve buradaki mahpuslara gözcülük eden kuruluş. Bostancı ocağına bağlı olan bu kuruluş balıkhane kapısında oturan balık emininin emrindeydi. (M)

Balıkhane kapısı, eski İstanbul'u kuşatan surun Sarayburnu ile Ahırkapı feneri arasında Marmara'ya açılan kapılarından en batıdaki Bizanslıların buraya *Agios-Lazaros* kapısı dedikleri söylenir. Zamanında da bu kapının yanında Balıkhane ocağı mensuplarının oturdukları bir yapı varmış. Balıkhane kapısının yanına çok sonraları bir askerî dikimevi yapılmıştır. Kapı osmanlı tarihinde birçok kanlı olaya sahne oldu; Tanzimattan önce padişahın öfkesine uğrayan vezirler huzurdan çıkarılınca buraya indirilir ve fermana uyularak ya boğdurulur veya önceden hazırlanmış olan gemiye bindirilerek sürgün gideceği yere yollanırdı. Kapıya sadece *Balıkhane* de denilirdi. Babıhümayun ve Ortakapı ile sarayın çevresindeki kapıları, Kapıcılar ocağına bağlı erler korurdu. (M)

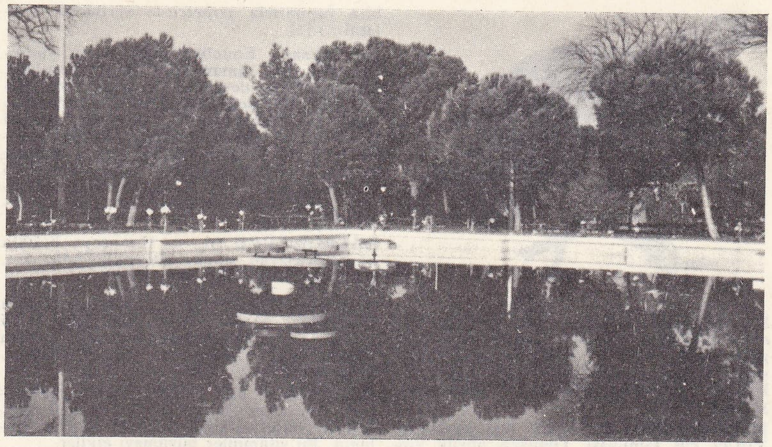

BALIKESİR
parktan bir köşe

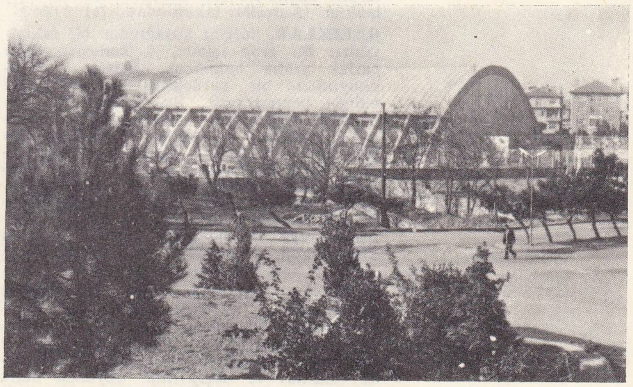

BALIKESİR
spor salonu

BALIKESİR
şadırvan

BALIKESİR
hükûmet konağı

Foto. İhsan Erkılıç (MEYDAN)

balık kartalı

BALIKKARTALI blş. i. Yırtıcı kuş (*Pandion haliaetus*). Oldukça büyük, kahverengi ve beyaz tüylüdür. Kanatları güçlü, pençesi balıkları yakalamağa elverişlidir. Yakaladığı balıklarla beslenir. Dünyanın her yerinde görülür. (L)

BALIKKARTALIGİLLER blş. çoğl. i. Yırtıcı kuş familyası. Oldukça büyük kuşlardır. Kanatları çok uzundur. Balıkla beslenirler. (Kartallar takımından.) [L]

BALIKLAR, burçlar kuşağından bir takımyıldız. Bu grup içinde, 4. kadirden daha parlak yıldız bulunmaz. Eskiler bu takımyıldızı, bir kurdeleyle bağlanmış iki balığa benzetirlerdi. Bu balıklardan kuzeydeki Andromeda takımyıldızına doğru yönelmiştir. —Burçlar kuşağının on ikinci ve son grubu. Hipperkhos zamanında, Güneş 20 aralığa doğru Balıklar burcuna girerdi. Günümüzde ise, ılım noktalarının devinmesi sonucu, tutulum düzlemiyle gök ekvatorunun kesişme noktası (ilkbahar veya ♈ noktası), batıdaki balığın kuyruğunun bir parça altında olmak üzere Balıklar burcunda bulunur. (L)

BALIKLI ayazması veya **ZOODHOS PİGİ** (hayat bağışlayan kaynak), Yedikule dışında Silivrikapısı'ndan 200 m uzaklıkta ayazma. Bizans imparatoru Leon I (457-474) tarafından yaptırıldı. Birçok defa onarıldı ve değiştirildi. Suyunda balık bulunması sebebiyle *Balıklı* diye adlandırıldı; bugün *Balıklı ayazması* denir. Ayazmaya 19 basamaklı taş merdivenle inilir. Üstü yüksek kemerlerle örtülüdür. Tavan ve duvarları gayet güzel kalem işleriyle süslenmiştir. Şifa verici suyu, kutsal yadigârları, serin çamlıkları ve güzel havası dolayısıyle bizans devrinde halkın çok rağbet ettiği bir ziyaret yeriydi. Buradaki mezar taşlarının büyük bir kısmı yunan harfleriyle türkçe olarak yazılmıştır. Taşların üzerine sahibinin işine ve mesleğine göre temsilî resimler çizilmiştir. Bu mezar taşları 1933'te Balıklı ayazmasının avlusuna nakledildi. Burada, mütevelli rum heyeti tarafından idare edilen Balıklı rum hastahanesi de vardır. (M)

BALIKLI ÇEŞME, Çanakkale ilinin Biga ilçesinde bucak merkezi; 1 284 nüf. Biga-Lâpseki yolu üstünde bulunur. Bucağın 18 köyünde 9 921 nüfus vardır. (M)

BALIKOTU blş. i. Sarmaşıktürü (*Anamirta*). Meyvesi doğu cevizi (*Anamirta cocculus*) adıyle tanınır. (Bu meyvenin kabuğunda acı ve kusturucu [*menispermin*], besidokusunda da zehirli [*pikrotoksin*] bir madde bulunur. Bu meyveler balıkları uyuşturup yakalamak için kullanıldığı gibi bira yapımında *şerbetçiotu* yerine de kullanılır.) [L]

Balıkpazarı, Eminönü meydanının yanında çarşı. Ne zaman kurulduğu bilinmiyor. Burası bizans devrinde de şehrin balıkpazarıydı. 1958'deki istimlâk sırasında balıkçı dükkânları yıkıldı, böylece İstanbul tarihî balıkpazarını kaybetti. Bütün semtler için olduğu gibi Balıkpazarının hududu da kesin olarak çizilemez. İstanbul'da biri Galata'da eski, biri de Beyoğlunda Abdülaziz devrinde kurulmuş iki balıkpazarı daha vardır. (M)

BALIKSÜLÜĞÜ blş. i. Her çeşit balıkta asalak yaşayan sülük. Balıksülüğügillerden. (İlmî adı: *Piscicola.*) [L]

BALIKTENYASI blş. i. Zool. Şerit türü (*Dibothriocephalus latum*). Uzunluğu 10-15 sm'dir. Üç arakonaklıdır (kabuklu hayvan -tatlısu balığı- insan veya memeli hayvan). Balık etiyle bulaşır. (L)

BALIKYAĞI blş. i. Ecz. *Morina balığı'*nın taze karaciğerinden elde edilen yağ. İçinde yüksek oranda A ve D vitamini bulunur. Bu vitaminler büyümeyi etkiler.

— ANSİKL. Morinanın taze karaciğeri alınır; öd kesesi ve diğer yaramaz kısımları ayıklandıktan sonra özel bir cihazın içine konur, su buharıyle hafif hafif ısıtılır. Elde edilen yağ açık sarı renkte ve balık kokuludur. Balık yağının bileşiminde yüzde 70 oleik asit, yüzde 25 palmitik asit, yüzde 5 çeşitli organik asitler bulunur.

Ayrıca az miktarda iyot, klor, brom, kükürt, fosfor, demir, amonyak ve bol miktarda D vitamini vardır. D Vitamini kemiklerin gelişmesinde ve kemik hastalıklarını iyileştirmekte büyük rol oynar. Ayrıca koruyucu etkisi de vardır.

Balıkyağı yazın içilmez. Ancak soğuk havalarda alınabilir. Yemeklerde sindirimi güçleştirdiği için yemek dışında alınması daha uygundur. İştahsızlık ve ishal yaparsa kesilmelidir. Çocuklara kolay içirmek için şekerli sütle karıştırılarak verilebilir. (ML)

BALIM SULTAN (Balı Sultan, Hızır Balı da denir), Hacı Bektaş'tan sonraki en büyük bektaşî şeyhi (?-1516). Bektaşîler tarafından pîri-sanî (ikinci pîr) diye tanınan Balım Sultan, Hacı Bektaş'ın evlât edindiği Kadıncık Ana'nın (Fatma Nuriye) torununun torunlarından, Mürsel Baba'nın oğludur. Kırşehir Hacıbektaş türbesindeki kitabeye göre ise Hacı Bektaş'ın torunu Hızır Balı'dır. Bektaşîler arasında belirgin rivayete göre Mürsel Baba 90 yaşında Bulgaristan'a gitti, bir bulgar kızıyle evlendi, bu birleşmeden Balım Sultan doğdu. Dimetoka Seyitalisultan tekkesinde postnişinlik etti. Bayezid II, onu 1501'de Hacıbektaş tekkesine gönderdi. Bektaşîlik tarihinin ikinci devri Balım Sultan ile başlar. Âyin ve erkân bakımından bazı yenilikler yaptı, bektaşî tekkesinin iç teşkilâtını sıkı ve düzenli bir duruma getirdi. Mücerret dervişler teşkilâtını kurdu. Hiç evlenmeyerek tekkelerde yaşayan bu dervişler, *terk ve tecrit* alâmeti olarak, kulaklarına demir halkalar (*mengûş*) taktılar. (→ Bibliyo.) [M]

BALİ, «Asura», zahit'çe davranışıyle nerdeyse tanrıların elinden dünya hâkimiyetini almak üzere iken, Tanrı Vişnu'nun cüce şeklindeki sureti olan Vamana tarafından yenildi. (L)

BALİ i. Orta Kamerun'da konuşulan Zenci Afrika dili. (Bk. SUDAN DİLİ.) [L]

BALİ sıf. (ar. *bâlî*). *Esk.* Eskimiş, köhne.

◆ **Baliye** i. Esk. Bali'nin müennesi.

— DEY. Ebniye-i baliye. *Esk.* Eski binalar. (M)

BALİ, İndonezya'da ada. Cava ile Lombok arasında; 5 600 km²; 1 075 000 nüf. Başkenti: *Singa Raca.* Küçük Sunda adalarının en batıdakini meydana getiren Bali adası birçok yanardağ ile engebelidir (en yüksek tepesi Agung: 3 142 m). Dikkati çeker derecede güzel olan halkı, animizm ile karışık hindu dini geleneklerini sürdürür. Yanlarında hindistancevizi ağaçlarının yükseldiği pirinç tarlaları güneydeki düzlükleri ve dağları kaplar; taraçalar şeklinde ekili topraklar, yüzeyin seviyesine uyarak yükselir. Susuz tarım bölgelerinde mısır ile tropikal bölgelerde yetişen yumru köklü bitkiler pirincin yerini alır. Küçük sığır ve domuz yetiştiriciliği, nüfusun yoğunluğuna rağmen yeterli olan beslenme kaynaklarını tamamlar. Kahve başlıca ihracat maddesidir. Son zamanlarda, Çinden (Yunnann) gelme çömlekçilik ve dokumacılık usullerinin bilindiğini gösteren neolitik devir medeniyeti izlerine rastlanmıştır.

— Tar. VIII. yy.dan itibaren, Bali adasında gerek Hindistan'ın doğrudan doğruya etkisiyle gerekse Sumatra ve Cava aracılığıyle dolaylı bir etkinin sonucu olarak, hintlileşme izlerine rastlanır. İlk tarihî belgeler X. yy.ın ilk yarısından kalmadır; bu belgelerde siyasî bakımdan Cava'ya bağlı olmayan bir Bali hanedanından söz edilir. XIII. yy.ın sonunda Bali, Singhasari krallarının geçici hâkimiyeti altına girdi ve 1343'te Macapait'in bir seferi, adanın boyun eğmesi ve yoğun bir şekilde Cavalılaşmasıyle sonuçlandı. Bunu izleyen yüzyılda İslâmlığın ilerlemesi sebebiyle Cavalılar kitle halinde Bali'ye göç ettiler. 1513 ilâ 1528 arasında, Macapait krallığının sona ermesi üzerine, hint-cava kültürü Bali'ye yerleşti. Günümüzde de canlılığını muhafaza etmektedir. Macapait prenslerinin vârisleri, ada'yı XVII. yy.ın sonunda birbirinden ayrı dokuz prensliğe böldüler. Hollandalı Houtman, 1597'de adayı ziyaret etti; 1743'te Surakarta prensi kendi haklarını Hollandalılara devretti. Hollandalılar Bali prensliklerinin muhtariyetine saygı gösterdiler; 1854 ilâ 1849 arasında adaya el koydular ama ancak 1908'de kesin olarak zaptedebildiler. Japonlar şubat 1942'de Bali'yi işgal ettiler ve Cava adasına karşı yapılan istilâ harekâtında önemli bir üs haline getirdiler.

— G. santl. Bk. İNDONEZYA. (→ Bibliyo.) [M]

BALİANI. Bk. İBELİN *hanedanı.*

BALİBEY. *Esk.* **Hıdırbaba,** Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünde Elazığ ilinin merkez ilçesinde bucak merkezi; 224 nüf. Çemişkezek yolu üzerinde, Elazığ'dan 28 km uzaklıkta. Bucağın 14 köyü ve 4 362 nüfusu vardır. (M)

BALİ BEY Malkoçoğlu, Fatih ve Bayezid II devri akıncı beylerinden (öl. 1514). Uzun süre Silistre sancak beyliğinde bulundu. Fatih'in İşkodra seferine (1478) katıldı, Venedik dolaylarına akınlarda bulundu. Boğdan'a sefer yaptı. Stefan Çel Mare'yi yendi ve onu, Osmanlı hâkimiyetini tanımağa mecbur etti. Oğulları ile beraber Lehistan içlerine kadar akın yaparak esir ve ganimetlerle geri döndü (1498). Bali Beyin, Ali Bey ve Tur Ali Bey adlı iki oğlu vardır. İkisi de Çaldıran savaşında öldüler. (M)

BALİ BEY Yahyapaşazade, Koca, osmanlı kumandanı (? - Peşte 1543). Belgrad seferine Bosna beyi olarak katıldı ve fetihten sonra (1521) Semendire ve Belgrad muhafızlıklarında bulundu. Mohaç savaşında (1526) büyük yararlıklar gösterdi. 1541'de bir osmanlı eyaleti olan Budin'e beylerbeyi oldu. (M)

BALİ boğazı, İndonezya'da boğaz, Cava ve Bali adaları arasında; 93 km. (L)

BÂLİĞ veya **BÂLİĞA** sıf. (ar. *buluğ,* yetişme'den *bâliğ* veya *bâliğâ*). *Esk.* Buluğa eren, ergin hale gelen. ‖ Bir yere ulaşan, vâsıl olan. ‖ Son mertebeye erişen. ‖ İ. Toplam, sonuç, yekûn... ‖ *Bâliğ olmak,* erişmek, ulaşmak: *Bu humusun kıymeti yirmi bin dirheme bâliğ oldu* (Cevdet Paşa). *Hattâ, bu içtimaî servet, kâfi miktara bâ-*

BALİ adası aşağıda, ada merkezinin bir görünüşü; yanda, Ubud tapınağı

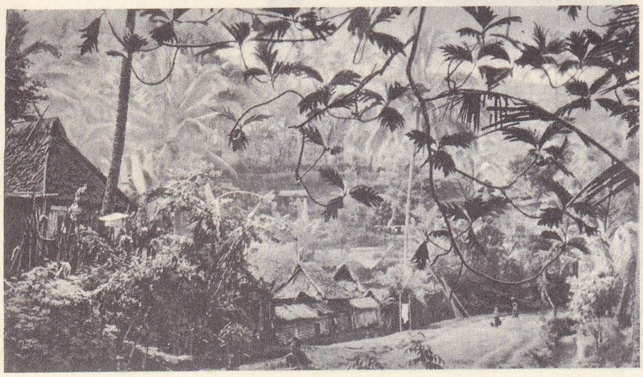

Foto. C. Lane-Rapho, Martin-Rapho (LAROUSSE)

liğ olunca, halktan vergi almağa da ihtiyaç kalmaz (Z. Gökalp). ‖ Belli birtakım fizyolojik ve ruhî değişiklikler göstererek çocukluktan erginlik çağına geçmek.

— ÇEŞ. DEY. Esk. *Bâligan mabelag*, ziyadesiyle, bol bol. ‖ *Âkil baliğ olmak*. Bk. ÂKİL. ‖ *Hikmet-i baliğa* (*inayet-i baliğa* ve *kudret-i baliğa*), [Tanrı için] en olgun hikmet, bağış, kudret. (M)

BÂLİG veya **BALUG** i. (fars. *bâliğ* veya *bâlüğ*) *Esk.* Boynuzdan yapılan şarap kadehi. ‖ Bir kadeh şarap. (M)

BALİKPAPAN, İndonezya'da şehir, Borneo'nun doğu kıyısında; 29 800 nüf. Önemli petrol işletmesi merkezi. Petrol rafinerisi. (L)

BALİLLA (Giovanni Battiste PERASSO, — denir), avusturyalılara karşı 1746'daki isyana önderlik eden genç cenovalı (1729-1781); Adı bir faşist kuruluşa verildi. (Bk. BALİLLA [*Opera Nazionale*].) [L]

Balilla (OPERA NAZİONALE), 1926'da İtalya'da kurulan faşist yardım ve eğitim kuruluşu. Amacı, gençliği askerliğe hazırlamaktı. *Balilla'lar* (18-14 yaş), Avanguardisti'ler (14-18 yaş) ve italyan gençlik topluluklarından meydana gelmiştir. (L)

BALİMEZ i. Bk. BALYEMEZ.

BALİN i. (fars. *bâlîn*). *Esk.* Yastık, koltuk: *Balin-i naza haceyi şehr eyler ittikâ / Hak-i mezellet üzre yatur aç bir garib* (Ziya Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Balin-i istirahat* (*balin-i rahat*), dinlenme yastığı, koltuğu ‖ *Balin-perest*, tembel. ‖ *Ser-i balin*, yastık ucu, baş ucu. (M)

BALİNA i. Bk. BALENA.

BALİNA i. (lat. *balaena*). Denizde yaşayan çok büyük (20-35 m) memeli hayvan. Balinalar takımının örnek tipi. Balina bugüne kadar gelmiş geçmiş hayvanların en irisidir. (Bk. ANSİKL.)

— Denizc. *Balina gemisi*. Balinayı avlamak, yakalamak, yedekte çekmek, balinanın yerini belirlemek için donatılmış gemi. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. *Balinalar* takımına giren (çatal kuyruklu balina, kamburbalina v.b.) bütün balina türlerine *balina* denir. Gerçek balinanın (*Balaena mysticetus*) başı büyük ve geniş, karnı düz ve parlaktır. Sırt yüzgeci yoktur. Bilinen memeli hayvanların en büyüğüdür. Boyu 25'yi, ağırlığı 150 000 kg'ı bulabilir. Tıknaz ve toplu bir vücudu vardır. Gövdesi, kuyruğa yakın yerde birdenbire daralır. Kuyruk doğru parçalı ve yataydır. Ön üyeleri kalın yüzgeçler halindedir. Çeneleri elips biçimindedir. Damağında, her yanda 300 tane olmak üzere yan yana dizilmiş boynuzsu çubuklar bulunur. Bunlara *balina çubuğu* (fanon) denir. Alt çenenin yanları yay gibi kıvrık ve ön tarafta kirişimsi bir bağla birbirine hafifçe bağlıdır. İç yağını andırır, az kaslı, kocaman ve kalın bir dili vardır. Balina, beslenmek için kocaman ağzını su ile doldurur, sonra ağzını kapar ve bir piston gibi hareket eden diliyle suyu fanonlarının arasından fışkırtır. Fanonlar küçük deniz hayvanlarını tutar, balina da onlarla beslenir. Elde ettiği yemi çiğnemeden yutar. Yutağı dar ve ağzı dişsiz olduğundan başka türlü de yapamaz.

Antarktika'da balinalar bir çeşit deniz karidesiyle (*euphausia superba*) beslenir. Kuzeyli balina avcılarının «krill» dedikleri karides yataklarını bulmak için yer değiştirir. Balina bir defada bir yavru doğurur, nadiren ikiz doğurduğu da olur. Doğduğu zaman balina yavrusunun boyu 6 m, ağırlığı 6 000 kg'dır. Yedi ay anasının sütüyle beslenir. Balina bir dalışta on beş dakikadan fazla su altında kalabilir. Suyun yüzüne çıktığı zaman ciğerlerindeki sıcak ve nemli havayı dışarı salar. Solunum havası içindeki su buharı, zerreler halinde yoğunlaştığı için çok uzaktan görülebilir.

— ANSİKL. Ava çıkan, modern bir *balina gemisi filosu*, bir balina işleme gemisi, bir düzine avcı gemisi, bir soğutucu gemi ve bir petrol gemisinden meydana gelir. Seferin yarısında, petrol gemisi balina işleme gemisine yakıt aktarır, karşılığında balinanın parçalanmasından elde edilen yağı alır ve üssüne döner.

● *Balina avcı gemisi*, balina avına çıkan avcı gemisi; güney denizlerinde buzlar arasında ve her türlü hava şartlarında seyir edebilmek için yapılır. Denize dayanıklıdır ve yetkin manevra kabiliyeti vardır, rahatlıkla 14 deniz düğümü hız yapar. Boyları 45 m kadardır. Misina direğinde bir çanaklık vardır, balinagillerin yerini tespit etmekle görevli gözcü burada durur. Üst güvertede baştan kıç'a geçmeyi sağlayan yol, kaptan köşkünü, üzerinde zıpkın topunun bulunduğu öndeki sahanlığa bağlar. Bu sahanlıktaki özel bir vinç gemiyi balinaya saplı zıpkına bağlayan üçlü halatı gerer veya gevşetir ve balina öldüğü zaman onu bordaya çeker. Bundan sonra özel bir boruyle midesine sıkıştırılmış hava verilen balina, avcı gemisi tarafından balina işleme gemisine yedekte çekilir ve orada parçalanır.

● *Balina işleme gemisi*, ilk balina işleme gemileri büyük şilep veya yolcu gemilerinin değiştirilmesiyle yapıldı. En yenileri tam yüklü olarak 20 000 tondan ağırdır. Güvertenin tamamen boş olması için kaptan köprüsü baş uca yapılır. Özel biçimli kıç taraf, su kesiminden yukarıya kadar açıktır ve üst güverteye uzayan eğik bir rampası vardır. Avcı gemilerin getirdiği balinalar vinçlerle rampadan üst güverteye çekilir ve burada mekanik testerelerle parçalanır. Parçalar otoklavlara atılır, burada balina yağına dönüşür ve haznelere gönderilir. Bu çalışma çok sayıda insan gerektirir. Bu gemiler aynı zamanda avcı gemilerin ikmal gemisi görevini de yapar. Bazı gemiler, balina sürülerinin yerini bulmak veya buzların durumunu anlamak için bir deniz uçağıyle donatılmıştır.

— Zool. *Balina*'da başın üstünde «hava deliği» adı verilen iki tane burun deliği bulunur. Bunlar koku almaz, sadece solunuma yarar. Gırtlak, koni biçiminde, burun deliklerinin arkasına kadar uzanır, öyle

yelkenli gemi çağında balina avı

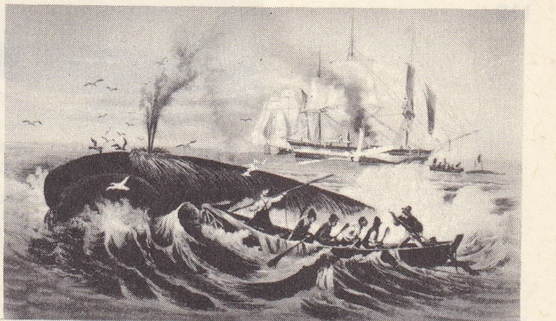

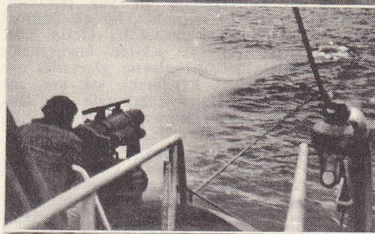

balina su yüzünde belirince zıpkıncı zıpkınını fırlatır. Bir hayli dalıp çıkan balina sonunda kesilir. Avcı gemisi onu çekerek işleme gemisine götürür.

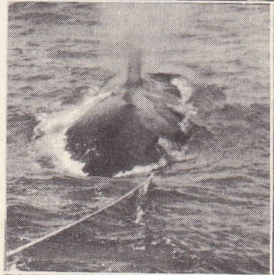

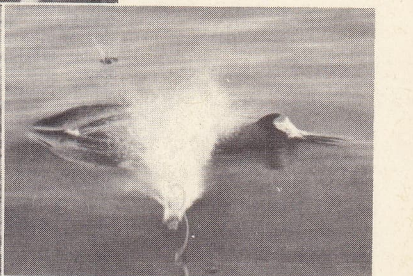

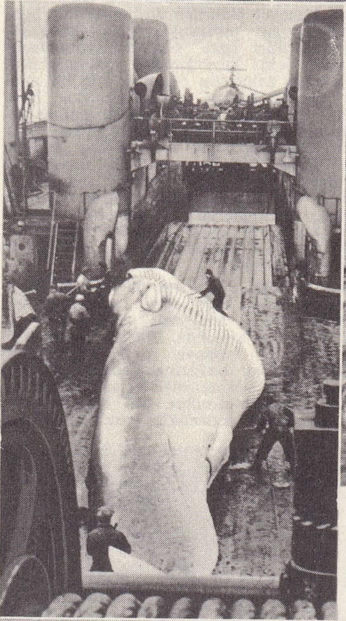

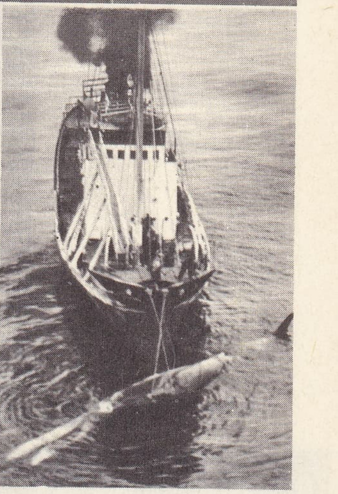

eğik bir tünelden fabrikanın güvertesine çekilen balina hemen parçalanır

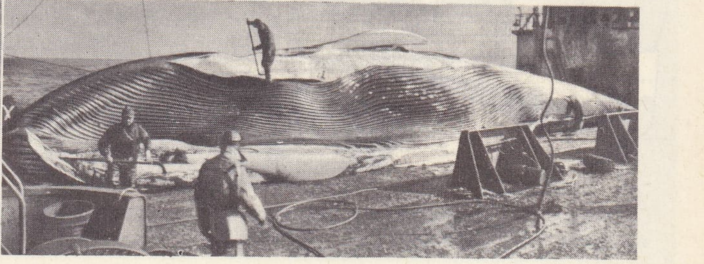

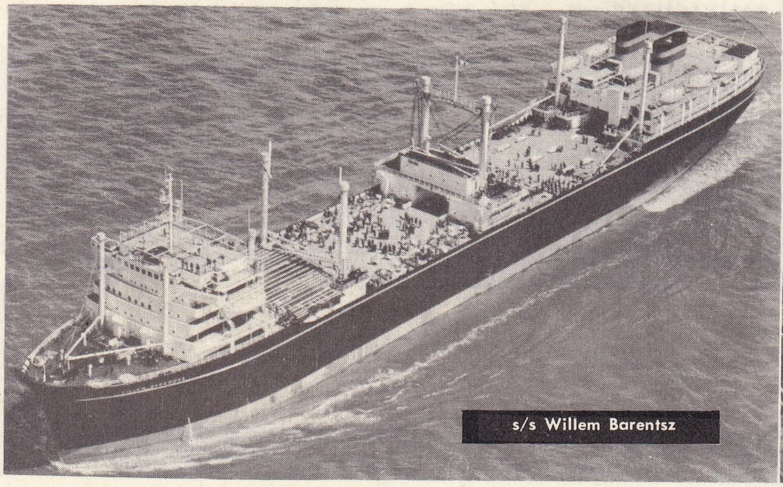

s/s Willem Barentsz

Foto. Statile- Rapho, Hanson-Rapho, K.L.M. aerocarto (LAROUSSE)

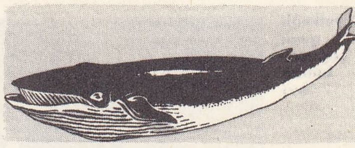

balina

ki hayvan soluk alırken, ağzındaki su veya suyle beraber yuttuğu hayvancıklar ciğerlere geçemez. Ciğerlerdeki su buharıyle yüklü hava burun deliklerinden dışarı atılır. Soğuk havalarda su buharı yoğunlaştığı için 4-5 m yüksekliğinde bir sütun halinde görülür. Suya dalıp çıktıktan sonra soluk verdiğinde tiz bir ses ve iç bulandırıcı bir koku duyulur.

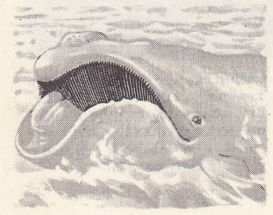

balina çubuğu

Balinanın derisinin altında, yaklaşık olarak 50 sm kalınlığında bir yağ tabakası vardır. Bunun için avlanır. Gerçek balinaların soyu tükenmek üzeredir. Onun için bunlar şimdi sıkı bir şekilde korunmaktadır. Buzul balinası (*balaena glacialis*) eskiden batı Avrupa kıyılarına sık sık gelirken şimdi daha kuzeye çıkmaktadır. Balinaların en büyüğü kuzey balinasıdır (*B. mysticetus*). Bir türü (*B. Japonica*) Büyük okyanus'un kuzeyinde, başka bir türü (*B. Australis*) Büyük okyanusun güneyinde yaşar. En küçük balina (*Neo-balaena marginata*) Yeni Zelanda yakınlarında bulunur. Balina avı artık eskisi gibi değildir. Eskiden yelkenli gemiler zamanında balina avı küreklerle hareket ettirilen kayıklara binmiş el zıpkıncılar tarafından yapılırdı. Şimdi bir fabrika-gemi, beş on avcı gemisi (balinacı gemisi) ve bir akaryakıt gemisinden ibaret balina filolarıyle yapılmaktadır. Avcı gemileri balinaları radarla araştırır. Bazen, fabrika-gemide üslenmiş olan deniz uçaklarından da yararlanılır. Bir kere balina sürüsü görüldü mü her avcı gemisi zıpkın topu ile bir balinaya saldırır. Vurulan balina hemen dalar, zıpkının bağlı olduğu halatı çekip götürür. Avcı gemisi makineyi çalıştırarak halatı toplamağa çalışır. Bu arada balina yorulur, gücü tükenir ve soluk almak için su yüzüne çıkar. Her su yüzüne çıkışında ona bir az daha yaklaşılır. Nihayet öldürücü darbe vurulur. Sonra bir kayığın yardımıyle acele olarak iki işleme girişilir: önce, gözden kaybolmasını önlemek için kuyruğundan palamarlanır. Sonra suya dalmasını önlemek için bir zımbalı boru ve pompa yardımıyle içine hava verilir. Bir avcı gemisi birçok balina öldürünce onları fabrika-gemiye kadar çeker getirir. Balinalar eğik bir oluktan geminin içine alınır. Orada makineli testerelerle parçalanır. İşe yarar yerleri çıkarılmak üzere kısım kısım işlenir. Balina avcılığı, 19 ülke temsilcilerince imzalanan, 2 aralık 1946 tarihli (15 eylül 1958'de imzalar tamamlanmıştır) uluslararası bir anlaşmayle düzene konmuştur.

Balina avcılığı her yılın 15 aralığı ile 1 nisanı arasında, 40° güney enleminin güneyinde kalan denizlerde, Patagonya ile Yeni Zelanda arasında, Büyük okyanus'un kuzeyinde ise Japonya ve Kaliforniya'nın ötesinde Bering boğazına kadar olan yerlerde yapılır. Okyanusların geri kalan kısımları fabrika-gemilere ve onlara bağlı avcı gemilerine kesinlikle yasaktır. Ayrıca genç ve ana balinalar için çok sert tedbirler alınmıştır. Koruma işi, balina yavruları sütten kesildikten sonra da belli bir büyüklüğe ulaşıncaya kadar sürdürülür. Her balina fabrika-geminin güvertesine çekilir çekilmez ölçülür; denetçiler izin verilen boydan küçük olanları denize attırır. Yasaklama çok sıkıdır. Ayrıca bir yılda yakalanacak balina miktarı da sınırlandırılmıştır. Bu miktarı aşmamak için güney denizlerinde birbirinden uzakta çalışan fabrika-gemiler, av mevsiminde her akşam Oslo'daki avcılık merkezine radyo ile, hangi cinsten ne kadar balina parçaladıklarını bildirirler. Norveç'te, Sandefjord'da bulunan Uluslararası Balina İstatistik bürosu gerekli hesaplamaları yapar ve ona göre avcılığın yoğunlaştırılması, azaltılması veya şu cinsin artık avlanmaması ve anlaşmada gösterilen miktara ulaşılmışsa ava son verilmesi yolunda emirler verilir. Koruyucu kuralların sürekli şekilde çiğnenmesi, üç büyük balina türünün varlığını kısa zaman tehlikeye sokmuştur. 1930'da en az 50 000 gerçek balina varken, bugün ancak birkaç yüz tane, 1935'te 250 000 çatalkuyruklu balina varken bugün ancak 35 000 tane kalmıştır. Kaşalotların bugünkü sayısı sadece 50 000 tahmin ediliyor. Bu durum karşısında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım teşkilâtı (FAO) avlanacak balina sayısının aşağıdaki miktarı aşmamasını istemiştir.

1964-1965	avmevsiminde	4 000 tane
1965-1966	"	3 000 "
1966-1967	"	2 000 "
1967-1968	"	hiç
1968-1969	»	hiç

(L)

BALİNA, lat. *Cetus,* Koç ve Balık burçları takımyıldızının güneyine kadar uzanan, ekvator bölgesinde büyük takımyıldız. Yıldızlarının çoğu 4. kadirden, yalnız iki tanesi 2. ve 3. kadir arasındadır. Bu takımyıldız içinde en ilgi çekici olanı hiç şüphesiz ışıklılığı değişken olan *Mira* Ceti* yıldızıdır. (L)

BALİNABİTİ blş i. Balinaların derisinde asalak yaşayan amphipoda takımından kabuklu hayvan. (Balinabitigillerin örnek tipi.) [L]

BALİNABİTİGİLLER blş. çoğl. i. Zool. Kabuklu hayvan familyası. Balinaların derisine yapışarak yaşayan kısa ve basit gövdeli hayvanlardır. (Amphipoda takımından.) [L]

BALİNAÇUBUĞU blş. i. Balinanın damağında tarak dişi gibi sıralanmış, boynuzsu maddeden esnek uzun şerit. Bir balinada 300-1 000 tane bulunur.

— ANSİKL. *Balinaçubukları* balinanın damağında iki sıra halinde dizilidir. Damakta bulunan 2 sm kalınlığındaki çok damarlı bir deriye bağlıdır. Bu deri onlara gerekli besini sağlar. Balina ağzını kapadığı zaman bu çubuklar kalbur ödevi görür, su dışarı çıkar, suyle birlikte ağza giren hayvancıklar orada kalır. Balinaçubuğunun esnek maddesi eskiden çok değerliydi. «Balina» adıyle satılır, yakalarda ve korselerde kullanılırdı. (L)

BALİNAGİLLER çoğl. i. Zool. Balina familyası. Diş yerine balina çubuğu bulunan bütün türleri kapsar. (Dişsiz balinalar alttakımından.)

— ANSİKL. *Balinagiller,* özellikle kutup denizlerinde yaşar. Fakat birçoğu sıcak denizlere gitmek üzere yola çıkar ve her zaman bulundukları denizlerden uzaklaşır. Başlıca türleri balina (*B. mysticetus*), buzul balinası (*B. glacialis*) v.b. (L)

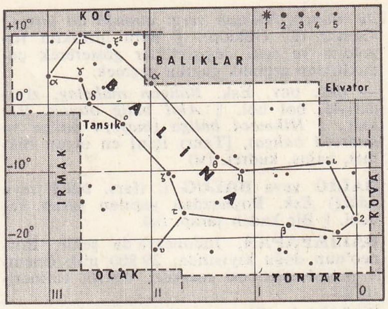

balina takımyıldızı

BALİNALAR çoğl. i. Suda yaşayan memeli hayvanlar takımı. Balina, kaşalot, yunus gibi hayvanları kapsar. Hepsi balık biçiminde, çıplak derilidir, ön üyeleri yüzgeç halini almış, arka üyeleri körelmiştir, kuyruk iki parçalı yatay yüzgeç şeklindedir.
— ANSİKL. *Balinalar,* tropik bölgelerde nehirlere geçebilen bazı türleri bulunmakla beraber hemen hemen ancak denizde yaşayan hayvanlardır. Hepsi akciğerle solunur, suyun altında az çok uzun bir süre kalabilir. Dişiler yavrularını doğurur ve emzirir. Memeli hayvanların en büyüğüdür, boyları otuz metreyi bulabilir (balina).

Balina yutağının özel biçimi sayesinde, gırtlağına su kaçmadan avını yutabilir. Burun delikleri alın kısmındadır. Genellikle sanıldığının tersine, bu deliklerden su fışkırtmaz. Bu fışkırma görünüşü akciğerlerden dışarı atılan havanın içindeki su buharının yoğunlaşarak duman şeklini almasından ileri gelir.

Balinalar açık denizlerde sürüler halinde yaşar. Kendilerini avlamak isteyen insanlardan kaçarak buralara sığınır. İnsanlar balinaları yağı, balinaçubukları, nefs maddesi için avlar. Üçüncü zamandan itibaren balina fosiline rastlanır. Dış yapısına ve beslenme tarzına göre balinalar üç büyük gruba ayrılır: *dişlibalinalar, zeuglodontes,* dişleri gelişmiş balinalar (fosil), *dişsizbalinalar* (*balinaçubuklular*). Bu takımdaki başlıca hayvanlar: balinalar, kaşalotlar, yunusbalıkları ve domuz balıklarıdır. (L)

BALİNGEN, Almanya'da kasaba (Batı Almanya, Baden-Wurttemberg). Eyach kıyısında, Schwäbieche Alb'ın eteğinde; 7 700 nüf. XV. yy. dan kalma kilise. Deri, dokuma sanayii. Küçük metalürji. Sabunculuk. (L)

BALİNT (Gabor), macar dil bilimcisi (Szent-Katolna 1884-Timişuara 1913). Macarcaya yakın sayılan dravit dili ile türk ve moğol dilleri hakkında eserleri vardır. (→ Bibliyo.) [L]

balina işleme gemisinden bir kesit

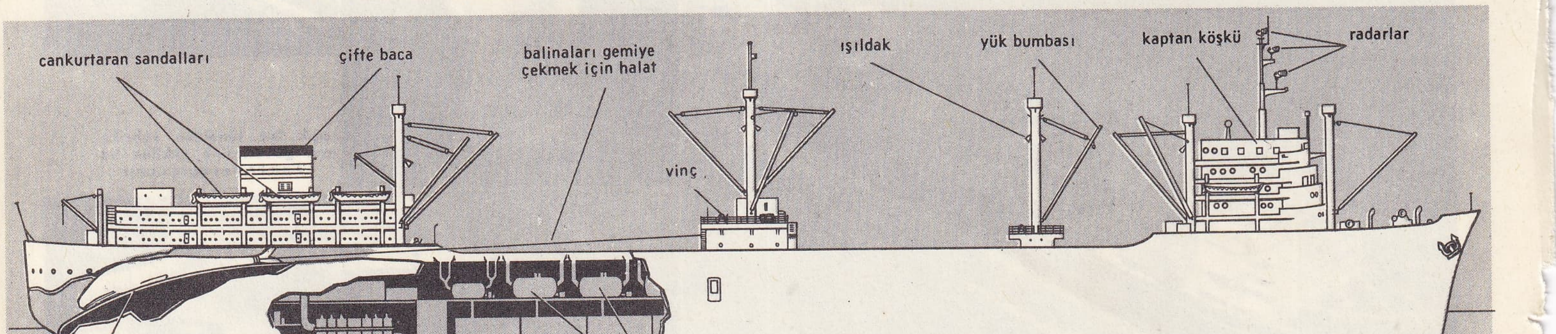

BALİNT (Michael), macar asıllı ingiliz ruh hastalıkları hekimi (Budapeşte 1896). Berlin Organik Kimya enstitüsünde (1921-1922), sonra Budapeşte üniversitesinde asistan. 1926'dan 1939'a kadar, önce asistanlığını, sonra da müdürlüğünü yaptığı (1935) Budapeşte Psikanaliz enstitüsünde psikanalizi uyguladı. İngiltere'ye geçince özellikle Londra'da (Tavistock Clinic, University College Hospital) ruh hastalıkları hekimliği yaptı. Psikanaliz incelemeleri onu insan ilişkilerinin gelişmesinde «ilk aşk» adını verdiği çok ilkel bir evrenin varlığını iddiaya götürdü. Birkaç yıldan beri, «temel hata» kavramını, ruh hastalıklarının meydana gelmesinde önemli bir etken olarak ele almağa başlamıştır. Sosyal ve ailevî meseleleri ele alanlara yararlı olmak amacıyle, insanların evlilik problemlerini olumlu bir şekilde çözümlemelerine yardımcı olmaları için bir yöntem (*training cum-research*, eğitme ve araştırma) ortaya koydu. Bu yönden *Aile Üzerine Tartışma bürosu*'nun (Family Discussion Bureau) temeli oldu. Belli başlı eserleri şunlardır: *Primary Love and Psycho-Analytic Technique* (İlk Aşk ve Psikoanaliz Tekniği) [1952], *The Doctor, His Patient and the Illness* (Hekim, Hastası ve Hastalık) [1957], *Thrills and Regressions* (Heyecanlar ve Gerilemeler) [1959] ve Enid Balint ile birlikte hazırladığı *Psychotherapeutic Techniques in Medicine* (Tıpta Psikoterapi Teknikleri) [1961]. (L)

BALİOL veya **BAİLLEUL** (DE), İskoçya'nın üç eyaletinde norman asıllı kudretli aile. Ailenin İngiltere'deki kurucusu William I'in yoldaşı *Gui de Bailleul* veya *Baliol*'dür; kendisine kızıl William tarafından kuzeyde beylik verildi. Oğlu BERNARD, sınır boyunun en önemli kalelerinden biri olan Durham Bernard's Castle'ı inşa etti. Kendisinin soyundan gelenler de İskoçya'da çıkarlar elde etti, bu yüzden XIII. ve XIV. yüzyıllardaki ingiliz iskoçya ilişkilerinde bu ailenin önemli rolü oldu. (L)

BALİOL (Edward DE), Jean de Baliol'un oğlu (öl. Doncaster yakınında, Vheatlen 1367). Robert I Bruce'ün saltanatı sırasında, birçok soylu İskoçyalının toprakları ellerinden alınmıştı. İngiltere'nin desteğiyle, Edward de Baliol «Toprakları Alınanlar»' partisinin başına geçti ve 1332'de İskoçya'ya çıktı. Kral David II'yi yenerek İskoçya tahtına oturdu (1332). Edward III'e çok bağlı olması yüzünden zorluklarla karşılaştı ve ancak onun askerî yardımıyle kendini kurtarabildi. İngilizlerin hizmetini çok pahalıya ödemesi gerekti, bu da iskoç milliyetçiliğini galeyana getirdi. Fransız İngiliz anlaşmazlığından faydalanarak, İskoçyalılar 1341'de isyan ettiler ve Baliol'u kovarak, David II'yi geri çağırdılar. (L)

BALİOL (John DE) [öl. 1269], Barnard Castle kurucuşunun torununun oğlu sanılır. Allain de Galloway ve Marguerite'in kızı, İskoçya kralı David I'in torununun kızı Devorguilla ile evlendi. Alexandre III'ün çocukluğunda İskoçya tahtının naiplerinden biriydi, 1255'te kovulunca, İngiltere kralı Henry III'ün hizmetine girdi. (L)

BALİOL (John DE), John de Baliol'un üçüncü oğlu (1249'a doğr. - Gaillard'da Château- 1315). 1290'da, İskoçya tahtının vârisi norveçli Marguerite ölünce, içlerinde John de Baliol ile Robert Bruce'un de bulunduğu birçok mirasçı arasında taht kavgası baş gösterdi. İngiltere kralı Edward I'in hakemliğine baş vuruldu, kral da, talipIerin en zayıfı olan Baliol'u tahtın meşru vârisi ilân etti (1292). 1295'te kral John, isyan eden uyruklarının zoruyle İngilizlerin vesayetine karşı harekete geçti ve Fransa ile birleşti. Fakat 1296'dan sonra, Edward I, şiddetle karşı harekete geçti, iskoç kuvvetlerini dağıtarak Baliol'u tahtından indirdi. Baliol esir edildi ve bu yüzden, İskoçya yıllarca İngiltere'ye ilhak edilmiş durumda kaldı. (L)

BALİOS («Benekli»). Yun. mit. Akhilleus'un atlarından Zefyros ile bir Arpyia'dan doğmuş olanı. Poseidon evvelce Balios ve Kşantos adlı harika atları Peleus'e, Thetis ile evlendiği zaman vermişti. Akhilleus ölünce, Poseidon, bunları, Akhilleus'un babası Peleus'ten geri aldı. (L)

Balipaşa camii, İstanbul'da, Fatih ve Yenibahçe arasında, Hüma Hatun'un kocası Bali Paşa adına yaptırdığı cami (1504). Mimarının Sinan olduğu söylenirse de yanlıştır. Sinan o tarihlerde çok gençtir ve İstanbul'a daha sonra gelmiştir. Ancak zelzelede (1509) harap olan camiyi uzun zaman sonra Sinan onarmış olabilir. Bina tamamen kesme taştan yapılmış ve tek minarelidir. Kubbesi 12 m çapında ve sağırdır. Dışta daha alçak bırakılan sekiz köşe bir kaideye oturur. 22 Normal, 6 filgözü penceresi vardır. Caminin tek kapısı binanın basitliğine göre fazla süslü ve büyüktür. Kapının iki yanında pencerelerle minare arasında iki dış mihrap vardır. Minare kaidesi dört köşelidir, küpü dilimli, gövdesi çubukludur. Şerefe korkulukları oyma kafestir. Son restore edilişinde (1938) kubbesinin üslûbu değiştirilmiştir. Bu şekliyle göze biraz yabancı gelir. (M)

BALİ PAŞA Damat, XV. yüzyıl osmanlı vezirlerinden (öl. 1494). Antalyalı'dır; Enderun'dan yetişti ve Anadolu beylerbeyliğine kadar yükseldi. Bayezid II devrinde kubbealtı vezirleri arasına girdi. 1494'te padişahın kızı Hüma Sultan ile evlendirildi; Antalya ve İstanbul'da adına birer cami yaptırdı. (M)

BALİS, Kuzey Suriye'de, Fırat ırmağı üzerinde, Meskene yakınında eski kale şehir. Halep'ten Bağdat'a giden kervan yolu üzerinde canlı bir konak yeriydi. Ebu Bekir zamanında islâm hâkimiyetine geçen şehrin adı, Ksenofon ve Ptolemaios'ta *Barbalissos* veya *Barbarissos*, arap kaynaklarında ise *Bâlis* olarak geçer. Müslümanlık devri başlarında bir süre bizans sınırını gözleyen kalelerden biri oldu. Harun-ür-Reşid burasını avâsım denilen serhat savunma bölgesi teşkilâtına bağladı, sonraları bu şehir önemini kaybetti. Cengiz Han tarafından yıktırıldıktan sonra tekrar geliştirilemedi ve harabe haline geldi. Harabeler Fırat'a hâkim ve sırt üzerindedir. (→ Bibliyo.) [M]

BALİ Sarhoş (İlhamî), türk sofî ve şairi (Tire ? - İstanbul 1573). Bayezid II'nin oğlu şehzade Ahmed'e hocalık eden kadı Birgilizade Muslihiddin Mustafa Efendinin oğlu. Genç yaşta öğrenime başladı. Kepenekçi medresesinde müderris oldu. Gençliğinde eğlenceye ve içkiye olan düşkünlüğü yüzünden *Sarhoş* lakabıyle anılırdı. Sonraki yıllarda yaşayışını değiştirmek istedi ve derviş olarak Ramazan Efendinin tekkesine girdi. Onun ölümü üzerine (1556), tekkeye şeyh oldu. Bazı kaynaklarda *Cevrî* mahlâsıyle şiirler yazdığı kayıtlıdır. (M)

BALİ Sofyalı, halvetî şeyhi Kasım Çelebinin halifelerinden (İsturumca ? - Sofya yöresinde Selâhiye 1553). İlk olarak şeyh Kasım Çelebi'den ders gördü. Tasavvuf'un en yüksek mertebesine ulaştı. Kaza ve kader meselesi hakkında insan gücünün yetebileceği kadar araştırma ve incelemeler yapıp Kemal Paşazade'nin risalesini reddetti. «Ben gizli bir hazineydim» hadisinin açıklanmasını yaptı. Kur'an tefsiri hakkında risaleler yazdı. Kanunî Süleyman ile seferlere katıldı. Abdurrahman bin Abdülaziz adında bir kadı onun adına bir cami ve tekke yaptırdı. Eserlerinden bazıları: *Şerh- Fusus-ül-Hikem* (Fusus-ül-Hikem Şerhi), *Akakamat ve Meratib-ün-Nefs* (Nefsin Derece ve Mertebeleri), *Etvar-ı Sitte* (Altı Tavır), *Risale-i Kaza vü Kader* (Kaza ve Kader Risalesi), *Mecmua-tün-Nasâyib* (Nasipler Mecmuası). Bazı mecmualarda sofiyane şiirlerine rastlanmaktadır (*Manzume-i Varidat gibi*). [M]

BALİSTA i. (yun. *ballein*, fırlatmak'tan lat. k.). Sil. Romalıların savaş âleti. 45 Derece eğikliğe bir rampa aracılığıyle ok veya 50-125 kg ağırlığındaki gülleleri, 100-500 m uzaklığa atardı. (Onbir kişi tarafından kullanılan, hem çarpışmalarda hem de kuşatmalarda işe yarayan bir âletti.) [L]

BALİSTİK i. (fr. *balistique*). Boşluğa atılan cisimlerin ve özellikle savaş mermilerinin namlu içinde (*iç balistik*) veya dışındaki (*dış balistik*) hareketlerini inceleyen bilim dalı.

— ANSİKL. *Dış balistik*, çok eskiden beri incelenmesine rağmen uzun süre yanılgılarla dolu olarak kaldı; çünkü hedefi görerek yapılan düz atışta mermi yörüngesinin düz çizgi halinde, dikey atışta ise ikizkenar üçgen biçiminde olduğu sanılıyordu. Ancak 1537 yılında venedikli Tartaglia, yörüngenin daima eğri olduğunu ortaya koydu. Balistik biliminin açıklığa kavuşabilmesi için Galile (1638) ile Newton'u (1723) beklemek gerekti: bunlardan birincisi *yerçekimi*'nin, ikincisi de *hava direnci*'nin etkisini belirledi.

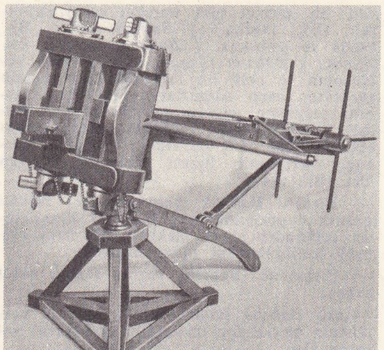

balista (ordu müzesi, Paris)

Bir merminin yörüngesi boşlukta dikey eksenli bir parabol çizebilir, ama havanın direnci bu ideal eğriyi değişikliğe uğratır; bu değişikliğe sebep olan şartlar hem merminin hızına, hem çapı, ağırlığı, biçimiyle ilgili ve «balistik» adı verilen bir çeşit katsayıya bağlıdır. (Bk. *Havanın* DİRENÇ*'i.*)

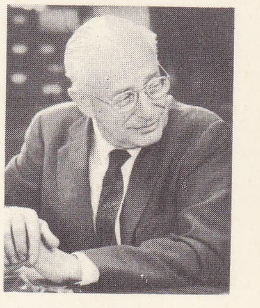

Michael BALİNT

Öte yandan, mermiyi kendi yörüngesine tespit tutmak için, namlu içindeki yivler sayesinde merminin kendi ekseni etrafında dönmesi sağlanır; bu, merminin ilk atış yüzeyine oranla sapma sakıncası doğurduğu gibi (bk. SAPMA), mermiye, yörüngesinde «devinme olayı*» ve «üğrüm*» adları verilen özel hareketler yaptırır.

1742'de ingiliz Robins tarafından balistik sarkaçın ortaya konması sayesinde, mermilerin yörüngelerindeki hızları ölçüldü, balistik bilimine tecrübî bir nitelik kazandırıldı. Fotoğraf, elektrik ve sinema da bu niteliğin sürekli olarak gelişmesini sağladı. (Bk. KRONOGRAF *kadranı*, FİLİM *ile atış eğitimi.*) Uygulama alanında, mühendisler bir namlunun özelliklerini (uzunluk, ağırlık v.b.), belirli bir ilk hızla atılan mermiye göre hesaplar. Deneyleme ve nihayet silâhın atış cetvelleri* bundan sonra hazırlanır. Dış balistik, günümüzde mermilerin toprak, beton, zırh v.b. içindeki durum ve hareketlerinin incelenmesini sağlar.

İç balistik ise merminin namlu içindeki hareketini inceler. Gerçekten barut bir anda yanmaz ve giderek artan bir gaz hacmi meydana getirir. Bu da basıncı çoğaltarak mermiyi ileri doğru iter. Ama, gazların etkisindeki alan genişleyince basınç aynı oranda düşer. Bu yüzden, ağır yanan barutlar ve uzun namlular kullanılarak basıncın sabit tutulmasına çalışılır; bu uzun namlular, gazların etkisini uzatarak, namluları fazla yormaksızın yüksek ilk hızlar elde edilmesini sağlar. İç balistiğin *teorik incelemesi* en yüksek basınçla (bazı namlularda santimetre kareye 3 tona ulaşır) ilk hız arasındaki ilişkilerin incelenmesine dayanır. Bu inceleme geri tepme hızının hesaplanmasına da yardım eder. İç balistikte *deney*, ancak 1839'da general Piobert'in, barutu kapalı kapta yakmak için yaptığı çalışmalarla başladı. Bu deneyde barut tazyikini ölçerler (Crusher), kaydedici mermiler, velosimetreler v.b. kullanılır.

◆ **Balistik** sıf. (yun. *ballein*, fırlatmak.-tan fr. *balistique*). Mermi atma tekniğiyle ilgili: *Balistik teori*. ‖ *Teşm. yol. Balistik ci-*

bir topta basınçlar eğrisi

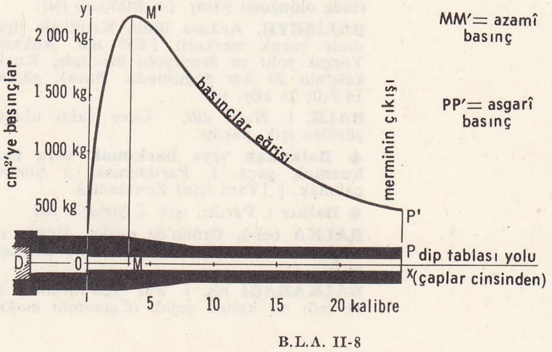

Foto. X (LAROUSSE)

haz, bir mermi gibi hareket eden devingen. (Bk. ANSİKL.) || *Balistik dalga.* Bk. DALGA ve ŞAKLAMA. || *Balistik katsayı.* Bk. DİRENÇ. || *Balistik rüzgâr,* hızı ve yönü sabit olan ve belli bir atmosfer tabakasında gerçekten esen rüzgârların etkilerinin, aynını meydana getiren yapma rüzgâr. (Balistik rüzgâr atışın başlangıç elemanlarını etkiler). [Bk. *Atış* CETVEL'*i*] || *Balistik sarkaç,* mermilerin hızını ölçmeğe yarayan âlet. (Bk. ANSİKL.)

— Elektr. *Balistik galvanometre,* birinci uzanımın gözlenmesiyle, kısa bir süre içinde içerisinden geçen elektrik miktarını ölçmede kullanılan bir galvanometredir.

— Pirotekni. *Balistik barut, Eşanl.* İTİCİ BARUT.

— Sil. *Balistik kontrol âleti,* bir top mermisinin merkezden uzaklığını belirtmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Balistik cihaz.* Azamî menzil araştırmaları ve yeni itici kuvvetlerin ortaya çıkması (füze) yörüngesi iki kısımdan meydana gelen devingenlerin icadına yol açtı: birinci kısım motor-füze'nin itişine tekabül eder, ikincisi de klasik mermilerinkinin benzeridir. *Balistik cihaz* adı verilen bu hareketli araçlarda özellikle Amerikan kıtalararası *balistik cihaz* (*Intercontinental ballistic missile* [İ.C.B.M.] «1957») taşıyıcı füzenin son kademesinin yanması sona erdiği anda mermi belli bir hızla ve belirli bir yöne doğru sanki top ağzından çıkmış gibi seyreder. Hareketli araç bu andan itibaren balistik özellik kazanır.

● *Balistik sarkaç,* 1742'de ingiliz Robins'in icat ettiği âlet. Mermilerin hızını ölçmeğe yarar. Bir eksene çelik çubuklarla asılı kesik koni biçiminde bir alıcısı vardır. (Mermi alıcıya çarptığı zaman sarkacın gerilemesiyle meydana gelen açıdan merminin hızı hesaplanır.) [L]

BALİSTİT i. (fr. *balistite*). Aşağı yukarı eşit miktarda nitrogliserin ile jelatinlenmiş nitroselülozun, esasını meydana getirdiği dumansız barut. (Açık havada, balistitler çok canlı, çok sıcak (2 500°C ve hattâ daha yüksek bir sıcaklık) ve çok parlak bir alevle yanar ve havan toplarında kullanılır.) [L]

BALİSTOKARDİYOGRAF i. (yun. *ballein,* atmak, *kardia,* yürek ve *garphein,* yazmak'tan fr. *balistocardiographe*). Yürek kasılmalarının etkisiyle meydana gelen vücut sarsıntılarını gözleyerek dolaşım bozukluklarını incelemek için kullanılan âlet.

◆ **Balistokardiyografi** i. (fr. *balistocardiographie*). Klinik elektrokardiyografide bozuklukları fark edilemeyen muayenede ve iç etkenlerden ileri gelen kalp titreşimlerinin incelenmesi. (Hasta, hareket edebilen bir masaya yatay olarak yatırılır. Yürek kasılmalarının sebep olduğu vücut sarsıntıları ölçülür.) [L]

BALİŞ veya **BALİŞT** i. (far. *baliş* veya *bališt*). *Esk.* Yüz yastığı. || Altın.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Baliş-i çarmîn,* deri yastık. || *Çar-baliş,* yüksek makam.

◆ **Balişçe** i. Küçük yastık. (L)

Baliş i. Nümism. Moğollarda kullanılan sikke birimi; Cengiz Han (1206-1229) zamanında biliniyordu. Moğollar birtakım devletlere bölündükten sonra baliş kullanılması sadece Çin'de devam etmiş olabilir. Çinde VIII. yüzyılda bile alışveriş buna göre yapılıyordu. Tarihçi Vassaf gerek altın ve gerek gümüş balişlerin 500 er miskal ağırlığında ve bir altın balişin 2 000 dinar, bir gümüş balişin 200 dinar değerinde olduğunu yazar. (→ Bibliyo.) [M]

BALİŞEYH, Ankara ilinin Kırıkkale ilçesinde bucak merkezi; 1 635 nüf. Ankara-Yozgat yolu ve demiryolu üzerinde, Kırıkkale'nin 20 km doğusunda. Bucak nüfusu 14 910; 28 köy. (M)

BALK i. *Halk dili.* Gece vakti ufukta görülen ışık, parıltı.

◆ **Balkımak** veya **barkımak** veya **balkurmak** geçz. f. Parıldamak. || Şimşek çakmak. || [Yara için] Zonklamak.

◆ **Balkır** i. Parıltı, ışık. || Şimşek. (M)

BALKA (el-), Ürdün'de eyalet. Ürdün ırmağının doğusunda; 100 500 nüf. Merkezi *el-Salt.* (L)

BALKABAĞI bls. i. Bot. İçi turuncu, iri ve tatlı bir kabak çeşidi (*Cucurbita maxima*). Bk. KABAK. || *Argo.* Aptal, sersem, enayi v.b. karşılığı kullanılır.

— DEY. *Laf söyledi balkabağı,* konu ile ilgisi olmayan saçma bir söz söylendiği zaman. (M)

BALKAN i. Doğu Avrupa'da batıdan doğuya uzanan dağ sırası. (Bk. BALKANLAR.) || *Teşm. yol.* Sık ormanla kaplı dağ.

◆ **Balkanlaşma** i. Birinci Dünya savaşından sonra ortaya çıkan kavram. Yeni devletlerin kurulmasıyle sonuçlanan milliyetçi bölünmeleri tanımlamak için kullanılır; ancak balkanlaşma teriminin yerinde sayılabilmesi için, bu yeni devletlerin eskiden bir tek idarî çevrede yaşamış ve coğrafî bakımdan birliği olan bir bölgeyi bölüşmüş olmaları gerekir.

◆ **Balkanlı** sıf. ve i. Balkan memleketleri halkına mensup [kimse].

◆ **Balkanlık** sıf. Dağ silsilesi ile kaplı: *Orası balkanlık bir yerdir* (Şemseddin Sami). [ML]

BALKAN (Ethem Ruhi), türk gazetecisi (İstanbul 1873 - ay. y. 1949). Canfedahatun okulunda, Fatih Askerî rüştiyesinde okudu. Mektebi Tıbbıyei Şahane'nin sekizinci sınıfındayken siyasî bir suçtan ötürü tutuklandı. Trablusgarb'a sürüldü (1893). Cenevre (1900) ve Londra'da (1901) *Osmanlı* gazetesini çıkardı. Filibe'de bir basımevi açtı (1906). *Rumeli* ve *Balkan* gazetelerini yayımladı. Bulgaristan uyruğuna geçti. Bulgar Millet meclisinde milletvekili oldu (1914). İktidar değişince, yeni hükûmet tarafından savaş suçlusu olarak aranırken Türkiye'ye kaçtı (1920). Yeniden türk uyruğuna geçti ve İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi. Türkiye İşçi ve Çiftçi partisini kurdu (1946). Eserlerinden bazıları: *Şehit Evlâtlarına* (1913), *Kırkharamiler* (2 broşür), *İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserleri* (1941), *Hatıralar* (1947). [M]

Balkan antantı veya **paktı,** Balkan devletleri arasında imzalanmış antlaşma. Bu antlaşmayı en çok destekleyen, Türkiye ile Yunanistan oldu. 1930 Yılında, Atina'da toplanan konferansa, Yugoslavya, Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye katıldı. 1931'de İstanbul'da ve 1932 senesinde de Bükreş'te bu konferanslar tekrarlandı. Balkan devletleri arasında, iktisadî ve kültürel alanda işbirliğini hedef tutan bazı kararlar alındı. Konferanslara katılan altı ülke, kendi memleketlerinde birer balkan derneği kurmak suretiyle Balkan birliği ülküsünü yaymağa çalıştılar. Ancak dördüncü konferansın 1933 yılında Sofya'da toplanması icap ederken, Bulgarların azınlık meselesinden ve Romanya'dan Dobruca'yı, Yugoslavya'dan Makedonya'yı, Yunanistan'dan da denize çıkacak bir yer istemeleri yüzünden çıkardıkları hâdiseler dolayısıyle bu konferans Sofya yerine, Selânik'te toplandı. Bununla beraber, Bulgarların tutumu, balkan birliğine mâni olamadı. Hattâ, Selânik konferansına da katılarak olumsuz propaganda yapmalarına rağmen, Bulgarlar ve Arnavutlar hariç, Türkler ile Yunanlılar, Rumenler ve Yugoslavlar arasında sınırlarını karşılıklı olarak garanti altına almak üzere 9 şubat 1934'te, yeni bir balkan birliği kuruldu.

Balkan paktının statükosu 20 ekim - 2 kasım 1934 tarihleri arasında Ankara'da hazırlandı. Dört devletin dışişleri bakanlarından bir yönetim kurulu meydana getirildi. Bunlar ortak siyaseti idare edeceklerdi. Başkanlık, her yıl bu dört devletten birinin temsilcisinin üzerinde bulunacaktı. Ayrıca, iktisadî, malî ve ticarî işlere bakacak bir de danışma kurulu vardı. Bu kurula, pakta giren her devlet beş delege ile katılacaktı. Balkan paktına mensup devletlerin üyeleri, 1936'da Belgrad'da, 1937'de Atina'da, 1938'de Ankara'da, 1939'da Bükreş'te ve 24 şubat 1940'ta tekrar Belgrad'da toplanarak, bu antlaşmayı belirtilen tarihe kadar yürütebildiler. 1940 Yılı yazında, Almanların Romanya'yı işgali üzerine, esasen çok zayıf bir hale gelmiş bulunan bu antlaşma bozuldu. (M)

Balkan bayrak yarışı, yalnız Balkan oyunlarında koşulan bir yarışma türü. Dörder kişilik takımlarla pist üzerinde koşulur. İlk atlet 800, ikinci atlet 400, üçüncü atlet 200, sonuncu atlet ise 100 metre koşar. Böylelikle tamamı 1500 metreyi bulur. Yarışma bayrak koşularındaki esaslar içinde yapılır. (M)

Balkan birliği, Balkan devletleri arasında çeşitli devirlerde kurulan birlik. Balkan yarımadası üzerinde yaşayan Karadağlılar, Arnavutlar, Sırplar, Ulahlar, Bulgarlar, Rumenler ve Rumlar tarih boyunca, çeşitli yönlerden gelen çeşitli tehlikelere karşı zaman zaman birleşmek zorunda kaldılar. Ancak bir fikir uğrunda şuurlu şekilde birleşmeler, daha çok, 1789 Fransız ihtilâli ile millî duyguların Avrupa'ya yayılmasından sonra başladı. İlk hareketler de Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya ve Macaristan'a karşı bağımsızlık mücadeleleri şeklinde oldu. Siyasî ve askerî anlamda tam bir Balkan birliği fikri, 1911-1913 yılları arasında doğdu. 13 Mart 1912'de, önce Bulgaristan, Sırbistan ile ve 29 mayıs 1912'de, yine Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ ile birleşti. Bu anlaşmanın amacı, Osmanlı devletini Balkanlar'dan uzaklaştırmaktı. Balkan birliği, bu amaçta önce başarı kazandı. Osmanlı imparatorluğu yenilgiye uğradı. Bulgarlar kasım 1912'de, Çatalca önlerine kadar geldi. Fakat sonra Balkan devletleri kendi aralarında anlaşamadıkları için, kurdukları birlik yıkıldı. Bu defa Bulgarlara karşı, Rumenler, Sırplar ve Yunanlılar bir antlaşma yaptılar. Birinci Dünya savaşında, Balkan milletlerinden Bulgaristan hariç diğerleri itilâf devletleri blokunda toplanabilmişti. Balkanlar'da ikinci defa bir araya gelme ve birlik kurma fikri, 1930 yılından sonra tekrar canlandı. (Bk.BALKAN ANTANTI.) Balkanlar'da siyasî durum, İkinci Dünya savaşından önce de çok kritik bir devreye girmişti. Almanların, Balkanlara yeni bir düzen vermek istemeleri keyfiyeti, dostları Rusya'yı da endişelendiriyordu. Bu bakımdan, fırsattan derhal faydalanmak isteyen Türkiye cumhuriyeti hükûmeti, 1940 yılında Balkanlar'da mevcut durumu koruma amacıyle ve henüz alman tesiri altına girmemiş Balkan devletleri arasında, Rusya'nın da katılacağı bir Balkan birliği kurmak istedi. Bu konuda Amerika Birleşik devletlerinin yardımını dahi aradı. Fakat Amerika bu işe taraftar görünmediğinden, yapılan teşebbüs olumlu şekilde sonuçlanamadı. Ancak İtalyanların Yunanistan'a saldırması üzerine, Balkan birliği fikri, bu defa İngilizler tarafından tekrar ele alındı. Çünkü İngiltere, Romanya'ya giren Almanların Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a ineceği ve burada İtalyanlar ile birleşeceği korkusu içindeydi. Ortadoğu'daki çıkarları bakımından, 1941 yılında, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında bir Balkan birliği kurulmasını arzu ediyordu. Bu sırada, Avrupa'daki savaşın gelişmesiyle çok yakından ilgilenen Amerika Birleşik devletleri de, Balkan birliğine önem vermek zorunda kalmıştı. Ama gerek Türkiye, gerek Yugoslavya, bu durumda bir Balkan birliğine girmek istemediler. Sonunda Almanya'nın, Yunanistan'ı işgal etmesi üzerine, İngiltere'nin, bu Balkan birliği teklifi de, kendiliğinden ortadan kalkmış oldu. İkinci Dünya savaşı sonunda ise, Balkanlar'da tamamen yeni bir durum meydana geldi. (M)

Balkan harbi, Osmanlı devleti ile Balkan devletleri arasındaki savaş (1912-1913). Balkan harbi iki safhalıdır:

● *Birinci Balkan harbi.* Osmanlı imparatorluğunun Afrika kıtasında son parçası olan Trablusgarp vilâyeti ve Bingazi bağımsız sancağına İtalyanların 1911'de ansızın saldırmaları üzerine Osmanlı-İtalyan harbi başlamıştı. Bu arada Bulgaristan Makedonya'yı paylaşmak, Edirne'yi almak istiyordu. Trablusgarp'ta rahatlamayı isteyen İtalya da Bulgaristan'ı kışkırtmakta, fakat bulgar-italyan yakınlaşmasını kendi çıkarlarına aykırı gören Rusya ise buna mâni olmaktaydı. Çok geçmeden, Balkan devletlerini kendi etkisi altına almak isteyen Rusya, bu devletleri Osmanlı devleti aleyhine kışkırtmağa başladı. Balkan devletleri Rusya'nın da önayak olması ile Osmanlı devleti aleyhine birlik kurdular. Önce Bulgaristan ile Sırbistan (13 mart 1912), sonra da Yunanistan'ın katılmasıyle askerî anlaşmalar yapıldı (29 mayıs). Karadağlıların da katıldığı bu antlaşmalara göre Balkan devletleri osmanlı hâkimiyetindeki Rumeli toprakların paylaşacaklardı.

Osmanlı devletinin askerî durumu bu sırada hiç iyi değildi. Savaşın hemen arifesinde Rumeli'deki birliklerden büyük bir kısmı terhis edilmişti. Seferberlik hazırlıklarını tamamlamış bulunan Balkan devlet-

leri Babıâli'ye bir ültimatom vererek 1878 Berlin antlaşmasında karar altına alınan Rumeli ıslahatının, büyük devletler gibi kendilerinin de birer delegesi bulunmak suretiyle yapılmasını ve ordunun tamamının terhisini istediler. Türk ordusu da 1 ekim 1912'de genel seferberlik emrini verdi. Müttefik devletler önce Karadağ'ı harekete geçirdiler. Karadağ 8 ekim'de savaş ilân etti ve tecavüz hareketlerine girişti. Bundan sonra balkanlı müttefikler 13 ekim'de Osmanlı devletine bir nota vererek Rumeli ve Girit üzerindeki isteklerini ve seferberliğin kaldırılmasını dilediklerini bildirdiler. Türk hükûmeti böyle bir isteği kabul etmedi ve 18 ekimde balkanlı müttefiklere karşı savaş ilân etti.

Birinci Balkan harbi, biri doğu Rumeli'de (Doğu ve Batı Trakya), diğeri Batı Rumeli'de (Makedonya ve Arnavutluk) olmak üzere başlıca iki harekât alanında yapıldı. Buna göre türk kuvvetlerine doğu ve batı ordusu denildi. Doğu ordusu kumandanlığına birinci ferik Abdullah Paşa, batı ordusu kumandanlığına birinci ferik Ali Rıza Paşa tayin edilmişti. Kırklareli-Edirne hattı ve gerisinde toplanan Osmanlıların doğu ordusu 22-23 ekim günleri yapılan Kırklareli savaşı sonunda kendisinden üç kat üstün bulgar ordusuna yenildi ve Karaağaç -Lüleburgaz hattına çekildi. Osmanlı doğu ordusu 28 ekim 1912'de başlayan ve üç gün süren Lüleburgaz muharebesinde yine yenildi ve ancak Çatalca hattında tutunabildi. Bulgarlar 17 kasımda bu bölgeye karşı taaruza geçtilerse de bir başarı elde edemediler, durmak zorunda kaldılar. Böylece İstanbul'un emniyeti sağlanmış oluyordu. Geride kalmış olan Edirne karşı koymağa devam ediyordu. Fakat Trakya'nın tamamı elden çıkmıştı.

Makedonya'daki batı ordusu ise 23-24 ekimde Komanova'da Sırplara karşı yenilip Arnavutluk'a doğru dağıldı. Priştine, Lab ve Kosova Sırpların eline geçti. Yunan ordusu Serfice'yi aldı. Komanova'da türk ordusu tekrar yenildi. Sırp ve bulgar kuvvetleri birleşerek daha rahat hareket etmek imkânını buldular. Üsküp elden çıktı. Selânik'te bulunan Tahsin Paşa 35 000 kişilik ordusunu savaşmadan Yunanlılara teslim etti. Yanya da uzun bir karşı koymadan sonra 5 mart 1913'te Yunanlılara teslim oldu.

Bu yenilgiler sadrazam Ahmed Muhtar Paşanın istifasına ve Kâmil Paşanın sadarete geçmesine sebep oldu. Sırpların Adriyatik'e inmek üzere Arnavutluk'u işgale başlamaları Avusturya ile İtalya'yı harekete geçirdi. Arnavutluk'a bağımsızlık verilerek Sırplar'ın işgaline mâni olundu. Ayrıca Karadağlıların Arnavutluk'a ait İşkodra'yı zaptetmeleri yüzünden çıkan buhran da Avusturya'nın tehdidi üzerine ve Karadağlıların çekilmesiyle son buldu.

Yeni Osmanlı hükûmeti avrupa devletlerine baş vurarak mütareke için aracılık yapmalarını istedi. 3 Aralık 1912'de Yunanistan dışta kalmak üzere diğer Balkan devletleriyle mütareke imzalandı. Mütarekeyi Londra konferansı takip etti. Barış görüşmeleri 16 aralık 1912'de başladı. Konferans, Balkan devletleri Edirne ve Doğu Trakya ile birlikte bütün Balkanları istedikleri için sonuçlanamadı. Ancak bu sırada, Londra konferansında teklif edilen Midye-Enez hattını hükûmet kabul ediyor iddiasıyla 23 ocak 1913'te Babıâli baskını olmuş, İttihat ve Terakki partisi taraftarı Mahmud Şevket Paşa iktidara geçmişti. Kısa bir zaman sonra Bulgarlar 3 şubat 1913'te mütarekeyi bozarak harbe başlayacaklarını bildirdiler ve iki sırp tümeniyle pekiştirilen bir orduyle Edirne'ye taarruza geçtiler. Diğer bir ordu ile de Bolayır mevziine ilerlediler. Türk ordusu Çatalca müstahkem mevkiinden Bulgarları geri attı. Edirne ise 155 gün açlığa ve bulgar taarruzlarına dayanabilmiş, sonunda 26 mart 1913'te teslim olmak zorunda kalmıştı. Şehri savunan ve tarihimize «Edirne müdafii» olarak geçen Şükrü Paşa bütün dünyada hayranlık uyandırmış ve Edirne'nin düşmesi üzerine Fransız halkı adına kendisine bir şeref kılıcı ile binlerce imzalı bir atlın kitap gönderilmişti.

Osmanlı donanması, yunan donanması karşısında âciz kalmış, Ege adalarının elden çıkışına engel olamamıştı. Bu suretle Cezayiri Bahri Sefîd (Akdeniz adaları) elden gitmiş oluyordu. Deniz savaşlarında Rauf (Orbay) Bey'in kumandasındaki Hamidiye kruvazörü büyük kahramanlıklar göstermiştir.

Edirne'nin düşmesinden sonra Bulgarlar ile 14 nisanda yine bir mütareke yapıldı. 30 Mayısta imzalanan Londra barışına göre Midye-Enez hattı sınır kabul edilerek Edirne Bulgarlara bırakıldı. Selânik, Güney Makedonya ve Girit Yunanistan'a, Kuzey ve Orta Makedonya Sırbistan'a, Silistre de Romanya'ya verildi.

● *İkinci Balkan harbi.* Londra konferansı Balkanları yatıştırmıştı. Bulgaristan bu savaştan en büyük payı almak arzusundaydı. Yunanistan ve Sırbistan buna razı değillerdi. Bulgaristan 29 haziran 1913'te eski müttefiklerine karşı taarruza geçti. Böylece İkinci Balkan harbi başlamış oldu. Bulgar orduları yunan ve sırp kuvvetlerine yenildi. Romanya bunu fırsat bilip Silistre ve Plevne bölgelerini işgal etti. Osmanlı devleti, büyük devletlerin karşı çıkmalarına rağmen, 21 temmuzda Kırklareli, 22 temmuzda Edirne'yi geri aldı. Savaş halindeki Balkan devletleri 10 ağustos'ta Bükreş antlaşmasını imzaladılar. Romanya işgal ettiği yerleri aldı. Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ topraklarını genişlettiler. 29 Eylülde Türk hükûmeti ile Bulgaristan arasında İstanbul antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre sınır Enez'den başlamak üzere, Meriç'in doğu kıyısını 50 km kadar takip ettikten sonra doğuya doğru açılıp Edirne'nin kuzeyinden geçmekte ve Midye'nin 40 km kuzeyinden Karadeniz'e varmaktaydı. Yunanlılar ile Atina'da yapılan barış antlaşması 14 kasım 1913'te imzalandı. Buna göre, Girit'i Yunanlılar alıyor ve Anadolu kıyılarındaki adaların hangi devlete ait olacağı Avrupa büyük devletlerinin hakemliğine bırakılıyordu. Sırbistan ve Karadağ ile artık bir hudut ilişkisi kalmadığından bu devletlerle antlaşma geri bırakılmış ve 14 mart 1914'te imzalanmıştı.

Kısa bir zamanda Osmanlı devletinin büyük arazi kaybına sebep olan Balkan harbi böylece son buluyordu. Büyük ve köklü bir devlet karşısında yeni kurulmuş küçük devletlerin kolayca başarıya ulaşmaları hazırlıklı ve ortak hareketlerinden dolayıdır. Türk ordusunda politika ve bunun yarattığı disiplinsizlik ve bilgisizlik sonucu işlenen stratejik hatalar devletin yenilmesine sebep olmuştur. (M)

Balkan kupası, Balkan ülkeleri futbol takımları arasında düzenlenen turnuva. 1961 Yılında, Faruk Ilgaz*ın teşebbüsüyle, Balkan ülkelerinin millî futbol ligi ikincileri arasında bir futbol turnuvası olarak kuruldu. Deplasmanlı lig usulüyle oynanan maçlar sonunda şampiyonluğu kazanan takım Balkan kupasına sahip olur. Kuruluşundan bu yana Balkan kupası şu takımlar tarafından kazanılmıştır: 1961-1962: *Steaul Roşu* (Romanya); 1962-1963: *Olimpiyakos* (Yunanistan); 1963-1964: *Rapid Club* (Romanya); 1965-1966: *Rapid Club* (Romanya); 1966-1967: *Fenerbahçe* (Türkiye). [M]

BALKANLAR, Bulgaristan'da dağ kütlesi. Bu bölgenin ancak kuzeydoğu sınırını meydana getirdiği halde, Balkan yarımadasına adını verir. Balkanlar, Demir Kapılar'dan Karadenize kadar daire yayı şeklinde oldukça yüksek (2 000 m) bir dağ topluluğudur. Bu dağ kütlesi, güneye doğru Karadeniz çöküntüsünü kapatır ve Sofya havzası ile büyük Meriç çukurunu içine alan bölgeden ayırır. Kuzeybatıda, Karpat sıradağlarıyle birleşir; coğrafî bakımdan, «Demir Kapılar» denen Tuna boğazlarıyle Karpatlardan ayrılır. Değişik genişlikte bir dizi çöküntü havzalarıyle (yugoslav topraklarında Morava taraflarından akaçlanan çukurlar ve bulgar havzası) ayrıldığı Eski Sırbistan ve Makedonya billûrsu dağlar bölgesi boyunca uzanır. Balkanlar, kıvrımlaşmanın eksen bölgesini meydana getiren çöküntülerle yer yer yarılı, kuzeyinde özellikle Triyas ve Tebeşir devrinde meydana gelen bir tortul bölgesinin bulunduğu, eski bir arazi kütlesidir. Kuzeyden Güneye doğru tortul arazilerin varlığını belirleyen tepe dizileri ve orta yükseklikte sırtlara (600 — 1 000 m) rastlanır. Bunlardan billûrsu ve değişken bir arazi omurgası meydana getiren Stara Planina sırtları kütlenin en yüksek noktalarını kapsar (Yumrukçal tepesi 2 375 m, Tunca'nın kaynaklarında); daha az yüksek olan Sredna Gora (veya *Orta dağ*) sırtları (batıda 1 572 m orta kesimde 800 — 1 200 m.), Stara Planina'dan Karlova ve Kızanlık çöküntü havzalarıyle ayrılır. Sredna Gora doğuya doğru hemen kaybolur ama Stra Planina Karadeniz'e kadar ulaşır; alçalır ve denizin yanında kaz ayağı biçiminde üç dağ sırasına ayrılır: Kuzeyde Kamçiyska Planina, ortada Aytoska Planina, Güneyde Malka Aytoska Planina. Esas sıradağdan (Stara Planina) aşılması oldukça kolay (Şıpka: 1 333 m) boğazlarla geçilir. İsker ve Timok boğazlarından geçiş, bir hayli güçtür. İç havzaların elverişliliği sayesinde, istilâ devirlerinde sığınak yeri olan Balkanların tümü, sert iklimli ormanlık bölgelerine rağmen, insanların geniş ölçüde yerleştikleri bir bölgedir. Bununla beraber, Orta Avrupa kıta tipindeki Karadeniz çöküntüsü ile, iç havza niteliğini korumakla beraber Akdeniz belirtileri de gösteren Meriç havzası arasında coğrafî bir sınır meydana getirir. (L)

Rila dağı ve manastırı (Bulgaristan)

BALKANLAR veya **BALKAN yarımadası,** üç Akdeniz yarımadasından en doğuda olanı. Büyük bir kısmını Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Yunanistan kaplar. Küçük bir kısmı da Türkiye sınırları içindedir.

Coğrafya

Bu geniş bölgenin hemen bütünü dağlıktır; ovalar ancak dağlar arasında sıkışmış iç çukurlar halindedir ve hemen hepsi çöküntü ovalarıdır. Dağlar, bazı yerlerde sert kalker sıralarından (özellikle Dinar silsilesi), bazı yerlerde de barınmağa biraz daha elverişli billûrsu kütlelerden meydana gelir. Balkan yarımadası, barınılması güç bir çevredir. Çeşitli insan toplulukları burada, uzun zaman ve büyük bir kısmı birbirinden ayrı gruplar halinde yaşamıştır; hâlâ da öyle yaşarlar. Bununla beraber çoban göçleri dağlarla havzalar arasında sürekli bir bağ kurmuştur. Sava, Drava ve Tuna ovaları dışında, asıl, Balkan yarımadası otuz milyon nüfusu ile kalabalık bir bölgedir. İlerlemek için önemli çabalar göstermelerine rağmen, balkan devletleri bugün de az gelişmiş ülkelerden sayılır.

● *Fizikî coğrafya.* Alp sistemi, Balkan yarımadasında Dinar sıradağlarıyle devam eder. Dinarların güneye doğru son unsuru Yunanistan'da Pindos ile Peloponnes'teki uzantısından meydana gelir. Dinarlar 2 000-2 500 m arasındaki yükseklikler ulaşan, Üçüncü zamandan (fliş) kalma şistli ve marnlı kumtaşlarıyle dolu ineçleri içine alan, uzun bir kalkerli kıvrımlar zinciri meydana getirir. Hırvatistan ile Bosna'da ge-

Olimpos kütlesi (Yunanistan)

Foto. X, Yunanistan Fotoğraf servisi (LAROUSSE)

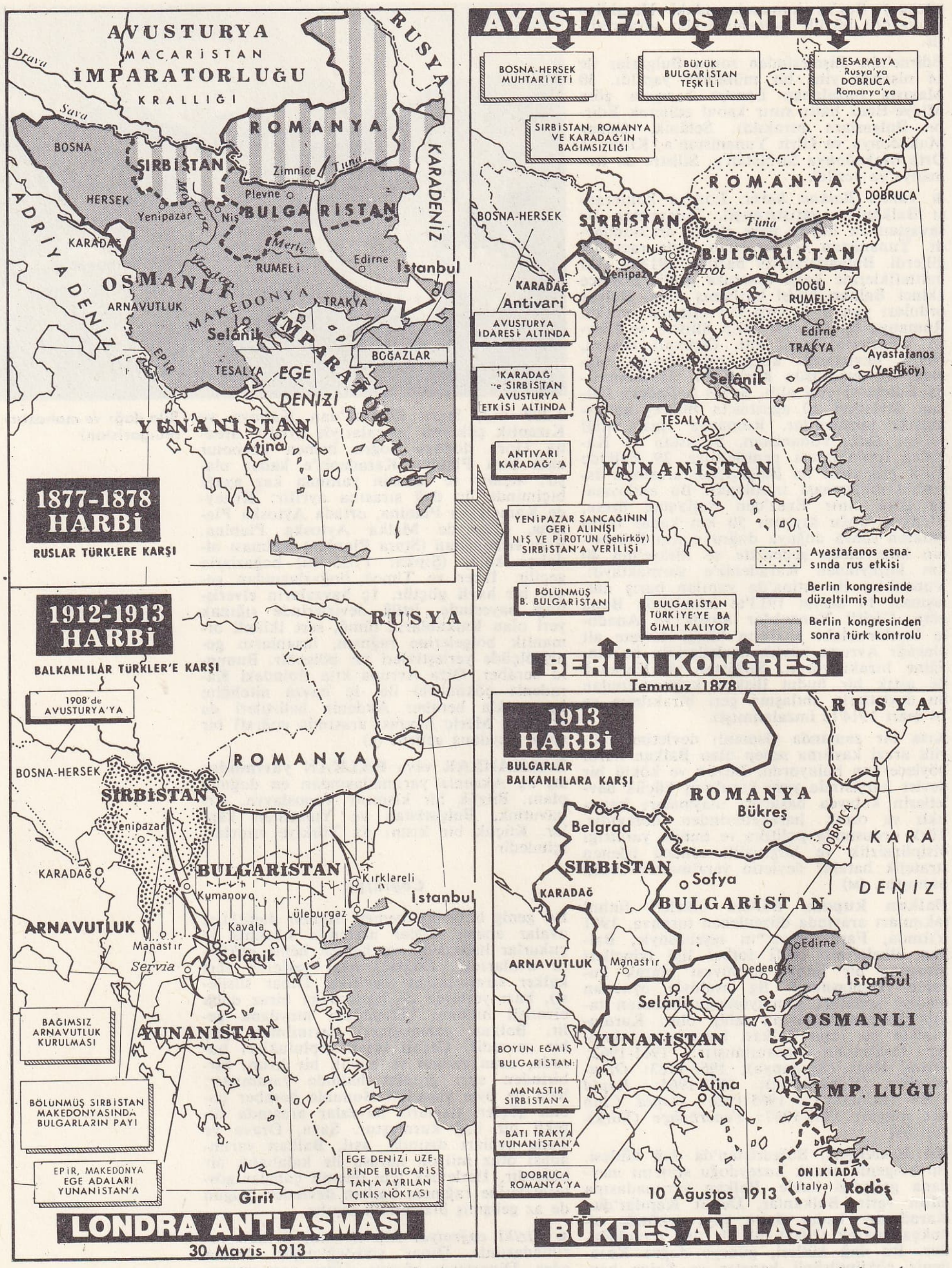

nişliği 200 km'ye yaklaşan bu bölgenin aşılması güçtür; Adriya deniziyle Pannonia ovası yanında 1 500-2 000 m'ye kadar yükselir. Topografya ve iklim yönünden bir set meydana getirir. Burası, kalkerden oluşan jeomorfolojik olayların incelenmesi için seçkin bir *karst* alanıdır. Dinar karstının yer isimleriyle bölgesel kelime hazinesi, coğrafya sözlüğünde karst engebesine has yüzey şekillerini belirleyen deyimleri vermiştir (*dolinler, uvalalar, polyeler, düdenler,* v.b.). Karpat sistemi de, aynı şekilde Balkan yarımadasında, Balkan dağ sırasıyle uzanır.

Dinar zincirleriyle bu kütle arasında, yarımadanın bütünü, Üçüncü devirde «piyano tuşları» biçimini alacak tarzda kıvrılmış eski toprak kütlelerinden meydana gelir.

Bu kıvrılma, genellikle 2000 m'yi aşan dik yamaçlı billûrsu yüksek kütlelerle (Rila: 2 925 m; Rodop: 2 200 m; Şar dağı 2 760 m; Olimpos: 2 985 m), hemen hepsi Üçüncü zamandan kalma göllerle örtülen ve gölsel örtüyü muhafaza eden iç havzaların (Presba ve Ohri gölleriyle Makedonya havzası, Tesalya, yunan havzası, bulgar havzası) art arda sıralanmasına yol açtı. Bu havza sularının boşaltılmasını, dağ kütlelerini çok sarp boğazlarla aşan, genellikle oldukça kısa akarsular sağlar; Drin, Vardar, yunan akarsuları.

● *İlim.* Bir Akdeniz yarımadası olan Balkan yarımadasının ikliminde aykırılıklar görülür; ülkenin büyük kısmında kara iklimi hâkimdir; akdeniz iklimi yalnız kıyı saçaklarında, Dalmaçya rivierasında, kıyı ovalarında ve yunan adalarında hüküm sürer; Yunanistan'ın ve Makedonya'nın iç havzalarıyle bulgar ovalarında kışların sert, yazların fırtınalı ve yağmurlu geçtiği bir kara iklimi ağır basar. Avrupa kıta ovalarının tipik tahılı olan mısır, burada her yerde yetiştirilir; buna karşılık bağlar ve akdeniz meyve ağaçları «riviera»lardan başka yerde görülmez.

● *Nüfus dağılımı.* Balkan yarımadasının nüfus dağılımı, tabiî çevrenin halkların yerleşme, savunma ve göçlerine sağladığı ve Avrupa'da benzeri bulunmayan imkânlardan doğrudan doğruya etkilenmişti. İç havzalarda sayıları pek belirlenemeyen eski halklara rastlanır; Makedonya ile Arnavutluk'un bazı bölgelerinde, kökü belki de Yunan öncesine kadar dayananlar vardır.

Bu havzalar sık görülen iç savaşlara rağmen, islav ve yunan ırkının güçlenmesine elverişli bir ortamdı; öte yandan çobanlıkla geçinen halkların göçleri, yarımadanın bir ucundan öbürüne oldukça kalabalık toplulukları sürükledi. Genellikle, Romanyalıların, Arnavutluk ve Makedonya'daki çoban halkların soyundan geldiği kabul edilir.

● *İktisat.* Balkan ülkelerinin yapısı hâlâ köylere ve tarım iktisadına dayanır. Tabiî çevre çok çeşitli tarım yapılmasına elverişlidir. Geleneksel iktisat, temeli buğday ve arpa olan çok çeşitli tarım üzerine kurulmuştur. Bunun yanında bölgelere göre değişen sayısız yardımcı kaynaklar da vardır: koyun, keçi, domuz, az ölçüde sığır yetiştiriciliği; Akdeniz bölgelerinde sebze, tütün, çiçekli bitkiler, bağcılık ve meyvecilik. Ama, ihtiyaçlara oranla kaynaklar gereğince değerlendirilmiş değildir.

Balkan yarımadasında çeşitli maden kaynakları vardır ama madenî yakıtlar azdır (linyit, özellikle Sırbistan, Makedonya, Bulgaristan ve Yunanistan'da). Arnavutluk'ta az miktarda petrol çıkarılır. Elektrik enerjisi elde etmek için donatılmağa elverişli birçok çağlayan vardır; bu yolda İkinci Dünya savaşından sonra Bulgaristan ile Yugoslavya'da büyük işler yapıldı. Madenî filizler yönünden Balkan yarımadasında az demir vardır; buna karşılık, önemli boksit, bakır, kalay, kurşun maden yatakları bulunur. Bölge, orman yönünden zengindir. Sanayileşme başlamıştır; yatırım, sermaye azlığı yüzünden güçlüklerle karşılaşır, ama 1945'ten bu yana önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Tarih

Balkan yarımadası çok eski zamandan beri, kuzey ve doğudan gelen akınlara açık bir geçit yoluydu. Bu akınlar, Tuna'dan itibaren Anadolu, Yunanistan veya İtalya'ya (Istria, Selânik ve Boğazlar'dan ibaret üç yol kavşağının önemi) yöneldi ve her bölgede, akıncıların oradan geçtiklerini tanıtlayan insan grupları kaldı. Bu olay güneydoğu avrupa halklarının etnik çeşitliliğini açıklar.

M.Ö. 2000 yılından 1200'e kadar Akalar, 1100 yılından itibaren Dorlar, yerli halkları batıya (İlliryalılar) ve doğuya (Traklar) doğru iterek yarımadayı geçip güneydeki deniz kesimine yerleştiler. M.Ö. VII ve IV. yy. larda, burada yunan medeniyeti gelişti. Bu sırada biraz daha kuzeyde Epir, Makedonya ve Trakya krallıkları kuruluyor, Tuna kıyılarında İskit göçebeleri dolaşıyordu. IV.yy.ın sonlarından itibaren Tuna boyunca Keltler yayıldı. İskender'in ölümünden sonra Tuna'yı aştılar, bütün balkan ülkelerini yağma ettiler ve orta Yunanistan'da 279-278'de Thermopylai ile Delphoi önündeki başarısızlıklarından sonra kuzeye doğru çekilerek Morava (Scordisci) vâdisinde veya Trakya'da yerleştiler.

M.Ö. II. yy. ortasında, Roma'nın işe karışması, yarımadayı bir bütün haline getirdi ve yavaş yavaş, Tuna'ya kadar barışa kavuşturdu. M.S. II.yy.ın başında Trajanus'un Dacia seferleri ve *limes*'in kurulması, yarımadayı yeni akınlara karşı korudu. Via Egnatia veya Tuna boyunca yer değiştiren lejyonlarla tacirler doğu-batı arasında bir bağ meydana getiren Balkanlar'dan yararlandılar (doğu tanrıları, Mithra kültü v.b. Avrupa'ya bu yoldan girdi). II. yy.'ın ortalarında akınlar yeniden başladı. Önce germenler akın etti. Kvadiler ve Markomanlar Marcus Aurelius tarafından Tuna'da güçlükle durduruldu; 238 yılında Carp'ler ile Got'lar Tuna'yı aştı. IV.yy.da İmparatorluğun savunmasını güçlendirmek için İllirya eyalet valiliğinin kurulması akınları durduramadı; 395'te birbirinden ayrı Doğu ve Batı İmparatorluğu'nun kurulması da bu akınları artırdı. Çünkü Doğu imparatorluğu, başlangıçta yenemediği için kendi toprakları üzerinde federe unvaniyle yerleştirdiği Barbarları, başından savmak için batı imparatorluğunun üzerine saldırttı. 376 (imparatorluğa karşı Edirne zaferi) ile 403 (Alarich) arasında Vizigotlar ve V.yy. sonunda Theodorich yönetimindeki Ostrogotlar da yine batıya yöneltildi. Bu arada, Got-

ların bu ileri kaçışına sebep olan Hunlar, Pannonia'da yerleşti ve 447-448'de Balkanların kuzeyini istilâ etti. VI.yy.ın ortasında Lambardlar yarımadanın kuzey kesimine sızdılar (Sirmium'un işgali). İustinianos ile yaptıkları ittifak bölgeye yerleşmelerini sağladı. 567'de Asya'dan gelen istilâcı Avarların baskısıyle, Lombardların İtalya'ya gitmesi germen istilâlarına son verdi ve Balkanların tarihinde yeni bir çağı başlattı. Avarlar Pannonia ovasında iki yüzyıl kaldıktan sonra, Karolenj imparatorluğunun içinde kaynaşıp yok olurlarken, yarımadaya yeni halklar kesin olarak yerleşti. Bunların bazıları islav soyundandır (kuzeybatıda Sırplar, Hırvatlar); bazıları sonradan islavlaşmıştır (güneyde Balkanların her iki yanında yaşayan türk asıllı Bulgarlar). Bu yeni halklar, İstanbul'u almak için giriştikleri sayısız denemelerde başarı kazanamadılar ama, yerli halkları dağlara iterek Bizans'ın Avrupadaki topraklarını bölüştüler.

Eski İllyria kabilelerinden gelen ve VII.yy. da şimdiki Arnavutluk'un kuzeyindeki dağlara çekilen Arnavutlar da şüphesiz böyle bir itilmenin etkisinde kalmışlardı. Romanyalılar da aynı şekilde Transilvanya dağlarına çekildiler. Yeni istilâcılar, bırakılan topraklarda devletler kurdu: iki Bulgar imparatorluğu (X. ve XIII.yy. lar), hanedanı 1170'ten 1389'a kadar devam eden Stepan Nemanja'nın Sırp prensliği ve bunlara katılan Romanyalıların XIII.yy. sonlarında kurduğu Moldavya ve Eflak prenslikleri; bu halklar, çok erken hıristiyanlaştı, ama Bizans'ın 1054 yılında din bakımından Roma kilisesinden ayrılması, Balkanlar'da ortodoksluğun zaferini sağladı. Katolik olarak yalnız çevredeki halklar kaldı: kuzeydoğuda Hırvatlar ve kuzeyde Macarlar. Asya'dan gelen macar istilâcılar, Hunlar ile Avarlardan sonra, X. yy.da Pannonia ovasını işgal ettiler ve burada yerleşerek XI. yy.ın başından itibaren katolikliği benimsediler. Bununla birlikte Balkanlar kesin bir dengeye kavuşamadı. İlk üç haçlı seferine katılan kuvvetler, eski İllyricum veya Tuna yolundan yararlanarak İstanbul'da toplanmıştı. 1204'te imparatorluk başkentini ele geçiren Dördüncü Haçlı seferi ise, Balkanların güneyinde XIII. ve XIV.yy. larda ortadan kalkan latin devletleri kurdu.

Osmanlılar Balkanlar'a ilk olarak on sekiz ay süren bir akınla ayak bastılar (1321). Süleyman Paşanın Rumeli'ye geçişiyle Balkanlarda Osmanlı fetihleri başladı (1354). Daha sonra Edirne (1361) ve Filibe (1363) alındı. Osmanlıların bu ilerlemesine karşı macar kralı Layoş I'in idaresinde toplanan Sırp, Bulgar, Bosna ve Eflaklılardan meydana gelmiş balkan kuvvetleri, Sırp Sındığı'nda Hacı İl Beyin yaptığı bir baskınla mağlup edildiler (1364). Osmanlı kuvvetleri Trakya'da Vize, Kırklareli (Kırkkilise), Sizebolu'yu aldı (1368). Aynı yıl içinde Balkanlar'daki harekâtın önemi düşünülerek başşehir Edirne'ye nakledildi. Lala Şahin Paşa, Meriç meydan muharebesinde türk ilerlemesini engellemek isteyen müttefik sırp-bulgar ordularını yendi (1371). Bu galibiyetten sonra Somakov ve İhtiman kaleleri feth edildi. Sırplar ve Bulgarlar, Osmanlılara vergi vermeğe razı oldular. 1373'te ilk Makedonya harekâtı başladı. 1375'te Niş alındı. Bir yıl sonra Bulgar krallığı osmanlı hâkimiyetine giriyordu. Daha sonra Arnavutluk işlerine müdahaleye ve akınlara başlandı (1382); Sofya alındı (1386). Balkanlar'daki devletlerin birleşmesini önlemek isteyen Türkler, Bulgaristan'ın büyük bir kısmını işgal ettiler (1389). Osmanlıların bu ilerleyişini önlemek ve onları aldıkları yerlerden çıkarmayı düşünen Sırp, Bulgar, Bosna -Hersekli, Arnavut ve Eflaklılar'dan meydana gelen müttefik balkan ordusu, Kosova meydan muharebesinde Sultan Murad I idaresindeki türk kuvvetlerine mağlup oldu (1389). Bu galibiyetten sonra Sırbistan, osmanlı yönetimine tabi oldu. Bulgaristan'ın merkezi Tırnova'nın alınmasıyle bu krallık ortadan kaldırıldı (1393). Hemen ertesi yıl Eflak voyvodası vergiye bağlandı. Türklerin Balkanlar'daki bu ilerleyişi üzerine ortaya çıkan tehlikeyi sezen Macarlar, Avrupa'yı yardıma çağırdılar. Macar kralı Sigismond idaresindeki ve içlerinde fransız asılzadesi Korkusuz Jean'ın da bulunduğu Alman, Belçikalı, Çek, Fransız, İngiliz, İtalyan ve Lehliler'den kurulu haçlı ordusu, Niğbolu'da Yıldırım Bayezid idaresindeki osmanlı kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldı (1396).

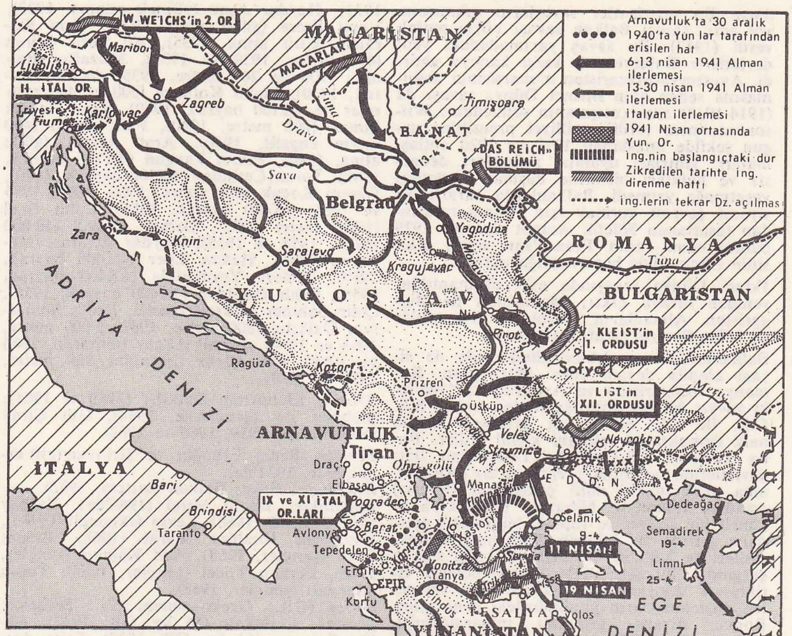
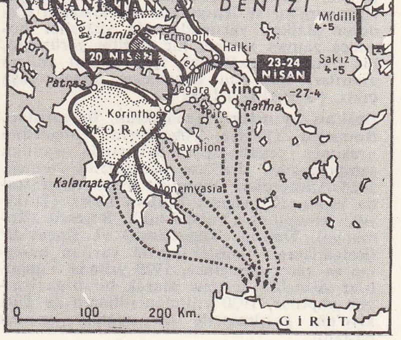

BALKANLAR'da savaş (1940-1941)

Bu galibiyetten sonra Yıldırım Bayezid, Yunanistan'a yürüdü. 1410'da Arnavut Kastriyota ailesi Osmanlılar'ın hâkimiyetini kabul etti. Arnavutluk'ta fetihlere devam eden Türkler, 1417'de Avlonya'yı aldılar. 1430'da Selânik, 1431'de Yanya alındı. Ancak Kastriyota ailesinden İskender Bey (Georges), arnavut beylerini idaresi altında birleştirerek Osmanlılar ile mücadeleye başladı (1443). Macar kumandanı Hunyadi Janos'un önce Erdel'de (1442), sonra Niş civarında ve İzladi Derbendi'nde (1443) Osmanlılar'a karşı kazandığı galibiyetler Avrupa'da heyecan uyandırdı. Mevsimin kış olması, zahire noksanlığı ve müttefiklerden yardım gelmemesi üzerine macar kralı Ladislas I Osmanlıların barış teklifini kabul etti. Yapılan müzakereler sonucunda Segedin'de 10 yıllık bir sulh anlaşması imzalandı (12 temmuz 1444). Ancak Ladislas, papa elçisinin ısrarı üzerine sulhu çabuk bozdu. Osmanlılar üzerine sevk ettiği yeni haçlı ordusu sultan Murad II idaresindeki osmanlı kuvvetlerine Varna'da yenildi (1444). Sultan Murad II daha sonra Mora despotluğunu da haraca bağladı (1446). Hunyadi Janos, Varna mağlubiyetinin intikamını almak istedi. Fakat teşkil ettiği haçlı ordusu, sultan Murad II idaresindeki osmanlı kuvvetlerine İkinci Kosova meydan muharebesinde tekrar yenildi (1448).

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasından (29 mayıs 1453) sonra Osmanlıların Balkanlar'daki fetihleri hızlandı. 1459'da Semendire'nin zaptıyle, Belgrad hariç, Sırbistan'ın fethi tamamlandı. 1460'ta Güney Mora despotlukları ortadan kaldırıldı. 1462'de Eflak tabiyet altına alındı. 1463'te Bosna krallığı toprakları feth edildi. 1479'da Venedikliler ile yapılan bir anlaşma sonucu başta İşkodra olmak üzere Arnavutluk'un bazı yerleri Türklere geçti. 1480'de Hersek dukalığı ilhak edildi. 1501'de Dıraç ve 1521'de Belgrad'ın zaptıyle Karadağ ve Dalmaç kıyı bölgesi dışında bütün Balkanlar türk hâkimiyetine girmiş oldu. Bundan sonra fırsat buldukça Balkanlar'ın hıristiyan ahalisi Osmanlılar aleyhine diğer avrupa devletleriyle birleştiler. Ancak uzun yıllar idaresi altında yaşadıkları Osmanlı devletinin büyük müsamahasını gördüler. Mülk, dil ve din bakımından hürriyete sahiptiler.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Türklerin Avrupa'daki ilerlemesi durdu ve Karlofça barışı (1699) ile Balkanlar'da toprak kaybetmeye başladılar. Avusturya ve Venedik devletlerine geçen bu toprakları geri almak için Osmanlı imparatorluğu savaş açtı. Bu savaş Pasarofça anlaşması ile sonuçlandı (1718). Türkler, Küçük Eflak arazisi ile Banat, Timişoara eyaletini, Kuzey Sırbistan'daki Belgrad ve Semendire'yi, ayrıca Bosna'nın kuzeyini Avusturya'ya bıraktılar. Korfu ve Dalmaçya kıyıları Venediklilere geçti. Osmanlı devleti ise Venediklilerden Mora'yı aldı.

Balkanların Osmanlıların elinden çıkmasına başlıca iki büyük devlet sebep oldu: Avusturya hanedanı ve Rusya. Osmanlı imparatorluğuna karşı birleşmiş olmalarına rağmen, bu iki devlet Balkanlardaki çıkarları birbirine taban tabana zıt olduğu için anlaşmazlığa düşmeden edemiyorlardı. Gerçekten, Rusların İstanbul ve açık denize doğru ilerlemesi, Habsburgların Selânik ve Tuna ağzına doğru ilerlemesiyle bağdaşamazdı. Balkanlar'daki İslavların bağımsızlığa kavuşmasını öngören rus panislavizmi, 1867'den itibaren bunları bağımlılık altında tutmayı hayatî bir zorunluluk sayan Avusturya-Macaristan'ın niyetiyle bağdaşamazdı; aksi halde, milliyetçilik akımlarının baskısıyle ikili monarşi dağılırdı. Bu ayrılıklar, Balkan milletleri, Osmanlı imparatorluğunun zararına olarak, devlet halini aldıkça, büyük devletler arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep oldu. Aynı anlaşmazlıklar, iki dünya savaşında da sürüp gitti. (Bk. BALKAN SEFERLERİ.) Birinci dönemde, bu rekabet ile Osmanlı imparatorluğunun çökmesinden yararlanan Balkan halkları bağımsızlıklarına kavuştu: Yunanistan ile Sırbistan 1830'da, Romen Moldavya ve Eflak prenslikleri 1856'da, Bulgaristan 1878'de (1876 Sırp-Türk ve 1877-1878 Rus-Türk savaşları). İkinci dönemde Avrupa'daki son osmanlı kalıntılarını bölüştüler (1912-1913, Birinci Balkan savaşı).

Türkler aradan çıkınca iki yanlı bir imkânsızlık baş gösterdi: Balkan devletlerinin siyasî etnik sınırlarının ve (Makedonya'nın durumu) Rusya ile Avusturya-Macaristan'ın birbirine karşıt menfaatlerinin bağdaştırıl-

ması. Bu menfaatler savaşların çıkmasına yol açtı. İkinci Balkan savaşı böyle patlak verdi (1913). Bu savaş yarımadadaki yeni devletlerle Bulgaristan'ı karşı karşıya getirdi. Avusturya-Macaristan monarşisinin dağılmasına sebep olan Birinci Dünya savaşı da (1914-1918) aynı çatışmanın sonucudur. Wilson'un önem verdiği milliyet prensibine uygun şekilde imzalanan 1919 ve 1920 antlaşmaları, sınırları uyarsız, iktisatları dengesiz ve halkları birbirine düşman devletleri yaşatmağa yetmedi. Balkanlarda kararlı bir siyaset çevresi kurmak için Fransa tarafından tasarlanan Küçük Antant siyaseti, 1929 buhranından sonra Fransa'nın siyasî etkisinin silinmesiyle başarısızlığa uğradı.

İkinci Dünya savaşında eski düşmanlıklar yeniden ortaya çıktı; Macaristan ile Bulgaristan Almanların, Sırplarla Yunanlılar da Müttefiklerin tarafını tuttu.

Balkanlardaki ayrılıklar günümüzde de siyasî alanda devam eder. Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk, 1945'teki sovyet birliklerinin işgalinden sonra, S.S.C.B. ile sıkı bir ittifak çerçevesi içinde halk demokrasisi rejimini kabul ettiler. Buna karşılık, Türkiye ile Yunanistan batı devletlerine yaklaşmayı tercih ettiler (NATO), ama aralarındaki millî çekişmeler (Kıbrıs) ortadan kalkmadı. Nihayet, Yugoslavya üçüncü bir siyaset ve toprak bütünlüğü meydana getirdi. Bu ülkenin diğer halk demokrasileri ve S.S.C.B. ile ilişkileri çoğu zaman gergindir. Bu gerginlikler, siyasî dengesi istikrarsız dünyamızda, eskiden beri süregelen düşmanlıkların günümüzdeki sonucudur. Roma, Bizans, Osmanlı imparatorluğu, Habsburg'lar ve Rusya bu istikrarsızlığı sürdüren Balkan yarımadasında yüzyıllar boyunca zaman zaman, hiç değilse görünüşte, bir bütünlük sağlamak için çözüm yolları aradılar; ama bu denemeler daima boşa çıktı. (→ Bibliyo.) [LM]

Balkan oyunları, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan arasında çeşitli spor dallarında yapılan şampiyonalar. Balkan oyunlarının temeli, 1928 Amsterdam Olimpiyat oyunları sırasında atıldı. Kurucuları Burhan Felek (Türkiye), Rinopulos (Yunanistan), Borescu (Romanya), Dobrin (Yugoslavya) ve Kaçev'dir (Bulgaristan). Amsterdam'da varılan anlaşma ve karar gereğince, 1929 yılında Yunanlılar Atina'da deneme olarak bir organizasyon yaptılar, 1930 yılından itibaren de Türkiye'nin katılmasıyle bu oyunlar resmen başladı.

Kuruluş esası atletizme dayanan bu oyunlara sonra güreş, futbol, eskrim, yüzme, tenis, kros, basketbol, boks, yelken, motosiklet ve binicilik dalları da eklendi.

Atletizmde 1930 yılından bu yana 27, güreşte 1932 yılından bu yana 13, basketbolde 1959'dan bu yana 10, boksta 1966'dan bu yana 3, teniste 1931 yılından bu yana 5, eskrimde 1931'den bu yana 3, futbol, binicilik, motosiklet, masa tenisi, bisiklet ve yelkende ikişer Balkan şampiyonası tertiplenmiştir.

Balkan oyunları her yıl ayrı bir Balkan ülkesinde düzenlenir. Türkiye'de de bugüne kadar çeşitli dallarda şampiyonalar tertiplendi. 1969 Yılına kadar Türkiye'de tertiplenen Balkan şampiyonaları şunlardır:

Atletizmde 5 defa (1935 İstanbul, 1940 İstanbul, 1954 İstanbul, 1962 Ankara, 1967 İstanbul); krosta 4 defa (1940 İstanbul, 1958 Ankara, 1963 İstanbul, 1968 İstanbul); güreşte 8 defa (1932 İstanbul, 1933 İstanbul, 1934 İstanbul, 1935 İstanbul, 1937 İzmir, 1940 İstanbul, 1959 İstanbul, 1963 İstanbul); basketbolde 2 defa (1962 İstanbul, 1968 İzmir-Ayrıca gençler kategorisinde de 1966 yılında İzmir'de bir Balkan Gençler Basketbol şampiyonası düzenlenmiştir); Boksta 1 defa (1966 İstanbul); yelkende 1 kez (1968 İstanbul); masa tenisinde 1 defa (1967 Antalya); binicilikte 1 defa (1968 İstanbul); motosiklette 1 defa (1967 İstanbul).

Türk sporcuları motosiklet ve yüzme dallarının dışında bütün dallarda Balkan oyunlarına katıldılar ve hepsinde de başarılı sonuçlar aldılar. 1968 Yılı sonuna kadar Balkan şampiyonlukları kazanan türk sporcuları şunlardır:

Atletizmde: Hakkı Süslüay (4X100 bayrak, 1931), Enver Aziz Göknil (4X100 bayrak, 1931), Semih Türkdoğan (4X100 bayrak, 1931), Mehmet Ali Aybar (4X100 bayrak, 1931), Haydar Aşan (yüksek atlama, 1933), Veysi Emre (gülle atma, 1933), Yani Karakaş (Cirit atma, 1935), Ali Ferit Gören (400 metre, 1938 ve 1939), Muzaffer Baloğlu (100 ve 200 metre, 1939; 4X100 bayrak, 1940), Melih Kotanca (200 ve 400 metreler ile 4X100 bayrak, 1940), Rıza Maksut İşman (800 metre, 1940), Faik Önem (400 metre engelli, 1940), Arat Ararat (gülle atma, 1940), Fikret Taygun (4X100 bayrak, 1940), Turan Çetinbaş (4X100 bayrak, 1940), Ekrem Koçak (800 metre, 1953, 1954, 1955 ve 1961; 4X400 bayrak, 1955), Cahit Önel (1 500 metre 1953), Osman Coşgül (10 000 metre, 1953 ve 1955), Haydar Erturan (maraton, 1955), Hakan Eper (4X400 bayrak, 1955), Todori Yordanidis (4X400 bayrak, 1955), Fahir Özgüden (4X400 bayrak, 1955), Çetin Şahiner (yüksek atlama, 1958), Muharrem Dalkılıç (800 metre, 1962; 5 000 metre, 1963 ve 1964), İsmail Akçay (maraton, 1966 ve 1968), Gül Çiray (bayanlar 800 metre, 1958 ve 1959).

Krosta: Muharrem Dalkılıç (1963 ve 1965); Mehmet Ay (gençlerde, 1964), Gül Çiray (bayanlarda, 1959, 1960 ve 1962).

Teniste: Sedat Erkoğlu ve Şirinyan (çift erkeklerde, 1931'de).

Eskrimde: Enver Balkan (kılıçta, 1932).

Binicilikte: Engin Mirel (1968'de), Yarbay Nail Gönenli (1968), Levin Okçuoğlu (1968), Üsteğmen İbrahim Murat (1968), Bülent Bora (gençler, 1968), Atıf Kamçıl (gençler, 1968), Ferhan Yücel (gençler, 1968), Tufan Alanyalı (gençler, 1968).

Güreş (GR.: Greko-romen: Sb.: Serbest): Mustafa Çetinkale (56 kg. GR, 1932), Abbas Sakarya (61 kg. GR, 1932), Saim Arıkan (72 kg. GR, 1932; 72 kg. GR, 1933; 66 kg. GR, 1934; 66 kg. GR, 1935), Nuri Boytorun (79 kg. GR, 1932, 1933, 1934 ve 1935), Mustafa Çakmak (87 kg. GR, 1932, 1934, 1935, 1937 ve 1940), Yaşar Erkan (61 kg. GR. 1933, 1934, 1935 ve 1937), Mersinli Ahmet Kireççi (87 kg. GR, 1933; 79 kg. GR, 1937 ve 1940), Mehmet Çoban (Ağır sıklet GR, 1933, 1934, 1935, 1937 ve 1940), Hüseyin Erkmen (56 kg. GR, 1934 ve 1940), Hüseyin Yılmaz (72 kg. GR, 1934 ve 1937), Yusuf Arslan (66 kg. GR, 1937), Yaşar Doğu (66 kg. GR, 1940), Burhan Bozkurt (52 kg. Sb, 1959), İzzet Büyükdoğan (57 kg. Sb, 1959), Hayrullah Şahin (67 kg. Sb, 1959), Kâzım Ayvaz (73 kg. GR, ve 73 kg. Sb, 1959), Hasan Güngör (79 kg. Sb, 1959), Hamit Kaplan (Ağır sıklet Sb, 1959), Dursun Ali Eğribaş (52 kg. GR, 1959), Yaşar Yılmaz (57 kg. GR, 1959), Rıza Doğan (67 kg. GR, 1959), Hüseyin Akbaş (57 kg. Sb, 1960), Mustafa Dağıstanlı (62 kg. Sb, 1960), Satılmış Tektaş (52 kg. Sb, 1962), İbrahim Karakuş (52 kg. GR, 1962), Ünver Beşergil (57 kg. GR, 1962 ve 1963), Yavuz Selekman (78 kg. GR, 1963), Necdet Uçar (87 kg. GR, 1963), Gıyasettin Yılmaz (97 kg. GR, 1963), Mehmet Kartal (52 kg. Sb, 1963), Mahmut Atalay (70 kg. Sb, 1963), Hamit Arslan (97 kg. Sb, 1963), İbrahim Karabacak (Ağır sıklet Sb, 1963), Mehmet Esenceli (52 kg. Sb, 1964), Nihat Kabanlı (63 kg. Sb, 1964), İsmail Ogan (78 kg. Sb, 1964), Ahmet Ayık (87 kg. Sb, 1964), İsmail Topçu (97 kg. Sb, 1964). [M]

Balkan paktı. Bk. BALKAN ANTANTI.

Balkan seferleri, XIX. ve XX. yy.da çeşitli sebeplerle Balkanlarda çıkan çeşitli savaşların ortak adı:

● *Sırp-Bulgar savaşı* (1875). Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesinden (1885) sonra, Balkanlardaki siyasî dengenin bozulduğuna hükmeden Sırbistan, 13 kasımda Bulgaristan'a savaş ilân etti. Ama Sırplar sınırı aşar aşmaz, Slivniça'da yenildi ve Bulgarlar Sırbistanı işgal etti. Pirot'u aldıkları zaman Avusturya onları barış yapmağa zorladı (30 kasım). Bükreş antlaşması (3 mart 1886), Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesini sağladı.

● *Sırp-Türk savaşı* (1876). Sırbistan, Avusturya ve Rusya'nın da kışkırtmasıyle, topraklarını genişletebilmek için Bosna-Hersek ayaklanmasını bahane ederek Osmanlılara savaş açtı (1 temmuz 1876). Karadağ prensliği de ertesi günü Sırbistan hükûmetiyle birleşti. Osmanlılar sırp hücumlarını durdukları gibi, 29 ekimde kazanılan Aleksinaç zaferi sonunda Belgrad yolu açılmış oldu. Bu duruma Rusya derhal müdahale ederek 48 saat içinde mütareke yapılmazsa Osmanlı devleti ile diplomatik ilişkilerini keseceğini bildirdi. Sırbistan ve Karadağ Rusya'nın bu müdahalesiyle kurtuldular. 1 Kasımda mütareke imzalandı.

● *Türk-Rus savaşı*. 31 Mart 1877'de büyük devletler tarafından imzalanan Londra protokolünü, 11 nisan 1877'de Osmanlı imparatorluğu kabul etmedi. Protokolün reddi üzerine Rusya savaş açtı (24 nisan 1877). Bir müddet sonra Karadağ (Romanya ve Sırbistan da Rusya'nın yanında yer aldılar. Balkanlar ve Kafkasya olmak üzere iki cephede savaşan Ruslar ilk saldırı sonucu Şıpka geçidine yerleştiler. Ayrıca Bulgaristan'ın ayaklanmasına sebep oldular. Niğbolu'yu aldılar (16 temmuz). Ancak Rusçuk'ta Mehmed Ali Paşaya karşı başarısız kaldılar. 20 Temmuzda Plevne'yi almak için ilk saldırıyı yapan Ruslar, Gazi Osman Paşa kumandasındaki türk kuvvetleri önünde yenildiler. Osman Paşa ikinci bir rus saldırısını da başarıyle önledi (30 temmuz).

Kafkasya cephesinde 3 kolda ilerleyen Ruslar, 20 nisanda Doğu Bayazıt'ı, 17 mayısta Ardahan'ı ele geçirdiler. 25 Haziranda Ziyin'deki Muhtar Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetlerine hücum eden Ruslar püskürtüldüler ve Kars kuşatmasını bıraktılar. Ancak çok geçmeden, büyük takviye kuvvetleri sayesinde duruma hâkim oldular. Dereboynu'nda Osmanlıları yenen Ruslar, Erzurum önüne geldiler. 9 Kasımda Aziziye* tabyasını işgal ettiler, fakat Erzurum halkının kahramanca karşı koymasıyle geri püskürtüldüler. Ruslar 18 Kasım'da Kars'ı ele geçirdiler.

Ruslar Balkanlar'da da duruma hâkim oldular. Hayranlık uyandıran bir müdafaadan sonra Plevne 10 aralıkta Ruslar'ın eline geçti. Bundan sonra rus kuvvetleri 4 ocak 1878'de Sofya'ya, 20 ocakta osmanlı kuvvetleri tarafından boşaltılan Edirne'ye girdi. Balkanlar'da durum Rusya ve müttefikleri lehine gelişmekteydi. Edirne'de imzalanan mütareke sonucu Ruslar Çatalca'ya kadar ilerlediler. Bu durumda Osmanlı devleti İngilizlerin bir donanmasının İstanbul'a gelmesine izin verdi. Rusya İstanbul'u işgal edeceğini bildirdi. İngiltere'nin Rusya'ya karşı düşmanca bir niyeti olmadığı konusunda teminat vermesi gerginliği yatıştırdı. Ancak Ruslar, İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın harbe girmesinden korkmaktaydılar. Rus kuvvetleri Ayastefanos'ta (Yeşilköy) genel karargâhlarını kurdular. Burada başlayan barış görüşmeleri sonunda Ayastefanos antlaşması imzalandı (3 mart 1878). Anlaşma sonucunda Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsız birer devlet oldu. Bulgaristanda da büyük bir prenslik kuruldu.

Ancak bu anlaşma, büyük devletler kadar Balkan devletlerini de memnun etmedi. Avusturya-Macaristan imparatorluğu, bütün Avrupa'yı ilgilendiren meseleleri, Rusya'nın dilediği gibi çözemeyeceğini açıklayarak bir kongre ile Ayastefanos antlaşmasının gözden geçirilmesini istedi. İngiltere de bu fikre katıldı. Bütün ilgili devletler ile Osmanlı devletinin katıldığı Berlin kongresi 13 haziran 1878'de başladı. Bir ay sonra çalışmalarını tamamladı ve Berlin antlaşması imzalandı (11 temmuz). Bu anlaşmaya göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız devlet olarak tanındı. Büyük Bulgaristan prensliği üç bölgeye ayrıldı. Osmanlı hâkimiyeti altında küçük bir Bulgar devleti kuruldu. Makedonya ıslahat yapmak şartı ile Osmanlılara verildi. Doğu Rumeli Osmanlılara bırakıldı. Burasını padişah tarafından gönderilecek bir hıristiyan vali idare edecekti. Osmanlı devletinin hâkimiyeti tanınmakla beraber Bosna-Hersek Avusturya'nın idaresine verildi. Ayrıca Avusturya'nın Yeni Pazar sancağında askerî kuvvetler bulundurmasına müsaade edildi.

● *Yunan savaşı*. Girit Osmanlı hükûmetine karşı 1896'da bir defa daha ayaklandı. Girit halkı adanın Yunanistan ile birleşmesini istiyordu. Yunanistan hükûmeti, büyük avrupa devletlerinin ihtarına rağmen, Girit'e asker ve gönüllü göndererek adayı işgal etti. Büyük devletler bu durumu iyi karşılamadılar ve adanın Osmanlılara bağlı olduğunu bildirerek, yunan kuvvetlerinin 6 gün içinde geri çekilmesini istediler. Yunanlılar ayrıca Tesalya ve Makedonya'da Osmanlılara karşı saldırıya geçti. Bu durumda Osmanlı devleti 18 nisan 1897'de Yunanistan'a karşı harp ilân etti. Savaşın ilân edildiği gün süratle harekete geçen türk kuvvetleri Milona muharebesini kazandı. 25 Nisanda

Yenişehir (Larissa), 26 nisanda Tırhala alındı. Yunan kuvvetleri Dömeke'de (Domakos) büyük yenilgiye uğradılar (17 mayıs). Türk ordusuna, bu zaferlerle, Atina yolu açılmıştı. Bu durumda Rusya ve diğer devletler harekâtın durdurulmasını rica ettiler. 19 Mayıs 1897'de mütareke yapıldı. Osmanlı devleti ile Yunanistan arasındaki barış ise 4 aralıkta İstanbul'da imzalandı. Buna göre, bazı stratejik yerlerin alınmasına rağmen, türk ordusunun ele geçirdiği Tesalya Yunanlılara geri verildi. Yunanlılar ise Osmanlı devletine harp tazminatı ödeyecekti.

● *İkinci Dünya savaşında.* Yunanistan üzerindeki isteklerini yerine getirmek için sabırsızlanan İtalya, Arnavutluktaki üslerinden harekete geçerek 28 ekim 1940'ta 200 bin kişilik bir kuvveti Epir ile Tesalya yönünde hücuma geçirdi; böylece Hitler'i, Mihver devletlerinin Balkanlar'a müdahalesi gibi bir emrivaki ile karşı karşıya bıraktı. 15 Tümenlik yunan ordusu, Papagos'un kumandası altında direndi ve 10 kasımda karşı taarruza geçti. Korçe (Görice) ve Gjinokaster'i aldı. Cephe, deniz ile Ohri gölü arasında kuruldu. Kışın şiddetli olması, Yunanlıların kazandıkları başarıdan yararlanmalarını engelledi ve bozgun halindeki italyan ordusunu kurtardı. İtalya'nın bozguna uğramasından endişelenen ve S.S.C.B.'ye saldırmadan önce güney yanını güvenlik altına almak isteyen Hitler, bunun üzerine müdahaleye karar verdi. 6 Macar tugayı ve bir italyan ordusu ile takviye edilen Wehrmacht Romanya ve Bulgaristan'ı işgal ettikten sonra 6 nisan 1941'de Yunanistan ve Yugoslavya'ya saldırdı. Yugoslavya'ya karşı, kuzeyden (Von Weichs) ve doğudan (Von Kleist) harekete geçen 21 alman tümeni, Zagreb, Saray Bosna, Pirot, Niş ve Belgrad'ı aldı. 13 Nisanda Belgrad'da birleşerek harekete geçecek zaman bulamayan yugoslav kuvvetlerini kuşattılar. Bu sırada Kleist'in birlikleri Vardar'a ulaştı, Metaksas hattını düşürdükten sonra Florina ile Selânik (9 nisan) üzerine yürüdü. Bundan sonra güneye doğru yönelen Kleist, Yunanistan'a girdi; Matapan burnunda yenilen italyan donanmasının çabalarına rağmen yunan ordusunu desteklemeğe gelen Maitland Wilson kumandasındaki Britanya birliklerini Olimpos'a doğru püskürttü. Almanlar 19 nisanda Larissa, 20'sinde Yanya, 26'sında Patras, 27'de Atina ve 28'inde Peloponnes kıyılarına ulaştılar. 24 Nisanda Arnavutluk'taki yunan birlikleri teslim oldu. İngilizler, 16 ve 29 nisan tarihleri arasında 48 000 kişiyi Girit'e aktarmayı başardılar; ama oradan da, çetin bir savaş sonunda, Almanlar tarafından kovuldular. 1944'e kadar Balkanlar'a hâkim olan Almanlarla italyanlar, yunan mukavemetçileri (millî kurtuluş cephesi ve millî kurtuluş halk ordusu) ile yugoslav çetelerinin direnişine karşı koymak için 35 tümeni burada tutmak zorunda kaldılar. Yugoslavlar, ordularının teslim olmasından (17 nisan) sonra önce Mihailoviç'in (Çetnikler), sonra da Tito'nun kumandası altında toplandı.

1944'te Malinovski ile Tolbuhin kumandasındaki sovyet birlikleri Romanya ve Bulgaristan üzerine akmağa başlayınca (ağustos), Balkanlar'da savaş yeniden alevlendi. Malinovski, Yaş, Ploeşti ve Craiova'yı aldıktan sonra kuzeybatıya döndü ve Macaristan'ı istilâ etti. 15 Eylülde Tolbuhin Sofya'ya girdi, Morava'dan yukarı çıktı, 19 ekimde Belgrad'ı alarak Tito kuvvetleriyle birleşti ve Drava'yı aştı. Eylül ayında Von Weichs kumandasındaki alman birlikleri Yunanistan'ı boşalttı; ekim ayında buraya ingiliz birlikleri çıktı ve düzeni sağlama görevini yüklendi. Müttefikler'in desteği ve 250 000 savaşçıyı bulan Tito kumandasındaki birliklerin harekete geçmesiyle alman gerilemesi hızlandı. Tito, yunan sınırından Sava'ya kadar, von Weichs kuvvetlerini iyice hırpaladı. 1945'in başında da Drava ile Sava arasında Fiume yönünde taarruza geçti; Saray Bosna'yı kurtardıktan sonra 1 mayısta Trieste'ye girdi ve 3 mayısta, Montefalcone'de İtalya'dan gelen Britanya birlikleriyle temas kurdu (Bk. İTALYA SEFERİ ve DÜNYA SAVAŞI [*İkinci*]). [ML]

Balkapan hanı, İstanbul'da Mısır çarşısı ile Tahtakale arasında Rüstempaşa camii yakınında bizans devrinden kalma han. *Balyos* denilen Venedik konsolosu bu handa oturduğu için önceleri adı, *Balyos kapanı* idi. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra yapıyı Ayasofya vakfına verdi. Bundan sonra İstanbul'a gelen bal, yağ, pastırma, peynir, fındık, pamuk, keten, şeker, sabun, tuz v.b. mallar bu handa saklanır, saray mutfağına gidecekler ayrılır gerisi esnafa satılırdı. Bizanslılar devrinden beri İstanbul'daki terazi ve kantarlar bu handa bulunan kantara göre ayarlanırdı. İki katlı olan yapının ortasında küçük meydan büyüklüğünde bir avlu vardır. Avlunun üzerini örten ahşap çatı 1952'de bir yangında 19 oda ile birlikte yandı. Hanın 85 odası ve avlusunda 35 dükkânı vardır. Avlunun çevresindeki sokakların altında, Binbirdireğe benzeyen bir mahzen bulunmaktadır. Söylentilere göre bu mahzenle Ayasofya arasında bir yeraltı yolu varmış. Hanın kapısının karşısına gelen odaların üzerinde Hicrî 1278 tarihi okunmaktadır. Söylentilere göre 1862'den önce bu odaların yerinde hanın abidevî taç kapısı varmış. (M)

BALKARLAR (kendi deyimleriyle **Malkarlar** veya **Tavlılar** [dağlı]), Kuzey Kafkasya'da (S.S.C.B.) yaşayan türk kavmi. Yaklş. ol. 50 000 (1939, 42 666) nüf.

Balkar Türkleri, XV. yy.a kadar, aynı bölgede Karaçay Türkleriyle birlikte yaşamışlar, bu tarihten sonra da ayrılmışlardır. Adlarını bazı bilginler *Bulgar* veya *Bolgar* kelimesiyle birleştirirler. Balkarlar ise bunu kendilerini buraya göç ettiren Malkar adlı bir beyden getirirler. Tarihte hep Karaçaylar ile beraber olan bu iki türk kavmi, Çerkez ve Osetlerle birlikte yaşamışlardır. Altınordu'dan sonra hâkimiyet hakkı Kırım hanlığına geçmekle beraber Çerkezistan fiilen müstakil gibi kalmıştır. Kırım hanlığı Osmanlılara tabi olunca Çerkezistan'da ve dolayısıyle Balkarlar üzerinde de osmanlı hâkimiyeti hissedilmeye başlamıştır. İslâmlığın bu devirde iyice yerleşmesi ile manen de halifeye bağlanmışlardır. XIX. yy.ın ilk yarısında ise (1827) rus hâkimiyeti başlamıştır.

1917 İhtilâlinden sonra büyük ümitlere kapılan Karaçay ve Balkarlar, 11 mayıs 1918'de ilân edilen Bağımsız Şimalî Kafkasya cumhuriyeti içinde millî hayatlarını kurmaya başladılarsa da 1921 yılında Ruslara karşı silâhlı hareketlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, bu beraberlik bozularak, Balkarlar Kabartay bölgesine, Karaçaylar da Kraçay-Çerkes muhtar eyaleti içine alındılar. İkinci Dünya savaşı sonlarında bu iki kavim yine birleşti, harp içinde çeteler kurarak Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiası ile suçlandırılarak 1944 yılında Sibirya'ya sürüldüler. Karşı koyanlar hemen, bir kısmı da yolda ve kamplarda öldürüldüler. Ancak 1957 yılına kalanların tekrar eski yurtlarına dönmelerine müsaade edildi.

Dil ve Edebiyat

Kendileri şivelerine *Malkar til* (Balkar dili) veya *Tau til* (Dağ dili) derler. Adları gibi dillerini de eski Bulgar Türkçesiyle ilgili bulan bilginler olmuştur. Ancak delil olarak gösterilen Kazan Türkçesi ile bu şivedeki kelime benzerlikleri kıpçak lehçesinin devamı olan şivelerin hepsinde, hattâ oğuz şivelerinde de vardır. Balkar Türkçesi kıpçak grubuna giren kuzeybatı türk şivelerindendir. Karaçay şivesi ile büyük bir benzerlik gösterir. Ses karakteri bakımından *tau* gubundandır. Yani *dağ* sözü bu şivede *tau* şeklinde söylenir. *Ayak* kelimesi *azaḳ* veya *aḍaḳ* değil, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *ayaḳ* şeklindedir. *Olmak* yerine *bolmak* yardımcı fiili, *ben* zamirinin *men* şekli kullanılır. *alġan* «kalan», *taulu* «dağlı», *kelmek* «gelmek», *toy-* «doymak» v.b.

Morfolojik bakımdan en önemli özellik ilgi (genitif) hali ve yükleme (akkuzatif) halinin aynı oluşudur: *-nı, -ni, -nu, -nü.* Diğer çekim ekleri verme (datif) hali *-ġa, -ḳa, -ge, -ke;* bulunma (lokatif) hali *-da, -de, -ta, -te;* uzaklaşma (ablatif) hali *-dan, -den, -tan, -ten*'dir (ünlü ve ünsüz uyumlarına göre çekim sırasında bazı ses değişmeleri olur, meselâ ablatifte *m* ve ñ sesleriyle biten kelimelerden sonra ek *-nan, -nen* şeklinde gelir). Çokluk eki *-la(r)*, iyelik ekleri ata-*m*, ata-ñg, ata-*sı*, ata-*bız*, ata-*ġız*, ata-*ları* şeklindedir.

Balkar şivesi yazı dili olarak 1926 yılına kadar, diğer müslüman türk şiveleri gibi, arap harfleriyle yazılırdı. Bu tarihten sonra, karaçay şivesi için düzenlenen latin asıllı bir alfabeyi ortaklaşa kullandılar. 1940 Yılından beri de rus (kiril) asıllı bir alfabe kullanmak zorunda bırakıldılar. Balkar edebiyatı, özellikle sözlü halk edebiyatı olarak, gerek şekil, gerek muhteva bakımından çok zengindir ve tarihî hikâyeler, destanlar, lirik şiirler, masal, atasözleri ve bulmacalarla doludur. (→ Bibliyo.) [M]

BALKAŞ, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, Balkaş gölünün kuzey kıyısında; 53 000 nüf. Kounradski maden filizini işleyen bakır dökümhaneleri. (L)

BALKAŞ gölü, S.S.C.B.'de göl. Tien Şan eteklerinde; 17 300 m^2. Kapalı bir çöküntüyü doldurur. Derinliği azdır. Başlıca kolu, İli nehri. (→ Bibliyo.) [L]

Balkaya linyit madeni, Kars'ın 140 km. batısında büyük linyit bölgesi. Kömürleri siyah parlak renklidir, karbonu boldur, yüksek kalori verir, sağlam değildir ve kolaylıkla toz haline gelir. İlk defa Pancarotlu Dursun Ağanın ve onun uyarmasıyle de Dr. Gadoniski adlı bir rus memurunun dikkatini çekmişti. 1904'te ürün alınmağa başlandı ve 1909'da da esaslı faaliyete geçildi. İngiliz (1911) ve rus jeologlarının (1912) araştırmaları sonucu zengin bir yatak olduğu anlaşıldı. Kars-Göle arasında dekovil hattı yapıldı, 1938'de Etibank işletmeğe başladı ise de dekovilin sökülmesi ve bölgenin uzaklığı sebebiyle faydalı olmadı. Etibank'ın çalışmaları ancak Kars ve etrafı için işletme yapabiliyordu (1940). 1944'te çalışma durduruldu. (M)

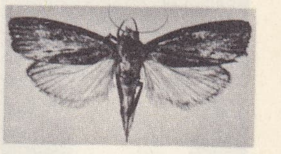
balkelebeği

BALKELEBEĞİ blş. i. Kovanlara çok zarar veren güve. (Pulkanatlıların galleridae familyasından.)

— ANSİKL. *Balkelebeği* (Galleria mellonelle) külrengi bir kelebektir. Cılız kovanlarda yaşar ve kovanın yıkımını hızlandırır. Yumurtasını peteklere bırakır, tırtıllar petek gözlerinin ağzını dışkıyle karışık bir güve ağıyle kaplar, içeride kalan arı kurtçuğu çok geçmeden ölür; bal pis bir koku alır ve akar. Gerekli tedbirler alınmazsa arılar kovanı hemen terk eder. Kovanları dikkatle gözden geçirmek, tırtılların krizalit olduğu çerçevelerin hepsini yakmak gerekir. (L)

BALKIR (Rıza) [Bedestenli, Bedestanî, Aktar Rıza da denir], türk karagözcüsü ve tasvircisi (İstanbul ? -Malatya 1945). Devrin ünlü Karagözcülerinden Cerrah Salih Efendinin yanında yetişti, gösterdiği başarı sonucu Muzıkai Hümayun kadrosuna alınarak huzur karagözcüsü oldu. Hepsini ezbere bildiği oyunlardan meydana gelen, zengin bir repertuvara sahipti. *Kârı* kadim* oyun tarzının son temsilcisi ve Karagözcü esnafının, Şehremanetince tasdikli son kâhyasıydı. (→ Bibliyo.) [M]

BALKIZ, Marmara denizi kıyısında, eski Cyzicos harebelerinin bugünkü adı. (M)

BALKON i. (fr. *balcon*). Binaların ön, arka veya yan yüzlerinden dışarıya taşkın olarak yapılan etrafı alçak duvar veya parmaklıkla çevrili yer: *O, omuzlarında hafif pembe yün atkısıyle balkonun parmaklığına kollarını dayamış ...* (H.Z. Uşaklıgil). *Rabia'yı yemek salonundan bir balkona açılan camlı kapıya götürdü* (H.E. Adıvar). Bk. ANSİKL. ‖ Tiyatro ve sinema salonlarında asma kat. ‖ *Argo.* Kadınlarda göğüs.

— ANSİKL. *Balkon*'lar genellikle altlarından taş ve demir konsallarla tutturulur. Etrafı ve üstü kapalı olanlarına *cumba* veya *sahnişin;* yalnız üstü kapalı, etrafı açık olanlarına *açık cumba* veya *örtülü balkon* denir. Binaların iç taraflarında, salon ve sofalara bakan balkonlara *iç balkon* veya *çıkma şirvan* adı verilir. Balkon ilk defa M.Ö. 1600 yıllarında gelişmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Giritte'ki Knossos sarayının üst katlarında bulunan odalar ve salonlar geniş kapı ve pencerelerle balkona açılmaktaydı. Günümüz binalarında da balkona gereken önem verilmektedir. Özellikle iklim şartları uygun olan güney memleketlerinde balkonlara çok sık rastlanır. (M)

Balkon, Édouard Manet'nin tuval üstüne tablosu (1868) [yüksk. 1,69 m; genişlik 1,23 m]. Louvre müzesindedir. Tabloda şekillerin basitliği ve renklerin açıklığı, güçlü bir önden ışık etkisi yaratmaktadır. Oturan genç kadın Berthe Moriset; ayaktaki kadın, ressam Pierre Prins'in karısı Jenny Clauss, ayaktaki adam manzara ressamı Antoine Guillemet'yi; erkek çocuk Mme

Foto. X (*LAROUSSE*)

«Balkon»
Edouard Monet'nin eseri
bütün ve detay
(Louvre müzesi, Paris)

ballıbaba

Edouard Manet'nin evlilik dışı oğlu Léon Koella-Leenhoff'u canlandırmaktadır. (L)

BALLEMEZZO i. Bk. BALYEMEZ.

BALKURSAĞI blş. i. Bk. KURSAK.

BALL (John), ingiliz köy papazı, Edward III ve Richard II zamanında yaşadı. Sosyal eşitlik üstündeki ateşli vaızları, dinî ve laik makamlarla arasını açtı. Hatip olarak yoksul halk yığınları üzerinde etkisi büyük oldu ve emekçilerin ayaklanmasında önemli bir rol oynadı; ayaklanma bastırıldıktan sonra, Saint-Albans'ta idam edildi (1381). [L]

BALLA (Giacomo), italyan ressamı (Torino 1874-Roma 1958). Marinetti'nin etkisi altında fütürizmi ilk uygulayanlardan. Tablolarında hareketli şekiller ağır basar. (*Tasmalı köpek*, özel kolleksiyon, New York). [L]

BALLAGİ (Aladar), macar tarihçisi (Kecskemét 1853-1928). Budapeşte üniversitesinde profesör. *Macar kraliyet muhafızları* ile ilgili bir inceleme (1872) ve *Colbert* üstüne bir kitap yazdı. (L)

BALLANCE (John), yeni zelandalı devlet adamı (Ulster'de Glenavy 1839-1893). *Wanagui Herald* gazetesini kurdu, 1867'de, Maori'lerle savaşmak için gönüllü topladı, sir George Grey (1877-1879) ve Robert Stout (1884-1887) kabinelerinde bakanlıklarda bulundu, 1891-1893 arasında başbakan oldu. Tarım meselesini ve mahallî konuları ele aldı. Krallık topraklarını süresiz bir kira sözleşmesiyle dağıttı, 1891'de, müterakki toprak ve gelir vergileri koydu. (L)

BALLANCHE (Pierre Simon), fransız yazarı, basımcı ve yayıncısı (Lyon 1776 - Paris 1847). Mistik fikirlerini, *Antigone* [1814], *Essai sur les Institutions Sociales* (Sosyal Kurumlar Üzerine Deneme) [1818], *l'Homme sans Nom* (İsimsiz Adam) [1820], *Essais de Palingénésie Sociale* (Sosyal Dirilim Denemeleri) [2 cilt, 1827-1829] adlı kitaplarında işledi. Bütün bu eserlerde Vico'dan esinlenen bir felsefe tarihi yanında, batınîlikle beslenen belirsiz bir hissîlik yer almaktadır. (L)

BALLANTYNE (Robert Michael), iskoçyalı yazar (Edinburg 1825-Roma 1894). Altı yıl Kanada'da kaldı (1841-1847), büyük bir yayımevinde çalıştı ve 1856'da yazarlığa başladı. Gençler için yüz kadar macera romanı yazdı: *The Young Fur-Traders* (Küçük Kürk Avcıları) [1856], *Ungava: A Tale of Eskimo Land* (Ungava: Eskimo Masalı) [1857], *The World of Ice* (Buz Dünyası) [1859]. (L)

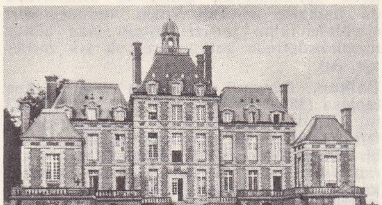

BALLEROY şatosu

BALLARAT, Avustralya'da (Victoria) şehir, Great Dividing Range'in güneybatı ucunda; 54 800 nüf. Demiryolu kavşağı; sanayi şehri (makine fabrikaları, biracılık, yün iplikhaneleri v.b.). Şehir, Avustralya'da ilk işletilen altın madenlerinin bulunduğu Victoria altın madenleri bölgesi içindedir. (L)

BALLARD (John), ingiliz rahibi, Babington komplosuna katıldı ve 20 eylül 1586'da idam edildi. (L)

Ballard olayı. Deneysel psikol. Verilen bir konunun ne ölçüde hatırlandığını anlamak için yapılan yoklama sonunda hafızanın güçlenmesi. Bu güçlenme günlerce sürer ve özellikle yazı parçalarıyle ilintilidir (şiirler, anlamlı nesir parçaları). Olay, Ballard'ın yaptığı bir deneyle (1913) ortaya kondu. Üzerinde deney yapılan kimse, şiir ve nesir parçaları, anlamsız heceler gibi sözle ilintili çeşitli malzemeyi ezberlemek zorundaydı, ama öğrenme süresi, öğrenilecek malzemeyi tam olarak benimsemesine yetmeyecek kadar kısaydı. Öğrenme döneminden hemen sonra, denekler hatırlama yöntemine göre bir ezber yoklamasından geçiriliyordu (denekten neyi hatırlıyorsa onu söylemesi isteniyordu). Yirmi dört saat ile yedi gün arasında değişen bir süre içinde ikinci bir yoklama daha yapılıyordu. Ballard, öğrenme döneminin hemen sonunda değil de iki veya üç gün sonra yoklama yapılırsa, hatırlama yüzdesinin daha yüksek olduğunu gördü. Öğrenme döneminin hemen sonunda hatırlanan bir şiirin unsurları yüzde 100 sayılacak olursa; iki gün sonra yapılan yoklamada bu miktar yüzde 117'ye; 6 gün sonra ise yüzde 100'ün üstüne çıkıyordu. Ballard olayı, genel olarak Brown'un varsayımına dayanır (1923). Bu varsayıma göre, her hafıza yoklanması (hatırlatma), verilen cevapları pekiştirdiği için, daha sonraki bir hatırlamada bu cevapların verilmesi ihtimalini artırır; hattâ, aynı konuyle ilintili yeni cevapların verilmesine de yol açar. 1954'te Ammon ve İrion, Ballard'ın deneyini yeniden ele aldılar ve öğrenme döneminden hemen sonraki hatırlatma ortadan kaldırılacak olursa, Ballard olayının da ortadan kalkacağını gösterecek bu varsayımı doğruladılar. (L)

BALLENY adaları, Antarktika'da adalar. Kutup dairesi altında, Victoria Land'ın açıklarında. Yeni Zelanda'ya bağlıdır. (L)

BALLERİNİ (Pietro), italyan tarihçisi ve din bilgini (Verona 1628-ay.y. 1769). İlahiyattaki ihtimalcilik görüşü ve tefecilik üzerine polemik eserler yazdı. Benedictus XIV, onu aziz Büyük Leon'un eserlerini yeniden yayınlamakla görevlendirdi. Floransalı aziz Antonio ve Raimundo de Penafort'un *Summa*'larını yayımladı. Kardeşi Görolamo, en yakın yardımcıydı. (L)

BALLEROY, Calvados'ta kanton merkezi (Bayeux idarî çevresi). Bocape Normand ile Bessin'in kenarında; 866 nüf. Mansart tarafından 1626 ile 1636 arasında yapılan ve Lemoyne ile Nicolas Mignard tarafından dekore edilmiş Louis XIII şatosu. (L)

BALLESTEROS (Francisco Lopez), ispanyol generali (Saragossa 1770-Paris 1833). Bailen savaşına katıldı (1808). 1815'te Harbiye nazırı oldu. Liberalliği yüzünden Ferdinando VII'nin gözünden düştü. 1823'te mutlakıyetin yeniden kurulmasına karşı çıktı ve fransız birlikleriyle savaştı. Ölüme mahkûm edildiyse de, Fransa'ya sığındı. (L)

BALLESTEROS (Luis), Ballesteros Francisco Lopez'in kardeşi (Galicia eyaleti 1778-Madrid 1853). Maliye bakanı (1823'ten 1832'ye kadar). İspanya'yı yeniden eski itibarına kavuşturmak istedi, fakat başaramadı. (L)

BALLESTEROS Y BERETTA (Antonio), ispanyol tarihçisi (Roma 1880- Pamplona 1949). Başlıca eseri: *Historia de Espana y su Influencia en la Historia Universal* (İspanya Tarihi ve Dünya Tarihine Etkisi) [1918-1940]. (L)

BALLESTREN (Franz, Graf VON), alman siyaset adamı (Silezya'da Plawniowitz 1834-ay.y. 1910). Reichstag'da, Windthorst'un kurduğu katolik merkez partisinin sağ kanadında yer aldı (1872), katolik kilisesine karşı girişilen «Kulturkampf» hareketi sırasında, katoliklerin Bismarck'a karşı açıkları savaşta önemli rol oynadı. (L)

BALLET (Gilbert), fransız sinir hastalıkları uzmanı (Ambazac 1853-Paris 1916). Charcot kliniğinin baş hekimi, Sainte-Anne akıl hastalıkları kliniği profesörü ve Tıp akademisi üyesi. Eserleri: *Le Langage Intérieur et les Formes Cliniques de l'Aphasie* (İç Konuşma ve Söz Yitiminin Klinik Biçimleri) [1888], *L'Hygiène du Neurasthénique* (Sinir Hastasının Sağlık Bilgisi) [1897], *Leçons de Cliniques Médicale Psychoses et Affections Nerveuses* (Psikozlar ve Sinir Hastalıkları Üzerine Klinik Dersleri) [1897], *Swedenborg, Histoire d'un Visionnaire* (Swedenborg, Gizli Gerçekleri Gören Bir Adamın Hikâyesi) [1899], *Traité de Pathologie Mentale* (Akıl Patolojisi Kitabı) [1903]. (L)

Ballet impérial, üç bölümlük bale, müzik: Çaykovski, koreografi: George Balanchine, kostüm ve dekorlar: Dobujinski. İlk temsil, American ballet tarafından Güney Amerika turnesi sırasında (1941) verildi. Baş rolü yıldız Marie Jeanne oynuyordu. Konusuz bir dans yorumu olan eser, G. Balanchine'in savaş sonrası en büyük başarılarından biridir. (L)

Ballet mécanique, ressam Fernand Leger'nin kısa metrajlı öncü fransız filmi (1924). «Eşyayı hareket halinde» görmeyi isteyen Fernand Leger'nin resim üslûbunun beyaz perdeye aktarılışı. Bu filimde, birbirine bağlı olmayarak bir araya getirilmiş gibi görünen imgeler, günlük eşyanın bir çeşit dansını gözönüne serer ve biçimlerin girinti çıkıntılarıyle ışık ve gölge oyunlarını belirtir. (L)

BALLETTİ (Giuseppe Antonio). Bk. BALETTİ.

BALLETTO i. (ital. k.). XV. yy. sonlarında, bir dans ritmi üzerinde basitleştirilmiş çok sesli madrigal (Gastoldi, Morley *balletto'ları*) ‖ Daha sonra, sözlü veya sözsüz bir *intrada* ile başlayan çeşitli danslar süiti. ‖ Bazen süitlerde de yer alan, koreografik özellikte çalgı bestesine verilen ad (Frescobaldi, Schein, M. Franck, Peurl). [L]

BALLETUS i. (yun. *ballein* atmak'tan). Esk. yun. Eleusis yortuları sırasında yapılan tövbe merasimi. (Müritler, dünyadan el etek çekmiş olarak geçirdikleri günün akşamı, pluton mağarası önünde murakabeye vardıktan sonra, Demeter'in ağlayarak üzerinde oturmuş olduğu ıstırap taşı yakınındaki, Parthenios kuyusuna taş atarlardı.) [L]

BALL- FLOWER i. (ing. k. *top çiçek* anlamına). İngiltere'de XIII. yy. sonunda ve XIV. yy.da yapılan anıtlarda yaygın bir şekilde kullanılmış olan süsleme. (L)

BALLI, *esk.* **Müstecip,** Tekirdağ ilinin Malkara ilçesinde bucak merkezi; 1 252 nüf. Malkara-Şarköy yolu üzerinde. Bucak nüfusu 9 901: 16 köy. (M)

BALLIBABA blş. i. Bir yıllık veya çok yıllık otsu bitki. Yaprakları çoğu zaman beyaz beneklidir. Çiçekleri, türüne göre firfiri veya beyaz olur. (Ballıbabagillerden). [İlmî adı: *Lamium*.]
— ANSİKL. *Akballıbaba* veya *akısırgan* tarlalarda, gölgelik yerlerde, çitlerde yetişir. Yaprakları kan dindirici, kaynatılmış çiçekleri yara iyileştirici olarak kullanılır. *Firfiri ballıbaba* veya *kırmızı ısırgan* yılın büyük bir kısmında çiçek açar ve evcil hayvanlarca sevilerek yenir. (L)

BALLIBABAGİLLER blş. çoğli i. İkiçenekli bitki familyası. Yaprakları karşılıklı, çiçekleri iki kanatlı, tek bakışımlı ve hemen her zaman erdişi, sapları dörtköşelidir. (Yapraklarında, kokulu yağ salgılayan küçücük salgı bezleri bulunur. Onun için bu bitkiler çok ıtırlı olur [nane, kekik, lâvantaçiçeği v.b.] Ballıbabalar takımından.) [L]

BALLIHİSAR veya **BÂLÂHİSAR,** Yukarı Sakarya bölümünde Eskişehir ilinin Sivrihisar ilçesinde köy; 561 nüf. İlçe merkezinin 14 km güneydoğusunda Pessinus harabeleri bu köyün yakınındadır. (M)

BALLİF (Claude), fransız bestecisi (Paris 1924). Paris'te Olivier Messiaen, Berlin'de

Foto. Neardein-Giraudon, Arch. phot. (LAROUSSE)

Boris Blacher ile birlikte çalıştı, *Metatonalité* adı altında, tonal ve atonal'ın bileşimini gerçekleştirmek istedi. Bu konuda ilgi çekici bir de inceleme yayımladı: *İntroduction à la Métatonalité* (Metatonaliteye Giriş) [1956]. (L)

BALLİN (Albert), alman armatörü (Hamburg 1857-ay.y. 1918). Eski bir musevî ailedendi. Deniz ticaret öğrenimini İngiltere'de yaptı. 1886'da Hamburg-Amerika-Linie kumpanyasına girdi. 1900'de genel müdür oldu ve kumpanyayı deniz taşıt ortaklıklarının en önemlilerinden biri haline getirdi. Belli başlı Kuzey Atlantik deniz taşıt ortaklıklarını kendi kumpanyasının idaresi altında birleştirmeye çalıştıysa da başaramadı. Wilhelm II'nin danışmanı oldu, kral Edward VII'nin dostu sir Arthur Cassel ile ilişki kurarak ingiliz alman yakınlaşmasını sağlamaya çalıştı. Ama alman hükûmeti, deniz silâhlarının sınırlanmasına yanaşmayınca bu teşebbüsü suya düştü. 1918'de, Almanya yenilince, İngilizler ile olan yakınlığı dolayısıyle kendisine şansölyelik teklif edildiyse de kabul etmedi. Çabalarının başarısızlığa uğraması karşısında ümitsizliğe kapılarak intihar etti. (L)

BALLİNA, İrlanda cumhuriyetinde kasaba (Connaught eyaleti, Mayo idarî bölgesi). Moy ırmağı kıyısında; 6 200 nüf. (L)

BALLİNASLOE, İrlanda cumhuriyetinde kasaba (Connaught eyaleti, Galway idarî bölgesi), Lough Mask'ın doğusunda; 5 600 nüf. Panayırlar. —XV. yy. dan kalma augustinus rahipleri manastırının ve bir fransisken manastırının kalıntıları. (L)

BALLİNG i. (fr. *Balling*). Bir eriyikteki şeker yüzdesini gram cinsinden veren, 20°C'a derecelenmiş yüzer yoğunlukölçer. ‖ *Balling derecesi,* balling yoğunlukölçerinin gösterdiği derece: 10°6 *Balling,* 100 *gr. sulu maddede 20°C'da,* 10,6 *gr. şeker bulunduğunu gösterir.* (L)

BALLİVİAN (José), bolivyalı devlet adamı (La Paz 1804-Rio de Janeiro 1852). Peru savaşında etkin bir rol oynadı (1835-1836). Santa Cruz düşünce, göç etmek zorunda kaldı. 1841'de geri döndü. Cumhurbaşkanı seçildi, perululara karşı İngavi zaferini kazandı (18 kasım 1841). 1847'de Belzu tarafından iktidardan düşürülünce, Brezilya'ya çekildi. — Oğlu ADOLFO (La Paz 1841 -Oruro 1874), 1873'te Cumhurbaşkanı oldu. (L)

BALLON i. (fr. k.). Vosges dağlarında bazı yuvarlaklaşmış tepelere verilen yerel ad: *Alsace ballon*'u. (L)

BALLOT-BEAUPRÉ (Jules Alexis), fransız hâkimi (Saint-Denis de-la-Réunion 1836-Paris 1927). Yargıtayda daire başkanı, Dreyfus davasında raportördü. Dreyfus'ün harp divanına gönderilmesine karar verdi. (L)

BALLOTA i. Tüylü bitki. Oldukça küçük beyaz çiçekleri vardır. (Ballıbabagillerden.) — ANSİKL. *Ballota*'nın yaprakları kırışıklı ve dalgalıdır. Çiçekleri yaprakların koltuklarından küçük demetler halinde çıkar. Kendine has, misk gibi, kuvvetli bir kokusu vardır. Çoğu Akdeniz bölgesinde yetişen yirmi beş kadar türü bulunmaktadır. *Beyaz ballota*'ya bütün Avrupa'da rastlanır. Kırlarda, yol kenarlarında yetişir. *Kara ballota*'nın (*B. feotida*) çiçekleri morumsu kırmızı, nadiren beyazdır. Anadolu'da *yeşil ballota* (*B. nigra*), *boz ballota* (*B. undulata*) gibi türleri görülür. (LM)

Ball Platz («Top meydanı»), Viyana'da meydan. Burada 1719'dan beri Avusturya Dışişleri bakanlığı binaları bulunmaktadır; bu sebepten Dışişleri bakanlığı bu adla anılır. (L)

BALLU (Roger), fransız siyaset adamı ve eleştirmecisi (Paris 1852-Gournay 1908). *Les Artistes Contemporains* (Çağdaş Sanatçılar) [1877] adlı eseri yayımladı. (L)

BALLU (Théodore) fransız mimarı (Paris 1817-ay.y. 1885), Roma ödülü (1849); Gau ile birlikte, Paris'te Saint-Clotilde kilisesinin inşaatında çalıştı (1846-1856), sonra Trinité kilisesini yaptı (1861-1867). — Oğlu ALBERT (Paris 1849-ay.y. 1930), Cezayir piskoposluğu mimarı (1885), Cezayir tarihî anıtlar mimarı (1889), Cezayir müzeler müfettişi (1899) olarak çalıştı. Timgad kazılarını yaptı. Cagnat ile birlikte bu kazılarla ilgili bir eser yayımladı. (L)

BALLUS i. Sıçrayıcı küçük örümcek. Kısa, bodur gövdesi beyaz veya kızılımsı sarı yumuşak tüycüklerle kaplıdır. (*Ballus depressus* Avrupa'da ormanlarda yaşar. Salticidae familyasından.) [L]

BALLY (Charles), isviçreli dil bilgini (Cenevre 1865-ay.y. 1947). Saussure'ün öğrencisi; 1913'te, Cenevre üniversitesinin karşılaştırmalı gramer ve genel dilbilim kürsüsünde onun yerini aldı. Eserleri: *Traité de Stylistique Française* (Fransız Stilistiğinin İncelenmesi) [1909], *Linguistique Générale et Linguistique Française* (Genel Dilbilim ve Fransız Dilbilimi) [1932; 2. bas. 1945]. (L)

BALLY (Victor), fransız hekimi (Beaurepaire 1775-Salon 1866). Santo Domingo seferine başhekim olarak katıldı, Barcelona'ya giderek sarı humma ile mücadele etti (1821). François ve Parizet ile birlikte *l'Histoire de la Fièvre Jaune Observée en Espagne, et Particulièrement en Catalogne*'u (İspanya ve Özellikle Katalonya'da Gözlenen Sarı Hummanın Tarihi) [1823] kaleme aldı. (L)

BALLYMENA, Kuzey İrlanda'da kasaba (Antrim idare bölgesi). Antrim yaylasının kenarında, Braid kıyısında; 12 900 nüf. Sayfiye yeri. (L)

BALLYSHANNON, İrlanda cumhuriyetinde kasaba (Ulster eyaleti, Donegal idarî bölgesi). Erne ırmağının halicinde, Donegal körfezi yakınında; 2 500 nüf. Sayfiye yeri. Hidroelektrik tesis. (L)

BALMACEDA (José Manuel), şilili siyaset adamı (Santiago 1838-ay.y. 1891). 1870'te milletvekili, liberal partinin en nüfuzlu üyelerinden biri, 1882'de İçişleri bakanı. Medenî nikâhı zorunlu kıldı. Ayrıca kiliseye aykırı başka yasalar çıkardı. 1886'da cumhurbaşkanı seçildi; genel öğretimi, demiryollarının kurulmasını ve avrupalı kolonların muhaceretini destekledi. 1890'dan sonra kongre ile anlaşmazlığa düştü. Devleti kongreye baş vurmadan yönetmek istedi. Bu yüzden diktatörlükle suçlandı. Muhalefet önderleri, Santiago'yu terk ettiler ve deniz kuvvetlerinin desteğiyle âsi bir cunta kurdular. Kara kuvvetlerinin büyük kısmı ise başkana sadık kaldı. Balmaceda, kongrecilere yenildi. Arjantin elçiliğine sığındı ve uzun bir siyasî vasiyetname yazdıktan sonra görev süresinin sona erdiği gün intihar etti. (L)

BALMAKH veya **BARMAKH,** bir türk (sabir) kumandanı (yaklş. ol. 555 yıllarında). Adı sadece bizans tarihçisi Aghathias'ın eserinde geçer. (M)

BALMAT (Jacques), fransız rehberi (Chamonix 1762-Sxt vâdisi 1834). Dr. Paccard ile birlikte 7 ağustos 1786'da ilk defa Mont Blanc'a çıkmayı başardı. Alexandre Dumas, bu konuyle ilgili hikâyelerinde, Mont Blanc'a çıkışta önemli rolü oynayan kimse olarak Balmat'yı gösterir. Dr. Paccard'ın hakkının tanınması ise yenidir. Bugün Avrupa'nın zirvesinin fethinde Paccard'ın en az Balmat kadar rolü olduğu kabul edilir. Jacques Balmat değerli maden yatakları ararken kayboldu. (L)

BALMBERG, İsviçre'de sayfiye yeri ve kış sporları merkezi (Soleure kantonu). Jura'nın doğu kesiminde, Soleure'ün kuzeyinde. Yüksl. 1 000 m. (L)

BALME boğazı, Alplerde boğaz. Mont Blanc dağ kütlesinin kuzey ucunda Fransa'daki Arve vâdisini bir akarsuyle İsviçre'de Trient vâdisine bağlar; 2 202 m. (L)

BALMER (Johann Jakob), isviçreli fizikçi (Lausen 1825-Basel 1898). Lausen'de matematik profesörü. Akkor halindeki gazların ışık tayflarını inceledi ve 1885'te kendi adını taşıyan formülü buldu. (L)

Balmer formülü, hidrojenin görünür tayfındaki farklı çizgilerin λ dalga uzunluklarını veren formül:

$$\frac{1}{\lambda} = R\left(\frac{1}{2^2} - \frac{1}{m^2}\right)$$

Bu formülde R'ye *Rydberg sabiti* denir ve değeri R= 109 677,7 C.G.S. dir; *m* de bir tam sayıdır. Bu formül, hidrojenin atom yapısı hakkında değerli bilgiler edinilmesini sağladı (Bohr teorisi). [L]

BALMES (rahip Jaime Luciano), katolik ispanyol gazetecisi ve filozofu (Vich 1810-ay.y. 1848). Monarşi sisteminin en ateşli savunucularından biriydi, ama dini daima siyasetten ayırdı. (L)

BALMONT (Konstantin Dimitriyeviç), rus şairi (İvanovo-Voznesensk 1867-Paris 1942). İskoçya asıllı bir aileden gelir. Teknik araştırmalarla dolu çeşitli şiir derlemeleri, özellikle *Budem kak Solntse* (Güneş gibi Olalım) [1903] ile rus halkına şiir zevkini yeniden aşılamayı başardı. Sembolizm akımının öncülerindendir. Shelley, Calderon, Poe, W. Whitman, İbsen gibi çeşitli şair ve yazarlardan çeviriler yaptı. 1920'de Rusya'dan ayrıldı. (L)

Balmoral şatosu, Büyük Britanya'da şato, İskoçya'da (Aberdeenshire), Grampian'larda, Dee kıyısında. 1853-1855 Arasında inşa edildi. Büyük Britanya kıral ailesinin yazlık şatosudur. (L)

BALMUMU blş. i. Soğukta sert ve kırılgan hale gelen, yumuşak, sarı madde. (Özellikle arıların petek yapmak için salgıladıkları madde olarak bilinir): *Yağmumu yakana yağmumu, balmumu yakana balmumu* (Atasözü). ‖ *Teşm. yol.* Kolay şekil değiştiren, kolay yumuşuyan, mukavemeti olmayanlar için: *Parmakları arasında birer balmumu parçası idi vezirler* (Y.Z. Ortaç). ‖ *Kırmızı balmumu,* şellak ve terebentinden yapılmış, eskiden mektupları mühürlemede kullanılan renkli bileşim (*mühür mumu* da denir). ‖ *Model balmumu,* heykelcilikte, istenilen renk verilerek oylumlamada kullanılan, kuru tebeşir, pudra, buğday unu ve eritilmiş beyaz balmumu karışımı. ‖ *Saf balmumu,* henüz kullanılmamış balmumu.

— ÇEŞ. DEY. *Balmumu gibi erimek,* zayıflamak. ‖ *Balmumu gibi sararmak,* rengi kaçmak: *Geceki uykusuzluktan sonra yüzü, gözlerinin beyazına kadar balmumu gibi sararmıştı* (R.N. Güntekin). ‖ (*Kırmızı dipli*) *Balmumu ile davet etmek,* hararetle çağırmak, gelmesini çok arzu etmek. ‖ *Balmumu rengi,* balmumunun donuk sarı rengi: *... balmumu renkli, mavi gözlü İsa'yı karşılarına ilk çıkan bir, hattâ birkaç erkekle aldatırlardı* (R. N. Güntekin). ‖ *Balmumu yapıştırmak,* aklında tutmak için işaret koymak: *Bu sözüme sen balmumu yapıştır.* Eskiden, okunmakta olan bir kitapta, nerede kalındığını sonradan bulabilmek için satır kenarına pul biçiminde balmumu yapıştırmak.

— Arıcılık. *Balmumu makinesi,* güneş ısısından yararlanarak, bal gümeci parçalarından saf balmumu elde etmeyi sağlayan âlet.

— G. santl. *Balmumu heykelciliği,* balmumundan oyumlama sanatı (modelaj). Bk. ANSİKL. ‖ *Balmumu resmi,* resim yapılırken boyları tuvale sürmeden önce, benzinle karıştırılmış sıvı balmumuna batırma usulü. (Bk. ANSİKL.)

— Metalürji. *Balmumu kalıplaması* veya *balmumu dökümü,* dökümü yapılacak eşyanın balmumundan hazırlanan modelini ısıyle eritip, kalıpta meydana gelen boşluklara sıvı madenin akıtılması. (Bronz heykellerin çoğu bu usülle yapılır.)

— Sanay. *Balmumu tekerleği,* tekerlek şeklinde hazırlanmış balmumu kalıbı.

— ANSİKL. Tab. *Hayvanî balmumu,* bazı zarkanatlılar tarafından üretilir; bu grubun en tanınmış ve en çok balmumu çıkaran cinsi de balarısı*dır. Hayvan, balmumunu, karın bölgesindeki art arda halkaları (2'den 5'e kadar) birleştiren karın şeritlerinin altında bulunan 4 çift derialtı bezinden salgılar. Küçük levhalar halinde çıkan balmumu, hemen arka ayaklarla alınarak çenelere ulaştırılır ve burada yoğrularak petek yapımında kullanılır. Saf balmumu elde etmek için, önce balları ayıklanan petekler kaynar suya sokulur. Yüzeyde toplanan balmumu, soğudukça katılaşır. Oynak çerçeveli kovanlarda arıcılar, çerçevelerin üst kısmına petek biçimi verilmiş bir balmumu parçası yerleştirirler, böylece arılar, bu tabakanın üzerine yeni bir balmumu tabakası kaplar.

Balmumu, molekül ağırlığı yüksek doymuş veya doymamış bazı alifatik asitler, alkol ve ester karışımıdır. Yoğunluğu 0,966 olan bu madde, 62-63°C'a doğru erir. Sarımtırak bir rengi vardır; güneş ışınları ve çiğ

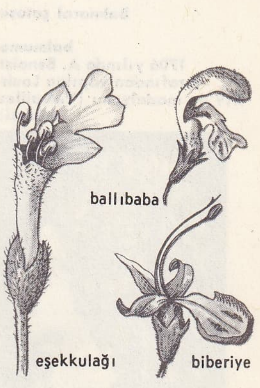

ballıbabagiller

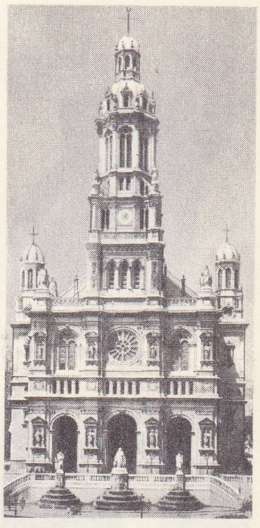
Théodore BALLU
Paris'te Trinité kilisesi

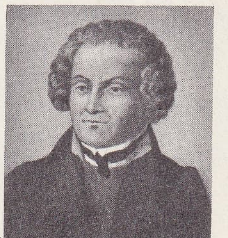
Jacques BALMAT
1786 yılında

Foto. Neurdein, X (LAROUSSE)

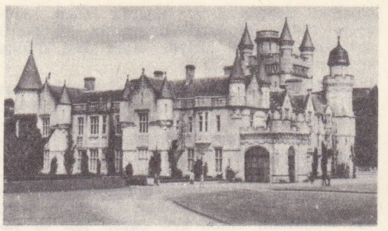

Balmoral şatosu

balmumu
1706 yılında A. Benoist tarafından yapılan Louis XIV'ün madalyonu (Versailles müzesi)

üç dilimli, üç stabilizörlü sabit balon (1945)

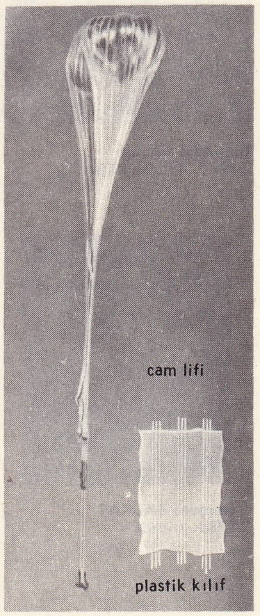

klasik ve taşıyıcı zarflı balonlar (bunlarda sepet bağlama yerleri yoktur); balon zarfıyle normal basınçlı sepet arasına bir paraşüt konmuştur

tanelerinin etkisinde bırakılarak beyazlatılır. Balmumuna bazen, kaolin, tebeşir, kola, içyağı v.b. maddeler katarlar; bu katılan maddelerin cinsini tayin etmek de oldukça güçtür. Sarı balmumu, parke cilâlarının hazırlanmasında kullanılır, ayrıca taşbasma kalemlerinin, mühür mumunun, balmumu boyaların bileşiminde de bu madde bulunur. Balmumu heykeller ve özellikle çeşitli mumların yapımında da sarı balmumu kullanılır. Arıtılmış beyaz balmumu, bazı merhemlerin, güzellik kremlerinin ve tüy giderici maddelerin bileşiminde bulunur. ● *Nebatî balmumu.* Bazı bitkiler, arıların salgıladığı balmumunu andıran bir madde çıkarır. Birbirine sıkıca yapışmış çubuklar veya tanecikler halinde dericik altında meydana gelen bu balmumunun görevi genellikle, dokuların (yapraklar, çiçekler ve meyveler) geçirimsizliğini arttırmaktadır. Salgılanan bu balmumu, bazı durumlarda, toplanacak kadar bol olur; özellikle *mum ağacı* adı verilen bazı palmiye cinsleri ve Louisiana mirikası bu türdendir. *Karnauba balmumu,* Brezilya'da yetişen bir palmiye türü tarafından salgılanır. Sanayide, bitkisel balmumundan sabun, mum v.b. yapımında yararlanılır.

— G. santl. Bu sanat Yunanistan, İskenderiye ve Roma'da biliniyordu. Cicero, Plinius, Juvenalis eserlerinde bu konuya da değinirler. Balmumu, adak şekilleri, tanrı (aile koruyucusu ve ev tanrısı) heykelcikleri, atriumda sergilenen ata heykelleri ve genellikle renkli oldukları için daha çok ilgi çeken çiçek, meyve, hayvan şekilleri gibi ufak tefek eşya yapımında kullanılıyordu. Roma'da, pek çok usta oylumlama sanatçısı yaşadı. Columella, eserlerinde bu sanatçıların çalışma tarzlarını anlatır. Bu sanat, İtalya'da, özellikle Floransa şehrinde pek rağbetteydi. En güzel balmumu heykel örnekleri Rönesans'ta yapıldı. Bu sanatın en ünlü eseri, Lille müzesinde bulunan zaman zaman Raffaello'ya, Leonardo da Vinci'ye v.b. atfedilen *Balmumu Baş*'tır. Balmumu heykel, zamanımızda yalnız maketler ve anatomi organları yapımında kullanılır.

● Heykeltıraşlar ve kuyumcular kalıplarını yapmak için bazen *balmumu* kullanırlar. Toprak kalıpların kururken daralma, bu yüzden de alçı dökülmesini zorunlu kılma sakıncasını balmumu kalıplar ortadan kaldırır. Yunanlılar, balmumundan, canlı insanların yüzlerinin ve bedenlerinin kalıplarını çıkarırlardı. Roma evlerinde, *impluvium*'un çevresindeki örtülü geçidin altında, ev sahibinin atalarının balmumundan yapılmış heykelleri bulunurdu. Ortaçağda, yüzleri, bazen de bütün bedenleri balmumundan olan boyanmış heykeller yapılırdı. Bu çağda balmumundan mühürler, süslü şamdanlar ve adaklar da yapıldı. İtalya'da, XVI.yy. da balmumundan madalyon modası vardı; Fransa'ya geçen bu moda burada bir buçuk yüzyıl sürdü. Balmumundan yapılmış madalyonlarda genellikle, şatafatlı giyimli profilden görünen kişilerin görüntüleri bulunurdu; bu madalyonlar arduvaz taşına, cama, fildişine yapıştırılır, bazen de meşin kutuların içine konurdu. Verrocchio, Luca Della Robbia, Michelangelo balmumuyle çalıştılar; Fransa'da, Antoine Benoist XIV. Louis'nin ünlü bir portresini yaptı. Canlı modeller üzerinden belli sayıda büst ve el kalıpları çıkarmak, sonra da tabiî büyüklükte figürler yapmak düşüncesini ona borçluyuz. Bunların boyanması ve giydirilmesi bugünkü balmumu heykel müzelerinin kaynağı oldu. Gene Benoist, İtalya'da XVI.yy.dan beri bilinen anatomik balmumu heykel çalışmalarını, Fransa'da uyguladı.

Kayıp balmumu dökümü. Bugün yalnız küçük boyutlu sanat eserlerinde kullanılan bu usul, Rönesans devrinde, XVII. ve XVIII. yy. larda çok kullanılırdı. Kumdan kalıbın, üstü bir balmumu tabakasıyle sıvanmış orijinal modele göre biçimlenmesi gerektiğinden döküm ilk anda başarılı olmazsa eser meydana gelmez, ziyan olurdu. (LM)

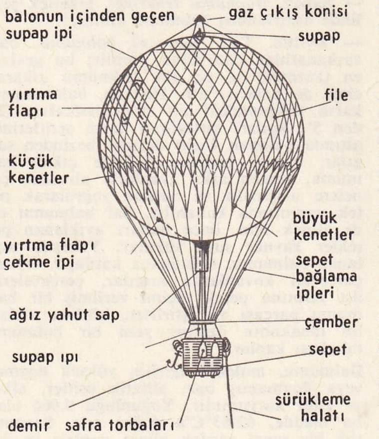

BALO i. (İtalyanca *ballo*'dan). Genellikle geceleri düzenlenen danslı toplantı: *Bir baloda hepsi birden gülüp eğlenmekte iken uşakların efendileri geliyor* (H.R. Gürpınar). *Bu çalgı neye çalmıyor? - Daha balo paydos olmadı ama yakındır* (Ahmed Rasim). — ÇEŞ. DEY. *Balo vermek,* büyük çapta bir danslı toplantı tertip etmek. ‖ *Çocuk balosu,* yalnız çocuklar için verilen balo: 23 *Nisan çocuk balosu ...* ‖ *Kıyafet balosu,* davetlilerin normal balo giyimlerinden farklı çeşitli ve orijinal kıyafetlerle katıldığı balo. ‖ *Maskeli balo,* davetlilerin, kimliklerini gizlemek için maske ile katıldıkları gece eğlencesi.

— ANSİKL. Müz. *Balo* kelimesi, XII., XIII. yy. da, Provence'ta çalgı eşliğinde söylenen lirik bir şarkı biçimi için kullanılırdı. XIV.yy.da bir balo en az on kıtadan meydana gelirdi; önce çalgıların müziği bestelenir, daha sonra, bu müziğe bir güfte uygulanırdı. XIV. yüzyılın sonunda bu terim, birkaç oyuncunun danslı sahnelerini (bal des Ardents), daha sonra gençlerin danslı toplantılarını ve en sonunda dans etmek için toplanılan yeri anlatır oldu.

● *Halk baloları.* XIII. yüzyıldan beri aristokrat sınıfın şatafatlı şenlikleri yanında pazar ve bayram günleri, dinî törenler sona erince kilise avlusunda hattâ bazen kilisenin içinde halk baloları düzenlenirdi.

Balo tema'sından sanatçılar sık sık esinlenmişlerdir: Anne de Joyeuse veya Nemours dükünün saray balolarından (Louvre ve Versailles'da), *le Bal des Ifs* (Cochin'in gravürü [1745]); halk balolarından, Toulouse-Lautrec'in *Moulin-Rouge,* Renoir'ın *Le Moulin de la Galette* (Louvre) adlı eserleri doğdu. (LM)

BALOGH (Elemér), macar hukukçusu (Bajmok 1886- Levallois-Perret 1955). Çeşitli Amerikan ve Avrupa üniversitelerinde ders verdikten sonra, Lahey'de uluslararası mukayeseli hukuk akademisinin daimî sekreteri oldu. (L)

BALOĞLU (Muzaffer), türk sporcusu (Adapazarı 1919). 1939 Uzun atlama Türkiye rekortmeni (7,10 m), aynı yıl 100 ve 200 m Balkan oyunları şampiyonu. 1940 Balkan oyunlarında şampiyon olan 4X100 ekibinde yer aldı. (M)

BALON i. (fr. *ballon*). Çok ince kauçuktan veya bağırsak zarından yapılmış küçük küre (havayle veya hafif bir gazla şişirilir): *Gökyüzüne kaçırdığım balonuma bakıp / Ağlayışımı* (O.V. Kanık). ‖ Sabit veya serbest hava aracı. (Bk. ANSİKL.) [Atmosferde dengede durabilmesi için havadan hafif bir gazla doldurulur, havada ilerlemesini sağlayacak özel bir araçla donatılmamıştır.]: *Bir mavi balon mudur bu yaz / İçi sevda dolu yolculuk* (Cahit Külebi). ‖ *Balon uçurmak,* içi uçan gazla dolu oyuncak balona uzun bir ip bağlayıp salıvermek. ‖ *Deney balonu,* kaydedici cihazlarla donatılmış olan ve içinde insan bulunmadan havaya salınan balon.

— ÇEŞ. DEY. *Balon çıkarmak,* burun salgısının veya tükürüğün balon gibi şişmesi. ‖ *Balon hevengi,* baloncunun elindeki, birbirine bağlı renk renk balonların meydana getirdiği hevenk: *Yalnız o konuştukça, içimde allı yeşilli, sarılı balon hevengi, iğne ucu değmiş gibi birer birer sönmeye başlamıştı* (Y.Z. Ortaç). ‖ *Balon uçurmak. Argo.* Aslı olmayan, yalan bir haberi yaymak.

— Ask. havc. Bk. ANSİKL.

— Balıkç. Genellikle sürütme (trawl v.b.) ağlarda, torba ağzında mantar yerine kullanılan cam, madenî veya plastik şamandıralar.

— Denizc. *Balon usturmaça,* gemilerde bir halatın ucuna bağlanmış, içi talaş veya kenevir elyafıyle dolu, dayanıklı yuvarlak torba; deniz aracı başka bir araca yanaşacağı zaman, bordadan sarkıtılır. (Bk. USTURMAÇA.) ‖ *Balon yelken,* rüzgâr etkisi altında torbalanarak çalışan alt yakası serbest, oldukça hacimli üçgen şeklinde bir yelkendir. Direk tepesindeki özel makarası ve çördeği ile çekilir. Direğe bağlı bir bumba vasıtasıyle karola yakası başa doğru uzatılırken, ıskatası, kıça doğru alınarak kullanılır. (Bk. YELKEN.)

— Havc. *Balon demiri,* eklemli birçok çengelleri bulunan cihaz; balon pilotu bunu balonunu durdurmak için sepetten yere atardı. (Yırtma panosu,* balon demirinin yerine geçmiştir.) ‖ *Balon donatımı,* bir balonun kullanılmasına yarayan malzeme iniş halatı, çapa, serpan ve kontrol iplerini kapsar. ‖ *Balon pilotu,* bir balonu sevk ve idare eden kişi: *Pilâtre de Rozier ve Marki d'Arlandes ilk balon pilotları olmuşlardır.* ‖ *Balon sepeti,* boyu eninden fazla ve korkuluklarla donatılmış sepet veya sahanlık. Bir balonun altına asılır ve içinde havacılar, motor, safra ve balon donanımı bulunur. ‖ *Teşm. yol.* Bir uçakta motor ve tepki düzeninin bulunduğu bölme.

— Kim. Uzun boyunlu ve küresel cam kap.

— Meteorol. *Sondaj balonu,* yörüngesi yerden bir teodolitle gözlenebilen, rüzgârın yön ve hızını belirtmeğe yarayan küçük çaplı balon.

— Petr. Basınç altında depolamağa yarayan kap: *Gaz balonu, buhar balonu* (*Eşanl.* AKÜMÜLATÖR.)

— Spor. ve oyun. *Uçan balon,* çocuk oyuncaklarından olan, ince bir kauçuk tabakasından yapılmış, hidrojen gazıyle doldurulan ve havada uçabilen, büyük balonlar 1857'de icat edildi.

— Tekst. Keten saplarının akarsuya tutulmak üzere bastırıldığı büyük tekne. ‖ İplik eğirme ve bükmeye yarayan dokuma tezgâhlarında ipliğin, sürgü ile üst iplik kılavuzu arasında aldığı şekil.

— Tıp. Doğumu başlatmak, dölyatağı ağzını genişletmek amacıyle dölyatağına sokulup fizyolojik seromla şişirilen küçük lastik torba (Tarnier, Champetier de Ribes, Boissard balonları). [Bugün bazı kan uyuşmazlığı hallerinde doğumu erken başlatmak için kullanılır.]

— ANSİKL. Havc. Bir *balonu* meydana getiren parçalar şunlardır: bir kumaştan yapılmış (genel olarak taftadan) geçirimsiz hale getirildikten sonra hidrojen, havagazı veya helyum gazıyle doldurularak şişirilmiş, alt kısmında sap ve delik bulunan asıl balon (zarf) ve balonun üst kısmını tamamıyle örten fileye, iplerle bağlanmış ve sazdan yapılmış bir *sepet.* Bir balonun yükselme kuvveti, balonun yer değiştirttiği havanın ağırlığıyle balonun ağırlığı arasındaki farka eşittir. Bu şartlar içinde kendi haline bırakılmış olan bir balon, yeri değişen havanın ağırlığı balonun ağırlığına eşit oluncaya kadar yükselir ve böylece kendisine ait denge yüksekliğine ulaşmış olur. Bu yüksekliğin daha üstüne çıkmak üzere balon pilotu safra atarak balonu hafifletmek zorundadır. Alçalmak için ise pilot, bir supâpı açarak bir kısım gazın kaçmasını sağlar. İniş süratini azaltmak istediği zaman, balonun safrasını boşaltır. Şişkin balonu, icabında kısa zamanda sönük hale getirmek ve sepetin rüzgâr etkisiyle yerde sürüklenmesine engel olmak amacıyle, pilotun asıl balondan yırtarak ayırabileceği bir parça önceden hazırlanır. Atmosfer ısısının ve basıncının değişmesi, balonun den-

Foto. British Travel, Arch. phot., X, S. C. A. (LAROUSSE)

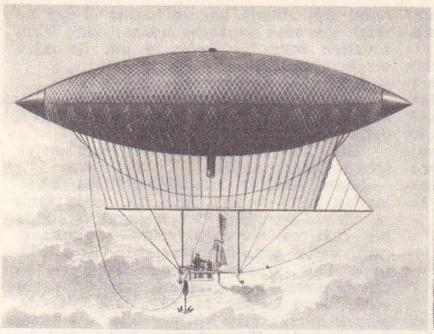

Henri Giffard'ın buhar makineli güdümlü **balonu** — 1851

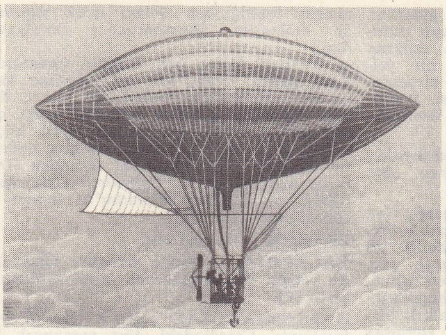

Tissandier kardeşlerin elektrikli motorlu güdümlü **balonu** — 1883

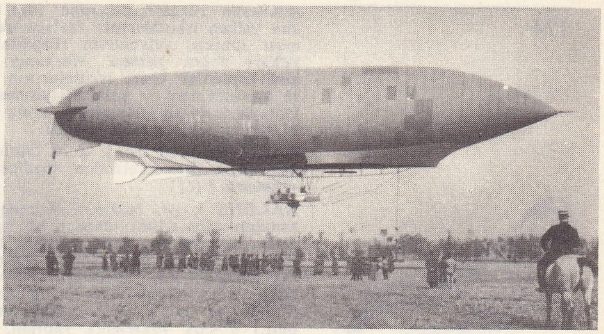

Lebaudy'nin ihtiraklı motorlu güdümlü **balonu** — 1910

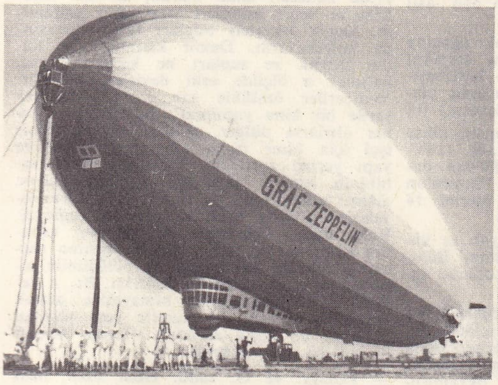

İskeletli güdümlü **balon** (Graf Zeppelin) 1924

«Zodiac» fransız bahriyesi hava botu — 1931

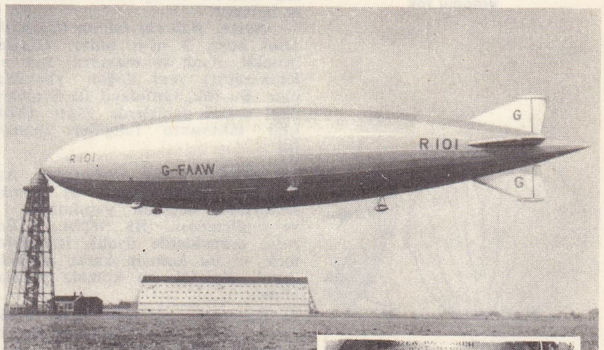

R. 101 büyük britanya güdümlü **balonu** (Palamar direğine bağlı)

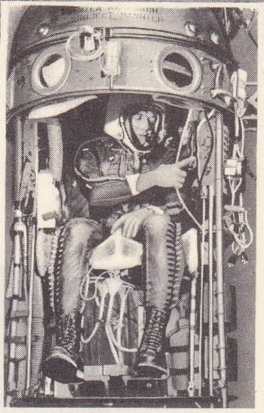

stratosferik **balon** sepeti

ge yüksekliğini değişikliğe uğratır. (Bk. BALONCULUK.)
— Ask. havc. Sabit balonun askerî alanda kullanılması, ilk defa Fleurus savaşları (1794) sırasında oldu. 1914'te ise, fransız balon pilotları, küresel balonlarla savaşa katıldılar. Almanların buluşu olan *drachen** tipi balonda denge, uçurtmalarda olduğu gibi, bir kuyrukla sağlanıyordu. 1916'da fransız yüzbaşısı Caquot'nun yaptığı balonu, savaş sırasında bütün müttefikler kullandığı gibi, karşı taraf da taklit etti. Bu balon, orduların harekâtı esnasında onları takip edebiliyor ve muharebe hatlarına yaklaşabiliyordu: 1 200 metreye yükselerek buradan ikinci bir sepetini 1 500 metreye kadar gönderebilmesi mümkündü. Topçu kuvvetleri ve komutanlıkla telefonla (daha sonra telsizle) irtibatı sağlanmış olan sabit balon gözetleyicisi, atış tanzimleri yaptırmak, muharebe meydanının gerilerini gözetlemek, hedefleri göstermek, baraj ateşlerini idare etmek v.b. görevleri yerine getiriyordu. 1918 ile 1939 arasında sabit balona motor da eklenerek bu hava aracı motorlu balon haline getirildi. Fakat 1939'dan itibaren avcı uçakları için savunmasız bir hedef teşkil eden balonların cepheden çekilmesi gerekli oldu. Bu sebeple sabit balonlar, alçaktan uçan düşman uçaklarının yaklaşmasına engel olmak üzere korunma aracı olarak ve çoğunlukla, çelik tellerden örülmüş ağlara bağlanarak kullanıldı. 1914'ten 1940'a kadar, deniz kuvvetlerinde de küçük gemilerle çekilen sabit balonlardan faydalanıldı.

◆ **Balonculuk** i. Havc. Dengesi, havadan hafif bir gaz kullanmak yoluyle sağlanan hava araçlarının hazırlanması, yapımı ve denenmesi.
— Ask. Havc. Askerî havacılığın eski bir bölümü (Bk. ANSİKL.) ‖ *Deniz kuvvetleri balonculuğu.* Bk. DENİZ HAVA KUVVETLERİ.
— ANSİKL. Havc. Balonculuk alanındaki ilk başarılı denemelerden sonra, Blanchard ve Jeffries balonla Manş'ı geçtiler (7 ocak 1785); kısa bir süre sonra aynı denemeye girişen Pilâtre de Rozier ise kazaya uğrayarak ölmüştü. Coutelle'in askerî balonu, 1794'te, Maubeul'ün kuşatmasına ve Fleurus savaşına başarıyle katıldı.
Gay-Lussac ve Biot (1804) Crocé-Spinelli (1874), Sivel ve Tissandier kardeşler (1875) yüksek atmosfer tabakalarını incelemek için ilmî uçuşlar yaptılar. Gambetta, 1870'te muhasara altındaki Paris'ten balonla kaçtı. Bu tarihten itibaren serbest yani atmosfer içinde kendi haline bırakılan balon yalnız spor alanında kullanıldı: güdümlü balon ihtiyacı kendini duyuruyordu. 1783'ten itibaren fransız bilgin ve generali Meusnier, balonun yönetim araçlarını tasarladı ve çalışmalarıyle güdümlü bir balonun denge şartlarını ortaya koydu. Bunlar, bugünkü balonculuğun temelini meydana getirir. 1852'de Giffard, buharlı motorla hareket edebilen bir güdümlü balon yaptı. 1872'de Dupuy de Lôme, insan gücüyle yönetilen bir balon yaptı. Tissandier, balonda elektrik motoru kullandı (1883). Aynı zamanda patlamalı motorun kullanılması hava ulaşımında kesin bir ilerlemeye yol açtı. Fransa'da Lebaudy kardeşler ve mühendis Julliot, patlamalı motorla hareket edebilen ve derinlik dümeni ve dengeleyici düzlemleri olan birçok güdümlü balon (*Lebaudy, Paris République, Liberté*) yaptılar. 1910'dan 1914'e kadar birçok fransız kumpanyası kudreti gittikçe artan güdümlü balonlar imal etti. Almanya'da kont Zeppelin, 1900 yılında Friedrichshafen'de, iskeleti silindir biçimli, 128 metre uzunluğunda, vernikli bezle kaplı, iki yuvarlaklaştırılmış koni ile nihayete eren ve herbiri ayrı bir bölme içinde bulunan on sekiz balonu kapsayan bir hava gemisi yaptı.

Birinci Dünya savaş'ının başlangıcından itibaren uçakçılıktaki ve uçaksavar atışlarındaki ilerlemeler, güdümlü balonların gündüzün kullanılmalarını kısa zamanda imkânsız hale getirdi. Almanlar büyük zeplinlerle Paris, Londra v.b. şehirleri geceleyin bombardıman ettiler; fakat uçaklar veya toplar vasıtasıyle bu balonların yakılmasını veya üslerine dönmek imkânını bulamayışları dolayısıyle çok ağır kayıplara uğradılar.

İki Savaş arasında, deniz ulaşımında genel olarak, büyük tonajlı iskeletli, yahut küçük ebatta ve hareket alanı dar olan iskeletsiz güdümlü balonlar (Astra-Zodiac) kullanıldı. Bunlardan yalnız iskeletli olanlar kıtalar arasında uzun hava seferleri yapabildi. 1919'da ingiliz R-34 güdümlü balonu İngiltere'den, Amerika'ya gitti. 1923'te *Dixmude* güdümlü balonu (hacmi 68 500 m^3, uzunluğu 226 metre ve 1 560 B.G.) 119 saatte hiç iniş yapmadan 8 000 km'lik yol aldı, fakat 21 aralık 1923'te kayboldu. 1924'te, Z. R. -3 güdümlü balonu da Almanya'dan Amerika'ya gitti. İkinci Dünya savaşından evvel 52 000 yolcu, muntazam hava yolları üzerinde güdümlü balonlarla taşınmış, bu seferlerde 2 milyon kilometreden fazla yol alınmıştı. Almanlar; *Hindenburg* ve *Graf Zeppelin* güdümlü balonlarıyle Kuzey Atlantik'te (6 400 km) ve Güney Atlantik'te (10 000 km) muntazam hava yolları tesis etmişlerdi.

Şişirmede, hidrojen gazının kullanılması yüzünden 1933'te *Akron,* 1935'te *Macon* ve 1936'da *Hindenburg* güdümlü balonlarının feci kazalara uğramış olmaları ve İkinci Dünya savaşının başlaması iskeletli, büyük nakliye güdümlü balonlarının ortadan kalkmasının sebepleri arasında sayılabilir. İkinci Dünya savaşı sırasında amerikan bahriyesi, helyum gaziyle şişirilmiş iskeletsiz veya yarım iskeletli küçük güdümlü balonları başarıyle kullandı ve kıyı gözetlemesi, denizaltı aramaları ve denize düşen pilotların kurtarılması görevlerinde bunlardan faydalandı.

Serbest balon, büyük yüksekliklere çıkmağa imkân vermektedir. 1932 Ağustosunda Piccard ve Cosyns, 16 201 metre yüksekliğe ulaştılar ve 29 temmuz 1935'te; içinde Orvil, Anderson ve Stevens'in bulundukları *Explorer II,* 22 066 metreye yükseldi. Deney balonları ise 40 000 metreden daha fazlaya yükselebilmektedir. Balonlar füzelerin atılmasında da kullanılır. 1957 Ağustosunda amerikan binbaşısı D.G. Simons, 31 000 metreye yükseldi.

◆ **Balonlamak** geçşl. f. Denizc. Yelkenli

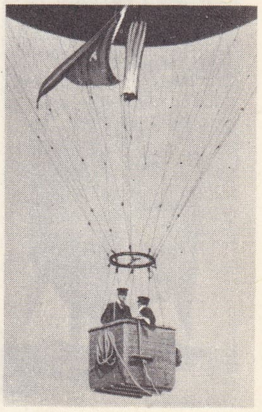

balon sepeti

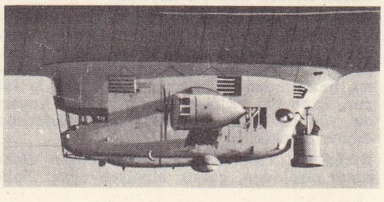

güdümlü **balon** sepeti

Foto. Rol, Illustration, Neurdein, W. — W., Rudaux, U.S.I.S. (LAROUSSE)

balonlu fok

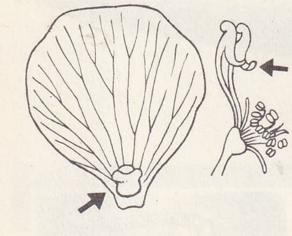
balözü bezi

baltacı

gemilerde rüzgârı pupadan alıp giderken ana yelken iskotalarının fazlaca uzun tutulması sonucu, yelkenlerin rüzgârla dolarak yukarı doğru şişmesi. Herhangi bir yelkeni toplamak üzere iskotalarının birdenbire koyverilmesi ile yelkenin şişmesi. Balonlamayle kuvvetli fırtınalarda arma üzerindeki rüzgâr basıncı azaltılır. (LM)

BALONBALIĞI blş. i. Zool. Dörtdişligillerden balık türü (Tetrodon spadiceus). [Bk. TETRODON.] (L)

BALONE i. (fr. *balloné*). Koreografi. Tek zamanlı dans adımı: dansçı, bir bacağı üzerinde yükselirken, öteki bacağını belirli bir yöne kıvırır ve gerer (efase [*effacé*], çapraz [*croisé*], ayrık [*écarté*]). [*Balone* adım, küçük veya büyük sıçrama ile gerçekleştirilebilir ve bacak az veya çok kalkık olabilir.] ‖ Çok yükselerek yapılan, yumuşak ve esnek dans üslûbu için de kullanılır. (L)

BALONLU FOK blş. i. Fok türü. Erkeğinin alnında dikleşebilen balonumsu bir kese bulunur.

— ANSİKL. *Balonlu fok*'un (*Cystophora cristata*) boyu 3 m'yi bulur. Gövdesi beyaz benekli, siyah ve mavimsi, başı ve üyeleri kapkaradır; yeni doğan yavruları beyaz olur. Bu fok, Grönland ile Svalbard arasındaki soğuk denizlerde yaşar. (Yüzgeçayaklılar takımının fokgiller familyasından.) [L]

BALOTAJ i. (fr. *ballotage*). Adaylardan hiç biri gerekli sayıda oy alamayıp seçilemeyince, seçimin yapılmamış sayılması ve yenilenmesi.. (Bk. SEÇİM.) ‖ *Balotaj kurulu*, derneklerde üyelik isteklerini incelemek ve bu konuda karar almakla görevli kurul. *Balotaj*, bu konuda yapılan işleme denir.

◆ **Balotajlı** sıf. (fransızcası *ballotté*). İlk turda yeterli oyu toplayamamış aday için kullanılır. (Bk. SEÇİM.)

— Sıf. ve i. Koreografi. Bir dans adımı: bir kayığın su üzerindeki ileriye ve geriye doğru sallanmasını hatırlatır; iki kolun ileri atılmasıyle başlayıp hafif bir büküşle biter. (LM)

BALOTE i. (fr. *balloté*). Koreografi. Bir dans adımı. Bir kayığın su üstündeki ileri - geri hareketini hatırlatması, bu hareketin en önemli özelliklerinden biridir. (L)

BALOZ i. (yun. *mpalos*). Eskiden gemiciler ve işçilerin eğlenmek için gittiği içkili, müzikli ve danslı yer: *İşte dediler... Baktım karşımda Galata balozlarından çıkmış gibi allı morlu boyalı bir karı* (H.R. Gürpınar). *Bu salon, âdi, haniya Evangeliki'nin, o güzel yosmanın bulunduğu baloz gibi bir yerdi.* (Ahmet Rasim) ‖ *Esk.* Balo. (M)

BALÖZÜ blş. i. Bot. Bitkilerin balözü bezlerince salgılanan şekerli sıvı. (Bazı böcekler, özellikle arılar balözünü çok sever.)

◆ **Balözü bezi** blş. i. Bot. Çeşitli organların (yaprak, yumurtalık, erkek organ) dibinde bulunan ve balözü çıkaran bez.

— ANSİKL. *Balözü bezleri*, şekerli ve ballı özel bir sıvı çıkaran bezlerdir. *Balözü* denilen bu sıvıyı böcekler çok sever. Balözü, çiçektozlarının erkek organlardan saçılacağı sırada oluşur ve tozlaşmada önemli rol oynar. Çiçekler, yapraklar, taçyapraklar v.b. üzerinde bulunan ve şekerli sıvı çıkaran bütün salgı bezlerine *balözü bezi* denir. (L)

BALÖZÜEMENGİLLER blş. çoğl. i. Ötücü kuş familyası. Gagası uzun, ince, kıvrık, tüyleri madenî parlaklıkta, basık gövdeli küçük kuşlardır. Bunların dili yırtmaçlı boru şeklindedir. Eski Dünya'da yaşayan 120 kadar türü vardır. Çiçeklerde yaşayan böcekler ve çiçek balözleriyle beslenir. (İlmî adı: *Nectariniidae*.) [L]

BALPAYAM, *esk.* **Deşt,** Tunceli ilinin Pülümür ilçesinde bucak merkezi, 422 nüf. İlçe merkezinin 23 km güneydoğusunda. Bucak nüfusu 3 537; 9 köy. (M)

BALPETEĞİ blş. i. Birbirine bitişik, altıgen yüksük biçiminde petekgözlerinden meydana gelen balmumu tabakası. Arılar balpeteğini karın halkaları arasındaki balmumu bezlerinden çıkardıkları balmumuyle yapar, içine bal ve çiçektozu yığarlar. Anaarı da yumurtalarını buradaki petekgözlerinin dibine bırakır. (L)

BALSA i. Tropikal bölgelerde yetişen, *Ochroma* cinsinden, çabuk büyüyen ağaç. Tahtasının özelliğinden dolayı uçak yapımında kullanılır. (Bombacaceae familyasından.)

— ANSİKL. *Balsa* çok hafiftir (mantardan daha hafif). Isıya, sese ve titreşime karşı iyi bir yalıtkandır. Lifleri bir yönde düzgün dizili olduğundan ezilmeye karşı çok dirençlidir. Kontrplak halinde uçak, küçük maket ve model yapımında da çok kullanılır. Birbirine çok yakın iki türünden (*Ochroma lagopus* ve *O. Boliviana*) Orta Amerika'da ve özellikle Ekvador'da ticaret kerestesi elde edilir. (L)

BALSAM i. Bk. BELSEM.

BALSAMİA i. Askılı mantar. Ormanlarda yetişir. (Balsaminaceae familyasından [4 tür].) [L]

BALSAMİNACEAE çoğl. i. Çiçekli bitki familyası. Çiçeğindeki dört taçyaprak birbirine eşit değildir. (Meyveleri etlidir, dokunulunca birdenbire açılır.) [L]

BALSAMO (Joseph), Cagliostro*nun asıl adı. (L)

BALSAMOCİTRUS i. Portakal ağacına benzeyen ağaç cinsi. Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişir. (Birçok türü başlıbaşına üretildiği gibi turunçgiller için anaç olarak da kullanılabilir. Sedefotugillerden.) [L]

BALSAMON (Theodoros), bizanslı kilise hukukçusu (İstanbul 1140'a doğr.-öl. 1195'ten sonra). Antakya patriği (1189'dan önce-1195 veya daha geç) oldu. Photios'un *Nomokanon* (Kanunname) adlı eserini 14 fasıl halinde yorumladı. (L)

BALSAN (François), fransız seyyah ve kâşifi (Châteauroux 1902). Habeşistan, Bulucistan, Kürdistan ve Kalahari çölünde inceleme gezileri yaptı. (L)

BALSAS (RÍO DE LAS), Güney Meksika'da ırmak. Puebla devleti sınırları içinde doğar, Güney Sierra Madre ile merkez yayla arasında kalan bölgelerin sularını boşaltır, Sierra Madre'yi geçerek Pasifik okyanusuna dökülür; 724 km. (L)

BALSIRA i. Yaprakların üzerinde beyaz lekeler halinde ortaya çıkan bir çeşit zararlı küf. ‖ Bir çeşit kudret helvası. (M)

BALŞA'LAR, aşağı yukarı 1360'tan 1421'e kadar, Karadağ'da ve Arnavutluk'un büyük bir kısmında hüküm süren sülâle. Kurucusu Balşa'nın sırp asıllı olduğu sanılır. (L)

BALTA i. Kesmek, yarmak, yontmak için kullanılan ağaç saplı demir ağızlı âlet: *Bir balta ile büyük bandıra direğini kırıyorlardı* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Silâh olarak kullanılan balta.* Bk. ANSİKL. ‖ *Balta huzmesi*, bir tahrip tanesinin patladığı zaman yan huzmesinin yerde bıraktığı iz.

— ÇEŞ. DEY. *Balta asmak*, musallat olmak, sırnaşmak. Sarkıntılık etmek. ‖ *Balta girmemiş* (*değmemiş, görmemiş*), içinden hiç ağaç kesilmemiş orman, sık ağaçlıklı: *... dağları yerinden oynatır, balta girmemiş ormanları çayır biçer gibi yerlere sererim* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Balta ile yontulmuş*, düzgün olmayan, iyi parlatılmamış. Kaba adam. ‖ *Balta olmak*, vakitli vakitsiz tedirgin etmek, ısrarla bir şey istemek, üzerine düşmek: *Kadın açıktan açığa bana balta oluyor. Öyle de bir kadın ki, dünyadan korkusu yok* (M. Ş. Esendal). ‖ *Balta vurmak*, ağaç kesmek: *Ey hemşehri! Sakın kesme, yaş ağaca balta vuran el unmaz* (M. E. Yurdakul). ‖ [Bir] *Baltaya sap olmak*, belli bir iş, bir meslek sahibi olmak: *Hele Yusuf, haylazlık edeceğine senelerdenberi bir baltaya sap olmuş olsa* [...] *vaziyetleri her halde başka türlü olurdu* (Sabahattin Ali). ‖ *Baltayı taşa vurmak*, pot kırmak, bilmeden birine dokunacak söz söylemek.

— Ask. tar. Balta asmak, yeniçerilerin, temeli yükselen yapılarla limana gelen gemilere birer nişan tahtası asarak yapı ve gemi sahiplerinden para almalarına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Gemici baltası*, tahlisiye sandallarında bulundurulması gereken küçük balta.

— Doğramc. *Marangoz baltası*, tahta kesmek için kullanılan balta şeklinde küçük âlet.

— Esk. Huk. *Balta resmi*, Osmanlı teşkilâtı tarihinde şehir ve kasabalarda kesilen hayvanlardan alınan bir vergi. (Kasaphane veya salhanelerde kesilen hayvanlardan *dem* resmi, *serçin* resmi, *derçin* resmi, *zebhiyye* resmi gibi adlarla hayvan başına alınan bu vergi sonradan *mukataa* haline geldi. Tanzimattan sonra ise *zebhiyye* adı ile diğer vergilerle birleşti.)

— Etnogr. ve G. santl. Bk. ANSİKL.

— Sanay. *Yarıcı balta*, çeşitli yarıcı âletlere verilen ad; yarıcı balta, birçok sanayi dalında kullanılır.

— Esk. Tıp. *Hacamat baltası*, kan almak için kullanılan neşter.

— ANSİKL. Ask. tar. Ortaçağda silâh olarak kullanılan balta (teber), hilâl biçiminde geniş bir demir parçayle, bunun karşı tarafında bir çekiçten meydana gelmiştir. Baltanın sapı, topuz sapının benzeridir. Güzel Philippe 1304 yılında Mons-en-Puelle'de baltalarla donatılmış süvarilere karşı muharebe etmiş; Jean le Bon da, 1356'da Poitiers'de, gerçek mızrak cinsi silâhlar olan uzun saplı baltalarla düşmanlarına kesin darbeler indirmiştir. XV.yy.dan itibaren baltalar, kısa saplı silâhlar arasında yer aldı. XIX. yy.da baltalar, silah olarak, en son istihkâm ve deniz askerleri tarafından kullanıldı. Deniz askerleri bunları rampa sırasında kullanırlardı. Demir kısımları ne kadar büyük ve sapları ne kadar uzunsa, baltalar o ölçüde eski devirlere aittirler. Yeniçeriler özellikle son zamanlarda her yerde bir bina yapılmağa başlandığını haber alırlarsa dülger, nakkaş, sıvacı vesair işçi için birer nişan tahtası getirirler ve yapı yerine asarlardı. Bu nişan, bina sahibinin istediği gibi işçi kullanmamasına alâmet olduğu gibi, şu suretle işçinin yevmiyelerinden birer hisse almağa da vesileydi. Balta asmak, herhangi bir yeniçeri kabadayısının zahire, odun vesaire getiren tüccar gemilerine kendi orta ve bölüğünün nişanını koyması (asması) demekti. Bu, o gemiyi para karşılığında himayesine almak mânâsına gelirdi. Bu suretle yeni yapılan binalara da balta astıkları olurdu. Bunun bir adı da «çap vurmak» tı.

— Etnogr. ve G. santl. Hem silâh, hem âlet olan balta, kesici namlusunun sapa paralel olmasiyle aydemir keserinden (aydemirinki dikey) ayırt edilir. Bu, bıçakla birlikte, en eski veya yaygın âletlerden biridir. Demir ve çelik baltalardan başka; bugün bile kullanılan taş (Amerika), bronz ve bakır balta tipleri vardır. Kesicinin tipine (yalın, delikli, zıvanalı, ayaklı, oyulu, dişli, boyunlu) ve sapın takılışına (başlı, duylu, kök boyunlu, oyulu veya delikli saplı) göre balta çeşidi vardır.

Eski Yakındoğu'da, bakır balta taş baltanın yerini çok erkenden aldı. Baltanın ağzı ağaç sapa bağlarla bağlanırdı. Sonradan ağızlarda sap için bir oyuk açıldı. Daha sonra da delikli baltalar ortaya çıktı (Tello Vantours dikili taşı). Ur hükümdar mezarlarında elektrumdan «fenestré» tipi gösterişli baltalar bulunmuştur. Luristan sanatı (II. binyılda) birçok balta meydana getirdi. Bunlardan bir yanı kesici, diğer yanı parmaklı bazı baltalar, bütün Yakındoğu'da taklit edildi. Ras Shamra ve Tell-Ahmar'dan çok güzel yapılışlı, hayvanlarla süslü delikli baltalar kaldı.

◆ **Baltacık** i. Küçük el baltası.

◆ **Baltalı** sıf. Baltası olan.

— Sil. Baltalı mızrak, ucu sivri ve keskin demirden, kargı türü silâh. (*Eşanl.* TEBER.) XIV. ve XVII. yy. lar arasında yaygındı, daha sonra bazı assubaylar ve muhafızlar tarafından da kullanıldı. (Bk. ANSİKL.)

— Teşk. tar. Askerlikte, baltacılık ve arabacılık ederek vergiden muaf olan köylü.

— ANSİKL. Sil. Başlangıçta Çinlilerce bilinen *Baltalı mızrak* XV.yy. da Almanya ve İsviçre'ye getirildi. Fransa'da ise 1550 yılına doğru kullanıldı. Bu silâh 1,80-2,40 m boyundaydı ve ucundaki düz namlu demirinden başka, çeşitli biçimlerde yan namluları da vardı. Bunların en basiti, bir tarafı balta öbür tarafı sivri demirli olanıdır; baltalı mızrakların çoğu oymalıdır, bazıları özenilerek işlenmiştir. Baltalı mızrak, önce seçme piyadeler, sonra XVIII. yy.a kadar bir sınıf çavuşları tarafından kullanıldı. Prusya milislerinin assubayları, bu silâhlarla bir çeşit barikat kurarak, korkak erlerin kaçmasını önlerlerdi. Kral muhafız birliği nöbetçileri de 1789'a kadar bu silâhı muhafaza ettiler. Restorasyon devrinde baltalı mızrak ordu içerisinden ortaya çıktıysa da sonradan Charles X tarafından kaldırıldı. Baltalı mızrak, katolik kiliselerindeki kavaslar

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

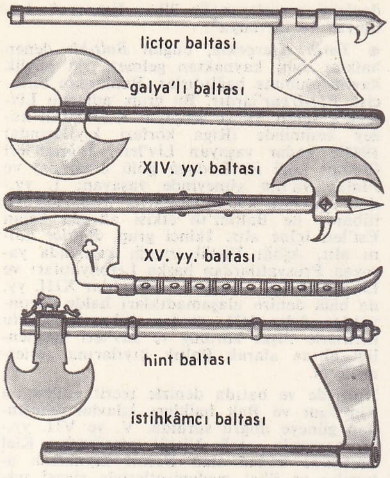

ve deniz sınıfındaki mızrak taşıyıcılar tarafından selâm töreninde hâlâ kullanılmaktadır. (ML)

BALTA, Romanya'da bölge. Bataklıklar ve su birikintileriyle kaplıdır. Çalaraşi'den deltanın başına kadar (yaklaşık olarak 250 km uzunluk ve 30 km genişliktedir) uzanır ve Tuna'nın başlıca yatağını meydana getirir. Balıkçılık ve avcılık bölgesidir. Irmağın yukarı kesiminden aşağı kesimine doğru gidilince *Balta Yalomiçei* (burada son bulan Yalomiça ırmağının adından) ve *Balta Brailei* (Braila şehrinin adından) adlı iki bölge görülür. (L)

BALTA (José), perulu albay ve siyaset adamı (Lima 1816-ay.y. 1872). Başkan Pezet'i devirmek için general Canseco'ya yardım etti; yeni devlet şefinin bakanları arasında yer aldı (7 kasım 1865). Fakat general Prado, 25 kasımda, Conseco'yu devirerek yerine geçti. Balta, 1866'da bir ayaklanma hazırladı ve aralık 1867'de Prado'yu yenilgiye uğrattı. 4 Yıl için başkan seçildi, ağustos 1968'de iktidara el koydu. Bayındırlık işlerine ve guano (kuş gübresi) işletmelerine büyük önem verdi. Manuel Prado, 1872 seçimlerinde çoğunluğu elde edince, Balta, halefine karşı bir hükûmet darbesi hazırlayanlara katılmadı ve bu darbeyi kendisine hazırlatmak isteyen Tomas Gutierrez'in emriyle kurşuna dizildi. (L)

BALTABAŞ blş. sıf. Denizc. Baş bodoslaması omurga hattına dikey olarak çelik lamadan yapılmış gemi. (*Baltaburun* da denir.) [Eski bir yapı sistemidir, yerini levha bodoslamalara terk etmiştir.] (Bk. BODOSLAMA.) || [İnsan için] *gaga burunlu*, burnu çok büyük olan. || *Baltabaşlı*, baş bodoslaması su yüzüne dikey olan gemi. (M)

BALTACI i. Balta yapan ve satan kimse. Odun yarıcısı.

— Ask. *İstihkâm neferi*, kazmacı.

— İtfaiye. Balta ile donatılmış itfaiye eri.

— Teşk. tar. Osmanlı sarayında hizmet gören askerî bir sınıf. (Bk. ANSİKL.) || *Baltacı kethüdası*, baltacı bölüğünün başı.

— ANSİKL. *Bir* adları da *taberdar* (teber tutan) olan *baltacılar* teşkilâtı Murad II zamanında kuruldu. Bunlar sefere çıkan ordunun yolundaki çalılık dağları ve ormanlık yerleri temizlemekle görevlendirilmişlerdi. Daha sonra, saray hizmetlerine de alındılar. Sefer sırasındaki görevlerine çadırları açmak, kaldırmak, eşyayı bağlamak ve yüklemek gibi işler eklendi. İstanbul'un fethinden sonra baltacıların bir kısmı *zülüflü baltacılar* adıyle yeni saray hizmetlerine verildi, diğer bir kısmı da eski sarayın Mercankapısı tarafındaki kışlalara yerleştirildi. Görevleri yeni saraydaki harem ile eski sarayın, şehzadelerin ve saray dışında bulunan sultanların hizmet ve korunmasını sağlamaktı. Bunlar Dârüssaade ağasına bağlıydılar. Onun ve maiyetindeki ağaların hizmetinde de çalışırlardı. Saraydaki kadın efendi, sultan ve şehzadelerden her birinin bir baltacısı vardı. Harem halkı, Edirne'ye nakledilecek olsa, arabaların etrafında bulunur ve yolda çadırlar kuruldukça ellerindeki teberleriyle harem çadırlarını korurlardı. Baltacılığa, İstanbul Acemi ocağından, Galata ve İbrahimpaşa sarayının hizmet bölüklerinden ve Topkapı sarayı hizmet bölüklerinden, aşçı, helvacı, çamaşırcı v.b. erat alınırdı. Dârüssaade ağasından sonra gelenler, büyük âmirleri baltacılar kethüdasıydı. Sonra bölükbaşı ve odabaşı gelirdi.

Dârüssaade ağasının sadrazam nezdindeki işlerini, baltacılardan kapı haseki ağası, Haremeyn vakıflarının tahsil memurluğunu, haseki başı yapardı. Bunun maiyetinde yine baltacılardan haseki baş kâtibi adlı bir yazıcı bulunurdu. Eski saray baltacı ocağı, 1757 yılında kaldırıldı, fakat 1774 yılında yeniden kuruldu. Bunlar, dış hizmetlere çıkarılırlarsa Kapıkulu süvarisi olurlardı. Kıdemlerine ve âmirlerine ise müteferrikalık verilirdi.

Yeni sarayda oturan *Zülüflü baltacılar* ise tamamen ayrı bir sınıftı. Bunlar Enderun hizmetleriyle görevliydiler. Serpuşlarının iki yanından iki örgü, perçem gibi yanaklarına doğru sarktığından bu adla anılırlardı.

Zülüflüler önce Kapıağasına bağlı iken XVIII. yüzyıldan itibaren Silâhtar ağanın emrine verildi. Koğuşları, sarayın en eski binalarındandı. Bunların ayrıca kethüdaları, bölük ve odabaşıları vardı. Bunlardan sonra divanhaneci, yemişçi, suyolcu adlı üç kıdemlileri, daha sonra da koşucu denilen ve Silahtar ağa ile hünkârın postacılık hizmetinde bulunan altı kişi gelirdi. Divanhanenin, arzodasının süpürülüp temizlenmesi, açılıp kapanması bunlara ait olduğu gibi Enderun'da da hizmet görürlerdi. Bundan başka, haremde yangın çıksa, söndürmek zülüflü baltacıların göreviydi. Bunun için balta, kanca ve kova gibi malzemeleri bulunurdu. Bunlar saraydaki Ağalar camiinde nöbetle kayyumluk ederler, padişah, sultan veya şehzadelerden biri ölürse cenazesi bunlar tarafından taşınırdı.

Haremle sıkı ilişkileri olduğundan sağ ve sollarını görmemeleri için yüksek atlas yaka takmaları âdetti. Bundan ötürü *yakalı baltacılar* da denirdi.

XIX. yüzyılda zülüflü baltacıların sayısı yeniden azaltıldı. Sadrazam «Sancak-ı Şerif» ile sefere gitse, bunlardan otuz kişi beraber gider ve sancak açıldığında altında Kur'an-ı Kerim okurlardı. (→ Bibliyo.) [M]

BALTACI MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA BALTACI.

BALTACIOĞLU (Ismayıl Hakkı), türk eğitimci ve yazarı (İstanbul 1886). Babası Baltacıoğlu ailesinden İbrahim Ethem Bey. İstanbul üniversitesinde Tabiî bilimler bölümünü bitirdi. Avrupa'da pedagoji incelemeleri yaptı. 1913'te İstanbul üniversitesine pedagoji profesörü olarak girdi. 1923'te Edebiyat fakültesi dekanı, sonra İstanbul üniversitesi rektörü oldu. Güzel Sanatlar akademisinde estetik ve resim öğretmenliği yaptı. 1933'te üniversiteden ayrıldı. 1933-1942 Yıllarında *Yeni Adam* dergisini çıkardı. 1939'da Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi pedagoji kürsüsüne geldi. Milletvekilliği yaptı (1942-1950). Türk Dil kurumunda çalıştı. Eserleri: *Talim ve Terbiyede İnkılâp* (1910), *Terbiye İlmi* (1916), *Hususî Tedris Usulleri* (1930), *Demokrasi ve Sanat* (1931), *Resim ve Terbiye* (1932), *Terbiye* (1932), *İçtimaî Mektep* (1932), *Tarih ve Terbiye* (1933), *Mürebbilere* (1933), *Sanat* (1934), *Felsefe* (1938), *Toplu Tedris* (1938); oyunları: *Kütük* (1934), *Ölüler* (1939), *İnanmak* (1939), *Andaval Palas* (1940), *Akıl Taciri* (1940); incelemeleri: *Tiyatro* (1941), *Karagöz Tekniği ve Estetiği* (1942); başka eserleri: *Batak* (Roman, 1942), *Türke Doğru* (1942-1943), *Batıya Doğru* (1945), *Kafa Tamircisi* (1940), *Karagöz Ankarada* (1940), *Dolap Beygiri* (1949). Ayrıca: *Kur'an çevirisi* (1957), *Büyük Tefsir* (Allah Nedir?) [1961], *Pedagojide İhtilâl* (1964),*Cinsel Eğitim* (1967), *Ziya Gökalp* (1966). [M]

BALTALAMAK geçşl. f. Balta ile vurmak, parçalamak. || *Mec.* Sabote etmek, bir işi bile bile bozmak veya bozmağa çalışmak.

◆ **Baltalama** i. Kasıtlı olarak isteksiz ve dikkatsiz çalışmayı, iş yerlerindeki malzeme veya malları bilerek bozmak veya kullanılmayacak hale getirmeyi, bir hizmetin veya bir teşebbüsün normal yürüyüşünü engellemeyi amaç tutan eylem.

◆ **Baltalayıcı** i. Yıkıcı, iş bozucu: *Zâti ne çektikse bu inanmayıcı, boyun eğici, fırsat elverdikçe baltalayıcılar yüzünden çektik* (F. R. Atay).

— DEY. *Baltalamadan gitmek*, kaba ve kırıcı konuşmak. (M)

BALTALIK i. Kesimi sık sık yapılan orman. (Kesimde çotuk veya dip sürgünlerinden oluşan küçük boy ağaçlara bir süre dokunulmaz, fakat büyük ağaçların hepsi kesilir.) Bk. ANSİKL. || *Genç baltalık*, sekiz yaşından yukarı ağaçların kesildiği orman. || *Orta baltalık*, on beş yaşından yirmi beş yaşına kadar ağaçların kesildiği orman. || *Yüksek baltalık*, yirmi beş yaşından kırk yaşına kadar ağaçların kesildiği orman.

— Teşk. tar. Bir köy veya kasaba halkının ihtiyaçlarını karşılamak için odun kesmek üzere ayrılan küçük koru veya orman. Eski hukukta arazii metrûke'den sayılırdı. || *Baltalık hakkı*, bir köy veya kasaba halkına ihtiyaçlarını karşılamak için odun kesmek üzere ayrılan küçük koru veya ormandan yararlanma hakkı.

— ANSİKL. *Baltalık*, kesimi kısa aralıklarla yapılan ve kesimden sonra çotuktan çıkan sürgünlerle gelişen ağaç topluluğudur. Ağaç gövdeleri dipten kesilirse, o baltalığa *yalın baltalık* denir. Tersine, ileride sanayie elverişli kereste elde etmek için bir miktar ağaç bırakılırsa o zaman *karışık baltalık* veya *koru baltalık* adı verilir. Yalın baltalığın başka bir şeklinde, her dokuz, on iki veya on beş yılda bir yalnız kalın sürgünler kesilir, ince dallar bırakılır.

Yalın baltalık. Küçük orman işletmesi olarak en çok rastlanan bir ağaç topluluğu olan yalın baltalıkta, yeni sürgünler çıksın diye mevcut sürgünler, genç yaşta, hiç bir yedek bırakılmadan, zaman zaman dipten kesilir. Baltalıkta iki türlü sürgün bulunur: *çotuk sürgünleri* ve dip sürgünü de denilen *kök sürgünleri.*

Koru baltalık. Bir baltalıkta, kesim sırasında, gürbüz fidanlar, kesilmez de yerinde bırakılırsa, çok iyi gelişir. İkinci kesimde gene kesilmeden alıkonurlarsa, iki yaşına varırlar. Üçüncü kesimde bunların yaşı yeni sürgünlere göre üç kat olur. Artık bunlardan işe yarar odun elde edilebilir. Bu şekilde elde edilen ağaç topluluğuna *koru baltalık* denir. Şu halde koru baltalık iki katlı olur:

1. Yalın baltalık kurallarının uygulandığı alt kat;
2. İleride güçlü, sağlam ve değerli ağaç olacak yedeklerden ibaret üst kat. Böyle bir orman işletmesinde önemli nokta, bırakılacak yedek ağaçların, satışa çıkarılacaklar arasından ayırt edilip işaretlenmesidir. (LM)

BALTALİMANI, Boğaziçi'nde semt: Balta burnu ile Boyacıköy arasında liman. Adını İstanbul'un fethi sırasında, burasını üs olarak kullanan Baltaoğlu Süleyman Beyden aldı. Aynı adı taşıyan derenin ağzındaki Baltalimanı camii Parmakçı Şecaattin tarafından yaptırıldı. Sultan Ahmed III devrinde yenilendi. Yine aynı yerde vale kethüdası Giritli Yusuf Ağa tarafından yaptırılan biniş köşkü, liman ağzında da

balta

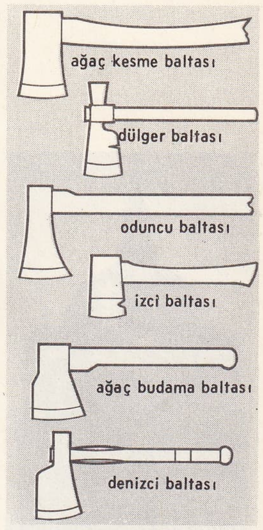

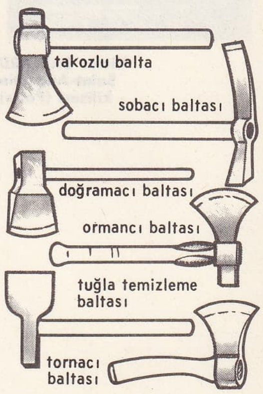

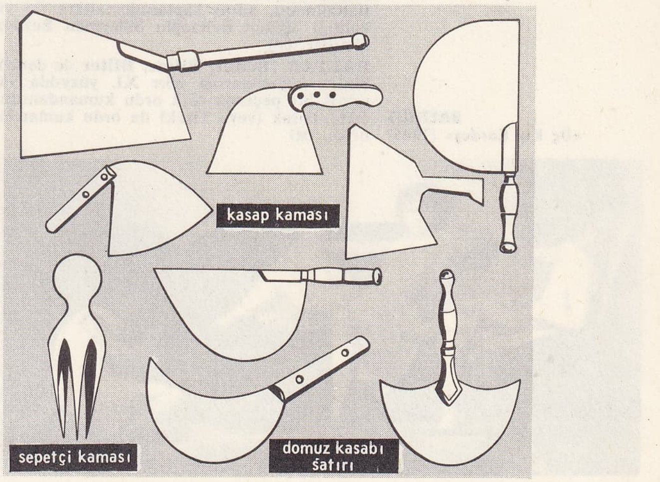

Mehmed II'nin yaptırdığı tabya vardır. XI. yy.da Baltalimanı çok rağbet gördü ve burada büyük yalılar inşa edildi. Büyük Reşid Paşa tarafından yaptırılan konakta o tarihlerde birçok siyasî görüşme oldu ve mukaveleler imzalandı. Damat Ferid Paşanın karısı Seniha Sultana geçen konakta Millî Mücadele aleyhindeki çalışmalar yapıldı. Sonraları Balıkçılık enstitüsü ve Kemik Veremi sanatoryumu haline geldi. Bugün Baltalimanı Boyacıköy ile birlikte Emirgân'ın bir mahallesidir. (M)

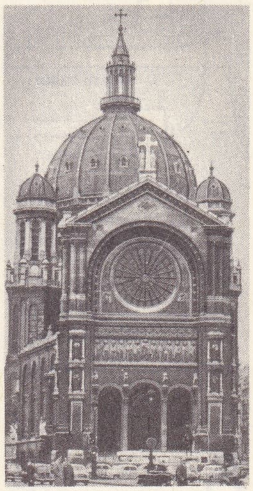

Victor BALTARD Saint-Augustin kilisesi (Paris)

Balta limanı antlaşmaları, Mustafa Reşid Paşanın Balta limanındaki yalısında çeşitli Avrupa devletleriyle imzalanan bazı ticarî ve siyasî antlaşmalar (1838-1849). 3 Ağustos 1838'de, Osmanlı-Belçika dostluk ve ticaret antlaşması; 16 ağustos 1838'de Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması imzalandı. Belçika ile dostluk ve ticaret antlaşmasını yeniler mahiyette 3 ağustos 1839'da ve 3 nisan 1840'ta iki antlaşma daha yapıldı. 30 Ağustos 1846'da Rusya ile de bir ticaret antlaşması imzalandı. Bu antlaşmalar Osmanlı devletinin iktisadî ve ticarî gelişmesini engelliyor, buna karşılık diğer devletlerin menfaatlerini koruyordu. Ayrıca, Rusya ile 1 mayıs 1849'da bir antlaşma yapıldı. Bunun amacı 1848 ihtilâllerinin Avrupa'da uyandırdığı hürriyet ve istiklâl fikirlerinin Eflak ve Boğdan'da (Memleketeyn) doğuracağı hareketleri önlemekti. Eflak ve Boğdan, rus hâkimiyetinden kurtulmak ve anayasa sahibi bir devlet olmak için çalıştılar. Bunun üzerine Rusya, Eflak ve Boğdan'ı istilâ etti. Osmanlı devleti Rusya ile çatışmaktan çekindiği için 1 mayıs 1849 antlaşmasında Rusya'ya bazı yeni haklar tanıdı, Eflak ve Boğdan'daki hareketler durduruldu. (M)

BALTAOĞLU, Çelebi Sultan Mehmed'in yakın adamlarından biri (XV. yy.). Adı bilinmemektedir. Ankara'nın Karamanoğullarına karşı emniyetini tehlikeye düşürmemek için, 1411'de İzmiroğlu'na karşı açılan savaşa katılmayan Ankara valisi Firuz Paşaoğlu Yakub Bey'i yakalamağa memur edildi. Baltaoğlu, padişahın gazabına uğrayarak idamı emredilen ve sonra vezirlerin araya girmesiyle affedilen Yakub Bey'i prangaya vurarak Tokat'taki Bedevi Çardak zindanına götürmeğe memur edilmişti. (M)

BALTAOĞLU SÜLEYMAN BEY, Osmanlı devletinin ilk kaptanıderyası (XV. yy.). Murad II devrinde (1404-1451) Midilli adasına hücum etti, Kolone kasabasını aldı. Fatih'in İstanbul'u fethi sırasında dört yüz parça donanmasıyla Gelibolu'dan geldi. Boğaziçi'nde (bugünkü *Baltalimanı*) demirledi. 18 Nisan 1453'te Prens adalarını (bugünkü Adalar) zaptetti. İstanbul kıyılarını abluka ederek kara harekâtına yardımcı oldu. Bizans'a yardım malzemesi getiren dört ceneviz ve bir bizans kalyonu ile 21 nisan 1453'te Yedikule bölgesinde yaptığı savaşta başarı gösteremediği için düşman gemileri Haliç'e girdi. Fatih'in bu yenilgiyi uzaktan seyrettiğini ve öfkesinden kendisini tutamayıp atını denize sürdüğünü eski tarihler yazar. Önceki hizmetlerinden dolayı sadece görevinden azledilerek cezalandırıldı. Baltalimanı, adını kaptanıderyalıkta iki yıl kaldığı bilinen Baltaoğlu Süleyman Beyden almıştır. (M)

BALTAR (Belter, Biltar, Bilter de denir), bizans kaynaklarına göre XI. yüzyılda yaşamış bir peçenek türk ordu kumandanıdır. Oğlu Turak (veya Tirek) da ordu kumandanıydı. (M)

BALTHUS «Üç Kız Kardeş» (1945)

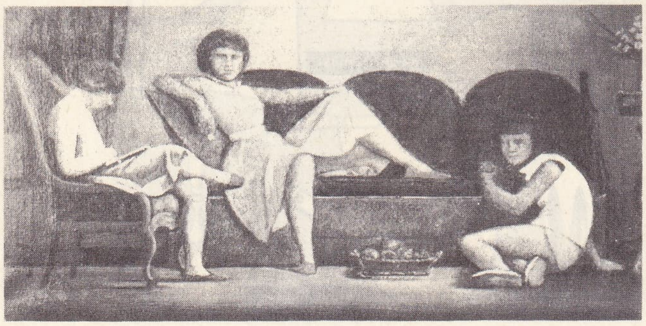

BALTARD (Louis Pierre), fransız mimar, ressam, gravürcü ve yazarı (Paris 1764-ay.y. 1846). Polytechnique okulunda mimarî profesörü. Paris'te Saint-Lazare kilisesini, Lyon'da Adalet sarayını yaptı. Amaury Duval'in *Paris et ses monuments* (Paris ve Anıtları) adlı eseri ve daha başkalarını resimledi. — Oğlu VICTOR (Paris 1805-ay.y. 1874), 1833'te büyük mimarlık ödülünü kazandı. Sivri kemer çaprazıyle madenî çatımakaslarının aynı işi görebileceklerini ve bu yoldan mimaride yenilikler yapılabileceğini ileri sürdü. Görüşünü Paris hallerinde (1854) ve Saint-Augustin kilisesinde gerçekleştirdi. (L)

BALTAZAR (Kutsal Kitap'ta *Belşatsar*), Eski Ahit'te, Danyal'ın kitabına göre (bap 5), son Babil kralı. Bir gece içki âleminde, Nabukodonosor'un Kudüs tapınağından alarak el koyduğu kutsal tasları getirtti. Kutsal eşyaya karşı girişilen saygısızlık sırasında, bir elin duvara esrarengiz harfler yazdığını gördü ve dehşete düştü. Sarayda hiç kimse bu yazıyı çözemiyordu. Danyal peygamber çağırıldı, kralı «Bu eli Tanrı göndermiş; yazı şudur: *«Mene, Tekel, Feres»* dedi. «*Mene*, Tanrı senin krallık günlerini saydı ve sona erdirdi; *Tekel*, terazide tartıldın ve eksik geldin; *Feres*, ülken paylaşılacak, demektir.» Gerçekten de Baltazar o gece öldürüldü ve tahtı Med kralı Dara'nın eline geçti.

Çivi yazılarına göre, Baltazar (Bel-Şar-Utsur) Nabonid'in büyük oğlu ve Nabukodonosor'un yerine geçen dördüncü kraldır. Babasının adına hükûmet etti. 539 Baharında Opis'te, Pers kralı Keyhüsrev'in tarafını tutan babilli kumandan Kubaru'nun saldırısına uğradı ve yenildi. Aynı yıl, Keyhüsrev Babil'i ele geçirdiği sırada, öldürüldü. (L)

BALTAZAR, İsa doğduğu zaman, ona tapınmak üzere, Doğudan Yahudiye'ye gelen üç müneccimden biri. (L)

BALT-FİN i. ve sıf. Fin grubuna dahil dillerin tümüne verilen ad. (Bk. FİN-UGUR.) [L]

BALTHASAR, Luzern'de oturan isviçreli aile, XVI.-XIX. yy. lar arasında birçok yargıç, müsteşar, büyük elçi, rahip yetiştirdi. Bunlardan, tarihçi ve hukuk bilgini olan JOSEPH ANTOİNE FELİX (Luzern 1736-1810), *De Helvetiorum Juribus Circa Sacra* [1770] adlı eserinde, papalığa karşı devletin haklarını savundu. (L)

BALTH'LAR, Vizigot krallık ailesi; Alarich de bu ailedendi. 531'de Amalarich'in ölümüyle aile son buldu. Amaleler gibi, Balthların da tanrıların soyundan geldiğine inanılırdı. Bu yüzden Balthlar vizigotlar arasında büyük bir nüfuz ve kudrete sahiptiler. (L)

BALTHUS (Balthasar KLOSSOWSKİ, — denir), Polonya asıllı fransız ressamı (Paris 1908). Peyzajları, natürmortları ve portreleri (*«Üç Kız Kardeş»*, *«Commerce-Saint-André Geçidi»*), Courbet ve Piero'nun eserlerini andırmakla birlikte gerçeküstücülüğün ve alman okuluna bağlı «yeni nesnellik» akımının özelliklerini de yansıtır. 1961'den beri Roma'da fransız akademisi müdürü. (L)

Baltık Beyaz Deniz kanalı, S.S.C.B.'de Onega gölü kıyısında, Povonets ile Soroka koyu arasında açılmış kanal; 227 km. 1933'te tamamlandı. On dokuz havuzu vardır. (L)

BALTIK denizi, Kuzey Avrupa'da deniz. İsveç, Finlandiya, S.S.C.B., Polonya, Almanya ve Danimarka arasında. Baltık denizi Botni ve Finlandiya körfezleriyle kuzeye ve doğuya doğru uzanır. Kuzey denizi yönü, Danimarka adalarıyle hemen tamamen kapanmıştır; özelliği, derinliğinin az oluşudur; güney kesiminde 100 m'yi aşmaz; en derin yeri ise Gotland adasıyla İskandinav yarımadası arasında ölçülmüştür (459 m). Denize akan nehir sularının bol oluşu ve buharlaşmanın azlığı, sularındaki tuz oranını düşürür (binde 8 ile, Finlandiya ve Botni körfezlerinde binde 2 arasında). Gelgitin azlığı ve derinden geçen tuzlu akıntılar dikkati çeker; akıntılar Danimarka boğazlarından girer; buna karşılık yüzeydeki az tuzlu su ise Kuzey denizine doğru akar. Bu denizin az tuzlu olması bazı kesimlerinin uzun süre buzlarla kaplanmasına yol açar (iki ek körfezinde, ekim ayından hazirana kadar); ama Gotland adası hizasında pek seyrek buz tutar. (L)

BALTIK ülkeleri, Neman ırmağının ağzından Finlandiya körfezine kadar, Baltık denizini çevreleyen üç ülke: Estonya*, Letonya* ve Litvanya*.

● *Tarih.* Gerçekte, bugün *Baltıklı* denen halklar aynı kaynaktan gelmez. İki büyük kavim grubuna bağlıdırlar. Bunlardan birincisi, *Fin-Ugur*'lardır. Bu grup, adlarını Livland'a veren, fakat gerçekte Kurland'ın kuzey kesiminde (Riga körfezi kıyılarında) 1943'e kadar yaşayan Liv'leri; İngrien'leri (Peipus gölü ile Ladoga gölü arasında) ve Finlandiya'nın güneyinde yaşayan; I. yy.-dan IV. yy.a kadar Gotların, M.S. 400'den itibaren de Baltlar'ın etkisi altında kalan Est'leri içine alır. İkinci grup, *Baltlar* adını alır, Aşağı Vistül ırmağı kıyısında yaşayan Prusyalılardan başka Letonyalıları ve Litvanyalıları kapsar. Litvanyalılar XIII. yy. da hâlâ denize ulaşamadıkları halde Letonyalılar daha VII. yy.dan itibaren doğulu tacirlerle ilişki kurmuş ve Liv'leri egemenliği altına alarak Baltık kıyılarına yerleşmişlerdi.

Kuzeyde ve batıda denizle tecrit edilen bu Fin-Ugur ve Balt halkları İslavlar tarafından güneye doğru sürüldü. V. ve VII. yy.-lar arasında, aşağı Vistül ırmağından Kiel körfezine kadar olan Baltık kıyılarına ulaştılar ve ilkel medeniyetleriyle siyasî teşkilâtlarını muhafaza ettiler. Daha önce Ortodoksluğu kabul eden Pskov Let'leri hariç, XIII. yy.a kadar putperestliğe bağlı kaldılar. Gerçekten de batı Hıristiyanlığı, önce Letonya'ya olmak üzere Baltık ülkelerine sızmağa ancak bu yüzyıldan sonra başladı. Baltık halklarının din değiştirmeleri bu ülkeleri İskandinavlar ile Germenler arasında bir rekabet bölgesi haline getirdi. Hıristiyanlaştırma işini ilk olarak Almanlar ele aldılar: 1180 yılında keşiş Meinhard (öl. 1196) aşağı Dvina kıyılarına çıktı ve Liv'lere hıristiyanlığı kabul ettirdi. İkskile veya Uksküll kalesini yaptırdı; İnnocentius III'ün emri üzerine piskopos Albert von Buxhovden, Riga şehrini kurdu (1201); 1204'te, hıristiyanlaştırmayı kolaylaştırmak için Schwertbrüderorden şövalyeleri tarikatı kuruldu; Livland imparatorluk fief'i (yurtluğu) haline getirildi. Baltık ülkelerinin bu hıristiyanlaştırılmasına bir de yerleşme işi eklendi (hıristiyanların varlığını güçlendirmek için çok sayıda alman burjuva ve şövalyesi buralara yerleşti). Danimarkalılar Kuzeydoğu Baltık'ın kontrolünü kaybetmekten korkarak Ösel adasına bir İskandinav başpiskoposu yerleştirdiler (1206); Kuzey Livland'a da, 1211 yılında Riga başpiskoposu tarafından buraya gönderilen alman piskoposunun faaliyetini engelleyecek bir piskopos tayin ettiler (1213); sonunda, Riga'ya rakip olan Tallinn kalesini inşa ederek, Estonya'yı kontrolları altına almayı başardılar.

Baltık ülkelerinin paylaşılması, 1225 tarihinde Papanın hakemliği altında onaylandı; buna göre kuzey kesimler Danimarkalıların sivil ve dinî bölgesi, güney ise Danimarka kralı Valdemar II'nin, Schwertbrüderorden şövalyeleri tarafından yönetilen fief'i oldu. Schwertbrüderorden şövalyeleri, Töton şövalyeleri tarafından desteklendi. 1228 ve 1237'de onlarla birleşerek Baltık ülkelerinde fiilî kontrolun Almanlara geçmesini sağladılar. Yeni bir papalık kararı da Danimarkalılara yalnız Estonya'nın kuzey kıyılarını bıraktı. Danimarkalılar, Tallinn'de Lübeck'li burjuvaların, köylerde de, Mecklenburg ve Holstein asıllı alman derebeylerinin oturmalarına razı olmak zorunda da kaldılar. Danimarka eyaletlerinin Tötonya şövalyelerine satılması, Baltık ülkelerinin tamamen germenleşmesinin karşısına çıkan son engelleri de kaldırdı. Ticaret bundan böyle tamamen Hansa'nın kontrolu altına girdi. Dini, siyasî ve iktisadî mevkilerdekilerin (ünlü Baltık baronları) toprak kölesi haline gelen yerli halklardan üstün duruma gelmesiyle, etnik farklara dayanan toplumsal ayrımlar doğdu. İlk kavimlerden yalnız Litvanyalılar Baltık baronlarının egemenliğinden sıyrıldılar. Litvanya prenslerinden biri 1233 tarihinde kral oldu ve Jagaila'lar XIV. yy.da Litvanya'yı güçlü bir devlet haline getirdiler. Litvanya, çok geçmeden Polonya ve katoliklik ile kader birliği etti. 1561'e kadar Tötonya şövalyelerinin egemenliği altında kalan Estonya ve Letonya ise tersine, Prusya'yı örnek alarak XVI. yy.ın sonunda luthercilıği kabul etti ve birbiri ardından İsveç (Estonya), Polonya (Livland) veya Rusya'nın (Kurland) hâkimiyeti

Foto. LAROUSSE

altına girmesine yol açan siyasî değişiklikler rağmen özel toplumsal yapısını XX. yy.a kadar korudu. Bu yapı, ne 1795'te Polonya'nın üçüncü defa paylaşılmasından sonra bütün bu ülkelerin Baltık eyaletleri idarî çerçevesi olarak Rus hâkimiyeti altında birleştirilmesiyle, ne çar Aleksandr III tarafından şiddetle uygulanan yoğun ruslaştırma siyasetiyle, hattâ ne de 1919-1929'da baltık devletlerinin kurulması ve büyük alman toprak sahiplerinin aleyhine toprak reformunun derhal uygulanmasıyle değiştirilebildi.

1918 Yılında Rusya'nın yenilgiye uğramasıyle ortaya çıkan bu devletler, tarihî ve siyasî sebepler yüzünden arazilerine göz diken eşit kuvvette iki komşunun, Almanya ile S.S.C.B.'nin arasında kaldılar ve 1945'e kadar çok sıkıntı çektiler. Ne millî kişiliklerinin dil ve siyaset alanında tanınması, ne de hükûmetlerinin aldığı etkili ve ihtiyatlı tedbirler, bu güçlükleri yenebildi. 12 Eylül 1934'te Estonya, Letonya ve Litvanya Cenevre'de ortak menfaatlerini korumak amacıyle bir uzlaşma ve işbirliği anlaşması imzaladılar. 7 Haziran 1939'da Letonya ile Estonya Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzaladılar ve S.S.C.B.'den de teminat almağa çalıştılar. İkinci Dünya savaşı boyunca, sırayle Nazi ve Sovyet ordularının istilâsına uğradıktan sonra bu ülkeler 1945 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsüyle yeniden S.S.C.B.'ye katıldılar.

● *Askerlik tarihi.* Birinci Dünya savaşı sırasında, Almanlar 1915'te doğu cephesinde giriştikleri genel saldırı çerçevesi içinde doğu Prusya'yı aştıktan sonra Baltık ülkelerine karşı saldırıya geçtiler. Suvalki ve Augostowo (şubat 1915), sonra Memel ve Taurage (mart) şehirleri işgal edildi. Cephe, ağustos ayında başlayan yeni bir saldırıya kadar Dvian kıylarında yerleşti. Ağustos saldırıları, Almanlara Jelgava, Jaunjelgava, Vilnius ve Kaunas'ı kazandırdı. İki yıl sonra, rus cephesinin çözülmesi üzerine Von Hutier, Riga'yı aldı (eylül 1917). Brest -Litovsk barışı Almanya'ya Livland'ı, Latgalia'yı ve Estonya'yı kazandırdı. Nisanda, Aland adalarının işgal edilmesi, Almanların Finlandiya'ya çıkartma yapmasını ve bu ülkeyi az sonra Reich'in himayesine sokmalarını sağladı. 11 Kasım 1918 mütarekesinden sonra, Baltikum'da toplanan von der Goltz komutasındaki Alman kuvvetlerinin buradan zorla çıkartılmasıyle, Baltık ülkeleri ancak aralık 1919 tarihinde özgürlüklerine kavuştular.

Litvanya, Estonya ve Letonya ile eylül ve ekim 1939'da imzalanan karşılıklı yardım anlaşmasının uygulanmasıyle, Baltık ülkelerinin askerî hava ve deniz üsleri İkinci Dünya savaşının başında kızılordu tarafından işgal edildi S.S.C.B. 14 haziran 1940'ta, bu devletleri tamamen işgal etti ve topraklarına kattı. 1941'de Wehrmacht'ın S.S.C.B.'ye karşı giriştiği saldırının daha ilk günlerinde, Almanlar bu toprakları işgal ettiler; 23 haziranda Grodno, 24'te Kaunas ve Valnius, 26'da Dvinski ve 2 temmuzda da Riga alındı. Bu tarihte, Letonya ve Litvanya tamamen Reich'in hâkimiyeti altındaydı. 20 Temmuz'da von Leeb, Peipus gölünün güney kıyısına ulaştı; 1 ağustosta Tartu'yu aldı ve bütün Estonya'yı işgal etti (Tallinn 25 ağustosta düştü). Baltık ülkeleri 1944 yazında sovyet orduları tarafından birbirinden ayrı iki harekât ile ele geçirildi. Birinci harekât, Smolensk'ten başlayarak Vilnius'e girip, Neman ve Alitus'a varan, Çernyakovski yönetiminde yapıldı. Böylece Jelgava ele geçirildi (temmuz); Kaunas ve bütün Litvanya işgal edildi. Govorov'un Estonya'ya ve Yeremenko ile Bagramyan'ın Letonya'ya karşı yönettiği ikinci harekâtta ise, Narva, Tallinn (ağustos) ve Riga (ekim) şehirleri düştü. 1 Kasımda üç baltık ülkesi tamamen Sovyetler tarafından işgal edildi; ancak Kurland'da, deniz yoluyle yardım gören 17 alman tümeninin kalıntıları, 8 mayıs 1945 mütarekesine kadar karşı koydu ve ondan sonra teslim oldu. (Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI.)

Baltık memleketleri edebiyatı ve güzel sanatları. Bk. ESTONYA, LETONYA, LİTVANYA.

— Jeol. *Baltık kalkanı,* özellikle İsveç ile Finlandiya'yı içine alan bölge. Merkezi, Kambriyum devrinin başından, yani 500 milyon yıldan beri hiç kıvrılmamış ve iyice katılaşmış Kambriyum öncesi topraklardan meydana gelir.

— Leng. *Baltık dilleri,* hint-avrupa dilleri grubu. Birçok benzerlikleriyle islav dillerine bağlanır, *Letonya, Litvanya* ve *Eski Prusya* dillerini içine alır.

— Tar. *Baltık eyaletleri,* bugün Estonya, Letonya ve Litvanya sovyet cumhuriyetlerini meydana getiren ülkelerin eski adı. (L)

BALTİK i. (ing. *baltic*). Ön tarafında bir boji, arkada üç hareketli dingil ve bir boji bulunan buharlı lokomotif. (Bu tip lokomotife HUDSON da denir.) [L]

BALTİCON i. (ing. *Baltic And İnternational Maritime conference*). Baltık ve uluslararası denizcilik konferansı tarafından hazırlanmış kömür taşıma mukavelesinin kod ismi. (Bk. DENİZCİLİK KONFERANSI.) [M]

BALTİME i. (ing. *Baltic And International Maritime conference*). Baltık ve uluslararası denizcilik konferansı tarafından hazırlanmış süreli olarak gemi kiralama mukavelesinin kod ismi. (Bk. DENİZCİLİK KONFERANSI.) [M]

BALTİMORE, A.B.D.'de şehir (Maryland). Patapsco kıyısında; 939 000 nüf. Üniversite. Demiryolu merkezi. Baltimore'un Chesapeake körfezinde çok iyi donatılmış bir limanı vardır; tonaj bakımından A.B.D.'nin dördüncü limanı sayılır. Atlantik ovasında ve ülkenin iç taraflarında yetişen ürünlerden tahıl, tütün, pamuk, kömür ve petrol ihraç eder. Baltimore aynı zamanda bir sanayi merkezidir: demircilik, petrol rafinerileri, gemi ve uçak inşaatı, demir dışındaki madenlerin (bakır) işlenmesi, kimya sanayileri v.b. 1729 yılında kurulan şehir, adını *lord Baltimore*'dan aldı. (L)

BALTİMORE (George CALVERT, I. baron) [Yorkshire'da, Kipling, 1580'e doğr.- Londra 1632]. 1621'de Newfoundland'da bir koloni kurdu; daha sonra 1629'da Chesapeake ve Delaware bölgelerinde bir başka koloni daha kurdu, ancak Virginia'da yerleşmiş olanlarla anlaşamadı. Yeni bir imtiyaz belgesi almak için İngiltere'ye döndüyse de çok geçmeden öldü. — Büyük oğlu CECİLİUS, **Baltimore** 2. baronu (1603-1676), 1632'de babasının ölümünden az sonra, yeni adı Maryland olan koloninin mülkiyetini kendisine veren imtiyaz belgesini aldı. (L)

BALTİMORKUŞU bls. i. Ötücü kuş türü. Parlak sarı veya turuncu karışımı siyah tüylü, oldukça uzun ve sivri gagalıdır. Dişileri daha koyu ve yeşilimsi olur. Amerikan sarıasmasıgillerin örnek türü. (İlmî adı: *İcteras baltimore* veya *galbulus.*) [L]

BALTİSTAN, Keşmir'de bölge. Hemen tamamı Pakistan'ın içinde kalır. Yanında Karakurum'un en yüksek tepeleri, bu arada Dapsang, yükselir; 50 000 nüf. (Baltiler, Tibet asıllı ve şiîdirler.) Merkezi *Skardo.* (L)

BALTRAP i. (ing. *ball,* top ve *trap,* yay'dan *ball-trap*). Hedef vazifesi gören plakaları havaya fırlatan yaylı âlet. (Kuş vurmağa alışmak için kullanılır.)

— ANSİKL. Kısaca *trap* da denilir. Özel bir mekanizma ile havaya fırlatılan ve üzerine atış yapılan plaka 11 sm çapında ve 100 gram ağırlığındadır. Ziftli bir maddeden yapılmıştır. Atışın yüksekliği, ufkî plandan itibaren ve âletten 10 metre mesafeden ölçülmek üzere, asgarî 1,50 ve azamî 4 metre arasındadır. Uzunluğu ise yaklaşık olarak 70 metredir. Çapları 12 mm'yi ve fişek yatağının uzunluğu 70 mm'yi geçmeyen bütün silâhlarla ve azamî büyüklüğü 2,5 mm'lik ve her fişek ağırlığı 36 gram olan saçmalarla yapılır. Havaya fırlatılan her plaka için iki atış yapma hakkı tanınır ve 100 atış üzerinden hesap yapılır. (ML)

BALUBA'LAR, Kongo'nun güney bölgesinde zenci halk, yakl. 500 000 kişi. Sosyal düzenleri, günümüzde bile derebeylik yapısıdır. Eski mısır krallıkları yakınındaki Kivu gölü bölgesinden geldikleri sanılır. Rivayete göre, ilk krallığı Basongo reisi Kongolo kurmuştur. 1585'e doğru, bir başka kabile, Kongolo devletini ele geçirdi. Baluba adı, bu krallık içinde birleşmiş olan halkları ifade etmek için kullanılır. Baluba heykelciliği, ince işçiliği ve estetik değeriyle, afrika sanatının en ilgi çekici örnekleri arasında yer alır. Basongo ülkesinde, bu halkla eski Mısır arasında ilişkiler olduğunu gösteren ve aşağı devre ait olan bir mısır heykelciği ve başka eşyalar bulunmuştur. (L)

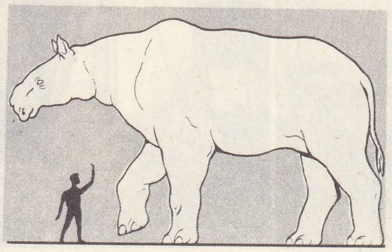

baluchithérium

BALUCHİTHERİUM i. Memeli hayvan fosili. Asya'da, Bülucistan'da, oligosen-miyosen tabakalarında bulunmuştur. Gergedanımsı bir hayvan olan Baluchitherium şimdiye kadar bilinen, karada yaşayan memeli hayvanların en büyüğüdür (uzunluğu 8 m, yüksekliği 6 m). [L]

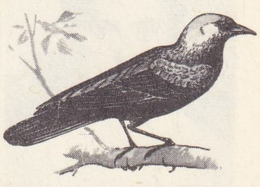

Baltimorkuşu

BALUCKİ (Michal), polonyalı tiyatro yazarı ve romancı (Krakovi 1837-ay.y. 1901). Konu olarak özellikle burjuvaziyi ele aldı ve daha çok tiyatro yazarı olarak tanındı. *Radcy Panaradcy* (Bay Öğütün Öğütleri), *Teatr Amatorski* (Amatörler Tiyatrosu), *Grube Rybi* (Büyük Balık). [L]

BALUG i. Bk. BÂLİG.

BALUMBU'LAR, zenci halk. Gabon'da (Mayumba bölgesi) yaşar. Fiot grubuna bağlıdırlar. (L)

BALUNDA'LAR, zenci halk. Kongo-Kinşasa'nın güneyinde ve Angola'nın doğusunda, Muata Yamvoların eski imparatorluğunda yaşarlar. (L)

BALÛT i. (BALLON ve PARACHUTE kelimelerinden fr. *ballute*).

— Havc. Atmosferin, yoğunluğu az olan katlarında bir insan veya herhangi bir maddenin düşüşünü yavaşlatmak ve denge sağlamak için kullanılan armut biçiminde, küçük boyutlu balon. (Balût, normal paraşütün açılmasına imkân olmayan yükseklikler de kullanılır. İçlerinde insan bulunan uydularda balût'ten geniş ölçüde yararlanılır.) [L]

baltrap

BALYA i. (alm. *ballen*>ital. *balla*'dan). Ticaret eşyasının keten bezi veya benzeri malzeme ile sarılıp çemberlenerek denk haline getirilmiş şekli: *Balyalarımızdan birkaçı tüccardan Nedim Bey namına kaldırılmış* (H. R. Gürpınar). ‖ *Balya yapmak* (balyalamak), denk yapmak. Ambalajlamak.

— Denizc. *Balya hacim,* bir geminin yük taşıma mahallerine rastlayan posta, kemere ve benzeri çıkıntıların nihayet kerlarına temas ederek geçen satıhlar içinde kalan net hacim.

— ANSİKL. Denizc. Deniz ticaretinde genellikle (*cubic feet,* kadem küp) olarak ifade edilir. Balya, çuval gibi bircins yüklerin bir gemi veya herhangi bir mahalline ne miktarda alınabileceğini önceden hesaplamağa yarar. Karışık yükler için istif kaybı olarak bu miktardan yüzde on oranında bir indirme yapılır. Buna *balya kapasitesi* de denir. (ML)

BALYA, Güney Marmara bölümünde Balıkesir ilinin ilçe merkezi: 1 434 nüf. Çanakkale yolu üzerinde, Balıkesir'e 52 km uzaklıktadır. Yakınlarında, bir şirket tarafından işletilerek dekovil yoluyle Edremit körfezine indirilen gümüşlü kurşun madeni ve kuzeydeki Mancınık linyit ocakları sonradan tükenmeye yüz tuttu ve Cumhuriyet devrinde terk edildi. — *Balya ilçesi* yüzölç. 952 km²; nüf. 26 333. Merkez. Danişment ve Ilıca bucaklarındaki köy sayısı 47. (M)

baluba sanatı yontulmuş tahtadan mabet sütun başlığı (P. Vérité koleksiyonu)

BALYANLAR, osmanlı devrinin son yıllarında hassa mimarlığı yapan aile: KİRKOR AMİRA (1764-1831), eserleri: Sarayburnunda yanan (1875) eski sahilsaray, eski Çırağan, Dolmabahçe ve Beylerbeyi sarayları, Arnavutköy Valide sahilsarayı, Nusretiye camii, Selimiye ve Davutpaşa kışlaları, Defterdar sahilsarayı, Darphane, eski Beyazıt yangın kulesi, Mahmud II bendi ve Aynalıkavak kasrı. — SENEKERİM (?-1833), Kirkor Amira'nın kardeşi. Eserlerinden sadece bugünkü Beyazıt yangın kulesi bilinir (1828). — KARABET AMİRA, Kirkor Amira'nın oğlu (1800-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Archille Devéria'nın sepyası (Lovenjoul koleksiyonu)

Baulanger'nin yaptığı portresi (Tours müzesi)

Daguerre usulüyle portresi (1842)

1838'de Charivari'de çıkan bir karikatürü

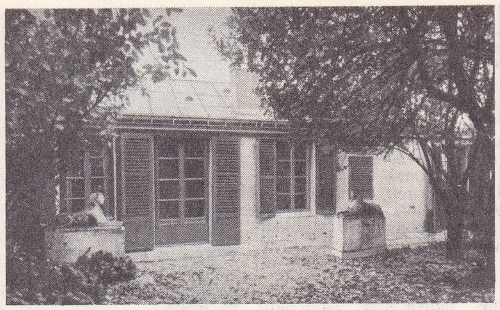
Balzac'ın 1840-1847'de Passy'de oturduğu, müze haline getirilmiş ev

«Dilecta»nın aslı Madam de Berny

Rodin tarafından yapılmış heykel (1897)

Honoré de BALZAC

1846'da Balzac'ın Madam Hanska için satın aldığı, 18 ağustos 1850'de içinde öldüğü Fortunée sokağındaki Beaujon köşkü

Eveline Hanska

Vadideki Zambak için Staal'ın resmi

J. Goddé'nin Eugenie Grandet için taşbasması (1843)

Balzac ölüm döşeğinde Giraud'nun pasteli (Besançon müzesi)

1866). Eserleri: Dolmabahçe, Çırağan sarayları, Salıpazarı sahilsarayı, Ortaköy camii, Eyüp'te Çifte saraylar, Harbiye okulu, Yıldız'da eski köşk, Yeşilköy'de Hünkâr köşkü, İzmit Hünkâr köşkü, Mahmud II ve Abdülmecid türbeleri. Bahçeköy Valide bendi ve bazı fabrikalar. — AGOP, Kirkor Amira'nın oğlu (1838-1875). Eserleri: Beylerbeyi sarayı, Tokat köşkü, Koşuyolu'nda Validesultan köşkü, Aksaray Valide camii. — SARKİS, Karabet Amira'nın oğlu (1835-1899). Eserleri: Beylerbeyi, Çırağan 'sarayları, Çağlayan, Ayazağa, Tokat, Yıldız, Muayede, Mecidiye, Zincirlikuyu, Hünkâr kasırları, Valide camii, Hekimbaşı çiftliği, Validebağı, Kalender köşkleri, Gümüşsuyu ve Maçka kışlası. — NİKOGAS, Karabet Amira'nın oğlu (1826-1858). Eserleri: Ortaköy camii, Ihlamur ve Küçüksu kasırları, Tophane saat kulesi. (M)

BALYEMEZ i. (ital. *ballamezza*). Esk. sil. Eskiden savaşta, özellikle kale dövmek için kullanılan orta çapta uzun menzilli top: *Ulu toplar balyemezler / Atılır Bağdat üstüne* (Demircioğlu). Bk. ANSİKL.

— Dil bil. *Balyemez*, ital. *ballamezza*, *balliamezza* veya *balimezzo*'nun bozulmuş şeklidir. Muhtemelen Avusturyalıların kullandıkları *balimoz* şekli türkçeye bozularak *balyemez* şeklinde geçmiştir. Osmanlı devrinde aynen Farsçaya çevrilerek *asel ne-mihored* (balyemez) diye de kullanılmıştır.

— ANSİKL. Kara ve deniz savaşlarında kullanılan uzun menzilli *balyemezler* tunçtan dökülürdü. Balyemez top kalıplarına erimiş tunç yarım saatte dolar ve bir hafta kalıpta bırakılarak soğutulurdu. XVI. ve XVII. yy.-larda Osmanlılar tarafından kullanıldı. (M)

BALYOS veya **VARYOZ** i. (yun. *bareia* veya *vareia*, ağırlık, demirci çekici'nden *balyoz* veya *varyoz*). Kazık çakmak, büyük taşları kırmak için kullanılan uzunca saplı iri, ağır çekiç: *Ensemin örsünde bir demir balyoz / Kapandım yatağa son çare diye* (N. F. Kısakürek).

— DEY. *Balyoz gibi* (kol veya yumruk için), çok sert ve kuvvetli: *Şaştım kaldım. Eğer Kâmil Beyin balyoz gibi yumruğu olmasaymış, anasından emdiği sütü burnundan getirecekmişsiniz* (K. Tahir).

— Mad. oc. Madencinin kaya koparmak için bir elle kullandığı çekiç. (M)

Balyos hanı. Bk. BALKAPAN HANI.

BALYOZ veya **BALYOS** i. (lat. *bajulus*, haberci'den fr. *baile*). Osmanlı imparatorluğu zamanında venedik elçilerine verilen ad. ‖ Doğu Akdeniz'deki venedik koloni valilerine verilen unvan. (Bizans balyosları, valilikleri yanı sıra, Venedik devletinin Bizans'taki elçisi görevini de yüklenirlerdi. Sonraları, Babıâli'de de elçilik görevi yaptılar.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Osmanlı devletinde ilk zamanlar yalnız venedik elçilerine, sonraları diğer devlet elçilerine ve hattâ konsoloslarına *balyos* dendi. Ortaçağlarda çeşitli memleketlerde çeşitli memuriyetlere de unvan oldu (*boujulebaus-baillistre-baillif-bailli-balivo-baiulus-bailo* v.b.). Doğu Roma imparatorluğunda küçük prenslerin yetiştirilmesine; eğitim ve öğretimine memur kimselere de *bajulus* denir. Daha sonraları özellikle Venedikliler tarafından benimsendi ve kullanıldı. Venedik ticaret kolonilerinin başında bulunan reislere *bailo* veya *baiulas* denirdi. Doğu Roma imparatoru Aleksios Komnenos 1082'de bir ferman ile Venediklilere İstanbul'da bir mahalle ve imparatorluğun her tarafında ticaret yapma imtiyazı vermiştir. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Venediklilerin Doğu Roma imparatorluğunda nüfuzları gittikçe arttı ve pek çok venedikli özellikle İstanbul'a yerleşti. Doğu Roma imparatorluğunda venedik kolonisi reislerine *baiulus* ve *bailo* denmiş ve koloni imtiyazları 1277 ve 1288 tarihlerinde yapılan anlaşmalarla tespit edilmiştir. Bu anlaşmalara göre Bizans'ta Venedik cumhuriyetinin temsilcisi bulunan memur *Bajulus Venetorum in Constantinopoli et tota imperio Romanie* unvanını taşımakta; bütün imparatorluk içindeki venedik memur ve kolonisinin reisi bulunmaktaydı. Bajulus, Venedik tebasını mahkeme ve hükümleri icra ederdi. Venedik bailo veya bajulus'ları venedik kolo-

Foto. Giraudon, Bulloz, René Messager, Sneider, X (LAROUSSE)

nilerinde sivil ve askerî yetkilere sahiptiler ve valiler gibi salâhiyetleri vardı. Nitekim Fatih Sultan Mehmed II tarafından zaptedilen Eğriboz adası bir venedik bailo'su tarafından savunulmuştu, Korfu adası da bailo yani Venedik valisi tarafından müdafaa edilmişti.

1453'te İstanbul'un kuşatması sırasında şehri savunan askerî birliklerden birisinin başında venedik bailosu Girolamo Minotta bulunuyordu. Girolamo Minotta İstanbul alınınca yakalanarak idam edildi; Venedik'in tutumu Fatih tarafından hoş karşılanmamıştı. Venedikliler de osmanlı padişahının bu tutumundan, Doğu Roma imparatorluğunun tarihe karışması üzerine, doğudaki çıkarlarının kaybolmasından korkarak telâşa düşmüşler ve İstanbul'a geniş yetkilerle Bartolommeo Marcello'yu elçi olarak göndermişlerdi. Bartolommeo Marcello, Girolamo Minotto'nun Bizans tarafından zorla Türklerle mücadeleye sokulduğunu, Venedik cumhuriyetinin Türklerle çatışmayı arzu etmediğini, muvafakatı olmadan çıkan olaylardan üzüntü duyduğunu anlatarak sultandan özür diledi ve Venedik cumhuriyetinin Türklerle iyi ilişkiler kurma dileklerini bildirdi. Bartolommeo Marcello'nun bir hayli uğraşarak Fatih Sultan Mehmed II ile Venedik cumhuriyeti arasında 18 nisan 1454 tarihli ticaret antlaşmasını sağlamayı başardığı görülür. Venedik cumhuriyetine İstanbul'da daimî elçi (balyos) bulundurmak hakkı da 1454 anlaşmasıyle verildi. Osmanlı imparatorluğunda ilk venedik balyosu da Bartolommeo Marcello oldu. 1454 Antlaşmasına göre Venedik cumhuriyeti İstanbul'da balyos unvanını taşıyan daimî bir elçi bulunduracak, venedik ticaret gemileri türk limanlarına serbestçe girip çıkacak, ticaret emtiasından yüzde 2 gümrük alınacak, venedik balyosu vatandaşları arasındaki hukukî ihtilâfları çözecekti. Bu anlaşma Venedik'in Doğu Roma imparatorlarından elde ettikleri imtiyazlardan çok farklıdır. Venedikliler bizans devrinde ellerinde bulunan venedik mahallelerinin kendilerine verilmesini çok istemişlerse de istekleri Osmanlı devleti tarafından reddedilmiştir. Venedik daimî elçilerine verilen ad ilk metinlerde baylos olarak görülmekteyse de zamanla bu *balyos* veya *balyoz* şeklinde kullanılır olmuştur. Venediklilerin olağanüstü durumlarda gönderdikleri elçilere *balyoz* denmez. *Balyoz* devamlı elçilere verilen addır, türk kaynaklarında bunlardan bahis edilirken *ikamet elçisi* veya *mukim olan elçi* deyimi kullanılırdı. Bu daimî elçiler İstanbul'da üç yıl kalmakta ve üç yıl dolmadan memleketlerine dönmek zorundaydılar. Venedik ile savaş halinde, venedik balyosu savaş sonuna kadar hapsedilir veya göz hapsinde bulundurulurdu. Venedik cumhuriyetinin İstanbul'daki balyosları, Beyoğlu semtinde otururlardı. Venedik balyoslarına osmanlı devleti tarafından diğer devletlerin elçilerinden fazla değer verildiği doğruydu. Balyos, sadece Osmanlı hükûmeti nezdinde Venedik cumhuriyetinin temsilcisi değildi. İki devlet arasındaki ilişkileri düzenlemekle de görevli ve ayrıca, türk topraklarındaki Venediklilerin idarî ve ticarî işlerinden sorumluydu. Venedik tebaası arasındaki hukukî anlaşmazlıkları çözümler; ancak osmanlı tebaasından biriyle balyos arasında bir anlaşmazlık çıkarsa ve padişah İstanbul'da ise davaya Divanı Hümayun'da bakılır; padişah seferde ise dava sadaret kaymakamı huzurunda İstanbul kadısı tarafından görülürdü. Bir venediklinin Osmanlı ülkesinde gezisi için balyos'dan izin almak zorunluğu vardı. Balyos, kefil olmadıkça borçlu venedikli için baskı yapılamazdı. Venedik balyosları hükûmetlerine devamlı raporlar sunarlardı, ayrıca elçilik devresi biten ve Venedik'e dönen balyosun Venedik senatosu huzurunda sefaretnamesini bizzat okuması gelenekti. Bu, sefaretname niteliğindeki raporlar Venedik arşivlerindedir ve Osmanlı devletinin ve Türk milletinin siyasî, iktisadî ve sosyal durumu hakkında bir yabancı gözüyle tespit edilmiş önemli bilgileri kapsamaktadır. Venedik balyosluğu Venedik cumhuriyetinin 1797 tarihinde yıkılmasıyle kalkmıştır.

— TAR. TELM. **Balyos müftüsü.** XVII. yüzyılın birinci yarısı sonunda, bir ingiliz ile İngiltere'nin İzmir konsolosu arasında, bir alacak davası çıktı. Konsolos bu davaya bakan İzmir kadısı Hâşimîzade'ye hakaret etti. Böylece davanın mahiyeti değişti ve İstanbul'a nakledildi. Devrin şeyhülislâmı Bahaî Efendi İngiltere balyosunu çağırıp, devletin şerefini korumak amacıyle, balyosa ağır hakarette bulundu, hattâ onu dövdürerek hapsettirdi. Bunun üzerine kendisini meşihattan azlettiler ve yerine, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi getirildi. Eski şeyhülislâm Bahaî Efendi de yerine gelen Abdülaziz Efendiye hiciv maksadıyle Balyos müftüsü lakabını taktı. (ML)

BALZAC (Honoré DE), fransız yazarı (Tours 20 mayıs 1799-Paris 18 ağustos 1850). Babası Bernard François Balssa (1746-1829), Albi dolaylarında yerleşmiş bir köylü ailedendi. Adını sonradan Balzac olarak değiştirdi, çok geçmeden de buna Fransa'da soyluluk ifade eden «de» öntakısını ekledi (1821). Dava vekili ve kral meclisinde sekreter olarak çalıştıktan sonra, 1799'da Tours şehri belediye başkan yardımcılığına getirildi ve orada rahat bir hayat sürdü. 1797'de, parisli küçük bir burjuva aileden Anne Charlotte Laure Sallambier (1778-1854) ile evlenmişti. Bu evlenmeden Honoré, romancının çok sevdiği kız kardeşi Laure (öl. 1871), Laurence (1802-1825) ve Henry (1857-1858) adlı erkek kardeşleri doğdu.

Honoré'nin çocukluğu daha çok aile çevresi dışında geçti. Vendôme'da eski oratoryen rahiplerinin okulunda altı yıllık öğrenim, Honoré'nin üzerinde derin izler bıraktı (1807-1813). Parlak bir öğrenci olmamakla beraber, roman kahramanlarından *Louis Lambert* gibi kendini tüketircesine kitap okudu ve hayaller kurdu. 1814 Sonbaharında babası Paris'e atanınca, genç Honoré ailesiyle birlikte hemen hemen on yıl sürekli olarak Marais mahallesinde oturdu. Burada geçirdiği yılların etkisi, Tours'daki kadar sürekli ve önemli oldu. Ailesi, onun noter olmasını istiyordu. Honoré 1816'da hukuk öğrenimine başladı, ayrıca dava vekili Guillonnet-Merville ve noter Passez yanında staj yaptı, bir yandan da Muséum ve Sorbonne'da derslere devam etti, sık sık kütüphanelere gitti ve evinde büyük bir zevkle Sterne ve Rabelais'yi okudu. 1819'da hukuk diplomasını aldı, ama edebiyata olan eğilimi ağır bastı, tek başına (sonradan *Facino Cane*'de canlandırdığı) bir çatı katına yerleşerek çalışmaya başladı.

Bütün hayatı boyunca tiyatro alanında başarı kazanmayı hayal etti ve ilk denemesi olan *Cromwell* adlı trajedi herkesçe yerildi. Birkaç felsefî denemeden sonra çok verimli bir döneme girdi, 1822'den başlamak üzere üç yıl içinde önce başkalarıyle birlikte ve Lord R'hoon ve Horace de Saint-Aubin takma adlarıyle *L'Héritière de Birague* (Birague'ın Mirasçısı); *Le Vicaire des Ardennes* (Ardennes Papazı), *Annette et le Criminel* (Annette ve Cani), *Wannchlore* adlı eserlerden başka, zamanın modasına uyarak birçok cinayet romanı yazdı. Fakat, *İnsanlık* Komedisi* (La Comédie Humaine) yazarının tarihe düşkünlüğünü, ilmî konulara karşı merakını, mistik eğilimlerini yansıtan ve yazarlık yetisini ortaya koyan eser *Contes Drolatiques* (Eğlenceli Hikâyeler) [1832-1837] oldu.

Eserleri başarı kazanamayınca, Balzac edebî çalışmalarını sürdürebilmek amacıyle 1825'te iş hayatına atıldı, basımcılığı, yayımcılığı, hattâ dökümcülüğü denedi, bu son deneme ona 50 000 altın franklık borca mal oldu. Bu başarısızlık yanında, bir kadına duyduğu aşk, Balzac'ı kesin olarak edebiyata yöneltti. 1821'den beri, Laure de Berny (1777-1836) karşılaştığı güçlüklerde Balzac'a yardımcı oluyordu. On beş yıl boyunca en yakın dert ortağı olan ve *Dilecta* (Sevgili) adını verdiği bu kadını Balzac, *Vadideki Zambak* (Le Lys dans la Vallée) adlı roman kahramanının duygulu kişiliğinde ölümsüzleştirdi. 1829'da Honoré de Balzac imzası altında ilk romanı yayımlandı: *Les Chouans*.

1829'dan 1852'ye kadar Balzac kendini başarılı bir nesirci olarak kabul ettirdi, gazete ve dergiler tarafından kapışıldı. *Otuz Yaşındaki Kadın*'ı (Femme de Trente Ans) [1831] yazdı. Edebiyat dünyasında sağlam dostluklar kurduysa da (George Sand, Marceline Desbordes-Valmore), daha çok bir salon adamı olarak göze çarptı. Hükümdarların hükümdar soyundan gelmesini savunanlara katıldı ve krallıkla ilgili düşüncelerini *Köy* Hekimi* (Médecin de Campagne) [1833] adlı romanında dile getirdi. Cassini sokağındaki muhteşem dairesinde özentili bir hayat yaşayarak salonlara devam etti; Girardin'lerle dost, baron Gérard, Mme Ancelot, Nodier ile ilişki kurdu. Kadınlardan sayısız mektuplar aldı. Castries markizi (*La Duchesse de Langeais* [Langeais Düşesi], 1834) ile hissî ilişkiler kurdu. 1832'de, «Yabancı Kadın» imzasını taşıyan ilk mektubu aldı ve bu, polonyalı kontes Eveline Hanska (1800-1882) ile olan uzun «aşk dramının» başlangıcı oldu. Balzac, kendini ve eserlerini iyiden iyiye etkileyen bu kadınla ancak 1850'de evlendi. Artık karanlıklar dönemi bitmiş, başarılı eserler dönemi başlamıştı. Bir yandan, hakkı olmadığı halde soylu Balzac d'Entraigue'ların armasını taşıyan firuze bastonu ile Opera'da gösteriş yapan romancı, öte yandan bilgin Geoffroy Saint-Hilaire'in birlikçi kuramını eserlerinde sosyal plana uygulamağa çalıştı. Yıpratıcı bir çalışma hayatına giren Balzac, soylu ahbaplarının şatolarında dinlenmek fırsatını buluyordu. Bu arada gazeteciliği bıraktı. Bir toplum tarihi yazmak amacıyle, eski ve yeni romanlarını üç bölüm altında topladı: *Études des Moeurs* (Örf ve Âdet İncelemeleri). Bu bölüm içinde şu eserler yer almaktadır: *Scénes de la Vie de Province* (Taşra Hayatından Sahneler) [özellikle 1833'te kendisinden bir kızı olan Maria de Fresnay'e sunduğu *Eugénie Grandet*] ve *Scènes da la Vie Parisienne* (Paris Hayatından Sahneler [bunlar arasında *Goriot Baba* (Le Père Goriot), 1834-1835]; *Etudes Philosophiques* (Felsefî İncelemeler) [bu bölüm 1831'de *Tılsımlı Deri* (La Peau de Chagrin) ile başlayarak, *Louis Lambert* (1832), *Séraphita* (1933) ve *Mutlak Peşinde* (La Recherche de l'Absolu, 1934) ile devam etti]; nihayet: *Études Analytiques* (Çözümleyici İncelemeler) [bu bölümün ilk kitabı olan *La Physiologie du Mariage* (Evliliğin Fizyolojisi) 1830'da yayımlandı]. 1834'ten sonra Balzac, eski kahramanlarını sistemli olarak yeni romanlarında ele almağa başladı ve bu roman sistemini iki ayrı önsözde açıkladı. Bu yoğun çalışma, Balzac'ı kızlık adı Sarah Lowell olan güzel kontes Guidoboni-Visconti ile bir ilişki kurmaktan alıkoymadı. Bu kadının Balzac'ın eserleri üzerindeki etkisi önemli olmakla beraber, pek açıklanmamıştır. Balzac, aynı zamanda *La Chronique de Paris* (Paris Kroniği) adlı gazeteyi (iflâsı, *César Briottea'yu* yazmasına yol açtı) yönetiyor ve alacaklılardan kurtulmak için Paris'ten kaçıp 1835'te Chaillot'da, 1838'de Jardies'de oturuyordu. 1835'ten 1839'a kadar en önemli eserleri yayımlandı. *Vadideki Zambak* (Le Lys dans la Vallée, 1835); *İllusions perdues* [Yıkılan Hayaller], 1837-1839). Bu ara Balzac gezilere başladı: 1835'te, Mme Hanska'yı görmek üzere Viyana'ya gitti, sonra Mme Guidoboni-Visconti'nin işleri için 1836'da Torino'ya, 1837'de de Milano ile Venedik'e iki yolculuk yaptı. Nihayet, 1838'de gümüş madenlerini işletmek hayaliyle Sardinya'ya kadar uzandı.

Bu yolculuklardan sonra, 1839'da yeniden edebiyat dünyasına döndü. Daha sonra başkanı olduğu Edebiyatçılar birliğinin kurulmasına çalıştı ve adam öldürmekle suçlanan noter Peytel'i kurtarabilmek için Voltaire'inkine benzer bir kampanyaya girişti. Aynı zamanda, *Esrarlı bir Olay*'ı (Une Ténénebreuse Affaire) yazdı, *Le Cabinet des Antiques* (Antikalar Odası) [1839] ve *Béatrix* (1839) adlı eserlerini yayımladı; bu sı-

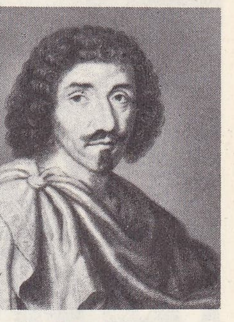

Guez de BALZAC

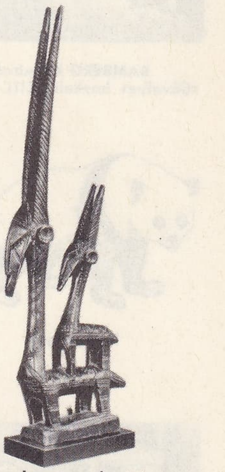

bambara maskesinin tahtadan yapılma üst kısmı

BAMAKO ili

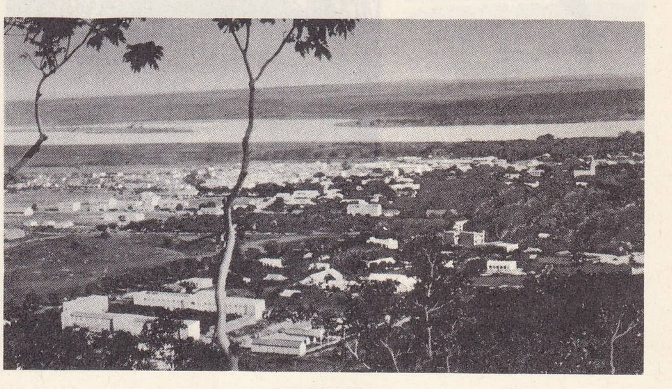

Foto. X., Ed. Hoa-qui, Agence économique des colonies (LAROUSSE)

BAMBERG
Saint-Michel kilisesi

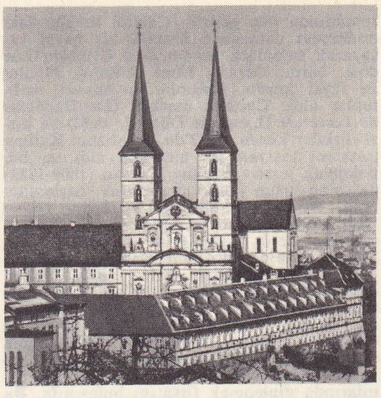

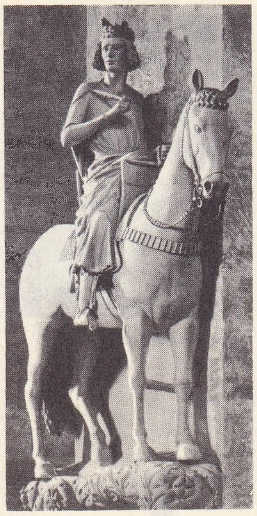

BAMBERG katedralinde «Şövalye» heykeli (XIII. yy.)

bambuayısı

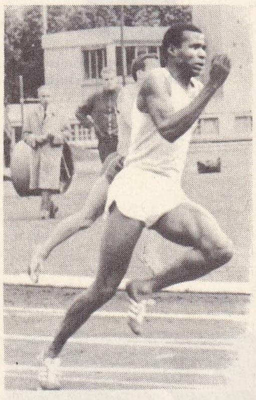

Roger BAMBUCK

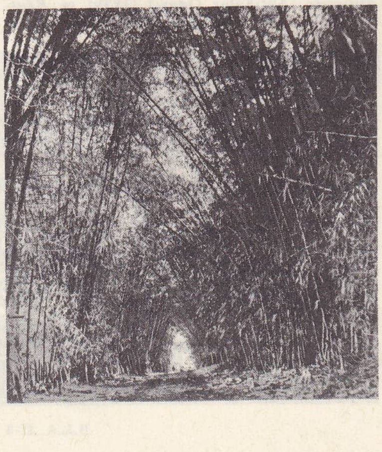

Abican yakınında iki kenarına bambu dikilmiş yol

rada, basımcı Charpentier de, Balzac'ın önemli romanlarını on dört cilt halinde topladı. Balzac'ın tiyatro denemelerindeki başarısızlığı devam ederken (1840'ta *Vautrin,* 1842'de *Les Ressources de Quinola* [Quinola'nın Gelir Kaynakları]), *La Comédie Humanie*'in (İnsanlık Komedisi) [ilk baskısı 1842-1848 arasında] ilk iki cildi basıldı. Balzac eserinde tam bir birilik sağlamak amacıyle romanlarını tekrar tekrar gözden geçirdi ve düzeltmeler yaptı; ilk iki cildin başına birer «Önsöz» yazdı; «İnsanlık Komedisi» genel başlığı altında daha önce yazdığı romanlarını sıraladı.

Balzac, 1842 başlangıcında Mme Hanska'nın kocasının ölüm haberini aldı. Bu haber hayatında bir dönüm noktası oldu. Bundan böyle, «Yabancı kadın» la evlenmek umudu hayatına hâkim oldu ve onu Avrupa'yı dolaşmaya zorladı: 1842'de, St. Petersburg'a Mme Hanska'yı görmeye gitti; 1845-1846'da onunla birlikte Almanya, Belçika, Hollanda, İsviçre ve İtalya'ya gitti, ayrıca vücudundaki ağrıların artması yüzünden edebî çalışmaları yavaşladı. *La Rabouilleuse* (Bulanık Suda Avlanan Kız) [1842] ve *Splendeur et Misère des Courtisanes*'dan (Kibar Fahişelerin Göz Kamaştıran Hayatı ve Sefaleti) [1839-1847] sonra *Les Parents Pauvres* (Yoksul Hısımlar); *La Cousine Bette* (1846); *Le Cousin Pons* (1847) [yayımlanan son romanı] çıktı. Balzac, 1847'de Paris'te Fortunée (bugün Rue Balzac) sokağındaki evine yerleştikten sonra, Wierzschownia'ya Mme Hanska'ya misafirliğe gitti. 1848 Devriminde Paris'e döndü ise de, borçlarını ödeyemeden, cumhuriyetçilere lânetler yağdırarak ama gene de *Le Faiseur* (Vurguncu) adlı eserini Comédie-Française'de oynatmak ve nihayet Akademiye girebilmek umudu içinde, Ukrayna'ya hareket etti. Umdukları olmadı ama, on sekiz yıllık rüyası gerçekleşti ve Balzac 14 mart 1850'de Berdiçev'de Eveline Hanska ile evlendi. Mayıs ayında, birlikte Paris'e döndüler, ama Balzac hastalandı ve 18 ağustosta öldü. 21 Ağustosta Saint-Philippe-du-Roule'da yapılan cenaze töreninden sonra, Pére-Lachaise mezarlığında Victor Hugo, yirmi yaşındayken «ünlü olmak ve sevilmek» isteyen ve daha sonra «dört insan ölümsüz olacaktır, Napolyon, Cuvier, O'Connell, dördüncü ise ben olmak istiyorum» diyen bu insanın övgüsünü yaptı. Gerçekten de Balzac'ta her şey uçsuz bucaksızdır. Bu hayat ve enerji seli, yirmi yılda, büyüklüğü sadece sayılarından anlaşılacak kadar dev bir eser yarattı. 1845'te yaptığı bir tahmine göre, 137 roman ve hikâyesi olacaktı; bunlardan 85'i tamamlandı, 50'si taslak halinde kaldı. *La Comédie Humaine*'in sayısı 2 000'i aşan, para delisi kahramanları ile önümüze serdiği toplum, Fransa'nın çeşitli bölgeleri üstüne fikir vermeye yarayan bir soy kütüğü ve bir coğrafya niteliği taşır.

— G. santl. Balzac, David d'Angers'ye mermer bir portresini yaptırdı. Bir anıt görünüşünde olan bu büst biraz soğuk olmasına rağmen, Balzac tarafından çok beğenildi. Balzac'ın heykellerinden en ünlüsü Rodin'in yaptığıdır; Edebiyatçılar birliği tarafından yaptırılan eser 1898'de büyük bir skandal yarattı ve geri çevrildi. Bu bronz heykel (2,80 m yüksk.) Paris'te Raspail ile Montparnasse bulvarlarının kesiştiği noktaya dikilmiştir. Louis Boulanger tarafından yapılan portresi de anılmağa değer.

Balzac müzesi, Paris'te, yazarın 1843'ten 1847'ye kadar oturduğu Raynouard sokağı, 47 numaralı evdedir. 1908'de kuruldu, içinde Balzac'ın hayatı ve eserleriyle ilgili çeşitli hatıralar, özellikle masası ve koltuğu vardır. (→ Bibliyo.) [L]

BALZAC (Jean-Louis GUEZ DE), fransız yazarı (Angoulême 1597'ye doğr.-ay.y. 1654). Öğrenimini Cizvit okulunda yaptı, Hollanda'yı gezdi, sonra İtalya'ya geçti. Roma'da, büyük yankı uyandıran mektuplarını kaleme aldı. 1622'de Fransa'ya döndü, ölümüne kadar Charente'taki malikânesinde yaşadı. 1624'te yayımlanan ilk mektuplar derlemesi, bütün Avrupa'da olağanüstü başarı kazandı. 1631'de *Le Prince*'i (Hükümdar) yayımladı; Sorbonne, bu eseri yasak kitaplar arasına koydu. *Le Socrate Chrétien* (Hıristiyan Sokrates) [1652] başlıklı kitabı, ahlâk ve din üstüne derin bir incelemedir. *Les Entretiens* (Görüşmeler) [1657] ve şaheseri sayılan *Aristippe* (Aristippos) [1658] ölümünden sonra yayımlandı. (L)

BALZER (Oswald), polonyalı hukukçu ve tarihçi (Chodorow 1858-Lwow 1933). *Genealogja Piastow* (Piast Hanedanının Şeceresi) [1895] ve Polonya tarihiyle ilgili eserlerin yazarı. (L)

BALZİ ROSSİ («Kızıl kayalar»), İtalya'da kıyı yalıyarları; Grimaldi'de, Menton ile Ventimiglia arasında. Ünlü tarih öncesi barınakları meydana getiren mağaralarla doludur. (Bk. GRIMALDİ.) [L]

BALZORİN i. (fr. *balzorine*). Bir yüzü tüylü astarlık kumaş. (L)

BAM i. (fars. *bām*). *Esk.* Çatı, dam. ‖ Kubbe. ‖ Göz kapağı: *Bir çeşm-i bestebamı sorardı meleklere* (Cenab Şahabeddin). ‖ Sabah vakti, sabah ışığı (fars. *bamdad,* sabah vakti'nin kısaltılmışı.

— ÇEŞ. DEY. *Bam-ı bedî* (*bam-ı refî, bam-ı revak-ı bedî, bam-ı vasî*), dokuzuncu gök. ‖ *Bam-ı bülend* (yüksek çatı), *bam-ı ferah* (geniş, açık çatı), *bam-ı hazra* (yeşil çatı), gök, gökyüzü. ‖ *Bam-ı çeşm,* gözkapağı. ‖ *Bam-ı dünya* (dünya çatısı), Himalaya dağlarının en yüksek yeri; Everest. ‖ *Bam-ı Mesîh,* dördüncü gök. ‖ *Bam-ı zamane* (zamane çatısı), en aşağıdaki dünya, birinci gök.

— Mus. Telli sazların en kalın teli.

◆ **Bam-gâh** veya **bam-geh** i. ve zf. *Esk.* Seher vakti. (M)

BAM, İran'da (VIII. eyalet) şehir. Kerman'da, Deşti-Lût'un batı kıyısında; 14 000 nüf. Vaha. Palmiye, portakal ve limon ağaçları. Bam, Bender Abbas yoluyle hurma, pamuk ve kına ihraç eder. Yüksek surlarla çevrilidir. Ortaçağ şehirlerinin bütün özelliklerini muhafaza etmiştir. (L)

BAMAKO, Mali'nin başkenti. Nijer'in sol kıyısında; 12 000 nüf. Kuluba idarî semti, şehre hâkim kayalık bir tepenin üzerindedir. Bamako 1882'de Senegal'den gelen general Borgnis-Desbordes'in askerleri tarafından kumtaşlı bir tepenin eteğine kuruldu, İkinci Dünya savaşından bu yana çok gelişti. Dakar'a demiryoluyle bağlandı. Yolkavşağında önemli bir pazardır (kola). Zenci Afrika Fransız enstitüsü müzesi. Zooteknik araştırmalar merkezi. Yağ imalâthaneleri. — *Bamako çevresi,* 536 000 nüf. (L)

Bamako konferansı, ekim 1963'te, Mali cumhurbaşkanının teşebbüsüyle toplanan konferans. Bu konferans, M. Keita, Haile Selâsiye, kral Hasan II ve Bin Bella'yı, Cezayir-Fas sınır anlaşmazlığına bir çözüm yolu bulmak amacıyle bir araya getirdi. Görüşmeler sonunda ateşkes kararı alındı (2 kasım). Afrika birliği teşkilâtına, hasımlar arasında müzakereleri yönetme görevi verildi. (L)

BAMBAİA (Agostino BUSTI, *il* — denir), milanolu heykeltıraş (1480'e doğr.-1548). Ünlü eserleri: Milano katedralinde kardinal Marino Carracciolo'nun mezarı, *Meryem'in Tapınağa Sunuluşu,* Lanzino Curzio anıtı, Milano Arkeoloji müzesinde Gaston de Foix'in mezarı. (L)

BAMBALA'LAR, Kongo-Kinşasa'da zenci halk. Bambala'ların sanatı çok ilgi çekicidir; bazı günlük davranışları ve düşünmeye dalmış bir insanın yüz ifadesini ustalıkla canlandırabilirler. (L)

BAMBARA'LAR, Batı Afrika'da zenci halk. Mali ve Senegal'de Salum havzasında yaşarlar. Bambaralar dilini konuştukları Mande grubundandır. Sanatları ilgi çekicidir. Heykel sanatında, özellikle üremeyi ifade eden çiftlerin canlandırıldığı görülür. En ünlü eserleri, törenlerde kullandıkları *Tyi-Vara* denilen maskelerdir. Maskelerinin üst kısımlarında, karartılmış tahtaya oyulu, antilop şekilleri yer alır. Bu maskeler çift olarak kullanılır. Erkek (yelesi kabarık) mağrur bir tavırla ayakta durmaktadır. Dişi, daha ufak tefektir, genellikle sırtında yavrusunu taşır. Heykelin alt kısmına hasır bir başlık iliştirilmiştir. Sikasso'lar da saç biçimlerinin üst kısmı diktir; Buguni'lerinki çok süslüdür; Bamako'larınki ise yatıktır. Bamako'lar maskelerine genellikle boynuzlu, üstü deniz kabukları ve kırmızı tohumlarla süslü insan yüzleri yaparlar. Geometrik yüzey ve hacimlerden yapılı maskelere de rastlanır. (L)

BAMBARİ, Orta Afrika cumhuriyetinde şehir. Uaka kıyısında, Uaka-Kotto bölgesinin idare merkezi; 14 100 nüf. Ticarî merkez. Tarım deneme bölgesi (pamuk ekimi). Kahve, sisal keneviri ve yer fıstığı işletmeleri. Balıkçılık. (L)

BAMBERG, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir; 73 900 nüf. Yukarı Franken'de Main yakınında, Regnitz kıyısında, Franken Jurası'nın eteğinde, Ortaçağ ve barok alman şehirciliğinin hiç bozulmadan kalmış ilgi çekici bir örneğidir. Katedrali 1220'den itibaren, yeniden inşa edildi (XIII. yy.ın en önemli heykel gruplarından biri bu katedraldedir); eski imparatorluk sarayı (Ortaçağ ve Rönesans); barok üslûpta konak ve kiliseler dikkati çeker. Ulaşım yolları merkezi. Şehirde sanayi gelişmiştir: dokuma (pamuk, kenevir), makine yapımı, otomobil yedek parçaları, deri ve tahta işçiliği.

— Tar. Bamberg, adını yakındaki Babenberg ailesinin şatosundan alır. İmparator Henri II, 1007'de burada bir piskoposluk kurdu. Şehrin yönetimini, imparatorluğun güçlü prensleri ele geçirdi. Bir rivayete göre alman dilinde ilk kitap burada basılmıştır. Münih işçi konseylerini bastırma hareketi 1919'da Bamberg şehrinde başladı. (L)

BAMBERGER (Ludwig), alman yazarı ve siyaset adamı (Mainz 1823-Berlin 1899). Liberallerdendi. 1848'de Bavyera'daki Pfalz ayaklanmasına önderlik ettikten sonra, Paris'e sığınmak zorunda kaldı. 1866'da Almanya'ya döndü, 1871'den 1880'e kadar Reichstag'da millî liberaller arasında yer aldı. Gümrük ve sömürge meselelerinde Bismarck'a karşı çıktı. (L)

BAMBİNİ (Giacomo), italyan ressamı (Ferrara 1582-ay.y. 1629). Ferrara'da ilk çıplak resim akademisini açtı, Santa Margherita kilisesinde, bu azizenin şehit edilişini canlandıran bir tablo yaptı. (L)

BAMBU i. (malezya dilinden). Buğdaygillerden, *Audinaria, Phyllostachys, Bambusa* gibi 25 kadar ağaçsı bitkinin cins adı: *Ayaklarına bambu yapraklarıyle diğer nebatlardan yapılmış ipler geçirerek* (F.R. Atay). *Bambular çotuk parçalarıyle üretilir.* ‖ Bu bitkilerin gövdelerinden yapılan kamış (hint kamışı). *Esk.* Hezaren.

— ANSİKL. *Bambular* ikiyüzden fazla türe ayrılır; hattâ bazı bilginler tür sayısını beş yüze çıkarır. Çoğunluğu Asya'da, büyük bir

Foto. Office du tourisme allemand, Presse-sports, Cocheteux (LAROUSSE)

kısmı Amerika'da, birkaç tanesi de Afrika'da yetişir. Deniz düzeyinden başlayarak 3 000 m'ye (Himalaya) ve 5 000 m'ye (And dağları) kadar rastlanır. Bambuların gövdesi kabarık düğümlüdür. Her düğümde düşücü veya kalıcı bir kın vardır. Çiçekleri, az çok dallı salkım durumundadır. Bileşik veya ayrık başaklardan meydana gelir. *Bambusa*'nın çiçeklerinde genellikle altı tane erkek organ vardır. En büyük bambunun boyu 45 m'yi bulur (Cava'da yetişen *Gigantochloa maxima*). Bambunun kullanma alanı çok ve değişiktir. Hafif, esnek ve dayanıklı olduğu için tekne direği ve yapı iskeleti olarak çok kullanılır (Çin'de ve Japonya'da, bütün evleri bambudan yapılmış köyler vardır). Bambudan tahta, merdiven, çit, lata yapıldığı gibi enine kesilerek kutu, davul gibi şeyler de yapılır. Dalları ve kökleri baston, olta kamışı ve hafif ambalaj yapımında kullanılır. Genç sürgünleri, Çin'de çok makbul bir sebzedir.

Bambu dönenceler arasında kalan hemen bütün ülkelerde yetiştirilir. Bazı bambu türlerinden mükemmel kâğıt hamuru elde edilebilir.

Bambu XVII. yy.da Avrupa'ya getirilerek baston, bahçe mobilyası v.b. yapımında kullanılmıştır. Japonya'da bambudan mobilya, kap, küp, yazı takımı, gölgelik gibi çeşitli eşya yapılır. Bambu yontulur, cilâlanır, sedef, pul, taş, sarı boynuz v.b. şeylerle süslenir. Bambu örgüsünden hafif ve zarif sepetler, küp kılıfları yapılır. Bu çeşit küplere «hasırlı» küp denir. (LM)

BAMBUAYISI bls. i. Ayıya yakın memeli hayvan. Büyük panda. (*Ailuropoda melanoleuca.*)

— ANSİKL. *Bambuayısı*, bozayıdan biraz büyüktür. Postu beyaz, kulakları ile dört bacağı koyu kahverengidir. Papaz David'in XIX. yy.ın sonlarına doğru ilk defa görüp tanımladığı bu hayvan Çin'de Seçuan ve Kansu ormanlarında yaşar. *Büyük panda* veya *papaz David* ayısı da denir. Çok az bulunan bambuayısı bitkilerle, bambu kök ve tomurcuklarıyle beslenir. Ama vücut yapısı ve özellikleri bakımından etçiller arasında sayılır. Ayıgillere yakındır. (L)

BAMBUCK (Roger), fransız atleti (Pointe-à-Pitre, Guadeloupe, 1945). Üstün koşucu. 200 m ve 4X100 m 1966 Avrupa şampiyonu. Aynı şampiyonada 100 m'de ikinci ve 1967'de 20 s.5 ile 200 m Avrupa rekorunu tuttu. (L)

BAMBUK, Senegal ırmağının sol kıyısında ve Aşağı Faleme'nin sağ kıyısında bölge. Senegal, Gine ve Mali sınırında. Altın madenleri yönünden zengin olan bu bölge, XIII. yy.a doğru, Sahra'yı geçip Fas'a ulaşan kervanlar aracılığıyle Akdeniz ülkelerini değerli maden yönünden besledi. Magriplı tacirler Bambuk'a uzun deve kervanlarıyle giderlerdi; dönüşte fildişi, köle ve altın getirirlerdi. Bu bölge 1215 ile 1240 arasında Mande reisi Sundiata Keita tarafından işgal edildi ve Mali imparatorluğuna katıldı. XVII. yy. sonunda A. Brue altın madenlerini işletmek için Bambuk'a yerleşmeyi denedi. 1716'da önce Compagnon'u, sonra da Levens'i buraya yolladı. XVIII. yy.dan sonra madencilik faaliyeti hemen hemen son buldu. (L)

BABUL veya **BANBUL** i. *Halk dili.* Zool. Ekinlere ve sebzelere zararlı, kara benekli, küçük kırmızı böcek. (Anisoplia austriaca ve A. syriaca.) Kurtçukları bitkilerin köklerini, erginleri sütlü taneleri yer. Yurdumuzda çok zarar yaptıkları olur. (M)

BAMBULOTU bls. i. Otsu veya çalımsı bitki. Beyaz, mavi veya eflatun çiçekleri vardır. (Hodangillerden.)

— ANSİKL. *Bambulotları* (*heliotropium*) süs bitkisi olarak bahçelerde, hattâ evlerde saksı içinde çok yetiştirilir. İyi gelişmesi için sıcak yer, güneş ve titizlikle sulanmak ister. Saldığı vanilya kokusu, gündüze kıyasla, gün ağarırken ve batarken daha kuvvetlidir. (L)

BAMBUSİCOLA i. Zool. İndo-Malezya'da yaşayan ağaç kekliği. (Tavukgillerden.) [L]

BAMBUTİ'LER, Kongo havzasının büyük ormanı İturi'de yerleşmiş bir Pigme boyu. (L)

BAMBYKE. Esk. coğ. Eski yunan şehri. Suriye'de, Fırat'ın batısında. Selefkilerden itibaren Hierapolis adını aldı. Selefkiler şehri onardılar, sayısız tapınaklarını yeniden inşa ettiler. Dinî bir devletin merkezi ve kutsal bir şehir olan Bambyke Kybele ve Atargatis kültünün merkeziydi. (L)

BAMDAD veya **BAMDADAN** i. (fars. *bâmdâd* veya *bâmdâdân*). *Esk.* Sabah, seher vakti: *Bu zevk ile onu elhan-ı bamdad uyutur* (Cenab Şahabeddin). ‖ Tan yeri. ‖ Zf. Sabahleyin, seher vaktinde.

◆ **Bamdadî** i. Seher vakti, erken saatler. (M)

BAME i. (fars. *bame*). *Esk.* Uzun, gür ve kaba sakal. ‖ Sıf. Sık, gür sakallı. (M)

BAMFUMUGULAR, zenci halk. Kongo ve Kasai arasındaki topraklarda yaşarlar. (L)

BAM-İ DÜNYA. Bk. PAMİR.

BAMİLEKE'LER, Kamerun'un güneybatısında halk, «bamileke ülkesi» denilen topraklarda yaşarlar. Bamilekeler, etrafı duvarla çevrili küçük toprakları işler, dört köşe yüksek kulübelerden meydana gelen küçük köylerde otururlar. İçlerinden birçoğu ticaret yapmak için Kamerun'un orta bölgelerine göç etmiştir. «*Bamileke ülkesi*» ili 414 000 nüf. İdare merkezi: *Dşang.* (L)

BAMİYAN, Afganistan'da (Kâbil ili) şehir, Hindukuş ile Kûh-i Baba arasında; 8 000 nüf. II. yy.dan VII. yy.a kadar, Hindistan ve Çin'den Batıya giden yol üzerinde çok önemli ticaret merkezi. Bu yüzden burada buddhacılık büyük bir rol oynadı. M.S. yaklaşık olarak II. ve V. yüzyıllar arasında, yarlarda yontulmuş dev ölçüde buddhaların (53 ve 35 m) yanına manastırlar oyuldu. Sasanî etkisi, tonoz ve duvar resimlerinde Hindistan etkisiyle karışır. (Bibliyo.) [L]

Bamsı Beyrek, Dede Korkut kitabındaki hikâyelerden birinin erkek kahramanı. Bu isim Kazak Kırgızlar ve Kara Kalpaklarda *Alpamsı* olarak geçer. (M)

BAMTELİ veya **BEMM** bls. i. (fars. *bam, bem*, uzun, gür ve kaba sakal veya telli sazların en kalın teli ve türk. *tel*'den *bamteli*). Sazın en kalın ses veren teli. ‖ Alt dudağın altındaki seyrek sakal telleri. ‖ *Mec.* Kolay incinen, hassas nokta.

— ÇEŞ. DEY. *Bamteline basmak* (*dokunmak*), bir kimsenin çok hassas olduğu bir konuya temas etmek veya kızacağı bir şeyi yapmak: *Bu, onun yüreğinin bamteline dokunmuştu, bütün varlığını bu realite titretmişti* (H. E. Adıvar). ‖ *Esk. Zir ü bam* (veya *bemm*), en ince ve en kalın tel: *Ey gıbta-i nâhid, zir ü bam-ı sazın / Eflâkı de, ecramı da inletse revadır* (Tevfik Fikret). [M]

BAMUM'LAR, Kamerun'un güneybatısında yaşayan halk. Bamumlar Sudan'dan gelme müslümanlardır. Kahve yetiştirirler. — «Bamum ülkesi» ili, 89 000 nüf. İdare merkezi, *Fumban.* (L)

BAMYA veya **BAMYE** i. Ebegümecigillerden, pişirilerek yenen bir bitki. Dünyanın sıcak ve ılıman bölgelerinde yetişir. (İlmî adı: *Hibiscus*). Bk. ANSİKL. ‖ *Argo.* [Çocuklar için] Erkek tenasül organı.

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Bamya tarlası*, mezarlık. ‖ *Kusura bamya*, «kusura bakma» anlamında kullanılan bir söz: *Ama sen üstadım beni pek sarmıyorsun, kusuruma bamya* (S. F. Abasıyanık).

— Teşk. tar. *Bamya ocağı*, Topkapı sarayı teşkilâtında bahçe ve bekçilik işlerine bakan ocak. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. *Hibiscus tiliaceus*'un ağacı hafif teknelerin yapımında kullanılır. *H. abelmoschus*'un tohumlarından kokulu bir yağ elde edilir: amber yağı (ambrette). *H. esculentus* bildiğimiz bamyadır, sarı meyveleri sebze olarak kullanılır. On kadar türü büyük ve parlak renkli çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir (*H. Syriacus, H. rosa Sinensis* v.b.).

Hindistan, Guyana ve Antiller'de yetişen bazı bamya türlerinden ip yapımında, hasırcılıkta veya ambalaj bezi yapımında faydalanılır.

Sebzelik bamya ılıman iklimi sever. Yaprakları elayası biçiminde, kaba ve tüylü, çiçekleri erdişidir. Meyvesi ince uzun piramit şeklinde, tohumları yuvarlak ve yeşil renktedir. Türkiye'de yetiştirilen başlıca bamya çeşitleri: *Balıkesir bamyası, sultani bamya* (bunlar yaş olarak tüketilir), *Amasya bamyası* (kurusu kullanılır).

— Teşk. tar. *Bamya ocağı*. Saraydaki sebze bahçelerinde bamya yetiştirir, Sinanpaşa köşkünün etrafındaki bahçelere bakar ve bu köşkü beklerdi. Bostancıbaşıya bağlı olan baş Çuhadar ağanın emrindeydiler.

Başlangıçta, Çelebi Mehmed'in osmanlı padişahlığını elde etmek için çalıştığı sırada, yetiştirdikleri ürünlere göre *Bamya ve Lahana* ocakları adını alan eğitim görmüş iki süvari birliği vardı. Fatih Mehmed bu ocağın eğitimine önem verdi ve İstanbul'un fethinden sonra bunları Yeni saraya aldırdı. Bunlar Cephane meydanı adı verilen alandaki yapılara yerleştirildi ve saray muhafızları arasına katıldı. Önceleri padişahın önünde cündîlik* idmanları yapan bu sınıf, zamanla sadece bahçe yetiştirmek ve köşk beklemekle görevlendirildi. Cephane meydanında Ahmed I, Selim III ve Mahmud II'nin adına dikilmiş, tepelerinde bamya ve lahana şekilleri olan nişan taşları bulundu. (ML)

— **BAN** ek. (fars. *bân*, koruyucu). *Esk.* Bazı isimlerin sonuna eklenerek *saklayan, koruyan* anlamlarında birleşik isimler meydana getirir: *bağ-ban*.(Bk. BAĞ.); *der-ban*, kapıcı; *dide-ban* (*nigeh-ban*), gözcü, muhafaza eden, *pâs-ban*, bekçi, polis; *fil-ban*, fil bakıcısı. (M)

BAN i. (islavca, *ban*). *Esk.* Macaristan, Yugoslavya ve civarındaki bölgede küçük prenslere ve sancak beylerine verilen unvan: *Serkeşlik adın anmadı bir dahi banları* (Bakî). Bk. BANAT. (M)

BAN i. Romanya'da, ley'in yüzde biri değerinde para birimi. (L)

BAN (Nobutomo), japon yazarı (1773-1864). Vagakuşa okulu üyesiydi. İmparatorların devlet iktidarını şogunlardan geri almasına taraftardı. Klasik metin yorumlamalarıyle tanınır. (L)

BANA i. (islavca k.). Ilıca. Bosna'da bu anlama gelmek üzere yer adlarında kullanılır: *Acem'de germabe derler, Rum'da kaynarca, Bursa'da kaplıca, Rumeli'de bana derler* (Evliya Çelebi). [M]

BANA, Vietnam'da bölge (Güney Vietnam, Kvang Nam ili). Turane körfezinin kıyısında, Annam Cordillera'sının yüksek bir tepesi üstünde; 1 600 m yüksl. Sayfiye yeri. (L)

BANA, VII. yy. sanskrit yazarı. Bir tarih (*Harşa-Çarita*), bir roman (*Kadambari*) ve tanrıça Durga'ya kıtalar yazdı. (L)

Bana Bir Yar Olsun. Folk. Erzincan'ın Kemaliye (Eğin) ilçesinde erkekler tarafından davul klarnetle oynanan halk dansı. Hem kol oyunu, hem halay olarak oynanır. Önce çalgıyle başlanır, sonra türkü söylenir. Kadınlar arasında ise tef ritmine uyularak söylenen türkü melodileriyle oynanır. (M)

BANABVERA'LAR, Uganda'da Bantu kabilesi. Lunyoro dilini konuşurlar. (L)

Banach uzayı, Cauchy dizilerinin yakınsak olduğu, bir norm verilmiş tam ve vektörel uzay. (Klasik analizin özelliklerinden çoğu, bir Banach uzayı için de geçerlidir.) [L]

BANAĞACI bls. i. Sıcak bölgelerde yetişen yağlı ağaç. (Rhocadales takımından, sevgiçiçeğigillere yakın banağacıgillerin yegâne cinsi.) [İlmî adı: *Moringa.*]

— Esk. Bot. *Bancevizi* (veya *cevz-üz-ban, habb-ül-ban*), sorgun ağacının fıstık büyüklüğünde çok sert meyvesi.

— Klas. ed. Sevgilinin boyu.

— Sanay. *Banyağı*, tıpta iç sürdürücü olarak kullanılan ve banağacının meyvesinden elde edilen yağ; hint yağı.

— ANSİKL. *Banağacı* Asya'nın tropik bölgelerinde ve Afrika'nın kuzeyinde yetişir. Yaprakları kulacıklı ve telek damarlıdır; salkım durumundaki çiçekleri kırmızı veya beyazdır. Çoğundan, kokuculukta pek makbul tatlı ve kokusuz bir yağ elde edilir. Antiller'de yetişen banağacından (Moringa oleifera) banyağı çıkarıldığı gibi meyveleri de yenir. Mısır'dan Hindistan'a kadar Güney Asya'da yetişen banağacının (Sorgun ağacı) [Moringa aptera] meyveleri Ortaçağda Araplar tarafından dövülüp toz haline getirildikten sonra cilt hastalıklarının tedavisinde, insanlar için bal şerbetiyle birlikte müshil ve kusturucu, atlar içinse sancı dindirici olarak kullanılırdı. (LM)

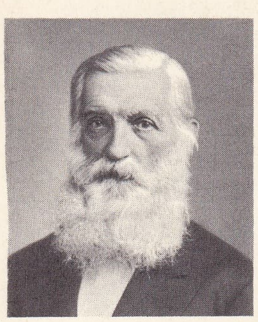

George BANCROFT

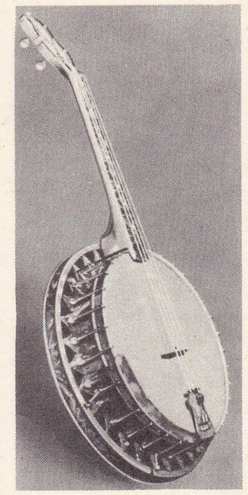

banço (veya banjo)

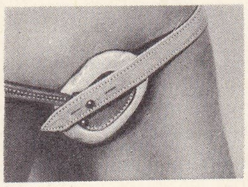

bir bandaj türü (kasıkbağı)

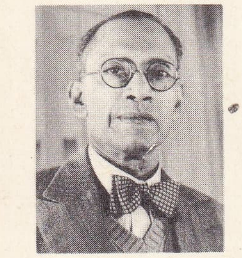

S.W.R.D. BANDARANAİKE

BANAL sıf. (fr. k.). Herkes tarafından anlaşılan; herkes tarafından kullanılan. || *Teşm. yol.* Bayağı, yaygın, âdi. *Bir peri kızına âşık olmuşum, işte bu banal bir sevda değil* (H. R. Gürpınar). [M]

BANALİZASYON i. (fr. *banalisation*). Dy. Bir lokomotifin sırayle ayrı ekiplerce işletilmesi usulü.

— ANSİKL. Çekici demiryol vasıtasının sırayle ayrı ekiplerin idaresine teslim edilerek işletilmesi, yüksek bir iktisadî verim sağlar, fakat tek bir ekibin sorumluluğu altına verilmiş malzemeye kıyasla üstün bir dayanıklık gösteren parçalar gerektirir.

Demiryolu hattının *banalizasyon*'u ise çift hatlı bölgelerdeki yolların ihtiyaca göre, tek yollarda olduğu gibi, her iki yönden gelebilecek trenlere açık bulundurulması halidir. Bu usul demiryol işletme işinde büyük bir verim sağlarsa da her iki yönden gelmesi beklenen trenleri idare edip koruyacak işaretlerin ikileştirilmesi gerekir.

Genel olarak, bir hat parçasında banalizasyona tabi tutulmuş bir veya birkaç bölümün hepsi *merkezleştirilmiş kumanda sistemi* diye adlandırılan bir yerden ve uzaktan yönetilir. Bu takdirde yol boyundaki (istasyonlar dahil) bütün makaslar ile işaretler bu merkezden idare edilir. (LM)

BANALUKA veya **BANYALUKA**, Yugoslavya'da (Bosna) şehir. Sava nehrinin kolu Vrbas ırmağı sahillerinde; 42 000 nüf., yüksl. 156 m. Üçte biri müslüman olan halk sırpça ve hırvatça konuşur. Müslümanlara ait 27 cami, 3 medrese, müftülük, şeriye mahkemesi, mahallî evkaf meclisi vardı.

— Tar. Roma devrinde bir koloni olup olmadığı tartışılan Banoluka Bosna kralları zamanında küçük bir kaleydi. Bosna Türkler tarafından alınınca (1463) ve Yatse hanlığının bir parçası sayılınca önem kazandı. Asıl gelişmesi Türklerden sonra (1528) oldu. Sokullu Ferhad Paşa Bosna'ya sancak beyi (1574) ve beylerbeyi (1583) tayin edildi. Ferhad Paşa avusturyalı Graf Engelbert Auersberg'i esir etti ve aldığı 30 000 duka ile de Ferhadiye camiini yaptırdı. Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi, Ferhad Paşanın bu şehirde dükkân, medrese, hamam, mektep ve kale gibi binalar da yaptırdığını yazar. Evliya Çelebi'ye göre *banya* «hamam» ve *luka* «çayır» (sırp-hırvat) kelimelerinden meydana geliyordu. 1639'a kadar şehir sancak merkezi olarak kaldı. Sonra Banaluka Avusturyalıların eline geçti (1688). Şehri prens Von Hildburghausen de kuşattı (1737), fakat aynı yıl Hekimoğlu Ali Paşa tarafından kurtarıldı. Daha sonra sakin bir hayat geçiren bir şehir, 6 Bosna sancağından biri oldu (1851). Avusturya Bosna'yı işgal edince (1878) Banaluka da teslim oldu. Sonunda Yugoslavya idaresine geçti (1918).

Ferhad Paşa'nın özel kâtibi olan tarih yazarı Âli ile şehirde kadılık eden Nergisî banalukalıdır. (→ Bibliyo.) [M]

BANANA, Kongo'da (Kinşasa eyaleti, Aşağı Kongo idarî bölümü) liman şehri. Kongo halici ağzının kuzey kıyısında. Askerî üs. (L)

BANAN fişi blş. i. (fr. *fiche banane*). Elektr. Kavisli dört küçük madenî lama sayesinde, duya sokulduğu zaman kontak yayı meydana getiren, akım prizinin erkek fişi. (L)

BANARAS. Bk. BENARES.

BANARLI. *Esk.* **Pınarlı**, Tekirdağ ilinin merkez ilçesinde bucak merkezi; 1 485 nüf. Tekirdağ-Hayrabolu yolu üzerinde, Tekirdağ'a 23 km uzaklıkta. *Bucak* 11 058 nüf.; 13 köy. (M)

BANARLI (Nihad Sami), türk edebiyat tarihçisi, yazar ve öğretmen (İstanbul 1907). İ. Sami Beyin oğludur. İstanbul Dârülfünunu Edebiyat fakültesini ve Yüksek Muallim mektebini bitirdi (1930). Edirne ve İstanbul'da öğretmenlik, çeşitli gazete ve dergilerde yazarlık yaptı. Başlıca eserleri: *Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman ve Cemşid ü Hurşid Mesnevisi* (1939), *Edebî Bilgiler* (1940), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (1948), *Metinlerle Edebî Bilgiler* (1950), *Metinlerle Türk Edebiyatı* (3 cilt, 1951-1954), *Yahya Kemal Yaşarken* (1959), *Yahya Kemal'in Hatıraları* (1960). [M]

BANASTRE (Gilbert), ingiliz bestecisi. 1478'de krallık kilisesi çocuk korosu şefi oldu. *My Feerful Dreme* (Korkulu Rüyam) adlı bir şarkı: 2, 3 ve 5 sesli üç motet besteledi. *The Miracle of Saint Thomas* (Aziz Thomas'ın Mucizesi) adlı bir oyun yazdı. (L)

BANAT, islavca **Banat**, Macaristan'ın güneyinde Tuna ile Tisza ve Mureş ırmaklarıyle Transilvanya dağları arasında bölge; yüzölç. 28 000 km², yaklş. ol. 2 milyon nüf. Halkının büyük kısmı islav ırkındandır. Batı bölgesindeki verimli ovalarda buğday, mısır, tütün, üzüm yetiştirilir, hayvan beslenir. Doğu bölgesindeki Banat dağları (1 447 m) ormanlarla kaplıdır, kömür, boksit ve diğer madenlerce zengindir. Banat'ta, Romenler, Sırplar, Macarlar ve Slovaklar yerleşmiştir. Bölgenin büyük kısmı Romanya ve Yugoslavya'nın, bir parçası da Macaristan'ındır.

● *Tarih.* Banat adı Pasarofça antlaşmasından (1718) sonra ortaya çıkmış, fakat hiç bir zaman bir *ban* tarafından idare edilmemiştir. Tam adı *Timişoara Banat*'tır. Eski bir türk eyaletidir. Kanunî Sultan Süleyman tarafından fethedildi (1552). Karlofça antlaşmasıyle (1699) bir kısmı Türklerden alındı. 1718 Pasarofça antlaşmasıyle tamamı Habsburglara verilip Viyana sarayına bağlandı. Türklerin çekilmesinden sonra Banat'a özellikle Almanlar, ayrıca Sırplar ve kütle halinde Romenler yerleşti. Maria Theresia (hük. 1740-1780) Banat'ın on bir bölgesinden sekizinde askerî idareyi kaldırdı ve diğer üç bölge «Askerî Serhadler bölgesi» adını aldı. Bu bölgeler 1748'de Macaristan'a katıldı. 1848-1849 Macar İstiklâl savaşında Banat, Macaristan'dan ayrıldı ve bir Avusturya eyaleti oldu. 1860'ta imparator Franz-Joseph, Banat'ın büyük bir kısmını tekrar Macaristan'a kattı. Geri kalan kısımlar 1873'te Macaristan ile birleştirildi. Doğu bölgesinin merkezi *Timişoara*, batı bölgesininki *Budapeşte* idi. Trianon antlaşmasıyle (4 haziran 1920) Banat'ın doğusu Romanya'ya (18 715 km²), batısı Yugoslavya'ya (9 307 km²) ve kuzeydeki küçük bir parça da Macaristan'a (271 km²) verildi. Banat İkinci Dünya savaşında alman işgalindeydi. Savaştan sonra tekrar eski haline döndü. (M)

BANATİT i. Miner. Bk. DİYORİT.

BANAVELE deliği blş. i. Denizc. Yelkenli gemilerde çanaklığın yerine oturtulması ve çarmıhlarla selviçelerin içinden geçmesi için çanaklığın ortasında bırakılmış dörtgen şeklindeki açıklık. (M)

BANAZ. *Esk.* **İslâmköy**, İçbatı Anadolu'da Uşak ilinin ilçe merkezi; 3 495 nüf. Kasaba Banaz çayı kıyısındadır. Uşak-Afyon demiryolu ve Ankara-İzmir kara yolu Banaz yakınından geçer (Uşak'a 33 km uzaklıkta).

— İlçenin yüzölçümü 1 063 km², nüfusu 32 931, köy sayısı 43. Bu köylerden biri Banaz adını taşır; 878 nüf. (M)

BANAZ çayı, Büyük Menderes'in ana kollarından biri; 120 km. Murat dağının ve Dumlupınar yaylasının güney yamaçlarından çok sayıda sel yatakları halinde çıkar, güneybatıya doğru akarak Banaz ovası adını alan, gerçekte kalker ve marn'larından meydana gelme yayladan ve ilçe merkezi önünden geçer. Tepelik bir alandan geçip Çivril ve Çal'dan gelen Büyük Menderes'e sağdan katılır. (M)

BANBUL i. Bk. BAMBUL.

BANBURY, Büyük Britanya'da (Oxfordshire) şehir. Oxford'un kuzeyinde, Cherwell kıyısında; 21 000 nüf. Alüminyum fabrikası. Elektrik âletleri. Biracılık. Demiryolu merkezi. (L)

BANBURY (tes. edil. ad). Kauçuğun yoğurulmasına ve sanayide bazı karışımların elde edilmesine mahsus yüksek güçlü karma makinesi tipi. (L)

BANCARİ i. Leng. Hint-arya dil öbeği: bütün Hindistan'a dağılan yaklaşık olarak 500 000 göçebe tarafından konuşulur. (Başlıca kolları *bancari, korava, yerukala* ve *sasi*'dir). [LAMBADİ veya LABHANİ de denir]. (L)

BANCERMASİN, İndonezya'da şehir. Borneo'nun güney kesiminde, Martapura kıyısında; 180 200 nüf. Toplama ürünleri (zamk, bambu sapları) ihraç eden liman. Kauçuk işletmesi. Karabiber tarlaları. Barito havzasında işletilen petrol bir rafinerinin kurulmasına yol açtı. (L)

BANCES CANDAMO (Franciso Antonio DE), ispanyol oyun yazarı (Aviles yakınları 1662-Albacete Lezuza ilinde, 1704). Calderon ölünce, onun yerine resmî saray şairi oldu. Carlos II zamanında çok gözdeydi. Saray eğlenceleri için oyunlar yazmakla görevlendirildi. En dikkate değer eserleri: *El Esclavo en Grillos de Oro* (Altın Zincirli Köle), *El Duelo contra su Dama* (Hanımı ile Düello). [L]

BANCHİERİ (Adriano), italyan besteci, orgcu ve müzik kuramcısı (Bologna 1567-ay.y. 1634). Monte Oliveto Maggiore manastırı keşişlerindendi. Lucca'da orgculuk yaptı. Bologna'da *Floridi* akademisini kurdu. Yedi kuramsal kitabı vardır (1591-1626), bunlardan *Conclusioni'de* (Sonuçlar) çağının çalgılarından, müzikçilerinden ve müziğinden söz eder; *Organo Suonarino*'da (Uyumlu Org) ise fügler yer alır. Besteleri: altı müzikli sahne eseri, madrigaller, *Concerti Ecclesiastici* (Kilise Konserleri) [1595] gibi kilise eserleri, sekiz sesli *Büyük Missa,* dört sesli *Canzoni Alla Francese* (Fransız Tarzında Şarkılar), *Moderna Harmonia* (Org ve Başka Çalgılar İçin), *Canzonette a 3 Voci* (Üç Sesli Canzonetta'lar) [1601]. Banchieri ses müziği notalamasında ölçü çizgisini ilk kullanan bestecidir. (L)

BANCROFT (George), amerikan tarihçisi ve devlet adamı (Massachusetts'de Worcester 1800-Washington 1891). Liberal eğimli bir protestan papazının oğlu. Öğrenimini Harvard'da, sonra Almanya'da yaptı. Göttingen'de Heeren'in etkisinde kaldı. Round Hill'de (Massachusetts), pedagoji ile ilgili düşüncelerini uygulamak için bir okul açtı. Demokratların safında siyasete atıldı. Boston limanı vergi mültezimi, sonra Denizcilik bakanı oldu, Annapolis Deniz akademisini kurdu, Washington rasathanesine yeni bir düzen sağladı, Texas'ın işgali emrini verdi. Londra'da elçi (1846-1849), sonra Prusya'da A.B.D. temsilcisi (1867-1874) olarak bulundu. Göçmenlere asıl tabiyetlerinden vaz geçerek askerlik hizmetinden kurtulmak hakkını tanıyan *Bancroft antlaşmaları*'nın müzakerelerinde A.B.D.'yi temsil etti. 1834-1874 arasında 12 cilt olarak yayımladığı ve 1876'da yeni baştan ele aldığı *History of the United States* (A.B.D. Tarihi) en büyük eseridir. (L)

BANCO. Bk. BANQUO.

BANCROFT (Hubert Howe), amerikalı etnografya bilgini (Ohio'da Grancille 1832-San Francisco 1918). San Francisco'da kitapçılık yaptı. Servetini, gerçekten ansiklopedik bir nitelik taşıyan *Native Races of the Pacific States* (Pasifik Kıyısı Eyaletlerindeki Yerli Irklar) [5 cilt] ve *History of the Pacific States of North America* (Kuzey Amerika'nın Pasifik Kıyısı Eyaletleri Tarihi) [39 cilt] adlı eserlerin hazırlanmasına harcadı. Elindeki belgeleri Kaliforniya üniversitesine bıraktı. (L)

BANÇO i. Bk. BANJO.

BAND i. Bk. BANT.

BANDA (Hastings Kamuzu), malavili (Kasungu idarî bölümü 1907) devlet adamı. Nyassaland African National Congress'in (1958) kurucularından; daha sonra Malavi Congress party başkanı (1959), Nyassaland başbakanı (1963), Malavi'nin bağımsızlığa kavuştuğu sırada da Malavi başbakanı oldu (1964) ve Malavi cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı seçildi (1966). [L]

BANDA adaları, İndonezya'da takımada. Seram'ın güneyinde; 13 000 nüf. İdare merkezi, *Bandanaira.* Portekizliler tarafından keşfedildi (1512). Büyük baharat pazarı; dünyanın başlıca hintcevizi üretim merkezi. (L)

BANDA denizi, İndonezya'da deniz, Seram'ın güneyinde, küçük Sunda adalarının doğu kesiminin meydana getirdiği yay içinde. Bazı çukurları 5 000 m derinliği geçer; en derin yeri doğuda 7 360 m. (L)

BANDAJ i. (fr. *bandage*). Sargı ile sarma veya sarılma. || Tekerlek jantını kaplayan maden veya kauçuk çember. (Bk. ANSİKL.) || Sargı: *İçine zorla tıkıldığı gibi kostümün kalın kumaşı onu bir bandaj halinde her yanından sarıp sarmalamaktaydı...* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Metalürji. Bir döküm kalıbının çeşitli parçalarını tutmağa yarayan, yumuşak çelik şeritler.

— Tıp. Sargı. || Bk. KASIKBAĞI.

Foto. Fechner, Agence intercontinentale, Camera-Press (LAROUSSE)

— Teknol. *Bandaj takma,* ısıtma yoluyle, bir araba tekerleğinin çevresine demirden, bir vagon veya lokomotif tekerleğinin jantına çelikten kasnak geçirme. (Bandajın zamanla yerinden oynamaması için, jant ve bandaj bir tespit çemberiyle birbirine bağlanır. Tekerlek tahtadansa, bağlama işi gömme civatalarla yapılır). ‖ *Bandaj çıkarma,* yenisini takmak üzere, tekerleğin madenî bandajını çıkarma işlemi. (Daha çok demiryollarında, ısı ve basınç yardımıyle tekerleğe takılan ve tespit çemberiyle tutturulan bandajlar aşınıp bozuldukça bu işleme baş vurulur.)

— ANSİKL. Teknol. Bir arabanın tekerlek gövdesini çevreleyen demir band veya çelik çember. (Lokomotif ve vagon tekerlek bandajlarının yuvarlanma yüzeyleri, hafif eğimli bir kesik koni biçimindedir. Bu biçim dingilin yol eksenine oranla sürekli olarak simetrik bir durumda tutulmasını sağlar. Bandajın iç kenarındaki *buden* veya *çene* denen çıkıntı dingilin yanlamasına hareketlerini sınırlar. (LM)

BANDA'LAR, zenci halklar grubu. Orta Afrika cumhuriyetinde ve Kongo'da yaşarlar. (L)

BANDAR, Hindistan'da (Andhra Pradeş) liman şehri, Krişna deltasının kuzey kolu kıyısında, Bengal körfezi yakınında; 101 400 nüf. İngilizler (1611), Hollandalılar (1686-1690) ve Fransızlar (1750-1759) burada mendil ve pamuklu kumaş ihraç eden ticaret merkezleri kurdular. Geleneksel sanayi (el tezgâhlarında dokunan pamuklu kumaşlar). Besin ve kimya sanayii. (L)

BANDARANAİKE (Solomon West Ridgeway Dias), seylanlı siyaset adamı (Colombo 1899-ay.y. 1959). Toprak sahibi, zengin bir ailedendi. Oxford'da hukuk öğrenimi yaptı. 1925'te Seylan'a dönünce, Hıristiyanlıktan vaz geçip buddhacılığı kabul etti. 1931'de Danıştay üyesi oldu, United National party (U.N.P.) [Birleşik Ulusal Parti] ye girdi ve 1947'de, bağımsızlığın ilânı sırasında milletvekili seçildi. Sağlık ve Mahallî işler bakanı iken 1951'de istifa etti, 1952'de Hürriyet partisini kurdu. Muhalefet lideri olarak gücü arttı ve 1956'da People's United Front (P.U.F.) [Birleşik Halk Cephesi] adı altında, dört solcu partiyi birleştirmeyi başardı. P.U.F. 12 nisan seçimlerini kazanınca Başbakan oldu ve 1957'de Seylan'daki ingiliz üslerinin kaldırılmasını sağladı. Bu yolla kazandığı büyük etki, dil konusundaki tutumu yüzünden çabuk sarsıldı. Siyaseti, halkın üçte biri tarafından konuşulan Tamil dilinin zararına olarak, bütün ada halkının Seylan dilini ulusal dil kabul etmesini amaç güdüyordu. Bu tutum, ayaklanmalara ve iktisadî durumun bozulduğu bir dönemde (mayıs 1959) P.U.F. içinde bölünmelere yol açtı. Bandaranaike, çoğunluğu kaybetmesine rağmen iktidarda kalmaya çalıştıysa da bir buddha rahibinin suikastine kurban gitti. (L)

BANDARANAİKE (Sirimavo Ratwatte Dias), seylanlı kadın siyasetçi (Seylan'da Ratnapura, 1916). Solomon Bandaranaike ile evlenince (1940) siyaset hayatına atıldı, özellikle haznedar olarak çalıştı, sonra kadınların kurduğu Lanka Mahila Samitiya adlı kuruluşun başkan yardımcısı oldu. Kocasının öldürülmesinden (eylül 1959) sonra, oybirliğiyle *Freedom Party* (Hürriyet Partisi) başkanlığına seçildi ve 20 temmuz 1960 seçimlerinde partiye oy çoğunluğu sağladı. Bandaranaike diğer sol kanat partilerinin de (bu arada komünist partisinin) desteğiyle Başbakanlığa getirildi ve dünyada bu görevi alan ilk kadın oldu. 1 Ocak 1961'de Seylan dilinin, resmî dil olarak İngilizcenin yerine geçmesini sağladı, bu yüzden Tamil'lerin kendisine karşı çıkmasına yol açtı. Onları gerek zor kullanarak (17 nisan 1961'de olağanüstü hal ilânı), gerek hoşgörü ile bastırdı. Fakat Birleşik Ulusal partinin (United National party) muhalefetiyle karşılaştı. Dudley Senanayake'in yönettiği bir çeşit tarihî sağcılığı temsil eden bu parti, eğitimde siyasî denetime (1960'ta yardım gören okullar), 1960'ta hayat sigortalarının, 1961'de Seylan bankasının millîleştirilmesine, 1960'tan sonra basının kontrol edilmesine karşı çıktı. Bunun üzerine Bandaranaike, haziran 1964'te Maliye bakanlığına aşırı solcu Lanka Samaja sosyalist partisinin başkanı N. M. Perera'yı getirerek, sol kanattaki çoğunluğunu daha da arttırmaya çalıştı. Nüfus artışının yol açtığı malî sıkıntılar Bandaranaike hükûmetine karşı muhalefeti güçlendirdi. Bandaranaike 22 mart 1965 seçimlerini kaybetti, 25 martta istifa ederek hükûmeti muhalefet lideri Senanayake'e bıraktı. (L)

BANDEİRA (Manuel), brezilyalı şair ve felsefe öğretmeni (Recife 1886). Başlıca şiir kitapları: *Libertinagem* (1930), *Estraela da Manha* (Sabah Yıldızı) [1936], *Opus* 10 (1952), Kronikçi ve çevirmen olarak da eser verdi, yabancı oyunları Brezilya tiyatrolarına uyguladı: Zorilla'dan *Don Juan Tenorio* (1960), Brecht'ten *Kafkas Tebeşir Dairesi* (1963), John Ford'dan *'Tis Pity She's a Whore* (Ne Yazık ki Orospu) [1964]. (L)

BANDEİRANTES i. (portekizce k.). Brezilya'da, çoğu Sao Paulo (*bandeirantes paulistes*) asıllı maceracı, kâşif ve altın arayıcılarının tümüne verilen ad. XVI. yy.dan XVIII. yy.a kadar zencilere ve kızılderililere karşı zalimce seferler yaptılar, hattâ cizvit merkezlerine bile saldırdılar. Eylemleri bakir ormanların fethine, ulaşım yollarının artmasına yardım etti. (L)

BANDEL (Ernst VON), alman heykeltıraşı (Anspach 1800-Donauwörth yakını 1876). Başlıca eserleri: Münih Heykel müzesinin alınlığındaki heykeller, Almanya'nın millî kahramanı *Hermann*'ın anıtı. (L)

BANDELLO (Matteo), italyan hikâyecisi (Tortona'da Castelnuovo Scrivia 1485'e doğr.-Agen 1561). Keşiş, diplomat, asker ve saray adamı. Elli yaşında, prenses Lucrezia di Gonzaga'nın eğitmenliğini yaptı, onu platonik bir aşkla sevdi. Avrupa'nın büyük bir kısmını, baştanbaşa İtalya'yı dolaştı. Ömrünün son yıllarını Fransa'nın Guyenne bölgesinde, Bassens şehrinde geçirdi. Orada, koruyucusu Cesare Fregoso'nun dul eşinin çevresinde, gerçek bir italyan sarayı ortamı meydana gelmişti. 1550'de Agen piskoposu seçilince huzura kavuştu, *Nouvelles* (Hikâyeler) derlemesini yazdı. Bu eserin ilk üç cildi 1554'te Lucca'da, son cildiyse 1573'te Lyon'da yayımlandı. Bu hikâyelerin dili her zaman saf değildir, bazen lâubalileşir; buna karşılık, ifadesi canlıdır, Rönesans döneminin şatafatlı, güleryüzlü, bazen de zorlu italyan toplumunu büyük bir başarıyle yansıtır. Bandello'nun hikâyeleri, Shakespeare'in *Romeo ile Juliet,* Musset'nin *Barberine* oyunlarına kaynak oldu. (L)

BANDERA i. İspanyol ordusunda piyade bölüğü. (L)

BANDIRA i. (ital. *bandiera*). Denizc. Geminin hangi devlete ait olduğunu gösteren bayrak: *Kaptan sordu gür sesiyle: Bandırası belli mi?* (E. B. Koryürek). ‖ Yabancı devlet bayrağı. ‖ *Teşm. yol.* Renkli bayrak: *Yüzünü bandıra gibi ala mora boyar* (H.R. Gürpınar). ‖ Uyrukluk: *Türk bandırası altında frenk murabahası süren Bank-i Osmanî...* (Cenab Şahabeddin). [M]

BANDIRMA i. *Halk dili.* İpe dizilen badem, fıstık, ceviz v.b.yi nişasta, kaynatılmış üzüm suyu veya bir başka şuruba batırarak yapılan tatlı sucuk. ‖ Kurutulacak üzümü, güneşe sermeden önce, içine batırmak için hazırlanan potaslı suyun konduğu kap. (Bk. BANMAK). [M]

BANDIRMA, Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde şehir; 33 116 nüf. Balıkesir iline bağlı ilçe merkezleri arasında en büyüğüdür. Marmara denizinin güney kıyılarında, aynı adı taşıyan körfezin bitim yeri yakınında kurulmuştur. Şehir, deniz kıyısındaki düzlük ile bu düzlüğün gerisinde yükselen tepelerin yamaçlarında yayılmaktadır. İskeleye inen caddeler düzgün ve planlıdır. Bunların en önemlileri üzerinde şehrin ticaret sahası yerleşmiştir. Bandırma'nın önemi, İzmir (Basmahane)-Afyon demiryolundan Manisa'da ayrılan ve kuzeye doğru yönelen bir hattın Marmara denizi kıyısındaki bitim yeri olmasından doğar. İzmir'e 344 km'lik bir demiryolu ile bağlanan ve İstanbul'a da 64 deniz mili uzaklığında bulunan Bandırma, Türkiye'nin en büyük şehri (İstanbul) ile üçüncü büyük şehri (İzmir) arasındaki en kısa ve en pratik yol üzerinde aktarma yeri durumundadır. Ayrıca bu demiryolu üzerindeki istasyonların en önemli ürünleri de Bandırma'da gemilere yükletilir. Bunlar arasında Sultançayırı'nda çıkan ve Ömerköy istasyonunda trene yükletilen borasit madeninin Avrupa için tek ihraç kapısı da Bandırma'dır. (Bu maden Avrupa piyasasında, Bandırma'nın batı dillerindeki *Panderme* veya *Panderma* adından dolayı *pandermit* diye bilinir.)

Bu elverişli durumundan ötürü şehir günden güne gelişmektedir. Tepelerin yamaçlarına doğru tırmanan evler, burada da kalmayarak arka yamaçlara da geçmeye başlamıştır. Eski mahalleler çevreye doğru büyürken, yeni mahalleler kurulmağa başlanmıştır.

Kuzey rüzgârlarına açık olan Bandırma limanı, bir dalgakıranla bu yöndeki rüzgârlardan korunmuştur. Şehirde sanayi tesisi olarak, un, zeytinyağı, çırçır ve kiremit fabrikaları vardır.

— *Bandırma ilçesi,* Balıkesir ilinin Marmara denizi kıyılarındaki düzlüklerle bunların gerisindeki az yüksek tepeleri içine alır; 599 km² yüzölç., 55 967 nüf. Merkez bucağından başka Aksakal ve Edincik bucakları ve bunlara bağlı 34 köyü vardır.

◆ **Bandırma taşı,** cam gibi parlak parçalı, magnezyum boratlı sert taş. Parke kaldırımların yapımında kullanılır. (M)

Bandırma Merinos çiftliği, Bandırma yakınında çiftlik. Türkiye'nin batı illerindeki yerli cins koyunlar, burada Merinos cinsine çevrilir. Devlet tarafından önceleri Karacabey harasında kuruldu. Daha sonra arazi yetersizliği sebebiyle Bandırma yakınında Tekir çiftliğine nakledildi. 1943'ten beri Tarım bakanlığına bağlı olarak çalışmaktadır. Gerek tabiî ve gerekse sunî yolla tohumlama yapan Merinos çiftliği istediği sonuca varamadı ve 25 yıldan beri elde ettiği yıllık 250 ton yapak, Sümerbank Bursa Merinos fabrikasının sadece 10 günlük ihtiyacını karşılayabilmektedir. (M)

Bandırma vapuru. Birinci Dünya savaşı sonundaki buhranlı dönemde 9. ordu kıtaatı müfettişliğine atanan Atatürk'ü karargâh subayları ile birlikte 16 mayıs 1919 günü İstanbul'dan alarak 19 mayısta Samsun'a getiren gemi. 1878 Yılında İngiltere'de Paisley tezgâhlarında yapılmış 192 tonluk küçük bir gemi idi. Denize indirildiği zaman Trocadero adı konulmuştu. Sonra sahip değiştirdikçe adı da değişti. İstanbul'lu bir rum armatör tarafından satın alınınca adını Panderma koydular. Ondan da Seyrüsefain (Denizyolları) idaresi satın aldı ve geminin adı Bandırma oldu. 1924 Yılında çürüğe çıkarılmıştır. (M)

BANDIROL i. (fr. *banderole*). Paket veya şişe ağızlarına süs olsun veya daha önce açılmasın diye konulan şerit. ‖ Devletçe belli bir tekel vergisi kesildiğini gösteren etiket. ‖ Bayrak direğinin tepesine süs olarak konan uzun kumaş şerit. ‖ *Teşm. yol.* Parşömen veya kumaştan uzun şerit. Üstüne özel nitelikleri olmayan kişileri tanıtan yazılar vardır. (Bandıroller Ortaçağ sanatında çok yaygındır.)

— Huk. *Bandırol usulü,* vergiye tabi bir maddenin üretildiği işyerinden bu maddelerin konulduğu ambalajlara bandırol veya etiket yapıştırılmak suretiyle alınan istihlâk vergilerinde uygulanan bir vergi tahsil usulü. Verginin hedefi bu malları tüketenler olduğu halde, tahsili kolaylaştırmak ve imalât hesaplarına dayanan bir denetleme kurabilmek için bu usul uygulanır. (M)

BANDİAGARA, Mali'de (Mopti bölgesi)

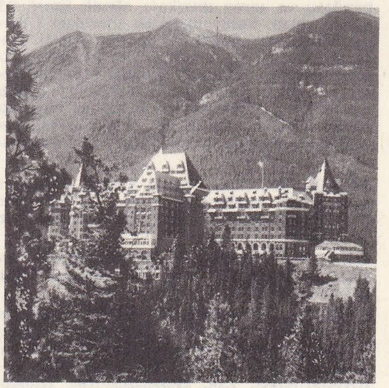

BANFF'tan bir görünüş

Madam BANDARANAİKE

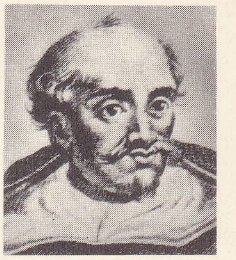

Matteo BANDELLO

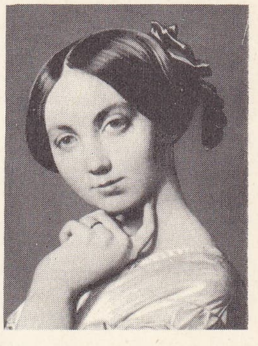

bando (saç), Madam d' Haussonville'in portresi İngres'in eseri

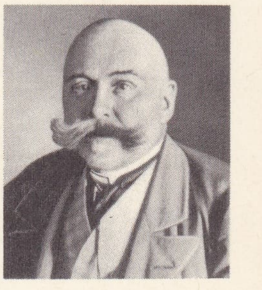

baron Dezsö BANFFY

Foto. Sirman-Press, X, Braun, Brod, Halin-Viollet (LAROUSSE)

BANGKOK

yer; Dogonların yaylasında idare merkezi; 3 800 nüf. *Bandiagara yaylası* doğuda, e-teklerinde dogon köylerinin sığındığı bir yar ile sınırlanmıştır. (L)

BANDİERA (Attilio ve Emilio), italyan vatanseverleri. Biri 1811'de, öteki 1819'da Venedik'te doğdu. 1844'te Cosenza'da öldüler. Avusturya donanmasında subaydılar, Mazzini'ye habercilik ettiler. Calabrialıların ayaklanmasını desteklemek için Napoli krallığına geldilerse de tutuklandılar. İdamları, Avrupa'nın bütün hürriyetçi çevrelerinde üzüntü uyandırdı. (L)

BANDİKUT i. Avustralya'da yaşayan keseli memeli hayvan. (*Peramelidae* familyasından) [İlmî adı: *Peromeles obesula.*]

— ANSİKL. *Bandikut* karada yaşayan bir in hayvanıdır. Boyu iri bir sıçan veya tavşan kadardır. Burnu uzuncadır. Arka ayakları çok uzun olduğu için sıçrayarak yürür. Solucan ve böcek yiyerek beslenir. Bazen tarlaları eşerek büyük zararlara sebep olur. (L)

BANDİLİT i. (fr. *bandylite*). Miner. Kuadratik sistemde, tabiî hidratlı bakır kloroborat. (L)

BANDİNELLİ. Bk. ALEXANDER III, papa.

BANDİNELLİ (Baccio), italyan heykeltıraşı (Floransa 1488-ay.y. 1560). Başlıca eserleri: «*Âdem ile Havva*», Cosimo I'in büstü (Floransa müzesi), Palazzo Vecchio önündeki «*Herakles Cacus'u Öldürürken*» adlı büyük heykel grubu. Bandinelli, Michelangelo'dan etkilenmiştir. (L)

BANDO i. (ital. *banda*). Nefesli ve vuruşlu sazlardan kurulan asker mızıkası topluluğu: *Sağında solunda bandolar, müthiş bir ahenkle uğulduyordu* (Ömer Seyfeddin).

— Tar. Mahmud II, osmanlı ordu muzıkası olan mehterhaneleri kaldırıp yerine Muzikai Hümayun adıyle bir bando kurdu (1827). Başına Manguel adında bir müzik öğretmeni getirtildi. Sonraları Manguel yetersiz görülerek yerine ünlü italyan bando şefi Giuseppe Donizetti davet edildi (1828). 20 Yıllık tecrübesi olan Donizetti, Enderun ağalarından seçtiği öğrencilerini 5-6 ayda yetiştirdi. Asker yürüyüşünü düzenleyecek ordu bandolarının elemanlarını yetiştirmek için Askerî Mızıka okulunu açtı (1831). Günden güne çoğalan ordu bandoları alaylarda, sancak merkezlerinde ve ordu merkezi olan her ilde faaliyet gösterdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'da deniz bandosu ve saray mızıkası olmak üzere iki bando vardı. Saray mızıkası sonraları Cumhurbaşkanlığı Musiki heyeti oldu (1924). Yeni repertuvarı ile senfonik bir duruma yükselen bando, Cumhurbaşkanlığı Armoni mızıkası adını aldı (1945). Bugün de silâhlı kuvvetlerde görev yapan bandolar mevcutlarına göre I., II. ve III. sınıf olarak askerî kumandanlık ve okullarda bulunmaktadır. (M)

BANDO ünl. (ital. *bando*). Gemic. «Bırak!» kumandası; çekilmekte veya koyverilmekte olan bir halatın birden bıraktırılması için verilir. (M)

BANDO i. Saç biçimi. Saçlar ortadan ayrılır ve başın iki yanında kabartılmadan düzenlenir. (L)

BANDRA, Hindistan'da (Maharaştra) şehir. Umman denizinde, Salsette adasında; 71 800 nüf. Bombay'ın banliyösü. Deri sanayii. Kimya maddeleri. Balıkçılık. (L)

BANDUNDU. *Esk.* **Bonningville,** Kongo-Kinşasa'da (Kwilu ili) şehir, Kwango ırmağının sağ kıyısında, ırmağın Kasai ile birleştiği yerin yukarı kesiminde; 4 600 nüf. Ticaret merkezi. (L)

BANDUNG, İndonezya'da şehir. Cava adasının batı kesiminde; 913 000 nüf. Priangan dağlarında (715 m yükseltide) kurulu şehrin çok sağlam bir iklimi vardır. Ulaşım bir hava alanıyle sağlanır. Dokuma ve kimya sanayilerine bağlanmış bilimsel ve teknik araştırma laboratuvarları. (L)

Bandung konferansı, 1955 yılı nisanında, Hindistan, Pakistan, Seylan, Birmanya ve İndonezya'nın öncülüğüyle düzenlendi. Çoğunluğu, 1945'ten sonra bağımsızlığa kavuşan otuz asya ve afrika ülkesinin temsilcilerini bir araya getiren konferansta, bu devletler arasında daha büyük bir işbirliği gerçekleştirilmesi dileğinde bulunuldu ve büyük devletlerin, azgelişmişliğe karşı mücadele için yardım yapmaları ilkesi kabul edildi. Ayrıca, ırkçılık ve sömürgecilik eleştirildiği gibi, İsrail'e karşı arap devletlerinin desteklenmesine karar verildi. (L)

BANDURA i. (fr. *bandoura*). Telli çalgılardan. Tatarların buluşu olan bu çalgı, bugün bile doğuda ve bazı islav ülkelerinde kullanılır. (Mandoline oldukça benzeyen bu çalgının tel sayısı değişebilir. Arap *tanbur*'u, Rusların *dombra* ve *balalayka*'sı bandurayle aynı çalgı türündendir.) [L]

BANDUSİA, Sabinler ülkesinde çeşme; civarında Horatius'un bir kır evi vardı; *Ode*'lerinde (III, 13) Horatius bu çeşmeden de bahseder. (L)

BANER (Johan Gustafsson), isveçli general (Stockholm yakınında Djursholm 1596-Halberstadt 1641). Gustaf-Adolf'un maiyet subayı, 1631'de general. Almanya savaşlarında kendini gösterdi. 1634'te isveç orduları başkumandanı oldu, özellikle Chemnitz (1639) savaşında büyük başarı kazandı, Bohemya'yı istilâ etti. Atak, sert ve yağmacı bir askerdi. (L)

BANERJEA (sir Surendranath), hintli siyaset adamı (Kalkutta 1848-ay.y. 1925). Calcutta İndian Association'i (1876), *Bengalee* gazetesini (1879) kurdu, İndian National Congress'in kuruluşuna katıldı (1885). Lord Curzon'un Bengal'i taksim teklifine, ithal mallarını boykot ettirerek karşı koydu. Sonra anayasa doğrultusundaki çabalara katıldı. İndian Liberal Association'ı kurdu, Bengal Mahallî idare ve Sağlık bakanı oldu. *A. Nation in Making* (Bir Millet Doğuyor) [1925] adlı otobiyografik bir eser yazdı. (L)

BANES. Esk. coğ. Bk. BAANES.

BANEZ (Domingo), ispanyol dominiken papazı (Valladolid 1528-Medina del Campo 1604). Tanrıbilim üzerine eserler yazdı. Aziz Tommaso'nun en büyük yorumcularından biridir. İnayet ile ilgili düşünceleri yüzünden Engizisyonla başı derde girdi. (L)

BANFF, Büyük Britanya'da kasaba. İskoçya'nın kuzeydoğu kıyısında, yönetim merkezi; 3 400 nüf. XVIII. yy.dan kalma şato. Demir dökümhanesi. (L)

BANFF, Kanada'da (Alberta) kasaba, Kayalık dağlarda; 2 500 nüf. 1885'te kurulan *Banff Millî parkı*, önemli bir bitki ve hayvan türleri koruma sahasıdır. (L)

BANFFSHİRE, Büyük Britanya'da ilçe. İskoçya'nın kuzeydoğusunda; 51 000 nüf. Merkezi *Banff.* (L)

BANFFY, transilvanyalı soylu macar ailesi. Üyeleri diyet meclislerinde ve savaş meydanlarında ün kazandı. — Georges **Banffy** (1747 - 1822). Transilvanya valisi oldu; — Baron Dezsö **Banffy** (Cluj 1843-Budapeşte 1911), milletvekili (1891), sonra meclis başkanı, hükûmet başkanı oldu (1895-1898). «Siyasî-dinî» kanunlar adını taşıyan kanunları kabul ettirdi, saray baş nazırlığına atandı. 1904'te yeniden siyasete atılmak için görevinden ayrıldı. Militarist ve milliyetçiydi. (L)

BANFİ (Antonio), italyan filozofu (Vimercate, Milano 1886-Milano 1957). Martinetti, Cassirer, Simmel ve Husserl'in eski öğrencisi, Milano üniversitesinde felsefe tarihi profesörü, 1945'te cumhuriyet senatörü. Markşçı eğilimli ve akılcı bir diyalektik eleştiri çabasına ve insanın bütün alanlarda bağımsız olduğunu göstermek için tarih tartışmalarına girişti. Eserleri: *Principi di una Teoria della Ragione* (Akıl Teorisinin İlkeleri) [1926], *Per un Razionalismo Critico* (Eleştirici Bir Akılcılık Yolunda) [1935], *La Vita Nell'arte* (Sanatta Hayat) [1946], *Galileo Galilei* (1946), *L'Uomo Copernicano* (1950). [L]

BANG i. (fars. *bāng*). *Esk.* Ses, seda, haykırma: *Ra'd-ı tekbir kopup gitmelidir bang-ı ezan / Dar-ı küffarda meşhur Kenisâya kadar* (Yahya Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bang-i Allah* veya *bang-i namaz*, namaza çağırma, ezan. ‖ *Bang-i revarev*, büyük bir şahsiyetin geldiğini haber veren borazan sesi. İsrafil'in Mahşer gününü ilân etmek için çalacağına inanılan sûrunun ikinci derecesi. ‖ *Bang-i rıhlet,* ölüm sesi. ‖ *Bang-zen,* haykıran, seslenen. (M)

BANG i. Hint kenevirine oranın yerlilerince verilen ad. (L)

BANG (Bernhard), danimarkalı veteriner ve bakteriyolog (Soro 1848-Kopenhag 1932). Danimarka veteriner teşkilâtının başkanı. Sığır veremini inceledi, brüselloz basilini buldu ve bunun insana geçebileceğini gösterdi (Bang hastalığı). [L]

Bang hastalığı. Sığırlarda yavru düşüklüğü, insanlarda malta humması şeklinde beliren hastalık. Mikrobu ineklerin sütünde ve sidiğinde bulunur. Çiğ inek sütüyle insana geçer. Kırıklık, ağrı, kusma ve ateşle başlar. Dalak ve karaciğer büyür. Hastada kansızlık belirir. Bu hastalığı malta hummasından ayırmak çok güçtür. Kesin teşhis mikroskopla bakteri araştırması yapılarak konur. Tedavi için dinlenme, ağrı dindirici ilâçlar ve antibiyotikler kullanılır. (L)

BANG (Herman), danimarkalı yazar (Als 1857-Utah'ta Ogden 1912). Aktörlük ve gazetecilikten sonra yazı hayatına atıldı, gezgin bir hayat sürdü ve konferanslar vermek üzere gittiği A. Birleşik devletlerinde öldü. Eserlerinde yüzyıl sonunun hayal kırıklığıyle dolu havasını verir; *Haablose Slaegter* (Umutsuz Kuşaklar) [1880] adlı roman ile *Stille Existenser* (Sakin Yaşayışlar) [1886] adlı hikâye kitabının başlıkları da bunu göstermektedir. Bang, Jonas Lie'in etkisinde kaldı, kişilerinin hırçın ve gergin ruh hallerini dile getirmek için empresyonist bir üslûp kullandı. Hikâyeleri: «Ağır-Havalar» (1880), *Excentriske Noveller* (Alışılmadık Hikâyeler) [1885]; romanları: *Mikael* (1904), *De unden Faedreland* (Yurtsuzlar) [1906]; anı derlemeleri: *Det hvide Hus* (Beyaz Ev) [1898], *Det Grau Hus* (Gri Ev) [1901]. (L)

BANG (İvar Christian), norveçli hekim (Norveç'te Gran 1869-İsveç'te Lund 1918). 1904'te Lund üniversitesine tıbbî ve fizyolojik kimya profesörü oldu. Histonlar, lipoitler, timus bezi çekirdek proteidleri, akkan yumruları ve hastalıktan korunma konularında önemli buluşları vardır. Kandaki lipoit, tortul azot ve şeker miktarını belirtmek üzere bir yöntem bulup uyguladı. Bu yöntem karbonhidrat metabolizması konusunda yapılacak araştırmaları ve çabuk teşhisi kolaylaştırır. (L)

BANG (Peter Georg), danimarkalı hukuk bilgini ve devlet adamı (Kopenhag 1797-ay.y. 1861). Birçok defa bakan; 1854'ten 1856'ya kadar Başbakanlık yaptı ve 1855'te yeni bir anayasanın kabulüne önayak oldu. (L)

BANGABOZ veya **BANGOBOZ** sıf. *Argo.* Budala, saf, bön. (L)

BANGALA'LAR, Ekvator Afrikası'nın zenci halkı, iki ayrı grup halinde yaşarlar; bir kısmı ekvatorun kuzeyinde, Kongo nehrinin her iki yakasıyle, bu nehir ve Ubangi nehri arasında kalan bölgede, geri kalanı Angola'nın kuzey ucunda yerleşmiştir. Heykelleri çok ilkeldir: taslak halinde ata heykelciklerinde yüzler çıkıntılarla belirtilmeye çalışılmıştır. (L)

BANGALORE, Hindistan'da şehir. Maisur (Mysore) devletinin merkezi; 1 207 000 nüf. Geleneksel dokuma sanayii, deri işlemesi. Uçak fabrikası. Telekomünikasyon araçları. Yeni kurulmakta olan geniş mekanik sanayii tesisleri, makine-âlet ve bilyalı rulmanlar çıkartmaktadır. İlmî araştırmalar merkezi. (L)

BANGARU i. Leng. Batı hint dili lehçesi. Pencap'ın güneydoğusunda yaşayan, yaklaşık olarak 4 milyon kişi tarafından konuşulur. (L)

Foto. Aubert de la Rüe (LAROUSSE)

BANGE (Charles RAGON DE), fransız subayı (Aube'de Balignicourt 1833-Le Chesnay 1914). Châtellerault silâh yapımevinde, Metz Piroteknik okulunda ve Paris ayar atelyesinde topçu subayı olarak hizmet gördü ve bu atelyenin müdürü oldu. Çok etkili ve çok hassas bir gaz paftası meydana getirdi; hafif ve ağır topların yapımında uygulanan bir sistem ortaya koydu (1877-1881). [L]

Bange sistemi, albay Bange'ın bulduğu top yapım sistemi. Bu sistem 80 mm'lik (sahra ve dağ), 90 mm'lik (sahra), 120'lik uzun, 155'lik kısa, 155'lik uzun (muhasara ve müstahkem mevki) toplarıyle 220'lik havanları kapsıyordu. Bu malzeme basit ve ateş sıhhati iyi olmakla beraber, atış sürati azdı (çünkü hidropnömatik fren düzenleri yoktu); çelik çemberli bir namlu, artan hatveli yivler, kesik burmalı bir kuyruk, plastik bir gaz paftası ve çelik saçlarla yapılmış bir kundak bu sistem topların özellikleriydi. 1877'den 1881'e kadar hizmette kalan hafif topların yerini 97 modeli 75'lik toplar aldı; fakat Bange sistemindeki ağır toplar 1914'ten 1916'ya kadar büyük hizmetler gördü ve bu yıllarda Fransızların ağır top alanındaki eksiklerinin giderilmesini sağladı; bazıları 1940'ta da kullanıldı. (L)

BANGGAİ, İndonezya takımadası, Celebes'in doğusunda; 5 300 nüf. (L)

BANGIR BANGIR zf. Yüksek sesle, gürültülü bir şekilde. || *Bangır bangır ağlamak,* hıçkıra hıçkıra yüksek sesle ağlama: *Ağlasın milletin evlâdı da bangır bangır* (M. Â. Ersoy). || *Bangır bangır bağırmak,* bütün kuvvetiyle avazı çıktığı kadar, yüksek sesle haykırmak: *Vay namussuzlar, edepsizler, ırzsızlar, bana da mı Lololo diye bangır bangır bağırmasın mı?* (Ahmet Rasim). [M]

BANGİ, Orta Afrika cumhuriyetinin başkenti, Ombella-M'Poko bölgesinin idarî merkezi, Ubangi'nin dirseği yakınlarında, güneye doğru, nehirde ulaşımı engelleyen çavlanların kıyısında; yaklş ol. 83 700 nüf. Şari ve Çat çanağına geçişi kolaylaştıran eşiğin yakınında, büyük ormanın kıyısında bulunan Bangi, önemli bir ticaret merkezidir. Sabunculuk. İplikçilik. Tütün imalâtı. Biracılık. (L)

BANGİALES i. Kırmızı suyosunlar takımı. Mavi suyosunlarına yakın ilkel yapılı kırmızı suyosunlarını kapsar. (L)

BANGKA veya **BANKA,** İndonezya'da ada; Sumatra'nın güneydoğu kıyısı açıklarında; 205 000 nüf. (Malezya'lı ve Çin'li). Bangka ve hemen yanındaki Belitung (Billiton) adası arıttığı kasiterit madeniyle dünyada kalay filizi üretiminde üçüncüdür. Halkın adaya akın etmesi, tarıma büyük canlılık kazandırdı. Özellikle «beyaz» biber yetiştirilir. *Bangka boğazı,* adayı Sumatra kıyısından ayırır. (L)

BANGKAHULU (*esk.* **Bengkulu, Benkulen** veya **Benkoelen),** İndonezya'da şehir. Sumatra adasının güneyinde, Hint okyanusu kıyısında; 20 100 nüf. Bir maden ve tarım işletmesi bölgesinin yakınına kurulan bu liman, altın ve gümüş, karabiber ve kahve ihraç eder. İngiliz Doğu Hindistan şirketi XVII. yy. başlarında burada bir ticaret merkezi kurdu. 1682'de Cava'daki Bantam sömürgesinin kaybı Bangkahulu'yu İndonezya'daki ingiliz tesislerinin merkezi yaptı. Hollanda sömürgecilik hareketinin baskısı altında İngilizler ilerleme imkânı bulamadılar ve 1825'te Bangkahulu'yu boşalttılar. (L)

BANGKALAN, İndonezya'da kasaba, Madura adasının batı kıyısında; 12 300 nüf. (L)

BANG-KAUP (Willy), alman dilcisi ve türkoloğu (Wesel 1869-Berlin 1934). Mukayeseli türk dili araştırmaları okulunun kurucusudur. Belçika'da Louvain üniversitesinde okudu, önce fars, hint-avrupa ve germen (özellikle ingiliz) filolojileriyle uğraştı. Sonradan, Köktürk yazıtlarının çözülmesi ve uygur yazmalarının meydana çıkmasıyle türkolojiye yöneldi. 1920'de Berlin üniversitesi türkoloji profesörlüğüne getirildi. Sahasında bir ana eser bırakmamakla birlikte, çeşitli makale ve yayımları bugün dahi türkolojiye yol gösterecek niteliktedir. Özellikle eski türkçe kelimelerin tespitinde tatbik ettiği karşılaştırmalı metot türkolojiye yenilik getirmiştir. Bu suretle o zamana kadar islamistik veya şarkiyat çerçevesi içinde düşünülen türk filolojisinin bağımsız bir bilim dalı olarak gelişmesine yardım etti.

Başlıca eserleri: *Studien zur Vergleichende Grammatik der Türksprachen* (Türk Dillerinin Mukayeseli Grameri) [1916], *Vom Köktürkischen zum Osmanischen* (Köktürkçeden Osmanlıcaya) [1917-1921]; *Türkologische Briefe* (Türkoloji Mektupları) [1925-1934]; *Türkische Turfan-Texte* (Türkçe Turfan Metinleri, I-V, A. von Gabain, VI, A.v. Gabain* ve G.R. Rachmati-Arat ile birlikte) [1929-1934], *Die Legende von Oghuz Qaghan* (*Oğuz Kağan Destanı,* R. Rahmeti Arat ile birlikte) [1932, türkçe yayımı İstanbul, 1936]. (M)

BANGKOK, resmî adı **Krung Thep,** Tayland'ın başkenti. Menam ırmağının Siyam körfezine aktığı yer yakınlarında, kollarından birinin sol kıyısında; 1 328 000 nüf. Tayland'ın dış ticaretinin yaklaşık olarak dörtte üçünü yapan Bangkok, ülkenin ticaret merkezidir. Liman işletmeleri son zamanlarda daha da geliştirildi. Önemli bir sanayi merkezi. Başlıca faaliyeti pirincin kabuğundan ayrılması. Bıçkı tezgâhları. Kâğıt, sabun fabrikaları. Besin sanayii.

— Tar. Başlangıçta Bangkok, burayı 1687-1688'de işgal eden Fransızlar tarafından inşa edilen Thonburi kalesi karşısında, küçük bir askerî birliğin savunduğu bir köydü. XVIII. yy.da Doğu Hindistan Hollanda şirketinin uğraklarından biri oldu. Aguthia'nın düşmesinden sonra (1767) Phya Tak 1768'de Thonburi'ye yerleşti ve burasını kendine başkent yaptı (1772). 1782'de Kao Phya Şakri (Rama I) başkenti sol kıyıya geçirdi. O tarihten beri de şehir, durmadan genişledi. Japonlar tarafından işgal edilen (aralık 1941-ağustos 1945) Bangkok, müttefikler tarafından bombalandı. (L)

BANGOBOZ sıf. Bk. BANGABOZ.

BANGOR, *esk.* **Bangor Fawr,** Büyük Britanya'da kasaba. Galler ülkesinin kuzeybatısında (Caernarvonshire), Anglesey adasının karşısında; 14 000 nüf. Katedral (XV.-XVI. yy.). Üniversite, kolejler, Ortaçağda önemli dinî merkez. (L)

BANGOR, Kuzey İrlanda'da (Down ilçesi) şehir, Belfast Lough'un güney kıyısında; 15 800 nüf. Sayfiye yeri. Bıçakçılık. Aziz Comgall tarafından burada 559'da bir manastır kuruldu ve meşhur bir manastır okulu açıldı. Okulda 3 000 kadar rahip vardı, kitadan da öğrenciler gelirdi. IX. yy'da Danimarka istilâları sırasında gerileme başladı. Okul 1539'da kapandı, ama «Bangor lord rahibi» unvanı XIX. yy. başlarına kadar kullanıldı. (L)

BANGOR, A.B.D.'de (Maine) liman şehri, Penobscot kıyısında; 38 900 nüf. Ticaret merkezi. Kâğıt fabrikası. (L)

BANGOR ON DEE, Büyük Britanya'da köy. Galler ülkesinde (Flintshire), Dee kıyısında; 500 nüf. Büyük Britanya adalarının 559'da kurulan en eski manastırının bulunduğu yerdedir. (L)

BANGOTU blş. i. Bk. BANOTU.

BANGUED, Filipinler'de şehir. Luzon adasında; 15 000 nüf. (L)

BANGUE'LER, Gabon bölgesinin zenci halkı. Bakalailere birçok benzerlikleri vardır. (L)

BANGVELO gölü, Zambiya'da büyük göl. Luapula'nın yukarı havzasında. Kıyıları bataklıktır. Balıkçılık. (L)

BANHİDA, Macaristan'da (Komarom idarî bölgesi) şehir. Vertes dağ kütlesinin kuzeyinde, Tatabanya yakınlarında; 8 000 nüf. Büyük bir elektrik santralını besleyen linyit yatakları. (L)

BAN HUEY-SAY, *esk.* **Fort-Carnot,** Laos'ta şehir, Hua Keng eyaletinin idarî merkezi. Mekong üzerinde ulaşımın başlangıç noktası. Laos'un kuzeyi için bir tarım ve ticaret pazarıdır. Yakınında yakut madenleri. (L)

Banı Çiçek, Dede Korkut kitabında, Bamsı Beyrek hikâyesinin bir kadın kahramanı. (M)

BÂNİ sıf. (ar. *binâ,* kurma, inşa etme'den *bânî*). *Esk.* İnşa eden veya ettiren: *Kimdi? Bânisi mi, mimarı mı ulvî eserin?* (Yahya Kemal). || Kuran,kurucu: *Osmanlı imparatorluğunun bânileri türk müdürler, değil midirler?* (Peyami Safa). || Bina eden, yapıcı: *Türkler kadar bâni bir milletin cami mimarîsi, çeşme mimarîsi, türbe mimarîsi olur da; ev, bahçe ve han mimarîsi nasıl olmaz?* (F. R. Atay). || Yaptıran. || Yaratan, Tanrı.

— DEY. *Esk. Bâni-i mebanî-i Müslümanî,* Müslümanlığın esaslarının kurucusu (hükümdarlar ve din adamları için methiye olarak kullanılırdı). [M]

BANİ, Mali'de nehir, Nijer'in kollarının en önemlisi. Yukarı Fildişi kıyısından gelen Baule ile Bagoe'nin birleşmesinden doğar; Mopti'de Nijer ile birleşir. (L)

BANİ, Dominik cumhuriyetinde şehir, Trujillo Valdez ilinin idare merkezi; 11 800 nüf. (L)

BANİ (CEBEL), Anti Atlas'ta (Fas) dağ, kütleyi güneyde kapayan uzun bir kumtaşı zirvesinden meydana gelir; kütleyi enlemesine geçen bir dizi boğazla (fum'lar) aşılır. Bu boğazlarda vahalar vardır. Zirve, Ued Draa'nın dirseğinin doğusunda kuzeye doğru kıvrılır. (L)

BANİ AMR veya **BENİ AMR,** çoban kabile. Habeşistan sınırından, Massaua ve Suakim arasında kalan kıyı bölgesine kadar göçebe halde yaşarlar. (L)

BANİAS, Suriye'de (Lazkiye ili) şehir. Akdeniz kıyısında; 5 950 nüf. Şehri Kerkük'e bağlayan pipe-line'nın yapılmasından sonra (1952) büyük bir petrol limanı oldu. Günde 40 000 ton petrol verir. (L)

BANİHAL boğazı, Keşmir'de (Hindistan) boğaz. Pir Panjal bölgesinde. Hindistan ve Jammu'yu Srinagar'a bağlayan tek yol kısmen tünel halinde bu boğazı izler. (L)

BANİM (John), irlandalı romancı (Kilkenny 1798-ay.y. yakınlarında 1842). Önceleri resim öğretmenliği yaptı. *Turgesius* ve *Damon and Pythias* (Damon ile Pythias) adlı iki oyun ile *The Celt's paradise* (Celtler Cenneti) [1824] adlı uzun bir şiir yazdı. Kardeşi MICHAEL (1796-1874) ile birlikte*Tales of the O'Hara Family*'yi (O'Hara Ailesinin Hikâyeleri) yayımladı. Bu hikâyelerde, İrlanda halkının hayatını Walter Scott tarzında keskin çizgilerle dile getirir (Üç seri: 1825, 1826 ve 1829). John öldükten sonra, Michael, *Clough Fionn* (1852) ve *The Town of the Cascades* (Çağlayanlar Şehri) [1864] adlı romanları tek başına yazdı. (L)

BANİSTER (John), ingiliz kemancısı ve bestecisi (1630-öl. Londra 1679). Keman çalmadaki başarısı üzerine, Charles II tarafından Fransa'ya, öğrenime gönderildi. Dönüşünde, kraliyet orkestrasının başına geçti. 1672'de konserler düzenlemeğe başladı. Londra'da ilk defa olarak parayle dinlenen bu konserlerin ilkini kendi evinde verdi. Davenant'ın *Circe* (Kirke) adlı trajedisinin müziğini besteledi. — Oğlu JOHN (1663'e doğr.-ölm. Londra 1735), ünlü kemancı, İngiltere'de keman için basılan ilk kitabın *Division Violin* (Playford, 1685) hazırlanmasına yardım etti. (L)

BANİYAN i. (hintçe *baniyan,* tüccar). Vaisya kastından brahman tarikatı üyesi. (Baniyanlar, daha çok Arabistan ve Doğu Afrika ile önemli ticarî ilişkiler kurmuşlardı.) [L]

BANİYAS, Suriye'de (Şam ili) yer. Haramun dağının eteklerinde, Lübnan ve İsrail sınırları yakınında; 200 nüf. Ürdün ırmağının kaynağı, dağın eteğinde, tanrı Pan'a adanan bir mağaranın altındadır. Baniyas eski *Paneion*'dur. M.S. 2 veya 3'te Herodes'in oğlu Philippus tarafından güzelleştirilip büyütülmeden önce *Paneias* adını aldı. Philippus ona *Caesarea Paneas* adını taktı.

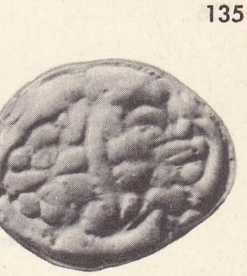

elektrondan ilk madenî para Lidya (Efes)

üzeri armalı ilk madenî paralardan arkaik yunan parası (Milet)

üzerinde Herakles'in başı olan Roma cumhuriyetinin gümüş parası (M.Ö. 342 sıralarında) [Madalya müzesi, Roma]

Ceneviz'de «Banco di San Giorgio», Guidotti'nin gravürü (cabinet des Estampes, Paris)

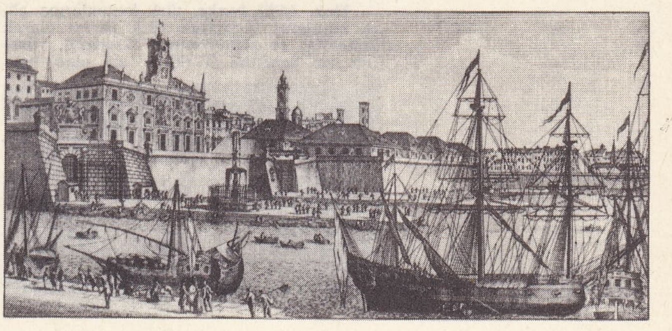

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

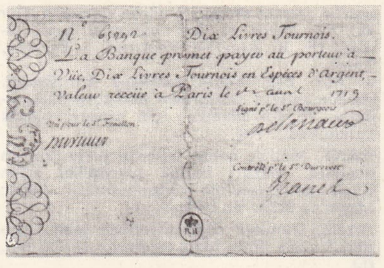

Law banknotu (Bibliothèque nationale, Paris)

Bir sıradağ üstünde İsmailîler tarafından kurulan Subayba şatosunun harabeleri, Suriye çölünden Ürdün ırmağının ovalarına geçiş yoluna hâkimdir; Haçlı seferleri sırasında kanlı savaşlara sebep oldu. (L)

Temple şövalyelerinin mührü

BANJO veya **BANÇO** i. (ispanyolcadan alınma ing. k.). Müz. Eski cazda kullanılan bir müzik âleti. 4, 5, 6 Telli olanları vardır, gövdesi deri göğüslüdür: *Senin şerefine bançolar kitarlar çıkmış, kızlar senin şerefine bu şarkıyı okumuşlardır* (S. F. Abasıyanık). *Güzel piyano ve banjo çalardım* (A. H. Tanpınar).

— Oto. Arka köprü karteri; biçimi çalgıyı andırır; ama karşılıklı iki kolu vardır. (ML)

BANJUVANGİ, İndonezya'da şehir. Cava adasında, Bali boğazı kıyısında; 25 000 nüf. (L)

BANK i. (alm. *banki*'den fr. *banc*). Genellikle parklarda veya bahçelerde oturmak için yapılmış, dar ve uzun arkalığı da olabilen sıra. ‖ Camcıların âletlerini yerleştirdikleri küçük sıra. ‖ *Banka* kelimesinin kısaltılmıştı.

— Esk. Gemic. Kürekçi sırası. (M)

BANK i. (ing. *bank,* denizdeki sığlık'tan). Denizc. Denizlerde taş veya mercan kayalarından meydana gelmiş tehlikeli sığlık. Bunların deniz yüzüne çıkanları da vardır. Deniz haritalarında + işaretiyle gösterilir. (M)

BANKA i. (ital. *banca,* para bozma tezgahı gişesi). Ödünç para vermek ve kimi zaman ödeme yolları bulmak suretiyle özel ve tüzel kişilerin ödemelerini kolaylıkla yapmalarını sağlayan kurum. Bk. ANSİKL. ‖ Bankacılık işlemlerinin yapıldığı yer: *Paralarımız bankada durur* (Ö. Seyfeddin). ‖ Bankacılık kurumları tarafından yapılan işlemlerin tümü. ‖ *Argo.* Genelev. ‖ *Banka akseptasyonu,* tasdik ve imza olmuş banka tahvili. ‖ *Banka cüzdanı,* bankada hesabı olanların sahip oldukları hesap defteri. ‖ *Banka çeki,* bankada bozdurulan çek. ‖ *Banka hesabı,* bankada parası olanlara açılan hesap. Bk. ANSİKL. ‖ *Banka iskontosu,* bankanın müşterilerine muamelelerinde yaptığı iskonto. ‖ *Banka kredisi,* bankaların şahıslara veya hükmî şahıslara olan şirketlere karşılık mukabili veya karşılıksız olarak verdikleri paralar. Bk. ANSİKL. ‖ *Banka memuru,* bankada çalışan memur. ‖ *Banka mevduatı,* bk. ANSİKL. ‖ *Banka muameleleri* (*işlemleri*), bankada yapılan para yatırma, para çekme, kredi sağlama v.b. işlemler. ‖ *Banka sistemleri.* Bk. ANSİKL. ‖ *Bankaca muteber,* bankanın tanıdığı, muamelelerini yaptığı, karşılığını verdiği çek, senet v.b. şeyler.

— ÇEŞ. DEY. *Banka gibi,* çok zengin kimseler için, ‖ *Bankadan çekmek* (*almak*), bankadan para almak. ‖ *Bankaya yatırmak,* para veya mücevheri bankada saklamak.

— Huk. *Millî banka,* türk kanunlarına göre kurulmuş, sermayesi türk parası olarak konulmuş ve sermayesinin ekseriyeti, yönetim ve denetimi Türklere ait olan banka ‖ *Bankalar birliği,* bankacılık mesleğinin gelişmesi, bankalar arasında dayanışma sağlanması ve haksız rekabeti bertaraf edecek tedbirleri almak ve uygulamak amaçlarıyle kurulan, Türkiye'deki bütün bankaların üye olmakla yükümlü oldukları, tüzel kişiliği haiz kuruluş.

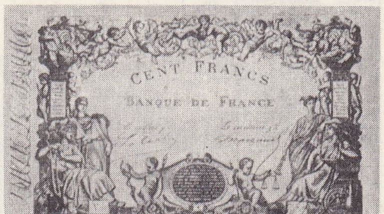

Avrupa'da basılan ilk kâğıt paralardan biri

— ANSİKL. Huk. Hususî kanunlarla kurulanlar bir yana, Türkiye'de kurulmuş ve kurulacak *banka*'lar ile yabancı ülkelerde kurulmuş olup da Türkiye'de şube açarak faaliyette bulunan bankalar 7129 sayılı Bankalar kanunu hükümlerine tabi olurlar. Bu kanuna göre, bankaların anonim şirket şeklinde kurulmaları şarttır. Ayrıca, Maliye ve Ticaret bakanlıklarının ortak teklifi üzerine Bakanlar kurulundan müsaade alınmış olması gerekir. Bir banka kuruluşuna mezuniyet verilebilmesi için yapılacak araştırma sonunda şirket statüsünün Bankalar kanunu hükümlerine uygun olduğu ve kurucuların haysiyet ve namus kırıcı bir cürümden ötürü mahkûmiyetlerinin bulunmadığı tespit edilmiş olmalıdır. Diğer taraftan kurulan bankaların açacakları her şube için Maliye bakanlığından müsaade almaları zorunludur. Maliye bakanlığı bu müsaadeyi Ticaret bakanlığının muvafakatini aldıktan sonra verir.

— Tıp. *Göz bankası,* ölümlerinden hemen sonra, gönüllülerin, gözdeki saydam tabakasının alınıp saklandığı göz kliniği. (Bu klinikte muhafaza edilen saydam tabaka, saydam tabaka matlaşması sonucu kör olan kimselere aşılanır.) ‖ *Kan bankası,* âcil durumlarda, stok ettiği kandan, bir miktar kan sağlanabilen kurum. Bk. ANSİKL. ‖ *Kemik bankası,* cerrahlık alanında kullanılmak üzere kemik «aşı filizleri»nin saklandığı kurum. (Ölümünden sonraki ilk iki saat içinde, asepsili olarak elde edilen kemik aşı filizlerinin muhafaza işi, —20°C veya —50°C ısıda, soğutucularda yapılır.)

— ANSİKL. *Banka hesabı.* Banka, her para yatıran kimseye bir hesap açar. Yatıranlar, hesabın alacağına, çekilen paralar da borcuna işlenir. Para çekilişleri genellikle «*çek*» aracılığı ile yapılır. Çeki hesap sahibi düzenler ve bunu kendisi bir üçüncü kimseye verebilir; o da parayı bankadan çekebilir. Bu suretle çek, ödemelerde para yerine kullanılmış olur. Hesaptan para çekilişi «*havale*» suretiyle de yapılabilir. Havale emri veren hesap sahibi, mevduatının bir kısmını, aynı banka veya başka bir bankadaki başka bir hesap sahibinin hesabına alacak olarak geçirtebilir. Mevduat sahiplerinin çekler ve havale emirleri yolu ile ödemeler yapmalarını sağlayan bankerler, müşterilerinin «*kasa hizmeti*» adı verilen işlerini görmüş olurlar. Aynı zamanda, birçok «*ek hizmetler*» de yaparlar. Müşteri emrine düzenlenmiş çek ve ticaret senetlerinin ödenmesini sağlarlar, isimlerine düzenlenmiş ticaret senetlerini veya faturaları onların hesabına öderler; esham ve tahvilleri mevduat olarak kabul ederler ve bunların amorti ve gelirlerinin ödenmesi ile uğraşırlar; bu gibi değerlerin alım ve satım işlerinde aracılık yaparlar; yabancı paraları değiştirirler. Bütün bu ek işlemler, banker için genellikle pek verimli değildir, hattâ zarar etmelerine bile yol açabilir. Çünkü, bu işlemler, ağır malî külfetlerine karşılık düşük komisyon sağlar; ama ödünç verme işlerinin yapılması için bankerlerin muhtaç olduğu mevduatı çekmeğe ve tutmağa yarar.

● *Banka kredisi.* Bankanın varlığının asıl sebebi budur. Banka kredileri, çok değişik olabilen *süre*leri bakımından birbirinden ayrılır. Kredilerde *kısa vade, orta vade* ve *uzun vade, birbirinden* ayırd edilmiştir. Bu kavramlar, her ülkede aynı olmasa da, benzer olan sıralandırmalar için kullanılır. Kısa vade, ülkelere göre altı ay ile iki yıl arasında değişir. Orta vade, beş ilâ on yıldır: uzun vade ise daha uzun süreleri kapsar. Kendilerinden her an geri istenebilecek mevduata sahip olan mevduat bankaları, ancak vadesinde ödenmesi teminat altına alınmış ve vadesi çok uzun olmayan krediler verebilirler. Mevduatlarını hareketsiz tutmaktan kaçınmaları gereklidir. Kredi, şekli açısından, *açık kredi, iskonto kredisi* ve *imza karşılığı kredi,* olarak birbirinden ayrılır. *Açık kredi,* ödünç para alıcısına, hesabını borçlu duruma getirme yeteneği tanımadır. Birkaç ay için verilmişse *tedarik kredisi;* borçlanacak olana, geçici para ihtiyacını karşılamak üzere sadece birkaç gün için verilmişse, *kasa kolaylığı kredisi* adını alır. İskonto, borçlularından biri üzerine müşterinin çektiği ticaret senetlerinin banker tarafından satın alınmasıdır.

Senetler, genellikle, keşideci ile muhatap arasındaki ticaret işlemleri dolayısıyle tanzim edilir (*ticarî senet*). Bazen de senedin keşidecisi tarafından muhataba verilmiş bir kredinin ifadesi olabilir; bu sonuncu, borcunu kabul etmekle, senedi düzenleyen keşideciye, bunu bankacısına satma imkânı sağlamış olur (*finansman senedi*). Kambiyo hukukunun ticarî senede bağladığı garantiler nedeniyle, iskonto Türkiye'de çok kullanılan bir kredi şeklidir. Ayrıca, bankere, elindeki senetleri T. C. Merkez bankasına (Banque de France'a [Fransa Merkez bankası)] kırdırmak suretiyle parasını peşin olarak elde etmek olanağı sağlar (*reeskont*). Bundan başka, bankalar, para değil, ama imzalarını ödünç vermek suretiyle kısa vadeli krediler de sağlayabilirler: bu da, *imza karşılığ kredi*'dir. Bununla, üçüncü şahısların banka müşterilerine vermiş oldukları avansların ödenmesini temin ederler (*kefalet* veya *teminat kredisi*); kendi üzerlerine çekilmiş senetleri kabul ederler. Başka bir banka daha sonra, bunları iskonto eder (*kabul suretiyle kredi*).

Banka kredisiyle ilgili para olayları

Nakden ödemelerde kullanılan para, büyük kısmı ile emisyon bankasının banknotları ve küçük bir kısmı ile de, doğrudan doğruya devletin çıkardığı madenî paralarla sağlanır. Ama kâğıt ve madenî paralar ödemelerde kullanılan yegâne araçlar değildir. Ödemelerin büyük kısmı, çeklerle ve bankalarda açılmış hesaplar arasında nakiller (havaleler) suretiyle yapılır.

Bankacı, bir ödünç verme işlemine razı olursa, bu parayı borçlanacak olana nakden verebilir. Uygulamada ise, borç sahibine, önceden kararlaştırılmış bir sınıra kadar hesabını borçlu duruma getirebilme yetkisi tanır. Bu sınır, *açık kredidir* veya müşterisi hesabının alacağına, kararlaştırılmış tutarı alacak kaydeder. Bir kredinin açılması, faydalanacak olana, çek veya havale suretiyle, bu parayı kullanma imkânı sağlar. Ödemelerini yapmada kullanacağı bu imkân, bir çeşit ödeme vasıtasının yaratılışıdır.

Bankadaki alacaklı bakiyelerin tümüne «*banka parası*» adı verilir. Bu para, hesaptan hesaba, basit bir muhasebe kaydı ile geçebilir: Nakit para halini, ancak mevduat sahipleri banka gişelerine başvurarak para çekmek istediklerinde, alırlar. Bankalar, kasalarında nispeten az miktarda nakit para bulundururlar: fazlasına ihtiyaç duyduklarında, emisyon bankasına (Merkez bankası), başvurarak hesaplarında mevcut alacak bakiyesinden yararlanırlar. Çoğu kere, cüzdanlarındaki senetleri reeskonta vermek suretiyle bankalar, para çıkarma kurumu defterlerindeki hesaplarına alacak kaydı düşürtürler. Bu işleme, kredilerin «mobilizasyonu» (hareketliliği) adı verilir. Şu halde gerek Merkez bankası, gerekse mevduat bankaları, ekonomiye ödeme araçları sağlarlar. Tedavüldeki para hacmi, banka kredileri toplamı ile para çıkarma kurumunun bankacılık sistemini destekleyişindeki liberalizme (serbestliğe) bağlıdır. Bu nedenle, Merkez bankası, bankalarca getirilen kredilerin toplamını denetler ve banka disponibiliteleri hacmini ayarlar. Bunun için de, ya bankalar emrine ödeme vasıtaları verir, veya aksine, ödeme vasıtaları fazlalıklarını çeker ve toplar. Faaliyeti reeskont yolu ile veya para piyasası aracılığı ile olur.

● *Para piyasası.* Bankalardan bazılarının elinde, henüz kullanmamış oldukları bir miktar «para» geçici olarak bulunabilir. Başkaları da, yine geçici olarak paraya ihtiyaç duyabilirler. Bu suretle, para piyasası denen bir piyasa kurulmuş olur. Burada, kısa vade ile sermaye arz ve talepleri karşılaşır. Bankalararası piyasada, yatırım arayan sermayelerin çıkarılması veya sermaye yetersizlikleri gibi durumlar görülür. Para çıkarma kurumu, kısa vade ile krediler satmak veya almak suretiyle bu farklı durumu düzenler. Bu da bu kuruma, banka disponibiliteleri hacmi üzerinde etkili olma imkânı verir.

Banka işlemleri

● *Banka mevduatı.* Bankaların faydalandık-

Foto. Langlois, X (LAROUSSE)

ları paranın az bir kısmı, kendi öz varlıklarından ve esaslı kısmı da müşterilerinden topladıkları mevduattan sağlanır. Bu nedenle, bankacılık kurumlarının büyük kısmına *mevduat bankaları* adı verilir.

Mevduat, sahiplerinin isteği üzerine (*görüldüğünde ödenen-vadesiz*) veya ancak belirli bir vade (nispeten kısa) sonunda (*vadeli*) veya bankacıya verilecek bir ihbarname tarihini izleyen belirli bir süre sonunda (*ihbarlı*) olarak ödenir. Mevduat sahibi bunlardan genellikle faiz sağlar.

Uzun vadeli krediler ve «yatırım» bankaları

Kaynaklarının kısırlığı nedeniyle, ticaret bankaları ancak oldukça kısa vadeli kredilere girişirler. Orta ve uzun vadeli krediler, *«yatırım» bankaları* adı verilen ve bu konuda uzmanlaşmış kurumlarca uygulanır. Bunların yapısı ve faaliyetleri, ticaret bankalarınınkinden farklıdır. Daha emin kaynaklar la çalışırlar: sermaye ve yedek akçeleri, mevduat bankalarınınkine nispetle daha yüksektir. Ayrıca, uzun vade ile borçlanarak kaynaklar elde ederler. Esas olarak, ibrazda ödenecek mevduatı değil, fakat iki yıldan fazla vadelileri tercih ederler.

Orta ve uzun vadeli krediler, işletmelere, örgütlerini büyütmek veya yenilemek suretiyle gelişme sağlar; yeni işletmeler açılmasını mümkün kılar. Yatırım bankaları bunun için malî yönden desteklenecek işletmelerin tahvil veya hisse senetlerini satın alırlar. Uygun buldukları zaman da, halka doğrudan doğruya intikal ettirmek veya borsa'da sattırmak suretiyle bu iştiraklerinden sıyrılırlar.

Malî yönden destekledikleri şirketlerin «malî hizmetlerini» de görürler. Bunu, hesaplarına yeni hisse senetlerini *plase* ederek, senetleri tekrar kuponlayarak, kuponları ödeyerek v.b. yaparlar. Mevduat bankaları da, bu işlemleri yapabilir. Faaliyetlerinin bu özel durumu, yatırım bankalarına, bankacılık alanında ayrı bir yer sağlar. Ama, ek bir faaliyet olarak, müşterileri hesabına, mevduat bankalarının normal hizmetlerini de görürler ve özellikle, bazı vadesiz mevduat da kabul ederler.

● *Banka sistemleri.* Bankacılıkta geçerli olan başlıca sistemler, ülkelere göre büyük değişiklik gösterebilir. Gerek bankaların bir araya toplanma derecesi, gerek kredi dağıtım usulleri; ve bankalarla emisyon bankası arasında kısa vadeli sermaye piyasası bakımlarından sistemler arasında çeşitli farklar ortaya çıkar. Banka şebekeleri açısından bu sistemler, birbirine taban tabana zıt durumdaki ingiliz veya amerikan sistemlerinden birine yaklaşır. İngiliz sisteminde geniş şube ağları ile az sayıda banka varken; amerikan sisteminde, şubesi olmayan çok sayıda banka vardır. Teknik açıdan, bankacılık sistemleri, Fransa'da olduğu gibi iskontoya veya anglosakson bankalarındaki gibi hesaptan avans vermeye üstünlük tanıması bakımından birbirlerinden ayrılır. Para piyasasının ise, ülkelere göre büyük değişiklikler gösteren bir önemi vardır. Bankaların, emisyon bankasından reeskont yolu ile sık sık kaynak sağladığı Fransa'da bu piyasanın ancak tamamlayıcı bir rolü vardır. Merkez bankasının, bankaların verdiği kredileri reeskonta tabi tutmadığı Anglosaksonlarda ise, bu piyasa, para politikasının başlıca desteğidir.

● *Fransa'da,* banka şebekelerinin başlıca özelliği, şubeleri bulunan büyük kurumlar yanında küçük bankaların da bulunması ve faaliyet göstermesidir. Pek çoğu bölgesel veya sadece mahallî olan, 400'e yakın sayıda banka vardır. Bunlardan bazıları, bütün Fransa'da ve yabancı ülkelerde kolları olan güçlü kurumlardır. Kredilerin çoğu, ticarî senetlerin veya finansman bonolarının iskontosu şeklinde uygulanır. Bunlar Fransız Merkez bankasında reeskonta verilebilir; fakat bankalar, hesaptan açık krediyi de uygulamaktadır.

● *A.B.D.*'de, bankacılık faaliyeti, pez az merkezileşmiştir. Çünkü Anayasa ve Birleşik devletler yasalarının federal niteliği, şubeler şebekesi kurmayı çoğunlukla yasaklamıştır. Bu ülkede, aşağı yukarı 14 000 ticaret bankası vardır. İskonto usulü terkedilmiş gibidir. Banka kredilerinin çoğu, avans şeklindedir. Kasa kolaylığı (açık hesap) uygulanmaz. Müşteri hesaplarının alacaklı bakiye göstermesi istenir. Şu halde, verilen avanslar, borç para alacak olanın hesabına daima alacak geçirilir. Amerikan yasalarının bir niteliği de, bankaların, başka bir banka (genellikle emisyon bankası) nezdinde sürekli olarak, asgarî bir hesap bakiyesi bulundurma zorunluğunda olmasıdır. Bu bakiye, mevduatın belirli bir yüzdesi olarak hesaplanır. Bu «yedekler»in faiz oranı, bu yolla iç krediler hacmi üzerinde etkili şekilde rol oynayabilen para işleri ile ilgili resmî makamlar tarafından tespit edilir.

● *İngiltere'de* A.B.D.'nin aksine, bankacılık son derece merkezîleşmiş bir görüntüdedir. *«Big Five»* denilen başlıca beş büyük banka, işlemlerin büyük kısmını elde tutar. Kredi kurumları yaptıkları işlemler açısından üç gruba ayrılır:

Joint Stock bank'ler mevduat kabul eder ve bunları, genellikle, kısa vadeli avanslarla, uzmanlaşmış iskonto kurumlarının kendilerine devrettiği ticarî senetlerin reeskontunda kullanırlar. *«Big Five»*lar da bu grup bankalardandır.

*«Bill broker»*lar ve *«discount house»*lar, yani «reeskont odaları»: ticarî senet alım satımı yapar ve bu suretle bir kredi piyasası meydana getirirler.

*«Merchant Banker»*lar veya *«kabul odaları»*: bütün dünyadaki ticaret odalarının çektikleri poliçelere kendi *«kabullerini»* koyarlar. İmzalarının tartışılmaz değeri, sermayelerin bir yerden başka bir yere naklinin (transfer'inin) serbest olduğu devirde, Londra'yı, uluslararası ticaretin finansmanında uzmanlaşan en önemli yerlerden biri haline getirdi.

● *Banknot.* Bankaların çıkardıkları kâğıt paralar (banknot) başlangıçta, kasalarındaki madenî para mevduatını temsil eden basit belgelerdi. Bunlar isme yazılı ve vadesinde ödenir cinstendi. XVI. yüzyılın sonundan itibaren, halk ciro edilebilen belgeleri ödemelerde kullanmağa başlamıştı. Bunlar yuvarlak tutarlar halinde düzenlenip, taşıyana ait hale getirilince ve ibrazında ödenir olunca, bu usul daha da yayıldı. Madenî para yerini bu «banknotlar» aldı. Bu suretle, değerini halkın güveni esasına dayanan yeni bir para tipi *niyet parası* denilen yeni bir ödeme aracı ortaya çıktı. XVII. yy. başından itibaren 1609'da Amsterdam bankasının çıkardığı bir banknotun tedavüle çıktığına ilişkin izlere rastlanmıştır. Fakat İngiltere'de, aynı yüzyılın ikinci yarısında, ilk defa olarak gerçek anlamda banknot tedavülü olmuştur. Kuyumcular, kendilerine yatırılan madenî paralar karşılığında kâğıt «para» çıkarabildikleri gibi, borç olarak verdiklerinin de, madenî para yerine yine bu kâğıt belgelere ödeyebileceklerini çabucak anladılar. Bankaların çıkardığı ve ibrazında (hamiline) taşıyana ödenebilir banknotlar uzun süre bir yönetmeliğe bağlanmadı. Banknot çıkarılmasına sınır çizen biricik tek şart bankaların, kendilerine ibraz olunacak banknotları madenî para olarak daima ödeyebilecek durumda bulunma zorunluğu idi. Yeter derecede tedbirli davranmayarak, fazla miktarda banknot çıkarmış bazı bankalar, iflâsa sürüklenmişti. Nitekim, İngiltere kralı Charles II, borcunu ödemeyi kabul etmeyince, Londra şehri kuyumcuları 1672'de ödemelerini durdurmak zorunda kaldılar. Fransa'da da, Law'un «Banque royale»i (Kraliyet bankası), Hindistan şirketi ile çok sıkı bağları olduğu için, battı. Ama bu kötü tecrübeler, banknotun devamına ve XIX. yy.dan itibaren önemli bir şekilde gelişmesine engel olamadı. Bunun sonucu olarak, banknot, nakden ödemelerde madenî para'nın yerini tamamen aldı. Bununla beraber, «banknot» (kâğıt para) deyimi, devirlere ve para siyasetlerine göre değişik değerler almıştır.

Kullanışlı olmaları nedeni ile, banknotlar madenî para ile aynı değerde kabul edilerek ödemelerde uzun süre rol oynadı. Ama alacaklılar bunları kabul zorunda değillerdi: sadece kâğıt para *serbestçe tedavüle* çıkmaktaydı.

Yasalar, alacaklıyı banknotu kabule mecbur tutunca, kâğıt paraya *ibra edici* bir değer kazandırdı, banknot *resmen tedavüle* çıktı. Banknotu çıkarmış olan banka gişelerine başvuran kimse, bunun madenî paraya çevrilmesini her zaman isteyebilirdi. Bu durumda, banknotun *değiştirilebilir* (konvertibl) olduğu söylenir. (Fransa'da, Banque de France [Fransız Merkez bankası] banknotlarının «resmî tedavül»ü 1878'den itibaren kabul edilmiştir.)

Yasa, emisyon bankasını, banknotlarını madenî para ile değiştirme yükümlülüğünden kurtarırsa, banknota *değiştirilemez* (enkonvertibl) denir. Bu durumda kâğıt paranın bir karşılığı söz konusu edilemez. Banknot bu şekilde aslında değeri olmayan, gerçek bir para halini alır: buna da kâğıt para rejimi denir. Zoraki tedavül, Fransa'da ilk defa 1848'de uygulanmış, 1850'de kaldırılıp 1870-1878 ve 1914-1928 arası tekrar geçerli kılınmıştır. Banque de France banknotlarının değiştirilebilir olma niteliği 1936'dan beri kaldırılmıştır. (Gerçekte, 1928'den 1938'e kadar, değiştirilebilme, sınırlıydı, çünkü banknotunu değiştirmek isteyen kimse, külçe altın satın almak zorundaydı.)

Banknot basımı, XIX. yy.da Amerikan Jacob Perkins usulünün bulunması ile değişmelere uğramıştır. Çelik üzerine yapılan özel bir kazıma tekniği sayesinde, önceden mürekkeplenmiş madenî levhayı hemen hemen sonsuz sayıda kullanmak imkânı doğdu. Basım için iki tür kâğıt kullanılır: iç yüz için saf dokuma parçalarından, dış yüz için de, iyice dayanıklı cinsten ham kendir hamurundan yararlanılır. Filigran, çok soluk renkte ve madalyon şeklindedir. Baskıdan sonra banknot, cilâlama işleminden geçirilir.

● *Emisyon bankaları.* Bankalar, XVIII. yy.da, madenî paralarla birlikte serbestçe tedavül eden kâğıt para çıkarma hakkından yararlandılar. XIX. yy.dan itibaren, banknotlar para değerini yavaş yavaş kazandıkça, para çıkarma yetkisi, *Emisyon bankaları* adı verilen az sayıda ve imtiyazlı bazı kurumlara verildi. Ulusal emisyon bankalarının bugün en eskisi İsveç Ulusal bankasıdır (Rigsbank). Bu banka 1657'de kuruldu. Ancak, para çıkarma yetkisini 1897'den itibaren aldı. 1694'te kurulan İngiltere bankası zor durumda bulunan Hazine yararına banknot çıkarmakla görevlendirildi. Bu banka, 1829-1834 buhranına kadar, ötekiler gibi, sadece bir ticaret bankasıydı ve hiç bir özel imtiyazı yoktu. İngiltere'de, para çıkarmak, banka ticaretinden ayrılmayan bir faaliyet olarak görülüyordu. 1844 Bankalar kanunu (Robert Peel'in Bank Charter act'ı), bu hakkı o tarihte kullanmakta olan bankaların tekeline vererek esaslı bir değişiklik getirmiş oldu. Bu değişiklik, ticaret bankalarının para çıkarma yetkilerinin, yavaş yavaş azalarak ortadan kalkması sonucunu verecekti. Bundan ötürü, İngiltere bankası lehine bir imtiyaz yaratılmış oluyordu. Bu tarihten itibaren, İngiltere bankası, bir merkez bankası rolü oynamağa başladı. Öteki bankalar, nakit mevcutlarını bu bankadan sağlıyorlardı. İngiltere bankası, 1945'ten itibaren millîleştirilmiştir.

Fransa'da, banknot çıkarma, 1800'de kurulmuş olan ve 1848'den beri özel bir imtiyaza sahip bulunan Banque de France'a (Fransa bankası) verilmiştir.

A. Birleşik devletlerinde, uzun süre serbest bırakılmış olan banknot çıkarma, ilk kez,

Paris'te Société Générale bankasının merkez şubesi

1924 - 1927 arasında Defrasse tarafından inşa edilen Fransız bankasının yeraltındaki kasalar dairesi

Foto. Banque de France (LAROUSSE)

normal tipin kesiti

kurak bölge için kesit

banket (bayındırlık)

1863 tarihli National Bank act (Millî Banka kanunu) ile düzenlendi: bu kanun *ulusal bankalar* adı verilen ve tekelinde para çıkarma yetkisi olan bankaları, ötekilerden ayırıyordu. Bunların çıkaracağı banknotlar, sadece devlet fonları ile karşılanmış değerlerle rehin edilmiş olacaktı. Bu arada, 1907 buhranı, merkezî bir bankacılık örgütü yokluğunda doğan sakıncaları iyice ortaya koydu. Bununla beraber, böyle bir örgüt, eyaletlerin farklılığı ve Birleşik devletlerin federatif niteliği ile çelişecekti. O zamana kadar, bir merkez bankası kurma teşebbüsü iki kere başarısızlığa uğramıştı: ilk *Birleşik Devletler bankası*, 1792'de kurulmuş, 1812'de ortadan kalkmıştı; ikinci *B. Devletler bankası* ise, 1817'de kurulmuş, ancak yirmi yıl kadar yaşayabilmişti. Eyaletler arasında bu konuda bir uzlaşma, ancak 1913'te sağlandı. Federal Reserve act, A.B.D.'yi her biri *Federal Reserve bank* (Federal İhtiyat bankası) adı verilen birer merkez bankasına sahip, on iki bölgeye ayırdı. Bu on iki ihtiyat bankası, birbirinden bağımsızdır ve Washington'daki *Federal Reserve board* adı verilen federal bir örgüt tarafından yönetilir ve denetlenir. Federal ihtiyat bankaları, federal Hazinede bırakılmış altın mevduatı belgelerine dayanarak veya federal Hazineye ait değerler karşılığında rehnedilmiş banknotlar çıkarırlar. Başlıca görevleri, banka kredileri hacmini kontrol yoluyle, ekonominin emrine verilen ödeme olanakları toplamını ayarlamaktır.

Sovyet Rusya, 1921'de bir *Devlet bankası* (Gosbank) kurdu. Bu, hem cumhuriyetlerin tümü için emisyon bankası, hem de kısa vadeli kredi verebilen tek ticaret bankasıdır. Bu durumda, Gosbank sovyet ekonomisinin başlıca kumanda unsurlarından biridir. Öteki ülkelerin çoğunda, banknot çıkarma yetkisi tekeline sahip bir örgüt vardır. Bazılarında bu banka ancak öteki bankalarla ilişkileri olan bir merkez kuruluşudur. Buna karşıt, bazı başka ülkelerde bir banka şeklindedir ve özel ve tüzel kişilerle yapılan başlıca işlemleri yürütür.

— TIP. *Kan bankaları*. (Bk. KAN *Nakil merkezleri*.)

Banka'nın tarihi

Belirli bir zamanda ve belirli bir medeniyette, bankacılık ticaretinin gelişmesi, yalnız iktisadî meselelerle ve para ile ilgili şartların (finansmanı yapılacak bir ticarî faaliyetin ve kullanılacak yer arayan sermayelerin varlığı) değil, sosyal (meselâ dinî) bazı şartların da (faiz karşılığı ödünç verme, hemen bütün dinlerde meşru sayılmamıştır) bir araya toplanmış olmasını gerekli kılar. Bundan ötürü, banka tarihi, hem iktisadî faaliyetin, hem de sosyal fikirlerin gelişmesine bağlıdır.

● *Eskiçağda banka*. Bir malın emanet alınması ve ödünç verilmesinin, Babil'de, M.Ö. iki bin yıl kadar öncelerinde uygulandığı sanılmaktadır. Banka işlemleri, önceleri, zengin ve çok iyi örgütlenmiş kuruluşlar olan tapınaklarda yapılıyordu. Babil'deki tapınaklar gibi, Mısır'dakiler de, hasattan sonra ödenmek üzere mahsul üzerine avans vermek için, dine bağlı kişilerden emanet alınmış tahılları kullanıyordu. M.Ö. VII. yy.da ortaya çıktığı kabul edilen madenî para, banka ticaretini geliştirdi. Delphoi ve Ephesos'takilere benzeyen tapınaklar verimli bir faaliyet gösterdi. Bununla beraber, daha M.Ö. IV. yy.dan itibaren Yunanistan'da laik bankacıların (*trapezites*) ortaya çıktığı görülür. Bunlar, para değiştirirler, ama ödünç verme yeteneği ile para da toplarlardı. İktisadın uzun süre tarıma bağlı olduğu Roma'da, paranın kullanılışı ve banka işlemleri, ancak M.Ö. II. yy.da ortaya çıkmışa benzemektedir. Roma cumhuriyetinde bu işlemler, belirli bir vatandaş sınıfının tekelindeydi. Bunlar hem özel işyerlerinin hem de kamu işlerinin finansmanını sağlayan ve *publicanus* adı ile tanınan şövalyelerdi. İmparatorluk devrinde ise, Yunan *trapezites*'lerine benzeyen şövalyelerden hayli farklı olan ve «*argentarii*» ismi ile tanınan özel bankerler türemiştir. Bunların üstünlüğü, hem banka işlemleri tekniğini hem de banka muhasebesini geliştirmiş olmalarıdır. Özellikle, yevmiye, kasa defteri gibi, bugünkü defterlere benzer defterler tutarlar ve müşterilerinin hesap özetlerini, belirli süreler sonunda çıkarırlardı. Her şeyden önce, bankerler, müşterilerinin kasadarları niteliğini taşıyorlardı. Deniz ticaretine verilen avanslar hariç, temel bakımından zanaat üzerine kurulu olan ekonomi, krediye (borca) pek başvurmazdı.

● *Ortaçağda banka*. Banka için, Ortaçağın başları bir durgunluk devresidir. Barbar istilâları Doğu ile Batı arası ticaretine ilk darbeyi vurmuştu. VIII. yy. arap istilâları roma dünyasının iktisadî birliğini, kesin olarak parçalamış oldu. Bundan sonra da Batı, kendi içine çekildi ve bu değişiklik, büyük ticaret devrini sona erdirdi. Öte yandan kilise de faizle para vermeği yasakladı. Bununla beraber, XI. yy.dan başlayarak, ticarî faaliyetin tekrar gelişmesi ve ayrıca, Haçlı seferleri nedeniyle uluslararası ilişkilerin kurulması, bankaya XX. yy.a kadar kesilmeden sürecek olan gelişmeyi yeniden kazandırdı. Malî faaliyet, Kilise'nin yetkisini tanımayan museviler ve özellikle *tapınakçılar* (templiers) ve daha sonraları bazı bağışıklıklardan faydalanan Lombardiya'lı bankerler tarafından gösterildi. Bütün hıristiyan dünyasından para ve başka kıymetli şeyler toplamakla görevli tapınakçılar, bunların papalığa taşınmasını sağlıyor ve papanın emri ile ödemeler yapıyorlardı. Ayrıca Haçlı seferlerini de malî yönden destekliyorlardı. Gösterdikleri bankacılık faaliyetleri, kısa bir süre sonra, dinî alanın dışına taştı. Bunlar, hükümdarların ve tüccarların bankerleri haline geldiler. Malî güçlerinin artması, başlarına felâket getirdi: Philippe le Bel bu tapınakçılar tarikatını 1311'de ortadan kaldırdı. Bunlar, bankacılık tekniğine, kayda değer gelişmeler getirmişlerdi. Kambiyo değer farkları üzerindeki işlemler ve çift usullü (muzaaf) muhasebe, bunların buluşudur. Akdeniz'deki Arap gerilemesinden faydalanan İtalyanlar, Doğu ile ticarî ilişkileri yeniden canlandırdılar. Yarımadanın bankerleri ve özellikle Lombardiya'lılar, muamelelerin finansmanını usta bir şekilde üzerlerine aldılar. Lombardiyalılar XII. yy.dan itibaren, Fransa, İngiltere ve Almanya'da yayılmışlardı. Bu arada özellikle Fransa'nın Champagne bölgesinde ve daha sonraları Lyon'daki panayırların gerektirdiği para hareketleri, bankerleri, usullerini birleştirmeye ve modernleştirmeye yöneltti. O devirde, bankerlerin başlıca faaliyeti Kambiyo (para değiştirme) ve nakit paranın bir yerden başka yere götürülmesi idi. Para götürülmesi, yollarda güvenlik olmamasından ötürü zarara yol açabilen bir iş olduğundan, nakit paranın fiilen yer değiştirmeden «götürülmesi» için bir usul buldular. Bu usul, tediye «*ödeme mektubu*» idi. Bununla, bir meslektaşa, mektubu getirene belirli miktar parayı ödemesi bildiriliyordu.

● *XVIII. yy. sonunda, Rönesans devri bankası*. Rönesans devrinde mübadelenin gelişmesi, bankaya önemli bir hız kazandırdı. Medicis ve Fugger gibi bazı bankacılar, kısa zamanda siyasî özellik kazanan bir güç elde ettiler.

Ödeme mektubundan farklı olan ve ciro (arkasını imzalamak) suretiyle devredilebilen ve bir kredi aracı halini alan «*kambiyo mektubu*» ortaya çıktı. Ödeme mektubu gibi, ya banka tarafından hazırlanır veya bankerin müşterisi tarafından hazırlanarak *agio* denen bir komisyon kesilerek banker tarafından (müşteriden) satın alınırdı. İskonto tekniği bu suretle doğdu ve gelişti. Kambiyo usulleri geliştirildi ve bir yerden öteki yere, kambiyo değer farkları üzerinde işlemler uygulanması yaygınlaştı.

Çoğunlukla, zenginleşmiş büyük tüccarlar olan bankerler, başkalarının kendilerine emanet ettikleri paraları değil, kendi öz varlıklarının fazlasını ödünç vermeğe başladılar. Bu arada, Milano, Cenova, Venedik gibi kentlerde, esaslı bankacılık kurumları (en tanınmışı, Cenova'daki «Banco di San Giorgio» dur) ortaya çıktı. Büyük kredi kurumlarının ağababaları bunlardır. Faizle ödünç verme ve para kambiyosundan daha karışık işlemler yapan bu kuruluşların özelliğini meydana getiren faaliyetler, hesaptaki paranın işletilmesi veya hesaptan hesaba nakil işlemleriydi.

XVII. yy. içinde, büyük bir değişme oldu. Amerika ile ticaretin gelişmesi ve Amerika'dan bol miktarda altın gelmesi ile, usullerin daha modern bir şekle sokulması için gerekli ortam yaratılmış oldu. Toprak servetine bir de (menkul) taşınabilir kıymetlerin zenginliği eklendi. Asiller ve büyük burjuvalar, varlıklarının bir kısmını, kâr sağlamak amacı ile, nakit olarak elde bulundurmağa başladılar. Çünkü kilise, faizle ödünç verme yasağını yumuşatmıştı.

Evrim, esas olarak İngiltere'de başlamıştır. Özel sermayeler, genellikle Londra şehrindeki kuyumculara ödünç veriliyordu. Bunlar, toplanmış olan mevduatın kullanılmasında çok ustaydılar. Mevduat olarak aldıkları paralar sayesinde hiçbir tehlikeye girmeden, ödünç para verebileceklerini kısa zamanda fark ettiler. Bunun tek şartı, ödünç alınan paranın mevduat vadesinden önce kendilerine iade edilmesiydi. Paralarını yatıranlara bir saklama ücreti ödetecekleri yerde, onlara faiz bile verebiliyorlardı. Bundan başka, borçlularına, madenî, kâğıt para ve receklerine, belirli bir süre sonunda ödenme yükümlülüğü taşıyan kâğıtlar verdiler. Bunlar da kısa süre sonra, halkın elinde (kâğıt para halinde) dolaşmağa başladı. Kuyumcular bir şey daha farkettiler: para çekmelerin ve yeni mevduatın normal devri dolayısıyle, mevduatın bir kısmını, tehlikesizce ve mevduat vadelerini dikkate almadan, sürekli olarak ödünç verebileceklerdi. Bunun sonucu olarak, görüldüğünde (ibrazında) ödenmek üzere, vadesiz mevduat kabul etmeğe ve görüldüğünde ödenebilecek senetler düzenlemeğe başladılar. O zaman, bu çeşit mevduatın tamamlayıcısı olarak, «çek» ortaya çıktı: mevduat sahibi, bankerdeki parasının bir kısmını veya tamamını çekebilecekti. İlk çeklerin 1670'te düzenlendiği sanılmaktadır. Elde bulunan en eskisinin tarihi, 11 temmuz 1676'dır.

● *XIX. yy.da bankanın geçirdiği değişiklik*. XIX. yy. içinde, usuller daha da gelişti. Bu arada, bankaların geçirdiği değişiklik sonunda bugünün örgütleri ortaya çıktı. Ticaret ve sanayi faaliyetlerindeki gelişme ve büyük şirketlerin doğuşu, güçlü bankaların varlığını zorunlu kıldı. Mahallî bankalar, geniş şube şebekesi ile büyük kredi kurumları meydana getirmek üzere aralarında birleştiler. Ulusal topraklarda olduğu kadar, dış ülkelerde de faaliyet gösteriyorlardı. İngiltere'de «*Big five*» adı ile anılan beş büyük banka; Fransa'da, XIX. yy. ikinci yarısında *Comptoir d'escompte de Paris* (1848), *Crédit Lyonnais* (1863) ve *Société Générale* (1864); Almanya'da 1851 ile 1872 arası, *dört D*'ler grubu (*Deutsche Bank, Discontogesellschaft, Dresdner Bank, Darmstadter Bank*) kurulmuş oldu. Diğer yandan, banknot madenî paranın yerini aldı ve para çıkarma yetkisi özel bankacılardan yavaş yavaş alınarak, bu işte uzmanlaşmış kurumlara, özel bir rol oynayan emisyon bankalarına verildi. Bu sonuncular, ticaret bankalarına banknot sağladılar ve onların muamelelerini denetim altında tutmaya başladılar.

● *Türkiyede bankacılık*. Türkiye'de XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına kadar para işlemleri Galatalı bankerler tarafından yapılırdı. Kurulan ilk banka İstanbul bankasıdır (1847). Daha sonra 1863 yılında Osmanlı bankası ve kapitülasyonların yardımıyle bazı yabancı bankalar açıldı. 1867 Yılından sonra tamamı yerli sermaye ile millî bankalar kurulmasına geçildi. İlk malî kurum olan Emniyet sandığı da bu tarihte faaliyete geçti.

Cumhuriyet yönetiminin başlangıcında (1924) Osmanlı ve Selânik bankalarının dışında ülkedeki banka sayısı 20'ye ulaştı. Bu bankaların saymaca (itibarî) sermayeleri 38 475 milyon lira ve mevduat tutarı ise 13 157 milyon lira idi. Bu tarihten sonra devlet, bankacılığa daha çok yöneldi ve T.C. Merkez bankası, Sümerbank, Emlak Kredi bankası, Etibank, İller bankası ve Halk bankası kuruldu. İş bankası da özel teşebbüs yardımı ile hizmete açıldı. 1945 Yılı sonlarında bankaların ödenmiş sermaye tutarı 246 580 000 liraya ve toplam mevduat tutarı ise 342 856 000 liraya ulaştı.

Türk bankacılığı genel olarak üç evreyi içine alan bir gelişme gösterdi.

1) Yabancı bankalar, 2) Özel yasalarla kurulmuş bankalar, 3) Millî bankalar.

1) Yabancı bankalar: halen faaliyetlerini sürdüren beş yabancı banka vardır. Bunlar 1863 yılında kurulan ve saymaca sermayesi 8 000 000 olan Osmanlı bankası, 1888 yılında çalışmaya başlayan ve saymaca sermayesi 1 658 000 olan Selânik bankası, saymaca sermayesi 1 500 000 olan Banko di Roma (1911), yine saymaca sermaye miktarı 1 500 000 olan Banka Komerçiyale İtal-

yana (1919), 1921 yılında kurulan ve saymaca sermayesi 1 000 000 olan Hollantse Bank-Üni-N.V. dir. Bunun dışında Doyce bank, S.S.C.İ. bankası ve Şarkı Karip bankaları da yurdumuzda bankacılık faaliyetinde bulunmuşlardır.

2) Özel yasalarla kurulmuş bankalar: bu bankalar devlet desteği veya aracılığıyle kurulmuş olan bankalardır. Yurdumuzda ilk kurulan banka saymaca sermayesi 750 000 000 (bugün 1 500 000 000) olan Zıraat bankasıdır. Bu banka daha çok çiftçiye kredi sağlamak amacıyle kuruldu. Cumhuriyet döneminde de fonksiyonunu sürdüren bu banka Tarım kooperatifleri aracılığıyle yaptığı bu hizmeti daha da arttırdı.

Cumhuriyetten sonra kurulan ilk bankalardan biri (saymaca sermayesi 1 000 000 000) T. Emlâk Kredi bankasıdır (1927). Bundan başka saymaca sermayesi 500 000 000 olan Sümerbanktır (1933).

Bu arada belediyelerin para ihtiyacını karşılamak amacıyle kurulan, daha sonra İller bankası olarak faaliyetini sürdürecek Belediyeler bankası (1933), devlet maden yatırımlarını finanslayacak Etibank (1935), küçük esnafa kredi sağlamak üzere ise T. Halk bankası ve Halk sandıkları kuruldu.

Bunların dışında saymaca sermayesi 500 000 000 olan Denizcilik bankası (1952), 50 000 000 olan T. Vakıflar bankası (1954), 30 000 000 olan T. Öğretmenler bankası (1959) ve 300 000 000 olan T.C. Turizm bankası kuruldu (1962).

3) Millî bankalar: bu bankalar ticaret, kalkınma ve yatırım bankaları ile mahallî bankalar biçimindedir. Ticaret bankaları Akbank (1948), Anadolu bankası (1962), Amerikan Türk Dış Tic. bankası (1964), Çaybank (1958), Demirbank (1953), Efes bank (1932), Egebank (1928), Eskişehir bankası (1927), İstanbul bankası (1953), İşçi Kredi bankası (1954), Kocaeli bankası (1927), Maden Kredi bankası (1958), Millî Aydın bankası (1914), Pamukbank (1955), Şekerbank (1954), Türk Ticaret bankası (1914), Türkiye Bağcılar bankası (1917), Türkiye Garanti bankası (1946), Türkiye İmar bankası (1928), Türkiye İş bankası (1924), Türkiye Tütüncüler bankası (1924), Yapı ve Kredi bankasıdır (1944).

Özel kalkınma ve yatırım bankaları 3 tanedir. Bunlar saymaca sermayesi 50 000 000 olan Türkiye Sınaî Kalkınma bankası (1950), saymaca sermayesi 40 000 000 olan Sınaî Yatırım ve Kredi bankası (1963), saymaca sermayesi 12 000 000 olan Türkiye Maden bankası (1968). Ayrıca 1964 yılında kurulan saymaca sermayesi 1 000 000 000 olan Devlet Yatırım bankası da vardır.
Mahallî bankalar: bölgelerin bankacılık faaliyeti bakımından ihtiyaçlarını karşılayan bu bankalar Adapazarı Emniyet bankası (1919), Afyon Terakki Servet bankası (1926), Denizli İktisat bankası (1927), Elazığ İktisat bankası (1929) ve Sağlık bankasıdır (1928). Para çıkarma (emisyon) yetkisi ise yalnız T.C. Merkez bankasına (1930) bırakılmıştır.
Türk bankacılığı Cumhuriyet dönemiyle birlikte oldukça önemli bir gelişme gösterdi. 1923 Yılından sonra yabancı bankalardaki işlemlerde yavaş yavaş bir azalma, millî bankalarda ise her bakımdan büyük bir ilerleme oldu. 1968 Yılında ülkede 48 banka içinde yalnız 5 yabancı banka kaldı. Bu bankaların saymaca sermayeleri ülke banka sermayesinin yüzdc 1'inden azdı. Yine 1968 de bankaların saymaca sermaye durumları şöyle idi: özel yasalarla kurulan bankalar (5 768 000 000), millî bankalar (433 550 000), mahallî bankalar (4 600 000), yabancı bankalar (13 658 000). Millî bankacılığın gelişmesinde devletin çok büyük yardımı oldu. Türkiye bankalarının bugünkü durumu göz önüne alınırsa ödenmiş sermayeler bakımından, özel yasa ile kurulu devlet bankaları başta gelmekte, bunları sırasıyle; ticaret, yatırım, yabancı ve mahallî bankalar izlemektedir. Bunlardan mahallî ve yabancı bankalar devlet bankalarından sermaye yönünden çok aşağıdadır. Ticaret bankaları özel kaynaklarının kıt ve malî olanaklarının azlığından ötürü sermaye tutarı bakımından pek parlak bir durumda değildir. Ancak devlet banka sermaye tutarlarının, yüksek görünmesi daha çok bu kuruluşların, gerçek bankacılık işlemleri yanında, sanayi ve maden yatırımlarının önemli bir kısmını ve deniz ulaştırmasını üzerlerine almış olmalarından ileri gelmektedir. Ticaret bankaları ise esas faaliyetleri bankacılık olduğundan, sınaî iştiraklere ticarî amaçla girişmektedir.

Kâr bakımından ise devlet bankaları önde gelmekte, bunları ticaret, yabancı ve mahallî bankalar izlemektedir. Ancak net kârın saymaca sermayeye yüzde oranı gözönüne alındığı takdirde yabancı bankalar yüzde yüzün üzerinde bir oranı bulmakta, bunları ticaret, devlet ve bölge bankaları izlemektedir. 1968 Yılı sonunda bankaların mevduat tutarı 26 962 872 000 liraya yükseldi.

◆ **Bankacı** i. Bankacılık işleriyle uğraşan, bankası olan veya banka yöneten kişi. (→ Bibliyo.) [ML]

BANKA. coğ. Bak. BANGKA.

Banka Kredilerini Tanzim komitesi, banka plasmanlarını ve kredilerini düzenleyici tedbirler almak, bankacılık ve kredi konularında hükûmete danışmanlık yapmak üzere 23 haziran 1958 tarihli ve 7129 sayılı kanunla teşkil edilmiş iktisadi kurul. Başlıca görevleri genel kredi hacmini ve bunun içinde kredilerin çeşitli sektörlere dağılışını ayarlamaktır. Komite, Maliye ve onun bulunmadığı zamanlarda Ticaret bakanının başkanlığında Sanayi ve Çalışma bakanlarıyle Hazine, İç Ticaret genel müdürleri, Sanayi Dairesi başkanı, Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği genel sekreteri, ödenmiş sermayesinin ve ihtiyatlarının toplamı beş milyon lirayı aşan bankaların genel müdürlerince kendi aralarından iki yıl için seçecekleri dört genel müdür, ödenmiş sermaye ve ihtiyatlarının toplamı beş milyon liradan az olan bankaların genel müdürlerinin kendi aralarından iki yıl için seçecekleri bir genel müdür ve Bankalar birliği genel sekreterinden teşekkül eder. (M)

Bank Charter Act, Robert Peel'in, İngiltere bankasının kâğıt para çıkarmasını düzenlemek için 1844'te hazırladığı kararname. (L)

BANKERT (Joost van Trappen de denir), hollandalı gemi tayfası, sonradan amiral oldu (öl. Vlissingen 1646). Zeeland'da savaştı (1637), Pernambuca ve Dunkerque açıklarında zafer kazandı. — Oğlu ADRİAAN (öl. Middelburg 1684), Zeelandlı amiral. Danimarka'da (1659), ingiliz amirali Monk'a (1666) ve Ruyter'in emri altında da Fransız ve İngilizlere karşı savaştı. (L)

BANKET i. (fr. *banquette*). Otobüs, tren v.b. taşıtlarda oturulan küçük sıra, oturma yeri.
— Bayınd. Şose ve hendek arasında veya düzlüğün sınırında bulunan yolun yan bölümü. ‖ Hendek veya dolgu şevlerini sağlamlaştırmak için bırakılan toprak mesnet.
— Dy. *Yol banketi,* demiryolu platformu üzerinde balast yatağının enlemesine kapladığı yer. (Genel olarak balast banketi platform üzerinde üç platformun iki yanında bulunan, birer drenaj veya kurutma hizmeti gören iki boşluk arasındadır), çoğu zaman banketin yan taraflarında personelin gidip gelmesini sağlayan ve «pist» kelimesiyle adlandırılan geçitler vardır.
— Pedoloji. Toprak aşınımına engel olan yapma düzlük. (LM)

BANKFAYER i. (ing. *bankjire*). Kömürlü gemi kazanlarında ateş yüzeyinin kömürle örtülerek tekrar fayraba hazır bulunması. (M)

BANKINOT blş. i. Bk. BANKNOT.

Banking principle (ing. dey. «*bankacılık ilkesi*»). İkt. Kâğıt para çıkarma yetkisinin emisyon bankasına (veya bankalarına) bırakılmasını öngören tez. Bu teze göre tedavüldeki kâğıt para miktarı bankanın iradesine değil, halkın ihtiyacına bağlıdır. Bu yüzden, kâğıt para enflasyonu tehlikesi olamaz. Gerçekten, kâğıt para miktarı aşırı çoğalırsa, değeri düşecek ve halk parasını bankadan çekmek isteyecektir. Bu durum, bankayı, emisyonu kısmağa yöneltecektir. XIX. yy. ortasında, bu tezi benimseyenlerle, karşı tez olan *currency principle*'i (tedavül ilkesi) savunanlar arasında tartışma çıkmıştır. (L)

BANKİVA i. Yabanî tavuk türü (*Gallus ferrugineus*). İndo-Malezya bölgesinde yaşar. Bazı bilginlere göre evcil tavuklar bundan türemiştir. (*Bankiva* horozu evcil tavukla kolayca çiftleşir. Tüyleri ve ötüşü de bazı evcil horozlarınkine benzer.) [L]

BANKİZ i. (fr. *banquise*). Deniz suyunun donmasıyla kutup bölgelerinde meydana gelen buz topluluğu: *Bankiz Kuzey Buz denizinin büyük bir kısmını kaplar.* (*Eşanl.* DENİZ BUZLASI.)
— ANSİKL. *Bankiz,* deniz suyunun ısısı —1°C veya —2°C'dan aşağı düştüğü zaman meydana gelir. Önce bir çeşit «melas» oluşur; bu da, 5 ilâ 10 sm kalınlığında bir «taze buz» kabuğu meydana getirmeden önce dalgaların etkisiyle yuvarlak tabakalar halinde toplanıp yığılır. Kış süresince bankizin hareketi, kaotik tepeciklerin (hummock) veya, nispî ısınma devrelerinde, akarsu arklarının oluşmasıyle sonuçlanır. Bankiz kenarları yazın kopar, geriye rüzgârın getirdiği tozlarla kirlenen koyu renkli «eski buz» tabakaları kalır. Yeni kış mevsimi süresince kalınlaşan eski buzun kalınlığı Kuzey Buz denizinde 3 m'yi geçebilir.
Kuzey ve Güney Buz denizlerindeki bankizlerin yayılma alanı mevsimlere göre önemli değişmelere uğrar. (Bk. KUZEY ve GÜNEY BUZ DENİZİ *haritaları.*) Kuzey Buz denizinde atlantiğin nispeten sıcak sularının kuzeye doğru akması, Bering boğazının ağzında 20°C daha güneyde olan, bankizin kışlık sınırını Svalbard'a kadar geriletir. Güney Buz denizindekilere göre mevsim değişikliklerinin çok daha fazla etkisinde kalır; daha düzgün şekilli (kalınlığı ise 10 m'yi bulabilir) ve her zaman karaya yakındır, hattâ sahilin bazı kısımlarında hiç buz yoktur. (L)

banotu

BANKNOT veya **BANKINOT** blş. i. (ing. *bank,* banka ve *note,* kâğıttan *bank-note,* banka kâğıdı). Kâğıt para. *Halk dili.* Panganot. *Esk.* Kaime: *Vestiyerdeki paltosunun cebine numaraları alınmış banknotlar koydurup Tokatlayan'dan şantajla para aldı diye...* (Y. Z. Ortaç). *Anzavur'da aylığın yüz bankınot, yüz elli bankınotmuş* (K. Tahir).
— ANSİKL. Başlangıçta, *banknot,* ibraz edecek olana bankerin belirli bir miktar madenî para ödeyeceğine dair bir vaatten başka şey değildi. Bankaya para yatırana verilirdi ve elden ele geçebilirdi. Sağladığı kolaylık sebebi ile ödemelerde madenî paranın yerine kullanılmağa başlandı. Bankerler, topladıkları mevduattan daha fazla değerde banknotu tehlikeye girmeden çıkarabileceklerini çabucak anladılar. Çünkü bunların çoğu, ödenmek üzere ibraz edilmiyordu. Fakat banknotlar, maden paranın yerini almaya başladıkça, banknot çıkarma işi, az sayıda imtiyazlı kurumlar yavaş yavaş bırakıldı (Bk. BANKA: [*Banknot* ve *Emisyon bankası*].)
— İkt. ve Cz. huk. *Banknot,* günümüzde para olarak kabul edilen ödeme vasıtası. (Bk. BANKA.) [Ceza kanunu *sahte* bonknot imalini ve dağıtımını müebbet hapis ile cezalandırdığı gibi imal işinde kullanılan âletlerin de müsaderesini öngörür.] (ML)

BANKO i. (ital. *banco*). Bir kâğıt oyunu. ‖ *Banko demek,* bakara ve benzeri oyunlarda kasaya karşı tek başına yeri görmek: *Yerde* 600 *TL. var. — Banko!* (Bk. ANSİKL.) ‖ Talih oyunlarında, oyunu yönetenin ortaya koyduğu para. ‖ Oyunu yöneten kimse: *Banko* (*veya banka*) *kaybediyor; banko* (*veya banka*) *kazançta.* ‖ Emaneten bırakılan, alıcılarına teslim edilen veya gümrük muayenesine getirilen eşyanın üzerine konulduğu, genellikle iş sahipleriyle hizmetli memurları ayıran uzun, sağlam yapılı masa, tezgâh.
— ANSİKL. Oyun. *Banko,* çok sayıda oyuncu arasında 32 kâğıtla oynanır. Kasayı tutan, ortaya bir miktar para koyduktan sonra, oyuncuların her birine, teker teker 3 kâğıt dağıtır. Oyuncular ya pas der veya kasadaki paranın bir kısmı yahut da bütününü görürler. Kasayı tutan, destede kalan kâğıtların ilkini açar. Oyundaki kimsenin elinde, açılan kartın renginde veya aynı renkte daha büyük bir kâğıt yoksa, oyunu kaybeder. Açılan kâğıdın renginde daha büyük bir kâğıdı olan oyunu kazanır. Kâğıtların büyüklük sırası şöyledir: as, papaz, kız, vale, on, dokuz... v.b.
Kasayı tutan, kasadaki paranın her bitişinde onu yenilemek ve üç oyun boyunca kasa olmak zorundadır. (LM)

BANKOR i. (ing. *bancor*). Keynes'in hazırladığı planda, uluslararası ödemelerde kullanılacak özel bir paraya verdiği ad. Bu paranın değeri altın olarak tayin edilecek ve enflasyon ihtimallerine göre değişebilecektir. (L)

BANKS (John), ingiliz tiyatro yazarı (Lon-

Foto. LAROUSSE

Théodore de BANVILLE
Voillemot tarafından
les Odes Funambulesques
için yapılan kapak resmi

Thédore de BANVILLE
Dehodencq tarafından, 1868
(Versailles müzesi)

dra 1650'ye doğr.-ay.y. 1706). Yaşadığı devrin zevklerini yansıtan oyunları büyük başarı kazandı. Bunlardan *The Unhappy Favorite* (Mutsuz Gözde) [1682] ile *Virtue Betrayed* (İhanete Uğrayan Erdem) [1692] kayda değer. Bu trajedilerden birincisi Essex kontunu, ikincisi de Anne Boleyn'i konu olarak almıştır. (L)

BANKS (Nathaniel Prentiss), kuzeyli amerikan generali (Waltham 1816-ay.y. 1894). İşçi idi. Massachusetts meclisine (1849) ve federal kongreye (1853) üye seçildi. Sonra bu kongrenin başkanı oldu. Massachusetts valiliğinde bulundu (1857-1859). Ayrılık savaşında Potomac ordusunda tuğgeneralliğe yükseltildi. Körfez bölge kumandanıyken (1862-1864), Hudson limanını aldı (1863). 1877'ye kadar kongre üyesi; daha sonra, temsil ettiği federal mahkemenin kararlarını eyaletin yürürlüğe koymasını sağlamak üzere Massachusetts'de görevlendirildi. (L)

BANKS (sir Joseph), ingiliz tabiat bilgini (Londra 1743-Isleworth 1820). Cook'un ilk seferine katıldı (1768-1771), Avustralya ve Yeni Zelanda'nın hayvan çeşitlerini inceledi. 1772'de İzlanda'yı gezdi. Gezileri sırasında topladığı zengin koleksiyonuyle kütüphanesi British museum'dadır. (L)

BANKS adaları, Melanezya adaları grubu. Yeni Hebrid takımadasının kuzey kısmını meydana getirir. (L)

BANKS adası veya **toprağı,** Kanada'nın Kuzey Buz denizinde, Victoria adasının batısındaki takımadanın en batı ucu. (L)

BANKS boğazı, *Baren* adlı küçük adayı, Bass boğazının güneydoğusunda Tasmanya'dan ayıran deniz kolu. (L)

BANLAMAK geçsz. f. (fars. *bank*, ses ve türk. *-la-* isimden fiil yapma eki'nden). *Esk.* Yüksek sesle bağırmak. ‖ Ezan okumak: *Sakalı uzun tat eri banladukda* (Dede Korkut). [M]

BANLİYÖ i. (fr. *banlieue*). Bir şehrin yakın çevresinde bulunan ve yaşayışına iştirak eden yerleşmeler: *Çünkü şehirden kıra nasıl ve ne zaman çıktığı belli olmayan acayip bir banliyödür* (B. Felek). ‖ *Banliyö treni,* banliyö hattı yahut banliyölere işleyen kısa mesafe treni.

— ANSİKL. Çağımızda *banliyö* terimi genel bir anlam kazandı; bugün banliyö şehir yakınında ve halkı bu şehrin faaliyetine katılan bir bölgeyi belirtmektedir. Büyük şehirlerde nüfusun artması, sanayinin gelişmesi ve özellikle, şehirle banliyönün meydana getirdiği yerleşme bölgesi içinde yer değiştirmeyi kolaylaştıran taşıt araçları, sürekli oturulan banliyölerin genişlemesine yol açtı. Coğrafî yönden bir banliyö topluluğu kendisini şehre bağlayan yollar, halkının sayısı, toplumsal yapısı ve başlıca iktisadî görevleriyle nitelenir. Nitekim şehirden oldukça uzak burjuva veya işçi banliyösü, sanayi banliyösü v.b. vardır. Şehirle banliyösü arasındaki ilişkiler alışverişler ve halkın günlük gidip gelmeleriyle belli olur. (LM)

BAN-LON i. (tes. edil. ad). Yapay ipliklere büyük bir esneklik sağlayan işlem. ‖ Böyle iplikle dokunmuş madde. (L)

BANMAK geçl. f. Bir şeyi sulu veya toz halinde bir maddeye batırmak: *Uzatılan ekmekten bir lokma kopardım ve tuza banarak ağzıma götürdüm* (Ş. S. Aydemir). *Zeytinyağına ekmek banarak ve yarım çanak pekmez içerek...* (Sabahattin Ali). *Kalemi hokkaya bandı.*

— Dil bil. Bu fiil genellikle yiyecek maddeleri, özellikle ekmek için kullanılır.

◆ **Bandırma** i. Bandırmak eylemi. ‖ *Bandırma usulü,* tahılların tohumlarını sürme ve diğer bazı hastalıklardan korumak için ilâçlamada kullanılan bir usul.

— ANSİKL. İstenilen yoğunlukta hazırlanan ilâç derin bir kaba konur. İçinde tohum bulunan bir sepet bu suya batırılarak 10 dakika tutulur. Daha sonra çıkartılan tohumlar yüzde 0,5-1,5'luk kireçli suya batırılır ve serilerek kurutulur. Bu usulde ilâç olarak en çok göztaşı (yüzde 0,5-1,5) kullanılır.

◆ **Bandırmak** etrg. f. Bir şeyi sulu veya toz halinde bir yiyecek maddeye batırmak veya batırtmak. (M)

BAN ME THUOT, Güney Vietnam'da şehir. Darlak ilinin merkezi, Mois yaylalarında; 30 000 nüf. Hava alanı. (L)

BANN, Kuzey İrlanda'da ırmak. Lough Neagh'dan geçer, Kuzey kanalının girişinde Atlas okyanusuna dökülür; 137 km. (L)

BANNERMAN. Bk. CAMPBELL-BANNERMAN.

BANNİNG (Emile), belçikalı idareci (Liège 1836-İxelles 1898). Uluslararası Afrika birliği sekreteri. Berlin konferansının (1885) toplanması ve bağımsız Kongo devletinin kurulmasıyle sonuçlanan görüşmelere katıldı. Uzun süre Léopold II'nin danışmanlığında bulundu. Özellikle Brüksel kölelik aleyhtarı konferansında, kralın sömürgeleştirme usullerine cephe aldı (1882-1892). Gözden düştü. Taraftarları kendisini terk edince, 1895'te görevinden ayrılarak bir köşeye çekildi. (L)

BANNİNGVİLLE, Kongo-Kinşasa'da şehir. 1966'da *Bandundu* adını aldı. (L)

BANNOCKBURN, Büyük Britanya'da kasaba (İskoçya, Stirlingshire). Stirling'in güneydoğusunda; 4 522 nüf. Robert Bruce burada İngilizleri yenerek İskoçya'yı bağımsızlığa kavuşturdu (24 haziran 1314). [L]

BANOS DE CERRATO, İspanya'da (Palencia ili, Leon) şehir. Valladolid'in kuzeydoğusunda; 7 500 nüf. San Juan Bautista bazilakası. 1903'te bazı yeniliklerle onarılan, VII. yy.dan kalma küçük vizigot kilisesi. (L)

BANOTU veya **BANGOTU** bş. i. Hekimlikte kullanılan bitki türü. Çiçekleri morumsu, meyveleri siyahtır. Baltalık ormanlarda, harabelerde yetişir. (Patlıcangillerden.)

— ANSİKL. *Banotu* (Hyosciamus niger) zehirli, otsu bir bitkidir. Yaprakları yumuşak ve tüylüdür. Meyvesi kapaklı kapsül biçimindedir. Yaprak ve tohumları için yetiştirilir. Bol güneş gören, serin ve derin toprakları sever.

— Tıp ve eczc. Banotunun öğütülerek toz haline getirilen tohumlarından hiyosiyamin, yapraklarından dıştan sürülmek üzere çeşitli merhem, toz, yağ, şurup v.b. şeklinde ilâçlar yapılır. Tıbbî özellikleri aşağı yukarı belladon'unkine yakındır. (L)

BANQUO veya **BANCO,** Duncan zamanında (XI. yy.), İskoçya'nın kuzeyinde, Lochaber «thane»i veya kralın genel valisi. Kralın akrabası Macbeth ile birlikte, korkunç bir isyanı bastırdı, sonra da Danimarkalılara karşı savaştı. Ama Macbeth tahtı ele geçirmek için Duncan'ı öldürdüğü zaman, olaya tanıklık ettiği halde sesini çıkarmadı (1040). Katil, kuşkulanmağa başlayınca bir yemek sırasında Banquo'yu boğdurdu (1050'ye doğr.). Bu olayı, Shakespeare *Macbeth* adlı eserinin bir sahnesine konu olarak aldı. Zorba kralın, maiyetine verdiği bir şölen sırasında yalnız kendisinin görebildiği Banquo'nun «gölgesi» belirir ve onu dehşetten dondurur. Vicdan azabının simgesi olan *Banquo'nun hayali* ile ilgili pek çok edebî telmih vardır. (L)

BANSKA BYSTRİCA, Çekoslovakya'da şehir. Orta Slovakya'nın başkenti. Slovakya Maden dağlarında, Kron ırmağı kıyısında; 12 500 nüf. XVI. yy.da gümüş ve bakır çıkarılan bir bölgenin büyük merkeziydi. XV. ve XVI. yy.dan kalma güzel evler. Şato. Demirden başka madenler metalürjisi. Civarda termonükleer santral. (L)

BANSKA STİAVNİCA, Çekoslovakya'da (Orta Slovakya) şehir. Slovakya Maden dağları bölgesinde. Barok üslûpta katedral; Rönesans tarzında belediye binası. Kale. Tarihî müze. Çok eski altın ve gümüş madeni ocakları. Kurşun metalürjisi. (L)

BANSTEAD, Londra'nın güney banliyösünde (Surrey) yerleşme merkezi; 33 500 nüf. Yakınında Epsom yarışları yapılır. (L)

Banşo-Şirabe-Dokoro, Tokyo'da okul. 1856'da kuruldu. Amacı, avrupa bilimlerinin öğretilmesi ile ingilizce, almanca ve hollanda dilinde yazılmış ilmî ve tarihî eserlerin tercümesiydi. 1864'te kapandı. Yerini Kagoşima'da kurulan Batı Bilimleri enstitüsü (*Kaiseijo*) aldı. (L)

BANT veya **BAND** i. (fr. *bande*). Ensiz uzun sargı. ‖ Şerit: *Makine kıvrılıp sarkmış kâğıt bandıyla karnı açılmış bir garip hayvana benziyordu.* (K. Tahir).

— Akust. *Magnetik bant,* ses alma cihazlarında, seslerin kaydı için kullanılan magnetik oksitleri taşıyan plastik (selüloz veya vinil'den) şerit.

— Elektro-akust. *Bir plağın bandı,* bir plağın aynı yüzündeki, ses kaydedilmiş kesiksiz çizgilerin tümü.

— Radyotek. *Bant geçiren filtre,* taşıyıcı bantta bulunmayan frekanslardaki sinyalleri almayıp, ancak belli bir frekans bantını geçiren elektrikli filtre. (Bant geçiren filtreler daha çok radyo-elektrik alıcılarda seçme özelliğini arttırmak için yüksek frekans ve ara frekans katlarında bağlantı elemanı olarak kullanılır.) ‖ *Frekans bandı,* iki uç arasında bulunan frekansların tümü. (Her verici posta belli bir frekans bandı kullanır; bu bandın mümkün olduğu kadar sabit tutulması gerekir.) Bk. ANSİKL.

— Reklamcılık. *Band reklam.* Bk. *Işıklı* YAZI.

— ANSİKL. Radyotek. *Tek yan bantlı yayın* (SSB = *single side band*), telefon tekniğinde, bir mikrofon veya başka bir modülasyon kaynağı tarafından sağlanan bir alçak frekans gerilimiyle modüle edilmiş bir sinyalin tayfı, taşıyıcı frekansın her iki yanında, taşıyıcıya göre bakışımlı iki yan banttan meydana gelir. Yan bantlardan her birinin genişliği, modülasyonla yüklü frekansların yayılımına eşittir. SSB'li yayında, yan bandın bir tanesi yok edilir.

SSB'li yayının sağladığı yararlar çok fazladır: a) SSB'li yayın, normal yayının yarısı kadar bir frekans bandı işgal eder; b) belli bir verici için SSB'li yayında güç, görünürde 4 kere daha fazladır; c) SSB'li yayında, alıcının kaydettiği sinyalin gürültüye oranı 1'den $\sqrt{2}$'ye yükselir; d) alıcıda, ayırıcı ses değiştirme «selective fading» etkilerinin azaltılmasına imkân verir; e) aynı anda, birkaç haberleşmeyi birden gerçekleştirmeyi sağlar: günümüzde bu yayınla, üç normal telefon konuşması ve bir teleks haberleşmesi aynı anda yapılabilmektedir.

◆ **Bandlama** i. Kontrplak panoların yapımında iki kaplamanın kenarlarını yan yana getirmek ve yapıştırmak. (LM)

BANTAM sıf. Boksta bir kategoriyi belirtir. Bantam, amatörler için 51-54 kg, profesyoneller için 50,802-53, 524 kg'dır. (L)

BANTAM i. Bankiva türünden cüce tavuk ırkı. Adını Sunda adasındaki Bantam şehrinden alır. Gül ibikli, beyaz kulakçıklı, paçasız, siyah bir tavuktur. Horozu 600 gr, tavuğu 500 gr gelir. (M)

BANTAM, İndonezya'da şehir ve sultanlık, Cava adasının batı ucunda, Cakarta'nın batısında ve kuzey kıyıda. Eskiden Malezyalı, Hindli, Çinli ve Arapların çok sık uğradıkları limana 1511'de portekizliler geldi. Bantam, avrupalı tacirler arasında bitmek bilmeyen bir rekabet konusuydu. Bataviadan (bugünkü Cakarta) önce, Cava'da Doğu Hint -Hollanda şirketinin ilk ticaret merkezi oldu. 1603 ile 1683 arasında bir ingiliz tesisi vardı; Bantam krallarını kendilerine bağımlı kılan Hollandalılar İngilizleri kovdular. İngilizlerin katıldığı süre içinde (1811-1814)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

ve daha sonra 1822 ile 1850 arasında isyanlar çıktı. 1843'te, son hükümdar, Hollandalılar tarafından Surabaya'ya sürüldü ve ülke doğrudan doğruya yönetilen bir sömürge haline getirildi. 1947'de burada, yeni İndonezya devletine geçici bir federasyon şekli verilmesinde rol oynayan ayırıcı bir hareket patlak verdi. (L)

BANTENG i. (malezya dilinden).. Zool. Yabanî sığır. İndonezya adalarında yaşar. Evcil sığır ırklarından bazılarının bu soydan geldiği sanılır. (İlmî adı: *Bos Sondaicus.*) [L]

BANTİ (Lucia Longhi Lopresti, **Anna** — denir), italyan kadın edebiyatçısı (Floransa 1895). Kocası Roberto Longhi'nin yönettiği *Paragone* dergisinin yazı işleri müdürü. Denemeler (*Lorenzo Lotto,* 1953) ve bir olayın veya bir karakterin çeşitli yönlerini yansıtan hikâyeler yazdı: *Le Donne Muoiono* (Kadınlar Ölmekte) [1952]; *la Monaca di Sciangai* (Şanghaylı Rahibe) [1957], *Campi Elisi* (1963). [L]

Banti hastalığı, sebebi belirsiz bir hastalık. Önce dalak büyümesi şeklinde belirir, kısa bir süre sonra kansızlık, akyuvarlarda azalma ve ardından mide kanamasıyle birlikte karaciğer büyümesi görülür. Dalağın çıkarılması iyileşme sağlayabilir. Hastalığın adı italyan hekimi Guido Banti'den (Montebichieri 1852-Floransa 1925) gelir. (L)

BANTİNG (sir Frederik GRANT), kanadalı hekim ve fizyoloji bilgini (Ontario'da Alliston 1892-Musgrave Harbor 1941). Toronto üniversitesinde, Macleod, Best ve Collip ile birlikte Langerhans adacıkları denilen pankreas hücrelerinden ensülin elde etti. Macleod ile birlikte 1923 Nobel tıp armağanını kazandı. Beslenme meseleleri üstünde çalışan Banting enstitüsünün kurucusudur. (L)

BANTOCK (sir Branville), ingiliz bestecisi (Londra 1868-ay.y. 1946). Royal Academy of Music'te öğrenimini bitirdikten sonra müzik eleştirmeciliği yaptı, *The New Quarterly Musical Review* (Yeni Müzik Dergisi) adlı dergiyi yayımladı. New Brighton'da orkestra şefi, sonra da Birmingham üniversitesinde profesör oldu. Operalar (*The Seal Woman*), orataryolar (*Ömer Hayyam*), bir korolu senfoni (*The Vanity of Vanities*), senfonik eserler (*Hebridler Senfonisi, The Pierrot of the Minute*), baleler v.b. besteledi. (L)

BANTRY, İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili, Cork ilçesinde) liman şehri. İrlanda'nın güneybatısında, *Bantry koyunda;* 2 500 nüf. Yakındaki *Bantry House*'da, eski Tuileries şatosundan gelme güzel halı koleksiyonları vardır. (L)

BANTU dilleri bls. çoğl. i. Leng. Zenci Afrika dil topluluklarından biri. Sudan dil ailesinin güney uzantısını meydana getiren bu diller arasında büyük yakınlık vardır.

— ANSİKL. *Bantu dilleri*'nin konuşulduğu alan, Duala'dan Cuba ırmağının ağzına çekilecek bir çizginin güneyinde kalır. Ancak Boşimanların ve Hotantoların oturdukları topraklar ve Kenya ile Tanganyika'nın güney nil dilleri konuşulan bölümleri bu alanın dışında tutulur. Bantu dilleri arasında birlik olduğu daha XVI. yy.da sezilmişti. Ama bu gerçek ilmî bakımdan ancak XIX.yy.da Appleyard ve Bleeke tarafından ortaya kondu. Tonların ayırıcı görev taşımaları bu dillerin fonetik özelliğini meydana getirir (Sevahilî gibi bağıntı dilleri hariç) Güney grubu ağızları, boşiman alttabakasından kuru sesleri aktarmıştır, kuzey ağızlarıyle Gine sahillerindeki dillerdeyse *kp* ve *gb* gibi dudakartdamaksılar ortaktır. Kelimeler daima sesliyle biter. Morfoloji, çok düzenli bir isim sınıfları sisteminin egemenliği altındadır; isimler, somut kategorilere bölünür. Bu bölünmenin hangi ölçülere göre gerçekleştiğini kestirmek güçtür (örnekseme büyük rol oynayabilir, ama cinslik işe karışmaz). Düzenli olarak iki sınıf birleştirilir: bunlar isimlerin tekili ve çoğulu sınıflarıdır. Yirmi kadar sınıf vardır. Her birinde şu nitelikler bulunur: 1) öne gelmesi zorunlu bir belirti; bu, sayı isimlerinin olduğu gibi sıfatların ve cins ismin de önüne gelir ve onları niteler. Örnek: Sevahilî dilinde: *ki-su ki-refu,* «büyük bir bıçak» (*ki*-sınıfı), «üç uzun bıçak»: *vi-su vi-refu vitatu* (çoğul *vi*-sınıfı; tekil *ki*- sınıfının karşılığıdır); duala dilinde, *mu-na mo-sadi,* «küçük bir çocuk», «küçük üç çocuk»: *ba-na ba-sadi ba-lalo;* 2) üçüncü şahsın öznesi olan zamir, özne daha önce belirtilmiş olsa bile fiilin önünde zorunludur. Örnek: duala dilinde *mu-na a tila,* «çocuk (o) yazıyor», *bolo bo londi,* «kayık (o) doludur»; 3) *a,* seslendirilmiş bir bağ parçacığı aracılığıyle isim tamlaması ve işaret, iyelik, ilgi sıfat ve zamirlerine de uygulanır. Örnek: Sevahilî dilinde *muana ua mfalme,* «kralın oğlu», «onun oğlu»: *muana ua-ke.* Fiil karmaşığı genellikle şunu içine alır: 1) özne zamir; 2) fiilin zamanını veya görünümünü belirten bir içek; 3) genellikler çeşitli kiplikleri (sebep, edilgen, uygulayıcı) belirten bir sonekin takılı bulunduğu fiil kökü. Bazı dillerde tümleç ve ilgi zamirleri, içek olarak, fiil kökünden önce gelir. Sevahilî biçimi *nitakuletea* incelendiğinde şu sonuç elde edilir: *ni*- tekil birinci şahsın öznesi, *ta*- gelecek zaman içeki, *ku* tekil ikinci şahıs tümleci olan zamir, *letea,* fiil kökü *leta* (getirmek); uygulamayı anlatmak için son kısmı değişikliğe uğramıştır. Tercümesi: «Ben sana getirdim...». İşaret sıfat ve zamirlerinde uzaklığı sınırlayan 3 veya 4 derece vardır. Özellikle yaygın bantu dilleri arasında şunları sayabiliriz: Batı bölümü: duala (Güney Kamerun), fang veya pahuin (Kamerun, Gabon), kongo (Kongo'nun ağzı), giderek yayılmakta olan lingala (Belçika Kongosu), çokue, lunda ve mbudu (Angola), herero (Güneybatı Afrika). Doğu bölümü: kikuyu (Kenya), ganda (Uganda), ruanda (Ruanda), sevahilî, şambala, çagga ve nyamuezi (Tanganyika), luba (Kongo'nun güneydoğusu), ngamya (Nyassaland), bemba (Zambiya), şona (Güney Rodezya), tsonga (Mozambik).
Güney bölümü: zulu ve ksosa (Natal), suazi (Swaziland), tsuana (Beçuana), sotho (Basutoland). [→ Bibliyo.] (L)

BANTU'LAR, Ekvator'un güneyinde yaşayan (Buşman ve Hottentotların dışında), aynı soy dilleri konuşan, fakat etnik tip olarak birbirlerinden büyük farklarla ayrılan insanların bütününe verilen addır.

— Tar. XVI. yy.da batı bölgesi Bantuları, Brezilya ve Angola arasında kârlı bir ticaretin konusuydular. Portekizli tacirler kabile reislerinden satın aldıkları köleleri Bahia'lı ve pernambuculu ekicilere tarım işçisi olarak satarlardı. Bu ticaret gittikçe azalarak XIX. yy.a kadar sürdü.
Zengibarlı arap tacirler doğu ve güneyli Bantuları tehdit ediyorlardı. Bantular arasından Zulular*, hem komşuları için hem de Afrika'da sömürge kurmağa gelen ingiliz ve Hollandalılar için XIX. yy.da ciddî tehlike oldular. 1815 Yılında bugün Natal ve güneybatı Transvaal'ın olduğu yerlerde Zulular reisleri Çaka'nın askerî idaresine dayanan bir devlet kurmayı başardılar. Çaka'nın saldırıları, güneyli Sotholarin aralarında birleşerek, reisleri Moşeş'in yönetiminde devlet kurmalarına sebep oldu. Diğer kabileler ise zamanla kuzeye göçtüler. Moselikatse'nın başkanlığındaki Matabeleler bugün Güney Rodezya diye adlandırılan bölgeye yerleştiler; Başkan Zwide'nin idaresindeki Bantu'larsa, birçok savaşlardan sonra 1860 yılına doğru Nyassa gölünün etrafına yerleştiler; 1909 yılında Almanlara baş kaldırdılar. (L)

BANTUSTAN, Güney Afrika'da Bantular için ön görülen bağımsız «millî birlikler»in her birine verilen ad. 1959'da çıkan bir kanun Bantulara ayrılacak bağımsız bölgelerin kurulmasını tasarlıyordu. Burada geleneksel reislerinin yönetiminde Bantular, eğitim, iktisat ve adalet meselelerinin ortaya çıkardığı sorumlulukları yüklenecekti. Bu «Bantustan»ların ilki mayıs 1959'da kurulan Transkei oldu. Bunu 1961'de Suskei ve Mafeking bölgesi, 1962'de de Transvaal'in kuzeydoğu bölgesi izledi. Bantustanların 12 milyon zenciyi bir araya getireceği sanılmaktadır; yani bütün ülke yüzölçümünün yüzde 13'ü üzerinde Güney Afrika halkının üçte ikisi toplanacaktır. (L)

BANU i. (fars. *bānū*). *Esk.* Kadın, hanım: *Değildi lâkin ol banu bürehne* (A. Hâmid). ‖ Hanım efendi, prenses. ‖ Gelin. ‖Kadın adı. ‖ Sürahi, şarap ve gülsuyu gibi şeylerin şişesi. ‖ *Yen.* Kadın adı.

— ÇEŞ. DEY. *Banu-yı maşrık* (doğu prensesi), *mec.* Güneş. ‖ *Banu-ı Mısır* (Mısır prensesi), *mec.* Yusuf ile Züleyha hikâyesinin kadın kahramanı (Zeliha). ‖ *Şeh banu,* kraliçe, İran kraliçesi Farah Diba'ya (Farah Pehlevi) verilen unvan. (M)

BANVİLLE (Théodore DE), fransız şairi (Moulins 1823-Paris 1891). «Sanat sanat içindir» görüşünü, 1830 yılının büyük tutkularına üstün tutan ikinci romantik kuşağı temsil eder. *Les Cariatides* (Heykel Sütunlar) [1842] ve *Les Stalactites* (Sarkıtlar) [1846] adlı eserlerden sonra, *Odes Funambulesques* (Tuhaf Kasideler) [1857] ile bu edebî okulun şaheserini verdi. Daha sonra *Esquisses Parisiennes, Scènes de la Vie*'yi (Paris'ten Çizgiler, Hayattan Sahneler) [1859], *Diane au Bois* (Diana Ormanda) [1863] ve *Les Fourberies de Nérine* (Nérine'in Dolapları) [1864] adlı manzum komediler yazdı. *Les Camées Parisiennes* dizisinde (1866-1873) bazı çağdaş kişileri canlandırmağa çalıştı. *Gringoire* [1866] başlığını taşıyan kısa komediden, *Nouvelles Odes Funarbulesques'ten* (Yeni Tuhaf Kasideler) [1869] ve *Florise* (1870) adlı manzum komediden sonra, *Petit Traité de Poésie Française*'i (Fransız Şiiri Üstüne Küçük İnceleme) yayımladı (1872). Banville bu eserde, kılıkırk yaran ve yapmacığa kaçan özentili bir nazım kuramını ortaya koydu. Bu nazım biçimi, XV. yy. sonu retorikçilerinin şiirlerindeki zengin kafiye ve ritim ustalığını akla getirmektedir. *Trente Six Ballades Joyeuses*'de (Otuzaltı Neşeli Balad) [1873] Villon'un ve Marot'nun eski balad tarzını yaşatır. Diğer eserleri: *Les Princesses* (Prensesler) [1874], şiir derlemesi; *Occidentales, Rimes Dorées, Fondels* (Batı Şiirleri, Altın Kafiyeler, Türküler) [1875]; *Déidamia,* kahramanlık komedisi (1876); *Riquet à la Houppe* (Püsküllü Riquet) peri masalından oyun (1884); *Contes Héroiques* (Kahramanlık Hikâyeleri) [1884], *Contes Bourgeois* (Şehir Hikâyeleri) [1885], *Socrate et sa Femme* (Sokrates ile Karısı), bir perdelik manzum komedi (1885); *Letters Chimérique* (Hayalî Mektupları) [1885]; *Madame Robert,* hikâye derlemesi (1887); *Sonnailles et Clochettes* (Çanlar ve Çıngıraklar), şiirler (1890); *Marcelle Rabbé, roman* (1891). [L]

BANYA i. Leng. Sindhi dilinde kullanılan yazı çeşitlerinden biri. (L)

BANYALUKA. Coğ. Bk. BANALUKA.

BANYANKOLE'LER, Uganda'da bir bantu kabilesi, lunyoro dilini konuşurlar. Yaklş. ol. 280 000 nüf. (L)

BANYARUANDA'LAR, Uganda'da bir bantu kabilesi, lunyoro dili konuşurlar. (L)

BANYO i. (lat. *balneum*>halk lat. *baneum*). Yıkanma, temizlik, tuvalet için ayrılmış oda: *Otele ayak basar basmaz ilk işim banyonun hazırlanmasını emretmek oldu* (R. N. Güntekin). ‖ İçine girip yıkanılan fayans, veya dökme demirden tekne: *Ama karısı, belki de banyoya giren ilk türk hanımı* (Y. Z. Ortaç). ‖ Banyo teknesinde yıkanmak: *Ilık banyo dinlendirir.* ‖ Kaplıca tedavisi: *O da banyo için gelmiş. Amma bir gör bak* (Ömer Seyfeddin). ‖ Vücudun veya sadece bir kısmının tedavi için özel surette hazırlanmış bir sıvı içine sokulması: *Göz banyosu.* ‖ Tedavi amacıyle özel surette hazırlanmış su veya gaz: *Buhar banyosu. Kepek banyosu. Hardal banyosu. Kükürt banyosu.*

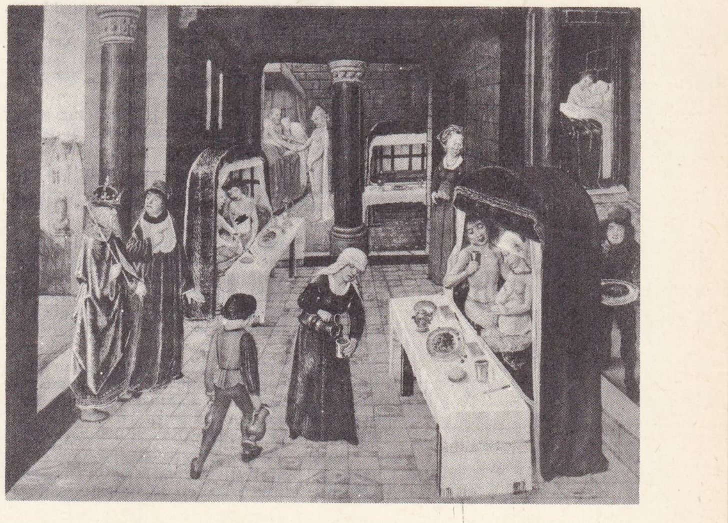

XV. yy. d umumî bir banyo evi (hamam) Valère Maxime'in «Unutulmayan Olay ve Sözler»inden resim (Leipzig kütüphanesi)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Afrika savanında baobab

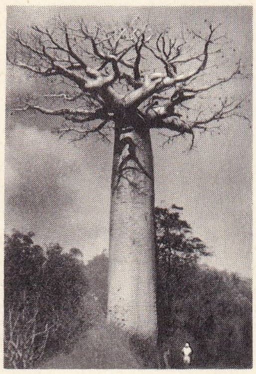

Madagaskar'da baobab

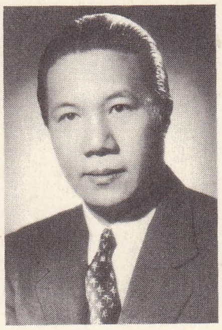

BAO-DAİ

|| Tedavi amacıyle vücudu veya bir kısmı fizikî veya kimyevî bir etki altında tutmak: *Güneş banyosu. Kum banyosu. Çamur banyosu.* || *Banyo havlusu*, özellikle yıkanmada kullanılan havlular. || *Banyo kazanı*, termosifonun halk arasındaki adı. || *Banyo küveti*, su doldurularak içinde yıkanılan temizlik aracı. (Bk. ANSİKL.) || *Banyo süngeri*, yıkanırken sabunlanmakta kullanılan temizlik aracı. (Bk. ANSİKL.) || *Banyo yapmak* (*almak, etmek*), yıkanmak: *Her sabah banyo yapmak.* || *Banyoya girmek*, su dolu küvete girerek yıkanmak. || *Deniz banyosu*, denize girip yüzmek, yıkanmak. || *Gömme banyo*, fayans veya benzeri bir madde ile kaplanarak gömük duran banyo teknesi.

— DEY. *Argo. Göz banyosu*, güzel şeylere, özellikle kadınlara bakılarak alınan zevk.

— Diş. cerr. *Ağız banyosu*, ağız- diş tedavi veya ameliyatlarından sonra verilen antiseptik ve çoğu zaman ağrı dindirici ilâçlarla ağzın çalkalanması.

— Elektr. tıp. *Elektrostatik banyo*, statik elektriğin tedavi amacıyle kulanılması. (Hasta, potansiyel farkı yüksek, fakat şiddeti çok zayıf bir akıma tutulur. Elektrostatik banyo, beslenme ve dolaşım üzerinde hızlandırıcı, sinir sistemi üzerinde dinlendirici bir etki yapar.)

— Elektr. *Galvanik banyo*, akımdan etkilenmesi için bir kap içine konan elektrolit.

— Est. *Köpük banyosu*, çeşitli köpürücü maddelerle hazırlanan banyo. Köpüklü maddeye güçlendirici veya büzücü maddeler katılarak doğrudan doğruya deriyi etkilemek ve terletmek için kullanılır.

— Ev. iş. *Banyo* veya *banyo odası*, özel olarak vücut bakımı için düzenlenmiş yer. Burada bir banyo teknesi, bir lavabo, bir bide, bazen de bir duş bölmesi bulunur.

— Foto. Hassas yüzeylerin işlenmesinde, belirli bir işlemin gerektirdiği maddeyi erimiş olarak içinde bulunduran sıvı: *Developman banyosu. Sabitleştirme* (*fiksaj*) *banyosu. Ton banyosu.* || *Fotoğraf banyosu*, hassas yüzeyleri özel sıvısı içinde yıkamak.

— Kim. Bir cismin veya herhangi bir eşyanın yapısına değişiklik katmak amacıyle daldırıldığı sıvı: *Sülfit banyosu, civa banyosu.* || Bir kabın içinde bulunan maddenin doğrudan doğruya ateş etkisiyle karşı karşıya bırakılmadan ısıtılması için, kabın daldırıldığı sıvı, gaz veya toz haldeki banyo: *Su banyosu, yağ, buhar, kum v.b. banyosu.* (Bk. BENMARİ.)

— Metalürji. *Tuz banyosu*, erimiş tuz topağı. || *Su verme banyosu*, metallere su verme işleminin yapıldığı sıvı.

— Teknol. *Nitrolama banyosu*, selülozu nitrolamada kullanılan sülfonitrik karışım; selüloz sıvı içine batırıldığından bu işleme *banyo* adı verilmiştir.

— Tekst. Boyayıcı maddeler eriyiği. Boyanacak dokuma malzemesi bu eriyiğe konur. || İçine boyanacak maddelerin daldırıldığı, boyar maddeler çözeltisi. || *Banyo besleme*, boyama sırasında, banyoda eksikliği görülen boya veya yardımcı maddelerin banyoya eklenmesi.

— Tıbbî hidrol. ve klimatoloji. *Çamur banyosu*, vücudun kafadan başka kısımlarını radyoaktif çamurlara gömmek. || *Güneş banyosu*, vücudun tümünü veya bir kısmını güneş ışınlarına tutmak. (Bk. GÜNEŞ TEDAVİSİ.)

— ANSİKL. *Banyo küveti*, Romalılar ve yunanlılar, tahtadan, mermerden ve gümüşten yapılmış banyo küvetleri kullanırlardı. Ortaçağ küvetleri ise tahtadan ve pek sadedir. Louis XIV, 1679'da, sarayındaki banyo daireleri için mermerden iki küvet ısmarladı. Bu cins küvetlerin sıcak tutulması pek güç olduğundan, iç çeperleri kumaş ve dantellerle kaplanır, bunlar da «banyo» takımından sayılırdı. Üstü, alışılmış teknelerden biraz daha kapalı, tahta pabuç biçiminde yapılmış banyo küvetlerinde, içine oturularak yıkanılırdı. Çağımızda banyo küvetleri madenden (bakır, kurşun, emaye saç), daha sonra seramikten yapılmağa başlandı.

● *Banyo süngeri* (Euspongia officinalis), özellikle Akdeniz'de ve kısmen Marmara'da en fazla 250 m derinliğe kadar yaşayan bir sünger türünden alınan ve banyo temizlik v.b. işlerde kullanılan hayvan iskeleti. (*Türk kupası, filkulağı* v.b. tipleri vardır).

— Metalürji. Tuz banyoları genellikle alkali metal, bazen de alkali toprak metal tuzlarının karışımından hazırlanır ve erimiş halde kullanılır (sodyum veya potasyum siyanürler, klorürler, nitratlar, nitritler, karbonatlar). Bu banyolar, ya metal ile banyo arasında kimyevî bir tepkime olmadan (yansız banyolar) bir metal parçasını belli bir ısı derecesine çıkarmak (ısıtmak veya soğutmak) veya metalle termokimyevî bir işlem (tavlama [semantasyon], azotlama [nitrürasyon]) uygulamak için kullanılır.
Yansız banyolar, eşsıcaklıklı (izoterm) veya kademeli su vermenin ısıl olayları sırasında, parçanın soğumasını birdenbire durdurmak imkânını sağlar; ayrıca bu banyolar, su vermeden sonra yapılan menevişleme işlemi sırasında parçaların yeniden ısıtılmasında da kullanılır. Çoğu eutektik olan bu tuz karışımlarının ergime ısıları, 140°C'dan (yüzde 55 potasyum nitrat ve yüzde 45 sodyum nitrit karışımı) 1 250°C'a (saf baryum klorür) kadar değişir. Bazı tuz banyoları, pek derine inmeyen yüzey tavlamasında hızlı termokimyevî işlemler için kullanılır; böylece, banyoların bileşimine göre, karbon verme (sodyum siyanür yönünden zengin olan banyolarda siyanürleme), azotlama, fosfatlama ve sülfolama işlemleri uygulanabilir. Su verme banyosunda, su verilecek metalin yapısını ve özelliklerini etkileyecek etkenler arasında özellikle şunlar göz önünde tutulmalıdır: banyonun cinsi (suda su verme yağdakinden daha serttir), banyonun karıştırılması (parçaya değen sıvının devamlı değiştirilmesi), sıcaklık derecesi (ılık yağda su verme, soğuk yağdakinden daha «yumuşaktır»), banyonun hacmi (parçaya oranla büyük hacimde bir banyo). Su verme banyolarının hazırlanmasında en çok kullanılan sıvılarsa şunlardır: sert su verme işlemlerinde su (normal veya tuzlu) ve soğutucu karışımlar (tuzlu su); ortalama su vermede, madenî veya nebatî yağlar (kolza yağı), gliserinli su ve petrol; yumuşak su vermede ise, ergimiş metal veya alaşımlar (kurşun ve kolay ergiyen alaşımlar), erimiş tuz banyoları kullanılır.

— Tar. *Yunanlılarda banyo.* Homeros'un şiirlerinde, temiz ve nehir suyunda yapılan soğuk banyolardan başka, özel olarak bu iş için düzenlenmiş odalarda yapılan sıcak banyolardan da söz edilir. Bununla birlikte sıcak banyolar, Atina ve Ispartalılarca uzun süre bir gevşeklik işareti olarak kabul edildi. Daha V. yy.dan itibaren, buhar banyoları ve duş yaygın hale gelmişti.

M.Ö. II. binyılda Ege dünyasındaki banyolar, her türlü rahatlığı sağlayacak şekilde ve pek gösterişliydi; Girit'te Knossos sarayında Kraliçe dairesindeki banyo dairesi ve pişmiş topraktan yapılmış, üzeri motiflerle süslü banyo teknesi; yine Yunanistan'da Tiryn'deki Aka sarayında bulunan banyo dairesi buna örnek teşkil eder.

● *Romalılarda banyo.* Romalılarda, banyonun çok eski bir geçmişi vardır. İlk defa kişilerin özel banyolarına yaptırdıkları ve başlangıçta pek sade olan hamam halvetleri, gitgide daha süslü ve gösterişli olmağa başladı. III. yy.dan itibaren, belediye başkanlık divanı üyelerinin denetlemesi altında halk hamamları ve kaplıcalar kurulmuş, bunlar kısa zamanda şaşılacak derecede yayılmıştır. İlk önceleri bu hamamlarda, kadınlar ve erkekler kısmı ayrıldı. Daha sonra, İmparatorluk zamanında, imparatorların bu işe karşı çıkmasına rağmen, kadınlar ve erkekler aynı yerde yıkanmağa başladılar. Tam kurulmuş bir banyoda, buhar veya sıcak ve kuru hava banyosu, sıcak su banyosu, soğuk su banyosu, ayrıca yağla ovma ve masaj imkânları bulunurdu. Antik Roma yazarlarından Seneca'nın eserinde bu devrin hayatında banyonun önemi üzerinde durulmakta ve Romalıların hamam âlemleri bütün ayrıntıları ile çok canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. (Bk. HAMAM.)

● *Batı ülkelerinde banyo.* Ortaçağda insanların yıkanmayı sevmedikleri yaygın, fakat doğru olmayan bir inançtır. XI. yy.dan itibaren manastır ve şatolarda özel banyo daireleri vardı; Fransa'da banyo evi denen yerlerde tekneler içinde ikişer ikişer yıkanılır, bir yandan da yemek yenirdi. Ama bu evlerin adı kötüye çıktı, kadınlarla erkeklerin bir arada yıkanmaları XV. yy.da birtakım uygunsuz davranışlara yol açtı. Bu yüzden Rönesanstan sonra sayıları gittikçe azaldı.

— Ted. Banyolar tedavide çok kullanılır. Tam ve kısmî (oturak banyosu, yarım banyo, ayak banyosu v.b.) olabileceği gibi sıvı, gaz veya katı da olabilir.

● *Sıvı banyo*, basit veya ilâçlıdır. Arı suda yapılan basit banyo, sıcak veya soğuk olur. Sıcak banyo genellikle 35°-37°C'a kadar çıkar. Heyecan, uykusuzluk ve çocuk çırpınmalarında yatıştırıcı olarak kullanılır. Süresi istenen etkinin elde edilmesine bağlıdır. En çok kullanılan ilâçlı banyolar şunlardır: *alkali banyo* (250 gr yemek sodası); *potasyum permanganat banyosu* (bir litre suya 1 gr permanganat); birçok deri hastalıklarında kullanılan *nişastalı banyo* (önce soğuk suda eritilmiş 500 gr nişasta ılık suya katılır); *hardallı banyo* (önceden bir litre soğuk suda eritilmiş 500 gr hardal tozu ılık suya katılır); *kükürtlü banyo* (100 gr potasyum trisülfür, emaye banyoda). Bütün bu miktarlar ergin insanlara göredir. Etkisi bileşimine göre değişen madensuyu banyoları ılıca tedavileri arasındadır. Deniz banyoları güçlendirici fakat sinirli olanlar için uyarıcıdır. Suyun soğukluğu ve çalkantısı yüzünden denize giremeyen kimseler, özellikle çocuklara banyo teknesi içinde sıcak deniz suyu banyosu yaptırılır.

● *Gaz banyoları*, ısıtılmış hava veya buharla yapılan ter banyolarıdır (buhar banyosu). Bunlar kapalı hamam bölmelerinde (tam etüv) veya başı açıkta bırakan kasalar içinde (kısmî etüv) yapılır. 35°-65°C (ortalama 40°C).

Sıcak havayle yapılan banyolara *kuru banyo*, 35°-50°C (ortalama 45°C) su buharıyle yapılan banyoya *buhar banyosu* denir. Kuru banyolara ilâç tütsüleri katılabildiği gibi buhar banyosuna da bazı ilâçlar eklenebilir. *Rus* veya *Fin hamamı* (sauna) buhar banyosudur, banyodan sonra soğuk suya girilir, dinlenilir ve masaj yapılır. *Türk hamamı*'nda soğuk suya girme yoktur. Ter banyosunun süresi yirmi beş dakikayı geçmemelidir; inatçı sinir ağrılarında ağrı dindirici olarak basınçlı veya az yoğun hava kullanıldığı gibi (Bk. AEROTERMOTERAPİ) sınırlı etüvlerde karbon gazı da kullanılır. Bazı kalp ve atardamar hastalıklarında, madensuyu banyoları faydalı olabilir (karbon gazlı su banyoları).

● *Katı banyolar* (*çamur banyoları*), taşıdıkları madenî tuzlar ve özellikle radyoaktif nitelikler bakımından kaplıca banyoları gibi etki gösterir. Birçok ılıca ve kaplıcalarda özellikle müzmin romatizma tedavisinde uygulanır.

● *Güneş banyoları*, herhangi bir engel (verem başlangıcı, verem, deri hastalıkları v.b.) olmadığı takdirde yapılmalıdır. İlk günlerde vücudun değişik kısımları kısa süreyle güneşe tutulmalı, tam hareketsizlik hallerinde ve özellikle alışık olmayanlarda hiç bir zaman otuz dakikayı geçmemelidir. Aşırı güneş banyolarında tehlikeli sonuçlar ortaya çıkabilir: Güneş çarpması (1., 2. hattâ 3. derece yanıklar), sıcak çarpması (beyin zarı, sindirim bozuklukları v.b.) önceden var olan bazı hastalıkların ilerlemesi (akciğer veremi). Fakat hekimin tavsiyelerine göre uygulanan güneş banyosu (veya güneş tedavisi) ültraviyole ışınlarının en iyi uygulanma şeklidir.

— Vet. *Banyolar* hayvan sağlığı için çok faydalıdır. Ayrıca birçok hastalıkların da tedavi aracıdır.

● *Sağlık banyoları* vücudun tümüne veya bir kısmına uygulanır. Tam banyo köpekten başka hayvana uygulanmaz. Banyo ılık olmalı ve 10-15 dakikayı aşmamalıdır. Hayvan banyodan çıkınca itina ile kurulanmalı-

Foto. Vincent, Aubert de la Rüe, Agence intercontinentale (LAROUSSE)

dır. Kısmî banyo genellikle büyük hayvanların bacaklarının alt kısmına uygulanır. Derede veya banyoda bacaklar yıkanır. Arpalama veya kiriş incinmesine uğramış atlar için faydalıdır. *Duş*'ların (fışkırtma, sergen, sepken) faydası da banyo gibidir, ama ayrıca, su deriye kuvvetle çarptığından bir çeşit masaj etkisi yapar. Koşu ve binek atlarında binişten sonra ayaklar banyo edilir.

● *İlâçlı banyolar,* sıvı veya tütsü şeklinde olur. Birincisi banyo havuzlarında yapılır. Bunlar kükürtlü, krezilli, arsenikli banyolardır, dış asalakları yok etmede kullanılır. Şimdi bunların yerini böcek öldürücü klorlu bulamaçlar almaktadır. Tütsü banyosu at uyuzu tedavisinde faydalıdır. Buna *kükürtleme* de denir. (LM)

BANZ, Bavyera'da şato, Main kıyısında. 1071 Yılında kurulan bir benedikten manastırıdır. Banz manastırı; XIX. yy.da Bamberg'e ve Münih'e taşınan kitaplığı ve koleksiyonlarıyle ün kazandı. (L)

BANZAİ, çince asıllı (uansvei) bir ünlem; «*on bin ömür*» anlamına gelir. Japonlar, imparator veya tezahürat yapmak istedikleri kimse karşısında, bu ünlemi kullanırlar. (L)

BANZA'LAR, Kongo'da zenci kabile. Ubangi ile Mongala arasında otururlar. (L)

BANZAROV (Dordji), şamanizmi ilk olarak inceleyen buryat-moğol bilgini (Selenga ırmağı boyları 1823-1855). Şamanist bir aileden gelen Banzarov, Kazan üniversitesinin tarih ve filoloji fakültesini bitirdi (1846). *Çernaya vera ili Şamanstvo u Mongolov* (Moğollar'da Kara Din veya Şamanlık) adlı doktora tezi Kazan üniversitesinin ilmî çalışmalarının üçüncü kitabında yayımlandı (1846). Türk ve moğol tarih ve âdetlerini inceleyen yazılar da yazdı. (M)

BANZİRİ'LER, Orta Afrika cumhuriyetinde zenci halk. Balıkçılık ve ticaretle geçinirler. (L)

BAOBAB i. (bir afrika dilinden). Bombacaceae familyasından ağaç. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yetişir.

— ANSİKL. Baobab ağaçlarının 10 kadar türü vardır. Bunlardan biri, *Adansonia digitata,* Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaygındır. Diğer bir türü Avustralya'da, üçüncü bir türü Madagaskar'da yetişir.

«Baobab» kelimesi *bin yıllık ağaç* anlamına gelir; bu ağacın ömrü, gerçekten, sonsuz denecek kadar uzundur. Boyu en fazla 9-10 m'yi aşmadığı halde gövde çevresi 23 m'yi bulur. Bu kocaman gövdenin tepesinde 20-25 m uzunluğunda dallar bulunur. Ağırlığından dolayı, dalların ucu aşağı doğru sarkar, neredeyse toprağa değer. Böylece ağaç, geniş ve yemyeşil bir kubbe şeklini alır. Fakat odunu o kadar gevşektir ki, gövdesine demir bir çubuk kolaylıkla sokulabilir. Yaprakları, atkestanesinin yapraklarına benzer. Yerlilerin *maymun ekmeği* dedikleri meyvesi, yumurta biçiminde ve portakal büyüklüğündedir. İçinde tohumların yaygın bulunduğu etli kısmı ekşimsidir.

Taze dallarının kabuk ve yaprakları bol helmeli bir sıvı taşır. Bu sıvıdan dıştan sürülen yumuşatıcı ilâçlar yapılır. Zenciler yapraklarını gölgede kurutarak öğütür, toz haline getirir ve *lalo* dedikleri bu tozu yiyeceklerine karıştırırlar. Meyvenin etli kısmı, şeker katılınca lezzetli olur. Çürük meyveler sabun yapımında kullanılır. Meyvenin etli kısmı, eskiden Avrupa'da, *Limni toprağı* adıyle eczacılıkta kullanılırdı. (L)

BAO-DAİ (Hue 1913), Annam imparatoru. Fransa'da yetişti. 1925'te babası Khai Dinh'in ölümünden sonra imparator ilân edildiyse de iktidarı 1932'de ele aldı, 1933'te görevinden çekilen bakanı Ngo Dinh Diem'in çabalarına rağmen, yönetimi doğrudan doğruya Fransızlara bıraktı. Fransızlar, Japonlar ve Viet-Minh karşısında uyuşuk davrandığı için yavaş yavaş halkın gözünden düştü. Japonların baskısıyle 11 mart 1945'te Vietnam'ın bağımsızlığını ilân etti. Viet-Minh'in isteğiyle 25 ağustosta iktidardan çekildi ve «Baş danışman» sıfatıyle Ho-Şi-Minh hükûmetine girdi. 1946'da Hong Kong'a çekildi, sonra Fransa'nın 1948'de Vietnam'ın bağımsızlığını tanıması üzerine yeniden imparator unvanını aldı. Bao-Dai, Saygon'da geçici merkezî bir hükûmet kurdu ve 8 mart 1949'da başkan Auriol ile yapılan yazışmalar sonunda, Vietnam, «müttefik devlet» sıfatını kazandı. Bao-Dai Vietnam'ı birleştirmeyi başaramadı; Fransa'ya sığındı ve ekim 1955 referandumuyle kesin olarak tahttan uzaklaştırıldı. (L)

BAO-LAC, Vietnam'da (Kuzey Vietnam, Cao Bang ili) yer, Çin sınırları yakınında. Antimon yatakları. (L)

BAONİ, Hindistan'da Bundelkhand'da tek islâm devleti; 366 km² yüzölç., 19 780 (1901) nüf. (2 415'i müslümandı.) Devlet reisi, İmad-el-Mülk Gaziddin neslinden gelen Nevvab Muhammed Hüseyin Handır. Burada çıkan bir isyanda (1857) Nevvab Muhammed ve oğlu kendilerini tehlikeye atarak, birçok Avrupalı'nın hayatını kurtardılar. (→ Bibliyo.) [M]

BAOUR-LORMİAN (Pierre), fransız şairi ve tiyatro yazarı (Toulouse 1770-Paris 1854). Babası basımcı ve kitapçıydı. Baour-Lormian 1795'te Toulouse'da Tasso'nun *Gerusalemma Liberata*'sının (Kurtarılmış Kudüs) kötü bir çevirisini yaptıktan sonra Paris'e geldi, 1801'de *Poésies d'Ossian* (Ossian'ın Şiirleri) çevirisiyle halkın ve Napolyon'un gözüne girdi. *Omasis* (1806) ve *Mahomet II* (Mehmed II) [1810] adlı trajedileri büyük başarı kazandı. Napolyon'un Marie-Louise ile evlenmesi dolayısıyle yazdığı *Fêtes de l'Hymen* (Düğün Şenlikleri) ve *le Chant Nuptial* (Evlilik Şarkısı) adlı şiirlerini, *l'Atlantide ou le Géant de la Montagne Bleue* (Atlantis veya Mavi Dağdaki Dev) [1812] ile müziğin Persius'un yaptığı *la Jérusalem Délivrée* (Kurtarılmış Kudüs) [1812] operası izledi.

Le Retour à la Religion (Dine Dönüş) ve *le Sacre de Charles X* (Charles X'un Kutsallaştırılması) başlıklı şiirleriyle Restauration'a bağlılığını gösterdi. Doğmakta olan romantizm akımına karşı, oldukça yavan yergiler kaleme aldı: *le Classique et le Romantique* (Klasik ve Romantik) manzum diyalog; *Encore un Mot* (Bir Kelime Daha). Yazar, fransız edebiyatının yeni eğilimlerine karşı düşmanca bir tavır takınmasına rağmen, Ossian'ın şiirlerini tanıtmakla yaşadığı yüzyılın yeni zevklerini desteklemiştir. (L)

BAP i. Bk. BAB.

BAPAUME, Fransa'da, Pas de Calais'de (Arras idare çevresi) idare merkezi, Artois'nın güneyinde; 3 890 nüf. önemli öksüzler yurdu. Tuhafiyecilik. —2 ve 3 ocak 1871'de Faidherbe kumandasındaki birlikler, Goeben kumandasındaki Prusyalıları Bapaume'de yendi. Birinci Dünya savaşı sırasında şehri, 1914 eylülünden itibaren Almanlar işgal etti. Bapaume mart 1917'de yakıldıktan sonra boşaltıldı, Gough kumandasındaki İngilizler tarafından alındı. 25 Mart 1918'de yeniden Almanlara geçen şehir 30 ağustos 1918'de kesinlikle kurtarıldı; ama hemen hemen tamamıyle yıkılmıştır. (L)

BAPENDE'LER, zenci halk, Kongo'nun güneydoğu kesiminde yaşarlar. Sonradan bal rengine dönen, tahtadan veya fil dişinden yaptıkları maskeler bazı hastalıklara karşı büyü olarak kullanılırdı. (L)

BAPHİA i. Afrika'nın tropik bölgelerinde ve Madagaskar'da yetişen ağaç. (*Baphia africana, laurifolia, nitida* türlerinden yi cilâ tutan, sudan daha ağır kırmızı bir kereste elde edilir. Baklagiller takımından olan *baphia*'nın on kadar türü vardır.) [L]

BAPO'LAR, Batı Afrika'da zenci halk (Kru ırkından). Liberya'da aşağı Cavally havzasında yaşarlar. (L)

BAPOTO'LAR, Kongo'da zenci halk, Mongala'dan İtimbiri'ye kadar uzanan bölgede yaşarlar. Bapoto'ların vücutları ve yüzleri bezelye büyüklüğünde dövme kabarcıklarıyle kaplıdır. Kadınlar, dudaklarına çeşitli maddelerden yapılan cisimler takarlar. (L)

BAPTİSİA i. Baklagillerden çokyıllık otsu bitki. Gövdesi yüksek, yaprakları bileşik, çiçekleri mavi, beyaz veya sarıdır. Kuzey Amerika'da yetişen on beş kadar türü vardır. Bazı türleri (*Baptisia Australis, B. luncatha, B. alba, B. tinctoria*) güzel çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. *B. tinctoria*'nın yaprak ve gövdelerinden eskiden indigo elde edilirdi. Köklerinden çıkarılan baptizin maddesi de hekimlikte söktürücü ve antiseptik ilâç olarak kullanılırdı. (L)

BAPTİSTA (Mariano), bolivyalı siyaset adamı (Sucre 1830-1907). Dışişleri bakanı iken Arjantin ile sınır anlaşmazlığını halletti (1890). Cumhurbaşkanı oldu (1892-1896). [L]

BAPTİZM i. (yun. *baptisma,* vaftiz'den fr. *baptisme*). Vaftizin, ancak din öğrenimi yapan ve tövbekâr olan erginlere, suya batırmak yoluyle yapılmasını öngören öğreti.

— ANSİKL. *Baptism,* bugün, özellikle ingilizce konuşulan ülkelerde 30 milyon mümini bulunan grup. Eskiden anabaptism ve mennonism'in doğmasına sebep olan yönsemenin yeni bir şeklidir.

◆ **Babtist** (fr. *baptiste*). i. — ANSİKL. 25 kasım 1966'da, S.S.C.B.'deki zâhit *baptist*'lerin sayısı yarım milyon kadardı; bunlar beş bin topluluğa ayrılmıştı ve baptizm'i benimsemiş dokuz milyona yakın kişiyi çevrelerinde toplamışlardı. (L)

BAPUNULAR, zenci halk. Büyük fiyot ailesinden. Galon'da Çibanga ve Muila bölgesinde yaşarlar. (L)

Bapuri i. Folk. Kars, Bitlis, Malatya, Van ve Bingöl çevrelerindeki düğünlerde, davulzurna eşliğinde, kadınlı erkekli oynanan halk dansı. Çember, ince ay, dizi ve karşılıklı iki dizi halinde oynandığı zaman kadınlar ve erkekler birbirlerine tutunmazlar. Erkekler kendi aralarında oynarlarken elele tutunarak bir dizi meydana getirirler. (M)

BAQUEDANO (Fernando), şilili general (Santiago 1794-Concepcion 1862). Bağımsızlık savaşına er olarak katıldı. Bütün önemli savaşlarda vazife aldı. (Chacabuco, Maipu, Yungai). [L]

BAQUEDANO (Manuel), şilili general, Fernando Baquedano'nun oğlu (Santiago 1826-öl. 1897). Araucan'ları yendi (1862) ve Peru'da (Tacna seferi, Arica'nın zaptı, 1880), zafer kazandı. Balmaceda'nın kaçışından hükûmet cuntasının Santiago'ya dönüşüne (1891) kadar birkaç gün iktidarda kaldı. (L)

BAR i. (ing. *bar*). Müşterilerin ayakta durarak veya yüksek taburelerde oturarak içki içtikleri meyhane. ‖ İçkili, danslı eğlence yeri: *Beyoğlu'nun malûm barlarından birine gittiler* (Vâ-Nû). ‖ Bir salonda şişelerin dizildiği ve içki içmek için hazırlanmış olan köşe: *Otel, beton ve mermer, grilrumu, barı ve geniş yemek, oturma ve suare salonlarıyle rahat bir bina* (F. R. Atay). ‖ *Teşm. yol.* Tiyatro, vapur v.b. bir yerde alkollü veya alkolsüz içki içilen yer.

— ÇEŞ. DEY. *Bar kadını (kızı),* içkili ve danslı yerlerde hizmet eden kadın veya kızlar: *...bilhassa satılık kadınların, adî bar kızlarının kullandıkları tâbirlerden.* (R. H. Karay). ‖ *Amerikan bar.* Bk. AMERİKAN. (ML)

BÂR i. (fars. *bār*). *Esk.* Yük: *Her bârı çeker, bu bârı çekmez* (Ziya Paşa). ‖ Kadınların ve memeli hayvanların hamilelik devrinde rahimlerinde taşıdıkları, cenin. ‖ *Mec.* Sıkıntı, ağırlık: *Ey bâr-ı hazerle iki kat gezmeğe meluf / Eşraf ü tevabi* (Tevfik Fikret). ‖ Üzüntü. ‖ Yay kirişi. ‖ Eski İran hükümdarlarından Husrev Perviz'in sekiz hazinesinden birinin adı.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâr-ber,* yük taşıyan, hamal. ‖ *Bâr-berdâr,* yük kaldıran hamal. Sıkıntıya tahammül eden, sabırlı. ‖ *Bârbüngâh,* yük indirilen yer. ‖ *Bâr-dân,* bavul, denk, dolap, çekmece ve torba gibi içine öteberi yerleştirilen yer. Şarap şişesi. ‖ *Bârdâr,* yüklü. Hâmile. Bol meyveli (ağaç). ‖ *Bâr-gir,* yük taşıyan. Yük kaldıran hayvan, beygir, at.: *Yağmurlu havalarda bârgîr ayaklarından, tekerlek altlarından fırlayan çamurların bâis olduğu alaylar...* (A. Rasim). ‖ *Bâr-gîrci,* beygirci. ‖ *Bâr-keş,* yük çeken, yük kaldıran, hamal. Üzüntüyü kaldırabilen sabırlı. ‖ *Bâr olma yar ol!* kimseye yük olma dost ol anlamında çok sık kullanılan deyim. ‖ *Bâr olmak,* yük olmak: *Azap içindeki cana vücut nasıl bâr oluyorsa...* (Namık Kemal). ‖ *Bâr-name,* yük ve eşya pusulası. ‖ *Bâr-senc,* yük tartan kantar. ‖ *Bâr-ı dil,* gönül yükü, gam, keder. ‖ *Bâr-ı giran,* ağır yük. ‖*Bâr-ı hayat,* hayat yükü, hayatın ağır tarafları: *Bilinse ah şu bâr-ı hayatı çekme neder?...* (Mehmed Âkif). ‖ *Bâr-ı intizar,* bekleme yükü, bekleme ıstırabı. ‖ *Bâr-ı istihfaf,* küçük görülme üzüntüsü. ‖ *Bâr-ı kaza,* kader yükü, kaderin verdiği elem ve ızdıraplar: *İnsan çekiyor inliyerek bâr-ı kazayı* (Ali Ekrem). ‖ *Bâr-ı keder,* üzüntü yükü, gam yükü. ‖ *Bâr-ı mihnet,* eziyet, elem yükü. ‖ *Bâr-ü bengâh,* bagaj, taşınabilecek öte beri. ‖ *Kâr ü bâr,* iş güç.

◆ **Bârhâ** çoğl. i. Yükler. (M)

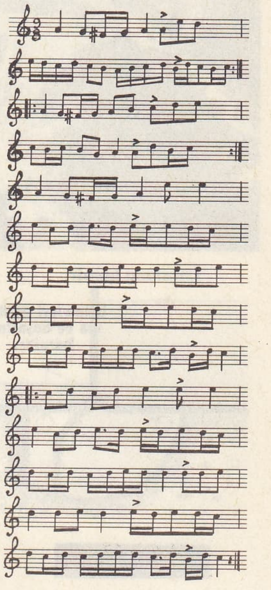

Erzurum barı

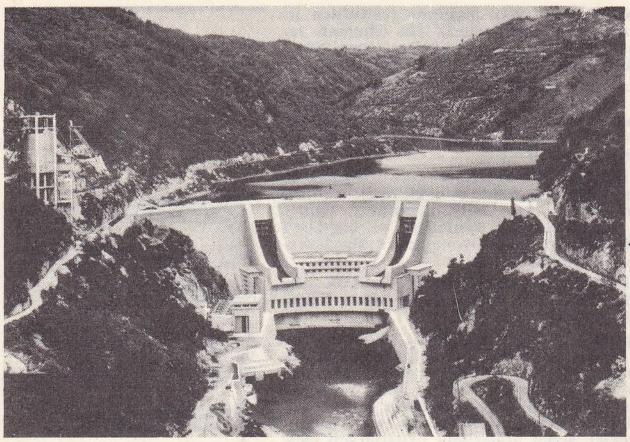

Chastang barajı

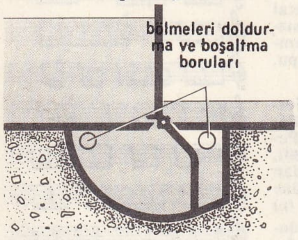

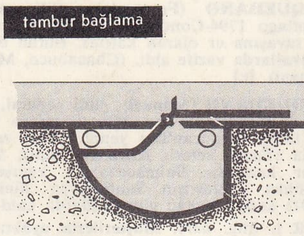

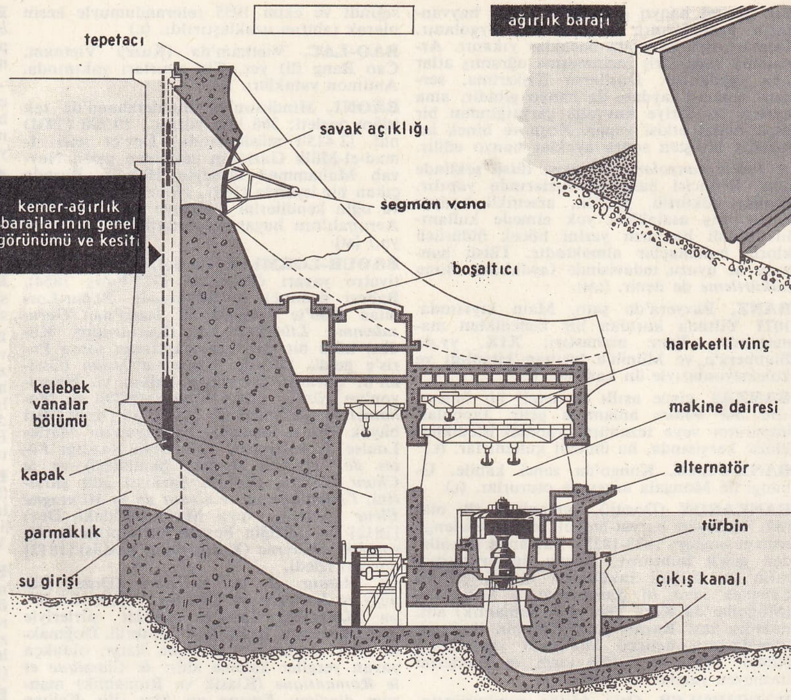

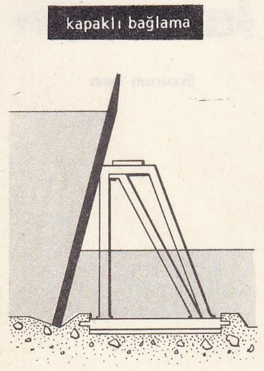

mareşal **BARAGUEY D'HILLIERS** (1857)
Ch. de Larivière tarafından
(Versailles müzesi)

Barabudur
«Bodhisattva'ların Yıkanması»
detay

BÂR i. (fars. *bār*). *Esk.* Meyve, çiçek ve yaprak gibi ağaç mahsulleri.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâr-âver*, (*bâr-mend* veya *bâr-ver*), meyve veren, bol meyveli. İyi sonuç veren, faydalı. ‖ *Berk ü bâr*, yaprak ve meyve, Faydalı şey. *Mec.* Sermaye, mal: *Müstefid ol, şu berk u bârımdan* (Tevfik Fikret). [M]

— **BÂR** ek (fars. *bāriden*, yağmak'tan -*bār*). *Esk.* Yağan, yağdıran, saçan, serpen veya döken anlamlarında birleşik kelimelerde kullanılır: *Bahr-i zehhâr değil, ebr-i şerer-bâr değil* (A. Hâmid). ‖ Bir yerin içindeki bolluğu ve kalabalığı bildirir: *Hindu-bâr*, içinde hindu bulunan yer; *deryâ-bâr*, içinde birkaç deniz veya göl olan yer; *rûd-bâr*, çok nehiri olan bölge, İran'da bir yer adı.

— Klas. dil. (Osmanlıcada bu ekle birçok birleşik sıfat yapılmıştır): *Anber-bâr*, güzel koku saçan; *âteş-bâr*, ateş yağdıran; *eşk-bâr*, göz yaşı döken; *hun-bâr*, kan döken; *müşk-bâr*, misk saçan, hoş koku yayan v.b. (M)

BAR i. Folk. Genellikle Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde (Erzurum, Erzincan, Kars, Artvin) birlikte oynanan sıra danslarının ortak adı. ‖ *Barbaşı* veya *bar çeken*, elinde mendil sallayarak diğer oyuncuları idare eden baş oyuncu. ‖ *Bar havası*, bar oyunlarında söylenen ezgiler. ‖ *Bar tutmak*, düğün, bayram gibi şenliklerde bar oynayan bir ekibin para ile şenliğe davet edilmesi.

— ANSİKL. En eski türk sözlüklerinde *bar* kelimesi (birliktelik, toparlak şey, şaman davulu, davul tokmağı) gibi anlamlarda geçiyor. Farsçada ise katar, çalgılı toplantı, yük dengi v.b. anlamlarında fakat *bâr* şeklinde, uzatmalı *â* söyleyişiyle kullanılıyor. Birçok çeşidi vardır: *başbar, hançer barı, sıra bar, Veysel bar* v.b.

Bar oyunlarına genellikle davul zurna ikilisi eşlik eder. Fakat dümbelek, mey (ney), tulum ve kavalla da oynanır. Daha çok açık havada oynanan bara, kapalı yerlerde def, tar ve ney tempo tutar. Son zamanlarda Kars ve Artvin'de armonika ve akordiyonla oynandığı görülmüştür. Barların büyük bir kısmı türkülüdür.

Erzurum ve dolaylarında, yalnız erkekler; bazı düğün ve eğlencelerde yalnız kadınlar tarafından oynanan bar, Kars ve Artvin dolaylarında bugün karma topluluklar tarafından oynanmakta ve *alaca bar* adını almaktadır. Bu akımın Erzurum'a da atladığı görülüyor. Bar oyunları en az beş kişi ile oynanır; çember, düz dizi veya ince ay şeklinde sıralanılır. Bar oyunlarının göreneğe dayanan saygılı bir sanat disiplini vardır. Oyunculara sıradaki yerlerine göre şu adlar verilir: Birinci *barbaşı*, ikinci *koltuk* veya (*koltuk altı*); sonuncu *poççük*, diğerleri *sıra oyuncu*. Oyuncular ya ellerinin parmaklarını taraklayarak veya omuzbaşlarından tutunarak oyuna başlar. Bazen birbirlerine bir duvar veya çit gibi bütün bir kitle meydana getirecek şekilde yaklaşırlar.

Bu kuralların dışında bazı bar oyunları sadece birkaç kişi tarafından ve sıraya dizilmeden oynanır: *Köroğlu barı, turna barı*. Her bar çeşidinin üç bölümü vardır: *yiğitçe, taklitli* ve *şen*. Oyuncuların geçişlerini barbaşı mendil işaretiyle düzenler, çalgıcılar da ezgilerini onun işaretine göre sürdürürler. Bugün Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da yüzden fazla bar adı tespit edilmiştir: *Ağca ferikler, Aşşahtan gelirem, Aşırma, Atabarı, Başbar, Çift beyaz güvercin, Delloy, Hançer barı, Hoşbilezik, Kavak, Köççeri, Köroğlu barı, Tamzara, Tavuk barı* ve *Temurağa* gibi barlar bunların en tanınmışlarından ve bölgelerinde en çok sevilip oynananlarındandır. Halen Erzurum'da on iki çeşit bar oynanır.

Barlar düğün, nişan, dinî ve resmî bayramlar, asker uğurlaması gibi törenler ve topluluk halinde yapılan her türlü eğlencelerde oynanır. Oyunlara başbarla başlamak bir gelenek halindedir, hattâ bazı barların bir diğerinin arkasından oynanması da geleneksleşmiş gibidir. Bu durum barların bir süit meydana getirdiği fikrini uyandırmaktadır.

Bar'a hazırlanırken de bazı kuralları gözönünde bulundurmak zorunluğu vardır: bar'a katılacaklar ayağa kalkıp sıraya dizilirler. Sağ taraf dizinin başıdır. Önce en iyi oynayan, sonra yaşça büyük olan, daha sonra da yiğit tanınıp hatırı sayılanlar başa geçer. Koltuk denilen ikinci oyuncunun da aynı nitelikleri taşıması gerekir. Bar'a katılanlar, aralarındaki her türlü yaş, mevki ve rütbe gibi farkları korumasını çok iyi bilirler. Dizi, yarım daire veya ince ay biçiminde düzenlenmişse davulcu ve zurnacı dairenin ortasında bulunur.

Bar oyuncuları özel millî kıyafetlerini giyerler, bar bugünkü kıyafetle oynanmaz.

Erzurumlu bir Dadaş*ın giyim kuşamı şu parçalardan meydana gelir: etrafında işlemeli ve açık turuncu renkli ahmediye sarılı *fes;* ceket yerine giyilen, uzun kollu, lâcivert renkli çuhadan yapılmış, üzeri kaytan işlemeli *cepken;* kolsuz, cepkenle aynı renkte işlemeli *yelek;* uzun kollu, yakasız, yelek altına giyilen *işlik* veya *göynek* (içlik) denen gömlek; pantolon yerine giyilen, yukarı kısmı bol ve kırmalı, arka kısmı sarkık bir çeşit şalvar *zıgva* (*zıvga* da denir); bacakları sıkıca saran zıgvanın da paçaları ve yanları kaytan işlemelidir, kumaşı lâcivert çuhadır; *kuşak*, zıgvanın üzerine ve bele sarılan Trablus veya Horasan şalı; ayağa giyilen, yalınkat, hafif, yumuşak, yürürken ses çıkarmayan, siyah renkli, topuksuz bir ayakkabı çeşidi olan *yemeni* ve *serhatlik* denen, meşinden yapılmış bir kemer, bele ve şal kuşağın üzerine sarılır, kat kat gözleri vardır. Dadaş bu gözlere, gümüş tabakasını, kehribar ağızlığını, mendilini ve gümüş köstekle boynuna asılı bulunan saatini koyar.

Erzurumlu bir genç kız ise, bar oynarken oyalı yazma ve sırma işlemeli *dinge* bağlar, kadifeden, el dantelâsıyle işlemeli *zıbın* giyer; gümüş işlemeli kemer takar, yünden örülmüş, beyaz çorap ve galoş veya yarım ökçe iskarpin giyer. (M)

BAR i. Koreografi. Dans stüdyosunun duvarlarına yatay olarak yerleştirilmiş daire kesitli çubuklar; öğrencilerin omuzlarını kaldırmasına ihtiyaç kalmaksızın tutunabilmesi

Foto. H. Baranger, Giraudon, Goloubev (LAROUSSE)

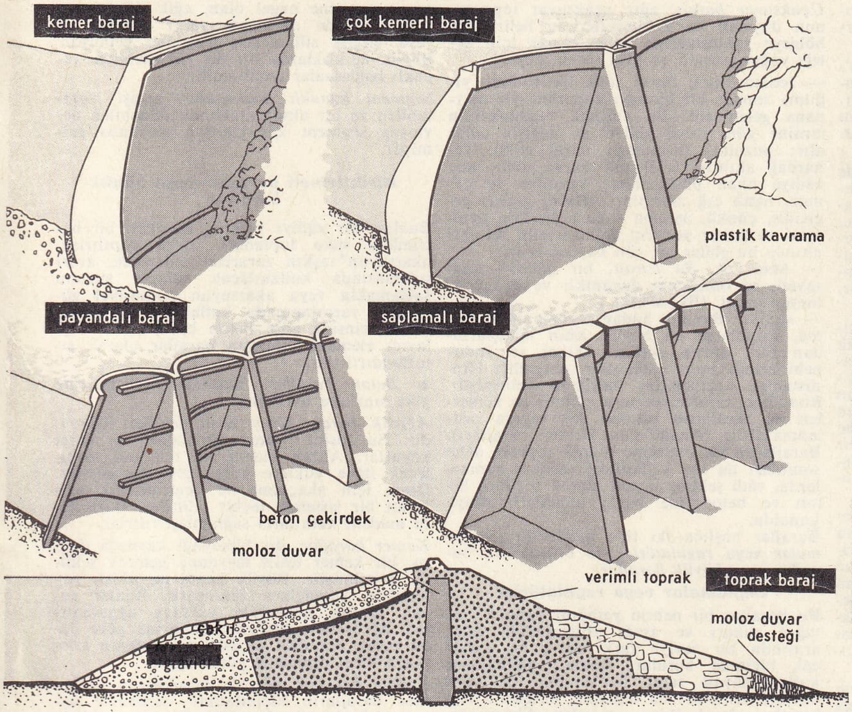

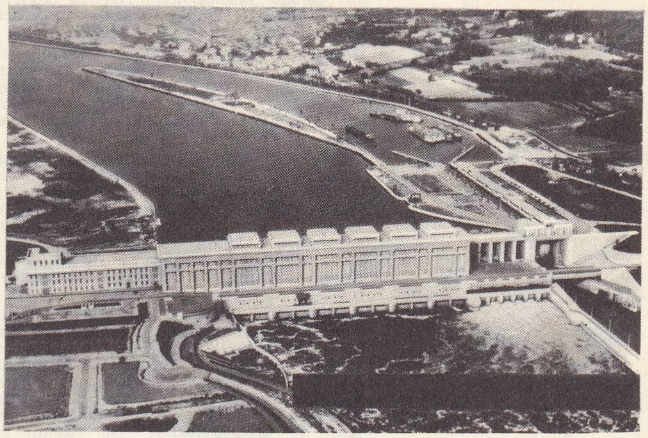

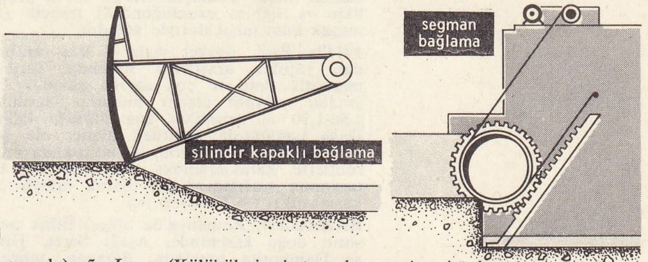

modern baraj

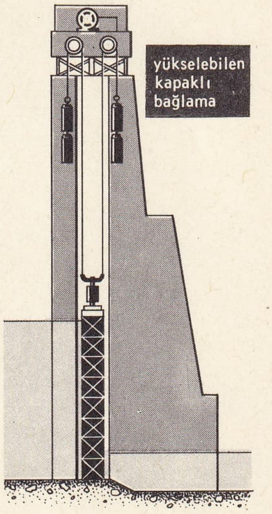

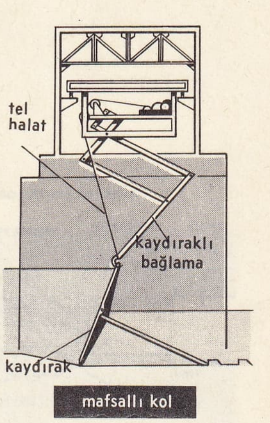

için, bunların yerden 1 m yükseklikte, duvardan 20 sm kadar açıkta bulunması gerekir. (Bar, böğür ve bacakları yumuşatma çalışmaları ve orta çalışmalarla büyük bale hareketlerinde gerekli dengeyi elde etmek için yararlanılan bir yardımcıdır.) [L]

BAR i. (ing. k.). Kesme, ayırma işareti olarak kullanılan paralel çizgi: *Mısraları birbirinden barla ayırmak.* (M)

BAR i. *Halk dili.* Cam kapların içinde meydana gelen kir. ‖ Hastalık sırasında dilin üzerinde meydana gelen beyazlık. (M)

BAR i. (yun. *baros,* ağırlık'tan). Hava basıncı ölçümünde kullanılan basınç ölçüsü birimi. 1 *bar* = 10^5 *pascal.* (MTS birimler sistemindeki hektopiez ise eşdeğerdir.) [L]

BAR sıf. ve i. (ar. *barr,* iyi davranan, doğru'dan). Ask. huk. Yemininde duran [kimse]. (M)

BAR, Yugoslavya'da (Karadağ) kasaba. Adriye denizi kıyısında; 8 600 nüf. Balıkçılık. Turistik merkez. (L)

BAR (Bonaventure DE), fransız ressamı (Paris 1700- ay.y. 1729). Watteau tarzında çalıştı. «*Kır Şenliği*» (Louvre müzesi) adlı tablosunda Bezons panayırını canlandırdı. (L)

BAR (Karl Ludwig VON), alman hukukçusu (Hannover 1836-Folkestone 1913). Eserleri: *Theorie und Praxis des Internationalen Privatrechts* (Devletlerarası Hukuk, Teori ve Pratik) [1862], «*Hukuk ve Jüri Önünde Tanıklık*» (1865), «*Hukuk ve Hukuk Mahkeme Usulünde Tanıklık*» (1867), «*Ceza Hukukunun Temelleri*» (1869), «*Prusya'da Devlet Kilisesi ile Katolik Kilisesi*» (1883). [L]

BARA (El-), Suriye'de kasaba. El Zâviye cebelinde. Ortaçağdan kalma Ebu Süfyan kalesi. Eski bir şehrin kalıntıları. (L)

BARA (Hadi), türk heykeltıraşı (Tahran 1906). 1923'te Güzel Sanatlar akademisine girerek profesör İhsan'ın atelyesinde çalıştı. 1927'de Paris'e gitti, Julian akademisinde Bouchard ve Landovsky ile çalıştı, sonra Charles Despiau'nun direktiflerinden faydalandı. Despiau'nun etkisiyle yapmış olduğu *Havva*'sı (Resim ve Heykel müzesi) 1929'da Paris'te «Fransız Sanatçıları sergisi»nde teşhir edildi. Dönüşünde (1928) akademiye modelaj öğretmeni oldu. Anıt, heykel ve büstler yaptı: *Adana Kurtuluş anıtı, Atatürk* (Harp okulu bahçesi, İstanbul), *Tevfik Fikret, Mareşal Fevzi Çakmak, Ahmet Rasim* v.b. Sanatçı, 1950'den bu yana eski görüş ve tekniğini tamamiyle bıraktı, yüzde yüz soyut ve âbide görünüşlü bir eğilimi benimsedi: blok halinde kunt veya birbiri içine ritmik olarak girmiş biçimlerde araç olarak özellikle demiri seçti. *Bilinmeyen Siyasî Mahkûm* milletlerarası yarışmasında (Londra, 1952) dördüncü oldu, bir tahta heykeli New York Modern Sanat müzesine kabul edildi. (M)

BARA (Kemal Emin), türk besteci, şair ve sanatçısı (İstanbul 1875 - ay.y. 1957). Bahriye nazırı Mehmed Emin Paşanın oğludur. Beyrut Fransız kolejini bitirdi ve aynı şehirdeki tıbbiyede okudu. Levazım subaylığı yaptı. Uzun yıllar Yemen ve Lübnan'da kaldı. Fransızca, Arapça, Farsça öğrendi. Besteci, şair, edip, yazar, tenkitçi, ressam, heykeltıraş, rejisör, filim ve sahne aktörü olan Bara, mâhûr ve uşşak şarkılar gibi pek güzel eserler de bestelemiştir. Elimizde 15 şarkı, türkü ve fantezi'siyle birer peşrev, medhal ve yürük semaisi vardır. Ancak en büyük hizmeti tiyatro alanında oldu. 1908 Meşrutiyet'inde, önce Burhaneddin'in (Tepsi) tiyatrosunda sahne hayatına atıldı, sonradan Reşat Rıdvan'ın kurduğu toplulukta çalıştı. 1918'de *Temaşa* dergisinin devamlı yazarlarından biri oldu. 1920'den sonra *Yeni Sahne* adıyle kurulan, ilk düzenli rejisörlük çalışmalarını ve yerli oyun oynama amacını güden bir özel tiyatronun rejisörlüğünü yaptı. Bu topluluk bir yıl dolmadan dağılmak zorunda kaldı. (M)

BARA (Theodosia GOODMAN, **Theda** — denir), Danimarka asıllı oyuncu (Kopenhag 1890-öl. 1955). Sinemada meşum kadın, «vamp» tipini yarattı. 1914'te A.B.D.'ye gitti, orada birçok filimde dünyayı elinde çeviren hakimane ve zalim kadının prototipini yarattı. (L)

BARABA, rusça *Barabinskaya step,* S.S.C.B.'de (R.F.S.S.C.) şehir, batı Sibirya'da Altay dağları, İrtiş ve Obi nehirleri arasında. Bu bölgeye XX.yy. başında Sibirya'yı baştan başa aşan demiryolu boyunca yerleşildi; 1954'ten beri büyük ölçüde tarla açma işlerine girişildi. (L)

BARABA'LAR, Batı Sibirya'da yaşayan türk kavmi. Altay dağlarının Kuzeybatısında İrtiş ile Obi ırmakları arasında yerleşmişlerdir. Şu kollara ayrılır: 1. *Terene* (Kargat ve Yarkı ırmakları ile It gölü kıyılarında); 2. *Tarı* (Uba gölü dolayları ile Om nehrinin yukarı kısmında); 3. *Baraba* (Om nehrinin orta kısmı ile Kulunda gölünün kuzeyinde); 4. *Kölöbö* (Kama, Tartas ırmakları ile Tara ırmağının yukarı kısmında); 5. *Lona* (Kölöbölerin batısında, Tara ırmağının ortalarından itibaren güneye doğru Om nehrine kadar); 6. *Lüvey* ve 7. *Kargalu* (Om nehrinin kuzeyinde). *Baraba* adının kaynağı mahallî halk rivayetine dayanılarak, *bar* (*varmak* «gitmek») fiiline bağlanır. Sibirya tarihinde (özellikle XVI. yüzyılda önemli rol oynamış bulunan Barabalar, bir ara Kalmukların hâkimiyeti altına girdiler ve Ruslarla Kalmuklar arasında hudut teşkil ettiler. Rus hâkimiyetine girdikten sonra, bölge gittikçe ruslaştırıldı ve Barabalar verimsiz ve bataklık araziye doğru sürüldüler. Bu suretle evvelce zengin olan bu kavim zamanla fakirleşti ve azaldı.

● *Baraba şivesi.* Sibirya türk kavim ve şivelerinin incelenmesinde hâlâ başlıca kaynak olan Radloff'a göre, Barabalar kök ve dil bakımından Altay Türklerine yakındır. Fonetik bakımdan ünlü yuvarlaklaşmasının diğer altay şiveleri kadar yaygın olmadığı Baraba şivesinin belli başlı özelliği *ç* > *ts* (*c* > *dz* veya *j*) ünsüz gelişmesidir. Sibirya'daki türk hanlığının son kudretli hükümdarı Küçük Han (XVI.yüzyıl) zamanında İslâmiyeti kabul eden Barabaların edebiyatı hakkında da elimizde bulunan metinler Radloff'un *Proben* adlı eserinde topladıklarıdır. (→ Bibliyo.) [M]

BARABAN i. Bk. BALABAN.

BARABAŞ (Miklos), macar ressamı ve taş basmacısı (Markusfalva 1810-Budapeşte 1898). 1836'da İlimler akademisine girdi. Eserleri: Franz-Joseph I ve Franz Liszt'in portleri: çok sayıda taş basmaları. Eserlerinin çoğu Macar Millî galerisindedir. (L)

BARABAŞ KAZAKLARI, Osmanlılar devrinde Dnyepr nehri boylarında yaşayan halkın osmanlı kaynaklarında geçen adı. (M)

BARABAT i. Ortası bir direkle bölünmüş, iki kanatlı balık ağı. ‖ Bir çeşit çevirme ağı. (Barabatla balık avı, uzatma ağlarla yapılandan daha verimlidir. Fakat genellikle balıkların dibe vurmasına sebep olur.) [L]

BARABBAS, hamursuz bayramı vesilesiyle, Yahudilerin İsa'yı feda ederek, bölgenin Roma valisinden serbest bırakılmasını istedikleri haydut ve kışkırtıcı. (L)

BARABİNO (Carlo), italyan mimarı (Cenova 1768-ay.y. 1835). Eserleri Cenova şehir planı, Carlo Felice tiyatrosu, Cenova'nın ünlü mezarlığı ve Annunciaziona kilisesinin cephesi (1830). [L]

BARACALDO, İspanya'da (Vizcaya ili) şe-

hir, Bilbao yakınlarında, Nervion kıyısında; 77 800 nüf. Yeni gelişen metalürji merkezi. (L)

BARADA, Suriye'de ırmak. Anti lübnan'dan doğar, doğu ovası çukurlarından birinde son bulur; 83 km. Zabadanî'yi sular. Şam vahasını sulayan kanalları besledikten sonra El-Uteybe bataklıklarında son bulur. (L)

BARADAİ (Yakup), Suriye-arap dilinde **El-Baradai** ve yun. **Zanzalos,** suriyeli keşiş (öl. Urfa [Edessa] 578). Monofizit tarikatına bağlıydı. Edessa piskoposu oldu. Yırtık elbiseyle Suriye, Ermenistan ve Mezopotamya'yı dolaştı. Tarikattan olanlar arasında sıkı bağlar kurdu. Bu yüzden monofizitler, kendilerine *Yakubî* adını verdiler. (L)

BARADİS. Arkeol. Gönen ovasıyle Keçiborlu ovasının bağlantı sınırında İğdecik köyü yakınında höyük. Kuzeyde Kıran dağı sırtlarına bağlıdır. Bu ad Prof. H. Louis'nin 1937'de dolayda yaptığı araştırmaların yayımlanmasıyle ortaya çıktı. Bu tarihten itibaren arkeolojik araştırmalar bölgesine girdi ve prehistoriacılar için önemli bir merkez oldu. Yaklaşık olarak 80 m genişlikte ve 100 m uzunluğundaki tepecik yumuşak kum tabakalarıyle doludur.

1944'te Prof. Şevket Aziz Kansu tarafından yapılan araştırma sonunda, satıhta mezolitik tipte ve çok sayıda çakmak taşından mikrolit âletler bulundu. Satıhtan 1,80-1,90 m derinlikte ana toprağa inildi. Daha aşağılarda çekirdek âletler ele geçirildi. Baradis'in önemi, bu mıntıkada mikrolitlerle karakterlenmiş mezolitik bir istasyonun varlığını kesin olarak ortaya çıkarmasıdır. (→ Bibliyo.) [M]

BARAGAN, Romanya'da bölge. Eflak ovasının doğu kesiminde, Aşağı Seret, Tuna ve Damborita arasında. Baragan, toprakları zengin (lös) bir istepdir, ama iklimi kuraktır. Eskiden sürülerin geçtiği bir yer iken yavaş yavaş zengin bir tarım (tahıl, ayçiçeği) ve yoğun bir hayvancılık bölgesi oldu. (L)

BARAGUEY D'HİLLİERS (Achille, Kont-), fransız mareşali (Paris 1795-Amélie-les-Bains 1878), general Louis Baraguey d'Hilliers'nin oğlu. İspanya (1823) ve Cezayir (1830) seferlerine katıldı. 1843'te tümgeneral oldu. Kırım'da ve İtalya'da gösterdiği yararlıklar dolayısıyle 1854'te mareşalliğe yükseltildi. (L)

BARAHONA, Dominik cumhuriyetinde şehir. Neiba koyunda (güney kıyısı) il merkezi; 37 500 nüf. Şeker fabrikaları. *Barahona ili,* 108 900 nüf. (L)

BARAHONA DE SOTO (Luis), andaluciali hekim ve şair (Lucena 1548-Antequera 1595). *la Primera Parte de la Angelica* (Anjelik'in Birinci Kısmı) [1586] adlı manzum eseriyle tanınır. Ariosto'dan esinlenen bu esere, Cervantes ile Mendoza ve Lope de Vega çok değer vermişlerdir. *Dialogos* (Diyaloglar) adında ilgi değer bir eseri de vardır. (L)

BARAHSİ. Esk. coğ. Elam yakınında ülke. M.Ö. 3. binyılda Akkad kralları tarafından fethedildi. (L)

BARAJ i. (fr. *barrage*). Bayınd. Bir akar suyun akışına mâni olmak üzere yapılan set, engel. *Esk.* Bent: ...*Vatanın sıtmasını giderecek hekim, köprülerini, barajlarını kuracak mühendis .... çıkarmak istiyoruz* (F.R. Atay). Bk. ANSİKL. ‖ Engel. Öğrenimde başarılı sayılabilmek için verilmesi gerekli olan imtihan, alınması gereken not.

— ÇEŞ. DEY. *Barajı aşmak,* belli bir notu veya dereceyi almak, imtihan başarmak. ‖ *Barajı geçmek,* gerekli bir dereceyi bulmak.

— Ask. *Baraj ateşi,* durdurma ateşinin eski adı. ‖ *Baraj konumu.* Bk. KONUM. ‖ *Uçaksavar barajı,* ağır uçaksavar topçusunun düşman hava kuvvetlerinin belirli bir bölgeye yaklaşmasına engel olmak için açtığı yoğun, süratli ve kısa süreli ateşi.

— Jeomorfoloji. *Baraj gölü,* bir vâdinin yığılma sonucu bir havzayı kapatmasıyle meydana gelen göl. Bu yığılma maddelerinin cinsine göre baraj gölleri de değişik adlar alır: buzultaş (buzultaşlı baraj gölü), yanardağ akıntısı (volkanik baraj gölü), ana vâdiye akan püskürtüler, kayşalar ve çamur, hattâ çığ akıntıları. (Baraj gölleri geçicidir, çünkü, aşınma sonucu barajın oyulması ve çukur yerlerin dolması gibi iki etki altında bu göller bir gün kaybolabilir.)

— Mad. oc. *Su barajı,* bir galeriyi kapsayan, su basıncına dayanıklı ve su geçirmeyen engel. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Bayınd. Sudan faydalanmak daima, insanların en büyük zihin uğraşlarından biri olarak görünür. Ganj ve İndus nehirlerinin geniş vâdilerinin zenginliği Hindistan'ın hazinelerini meydana getirmiştir. Romalılar tarafından inşa edilmiş su kemerleri ve barajların izlerine çok sayıda rastlanmaktadır (Anadolu'da Urartu barajları). Barajlarda ilk malzeme olarak toprak, daha sonraları da taş kullanıldı; modern zamanlarda, vâdi şekline uygun olarak seçilmiş beton ve betonarme baraj biçimleri ortaya konuldu.

Barajlar başlıca iki tipe ayrılabilir: *bağlamalar* veya *regülatörler* ve *biriktirmeli barajlar* veya *büyük barajlar.*

baraj (mad. oc.)

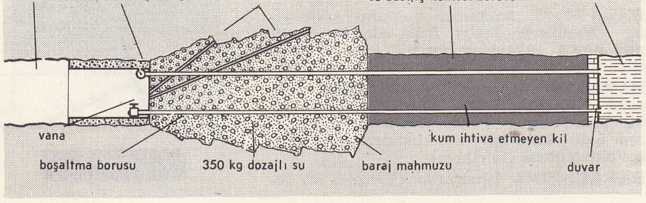

Bağlamalar veya regülatörler

Bu barajlar bir nehrin yatağını keserek, yatağın yukarı ve aşağı yönlerindeki sular arasında bir seviye farkı meydana getirecek biçimde kurulur. Bunlar, günümüzde kullanılmayan sabit bağlamalar ve sabit duvarlı kısımları da bulunan, hareketli bağlamalar olarak ikiye ayrılırlar. Akarsu taban kaplaması veya köprü ayağı tabanı, yamaçlardaki tesisler ve dayanaklar gerektiğinde, nehir orta ayakları gibi unsurlarla kurulurlar. Bağlamaları kapatma elemanlarının önemine göre: *küçük elemanlı bağlamalar* ve *büyük elemanlı bağlamalar* olarak ayırmak mümkündür.

● *Küçük elemanlı bağlamalar.* Kapaklı bağlama, kaydıraklı bağlama ve davul bağlama bunlar arasında sayılabilir. *Kapaklı bağlama,* günümüzde kullanılmamaktadır. Basit bir devingen bağlamadır. Kare veya dikdörtgen kesitli ahşap çubuklarla veya yuvarlak borular ın yan yana bitişik olarak konmasıyle meydana getirilirler. Çubuklar, nehir tabanında ve akış doğrultusuna dik bir eksen etrafında dönebilen kafes çerçevelerden ibarettir. 1,00 - 1,50 m açıklık için şekillendirilirler. Çerçeveler bağlama tabanı üzerine yatırıldıkları zaman düz bir yüzey ortaya çıkarmak üzere birbirleri içine girecek biçimde kurulmuşlardır.

Kaydıraklı bağlama. Bağlama tabanı üzerine düşey olarak teşkil edilmiş devrilebilen kanatlardan ibarettir. Kanatların hareketi, bağlama üzerine yapılmış köprü üzerindeki gezici çıkrıkla yapılır. Kapaklar taban üzerine devrilebilirler. Tehlike anında kendi kendine açılabilen otomatik tertibatlı olanları da yapılmıştır.

Tambur bağlama. Bunların tabanları içinde tamburun girebileceği, dörtte bir daire kesitli silindirik bir boşluk bırakılmıştır. Bu barajlar kabarmayı sağlayan üst kısım ile kalkma ve inmeyi temin eden alt kanatlardan ibarettir. Alt kanat, *tambur* adı verilen açıklanan taban silindirik boşlukta hareket eder. Tamburun üstü geçirimsiz dökme gibi madenî plak diyaframlarla örtülmüştür. Bir yükseltici ve karşıt yükseltici ile teşkil edilen hareketli vanalarla ve metalik plaklarla üst kısma kapalı bir durum verilmiştir. (Vanaların hareketi su basıncı ile temin edilir.)

Küçük elemanlı barajlar hareketli kısımlarının yavaş hareket etmelerinden dolayı birçok sakıncalar yaratırlar.

● *Büyük elemanlı bağlamalar.* Büyük elemanlı bağlamalar arasında yükselebilen kapaklı bağlamalar (hareketli bağlamalar), silindir kapaklı bağlamalar ve segment kapaklı bağlamalar sayılabilir.

Yükselebilen kapaklı bağlamalar, iki orta ayak arasında kalan açıklığın kapatılması bir veya iki çeşit eleman vasıtasıyle sağlanır

Silindir kapaklı üst üste konmuş bağlama, suyun geçişine engel olan, eğik iki kayma yolu üzerinde devingen, yatay eksenli bir veya birçok silindirden meydana gelmiştir. Büyük açıklıklarda bu tip yükselebilen kapaklı bağlamalar tercih edilir.

Segment kapaklı bağlamalar, geçişi kapatabilen ve bir eksen etrafında dönebilen devingen segment kapaklardan meydana gelmiştir.

Biriktirmeli barajlar veya büyük barajlar

Bunlar, bir vâdiyi keserek istenilen bir hacimdeki suyu toplamak üzere yapılırlar; akarsuyun taşkın zararları önlemede, arazi sulamasında kullanılacak sulama suyunu sağlamakla veya akarsuyun potansiyel gücünden yararlanmada kullanılır ve malzemenin cinsine göre beton barajlar ve bağlayıcı elemanı olmayan barajlar olarak sınıflandırılırlar.

● *Beton barajlar.* Yapılma prensiplerine göre sınıflara ayrılırlar.

Ağırlık baraj, düşey kesit şekilleri üçgendir. Su itişine yalnız ağırlıkları ile karşı koyarlar. Alttan basınç ve tehlikeli olabilecek ilâve yüklere karşı çok hassastırlar. Onun için akaçlama ve geçirimsizlik sağlayan bir sistemle teçhiz edilirler. Bazı defa madenî katkılarla sağlamlaştırılırlar.

Kemer barajlar, dış bükeyliği kaynağa doğru, bir kemer tesiri meydana gelecek şekilde çevrilmiştir. Büyük çapta su itkisi, yay tesiriyle, yamaçlara iletilmiştir. Bunlar ancak sandık şeklindeki vâdilere uygulanırlar. Maliyetleri ağırlık barajlarına göre daha azdır. Emniyet ölçüsü, malzemenin kopmaya karşı direncine göre değişir.

Karma barajlar, ağırlık barajlarının ve kemer barajların biçimlerinin beraberce uygulandığı bir tip barajdır. Bir yay şekliyle ağırlık barajının kalınlığı azaltılmıştır. Bu tip barajlar ağırlık barajları ve kemer barajlarının bütün avantajlarına sahip ve daha emniyetlidirler.

Payandalı barajlar, kabartıcı plak veya kemerlerle bunların dayandığı payandalardan ibarettir. Ağırlık barajlarına göre, malzeme bakımından yüzde 80 bir ekonomi sağlarlar. Bunlar temel şartlarına çabuk uyabilirler. Geniş vâdileri az bir yükseklik ile kapatmada kullanışlıdırlar.

● *Bağlayıcı elemanı olmayan barajlar.* Ekonomik oluşları sebebiyle gittikçe daha yaygın olarak kullanılmaktadırlar.

Kaya dolgu barajlar, kaya parçalarından teşkil edilen trapez kesitli som barajlara denir. Geçirimsizlik bazen kaynak tarafına dayanan ve bazen de masif baraj kütlesi içine yerleştirilen beton çekirdek veya geçirimsiz malzeme ile sağlanır.

Toprak barajlar, suyu tutmak için, baraj yakınında bulunan toprak veya taşlardan yeter derecede geçirimsiz olarak yapılmış bir barajdır. 1938'den bu yana, dünyada ve özellikle A.B.D.'de pek çok sayıda toprak baraj inşa edilmiştir. Bunların şekilleri, yapım tarzları çok değişiktir. Fransa'da genellikle homogen, geçirgen olmayan ve her yerinde toprağının fizikî özellikleri aynı olan toprak barajlar inşa edilmiştir. İngiltere'de ve A.B.D.'de, heterogen, toprağının fizikî özellikleri her yerinde aynı olmayan (kesimli), yani baraj kütlesinin ortasında geçirgen olmayan topraktan bir kesim ile iki kenar kesimde yalnızca dengede, ağırlık sağlayan topraklı barajlar yapılagelmektedir. Topraklar keçi ayaklarıyle sıkıştırılır.

Topraktan bir tesis için, su altında kalmak ihtimallerini önlemek başta gelir. Diğer taraftan, çok hızlı sızmaların zararlı tesirlerini önlemek için nehir aşağı şevinin eteğine gittikçe daha geçirgen malzemeden teşkil edilmiş bir filtre yerleştirilir.

Kaya dolgu ve toprak karışımı barajlarla, merkezinde sızdırmaz bir kısım bulunan barajlar, toprak barajlar sınıfına girerler. Bütün baraj tiplerinin, dengelerine tesir edecek olan su kaçaklarından sakınmak için (sızmaların yapıyı çevirmesini önlemek üzere) parafuy duvarları ve enjeksiyon perdeleri gibi unsurlar temel içinde uzatılır. Muhtemelen hâsıl olabilecek sızıntılar akaçlamalarla tutulurlar. Yüksek barajlarda bunlardan başka, istisnaî debilerinin barajlara zarar vermeden uzaklaştırılmasını sağlayan feyezan savakları ve beklenmedik bir hâ-

dise anında hazneyi boşaltmağa yarayan boşaltım tesisleri gibi emniyet tertibatları da bulunur.

Bir barajın yapılmasında, su perdesi denen, geçici bir barajla yatağın bir kısmı susuz hale getirilir. Bunlar baraj yerine ait zemin araştırmalarının yapılmasına ve temel şartlarının incelenmesinde siper vazifesi görürler. Çalışmalar esnasında akarsuyun debileri kıyıda açılan galerilerle veya şantiye emniyeti sağlanmış bir kanalla boşaltılır.

Son yıllarda ağırlık barajları tekniğinde fazla bir ilerleme olmadı. Yalnız bazı barajların boyutlarında çok büyük yükseklik artışları oldu. Meselâ İsviçre'deki Grande Dixence barajının yüksekliği 265 m'yi buldu ve yapımında 7 milyon metreküp beton kullanıldı. Buna karşılık diğer usullerde ilerlemeler devam etmektedir.

● Kemer barajlarda yapının temellerden ayrı tutulmasına çalışıldı: italyan mühendisleri, özellikle Marcello, kaya üzerinde, «Pulvino» adı verilen ayrı bir kütlenin yardımıyle yapılan payanda çizgisini düzenleyen çevresel bağlamayı buldu. Fransız mühendislerinden P. Patin, betonda olduğu kadar kayada da kullanılabilen elastik maddeden (elastomer) çevresi bağlama üzerinde bir boğum yapmayı düşündü.

● Çok kemerli barajlarda, kemer boyutları durmadan artmaktadır. Pekitme ayakları arasındaki uzaklık Fransa'da Granval barajında 50 m ve Kanada'da Manicouagan barajında ise 90 m'yi geçer.

● Toprak-kaya dolma barajlar tekniği yavaş yavaş yerleşmektedir. Bu barajlarda geçirmezlik, sıkıştırılmış kilden düşey veya eğik olarak konmuş su geçirmeyen kalın bir çekirdekle sağlanır. Çekirdek ise geçirimli iki veya üç (granülometresi kademeli) tabakadan meydana gelen iki filtre arasına yerleştirilir. Payanda (aşağıda), koruma (yukarıda) ve dolgu kütleleri su geçirimli öğelerden yapılır. Kaya dolgularda kuvvetli su fışkırtmaları ile (monitorlar) sürtünmeler azaltılır ve anî oturmalar sağlanır. Az veya çok miktarda iri kum bulunan kumlu arazide ise boşlukları doldurmak için toprak sıkıştırılır. Her iki durumda da suyun doldurulmasından sonra meydana gelen ve bazı düzensizliklere sebep olan farklı oturmaların böylece önüne geçilir. Bu olaylar sonucu meydana gelen oturmaların oranı yüzde 4'ten yüzde 0,75'e kadar düşürülebildi.

● Fabrika barajları, yeni bir baraj çeşididir. Fabrika barajına en yeni örnek olarak Rance'da yapılan baraj gösterilebilir. Bu baraj suların bir bu yönden bir karşı yönden itmesine karşı koymak mecburiyetindedir. Barajların hesap işlemlerinde elektronik hesap makineleri sayesinde çok büyük gelişmeler oldu. Kemer barajlarda A.B.D.'de kullanılan fakat bazı zorluklar yüzünden yakın zamana kadar çok az uygulanan Trial Load Metodu, basitleştirilmiş anahtar uygulaması (Resal), ışınsal yer değiştirmeler (Stucky), su altı kemeri (Coyne) metodlarının yerini aldı. Bütün bu metodlar yatay kemerler, dayanaklar ve dik duvarlara ayrı ayrı uygulanır. Çift eğrili ince kemerlerde ve pekitme ayaklı barajlarda yeni metotlardan yararlanılmaktadır. Homogen topraklar için uygulanabilen Fellenius ve Bishop'un geliştirilmiş metodlarından toprak ve kaya dolgu barajlarının yapımında faydalanılabilir.

— Mad. oc. Hidrolik toprak doldurmalı bir şantiye galerisine uzunlamasına *süzgeçli baraj* yapılır. Bu ağaçlarla gerdirilmiş toprak doldurmanın suyunu galeriye akıtan, fakat daima toprağı geçirmeyen gevşek ilmekli bir bezdir. Yeraltında ateş veya yangın çıktığı durumlarda, ateş olan bölgeyi ayarmak ve ateşi bastırmak için su geçirmez barajlar yapılır. Su geçirmez baraj genellikle çimento kaplı taştan örme bir duvardır. Ateşin üstündeki yanabilir gazların tutuşması sonucu vuku bulacak bir patlamaya dayanıklı olmalıdır. Biriken suyun basıncına dayanmak için yapılan galeri barajına *set* denir. (LM)

BARAJAS, ispanya'da yer. Madrid'e bağlı (11 km kuzeydoğusunda). Hava alanı. Otomobil fabrikası. (L)

BARAK, Güneydoğu Anadolu'da Gaziantep ilinin Nizip ilçesinde bucak. Adını vaktiyle buraya yerleşmiş olan Barak aşiretinden almıştır. Bucağın merkezi Karkamış* kasabasıdır; 3 117 nüf. Hitit kalıntıları. Halep-Bağdat demiryolu burada bir köprüyle Fırat'ı aşar ve Narlı- Gaziantep demiryoluyle birleşir. — *Barak bucağı* 12 089 nüf. ve 36 köy. (M)

BARAK, Kadeş asıllı İsrail hâkimi. Kadın peygamber Debora'nın yardımıyle, Kenanlıların boyunduruğundan kurtulmaları için, İsrail kabilelerine yardım etti ve Kenan'lıların generali Sisera'yı yendi. (L)

BARAK (Rudolf), çekoslovak siyaset adamı (Prag 1915). Çekoslovak Komünist partisi merkez komitesi siyasî büro üyesi iken, İçişleri bakanı oldu (1953). Haziran 1961'de Komünist Partisi Ulusal Yönetim Komiteleri komisyonu başkanlığına getirildi. 8 Şubat 1962'de sosyalizm kurallarını çiğnemek, bir «karşı parti grubu» kurmak ve devletin parasını hesapsızca harcamak suçu ile partiden çıkarıldı: onbeş yıl hapse mahkûm oldu. (L)

BARAKA i. (ital. *baracca*'dan). Ordugâhlarda birliklerin yerleştirildiği hafif inşaat. ‖ *Teşm. yol.* Balıkçıların, avcıların, işçilerin v.b.'nin barınmalarına yarayan veya içerisine malzeme konan temelsiz küçük yapı: *Yatılacak ağaç barakaların hollerinde yalnız birer idare lambası vardır* (Ş. S. Aydemir). ‖ Tahtalardan yapılmış dükkân. ‖ *Teklz.* Kötü inşa edilmiş ev ve *Teşm. yol.* Herhangi bir ev (küçült.).

— ANSİKL. *Ask.* Çeşitli tipleri olan *barakalar* genel olarak sökülebilir. Çatısı tahta panolarla örtülü olabileceği gibi fibro çimento, saç veya alüminyum levhalardan da olabilir. Bir düzlüğe oturtulmuş döşeme barakayı topraktan ayırır. İç düzenleri kullanılacak maksada göre değişir. Baraka örnekleri olarak şunlar gösterilebilir. Birinci Dünya savaşı sırasında sık sık kullanılmış olan *Adrian barakaları, istihkâmcı barakaları*, 6-10 m açıklığındaki *madenî barakalar* (Fillod tipi) v.b. (LM)

BARAKA HAN (Elmâlik Essaid Nâsırüddin Muhammed), Mısır'ın türk asıllı beşinci sultanı. 1277 ile 1279 arasında hüküm sürdü; Baybars'ın oğludur. 1279 Yılında Kalavun onu tahttan indirdi ve yerine kardeşi Salamış'ı geçirdi. Çok geçmeden Salamış da Kalavun lehine tahttan indirildi. (L)

BARAKAN i. Dokumc. BURAKAN ismi de verilen ve kaba yünden yapılmış bir cins sof. (L)

Bara kapısı, Vendrell (Katalonya) yakınında, Trajanus'un (II. yy.) generali Lucius Sergius Sura tarafından dikilen zafer takı. (L)

BARAK BABA (?-1308), türk sofisi. Bektaşî babalarından Sarı Saltık Babanın müridîdir. Bektaşî velâyetnamesine göre ise Hacı Bektaş'ın müritlerindendir. Bazı kaynaklara göre İzzeddin Keykâvus II'nin (hük. 1257-1259) oğludur. Fakat inanılır kaynakların hepsi, Barak Babanın Tokat köylerinden birinde doğduğunu ve babasının beylerden olduğunu, amcasının da ünlü bir kâtip olarak bilindiğini kaydederler. Barak Baba kıyafetinin garipliği ile tanınmıştı. Sakalını daima tıraş eder, bazen bıyık bırakır, bazen de çihardarp olur, yani saçını, kaşlarını, bıyıklarını ve sakalını ustura ile tıraş ettirir, başına da alışılmamış şekilde külâhlar giyerdi. Üst çenesinin ön dişlerini de çıkartmıştı. Bu davranışlarını diğer sofilere maskara olmak amacıyle seçtiğini söylerdi. Hayli kalabalık müritleri de kendisi ile beraber gezer ve aynı kıyafeti taklit ederlerdi. Gazan Han (öl. 1304) ve devrindeki moğol büyükleri kendisini çok sever ve himaye ederlerdi. Moğollar tarafından Geylân'a elçilikle gönderildi. Fakat Geylân'daki bir ayaklanma sırasında feci bir şekilde öldürüldü. Moğollar kendisi için Sultaniye'de büyük bir türbe yaptılar. Tarihî kaynaklar Barak Babaya uyanlara Barakiyun ve Baraklılar denildiğini yazar. Yunus Emre bir şiirinde kendisinden bahseder ve piri Taptık Emre'nin yakını olduğunu söyler.

Barak Babanın on sayfalık şathiye* tarzında çağatayca bir risalesi vardır. Bu risalenin farsça bir şerhi olduğu gibi, 1485'te İlyas adlı bir zat tarafından da türkçe olarak şerh edilmiştir. (M)

BARAK HACİP, Kirman beyi ve bu memlekette yeni bir hanedan kurucusu (?-1235). Aslen Karahıtaylara mensuptur. Harizmşahların Karahıtayları yenilgiye uğratmasından sonra sultan Muhammed bin Tekiş'in hizmetine girerek hacip tayin edildi. Moğol istilâsı sırasında İran'a kaçtı. Muhammed'in ölümü üzerine yerine geçen Gıyaseddin tarafından 1222'de İsfahan valiliğine tayin edildi. Fakat İsfahan veziriyle anlaşamadığı için oradan ayrıldı; Hindistan'a giderken yolda Kirman beyinin saldırısına uğradı. Bu saldırıya karşı koyarken Kirman'ı da ele geçirmeyi başardı. Sonraki yıllarda Harizmşahlarla bazı anlaşmazlıkların zuhur etmesine rağmen yerini korudu. 1228 Yılında halifeye bir mektup yazarak müslüman olduğunu, kendisine bağlılığını bildirdi ve sultan unvanını istedi. Halife onun isteğini kabul etti ve Kutluğ Sultan unvanını verdi. 1235'te Moğollar Seistan'ı zaptettikleri zaman Barak Hacip'in kendi saflarına geçmesini beklediler. Fakat o, yaşlı olduğu için gidemedi ve aynı yılın 5 eylülünde öldü. (→ Bibliyo.) [M]

Nurettin BARANSEL

BARAK HAN, Orta Asya'daki çağatay hanlarından biri (XIII. yy.). Moğolistan'da yetiştirildi. Kubilây Han'ın zamanında, Çağatay ülkesine gönderilerek, devlet idaresinde Mübarekşah ile çalışması için kendisine yarlığ verildi. Entrika çevirerek kısa zamanda birinci plana geçti. Kubilây'ın valisini kovarak, ona ait şehirleri yağma etti. Ügedey'in torunu Kaydu ile savaştı ve Kaydu'nun Altınordu hanı Mengü Temür'den yardım görmesine rağmen onu yendi. Altınordu askerlerinin Barak Han ile savaşmasına kızan Mengü Temür 50 000 kişilik ve amcası Berkaçar idaresindeki bir orduyu Kaydu'nun yardımına gönderdi. Yardım gelince kuvvetlenen Kaydu, Barak Hanı yendi. Ancak Maveraünnehir'deki tarım ve kültür merkezlerini yok edeceğini söyleyerek tehdit eden Barak Han ile anlaşmak zorunda kaldılar. Burada bir arpalığa sahip olan Barak Han, bu sefer de İran hanı Abaka ile boğuştu, Horasan'ı ve Arganistan'ın bir kısmını işgal etti; fakat İran Moğolları ordusuna savaşta perişan ettiler (1270). Söylentiye göre Buhara'ya geldi ve müslüman olarak Gıyaseddin unvanını aldı. Maveraünnehir prenslerinin ayaklanması sebebiyle Kaydu'yu yardıma çağıran ve o gelmeden önce isyanı bastıran Barak Han, Kaydu'nun dönmesini istedi. Kaydu, Barak Han'ın karargâhını kuşattı, fakat bu sırada onun öldüğünü öğrendi (1271). Malları yağma edilen Barak Han, Moğol adetine göre yapılan bir merasimle gömüldü. (M)

BARAK HAN (öl. 1429), Cuci sülâlesine mensup ve Özbek hanı Urus'un torunu, Koyırçak Hanın oğludur. Yaptığı savaşlardaki yenilgisinden sonra (1419-1420), Maveraünnehir'e gelen Ulug Beg'e sığındı ve uzun zaman ona hizmet etti. Ulug Beg'in yardımıyle Gök Ordu'yu ele geçirerek han oldu. Göçebe boylarıyle yetinmeyen Barak Han, Siri Derya ırmağı kuzeyindeki şehirleri ele geçirmek isteyince, Sıganak valisi Arslan Hoca Tarhan tarafından Ulug Beg'e şikâyet edildi. O da babası Şahruhtan yardım istedi ve Mehmed Cuki komutasında Semerkand'a asker gönderildi. Sıganak çevresinde bir meydan savaşı yapıldı. Yenilen Maverraünnehir ve Horasan orduları geri dönünce, Barak Han Semerkand'ı tehdit etmeğe başladı. Bunun üzerine Şahruh, Semerkand'a gelerek yenilen kumandanları cezalandırdı; güvenliği sağladı ve Herat'a döndü (1427). Şahruh'un Şibanoğulları beylerini, Barak Han'a karşı ayaklandırdığı ve Gök Ordu'da Ebülhayr'ı başa geçirerek, kuzey sınırında güvenliği sağladığı anlaşılmaktadır. Barak Han'ı, Moğolistan'a yaptığı bir akın sırasında, rakiplerinden Sultan Mahmud öldürdü (1429). [M]

BARAK HAN, XVI. yy.da yaşamış olan Özbek hanı. Diğer adı Nevrûz Ahmed Han'dır. Kanunî Sultan Süleyman devrinde, Osmanlı imparatorluğu ile siyasî münasebetlerde bulundu. (M)

BARAKLAR, Güneydoğu Anadolu'da Nizip, Gaziantep ve Kilis'in güneyinde yaşayan türk aşireti. Sınırları doğuda Fırat nehrine kadar uzanır. Güneydeki köylerin bir kısmı Suriye'ye ait olduğu halde örf ve âdetlerindeki birlik onları birbirine bağlar. Uzun süre zıraatle uğraştıkları halde, göç hayatının bütün özelliklerini korudular. Geniş bir kelime haznesine ve deyişe sahiptirler. Baraklar'ın bu çevreye gelip yerleşmelerine ait zengin bir sözlü tarih ve ede-

Foto. MEYDAN

1890'da BARATIER

biyatları vardır. Barak adı Halep türkmenleri arasında, Kanunî devrine ait en eski defterlerde geçer. Orada Bayad boyuna bağlı bir oymak olarak gözükürler. Bazı araştırmalara göre de XV. yy.da Yeni-İl'in Dulkadirli koluna mensup Barak adlı bir Cerid obasıdır.

Baraklar din hayatına karşı oldukça kayıtsızdırlar. Alevî inançları tesirinde oldukları halde kendilerine sorulduklarında sünnî olduklarını söylerler. Baraklar'da yapılacak dinî araştırmalar bize türk millî mizacının birçok özelliklerini verecektir. Barak türkmenlerinde ayrıca aşiret ahlâkının bütün meziyetleri görülür. Bir türkmen için iyi hareket, günah-sevap esasına göre değil, şerefli veya şerefsiz olduğuna göre mânâ kazanır. Yüzyıllarca aralarında dinî cemaatlerin bulunmasına rağmen, bu laik ahlâkta tasavvufî ahlâkın izlerine rastlanmaz. Türk ahlâkı en iyi şekilde Barak türkmenlerinde devam eder. Cömertlik, misafirperverlik ve yiğitlik onlarca çok önemlidir. Misafire yapılan bir tecavüz ev sahibine yapılmış sayılır. Bir yabancı, misafir olduğu evde öldürülürse ve katil başka oymaktansa kan davası güdülür. Bugünkü Baraklar toprağa sıkı sıkıya bağlıdır. Toprak birçok yerde modern zıraat âletleriyle işlenmekte, istihsal sistemi ve mahsul cinsi değişmektedir. Barak ovası bağ, zeytin ve fıstık gibi mahsullerle, dolmakta, hububat ekimi ve hayvan yetiştirme gibi eskiden esaslı geçim vasıtası olan şeyler ikinci plana geçmektedir. (→ Bibliyo.) [M]

BARAK REİS (Burak Reis de denir), türk denizcisi (?-1499). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bayezid II devrinde olan Osmanlı-Venedik savaşında, kaptanıderya Davud Paşa idaresinde Kemal Reis ile birlikte İnebahtı (Lepanto) savaşında bulundu. Bir gemi reisi (kaptanı) olan Barak Reis, Albon Armenio ve Loredano'nun üzerine hücum ettiklerini görünce gemisini teslim etmemek için her iki tarafına rampa etmiş olan venedik gemileriyle birlikte kendi gemisini ateşe verdi ve onları da yok etti (28 temmuz 1499). Bu savaşın olduğu yerdeki adaya sonradan *Barakreis adası* denildi.. (M)

BARAKZAY. Bk. BAREKZEY.

BARA'LAR, Madagaskar'da halk. Betsileo'ların güneyindeki geniş yaylada yaşarlar; yaklş. ol. 190 000 nüf. Özellikle afrikalı unsurlardan meydana gelen Baralar Güney Afrika Bantularına yakındır. Yarı göçebedirler, sığır yetiştirirler. Gittikçe yerleşik bir hayata yönelmektedirler. (L)

BARALİPTON i. Mant. Bellek eğitimiyle ilgili terim. Skolastik felsefede öncüleri tümel olumlu, sonurgusu tikel olumlu olan tasım kipini gösterir: «Bütün canlılar ölümlüdür; bütün hayvanlar canlıdır; o halde bazı ölümlüler hayvandırlar.» (L)

BARALT (Rafael Maria), ispanyol yazarı (Venezuela'da Maracaibo, 1810-Madrid 1860). Eserleri: *Historia de Venezuela* (Venezuela Tarihi) [1841], *Diccionario de Galicismos* (Fransız Deyimleri Sözlüğü) [1855]. (L)

BARAN i. *Halk dili.* Üzüm, meyve ağaçları ve bitkileri dizisi. || Sabanın açtığı iz. (M)

BARAN (Ayhan), türk baritonu (Ankara 1929). Meslek hayatına Menotti'nin *Konsolos* operasıyle başladı. Sahnede olduğu kadar yurt içi ve yurt dışı gezilerinde verdiği resitallerle de başarısını sürdürmektedir. (M)

BARAN (Hayri), türk armatörü (İstanbul 1909). Beykoz Rüştiye mektebi (1924), Beykoz ortaokulu (1926) ve Denizcilik okulunda okudu. Yüksek Denizcilik okulunu bitirdi (1929). Deniz Sigortaları eksperliği (1930), İktisat Vekâleti Liman Hizmetleri müdür vekilliği (1933), Yüksek Denizcilik Okulu gemicilik öğretmenliği yaptı (1934-1950). Denizcilik ve armatörlük sahasında eserleri ve çalışmalarıyle tanındı. *Gemicilik* (1945-1950) ve *Modern Gemicilik* (1951) adlı iki eseri vardır. Denizcilik Anonim şirketi ile Petrol Nakliyat Ltd. şirketini ve Beykoz tersanesini kurdu. (1948). [M]

BARAN (İlhan), türk bestecisi (Şavşat'a bağlı Yeniköy, 1934). 1960'ta Ankara Devlet konservatuarı ileri bestecilik bölümünü bitirdi. Devlet hesabına Paris'e gönderildi. 1964'te Ecole Normale de Musique'i bitirdikten sonra bir süre *somut* müzik çalışarak 1965'te Türkiye'ye döndü. Piyano için *Çocuk Parçaları* (1956), *Küçük Süit, Üç Soyut Dans, Üç Bagatel, İkisesli Sonatina,* yaylı çalgılar dörtlüsü için üç parça besteledi, ayrıca türkü uygulamaları düzenledi. (M)

BARAN i. (fars. *bâriden,* yağmak'tan *bârân). Esk.* Yağmur: *Bîbaht olanın bağına bir katresi düşmez / Baran yerine dürr-ü güher yağsa semadan* (Ziya Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Baran-dide,* yağmur görmüş, yağmura tutulmuş. Başından çok olay geçmiş, tecrübeli. || *Baran-riz,* yağmur saçan, yağmur gibi dökülen. || *Baran-zede,* yağmurda ıslanmış. || *Gürk-i baran-dide* (yağmur görmüş kurt), ihtiyar kurt, görmüş geçirmiş, tecrübeli kurt. || *Mevsim-i baran,* yağmur mevsimi, sonbaharın sonları.

— ED. TELM. ***Baran-ı elmas,*** Halit Ziya Uşaklıgil'in *Mai ve Siyah* romanının şair ve hayalperest kahramanı Ahmet Cemil, Tepebaşı gazinosunda dinlediği bir valsi bu adla adlandırır ve onu dinlerken şairane hayallere dalar.

◆ **Baranî** sıf. *Esk.* Yağmurla ilgili. || Yağmurluk, asker kaputu. (M)

BARANAGAR, Hindistan'da (Batı Bengal). Şehir, Hooghly kıyısında; 54 500 nüf. Tekstil, makine ve kimya sanayii. (L)

BARANAUSKAS (Antanas), litvanyalı yazar ve dil uzmanı (Anykszczai 1835-Seinay 1902). 1862'de rahip oldu, Seinay piskoposluğuna kadar yükseldi. Filoloji çalışmaları ve *Anykszczai Silesis* (Anykszczai Ormanı) [1859] adlı manzum eseriyle, millî Litvanya edebiyatını canlandırdı. (L)

BARANDİT i. (fr. *barrandite*). Miner. Ortorombik billûrlu, tabiî alüminyum ve hidratlı demir fosfatı. Formülü: (Al, Fe) PO_4, $2H_2O$. (L)

BARANESTEZİ i. (yun. *baros,* ağırlık ve fr. *anesthésie,* duyum kaybı). Nöroloji. Derin duyarlığın bozulması sonucunda ağırlıkları ayırt etme yetisinin kaybolması. (L)

BARANÎ i. (fars. *bârân,* yağmur ve *-î* aitlik eki'nden). Dokumc. Çivit mavisi renginde, Selânik'te dokunan bir cins çuha.

— ANSİKL. Yeniçerilere ve acemi oğlanlarına her yıl (22 aralıktan 31 ocağa kadar süren ve eski takvimde *erbain* diye adlandırılan süre içinde) yağmurluk verilirdi. Bir adı da *zemistanî* idi. Bu yağmurluk baranîden yapılırdı. Çorbacılar, Sekban bölükbaşıları, Sekbanlar ve Zağarcılar, Yeniçeri kâtibi, Anadolu ve Rumeli ağaları ve kethüdaları, Çavuşlar, Muhzirler, Acemi ocağı yayabaşıları ve kıdemli Solaklar ise yeşil renkte baranî giyerlerdi. Bunun adı *sobramânî* veya *sobramin*'di. Bu çuha kaputlar gayet sık dokunmuş asla su geçirmez kumaş olup çok sıcak tutardı. (M)

BARANİA GORA, Polonya'da, Batı Beskidlerde tepe; Batı Karpatlar'da; 1 214 m. Ormanlarla kaplı büyük yaylaların ortasında ormanlık bir sırt meydana getirir. (L)

BARANKO i. (isp. **barranco**). Jeomorfoloji. Küllü bir volkan konisinin yamaçlarında, kenarları çökme tehlikesi gösteren su yatağı. Baranko şekillerinde Erciyas, Ağrı, gibi volkan dağlarında rastlanır. (LM)

BARANOV veya **BARANOF** (Aleksandr Andreyeviç), rus kâşifi, idarecisi ve tüccarı (1746-1819). «Rus-Amerikan Ticaret şirketi»ni yönetti. Rusya'ya sömürgeler kazandırdı, Çin, Kaliforniya ve Sandwich adalarıyle ticarî ilişkiler kurdu. 1799'da, Alaska'yı aldı. (L)

BARANOVİÇİ, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, Minsk'in güneybatısında; 58 000 nüf. Önemli demiryolu kavşağı. (L)

BARANSEL (Nurettin), türk genelkurmay başkanlarından (1895-1967) orgeneral. Harp okulunu bitirdi (1912). Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. Gösterdiği başarılar ona Liyakat, Harp ve İstiklâl madalyaları kazandırdı. 1954'te genelkurmay başkanı oldu. (M)

BARANTA i. Yağma için yapılan akın. (Türk dünyasının doğu bölümündeki Kazak, Kırgız, Teleüt v.b. Orta Asya türk kavimleri şivelerinde *baramta, barımta, barumta, parıntı* şekilleri ve *barımtaçı, barımtalamak, barımtalaşmak* gibi türevleri vardır. Kökü belli değildir. Aynı kelime moğolcada da vardır, türkçeden de rusçaya geçmiştir.)

— ANSİKL. *Baranta* genel olarak «yağma» anlamına gelmekle birlikte, aslında âdi bir çapulculuk ve hırsızlık değildir. Kuvvetli hükûmet idaresinin bulunmadığı kavmî yaşayışta fertlerin hayat ve haklarının kabile birliği tarafından korunduğu bir bozkır töresidir. Örf ve âdete uygun bir *baranta*'nın üç şartı vardır; 1. gündüz yapılması, 2. saldırının *baranta* olduğunun ilân edilmesi, 3. bir haksızlığa karşılık yapılması. Bu şekilde alınan mala dokunulmaz, rehin olarak saklanır. Ancak âdetlerin bozulmağa, kabilelerin dağılmağa başladığı son çağda âdi yağmaya da *baranta* denilmeye başlanmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

BARANTSZ (Dirck), hollandalı ressam (Amsterdam 1534- ay.y. 1592). 1555'ten 1562'ye kadar İtalya'da kaldı ve Tiziano'nun atelyesinde çalıştı. Geniş kültürlü bir adamdı, humanistlerle ilişki kurdu. Eserleri, (portreler, dinî sahneler) Venedik sanatiyle Hollanda geleneğinin bir karışımıdır. Tablolarının çoğu Amsterdam müzesindedir (Ondörtlük Milis Muhafız Grubu, 1562). [L]

BARANY (Robert), avusturyalı hekim (Viyana 1876- Uppsala 1936). Fizyoloji ve patoloji alanında eserler ve Stockholm'de dersler verdi. İçkulak nistagmusu konusundaki araştırmalarından dolayı 1914'te Nobel tıp ödülünü kazandı. (L)

Barany deneyi, içkulak dolambacının durumunu anlama yöntemi. Denge değişirliklerini incelemek amacıyle kulağa değişik miktarda, sıcak (42°C) veya ılık (27°C) su şırınga etmeyi gerektirir. (L)

BARANYA, Macaristan'da ve Yugoslavya'da bölge. Tuna ile Sava arasında (büyük kısmı Macaristan'ındır: 5 100 km^2'den 3 900 km^2'si). Bu bölge ormanlarla kaplı bir yayla ve kireçli tepelerden meydana gelir. Alüvyonlu vâdiler bölgeyi kısımlara ayırır. Tarım özellikle tahıl üretimine yöneltilmiştir. (L)

BARANYA, Güney Macaristan'da idarî bölge. Tuna ile Drava arasında; 286 000 nüf. İdare merkezi; *Pecs.* (L)

BARAQUE MİCHEL, Doğu Belçika'nın en yüksek tepelerinden biri, Ardenne'de; 675 m. (L)

BARAS Bk. BERAS.

BARATA veya **BERETE** i. (ital. *berretta*), Bir çeşit başlık, bere.

— ANSİKL. Yeniçeri ocağında genellikle bostancılar, Eski saray baltacıları ve Acemi ocağının yaşlıları ve kapıcılık hizmeti görenler aynı biçimlerde *barata* giyerlerdi. Kırmızı çuhadan veya keçeden yapılan başlığın yukarısı geniş ve kıvrık, boyu uzuncaydı. (M)

BARATARİA, Mississippi deltasında (A. B.D.) güzel manzaralı bölge. Barataria koyu çevresinde. Petrol işletmeleri. (L)

Barataria adası, hayalî ada. Don Kişot'un seyisi Sancho Panza bu adada idareyi ele geçirir ve gülünç olaylar arasında, iktidara geçenlerin karşılaştıkları bütün aksiliklere uğrar. Sancho'nun adaleti yerine getirişindeki incelik ve saflık ayrıca belirtilmeğe değer. (L)

BARATARYA (fr. *baraterie,* esk. fr. *barater,* aldatmak, hile yapmak'tan). Denizc. huk. Kaptanın ve diğer gemi adamlarının donatıma ve yüke, mal sahibi veya sigortacılar zararına her türlü güvenlik kırıcı hareketleri. || *Kaptan barataryası. Esk.* Yalnız kaptanın kasıt ve hileyle yaptığı zarar ve hasar. (İngiliz hukukunda bu görüş benimsenmiştir. Fransız hukukunda, cürümden en hafif kusura kadar, bir kaptandan beklenen ihtimam göreviyle bağdaşmayan her hali ifade eder. Türk hukukunda kaptan ve gemi adamlarının donatım ve yükle ilgili olanlara karşı her türlü kasıt, hileyle karışık hareketleridir. Kaptan, barataryasından şahsen sorumludur.) [M]

BARATAŞVİLİ (Nikolos), gürcü yazarı (Tiflis 1817-Gence 1845). Romantik eğilimliydi, ama kendini ucuz bir duygululuğa kaptırmadı ve gürcü edebiyatına gerçekçi gözlem anlayışını getirdi. (L)

BARATHRON (*uçurum* anlamına gelen yun. k.). Atina'nın batısında uçurum; bugün yarı yarıya dolmuştur. Eskiden suçlular oraya atılırdı. (L)

BARATİER (Albert Ernest Augustin), fransız generali (Belfort 1864-Reims cephesinde 1917). Süvari olarak Cezayir'de görev aldı,

Foto. Nadar (LAROUSSE)

çok geçmeden sömürge seferlerine yöneldi. Albay Rumbert'in safında Samory'yi yendikten sonra (1891-1892) Kong kıyısında Monteil koluna katıldı. 1896'da yüzbaşı Marchand'ın kumanda ettiği keşif heyetine katıldı, Sueh'in aşağı kısmını ve Bahr el-Gazal'i taradı, No gölüne ulaştı, böylece Marchand'ın Kongo havzasından Nil havzasına geçmek ve Faşoda'ya varmak için daha sonra izleyeceği yolu açtı. Fransa'ya dönüşünde, *A Travers l'Afrique* (Afrika'yı Katederken) [1910-1912], *Epopées Africaines* (Afrika Destanları) [1912], *Au Congo, Souvenirs de la Mission Marchand* (Kongo'da Marchand Misyonundan Anılar) [1914] adlı eserleri yazdı. Birinci Dünya savaşında bir tümene kumanda etti. (L)

BARATİERİ (Oreste), italyan generali (Condino 1841-Sterzing 1901). Gönüllü olarak Garibaldi ordusuna katıldı (1860) ve *bersaglieri*'de (hafif süvari alayı) görev aldı. Generalliğe yükseldi ve Eritrea valisi oldu. Sınırları Habeşistan'a doğru genişletmeğe çalıştı (1894), ama Adua'da (1896), büyük bir bozguna uğradı. Bu yüzden harp divanına gönderildi. Beraat etti ve Triol'e çekildi. (L)

BARATİNSKİ veya **BORATİNSKİ** (Yevgeni Abramoviç), rus şairi Tambov eyaletinde Viejlo, 1800-Napoli 1844). Bir gençlik hatası yüzünden er olarak Finlandiya'ya gönderildi; orada, Byron'dan esinlenen şiirler yazdı (*Eda*, 1826). 1827'de ordudan ayrıldı, Moskova'ya çekilerek, karamsarlık ve hayal kırıklığı içinde, ilgi çekecek derinlikte felsefî şiirler yazmağa koyuldu: *Bal* (Balo) [1828], *Tsiganka* (Çingene Kadın) [1831], *Alaca Karanlık* (1842). 1843'te Paris'e geldi, sonra İtalya'ya geçti. Uzun süre, Puşkin'e eşit sayıldı. (L)

BARATROMETRE i. (yun. *barathron*, uçurum ve *metron*, ölçü'den fr. *barathromètre*). Deniz akıntılarının hızını ve yönünü ölçen âlet. (L)

BARATTA (Francesco), italyan heykeltıraşı (Massa di Carrara 1590'a doğr.-Roma 1656). Bernini'nin öğrencisi ve yardımcısı. Başlıca eserleri, Navona meydanı çeşmesindeki Magrıplı heykeli, Dresden Büyük parkındaki birçok heykel. (L)

BARBA i. (ital. *barba*, sakal'dan). İhtiyar, sakallı erkek. ‖ Yaşlı rum meyhaneci: *Meyhaneci Barba gönülsüzdür* (H.R. Gürpınar). [M]

BARBACENA, Brezilya'da (Mines Cerais eyaleti, şehir. Belo Horizonte'nin güneyinde; 41 900 nüf. Dokuma (ipek) ve besin sanayii. (L)

BARBACENA (Feliberto CALLDEİRA BRANT PONTES,— markisi), brezilyalı general ve siyaset adamı (Minas Gerais'de Mariana yakını 1772-Rio de Janeiro 1841). Brezilya'ya ilk buharlı makineyi getirdi. (L)

BARBACOVİ (Francesco Vigilio), italyan hukuk bilgini, çeşitli konular üzerine yazıları vardır (Taio 1738-Trento 1825). Trento'da hukuk profesörü, 1784'te Joseph II tarafından Trentino medenî kanununda reform yapmakla görevlendirildi. (L)

BARBADOS, Britanya Küçük Antilleri'nde (Wimdward İslands) ada. Antiller'in en doğuda olanı; 430 km²; 242 000 nüf. İdarî merkezi, *Bridgetown*. Şekerkamışı işletmeleri. Balıkçılık. Şeker, pamuk ve margarin ihracatı. Boksit, petrol ve tabiî gaz. Turizm. İngilizlerin Antiller'e yerleşmesi, 1827'de bu ada ile başladı. Barbados 1961'den bu yana kendi kendini yönetme (*selfgoverment*) rejiminden yararlanır. Batı Hint adaları federasyonuna katıldıktan sonra (1958-1962), 30 kasım 1961'de Commonwealth içinde bağımsız oldu. Başbakan 1961'den bu yana Demokrat İşçi partisi önderi Errol Walton Barrow'dur. (L)

BARBAGALLO (Corrado), italyan tarihçisi (Sciacca 1877-Torino 1952). İktisat tarihi profesörü, eskiçağ tarihi üstüne birçok eser ve yedi ciltlik bir *Storia Universale* (Dünya Tarihi) [1931-1942] yazdı. (L)

BARBAKAN i. (fr. *barbacane*). İstihkâm. Ortaçağda kale kapıları ilerisine yapılan ve bu kapıların savunmasını sağlayan tahkimli tesis; yahut, emniyetle ateş etmek üzere sur duvarlarında açılan dar mazgal deliği. (L)

BARBALIK, kaynaklara göre Çin Türkistan'ında, Küçen'in 65 km doğusunda Moulei şehri yakınında bulunması gereken türk şehri. Ermeni kralı Hethous, Karakurum'dan dönerken *Barbalex* diye yazdığı bu şehirden geçmişti. Bir diğer kaynak burasının adını *Perbalech* diye gösterir. Sonraki yıllardaki tarihi hakkında bilgi yoktur. (M)

BARBAR i. (lat. *barbarus*> yun. *barbaros*, grek olmayan'dan fr. *barbare*). Eski Yunanlılar, Romalılar ve daha sonra Hıristiyanlara göre kendi kavimlerinin dışında kalan herkes: *O zaman bütün Avrupa, vaktiyle Roma'nın barbar istilâsından daha korkunç bir afate uğrayacağından* .... (H.R. Gürpınar). ‖ Medenîleşmemiş kavim veya kimse: *Her zaferden daha kuvvetli çıkan bu ordu, o zamana kadar taşlarına dayanan bütün barbar sellerini kırmış olan o müthiş surları saraken...* (Yahya Kemal). *Bir barbara, bir vahşîye, bir medeniyet düşmanına hasılı bir Türke nasıl kız verilirdi* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Teşm. yol.* sıf. Vahşî, zalim, kaba.

— ANSİKL. Tar. Kelime ilk olarak «Yunanlı olmayan kişi» anlamına geliyordu. Yunanlıların, hem parlak bir medeniyeti olan milletlere (Mısırlılar, Persler), hem de cenkçi halk topluluklarına (İskitler, Sarmatlar, Germenler v.b.) barbar demeleri bundandır. Ama «barbar» terimi, «Yunanlı» kelimesine *karşıt* olarak kullanıldığı zaman, tam anlamını kazanmaktadır. *Yunanlı, polis*'in medeniyetine katılır, kendi kendini yönetir. O bir *yurttaş*'tır. Barbar ise, kendisini köle duruma sokan bir siyasî rejime (monarşiye) bağlıdır; kanunlara gönül rızasıyle değil, zorla uymak durumundadır; yurttaş değil, *uyruk*'tur. Bu sebepten yunanlı, barbarları hor görmekle beraber (kimi zaman medeniyetlerinin bazı yönlerine hattâ hayrandılar: *Herodotos*'un eserinde görüleceği gibi) kendini onlardan apayrı hissetmiştir. Buna rağmen Yunanlılar, Pers savaşları sırasında Perslere karşı kurulan çok kısa ömürlü birlik dışında (Salamis, M.Ö. 480), Barbarlara karşı kendi aralarında hiç bir zaman birleşemediler. Romalılarda, Barbar sözü çabucak küçültücü bir anlam kazandı. Yunanlılar karşısında kültür bakımından aşağılık duygusuna kapılan Latinler, kendilerini onlarla bir tutmak için başkalarını barbar saymış olabilirler. Cicero ile Tacitus bu kelimeye mecazî bir anlam bile verdiler: Barbar, medeniyetten haberi olmayan kişidir.

Gerçekte ise mesele, özellikle M.S. I.yy.dan sonra, Roma imparatorluğunun sınırları (*limes*) boyunca barbar dünyanın, yani Akdenize yabancı toplulukların baskısı kendini duyurmağa başlayınca, başka türlü ortaya çıktı. Yunan ve Roma dünyasıyle Barbar dünyası ister istemez karşı karşıya geceklerdi. Bazı Barbarlar, gerek nüfusu azalan imparatorlukta elemeğini sağlamak üzere köle olarak, gerek tek tek (Arbogastes, Stilicho), gerek topluluk halinde (Toksandria'da Salien Frankları) asker olarak Roma'nın hizmetine girdiler. Böylece, imparatorluğun siyasî bakımdan çökmesine yol açan V.yy.ın büyük akınları başlamadan önce, Roma imparatorluğu III. ve IV. yy.da, bir bakıma barbarlaşmıştı bile.

— İkonogr. Yunanlı sanatçılar, Barbarları, daha çok Pers tipinden esinlenerek asyalı havası içinde sık sık ele almışlardır. Attike keramiğinde Trakyalılar (Orpheus efsanesi), İskitler görülür; samî ırktan ve Mısır'dan gelen zenci tiplere sık rastlanır. III.yy.da ölü veya yaralı galyalı tipler işlenmiştir (gerdanlıklar, diken diken saçlar, çıkık elmacık kemikleri gibi fizyolojik özellikler). Hellenistik çağda, Barbar, Asyalıyla karışır. Gerçekçilik yolunda ilerleyen Romalılar (Trajanus ve Antoninus sütunları), Barbarların giyimlerini, silâhlarını, hattâ bazen konutlarını, titizce işlediler.

◆ **Barbarca** sıf. Barbara yakışır şekilde, kabaca: *Böyle vahşîce ve barbarca bir hareketin benden çıkması* ... (Ömer Seyfeddin).

◆ **Barbarlaşma** i. Tar. Roma imparatorluğunda halkın, Barbar'ların etkisiyle git gide örf ve âdetlerini kaybetmesi.

◆ **Barbarlık** i. Medeniyetsizlik. ‖ Gaddarlık, yırtıcılık. ‖ İnsafsızca hareket.

— Tar. Roma fetihlerinin sonunda, Augustus zamanında, yunan-latin kültürünü tehdit eden kuvvetlerin hepsi. ‖ Hıristiyan milletler için, hıristiyan olmayan milletler: *Macaristan, barbarlara karşı Avrupa'nın kalesi oldu*. (LM)

BARBARA i. Mant. Bellek eğitimiyle ilgili terim: skolastik felsefede tasımın birinci şeklinin dört kipinden birini gösterir; bu kipin üç önermesi (öncüler ve sonurgu) tümel olumludur: «Bütün insanlar hata yapabilir; yargıçlar insandır; o halde yargıçlar hata yapabilir.» (L)

BARBARA (azize), din kurbanı ve bakire (öl. Nikomedia [İzmit] 235). Efsaneye göre, babası Dioskoros, kızını kendi eliyle mahkemeye götürür ve onun kafasını uçurur. Hemen sonra, onu da yıldırım çarpar. Azize Barbara'nın Flémal (Prado), Van Eyck (Anvers), Palma (Venedik'te Santa Maria Formosa) ve Holbein (Münih resim müzesinde) tarafından yapılmış güzel resimleri vardır. (L)

Barbar akınları, Barbarlar Roma imparatorluğunu, Karadeniz'den Baltık denizine, Tuna'dan Ren nehrine kadar kuşattılar. Marius'un Kimberlerle Teuton'lara karşı kazandığı zaferden sonra (M.Ö. 102-101), Roma, kıtlık yüzünden yurdunu bırakan, yerleşecek yeni topraklar arayan, Asya'dan dalgalar halinde ilerliyen akıncıların kovduğu barbar savaşçılardan çekiniyordu. Bir yere yerleşmemiş Germenler, III.yy.ın yarısından başlayarak harekete geçtiler. «Barbar akınları» terimi, her ne kadar bazen Ortaçağın islav, arap ve iskandinav akınları için kullanılırsa da, asıl germenlerin ortaya çıkarak Roma imparatorluğunda yerleşmesi ile ilgilidir. İmparatorluk nüfusunun azalışı, Roma burjuva sınıfının askerliğe karşı ilgisiz kalması ve bunlara karşı tepki olarak imparatorluğun gittikçe barbarlaşması, barbarların içerilere sızmasını kolaylaştırdı. II.yy.daki tehlike işaretinden sonra (Kuadiler ve Markoman'lar 166'da Tuna'yı aştılar) 242, 253, özellikle de 276'da Alamanlar ile Franklar, Galyayı hattâ İspanya ile Kuzey İtalya'yı yakıp yıktılar. Constantinus'un yeniden kurduğu ordu, bu imparatorla halefleri zamanında yeni akınları durdurabildi. Toksandriadaki Franklar bir yana, Germen barbarları imparatorluğa ancak IV.yy. sonunda kesin olarak yerleştiler.

İmparatorlukları bütün Güney Rusya'yı ve Tuna eyaletlerini içine alan Gotların, Ulfila'nın gayretleri sonucunda ariusçuluğu benimsemeleri, romalılarla bir kaynaşmaya yol açmasa bile, temasları kolaylaştırmıştı. Hıristiyan Avrupa'nın barbar saydığı Hunlar'ın Avrupa'ya akın etmeleri, halk topluluklarının geniş çapta göç etmesine yol açtı. Got imparatorluğu parçalandı; 370'e doğru yenilen Ostrogotlar Dniester kıyılarına yerleştiler; ariusçu Vizigotlar ise imparator Valens'in izniyle 376'da Tuna'yı aştılar. Akdeniz'e doğru yürümeğe ve ayak bastıkları yerleri yağmalamağa başlayınca, Valens onları durdurmaya kalktı, ama yenildi ve Edirne'de öldürüldü (378). Dört yıl sonra Theodosius onları Trakya'ya yerleştirdi: «Got zehiri» bundan böyle imparatorluğun içine akmış bulunuyordu. Bundan sonraki akınlar aşağı Tuna ile Orta Ren'den batı ve güneye doğru gelişti ve sonunda, Germen Barbarları, batı Avrupa'yı işgal

barbar istilâları

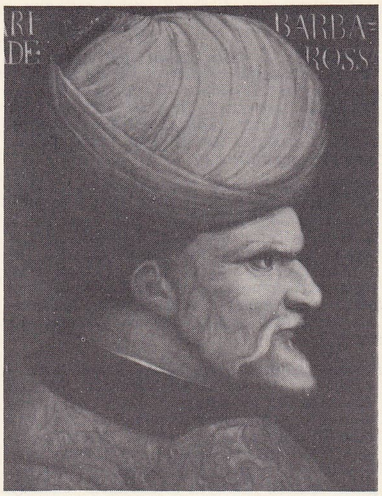

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA

barbe

lerin akışını bu batı yönüne çeviriyorlardı. Alarich kumandasındaki Vizigotlar Yunanistan'ı yakıp yıktılar, İllirya'yı aştılar, Aquilea'yı kuşattılar (401). Radagais'in kumandasında kuzeyden gelen Ostrogotları daha sonra Floransa yakınlarında kılıçtan geçirerek Stilicho'ya yenildiler, fakat, geri dönerek 408'de Roma'yı kuşattılar ve 410'da ele geçirdiler. Batı Dünyasının *Şehir*'i sekiz yüzyıldan beri ilk defa olarak yabancı bir ordunun ayakları altında kalıyordu.

Sonra Afrika'ya geçmeyi düşünen Alarich 410'da öldü, halefi Athaulf Roma imparatorunun kız kardeşi Gallia Placidia ile evlendi ve bağımlı iktidar sahibi (*foederatus*) olarak imparatordan Narbonnensis'i aldı (413), burada da bütün Akitanya'yı işgal etti. Öte yandan, 406'da, Vandallar, Siling'ler ve Hasding'ler, Suevler ve Alan'lar, Mainz yakınında Ren'i aşarak Galya'yı yakıp yıktıktan sonra, İspanya'ya girdiler. Bu ara Alsace bölgesi Alamanlar, Mannheim bölgesi de Burgundlar tarafından işgal edildi. Aetius 443'te Burgund'ları Sabaudia'ya (bugünkü Savoie bölgesi) nakletti. Yeni vizigot kralı Wallia, imparatorlukla olan federasyon antlaşmasına uymayan Suev ve Vandallar ile savaşırken, 80 000 kişilik Suev ve Vandal kuvvetleri, kralları Geiserik'in kumandası altında Afrika'ya geçtiler (429) ve Kartaca'yı alarak 439'da o zamana kadar Afrika denilen bölgelerin fethini tamamladılar. 407'den sonra Kuzey Avrupa'daki Anglar ve Saksonlar İngiltere'yi işgal ederken, Julianus tarafından Toksandria'ya yerleştiler. Franklar Somme ve Seine ırmaklarına doğru ilerlediler; yalnız Loire ile Sen arasındaki (Aetius'un, sonra da Syagrius'un krallığı) ülkeler barbarlaşmamış bölge olarak kaldı. Asya'dan gelen hun akını germen istilâlarını birden durdurdu ve barbarların imparatorluk içinde yerleşmesine engel oldu. Vandalların 406'da geçtiği yollardan geçen Attilâ 451'de Galya'yı istilâ etti. Hunlar'a karşı çıkan orduyle Troyes yakınında *Campus Mauriacus*'ta karşılaştı. İki taraf netice alamadan savaş alanından çekildi. Pannonia'da ordusunu yeniden düzenledi ve İtalya'ya girdi. Aquilea ve Pavia'yı kuşattı ve işgal etti. Papa Büyük Leo'nun (452) ayağına gelerek rica etmesi üzerine Roma'yı zaptetmekten vaz geçti ve geri döndü.

Son germen istilâları V.yy.ın sonunda oldu. Doğu imparatoru Zenon'un emriyle Theodorich kumandasındaki Ostrogotlar İtalya'ya yerleştiler.

İstilâlar sonunda barbar krallıkları yerlerini buldu: Anglosaksonlar İngiltere'ye, Franklarla Burgund'lar Galya'ya, Vizigotlar İspanya'ya, Ostrogotlar İtalya'ya, Vandallar Kuzey Afrika'ya yerleştiler.

Roma, Barbarları «federe» olarak kabul etmek, başkanlarına da toprak, bazen de vergi karşılığı imparatorluğu savunmakla görevli *magister militum* unvanını vermekle, bu durumu, genel olarak kabul, etmişti. Bölgeler bakımından Barbarların yerleşmesi, önce, *hospitalitas* (443'te Aetius tarafından Burgundlara tanınan konukluk hakkı) sonra da, *tertio* ile (toprakların üçte biri veya üçte ikisinin Barbarlara verilmesi, geri kalan kısmın yerli halka bırakılması) usulleri ile az çok, bir düzene bağlandı. Germen ve Roma dünyasının önce yanyana yaşaması, sonradan da kaynaşması bu yoldan oldu. Ortaçağ medeniyeti de nice savaşmalardan sonra bu kaynaşmadan doğdu. (L)

BARBARA RADZİWİLL (1520-1551), litvanyalı prenses ve Polonya kraliçesi, Litvanya büyük dükalığı hetman'ı Jerzy Radziwill'in kızı. Litvanya voyvodası Gasztold'dan dul kaldıktan sonra 1547'de, o zaman Litvanya grandükü ve ertesi yıl Polonya kıralı olan Sigismund August ile evlendi. Bu evlenmeye karşı koyan prensin annesi Bona Sforza, Polonyalıları Sigismund'a karşı kışkırttı. Sigismund August buna şiddetle direndi. Barbara üç yıl sonra öldü. Polonya edebiyatında birçok eser, bu arada Felinski'nin bir tradejisi (1811) Barbara'nın hayatından esinlenmiştir. (L)

BARBAREA i. Bitki cinsi. Derelerde veya nemli yerlerde yetişir. (*Barbarea praecox*, yer teresi adı altında yetiştirilir ve salata garnitürü olarak kullanılır. Turpgillerden.) [L]

BARBARELLİ (Giorgio). Bk. GİORGİONE.

BARBARİ (Jacob WALCH, *İacopo de'* — denir), italyan ressamı, ailesi alman asıllıdır (Venedik 1440 doğr. - muhtemelen, Brüksel 1516). Özellikle gravürcü olarak tanınır, incelmiş zevk iddiaları taşıyan ve bilgili allegoriler ve mitolojik sahneler çizdi. Barbari'yi 1494'te Venedik'te tanıyan Albrecht Dürer, tekniğine ve humanizmine hayran oldu ve ondan etkilendi. İacopo de'Barbari, Weimar, Nürnberg ve Hollanda'da yaşadı, kendisine imparator Maximilian ve daha sonra Margerete von Österreich tarafından aylık bağlandı. İmza yerine kullandığı başharflerden dolayı, uzun süre *Asalı üstat* diye anıldı. *Çeşme Başındaki Bakire* adlı eseri Louvre müzesindedir. (L)

BARBARİGO (Agostino) [1419-1501], 1486'dan 1501'e kadar Venedik dükası. Kraliçe Caterina Cornaro sayesinde Kıbrıs'ı aldı (1489), sonra Charles VIII'in düşmanlariyle birleşerek, Venedik birliğini kurdu. Birliğin ordusu Fornovo di Taro'da bozguna uğradı (1495). [L]

BARBARİGO (Gregorio), venedikli diplomat (Venedik 1579-Londra 1616). Torino'da büyükelçi (1608-1612). Graubünden ve İsviçre'de (1613) Avusturya'nın, Almanya ve İtalya'da ele geçirdiği toprakları birleştirme tasarısını baltalamakla görevlendirildi. (L)

BARBARİGO (Gregorio), italyan kardinali (Venedik 1625-Padova 1697). Münster konferanslarında venedik büyükelçisi, Bergamo, sonra Padova piskoposu oldu. Bilim ve erdemiyle ün kazandı. 1761'de cennetlik ilân edildi ve 1960'ta azizler arasına girdi. (L)

BARBARİN i. (*Berberistan*'dan coğ. i.). Nümism. İspanya Araplarının Fransa'ya Karolenjler zamanında sokulan madenî parası. ‖ Limoges'de XII. yy.ın başından XIII.yy.ın sonuna kadar basılmış olan ve üzerinde şehrin başlıca manastırının koruyucusu aziz Martialis'in cepheden görünen sakallı yüzü bulunduğu için böyle adlandırılan para. (L)

BARBARİNA (Barbara CAMPANİNİ, la — denir), italyan dansçısı (Parma 1721 - Silezya'da Barschau 1799). Parma'da Antonio Rinaldi'den ders aldı, onunla birlikte 1739'da Paris'e gitti. Orada, tamamen yeni bir üslûpta, canlı ve güldürücü pantomimi ve akrobatik tekniğiyle parlak bir başarı kazandı. 1741'de Moncrif'in *Aşk İmparatorluğu* ve Colin de Blamont'un *Yunan ve Roma Şenlikleri* adlı balelerinde dans etti. 1743'te Büyük Friedrich, La Barbarina'yı özel tiyatrosuna aldı. Sanatçı Berlin'de ilk olarak Comédie-Française'in bir temsilinde sahneye çıktı ve 1748'e kadar opera ve balelerin başdansçısı olarak kaldı. «Yüksek» stili, La Sallé'nin «yerde» stiline karşıt sayılırdı. (L)

BARBARİNO (Bartolomeo), XVII.yy. başlangıcında italyan bestecisi, *il Pesarino* (veya *il Fabriano*) diye anılır. Pesaro'da, sonra 1605'te Padova'da kilise müzik öğretmeni. İlk ikisi 1606 ve 1607 tarihli olan madrigaller yazdı. (L)

BARBARİŞKA i. (ital. *barbalaccio*'dan). Dönen volta. ‖ *Barbarişka tutmak*, barbarışka kullanma eylemi.

— ANSİKL. Gemilerde sahile verilen halatı ırgat ile iyice vira ederek boşunu aldıktan sonra; ırgattan alınıp babaya volta edileceği zaman; gerginliğinin kaybolmaması için bir ucu aynı babaya bağlı, diğer ucu sıyrılmayacak şekilde haladın bedenine sarılarak tutulan ince halat. (*Bosa* da denir ve bu deyim gemicilikte daha çok yerleşmiştir.) [M]

BARBARİT resmi blş. i. Teşk. tar. Erdel çobanlarının otlamak üzere osmanlı hâkimiyetindeki Eflak'a getirdikleri koyunlardan alınan vergi. (M)

BARBARO (Ermolao), italyan humanisti (Venedik 1453-Roma 1493). Öğrenimini Roma'da ve Padova üniversitesinde yaptı. 1474-1475 arası Padova üniversitesinde felsefe profesörü. Aristoteles, Plinius ve Dioskorides'i yorumladı. Venedik hükûmeti kendisine çeşitli siyasî görevler verdi. (L)

BARBARO (Giosafat), venedikli tacir ve gezgin (Venedik 1413-ay.y. 1494). 1436 - 1451 yılları arasında Volga'dan Gürcistan'a kadar güney Rusya'yı gezdi ve 1473-1477 arasında büyükelçi olarak İran'ı dolaştı. Dönüşünde, gezilerinin ilgi çekici hikâyesini kaleme aldı. (L)

BARBARO (Niccolo), venedikli doktor (XV.yy.). Venedik'in ünlü bir ailesindendir. Türkler İstanbul'u kuşattıkları zaman Bizanslılara yardıma gelen venedik gemilerinin birinde cerrahtı. Barbaro, İstanbul kuşatmasına ait hatıralarını, dönüşünde bir günlük halinde topladı. Bu günlük, genellikle tarafsız bir eserdir ve İstanbul zaptına ait orijinal kaynaklardandır. 1856'da Enrico Cornet tarafından *Giornale dell'Assedio di Constantinopoli* 1453 (1453 İstanbul Kuşatması Günlüğü) adı ile Viyana'da basıldı. (M)

BARBAROS, Marmara bölgesinde, Tekirdağ ilinin merkez ilçesine bağlı bucak; 6 765 nüf.; 11 köy.—Bucak merkezi Barbaros, Tekirdağ'a 10 km'lik bir kıyı yolu ile bağlıdır; 1 450 nüf. (M)

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, türk denizcilerinin en büyük kaptanpaşası (Midilli yaklş. ol. 1467 ? - İstanbul 1546). Karesi sancağı halkından Eceovalı (Gelibolu) sipahizade Yâkub Beyin oğlu. Asıl adı *Hızır*'dır. Bu adın, din ve devlet işlerindeki başarılı çalışmalarından dolayı, Sultan Selim ve Kanunî Süleyman tarafından kendisine verildiği de söylenir. Avrupalılar arasında bir ihtimale göre sakalının kırmızı olması dolayısıyle diğer bir ihtimale göre de, ağabeyi Baba Oruç'un adının kendisine verilmesi yüzünden *Barbaros* (*Barberosse* veya *Barberousse* veya *Barbarossa* veya *Barbarojas*) diye tanınmıştır.

Önceleri Midilli ile Saros ve Selânik körfezleri dolaylarında gemi işleterek, deniz ticareti yaptı. Sonra, Rodos şövalyelerine esir düşen ağabeyi Baba Oruç'u kurtarmak amacıyle Bodrum'a gitti ve bir süre burada kaldı. Ağabeyinin düşman elinden kurtulması üzerine, Midilli'ye döndü ve tekrar deniz ticaretine başladı. Fakat Selim I, kardeşi Korkud'un, ülke dışına kaçmasını önlemek için, bütün sahillere bu nevi denizcilerin serbestçe girip çıkmasını yasakladığından Hayreddin 1510 yılında, yine ticaret için Trablusgarb ile Tunus arasında bulunan Cerbe adasına gitti. Burada kardeşi Oruç Reis ile buluşarak, adaya yerleşti. Daha sonra, birlikte bir donanma düzenleyerek çalışmalarına Kuzey Afrika kıyılarında devam ettiler. Kazançlarının beşte birini, Tunus sultanı, Benî Hafa ailesinden Ebû Abdullah Muhammed V'e vermek şartıyle, Tunus limanı ağzında bulunan Halk al-Vâd (Goulette veya Coletta) kalesinde barınma müsaadesi aldı. Sonra, Akdeniz'de daha geniş ölçüde korsanlık hareketine başladılar. Kurdoğlu Muslihiddin ve Kemal Reis yeğeni Muhiddin gibi türk korsanlarından yedi reis kendilerine katıldı. Barbaros kardeşler, Akdeniz'e dehşet ve korku saldılar. 1515 yılında, ilk defa Yavuz Sultan Selim'e hediye gönderdiler ve buna karşılık donatılmış iki kadırga aldılar. Karl V krallığı zamanında, ispanyollar ile Becaya (Buci) yakınında yaptıkları savaştan sonra, 1516'da Şerşel (Cecel) ve

Foto. Le Mouelleur (LAROUSSE) ; MEYDAN

Cezayir'i işgal ettiler. Kara yolundan gelerek Cezayir'i kurtarmak isteyen Tlemsen emîrinin topraklarını da geçici bir süre aldılar. 1518'de, Oruç Reis'in, Tlemsen'de, İspanyollar ve Araplarla yaptığı savaşların birinde şehit düşmesi sonucu, Hızır Reis, Cezayir sultanı oldu. Araplar, İspanyollar ve diğer Akdeniz milletleriyle yapılan kanlı mücadeleler, Hızır Reis'in Cezayir emîrliği zamanında da sürdü. Bu düşmanlara karşı 1519'da, dört gemi dolusu hediye ve esir göndererek, Osmanlı devletinin yardımını istedi. Selim I, bu müracaata karşılık, Hızır Reis'e, emîrlik beratı, hilat ve sancakla bir miktar asker ve harp malzemesi, gemi levazımı gönderdi ve Anadolu kıyılarından ihtiyacı kadar asker alabileceğini bildirdi. Bu durum, İspanyollar kadar, Tunus ve Tlemsen beylerini de endişeye düşürdüğü için, Hızır Reis'e karşı, Cezayir Arapları arasında isyanlar başladı. Sonunda müslüman araplarla ve kara savaşlarıyle uğraşmak istemeyen Barbaros, 1524'te, Cezayir'i bıraktı, yeni deniz seferlerine başlamak için Şerşel'e çekildi, kısa zamanda 40 gemilik yeni bir donanma vücude getirdi. Bu donanmayle Avrupa kıyılarını basarak, bol miktarda ganimet elde etti. Aynı zamanda Kuzey Afrika'da, Bôna ve Konstantin gibi bazı yeni şehirleri, hâkimiyetine aldı.

Barbaros'un bu başarısı, isyanlar içinde bunalan Cezayirlilerin, tekrar kendi tarafına dönmesine sebep oldu, âsi Kadıoğlu Ahmed'in yenilmesinden sonra Cezayir yeniden, Hızır Reisin yönetimine geçti (1527). Daha sonra İspanyolların elinde bulunan Adakale'yi (Penon) işgal etti (1530). Andrea Doria'nın, Mora sahillerine akın ettiği esnada, İspanya sahillerine 15 gemi göndererek, buradan elde edilen diğer gemilerle İspanya'da bulunan 70 bin endülüslü müslümanı, hıristiyan zulmünden kurtardı ve Cezayir kıyılarına taşıttı. 1532 Yılında, Andrea Doria, Osmanlılardan İnebahtı, Balyabadra (Patras) ve Koron kalelerini alınca, Kanunî Sultan Süleyman tarafından, İstanbul'a davet edildi. Hayreddin Reis, Cezayir'in idaresini evlâtlığı Hasan Ağa'ya teslim etti, kuvvetli bir donanmayle yola çıktı ve Sardinya, Elbe, Cenova, Sicilya kıyılarını yağma ederek, Zanta üzerinden Mora'daki Navarin limanına geldi. Burada osmanlı kaptanıderyası Kemankeş Ahmed Paşayle buluştu. İki donanmanın birleşmesinden sonra, birlikte İstanbul'a hareket edildi. Bu sırada Barbaros'un geldiğini duyan Andrea Doria, İtalya'nın Brindizi limanına sığınmıştı.

1533'te, İstanbul'da büyük bir tören ile karşılandı, önce Kemankeş Ahmed Paşanın konağına misafir edildi. Sonra padişah tarafından kabul olundu, kendisine beylerbeyilik rütbesiyle, bütün tersane işlerinin idaresi verildi. Daha sonra, İran seferi dolayısıyle, Halepte kışlamakta olan sadrazam İbrahim Paşanın yanına gitti. Burada Gelibolu kaptanlığı (kaptanıderyalık) ile Cezayir beylerbeyiliği hilatını giydi ve yapılacak deniz seferi hakkında sadrazam ile görüştü. 1534'te İstanbul'a döndü. Osmanlı donanmasının yapım işlerine nezaret etti. O yılın ilkbaharında, Tunus'u zaptetmek için, osmanlı donanmasına ait 80 kadar gemiyle İstanbul'dan ayrıldı ve Spina-Lunga, Fondi, Sitraro, Santaluka (Santa Lucca), Reggio şehir ve kalelerini tahrip ederek, İtalya sahillerinden, Halk al-Vâd kalesi önüne geldi. 14 Ağustos 1534'te burayı işgal etti, sonra Tunus'u aldı. Bu şehrin hâkimi Hasan, Keyreven'a kaçarak, imparator Karl V'ten yardım istediği için, haziran 1535'te, başta İmparatorluk olmak üzere, Papalık, İspanya, Napoli, Ceneviz, Malta ve Portekiz kuvvetlerinden müteşekkil 24 bin kişilik müttefik donanması, Andre Doria kumandasında, Halk al-Vâd'e çıktı. Tunusluların ihaneti yüzünden, Hayreddin Paşa, büyük kayıplarla bu şehri terk etti ve önce Bâbülzünnab (=Bôna) limanına, oradan da Cezayir'e çekilmek zorunda kaldı. Fakat, Karl V'in henüz Tunus zaferini büyük kilise âyinleriyle kutlattığı bir sırada, 32 gemiyle Cezayir'den ayrılarak İspanya sularına girdi ve Minorca adasının Mahon limanını, Mallorca adasının Palme şehri kalesini yakmayı başardı. Bu baskın hareketi sırasında, İspanyolların Tunus'tan naklettiği birçok müslüman esiri Barbaros tarafından kurtarıldı, hıristiyanlarsa, gemilerle birlikte esir edildi.

Hayreddin Paşa bu mücadelelerden sonra tekrar İstanbul'a çağrıldı. 1536 Yılı sefer mevsiminde, yeni bir donanmayle Akdeniz'e açılan Barbaros, Otranto yakınlarında karaya çıktı. Kastro (Castro) kalesini ele geçirdi 1537'de Brindizi ve Korfu'yu işgal teşebbüslerinde bulundu. Akdeniz'de Venediklilere ait Syra (Şira), Egina (Aigina) [Ekin], Nios (=Ios=İne), Paros, Tenos (İstendil), Zea (Mürted), Skiathos (İşkenzo), Skyros (İşkiros), Skarpanthos (Kerpe) ve Kasos (Kaşot) gibi daha bazı adaları türk hâkimiyeti altına soktu. Naxos (Nakşe) dukalığına osmanlı idaresini kabul ettirdi. Çerigo (Çuha) adası ile Girit'te 80 köyü bastı.

Bütün bu hareketler, Venediklileri çok müşkül duruma düşürdüğünden, sonunda, Papalık, Ceneviz, Malta, İspanya ve Portekiz kuvvetleri Venediklilerle birleştirilerek, ortak bir haçlı donanması meydana getirildi. Başına da bu devirde Avrupa'nın en meşhur denizcisi olan Andrea Doria geçirildi. Osmanlı donanması yine Barbaros'un idaresinde bulunuyordu. İki taraf kuvvetleri Preveze önlerinde karşılaştı. (Bk. PREVEZE DENİZ SAVAŞI.) Preveze savaşını 28 eylül 1538'de, Barbaros kazandı. Bu zafer, Hayreddin Paşanın en büyük başarısıydı. Osmanlılar da Akdeniz'de rakipsiz donanma hâkimiyeti kurmuş oldular. Kanunî, her tarafta zafer şenlikleri yapılmasını istedi.

Barbaros Hayreddin Paşanın başarısını, Avrupa hıristiyan âlemi ve Karl V. bile takdir etmişti. Nitekim Preveze zaferinden sonra, Karl V Barbaros'a Kuzey Afrika hükümdarlığı teklif etti ve onun Kanunî'ye ihanet etmesini istedi. Bu teklif Barbaros tarafından kabul edilmeyince, imparator Türklere karşı yeni bir sefer hazırlıklarına girişti. 1541'de, yüzlerce gemi ve onbinlerce askerle tekrar Cezayir'e saldırdı. Fakat büyük bir yenilgiye uğradı. Barbaros Hayreddin Paşa, Kanunî Sultan Süleyman'ın, 1543 yılında, Karl V'e karşı, Fransa kralı François I'e yardımda bulunmayı vaat etmesinden faydalanarak, 114 gemiden teşekkül eden osmanlı donanmasıyle Akdeniz'e açıldı. Türk donanması güney İtalya'ya geldiği sırada, 40 parçalık Cezayir donanması da, Barbaros'a katıldı. Barbaros, Messina ve Reggio kalelerini, Gaeta müstahkem mevkiini işgal ve tahrip etti. Buradan kuzeye çıkarak, Tiber nehri ağzında, Roma'nın iskelesi Ostia'yı aldı. 24 Haziran 1543'te, Marsilya önüne geldi. Sonra Nis'in (Nice) zaptı için Fransız donanmasiyle birlikte hareket edildi ve 20 ağustos 1543'te Nice zaptedildi. Nice iç kalesi kuşatıldığı esnada, Fransız'ların barutunun bittiği ve Türkler'den barut istedikleri, buna mukabil Barbaros'un da, «gemilerinize şarap fıçıları yerine, barut fıçıları doldursaydınız» cevabını verdiği söylenir.

Hayreddin Paşa, bu sefer sırasında, Cenova'da esir bulunan Türk kaptanlarından Turgud Reis'i, Cenevizlilerin elinden kurtardı.

Karl V'i, François I ile Crépy anlaşmasını imzalamaya mecbur eden Barbaros, 1544 yılında İstanbul'a döndü. Gayet bol ganimet eşyasiyle beraber, Fransa'da bulunan müslüman esirleri de İstanbul'a getirmişti. Fransa seferi, Hayreddin Paşa'nın son seferi oldu. Akdeniz'de savaşı gerektiren bir durum olmadığından Barbaros bir daha sefere çıkmadı. Cezayir'de bir cami yaptıran Barbaros Hayreddin burada Garp* ocaklarını da kurmuştur. Beşiktaş'daki türbesinde yatar. Türbesine yakın yerde, 1944'te yapılmış, Kadırga kabartmalı bir de heykeli vardır. Önceleri bu civarda medresesi de bulunuyordu. (→ Bibliyo.) [M]

BARBAROSSA. Bk. FRİEDRİCH I, germen imparatoru.

BARBASTRO, İspanya'da, Aragon'da (Huesca ili) şehir. Pirene sierra'larının eteğinde, Cinca'nın kolu Vero'nun kıyısında; 10 200 nüf. Önemli köy pazarı. XVI.yy.dan kalma katedral ile ilgi çekici mihrap arkalığı. Müslümanların işgal ettiği şehir 1064'te bir kuşatmadan sonra geri alındı. Bu kuşatma Frankların İspanya'da müslümanlarla çatışmasının başlangıcıdır. (L)

BARBATA i. (ital. *parpetto* / *barbetta*, rahip göğüslüğü'nden). *Esk.* Ask. Kale ve istihkâmları koruyan duvarların üst kısmındaki siperli korkuluk duvarı. (*Parapet* de denir.) Bk. ANSİKL. ‖ *Barbata sekisi*, barbatalarda mazgal siperleri arkasında savaşçıların oturup dinlendiği taş peykeler.

— ANSİKL. Dış saldırılara karşı korunmak gayesiyle yapılan *barbatalar* genellikle kale veya bina duvarının devamıydı. Bunlarda mazgal ve mazgal siperleri vardır. Klasik devirde delikli büyük mermer taşlarından yapılıyordu. Sonra, Roma, Fransa ve İngilterede çeşitli şekiller almıştır. En son, İngiltere'de parapetler savaşlarda kullanılmak gayesiyle ve gotik üslûbunda yapılmıştır. Rönesans devrinde daha fazla korkuluk olarak kullanılmıştır. Türkler kalelerdeki duvarlara *baru*, istihkâmlardakine ise barbata adını verirler. Arkalarındaki gezinti yerleri ise *seğirdim* veya *seğirtim* yeri olarak adlandırılır. (M)

BARBAULD (Anna Letitia AİKİN), ingiliz kadın edebiyatçı (Leicestershire'da Kibworth Harcourt 1743-Londra 1825). Eğitmen John Aikin'in kızı. Önceleri şiirler yazdı, 1774'te fransız presbiteryen rahibi R. Barbauld ile evlendi, çeşitli okulların yönetiminde kocasına yardımcı oldu. En iyi ingiliz romancılarının eserlerini, biyografik tanıtma yazıları ekliyerek, 50 cilt halinde topladı (1810). Ayrıca, eğitim üzerine başka eserler, özellikle, kardeşi John Aikin ile birlikte yazdığı *Evenings at Home*'u (Evde Geçen Akşamlar) [1792-1795] yayımladı. (L)

Barba Yorgos, Karagöz taklitlerinden. Yarı ulahça (romence), yarı rumca konuşan bir Rumeli çobanı. Denizin adını dahi bilmez. Gemileri büyük birer katır sanır. Baba Himmet'in bir benzeridir. (M)

BARBE i. (fr. *barbet*). Av köpeği. Bataklıkta rahatça dolaşabildiği için ördek avında kullanılmağa daha elverişlidir. (L)

BARBÉ (Antoine), flaman bestecisi (öl. Anvers 1564). Anversli bir müzikçi ailenin atası. 1527'den 1562'ye kadar Anvers'deki Notre-Dame kilisesinde koro şefliği yaptı. Eserleri, bir missa: *Vecy la Danse de Barbarie*, iki veya üç motet, birkaç fransız şarkısı (*Ung Capitaine*) ve bir flaman şarkısı. Fransız-Hollanda taklidi kontrpuanını ustalıkla kullandı. (L)

BARBEAU (Marius), kanadalı antropolog ve folklorcu (Sainte-Marie, Québec, 1883). Ottawa millî müzesinde antropolog, Laval ve Ottawa üniversitelerinde profesör. Kızılderili ve Kanada folkloru hakkında pek çok inceleme yazdı. (L)

BARBEDİENNE (Ferdinand), fransız dökümcüsü (Saint-Martin-de-Fresnay 1810-Paris 1892). 1839 da, bir *kalıba dökme makinesi* icat eden makine uzmanı Achille Collas ile beraber çalıştı ve eski ve modern birçok heykelin bronzdan dökülmüş röpredüksiyonunu yaptı. (L)

BARBEN i. (fr. *barbin*). Tekst. Çözgü makinelerinde, ipliği göndermeye yarayan kısım. (L)

BARBER (Samuel), amerikalı besteci (Pennsylvania'da West Chester 1910). Öğrenimini Curtis İnstitute'ta yaptı. 1931'den başlayarak amerikan müziğinde gittikçe önem kazanan bir yeri oldu. Türlü çalgılar, insan sesi, koro ve orkestra (*Prayers for Kierkegaard* [Kierkegaard için Dualar], 1954) için besteler yaptı. Yeni-romantikler arasında sayılmasına karşılık, öncü unsurlara başvurmaktan da geri kalmadı. Klasik anlayışı yansıtan keman konçertosundan (1940), karşıt ritimli ve aşırı çoktonlu *Medea Süitine*, atonal

azize BARBARA
Van Eyck tarafından detay
(Anvers müzesi)

Samuel BARBER

Berberini fildişi dyptikonu
(Louvre müzesi, Paris)

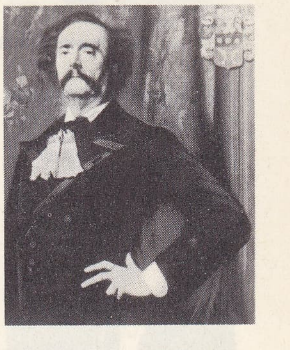

BARBEY D' AUREVILLY 1881'de
Emile Lévy tarafından

Foto. Justin, M.S.İ.S., Giraudon, Bulloz (LAROUSSE)

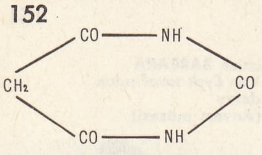

barbitürik asit

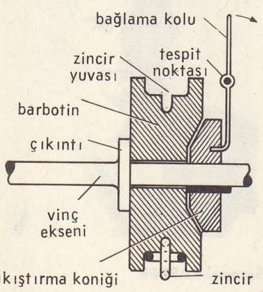

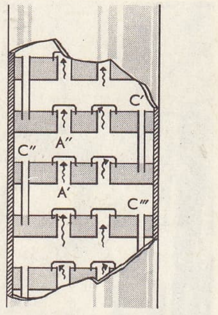

havagazı üretiminde **barbotör** (tasfiye sütunu)

Eugen BARBU

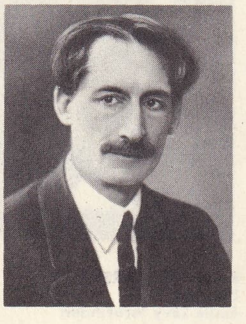

Henri BARBUSSE

sistemi uyguladığı piyano sonatına (1948) kadar, eserleri sürekli bir gelişme gösterdi. Son eserleri: *Vnessa* operası (1958), *A Hand of Bridge* (Briç Partisi) [1959]; senfonik eserler: *Medea's Meditation and Vengeance Dance* (Medea'nın Düşünmesi ve Öç Dansı) [1955], *Dies Natalis* (İsa'nın Doğduğu Gün) [1961]; oda müziği: *Summer Music* (Yaz Müziği) [1956], piyano için *Notturno* (1959), dört el piyano için *Anılar; Geçici Melodiler* (1951), 10 *Hermit Songs* (10 Keşiş Şarkısı) [1953]. (L)

BARBERİNİ, Barberino'nun (Elsa vâdisi) yerlisi, romalı aile.

— FRANCESCO Barberini (Floransa 1528-Roma 1600), 1550'ye doğru Roma'da yerleşti, papalık sarayında zengin oldu; sülâle ondan itibaren başlar. Ailenin ünlü temsilcileri şunlardır: önce Kardinal, sonra Urbanus VIII adıyle papa (1623-1644) olan MAFFEO; Maffeo'nun kardeşi, kardinal (1624) *Baba* ANTONİO (Floransa 1569-Roma 1646); Maffeo'nun yeğeni, kardinal FRANCESCO (Floransa 1597-Roma 1679); Maffeo'nun yeğeni, Papalık kuvvetleri kumandanlığında ve Roma valiliğinde bulunan TADDEO (Roma 1603-Paris 1647); Maffeo'nun yeğeni, kardinal *Genç* ANTONİO (Roma 1608-Nemi 1671). Bernini'nin bir projesine göre 1630'da yapılmış olan Roma'daki sarayları, muhteşem bir müze, ünlü bir sanat merkeziydi; Roma lirik tiyatrosunun gelişmesinde önemli rol oynamış olan bir tiyatrosu vardı. Barberi-

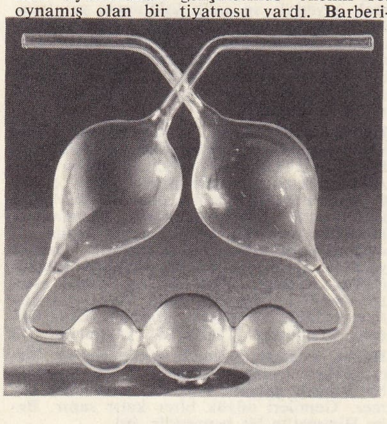

barbotör (Liebig borusu)

ni'lerin kendileri de okumuş ve bilgili kimselerdi. Siyasette, katolik hükümdarlar arasında barışı korumağa çalıştılar. Monferrato olaylarıyle karışmış olan İtalya'yı yatıştırdılar. Ama İtalya'ya hâkim olmak üzere papalığın âleti görevinde bulunmak hususundaki büyük emelleri onları Farnese'lerin elinden Castro dükalığını almağa yöneltti. Bu teşebbüs, bir yenilgiyle sonuçlandı ve bir süre kötü duruma düşmelerine yol açtı. O derece gözden düşmüşlerdi ki, İnnocentius X, onlar sayesinde papalığa seçilmiş olmasına rağmen, kendilerinden hesap sormak zorunda kaldı. Kardinal Francesco ile Genç Antonio ve Taddeo, Fransa'ya sığındılar. İnnocentius X, bu iki din adamının kardinallik rütbelerinin ellerinden alındığını ilân etmek istedi, ama kardinal Mazarin, onları kuvvetle savundu. Ancak 1653'te İnnocentius X'un yeğeninin kızıyle, Palestrina prensliği kendisine verilen Taddeo'nun oğlu Maffeo Barberini'nin evlenmesi, aradaki çatışmayı sona erdirdi. Francesco bu evlilikten ötürü Mazarin'le bozuştu. Son yıllarını Roma'da geçirdi. Barberini ailesi 1736'da sona erdi ve servetleri Colonna'lara geçti. (L)

Barberini fildişi dyptikonu, at üzerinde bir imparatorun düşmanlarını yere serdiğini gösteren fildişi bizans plakası (V. yy. sonu). Louvre müzesi. (L)

BARBERİNO (Andrea DA). Bk. ANDREA.

BARBERİNO (Francesco DA). Bk. FRANCESCO.

BARBERTON, Amerika Birleşik devletlerinde (Ohio) şehir, Akron'un güneybatısında 33 800 nüf. Kimya sanayii ve metalürji. (L)

BARBET i. (fr. *barbette*). Ask. denizc. Gemi topları için hazırlanmış siperli yer, top siperi. || *Barbetli top,* geminin üst güvertesine yerleştirilmiş, açıkta bulunan top veya top bataryası. (M)

BARBEY (Bernard), fransızca yazan isviçreli romancı (Orbe civarında Montcherand 1900). Eserleri: *le Coeur Gros* (Üzgün Gönül) [1924], *le Crépuscule du Matin* (Tan Yeri) [1938], *Chevaux Abondonnés sur le Champ de Bataille* (Savaş Alanında Terkedilmiş Atlar) [1951]. (L)

BARBEY D'AUREVİLLY (Jules), fransız yazarı (Saint-Sauveur-le-Vicomte 1808-Paris 1889). Eski rejim geleneklerine bağlı bir aile içinde yetişti. Orta öğrenimini Paris'te Stanislas kolejinde ve hukuk öğrenimini Caen'da yaptı. Önce 1833'te, sonra 1837'de, yerleşmek üzere Paris'e geldi. Oldukça gürültülü ve dandy'ce (züppece) bir hayat sürdü; edebî çevrelere girerek gazeteciliğe ve edebiyatçılığa başladı. Bu arada, «d'Aurevilly» adını da aldı. 1841'de katolikliğe döndü. Ama montanusçuluğu ve toplumsal tutuculuğu şiddetle savunması, yeni inançlarına rağmen, aşırı davranışlardan vazgeçmediğini gösterdi. Kırkbeş yıllık edebî hayatında değişik konularda birçok eser yazdı. Bunlar arasında, biyografi denemeleri (*Du Dandysme et de G. Brummel* [Dandicilik ve G. Brummel Üzerine] 1845); romanlar (*Une Vieille Maîtresse* [Yaşlı Bir Metres] 1851; *l'Ensorcelée* [Büyülenmiş Kadın] 1854; *le Chevalier Des Touches* [Des Touches Şövalyesi] 1864; *Un Prêtre Marié* [Evli bir Rahip] 1865; *Une Histoire sans Nom* [Adsız Bir Hikâye] 1862); hikâyeler (*les Diaboliques* [Şeytanlı Hikâyeler] 1874); 1860-1909 arasında yayımlanan yirmi cilt tutarında edebiyat ve tiyatro incelemeleri vardır. (L)

BARBİANO, XIV. yy. italyan ailesi.

— ALBERİCO da **Barbiano** (öl. 1409), Bologna yakınında bir şatonun sahibi, İtalya'da ücretli yabancı (özellikle fransız) çetelerine karşı koymak için italyanlardan meydana gelen «Aziz Georgio Topluluğu»nu örgütleyerek condotieri (ücretli asker) saltanatını kurdu. 1377'de Gregorius XI'in, sonra Urbanus VI'nın hizmetine girdi, ölünceye kadar Roma papasını, Avignon papasıyle müttefiklerine (Anjou'da papalık iddia edenlere) karşı savundu. Siena'lı azize Caterina'nın ona yazdığı mektup ünlüdür. — GİOVANNİ (kardeşi), piç Niccola III ile savaşan Ferrara senyörü Azzo d'Este'yi destekledi. (L)

BARBİCORNİS i. Güzel biçimli kelebek. Amerika'da yaşar. Alt kanatlarının ucunda dil şeklinde bir uzantı bulunur. (L)

BARBİÉ DU BOCAGE (Jean Denis), fransız coğrafya bilgini (Paris 1760-ay.y. 1825). J.B. d'Anville'in öğrencisi (1777). 1792'de İçişleri bakanlığında kadastro bürosu şefi, 1809'da Paris Edebiyat fakültesinde profesör, 1815'te de aynı fakülteye dekan oldu. *Voyage du Jeune Anacharsis* (Genç Anacharsis'in Gezileri, [Atlas]), *Précis de Géographie Ancienne* (Eski Coğrafyanın Anahatları, [1819-1822]), *Atlas Pour Servir à l'histoire Ancienne* (Eski Tarih Çalışmaları İçin Yardımcı Atlas, [1816]) gibi eserlerinin yanı sıra Doğu ve Yunanistan ile ilgili birçok harita hazırladı. (L)

BARBİER (Jules), fransız tiyatro yazarı (Paris 1825 ay.y. 1901). Yalnız başına veya Barrière, Decourcelle, Fournier, M. Carré v.b. ile birlikte piyesler, komediler ve opera librettoları (*Faust*) yazdı. (L)

BARBİER DE MEYNARD (Casimir), fransız şarkiyatçısı (Marsilya 1826-Paris 1908). Doğu Dilleri okulun'da türkçe (1863), Collâge de France'da farsça (1876) ve arapça (1885) öğretmenliği yaptı. Eserleri: *Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse et des Contrées Adjacentes* (İran ve Sınır Komşusu Ülkelerin, Coğrafya, Tarih ve Edebiyat Sözlüğü) [1861], *Tableau Littéraire du Khoraçan et de la Transoxiane au IV'e s. de l'hégire* (Hicret'in IV. yy.ında Horasan ve Maveraünnehir'in Edebî Tablosu) [1861]; *La Poésie en Perse* (İran'da Şiir) [1878]; ayrıca daha önceki türkçe-fransızca sözlüklere bir ek (*Supplément*) [1881-1886], birçok tanıtma yazısı ve çeviri. (L)

BARBİERE (Domenico DEL). Bk. DEL BARBİERE.

BARBİERİ (Fedora), italyan ses sanatçısı (Trieste 1920). Sanat hayatına yirmi yaşında atıldı, büyük dünya sahnelerinde kontralto olarak hızla kendini kabul ettirdi. Alt sesleriyle alkış topladı; Verdi'den Gluck'a, Monteverdi'den Bizet'ye kadar uzanan türlü üslûplara kolaylıkla uydu. (L)

BARBİERİ (Giovanni Francesco). Bk. GUERCİNO.

BARBİERİ (Giovanni Maria), italyan filolog ve yazarı (Modena 1519-ay.y. 1574). Kont Luigi de La Mirandola'nın öğretmeni, onunla birlikte Fransa sarayına gitti. *Dell' origine della Poesia Rimata* (Kafiyeli Şiirin Kaynağı Üzerine) adlı incelemesinde, fransız, provençal ve italyan şiirinin kaynağı üstüne değerli bilgiler vardır. (L)

BARBİTAL i. Dietilmalonilüre'nin yaygın adı. 0,25-0,50 gr'lık dozu uyku verir. || *Barbital* soneki ayrıca, *barbitürik* veya kapalı zincirli üreid adı verilen ilâçlar grubunu gösterir. Bunların hepsi uyutucu özellikle, az zehirli ilâçlardır.

— ANSİKL. *Barbital* çekirdeğine bitişik «malonilüre» denilen köklerin yapısı ve durumu, bu cisimlerin uyutucu etkisini hız, yoğunluk, süre v.b. bakımından artırıcı niteliktedir. Bu ilâçlar çoğu zaman ağız yoluyle kullanıldığı gibi fitil ve şırınga şeklinde de kullanılır. Bazıları damara şırınga edildiği zaman hemen yapılması gerekli ameliyatlar için çabuk ve yeteri kadar derin bir uyku sağlar. (L)

BARBİTİSTES i. Avrupa çekirgesi. Bazen bağlara ve şeftali bahçelerine büyük ölçüde zarar verir. (İlmî adı: *Barbitistes Fischeri.* Düzkanatlılardan.) [L]

BARBİTÜRİK sıf. (fr. *barbiturique*). *Barbitürik asit,* malon esterin üreye etkimesiyle elde edilen üreid. (*Eşanl.* MALONİLÜRE). || Barbitürik asit türevleri. || İ. *Bir barbitürik.*

— ANSİKL. *Barbitürik asit,* sülfürik asidin aloksantine etkimesinden de elde edilebilir. Suda, iki su molekülü alarak kristalleşir. Azota bağlı devingen hidrojenlerle madensel tuzlar verir. Alkaliler bu asidi, üre ve malon asit şeklinde parçalar. Barbitürik asidin nitratlı türevi *vilolürik* asittir. Nitrolamayle *dilitürik* asit elde edilir. Bromla olaya girdiğinde kolayca *dibromobarbitürik* asidi verir. *Veronal* (dietilbarbitürik asit), *fenobarbital* (feniletilbarbitürik asit), tıpta tedavi amacıyle kullanılan önemli türevlerdir. (Bk. kenardaki formül.)

◆ **Barbitürizm** i. (fr. *barbiturisme*). Uzun zaman veya fazla miktarda barbitürik almaktan ileri gelen zehirlenme. Karakter bozukluklarından başlayıp sanrılara, zihin bozukluğuna ve komaya kadar varan sinir düzensizliklerine yol açar. (Striknin, amfetamin, pikrotoksin, barbitüriklerin panzehiridir.) [L]

BARBİZON, Seine-et-Marne'da (Melun idarî çevresi) komün, Fontainebleau ormanının batı kenarında; 1 066 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

Barbizon okulu, 1830'a doğru, başlarında Corot ve Théodore Rousseau'nun bulunduğu ressamlar grubu. Bu okulun ressamları, peyzaj resmine daha bir tabiîlik getirdiler. Théodore Rousseau 1835'te, dostu Jean-François Millet de 1849'da Barbizon kasabasına yerleştiler. Daha sonra sırasıyle Charles Jacque, Decamps, Corot, Diaz, Paul Huet, Troyon, Ziem v.b. onlara katıldı. Jules ve Edmond de Goncourt kardeşler *Manette Salomon* adlı romanlarında bu ressamların yaşayışlarını dile getirdiler. (L)

BARBLAN (Otto), isviçreli orgcu ve besteci (Engadin'de Scanf 1860-Cenevre 1943). Ce-

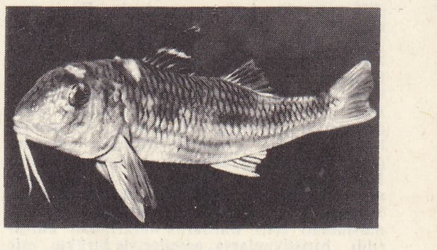

barbunya balığı

Foto. Union des écrivains de la R.S. de Roumanie, Manuel, X (LAROUSSE)

nevre'de kutsal şan derneği yöneticisi. Eserleri: Org, orkestra ve koro parçaları, İsviçre millî marşı olarak kabul edilen *Terre des Monts Neiguex* (Karlı Dağlar Ülkesi) adlı melodi. (L)

PARBON (Praise-God), ingiliz softası (1596 ? - 1680). Adı çoğunlukla **Barebone** veya **Barebones** biçiminde yanlış söylenir. Londra'lı zengin bir deri tüccarıydı, ateşli vaazları ve kehanetleriyle ün saldı. 1635'te Cromwell tarafından meclis üyeliğine atandı. (L)

BARBOSA (Duarte), portekizli gezgin (Lizbon 1480'e doğr.-Cebu 1521). Bir süre Hindistan'da kaldıktan sonra İspanya'nın hizmetine girerek Magellan'ın keşif gezisine katıldı ve onunla birlikte öldürüldü. Yaptığı geziyi, çok önemli bir belge olan, *Livra em que Dá Relaçao do que Viu e Ouviu no Oriente* (Doğuda Görülen ve Duyulan Şeyler Üstüne Kitap) adlı eserinde anlattı. (L)

BARBOSA (Ruy), brezilyalı yazar ve siyaset adamı (Bahia 1849-Petropolis 1923). Hukukçu, hatip olarak Brezilya'da büyük ün kazandı. Cumhuriyetin ilânında rol oynadı (1889) ve geçici hükûmetin (1889-1891) yedi üyesinden biri oldu. 1907'de La Haye'deki 2. Barış konferansında ülkesini temsil etti. Eserleri: *Cartas de Inglaterra* (İngiltere Mektupları) [1896] ve El Papa y el Concilio (Papa ve Ruhanî Meclis) [1897]. (L)

BARBOSA DU BOCAGE. Bk. BOCAGE.

BARBOSA-MACHADO (Diego DE), portekizli (Lizbon 1682-Santo Adriao'da Sever manastırı 1772). Eserleri: *Biblioteca Lusitana* adlı 14 ciltlik büyük bir bibliografya derlemesi (1741-1759). [L]

BARBOTİN i. fransız deniz albayı *Barbotin* tarafından icat edilmiş âlet.

— Teknik. Paletli araçlarda tekerleklerin dönmesini sağlayan, motor aksamından bir makara.

— ANSİKL. Teknol. Paletli bir aracın ön veya arkasına yerleştirilen *barbotin* kendi hareketini üzerinde bulunduğu kısa bir milden alır ve paletlere geçmek suretiyle aracın yürümesini sağlar. Bazı tanklarda önde ve arkada olmak üzere iki tanedir. (L)

BARBOTÖR i. (fr. *barboteur*). Kim. ve Teknol. Sıvıların gazlara tesirini sağlamak üzere, kimya laboratuvarlarında kullanılan cihaz. || Hava gazının metodik bir surette yıkanmasını ve temizlenmesini sağlayan donanım. || Raschig halkalarıyle doldurulup, petrol sanayiinde kullanılan sıvı-gaz temas kulesi.

— ANSİKL. Kim. ve Teknol. Laboratuvarlarda, *barbotörler* sıvıları gazlara tesir ettirmek için kullanılırlar (yıkama, kurutma, çözünme). Cihazların tertibatı, gazla ayıracın temasını arttırmak için dirençleri azaltmak ve sızıntıları önlemek üzere düşünülmüştür. Bazı analitik işlemler barbotörün tartılmasını gerektirebilir (o zaman bunun şekli, en az ayıraçla en çok tesir sağlayacak şekilde tespit edilir [Liebig borusu]).

Hava gazı üretiminde, yıkanacak gaz, temizleme sıvısıyle temasını sağlayan fanusların altından geçerek, A', A yolunu izler. Sıvı da C', C'', C''' ... boşaltma borularını izleyerek, aşağıya akar. Bu surette gaz, temizlenmesi devamınca, gittikçe artan safiyette sıvı ile temas ederek, son yabancı madde kısmını burada bırakır. (L)

BARBOUR (John), iskoçyalı vakanüvis, ilahiyatçı ve şair (Aberdeen 1316'ya doğr.-ay.y. 1395). Oxford ve Paris'te profesör, Robert Bruce için yazdığı destan (1375), iskoç yurtseverlik duygusunu canlandırır. (L)

BARBU (Eugen), romanyalı yazar (Bükreş 1924). *Luceafarul* dergisi başyazarı. Hikâyeler (« *Üç Eyerli Altın Bisiklet*», 1956) ve romanlar «(*Onbir*», 1956) yazdı. Eserlerinde spor dünyasını çizer veya Bükreş banliyösü ile Romanya köylerinin yaşantısını («*Boşalma*», 1957; «*Pazar Yemeği*», 1962; «*Yaratma*», 1964) anlatır. (L)

BARBUDA, Küçük Antillerde (Leeward Islands), britanya adası, Antigua'ya bağlı, 980 nüf. (L)

BARBULA i. Yerde veya taşların üzerinde yetişen çokyıllık karayosunu. Değirmi ve kabarık yumaklar devamlı örtü teşkil eder. (L)

BARBUNYA i. Kırmızı pullu, kemikli balık (boyu 25-30 sm, ağırlığı 200-300 gr kadardır. Barbunyagiller familyasındandır). [İlmî

BARCELONA
Catalogne meydanı

Foto. Direct. gén. du tourisme espagnol (LAROUSSE)

adı: *Mullus barbatus*.]: *Fatih Sultan Mehmed'in oğlu ikinci Beyazıt'a barbunya balığı götürüldü* (S. F. Abasıyanık). || *Argo.* Tam not, on numara.

— ANSİKL. *Barbunya*'nın vücudu pembemsi kırmızıdır. Yan tarafında sarı şeritler bulunur. Başı ve gövdesi gevşek iri pullarla kaplıdır. Karın yüzgeci göğsündedir. Alt çenesinde iki tane çatallı bıyık bulunur. Atlantik'te ve Akdeniz'de yaşar. Marmara ve Karadeniz'de de vardır. İstanbul'da eti lezzetli olduğu için pek sevilir. Kışı, dibi kumsal yerlerde, kıyıdan açıkta geçirir. Baharda kıylara yaklaşır.

Tekir de (*Mullus surmuletus*) bir barbunya türüdür. Barbunyanın alın kısmı dikçe, tekirinki ise düzgün kubbemsidir. İkisi de aynı türdendir ama barbunya kumsal yerlerde, tekir kayalık yerlerde yaşar. (Bk. BALIKLAR *renkli ilâvesi*.) [LM]

BARBUNYAGİLLER çoğl. i. Dikenliyüzgeçliler takımından kemikli balık familyası. Vücutları büyük pullarla kaplıdır. Denizlerde yaşar. Renkleri kırmızıdır. Barbunya ve tekir türleri iyi bilinir. (M)

BARBUSSE (Henri), fransız romancısı (Asnières 1873-Moskova 1935). Catulle Mendès'in damadı. Önce gazetecilik yaptı, şiirler ve gerçekçi romanlar (*l'Enfer* [Cehennem], 1908) yazdı. Birinci Dünya savaşına katıldı, kendisine Goncourt ödülünü kazandıran, aynı zamanda sert tepkiler uyandıran *Ateş* (le Feu) [1916] adlı romanını yayımladı. Enternasyonalizm'i benimseyerek, komünizmi öven eserler yazmaya başladı: *Aydınlık* (Clarté) [1919], *les Encahînements* (Zincirlemeler) [1925], *Lénine* (1934), *Staline* (1935). Sık sık gittiği Rusya'da öldü. (L)

BARBUT i. Sadece zarla oynanan bir çeşit oyun ve kumar. — ANSİKL. *Barbut*'ta, oyuncuların attığı zarların gösterdiği sayılara göre bazıları kazanır, diğerleri kaybederler. İki bölüme ayrılarak ortaya konan paraların hepsini, öndekini ve arkadakini tam olarak kazanan zarlar *dü se* (üç üç), *dü beş* (beş beş) ve *dü şeş*'tir (altı altı). Hepsini kaybeden zarlar ise *hep yek* (bir bir), *dubara* (iki iki) ve *dört çıhar*'dır (dört dört). Sadece öne sürülen parayı kazanan zar *şeş beş* (altı beş), kaybeden zar *iki bir*'dir. Diğer zarlar ne kaybeder, ne de kazanırlar. Ayrıca üç zar atılarak oynanan bir barbut çeşidi daha vardır. (M)

Barbut Altını bls. i. Nümism. Tanzimat'tan önce Osmanlı imparatorluğunda kullanılan çeşitli altın sikkelerden birinin adı. Yüzlük mecidiye altınının ayar ve kıymetinde olup iki kırat ağırlığındaydı. Abdülmecid devrinde, 1843 (1259) yılında sikke ayarlarının düzeltilmesine karar verildikten sonra Mısır barbut altınının bir dirhemine 31 kuruş on para değer tespit edilmişti. (→ Bibliyo.) [M]

BARBYSES veya **BARBYSSOS.** Esk. coğ. İstanbul'daki Kâğıthane deresine verilen ad. (M)

BARCA i. Bk. BARÇA.

BARCE. Bk. BARKA.

BARCELLONA POZZO Dİ GOTTO, İtalya'da komün. Sicilya'da (Messina ili), adanın kuzey kıyısında, Messina'nın güneybatısında; 31 550 nüf. Tarım merkezi (turunçgiller). Şarapçılık. (L)

BARCELONA, İspanya'da şehir. Katalonya kıyısında idare merkezi, Llobregat deltasının kuzeyinde, Tibidabo kütlesinin eteğinde; 1 503 000 nüf. Üniversite. (Bk. KATALONYA). Yamuk biçimindeki eski şehir, limanın kıyısına kuruldu. Daracık sokaklarını korumakla beraber, birkaç büyük anayolu da vardır (özellikle **Rambla**'lar). Başlıca anıtlar eski şehirdedir. Surların yerini şehri çevreleyen bulvarlar aldı. Biraz ötede, modern şehirciliğin ilgi çekici bir örneği olan ve dört köşe bir plana göre yapılan yeni şehir (*Ensanche*) uzanır. Eski ve yeni şehrin birleştiği yerde Cataluna meydanı şehirde faaliyetin en yoğun olduğu yer ve iş merkezidir. Ağır sanayi, limanın iki yanındaki kıyı mahallelerine (Badalona, Pueblo Nuevo, Hospitalet) ve içerilere doğru giden yolların (Moncada) kenarlarına yerleşti.

Barcelona'da bugün sanayi çok çeşitlidir; bunların gelişmesi, nüfusun artışıyle birlikte oldu. Metalürji sanayilerinin (mekanik inşaat, dokuma malzemesi, motorlar, otomobil ve traktörler) malzemeleri, ham madde bakımından, çelik fabrikaları (elektrik fırınlar) ve yüksek kalitede imalât yapan (özel çelikler, demir bileşimleri) yaprak makineleri tarafından sağlanır. Dokuma sanayii, özellikle pamuk iplikhaneleri ve dokumacılığı kapsar; birkaç fabrikada yün işlenir; geniş ölçüde çorapçılık yapılır. Son zamanlarda, elektrik malzemesi de, kimya sanayii de (sunî ipek ve fibran, ilâçlar, fotoğraf malzemeleri, petrol rafinerisi, plastik maddeler) gelişmiştir. Limana, sanayi için gerekli ham maddeler gelir: maden kömürü, çelik ve dökme demir, pamuk. Dokuma ipliği, kumaş, kâğıt ve şarap gibi ihracat malları bu hatırı sayılır ithalâtı karşılamaktan uzaktır. Son yıllarda ispanyol ticaretindeki genel azalma sebebiyle eskisi kadar sık gemi gelip gitmez; ama İspanya'nın en büyük tesislerine sahip olan Barcelona limanında su alanı 300 hektar, rıhtımların uzunluğu 8 400 m'dir ve teçhizatı çok gelişmiştir. — *Barcelona ili*, 2 648 000 nüf.

— G. santl. Katalonya başkentinin çok sayıdaki eski anıtları arasında şunları sayabiliriz: XX. yy.da onarılan ama ilk şeklini muhafaza eden roman üslûbundaki San Pedro de las Puellas kilisesi; dilimli, değişik kemerli bir dehlizi olan roman üslûbundaki San Pablo del Campo kilisesi; XIV.-XIX. yy.dan kalma, Katalonya'nın en önemli gotik anıtlarından biri olan Santa Eulalia katedrali ve içinde XIV. yy.dan kalma çok güzel bir dehliz; üç sahınlı, gotik üslûbunda büyük XIV. yy. kilisesi Santa Maria del Mar; XVI. yy.dan kalma cephesiyle eyalet Diputacion'u (XV. yy.); Audiencia (XV. yy.); Ayuntamiento (XIV. yy.); XIV. yy.da yapılan, XVII. yy.da değişikliğe uğrayan Lonja. Barok sanat, şehirde Casa de Dalmases ve Nuestra Senora de Belen (1687 -1729) ile, klasik sanat da Virreina sarayı ile temsil edilir. Ayrıca modern anıtlar arasında Gaudi'nin Sagrada Familia kilisesini ve Güell parkını da belirtelim. Montjuïc'de Katalonya Sanat müzesi ve 1929 sergisi için yapılan bir ispanyol köyü vardır. Bu köy İspanya'nın çeşitli bölgelerindeki sokak ve evlerin benzerleri yapılarak meydana getirilmiştir. 1961'de Picasso müzesi kuruldu.

— Tar. Barcelona'nın Phokaia'lılar (Foçalılar) tarafından kurulduğu sanılır. Kartacalılar burasını M.Ö. 236'da işgal ettiler ve *Barcino* (*Barca*'dan) adını verdiler. Şehir roma hâkimiyeti sırasında önem kazandı, bir

BARCLAY DE TOLLY
(cabinet des Estampes, Paris)

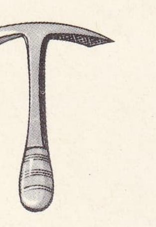
barda

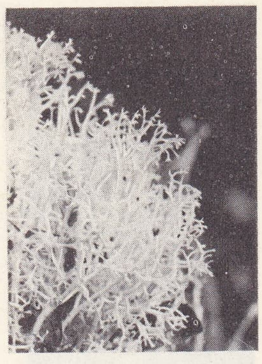
bardaklikeni

bardakağacı

aralık Vizigotların başkenti oldu. Magrıplılar tarafından zaptedildi (712), sonra Frankların eline geçti ve 874'ten sonra bağımsızlığını kazandı. XII. yy.da Aragon ile birleşerek çok geçmeden Akdeniz'in en önemli limanlarından biri haline geldi. XIII. yy.daki Barcelona büyük şehir sayılır. 1250-1260'tan itibaren ticareti sayesinde Avrupa'nın en sağlam bankacılık şehirlerinden biri haline geldi. Doğu ürünleri karşılığında, İspanya'nın yün ve madenlerini ihraç ederdi. Doğu acentelerini Konsoloslar yönetirdi; Barcelona'nın ticareti, kuzey Afrika'ya, hattâ Cebelitarık boğazının ötesine kadar uzanırdı. Suriye'deki frank toprakları Türklerin eline geçince (XIII. yy. sonu) acenteler Suriye veya İskenderiye'den gelen Doğu ve Uzakdoğu mallarının transit geçtiği Kıbrıs'a yerleştiler. XIV. yy.da *Consulado del Mar* adı verilen deniz ticaret odası kuruldu. Amerika'nın keşfi, Barcelona'nın refahına ağır bir darbe indirdi. Bu darbenin altından ancak XIX. yy.ın ikinci yarısında kalkabildi. Evvelce Barcelona, Felipe V'in İspanya tahtına çıkması üzerine patlak veren ayaklanmalar sonucu imtiyazlarını (*fueros*) kaybetmişti. 1808'den 1813'e kadar Fransızların işgalinde kaldı; başkaldırmaları kanlı bir şekilde bastırıldı. 1936 Temmuzunda, şehri Franco'ya teslim edecek olan askerî ayaklanma sendikacı milislerin kitle halinde bastırmasıyle ezildi. Cumhuriyetçi direnmenin önemli merkezi olan Barcelona, mart 1938'de italyan uçakları tarafından şiddetle bombalandı (1 000 ölü) ve Franco birlikleri tarafından ancak 25 ocak 1939'da zaptedilebildi. (Bk. İSPANYA, 1936-1939 *savaşı*.) [L]

BARCELONA, Venezuela'da şehir. Antiller denizi yakınında, Anzoategui eyaletinin merkezi; 44 700 nüf. Ticaret merkezi. Et konserveleri. (L)

Barcelona antlaşması, İtalya seferine çıkmadan önce Charles VIII, Habsburg imparatorluğunun, İngiltere'nin ve İspanya'nın tarafsızlığını sağlamaya çalıştı. Barcelona antlaşmasıyle (19 ocak 1493), Rosellon ve Cerdanya'yı Fernando el Catolico'ya bıraktı. (L)

Barcelona hanedanı, Ausonia kontu BOREL I ile başladı. Borel I'in 898'de ölen torunu GUİFRE I Katalonya'nın ulusal kahramanıydı. Bu hanedanın küçük kolundan, kont Raimundo Berenguer IV'ün Aragon kraliçesi Petronila ile evlenmesi sonucu (1137) Aragon krallık hanedanı doğdu. (Bk. ARAGON ve KATALONYA.) [L]

Barcelona konferansı (1921). Deniz ve demir yollarında transit geçiş konusunda uluslararası bir uzlaşmanın imzalanmasıyle sonuçandı. (L)

BARCLAY (Alexander), iskoçyalı şair (1475'e doğr. Croydon 1552). Fransa ve İtalya'da seyahat etti. 1500 Yılına doğru rahip oldu. Çeviri eserlerden başka, üçü «Aeneas Sylvius» (Papa Pius II, Eneas Piccolomini'nin takma adı) taklit edilerek yazılmış beş «Eglogue» bıraktı. En orijinal ve en ünlü eseri olan *Ship of Fools* (Deliler Gemisi), Sebastian Brant'ın *Narrenschiff*'ini serbestçe taklit etmek suretiyle yazılmış manzum bir hicivdir (1509). [L]

BARCLAY (John), latince yazan iskoçyalı yazar (Fransa'da Pont-a-Mousson 1582-Roma 1621). William Barclay'ın oğlu. 1603'e doğru İngiltere'ye gelince James I ile uzlaştı. Dinden sapmakla suçlandırıldığından Roma'ya gitti (1616) ve oraya yerleşti. Latince iki hiciv romanı yazdı: Cizvitleri eleştiren *Euphormionis Satyricon* (Euphormio'nun Hicviyeler Koleksiyonu, 1603) ve saray rezaletleriyle ihtilâllerini tasvir eden ve Ligue devrinde Fransa'daki olaylara ima yoluyle değinen («*Anahtarlı*» [*à clef*]) bir siyasî roman, *Argenis* (1621). Pastoral tasvirleriyle Sydney'in *Arcadia*'sını ve siyasî eğilimleriyle Thomas Morus'un *Utopya*'sını hatırlatan *Argenis*'in, La Calprenede, Scudéry'ler ve Fénelon'un *Télémaque*'ı üzerinde etki yaptığı söylenebilir. (L)

BARCLAY (Robert), iskoçyalı ilâhiyatçı (Gordonstown 1648-Kincardine'de Ury 1690). Quaker'lerin öğretilerini benimsedi. Çeşitli yazılarında ve özellikle *An Apology for the True Christian Divinity Held by the Quakers* (Quaker'lerin Benimsediği Gerçek Hıristiyan Tanrısallığının Savunulması) adlı eserinde bu öğretileri sistemleştirdi. (L)

BARCLAY (William), iskoçyalı hukukçu (Aberdeen 1546-Angers 1608). Fransa'da Pont-à-Mousson'da ve Angers'de, hukuk okutmuştur. Kralların iktidarı konusunda eserler yazdı. (L)

BARCLAY DE TOLLY (prens Mihail Bogdanoviç), İskoçya asıllı rus mareşali (Livonia'da Luhde Grosshoff 1761-İnsterburg 1818). Türkiye'de (1788), İsveç'te (1790), Polonya'da (1794) savaşlara katıldı. Prusya'da Napolyon'a karşı (1806-1807) savaştı. Friedland savaşından sonra Aleksandr I'e Rusya'nın en iç bölgelerine kadar direnilmesini teklif etti. Finlandiya'da (1808) Kuopio'yu aldı ve buz üzerinden Botni körfezini geçti. 1810'da Savunma bakanı, 1812'de fransız istilâsı sırasında, I. batı ordusu kumandanıydı. Savunma savaşı taraftarı olan Kutuzov ile anlaşamadığından Borodino'dan sonra görevinden çekildi. 1813'te Almanya, 1814'te Fransa savaşlarında büyük ün kazandı. Paris'in zaptından sonra feldmareşal ve 1815'te rus orduları başkumandanı oldu. (L)

Barclays Bank limited, İngilizlerin en eski bankası. XVII. yy.ın ikinci yarısında John Freame tarafından kuruldu. Barclays, XIX. yy'da büyük sermaye işlemlerini ve rizikoların paylaşılmasını gerektiren büyük sanayi ortaya çıkınca, hisse senetli şirket halinde birleşen yirmi kadar özel bankaya ortak oldu. Tarım alanında hâkimiyet kurdu; maden sanayii ve ingiliz gemi inşaatı işleriyle çeşitli bağlantıları vardı. Barclays, Birinci Dünya savaşından sonra ingiliz bankacılık sisteminde 1900'den beri görülmekte olan merkezîleşme hareketine uyarak ingiliz bankaları arasında üçüncü sıraya yükseldi ve pamuk sanayiinde çok faal olan *Union Bank of Manchester* ile birleşti. 1920'de, albay Lawrence'ın isteği üzerine Amman'da bir şube açmış olan *Anglo-Egyptian bank*'ın yüzde 90 sermayesine sahip oldu. Gene bu sıralarda (1836'da ingiliz sömürgelerinde köleliğin kaldırılması sırasında kurulmuş olan) Colonial bank'te, altın ile elmas madenlerinin işletilmesinden beri Güney Afrika'da büyük bir görüş kuran *National Bank of South Africa*'da da hisse aldı. Bu birleşmeden, hukukî olarak ana şirketten ayrı *Barclays bank* (Dominion, Colonial and Overseas) doğdu. Faaliyet sahası Antiller'den Hint okyanusu'na kadar yayılmış olan 700 şubesiyle bugün Commonwealth'ın en önemli bankasıdır. Barclays grubunun Fransa'da ve Kanada'da çok güçlü iki şubesi vardır. Bank of America, National City Bank ve Chase National Bank'ten sonra milletlerarası kredi müesseselerinin dördüncüsüdür. (L)

BARCSAY (Âkos), Erdel Beyi (1619-1661). Erdel sarayında yetişti. 1642'de Erdel beyi Rákoczi György I'in elçisi olarak İstanbul'a geldi. 1644'te Lugos ile Karánsebes banlığına, 1648'de Hunyad valiliğine tayin edildi. 1657'de Erdel beyi Rákoczi György II'nin Lehistan seferine çıkması üzerine bir süre bey vekilliği yaptı. Rákoczi'nin başarısız seferinden sonra 1658'de Osmanlılar tarafından Erdel tahtına çıkarıldı. Önce beyliği kabul etmedi, fakat sonra Erdel asilzadeleri tarafından beyliğe seçilen Kemény János'a da tahtını bırakmadı. Bu yüzden János tarafından öldürtüldü. Eski kaynaklar Barcsay'ı çok okumuş ve ilmi seven bir adam olarak tanıtırlar. (M)

BARÇ i. (ing. *barge*'dan). Denizc. Üretim bölgelerinden nehir ve kanallar yoluyle limanlara ticaret eşyası taşıyan saç veya ahşap tekne. (Makineli olanları veya makinesiz olarak yedekte çekilen tipleri vardır. İnce uzun yapılıdır; az su çeker. Genellikle kıç taraflarında oturulabilecek yeri olan bir üst yapısı vardır.) [M]

BARÇA veya **BARCA** i.(aşağı lat. *barga*'dan ital. *bargia*). Denizc. Ortaçağda kullanılan kürekli ve yelkenli nakliye gemisi. ‖ İngiltere'de geçit törenlerinde kullanılan süslü tekne.

— Ask. Kalyon cinsinden küçük savaş gemisi: *Barçalardan top fındığı yağmur gibi yağardı* (Kâtip Çelebi). Bk. ANSİKL.

— Balıkç. Nehirde balık tutmak için yapılmış dörtköşe yelkenli tekne. (*Barçe*'de denir.)

— ANSİKL. Ask. Osmanlı donanmasında kalyon cinsinden olan bir tür nakliye ve savaş gemisi. Önceleri Hollandalılar, sonra diğer avrupa devletleri tarafından da kullanıldı. Barçalar iki veya üç direkli olarak yapılırdı. XV. yy. kayıtlarına göre bir barça'da irili ufaklı seksen üç top bulunurdu. Bu toplardan otuz beşi pranka topu, on ikisi baş topu, on ikisi büyük zarbazen, yirmisi küçük zarbazen ve dördü de şayka topudu. (M)

BARÇAK i. *Mah.* Kılıç veya bıçakların tutulacak yerlerinde eli korumak için yapılan kısım (kabza siperi de denir). [Bornova, İzmir]. (M)

BARÇINKENT. Esk. coğ. Oğuz-Kıpçak şehri. Yeri şimdiye kadar tayin edilemedi. İlk defa Moğol istilâsı devrinde adı geçer. Asya tarihçisi Cemal el-Karşî bu şehirde bulunmuş (1273-1274) ve Türkmenler'i görmüştür. XIV. yy.da bu şehrin adı geçmediğine göre Cuci'lerdeki kargaşalıklar sırasında harabe haline geldiği sanılıyor. (M)

BARÇİNLİ, Afyonkarahisar çevresinde yaşıyan türk aşireti. (M)

BARD i. (lat. *bardus*, galya dilinden gelme, fr. *barde*). Keltlerde saz şairlerine ve âşıklara verilen ad. ‖ *Teşm. yol.* Lirik veya destancı şairler.

— ANSİKL. Galyalılarda, *bard'lar* ruhanî sınıftan sayılırlar. Asıl görevleri, kendilerini besleyen hakan'ın başarılarını kutlamaktı. Galya-Roma asilzadeleri, halk dilini kullanmak istemediklerinden, II. yy.a doğru bu halk şairleri de ortadan kalktı. İrlanda'da, aşağı sınıftan sayılırlardı. Britanya adasında roma fütuhatı ve sakson istilâsında işlerine devam eden bard'lar Gal ülkesindeki küçük breton prensliklerinde el üstünde tutulurlardı. Sazları *cruth* denilen bir çeşit lir'di. Şiirlerini okurken bir yandan da saz çalarak kendi kendilerine eşlik ederlerdi. En eskileri ve en tanınmışları Taliesin, Aneurin ve Llywarc Hen'dir (VI. ve VII. yy.). Ne vardı ki, onlara mal edilen şiirlerin çoğu her halde kendilerinin değildir. Şiir yönünden çok zengin olan bütün Gal ülkesi edebiyatı bard'ların eseridir. Gal ülkesinin Edward I tarafından fethedilmesinden (1283) sonra, İngilizler bu halk «kafiyecilerini» kovdular, fakat şiir toplantılarının, XVI. yy.a kadar devam ettiğini ileri sürenler vardır. XVIII. yy.da ise, *bard'lık* iyiden iyiye soysuzlaşmış, *cruth*'un yerini *telyn* denilen bir saz almış, saz şairliği de körlere ve dilencilere kalmıştır. (L)

BARDA i. İnş. Dam ustalarının kullandığı, başının bir ucu çember parçası biçiminde eğri, öbür ucu keskin olan çekiç: *Barda, arduvaz ve çıtaları kesmeye ve çakmaya yarar.* (*Eşanl.* ÇATI KESERİ.)

— Teknol. Dülger, fıçıcı gibi ağaç işlerinde çalışanların kullandıkları özel biçimde bir balta; fıçıcı keseri; fıçı yapımında kullanılan meşe kerestesini yarmak için kullanılan balta; harç karıştırma aracı.

— ANSİKL. *Teknol.* Dülger âleti olarak *barda*, geniş ve dik ağızlı, sapına göre eğik, kısa saplıdır. Ortaçağda ölüme mahkûm edilenlerin başını vurmak için de kullanılırdı. Ucu, bazı Danimarka baltaları gibi, hilâl biçiminde olanları vardı. XVI. yy.dan daha öncesine ait bir idam sehpasında, ipe bağlı ve iki direk arasında tutturulmuş ağır bir barda, hükümlünün boynuna inerdi. (L)

BARDA (Berde, Berza'a da denir). Esk. coğ. Zamanında Yakın Doğu'nun, Rey ve İsfahan'dan sonra, en büyük şehri (Kafkasya'da). Şimdi köy ve harabedir. Terter suyunun Kura (Kür) ırmağı ile kavuştuğu yerden 20 km uzaklıkta. Eskiden şehrin genişliği 6-7 km idi. Meyve bağlarıyle çevriliydi. Bol ipek ihraç edilirdi. Sasanî hükümdarı Kavaz I zamanında (488-531) kuvvetli bir kale yapıldı. Hazarların hücumuna uğrayan Barda (628), halife Osman zamanında ise Araplar tarafından alındı. Emevîler ve Abbasîler devrinde Ermeniye'deki arap valilerinin çoğunun başkenti oldu. Ruslar tarafından yağma edilen şehrin (943-944) moğol hâkimiyeti zamanında bir dereceye kadar onarıldığı tahmin edilir. Üzerinde birçok kitabe bulunan kule o zamandan kalmadır. Şehrin yıkıntıları üzerinde bulunan yazıtlar okunulmaz durumdadır. Şarkıyatçı Hanikov, bazılarında 1322 tarihini okuyabildi. Barda'nın Nadir Şah zamanında, son defa tahrip edildiği sanılıyor. (M)

Foto. X, d'Aguilar (LAROUSSE)

BARDA-BALKA. Esk. coğ. Musul'un 225 km kuzeydoğusunda, Eskitaş devrine (paleolitik) ait mağara. Yapılan araştırmalarda, bu devre ait iskâna ve taş âletlere rastlandı. Yakın geçmişte ileri sürülen, Mezopotomya'da Eskitaş devrinin olmadığı fikri Barda-Balka buluntularıyla çürütüldü. Bundan dolayı, Mezopotamya'nın prehistorik arkeoloji incelemelerinde önemli bir yer olarak görülür. (M)

BARDACIK i. Bot. *Mah.* Taze incir, küçük boylu (Ege bölgesi). [M]

BAR-DAİSAN (yun. lat. *Bardesanes,* süryanîce *Bar Daysan,* ar. *İbni Daisan),* süryanî hıristiyan yazar ve gnostik filozof (Urfa 154'e doğr.-ay.y. 222'ye doğr.). Epiphanios'a göre Edessa (Urfa) kralı Abgar IX. un (hük. 179-216) gençlik arkadaşıydı. Bir süryanî kaynağına göre Hierapolis'te (Kuzey Suriye'deki Mümbiç) bir payen rahibin yetiştirdiği Bar-Daisan 179'da hıristiyan oldu. Gnostisizme meyilli olduğundan aforoz edildi. Başka kaynaklara göre önce gnostikti, sonra hıristiyanlığa döndü. Hıristiyanlar, Bar-Daisan'ı batıl mezhep sahiplerinden sayarlar. Kendisi, mahşer gününde vücudun dirilmesi hakkındaki hıristiyan dogmasını reddeti. Ona göre dünya «hayatın babası» olan Tanrı'dan türemek suretiyle meydana geldi. Eserlerinin büyük bir kısmı kayıptır. *Ruhun İlâhîsi* başlıklı eseri *Thomas'ın İşlemleri* adlı apokryph'te zamanımıza kadar geldi. Kaybolan dinî eserlerinden başka astroloji ve astronomi hakkında eserler de yazdı. Bir öğrencisinin yazdığı sanılan Eflâtun tarzındaki bir diyalog, Bar-Daisan'ın doktrinini verir. Buna göre, insanların hayatını etkileyen ve yıldızların duruşu ile tespit edilen bir kader vardır; Tanrı iradesi ise hiç bir şey tarafından sınırlandırılamaz. Eserlerinin baskıları: J.C. Orelli: *Bardesanis Syri Fragmentum Adversus Astrologos* («Alexandri Aphrodisiensis de Fato quae supersunt graece» de, Zürich 1824); W. Cureton: *Spicilegium Syriacum* (Londra, 1855); F. Nau: *Le livre des lois des pays* (Paris, 1899); ve *Notes d'astronomie syrienne* («Journal Asiatique» te, seri X, cilt XVI. 1910). [M]

BARDAJİ (veya **BARDAXİ**) **Y AZARA** (Eusebio), ispanyol siyaset adamı (Graus 1776-Huete 1842). Ilımlı partinin görüşlerini savundu ve Dışişleri bakanlığı yaptı. (L)

BARDAK i. Sıvı içmeğe yarayan ve genellikle camdan yapılmış kap: *Eline geçirdiği bir bardakla Ali'nin yanına gider: — Ali'ciğim şu soğuk gazozdan iç bir tane* (H. R. Gürpınar). Bir bardak, bir bardağın alacağı miktar: *Fakat en iyisi bir hafif çorba ile bir bardak şaraptır* (F. R. Atay). *Halk dili.* Testi, ibrik. ‖ *Bardak altı,* bulundukları yeri kirletmemeleri için bardakların altına konulan kumaş, karton, plastik örtü. Bardak tabağının üzerine konan işlemeli veya dantel örtü. ‖ *Bardak sepeti (dolabı),* içine bardakların dizildiği sazdan veya demir telden sepet; herhangi bir maddeden yapılmış dolap. ‖ *Bardak tabağı,* birine su getirirken, taşmasını ve yere dökülmesini önlemek için bardağın altına konan küçük tabak. ‖ *Ayaklı bardak.* Bk. KADEH. ‖ *Çay bardağı (kadehi),* özellikle içinde çay içilen küçük, ayrı biçimli cam bardak. ‖ *Limonata bardağı,* ince uzun, düz biçimli bardak. ‖ *Su bardağı,* ortalama 250 gr su alan genellikle camdan yapılmış bardak.

— ÇEŞ. DEY. *Bardağı taşırmak,* sabrını tüketmek, dayanamaz hale getirmek: *Amma bazen de ona reva görülen haksız muamele bardağı taşırıyordu* (N. Araz). ‖ *Bardağı taşıran son damla,* fazla ileri giden, insanın sabrını tüketen ölçüsüz hareket. ‖ *Bardaktan boşanırcasına,* [yağmur için] çok miktarda (yağmak): *Yağmur yağıyordu, bardaktan boşanırcasına... sağanaklar sağanakları kovalamakta, sanki gri tülden kat kat perdeler savrulmaktaydı* (K. Tahir). ‖ *Amasyanın bardağı, biri olmazsa biri daha,* kaçan bir fırsatın veya elde edilemeyen bir şeyin tekrar kazanılması imkânı olduğunu ifade eder. ‖ *Bir bardak suda fırtına,* esaslı bir sebep yokken gürültü koparma. ‖ *Sebilhane bardağı gibi (dizilmek),* [canlılar için] yan yana sıra sıra dizilip beklemek.

— Bot. *Bardak eriği.* Bk. ERİK.

— Fiz. *Tantal bardağı,* içiçe konmuş iki bardaktan ibaret eğlenceli fizik âleti. Bu iki bardak arasına gizli bir sifon yerleştirilmiştir; âlet ağıza götürülmek üzere eğildiği zaman, içteki bardak alta boşalır.

◆ **Bardaklık** i. Kahvecilerin içine bardakları sıraladıkları ve tezgâh üzerine koydukları, genellikle sarı madenle süslenmiş bölmeli dolap. (ML)

BARDAKAĞACI blş. i. Tırmanıcı ağaççık. Asya'da ve Okyanusya'da yetişir. (İlmî adı: *Nepenthes.*)

— ANSİKL. *Bardakağaçları,* ardışık, oval, uzun yapraklı ağaççıklardır. Yaprakayası kıvrılarak uzanır, sonra uç tarafında yeniden genişleyerek, dışı zarlı, içi tanecikli, ağzı kapaklı bir bardakçık meydana getirir. Bu bardakçığın veya tulumcuğun içinde ekşimsi, tatlı bir sıvı bulunur. Bunu kısmen tulumcuğun çeperi salgılar. Sıvının içinde böcek ölüleri yüzer. Çiçekleri iki evcikli ve küçüktür, tepede başak veya salkım şeklindedir. İlgi çekici yapraklarından dolayı bazı türleri sıcak limonluklarda yetiştirilir: *Nepenthes distillatoria, ampullaria, rafflesiana* v.b. Bardakağacının suyu doğuda birçok hastalıklara karşı etkili sayılır. Gerçekten bardakağacının suyunda, tulumcuğa tesadüfen düşen böcekleri eriten sindirim mayaları vardır. Ama yakalama düzeneği bulunmadığı için bardakağacı tam bir böcekçil bitki özelliği taşımaz. (L)

BARDAKLİKENİ blş. i. Liken cinsi. Önce yaprağımsı iken sonra çalımsı bir görünüş alır. (*Ren likeni* denilen bir türü İsveç ve Norveç'te geniş alanlar kaplar ve ren geyiklerinin başlıca besinidir. Geyikler, bu likeni, kar'ın altından çıkararak yerler.) [L]

BARDANİOS. Bk. PHİLİPPİKOS.

BARDANİOS TURCOS, Anadolu'daki kıtaların bizanslı şefi, 803'te askerleri tarafından imparator ilân edildi, fakat ihanete uğradı; rakibi Nikeforos I'e başeğdi. İstanbul'daki adalarda bir manastıra kapatılarak imparatorun emriyle gözleri oyuldu. (L)

BARDARİOS veya **BARDARES** veya **BARDARİS.** Esk. coğ. Bizans devrinde Vardar nehrinin adı. Eskiçağda Aksios adını taşıyan nehir, roma devrinde Makedonya eyaletinin doğu sınırıydı. Nehir Ortaçağda Berrhoia (Karaferiye) ve Thessalonike (Selânik) arasında yer aldı. Sonraları imparator Theophylos (829-842) İran'dan bir türk boyunu buraya getirtip yerleştirdi. (M)

BARDAŞ, XI.yy. bizans devlet adamı, imparator Theophilos'un karısı Theodora'nın kardeşi. İmparatorun ölümünden sonra ve Mikhael III vesayet altında bulunduğu sürece rakiplerini, hattâ Théodora'yı saray çevresinden uzak tuttu (856). Bardas, haris ve pervasız, ama sert ve dürüst bir kimseydi. Kuropalates (en yüksek rütbeli saray memuru) ve kaisar olarak, kanunlarda reform yaptı ve Bizans üniversitesini yeniden düzenledi. Patrik İgnatios'u azlederek yerine Phateios'u getirdi (858). Ama imparator, başka bir gözdesinin, Makedonyalı Basileios'un etkisi altında kalarak onu öldürttü (866). [L]

BARDAS PHOKAS. Bk. PHOKAS (*Bardas*).

BARDAS SKLEROS. Bk. SKLEROS (*Bardas*).

BARDAY, Sahra'da (Çat) vaha. Tibesti bölgesinde. (L)

BAR DAYŞAN, suriyeli sapkın mezhep kurucusu (Edessa 154'e doğr.-ay.y. 222'ye doğr.), öğretisi üzerine fazla bir şey bilinmez. (L)

BARDEEN (John), amerikalı fizikçi ve teknisyen (Wisconsin'de Madison, 1908). Fen doktoru (1929), bir petrol araştırma dairesinde jeofizik mühendisi (1930), Minnesota üniversitesinde asistan (1938). 1945'te, Bell laboratuvarlarında görev aldı. 1951'den beri İllinois üniversitesinde fizik ve elektroteknik profesörlüğü yapmaktadır. Yarı iletkenler üzerindeki araştırmaları ve germanyumlu transistoru gerçekleştirdiği için W.H. Brattain ve W. Shockley ile birlikte Nobel fizik ödülünü aldı (1956). [L]

BARDEJOV, Çekoslovakya'da (Doğu Slovakya) şehir. Topla kıyısında, Beskidlerin eteğinde; 6 400 nüf. Gotik ve Rönesans üslûbunda pek çok anıt, özellikle Aziz Égidus kilisesi. XIV.yy. dan kalma sur. Bölge müzesi. Kaplıcalar. (L)

BARDELİ i. (fr. *bardeli*). Arduvazları yerleştirme yöntemi. Aynı sıradaki arduvazlar hep aynı yönde ve yanlamasına üst üste, bir kancalı çivi uzunluğu kadar taşacak şekilde konur. (Bardeli sıraları yatay veya 45°'lik bir eğim yapacak şekilde konulduğunda, «basit» veya «iki kat» gibi adlar alır.) [L]

BARDEM (Juan Antonio), ispanyol filim yönetmeni (Madrid 1922). Sanatçı bir ailenin oğlu olan Bardem, eğitimine tarım mühendisliği okulunda başladı. Ancak, daha sonra yazdığı tenkit makaleleri ve senaryolarıyle sinemaya geçti. L.G. Berlanga ile birlikte senaryosunu yazdığı *Bienvenido, Mr. Marshall!*'dan (Hoşgeldiniz, Mr. Marshall!) [1951] sonra ilk filmini çevirdi, *Esa Pareja Feliz* (Mutlu Bir Çift) [1951]. *Comicos* (Komikler) [1953] ve *Felices Pascuas* (Paskalya Yortusu) [1954] adlı filimlerden sonra Bardem, kısa zamanda Berlanga'yle birlikte ispanyol sinemasının en ünlü temsilcisi oldu. Yönettiği, *Muerte de un Ciclista* (Bir Bisikletçinin Ölümü) [1955] ve *Calle Mayor* (Büyük Sokak) [1956], Bardem'e uluslararası büyük bir başarı sağladı. Artık, parlak bir toplum yergicisi ve keskin bir analizci olduğunu bütün dünyaya kabul ettirmişti. Kendini yenilemeğe çalıştı ve başka filimler çevirdi; ancak hiç biri «Bir Bisikletçinin Ölümü» kadar başarılı olamadı: *La Venganza* (İntikam) [1957], *Sonatas* (Sonatlar) [1959], *A las Cinco de la Tarde* (Akşam Saat Beşte) [1960], *Los İnocentes* (Masumlar) [1963], *Nunca Pasa Nada* (Hiçbir Şey Olmadı) [1963], *Los Pianos Mecanicos* (Mekanik Piyanolar) [1965]. (L)

BARDİ, XI. yy.dan beri tanınan floransalı aile. Bardi'lerin kurduğu ticaret ortaklığı, 1250'den 1350'ye kadar bankacılık ve maliye alanında Avrupa'ya hâkim oldu. Fransa'ya karşı giriştiği savaşta İngiltere kralını, Lucca'ya karşı da Floransa'yı destekleyenler. 1345'te iflâs etmeleri, Floransa ve Avrupa'yı malî yönden çok sarstı; o tarihten sonra da ailenin bütün siyasî nüfuzu sona erdi. (L)

BARDİ (Giovanni), floransalı asilzade (Floransa 1534 ?-Roma ? 1612). Evi, yeni müzik tarzı *recitar cantando*'yu (şarkılı temsil) yaratan Camerata fiorentina'nın üyeleri olan ünlü aydınların buluşma yeriydi. Jacopo Peri, Jacopo Corsi, Emilio de Cavalieri, Guilio Caccini, şair Rinuccini, Vencenti Galilei v.b. Bardi'nin çalışma arkadaşlarıydı. *Discorso Sopra la Musica Antice e il Cantar Bene* (Eski Müzik ve Güzel Şarkı Söyleme Üzerine Konuşma) adlı eserin ya-

BARDO
Alaoui müzesi

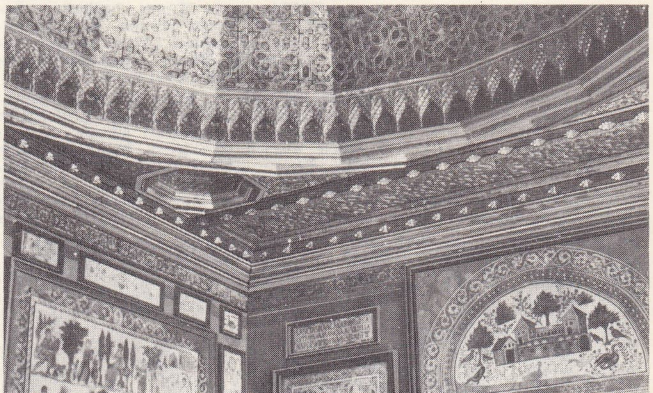

Foto. Ambassade de Tunisie (LAROUSSE)

zarıdır. Oğlu PIERO (Floransa 1570'e doğr.-ay.y. 1660), şövalye şiirlerini ele alarak kaba bir parodi yazdı: *Avino, Avolio, Ottone e Berlinghieri* (1643). [L]

BARDİA, Libya'da (Kyrenaika) kasaba, Akdeniz kıyısında, Mısır sınırı yakınlarında. 1940-1941 Libya seferi sırasında, Bardia, İngilizlerle alman-italyan kuvvetleri arasında beş defa el değiştirdi. (L)

BARDİGLİO i. (ital. k.). İtalya ve Korsika mermerlerine verilen ad. (Başlıca çeşitleri: Korsika'da, Laguilaya'daki gri bardiglio; Toscana'da Carrara, Serravezza ve Stazzemma'da koyu mavi bardiglio). ‖ *Bergama bardigliosu,* kuvars ve kalsiyum sülfat karışımıdır. Mavi-gri'li beyaz renktedir, İtalya'da mermer yerine kullanılır. (*Vulpino taşı* da denir.) [L]

BARDİLİ (Christoph Gottfried), alman filozofu (Wurtemberg Blaubeuren'de 1761-Mergelstetten 1808). Kant felsefesine karşı çıktı. Özellikle düşüncenin prensipleri üzerine felsefî incelemeler yazdı. Hegel'in felsefesine benzetilebilecek bir aklî gerçekçilik ileri sürdü. (L)

BARDİLİS (M.Ö. IV. yy.), İllyrialıların kralı. Philippos'un çocukluğunda, Makedonya'nın dağlık bir kısmını işgal etti. Sonra müstahkem yerleri bırakmak zorunda kaldı ve oğlu Cleitos, Philippos'u hükümdar olarak tanıdı. (L)

BARDİN (Etienne, baron), fransız general ve askerî yazarı. (Paris 1774-Montargis 1840). *Dictionnaire de l'Armée de Terre* (Kara Ordusunun Sözlüğü) adlı önemli bir eseri vardır (4 cilt, 1841-1851). [L]

BARDİT i. Romantikler tarafından Bard'ların türkülerine ve özellikle Germenlerle Galyalıların savaş türkülerine verilen ad. (L)

BARDİYA, Kambyses'in kardeşi, Yunanca Semerdis adıyle de tanınır. Keyhusrev'in ölümünden sonra (M.Ö. 529), İran'ın doğu eyaletlerinin yönetimini ele aldı. Kardeşi Kambyses ile bozuştuğu için onun emriyle öldürüldüğü sanılmaktadır. Daha sonraları, rahip Gomatha'nın, Bardiya olduğunu iddia ederek, 522'de kendisini Pers kralı ilân ettiği söylenir. (L)

BARDO i. (fr. *bardot*). Aygırla dişi eşekten olan melez hayvan. (Bardo attan çok katıra benzer fakat, eşeğin bütün kusurlarını taşır. Katırdan daha az dayanıklıdır ve önemli bir niteliği yoktur.) [L]

BARDO, Tunus'ta komün, Tunus banliyösünde; 16 000 nüf. Çeşitli sanayi. Bardo sarayı XVIII. yy.da Tunus beylerinin konutuydu. XIX. yy.da gözden düştü. Şehirde bir arkeoloji müzesi (Alaou müzesi) kuruldu. Yakınında Bardo antlaşmasının imzalandığı Kasr Said sarayı yaşar. (L)

Bardo antlaşması. İtalya'nın artan nüfuzunu baltalamak isteyen Fransa, Krumirlerin Cezayir sınırına yaptıkları sürekli akınları bahane ederek birliklerini Tunus beyliğine soktu. Bizerte düşünce (nisan 1881) Bey Muhammed el-Sadık, barış istedi, 12 mayıs 1881'de Bardo antlaşması denen Kasr Said antlaşmasını imzaladı. Antlaşmaya göre Fransa, Tunus'ta bazı bölgeleri, yerel idarî düzen sağlanıncaya kadar işgal ediyordu. (L)

Floransa'da **Bargello** sarayının avlusu

BARDON (Michel François **DANDRÉ**—). Bk. DANDRÉ-BARDON.

BARDONECCHİA, İtalya'da yer, Piemonte Alplerinde (Torino eyaleti); 2 600 nüf. Mont-Cenis tüneli çıkışında, ilk italyan istasyonu. Turistik merkez (sayfiye yeri ve kış sporları merkezi). [L]

BARDOSSY (Laszlo), macar hariciyecisi ve siyaset adamı (Budapeşte 1890-ay.y. 1946). 1941'den 1942'ye kadar Başbakanlık yaptı. İkinci Dünya savaşından sonra idam edildi. (L)

BARDOT (Brigitte), fransız sinema oyuncusu (Paris 1934). Bir süre kapak kızlığı (cover-girl) yaptıktan sonra sinemaya geçti ve birçok filimde oynadı: *Hileli Aşk*'tan sonra (Grands Manoeuvres, 1955) [R. Clair], R. Vadim'in yönettiği *Ve Allah Kadını Yarattı* (Et Dieu Créa la Femme, 1956) ile büyük ün kazandı. Güzelliğiyle, geniş halk kitlelerince tutuldu. Başka filimleri: *Felâket Anında* (En Cas de Malheur, 1958), [C. Autant-Lara]; *Hakikat* (la Vérité 1960) [H.G. Clouzot]; *Vie Privée* (Özel Hayat, 1962) [L. Malle]; *le Mépris* (Hor Görme, 1963) [J. L. Godard]; *Viva Maria* (1965) [L. Malle]; *Tatlı Başlangıç* (A Coeur Joie, 1966) [S. Bourguignon]. (L)

BARE i. (fr. *barrer,* engellemek'ten). Gitar sapındaki tellerin birkaçına veya hepsine birden parmakla basmak. (L)

BÂRE i. (fars. *bâre*). *Esk.* Defa, kere. ‖ Kale. ‖ Zülf. ‖ At. (M)

BAREBONE veya **BAREBONES.** Bk. BARBON.

BÂREC i. (fars. *bârec*). *Esk.* Bot. İtüzümü. (M)

BAREJ i. (fr. *barège*). Sık dokunmamış, hafif yünlü bir kumaş cinsi. ‖ Pazene benzeyen, daha çok örtü olarak kullanılan bir cins pamuklu bez. (L)

BAREJİN i. (fr. *barégine*). Bazı kaplıcalarda. özellikle Barèges sularında bulunan azotlu organik madde. (L)

BAREKALLAH ünl. (ar. *bareke,* mübarek etsin ve *Allah*'tan). *Esk.* Mübarek olsun, Allah mübarek etsin. ‖ Aferin, maşallah: *Ey hane hezar barekallah / Oldun cezebat-ı hüzne agâh* (Şeyh Galib). [M]

BAREK-MOR (aram dilinde kelime), Suriye hıristiyanları arasında eski bir selâm deyimi. (*Tanrım, takdis et!* anlamına gelir.) [L]

BAREKZEY veya **BARAKZAY,** büyük bir Afgan kabilesi; Kandehar'la Peşaver arasındaki bölgede yaşar. (L)

BARELİ, Dehli'nin (Uttar Pradeş) doğusunda şehir, 273 000 nüf. Burada, özellikle, pamuklu, yün kumaşlar, battaniyeler, çadır bezi ve halat yapılır. Ağaç işi gelişmiştir (mobilyacılık, reçine ve kibrit imalâtı). Şeker rafinerileri. (L)

BAREM i. (fransız matematikçisi, *Barrême*'in adından). Devlet memurlarının aylıklarını tasnif ve tanzim eden, tutarlarını gösteren sistem veya cetvel: *Hele İkinci Dünya harbi sırasındaki değersizlenme, barem derecelerinin birçoğundaki maaş ve ücretleri tamamiyle itibarsız kıldı* (F. R. Atay).

— DEY. *Bareme geçmek* (veya *dahil olmak*), barem sistemine giren memur olmak.

— Huk. *Barem kanunları,* memurları belirli derecelere ayıran ve her derecedeki maaşın aslını ve tutarını ayrı ayrı tayin eden kanunlar.

— ANSİKL. Huk. Türkiye'de Barem kanunları diye nitelenen kanunlar, 3656 sayılı Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne dair kanun ile 3659 sayılı Bankalar ve Devlet Müesseseleri Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülü Hakkındaki kanundur. Bu kanunlar, pek çok ve çeşitli değişikliklere uğramıştır. Özellikle 7244 sayılı çeşitli Teadül ve Teşkilât Kanunlarıyle, Diğer Kanunlarda Mevcut Aylık ve Ücret Tutarlarının Değerlendirilmesi Hakkında kanun anılmağa değer. 14.7.1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları kanunu, bütün bu kanunları ilga ederek yeni bir sistem kurmak amacıyle çıkarılmış olmakla beraber, henüz bu konuda uygulama alanına geçememiştir. Devlet Memurları kanununun 154. maddesinde yer alan hükme göre, memurlara her ay sadece aylıkları gösteren gösterge rakamlarıyle ifade olunan miktar değil, her yıl Genel Bütçe kanunu ile (memleketin ekonomik gelişmesi, genel geçim şartları ve devletin malî imkânları gözönünde bulundurularak) tespit olunacak bir katsayı ile gösterge rakamlarının çarpılması sonunda bulunacak miktar brüt aylık olarak nunla beraber, bu sistem sadece geçinme indekslerine bağlı bulunan *Değişmeli barem* (Echelle mobile) sisteminden farklıdır. (M)

Bärenreiter verlag, Almanya'da müzik yayını yapan bir kuruluş. 1924'te Karl Vötterle tarafından Augsburg'da kuruldu ve 1927'de Kassel'e nakledildi. J.-S. Bach, Talemann, Lassus, Schütz, Händel, Gluck ve Mozart'ın bütün eserlerini yayınlama işine ödenecektir. Böylece, memur maaşlarının değişen ekonomik şartlara bir dereceye kadar uydurulması sağlanmak istenmiştir. Bu girişti. Bundan başka *Hortus musicus, Erbe deutscher Musik* gibi eserler ve F. Blume yönetiminde *Die Musikin Geschichte und Gegenwart* (14 cilt, 1949-1968) adlı büyük bir müzik ansiklopedisi yayımladı. (L)

BARENTS veya **BARENTSZ** (Willem), hollandalı denizci ve kâşif (Terschelling adası XVI. yy. ortalarına doğr.-Novaya Zemlya 1597). Çin'e doğru kuzeydoğu geçidini aramak maksadıyle Avrupa'nın kuzeyinde Kutup denizlerine iki sefer yaptı. Denizci Nai ve Ysbrantszoon ile birlikte giriştiği ilk seferde, Novaya-Zemlya'yı keşfetti ve kıyılarının krokisini çizdi. Bu sırada Cornelis Nai de, Yugor boğazını bulmuştu. Rijp ve Heemskerk ile, 1596'da, daha kuzeyden bir yol izleyen Barents, Ayı adası ile Spitsbergen takım adalarını keşfetti; daha sonra Novaya-Zemlya'ya doğru yelken açtı, fakat buzlar ilerlemesine engel olunca kışı orada geçirmek zorunda kaldı. Bütün bir sandalla Laponya'ya varmaya çalışırken yolda öldü. (L)

BARENTS adası, batı Spitzbergen adası ile Edge adası arasında Svalbard adası. (L)

BARENTS denizi, Kuzey Buz denizi kıyı kesimi, İskandinavya, Svalbard ve Novaya Zemlya arasındadır. Yüzölç. 1 400 000 km². Ortalama derinliği 150, en derin yeri 620 m'dir. Güneyden, Atlas okyanusunun nispeten ılık sularını alır. Murmansk limanından, her mevsimde deniz ulaşımı yapılabilir. (L)

BARENTSZ (Dirck), hollandalı ressam (Amsterdam 1543-ay.y. 1592). 1555'ten 1562'ye kadar İtalya'da kaldı, Tiziano'nun atelyesinde çalıştı. Geniş kültürlü bir kimseydi. Hümanistlerle ilişki kurdu. Eserleri (portreler, dinî sahneler), Venedik sanatıyle Hollanda geleneğinin bir karışımıdır. Tablolarının çoğu Amsterdam müzesindedir (*Ondörtlük milis muhafız grubu,* 1562). [L]

BARENTSZ (Willem). Bk. BARENTS.

BARESTEZİ i. (yun. *baros,* ağırlık ve *aisthesis,* duyarlık'tan fr. *baresthésie*). Derin dokularda (kaslar, aponevrozlar, kirişler, kemikler ve iç organlar) basınç duyarlığı. (L)

◆ **Baresteziometre** i. (yun. *baros,* ağırlık, *aisthesis,* duygu ve *metron,* ölçü'den fr. *baresthésiometre*). Fizyol. Basınçtan ileri gelen dokunma duyumlarını ölçmeye yara yan âlet. (L)

BARETTİ (Giuseppe), italyan yazarı (Torino 1719-Londra 1789). Londra'daki italyan tiyatrosunda öğretmenlik ve müdürlük yaptı. İngiliz hayranıydı, fransız felsefî düşüncesine ve özellikle Voltaire'e karşıydı. 1760'ta İtalya'ya dönerek *Frusta Litteraria* (Edebî Kamçı) [1763-1765] adlı dergiyi yayımladı: bu dergide, akılcı eleştirileriyle, fransız edebiyatındaki peşin yargılara ve özenticiliğe hücum etti. İtalyan hükümdarlarıyle papalığın hışmına uğramaktan korktuğu için, ARISTARCO SCANNABUE takma adını kullandı, sonra İngiltere'ye döndü (1766). [L]

BARÉTY (Alexandre), fransız hekimi (Puget- Théniers 1844-Nice 1918). *Adénopathie Trachéo-Bronchique* (Gırtlak-Solukborusu Bezleri Hastalıkları) [1874] adlı teziyle tanınmıştır. Bu kitabında solukborusunun çatallaştığı yerdeki bezlerin marazî anatomisini inceler. Bezlerden birine «Baréty bezi» adı verilmiştir. (L)

BARFİKS i. (fr. *barre fixe*). Spor. İki ayak üzerine tutturulmuş çubuktan meydana gelen âlet. (M)

Foto. Brogi-Giraudon (LAROUSSE)

BARFOD (Povl), danimarkalı gazete yazarı ve tarihçi (Lynby 1811-Kopenhag 1896). İsveç, Norveç ve Danimarka'nın tek bir millet halinde birleşmesi için büyük çaba gösterdi, 1839'da *Brageog-İdun* dergisini kurdu. Danimarka tarihiyle ilgili eserleri vardır. (L)

BARFOR i. Bir köknarın öz odun kısmından elde edilen en iri kereste. (L)

BARGÂH veya **BARGEH** blş. i. (fars. *bargāh*). *Esk.* İzinle girilecek yer. ‖ *Teşm. yol.* Tanrı huzuru: *Binlerce duaya bir icabet göstermedi bargâh-ı rahmet* (M. Â. Ersoy). ‖ Padişah sarayı veya çadırı: *Bervech-i bâlâ kendisine bey'at olunduktan sonra bargâh-ı hilâfete götürülmek üzere alay atları getirildikte...* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. Esk. *Bargâh-ı âm,* halkın kabul edildiği salon. ‖ *Bargâhta, dergâhta,* sarayda, tekkede, yani oturulan her yerde. ‖ *Bargâh-ı has,* hususî kabul salonu. ‖ *Bargâh-ı kibriya,* Tanrı'nın katı. (M)

BARGAŞ İBNİ SAİD, Zengibar sultanı (Zengibar 1835-ay.y. 1888). 1870'te sultan oldu. Avrupalıları sevmediği halde İngiliz ve Fransızlara yumuşak davranmak zorunda kaldı. Esir ticaretini kaldırdı (5 haziran 1873). 1875'te Londra'ya gitti. 1885'te alman himayesini kabul etti ve kıyı bölgesindeki topraklarından bir kısmını Almanya'ya verdi. Sonra Almanya ve İngiltere ile bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmaya göre kendisine Zengibar'da sadece dar bir sınır bölgesi kalıyordu. 1887'de, ingiliz baskısı karşısında topraklarından kuzey kısmının yönetimini İmperial British East African company'ye bıraktı. (ML)

Bargello, yapımı 1234'ten 1346'ya kadar sürmüş Floransa sarayı. Giotto, sarayın kilisesinde bugün bozulmuş halde bulunan *Kıyamette Yargı Günü* adlı freski yaptı. Saray, şehir baş hâkiminin ikamet yeri oldu. Sonra, XVI. yy.dan 1859'a kadar *bargello*'ya (emniyet âmirine) tahsis edildi. Onarıldıktan sonra, heykel müzesinin koleksiyonları bu binaya yerleştirildi. (L)

BARGEH blş. i. Bk. BARGÂH.

BARGES (Jean), fransız şarkiyatçısı (Bouches-du-Rhône'da Auriol 1810-ay.y. 1896). Marsilya'da arapça, sonra Paris İlâhiyat fakültesinde doğu dilleri profesörü oldu. Eserleri: *Aperçu Historique sur l'Eglise d'Afrique* (Afrika Kilise Tarihine Toplu Bakış) [1848], *Les Samaritains de Naplouse* (Nablus Samiriyelileri) [1855], *Recherches Archéologique sur les Colonies Phéniciennes* (Fenike Sömürgeleri Üstüne Arkeolojik Araştırmalar) [1878] v.b. (L)

BARGYLİA. Esk. coğ. Eski Anadolu'nun Karia bölgesinde aynı adı taşıyan körfezin iç kısmında şehir. Kuruluşu hakkındaki bilgiler mitolojiye dayanıyor. Buna göre Bargylia'yı, kahramanlardan Bellerofontes* kurdu ve ona arkadaşı Bargylos'un adını verdi. Şehir M.Ö. V. yy.da Attik-Delos deniz birliğine girdi. Büyük İskender'den sonra Suriye kralı Antiokhos I ile ittifak yapan şehir, III. yy.ın sonlarında Makedonya kralı Filip V tarafından ele geçirildi. Romalılar'ın bu bölgedeki hâkimiyetleri sırasında serbest şehir niteliğini kazandı, bizans devrinde de bir piskoposluk merkezi oldu.

Eskiçağda şehrin baş tanrıçası Artemis Kindiyas idi. Ancak Tanrıçanın tapınağı şehrin dışında, Kindiyas'ın yakınlarında kurulmuştu. Bargylia'nın kalıntıları bugün Mandalya körfezinin doğusunda, iki zirveli bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Bugün kuzeydeki zirvede şehir surlarından bazı parçalar, ayrıca küçük bir tapınak kalıntısı ve bunun doğusunda tiyatro ve odeon kalıntıları seçilebilmektedir. Güneydeki zirvedeyse Roma devri yapılarından sökülmüş malzeme ile yapılan bizans devri kale kalıntısı görülür. Ünlü Artemis Kindiyas tapınağının, Bargyliya kalıntıları doğusunda Kemikler köyünün yakınında olduğu burada bulunan bir yazıttan anlaşılmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

BARGYLOS, Arkadaşı Bellerophontes'in atı Pegasos'un bir çiftesiyle öldü. Bellerophontes de, Karia'da kurduğu şehre *Bargylia** adını verdi. (L)

BARHAM (Richard Harris), ingiliz mizah yazarı (Canterbury 1788-Londra 1845). 1837'den itibaren *Bentley's Miscellany*'de, THOMAS İNGOLDSBY takma adıyle, manzum mizah hikâyeleri yayınladı. Bunları, *The Ingoldsby Legends* (İngoldsby Efsaneleri) [1840-1846] adı altında topladı. (L)

Foto. Serge Lido, Viollet (LAROUSSE)

BARHANA blş. i. (fars. *bār,* yük ve *hāne,* ev'den *bārhāne*> *barhana*). *Halk dili.* Büyün han veya kervansaray.

— ANSİKL. *XIX. yy.* ortalarına kadar yolcu ve eşya taşıma işinin kervanlarla yapıldığı devirlerde, konak yerlerinde, eşya ve yüklerin saklanması için büyük mahzenleri de bulunan barınaklardı. Barhanalarda, posta tatarları için devamlı binek atları bulundurulurdu. Gelen postacılar yorulmuş atlarını burada değiştirirler, sonra yollarına devam ederlerdi. (M)

BARHANE blş. i. *Esk.* Bk. BERHANE. (M)

BAR HEBRAUS, Suriye Arapçası **Bar ʿEbraya.** Bk. EBULFEREC İBNÜLİBRÎ.

BARHİDROMETRE i. (yun. *barus,* ağırlık, *hudôr,* su ve *metron,* ölçü'den fr. *barhydromètre*). Çeşitli derinliklerdeki su basıncını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

BAR-HİLLEL (Yeşuva), Polonya asıllı, israilli mantıkçı (Viyana 1915). İsrail'de Kudüs Musevî üniversitesinde okuduktan sonra, aynı üniversitede felsefe asistanı (1953), felsefe doçenti (1958) ve 1961'de mantık ve bilim felsefesi profesörü oldu. Bu arada birçok yılını araştırmacı üye olarak A.B.D.'de Massachusetts Teknoloji enstitüsünde geçirdi (1950-1953, 1955). Felsefî görüşlerinde, yeni pozitivist çalışmalardan esinlendi: özellikle dil felsefesi ve dilbilimi kuramı ile ilgilendi. Bar-Hillel, dilin mantıkî yapısını çeşitli yönleriyle inceledi: daha sonraları karşı çıktığı otomatik çeviri ve belgelemenin belli başlı kuramcılarından biri oldu. Başlıca eserleri: *Foundations of Set-Theory* (Cümleler Teorisinin Temelleri) [1958, A.A. Frankel ile birlikte] ve *Language and İnformation* (Dil ve Bildirme) [1964]. (L)

BARI i. (fars. *bārū,* kale'den). *Halk dili.* Etrafı surlarla çevrilmiş yer.

◆ **Barımak** geçl. f. Korumak. Bk. BARINMAK.

◆ **Barılanmak** dönşl. f. Savunma için uygun bir yere çekilip, kendini korumak. (M)

BARIN, Moğol devrinde Orta Asya'daki büyük boylardan biri. Türk veya moğol oldukları bilinmiyor. Özbeklerde, Başkurtlarda, Kafkasya Nogaylarında, Moğollarda ve Kalmuklarda aristokrat bir boy olarak tanınır. Kırım, Kasım ve Özbek hanlıklarında en yüksek mevkileri Barın beyleri alırdı. Barın boyu Oğuz Han zamanından beri ordunun sağ koluydu. Toktamış Hanın en büyük emîrlerinden Yağlıbay Bahadır ile Akboğa Bahadır bu boydandı. (M)

BARIN (Emin), türk yazı ve cilt uzmanı (Bolu 1913). İstanbul Erkek Muallim okulu (1932) ve Gazi Terbiye enstitüsünde okudu. «Matbaacılık ve klişecilik ihtisası» imtihanını kazandı. Almanya'da prof. Dorfner'in özel okulunda sanatkârca el cildi yapımını öğrendi. Hamburg'ta açılan sergiye gönderdiği Olimpiyad kitabı cildi birinciliği kazandı. Leipzig akademisinden diploma aldı (1943). Devlet Matbaası teknik büro şefi ve nihayet Güzel Sanatlar akademisi öğretmeni oldu. Eserleri: Anıt-Kabir'in bütün gömme ve kabartma yazıları, madenî paralar, sayısız kitabe ve mezar taşları, 500. fetih yılı kitabeleri, Belediye sarayında Atatürk nutku, Anıt-Kabir imza defteri, Türk devlet ricali ile İbni Suud, Heuss, Eisenhower, Pehlevî v.d. devlet başkanlarına verilen hediyeler, üniversiteler berat yazıları. (M)

BARINMAK dönşl. f. Korunmak için bir yeri veya bir şeyi siper edip oturmak: *Çıplaktır o, ister ki soğuklarda ısınsın / Bir dam çatarak her gece altında barınsın* (M. Â. Ersoy). ‖ Yerleşmek, oturmak: *Bu evin üç katında ayrı ayrı üç aile barınırdı* (S.F. Abasıyanık). *Yaz o kadar şiddetli olmuştu ki, şehirde barınmak kabil olmamış* [...] (R. N. Güntekin). ‖ Anlaşarak, uyuşarak bir arada yaşamak: *Gelin kaynana bir evde pekâlâ barınıyorlar.* ‖ Saklanmak: ... *sonsuz boşluklarda dolaşan zaman içinde, görülebilen, duyulabilen ancak böyle bir mazinin ışıklarında barınan ve yaşayan hatıralarımız olabiliyor* (A. Ş. Hisar).

— Dil bil. *Barınmak* fiili *barımak*'ın dönüşlü şeklidir. Ancak *barımak* bugün mahallî bir kelime olarak kullanılmaktadır.

◆ **Barınak** i. Barınılacak yer. ‖ Ev, yurt.

— Denizc. Sahil nakliyatı yapan küçük gemilerin fırtınadan kaçarak sığınmaları için

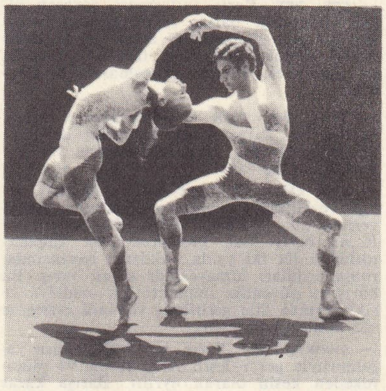

«Passacaglia» da Tania BARİ ve Paolo Bortoluzzi (1964)

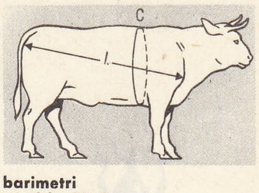

barimetri
ağırlık. 88 $C^2 \times L$

sahiller boyunca uygun koylara mendirek çevirmek suretiyle meydana getirilen limanlar.

◆ **Barındırmak** ettrg. f. Barınmasını sağlamak: *Her gece bir yabancı barındıran yatağın / Baş ucundan göklere bir ah olup uzandı* (F. N. Çamlıbel). ‖ Misafir etmek: *Gece kar, hastalık gibi sebeplerle yoluna devam edemeyen yolcuları burada barındırıyorlar* [...] (R. N. Güntekin). ‖ Saklamak, muhafaza etmek: *Barındırdığı birtakım an'aneler kendine has tabiatının hususiyetlerine katılarak...* (A. Ş. Hisar).

◆ **Barınma** i. Koruma için oturma, sığınma, yerleşme, saklanma.

— Dy. *Barınma hattı,* anahat üzerinde çalışan trenlerin karşılaşmalarını, birbirlerini geçmelerini ve durdurulmalarını sağlamak amacıyle, anahattın yanında, ona bağlı olarak döşenmiş yardımcı hat. ‖ *Barınma garı,* trenlerin karşılaşmaları için böyle bir barındırma hattı bulunan gar. ‖ Demiryolu araçları veya vagon dizilerinin bırakıldığı yolların tümü. ‖ *Barınma yoluna almak,* bir tren veya herhangi bir demiryolu aracını, bulunduğu anahattan çekmek için yardımcı bir hat üstüne (depo hattına) almak. ‖ *İşlek barınma yolu,* anahat üzerinde normal hızın altında giden bir trenin, arkadan gelen daha hızlı bir trenin geçebilmesi için çekildiği, anahat'a paralel döşenmiş uzun hat.

— Denizc. Fırtınalı havalarda yakın bir limana girme veya sahilin mahfuz bir yerinde demirleyerek havanın dinmesini bekleme. ‖ *Barınma limanı* (deniz sigortası terimi), ticarî sefer yapan bir geminin herhangi bir arıza sonucu sığınmak zorunda kaldığı liman. (Kaptan sığınma, dolayısıyle genel avarya ilânına karar vererek geminin rotasını değiştirdiği andan itibaren yapılan bütün masraflar, gemi ve yükün selâmeti namına yapıldığı kabul edilerek gemiye ve içindeki yüke veya yüklere kıymetleri oranında pay edilir.) [L]

BARIŞ i. Savaş halinde olmayan bir ülkenin durumu: *Barış yıllarında.* ‖ Bir topluluğun, bir ailenin fertleri veya karşıt varlıklar arasında meydana gelen uzlaşma, anlaşma: *O, âlemle barıştaydı* (N. Araz). ‖ *Barış yapmak* (*imzalamak*), bir veya birçok savaşan ülke arasında, savaşın sona erdirilmesi için yazılı antlaşma yapmak: *Tek başımıza savaştan sıyrılıp barış yapmak meselesi birkaç defa ortaya atılmıştır* (K. Tahir).

BARİ
balık avlanan eski liman

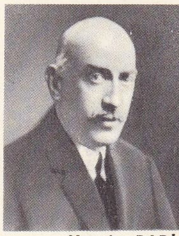

Maurice BARİNG

baris

— ÇEŞ. DEY. *Barış antlaşması,* savaşan ülkeler arasında barışı sağlamak için yapılan anlaşma belgesi. || *Barış* (veya *barış görüş*) *olmak,* barışmak, taraflar arasında iyi geçinmek. Barış antlaşmasını imzalamak.

— Huk. Bk. SULH. || *Milletlerarası barış,* birbirlerine karşı savaş halindeki devletler arasında dostluk münasebetlerinin yeniden kurulması. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Düzmece barış,* birçok aldatıcı barışa, özellikle Longjumeau barışına (1568) verilen ad. || *Ebedî barış.* Bk. ANSİKL. || *Roma barışı* (lat. *pax Romana*). İmparatorluğun ilk iki yy.da, Akdeniz havzasında, roma orduları himayesinde süren barış. Bu barış ve güvenlik, imparatorluk madalya ve sikkelerinde dile getirilmiş ve ünlü eserlerde söz konusu edilmiştir.

— ANSİKL. Huk. *Barış,* bir antlaşmanın yapılmasıyle gerçekleşir. Ateş kesme ve mütarekeden kesin olarak ayrılır. Barışa karar vermeye yetkili organ, genellikle, savaş ilânına da yetkili olan organdır. Barışın temel esaslarını ortaya koyan bir hazırlıkla başlayan barış antlaşmaları, çoğu zaman malî şartları, toprak düzeniyle ilgili hükümleri de içine alır. Öte yandan barış, kendinden önceki savaş sırasında uygulanmasına ara verilen milletlerarası antlaşmaları da yeniden yürürlüğe koyar.

— İkonogr. Yunanlılarda barışı, ayakta duran, kucağında çocuğu Ploutus'u (zenginlik) taşıyan Eirene temsil eder; Kephisodotos yaptığı güzel heykelinde bu konuyu dile getirdi. (Munih ve Delos'ta kopyaları vardır.) Romalılar da Roma barışına (*pax Romana*) Roma'da bir sunak (*ara Pacis Augustae*) ve bir tapınak adamışlardı. Roma barışı aynı zamanda birçok paralarda temsil edilmişti. Bu temsil, genellikle palmiye veya zeytin dalı tutan bir kadındır.

— Tar. Devletler federasyonu kurmak yoluyle «ebedî barış»ı sağlamak için pek çok proje yapılmıştır. Henri IV böyle bir barışı düşünmüştü (15 avrupalı devlet federasyonu). Saint-Pierre rahibi (Charles Irénée Castel) Utrecht kongresine (1413), genel meclisli bir avrupa federasyonu projesi sunmuştu. Üzerinde az çok çalışılmış buna benzer tasarılar, J.-J. Rousseau, Bentham, Kant, Saint-Simon v.d. tarafından ortaya atıldı. XIX. yy. ortalarından itibaren, devletlerarası bir hakemlik teşkilâtı kurma fikri, daha gerçekçi bir şekilde Barış dostları adlı Londra derneği tarafından düzenlenen uluslararası kongrelerde geliştirildi (1847). Uluslararası Barış birliği, Nobel (1896) ve Carnegie (1903) gibi insancıl sanayicilerin de öngördükleri aynı barışçı amacı izledi. Napoleon III, devletlerin aralarındaki anlaşmazlıklarını barış yoluyle çözümlemeleri için boş yere çalıştı. Nicolas II, silâhlanmayı sınırlayacak bir konferans toplanmasını teklif etti (bk. SİLÂHSIZLANMA); konferans La Haye'de 1899'da toplandı ve aynı şehirde bir kere daha yapıldı (1907). Bu ikinci konferans Hakemlik mahkemesinin (Divanı) kurulmasıyle sonuçlandı. Cemiyeti Akvam, 1920'de uluslararası daimî bir Adalet divanı kurdu ve bu da 1922'den 1946'ya kadar faaliyette bulundu. Birleşmiş Milletler 1946'da, bir öncekine çok benzeyen Uluslararası Adalet divanını düzenledi. İkinci Dünya savaşından sonra, dünya barışı lehine uluslararası birçok hareket görüldü: özellikle «Barış hareketi» (Stockholm çağrısı, 1949), Barış savaşçıları, Dünya Barış kongresi.

◆ **Barışçı** sıf. Barış isteyen, barışsever.

◆ **Barışlık** i. *Yeni.* Savaşa niyetli ve hazırlıklı olmama durumu. || Sıf. Böyle durumda olan [ülke]. *Esk.* Hazarî.

◆ **Barışsever** blş. i. ve sıf. Devletlerarası barış taraflısı. || Her şeye rağmen barışı savunan kişi. || Herkesle iyi geçinen. (*Eşanl.* SULHSEVER.) || Barışı sürdürmeye uğraşan: *Barışsever kongre.*

◆ **Barışseverlik** blş. i. Savaşın, uluslararası anlaşmazlıkları, konuşma ve tartışmalardan hiç bir zaman daha iyi çözümlemeyeceğine inanan kişilerin öğretisi. (LM)

Barış Gönüllüleri Türkiye temsilciliği, (*Peace Corp USA*), Amerika'da meydana getirilen (1961) Barış Gönüllüleri teşkilâtının Türkiye'deki şubesine verilen ad. Bu teşkilât 1962 yılında iki ülke arasında alınıp verilen notalara dayanılarak, Türkiye'ye gelecek barış gönüllülerinin işlerini yürütmek, bunları denetlemek ve Türk hükûmetinin bu konudaki isteklerini takip etmek üzere, Millî Eğitim, Köyişleri ve Sağlık bakanlıklarıyle bağlantılı olarak kuruldu. (M)

BARIŞMAK ortaklş. f. (esk. türk. *barmak,* gitmek'ten). Aradaki savaş veya dargınlığı kaldırarak anlaşmak: *Onlar birbirlerine gücenmiş olsalar bile âhirette barışırlar* (Cevdet Paşa). *Böyle ihtiyaç karşısında iki rakip barıştılar* (H. R. Gürpınar).

— DEY. *Yıldızı barışmak,* hoşlanmak, fikir ve ruhça anlaşmak: ... *adayı ve adaları o kadar sevmeme rağmen bir türlü yıldızım barışmamıştır* (B. Felek).

◆ **Barışık** sıf. Dargın olmayan, karşısındaki ile anlaşmış olan.

— DEY. *Dünyayla barışık olmak,* iyimser, geçimli, hoşgörür olmak.

◆ **Barışma** i. Uzlaşma, dargın olmama: *Eski nişanlımla da barışmamı istiyor, bir gün onun, benim için belki bir büyük kardeş olacağını söylüyordu* (R.N. Güntekin).

— Huk. Boşanma davası yürüyen veya ayrılık halinde bulunan karı koca arasında aile bağlarının yeniden kurulması.

— ANSİKL. Eşlerden biri tarafından açılan boşanma davasında, karı kocanın barışmaları ihtimali bulunduğu takdirde, hâkim boşanma yerine ayrılığa hükmedebilir. (Bk. BOŞANMA.) [M]

BARİ edat (fars. *bārī*). Öyle ise, hiç olmazsa, hiç değilse: — *Suat, bunu bâri sen söyleme... Sen niye çalışmadın da mektebi bıraktın? Avrupa'ya gittin?* (M. Ş. Esendal). *Sen bâri bir aydır neler çektiğimi anlayacak, bana acıyacaktın* (Sabahattin Ali); — Keşki: *Ne demir leblebi meslek bu, Ebû Zer'vârî / Ömer'in zabıta memuru gelaydin bârî!* (M. Â. Ersoy).; — Bir kere, bir defa olsun: *Görmedim üç senedir, bâri gidip bir görsem* (M. Â. Ersoy). [M]

BARİ sıf. (ar. *ber*ᶜ, yaratmak'tan *bāri*ᶜ). *Esk.* Yaratan, yaratıcı. || Allah: *Nigâhın nezd-i Bârî'den zemine / Düşüp amâlimi kılmakta tecdid* (A. Hâmid).

— ÇEŞ. DEY. *Bârî-taâlâ.* (Yüce Tanrı). || *Avn-i Bârî,* Tanrı yardımı. || *Feyz-i Bârî,* Tanrının feyzi, bereket. || *Lûtf-ı Bârî,* Tanrının lûtfu. (M)

BARİ i. C.G.S. sisteminde 1 din/sm²'ye tekabül eden basınç birimi (sembolik olarak: din/sm²). [L]

BARİ i. Mısır dilinde, bir çeşit nakliye sandalı. Herodotos bu kelimeyi *baris* şeklinde yunancalaştırmıştır. (L)

BARİ (Tania TREURE, **Tania** — denir), hollandalı kadın dansçı (Rotterdam 1936). Nora Kiss, Assaf Messerer ve Victor Gsovski'nin öğrencisi. Sanat hayatına M. Béjart'ın «Ballets de l'Etoile» topluluğunda atıldı. Çalışmaları aynı sanatçıyle «Ballet Théâtre», Brüksel'deki «Théâtre Royal de la Monnaie» ve «Ballet du XX. Siècle» topluluklarında sürdürdü. Gerçek bir tiyatro oyuncusu niteliğini de taşıyan Tania Bari, klasik gelenekleri bir yana bırakarak, yalnız M. Béjart'ın eserlerinde rol aldı: *Üçlü Sonat* (1957), *Bahar Âyini* (1959), *Hoffmann'ın Masalları* (1961), *Don Juan'ın Peşinde* (1962), Beethoven'dan *Dokuzuncu Senfoni* (1964), *Kuşlar* (1965), *Romeo ile Juliet* (1966). [L]

BARİ veya **BARİ DELLE PUGLİE,** İtalya'da liman şehri. Puglie bölgesinde, eyalet merkezi; 318 800 nüf. Eski kutsal ziyaret yeri, roman üslûbunda San Nicola bazilikası (1087-1132); onarılmış, roman üslûbu katedral. Gelişmiş gıda sanayii, özellikle un fabrikaları. Ticarî ilişkileri sanayiin önemli şekilde gelişmesini sağladı: dokuma, kâğıt sanayii; petrol rafinerileri; termik santral. — *Bari eyaleti,* 1 259 000 nüf. Bu kalkerli alçak yaylalar bölgesinde gelişmiş bir tarım yapılır: tahıl, badem ağaçları, zeytinlikler. Hayvancılık. Boksit.

— Tar. Bari (*Barium*) roma yollarının düğüm noktasıydı. 669'da Bizanslılar tarafından yakılıp yıkıldı. Sırayle Lombard'ların, Bizanslıların ve Arapların eline geçti. XI. yy.ın başında bağımsızlığa kavuştu, sonra da Roberto il Guiscardo tarafından fethedildi (1071). Kutsal topraklara giden deniz yolunun başlangıç noktası idi; daha Haçlı seferlerinden önce, Suriye ile kurulan ticarî ilişkiler sayesinde Ortaçağ'ın zengin bir ülkesi oldu. 1156'da yıkıldı, sonra Federico II tarafından yeniden onarıldı, şehirde, büyük bir fuar da kuruldu. (L)

BARİA i. Nil grubundan zenci-afrika dili. Kuzeydoğu Habeşistan'da konuşulur. (L)

BA RİA, Vietnam'da (Güney Vietnam) kasaba. Fuok-Tuy eyaletinin merkezi. Vung Tau burnunun kuzeybatısında; 7 300 nüf. (L)

BÂRİD sıf. (ar. *berd,* soğukluk'tan *bārid*). *Esk.* Soğuk: *Şu muhterem vatanın bir kenâr-ı bâridine; / Beşerin nazra-yı münâcatı* (Tevfik Fikret). || Serin ve hoş. || *Mec.* Sevimsiz, soğuk: *Suriye'li bârid bir tavırla: — Dinliyorum! dedi* (Vâ-Nû).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bârid-ül-mizâc,* soğuk, çekingen mizaçlı. || *Mâ-ı bârid,* soğuk su. || *Tavr-ı bârid,* soğuk tavır.

◆ **Bâridane** zf. Soğuk bir tarzda, soğuk bir edayle. (M)

BÂRİK sıf. (fars. *bārīk*). Dakik, ince, nazik.

— ÇEŞ. DEY. *Bârik-bîn,* ince şeyleri gören: *Barikbîn olanlar eder kaşların hayal* (Baki). || *Bârik-rîş,* ince, zarif olarak eğiren. || *Bârik-ter,* daha ince. || *Fikr-i bârik,* ince fikir. || *Hayal-i bârik,* ince hayal. || *Rişte-yi bârik,* ince iplik. (M)

BARİK sıf. (ar. *berk,* şimşek, parıltı'dan *bārik*). Şimşekli, ışıklı, parıltılı, parlak. parlayan: *Söndürdü bir nefeste bu ümmid-i bariki* (Tevfik Fikret). *Rûyunda bir ibtisâm-ı bârik* (Cenab Şahabeddin). [M]

BÂRİKA i. (ar. *berk,* şimşek, parıltı'dan *bārıka*). *Esk.* Şimşek, ışık, yıldırımın yarattığı aydınlık: *Asrın, unutma, bârikalar asr-ı feyzidir* (Tevfik Fikret). *Ziyâ-yı bârika tâbîş bir hayal oldun* (Cenab Şahabeddin).

— ÇEŞ. DEY. *Bârika-i hakikat,* hakikat şimşeği: *Bârika-i hakikat müsademe-i efkârdan çıkar.* || *Bârika-nümâ,* parlak. (M)

BARİKA, Cezayir'de (Batna idarî bölgesi) idarî çevre merkezi; Hodna çöküntüsünde; 11 845 nüf. — İdarî çevre, 60 954 nüf. (L)

BARİKALSİT i. (fr. *baricalcite*). Miner. Tabiî romboedrik kalsiyum ve baryum karbonat. (L)

BARİKAT i. (fr. *barrique,* fıçı'dan *barricade*). Kaldırım taşı, araba, kalas, ağaç v.b. el altındaki çeşitli malzemenin üst üste yığılmasıyle acele hazırlanan engel. (Eskiden çoğunlukla büyük fıçılardan hazırlandığı için bu adı alan engel, bir yol veya geçide girilmesini önlemek için yapılırdı.)

— Ask. Düşman birliklerinin harekâtını geciktirmek veya engellemek amacıyle önemli noktalarda kurulan engel. (Ateşli silâhlarla savunulan *barikat*'ların önünde yavaşlamak veya durmak zorunda kalan düşman birlikleri ağır kayıplara uğratılır.) [ML]

Barikat günleri (fr. *journées des barricades*) [12 mayıs 1588 ve 26 ağustos 1648], Paris halkının bu tarihlerdeki iki ayaklanmasına verilen ad. Mayıs 1588'de Henri III, Onaltılar (şehrin onaltı mahallesinden seçilmiş şefler) tarafından davet edilen Guise dükünün Paris'e girmesini yasakladı. Buna rağmen dük, 9 mayısta Paris'e geldi. Ayın 12'sinde de halk ayaklanarak, barikatlar (toprak dolu fıçılar) ve yollara gerdikleri zincirlerle kralın askerlerinin saraya girmesine engel oldu. Henri III kaçmak zorunda kaldı ve Henri De Guise «Paris kralı» oldu.

26 Ağustos 1648'de Paris halkı bu defa, Avusturyalı Anne'ın emriyle tutuklu bulunan danışman Broussel'in serbest bırakılması için ayaklandı ve barikat kurdu. Aynı akşam kraliçe Boussel'i serbest bıraktı, fakat o gün, la Fronde hareketinin de başlangıcı oldu. (L)

BARİLE (Angelo), italyan şairi (Savona eyaletinde Albsola Marina, 1888). Edebiyat okullarının dışında kaldı, içli şiirlerini şu kitaplarda bir araya getirdi: *Primasera* (Akşam Çökerken) [1933]; *Quasi Sereno* (Durgunca) [1956]; *Poesie* (Şiirler) [1964]. (L)

BARİLALİ i. (yun. *barus,* ağır ve *lalia,* gevezelik'ten fr. *barylalie*). Psikopatol. Konuşurken tiz seslerden kalın seslere sürekli geçişlerde ortaya çıkan konuşma bozukluğu. (Organik bunamalarda görülür.) [L]

BARİ'LER, Sudan'da nil-hamî ırkından

Foto. Keystone (LAROUSSE)

halk. Beyaz ırmağın iki kıyısında yaşarlar; yaklş. 300 000 Nüf. Tarımla uğraşırlar ve nil dillerinden birini konuşurlar. (L)

BARİLİ veya **BARİLE** (Antonio di Neri), italyan heykeltıraşı ve mimarı (Siena 1453-ay.y. 1517). Siena katedralindeki (bugün San Quirico d'Orcia) heykelleri ve tahta oymalarıyle tanınır. (L)

BARİLİ (Giovanni), italyan heykeltıraşı ve gömme süs sanatçısı (Floransa-öl. Siena 1531'e doğr.). Raffaello'nun desenlerine göre Vatikan'ın kapılarını ve tavanlarını süslemiştir. (L)

BARİLİT i. Miner. Tabiî baryum ve berilyum silikatı. (L)

BARİLLON i. (fr. k.). Fiz. Bir tür sıvıölçer. (L)

BARİMETRE i. (fr. *barymètre*). Gürültünün şiddetini ölçmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Barimetrede* bir mikrofon ve bir gösterge bulunur. Fon olarak ölçülen gürültü seviyesi, bu göstergenin kadranından okunur. Gürültünün analizini yapmak için, mikrofon devresine, ancak belirli frekans bantlarını geçiren filtreler konabilir. (L)

BARİMETRİ i. (fr. *barymétrie*). Beden ölçümü yardımıyle hayvanların ağırlığını tayin etme. (Barimetrinin sağladığı bilgiler yaklaşıktır.) [L]

BARİN i. (rusça k.). Çarlık Rusyası'nda, rus asılzadesi, derebeyi. (L)

BARİN, Haleb ve Hama arasında küçük bucak. Eskiden muhkem bir kalesi vardı, fakat Haçlı seferlerinde yıkılarak önemini kaybetti. (M)

BARİNAS, Venezuela'da şehir, eyalet merkezi; Merida sıradağlarının eteğinde; 23 100 nüf. — *Barinas eyaleti,* 96 600 nüf. Llanos'lar bölgesinde, And'lardan Rio Apure'ye kadar uzanır. (L)

BARİND, Hindistan ve Doğu Pakistan sınırları içinde bölge. Ganj ve Brahmaputra arasında. Lateritli geniş bir alüvyon taraçasından meydana gelir, istep ve orman kalıntılarıyle kaplıdır. Toprağı verimsiz, nüfusu çok azdır. (L)

BARİNG (Evelyn), **Cromer** kontu. Bk. CROMER.

BARİNG (Francis), ingiliz maliyecisi (Devonshire'da Larkbear 1740-Londra 1810). Devonshire'da yerleşmiş bir alman rahibinin oğlu. 1770'te kardeşi John ile birlikte, Londra'da, hızla gelişen bir banka kurdu ve Doğu Hindistan kumpanyasının müdürü oldu. Baring'lerin bankası 1890 buhranına kadar ailenin denetiminde kaldı. (Bk. ASHBURTON.) [L]

BARİNG (Maurice), ingiliz yazarı (Londra 1874-İskoçya'da Beauly 1945). Lord Revelstoke'un dördüncü oğlu. Eton'da ve Trinity college'de (Cambridge) okudu. 1898'den 1904'e kadar diplomatik görevlerde bulundu, 1904'ten Birinci Dünya savaşına kadar gazetecilik yaptı. Tiyatro oyunları, sanat incelemeleri, eleştiri denemeleri (*Punch and Judy,* 1924), bir anı kitabı: *The Puppet Show of Memory* (Kukla Oyunları) [1922] ve Rusya üstüne eserler yazdı. Ama daha çok romancı olarak tanındı: *Passing by* (Geçerken) [1921], *Overlooked* (Gözden Kaçmış) [1922], *A Triangle* (Üçgen) [1923]. Daha sonra, *C* (1924) ve *Cat's Cradle* (Kedi Beşiği) [1925] adlı kozmopolit ve incelmiş bir toplumu ele alan iki uzun roman yayımladı. Baring asıl ününü, daha kısa ve daha kusursuz bir roman olan *Daphne Adeane* (1926) ile kazandı. Son eserleri: *Comfortless Memory* (Rahatsız Edici Anı) [1928], *The Coat without Seam* (Dikişsiz Ceket) [1929], *Robert Peckham* [1930], *Fridays Business* (Cuma Çalışması) [1933], *The Lonely Lady of Dulwich* (Dulwich'li Yalnız Kadın) [1934]. (L)

BARİNGO, Kenya'da göl, Rudolf gölünü güneye uzatan tektonik çukurda; 500 km². (L)

BARİS i. Küçük böcek. Kurtçuğu turpgillerle sevgiçiçeğigillerin sapında gelişir. (Pek çok türü bulunan baris, kınkanatlıların hortumağızlıgiller familyasındandır.) [L]

BARİSAL, Doğu Pakistan'da (Dacca eyaleti) şehir, Ganj deltasında; 61 000 nüf. Makine sanayii. (L)

BARİSAN i. (Malezya dilinde *bağımsız savaşçı* anlamında k.). Hollandalıların gelmesinden (XVII. yy.) önce, İndonezya'nın çeşitli bölgelerinde, mahallî şefler tarafından kurulmuş düzensiz kıta. (Hollanda sömürge ordusu, bunları daha sonra sadece belirli işler için ücret karşılığı kullanmıştır.) [L]

BARİSAN dağları, Sumatra'da (İndonezya) dağ sırası. Batı kıyısını yakından izleyerek adayı boydan boya aşar. Aralarında birçok yanardağ bulunan kıvrımlı iki dağ dizisinden meydana gelir. Yanardağların en yükseği Kerintji sıradağının) en yüksek tepesidir (3 801 m). Padang dağları, kütlenin merkezini meydana getirir. İndonezyanın en önemli kömür yatakları Ombilin'de işletilir. (L)

BARİSANTR i. (fr. *barycentre*). Mat. Ağırlık merkezi [m_i koordinatları (x_i, y_i, z_i) ve katsayıları M_i olan n tane nokta olsun. Bu n noktanın barisantrı, koordinatları

$$\xi = \frac{\Sigma m_i x_i}{\Sigma m_i}, \quad \eta = \frac{\Sigma m_i y_i}{\Sigma m_i}, \quad \zeta = \frac{\Sigma m_i z_i}{\Sigma m_i}$$

olan noktadır.]

◆ **Barisantrik koordinatlar,** blş. i. Mat. Düzlem geometride bir noktayı aynı doğru üzerinde bulunmayan sabit üç noktaya göre belirten koordinatlar. Bunlar Moebius tarafından tasarlanmıştır.

— ANSİKL. Her noktaya, *a, b, c* katsayıları sabit 3 noktaya tatbik edilen kütleleri göstermek üzere, bir üçlü sistem tekabül ettirilebilir. Bu noktaya *barisantr* denir. Her *a, b, c* sistemine ancak ve yalnız bir nokta tekabül eder. Benzer bir tarzda, uzay geometride bir nokta, sabit bir dört yüzlünün dört tepe noktasına göre belirtilir. (L)

BARİSİLİT i. Miner. Tabiî kurşun silikat $Pb_3 Si_2 O_7$. Eşkenar paralel yüzlü sistemde kristalleşir. (L)

BÂRİŞ i. (fars. *bāriden,* yağmak'tan *bāriş*). *Esk.* Yağmur. || Yağma: *Bâriş-i bârân müsadif düştü hicran şamına* (Muallim Naci). || Sağnak. (M)

BARİT i. (fr. *baryte*). Kim. Baryum oksit Bao veya hidroksit $Ba(OH)_2$.

— Miner. *Hava bariti,* karbonik asit, hava asidi adı ile anıldığı zamanlar baryum karbonat'a verilen isim. || *Karbonatlaşmış barit.* Bk. VİTHERİT. || *Sulfatlaşmış barit,* bk. BARİTİN.

— ANSİKL. Kim. *Susuz barit* BaO, kurşunî renkte, yoğunluğu 4,2, tadı yakıcı, güç eriyen bir katı maddedir. Sıcaklık etkisiyle ayrışmaz, güçlükle indirgenebilir: bu indirgenme ancak magnezyum, alüminyum veya elektrik fırınında BaC_2 karbürünü veren karbonla sağlanabilir. Bir oksijen akımı içinde koyu kızıl dereceye kadar ısıtılan barit, daha yüksek sıcaklıklarda çözüşen biokside BaO_2 dönüşür. Eskiden havanın oksijenini ayırmak için bu tepkimeden yararlanılırdı. Baryum bioksid ayrıca oksijenli suyun hazırlanmasına yarar; su ile temasında çok miktarda ısı çıkararak hidroksid Ba $(OH)_2$ haline geçer. Suda az çözünen sönmüş barit (*barit suyu*), kireci andıran güçlü bir bazdır.

Susuz barit, baryum nitratın kavrulmasından elde edilir. Sönmüş barit ise, baryum karbonat ve odun kömürü karışımının ısıtılması ve elde edilen ürünün kaynar su ile yıkanması sonunda meydana gelir. (L)

BARİTERİYUM i. (fr. *Baryitherium*). Memelilerden fosil: Mısır üst eyosen tabakalarında bulundu. (Ağır vücutlu, alt kesici dişleri fildişini andıran, sınıflandırılması güç, garip hayvan.) [L]

BARİTİN i. Miner. Tabiî baryum sülfat. $BaSO_4$, ortorombik sistemde kristalleşir, yoğunluğu (4,70'e eşit) yüksektir. Maden cevherlerinde bol miktarda bulunur. (*Tepeli baritin* horoz ibiğine benzer ve haçımsı kristallerin birleşmesinden meydana gelir. Baritin, yağlı boyada kullanılır.) [*Eşanl. Baritit* veya *ağır spat*].

◆ **Baritik** i. Miner. *Eşanl.* BARİTİN.

◆ **Baritli** i. Miner. Barit ihtiva eden: *Baritli kalker.* (L)

BARİTO, Borneo adasında (İndonezya) ırmak; yaklaş. 900 km. Geniş bataklık ovalardan geçer; bir delta ile Cava denizine dökülür. (L)

BARİTOKALSİT i. Miner. Tabiî baryum ve kalsiyum çift karbonatı. Formül: Ba Ca $(CO_3)_2$. Monoklinik sistemde prizmalar halinde görülür. (L)

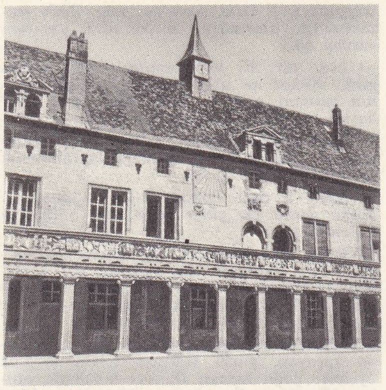

BAR-LE-DUC
eski kolej
Saint-Gilles-de-Trèves
XVI. yy.

BARİTON sıf. ve i. (yun. *barus,* ağır ve *tonos,* ton'dan, fr. *baryton*). Müz. Tenor ve bas arasındaki erkek sesi: *Ve birdenbire, bariton bir ses dışarda, Musset'nin «ayrılmak biraz ölmektir» şarkısını söylemeğe başladı* (H.E. Adıvar). || Alto ile basso arasında ses çıkaran pistonlu çalgı. || XVIII. yy.a kadar bir pes obua'ya verilen ad. || XVII. ve XVIII.yy.'da bas viola d'amore'ye verilen ad; bu çalgı özellikle Almanya'da kullanılırdı, bir çeşit viyolonseldi; 6 veya 7 teli barsaktan, yardımcı telleri madenden yapılır, sayıları çalgıdan çalgıya değişirdi (6'dan 14'e kadar). Lidl. K. Franz ve Haydn, bu çalgı için konçertolar, sonatlar, divertimentolar v.b. yazdılar.

— Leng. Son hecesi kalın vurgulu kelimeler için kullanılır. (Cümle içinde inceden kalına geçiş vurgu yokluğunu gösterdiğinden, son hecesi vurgusuz kelimelere de *bariton* adı verilir.) [*Zt.:* OKSİTON.]

◆ **Baritonlaşma** i. Leng. Ses perdesinde, inceden kalına geçiş şeklinde beliren değişiklik: yunancada, baritonlaşma vurgu yokluğunu gösterir. (LM)

BARİTOSELESTİN i. Miner. Baryum ve stronsium tabiî çift sülfatı. (L)

BARİTURANİT i. Miner. Bk. ÜRANOSİRSİT.

BARİYE i. (fr. *barillet*) — Foto. Bir veya bir grup mercektir. Bunlar bir silindire sıkıca bağlanır ve silindirin üzerindeki yivler yoluyle objektifin çerçevesine vidalanır. Böylece, objektif belli bir düzene bağlanmış olur. (L)

BÂRİZ sıf. (ar. *büruz,* açıklama, açıklanmayan: *bâriz*). Aşikar, ispata muhtaç olmayan: *Eserlerindeki fikirler o kadar parlak, o kadar bâriz hakikatlerdi ki, henüz şimdiye kadar itiraz eden olmamıştı* (Ömer Seyfeddin). || Gözle görülür, belirgin: *Pakize'nin kocası bâriz bir surette sıkılmıştı* (Vâ-Nû). [M]

BARİZ veya **CEBAL-İ BARİZ,** mahallî adıyle *Cemal-i Bariz.* İran'ın güney eyaletlerinden Kirman'da bir dağ. Yüks. 3 960, güneydoğu doğrultusunda Şehsuvaran dağı (2 094 m) yer alır. Yakınındaki Cebal-i Bariz kasabasının adı bu dağdan gelir. (M)

BARK i. Mesken, ev. [Daima, ev kelimesiyle birlikte kullanılır]: *Ne zengin fakir ne sen ben farkı olsun / Kış günü herkesin evi barkı olsun* (C.S. Tarancı). *Vesile Hanım'ın sözde evi barkı da ayrı* (H.R.

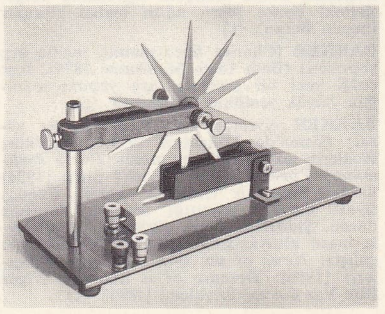

Barlow tekerleği

Foto. Roubier (LAROUSSE)

Gürpınar). || Orta Asya'da, eski Türk mezarlarının üzerindeki türbe türü yapılara verilen ad.

— ÇEŞ. DEY. *Ev bark sahibi olmak,* evlenmek: *Fakat ne olsa ev bark sahibi olmanın zamanı geliyor* (H.E. Adıvar). || *Evli barklı,* evlenmiş, ev bark sahibi olmuş.

◆ **Barklanmak** dönşl. f. Ev bark sahibi olmak [çoğunlukla evlenmek barklanmak şeklinde kullanılır]. (M)

Antoine BARNAVE
J. Guérin tarafından

BARKA i. (ital. *barca*). Büyük sandal: ... *barka derler bir gûna gemi'lerle* ... (Evliya Çelebi). [M]

BARKA veya **BERKA,** ital. **Barce.** Libya'da şehir. Kyrenaika'da, doğuda Sirt körfezini sınırlayan *Berka yaylası* üzerinde; 10 000 nüf. Yaylada, çobanlık yapan (koyun) ve arpa yetiştiren bedeviler bulunur. (L)

BARKAS'LAR, Kartaca savaşları zamanında yaşayan, güçlü Kartaca ailesi. Başlıca üyeleri: çoğu zaman *Barkas* lâkabıyle anılan Hamilkar ile oğulları Hannibal, Hasdrubal ve Mago. Rakipleri Hannon ailesi idi. (L)

BARKALONGA i. (isp. *barcalonga*). Denizc. Küçük, ispanyol savaş gemisi. (M)

BARKAN i. Jeomorfoloji. Yeniay biçiminde kumul. Kayalık yüzeylerde veya kumula yeni katkılarda bulunamayacak killi veya çakıllı topraklarda hızla oluşur. *Barkanların büyüklüğü on metreyi aşmaz.* (L)

BARKAN (Ömer Lûtfi), türk iktisat tarihçisi (Edirne 1903). İstanbul Dârülfünunu Edebiyat fakültesinin felsefe bölümünü bitirdi (1926). Maarif vekâleti tarafından Fransa'nın Strasburg üniversitesine gönderildi. Bu üniversitenin Hukuk fakültesinden iktisat diploması aldı, 1931'de Türkiye'ye döndü. Eskişehir lisesinde iki yıl felsefe öğretmenliği yaptı. 1933'teki «üniversite reformu» sırasında Edebiyat fakültesinde inkılâp tarihi doçentliğine tayin edildi. Sonra İktisat fakültesinde iktisat tarihi doçentliğine getirildi (1937), 1941'de profesör oldu. Uzun zamandır Türkiye tarihinin iktisadî ve sosyal konuları üzerinde çalışmaktadır. Bu çalışmalarının çoğunu *Osmanlı İmparatorluğunda Zıraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları* (İstanbul, 1943) adlı kitabında topladı. Ayrıca Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Halkevleri Dergisi, Ülkü, Vakıflar Dergisi, İktisat Fakültesi Dergisi, Belgeler Dergisi (Türk Tarih Kurumu) gibi ilmî dergilerde araştırmalarının büyük kısmını yayımladı. Strasburg üniversitesinden kendisine şeref doktorluğu (Honoris Causa) payesi verildi. (M)

BARKAROL i. (ital. *barcaruola*'dan [*barcaruolo,* gondolcu'dan] fr. *barcarolle*). Başlangıçta, italyan gondolcularının, söz ve müziği önceden yazılmadan içlerinden geldiği gibi söyledikleri şarkılara verilen ad: *İkinci valse ne diyecekler? Barkarol için, romans için ne söyliyecekler?* (H.Z. Uşaklıgil). || Çalgı veya insan sesi için yazılmış, orta tempoda müzik parçası. Ritmi üç zamanlıdır (6/8 veya 12/8) ve bir kayığın dalgalar üzerinde sallanışını akla getirir. Romantik dönemde pek yaygın bir türdü. (L)

BARKAS, Hamilkar'ın lakabı. (Bk. BARKAS'LAR.)

BARKAS'LAR, Kartacalı aile, Kartaca savaşları sırasında önemli rol oynadı. Hamilkar, Hannibal, Husdrubal ve Magon bu ailedendir. Barkas'ların rakibi Hannon ailesiydi. (L)

BARKE, Libya kraliçesi. Kyrenaika bölgesindeki Barke şehri, adını ondan almıştır (bugün Berka). [L]

BARKER (Charles Speckmann), ingiliz org yapımcısı (Bath 1806- Maidstone 1879). İcat ettiği yeni bir sistemle, org yapımı tekniğine büyük yenilikler getirmiştir. (L)

BARKER (George GRANVİLLE), ingiliz yazarı (Essex'de Loughton 1913). Gerçeküstücülerin görüşlerini benimsedi. *Thirty Preliminary Poems*'i (Otuz Hazırlık Şiiri) [1936] yazdı. Freud'un etkisinde kaldı. Çağdaş siyasî hayatın yarattığı dramlar üzerinde durdu. Şiddet ve ölüm düşüncesi aracılığıyle insan alınyazısının anlamını yakalamağa çalıştı: *News of the World* (Dünya Haberleri) [1950]; *Dreams of a Summer Night* (Bir Yaz Gecesi Rüyaları) [1965]. (L)

BARKER (Harley GRANVİLLE). Bk. GRANVİLLE BARKER.

BARKER (James Nelson), amerikalı tiyatro yazarı (Philadelphia 1784-Washington 1858). En iyi piyesi *Superstition*'dır (Batıl İnanç) [1824]. Amerika tiyatrosunun daha sonra yeniden ele aldığı bir temayı; ferdin topluma karşı çıkmasını, bu piyeste işledi. (L)

BARKHAUSEN (*Heinrich* Georg), alman fizikçisi (Bremen 1881- Dresden 1956). Dresden Elektroteknik enstitüsü yöneticisi, özellikle katod ışınlarını ve elektrik titreşimlerini inceledi. 1920'de desimetrik dalgaları gerçekleştirdi; ferromanyetik maddelerde mıknatıslanmanın süreksiz olduğunu gösteren olayı buldu; bu olay, onun adıyle anılır. (L)

BARKİNG, yerleşme bölgesi. Londra'nın doğu banliyösünde (Essex), Thames'in kuzeyinde; 72 300 nüf. Kimya sanayii. Kauçuk imalâtı. Alüminyum metalürjisi. Çimento fabrikaları. Termik santral. (L)

BARKLA (Charles Glover), ingiliz fizikçisi (Lancashire'da Widnes 1877-Edinburg 1944). Liverpool üniversitesinde fizik asistanı (1905), Londra'da King's College'de (1909), sonra Edinburg üniversitesinde profesör (1913). Radyo-elektrik dalgaların yayılması ve X ışınlarının kutuplaşması ve işleyici kuvvetlerinin belirlenmesi gibi konularda incelemeler yaptı. 1917 Nobel fizik ödülünü aldı. (L)

BARKLEY (Alben William), amerikan siyaset adamı (Kentucky'de Lowes 1877 - Virginia'da Lexington 1956). 1901'de avukat, sonra hâkim, 1912'den 1926'ya kadar temsilciler meclisinde ve 1926'dan 1949'a kadar, çoğunluk lideri olarak faaliyet gösterdiği Senato'da üye. Roosevelt'in siyasetini sürekli olarak destekledi. Marshall planını canla başla savundu ve 1948'de başkan yardımcısı oldu. (L)

BARKLY WEST, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap eyaleti) şehir. Kimberley'in kuzeybatısında, Griqualan'da, Vaal kıyısında; 2 700 nüf. Önemli elmasçılık merkezi. (L)

BARKO i. (*esk.* province dilinde *barco;* halk lat. *bareo;* aslı belli değil; ital. *barco,* türkçeye italyancadan geçmiş olabilir). Denizc. Güverteli veya güvertesiz, çeşitli tip yelken kullanan ufak tonajda, genellikle 100 tondan ufak ve üç direkli yelkenli gemilere verilen ad: *Arabalardan indik, büyük bir barkoya bindik* (Ahmed Rasim). || *Barko bestiya,* yalnız pruva direği kabasorta, diğer iki direği sübye donanımlı yelken gemisi (*navi* de denir). || *Balıkçı barkosu,* yelkenle giden bütün nehir tekneleri barkoludur. || *Kılavuz barkosu,* gidilen bir yerde kılavuzluk etmek belgesi bulunan kılavuzun bindiği barko. || *Latin barko,* üç köşe latin yelkenli barko. || *Üç direkli barko,* baştan üçüncü direğinde yatay seren yelkeni olmayan, yan yelkeni bulunan barko.

— ANSİKL. *Barko* kelimesi önce bir tekne biçimi için kullanıldı. İngiltere'nin doğu kıyısında Durham ile Londra arasında kömür taşıyan gemilere *barko* (ing. bark) denirdi. Cook'un ilk gemisi bu tiptendi ve Endeavour Bark adıyle vaftiz edilmişti, fakat dört köşe yelkenli üç direği vardı. Daha sonra bu kelime üç direkli barko arma donanımlı gemiler için kullanıldı. Dört, hattâ altı direkli birçok barko da yapıldı. Bu tip gemilerin içinde France-II dünyanın en büyük yelkenlisidir. (LM)

BAR-KOKHEBA (BEN KOSBA veya **BEN KOSEBA** da denir), ikinci yahudi ayaklanmasının (132-135) başı Simon'un lakabı. Ayaklanmaya, Hadrianus'un iki kararı yol açtı: Kudüs'ün bulunduğu yere Aelia Capitolina'nın kurulması ve sünnetin yasaklanması. Bar-Kokheba («Yıldızın oğlu») lakabının mesihlikle ilgili bir anlamı vardır. Bu adın, Simon'a, kendisini mesih olarak tanıyan Rabbi Akiba tarafından verildiği söylenir. Bar-Kokheba, Kudüs'ü çok çabuk ele geçirdi ve orada para bastırdı. Ama, imparator Hadrianus'un Bretagna'dan çağırdığı Julius Severus, yahudi direnişini yavaş yavaş kırdı. Bar-Kokheba, Better (şimdiki Bittir) kalesine hapsedildi ve orada öldü. (L)

Bar konfederasyonu, 1768'de Bar'da, Pulaski'nin ve Krasinski kardeşlerin yönetimindeki vatanseverler tarafından kurulan birlik. Poniastowski'nin seçilmesinden sonra Rusya'nın duruma müdahale etmesine karşı mücadeleye girişmek amacıyle kuruldu. Bu birliğe karşı ilgisini açıkça gösteren ve ona Fransa ile beraber ilk yardım eden devlet Osmanlı imparatorluğu oldu. Ruslar Lehistan'a kuvvet sevkederek Bar konfederasyonu dağıttılar ve Osmanlı topraklarına kaçan bazı konfederasyon üyeleri takip olunarak öldürüldü. Ayrıca 24 haziran 1768'de, Kırım hanına ait Balta şehrini Kazakların yakması sonucu Osmanlı imparatorluğu Rusya'ya harp ilân etti. Ancak şahsî rekabetlerle de yıpranmış olan konfederasyon, Polonya'nın ilk olarak taksime uğramasının önüne geçemedi (1772). [L]

BARLAAM veya **VARLAAM,** Basileios tarikatı keşişi (Seminara 1290'a doğr. 1348). Bazı Aynaroz keşişlerinin mistik ve çileci yaşama metotlarına ve onların savunucusu Gregorios Palamas'a karşı giriştiği şiddetli mücadeleyle tanınır. 1341 Ruhanî meclisince mahkûm edildi, İtalya'ya döndü, Roma birliğine bağlandı ve talebesi Petrarca sayesinde Calabria'da Gerace piskoposu oldu. (L)

BARLAAM veya **VARLAAM** (aziz), Yunan ve Romalılar tarafından aziz olarak kabul edilen efsanevî kişi. Yortusu 27 kasımdadır, aziz IOASAPH ile birlikte anılır. Bunların hikâyesi, XI, yy.da Buddha efsanesini bilen bir keşiş tarafından yunan dilinde anlatılmıştır. Kral İoasaph, babası tarafından zevklerle dolu bir tutsaklık hayatı geçirmeye mecbur edilmişti; ama keşiş Barlaam onu kendi dinine döndürdü. Bu yunan romanı (içinde bulunan Aristeides'in *Savunma*'sı da bize bu sayede ulaşmıştır) latinceye, sonra da XIII. yy.da fransızcaya üç roman halinde çevrilmiştir; bunlardan biri imzasızdır, ikincisi anglonorman Chardry'nin, üçüncüsü ise Guy de Cambrai'nin eseridir. Bu eser, bütün Avrupa dillerine çevrilmiştir. (L)

BARLACH (Ernest), alman heykeltıraşı (Holstein'de Wedel 1870- Mecklenburg'da Güstrow 1938). Ortaçağ alman heykelciliğinin etkisinde kaldı ve özellikle tahta üzerinde çalıştı. Şiirleri ve dramları da vardır. (L)

BARLA dağı, Güney Anadolu'nun göller bölgesinde dağ; en yüksek tepeleri Gelincikana (2 734 m) ve Ayıyatağıbaşı'dır (2 860 m). Dağ, doğuya doğru büyük bir çıkıntı yapar, birçok derenin kaynağını verir. Kretase kalkerlerinden meydana gelmiştir. Buzul devrinde, dağdaki buzulun 2 050 metreye kadar indiği, buzul taşlarından anlaşılır. Kuzeydoğu ve doğu yamaçlarında karaçam ve köknar ormanları ve fundalıklar vardır. Bir kısmı da çayır ve otlaktır. (L)

BARLAK i. Kıyf. Kafkasyada, başı ve boynu kesici veya sivri silâhların darbelerinden korumak için, kalın kumaştan yapılan kukuleteye verilen ad. (L)

BARLAM i. Bk. BERLAM.

BARLAS (Cemil Sait), Türk devlet adamı, hukukçu, gazeteci, yayımcı, politikacı (İstanbul 1905 - Adapazarı'nda Hendek 1964). Temyiz başkanlarından Mehmet Sait Barlas'ın oğlu. İstanbul Hukuk fakültesinden (1929) sonra, Heidelberg (Almanya) üniversitesini bitirdi. İstanbul I. Sulh mahkemesi yargıcı, Adliye müfettişi, Etibank hukuk müşaviri, C.H.P. Gaziantep milletvekili (1943), Ekonomi ve Ticaret bakanı, Devlet bakanı, Başbakan yardımcısı oldu. Öldüğü sırada Millî Reasürans T.A.Ş. genel müdürüydü. Ankara'da haftalık *Pazar Postası* (1951-1952, 1956-1959) ile günlük *Son Havadis* (1953-1958) gazetesinin sahibiydi. 1957 Seçimlerinden sonra Gaziantep olayları dolayısıyle, 67 gün Yozgat cezaevinde kaldı. Eserleri: *Das türkische Aktienrecht* (Hukuk doktora tezi, 1932); *Sosyalistlik Yolları ve Türkiye Gerçekleri* (1962). Bu konuda hazırladığı ikinci kitap basılmamıştır. *Daha çok para, daha çok sermaye, daha çok iş* (Hjalmar Schach'tan 1950) adlı tercümesi vardır. (L)

BAR-LE-DUC, Meuse'ün idarî merkezi, Paris'e 231 km uzaklıkta Ornain kıyısında, Barrois'nın güneyinde; 20 168 nüf. Bar dukalığının eski başkenti. (L)

BARLETTA, İtalya'da şehir. Puglia (Bari eyaleti) bölgesinde; 69 200 nüf. Roman üslûbu katedral. XVIII. yy.da yeniden dü-

Foto. LAROUSSE

BARBAROS

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA
(minyatür)

BARBAROS heykeli
(Beşiktaş, İstanbul)

BARBAROS'un türbesi (Beşiktaş, İstanbul)

BARBAROS Kanunî Sultan Süleyman huzurunda

Foto. Nurettin Erkılıç (MEYDAN)

BAROK SANATI

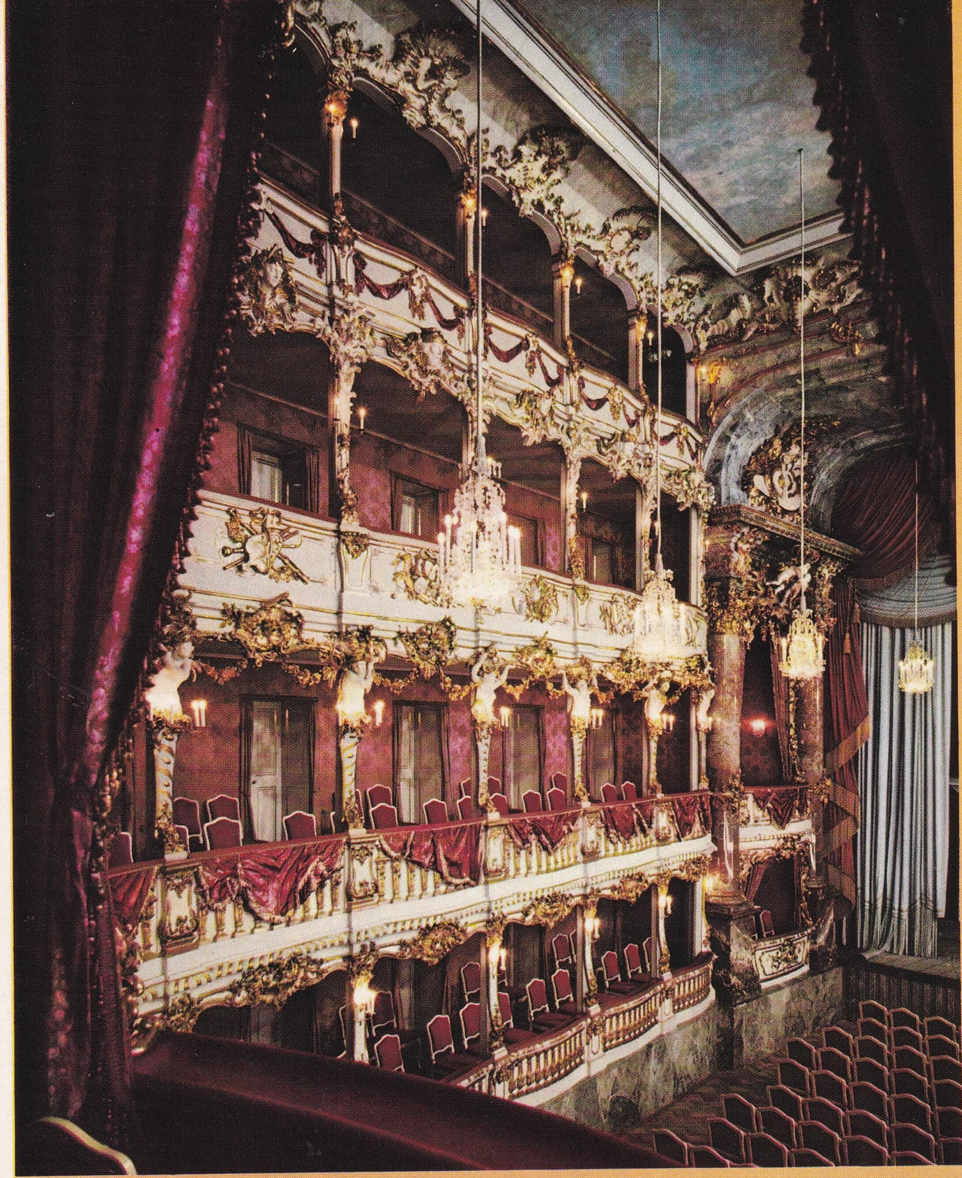

Münih Saray tiyatrosu
Cuvillies'in eseri

Foto. Kempter (LAROUSSE)

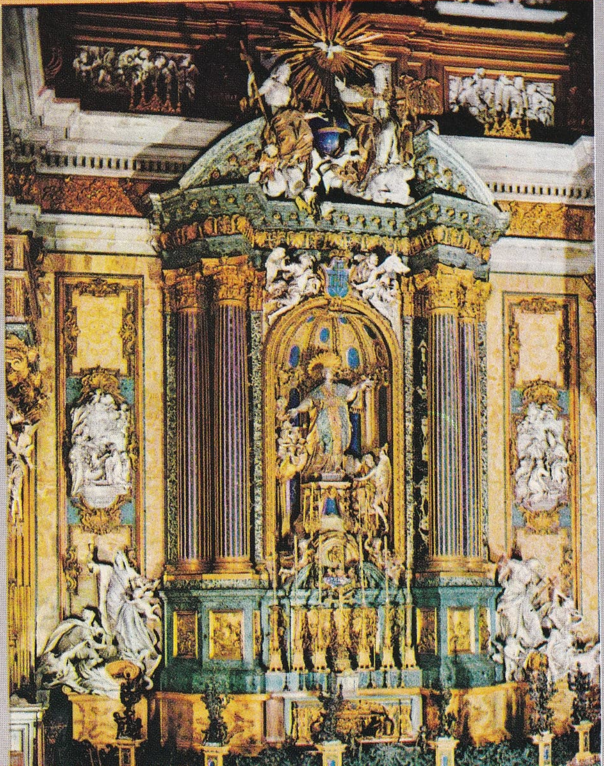

yanda, Aziz Ignace mihrabı,
Gesu (İsa) kilisesi (Roma)

solda, Sainte-Agnes kilisesinin cephesi (Roma)

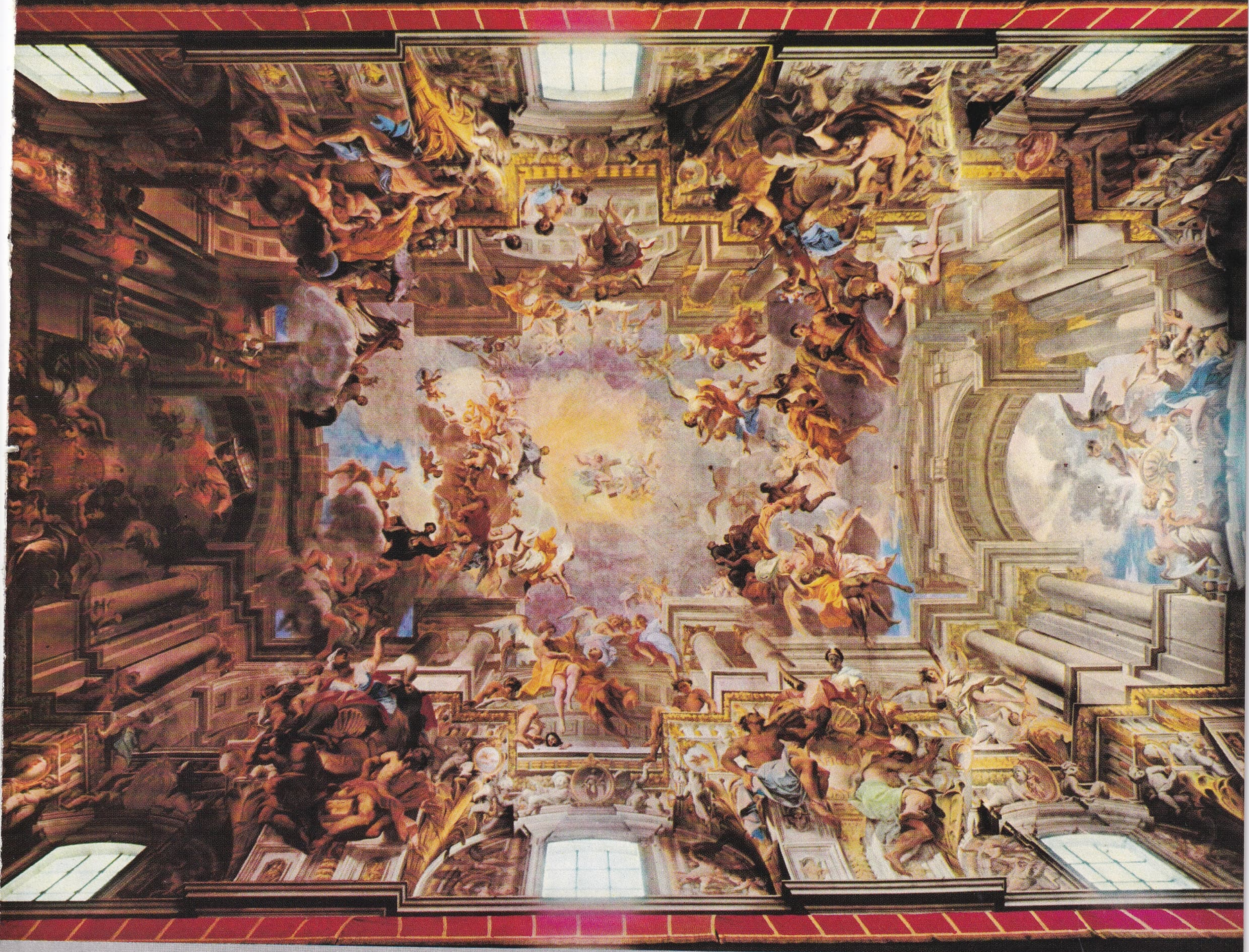

«Aziz İgnace'ın Tanrılaştırılması»
R. Pozzo'nun eseri
Saint-İgnace kilisesi (Roma)

Trévi çeşmesi (Roma)

Foto. Enzo Crea stüdyosu (LAROUSSE)

BAROK SANATI
(İSTANBUL)

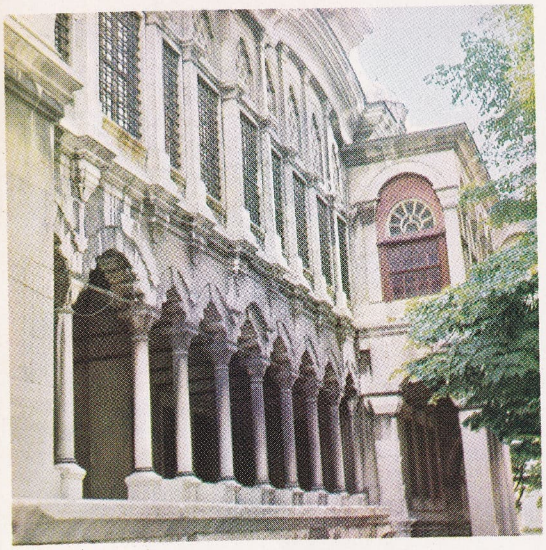

Nuruosmaniye camii, sütunlar (Cağaloğlu, İst.)

Nuruosmaniye camii, avlu (Cağaloğlu, İst.)

Nusretiye camii türbesi
(Tophane, İst.)

Dolmabahçe camii (İst.)

Nusretiye camii şadırvanı (Tophane, İst.)

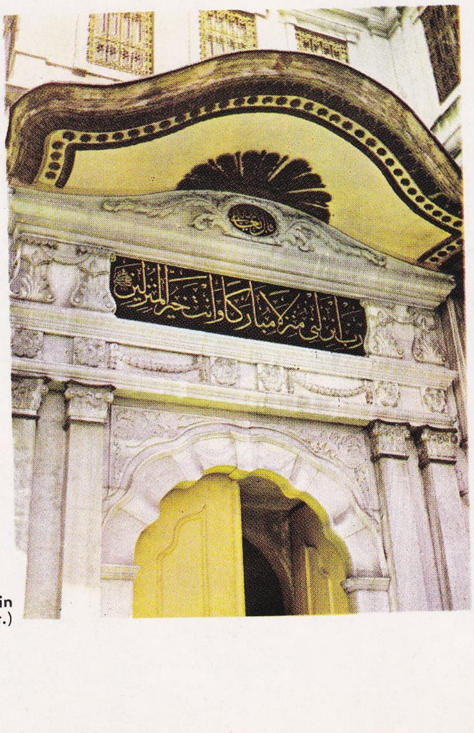

Nusretiye camiinin
yan kapısı (Tophane, İst.)

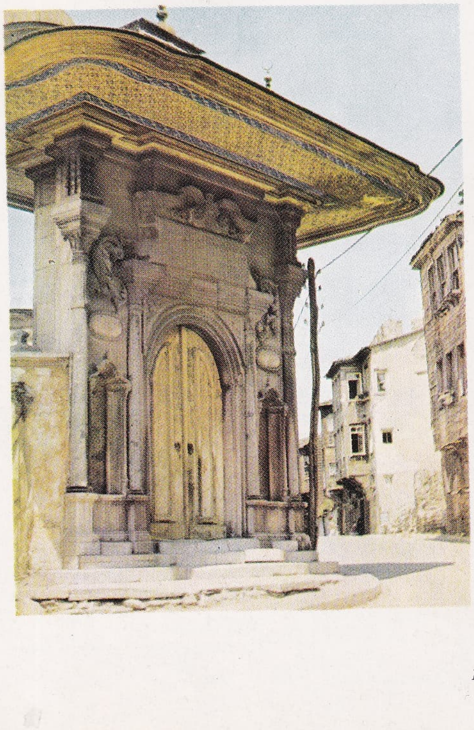

Ayasofya'nın
arka kapısı (Sultanahmet, İst.)

Foto. Nurettin Erkılıç (MEYDAN)

zenlenen gotik kilise; bir romalı hıristiyan imparatorunun bronzdan, bizans üslûbu dev heykeli. Adriya kıyısının işlek limanı, Ofante vâdisinin ihraç merkezi. Puglia şaraplarının depolandığı antrepolar. Balıkçılık. Kimya sanayii. (L)

BARLOW (Francis), ingiliz ressamı ve gravürcüsü (Londra 1626-ay.y. 1702). İngiliz spor ressamlığının babası sayılır. Eserleri: *Theophile*'in (1652) ve *Aesopus'un Masalları*'nın (1687) resimleri, portreler, av ve balık avı sahneleri v.b. (L)

BARLOW (Fred), ingiliz asıllı fransız bestecisi (Mulhouse 1881-Paris 1951). J. Huré ve Ch. Koechlin'in talebesi. Ravel'in hayran olduğu bir *Ave Maria* (1915), bir bale (*la Grande Jatte*) [Büyük Çanak], bir *Quatuor des Saisons* (Mevsimler Quatuor'u) [1947] ve piyano için bir sonat (1941) besteledi. (L)

BARLOW (Joel), amerikalı şair, diplomat ve dergi yazarı (Connecticut'ta Redding 1754-Krakovi yakınında Zarnowiec 1812). Önce Timothy Dwight'ın başkanlığındaki «Hartfordwits» grubuna üye oldu. Daha sonra Avrupa'da on yedi yıl kaldı, fransız devrimini yakından izledi. La Fayette ve Thomas Paine'in dostu idi. Jacobin'lere yürekten inanan Barlow, Jefferson'un danışmanlığını yaptı ve Fransa'da amerikan sefirliğinde bulundu. Yazarlığı, gösterdiği etki çapında değildi. Dokuz ciltlik bir destan olan başlıca eseri *The Vision of Columbus* (Kolomb'un Hayal Gözüyle Gördüğü, 1787) Amerika'nın geleceğine olan sınırsız inancını dile getirir; ama bu tumturaklı manzume artık okunmaz olmuştur. Yeni İngiltere'nin mahallî bir yemeği olan «cornmeal mush» üzerine yazdığı *The Hasty Pudding* (Un Lapası, 1796) adlı gülünç kahramanlık destanı ise eğlendirici ve çekici bir eserdir. Barlow bir diplomatlık görevi sırasında ölmüştür. (L)

BARLOW (Peter), ingiliz matematikçisi ve fizikçisi (Norwich 1776 - Woolwich 1826). Woolwich Harp akademisinde matematik profesörü, 1823'te Royal Society üyesi. *Essay on Magnetic Attractions* (Magnetizma Üstüne Deneme) [1820] adlı eseriyle Copley madalyasını kazandı (1825). Renksemez (akromatik) teleskobu geliştirdi. W. Herschel ve South'un yıldız kataloglarındaki yanlışları düzeltti. Demiryollarıyla ilgili bazı meseleleri inceledi, uzun araştırmalarının sonuçlarını ünlü ve büyük eseri *Yapı Malzemesi El Kitabı*'nda (1851) topladı. Magnetizma üstüne yaptığı araştırmalarla, bir gemide, pusula ibresi üstüne madenî kısımların yaptığı etkinin nasıl giderilebileceğini gösterdi. (L)

Barlow hastalığı, bebek hastalığı. Özellikle sterilize sütle beslenen bebeklerde görülür (bebek iskorbütü). Adını ingiliz hekim Thomas Barlow'dan (1845-1945) alan bu hastalığın belirtileri kansızlık, bağırsak bozukluğu, kemik ağrısı ve kemikzarı altı kanamalarıdır. Barlow hastalığı C vitaminiyle tedavi edilir. Bunun için hastaya meyve suları verilir ve ana sütü tavsiye edilir. (L)

Barlow tekerleği, Peter Barlow'un 1828'de gerçekleştirdiği bu âlet, elektrik akımı üstüne bir magnetik alanın yaptığı etkiyi göstermeye yarar. Barlow tekerleği, M noktasında civa dolu bir kap içine daldırılmış yatay bir O ekseni etrafında hareket edebilen bir D dişli tekerleği veya bakırdan yapılmış yuvarlak bir levhadan meydana gelir. Doğru akım kaynağının iki kutbu, civa kabı ve eksene bağlıdır. Bir A mıknatısıyle, tekerlek düzlemine dikey bir magnetik alan meydana getirildiğinde tekerlek, akımın ve magnetik alanın doğrultusunda dönmeye başlar. Bu eski tip «elektrikli motor»dan bugün sadece pedagoji alanında yararlanılıyor. (L)

BARMA, XVI. yy. da yaşamış rus mimarı. Moskova'daki Cennetlik Vasil kilisesini (1555-1560) mimar Postnik ile birlikte inşa etti. (L)

BARMAKH. Bk. BALMAKH.

BARMA'LAR, Doğu Sudan'da zenci halk. (L)

BARMAN (Joseph) [1800-1885] ve kardeşi MAURİCE (Saint-Maritz 1802 - Saillen 1878), isviçreli siyaset adamları. Sonderbund savaşında Valais kantonunda önemli rol oynadılar. (L)

BARMEN i. (ing. *barman*). Bar tezgâhında çalışan kimse, bar tezgâhtarı.

◆ **Barmenlik** i. Bar tezgâhtarlığı: *Zaten kaptan olmasaydım lüks bir yolcu gemisinin barmenliğini yapmak gücüme gitmezdi* (R.H. Karay). [M]

BARN i. (ing. *big as a barn*, ambar kadar büyük, deyiminin zıt anlamda kullanılmasından). Çekirdek fiziğinde bir atomun etkin kesitini hesaplamakta kullanılan yüzey birimi. (Bu birimin değeri 10^{-24} cm^2 dir. Bunun binde biri olan *milibarn* da kullanılmaktadır.) [L]

BARNA, italyan ressamı (öl. San Gimignano 1381'e doğr.). 1350'den sonra Toscana'da çalıştı. San Gimignano katedralindeki, kendine özgü ve sert bir üslûpla işlediği İncil'den sahneleri canlandıran freskler, en ünlü eseridir. (L)

BARNABAS (aziz), Kıbrıs asıllı musevî, hıristiyanlığı ilk kabul edenlerden. On iki havariden biri sayılır. Paulus'un içten hıristiyan olduğuna havarilere kabul ettirdi. Antakya'da din değiştiren payen'lerin hıristiyanlığa kabulü sorunuyle görevlendirildi. Paulus ile birlikte payen'lere hıristiyanlığı öğretmek için Kıbrıs ve Anadolu'ya gönderildiler. Daha sonra birbirlerinden ayrıldılar ve Barnabas, yeğeni Markos ile tekrar Kıbrıs'a döndü. Barnabas İncili ve hayat hikâyesi üstüne eski eserlerde kayıtlar varsa da bunların gerçekliği şüphelidir. *Barnabas mektubu.* Kimin yazdığı bilinmiyen 135 - 140 tarihli bir yazı, Barnabas'a maledilen bu yazı yahudi yasalarının kalktığını ve onu allegorik bir şekilde yorumlamak gerektiğini ileri sürerek hıristiyanlara bir çeşit manevî destek sağlamaktadır.

Barnabascılar, 1530'da aziz Antonio Maria Zaccaria'nın kurduğu aziz Paulus tarikatına bağlı rahipler. 1538'de, Milano'da, Santo Barnaba manastırına yerleştikleri için bu adı aldılar. (L)

BARNARD (Christian), güney afrikalı hekim ve cerrah (Cape Town'da Beaufort West 1922). Bursla Amerika Birleşik devletlerine gitti (1956), dönüşünde Güney Afrika birliğinde «açık kalp» ameliyatları yaptı. Aralık 1967'de ilk insan kalbi nakli ameliyatını başardı, fakat ameliyatlı ancak on sekiz gün yaşadı. 2 Ocak 1968'deki ikinci deneme başarıyle sonuçlandı ve hastası (Blaiberg) bir buçuk yıl yaşadı. (L)

BARNARD (Edward Emerson), amerikalı astronom (Nashville 1857-Wisconsin'de Yerkes rasathanesi 1923). Basit gözlem araçlarıyle kuyruklu yıldızları keşfederek kendini tanıttı. Lick rasathanelerine çağrıldı (1888) ve orada Jupiter'in beşinci uydusunu ve Yerkes'i keşfetti (1895). Samanyolu ve kuyruklu yıldızların başarılı fotoğraflarını çekerek ün kazandı. (L)

BARNATO (Barney), ingiliz maliyecisi (Londra 1852-1897). *Altın Kral* diye tanınır. Servet yapmak için Transvaal'a gitti, orada altın madenlerine sahip oldu. Cecil Rhodes ile, *De Beers Consolidated Nines*'i, sonra Londra'da *Bernato Consolidated* bankasını kurdu. Bir maden buhranı yüzünden iflâs durumuna düştü ve aklını kaçırdı. Madeira yakınında, *Scot* yolcu gemisinden kendini denize attı. (L)

BARNAUL, S.S.C.B.'de (Rusya Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) şehir, Sibirya'da, yukarı Ob kıyısında; 357 000 nüf. Tarım bölgesi merkezi (buğday, şeker pancarı, ayçiçeği, keten ve hayvancılık). Kimya, makine, dokuma (pamuklu) ve besin sanayileri. Omsk'a giden demiryolunun hatbaşı. (L)

BARNAVE (Antoine), fransız siyaset adamı (Grenoble 1761-Paris 1793). 1789'da Etats généraux'ya girdi. Güzel konuşmasıyle Meclis üzerinde Mirabeau kadar etkili oldu. Anayasa tartışmalarında, kralın yetkilerini sınırlandırmak için Mirabeau ile çatıştı. Ama Varennes'de yakalanan Louis XVI'yı Paris'e getirmekle görevlendirilince, kral ailesine yakınlık gösterdi. Bunun üzerine Terreure idaresince ölüme mahkûm edildi. 1792'de yazdığı *Introduction à la Révolution française* (Fransız Devrimine Giriş) adlı eseri 1843'te yayınlandı. (L)

BARNES, yerleşme bölgesi. Londra'nın batı banliyösünde (Surrey), Thames ırmağının güney kıyısında; 39 800 nüf. Biracılık. (L)

BARNES (Albert C.), amerikalı hekim, sanat yazarı ve koleksiyoncusu (Pennsylvania'da Merion 1878-Philadelphia yakınında 1951). Merion'daki *Barnes Foundation*'da (Barnes Vakfı) iki yüze yakın Renoir, yüz Cézanne, yetmiş beş Matisse, otuz beş Picasso tablosundan başka, Seurat, Gümrükçü Rousseau, Soutine, Modigliani ve Chirico'nun eserleri ve önemli bir zenci sanatı koleksiyonu vardır. Şu eserlerin yazarıdır: *The Art in Painting* (Resimde Sanat) [1925]; *French Primitives and Their forms to the end of the 15 th century* (15 yy. Sonunda Fransız İlkeleri ve Biçimleri) [1931]; *Matisse, Renoir, Cézanne* üzerine incelemeler. (L)

BARNES (Barnabe), ingiliz şairi (Yorkshire 1568'e doğr.-Durham 1609). Şu eserlerin yazarıdır: *A Divine Centurie of Spiritual Sonnetts* (Manevî Sonelerin Tanrısal Yüzyılı, 1595) ve *The Divil's Charter* (Şeytan'ın Yasası, 1607). Papa Alexander VI'nın hayatı üstüne yazdığı trajedide, Vatikan'a karşı takındığı düşmanca tavır açıkça ortaya çıkar. (L)

BARNES (William), ingiliz filolog ve şairi (Dorsetshire'da Rushay 1800-Dorsetshire'da Winterborne Came, 1886). Öğretmenlik etti ve 1847'de de rahip oldu. 1822'de, *Orra, a lapland Tale* (Orra, Bir Japon Hikâyesi) adlı eserini yazdı. Bundan sonra, *Rural Life in the Dorset Dialect*'i (Dorset Lehçesinde Kır Hayatı) adlı şiir kitabını [1844]; *Homely Rymes*'i (1859) ve üçüncü bir şiir kitabı (1862) yayımladı. Şiirlerinde, büyük bir sadelik ve bölgesindeki köylülerin yoksul hayatına karşı duyduğu içten sevgi ağır basar. (L)

BARNET, şehirde çalışanların oturdukları bir bölge. Londra'nın kuzey banliyösünde (Hertfordshire); 27 800 nüf. —Yakınında, Edward IV tarafından yenilgiye uğratılan Warwick kontunun can verdiği *Barnet* savaşı (1471) alanı. (L)

BARNEVELD, Hollanda'da (Gueldre) şehir, Veluwe bölgesinde, Apeldoorn'un kuzeybatısında; 24 200 nüf. Çok önemli kümes hayvancılığı merkezi; yumurta pazarı. Arıcılık. Deri işçiliği. Makine yapımı. Besin sanayii. (L)

BARNEVELT (Jean VAN OLDEN). Bk. OLDENBARNEVELT.

BARNHARDİT i. (fr. *barnhardite*). Miner. Bakırca zengin kalkopirit türü. (L)

BARNİM, Pomeranya düklerinden birçoğunun adı (XIII-XVI yy.). —**Barnim I,** Brandenburg'un egemenliğine girdi (1250). — **Barnim III,** geçici olarak bu egemenlikten kurtuldu (1332). — **Barnim XI,** bağımsızlığını onaylattı (1529). Reformu destekledi ve Schmalkalden birliğine katıldı. (L)

BARNSLEY, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Diding) şehir. Pennine dağlarının güneybatı kesiminde; 74 650 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Camcılık. Konfeksiyon. (L)

BARNSTAPLE, Büyük Britanya'da (Devonshire) liman şehri, Taw ırmağı halicinde; 15 900 nüf. Dökümhaneler. Çömlekçilik. (L)

BARNUM (Phineas Taylor), amerikalı iş adamı (Connecticut'ta Bethel 1810 - Connecticut'ta Bridgeport 1891). Yaratıcı bir reklam dehasına sahipti. George Washington'un sütannesi olduğunu iddia ettiği ihtiyar bir zenci kadını teşhir etti. Sonra bir

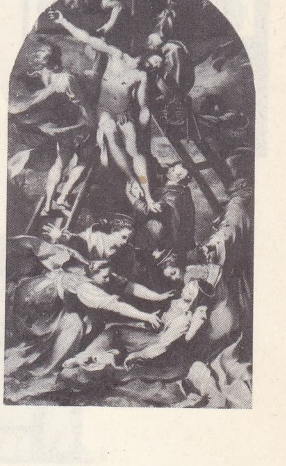

BAROCHE
«Çarmıhtan indirilme»
tümü ve detayı
(Perugia katedrali)

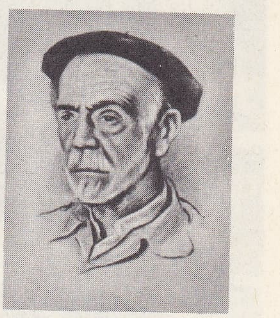

Pio BAROJA
Penagos'un deseni

Foto. A.D.P.., Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

BAROK MİMARÎ

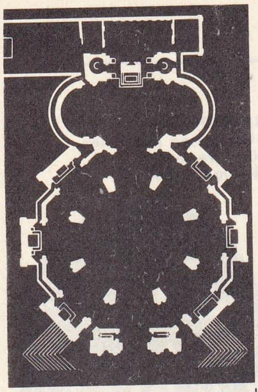

1

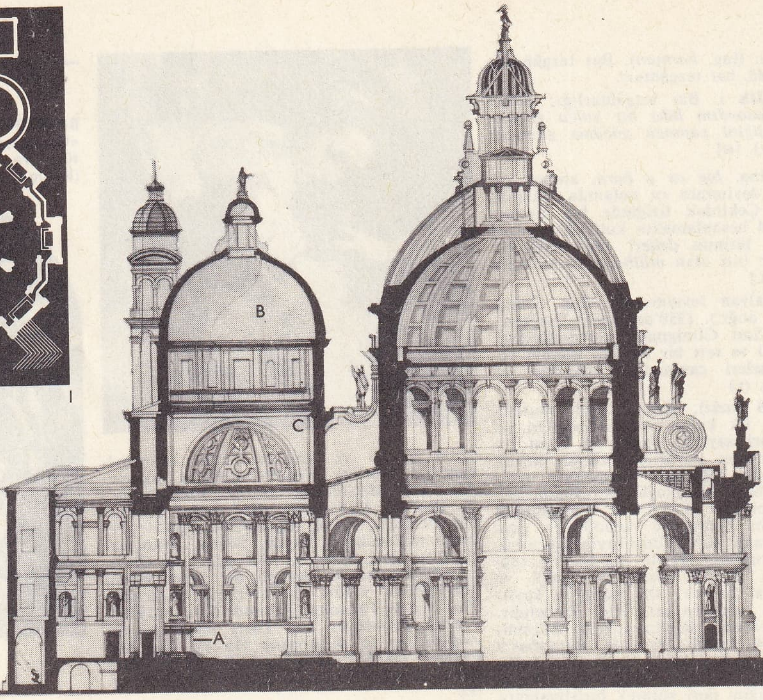

2

3

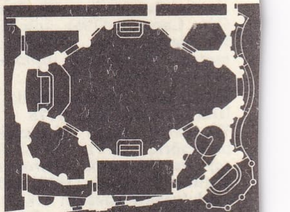

7

4

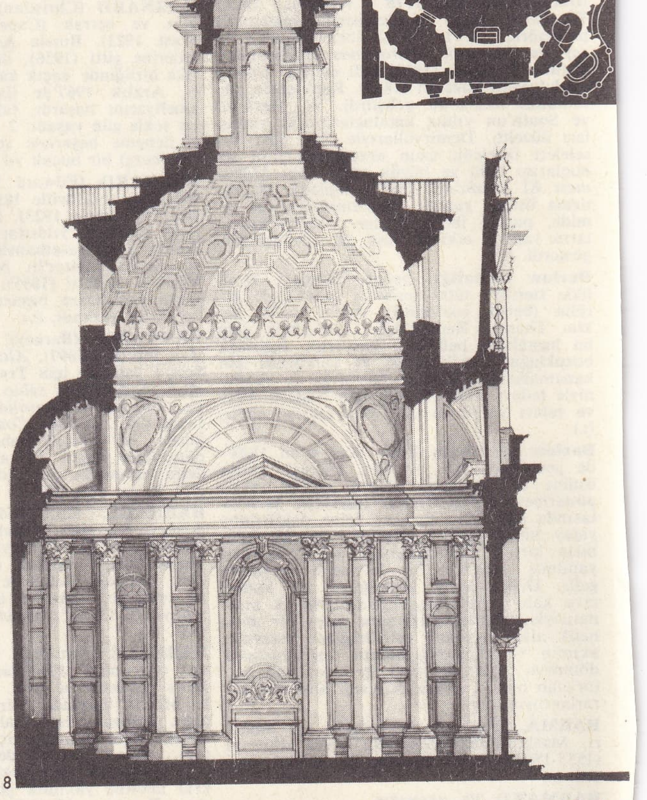

8

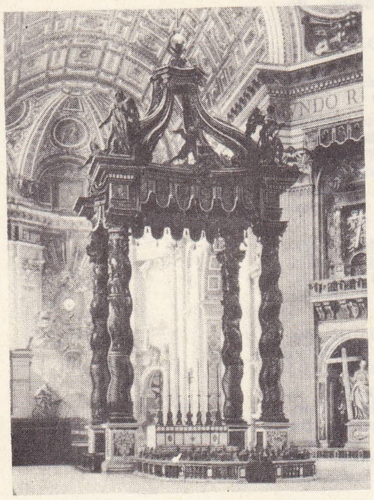

5

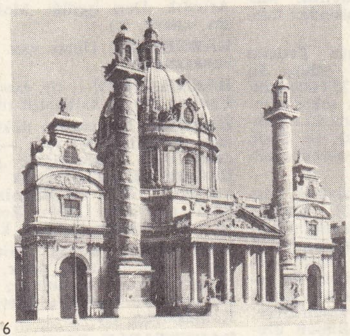

6

1, 2, 3. Venedik'te Santa Maria della Salute kilisesi, 1632 ve 1687 yılları arasında Baldassare Longhena tarafından inşa edilmiştir (1. Plan: Sekizgen plan üzerine Roma kilisesi ilkeleri; 2. iki küçük absidli bir çapraz sahından [c] sonra gelen ve tepesinde daha küçük bir kubbe [B] bulunan koro kısmını (A) derinlemesine gösterir büyük eksen yönünde kesit; 3. dış görünüş, kubbe kasnağı çevresinde kemer ayakları üzerine yerleştirilmiş kıvrımlar görülür); 4. Roma'da San Pietro kilisesinin revakı, 1655 ve 1667 yılları arasında, Alexander VII'nin papalığı sırasında Bernini tarafından yapılmıştır; 5. San Pietro kilisesinin baldakeni barok sanatının gerçek örneğidir, 1624'te Bernini tarafından yapılmıştır (Vatikan); 6. Viyana'da St. Karl Borromäus kilisesi (1716-1737), Johann Bernhard Fischer von Erlach'ın eseri; 7, 8.

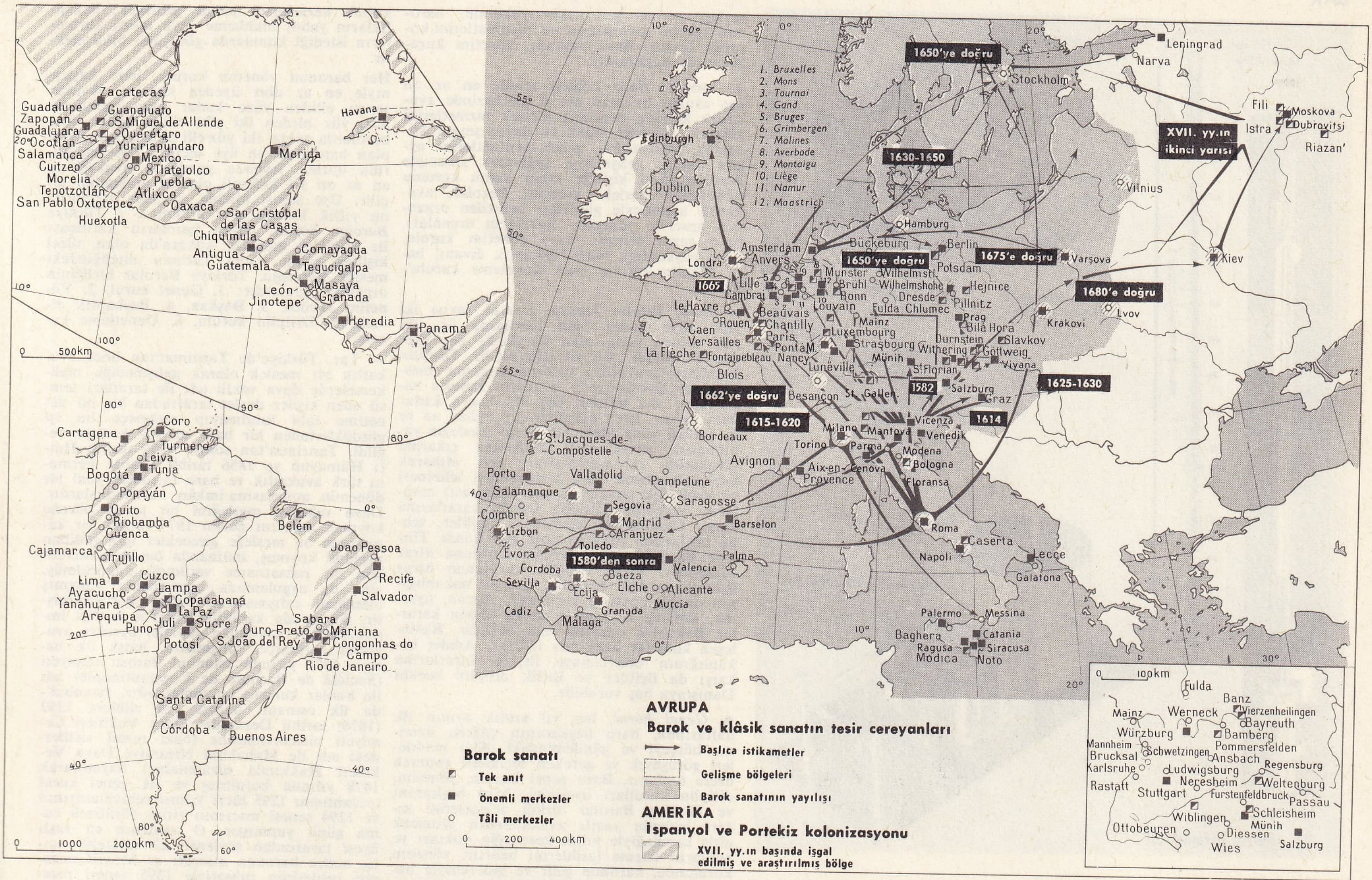

barok sanatın dünyaya yayılması: İtalya'da doğan barok sanatı XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında bütün katolik ülkelerde yayıldı (Güney Almanya, Flandre, Latin Amerika kolonileri v.b.)

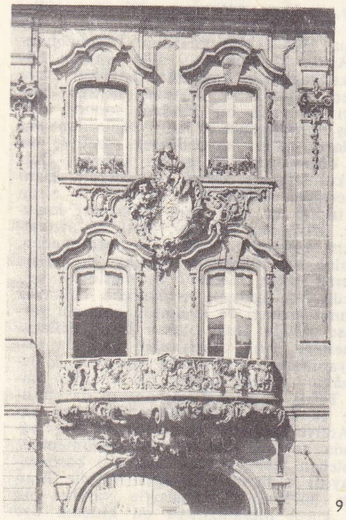

9

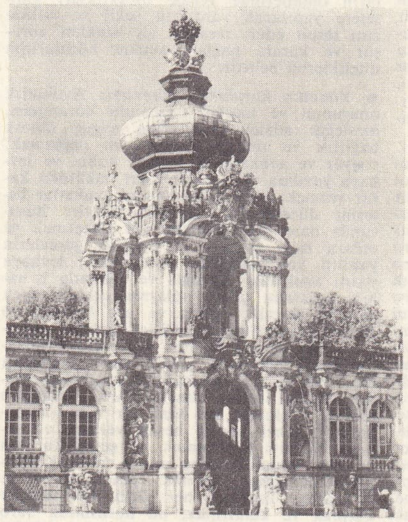

10

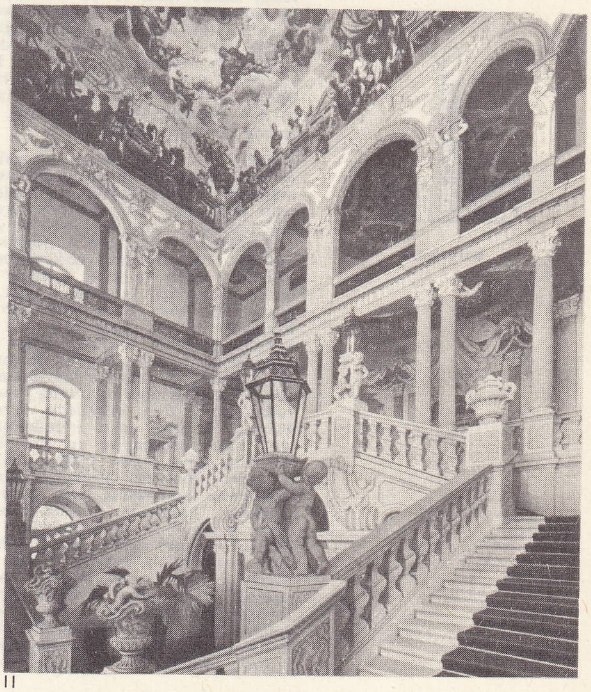

11

Roma'da San Carlino alle Quattro Fontane kilisesi, 1634 ve 1641 yılları arasında Francesco Borromini yapmıştır (eliptik plan [7] ve korinthos sütunlarla taşınan iç saçaklık kavisler [8] Borromini'nin bütün eserlerinde görülür); 9. Bamberg belediye binasının balkonu (Bavyera) [1744]; 10. Dresden'de (Saksonya) Zwinger'in giriş kısmı detayı, 1711 ve 1719 yılları arasında Matthäus Daniel Pöppelmann'ın eseri; 11. Pommersfelden (Franken) şatosunun büyük merdiveni, 1711 ve 1718 yılları arasında Max. von Welsch ve J. Dientzenhofer tarafından yapılmıştır. Kaynaklar: Boudot-Lamotte, Fotocielo, Anderson-Giraudon, Photothèque de Dresde, Bildarchiv ost Nationalbibliothek de Vienne.

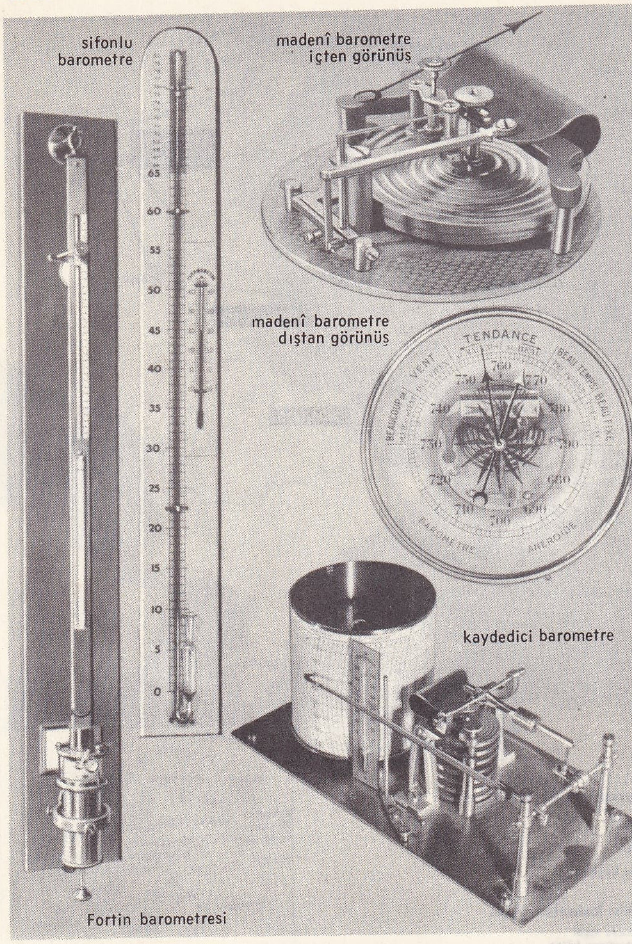

barometreler

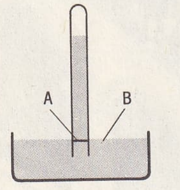

barometre

sirk yönetti. «American Museum» diye adlandırılan bir garabetler koleksiyonu satın aldı. Burada, her çeşit garip varlık ve yaratıkları teşhir etti. 1856'da, ünlü şarkıcı Jenny Lind'i tuttu ve bu sanatçıya doksan üç konser verdirerek yarım milyon dolar kazandı. 1881 yılında teşhir ettiği İngiltere'nin ulusal fili Jumbo 1887'de yanan sirkinin en ilgi çekici hayvanıydı. Milyonlar kazanmış olan Barnum, çeşitli eserler yazdı. Bunlar arasında *Autobiography* (1854) ayrıca ilgi çekicidir. Yazar bu eserde, para kazanma sanatını öğretir. (L)

BARO (fr. *barre,* bölme parmaklığı'ndan *barreau.* [Eskiden mahkemede avukatların oturduğu yer bir parmaklıkla ayrılırdı.]) Bir şehir veya bölge avukatlarının kurduğu meslekî teşekkül: *Baro'dan ıskartaya çıkarılmış muhamilerden birini...* (H.R. Gürpınar).‖*Baro başkanı,* baroyu temsil ve yönetim kuruluna başkanlık eden ve genel kurulca iki yıllık görev süresi için seçilen avukat. ‖ *Baro başkanlık divanı,* baro mallarının yönetimi hakkında gerekli kararları alan ve aynı konuda yönetim kuruluna bilgi veren organ. (Baro başkanı, başkan yardımcısı, genel sekreter ve saymandan ibarettir. Elliden fazla üyesi olan barolarda kurulması zorunludur.) ‖ *Baro denetleme kurulu,* genel kurulca baronun malî işlemlerini denetlemek üzere seçilen ve en çok üç kişiden meydana gelen organ. ‖ *Baro disiplin kurulu,* baro yönetim kurulunun disiplin kovuşturması açılmasına dair kararı üzerine, avukatlar hakkında disiplin kovuşturması yaparak disiplinle ilgili kararları almak ve cezaları vermek üzere genel kurulca seçilen avukatlardan kurulan organ. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Baro genel kurulu,* baronun en yüksek organı olup levhada yazılı bütün avukatlardan kurulur. ‖ *Baro levhası,* baroların bölgeleri içinde sürekli olarak avukatlık edecek kimseleri kaydettikleri kütük. ‖ *Baro yönetim kurulu,* kanunla verilen görevleri yerine getirmekle yükümlü, baronun işlerini kovuşturan ve menfaatlerini koruyan organ. Baro başkanı, yönetim kurulunun da başkanıdır.

— ANSİKL. *Baro* bölgesi içinde en az on beş avukat bulunan her il merkezinde avukatlık kanunu uyarınca meslek hizmetlerini görmek, meslekî ahlâk ve dayanışmayı korumak, avukatlığın, genel menfaatlerine uygun olarak gelişmesini sağlamak amacıyle kurulan tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde meslekî kuruluş. Barolar, avukatlık kanunuyle görevleri belirtilen organları aracıyle yönetilir. Baroların organları, baro genel kurulu, baro yönetim kurulu, baro başkanlığı, baro başkanlık divanı, baro disiplin kurulu, baro denetleme kurulu'dur.

● *Baro disiplin kurulu,* avukat sayısı iki yüz elliye kadar olan barolarda üç, iki yüz elliden fazla olan barolarda beş üyeden kuruludur. Üç yıl için seçilir. Disiplin kurulları, avukatlara uyarma, kınama (meslekte ve davranışında avukatın kusurlu sayılması), yüz liradan beş bin liraya kadar para cezası, işten çıkarma (üç aydan az ve üç yıldan fazla olmamak üzere mesleğin yapılmasını yasaklama), meslekten çıkarma (avukatlık ruhsatnamesinin geri alınarak avukatın adının baro levhasından silinmesi ve avukatlık unvanının geri alınması) cezalarını verebilir. Disiplin kurulu kararlarına karşı, Cumhuriyet savcısı ve ilgililer, tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde Türkiye Barolar birliği disiplin kuruluna itiraz edebilirler. Birlik disiplin kurulunun itiraz üzerine verdiği kararlar Adalet bakanlığının onaylanmasıyle kesinleşir. Ancak, uyarma, kınama ve para cezasına ilişkin kararlar Bakanlık onayına tabi değildir. Kesinleşen kararlar hakkında ilgililer, Adalet bakanlığının onaylamaya ilişkin kararlarına karşı da ilgililer ve Birlik disiplin kurulu Danıştaya baş vurabilir.

● *Genel kurul,* her yıl aralık ayının ilk haftasında, baro başkanının çağrısı üzerine, bütçeyi ve gündemindeki diğer maddeleri görüşmek ve gereken seçimleri yapmak üzere toplanır. Baro genel kurulu, yönetim, disiplin kurulları üyelerini, baro başkanını ve Türkiye Barolar birliği delegelerini seçer; levhada yazılı avukatlardan alınacak giriş keseneğiyle yıllık keseneğin miktarı ve bunların ödeme tarihlerini belirtir; yönetim kurulunun, baronun gelir ve giderleriyle baronun mallarının yönetimi hakkında vereceği hesapları inceler ve yönetim kurulunun ibra edilip edilmiyeceğine karar verir; baro bütçesini onaylar; muhtaç avukatlarla bunların ölümlerinde geride bıraktıkları kimselere yapılacak yardımın şekil ve miktarını tespit eder; mesleğe ait istekleri görüşür ve karara bağlar; avukat bürolarının niteliklerini belirtir.

● *Yönetim kurulunun görevleri*: Avukatlık onurunun ve meslek düzeninin korunması, mesleğin adalet amaçlarına uygun olarak bağlılık ve onurla yapılmasını sağlamak; stajyer ve avukatların baroya kabul ve levhaya yazılma veya nakil işleri hakkında karar vermek; baro levhasını ve avukatlar listesini düzenlemek; meslekî ödevler hususunda baro mensuplarına yol göstermek ve onlara bilgi vermek ve meslekî görevlerin yapılıp yapılmadığını denetlemek; levhaya yazılı avukatlar arasında ve avukatla iş sahibi arasında çıkan anlaşmazlıklarda istek üzerine aracılık etmek ve ara bulmak ve ücret uyuşmazlıklarında istek üzerine aracılık etmek ve ara bulmak ve ücret uyuşmazlıklarında hakemlik etmek; baro mallarını idare ve muhtaç avukatlara yapılacak yardım şeklini tespit etmek; baro mallarının idaresi hakkında her sene bir rapor hazırlayarak genel kurula hesap vermek ve senelik bütçeyi hazırlamak ve genel kurulun onayına sunmak, baro adına menkul, gayrimenkul almak, satmak, ipotek etmek ve bu mallar üzerinde her türlü aynî haklar kurmak ve kaldırmak, bu hususlarda baro başkanına özel yetki vermek; staj işlerini düzenlemek ve denetlemek; adlî yardım bürosu kurmak ve yönetmek; genel kurul gündemini hazırlamak; genel kurul kararlarını yerine getirmek; baronun ücretli memurlarının özlük işlerini düzenlemek ve yürütmek; iç yönetime ait bütün işleri görmek, iç yönetmelikleri düzenlemek; Adalet bakanlığı, Türkiye Baro birliği ve disiplin kurulu kararlarını yerine getirmek; bakanlıkların yahut mahkeme veya resmî kurumların istediği konularda görüşünü bildirmektir.

Her baronun yönetim kurulu, baro başkanıyle en az dört üyeden kurulur. Avukat sayısı elliden yüze kadar olan barolarda altı, yüz birden iki yüz elliye kadar olan barolarda sekiz, iki yüz elli birden fazla üyesi olan barolarda on üye seçilir. Yönetim kurulu üyeleri levhada yazılı ve avukatlıkta en az on yıl kıdemli olanlar arasından seçilir. Üye sayısı elliden az olan baroların on yıllık kıdem şartı aranmaz. ‖ *Türkiye Barolar birliği,* bütün baroların katılması ile kurulan, merkezi Ankara'da olan, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşu. Türkiye Barolar birliğinin organları şunlardır: 1. Genel kurul, 2. Yönetim kurulu, 3. Başkan, 4. Başkanlık divanı, 5. Disiplin kurulu, 6. Denetleme kurulu.

— Tar. Türkiye'de Tanzimat'tan önce avukatlık bir meslek olarak gelişmediği, mahkemelerde dava vekili adı ile tarafları temsil eden kişiler devlet tarafından hiç bir denetime tabi tutulmayıp serbestçe bu işi gördüklerinden bir baro da söz konusu değildi. Tanzimat'tan sonra, 1839 tarihli Hattı Hümayun ve 1856 tarihli Islahat Fermanı türk avukatlık ve baro tarihinde yeni bir dönemin açılmasına imkân hazırlamışlardır. Dava vekilleri mesleğini bir parça düzene koymak amacını güden 1874 tarihli bir kararname bu mesleğe girecekler için imtihan usulünü koymuş, imtihanda başarı gösterenlere bir ruhsatname verilmesi öngörülmüş, yine de uygulamada ruhsatname almamış olanların çalışmasının önüne geçilememiştir. Bu sırada kapitülasyonların verdiği imtiyazlardan yararlanan yabancı uyruklu avukatlar serbestçe çalışmakta, hattâ ilk baroyu 1870 yılında İstanbul Barosu cemiyeti (Société de Barreau de Constantinople) adı ile bunlar kurmuş bulunmaktadır. İstanbul'da ilk osmanlı barosu, 16 zilhicce 1292 (1876) tarihli Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti nizamnamesine (bazı resmî sicillerdeki adı ile Mahakimi Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında nizamname) dayanılarak 1878 yılında kurulmuş ve ilk genel kurul toplantısını 1295 hicrî yılının rebiyülâhırının ve 1294 senesi martının yirmi dördüncü cuma günü yapmıştır. O zamanın en yaşlı üyesi tarafından söylenen 23 sahifelik açılış nutku baronun masrafı ve Maarif nezareti celilesinin ruhsatiyle 1295 senesi rebinin 19. günü İstanbul'da Manokyan matbaasında basılmıştır. İlk baro levhasında kayıtlı dava vekillerinin sayısı 62'dir. Bunlar da 11'i müslüman, bir kısmı rus, ingiliz, fransız, italyan, 11'i rum, 38'i ermenidir. İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra, 18 temmuz 1324 (1908) tarihinde Divanyolu'nda «Ârifin kıraathanesi» diye tanınan büyük kahvehanede toplanan İstanbul dava vekilleri, Hukuk ve Nüvvap mektebi mezunları ile basit bir imtihan sonucu elde edilmiş ruhsatnameleri haiz olanlardan baş vuranların adları kaydedilmek suretiyle bir levha düzenlenmesine ve bir «Heyeti Daime» kurulmasına karar vermişlerdir. Baro tarihçesinde önemli bir merhale 3 nisan 1924 tarihli ve 460 sayılı Muhamat kanunudur. *Muhamat* kelimesi, Mısır'da avukatlar için kullanılan ve «himaye, yardım eden, kendisine baş vuranlara sığınak olan kişi» anlamına gelen *muhamî* kelimesinden gelmektedir. Bu kanunla avukatlığın bağımsız bir kamu hizmeti ve avukatın, hâkimin yardımcısı olduğu kesin olarak kabul edilmiş, bu mesleğe lâyık olmayanlar arasında tasfiye yapılması öngörülmüş ve millî iradenin hâkim olduğu devrin ilk İstanbul barosu, Tefrik encümeni başkanının daveti üzerine 18 ağustos 1924 perşembe günü yanan Adliye sarayının cinayet mahkemesi salonunda toplanmıştır. Tefrik encümenince düzenlenen levhaya göre İstanbul barosunda kayıtlı muhamî'lerin sayısı 431'dir. Bunlardan 307'sinin katılmasıyle yapılan ilk genel kurul toplantısında en kıdemli üye olan Abdurrahman Âdil geçici başkanlığa seçilmiştir. 1926 Yılında çıkan bir kanunla bu kanunun adı «Avukatlık kanunu» ve kanunda yazılı *muhamî* kelimesi de *avukat* olarak değiştirilmiştir. Şu var ki, avukatlık ve baro konularında en ileri adımı atan kanun, yakın zamanlara kadar yürürlükte olan 1938 tarihli ve 3499 sayılı Avukatlık kanunudur. Bugün konu, 19.3.1969 tarihli

Foto. LAROUSSE

ve 1136 sayılı Avukatlık kanununda düzenlenmiş bulunmaktadır. (→ Bibliyo.) [M]

BAROCHE (Federico **Barocci** veya **Baroccio** veya **Fiori d'Urbino,** daha çok Baroche adıyle tanınır). İtalyan ressamı ve gravürcüsü (Urbino 1528'e doğr.-ay.y. 1612). Correggio'nun ve Rosso'nun etkisi altında kaldı; kimi zaman Lombardların karmaşık ışık oyunlarını kullandı (Perugia katedrali). Kompozisyonlarında kusursuz bir uyum ve yumuşak tonlar dikkati çeker: (*«Mısır'da Dinlenme»* [1573], Vatikan ve *La Madonna del Popolo* [Halkın Madonnası, 1579], Palazzo degli Uffizi). Taslaklarında renkli kalem kullanışı, «kaynaşmış» renkler elde etmesini sağlar. Louvre müzesinde *«Sünnet»* adlı bir eseri vardır. Baroche, orijinal gravür zevkini yaymağa önayak olmuştur. (L)

BAROCO. Mant. Eski iskolastikte belletici terim; tasımın* ikinci şeklinin bir kipini gösterir. Bunun büyük önermesi tümel olumlu (A), küçük önermesi ve sonurgusu tikel olumsuzdur (O,O); B bu kipin *barbaraya* (1. şekil) indirgendiğini, C, bu indirgemenin küçük önermeyi tersevirme ile evirerek yapıldığını gösterir. «Bütün balıklar yumurta ile ürer, bazı deniz hayvanları yumurta ile üremez; öyleyse bazı deniz hayvanları balık değildir.» (L)

BAROCZİ (Sandor), macar yazarı (Ispanlaka 1735-Viyana 1809). Macar edebî nesrinin yaratıcılarından biridir. Bessenyei'nin kurduğu derneğe girdi; dünya edebiyatından birçok eser uygulaması yaptı. Bunlar arasında, Calprenède'den yedi ciltlik *Cassandre* (1774) ve Marmontel'in *Contes moraux*'sundan seçmeler (1775) dikkati çeker. (L)

BARODA, Hindistan'da (Gujrat) şehir, Bisramintri kıyı ırmağı kenarında; 295 300 nüf. Maratha'nın eski başkenti. Kimya ve dokuma sanayii. (L)

BAROGRAF i. (fr. *barographe*). Bir hava aracının ulaştığı yükseltilerin eğrisini, sürekli grafikler halinde veren kaydedici barometre. (Havadaki yükselmelerle ilgili rekorların tescili için kurşunlu barograflardan yararlanılır.) [Yükselti kaydedici de denir.]

◆ **Barogram** i. (fr. *barogramme*). Barograf'ın çizdiği eğri. (L)

BAROJA (Pio), ispanyol yazarı (San Sebastian 1872-Madrid 1956). Kısa bir süre hekimlik yaptıktan sonra edebiyata yöneldi. İlk eserleri doğduğu bölgeyle ilgilidir. Bask Toprağı adlı roman trilogyası: *La casa de Aizgorri* (Aizgorri Evi) [1900]; *El Mayorazgo de Labraz* (Labraz Beyi) [1903]; *Zalacain el Aventureo*'dan (Maceracı Zalacain) [1909] meydana gelmiştir. Bir başka ünlü trilogyasında sosyal töre ve geleneklerle mücadele eden şamatacı maceracıları sahneye çıkardı: *La Busca* (Arama), *Mala Hierba* (Kötü Ot) ve *Aurora Roja* (Pembe Şafak). Başkahramanı «Sylvestre Paradox» olan seri eserlerinde anarşik romantizme tutkuyle bağlı bir kişilik yarattı. Sayısı yirmiye varan son romanları (1918-1935), *Memorias de un Hombre de Accion* (Bir Eylem Adamının Hatıraları) adı altında toplandı. Bu eser, onun dinamik kişiliğiyle gerçeğe karşı duyduğu tutkuyu dile getirir. Baroja, kendi neslinin en iyi hikâye anlatıcısıydı. Kilise aleyhtarı ve Nietzsche taraftarıydı. (L)

BAROK sıf. ve i. (portekizce, *barroco*, acayip şekilli inci). G. santl. XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, İtalya ile diğer katolik ülkelerde gelişmiş bir sanat akımı.

— Ed. *Barok eğilim.* Bk. ANSİKL.

— Müz. Anglosaksonlarla İtalyanların, 1600 ile 1760 yılları arasında ülkelerinde yaygın hale gelen müziğe verdikleri ad. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. *Barok* sıfatı, başlangıçta, muntazam olmayan acayip şekilli incileri nitelemek için kullanılıyordu. Daha sonraları, klasik Rönesans üslûbunun ardından, Avrupa'da, XVI. yüzyılın ortasından XVIII. yüzyılın ortasına kadar yaygın hale gelen üslûbu belirtmek için, küçültücü anlamda kullanıldı. Michelangelo'nun yolundan yürüyenlerin meydana getirdiği sanatçılar grubu içinde ve Roma'da doğan bu akım, İtalya, Bohemya, Avusturya, Almanya, İspanya ve bu ülkenin Amerika'daki sömürgelerinde kısa zamanda yaygın hale geldi. Reform karşıtı hareketin sanat alanında dile gelişi demek olan barok üslûp, katolik ülkelerde kendini kabul ettirdi ve dinî konuları yeni bir şekilde ele aldığı gibi dinî sanata da yeni bir ilerleme ve gelişim kazandırdı. Barok, aynı zamanda, bir saray sanatıydı ve kralların mutlakiyetçi tutumunu tumturaklı bir şekilde dile getiriyordu. Rönesansın huzur ve denge idealine karşıt olarak, barok'un amacı, şaşırtmak ve göz kamaştırmaktı. Bu etkiyi yaratmak için, kütle, ışık ve hareket unsurlarından büyük çapta yararlanıldı. Mimarîde, düz hatların yerine eğriler kullanıldı, girinti ve çıkıntılar önem kazandı. Heykelde, gerçeğe daha yakın ve etkileyici ve hareketli figürler ağır bastı. Resimde, göz aldatıcı teknikler ve perspektiv etkileri önplana geçti. Barok, XVIII. yy.da canlılığını kaybetmeye başlayarak rokay ve rokoko üslûplarının süsleme fantezileri içinde sıhhatsiz bir inceliğe düşüyor.

Barok, ilk olarak Roma'da ve özellikle Michelangelo'nun yarım bıraktığı eserleri tamamlayan sanatçıların çalışmalarında kendini gösterdi (San Pietro kilisesini çevreleyen iki sıra sütunlu galeriyi ve cepheyi yapan Maderno ve Bernini). Dinî mimarîde, dalgalı ve eğri çizgiler ağır bastı. Bu özellik, San Carlino, alle Quatro Fontane'yi yapan Borromini'nin eserlerinde açıkça görülür. Bernini, barok üslûbun, heykelcilik alanındaki en büyük temsilcilerindendir. Resim alanında, Domenico Zampieri'yi, Guido Reni'yi, Caravaggio'yu saymak gerekir. Barok üslûbu, İtalya'da Piemonte'de yaygınlaşmıştır: Guarini'nin San Lorenzo dei Teatini'si ve Juvara'nın Superga'sı. Vanvitelli'nin Napoli'de yaptığı Caserte sarayını da bu arada saymak gerekir. Almanya'da, barok üslûbun merkezi Viyana (Carlone, Martinelli, Fischer von Erlach ve Hildebrant'ın saray ve kiliseleri, Permoser ve Donner'in heykelleri, Maulbertsch'in resimleri), Münih (Asam kardeşlerin Nepomukkirche'si) ve Dresden gibi şehirlerdi. Moldau köprüsü heykelleri ve kiliseleri ile, Prag da, barok akımın merkezleri arasında sayılır. İspanya'da, Jose de Churriguera'nın eserlerinde dile gelen barok üslûbun en önemli örnekleri Pedro de Ribera'nın Madrid'de yaptığı San Ferdinando yoksullar yurdu ve Luis de Arevalo'nun Granada manastırı sakristisidir. İspanyol barok üslûbu, Meksika'da, Brezilya'da, Kolombiya'da ve Peru'da en verimli dönemine ulaşmıştır. Belçika'da, Rubens'in (*Çarmıhtan İndiriliş*), Quellin ve Vervoot'nun eserlerinde; Brüksel'deki Grand-Place'ın cephelerinde, barok üslûbun etkisi görülür. Fransa'da, ulusal ruha aykırı düşen bu akım, ancak deneme halinde kalmıştır (ressam Vignon, Vouet veya Blanchard). Gerçek bir barok sanatçısı olan Puget'yi bunun dışında tutmak gerekir.

Türk mimarîsinde barok tesiri Ahmed III devrinden XIX. yy. başlarına kadar devam etti. Avrupa ile ilişkilerin artması ve yabancı sanatçıların Türkiye'ye gelmeleri, türk zevki üzerinde önemli değişiklikler yaptı. Fakat türk barok üslûbu batıdakinden farklı oldu. Türk sanatçıları bu üslûbu kendi anlayışlarına göre değiştirdiler. O devirlerde yapılan eserler çoğunlukla bu üslûp tesirinde yapıldı. Barok devri tesirinde İstanbul'da yapılan eserler arasında Nuruosmaniye camii (1757), Lâleli camii (1763), Fatih camii (zelzelede [1766] yıkılmadan önceki), Hamidiye çeşmesi, Üsküdar Selimiye camii ve kışlası, Ortaköy camii ve Dolmabahçe sarayını (1853) sayabiliriz.

— Ed. Plastik sanatlara paralel olarak Henri IV ve Louis XII çağlarında, fransız edebiyatında bir barok eğilimi kendini gösterdi. Bu eğilim, Reformun baskısını duyan kimselerin ruhî gerilimlerini dile getiriyordu. Bu akım, dengeden çok harekete, fikirden çok heyecan ve duyuma, patetik duygulara ve sanat formlarının serbest bir şekilde yaratılmasından duyulan coşkuya önem veriyordu. Bundan ötürü, mübalâğalı, etkileyici, tutarsız ve çelişmeli imgelerden kurulu bir retoriğin doğmasına yol açtı. Fransız barok edebiyatının en önemli temsilcileri, şair Maurice Scève, Jean de Sponde ve özellikle Agrippa d'Aubigne, tiyatro eserleri yazan Robert Garnier ve Rotrun idi. Öğretisi bakımından barok üslûba karşıt olduğu halde, Malherbe'in eserlerinde bile bu akımın etkileri görülür.

— Müz. *Barok* terimi germen, anklosakson ve italyan estetikçileri tarafından, 1580 ve 1760 yılları arasındaki müzik devrini tanımlamak için kullanıldı: geniş aralıklar kullanan, çalgılar arasında veya çalgılarla sesler arasında karşıtlıklar kuran bu gösterişli müzik, süslemeler, eksen değişimleri, uyuşumsuzluklar ve beklenmedik unsurlarla doludu. Fransız müzik tarihçileri ve estetikçileri, fransız müziğinde bu akıma hiç bir zaman yer vermediler.

◆ **Barokçuluk** i. (fransızcası *baroquisme*). Canlılık, yaşama zevki, tiyatro ve olağanüstü olaylara duyulan hayranlıkla belirlenen sanat akımı.

— ANSİKL. Her ne kadar *barok* kelimesi özellikle XVI. yy. ile XVII. yy. arasındaki avrupa sanatı için kullanılırsa da, barokçuluk her zaman varolmuştur denilebilir. Eskiçağda Bergama sanatı, Ortaçağ'da alevli gotik üslûbu veya Portekiz'de Manuel devri sanatı bunun en canlı örnekleridir. Barok kelimesi, düzen, denge, gem vurulmuş duygular ve biçimlerin uyumunu dile getiren klasisizmin karşıtıdır. (→ Bibliyo.) [LM]

BAROMETRE i. Fiz. Hava yuvarı basıncını ölçmeğe yarayan âlet. ‖ *Mec.* Her türlü değişime duyarlı araç: *Basın, kamuoyunun barometresidir.*

— Meteorol. *Barometre depresyonu,* alçak basınç altında (1 015 milibardan aşağı) bulunan, yukarı doğru hareketlerin merkezi olan atmosfer kütlesi (barometre minimumu da denir. İzlanda depresyonu veya minimumu). Bk. ANSİKL.

— Oto. Bk. ANSİKL.

—ANSİKL. Fiz. *Barometre,* civanın üst yüzeyine havanın yaptığı basıncı göstermek üzere Torricelli'nin kullandığı âletin benzeridir.

● *Civalı barometrenin teorisi ve yapılışı.* Uzunluğu 0,90 m'ye yakın ve bir ucu kapalı bir cam boru alınır. Bu boru su ile çalkalanıp kurutulunca içinde hava ve su buharı bulunmayan ve dikkatle arıtılmış civa ile doldurulur. Sonra eğik bir ızgara üzerine yatırılan tüpün içindeki civa yeniden kaynatılır ve içinden tekrar su buharı ve hava kabarcıkları çıkar. Soğuduktan sonra, boru, üst kısmında dışbükey bir şekil alıncaya kadar kuru ve sıcak civa ile doldurulmağa devam edilir. Bu halde boru, üst tarafı aşağıya gelmek üzere ters çevrilir, daha önce arıtılmış sıcak civa dolu bir küvete daldırılır. Bu durumda, borudaki civanın inip boru içinde yaklaşık olarak 0,76 m'lik bir yükseklikte kaldığı görülür, üst tarafta kalan boşluğa *barometre boşluğu* denir.

Boruda bulunan civanın, küvetteki sıvının düzeyinde bir A kesitini düşünelim: A kesitinin karşıladığı basınç, civanın üst yüzeyi üzerinde aynı düzeyde alınmış eşit bir B kesitinin karşıladığı basınca eşittir; bundan şu sonuç çıkar: bir *s* yüzeyine etki eden hava yuvarı basıncı, kesiti *s*, yüksekliği de küvetteki civa ile borudaki civanın düzeyleri arasındaki farka (barometre yüksekliği) eşit, silindir biçimi bir civa sütununun ağırlığına eşittir. Bu düzey farkını 0,76 m olarak kabul edersek, civanın yoğunluğu 13.59 olduğuna göre, havanın yaptığı basınç: $13,59 \times 76 = 1\,033$ g/cm² veya $1\,033 \times 981 = 1{,}013 \times 10^6$ baridir. Barometrenin boru ve haznesi (hazneli barometre) yerine basit bir kıvrık boru alırsak *sifonlu barometre* elde edilir.

Aynı yerde ve aynı sıcaklıkta hava yuvarı basıncı, barometre yüksekliği ile orantılıdır; bundan, civa santimetresinin basınç birimi olarak kullanılmasında yararlanılır.

● *Regnault'un normal barometresi.* Yukarıda belirtilen şartlarda yapılmış bir barometredir. Hazne ile boru, duvara çakılı bir küçük tahtaya tespit edilmiştir. Haznedeki civa düzeyi değişebilir, bu düzeyin durumu hazne üzerinde bulunan bir vida yardımıyle belirlenir, bu vida inip çıkabilir ve civanın yüzeyiyle aynı hizaya getirilir. Bu yapılınca, barometre yüksekliği, vidanın bilinen uzunluğuna, bu vidanın üst ucu ile borudaki civa düzeyi arasındaki farkın ilâve edilmesiyle elde edilen toplama eşittir. Bu fark bir düzeç ayrımı ölçeri ile (*katetometre*) ölçülür.

İnce ve kesin gözlemlere ihtiyaç olmadığı zaman, çapı borununkine göre çok büyük olan bir hazne alınır. Haznedeki civa düzeyi sabit kabul edilir: bu, derecelemenin *sıfırı* olur; bu âlete *hazneli barometre* denir.

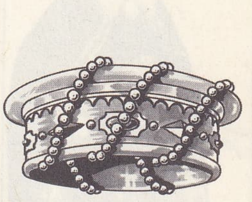

baron «tortil»

Michel BARON
De Troy tarafından
(Arsenal kütüphanesi, Fonds Rondel)

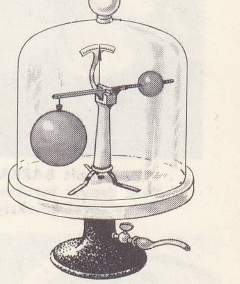

baroskop

Baroche, Pio Baroja (fotoğraflar 161. sayfada)

Foto. LAROUSSE

Paul BARRAS
icra direktuarı
üyesi kıyafetinde

Henry BARRAUD

Jean-Louis BARRAULT
Yves Brayer tarafından
detay (özel koleksiyon)

Bertrand François BARRÊME
(cabinet des Estampes, Paris)

Boru ince olunca, kılcallığın etkisiyle, civa sütunu fazlaca kısalabilir; bundan kaçınmak gerekir.

● *Fortin Barometresi.* Bu âlet esas olarak bir cam barometre borusundan ibarettir. Bu cam borunun üst ucu kapalıdır. Alt ucu daha geniş bir cam silindire daldırılmış ve ona lehimlenmiştir. Bu silindirin dibi, bir vida yardımıyle indirilip kaldırılabilen bir güderiden meydana gelmiştir ve bu kısım, barometrenin haznesidir. Bütün âlet tamamıyle civa ile doldurulmuştur ve pirinçten bir zarf ile korunmuştur. Bu zarf üzerinde, haznenin ve barometre borusunun üstü görülecek şekilde delikler açılmıştır. Bir ölçme yapmak için, güderiyi hareket ettiren vida yardımıyle, hazneye sabit bir düzeyde civa gönderilir. Bu düzeyin yeri, fildişinden bir gösterge ile işaret edilir ve bu gösterge ile göstergenin civa yüzeyi tarafından verilen görüntüsü aynı zamanda gözlemlenir. Civayı geçirmeyen güderi, havayı geçirir ve hava, sıvının yüzeyi üzerine basınç yapar. Barometre borusunu koruyan zarfın üst kısmında, civanın tepesini görmeyi sağlayan uzunlamasına iki yarık vardır. Bu yarıklarda, fildişi göstergenin ucundan sayılan bölüm çizgileri bulunur. Bakırdan yapılmış boru boyunca bir halka veya sürgü kayar, bu sürgüde bir verniye cetveli bulunur, karşılıklı iki de küçük delik açılmıştır: bu delikler civanın tepesini fark etmeğe yarar. Verniye milimetrenin onda birini, hattâ yirmide birini ölçmeğe yarar.

● *Kadranlı barometre.* Pek değerli olmamasına rağmen sıvısız barometrelerin ortaya çıkışına kadar bu, en yaygın barometre idi. Sifonun kısa kolundaki civa üzerine konan demirden küçük bir ağırlık, sıvının düzeyi ile beraber inip çıkar. Bu ağırlık, bir makaradan geçen ve bir karşı ağırlıkla gerilmiş bir ipliğe bağlanmıştır. Makaranın ortasına, bir ucu bir kadran üzerinde hareket eden bir ibre tespit edilmiştir. Bu kadran üzerinde şunlar okunur:

Yüksekliklerin karşılığı:

	mm		mm
Fırtına	730,8	*Güzel hava*	767,0
Şiddetli yağmur	739,9	*Değişmez güzel hava* ...	776,0
Yağmur veya rüzgâr ...	748,9	*Çok kuru*	785,0
Değişken hava	757,9		

Bu âlet, doğrudan doğruya bir ayar barometre ile derecelenmiş bulunur ve hava tahminine yarar; bu barometre aslında az kesindir.

● *Sıvısız* (*aneroit*) veya *madenî barometreler* (*Vidie ve Bourdon barometreleri*). Bu barometreler madenlerin esnekliğine dayanır. Vidie barometresi havası boşaltılmış ve sıkı sıkıya kapatılmış bakırdan ince çeperli silindir biçimi bir kutudan ibarettir. Dip tarafın çeperi, daha fazla şekil değiştirebilmesi için oluklu yapılmıştır; basınç kuvvetleri kutunun içinde bir yayla dengelenir. Basınç değişince, bu çeperin ortası, basınç kuvvetleri ve yayın etkisinin birleşmesiyle bir yerdeğişimine uğrar. Bu yer değişimi özel bir mekanizma tarafından, ucu derecelenmiş bir kadran üzerinde hareket eden bir ibreye iletilir. Âlet civalı bir barometre ile karşılaştırılarak derecelenir.

● *Bourdon barometresi.* İnce ve esnek çeperli pirinç bir borudan meydana gelmiştir. Hemen de tam bir çember şeklinde kıvrılmış bulunan bu borunun havası boşaltılmış, iki ucu sıkı sıkıya kapatılmıştır. Kesiti çok uzun bir elips şeklindedir; hava basıncı azalınca elipsimsi kesit, daire şekline yaklaşır. Bu durum, tüpün eğriliğini azaltır ve iki ucunu birbirinden uzaklaştırır. Aksine, hava basıncı artarsa, borunun elipsimsi şekilde olan kesiti, büyük ekseninin uzamasından ötürü aşırı bir şekil alır, borunun eğriliği artar, iki ucu da birbirine yaklaşır. Bu hareketler tüpün ucuna tespit edilmiş iki küçük kol veya dişli iki kesme ile bir ibreye iletilir. Âletin derecelenmesi öncekinde olduğu gibidir. Madenî barometrelerde basınçla dengeyi sağlamak bazen oldukça uzun sürer; fakat bunlar, en yaygın barometrelerdir.

● *Kaydedici barometreler* veya *barograflar.* Hava basıncını her an sürekli bir yapraklı kâğıt üzerine kendi kendine kaydedip gösteren barometrelerdir.

Kaydedici Richard barometresi, Vidie barometresine benzer olarak, daire biçimi birtakım kutulardan meydana gelmiştir. Bu kutular, basınç değişimlerinden doğan büküllmeleri çoğaltmak için üstüste konmuş ve diplerinden bağlanmıştır; üstteki dibin hareketi dirsek şekline getirilmiş kaldıraçlarla büyütülmüş ve kolları uzunluk bakımından birbirinden pek farklı, düz bir kaldıraçla birleştirilmiştir. Bu düz kaldıracın büyük kolunun ucunda özel bir kalem bulunur. Bu kalem, düşey bir kasnak üzerine sarılı kareli bir kâğıtta iz bırakır. Bu kasnak bir saat mekanizmasıyle ihtiyaca göre, bir günden bir haftaya kadar değişen bir zaman aralığında düzgün bir hareketle döndürülür.

● *Barometre düzeltmeleri.* Bir barometre üzerinde yapılan gözlemler birçok düzeltmeye tabi tutulur:

1. *Düzey düzeltmesi.* Bu düzeltme bir defaya mahsus olmak üzere düzeç ayrımı ölçer ile yapılır; sıvılı barometrede ölçeğin sıfırı genel olarak haznedeki sıvının düzeyine tekabül etmez.

2. *Kılcallık düzeltmesi.* 030 m çaplı borularda ihmal edilebilen, kılcallıktan ileri gelen basınç düşüşü, kesin ölçü cetvellerinde hesaplanmıştır.

3. *Sıcaklık düzeltmesi.* Bu düzeltmeye 0°*C'ye indirgeme* de denir. 0°C'ye indirgenmiş barometre yüksekliği, tanımı itibarıyle civa, cam ve madenî ölçek 0°C olduğunda gözlemlenebilecek yüksekliktir. Pirinçten bir ölçek üzerinde okunan yükseklik *h,* çevrenin sıcaklığı *t* ise yapılacak düzeltme:

$$\Delta h = \frac{(\mu - \lambda)t}{1 + \mu t} h$$

formülüyle verilir; $\mu = 0{,}000\,181\,8$ civanın mutlak genleşme katsayısı; $\lambda = 0{,}000\,018\,4$ pirincin boyca genleşme katsayısıdır. Önceden hazırlanmış cetveller bu düzeltmeyi hemen yapmayı sağlar. 0°C'den daha yüksek sıcaklıklar için düzeltme çıkarma yoluyle aksi halde toplama yoluyle yapılır.

4. *Deniz seviyesine indirgeme.* Çeşitli yükseltilerde yapılmış olan barometre ile ilgili gözlemleri karşılaştırmak için gözlem yerinin düşeyinde ve deniz düzeyinde yerleştirilmiş bir barometrenin göstereceği yükseklik hesaplanır.

— Meteorol. *Barometre alçak basıncı,* 1015 milibardan daha düşük alçak basınç altında bulunan ve yukarı doğru hareketlere merkez olan atmosfer kütlesidir. Buna, İzlanda alçak basıncı veya minimumu da denir. (Bk. ANSİKL.) Bir alçak basınç bölgesinde barometre basıncı dıştan ortaya doğru azalır ve izobarlar bir kapalı elips çizer (şekil 1). Basınç gradyanı yeli, yeryuvarlağı'nın dönmesiyle, Kuzey yarıküresinde sağa saptırılmıştır ve izobarlar oldukça paralel olarak saat yelkovanının tersi yönünde eser. Güney yarıküresinde yelin esiş yönü bunun tersidir. Bu, karşıdöngü mekanizmasının tersidir. Basınç düşüklükleri, tıpkı karşıdöngüler gibi, deniz üzerinde yerleşince daha uzun süreli olur, zira buradaki yel, sürtünme olmadığından, izobarlara paralel bulunur. Bu da barometre çukurlarının dolmasına engel olur. Yatay gradyan, her zaman için, karşı döngülerin içerisinde olduğundan daha güçlüdür ve böylece yeller daha sert eser. Yukarı doğru olan hareketler basınç düşüklüğünü sürdürür. Alçak tabakalardaki yakınsamalardan türeyen bu hareketler, yükselti bakımından ıraksamaya yol açar.

Büyük yükseltilerde sürtünme sıfır olduğu için, ıraksal hava akısı yüzeyin yakınsak akıdan daha hızlı olur ve basınç düşüklüğü derinleşir. Yukarı yönde hareket adiyabatik soğumaya yol açar; bu soğuma bulutluluk ile yağışlar getirir. Demek ki kötü havaları sert yeller, kapalı hava ve yağmurları oluşturan alçak basınçlardır.

Başlıca iki tip alçak basınç ayırt edilir: oynak alçak basınçlar veya döngüler ile yerleşik alçak basınçlar. Çoğunlukla, yerleşik bir alçak basınç D çapı 200-300 km olan alanlara yayılır. Oynak alçak basınç d ise, (çok daha az yaygındır), yeli güderek etrafında dolaşır (şekil 2). Yerleşik alçak basıncın arasından döngülerin (alçak basınç döşeği) geçtiği de olur. Özetleyerek denilebilir ki, yerleşik alçak basınçlar döngüleri kendilerine çeker; karşı döngüler ise döngüleri uzağa iter. Döngüler olumsuz etki merkezleridir, karşı döngüler ise olumlu etki merkezlerini temsil eder. Karşı döngüler gibi, alçak basınçlar da dinamik, termik veya karma olabilir. Dinamik basınç düşüklükleri, alçak tabakların yakınsamasıyle oluşan ve genelleşen yükselme hareketlerinden doğar. Alt hava yuvarının (toposferin) tümünü etkiler ve çok güçlüdür; yükselme'nin adiabatik etkisi ile de soğuktur. Tersine, sıcak hava ile kuşatılmış bir soğuk hava kütlesi bir basınç düşüklüğü belirler; çünkü yükseklere çıkıldıkça, soğuk havada basınç, kuşatıcı havanın sıcak ve hafif oluğu durumlardan daha çabuk düşer. Termik basınç düşüklükleri sıcaktır ve yalnız alçak tabakaları etkileri altına alır. (Bu, sıcak hava yoğunluğunun yüzeysel etkisi sonucudur.)

Karma basınç düşüklükleri, yukarıda açıklanan iki etkiyi birleştirir ve basınç düşüklüklerinin en çok sürenleridir: bütün düzeylerde alçak basınç olur. İzlanda'daki basınç düşüklüğü karma tiptendir.

1. Kuzey Atlantik'ten sapıp gelen ılık sularin termik etkisi;

2. Gezegenler ile ilgili soğuk bir basınç düşüklüğünden ileri gelen dinamik etki. (Bk. HAVAYUVARI ve ENGEL).

Kıtanın, yaz mevsimindeki basınç düşüklükleri termik tiplere örnek olabilir.

— Oto. Emme zamanında silindir içinde aşağı doğru inerken piston emme borusunda bir depresyon yaratır. Bu depresyon karbüratörde gaz ve benzin karışımı üzerinde şiddetli bir emme etkisi yapar. Emme borusu üzerine bir tüp takarak, bazı yardımcı cihazları çalıştırmağa yeterli bir emme kuvveti elde edilebilir: cam sileceği, korna ve hattâ bazen otomatik kavrama veya fren kuvvetlendiricileri gibi santrifüj otomatik avans düzelticileri bu prensibe göre işler.

◆ **Barometri** i. (fr. *barométrie*). Barometre teorisi ve hava basıncı ölçülerini inceleyen fizik dalı.

◆ **Barometrik** sıf. (fr. *barométrique*). Fiz. Barometre ile ilgili: *Barometrik yükseklik.* ‖ *Barometrik düzeçleme.* Bk. DÜZEÇLEME. (LM)

BAROMETZ i. *cibotium* cinsinden eğreltiotu türü.

— ANSİKL. Barometz'in kökü, daha doğrusu köksapı, toprağın üzerinde yükselir. Üstü ipek gibi yumuşak, yün görünüşünde çok sık tüycüklerle kaplıdır. Bu yüzden *İskit kuzusu* da denir. Bu eğreltiotu Çin'in kuzeyinde yetişir. Ortaçağın harikalarla dolu masallarında önemli bir rol oynar. Masaldaki «barometz ağacı»nın kocaman meyvesi olgunlaşınca düşer, yere çarpıp kırılınca içinden bir kuzu çıkar. (L)

BARON i. (frankça* *baro,* serbest adam'dan fr. *baron*). Derebeylik. Doğrudan doğruya krala (yüksek baron) veya büyük bir tımar sahibine bağlı derebeyi: *Kral baronlarını ve vasallerini çağırırdı.* ‖ Sonraları, yalnız asalet unvanı oldu: *...oranın oteline her zaman eski ve yeni müflis Avrupa aristokrasisinden, prenslerden, kont, marki ve baronlardan birkaçı davetlidir* (F. R. Atay). [Bk. ANSİKL.]

— Tar. *Birinci hıristiyan baronu,* Montmorency hanedanı reisinin geleneksel olarak aldığı unvanı; atalarının, kuvvetli Robert'e ilk sadakat yemini edenlerden olduğu söylenir. ‖ *Parlamento baronları,* İngiltere'de eskiden parlamento, daha sonra Lordlar kamarası üyelerine verilen ad. ‖ *Maliye baronu,* İngiltere'de, Maliyenin beş yargıcından her biri.

— ANSİKL. Derebeylik ve Tar. Derebeylik devrinde, *baronlar* önceleri krallığın önemli kişileriydi: *yüksek baronlar.* Sonra bu derebeylerine bağlı küçük baronlar ortaya çıktı ve yüksek baronların sayısı yavaş yavaş azaldı. *Grand Coutumier de France,* bunlardan ancak üç tanesinden söz eder: Bourbon, Couci ve Beaujeu. Her üçünün de baronlukları, sonradan dükalık olmuştur. Bundan sonra baron unvanı soylu kişiler sınıfına göre vikonttan sonra gelen küçük asillere verildi. İngiliz ve Alman'larda baron unvanı aynı değişikliğe uğradı.

1789 Fransız ihtilâlinde bütün asalet unvanları kaldırılmıştı. Napolyon, 1 mart 1808 imparatorluk kararnamesiyle, bunların yeniden

Foto. A.F.P., Giraudon (LAROUSSE)

verilmesini sağladı. Bakanlar, senatörler, danıştay üyeleri, yasama organı başkanları, yüksek memur sınıfı ve kararnamede belirtilen diğer şahıslar, büyük veya küçük oğulları lehine «baron» unvanı sağlayan bir meşruta elde edebildiler.

— *İngiliz baronluğu,* Normandiya baronluğundan türemiştir, fakat buna Anglosaksonların bazı *thegn* özellikleri de eklenmiştir. İngiliz baronunun durumu hükümdarı ile olan ilişkilerinin mahiyetine bağlıydı. Büyük oğlu ancak babasının idarî işlerini ve yükümlerini devraldığı zaman aynı imtiyazlara sahip oluyordu, diğer çocuklar ise «commoners» (avam) sayılıyordu. Sarayda görevli olduğu zaman, baron *Curia* regis*'te alınan kararlardan sorumluydu, böylece parlamento kurumu kesinlik kazanınca, onun temel unsuru oldu.

◆ **Baronluk** i. Baron rütbesi. ‖ Bir baronun saray ve maiyeti. ‖ Krallık baronlarının tümü. (LM)

BARON (asıl adı Michel BOYRON), fransız aktörü ve piyes yazarı (Paris 1653-ay.y. 1729). On iki yaşında öksüz kaldı. Veliahtın küçük komedyenleri topluluğuna, sonra da Molière'in tiyatrosuna girdi (1670) ve bu toplulukta parladı. *Psyché*'de Cupidon, *Tite et Bérénice*'de Domitien rolünü oynadı. 1672'de *Alceste*'te Molière'in dublörü oldu. Molière'in ölümü üzerine, Hotel de Bourgogne'a geçti ve *İphigénie*'de Achille, *Phèdre*'de Hippolyte rollerini canlandırdı. Birkaç komedi yazdı. Başlıcaları: *L' Homme à bonnes Fortunes* (Aşkta Talihli Adam) [1680], *la Coquette et la Fausse Prude* (Yosma ile Namuslu Geçinen Kadın) [1687]. Bundan başka Terentius'tan *Andria*'yı ve *Adelphae*'yi manzum olarak çevirdi ve sahneye koydu. (L)

BARON (Raoul), fransız veterineri (Dreux 1850-Paris 1908). Genel morfoloji ile ilgili olarak, tipleri ve bunların ırk veya cinsiyete göre değişikliklerini tanımlayan bir doktrin ortaya koydu. Bu doktrin bugün tıbbî biyotipolojide kabul edilmiştir. (L)

BARONARKOZ i. (fr. *baronarcose*). Atmosfer basıncından daha yüksek basınç altında, kan dolaşımı kapalı devreye sokularak yapılan anestezi.

— ANSİKL. *Baronarkoz,* göğüszarı açıldığı zaman akciğer kollapsını önlemek için göğüs cerrahlığında kullanılmıştır. Bu teknikle orta göğüs boşluğu, iyi bir şekilde oksijenlenmiş, nispî fakat elverişli bir dengede tutulmuş olur. Buna karşılık karbondioksidin çıkarılıp atılması çok yetersiz kalır ve akciğer kılcal damarlarındaki dolaşım düzeni bozulur. (L)

BARONCELLİ, floransalı aile. Bir kolu Venasque (Vaucluse) kontluğu topraklarına yerleşti, üyelerinden PİERRE **Baroncelli,** önce kardinal Julien de la Rorère'in, daha sonra da 1474'te kontluğun hazinedarı oldu. Avignon'da (XV. yy. ortası) yerleşmiş floransalı sarraf Pazzi'nin kızıyle evlendikten sonra, aile ticaret ve sarraflıkla zenginleşti. Pierre Baroncelli 1475'te aileye adını veren **Javon** beyliğini satın aldı. Aile üçüncü kuşaktan sonra, Avignon kolu kurucusunun yeğenoğlu PİERRE ile fransız soylularına katılmak için, ticaret hayatından ayrıldı; evlâtları XVIII. yy.da Languedoc'lu Saze beyleri olarak XIX. yy.a kadar kral ordusunda hizmet ettiler ve Malta tarikatına girdiler; içlerinden bazıları daha sonra edebiyat ve sanatta ün kazandı, tiyatro yazarı ALEXANDRE FELİCİEN **de Baroncelli-Javon** (1782-1856), yazar FOLCO **de Baroncelli-Javon** ve film yapımcısı JACQUES **de Baroncelli-Javon.** (L)

BARONCELLİ-JAVON (Jacques DE), fransız sinemacısı (Bouillargues 1881-Paris 1951). Önce gazetecilik yaptı, daha sonra *Ramuntcho* (1919), *Goriot Baba* (le Père Goriot) [1922], *Rüya* (le Rêve) [1923], *Nêne* (1923) ve P. Loti'den *Pecheur d'İslande*'i (İzlanda Balıkçısı) [1924] sinemaya uyguladı. Bu sonuncusu, şaheseri sayılır. Sesli sinemaya *Arlésienne*'i uygulayarak girdi (1929), daha sonra *la Femme et le Pantin*'i (Kadın ve Kukla) çevirdi. 1942'de Giraudoux'dan, *Duchesse de Langeais*'sini uygulamak için izin istedi. En başarılı devrinde (1920-1925), tabiatı büyük bir incelik ve derin bir anlayışla canlandırmasını bildi. (L)

BARONET i. ve sıf. (fr. *baronet*). İngiltere'de, baronla şövalye arası bir asalet unvanı. Krallık hazinesinin giderlerini karşılamak için, 1611'de İngiltere kralı James I tarafından, para karşılığı verilmek üzere kuruldu. (Toplanan ilk paralar, Ulster ordusunun giderlerine harcandı. 1619'da irlanda baronetliği, 1624'te, Yeni-İskoçya'nın sömürge giderlerini karşılamak için iskoç baronetliği kuruldu.) [L]

BARONİUS veya **BARONİO** (Cesare), italyan; kardinal ve tarihçi (Sora 1538-Roma 1607). Aziz Filippo Neri'nin çömezi. Neri'den sonra Kilise başrahibi (1593), Papa Clemens VIII'in günah çıkarıcısı, daha sonra papalık baş kâtibi, kardinal (1596) ve Vatikan kütüphanecisi (1597) oldu. *Centurias de Magdeburgo* (Magdeburg Yüzyılları) adlı eseri çürütmek amacıyle yazdığı *Annales ecclesiastici* (Kilise Yıllıkları) [1198'e kadar] (Roma, 1588-1607) derin bilgisini ortaya koyar. (L)

BARONOVA (İrina), rus dansçısı (Petrograd 1919). Sanat hayatına on üç yaşında Paris'te atıldı. 1932'de, René Blum'un yönettiği Monte Carlo Rus balesinde çalışmağa başladı, 1940'ta A.B.D.'ye gitti, New York'taki Ballet Theatre'da baş oyuncu oldu. 1942'de Léonid Massine, 1946'da da «Original Ballet russe» topluluklarında baş dansçı olarak çalıştı. İngiltere'de, Musical Ballet'de *Les Présages, Mavi Kuş, Truvalı Helene, Choreartium* balelerinde rol aldı. (L)

BARONZİO (Giovanni), 1350 dolaylarında Ravenna ve Rimini'de çalışan italyan ressamı. Giotto'nun çizgilerini (*Meryem Tahtta,* 1345, Urbino) bizans renk anlayışına uygulamaya çalıştı. (L)

BAROSANTRİK sıf. (fr. *barocentrique*). Astr. ve Mat. *Barosantrik eğri,* bir meridyen düzlemi içinde ardışık düşeylerin arakesitlerinin belirlediği eğri.

— ANSİKL. *Barosantrik eğri* bir yer meridyenine tekabül eden bütün eğrilik merkezlerinin geometrik yeridir. Maupertius, bunun aynı zamanda bu meridyenin her noktasına ait yerçekimi merkezlerinin geometrik yeri olduğunu göstermiştir. (L)

BAROSKOP i. Fiz. Hacimleri farklı ağırlıklar taşıyan bir tür terazi. (Bu terazi, havanın bulunduğu yerde dengede kalıp, boşlukta kalmayarak Arkhimedes'in bulmuş olduğu, havanın kaldırma gücünü açıkça gösterir.) [L]

BAROSMA i. Güney Afrika'da yetişen kokulu ağaççık.

— ANSİKL. Barosma'nın 15 türünden birçoğu (*Barosma crenulata, B. serratifolia* v. b.) tıpta, özellikle sidik söktürücü olarak kullanılır. Bazıları soğuk limonluklarda yetiştirilir. (Sedefotugillerden.) [L]

BAROSS (Gábor), macar devlet adamı (Trencsen 1848-Budapeşte 1892). Ulaştırma bakanı. Macar demiryolu şebekesini geliştirmeye çalıştı. (L)

BAROSTAT i. (fr. k.). Fiz. Bir basıncı sabit bir değerde tutmağa yarayan âlet. (L)

BAROTAKSİ i. (fr. *barotaxie*). Biyol. Organizmaların değişik basınçlara duyarlığı.

— ANSİKL. Organizma, basıncın yüksek olduğu tarafa yönelirse *pozitif,* ters tarafa yönelirse negatif sayılır. Verworn baroteksileri birçok çeşide ayırır: *tigmotaksi* (canlı maddenin sert cisimlere az veya çok şiddetle dokunması); *reotaksi* (suda akıntı yönüne aykırı gitme); *jeotaksi* (bazı canlıların büyük eksenlerini yer eksenine göre belirli bir yöne yöneltmesi. (L)

BAROTERAPİ i. Bk. BASINÇ *tedavisi.*

BAROTRAVMA i. Bk. BASINÇ *travması.*

BAROTSELAND, Zambiya'nın batı kesiminde bölge (Kuzey Rodezya); 300 200 nüf. İdare merkezi, *Mongu.* Bu bölgede, çobanlık ve çiftçilik yapan Barotseler* yaşar. (L)

BAROTSELER, zenci halk. Güney Afrika'nın orta kesiminde (Zambiya) yaşarlar. Çoban ve çiftçidirler, tahta işçiliğinde de ustadırlar. (L)

BAROZZİ (Iacopo). Bk. VİGNOLA.

BARQUİSİMETO, Venezuela'da şehir. Lara eyaletinin merkezi. Merida sıradağları kuzeyinde; 177 000 nüf. Şekerkamışı, kahve, kakao bölgesinin ticaret merkezi. XVI. yy.da geometrik bir plana uygun şekilde kuruldu. Aroa bakır ocakları bu bölgededir. (L)

BARRA adaları, Hebrides takım adalarının güney kesimindeki adalar. İskoçya'nın batı kıyısı açıklarında (İnverness-Shire); 1 700 nüf. Balıkçılık. (L)

BARRAFRANCA, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Enna ili); 15 400 nüf. Tahıl tarımı. Zeytinlikler. Kükürt. (L)

BARRAİNE (Elsa), fransız kadın besteci (Paris 1910). Paul Dukas'nın öğrencisi. 1929'da büyük Roma ödülünü kazandı. Paris konservatuvarında deşifraj öğretmeni oldu (1954). Eserleri: *Le Roi Bossu* (Kambur Kral) [komik opera], piyano için *Çeşitlemeler,* vurma çalgılar ve piyano için *Çeşitlemeler,* iki senfoni, orkestra için *Pogrom*'lar, org için *Prelüd ve Füg*ler, nefesli çalgılar beşlisi, sahne müziği (*Mégarée*), bir kontat (*Les Cinq Plaises* [Beş Yara] (1953), piyano ve keman için *Musevî Süiti.* (L)

Maurice BARRÈS

BARRAKPUR, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, İngilizler tarafından kuruldu. Kalküta'nın banliyösünde, Hooghly kıyısında; 60 000 nüf. At yarışları. (L)

BARRAKUDA i. Bk. SPHYRAENA.

BARRAMUNDA i. Bk. CEZATODUS.

BARRANCABERMEJA, Kolombiya'da (Santander idarî bölgesi) şehir. Magdalena ırmağının sağ kıyısında; 9 300 nüf. Petrol üretimi ve arıtılması. Cartagena'ya giden pipe-line. (L)

BARRANDİT i. Miner. Hidratlı demir ve alüminyum tabiî fosfatı. (Al, Fe) PO_4, $2H_2O$. Ortorombik sistemde kristalleşir. (L)

BARRAQUER (Joaquin), ispanyol yer ölçümü bilgini (1834-1906). Birçok ilmî muhtıra yazdı, Real Academia de Ciencias exactas, fisicasy naturales'e üye oldu. İspanya'da, üçgenleme yoluyle yüzey ölçmenin ve özellikle gravimetrik ölçmelerin bir öncüsü idi. (L)

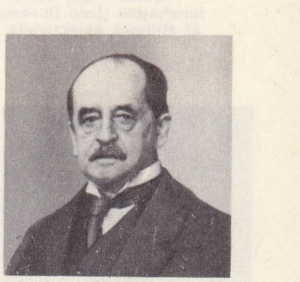

Sir J. M. BARRİE
1930 yılında

Barraguer-Simons hastalığı, vücudun üst kısımlarında deri altı yağ dokusu kaybolurken alt kısımlarında kendiliğinden yağ belirmesi. (L)

BARRANQUİLLA, Kolombiya'da şehir, Atlantico idarî bölgesinin merkezi. Magdalena ırmağının sol kıyısında, ağzına yakın yerde; 45 200 nüf. Bu eski liman 1930'dan beri hızla gelişti. Bugün Kolombiya ihracatının büyük kısmı buradan yapılır. Önemli sanayi merkezi; dokumacılık, çelik fabrikaları, tersaneler, kimyasal ürünler v.b. (L)

BARRAS (Paul, Vikont DE), fransız siyaset adamı (Provence'ta FoxAmphoux, 1755-Chaillot 1829). Soylu bir ailedendi. Fransız ihtilâline karıştı ve Convention'a seçildi. Tallien ve Fouché ile birlikte 9. Thermidor'da, millî muhafız kıtası erleriyle Belediye binasına giderek Robespierre ile arkadaşlarını ele geçirdi. 1795'te ordu başkumandanı oldu, Convention'a karşı girişilen kralcı hareketi Napolyon ile birlikte bastırdı. Anayasanın yürürlüğe girmesiyle Directoire'ın başına geçti ve kralcı konseylere karşı girişilen 4 eylül 1797 hükûmet darbesini hazırladı. Bonaparte'ın Joséphine de Beauharnais ile evlenmesini sağladı ve kendisine İtalya ordusu kumandanlığını verdi. Devletin en güçlü adamı olarak, gösterişli bir sosyete hayatı sürmeye başladı. Sonra istifa etmek zorunda kaldı, Belçika'ya gitti. 1810'da Napolyon tarafından Roma'ya sürüldü. Daha sonra Montpellier'de göz hapsi altında yaşadı. Eseri: Directoire döneminin siyaset ve sosyete hayatı üzerine etraflı bilgi veren *Mémoires* (Anılar). [L]

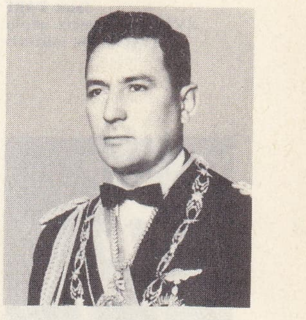

başkan
BARRİENTOS ORTUNO

BARRAUD (Henry), fransız bestecisi (Bordeaux 1900). Fransız Radyo-Televizyonu program müdürü (1944-1965). Eserleri: *Numance,* trajik opera; *Farce de Maître Pathelin,* komik opera; *L'Astrologue* (Müneccim), bale; senfonik eserler: *Concerto da Camera* (Oda Konçertosu) [1935], piyano konçertosu (1939), *La Kermesse, İmages pour un Poète Maudit* (Lânetlenmiş bir Şair için Hayaller) [1954]; ses için eserler, oda müziği, din müziği (*le Mystère des Saints İnnocents,* 1946, *Te Deum,* 1955), *Lavinia* operası (1961), yaylılar için *Sinfonia* (1955), üçüncü senfoni (1957), *Rapsodie Cartésienne* (Descartes Rapsodisi) [1961], *Rapsodie Dionysienne* (Dionysos Rapsodisi) [1962]. İki de kitap yazdı: *Berlioz* ve bir estetik incele-

Foto. Viollet, Keystone, Camera-Press (LAROUSSE)

kontes du BARRY
Mme. Vigée Lebrun tarafından (Lord Duveen of Milbank koleksiyonu)

Jean BART
XVII. yy. Fransız okulu (Versailles müzesi)

Aziz BARTHOLOMAEUS
Greco tarafından detay (Toledo'da Greco'nun evi)

mesi olan *La France et la Musique Occidentale* (Fransa ve Batı Müziği). [L]

BARRAUD (Maurice), isviçreli ressam (Cenevre 1889-ay.y. 1954). Önceleri, Japon resmi ve Degas'nın etkisi altında günümüz hayatından sahneler çizdi, daha sonra da duvar resimleri yaptı (Luzern garı: Milletler Cemiyeti Sarayı; Schwyz arşivleri; Freidburg üniversitesi). Kendi yazdığı *Voyage* (Yolculuk) ve *Silence* (Sessizlik) adlı kitapları resimledi. (L)

BARRAULT (Jean-Louis), fransız tiyatro oyuncusu ve yöneticisi. Dullin'in öğrencisiyken (Atelier, 1931), Cervantes'in *El Cerco de Numancia* trajedisini fransızcaya uyguladı (1936). Sahneye ilk olarak 1940 yılında, Comédie-Française'de, Corneile'in *Le Cid* adlı oyunuyle çıktı. Racine'in *Phèdre*, Claudel'in *Le Soulier de Satin* (Saten İskarpin) adlı eserlerini sahneye koydu (1943). Eşi Madeleine Renaud ile bir tiyatro topluluğu kurdu, 1946-1956 arasında Marigny tiyatrosunda temsiller verdi. Topluluk yöneticisi olarak büyük başarı kazandı (*Amphitryon*, Claudel'den *Partage de Midi; Christophe Colomb*). 1959'da Odéon tiyatrosunun (Théâtre de France) başına geçti, orada Claudel'in *Tête d'Or* (Altın Baş) [1959], Ionesco'nun Gergedan (Le Rhinocéros) [1960], Schéhadé'nin *Le Voyage* (Yolculuk), S. Beckett'in *Oh! Les Beaux Jours* (Ey, Güzel Günler) [1963], yeni bir düzenle Claudel'in «Saten İskarpin» (1963), M. Duras'nın *Bütün Gün Ağaçlarda* (Des Journées Entières dans les Arbres) [1965], J. Genêt'nin *Les Paravents* (Paravanalar) [1966] adlı oyunlarını yönetti. Sinemada Christian-Jacque'ın *Symphonie Fantastique* (Fantastik Senfoni), Marcel Carné'nin *Les Enfants du Paradis* (Paradideki Çocuklar) ve Christian-Jacque'ın *D'Homme à Homme* (Erkek Erkeğe) adlı filimlerinde oynadı. Paris operasında Alban Berg'in *Wozzeck* (1964), New York Metropolitan operasında da Gounod'-nun *Faust* (1965) operalarını sahneye koydu. Eylül 1965'te Paris'teki Théâtre des Nations'un yöneticiliğine getirildi. 1967'de, Théâtre de France'a bağlı olarak Petit Odéon tiyatrosunu kurdu; açılışta, Nathalie Sarraute'un *Le Sillence* (Sessizlik) ve *Les Mensonge* (Yalan) adlı oyunlarını sahneye koydu. Eserleri: *Réflexions sur le Théâtre* (Tiyatro üstüne Düşünceler) [1949] ile *Nouvelles Réflexions sur le Théâtre* (Tiyatro üstüne Yeni Düşünceler) [1959] başlığını taşıyan denemeler; *Franz Kafka* üstüne bir inceleme (1961) ve *Journal de Bord* (Seyir Defteri) [1961] adlı bir kitap. (L)

BARREİRO, Portekiz'de şehir. Lizbon'un karşısında, Tajo ırmağı kıyısında; 22 000 nüf. Başkentin sınaî dış mahallesi. Gemi inşaatı, kimyevî gübre. Portekiz'in güneyine giden demiryollarının hatbaşı. (L)

BAR REKUB, Sam'al'ın (Zincirli) bilinen en son kralı, Asur hükümdarı Tiglatpileser III'ün çağdaşı. (L)

BARREL i. Amerikan hacim ölçüsü, özellikle petrol ürünlerinin ölçülmesinde kullanılır, yaklş. 158,98 litredir (sembolü: bbl.). [L]

BARREME (Bertrand François), fransız matematikçisi (Lyon 1640-Paris 1703). Paris'te matematik okuttu. Basit bir aritmetik el kitabı olan *Livre des Comptes Faits*'nin (Çözümlü Problemler) yayınlanması (1682) ile tanındı. Faizlerin hesaplanması, yabancı paralar, kambiyo v.b. hakkında benzeri el kitapları da vardır. (L)

BARREMİYEN sıf. ve i. (fr. k.). Tebeşir devri alt katı. Aptiyen ve (hauteriviyen) arasında. (L)

BARREN adaları veya **Kısır adaları,** Mozambik kanalında adacıklar grubu. Madagaskar'a (batı kıyısı) bağlıdır. (L)

BARREN GROUNDS, Kuzey Kanada tundralarına verilen ad. Daha çok Hudson koyu ile Büyük Ayı gölü arasındaki bölge için kullanılır. (L)

BARRERA Y LEIRADO (Cayetano Alberto DE LA), ispanyol bilgini (Madrid 1831-ay.y. 1872). Eseri:*Catalogo Bibliografico y Biografico del Teatro Espanol, desde sus Origines Hasta Mediados del Siglo XVIII.* (Eski İspanyol Tiyatrosu Bibliografik ve Biografik Kataloğu) [1860]. (L)

BARRÈRE (Alain), fransız iktisatçısı (Bordeaux 1810). Eserleri: *Théorie Economique et İmpulsion Keynésienne* (İktisat Teorisi ve Keyneşçi Dürtü) [1952], *Politique Financière* (Maliye Siyaseti) [1959] ve *Economie et İnstitutions Financières* (Maliye İktisadı ve Kurumları) [1955-1965]. (L)

BARRÈS (Maurice), fransız yazarı (Vosges'-de Charmes 1862-Neuilly-sur-Seine 1923). 1883'te Paris'e gitti. 1888-1891 yıllarında, *Culte du Moi* (Benlik Kültü) başlığı altında topladığı, benlik ve bireyciliği dile getiren üçlüsünü yayımladı: *Sous l'oeil des Barbares* (Barbarların Bakışları Altında) [1888], *Un Homme Libre* (Özgür Bir Adam) [1889] ve *le Jardin de Bérénice* (Bérénice'in Bahçesi) [1891]. Sonra, siyasete atıldı, general Boulanger'nin görüşlerini benimsedi. Nancy'-den milletvekili seçildi (1889-1893). Bununla beraber, hiçbir toplum baskısı tanımayan bireyciliğin yeni bir belirtisi diyebileceğimiz *l'Ennemi des Lois*'dan (Kanunların Düşmanı) [1893] sonra, «ateşli ideolojiler» derlemesi olan *Du Sang, de la Volupté et de la Mort* (Kan, Şehvet ve Ölüm Üzerine) [1894] adlı eseri yayımladı. İspanya (1892) ve İtalya'ya (1896) yaptığı geziler hayal gücünü zenginleştirdi.

Barrès'nin bireyciliği, özellikle Jules Soury'-nin etkisiyle milliyetçiliğe ve gelenekçiliğe dönüştü. Yine bir üçlü olan *Le Roman de l'énergie Nationale*'de (Millî Enerji Romanı) Barrès «Fransa'nın birliğinin bozulması» na isyan eder: *Les Déracinés* (Köksüzler) [1897], Boulanger taraftarlarının hareketini dile getiren *L'Appel au Soldat* (Askere Çağrı) [1900], Panama olayının içyüzünü anlatan *Leurs Figures* (Onların Yüzü) [1902]. Barrès 1906'da Paris milletvekilliğine seçildi, aynı yıl Fransız akademisine girdi ve bütün millî hareketlerin bir çeşit önderi oldu. *Les Bastions de l'Est* (Doğunun Kaleleri), *Au Service de l'Allemagne* (Almanya'-nın Hizmetinde, 1905); *Colette Baudoche* (1909) adlı eserinde Almanya'nın ilhak ettiği Alsace ve Lorraine'in mânevî direnişini destekledi. *Le Voyage de Sparte* (Isparta Gezisi) [1906], *Greco ou le Secret de Tolède* (El Greco veya Toledo'nun Sırrı) [1911], *La Colline İnspirée* (Esinli Tepe) [1913] adlı eserleri de bu dönemde yazdı. Barrès Birinci Dünya savaşında *L'Echo de Paris* adlı gazetede yazdığı yazıları *La Chronique de la Grande Guerre* (Büyük Savaşın Kroniği) [1920-1924] adı altında topladı. 1906'dan başlayarak tuttuğu günlüğünü *Mes Cahiers* (Günlüğüm) [14 cilt, 1930-1956] adı altında yayımladı. (L)

BARRET (Wilson), ingiliz tiyatro oyuncusu (Essex'de Chelmsford, 1846-Londra 1904). Londra'da Court Theatre (1879) ve Princess's (1881) topluluklarını yönetti, *Hamlet* rolünü oynadı (1884). Birçok oyun da yazdı. (L)

BARRETO (Francisco), portekizli komutan (Faro 1520-Habeşistan 1573). Hindistan genel valisi (1555-1559). Şair Camoëns'i Makao'ya sürdü. Mozambik valisi (1569-1570) olarak Habeşistan sahilleriyle Cuama arasındaki bölgeleri (*Monomotapa*) ele geçirmekle görevlendirildi. (L)

BARRETO DE MENESES (Tobias), brezilyalı filozof (Sergipe'te Campos, 1839-Recife 1889). Avrupa'nın felsefî düşüncelerini Brezilya'ya tanıttı. Eserleri: *Estudios Alemanes* (Alman Felsefesi Üstüne İncelemeler) [1880], *Filosofia y Critica* (Felsefe ve Eleştiri) [1881] v.b. (L)

BARRETT (Elisabeth). Bk. BROWNING.

BARRİE (Sir James Matthew), iskoçyalı romancı ve tiyatro yazarı (Kirriemuir, Forfarshire, 1860-Londra 1937). 1883'te Londra'da gazetecilik yaptı. *Better Dead* (Ölmek Daha İyi) [1887] adlı ilk eseri Londra hayatını anlatan bir taşlamadır. *Auld Licht İdylls* (Eski Işık İdilleri) [1888] ve *A window in Thrums* (Thrums'ta Bir Pencere) [1889] adlı eserleriyle büyük bir başarı kazandı. Bu eserler, ince bir mizah duygusu ve içli bir gerçekçilikle iskoç köylülerinin hayat ve törelerini dile getirmektedir. Barrie'nin gerçek anlamda ilk romanı olan *The Little Minister* (Küçük Rahip) [1891] olayları işleme, okuyucunun ilgisini uyanık tutma bakımından pek başarılı sayılmaz. Öbür romanları: annesinin hayat ve ölümünden esinlenerek yazdığı *Margaret Ogilvy* (1894), Tommy and Grizel (1900), *The Little White Bird* (Küçük Beyaz Kuş) [1902], *Peter Pan in Kensington Gardens* (Peter Pan Kensington Bahçelerinde) [1904], *Peter and Wendy* (Peter ile Wendy) [1911]. Barrie, hikâyelerine canlılık veren zarif üslûbuyle, ince mizah anlayışını tiyatroya da uyguladı. *Quality Street* (1903), *The Admirable Crichton* (Şahane Crichton) [1903], Barrie'nin gençler için yazdığı ve İngiliz halkının çok sevdiği bir eser olan *Peter Pan* (1904), *Dear Brutus* (Sevgili Brutus) [1917], *A kiss for Cinderella* (Cinderella'ya Bir Öpücük) [1916], *Mary Rose* (1920), *Shall we join the Ladies?* (Hanımlarla Buluşalım mı?) [1922]. (L)

BARRİENTOS ORTUNO (René), bolivyalı devlet adamı (Tarata 1919). Hava kuvvetleri komutanı, 1962'de Paz Estensoro tarafından başkan yardımcılığına seçildi; 1964 hükûmet darbesine katıldı ve general Ovando ile, askerî cunta yönetimini paylaştı. Ocak 1966'da iktidarı bıraktı ise de temmuzda cumhurbaşkanlığına seçildi. (L)

BARRİLİ (Anton Giulio), italyan yazarı (Savona 1836-Carcare 1908). Bağımsızlık savaşlarına katıldı ve Mentana'da yaralandı (1867). 1872'de, Cenova'da *Caffaro* adında bir gazete çıkardı. Milletvekili oldu. 1865 ile 1904 arasında pek orijinalliği olmayan altmış kadar roman ve hikâye yazdı. En önemli romanları: *Capitan Dodero* (Yüzbaşı Dodero) [1865], *Come un Sogno* (Rüya Gibi) [1875], *Il Ponte del Paradiso* (Cennet Köprüsü) [1904]. (L)

BARRİNGTONİA i. Ağaç veya ağaççık. Asya, Afrika ve Avustralya'nın tropikal bölgelerinde yetişir. (60'tan fazla türü vardır. *Salkımlı barringtonia*'nın kerestesi uzun ömürlü ve meyvesi öksürük kesicidir. Mersingillerden.) [L]

BARRİOS (Eduardo), şilili romancı (Valparaiso 1884-öl. 1950). İnce bir gözleme dayanan gerçekçi eserleri, yer yer klasik bir havaya bürünür. Romanları: Şili çevrelerini ve törelerini dile getiren *Un Perdido* (Yitik Adam) [1918], *El Hermano Asno* (Papaz Asno) [1923], «*Bir Zavallıcığın Yazdıkları*» (1923) ve *Famarugal* (1944). [L]

BARRİOS (Gerardo), salvadorlu general ve siyaset adamı (1809'a doğr.-1865). Başkan Campo'ya karşı, başarısızlıkla biten bir darbe teşebbüsünde bulundu (1857). Başkan seçildikten sonra diktatörlüğe zorlandı. San Salvador'u başkent yaptı, fransız subaylarının yardımı ile ordusuna yeni bir düzen verdi ve papazlara anayasaya bağlılık yemini ettirdi. 1862'de, tutucu düşüncelerin temsilcisi Guatemala başkanı Carrera ile savaşa girişti: yenilerek kaçtı ise de yakalanarak halefi Duenas'a teslim edildi ve kurşuna dizildi. (L)

BARRİOS (Jose Maria Reina). Bk. REINA BARROS.

BARRİOS (Justo Rufino), guatemalalı devlet adamı (Guatemala'da San Lorenzo, 1835-Salvador'da Chalchuapa 1885). Avukatlıktan ayrılarak orduya girdi. 1871'de başkan Cerna'yı, 1873'te başkan Granados'u devirdi ve sonuncusunun yerine geçti. Üst üste başkanlığa seçildi. Aydın diktatör olarak, sert bir yönetim altında Guatemala'ya yenilikler getirdi, demiryollarını geliştirdi ve Puerto Barrios şehrini kurdu. Orta-Amerika cumhuriyetlerini tek bir devlet halinde birleştirmeye çalıştı. Salvador, Kosta Rika ve Nikaragua, kendisine karşı birleştiler. Barrios, pusuya düşürülerek öldürüldü. (L)

BARRİSTER i. (ing. k.). Avukatlara İngiltere ve İrlanda'da verilen ad. (İskoçya'da ADVOCATE denir.) [L]

BARROS (Joao DE), portekizli tarihçi (Viseu 1496-Pombal yakınlarında Ribeira 1570). Gine kıyılarındaki portekiz sömürgeleri, sonra da Brezilya'da Maranhao eyaletinin valisi oldu ve 1552'den 1615'e kadar yayımlanan «*Deniz Aşırı Portekiz Fetihlerinin Tarihi*»ni yazdı. (L)

BAROS ARANA (Diego), şilili tarihçi (Santiago 1830-ay.y. 1907). Eserleri: *Historia general de la Independencia de Chile* (Şili'-nin Bağımsızlık Tarihi) [1854-1858], *Historia general de Chile* (Genel Şili Tarihi) [1884-1897] ve *Historia de la Guerra del Pacifico* (Pasifik Savaşı Tarihi) [1880-1881]. (L)

BARROS LUCO (Ramon), şilili siyaset adamı (Santiago 1835-öl. 1915). 1891'de Balmaceda'nın zorbalığına karşı ayaklanarak onun iktidardan düşmesini sağladı. 1888 ve

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

1893 tarihlerinde başbakan, 1910'dan 1915'e kadar da cumhurbaşkanı oldu. (L)

BARROSO (Miguel DE), ispanyol ressamı (Castilla la Nueva'da Consuegra 1538-Escorial 1590). Escorial manastırında birçok duvar süslemeleri yaptı. 1589'da saray ressamı oldu. *Havarî Aziz Andreas* adlı tablosu Leningrad Ermitaj müzesindedir. (L)

BARROW i. (ing. k.). İngiliz arkeologları tarafından tümülüslere, mezar tepelerine verilen ad. (L)

BARROW, İrlanda'nın güneydoğusunda ırmak. Carlow'u sular, uzun bir haliçten (*Waterford Harbour*) sonra Atlas okyanusuna dökülür; 150 km. (L)

BARROW, Alaska'nın kuzey kıyısında köy, *Barrow burnu* yakınında; 1 400 nüf. Deniz üssü. Eskimoların yerleşme merkezi. (L)

BARROW (Isaac), ingiliz matematikçisi ve ilâhiyatçısı (Londra 1630-ay.y. 1677). Cambridge üniversitesinde matematik profesörü (1664). Newton öğrencisiydi, 1669'da kürsüsünü öğrencisi Newton'a bıraktı ve saray papazı oldu. Dürbünlerde görüntünün meydana gelişi teorik problemini çözdü. Barrow diferansiyel hesabın geometriye uygulanmasını hazırlayanlardan biridir. Eserleri: *Lectiones Opticae et Geometricae* (Optik ve Geometri Kitabı) [1674]; *Archimedis Opera* (Arkhimedes'in Eserleri) [1675]. (L)

BARROW (sir John), ingiliz coğrafya bilgini (Lanchashire'de Dragley Beck 1764-Londra 1848). 1804'te Deniz Kuvvetleri komutanlığına girdi, 1845'e kadar bu görevde kaldı. Ross, Franklin, Back, Beechey v.b.'nin seferlerinde önemli rol oynadı. Yardımlarına karşılık, Alaska'nın kuzey ucuyle, Kuzey Kanada kıyısındaki bir burna ve kuzeybatı geçidindeki bir boğaza Barrow adı verildi. Barrow, başkanlığını yaptığı, *Royal Geographical Society*'nin kurucularındandır. Birçok seyahat hikâyesi yazdı. (L)

BARROW boğazı, kutup takımadalarında boğaz. Somerset adasının kuzeyinde. (L)

BARROW-İN-FURNESS, Büyük Britanya'da liman şehri. İrlanda denizi kıyısında, Lancashire'ın kuzey kesiminde; 64 800 nüf. Yüksek fırınlar. Tersaneler (denizaltı). Kâğıtçılık. Konfeksiyon. (L)

BARRY, Büyük Britanya'da şehir ve liman, Galler ülkesinde (Glamorganshire), Bristol kanalı kıyısında; 42 000 nüf. Kömür ihracatı. (L)

BARRY (Jeanne BÉCU, DU— kontesi), Fransa kralı Louis XV'in gözdesi (Vaucouleurs 1743-Paris 1793), Quantigny de denilen Anne Bécu'nün bir keşişten olan evlilik dışı kızı. Çok genç yaşta Paris'e gitti, çeşitli adlar altında hafifmeşrep bir hayat yaşadı, Le Roué de denilen kont Jean du Barry'nin metresi oldu. Kont, genç kadının krala metres olmasını sağlamak için, onu mezhebi geniş bir adam olan kardeşi Guillaume du Barry ile evlendirdi (1768). Du Barry kontesi, 1769'da resmen saraya takdim edilince, güzelliği, zerafeti ve çekiciliği ile herkesi büyüledi. Yükselmesine karşı gelen Choiseul'ü gözden düşürdü, fakat bunun dışında siyasete karışmadı. Louis XV, onun için Louveciennes (veya Luciennes) şatosunu yaptırdı. Hükümdar ölünce (1774), kısa bir süre Pont-aux-Dames manastırında kaldı, sonra Cossé Brissac dükü ile Louveciennes şatosuna yerleşti. İngiltere'ye göç etti (1792), geçimini ders vererek sağladı, fakat tekrar Louveciennes'e döndü (1793). Tutuklanarak, İhtilâl mahkemesince ölüme mahkûm edildi; 8 aralıkta giyotinde can verdi.

— Mme du Barry'nin en ilgi çekici portreleri: Pajou'nun yaptığı büst (Louvre); Decreuze'ün (Versailles), Drouais'nin (Berlin müzesi) ve özellikle Mme Vigée Lebrun'un (Duveen koleksiyonu) yağlı boya tabloları. (L)

BARRY (Martin), ingiliz fizyologu (Freston 1802-Suffolk'ta 1855). Edinburgh'da hekimlik etti. O zaman pek bilinmeyen embriyon oluşumu üzerine derin incelemelerde bulundu. 1839'da *Researches in Embriyology*'yi (Embriyoloji Araştırmaları) yayımladı. Bu eserinde memeli hayvanlarda yumurta ve embriyonun gelişmesini açıkladı ve yumurtanın, Fallope kanalında geçirdiği değişiklikleri ilk olarak o gösterdi. Royal Society'ye üye oldu (1840). [L]

BARRY (Philip), amerikalı tiyatro yazarı (Rochester 1896-New York 1949). Töreler üstüne ustalıklı ve nükteli komediler yazdı: *Paris Bound* (1927), *Holiday* (Tatil) [1928], *The Philadelphia Story* (Philadelphia Hikâyesi) [1939]. (L)

BARRY (sir Charles), ingiliz mimarı (Londra 1795-ay.y. 1860). 1834 Yangınından sonra, eski Westminster şatosunu (bugünkü Parlamento) yeni-gotik üslûba göre yeniden inşa etti. — Oğlu ve öğrencisi EDWARD MIDDLETON (Londra 1830-ay.y. 1880) Covent-Garden tiyatrosunun (1858) ve National Gallery'deki bazı salonların mimarıdır. (L)

BARRYMORE, amerikalı tiyatro ve sinema oyuncuları ailesi, **Blythe**'ler. — Herbert **Blythe** (Agra 1847-öl. 1905), tiyatro oyuncusu Georgiana Emma Drew ile evlendi. **Maurice Barrymore** takma adını aldı. Üç çocuğu oldu: Lionel, Ethel ve John. — LIONEL (Philadelphia 1878-Hollywood 1954), tiyatroda başarı kazandı (*Peter Ibbetson*, 1907), 1909'da Griffith'in *Friends* (Arkadaşlar) filmiyle sinemaya geçti. 1926'da Hollywood'a yerleşti, birçok filim yönetti (*Madame X* [Meçhul Kadın]), sonra *A Free Soul* (Hür Adam) [1931], «Öldürdüğüm Adam» (1932), *Grand Hotel* (1932), «Gece Uçuşu» (1933), *David Copperfield* (1935), *Kanlı Aşk* (Duel in the Sun) [1945] gibi filimlerde rol aldı. — ETHEL (Philadephia 1879-Hollywood 1959), tiyatroda ün yaptı: *The Second Mrs. Tanqueray* (1924), *The Corn is Green* (Mısırlar Yeşerdi) [1940]. Ayrıca birçok filim çevirdi. — JOHN (Philadelphia 1882-Hollywood 1942), 1903'te tiyatroya, 1913'te de sinemaya başladı. Öncelikle tiyatro oyuncusuydu, 1926'da, Londra'da Hamlet yorumuyle ün kazandı. Hollywood'da birçok filim çevirdi: *İki Yüzlü Adam* (Dr. Jekyll and Mr. Hyde) [1920], *Sherlock Holmes* (1922), *Don Juan* (1926), *Rasputin* (1932). 1936-1938 Arasında, *Bulldog Drummond* serisinde oynadı. (L)

BARSAM i. Zool. Yüzgeçleri dikenli ve zehirli çarpanbalığı (Trachinus vipera). *Varsam* da denir. (M)

BARSAMA veya **MARSAMA** i. (yun. k.). Bitki türü. Güzel kokulu, yaprakları yemeklere konan nane ve yabankekiğinin ortak adı. (M)

BARSBAY (El-Melik-ül-Eşref), Mısır'daki Çerkez Memlûkleri hanedanının dokuzuncu sultanı (1422-1438). Sultan Berkuk'un kölelerindendi. Bir ara hapsedildi, sultan Tatar tarafından azat edilerek Devatdâr ve oğluna mürebbi tayin edildi. Tatar'ın ölümünden sonra Barsbay genç sultan Muhammed'i tahttan indirdi, 1422'de kendisi hükümdar oldu. İlk yıllarda çıkan isyanları merhametsizce bastırdı. 1426'da Kıbrıs'a büyük bir donanma gönderdi. Mısır kuvvetleri Kıbrıs kralı Janus'u esir ederek adayı kontrolları altına aldılar. Çok müsrif olan sultan Barsbay giderlerini karşılamak için çeşitli yollarla halkı soymağa başladı. Bu durum Mısır'da ticarete büyük bir darbe vurdu. 1429'dan itibaren Suriye'ye karşı yapılan askerî seferler birbirini kovaladı. Dulkadır oğullarına karşı giriştiği mücadeleyi de kazandı. Fakat bu başarının neticelerini alamadan öldü. Devri, Mısır Memlûklerinin iktisadî bakımdan çöküntüye uğradığı bir dönemdir. (→ Bibliyo.) [M]

BARSEİ (Tara—). Bk. TARA BİRSEİ.

BARSENİT i. (fr. *barcénite*). Miner. Tabiî kalsiyum ve civa antimonyat. (L)

BARSİLLER, V. ve VIII. yy.larda yaşayan bulgar türk boyu. Bizans tarihçisi Theophylaktos Simokattes'te *Barselt* (—t çoğul eki) şeklinde geçer. J. Marquart ise bu kelimeyi ermenice *Barsilk* (—k çoğul eki), süryanice *Bogarsik* (= Barsilk ve arapça *Bancur* (— Barcul), *Barsul, Bursul* kavim adları ile birleştirmek istedi. Barsiler VI. yy.dan itibaren Derbend'in kuzeyinde, Sulak ve Terek ırmaklarının Hazar denizine döküldüğü yerlerde oturuyorlar ve Marquart'a göre balıkçılıkla geçiniyorlardı. Yine Marquart'a göre aslı türk olmayan bu boy, Hunlar zamanında türkleşti. Sonraları Orta Volga bölgesine yerleşen bu boyun izlerine IX. yy.dan sonra rastlanmamıştır. (M)

BARSİNE, Satrap Artabaz'ın kızı. İssos savaşından sonra, Büyük İskender'in gözdesi oldu; ondan olduğu sanılan oğlu Herakles, İskender'in Ruşenk'ten olan oğlunun ölümünden sonra, Polyperkhon tarafından taht davasında desteklendi. Ama Polyperkhon sonradan Kassandros ile anlaştı ve Herakles'i anasıyle birlikte öldürttü (M.Ö. 309). [L]

BARSİP (Til—, ar. *Tel Ahmer*). Esk. coğ. Aramî kabilesinin eski merkezi. Cerablus'tan 20 km doğuda, Aslantaş'tan 30 km güneyde, Fırat'ın sağ kıyısında. Aramîlerin Til-Barsip'i zapt ettikleri tarih bilinmiyor, fakat M.Ö. IX. yy.ın ortalarında Salmanasar III bu şehri zapt edip kendi adını (Kar-Şalmanu-aşarid) verdi. Tel-Ahmer harabelerinin eski Til-Barsip olduğunu önce ingiliz arkeoloğu Hogarth keşfetti (1908). Fransız millî müzeleri için burada kazılar yapıldı (1929-1931). Güneyi Fırat'a açılan şehrin üç kapısı vardır. Doğu kapısında aslan heykelleri bulunmuştur. Ayrıca bulunan iki stel'in üzerindeki Ahunas adını macar filoloğu Hrozny okudu. Bu isim Asur kralı Asurnasirpal II'nin (M.Ö. 883-859) yazıtlarında Ahuni diye geçer. Böylece Til-Barsip anıtlarını tarihlemek mümkün oldu. (M)

BARSİPPA. Bk. BORSİPPA.

BARS komitası, eski Macaristan komitası (ilçesi). Trianon antlaşmasıyle (1920) Çekoslovakya'ya bağlandı. (L)

BARSOM i. Kurdela ile bağlı dal demeti. Zerdüşt dini rahipleri tarafından bazı törenlerde taşınırdı. (L)

BART (Jean), fransız denizcisi (Dunkerque 1650-ay.y. 1702). Denizci bir ailedendi; çok genç yaşta denize açıldı, korsanlık yaptı. Fransız kraliyet donanmasına alındı, ingiliz ve hollanda donanmalarına karşı özellikle 1692 ve 1693'te başarılar kazanarak kendini gösterdi. Fransa'nın çok ihtiyacı olan buğday yüklü gemilerin Dunkerque'e girmesini sağladı. 1679'da deniz yüzbaşısı, 1697'de filo kumandanı oldu. (L)

BARTAS (Guilaume DE SALLUSTE — senyörü), fransız şairi (Auch yakınında Montfort 1544-Paris 1590). Henri de Navarre'ın maiyetine girdi, önemli siyasî görevler aldı. Başlıca eseri, Yaratılış'ın yedi gününü tasvir eden *La Semaine*'dir (Hafta) [1578]. Bu eserin otuzdan çok baskısı yapıldı. Bitiremediği *la Seconde Semaine* (İkinci Hafta) [1585] bir insanlık tarihidir. (L)

BART-CİSİNSKİ (Jakub), sorab dilinde yazan alman şairi (Kukovo 1856-Dresden 1909)). Germenciliğe karşı, Lusats millî kültürünün savunucusu. Vatanî duygularını lirik derlemelerde belirtti. *Kniha Sonettow* (Soneler Kitabı) [1884]; *Ülkenin Çağrısı* (1904); *Neşe ve Korku Çığlığı* (1905). [L]

BARTEL (Kazimirz), polonyalı siyaset adamı (Lwow 1882-ay.y. 1941). Lwow Politeknik okulunda profesör, Diyet'te milletvekili. 1926'dan 1930'a kadar, beş defa başvekil oldu. Gestapo tarafından kurşuna dizildi. (L)

BARTELS (Adolf), alman yazar ve şairi (Holstein'da Wesselburen 1862-Weimar 1945). Şiirler, romanlar, tiyatro eserleri yayımladı. İki tarihî romanı olan *Die Dithmarscher* (Dithmarschen'lılar) [1898] ve *Dietrich Sebrandt* (1899) en iyi eserleri olarak kabul edilir. *Geschichte der deutschen Literatur*'u (Alman Edebiyatı Tarihi) [1901] ve çok sayıda eleştirmeler yazdı. Güçlü yargılarında marazî bir yahudi düşmanlığı sezilir: bu düşmanlık nasyonal sosyalizmi etkilemiştir. (L)

BARTENSTEİN (Johann Christoph VON), avusturyalı hukukçu ve diplomat (Strasburg 1689-Viyana 1767). İmparator Karl VI ve Maria-Theresa'nın müşaviri olarak 1713 Pragmatico Sanctio kanununun onaylanmasıyle sonuçlanan görüşmelere katıldı. (L)

BARTET (Jeanne Julie RAGNAULT, **Julia** denir), fransız tiyatro oyuncusu (Paris 1854-ay.y. 1941). Sanat hayatına Paris'te Vaudeville tiyatrosunda atıldı. Baş kadın oyuncu rollerinde gösterdiği başarıdan sonra trajedi ve komedilerde baş rollere çıktı. Olağanüstü sahne kişiliği, *İlâhî Kadın* (La Divine) diye adlandırılmasına yol açtı. 1919'da, ününün doruğunda iken sahneyi bıraktı. (L)

BARTH (Heinrich), alman kâşifi ve coğrafyacısı (Hamburg 1821-Berlin 1865). Richardson ve Overweg ile birlikte, Sudan'ın en iç bölgelerine büyük bir sefer yaptı (1850-1855). Bu seferde iki arkadaşı da öldü ama, Barth çok verimli sonuçlar elde etti. Sırasıyle Trablusgarp ile Çat arasındaki Sahrayı, Vadai, Baguirmi ve altı ay kaldığı Çat'tan Timbuktu'ya kadar uzanan Orta Sudan arazisini inceledi. *Reisen und Entder-*

Karl BARTH

Roland BARTHES

BARTHOLDİ «Dünyayı Aydınlatan Hürriyet» (New York)

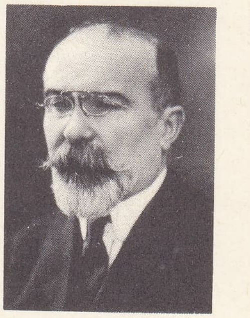

Louis BARTHOU

Foto. Giraudon, Michel Holtz, N.Y.T., Manuel (LAROUSSE)

solda, Bartın-Amasra nahiyesi; sağda, Bartın çayı

kungen in Nord und Zentral afrika'yı (Orta ve Kuzey Afrika'da Seyahatler ve Keşifler) [5 cilt, 1857-1859] yayımladı. (L)

BARTH (Karl), isviçreli protestan ilâhiyatçı (Basel 1886). Bonn üniversitesinde profesör; protestan mukavemetini İsviçre'den desteklediği için, Hitler hükûmetince görevinden atıldı. 1962'ye kadar Basel üniversitesinde profesörlük yaptı. «Çağın en büyük, en orijinal ve en sert ilâhiyatçısı» diye adlandırılır (P. Boillard). Öğretimi Calvin'in reformlarına dayanır, ama yeni bir kader anlayışı ileri sürer. Eserleri arasında *Kirchliche Dogmatik*'in (Kilise Doğmacılığı) [1932-1951] özel bir yeri vardır. Bu kitapta kendi görüşüne göre diyalektik ilâhiyatı açıklar. (L)

BARTH (Paul Basilius), isviçreli ressam (Basel 1881-Richen Basel yakınında, 1955). 1907'den 1914'e kadar Paris'te çalıştı, Salons d'automne'da, Tuileries'de sergilere katıldı ve tek başına sergiler açtı. Üslûbu açık ve aydınlık, anlatımı samimî ve saftır: *Meryem ve İsa* (Zürich Kunsthaus'u). [L]

BARTH (Theodor), alman siyaset adamı (Westphalen'de Duderstadt 1849-Baden-Baden 1909). Reicstag'da milletvekili (1887), Liberal Radikal parti'nin (*freisinnige Partei*) önderlerinden. Ticarette serbest mübadele taraflısı olduğu için, koruyucu tarifelerin kabulü üzerine hükûmetten ayrıldı (1902) ve ondan sonra büyük sosyal reformların gerçekleşmesi için çalıştı. (L)

BARTHELEMY (René), fransız fizikçisi (Nangis 1889-Antibes 1954). Fransa'da televizyonun kurucularından biri. İkinci Dünya savaşında radar üzerine araştırmalar yaptı ve televizyon için geliştirilmiş bir tüp olan izoskop'u icat etti. (İlimler akademisi, 1946). [L]

BARTHÉLEMY İngiliz, *Liber de Proprietatibus Rerum* (Nesnelerin Özellikleri üzerine Kitap) [XIII. yy.] adlı ilmî eserin yazarı. Eseri, Charles V'in isteğiyle, 1372'de Jean Corbechon tarafından fransızcaya çevrildi. (L)

BARTHÉLEMY-SAİNT-HİLAİRE (Jules), fransız filozofu ve siyaset adamı (Paris 1805-ay.y. 1895). Restorasyon devrinde gazetecilik yaptı. Geçici hükûmetin genel sekreteri oldu (1848). Aristoteles'in ünlü çeviricisi, Collège de France'ta profesör (1837), Manevî Bilimler akademisine üye (1839) oldu. Milletvekili seçildi, 1880-1881 yıllarında Dışişleri bakanlığı yaptı. Felsefe, siyaset ve din tarihi konusunda pek çok eser verdi. (L)

BARTHES (Roland), fransız yazarı (Cherbourg 1915). «Yeni tenkit» akımının başta gelen temsilcilerinden, edebî yaratma olayını incelemede çağdaş dilbilim esaslarından esinlenir (*le Degré Zéro de l'Ecriture* [Yazının Sıfır Derecesi], 1953) ve yapısal araştırma akımına katılarak edebiyata, bir eserin değişmez unsurları (*«constantes»*) ile bu unsurların anlam münasebetlerini meydana çıkarmayı hedef tutan bir analiz metodu uygular (*Michelet par lui-même* [Kendi Ağzından Michelet], 1954; *Sur Racine* [Racine Üstüne], 1963). Geleneğe bağlı tenkit taraftarlarının hücumlarına karşı, eseri yorumlama hakkı olduğunu söyler (*Critique et Vérité* [Tenkit ve Gerçek], 1966) ve çağdaş sanayi toplumunun mitos'larını ve ona has özellikleri inceleyerek (*Système de la Mode* [Moda Sistemi], 1967) genel bir işaretler biliminin gelişmesine katkıda bulunmağa çalışır (*Mythologies* [Mitolojiler], 1957; *Eléments de Sémiologie* [Semioloji'nin Unsurları], 1964). [L]

BARTHEZ (Paul Joseph), fransız hekim ve filozofu (Montpellier 1734-Paris 1806). Sıra ile orduda hekim, *Journal des Savants*'da ve *Encyclopédie*'de yazar, 1785'te Montpellier üniversitesine dekan oldu. 1799'da Bilimler akademisine ve avrupa akademilerinin çoğuna yardımcı üye seçildi. *Etats Généraux*'nun açılışında, *libre discours sur la prérogative que doit avoir la noblesse dans la Constitution et les états généraux de la France* (Kurucu Meclis ve Etats Généraux'da Soylulara Tanınması Gereken İmtiyaz Üzerine Söylev) adlı bir yazı yayımladı; 1802'de Corvisart ile beraber hükûmet hekimliğine tayin edildi. Barthez vitalizmin kurucusudur. Van Helmont ve Bordeu'nün sözünü ettikleri hayatî özelliklerin, ortak hayatın faktörleri değil, tek bir ilkenin çeşitli ifadeleri, tarzları, etkileri olduğunu göstermeye çalıştı; bu tek ilkeye hayatî ilke (principe vital) adını verdi. Eserleri: *Nouveaux Éléments de la Science de l'Homme* (İnsanla ilgili Bilimin Yeni Unsurları) [1778] en önemli eseri; *Nova Doctrina de Functionibus Naturae Humanae* (İnsan Bünyesiyle İlgili Fonksiyonlar Üzerine Yeni Doktrin) [1774], *Nouvelle Mécanique des Mouvement de l'Homme et des Animaux* (İnsan ve Hayvanların Hareketlerinin Yeni Mekaniği) [1798]. (L)

BARTHOLDİ (Fréderic Auguste), fransız heykeltıraşı (Colmar 1834-Paris 1904). En ünlü eserleri: 22 metre yüksekliğinde 11 metre genişlikte, kayaya oyulmuş *Lion de Belfort* (Belfort Arslanı) [1880] ile New York limanının ağzındaki *Hürriyet Heykeli*'dir. (1886). [L]

BARTHOLİN (Kaspar, asıl adı Kaspar Berthelsan), danimarkalı bilgin (Skane'de, Malmö 1585-Sjaelland adasında Sorö 1679). Padova'da, Wittenberg'de ve Kopenhag'da hekimlik okuttu. 1618'de Kopenhag üniversitesi rektörlüğüne getirildi. — Oğlu THOMAS (Kopenhag 1616- Hagested 1680) ailenin en ünlü kişisidir. SırasıyleKopenhag'da anatomi profesörü (1648), Üniversite kütüphanesi müdürü (1671) ve Danıştay üyesi oldu (1675). Birçok eseri vardır. — ERASMUS, öncekinin kardeşi (Ruskilde 1625-Kopenhag 1698). Kopenhag'da matematik ve tıp profesörü oldu. 1669'da İzlanda spatındaki çift kırılmayı buldu. (L)

Bartholin bezleri, dölyolunun giriş kısmında, her iki tarafta bulunan fasulye iriliğindeki bezler. Kısa bir salgı kanalı ile dölyolunun ağız kısmındaki mukoza üzerine açık renk koyu bir sıvı akıtır. (L)

BARTHOLİNİT i. (fr. *bartholinite*). Kadın hastalıkları. Bartholin bezlerinin iltihabı. (Özellikle gonokok hastalıklarında görülür; irin toplandığı zaman iltihap değişlerek ve bezler çıkarılarak tedavi edilir.) [L]

Bartholo, Beaumarchais'nin *Sevil Berberi* ve *Figaronun Düğünü* adlı eserlerinin kahramanı. Bu komedilerin ilkinde kıskanç, şüpheci ve aç gözlü bir vasi tipi olarak görünür. (L)

BARTHOLOMAE (Christian), alman şarkiyatçısı (Bayreuth yakınında Forst 1855-Doğu Friesische'te Langeoog adası 1925). Heidelberg'de profesör, iran dili ve edebiyatının başlıca uzmanlarından biri. Birçok filoloji eseri, özellikle eski Farsça üstüne ilgi çekici bir sözlüğü vardır. (L)

BARTHOLOMAEUS, İsa'nın on iki havarisinden biri. Nathanael adındaki çömezle aynı kimse olduğu sanılır. Çeşitli geleneklere göre, Frigya ve Lykaonia'da veya Pontos ve Bosphoros'ta veya Hindistan, Arabistan ve Habeşistan'da Hıristiyanlığı yaydı. Bir efsaneye göre derisi yüzülerek öldürülmüştür; bu yüzden kasaplarla sepicilerin piri sayılır. Adını taşıyan düzmece bir İncil'den bugün elimizde ancak birkaç parça kalmıştır. (L)

BARTHOLOME (Paul Albert), fransız heykeltıraşı (Thiverval 1848- Paris 1928). Önce günlük yaşayışı canlandıran tablolarını sergiledi, genç karısının ölümünden sonra kendini heykeltıraşlığa verdi. Tercih ettiği konular hazin cenazeyle ilgilidir. *Jeune Fille Pleurant* (Ağlayan Kız) [1892], *Jeune Fille Driant* (Dua eden Kız) [1894], en ünlü eseri Père-Lachaise mezarlığındaki *le Monument aux Morts*'dur (Ölülere Anıt, 1899). [L]

BARTHOU (Louis), fransız siyaset adamı (Oloron-Saint-Marie 1862-Marsilya 1934). 1889'da Basses-Pyrénées milletvekili seçildi, Ortanın sağında yer aldı. Mart-aralık 1913'te Başvekil oldu. Sosyalist ve radikallerin muhalefetine rağmen askerlik süresini üç yıla çıkaran kanununu kabul ettirdi. Briand kabinesinde Harbiye nazırı (1921), Poincaré kabinesinde Adalet bakanı oldu (1922). 9 Ekim 1934'te Dışişleri bakanı sıfatıyle Yugoslavya kralı Aleksandr I'i karşılamak üzere gittiği Marsilya'da krala karşı düzenlenen suikastin kurbanı oldu. Kitapları düşkün bir insandı, birçok tarihî biyografi yazdı. (L)

BARTIN, Karadeniz bölgesinde, Zonguldak iline bağlı bir ilçe merkezi. 14 259 nüf. Aynı adı taşıyan akarsuyun ağzından 10 km kadar içeride kurulmuştur. 80 km'lik Bartın-Safranbolu yolu ile Ankara-Kastamonu kara yoluna bağlıdır. Ankara-Zonguldak demiryolu üzerindeki Kokaksu istasyonuna da 37 km uzaklıktadır. 10 mahalleden ibaret olan Bartın'ın ırmak kenarındaki mahalleleri deniz seviyesinden ancak 8-10 metre kadar yüksekte olduğu halde, yamaçlardaki mahallelerin yükseltisi 110 metreyi bulur. Etrafı sularla çevrili ağaçlık ve yeşillik bir kasabadır. 10 km'lik bir su yolu ile Karadenizle bağlantı halindedir. Bu yol ile 150 tona kadar deniz vasıtaları Bartın'a kadar gelebilir. *Bartın ağzı* diye adlandırılan yerde yapılan ve aralık 1967'de işletmeye açılan liman Bartın'a ayrıca önem kazandırmıştır. Bartın'da tuğla fabrikaları, konserve fabrikaları ve küçük gemi tezgâhları gibi tesisler ile bir de devlete ait çimento fabrikası vardır. Bartın ilçesi'nin (1266 km², 92 152 nüf) merkez, Amasra, Arıt, Kozcağız (Ahmetler) bucakları içinde 161 köyü vardır. Meyvecilik,

Foto. *Yeni Sabah arşivi* (MEYDAN)

sebzecilik, balıkçılık ve ormancılık ilçenin başlıca geçim kaynaklarıdır. [M]

BARTIN çayı, Karadeniz'e dökülen küçük akarsulardandır. Göktepe'den çıkarak güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akar. Bartın kasabası ile Karadeniz arasındaki kesimi küçük çapta deniz nakliyatına elverişlidir. Koca ırmak adıyle de anılan bu akarsuyun uzunluğu 107 km'dir. (M)

BARTİT i. (fr. *barthite*). Miner. Hidratlı çinko ve bakır tabiî arsenyatı. (L)

BARTLESVİLLE, Amerika Birleşik devletlerinde (Oklahoma) şehir. Tulsa'nın kuzeyinde; 19 200 nüf. Çinko ve kadmiyum madenleri işletmesi. Petrol arıtılması. (L)

BARTLETT (Paul Wayland), amerikalı heykeltıraş (New Haven 1865 - Paris 1925). Eserleri: Amerika Birleşik devletleri öğrencilerinin Fransa'ya armağan ettikleri La Fayette'in atlı heykeli (1908 Carrousel meydanı); *Mikel Anj, Kristof Kolomb* (Coungressial Library of Washington); Capitole binasının alınlıkları (Washington), birçok hayvan figürleri. Atelyelerini ve servetinin bir kısmını Paris Güzel Sanatlar akademisine bıraktı. (L)

BARTOK (Béla), macar bestecisi (Nagyszentmiklos 1881 - New York 1945). Presburg'da, Ladislas Erkel ilk öğretmeni oldu. Okul arkadaşı Zoltan Kodaly'nin teşvikiyle önce macar halk şarkılarını, Rumanya, Slovakya folklorunu, genel folkloru, daha sonra da Afrika folklorunu inceledi. Kodaly ile Bartok, eski Macaristan içinde yaptıkları geziden, ileride Bartok'un eserleri üzerinde kesin etkileri görülen otuz bin kadar plakla döndüler. Bestelediği ilk piyano parçaları, oda müziği, ses ve orkestra parçalarının yanısıra Bartok ilk folklor şarkıları derlemesini yayımladı. 1904'ten sonra başlıca eserleri ardı ardına çıktı. Budapeşte Musiki akademisine profesör oldu. 1934'te Bilimler akademisi onu, kendi derlediği halk şarkıları koleksiyonunun tarama ve sınıflama işleriyle görevlendirdi. Bu çalışmaları yabancı ülkelerde turnelere çıkmasına ve eserlerini piyanist olarak yorumlamasına engel olmadı. 1936'da Ankara Halkevinin çağrısı üzerine Türkiye'ye geldi, müzik folklorculuğu konusunda üç konferans verdi. Ayrıca Adana yakınlarında 90 türk melodisi zaptetti. İkinci Dünya savaşının başında Columbia üniversitesinin çağrısına uyarak Amerika'ya gitti, folklor konusunda konferanslar verdi. 1940'ta kesin olarak A.B.D.'ye yerleşti.

Erkel-Lizst üslûbuyle işe başlayan Bartok, çok geçmeden kendi öz dilini buldu: bu, her çeşit romantizmden uzak düz çizgili bir üslûptu. Kısa bir süre dodécaphonisme'in zihnî kuramları üzerinde çalıştı, ama yurdunun melodilerine dönmekte gecikmedi. Halk şarkılarının serbest ritmini caz etkisini arttıran varyasyonlarla birleştirdi. Armonileri ilkel gamlardan, özellikle pentatonizm'den, *Mavi Sakal'ın Şatosu* köylü *parlando*'sundan çıkmıştır. Soyutlamayı sonuna kadar götüren çalışmalardan sonra hayatının son yıllarında romantik üslûbuna döndü, yeni buluşlarla sanatını zenginleştirdi. Orkestra için konçertosu ona geniş ün kazandırdı.

İnsan sesi için başlıca eserleri: Kodaly ile birlikte bestelediği piyano ve insan sesi için *Macar Halk Şarkıları* (1906); erkek korosu için 4 *Eski Halk Şarkısı* (1912); 10 melodi (1915) halk şarkıları, *Köyde;* 5 tanesi orkestra için, 20 *Macar Halk Şarkısı;* tenor, bariton, koro ve orkestra için *Cantata profana* (1930); kadınlı erkekli koro için 2 Macar halk şarkısı (1930); kadın ve çocuk koroları için 27 koro parçası (1935); 3 sesli erkek korosu için, *Geçmiş Zamanlar;* erkek korosu için *Sircules Şarkıları* (1932).

Yaylı sazlar için başlıca eserleri: orkestra ve keman için 2 *Portre;* keman ve piyano için 2 *Sonat* (1921-1922); piyano veya keman ve orkestra için 2 *Rapsodi;* keman ve orkestra için bir konçerto (1938); 2 keman için 44 duo; alto ve orkestra için bir konçerto (1945); yaylı sazlar için 6 kuatuor (1908-1940); yaylı sazlar için *Divertimento; vurma çalgılar, yaylı sazlar ve celesta için Musiki* (1936). En önemli eserlerinden biri de keman, klarnet ve piyano için danslardır (1938). *Piyano için başlıca eserleri*: orkestra ile rapsodiler (1904), Csik ilçesinde 3 halk türküsü (1907), 14 bagatel (1908), 10 kolay parça, orkestra ile de çalınacak şeşitte 2 Rumen dansı (1909-1910); *Allegro Barbaro* (1911), 3 bürlesk (1908-1911), eskisler (1909), çocuklar için halk tema'lı kolay parçalar (1908-1909), yeni başlayanlar için piyano müziği (1916), piyano için suite (1916), piyano için 3 etüd (op. 18), improvisation'lar (1920), *Sonat* (1926), *Açık havada* (5 parça, 1926), 2 piyano için 9 küçük parça (1926), piyano için 3 konçerto (1926, 1931, 1945), *Mikrokosmos* (1926-1937).

Orkestra için başlıca eserleri: a) *Suite No* 1 (1905), 2 *İmages* (1960), Orkestra için 4 parça (1912), b) *Suite No.* 2 (1905-1907), Bürlesk (1904), c) *Dans Suite*'i (1923), *Macar köy şarkıları* (1933).

Dramatik eserleri: Bir opera, *Mavi Sakalın Şatosu* (1911); bir bale, *Tahtadan Oyulmuş Prens* (1916); bir pantomima *Harika Mandarin* (1918-1919). Ayrıca Bach, Scarlatti, Purcell, Couperin v.b.nin eserlerini yayımladı, folklor konusunda önemli makaleler ve eserler yazdı. (L)

BARTOLİ (Adolfo), italyan filologu (Fivizzano 1833-Cenova 1894). Floransa Yüksek öğretim enstitüsünde profesör, çok emin bir tarih metodu ile italyan edebiyatının kaynaklarını inceledi. Başlıca eserleri şunlardır: *I Primi Due Secoli della Letteratura İtaliana* (İtalyan Edebiyatının İlk İki Yüzyılı) [1870-1879], *Storia della Letteratura İtaliana* (İtalyan Edebiyatı Tarihi) [1878-1889]. (L)

BARTOLİ (Matteo), italyan dilbilimci (İstria'da Albona, 1873-Torino 1946). *İntroduzione alla Neolinguistica* (Yeni Dilbilime Giriş) [1925] adlı en önemli eserinde, belli bir dil kullanan devletlerin coğrafî verileri ile kronolojik verileri arasında ilişkiler kurmağa çalıştı. (L)

BARTOLİ (Taddeo). Bk. TADDEO Dİ BARTOLİ.

BARTOLİNİ (Lorenzo), italyan heykeltıraşı (Toscana'da Savignano 1777-Floransa 1850). Paris'te Vendôme sütununun alçak kabartmalarından birini ve Enstitü hesabına Napolyon I'in büstünü yaptı. Napolyon kendisini 1808'de Carrara'da bir heykeltıraşlık okulu açmakla görevlendirdi. Bartolini Waterloo savaşından sonra Floransa'ya yerleşti. Eserleri arasında «*Merhamet*» adlı heykel grubu (Floransa), pek çok büst (*Denon, Madame de Staël, Lord Byron, Metternich, Thiers, Méhul, Liszt*). Canova'nın üslûbunu sürdürdü. Kendisinin güzel bir portresini yapan (1806) ressam İngres'in dostuydu. (L)

BARTOLO, İtalyan hukukçusu (Urbino'da Sassoferato 1314-Perugia 1357). Birçok şehirde, özellikle, Pisa ve Rerugia'da roma hukuku okuttu. Tatbikat için ortak bir hukuk meydana getirmek amacıyle roma hukuku metinlerini, belediye tüzüklerini ve feodal kuralları uzlaştırmaya çalıştı. Roma hukukunu temel olarak aldı ama sağduyusunu da kullandı. Lombardiya şehirlerinin tüzükleri arasındaki veya bu şehirlerin kanunlar ile imparatorun bütün uyruklarına uygulanabilecek genel hukuk kuralları arasındaki uzlaşmazlıkları ortadan kaldırdı. (L)

BARTOLO Dİ FREDİ, italyan ressamı (Siena 1330-ay.y. 1409). Lorenzetti ve Simone Martini'nin üslûbunu sürdürdü. («*Meryem'in Tapınağa takdim edilmesi*» Louvre; «*Müneccim Krallarının Secdesi*», Siena). San Gimignano kilisesinin Eski Ahit ile ilgili fresklerini yaptı (1367). [L]

BARTOLOMEİ (Girolamo), italyan yazarı (Floransa 1584-öl. 1662). 1632'de, Roma'da birçok trajedisi yayımlandı: *Poliutto, Teodora* v.b. (L)

BARTOLOMEO (Fra) veya **BARTOLOMMEO,** italyan ressamı, *Bartolomeo del Fattorino, Baccio della Porta, Fra Bartolomeo di San Marco* ve özellikle, İtalya'da **il Frate** adıyle de tanınır (Floransa 1472-Pian di Mugnone 1517). Cosimo Roselli'nin atelyesinde arkadaş olduğu Mariotto Albertinelli ile birlikte çeşitli resimler yaptı, sonra San Pier Gattolini kapısının yakınına yerleşti; «della porta» lakabı buradan gelir. Savonarole'nin bir vaazından sonra çıplak modelden yaptığı etütlerini Floransa meydanında yaktı; San Marco manastırında din adamı oldu (1500) ve fransisken atelyelerinin sanat yönünden canlanması için çalıştı. 1503'e doğru en ilgi çekici eserlerinden biri olan *Aziz Meryemin Bernard'a Görünmesi*'ni çizdi. Venedik'e yaptığı bir geziden sonra (1504) üslûbuna bir incelik geldi (*Azize Caterina'nın Nişan Töreni*, 1512). Daha sonra Roma'ya gitti (1514). Orada Raffaello ve Michelangelo'nun etkisinde kaldı. *Azizlere Çevrili Meryem Ana* (1508, Lucca), *İsa* (1517), *Dindarlık* (1917, Floransa) gibi eserlerinde çok geniş ve aydınlık bir üslûp hâkimdir. (L)

BARTOLOMİT i. (fr. *bartholomite*). Miner. Piritin bozulmasından oluşan sodyum ve demir sulfat. (L)

BARTOLOMMEO. Bk. BARTOLOMEO (Fra).

BARTOLOTTİ (Angelo Michele), italyan gitarcısı ve teorb'cusu (Bologna 1615 ?-öl. 1681 ?). İsveç kraliçesi Christina'nın, sonra Fransa kralının hizmetinde (1664) bulundu, ispanyol gitarı için parçalar ve *Sürekli Bas üzerine Kolay Teorb Çalmasını Öğrenmek için Cetvel*'i yayımladı. (L)

BARTOLOZZİ (Francesco), italyan gravürcüsü (Floransa 1728-Lizbon 1813). Venedik'te Joseph Wagner'in öğrencisi. 1764'ten itibaren İngiltere'de çalıştı. Oraya noktalama tekniğini soktu (*Lady Smith ve Çocukları*, Reynolds'dan; *Miss Farren*, Lawrence'ten). 1802'de Lizbon Kraliyet akademisine müdür oldu. (L)

BARTON (Bernard), ingiliz şairi (Carlisle 1784-Woodbridge 1849). Quaker mezhebinden. Ticaretle uğraştı, sonra Woodbridge'de banka memuru oldu. En önemli eserleri: ceza kanununun şiddetli hükümlerini protesto eden *The Convict's Appeal* (Mahkûmun Çağrısı) [1818], Robert Pell'in kendisine aylık bağlamasını sağlayan *Household Verses* (Aile Şiirleri) [1845]. (L)

BARTON (Sir Edmund), avustralyalı devlet adamı (Sydney 1849-Sydney civarında, Medlow Bath, 1920). New South Wales meclisi üyesi, hararetli himaye taraftarı. Parkes'ten sonra, Avustralya Commonwealth'ının kurulmasıyle sonuçlanan hareketin önderi ve ana hatlarıyle yasasını hazırladığı federasyonun başbakanı oldu (1901). Hatip ve devlet adamı, kendisine AVUSTRALYA'NIN BABASI adı verildi. (L)

BARTONELLA i. Zool. (amerikalı tabiat bilgini Benjamin *Smith Barton*'un [1766-1815] adından.) Hücre içinde yaşayan çok şekilli (küre, kurs, halka v.b. biçiminde) asalak.

— ANSİKL. *Bartonella*'nın hayvanî mi nebatî mi olduğu henüz belli değildir. Bu asalak, insanlara da bulaşan *bartonelloz* hastalığına yol açar. Mikrobu *tatarcıklar* taşır. (L)

BARTONELLOZ i. (fr. *bartonellose*). *Bartonella baciliformis*'ten ileri gelen hastalık. «Oroya humması» ile «Peru verrugası»nı da aynı mikrop yapar. (Bu hastalıklar yalnız Güney Amerika'da görülür.) [L]

BARTONİA i. Bot. Bk. MENTZELİA.

Barton kili, 100 m kalınlığındaki kil tabakası. Hampshire (İngiltere) havzasında bartonyen tabakanın örnek tipi. Bu havzada Highcliff ve Hordwell arasında uzanan yalıyarları meydana getirir. (L)

BARTONYEN i. ve sıf. Jeol. (İngiltere'de yer adı *Barton*'dan fr. *bartonien*), Eyosen sisteminde Lütesyen ile Lüdyen arasındaki kat'ın adı. (Bk. BARTON KİLİ.) [L]

BARTOSEK Z DRAHONİC, çek kronikçisi (öl. 1445). Yazdığı «*Kronik*» te 1419'dan 1443'e kadar geçen olayları anlatır. (L)

BARTOŞ, çek vakanüvisi (Prag 1470-öl. 1535'e doğr.). «1524'*te Prag Kargaşalıklarının Vakayinamesi*» adlı eserin yazarı. (L)

BARTOŞ (Frantişek), moravyalı bilim adamı ve profesör (Zlin [Gottwaldov] yakınında Mladcova 1837-ay.y. 1906). *Moravya Diyalektolosi* (1886-1895), *Moravya ağızları Sözlüğü* (1906) adlı eserlerinde moravya lehçelerini inceledi. Moravya etnografyasının dirilişine katkıda bulundu. *Moravya Şarkıları* (1900-1901) adlı derlemenin yazarıdır. (L)

BARTRİNA (Joaquin Maria), katalonyalı şair (Reus 1850-Barcelona 1880). *Algo* (Bir şey) adlı çok kötümser bir şiir derlemesinin yazarı. (L)

BARTSCH (Adam VON), avusturyalı yazar, desenci ve gravürcü (Viyana 1757-Viyana yakınında Hietzing 1821). İmparatorluk kütüphanesinin müdürü. Viyana Güzel Sanatlar akademisi üyesi. *Le Peintre-Graveur*'ü (Gravürcü-ressam) [1803-1821] yayımladı.

Fra BARTOLOMEO
«Azizelerle çevrili Meryem» bütün ve detay
(Lucques katedrali)

Henri BARUK

Foto. Bregi-Giraudon X (LAROUSSE)

barutağacı

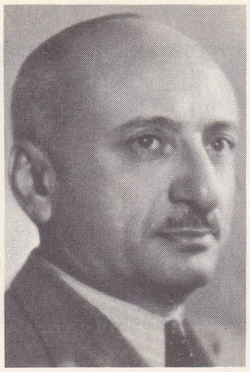

Faik Ahmet BARUTÇU

Bu, çoğu flaman, hollandalı, alman ve italyan gravürcülerinin eserlerinden meydana gelen açıklamalı yirmi bir ciltlik bir katalogdur. (L)

BARTSCH (Karl), alman filologu (Sprottau 1832-Heidelberg 1888). Rostock'ta, sonra Heidelberg'de alman ve roman filolojileri profesörü. *Nibelungenler*'i yazdı. Oc dili edebiyatı üstüne birçok eser yayımladı. Provence Edebiyat Tarihi Özeti (1872), Provence Edebiyatı Seçmeleri (1868-1880). [L]

BARTSCH (Rudolf Hans), avusturyalı romancı (Graz 1873-ay.y. 1952). *Zwölf aus der Steirmark* (Steirmarklı 12 Kişi) [1908] adlı romanında doğduğu şehri anlatır. Başlıca eserleri: bir aktrisin hayatını anlatan, *Elisabeth Kitt* (1909); bir hikâyeler derlemesi olan, *Vom sternbenden Rokoko* (Can çekişen Rokoko üstüne) [1909]; G. Keller'in üslûbunu andıran, *Bittersüsse Liebesgeschichten* (Acı-tatlı Aşk Hikâyeleri) [1910]; konusu Viyana'da geçen, *Die Haindlkinder* (Haindl Çocukları) [1908]. (L)

BARTSCHİA i. Koyu renkli yarı asalak bitki. Nemli çayırlarda ve kireçli kayalıklarda yetişir. (Aslanağzıgillerden.) [L]

BARTU (Can), türk futbolcusu (İstanbul 1936). Spora 1954'te Fenerbahçe kulübünde basketbol oynayarak başladı, sonra futbol'a geçti. 1956'dan 1961'e kadar Fenerbahçe birinci takımında oynadıktan sonra 1961-1962'de İtalya'nın Fiorentina kulübüne transfer oldu, altı yıl İtalya'da oynadı. Bu süre içinde Fiorentina, Venezia ve Lazio takımlarında yer alan Can Bartu, 1967'de eski kulübü Fenerbahçe'ye döndü. (M)

BÂRÛ i. (fars. *bārū*). Kale duvarı, sur: *Burc ü bârûya tırmanıp çıkmışlar iken bozulup taburlarına firar ettiler* (Naima). ‖ Sığınak, siper. ‖ *Bâru kalkanı (mazgal siperi* veya *barbata sığıncası* da denir), mazgal aralıklarının iki yanında adam boyundaki siper duvarı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bârûlar üzerinde diş şeklinde mazgal siperleri vardır. Duvarlar boyunca, yer yer, yüksek ve dışa çıkıntılı, düşmana ok ve taş atmağa yarayan kuleler yerleştirilmiştir. Bu kulelere türkçe *burg, barık* veya *baruğ* kelimelerinden gelmiş olan *burc* adı verilir. (*Esk. burc-u bârû*.)

● *Baru kalkanı*, düşman oklarına karşı siper durumunda olan bu kısımlar, uzaktan diş diş görünür. Dikdörtgen pirizma şeklinde taştan örülmüş bu kalın duvarların tepesi, yağmur aşındırmasını önlemek için iki veya dört tarafa akıntılı yapılır ve üstlerine de kapak taşları konulur. [M]

BARUCH (Bernard Mannes), amerikalı devlet adamı (Güney Carolina'da Camdeu 1870-New York 1965). Malî sorunlar uzmanı. önce New York'ta Stotck Exchange'de çalıştı. Birinci Dünya savaşından sonra yardım komisyonunda Amerika Birleşik devletlerini temsil etti. Roosevelt'in «Kurmay»ındandı; daha 1937'de Senato'ya, savaş zamanında muhtemel bir sanayi seferberliği için tavsiyelerde bulundu; 1944'te yön değiştirme konusunda başka planlar sundu. 1946'da Birleşmiş Milletler atom enerjisinin milletlerarası kontrolu üstüne ilk planı verdi. 1958'de hatıralarını yayımladı: *My Own Story* (Kendi Hikâyem). [L]

BARYE
«Kentaur ve Lapit»
(Puy müzesi)

BARUDİ (Mahmud Saci el—), mısırlı şair ve siyaset adamı (1839-Kahire 1904). Subay iken Hıdiv'in muhafız birliği kumandanlığını yaptı (1863). Fransa ve Büyük Britanya'ya görevli olarak gönderildi, Millî Savunma bakanı oldu (1881) ve Arabî Paşa'nın ayaklanmasına katıldı (1882). 1882'den 1900'e kadar Seylan'da tutuklandı, kendini Abbasî devri eserlerinin incelenmesine verdi. Hazırladığı klasik ve modern şairler antolojisiyle eski yazarları övdüğü ve taklit ettiği *Divan*'ı, ancak ölümünden uzun zaman sonra (1940) yayımlandı. Bu eserleri sayesinde bugün çağdaş arap şiiri rönesansının önderi sayılmaktadır. (L)

BARUK, Yeremya'nın çömezi. Üstadının ağzından birtakım kehanetler yazdı. Üstadı artık tapınağa gidemediğinden, yazdıklarını o-rada kendi okurdu. Ağıtların devamı olan *Baruk'un Kitabı*, Kutsal kitaba alınmayan, ama yahudilerin, Babil'deki esirlik döneminde yaşayışlarını açıklayan bir eserdir. Kutsal kitabın latince çevirisinde (Vulgatus), bu esere, «Yeremya'nın mektupları» adı altında putlar üzerine bir inceleme eklendi. (L)

BARUK (Henri), fransız ruh doktoru ve hekimi (Morbihan'da Saint-Avé 1897). 1926'dan bu yana Paris tıp fakültesinde psikiyatri okutur. Hayvanlarda deneysel psikiyatri (özellikle deneysel katatoni), sağlam veya hasta kimselerde vicdan ve adalet duygusu (tsedek testi) ve çocuk nöropsikiyatrisi üzerinde çalışmalar yaptı. *Traité de Psychiatrie* (Psikiyatri İncelemesi) [1959] adlı bir eseri vardır. (L)

BARUMBİ'LER, Kongo'da zenci halk. Hepsi de kayıkçılıkta ustadır. Eskiden Stanley Falls ve Stanley Pool arasında füme balık, fildişi ticareti yaparlardı; bugün kauçuk ticareti yaparlar. (L)

BARUT i. (fars. *bārūt*, ar. *bārūd*). Ateşli silâhla bir merminin atılmasına veya herhangi bir aracın fırlatılmasına yarayan her çeşit patlayıcı katı madde: *Barut dumanları altında her taraf mosmor* (Tevfik Fikret). ‖ *Barut kabağı*, barut veznesi; barut tozunun konduğu kap.

— ÇEŞ. DEY. *Barut fıçısı gibi*, her an savaş ve karışıklık çıkma tehlikesi içinde olan [yer]. ‖ *Barut gibi*, sert [insan]. Çok ekşi veya acı olan. ‖ *Barut kesilmek*, çok öfkelenmek. ‖ *Barut kokusu gelmek*, savaş ve tehlike belirtisi sezilmek. ‖ *Barut olmak*, çok kızmak. Çok acı veya ekşi olmak. ‖ *Barutla oynamak*, tehlikeli, sonu belirsiz işlere girişmek.

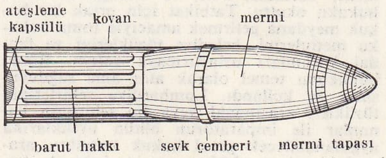

— Ask. *Barut hakkı*, mermiyi, istenilen mesafeye atabilmek için gerekli barut gazı basıncını sağlamak üzere kullanılan barut. (Bk. ANSİKL.)

— Fişekçilik. *Barut ölçeği*, av fişeğine konacak barut veya saçma miktarını ölçmeğe yarayan küçük madenî ve saplı ölçek. ‖ *Ateşleme barutu*, topların barut hakkı ve bazı fişeklerde kullanılan dumansız barut ile ağız payı arasına iletici olarak konulan kara barut. ‖ *Ateşli barut*, kara barutun eski adı, bugün yönetim lisanında her patlayıcı maddeye bu ad verilir: *Ateşli barutun yapımı devletin tekelindedir.* ‖ *B barutu*, CP1 ve CP2'nin alkol ve eter karışımlı kolodyomundan meydana gelen hamurdan yapılan barut. ‖ *Çiftetkili barut*. Bk. ETKİ. ‖ *Dumansız barut*, nitroselülozdan yapılan barut. (*Koloidal barut* da denir). ‖ *Elektrik barutu*. Bk. ATEŞLEYİCİ. ‖ *Havada patlayan barut*. Bk. PATLAYICI. ‖ *Kara barut*, güherçile, kükürt ve odun kömürünün birbirleriyle ince bir şekilde karışımı. ‖ *Kalıplı barut*. Bk. KALIPLI. ‖ *Piroksilli barut*, nitroselüloz ile karıştırılmış av barutu. ‖ *SD barutu*, Fransızlar tarafından yapılan, içinde uçucu olmayan jelatinleştiricinin bulunduğu iki temel maddeden, nitroselüloz, nitrogliserin'den üretilen itici bir barut. ‖ *Sıkıştırılmış barut*, merkez ekseninde bir delik bırakılarak basınçla silindir şeklinde sıkıştırılmış, yoğunluğu 1,5 olan kara barut. ‖ *Patlayıcı barut, Eşanl.* PATLAYICI MADDE. Bk. PATLAYICI.

— Sil. *Barut harmanı*, barut imali için kullanılan güherçile, kömür ve kükürt karışımı.

— Huk. 6551 Sayılı kanunla tekel maddeleri dışı bırakılan her türlü av ve taş barutlarının yapımı, ithal, nakil, muhafaza, satış ve kullanılması İçişleri bakanlığının müsaade ve kontroluna tabidir. Barut ve patlayıcı maddelerin kullanılması, ambalajı, çeşitli araçlarla nakli, muhafaza ve depolanması, bu depoların inşaatında aranacak teknik nitelikler, 18 mayıs 1958 tarihli bu tüzük ve ekleri ile düzenlenmiştir.

— ANSİKL. Fişekçilik. ● *B barutu*, üretimi ve terkibi oldukça karışıktır. Üretimine hamurun hazırlanması ile başlanır. Üretimde geçen işlemler birbiri ardından şöyledir: Islak pamuk barutu havanda dövülür, kurutulur, alkolle nemlendirilir ve bir alkol eter karışımında çalkalanır; *gerilir* ve *hamur* şeritler halinde kesilir; kimyevî çözücülerden sıcak suyle kurtarılır ve kurutulur; nihayet hamurun işe yaramayacak kısımları atılarak barut tashihi yapılır. Tüfek fişeklerinde kullanılan barutların ateşlenme hızını arttırmak için küçük taneli ve «perdah*» lı olması gerektir.

● *Dumansız barut*, Vieille 1884'te pamuk barutunun iplikli halini uygun bir «jelatinlenme» ile kaybettirince orta hızla patlayan katı bir kütle elde etti. Bu tabaka barutunun patlama hızı maddenin kalınlığı ve kimyevî yapısiyle ayarlanabilir; böylece tabaka tabaka yanan maddeden «kademeli» bir barut elde edilir. Ayrıca nitroselüloz asıllı bu barutların teorik ve fiilî etkisi kara barutun üç katı «güç» tedir. Nihayet, yanmasından yalnız gazlar hasıl olduğundan ateşlemelerde sadece hafif bir duman görülür. Dumansız barutların ilki B barutudur. İcadından sonra birkaç yıl gizli tutulduğundan dünya çapında bir teşvike sebep oldu. Bundan sonra bazıları bir «temel» maddeden (prikollodyumlu rus barutu), diğerleri iki temel maddeden (kordit, balistit v.b.) yapılmış değişik tipli barutlar imal edildi.

● *Kara barut*. Ortaçağın başlarınan beri bilinir, havaî fişeklerde ve XIV. yy.da mermi atmada kullanılırdı, daha sonraları *top barutu* adını aldı. XIX. yy.ın başlarına kadar kullanılan ve bilinen tek patlayıcıdır. Kara barutun yapımında tasfiye edilmiş kükürt ve güherçile ile kapalı kapta ve şartları iyice kontrol edilerek hazırlanmış akçaağaç veya kara akçaağaç kömürü kullanılır. Karışımın başlıca oranları aşağıda gösterilmiştir:

Barutun adı	Güherçile %	Kükürt %	Kömür %
Eski savaş barutu	75	12,5	12,5
F3 savaş barutu	75	10	15
Av barutu	78	10	12
Mayın barutu	62	20	18

Kara barutun yapımı, kara barutu meydana getiren her maddenin «iki taraflı fıçılarda» toz haline getirilmesi işlemiyle başlar. İnce taneli barutların yapımında ağır değirmen taşları bu maddeleri saatlerce ezer. «Somunlama»dan sonra kırılır ve kırıklar taneleme cihazına getirilir; taneler eleklenir perdahlanır, tozları alınır, eşitlenir ve nihayet karıştırılır. Büyük taneli eski barutlar hidrolik preslerle sıkıştırıldıktan sonra kesilip, perdahlanarak yapılırdı.

Kara barut sürtünme ve vurma ile kolaylıkla ateş alır ve şiddetle patlar. Patlama hızı tanelerin büyüklüğü ile değişir. Tanelerin yuvarlak (yuvarlak mayın barutu), köşeli (köşeli barut) veya paralelkenara yakın (büyük taneli eski savaş barutu) şekilleri vardır.

Savaşta kara barut yalnız havaî fişeklerle ateşleme barutu olarak kullanılmaktadır. Ateşleme barutu olarak F3 karışımı da kullanılır. Sert kayaların parçalayamadığı kömür madenlerinde, kömür tozlarını ve grizu gazını ateşlediği için kara barut toprak altında kullanılmaz. 1613'ten beri mayınlarda uygulanmakta ise de yerini nitratlı, kloratlı patlayıcılar ile dinamitler almıştır.

Foto. Vincent, N. Erkılıç (MEYDAN); Giraudon (LAROUSSE)

● *Piroksilli barut.* Bu barutları kara baruttan ayırt etmek için bu ad verilmiştir. Schultze barutu piroksilli ilk baruttur. T barutu, grafit ile perdahlanmış, kenarı 1 mm uzunlukta olan kare şekilli taneciklerdir. A barutu daha yeni ve T barutuna oranla yanma hızı daha fazladır.

● *SD barutu* (fr. *sans,* —sız; ve *dissolvant,* çözücü,çözücüsüz). Bu barutlar üretilirken uçucu herhangi bir çözücü kullanılmadığından bu adı alır. Genellikle silindiriktir. Alman RP (Ruhren Pulver'den RP) barutu fransız SD barutunun bir benzeridir.

— Ask. Dağ ve obüs topları gibi mermi ve barut hakkı ayrı ayrı taşınan silâhlarda, hedefin bulunduğu mesafeye ve elde edilmek istenilen mermi yolu ve düşüş açısına göre, ayrıca hesap edilerek namluya sürülen barut hakkı, merminin arkasından yine pirinç kovanlar içerisinde keseler halinde konur.

Namludaki mermi yatağına yerleştirilen barut hakkı, kovan dip tablasına yerleştirilen kapsüle, kamadaki iğnenin vurması ile ateşlenir. Böylece yanan barut hakkı büyük bir kuvvetle mermiyi namlu içerisinden dışarıya atar.

◆ **Barutçu** i. Maden veya taş ocaklarında, patlayıcı madde yerleştirip ateşleyen işçi.

— Teşk. tar. Baruthanede barutçu başının emrinde çalışan, barut yapan, ıslah eden, perdahlayan teknik işçi. (Bunlar Cebeci ocağına kayıtlıdır ve yaklaşık olarak 344 kişidir). ‖ *Barutçu başı,* barutçuların âmiri. ‖ *Barutçu cemaati,* Yeniçeri ocağı içinde yeniçeriler için gerekli barutu ıslah eden, Cebeci ocağına kayıtlı barutçular.

◆ **Barudî** sıf. Sarımsı kahverengi renk veya kirli koyu gri. (Sulandırılmış kurumun içine zamk karıştırarak elde edilir. Yalama usulü ile resim yapmada kullanılır.) ‖ *Teşm. yol.* Barut rengini andıran: *Barut rengi hareli gözler.*

◆ **Baruthane** i. Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda ordu ve donanma ihtiyacı için barut hazırlanan yerlere verilen ad (*Baruthane-i âmire* de denir).

— ANSİKL. İlk *baruthane* Bayezid II tarafından kâğıthane'de yaptırılmıştı. XV. yy.da Tophane'de, Ayasofya'da Cebhane içinde, Etmeydanı'nda, Unkapan'ında ve Şehremini'nde baruthanelerin bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Anadolu ve Rumeli'deki birçok yerde baruthaneler ve güherçile kalhaneleri vardı. XVIII. yy. başlarında, esasen yetersiz hale düşen İstanbul'daki baruthaneler kapatılmış Bakırköy'de büyük ve yepyeni bir baruthane *Baruthane-i âmire* adıyle kurulmuş, diğer baruthaneler ortadan kaldırılarak Gelibolu ve Selânik'te yenileri açılmıştı. Her baruthanenin başında geniş yetkileri olan bir idare âmiri bulunurdu. Buna baruthane emîri denirdi. Sonraları baruthane nazırı denilmiştir. Selim II devrinde baruthaneler ıslah edildiği gibi, idarî bakımdan da birleştirilmiş ve başlarına Baruthaneler nazırı getirilmiştir. Selim III devrine kadar baruthaneler gelir ve giderleri bakımından Defterdarlık merkez teşkilâtında baş muhasebeye bağlıydılar. Selim III zamanında gerekli ödenek bir döner sermaye haline getirildi, idaresinin veznesine de Baruthane hazinesi dendi.

◆ **Barutluk** i. İçine barut konularak üstte taşınan kap. (Yürek biçiminde olan bu kap kayışla omuza asılırdı ve genellikle kurumuş kabaktan yapıldığı için *barut kabağı* denirdi.) [LM]

BARUTAĞACI i. Akdikene yakın ağaççık.

— ANSİKL. *Barutağacı* (*Rhamnus fangula*), Avrupa'da, serin ormanlarda yetişir. Odunu açık kırmızı renkte, özü sarımsı beyazdır. Kömürü av barutu yapımında, kurutulmuş kabuğu eczacılıkta hafif müshil olarak kullanılır. Ayrıca, içindeki kırmızı boya maddesi boyamaya elverişlidir. (L)

BARUTÇU (Faik Ahmet), türk siyaset ve devlet adamı (Trabzon 1894-Ankara 1959). Trabzon'un Müdafaa-i Hukuk cemiyetini bu Anadolu Müdafaa-i Hukuk cemiyetine bu şehirde kuran, başkanlığını yapan Barutçuzade Hacı Ahmet Hami Beyin oğlu. İlk ve orta tahsilini Trabzon'da yaptı, İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi (1919). Trabzon'da millî mücadeleyi destekleyen *İstikbal* gazetesini kurdu (1918). Daha sonra siyasete atıldı ve C.H.P.'den Trabzon milletvekili seçildi (1939). Hasan Saka kabinesinde başbakan yardımcısı ve Devlet bakanı oldu (1947); bu görevi ikinci Hasan Saka kabinesinde de sürdü. Bir devre parlamento dışında kaldıktan sonra tekrar milletvekili seçildi (1957). Demokrasi ve basın hüriyeti konusunda birçok yazı yayımladı. (M)

Barwalde antlaşması, antlaşma, 23 ocak 1631'de İsveç kralı Gustav Adolf ile Richelieu'nün elçisi Charnacé arasında, Prusya'da Barwalde (Brandenburg) şehrinde imzalandı; bu şehir bugün Polonya'dadır (Barwice). Antlaşmanın amacı alman protestan prenslerinin imparator Ferdinand II'ye karşı mücadelesini desteklemekti. Gustav Adolf, Fransa'dan alacağı yıllık bir milyon lira tutarındaki yardıma karşılık imparatorlukta 5 yıl süreyle 36 000 kişilik bir ordu beslemeyi ve katolik kültüne benimsediği her yerde saygı göstermeyi kabul ediyordu. (L)

BARYARUKH, bizans kaynaklarına göre, selçuk türk sultanı Berkyaruk'un adı. (M)

BARYATİNSKİ, rus prens ailesi. Adını Kaluga eyaletinde *Bariatino* köyünden alır. — FİYODOR PETROVİÇ (öl. 1631), İsveç'te büyükelçi oldu (1618). — YURİ NİKİTİÇ, Kazakları yendi (1660). — ALEKSANDR PETROVİÇ (1798-1844), çar Nikola I'e karşı girişilen dekabristler suikastına katıldığı için küreğe mahkûm oldu (1825). — ALEKSANDR İVANOVİÇ (1814-1879), Kafkasya'da Şamil'i yendi (1859), mareşal oldu. (L)

BARYE (Antoine Louis), fransız heykeltıraşı (Paris 1796-ay.y. 1875). Bir kuyumcunun oğlu, çıraklığında çelik üzerine gravür yapmayı öğrendi, sonra heykeltıraş Bosio ve ressam Gros'un öğrencisi oldu. 1823'te kuyumcu Fauconnier'nin yanına girdi. Hayvanlar bahçesinde de hayvan resimleri yapmağa başladı. *Timsah Yiyen Kaplan* ile hayvan ressamı olarak hemen dikkati çekti. 1854'te Muséum profesörlüğüne atandı; 1868'de Paris Güzel Sanatlar akademisine girdi. (L)

BARYEŞU, aziz Paulos'un zamanında, Kıbrıs konsül vekili sergios Paulos'un maiyetinde bulunan büyücü. Lakabı ELYMAS idi. (L)

BARYNOTUS i. İri böcek, çayırlarda toprak üstünde yaşar. (Kınkanatlıların hortumağızlıgiller familyasından.) [L]

BARYON i. Çekirdek fiz. Kütlesi, protonun kütlesine eşit veya ondan daha büyük olan ve bir birimlik baryonik yük taşıyan temel parçacıklara verilen ad.

— ANSİKL. *Baryon* kavramı ilk olarak parçacıkların kütlelerine göre tasnifinde kullanılmıştır: baryonlar bir yandan nükleonlar, yani proton ve nötron, öbür yandan kütlesi daha büyük çeşitli hiperonlardan meydana gelir. Bununla birlikte, kütleleri protonun kütlesinden büyük bazı parçacıklar baryon değildir: bunlar mezonlar halinde parçalanırlar. Her baryona, zıt elektrik yükü taşıyan bir antibaryon tekabül eder. Bu baryonik yükler, sakınım kanununa uyar: baryonların sayısı pozitif, antibaryonların sayısı da negatif olarak alındığında, bilinen bütün dönüşümlere rağmen parçacıkların toplam sayısının sabit kaldığı görülür. Böylece, —1 yüklü bir antiproton, bir etkileşme sırasında aynı zamanda +1 yüklü bir baryon olmadan veya —1 yüklü bir antibaryon kaybolmadan meydana gelemez. (L)

BARYUM i. (yun. *barys,* ağır'dan). Kalsiyumun benzeri toprakalkali maden.

— Opt. *Baryumlu cam* (*baryum crowns*), çok kırıcı (kırılma indisi 1,6'dan 1,65'e kadar) fakat az dağıtıcı, çoğu zaman optik araçlarda kullanılan optik camlar. Bk. AKROMATİZM.

— ANSİKL. Kim. Baryum atom numarası 56 ve atom ağırlığı Ba = 137,36 olan kimyevî elementtir. Kireç ile, «ağır toprak» adını verdiği baritin birbirinden farklı olduğunu gösteren Scheele baryumun varlığını 1774'te ortaya koydu. Madeni 1808'de Davy ayırmış ve adlandırmıştır.

Baryum, gümüş parlaklığında beyaz bir madendir, yoğunluğu 3,7 olup 710°C'de erir ve 1 150°C'ye doğru buharlaşır. Kalsiyum ve stronsiyum gibi 2 değerli, çok elektropozitif bir maddendir. Havada kolayca oksitleşir ve suyu soğukta ayrıştırır. Bileşikleri, kalsiyum ve stronsiyumunkilerle izomorfturlar. Tabiatta kalsiyumdan çok daha az bulunur ve özellikle sülfat (*baritin*) ve karbonat (*viterit*) şeklinde rastlanır.

Bu maden sınaî bir maden değildir ve yalnız laboratuvarlarda elde edilmektedir, bu konuda baş vurulan metot, baryum oksidin, yüksek sıcaklıklarda ve vakumda, magnezyum, alüminyum veya bir ferrosilisyum tarafından indirgenmesi esasına dayanır, neticede maden damıtılarak elde edilir.

● *Baryumun bileşikleri.* Baryumun iki oksidi vardır: *barit* (BaO) ve *bioksit* (BaO_2.)

Baryum klorür $BaCl_2$ iki molekül su ile billûrlaşan renksiz bir katıdır. Suda çözünebilir ve acı bir lezzeti vardır. Billûr suyunu kaybettikten sonra, 960°C'de bozunmadan erir. Laboratuvarlarda, sülfürik asidin ve sülfatların ayıracı olarak kullanılır. Tabiî baryum karbonat, klorhidrik asitle işleme tabi tutularak üretilmektedir.

Brayum sülfür BaS, tabiî sülfatın kömürle indirgenmesi sonucunda meydana gelmektedir. Su etkisiyle $Ba(Sh)_2$ formülündeki asit sülfür haline geçen fosforışıl bir maddedir, diğer bütün baryum tuzlarının üretiminde kullanılabilir.

Rainer BARZEL

Baryum sülfat tabiî bir üründür (*baritin*). Yapay olarak, sülfürik asidin çözünebilir bir baryum tuzuna etkisiyle elde edilebilir. Suda hiç bir surette çözünmemesi dolayısıyle sülfürik asidin ve tuzlarının tartı düzemlerinin tayininde faydalanılan beyaz bir katıdır. Boyacılıkta *sabit beyaz* veya (çinko sülfürle karışım halinde) *litopon* adı ile kullanılmaktadır. Tamamen çözünmez halde olan ve büyük bir kimyevî dengelilik arz eden arıtılmış baryum sülfat, X ışınımlarını geçirmemesi dolayısıyle radyolojide görev görmekte ve gerek radyoskopide, gerek radyografide sindirim boşluklarının resminin alınmasına imkân vermektedir.

barzoy

Baryum nitrat $Ba(No_3)_2$ karbonatın seyreltilmiş nitrik aside etkisiyle elde edilmektedir. Sıcaklık tesiriyle BaO_2 bioksidini veren, suda çözünür sekizyüzlüler şeklinde billûrlaşır. Fişek yapımında kullanılır.

Baryum karbür BaC_2, elektrik fırınında karbonu barik etkisiyle meydana gelen billûrlaşmış bir katıdır, suya soğukta etki ederek saf asetilen verir. Baryum siyanür: $Ba(CN)_2$ azotun kızıl derecede bir kömür ve baryum karbonat karışımına etkisiyle elde edilebilir. Sıcakta hidrolizi amonyak verir.

Baryum karbonat $BaCO_3$, tabiatte bulunur (viterit), karbondioksidin barit üzerine etkisiyle de elde edilebilir. Karbondioksidli suda çözünen beyaz bir katıdır. Güçlükle ayrıştırılabilir.

● *Baryum tuzlarının özellikleri.* Renkli bir asitten türemedikleri takdirde, baryum tuzları renksizdirler. Derişik çözeltileri alkalilerle, fazla miktarda suda çözünebilen beyaz bir hidroksit çözeltisi verirler. Çok seyreltik çözelti halinde de olsa, sülfirik asitle, diğer asitlerde çözünmeyen beyaz bir sülfat çökeltisi meydana getirirler. Aleve yeşil bir renk verirler. Genellikle zehirlidir. (L)

BARZAN, Kuzey Irak'ta köy ve liderliğini Molla Mustafa Barzanî'nin yaptığı bir aşiret. (M)

BARZANİ (Molla Mustafa), Kuzey Irak'taki kürt-barzan aşiretinin reisi. 22 Ocak 1946'da İran'da kurulan Marhabad Kürt cumhuriyetinin başkanı Razi Muhammed tarafından Silâhlı Kuvvetler başkomutanlı-

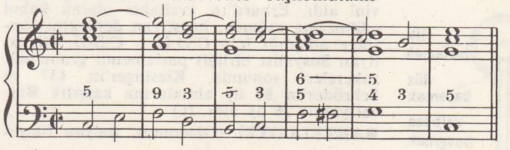

rakamlı bas

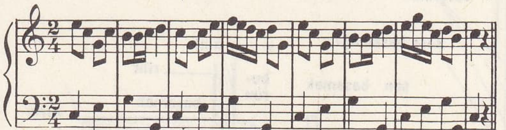

ısrarlı bas

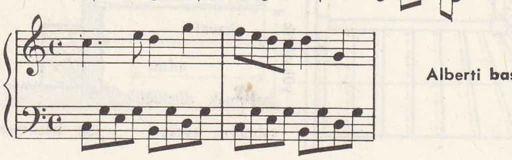

Alberti bas'ı

Foto. Camera-Press, Popper-Atlas (LAROUSSE)

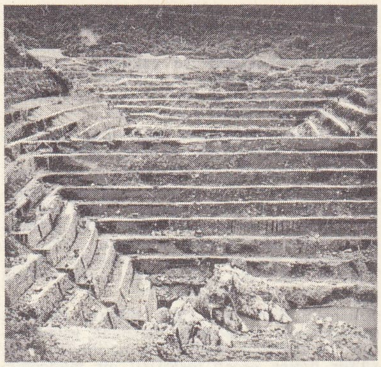

basamak

ğına getirilen Barzanî, İngiliz Kraliyet Hava kuvvetleri (Royal Air Force) ile desteklenen Irak ordusuna karşı koyamayıp, İran'a sığındı. Marhabad Kürt cumhuriyeti aynı yıl içinde İran ordusu tarafından dağıtıldı ve Cumhurbaşkanı Razi Muhammed idam edildi.

İran'da tutunamayan Barzanî tekrar Irak'a döndü; daha evvel çıkardığı isyanları unutmayan Irak ordusunun baskısı karşısında 500 taraftarı ile 15 haziran 1947'de S.S.C.B.'ye sığındı. Orada on bir yıla yakın bir zaman kaldı. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta krallık rejiminin devrilmesi ile sonuçlanan darbeden sonra, Irak'a döndü ve Kürdistan Demokrat partisinin başında Abdülkerim Kasım'ı destekledi. Fakat kürt iktisadî ve kültürel gelişmesi konusundaki dileklerinin yerine getirilmediğini görünce, eylül 1961'de tekrar isyan etti. Ardında otonomi isteyen kürt aşiretlerinin bir kısmını da sürükledi. Kuzey Irak'ın bazı bölgelerine hâkim oldu. Bağdat Silâhlı kuvvetlerinin bir kısmını hareketsiz bırakmayı başardı. 8 Şubat 1963'te Kasım'ın öldürülmesinden sonra Cumhurbaşkanı olan Mareşal Ârif hükûmetini, kendisi ile müzakereye razı etti. Müzakere aynı yıl içinde bozulunca yeniden mücadele başladı. Şubat 1964'te ateşkes anlaşmasına rağmen bu mücadele haziran 1966 antlaşmasının imzalanmasına kadar sürdü. Bu antlaşma Kürtlerin millî otonomisini kabul etmekteydi. Ancak, son antlaşma hükümleri Bağdat hükûmeti tarafından yerine getirilmediğinden, 1968'de mücadele tekrar başladı ve halen bütün şiddeti ile devam etmektedir. (M)

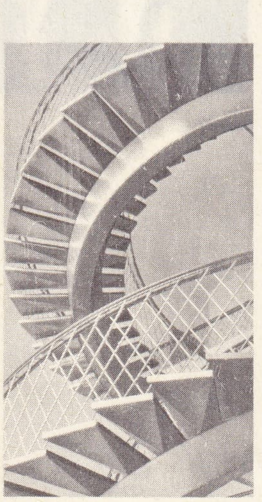

basamak

BARZEL (Rainer), alman siyaset adamı (Doğu Prusya'da Braunsberg 1924). Bir tarih öğretmeninin oğlu; İkinci Dünya savaşında hava kuvvetlerinde (Luft-Waffe) ödev aldı. Sonra Köln'de hukuk öğrenimi yaptı. 1957'de C.D.U. (Hıristiyan Demokrat birliği) milletvekili oldu. Siyaset hayatına Bundestag'da sosyalist ve komünistlere şiddetle çatarak gürültülü bir şekilde girdi. 1959'da «Özgürlüğü kurtarın!» adlı sovyet aleyhtarı derneği kurdu. 1962'den 1963'e kadar panalman işleri bakanı oldu. Aralık 1963'te hıristiyan-demokrat parlamento grubunun başkan yardımcılığına seçildi, bir yıl sonra başkan oldu. C.D.U.'nun 1966'daki kongresi sırasında partinin başkan yardımcısı görevini aldı. Erhard'ın «veliaht» olarak kabul edilmesine rağmen, hıristiyan demokrat şansölye adaylığı için C.D.U. - C.S.U. (Hıristiyan Sosyalist birliği) parlamento grubu müzakereleri sonunda, Kiesinger'in 137 ve Schröder'in 81 oy almalarına karşılık Barzel yalnız 26 oy aldı. (L)

BARZELLOTTİ (Giacomo), italyan filozofu ve eleştirmecisi (Floransa 1844-Roma 1917). Roma üniversitesinde felsefe okuttu. Çağdaş ahlâk ve siyaset sorunlarını inceledi ve XIX. yy.ın ikinci yarısındaki en önemli felsefe sistemlerinin eleştirmeli açıklamasını yaptı. Eserleri: *Santi, Solitari, Filosofi* (Azizler, Münzevîler, Filozoflar) [1886], *Studi e Ritratti* (İncelemeler ve Portreler) [1893], *Hippolyte Taine*) [1895], *La Filosofia di F. G. Nietzsche* (F.G. Nietzsche'nin Felsefesi) [1900]. (L)

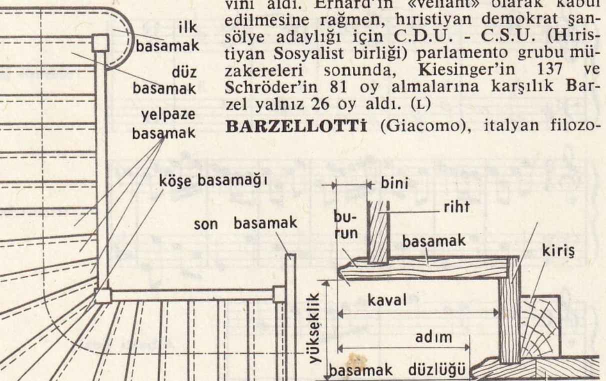

BARZOY i. (rusça k., *tazı*). Zool. Rus tazısı. (Barzoy, uzun kıvırcık tüylü, iri bir köpektir. Başı uzun ve dardır. Eskiden rus isteplerinde kurt avında kullanılırdı. Avrupa'da pek yaygın değildir, ama süs köpeği olarak yetiştirilir.) [L]

Barzuname, XI. yy. sonu veya XII. yy. sonuna ait İran destanı. Firdevsî'nin Şehname'de işlediği Rüstem destanıyle ilgilidir. Meçhul yazar bu eserde Rüstem'in torunu Barzu'nun savaşta gösterdiği kahramanlıkları anlatır. (→ Bibliyo.) [L]

BA'S (ar. *ba's*). *Esk.* Gönderme, yollama. || Tanrının, halkı dine davet etmek için bir peygamber göndermesi. || Dirilme veya diriltme.

— ÇEŞ. DEY. *Ba's etmek*, diriltmek, bir görevle göndermek. || *Ba's-i emvat*, ölülerin dirilmesi. (M)

BAS veya **BASSO** i. (fr. *basse*, ital. *basso*, alçak, aşağı). Bir ses veya çalgı eserinde, armoninin temelini meydana getiren ses (bütün armoni basamakları bu ses üstüne kurulur): *Ötecek azgın bir horoz gibi kabararak o basso sesiyle...* (H. R. Gürpınar). || *Sürekli bas (basso continuo)*, bir müzik eseri boyunca, çalgı ile kesintisiz olarak çalınan bas (bk. ANSİKL.). || *Basso ostinato*, 4-8 ölçülük kısa bir melodi motifinin bas partisinde sürekli tekrarı. || *Alberti bası*, 4 notalı gruplardan yapılma kırık akorlar ile yapılan eşlik. Akor düzeni eşit kalmakla beraber, aralıklar akora göre değişir (msl. *do-sol-mi-sol, si-sol-re-sol*, v.b.). Bu eşlik tarzını XVIII. yy.da Alberti yaydı. || Uzun süre viyolonsele verilen ve bazılarınca bugün de kullanılan ad. || Askerî bandoda, bas partisini çalan madenî çalgı (Sakshorn, helikon v.b.). || *Bas sesi*, erkek sesinin ve bütün insan seslerinin en kalını ve en güçlüsü.

— DEY. *Basso tutmak*, ince sesli çalgılara tek perdeden eşlik etmek.

— ANSİKL. *Sürekli bas (basso continuo)*. XVI. yy. sonunda, orgcuların eşlik sırasında bütün partisyonu aynı zamanda okumağa lüzum kalmadan sesleri çiftleyebilmesi için, basın üstüne yazılan bir sayılar sistemi tasarlandı. Çalan, çiftleyeceği notaları isteğine göre düzenliyordu. Buna «gerçekleştirme» denildi. XVII. yy.da sürekli bas, yavaş yavaş bağımsız ve temel bir ses oldu. Sürekli bas teorisini hazırlayan Viadana, bu icadı haksız yere kendine maletti. Sürekli bas org, klavsen, lavta, tiorba gibi çalgılarla çalınır ve çoğu zaman viola di gamba ile desteklenir. Basso continuo, XVII. ve XVIII. yy.da sadece resitatif ve aryalara eşlik etmekle kalmadı, operaların, dinî ve dindışı eserlerin gerek insan sesli, gerek çalgı ile seslendirilen toplu bölümlerin de temeli oldu. Basso continuo, bir süre yalnız armoniye bağlı kaldıktan sonra, J.S. Bach ve Handel tarafından kontrapunto bileşimlerinde kullanıldı.

● *Basso ostinato* (ısrarlı bas), her türlü çoksesli bestenin temeli olan *Cantus firmus* veya *tenor*'dan doğdu. *Chaconne* ve *passacaglia* da aynı yolla türedi. Ostinato'da tema, bas'ta kalmayarak diğer seslere geçer.

● *Bas sesi*, bütün çalgıların bas partilerinde olduğu gibi, dördüncü çizgideki *fa* anahtarıyle yazılır. Genel olarak korolardaki bas sesi *basbaritondur*, solocularınkine ise *basso cantante* denir. Bazen de şöyle bir ayırma yapılır: birinci bas'a *basso nobile* (soylu bas) [*Sevil Berberi*'nde Don Basile], ikincisine ise *basso buffo* (gülünç bas) [aynı operada, Bartolo] denir. Basso cantante'den daha kalın ve üst sesleri ondan birkaç nota daha düşük olan sese *basso profundo* (derin bas) adı verilir. (L)

BASADORA i. Denizc. Yelken gemilerinde, serenlere yelken saran ve yelkeni camadana vurmak için gemicilerin üzerine basıp yürüdükleri halat; serenin altına asılır. (M)

BASAGAR, türk Kızıl ulusunda boy. Yenisey ırmağı boyunda yaşarlardı. Yenisey Kırgızlarıyle Ruslara karşı savaştılar. Büyük başarı ve ün kazandılar. Basagarların da Yenisey kırgızları gibi başka ulusların içine dağıldıkları tahmin edilir. (M)

BASÂİR çoğl. i. (ar. *basîre*, ibret veren hal'den *basâir*). *Esk.* İbret veren haller, ibretli görünüşler. (M)

BASAL i. (ar. *basal*). *Esk.* Soğan biçiminde kök. || Soğan. (M)

BASA'LAR, zenci halk. Kamerun'da, Edea bölgesinde, Sanaga nehrinin iki kıyısında yaşarlar. Kamerun'un orta yaylasından gelmiş eski bir topluluğun torunları oldukları sanılır. (L)

BASAMAK i. Bir yüksekliğe çıkmak veya inmek için basılan ve art arda gelen düz yüz: *Basamakları ikişer ikişer atlayarak, şarkı söyleyerek bahçeye doğru koşuyordum* (R. N. Güntekin). || Araba, tren v.b. araçların içine girmek için giriş yerlerinde ayakla basılan kısım: *Kendisini tutmasa, olduğu yere vagonun basamağına oturup hüngürhüngür ağlayacak* (Yaşar Kemal). || Derece, alçalan ve yükselen durumların her biri. || Yükselme için araya konan vasıta:

— *Pek âlâ... Pek âlâ... Beni basamak olarak kullanıyorsunuz...* (Vâ-Nû).

— ÇEŞ. DEY. Basamak olmak, yükselme için vasıta olmak: — *İhtirasıma basamak olduğu nispette severim* (S. F. Abasıyanık). || *Basamak yapmak*, bir kimse veya bir şeyi yükselmek, maksadına erişmek için vasıta yapmak.

— Atom. Fiz *Enerji basamağı*, bir atomun durumunu belirten içenerjisinin değeri. (Kuanta teorisine göre, atomun mümkün çeşitli durumlarını belirleyen böyle sınırlı sayıda bir dizi enerji basamakları vardır. Bu basamakların birinden ötekine geçiş bir veya birçok kuantanın yayınımı veya soğurulmasıyle olur.)

— Hidrost. *Basamak yüzeyi*, dengedeki bir sıvının aynı basınca uğrayan noktalarının geometrik yeri.

— İnş. ve mim. Merdiven çıkmak veya inmek için basılan düz yüzey. Bk. ANSİKL. || *Basamak aynası* (*raht*), merdiven ayaklarının yüksekliğini meydana getiren ve basamağın yüzeyine dikey olan kısım. || *Basamak düzlüğü*, peş peşe gelen iki düşey basamak aynası arasında kalan basamak genişliği. || *Basamak tertibatı*, bir merdivenin basamaklarına verilen şekil ve bunların tertip tarzı. || *Basamak yuvası*, merdiven ayaklarının uçlarının yerleştirilmesi için duvara açılan oyuk. || *Araba basamağı*, arabalara binmek için kapısı önüne asılan küçük asma merdiven. || *Dolu* (*masif*) *basamak*, basamak yüzü ile basamak aynası tek parçadan yapılmış basamak. || *Dik basamak düzlüğü*, bir basamağın dikdörtgen yüzeyi. || *Döner basamak*, bir dairenin yarı çaplarına uygun olarak yerleştirilmiş basamaklar. || *Düz basamak*, her tarafı aynı uzunlukta olan dikdörtgen şeklinde basamak. || *Köşe basamağı*, iki duvarın birleştiği yerde bulunan ve diğerlerinden daha uzun olan basamak. || *Son basamak*, merdivenin son basamağı. || *Silmeli basamak*, kenarında silmesi olan basamak. || *Yelpaze basamak*, bir ucu öbüründen daha dar olan basamak.

— Jeomorfoloji. *Asılı vâdi basamağı*, iki buzul vâdisinin kavuşmasından meydana gelen basamak; bu vâdilerin tabanları değişik yükseltilerde biçimlenir. (Yüksek buzul vâdisi bir *üst vâdi* meydana getirir; bundan geçen sular asılı vâdide *genç bir vâdi* açarlar.)

— Mad. oc. Bir açık maden işletmesinde çalışma yapılan, birbirinden seviye farkı olan düz yerler. Bir açık işletme çeşitli basamaklardan meydana gelir. || *Ter basamak*, dik damarlara uygulanan bir sistemdir; açık işletme sisteminin yeraltına uygulanmasıdır. Boş kısım dolgu (ramble) yapılır ve alın basamaklar şeklinde ilerletilir. (DİŞLİ AYAK da denir). Dik damarlarda çıkılan baş yukarılarda taş düşmelerine karşı emniyeti sağlamak için bölüm bölüm dekale olarak basamak şeklinde yapılır.

— Mat. *Eşanl.* RANG, SINIFLAMA. *Basamaklara ayırmak*, rasyonel basit bir kesiri basit unsurlara ayırmak. (Bk. *Çarpanlara* AYIRMAK*). || Bir sayıyı ilk çarpanlara ayırmak, ilk çarpanları koymak. || Birçokterimliyi

Foto. OTUA-Lacheroy (LAROUSSE)

basamaklara ayırmak, birçok çarpanlara ayırmak. || *«n»nci basamaktan eğri, yüzey,* «n» nci dereceden eğri, yüzey. || *«n» basamaklı* veya *«n» nci basamaktan,* bir sınıflamada «n» nci sırada olmak. || *«n» nci basamaktan türev,* bir fonksiyona uygulanan ard arda «n» türetmenin sonucu. || *«n» nci basamaktan diferansiyel,* «n» nci basamaktan türevle dx^n 'in çarpımı. || *«n» nci basamaktan diferansiyel denklem,* içinde bilinmeyen bir fonksiyonun «n» nci basamağa kadar türevi bulunan denklem. || *«n» nci basamaktan sonsuz büyük,* «n» nci basamaktan sonsuz küçüğün tersi. || *«1» inci basamaktan sonsuz küçük,* esas sonsuz küçüğe oranının sonlu bir limiti olan büyüktür. || *«n» nci basamaktan sonsuz küçük,* «n»'-nci kuvvetten esas sonsuz küçüğe oranının sonlu bir limiti olan sonsuz küçük.

— Müz. Asıl notanın üstüne yazılan süs nota. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. İnş. *Basamak yüzü* ve *basamak aynası* genellikle dik açı ile kesişir, lamba ve kiniş dili ile birbirine bağlanır. Kiniş dilinin kalınlığı genellikle basamak aynasının yarısı kadardır. Basamak, basamak aynasının üzerine çıkıntı yapacak şekilde taşar (kaval silme). Basamak yüzü, basamağın genişliğidir; basamağın boyu ise merdivenin genişliğini verir.

İki türlü basamak vardır: 1. Düz basamaklar, merdiven böğrü ile dik açı yapar; 2. Eğik basamaklar, birbirine paralel olmadığı gibi merdiven böğrüne de dik değildir.

Son basamak merdiven kanadının bağlandığı katın veya sahanlığın devamıdır.

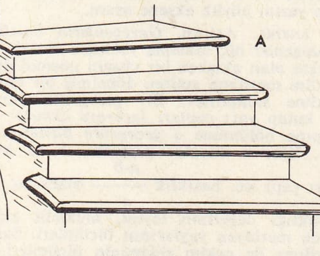

basamak, A basamak kavalı

— Müz. XVIII. yy.a kadar besteciler *basamağı* istedikleri işaretlerle gösterirler: küçük notalar, çizgiler, virgüller v.b. Bunları yazmak bir ustalık işidir. Şimdi dramatik müzikte çok kullanılan basamak süsü, kontrpuanda ve ciddî üslûpta kullanılmaz.

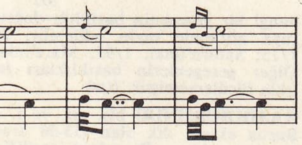

◆ **Basamak basamak** sıf. ve zf. Kademe kademe, derece derece: *Taburun gerisini koruyan takım, vuruşarak basamak basamak çekilmiş* (K. Tahir).

◆ **Basamaklı** sıf. Basamağı olan, basamaklar halinde.

— Mat. *Basamaklı fonksiyon,* bir (a, b) aralığında tanımlanmış bir $f(x)$ fonksiyonudur; her pozitif sayısına karşılık, aralığın her noktasında $f(x) — Q(x) < \varepsilon$ şartını sağlayan bir $Q(x)$ merdiven fonksiyonu bulunabilir. [Bu takdirde f(x) yakınlığıyle Q (x)'e düzgün olarak yaklaşmaktadır denir.] Bk. ANSİKL.

— Tar. *Basamaklı Piramit.* Bk. PİRAMİT.

— Teşm. *Basamaklı tiyatro.* Bk. AMPHİTHEATRON.

— ANSİKL. Mat. Bir *f(x) basamaklı fonksiyon*'u ve sıfıra yaklaşan bir ε_n pozitif sayıları dizisi göz önüne alınırsa ε_n 'ye öyle bir $Q(x)$ merdiven fonksiyonu tekabül ettirilebilir ki $f(x) — Q_n(x) \; \varepsilon_n$ olsun $f(x)$'e düzgün olarak yaklaşan $\varphi_n(x)$ fonksiyon ailesi aynı şekilde tanımlanır. (a, b) aralığında sürekli bulunan her fonksiyon, basamaklı fonksiyondur; ama bunun karşıtı doğru değildir; birinci türden direksizlik noktaları sayılabilir bir cümle teşkil eden bir fonksiyon basamaklıdır. Basamaklı her fonksiyon integre edilebilir; bu husus verilen fonksiyona düzgün olarak yaklaşan bir merdiven fonksiyonu ailesinin varlığının sonucudur.

◆ **Basamaksı** i. Basamak gibi, basamağa benzer.

— Bot. *Basamaksı damarlar,* prizmamsı boru biçiminde, merdiven basamağı gibi enlemesine çizgili odundamarları. (Daha çok eğreltiotlarında görülür.) [LM]

BASAN. Esk. coğ. Ürdün'de bölge. Gilead'ın kuzeyinde. Kutsal Toprak'ın paylaşılması sırasında Manasse kabilesine verildi. Zengin otlaklar. (L)

BASANOMELAN i. Miner. Saint-Gothar'da bulunan ilmenit türü. (L)

BASAP'LAR, göçmen ilkel zenci halk. Borneo'nun iç kısımlarında (İndonezya) yaşarlar. Pirinç tarımı ve meyve toplamakla geçinirler. (L)

BASAR i. (ar. *başar*). *Esk.* Görme, görüş, görme yeteneği. || Göz. || Zihnî algı, zihin. || Zekâ. || *Mec. Basiret basarı,* kalp gözü: *Göremez zatını mahlûkunun âdi nazarı / Hisseder nurunu amma ki basiret basarı* (Şinasi).

— ÇEŞ. DEY. *Basar-ı müzdevic,* iki gözle görme, çift görme. || *Basar-ül-Hak,* Tanrı'nın algılayıcı gücü. || *Hadîd-ül-basar,* gözü iyi gören, gözü keskin, sert bakışlı, etkileyici bakışa sahip. || *Hiddet-i basar,* göz keskinliği. || *Kasr-ı basar,* görüş kısalığı: *...ve hakikati görmekteki kasr-ı basarını anlamak için, bu maddeler âdetâ bir miyardır* (Atatürk). *Esk.* Miyopluk. || *Kuvve-i basar,* görüş kuvveti. || *Lemha-i basar,* bir bakışta, göz açıp kapayıncaya kadar. || *Medd-i basar,* görüş uzaklığı, uzanımı. || *Nur-i basar,* emek, göz nuru. || *Şiddet-i basar,* görüş keskinliği. || *Zaf-i basar,* iyi görememe, görüş zayıflığı.

◆ **Basâret** i. *Esk.* Etraflı ve derin görüş, algılama, kavrama. || Göz açıklığı.

◆ **Basarî** sıf. *Esk.* Görüşle ilgili. (M)

BASARAB veya **BESARAB,** Eflak'ta hüküm sürmüş olan voyvoda ailesi. — JANOS, ilk Eflak voyvodası, 1300 yıllarına doğru tahta geçti. Prensliğin temellerini attı. Bulgarların safında yer alarak Sırplara karşı, daha sonra da Macarlara karşı savaştı, ama 1330'da macar egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Bu egemenlik ancak Radu I'le sona erdi. — MATEİ, Eflak voyvodası (1632-1654), Eflak'ı eline geçirmek isteyen Moldavya prensi Kurt Vasile ile devamlı olarak savaştı. Prensliğinde, uygarlığın gelişmesine ve yasaların derlenmesine çalıştı. (L)

BASARABYA. Bk. BESARABYA.

BASARİ'LER, Batı Afrika'da zenci halk. Gine'nin kuzeybatısında ve Senegal'in güneyinde yaşarlar; yaklş. ol. 30 000 nüf. (L)

BASARNA, i. Mekan. Manivela. Bir kuvveti bir taraftan öbür tarafa nakletmek ve ağır nesneleri kolaylıkla kaldırabilmek için bir ucu kısa öbür ucu uzun, düz veya eğri demir ve ağaç parçaları. İnşaatta çökük kısımları kaldırmak için kullanılan manivela tertibatına *basarna* denir.

— Balıkç. Dalyanlarda dalyan kapısının hazne tarafındaki direğinin karşısında olan ve kapı ağzının kapanmasına yarayan tertibatın bulunduğu direk. || *Basarna halatı,* dalyan ağzını kapatan ağın indirilip (açılıp) kaldırılmasına (kapatılmasına) yarayan halat. (M)

Basat, Dede Korkut hikâyelerinin bir erkek kahramanı. Oğuzların başına belâ kesilen Tepegöz'ü öldüren yiğit. (M)

BASBASA i. (ar. *basbasa*). Köpeğin kuyruk sallayarak yaltaklanması. || Dalkavukluk etmek, yaltaklanmak, tabasbus hali. (M)

BAS-BLEU i. (fr. k.). Bilgiç, ukalâ kadın yazar.

— ANSİKL. Kelime, fransızcaya ingilizce *blue-stocking* (maviçoraplı) karşılığı olarak geçmiştir. İngiliz kadın yazar Mrs. Montague (1720-1800) ortak edebî zevkleri kendisiyle paylaşan kadın arkadaşlarıyle evinde toplanırdı. Aralarına katılan birkaç erkekten biri olan Stillingfleet'in her zaman mavi çorap giymesi, bu kadınları çekemeyenlerin, onlara «*mavi çoraplılar* topluluğu» adını takmalarına yol açtı. Avrupa'da edebiyat alanında bilgiçlik taslayan kadınlara «bas-bleus» (mavi çoraplılar) demek buradan gelir. (L)

Basedow hastalığında ekzoftalmi

BASCH (Victor), fransız filozofu (Budapeşte 1863-Ain'de Neyron 1944). *L'Esthétique de Kant* (Kant Estetiği) [1896] ve *La poétique de Schiller* (Schiller'in Şiir Sanatı) [1897] üstüne yazdığı tezler dolayısıyle Sorbonne'da yeni kurulan (1918) estetik kürsüsüne getirildi. Alman felsefesi üzerine çok sayıda eser yayımladı: *La Philosophie Allemande au XIX. s.,* (XIX. yy.da Alman felsefesi) [1912], *Les Doctrines Politiques des Philosophes Classiques de l'Allemagne* (Klasik Alman Filozoflarında Siyasî Öğretiler) [1928]. 1898'de Dreyfus davasının yeniden ele alınmasını isteyenlerce yürütülen siyasî harekete katıldı: Rennes'de *Ligue des Droits de l'homme*'un (İnsan Hakları Birliği) ilk taşra şubesini kurdu. Bu sıfatla Halk Cephesi'nin faşist aleyhtarı siyasetini yürütenlere katıldı. Bu yüzden, Fransa'nın almanlar tarafından işgali sırasında karısıyle birlikte yakalanarak öldürüldü. (L)

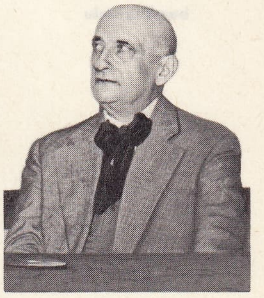

Victor BASCH

BASCHET (Marcel), fransız ressamı (Gangy 1862-Paris 1941). 1883'te Roma resim ödülünü kazandı. 1913'te Güzel Sanatlar akademisine üye seçildi. Çok sayıda portre yaptı. (L)

BASDEVANT (Jules), fransız hukuk bilgini (Saône-et-Loire'da Anost 1877). Paris hukuk fakültesinde devletler genel hukuku profesörü. 1946'dan 1964'e kadar La Haye Uluslararası Adalet divanı yargıcı, 1949'-dan 1952'ye kadar başkanı. (L)

BASE i. (fr. *basset*). Çeşitli ırklardan kısa ve bazen çarpık bacaklı köpeklere verilen ad.

— ANSİKL. *Base*'nin oluşumu, ırsî hale gelmiş bir bozukluk (bacaklardaki gelişmenin durması) yüzündendir. Base'lerin başı ve gövdesi büyük köpeklerinkine benzer, fakat bacakları çok kısa, düz veya çarpıktır. Avrupa'da pek çok çeşidi vardır. Bazıları av köpeği olarak kullanılır. (L)

base

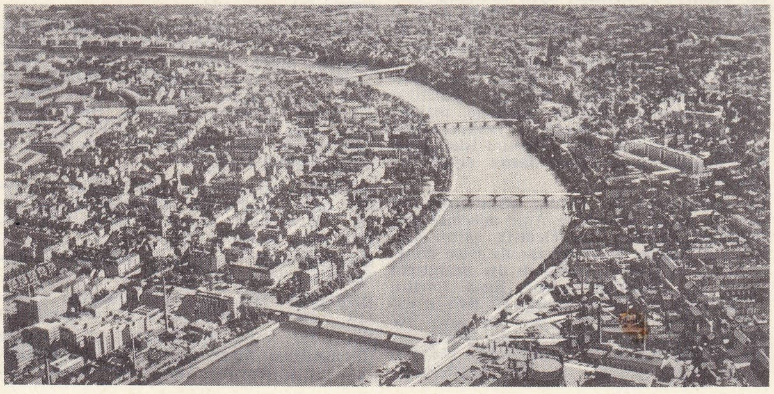

BASEL'de Ren ırmağının bir kavsi

Foto. X, Office central suisse de tourisme (LAROUSSE)

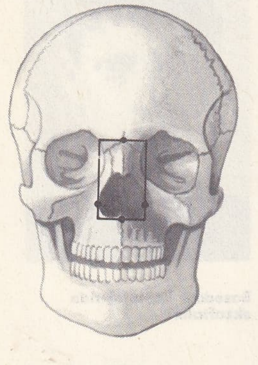

basıkburunlu

BASEDOW (Johann Bernhard) veya **Bernard de Nordalbingen,** alman eğitimcisi (Hamburg 1723-Magdeburg 1790). Rousseau'nun eğitim konusundaki düşüncelerinin etkisinde kaldı. Dessau'da 1774'te kurduğu enstitüsünde (Philanthropium) kendi eğitim ilkelerini uyguladı. Eğitimle ilgili düşüncelerini *Methodenbuch für Vater und Mütter* (Ana ve Babalar için Metod Kitabı) [1770] adlı kitabında ve başka eserlerinde açıkladı. Basedow, ahlâk eğitimini tabiat dinine, sezgi yöntemine ve tabiat derslerine dayatarak, kendi zamanı için yeni olan bir anlayışla, sağlık kurallarına ve beden eğitimine önem vermekte idi. Basedow eğitim alanında (1774-1785 arası) büyük başarı elde etti, Pestalozzi ve Campe üzerindeki etkisi büyük oldu. Philantropium 1793'te kapandı. (L)

Basedow hastalığı. Tıp. Tiroit bezinin aşırı çalışmasından ileri gelen hastalık. Adını alman hekimi Karl *Basedow*'dan (Dessau 1799-Marsenburg 1854) alır. Basedow hastalığı 1840'ta tanımladı. Hastalığın belirtileri: aşırı derecede tiroit hormonu (tiroksin) salgılayan gizli bir guvatr; göz yuvarlarının dışarı doğru fırlama; sinir bozuklukları (titreme, çarpıntı, ruhsal uyartı) ve temel metabolizmanın artmasıyle ilgili çoğunlukla önemli derecede zayıflama.

*Basedow hastalığı*na sebep olan bozukluk hipofiz ön lobunun aşırı çalışmasından (tireostimülin), o da arabeynin özel bir durumundan ileri gelir. Hastalığın sinirsel belirtilerinin nedenlerini böylece anlamak kolaylaşır. İyot ve ışın tedavisi, ameliyat gibi klasik tedavi yolları antitiroit ilâçların ortaya çıkışı ve radyoaktif iyodun kullanılmasıyle önemli derecede kolaylaşmıştır.

◆ **Basedow'laşmış** sıf. Tıp. Belirli bir zamanda, fırlak göz guvatrı veya Basedow hastalığı belirtilerinin ortaya çıkmasına yol açan basit guvatr için kullanılır. (L)

BASEKE'LER (veya **ASHEKİANİ'LER),** Gabon'da, Lambarene bölgesinde yaşayan zenci halk. (L)

BASEL, İsviçre'de şehir, Ren kıyısında bir yarı-kantonun merkezi; 206 700 nüf. — Yarı-Kanton'un şehir kesimi, 37 km² yer kaplayan küçük bir bölgedir; 225 600 nüf.

— Coğ. Basel şehri, Ren ırmağı dirseğinin iç kıyısında, kayalık bir tümsekten meydana gelir. Şehrin karşısına, ırmağın dirseğinin hafif bir eğimle yükselen topraklarına bir kenar mahalle, *Küçük Basel* kurulmuştur. Biri çok eski olan (*Alte Brücke*) üç köprü, iki kıyıyı birbirine bağlar. Dinî görünüşlü eski şehirde ilgi çekici anıtlar vardır; XIV. yy.dan kalma, onarılmış Münster katedrali; XVI. yy.dan kalma, duvarları fresklerle süslü belediye sarayı. Eski şehrin çevresinde iyice genişlemiş olan modern şehirde; zengin güzel sanatlar müzesi (V. yy.dan bu yana) ve üniversite. İki modern kiliseyi de belirtmek gerekir. Karl Moser tarafından yapılan Antoniuskirche (1929) ve Hermann Baur'un Toussaint kilisesi (1951). Basel en çabuk gelişmiş İsviçre şehridir: XIX. yy. başlarında ancak 16 000 olan nüf. 1900'de 110 000'e yükseldi, 1930'da 147 000 oldu; bugün 200 000'i geçer.

Saint-Gothard yolunun açılması sayesinde XII. yy.dan itibaren Alp ötesi ulaşımın bir merhalesi haline gelen Basel, XIX. yy.da iyice zenginleşti. Bu yüzyılda milletlerarası bir demiryolu merkezi, aynı zamanda Ren ulaşımının önemli bir durağı olması, sanayinin gelişmesini kolaylaştırdı. XVIII. yy.da Basel, dokuma sanayiine atıldı (basma, ipek). Dokumacılık hâlâ önemli olmakla beraber, bugün makine ve kimya sanayilerinin gelişmesiyle gölgede kalmıştır. Özellikle boya maddeleri imaliyle başlayan makine ve kimya sanayii. İsviçre ve yabancı ülkelerdeki çok sayıda ilâç patentini işletmekle, ilâç imalâtı bakımından dünya piyasasına hâkimdir.

Bu sanayileşme iki kozdan yararlanır: bir yandan yukarı Ren'in ve Aare nehrinin hidroelektrik tesisatı, bol elektrik akımı sağlar; öte yandan Basel limanı da iyice donatılmıştır ve Konfederasyonun dış ticaretinin yarısı bu limandan yapılır. Basel limanı, 5 milyon tonu geçen trafiğiyle, Ren ulaşımının bitim noktasıdır. Basel'de şehir yöresinde bir sanayi bölgesi doğdu. Bunun bir kısmı Basel-Land yarı kantonunun (148 300 nüf.) içinde, Lieshal ve Birs vâdilerindedir. Bu kesim makine ve çimento fabrikalarının da eklendiği eski bir dokumacılık bölgesidir. Ama modern sanayilerin başlıca merkezi, hidroelektrik santralleri yanında, Ren kıyısı boyunca uzanan taraçalardır; büyük kimya ve makine fabrikaları, Basel'den Rheinfelden ve Laufenburg'a kadar Aargan kantonunda sıralanmıştır. Basel böylece İsviçre dış ticaretinin büyük limanı, sınaî başkentlerinden biri ve orta Avrupa'da ticaret ve bankacılığın büyük bir kavşak noktasıdır.

— Tar. Basel (lat. *Basilia*), ilk defa M.S. 374'te bu adı aldı. Eski bir Roma sitesidir, bir Galya şehrinin yerine kurulmuştur. 620'ye doğru, Augst'tan buraya taşınan bir piskoposluğun merkezi oldu. Piskoposun otoritesi altına verildi ve bağımsız bir idare kazandı. 1501'de Konfederasyon'a girdi, 1529'da Reform'u benimsedi, böylece piskoposa verilen topraklarının bir kısmını kaybetti. O zaman iktidar, loncalara geçti ve yavaş yavaş oligarşik bir şekil aldı. Basel birçok ticaret yolunun ve bu arada Flandre'dan Cenevre ve İtalya'ya giden yolun (Ren trafiğiyle kara yolu trafiği arasında yük boşaltma yeri) kavşağında olduğundan, 1350'den 1450'ye kadar Kuzey kumaşlarının büyük ölçüde dağıtıldığı bir merkez haline geldi. 1460'ta üniversitesi kuruldu. XVI. yy.ın ilk yarısında, Erasmus'un dostu ve yayımcısı matbaacı Froben sayesinde, hümanizmin yayılmasında büyük rol oynadı. 1815'te kurulan Basel kantonu 1831'de kanton köylüleriyle, onlara siyasî hak tanımak istemeyen şehirliler arasında kanlı bir iç savaşa sahne oldu. Yenilgiye uğrayan şehirliler, 1833'te kantonun birbirinden ayrı iki kantona, Basel-Stadt ve Basel-Land yarı kantonlarına ayrılmasına razı olmak zorunda kaldılar. (L)

Basel antlaşmaları, 1795 yılında Fransa'nın, Prusya ve İspanya ile yaptığı antlaşmalar. Prusya, Avusturya ile Rusya'nın kendi aralarında Polonya'yı yeniden paylaşmalarından korkarak 1794 sonbaharından itibaren müzakerelere başladı. 5 Nisan 1795'te Prusya temsilcisi Hardenberg ile Fransa temsilcisi Barthélemy ilk Basel antlaşmasını imzaladı. Bundan böyle tarafsız olan Prusya, Fransa Cumhuriyet hükûmetini tanıdı ve gizli maddelerle Ren'in sol kıyısını, ellerinden toprakları alınan alman prenslerine ileride Ren'in sağ kıyısından toprak verilmesine karşılık Fransa cumhuriyetine bıraktı, yalnız kalan Hollandalılar da antlaşmaya katılmaya mecbur oldular. 22 Temmuz 1795'te Moncey Vitoria'yı işgal edince İspanya, Barthélemy ile ikinci Basel antlaşmasını imzaladı: Fransa, San Domingo'nun ancak ispanyol kesimini aldı ve gizlice Louis XVI.'nın kızının serbest bırakılmasını kabul etti. Bu iki antlaşma, birinci koalisyon'un dağılması ile sonuçlandı. (L)

BASELLA i. (bir hint yeri dilinden). Sapı etli, genellikle tırmanıcı otsu bitki. Amerika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişir.

— ANSİKL. *Basella* ıspanak gibi yenir. Kara üzümü andıran meyvesinden elde edilen sıvı, su çiçeği kabarcıklarını tımar etmekte kullanılır. Kırmızı ve beyaz basella Çin'de sebze olarak yetiştirilir. (*Basellaceae* familyasının örnek bitkisi.) [L]

BASELLACEAE çoğl. i. Çiftçenekli bitki familyası. On beş kadar türü vardır. Hepsi çokyıllık, sarılgan gövdeli, etlimsi yapraklıdır. Çiçekleri erdişidir. Tropikal bölgelerde yetişir. (L)

Basel müzesi, başlangıçta Holbein'in dostu Auerbach'ın topladığı koleksiyonlarla zenginleşen Basel müzesi, eski (Conrad Witz, Holbein, Mathias Grünewald, Baldung) ve modern ustaların (Corot, Courbet, Pissarro, Sisley, Cézanne, Gauguin, Henri Rousseau, Van Gogh) tabloları ve Rodin, Maillol, Despiau'nun heykelleriyle İsviçre'nin en önemli müzesidir. (L)

BASEN i. (fr. *bassin*). Mod. Belin 20 santim kadar aşağısında, kalçadan alınan ölçü. ‖ *Esk.* Anat, Leğen ve pelvis karşılığı. Bk. LEĞEN ve PELVİS. (M)

BASESE'LER, Uganda'da, lunyoro dili konuşan bir bantu kabilesi. (L)

BASETİT. Mineral. Tabiî uranyum ve demir fosfatı; otünite yakın bir mineral. (L)

BASEYN veya **BASSEİN,** Hindistan'da (Maharaştra) liman şehri. Umman denizindeki bir adanın karşısında; 14 000 nüf. Portekizliler devrinden (1534-1739) kalma anıtlar. — Birmanya'da liman şehri, aynı adı taşıyan ırmağın kıyısında; 46 000 nüf. Pirinç ticareti. (L)

BASI i. *Yeni.* Dökme harf, klişe veya taş kalıp kullanarak bez, kâğıt v.b. şeylere yazı ve resim çıkartma işi. *Esk.* Tab.

◆ **Basıcı** i. *Yeni.* Bası işi ile uğraşan kimse. *Esk.* Tâbi. (M)

BASIK sıf. (*basmak*'tan). Basılmış, bastırılmış, yassı: *Basıkburunlu. Basık terlik.* ‖ Alçak, kısa, yere yakın: *Tek kat, basık ve toprak evde öyle canı sıkılıyordu ki* (R. H. Karay). ‖ *Mec.* Sıkıntılı, kasvetli: *Dairenin loş, basık sofasında tam üç saat müdür beklemek lâzım geldi* (R. N. Güntekin).

— G. santl. *Basık figür,* kendi ağırlığıyle basılmış, küçülmüş hissini veren figür.

— Kıyf. *Basık ökçe,* kalın, kısa topuk: *Basık ökçeli tulumbacı papuçları ve arkaya doğru atılan fesi...* (Sabahattin Ali).

— Mim. *Basık kemer,* basık tonoz, yüksekliği açıklığının yarısından az olan kemer, tonoz. (Yüksek kemer ve atnalı kemere karşıt olarak basık kemere bazen *sepet kulpu kemer* de denir.) ‖ *Basık tavan,* standart ölçülerden daha alçak tavan: *Yalının alt selâmlık katındaki basık tavanlı odalarından...* (A. Ş. Hisar).

◆ **Basıklık** i. Basık olma hali.

— Astron. *Gezegenlerin basıklığı.* Bk. ANSİKL.

— İstat. Bir istatistik seri dağılmasını temsil eden eğrinin *basıklık derecesi* veya genel seyri.

— Mat. *Bir elipsin basıklığı,* yarım büyük eksenle yarım küçük eksen arasındaki farkın yarım büyük eksene oranı.

— ANSİKL. Astron. *Gezegenlerin basıklığı.* Gezegenler hiç olmazsa yaklaşık olarak dönmekte olan akışkan bir cismin normal denge şeklini meydana getiren dönelmiş bir elipsoit şekline sahiptirler. Bir gezegenin ekvator ve kutup yarı çapları farkının ekvator yarı çapına bölümüne o *gezegenin basıklığı* denir. Eğer *a* ekvator yarıçapı, *b* de kutup yarı çapı ise, basıklık $\frac{a-b}{a}$ olacaktır. Yer basıklığı değerinin tayini, muhtelif enlemlerde meridyen yaylarının ölçümleri. Sarkaç yardımı ile çekim şiddetinin ölçümleri, yerin elipsoidal şeklinin sebep olduğu düzgün olmayan ay rasadı, astronomide üğrüm ve ılımların tecrübî değerlerinin bilinmesiyle mümkün oldu. Ay aşikâr basıklık göstermez. Yer basıklığının en muhtemel değerleri $\frac{1}{293}$ ve $\frac{1}{298}$ arasında salınır. Milletlerarası kabul edilen değer $\frac{1}{297}$'dir. Herhangi bir gezegenin basıklığı doğrudan doğruya gözlemle tayin edilebilir. Jüpiterinki 1/15; Satürn'ünki, 1/95; Mars'ınki 1/190,4. Diğer gezegenlerin basıklıkları ise duyarlıkla ölçülememiştir. (LM)

BASIKBURUNLU blş. sıf. ve i. Antropol. Burun ekseni dik olan (53-58 arası) insanlara ve ırklara Broca'nın verdiği ad. Basıkburnun genişliği uzunluğuna göre fazladır. (Siyah ırkların hemen hepsi basıkburunludur.) [L]

BASIM i. Matbaac. Mürekkeplenen bir levha veya kalıbı kâğıda, kumaşa bastırarak bir metnin, bir resmin suretlerini çıkarma, bunları çoğaltma sanatı. Esk. Tabaat. ‖ Bası işi. *Esk.* Tab'. ‖ *Ayrı basım,* bir yerde çıkmış bir makalenin ayrıca basılmış şekli. ‖ *Tıpkı basım,* metnin aslı gibi yapılan basım. Faksimile, fotokopi. ‖ Çıkıntılı harflerin (ayrı veya birbirlerine lehimli) bir araya getirilmesiyle veya çıkıntılı levhalarla istenilen sayıda kopya çıkarmak. (Oyuk harflerle veya oyuk levhalarla yapılan çoğaltmaya gravür denir.) ‖ Basım gereçlerinin bulunduğu kuruluş.

— ANSİKL. Yazının bulunuşuyle, bunları yaymak veya saklamak amacıyle çoğaltmak ihtiyacı da belirdi. Elle, daha sonra elle oyulmuş levhalarla ve baskı ile yapılan çoğaltmaların yetersizliği insanlık için temel bir buluşa yol açtı: ayrı harflerle *basım.* Bu alanda ilerlemeler kesin ve hızlı

mekanik yöntemler kullanılmasını sağladı. İlk yazı çoğaltmaları, silindir biçiminde kalıplar ve damgalar aracılığıyla balmumu veya kil üzerine yapıldı, eski sitelerde bunlara çok rastlanır (Sümer, Mezopotamya ve Elam); bu usul çağımızdan yirmi sekiz yüzyıl önce uygulandı. Ayrıca, ağaç veya madenî âletlerle oyulmuş tuğlalardan da faydalanıldı. Ninova'da, 1842'de başlayan kazılarda, kral Sargon'un (M.Ö. VII. yy.) oyulduktan sonra pişirilmiş tuğlalardan kurulu kitaplığı bulundu. Basım, daha sonra Çin'de, oyulmuş tahta levhalarla yapıldı. Düz yüzeyli bir tahta levha üzerine önce bir dua veya bir fermanın metni yazılırdı. Yazıyı çevreleyen tahta kazınır, yazı kabartma olarak kalırdı. Daha sonra mürekkep sürülen bu levhanın üzerine, bugün de pagodalarda yapıldığı gibi pirinç kâğıdı yerleştirilerek basım yapılırdı. Çin Kuo (1056) adında bir çinli doktor, kitabında ayrık harflerin Pi Çing (1041) tarafından bulunduğunu yazar. Bu harfler önce pişirilmiş topraktan yapıldı, sonra kurşun ve bakır kullanıldı. Lang-hi ansiklopedisinin basımı için ayrı ayrı 250 000 harf kazımak gerekti. Bu buluş Avrupa'da hemen gerçekleşmedi. Tahta kalıplarla yapılan basım, yöntem bakımından gravür tarihine daha yakınsa da, amacı ve yayılma dönemi bakımından baskı tarihinin ilk bölümünü meydana getirir. XV. yy. da tahta levhalar üzerine kazı kalemiyle yapılan, sanat değeri taşıyan oymaların doğuşu ve yaygınlaşmasıyle yirmi beş latin harfini ayrı ayrı oymak fikri ortaya çıktı. Bu şekilde ayrık harfler birleştirilerek kelimeler, satırlar, sayfalar yapılır, basımdan sonra sayfanın harfleri dağıtılıp aynı harfler başka sayfaların yapımında kullanılabilirdi. Belirli harfleri karıştırarak çok sayıda basım yapmak usulü olan tipografi basımının baş ilkesi böyle meydana geldi. Ayrı harfleri veya basımevi harflerini hollandalı Laurens Coster'in bulduğu sanılır. Coster tahta üzerine ayrık harfler oyarak, bunları birleştirdi ve sayfalarının iki yüzü de basılı, içinde alfabe, Pazar duası, havarilerin dinî ilkeleri (Horarium) bulunan sekiz sayfalık bir kitap bastı.

Tipografi basım yönteminin bütününü: ana kalıpların (matris) yapımı, dökümevlerinin kurulması, metinlerin dizilmesi ve el baskısıyle basım Gütenberg tarafından gerçekleştirildi. Gütenberg'in bu yolda ilk denemelerini 1436'da Strasburg'da yaptığı sanılır. 1450 Yılına doğru Mainz'da varlıklı Fust ve Peter Schöffer ile 1455 yılına kadar süren bir ortaklık kurdu. Birlikte din kitapları, latince gramerler (donat), takvimler bastılar. Gütenberg tarafından basılan ilk kitap olduğu söylenen, *Speculum Humanae Salvationis*, kuma kurşun akıtma yoluyle dökülen, sonra kazı kalemiyle düzeltilen kurşun harflerle yapıldı. Schöffer ise her harf için ayrı ana kalıbı (bakırdan) ve el döküm kalıbını buldu ve uyguladı. Gütenberg ve Schöffer 42 satırlı dört sayfalık formalardan meydana getirilen, *Mazarine İncili* denen bir İncil (Mazarine kitaplığında) [1450-1455], sonra da *Catholicon* adlı bir kitapla 36 satırlık bir *İncil* daha bastı. Bu yeni buluş Ren vâdisinden bütün Avrupa'ya hızla yayıldı. Gütenberg'in iki işçisi, Sweynheim ve A. Pannartz 1464'te İtalya'da Subiaco'ya daha sonra Roma'ya yerleşti. Charles VII Tours'da para basım ustalığı yapan N. Jenson'u bu «sanatın sırlarını» öğrenmesi için Mainz'a yolladı. Jenson öğrendikleriyle birlikte Venedik'e gitti. 1490'da Venedik'te, Alde Menuce, bir yüzyıl boyunca babadan oğula geçecek olan basımevini kurdu. Alde, *aldini* veya *italik* adı verilen yatık harflerle dizili, taşıması kolay ve ucuz olan bir *Vergilius*'u yayımladı (1500).

1473'te Macaristan kralı Matthais Corvinus, A. Hess'i Parma'dan Budapeşte'ye getirtti. 1479'da İngiltere'de Oxford ve Londra'da birer basımevi vardı. Felemenk'te Anvers şehrinde Plantin'ler (1540-1876), daha sonra Leyde'de Elzevir'ler (1580-1700) basımevleri kurdular.

Yazılı düşünceleri veya hayali kapsayan suretler halinde çoğaltılarak yayılan, bunlardan geniş halk kütlelerinin yararlanmasını sağlayan basımın bulunuşu toplumu etkiledi ve yeni bir çağ açtı. Basma araçları çıkıntılı olan tipo basımından sonra yeni ihtiyaçları karşılayan veya başka yetenekleri bulunan basım usulleri ortaya çıktı: tarama basım, basma araçları oyuk olan nitrik asit ve türevleriyle yapılan basım. Fotoğraftan fotogravür doğdu, elle yapılmakta olan resimlerin, gravürlerin fotomekanikle kalıplarının çıkarılması kolaylaştı, böylece birçok resmin, gravürün, dizginin, bir arada siyah beyaz veya renkli basımı sağlandı. Dergi ve katalogların hızla basımını sağlayan ofset ve tiftruk basım, yüzyılın başından bu yana uygulandı ve kısa zamanda yayıldı.

Tipo basım, tiftruk basım, ofset, günümüzün belli başlı basım yöntemleridir. Bunların yanı sıra, serigrafi, anilin, kuru ofset fototip basımlar grafik sanatların küçük kollarıdır. Basım tekniği tam bir gelişme içindedir, kâğıda mürekkebi temasla sürmek yöntemlerine «temassız» basım eklenmiştir: ofset ve serografi. Siyah beyaz ve renkli basım yalnız kâğıda yapılmayıp, kumaş, maden, plastik veya herhangi bir maddeden yapılmış türlü biçimdeki eşyaların üzerine de uygulanmaktadır. Eskiçağın kollu basım makinelerinden günlük gazeteleri basan çok hızlı rotatiflere gelinceye kadar sayısız değişmelere uğrayan basım makinesi durmadan yetkinleşmekte, her yıl çeşitli sanayi ihtiyaçlarını karşılayan yeni makineler yapılmaktadır. .

● *Türkiye'de.* Türkiye'de basım işlerinin Türkçeye uygulanması, Ahmed III'ün sarayında (dergâhı âli müteferrikalarından) aslen macar olan Kolozsvar'lı İbrahim Müteferrika (1674-1745) sayesinde oldu. Kendisini Yirmisekiz Çelebizade Said Efendi ve sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa da destekledi. Şeyhülislâm Abdullah Efendinin fetvasından ve Ahmed III'ün fermanından sonra, Dârüttıbaa denilen basımevi, Sultanselim'de, İbrahim Müteferrika'nın konağında kuruldu. Dizgiye 1727 aralığında başlandı. Ocak 1729'da ilk türkçe kitap basıldı (Vankulu Mehmed Efendinin, Cevherî'nin *Sıhâh* adlı arapça sözlüğünün türkçe tercümesi olan *Kitab-ı Lûgat-ı Vankulu*). Müteferrika hayatta iken bu kitaptan başka on altı kitap daha bastı. Onun basımevinde genellikle 16-18 punto arası harfler kullanılırdı.

İkinci türk basımevi 1796'da Hasköy'de Mühendishane'de, devletin yardımıyle, hendese hocası Abdurrahman Efendinin nezareti altında kuruldu. Mühendishane'de basımevinin çalışması devam ederken, 1802'de Üsküdar'da yine Abdurrahman Efendinin nezaretinde üçüncü basımevi açıldı. Adı «Dârüttıbaatül cedîde» idi.

Üsküdar basımevi yeter derecede geliştirilince genel yayımlara ayrıldı. Mühendishane basımevi ise Birinci Dünya savaşına kadar çalışmasını sürdürdü. Türkiye'de dördüncü basımevi 1831'de «Takvimhane-i âmire» adı ile ve *Takvim-i Vakayi* gazetesini basmak üzere kuruldu. 1828'de Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa da Kahire'de Bulak basımevini kurdu.

1840'ta Abdülmecid'in iradesiyle özel basımevlerinin kurulması da teşvik edildi. 1831'de Harbiye nezaretinde kurulan «Bâb-ı Seraskerî» basımevinde taşbasmacılığı başladı. Bu arada açılan diğer resmî ve özel basımevleri şunlardır: Maçka'daki Harbiye Mektebi basımevi (1835), Galata'da Caillol basımevi (1836), *Ceride-i Havadis*'i basan Cerîdehâne (1840), Mektebi Tıbbiyei Adliye basımevi (1846), Askeriye ve Bahriye basımevleri, İstihkâm Alayları basımhanesi (1849, taş tezgâhı) ve Tophane basımevi, Valide Mektebi basımevi (1850), Dârülmaarif basımevi (1851, taş tezgâhı) ve Uncu Halil Ağa basımevi. Tanzimata (1839) kadar Türkiye'de türkçe olarak basılan kitapların sayısı yaklaşık olarak 200 kadardı. 1864'te Dârüttıbaa ile Takvimhane birleştirildi ve önce Dârüttıbaatil âmire, sonraları Matbaai âmire adı verildi. 1901'de kapatılan bu basımevi II. Meşrutiyetten sonra tekrar açıldı. Bu arada pek çok özel basımevi de kuruldu. Bir istatistiğe göre 1883'te İstanbul'da 54 basımevi vardı.

Cumhuriyet devrinde Matbaai âmire, önce Millî matbaa, sonra da Devlet matbaası adını aldı; 1939'da Millî Eğitim bakanlığı emrine verildi ve son yıllarda geliştirilerek büyük ve mükemmel bir basımevi haline getirildi. 1939'da devlet basımevleri birleştirildi. Ankara'da, Başbakanlığa bağlı üç basımevi (Devlet matbaası, Askerî matbaa, Maarif matbaası) olması kararlaştırıldı. Ayrıca Ankara ve İstanbul'da resmî başka büyük basımevleri de kuruldu. 1928 Harf inkılâbından sonra Avrupa'dan linotip, rotatif gibi pek çok modern dizgi ve basım makineleri getirtilerek gazete ve kitap basımının modernleştirilmesine çalışıldı. Bugün Türkiye'de resmî ve özel olmak üzere pekçok büyük ve modern basımevleri vardır.

◆ **Basımcı** i. Basımevi işleten kimse, matbaacı. || Baskı işi ile uğraşan kimse. (M)

BASIMEVİ bls. i. Basım işinin yapıldığı yer. (*Eşanl.* MATBAA.): *Böyle şeyleri basan basımevleri de var mıydı? Ne gezer! Çoğaltma makinasıyle basıyorlar* (K. Tahir). Bk. BASIM. (M)

BASIN i. (*basmak*'tan). *Yeni.* Bir memlekette belirli zamanlarda çıkan gazete, dergi gibi yazılı ürünlerin bütünü. *Esk.* Matbuat.: *Biz de onlar gibi yapsak, Türkiyede yayın ve basın âlemi, eskiden İstanbul'da Çeşmemeydanı denen bir yer vardı, oraya dönecek* (F. R. Atay). [Bk. ANSİKL.] || *Basın ajansı*, gazetelere, dergilere yazılar, haberler, röportajlar, fotoğraflar ve yazı ile ilgili diğer malzeme veren ve kazancını bu işlerden sağlayan kuruluş. || *Basın toplantısı (konferansı) yapmak*, yetkili veya tanınmış bir kimsenin, belli bir konu veya çeşitli konular üzerinde gazetecilere açıklama yapması: *Halit Ayarcı bu hususta gelen her ajans telgrafının arkasından bir basın toplantısı yaparak müessesenin ehemmiyetini bir kere daha belirtiyordu* (A. H. Tanpınar). || *Basına aksetmek*, bir havadisin, bir vakanın basın tarafından öğrenilip, yazılması.

— Huk. *Basın ahlâk yasası*, basının itibarını ve basın hürriyetini korumak üzere hazırlanan, basının kendi kendini kontrol sistemi. (Bk. ANSİKL.) || *Basın hürriyeti.* Bk. HÜRRİYET. || *Basın kartı.* Bk. KART. || *Basın suçu.* Bk. SUÇ.

— ANSİKL. *Yazılı basın.* Basın, postacılık ve basım sanatının karşılıklı gelişme ve dayanışmasından doğdu. Büyük şehirlerden genellikle haftada bir kalkan posta arabalarının teşkilâtlanmasıyle, haberleşmenin düzenli olarak yapılması sağlanınca, XVII. yy. başında Avrupa'da basın da doğmuş oldu. Gütenberg'in buluşundan (1440) beri, Augsburg, Viyana, Venedik, Anvers ve Köln'lü basımcılar önemli bir olayı haber aldıkları zaman haber sayfaları yayımlıyorlardı. Ancak, devirli olarak çıkması yönünden gazete, bu haber sayfalarından daha ayrı bir nitelik taşır. Böyle düzenli ve devirli olarak yayımlanan ilk gazete 1605'te Anvers'te çıktı. Abraham Verhoeven'in yönetiminde *Wettliycke Tiddinghe* adı altında çıkan bu gazete, ayda iki defa Fransızca ve Flamanca olarak basılıyordu. 1609'da, Augsburg ve Strasburg'da ilk haftalık gazeteler çıktı. Strasburg'lu Johann Carolus'un satışa çıkardığı gazetenin 1609 tarihini taşıyan 52 sayısı bulunmuştur. Gazetede genellikle, dış politika ve savaş haberleri yer alıyordu. Bu haberler, on yedi ayrı şehirden alınıyordu. 1615 Yılından itibaren Frankfurt'ta, birçok süreli yayım yapılmaya başlandı. Bunlardan *Frankfurter Zeitung* yayın hayatını 1900'e kadar sürdürdü. Nathaniel Butter, 1622'de Londra'da, *Weekly News*'ları kurdu.

Bütün ülkelerde, iktidar, verilen imtiyazların her an geri alınabileceği korkusu ve sansür baskısıyle yeni doğmakta olan basına mutlak itaat fikrini aşılamıştı. Aslında iktidar, halkın merakını uyandırarak onu tehlikeli yollara yöneltebilecek olan bu yeni güce karşı güvensizlik duyuyor ve Stuart'lar devrinde «basın gözetmeni» (*surveyor of the press*) olan Roger L'Estrange'ın söylediği gibi, «büyüklerinin yaptığı işler ve tasarladığı şeyler hakkında halk kütlelerinin gereğinden çok bilgi edinmesine» yol açmasından korkuyordu. Bazı hükûmetler, meselâ İngiltere hükûmeti, halk arasında tartışmaya veya doğrudan doğruya hükûmeti suçlamaya yol açacak herhangi bir konu ortaya atmak endişesiyle, iç haberleri ya tamamen yasakladılar veya birkaç resmî açıklamayle geçiştirdiler. Bazıları da (meselâ fransız hükûmeti) haberleri basına doğrudan doğruya kendileri veriyor ve gerektiğinde, siyasî amaçları için bu haberlerden yararlanıyorlardı. Théophraste Renaudot, gazetesinin programında, gerçeğin araştırılması söz

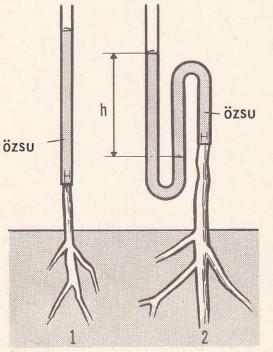

kökün basınç'ı (itişi)
1— Hales deneyi
2— Kökün itmesiyle meydana gelen basınç'ın ölçüsü

konusu olunca kimseye baş eğmeyeceğini açıklamıştı. Ne var ki düşmanları, Louis XIII'ün ölümünden sonra naip olan kraliçe avusturyalı Anna hakkında düşmanca metinler yayımladığı gerekçesiyle onu suçladılar; o da kaleminin, «duyduğunu yazmak zorunda olan bir mahkeme yazmanından başka bir şey olmadığını» bildirdi. En çok gazete çıkan ülkelerden biri olan, basının anavatanı Almanya'da ise, Otuz Yıl savaşları sırasında savaşçılar olayların akışını halka istedikleri gibi yansıtmak için basını kullandılar. Fethedilen her yerde Gustav-Adolf, çıkan gazetelerle kendi övgüsünü yaptırıyordu. Barış yapılınca, bölge despotlarının titiz sansürü basının karşısına dikiliverdi. Hükûmetin gazetelere para yardımı yapması, 1645'te İtalya'da, Savoia düşesinin haftalık gazete çıkarması için bir papaza para vermesiyle başladı. Bütün ülkeler içinde ilk defa parlamento kuruluşlarına yönelen İngiltere, aynı zamanda gazeteciliğin ilk hürriyet denemesine sahne oldu. 1641-1643 arasında İngiltere'de, Parlamento taraftarlarına karşı çıkan, kalem tartışmaları yapan gazeteler çoğaldı. Parlamento gazeteciliğinin kurucusu Samuel Pecke, Belediye meclislerinin *İmprimatur*'unda parlamento tartışmaları üstüne bir rapor yayımladı. 1643'te, Milton'un ünlü protestolarına rağmen sansürün kurulması, ingiliz basınını diğer avrupa basınlarıyle aynı düzeye getirmiş oldu. *Licensing Act'ın* (1695) kaldırılmasıyle haber yazarları ve kalem tartışmacıları yeniden özgürlüğe kavuştular; bununla birlikte onları kanunlara karşı koruyan hiç bir yasa yoktu. Kamu oyu önünde haklarını savunmak için ingiliz liberal ve muhafazakâr parti üyeleri, en ileri gelen politika yazarlarına bağlandılar. Gazete çatışmalarındaki aşırılık, ölçülü tutumuyle siyasî gazetelerden ayrılan ahlâka bağlı gazetelerin kurulmasına yol açtı. Richard Steele ve Joseph Addison, 1709'dan beri *The Tattler* (Geveze) adıyle haftada üç kere, 1711'den sonra *The Spectator* (Seyirci) adı altında her gün çıkardıkları gazeteyle, Daniel Defoe de önceleri haftada bir, daha sonra haftada iki ve üç kere çıkan *The Review* adlı dergisiyle bu basının öncüleri oldular. Genellikle tek sayfa olarak basılan ucuz gazetelerin (bir penny) çıkması, kitlelerin iktidara katılmasından kuşkulanan siyaset adamlarını endişelendirdi. 1712'de çıkarılan yasa, gazeteleri vergiye bağladı (yarım sayfa için yarım penny, tam sayfa için bir penny). Satış fiyatını artırmak zorunda kalan gazetelerden ayakta kalabilenler kurtuluş yolunu, ülkeye ticaret yönünden refah sağlayan ve iyi bir gelir kaynağı olan ilânda buldu. *The Spectator*, Londra basınının en başarılı örneği sayılır. 1712'den önce, bazı sayıları 20 000 ile 30 000 arasında basıldı. Bu gazetenin bulduğu kurtuluş yolu, yalnız İngiltere'de değil yabancı ülkelerde de benimsendi: Boston'da 1729 yılında *la Gazette de Pennsylvanie*'yi kuran basımcı Franklin aynı çareye baş vurdu.

● *Türkiye'de basın* hayatı, halk yığınlarını aydınlatmak, kamu oyunu uyarmak amacıyle toplumca duyulan bir ihtiyaçtan doğmamış, hükûmetin bir duyuru organı biçiminde başlamıştır. Mahmud II'nin, İzmir'den getirttiği Alexandre Blacque'ın yönetiminde yayımlattığı *Le Moniteur Ottoman* (1830), dışa karşı türk çıkarlarını savunma işini yüklenen, Fransızca basılan ilk örnektir. Türkçe ilk gazete 1831'de özel buyrukla yayına başlayan *Takvim-i Vekayi*'dir (1 kasım). Takvimhanei Âmire'de, Esad Efendinin sorumluluğu altında haftada bir yayımlanan bu gazetede resmî haberler, dış olaylar üzerine bilgiler, ticaret ve sanayii ilgilendiren duyurular yayımlandı; İstanbul hükûmetinin yıkılışına kadar sürdü; 4 608. sayısından sonra Büyük Millet Meclisi hükûmetince *Resmî Ceride* adı ile yaşatıldı, 763. sayısından sonra *Resmî Gazete* adını aldı. Tanzimat çağının bir özelliği sayılması gereken gazetenin şahsî çaba ile çıkarılan ilk örneği, özel bir imtiyaz alan William Churchill adlı bir ingilizin 1840'ta başlattığı *Ceride-i Havadis*'tir. Yayınına ara verdiği sıralarda hükûmet yardımıyle desteklenen bu gazete, her şeyi ile *Takvim-i Vekayi*'e benzemiş, 1860'a kadar yaşamıştır. Sahibi türk olan ilk gazete ise, Çapanzade Agâh Efendinin, İbrahim Şinasi'nin yardımıyle 1860'ta yayımlamaya başladığı *Tercüman-ı Ahval*'dir (1866'ya kadar yaşadı). Haftada beş gün yayımlanmaya başlayan *Ruzname-i Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval*'e cephe alır ve çeşitli tartışmalarla iki gazete birbirini tenkit eder. Bu yüzden *Tercüman-ı Ahval*'in iki hafta süre ile hükûmetçe kapatılması, hükûmetin basını denetimine ilk örnek oldu. 25. Sayıdan sonra gazeteden ayrılan Şinasi, 1861'de *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkarmaya başladı; hürriyet fikirlerini yayan yazıları, 200. sayıdan sonra Namık Kemal'in katılışı, kültür işlerini parasız duyurularla yayma ilkesi, dilinin benzerlerinden ayrılan sadeliği ile dikkati çekti. 1866'da kapanıncaya kadar 830 sayı yayımlandı.

1850'de aylık olarak yayımlanmaya başlayan ve Türkçe-Fransızca yazılan, meslekî nitelikteki *Vekayi-i Tıbbiye* bir yana bırakılırsa, Türkiye'de çıkan ilk dergi Münif Paşa'nın *Mecmua-i Fünun*'udur (1861). 1863'te çıkan *Ceride-i Askeriye*, 1865'te Hasan Fehmi Paşanın yayımlattığı *Takvim-i Ticaret* önemli birer organ olamadılar. 1866'da Filip Efendinin çıkardığı *Muhbir*, devrimci düşünceleriyle dikkati çekti, Ali Suavi'nin yönetiminde haftada dört gün çıktı, Girit Müslümanlarına yardım toplayarak kamu oyunu uyardı, Belgrad kalesiyle ilgili bir haberinden ötürü bir ay süre ile kapatıldı (8 mart 1867). Avrupa'ya kaçan Ali Suavi tarafından bir süre de Londra'da çıkarıldı (31 ağustos 1867-3 kasım 1868 arası 50 sayı). İlk resimli gazete 1867'de *Âyine-i Vatan* adı ile yayımlandı; ilkel bir baskı tekniği uyguladığı için tutulmadı, *Vatan* adıyle resimsiz çıkmaya başladı, *Muhbir* ile birlikte hükûmetçe kapatıldı. Bu süre içinde *Ruzname-i Âyine-i Vatan, İstanbul, Veled-ül-Cevaib, Muhib, Utarid, Mecmua-i Maarif* gibi etkisiz gazeteler de yayımlandı. Âli Paşanın çıkardığı 27 mart 1867 tarihli kararname, basını denetleme konusunda hükûmete yetkiler tanıdı. «Yeni Osmanlılar» üyelerinin Avrupa'ya kaçışları da bu sıraya rastlar. Yurt dışında yayımlanan ve hükûmeti eleştiren gazetelerin başlıcaları, Mustafa Fazıl Paşanın para yardımı ile çıkarılan (yukarıda anılan *Muhbir*'den başka) *Ulûm* (Ali Suavi, Paris 1869), *Muvakkaten* (Ali Suavi, Lyon 1870), *Hürriyet* (ilk sayısı 29 haziran, haftalık; Ziya Paşa, Namık Kemal, Agâh Efendi, Londra, 1868)'dir. *Hürriyet*'in Londra'daki yayını 28 şubat 1870 tarihli 88. sayıya kadar sürdü; kısa bir aradan sonra Cenevre'de taşbasması olarak yaşatılmaya çalışıldı, 22 haziran 1870 tarihli 100. sayı ile kapandı. Âli ve Fuat paşaların siyasetlerini tenkit eden bir fikir gazetesi olarak *Hürriyet*, dikkati çekicidir. 1870'te Cenevre'de çıkarılan *İnkılâp*, İstanbul'da yayımlanan *Terakki, Basiret, İbret* ve *Hadika* gazeteleriyle *Diyojen, Hayalî* adlı mizah dergileri 1839-1876 döneminin başlıca ürünleridir. Bunlar arasında 1868'de çıkan *Terakki* kadınlara mahsus bir ek ile haftalık bir mizah nüshası yayımlamakla özellik gösterir; 1869'da çıkan *Mümeyyiz*, çocuklar için ayrı bir yayın yaptı. Bağımsız ilk mizah gazetesi olan *Diyojen* (1869), 120. sayısından sonra karikatür de yayımladı. *Basiret*, yarattığı tartışmalarla dikkati çekti. 1870'te hepsi kısa ömürlü olan *Memalik-i Mahruse, Hakayik-ül-Vekayi, Mirkat, Asır, Devir, Bedir* gibi gazeteler çıkarıldı. En önemli siyasî gazete olarak *İbret*, 13 haziran 1872'de yayına başladı, başkalarının yönetiminde ama Namık Kemal'in elinde olarak Mahmud Nedim Paşa'nın siyasetini eleştiren bir güçle dikkati çekti. Hemen bir ay sonra 9 temmuzdaki 19. sayısında hükûmetçe dört ay süreyle kapatıldı ve Namık Kemal Gelibolu'ya sürüldü. Mahmud Nedim Paşanın düşüşünden sonra İstanbul'a dönen Namık Kemal yönetiminde tekrar yayımlandı, 8 mart 1873'te ikinci defa kapatıldı. *Vatan yahut Silistre* piyesinin yarattığı etki ve gazetede Namık Kemal'i kutlayan teşekkürname yüzünden bir daha çıkmamak üzere 5 nisan 1873'te kesinlikle kapatıldı ve Namık Kemal Magosa'ya sürülürken öteki yazarlar da polis gözetimine alındı.

1872'de Teodor Kasap'ın çıkardığı *Hayal*, kapatılışından sonra aynı yayıncının başlattığı *Çıngıraklı Tatar*, bu dönemin mizah gazeteleridir. 1873'te Ebuzziya Tevfik, *Sirac*'ı çıkardı. 1876'ya kadar süren dönem içinde çeşitli özellikleriyle dikkati çeken, ama bir görünüp bir kaybolan gazeteler *Lâtife, Kamer, Hulâsat-ül Efkâr, Tiyatro, Kahkaha, Şark, Efkâr, Medeniyet, Geveze, İttihad, Meddah, Sadakat, Eftal, İstikbal, Vakit, Sabah* (sansürü protesto için birkaç sütununu boş bırakarak dikkati çeken Şemsettin Sami'nin başyazarlığındaki gazete), *Çaylak, Arkadaş, Müsavat, Umran, Selâmet*. Başlıca dergiler; *Mecmua-i Fünun, Hazine-i Evrak, Mecmua-i Ebuzziya.*

Çok kısa bir meşrutiyet umudundan sonra türk basını 1876-1908 arasında sönük bir döneme girdi. Abdülhamid yönetiminin ilk yıllarında, 1881'e kadar yayımlanabilen başlıca gazeteler; haftada iki kez çıkan *Hakikat, Osmanlı, Tercüman-ı Şark*, çocuk gazetesi *Bağçe*, çok kısa ömürlü *Mecmua-i Şark*, bir meslek organı olan *Vasıta-i Servet*, mizah gazetesi *Karagöz*, Ahmed Midhad'ın yönetiminde ve çoğunlukla yalnız onun emeği ile yayımlanan *Tercüman-ı Hakikat*'tır. 1886'dan sonra Mehmed Murad'ın haftalık olarak yayımladığı *Mizan*, 1890'a kadar çıktı. 1876'da Mihran Efendinin kurduğu *Sabah* ile Ahmed Cevded'in yayımlamaya başladığı *İkdam* (ilk sayısı 6 haziran 1894) İkinci Meşrutiyete kadar süren belli başlı iki gazetedir. *İkdam*'da Hüseyin Rahmi'nin ilgi gören romanı tefrikaları ve Ali Kemal'in Paris haberleri yer aldı; *Sabah*'ta Hüseyin Cahit'in eleştirileri ile iki gazetenin çekişmesi, siyaset haberleriyle yorumların yasaklandığı bu dönemde başlıca merak alanı oldu. Genellikle bu dönem gazetelerinde rütbe ve nişan dağıtımıyle ilgili haberler baş tarafa alınır, cumartesi günlerinde padişahın bir gün önceki selâmlık töreni ayrıntılarla anlatılır, siyasî konulara hiç dokunulmaz, sansür kesintilerinden kaçınılırdı.

Abdülhamid II döneminde önemleri artan dergiler arasında Ahmed İhsan'ın kurduğu *Servet-i Fünun*'un özel bir yeri vardır (1892). Çevresinde toplanan genç edebiyatçılarla yeni bir topluluk ve akım yaratan bu derginin yanısıra Mehmed Tahir'in *Malûmat*, kitapçı Karabet'in *Resimli Gazete, Mektep, Gayret, İrtika, Nilüfer* (Bursa), *Mütalâa* (Selânik), dergileri başlıca dergilerdir.

Abdülhamid II döneminin basın hayatı kesinlikle bilinmez. Bir çıkıp bir kaybolan çeşitli yayın organları üzerinde açık bilgilere sahip değiliz. Bu arada yurt dışına kaçan Jön Türklerin yayımladıkları başlıca gazeteler *İstikbal* (Ali Şefkatî, 1880, Cenevre), *Meşveret* (Ahmed Rıza, 1895, Paris), *Ezan* (Tunalı Hilmi, Cenevre), *Osmanlı* (İshak Sükûtî ile Abdullah Cevded), *Kanun-i Esasî* (Kahire), *Hakikat* (Cenevre), *Girit* (Cenevre), *Hilâfet* (Londra, 1899), *Enin-i Mazlum* (Kahire), *İntikam* (1900, Cenevre), *Nizam-ı Adalet* (Kahire), *Emel, Rumeli, Şark, Meşrutiyet, Hak, Sancak, İstirdad, Şûra-yı Ümmet* (Kahire), Prens Sabahaddin'in çıkardığı *Terakki* v.d. sayılabilir. Çoğu kısa ömürlü birçok gazete başlangıcı arasında *İntibah, Türk, Ahali, Doğru Söz, Şûra-yı Osmanî, Yeni Fikir* anılabilir. Kırım'da İsmail Gasprenski'nin çıkardığı *Tercüman* (1883), Cenevre'de Abdullah Cevded'in yayımladığı *İçtihad* (1904) etkili özellikler taşır.

1908-1918 Meşrutiyet döneminin ilk yılında sınırsız bir basın hürriyeti vardır. 24 Temmuzdan (bugün de basın bayramı olarak kutlanan sansürün kaldırılışından) başlayarak bütün gazetelerde istibdat devrini eleştiren yazılar çıktı. *İkdam, Sabah, Tercüman-ı Hakikat*'ın yanısıra günlük çıkmaya başlayan *Servet-i Fünun* bunlara katıldı. *Yeni Gazete, Tanin, Hukuk-ı Umumiye, Boşboğaz, El-Üfürük, Karagöz* gibi gazetelerin yayın hayatına atıldıkları bu günlerde bir buçuk aylık süre içinde iki yüzden fazla gazete imtiyazı alındı.

İttihat ve Terakki karşısında teşkilâtlanan Ahrar fırkası, *Osmanlı* adlı bir gazete çıkarmaya başladı; *Serbestî, Mizan, Sada'yı Millet* iktidar partisini tenkide başladılar. *Tanin* ile *İkdam* çatıştı, İttihat ve Terakki'nin yayımladığı *Şûra-yı Ümmet*'in yanında birçok dinî dergi ve gazeteler yer aldı. Derviş Vahdetî'nin yayımladığı *Volkan*, Cemiyet-i İslâmiye'nin çıkardığı *Beynülhak* halkın din duygularını kışkırttılar. 13 Nisan 1909 (31 Mart) ayaklanışı üzerine Abdülhamid II tahttan indirildi ve yönetime geçen askerler basına sansür koydular. 1908-1909 Arasında 353 gazete ve dergi çıkarıldığı bilinir. Bunlar arasında İttihat ve Terakki taraflısı olanlar: *Yeni Tasvir-i Efkâr, Milliyet, Hak*

Yolu, Hürriyet, İttihad, İttifak, Basiret, Payıtaht, Servet, Ahali, İstiklâl, Metin, Protesto, Saadet, Zaman, Akşam, Vakit v.b. Başlıca mizah gazeteleri: *Kalem, Davul, Püsküllü Belâ, Curcuna, Coşkun, Kalender, Cingöz, Hokkabaz, Dalkavuk, Zevzek, Zuhurî, Hoca Nasreddin, Geveze, Meddah, Muzip, Hacivat, Lâklâk, Hayal-i Cedid, Şaka, Falaka, Kel-Hasan, Eşek, El-Malûm, Yuha* v.b. Edebiyat ve magazin dergileri arasında *Âşiyan, Eşref, Musavver Muhit, Tenkid, Mahâsin, Resimli İstanbul, Resimli Kitap, Şehbal* v.b. Dinî dergi ve gazeteler: *Sırat-ı Müstakim, Sebil-ür-reşad, Beyan-ül-Hak*... Bu arada çeşitli şehirlerde oraların adlarını taşıyan mahallî gazeteler ve azınlık haklarını savunan çeşitli yayın organları çıktı. 1910'da gazete sayısı 130'a düştü. Siyasî çekişmeleri ile birçok gazete kapatılıp açıldı, muhalefete başlayan çeşitli kümelerce birçok yayın organı çıkarıldığı, İttihat ve Terakki'yi tutan birçok yayın girişimi başlatıldı. Böylece 1911'de 124, 1912'de yeniden 45, 1913'te 92, 1914'te 70 gazetede yayın hayatlarını sürdürdüler. Ali Kemal'in *Peyam*'ı, büyük bir toplama erişen dinî gazete ve dergiler, fakültelerin yayımladığı dergiler, Hakkı Tarık'ın *Vakit*'i, *Yeni Mecmua* bu yıllarda çıkmaya başladı. Savaşın son yılında gazete sayısı 71'e yükseldi, gene; bunlar arasında *Minber, Zaman, Akşam, Söz, Hadisat, Yeni Gün* gazeteleri ile Sedat Simavi'nin *Diken* adlı mizah dergisi, edebiyat dergisi *Nedim* anılmalıdır.

1918-1923 döneminde Ali Kemal'in *Peyam*'ı, *İstiklâl, İstanbul,* Refi Cevad ve Pehlivan Kadri'nin *Alemdar*'ı, Celâl Nuri'nin *Âti* ve *İleri*'si, *Ümid, Tarik,* salon mecmuası *İnci* (Sedat Simavi), *Büyük Gazete* (M. Zekeriya), *Utarid,* İstanbul'da yayın hayatlarını sürdürdüler. 4 Eylül 1919'dan sonra Sıvas kongresinin yayın ve propaganda aracı olarak *İrade-i Milliye* çıkmaya başladı. Mustafa Kemal, Ankara'ya geldikten 14 gün sonra haftada iki defa çıkmak üzere *Hâkimiyet-i Milliye*'yi yayımlatmaya başladı (1928'de *Ulus,* 1955'te *Halk,* 1956'dan sonra tekrar *Ulus* adıyle yayın hayatını sürdürür). Yunus Nadi *Yeni Gün*'ü Ankara'ya nakletti, Çerkez Ethem'in *Yeni Dünya* gazetesi de orada çıktı, Konya'nın *Öğüt*'ü Ankara'ya geçti; İstanbul'da ise Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*'ı, Refik Halid'in Millî Mücadeleye karşı olan *Aydede* mizah dergisi, *Aydınlık, Dergâh, Yarın, Payıtaht, Güleryüz,* 25 gazete ve dergi arasında anılması gereken başlıca yayın organlarıdır.

1922'de İstanbul ve Ankara'da 35 kadar gazete ve dergi çıktı. En tanınmışları *Akbaba, Zümrüd-i Anka, Kelebek, Resimli Gazete, Süs, Türk Yurdu* (1911'den başlayarak), Diyarbakır'da Ziya Gökalp'ın çıkardığı *Küçük Mecmua.*

1923'te 30 kadar gazete ve dergi yayımlanmaktadır. *Yeni Gün,* İstanbul'da *Cumhuriyet* adıyle çıkmaya devam etti (Yunus Nadi). *Öğüt, Yeni Türkiye* oldu. *Ayın Tarihi,* Basın Genel müdürlüğünce düzenle çıkarıldı. 6 Mart 1923'te *Vatan*'ı çıkaran Ahmet Emin'in yanısıra Fevzi Lütfi *Son Telgraf*'ı yayımladı; *Aylık Mecmua, Haftalık Mecmua, Resimli Ay* önem kazandı. Bir kaynağa göre (J. Deny) bu yıllarda bütün yurtta 215 gazete ve dergi çıkmaktadır. Başlıcaları: *Yeni Türkiye, Yeni Ses, Son Saat, Yeni Kitab* (aylık), *İnkılâp, Cem, Yeni Kalem, Hayat* (edebî dergi). 1927'de 21 yeni gazete ve dergi çıkmaya başlar: *Milliyet, Papağan, Yeni Köroğlu, İdare* v.d.

1928'deki harf devrimi ile bütün yayın organları bir sarsıntı geçirdi. Yarı eski harflerle yarı yeni harflerle çıkıp müşteri bulamayan gazetelere hükûmetçe yardım edildi: *İnkılâp, Halk Dostu, Hür Adam, Hür Gazete, Mahfel, Şule* (edebî dergi), *Muhit, Köroğlu, Uyanış* (eski Servetifünun), *Yarın, Diken* (dergi) v.d.

Serbest fırka günlerinde *Son Posta* çıkmaya başladı, *Haber* gazetesi ile *İktisat ve Tasarruf Memcuası, Mülkiye dergisi, Yılmaz, Kadro, Çığır* dergileri bu yılların ürünüdür. 1933'te *Akın* (A. Ağaoğlu), *Fikir Hareketleri* (H. C. Yalçın), *Yedi Gün* (Sedat Simavi), *Yeni Adam* (Baltacıoğlu); *Ülkü* (Halkevleri), *Varlık* (Y. N. Nayır) bu yıllarda yayın hayatına başladılar. Dil devrimi günlerinde gazeteler ad değiştirdi: *Hâkimiyet-i Milliye, Ulus* oldu; *Vakit, Kurun* diye çıktı; *İktisat ve Tasarruf Mecmuası, Ulusal Ekonomi ve Arttırma* adını aldı; *Mülkiye Mecmuası Siyasal Bilgiler* adını aldı. *Tan* adlı gazete sahip değiştirir; *Ağaç* ve *Yücel* dergileri ile *Karikatür, Resimli Ay, Yarım Ay, Ayda Bir* bu süre içinde tanınmış dergiler oldular.

1936'dan sonra ömürlü yayın organları *Belleten* (Türk Tarih kurumu), *Son Telgraf* (Etem İzzet Benice), *Yeni Sabah*'tır (1938). İkinci Dünya savaşı içinde tutarsız bir yayın hayatı var. Kimi gazeteler kapandı, yenileri çıktı. (1940'ta 115 gazete, 15 dergi, bütün yurtta; 1941'de dergi sayısı 132, 1946'da 175; 1952'de 624 dergi, 983 gazete, gündelikler 333.)

Bugün çıkmakta olan gazetelerin en önemlileri: *Akşam* (1918), *Cumhuriyet* (7 mayıs 1924), *Demokrat İzmir* (12 Nisan 1946), *Dünya* (1 mart 1952), *Günaydın* (26 kasım 1968), *Hürriyet* (1 mayıs 1948), *Milliyet* (3 mayıs 1950), *Son Havadis* (27 temmuz 1960), *Tercüman* (11 ekim 1961), *Ulus* (10 aralık 1920), *Yeni Asır* (2 temmuz 1934), *Yeni Gazete* (26 ekim 1964), *Yeni İstanbul* (1 aralık 1949), *Ege Ekspres* (19 temmuz 1952), *Zafer* (30 nisan 1949), *Bugün* (14 aralık 1966) v.d. Edebiyat dergileri arasında *Varlık* (1933), *Dost* (ekim 1957), *Yeni Ufuklar* (şubat 1952), *Yeditepe* (1 nisan 1950), *Hisar* (ocak 1964), *Yeni Dergi* (ekim 1964), *Papirüs* (1960), *Soyut* (mayıs 1965), *Türk Dili* (ekim 1951), *Türk Kültürü* (kasım 1962) v.d. sayılabilir.

—Huk. *Basın Ahlâk yasası,* 24 temmuz 1960'ta İstanbul Gazeteciler Cemiyetinde yapılan bir törenle, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yayımlanan gazete ve dergiler, basın teşekkülleri, bu yasa taahhütnamesini imzaladılar. Teşkil edilen Basın Şeref divanı, yasayı uygulamakla görevlendirildi. Yasanın başlıca kayıtları şunlardır: 1. Gazetecilik mesleği, özel veya ahlâka aykırı maksat ve menfaatlere âlet edilemez, kamu oyuna zarar verici şekilde kullanılamaz; 2. Yayınlarda şu hususlara riayet edilir: a) Ahlâka aykırı veya müstehcen yayında bulunulamaz, b) Galiz kelimeler kullanılamaz, şeref ve haysiyetlere karşı haksız yayın yapılamaz, c) Fertlerin özel hayatı, küçük düşürücü şekilde teşhir edilemez, d) İftira ve isnatta bulunulamaz; 3. Haberlerde, olayların yorumunda gerçeklerden, tahrif veya kısaltma yoluyle ayrılınamaz. 4. Gazetenin veya gazetecinin şahsî veya taraf tutan kanaatlerine haberlerin metninde yer verilemez; 5. Haber başlıklarında, haberin ihtiva ettiği hususlar tahrif edilemez; 6. «Mahrem» kaydı ile verilen bilgiler yayımlanamaz; 7. Gazeteci, kaynaklarının mahremiyetini koruyacak, kendisine verilen sırlara saygı gösterecektir; 8. Haber, yazı veya resim kaynaklarının, yayın tarihi için koydukları zaman kaydı ihlâl edilemez; 9. İlân, reklam niteliğindeki haber, yazı veya resimlerin, ilân veya reklam olduğu tereddütsüz belirtilir. 10. Mevkutelerin verdikleri yanlış bilgilerden dolayı, yollanacak haklı cevap veya tekzipler, cevap veya tekzibe sebep olan yazının tesirini tamamiyle giderecek şekilde en kısa zamanda yayımlanır.

Basın Şeref divanı 10 üyeden kuruludur. Herhangi bir yayından müteessir olanlar, divana baş vururlar. Divan, yasayı ihlâl eden yayınları ele alarak, gazeteyi veya gazeteciyi bir tebliğ ile kamuoyuna teşhir eder. Başka ülkeler de basının kendi kendini kontrol sistemini benimsediler, Türkiye'yi örnek olarak gösterdiler. (→ Bibliyo.) [ML]

BASINÇ i. Zorlayarak bastırma veya itme eylemi; bu eylemin sonucu. || *Sabit basınç valfı,* gaz motorlarını besleyen borularda sabit bir basınç sağlamağa yarayan âlet.

— Aerodinamik. *Basınç-yükselti,* hava taşıtlarında, bir basınç birimine dayanılarak bulunan yükseklik.

— Akustik. *Anî akustik basınç,* bir akışkanın bir noktasında, belirli bir an içindeki mevcut basınçla statik basınç arasındaki fark. || *Etkin akustik basınç,* bir akışkanın bir noktasında devirli bir akustik titreşimi süresince, bir devir içinde bu noktadaki anî akustik basınçların karesel ortalama değeri. || *Işınım basıncı,* bir engelin belirli bir noktasına, esnek bir ortam içinde yayılan akustik bir titreşimin yaptığı basınç. || *Maksimum akustik basınç,* bir akışkanın bir noktasında, devirli bir akustik titreşimin belirli bir devri sırasında meydana gelen anî akustik basıncın aldığı en büyük değer. || *Statik basınç,* hiç bir akustik titreşimin bulunmadığı zaman bir akışkanın bir noktasında var olan basınç. || *Tepe akustik basıncı,* akustik basıncın en büyük değeri; bu değer, akustik bir titreşimin belirli bir zamanı içinde bir akışkanın bir noktasında anîden ortaya çıkar.

— Ask. *Basınç küresi,* lağım savaşında bir lağım fırınının tahrip tesirinin hissedildiği hacim.

— Bayınd. *Basınç düşmesi,* sualtı işlerinde, suya batırılan kasaların içinde anîden beliren basınç azalması. || *Basınç yokluğu kırılması,* kazılma sırasında açığa çıkan kaya parçalarının bazen patlayıcı nitelikle ayrılması.

— Biyol. *Çeper basıncı,* içi oyuk bir organda bu organı dolduran sıvı, çeperleri zorladığı ve gerdiği zaman, esnek çeperlerin sıvıya yaptığı basınç. (Bk. ANSİKL.)

— Bot. *Kök basıncı,* ham besisuyunun, odundamarlar içinde kökten yukarı çıkışını sağlayan kuvvet. (Bir bitki sapını, kökün biraz yukarısından kesip buraya bir manometre takarak bu basıncı ortaya koymak ve ölçmek mümkündür [Hales deneyi].)

— Fiz. *Basınç düşüklüğü,* basıncın azalması. || Bir sıvının kılcal boruda meydana getirdiği dışbükey yüzey ile sıvının serbest yüzeyi arasındaki düşey uzaklık. || *Geçişmeli basınç.* Bk. GEÇİŞEL. || *Işınım basıncı,* gelen ışının yansıtıcı bir yüzey üzerinde yaptığı basınç. || *Kritik basınç,* kritik sıcaklıkta doyuran bir buharın basıncı. || *En büyük basınç,* doyuran bir buharın basıncı.

— Fizyol. *Kan basıncı,* kanın atardamar çeperine yaptığı, atardamar gerilimiyle dengelenen itme gücü. (Bk. KAN.) || *Basınç duygusu,* deride ve iç dokularda bulunan özel duyarlık; bu sayede bir cismin ağırlığı yaklaşık olarak anlaşılabilir. (Bu duyarlık ayak tabanında çok fazladır; vücut ağırlığının ayak tabanının çeşitli kısımlarına yaptığı basınç, yürürken ve dinlenirken dengeyi ayarlayan içsel duyarlığın temel unsurlarından biridir.) || *Damar basıncı,* atar ve toplardamarlar içindeki kan basıncı. || *En az kan basıncı,* yüreğin gevşemesi döneminde beliren kan basıncı. || *En yüksek kan basıncı,* yüreğin kasılma döneminde beliren kan basıncı. || *Kirli kan basıncı,* kanın toplardamar çeperi üzerindeki itme gücü.

— Havc. *Basınçlı kabin yöntemi,* çok yüksekte uçan bir uçağın kabini içinde, insan vücuduna gerekli basıncı muhafaza etmeyi sağlayan yöntem. (Bu yöntem ile kabin içinde, genellikle 2 500 metre yüksekliğe göre basınç devam ettirilir.)

— Mekan. Bir akışkan veya ağırlıklı cisim tarafından bir yüzeye dik olarak uygulanan, birim yüzeye oranlanmış kuvvet. (Bk. ANSİKL.) || Bir sıvı içindeki bir yüzey elemanının bir veya öbür yüzü üzerine dik olarak etki eden, birim yüzeye oranlanmış kuvvet. (Su buharının uygulamasında, yüksek, orta veya alçak basınç terimlerinin, sanayi ilerlemesine bağlı olarak zamanla gelişen bağlı bir anlamı vardır.)

— Meteorol. *Atmosfer basıncı.* Bk. ANSİKL.

— Miner. Toz metalürjisinde, kalıp veya matris içine konan tozun basınçla topaklaştırılması. *Maden tozlarının basınçla kalıplanması: hidrolik veya mekanik preslerle yapılır.* || *Sıcakta basınç* veya *sıcakta pişirme,* pişirme sırasında basınçla yapılan kalıplama. (Bu yöntem elmaslı alaşımlar, sert alaşımlar, sürtünme gereçleri gibi özel ürünler için kullanılır ve pişirme fırınına birleştirilmiş özel ürünler için kullanılır ve pişirme fırınına birleştirilmiş özel tesisatı gerektirir.) || *Soğukta basınç* veya *briketleme metodu*'nda ise, oda sıcaklığında basınç uygulanarak parça yapılır. En çok kullanılan metot budur. (Kullanılan maden ve istenen özelliklere göre, uygulanan basınç sm²'ye 1 ilâ 15 ton kadardır. Basınçla parça yapıldıktan sonra pişirme işlemi yapılır.)

— Müz. Org'un hava bölmelerine basılan havaya verilen yayılma gücü. (Bk. ANSİKL.)

— Sil. *Basınç birimi,* bir taşıt aracının gram cinsinden gösterilen ağırlığı ile santimetre kare cinsinden gösterilen toprakla temas eden taşıyıcı yüzeyi arasındaki oran. (Savaş taşıt araçlarının tank, kundağı motorlu top v.b.) imalâtında yumuşak arazilerde daha

Count BASIE

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

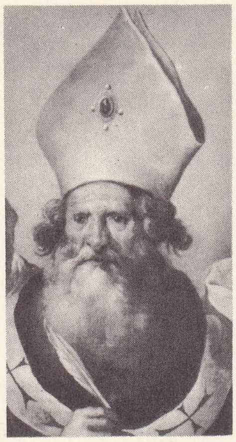

Aziz BASİLEİOS
Yaşlı Herrera tarafından, detay (Louvre müzesi, Paris)

BASİLEİOS I
bizans sikkesi

kolayca hareket edebilmek için mümkün olduğu kadar az bir basınç birimi elde edilmesine çalışılır. Bazı özel taşıt araçları hariç, insan basıncının biriminden (700 gr/sm²) daha aşağı inmek güçtür.

— Petr. Basınç altında bulunan bir haznenin, bir kulenin, bir ısı değiştiricinin veya herhangi bir kazanın silindir bölümü. (GÖVDE de denir.)

— Ted. *Basınç tedavisi*, hastalıkların basınçlı hava ile tedavisi. ‖ *Denetim altında kan basıncı düşüklüğü.* (Bk. KAN.) ‖ *Basınç travması*, basınç değişikliği sonucunda organizmada meydana gelen bozukluk veya doku bozulması. Basınç travması olayları ya basınç yükselkliğinden (denizaltı) veya basınç düşüklüğünden (havacılar, dağcılar) ileri gelir. Basınç değişikliği aşamalı bir şekilde yapılırsa basınç travması azaltılabilir, hattâ büsbütün yok edilebilir.

— ANSİKL. Bayınd. *Basınç yokluğu kırılması*, kalın tabakalar altında tünel açılırken, özellikle yüksek dağ kütlelerinin delinerek açılması sırasında görülen bir olaydır. Bu kırılmalar doğrudan doğruya kazılma sonucudur; bu işlem yüksek bir basınç altındaki kayaların belirli bir miktarını yok ederek kaya kütlesinin iç dengesini, yerel «basınçtan kurtulma» ile bozar, bu olay kaya içinde oldukça büyük bir sıkışma kuvveti meydana getirir. Kayalar yaklaşık olarak dehlizlerle aynı merkezlerde bulunan yüzeylere göre çatlayarak parçalanır. Şiddetli kırılmalardan ileri gelen kazalar kayanın desteklenmesiyle önlenir.

— Biyol. *Çeper basıncı*, en basit şeklinde (atardamarlar), D, organın gergin çapı, D_0 yapısal çapı (yani organ boş durumda ve hiç bir kuvvet çeperlerini germemiş iken) kabul edilirse $D - D_0$ değeriyle her an orantılıdır. Büyük atardamarlarda, D değeri, karıncık kasılmasından hemen sonra aortun ilk birkaç santimetresinde bulunan kan miktarına bağlıdır. D_0 değeri ise değişmez. Basınç değişiklikleri, her tarafı edilgin duran büyük atardamarlara değil yüreğe, kana ve kasılgan atardamarların durumuna bağlıdır. Daha başka organlarda (msl. sidik torbası) yapısal çap D_0 değişmez değildir; D ile birlikte artar öyleki, $D - D_0$ oranındaki basınç ya az artar, veya hiç artmaz. Çeper basıncı, yalnız $D - D_0$ ile değil, belirli bir uzamadan sonra, esnek kısımların sağladığı yerine getirici kuvvetlerle (F) de orantılıdır. Demek ki, F değeri (yapışkan gerilim), sinir sisteminin etkisi altında her an değişebilir: organ sertleşir veya yumuşar. Sertleşmesi basıncı artırır, yumuşaması azaltır. Yumuşak hayvanlarda (msl. yumuşakçalar) ve otsu bitkilerde vücut, ancak sürekli bir yapışkan gerilim ayarlaması pahasına sağlanabilen hareketlerle ve organların çeper basıncıyle biçimini koruyabilir. Dinlenme sırasında vücut sertleşir, hareket halinde esnekleşir, iskeletli hayvanlarda bile (omurgalılar ve eklemliler) çizgisiz kaslar, kendilerindeki yerine getirici esnekliği değiştirebilir; bu da bulundukları durumu değiştirmek için onları zorlayan kuvvetlere rağmen, hiç enerji harcamadan, durumlarını korumaya imkân verir. Çizgili kaslar ise bazı hastalık halleri (histeri kasılması) dışında, böyle bir eylemden yoksundur.

— Mekan. ve Fiz. *Bir noktadaki basınç*. Bir akışkanın bir yüzeye yaptığı ortalama basınç toplam F kuvvetinin bu yüzeyin S yüzölçümüyle bölünmesi yoluyle elde edilir. Bu yüzey, bir nokta haline gelirse bu oran *bu noktadaki basınç* adı verilen bir limite yaklaşır. Bir çepere olan basıncı hesaplamak için birim olarak bazen *atmosfer* alınır (sayısal olarak 76 sm boyunda ve 1 sm² kesitindeki bir civa sütununun ağırlığına eşit yani 1,033 kg k/sm²).

Basıncın C.G.S. birimi *bari*'dir. Bari, 1 sm²'lik bir yüzeye düzgün olarak etkiyen 1 dinlik bir kuvvetin basıncıdır. 10^6 bari olan bar da birim olarak kullanılır. Bir atmosfer 1,013 bar değerindedir. M.T.S. sisteminde basıncın temel birimi *piez*'dir, bu da 1 m² üzerine düzgün olarak dağılan 1 stenlik bir kuvvetin yaptığı basınçtır. Kullanılan katları *hektopiez* ve *miriyapiez*'dir, askatı santipiezdir; hektopiez 10^6 bari veya bir bar eder. Geçici birim olarak yüzey birimi başına kilogram-ağırlık da kullanılmaktadır, santimetre kare başına kilogram 0,98 hektopieze tekabül eder.

M.K.S. birimi pascal veya metre kare başına newton'dur. Hidrostatikte, «dengedeki ağırlıklı bir sıvı içinde, kütlenin iki noktasındaki basınçların farkının iki noktadaki düzey farkıyle sıvının özağırlığının çarpımına eşit» olduğu ispat edilir. Birleşik kaplar teorisi bu teoreme dayanır.

— Meteorol. *Atmosfer basıncı*: Pascal 1648'de tecrübî olarak, belirli bir yüzeydeki basıncın, bu yüzey üzerinde bulunan hava sütununun ağırlığına eşit olduğunu ispatlamıştır. Deniz yüzeyindeki ortalama basınç 760 mm'lik civaya eşittir. Bu da, 1 kg/sm²'ye yakın bir değer olan 1 013 milibardır. Şu halde, meteoroloji haritalarında yükseltilmiş olarak gösterilen 1 015 isobar, normal şartları belirtir. Yükseğe çıkıldıkça üstteki hava sütunu hafifler ve basınç azalır. Alttaki tabakalar üst tabakaların ağırlığı altında sıkışmış oldukları için, toprağa yakın yerlerde basınç, yüksek yerlerdekine oranla daha çabuk azalır: atmosfer kütlesinin yarısından fazlası ilk beş kilometre içindedir; 20 km'nin üstünde atmosferin yalnız yüzde 4'ü vardır.
Atmosferin başlıca yüksekliklerine tekabül eden:

ORTALAMA BASINÇ TABLOSU

deniz yüzeyi		:	1 013 mb
yükseklik	3 000 m	:	700 —
—	5 500 m	:	500 —
—	9 000 m	:	300 —
—	11 000 m	:	225 —
—	16 000 m	:	96 —
—	21 000 m	:	41 —

Basıncın yükseklikle azalması önemli etkiler yapar. Gerçekten oksijen basıncı da havanınki gibi azalır. Meselâ 500 mb'a doğru (yaklaşık olarak 5 km) yarı yarıya azalmış olur. Bu takdirde, basınç, oksijenin akciğer petek gözleri dokusunu geçmesine yetmez. Aynı şekilde uçak motorlarının karbürasyonunu sağlayamayacak kadar zayıftır. Bu durumda, yüksekte gidip gelme özel bir tekniği gerektirir: oksijen yedekleri, klimatize edilmiş kabinler.

Deniz yüzeyinde, soğuk (yani ağır) hava, sıcak havadan (yani hafif) daha yüksek basınçları meydana getirir. (Bk. ANTİSİKLON ve DEPRESYON.) Fakat yükseğe çıkılınca basınç yoğun soğuk havada, bir sıcak sütundakinden daha çabuk azalır ve hattâ çoğunlukla sıcak sütuna nispetle daha düşük olduğu görülür. Bu durumda kaydedilen basınç karşıtlıklarının ters dönmesi söz konusudur ve yüksekteki basınç ısının dolaysız bir fonksiyonu halinde değişir.

Yatay boşlukta, basınç alanı, kaba çizgileriyle nispeten basittir. Genel olarak, atmosferin alçak tabakaları içinde bulunan çevre kuşakları halinde oluşur: alçak kutup basınçları, yüksek tropik üstü basınçlar, tropiklerarası veya ekvatorla ilgili alçak basınçlar. Diğer taraftan okyanuslarla kıtalar arasında zıtlaşmalar, kış ile yaz arasında da ters zıtlaşmalar kaydedilir. Bu zıtlaşmalar, yoğunluğun ısıl etkilerinin sonucudur; kış mevsiminde kıtalar denizden daha soğuktur, yazın durum bunun tersidir. Çevre kuşakları durumu, gezegen etkileri (yerkürenin dönüşü) ile coğrafya etkileri (bk. ATMOSFER) bağdaşımından ileri gelir. Bütün dünyada ve özellikle alçak basınç bölgelerinde durmadan değişmeler olur. Bunlar «siklon bozuklukları»nın geçtiği yerde meydana gelir. (Bk. SİKLON).

Bu değişiklikler, havanın sürekli şekilde değişmesiyle birlikte ortaya çıkar. Bu bakımdan, fizikî etkileri iyice bilinmektedir. Buna karşılık bioklimatik etkiler (özellikle insan üzerindeki fizyolojik etkiler) hakkında bilmediğimiz birçok şey vardır.

— Müz. *Basınç*, org'da bölmeleri besleyen yarayan hazneyi sıkıştıran suyun ağırlığı. Bu basınç, körüklü org'larda, körüklere yüklenen taş veya madenî külçelerle sabitleştirilir. Klasik çağda, orglardaki basınç 6-7 santimin üstüne pek çıkmazdı. Romantik çağda bu basınç 10-12 santimi buldu. Bunun üzerine bazı org yapıcıları, orgun her klavyesine aynı basıncı yüklememeyi, bazen dip ve dil takımlarına (İngiltere ve Amerika'da) 20-22 santime kadar değişik basınç vermeyi kararlaştırdılar. Yeniklasik org'ların basıncı daha ılımlı hale getirildi.

— Ted. *Basınç tedavisi* su yüzüne, gerektiğinden daha kısa zamanda çıkan dalgıçlarda (kurbağa adamlar, kispetli dalgıçlar) gaz ambolisini önlemek için uygulanır. Bunun için, camlı sandıklar kullanılır. Dalgıç, durumunun ağırlığına göre, on dakikadan birkaç saate kadar sandık içinde tutulur. (LM)

BASINÇÖLÇER bls. i. Akışkanların basıncını göstermeye yarayan âlet. (*Eşanl.* MANOMETRE.)

— ANSİKL. Barometre ile arasındaki fark, birincisinin serbest atmosfer basıncını, ikincisinin ise, kapalı bir yerdeki akışkanların basıncını ölçmesidir. Otto von Guericke, XVII. yy. ortalarında, havanın basıncını ölçmeye yarayacak bir âlet yapmayı tasarlamış ve buna «manoskop» adını vermişti. Varignon ise, 1705 yılında basınçölçeri icat etti.

● *Serbest havalı basınçölçer.* Üst ucu açık düşey bir cam tüpten meydana gelmiştir. Alt ucu, içinde civa bulunan bir hazneye açılır. Basıncı ölçülmek istenen gaz, hazne ile ilinti haline getirilir ve tüp içindeki civanın seviyesini yükseltir. Aygıtı derecelemek kolaydır. Civa yerine su konarak, âletin duyarlığı artırılabilir. Galy-Cazalat'nın ayrımsal basınçölçeri, bu türün en duyarlı örneklerinden biridir.

● *Sıkıştırılmış havalı basınçölçer.* Bu basınçölçerin çalışması, Mariot kanununa dayanır. Üst ucu kapalı düşey bir cam tüpten yapılmıştır. Alt kısmı, kapalı bir hazne içindedir. Bu hazne, sıkıştırılmış gazı kapsayan bir kapla ilinti halindedir. Gazın basıncı haznede etkisini gösterince, civa, tüp içindeki havayı sıkıştırır ve gazın basıncı ne kadar fazlaysa tüp içinde o kadar yükseğe çıkar. Sıkıştırılmış havalı basınçölçerler, küçük ve kullanışlıdır. Bundan ötürü, buhar makineleri ortaya çıktığından beri, bu âletler geniş çapta kullanıldı. Bu özelliklerine rağmen, ayarlarının bozulması gibi sakıncaları mevcut olduğundan, kullanılmalarından zamanla vaz geçildi. (L)

Basın Yayın Genel müdürlüğü, Türkiye içinde ve dışında her çeşit yayınları takip etmek, yerli ve yabancı basını tanıtıcı malzeme sağlamak, basın müşavirlikleri, ataşelikleri ve büroları aracılığıyle icranın faaliyetini dışarıda duyurmak amacıyle kurulmuş, Başbakanlığa bağlı devlet teşkilâtı. Basın Yayın Genel müdürlüğünün başlıca bölümleri genel müdürlük, haber ve yayın hizmetleri dairesi müdürlüğü, dış münasebetler müdürlüğü, tanıtma dairesi müdürlüğü ve özlük işleri müdürlüğüdür.

Basın Yayın Genel müdürlüğüne başlangıç olan kuruluş ilk defa Maarif nezaretine bağlı olarak ve Matbuat müdürlüğü adıyle kuruldu (1862). Matbuat müdürlüğü 1870'te Hariciye nezaretine, 1876'da Dahiliye nezaretine bağlandı. 1884'te de Hariciye nezaretine bağlı bir Matbuatı Ecnebiye kalemi kuruldu. 1913'te Matbuatı Ecnebiye ve Matbuatı Dahiliye teşkilâtı birleştirildi. Cumhuriyetin ilânından önce T.B.M.M. riyasetine bağlı olarak teşkil edilen (1920) Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti umumisi aynı yılın 25 aralığında Dışişleri bakanlığına bağlandı. Daha sonra İçişleri bakanlığına bağlanan (1933) teşkilâta Matbuat Umum müdürlüğü adı verildi. Kuruluş 1939'da Başbakanlığın bir dairesi haline getirildi. 16 Temmuz 1943'te Basın Yayın Genel müdürlüğü adıyle teşkilâtı genişletildi. 2 Temmuz 1963'te 265 sayılı kanunla kurulan Turizm ve Tanıtma bakanlığı bünyesinde genel müdürlük olarak yer aldı. 10 Şubat 1968'de de bir Başbakanlık tezkeresi ile tekrar genel müdürlük halinde Başbakanlığa bağlandı. (M)

BÂSIR veya **BÂSIRA** sıf. (ar. *başar*, göz, görme'den *bâşır* veya *bâşıra*). *Esk.* Gören. ‖ Görür görmez anlayan. ‖ Keskin gözlü.
— DEY. *Esk. Kuvve-i bâsıra*, görme gücü. (M)

BASIRIK i. Biyol. Vücudun durgun bölgelerindeki kılcaldamarlarda kan birikmesinden ileri gelen kan yangısı. (L)

BÂSIT sıf. (ar. *bast*, yayma'dan *bâsıt*). *Esk.* Yayıcı, yayan.
— Esk. Anat. Bir organı kasıp açan kas. (M)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Basia (Öpücükler), flaman yazarı Jan Everaërtz'in (1539) latince aşk şiirleri. Catullus'u izleyen şair, sayıları on dokuzu bulan *Basia*'da, şen, canlı ve renkli bir hayal gücünün bütün inceliklerini ortaya koydu. Şiirleri Ronsard'ı derin ölçüde etkiledi. (L)

BASİE (William BILL, **Count** — denir), amerikalı piyanocu, orgcu, besteci ve caz orkestrası şefi (Red Bank, New Jersey, 1904). Daha genç yaşta, «The Lion» (Aslan) adı verilen Willie Smith ile birlikte piyano ve bateri, sonra da Fats Waller ile org çalıştı. Sessiz filimlere eşlik etti. Bir süre Walter Page topluluğunda çalıştıktan sonra, Bennie Moten topluluğuna geçti ve 1935'e kadar orada kaldı. Bir orkestra kurdu, ilk plaklarını doldurdu ve kısa zamanda Duke Ellington ile Jimmy Lunceford topluluklarına rakip oldu. Başlıca solistleri arasında Buck Clayton ile Lester Young vardı. Orkestrasının kadrosu zamanla sık sık değişti. 1950-1951 arasında kısa bir duraklamadan sonra, 1952'de yeni bir orkestra kurdu. Bu toplulukta özellikle Ray Eldridge, Budd Johnson ve 1955'te orkestranın halk arasında tanınıp sevilmesinde çok yardımı olan şarkıcı Joe Williams dikkati çekti. Orkestrası bütün dünyada turneler yaptı ve bellibaşlı caz festivallerine katıldı. Count Basie'nin sevilmesinde, duru üslûbu, doğru ve kesin çalışı, kusursuz orkestra düzeni, iyi işlenmiş olmasına karşılık gösterişten uzak ritmi büyük rol oynar. En iyi plaklar arasında şunlar sayılabilir: ***Honeysuckle Rose*** (1937), ***Swingin' the Blues*** (1938), ***Jump the Blues away*** (1941), ***The King*** (1946), ***Every Day*** (1955), ***Kansas City Suite*** (1961), ***I'm beginning to See the Light*** (Ella Fitzgerald ile birlikte, 1963). [L]

BASİKH, hun-türk kumandanlarından Basık'ın bizans kaynaklarındaki adı. (M)

BASİL i. (lat. *bacillus,* küçük çomak). Çomak biçimindeki bütün bakterilere verilen ad. Basiller tek tek olabilecekleri gibi birbirine bitişik de olabilirler. ‖ *Basil hastalığı,* basilden, özellikte verem basilinden ileri gelen hastalık. ‖ ***İğsi basil,*** 1893'te Vincent tarafından «*hastahane döküntüleri*»nde bulunan iğ biçimindeki basil. (Hastalıklarda bu basil çoğu zaman bir spiroketa ile birlikte bulunur. Vincent bunu «*iğ-spiril ortaklığı*» diye adlandırır. Bu ortak mikroplara bazı yaralı anjinlerde çok sık rastlanır [Vincent anjini]).

◆ **Basilimsi** sıf. Basil, yani çomak biçiminde olan. (L)

BASİL (Vasili VASKRESENSKİ, **Colonel de** — denir), rus bale yönetmeni (Kaunas 1888 -Paris 1951). Kazak subayı idi, rus devriminde batıya göçtü. 1925'te, Paris Rus operasını kuran prens Zeretelli'nin yardımcısı oldu. 1932'de, René Blum ile birlikte Monte Carlo balesini kurdu, 1935'te Blum'dan ayrıldı, topluluğun adını «Colonel de Basil'in Rus balesi» olarak değiştirdi ve tek yönetici oldu. Topluluk Londra'da Covent Garden Krallık balesi adını aldı, savaş boyunca «Educational Ballet Russe», «Original Ballet Russe» adları ile İspanya'ya, Güney ve Kuzey Amerika'ya turneler yaptı. Basil, 1947'de Paris'te, Palais de Chaillot'da verdiği temsillerden sonra, topluluğunu dağıttı. (L)

BASİLAN, Filipinler'de takımada. Mindonao'nun batı ucu güneyinde. Adaların en önemlisi olan *Basilan* engebelidir ve ormanlarla kaplıdır. Kauçuk ağacı işletmeleri, balıkçılık. Kıyıda pirinç tarımı. (L)

BASİLDON, Londra'nın kuzeydoğu bölgesinde (Essex) şehir. 1949'da Londra'nın nüfusunu azaltmak amacıyle kuruldu. Hızla gelişti; 88 500 nüf. 100 000'i aşması gereken nüfusu toplayabilmek için Basildon'da birçok sanayi (elektrik, makine yapımı, radyo cihazları) kuruldu. (L)

BASİLE (Ernesto), italyan mimarı (Palermo 1857-ay.y. 1932). Babası Giovanni Battista (1825-1891) ile birlikte Agrigente ve Marsala tiyatrolarını yaptı. Daha sonra Palermo sergisinde (1892) bir makine galerisi kurdu. (L)

BASİLEİA, yun. mit. Uranos ve Titaia'nın kızı, Hyperion'un kız kardeşi ve karısı, Helios ve Selene'nin anası. (L)

BASİLEİDES, ünlü gnostiklerden. 120-140 Yıllarına doğru İskenderiye'de yaşadı. Nazariyelerini, aziz Eirenaios'un *Adversus haereses* (Mezhep Sapkınları Üzerine İnceleme) adlı eseri ile, sistemi üstüne birbirinden oldukça ayrı yorumlar veren aziz Hippolytus'un *Philosophumena* adlı incelemesinden öğreniyoruz.

Eirenaios'a göre, Basileides, yüce Tanrı'nın 365 gök yarattığını, bunlardan en aşağıda bulunan «ayaltı» göğünün, bir ast tanrı olan yahudi tanrısı Yehova tarafından yönetildiğini ileri sürmektedir. Hippolytos'un yorumuna göre ise, Basileides, kavranılması imkânsız, yüksek bir Tanrı'yı, bütün varlıkların kaynağı olarak kabul etmektedir.

Basileides, insanoğlu için, tamamiyle zihnî bir kurtuluş düşünmektedir. Bu, insan gururu yüzünden bilinmeyen Tanrı'nın ansızın kavranması ve tanınmasıdır. O zaman, dünyayı «büyük bir bilgisizlik» kaplayacak ve her varlık kendi dünyasının üstünde yer alan başka dünyaların varlığını unutacak ve içinde bulunduğu durumun üstüne çıkmak isteği ile rahatsız olmayacaktır.

Öğütlediği ahlâk sıkı ve çetin bir ahlâktı, evlilikten kaçınmayı salık veriyordu. Basileides'in Mısır ve Orta Avrupa'da birçok çömezi vardı, fakat bunlara IV. yy.dan sonra rastlanmaz oldu. (L)

BASİLEİOS, bulgar tarikatçısı (öl. 1118). Hekim, sonra din ıslahatçısı. Philippopoli bogomillerinin başına geçti. Aleksios I Komnenos'un emriyle İstanbul'da bir ruhanî meclis önünde muhakeme edildi ve diri diri yakılmaya mahkûm edildi. (L)

BASİLEİOS Aziz, Büyük denir, IV. yy. kilise ulularından. Kappadokia'da Kayseri piskoposu (Kayseri 329-ay.y. 379). İstanbul'da, ünlü retorikçi Libanios'un yanında öğrenim gördükten sonra Atina'ya gitti. Orada Kayseri'den okul arkadaşı Nazansos'lu Gregorios'u buldu; ömrü boyunca ona büyük bir dostlukla bağlı kaldı. Constantius'un sonradan imparator olan yeğeni Julianus ile tanıştı. Vaftiz olduktan sonra doğudaki ermişleri görmeye gitti. Yurduna döndüğünde varını yoğunu satarak Yeni Kayseri yakınında bir yere çekildi. 362'de papaz oldu, 370'te Kayseri piskoposu seçildi ve Yakın Doğu'yu sarsan din kavgalarına karıştı. Aryusçuluğa karşı kesinlikle cephe aldı ve Valens'in tehditlerine rağmen bu mezhebin mensuplarını kiliselere sokmadı. İnziva hayatı yaşayan ermişlerin öncüsü olarak ün yaptı. Eserleri: Dünyanın Altı Günde Yaratılışı üstüne *Eksaemeron,* mezmurlar ve başka konularda vaaz ve sohbetler, *Ahlâklar; Büyük Kurallar, Küçük Kurallar,* türlü konularda üç yüz altmış beş mektup. (L)

Basileios kuralları (AZİZ), aziz Basileios'un, manastır hayatı kurallarını belirten eseri. Sorular ve cevaplar şeklinde yazılmıştır. Bu kuralların en önemlileri birlikte yaşayış, sükût, itidal, bazı besinlerden imsak kısımlarıdır. Bu kurallar Doğu kilisesinde günümüze kadar geçerli olmuştur. (L)

BASİLEİOS I Makedonyalı, bizans imparatoru, makedonya hanedanının kurucusu (Edirne 812'ye doğr.-öl. 886). Soyu sopu kesin olarak bilinmiyor. İmparator Mihail III'ün gözüne girdikten sonra, kendisini öldürerek tahta geçti (867). Basileios, doğuda, Güney İtalya'da bizans egemenliğini yeniden kurdu ve Doğuda, imparatorluğu araplara karşı başarıyle savundu. İzlediği din siyasetiyle, Bulgaristan'da bizans etkisini sağlam temellere oturttu. İçeride, patrik Photios'u (Konstantinopolis ruhanî meclisi, 869-870) görevinden uzaklaştırarak din ayrılıklarına son verdiyse de, Photios 878'de yeniden patrik oldu. Basileios, devlet hazinesini düzene sokmaya çalıştı; kanunları yeniden ele aldı (*Prokheiros nomos, Epanagoge*). [L]

BASİLEİOS II Bulgaroktonos («Bulgar kasabı») [957-1025], bizans imparatoru (963-1025). Romanos II ile Theophano'nun büyük oğlu. Babasının sağlığında taç giydi (960). Kardeşi Konstantinos VIII de aynı şekilde 961'de taç giydi. Babasının ölümünden sonra, kral naipliğini anneleri Theophano yaptı, hükûmeti de Joseph Bringas yönetti. Az sonra patlak veren bir askerî ayaklanma sonunda genç imparatorlar, Nikephoros II Phokas ile saltanatı paylaşmak zorunda kaldılar. Phokas, Theophano ile evlendi. Bizanslılar Makedonya sülâlesine çok bağlı olduğu için, Nikephoros II Phokos ile (963-969), İoannes Tsimiskes (969-976), ergin çağa ulaşıncaya kadar Basileios II ile Konstantinos VIII'e çok iyi davrandılar. İoannes I'in vâris bırakmadan ölmesi üzerine, genç imparatorlar, başmabeyinci Basileios Lekapenes'in vasiyeti altında tahta geçtiler. Başlangıçtan beri, askerlerle toprak sahibi soylular, naiplik zamanında kazandıkları gücü elde tutmaya çalışıyorlardı. Bu yüzden, büyük aileler arasında baş gösteren rekabet, on üç yıl süren bir iç savaşa yol açtı. Bardas Skleros, önce imparatorların vesayetini başmabeyinciden almaya çalıştı; orduları tarafından, Anadolu'da *basileus* olarak ilân edilince, 976'dan 979'a kadar savaşta direndiyse de general Bardas Phokas'a yenildi. O zamana kadar yalnız eğlenceyle oyalanan Basileios II, Skleros'un esareti sırasında devlet işleriyle ilgilenmeğe ve başmabeyinciyle çatışmaya başladı. Başmabeyinci onu yok etmek amacıyle askerî şeflerle gizlice anlaştı. Ama Basileios daha önce davranarak başmabeyinciyi bir manastıra hapsetti. Böylece Basileios II bağımsız olarak saltanat sürmeye başladı (985-1025) ve dünya zevklerinden elini eteğini çekti. Sadece devlet işleriyle uğraşabilmek için temsilcilik görevlerini kardeşine bıraktı. Kendisinden öncekiler gibi sarayda kalmayarak, komuta ettiği askerleri arasında yaşadı ve çok geçmeden, şaşırtıcı kış seferlerine girişmekten bile çekinmeyen, eşsiz bir komutan olduğunu ispat etti. Bu durumu hoş karşılamayan soylular, ilk Bulgaristan seferinde (968) ona ihanet ettiler. Bardas Skléros ile Bardas Phokas yeniden ayaklandılar: Anadolu'ya hâkim olan Phokas, Skleros'u hapsettikten sonra İstanbul'u kuşattı. Bunun üzerine Kiev büyük prensi Vladimir I'i yardıma çağıran Basileios II, Phokas'ın birliklerini bozguna uğrattı. Yenilen Phokas, yakalanarak öldürüldü. Serbest bırakılan Skleros yeniden savaşa giriştiyse de, çok geçmeden teslim oldu (986-989). Basileios II imparatorluğu kısa zamanda bolluğa kavuşturdu, toprak sahibi soyluların gücünü azaltmak amacıyle, küçük mülk sahiplerinin mallarını kanunsuz olarak elde etmeyi sağlayan kırk yıllık zaman aşımı usulünü kaldırarak, toprakları ilk sahiplerine geri verdi. Her vergi bölgesindeki zenginlerin, vergilerini ödeyemeyecek durumda olan küçük mülk sahiplerine kefil olmasını zorunlu kılan *Allelenguon* usulünü yeniden koydu. Otoritesini, dinî işlerde de gösterdi. Kiev büyük prensi Vladimir II ile yaptığı anlaşma (989) ile bizans kilisesinin gelişmesini sağladı. Aynı anda dört cephede (Bulgaristan, Arap devletleri, Kafkasya ve Güney İtalya'da) çarpışarak, imparatorluğun dış düşmanlarıyle de yılmadan savaştı.

976'dan 989'a kadar süren iç ayaklanmalar 980'den beri Samuil tarafından yönetilen bulgar krallığının güçlenmesine yol açmış, buna karşılık güney İtalya'da bizans direnişi zayıflamıştı. Basileios II, 989'dan 1001'e kadar Bulgaristan'a karşı kullandığı kuvvetlerini 995'te, Halep'i kuşatan fatımî halifesi El Aziz'e yöneltti; kış ortasında Anadolu'yu on altı günde aştı ve Mısırlıları kaçmaya zorladı. Basileios, daha sonraki yıllarını, bulgar cephesiyle doğu cepheleri arasında geçirdi. Antakya'yı yeniden ele geçirdikten sonra, yukarı Gürcistan'ı imparatorluğuna kattı, fatımî halifesi El-Hakim ile on senelik bir ateşkes anlaşması (1001) yaptı; bu da ona 1001-1018 arasında Bulgaristan meselesini bir sonuca bağlama imkânını verdi. On yedi yıl içinde Bulgaristan'ı on yedi defa istilâ etti. Kendisiyle işbirliği yapan bulgar ileri gelenleri ihanet ettikleri için, Basileios, 15 000 esirin gözlerini oydurttuktan sonra hepsini çar Samuil'e yolladı; rehberlik etmeleri için, her yüz tutsaktan birinin bir gözünü sağlam bıraktı. Samuil, kederinden öldü. Savaş dört yıl daha sürdü; sonunda bulgar ileri gelenleri boyun eğdiler. Basileios II, İmparatorluğun diğer eyaletlerine benzemesin diye, Bulgaristan'ın kurumlarının çoğunu olduğu gibi bıraktı. 1018'den 1025'e kadar Gürcistan'a bir sefer yaptı. İtalya'da barışı sağladı. Kafkas ülkelerine saldırdı (1021), çeşitli kralları boyunduruğu altına aldı, Orta Asya'nın ilkel topluluklarına karşı bir set meydana getiren Ermenistan'la Gürcistan'ı baştanbaşa ele geçirdi. Basileios II, İtalya'da Venedik'le yaptığı iktisadî ve askerî anlaşmadan (992) sonra, germen imparatorları, islav korsanları ve araplarla savaştı. Apuleia, Dalmaçya ve Hırvatistan'a gücünü ka-

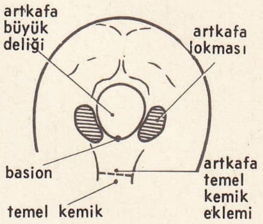

basion

bul ettirdi. Sicilya'yı ele geçirmek amacıyle Messina'yı (1025) işgal etti; adaya çıkarken birdenbire öldü ve ardında, İustinianos zamanından beri görülmemiş bir genişliğe ve güce erişen bir imparatorluk bıraktı. (L)

BASİLEİOS VALENTİNOS, Ortaçağda yaşamış simyacı. Bazı tarihçilere göre, benedikten keşişi. XV.yy. da, Prusya'da (Erfurt) yaşadı. Eserlerinden birinde, Asace'da doğduğunu söylemektedir. Yunanca *basileus* (kral) ve latince *valens* (güçlü) anlamına gelen adı, mecaz yoluyle simyanın gücünü dile getirir. Basileios, antimon'u ilk defa ilâç olarak kullandı. «*Antimon'un Zafer Arabası*» adlı eserinde, ayrıca tuz ruhunun (hidroklorik asit) hazırlanışını da gösterdi. Şarap veya birayı damıtarak, alkollü sert içkiler elde etme yollarını açıkladı. Bakırı kükürtten ayırmayı öğretti. *Haliographia* veya *Tuzlar Üzerine İnceleme* adlı araştırmasında çok sayıda ilgiye değer kimyasal olaylar yer alır. Öbür eserleri *Scripta Chimica* başlığı altında bir araya getirilmiştir (1700). [L]

BASİLEMİ i. (fr. *basilémie*). Patol. Kanda basil bulunması. || Basilden ileri gelen kan yangısı. || Yanlış olarak, verem hastalığı.

— ANSİKL. *Basilemi* deyince, özellikle bir hastalık sırasında, kanda geçici olarak basil bulunması anlaşılır. Basiller hasta organdan zaman zaman çıkarak kana karışır, fakat çabucak yok edilir. Kanda bakteri araştırması yapıldığında, araştırmaların çoğu olumsuz sonuç verdiği halde herhangi birinde basil bulunabilir. Gerçek *kan yangısında* ise, tersine, kanda sürekli olarak mikrop bulunur. Bunlar kanda çoğalır ve her araştırmada var oldukları görülür. (L)

BASİLEOPATOR i. Bizans'ta saray unvanı. 894'te imparator Leon VI (bilge) tarafından ihdas edildi. (X.yy.dan itibaren Basileopator en yüksek mevki sahiplerinden biri idi. İmparatorun sofrasında patrik, kayser, nobilissimus ve saray muhafız alayı komutanından sonra beşinci sırada yer alırdı.) [L]

BASİLEUS i. (yun. k. *kral* anlamında). Özellikle antik çağda en kudretli hükümdarları ifade eden terim.

— ANSİKL. Antik çağda yunanlılar devrin en büyük hükümdarı olan Pers kralına *Basileus* (ilk harfi büyük yazılırdı), yani Büyük Kral derlerdi. Bu unvan sonra 330'da Büyük İskendere, o ölünce imparatorluğunun en büyük parçasına sahip olan Selefkilere geçti. Selefkiler zayıflayınca (M.Ö. 65- M.S. 224) bu defa Sasanî Persleri Basileus unvanını aldılar (224-630). Doğu Roma imparatoru Herakleios I, Persleri yendiği zaman Basileus unvanını resmî unvanlarına kattı; bu unvan ondan sonra bütün vârislerine geçti ve imparator kelimesiyle eş anlam taşıdı. Bu yüzden, bizans imparatorundan başka imparatorları ifade etmek için *rex* (kral) terimi yunan diline sokuldu. Bizans imparatorunun unvanı ise «Basileus autocrator Romanorum» idi. (L)

BASİLİCATA, İtalya yarımadasının güneyinde (Potenza ve Matera eyaletleri) bölge; 648 000 nüf. Tamamen dağlık olan bu bölgenin engebeleri, kil tabakalarındaki kayşalardan ötürü sürekli olarak değişmektedir; bu yüzden tarım kaynakları verimsizdir. Bununla beraber, eski Vulture yanardağının çevresinde verimli bağlar vardır. Halkın çoğu başka yerlere göçmektedir; ama bugün, bölge iktisadının kalkındırılmasına çalışılmaktadır. (L)

Basilikler (yun. *basileke*). Bizans kanun derlemesi. 60 kitaptır. Hazırlanmasına IX. yy.da Basileios I tarafından başlandı, Leon VI ve Konstantinos VII tarafından devam edildi. Basilikler kısa bir zamanda İustinianos kanunlarının yerini aldı. (L)

BASİLİKOGRAMMATEUS i. (yun. *basilikos, kralî* ve *grammateus,* kâtip). Yunan-Roma devrindeki Mısır'da eyalet idaresinin genel sekreteri. (L)

BASİLİKOS i. (yun. kralla ilgili, halk lat. *basilicum*). Bir bakışta insanları öldürdüğüne inanılan efsanevî yılan. (Basilikos'un, kuluçkaya yatan bir kurbağanın altındaki horoz yumurtasından çıktığına ve bir aynaya bakar bakmaz öldüğüne inanılırdı.) [L]

BASİLİKOS Müstebit, Jacob Herakleitos da denir (öl. 1563). Moldavya prensi (1561-1563). Yunanlı maceracı. Karl V'in hizmetinden ayrıldıktan sonra Verbia'da Lapusneanu'yu yendi. Türklerin karşısında küçük duruma düştüğü ve protestanlığı savunduğu için bir kargaşalık sırasında öldürüldü. (L)

BASİLİKULOS i. (yun. k.). Bazilika biçiminde kutsal emanet mahfazası. (L)

BASİLİNA, romalı prenses (öl. 331), Julius Constantius'un ikinci karısı, imparator Julianus'un annesi. Önce Ephesos, sonra aryusçu kiliselerinin koruyucusu. Ortodokslara işkence ve İskenderiye piskoposu aziz Eutropius'u sürgün etti. (L)

BASİLİSKOS, bizans imparatoru (474-476). Leon I'in karısı imparatoriçe Verina'nın kardeşi. Verina'nın desteğiyle Zenon'u kovdu. Ama kısa zamanda halkın gözünden düştü. Zenon, Isauria'lı askerlerin yardımıyle tahtı ele geçirdi ve Basiliskos'u bir kuleye hapsederek orada açlıktan öldürdü. (L)

BASİLOZ i. (fr. *bacillose*). Basilden ileri gelen her çeşit hastalık. || Özellikle akciğer veremi. (L)

BASİLUSCUS i. Kertenkele cinsinden sürüngen. Guatemala ve Meksika'da yaşar. (İguanagillerden.) [Bk. İGUANA.] (L)

BASİLÜRİ i. (fr. *bacillurie*). Sidikte basil bulunması. (L)

BASİMA, Suriye'de yer. Antilübnan'ın güneyinde, Barada vâdisine hâkimdir; 300 nüf. Kayalıklara oyulmuş mağara mezarlar. (L)

BASİNE, Thüringen kralı Bisin'in karısı, Frank kralı Childereik I için kocasından ayrıldı. Clovis'in annesi. (L)

BASİNE, Frank ve Audovere kralı Chilperich I'in kızı. Fredegonde'nin zulmüne uğradı ve Poitiers'de Sainte-Croix manastırına kapatıldı. (L)

BASİNGSTOKE, Büyük Britanya'da (Hampshire) şehir, North Downs'ın eteğinde; 25 900 nüf. Tarım makineleri. Ecza malzemeleri. (L)

BASİNGUİLER, Kongo'da zenci halk. Likuala ırmağı kıyılarında yaşarlar. (L)

BASİON i. (yun. *basis,* temel). Antropol. Artkafa kemiği deliğinin ön kenarı ortasında bulunan nokta. Irklara göre yeri az çok değişir. (L)

BASİR sıf. (ar. *basar,* görme'den *basîr*). *Esk.* Gören. || Görüp anlayan. || Basiretli, ferasetli, zeki. || Her şeyi görüp anlayan Tanrı: «*Zâhir ü bâtın u semî'ü basîr.* (Tevfik Fikret). [M]

BASİR (Ebu Ali, el-fazl bin Ca'fer), arap şair ve yazarı (IX.yy.). Gençliğinde Ubeydullah bin Yahya himayesinde Kûfe'de yaşadı (859). Çağdaşı devlet adamlarından Mualla bin Eyyüb hakkında ünlü bir hicviye yazdı. Nesri çok beğenilirdi. Şiirleri bazı kimselerce şair Buhturî'den (819-897) daha üstündü. Münşeatının ve şiirlerinin kitap halinde toplandığı İbnü'n Nedim'in *Fihristi*'nde yazılıdır. Fakat her ikisi de henüz bulunamamıştır. Bazı şiirleri ve mektupları mecmualarda yayımlanmıştır. (M)

BASİRET i. (ar. *başar,* görme, göz'den *başîret*). *Esk.* Doğru görüş, ölçülü görüş, uyanıklık: *Böyle bir deha, hayır ve şer ölçülerini elinde tutan, itidal ve basiret timsali bir makam ve bir kuvve tarafından yardım görmeli, desteklenmeliydi* (N. Araz). || Gönül gözüyle görme. || Uzağı görme, seziş. || Anlayış, kavrayış, feraset. || Dikkat, ihtiyat. || Tenbih. || Kalkan, siper.

— ÇEŞ. DEY. *Basireti bağlanmak,* gaflete düşmek, tehlikeyi sezmemek, gerçeği görememez bir hale gelmek: *Dünyada senin gibi beceriksiz adam görmedim. İnsanın basireti bağlanıyor* (B. Felek). || *Esk. Basiretkârî,* sezişlilik. || *Basiret-kârane,* önceden görebilecek bir şekilde, sezişli bir surette.

◆ **Basiretli** sıf. Basireti olan, anlayışlı: *Hiç bir zaman basiretli kurucular ve devlet adamları olamadılar* (Ş.S. Aydemir).

◆ **Basiretsiz** sıf. İsabetsiz, gerçeği görebilmekten uzak, sığgörüşlü [kimse]. (M)

Basiret, İstanbul'da yayımlanmış, «menafi-i vataniye ve havadis-i umumiyeye dair millet gazetesi» (1869-1878, 2 376 sayı). Sahibi, *Basiretçi* diye ünlü Ali Efendi idi. Orta boy dört sayfa olan gazete, Vezirhan'da Tatyos Efendi'nin basımevinde basılırdı. Cuma ve pazardan başka her gün çıkardı. Kendinden öncekilere göre, yazı ve haber bakımından daha ileri, modern gazetecilik anlayışına daha yakındı. Yazı kadrosunda, Süleyman Asaf, Mustafa Asım, Esat Efendi, İsmail Efendi, Hayrettin (Karski), Hâlet Bey, Ayetullah Bey vardı. Bağdat dönüşü, Ahmed Mithat da burada çalıştı. Ali Suavi, bilim ve felsefe üzerine yazılarını bu gazetede yayımladı. Bir süre sonra, önemli bir gazete haline geldi. Alman-Fransız (1870) savaşında Almanlar tarafını tuttu. Savaş sonunda Bismarck, Ali Efendi'yi Almanya'ya çağırdı, birçok armağanla birlikte bir de matbaa makinesi verdi. Gazete, şimdiki Tan basımevinin yerindeki binaya taşındı. Teknik bakımdan daha mükemmelleşti. Ali Suavi'nin Murad V'i tahta geçirmek için Çırağan sarayına yapacağı baskını bir gün önceden gazetede yayımladığı bir mektupla ilân etmesi ve ertesi günü harekât sırasında öldürülmesi üzerine, gazete hemen kapatıldı. Sahibi, Kudüs'e sürüldü, 1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra İstanbul'a dönebildi. (M)

BASİRÎ, türk şairi (öl. 1535). Birçok şuara tezkirelerinde acem olduğu yazılı ise de kendisi türktür. Hasan Çelebi ve Sami tezkirelerine göre Horasanlı, Lâtifi'ye göre İran hududuna yakın bir yerden, Kafzade Faizî'ye göre Bağdatlıdır. Türkiye'ye, sonradan gelip yerleşti. Âşık Çelebi ve Lâtifi'nin yazdıklarına göre Bayezid II devrinde Câmi ve Nevâî'nin tavsiyesiyle İstanbula geldi ve Nevâî divanını da başşehre ilk defa getirdi. Basirî'nin elimizde bulunan şiirleri ancak tezkirelerde geçen birkaç mısradan ibarettir. *Divan*'ı henüz bulunamadı. Devrinde geniş bir şöhreti vardı ve padişah ile devlet büyüklerinin meclislerinde sık sık bulunurdu. (M)

BASİT sıf. (ar. *besatet,* sadelik veya *bast,* açma, genişletme'den). Sade, karışık olmayan, düz: *Şimdilik, asıl yâni basit maddelerin sayısı belirlidir...* v.d. (Ş.S. Aydemir). || Orta halli, gösterişsiz, süssüz: *Toplantı yeri basit bir salondu* (Ş.S. Aydemir). *Bu derece mütevazi şartlar içinde, sade, basit bir hayat sürerdi* (N. Araz). || Kolay: *Bu en basit usûle çocuk alışınca sedrin üstünden «ney»ini aldı, kolay bir hava üflemeğe başladı* (H.E. Adıvar). || Sıradan, bayağı: *Kendisi Altın-Ordu devletinin basit bir emirberinden, veya suların sürdüğü bir sal parçasından başka bir şey değildi* (F.R. Atay). || Olağan, özelliği olmayan: [...] *ve idrâk yolunda basit ve kuru fikrin koltuk değnekleri elinden alıp onu en karanlık sezişlerin üzerine çeken ve ışık hızıyle uçuran sihirli seccadedir* (N.F. Kısakürek). || Yavan, açık, geniş. || Aruz vezinlerindeki bahir'lerden biri (müstef'ilün mefâilün müstef'ilün failün). || Güler yüzlü.

— ÇEŞ. DEY. *Basit-ül-vech,* güleç. || *Basit-ül-yed,* eli açık, cömert. || *Arz-ı basit,* düz yer.

— Bot. *Basit çiçek,* taç yaprak sayısı normal olan çiçek. || *Basit meyve,* tek yumurtalıktan oluşan meyve. || *Basit yaprak,* az çok parçalı da olsa tek bir yaprakayasından ibaret yaprak.

— Dy. *Basit yol irtibatı,* paralel iki yolu, her yolun üzerine yerleştirilmiş birer makas ve bunların arasında kalan diagonal yöndeki kısmı ray çerçevelerinden meydana gelmiş yol parçalarıyle bağlayan tesise verilen ad.

— Din. *Basit adak,* gösterişli olmayan adak. || *Basit âyin,* dinî âyinlerin en az gösterişli olanı.

— Fiz. *Basit rakkas.* Bk. RAKKAS.

— Gram. *Basit zaman çekimi,* bildirme kipi.

— Huk. *Basit yargılama (muhakeme) usulü.* (Bk. YARGILAMA.)

— Kim. *Basit cisim,* birkaç elementten meydana gelmiş *bileşik cisme* karşılık, maddesi tek elementten oluşmuş cisim. (Bk. KİMYA.)

— Mal. *Basit faiz hesapları.* Bk. FAİZ.

— Mat. *Basit denklem,* eskid., birinci dereceden denklem. || $f(x) = 0$ *tam denkleminin basit kökü,* $f(x)$ çok terimlisinin $(x - a)^2$ ile bölünmeyip $(x - a)$ ile bölünebildiği *a* kökü. || Basit devirli ondalık kesir. Bk. KESİR. || Basit kesir. Bk. KESİR.

— Mekan. *Basit makine.* Bk. MAKİNE.

— Miner. *Basit biçimler,* bütün yüzleri birbirine benzeyen billûrsu biçimler.

— Mus. *Basit makam.* Türk musikisi sisteminde on üç makama verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Zool. Hiçbir eklentisi, bölünmesi, değişikliği, girintisi, çıkıntısı olmayan. (Özellikle *bileşik* karşıtı olarak kullanılır.) || *Basit usul.* Türk musikisi'nde, terkibinde birden fazla usul bulunmıyan, parçalanması kabil olmıyan usullere verilen ad. Bu vasıfta ancak iki usul vardır: 2 zamanlı Nîm Sofyân ve 3 zamanlı Semaî usulleri.

— ANSİKL. Mus. Türk musikisi sisteminde (sırasıyle) şu 13 makama *basit makam* denir: 1. Çargâh, 2. Buselik (inici şekli: Şehnaz-Buselik), 3. Kürdî, 4. Rast, 5. Uşşak (inici şekli: Beyatî), 6. Hüseynî (inici şekli: Muhayyer), 7. Neva (inici şekli: Tahir), 8. Hicaz, 9. Hümayun, 10. Uzzal, 11. Zengûle (Zirgüle), 12. Karcığar, 13. Suznâk. Bir makamın basit olabilmesi ve sayılabilmesi şu şartları taşıması lâzımdır:

1.) Bir tam dörtlünün bir tam beşliye veya bir tam beşlinin bir tam dörtlüye eklenmesiyle yapılmış olmak. Türk musikisinde altışar tane tam dörtlü ve tam beşli vardır ki, bunlar, basit makamların teşkiline yararlar (bk. BEŞLİLER *ve* DÖRTLÜLER). Yalnız bu vasıf bir makamın «basit» sayılması için kâfidir. Aşağıdaki özellikler bu vasıftan tabiî olarak doğan şartlardır.

2.) Makamın güçlüsü, dörtlü ile beşlinin birleştiği ses olmak. Dörtlü ile beşlinin müşterek olan sesleri, makamın güçlüsüdür. Meselâ Uşşak makamı, asıl durağında olmak şartıyle (dügâh=lâ perdesinde), nevâ (re) sesini güçlü olarak kullanır. Bu perdeyse, makam, uşşak dörtlüsüne buselik beşlisi eklenmesiyle yapıldığına göre, bahis konusu dörtlü ile beşlinin birleştikleri sestir.

3.) Makamın birinci-dördüncü dereceleri arasında tam dörtlü oranı bulunmak. Bu oran, 22 koma'dır. Ne daha eksik, ne daha fazla olabilir. Bir tam beşli, bir tam dörtlüye bir tanînî (tam ses= 9 koma) eklenmesiyle yapıldığına göre, beşli de tam 31 koma olmak icab eder.

4.) Makamın seyri ve kalışı, kulakta ve muhayyilede tam bir huzur ve rahatlık duygusu vermek,

Yukarıdaki tariflerden anlaşılacağı gibi, bir basit makamın dizisi, sekiz sesten ibarettir. Ancak gene yukarıdaki sınırlandırmaların gösterdiği gibi, sekiz sesten ibaret herhangi bir dizi basit makam olarak telâkki edilemez; yukarıdaki şartları taşıması lâzımdır.

◆ **Basite** i. *Esk.* Döşeme. || Düz yer, arz. || *İrtifa tahtası*, yüksekliği ölçmeye mahsus yayvan güneş saati. (Bk. Güneş SAAT'*i*.)

◆ **Basitlik** i. Sadelik, bayağılık: *Meral bu basitliğe cevap vermemek istedi* (Peyami Safa). *Basitlik ve iptidailik şeniyetlere işaret ettiği zaman sanatın da sermayesi olmalıdır* (Orhan Veli).

◆ **Basitleştirme** i. Basite çevirme (irca etme) işi; bu işin sonucu.

— İşletmec. *İşin basitleştirilmesi,* zaman, enerji ve madde kaybını önleme veya azaltma amacıyle, tesisleri, imalâthaneleri, devreleri ve uygulama yöntemlerini basitleştirme ve iyileştirme imkânlarının sistemli olarak araştırılmasını sağlayan usul.

— ANSİKL. İşletmec. *İşin basitleştirilmesi* beş evreli bir sürece dayanır: 1. Sorunu seçmek ve iyice sınırlamak; 2. Olguları gözlemek ve kaydetmek; 3. Temel çözümleri hazırlamak, sonra bütünün çözümünü kurmak; 4. Başarıya ulaşması için gerekli maddî ve manevî bütün imkânları kullanarak yeni yöntemi uygulamak. İşin basitleştirilmesi için kullanılan araçlar karmaşık değildir: kaydetmeyi kolaylaştıran analiz kâğıtları; ortak bir dil meydana getiren uzlaştırıcı işaretleme çizelgeleri; sistemli bir eleştiri sağlayan soru cetvelleri ve hareket iktisadı ilkeleri. (ML)

BÂSİT sıf. (ar. *bast,* açma, uzatma, genişletme'den *bâsit*). *Esk.* Açılan, uzanan || Uzatılmış, uzun.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâsit-ül-kef,* dilenci. || *Bâsit-ülyed,* kuvvetli olup tahakküm eden.

— Mat. Bk. AÇAN.

◆ **Bâsita** i. (bâsit'in müennesi). Uzak yer. (M)

BASİTDİŞLİLER blş. çoğl. i. Kemirgenler alttakımı. Üstte bir çift kesici diş bulunması hepsinin ortak özelliğidir. (Tavşanımsılar veya çokdişliler denen tavşan v.b. sayısı pek de çok olmayan bir kısım kemirgenler dışında bütün kemirgenler bu gruba girer.) [L]

BASİTRASİN i.(fr. *bacitracine*). Saman basilinden (*Bacillus subtilis*) elde edilen antibiyotik. (Deri, ağız, boğaz, burun, gırtlak hastalıklarında, stafilokok ve streptokoklara yerel uygulanmalarda etkilidir. Merhem, toz ve hap şeklinde kullanılır.) [L]

BASKAK i. Teşk. tar. Eskiden kullanılan bir memuriyet unvanı. Türk-Moğol imparatorluğunda, İlhanlılar devrinde, daha sonra Altınordu ve Türkistan'da kullanıldı. Zaptedilen yerlerdeki halktan vergi toplayan memur anlamına gelirdi. Bugün Anadolu'da *tahsildar* yerine kullanılır. (M)

BASKERVİLLE (John), ingiliz matbaacısı (Wolwerley 1706-Birmingham 1775). Kullandığı harflerin güzelliğiyle basımcılık sanatında gerçek bir yenilik yarattı. Tirşe kâğıdını buldu. (L)

BASKETBOL i. (ing. *basket,* sepet ve *ball,* top anlamında *basketball*'dan). Spor oyunu. Her biri beşer kişilik iki takım arasında oynanır. Oyunun amacı topu sepete sokarak elden geldiğince çok sayı yapmaktır.

— ANSİKL. Bu oyun 1891'de Dr. Naismith tarafından Massachusettes'de (A.B.D.) Springfield kolejinde icat edildi; o zamandan beri birçok ülkede iyice yayıldı. Küçük bir alanda oynandığından ve malzemesi ucuz olduğundan kasabalarda bile oynanır.

Basketbol sahası yaklaşık olarak 26X14 m'lik bir yüzeydir. Ya bir döşemeden (salonda) ya da silindirlenmiş topraktan (açık havada) meydana gelir. Dip çizgilerinin 1,20 m içine yan çizgilerden eşit uzaklıkta, 1,80 X 1,20 m'lik birer levha (pota) yerleştirilir. Potalardan her birinin üstünde yerden 3,05 m yükseklikte sepet asılıdır; bu bir ağ takılı olan 0,45 sm çapında çelik bir çemberdir. Meşin yüzlü top 600, 650 gr ağırlıktadır, çevresi, 75-80 sm'dir. Oyun yirmişer dakikalık iki devrede oynanır. Ama birçok defa süreleri oyundan sayılmayan molalarla kesilebilir. Her takımın on iki oyuncusu olabilir. Bunlar oyun sahasında aynı anda beş kişiden çok bulunmamak şartıyle istenildiği kadar sık değiştirilebilirler. Topu ellerinde tutan oyuncular elden ele geçirmeye veya sayılamayacak kadar çok kombinezonlar yardımıyle rakip takımın koruduğu potaya yanaşmağa ve topu sepetten geçirmeğe çalışırlar. Topu taşıyan oyuncu yerde sıçratarak (dribbling) ilerlemek hariç, yürüyemez. Şarj yapmak kesin talimatlara bağlanmıştır ve bir veya iki serbest atışla cezalandırılır. Bazı uygunsuz davranışlar şahsî hata diye adlandırılır ve beş şahsî hata yapan oyuncu oyundan çıkartılır. Oyun sırasında yapılan sayılar çift, serbest atış sayıları ise tek sayılır. En çok sayı yapan takım oyunu kazanır. Oyunun yönetimi iki hakeme verilmiştir; başhakem ve orta hakem, bunlara bir sayı (yazı) hakemi ve bir kronometre hakemi yardım eder.

● *Türkiye'de.* İlk defa 1904 yılında oynandı. Oynayanlar, Amerikan Robert College okulu öğrencileriydi. Galatasaray lisesinin en eski Beden Eğitimi öğretmenlerinden ve ilk devrin en ünlü kalecilerinden Ahmet Robenson, 1911 yılında eline geçen bir Amerikan dergisinde rastladığı bu sporu öğrencilerine oynatmak için teşebbüse geçti. Onar kişilik takımlar arasında yapılan ilk maçta yirmi oyuncunun hepsi sakatlandı, çünkü oyun kuralları doğru olarak bilinmiyordu. 1913'te Fenerbahçe kulübünde bir basketbol şubesi kuruldu, ilk denemeler olumlu sonuçlar verdi, fakat oynayacak rakip takım yoktu. Bu yüzden herhangi bir gelişme olmadı. 1935'te Türk basketbol takımları kuruldu. İlk millî basketbol takımı, Yunanistan millî takımıyle Beyoğlu Halkevi Spor Salonunda ilk millî maçını oynadı (24 haziran 1936). Bu maçı 49-12 kazanan ilk millî basketbol takımı şu oyunculardan kuruluydu.

Nailî Moran (Kaptan), Sadri Usuoğlu, Feridun Koray, Jak Habib, Dionis Sakalak, Hayri Arsebük, Hazdayi Penso, Nihat Ertuğ.

1936 Yılından itibaren basketbol «Spor Oyunları federasyonu» adı altında kurulan bir federasyonun içinde voleybol ve eltopu ile birlikte yürütülmeye başlandı ve bu 1959 yılına kadar sürdü. 1 Mart 1959'da Türkiye Basketbol federasyonu resmen teşekkül etti.

Önceleri İstanbul, Ankara ve İzmir bölgelerine dayanan basketbol faaliyeti, mahallî lig maçlarıyle bu bölgelerin lig birincileri arasında oynanan Türkiye şampiyonlarına inhisar ediyordu. 1966 Yılından itibaren bu üç bölgeye mensup takımlar arasında başlayan Türkiye ligi ile bu spora ayrı bir veçhe verildi ve bugün basketbol memleketin en popüler sporları arasında yer aldı.

Basketbol'da bugüne kadar Türkiye şampiyonluklarını kazanan takımlar şunlardır: 1946: Beykoz. 1947: Galatasaray. 1948: Galatasaray. 1949: Galatasaray. 1950: Galatasaray. 1951: Harbokulu. 1952: Harbokulu. 1953: Galatasaray. 1954: Modaspor. 1955: Galatasaray ve Modaspor. 1956: Galatasaray. 1957: Fenerbahçe. 1958: Modaspor. 1959: Fenerbahçe. 1960: Galatasaray. 1961: Darüşşafaka. 1962: Darüşşafaka. 1963: Galatasaray. 1964: Galatasaray. 1965: Fenerbahçe. 1966: Altınordu. 1967: İst. Teknik üniversitesi. 1968: Galatasaray.

BASKI i. Bir maddeyi sıkıp ezen veya başka bir maddeye yapıştırmak için hacimce küçülten âlet, pres. || Basılmış bir eserin basılış şekli ve hali: (*Enternasyonal komünist*)' *in fransızca baskısının 15'inci sayısında...* (P. Safa). *En lüks baskılarda kalın ince betikler / Işıldar isimleri* (B. Necatigil). || Bir eserin, gazetenin bir seferki nüsha sayısı: *Bazı gazetelerin günlük baskısı yüzbinlerin üstündedir.* || Bir eserin tekrarlanan basımının her defası: *Anadolu Evliyalarının ilk baskısını bitirirken...* (N. Araz). || *Mec. Sıkıştırma,* tazyik, zor altında tutma: *Rusya'ya gittiğim vakitler vicdan baskısının ne olduğunu görmüştüm, bütün kiliseler kapalı idi* (F. R. Atay). *Kalbinde ağırlığını ve baskısını hissettiği gizli heyecanların dolgunluğu* (P. Safa).

— ÇEŞ. DEY. *Baskı altında,* hareketleri kısıtlı, sıkıda: *Yoksa bu kadın birinin baskısı altında mı? Belki zalim bir belâlısının yumruğunu yiyor* (R. H. Karay). || *Baskı altında tutmak,* davranışlarında, hareket ve düşüncelerinde serbest bırakmamak. || *Baskıdan kurtulmak,* serbestliğe kavuşmak: *Baskıdan kurtulmak şimdilik hoşlarına gidiyor* (R. H. Karay). || *Baskıya koymak,* bir eseri basmak için matbaaya vermek. Bir kimseyi disipline sokmak.

— Büro işleri. *Baskı çubuğu,* tabülatörlerin ve hesap makinelerinin baskı organı. (Yay'a takılmış harflerin yerleştirildiği oyuk madenden bir saptır. Harf vuruşunu bir çekiç düzenler. Çubuğun gerekli seviyede olması klavyenin tuşları veya elektrik kumandasiyle sağlanır.)

— Ciltc. *Baskı kalıbı,* kitap kaplarına süslemeler basmak için kullanılan kalıp. || *Baskı kâğıdı,* bir mukavvaya yapıştırılan kâğıtların altında beliren hava kabarcıklarına engel olmak için üzerine konup yapıştırılan kâğıt. || *Baskı makinesi,* cilt atelyelerinde kullanılan yaldızlama presi. || *Kalıp baskısı,* kitap kaplarına süslemeler yapmak için kullanılan kalıpları sıkıştırma işinde kullanılan âlet. Bu şekilde yapılmış süsleme. || *Kabartma baskı,* üstü kazınarak kabartmalı hale getirilmiş maden levhalarla yapılan oyuk baskı. Levhalar ısıtılır ve yüksek bir basınçla cilt kapağı üzerine uygulanır. || *Sıcak baskı,* bu baskıda ısı ve tazyik, kab üzerine bir boyayı veya bir madeni (pirinç yaldız, ince altın yaldız) tesbit etmek için kullanılmıştır. || *Soğuk baskı,* bu baskıda tazyikin ve ısının tesiriyle, çukurlamasına, cilâlı ve parlak bir düzey ortaya çıkar. (Eskiden bu sonuç, ısıtılmadan elde edilirdi, bu terim oradan gelmedir.)

— Deric. Baskı makinesiyle deriye pürtük yapmak. (Baskıyle deriye kendinden pürtüklüymüş gibi görünüş verildikten başka, timsah, kertenkele derisi görünüşünde pürtükler de yapılabilir.)

— Foto. Bir negatiften örnekler çıkarılmasını sağlayan işlem: *Bromürlü kâğıt üzerine yapılan baskı.* || *Baskı makinesi,* fotoğraf baskılarını kontak usulüyle çıkaran makine, tiröz.

— Grafik santl. Bk. GRAVÜR.

— İkt. ve siyasî müessese. *Baskı grubu.* Bk. GRUP.

— İnş. *Baskı tuğlası* (*makine tuğlası* veya *prese tuğlası* da denir). Pişirilmeden önce kalıp içerisinde sıkıştırılan, balçıktan yapılmış ve sıkışmaya karşı dayanıklı olan tuğla.

— İşleme. *Baskı kalıbı,* üzerleri işlenecek kumaşlara bezeme şekilleri basmağa yarayan, baskıcıların kullandıkları tahtadan oyma kalıp.

— Mal. *Vergi baskısı.* Bk. *Vergi* YÜK'ü.

— Matbaac. Makine çalışmaya başladıktan sonra yapılan baskı işi. || Bu işin sonucu:

Maria BASKIRTSEVA
kendi portresi

bask cinsi koyun

beşbin nüshalı bir baskı. || Bir defada baskısı yapılan bir eserin nüshalarının bütününe verilen ad. || *Baskıya koymak,* basılacak malzemeyi makineye koymak, makineye vermek veya sıkıştırılması istenen malzemeyi baskı âletinin altına koyarak sıkıştırmak veya burada bir süre bekletmek. || *Baskı makinesi.* Bk. ANSİKL. ve BASIM. || *Prova baskı,* bir yazının, dizgiyi kontrol için basıldığı ilk kâğıtlar.

— Terz. İplik atmaması için kumaşın kıvrılıp dikilen kısmı.

— Mim. *Kenar baskısı.* Bk. KIVIRMA.

— Tekst. *Baskı çerçevesi,* renkli basma işlemi için hazırlanan değişik tahta levhalar. (Bk. BASMA.) || *Baskı kolu,* sabit iplik makinelerinde (vargellerde) kauçuk kaplı çekim silindirlerinin baskı işlemini uygulayan ve üzerlerine ağırlık asılan kollar.

— ANSİKL. Matbaac. Baskı makinesini Güttenberg'in bulduğu kesin değildir, Güttenberg'in, o çağda kullanılan bir sistemi geliştirmiş olması kuvvetle mümkündür. Bu sistem bir baskı presidir, tümü ağaçtan yapılmıştır ve sabit bir forma yatağı üzerine sayfa kalıbını uygular. Bu tür baskı presi bazı ufak tefek değişmelerle 350 yıl kullanılmıştır. Bu değişiklikler, ağaç kısımların madenî parçalarla kuvvetlendirilmesi veya değiştirilmesi şeklinde ortaya çıktı. Baskı tekniğinde, elle mürekkepleme yerine otomatik mürekkepleme tekniği, 1811'de F. König tarafından baskı sisteminin mekanik bir hale getirilmesi ve baskı platini yerine merdane usulünün kullanılması, matbaacılığın büyük adımları olmuş ve XIX. yy.ın ortasında rotatif matbaa makinelerinin icadı ile bobin halinde kâğıt verilmesi usulü matbaacılığa yepyeni ufuklar açmıştır.

● *Tipo makineleri.* Şu çeşitleri vardır:

1. *Baskı kapaklı makineler.* Bu makinelerde basınç iki düz yüzeyi yani kalıbı taşıyan masa ile basılacak kâğıdı tutan baskı kapağını birbirine yaklaştırır: Küçük formalar ve büyük basınç gerektiren işler için kullanılır.

2. *Düz basım kalıplı ve silindirli makineler.* Bu makinelerde basım kalıpları ileri geri gidip gelen düz forma yatağı üzerine yerleştirilmiştir. Kâğıt bir silindirin makasları tarafından alınır. Makaslar, kâğıdı basım kalıbı üzerinden bastırarak geçirir. Silindirin hareketine göre şu çeşitleri vardır:

a) *Stopsilindirliler.* Bunlarda kazan, basım kalıbı geri geldiğinde hareketsiz durur. Kâğıt, makineye hareketsiz durduğu sırada sürülür.

b) *«Çift turlu» silindirler.* Kazan aynı yönde devamlı döner. Fakat forma yatağının geri dönüşü sırasında havaya kalkar. Böylece her baskıdan sonra bir tur boşlukta dönmüş olur. Kâğıt hareket halindeki makaslar tarafından ya doğrudan doğruya veya denge kolu aracılığıyla sürülür.

c) *İleri-geri silindirliler.* Her zaman forma yatağına yapışık olan kazanın hareketinde, gidişte üst tarafa dönüşte alt tarafa dönük olarak çalışır.

d) *Tek turlu makineler.* Bunlarda, forma yatağı gidiş ve dönüş hareketi sırasında tam bir devir yapar.

e) *Girintili baskı makineleri.* Sırasıyle kalkıp inen iki kazanı ve iki forma yatağı vardır. Kâğıdın ön yüzünde birinci silindir, arka yüzünde ise ikinci silindir baskı yapar. Kâğıt birinci silindirden ikinci silindire bu sonuncunun makasları tarafından sürülür.

f) *İk renkli makineler.* Bunlar da girintili baskı makineleri gibi çift turludur. İki baskı silindiri arasında kâğıdı ters çeviren üçüncü bir silindirleri vardır.

3. *Rotatifler.* Bunlarda her baskı kalıbı bir kazan üzerine sabit olarak tutturulan yuvarlatılmış kalıp klişelerinden meydana gelir. Basınç ikinci bir silindir aracılığıyle sağlanır. Tabaka veya rulo halinde kâğıt alır, biçim bakımından baskı elemanlarının bir sırada olduğu tipler veya daire şeklinde dizildiği tipler vardır.

Diğer yöntemler gibi tabaka kâğıda baskı yapan tipo makineleri de giderek otomatik marjörlerden yararlanmaya başladı. Çıkışta basılan kâğıtlar, makineler tarafından katlanarak kırma ağzında toplanır. Silindirleri üzerindeki sayfa kalıpları adı verilen «metal kalıplar» baskıya gerekli esnekliği sağlar. Bütün rotatiflerde mürekkep otomatik olarak verilir. Forma yatağının alternatif hareketi sebebiyle rotatiflerin süratleri sınırlıdır, ama dizilen harfler ve düz klişeler üzerine doğrudan doğruya baskı yapmayı sağlarlar.

● *Taşbasması (lito) makineleri ve ofset.* İlk litografların baskı preslerinde basılacak kâğıt taş üzerine konurdu ve üstüne deri geçirilmiş tahta bir levha altında hepsi birden basılırdı.

Taşbasması makinelerinde mürekkep sürme tertibatı dışında taşı nemlendiren ıslatıcı merdaneleri vardır. Ofset makinelerinin hepsi rotatif tipindedir. Her baskı unsurunun bir silindiri vardır; bu silindirin etrafında bir plaka, ıslatma ve mürekkepleme tertibatı üzeri kauçuktan makine fanilasıyle örtülü bir ikinci silindir ve bir baskı silindiri tutturulmuştur. Plaka resmini kauçuk fanilaya çıkartır, oradan da kâğıt üzerine çıkar. Şu çeşitleri vardır: tek renkli tabaka kâğıt basan makine, girintili baskı makinesi, çok renkliler, otomatik marjörlü rulo kâğıda basan çeşitli rotatifler.

● *Tarama kazı ve tiftruk makineleri.* Eski tarama kazı makinesinde, kazılmış forma yatağı üzerinde baskı basıncını yapan bir dirsek manivelası vardır. Mürekkepleme ve kurulama elle yapılır. Modern makinelerde mürekkepleme ve kurulama tertibatları vardır. Rotatif tipindeki tiftruk makinelerinde şu unsurlar vardır; baskı kalıbı (kalıp silindiri veya bir silindir üzerine sarılmış bir plaka), kauçukla kaplı baskı kazanı, mürekkepleme tertibatı (çoğunlukla yalnız bir mürekkep haznesi), baskı kalıbının mürekkeplenen yüzünü kurulayan bir Bacle ve nihayet ısıtma veya havalandırma ile kurutma görevini yerine getiren bir tertibat.

● *Diğer baskı çeşitleri.* Üç büyük baskı usulüne göre basan bu klasik çeşitlerinden başka en değişik ihtiyaç ve tekniklere cevap veren pek çok baskı usulü bulundu: Serigraf, (tembraj) anitlin usulü, kumaş, maden, plastik v.b.... üzerine baskı.

◆ **Baskıcı** i. Baskı makinesinde eserlerin basılması işini yapan kimse. || Kumaş üzerine kalıpla desen basan kimse (elle çizene *yazıcı* denir). || *Mec.* Sıf. Hürriyeti kısıtlayan, disiplin altına alan.

◆ **Baskılık** i. Bir masa üzerindeki kâğıtların uçmaması için üstlerine konulan özel biçimde yapılmış ağırlık.

◆ **Baskısız** sıf. Disiplinsiz, kontrolsuz.

— DEY. *Baskısız büyümek,* baskısız yetişmek, serbest yetişmek. (LM)

BASKIN i. Kısa süreli anî hücum: *Eşkiya baskını. Gece baskını.* || Bir suçun işlendiği yere ansızın girerek suçluları yaklama: *Polis baskını.* || *Mec.* Kalabalık misafirlerin beklenmeyen ziyareti.

— ÇEŞ. DEY. *Baskın çıkmak (gelmek),* [Karşılaştırma konusu olanları] Geçmek, geride bırakmak: *Bu, öncekilerden baskın çıktı.* || *Esk. Baskın alayı,* mahalle halkının zina yapıldığı haber verilen bir evi basmak üzere meydana getirdiği topluluk.

— Ask. Düşmana ummadığı yer ve zamanda, beklemediği bir darbe indirmek ve kısa sürede azamî sonuç almak üzere yapılan anî saldırı. *Meğer İngiliz ne zamandır baskın hazırlığındaymış* (Kemal Tahir). || *Baskın ateşi,* beklenmeyen zamanda, habersiz ve hazırlıksız hedef veya hedefler topluluğuna çeşitli silâhlarla açılan ateş. || *Baskın müfrezesi,* baskın görevi için özel olarak kurulmuş ve hazırlanmış birlik. (Bk. ANSİKL.) || *Baskın vermek,* anî ve habersiz saldırıda bulunmak. || *Baskına uğramak (uğratmak),* beklenmedik hücuma hedef olmak (düşmanı bu durumda bırakmak).

— Bot. Bir bölgede veya bir bitki topluluğunda en çok, en sık görülen tür.

— Jeol. *Deniz baskını,* deniz sularının birdenbire yükselip, karaları kaplaması. || *Su baskını,* eriyen kar, yağmur v.b. sularıyle taşan ırmak, göl v.b. sularının karaları kaplaması.

— ANSİKL. Ask. Uygulanacak askerî bir harekâtın baskın niteliğini taşıyabilmesi için, bu harekâtın düşman tarafından öğrenilmesinden sonra, karşı tedbir ve tertip almasına yeterli zamanın ve imkânın bulunmaması gereklidir. Her kademedeki kumandan, kendi imkânlarıyle baskın yapabilmek için, harekâtın devamı süresince her vasıtaya baş vurarak çare araştırır. Düşman istihbaratına engel olmak veya kendi tertibatı, harekâtı ve planları hakkında düşmanı aldatmak, muharebede kullanılan sistemlerde değişiklikler yapmak, uygulamada sürat sağlamak ve büyük güçlükler veren arazinden faydalanmak suretiyle taktik alanda baskın elde edilebilir.

Baskın sayıca azlığı giderebilir. Savaşta baskın yeni metotlar uygulamak, yeni silâhlar kullanmak suretiyle de yapılabilir. Yeni silâhlarla yapılan baskınlara *silâh baskını* adı verilir.

● *Baskın ateşi.* Genellikle taktik bakımından değerli hedeflerin sürat ve kolaylıkla ele geçirilmesi için hazırlanan bir harekâta, düşmanı hazırlıksız yakalayarak, karşı tedbir almasına engel olmak ve direnmesini kırmak için baskın ateşi faydalı olarak kullanılabilir.

● *Baskın müfrezeleri.* Çok kere taktik amaçlar sebebiyle, bir veya birkaç askerî sınıfa mensup birliklerden kurulan ve geçici kuruluşa sahip baskın müfrezeleri, görevin tamamen başarılmasına kadar özel kuruluşlarını muhafaza ederler. Görevin tamamlanmasından sona birlikler, esas kıtalarına katılırlar.

Baskın müfrezelerinin çekirdeğini genel olarak piyade mekanize veya zırhlı bir birlik teşkil eder. Bunlar, harekât ve manevra yeteneği her bakımdan elverişli olan ağır silâhlar, topçu, istihkâm, tank ve muhabere v.b. birlikler ile takviye edilmek suretiyle çok etkili bir kuruluş halinde düzenlenirler. Bazı hallerde, gerekiyorsa baskın müfrezeleri, uçak ve helikopterlerle de desteklenebilirler.

Baskın müfrezeleri, yalnız kara harekâtında değil, düşman elinde bulunan, bir ada veya kıyı bölgesinde mevcut, önemli askerî tesisleri tahrip veya ele geçirmek amacı ile de görevlendirilebilirler. Özellikle deniz aşırı olarak yapılacak çeşitli çıkarma harekâtında, sık sık değişik maksatlarla, özel olarak kurulacak baskın müfrezeleri görevlendirilir. (ML)

BASKINLIK i. Psikol. Başkalarıyle yüzyüze ilişkilerde baskın olma veya liderlik rolünü alma eğilimi. (Bk. ANSİKL.) || *Kavramların baskınlık sırası,* tecrübî psikolojide kullanılan bazı kavramların, diğer bazı kavramlara oranla, deneklerin ortalaması tarafından daha çabuk tanınabilmesi. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Genel psikolojide *baskınlık* (*ascendence*) kişinin teslim olması veya başkalarının hâkimiyetine boyun eğmesi şeklinde tanımlanan *altkınlık* (*submission*) ile birlikte, toplum hayatına uymanın iki esas tarzı olarak kabul edilir. Diğer kişilik nitelikleri gibi baskınlık ve altkınlık da her fert için her durumda her zaman sabit ve yerleşik değildir. Fakat baskın ve altkın davranış keyfî olarak değişmez veya kesin bir uyarım ortamına bağlı kalmaz. Bu niteliklerin ölçümlerine tam güvenilebilir ve genel davranışın önceden tahmini başarılıdır. Kurala aykırı durumlar bulunsa da her ferdin kendine baskın-altkın yönde bir rahatlama düzeyi bulması ve bu düzeyi değişik ortamlarda devam ettirmesi bir kuraldır. Amerikalı psikolog G. Allport, baskınlık ve altkınlık tek bir bölünmezlik içinde sınıflandırılmaya müsait ise de aynı nitelik olduğunu ve baskınlığın sadece altkınlığın yokluğu olmayıp, kendi başına bir yaşama tarzı olduğunu söyler. Mc. Dougall da altkınlığının pozitif karakteri üzerinde durarak bunu aslî bir içgüdü olarak tanımlar.

● *Kavramların baskınlık sırası,* psikolog E. Heidbreder tarafından 1946 ve 1947'de ortaya kondu. Heidbreder bu gerçeği «kavram oluşması» denen deneylere ve çok yönlü sınıflama denemelerine dayanarak gözönüne serdi. Bu deneylerde kavram, bir şekiller grubunun ortak unsurudur. Denek, bu unsuru başka unsurlarla karışmış olduğu vakit bulup çıkarmakla görevlidir. Bu sınıflama deneylerinde, deneğin ilk önce aklına gelen konu sınıflama ilkesidir; şekli, rengi ve sayıyı daha sonra düşünür. İster yazı ile ilgili tasarımlar, isterse bunlara tekabül eden kelimeler kullanılsın, baskınlık sırası değişmez. Bu durum şunu gösterir: kelimeler algı ile ilgili değerleriyle değil de, ancak

Foto. Giraudon, Stella-Presse (LAROUSSE)

anlamları yoluyle etkili olurlar. Oysa anlamlar, en eski oldukları ve en kullanışlı olan düzenlere yöneldikleri için nesnelerle igilidirler (nesne, insanın ilkin, dokunduğu, ele alıp kullandığı şeydir.) İşte, nesne kavramının baskınlığının açıklanması bu gerçeğe dayanmaktadır. (LM)

BASKİL, Elazığ'a bağlı ilçe merkezi; 1 312 km^2 yüzölç.; 23 000 nüf. Merkez nüfusu 2 735. Merkeze bağlı 27 köyü vardır. Ayrıca 23 köylü Kuşsarayı (İzolu) ve 12 köylü Aydınlar (Muşar) bucakları vardır. Haroğlu dağının güneyinde ve Malatya-Elazığ demiryolu üzerindedir. (M)

BASKİRTSEVA (Maria), rus kadın ressamı (Poltava yakını Gavronzi 1860-Paris 1884). 1870'te Rusya'dan ayrıldı. Paris'te Bastien-Lepage'ın öğrencisi oldu. 1833'te Paris'te açtığı sergiyle parlak bir biçimde (*Parisli kız* ve *Miting* adlı tablolarını devlet satın aldı) sanat hayatına atıldı. Sanatında yer yer Bastien Lepage ve Manet'nin etkisine rastlanır. Portreler yaptı. Eserlerini bazen MARİA, KONSTANTİNOVNA RUSS veya ANDREİ diye imzaladı. *Journal*'i (Günce) [1887] ve *Cahiers İntime*'i (Hatıra Defteri) [1925] tedirginliğini ortaya koyar. (L)

BASKÜL i. (fr. *baculer,* arkaya vurmak'tan *bascule*). ‖ Mekan. İki kolu sırayle kalkıp inebilen, ortasında veya uçlarından birine az çok yakın sabit bir noktaya dayanabilen kaldıraç. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir arabayı, bir vagonu, eşyayı v.b. tartmağa yarayan âlet. (Bk. TERAZİ.)

— Elektron. *Schmitt baskülü,* sırayle biri iletici olduğu zaman diğeri çalışmayan iki aktif bileşenli elektronik devre. (TRİGGER de denir.)

— Sibern. İki denge durumu olan; art arda yapılan etkilerle, bu durumların birinden ötekine sırayle geçerek denge değiştirebilen cihaz.

— ANSİKL. Mekan. Genel olarak, *basküller* çoğunluk büyük bir kütleyi çok daha küçük bir kütle yardımıyle dengeleştirmeğe yarayan âletlerdir; bu dengeleştirme durumuna, düzenlenişi gözönüne alınan âletten âlete değişen bir kaldıraçlar sistemiyle erişilir.

En basit sistem iki kaldıraç ihtiva eder: bir alt kaldıraç ve bir üst kaldıraç (bunlar bıçak üzerinde denge halindedir), bu kaldıraçlar bir yandan baskülün tablasına konan yükle, öte yandan kefeye konan ağırlıklarla etkilenirler. (Bk. TERAZİ.) Kaldıraçların uzunlukları ve düşey çubuklarla olan bağları kefe üzerinde denge teşkil eden ağırlıklar, yükün ağırlığının onda birini gösterecek şekilde hesaplanmıştır (*Quinntenz baskülü*). Başka sistemlerde dengeleyici kefe yerine tek veya iki sürgülü bir kadran sistemi gelir. Kendi kendine kayıt yapan, sürekli yollu (demiryollarında vagonların geçerken, durdurulmadan tartılması), dingil tartılı v.b. basküller mevcuttur. (L)

BASK ülkesi, batı Pirene'lerde bölge. Bask ülkesi genellikle *Baskların oturduğu* (*Eskual -Herria*) bölge olarak kabul edilir; ama bu halkın (*Eskualduna*) bütünlüğü, arılığı ve etnik özelliği henüz tanıtlanamadığından bölgeyi, XVIII. yüzyılda Bask dilinin (*Eskuara* veya *euskara*) konuşulduğu toprakların bütünü diye tanımlamak daha doğru olur. Geleneksel Bask ülkesi yedi ilden meydana gelir: İspanya'da Vizcaya, Guipizcoa, Alava ve Navarra; Fransa'da Labourd, Aşağı Navarre ve Soule.

Bask ülkesinin Fransa'daki kısmı Anie tepesinin batısından ve Pirenelerin ön tarafından Adour alçak vâdisine kadar uzanır. Bask ülkesinin dağlık kesimi pek yüksek değildir, yükseltiler 2 000 m'yi ancak Orhy tepesinde (2 017 m) aşar. Ama jeolojik yapı çok karmaşıktır; Nive, Bidovze ve Saison nehirlerinin pek çok küçük kolu bu bölgede Pireneleri böler. İktisat yayla otlaklarına çıkarılan kuzu ile sağmal inek yetiştiriciliğine dayanır. Bask ülkesi, fliş tabakaları içinde şekillenmiş, çeşitli yönlerde uzanan tepeler üzerinde yayılır. Ilık ve yağışlı iklim, yeşillik ve korulukların yayılmasına elverişlidir. Buralarda ilgi değer evleri olan köy ve köycükler serpilmiştir. Çayır ve yemlik bitki ekiminin gitgide yayılmasına rağmen tahıl, mısır, meyve ağaçları (elma), hattâ bağlar da önemli yer tutar.

Sanayi Bayonne bölgesinde toplanır, ama birçok dokuma, özellikle de ayakkabı ve bez sandalet atelyesi iç kısımlardaki kasabaları canlandırır. Bu arada kıyı kesimi de yaz turizmi (Biaritz, Hendaye, Bidart v.b.) ve balıkçılıktan (Saint-Jean-de-Luz) büyük gelir sağlar.

Bask ülkesinin İspanya'daki illeri, Pireneleri Cantabria sıradağlarına bağlayan dağlık bölgeler üzerinde yayılır. Nüfus özellikle kuzey yamaçlarda yoğundur. Bu yamaçlarda yerşekilleri, Atlas okyanusuna ulaşan derin vâdilerle yarılır. Nemli iklim tarım (mısır, tahıl) ve özellikle otlaklara (büyük baş hayvancılık) elverişlidir; ama yerşekillerinin çeşitliliği ve ağaçlık alanlar tarımın yayılmasını engeller. Kıyı ve açık deniz balıkçılığı çok etkindir. Çağlayanlardan yararlanan sanayi (orman ürünleri sanayii, kâğıtçılık, makine ve elektrik malzemeleri) hızla gelişmiştir. Bilbao demir yatakları ağır demir sanayiinin doğmasına yol açtı. Limanların tümü, özellikle İspanya'nın ikinci büyük limanı Bilbao, çok etkindir. Turizm sanayii de (San Sebastian) ek gelir sağlar.

— Leng. *Bask dili,* Bask'lar tarafından kullanılan dil. Bk. ANSİKL.

— Müz. *Bask tefi,* tek derili küçük tef. Bk. ANSİKL.

— Zootek. *Bask koyunu,* Aşağı-Pireneler'de sütü için yetiştirilen dayanıklı koyun ırkı (sütünden Roguefort peyniri yapılır).

— ANSİKL. Leng. *Baskların euskera, euscara, eskuara, uskara* dedikleri bask dili latin alfabesiyle yazılır. Bugün İspanya'nın kuzeybatısında (bütün Guipozcoa ilinde, Vizcaya ile Navarra'nın bir bölümünde, Alava'nın birkaç bucağında) 500 000 ilâ 600 000 kişi ve Fransa'nın güneybatısında (Eski Labourd, aşağı Navarre ve Soule bölgelerine tekabül eden bugünkü Bayonne ve Oloron idarî çevresi) yaklaşık olarak 90 000 kişi tarafından konuşulur. Bundan başka, yurt dışına yerleşen, binlerce bask (Amerika'da bile) hâlâ anadillerini konuşurlar. Bilbao'nun doğusundan Mauléon'un doğusuna, Biarritz'in güneyinden Pampolina'nın kuzeyine kadar uzanan bask dilinin alanı eskiden daha genişti; ama latin dilleri karşısında daraldı. Bask dili, hiçbir zaman bir devletin resmî dili olmadı. Yapısının başlıca özellikleri her yerde aynıdır. Ama birbirinden farklı birçok bask ağzı vardır. Bunlar 8 lehçede toplanabilir; *Vizcaya* lehçesi diğerlerinden hissedilir şekilde farklıdır. Öbürleri: *guipuzcoa, kuzey* ve *güney yukarı-navarre, labourd, batı* ve *doğu aşağı-navarre, soule*. M.S. VIII. yy.dan beri bilinen baskça kelimeler vardır; ama tarihi bilinen en eski metinler XVI. yy.a aittir. Bask dili, ispanyolca, fransızca ve gaskon lehçesinden çok sayıda kelime aktarmıştır, ama bitişime çok yer veren morfolojisi de sentaksı gibi değişik bir görünümdedir. Hint-Avrupa grubundan olmadığı halde yaşayan tek Batı Avrupa dili budur. Nereden geldiği ve diğer dillere olan akrabalığı konusunda çok değişik varsayımlar ortaya atılmıştır. Akitanya dili ile Vascones dili şüphesiz baskçanın eski biçimleridir. Bugün bu dilin eski iberceden gelmediğini gösterecek sağlam sebepler vardır. Bu dilin aynı zamanda, çok değişik olmalarına rağmen bir aile teşkil eden, kafkas grubu dilleriyle de akrabalığı vardır. Gerçeğe en yakın varsayıma göre, bask dilinin en eski biçimi M.Ö. 2000 yıllarına doğru, maden devri başlarında, önasya'dan gelen göçmenler tarafından getirilmiştir.

— Müz. *Bask tefinde* deri, çevresinde çifter çifter küçük ziller asılı çember biçimindeki kasnağın bir yüzüne gerilidir. (Çalgı basklara ait değildir; yanlış kullanılan bu terimin kaynağı bilinmiyor. Pompeii'deki bir mozaikte de yer alan tefin, Asya'dan gelerek Akdeniz havzası çevresine yayıldığı sanılır. Halk müziği çalgılarındandır. Modern orkestralarda ya derisine vurarak, ya zilleri çıngırdatmak üzere sallıyarak veya baş parmak deri üstüne sürtülerek çalınır. (L)

BASKÜLÖR i. (fr. *basculeur*). Bir vagonu, bir kömür arabasını, yana doğru devirerek tek bir işlemle boşaltan mekanik tertibat. (L)

BASLER (Adolphe), fransız sanat eleştirmeni (Polonya'da Tarnow 1876-Paris 1951). Dergilerdeki yazılarıyle modern sanat akımlarına katkılarda bulundu. Eserleri: *la Peinture, Religion Nouvelle* (Yeni bir din: Resim) [1926], *l'Art Précolombien* (Kolomb Öncesi Sanat) [1928], *l'Art chez les Peuples Primitifs* (İlkel Kavimlerde Sanat) [1929]. (L)

BASMA i. Basmak eylemi. ‖ Basma'dan yapılmış giyecek: *Yırtık basmasının altından kolunu çıkartarak...* (F. R. Atay). ‖ Baskın yapma: *Bunların Bâbıâli'yi bir basmaları vardır, yanında Bastil baskını on para etmez* (K. Tahir). ‖ Sıf. Basılmış, baskı işlemi görmüş: *Duvarlardaki yazılar, parasına göre basma yahut yapma resimlerle değişecek* (F. R. Atay). *Basma ve yazma kitaplar.* ‖ *Basma kalıp,* herhangi bir kitap, kumaş v.b. baskısı için hazırlanan kalıp. (Bk. BASMAKALIP.)

— Elektro-akust. Bir ana kalıba göre ve bir pres yardımıyle plak yapımı.

— İnş. Yapıda kullanılan malzemenin ağırlığı sebebiyle toprağın veya binanın oturması. (İki taraf birbirine eşit olmazsa yıkılma olur.) ‖ *Basma boya,* bir veya birkaç kat renkten yapılan boya: *Basma boya ağaç kaplaması.*

— Jeol. *Deniz basması* (veya *baskını*), deniz sularının çöken kara parçalarına yürüyerek, oraları kaplaması.

— Matbaac. Dökme harflerle veya taşbasma tekniğiyle basılmış yazı, matbu kitap. (Bk. TAŞBASMASI.)

— Teknol. fıçı tahtalarının birbirine dayanarak fıçıyı meydana getirmesini sağlamak üzere, bunların kenarlarına gerekli eğimin verilmesi. ‖ Kontrplak yapımında ince tabakaları birleştirme.

— Tekst. Yer yer boyama sistemiyle kumaş üzerine tek veya çok renkli şekiller basmak işlemi. (Bk. ANSİKL.). ‖ Bu usul ile hazırlanmış pamuklu kumaş: *Odaya sarı basma entarili, yeşil krep başörtülü bir kadın giriyor* (R. N. Güntekin).

— ANSİKL. Tekst. *Basma* tekniği tekstil boyacılığıyle yakından ilgilidir; boyanın koyulaştırılması, kumaşa uygulanması ve tespiti, boya hamurunun kumaştan silinmesi işlemlerini kapsar. Boyalara, basılan şekillerin kılcallık etkisiyle bozulmaması için, genellikle bitkilerden çıkarılan koyulaştırıcı maddeler katılır. Basma işi kalıp levha veya merdane ile yapılır. Kalıp levhalarla yapılan baskıda, üzerine desenler oyulmuş tahta kalıplar kullanılır. Basılacak kumaş, üzeri birkaç kat keçeyle kaplı uzun bir masanın üstüne gergin olarak yayılır. Tahta kalıbın desenli yüzüne boya sürülür, sonra bu kısım kumaşın üstüne konarak üzerinden tokmakla vurulur. Pahalı olduğu için artık bu usulden yalnız büyük boy ve çok renkli desenler için faydalanılır. Bu usulün değişik bir şekli (*Lyon usulü*) daha vardır. Bunda kalıp levhaların yerine, üzerinde basılacak desenler bulunan çok ince kumaş (etamin veya tül) gerili çerçeveler kullanılır. Merdaneyle basma usulü tekstil sanayiinin büyük ölçüde gelişmesini sağladı. İskoçyalı Bell'in bulduğu bu usulü XIX. yy.ın başında ünlü Jouy-en-Josas fabrikasını kuran Oberkampf Fransa'ya soktu.

Basma merdaneleri, üzerine desenler oyulmuş tunçla kaplı silindirlerdir. Basma makinesinde, çevresine oyma desenli merdaneler dizili yatay eksenli bir kasnak bulunur. Basılacak kumaş gergin olarak büyük kasnakla merdaneler arasından geçer ve ard arda, boyanması istenen desenin her rengini üzerine alır. Levha veya merdane ile ba-

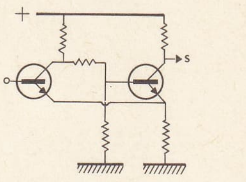

Schmitt baskül'ü

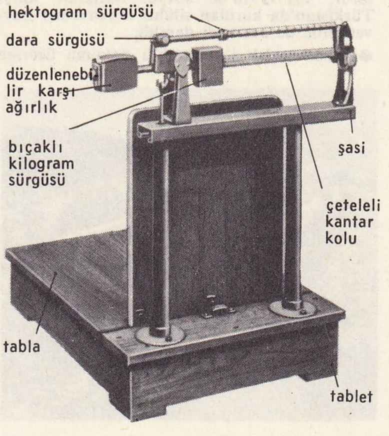

baskül

BASRA
şehrin içindeki kanal

sımdan sonra kumaş kurutulur, boyalar sabitleşir. Daha sonra, buharda sabitleşmemiş boya artıkları çifte yıkamayle temizlenir. Beyaz zemin üzerine birçok renk basılabilir. Beyaz kalması istenen yerlere boya tutmayan ve sonra çıkarılabilen maddeler sürülerek renkli zemin üzerine beyaz desenli kumaşlar da yapılabilir. Batik usulünde boya tutmayan madde olarak mum kullanılır.

Renkli kumaşlara beyaz desen yapılmak istenirse desenler öyle bir maddeyle basılır ki kumaş buharla yıkandığı zaman basılan madde altındaki boyayı yok eder ve o kısımlar beyazlaşır. Buna silme usulü denir. Silici maddeye onun silemiyeceği bir boya katılırsa, renkli kumaş üzerine beyaz yerine renkli desen yapılmış olur. Çözgü üzerine basmada baskının genişliğini korumak amacıyle bir geçici dokuma yapılarak her santimetrede bir veya iki atkı atılır. Kumaş hazırlanınca motifler basılır. Sonra çözgü yeniden tezgâha konur, geçici atkılar çıkarıldıkça yerine asıl dokuma yapılır. Böylece atkı daima beyaz kalır. İpliklerin hepsi aynı derecede gergin olmadığı için kenar çizgileri hafifçe gölgeli olur; kumaşın tersi yüzü olmaz.

◆ **Basmacı** i. Basma yapan veya satan kimse. ‖ Tülbent üzerine kalıp basan kimse. Bk. ANSİKL. ‖ *Esk.* Matbaacı. ‖ Eşkiya çetesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eskiden kumaş üzerine kalıplarla çeşitli bezeme basan ve bunları satan esnafa *basmacı* deniyordu. İki türlü basmacı vardı: *yastık basmacısı, çit basmacısı.* Yastık basmacıları katranlı boyalarla yastıklar, sofra örtüleri, perdeler, bezler yaparlardı. Çit basmacıları ise yorgan yüzü, yorgan çarşafı ve perde basarlardı. Evliya Çelebi, İstanbul'da on beş dükkânda elli beş yastık basmacısının ve yüz çit basmacısının çalıştığını yazar. İstanbul'da bugün çoğalmış olan basmacı esnafı Kapalıçarşı'dadır.

● Basmak kökünden gelen ve *eşkiya* anlamında kullanılan bu kelime, Türkmenistan, Başkurdistan, Kırım ve Kafkasya bağımsızlıklarını kaybedip rus hâkimiyetine girdikleri sırada türedi. Buralarda *basmacılar* halka dokunmazlar, hazine malını yağma eder, çoğu zaman bunları halka dağıtırlardı. Köroğlu'nu manevî pirleri sayarlardı. 1917-1918'de sovyet ihtilâline karşı Türkistan'da kurulan silâhlı mukavemet kuvvetlerine de *basmacı* denildi.

◆ **Basmacılık** i. Pamuklu dokuma üzerine baskı ile desen yapma işi. ‖ Basma alım satımı ile uğraşanların işi. ‖ *Esk.* Matbaacılık: *Evvelâ gizlice bir matbaa tesis ettim / Beş on öksüz bularak basmacılık öğrettim* (M. Â. Ersoy). [ML]

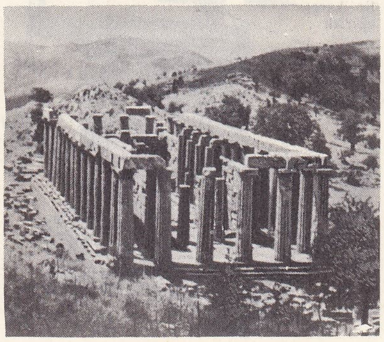

BASSAİ
Apollon Epikurios tapınağı

BASMAK geçz. ve geçl. f. Ayak tabanını, vücudun ağırlığını vererek, bir yere veya bir şeyin üzerine koymak: *Toprağa sanki çekinerek basıyordum* (Ş. S. Aydemir). ‖ Elle tazyik etmek: *Zile basmak.* ‖ Yerleştirmek, sıkıştırmak: *Küpe yağ basmak.* ‖ Baskı işi yapmak, tab etmek: *Kitap basmak.* ‖ [Çocuk için] Ayakta durmak. ‖ Baskın yapmak: *Benim doğduğum köyleri / Akşamları eşkiyalar basardı* (C. Külebi).

— ÇEŞ. DEY. *Basıp geçmek*, önem vermemek, yok farz etmek: *«Yolumda durmu kaçarken» dedim basıp geçtin* (M. Â. Ersoy). ‖ *Argo. Basıp gitmek*, anî, acele, ardına bakmadan uzaklaşmak: *Allahın gönlüne güç varmasın, şu ramazanın basıp gitmesine keyfolmuşum* (K. Tahir). ‖ *Bastığı yerde ot bitmemek*, gittiği yere uğursuzluk götürmek, kurutmak, bereketini kısmak. ‖ *Bastığı yeri bilmemek*, kederden, şaşkınlıktan nerede olduğunu seçememek, durumunu kontrol edememek. ‖ *Ağır basmak*, nüfuz ve etkisi diğerlerinden fazla gelmek. ‖ *Ağırlık (rehavet, uyku, efkâr) basmak*, uyuşuk, uykulu, efkârlı hale gelmek. ‖ *Ayak basmak.* Bk. AYAK. ‖ *Ayaklarının ucuna basmak*, yürümek, sessiz, gizli, kaçamak yürümek: *Ayaklarının ucuna basarak yatağın kenarına gidip oturdu ve karısına uzun zaman baktı* (S. Ali). ‖ *Bir yaşına daha basmak*, hiç bilinmeyen veya beklenmedik bir şey öğrenilince duyulan hayreti ifade etmek için kullanılır. ‖ *Çığlıyı (kahkahayı, şamarı* v.b.) *basmak*, atmak, vurmak v.d. anlamlarda yardımcı fiil olarak. ‖ *Dalları basmak*, doldurmak, sarmak: *Dalları bastı kiraz / On kuruşa bir dalı* (Mâni). ‖ *Damarına basmak*, bile bile öfkelendirmek, kızdırmak: *Damarıma basmadansa ayağıma basılmayı ehven bulurum* (Burhan Felek). ‖ *Hararet basmak*, çok susamak: *Limonata yapayım da içelim, hararet bastı beni* (R.H. Karay). ‖ Karanlık, *(gece, gölge, yaz) basmak*, olmak, gelmek: *Tekrar ana yola geldiğim zaman akşam karanlığı basmıştı* (S.F. Abasıyanık). ‖ *Kitaba (Kur'an'a) el basmak*, Kur'anı Kerim'in üzerine, töreye göre el koymak, yemin etmek: *Mıstık, yine yeşil bir bohçaya sarılı kitaba elini bütün kuvvetiyle bastı, çakmağı almadığına yeminler savurdu* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Mühür (imza) basmak*, bir şeye kendi özelliklerini, şahsiyetini vermek,: *Sinan Süleymaniyeye mührünü bastı.* ‖ *Öfke basmak*, öfke krizine tutulmak: *Aman efendim aman... bizim molla Kasım'ı bir öfkedir basıyor* (N. Araz). ‖ *Argo. Tongaya (dubaraya, mandepsiye, mantara, yaş tahtaya) basmak*, aldatılmak, kandırılmak, dolandırılmak. ‖ *Yemini basmak*, şiddetle, hararetle yemin etmek: *Haşa kabul etmem vallahi, diye, bir biri arkasına yeminleri basıyor* (Ömer Seyfeddin).

— Denizc. *Dümen basmak*, dümeni bir taraftan karşı tarafa döndürmek. ‖ *Kıyı bastı*, karadan denize doğru esen ılık ve hafif rüzgâr.

— Deric. Havuzdan çıkarılan derileri, bir kireç veya sepi havuzuna yeniden atmak.

— Ev. işl. *Çamaşır basmak*, çamaşırı yıkamaya hazırlamak üzere ıslatmak.

— Mad. oc. Bir kazı yakınındaki toprakların yavaş yavaş çökmesi. ‖ Bir dayanağın çatı kısmının hareketine bağlı olarak yavaş yavaş yer değiştirmesi.

— Matbaac. Bir metni, tabloyu veya gravürü herhangi bir usulle, birçok nüsha elde etmek üzere çoğaltmak.

— Mutf. *Turşu basmak*, turşu kurmak, bazı yiyecekleri turşu olması için hazırlayıp bir kaba koymak.

— Numism. *Para basmak*, her iki yüzüne baskılar yapmak suretiyle para veya madalya yapma işlemi. (Bk. PARA.)

— Teknol. Basma yoluyle meydana getirmek. ‖ Oyuk bir ana kalıptan yararlanarak maden, deri veya karton üzerine kabartma basım yapmak. ‖ Kalıplara yer değiştirterek ince maden üzerine gravür basmak.

◆ **Basılı** sıf. Basılmış, matbu: *Adayların adlarını gösteren basılı oy pusulaları..*

◆ **Basılmak** dönşl. f. Basmak işine konu olmak. ‖ Suç üstü yakalanmak: *Üstüme iyilik sağlık, kocam mı basılmış?* (H.R. Gürpınar). *Delirdin mi sen?.. Basılırız inan olsun! Köşedeki eve polis taşınmış* (K. Tahir). ‖ Adım atılmak, basmak: *Çamura basılmasın.* ‖ Tab edilmek: *Türkçeye çevrilerek Ulus tarafından basılmıştır* (Peyami Safa). ... *resimli basılarak yalnız bu neviden* 150 *bin nüsha satılmıştır* (Namık Kemal).

— Elektr. *Devrelerin basılması*, çizilmiş bir şemayı, fotoğrafını çekip, bakalit gibi, yalıtkan bir yaprak tabakayle kaplanmış iletken madenî plaka üzerine geçirme işlemi. (Bir fotogravür işlemiyle maden yedirilir, yalnız şemanın şekli kalır). [ML]

BASMAKALIP blş. sıf. Aynı kalıbı tekrarlayan, taklide dayanan, değişiklik göstermeyen, hiç bir özelliği olmayan: *Acemi propagandacıların her gün, binlerce defa tekrar edilen basmakalıp tekerlemelerinden başka bir şey konuşmuyordu.* (Ş.S. Aydemir). *Ölen yazarların arkasından söylenmesi âdet olan basmakalıp lâkırdıları bilirsiniz* (N. Ataç). [M]

BASMANOV (Piyotr Fiyodoroviç), moskovalı general (ölm. Moskova 1606). Boris Godunov ölürken (1905), oğlunu ona emanet etti, fakat Basmanov sahte Dimitri ile birleşti ve onun yanında öldürüldü. (L)

Basma Yazı ve Resimleri Derleme kanunu, 21 haziran 1934 tarihinde T.B.M.M. tarafından kabul edilen 2527 sayılı kanun gereğince, Türkiye'de her türlü baskı usulleriyle (teksirler dahil) basılıp yayımlanan basma yazı ve resimleri (gazeteler, ajans tebliğleri, dergiler, kitaplar, broşürler, tezler, haritalar, atlaslar, tablolar, gravürler, her çeşit resim, sanat değeri bulunan duvar ilânları, kılavuzlar, planlar, krokiler, destan ve şarkı mecmuaları, müzik notaları, dans notaları, tiyatro piyesleri, dernek ve ortaklıklarca yayımlanan raporlar, her çeşit kataloglar, takvimler, yıllıklar ve muhtıralar) basanlar, bunlardan beş nüshasını Millî Eğitim Bakanlığı Derleme müdürlüğü emrine vermeğe mecburdur.

Derlenen eserler, Türkiye'nin en büyük beş kütüphanesi olan Millî (Ankara), İl Halk (Ankara), Beyazıt Devlet (İstanbul), Üniversite Merkez (İstanbul), Millî (İzmir) kütüphanelerine Derleme müdürlüğünce gönderilir.

Basma Yazı ve Resimleri Derleme müdürlüğü (Kuruluşu 21 haziran 1934). Millî Eğitim Bakanlığı Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel müdürlüğüne bağlı bir kuruluş olarak çalışan Basma Yazı ve Resimleri Derleme müdürlüğü, İstanbul'dadır. Derleme müdürlüğünce 1968 yılı sonuna kadar derlenen eserlerin sayısı 123 197'dir. Türkiye'de 1966 yılında 6 099, 1967'de 5 688, 1968'de 5 492 kitap ve broşür basılıp derlenmiştir. Yurtta 1968 yılında yayımlanan bütün gazete ve dergilerin toplamı 2 347'dir. 1934-1953 yılları arasında üç ayda bir çıkan Türkiye bibliyografyası'nı da Derleme müdürlüğü yayımlamıştır. Bibliyografyanın 1928-1938, 1939-1948 yıllarına ait toplu (kümülatif) ciltleri de vardır. İlkin Ebussuut caddesindeki İbrahim Müteferrika İlkokulu binasında faaliyet göstermişken, daha sonra Hacı Yusuf Ef, Mekteb-i Sıbyanı olan şimdiki binasına taşınmıştır. (M)

BASMILLAR, eski türk boylarından biri. Göktürklere tabi olarak yaşarlardı. İlk defa Çinlilerin Sui devrinde (580-618) tarih sahnesine çıktılar. Göktürk Uygur ve Karahanlılar devrine kadar Türk tarihinde görüldüler. Baykal gölünün güneyinde oturarlardı. Göktürk hakanı Bilge Kağan tahta çıkınca Çinlilerle arası açıldı. Çinliler Göktürklere tabi kavimlerle birlikte Basmılları da isyana sevkettiler. isyan, istenen sonucu vermeyince Göktürkler, Basmılları ezdi. Tanrı Kağan ölünce (741) Göktürklerde başlayan taht kavgasından faydalanan Basmıllar, Uygur-Karluk birliğine girip Göktürklere karşı harekete geçtiler. Göktürk hakanı Ozmış Kağan yenildi (743). Karısı esir edildi. Basmıllar başını kesip Çin sarayına gönderdiler (744). Çin hükümdarı, Basmıl reisi Assena-şi'ye Ho-la (Bilge Han) unvanını verdi. Basmıllar, Uygur ve Karluklarla beraber Göktürkleri yenince Uygurlara tabi oldular. Uygurlar, aralarına katılan bu iki boyu, uç mu-

Foto. Bousquet (LAROUSSE)

hafızı yaptılar. Fakat Basmıllar bir süre sonra Uygurlara da isyan ettiler. Uygur hükümdarı Moyun-Çur zamanında Uygurlara saldırdılar. Mücadele uzun sürdü. Sonunda Uygur kuvvetleri Basmılları ve Karlukları yendi. Basmılların bir kısmı Başbalık'a kaçtı. Oradan Çin'e sığındılar. Bir kısmı da batıya gitti. Karahanlılar devrinde de mücadeleden vazgeçmediler. Yabakularla beraber ve Büge Budraç kumandasında Arslan Tigin'e karşı savaştılar, fakat yenildiler. Kaşgarlı Mahmud'a göre Basmıllar Hakaniye Türkçesini bilirlerdi.Fakat yine ona göre ayrı bir dile de sahiptiler. (M)

BASOGALAR, Uganda'da bantu kabilesi. Luganda dilini konuşurlar; yaklş. 300 000 nüf. (L)

BASOMMATOPHORA çoğl. i. Karından-bacaklı, akciğerli yumuşakçalar takımı. Gözleri, içeriye çekilebilen iki dokunacın dibindedir. *Limnaca ve planorbis bu takımdandır.* (L)

BASRA, Irak'ın ikinci büyük şehri, il merkezi; Şattülarab'ın batı kıyısında, Basra körfezinden 120 km uzaklıkta; 219 000 nüf. Bağdat'a Dicle nehri ve demiryoluyle bağlıdır. Basra, Mezopotamya'nın denize açılan kapısı, Basra körfezinin başlıca ticaret limanı ve Hindistan'la Yakın Doğu arasındaki geleneksel temas noktalarından biridir. Şehir dünyanın en geniş hurma ağaçları vahasının ortasında yer alır. Basra eski Aşşar limanından başlayarak kuzeyde yeni Ma'kil limanına doğru uzanır. Aşşar limanının kısmen modernleştirilen eski mahalleleri şehrin yönetim ve yerleşme merkezini meydana getirir. Basra Ma'kil limanından hurma, arpa, buğday, yün ve pamuk ihraç eder, petrol malzemesiyle, makine alır. Şehrin yakınında sanayi gelişmiştir (dokumacılık, besin maddeleri, dericilik). Körfezdeki deltada tarih öncesi çağlardan beri devam eden tıkanmalar Fao ön limanının yapılmasını gerektirmişti, fakat Şattülarab'ın başlıca kanallarının temizlenmesi ile iç liman da yeniden canlandı. Margil hava alanı Avrupa ile Uzak Doğu veya Avustralya arasında önemli bir duraktır.

— Basra ili, Irak'ın en doğudaki ilidir; 502 000 nüf., Şattülarap deltası, bataklık Hor el-Hammar bölgesi ve Güney'le batı'da Suriye-Arabistan çölünün bir kısmı üzerinde uzanır. Burada Ez-Zübeyr etrafında Basrah Petroleum Co.'nin kuyuları işletilmektedir. Buradan çıkarılan petrol, borular vasıtasiyle İran körfezine akıtılmaktadır.

— Tar. Bu bölgede antik çağdan beri birçok şehirler kurulmuştur. Büyük İskender zamanında adı geçen Diritidis (Teredon) şehrinin bu civarda olduğu arkeologlar tarafından kabul edilmektedir. Araplar tarafından 635'te yapılmış, sonra terkedilmiş bir ordugâhda, Halife Ömer'in emriyle, Utbe b. Gazvan tarafından kuruldu (637/8). Askerî bir şehirdi. Bu yeni şehir adını, üzerinde bulunduğu toprağın tabiatından aldı; **el-basra** «yumuşak, kefekî (kufekî) taşı» demektir. Şehir kurulduktan sonra, Hindistan, Uzak Doğu ve Afrika'dan Akdeniz'e işleyen ticaret yolunun kontrolu İskenderiye'den Basra'ya geçti. Kısa zamanda gelişen şehir İslâm tarihinde önemli olaylara sahne oldu. Ali halife olunca onu tanımayanlar Basra'ya giderek, oradan topladıkları kuvvetlerle kendisine karşı savaştılar. Muaviye zamanında başlıyan karışıklıklar ve Emevîler'e karşı muhalefet de uzun süre devam etti. Basra en parlak devrini Abbasîler zamanında yaşadı. Şehir imar bakımından olduğu kadar ticarî, ilmî ve fikrî bakımdan da çok gelişti. Arap filolojisinin beşiği Kûfe ve Basra oldu. Kelamcılardan Hasan El Basrî ve mezhep kurucusu Eşarî basralıydılar. Basriyûn* adı verilen toplulukta Câhiz ve el- Kindî gibi büyük ilim adamları vardır.

Abbasîler'in zayıflaması üzerine ortaya çıkan âsi valiler ve mahallî hanedanlar devrinde Basra ihmale uğradı. Irak'a hâkim olan Moğollar,Timur, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler devrinde Basra eski önemini kaybetti. Moğol hâkimiyeti devrinde eski şehrin yanı başında yeniden kuruldu. 1538'de Osmanlı hâkimiyetine girdi ve bir eyalet merkezi oldu. Sefer zamanlarında Bağdat beylerbeyliğine bağlanırdı. Osmanlılar devrinde daha çok yerli valiler tarafından idare edilirdi. Hindistan yolunun keşfinden sonra ticarî bakımdan önem kazandı. Basra limanı Avrupalı gemicilerin uğrak yeri oldu. 1773'te İranlılar'ın eline geçen şehir üç yıl sonra tekrar Osmanlılar'a katıldı. Bağdat vilâyetine bağlı bir mutasarrıflık merkezi oldu (1869). 1884'te bağımsız vilâyet olan Basranın, II. Meşrutiyet devrinde askerî bakımdan önemi arttı. Birinci Dünya savaşı sırasında İngilizler tarafından işgal edilerek Türk hâkimiyetinden çıktı (21 Kasım 1914) ve Mezopotamya'da Türkler'e karşı hareket üssü olarak kullanıldı. (ML)

BASRA eyaleti, Osmanlı imparatorluğu zamanında büyük bir idare bölgesi. Önceleri mülkiyet esasına tabi bir hükûmetti. Bağdat eyaletiyle beraber aynı şahsın eline verilir veya mutasarrıflık olarak veya mütesellim eliyle Bağdat'a bağlanırdı. Sonra *salyane* sistemiyle idare edilen bir beylerbeylik haline getirildi (1546). 1667'den sonra ise diğer eyaletler gibi idare edildi. Eyaletin bir hazine defterdarı vardı. On yük olan eyalet gelirini ve vergileri vali toplardı. XVII.yy.da Basra'ya bağlı otuzdan fazla sancak vardı. XVIII. yüzyıl başlarında merkez sancağından başka Rahmaniye, Zekiye, Kapan, Katif, Ebu Arna, Kal'a-i Medine sancakları bulunuyordu. Basra eyaletinin beylerbeyleri, sefer zamanı Bağdat beylerbeyinin kumandası altına girerdi. Bağdat'a bağlı olarak mütesellimle idare edildiği devirde, Bağdat valisine bağlı bir defterdar vardı. Divanda, yerlilerden *acal* adı verilen nüfuzlu bir kimse bulunurdu, mütesellim, acal'a sormadan hiçbir iş yapamazdı. Adalet teşkilâtının başında bulunan kadı İstanbul'dan tayin olunurdu. Vilâyet teşkilâtında (1862) Basra, Bağdat vilâyetinin bir sancağı olarak kaldı. Mithad Paşanın idarî ıslahatında (1869-1872) devlet otoritesi kuvvetlendi. Daha sonra tamamen ayrı bir vilâyet haline geldi (1884). [M]

Basra kaptanpaşalığı, Osmanlı imparatorluğu zamanında Basra'daki deniz kuvvetleri kumandanlığı. Vazifesi 50 - 60 teknelik donanmasıyle Dicle, Fırat nehirlerini korumak ve Basra körfezini savunmaktı. XVI. yüzyılda kuruldu, XIX. yüzyıl başlarına kadar devam etti. İhtiyaç olan gemiler Birecik tersanesinde yapılırdı. Paşalar İstanbul'dan tayin edilirdi. Paşalığın ihtiyaçları Basra ve Bağdat eyaletlerinden alınan tahsisatla sağlanırdı. Sonra Kölemenler devrinde Basra mütesellimle idare edilmeye başlanınca, Bağdat valileri Basra kaptanpaşalığının gelirlerine el koydu. (M)

BASRA körfezi, Eskiçağda **Sinus Persicus,** Asya kıtasının güneybatısında büyük körfez. Yüzölç. 236 800 km². Ortalama derinlik 25 m, en derin yer 102 m. Umman denizinden Hürmüz boğazıyle ayrılır. Arabistan ile İran arasında, Şattülarab'ın ağzından güneydoğuya doğru uzanır. Bu körfeze araplarca Bahri Faris (Fars denizi) adı verilir. Bu ad İstahrî ve İbni Havkal tarafından Hint okyanusuna da verilmiştir. Sonradan Mukaddesî ve Mesudî, Şattülarab'ın denize döküldüğü Abadan mevkiinden Umman'a kadar (Umman körfezi dahil) olan kısma Basra körfezi adını verdiler. Körfezin İran sahilindeki başlıca limanları Abadan, Mehruban, Siniz, Cannaba, Siraj, Hormuz (Hürmüz) ve Tiz'dir (Mekran). Bunlara gittikçe önem kazanan Bu-Şahr, Bender Abbas ve Linga'yı da eklemek lâzımdır. Basra (yahut Fars) körfezi, Hint okyanusundan, Durdur dağlarıyle ayrılır. Burada Aval, Harak, Kiş ve el-Lar (Larek) adaları vardır. Arabistan sahilindeki başlıca limanları da Kûveyt, el-Katif ve Bahreyn'dir. (M)

BASRİYÛN çoğl. i. (ar. *Basra*'dan *basriyyun,* basralılar), VIII. yüzyılda yaşamış basralı dilciler grubu. Kurucusu *Sibeveyh*'dir. Diğer ünlü temsilcileri: *Ahfaşul Avsat* (öl. 830), *Yunus bin Habib*'dir (709-796). Arapçanın gramer kaidelerini tespit ettiler. Metot bakımından ayrı görüşlere sahip oldukları Kûffiyûn (Kûfeliler) ile çalışırlar. Basriyûn mecbur kalmadıkça kıyasa yer vermez, kurallı bir dil kullanmaz, halk dilini tercih ederdi. İki grup arasındaki çekişme uzun yıllar, Basra ve Kûfe siyasî birer merkez olmaktan çıkıncaya ve tartışmayı sürdüren üstatlar ölüp taraftarları azalıncaya kadar sürdü. Sonraki devirlerin arap dilciliği Basriyûn görüşüne dayandı. (M)

BASSAİ, Arkadia yaylalarında, Phigalia yakınlarında; yüksl. 1 151 m. Antik kaynaklar tarafından İktinos'a izafe edilen Apollon Epikurios tapınağının kalıntıları (M.Ö. 450-420). Tapınak mermerden yapılmıştır. Dış görünüşüyle bir dor tapınağı tesiri bırakır. İçteki salon ise 3/4 ion sütunlarıyle süslüdür. Sütunların üst kısmında salonun içini çeviren figürlü bir friz vardır (Amazonlar ile Yunanlıların savaşları). Bu salondan asıl sellaya açılan kapı, korinthos başlığı taşıyan tam bir sütun ile bölünmüştür. Bu başlık korinthos nizamının mevcut en eski örneğidir. (→ Bibliyo.) [ML]

BASSAM (Grand Bassam), Fildişi Sahili'nde (güneydoğu idarî bölgesi) liman şehri. Ebrié deniz kulağını sınırlayan kıyı kordonunda idare merkezi; 12 000 nüf. Orman işletmeleri ve bıçkıhaneler. Ananas, muz, kahve, kakao ve palmiye tarlaları. Meyve (ananas) suyu fabrikası. Balıkçılık limanı. Fildişi Sahili ticaretinin büyük bir kısmı 1931'e kadar Bassam iskelesinden yapılırdı. — *Bassam idare bölgesi,* 39 470 nüf. (L)

BASSAM. Bk. BÜYÜK BASSAM.

BASSANİ (Giorgio), italyan yazarı (Bologna 1916). Şiirleri: *Te lucis ante* [1947]; *Un'altra Liberta* (Başka Bir Özgürlük) [1952]; *L'Alba ai Vetri* (Camlarda Şafak) [1963]. Hikâyeleri, *Cinque Storie Ferraresi* (Ferrara'dan Beş Hikâye) [1956]; *Gli Occhiali d'oro* (Altın Gözlükler) [1958]; *Il Giardino dei Finzi Contini* (Finzi Contini'lerin Bahçesi) [1962] «*Kapının arkasında*» (1964). [L]

BASSANİ (Giovanni Battista), italyan bestecisi ve orgcusu (Padova 1657 veya 1658-Bergamo 1716). Bir süre Mirandola sarayında kaldıktan sonra Bologna akademisi başkanı (1683), Ferrara'da (1688) ve Bergamo'daki Santa Maria Maggiore'de kilise müzik yönetmeni oldu. Birçok tiyatro eseri besteledi, fakat ününü bir, iki, üç sesli kantatları ve *İki keman ve bas için on iki sonat* (op. 5) ile kazandı. Eserlerinin başlıca nitelikleri biçim zarifliği ve yazı açıklığıdır. Kurallarını kemanın özelliklerinden alan bir çalgı tekniği geliştirdi. Sonat biçimine, estetik yönünden birlik kazandırdı ve ona kesinlik sağladı. (L)

BASSANO Jacopo DA FONTE, **lacopo** — denir), italyan ressamı (Bassano 1510 veya 1516-ay.y. 1592). Önceleri Pordenone ve Pâris Bordone'nin üslûbunu benimsedi, sonra roma ve flaman biçimleriyle ilgilendi, daha sonra Venedik'te Tiziano ve Tintoretto'nun etkisi altında kaldı. Dinsel veya dindışı sahnelere natüralist bir kır havasını getiren yeni bir akımın öncüsü oldu: «*Çarmıha Geriliş*» (1562, Treviso), *Çobanların Tapınışı* (1580, Bassano), *Santa Lucilla'nın Vaftizi* (1580, Bassano). Öğrencisi olan dört oğlu arasında, FRANCESCO (1540-1592) ile LEANDRO (1557-1622) en önde gelirler. Venedik'te yerleşerek, Montecassino kilisesindeki «*Beş Ekmeğin Mucizesi*» adlı büyük tabloyu birlikte yaptılar. Ayrıca, Francesco tek başına, *Madonna, Petrus ve Paulus ile,* adlı tablodan başka Venedik'te Palazzo ducale'de birkaç tavan süslemesi yaptı, Viyana ve Berlin'de birçok eser verdi. Leandro özellikle portre sanatında başarı kazandı. Madrid ve Münih'te dinsel tabloları, Dresden'de portreleri ve Bassano'da *Mezara İndiriliş* adlı bir tablosu vardır. —Bassano'nun diğer iki oğlu, GİOVAN BATTİSTA (Bassano 1553-ay.y. 1613) ve GEROLAMO (Bassano 1566-Venedik 1621) daha çok babalarıyle kardeşlerinin çalışmalarını tekrar ettiler. (L)

BASSANO DEL GRAPPA, İtalya'da Venetia bölgesinde (Vicenza ili) şehir. Brenta kıyısında; 30 500 nüf. XIII.yy.dan kalma kilise. Ticaret merkezi. Dokuma sanayii (ipekli). [L]

BASSAP'LAR, Borneo'nun (İndonezya) iç kısmında ilkel halk; meyve toplayıcılığı ve pirinç tarımıyle geçinirler. (L)

BASSARİCYON i. Zool. Olingo'nun ilmî adı. Koati'ye yakın etçil hayvan. Orta Amerika'da yaşar. (Küçükayıgillerden). [L]

BASSARİS i. Zool. Etçil hayvan, Amerika'da yaşar. RİND TAİLED CAT (halka kuyruklu kedi) de denir. (Küçükayıgillerden.) [L]

BASS boğazı, Avustralya'yı Tasmanya'dan ayıran, 200 km genişliğinde deniz kolu. (L)

BASSEİN. Bk. BASEYN.

BASSET (René), fransız şarkiyatçısı (Lunéville 1855 - Alger 1924). Cezayir Edebiyat fakültesi arapça profesörü. Çok sayıdaki

François de BASSOMPİRRE

Maryse BASTİÉ

Foto. X (LAROUSSE)

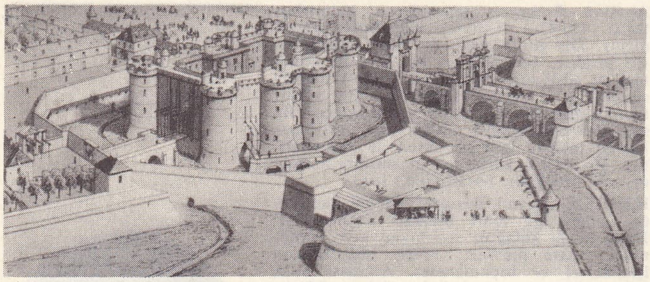

1650'de Bastille
F. Hoffbaner'in 1882'de yaptığı resim
(cabinet des Estampes, Paris)

Temmuz sütunu
Bastille meydanı

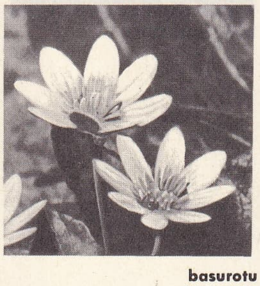

basurotu

soruşturma ve araştırmalarının (*Notes de Lexicographie Berbère* [Berberî Sözlük Bilimi Üzerine Notlar, 1883-1888]; *Recueils de Textes et de Documents Relatifs à la Philologie Berbère* [Berberî Dilbilimi ile ilgili Metin ve Belgeler Derlemesi, 1887]; *Recherches sur la Religion des Berbères* [Berberî Dini üzerine Araştırmalar, 1910]) sonuçlarını yayımlayarak berberîlerle ilgili incelemelerin gelişmesine yol açtı, birçok arapça metinleri inceleyerek, *Mille et un Contes* (Binbir Masal) ve *Récits et légendes Arabes* (Arap Hikâye ve Efsaneleri) [1924-1927] başlığı altında derledi. — Oğlu HENRÎ (Lunéville 1893 - Rabat 1926), Fas Yüksek Öğrenim enstitüsü müdürü; *Hespéris* dergisini kurdu, *Essai sur la Littérature des Berbères* (Berberî Edebiyatı üzerine İnceleme) adlı bir deneme yazdı (1920). —ANDRÉ (Lunéville 1895- Paris 1956), öncekinin kardeşi, berberî dilbiliminin gerçek kurucusu. Rabat'ta, Cezayir Edebiyat fakültesinde ve Paris Doğu Dilleri okulunda berberî dilini okuttu. Eserleri: *Grammaire Kabyle* (Kabil Grameri) [1948] ve *Langue Berbère* (Berberî Dili) [1952]. (L)

BASSETERRE, Saint - Christopher adasında idare merkezi; Britanya küçük Antilleri'nde (Rüzgâraltı adaları); 12 200 nüf. Ticaret merkezi. (L)

BASSE-TERRE, Guadeloupe'un (fransız antilleri) batı kesimini meydana getiren ada. İdare merkezi, *Basse-Terre*. Soufrière volkanında 1 484 m'ye yükselen arazisi çok engebelidir. Yerşekilleri bakışımsızdır; adanın batı yamacı Grande-Terre'e bakan yamacından çok daha sarptır. Dağları ormanlıktır. Yamaçların etekleri şekerkamışı, kahve, kakao ağacı, pamuk işletmeleriyle örtülüdür. — Adanın idare merkezi Basse-Terre aynı zamanda önemli bir ticaret merkezidir. Şehir Soufrière dağının ayağında haşmetli bir konum üzerinde yayılır. 18 837 nüf. (L)

BASSETTİ (Marcantonio), italyan ressamı (Verona 1588-ay.y. 1630). Tiziano ve Tintoretto'yu inceliyerek yetişti. Renklerinin zenginliğiyle tanındı. (L)

BASSİA i. Sütlü ağaç. Yaprakları tüysüz ve sert, sarkık çiçekleri sarı veya kırmızımsıdır. Döllenmeden sonra taç kısmı kopup düşmez, kuru inciri andıran çok tatlı ve etli küçük bir topak şeklinde şişer. Hindistan'da ve İndonezya adalarında yetişir. (Sapotaceae familyasından.)

— ANSİKL. *Bassia*'lar Doğu'da özellikle Hindistan'da önemli bir üretim konusudur. Hayvanlara yem olarak verilir. Şarap yapmak için kuru üzüm gibi işlenir, damıtılır, Hindistan'da yenir. Çiçeklerinden damıtmayle alkol elde edilir. Meyvesi pişirilerek yenir. Kabuğundan çıkarılan sütlü sıvı romatizmaya karşı ilâç olarak kullanılır. Odunu tectona ağacınınki gibi çok sert ve dayanıklıdır, daha da zor işlenir. Tohumlarından yenebilen bir yağ çıkarılır; bu yağ çıralık olarak da kullanılır. *Bassia butyracea* Nepal'de yetişir. Odunu hafiftir. Tohumlarından elde edilen yağ (Galam veya İllipe yağı) sabunculukta kullanılır. Hindistan'da bu yağ romatizma ilâcı sayılır. Küspesi zehirli olduğu için hayvanlara yedirilmez.

Otuz beş kadar bassia türü vardır. Bazı türlerinden tuzlu suya ve iskele kurtlarına dayanıklı kazık ve travers yapılır. (L)

BASSO i. Bk. BAS.

BASSOMPİERRE, germen imparatorluğunun en eski ailelerinden. Kleve ailesinin en genç dalından gelir. Bassompierre senyörleri Bourgogne ve daha sonra Lorraine düklerine hizmet ettiler. (L)

BASSOMPİERRE (François DE), fransız subayı ve diplomatı (Lorraine'de Haroué 1579-Provins 1646). 1598'de Henri IV ün, sonra da Marie de Médicis'in hizmetine girdi. 1621'de fevkalâde büyük elçi olarak İspanya'ya gönderildi, orada Valtelina'nın İspanyollar tarafından boşaltılmasını şart koşan bir antlaşma imzaladıysa da bu uygulanmadı. 1622'de Fransa mareşali oldu. (L)

BASSO OSTİNATO i. Bk. BAS.

BASSOV (Nikolay Gennadieviç), sovyet fizikçisi (Voronezh yakınında, Usman 1922). Orta öğrenimini Moskova'da tamamladıktan sonra, askerî tıp akademisine devam etti. 1945'te Moskova Fizik Mühendisleri enstitüsüne girdi ve Bilimler akademisinin Lebedev enstitüsünde tez çalışmalarına başladı. Bugün Mühendisler enstitüsünde katı hâl fiziği dersleri vermekte ve Lebedev enstitüsünde kuanta radyofiziği laboratuvarını yönetmektedir.

Yaptığı tez çalışması 1956'da amonyaklı «molekül osilâtörün» gerçekleştirilmesiyle sonuçlandı. Sonra iş arkadaşı Prohorov ile birlikte bu osilâtörü geliştirdi. Bu tarihten beri, gazlı laserlerin gerçekleşmesiyle optik alanda ve yarı iletken laserlerle kızıl altı alanda kuanta osilâtörlerini geliştirmeğe devam etmektedir.

Bassov ve Prokorov amerikalı Townes'le birlikte 1964 Nobel fizik ödülünü paylaştılar. (L)

BASSUS, gnostik filozof (II.yy.), Valentinus'un çömezi. Öğretisini hesap ve sayı bilgileriyle açıklardı. (L)

BAST i. (ar. *bast*). *Esk.* [Daima *etmek, eylemek, olmak* yardımcı fiileriyle kullanılır.] Yayma, açma, serme: *Samîm-i ruhuma bast ettiği bir hadîka-i ter* (Tevfik Fikret). *Havada bast-ı riyaz eyleyen hevâm u tuyur* (Cenab Şahabeddin). ‖ Uzun uzadıya, tafsilâtla anlatma. ‖ Sevindirme. ‖ Utangaçlığı bırakma, rahatlama, rahat hareket etme.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bast-ı bisât,* halı, kilim, örtü sermek. ‖ *Bast-ı cevâb,* karşılık vermek. ‖ *Bast-ı dâvâ,* dava açma. ‖ *Bast-ı makal,* söz açmak. ‖ *Bast-ı mukaddemat,* esas konuya girmeden önce bir giriş yapma. ‖ *Bast-ı yed,* el uzatma, üzerine alma, yerine getirme, tahakküm etmeye kalkışmak. ‖ *Bast ü beyân,* ortaya koyma, açıklama: *... Kâzım Kara Bekir Paşadan gelen bir telgrafta, şöyle bir mütâla'a bast ü beyan olunuyordu* (Atatürk). ‖ *Kabz ü bast,* sıkma ve açma. İyilik, fenalık.

— Tasav. Özellikle hurufîlikte cezbe ve tefekkür içinde kendinden geçmeyi ifade eder. ‖ *Bast hali,* Allah'a niyazdayken sevinç, neşe, açılma ve onunla sohbete vasıl olma halidir. (M)

BASTA ünl. Denizc. «Dur» kumandası, aganta*. (M)

BASTA i. Hindistan'da yapılan, pamuktan dokunmuş çok ince bez cinsi. (L)

BASTAD, İsveç'te (Kristianstad) şehir. Kattegat'ın bir koyunda; 2 300 nüf. Sayfiye yeri ve önemli turistik merkez. (L)

BASTÂN sıf. (fars. *bastan*). *Esk.* Geçmişe ait, eski. ‖ İ. Tarih. ‖ *Mec.* Dünya.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâstân-ı bî-bakâ,* sonsuz tarih, *mec.* Dünya. ‖ *Bâstân-şinâs* (geçmişi tanıyan), arkeolog, tarihçi.

◆ **Bâstânî** sıf. *Esk.* Çok eskiler, tarihle ilgili. (M)

BASTARDO. i. Portekiz'in kara üzümü. (L)

BASTARNAE, Esk. coğ. M.Ö. II.yy.dan başlayarak, yukarı Vistula'dan Aşağı Tuna'ya kadar yayılmış germen halkı. Makedonyalı Philippos V bunları Romalılara karşı ayaklandırdı. İmparator Probus, Trakya'ya 100 000 Bastarnae yerleştirdi. (L)

BASTI i. Mutf. Kıyma karıştırılarak yapılmış bazı sebze yemeklerine verilen ad: *Patlıcan bastısı, kabak bastısı.* ‖ Külbastı yemeğinin kısa adı. Bk. KÜLBASTI. (M)

BASTERNA i. (lat. k.). İki katırın taşıdığı tahtıravan. Romalılar tarafından kullanılırdı. (L)

BASTET. Mit. Eski çağda, Aşağı Mısır şehri Bubastis'de kutlu sayılan kedi başlı tanrıça. (L)

BASTIBACAK blş. sıf. Kısa ve çarpık bacaklı [insan]:.. *Kısa boylu, şalvarlı, bastıbacak biri fesini kaşlarına kadar çekmiş, bıyıklarını ağzının içine almış iki elini açmış...* (Ahmed Rasim). ‖ *Mec.* i. Yaramaz, küçük çocuk, yumurcak: *Seni bastıbacak seni.* (M)

BASTIKA i. Denizc. Bir makarayı bir halatın istenilen noktasına hemen takmak için, kenarı (yanağı) makaranın dilinin üst kenarından bir az yüksek olmak üzere kesilmiş makara. Buna *ayak torno* da denir. (M)

BASTIRMAK geçşl. ve geçz. f. Bastırma işini yapmak; basmak: *Elleri göğsünün üzerinde, kalbini bastırıyor* (H.E. Adıvar). *Anahtar sesi duydu. Gizliden suç yemenin alışkanlığı ile cıgarayı hemen bastırıp döndü* (K. Tahir) ‖ Ezmek: .... *Onun azliyle arbedenin bastırılması icabı halden olmakla...* (Cevdet Paşa). ‖ Tazyik ederek, iterek sığdırmak: *Çamaşırı sandığa bastırmak. Yağ bastırmak.* ‖ Üstün çıkmak, alt etmek, yenmek: *Acı acıyı, acı sancıyı bastırır* (Atasözü). *Birini haylazlıkta, (cömertlikte yiğitlikte v.b.) bastırmak.* ‖ [Sıcak, yağmur, kar v.b. için] Kaplamak, sarmak, artmak, çoğalmak: *Sıcak bastırmış, kavuruyor* (Yaşar Kemal). *Dışarda tipi bastırdıkça bastırıyor* (K. Tahir). ‖ Hemen yetiştirmek: *Cevabı bastırmak.* ‖ Baskın yapmak, ansızın, habersiz bir yere gitmek: *Herifler bizi bir dere içinde bastırdılar* (R.N. Güntekin). *Misafir bastırdı.* ‖ Tab ettirmek, yayımlamak: *O sıralarda Maarif vekâleti, bu şekilde gönderilen eserleri tetkik ederek faydalı bulduklarını bastırıyordu* (Ş.S. Aydemir). ‖ Ucunu katlayıp dikmek: *Elbisenin eteğini bastırmak.* ‖ *Argo.* Koymak, bırakmak: *Postu serdin, haydi bastır beşliği de al voltanı* (K. Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Göğsüne bastırmak* (basmak), kucaklamak, sarılmak: *Kara çarşaflı, kara çatık kaşlı iri benli bir kadın göğsüne bastırdı* (R.H. Karay). ‖ *Safra bastırmak,* az bir şey yiyerek açlığını gidermek: *Boşalan eliyle tabaktan bir lokma alıp safrasını bastırdıktan sonra...* (B. Felek). ‖ *Yangını bastırmak,* söndürmek. ‖ *Uyku bastırmak,* karşı koyamıyacak kadar uykusu gelmek.

— Avc. Pençeleriyle yakalamak. (Yalnız çakırdoğan için kullanılır.) ‖ *Avı bastırmak,* uçarken ava pençe vurmak (doğan için kullanılır).

— Denizc. Beklenmeyen bir anda deniz ve rüzgârın ansızın çıkması. ‖ Evvelce raspa yapılarak sülyen sürülmüş bir yeri esas rengiyle boyayarak sülyeni örtmek.

— Mutf. *Helva bastırmak,* İrmik veya un helvası yapmak: *Ocak başında mısır patlatılan, helva bastırılan bir eve misafirliğe gitmişti* (S.F. Abasıyanık).

◆ **Bastırma** i. Bastırmak eylemi, baskı ile sıkıştırma işi.

— Bahç. Bahçelerde, kaba toprağı tıkızlaştırma.

— Denizc. Rüzgârın birdenbire hızlanması.

— Dokumc. *Bastırma teknesi,* su birikintisi, gölcük veya küçük akarsu kenarında açılan ve dokuma sanayiinde kullanılan bitkileri bastırmak için kullanılan çukur.

— Mutf. Bastırma. Bk. PASTIRMA.

— Petr. Sıcak bir ürünün, daha düşük sıcaklıkta bir akışkan püskürtmek suretiyle birden soğutulması. (Bu işleme, tepkime süresinin ayarlanması için reforning ve kraking usullerinde başvurulur.)

— Psikanaliz. Bk. İTİLME.

— Psikiyatr. Ahlâkça hoş görülmeyen bir istekten bile bile vaz geçme.

— Psikol. Yapı (structure) felsefelerine göre, algısal bir yapının, kuvveti ve kararlılığıyle bize kendini diğer mümkün yapılardan daha güç kabul ettirmesi.

— Spor. Yağlı güreşte bir oyun. Ayaktaki rakibi yere çökerterek *alta almaya* denir. Bu oyun minder güreşinde de aynı adla anılır.

— Ted. El ayasıyle dokuları bastırarak yapılan masaj. (ML)

BASTİA, Korsika'da idarî çevre merkezi ve liman. Akdeniz kıyısında, Elbe adası karşısında; 50 881 nüf. Adanın en etkin ticarî merkezi. Tütün işlenmesi. İçki fabrikası. Bıçkıhane. Turistik merkez. — Bastia idarî çevresi; 90 966 nüf. (L)

Foto. Noailles (LAROUSSE)

BASTİAN (Adolf), alman antropologu (Bremen 1826-Port of Spain 1905). Hayatını dünyayı baştan başa dolaşmakla geçirdi. İki yüzden fazla eser yayımladı. Berlin etnografya müzesini ve 1862'de Virchow ile birlikte *Zeitschrift für Ethnologie* adlı etnoloji dergisini kurdu. (L)

BASTİANİNİ (Ettore), italyan baritonu (Siena 1922-Roma 1967). Sanat hayatına bas olarak başladı. 1952'de italya'nın en seçkin «Verdi baritonu» olarak tanındı, Milano'da ve New York'ta büyük ilgi gördü (1953). Prokofiyev'in *Savaş ve Barış* adlı operasının Floransa'daki ilk oynanışında rol aldı (1953). Bütün dünya sahnelerinde başarı kazandı. (L)

BASTİAT (Frédéric), fransız iktisatçısı ve siyaset adamı (Bayonne 1801-Roma 1850). 1848'de Kurucu Millî mecliste, daha sonra da yasama meclisinde milletvekili, Fransa ve Fransa dışında burjuva ekonomisinin temsilcisi sayıldı. *Petits Pamphlets* (Küçük Taşlamalar) ve *Sophismes Économiques* (İktisadî Bilgicilikler) adlı eserleri parlak bir üslûpla yazılmıştır. Bastiat, sosyalizm ve proteksiyonizm'in (himayecilik) ateşli bir düşmanı olarak iktisadî yasaların varlığına inanır. Ona göre, bu yasalar birçok liberallerin inandığı gibi doğadan değil, Tanrı'dan gelir. *Hermonies Économiques* (İktisadî Uyumlar) adlı eserinde «Herkes kendini, Tanrı ise herkesi düşünür» der.

Bastiat, iktisadî olaylarda varlığına inandığı «Önceden kurulmuş düzen» görüşü dolayısıyle, Malthus ve Ricardo'nun klasik liberal iktisat okuluna verilen «kötümser» sıfatına karşılık, «iyimser» likle nitelendirildi. (L)

BASTİÉ (Maryse), fransız kadın havacısı (Limoges 1898-Lyon 1952). On defa uluslararası mesafe ve sürat rekoru kırdı. En önemli rekorları: Tek başına yaptığı, 37 saat 55 dakika süren en uzun mekanik uçuş ile 30 aralık 1936'da, yine tek başına yaptığı Güney Atlantik uçuşu. (L)

Bastien ile Bastienne (*Bastien und Bastienne*), W.A. Mozart'ın bir perdelik gülünçlü operası (*Singsepiel*). Librettosunu, Rousseau ve Favart'ın *Le Devin du Village* (Köyün Kâhini) adlı eserinden esinlenerek F.W. Weiaskern yazdı. İlk oynanış: Viyana, 1768. Bu eser, Mozart'ın on iki yaşındayken Philidor ve Monsigny'ye olan hayranlığını yansıtmaktadır. (L)

BASTİEN-LEPAGE (Jules), fransız ressamı (Damvillers 1848- Paris 1884). Eserlerinde, Courbet ve Millet'nin natüralizmini yansıtır, bazen de Manet'yi andırır. Daha çok köy ve kır konularını işledi. Başlıca eserleri: *Kuru otlar* (1878, Louvre müzesi), *Sarah Bernhardt* (Montpellier müzesi) ve *Gambetta*'nın portreleri. (L)

BASTİKA i. (ital. *pasteca*). Denizc. Serene veya geminin ahşap herhangi bir kısmına açılan delik. (M)

BASTİLLE i. (Provans dilinde *bastida*'dan). Paris'te inşa edilmiş ve uzun süre devlet hapishanesi olarak kullanılmış müstahkem kale.

— ANSİKL. *Bastille*, Paris'in doğusunda (Saint-Antoine kapısında) kralın oturduğu Saint-Pol konağını korumak için inşa edilmiştir. Aslında askerî bir kale olan Bastille, Richelieu'den itibaren özellikle devlet hapishanesi olarak ün saldı. 42 mahpus barındırabiliyordu. Bunlar genellikle, büyük senyörler (Bassompierre, Fouquet, Lally-Tollendal), fikir suçlusu yazarlar (Voltaire) ve ağır suç işlemiş (Brinvilliers markizi, Latude), yüksek tabakadan kimselerdi. Mahpuslar, ayrı ayrı yerlere kapatılır ve kendilerine iyi davranılırdı. Bununla beraber yakalananlar buraya hükümdar emirnameleriyle kapatıldığından kale, krallığın keyfî muamelelerinin bir sembolü haline gelmişti. 14 Temmuz 1789'da Paris halkı kaleyi, bundan ötürü zaptetti. Bu sırada içeride ancak yedi mahpus vardı (dört kalpazan, iki akıl hastası ve müsrif bir genç asılzade). Kale, zaptedilişinden birkaç ay sonra yıkıldı. (L)

Bastille meydanı. Kalenin bulunmuş olduğu yerin bir kısmını kapsar. Paris'in güneydoğusunda bulunan en önemli kavşak noktasıdır. *Bastille sütunu*, 1830 devriminin 27, 28 ve 29 temmuz günlerinin anısına dikilmiştir. (L)

Bastille'in zaptı. Bastille, 14 temmuz 1789, akşam saat beşe doğru alındı. Bu olay, parlamento ihtilâlinin halk ihtilâline dönüştüğünü gösteren bir belirtiydi. Krallık kuvvetlerinin Paris ve Versailles çevresinde toplanması, özellikle de Necker'in yerine Breteuil'ün getirilmesi (11 temmuz) halkı kışkırtmıştı. Haber Paris'te duyulunca, iflâstan korkan sarraflar borsayı kapattılar. O sırada birden bire ortaya çıkan Camille Desmoulins gibi hatipler ise büyük bir katliam yapılacağını açıklıyorlardı. Kargaşalık büyüdü (Louis XIV meydanında halkın süvarilerle çarpışması, vergi dairesinde yangın çıkması v.b.) ve krallık muhafız birlikleri de ayaklanmaya katıldı. Hem krala bağlı kuvvetlerden hem haydutlardan korkan halk 13 temmuzda silâhlandı. Tiers état'nın seçmenleri, tehlike çanını çaldılar; nizamı sağlamak için valilikte devamlı bir komite ve halktan milis kuvvetleri (müstakbel ulusal muhafızlar) kurdular. Bu kuvvetleri silâhlandırmak için 14 temmuz sabahı İnvalides'den 32 000 tüfek alındı; içinde yalnız 30 isviçreli ve 80 malûl asker bulunan Bastille'in komutanı Launay'den de silâh vermesi istendi. Launay teklifi reddetti, ama halkın avlulara girmesine ses çıkarmadı; sonra da üzerlerine ateş ettirerek büyük bir hata işledi. İlk saldırıda, halktan 100 kişi öldü. Ama halka katılmış bulunan astsubay Hulin, teğmen Elie ve komutalarındaki krallık muhafız birlikleri, iner kalkar köprünün kapılarını kırmak için topları getirince Launay teslim oldu; üç subay, üç asker ve belediye reisi Flesselles ile birlikte öldürüldü. Aslında önemsiz bir olay olan kalenin zaptı, Louis XVI'yı, 15 temmuzda kuvvetlerini geri almağa, 16 temmuzda Necker'i vazifeye çağırmağa ve 17 temmuzda da oldu bittileri onaylamak üzere resmen Paris'e gelmeğe mecbur etti. Bundan başka devrim yönetiminin Paris'e tamamen geçmesine yol açtığı gibi, taşrada hem bir yönetim devriminin hem de köylü devriminin (La Grande Peur [Büyük Korku]) patlak vermesine önayak oldu. Devlet cezaevinin düşmesi, kralın keyfî yönetimine karşı halk ayaklanmasının elde ettiği bir zafer olarak selâmlandı. Bundan dolayı 14 temmuzun Avrupa'da geniş yankıları oldu ve 1880 yılında III'üncü Cumhuriyet yönetimi tarafından Fransız ulusal bayramı olarak kabul edildi. (L)

BASTİT i. (fr. *bastite*). Miner. Serpantin'in, yaprak halinde ayrılan çeşidi. (L)

BASTNAEZİT i. (fr. *bastnaésite*). Miner. Seryum ve lântan tabiî fluokarbonatı. (L)

BASTOGNE, flamanca **Bastenaken**, Belçika'da şehir. Lüksemburg ilinin idarî çevre merkezi, Ardenne'in iç kısmında; 6 200 nüf. XV. ve XVI. yy.dan kalma, roman tarzında vaftiz havuzları (XII.yy.) dan kilise. İplikhaneler. Tarım makineleri. Jambon yapımı. Turizm. —*Bastogne idarî çevresi*; 37 100 nüf.

— Tar. 1944'te almanların Ardenne'lerde giriştikleri saldırı sırasında Eisenhower, 101. hava indirme tümenini Bastogne'a indirdi. Bu tümen 21 den 26 aralığa kadar alman saldırılarına karşı koydu; 27 aralıkta Patton'un tankları Bastogne müdafileriyle irtibatı yeniden sağladı. (L)

BASTON i. (ital. *bastone*). Yürürken dayanmaya yarayan üzeri az veya çok işlenmiş değnek: *Artık doktor için bastonunu alıp davetli bulunduğu bu evden çıkmaktan ... başka yapacak şeyi kalmamıştı* (A.H. Müftüoğlu). *Amca bey elindeki abanoz bastonla dayana dayana koru yolunu tuttu* (H. R. Gürpınar).

— DEY. *Baston yutmuş gibi* (veya *baston gibi*), dimdik, dik duran (kimse): *Bir zaman çavuş-kral Frederik'in dayak attığı bastonu yutmuş gibi...* (Yahya Kemal).

— Ask. ve Denizc. 1919'dan önce yapılan torpidobot ve muhriplerde baş bodoslamaya takılan ve çatışma halinde meydana gelecek hasarı azaltmaya yarayan ağaç çubuk. || Tekneden dışarıya taşan yelkenleri açmak için kullanılan arma aksamı (*sürme çubuk* da denir). Bk. ANSİKL. || *Baston bırakili* (yelkenli gemilerde), büyük bastonu, baston gönyesi üzerinde tespit etmek için baston topuğu etrafından ve cıvadıranın altından alınan zincir. (Bk. CIVADIRA.) || *Baston bosası*, büyük bastonu cıvadıranın, istenilen uzunlukta ilerisinde tutmak için kullanılan zincir. (Bu aslında biri diğerinden bir miktar uzun iki parça zincirdir. Bunların birer uçları cıvadıra destamorasının iki tarafına raptedilmiştir; uzun olanı büyük bastonun topuğundaki oluktan dolaştırılarak diğer taraftaki diğer parçaya maça kilidi ile bağlanır. (Bk. CIVADIRA.) || *Baston gönyesi*, büyük bastonun cıvadıra üstüne gelen kısmını, cıvadıraya paralel olarak tutmak için, baston ile cıvadıra arasına konulan ve üstten baston, alttan cıvadıra kavsine uydurulmuş ağaç. (Bk. CIVADIRA.) || *Baston kilidi* kontura bastonu, büyük baston üzerine veya cunda yelkeni bastonları seren cundalarından dışarı sürerek tespit etmek için büyük baston ve gabya serenleri ile ana serenler üzerindeki tırosalardır. (Bk. CIVADIRA.) || *Baston kösteği*, büyük baston cundasından kör bastón cundasına gelen ve büyük bastonun ıstıralyalar doğrultusunda esnememesini sağlayan tel halat. (Bk. CIVADIRA.) || *Baston yeke*, dümen yekesinin boyunu uzatmak için yekeye takılan sağlam ağaç çubuk. || *Baston ventosu*, büyük baston cundasından cıvadıra sereninin cundasına gelen tel halat.

— Mim. Triglifin yivler arasındaki kısmına verilen ad.

— Sil. *Kargılı baston*, kılıçlı baston içine kargı veya kılıç yerleştirilmiş oyuk baston. || *Kurşunlu baston*, kurşun saplı ve topuz hizmetini gören baston.

— ANSİKL. *Baston*'ların (veya *sürme çubuk*'ların) bir uçları serenlerdeki halkalara geçer; diğer uçları, tek dilli bir makaradan geçen bir tirenti ile döndürülür. Kullanılmayacakları zaman geri çekilir ve arkadaki halkaya bağlanarak tespit edilir. Flok bastonları mutat olarak sabittir; kardeliçe yelkenlerinin bastonları ise hareketlidir ve özel bir donanımları vardır. (ML)

BASUR i. (ar. (*bāsūr*) Tıp. Anus-gödenbağırsağı toplardamarlarında meydana gelen varis: *Buna karşılık basurdan anası ağlıyordu* (Orhan Kemal). || *Kanlı basur*, basur hastalığının kanlı şekli: *Geçmek bilmez bir kanlı basuru var* (H.R. Gürpınar). || *Basur memesi*, genişleyip meme gibi uzayan damar yığını. (*Esk.* Evram-ı basuriyye).

— ANSİKL. *Basur*, daha çok kabızlarda, gebe kadınlarda ve hep oturan, eklemleri iltihaplı kimselerde görülür. İç basur ve dış basur diye iki çeşit basur vardır. Dış basur anusun dışındadır. İç basur ise içeride olduğu halde dışa fırlayabilir. Her iki halde de dışkı ile beraber kan kaybı bulunabilir. Basur, sıcak veya soğuk suya oturmak, fitil veya atkestanesinden yapılma ilâçlar kullanılmak suretiyle geçici olarak tedavi edilebilir. Asıl tedavi için kinin ve üre eriyikleri şırınga edilerek doku sertleşmesi sağlamaya başvurulabileceği gibi ameliyat veya elektrik tedavisi (yüksek frekans) de yapılabilir. Basur, gödenbağırsağında bulunan bir kötü urun veya bir karaciğer bozukluğunun belirtisi olabilir. Onun için daima bir hekime göstermelidir. (LM)

BASUROTU, blş. i. Yatık saplı küçük bitki. Yaprakları yürek biçimindedir. Serin yerlerde yetişir. (Düğünçiçeğigillerden)

— ANSİKL. *Basurotu* (*Ficaria ranunculoides*) ilkbaharın ilk günlerinde düğünçiçeğininkine benzer sarı çiçekler açar. Çiçeğinde üç çanakyaprak, altı-dokuz taçyaprak bulunur. Kökünde uzun yumrucuklar vardır. Güneşli yerlerde yetişen basurotları tohum yapar. Gölgelik yerlerde yetişenler ise kökteki yumrucuklarla veya yaprakların koltuğunda gelişen soğancıklarla çoğalır. Kökü kaynatılarak elde edilen menku basur memelerine karşı ilâç olarak kullanılır. (L)

BASUTOLAND, Güney Afrika'da ingiliz himayesinde bölge (Bk. LESOTHO.) [L]

BASUTO'LAR, Güney Afrika'da halk. İktisadî hayatları büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine dayanır. Aile ve siyaset teşkilâtı, ataerkildir; dinsel hayatın temeli atalara tapınmadır (Bk. LESOTHO.) [L]

BASÜBADELMEVT blş. i. (ar. *ba'sü ba'del-mevt*). *Esk.* Kıyamet gününde ölülerin dirilmesi anlamında, ölümden sonra dirilme. || *Mec.* Yeniden uyanma, kalkınma: *Yalnız Türk medeniyeti tarihi, eski Türk müesseselerini tarihî bir ba'sü ba'd-el-mevte mazhar ederken...* (Ziya Gökalp). [M]

BAŞ i. Beyin ile dört duyum organının,

baş

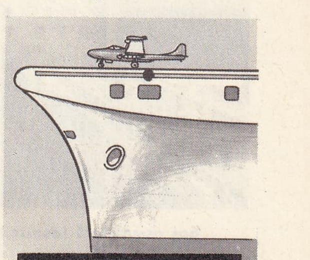
uçak gemisi

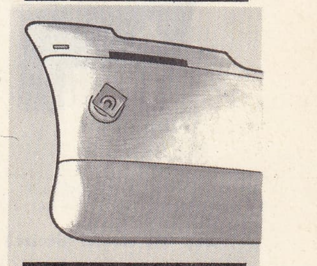
karınlı

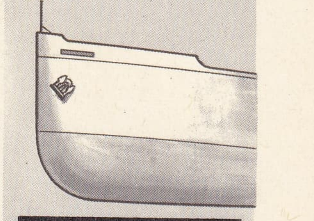
düz

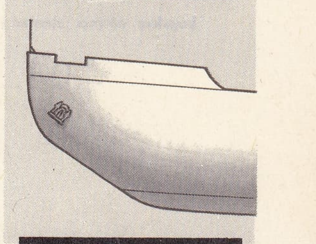
Maier tipi

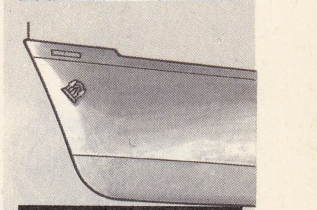
eğik

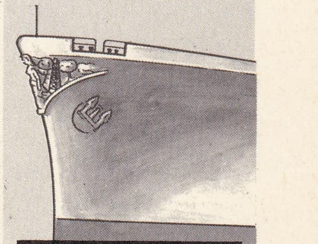
pruvası armalı

baş asmaköprü (denizc.)

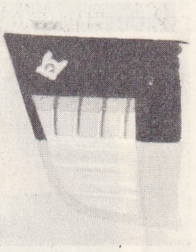

baş - kıç sarnıcı (denizc.)

baş-kıç vurma (denizc.)

baş yatırması (denizc.)

dokunma duyusunun bir kısmının, sindirim ve solunum organlarının başlangıcının bulunduğu, insan vücudunun üst, hayvan vücudunun ön ucu: *Fesinin altından başını kaşıyarak yavaş yavaş gülmeğe başladı* (K. Tahir). [Bk. ANSİKL.] || Bir topluluğun reisi: *Nerede sizin başınız olacak o sarhoş herif* (K. Tahir). || Âmir, başkan: *Baş asistan, baş defterdar.* || Toparlak çıkıntılı uç: *İğne başı. Meme başı.* || Temel, esas: *Her şeyin başı sağlıktır.* || Dağ, tepe gibi çıkıntıların en yüksek noktası: *Kuzeyde başları ebedî karlarla örtülü Kaf dağları* (Ş.S. Aydemir). || [Soğan ve sarımsak ve kasaplık hayvanlar için] Bir tane: *Bir baş soğan. İki baş koyun.* || Belli bir sıranın başlangıcı: *İlk baştaki.* || İki ucu olan nesnelerin uçlarından her biri: *Köprünün iki başındaki ayaklar çökmüş.* || Şahıs, kendi: *Başımda yeni bir tehlikenin dolaştığını anlıyor, fakat bir şey sormağa cesaret edemiyordum* (R.N. Güntekin). || Eserin, yazının başlangıcı: *Kitabın başından üç sahife kopmuş.* || Bir eşyanın yakını: *Mangal başı.* || Bir eşya veya âletin [kullanacak şekilde] başında bulunmak: *Hergün sapan başında topladığın kederler* (F.N. Çamlıbel). || Sebep: *Bu fesadın başı hep fen okumaktır dediler* (M. A. Ersoy). || Akarsu kaynağı ve kıyısı: *Budin dedikleri Aksu'yun başı* (Halk Türküsü). || Akıl, hafıza: *İzmit sokakları yapraklar içindeydi / Başımda unutamadığım şehrin havası* (O.V. Kanık). || Bitki sapının bir noktasından ayrılan ve dallanan çiçek kümesi. || [*Başına* şekli ile] isimlerden sonra ve miktar belirten kelimelerden önce paylaştırma anlamı verir: *Adam başına bu kadar ekmek azdır.* || *Esk.* Yara, çıban. || Sıf. En önemli, önde gelen, birinci: *Haddaneli Arap Hulusi derseniz, İttihatçıların baş düşmanı...* (K. Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Baş alamamak,* çok meşgul olmak, vakit, fırsat bulamamak: *Öğleden sonra misafirlerden bir zaman baş alamazdı* (H.E. Adıvar). || *Baş aşağı,* başı aşağı gelecek şekilde: *Tavuğu baş aşağı tuttun diye beş lira, tramvayda yüksek sesle konuştun diye on lira alıyorlar* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Baş aşağı gelmek* (*gitmek*), işlerin ters gitmesi, bir kimsenin kötü vaziyete düşmesi. || *Baş belâsı,* sıkıntı, dert verecek kimse veya şey: *Doğrusunu isterseniz, Süreyya onun değil, o Süreyya'nın baş belâsı idi* (Y.Z. Ortaç). || *Baş bezi,* mendil. || *Baş boy,* en iyi kalite. || *Baş çanağı,* kafatası. || *Baş bağlamak,* başak vermek. || *Baş çatmak,* başı bir bezle sıkmak. || *Baş* (*yüz*) *çevirmek,* selâm vermemek, dostluğu kesmek. || *Baş döndürücü,* hızlı, çabuk, süratli: *Bu baş döndürücü bir geçiş* (M. Ş. Esendal). || *Baş dikmek,* lider, başkan tayin etmek: *... meşhur ve mücerrep zevattan emirler nasb etti ve her on kişiye «ârif» namıyle birer baş dikti* (Cevdet Paşa). || *Baş edebilmek* (*edememek*), bir şeyle veya kimseyle uğraşmağa gücü yetebilmek (yetememek), başarmak (başaramamak). || *Baş eğmek,* itaat ettiğini göstermek. (*Eşanl.* BOYUN EĞMEK): *Zorun yenemediği sınıf kabadayıları onun sevgisine baş eğmişlerdi* (Y. Z. Ortaç). || *Baş elde iken,* hayatta iken, yaşamakta iken. || *Baş göstermek,* belirmek, ortaya çıkmak: *Zenginliği ilk kocasından boşandıktan sonra baş göstermişti* (*Vâ-Nû*). || *Baş götürmek.* Bk. KELLE. || *Baş göz etmek* (*olmak*), evlendirmek (evlenmek). || *Baş indirmek,* teslim olmak, boyun eğdiğini belli etmek. || *Baş kaldırmak,* isyan etmek: *Mustafa Kemal Paşa Padişaha baş kaldırmış...* (K. Tahir). Belirmek, varlığını belli etmek: *Bazan içimdeki eski Vartekes, komitacı başını kaldırıyor* (F.R. Atay). Açık, seçik görünmek, belli bir şekilde ortaya çıkmak, sivrilmek: *Dedeini, Afyon'un cenub yüzünde baş kaldırmış kıraç, kara bir dağın hemen de zirvesindedir* (N. Araz). || *Baş kaldıramamak,* [hastalık için] iyileşememek, yataktan çıkamamak: *Yanaklarından kan damlarken Anadolu'ya geldi geleli hastalıktan baş kaldıramadığını söylüyordu* (Ömer Seyfeddin). [İş için] Kurtulamamak, sonunu getirememek. || *Baş kaygusu,* can için duyulan endişe. || *Baş kesmek,* selâm verirken hürmet göstermek için sağ eli göğse bastırırken başı fazlaca eğmek: *Sineçâk Yusuf bir adım ilerledi, semahane kapısının tam karşısındaki makam önünde baş kesti, sonra o derin, o tatlı, o yanık sesiyle hazırunu selâmladı* (N. Araz). || *Baş koymak,* bir kimse veya şey uğruna kendini feda etmeğe hazır olmak. Boyun eğmek, itaat ettiğini göstermek: *Âşıklar baş koyup onu tasdik ettiler* (N. Araz). || *Baş köşe,* (bir mecliste) en itibarlı yer: *... bütün kurulmuş nizamları aşarak baş köşede yer alabilmenin ehemmiyetini kavrayınca ...* (Ş.S. Aydemir). || *Baş olmak,* reis olmak: *Her gittiği kalabalığa baş olmak arzusunu ve kaabiliyetini ...* (H.E. Adıvar). || *Baş örtmek,* örtü ile başı kapatmak. || *Baş sağlığı dilemek,* ölmüş birinin yakınlarına acılarının paylaşıldığını ifade etmek, taziyette bulunmak. || [Her şeye] *Baş sallamak,* her şeyi kabul etmek, uygun görmek, dalkavukluk, umursamamak. || *Baş selâmı,* baş eğerek verilen selâm: *Amca Beyin yaptığı derin bir reveransa karşılık mürebbiye hafif bir baş selâmı verdi* (H.R. Gürpınar). || *Baş tacı etmek,* sevip sayarak itibarda tutmak. || *Baş tarafı,* (kısım) başlangıç kısmı: *«Ateş ve Güneş» in baş tarafını hiç sevmem* (F.R. Atay). || *Baş tüyü,* sorguç, tepeye takılan tüy. || *Baş vermek,* belirmek, ortaya çıkmak. Ölmek, kendini feda etmek. [Çamaşır için] Kaynamış çamaşırı temiz su ile çalkalamak. || *Baş vurmak,* bir iş için yardım istemek, müracaat etmek: *Size niçin baş vurduydu? Muska yazdırmak için* (K. Tahir). *Bunun üzerine fransızca lûgatlere baş vurular* (H.R. Gürpınar). || *Baş yastığı,* yatarken başın altına konulan yastık. || *Baş yemek,* sofraya çorbadan sonra ilk gelen en önemli yemek. || *Başabaş,* birbirine eşit, birbirinden farklı olmadan. || *Başabaş gelmek,* bir kimseyle arasında fark olmamak. [Yarış v.b. de] Berabere kalmak. || *Başa çıkmak,* bir iş veya kimsenin üstesinden gelmek, bir işi başarmak veya bir kimseyi yola getirmek: *Bari evde dırıltı olmasın. Ben onunla başa çıkmaya çalışırım* (Sabahattin Ali). || *Başa çıkarmak* (*iletmek*), bir işi tamamlamak. || *Başa* (*başına*) *geçmek,* reis olmak, etrafını hükmü altına almak: *Mensup oldukları kavmin başına geçecekler* (Ömer Seyfeddin). || *Başa güreşmek,* en büyük netice için mücadele etmek. || *Başa kakmak,* yapılan bir iyiliği veya birinin kötü, eksik bir yanını onun yüzüne vurmak. (Bu hareket, kırmak, incitmek kastiyle yapılmasa da deyimin böyle bir özelliği vardır): *Usluluğu, okumuşluğu, nazikliği, terbiyesi ve daha bilmem neleri ikide birde başıma kakılan Kâmran'dı* (R.N. Güntekin). || *Başa sürmek,* sonuna kadar devam ettirmek. || *Başa varmak* (*yetirmek*), bitirmek, tamamlamak, bir sonuca ulaşmak. || *Baş başa,* iki kişi beraber, yalnız: *Girmesin başka bir hayâl araya / Ben o rüzgârla şimdi baş başayım* (Yahya Kemal). *Nihâl, kızardığına vâkıf değildi, fakat artık bu baş başa konuşmaktan sıkılıyordu* (H.Z. Uşaklıgil). || *Baş başa bırakmak,* iki kişiyi yalnız bırakmak: *Demek onunla bas başa kalıyorsunuz ve sana hislerinden bahsediyor* (P. Safa). || *Baş başa vermek,* birkaç kişinin toplanıp bir meseleyi aralarında özel olarak konuşması. Dayanışmak: *Baş başa verip işe başlamalı, bir hafta nihayet on güne kadar tercümeyi de beyazını da isterim* (H.R. Gürpınar). || *Başı açık,* örtü veya şapkayle başı örtülmemiş: *Vatandaş Ahmet efendi o akşam evine başı açık gider* (B. Felek). || *Başı açık kâtip. Esk.* Süslü, belâgatlı ve ustaca yazı yazan. || *Başı açılmak,* saçları dökülmek, dazlaklaşmak. || *Başı ağırlaşmak,* uykusu gelmek. || *Başı araya gitmek,* istemeden başkalarının kavgalarına karışmak, arada harcanmak. || *Başı ateşe* (*nâre*) *yanmak,* başkası için, başkası uğruna bir zarara uğramak. || *Başı boş,* bir şeye veya kimseye bağlı olmadan: *Bu aylak, başı boş yaşayışa alışkın değildir* (H. Taner). Salıverilmiş, serbest bırakılmış: *... içeride başı boş bir çoban köpeği saklıymış gibi kapıyı açmadan soruyordu* (R.N. Güntekin). || *Başı boş bırakmak* (*salıvermek*), kayıt altına almamak, hür ve serbest bırakmak: *Anam beni sokakta pek başı boş bırakmazdı* (Ş.S. Aydemir). || *Başı boş kalmak,* baskı altında bulunmamak, hür olmak: *Başı boş kaldı mı zira şaşırıp ber mutad* (M. A. Ersoy). || *Başı çatlamak,* başı çatlayacak gibi ağrımak: *Bugün gene başım çatlıyor, ayakta zorla geziyorum* (M. Ş. Esendal). || *Başı çekmek,* bir işe önayak olmak. Oyun, alay v.b. toplulukları idare etmek. || *Başı çıplak,* saçsız. || *Başı darda olmak,* parasızlıktan dolayı sıkıntıda, üzüntüde olmak: *Başı dertte olmak,* halledemediği bir sıkıntısı, bir meselesi olmak. || *Başı dinç olmak,* üzüntü ve tasası olmamak, rahatta olmak: *Yaşımız ilerledikçe başımız dinç olsun istiyoruz* (B. Felek). || *Başı dinlenmek,* rahata kavuşmak: *Şakir Bey de bu işten bıkmış gibi yakamı bıraktı. Ben «Eh dedim, biraz başım dinlenecek»* (Sabahattin Ali). || *Başı dumanlı,* sarhoş olmuş, kendinden geçmiş: *Tuna boyundan kopup Anadolu'ya düşen, başı dumanlı gönlü sevdalı bir şair kişiydi* (N. Araz). [Dağ için] Tepesini duman sarmış. || *Başı gözü sadakası,* gelecek bir belâyı önlemek için yapılan fedekârlık. || *Başı göğe ermek* (*değmek*), umulmayan bir mutluluğa kavuşmak. Saadete ermek: *Göğe mi erdi başım yer yüzüne geldimse* (Şinasi). || *Başı havada olmak,* kibirlenmek. Bk. BURNU *havada olmak.* || *Başı hoş olmamak,* bir şeyden hoşlanmamak: *Şahabettin Süleyman yıkanmakla başı hoş olmayan bir savruk adammış* (Y. Z. Ortaç). || *Başı* (*başım, başın*) *için,* bir kimseye yalvarırken, onca kutsal sayılan bir varlığı ortaya koyarak: *Sevdiğinin başı için sus* (Namık Kemal). || *Başı kabak,* saçı dökülmüş veya dibinden kesilmiş: *Günlerce boyunları iplerde takılı, rüzgârla sallanan bu iri yarı, başı kabak müslümanların...* (Ömer Seyfeddin). || *Başı kalabalık,* etrafında, yanında kalabalık bulunan, işi fazla olduğu için rahatsız edilmemesi gereken kimseler için kullanılır. || *Başı kazan gibi olmak,* gürültüden serseme dönmek, başı ağrımak. || *Başı kızmak,* öfkelenmek. || *Başı kopsun.* Bk. KAFASI *kopsun.* || *Başı önünde,* etrafta gözü olmayan, sakin, mahçup kimseler için. || *Başı pek* (*sert*), kalın kafalı, anlayışsız. Süvarilikte, binicinin emirlerine uymayan at. || *Başı sıkılmak* (*sıkışmak*), bir güçlük karşısında bunalmak, zor durumda kalmak: *Başları sıkıldığı zaman rehine verebilecekleri veya satabilecekleri az çok para eder bir malları bulunacak demektir* (A. H. Tanpınar). *Başı sıkışan karaborsaya müracaat ediyor, aradığını buluyor* (B. Felek). || *Başı sonu* (*kıçı*) *belli değil,* başlangıcı ve sonu belli olmayan. || *Başı taşa değmek* (*gelmek*), hayatın zorluklarıyle karşılaşmak. ||*Başı tutmak,* başı ağrımağa başlamak. || *Başı yastık yüzü görmemiş,* hiç rahata kavuşmamış, bir an rahat etmemiş. || *Başı* (*kafası*) *yerine gelmek,* akıl karışıklığı düzelmek. Sarhoşluktan ayrılmak. || *Başı yukarıda,* gururlu, kibirli. || *Başı zaptolunmak,* [at için] ehlîleşmek, dizgine alışmak. || *Başım kel mi,* bir şeyden mahrum bırakılan kimsenin «benim suçum ne, neyim eksik» anlamında yaptığı itiraz. || *Başımla beraber,* memnuniyetle, seve seve: *A! Gel Sedat, başımla beraber. Söyle nasıl yapacaksın?* (S. F. Abasıyanık). || *Başın* (*başı, başınız*) *sağolsun!* ölmüş birinin yakınlarına söylenen, teselli, taziye sözü: *Yaa! başın sağolsun. Demek ben yanlış anlamışım* (B. Felek). || *Başına* (*başa*) *belâ almak* (*çıkartmak, sarmak*), bir sıkıntıya uğramak, başına bir dert almak: *Çok söyledim fazla bile, işin şakaya tahammülü yoktur. Başımıza belâ çıkartmayalım* (R.H. Karay). || *Başına belâ olmak,* birine musallat olmak, onu rahatsız etmek: *Bir gün öfke ile kafana bir şey vururum, başıma belâ olursun* (M. Ş. Esendal). || *Başına binmek* (*çıkmak*), şımarmak. Israrla üzerine düşmek: *İçsenize diye artık kimse de başıma binmiyor, kafam dinç, yiyeceğimi yiyorum* (B. Felek). || *Başına bir hal gelmek,* kötü bir hale uğramak, ölmek. || *Başına bitmek,* birinin başına belâ olmak, eziyet etmek. || (*Kendi*) *başına buyruk,* kimseye bağlı olmayan, istediği gibi davranan: *Tamamen kendi başına buyruk bir kudret* (H. E. Adıvar). || *Başına çıkarmak,* şımartmak, karşısına çıkarmak, uğramak: *Bu tarzda bakış, hep ona vaatte bulunmuş olan hilkatin, insanın başına çıkarmak istediği işlerdendir* (Ahmed Rasim). || *Başına çorap örmek,* birine kötülük etmek, sıkıntıya düşürmek: *Ah o kızın halası olacak karı yok mu? İşte benim başıma bu çorabı ören odur* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Başına dermek,* başına toplamak. kendi etrafına toplamak, biriktirmek: *Sallanı sallanı vardım köyüne / Güzeller başıma derilsin deyi* (Karacaoğlan). || *Başına dert çıkarmak,* başına belâ almak. || *Başına devlet kuşu konmak,* şans yüze gülmek, daha iyi bir duruma ulaşmak. || *Başına dikilmek,* birinin yanından uzaklaşmamak, işini çabuk gördürmek için ısrarla beklemek. || *Başına dolamak,* sıkıntı etmek. || *Başına ekşimek,* birinin yanında [...]

Foto. Craven - Service d'information des pétroles B.P. (*LAROUSSE*)

bıktırıncaya kadar kalmak. Taciz etmek, sıkmak. || [*Bir işin*] *Başına geçmek,* yanına gelmek, kullanmağa hazırlanmak: *Makinenin başına geçti.* || *Başına* (*başa*) *gelmek,* bir felâkete uğramak: *Geçenlerde ben sana şu fiata buğdaylarını bana bırak demiştim, bıraksaydın bak bu başına gelmezdi* (S. F. Abasıyanık). *Başa gelen çekilir* (Halk deyimi). || *Başına gelen pişmiş tavuğun başına gelmedi,* uğranılan felâketin büyüklüğünü anlatır. || *Başına hal gelmek,* bir eziyete, felâkete uğramak. || *Başına iş açmak* (*çıkarmak*), bir olayın meydana gelmesine sebep olmak: *Onunla alay edeyim diye başıma açtığım işi anlamıştım* (A. H. Tanpınar). || *Başına* (*başında*) *kalmak,* istenmediği halde bir işi yapmak veya bir kimseye bakmak zorunda bırakılmak: *On sekiz yaşında oğlan kardeşi onun başına kalmıştı* (Sabahattin Ali). || *Başına kan çıkmak,* kızmak, öfkelenmeğe başlamak. || *Başına karalar bağlamak,* matemde olmak, üzüntüsünü belli etmek. || *Başına lânet yağmak,* herkesin hakaretine maruz kalmak, felâkete düşmek: *Bir Macar köyünde kızın oturduğu evin kapısına zift sürülür ve başına lânet yağardı* (P. Safa). || (*Kabak*) *Başına patlamak,* [iş] birinin başına kalmak, [felâket] birinin başına gelmek. || *Başına sarmak,* bir şeyi birine musallat etmek: *Belâyı bu delikanlının başına sardıramadık* (Sabahattin Ali). || [*Uykusunu*] *Başına sıçratmak,* uykusunu bozmak, sinirlendirmek: *Uykum kaçtı, kaçırdınız uykumu. Uykumu başıma sıçrattınız. Kov hepsini* (R. H. Karay). || *Başına soğuk geçmek. Argo.* Aptalca hareket etmek. || *Başına taç etmek,* el üstünde tutmak, itibar etmek. || *Başına teller takınmak,* son derecede sevinmek. || *Başına tokmak olmak,* hapsetmek, zabt altında tutmak. || *Başına toplamak,* etrafına kalabalık biriktirmek: *Çetecilik etmek üzere sahillerimize çıkarılabilecek birkaç Rumu, Haralambos isminde bir adamın başına topladılar* (Atatürk). || *Başına toprak,* birinin ölümü istendiği zaman söylenen bir beddua. || *Başına toprak saçmak* (*koymak*), matemi, üzüntüyü ifade etmek maksadıyle bazı yerlerde yapılan hareket. || *Başına üşüşmek* (*üşmek*), başına toplanmak, birdenbire etrafını çevirmek: *Herkes bir meraka düşmüş ve ev sahibinin başına üşüşmüştü* (A. H. Müftüoğlu). || *Başına* (*ağzına*) *vur lokmasını al.* Bk. AĞIZ. || (Oruç, içki, sevinç v.b.) *Başına vurmak,* sarhoş gibi olmak, yaptığını bilememek. İfrata kaçmak, hazmedememek. Hava dokunmak, başı ağrımak. || *Başına yular geçirmek,* hüküm altına almak. || (*Dünyayı*) *Başına zindan etmek,* birine onu hayatından bıktıracak şekilde davranmak, bulunduğu yeri yaşanmaz hale getirmek. || *Başında ateş yanmak,* büyük bir sıkıntıda olmak. || *Başında beklemek* (*durmak*), bir kimseyi nezaret altında tutmak. Yardıma muhtaç, çocuk, hasta gibi kimselere icabında yardım edebilmek için yanında bulunmak. || *Başında kavak yelleri esmek,* aklı başka yerde olmak, ciddî olamamak, hafifmeşrep olmak: *Kocası yaşlı diye genç bir kadının başında kavak yelleri estiğine hükmetmek lâzım gelmez* (R. H. Karay). || *Başında değirmen çevirmek* (*döndürmek*), yormak, rahat vermemek, belâya uğratmak: ... *muharebe değirmeni onların başında dönüp duruyordu* (Cevdet Paşa). || *Başında taşımak,* hürmet etmek, itibar etmek. || *Başında olmak,* bir hale duçar olmak. Bir işin reisi olmak. || *Başında torbası eksik,* hayvana benzeterek, hakaret maksadıyle bir kimseye söylenir. || *Başından aşmak,* fazlalaşmak, fazla olmak, fazlalığıyle bunaltmak: *Günahım başımdan aşkın* (C. S. Tarancı). || *Başından aşağı kaynar sular dökülmek,* üzüntülü bir olayla karşılaşmak, birden fena bir haber almak. || *Başından atmak,* güç bir işten kendini kurtarmak. Hoşlanmadığı bir kimseyi (bir şeyi) bırakmak: *Beni başından atıyor musun?* (R. H. Karay). || *Başından ayrılmamak,* bir kimsenin yanında bulunmak, ona bakmak. || *Başından almak,* bir şeyi en başından anlatmak, bir işi başından başlayarak yapmak. || *Başından beri,* başlangıcından itibaren: *Eğerler, başlıklar, özenginler Osmanlıların başından beri savaşta bile rahatlarına ne kadar düşkün olduklarını gösteriyordu* (K. Tahir). || *Başından büyük işlere kalkışmak,* altından çıkamayacağı, gücü dışında işlere girişmek. || *Başından geçmek,* birçok olay görmek, yaşamak: *Adı Türkân hatundu. Bu kadının başından geçenler pek garipti* (A. H. Müftüoğlu). || [*Suyu*] *Başından kesmek,* yapılması istenmeyen bir işi başında engellemek. Başlamadan vaz geçmek. || *Başından korkmak,* hayatından endişe etmek, cezalandırılmaktan korkmak: *Kasım ağa mesul olduğu için adamcağız başından korkmakta belki haklı idi* (R. N. Güntekin). || *Başından nikâh geçmek,* (daha evvel) evlenmiş olmak. || *Başından savmak,* kovmak, bahane ile uzaklaştırmak: *Siz bizi başınızdan savar kaçarsınız öyle mi? Nereye gittiniz bakayım* (H. Z. Uşaklıgil). || *Başını adamak,* kutsal bir şeye canını adamak; *O da Hak yoluna başını adadı* (N. Araz). || *Başını* (*başınızı*) *ağrıtmayayım,* uzun uzun anlatılan bir meseleyi sonuca bağlarken, sözün uzadığını ima için söylenir: *Size bu kadının evveliyatını anlatayım mı? Başınızı ağrıtmayayım* (Ahmed Rasim). || *Başını alamamak,* işten göz açamamak. || *Başını alıp gitmek,* kimseye haber vermeden, sormadan, kendi kendine gitmek: *Çok kere başını alıp gitmek, Balıkesir'de Bandırma'da bir ağanın yanına arabacı yahut işbaşı girmek istedi* (Sabahattin Ali). || *Başını almak,* serbest kalmak: *Fakat bayır aşağı olduğundan, arabacı hayvanları zaptedemedi, seninkiler aldılar başlarını* (C. S. Tarancı). || *Başını bağlamak,* bağlanmak, yola girmek: *Otuz senedir hayattasın, erkânı Hakk'a başını bağlamadın da...* (N. Araz). Evlendirmek. || *Başını belâya* (*derde*) *sokmak,* bir derde uğratmak, kötü bir vaziyete getirmek: *Kafanı kabak gibi patlatıp da başımı belâya mı sokacaksın* (R. N. Güntekin). || *Başını beklemek,* gözetlemek, göz önünden ayırmamak. Ağır bir hastanın yanında bulunmak. || *Başını dik tutmak,* utanacak bir şeysi olmamak. Gururlanabilmek. || *Başını dinlemek,* dinlenmek, bir köşede sükûnet içinde yaşamak: *Ancak burada kendimi buluyor, başımı dinliyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Başını ezmek,* zararlı bir şeyi yok etmek. || *Başını gözünü yarmak,* dövmek, hırpalamak. Bir metni çok kötü okumak, bir işi çok kötü yapmak. || *Başını* (*baş*) *istemek,* birinin öldürülmesini istemek. || *Başını kaldırmamak,* çok meşgul olmak, çalışmak. || *Başını kaşımağa vakti olmamak* (*eli değmemek*), çok sıkışık durumda olmak. *Başımızı kaşıyacak vaktimiz olmadığından böyle avarelikleri hatırlayacak halde değildim* (B. Felek). || *Başını* (*kelleyi*) *koltuğunun altına almak,* canını hiçe saymak, hayatına kıymet vermemek. || *Başını kurtarmak,* canını, hayatını korumak. || *Başını okutmak,* baş ağrısı ve benzeri hastalıklardan kurtulmak için başkasına dua okutmak. || *Başını ortaya koymak.* Bk. CAN'*ını ortaya koymak.* || *Başını secdeye koymamış,* hiç ibadet etmemiş. || *Başını sokmak,* bir yere sığınmak, korunacak, barınacak bir yer bulmak: *Şu eve başımızı soktuk. İyi, kötü işte ne hal ise geçiniyoruz* (H. R. Gürpınar). || *Başını taştan taşa vurmak,* pişman olmak. || *Başını toplamak.* Bk. AKL'*ını başına toplamak.* || *Başını vermek,* ölmek, şehit olmak. || *Başını yaptırmak,* (kadın berberinde) saç düzelttirmek. || [*Birinin*] *Başını yemek,* başına bir felâket getirmek, ölümüne sebep olmak. || *Başının altında,* yastığının altında. || [*Birinin*] *Başının altından çıkmak,* sebep olmak: *Bütün açmazlar onun başının altından çıkıyor* (Sabahattin Ali). || *Başının çaresine bakmak,* canını kurtarmağa çalışmak, kurtuluş yolu aramak işini halletmek: *Artık Ebu Süfyan'a yol yok. Biz hemen başımızın çaresine bakalım deyip kaçmışlar* (Cevdet Paşa). || *Başının derdi,* etrafını rahatsız eden, eziyet veren kimseler, özellikle çocuklar için söylenir. || *Başının derdine düşmek,* kendi hayatını kurtarmak için çalışmak: *Kimsenin gözü kimseyi görmüyor, analar çocuklarını bile unutup kendi başlarının derdine düşüyorlar* (N. Araz). || *Başının etini yemek,* daimî ısrarla bıktırmak. || *Başının* (*başımın*) *üstünde yeri olmak,* itibarda olmak, sayılmak, hürmet görmek: *Çölde nişan alâmeti işte bu çöptür. Damat demek istiyor ki, kızınız bir çöp de olsa başımın üstündedir* (F. R. Atay). || *Başıyle oynamak,* hayatını tehlikeye ataoak işler yapmak. || *Başlı başına* olduğu gibi, tek başına, bütünüyle: *İncesaz böylece başlıbaşına ikide bir içine girdiğimiz bir âlemdi* (A. Ş. Hisar). || *Baştan,* bir işin başlangıcından. || *Baştan aşağıya* hepsini, bütününü: *Ertesi gün bir saati baştan aşağı söktüm, tekrar taktım* (A. H. Tanpınar). || *Baştan aşağı kulak kesilmek.* Bk. KULAK *kesilmek.* || *Baştan ayağa,* yukarıdan aşağıya, bütünüyle; *Nevin cevap vermedi, onu baştan ayağa süzdü* (S. F. Abasıyanık). || *Baştan başa,* hepsi, bütün, başından sonuna kadar: *Arabada gelirken İkdam'ı baştan başa okumuştu* (Ömer Seyfeddin). || *Ahmak kuşlar gibi göklerde arıyalım / Baştan başa nasibi* (F. H. Dağlarca). || *Baştan çıkmak* (*çıkartmak*), kötü yola sapmak (saptırmak), namusunu feda etmek (ettirmek): *Git herif beni baştan çıkarma. Ben namuslu bir kadınım* (B. Felek). || *Baştan* (*tepeden*) *inme,* birden olan, umulmadık zamanda başa gelen: *Her iki vaziyette de baştan inme belâlar muhakkak görülürdü* (Ahmed Rasim). || *Baştan hüküm vermek,* bir şey hakkında önceden karar vermek: *Alabildiğine iyi kalpli, işgüzar, akıllı insanlar hakkındaki hükümlerini baştan vermiş ve hayatını ona göre ayarlamıştı* (A. H. Tanpınar). || *Baştan kara gitmek.* Bk. BAŞTANKARA. || *Baştan savma,* önem vermeden, üzerinde durmadan: *Baştan savma görüşüyorsun! Sen benden bıktın* (B. Felek). || *Baştan tırnağa.* Bk. TEPE'*den tırnağa.* || *Başüstüne!,* verilen bir emre uyulaoağını bildirir söz: *Başüstüne, söylerim diyor, eve sıvışıyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Başüstüne, öyle deriz efendim* (Ömer Seyfeddin). || *Al da başına çal!* bir şeyi vermekte hasis davrananlara hitaben kullanılır. || *Baharı başına vurmak.* Bk. BAHAR. || *Belli başlı.* Bk. BELLİ || *Dertsiz başını derde sokmak.* Bk. DERT. || *Dağ başı.* Bk. DAĞ. || *Eşekbaşı.* Teklz. Sayılmayacak, itibara alınmayacak kimse. || *İşbaşı ve işbaşı yapmak.* Bk. İŞ. || *Yalnız* (*tek*) *başına,* yanında kimse olmadan: ... *en arkadan yalnız başına yürüyorlardı* (Vâ-Nû). || *Yaşını başını almak.* Bk. YAŞ. || *Yeni baştan,* başladığı yerden, başlangıcından: *Al getir ilk sevgiliyi Beşiktaş'tan / Yaşamak istiyorum gençliğimi yeni baştan* (C. S. Tarancı.)

— Anat. Bk. ANSİKL.

— Ask. *Baş hedefi.* Bk. HEDEF. || *Baş eski.* Bk. ESKİ. || *Baş kapudane,* Osmanlı donanmasında, yelken kullanıldığı devirlerde kaptanpaşaların savaşı yönetmek için bindikleri büyük kalyon. Bu kalyonun üç feneri ve üç de bayrağı vardı. || *Baş kara kollukçu,* Yeniçeri ocağının bölük ve ortalarındaki kollukçuların başlarına verilen ad. Baş kara kollukçular çorbacı ve subayların emir çavuşlarıydılar. || *Baş kılavuz,* Osmanlıların Yeniçeri ordusundaki, törenlerde halkın düzeni bozmaması için tedbir alan ve tören alayının düzenli bir şekilde ilerleyişini sağlayan kıtanın kumandanı. || *Baş perdeci,* çadır perdesi diken ve çadır mehterlerine mensup iki kişiden biri. (Diğerine de *ikinci perdeci* adı verilir.) || *Baş reis,* Asâkiri Mansure teşkilâtından sonra (1826), Bostancı ocağı yeniden kurularak bostancılar kethüdalığı kaldırıldığı zaman, bu işi görenlere verilen ad. || *Baş sancaktar,* osmanlı sarayında «sancak-ı şerif»i muafaza eden harem kapıcılarından kırk kişinin âmiri. (XIX. yüzyılda sayıları azaltıldı; bir baş sancaktar ve onun yamağı, bir de baş bekçinin denetiminde on beş kişi kaldılar.) || *Baş şakird,* Osmanlı imparatorluğunun Yeniçeri ocağında ve Yeniçeri efendisi adı verilen ocak kâtibinin emrindeki, Ağakapısı şakirdleri denilen kâtiplerin en kıdemlisi. (Ocaktan ve sekbanlardan tayin edilen bu kâtipler, önce on beş kişi idiler. XVIII. yüzyıl sonunda sayıları yüze çıktı, bunlar yeniçerilere ait defterleri hazırlıyorlardı ve baş şakird bu kâtiplerin âmiriydi. Kâtiplerin terfi ve cezalandırmaları ile de ilgiliydi. || *Baş usta,* top dökümhanesinin başı ve âmiri (*Dökümcübaşı* veya *ser rıhtegân* da denirdi. Baş ustaların maiyetinde bir yardımcı ile tamirci, burgucu, yamacı, çıracı, demirci, marangoz ve kepçeci gibi çeşitli sanatçılar bulunurdu. || *Baş yazıcı,* Yeniçeri ocağının kâtibi. (*Yeniçeri efendisi* veya *yeniçeri kâtibi* de denirdi.) Bk. YAZICI.

— Bot. Ucu yuvarlak bir başla sona eren her organ için kullanılır: *Başlı tepecik.*

— Dy. *Baş atma,* buharlı bir lokomotifin, uçtan tespit edilmiş dingil takımlarında, kalkış sırasında dingillerin yola yaptıkları düşey etkilerde meydana gelen belirli değişiklik.

— Denizc. Geminin genellikle omuzlukları da içine alan en ileri kısmı. (Bk. OMUZLUK.)

körpe çiçekli başak ekseni, olgun başak

Foto. Noailles (LAROUSSE)

başçık

|| *Baş altı,* baş kasarayı meydana getiren üst boşluğun içi. (Eski gemilerde bu kısım gemicilerin yaşama yeri olarak ayrılırdı). || *Baş altından yetişme,* miçoluktan başlayarak gerekli kademelerden geçen ve subay olan kimse. || *Baş asmaköprü,* eskiden, geminin baş ve kıçı arasında gidiş-gelişi sağlayan üst güverte bölümüne verilen ad. (Bugün, akaryakıt gemilerinde *baş üstü* ile geminin ortasındaki kaptan köşkü arasında bulunan ve mürettebatın güverteye inmeden baş ve kıç tarafa gitmesini sağlayan geçit.) || *Baş ambarlar,* geminin baş tarafındaki ambarlar. || *Baş bodoslaması,* bir geminin, bodoslamasına dik veya dike yakın bir açıyle bağlanmış en uç kısmı. (Eski gemilerde bu kısım dövme çelikten yapılırdı. Bugün, çelik levhalardan bükülerek yapılan levha bodoslamalı gemiler kullanılmaktadır.) Bk. BODOSLAMA. || *Baş bocu postaları,* geminin baş tarafındaki bükülmeyi sağlayan dik postalar. || *Baş bölme,* geminin müsademe perdesinin ilerisinde kalan bölmesi. (Bk. PERDE.) || *Baş çalımı,* geminin baş tarafında omurgaya doğru görülen daralış. || *Baş denizleri,* geminin seyretmekte olduğu yönden gelen dalgalar. (Bu dalgaların gemi üzerine olan etkileri dalgaların hızına, yüksekliğine, şekline göre değişir.) || *Baş direk,* geminin en ilerideki direği. (Bk. DİREK.) || *Baş forsu,* gemilerin işletmelerine ait amblemlerinin, baş bodoslama üzerine işlenmiş şekilleri (genellikle baş ve baca forsları birbirlerinin aynı olmakla beraber, baca forslarından tamamıyle ayrı renk ve biçimde baş forsları da vardır). || *Baş gönder,* gemilerin baş taraflarında güverteye dikey olarak tespit edilmiş bayrak direği. Ticaret gemilerinde işletme flamasını çekmeğe yarar. || *Baş halatı,* baş taraftan ileri doğru verilen halat. || *Baş halatları,* geminin bir iskeleye veya bir rıhtıma yanaşırken baş taraftan vermiş olduğu halatların tümü. (Bk. HALAT *vermek.*) || *Baş ırgat,* geminin baş tarafında hem demirini, hem de palamar halatlarını vira etmeğe mahsus ırgat. Bk. PALAMAR. || *Baş kasara.* Bk. KASARA. || *Baş-kıç aynı gemi,* baş ve kıç uçları tıpa tıp aynı olan teknelere verilen ad. || *Baş-kıç köprüsü,* eskiden kadırgalarda, forsaların oturdukları sıraların üzerinden geçen ve pruvadan pupaya kadar uzanan asma köprü. || *Baş-kıç sarnıçları,* teknenin baş ve kıç ucunda bulunan sarnıçlar. (Bk. ANSİKL.) || *Baş-kıç topu,* bir kadırga veya Şalopa'da gemi omurgası yönünde tam baş veya kıç taraf ateş etmek üzere yerleştirilmiş top. || *Baş-kıç vurma (yapma),* bir geminin boylamına sallanması. (Bk. ANSİKL.) || *Baş omuzluk.* Bk. OMUZLUK.

|| *Baş oyması,* yelkenli gemilerde ve eski yatların baş taraflarında talimarların üst kısmına yapılan tavan işi süslemeleri. Bugün bu süslemeler sadece yelkenli okul gemilerine yapılıyor. || *Baş parıması,* sandal ve filika ve diğer deniz araçlarının, bir yere bağlanmak veya gerektiğinde yedekte çekilmek için baş taraftan verdikleri halat. || *Baş pik,* geminin en ucundaki genellikle tirim için kullanılan safra bölmesi. Bk. TİRİM, SAFRA. || *Baş potuç.* Bk. POTUÇ. || *Baş porsun,* demirli savaş gemilerinde, özellikle halatlara, demirlere ve şamandıraya bakmakla görevli porsunların en yüksek rütbelisi olan assubay. || *Baş rüzgârı,* geminin baş tarafından esen rüzgâr. || *Baş taraf,* genellikle geminin kumanda köprüsünün yerleştirildiği üst bina ilerisinde kalan kısım. (Kumanda köşkü tamamıyle kıç tarafta bulunan gemilerde de bu esas değişmez.) [Bk. KUMANDA *köşkü.*] || *Baş tayfası,* geminin baş tarafında hem demiri, hem halatların başını alan tayfa. (Bk. TAYFA.) || *Baş tentesi,* baş üstüne açılan tente. || *Baş tutmak,* rotayı muhafaza etmek, rotada kalmak. (Bk. ANSİKL.) || *Baş üstü,* geminin pruva payındaki üst güvertenin baş taraf kısmına denir. Burada efrat serbestçe dolaşıp oturabilir. || *Baş vermek,* rüzgârı veya akıntıyı başa almak. || *Baş yatırması,* tahtadan yapılmış teknelerde baş tarafta bulunan (V) biçimindeki tahtaya verilen ad. Boylam postalara veya borda kaplamasının baş taraftaki kısmını baş bodoslamaya bağlar. Saçtan yapılmış teknelerde, aynı işi gören, kenarları çıkıntılı üçgen biçiminde saç levha. || *Baş yelkenleri,* yelkenli gemilerde cıvadra ile pruva direği arasına açılan yelkenlerin tümü. (Bu deyim bazen pruva direği açılan yelkenleri de içine alır.) [Bk. CIVADRA.] || *Başa almak,* geminin başını herhangi bir noktaya çevirmek. || *Başa geçmek,* bir gemi kafilesinin, bir gemi filosunun en ilerisinde yer almak. || *Başı gömülü gemi,* baş taraftan çektiği su, kıç taraftan çektiği sudan fazla olan gemi: *Başı gömülü bir gemi rahat seyir etmez.* || *Başıkıçı bir,* başı kıçı aynı biçimde yapılmış tekne. || *Başı (burnu) üzerine yığılmak,* yükleme sırasında baş tarafı denize çok gömülen bir gemiden söz edilirken başı, burnu üzerine yığıldı denir.) || *Başına (burnuna) dikilmek,* bir gemiden söz ederken, fena havada, başına, burnuna dikiliyor, gömülüyor denir (burnu dalgaya gömülüyor da denir). || *Başını çelmek,* fırtına veya dalgaların geminin başını rota hattının dışına savurması. || *Başını savurmak,* baş tarafında, kıçına nispetle çok az su çeken gemilerin, rüzgâr etkisi altında başının hızla rüzgâr altına düşmesi. || *Baştan almak,* dalgaya baştan diklemesine çarpmak. || *Baştan bindirmek,* ileri yolla giden bir geminin sabit veya yüzer bir cisme baştan çarpması. || *Baştan bulmak,* geminin baş tarafının su altında bir maddeye veya doğrudan doğruya dibe değmesi. || *Direk başı* (*Eşanl.* ŞAPKA, CUNDA, DİREK ŞAPKASI, SEREN CUNDASI). Gemi kaburgasının veya armanın üstü veya ucu.

— Dokumc. Sarılıp toplanmış ipek veya tire çilelerinden her biri.

— Fişekçilik. Kapsül fitili başı, *Eşanl.* ELEKTRİK ATEŞLEYİCİ.

— Foto. *Baş dayanağı,* fotoğraf atelyelerinde insan resmi çekilirken, sallanmaması için başın arkasına konan ayaklı demir âlet.

— G. santl. *Baş uzunluğu,* vücut boyutlarının ölçülmesinde kullanılan insan başı uzunluğu. || *Yassı baş,* özellikle Normandiya bölgesi roman mimarîsinde yaygın, hafif kabartmalı erkek veya hayvan başlarından yapılı süsleme motifi.

— Havc. Bir uçağın izlediği yolla kuzey yönü arasındaki açı. || *Baş tutma,* bir uçağın asıl kuzeye, manyetik kuzeye veya pusula kuzeyine göre doğrulduğu yönü tutma.

— İnş. *Baş ayak,* bir araduvarın başına yerleştirilen ayak veya dayanağa verilen ad.

— Mad. oc. *Baş aşağı havalandırma,* grizulu bir ocakta alışılmışın dışında havalandırma sistemi. Hava, ilerlenen yönde, üst seviyeden alt seviyeye doğru iner. (*Eşanl.* TERS HAVALANDIRMA.) || *Baş madenci,* bir maden ocağında ustabaşıları yöneten ve mühendisten sonra gelen görevli. || *Baş yukarı,* bir kömür damarında ayağı hazırlamak için alttan üst seviyeye sürülen ve genellikle içinde demiryolu bulunmayan galeri. (Baş yukarı ayağın ilk havalandırmasını sağlar ve bir kenarı ilerletilerek uzunayak halini alır. Bazı baş yukarılar genişletilerek, demiryolu döşendiği zaman, «varagel [vinç]» haline sokulur ve iki seviye arasında araba nakliyatında kullanılır.) || *Baş yukarı ayak* veya *yan direk,* bir galerinin tavanını taşıyan iki direkten biri. Hafifçe eğri olarak yerleştirilen bu direkler galerinin kesitine yamuk biçimi verir.

— Kyf. *Baş süsleri* veya *süslemeleri.* Bk. BAŞLIK.

— Matbaac. *Baş harf,* kitaplarda, bir bölüm, paragraf veya kelime başına konulan büyük ve süslü harf. (Eski elyazması kitaplarda bu baş harf tezhiple süslenirdi. Ayrıca kâğıt, zarf veya çamaşır, mendil v.b.nin köşelerine de *marka* adı verilen baş harfler konulur.) || *Baş harfler,* bir kelimeyi veya kelimeler grubunu belirtmek için kullanılan baş harf veya baş harfler grubu. (Baş harf, sadece bir tek baş harften ibaret ise basit, birkaç harften ibaret ise bileşik baş harf adını alır. İbraniler, Yahudiler ve Romalılar baş harfleri kullanıyorlardı. Bunların, kanunlarda ve fermanlarda kullanılması birçok güçlüğe yol açtı. Iustinianos bunların kullanılmasını yasakladı. Baş harflerin, gerektiğinden fazla kullanılması, el yazmalarının okunuşunda ciddî güçlükler doğurdu. Günümüzde de, aynı aşırılık, anlam açıklığından çok, karışıklığına yol açmaktadır). || *Baş mürettip.* Bk. *Ser* MÜRETTİP. || *Baş sayfa,* gazete, mecmua veya kitapların ilk sayfası. (Eski elyazması kitaplarda bu sayfa süslü ve tezhipli olurdu.)

— Meteorol. Bir bulut sisteminin ön kısmı. (Bk. BULUT.)

— Mim. *Baş sedir,* eski türk evlerinin odalarında, odanın en güzel yeri sayılan pencerenin önüne yapılan ve üzerine minderler konulan sedir. || *Baş üstü yüksekliği,* bir apartmanın, ayakta duran bir insan yüksekliği ile tavanı arasında kalan mesafe.

— Mus. *Baş sazende.* Bk. SAZENDE *başı.*

— Müz. Bir senfonide parçayı çalan veya okuyan kısmı anlatmak için kullanılır: *baş keman.* || Keman ve benzeri çalgıların kol ucu. (Kulakların katıldığı kulaklık ve kıvrım denen kısımdan meydana gelir. Bu kıvrımın biçimi ve süsü okuldan okula değiştiği gibi, aynı okula bağlı lavta yapıcıları arasında da değişik olur. Başın alt kısmına «kulis» denir. Kimi lavta yapıcıları, özellikle violalarda, kıvrım yerine kadın, ejder veya hayvan başı koyarlardı.) || *Baş sesi* veya *fausset* (*fosse*), gırtlak dudaklarının bağ kısımlarındaki titreşimleri kısmak suretiyle elde edilen çok tiz ses.

— Petr. Bir hidrokarbon karışımındaki en hafif veya en uçucu kısımdır. Fraksiyonlu damıtmada ilk elde edildiği için bu kelime kullanılmıştır. (Karşıtı: KUYRUK.)

— Spor. Türk yağlı güreşinde, pehlivanların ayrıldığı beş derecenin en yükseği. || *Baş altı,* yağlı güreşte ustalığa göre ayrılan beş bölümden ikincisi. «Baş»ın alt kademesi. || *Baş altına güreşmek,* yağlı güreşte, baş pehlivanlıktan sonra gelen derece için güreş tutmak. || *Baş güreşi,* yağlı güreşte bir sınıf (bu tür güreşte, sınıflar kilolara göre ayrılmaz; kategoriler, tecrübe, bilgi ve ustalığa göredir. Baş güreşi, yağlı güreşte en usta pehlivanların katıldığı en üst kategoridir). || *Baş pehlivan,* yağlı güreşte en üst kategoriyi teşkil eden baş güreşinde yapılan karşılaşmalardan sonra şampiyonluğu kazanan pehlivanın aldığı paye. Bu payeyi kazanan pehlivan, o yılın en büyük şampiyonu sayılır. Günümüzde geleneksel Kırkpınar* güreşlerinde şampiyonluğu kazanan pehlivan bu payeyi almaktadır. || *Başa (çıkmak) güreşmek,* baş pehlivanlığı kazanabilmek gayesiyle güreş tutmak.

— Sine. Tiyat. *Baş rol.* Bk. ROL.

— Tar. *Yuvarlak başlar,* 1641 ingiliz devriminin başlarında, Parlamento'culara verilen ad. O günlerdeki uzun lüleli saç modasına rağmen, partinin faal üyesi olan birçok püriten, saçlarını kısa kestikleri için, onlara bu ad takılmıştı.

— Tasav. *Baş kesmek,* dervişlerin, şeyhleri ve tekke büyükleri önündeki saygı duruşlarından birine verilen ad. Dervişlerin, şeyhten gelen bütün emirleri itiraz etmeden kabul etme hali.

— Tekst. Kamgarn iplikçiliğinde, hazırlama makinelerinde bulunan bir çift verim ve bir çift çekim silindiri ile, çift sıralı veya sadece tek sıralı iğneli çubuklardan (baretler) meydana gelen mekanik birim. Bir çekme makinesinde, üretime göre bir veya daha fazla baş bulunabilir.

— Teşk. tar. *Baş ağa odası,* Ağakapısı'nda bulunan odalardan biri. Bk. AĞAKAPISI. || *Baş alkışçı,* osmanlı padişahlarını alkışlayan Divanı Hümayun çavuşlarının başı. (Bk. ALKIŞ.) || *Baş bakı kulu,* osmanlı maliye teşkilâtında birinci derece tahsil memuru. Diğer adı da *Sergulâm-ı bakıdır.* (Bk. BÂKİ *kulu.*) || *Baş bayraktar,* Yeniçeri ocağında İmamıazam bayrağını taşıyan kimse Bk. BAYRAKTAR. || *Baş bekçi.* Bk. SANCAKTAR. || *Baş binbaşı,* Mahmud II zamanında Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyle kurulan teşkilâtta, sekiz alayın hepsine birden kumanda eden subay. (1828 Yılında teşkilâtta değişiklik yapılmış, tertip denilen sekiz alaya yalnız «alay» denilmiş alay kumandanlarına *miralay* adı verilmiştir. Baş binbaşı rütbesi bu şekilde kaldırılmıştır.) || *Baş bölük,* osmanlı imparatorluğunda kapıkulu süvari bölüklerinden birincisi olan Sipahi bölüğünün adı. Öteki adları da *Kırmızı Bayrak*'tır. || *Baş bölükbaşı,* Yeniçeri ocağı Ağa bölükbaşılarının en kıdemlisi. (Ocakta, kethüda yerinden sonra ve solakbaşından önce gelirdi. Ayrıca, Sarıca bölükbaşlarının en kıdemlisine de bu unvan verilirdi.) || *Baş cüce,* Hasoda, hazine, kiler ve seferli odalarında bulunan cücelerin başı. (Baş cüce, her odada ikişer üçer tane olan cücelerin en yaşlısı ve en kıdemlisiydi. Saray halkını eğlendirmekle vazifeli

BAŞ SÜSLEMELERİ

tepelikli (Orta Anadolu)

biber oyalı (Bursa başı)

yanak dövenli
(Adana yörükleri)

ibrişimli
(Varto başı)

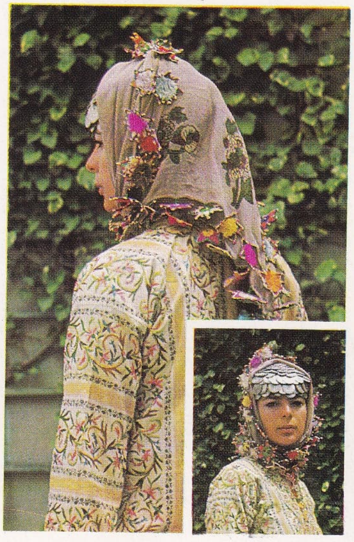

gümüşlü baş
(Ege yörükleri)

eğri baş
(Muğla ve dolayları)

altınlı baş
(Antep ve dolayları)

oğlan anası
(Güneydoğu Anadolu)

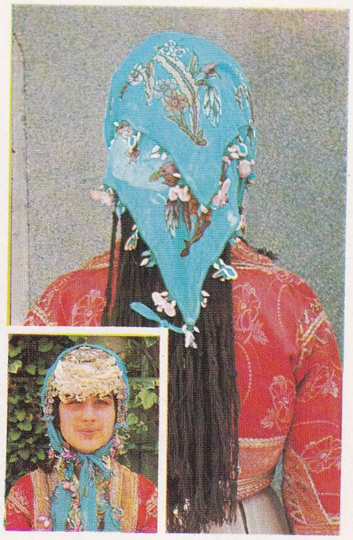

genç kız başı
(Orta Anadolu)

evli kadın başı
(Orta Anadolu)

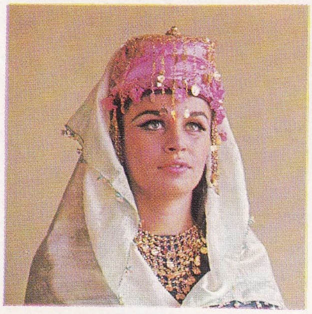

oyalı gelin başı
(Konya)

çıngıllı baş
(Orta Anadolu)

(Nezihe Araz koleksiyonu)

Foto. Nurettin Erkılıç (MEYDAN)

BAŞ ve BOYUN

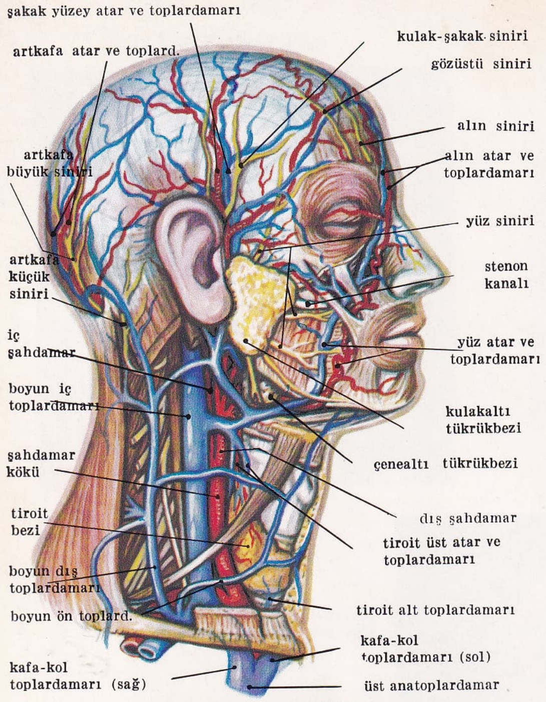

BAŞ ve BOYNUN YÜZEYDEKİ DAMAR ve SİNİRLERİ

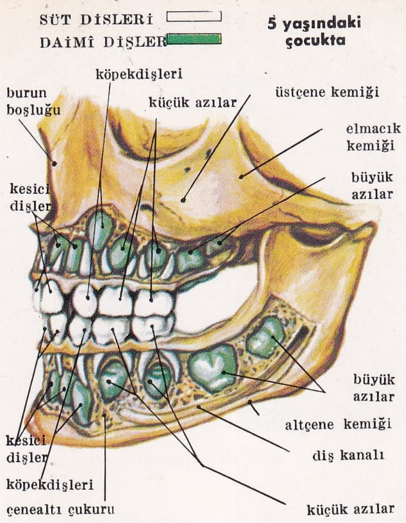

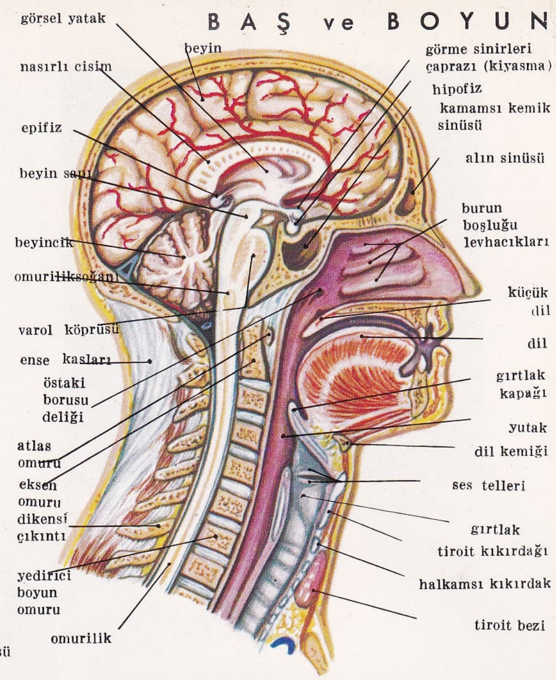

BAŞIN ve BOYNUN ORTADAN DİKİNE KESİTİ

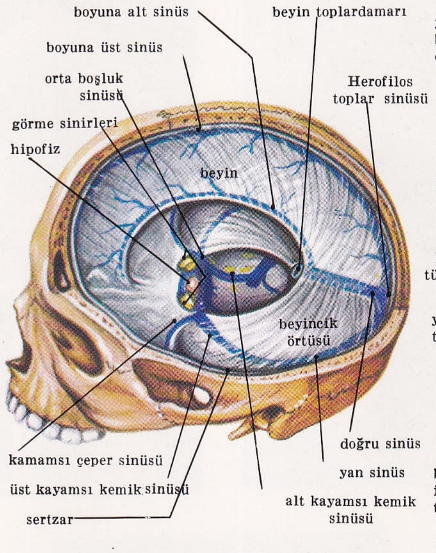

SERTZAR ve TOPLARDAMAR SİNÜSLERİ

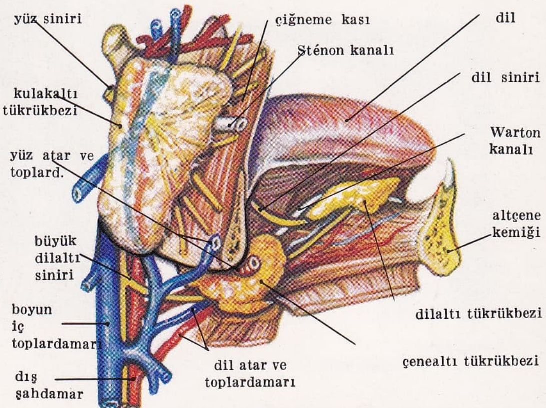

TÜKRÜK BEZLERİ

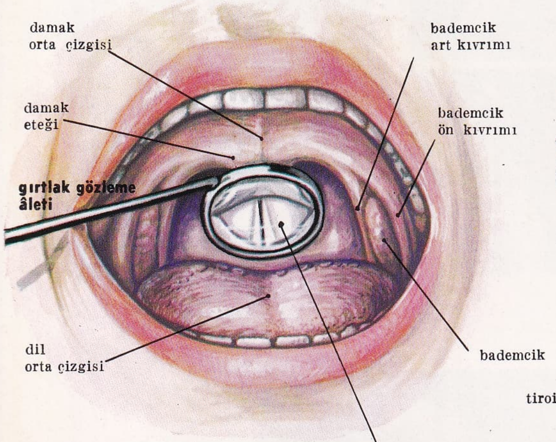

AĞIZ BOŞLUĞU

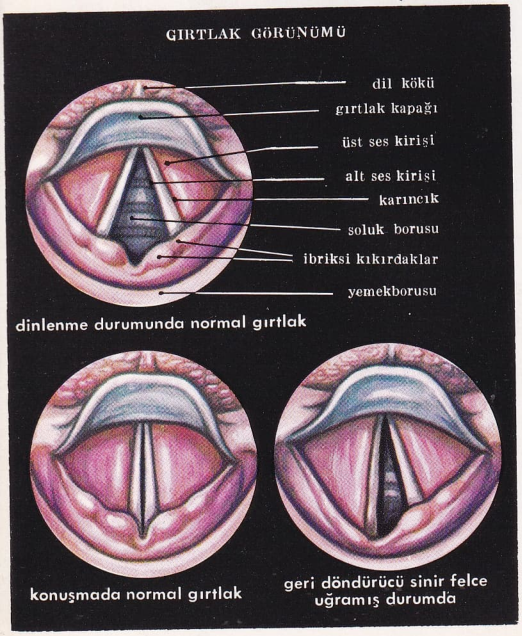

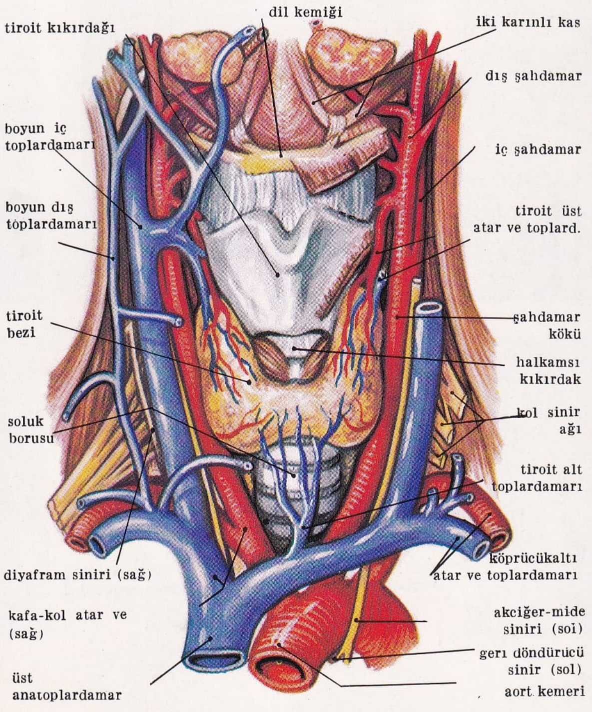

BOYNUN ÖNDEN GÖRÜNÜŞÜ

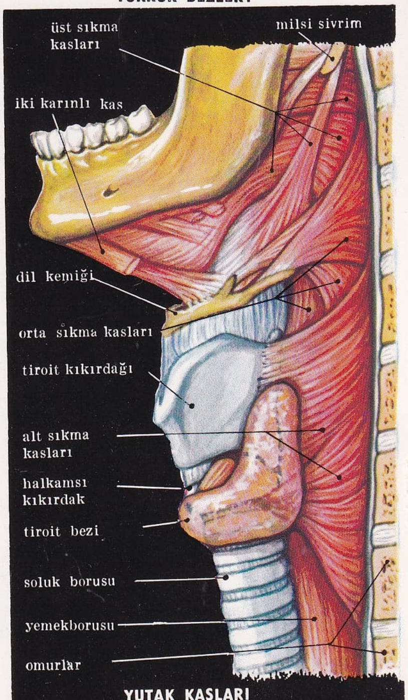

YUTAK KASLARI
yandan görünüş

olan cüceler, zeki, okuryazar ve nüktedan kimselerdi. Başcüce, sarayda, haremle hükümdar arasında haberleşme vasıtası olarak kullanılır, bunun için de hadım olanlar seçilirdi. Tarihte padişaha musahip olan başcüceler görülmüştür). ‖ *Baş çavuş,* Yeniçeri ocağının ağa bölüklerinden beşinci bölüğün kumandanı ve bütün ocağın başçavuşu (çavuş ve küçük çavuştan ayırt edilmesi için bu adı almıştır). Bk. ÇAVUŞ. ‖ *Baş çavuş bayrağı,* Yeniçeri ocağında baş çavuşa ait bayrak. Baş yayabaşı bayrağından sonra gelirdi. ‖ *Baş çavuş bölüğü,* Yeniçeri ocağında, ocak baş çavuşunun mensup olduğu beşinci ağa bölüğünün adı. ‖ *Baş çuhadar,* osmanlı padişahları atla gezmeğe giderken atın sağ tarafında yürüyen saray hizmetlisi.

(Baş çuhadar, süslü elbiseler giyer, bir elinde altın kamçı, bir eli padişah atının sağrısında yürürdü. Emrinde kırk çuhadar bulunurdu). Bk. ÇUHADAR. ‖ *Baş defterdar* (*Rumeli defterdarı* veya *şıkk-ı evvel* de denir), Osmanlı devlet teşkilâtında en büyük maliye memuru. (Bk. DEFTERDAR.) ‖ *Baş deveci,* Yeniçeri ocağında, deveci ortaları kumandanlarının en kıdemlisi. Deveci ortası kumandanlığına, yayabaşılık yapanlar tayin olunurdu. Baş deveci, terfi ederse Hünkâr hasekisi veya Acemi ocağında Rumeli ağası olurdu. Bk. DEVECİ. ‖ *Baş dilsiz,* Osmanlı saray teşkilâtında dilsizlere baş olan kimse. Bu dilsizler Babıâli'deki gizli kabine toplantılarında odacı ve hizmetçi olarak kullanılırlardı. (Bk. DİLSİZ.) ‖ *Baş halife,* Cebeci ocağındaki kalemde, halife adını taşıyan kalem kâtiplerinin en kıdemlisine verilen ad. Topçu ocağında top dökücü ustalarının en kıdemlisi ve 1797 tarihinde kurulan Bahriye hastahanesinde hoca olarak hizmet edenlerin maiyetine verilen yardımcılara da bu ad verilirdi. Herhangi bir kuruluşta «halife» adı ile çalışanların en eski ve en kıdemlisine de genellikle baş halife denirdi. (Bk. HALİFE.) ‖ *Baş haseki,* osmanlı sarayında Hünkâr hasekilerinin dördünün en kıdemlisine verilen ad. (Bk. HASEKİ.) ‖ *Baş ikbal,* osmanlı sarayında bulunan odalıkların en kıdemlisi. (Bk. İKBAL.) ‖ *Baş kadın,* osmanlı padişahlarının nikâhları altında bulunan dört kadından en yaşlısı ve taht'a veliaht verenine verilen ad. (*Baş kadın efendi* de denir). ‖ *Baş kapı gulâmı* (*Yeni saray baş kapı gulâmı* da denir), saraya alınan zenci hadımağalarının defterlerini tutan şahıs. (Acemi ağa, nöbet halifesi, ortanca ve yayla baş gulâmı görevlerinde çalışıp ocak yolunu tamamlayanlar, baş kapı gulâmı olurlardı.) ‖ *Baş kapı kethüdası,* yeniçeri subaylarından muhzır ağanın emrindeki kapı kethüdalarının başı. Görevi veziriazam dairesini korumak, vezirin emir ve kararlarını yerine getirmekti. Suçluları tutmak, ölüm cezasına çarpılanları asmak da görevleri arasındaydı. ‖ *Baş kapı oğlanı,* zenci hadımağaları arasından seçilen, sarayın kadınlar dairesinin baş kapıcısına verilen ad. ‖ *Baş kollukçu,* Fatih devrine kadar kilercibaşının nezareti altında hazar ve seferde padişahın yiyecek, içecek ve ilâçlarını hazırlamakla görevli şahsa verilen ad. (Sofra levazımatını nöbetçibaşıdan almak icap eden yerlerde kullanarak, iş bitince tekrar nöbetçibaşıya vermek de baş kollukçunun işiydi. Baş kollukçuların, *kollukçu* isimli yardımcıları vardır). ‖ *Baş lala,* osmanlı sarayında padişahların hizmetindeki kimse. Padişahın özel işlerine bakar, kıyafet değiştirerek şehirde gezdiği sırada onunla bulunurdu. (Özel bir mevkii olan baş lala, Mahmud II zamanına kadar, padişahın yemek yediği sırada huzurda dururdu. Bunların kollukçu, baltacı, sofalı, bostancı, külâhlı gibi hizmetlileri mevcuttu. Has odalılar arasından seçilen baş lalaya, padişah gözünden düşünce kapıcıbaşılık ve hacegânlık rütbeleri verilirdi. Hekimbaşı da baş lala dairesine bağlıydı ve orada otururdu. Saraydan bir kimse hastalanınca verilecek ilâcın şişesini, hekimbaşı ile baş lalanın mühürlemesi şarttı.) ‖ *Baş muhasebe,* XVII. yüzyıl başında kurulan, Osmanlı devleti maliyesinin önemli kalemlerinden biri. (Bu kalemde kesedar ve tophane, tersane, mutfak ve haremeyn gibi hazine kollarının hesaplarına bakan altı hoca bulunur ve baş muhasebeciye bağlı olarak çalışırdı. Görevi devletten alacağı olanlara borç senetleri vermek, para ile ilgili memur ve saray kethüdalarının değişmesi halinde hesaplarına bakmaktı. Defterdardan, hazine aleyhine emirler gelse dahi yapılmazdı. Devletin en güvenilir memurları buraya atanırdı). ‖ *Baş muhasebeci* (*muhasebe-i evvel* de denirdi), Osmanlı devletinin baş muhasebesini emrinde bulunduran kimse. Vezir kethüdası ve defterdar gibi büyük memurlar bu göreve tayin edilirdi. Kesedarın gönderdiği evrakı evinde inceler, gerekli bulduğuna mühür basar, sah* çeker ve diğerlerini, düzeltilmesi için geri gönderirdi. Kendisine baş muhasebenin aldığı haraçlardan hisse verilirdi. ‖ *Baş mukattaa,* Osmanlı devleti maliyesinde, defterdarlık merkez teşkilâtının önemli kalemlerinden biri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Baş mukataacı,* Osmanlı devletinin baş mukataa kalemi adı verilen teşkilâtının ve defterdarlığına bağlı diğer mukataaların bazılarının âmiri. ‖ *Baş oda,* osmanlı evlerinin en büyük ve süslü olan misafir odalarına verilen ad. ‖ *Baş odabaşı,* osmanlı teşkilâtında Yeniçeri ocağındaki ağa bölükleri oda başılarının en eskisi. Ağa bölüklerinde suç işleyen yeniçerileri cezalandırırdı. ‖ *Baş ruznamçeci* (büyük ruznamçeci veya ruznamçe-i evvel de denir), baş defterdarlığa bağlı olan Hazine-i âmirenin şefi. Emrindeki ruznamçe kalemi, mukataa, mevkufat ve cizye gelirini her gün kaydederdi. Yardımcısı ise küçük ruznamçeci veya ruznamçe-i sâni idi. Hazineye giren para veya diğer nesnelerin her gün kaydı burada yapılır. Hünkâr müteferrikaları, Çaşnigir ve Ulûfeli kâtiplerin maaşları bu kalemden verilirdi. Baş defterdarlığın günlük gelirini de gözden geçirir ve ruznamçe temessükü adı verilen ibra tezkereleri yazardı. Ruznamçe kalemi ve ruznamçelikler sonradan kaldırıldı (1840). ‖ *Baş vergisi,* bk. CİZYE.

— Tic. *Baş buğday,* birinci kalite buğday.

— Tıp. *Baş ağrısı,* baştaki ağrıların tümüne verilen ad. Bk. ANSİKL. ‖ *Baş dönmesi,* gözü kararıp düşecek gibi olma. Anî sersemlik. (Baş dönmesinde, insan, hem çevresindeki eşyanın hem de kendisinin döndüğünü sanır; denge yitimi.) Bk. ANSİKL. ‖ *Mec.* Ruh sarhoşluğu.

— Zır. *Baş kesme âleti,* pancarın yapraklarını baş kısmı ile birlikte keserek kökten ayırmağa yarayan âlet. (Bk. KÖK *sökme makinesi.*)

— Zool. Böceklerin başında belli başlı şu organlar bulunur: Bir çift duyarga, bir çift petek göz, çoğu zaman basit veya nokta gözler ve nihayet, takımdan takıma değişen fakat hepsinde aynı parçalardan yapılmış bir ağız.

— ANSİKL. Anat. *Baş,* bir hayvanda vücudun ön ucudur; sindirim borusunun giriş kısmı muhakkak burada olur. Yüksek yapılı hayvanlarda, merkez sinir sisteminin şişkin kısmı ile az veya çok gelişmiş duygu organları da burada bulunur. Az çok uzun ve ikiyanlı bakışım gösteren yüksek yapılı bütün hayvanlarda (halkalı solucanlar, yumuşakçalar [ikiçenetliler hariç], eklembacaklılar ve ormurgalılar) apaçık görülür. Omurgalılarda, baş iki kısımdan meydana gelir: kafatası ve yüz. Kafatası omurilik kanalının ucunda kemikten bir kutudur; içinde tümbeyin bulunur. Çiğneme aygıtlarıyle birlikte sindirim borusunun ağzı ve çeşitli duygu organlarını (görme, koklama, işitme ve tad alma) kapsayan boşluklar, yüzü meydana getirir.

Dik durmaya elverişli olan (kafanın bükülme yeteneği) insan başında yirmi iki kemik vardır: bunların sekizi kafatasında, on dördü yüzdedir.

— Denizc. *Baş kıç* sarnıcı, baş müsademe bölmesi perdesinin baş tarafındadır; kıç pik sarnıcı ise, kıç müsademe bölmesi perdesinin gerisindedir. Bu iki sarnıç su sızdırmayacak şekilde yapıldığından su ile doldurulabilir ve dolan sular genellikle geminin yeter derecede gömülmesini ayarlamaya da yarar. Baş kıç su sarnıcı deyimi yerine, aynı anlama gelen ingilizce *peak* (pik) sözü gittikçe yaygınlaşmaktadır.

● *Baş kıç vurma,* dalgalara paralel seyir eden (dalgaları bordadan alan) bir gemi az baş kıç vurur, ama çok yalpa yapar. Dalgalara dikey seyir eden (dalgaları başa veya kıça alan) bir gemi ise çok baş kıç vurur ama az yalpa yapar. Sallanmaların çizdiği eğrinin uzunluğu ve süresi, dalgaların boyutlarına, gemi üzerindeki ileri gidiş hızına ve bu ikisi arasındaki orana göre değiştiği gibi, gemi sürati ile dalgaların yayılma sürati arasındaki orana göre de değişir. Bundan ötürü, ağır denizlerde gemi süratini,

«başkalaşım»
Giovanni Bellini'nin eseri
(Napoli müzesi)

baş kıç vurmayı azaltacak surette ayarlanmak zorunluğu vardır. Yelkenli gemilerde baş kıç vurma direkleri hırpalardı. Boyu uzun modern gemilerde ise, baş ve kıç tarafların su üstünde yükselmesine yol açtığı için gemi güvertelerinin çatlamasına sebep olacak ölçüde büyük bir hırpalanmaya yol açar. Bundan başka pervane sudan dışarı çıkınca makine de sallanır. Hızlı seyir eden balta başlı (baş tarafı dikey) gemilerde, baş kıç vurma sebebi ile baş taraf suya gömülür. Bu durum, geminin hızını keser.

● *Baş tutmak,* yelkenli gemilerde baş tutmak ve rotayı muhafaza etmek için tekneyi yürütmeyecek, fakat sadece yana sürükleyecek ölçüde yelken azaltılırdı. Böylece, gemiye çarpan rüzgârda koruyucu bir girdap, anafor meydana gelir ve dalga çatlamazdı. Makineli gemilerde, dalga baştan veya iki üç kerte baş omuzluktan alınarak ve sürat azaltılarak baş tutturulur ve rota muhafaza edilir. (Bir kerte on bir derecedir.)

— Teşk. tar. *Başmukataa,* Isakçı, Tulca, Maçin, Ahyolu ile Tuna suyu kenarındaki bütün iskele ve tuzlalar mukataa hesaplarına bakan maliye kalemlerinden biriydi. Hazinei Âmire dairesine bağlıydı. Mukataalara dair verilen karar, emir ve nizamların kayıtları burada saklanırdı.

— Tıp. Baş ağrısı sözü, sebebi ne olursa olsun baştaki ağrıların tümünü kapsar. Belirtileri apaçık olduğu için bazılarının özel adı vardır (*yarım baş ağrısı*) gibi.

başkalaşma'lar
1. kız böceği
2. çekirge
3. ısırgan kelebeği

Foto. Jeumont (LAROUSSE)

Baş ağrılarının sebepleri çeşitlidir. Meselâ menenjitte, frengide, tifoda, üremide, beyin urlarında, sıkıntılarda, sabit fikir veya depresyon hallerinde baş ağrısı görülür.

Hekim dilinde baş dönmesi, sadece fır dönme yanılgısı demektir. Günlük konuşmada baş dönmesi adı verilen bozukluklar büsbütün ayrı şeylerdir; yükseklik baş dönmesi bir korku hastalığıdır. Sahici başdönmesi, dalız sisteminde bir bozukluk olduğunu gösterir. Bu yönelme ve denge duyusu sisteminde şu kısımlar bulunur:

1. içkulaktaki alıcı organlar (yarımdaire kanalları, tulumcuk ve kesecik); 2. işitme sinirinin bir kısmı; 3. merkezî sinir yolları: a) başın duruşundaki değişiklikleri beyine ve beyinciğe ileten yollar; b) omuriliğe giden (dalızbelkemiği yolu) ve vücudun dengesini sağlamaya katılan tepki yolları.

Başlıca iki çeşit baş dönmesi vardır:

1. *Çevrel sebepli baş dönmeleri*: Sık görülen bu çeşit baş dönmelerinin sebebi, içkulaktaki veya işitme sinirindeki bir bozukluktan ileri gelir. Baş dönmesi, bir kulakta uğultuyle birlikte olursa buna Ménière baş dönmesi adı verilir.

2. *Merkezî sebepli baş dönmeleri*: Merkez sinir sistemine bağlı dalız yollarındaki bir bozukluktan ileri gelir.

◆ **Başçı** i. Baş yemeği yapan veya satan aşçı. ‖ İşçi başı.

◆ **Başlı** sıf. *Mec.* Mağrur, başı yukarıda olan. ‖ Başı olan, üstünde çıkıntısı bulunan: *Başlı çivi, başlı civata.*

— Bot. Ucu yuvarlak bir başla sona eren her organ için kullanılır: *başlı tepecik.*

— Denizc. Geminin herhangi bir sebeple baş tarafının kıça oranla daha fazla suya batmış olması. ‖ *Başlı gemi,* baş tarafına çok fazla yük aldığından başı eğik durumda olan gemi için söylenir. Denize baştan şiddetle çarpan gemi.

◆ **Başsız** sıf. Başı olmayan, üstünde çıkıntısı bulunmayan: *Başsız çivi.* ‖ Başlarında reisi, şefi bulunmayan: *başsız ordu.*

— Din. 482'de Mısır'da Henotikon'u kabul etmektense kilise şeflerinden ayrılmayı yeğ gören monofisizm taraflısı din adamlarına verilen ad.

— Heyk. Başı görünmeyen şekilde yapılmış olan heykel. (Rodin'in «*l'Homme qui Marche*» [Yürüyen Adam] adlı heykeli).

— Zool. Yumuşakçaların dördüncü sınıfına Cuvier'nin verdiği ad. Cuvier, kolsuayaklılarla ikiçenetlileri bu sınıfa sokuyordu. Bu terim *yassısolungaçlılar, ikiçenetliler* ve *baltaayaklılar* terimleriyle eşanlamdadır.

◆ **Başsızlık** i. Başı veya başkanı bulunmama. ‖ Karışıklık içinde olan topluluk. (Bk. ANARŞİ.) [ML]

BAŞAĞA (Ferruh), türk ressamı (1915). İlk ve orta öğrenimini Sarajevo'da (Yugoslavya) yaptı, 1935'te İstanbul akademisine girdi, Nazmi Ziya, Zeki Kocamemi ve Leopold-Lévy nin öğrencisi oldu. Abidin Dino, Agop Arat, Avni Arbaş, Fethi Karakaş, Fuat İzer ve başkalarıyle «Yeniler grupu»nun kurucuları arasına girerek 1941'de bu topluluğun açtığı sergiye katıldı. Bu grup gerçekçi bir eğilimle bir çeşit «sosyal gerçekçilik»ten yanaydı. Ferruh Başağa, zamanla gerçekçiliği bırakarak soyut akıma uydu, dekoratif çalışmalara girişti; 1950'den sonra mozaik, fresk, vitray ve seramik alanında eserler verdi. (Heybeliada Deniz okulu, Harp okulu, İstanbul Belediye sarayı, İzmir Efes oteli v.b.) [M]

BAŞAK i. Bot. Buğday sapının uç kısmı. (Genellikle bütün buğdaygillerde bir eksene bitişik taneleri taşıyan kısım, [Bk. ANSİKL.]: *Biçtiğiniz ekinlerden yiyeceğiniz kadarını alıp bâkisini başaklarında bırakınız* (Cevdet Paşa). ‖ Uzunlamasına ortak bir eksene bitişik erdişi çiçeklerinden meydana gelen çiçek topluluğu: *adasoğanının çiçekleri başak biçimindedir.* ‖ Tarlalarda ve meyve bahçelerinde hasat sonu kalan tek tük ürün. ‖ *Başak bağlamak* veya *başak tutmak* [ekin için] Bk. BAŞAKLANMAK. ‖ *Basit başak,* çiçekleri doğrudan doğruya eksene bitişik başak. ‖ *Bileşik başak,* ortak eksene bitişik başaklardan meydana gelen başak.

— Mim. *Başak örgü,* başak gibi bir sap üzerine iki taraflı, meyilli ve uçları yukarıya gelmek üzere konulan ağaç ve tuğlaların örülme şekli. Çok zaman dolma yapılarda kullanılır. (Romalıların *opus spicatum* dedikleri bu tarza *kirpi* denir.) ‖ *Dam başağı,* damların tepelerine süs olarak konulan başlık biçimindeki sivri tepelik.

— Okçuluk. Ok veya mızrakların ucuna geçirilen demire veya okbaşlığına verilen ad. ‖ *Başaklı ok* (*peykânlı ok* da denir), ucu başak şeklinde olan ok. (Yelkenli oktan daha büyüktür).

— Süsleme. Buğday tanelerinin tabiî duruş şeklini canlandıran motif. Bu motife, elişlemelerinde *civankaşı** denir.

— ANSİKL. Bot. *Başak,* salkımımsı bir çiçek topluluğudur. Fakat çiçek sapları o kadar kısadır ki, çiçekler başak eksenine doğrudan doğruya *yapışık* gibi görünür (mine çiçeği); çiçek sapları başakçıklar yoluyle, başak eksenine bağlı olursa böyle başaklara *birleşik başak* denir (buğdaygiller). [Bk. BUĞDAY, ÇİÇEK.]

◆ **Başakçı** sıf. ve i. Hasat zamanında dökülüp tarlalarda kalan başakları toplayan [kimse], kesmik toplayan.

◆ **Başaklama** i. Hasattan sonra tarla veya bahçelerde kalan ürünleri toplama: *Başaklamaya gitmek.*

◆ **Başaklanmak** dönşl. f. Başak bağlamak: *Henüz başaklanmış ekinleri sağnak altında deniz gibi hışıldayan ve dalgalanan uçsuz bucaksız bir ovanın ortasında...* (R.H. Karay). [ML]

BAŞAK, Burçlar takımyıldızından birinin adı. Hemen hemen tam ekvator üzerindedir ve biraz güneye doğru uzanır. Kadiri 1, 2 olan en parlak yıldızı α , «Başakçı» adını taşır. α Aslan yıldızıyle birlikte bu yıldız üstünde de gözlemler yapan Hipparkhos, ılım noktalarının devinme olayını ve gerçek yıl süresini keşfetti. Bu takımyıldızın ε yıldızına, «Bağ bozan» (*Vindemiatrix*) adı verilmişti. Çünkü, eskilerin inancına göre, bu yıldızın sabah doğuşu, bağbozumu vaktinin geldiğini haber verirdi. γ yıldızı ise ilk keşfedilen çiftyıldızlardan biridir. Teleskoplarla yapılan gözlemler sonucu, bu yıldızın çevresinde, *Virgo kümesi* adı verilen yüz kadar gökada topluluğu bulundu; bu gökadaların incelenmesi ise evrenin bütünü üstüne yararlı bilgiler edinilmesini sağladı.

● *Başak burcu.* Burçlar takımyıldızının altıncı burcu. Aslan ve Terazi burçları arasındadır. Hipparkhos zamanında bu burç, aynı adla anılan takımyıldızla çakışıyordu. Ilım noktalarının devinmesi sonucu, bugün Aslan takımyıldızı Başak burcunun gökküredeki yerini almıştır. Güneş, 22 ağustos'tan 21 eylül'e kadar bu burçta kalır ve 21 eylül'den sonra Terazi burcuna girer. (L)

BAŞAKÇI, Başak takımyıldızının α yıldızına verilen ad. Kadir'i 1,2. Tayf örneği B2. (L)

BAŞAKÇIK i. Bot. Buğdaygillerde başağı meydana getiren küçük çiçek topluluğu. (Başakçığın dip tarafında kavuzlar, üst tarafında çiçekler bulunur.) [L]

BAŞAKTÖR i. Eski yunan tiyatrosunda baş rolü oynayan kadın veya erkek oyuncu. (Bütün tiyatro tarihi boyunca bu anlamda kullanılan başaktör deyimi bugün bir oyunda başlıca rolleri oynayan bütün oyuncular için kullanılır). ‖ *Mec.* Bir işte baş rolü oynayan kişi.

— ANSİKL. Aiskylos'tan önce sahnede koroya yalnız bir oyuncu cevap verirdi (*birinciaktör*). Aiskhylos buna bir ikinci oyuncu (*ikinciaktör*), Sophokles ise bir üçüncü oyuncu (*üçüncüaktör*) ekledi. (L)

BAŞALTI bls. i. Denizc. Gemilerde baş kasaranın içi. Eskiden gemiciler bu kapalı kısımda yatardı. (Bk. KASARA.)

— Spor. Yağlı güreşte bir sınıf. Tecrübe ve bilgiye göre yapılan klasmanda, en üst kategori olan *baş*'tan sonra gelir. Bu sınıfta ustalığını ispat eden güreşçi *baş*'a güreşme hakkını kazanır. (M)

BAŞARAN (Mehmet), türk şair ve yazarı (Lüleburgaz 1926). Hasanoğlan Köy enstitüsünü bitirdi, 1960'ta ortaokul öğretmeni oldu. Şiirlerini *Ahlat Ağacı* (1953), *Karşılama* (1958), *Nisan Haritası* (1960), *Kocakent* (1963) ve *Pıtraklı Memleket* (1969); köy notlarıyle hikâye ve hatıralarını *Çarığımı Yitirdiğim Tarla* (1955), *Aç Harmanı* (1962) ve *Zeytin Ülkesi* (1964) kitaplarında topladı. (M)

BAŞARI i. *Yeni.* Başarma, üstesinden gelme, muvaffakiyet: *Bakın, bu şartlar içinde, bu küçük odada büyük bir işe kendimizi vermemiz, bu daireyi kurmamız bir başarı değil mi?* (A. H. Tanpınar). *Fikret de başarısını çekemeyenlerle öfkesine çarpanlarla boğuşmaya başladı* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Başarı göstermek* (*sağlamak*), muvaffak olmak, başarmak.

◆ **Başarılı** sıf. Başaran, muvaffak olan. ‖ Başarılmış, üstesinden gelinmiş, muvaffakiyetli.

◆ **Başarısız** sıf. Başaramayan, başarılamayan. ‖ Zf. Başarısız bir şekilde, başarmaksızın: *Emniyet memuru yine başarısız döndüğünden artık bahsi kapattım* [...] (R. H. Karay). [M]

BAŞARMAK geçl. f. (türk. *baş* ve *-ar-* isimden fiil yapım eki). Bir işi becermek, müspet şekilde sonuçlandırmak, muvaffak olmak: *Ne yapalım ki özenmek, çalışmak başka, bir işi gerçekten başarmak gene başkadır* (N. Ataç). *Sözlerin sonu hep onların asırlardır bekledikleri ve nihayet başardıkları bu kurtuluş gününü selâmlamakla bitiyordu* (Ş. S. Aydemir). [M]

BAŞAT sıf. Biyol. Etkisi, sayısı ve önemi üstün olan, hâkim. ‖ *Başat karakter,* bir melezde daima ortaya çıkan karakter (msl. gri renk başat karakterdir; gri bir fare ile beyaz bir fare çiftleşirse bütün yavruları gri olur.) [*Zt.* ÇEKİNİK KARAKTER.] Bk. HÂKİM *karakter.*

◆ **Başatlık** i. Biyol. Başat olanın özelliği. ‖ *Başatlık kanunu,* kalıtımın birinci kuralı: «Gri bir fare ile beyaz bir fare birleştiğinde bütün yavrular gri renkli olan babaya benzer; çünkü gri renk başattır.» (L)

BAŞBAKAN bls. i. Parlamanter hükûmet sistemlerinde yürütme organının fiilî başkanı.

— ANSİKL. *Başbakan,* Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinin başı ve Bakanlar* kurulunun başkanıdır. Başbakan, Cumhurbaşkanınca, T.B.M.M. üyeleri arasından tayin edilir ve Bakanlar kurulunu teşkil etmekle görevlendirilir. Hükûmet başkanı hükûmet programını meclislere sunar; bunun ardından güven oyu ister; bu programın uygulanmasını takip eder; bakanlıklar arasında işbirliği sağlar; ilgili bakanla birlikte sorumlu olmak üzere Cumhurbaşkanının bütün kararlarını imzalar; Cumhurbaşkanının bulunmadığı zamanlarda, Millî Güvenlik kuruluna başkanlık eder.

On sekiz aylık bir süre içinde Bakanlar kurulunun iki defa düşmesi ve üçüncü defa güvensizlik oyu alması halinde, başbakan, Cumhurbaşkanından seçimlerin yenilenmesini isteyebilir. Bu durumda teşkili gereken geçici Bakanlar* kurulunu gene başbakan kurar ve yerini muhafaza eder.

● *Başbakanlar.* T.B.M.M.'nin Ankara'da toplanışından Cumhuriyetin ilânına kadar geçen devredeki hükûmetler T.B.M.M. hükûmeti adını taşıdığı için bunların başında başbakan unvanı ile bir başkan bulunmadı. Meclis başkanı aynı zamanda hükûmet başkanıydı. Cumhuriyetin ilânından önce ilk icra vekilleri heyeti reisi Hüseyin Rauf Orbay oldu (12 temmuz 1922). Gene aynı devrede bu unvanı alan ikinci şahıs Ali Fethi Okyar idi (14 ağustos 1923). Cumhuriyetin ilânından sonra başvekillik ihdas edildi ve bu makamda şu kimseler bulundu: İsmet İnönü (30 ekim 1923; 2. defa 6 mart 1923), Ali Fetihi Okyar (22 kasım 1924), İsmet İnönü (3. defa 4 mart 1925; 4. defa 2 kasım 1927; 5. defa 4 mayıs 1931; 6. defa 1 mart 1935); Celâl Bayar (25 ekim 1937; 2. defa 14 kasım 1939), Refik Saydam (25 ocak 1939; 2. defa 3 nisan 1939); Şükrü Saraçoğlu (9 temmuz 1942; 2. defa 8 mart 1943); Recep Peker (7 ağustos 1946); Hasan Saka (9 eylül 1947; 2. defa 10 haziran 1948), Şemsettin Günaltay (16 ocak 1949), Adnan Menderes (22 mayıs 1950; 2. defa 9 mart 1951; 3. defa 17 mayıs 1954; 4. defa 9 aralık 1955; 5. defa 25 kasım 1957), Cemal Gürsel (30 mayıs 1960; 2. defa 11 ocak 1961), İsmet İnönü (7. defa 20 kasım 1961; 8. defa 25 haziran 1962; 9. defa 25 aralık 1963), Suat Hayri Ürgüplü (20 şubat 1965), Süleyman Demirel (27 ekim 1965; 2. defa 22 ekim 1969). [M]

BAŞBAKANLIK bls. i. Başbakan olma hali: *İki devre başbakanlık etmek.* ‖ Başbakanın makamı. ‖ *Başbakanlık dairesi,*

Başbakanın maiyetinde çalışan ve doğrudan doğruya Başbakanlığa ait hizmetlerle görevli teşkilâtın bütünü. Bk. ANSİKL.

— DEY. *Başbakanlık koltuğu.* Başbakanlık makamı: *Başbakanlık koltuğunda otururken...*

— ANSİKL. *Başbakanlık* eski adları başvekâlet ve İcra-Vekilleri Heyeti riyaseti olan en yüksek hükûmet makamıdır. *İmparatorluk devrinde başvekâlet*: hükûmet reislerine ilk defa başvekâlet makamı, Sultan Mahmud II tarafından verildi. Yeniçeriliğin kaldırılmasından (1826) Mahmud II'nin ölümüne kadar (2 temmuz 1839) başvekâlet resmen en yüksek hükûmet makamı olarak kabul edildi. Abdülmecid devrinde başvekâlet makamı tekrar sadaret makamı oldu. Abdülhamid II devrinde, I. Meşrutiyetten sonra tekrar başvekâlet ihdas edildi ve ilk başvekil Ahmed Vefik Paşa (4 şubat 1878'den itibaren ikinci başvekil Sadık Paşa oldu ve sonra tekrar sadaret makamına dönüldü. Birinci Meclis-i Mebusanın kaldırılmasından sonra, 29 ağustos 1879'da tekrar başvekâlete dönüldü ve Arifî Paşa başvekil oldu. 1883'e kadar üç buçuk yıl başvekillik unvanı kullanıldı, sonra tekrar sadrazamlığa dönüldü.

Cumhuriyet devrinde başvekâlet: 23 Nisan 1920- 27 Ekim 1923 tarihleri arasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, başvekâlet yerine İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tabirini kullandı. Cumhuriyetin ilânından sonra, 20 Ekim 1923-10 Ocak 1945 tarihleri arasında başvekâlet makamı ihdas edildi. 10 Ocak 1945 tarihli Anayasanın kabulünden sonra bu makam başbakanlık adını aldı. 17 Mart 1954 tarih ve 6330 sayılı Teşkilât kanunu hükümlerine göre başbakanlık hükûmetin en yüksek mercii olarak resmen kabul edildi.

— ANSİKL. *Başbakanlık dairesi.* Başbakanlık dairesi, kanunları ve diğer mevzuatı, Cumhurbaşkanlığına, Cumhuriyet senatosu ve Millet meclisi başkanlıklarına, buralardan gelecek konuları da ilgili yerlere intikal ettirir; başbakanlığa gelen teklifleri mevzuata uygunluk bakımından inceler; Bakanlar kurulu gündemini hazırlar; alınan kararları kararname haline getirir ve yayımlanmasını sağlar; bakanlık veya dairelerden gönderilen evrakın işlemini yapar; Senato ve Millet meclisi üyelerinin tekliflerinin gereğini yerine getirir; yazılı ve sözlü soruların gerektirdiği hazırlıkları yapar; Başbakanlığa bağlı dairelerin yönetim işlerini yürütür; 1-5. derece memurların sicilini tutar; resmî gazete ve düsturları hazırlar; arşiv malzemesini ilgililerin istifadesine sunar; hükûmet teşkilâtından verilen haberlerin basına intikalini sağlar.

Başbakanlık dairesinin merkez teşkilâtı, Başbakan, Devlet bakanları, Başbakanlık müsteşarı, müsteşar muavini, özel kalem müdürü ve müsteşarlık büro müdürünü kapsayan başbakanlık makamından ibarettir. Bunun, uzman müşavirler, Basın Merkezi ve Sivil Savunma sekreterliğinden meydana gelen bir danışma bölümü; Millî İstihbarat teşkilâtı (MİT), Kanunlar ve Kararlar dairesi reisliği, Neşriyat ve Müdevvenat Genel müdürlüğü, Özlük ve Yazı İşleri Genel Müdürlüğü; Arşiv Genel müdürlüğü gibi esas bölümleri vardır. Yardımcı bölümler dışında Başbakanlık dairesine bağlı olan teşkilât şunlardır: Başbakanlık Yüksek Denetleme kurulu, Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü, Danıştay başkanlığı, Devlet İstatistik enstitüsü, Devlet Personel dairesi, Devlet Planlama teşkilâtı, Diyanet İşleri başkanlığı, Genelkurmay başkanlığı, Millî Güvenlik Kurulu Genel sekreterliği, Tapu ve Kadastro Genel sekreterliği, Tapu ve Kadastro Genel müdürlüğü, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma kurumu, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi enstitüsü, Vakıflar Genel müdürlüğü. (M)

Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü kütüphanesi (İstanbul, kuruluşu 1943), Vilâyet bahçesi içindeki genel müdürlük binasındadır. 1 680 türkçe, 690 eski harfli türkçe, 350 arapça ve farsça, 1 042 başka dillerde basma eseri vardır. 30 Çeşit türkçe gazete ve dergi toplanır. Mikrofilim ve foto-kopya atelyesi, 20 kişilik okuma salonu vardır. (M)

Başbakanlık Devlet İstatistik enstitüsü. Bk. İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (*Başbakanlık Devlet*—).

Başbakanlık Devlet Personel dairesi. Bk. PERSONEL DAİRESİ (*Başbakanlık Devlet*—).

Başbakanlık Devlet Planlama teşkilâtı. Bk. PLANLAMA TEŞKİLÂTI (*Başbakanlık Devlet*—).

Başbakanlık kupası, futbol dalında düzenlenen resmî kupa maçı.1944 Yılında kuruldu. İlkin Türkiye şampiyonu ile Millî küme şampiyonu arasında oynanan maçın galibi adına ortaya konulan bir kupa müsabakası olarak düzenlenmişti. 1950 Yılına kadar bu esas üzerinden oynandı, 16 yıllık bir duraklama devresi geçirdi. 1966'da İkinci Türkiye ligi ile Türkiye Amatör şampiyonu arasında oynamağa başladı. (M)

Başbakanlık Yüksek Denetleme kurulu. Bk. DENETLEME KURULU (*Başbakanlık Yüksek* —)

BAŞBERABERLİK bls. i. G. santl. İlkel resim ve heykellerde rastlanan bir kural. Canlandırılan şahısların başları bu kural gereğince aynı hizada yer alır. Şahısların ön ve arkada oluşları, boy farkları dikkate alınmaz; önemli olan nokta başların aynı yatay hat üzerinde yer almasıdır. (M)

BAŞBİTİ bls. i. Bk. BİT.

BAŞBUĞ i. Başkumandan.

— Ask. tar. Osmanlı devletinde savaş zamanı mürettep bir birliğe kumanda eden kimseye ve milis kuvvetleri kumandanlarına bu ad verilirdi. Aynı zamanda devlete karşı olan ayaklanmalarda âsi kuvvetleri idare edenlerle birkaç kapıya mensup sarıca ve sekbanların bir araya gelmesinden hasıl olan kuvvetlerin başında olanlara da *başbuğ* denilirdi. (M)

BAŞÇAVUŞ bls. i. Ask. Cumhuriyet ordusunda subayların yardımcısı olan astsubay sınıfı rütbelerinden biri.

— ANSİKL. *Başçavuş,* üstçavuş ile kıdemli başçavuş rütbeleri arasında yer alır. Görevleri, kendi özel kanunlarında belirtilmiştir. Silâhlı kuvvetler içinde bulunan ihtisas kollarındaki görevleri ve kabiliyet gösterdiği takdirde verilebilecek diğer görevler, özel ve genel talimatlarda gösterilmiştir. Bu görevler, başçavuşun mensup olduğu ve astsubaylara görev ve sorumluluklar veren talimatnamelerde belirtilmiştir. Bunların dışında, başçavuşlar, kendilerine verilen nöbet hizmetlerine girerler ve kumandanları tarafından verilen diğer görevleri yapar ve yaptırırlar. (M)

BAŞÇIK i. Çiçektozu kesesi. Çoğunlukla sarı renkte, uzunca bir torba veya kapçık biçimindedir: çiçeğin erkek organında başçık bir ipçiğin ucundadır. || *Başçık bölmesi,* başçığın her bir bölümündeki boşluk.

— ANSİKL. *Başçık,* erkek organın en önemli kısmıdır; genellikle iki kesecikten yapılmıştır. İçinde yumurtacıkları döllemeye yarayan çiçektozları bulunur. Çiçek olgunlaşıp açıldığı zaman başçığın bölmeleri de açılır (başçık çatlaması), çiçektozları dışarı çıkar. Bu çatlak, bir delik şeklinde olabileceği gibi dikey veya yatay bir yarık şeklinde de olabilir. Başçıklarda çoğunlukla iki bölme vardır. Yer sarmaşığı başçıkları tek, defneninkiler ise dört bölmelidir. (Bk. ERKEK organ ve ÇİÇEKTOZU.) [L]

BAŞDİYAKOS bls. i. Piskoposun verdiği belirli yetkilere ve piskoposluğun papazlarını denetleme hakkına sahip olan kilise adamı.

— ANSİKL. Eskiden, *başdiyakos,* bir kilisedeki diyakosların başıydı; sadakaların dağıtımını yönetmekle görevliydi. Günümüzde bu unvan, piskopos vekillerine verilmiştir ve bunların her biri, piskoposluğun bir başdiyakosluğuna bakar. (L)

BAŞE i. (fars. *bâşe*). *Esk.* Atmaca, doğan kuşu: *Güncişk-i zârı bâşe-i perran helâk eder* (Ziya Paşa).

— Astron. *Bâşe-i felek,* Nesr-i vâkî ve nesr-i tâir yıldızları (Kartal takımyıldızı). [L]

BAŞED edat. (fars. *būden,* olmak'tan *bâşed*). *Esk.* Olsun, olur, ola.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâşed ki,* ola ki, olur ki. || *Gâh bâşed gâh ne-bâşed,* kâh olur, kâh olmaz. (M)

BAŞEFENDİ bls. i. Teşk. tar. Osmanlı saray teşkilâtında Hazinei Hümayun bölümündeki dört kâtipten ilki (*gedikli efendiler* denir). Hazinei Hümayun'da ithalât, ihracat defterlerini ve diğer kayıtları tutardı. Başefendi unvanı Cumhuriyet devrinden önce kalem şefleri ve askerî kâtipler için de kullanıldı. || *Halk dili.* Askerlikte, denizcilikte, devlet dairelerinde âmir, üst karşılığı bugün de kullanılan deyim. (M)

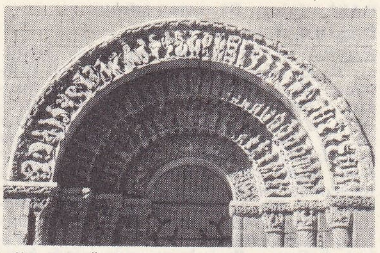

Aulnay-de-Saintonge kilisesi anakapısının **başkemer kaburgası** (Charente Maritime) XII. yy. başı

BAŞGİL (Ali Fuad), türk hukukçusu ve siyaset adamı (Çarşamba 1893-İstanbul 1967). Çarşamba rüştiyesini bitirdikten sonra Fransa'ya gitti. Paris Buffon lisesini, Grenoble Üniversitesi Hukuk fakültesini bitirdi (1925). Paris Hukuk fakültesinde doktora yaptı (1928). Ankara Hukuk fakültesinde Roma hukuku ve esas teşkilât hukuku profesörü oldu (1930). Ankara Gazi Terbiye enstitüsü medeniyet tarihi profesörlüğü yaptı. İstanbul Hukuk fakültesi esas teşkilât hukuku profesörü oldu (1933). 1938'de İstanbul Hukuk fakültesi dekanlığına seçildi. Aynı yıl İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret mektebinde iş hukuku okuttu. 1943'te Esas teşkilât huhuku ordinaryüs profesörü oldu. Adalet partisinden senatör (1961), milletvekili (1965) seçildi. Eserleri: *La Question des Droits* (1928), *Roma Hukuku Dersleri* (Polikopi 1930-1933), *Medeniyet Tarihi* (Polikopi 1930-1933), *Esas Teşkilât Hukuku Dersleri* (iki cilt, 1934-1935), *Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri* (1944), *Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı* (1948), *Türkçe Meselesi* (1948), *Cihan Sulhu ve İnsan Hakları* (1949), *Seçim Sistemimizin Kıymeti ve Eksikleri* (1949), *Demokrasi ve Hürriyet* (1949), *Din ve Lâiklik* (1954), *Vatandaş Hak ve Hürriyetlerinin Teminatı ve Anayasamız* (1956), *Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri* (iki cilt, 1957-1959), *Gençlerle Başbaşa* (1958), *İlmin Işığında* (1960). [M]

BAŞHEYKELİ bls. i. Başı ve vücudun üst kısmını gösteren heykel.

— ANSİKL. *Başheykeli* veya *başresmi* terimleri, XVIII. yy.dan beri, modelin başını ve omuza kadar üst kısmını gösteren resim ve heykeller için kullanılır.

Boyundan başlayarak başı, dikey düzlemler şeklinde yontulmuş bir kütle olarak gösteren modern başheykellerine *Hermes başheykeli* denir. Bunlar genellikle ayaklık denen yuvarlak ve küçük bir kaide üstüne oturtulur. (L)

BAŞHOCA İSHAK EFENDİ. Bk. İSHAK EFENDİ.

BAŞHOCA SEYİT ALİ PAŞA. Bk. SEYİT ALİ PAŞA.

BAŞIBOZUK bls. i. Talimli askerlerin arasına katılmış sivil savaşçılar: *Yanımıza birkaç silâhlı alsak... Hayır başıbozuklardan değil... Erlerden* (K. Tahir). *Hem bu asker kalabalığı geçen seferki gibi muntazam bir kıta manzarasını göstermiyor, başıbozuk bir insan yığınını andırıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Teşm. yol.* Düzensiz topluluk: *Bütün o başıbozuk kalabalığını halk ne yapsın* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Başıbozuk alayı,* karışık, intizamsız insan kalabalığı. || *Başıbozuk paşası,* başıbozuk askerlerin kumandanlarına verilen alay yollu ad; *«Paşa» derler. Başıbozuk paşası... Karaosmanoğullarından...* (K. Tahir).

— Ask. tar. Osmanlı ordusunda savaş sırasında orduya katılan gönüllü erata verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Başıbozuk* askerleri, sultanlar sefere çıkmadan önce toplarlardı. Özellikle XIX. yy.da çok şöhret buldular ve Kırım harbinde sayıları 40 000'e yükseldi; fransız-ingiliz kumandası emrine verilen 8 000 başıbozuğun bir kısmı koleradan öldü, bir kısmı da isyan etti. 1855'te, Ömer Paşa Başıbozukları lağvedip bir kısmını muntazam orduya kattı. Bununla beraber, son defa olmak üzere, 1876-1878 Balkan harbinde tekrar meydana çıktılar. Başıbozuklar en çok Kürt, Arnavut ve Mısırlılardan seçilirdi. (M)

Foto. Milsom (LAROUSSE)

BAŞİ adaları. Bk. BATAN *adaları.*

BAŞİKBAL blş. i. Bk. BAŞ.

BAŞKA sıf. Bilinenden ayrı, diğer, yabancı: *Başka insanlar da gelecektir* (F. H. Dağlarca). *Böyle olduğu halde / Bu şehri bırakıp / Başka şehre gitti* (O. V. Kanık). || Ayrı, ayrıca: *Başka bir odan var mı şimdi* (H. Z. Uşaklıgil). *Hiç unutmam bir defa Marsilya'dan İstanbul'a geliyordum. Neyse bunu başka zaman anlatırım* (B. Felek). || Mevcuttan farklı, değişik: *Şartlar başka olsaydı...* || Bir üstünlüğü olan: *Başka adamdır.* || Alışılanın dışında: *Başka türlü davranıp davranamıyacağını araştırdı* (K. Tahir). || Gayrı: *Beşir hasta, evin içinde bunu benden başka gören yok* (H. Z. Uşaklıgil). || *Halk dili.* Çingene. || *Esk.* Yalnız, bağımsız.

— ÇEŞ. DEY. *Başka biri,* diğer bir kimse. || *Başka çıkartmak. Esk.* Usta çıkartmak. || *Başka işin yok mu?,* «lüzumsuz yere uğraşma» anlamında kullanılan söz.

◆ **Başka başka** sıf. ve zf. Ayrı olarak. || Farklı, değişik şekillerde.

◆ **Başkaca** zf. Ayrıca. || Biraz değişmiş.

◆ **Başkalaşan** sıf. Çekirdek. fiz. Atomlarla çarpıştıkları zaman bir başkalaşmağa uğrayan parçacıklar için kullanılır.

◆ **Başkalık** i. Değişiklik, alışılana benzememe: *Eve bir başkalık geldi* (R.N. Güntekin). || Farklılık: *Kızı Ayşey'le karısı Nermin arasındaki başkalığı birden anlayıverdi* (K. Tahir).

— Fels. Başka ve farklı olma durum ve özelliği: *Başkalık özdeşliğin karşıtıdır.*

— Teşk. tar. Osmanlı idaresinde, koyunların vergi ve sayımıyle uğraşan kişilere, bu alanda sağlanan gelirden bırakılan pay. (Bu pay o memurların masraflarını karşılardı.)

◆ **Başkası** ve **başkaları** (*başka* ve üçüncü şahıs tekil ve çoğul iyelik eki). Diğer bir kimse veya kimseler, yabancılar: *Sevgiliyi bir başkası avutur* (C. S. Tarancı). *Bu şartlar altında başkalarıyle seyahat etmek eziyet olur* (B. Felek).

— Ahl. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ahl. Ben'e karşı olan *başkası,* varoluşçu felsefede ve özellikle Jean-Paul Sartre'da, önemli bir yer tutar. Romanlarında ve piyeslerinde olduğu gibi *l'Etre et le Néant* (Varlık ve Hiçlik) adlı eserindeki çözümlemelerde de, Sartre, sürekli olarak *başkası-için varlık* tema'sını işler. *Başkası,* özellikle bir bakış olarak ortaya çıkar. Bu bakış, dünyayı görüşümüzü bulandırır ve bizi bir *nesne* haline getirir. Sartre, *kendisi-için varlığın, başkası* ile olan bütün ilişkilerini inceler: bunlar utanç ve aşk ilişkileridir; hürriyetlerin arasındaki mücadeledir. Her hürriyet, bir başka hürriyete, hürriyet olarak sahip olmak ister. Ne var ki, amacı saçma ve çelişken olan bu teşebbüslerin tümü, başarısızlıkla sonuçlanır.

◆ **Bambaşka** sıf. Değişik, kimseye benzemeyen: *Bana gelince ben bambaşka bir çocuktum* (R. N. Güntekin). [...] *tek, yalnız, anlaşılmamış ve hemen hemen arkadaşsız, bambaşka bir adam* (Ş. S. Aydemir). || Tamamen farklı: *Aynı ırktan olmakla beraber, Irak başka bir şey, Yemen başka bir şey, Suriye başka bir şey ve hıttai Hicazîye de bambaşka bir şeydi* (Atatürk). || Yabancı: [...] *bir kere de sen bambaşka bir dünyaya beni getiriyorsun Rabia* (H. E. Adıvar). [ML]

BAŞKALAŞIM i. Jeol. Kayaçlarda iç etkiler sonucu meydana gelen fiziksel ve kimyasal değişme. (*Eşanl.* METAMORFİZM). [Bk. ANSİKL.] || *Teşm. yol.* Bir şeklin, bir biçimin, başka bir şekil ve biçime dönüşmesi.

— Çekirdek fiz. Bk. ANSİKL.

— Din tar. *İsa'nın Başkalaşımı,* İsa'nın, ölümünden sonra, Tabor dağında üç havarisine görünmesi. (Bk. ANSİKL.)

— Patol. Bir dokunun temel maddelerinde ortaya çıkan durum değişikliği: Kıkırdak dokusunun kemik dokusuna dönüşmesi fizyolojik bir başkalaşımdır. Bk. ANSİKL.

— Res. Resmin orijinal renklerinin ve ilk görünüşünün kısmen veya tamamen değişmesi. Başkalaşım fiziksel, fizik-kimyasal veya kimyasal etkiler (ısı, nem ve ışık) sonunda ortaya çıkar.

— ANSİKL. Çekirdek fiz. Kimyasal elementlerin *başkalaşım*ları radyoaktif dönüşümlerde kendi kendine olur. Böylece, radyum $^{226}_{88}$ helyum $^{4}_{2}$ ile radon $^{222}_{86}$ verir, radon da aynı tarzda bir dizi yeni elemanlar verdikten sonra en son kurşun $^{206}_{82}$ verir. «Başkalaşım» denince daha ziyade, atomların büyük kinetik enerjili tanecikler vasıtasıyle bombardımanından elde edilen, uyartılmış çekirdek dönüşümleri anlaşılır. (Bk. TEPKİME.)

— Din tar. *Başkalaşım,* İncil yazarları Markos (IX, 2-8), Luka (IX, 28-36) ve Matta (XVII, 1-8) tarafından anlatılır. İsa, Petrus'u, Yakubu ve Yuhanna'yı yanına alarak bir dağa çıkardı. Onların önünde başka bir biçime girdi. O sırada Musa ile İlya ortaya çıkarak onunla konuşmaya başladı. Birdenbire nurlu bir bulut üçünü de kapladı ve buluttan bir ses yükseldi: «Sevgili oğlum budur, ondan razıyım; onu dinleyin.» dedi. Şakirtler bunu işitince yüzüstü düştüler. Başkalaşımın yıldönümü ağustosta kutlanır.

— Jeol. Kayaçların başkalaşımı, bünyesine madde (flüor, silis, alkaliler v.b.) alarak veya almayarak billûrlaşma, yeniden billûrlaşma veya tekrar düzelme sonucu olur. Birçok şekilleri vardır. 1. Değme başkalaşımı, derinlik kayaçlarının tepelerine yakın yerlerde meydana gelir. Bu derinlik kayaçları, örtücü (ankesan) kayaçları şiddetle ısıtıp, içlerine su buharı ve gaz sızmasına yol açar. Örtücü kayaçlar, birkaç santimetre ile birkaç kilometre arasında değişen bir kalınlıkta başkalaşıma (dış değme başkalaşımı) uğradığı gibi, derinlik kayaçları da başkalaşıma uğrar (iç değme başkalaşımı). Böylece Pirenelerde, kalkerlerin değme noktasında, araya giren granitler horblent bakımından daha zengindir. Granitlerin değme noktalarında ise başkalaşım zayıftır ve çevrelerinde haleler meydana getirir. Değme başkalaşımı kayaçları şunlardır: lekeli, düğümlü ve mikalı şistler, sıkı fakat eğri kırıklı kayaçlar, amfibalit'ler, klorit'li şistler ve başka yeşil kayalar, kalkerler ve billûrlu dolomiler, kuvarsitler ve grafitler. 2. Kırılma dinamik başkalaşımı, sıradağların oluşumunu sağlayan olaylardan ileri gelir. Bu şekilde meydana gelen kırılma veya kopma yüzeylerinde, kayaçlar ezilir ve bazen yeniden billûrlaşma meydana gelir (milonit).3. Genel veya bölgesel başkalaşım derinlik kayaçlarının, kısmen kendi özgül ağırlıklarıyle, fakat çoğu zaman basınç veya çekme olaylarının araya girmesiyle, yavaş yavaş 10 veya 20 km kadar çökmelerinden meydana gelir. (Bu durumda, bir gerilim dinamik başkalaşımı meydana gelir; bütün bu olaylarda, derinlikten ileri gelen basıncın ve sıcaklığın etkileri görülür.) Bu tür başkalaşım çok yaygındır. Gneisler ve mikaşistler aralarına katılan amfibolit ve kuvarsitlerle birlikte, kıtalar üzerinde çok geniş alanlar kaplar; bu başkalaşımda ayrıca leptinitler, fillatlar (yaprak taşlar), kalkerler ve billûrsu dolomiler. v.b. gibi kayaçlar meydana gelir. (Bk. EKTİNİT.)

— İkonogr. Başkalaşım sahnesi, Sant-Apollinare in Classe (Ravenna) mozaiklerinde sembolik bir şekilde canlandırılır. Bazı eserlerde İsa dağda ayakta gösterilir: Nazianzos'lu aziz Gregorios'un vaaz kürsüsündeki minyatür (Paris, Millî kitaplık); Duccio di Buoninsegna, Fra Angelico ve Giovanni Bellini'nin tabloları. Başkalaşımı canlandırmak için, daha sonraları, İsa'nın göğe çıkışını andıran görüntüler çizilmiştir. İsa, bu görüntülerde, Musa ve İlya ile birlikte gökyüzünde uçarken canlandırılır. Giotto, Ghiberti, ilk Perugino tarafından tercih edilen bu görüntü Raffaello'nun 1520'de müstakbel papa Clemens VII için başlayıp ölümünden sonra Giulio Romano'nun tamamladığı tablo (Vatikan resim müzesi) ile ün kazandı. Raffaello'nun bu eserinden esinlenen Rubens ona benzer bir kompozisyon yaptı. (L)

BAŞKALAŞMAK dönşl. f. Başka bir varlığa, niteliğe dönüşmek, değişmek, farklılık kazanmak, evvelkine benzememek: *Evdekiler «Ali geleli Emine başkalaştı» diyorlardı. Elbette başkalaşacaktı, zaten Ali'sinden başka bir düşüncesi var mıydı* (H. Z. Uşaklıgil). *Halbuki bugün vaziyet başkalaştı. Âşıkım kardeşim* (Vâ-Nû). || İstihaleye uğramak. || Bozulmak, fenalaşmak: *O haberi alınca başkalaştı.*

◆ **Başkalaşma** i. Bir varlığın başka bir varlığa dönüşmesi. || Bir kimsenin halinde, karakterinde, bir eşyanın biçiminde veya görünüşünde meydana gelen tam değişiklik. || Esk. *İstihale. Eşanl.* METAMORFOZ.

— Biyol. Bir canlının, yumurtadan çıktıktan sonra şekil değiştirmesi ve normal gelişiminin bir evresine ulaşması. (Botanikte, başkalaşma bir *organın evrimine* denir, bir yaprağın taçyaprağa, pulcuğa v.b. dönüşmesi gibi.) Bk. ANSİKL.

— Mit. Tabiat veya kişilikte meydana gelen mucizevî değişiklik (çoğu zaman, bir insanın hayvan şekline dönüşmesi): *Jupiter'in boğa, kuğu, altın yağmuru haline dönüşmesi.*

— Zool. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. Birçok canlıda, embriyon gelişince yumurtadan çıkar veya anasından ayrılarak serbest yaşamaya başlar. Bazı hayvanlarda (kuşlar, memeliler), yavru ergin hayvana benzer; ondan sadece büyüklük ve eşeysel organların etkin olmayışı bakımından farklıdır. Birçok başka türlerde embriyon devresini bir kurtçuk devresi izler. Embriyondan meydana gelen kurtçuk, ergin hayvandan çok değişik olduğu gibi ondan çok farklı bir hayat yaşar: derisidikenlilerin *pluteus* kurtçukları, *nauplius, zoe* ve diğer kabuklu hayvanların kurtçukları, çokkıllı halkalı solucanların trokofoz kurtçukları, ascidialarıın, kurbağaların *iribaşları,* böceklerin *tırtılları...* Fizyoloji ve morfoloji bakımından anî ve derin bir değişiklik, yani *başkalaşma* geçiren kurtçuk genç bir hayvan haline gelir. Başkalaşma bir yapısal düzenden başka bir yapısal düzene geçiş demektir. Deniz yüzüne yakın yaşayan ve iki yanlı bakışımı gösteren pluteus, ışınsal bakışımlı bir denizkestanesine dönüşür ve deniz dibinde yaşamağa koyulur. Kurbağanın iribaş yavrusu suda yaşamaya elverişlidir ve solungaç solunumu yapar. Sonra başkalaşma geçirerek karada yaşamağa elverişli duruma gelir ve akciğerle solunur. Başkalaşma sırasında, bir kısmı hücreyutarlığı yoluyle yok olan kurtçuğa has organların yerini yeni organlar alır. Demek ki başkalaşma, yapıcı süreçler (doku ve organ yapımı), köreltici süreçler (doku ve organ erimesi) ve bir yaşama tarzı değişikliği sonucunda oluşur. Başkalaşmanın genel özelliği, geri dönüşün olmayışıdır. Ergin hayvan yeniden kurtçuk haline dönemez, kurtçuğa has organların taslakları kesinlikle yok olur. Bazı hayvanlarda başkalaşmaya yol açan etkenler bilinmektedir. Böceklerde başkalaşma, bir başkalaşım hormonunun (gençlik hormonu) etkisi altındadır; bu hormon, kurtçuğun ergin hayvan haline gelmesini geciktirerek büyümesini kolaylaştırır. Kurbağalarda iribaşın başkalaşması tiroit hormonunun salgısıyle başlar; bu salgıya da hipofizin ön lobundan salgılanan tireostimüin yol açar. Genç iribaşların yemine taze tiroit katılırsa bunlar hemen cüce kurbağaya dönüşür; tiroit bezi çıkarılırsa başkalaşma olmaz; hipofizin ön lobunun çıkarılması da aynı sonucu verir.

— Zool. Yakın zamanda yapılan çalışmalar, kurbağalardaki *başkalaşmanın* kaynağını ve nasıl oluştuğunu ortaya koydu. Belli bir erginlik derecesine ulaşınca, iribaşın hipotalamusu kandaki tiroit hormonuna karşı duyarlık kazanır; «TRF» denilen bir hormon salgılar. Bu hormon hipofizi etkiler. Hipofiz de tireostimülin hormonu yapar. (Daha önce, kanda bulunan az miktardaki tiroksin hormonu, stimülin hormonunun oluşmasına engeldir. TRF'nin rolü, stimülin salgısını durdurmak için gerekli tiroksin miktarını kanda iyice artırmaktır.) Tiroit ise stimülinin etkisiyle çok fazla troksin çıkarır. Sonunda iribaşın çeşitli dokuları, her biri kendine özgü biçimde, tiroksinin etkisi altında kalır. Kuyruk, kendi hücrelerinin çıkardığı lizozomların etkisiyle kendi kendine küçülür. Ayak kemikleri uzar, ayağa bağlı öteki dokuların uzamasına da yol açar. Deri kalınlaşır. Karaciğer, amonyağı üreye çevirmeye başlar. Solunum yoğunlaşır. Alyuvarların gaz boşaltma gerilimi düşer. Kan plazması protein takımından zenginleşir. Hemoglobin köklü bir değişiklik geçirir. Bağırsak kısalır. Sindirim organının enzim etkinliği kuvvetle artar. Deri pigmentlerine varıncaya kadar değişikliğe uğramadık kısım kalmaz. İribaşın dokularının son derece değişik tepkilerde bulunmasının sebebi kalıtsal farklılaşmaya yol açan tek etkene (tiroksin) bağlı görünmektedir.

◆ **Başkalaşmalılar,** başkalaşma geçiren böcekler. Başkalaşmasızlar teriminin karşıtıdır. Başkalaşma geçirmeyenler, yumurtadan çıktıkları zaman, boyları ve üreme organlarının gelişimi hariç, tamamen analarına benzerler (düzkanatlılar, termitler, ya-

rımkanatlılar). [Bu terim böceklerden başka hayvanlar için de kullanılabilir.] (L)

BAŞKALDIRMA blş. i. Kurulu düzene karşı ayaklanma, isyan: *Bu dünyada adaletsizliklerin var olduğu sürece, başkaldırma da, insanların ruhunda geniş ve derin bir yankı bırakan bir duygu olarak kalacaktır* (Claudel).

— Ask. ceza. *Askerî başkaldırma,* birden fazla kişi tarafından birlikte yürütülen kolektif isyan.

— ANSİKL. Çeşitli Devletlerin Askerî Ceza kanunları, bu suça karşılık, başkaldıran askerlerin sayısına, olayın yerine ve zamanına (barış veya savaş) göre değişen cezalar koyarlar.

Türk Askerî Ceza kanununa göre; birden fazla askerî şahıs, gürültü patırtı ile veya açıkça toplanarak bir âmire veya üst rütbedeki bir görevliye itaatsizliğe veya mukavemet veya fiilen taarruza birlikte kalkışırlarsa, bunu, «askerî isyan» sayılır (md. 100, fıkra 1). Toplanmaya katılanların her biri beş yıldan ve savaş zamanında on yıldan az olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılır. (ML)

BAŞKALE, *esk.* **Elbak** veya **Albak,** Van'a bağlı ilçe merkezi; 4 013 nüf. İran sınırına yakın, Van şehrine 80 km uzaklıkta. Denizden yüksekliği 2 485 m. — İlçe 2 588 km² yüzölç., 23 676 nüf. 41 köylü merkez bucağından başka, 22 köylü Şikefti (Albayrak) ucağı vardır. (M)

BAŞKAN i. Bir toplulukta, mecliste veya mahkemede yapılan görüşmeleri yönetmekle görevli ve yetkili kişi. (Başkanlık makamına geliş, rütbe, yaş, kıdem esasına dayanabileceği gibi tayin veya seçimle de olabilir.) ‖ Bir topluluğu temsil etmekle, ayrıca bazen de yönetmekle görevli kişi: *bir derneğin başkanı.* ‖ *Başkanlık konferansı,* bazı parlamanter meclislerin gündemlerini tespit etmek ve bu toplantılardaki görüşmeleri düzenlemekle görevli kuruluş. (Bk. MECLİS *usulleri.*) ‖ *Başkan yardımcısı,* başkanın, görevini yapamadığı zamanlar, onun yerine görev yapmak için önceden atanmış olan kişi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Cumhurbaşkanı,* cumhuriyetlerde devlet başkanı. Bk. CUMHURBAŞKANI. ‖ *Daire başkanı,* bir mahkemenin dairelerinden birinin başkanlığı görevini yüklenen hâkim. ‖ *Duruşma başkanı,* bir mahkemede yapılmakta olan duruşmaya başkanlık eden, tartışmaları yöneten, mahkemenin düzen ve disiplinini sağlamak suretiyle inzibatî bir görev yapan ve nihayet dava sonunda diğer hâkimlerle yaptığı müzakere sonucu mahkemenin hükmünü bildiren hâkim. ‖ *Hükûmet başkanı,* kabinenin başkanı, başbakan. ‖ *Mahkeme başkanı,* bir mahkemenin idarî ve adlî yönetimiyle görevli hâkim.

— ANSİKL. *Başkan yardımcısı.* Bazı başkanlık rejimlerinde cumhurbaşkanı ile aynı zamanda seçilen kimse. Ölüm veya istifa halinde başkanın yerini alır. (A.B.D.'de başkan yardımcısı, başkanla birlikte aynı oy pusulası ile seçilir. Senato başkanlığı görevini yapar. Diğer ülkelerde, ayrı bir oy pusulası ile seçilen başkan yardımcısı, başkanın partisinden farklı bir partiden de olabilir.)

◆ **Başkanlık** i. Bir topluluğa, başkan, reis olma, o topluluğu idare etme: ... *mebusan meclisi reisinin başkanlığında seçilen geçici bir komiteye verildi* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Başkanlık makamı,* başkanın oturduğu, çalıştığı yer.

— Siyasî kuruluş. *Başkanlık sistemi,* hükûmet kuvvetinin cumhurbaşkanına ait olduğu ve cumhurbaşkanının kendisine yardımcı olmaları için sadece kendisine karşı sorumluluk taşıyan bakanları tayin ettiği siyasî sistem (Meclis sistemine karşıttır). [Bk. ANSİKL.]

— Tar. İngiliz Hindistan'ının idarî bölümü. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Siyasî kuruluş. *Başkanlık sistemi.* Demokrasilerde iki türlü iktidar şekli var ola gelmiştir: Büyük Britanya'da yüzyıllardan beri kendi kurallarına göre işleyen meclis sistemi ve iki yüzyıldan beri A.B.D.'de işleyen başkanlık sistemi. Demokratik olabilmesi için, bir başkanlık sisteminin bazı şartları yerine getirmesi gerekir: 1. Cumhurbaşkanı, devlet başkanlığı ile hükûmet başkanlığı görevlerini elinde bulundurur. Genel oyla, doğrudan doğruya seçilir. Görevinin süresi sınırlıdır (A.B.D.'de dört yıl, F.D. Roosevelt'in, Washington'un koyduğu kuralı kısıtlamasından sonra, Anayasa eski cumhurbaşkanına bir kere daha seçilme hakkı tanımıştır); 2. Bakanları seçer ve gerektiği zaman görevlerine son verir. Bunlar, ihanet, devlet malına tecavüz veya devlete karşı işlenen suçların dışında parlamentoya karşı sorumlu değildirler; 3. Yasama yetkisi parlamentonun elindedir, bu hakkını başkana devredemez. Başkan yasaların hazırlanması konusunda, parlamento üyeleri ile beraber çalışabilir ve sınırlı bir veto hakkına sahiptir; 4. Parlamento, iki meclisten meydana gelir. Bunlardan en az birinin üyeleri kısa sürelerde seçilir (Amerikan Temsilciler meclisi üyeleri, her iki yılda bir seçilir). Cumhurbaşkanı bu meclislerden bir tanesini dağıtmak yetkisine sahip değildir; 5. Parlamento, soruşturma sistemi ile hükûmeti devamlı olarak denetler. Bazı memurların atanmasını, uluslararası antlaşmaları (çünkü ülkeyi uzun bir süre için taahhüt altına sokabilir) onaylamak yetkisi vardır.

Birçok ülkede, özellikle Güney Amerika'da kabul edilen başkanlık rejimi, çoğu zaman bir diktatörlüğün kurulmasına yol açmıştır. Bu başarısızlığın sebebi, özellikle, söz konusu ülkelerdeki iktisadî ve sosyal şartlar ve bir bakıma da siyasî partilerin çokluğu olsa gerektir. Amerikan ve ingiliz siyasî hayatının tarihi, demokratik kurumların ancak iki büyük partinin karşı karşıya bulunduğu ülkelerde yaşayabildiğini gösterir gibi dir. Fransız siyaset adamları, şahsî iktidar, diktatörlük, macera ve askerî bozgunla sonuçlanan iki bonapart deneyi sebebiyle uzun süre başkanlık sistemine karşı çıktılar. IV. Cumhuriyetin karşılaştığı güçlükler, bu sisteme karşı olanların düşüncelerinde az da olsa belirli bir ölçüde değişikliğe yol açtı. Bununla beraber, 1958 Anayasası, başkanlık sistemi ile meclis sistemi arası bir Anayasadır.

— Tar. Bölümün başında bir «başkan»ın bulunmasından ötürü bu şekilde adlandırılmıştır. (Doğu Hindistan şirketi tarafından XVII. yy.da kurulan Madras ve Bombay başkanlıkları, genel valinin yetkisine bağlanmalarını öngören 1784 tarihli kanundan sonra da devam ettiler ve ancak 1 nisan 1937'de eyalet haline getirildiler. 1699'da kurulan Bengal başkanlığı ise, ikiye ayrıldıktan sonra [1834], genel valiye bağlandı [1854], Bengali idarî bölgeleriyle [1912] birlikte yeniden düzenlenmeden önce, ikinci bir hükûmet başkanlığı haline getirildi.) [LM]

BAŞKÂTİP blş. i. Teşk. tar. Mabeyn başkâtibinin diğer adı. (*Ser kâtib-i Kazreti Şehriyari* de denir). ‖ *Başkâtibe.* Bk. KÂTİB'*e usta.*

— ANSİKL. Mahmud II'nin son zamanlarında kurulan Mabeyn başkâtipliği hükümdarların sadrazamlarla olan yazışmalarını idare ederdi. Enderun ağalarından silâhtar, çuhadar, rikâptar, tülbent ve peşgir gûlam ile baş müezzin, sır kâtibi, baş çuhadar, sarıkçı başı, kahveci başı, tükençi başı, Mabeyn dairesinde hizmet ettikleri için bunlara *mabeynci* adı verilmişti. Mabeyn başkâtibi de bu mabeynciler arasında yer almıştır. Yeniçeri ocağında ve Dârüssaade ağası maiyetinde hesap işlerini görmekle görevli yazıcıbaşılar vardı. Bunlar daha sonraları, kâtip, birinci kâtip, başkâtip unvanını kazandılar. (M)

BAŞKEMER blş. i. Mim. Bir kemerin aylamaları üzerinde kavisli bir başkiriş yerini tutarak korniş gibi uzayan kuşak kemer. (*Tackemer* ve *kemerbent* de denir.) ‖ Bir tackapının kemer aylamalarının tümüne verilen ad. (Gotik mimarîde, kemerin sadece bir yüzünden görünebilecek şekilde yapılır.) ‖ *Başkemer kaburgası,* bir kemerin yüzünde o kemerin kavsini takip ederek bir baştan bir başa uzayan ve o kemeri çevreleyen, silmelerin tümü.

— ANSİKL. Vignole'a göre toskana başkemer kaburgasında silmeler tek şerit; ion ve korint üslûplarında ise üç şerit halindedir. İlkçağda yapılan başkemer kaburgaları, bazen kenet taşı veya konsolla süslüdür. XII. yy.da yapılanlarda, testere dişi merdane, elmas, gül ve sikke biçiminde, Eskiçağ geleneklerinin yaşadığı yerlerdekilerde yumurta, kıvrık, dal, sıra dişçik biçiminde bezekler bulunur. Cephe duvarlarının kalınlığı sebebiyle kilise taçkapılarındaki başkemer kaburgalarında özel bir karmaşıklık göze çarpar. Bunlarda, kemer taşları birçok sıra halindedir. (LM)

BAŞKENT veya **BAŞŞEHİR** blş. i. Bir devletin yönetim merkezi olan şehir: *Hulâsa Ankara, yaşayan bir yerdi ve kaldı ki burası, yalnız bir yeni devletin başkenti değil, etkileri dünya ölçüsünde bir inkılâbın merkeziydi* (Ş. S. Aydemir). *Sanki yeni Türkiye'nin başşehrinde çekecek başka resim bulamamış* (F. R. Atay). [M]

BAŞKIRDİSTAN veya **BAŞKIR özerk cumhuriyeti,** rusça **Başkirskaya** S.S.C.B.'de cumhuriyet; toprakları Rusya Federal Sovyet Sosyalist cumhuriyetine dahildir; 143 000 km²; 3 603 000 nüf. Başkenti, *Ufa.* Güney Urallar üzerinde yayılan cumhuriyette, Asya'dan gelen *Başkır*'lar yaşar. Bu bölge insanları eskiden ormancılık ve çobanlıkla geçinirlerdi. XVII. yy.da başlanan maden filizleri işlenmesi, o zamandan beri rus işçilerini buraya çekti. Byeloretsk bölgesinde demir ve manganez filizi, güneyde, Baymak çevresinde de altın ve bakır filizleri çıkartılır. İkinci-Baku bölgesini meydana getiren petrol yataklarının bir kısmı da (İşimbay, Tuymazi) Başkır cumhuriyeti topraklarındadır. (L)

BAŞKIRTLAR veya **BAŞKURTLAR** (mahallî söyleyiş *Başkort*). Güney ve Orta Ural dağlarıyle, bu sıradağların doğu ve batısında bulunan bozkır ve ormanlık bölgelerde yaşayan türk kavmi. Yaşadıkları ülkeye *Başkırdistan* adı verilir ve bugün muhtar sovyet cumhuriyetlerinden birini teşkil eder. Nüfusun yarısını Türkler teşkil eder. Başkırtlar ve dilleri türk kavim ve şivelerinin Kıpçak grubuna girer.

— ANSİKL. *Başkırt* kelimesinin «Beş Ogur» kelimeleri ile ilgili olduğu tahmin ediliyor. Eski bir halk rivayetine göre Bozkurt menkıbesi ile birleşir ve İran efsanelerinde adı geçen *Gurkser* (*Kurt-baş*) adlı bir kavimden geldikleri ve *kurt* ve *baş* kelimelerinin yer değiştirmesi ile *Başkurt* haline geldiği kabul edilir. Eski arap kaynaklarında *başcirt* veya *başgird* şeklinde geçer. O zaman şaman dinine mensup oldukları kaydedilir. Moğollar zamanında ise, artık Müslüman oldukları biliniyor. Altınordu devleti yıkıldıktan sonra, Başkırt ilinin bir kısmı komşu hanlıklardan Şıbanoğulları idaresine, bir kısmı Nogay mirzalarının idaresine tabi idiler, ama kendilerini «yıyın» dedikleri kurultayın seçtiği başbuğ ile on iki bey idare ederdi. XV. ve XVI. yy.da Başkırdistan'ı tamamen Şıban hanları idare etti. XVI. yy.ın sonlarına doğru komşu Kazan ve Astırhan'ı işgal eden Ruslar Başkırtları da tehdit etmeye başladı ve XVII. yy.ın ilk yarısında ağır ağır ve kanlı mücadelelerle bu ülkeyi de ele geçirdiler. Ancak başkurtlar fırsat buldukça rus hâkimiyetine karşı baş kaldırdılar. 17 Yıl süren ve yayılan bir ayaklanma hareketi (1728), Petro I tarafından bastırıldı ve Moskova'da Başkırt beylerinden Yançura ile Ruslar arasında yapılan bir anlaşmayle sona erdi. Sonraki ayaklanmalar daha kanlı bir şekilde bastırıldı. Çariçe Katerina Başkırtları kazanmak için eski geleneğe uyarak, onları 12 kabile beyliğine böldü (1798). Kendi mahallî kıyafetleriyle süvari alayları teşkil etti. Bunlar Napolyon'a karşı savaşta Paris'e kadar gittiler. Fakat sonra bu kabile beylikleri ve alaylar kaldırıldı. 1872'de artık Başkırtlar tamamen rus tebaası muamelesine tabi tutuldu. 1917 İhtilâlinden sonra Başkırtlar yine harekete geçtiler. «Rusya Müslümanları Umumî kurultayı»ndan sonra kendi ülkelerinin idarî teşkilâtını tanzim için 3 kişilik (Zeki Velidi [Togan], Said Miras, Allah Berdi Cafer) bir komite kuruldu. Bu komite Kazaklar ve Kırgızlarla anlaşarak. ilk Başkırt kongresini topladı. Bir ordu teşkil edilerek uzun mücadelelerden sonra 19 şubat 1919'da sovyetlerle dahilî muhtariyeti kabul eden bir anlaşma yapıldı. Ancak, Başkırt ve Kazakların birleşmek için yaptıkları müracaat reddedildi. Bu tarihte Başkırdistan türk ekseriyetinin hâkim olduğu «Küçük Başkırdistan» idi ve merkez; İsterlitamak şehriydi. Daha sonra ülkede tam sovyet idaresi kurulunca. ekseriyeti rus olan Ufa vilâyeti Başkırdistan'a katıldı Ufa şehri başkent yapıldı. Bu suretle ülkenin 84 874 km² olan yüzölçümü 151 840 km²'ye çıktı, türk nüfus nispeti yüzde 70'ten yarıya indi.

Başlıca Başkırt boyları şunlardır: Min, Tabın, Kıpçak (Suvın), Yurmatı, Bürcen, Üsergen, Tüngevür, Tamyan, Küdey, Katay, Aylı Barın, Salcuvut, Karşı, Kaylı, Tokuzlar, Duvan, Kırgız, Büler, Türkmen, Uran, Uvanış, Geyne, Bekerin, Kirey, Hinren.

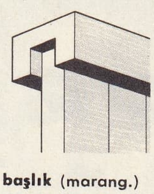

başlık (marang.)

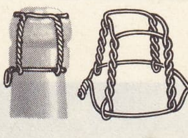

tel başlık (şarapçılık)

doğan başlık'ı (avc.)

Foto. Studio Pierre (LAROUSSE)

başresmi

soldan sağa: Fayum'da (Mısır) bulunmuş genç kız, Louvre müzesi; Malatesta, Pisanello'nun eseri, Madalyalar koleksiyonu; Strafford kontu, Van Dyck'in eseri, San Paolo Sanat müzesi; Du Vergier de Hauranne, Ph. de Champaigne'in eseri, Grenoble müzesi

Mrs. Gainsborough, Th. Gainsborough'un eseri, (Louvre müzesi, Paris)

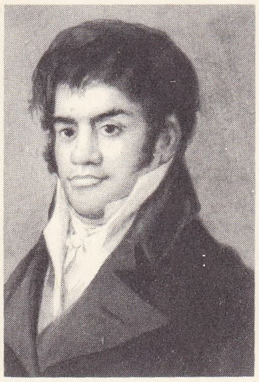

Don Fr. del Mazo, Goya'nın eseri (Castres müzesi)

— Dil. *Başkırt Türkçesi*, Başkırt Türkleri tarafından konuşulan ve yazılan bir türk şivesi. Mahallî adı *Başkort tēlē*'dir (=Başkurt dili). Eski lehçelerden Kıpçak türkçesinin devamı olan şivelerdendir. Türk şiveleri tasnifinde Kıpçak veya Kuzeybatı grubuna girer. Türk şiveleri arasında dil bilgisi bakımından kıstas olarak alınan kelimelere göre, Başkırt türkçesi *ayak, tau* (dağ), *bol-*(olmak), *kalğan* (kalan), *taulu* (dağlı), diyen gruptandır. Şahıs zamiri *ben, min* şeklindedir. Kelime başında *k* (*kelmek*) *ve t* (*tolmak*) sesleri kendini muhafaza eder. Başkırt şivesi eskiden komşu şivelerden Kazak, sonradan Kazan Türkçesinin tesiri altında kalmıştır. Radloff, Başkırt Türkçesini a) Ova Başkırtçası, b) Dağ Başkırtçası olarak ikiye ayırır. Başkırt şivesinin belli başlı dil özelliklerinin başında *ç* seslerinin *s* oluşu gelir: *çıktı>sıktı* gibi. Ova Başkırtçasında kelime başındaki *s*'ler diş arası sızıcı *z* sesine dönmüş, Dağ Başkırtçasında ise, (nefes) *h* sesi olur: *siz>ziz; sarı>harı* gibi. Ufa ağzında kelime başındaki *y* sesleri muhafaza edilmişse de, diğer ağızlarda Kazan ve Kazak şivelerinde olduğu gibi *c olur cört* (= yurt) gibi. Ünlü (vokal)ler bakımından bu şivenin özelliği iki ünlü arası ses değerlerine rastlanmasıdır, meselâ *a* ile *o* ünlüsü arasında bulunan labial (dudak) *a* sesi, *āta* gibi, *o* ile *u* sesi arasında bulunan *o* gibi: *başkort*. İsim çekim ekleri: İlgi (negatif) halini *nī ng —dīng* yükleme (akkuzatif) hal *-nı* (*-tı*), Verme (datif) hali *-ğa* (*ka*), bulunma (lokatif) hali *-la*, Uzaklaşma (ablatif) hali *-nan*, eşitlik (ekvatif) hali *-sa*'dır.

Yazı: 1928'e kadar Arap alfabesi kullanıldı; 1928 Bakû Türkoloji kongresinden sonra latin asıllı, 1939'dan sonra ise, rus (kiril) asıllı alfabe kullanılmaktadır.

— Ed. *Başkırt edebiyatı*. Başkırt şivesi ilk defa XIX. yy.ın ortalarında Ümütbayoğlu M. Selim tarafından yazı dili haline getirilmeye çalışılmışsa da, bu teşebbüs başarıya ulaşamamıştır. Bu sıralarda Başkırt edebî dili, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da Müslüman Türkler arasında müşterek edebî dil olan, «Türkî» denilen yazı dili idi. Bu dil ile Başkırt ülkesinde tespit edilen en ilgi çekici eser, *Çingizname* adlı destandır. Yalçıkuloğlu Taceddin'in *Risale-i* Azize'si de bu dile örnek gösterilebilir. Bu karışık yazı dili geçen asrın sonunda canlılığını kaybedince, artık mahallî şiveler yazı dili halini almaya başlamıştır. Başkırtlar arasında bir yandan Kazan türkçesi bu yazı dilinin yerini alırken, bir yandan da kendi şivelerini edebî dil haline getirmek isteyenler olmuştur. Kiyikoğlu Arif ve M. Osmanî *Til Yarışı* (Dil Yarışı) adlı dergide mahallî dil ile yazılar yazmışlardır (1910). 1917 İhtilâlinden sonra bu mesele aydınlar arasında ciddî olarak tartışılmıştır. 1918'de çıkmaya başlayan gazeteler, isimlerinin Başkırtça olmalarına rağmen, birkaç yazı dışında yine Kazan Türkçesi ile yazıyorlardı. Başkırt edebiyatının doğuşu 1924'te Ufa'da ilk Başkırtça günlük gazetenin (Başkurdistan) çıkışı sırasına rastlar. Bunu Başkırt şivesiyle yapan diğer dergiler takip etmiştir (*Bilim, Başkurt Aymağı, Sesen* gibi). İlk Başkırtça eserler okul kitapları, tercümeler ve tiyatro eserleri oldu. Bunlar konuların tarihten ve tabiatiyle Başkırtların istiklâl mücadelelerinden almıştır. *Aşkazar* yazarı Muhammed Burangulov, *Salavat Batır* yazarı Said Miras (Merasov), Şeyhizade Babiçin, Habibullah Abidin (Gabitov) gibi edipler, çok zengin olan halk edebiyatından da faydalanmışlardır. Sovyet hâkimiyetinin yerleşmesi millî Başkırt edebiyatının gelişmesini durdurmuştur. Romancı ve şair Mecit Gafuri, Garif Gumerov ve Seyfi Kudaş sovyet Başkırt edebiyatının kurucusu sayılır. Halis Başkırt şivesiyle yazan yeni yazarlar arasında G. Hayri, S. Agiş, A. Karnay, S. Miftahov, B. Bikboy, R. Nigmati, H. Karim, A. Bikçentayev, S. Kulibay da sayılabilir. (→ Bibliyo.) [M]

BAŞKİLİSE blş. i. Bk. KATEDRAL.

BAŞKİN (Matvey Semyonoviç), XVI. yy. ortasında yaşamış özgür düşünceli rus aydını. Topraklarına bağlı köylülere özgürlüklerini bağışlayan büyük bir beyin oğluydu. İncil'e dayanarak köleliğe ve ortodoks kilisesinin belli başlı dogmalarına karşı geldi. 1535'te, ruhanî meclis tarafından dine karşı gelmekle suçlanarak Volokolamsk manastırına sürüldü. (L)

BAŞKİRTLER. Bk. BAŞKIRTLAR.

BAŞKİRSKAYA. Bk. BAŞKIRDİSTAN.

BAŞKOMUTAN blş. i. Bk. BAŞKUMANDAN.

BAŞKOYMALIK blş. i. Etnol. Eski Mısırlılarda mumyalanmış ölülerin başlarını koymak için tabutun içine yerleştirilen bir mezar eşyası. (M)

BAŞKUR i. Türk çadırlarının etrafındaki kanatları örten kısımların üst tarafına bağlanan ve 18 santim kadar eni olan kuşak. (M)

BAŞKUMANDAN veya **BAŞKOMUTAN** blş. i. Ask. Bir devletin silâhlı kuvvetlerini yöneten yüksek rütbeli subay. (Kara, hava ve deniz kuvvetlerine ayrı ayrı kumanda eden kumandanlar, kara kuvvetleri başkumandanı, hava kuvvetleri başkumandanı ve deniz kuvvetleri başkumandanı gibi adlar alırlar).

— ANSİKL. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre Başkomutanlık Türkiye Büyük Millet meclisinin manevî varlığından ayrılamaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Millî güvenliğin sağlanmasından ve silâhlı kuvvetlerin savaşa hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet meclisine karşı Bakanlar kurulu sorumludur. Silâhlı Kuvvetlerin komutanlığı ise Genelkurmay başkanına aittir.

Osmanlı imparatorluğu devrinde başkomutanlığı padişahlar yaparlar ve bu amaçla savaş zamanı ordunun başına geçerek savaşa katılırlardı. Fakat Kanuni Sultan Süleyman devrinin sonlarından itibaren buna riayet etmez oldular. Başkomutanlık görevini veziriazamlara, serdarıekremlere verdiler. İkinci Meşrutiyetten sonra çıkan savaşlarda (Balkan harbi, Birinci Dünya savaşı) başkomutanlık vekilliği ihdas olunarak bütün salâhiyet bunlara verildi. Birinci Dünya savaşının hemen arkasından girişilen İstiklâl savaşında başkomutanlık görevi Sakarya Meydan muharebesinden itibaren fiilen ATATÜRK tarafından yapıldı; ve Büyük taarruzda düşmanın imhası ile sonuçlanmış olan Dumlupınar muharebesini, muharebe meydanında yakından idare ettiği için bu muharebeye «Başkumandanlık Meydan muharebesi» adı verildi.

◆ **Başkumandanlık** veya **Başkomutanlık** i. Ask. Silâhlı kuvvetleri yönetme yetkisi ve makamı. (Başkumandanlık T.B.M.M.'nin manevî varlığından ayrılmaz ve cumhurbaşkanı tarafından temsil edilir. ‖ *Başkumandanlık topçusu*, harekât alanındaki veya cephe kumandanlıkları emrine verilmeyerek gereğinde kullanılmak üzere doğrudan doğruya başkumandanlık emrinde tutulan silâhlı kuvvetler. Bk. İHTİYAT. ‖ *Başkumandanlık topçusu*, Harekât alanındaki kuvvet veya cephe kumandanlıkları emrine verilmeyerek özel maksatlar için doğrudan doğruya başkomutanlık emrinde tutulan topçu birlikleri. Bk. TOPÇU. (M)

Başkumandanlık (veya **Başkomutanlık) Meydan muharebesi.** Türk İstiklâl harbinde, 26 ağustos 1922'de başlayan Büyük taarruzun beşinci günü Dumlupınar çevresinde 5 tümenlik yunan kuvvetinin imhası ile sonuçlanan türk-yunan muharebesi (30 ağustos 1922). Bu muharebe, bizzat başkumandan Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) tarafından idare edildiği için bu adla anılmıştır.

Muharebe, Aslıhanlar çevresinde 30 Ağustos 1922 saat 14'te başladı. Aynı günün sabahı, önce I. ordu ve sonra da ileri hattaki 4. kolordu, Musafa Kemal Paşa tarafından teftiş edildi ve son taarruz için gerekli emirler verildi. Afyon kuzeyinde batıya ilerleyen 2. ordu ile 5. süvari kolordusunun da aynı zamanda düşmana taarruzu için gerekli tedbirler alındı. Bu sırada güneyde, en önemli muharebe bölgesinde bulunan başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 4. kolorduya bağlı 11. tümenin ilk hatlarında taarruzu bizzat idare etti ve tarihin en büyük ve en kesin sonuçlu meydan muharebelerinden birini kazandı.

Bu muharebe strateji bakımından mükemmel bir şekilde hazırlanmıştı. Güneydeki 11., 5., 23. ve 3. Kafkas tümenleri ile kuzeydeki 16. ve 61. piyade tümenlerimiz Çalköy ve Aslıhanlar çevresindeki 5 tümenlik düşman ordusunun büyük bir kısmını imha etti. Ayrıca 8 piyade ve 3 süvari tümeninin de kesin sonuç yerinde toplanması ve başkumandanın da en ileri muharebe hatlarında bulunması zaferin kazanılması üzerinde önemli rol oynadı. Başkumandanlık Meydan muharebesi, günün geç saatlerine kadar devam etti. Gece karanlığından faydalanarak Murad dağı üzerinden çekilebilen yunan başkumandanı General Trikupis, kendi grubunu teşkil eden 5 tümenden elinde kalabilen 5 000-6 000 kişi ile 2 eylülde Uşak yakınında esir edildi. Bu başarılarda süvari kolordumuzun kuşatma hareketinin ve 1. kolordumuzun Uşak istikametinde süratle ilerlemesinin de büyük etkisi oldu. Bundan sonra başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın «Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri» emri üzerine türk orduları yunan kılıç artıklarını İzmir'e kadar takip etti ve denize döktü. (→ Bibliyo.) [M]

BAŞKURTLAR. Bk. BAŞKIRTLAR.

BAŞKUT (Cevat Fehmi), türk gazetecisi, oyun yazarı (Edirne 1905). Eyüp rüştiyesini, İstanbul sultanîsini bitirdi (1921). Gazeteciliğin her bölümünde çalıştı. *Vakit, Son Posta, Cumhuriyet* gazetelerinde yazı işleri müdürlüğü yaptı. İstanbul Gazeteciler cemiyeti başkanlığında bulundu. Tiyatroyle, öğrenciliğinde ilgilenmeğe başladı. *Büyük Şehir* adlı komedisi, İstanbul Şehir tiyatrosunda oynandı (1942). Muhsin Ertuğrul'un teşvikiyle oyun yazmağa devam etti. *Küçük Şehir* (1945) ile, İnönü Tiyatro armağanını aldı (1948). Yaygın ün kazanan *Paydos* (1948), Atina'da Argirepulos tiyatrosunda 65 defa oynandı. *Paydos* (1954-1963). *Küçük Şehir, Soygun* (1951) gibi eserleri filme de alındı. Oyunlarında halk-aydın, eski-yeni, yaşlı nesil-genç nesil, şehirli-köylü, avam-sosyete gibi karşıtlıkları ele aldı. Gerçekçi çizgiler yanında duygulu sahnelere de yer verdi. Batılılaşmanın yanlış anlaşılmasından doğan ahlâk değişimini gösterdi. Maddeye düşkünlük, çıkarcılık, sömürücülük, sevgi ve anlayış yoksunluğu gibi zaafları eleştirdi. Röportajlarını toplayan *Geceleri Bizi Kimler Bekliyor?* (1933) adlı bir kitabı, *Valde Sultanın Gerdanlığı* (1954) romanı basıldı. Yayımlanan oyunları *Küçük Şehir* (1946, 1955, 1963), *Paydos* (1948, 1955, 1962), *Sana Rey Veriyorum* (1951), *Göç* (1962), *Harputta Bir Amerikalı* (1955, 1963), *Tabloda-ki Adam* (1963), *Buzlar Çözülmeden* (1965), *Hepimiz Birimiz için* ve *Üzüntüyü Bırak'*-tır (iki oyun bir arada, 1965). [M]

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

BAŞLAHANA blş. i. Yuvarlak başlı, sıkı yapraklı lahana.

— ANSİKL. Başlahananın (*Brassica oleracea* veya *capitata*) yaprakları düz ve parlaktır, fakat kabarık yapraklı olanları da vardır. Bu lahananın, gelişme (ilkbahar, sonbahar ve kış lahanası), erken yetişme, baş biçimi (yuvarlak, sivri veya yüreğimsi), renk (kırmızı lahana) v.b. bakımından değişiklik gösteren yüzlerce çeşidi vardır. (L)

Başlala kulesi, İstanbul'da Topkapı sarayında Fatih'in yaptırdığı kule. Sarayın «Dördüncü yer» denilen kısmında bulunan kulenin içten genişliği ve uzunluğu 4,83 m, Lâlebahçesi tarafındaki yüksekliği ise 6,70 m'dir. *Taşkubbe* de denilen bu yerde, Fatih zamanında bir eczane vardı. Hekimbaşı ve Başlala'nın baktığı eczanede, ilâçtan başka, padişahlar için misk ve anberden hazırlanan hünkâr macunu bulunur ve bunlar önemli devlet adamlarına verilirdi. Bir ara saraydaki silâhların temizlendiği yer, daha sonra da Meşkhane oldu. Başlala kulesi 1909'da tamir edildi ve hazinedeki Hekimbaşı odasına ait eşya biraraya getirildi. (M)

BAŞLAMAK geçz. f. Harekete geçmek, bir işin ilk kısmını yapmak, işe girişmek: *Ağzını yırtarım, hikâyeye başla, fakat orasını anlatma* (H.R. Gürpınar). *O günden sonra benim için her şeye yeniden başlamak gerekti* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ Çalışır, işler yürür hale gelmek: *Okul başlıyor. Oyun başladı.* ‖ Kurulmak, teessüs etmek: *O kez, komşumuz Mesut Paşa ile dayım arasında sıkı bir ahbaplık başlamıştı* (R.N. Güntekin). ‖ Kendini hissettirmek, görünmek: *Çocuğum yumdun mu gözlerini / Başladı mı büyülü şehir* (F.H. Dağlarca). ‖ Dövmek, azarlamak v.b. hoş olmayan bir davranışa koyulmak: *Kızdırma beni şimdi başlarım ha ...*

— DEY. *Geçmişinden* (*sülâlesinden*) *başlamak. Argo.* Küfür etmek, sövmeğe başlamak.

— Dil bil. Esk. türk. *başlamak* geçl. f. olarak «bir orduyu, bir kuvveti sevk ve idare etmek» anlamına da kullanılmıştır.

◆ **Başlama** i. Harekete geçme, işe girişme, ilk adımı atma: *Yağmurların başlaması.* ‖ Ayakkabıya vurulan pençe.

— Bayınd. *Başlama cephesi,* bir galerinin veya bir tünelin açılmasında kazı işlerine başlanılan yer.

— Ed. Türk halk şiirinde matla* karşılığı.

— Fonet. Bir fonemin (ses öğesi) söylenişinin başlangıcı. Şiddetli olup olmamasına göre nitelenir. (Başlama, ses organlarının anî bir hareketi sonunda oluyorsa «kuvvetli»; çıkarılan ses, organların durgun haliyle, harekete geçmeleri arasında bir değişiklik meydana getirmiyorsa «zayıf» tır.)

— Jeomorfoloji. Aşınımın tekrar başlaması. (Bk. ANSİKL.)

— Müz. *Başlama müziği,* bir müzik parçasının, bir sonatın, bir senfoninin, bir dans müziğinin, bir şarkılı müziğin, bir operanın, bir lirik parçanın başlangıcını meydana getiren serbest temalı parça.

— ANSİKL. Jeomorfoloji. Akarsuyun morfogenetik faaliyetindeki değişiklik; akarsu yatağındaki yarığın artmasıyle ortaya çıkar. (Akarsuyun belli bir noktasında başlar, az çok yukarı kesime doğru yayılan gerileyici bir aşınım dalgasına yol açar. Aşınımın tekrar başlaması, tektonik hareketlerin, su seviyesinin genel veya yöresel azalmasının [ırmağın dolambaçlı bölümünün kesilmesi, bir barajda vâdinin kazılmasını bir süre durdurduktan sonra bir boğazın açılması], veya çoğunlukla insanların meydana getirdiği, morfoklimatik olayların sonucudur. Böylece bitki örtüsünün tahribi akışın selleşmesini, dolayısıyle akarsuların etkisini artırır. Akarsular yarıklarını oymağa başlar, bu sırada büyük vâdilerin dipleri getirdikleri alüvyonlarla dolar.)

◆ **Başlanmak** dönşl. f. [İş, hareket v.b. için] Girişilmek, harekete geçilmek: *Nihal'in dersi biter, on dakikalık bir tatilden sonra Bülend'in derslerine başlanırdı* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Başlatıcı** sıf. Leng. Bir eylemin başlangıcını veya gelişmesini işaret eden fiillere denir (meselâ, *yaşlanmak, yeşermek, uyuklamak* gibi). ‖ Fiillere bu değeri veren soneklere de denir. (Meselâ, latincedeki -sc- soneki başlatıcı bir sonektir. *Obdormisco,* uyukluyorum; *dormio,* uyuyorum.)

◆ **Başlatmak** ettrg. f. Bir işin başlamasına sebep olmak: *Çocuğu ancak bu sene mektebe başlattı.*

◆ **Başlayıcı** i. ve sıf. Öğrenmeğe yeni başlayan [kimse]. *Esk.* Mübtedî.

◆ **Başlayış** i. Başlama işi. Başlama şekli, tarzı: *Şarkıya başlayışı zaten yanlıştı.* (ML)

BAŞLANGIÇ i. Bir şeyin, bir eylemin, bir dönemin, bir hayatın v.b. ilk kısmı: *bir yolun, bir eserin, bir kitabın v.b. başlangıcı. Muazzez'e bugün hâkim olan dalgınlık ve dünyaya yabancılık onun yavaş yavaş Yusuf'tan da uzaklaşmasının bir başlangıcı olamaz mıydı?* (Sabahattin Ali). *Bir kere başlangıcını ve sonunu boşluk farzettiğimiz ve böyle olduğu şüphesiz bir hayat telâkkisi kabul edelim* (S.F. Abasıyanık).

— DEY. *Başlangıç noktası,* bir işin başladığı yer.

— Astron. ve Mat. *Başlangıç noktası,* bir noktanın koordinatlarını ölçerken başlangıç olarak alınan nokta. ‖ Bir eğri veya doğru parçasının ölçümünde başlangıç noktası. ‖ «Tabiî» koordinat olarak alınabilecek bir büyüklüğün ayarlanmasında başlangıç olarak seçilen nokta.

— Diplom. Avrupa Ortaçağında uluslararası bir antlaşma metninin baş tarafında bulunan ve nutuk başlangıcını andıran güzel yazılmış giriş. (İster dinî, ister ahlâkî veya hukukî olsun, başlangıçlar genel düşünceleri yansıtır. Bu türlü başlangıçlara Ortaçağın başından itibaren rastlanır [merovenj ve papalık hükûmetleri]; bunlar X. ve XI.yy. da oldukça önem kazanmakla beraber XII. yy.dan sonra ortadan kalkar [papalık mektupları hariç].)

— Fels. *Başlangıç problemi* veya *paradoksu,* felsefe araştırmalarında söze tanınan görev ve kudretin gene sözle doğrulanmağa kalkışılması halinde ortaya çıkan problem. (Problemin her çözüm yolu ayrı bir felsefî tercih demektir.)

— Anayasa huk. Bir Anayasanın başında yer alan ve doğrudan doğruya uygulanma imkânını haiz kurallardan çok, siyasî iktidarın amacını, dayandığı ve gerçekleştireceği temel prensipleri gösteren, Anayasanın yorumuna ışık tutan, onun ruh ve anlamını aydınlatan kısım. (Bununla beraber, doğrudan doğruya uygulanması mümkün kuralların, Anayasanın başlangıç kısmında yer almasına da bir engel yoktur).

— İnş. Kemer veya tonağın örülmeğe başlandığı yer. ‖ *Duvar başlangıcı,* inşa edilirken örülmesi yarım kalan duvar. ‖ *Kemer başlangıcı,* kemerin örülmeğe başlandığı kısım. Ayaklar üzerine gelen ve üzengi taşının oturduğu seviye. ‖ *Merdiven başlangıcı,* merdivenin ilk basamağı. ‖ *Sütun başlangıcı,* sütunun kaidesine en yakın olan alt kısmı.

— Kronoloji. *Başlangıç yılı,* bir çağın veya devrin yıllarının sayılmasında başlangıç olarak kabul edilen yıl.

— Mim. Bir tonozun, bir kemerin, bir sütunun alt sırası. ‖ *Başlangıç çizgisi.* Bk. ÜZENGİ *çizgisi.* ‖ *Sıva başlangıcı,* çelipleme çevresinde, alçıdan yapılan hafif çıkıntılı düz silme.

— ANSİKL. Anayasa huk. 1961 Türk Anayasasının başındaki başlangıç kısmında, «Anayasa ve Hukuk dışı tutum ve davranışlarıyle meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti» nin «İnsan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak için» bu Anayasayı kabul ve ilân ettiği belirtilmiştir. Diğer taraftan Anayasanın 156. maddesine göre «Bu Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten Başlangıç kısmı, Anayasa metnine dahildir».

— Med. huk. Türk Medenî kanununun en başında yer alan ve dürüstlük (objektif iyiniyet kuralı, subjektif iyiniyet) kuralı gibi bazıları medenî hukukun çerçevesini bile aşan ve en genel bazı temel prensipleri ihtiva eden yedi maddelik kısım. (ML)

BAŞLICA sıf. Önde gelen, en önemli, belli başlı: *Edebiyatımızın başlıca yazarlarından biri.* (M)

BAŞLIGÖĞÜS blş. i. Kabuklularla örümceklerde vücudun ön bölgesi. Başla göğsün birleşip kaynaşmasından meydana gelir.

— ANSİKL. Önayaklı kabuklularda, özellikle istakoz ve yengeçte bu kaynaşma tamdır. İstakozda ve tatlısu yengecinde vücut bölgelerinin sınırları derin izler halinde görülür. Vücudun alt tarafında ise halka sayısı kadar çift bacak bulunur. Örümceğimsilerin çoğunda da başlıgöğüs vardır. (L)

BAŞLIK i. Başa giyilen nesne, takke, külâh v.b.: ... *başındaki beyaz başlığın uçları garip bir kuşun kanatları gibi saçlarıma sürünerek yakından yüzüme baktı* (R.N. Güntekin). ‖ Eski savaşlarda korunmak için başa giyilen miğfer. Bk. MİĞFER. ‖ Hayvan koşumunun başa geçirilen kısmı: *Hayvan başlarına dekolte süsü veren başlıklar şimdi bir hayal oldu* (Ahmed Rasim). ‖ Gelinlerin başlarına süs olarak konulan mücevherli veya işlemeli taç. ‖ Bir yazının, bir kitabın bölümlerinin başına konulan ve konuyu kısaca tanıtan yazı: *Kalemi aldım ve kâğıda yazının başlığını oturttum* (Y.Z. Ortaç). ‖ Anadolu'nun birçok bölgesinde evlenecek delikanlının kız tarafına ödemesi âdet olan para: *Başlık olarak elli dinar hediye etti* (N. Araz). ‖ Her cins koltukta (dişçi, berber, taşıt aracı v.b.) baş dayamak için yapılmış ek parça, yer.

— ÇEŞ. DEY. *Başlık almak* (*vermek*), Anadolu'da evlenirken erkek tarafından bir miktar para veya mal almak (vermek). ‖ *Başlık atmak* (*koymak*), bir yazıya başlık olarak bir şey yazmak: *Sağdan soldan gelen küçük haberleri okumak, düzeltmek, başlık atmak benim işimdi* (Y.Z. Ortaç).

— Arkeol. *Başlık kıvrımı,* ion sütun başlığının köşelerini süsleyen volütlü kıvrım. (Bu volütlü kıvrımın merkezine *göz* adı verilir. Cizvit kiliselerinin yüzlerindeki çıkma destekleri veya uçları, piskopos kıvrımları aynı düzende yapılmıştır.) ‖ *Örme başlık,* Ortaçağda savaşçının baş ve ensesini örten madenî örme başlık.

— Avc. *Doğan başlığı,* doğanı alıştırmak için giydirilen ve gözleri örten küçük başlık.

— Bayınd. Bir kazığın veya bir kalasın üst ucuyle onu toprağa saplayacak kütle arasında, koruma amacıyle konan organ.

— Binic. Bk. ALINLIK. ‖ Gem, hafif gem ve yular takımının atın başı üstünden geçen kısmına verilen ad.

— Ciltc. *Kitap başlığı,* bir kitabın ilk sayfasına konan süslü başlık yazısı. ‖ Bir kitabın başlık sayfası karşısına konan ve konu olarak kitabın muhtevasını işleyen resim. ‖ *Teşm. yol.* Kitabın başlığının kendisi. ‖ Bir bölümün başlığı. ‖ Bir eserin muhtevasını kısaca belirtmek için kitabın sırtına konan açıklama. (Kitabın sırtı yeteri kadar geniş değilse uzunlamasına da konabilir. Bu durumda, kitap dikine konduğu za-

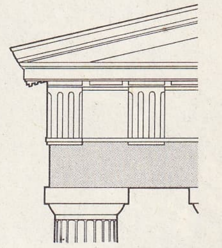

başlaban taşı

George BATAILLE

Henry BATAILLE
Sem tarafından

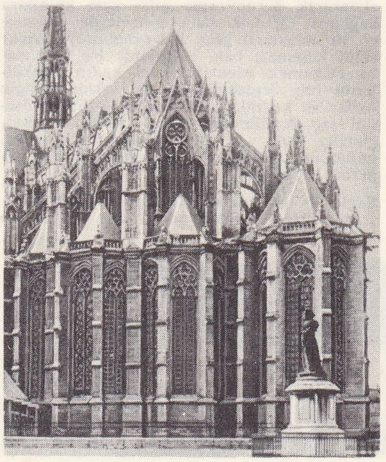

Amiens katedralinin başucu

Foto. Edit. de Minuit, Arch. phot. (LAROUSSE)

bataklık baykuşu

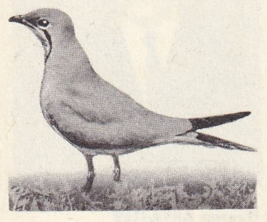
bataklık kırlangıcı

bataklık kunduzu

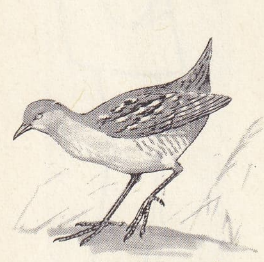
bataklık tavuğu

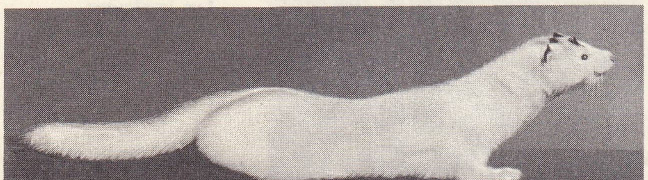
bataklık samuru

man, başlık yukarıdan aşağıya ve soldan sağa doğru okunur.) *Eşanl.* SIRT YAZISI. ‖ *Başlık parçası*, bir kitabın yüzüne veya sırtına yapıştırılan, kabın renginden ayrı renkte ve üzerinde başlık olan deri parçası.

— Etnogr. ve kıyf. *Başlık süslemeleri.* Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Başlık kıvrımı.* Bk. KIVRIM.

— Foto. Fotoğraf çekilirken başı hareketsiz tutmağa yarayan yardımcı âlet: *Başlık, genellikle antropoloji ile ilgili fotoğrafların çekiminde kullanılır.*

— Marang. Parçaların birleştiği kısım. ‖ Bir pano meydana getirmek üzere birleştirilmiş parçaları tutmağa yarayan içi oyulmuş tahta.

— Matbaac. Bir kitabın sayfalarının üst kısmına konan ve kitabın konusunu veya içinde işlenen maddeleri belirten büyük harflerle yazılmış satır. ‖ *Başlık harfi, büyük başlık harfi, küçük başlık harfi;* «kapital» de denir. Başlıklarda ve önemi belirtilmek istenen bazı kelimelerin yazılışında kullanılan harfler. (Dilbilgisinde büyük harf denir.) Bk. ANSİKL. ‖ *Başlık koyma*, bir metnin başına, onu açıklayıcı bir formül koyma. Kanun başlığı, karar başlığı. ‖ *Başlık makinesi*, fotoğrafla veya mekanik olarak başlık yazılarını yapmakta kullanılan makine. ‖ *Başlık süsü*, kitap bölümlerinin veya dergilerde makalenin baş tarafına konan süs. ‖ *Başlık yazısı*, makale, inceleme veya belgelerin başına konan birkaç satırlık açıklama.

— Mim. *Başlık çanağı*, tersine çevrilmiş çan biçiminde korinthos ve kompozit sütun gövdesi. ‖ Korinthos üslûbunda bir sütun başlığı tablasının her yüzünün ortasını süsleyen gül bezek. ‖ *Başlık kaytanı*, bir sütun başlığının yumurta biçimi süslemesinin altındaki çizgi veya şerit silme. ‖ *Başlık kitabesi.* Bk. SARAK. ‖ *Başlık sepeti.* Bk. ÇANAKLIK. ‖ *Başlık tablası.* Bk. ABAKUS. ‖ *Başlık tasması*, sütun başlığı üzerine yerleştirilen uzunca çekirdekli tasma. ‖ *Sütun başlığı.* Bk. SÜTUN.

— Saraçl. *Başlık kayışı.* Koşum takımları için sabit veya hareketli destek.

— Şarapçılık. Şarapçılıkta kullanılan bir âlet. Bk. ANSİKL. ‖ *Tel başlık*, köpüklü şarap şişelerinin boyun kısmına takılan ve mantarı tutmağa yarayan tel çember.

— Vet. Ameliyat için yatırılan atın başına sarılan minderimsi kalın sargı.

— ANSİKL. Etnogr. ve Kıyf. Kadınlara ait giyim çeşitleri her çağda ve her yerde erkeklere oranla daha zengin, daha ayrıntılıdır. Bu yüzden, giyim konusunda yüzyıllar boyunca biriken malzeme ayrı bir bilim konusu oldu. Özellikle başlıklar ve baş süslemeleri, giyim bilgisinin ana konusunu teşkil eder. Çünkü ilk çağlardan bu yana kadınlar buna ayrı önem verdiler. Çağımız, başlıkların ve baş süslemelerinin genellikle en az geçerli olduğu bir devirdir. Baş süslemelerinde önce saçlar bahis konusudur. Saç süslemeleri Anadolu geleneğinde, hem bölgeden bölgeye değişir, hem de aynı bölge içinde yaşayan kadınların yaşına, sosyal ve ekonomik durumlarına göre ayrı kurallara bağlanır. Meselâ bazı bölgelerde (Kütahya ve dolayları) genç kız evleninceye kadar zülüf kesemez; bazı bölgelerde bir kere daha evlenmek istemeyen dul kadın kâhküllerini baş örtüsünün içinde saklar, zengin kızlar ve kadınlar servetlerinin özlü bir özetini saç örgülerinin ucuna taktıkları altın, gümüş, akik v.b. mücevherlerle gösterirler, imkânlar azaldıkça bu süslemeler maddî değerini kaybeder.

Saçlar bölge geleneklerine göre çeşitli şekillerde düzenlendikten sonra sıra başlıklara gelir. Başlıklar genellikle iki çeşittir: hazır olarak yapılan ve başa giyilenler; doğrudan doğruya başın üzerine yapılanlar. Fes*, takçin* (arakçin), taç*, tuzak*, hotoz*, tepelik*, tas* hazır başlıklardır.

Baş üstünde düzenlenenler ise, tıpkı hazırlar gibi, keyfe göre yapılamaz, bazı kuralları vardır ve her kadın, aşağı yukarı bu kurallara uymak gerektiğini içinden duyar. Baş süslemelerinde kullanılan malzeme çeşitlidir: önce fesler söz konusudur. Bunlar hem baştaki duruşlarıyle kadını boylu gösterir, hem de çeşitli mücevherler fes üzerinde daha güzel durur. Fesler çeşitli boylarda, yumuşak veya sert kalıp olabilir, bazıları sırma ile işlenerek üzeri kapanmıştır, bazıları (dal fes) işsizdir. Bk. FES. Diğer önemli malzeme başörtüleridir. Bunlar da çeşitlidir. Yemeni*ler, yama*lar, krep*ler, şal*lar. v.b. Bunların kimi fes üstüne örtülür (yazmalar, yemeniler); kimi de bütün baş düzeni bittikten sonra dış örtü olarak kullanılır (şallar, çarlar, çarşaflar). Bu iki ana malzemeden sonra küçük süsleme eşyası gelir. Bunlar taşlar, inciler, altınlar, maşallahlar ve büyü, sihir ve nazara karşı takılan tılsımlar*dan başka, elle yapılmış oya*lar'dır.

Bu süslemelerin hâlâ kullanıldığı bölgelerde yapılan folklor ve etnografya araştırmalarının ortaya çıkardığına göre bütün bu malzemenin kullanılma şeklinin bölgelere göre değişen bazı özel anlamları vardır. Meselâ süslemede kullanılan altınların sayısı ya kadının kaç çocuğu olduğunu veya kaç yıllık evli olduğunu gösterir. Fes üstüne sarılan ince kreplerin renkleri ve sayıları da çeşitli anlamlara gelir. Kocası ölmüş dul kadınlar fes üstüne kara yazma sarar. Yeni gelinler açık, canlı renkleri kullanır. Genç kızlar beyaz yazma bağlar. Gelenekler, dul ve bir daha evlenmek istemediğini baş süslemesiyle ifade eden bir kadına evlilik teklifinde bulunan erkekleri çok ayıplar, bunları kimse hoş görmez. Veya başına uçuk hafif renkli bir krep bağlıyarak sözlü veya sevdalı olduğunu açıklayan genç kıza artık kimsenin sataşma, teklifte bulunma hakkı yoktur.

Kadın başlıkları ve baş süslemeleri arasında en zengin ve en güzelleri şüphesiz ki gelin başlıklarıdır. Bunlar bazen bir gerçek sanat eseri niteliği taşıdığı gibi bir servet de ifade eder.

Büyük şehirlere geldikçe baş süslemelerindeki bu teferruat kaybolmuş, yerine daha yaygın olan geçerli modalar geçmiştir. İstanbullu hanımların hotoz süsleri ve bu süsler üzerine takılan ağır mücevher de zamanla kullanılmaz hale gelmiş, kadınlar başsüslerini yavaş yavaş çeşitli şapkalara doğru kaydırmıştır. Tamamen batı modasının eseri olan bu şapkaların giyimine de bugünün gençleri fazla itibar etmiyor. Başı soğuktan koruyacak örtülerle yetiniyorlar.

— Matbaac. Başlık harflerinin yüksekliği, küçük harflerden, onların, yarı yüksekliği kadar fazladır. Başlık harfleri cümle başlarında, bütün özel adların başlarında, yerine göre bazı durumlarda cins adların başlarında kullanılır. Büyük başlık harflerinden, konu başlıklarının yazılmasında ve kitap bölümlerinin ayrılmasında yararlanılır. Küçük başlık harflerinin biçimi, büyük başlık harflerininkinin aynıdır, boyutları metindeki küçük harflerinki kadardır. Bunlar, bir kitabın bölümünü ayırmak için küçük harfle başlayan bir kelimenin başına konur. Aynı zamanda başlık ve başlık altı olarak da kullanılır.

— Şarapçılık. Porselen, pişmiş toprak veya camdan yapılır, şarap yapımı sırasında, şekerlerin parçalanmasından meydana gelen karbon gazının dışarı çıkmasını sağlar. Her tarafı kapalı olan mayalanma kabının üstüne yerleştirilir. İki parçalıdır. Alt parça kabın içine girecek ölçüdedir. Üzerinde, alt parçadaki suyun içinden geçip gazı dışarıya çıkaran asıl başlık vardır.

◆ **Başlıkçı** i. Gelinlerin başlarına takılan taçları satan veya kiraya veren kimse.

◆ **Başlıklı** sıf. Başlığı olan: Başlıklı yazı.

— Bot. Başlığı olan, başlık biçiminde olan: Haseki küpesinin taçyaprakları başlıklıdır.

◆ **Başlıksız** sıf. Başlığı olmayan, başı açık. (ML)

BAŞLIKLIMAYMUN blş. i. Güney Amerika maymunu. (İlmî adı: *Cebus.*) [Yenidünyamaymunugillerden.]

— ANSİKL. *Başlıklımaymun* (*Cebus capucinus*) Kolombiya'dan Arjantin'in kuzeyine kadar yaygın, sarılgan kuyruklu küçük bir maymundur. (*C. futuellus*) türü esmer renktedir, Guyana ve Brezilya'da yaşar. Alın çevresindeki kıllar papaz başlığına benzediği için bu ad verilmiştir. (L)

BAŞMAK i. Eskiden kullanılan bir çeşit ayakkabı.

— ANSİKL. Önceleri yalnız, deriden yapılmış sandal çeşidi bir ayakkabı anlamına gelirdi. Sonraları genellikle bütün pabuçlar için kullanıldı. Birçok türk şivelerinde bugün de yaşayan bir kelimedir. Hz. Muhammed'in kutsal emanetleri arasındaki «Na'leyn-i saadet» e de ad olmuştur. *Başmak* kelimesi, Ortaçağ türk-islâm devletlerinde hükümdarların ayakkabıları için de kullanıldı.

◆ **Başmakçı** i. Başmak yapanlara verilen ad (**paşmakçı** da denir). [Eski İstanbul'da başmak, özellikle kadınlar tarafından giyildiği için, bu ayakkabıları yapan ve satan esnaf bunların zarif ve süslü olmasına dikkat ederdi.]

◆ **Başmakdar** i. Kahire'de, memlûk sultanlarının terliklerini taşıyan görevliye verilen ad.

◆ **Başmaklık** veya **paşmaklık** i. Osmanlı imparatorluğu arazi sisteminde, padişahın annesine, kız kardeşi ve kızı gibi kadın sultanlara ve haseki sultanlara ayrılan ve yirmi bin akçaya kadar yükselebilen ödeneğe verilen ad.

— ANSİKL. Başmak, elbise ve diğer ihtiyaçların karşılığı olarak kabul edildiği için bu ödeneğe *başmaklık* adı verildi (*has* veya *arpalık* da denirdi). Bu ödeneğin XVI. yy. ın ikinci yarısından sonra verilmesine başlandığı kayıtlarda görülmektedir. XVII. yy. dan sonra başmaklık terimi kalkmış ve yerine sadece *has* terimi kullanılmıştır. (M)

BAŞMAKALE blş. i. Bk. BAŞYAZI, MAKALE.

BAŞMAL blş. i. *Halk dili.* Bk. SERMAYE.

BAŞMAN (Avni), türk eğitimcisi ve devlet adamı (İstanbul 1887 - ay.y. 1965). Vefa idadîsinde okudu (1905), İstanbul Hukuk fakültesinden mezun oldu (1908), öğretmenlik, Millî Eğitim müdürlüğü, yabancı ülkelerde Millî Eğitim müfettişliği, Millî Eğitim bakanlığı teftiş kurulu başkanlığı ve müsteşarlık yaptı. Demokrat parti millet vekili (1950-1954) ve Millî Eğitim bakanı oldu. Çok sayıda tercümeleri vardır: *Mektep ve Cemiyet* (John Devy'den); *Fikir ve Söz Hürriyeti* (Bury'den); *Nice Yazlardan Sonra* (Aldous Huxley'den); *Donogoo* (Jules Romains'den) ve terbiyeye ait birçok yazı ve çevirmeler. (M)

BAŞMELEK blş. i. Cebrail, Mikael, Rafael gibi belli başlı meleklere verilen ad. (L)

BAŞMÜRETTİP blş. i. Bk. MÜRETTİP.

BAŞO, japon şairi. Bk. MATSUO (Başo).

BAŞOL (Salim), türk hâkimi (Yozgat 1905). Ankara Hukuk fakültesini bitirdi (1928). Hâkim, Yargıtay üyesi ve daire başkanı olarak çalıştı. 27 Mayıs'tan sonra kurulan Yüksek Adalet divanı başkanı olarak tanındı (1960-1961). Anayasa mahkemesine üye seçildi. (M)

BAŞÖRTÜ veya **BAŞÖRTÜSÜ** blş. i. Kıyf. Kadınların saçlarını kapamak için başlarına örttükleri işlemeli veya düz bez, eşarp: *Orta halli hanımlar renkli yeldirmeler giyerler ve beyaz tülbent başörtüleri örtünürlerdi* (A.Ş. Hisar). [...] *boştaki eliyle başörtüsünün uçlarını yüzüne götürdü ve başını öbür tarafa çevirdi* (Y.K. Karaosmanoğlu).

◆ **Başörtülü** sıf. Başını başörtüsü ile örtmüş: *Beyaz başörtülü cemaat, papatya tarlaları gibi dalgalandı* (H.E. Adıvar). [M]

BAŞPAPAZ blş. i. Bazı kiliselerin papazlarına öteki papazlara nispetle bir şeref üstünlüğü veren unvan. ‖ Bazı piskoposluklarda, yaşlı kanton papazlarına nispetle, «idarî çevre papazlarına» üstünlük veren unvan.

— ANSİKL. *Paşpapaz*, başlangıçta, bir piskoposluk kilisesinin papazları içinde en kıdemli olanı veya en ehliyetli görülerek piskopos tarafından atanan din adamıydı. Başpapazın en önemli görevi âyinlerde, hastalık yüzünden gelemeyen piskoposun yerini almaktı. Trento din birlikleri toplantısı, baş-

Foto. X. Hosking, Goldner, Canadien information service (LAROUSSE)

papazın, piskopos adına ruhanî çevreyi nasıl teftiş edeceğini açıklamıştır.

◆ **Başpapazlık** blş. i. Başpapazın yönettiği bölge. ‖ Başpapazın yaşadığı yer. (L)

BAŞPARE blş. i. (türk. *baş* ve fars. *pāre*, parça'dan *baş-pāre*). Nargilenin, ağıza konan ve gerekince çıkarılabilen süslü kısmı.
— Okçuluk. Ok nişanı arkasındaki siper.
— Mus. Ney, girift v.b. kamıştan yapılmış nefesli sazların ağıza alınan baş kısımlarına geçirilen parça. Saz, dudaklar bu parçanın üzerine konularak çalınır. (Sazlarda aşınmayı önlemek için ekseriya ceviz ve şimşir gibi ağaçlardan veya fildişi ve boynuz gibi sert maddelerden yapılır.) [M]

BAŞPARMAK blş. i. Elin ve ayağın iç tarafındaki en kısa ve en kalın parmağı: *Huriye hanım elinde ağzını başparmağiyle tıkadığı yarı açılmış bir gazoz şişesiyle geldi* (B. Felek). *Ayağının başparmağını avucunun içine aldı* (Y.K. Karaosmanoğlu).
— Zool. Kuşların arkadaki tek parmağı. ‖ Kabukluların kıskacının hareketli kısmı. ‖ Düzkanatlı böceklerin, mantislerin ön ayaklarındaki tırnağa bağlı küçük eklenti.
— ANSİKL. Anat. ve Zool. Taraktan sonraki ilk parmak kemiğinin noksan oluşu ve ilk ekleminin duruş şekliyle öteki parmaklardan ayrılan *başparmak*, memeli hayvanlarda yoktur. Bunlarda parmak sayısı beşten azdır. İnsan elindeki başparmak öteki parmaklara karşıttır. Başparmak, yalnız iki parmak kemiğinden yapılmıştır. (LM)

BAŞPİSKOPOS blş. i. (fransızcası *archevêque*). Başpiskoposluk makamını işgal eden yüksek rütbeli rahip. (Başpiskopos genellikle belirli bir dinî bölgenin metropolitidir.)
— ANSİKL. Din Tar. Daha III. yy.dan itibaren, bazı piskoposların öteki meslekdaşlarına karşı iyice belirlenmemiş bir otoriteyle davrandıkları görüldü. IV. yy.da metropolitlik bulunan şehirlerin piskoposları, taşra piskoposlarından daha üstün kabul edildiler. Fakat bu kural her yerde uygulanmıyordu. «Başpiskopos» unvanını ilk olarak I. yy.da aziz Athanasius, eserlerinde kullandı. İmparatorluğun yıkılmasından sonra, kilise, merkezlerdeki örgütleri muhafaza etti ve bunları bir sisteme bağladı. Başpiskoposun, piskopostan daha geniş yetkileri yoktu; sadece yargılama konusunda piskopostan daha yetkiliydi. Bugün bile, başpiskoposluk makamı, sadece bir onur payesidir. Alâmetleri, papanın gönderdiği işlemeli omuz atkısı ve haçtır. (L)

BAŞRESMİ blş. i. *Yeni k.* Bir insanın, resimle, fotoğrafla v.b. tasvir edilmesi. (*Eşanl.* PORTRE.)
— Arkeol. ve G. santl. Bk. PORTRE.

BAŞRESSAMI blş. i. Res. Baş resmi yapan ressam. (L)

BAŞSAVCI blş. i. Bk. SAVCI.

BAŞŞEHİR blş. i. Bk. BAŞKENT.

BAŞTABAN blş. i. Mim. Bütün saçaklığın, sütunların veya başka taşıyıcıların hemen üzerine oturan bölümü. ‖ *Baştaban kornişi*, baştabana oymasız olarak doğrudan doğruya bağlanan korniş. ‖ *Baştaban taşı*, yunan mimarlığında, saçaklığın doğrudan doğruya sütunlar üzerine oturan kısmı. (*Baştaban* da denir.) ‖ *Kesikli baştaban*, bir gömme sütun aralığında kesilen baştaban. ‖ *Kopuklu baştaban*, düz silmeleri teraziye getirilmiş veya kaldırılmış baştaban.
— Marang. Kapı kanadını sergenden ayıran büyük silme. (L)

BAŞTANKARA blş. i. Denizc. Karaya saplanma. ‖ Batma, mahvolma. ‖ Sarhoş olma. ‖ *Baştankara etmek*, herhangi zorlayıcı bir sebeple bir gemiyi başı karaya gelmek üzere sahile oturtmak. ‖ *Baştankara yanaşmak*, geminin baş tarafını sahile getirmek üzere iskeleye yanaştırmak.
— DEY. *Baştankara gitmek*, hesapsız batarcasına gitmek, yaşamak: *Bizim konak, baştankara giden bozuk bir devlete benzerdi* (R.N. Güntekin). [M]

BAŞTANKARA blş. i. Küçük ötücü kuş. *Baştankara*'ların rengi mat, gri, esmer, beyaz ve siyah olur; bazı türlerinde mavi, yeşil veya sarı benekler bulunur. (Çoğunun yanağında siyah çerçeveli beyaz bir kısım vardır. Gagası oldukça kısa, fakat güçlü ve sivridir.) [Baştankaragillerden.] (İlmî adı *parus major*.)
— ANSİKL. Yuva yapma mevsimi dışında sürüler halinde yaşayan *baştankara*'lar (bk. KUŞLAR *levhası*) böcek yiyen, tarıma yardımcı kuşlardır. Çukurlara yuva yapar, kendileri için hazırlanan sunî yuvalara da kolayca alışırlar. Baştankaraların pek çok türü vardır. En büyüğü (15 sm) ve en yaygın olanı bayağı baştankaradır. Bundan başka mavi, tepeli, siyah ve küçük baştankara gibi birçok türü bilinir. Uzun kuyruklu baştankara (Aegithalos caudatus), pembe benekli, esmer ve beyaz tüylü kat kat uzun kuyruklu çok küçük bir türdür. Yuvarlak büyük bir yuva yapar. (L)

BAŞTANKARAGİLLER blş. çoğl. i. Baştankaralarla benzerlerini kapsayan uzun bacaklı kuşlar familyası. (L)

BAŞTANSOLUNGAÇLILAR blş. çoğl. i. Zool. Bazı bilginlerce çokkıllı halkalısolucanlara verilen ad. Bunların solungaçları vücudun ön kısmındadır (*sabella, spirographis* v.b.). [L]

BAŞTARDA veya **BAŞTARDE** i. (ital. *galea bastarda*: melez kalyon). Osmanlı donanmasında kullanılan kadırga cinsinden bir çeşit savaş gemisi.
— DEY. *Baştarda-i hümayun*, padişaha ait olan baştarda.
— ANSİKL. Orta ve yarım olmak üzere iki sınıfa ayrılan baştardalar 20-36 oturaklı ve çift kürekliydiler. Kürekçi ve savaşçı olarak mevcudu 800 kişiyi bulurdu. Çekdiri'den büyüktür. (M)

BAŞTENE veya **BAŞTİNA** i. (islavca k.). Teşk. tar. Osmanlılar zamanında Bosna'daki Hıristiyanlar arasında babadan oğula geçebilen arazi. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Osmanlılar Rumelide fethettikleri yerlerdeki bağ bahçe ve evlerin babadan oğula geçmesine müsaade etmişler, fakat arazinin geçmesine izin vermeyerek araziyi devlet malı saymışlardı. Fakat Hıristiyanlara ekip biçmek, ürününü alıp satmak hakkı verilmişti. Bunlar toprağı satamazlar, oğul ve karılarına veremezlerdi. Yalnız Bosna Hıristiyanlarında veraset yoluyle toprakların ailelerine geçmesine izin verilmişti. Böylece veraset yoluyle geçen arazi devlet malı olmaktan çıkıp *baştene* olurdu. (M)

BAŞUCU blş. i. Bir yatakta başın konduğu taraf. ‖ *Teşm. yol.* Herhangi bir eşyanın veya kimsenin baş tarafı: *Emeti kadın, şimdi biraz sükunet bulmuş, çocuğun başucunda sessiz sessiz ağlıyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ *Mec.* Çok yakını: *İşte odur düşüncelerimin başucunda* (O.V. Kanık).
— Arkeol. Doğu uluslarının, yatarken başlarını koymak için kullandıkları bir destek. (Bu, yarım ay biçiminde oyulmuş, üstüne yastık konan bir taş veya kütüktür. Babil ve Asur tarzı başuçları çok basit; mısırlılarınki ise, tam tersine, çeşit çeşittir. Başucu veya başucu biçiminde bir muska, mumya ile birlikte mezara konurdu).
— Astron. Bir yerin düşeyinin (çekül doğrultusu) gökküreyi kestiği nokta: Yengeç dönencesinde yaz dönencesi günü, güneş başucundan geçer. Zt. AYAKUCU. ‖ *Bir yıldızın başucu uzaklığı*, gözlemcinin gözünden yıldıza uzanan görüş doğrultusuyle gözlem yerinin düşeyi arasında kalan açı.
— Hıristiyan mim. Büyük sahının sonunda, genellikle yarım çevre biçimindeki kilise bölümü. Orta çağda, kilisede mihrabın bulunduğu bölüme *başucu* denirdi. Zamanla *absid* kelimesi onun yerini aldı, başucu ise yalnız koro bölümünün dışında kalan bölüm için kullanılır oldu. Paris, Reims, Amiens katedrallerinin başuçları ünlüdür.
— İç dekors. *Başucu masası*, yatakların başucu taraflarına konulan masa veya komodin.
— İnş. Dam derelerinin kenarına konulan kurşun süs.
— Mat. *Başucu dairesi*. Bk. DAİRE. ‖ *Başucu uzaklığı*, bir doğrultunun, yükselen düşeyle yaptığı açı: *Başucu uzaklığını 90°'ye tamamlıyan açı, eğim açısıdır.*

BAŞVEKÂLET blş. i. Bk. BAŞBAKANLIK.

BAŞVEKİL blş. i. Bk. BAŞBAKAN.

BAŞVURMA blş. i. Bir af veya lûtuf dilemek için yüksek bir makama yazılan dilekçe.
— Huk. Kesin bir hak niteliği taşımayan ama kanunun, sağlanabileceğini öngördüğü bir durumun gerçekleştirilmesini istemek. Meselâ af için, vergi azaltımı için başvurma.

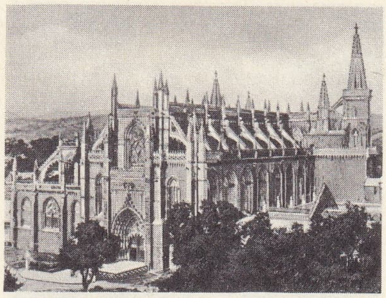

BATALHA kilisesi

— Kilise huk. *Papalığa başvurma*. Bir imtiyaz elde etmek için doğrudan doğruya papaya gönderilen dilekçe. (ML)

BAŞYAPIT blş. i. Bk. ŞAHESER.

BAŞYARGIÇ blş. i. Bk. YARGIÇ.

BAŞYAZI blş. i. Olayları bir gazete veya derginin temel görüş açısından yansıtan ve baş sayfada çıkan yazı, başmakale: *Geçen gün 19 Mayıs'ın yirmi beşinci yıldönümü hakkındaki başyazımı şöyle başlamıştım*: «25 yıl, bunun dördü bir asır eder» (F.R.Atay). *Yine o yıllarda «Akbaba» imzalı başyazıların da birçoğu onundur* (Y. Z. Ortaç). [M]

BAT i. (ar. *batt*). *Esk.* Kaz. ‖ Şarap kabı, uzun boyunlu desti, sürahi. ‖ Meşin çanak, maşrapa.
— ÇEŞ. DEY. *Esk. Batt-ı mey*, (*batt-ı sahbâ, batt-ı şarap*,) şarap kabı, destisi. ‖ *Batt-ı şehd*, bal kabı. ‖ *Batt-ı şîr*, süt kabı. ‖ *Batt-ı zer* (altın kap), güneş.

◆ **Batbata** i. Kazın ötüşü. ‖ Kazın suya dalışı.

◆ **Batta** i. Kab. (M)

BAT i.(ar. (*batt*, yırtarak açma). *Halk dili.* Şimşirden yapılma, sivri uçlu, kurşun boruların ağzını açmada kullanılan bir çeşit takoz. (M)

BAT i. (fr. *batte*). Bazı oyunlarda (beyzbol, kriket v.b.) topu geri göndermeğe yarayan tahtadan araç. (L)

BATA, Rio Muni (Gine) ispanyol eyaletinin merkezi; 27 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

BAT'A (Tomas), çek sanayicisi (Zlin 1876-Otrokovice 1932). Kunduracılıkta yetiştikten sonra yurt dışında çalıştı. Daha sonra Zlin'de, bir kundura yapımevi kurdu ve onu Birinci Dünya savaşında alabildiğine geliştirdi. Maliyet fiyatını düşürerek, dış pazarları elde etmeğe çalıştı. Bazı ülkelerin gümrük tedbirlerine rağmen, Bat'a'nın çabasıyle küçük Zlin şehri kısa zamanda önemli bir sanayi merkez haline geldi. Bat'a, atelyelerin muhasebe yönünden bağımsızlığına dayanan bir sistem uygulayarak işçilerini kazanca ortak eden ilk sanayicilerdendir. (L)

BATAAN, Luzon adasında (Filipinler) dağlık yarımada. Kuzeybatıda Manilâ koyunu kapatır. (L)

BATÂET i. (ar. *batâet*). *Esk.* Ağır davranma, yavaşlık.
— DEY. *Batâet göstermek*, ağır davranmak. (M)

BATAİLLE (Georges), fransız yazarı (Billom 1897-Paris 1962). Hegel, Nietzsche ve Heidegger'in etkisinde kaldı, dadacılık ve gerçeküstücülük akımına yöneldiyse de çok geçmeden bunlara cephe aldı. Daha *l'Expérience Intérieure* (1943) adlı ilk denemelerini yayımlamadan önce, iki savaş arası yazarları üzerinde büyük bir etki yaptı. *La Part Maudite* (Lânetli Pay) [1949] adlı eserinde açıkladığı düşüncelerini, *L'Erotisme* (1957) ve *Les Larmes d'Eros*'ta (Eros'un Gözyaşları) [1961] geliştirdi. (L)

BATAİLLE (Henry), fransız tiyatro yazarı (Nîmes 1872-Malmaison 1922). Önce ressam olmağa hazırlanan Bataille, 1894'ten sonra, tiyatro yazarlığına başladı. İlk eseri, peri masalı türünde bir sembolik piyes olan *la Belle au Bois Dormant*'dır (Ormanda Uyuyan Güzel) [R. d'Humière'in işbirliği ile]. Yeni tarz oyunlarının başlangıcı olan *Ton Sang* (Senin Kanın) [1897] adlı eserden sonra, yazar daha çok modern konul ra eğilerek, sırasıyle *l'Enchantement* (Büyü) [1900], en büyük başarılarından biri olan *Maman*

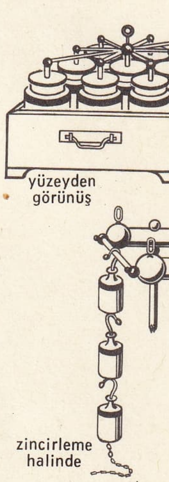

batarya (elektr.)

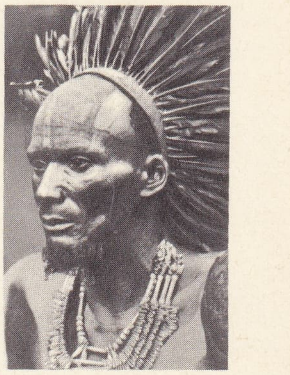

Bateke

Foto. Laurent, Photothèque du de l'Homme (LAROUSSE)

bateri (müz.)

Colibri (1904), *la Femme Nue* (Çıplak Kadın) [1908] ve *la Possession* (1922) adlı piyeslerini verdi. (L)

BATAİLLON (Eugène), fransız biyoloji bilgini (Jura'da Annoire 1864-Montpellier yakınında Castelnau-le-Lez, 1953). Dijon Fen fakültesinde zooloji profesörü, Strasburg Fen fakültesinde profesör ve dekan, sonra Clermont-Ferrand üniversitesinde rektör ve nihayet Montpellier Fen fakültesinde profesör oldu. Kurbağalarda suni partenogenez üzerindeki çalışmaları ve Loeb ile Delage'ın kimyasal dölleme konusundaki araştırmalarının ardından 1910'da, dokunma yoluyle partenogenezi gerçekleştirmesiyle milletlerarası üne ulaştı. Bu temel araştırmalarından ayrı olarak, taşemen yumurtalarında çok embriyonluluğa yol açan olayları, yumurtanın olgunlaşmasında karbonik asidin rolünü, ipekböceklerinde çokdöllülüğü, kuyruksuz kurbağalarda başkalaşmayı bulup ortaya çıkardı. (Bil. akad. 1946.) [L]

BATAK i. (*batmak*'tan). Üzerine basıldığı zaman çöken nemli veya çamur haline gelmiş toprak: *Yahu bu dere batağa benziyor* (R. N. Güntekin). *Gecikirsem kalırım beklemeyin... Zira yol / Hem uzun, hem de bataktır...* (M. Â. Ersoy). || Sıf. Kötü duruma sürüklenen, iflâs eden: *Çünkü o çağ, batak kumarcılara çok yatkın bir çağdı* (K. Tahir).

— DEY. *Batağa saplanmak,* çıkmaza girmek, zor duruma düşmek.

— Mim. Bazı eski İstanbul hamamlarında içine girilen havuz. (Hamamın bu bölümünü çoğunlukla Yahudiler yıkanmak için kullanırlardı, havuzdaki su haham tarafından kutsal kılınır ve arada sırada değiştirilirdi. Batak genellikle kapalı tutulur, ancak isteyenlere açılırdı.)

◆ **Bataklama** i. Batak hale getirme.

— Ask. *Bataklama engeli,* bir savunma mevzii önünde düşman saldırılarını yavaşlatmak veya durdurmak için yapılan engel.

— ANSİKL. *Bataklama engeli,* ya bir akarsu önünde bent yapmak veya geçici olmak üzere bölgede bulunan bir bendin yıkılması sonunda birikmiş suyun serbest bırakılmasıyle meydana getirilir. Böylece düşman piyade ve zırhlı araçlarının bu bataklık içinden geçerlerken yavaşlamaları veya durmaları, bu engeli koruyan ateşli silâhlar tarafından kolaylıkla saf dışı edilmelerini sağlar.

◆ **Bataklı** sıf. Bataklık yeri çok olan bölge: *Bataklı ovaların tathiri* (Şemseddin Sami).

◆ **Batakçı** i. Borcunu ödemeyen: *Batakçıdır: Erkekten, kadından, yabancıdan boyuna para koparır ve geri vermez* (F. R. Atay). || Eline geçen parayı iyi kullanamayan, batıran.

◆ **Batakhane** blş. i. Devam edenleri dolandıran veya kötü bir duruma düşüren yer: *Sizin işleteceğiniz kumarhane değil, batakhane...* (Ö. Seyfeddin). *Mahalle kahvesi Şark'ın harim-i katilidir / Tamam o eski batakhaneler mukabilidir* (M. Â. Ersoy). || *Mec.* İşleri normal yürümeyen veya yürütmeyen yer, kurum. (M)

BATAK i. İndonezya grubu dillerinden biri. Sumatra'da, yaklaşık olarak 1,5 milyon insan tarafından konuşulur. (L)

BATAKÇIL sıf. ve i. Zool. Bataklıklarda yaşayan canlı. || Bot. Bataklıklarda yetişen bitki. (L)

BATAK'LAR, İndonezya'da (Proto-malezyalı) halk. Özellikle Sumatra'da Toba gölü bölgesinde yaşarlar; yaklş. 1 250 000 nüf. Birçok kabileye ayrılırlar (Karo, Toba), ovada pirinç, yaylalarda çalılıkları yakarak tarım yaparlar. Cepheleri yere doğru eğik evleri vardır. Nüfusları gittikçe artmakta olduğundan, birçoğu dağlara, büyük tarım işletmelerine ve şehirlere göç etmektedirler. (L)

BATAKLIK i. Az derin sularla örtülü batak bölge. Kısmen bitkilerle kaplıdır. (Bk. ANSİKL.). || Yeşil bataklık, bitki tabakasıyle kaplı, çayırı andıran bataklık. || *Bataklık çamuru.* Durgun suların dibine çöken siyah ve ağır çamur.

— ANSİKL. Coğ. Bataklıklar, akaçlama yetersizliğinden, bir bölgenin sularını boşaltabilecek tabiî su şebekesinin yokluğundan meydana gelir. Küçük çapta bataklıklar aşınmanın çok etkin olduğu bölgelerde bile (dağlarda, yamaçlardaki iki dik bayırın arasında bulunan az meyilli bayırlarda veya hafif meyilli vâdi kesimlerinde) bulunabilir. Ama bataklıklar çoğunlukla az engebeli bölgelerde toplanır: özel tipte olan bazıları (turba yatakları) kimi zaman çok büyük yükseltilerde, eski dağ kütlelerinin aşınma yüzeylerindedir (msl. İrlanda, İskoçya, İskandinavya). Pek çok bataklık, çayların ve nehirlerin yakınında, akar suların terkettiği vâdi kesimlerinde (örneğin tekrar kesilmiş bir menderesin kıvrımı) veya önceleri çok büyük miktarda su akıtan ırmaklar tarafından şekillendirilen, bugünse artık yalnız dar nehirlerin işgal ettiği (Paris havzasında pek çok rastlanan durum) vâdilerde toplanır. Bataklıklar ayrıca, birçok «kapalı çöküntü» (Karst tipi engebe) kapsayan bölgelere tekabül eder. Çok geniş bataklık alanları, sularını denize ulaştıramayan (kapalı havza) ve çoğu zaman yarı-kurak bölgelere (Cezayir'deki yüksek ovalar) tekabül eden kesimlerde bulunur. En geniş bataklıklar şüphesiz deniz yüzeyine yakın yerde bulunan bataklıklardır. Bunlara, bütün alçak kıyılarda ve her enlemde rastlanr. (Guine körfezi, kuzeybatı Avrupa, kuzey Amerikanın Atlas okyanus'u kesimi v.b.). Oluşumları yenidir. Son buzullaşmayı izleyen deniz ilerlemesi sırasında karaların kıyısında bulunan az veya çok geniş çöküntüler sularla kaplanmış, ama pek derin olmayan bu koyların balçıkla dolması değişik şekillerde gelişmiştir: bazen bir kıyı şeridinin arkadan dolmasıyle (Fransa'da Bretagne bataklığının durumu) veya çok alüvyon taşıyan bir nehrin ağzında (Ren ve Meuse ırmakları deltası, Escaut bataklığı), bazen de denize açık bir koyun dolmasıyle (Poiton Bataklığı).

Balçık çökeltisi, uzmanlar arasında bugün de tartışma konusudur: sıvının yumak yumak çökelmesinden (parçacıkların deniz suyuna değmesiyle elektrolize uğrayarak toplaşması) veya denizin çekilmesi sırasında yan çökeltinin birikmesinden meydana gelebilir. Her ne olursa olsun, balçığın tespitinde ve bataklığın yükselmesinde bitki, birinci derecede rol oynar.

Deniz bataklıklarında birkaç desimetrelik bir sarp bayırla sınırlanan iki kesim vardır. *Slikke,* yumuşak bir balçık tabakasıdır; deniz çekilmesi sırasında, bataklığın meydana gelmesine yardım eden katı parçacıklar bitkiler tarafından bu tabakada tutulur. Tuzcul bitkiler balçığın tuzunu alır ve kurutur, böylece katılaştırılan araziye deniz artık tamamiyle yayılmaz; ama birkaç desimetre derinlikteki ince kanallarla sızar; o zaman slikke bir *«schorre»* (denizin su yükselmelerinde örttüğü toprak) olur: çöğen otlarının ve hasır otlarının yerini sürekli bir örtü meydana getiren otlar alır. «Schorre» yükselmeğe devam ederse, ancak büyük su kabarmaları oraya tuzlu su birikintileri bırakır. «Slikke» ile «schorre» arasında meydana çıkan yalıyar, ot kaplı «schorre»ye gelip çarpan ve yıkmağa çalışan açık denizlerin orta seviyesine tekabül eder. Yavaş yavaş «tuzlu bataklık» durumuna gelen «schorre»nin kaderi yine de denizin bir geri dönüşüne bağlıdır. Deniz bataklıkları sağladıkları kaynaklarla ilgi çekerler: eski iktisatta turba, otlaklarda yoğun koyun yetiştiriciliği, zengin tarım ve hayvan üretimi sağlayan toprakların kazanılması. Siyasal birliğin kesin ve sermayenin bol olduğu ülkelerde, halk, devamlı gözetilmesi ve bakılması gereken bentlerin koruyuculuğunda akaçlama ve pompalama ile, dev ölçüde teşebbüslere girişmiştir. Bu tür çalışmalar, yüzyıllardan beri hollandalılara özgüdür ve deniz seviyesinin altında bile (polder'ler) tarım ve yoğun hayvan yetiştiriciliği yapılabilecek toprakların kazanılması istenen her yerde, çoğu zaman, onların metotları kullanılır. Sağlığa zararı giderildikten sonra bataklık, humus rezervi yüzünden en güç tarıma bile elverişli, pek zengin bir toprak meydana getirir. Bununla beraber bataklık toprakları genellikle çok asitli bir tepki gösterir ve önemli bir kireçlenme gerektirirler.

— Ask. *Bataklık engeli.* Düşman piyade ve zırhlı araçlarına karşı bataklama suretiyle yapılan engele verilen ad. || *Bataklık köprüsü.* Bataklık bölgeden geçişi sağlamak amacıyle yapılan köprüye verilen ad. (Ayakları geniş istinat sathına sahip olan böyle bir köprü üzerinden, erler ve taşıt araçları kolaylıkla geçebilirler.)

— Avc. Bataklıklarda genel olarak, bataklık çulluğu, suyelvesi, su tavuğu ve bataklık kuşları adı altında belirtilen bütün diğer av kuşları bulunur. (M)

BATAKLIK baştankarası blş. i. Baştankaragillerden kuş türü. Tepesi kara, sırtı esmerimsidir. Kuzey bölgelerinde yaşar. (İlmî adı: *Parus palustris.*) [L]

BATAKLIK baykuşu blş. i. Sarımsı, esmer baykuş. Başında gayet kısa ve çoğu zaman göze çarpmayan sorguçlar bulunur. (Bataklık baykuşu [*Asio flammeus*] dünyanın büyük bir kısmında, az çok nemli, açık alanlarda yaşar. Özellikle kemirgenlerin çoğalma zamanında yuva yapar ve onlarla beslenir.) [L]

BATAKLIK çulluğu blş. i. Bk. ÇULLUK.

BATAKLIK kaplumbağası blş. i. Bk. KAPLUMBAĞA.

BATAKLIK kırlangıcı blş. i. Bk. KIRLANGIÇ.

BATAKLIK kömürü blş. i. Miner. Bk. KÖMÜR.

BATAKLIK kunduzu blş. i. Bk. KUNDUZ.

BATAKLIK samuru blş. i. Bk. SAMUR.

BATAKLIK tavuğu blş. i. Bk. TAVUK.

BATAKLIK yosunu blş. i. Bk. YOSUN.

BATAKOTU blş. i. Tüysüz bitki. Yaprakları uzun saplı, düz kenarlıdır. Çiçekleri çok küçük, pembe veya beyaz olur. Mil'li kıyılarda yetişir. (Aslanağzıgillerden.) [L]

BATALA, Hindistanda (Pencap) şehir, Amritsar'ın kuzeydoğusunda; 44 500 nüf. Tarım makineleri. (L)

BATALET i. (ar. *baṭālet*). *Esk.* İşsizlik, tembellik, avarelik, işe yaramazlık, gevşeklik: *Vay o kavme ki batalet döşeğinde meluf-ı hâb-ı gafletti* (Namık Kemal). || Yiğitlik, cesaret, bahadırlık. || Konuşmada sathîlik, latife. (M)

BATALHA, Portekiz'de kasaba, Estramadura'da (Leira bölgesi); 6 600 nüf. Santa Maria da Victoria Dominikan manastırı. Manastır Aliubarrota zaferini (1385) anmak ve portekiz krallarının gömülmesi için kral Joao I tarafından yaptırıldı; gotik üslûbunda olağanüstü bir dinî mimarî bütünüdür. Geniş bir alan üzerindeki yapılarında üç dehliz vardır. Bunlardan sonuncusu bugün kaybolmuştur. Kilisenin yanındaki türbeler arasında «bitmemiş» kilisecikler çok ünlüdür. (L)

BATALYUSİ (Ebu Muhammed Abdullah ibn Muhammed ibn Sid), arap dilcisi (Badajoz 1052-Valencia 1127). En önemli eseri İbnü Kuteybe'nin *Edeb-ül-Kâtibîn* (Kâtiplerin Edebi) adlı eserine yazdığı şerhtir (*El-İktizab fi Şerhi Edeb-il-Küttap* [«Edeb-il-Küttab'ın Şerhini Renklendirme] bas. 1901). [M]

BATAN adaları, *esk.* **Başi adaları,** Filipinlerin kuzey ucunda takımada; 10 700 nüf. Kömür. (L)

BATANAY (Hafız Kemal), türk hattatı ve musikişinası (İstanbul 1894). İlâhiyat fakültesinde okurken askere çağırıldı (1914), öğrenimi yarıda kaldı. Musikiyi küçük yaştan başlayarak tekkelerde öğrendi. Dinî musiki yanında ayrıca tanınmış musiki ustalarından ders aldı. 30 Kadar beste yaptı. Hat sanatında sülüs ve nesih yazıyı Erkânı harbiye baş hattatı Mehmet Efendiden öğrendi, ayrıca Hacı Kâmil Akdik'ten de ders aldı. Asıl ustalığını gösterdiği tâlik yazıyı

Foto. LAROUSSE

ise Hulûsi Efendiden öğrendi. 1965 Yılında basılan *Ömer Hayyam Rubaîleri* adlı kitabın tâlik yazıları, sanatçının ustalığına bir örnektir. (M)

BATANGAS, Filipinler'de şehir. Luzon adasının güneyinde; 60 000 nüf. Balıkçılık limanı. (L)

BATARA i. Orta veya ufak boyda ötücü kuş. Enlemesine beyaz çizgili, gri veya siyah tüylüdür. (Tropikal Amerika'da yaşar. Hareketleri ve huyları örümcek kuşlarına benzer. Karıncakuşugillerden.) [L]

BATARDO i. (fr. *batardeau*). Bayınd. Geçici bent. Bir akarsu üstünde yapılır, kazıklar veya madenî kalaslar ile tutulur, amacı onarılmak veya inşa edilmek istenilen yapının temelindeki suları boşaltmaktır. (Yeni. sututmalık). [M]

BATARYA i. (ital. *battaria*). Ask. Bir subayın kumandasındaki ağır silâhlarla, bunların hizmetinde bulunan vasıtaların bütünü (Topçuda bölük yerine batarya denir): *Düşmanın ağır bataryaları gündüz biriktirdikleri mermileri hep birden bir yere boşaltı* (F. R. Atay). Bk. ANSİKL. ‖ *Teşm. yol.* İlgili birkaç âletin bir araya gelmesiyle kurulmuş takım: *Musluk bataryası, pil bataryası.*

— Ask. *Batarya dürbünü.* Bk. ANSİKL. ‖ *Batarya planı.* Bk. ANSİKL.

— Denizc. Yan yana dizilmiş borda topları. ‖ Topların dizildiği yer. (Yelkenli savaş gemilerinde, suya en yakın olana *birinci* veya *alt batarya,* onun üstündekine *ikinci,* onun da üstündekine *üçüncü* veya *üst batarya* denirdi. Gerektiğinde, üst güverteye kasara bataryası veya barbet bataryası da yerleştirilirdi.) ‖ *Açık batarya,* üst güvertedeki toplar. ‖ *Borda bataryası,* savaş gemilerinde bordada bulunan toplar. ‖ *Sahil bataryası,* bir sahili koruyan sahil topları. ‖ *Yüzer batarya,* üzerine karaya ateş etmek için büyük toplar veya obüsler yerleştirilmiş zırhla kaplı duba. (İlk yüzer bataryalar Fransızlar tarafından 1870'te Cebelitarık'ta, 1855'te de Kırım'da Kimburn'a karşı kullanılmıştır).

— Elektr. *Elektrik bataryası,* üreteçlerin (pil veya akümülâtör) gruplanması veya birlikte yüklenmiş veya boşalmış kondansatör topluluğu. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Güneş bataryası,* güneş ışınlarını alıp, elektrik enerjisi üreten bir enerji değiştiricisidir. (Uzun ömürlü yapma uyduların elektrik enerjisiyle beslenmesi, güneş bataryaları sayesinde olmuştur. Uydu, vazife gördüğü müddetçe radyo vericilerini güneş bataryaları ile beslemek mümkündür.) ‖ *Toplama batarya,* husule getirdiği akımın değişimlerini azaltmak üzere, generatör uçlarına derivasyon olarak bağlanan akümülâtör bataryaları.

— Şeker sanay. *Yayınma bataryası,* pancardan usulüne göre şeker elde etmek amacıyle, süreksiz yayınma yapmayı sağlayan kapların ve gereçlerin tümü.

— Telekom. *Genel batarya,* bir tek pil bataryasından birçok telgraf hattının faydalanmasını sağlayan sistem. (Bir tek ucundan akım çekildiği halde bataryanın bütün elemanları eşit olarak çalışırlar.) ‖ *Merkezî batarya sistemi,* abonelerdeki telefonlarına, tali telgraf ve telefon merkezlerine gerekli olan elektrik enerjisi kaynaklarının bir merkezde toplanmasını sağlayan sistem. Tali telgraf ve telefon merkezleri, abonelerdeki telefon cihazları bu bataryadan akım çekerler.

— ANSİKL. Ask. Topçu sınıfında bir ateş birliğini teşkil eden *batarya,* 2-6 topla gözetleme aracı, ateşli araç, yeteri kadar insan, hayvan veya motorlu araçtan ibarettir. Ağır toplardan kurulu bataryalar, 2'şer toplu oldukları halde orta veya küçük çaplı sahra toplarının 4-6'sı bir batarya meydana getirir Topçu bölüğü kumandanına da, *batarya kumandanı* adı verilir. Bir bataryada belli sayıdaki toplardan başka, yakın savunma ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeteri kadar tüfek ve hafif makineli tüfek de bulunur.

● *Batarya dürbünü.* Bir topçu bataryasının hedef bölgesini gözetlemek ve bataryanın ateşini düzenlemek ve idare etmek amacıyle kullanılan iki kollu büyük makaslı dürbüne batarya dürbünü denir. Bunlar, kural olarak bataryaların gözetleme ve atış hizmetlerini yürütmek maksadıyle kadrolarında bulunmakla beraber, büyük kumanda karargâhlarında kumandanların, savaş bölgesini gözetlemek ve harekâtı devamlı şekilde takip etmeleri için de kullanılır.

● *Batarya planı,* bir bataryanın aldığı muharebe görevine göre, ateş mevziini, gözetleme yerini, desteklediği muharip birliğin (piyade, tank v.b.) muharebe şeridini, hedeflerini ve ateş idaresine ait diğer gerekli bilgileri gösteren plandır. Batarya planı, kendisini desteklediği birliğin, muharebe maksat ve hedeflerini tamamen kavrayacak şekilde hazırlanır.

— Elektr. Elektrik kondansatör bataryaları arasında, paralel batarya ve seri batarya vardır.

● *Paralel batarya.* Kondansatörlerin yerleştirilmesi, bütün dış armatürlerin ve bütün iç armatürlerin birbirleriyle irtibatlı kalmasını sağlayacak şekilde yapılmıştır. Dış armatürler, dibi kalay kaplı kasaya yerleştirilen şişelerin iki madenî kulp ile birleştirilmesiyle irtibatlandırılmışlardır. İç armatürler ise bir iletkenle birbirlerine bağlanırlar. Kulpla toprağa bağlandığından, armatürler sıfır potansiyeldedir, iç armatürler bir kaynak ile beslenirse aynı V potansiyele gelirler. Meselâ: sistemin C sığası her bir kondansatörün sığasının toplamına eşittir, C her kondansatörün c sığası birbirleriyle eşit ve n kondansatör sayısıyle $C = nc$'dir. Eğer sistemin enerjisi W ve Q makinesinin ürettiği yük ise, $W = \frac{1}{2} nc$, $V^2 = \frac{1}{2} \frac{Q^2}{nc}$ dir. (Bk. KONDANSATÖR.)

● *Seri batarya.* Birinci kondansatörün iç armatürü ikinci kondansatörün dış armatürüyle irtibatlandırılır, irtibatlar böyle devam eder. Birincinin iç armatürü kaynak ile temas ettirilir, son kondansatörün dış armatürü ise toprağa verilir. Kaynak her kondansatöre aynı Q yükü verir, eğer c, c', c''... kondansatörlerin sığası ve ona tekabül eden potansiyeller v, v', v''... ise, tarif gereğince

$$\frac{Q}{c} = v - v', \quad \frac{Q}{c'} = v' - v'' \ldots \text{ olur}$$

n kondansatörü n aynı olduğunu farz edersek ve yukarıda yazılı eşitlikleri toplarsak:

$$Q = v \frac{c}{n} \text{ elde edilir.}$$

Bu takdirde sistemin sığası her bir kondansatörünkinden n kere daha küçüktür: Diğer taraftan

$$W = \frac{1}{2} \frac{cv^2}{n} = \frac{1}{2} \frac{nQ^2}{c} \text{ olur.}$$ (ML)

BATAV adaları, esk. coğ. Ren nehri ağzında bölge. Kuzey denizi, Meuse veya Leck nehriyle Waal nehri arasında. Milâttan kısa bir süre önce Kelt'ler, germen istilâcıları Batav'lar tarafından buradan sürüldüler. Buraya yerleşen Batav'lar kendi isimlerini bölgeye verdiler. Başlıca şehri: *Batavodurum.* (L)

BATAV cumhuriyeti, federatif ve aristokratik Birleşik-Eyaletler, fransız generali Pichegra'ya yenilerek (kasım 1794-ocak 1795). Fransa'nın müttefiki olunca Lahey antlaşmasıyle (16 mayıs 1795) demokrat ve birlikçi Batav cumhuriyeti şeklini aldı; bir Directorium ve iki Meclisle merkezîleşti. Anayasası meclisten federalleri kovan hollandalı başkomutan Daendels tarafından zorla kabul ettirildi. Directorium, Beurnonville aracılığıyle yeni cumhuriyeti istismar etti. Bonaparte 1801 ve 1805'te, cumhuriyetin statüsünü değiştirdi, sonra krallık haline sokarak başına kardeşi Louis'yi getirdi (1806). [L]

BATAVİA, Tjiliwoung ırmağının ağzında kurulan kaleye 1619'da verilen ad. Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyasının temsilcisi Jan Pieterszoon Coen tarafından yaptırtıldı. Çok geçmeden bu kumpanyanın en önemli ticaret merkezi ve Cavanın başkenti oldu. XIX. yy. başında Hollandalılar daha güneye, sağlığa daha uygun olan Weltvreden'e yerleştiler, eski Batavia'yı (bu günkü Cakarta*) Cavalılara ve Çinlilere bıraktılar. (L)

BATAV'LAR, lat **Batavi.** Esk. coğ. Germen halkı. Sezar'dan önce Ren nehrinin ağzına yerleştiler. İlk merkezleri, *İnsula Batavodurum* (Batav'ların adası) oldu. Daha sonra Ijssel ve Flévo gölünden denize kadar yayıldılar. Batav'lar, Farsalos'da, Actium'da v.b. ücretli asker olarak döğüştüler. Romalı subayların kötü muameleleri karşısında isyan ettiler. Neron'un ölümünden sonra (69-70) içlerinden biri olan Civilis'in yönetiminde bir Galya imparatorluğu kurmayı denediler. Yenik düşen, Balav'lar Roma'nın sadık müttefikleri olarak kaldılar. Frank'ların boyunduruğu altına girdiler. Mérovenj'ler devrinde Austrasia krallığına bağlandılar; millet olarak adları Karolenj'ler zamanında ortadan kalktı. (L)

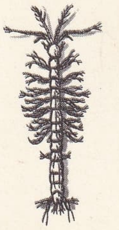
bathynella

BATAY i. (fr. *bataille*). Oyun. Batay oyunu iki kişiyle ve 32 veya 52'lik iskambil destesiyle oynanır. Kâğıtların sırası ve değerleri şöyledir: as, papaz, kız, bacak, onlu, dokuzlu v.b. Oyunculardan biri kâğıtları, deste bitinceye kadar teker teker dağıtır. Dağıtılan kâğıtlara bakılmaz ve sırası bozulmaz. Öbür oyuncu kendi kâğıtlarının en üstünde bulunanı açar, dağıtan oyuncu da aynı şeyi yapar. Büyük kâğıdı açan (renk gözetilmeden), açılan iki kâğıdı kendi destesinin altına koyar ve yeniden kâğıt açar. Oyunculardan biri diğerindeki bütün kâğıtları aldığı zaman oyun biter. Aynı değerde iki kâğıt açıldığı zaman «batay» olur, bir ikinci, gerekirse üçüncü, dördüncü v.b. kâğıtlar açılır, ortada toplanan kâğıtlar büyük değerli kâğıdı ilk açana geçer. (L)

BATAYSK, S.S.C.B.'de (R.F.S.E.C.) şehir. Rostov'un güneyinde, Don nehri yakınında; 52 000 nüf. Metalürji. Uçak yapımı. (L)

BATEAU-LAVOİR, Paris'te Ravignan alanında sırasıyle Picasso, Juan Gris, Herbin Max Jacob, Van Dongen gibi sanatçıların oturduğu ev. Ahşap merdiveni ve iç tertibi yüzünden bu lakabı aldı. Kübizm akımı burada gelişti. 1908'den 1914'e kadar Guillaume Apollinaire'in arkadaşı olan sanatçıların buluşma yeriydi (André Salmon, Pierre Reverdy, Maurice Raynal, Albert Gleizes, Francis Picabia, Metzinger, Andre Lhote, Jacques Villon, Robert Delaunay v.b.). [L]

BATEKE, Kongo'da yaylalar bölgesi. Brazzaville'in kuzeybatısında. Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru eğimli olarak uzanan kalın kumtaşı tabakalarından (üst Karroo ve Kalahari tabakaları) meydana gelir. Bu tabakalar hızla ayrışır, sarp değildir. Nehirler tabakalar arasından geçer, kıyıları ormanlarla kaplıdır. Kuru kumluk kesimleri ise savanlar kaplar. Bu yaylalarda *Bateke*'ler yaşar. (L)

BATEKE'LER, zenci halk. Ogoue ve Alima arasındaki iki Kongo cumhuriyetinde yaşarlar. Bateke'ler uzun boyludurlar; renkleri çok siyahtır. Bütün hatlarıyle örnek zenci tipidirler. Tarımla uğraşırlar (manyok, tütün), bitkiyle beslenirler; çok az sayıda hayvan beslerler. Silâhları zehirli ok ve bir çeşit mızraktan ibarettir. İyi müzik sanatçısıdırlar. İlkel heykeller yaparlar. Gövdesi ve başı silindir biçiminde, dikdörtgen çizgili çocuk heykelcikleri ilgi çekicidir. (L)

BATER (Cafer), türk ressamı (İstanbul 1913). Yüksek Ticaret okulunu bitirdi, memleket içinde ve dışında sergilere katıldı, özel sergiler açtı. Suluboya ile duygulu, şeffaf renklerle bezenmiş tabiat manzaraları yaptı. (M)

BATERİ i. (fr. *batterie*). Müz. «Vurma çalgılar» denen çalgıların tümü. Yaylı ve nefesli çalgıların yanında orkestranın üç grubundan birini meydana getirir. (Bk. ANSİKL.)

— Koreografi. Bacakların vurulup çaprazlanmasıyle yapılan akademik dans hareketi. ‖ *Büyük bateri,* özel bir yükseliş gerektiren hareket (meselâ altılı, sekizli entrechat gibi). ‖ *Küçük bateri,* aynı hareketin yerde yapılması; küçük kabriol gibi.

— ANSİKL. Müz. Trampetler, tam-tam veya gonglar, ziller, tefler, kastanyetler, çalparalar v.b. kulağın ses yüksekliğini kestiremiyeceği sesler verir; timpani, çelestalar, silofonlar, çanlar v.b. ise belirli notalar çıkarır. Tahta baget, madenî süpürge veya tokmakla vurularak çalınan bütün bu çalgılar vurgu, ritim ve kadansları belirtmeye yarar. Caz müziğinde kullanılan bateri bir büyük davul, bir trampet, bir veya iki tomtom, birkaç sabit zil ve bir de high-hat denen oluklu çifte zilden meydana gelir.

◆ **Baterici** i. Orkestrada bateri (davul) çalan kimse. «Baterist» de denir. Özellikle caz orkestralarında önemli bir yer tutar. (L)

BATES (Henry Walter), ingiliz tabiî bilimler uzmanı (Leicester 1825-Londra 1892). Özellikle böcek uzmanı olarak tanındı. Amazon bölgesinde yaptığı yolculuğun izlenimlerini *The Naturalist on the River Amazons* (Amazon Kıyısında bir Tabiat Bilimi Uzmanı) [1863] adlı eserinde açıkladı. Londra Coğrafya derneğinin genel sekreteri oldu. Önemli incelemeler yayımladı. (L)

BATES (Herbert Ernest), ingiliz yazarı (Nothamptonshire'da Rushden 1905). önce ingiliz köy hayatını yansıtan hikâyeler yazdı: *The Pocher* (Kaçak) [1935]. Sonra, «Flying officier X» (Uçan Subay X) takma adıyle savaş hikâyeleri yayınladı: *How sleep the Brave* (Yiğitin Uyuyuşu) [1943]. Daha sonraki romanlarında ve hikâye derlemelerinde (*The Golden Oriole* [Altın Asmakuşu, 1962]; *Oh, To be in England* [Oh! İngiltere'de Olmak Ne Güzel, 1963]; *The Wedding Party* (Düğün Töreni, 1965]) mizah dolu bir üslûpla çağdaş hayatın çeşitli yönlerini dile getirdi. (L)

BATESON (Thomas), ingiliz madrigal bestecisi (1570'e doğr.-Dublin 1630). Chester katedralinde ve Dublin Trinity katedralinde orgcu. Bestelediği 3, 4, 5 ve 6 sesli madrigaller, Wilbyle ve Morley'inkiler kadar başarılı değildir. (L)

BATESON (William), ingiliz biyoloji bilgini (Whitby 1861-Surrey'de Merton 1926). Kalıtım konusunda araştırma yapan öncülerden dir. Önce Cambridge biyoloji profesörü, sonra Merton'da John Innes Horticultural Institution müdürü oldu. Avrupa ve Sibirya'da yaptığı yolculuk sırasında topladığı belgelere dayanarak yazdığı *Materials for the Study of Variation* (Canlılarda Değişirliği İnceleme Materyali) [1885] adlı eseri, biyolojide önemli bir aşamadır. Değişirliklerin kesik kesik gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Daha sonra, kalıtım konusunda çalışmağa koyuldu; Mendel kanunlarını yeniden bulan beş biyoloji bilgininden biri olduğu gibi, bu kanunları hayvanlara uygulayan iki bilginden biri ve «allélomorphe», «homozigot» ve «heterozigot» kelimelerini yaratan kimsedir. Başlıca eserleri: *Mendel's Principles oh Heredity: A Defence* (Mendel'in Kalıtım Kuralları: Bir Savunma) [1902]. *Reports to the Evolution Committee* (Evrim Komitesine raporlar) [1902-1909], *Mendel's Principles of Heredity* (Mendel'in Kalıtım İlkeleri) [1909]; *Problems of Genetics* (Genetik Sorunları) [1913]. (L)

BATH, Büyük Britanya'da (Somersetshire) şehir, Avon kıyısında, Cotswold Hills'in güneyinde; 80 900 nüf. Eski bir roma sitesi olan Bath, sıcak sularıyle (120° F) ün yaptı. Ortaçağda şehir, bir benediktin manastırı ve yün işçiliği sayesinde önemini bir dereceye kadar muhafaza etti. XVIII. yy.ın başlarında Londra sosyetesi burayı gözde bir aristokrasi ve edebiyat merkezi haline getirdi. 1725'te önce ilk şehir planlamacılığı burada uygulandı; mimar John Wood'un, sonra da oğlunun gayretiyle Bath, değişikliklere uğradı. 1754'te yapımına başlanan, oğul Wood tarafından tamamlanan ve Coliséum'dan esinlenen Sirk'te otuz üç ev vardı. 1755'te roma hamamları ortaya çıkartıldı. Şehirde, mimarî bakımından ilgi çekici bir manastır da vardır; nefis camlarla süslüdür ve cephesinde yukarıdan aşağıya kadar, inen ve çıkan melek figürleri bulunur. Bath bugün de büyük bir kaplıca merkezidir: birçok banyolarında romatizmaya, gut hastalığına, siyatiğe v.b. iyi gelen şifalı sular vardır. İkinci Dünya savaşı sırasında bombardımanlardan zarar görmüştür. (L)

batiskaf «FNRS III»

BATH (William PULTENAY), ingiliz siyaset adamı (1684-1764). 1705'ten 1742'ye kadar Avam kamarasında liberal parti mebusu. Önceleri Walpole'un dostuydu; sonra Bolingbroke ile birleşerek ona karşı cephe aldı (1725). Tutumunu haklı göstermek için, partiler üstü bir hükûmet düşüncesini ortaya attı ve bundan «Yurtsever» partisi doğdu. 1742'de Lordlar kamarası üyeliğine yükseldi, hükûmete girdi (1742-1746), ama hiçbir sorumluluk yüklenmek istemediği için gözden düştü. (L)

BATHÂ i. (ar. *batha'*). *Esk.* Sazlı, çakıllı sel mecrası, dere. ‖ İki dağ veya tepe arasındaki dere. ‖ Mekke'de bir derenin adı. ‖ Mekke-i Mükerreme. ‖ Mekke vâdisinin en alçak kısmı.

◆ **Batayih** çoğl. i. Sazlı dereler.

◆ **Batiha** i. Sazlı dere. ‖ Geniş, çakıllı mecra. (M)

BATHA, Çat'ta vilâyet. Çat gölünün doğusunda; 275 400 nüf. İdare merkezi, *Ati.* Batha'nın güneyinde, Guera sıradağı (1 790 m) yükselen bir ovadır. (L)

BATHGATE, Büyük Britanya'da şehir. İskoçya'da (Batı Lothian), Edinburgh'un batı ve güneybatısında; 12 700 nüf. Kamyon ve traktör. (L)

BATHİE, Savoie'da (Albertville idarî çevresi) komün. Tarantaise'de, İsère kıyısında; 1 617 nüf. Chantemerle köycüğü yakınında, Roselend barajının beslediği yeraltı hidroelektrik santrali. (L)

BATHORİ (Jeanne-Marie BEATHİER, **Jane** de denir), fransız kadın ses sanatçısı (Paris 1877). Debussy, Ravel ve Roussel'in melodilerini piyano ile çalarak ve okuyarak uluslararası bir ün kazandı. 1942'de Buenos Aires'te Fransız Yüksek Öğretim enstitüsünün müzik bölümünü kurdu. İki küçük eseri vardır: *Conseils sur le Chant* (Şarkı Üzerine Öğütler) [1928] ve *Sur l'interprétation des Mélodies de Claude Debussy* (C. Debussy'nin Melodilerinin Yorumu Üzerine) [1953]. (L)

BÁTHORY, eski macar ailesi. Ataları BRECZK *Briccius* (1279-1321), kral Laszlo IV (1272-1290) zamanında **Báthory** adını aldı. — Stepan **Báthory**, bk. STEPAN I BÁTHORY, Polonya kralı. — ZSİGMOND (1573-Prag 1613), öncekinin yeğeni. 1518'de Erdel beyi seçildi. 1596'da Silezya'dan aldığı topraklar, kardinallik ve ömür boyu aylık karşılığında prensliğini imparator Rudolf II'ye sattı. Sonradan pişman olarak Türkler'i yardıma çağırdıysa da yenildi ve aman diledi. — GABOR, sonuncu **Báthory**, Erdel beyi (1608-1613). Bethlen tarafından kovuldu. Oradea'da öldürüldü. (L)

BATHURST, Britanya Gambia'sında şehir. Gambia nehri halicinin girişinde, aynı adı taşıyan koloni ve protektora bölgesinin idare merkezi; 28 000 nüf. Ticaret merkezi. Palmiye yağı ve yerfıstığı ihracatı. (L)

BATHURST, Kanada'da (New-Brunswick) şehir. Chaleurs koyu kıyısında; 5 300 nüf. Üniversite unvanına sahip dinî Sacré-Coeur koleji. Balıkçılık. Bakır, kurşun, çinko, gümüş ve manganez madenleri, demir yatakları. Bıçkıhaneler. Kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikaları. (L)

BATHURST, Parry adalarından biri, Kanada arktik (Kuzeybatı arazisi, Franklin) takımadasında. (L)

BATHURST (Henry), ingiliz devlet adamı (1762-1834). Muhafazakâr parti üyesi Pitt'in dostu ve öğrencisi. 1783'ten 1830'a kadar hemen hemen devamlı olarak bakanlık görevlerinde bulundu. Özellikle 1812'den 1827'ye kadar millî savunma ve sömürgeler bakanlığı yaptı. Koyu muhafazakârlığı sebebiyle, Wellington politikasını destekleyerek parlamento reformuna karşı çıktı. 1815'te Avustralya'da kurulan bir şehre *Bathurst* adı verildi. (L)

BATHY, Yunanistan'da liman şehri. **Vathi** de denir. Sisam (Samos) adasının kuzey kıyısında, *Bathy koyunda.* Samos yönetim çevresinin merkezi; 7 200 nüf. (L)

BATHYCRİNUS i. Zool. Derisidikenlilerden crinoidea türü. Atlas okyanusunda ve Büyük okyanusta çok derin yerlerde yaşar. (*Bathyerinidae* familyasının örnek hayvanıdır.) [L]

BATHYERGUS. Bk. KUMKAZAN.

BATHYGADUS i. Morinaya yakın balık. Denizin çok derin yerlerinde yaşar. (*Uzunkuyruklubalıkgillerden.*) [L]

BATHYKLES Magnesia'lı, yunan heykeltıraşı (Magnesia e epi Maindroi M.Ö. VI. yy.). Amiklai'deki (Lakonia) Apollon tapınağı için, kocaman bir taht hazırladı. Pausanias, bu kabartmaları bütün ayrıntılarıyle anlatır. Pers savaşlarından önce Laconia'ya yerleşti. (L)

BATHYKOLPOS (yun. *bathys*, derin, *kolpos*: körfez). Esk. coğ. İstanbul boğazının Rumeli yakasında yer alan Büyükdere körfezinin Bizanslılar zamanındaki adı. (M)

BATHYLLOS (**İskenderiyeli),** Maecenas'ın azatlı kölesi. Ünlü pantomimci Pulades ile birlikte bu sanatı roma tiyatrosuna soktu. Pantomim sanatı üzerine, birlikte yazdıkları inceleme dört bölüme ayrılır: komedi, trajedi, yergi ve çeşitli türler. Bathyllos ile Pulades arasında aşırı geçimsizlik baş gösterince, imparator Augustus, Pulades'i sürgün etmek zorunda kaldı. (L)

BATHYNELLA i. Orta Avrupa yeraltı sularında yaşayan kabuklu hayvan. (L)

BATHYPHANTES i. Esmer veya kırmızımtırak küçük örümcek. Çoğu zaman karın kısmında beyaz benekler bulunur. Çayırlarda, bataklıklarda, taşların altında veya bitkilerin üzerinde yaşar. (Örümcekgillerden. Ilık ve soğuk bölgelerde altmış kadar türü vardır.) [L]

BATHYPTEROİS i. Denizin çok derin yerlerinde yaşayan kemikli balık. (Göğüs ve karın yüzgeçlerinin her birinden çatal bir uzantı çıkar. Göğüs yüzgecindeki uzantılar çok hareketlidir. Çevresini yoklamak için bunları duyarga gibi öne doğru uzatır.) [L]

BATI i. (*batmak*'tan). Güneşin battığı taraf, batı yönü. *Esk.* Magrip, garp: *Geniş kanatlarını batıya açtı kuşlar* (F. N. Çamlıbel). *Ankara, İstanbul'un batısında mı, doğusunda mıdır? Biliyor mu?* (B. Felek). ‖ *Teşm. yol.* Batı yöndeki ülkeler, Avrupa. *Esk.* Garp: *Kurtarıcı olanı batıdan almakta nice asır geç kaldık* (F. R. Atay). *Batının bütün başkentleri üzerinde de aynı suretle dalgalanacaktı* (Ş. S. Aydemir). ‖ Sıf. Batı tarafında olan: *Evin batı yüzü.*

— Coğ. 20 Martta güneşin battığı yer. ‖ *Batı yelleri*, batıdan esen rüzgâr. ‖ *Batı Hint adaları*, Amerika'ya verilen ilk ad. (Buraya Batı yoluyle ilk varanlar Hindistan'a ulaştıklarını sandılar.)

— Denizc. *Batı karayel*, batı-kuzeybatı yönü. (Bk. KARAYEL.) ‖ *Batı kerte karayel.* Bk. KARAYEL. ‖ *Batı kerte lodos*, Bk. LODOS. ‖ *Batılodos*, batı-güneybatı. ‖ *Batı yönü*, batı rotasında seyir, batı yönünde seyreden tekne. ‖ Dünyanın batı yönü, asıl batı yönü, batı yönünde bulunan bir şeyin asıl kutba göre yönü. ‖ *Pusula batısı*, yanılmalar ve gerekli düzeltmeler dikkate alınmadan pusula ibresinin batı yönünü göstermesi.

— Leng. *Batı Türkçesi.* Bk. TÜRKÇE.

— Masonluk. Loca'da «gözeticilerin» (nazırların) oturduğu taraf.

— Polit. Atlantik antlaşmasının (NATO'nun) güçlü devletlerine bazen verilen ad.

— Tar. *Batı imparatorluğu.* Bk. BATI ROMA *imparatorluğu.*

◆ **Batıcılık** i. *Yeni.* Avrupa medeniyetine bağlılık. Bk. GARPÇILIK. ‖ Çar Nikola I zamanında Rusya'da gelişen reformcu akımı.

— ANSİKL. *Batıcılık akımı*, Çaadayev'in *Felsefî Mektuplar*'ına dayanır (1836). Çaadayev, bu mektuplarda, Ruslara, Hegel'in «millî mesele» üzerindeki düşünceleri açıkladı. Batıcılar (Çaadayev, Herzen, Biyelinski) islavseverlerin tersine, Rusya'nın tarihî görevini yerine getirebilmesi için Batıya yönelmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Ama Batıyı körü körüne kopya etmemeli, yalnızca en modern yanını (yönetim teşkilâtı, laiklik) almalıydı. Herzen ile birlikte kimi batıcılar bir avrupa sosyalizmine bile yöneldiler. 1848 Karışıklıklarından hemen sonra polis batıcılığa karşı sert bir tutum gösterdi. Aralarında Dostoyevski'nin de bulunduğu Çaadayev'in arkadaşları tutuklandı. Böylece, *batıcılık akımı* da sona erdi.

Foto. E.C.A. (LAROUSSE)

◆ **Batılı** sıf. ve i. Batıda oturan, doğuda oturana karşıt: *Batılı halklar. Batılı.* || Batı medeniyetini benimsemiş olan: *Mustafa Kemal, türktü, batılı idi, müslümandı* (F. R. Atay).

— Mücevhercilik. Kıymeti az bir taşa veya inciye verilen ad. Kıymetli ve seçme taşlara *doğulu* denir. (Bk. DOĞU'*lu*.)

◆ **Batılılaşma** dönşl. f. Batı medeniyetini benimsemek. (Bk. GARPLILAŞMA.) [ML]

BATIBEKİ (Atıf Yılmaz), türk sinema yönetmeni (Mersin 1925). Önemli filimleri arasında *Gelinin Muradı* (1957), *Bu Vatanın Çocukları* (1959), *Alageyik* (1959), *Karacaoğlan'ın Karasevdası* (1959), *Dolandırıcılar Şahı* (1961), *Keşanlı Ali Destanı* (1965), *Murat'ın Türküsü* (1965), *Toprağın Kanı* (1966), *Kozanoğlu* (1967), *Aaah Güzel İstanbul* (1967) bulunmaktadır. (M)

BATI cordillera'sı, And sıradağlarının birçoğunun adı. Özellikle Kolombia (Atrato ve Cauca vâdileri arasında), Ekvator ve Peru'dakilere bu ad verilir, Pasifik okyanusu kıyısında yükselirler. (L)

BÂTIL sıf. (ar. *butlan,* boş olma, anlamsız olma'dan *bâtıl*). Gerçeğe uymayan, doğru ve haklı olmayan: *Beni bir bâtıl yola davet eylediğin anlaşıldı* (Cevdet Paşa). || Boş, çürük, asılsız: *Şiir demem, ne için yazdığım neşîdelere / Ya şi'ri bir tutuyorlar hayâl-i bâtıl ile* (Tevfik Fikret). || İ. Boş, yanlış, hak olmayan inanç; asılsız, doğru olmayan düşünce: *Asırlar geçti hâlâ bâtılın pîş-i hücûmunda / Göğüs germektedir, bir kerre olsun olmadan bîzar* (M. Â. Ersoy). *Lâyık mıdır insan olana vakt-i kazada / Hak zahir iken bâtıl için hükmü imâlet* (Ziya Paşa).

— DEY. *Bâtıl itikat (inanç),* yersiz, boş, doğru olmayan, doğruluğu ispat edilemeyen, gerçekle uyuşmayan inanç. *Esk. Hurâfe: İmam sadece bâtıl itikatların doğurduğu bir sürü masalı tekrar ediyor* (H. E. Adıvar). *Demek ki bu bâtıl itikatlar içinde faydalı olanlar da vardır* (Z. Gökalp).

— Huk. Bk. BUTLAN. (M)

BATIN veya **BATN** i. (ar. *batn*). *Esk.* Karın. Bir şeyin içi, ortası. || *Mec.* Soy, nesil: *Yine bu esnada kabail-i Ezd'in bir batnı olan Gamid kabilesinden on kişi gelip...* (Cevdet Paşa). || Bir olayın iç yüzü. || Gizli olan mistik anlam.

— ÇEŞ. DEY. *Bir batında,* bir doğuruşta: *Bir batında iki çocuk doğurdu.* || *Esk. Batnen ba'de batnın,* soydan soya, nesiller boyunca. || *Batn- kebir,* büyük karın. || *Batnperest,* midesine düşkün. || *Elmânâ fi batni'ş-şair* «anlam şairin karnında» anlamında iyi anlaşılmayan söz ve yazılar için kullanılır.

◆ **Batîn** sıf. *Esk.* Büyük karınlı. || İyi doldurulmuş. || Gizli, uzak yer.

◆ **Batnî** sıf. *Esk.* Karınla ilgili. (M)

BÂTIN i. (ar. *batn,* içte olma, gizli olma, ve iç taraf'tan *bâtın*). *Esk. İç,* iç yüz: *Neyise zâhirün bâtınun oldur* (Yunus Emre). || İç anlamı: *Kur'anda bulunduğu söylenen zâhir-bâtın, havf-rica, sabır ilâh... gibi mistik tabirler her yerde bulunur* (P. Safa). || sıf. Gizli, gözle görülmeyen. *Esk.* Derunî. || *Mec.* Tanrı. || Sır.

— DEY. *Esk. Ehl-i bâtın,* Tanrının sırlarına vâkıf olduklarına inananlar, sofîler.

— Fels. *Esk. Havâss-ı bâtına,* hiss-i müşterek, hayal, vehim, hafıza ve mutasarrıfa adları verilen beş iç duygusu.

◆ **Bâtınen** zf. İçten, ruhun içinden, içten olarak.

◆ **Bâtınî** sıf. Dahilî, sır ve hakikatle ilgili. (Zt. ZAHİRÎ). || Bâtınîlik mezhebine mensup: *Bu mukavemetlerin tarihi bazen, bâtınîlerde olduğu gibi aktif bir mücadele şeklinde yürümüştü* (Ş. S. Aydemir). Bk. BÂTINÎLİK. (M)

BÂTINÎLİK veya **BÂTINİYE** i. Din. Kur'an'ın ve buyruklarla yapılmaması emredilen şeylerin bütününü bilip, zâhirine lüzum olmadığına inananların yoluna verilen ad. Bu inancı benimseyen kişilere, hangi mezhepten olursa olsun *bâtınî,* yollarına da *Bâtınîlik* denir.

— ANSİKL. Kur'an'ın zâhirî (görünen, dışa ait) anlamları olduğu gibi batınî (görünmeyen, içe ait) anlamları da vardır. Batınîlik a) *Te'vil* (metotsuz yorum), b) *Gulüv* (Peygamber ve imam hakkında aşırı inanç), c) Tanrının bu kulda tecelli edeceğine inanç, ç) Âhireti inkâr edip tenâsuhu (ruh göçümü) kabul, d) Dinî emir ve nehiylerin âlemin düzeni için konduğuna inanıp inkâra varmak gibi esaslara dayanır.

— Tar. Bâtınîliği meydana getiren sebep ve inançlar: Bâtınîlik, eski hint-iran dinleriyle, Sâbiliğin ve yunan felsefesinin islâmlaşmış bir şekli olan Hükemâ felsefesinin karışımından meydana gelmiştir.

Bâtınîler, *Tanrı, akıl, nefs, mekân, halâ* (boşluk) olarak kabul ettikleri ve bütün varlık âleminin, bundan meydana geldiğine inandıkları beş cevheri *sâbık, tâlî, ced, feth, hayâl* adını verdikleri beş cevherle karşılamışlardır. Sâbık, önce var olan, varlığına bir sebep bulunmayıp kendiliğinden mevcut bulunan yaratıcı kudret olan *akl-ı küll*'dür (tüm akıl). Tâlî, ilk varlıktan sonraki varlık, onun ardından gelen kudret *nefs-i kül* (tüm nefis). *Ced,* maddenin, bütün suretleri kabul etme yeteneğidir. Hukema, buna *heyûlâ* demiştir. *Feth,* yaratılışa vasıtadır. *Feth,* varlık suretlerinin zuhuruna mekân olacak boşluktur. *Hayâl,* mutlak zamandır. Tanrı, yaratıcı kudrettir, ondan aktif bir kudret olan *akl-ı kül* meydana gelmiştir; bu aktif kudret, pasif bir kabiliyet meydana getirmiştir. Bu aktif ve pasif kabiliyet gökleri ve göklerin bedenleri olan yedi yıldızı meydana getirir. Göklerin dönüşü, ateş, su, yel ve toprağı (dört unsuru) meydana getirir. Dokuz gökle dört unsur, cansızlar, bitkiler ve canlıları doğurur. Canlıların en olgunu insandır. İnsan bedene, yaratıcı kudretten başlayarak bütün bu varlıklardan devrederek gelir. Ancak bu yaratılış ve yaratış, zamanla kayıtlı değildir. Yaratıcı kudret her an aktif bir güce sahiptir; bu güç, pasif kabiliyeti meydana getirir. Bu aktif ve pasiklif gökleri; göklerin hareketi unsurları; unsurlar da cansızları, bitkileri ve canlıları doğurur. Yaratışın önü ve sonu yoktur, yaratılış sonsuzdur.

Tanrı, bütün kemal sıfatlarına sahip olan ve her şeyden münezzeh bulunan bir kudret sahibi değil, yaratıcı kudrettir. Yaratılış tanrı iradesiyle değildir, bir oluştur, bir zarurettir.

Bâtınîlikte kıyamet iki şekilde anlamlanır. Bir bakıma ölen adamın kıyameti kopmuştur. Ahret, bedenin, unsurlar âlemine geçişi, çürüyüp âleme karışmasıdır. Bir kısım Bâtınîlere göre insanın ruhu, dünyada yaptığı işlere göre, ölümden sonra cansızlara, bitkilere, huyuna uygun bir hayvana girer ve yeniden, olgunlaşmak için bu âleme gelir, olgunluğa ulaşıncaya kadar böylece yürür gider. Buna tenasuh (ruh göçü) denir. Bir kısmına göreyse ruh, bedenden ayrıdır. Bu bakımdan da ölümden sonra ruh, bu âlemin mânâsı olan ahret âleminde, kendisine yakışan bir makama gider. O âlemde olgunlaşma çabasına başlar.

Batınî teşkilâtı. Bâtınîler, kâinatı Batlamyus ve Hukema felsefesine göre kabul etmişler, mezheplerini bu inancı dünyevî bir sistem haline getirmek suretiyle kurmuşlardır. Akıl ve nefse karşılık natık ve samit'i, yedi yıldıza karşılık yedi imamı kabul ettikleri gibi on iki burca karşılık da on iki hüccet kabul etmişlerdir. Teşkilât yedi dereceye ayrılır: 1. *İmam,* bâtın bilgisine sahip olan ve bütün Bâtınîlerin reisi. 2. Hüccet, imam vekilidir, emirleri bizzat imamdan alır. 3. *Zû-Massa (süt emen),* bâtın bilgisini hüccetten alır. 4. *Dâi-i ekber* (en büyük davetçi), halkı bâtınîliğe davet edenlerin en büyüğü ve onları idare eden. 5. *Daî-i mezun* (izinli davetçi), halkı bâtınîliğe davet edip kabul edenlerin akdini alan ve dâî-i ekber'in emrinde bulunan. 6. *Mükelleb* (avlanmaya alıştırılmış), bâtınîliğe girebileceklerin fikirlerini çelen, onları dâîye teslim eden. 7. *Mümin* yahut *müstecîb* (inanmış, davete uymuş), bâtınî mezhebine girmiş olan.

Bâtınîlerin kitaplarında olmayan, onları yerenlerin kitaplarında bulunan davet dereceleri şunlardır: 1. *Teferrüs* (anlamağa uğraşmak). Mükellebler, bâtınî olmayanlar arasında bu mezhebi kabul edebilecekleri bulup fikirlerini çelip kendilerine bağlarlar. 2. *Te'nîs* (uzlaşmak, uyuşmak), meşrebi anlaşılan adamı bâtınîliğe kabule hazırlamağa başlarlar. 3. *Teşkîk* (şüpheye düşürmek), bâtınîliğe kabul edecek duruma gelen kişide şüpheler uyandırırlar. (Göklerin, yerlerin, yıldızların yedi oluşu gibi). 4. *Ta'lîk* (ileriye bağlama), bâtınî anlamları öğrenmek isteyen kişiyi, henüz vakti gelmediğini, bunları yalnız imamın bildiğini, ondan me'zûn olmadan öğrenemeyeceğini söyleyip bir süre oyalamak. 5. *Rabt* (bağlama), bâtınî anlamları öğrenmekte ısrar edeni mükelleb, Bâî-i Me'zuna götürür, yemin ettirir, sırları, tanıdığı tanıyacağı kişileri kimseye söylemeyeceğine dair söz alınır. 6. *Tedlîs* (karanlıkta bırakma), öğreneceği sırların önemi belirtilir, tanışmasına imkân bulunmayan şöhret sahibi büyük kişilerin hep bâtınî oldukları söylenir. Mezhebe yeni giren kişinin önüne sır perdeleri gerilir. 7. *Te'sis* (kurmak), bâtınîliği benimsemiş olan kişiye yorum yapıp bâtınîliğe inancı güçlendirilir. 8. *Hal'* (çıkarmak), bâtınî yorumları kavrayan, hattâ artık kendisi de yorumlar icat eden bâtınîye, şeriatın, âlem düzenini korumak için kurulduğu, zâhir ehline ait olduğu, bâtına ulaşan kişinin artık bunlara bağlı kalamayacağı telkin edilir. 9. *Selh* (derisini yüzmek, soymak), bu dereceye ulaşan bâtınî nazarında ne mezhebin, ne dinin, ne imanın bir önemi vardır. Bunlar insanın aklından doğmuş şeylerdir. (→ Bibliyo.) [M]

Batın meydan savaşı, 1806-1816 Osmanlı-Rus harbi içinde yapılan bir savaş. Rus kuvvetleri 26 haziran 1810'da Ruscuk'u kuşattı. 6 Ağustos sabahı taarruza geçen rus kuvvetleri, türk kuvvetleri karşısında yenilgiye uğradı ve birçok kayıp verdikten sonra geri çekildi. Ruslar, Varna, Razgırad, Kozluca bölgelerinde önemli sayıda kuvvet bırakktıktan sonra, 10 000 kişilik bir kuvvetle tekrar Ruscuk'a ilerlemeğe başladılar. Ruscuk'taki türk kuvvetleri, takviye beklemekteydiler. Ruscuk seraskerliğine atanan Halil Paşa, 40 000 kişilik ordusunu takviye alarak kuvvetlendirdikten sonra ilerledi ve Bele köyü (Tırnova ile Ruscuk arasında) yakınında 7 000-8 000 kişilik bir rus kuvvetini mağlûp etti. Bundan sonra Halil Paşa kuvvetleri 28 ağustos'ta Ruscuk batısındaki Batın deresinin batı sırtlarını işgal ederek savunma düzenine geçti. Ruscuk'u kuşatmış olan rus kuvvetlerine Silistre ve Çirnavut bölgesinden yardım geldi ve ordu sayısı 34 000'i buldu. Razgırad bölgesinden türk ordusuna takviye kuvvetleri gelmekte olduğunu öğrenen Ruslar, bir an önce sonuca ulaşmak için 8 500 kişilik bir kuvvetle Batın köyü güneyinde tertiplenmişlerdi. Bu arada Halil Paşa vurularak şehit oldu. Bunun üzerine diğer kumandanlar Halil Paşanın ölümünü saklayarak, Ruslar ile, geri çekilmek için bir anlaşma yaptılar. Ancak Ruslar, daha sonra Halil Paşanın ölümünü öğrenince, anlaşmanın onun adına yapıldığını ileri sürerek tanımadılar. Bu suretle Ruscuk'u kurtarmakla görevlendirilen türk ordusu dağıldı. Kurtulabilen 6 000 kişilik bir kuvvet Şumnu'ya çekildi. Batın yenilgisinden sonra iki hafta içinde Ruslar, Ziştovi ve Tırnova'yı aldılar, 27 eylül 1810'da Ruscuk ve Yerköyü'de ele geçirdiler. (M)

BATİSTA Y ZALVİDAR

BATIR veya **BATUR** sıf. Bk. BAHADIR.

BATI ROMA imparatorluğu, ikiye bölünen Roma İmparatorluğunun batıda kalan parçası (merkezi, *Roma*). [Bk. ANSİKL.]

— ANSİKL. Tar. *Batı Roma imparatorluğu.* Roma İmparatorluğunun bölünmesi Dioclettianus'un Maximilianus'u iktidara ortak etmesiyle başladı. (İkili yönetim, daha sonra dörtlü yönetim). Asıl bölünme, Theodosios'un ölümünden sonra (M.S. 395) Honorius'la (Batı) Arcadius (Doğu) arasında oldu. Batı Roma imparatorluğu, Odovacer'in Romulus Augustulus'u iktidardan düşürmesine kadar sürdü (476). İmparatorluk fikri, yıkılıştan sonra da yaşadı ve 800 yılında papa Leo III tarafından yeniden kurularak kutsal imparator ilân edilen Karl I'e verildi (Bk. GERMANYA İMPARATORLUĞU.) [L]

Batı Yakasının Hikâyesi, amerikan filmi (1961). Yöneticileri Robert Wise ve Jerome Robbins. New York'ta Winter Garden'de üç yıl boyunca temsil edilen müzikli komediyi sinemaya aktarırken gerek Busby Berkely'in müzik üslûbu, gerek V. Minnelli G. Kelley ve S. Doren'in oyun tarzı tamamen değiştirildi. Konu, Romeo ve Juliet'i andırmakta, fakat olay New York'un yoksul mahallesinin köhne dekorları içinde geçmektedir. Bütün dünyada büyük bir ilgi gören filim, başarısını, yönetici R. Wise, ko-

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

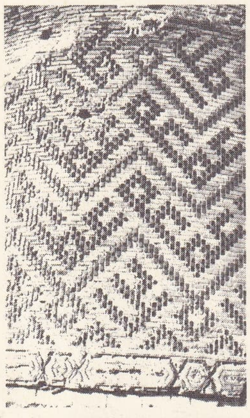

BATMAN HASANKEYF
Selçuk kümbeti mozaikleri

BATNA, genel görünüş

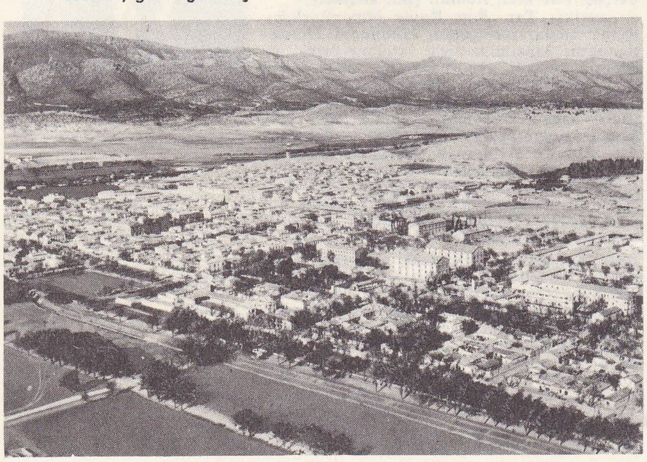

reograf J. Robbins, besteci Leonard Bernstein kadar George Chakiris, R. Beymer, Nathalie Wood'la Rita Moreno'nun oyunlarına borçludur. (L)

BATIYE i. (fars. *bat*, içki sürahisi'nden ar. *bâṭıye*). *Esk.* Ağzı geniş, iki kulplu kadeh (yun. *krater*). Ayrıca *el Mi'laf* adı verilen ve göğün güney yarımküresinde yer alan yıldız kümesine de denir. (M)

BATİ ünl. (ital. k.). Denizc. «Ters çevir» kumandası. || *Bati etmek*, halatları, palanga takımını tersine çevirmek. (M)

BATİ' sıf. (ar. *baṭaᶜ et*, yavaşlık, ağır hareketlilik'ten *batīᶜ*). *Esk.* Yavaş, ağır hareketli: *O halde tedricî ve batî' bir surette ihtiyacımızla mütenasip bir hâle ifrağına çalıştığımız bu kanunu...* (P. Safa). || Tembel.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Batî'-ül-hareke*, yavaş hareket eden, hareketi ağır. || *Batî'ül-inhizâm* (veya *batî'-ül-hazm*), hazmi güç, geç sindirilen. || *Batî'-ül-mizaç*, huyu, tabiatı ağır, yavaş olan. (M)

BATİK veya **BATTİK** i. (Malezya dilinde *nokta, noktalamak*. Teşm. yol. *resim çizmek*). Kumaş, deri veya kâğıt süslemede kullanılan bir usul. || Bu usulle süslenmiş kumaş.

— ANSİKL. Doğu kaynaklı olan bu usul (Çin, Hindistan, Güneydoğu Asya takımadaları) Avrupa'ya XVII. yy. da Hollandalılar tarafından getirildi.

İlkel şekliyle bu usul Seylan ve Cava'da şöyle uygulanır: süsleme yapılacak kumaşın yüzeyi balmumuyle kaplandıktan sonra, desenin renklendirilecek kısmı kazınır. Boya ve kurutma işlemlerinden sonra; boyanmış kısımlar mumlanarak başka rengi boyanacak kısımlar kazınır. Böylece desen renklendirilir.

Günümüzde, üzerine renklendirilecek desenin ana hatları çizilmiş kumaşın önce açık kısımları mumlu maddeyle kaplanır. Daha sonra, bu madde benzinle yıkanarak çıkarılır.

◆ **Batikleme** i. Batik usulüyle bir kumaşı (deriyi, kâğıdı v.b.) süsleme. (L)

BATİMETRİ i. (fr. *bathymétrie*). Denizc. Deniz derinliğini ölçme işi. (Bk. DENİZBİLİM.) || *Batimetri haritası*, deniz dibi yüzeyinin engebelerini, deniz düzeyine oranla eksi değerler halinde gösteren eğrileri kapsayan harita. (*Eşanl.* DİP HARİTASI.) [L]

BATİREOMETRE i. Deniz akıntılarının hız ve yönünü sürekli olarak kaydeden cihaz. (L)

BATİS, İranlıların hizmetinde zenci haremağası, Gazze valisi idi. İskender'in kuşatmasına iki ay dayandı (M.Ö. 332 sonbaharı), şehir düştükten sonra idam edildi. (L)

BATİSFER i. (fr. *bathysphère*). 1,45 m çapında, 2 300 kg ağırlığında, yukarıya kablo ile bağlı çelik küre. Batisferi ilk olarak amerikalı William Beebe kullandı ve 1934 yılında, Bermuda adaları civarında, 906 m derinliğe indi. (L)

BATİSKAF i. (yun. *bathus*, derin, *skaphes*, kayık'tan fr. *bathyscaphe*). Denizlerin derinliklerinde gözlem yapmağa yarayan araç.

— ANSİKL. Profesör A. Picard tarafından icat edilen *batiskaf*, bir kablo ile su yüzüyle irtibat halinde olmaması bakımından, Beebe ve Barton'un yaptıkları batisferden farklıdır. Araç su yüzüne bağlı olmadığı için de dalgaların meydana getireceği sarsıntılardan etkilenmez. Ayrıca, taşıyıcı kablonun kopması gibi bir tehlike de söz konusu değildir.

Batiskaf küre biçiminde bir kamarayle yayvan bir yüzücünün birleşmesinden meydana gelir. Gözlemcilerin çalışma yeri olan kamara, denizaltındaki büyük basınçlara dayanacak şekilde çelikten yapılmıştır. Taşırdığı sudan daha ağırdır ve yüzücü tarafından taşınmak zorundadır. Yüzücü sudan daha hafif olan benzinle dolu olduğu için su yüzünde kalabilir. Oldukça ince saçtan yapılan yüzücünün alt kısmında ısı ve basınç değişikliğine karşı benzinin hacim değiştirmesini dengede tutacak olan deniz suyunun girip çıkabileceği bir delik vardır. Bu, yüzücüyü ağır denizaltı basıncı dolayısıyle ezilmekten korur. Batiskafta, dalış ve çıkış manevraları için bir supap bulunur. Bu supap pilotun benzin boşaltmasına yarar. Ayrıca, istenilen miktarda safra atacak bir cihaz bulunur. Bu safra atma işi, ayrıca benzinin sıkıştırılabilme özelliği yüzünden batiskafın iniş sırasında kaybedeceği yüzme imkânlarını yeniden sağlamak için de gereklidir. Safra olarak demir talaşı kullanılır. Bu talaş bir elektrik akımının sağladığı magnetik alan yardımıyle silo'larda tutulur. Pilot safra atmak istediği zaman akımı keser. Bir elektrik arızası olduğu zaman batiskaf derhal su yüzüne çıkar. Deniz dibine yakın yerlerde, batiskafın dengede kalması ve yönetilmesi için, balonlarda kullanılan iniş ipinden (guiderop) yararlanılır. Yatay hareketler ise, elektrik motorlarıyle çalışan iki pervane yardımıyle gerçekleşir. Gözlemler, kalın plexiglas lombozlar gerisinden yapılır ve görüş alanı kuvvetli farlarla aydınlatılır. İlk batiskaf olan FNRS 2 A. Picard tarafından Belçika Bilimsel Araştırma Millî fonu yardımıyle, Belçika'da gerçekleştirildi. Bu âlet 1948'de, otomatik pilotla 1 380 metreye indi. Su üstüne çıktığ zaman yüzücü, dalgalar yüzünden ağır hasara uğradı. FNRS 2 bu haliyle fransız deniz kuvvetlerine devredildi; sonradan yeni bir yüzücü yapıldı ve araca FNRS 3 adı verildi. A. Picard ve oğlu Jacques, bundan sonra İtalya'da *Trieste* adı ile yeni bir batiskaf yaptılar. 1953'te FNRS 3, deniz binbaşısı Huot ve deniz istihkâm mühendisi Willm kumandasında 2 100 metre derinliğe indi. Arkadan A. ve J. Picard Trieste ile 3 150 metreye indiler. 1954'te FNRS 3 yine Huot ve Willm kumandasında Dakar açıklarında 4 050 metreye, ocak 1960'ta, Trieste Marianes çukuru yakınlarında 10 911 metreye indi. Arşimed 11 000 adıyle yapılan yeni bir batiskaf da 1961'de kızaktan indirildi. (L)

BATİSSA i. İki kabuklu yumuşakça. Kocaman, oval, değirmi veya üçgenimsi kalın ve sağlam bir kavkısı vardır. Daha çok Büyük okyanusun tuzlu sularında yaşar. (*Corbiculidae* familyasından.) [L]

BATİST'LER. Batizm taraftarları. (L)

BATİST i. (fr. *batiste*). Dokumc. İnce dokunmuş bez. (Bk. PATİSKA.) [M]

BATİSTA Y ZALVİDAR (Fulgencio), kübalı subay ve devlet adamı (Küba'da Banes, 1901). Uzun süre orduda çavuş olarak çalıştı; 1933 devriminden sonra genel kurmay başkanı oldu ve yedi yıl fiilen iktidarı elinde tuttu. 1940 Anayasasını hazırlattı, aynı yıl Cumhurbaşkanı seçildi, 1944'te bu görevden uzaklaştırıldı, 1952'de bir hükûmet darbesiyle yeniden iktidarı ele geçirerek kendisini devlet başkanı ilân etti, Anayasayı yürürlükten kaldırdı. 1959 ocak ayında, Fidel Castro'nun devrim hükûmeti tarafından görevine son verildi. (L)

BATİSTİN i. Bk. STUCK.

BATİTERMOGRAF i. (fr. *bathythermographe*). Balıkç. Kısaca B.T. Suların ısısını derinliğe göre kaydeden âlet.

— ANSİKL. Isı değişimine karşı hassas bir kısmıyle, suyun basıncına hassas ve basınçderinlik ilişkisine göre ayarlanmış diğer bir kısım, hep birlikte bir yazıcı-gösterge tertibatını hareket ettirirler. Bu kalem, işlenmiş veya ince bir yaldız tabakasıyle kaplı bir cam üzerine derinliğe ve o derinlikteki ısıyı devamlı olarak kaydeder. Bir tel ve vinç aracılığıyle dibe doğru salınan âlet geri çekilerek ısı okunur. (M)

BATİYAL sıf. (fr. *bathyal*). Okyanusların «kıtasal şeve» tekabül eden bölgelerine verilen ad. Bu bölgeler 200 ile 2 000 veya 3 000 m derinlikte, neritik bölgeyle abisal bölge arasında yer alır. (L)

BATİZM i. (yun. *baptisma*, vaftiz'den fr. *baptiste*). Ancak iman sahibi ve pişmanlık duyan ergen kişilerin vaftiz edilebileceğini (tercihen vaftiz suyuna batırılarak) söyleyen doktrin.

— ANSİKL. Batizm eskiden anabatizm ve memnunculuk mezheplerini doğuran öğretinin modern şeklidir. Bugün özellikle ingilizce konuşulan ülkelerde 30 milyon taraftarı vardır. (L)

BATJAN, İndonezya'da ada. Moluk takımadasında, Halmahera'nın güneyinde; 7 500 nüf. Linyit, bakır ve altın yatakları. En büyük şehir, kereste, baharat ve hindistan cevizi içi ihraç eden *Labuha* limanıdır. (L)

BATLAMYUS. Bk. PTOLEMAİOS.

BATLEİOUSE. Bk. BATLAİTOUS.

BATLEY, Büyük Britanya'da (Yorkshire, Batı Riding) şehir, Pennine dağları kenarında; 39 300 nüf. Dokuma sanayii (yün, kumaş artıkları; sentetik iplik). Dökümhaneler. (L)

BATLLE Y ORDONEZ (Jose), uruguaylı siyaset adamı (Montevideo 1856-ay.y. 1929), 1903'ten 1907'ye ve 1911'den 1915'e kadar Cumhurbaşkanı. 1904'te, içsavaşa son vererek Beyazların çıkardığı ayaklanmayı bastırdı. Dürüst, inatçı ve örnek bir yerli devlet adamı idi. Ülkesinde, iktisadî gelişmenin gerçekleşmesine önayak oldu. İsviçre'yi örnek alarak, idarî kurumları yenilemeye çalıştı. (L)

BATMAK geçz. f. Sıvının veya yumuşak bir maddenin içine gömülmek, dibe inmek, düşmek, çökmek: *Bir sabah baktık, çamura batmış en az dörtyüz kişi, çoluk çocuk bebeler de var* (Yaşar Kemal). || [Deniz araçları için] Kaza v.b. sebeplerle suyun dibinde kaybolmak: *Ah küçük hanımcığım! Acaba batar mıyız?* (B. Felek). || [Sivri uçlu şeyler için] Girmek, saplanmak: *Battı güyâ gönlüme tir-i kazalardan biri* (Namık Kemal). || [Güneş, ay ve yıldız için] Ufukta kaybolmak. *Esk.* Gurub etmek: *...akşam üzeri güneş battıktan sonra sizin anlıyacağınız düpedüz gece* (B. Felek). || *Mec.* Bir düşünceye, bir âleme dalmak: *Derviş Yunus içine battığı aşk deryasında öyle kendinden geçmişti ki* (N. Araz). || Gücüne gitmek, tesir etmek, ağır gelmek: *Birçoğu, daha dün kolayca söyleyebildiğimiz birçoğu, bugün bize batıyor* (N. Ataç). *Müjgan, çirkindir fakat bu, bana hiç batmaz* (R.N. Güntekin). || Zararlı çıkmak, iflâs etmek: *Amma Perverdigar bilür batmışuz. Üç ay içinde temam on beş tane satabilmişüz* (Ömer Seyfeddin). *Bu devlet beş kuruş borç ederse batar, zira bir kerre borca alışırsa önü alınmaz* (Fethi Paşa). || Tedirgin etmek: Rahat sana batıyor mu? || Hoşa gitmeyen bir duruma girmek: *Tere batmak. Toza batmak.*

— ÇEŞ. DEY. *Batıp bulanmak*, tepeden tırnağa batmak, içinde kaybolmak, mülemma hale gelmek: *Hasrete battı bulandı.* || *Bata çıka*, zorlukla, sürüklenerek: *Dalgalar arasında bata çıka bir ziya görünüyor* (Abdülhak Hâmid). || *Batıp çıkmak (suya, denize)*, acele girip çıkmak. || *Battı balık yan gider*, «ne olursa olsun» anlamında. || *Adı batsın.* Bk. AD. || *Çamura batmak.* Bk. ÇAMUR. || *Yere batsın*, «yok olsun» anlamında beddua. || *Yerin dibine batmak*, utanmak.

— Astron. Ufkun altına inen bir gökcisminin gerçekleştirdiği eylem. Bk. ANSİKL. || *Batmayan yıldız*, kuzeyde ufkun yukarısında bulunan, hiçbir zaman yer değiştirmeyen yıldız (sınırı gözlem yerine göre değişir). Genellikle astronomide 10° kuzeyde bulunan yıldızlar, batmayan yıldızlar adı altında toplanır. Bu yıldızlar meridyenleri belirlemede yardımcı olur.

— ANSİKL. Astron. Bir gökcisminin, almanaklarda belirtilen batış saati, bu gökcisminin görünür ufka vardığı andır. Oysa, gerçek batışı veya gözlemcinin gözünden kaybolması, Yer yüzeyindeki engebeler sebebiyle gözlemcinin Yer'in nazarî yüzeyin-

Foto. M. Nihat ACAR (MEYDAN); Ray Delvert (LAROUSSE)

den az-çok yüksekte olması ve kırılma olayından dolayı, almanakta belirtilen batış anıyle uyuşmaz. Aynı gökcisminin batış saati, gözlem yerinin enlemine bağlıdır ve bir günden öbür güne değişir.

◆ **Batık** sıf. ve i. Suya veya yumuşak bir cisme batmış: *Batık gemiler.* ‖ Batmış gemi enkazı.

— DEY. *Batık gözlü,* çukur gözlü.

◆ **Batırmak** ettrg. f. Batma işini yaptırmak: *Bir topta bir İngiliz dritnotu batırmış* (N. Ataç). ‖ Mec. Mahvetmek: *Ne saklıyayım gaflet ettiğimi / Elimle batırmışım gençliğimi* (C.S. Tarancı). ‖ Kötülemek: *«En kötü şiirlerinden birinin en kötü mısraını alıp bir şâiri batırmağa kalkıyorsun» diyecekler.* (N. Ataç).

◆ **Batırılmak** edilg. f. Batma veya batırma işine konu olmak.

◆ **Batma** ve **batış** i. Batmak işi.

— İstihkâm. *Batma demeti,* birbirine bağlı çubuk, direk veya sopalardan yapılmış demet. *Batma demeti,* top kundaklarına desteklik etmek, istinat duvarları yapmak, hendek doldurmak v.b. gibi sahra inşaatında kullanılır. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Tırnak batması,* tırnak kenarının tırnak oluğuna girmesi. Ayak parmağının ve çoğu zaman ayak başparmağının dış kenarında bir yangıya yol açar. (Tırnak yanı yangısı da denilen bu hastalık, sürekli olarak mikrop kapma yüzünden yara meydana getirir. Uzun süren şiddetli ağrılara yol açarak ameliyat gerektirebilir.)

— Denizc. *Batış miktarı,* bir geminin, yük aldıktan veya avaryadan sonra, önceki su hattına oranla suya batma miktarı.

— ANSİKL. İstihkâm. *Batma demetleri,* muhasara savaşlarında, tahkimli bir tesise giden istikameti göstermek üzere işaret olarak kullanıldığı gibi, siperlerin örtülmesinde ve iksa işlerinde de kullanılır; *katranlı batma demetleri*'nden yangın veya aydınlatma aracı olarak faydalanılır. (ML)

BATMAN i. (esk. türk. k.). Özellikle Yakındoğu'da kullanılan eski bir ağırlık ölçüsü. Miktarı bölgelere ve tartılacak cisimlerin türüne göre değişirdi. (Yaklş. ol. 2 okka ile 8 okka, 2,5 kg ile 10 kg arası ve 1280 miskallik batman 5,888 kg'a, 640 miskallik batman 2,944 kg'a eşdeğerdir.)

— ANSİKL. Türk ve Türklerle ilgili kavimlerin kullandığı ağırlık, bu ağırlık ölçüsü çeşitli ülkelere ve tartılan eşyanın cinsine göre değişir. XVI. ve XVII. yy.da hekimlikte kullanılan *batman* 266 dirhem, Türkiye'de ticarette 6 okka, İran'da 2,9 kilo ve Kırım'da 425 kilo gelmektedir. Bu değişme sebebiyle eski eserleri araştıranlar güçlük çekerler. Eski eserlere göre et, pamuk, darı, buğday, un, şarap, su, erzak ve ekmek batman ile ölçülürdü. Bugünkü Türk kavimlerinin bazılarında da tahıl ve sıvılar için kullanılır. Zaman zaman karışıklığı önlemek gayesiyle, ölçülerin değeri devlet veya mahallî idarelerce tespit edildiği hallerde, batman için de çareler arandı. Meselâ uygurca-çince bir lûgatte 1 batman = 1 ketti (ketti; Çinlilerin ve Japonların kullandıkları bir ölçü birimi) gelmektedir. Daha sonraki devirlerde ise Türkistan'da 1 batman = 8 sir (1 sir = 4,097 kg) idi. Buhara'da da 1 batman = 45,093 km geliyordu. Türkiye'de 1 batman = 6 okka idi. Rus ansiklopedisinde İdil havzasında XVII. yüzyılda batman ölçüsü devletçe tayin edilmiş olduğu bildirilir, fakat değeri hakkında bilgi verilmez. Çeşitli lûgatlerde de, batmana değişik yerlerde farklı ölçüler tekabül ettiği gösterilmektedir. Arazi ölçüsü olarak batman ekilen tohumun ve alınan mahsulün araziye oranını ifade ediyordu. Yani bir batman tohumun ekilebileceği veya bir batman mahsul verebilecek toprak parçasını ölçüyordu. Batmanın bu şekilde kullanılışına İdil havzası ve Azerbaycan bölgesinde rastlıyoruz. Sonraları mecazî anlamda, deyimlerde, bakkallıkta v.b. yerlerde kullanıldı.

F.W.K. Müller'e göre bu kelime Orta İrancadaki *patman*'dan gelir. Eski Farsçada ise *patimana*'dır. İslav diline de girmiştir. (M)

BATMAN, Siirt iline bağlı ilçe merkezi, 498 km² yüzölç.; ilçe nüfusu 35 734, merkez nüfusu 24 962'dir. 22 Köyü vardır. Diyarbakır-Kurtalan demiryolu üzerindedir. Petrol rafinerisi sebebiyle gelişen bu küçük şehir, petrol boruları ile Raman ve Garzan istihsal bölgelerine bağlıdır. Raman petrol sahasının 30 km batısında, Diyarbakır'ın 100 km doğusundadır. Raman bölgesine geniş ve sağlam bir asfalt yol ile bağlıdır. Gittikçe gelişmeğe başlayan ve Doğunun başlıca petrol istasyonu olan Batman'da, Raman dağının Maymune boğazındakinden sonra, Türkiye'nin ikinci petrol rafinerisi kuruldu. Buraya getirilen ham petrol tasfiye edilir ve saf petrol haline getirilir. (M)

BATMAN çayı, Dicle nehrinin kollarından biri; 120 km uzunluğunda. Diyarbakır'ın doğusunda kalır. Dicle'ye kuzeyden ve sol taraftan karışır. Kaynaklarını Muş ile Genç arasındaki Akçakara ve Kurtok dağlarından alır. Silvan'ın doğusunda 70 m genişliğe ve 1 m derinliğe ulaşır. Batman çayı birçok yerde derinlerde aktığı için sulama bakımından pek elverişli değildir. Silvan'ın 17 km doğusunda Malabadi köyü yanında, çayın üzerinde 175 m'lik eski bir taş köprü vardır. Batman çayı, Beşiri güneyinde, Raman dağının batısında Dicle'ye karışır. (M)

BATN i. Bk. BATIN.

BATNA, Cezayir'de şehir. Aynı adı taşıyan idarî bölge ve çevrenin merkezi. Konstantin şot'lar havzasının güney sınırında, Avras ve Bellezma dağlarının eteğinde; 48 162 nüf. Ticaret merkezi. — *Batna idare çevresi,* 102 263 nüf. (L)

BATNA idarî bölgesi, Cezayir'de idarî bölge: 568 000 nüf. Merkezi: *Batna.* Avras dağında merkezleşmiştir; derin vâdilerin kestiği bu sıradağ, vâdilerin dibinde çiftçilik ve hayvancılık yapan yerli halka sığınak olmuştur. İdarî bölge, kuzeyde yer yer kısa dağ zincirlerinin bulunduğu yüksek Konstantin düzlüklerinin güney sınırını içine alır; geniş bataklıklar, yağmur mevsiminde, en alçak kesimlere yayılır. Bu kesimler yarı göçebe koyun yetiştiricilerinin geçit yeridir. (L)

BATNAİ, lat. *Bathnae.* Esk. coğ. Anadolu'da Osrhoene bölgesinde Edessa (Urfa) ile Euphrates (Fırat) nehri arasında, bugünkü Suruç (Urfa) şehri. Makedonyalıların kurmuş olduğu şehri Roma imparatoru Traianus işgal etti (116). Ammianus Marcellinus'a göre burada zengin bir panayır kuruluyordu. (M)

BATOE. Bk. BATU.

BATOİD'LER çoğl. i. Zool. Kıkırdak iskeletli balık takımı. Kedibalığı, testerebalığı ve torpilbalığı bu takımdandır. (Bunlar üstten basık yassı balıklardır. Solungaç yarıkları ve ağız karın tarafındadır.) [L]

BATOKRİNUS i. Kuzey Amerika'da, Karbon çağında yaşamış fosil derisidikenli. (L)

BATOLİT i. (fr. *batholite*). Jeol. Plutonik derinlik kayacı kütlesi kubbe biçimindedir.

— ANSİKL. *Batolitler,* granit, diyorit, siyenit'ten v.b. meydana gelir. Bunları oluşturan madde derinde katılaşmıştır; hiç değilse önemli bir kısmı daha önce varolan kayaçlardan meydana gelir, bu kayaçlar yerlerinde «özümlenmiş» lerdir. Bazı yazarlara göre, madde bu dönüşüm sırasında sıvı haldeydi (*magma*); bazılarıysa başlangıçtan beri katı halde olduğunu kabul ederler. (L)

BATOLOJİ i. (yun. *battologia;* kekeme olduğu için aynı kelimeyi birçok kere tekrarlayan Kyrene kralı *Battos*'tan ve yun. *logos,* söz'den fr. *battologie*). Aynı sözün, aynı cümlenin, aynı düşüncenin, yararsız bir şekilde tekrarı. ‖ Konuşmada, bir söz parçasının tekrarına yol açan heceleme bozukluğu, kekeleme. (L)

BATON, atinalı komedi yazarı (M.Ö. III. yy.). Özellikle, zamanının filozoflarına saldırdı. Şiirlerinden sadece birkaç parça kalmıştır. (L)

BATON Herakleialı, yunanlı heykeltıraş (M.Ö. III. yy.). Tunçtan heykeller yaptı. Plinius, Roma'da Concordia tapınağında, onun yaptığı Hera ve Apollon heykellerini gördüğünü söyler. Eleusis'te ve Atina'da Baton'un imzalarına rastlanmıştır. (L)

BATONİ veya **BATTONİ** (Pompeo), italyan ressamı (Lucca 1708-Roma 1787). Dinî (*Madonna,* Louvre müzesi) ve tarihî tablolar, papa Benedictus XIV, Clemens XIII, Pius VI, imparator Joseph II ve Leopold II'nin portrelerini yaptı. (L)

BATONİYEN i. ve sıf. (ing. *Bath* adlı şehirden fr. *Bathonien*). Orta Jura devrinin üst katına verilen ad. (Bajosiyen ile Kalloviyen arasında yer alır. İki askatı vardır: *Vezüliyen* ve *bradfordiyen.*) [L]

BATON ROUGE, Amerika Birleşik devletlerinde şehir. Louisiana'nın merkezi, Mississippi'nin aşağı kesimi kıyısında; 152 400 nüf. Üniversite. Demiryolu merkezi ve önemli nehir limanı. Büyük petrol rafinerileri. Kimya sanayii. Alüminyum. Sentetik kauçuk. Şehri 1719'da Fransızlar kurdu. (L)

BATORO'LAR, Uganda'da bantu kabilesi. Lunyoro dili konuşurlar. Yaklş. 150 000 nüf. (L)

BATORY (Etienne). Bk. ETİENNE BATHORY.

BATORY. Bk. BÁTHOR .

BATPAZARI blş. i. Eski eşyanın alınıp satıldığı pazar yeri veya çarşı. (Bk. BİT-PAZARI.) [M]

BATRACHOSPERMUM i. Tatlı akarsularda yaşayan suyosunu. Jelatinimsi tesbih görünüşü, kurbağa yumurtalarına benzediğinden bu ad verilmiştir. (Kızılsuyosunlarından.) [L]

BATRAK i. Denizde yaşayan, balık biçiminde küçük hayvan (uzunluk: 5-7 sm). Gömleklilerle birlikte kordalıların ilk basamağıdır. Avrupa'nın kumlu kıyı sularında yaşar (İlmî adı: *amphioxus*).

— ANSİKL. *Batrak,* önceleri salyongoz cinsinden karındanbacaklı bir yumuşakça sanıldı. Sonra bazı bilginler ona basit yapılı bir balık gözüyle baktılar. Şimdiki omurgalıların atası olabilecek soysuzlaşmış bir omurgalı veya omurgalılarla gömlekliler arasında geçit sayılabilecek ayrı bir hayvan grubundan olduğu söylendi. Ne olursa olsun batrak, kafatassız omurgalılar grubunun tek örneğidir. Tümbeyin, kafatası, yürek ve böbreğin olmayışı, organlarındaki aşırı bakışımsızlık, yemekborusunun oluk biçiminde oluşu, derisinin tek sıra hücre tabakasından meydana gelişi, gözlerinin durumu v.b. yüzünden bu hayvan zooloji bilginlerini çok ilgilendirmektedir. (L)

Batrakhomuomakhia (yun. *Kurbağalar'la Farelerin Kavgası* anlamına gelir), Homeros'un üslûbunu alaya alan, küçük manzume. Kraliçe Artemisia'nın kardeşi Karya'lı Pigres tarafından yazılmış olduğu söylenir (M.Ö. V. yy.). [L]

BATRAKİT (yun. *batrakhos,* kurbağa kelimesinden). Miner. Montisellit'in bir çeşidi. (L)

BATRİSUS i. Kınkanatlı böcek. Avrupa'da bulunan türleri, *lasius* cinsinden karıncaların yuvalarında yaşar. (*Pselaphidae* familyasından.) [L]

BATS dili, Kafkas dillerinin kuzeydoğu kollarından bir dil. Gürcistan'da, Tiflis'in kuzeyindeki Telavi bölgesinde, Alazan ırmağının yukarı kısımlarındaki bazı köylerde tahminen 2 000 dağlı tarafından konuşulur. Çeçen-Lezgi bölümüne giren Çeçen (Nahçuy) grubundandır. Yerli adı Batsbur mott'tur; yabancılar bu dili yanlış olarak Tuş diye adlandırırlar. (M)

BATSANGUİ'LER, zenci halk. Kongo ve Gabon'da, Du Şaillu dağ kütlesinde yaşarlar. (L)

BATSANY (Janos). Bk. BACSANYİ.

BATŞ i. (ar. *batş*). *Esk.* Şiddetle tutup kapma, koparma. ‖ Saldırgan kuvvet, şiddet, haşinlik. (M)

BATŞEBA, güzelliğiyle ünlü yahudi kadın, Davud'un subayı Uriya'nın karısı (II. Samuel, XII, 1-25). Davud'un sevgilisi oldu. Davud onunla evlenebilmek için Uriya'yı öldürdü. Bunun üzerine peygamber Natan ona şöyle dedi: «Bir şehirde biri zengin, biri yoksul iki adam vardı. Zenginin çok sayıda koyunları ve sığırları, yoksulunsa üzerine titrediği bir tek koyunu vardı sadece. Zengin, evine gelen bir konuğa yoksulun koyununu ikram etti. — Davud; bu adam ölümü hakketti, diye haykırdı. — Natan; bu adam sensin, diye cevap verdi. Seni kral yapan Rabbin sözünü hiçe saydın; Rab seni cezalandıracak.» Çok geçmeden Davud'un Batşeba'dan olan çocuğu öldü. Davud'un Batşeba'dan daha sonra Süleyman ile üç erkek çocuğu daha dünyaya geldi.

Batşeba öyküsünde, özellikle banyo sahnesi, Büyük Palma'ya, Cranach'a (Berlin müzesi) ve Rembrandt'a (Louvre) ve daha birçok

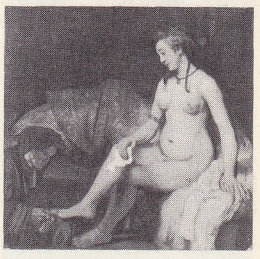

«Batşeba»
Rembrandt'ın eseri (1654)
[Louvre müzesi, Paris]

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Bu arada, J.F. De Troy (Angers müzesi) ve William Blake'in (Tale Gallery) tablolarını da sayabiliriz. (L)

Gaston BATY ve kuklaları

BATŞİOKO'LAR, Kongo devletinin güneyinde ve Angola'da zenci halk. Sanatları, özellikle, atalarını canlandıran figürlerde kendini gösterir. Çok gerçekçi olan bu figürlerde kasların gösterilişi anatomiye son derece uygundur. Yeni heykelcilik daha özentilidir. Yontulmuş parçalar çoğunlukla çivilerle kaplıdır. Koltukların biçimi XVII. yy. avrupa iskemlelerinden kopye edilir. Maskeler saz ve hafif ağaçtandır; üstlerindeki başlık, çoğunlukla, XVI. yy. portekiz askerlerinin miğferlerinin taklididir. (L)

BATTAK'LAR. Bk. BATAK'LAR.

BATTAL sıf. (ar. *batâlet,* avarelik ve cesaret'ten battal). *Esk.* Cesur, kahraman: *Battal Gazi.* ‖ Kullanılmaz, işlemez, iptal edilmiş: *Bu mahalle karısının diline düşmektense dipsiz battal kuyulara düşüp gebermenin daha iyi olduğunu üçü de biliyorlardı* (H. R. Gürpınar). ‖ Hantal, işe yaramaz: *B... deki o uyur gibi oturan, sayıklar gibi söyleyen battal zat değil mi* (R. N. Güntekin). ‖ İşsiz. ‖ i. Dairelerde müsvedde için kullanılan bir tarafı parlak kalın kâğıt. ‖ *Battal çizgisi,* kullanılmaz olduğunu belli eden iptal çizgisi: *Herifin kabasına battal çizgisi çekmişsin! «Beğendim» diye gülmüş.* (K. Tahir). ‖ *Battal etmek (çekmek),* iptal etmek, bir daha kullanmamak: *Barınılmaz hale gelen bazı odalar battal edilmişti* (R. N. Güntekin). ‖ *Battal olmak,* kullanılmaz olmak: *Hak ü insaf ile kan etmeden ettin kanun / Oldu batıl işi cellad-ı lainin battal* (Şinasi).

— Denizc. *Battal gemi,* iyi dümen dinlemeyen, manevrası yavaş, ağır ve çok baş kıç vuran gemilere verilen ad.

— Teşk. tar. *Battal torbası,* eski dairelerde dosya usulü konmadan evvel hükmü kalmıyan evrakın konulduğu torba. Üzerlerine ay ve sene yazılır ve bekleme süresi bitince yakılırdı.

◆ **Battaliye** i. *Esk.* İşi bitmiş resmî evrakın konulduğu torba. (M)

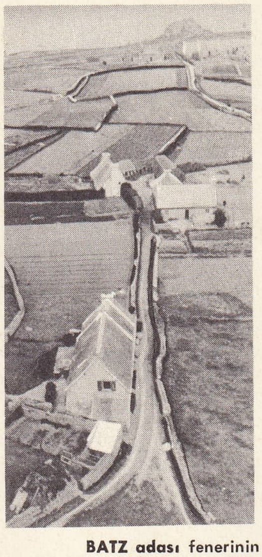

BATZ adası fenerinin tepesinden alınmış görünüş

BATTAL GAZİ, Müslümanların VII. yy.-da Bizans'a karşı yaptığı gazalarda ün yapmış arap kumandanı; türk ve arap destan hikâyelerinin kahramanı. Türkler arasında Battal (kahraman) Gazi, Seyyid Battal ve Seyyid Battal Gazi adlarıyle tanınmıştır. Arap kaynaklarına göre asıl adı Abdullah'tır. Emevî ordularının 717-740 yıllarındaki Anadolu seferlerine katıldı, 740'ta Afyonkarahisar yakınlarındaki Akroinon'da şehit oldu. Daha sonra Emîr Danişmend 1102'de Malatya'yı fethedince Battal ile ilgili arap rivayetleri, Türkler tarafından kahramanlık destanı haline getirildi.

Menkıbelere göre Battal, Emevî kumandanı Mesleme'nin Bizans'ı kuşatması sırasında (717-718) şehre girer, Ayasofya'yı görür, oradan kıymetli bir haç alarak çıkar. Başka bir rivayet rum ülkesinde hastalanıp bir manastırda tedavi edildiğini ve kendisine yardım eden kızla birlikte kaçtığını anlatır.

André BAUCHANT «Aziz Martin, Touraine Ormanlarında», 1949 (detay) [Tours müzesi]

Osmanlı tarihlerinin bazılarında, hattâ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, Battal'ın insanüstü kahramanlıkları anılır.

Battal ile ilgili arap edebiyatında Zelhimme'-den yapılan tercümeler XI. ve XIII. yy.lar boyunca türk-bizans mücadelelerine ait rivayetlerle birleşerek mensur *Battalname*'yi meydana getirdi. XVIII.yy.da Bakaî (öl. 1785) tarafından yazılmış manzum bir *Battalname* de vardır. Alevî zümreleri arasında Battal'ı, Haricîlerle mücadele etmiş bir alevî kahramanı olarak gösteren destanî şiirler yazılmıştır. Anadolu dışındaki Türklere ait Battal Gazi menkıbeleri *Manakıb-ı Gazavat-ı Seyyid Battal*'da toplanmıştır (Kazan, 1888). [→ Bibliyo.] (M)

BATTAMBANG, Kamboç'ta şehir, Tonlesap gölünün kolu olan Stung-sang-ke nehri kıyısında eyalet merkezi; 35 600 nüf. Battambang, bölgenin tarım ürünlerini (pirinç, kakao, kakule) toplayan, balık konserveciliği yapan ve fosfat işleyen hareketli bir ticaret merkezidir. Bıçkıhaneler ve ince marangozluk. — *Battambang eyaleti,* 452 000 nüf. Önemli bir ticaret kaynağı olan pirinç yetiştiriciliğinde, Kamboç'un birinci eyaletidir. Ormanlarla kaplı dağlar, kakule, kereste, safir ve yakut elde etmek için işletilir. Eyalette çok sayıda arkeolojik anıt vardır; bunların en önemlileri Angkor* grubunu meydana getirenlerdir. (L)

BATTANCILAR çoğl. i. (ar. *battan,* çift kat yapma'dan). Teşk. tar. Yeniçeri ocağı için yaptırılan çuhaları döğüp kaplayanlara verilen ad.

— ANSİKL. *Battancılar,* çuhaları köylerine götürüp battanladıktan sonra ocağın ambarına teslim ederlerdi. Rumeli'de (Selânik) bu işle uğraşan üç köy halkı, bu hizmetlerine karşılık vergi ve resimlerden affedilmişlerdi. Bu üç köyün halkına *Battancı neferleri* denirdi.

Yeniçerilerle Acemi oğlanların giydikleri, çivit renkli bu çuhalar vücudu sıcak tutardı. Battancıların başına *Battan kethüdası* denirdi. (M)

BATTANİYE i. (ar. *battan,* çift kat etme'-den *battaniye*). Yatağın üstüne konulan ve yorgan yerine bazen de yorgan üstünde kullanılabilen yün veya pamuktan yapılmış örtü: *O da dizlerinde bir battaniye, arkasında yastıklar, olduğu yerden kendini süzüyordu* (H. E. Adıvar). *Örtündüğüm battaniyeyi getirmiş* (K. Tahir). ‖ *Elektrikli battaniye,* içine elektrikle işleyen ısıtıcı bir tertibat yerleştirilmiş çift katlı battaniye. (M)

BATTEY, amerikalı cerrah. Georgia'da (A. B.D.) Rome'da dünyaya geldi. 1872'de *yumurtalık çıkarma* veya *Battey ameliyatı* adıyle tanınan, sağlam yumurtalıkların çıkarılması, yani kadının kısırlaştırılması usulünü icat etti. (L)

BATTHYANY, eski macar ailesi. 1389'da Battyon köyünü yurtluk elde etti. Ailenin en tanınmış kişileri: KARL JOSEPH (1698-1772), prens Eugen'in emrinde general olarak görev aldı. Bohemya'da Prusya kralı Friedrich ile savaştı, sonra Ségur kontunun komutasındaki Fransız ve Bavyeralılara karşı koydu. 1764'te prensliğe yükseldi. — Piskopos İGNAC (Nemetujvar 1747-Kolozsvar 1798), Macar krallığının kilise yasalarını derledi (1785);— LAJOS (Bratislava 1806-Peşte 1849). 1848'de ilk macar bakanlar kurulunca başkan seçildi. Başlangıçta, Avusturya ile siyasî birliğin korunmasını savundu. Kossuth partisinin muhalefeti karşısında, ülkesi için çarpışmakla yetindi, Peşte diyetine katıldı, şehrin Windischgrätz tarafından işgali sırasında (18 ocak 1849), hapsedildi, daha sonra da kurşuna dizildi (6 ekim 1849); —KAZMER (1807-Paris 1854), siyaset adamı. 1840'-tan itibaren geniş ve liberal görüşleriyle diyetlerde kendini gösterdi. 1848 Devriminde Hırvatlarla savaştı. Eszek kalesini ele geçirdi, ama Avusturyalıların Hırvatistan'ı işgal etmeleri üzerine Debrecen'e çekildi. Kossuth. Macaristan'ın bağımsızlığını ilân edince, dışişleri bakanı oldu. Vilagos felâketinden (1849) sonra Kossuth ile birlikte Türkiye'ye sığındı ve Şumnu'da göz hapsinde tutuldu. Daha sonra Fransa'ya yerleşti. (L)

BATTİADAİ, Kyrene'yi kuran Battos'un sülâlesi. Bu hanedandan gelen sekiz hükümdar, iki yüzyıla yakın bir zaman Kyrene tahtında kaldılar: BATTOS I, Thera'lı, Kyrene kolonisinin (M.Ö. 631-590) kurucusu. İlk Apollon tapınağını yaptırdı, koloniyi geliştirerek, bütün iktidarı elinde topladı. Öldükten sonra mezarı, ulusunun tapınma yeri haline geldi. Kendinden sonra iktidar Arkesilaos I'e geçti. — *Mutlu* BATTOS II. Arkesilaos I'in oğlu (574-560), Kyrene'yi bayındır bir hale getirdi, kolonileri genişletti, Libyalıları uzaklaştırdı ve Mısır kralı Amasis'i (570'e doğr.) yendi. — *Aksak* BATTOS III (550-530 dolaylarında), Arkesilaos II'nin oğlu. Gücünü kaybetti, kral unvanını ancak belirli dinsel görevler için koruyabildi. — *Güzel* BATTOS IV (510-470), Arkesilaos III'ün oğlu ve halefi barış içinde geçen krallığı zamanında, Kyrene en parlak devrini yaşadı, büyük tapınaklarla donatıldı; ikinci meydan savaşından sonra yunan kolonisi, pers nüfuzundan kurtuldu. Battos IV'ün oğlu, Arkesilaos IV adıyle anılmaktadır. (L)

BATTİK i. Bk. BATİK.

BATTİSTA (Mantova'lı). Bk. SPAGNOLİ.

BATTLE CREEK, Amerika Birleşik devletlerinde (Michigan) şehir. Detroit'in batısında; 44 200 nüf. Pazar yeri. Sanatoryumlar ve dinlenme evleri. John Harper's askerî hastahanesi. (L)

BATTLE DRESS i. (ing. k., anlamı *savaş giysisi*). Ask. Üniforma ceketi. (Bk. BLUZON.)

BATTONİ (Pompeo). Bk. BATONİ.

BATTOS, Battiadai hanedanından dört Kyrene kralının adı. (L)

BATTUTA (İbni). Bk. İBNİ BATTUTA.

BATTUTO i. (ital. k.). Sirklerde uzun sıçramalar için elverişli, elastiki tramplen. (L)

BATU veya **BATOE,** İndonezya'da küçük takımadalar, Sumatra'nın batı kıyısı açıklarında. Ormanlarla kaplıdırlar. Hindistancevizi içi ve reçine ihraç ederler. (L)

BATU (Selâhattin), türk şair ve yazarı (Eceabat 1905), Gelibolu idadîsini, İstanbul Yüksek Veteriner mektebini (1925) bitirdi, Almanya'da ihtisas yaptı, yurda dönünce (1931) Ankara Ziraat ve Veteriner fakültelerinde görev aldı, 1942'den beri Zootekni profesörü. Resmî mesleğiyle ilgili, ilmî eser ve araştırmaları da olan Batu, edebiyat alanında ilk önce şiir (*Bursa'da Yeşiller* [1949], *Rüzgârlı Su* [1962]); deneme (*İnsan ve Sanat* [1945]); gezi (*Romancero* [1953], *İsviçre Günleri* [1966]) ve tiyatro (*İphigenia Tauris'te* [1942], *Kerem ile Aslı* [1943], *Güzel Helena* [1959], *Oğuzata* [1961]) türlerinde eserler verdi. *Güzel Helena,* Bernt von Heiseler tarafından Almanca'ya çevrilerek («Helena Bleibt in Troja» 1959) Bregenz milletlerarası tiyatro eserleri yarışmasında ikincilik kazandı, aynı yılda Bregenz'de tiyatro ve müzik festivallerinin açılışında oynandı. (M)

BATUALAR veya **BEKUİLER,** pigme topluluğu; Kongo'nun iç taraflarında, geniş bir bölgede yaşarlar. (L)

BATUECAS, İspanya'da bölge. Gata dağı eteklerinde (Leon, Salamanca eyaleti). Vahşi ve dağlıktır. (L)

BATU HAN, Altınordu devletinin kurucusu (1204-1255). Cengiz'in torunu ve Cuci'nin oğludur. Ortaçağda, doğuda devlet, hükümdarın bütün ailesinin ortak malı sayılıyor ve bu ortak malın bazı bölümlerinin idaresi, ailenin çocuklarına veriliyordu. Cengiz Han da sağlığında topraklarını oğulları arasında böldü. Babasının ölümü üzerine (1227) Batu Han, onun halefi olarak tanındı. Fakat ülkesinin hudutları hiçbir anlaşma ile tayin edilmiş değildi. Devrinde yapılan bütün teşebbüsler ve seferler imparatorluğun bir parçasının menfaati için değil, bütün imparatorluğun müşterek menfaati için yapılırdı. Batu Han, Rusya ve komşu devletlere karşı yapılan savaşta görevli kıtaların başına geçti, Buz tutmuş Volga'yı geçip (1237), Rusya'yı (1240), Lehistan'ı, Macaristan'ı ve Dalmaçya'yı (1241-1242) aldı. Tunayı geçerek Gran şehrini, Bulgaristan'ı ve oradan Eflak ve Buğdan'ı ele geçirerek Volga'daki merkezine döndü. 1243 Yılından sonraki savaşlara katılmadı. Batu Han zamanında alınan memleketlerden sadece Rusya, Altınordu devletine bağlı kaldı. Sonraları Batu Han'ın, yeğeni Mengü'yü kağan seçtirmesi üzerine, ailenin diğer fertleri arasında ayaklanmalar oldu. Neticede Cengiz imparatorluğu Mengü ile Batu Han arasında bölündü. Bu iki büyük devletin sınırları Talas ve Çu nehirleri arasındaydı. Batu Han daha sağlığında hükümdarlık salâhiyetlerinden bir kısmını oğlu Sartak'a verdi. Rusların zalim bir hü-

Foto. Agence intercontinentale, A. Roy, Giraudon (LAROUSSE)

kümdar olarak tanımak istedikleri, fakat zamanın seyyahları ve tarihçileri tarafından adaleti, akıllı ve merhametli olarak anlatılan Batu Han, son yıllarını, Volganın doğu kıyısında kurduğu Saray şehrinde geçirdi. (M)

BATUM, gürcüce **Batumi,** S.S.C.B.'de (Rusya F.S.S.C.) şehir; 82 000 nüf. Gürcistan Sovyet cumhuriyetine bağlı, muhtar Acaristan cumhuriyetinin başşehri. Karadeniz'in önemli limanlarındandır. Çoruh ırmağı ağzından birkaç km kuzeydoğuda ve Türkiye hududundan 15 km uzaklıktadır. Sıcak ve bol yağışlı bir iklim bölgesindedir. Çay fidanlıkları, dutlukları ve meyvelikleri zengindir. Bakû'ya, böylece Hazar denizine, demiryolu, kara yolu ve petrol boruları ile bağlıdır. Ekonomik önemi çoktur. Bölgenin önemli bir limanıdır. Petrol rafinerisi olduğundan petrol ihraç yeridir.

● *Tarih*: Eskiçağda adı *Bathys* idi. Önce Pers imparatorluğuna bağlıydı. Sonra Pontos kralı Mithradates'in egemenliğine girdi. Pompeius'un zaferleri sonunda Romalıların eline geçti (M.Ö. 63). Hadrianus devrinde Roma için askerî bir uğrak yeri olarak kullanıldı. M.S. VI. yy. da Bizanslılar tarafından işgal edildi ve bütün Lazika bölgesiyle birlikte, Bizans'a tabi olan vasal kralları tarafından idare edildi. Ortaçağda Vati adını taşıyan Batum, İstanbul ile pek çok ticarî ilişkiler kurdu. XII. yy.da Gürcü kraliçesi Tamara devrinde en parlak zamanlarını yaşadı. 1221'den itibaren sırayle Moğollar ve Gürcüler tarafından yağmaya uğradı. 1483'te bağımsız Lazika'ya katıldı. 1564'te, Kanunî Sultan Süleyman devrinde osmanlı işgaline uğradı ve 1878'e kadar türk toprakları içinde kaldı. 1878 Ayastefanos antlaşmasıyle harp tazminatının bir kısmı olarak rus çarlığına verildi. Berlin kongresinin imzalanmasından sonra Batum 25 ağustos 1878'de işgal edildi ve Rusların burada kurdukları serbest liman 1886'ya kadar devam etti. Daha önceleri, 1850 sıralarında Ruslar burada Rus Deniz Seferi ve Ticaret şirketi (Russkoye Obşçestvo Parahodstva i Torgovli) adlı bir acentelik açmışlardı. Böylece Batum, Kırım-Anadolu-Kafkasya hattının son iskelesi oldu. Birinci Dünya savaşının sonunda, 3 mart 1918'de Brest-Litovsk'ta, Osmanlı devletiyle Rus Bolşevik hükûmetinin imzaladığı antlaşmaya göre Batum Türklere geri verildi ve o günlerde aynı adla kurulan bağımsız bir sancağın merkezi oldu. Rus çarlığı yıkılınca kurulan Millî Gürcistan da Batum'un Türklere ait olduğunu tasdik etti. 30 Ekim 1918 Mondros mütarekesinden sonra Osmanlı devleti Batum'dan çekildi ve şehri İngilizler işgal etti. İngilizlerin çekilmesi üzerine (temmuz 1920), Gürcistan hükûmeti Batum'u işgal etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin protestosundan ve askerî harekâta geçmesinden sonra Batum, Ardahan ve Artvin ile birlikte Türkler tarafından işgal edildi (16 Mart 1921). Fakat Moskova'da imzalanan Türkiye- Rusya dostluk antlaşmasına göre 19 Mart 1921'de türk kuvvetleri şehri boşalttı ve Batum, Gürcistan Sovyet cumhuriyetine bırakıldı. Fakat yine aynı antlaşmaya uyarak Ruslar burada muhtar Acaristan'ı kurdular ve Batum'u da bölgenin idare merkezi yaptılar. (M)

BATU PAHAT (veya **BANDAR PENGGARAM**), Malezya'da (Johore) şehir. Malakka boğazı kıyısında; 26 500 nüf. Balıkçılık limanı ve tarım pazarı. Civarında, demir ve boksit madenleri. (L)

BATUR sıf. Bk. BAHADIR.

BATUR (Numan), türk hattatı (İstanbul 1920). Buharalı ve Özbekler'in Gelebatur koluna mensuptur. (Babası Mehmed Aziz efendi) Galatasaray lisesini ve iktisat fakültesini bitirdi. 1950'de tâlik yazıyı merak ederek devrin en kudretli tâlik hocası hattat Necmettin Okyay'dan ders aldı, icazet sahibi oldu. Yazıda hocasıyle beraber klasik tâlik usulünde yürümektedir. (M)

BATUR HUN-TAYŞİ, Oyrat-Kalmuk devletinin ikinci büyük hanı (1634-1653). Çok kuvvetli bir göçebe devlet kurdu. Cengiz han gibi, batı ülkelerini fethetmek istedi. Oğlu Ho-ur-lük'ü tebaasıyle batıya gönderdi. Kıpçak bozkırlarındaki Kırgız ve Nogay hanlıklarıyle beyliklerini ortadan kaldırdı. O sıralarda Ruslara karşı isyan eden Ural ve Sibirya Müslümanları, Kalmuk'lardan faydalanmak istediler. Fakat anlaşamadılar. İkinci bir Cengiz han olmak isteyen Batur Hun-Tayşi'nin kurduğu göçebe hanlık, Çin ve Rusya arasında bir buçuk yüzyıl yaşadı, sonunda Çinliler tarafından ortadan kaldırıldı (1770). [M]

Charles BAUDELAİRE
1. Gustave Courbet tarafından portre; 2. Kendisinin yaptığı (1860)

BAUTUSİ'LER veya **TUTSİ'LER,** hamî ırkından zenciler. Busundi krallığında yaşarlar. Ülkenin en iyi hayvan yetiştiricileridirler. (L)

BATÜ i. Koreografi. *Sıçramalar* veya «*batü adımlar*», bacakları birbiri ardından çaprazlamayı veya çarpmayı gerektiren sıçrayış veya adımlar. (L)

BATY (Gaston), tiyatro yöneticisi ve sahneye koyucusu (Loire'da Pélussin 1885-ay.y. 1952). 1930'dan sonra Montparnasse tiyatrosunda sahneye koyduğu piyesler büyük başarı kazandı: S. Gantillon'dan *Maya,* B. Brecht'ten *Üç Kuruşluk Opera* (1933), Lucienne Favre'dan *Prosper* (1934), A de Musset'den *les Caprices de Marianne* (Marianne'ın kaprisleri) [1935], Shakespeare'den *The Taming of the Shrew* (Hırçın Kız) ile *Macbeth* (1942), A. de Musset'den *Lorenzaccio. Suç ve Ceza* (1932) ile *Madame Bovary*'yi (1936) sahneye uyguladı. Ayrıca *Dulcinée* (1938) adlı bir oyun yazdı. Yönettiği tiyatroda, sanatçıların oyununa, müziğe, ritme ve renklere geniş yer vererek ışıklardan ustaca yararlandı. Eserleri:R. Chavance ile birlikte *Vie de l'Art Théatral des Origines à nos Jours* (Başlangıçtan, Günümüze kadar Tiyatro Sanatının Yaşantısı) [1932] ve Lyon kuklaları üstüne iki kitap: *Guignol* (Kukla) [1934]; *le Théatre Joly* (1937). [M]

BATYUŞKOV (Konstantin Nikolavegç), rus şairi (Vologda 1787-ay.y. 1855). Yunan şairlerinin eserlerini bir araya getiren *Anthologia*'dan, Horatius, Petrarca ve Parny'den rusçaya yaptığı çevirilerle, Anakreon üslûbunda yazdığı şiirler ve ağıtlarla («*Tasso Cançekişirken*», 1817) Puşkin'i müjdeler. Batyuşkov, 1822'de delirdi ve edebî hayatı sona erdi. (L)

BATZ (Jean, baron DE), fransız komplocusu (Gers'de Goutz 1761- Puy-de-Dôme'da Chadieu 1822). Giyotine götürülen Louis XVI'yı kaçırmaya, sonra da kraliçeyle, veliaht ve prenseseleri kurtarmaya çalıştı. Convention'a karşı hazırlanan bütün komplolara katıldı ise de, kurtulmayı başardı ve 1815'te tümgeneral oldu. (L)

BATZ adası, Bretagne'ın kuzey kıyılarında ada. Roscoff karşısında; Finistère'in (Morlaix idarî çevresi) komünü; 1 059 nüf. Balıkçılık. Turfanda sebze. Sayfiye yeri. (L)

BAUANCİ'LER, Kongo ve Gabon'da zenci halk. Lastourville bölgesinde, Ogoune'nin orta kesimi kıyısında yaşarlar. (L)

BAUCH (Bruno), alman filozofu (Silezya'da Gross-Nossen 1877-öl. 1942). Baden yenikantçılık okulundandır. Bu akıma bağlı bütün kurucuları gibi, Kant'ın idealizmi ve eleştiriciliğini hareket noktası olarak alırsa da, yargının eleştirilmesine özel bir önem verir. Bauch'a göre, aşkın konu, nesnelerin şartlarının toplamından başka bir şey değildir, yargıların değerini meydana getiren şey nesnel ilişkilerdir. Hakikat, değer ve gerçek, Hegel'de olduğu gibi, *İdea* (fikir) genel adını taşıyan ve sürekli evrim halindeki bir sistem içinde özdeşirler. Bauch, Kant'ın kabul ettiği değerlere, *kültür değerleri* adı altında yeni bir değerler dizisi ekler ve bunların temellendirilmesi için gerekli gördüğü, kuvvete ve mutlakçılık anlayışına dayanan bir ahlâk sistemi kurar. Eserleri: *Luther und Kant* (Luther ve Kant) [1904], *Kant* (1921), *Ethik* (Ahlâk Felsefesi) [1921], *Wahrheit, Wert und Wirklichkeit* (Hakikat, Değer ve Gerçek) [1923]; *İdee* (İdea) [1926], *Ethik* (Ahlâk Felsefesi) [1935]. (L)

BAUCHANT (André), fransız ressamı (Château-Renault 1873-Montoire 1958). 1914'te asker olarak Çanakkale'de savaştı. Tabloları ilk olarak 1921'de Paris'te sergiledi. Diaghilev, *Apollon Musagète* adlı balenin kostümleriyle dekorunu ona sipariş etti (1928). Bauchant, 1937'de gerçekçi halk ressamları sergisine katıldı. Eserleri: çiçek resimleri, peyzajlar, çeşitli sahneler, konularını tarih, mitoloji ve kutsal kitaplardan alan kompozisyonlar. (L)

BAUÇİ, *esk.* **Yakoba.** Nijerya'da (Kuzey bölgesi) şehir. Adını verdiği Bauçi* yaylasında; 10 600 nüf. Kasiterit (tabiî kalay oksiti) çıkarılır. (L)

BAUÇİ, Orta Nijerya'da bölge. Benue'nin kuzeyinde. 2 000 m'den yüksektir, batı ve güneydeki ova ve yaylalara hâkimdir. Bauçi, Afrika'nın kalay bakımından en zengin bölgesidir. Başlıca üretim merkezleri: Jos, Naraguta, Bauçi, Pankşin. Maden filizi demiryoluyle Lagos ve Port Harcourt limanlarına gönderilir. (L)

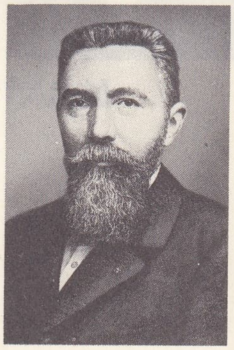

Émile BAUDOT
Delzers tarafından (cabinet des Estampes, Paris)

BAUD i. (*Baudot* isminden). Telgrafla haber naklinde hız birimi.

— ANSİKL. Bir saniyede bir aralık (mors alfabesindeki bir nokta) gönderilmesi halinde hız bir *baud*'dur; mors alfabesinde bir çizgi 3 baud ve Baudot kodunda her harf bir baud'a eşdeğerdir. 80 Baud ortalama olarak dakikada 100 kelime nakline tekabül eder. (L)

BAUD-BOVY (Samuel), isviçreli besteci, orkestra şefi ve müzik yazarı (Cenevre 1906). P. Dukas, Weingartner ve Scherchen'in öğrencisi, Cenevre konservatuarında önce profesör (1933), sonra müdür (1957). Fransız İsviçresi orkestrasını kurdu, Stravinski, F. Martin ve Honegger'in birçok eserini ilk defa olarak yönetti. Onikiada'dan derlediği yunan halk türkülerini armonize ederek yayımladı (1935, 1938, 1946), *Etudes sur la Chanson Céltique* (Kelt Şarkıları Üzerine İncelemeler) [1957] adlı bir kitap yazdı. (L)

BAUDE CORDİER, XV. yy. başlarında yaşamış Reims asıllı fransız bestecisi. Eserleri: Üç ses üzerine yapılmış bir Gloria, aralarında ünlü *Belle,' bonne, sage* (Güzel, iyi, uslu) rondosunun da bulunduğu on fransız şarkısı. İtalyan *ballata*'sının etkisi altındaki üslûbu, fransız *ars nova*'sından Dufay dönemi müziğine geçişi belirler. (L)

BAUDELAİRE (Charles), fransız şairi (Paris 1821-ay.y. 1867). Ressam Joseph François Baudelaire'in oğlu. 1827'de babası ölünce, annesi (sonradan general olan) Aupick adında bir subay ile evlendi. Baudelaire üvey babasına karşı hiç bir zaman yakınlık duymadı. Daha genç yaşta dik başlı bir insan oldu ve yalnızlık duygusuna kapıldı. Evdeki uyuşmazlık yüzünden Fransa dışına çıktı. 1841-1842 arasında Mauritius adasına, belki de Hindistan'a kadar uzandı. Bu yolculuktan, şiirlerini dolduran birtakım hayaller, görüntüler ve alışılmamış ülkelere özlemler ile Fransa'ya döndü. Jeanne Duval ile tanıştı. Oldukça fırtınalı geçen bu ilişki, şairin bütün hayatı boyunca sürdü. Ayrıca

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Belçika kralı
BAUDOUIN I

aktris Marie Daubrun ve Mme Sabatier his hayatına girdiler. Baudelaire, aralarında Prarond'un da bulunduğu birkaç arkadaşıyle «Normandiya okulu» adı altında birleşerek ilk şiirlerini vermeğe başladı. 1842 veya 1843'te yazdığı birkaç şiir sonradan *Elem Çiçekleri*'nde (Fleurs du Mal) yer alacaktı. Bu ara, Baudelaire bohem hayatı sürmeye başladı; çılgınca para harcaması çevresindekileri ürkütünce, 1845'ten itibaren vesayet altına alındı; hayatının sonuna kadar, baba mirasını çok tutumlu kullanmak zorunda kaldı. Bu ara resim atelyelerine merak saran Baudelaire 1845'ten sonra resim sergileri üstüne yeni ve derin bir estetik anlayışı ile yazılar yazmaya başladı. Bu yazılar, ölümünden sonra 1868'de *Curiosités Esthétiques* adlı kitapta toplandı. Sanat, Baudelaire için bir sistemin uygulanmasından elde edilen bir sonuç olmaktan uzaktır; tersine, şekilci bir idealin değil,bir sonsuzluğun çağrılarının dışa vuruluşudur. Ona göre sanat, eldeki teknik verilere hâkim olmayı öngörür. Baudelaire, bu nitelikleri özellikle Delacroix ve Constantin Guys'in eserlerinde bulmaktaydı. 1868'de *l'Art Romantique* (Romantik Sanat) adı altında toplanan edebiyat eleştirmeleri de büyük önem taşır. Baudelaire, müzik alanında Fransa'da besteci Wagner'in dehasını keşfederek yeni bir sanat anlayışına yol açan pek az kimseden biridir. Bu anlayışı, Hoffmann'da ve 1848'de fransızcaya çevirdiği Edgar Poe'nun eserlerinde de buluyordu. Bazı romantiklere, özellikle de lirik bir ressam olan Delacroix'ya hayranlığına ve «sanat sanat içindir» ilkesine bağlı kalmasına rağmen, Baudelaire, çağının sanat anlayışını aşarak Parnasçıların ötesinde, sembolistleri müjdelemiştir. Baudelaire, her şeyden önce, çağımız insanının içinde yaşadığı «Spleen»i (İç Sıkıntısı), *Paradis Artificiels*'i (Yapma Cennetler) ve sonsuzluk peşinde koşan Tanrısız insanın sefaletini dile getiren bir şairdir. Baudelaire'in bütün eserine, özellikle *Fleurs du Mal* (1857) adlı kitabındaki şiirlerine yön veren temalar bunlardır. Önceleri, *les Lesbiennes* (Seviciler) veya *les Limbes* adını vermek istediği bu çok sevdiği kitabının yayımlanmasından hemen sonra, Baudelaire «toplum ahlâk ve törelerini çiğnemek» ile suçlanarak 300 frank para cezasına çarptırıldı, ayrıca, altı şiiri de kitaptan çıkarıldı. Fakat bu ceza, şairin cesaretini kıracak yerde, eserini daha da genişletmesine yol açtı. Nitekim *Fleurs du Mal*'in ikinci baskısına (1861), 35 yeni şiir ekledi. Konuları çoğu zaman *Fleurs du Mal*'inkileri yansıtan *Petits Poèmes en Prose* da (Küçük Mensur Şiirler) aynı dönemde (1857 ve sonra) yayımlandı. Bu şiirlerden bazıları *Spleen de Paris* (1864) adı altında *Figaro* gazetesinde çıkmış, ama pek tutulmamıştı. *Petits Poèmes en Prose*'un tamamı ancak 1869'da yayımlanabildi.

Baudelaire'in son yılları para sıkıntısı ve hastalık içinde geçti; 1864 nisanında konferanslar vermek üzere gittiği Belçika'dan hayal kırıklığı içinde döndü. 1866'da ilk felç krizi geldi. Ölümünden çok sonra yayımlanan *Journaux Intimes*'in (Günceler) [1909] iki dizisi (*Fusées* [Füzeler], *Mon Coeur mis à Nu* [Bütün Açıklığıyle Kalbim]), V. Hugo'nun *Fleurs du Mal*'i okurken duyduğu «yeni ürperti»yi olanca derinliği ve yüceliğiyle gösterir. (L)

BAUDENS (Lucien Jean-Baptiste), fransız cerrahı (Pas-de-Calais'de Aire 1804-Paris 1857). 1836'da kendi adını taşıyan kırık tedavisinde başarılı bir âlet icat etti. İstanbul'da ve Kırım'da fransız ordusu sağlık servisinin başında bulundu (1854). Eseri: *Traité des Plaies d'Armes à Feu* (Ateşli Silâhların Açtığı Yaralar Üzerine İnceleme). [L]

Kudüs kralı **BAUDOUIN II** ile Norveç kralı Sigurd'un at gezintileri, bir norveç halısından detay (Oslo krallık şatosu)

BAUDIN (Louis), fransız iktisatçısı (Brüksel 1887-Paris 1964). Paris Hukuk fakültesinde profesör. Eserleri: *l'Empire Socialiste des İncas* (İnka Sosyalist İmparatorluğu) [1928], *Le Crédit* (Kredi) [1934], *Le Mécanisme des Prix* (Fiat Mekanizması) [1940], *Le Corporatisme* (Loncacılık) [1942], *Le Play* (1947), *La Monnaie, ce que le Monde Devrait en Savoir* (Para üstüne Herkesin Bilmesi Gerekenler) [1947], *Les İncas du Pérou, Précis d'Histoire des Doctrines Économiques* (Peru İnkaları, İktisat Doktrinleri Tarihi Üzerine İnceleme) [1947], *Traité d'Économie Politique, la Monnaie et la Formation des Prix* (İktisat Kitabı, Para ve Fiyatların Oluşumu) [1947]. Baudin, fransız liberal okulundan çok ingiliz ferdiyetçi okuluna bağlıdır. (L)

BAUDİSSİN (Wolf, Graf VON), alman bilgini (Kopenhag 1789-Dresden 1878). Shakespeare, Molière ve Goldoni'nin piyeslerini Almancaya çevirdi. Eseri: *Ben Jonson und seine Schule* (Ben Jonson ve Okulu) adlı iki ciltlik inceleme (1836). [L]

BAUDO (SİERRA DE), Kolombiya'da sıradağ. Büyük okyanus kıyısında; 1 810 m. (L)

BAUDOİN. Bk. BAUDOUİN.

BAUDOİN (Paul Albert), fransız ressamı ve dekoratörü (Rouen 1844-Paris 1931). Ressam Puvis de Chavannes'ın atelye şefi. Mimarî ile ilgilendi, XVI. yy.ın sonundan beri hemen hemen kullanılmaz olan fresk tekniğini uyguladı. Başlıca eserleri: *Müzik Tarihi* (Rouen tiyatrosu), *Buğdayın Hikâyesi* (Dombasle okulu). [L]

BAUDOT (Emile), fransız mühendisi Haute-Marne'da Magneux 1845-Sceaux 1903). Adını taşıyan süratli, basıcı ve çoğaltıcı telgraf ile Witehouse, Gauss ve Weber'in sistemlerini örnek alarak, beş temel işaretli bir alfabe icat etti. Bu alfabe düzeninde âletin çalışması sırasında tek yönlü bir akım kullanılarak öteki dinlenmeye bırakılmakta, böylece alıcı, hattan hiç bir sinyal geçmediği zaman parazit akımlardan korunmaktadır. 1894'te icat edilen ve sisteme büyük bir kolaylık kazandıran otomatik röle çok sayıda düzene yer vermekte ve nazarî ulaşma mesafesinin sınırsız olması dolayısiyle, milyonlarca kilometrelik telgraf teli kullanma zorunluğunu ortadan kaldırmaktadır. 1877'de işletmeye konan Baudot sistemini, Picard denizaltı kablolarına, Verdan da telsiz telgrafa uyguladı. (L)

BAUDOUİN, beş Kudüs kralının adı. — **Baudouin I,** Edessa (Urfa) kontu (1098-1100), Kudüs kralı (1100-1118). Boulogne kontu Eustache II'nin üçüncü oğlu ve Godefroi de Bouillon'un kardeşi. Kral unvanını alan Baudouin, Akka'yı (1104), Beyrut'u (1109) ve Sayda'yı (1110) ele geçirerek ülkesini genişletti. Kurnaz ve amansız bir hükümdar olarak krallığını başarıyle yönetti, baronlara gücünü kabul ettirdi. —*Bourg'lu* **Baudouin II,** Edessa kontu (1100-1118) ve Kudüs kralı (1118-1131), Ardenne hanedanına bağlı Rethel kontluklarından gelir. Edessa kontluğunu kurnazlıkla ele geçiren yeğeni Baudouin I'in yerine geçti. Ermeni Melitene (Malatya) prensinin kızı Morfia ile evlenerek hem de latin baronların hem de ermeni uyrukların saygısını kazandı. Böylece, Kudüs kralı olarak Baudouin I'in yerine geçti ve Müslümanların tehdidi altında bulunan Antakya'nın yardımına koştu. Daha sonra, Edessa kontluğunda kendine halef olan Jocelin I de Courtenay'ı kurtarmağa gitti, ama 1104'te Türklere esir düştü. Dört yıl sonra kurtularak yeniden Kudüs'e geldi ve krallığını, savunmağa hazır duruma getirdi. Egemenliğini Antakya prensi ile Trablus ve Urfa kontlarına kabul ettirdi, damadı Bohémond II'in ölümünden (1130) sonra Antakya prensliğini yönetti. — **Baudouin III** (1131-1163), Kudüs kralı (1143-1163), Foulques V d'Anjou ile Kudüs'lü Melisenda'nın büyük oğlu ve öncekinin torunu. Türk tehlikesinin yeniden baş göstermesi üzerine bizans imparatoru Manuel I Komnenos'un yeğeni Theodora ile evlenerek Bizans'ın desteğini sağladı. Aynı zamanda Batı'dan da yardım istedi: bunun üzerine, Fransa kralı Louis VII ile alman kralı Konrad III, İkinci Haçlı seferini düzenlediler. Sefer etkili olamadı, ama Baudouin III, 1153'te Askalon'u ele geçirdi. Çocuğu olmadığı için, ölünce, yerine kardeşi Amalricus geçti. — *Cüzzamlı* **Baudouin IV** (1160-1185), Kudüs kralı (1174-1185), Amalricus I ile Agnes de Courtenay'ın oğlu. Korkunç bir hastalığa yakalanmış olmasına rağmen, krallığını büyük bir enerji ile yönetti. Müslümanlara karşı savaştı. Ablası Sibilla'nın ikinci kocası Gui de Lusignan'ın beceriksizliği yüzünden, ablasının ilk kocası Guglielmo di Monferrato'dan olan oğlu Baudouin V'i saltanata ortak etti. — **Baudouin V** (1176-1186), Kudüs kralı (1185-1186). 1183'ten itibaren dayısı Baudouin IV ile birlikte saltanata ortak oldu. Edessa kontu ve Kudüs krallığı Hazine bakanı Jocelin III'ün vesayeti ve Trablus kontu Raimond III'ün naipliği altında tahta geçti. Birkaç ay sonra öldü ve krallık birbirine düşen baronların elinde kaldı. (L)

BAUDOUİN veya **BAUDOİN,** dokuz Flandre ve altı Hainaut kontunun adı. — *Demir-Kol* **Baudouin I,** 862'de Charles'ın kızı Judith'i kaçırarak, onunla evlendi ve 864'-te Gand, Waes ve Ternois ile Flandre ve Mempisc kontluklarını elde etti. — *Sofu* **Baudouin V,** Flandre kontu (1035-1067), Baudouin IV'ün oğlu, imparator Henri III ile kanlı çatışmalara girişti. Kral sofu Robert II'nin kızı Adélaide ile evlendi. 1060'-ta Fransa'da Philippe I'in çocukluk döneminde naip oldu. Kızı Mathilde, 1066'da İngiltere seferinde desteklediği Fatih William ile evlendirdi. — Flandre'lı **Baudouin IX** (Hainaut'lu Baudouin VI), Baudouin I adıyle Bizans'ta Latin imparatoru oldu. (L)

BAUDOUİN I (Valenciennes 1171-öl. 1205). Hainaut kontu Baudouin VI, Flandre kontu Baudouin IX, 1204'ten sonra Bizans'ta Latin imparatoru. Hainaut kontu flandrelı Baudouin VII ile Flandre kontesi alsaceli Marguerite'in büyük oğlu. 1195'te Flandre ve Hainaut kontluklarını birleştirdi. 1200'de Haçlılara katıldı. Genç Aleksios Angelos'un ısrarı ve Venediklilerin kurnazca siyaseti ile İstanbul'a yönelen Dördüncü Haçlı seferinin önderleri arasında yer aldı. Şehrin Haçlılar tarafından ele geçirilmesinden ve Aleksios V'in devrilmesinden sonra (1204) Baudouin, Haçlıların kurduğu yeni latin devletinin imparatoru oldu, ama ayaklanan Bizanslılar bulgar çarı Kaloyan'ı yardıma çağırdılar; Edirne'de çara yenilen (1205) Baudouin esir düştü ve hapishanede öldü. (L)

BAUDOUİN I, Belçika kralı (Brüksel 1930). Kral Léopold III ile İsveç prensesi Astrid'in büyük oğlu. 1944'te Almanlar tarafından esir alındı. 3 Ağustos 1950'de krallık yetkileri ile veliaht; 7 temmuz 1951'de babasının tahttan vaz geçmesi üzerine de kral oldu. 15 Eylül 1960'ta Fabiola de Moray Aragon ile evlendi. (L)

BAUDOUİN II Porphyrogennetos (1217-1273), bizans latin imparatoru (1240-1261). 1261-1273 Arasında imparator lakabını taşıdı. Latin imparatoru Pierre II de Courtenay ile imparatoriçe Yolande'ın oğlu. Ağabeyi Robert I'in ölümünden sonra (1228), imparatorluk tacının doğrudan doğruya kendisine kalmasına rağmen, imparatorluğun tehlikeli durumunu göz önüne alan baronlar, Kudüs'ün fahrî kralı Jean de Brienne'i naip seçtiler (1231). Jean de Brienne kızı Marie'yi genç Baudouin ile evlendirdi. Kayınbabası öldüğü zaman (1237), yardım istemek üzere Fransa'da bulunan Baudouin, ancak İstanbul'a dönüşünden sonra (1240) taç giyebildi. Saltanatı, felâket içinde geçti. Ordusu ve gelir kaynakları yoktu. Para elde edebilmek için Bizans'ın en değerli kutsal emanetlerini Fransa kralı Louis IX'a sattı. 1261'de, bizans imparatoru Mihail VIII Palaiologos İstanbul'u ele geçirince Batıya sığınmak zorunda kaldı. Viterbo antlaşmaları ile (1267), Mora* prensliğini Sicilya kralı Charles I d'Anjou'ya bıraktı. Kendisinden sonra oğlu Philippe I, kral oldu. (L)

BAUDOUİN (Pierre Antoine), fransız ressamı (Paris 1723-ay.y. 1769), François Boucher'in damadı. 1753'te Akademiye alındı. Küçük boyda, açık saçık suluboya resimler yaptı: *«Gizli Aşkın Meyvesi»*, *«Başbaşa Kalmanın Tehlikesi»*, *«Saygısız Eş»*, *«Günah Çıkarma»* adlı eseri skandal yarattı. (L)

Foto. Agence intercontinentale, X (LAROUSSE)

BAUDOUİN DE COURTENAY (Jan), polonyalı dilbilimci (Varşova bölgesinde Radzymin, 1845-Varşova 1929). 1870'te Leipzig'de felsefe doktorası yaptı, aynı yıl *O Drevno pol'skom Jezyka do XIV Veka* (XIV. yy. dan Önceki Eski Polonya Dili Üzerine İnceleme) adlı eserini yayımladı; sonra, Friuli lehçeleri üzerine bir eser yazdı (1875). Kazan'da, Dorpat'ta, 1893'ten 1899'a kadar Krakow üniversitesinde, sonra 1900'den 1914'e kadar Petersburg ve Varşova üniversitelerinde profesörlük yaptı. Biri, somut sesleri fizikî olaylar gibi ele alarak inceleyen fonetik dalı, öteki dil toplulukları arasındaki bildirişim işaretlerini inceleyen fonoloji olmak üzere, birbirinden farklı ve tasvirî fonetik bilimi olması gerektiğini ilk olarak ileri sürdü. (L)

BAUDRAND (Michel Antoine), fransız coğrafyacısı (Paris 1633-ay.y. 1700). Eseri: *Dictionnaire Géographique et Historique* (Coğrafya ve Tarih Sözlüğü) [1705]. (L)

BAUDRİ veya **BALDERİC (Bourgueil'li** de denir) [Meung-sur-Loire 1047'ye doğr.-öl. 1130]. Bourgueil manastırında keşiş, sonra rahip (1079), 1107'den sonra Dol piskoposu. Eserleri: *Historia Hierosolymitana* (Birinci Haçlı Seferi Tarihi) ile *Vie de Robert d'Arbrissel* (Robert d'Arbrissel'in Hayatı). [L]

BAUDRİER (Yves), fransız bestecisi (Paris 1906). Messiaen, Lesur ve Jolivet ile birlikte «Jeune France» grubunu kurdu, senfonik şiirler (*le Musicien dans la Cité* (Kentteki müzikçi), *le Grand Voilier* (Büyük Yelkenli), melodiler, filim müzikleri (*la Bataille du Rail* [Ray Savaşı]) yazdı. (L)

BAUDRİLLART (Henri), fransız iktisatçısı (Paris 1821-ay.y. 1892). Jacques Joseph Baudrillart'ın oğlu. Collège de France'da iktisat profesörü, *Journal des Économistes'*-in (İktisatçılar Gazetesi) başyazarı. Eserleri: *Manuel d'Économie Politique* (İktisat El Kitabı) [1857], *Histoire du Luxe Public et Privé* (Toplumda ve Kişilerde Lüks'ün Tarihi) [1878-1880], *les Populations Agricoles de la France* (Fransa'da Tarım Toplulukları) [1880-1888], *Gentils-hommes Ruraux en France* (Fransa'da Kır ve Köy Asilleri) [1894].(L)

BAUDRİMONT (Alexandre Edouard), fransız kimyacısı (Compiègne 1806-Bordeaux 1880). Koloitler üzerindeki ilk incelemeleri yaptı. Eserleri: *İntroduction à l'Étude de la Chimie par la Théorie Atomique* (Atom Teorisi Yoluyle Kimya Biliminin İncelenmesine Giriş) [1834], *Du Sucre et de sa Fabrication* (Şeker ve Yapımı Üzerine) [1841], *Traité de Chimie* (Kimya Üzerine İncelemeler) [1845]. (L)

BAUER (Bruno), alman eleştirmecisi ve filozofu (Eisenberg 1809-Berlin yakınında Rixdorf 1882). Başlangıçta felsefeyle Hıristiyanlığı bağdaştırmaya çalışır gibiydi: «*Strauss'un İsa'nın Hayatı Adlı Eserinin Eleştirisi*» (1835-1836). *Kritik der Geschichte der Offenbarung* (Vahiy Tarihinin Eleştirisi) [1838]; Bonn'da profesör olduktan (1839) sonra, Hıristiyanlığı baştanbaşa inkâra yöneldi ve yeni Hegelci okulun şeflerinden biri oldu: «*Prusya'da Protestan Kilisesi ve Bilim*» (1840); *Kritik der Cvangelischen Geschichte des Johannes* (Yuhanna İncili'ndeki Olayların Eleştirisi) [1840], *Kritik der Evaneglischen Geschichte der Synoptiker* (Matta, Luka ve Markos'a göre Ortodoks Hıristiyanlık Tarihinin Eleştirisi) [1841]. Ders vermesi hükûmet tarafından yasaklanınca (1842) yurdunun kilisesiyle ilişkisini kesti ve Berlin'e çekildi, «*Özgürlük Sorunu ve Kendi Sorunum*» (1843) adlı eserini yayımladı. «*Maskesi Düşen Hıristiyanlık*» (1843) adlı kitabının basılması İsviçre hükûmetince yasaklandı. 1843'ten sonra, siyaset ve tarihle ilgilenmeye başladı. Bauer'in bu konuda kaleme aldığı uzun eserler dizisi Marx ve Engels'in *Die Heilige Familie* (Kutsal Aile) [1845] adlı ortak eserinde şiddetle eleştirildi. Bauer, 1850-1852 arasında yeniden dinî eleştiriye döndü; *Kritik der Evangelien und Geschichte Ihres Ursprungs* (İncillerin Eleştirilmesi ve Kaynaklarının Tarihi) [1850-1851], *die Apostelgeschichte* (Havariler Tarihi) [1850], «*Aziz Paulus'un Mektuplarının Eleştirisi*» (1852). Bauer 1870'ten sonra, Bismarck'a yaranalara katıldı. (L)

BAUER (Edgar), alman politika yazarı (Charlottenburg 1820-Hannover 1886). Kardeşi Bruno gibi o da liberal fikirleri savundu. Dört yıl hapse mahkûm oldu. Yıllarca Londra'da sürgün hayatı yaşadı. Eserleri: *Güney Almanya'da Anayasa Hareketlerinin Tarihi* (1846), *Lutherciliğin Tarihi* (1847). [L]

BAUER (Georg). Bk. AGRİCOLA.

BAUER (Georg Lorenz), alman ilâhiyatçısı (Nürnberg yakınında Hilpoltstein 1755-Heidelberg 1806). İlâhiyatla ilgili yorumlar yazdı: *Eski Ahit'te İlâhiyat* (1800): *İbraniliğin İlkçağları* (1803). [L]

BAUER (Gérard), fransız yazarı (Le Vésinet 1888-Paris 1967), Henry Bauer'in oğlu. Çeşitli gazetelerde fıkra yazarlığı yaptı. Eserleri: *Rien ne Sert d'Aimer* (Sevmek Bir Şeye Yaramaz) [1961], *Quelqu'un* (Başka Biri) [1963]. Ayrıca 1934-1964 arasında basında çıkan makalelerini *Chroniques* (Günlük Yazılar) [1964-1965] adıyle iki cilt halinde yayımladı. (L)

BAUER (Gustav), alman siyaset adamı (Doğu Prusya'da Darkehmen 1870-Berlin yakınında Hermsdorf 1944). 1903'ten 1918'e kadar sosyalist sendikaların şefi, 1912'den 1918'e ve 1920'den 1928'e kadar Reichstag'da milletvekili oldu. 1919'da, Alman cumhuriyetinin ilk başbakanı olarak Versailles antlaşmasını imzaladı. 1920'de, Kapp askerî ayaklanması sırasında görevinden ayrılmak zorunda kaldı. (L)

BAUERLEŞME i. (Alman mineraloji bilgini Max *Bauer*'in adından). Jeol. Atmosfer sularının etkisiyle kara mika billûrlarının bozulması. (L)

BAUERNFEİND (Karl Maximilian VON), alman mühendisi ve yerölçümü bilgini (Arzberg 1818-Bavyera'da Feldalfing 1894). Dakik ölçme, atmosferin yapısı ve ışığı kırma özelliği konularında araştırmalar yaptı; köprü kemerlerinin yapımı için yeni bir formül buldu (1846). [L]

BAUERNFELD (Eduard VON), avusturyalı şair, tiyatro yazarı (Viyana 1802-ay.y. 1890). Gülünç halleri yakalama kabiliyeti ve kolay yaratıcılığı ile, Viyana tiyatrosunun en çok tutulan yazarı oldu. Başlıca komedileri: *die Bekenninisse* (İtiraflar) [1934], *Bürgerlich und Romantisch* (Burjuvaca ve Romantikçe) [1835]. Dramları arasında en önemlisi *Franz von Sickingen*'dir (1850). [L]

BAUGES (les), kuzey fransız Prealplerinde dağ kütlesi, Annecy ve Chambéry alçak geçitleri arasında. Semnoz'da 1 704 m. Orman işletmeciliği, sütçülük, sığır çobanlığı. (L)

Bauhaus, 1919'da Weimar'da Grupius tarafından kurulan mimarlık ve güzel sanatlar okulu. 1925'te Dessau'a (1932'ye kadar) taşındı. Bauhaus'un amacı «yeni bir zanaatçılar loncası meydana getirmek»ti. Bu okulun profesörlerinden Klee, Kandinski, Oskar Schlemmer, Laszlo Moholy-Nagy, İtten, Muche, Marko, Adolf Meyer teknik zorunluklar ve sanayinin ihtiyaçları gözönünde bulundurularak, bütün sanatların «görevci» bir mimarlık çerçevesi içinde birleştirilmesini gerçekleştirmeye çalıştılar. Böylece sanayide ilk estetik araştırmalar oldu. (Gropius'un Dessau'daki binalarında hemen uygulanmıştır.) Josef Albers'in mobilyaları, Marcel Breuer'nin çelik borudan iskemleleri, Otte'nin kumaşları v.b. ortaya çıkmış oldu. İktidar Nazi'lerin eline geçince Bauhaus'un belli başlı üyeleri, yurtlarını bırakıp sanatlarının zirvesindeyken A.B.D.'ye göç ettiler. Gropius, Harvard üniversitesinde profesörlük yaptı, Moholy-Nagy ise Chicago'da, sonradan «Institute of Design» adını alan New Bauhaus'u kurdu. (L)

BAUHİN (Kaspar), isviçreli botanik ve anatomi bilgini (Basel 1560-1624). Jean Bauhin'in kardeşi. Anatomi ile ilgili eserleri, genellikle pek orijinal sayılmaz. Hattâ, onun adı verilmekle beraber incebağırsakla kalınbağırsak arasındaki kapakçığı buluşu inkâr edilmiştir. Fakat botanikle ilgili eserleri daha önemlidir. Özellikle *Phytopinax* (Bitki Katalogu) [1596], *Prodromas Theatri Botania* (Botanik Kılavuzu) [1620] ve *Pinax Theatri Botanici* (Botanik Kataloğu) [1623] adındaki eserlerinde bitkilerin tabiî sınıflandırılmasının ilk belirtileri görülür. (L)

BAUHİNİA i. Tırmanıcı ağaç veya ağaççık. Sapı bazen kurdelâmsı veya dalgalı tuhaf bir biçim alır. Her iki kıtanın tropik bölgelerinde yaygındır.

— ANSİKL. Bütün *bauhinia*'lar gövdelerinin ve çiçeklerinin güzelliğiyle tanınmıştır. *Bauhinia scandens*, sarmaşığımsı büyük bir ağaçtır. İndonezya adalarında ve Güney Amerika'nın bazı kesimlerinde yetişir. Baklagiller takımının erguvangiller familyasından (140 tür). [L]

BAUHİNİT i. (fr. *bauhinite*). Patol. Bauhin kapakçığı iltihabı. Apandisit veya kalınbağırsak iltihabıyle karıştırılabilir. (L)

BAUKİS. Yun. mit. Philemon'un karısı, frigyalı köylü kadın. Karı koca, Zeus ile Hermes'i, tanımadan evlerine kabul etmişlerdi. İyiliklerine karşılık olarak kulübeleri Zeus ve Hermes tarafından tapınağa çevrilmiş ve kendilerine, birlikte ölmek lûtfu bahşedilmiştir. Philemon meşe, Baukis ise ıhlamur ağacı oldu (Ovidius ve La Fontaine, bu efsaneyi misafirperverlik ve aile sevgisi olarak işlemişlerdir.) [L]

BAULAND, Almanya'da bölge, Schwaben ve Franken havzasında, Odenwald'ın güneydoğu eteğinde. Balçık kaplı, kalkerli bir yayladan (*Muschelkalk*) meydana gelen bu yöre eskiden oldukça gelişmişti; fakat bugün küçük işletmelerin çoğunlukta olduğu diğer bölgelerde de görülen iktisadî bir sıkıntı içindedir. Sanayi yokluğundan köylüler bölgeden göç etmektedirler. Bazıları çalışmak için Mannheim'e ve Würzburg'a kadar giderler. (L)

BAULE, Fildişi sahili'nde bölge. İklim oldukça kurudur, orman güneye doğru geriler ve bir girinti meydana getirir: *Baule körfezi*. Bölgede Agni'ler oturur, kakao ve kahve yetiştirirler. (L)

BAULE, Mali'de nehir,Bakoy'un kolu. Baule'nin meydana getirdiği kıvrımın içinde kalan kesim bir millî park ve vahşî hayvan koruma sahasıdır. (L)

BAULE'LER, Fildişi Sahili'nde zenci halk; yaklş. 400 000 nüf. Bandama ile N'zi arasında uzanan savan'larda yaşarlar; teşkilâtları derebeyliktir. Baule'lerin heykelciliği özellikle ata heykellerinden ve maskelerden ibarettir. Bazan büyük boyda olan heykeller, ağırlıklarına ve bacakların kısalığına rağmen, cilâlarının güzelliğiyle dikkati çeker. (L)

BAULİG (Henri), fransız coğrafyacı (Paris 1877-Bas-Rhin'de İngwiller 1962). Öğrenimini Paris'te ve Amerika'da yaptı, Rennes'de (1912-1919) ve Strasburg'da (1919-1947) ders verdi. W. M. Davis'in amerikan okulu etkisi altında yaptığı fizikî coğrafya çalışmalarında yer şekillerini açıklarken okyanusların seviye değişmelerine geniş yer ayırdı: *Le Plateau Central de la France et sa Bordure Méditerranéenne, Étude Morphologique* (Fransa'nın Orta Yaylası ve Akdeniz Kıyısı, Morfoloji İncelemesi) [tez 1923]; *l'Amérique Septentrionale* (Kuzey Amerika) [1935-1936]. (P. Vidal de La Blache ile L. Gallois'nın *Georgraphie Universelle*'inin (Evrensel Coğrafya) XIII. cildi); *Problèmes des Terrasses* (Taraçalar sorunları) [1948],*Vocabulaire de Géomorphologie* (Jeomorfoloji Sözlüğü) [1956]. (L)

BAULİT i. Miner. Kuvars ve ortoz tabiî karışımı. (L)

BAUM (Vicki), avusturyalı kadın romancı (Viyana 1888-Hollywood 1960). 1931'den sonra A.B.D.'de yaşadı. *Schlostheater* (Saray Tiyatrosu) [1921] adlı bir hikâye kitabı yayımladı. Romanları: *Berlin Oteli* (Menschen im Hotel) [1931], *Kadınlar Gölü* (Hell in Frauensee) [1927], *Stud. Chem. Helene Willfüer* (Kimya Öğrencisi Helene Willfüer) [1929], *Die Karriereder Doris Hart* (Doris Hart'ın Meslek Hayatı) [1936], *Der Grosse Ausverkauf* (Büyük Satış) [1937], *Liebe und Tod auf Bali* (Bali'de Aşk ve Ölüm) [1939], *Bomben auf Schanghai* (Şangay Üzerinde Bombalar) [1944], *Vor Rehen Wird Gewarnt* (Genç Kızlara Dikkat) [1952]. (L)

BAUMAN (Nikolay Ernestoviç), rus siyaset adamı (1873-1905), bolşevik eylemci. *İskra* (Kıvılcım) gazetesinin yöneticilerinden olan Bauman ihtilâlci çalışmasına 1890'a doğru Kazan'da başladı. Sonra 1896'da, Petersburg'da «İşçi Sınıfının Kurtuluşu için Mücadele birliği»nde çalıştı. Moskova'da Lenin'in ateşli bir müridi olarak ortaya atıldı. Birçok kere tutuklanarak sürgüne gönderildi. 1905'te «Yüz-siyahlar» gizli teşkilâtınca öldürüldü. Bu olay büyük siyasî gösterilere sebep oldu. (L)

altından **baule** figürü

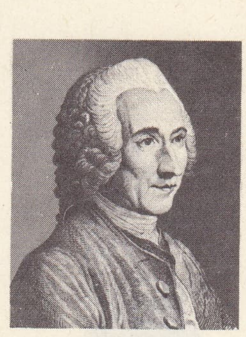

Antoine **BAUMÉ**

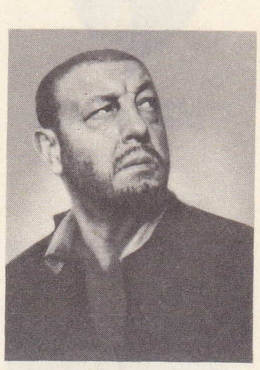

Harry **BAUR** «Sefiller» filminde Jean Valjean rolünde

Liévin **BAUWENS** şeref muhafızı üniformasıyle

Foto. Coll. de l'Institut français d'Afrique noire, Bibl. nat., Pathé- Nathan, Arch. de Gand (LAROUSSE)

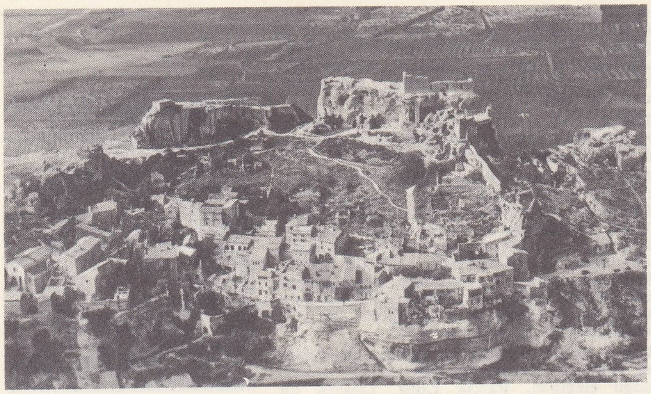

Les BAUX-DE-PROVENCE

BAUMANN (Oskar), avusturyalı seyyah (Viyana 1864-ay.y. 1899). 1887'den 1893'e kadar, özellikle Usambara'dan Kilimancaro'ya (1890) kadar doğu Afrika'yı üç kere gezdi ve Ekvator kısmındaki büyük çöküntüyü inceledi (1891'den 1893'e kadar). O sırada Kagera nehrinin kaynaklarını keşfetti. (L)

BAUMBERGE, Almanya'da tebeşir tepeler, Münster'in batısında. Bunlar Münster havzasının batı kesiminde, marn'ların üzerine yığınak yapan tebeşirden meydana gelmiş bir *kıyı engebesinin* kalıntılarıdır; 186 m. (L)

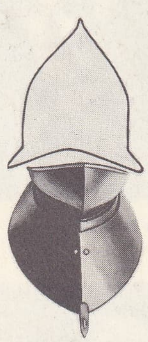

bavyet, XV. yy. (Ordu müzesi, Paris)

BAUMÉ (Antoine), fransız eczacı ve kimyageri (Senlis 1728-Paris 1804). Bir hancının oğlu, on beş yaşındayken Compiègne'de bir eczacının, sonra on yedi yaşında Paris'te ünlü eczacı Geoffroy'nun yanına girdi. Yirmi dört yaşında (1752) eczacı ustası oldu. 1757'de Macquer ile birlikte bir kimya dershanesi kurdu ve Fen akademisine girinceye kadar (1773) burada tatbikat hocalığı yaptı. Baumé, çeşitli konularda (kumaş boyacılığı, saat parçalarının yaldızlanması, buğdayın muhafazası, yangınların söndürülmesi v.b.) sayısız muhtıra ve makalelerin ve *Dictionnaire des Arts et Métiers*'nin (Sanatlar ve Meslekler Sözlüğü) otuz altı maddesinin yazarıdır. Porselen imalâtı (Macquer ile birlikte),Gobelin için lâk rengi boya, adını taşıyan areometre, Fransa'da ilk fabrikasını kurduğu amonyak tuzu üzerine birçok denemeler yaptı. Dört yapraklı bitkilerin yağında kükürdün varlığını keşfetti. Fransız Büyük Devriminden sonra da ilim kurumlarına seçilebildi, fakat phlogiston kuramına bağlılığı bu kurumlarda daha büyük payelere erişmesini önledi. Eserleri: *Eléments de Pharmacie Théorique et Pratique* (Kuramsal ve Uygulamalı Eczacılık Bilgileri) [1762], *Chimie Expérimentale et Raisonnée* (Denel ve Açıklamalı Kimya) [1773]. (L)

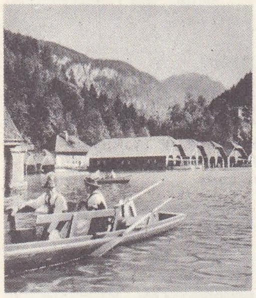

«Königssee»
Bavyera Alplerinde göl

Baume sıvıölçeri. Bk. SIVIÖLÇER.

BAUMGARTEN (Alexander Gottlieb), alman filozofu (Berlin 1714-Frankfurt an der Oder 1762). Halle'de, sonra Frankfurt an der Oder'de profesör, Leibniz ve Wolff felsefe okulundandır. Başlıca ünü, güzellik bilimini estetik adı altında felsefenin öteki dallarından ilk olarak ayırmasından gelir. Estetiği «Duyulardan gelen bilginin bilimi veya *Aşağı Gnoseoloji*» diye tanımlar. Wolf'a göre iki çeşit bilgi yetimiz vardır. «Anlık» adı altında toplanan yüksek yetiler ve duyular sahasını aşmayan aşağı yetiler. Açık, mantıkî fikirler birinci çeşit, bulanık algılar ikinci çeşit ile ilgilidir. Güzellik fikrinin ilişkili olduğu yetiler aşağı yetilerdir. İki yetkinlik (mükemmeliyet) vardır: ahlâkın konusu olan iyiliği meydana getiren aklî yetkinlik ile estetiğin konusu olan güzelliği meydana getiren ve duyularla ilgili yetkinlik. Üçlü bir bağdaşma (1. düşüncelerle nesne arasında; 2. düşüncelerle yine düşünceler arasında; 3. düşüncelerle dış işaretler arasında) duyulardan gelen bilginin yetkinliğini, yani güzelliği meydana getirir. (L)

BAUMGARTNER (Gallus Jakob), isviçreli yazar ve siyaset adamı (Altstaetten 1797-Sankt-Gallen 1869). Kantonundaki mücadelelere, önce radikal parti,sonra katolik parti safında faal olarak katıldı ve kantonu, Konfederasyon Eyaletleri meclisinde temsil etti. Almanca eseri: *Die schweiz in İhren Kampfen und Umgestaltungen* 1830-1850 (İsviçre'de 1830'dan 1850'ye kadar Mücadeleler ve Değişmeler) [Zürich, 1853-1866]. (L)

BAUMGARTNER (Wilfrid), fransız maliyecisi (Paris 1902). 1925'te Genel maliye müfettişliği sınavında birinci oldu ve maliye teşkilâtında hızla yükseldi. 1946'da savaştan zarar gören milletlerin iktisadî kalkınmalarını sağlama amacıyle toplanan Londra konferansı çalışmalarını yürüttü. 1960'tan 1962'ye kadar maliye bakanlığı yaptı. (L)

BAUMHAUERİT i. Miner. Tabiî sülfo-arseniyür kurşun. (L)

BAUR (Christian), alman ilâhiyatçısı (Cannstatt yakınında Schmiden 1792-Tübingen 1860). 1826'dan itibaren Tübingen üniversitesinde profesör; Tübingen okulunun önderi oldu. Hocalarını tabiat üstü anlayışından Schleiermacher'in öznelciliğine geçti, Hegel'in ilkelerini yeni Ahidin *dogma* ve oluşumu üzerindeki çalışmalarına uyguladı ve bu çalışmalarla kilisenin ilk iki yüzyılını ele aldı. Başka eserleri arasında: *Kritische Untersuchungen über die Kanonischen Evangelien* (Kanonik İnciller Hakkında Eleştiri Araştırmaları) [1847] ve *Geschichte der Christlichen Kirche* (Hıristiyan Kilisesi Tarihi) [1853]. (L)

BAUR (Harry), fransız tiyatro ve sinema sanatçısı (Paris 1880-ay.y. 1943), 1906'da Grand Guignol'da ve Paris'in başka sahnelerinde oynadıktan sonra 1913'te sinemaya geçti. Ününü sesli sinemanın ortaya çıkması sağladı. *Sefiller*'de (1934) Jean Valjean, *Suç ve Ceza*'da (1936) komiser oldu, Gogol'un filme alınan eserinde sert çizgili bir Taras Bulba ortaya koydu (1936), *Balo Bileti*'nde keşiş oldu (1937) ve çok güçlü bir Volpone yaşattı (1939). [L]

BAUR (Jean), fransız harp çalgıcısı ve besteci, Lorraine'lidir. XVIII. yy.ın ikinci yarısında Paris'te yaşadı. Harp notasıyle klavsen notasını, ilk defa biribirinden ayıran odur. Viyolonsel ve sürekli bas için, harp, keman ve viyolonsel için harp, klavsen ve şan için sonatlar yazdı.—Çocukları, MARGUERİTE, BARTHELEMY (1751-1823) ve torunu CHARLES-ALEXİS de virtüoz harp çalgıcısı ve besteci oldular. (L)

BAURU, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, Sao Paulo'nun kuzeybatısında; 85 200 nüf. Besin (konserve) ve dokuma sanayii. Tabakhaneler. Demiryolu malzemesi. (L)

BAUSCH (Jean Laurent), alman hekimi (Schweinfurt 1605-1665). 1652'de *Tabiat Meraklıları akademisi*'ni kurdu ve Jason adıyle ona başkan oldu. (L)

BAUTZEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare çevresi) şehir, yukarı Spree kıyısında, Lausitzer dağları eteğinde; 42 000 nüf. Aşağı Lausitz linyitlerinden yararlanan sanayi merkezi (dokuma, çelik, seramik, mekanik malzeme). [L]

BAUWENS (Liévin), belçikalı sanayici (Gand 1769-Paris 1822). İngiltere'nin, titizlikle tekelinde tuttuğu, pamuktan makineyle iplik elde etme (mule-Jenny) usulünü birçok tehlike pahasına Fransa'ya soktu. Kendi ithalât ticareti çıkarına Büyük Britanya'dan satın aldığı sökülmüş makine parçalarını gizlice kıta Avrupasına getirdi (1798). İngiliz polisinin hileyi meydana çıkarmasıyle malzemesinin büyük kısmını kaybetti ama ücretle tuttuğu ingiliz işçilerinin yardımıyle, Passy'de bir fabrika kurmayı başardı. Ateşli bir Bonaparte'çıydı. Birinci konsül, kendisini korudu; Gand'ın ilk belediye başkanı seçildi. Orada, birçok fabrika kurdu ve imal usullerini etrafına yaymaya çalıştı. Böylece dokuma sanayii alanında doğduğu şehrin iktisadî bakımdan büyük ölçüde gelişmesini sağladı. Ağır iktisadî buhranlardan çok zarar gördüğünden, imparatorluğun çöküşü ile iflâs ederek yoksulluk içinde öldü. (L)

BAUX-DE-PROVENCE (LES), Bouches-du-Rhône'un (Arles idarî çevresi) komünü, Alpille'lerin sarp bir kayası üstünde; 253 nüf. Ortaçağda oldukça önemli bir şehir, güçlü bir «fief»in merkeziydi. Şato, sur ve evlerinin büyük kısmı kalkerli kayaya oyulmuştu. Komünün tamamı tarihî anıt sayılmaktadır. *Boksit* çıkartılır. (L)

BAV i. Köpek, şahin gibi avcıya yardımcı hayvanları ava alıştırma.

◆ **Bavcı** i. Avcıya yardımcı hayvanları bu işe alıştıran kimse.

◆ **Bavlı** i. Köpekleri ava alıştırmak için kullanılan doldurulmuş yapma kuş. ‖ Sıf. Ava alıştırılmış.

◆ **Bavlımak** geçl. f. Avda yardımcı olacak hayvanları ava alıştırmak. (M)

BAVALİT i. Miner. Şamuvazit nevi. (L)

BAVAY, *esk.* **Baval,** Nord'da kanton (Avesnes-sur-Helpe idare çevresi) idare merkezi, Hainaut'da; 3 355 nüf. Kilise (XVI.-XVIII. yy.). Gübre. Amyant, Şekercilik.

— Tar. Nervi'lerin merkezi Bagacum, galyaroma devrinde önemli bir şehir, yol kavşağı ve Kuzey Galyanın yiyecek deposu idi. Roma'nın Son imparatorluk devrinde Bavay bir surla çevrilmiş, sitenin merkezi de Cambrai'ye geçmiştir. İkinci Dünya savaşından beri bu bölgede yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen bulgularla eski iktisadî ve siyasî önemi daha belirlendi. İkinci Dünya savaşı sırasında bombardımanlar burada, bir *forum*'u çevrelediği sanılan yeraltı galerileri üzerine kurulu geniş bir dikdörtgen portik meydana çıkardı. Bavay'da üç yüzden fazla bronz heykelcik ile üzerinde kabartma şeklinde tanrı başları olan vazolar bulundu, hamamları ısıtan yer altı fırınları, özel konut mahzenleri ve mezarlar keşfedildi. Çoğunluğu Batı Avrupa'da (Roma, Milano, Ticinium, Köln, Trevi, Lyon) roma veya taşra (ve belki Bavay'da bile) atelyelerinde darbedilmiş ve en geç 289 yılında gömülmüş 6 659 *«antoniniani»*den ibaret bir hazine (1952'de ortaya çıkarıldı) bulguların en önemlisidir. Bu madenî paraların bulunması Roma'da Siscia'ya (bugün Sisak, Hırvatistanda) hattâ bazen daha da doğuya kadar uzanan geniş mübadele akımlarıyle şehrin (258'deki istilâda yıkılmış olsun veya olmasın) temasının kesilmemiş olduğunu ortaya koyar. Ayrıca bu paraların ayar ve ağırlıklarındaki çeşitliliğin incelenmesi, romalı ve galyalı imparatorlar arasındaki savaşların (genellikle Galyalıların yenilgisiyle sonuçlanmıştır) bir para savaşı görünüşü aldığını ortaya koyar. Savaşı kaybedenlerin hep Galyalılar olmasının sebebi paralarının değerinin devamlı düşmesidir, oysa Aurelianus'un 274-275 reformu, roma parasının durumunu düzeltmeyi (binde 25 ve 50 arasında değişen bir ayarla, 3,75 gr'lık *«antoniniani»*ler sürmek suretiyle) tasarlıyordu. Galyalıların romalı imparatoru Tetricus'un 273'te hemen hiç çarpışmadan, teslim oluşu bu şekilde daha kolayca açıklanabilir. (L)

BAVENDİ'LER, Taberistan'da hüküm süren yerli hanedan. Sasanî devletinin yıkılmasından kısa bir zaman sonra (665) ortaya çıktılar. Hanedanın kurucusu Bâv, Taberistan halkı tarafından hükümdar seçildi. Bavendiler üç kola ayrılır: Birinci kolun emîrlerine, ordu kumandanı anlamına gelen *İspehbed* denilirdi. Bu kol, 1028 yılına kadar devam etti. Mulûk el-Cibal denilen ikinci kol, Marenderan'ın Harezmşahlar hâkimiyetine geçmesine (1210) sürdü. Moğolların batıya doğru ilerledikleri 1237 yıllarında ortaya çıkan üçüncü kola ise *Kındhariye* deniliyordu ve bunlar 1349 yılına kadar devam ettiler. Bavendiler, Taberistan müslümanların eline geçtikten sonra çeşitli zamanlarda halifelere karşı isyan ettiler ama isyanları her seferinde bastırıldı. (M)

BAVENİT i. Miner. Hidratlı kalsiyum tabiî alüminosilikatı. (L)

BAVENO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Novara ili), Maggiore gölünün batı kıyısında; 3 600 nüf. Çok rağbet gören sayfiye merkezi. (L)

BAVİER (Siméon), isviçreli devlet adamı (Coire 1825-Malans 1896). 1882'de konfederasyon başkanı. (L)

BAVİLİ'LER veya **LOANGO'LAR,** Gabon'da zenci halk, büyük fiot ailesindendirler, Kongo ve Kuilu nehirleri haliçleri arasında, kıyı boyunda yaşarlar. (L)

BAVUL i. (ital. *baule*). İçine eşya konulan ve ekseriya uzun yolculuklarda kullanılan büyük çanta, valiz. (Genellikle büyüklere *bavul*, ufaklarına *valiz* denir): *Herkes bavulunu karyolasının başucuna koyarak yatağına uzanmış* (M. Ş. Esendal). [M]

BAVUMA'LAR, Uganda'da bantu kabilesi, lunyoro dilini konuşurlar. (L)

Foto. Henrard, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

BAVYER. i. (fr. *bavière*). Yüzün alt kısmını koruyan zırh. XIV. yy.dan XVI. yy.a kadar kullanıldı. (Çeneyi kavrar ve göz siperi indirilince destek sağlardı.) [L]

BAVYERA, alm. **Bayern,** Federal Almanya cumhuriyetinin en büyük eyaleti; 70 548 km²; 9 592 000 nüf. Merkezi *Münih*. İkinci Dünya savaşına kadar, Ren'in sol kıyısındaki Bavyera Pfalz'ı Bavyera'ya bağlıydı. Bavyera'nın sınırları Ortaçağdan beri pek az değişmiştir. Bölgenin kendine has özellikleri vardır.

● *Coğrafya*. Bavyera eyaleti birbirinden iyice ayrı üç tarihî bölgeden meydana gelir: kuzeyde Franken (Aşağı Franken, Orta Franken ve Yukarı Franken bölümleri); batıda Schwaben; doğuda iki alt bölgeye ayrılan asıl Bavyera (Yukarı-Bavyera; 2 676 300 nüf. Merkezi, *Münih* ve Aşağı-Bavyera; 1 081 000 nüf., merkezi, *Landshut*) ve Yukarı Pfalz (Oberpfalz; 961 100 nüf., merkezi *Regensburg*).

Bavyera eyaletinin toprakları Alplerden Bohemya dağlarına ve Rhön sıradağlarına kadar uzanır. Çok değişik coğrafî bölgeleri kapsar. Bu özellik siyasî gücünün gelişmesine de yardımcı olmuştur. Güneyde Alplerin kenarını içine alır: bunlar kalker tabakalarıdır, Alp zincirinin eksenine paralel bir engebeler dizisi meydana getirirler. aralarında uzunlamasına vâdiler açılmıştır. Burası hayvancılık ve çok küçük tarım işletmeleri bölgesidir, asıl geçimini turizmden sağlar (Garmisch-Partenkirchen, Berchtesgaden, Allgau bölgesi). Eskiden önemli olan maden işletimeciliği, şimdi az miktarda linyit, biraz da tuz sağlar. Hidroelektrik donatım önemlidir (Walchensee).

Alplerin eteğinde Bavyera yaylası, eğik bir düzeydir, Tuna'nın kolu olan birbirine paralel akarsularla kesilir, dip kısımları molaslardan meydana gelir; molaslar ancak vâdinin yamaçlarında yeryüzüne çıkarlar; yüzeyde morenler ve Alplerdeki dört buzullaşmanın bıraktığı, akarsu ve buzulların şekillendirdiği tabakalar yayılır. Akarsu aralarındaki en eski çökeltiler üzerinde ormanlar hattâ çayırlar vardır. Öbür çökeltiler vâdilerde taraçalar meydana getirir. Bölge oldukça yüksektir (güneyde 700 m, Münih çevesinde 500 m), iklim sert, yağışlı ve soğuktur. Ormanlar çoğunlukla çamlıktır, otlaklar büyük, birbirinden uzak çiftlikler çevresinde yayılır, yukarı kısımlarda çiftliklerin yerini köyler alır. Tuna'ya doğru, engebeliğin alçalmasıyle iklim daha yumuşar. Burada otlakların yerini çeşitli tarım alır, en yaygın yerleşme şekli büyük köylerdir. Alplerin yakınındaki çok sayıda moren baraj gölleri (Ammersee, Chiemsee, Starnbergersee) turizm merkezleridir. Şehirler (Augsburg, Münih) eskiden Alpötesi ticaret merkezleriydi, bugün de bölgenin pazarıdırlar; önemleri idarî görevleri ve sanayi sayesinde artmıştır. Tuna'nın kuzeyinde, Bavyera, hersinyen oluşumlu Almanya'ya taşar, Schwaben ve Franken havzalarına yayılır ve Schwaben Jura'sıyle Franken Jura'sının yüksek kalkerli yaylalarını içine alır. Bu tarım bölgeleri birbirinden çok farklıdır: ormanlık yaylaların, toprağı az verimlidir, nüfusu gittikçe azalmaktadır; ama ulaşım yollarının geçtiği çukur kesimler verimlidir, çok çeşitli tarım yapılır, sebze, meyve, üzüm yetiştirilir (Würzburg çevresinde Main şarapları). Şehirler çoktur, sanayi ve ticaretle uğraşırlar (Nünnberg, Würzburg, Bamberg, Bayreuth), tarihî anıtlar bakımından zengindirler (Bavyera'nın kuzey doğusu Ortaçağda Almanya'nın en zengin bölgelerinden biriydi). Doğuya doğru manzara yeniden değişir: Bavyera, kuzeyde Frankenwald'den güneyde Bayrischerwald'e kadar Yukarı Pfalz (Oberpfalz) ve Fichtelgebirge de dahil Bohemya dörtgeninin bütün güneybatı yamacını içine alır. Burası, faylı ve parça parça, derin vâdilerle yarılmış yaylalardan meydana gelen bir kütledir; sınıra kadar yükselir (en yüksek yerleri, güneyde 1 400 m'yi, Yukarı Pfalz'da 1 000 m'yi ve Frankenwald'de 800 m'yi bulur). Sert iklimli geniş ormanlık bir bölgedir, akarsuların meydana getirdiği sınırdan taşan Ortaçağ alman yerleşmesinden beri kaynaklar fazlasıyle kullanıldı. Bu taşma Çekoslovakya'nın başına Südetler sorununu açtı. Madencilerin ve oduncuların buraya yerleşmesi, gerek doğrudan doğruya köylerde, gerekse küçük merkezlerde dağınık bir sanayileşmenin (dokuma, camcılık, porselen, tahta işçiliği) başlamasına yol açtı; zaten sanayi kuzeyde Franken'de, Sakson sanayiinin yakınlığı dolayısıyle çok daha fazla gelişmiştir.

● *Tarih*. Başlangıçta Vindelici Keltler'inin oturduğu Bavyera, Romalılar tarafından kısmen işgal edildi. Tuna vâdisiyle Alp vâdilerinin meydana getirdiği doğal yollar pek çok istilâlara uğramasına sebep oldu. VI. yy.da Bohemya'dan göç eden Markoman'lar ve Quadi'ler, Boii asıllı Galyalılar ülkeye yerleştiler ve Baiuvarii adını aldılar. Bir yerli dükalık hanedanı, Agilulf'lar, 788 yılına kadar, frank krallarının uzak egemenliği altında hüküm sürdü. Bu tarihte Charlemagne, dük Tassilo III'ü tahttan indirdi ve Bavyera'yı imparatorluğa kattı; ama özerkliğine saygı gösterdi (Bavyeralılar kanunu). IX. yy.da Bavyera Inn, Tuna, Lech ve Salzach ırmakları arasında kalan ülkelerden meydana geliyordu. Ama sonradan sınırları durmadan değişti. 817'de Ludwig I için krallık haline getirilen Bavyera'ya Nordgau da (Tuna ile Böhmerwald arasında) katıldı. German Karolenjlerinin son bulması üzerine (911), Bavyera tekrar dükalık oldu ve sırasıyle birkaç hanedan tarafından yönetildi. Lechfeld zaferi (955), Macarların sık sık yaptıkları akınlara ve yağmalara son verdi. Karntern Bavyera'dan ayrıldı ve 976'da dükalık oldu. Bu sallantılı dönemden sonra 1070'te Bavyera dükası olan Welf I, Guelfen hanedanını kurdu; bu hanedan ülkeye refah ve güç kazandırmakla beraber, Guelfen'le Hohenstaufen arasındaki rekabetin etkilerinden koruyamadı. 1138'de ülke, imparator Konrad III tarafından dük Heinrich der Stolze'nin elinden alındı ve ancak 1156 yılında, Friedrich Barbarossa tarafından Stolzenin oğlu Heinrich dem Löwen'e geri verildi. O zaman Avusturya Mark'lığı ülkeden ayrıldı. Dük Heinrich dem Löwen 1158 yılında Münih şehrini kurdu; ama 1180'de dükalık yeniden Friedrich Barbarossa tarafından elinden alındı, Pfalz kontu Otto von Wittelsbach'a verildi ve Wittelsbach sülâlesi ülkeye 1918 yılına kadar hâkim oldu. Böylece Bavyera Steirermark kontluğunu ve Meran dükalığını da kaybediyordu. 1214'te Wittelsbach'lar Ren Pfalz'ını da topraklarına kattılar: 1255'te iki dala (bavyeralı ve pfalzlı) ayrıldılar. 1506 Pragmatica Santio ile Albrecht IV bir yüzyıldan fazla bir süreden beri birkaç dal arasında parçalanan dükalığın arazi bütünlüğünü sağladı ve bölünmezliğini ilân etti. Bavyera, reformun doğurduğu siyasî ve dinî mücadelelerde çok önemli bir rol oynadı. 1623'te Kutsal Birliğin başkanı dük Maximilian seçiciliğe yükseltildi ve Vestfalya (Westfalen) antlaşmaları (1648) siyasî ve arazi kazançlarını (Yukarı-Pfalz) onayladı. Wittelsbach'lar Ludwig IV (1313-1346) ve Karl VII (1742-1745) ile zaman zaman imparatorluk tahtına da çıktılar. 1777'de Wittelsbach'larn büyük kolu son buldu ve veraset, Pfalz seçicisi Karl Theodor'a geçti, böylelikle dükalık ile Ren Pfalz'ı birleşti. İmparator Josef II'nin iddiaları, askerî bakımdan Prusya'nın ve siyasî bakımdan da Fransa'nın katıldığı Bavyera Veraset savaşına yol açtı. Teschen antlaşmasıyle (1779) Avusturya ve Prusya bazı tâvizler karşılığında, Bavyera ile Pfalz'ın birleşmesini kabul ettiler ve meşru çocuğu bulunmayan Karl Theodor'un vârisinin, kuzeni Zweibrücken dükü olmasını sağladılar. Lunéville antlaşması (1801) bu dükün Pfalz'ı Zweibrücken ve Jülich dükalıklarını kaybetmesine yol açtı, ama 1803'te Recessus'ün topraklarının yeniden dağıtılması ona Augsburg, Freising ve Bamberg gibi din dışı kalan birkaç eski piskoposluk arazisi kazandırdı. Fransız ittifakına giren Bavyera, Pressburg antlaşmasıyle (1805) Tirol ve Trient'i (Trentino) aldı. 1806'da Maximilian IV, Maximilian I adı altında kral oldu ve Bavyera Napolyon'un himayesinde Ren Konfederasyonunun bir devleti oldu. Napolyon'dan ancak ekim 1813'te ayrıldı. 1815 Viyana Kongresi, Alpler'deki ve güneydeki topraklarının büyük kısmını elinden aldıysa da, Ren Pfalz'ının bir kısmını geri verdi. Bavyera Alman Konfederasyonu'na girerken krallık statüsünü ve 1803-1815 arası gerçekleştirilen oldukça önemli iç reformları muhafaza etti. (Bk. MONTGELAS.) Maximilian I'in ölümü üzerine (1825) yerine oğlu Ludwig I geçti. Sanata düşkün olan bu kral, Münih'i anıtlarla ve koleksiyonlarla donattı. 1848'de tahttan çekilmek zorunda bırakıldı, yerine geçen oğlu Maximilian II (1848-1864) Prusya'nın birlikçi ve merkeziyetçi akımlarına karşı germen özgürlüklerinin ve alman katoliklerinin savunucusu oldu. Oğlu Ludwig II (1864-1886) 1866'da Avusturya safında savaştı. Kuzey Almanya Konfederasyonuna yanaşmadı, fakat birtakım askerî ittifaklarla 1870 Fransa-Prusya savaşına sürüklendi ve 1871'de Bavyera'nın Almanya federal imparatorluğuna girmesini kabul etti. Ülke Landtag'ı muhafaza etti, idarî açıdan belirli bir özerkliği vardı. 1918 İhtilâli Bavyera'yı cumhuriyet haline getirdi ve üç ay süreyle spartakistler iktidarı elde tuttular. 1923'te Münih'te Hitler'in ilk ayaklanması başarısızlıkla sonuçlandı ama Bavyera nazi kaynaşmasının önemli bir merkezi olarak kaldı. 1933'te bir statthalter'i (Vali) oldu ve beş idarî bölüme (Gaue) ayrıldı; 1939'da Münih antlaşması uyarınca bazı çekoslovak toprakları Bavyera'ya bağlandı. 1945'te amerikan birlikleri tarafından işgal edildi, yalnız Lindau şehri fransız bölgesinde kaldı. 1946 Bavyera Anayasası iki meclis kurdu: Landtag ile Senato. Taraftarlarını muhafazakâr katoliklerle kralcıların meydana getirdiği Bavyera'nın ayrılma gösterilerini, işgal makamları teşvik ettiler, 1945'ten 1949'a kadar Bavyera, özellikle öğretim konularında ve Doğu'dan gelen mültecilerin kabulünde geniş bir özerkliği muhafaza etmeye çalıştı. Federal Almanya cumhuriyetinin kurulmasından beri Bavyera ile Batı Almanya'nın öteki Land'ları arasındaki farklar silinmeye yüz tutmuştur. Bununla beraber Bavyera gene de geçmişinin zenginliği ve katolik geleneklerine bağlılığıyle nitelenir. Son yılların en ilgi çekici olayı, Yeni-Naziler'in (N.P.D.), liberaller, mülteciler partisi ve C.S.U.nun sağ kanadının zararına olarak kesin bir ilerleme kaydetmesi oldu. N.P.D. 1962'de yaklaşık olarak oyların yüzde 2,5'ini almıştı; 1966'da yüzde 7,4'ünü aldı.

◆ **Bavyera lehçesi.** Yüksek Almancanın üç lehçe grubundan biri. Yalnız Bavyera'da konuşulmaz. Bu lehçenin içine Avusturya'daki Almanca ağızlar, Macaristan'daki, Transilvanya'daki bazı önemli dil bölgeleri ve güneyde Sloven memleketinde Gottschea bölgesinde konuşulan ağızlar girer. (Bu ağızlar avusturya-bavyera grubunu meydana getirir.) Bavyera lehçesinin ayrılığı M.Ö. VIII. yy.dan itibaren dinî kısa metin ve şerhler sayesinde bilinir. (L)

BAVYERA ORMANI, alm. **Bayrischer Wald** veya **Bayerischer Wald,** Almanya'da (Bavyera) sıradağ. Tuna ile Çekoslovakya sınırı arasında, Bohemya'nın güneybatısında. Billûrsu, çok faylı eski bir kütledir. Belli başlı iki bloktan meydana gelir. Bu bloklar iki yüksek yayla meydana getirir: güneybatıdaki Bayrischer wald (Einödriegel, 1 126 m) ile Böhmer Wald'ın sınırı aşan güneydoğu ucu (Rachel, 1 452 m). Bu iki yayla, sularının büyük kısmı Kara Regen nehri tarafından boşaltılan bir çukur ile birbirinden ayrılır. Bavyera ormanının iklimi serttir; yaylalar ormanlıktır, nüfusu azdır. Merkezdeki çöküntü bölgesinde çeşitli tarım yapılır (çavdar, patates), en çok sığır besleyici bitkileri ekilir. Sanayi gelişmemiştir, Kara Regen vâdisinde yoğunlaşır: zayıf çinko madenleri, camcılık, elektrik malzemeleri. (L)

BAWDWİN, Birmanya'da (Şan devleti, Kuzey eyaleti) şehir. Lashio'nun batısında. Madencilik (tungsten, gümüşlü kurşun, çinko) merkezi. (L)

BAWEAN, İndonezya'da ada, Cava denizinde, Surabaya'nın kuzeyinde; 30 000 nüf. (L)

BAX (Ernest Belfort), ingiliz yazar ve iktisatçısı (Leamington 1854-Londra 1926). Sosyalist harekete katıldı. Tarih ve felsefe kitapları yazdı: *Felsefe Tarihi El Kitabı* (1884), *Gerçek Sorunu* (1893), *Gerçeğin Kökleri* (1907) v.b. (L)

BAX (Sir Arnold), ingiliz bestecisi (Londra 1883-Cork 1953). Sarayın resmî bestecisiydi. Eserleri arasında yedi senfoni, *Symphonic Variations* (Senfoni Çeşitlemeleri) [1917], piyano ve orkestra için Winter Le gends (Kış Efsaneleri), viyolonsel ve konçertoları vardır. Şair Yeats'ın etkisinde kalarak edebiyatla da ilgilendi. (L)

BAXTER (Andrew), iskoçyalı filozof (Aberdeen 1686-Wittingehame 1750). Eserleri: *Enquiry Into the Nature of the Human Soul* (İnsan Ruhu üzerine Araştırmalar) [1750]

Bavyera'da Linderhof şatosu

Bavyera Önalpleri içinde XIX. yy. da kral Louis II tarafından yaptırılmış Neuschwanstein şatosu

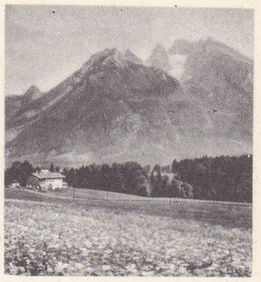

Yukarı Bavyera'da Watzmann ve Hochkalter

Foto. Boudot-Lamotte, X, Office du tourisme allemand (LAROUSSE)

ve *Evidence of Reason in Proof of the Immortality of the Soul* (Ruhun Ölümsüzlüğünün Kanıtlanmasında Aklın Kanıtları) [1779]. (L)

BAXTER (Richard) ingiliz ilâhiyatçısı (Shropshire'da Rowton 1615-Londra 1691). Ölçülü bir uymamazlık taraftarı; Charles II'nin geri dönmesinde payı vardır; ama püritanizm'e bağlı olduğundan cezalandırıldı. Değerli din kitapları yazdı. (L)

BAY i. ve sıf. Bey ve efendi anlamında unvan: *Bayım sizin biletiniz?* (B. Felek). *Bay Ahmet, Bay Ali Çinici.*

— Esk. dil. Zengin, varlıklı: *Karac'oğlan der ki buna ne fayda / Hiç rağbet kalmadı yoksula bayda* (Karacaoğlan). *Çün bay u gedâ hâke beraber girecektir* (Ziya Paşa). ‖ Eski metin ve lehçelerde «kutlu» ve «kahraman, serdar» anlamlarında da kullanılmıştır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Bay*, eski türkçe bir kelimedir, metinlerde genellikle «zengin» anlamına kullanılmıştır. Çok kere *çıgay, yoksul, gedâ* gibi zıt anlamlı («fakir») kelimelerle birlikte geçer. Şamanizmde «kutlu» anlamına bazı kudretli ruhların, kutsal kavramların sıfatı olarak geçtiği gibi, Eski Türkçede yer adlarında da görülür: *Bay-yıgaç* gibi. Doğu Türkçesinde bazı hayvan isimlerinin başına gelir. Muhtemelen seçkin cinslerini ifade eden birleşik isimler yapar ki, bunlar özel isim olarak da kullanılır: *Bay-bars, Baysungur* gibi. Batı Türkçesinde de *baykuş* kelimesinde aynı durumu görmekteyiz. Bu ad her halde eş anlamlısı *devlet-kuşu* gibi, hayra yormak için verilmiş olmalıdır *Bay* kelimesi «kahraman, serdar» gibi anlamlarla bir unvan gibi de kullanılmıştır: *Kayıtbay, Tuman-bay* gibi. Bugünkü türk şivelerinde de genellikle *bay* veya *pay* şeklinde ve yine «zengin» anlamındadır. Eski metinlerde bu kelimeden türemiş *baylık* «zenginlik», *bayımak* «zengin olmak» şekillerine de rastlanır. Etimoloji bakımından *bay*, *beg>bey*, kelimesinin bir şivede değişmiş şekli olabileceği görüşü, hem *beg>bey* gelişmesinin daha yeni oluşu, hem de *bek* veya *beg* ile *bay*'ın eski metinlerde beraber bulunuşu bakımından zayıf bir ihtimaldir.

Türkiye'de *efendi* ve *bey* gibi unvanları kaldıran 26 kasım 1934 tarihli kanunla, bunların yerine *bay* kelimesi kabul edilmiştir. Bugünkü Türkçe'de resmî yazışmalar dışında kullanılışı azdır.

◆ **Baylık** i. *Esk.* Zenginlik: *Budun baylıkı begke baylık turur* (Kutadgu Bilig).

◆ **Bayımak** geçsz. f. *Esk.* Zengin olmak, zenginleşmek: *Kadir Tanrı vermeyince er bayımaz* (Dede Korkut). [M]

BAYABİL i. (fr. *ballabile*). Bale takımı ve solocuların icra ettiği koreografik gelişme. (Bayabil, her zaman, olayın yücelim noktasında ve özellikle son kısmında olur.) ‖ Bir operada ara dansı. (Burada ise, bayabil, tamamen süsleyici bir unsurdur, olayla ilgisi yoktur.) [L]

BAYADER i. (portekizce *bailadeira*'dan balerin). Hindistanlı dansöz. ‖ *Teşm. yol.* Tiyatro dansözü.

— ANSİKL. Müslüman olmayan *bayader*'lerin görevi, tapınakları çiçekten bezek kordonlarıyle süslemek, tanrıların heykellerini bezemek ve âyinlerde övgüler söylemektir. Genellikle dinî törenlerdeki görevleri dinle ilgili değildir; çok serbest bir hayat yaşayabilirler. Bayaderler iki kola bölünür: tapınakta yaşayıp, başpapazın izni olmadan dışarı çıkamayan *devadasi* («tanrı kulları»); eyaletleri dolaşan *gezicibayaderler*. (L)

BAYAĞI sıf. Aşağılık, pespaye: *Muhakkak pek bayağı bir kadın, en müptezelinden, belki de bir sermaye* (R.H. Karay). *Onlar erkek budalası kocalı, koca sever takımından. Ne bayağı muhabbet* (Ahmed Rasim). ‖ Âdi, basit: *Duygu ve düşünceye gelince kızlarımızın duyguları pek bayağıdır, fikirleriyse yok gibidir* (H. R. Gürpınar). *Hani çukulata demeği bayağı bulup ille de şokola diyen ne oldukları belirsiz insanlar var* (N. Ataç). ‖ Alelâde, hiç bir özelliği olmayan: *Yemek salonuna yaşlı bir zat, bayağı bir esvapla indi* (F. R. Atay). ‖ Zf. Hemen hemen: *Bir mektep idaresi bayağı bir memleket idaresinin nümunesidir* (Muallim Naci). ‖ Âdeta, iyice: *Ben [...] bir hasta, o doktor olmaktan çıkmış, bayağı iki iş arkadaşı olmuştuk* (A. H. Tanpınar). *Sen bayağı çocukmuşsun be kızım* (R. N. Güntekin). ‖ Düpedüz, oldukça, epey: *Ayrıca beni daha düzgün bir kıyafetle ve bayağı mesuliyetini taşıdığım bir işin arasında gördüğü için memnundu* (A. H. Tanpınar). *Efendiden nebatat ve jeoloji dersleri dinleye dinleye zekâsı bayağı gelişmiş olan o herifi...* (H. R. Gürpınar). ‖ Âdi, kötü bir şekilde: *Birçok şiirlerinin, hikâyelerinin iyi olmamasına, hatta bayağı olmasına bakmayın, onlar da beğenilerek, inanılarak özenle yazılmıştır.* (N. Ataç). ‖ Pekâlâ: *Bayağı olur. Çünki Araplar benim gibi İbranice bilmezler* (Ömer Seyfeddin).

— ÇEŞ. DEY. *Bayağı (âdi) gün*, bayrama veya tatile rastlamayan gün, hafta arası günlerine verilen ad. ‖ *Bayağı kaçmak*, âdi bir şekilde görünmek: *Bir yuva kuralım deseler, bu da pek bayağı kaçacaktı* (Sabahattin Ali).

— Mat. *Bayağı kesir*. Bk. KESİR. ‖ *Bayağı logaritma*. Bk. LOGARİTMA.

◆ **Basbayağı** sıf. Alelâde, bilinenden farklı olmayan: *Ne var içinde? — Tabak... — Ne tabağı? — Tabak basbayağı... İsmin de yazılı* (B. Felek).

◆ **Bayağılaşmak** dönşl. f. Bayağı, âdi bir hal almak: *Fakat bütün Türkiye şehirlerinin içinde bu tek cadde düşe bayağılaşa çıkılmaz ve dolaşılmaz bir hale geldi* (F. R. Atay).

◆ **Bayağılık** i. Âdilik, alelâdelik: *Liman methalinde denize saplanan dik ve yeşil granit, sonra adalar, bütün körfezi çeviren büyük orman, bayağılığa düşmeyen asil tabiat* ... (F. R. Atay). *Bir insanın gerçekten böyle düşünmesi, tatlı emel sözünde bir bayağılık bulup emel-i nûşin demekte bir kibarlık olduğunu sanması olacak şey mi* (N. Ataç). [ML]

BAYAKA'LAR, zenci halk, Kongo'nun güneydoğusunda yüksek Kasai havzasında yaşarlar. Bayaka'lar dikdörtgen şeklinde kulübeler yaparlar. Heykelleri, burun kısmının uzunluğuyle dikkati çeker, çok canlı bir hayalin ürünüdür; yaptıkları maskeler atalarını temsil eden hayvanlarla veya günlük hayattan alınan sahnelerle süslüdür. (L)

BAYA'LAR, zenci halklar grubu. Orta Afrika cumhuriyetinin batısında ve Kamerun'da yaşarlar. Manca'larla akrabadırlar. (L)

BAYAMO, Küba'da (Oriente ili) şehir; sierra Maestra'nın eteğinde; 16 200 nüf. Şekercilik. (L)

BAYAMON, Porto Riko'da şehir. San Juan'ın güneybatısında; 15 000 nüf. (L)

BAYAN i. Hanım ve hanımefendi anlamında unvan: *Bu teşkilâtta başta bulunanlardan bir bayanın bürosuna gidip hocalık istedim* (Ş. S. Aydemir).

— ANSİKL. *Bay* kelimesinin müennesi olarak *hanım, hanımefendi* unvanları yerine kullanılmak üzere, 26 kasım 1934 tarihli kanunla kabul edilen *bayan* kelimesinin bugün, resmî yazışmalar dışında kullanılışı pek azdır. Türkçe'nin tarihinde bayan kelimesine ancak: 1. özel isim olarak (Avar ve Onogur Türklerinde hükümdar adı); 2. muhtemelen sanskritçe *punya* kelimesinden gelen *bayan* > *muyan* kelimesinin *bayan* > *bayın* şeklinde değişik bir kullanılışı olarak rastlanır, eski hikâye ve destanlarda kız adı olarak da geçer; 3. Oğuzların *bayat* boy adı *bayan* kelimesinin çoğulu olabilir. (M)

BAYAN, tarihte ün yapmış birkaç şahsın adı: 1. Avar Türklerinin kağanlarından. Genç yaşta tahta çıktı. Uzun süre hükümdarlık yaptı (565-601). Atillâ'dan sonra en büyük türk hükümdarıdır. Bayan zamanında Avar toprakları Merkez Macaristan olmak üzere Elbe, Alpler, Sava vâdisinden Don'a kadar uzanıyordu. Kağanlığının ilk yıllarında Longobard kralı Alboinin müttefiki olarak Gepidlere karşı diğer yıllardaysa çok kere Bizanslılarla savaştı ve galip geldi. Sertliği ve kibirliliği yanında iyi kalpli ve âlicenaptı. Bizanslılarla yaptığı son savaşta Priscus'a yenildi (600). Bu tarihten sonra Bayan'ın adı geçmedi. 2. Onogur Türklerinin hükümdarı. Kobrat'ın oğludur. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor, 650 sıralarında yaşadığı sanılıyor. 3. IX. ve XI. yüzyılda yaşamış bizans ileri gelenlerinden iki zat. 4. Bulgar çarı Simyon'un oğlu, Benjamin'in bazı kaynaklarda geçen adı. 5. Bulgar beyi Toktos'un kardeşi. (ML)

BAYAR (Mahmut Celâl), türk siyaset ve devlet adamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı (Bursa, 1883). Plevne muhacirlerinden Abdullah Fehmi Efendinin (öl. 1918) üçüncü oğlu; ağabeyleri Behzat ve Asım.

Abdullah Fehmi Efendi 1877'de Türkiye'ye geldi ve ailesiyle, Gemlik yakınındaki Umurbey köyüne yerleşti. Köyde başöğretmen, birara Gemlik'te müftü olarak çalıştı. İlk ve orta öğrenimini babasının yanında yapan Mahmut Celâl, çalışma hayatına, Gemlik mahkeme ve reji kalemlerinde memur olarak girdi; Bursa'ya giderek Zıraat bankasında görev aldı. Bu arada Harîr Darüttalimi'ne ve «Collège de l'Assomption» adlı okula devam etti. Gene Bursa'dayken, inegöllü Refet Beyin kızı Reşide hanımla (öl. 1964) evlendi; üç çocukları oldu: Refi Bayar (Bursa 1904-Ankara 1941), Turgut Bayar (İzmir 1911), Nilüfer Gürsoy (Ankara 1921).

Mahmut Celâl Beyin meslek hayatı gibi, siyaset hayatı da Bursa'da başladı. İkinci Meşrutiyet'in ilânından (23 temmuz 1908) sonra, İttihat ve Terakki cemiyetinin tabanını genişletme çalışmaları başlamıştı; bu arada Bursa'da da bir şube açıldı; Mahmut Celâl Bey rehber* muavini olarak bu şubeye ve dolayısıyle siyasete girdi, çok geçmeden de rehberliğe yükseldi.

İmparatorluğun son yıllarıydı. Kesin çöküşü hazırlayan hâdiseler biribirini kovalıyordu. 31 Mart ayaklanması (1909) Hareket ordusu vasıtasıyle bastırıldı, ama günün iktidarı, ayaklanma eğiliminin başka yerlerde de patlak vermesinden endişeliydi. İttihat ve Terakki cemiyeti, önleyici tedbir olarak gönüllü taburları kurmağa başladı. Bursa gönüllü taburuna Mahmut Celâl de katıldı; bu görevi onu, Cemiyet merkezi gözünde daha güvenilir bir üye durumuna getirecekti. Nitekim önce Bursa, sonra İzmir İttihat-Terakki şubelerinin kâtibi mesulü (genel sekreter) oldu.

İzmir'e gidişi, Mahmut Celâl Beyin hayatındaki dönüm noktalarından biriydi. Partinin kapalı kapılarının dışına orada çıktı. Bütün bölgeyi dolaşıyor, halkla temas ediyor, ağır yenilgiyle biten Balkan harbinin sebep ve neticeleri konusunda onları aydınlatmağa çalışıyordu. Siyasî hayatının bu devresinde, iktisadî ve kültürel meselelerle ilgilendi; kooperatifçiliği teşvik etti; Bahriba ba semtinde bugün İzmir Kız lisesi adını taşıyan okulun açılmasına önayak oldu (1912); Basmahane'de şimendifer meslek okulunun açılmasına yardım etti (1914); orta sınıf halkın kalkınma davasına öncülük etmek üzere Halka Doğru cemiyetini kurdu, *Halka Doğru* mecmuası bu cemiyetin yayın organıydı; Turgut Alp adıyle bu mecmuada iktisadî yazılar yayımladı.

Mahmut Celâl Bey İzmir ve çevresinde, herhangi bir kâtibi mesulden daha yaygın çalışmalarını sürdürürken, Birinci Dünya savaşı sona ermiş, İmparatorluk, tarihinin en güç devresini yaşar hale gelmişti. Bu, siyasî ve sosyal çalışmaların yerini, fiilî bir mücadeleye terk etmesi zamanının da geldiğine işaretti.

Mahmut Celâl Bey bu sırada, Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye cemiyetine girdi (1918). Önce zeybek, sonra imam kıyafetiyle bölgeyi dolaşarak, İzmir'in işgali ihtimaline karşı halkı uyarmağa ve teşkilâtlanmasını temine çalıştı. İşgalden sonra, Aydın'ın geri alınışı mücadelesine fiilen katılacak ve Balıkesir kongresi kararıyle, Akhisar millî cephesi alay kumandanı tayin edilecekti.

Bayar'ın parlamentoya ilk girişi 1920 yılına rastlar: Osmanlı Mebusan meclisinde Saruhan (Manisa) mebusudur. Mecliste, Kuvayı Milliyeyi öven ve Saray'ın Millî Mücadele konusundaki ilgisizliğini yeren bir konuşması, tevkif edilmek üzere aranmasına yol açtı. Bayar kısa bir süre sonra, Millî Mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Birinci Büyük Millet meclisinde Bursa mebusuydu (1920).

Bu tarihten sonra Bayar için, teşri ve icra alanlarında faal bir çalışma başladı. İktisat encümeni mazbata muharririyken, bir ara İktisat vekiline vekâlet etti (1920). Çerkez Etem ile görüşmek üzere Kütahya'ya gönderilen heyetin başkanıydı. 1921'de İktisat vekili oldu ve 1922 başına kadar bu görevde kaldı. Aynı yıl, Dışişleri vekiline vekâlet etti. Lozan konferansı ilk murahhas heyetine müşavir olarak katıldı. İkinci T. B.M.M.'ye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

Hukuk cemiyeti adayı İzmir mebusu olarak girdi (1923). Mübadele, İmar ve İskân vekilliğine getirildi (1924). Aynı yıl İş bankasını kurmakla görevlendirildi. 1932'de tekrar İktisat vekili oldu; şeker sanayiinin kuruluşu bu devreye rastlar. 1937'de, İnönü başvekillikten ayrıldığı zaman, cumhurbaşkanı Atatürk yeni hükûmeti kurma görevini, kuruluştan beri faal bir devlet ve vazife hayatı olan Celâl Bayar'a verdi.

Atatürk devrinde başvekilliği, Bayar'ın siyasî hayatında bir safhaydı. Uzun sürmedi. Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, gelecek yıllarda başlıca siyasî rakibi olacak Bayar'ı, 25 ocak 1939'a kadar başvekâlette tutacak, bu tarihte istifasını kabul edecekti.

Bayar, siyasî hayatının ayrı bir mânâ taşıyan on bir yıllık devresine bu suretle girmiş oldu. T.B.M.M.'nin altıncı (1939) ve yedinci (1943) dönemlerinde İzmir milletvekili olarak bulundu. İkinci Dünya savaşı demokrasi cephesinin zaferiyle sona ermiş, çok partili siyasî rejimlerin ve liberal ekonomi anlayışının Türkiye'de de akisleri olacağı anlaşılmıştı. Nitekim, cumhurbaşkanı İnönü, çok partili hayatı Türkiye'de de başlatma kararını bizzat alıyor ve ilân ediyordu. Bayar, açılan yeni devreyi işaret eden *Dörtlü** *takrir*'i üç arkadaşıyle birlikte (Fuat Köprülü*, Adnan Menderes*, Refik Koraltan*) imzalayarak Meclis başkanlığına sundu. Takrir, C.H.P. meclis grubunda, imza sahipleri dışında kalan üyelerin oybirliği ile reddedildi; Bayar, partiden ve milletvekilliğinden istifa etti (5 kasım 1946).

Bayar'ın, adı geçen üç arkadaşıyle birlikte Demokrat partiyi kuruşu (7 ocak 1946), türk siyaset tarihinin önemli hadiselerinden biri oldu. Çok partili hayata geçişte, benzer teşebbüsler arasından kısa zamanda sıyrılan ve gelecek vaat eden, Bayar yönetimindeki Demokrat parti, 1946 seçimlerinde 65 milletvekili ile Meclise girmeyi başardı. Günün iktidarı kadar bu partinin kurucuları da, çok partili düzenin Türkiye'de nihayet yaşar hale gelmesinde büyük rol oynadılar. Bu dört yıllık devre, Türkiye'de, çok partili siyasî hayatın devamlı ilk uygulanmasının başlangıcını teşkil eder. Sarsıntısız iktidar değişmesiyle sonuçlanacak başarılı ilk muhalefet çalışması da bu devrede gerçekleşti. Ertesi seçimde Demokrat parti 396 milletvekilliği kazanarak Meclis çoğunluğunu sağladı ve Bayar cumhurbaşkanı seçildi (22 mayıs 1950).

Bayar, Türkiye cumhuriyetinin üçüncü cumhurbaşkanı olarak on yıl görev başında kaldı. Zira Demokrat parti 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanmıştı. Celâl Bayar, Türkiye cumhuriyetinin, ordudan gelmeyen ilk cumhurbaşkanıydı. 27 Mayıs 1960 günü harekete geçen ordu tarafından, Demokrat parti iktidarının baş sorumlularından biri olarak, tevkif edildi. Yassıada mahkemesi on dört Demokrat parti ileri geleniyle birlikte Celâl Bayar'ı da idama mahkûm etti (15 eylül 1961). Hüküm verildiği zaman 77 yaşındaydı. Daha önce Millî Birlik komitesince, ceza hukukunun belli yaştan sonra idam cezalarının infaz edilmeyeceğine dair prensibini reddeden bir karar alınmış olmasına rağmen, on bir mahkûm ile birlikte Bayar'ın ölüm cezası da müebbet hapse çevrildi. Yassıada'dan Kayseri Bölge cezaevine nakledilen Bayar, rahatsızlığı sebebiyle serbest bırakıldı (7 kasım 1964).

Bayar, *Ben de Yazdım* adıyle hatıralarını, bu tarihten sonra yayımlamağa başladı. «Bizim Ev» adlı, eski Demokrat partilileri biraraya getirmek isteyen bir kulübün kuruluş ve faaliyetiyle ve kendisi gibi hüküm giymiş arkadaşlarına siyasî haklarının geri verilmesi için gerekli gördüğü temaslarla meşgul oldu. Bu hak ona ve arkadaşlarına, 12 ekim 1969 seçimlerinden sonra verildi. (→ Bibliyo.). [M]

BAYARD (Pierre TERRAİL, seigneur DE, **Korkusuz ve kusursuz şövalye** de denir), [Grenoble yakınında Bayard şatosu 1476-Romagnano Sessia 1524]. On üç yaşında Savoie dükü Charles I'e takdim edildi. Charles I, Bayard'ı nedimleri arasına aldı, sonra Fransa kralı Charles VIII'e verdi. Bayard, İtalya seferi sırasında Fornovo çarpışmasında (1495) ün saldı. Louis XII Milano dükalığı üzerinde hak iddia ettiği zaman Bayard kralın tarafına katıldı (1499) ve bir gün düşmana öylesine şiddetle saldırdı ki onlarla birlikte Milano'ya girdi. Esir düştü, ama Lodovico il Moro tarafından serbest bırakıldı. Napoli krallığının fethi sırasında (1502-1504) Canossa kuşatmasında (1502) Bayard Gonzalo de Cordoba'ya karşı savaştı ve fransızların geri çekilişleri sırasında kahramanca döğüştü. Bir gün Garigliano köprüsünü tek başına 200 İspanyola karşı korudu. Bayard'a kralın yaveri unvanı verildi ve 1507'de Maximilian'ın tarafına geçen Cenova'ya gönderildi; şehrin teslim olmasında rolü oldu. Sonra La Palisse'in emrinde savaştı ve Agnadello savaşına katıldı (1509). Bu kanlı savaşlar arasında daima insanca davrandı ve zamanın savaşçılarının tersine yağmaya asla düşkünlük göstermedi. Bologna'yı zaptetmek kararı alındıktan sonra Bayard Gaston de Foix ile, Venediklilerin ansızın işgal ettikleri (1512) Brescia'yı muhasara etmek için hareket etti. Hücum emrini vermekle görevli olan Bayard kalçasından mızrakla ağır yaralandı. Aynı sene Ravenna savaşında kahramanca döğüştü (1512). Kısa bir zaman sonra zayıflayan ve Venedikliler ile İsviçrelilerin üstün kuvveti tarafından tehdit edilen fransız ordusu Pavia'ya doğru çekildi ve Bayard'ın gayretlerine rağmen şehri terk etmek zorunda kaldı. Bu çok nazik durumda Bayard otuz altı askerle düşman ordusunu iki saat durdurmayı başardı ama omuzundan ağır yaralandı. Sonraki senelerde askerî faaliyetine devam etti. 1513'te İngilizler tarafından işgal edilen Artois bölgesinde savaştı. Guinegatte'de esir düştükten kısa bir zaman sonra serbest bırakıldı. François I tarafından Dauphiné eyaleti krallık temsilciliğine atandı (1515). Marignan savaşından sonra (1515) kral bizzat Bayard'ın eliyle şövalye olmak istedi. Altı sene sonra Mezières'i kuşatan Karl V'e karşı koydu. Grenoble'da kendini gösterdi (1523). Sonra da François I, Milano dükalığını tekrar ele geçirmeye karar verdiği için amiral Bonnivet komutasındaki orduda hizmet etmek üzere tekrar İtalya'ya geçti. Romagnano yakınında yenilen Bonnivet geri çekilmenin yönetimini Saint-Pol kontuyle Bayard'a verdi, Bayard, Sesia'yı aşarken öldürücü bir yara aldı. (L)

Bayard atı, Dört Aymon Kardeş'in efsanevî binek atı. Fransız halkının inançlarında, resim, heykel, halk tasvirlerinde, yer adlarında ve mitolojisinde birçok iz bırakmıştır. (L)

BAYAT sıf. (esk. türk. k., *eski* anlamında). Tazeliği kaybolmuş: *Kuru ekmekle bayat peyniri lezzetle yiyen / Çeşmeden her su içerken: «Şükür Allah'a» diyen* (Yahya Kemal). ‖ *Mec.* Zamanı geçmiş olan: *Bayat haber.* ‖ *Esk.* Kadîm [Tanrı için]. ‖ *Argo.* Eski, köhne fikirli.

— DEY. *Hayatı gidip bayatı kalmak*, vakitsiz ihtiyarlamak: *Hayatı gidiyor da bayatı kalıyor şöyle* (H. R. Gürpınar).

◆ **Bayatlama** i. Mutf. Bazı meyvelerin ve av etlerinin kullanılmasından önce bozulma başlangıcına kadar bekletilmesi. *Av hayvanlarının bayatlaması, muşmulanın bayatlaması.*

◆ **Bayatlamak** geçz. f. Tazeliğini kaybetmek, eskimek. ‖ *Mec.* Zamanı geçmek.

— Mutf. Ekmek veya pasta için katılaşmak. ‖ *Bayat et*, bir süre bekletilmiş et. (Bayat et daha yumuşaktır, bekletildiği süre boyunca yumuşar ve lezzeti artar.)

◆ **Bayatlatmak** ettrg. f. Bir şeyi bayatlaması için bekletmek, bayat hale getirmek. (M)

BAYAT, Oğuzlar'ın Bozok koluna mensup boy. Eski devirlerde Oğuzlar'ın hâkim kısmını teşkil eden asil sayılan dört Bozok boyunun, Kayı'dan sonra ikincisidir. XI. yy.da Siri-derya (İnci) kıyılarında veya onun kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Kınık boyuna mensup Selçuklular idaresinde, Türkmen fetihlerine katılarak batıya uzanan imparatorluğun kurulmasında rol oynadılar. Bir kısmı göç etmeyerek Siri-derya havalisinde kaldı. Anadolu'da *Bayat* denilen yer adlarının çoğu bu toprakların ilk fetih ve iskânının hatıralarıdır. Bayatların Kerkük havalisinde yurt tutmaları da Selçuklu devrinde oldu. XIV. yy.a ait bir kayıtta Suriye ve Güney Anadolu'da yaşayan aşiretler arasında da *Bayat* adı geçer. Dulkadiroğulları, Gündüzlüler, Bozcaoğulları gibi hanedan ve bey ailelerinin *Bayat* veya Avşar boylarından çıktığı bilinir. XV. yy.da Antep ile Halep arasında yaşayan Bayatlar, Akkoyunlulara tabi oldular; Akkoyunlular Karakoyunluları ortadan kaldırıp İran'a hâkim olunca bir kısmı bu ülkeye gittiler ve İran Bayatlarını teşkil ettiler. XVI. yy.dan itibaren Bayatlar hakkında geniş bilgi vardır; Bayatlar şu gruplar altında toplanır:

1. Suriye Bayatları. Antep-Halep arasında yaşarlardı. Diğer Türkmen aşiretleriyle birlikte Halep Türkmenlerini meydana getiriyorlardı. Kanunî devrinde 20 oymaklık topluluk halindeydi.

2. Anadolu Bayatları. Bunların en önemli şubesi Dulkadirli ulusuna tabi olup genellikle Bozok'da bulunuyordu.

3. Irak Bayatları. Genel olarak Kerkük bölgesindeydiler, bu bölgedeki halkın çoğu onlardan gelmektedir.

4. İran Bayatları. Safevîler devrinde İran'da yaşayan Bayatlar üç grup halindedirler. En büyükleri sadece Bayat adını taşırlar ve Hemedan'ın güneydoğusunda otururlardı; bir kısmı da Şah Abbas zamanında Azerbaycan'a yerleşmişlerdi. İkinci Bayat grubu Anadolu'da tanınmış olan Şam-Bayadı'nın bir koludur. Kaçar hâkimiyeti zamanında önemli mevki sahibi olmuşlardı. (M)

BAYATI i. Özellikle Azerî edebiyatında yalnız birinci, ikinci ve dördüncü mısraları biribirleri ile kafiyeli olan bir nazım şekli. Mâniler ile aralarında benzerlik vardır. (M)

BAYATİ i. Mus. Türk musikisinde makam. 13 Basit makamın beşincisi olan Uşşak'ın inici şeklinden ibarettir. (Dügâh (lâ) perdesinde kalır; güçlüsü nevâ (re)'dir. Donanımına (si) için bir koma bemolü konur. Orta sekizlisindeki sesleri, tizden peste doğru şöyledir: Muhayyer, gerdâniye, acem, hüseynî, nevâ, çargâh, segâh, dügâh. Bu makamdan elimizde 345 parça vardır. Makamın adı Oğuzlar'ın «Bayat» oymağından alındı. «Beyatî» şeklinde söylenmesi yanlıştır). ‖ *Bayatî-araban*, türk musikisinde mürekkep makam. Elimizde bu makamdan 205 parça vardır. Bayatî dizisine Şedd-i Araban dizisinin veya bu diziden bir kısmının eklenmesiyle yapıldı. Durağı dügâh (lâ) perdesidir. ‖ *Bayatî-arabanan-buselik*, türk musikisinde mürekkep makam. Elimizde 11 parçası bulunan bu makam, Bayatî-Araban'ın sonuna bir buselik beşlisi katılmasıyle yapıldı. Dügâh (lâ) perdesinde kalır. ‖ *Bayatî-araban-kürdî*. Bk. ARABANKÜRDÎ. ‖ *Bayatî-buselik*, türk musikisinde mürekkep makam. Zekâi Dede tarafından yapılan bu makamdan elimizde 14 parça vardır. Bayatî dizisine Buselik dizisi eklenmesiyle elde edildi. Dügâh (lâ) perdesinde kalır. (M)

BAYATİ. Bk. HASAN *ibni* MAHMUD.

BAYAVUT, Yemek adlı türk ulusunun büyük kabilelerinden. Harizmşah'lardan Tekiş'in karısı ve Sultan Muhammed'in annesi ünlü Terken Hatun, bu kabiledendi. Terken Hatun'un nüfuzu sayesinde diğer yakın kabilelerle birlikte, Harizm imparatorluğunun hassa ordusunu meydana getirdiler. Terken Hatun'un akrabaları olan Bayavut beyleri, en yüksek askerî makamlara gelirdi. Bunlar, Harizmşahlar imparatorluğunun yıkılmasından sonra bir daha tarihte görünmediler. (M)

BAYAZID. Bk. BAYEZİD I, II.

BAYBALIK. Esk. coğ. Orhun ırmağının Selenga'ya döküldüğü bölgede şehir. Uygur kağanı Bilge Kağan tarafından sogdlu ve çinli mimarlara yaptırıldı (758). «Zengin şehir» anlamına gelen şehir sonradan Ordubalık adını aldı. (M)

BAYBARS I (el-Melik el-Zahir Rükneddin el-Salihî), dördüncü memlûk sultanı (1223 ? -Şam 1277). Kıpçak Türklerindendir, 1223 veya 1228'de doğdu. Esir tacirleri tarafından kardeşiyle yakalanarak Sivas'a, oradan Halep ve daha sonra Şam'a götürüldü. Önce bir kuyumcu tarafından, sonra Hama'da hapis olan Alâeddin Aytiğin el-Bundukdârî tarafından satın alındı. Eyyubî hükümdarı Necmeddin tarafından affedilen Alâeddin ile beraber Kahire'ye geldi ve bu hükümdarın Bahriye Memlûkleri arasına girdi. Adı geçen sultan 1249'da ölünce yerine oğlu Turanşah geçti; bunun zamanında Mansura'ya kadar ilerleyen Fransa kralı St. Louis'nin Mansura'da yenilip ordusuyle birlikte esir olmasında Baybars'ın

Bayard atı
Dört Aymon Kardeş'in atı
(Arsenal kütüphanesi)

BAYARD'ın zırhı
(Ordu müzesi, Paris)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

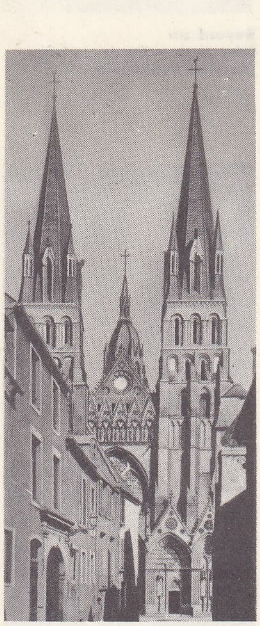

BAYEUX katedrali

Bayeux halısı
Guillaume le Conquérant

rolü büyük olmuştu. Memlûklere danışmadan Fransa kralı ile sulh yapması ve onlar hakkında iyi düşünceler beslememesi Turanşah'ın öldürülmesine (1250) sebep oldu; bu işte Baybars önemli âmil oldu. Sultan olan Aybeg'in onun yakın arkadaşını katletmesi ile Baybars, Mısır'dan kaçarak Şam ve Kerek eyyubî hükümdarları yanına sığındı. Saltanata Seyfeddin Kutuz'un geçmesiyle dönüp onun hizmetine girdi. Suriye'yi istilâ eden moğollara karşı bir ordu hazırlayan Kutuz, Baybars'a öncü kumandanlığını verdi. Moğollara karşı kazanılan Ayn-Calût savaşında (1260) Baybars büyük yararlık gösterdi. Beklediği 'Halep naipliği verilmeyince Kutuz'u öldürmeye karar veren Baybars emeline 22 ekim 1260'ta kavuştu. Memlûk sultanlığının dördüncü hükümdarı oldu.
Kahire'ye dönünce Kutuz'un savaş dolayısıyle koydurduğu ağır vergileri kaldırdı; önemli mevkilere sadık adamlarını tayin etti; kendini sultan ilân etmeye kalkışan Şam naibi Sencer'i bertaraf etti (1261). Dağılmış olan Bahriye memlûklerini etrafına topladı, vergileri hafifletti; Abbasî ailesinden olup Moğollar elinden kurtulmuş olan halifenin oğlu Ahmed'i Kahire'ye getirterek merasimle ona biat etti ve Abbasî halifeliğini yeniden kurdu. Kerek'deki Eyyubî prenslerini ortadan kaldırdı. 1265'te haçlıların elinde bulunan Filistin'deki Kayşariye ve Arsuf kalelerini ele geçirdi. 1266'da Safed'i aldı; Küçük Ermenistan krallığını cezalandırmak için bir ordu gönderdi. 1268'de Şakif (Beaufort) ve Antakya'yı ele geçirdi; Küçük Ermenistan krallığıyle sulh yaparak bazı kaleleri, bu arada Behisni'yi (Besni) aldı. 1271'de Kerek kalesini ele geçirip Akka'yı muhasara etti. Birecik, Moğollar tarafından kuşatılınca 1272'de ordusuyle hareket etti. Üçe ayrılmış ordunun bir koluna kumanda eden Kalaun Fırat'ı geçerek moğolları yenince moğollar Birecik muhasarasını kaldırıp çekildiler. Bazı Anadolu emîrleri kaçarak ona iltica etmiş ve Baybars'ı Anadolu'daki moğol hâkimiyetini yıkmaya zorlamakta idiler. 1277 Nisan ayında Halep'e vardı ve Muinüddin Pervane emrindeki müşterek bir selçuk-moğol ordusunu Elbistan civarında bozguna uğrattı. Baybars 2 mayıs'ta Kayseri'ye girdi. Bu seferin Anadolu türklerine faydasından çok zararı oldu. Antakya yoluyle Şam'a dönen Baybars birden hastalandı ve 14 gün süren bir dizanteri sonunda 30 haziran 1277'de vefat etti; cesedi Şam'da yaptırttığı türbeye gömüldü.
Baybars Eyyubîler devrinde feodal mahiyette ve dağınık olan devlet teşkilâtını merkeziyetçi hale sokmaya çalıştı. Bütün memleketi muntazam yol şebekesiyle Kahire'ye bağladı. Muntazam posta teşkilâtı kurdu. Kuvvetli ve muntazam bir ordu vücuda getirdi. İskenderiye, Dimyat tersanelerini ıslah ettirdi. Gayesine erişmek için her vasıtayı meşru görmek ve kan dökmekten çekinmemek gibi kusurlarına rağmen devlet reisi ve kumandan olarak Ortaçağ Türk-İslâm tarihinin en büyük simalarındandır. (→ Bibliyo.). [M]

BAYBARS II (el-Melik el-Muzaffer) [?-1310]. Mısır Memlûk devletinin hükümdarlarından. Sultan Kalaun'un kölesiydi. Onun oğlu Nasır'ın hükümdarlığı esnasında emîr Sallân ile anlaşarak Nasır'ı tahttan indirdi ve 1309 yılında onun yerine geçti. Bunun üzerine Nasır Suriye'deki Kerek kalesine çekildi. Fakat Baybars, kuvvetli bir şahsiyete sahip olmadığı için Suriye emîrleri Nasır'ı tekrar tahta çıkarmak için onun etrafında toplanmağa başladılar. Durumunun kuvvetlendiğini gören Nasır, kuvvetleriyle Mısır üzerine yürüdü. Karşı koyamayacağını anlayan Baybars saltanatı terk edeceğini elçilerle Nasır'a bildirdi. 4 Mart 1310'da Kahire'ye gelerek idareyi ele alan Nasır, Baybars'ı önce Sahyûn'a emîr tayin etti ise de sonra bu fikrinden vaz geçerek yolda yakalatıp Kahire'ye getirtti ve öldürttü. (M)

BAYBARS EL-MANSURÎ, Mısır Memlûklarının veziri ve tarihçi [1247-1325]. Köleolarak Mısır'a getirildi ve Sultan Kalaun tarafından azad edildi. Bir süre sonra aynı sultan tarafından Kerek emaretine tayin edildi. 1293'te inşa divanının başına geçti. 1303'te zelzeleden tahrip olan İskenderiye'nin imarına memur edildi. Bazı ithamlar yüzünden bir ara gözden düştüyse de Sultan Nasır'ın zamanında yine eski memuriyetinin başına geçti ve ayrıca mahkemelerin idaresi kendisine verildi. 1311'de saltanat naibi olduysa da bir sene sonra hapsedildi. 1317 Yılında serbest bırakıldı. Bundan sonra devlet idaresinde bir vazife aldığı görülmez.
Baybars, Hanefî fakihleri arasında mühim bir yer işgal eder. Kahire'de hanefî fıkhı okutan bir medrese açtı. Baybars'ın kaleme aldığı ve hilkatten 1324 yılına kadar cereyan eden tarihî hadiselerden bahseden *Zübdet-ül-Fikra fi Tarih-il-Hicre* (Peygamber'in Hicretiyle İlgili En Güzel Hikâye) adlı 11 ciltlik eseri tam olarak elimize geçmemiştir. Bundan başka *Et-Tuhfet-ül-Mülûkiye fi'd Devlet-it-Türkiye* (Türk Devleti Hükümdarları Hakkında Bilgi) adlı ikinci bir eseri daha vardır. (M)

Baybars hikâyesi, arap halk hikâyesi. Kıpçak ülkesinde esir edilip Şam'a satılan Melik-üz-Zahir Baybars'ın maceralarını anlatır. Birbirine pek sıkı bağlanmayan hikâyeler şeklindedir. Hakikî bir sanatkârın elinden çıkmadığı için gelişmemiş bir destandır. Haçlılara ve Moğollara karşı İslâm dinini savunmak için giriştiği savaşlarla bir kahramanı haline gelen Baybars, Mısır'da binbir gece masallarına da konu oldu. Halk muhayyilesine ve rivayetlere göre kaleme alındığı için Baybars hikâyesinin tarihî değeri yoktur. (M)

BAYBAY, Filipinler'de şehir, Leyte adasında; 50 000 nüf. Manganez yatakları. (L)

BAYBURT, Doğu Karadeniz bölgesinde Gümüşhane'ye bağlı büyük yerleşme merkezi kasaba; 104 743 nüf. — İlçe merkezi; 15 184 nüf. Yukarı bölümü dağ eteklerinde, aşağısı ova kenarında ve Çoruh ırmağının iki yanındadır. Tarım, ticaret ve hayvancılık. Sıvas-Erzurum demiryolunun Aşkale istasyonuna ve Erzurum-Trabzon transit yoluyle Trabzon limanına bağlıdır. (M)

Bayburt kalesi, Bayburt şehrinin kuzeyindeki kale. Kimler tarafından ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Doğu Roma imparatoru İustinianos tarafından tamir ettirildi. Selçuklular devrinde Erzurum Meliki Tuğrul Şah ile oğlu Rükneddin Cihan Şah devrinde yeniden tamir gördü ve genişletildi (1200-1300). Kanunî Sultan Süleyman zamanında bir tamir daha gördü.
Beş cepheli Bayburt kalesinin surları 30 metre yüksekliktedir. Yalçın bir kaya üzerine kurulmuştur. Bir dayama duvarı surları kuvvetlendirir. Yer yer «Dış kale»ye benzeyen sur kalıntıları görülür. Ancak bu duvarlar çok yerde yıkılıp kaybolmuştur. İki kapısı vardır. Üç kat demirden yapılmış olan doğudakine «Demir kapı», batıdakine ise «Nöbethane kapısı» denilir. Eskiden kalenin içinde 300'e yakın ev vardı. Gene kalenin içindeki Ebülfeth camisi ün kazanmıştı. Surların dışındaki ince minareli Zahid Efendi camisinin çevresinde mahkemeyi şer'iye, boyahane, değirmen gibi yapılar yer alıyordu. Belli başlı yapıları arasında Kadızade Mehmed Çelebi camisi, Şengül Bey camileri, tekkeler, zaviyeler, medreseler, imaretler, hamamlar vardır. (M)

BAYBURTLU ZİHNÎ, türk şairi (1795 veya 1800 ?-1859). Erzurum ve Trabzon medreselerinde okudu, on yıl İstanbul'da kaldı, gene Bayburt'a döndü (1826), hacca gitti (1834), Doğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bucak ve mal müdürlüğü yaptı, birkaç kere daha İstanbul'a uğradı, Bayburt'a bir dönüş yolculuğunda Trabzon'a yakın Holansa köyünde öldü. Kaside, naat, gazel ve tahmislerden meydana gelme bir *Divan* sahibi olan; *Sergüzeşt-nâme* adında bir de mesnevisi bulunan Bayburtlu Zihnî, bir divan şairi olmak istemesine rağmen, aruz şiirleriyle değil, heceyle yazdığı, divanına bile almadığı, âşık tarzı şiirleriyle tanındı. Sayıca pek az olan bu ikinci grup şiirlerinde, başta yergi ve taşlama düşkünlüğü olmak üzere, XIX. yy. saz şiiri özellikleri görülür. Zihnî, «Vardım ki yurdundan ayak götürmüş» mısraıyle başlayan, tanınmış ve içli koşmasını 1828 rus istilâsından sonra Bayburt'un bir yıkıntıdan farksız hali karşısında duyduğu acıyle yazmıştı. (→ Bibliyo.). [M]

BAYBURT ovası, Doğu Karadeniz ve Kop-Çimen dağları arasında ova, Geniş bölümlerinin denizden yüksekliği 1 500 m, yıllık yağış tutarı 460 mm. Çoruh nehrinin kaynak kollarının geçtiği bu ovanın doğusunda Bayburt kasabası vardır. Kuzeyi Hart ovasıdır. Ürünleri arasında eskiden bal ve balmumu yer alan ovadan bugün en çok tahıl ve patates elde edilir. (M)

BAY CİTY, A.B.D.'de (Michigan) liman şehri. Huron gölünün girintisi olan Saginaw Bay yakınında; 53 000 nüf. Tersaneler. Balıkçılık. Sayfiye merkezi. (L)

BAYCU NOYAN, moğol kumandanı. Moğolların Besut boyundandır. İran'a geldi (1229) ve tümen beyi olarak İran ve Kafkas fetihlerine katıldı. Ögedey Kaan'ın emriyle Batı İran valiliğine tayin edildi. Selçuklulardan Erzurum'u aldı (1241). Ögedey Kaan ölünce muhtemel sınır kavgalarını önlemek için Anadolu içlerine ilerledi. Kösedağ savaşında Selçuk Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'i bozguna uğratarak (1243) Sıvas, Malatya, Kayseri v.b. gibi şehirleri aldı. Antakya beyi Bohemund V Moğol hâkimiyetini tanıdı (1245). Bayçu Kafkasya'daki huzursuzluklar sebebiyle Tiflise döndü. Bu arada Keyhüsrev ile barış yaptı ve sembolik denecek az bir vergi koydurdu. Baycu, Keyhüsrev ölünce Selçuk devletini hâkimiyetine aldı. Sonra İzzeddin Keykâvus Baycu'ya karşı geldi, ama Anadolu'da yapılan Rabat-ı Alâiye savaşında Baycu, Selçuk ordusunu yendi. İzzeddin Bizans'a kaçtı (1256) ve yerine daha önce hapsettirmiş olduğu Rükneddin IV Kılıç Arslan getirildi. Bu arada Baycu ordusuyle İran'a girmiş olan Hülâgu'nun İsmaililere karşı yaptığı savaşlara ve Bağdat'ın fethine katıldı. Böylece İlhanî devletinin kuruluşuna zemin hazırlayan Baycu, Hülâgu'nun emriyle idam edildi. (M)

BAYÇA, Peçeneklerin birinci kabilesinin başbuğu (IX. yy.). Bayça adı aynı zamanda *bay* (zengin) kelimesinin *-ça* küçültme ekiyle genişletilmiş şeklidir.
Bayça adı Arpad hanedanı zamanında Macaristan'da bulunan Peçenekler tarafından da kullanıldı. Bunu XV. yy. ile ilgili Macar kaynaklarındaki *Bajcsaszallas* (Bayça karargâhı) yer adı da doğrulamaktadır. (M)

BAYDAR i. Fok derisinden yapılmış Kamçatka kayığı. (L)

BAYDAR (Alâeddin), türk futbolcusu (İstanbul 1901). Fenerbahçe kulübünün genç takımlarında yetişti. 15 Yaşında birinci takım kadrosuna girdi, 14 yıl Fenerbahçe birinci takımında sağiç olarak 324 maç oynadı ve takımına 362 gol kazandırdı. 16 Defa millî takıma girdi. 29 Yaşında sahadan uzaklaştı. (M)

BAYDARA i. Etnol. Eski Türklerde ölülerin veya kutsal ruhlar adına kurban edilen atların canlıymış gibi korunan manken şeklindeki doldurması
— ANSİKL. Kurban edilen atın başı, ayakları, kuyruğu, muhafaza edilen derisi, sırığa geçirilir ve bir kazık üzerine tıpkı canlıymış gibi oturtulurdu. Bu doldurma at, dinî âyin ve cenaze törenlerinde kullanılırdı. Herodotos'un ifadesine göre İskitler bu doldurulmuş atları, uzun kazıklara bağlanan yarım araba tekerleği üzerine oturturlar ve kurganın etrafına dizerlerdi. Büyük kralların cenaze merasiminden sonra elli at ve krala sadık elli binici boğazlanarak aynı sistemde kazıklara geçirilir ve binicileri de atların üzerine bindirilirdi. Oğuzlar, ölen her erkeğin kendi atını ve servetinin derecesine göre başka atlarını baydara yapar ve mezarının yanında dizerlerdi. XIII. yy.da Mo-

Foto. Neurdein, Giraudon (*LAROUSSE*)

1

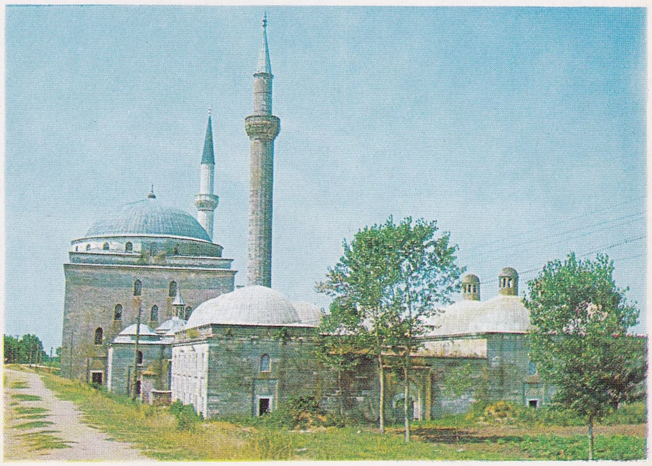

2

3

4

1. **Beyazıt bimarhane ve Tıp medresesinin üstten görünüşü** (Edirne)
2. **Beyazıt camii** (Edirne)
3. **Beyazıt camiinin** avlusu (Edirne)
4. **Beyazıt camiinin** dış kapı ve çeşmesi (Edirne)
5. **Beyazıt camii** (İstanbul)

5

Foto. Müeddep Erkmen, Nurettin Erkılıç (MEYDAN)

BAYEZİD I (Topkapı Sarayı Portreler galerisi, İst.)

BAYEZİD II (Topkapı Sarayı Portreler galerisi, İst.)

BAYEZİD I (Yıldırım) minyatür
(Üniversite Merkez kütüphanesi, İst.)

BAYEZİD II'nin tuğrası
Topkapı Sarayı (İst.)

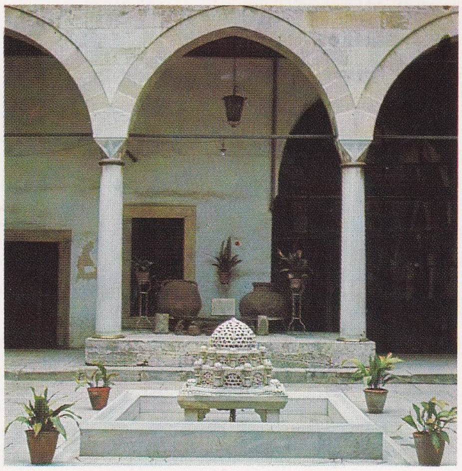

Beyazıt kütüphanesi
Havuzlu avlu (İst.)

BAYEZİD II minyatür
(Üniversite Merkez kütüphanesi, İst.)

Foto. Nurettin Erkılıç (MEYDAN)

ğolistan ve Kıpçak bozkırlarında gezen Rubruk adlı gezgin bir kıpçak mezarı başında on altı baydara görmüştü. Altaylı şamanistlerin baydara dediği bu atlara Yakutlar tabık, Göktürkler balbal derlerdi. (M)

BAYDAS (Yusuf), lübnanlı maliyeci (Kudüs 1912). İkinci Dünya savaşı ertesinde Arab bankın genel müdürü oldu, Yakındoğu'lu arap malî dünyasında hızla önemli bir yer kazandı. İsrail bağımsızlık savaşında (mayıs 1948) Filistin'den kovuldu, Beyrut'a sığınarak orada bir kambiyo bürosu (İnternational Traders), daha sonra da İntra bank adıyle yeni bir banka kurdu (1952). Bu bankanın temelini petrol krallarının ve özellikle Kuveyt emîrinin yatırdıkları paralar meydana getirir. Yusuf Baydas bu paraları arap ülkelerinde işletmeye kalkınca burada büyük bankaların ve Mısır'ın düşmanlığıyle karşılaştı ve İntra bank Suriye şubesinin millîleştirilmesini önleyemedi. Bunun üzerine Avrupa, Afrika ve Brezilya'da gitgide daha fazla yatırımlar yaptı. Bu işlemler ona Yakındoğu'daki büyük ticarî ve sınaî teşebbüsleri (Middle East Airlines havayolları ortaklığı, Telekomünikasyon şirketi, Doğu radyosu, Beyrut limanı, Lübnan'ın büyük otelleri) malî bakımdan kontrol etme ve çok yüksek paylar dağıtma imkânını sağladı.

Ama çok az sayıda mevduat sahibinin beslediği İntra bankın kaderi büyük malî rahatlığına rağmen, Yakındoğu'nun petrol emîrlerinden yüksek mevduatlı birinin çekilmesine bağlı kalıyordu. Bu türden bir davranış 1966'da İntra bankın iflâsına sebep oldu. Beyrut hükûmetinin emri üzerine bütün diğer bankalar onun ödemelerini üzerlerine aldı. Aynı zamanda, Yusuf Baydas hakkında, yalnız Lübnan'da geçerli olan, bir tevkif kararı çıkarıldı, ama bu sırada (kasım 1966) o yabancı bir ülkede idi. Brezilya'da bulunan Yusuf Baydas hakkında her halde Lübnan hükûmetinin işe karışması üzerine 6 ocak 1967'de Brezilya hükûmeti bir tutuklama kararı çıkardı. Lübnan hükûmeti, 26 nisan günü onu hileli iflâs ile suçladı. (L)

BAYDU, ilhanlı hükümdarı (hük. 1295). Hülâgu'nun torunu, Taragay'ın torunu. Amca oğlu Keyhatun'un öldürülmesi üzerine tahta geçti. Gazan Mahmud Han tarafından Nahçıvan dolaylarında yenildi ve öldürüldü. (M)

BAYDUR (Suat Yakup), türk filoloğu (Tosya 1912-İstanbul 1953). İlk ve orta öğrenimini Manisa'da yaptı, liseyi İzmir'de bitirdi. Berlin üniversitesinde «Germanistik» okudu. Heidelberg üniversitesinde klasik filoloji öğrenimi yaptı (1942). Önce Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde (1946), aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Antik Felsefe kürsüsüne asistan ve 1951'de doçent oldu, ölümüne kadar bu kürsüde çalıştı. Eserleri: *Eflâtun: İkinci Alkibyades* (1943); *Eflâtun: Kratylos* (1944); *Dilimiz ve Yunan-Latin Asıllı Kelimeler* (1953). [M]

BAYER (Johann), alman astronomu (Bavyera'da Rain 1572-Ausburg 1625). Eserlerinden dolayı kendisine asalet unvanı verilmiştir. En önemli eseri *Uranometria* (1603), ilk yayınlanan eksiksiz gök haritalarını kapsar. (L)

BAYER (Raymond), fransız filozof ve estetikçisi (Paris 1898-ay.y. 1959). Önce Caen fakültesinde (1937-1942), sonra Sorbonne'da profesörlük etti. *L'Esthétique de la Grace* ve *Léonardo de Vinci* adlı tezlerini hazırladı (1933). Filozof olarak *réalisme opérationnel* (İşlem gerçekçiliği) diye adlandırdığı bir tutumu benimsedi. (L)

BAYERA i. (lat. *baiera*). Paleobotanik. Açıktohumlulardan bitki fosili. Permiyenden tebeşir çağına kadar görülür. (*Ginkgolar* takımından.) [L]

BAYERİN i. (fr. *baiérine.*) Miner. Bk. NİOBİT.

BAYERN (Johann Von) [1373-1425], bu isimdeki kont ailesinden (Aşağı-Bavyera, Straubing kolu). Liège'de Prens-piskopos iken ayaklanan Liège'lilerle savaştı ve Burgonya dükünün yardımıyle ayaklanmayı bastırdı. Hollanda ve Zelanda tacı için, yeğeni Jakoba ile savaştı. Bu savaşta Johann'dan yana olan «morina balıkları» ile Jakoba'dan yana olan «balıkiğneleri» grupları karşı karşıya geldi. Bayern zehirlenerek öldü. (L)

Bayes yöntemleri. İstat. Rastlantıya bağlı bir olayın incelenmesinden önce varsayım ihtimallerinin değerlendirilmesi için kurulmuş istatistik çıkarsama yöntemi. (Bu ihtimaller meydana gelen olayın cinsine göre «Bayes teoremi» kullanılarak değiştirilir. Bayes yöntemleri XVIII. yy.da ingiliz matematikçisi Thomas Bayes [1702-1761] ve Laplace tarafından bulunduysa da, pratik olarak uygulanmaları çok yenidir, bunların «klasik» istatistik çıkarsama yöntemlerine göre de verimi henüz sınırlıdır.) [Bk. İSTATİSTİK *çıkarsama.* DEĞER BİÇME.] (L)

BAYET (Albert),fransız profesör ve yazarı (Lyon 1880-Paris 1961). Sorbonne'da sosyoloji okuttu. Akılcı olan Bayet manevî olayları bilim haline getirmeye çalıştı: *l'Idée du Bien* (İyilik Kavramı) [1908], *le Suicide et la Morale* (İntihar ve Ahlâk) [1922], *la Science des Faits Moraux* (Ahlâkî Olayların Bilimi) [1925], *les Morales de l'Evangile* (İncil'in Getirdiği Ahlâk) [1927], *l'Histoire de la Morale en France* (Fransa Ahlâk Tarihi) [1930-1931]. Cumhuriyetçi özgürlükleri savunmak isteğiyle radikal-sosyalist eğilimli birçok gazetede yazılar yayımladı. İkinci Dünya savaşı sırasında gizli basın birliğine başkanlık etti. 1945'ten ölümüne kadar Millî Basın birliğinin ve 1945-1959 arasında öğretim birliğinin başkanı oldu. (L)

BAYEUX, Fransa'da Calvados idare çevresinin merkezi, Bessin'de, Aure kıyısında denize 7,5 km uzaklıkta; 10 641 nüf. Eski galya-roma şehri.

● *Bayeux müzeleri.* RESİM MÜZESİ eski tablolar, (Pourbus, Drolling, Gérard), seramik ler.—KRALİÇE MATHİLDE MÜZESİ, dantel müzesini ve LAPİDAİRE parçalarını kapsar. Uzun süre *kraliçe Mathilde halısı* denen ve bugün *Bayeux halısı* ad: verilen ünlü duvar halısı da buradadır. Gerçekten, sekiz renkli yün kullanılarak iğneyle bez üzerine yapılmış bir işlemedir (uzunluğu 70,34 m, genişliği 0,50 m), 58 tablo halinde İngiltere'nin Normanlar tarafından fethini gösterir; hayvanlar, yapraklar, av sahneleriyle süslü bir frizle çevrelenmiştir. Yanlış olarak kraliçe Mathilde'e atfedilen duvar halısı, Bayeux piskoposu Odon tarafından yeni yaptırdığı katedral için sipariş edilmişti (1066-1077). Askerî ve sivil tarih için değerli bir belgedir. Bayeux halısının Canterbury'li bir ressam tarafından çizilip ingiliz işçileri tarafından dokunduğu sanılmaktadır.

● *Bayeux danteli*, ipek veya pamuk ipliğinden işlenen ve çiçeklerle geometrik şekiller karışımından ibaret olan iğli dantel. (Beyaz Chantilly dantellerine benzer.)

● *Bayeux domuzu*, kara saksağan renginde, eski norman domuzuyle ingiliz Berkshire ırkının birleşmesinden doğan domuz cinsi. İlk olarak Bessin bölgesinde üretilen bu cins bugün Normandiya'nın batısındaki pek çok bölgede yetiştirilmekte ve çabuk büyüyen sağlam yapılı hayvanlar vermektedir. (L)

BAYEU Y SUBİAS (Francisco), ispanyol ressamı (Zaragoza 1734-Madrid 1795). Gonzalez Velasquez ile Mengs'in öğrencisi, kız kardeşlerinden biriyle evlenen Goya'nın dostudur. Kraliyet ressamı ve Madrid akademisine müdür oldu. Toledo manastırının dehlizini duvar resimleriyle süsledi. Prado müzesinde eserleri vardır. (L)

BAYEZİD, çeşitli devirlerde yaşamış osmanlı şehzadelerinin ortak adı. Şehzade BAYEZİD, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu (1526/1527-Kazvin 1562). Kendine diğer oğlu Selim'i halef tayin eden babasına karşı isyan etti. Konya'da Selim ile yaptığı savaşı kaybetti (1559), Amasya'ya çekildi, oradan da İran'a kaçtı. Şah Tahmasb onu iyi karşıladı. Fakat Osmanlı-İran devletleri arasında yapılan diplomatik temaslar sonucunda para karşılığında Osmanlı devletine geri verildi ve oğulları Orhan, Mahmud, Osman, Abdullah ile birlikte kendisini teslim alan heyet tarafından öldürüldü. Mumyalanan cesetler Sıvas'ta sur dışına gömüldü. — Şehzade BAYEZİD, Sultan Murad III'ün oğlu (İstanbul 1586-ay.y. 1595). Mehmed III tahta çıkınca öldürüldü. — Şehzade BAYEZİD, Ahmed I'in oğlu (? 1612-İstanbul 1635). Küçük kardeşi Murad IV tarafından öldürüldü. — Şehzade BAYEZİD, Ahmed III'ün oğlu (İstanbul 1718-ay.y. 1771). Kardeşi Mustafa III zamanında ansızın öldü. (M)

BAYEZİD, İlkenli sülâlesinin tanınmış şehzade ve hükümdarlarından Sultan Üveys'in oğlu. Üveys Celâyir aşiretinden olduğu için İlkenli sülâlesine Âl-i Celâyir de denir. Kardeşi sultan Hüseyin, sultan Ahmed tarafından öldürülünce Bayezid, Sultaniye hâkimi Âdil Ağa'ya sığındı. Bayezid'i hükümdar yapmak için Âdil Ağa Tebriz'e yürüdü. Tebriz'i ele geçirdi ise de koruyamadığı için Sultaniye'ye geri döndü, İlkenli Ali'yi tekrar Tebriz'e dönen Sultan Ahmed'e karşı kışkırttı. İlkenli Ali Tebriz'i aldı, fakat Kurmuş Kara Mehmed tarafından öldürüldü. Sultan Ahmed bir kere daha Tebriz'e geri döndü. Tekrar Tebriz'e yürüyen Âdil Ağa Azerbaycan'ın sultan Ahmed'de ve Acem Irakının da sultan Bayezidde kalması şartıyle bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre Bağdat ve Arap Irakı, sultan Ahmet ve Âdil Ağa tarafından birlikte yönetilecekti. Fakat bu anlaşma uzun sürmedi ve iki kardeş arasında tekrar savaş başladı. Ali Muzaffer sülâlesinin tanınmış hükümdarı Şah Süca, Âdil Ağa tarafından Bayezid'e yardıma çağırıldı. Yapılan barış, Âdil Ağanın müdahalesine son verdi. Bu arada şah Şüca, Sultaniye'yi de Bayezid'e verdi. Ama Bayezid Sultaniye'de 50 günden fazla hüküm süremedi. Önemli kumandanlardan birini öldürttüğü için öteki emîr ve kumandanlar ondan ayrıldılar. Bu fırsattan yararlanan sultan Ahmed, Sultaniye'ye yürüdü ve 1384'te Bayezid'i yakalayarak Tebriz'e götürdü. (M)

BAYEZİD I
(İst. Üni. kütüphanesi)

BAYEZİD (Celâleddin). Bk. KÖTÜRÜM BAYEZİD.

BAYEZİD I Yıldırım, Osmanlı hükümdarı (1360—Akşehir 1403). Murad I'in büyük oğlu. Annesi Gülçiçek Hatun. Dördüncü Osmanlı hükümdarı olan Bayezid'in Yakup, Savcı ve İbrahim adlı üç kardeşi vardı. Germiyanoğlu Şah Çelebi'nin (Süleyman Şah) kızı ile evlendi ve cihaz olarak bir kısım Germiyan toprağının idaresini aldı. Bayezid 1385'te âsi kardeşi Savcı Beyi bastırdı ve katletti. 1386'da Murad I'in Karamanoğlu Ali Bey'e karşı yaptığı sefere katıldı, Konya savaşında Rumeli askerinin idaresini üzerine aldı ve zaferin kazanılmasında çok hızlı ve kesin hareketleriyle yararlı oldu; Yıldırım lakabını, bu hızlı ve kesin davranışlarından dolayı aldığı söylenir. Sırp kralı başta olmak üzere Rumeli'deki bütün hıristiyan milletler birleşince Murad I Germiyan, Menteşe, Saruhan ve Hâmidoğullarını antlaşmaya çağırdı. Karesi valisi Yakup ile, Sultanönü ve Germiyan ülkesinin bir kısmını idare eden Bayezid'i de yanına alarak Rumeli'ne yürüdü. Osmanlı Türklerinin Rumeli'de kesin olarak yerleşmesini sağlayan Kosova meydan savaşı'nın kazanılmasında Rumeli askerine ve sağ cenaha kumanda eden Bayezid en büyük rölü oynamıştı (1389). Babası Murad I şehit edilince devlet erkânı ve beyleri tarafından sancak dibine çağrılan Bayezid hükümdar ilân edildi ve onların teşviki ile, düşman ardında olan kardeşi Yakub'u babasının ağzından uydurma haber göndererek çağırttı ve çadıra girince boğdurttu. Kardeşinin cesedi babasınınki ile birlikte Bursa'ya gönderildi. Sırp prensi Lazar da savaş meydanında öldürüldü.

BAYEZİD II
(İst. Üni. kütüphanesi)

Bayezid, devletine tabi beylerin isyan etmek üzere olduklarını haber aldığından acele Bursa'ya gitti. Gerçekten de Candar, Germiyan, Saruhan, Menteşe, Aydın, Hamideli beyleri, Karamanoğlu'nun teşvikine kapılarak ve şehzade Yakub'un katlini sebep tutularak Bayezid I aleyhine harekete geçmişlerdi. Karamanoğlu Ali Bey Beyşehir'i alarak Eskişehir'e kadar ilerlemişti; Germiyanoğlu Yakub da aynı yolu geçmiş, Kadı Burhaneddin ise Kırşehir'i ele geçirmişti. Bunun üzerine Bayezid önce Rumeli'ni güvenlik altına almayı uygun görerek sırplarla anlaşma yoluna girdi, Lazar'ın kızı Olivera (Despina) ile evlendi ve Stefan Lazaroviç emrinde daimî bir kuvvetin macar hududunda kalmasını sağladı; sırplar Bayezid'in bütün seferlerine katılarak yapılan anlaşmaya tam bir riayet gösterdiler. Fakat Priştine ve Üsküp taraflarında olan Vuk Brankoviç mukavemet ederek mülkünü genişletmek isteyince Paşa Yiğit emrinde bir kuvvet gelerek Üsküp'ü aldı.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Üsküp batı ve kuzey yönünde yapılacak akınların merkezi oldu.

Bayezid 1930'da Philadelphia'yı (Alaşehir) aldı ve Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamid ve Germiyan beyliklerini de topraklarına kattı. Bu seferde Çandaroğlu Süleyman ve Manuel Paleologos onun müttefiki idiler. 1390 Mayıs'ında Karahisar'da (Afyon) Karamanoğlu'na karşı sefer hazırlıkları ile meşgul oldu: Beyşehri ele geçirip Konya'yı kuşattı. Kastamonu'da olan Çandaroğlu Süleyman, Kadı Burhaneddin ile birleşerek Karamanoğlu'na yardım etmek üzere Bayezid aleyhine harekete geçti. Bunun üzerine kuşatmayı kaldıran Bayezid, Karamanoğlu ile barış yaparak Çarşamba suyunun batısındaki toprakları aldı. 1391'de Çandaroğlu Süleyman'a saldırdı ise Süleyman'ın müttefiki Kadı Burhaneddin'in de mukabelesi ile karşılaştı. 1392'de daha büyük hazırlıklar sonunda Çandaroğlu'na hücum eden Bayezid, Sinop hariç adı geçen beylik topraklarını kendi mülküne ilhak etti. Bunun üzerine, Kadı Burhaneddin'in tehdit ve uyarmalarına rağmen Osmancık'ı ele geçirdi. Burhaneddin, Çorumlu (Çorum) yakınlarında Bayezid'e hücum ederek onu çekilmeye zorladı. Bayezid 1393'te Amasya'yı aldı; böylece Çarşamba havalisindeki Taceddinoğulları, Merzifon havalisindeki Taşanoğulları ve Bafra beyi Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiler.

Kosova zaferinden sonra Bizans üzerinde Osmanlı kontrolu artmış ve Bizans hükümdarlarının tahta çıkmasında Osmanlı devletinin onayı önemli bir faktör olmuştu; bu yolla imparator olan Manuel, Bayezid'in yaptığı seferlere de katılıyordu. Bayezid Anadolu'da meşgul iken uç beyleri batıya doğru devamlı akınlarda bulundular. Evrenos Bey Kitros ve Vodena'yı ele geçirip Tesalya içlerine kadar sarktı; Firuz Bey Eflak'a akın yaptı; Şahin bey ise Arnavutluk ile meşguldü. Bayezid Anadolu'dayken Eflak beyi Mircea, Macar kralı Sigizmond ile birleşerek Silistre'yi geri almak için teşebbüse geçtiler (1392). Bunun üzerine Yıldırım Bayezid süratle Rumeli'ye geçti. Türk kuvvetleri tarafından sarılacaklarını anlayan müttefikler hemen geri çekilmeye mecbur oldular. Bayezid Anadolu'ya döndü. Bu durumdan faydalanan Venedik senatosu Macarlarla birlik olarak Türkler üzerine yürüme kararını verdi (nisan 1393). Bulgar çarı Şişman'ın da Macarlarla gizli anlaşmalara girdiği duyulunca Şehzade Süleyman Çelebi bu işe memur edildi, neticede Bulgarların baş şehri Tırnova zaptedildi (temmuz 1393). Çar Şişman, Osmanlıya tabi bir prens olarak Niğbolu'ya hareket etti. Bayezid ertesi yıl Osmanlılara tabi bütün Balkan prenslerini Serez'de bir araya toplayarak onların tabilik bağlarını kuvvetlendirmeye çalıştı. Selânik'i tekrar ele geçirdi; Tesalya'yı zabtetti. Evrenos bey Mora'ya girdi; başka bir Osmanlı kuvveti güney Arnavutluk'u Osmanlı hâkimiyetine sokarken Şahin Bey de Venedik elinde bulunan Arnavut topraklarına hücum etti. Bayezid aynı zamanda İstanbul'u kuşatmaya teşebbüs etti (1394); bu muhasara yedi yıl sürdü. 1395'te Macaristan'a sefer yaptı; dönüşünde Salankamen, Titel, Beçgerek, Timişoara gibi kalelere hücum etti. Mircea'yı 1395 mayıs ayında Eflak'daki Argeş nehri kenarında yendi ve onun yerine beyliğe Vlad'ı geçirdi. Aynı yılın haziran ayında Niğbolu'yu ele geçirip bulgar çarı Şişman'ı katletti.

Bu süratli fetihler Macaristan ve Venedik'te dehşet uyandırarak bir ittifak yapmalarına (1394) ve Osmanlılar aleyhine Avrupa'da bir haçlı seferi teşkil etme teşebbüsüne yol açtı. Bayezid 1396'da İstanbul'u ele geçirmeğe çalışırken Sigismund idaresinde bir haçlı ordusu Niğbolu'yu muhasaraya başladı. Bayezid, ismine yakışan bir süratte hareket ederek bu orduyu 25 eylül 1396'da yenilgiye uğrattı, bunun sonucunda son bağımsız Bulgar prensi Stratsimir'den Vidin'i aldı. Manuel, Bayezid ile İstanbul'da bir Türk mahallesinin teşkili, bir cami inşası ve bir kadı tayini şeklinde anlaşmaya vardı. 1397'de Evrenos Bey Mora'da Argos'u ve Atina'yı zaptetti. Bayezid kendisi batıda meşgulken aradaki anlaşmaya muhalif hareket eden Karamanoğlu üzerine yürüdü ve onu Akçay'da yendi ve katletti; Karamanoğulları topraklarını Osmanlı ülkesine kattı. Aynı şekilde Canik bölgesini, Kadı Burhaneddin'in arazisini ve Mısır Memlûklerine tabi Elbistan, Malatya, Behisni (Besni), Divriği'yi fethetti.

Timur 1399'da doğu Anadolu'ya geldi. Bayezid'in topraklarını ilhak ettiği beyler Timur'a sığınırken Timur'un, topraklarını ilhak ettiği Karakoyun ve Celâyir beyleri de aynı şekilde Bayezid'e iltica etmişlerdi. Timur 1400 ağustos'unda Sıvas'ı aldı ve yağmaladı; buna karşılık Bayezid de onun himayesinde olan Erzincan emîrini ele geçirdi (1401). Bayezid, Timur ile Ankara yakınlarındaki Çubuk ovasında 28 Temmuz 1402'de karşılaştı; savaşta Bayezid mağlup ve esir oldu. Timur, Bayezid'e iyi muamele etti; Bayezid'in arzusu üzerine oğulları Musa ve Mustafa da bulunup getirildi. Bayezid'in oğlu Mehmed Çelebi tarafından kaçırılma teşebbüsü onu muhafaza husussundaki tertibatın artmasına sebep oldu. Bayezid 8 mart 1403 tarihinde Akşehir'de öldü. Bayezid'e ait kitabe ve vakfiyelerde kendisinin ve babasının isimlerinin başına «sultan» unvanı, sonlarına da «han» unvanlarının konduğu görülmektedir. Bayezid, Bursa'da Kâzrunî dervişlere ait dergâh, imaret, medrese, han, köprü, darüşşifa, zaviyeler ve ünlü Ulucami'yi yaptırmıştır. Bayezid azim ve irade sahibi, hiddetli, aceleci, alıngan tabiatlı bir hükümdardı. Âdil, hakseven bir tabiata da sahipti. İdaresinde bulunan memleketlerde emniyet ve adalet teessüs etmişti. (→ Bibliyo.) [M]

BAYEZİD II, osmanlı padişahı (aralık 1447-ocak 1448-Dimetoka 10 haziran 1512). Babası Fatih Sultan Mehmed, o devirde osmanlı şehzadelerinin tayin edildiği Amasya'da sancak beyi idi. Bayezid, Amasya gibi bir ilim ve kültür merkezinde her biri kendi sahasında şöhret sahibi ilim ve sanat adamlarıyle yaşadı. Akkoyunlu Uzun Hasan'a karşı yapılan Otlukbeli (1473) savaşında Osmanlı sağ cenahında bulundu. Babasının 1481'de ölümü ile Konya'da bulunan kardeşi ve Karaman valisi Şehzade Cem ile bir mücadeleye girişti. Yeniçerilerin ve başkentte bulunan kuvvetli devlet adamlarının desteği ile tahta çıkmayı başardı.

Şehzade Cem 1481 haziranında Yenişehir'de yenilgiye uğratılınca Suriye'ye, oradan da Mısır'a kaçtı. Mısır sultanı Kayıtbay'ın yardımıyle birkaç başarısız deneme yaptıktan sonra 1482 temmuz ayında Rodos şövalyelerine sığındı. Aynı yılın eylülünde Fransa'ya götürüldü. Osmanl devleti, Cem'in Napoli'de öldürülmesine kadar (1495) Hıristiyan ülkelerince devletin parçalanmasına âlet edilmesi ihtimali ile karşı karşıya kaldı. Cem hayatta oldukça Bayezid, durumunu emniyette görmedi ve büyük teşebbüslere girişemedi. Fakat bu süre içinde Hersek osmanlı idaresi altına sokuldu (1483). 1484'te yapılan Boğdan seferiyle Tuna ağzındaki Kili ve Kuzey Besarabya bölgesindeki Akkerman kaleleri alındı. Mısır Kölemen devletiyle yapılan savaşlar Bayezid devrinin en önemli siyasî olayıdır. Harbin sebebi Kölemen hükümdarı Kayıtbay'ın Cem'i bir hükümdar gibi karşılaması, Karamanoğlu Kasım beyin eski beyliğini ele geçirme isteğine taraftar olması, ayrıca Adana-Tarsus bölgesindeki Ramazanoğulları beyliğinin iç işlerine karışmasıdır. Bu yüzden Ramazanoğlu Mehmed bey Bayezid'e sığındı ve ülkesini Osmanlılara bıraktığını bildirdi. Osmanlı-Mısır savaşları altı yıl sürdü (1485-1491) fakat kesin bir sonuç sağlamadı. Tunus beyinin aracılığıyla İstanbul'da yapılan anlaşmaya göre Ramazanoğulları ülkesi Osmanlılar'da kaldı, yalnız Çukurova'daki üç kasaba Kölemenlere verildi.

1492-1495 Yılları arasında Osmanlı akıncıları devamlı olarak Tuna nehri ve Bosna ötesindeki Hırvatistan, İlliria, Styria, Sirmiye, Venedik'in kuzey taraflarına, Banat, Carniola, Carinthia mıntakasına akınlar yaparak hıristiyan ülkelere dehşet salmışlardı. Bu akınlardan birinde, 1492'de Villach civarında ağır bir yenilgiye uğramakla beraber 1493'te Adbina'da Hırvat kuvvetlerini hemen hemen imha etmişlerdi. Bu hareket 1495'te Macarlarla yapılan 30 yıllık bir anlaşma ile sona erdi; fakat osmanlı akıncılarının faaliyetleri başka yerlerde devam etti. Kili ve Akkerman Osmanlı eline geçince Polonya'nın Karadeniz'le bağlantısı kesildiğinden engeli ortadan kaldırmak üzere bu devlet Boğdan'ı kendine bağlamaya çalıştı. Boğdan beyliği Tuna boyundaki Osmanlı sancakbeylerinin de yardımı ile karşıkoymayı başardı. Suçeva (Suceava) kalesi muhasarasından vaz geçmek zorunda kalan polonyalılar, 1497'de Bukovina'da Kozmin yakınında da yenildiler. Osmanlı akıncıları Kırım süvarilerinin de desteği ile 1498'de Galiçya ve Podolya topraklarına girerek büyük tahribat yaptılar, aynı yılın sonbaharında Galiçya'ya karşı yapılan diğer bir akın da felâketle sona erdi. Polonya 1499'da Boğdan ile bir anlaşma yaptığı, bunu Osmanlı-Polonya anlaşmasının yenilenmesi takip etti. Bayezid, ordusunun gücünü artırmak için topçu ocağında ıslahat yaparak o zamana kadarkinden daha fazla ateş gücü sağladı. Ege ve Adriyatik denizinde çeşitli yerlerde yaptırdığı gemilerle de donanmanın gücünü artırdı. Bütün bu hazırlıklar Venedik ile muhtemel bir savaş içindi; çok geçmeden venediklilerin Mora, Arnavutluk ve Dalmaçya sahillerinde aradaki anlaşmayı ihlâl eder mahiyetteki hareketleri savaşın başlamasına sebep oldu. Karadan padişahın emrindeki ordu, denizden de donamanın baskısı sonucunda İnebahtı (Aynabahtı: Lepanto) 1499 ağustos'unda Osmanlıların eline geçti, bundan evvel Osmanlı donanması Brodano (Zenşiyo) deniz savaşında venedik donanmasını geri çekilmeye mecbur etti. Bosna gazileri Friuli bölgesine büyük bir akın yaptılar; İnebahtı'nın zabtından sonra Vicenza'ya kadar Venedik topraklarını tahrib ettiler. Modon, Koron ve Navarin 1500 yılında, Adriyatik sahilinde Draç (Durazzo) 1501'de Osmanlıların eline geçti. Aynı yıl bir haçlı donanmasının Midilli adasını kuşatma teşebbüsleri Saruhan valisi şehzade Korkud ve donanma ile gelen Hersekzade Ahmed Paşa'nın gayretlerine rağmen başarılı olmadı (1501). Venedik 1502'de barış istedi; bunun için son anlaşma 1503'te tamamlandı.

1503 ile 1512 yılları arasında Osmanlı devleti doğuda gittikçe büyüyen bir kriz ile karşı karşıya kaldı. Şiî mezhebinin başı olarak ortaya çıkan İsmail Safevî 1499'da faaliyete geçerek az sonra bütün İran'ı idaresi altına aldı. Şiî mezhebi adına yapılan şiddetli propaganda faaliyeti Anadolu'daki Türkmen aşiretler arasında çok tesirli oldu. Sünnî müslümanlığı temsil eden Osmanlılar, toprakları içinde şiî mezhebinin yayılması tehlikesine ilgisiz kalırlarsa ileride bir kısım bölgelerin Safevîler idaresine geçmesi ihtimaline dayanarak dikkatli olmak zorunluğunu hissettiler. Anadolu'da Şah İsmail taraftarlığını önlemek amacıyle Alevîlerin İran'a gitmeleri Bayezid tarafından yasaklandığı gibi, yakalananlar da Rumeli'ne sürüldü (1502). Trabzon valisi olan Şehzade Selim, Şah İsmail'in maksadını iyi anladığından ilk darbeyi orada iken vurmuştu. 1508'de Şah İsmail Alâüddevle Bey ile savaştığı sırada osmanlı doğu hudutları takviye edildi. 1511'de Teke bölgesinde Şah kulu adlı bir halife idaresinde isyan çıktı. Âsiler Kütahya'yı yağmaladıktan sonra Bursa'ya doğru ilerlediler. 1511 Yazında Kayseri ve Sıvas arasında Sadrazam Ali Paşa emrindeki kuvvetlere yenildiler; fakat bu savaşta hem Ali Paşa hem de Şahkulu öldürüldü; Şahkulu'nun taraftarları İran'a gitti.

Gençliğinde eğlenceli bir hayat süren Bayezid ihtiyarladığında yalnızlığı ve ibadeti tercih etti. İlerlemiş yaşı devlet işlerine bakmasına engel olduğundan idareyi vezirlere bıraktı. Oğullarından Ahmed Amasya'da, Selim Trabzon'da, Korkud Antalya'da, Şehinşah Karaman'da bulunuyordu. Selim ve Ahmed arasında bir taht rekabeti başlamıştı. Selim 1511'de Kırım'daki Kefe'ye gitti, Kırım hanının desteğini sağladı ve Tuna'dan geçerek ilerlemeğe başladı. Bir yandan da kendisine Rumeli'de bir yer verilmesini istedi. Bayezid oğlu ile çarpışmaktan çekinerek onu Semendre'ye tayin etti. Sadrazam Ali Paşa, şehzade Ahmed lehine çalışıyordu. Selim babasının ikamet ettiği Edirne üzerine yürümeye devam etti; İstanbul'a doğru çekilen Bayezid Çorlu yakınlarındaki Uğraş deresinde konakladı. 3 Ağustos 1511'de burada yapılan savaşta Selim yenildi, kaçarak Kırım'a iltica etti. Bu sırada Ali Paşa, Şahkulu üzerine sefere gönderilmişti. Şehzade Ahmed Şahkulu vakasından sonra İstanbul'a yürüyerek artık kararlaşmış olan isteğini gerçekleştirmek te-

şebbüsünde bulundu. Maltepe yakınlarına gelince yeniçeriler ayaklanarak Selim lehine gösterilerde bulundular. Ahmed'i istemediklerini bildirdiler. Bu sonuç karşısında Bayezid, şehzade Selim'i Kefe'den çağırarak Semendre'yi ona vermeğe razı oldu. İstanbul'da şehzade Ahmed'in Safevîlerle bir anlaşma yapacağı hakkında bir endişe vardı; bu endişe ve yeniçerilerin Selim'i hükümdar olarak istemeleri Şehzade Ahmed'e karşı şiddetli bir çarpışmanın kaçınılmazlığını ortaya çıkardı. Bayezid bunun üzerine 1512 nisanında şehzade Selim lehine tahttan feragat etti. Bayezid ikamet yeri olarak Dimetoka'yı seçti; fakat oraya giderken yolda öldü (10 haziran 1512).

Bayezid II, âlim ve şair osmanlı hükümdarlarındandır. Sakin bir hayatı ve okumayı severdi, mecbur olmadıkça mücadeleye girmeyen bir tabiata sahipti. İstanbul'da adına bir külliye yaptırdığı gibi, Edirne'de de Tunca kenarında Bayezid külliyesi (1486), Amasya'da cami, medrese, mektep, imaret ve zaviye kütüphanesi (1487) vardır.

Bayezid II, şiirlerinde Adlî mahlâsını kullanmış ve küçük bir divan teşkil edecek kadar şiir söylemişti. Daha Amasya'daki valilik hayatından başlayarak, etrafına âlim, şair ve sanat adamlarını toplamış, böyle bir çevre içinde yetişmişti. Hükümdarlığı zamanında 30'dan fazla âlim ve şaire maaş bağlatmış, asrın büyük âlimi Molla Camî'ye her yıl 1 000 altın göndermiştir. Şiirleri genellikle rindâne ve sofiyâne söyleyişlerdir. Bu şiirler sade ve tabiî bir dille yazılmıştır. 124 Şiirini toplayan Dîvan'ı, 1890' da Matbaa-i osmaniyye'de basıldı. Divanının Yavuz Sultan Selim'in emriyle yazıldığı rivayet edilmektedir. Bayezid II hat sanatına da çalışmıştı. Kendisinin bestekâr olduğu da söylenir ve 6 peşrevle 3 saz semâisi ona izafe edilmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

BAYEZİD Bistamî, Horasanlı ünlü sofî (?-874). Asıl adı Tayfurdur. İlk melâmetîlerdendir. Tasavvufa yönelmeden önce hanefî fıkhı ile uğraştı. Ebu Ali el-Sindî'den varlık birliği ilmini öğrendi. Peygamber'in miracı gibi bir mirac iddiasında bulunduğu için sünnet ehli bilginlerinin düşmanlığını kazandı ve memleketi olan Bistam'da inziva hayatı sürmeğe başladı. Yazılmış eseri yoktur. Ancak onun vecd halinde söylediği sözleri toplayan mecmuaların parçaları bugüne kadar gelmiştir. Ölümünden 100 sene sonra müridleri, Tayfuriye tarikatını kurdular. (M)

BAYEZİDÎ ENSÂRÎ (Pîr Rûşen). Bk. ENSÂRÎ.

BAYEZİD PAŞA, XV. yüzyıl osmanlı vezirlerinden (Amasya ?-Edirne civarında Sazlıdere, 1421). Yahşi Beyin oğludur, mahlası *Celâlüddin* idi. Çelebi Sultan Mehmed Amasya'da şehzadeyken onun hizmetinde bulunarak tanındı. Ankara savaşından sonra şehzadeler arasındaki saltanat kavgasında Çelebi Mehmed'e hizmet etti ve onun hükümdarlığı zamanında birinci vezir oldu. Karamanoğlu üzerine yapılan seferdeki büyük hizmetlerine karşılık ona Rumeli beylerbeyliği de verildi ve bu iki görevi ölümüne kadar devam etti. Murad II'nin tahta çıkışından sonra hükümdarlık iddiası ile ortaya atılan Mustafa Çelebi'nin üzerine gönderildi. Bayezid Paşa derhal Rumeli'ye geçip Edirne'ye geldi ve topladığı kuvvetle Mustafa Çelebi'ye karşı yürüdü. Sazlıdere'de yapılan çarpışmada kuvvetleri Mustafa Çelebi tarafına geçince kendisi de teslim oldu. Fakat ona güvenemiyen Çelebi tarafından öldürtüldü ve Sazlıdere'de defnedildi. Amasya'da cami, imaret ve medresesi vardır ve soyu çağımıza kadar gelmiştir. (M)

BAYEZİD Rumî, türk bilgin ve şairi (?-Edirne 1514). Şeyh Çelebi Halife aracılığıyle tarikata girdi. Sonra Edirne'ye yerleşti. Orada öldü. Kıyık mezarlığında Bâcdârhane denen yere defnedildi. Tasavvuf'taki yeri için Bayezid Bistamî ile karşılatırılıp ona sâni (ikinci) dendi; Muhiddin Arabî'nin, Câmi'nin ve Mevlâna'nın eserlerine arapça şerhler, Fatiha tefsiri, Tûr-ı Sina gibi bazı arapça yazılar yazdı. Varlık birliği felsefesini Muhiddin Arabî'nin tasavvuf felsefesine uygun olarak açıklamak gayesi ile 5 500 beyitten fazla *Sırr-ı Cihan* adlı bir eseri de vardır. (M)

BAYGAN i. (fars. *bāygān*). *Esk.* Bekçi, koruyucu. (M)

Foto. Hosking, Beurdeley - Rapho (LAROUSSE)

BAYGIN sıf. Kendisini kaybetmiş, bayılmış: *Baygın halde doktora götürmüşler* (B. Felek). ‖ Süzgün, mahmur: *Sevgilim, kapını çaldı aydınlık / Baygın gözlerimi aldı aydınlık* (N. F. Kısakürek). ‖ Bağlanmış, gönül vermiş: *Biz de ona o kadar baygın değiliz ya.* ‖ Zf. Bayılmış, bayılacak şekilde: *Baygın yatmak, baygın bakmak.*
— ÇEŞ. DEY. *Aygın baygın.* Bk. AYGIN BAYGIN. ‖ *Baygın düşmek,* yorgunluktan bayılırmış gibi olmak: *Baygın düşene kadar bu iki lâfı aralıksız tekrarladım* (K. Tahir). ‖ *Baygın koku,* insanı kendinden geçirecek kadar tatlı koku: *Baygın kokulu iğde dalları, ara sıra arabanın penceresinden giriyor...* (R.N. Güntekin).
— Deric. *Baygın deri,* güdericilikte kullanılan terim. Yüzme sonunda suyu olmadığı görülen ve mesamatına yağ girdiğinde şişmeye başlayan deri için kullanılır.
— İpek böcekçiliği. Böcekhanede, soluma bozukluklarıyle ipek böceklerinin zayıflamasına sebep olan özel hava durumu (yüksek sıcaklık, hareketsiz hava, alçak basınç).

◆ **Baygın baygın** sıf. ve zf. Süzgün süzgün, süzülerek: *Ahlarda, amanlarda baygın baygın nağmelerle süzülüyor, neşeleniyordu* (Ahmed Rasim).
— DEY. *Baygın baygın bakmak,* süzülmüş gözlerle, mânâlı bir şekilde, beğendiğini belli ederek bakmak.

◆ **Baygınlaşmak** dönşl. f. Baygın hale gelmek, süzülmek: *Tersine, keyfinden gözleri baygınlaşıverdi* (Kemal Tahir).

◆ **Baygınlık** i. Kendinden geçme hali: *Dimağında bir baygınlık, gönlünde bir aşk bir secde istiğrakı vardı* (A. H. Müftüoğlu). ‖ Mecalsizlik.
— ÇEŞ. DEY. *Baygınlık (lar) geçirmek,* fenalık gelmek: ... *baygınlıklar geçire geçire iki yanına sallanıyor, heyecanından bir türlü sözün başlangıcını bulamıyordu* (H. R. Gürpınar). ‖ *Baygınlık (lar) gelmek,* aşırı sıkılmak: — *Hanım, artık çıkalım, baygınlıklar geliyor!* (Ahmed Rasim).
— Patol. Solunum ve dolaşım devam etmek şartiyle kendinden geçmenin birinci derecesi. (Baygınlık çoğu zaman bilincin yitmesiyle veya buna yakın durumlarla ilgilidir. Bununla beraber otonom sinir sistemi bozukluğundan doğan kas gerilmesi, sara v.b. gibi birçok başka sebepten de ileri gelebilir.)

◆ **Baygıntı** i. Baygınlık.
— DEY. *Baygıntı gelmek,* fenalık gelmek: *Zirâ baygıntı gelmişti* (Sami Paşazade Sezâî). [M]

BAYHAN (İrfan), türk mimarı (İstanbul, 1922). İstanbul Güzel Sanatlar akademisinde okudu. Mimarlık öğrenimini Zürich politekniği mimarlık bölümünde tamamladı (1947). Prof. Dr. F. Hess'in asistanı oldu. *Mesken Tipleri ve Yerleşme Formları* ve *Şehircilik (tarihçe, tanımlama, planlama)* adlı iki kitap yayımladı. Trabzon imar planı yarışmasında birinciliği kazandı. Eskişehir Maarif kolejini, İzocam fabrikasıyle bu fabrikanın lojman ve misafirhane binalarını, Ege Özel Mimarlık ve Mühendislik yüksek okulu yerleşme ve anfi planlarını yaptı. (M)

BAY HOCA, Osman Gazi'nin kardeşi Saru-Yatu'nun oğlu (XIII. yy.). Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında İzmir ve İznik bölgesinde yapılan savaşlara katıldı. Ermenibeli'nde yapılan çarpışmada şehit düştü (1285). Mezarının o bölgede Hamzabey köyünde olduğu söylenir. (M)

Bayıldım kasrı, İstanbul'da kasır. Dolmabahçe'nin arkasındaki bayırın üstündeydi. XVIII. yy.da yapıldı. Mahmud II zamanında onarıldı. Güzel manzaralı, çift katlı ve çok odalıydı. Yakınında ağaçlı setler vardı. Mahmud I ve Mahmud II bu kasırda iftar eder ve devlet büyüklerine ziyafet verirlerdi. (M)

BAYILMAK geçz. f. Solunum ve dolaşım devam etmek şartiyle kendinden geçmek, duygu ve hareket imkânını geçici bir süre için yitirmek: *Bayılmış, bir daha ayılmamış* (P. Safa). ‖ *Mec.* Aşırı derecede beğenmek, hoşlanmak, hayran olmak: *Ama şimdi bu Anadolu'nun bu evlerini görünce İstanbul'a bayılıyorum* (M. Ş. Esendal). ‖ [Çiçekler ve sebzeler için] Solmak, tepesi veya yaprakları solup eğilmek. ‖ *Argo.* Para ödemek, vermek: *Yukarda olsan, yüz papeli bayılırdın* (K. Tahir).
— DEY. *Ayılıp bayılmak,* üst üste baygınlık geçirmek (fazla üzüntü ve heycanı anlatmak için kullanılır).
— Denizc. Geminin herhangi bir sebeple bir yana yatması: *Sancağa bayılmış.* ‖ Geminin rüzgârın etkisiyle bir tarafa yatması. ‖ *Bordaya bayılmak,* bir geminin bordası üzerine yatması.

◆ **Bayıldı** i. Bk. İMAMBAYILDI.

◆ **Bayılma** i. Bilincini kaybederek veya etmeden kendinden geçme. ‖ *Mec.* Kendinden geçecek kadar sevme, beğenme: *Bu bayılmanın alelâde kuru bir dostluk sevişmesinin üstünde bir şey olduğunu Meftun seziyordu* (H. R. Gürpınar). [Bk. ANSİKL.]
— Elektroakust. Kaybedilmiş bir işaretin, gerek kayıt gerekse okuma esnasında geçiş hızının düzensizliği sebebiyle kulakta ses yükselkliğinin değişmesi şeklinde beliren bozucu olay. ‖ *Teşm. yol.* Genel olarak kayıt veya okuma cihazlarındaki hız değişimlerinin tümü. Bayılma olayına en sık, gramofon plaklarının çalınması sırasında rastlanılır. Başlıca sebepleri, tablanın dönüş hızının sabit olmaması veya yapım hatasından dolayı plaktaki deliğin tam merkezde bulunmamasıdır.

◆ **Bayıltmak** geçşl. f. Birisinin bayılmasına sebep olmak, baygın hale getirmek: *Sanki azîm bir sâf içinde bayıltarak oraya düşüverecek, ihtimal bir dakika içinde öldürüverecek bir his duyuyordu* (H. Z. Uşaklıgil).
— Denizc. *Gemiyi bayıltmak,* gemiyi tamir etmek için bordası üzerine yatırmak. (ML)

BAYINDIR sıf. İmar edilmiş, geliştirilmiş [yer]. *Esk.* Mamur: *O yabancı ve bayındır ülkelerde Millî Eğitim Bakanları hep vatan haini midirler?* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Bayındırlık** i. Bayındır olma, mamur hale gelme işi. ‖ Bayındır hale getirme işi: *Biz ise Anadolu'yu aşıp Halep kapısını vurduğumuz zaman, bayındırlık ve kalabalık görmeğe başlıyorduk* (F. R. Atay).

◆ **Bayındırmak** geçşl. f. (kural dışı). *Yeni.* İmar etmek, mamur hale getirmek. (M)

BAYINDIR, İzmir'e bağlı ilçe merkezi; 11 273 nüf. Küçük Menderes vâdisinin kuzey kenarında, Bozdağlardan Çalıbaba dağının güney eteğindedir. Kuzey kesimi oldukça engebeli, güney yönü düzlüktür. Yükselti 78 m. İzmir'e demiryolu ile 69 km uzaklıktadır. İş hayatı hareketli ve kasaba bakımlıdır. Atelye ve fabrikalar, Devlet Orman işletmesi, tarım satış kooperatifi. — İlçe 588 km² yüzölç.; 38 763 nüf.; 42 köy. Tütün, üzüm, incir, pamuk, susam, bakla, kendir, tahıl, bostan ve zeytin yetişir.

Bayındır kaplıcası, İzmir ilinin Bayındır kasabasına 7 km uzaklıkta kaplıca. Suları sıcak ve kükürtlüdür. (M)

BAYINDIR, 24 oğuz boyunun Üçoklar kısmına giren türk boyu. Geleneğe göre Oğuz Han'ın Bayındır adını taşıyan torunu bu büyük boyun atasıdır. Bayındırlılar Oğuzların eski tarihinde büyük roller oynadılar. Dede Korkut destanlarında da Oğuzların başında Kamgan oğlu Bayındır'ın olduğu görülmektedir. Oğuzların ordu teşkilâtına göre Bayındırlılar Üçok grubu içinde sol kolda bulunurlardı. XIII. yüzyılda birçok kola ayrıldılar, fakat Akkoyunlu kolu Bayındır adını muhafaza etti. Anadolu'da XVI. yüzyıl kayıtlarına göre 52 köy ve ekinliğin Bayındır adını taşıdığı tespit edilmiştir. XVI. yüzyılda Anadolu'da yer adlarından başka bazı oymakların da bu adı taşıdığı biliniyor. Bugün Bayındırlılar İran kesimi içindedir. Bayındır boyunun türk tarihine en büyük katkısı Anadolu'nun ele geçirilme ve iskânına katıldıktan sonra Akkoyunlu devletini kurmalarıdır. Akkoyunlu hanedanına türk kaynakları *Bayındırlu* der, farsça eserlerde ise *Bayındırıye* diye geçer. (→ Bibliyo.) [M]

BAYINDIR, Oğuz hanı. Dede Korkut kitabında Üçok ve Bozok'un hanlar hanı unvanıyle anılır. Künyesi Kamgan oğlu idi. 24 oğuz boyundan Bayındır'ın onun soyundan türediğine inanılırdı. Menkıbeye göre Oğuz hanları ondan izinsiz sefere çıkamaz, onun istemediği şeyleri yapamazlardı. Şölenlere başkanlık eder, anlaşmazlıkları çözerdi. Dışoğuzun hanı Kazan Beyin kaynatasıydı. Şahsiyeti Dede Korkut hikâyelerinin tarihî eksenini meydana getirmiştir. (M)

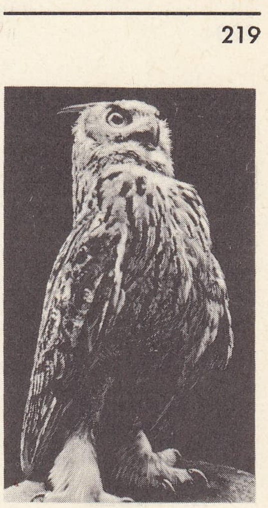

baykuş

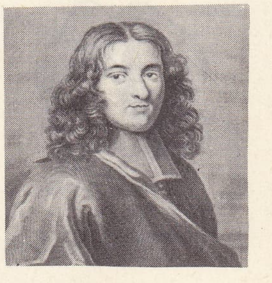

Pierre BAYLE
L. Petit'nin gravürü

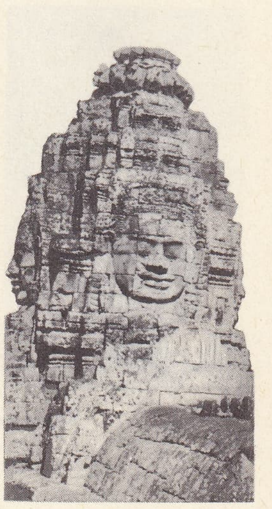

Bayon
Badhisattva Lokeçvara'nın yüzleriyle süslü kule

Bayındırlık bakanlığı, Türkiye cumhuriyeti devleti içinde demiryolları, limanlar, havaalanları, kara yolları ile ilgili her türlü alt ve üst yapı işlerini yürütmekle görevli devlet teşkilâtı.

Bayındırlık bakanlığı ilk defa Nafia* nezareti adıyle kuruldu (1848).
Cumhuriyet devrinde 2 mayıs 1920 tarihli 3 sayılı kn.'la Nafia vekâleti olarak kurulmakla beraber teşkilât kn.'u birkaç defa değişti; bugünkü kanun 26 mayıs 1939 yılında 3611 sayı ile çıkarıldı. Bu kanunla, evvelce Bayındırlık bakanlığına bağlı olan posta nakliyatı, telli, telsiz muhabere ve radyo işleri, demiryolları, deniz ve hava yolları nakliyatı, seyrüsefer güvenliği işleri, limanlar ve teçhizatı, su mahsulleri ve avcılığı işleri işletme olarak Ulaştırma bakanlığına devredildi.

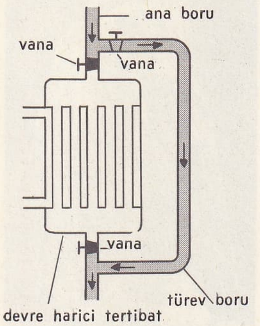

baypas

Başlıca görevleri: demiryolu, liman, iskele, barınak yapmak; millî ve NATO hava alanlarını ve uçuş tesislerini inşa etmek; resmî kuruluşların inşaat işlerini emanet usulüyle üzerine almak; proje ve keşif işlerini yürütmek; Kara Yolları Genel müdürlüğünün plan, program ve faaliyetini düzenleyip denetlemek; yapı ve malzeme teknikleriyle ilgili araştırmalarda bulunmak; yapı maliyetleri için resmî fiyat analizleri ve birim tarifeleri hazırlamak; genel ve idarî, fennî şartnamelerle tip sözleşmeleri tespit edip yayınlamak: yapı müteahhitlerine müteahhitlik karnesi vermek; müteahhitlerin sicillerini tutmak; bu faaliyetle ilgili istatistikleri toplamak, derlemek ve yayımlamak.

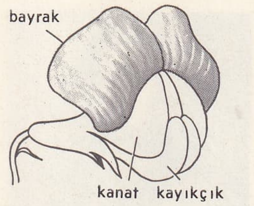

bayrak (bot.)

Bayındırlık bakanlığının danışma birimleri bayındırlık kurulu, baş müşavirlik ve yüksek fen heyeti'nden ibarettir. Bağlı büroları: teftiş kurulu, hukuk müşavirliği, savunma sekreterliği, plan, program, bütçe, şartnameler ve fiyat analizleri bürosudur. Esas birimleriyse demiryolları ve limanlar inşaat reisliği ve reis muavinliği, idarî işler dairesi başkanlığı, kamulaştırma müdürlüğü, hava meydanları ve akaryakıt tesisleri inşaat reisliği, yapı ve imar işleri reisliği teşkil eder. Ayrıca zat işleri, muhasebe, malzeme ve umumî evrak müdürlüğü gibi yardımcı birimleri vardır.

Bayındırlık bakanları

İsmail Fazıl Paşa (26.5.1920), Ömer Lütfi Yaran (28.12.1920), H. Rauf Orbay (30.11. 1921), Fevzi Pirinççioğlu (8.1.1922), Adnan Adıvar (8.6.1922), Reşat (31.7.1922), Fevzi Pirinççioğlu (5.9.1922), A. Muhtar Çilli (30. 10.1923), Süleyman Sırrı Gedikoğlu (19.11. 1924), Fevzi Pirinççioğlu (23.11.1924), Süleyman Sırrı Gedikoğlu (5.3.1925). Ali Cenani (15.12.1925), Behiç Erkin (14.1.1926), Abdülhalik Renda (15.8.1928), Recep Peker (11.10.1928), Zekâi Apaydın (27.9.1930), Hilmi Uran (28.12.1930), Ali Fuat Cebesoy (28. 10.1933), Ali Çetinkaya (27.2.1934), Ali Çetinkaya (10.8.1937), Ali Fuat Cebesoy (4.4. 1939), Sırrı Day (10.3.1943), Cevdet Kerim İncedayı (5.3.1946), Kasım Gülek (11.9. 1947), Nihat Erim (10.7.1948), Şevket Adalan (17.1.1949), Fahri Belen (23.5.1950), Kemal Zeytinoğlu (23.12.1950), Muammer Çavuşoğlu (9.11.1955), Ethem Menderes (12.10. 1956), Ethem Menderes (25.11.1957), Tevfik İleri (20.1.1958), Daniş Koper (2.5.1960), Sıtkı Ulay (29.8.1960), Mukbil Gökdoğan (10.9.1960), Sıtkı Ulay (22.8.1961), Emin Paksüt (21.11.1961), İlyas Seçkin (26.6. 1962), Arif Hikmet Onat (19.10.1963), Orhan Alp (21.2.1965), Ethem Erdinç (28.10. 1965), Orhan Alp (1.4.1967), Turgut Gülez (4.11.1969). [M]

bayraktar

BAYIR i. Yüksekliği az olan eğik yer, küçük tepe: *Bu yaramaz, açık kalan mutfak kapısından bahçeye, oradan dereye inen bayıra kaçmış...* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Bayıraşağı,* meyilli bir şekilde. Bayırın zirvesinden aşağıya doğru.

— Bot. *Bayır turpu,* iri bir turp çeşidi. *Mec.* Kaba ve terbiyesiz adam.

◆ **Bayırcık** i. Küçük tepe. (M)

BAYIRKU'LAR, türk boyu. Çin kaynaklarında VII. yy.ın ilk yarısından beri bilinirler. Büyük kum çölünün kuzeyinden geniş bir sahada altmış bin çadırda otururlardı. Savaşta bir tümen asker çıkarabilirlerdi. Çobanlık ve avcılıkla geçinirler, iyi cins at yetiştirirler, demir eşya ihraç ederlerdi. Önce Çin'e (674), sonra Göktürk imparatorluğuna (681-742) tabi oldular. Kapağan Kağan zamanında isyan ettiler. Fakat yenildiler. Bundan sonra tekrar Çin'e tabi olan (742) Bayırku'lar adına antik kaynaklarda ve Çin boyları arasında rastlanmadı. (M)

BAYİ sıf. ve i. (ar. *beyᶜ*, satma'dan *bâyiᶜ*). Satıcı, bir maddeyi devamlı olarak satan: *Bayiin heves ve emniyeti suistimal ederek cevaz perdesi altında...* (Namık Kemal). ‖ *Gazete bayii,* gazete, mecmua ve benzeri neşriyatın satıldığı küçük dükkân. ‖ *Tekel başbayii,* tekel bayilerine dağıtımı yapan merkez. ‖ *Tekel bayii,* sigara ve alkollü içkilerin satıldığı yer.

◆ **Bayiiye** i. *Esk.* Pazar yerlerine gönderilen eşyalardan gümrük resminden ayrı olarak alınan vergi.

◆ **Bayilik** i. Herhangi bir maddenin devamlı satıcılığı. ‖ Bir yerde muayyen bir müessese veya firmanın mallarını satma işi: *Tekel bayiliği.* ‖ Bayilik işinin yapıldığı bina. (M)

BAYİÇ (Behiç Hakkı), türk idare ve siyaset adamı (İstanbul 1886-Ankara 1943). Mülkiye mektebini bitirdi. Mülkiye müfettişi, Bilecik ve Akçay mutasarrıfı. Birinci B.M. M.'de Denizli milletvekili. İlk icra vekilleri heyetinde Maliye bakanı, daha sonra İçişleri bakanı. Yeşilordu cemiyeti ile Halk İştirakiyyun fırkası ve resmî Türk-Komünist fırkası kurucularından. Asabî rahatsızlığı yüzünden siyasetten ve faal görevlerden çekildi. (M)

BAYİN sıf. (ar. *beyn*, ara'dan *bâyin*). *Esk.* Ayırıcı, aralayıcı, ayıran. (M)

BÂYİR i. Bk. BÂİR.

BAYKAL gölü, S.S.C.B.'de göl, Orta Sibirya'da, faylı bloklar bölgesinde; 31 500 km². Uzunluğu 640 km, genişliği 60 ilâ 85 km. Göl, bakışımsız, tektonik bir çukuru doldurur; batı kıyısı diktir, ama doğu kıyısından kıyı kordonuyle sınırlanan bir kıyı ovası vardır. Derinlik hemen hemen her yerde en az 1 000 m veya daha fazladır (en derin yeri, 1 620 m). Balıkçılık. Gölün ayağı, Angara nehridir. — Tarih öncesi devirde Baygal bölgesi, peş peşe neolitik Kinskayapad, İsakovo, Serov ve Kitoi medeniyetlerinin, sonra Güney Mançurya, Sahalin, Kore ve Japonya'ya kadar uzanan Glaskovo ve Chivera kalkolitik kültürlerinin beşiği oldu. Magdalenyen devirde Baykal gölü bölgesinin Asya'daki üstünlüğü, son çalışmaların gün ışığına kavuşturduğu en ilgi çekici olaylardandır. Bölgenin iç kısımları tamamen Sibirya'ya mahsus nitelikler taşır. Bunların izlerine Ural'da, Ordos, Lena ve Amur'da yaşayan halkların medeniyetlerinde rastlanır. Baykal medeniyetinin izleri, insanların Kuzey Amerika'ya yerleşmesinde de önemli rol oynamıştır. Bir açıklamaya göre Türkçe sayılan *Baykal* «zengin göl» anlamındadır. Göl kıyıları Türkler tarafından çok eskilerden beri iskân edilmiş, muhtemelen, Bayırkular bu sahada oturmuştur. Baykal gölünün en büyük adası olan Orhon (Olkhon) adasında, bazı türkçe yazıtlar bulunmuştur. Göl kıyısındaki sahalarda da Türklerle ilgili birçok buluntuya rastlanmaktadır. X. yüzyıldan itibaren bu sahaya Moğollar gelmeye başladı, Türkler ise daha batıya kaydılar. (LM)

BAYKALÖTESİ, rusça **Zabaykalie,** Sibirya'da (S.S.C.B.) coğrafî bölge; eski bir idarî bölüm. Orta Sibirya'da, Baykal gölünün doğusundaki yaylalardan meydana gelir: Buryat Moğolları millî özerk cumhuriyeti (Başkent Ulan Ude) yaylalarıyle Yablanoi (Yablanovyi) dağlarının ötesindeki Nerçinsk ve Çita yaylaları, Baykalötesi deyimi bugün Baykal ile Orta Amur arasındaki yayla ve dağların bütününü ifade eder. Maden yatakları bakımından çok zengin bir bölgedir. Ulan-Ude ve daha ötede, doğuya doğru, Çite ile Nerçinsk sanayi merkezleri bu bölgededir. (L)

BAYKAR i. ve sıf. (ar. *baykar*). *Esk.* Bez ve kumaş dokuyan, çulha. (M)

BAYKARA, Timur'un torunu (1392-1416). Güzelliği ve cesareti devrin yazarları tarafından methedilir. Bir süre Belh emîrliği yaptıktan sonra 1414'te Şahruh tarafından Luristan, Hemedan ve Nihavend kendisine timar olarak verildi. Fakat bir yıl sonra isyan ederek şiraz'ı ele geçirdi. Şahruh tarafından mağlup edilerek Kandehar'a gönderildi. Burada da isyan çıkaran Baykara bir süre hapsedildi. Tekrar Şahruh tarafından affedilerek Hindistan'a gönderildi. Rivayete göre Herat'a dönen Baykara Şahruh'un sarayında öldürüldü. (M)

BAYKARA. Bk. HÜSEYİN BAYKARA.

BAYKERİT i. (fr. *baïkérite*). Miner. Bir ozoserit çeşidi. (L)

BAYKONUR, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, Karsakpay bakır yatakları bölgesinde. Maden cevheri taşımada kullanılan demiryolunun sonu. Kömür madeni. Sanayi merkezi. Rusya'nın en büyük peyk ve uzay cihazları atma istasyonu. 12 Nisan 1961'de Gagarin'in yörünge uçuşundan bu yana Vostok ve Voskhod peyklerinin hepsi bu istasyondan atıldı. Ay ve gezegenleri incelenen uzay araçlarının atılmasıyle Büyük okyanusa düşen kıtalararası balistik füzelerin denenmesi de bu büyük istasyondan yapılmaktadır. General de Gaulle, 1966'da Rusya seyahati sırasında burasını ziyaret etti ve bu istasyonu gören batı blokuna dahil ilk devlet adamı oldu. (L)

BAYKURT (Fakir), türk hikâye ve roman yazarı (Burdur 1929). Ankara Gazi Eğitim enstitüsü mezunu, öğretmen. Hikâye kitapları: *Çilli* (1955), *Efendilik Savaşı* (1959), *Karın Ağrısı* (1961), *Cüce Muhammed* (1964); romanları: *Yılanların Öcü* (1959 [1957-1958 Yunus Nadi armağanı; 1962'de sinemaya, 1966'da sahneye uygulandı]), *Irazcanın Dirliği* (1961), *Onuncu Köy* (1961), *Amerikan Sargısı* (1967), *Kaplumbağalar* (1967). [M]

BAYKURT (Şerif), türk folklorcusu, öğretmen (Drama 1919). İlk ve orta öğrenimini Kırklareli ve Edirne'de yaptı. Gazi Eğitim enstitüsünü bitirdi (1941). Resim öğretmenliği yaptı. 1947'de öğrencileriyle katıldığı resim yarışmasında Türkiye birinciliğini aldı. Türk halk oyunları, elişlemeleri, kıyafetler ve genel folklor üzerine araştırma ve incelemeler yaptı. *Türk Halk Oyunları* (1965) ve *Mimar Sinan* adlı eserleri vardır. Bugün Millî Folklor enstitüsü müdür yardımcısı. (M)

BAYKUŞ i. Gece yırtıcılarından tepelikli kuş. (Tepeliği olmayan gece yırtıcılarına gece kuşu denir.) [Baykuşgillerden.]

— ANSİKL. Tepelikli gece yırtıcılarının çoğuna *baykuş* denirse de, bu ad özellikle orta boy, esmer ve kızılımsı, uzun tepelikli orman kuşları için kullanılır. Kulaklı orman baykuşu (*Asio otus*), Bataklık baykuşu (*A. flammeus*), bütün kıtalarda yaygın, kısa tepelikli bir baykuş türüdür. Baykuş son derece faydalı bir kuştur. Kemirgenleri büyük ölçüde yok eder. (L)

Baykuş, İstanbul'da Dârülbedayi adlı ilk ödenekli tiyatro topluluğunun oynadığı ilk yerli oyun (15 mart 1917). Halit Fahri Ozansoy'un yazdığı bu manzum oyun o zaman çok beğenildi. Batı sembolistlerinin etkisini, özellikle M. Maeterlinck'in havasını taşır. (M)

BAYKUŞLAR çoğl. i. Gececil yırtıcı kuşlar takımı. Yalnız *baykuşgiller* familyasını kapsar (baykuş, kukumav). [L]

BAYKUŞZADE (Şinasi Mehmed Ağa) **Çorbacı,** osmanlı tarihçisi (XVII.yy.). Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Yeniçeri ocağı mensuplarından Baykuş Hasan Ağanın oğlu. Sultan İbrahim devri devlet büyüklerindendir. Basılmamış olan *Tezkiret-üs-Selâtîn* ve *Mecalis-ül-Havâkîn* (Sultanlar Tezkiresi ve Hakanlar Meclisleri) adlı dört ciltlik eserinin bir nüshası Topkapı müzesi Revan kütüphanesindedir. Ayrıca Feridun Beyin *Nüzhet-ül-Ahbar* (Güzel Haberler) adlı Sigetvar tarihini de *Nüzhet-ül-Ahbar fi-İcmali Seferi Sigetvar* (Sigetvar Seferini Özetleyen Güzel Haberler) adı ile özetlemiştir. (M)

BAYLDONİT i. Miner. Bakır ve kurşun tabiî arseniyatı. (L)

BAYLE (Gaspard Laurent), fransız hekimi (Provence'da Vernet 1774-1816). Tıp öğreniminin bir kısmını Montpellier'de yaptı ve oradan asker oldu. Charité hastahanesinde

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

hekim olan Bayle (1807), Napolyon I'in İspanya seferine katıldı. Bazı kalp hastalıklarında doğrudan doğruya kalbi dinleyerek teşhis koyma usulünü uygulayan ilk doktor olarak kabul edilir. Akciğer vereminin daha iyi tanınmasına hizmet etti. (L)

BAYLE (Pierre), fransız yazarı (Le Carla 1647-Rotterdam 1706). Protestan bir aileden gelen bir aralık katolik mezhebine girdikten sonra yeniden protestanlığa dönen Bayle öğrenimini Cenevre'de yaptı ve özel öğretmenlik etti. 1681'e kadar Sedan'da tarih ve felsefe profesörü oldu. Orada *Lettre sur la Comète de* 1680 (1680'de Geçen Kuyruklu Yıldız Üstüne Mektup) adlı kitabı yazdı. 1682'de yayımlanan bu eser gözden geçirildikten sonra *Pensées sur la Comète* (Kuyruklu Yıldız Üstüne Düşünceler) adıyle yeniden basıldı (1694-1704). Sonra Rotterdam'a geçti, orada da felsefe okuttu ve *les Nouvelles de la République des Lettres* (Edebiyat Cumhuriyetinden Haberler) adlı eserini yazdı (1684-1687). Fransa kralına bağlı olmakla beraber *Avis İmportant aux Refugiés sur leur Prochain Retour en France* (Yakında Fransaya Dönecek Sığıntılara Önemli Uyarı) [1690] adlı eserini eleştiren Jurieu'ye karşı çıktı; Jurieu onu 1693'te profesörlükten attırdı. O tarihten sonra kendini tamamen yazarlığa verdi ve *Dictionnaire Historique et Critique* (1696-1697) adlı eserini tamamladı. Bayle, her şeyden önce Louis XIV çağından çok filozoflar çağına yakışır bir bilgin ve eleştirmendi. Bazı yönlerden de bir Rönesans adamı sayılabilir. XVI. yy. bilginleri gibi ayrıntılara ve eleştiriye tutkundur. Üstelik, *Sözlük*'ünde bir edebiyat eleştirmecisidir, hattâ kendisinde bir Sainte- Beuve tutumu sezilir; biyografi araştırmalarında ve bibliyografya ayrıntılarında aynı titizlik göze çarpar. Fakat eserini daha çok bir tarih filozofu olarak yazar. Onun için bütün ahlâk, yorum ve ilâhiyat sorunlarını tazelemeye çalışır. Bunu iğneleyici ve şakacı bir üslûpla yapar. Bu bakımdan Montaigne, Guy Patin ve Gassendi'nin vârisidir. Fakat öte yandan Louis XV devrinin başlangıcındaki özgürlükçülerin öncüsüdür. «*Sözlük*»ünde kullandığı sistemi ileride *Encyclopédie*'de de kullandı. Belgeli bir olaya dayanmayan hiç bir şeyi kabul etmeyecek gerçek tarih görüşünü her şeye uygulamak ister. Bir bakımdan onu modern eleştirinin öncülerinden biri saymak yerindedir.

Kısaca, Bayle, hiç bir kurama sıkıca bağlanmayan ve önceden belli bir amaç gütmeyen özgür düşünceli bir adamdır. Şüphesiz her şeye, özellikle basmakalıp ve yerleşik düşüncelere saldırmıştır. Spinoza ve Leibniz'i eleştirmesi ünlüdür: ahlâkî nedenlerle, Leibniz'in önceden kurulmuş ahenk tezine karşı çıkmıştır. Fakat onun şüpheciliğinden çıkartılan akılcılığı bağnazlığa vardıranlara da her halde karşı koyardı. *Sözlük*'ü büyük bir başarı kazanarak 1760'a kadar on defa basılmıştır. (L)

BAYLEBRİDGE (Charles William BLOCKSİDGE, William — denir), avustralyalı şair (Brisbane 1883-Sydney 1942). Nietzsche ve Bergson'un etkisi altında kalarak avustralya milliyetçiliğine bir felsefe kazandırmak istedi. Şiirleri parlak değilse de büsbütün güçsüz de sayılmaz. *Selected Poems* (Seçilmiş Şiirler) [1919], *This Vital Flesh* (Bu Canlı Ten) [1939]. (L)

Bayle hastalığı. *Eşanl.* FELÇ.

BAYLİSS (Sir William Maddock), ingiliz fizyoloji bilgini (Wolverhampton 1860-Londra 1924). Londra'da, elektrofizyolojinin çeşitli alanlarında araştırmalar yaptı, Starling ile birlikte, onikiparmak bağırsağı mukozasından elde edilen ve pankreas özsuyunun salgılanmasına yol açan sekretin hormonunu buldu. (L)

BAYMAK, S.S.C.B.'de (Rusya F.S.S.C.) şehir, Güney Ural'da. Bakır metalürjisi. Bölgede bakır ve altın çıkarılır. (L)

BAYNES (Thomas Spencer), ingiliz yazar ve filozof (Somerset'de Wellington 1823-Londra 1887). Daily News'un başyazarı ve Saint Andrews üniversitesinde profesör oldu. *Mantık Şekillerinin Yeni Tahlili* (1852) ve *Encyclopaedia Britannica*'nın 9. baskısı onun eseridir. (L)

BAYNUKLAR, Batı Afrika'da zenci halk. Ziguinchor yakınında, Casamance (Senegal) kıyısında yaşarlar. Nesilleri tükenmek üzeredir. (L)

BAYOL (Jean Marie), fransız kâşif ve idarecisi (Eyguières 1849-Paris 1905). Senegal'de deniz kuvvetlerinde hekimken 1881'de Futa-Calon'a gönderildi. Orada yerli şeflerle bir himaye anlaşması imzaladı ve batı hududundaki bir kısım arazinin Fransa'ya bırakılmasını sağladı. O tarihe kadar bilinmeyen Bafing vâdisi yoluyle Senegal'e gitti. 1883'te Bamako'dan Timbuktu'ya altı günlük yürüyüş mesafesinde bir noktaya kadar Nijer nehrinin sağ kıyısını keşfetti. (L)

Bayon, Khmer tapınağı (XII. yy.ın ikinci yarısı). Angkor Thom surunun merkezindedir. Sonradan yapılan arasız değişiklikler yüzünden planı çok karışıktır. Seksen kulesinin her biri, çok büyük dört *Bodhisattva Lokeçvara* («Dünyanın Gerçek Hâkimi») yüzüyle süslüdür. Dış galerilerinde Angkor Vat tapınağındakilerden daha yumuşak, hikâye üslûbunda ve sıra halinde birçok uzun yarım kabartmalar vardır. Evrensel ve hanedana ait bir sembolizmin izlerini taşıyan bu tapınak, evrenin ekseni olan kozmik bir dağı, teşmil yoluyle Khmer krallığının merkezini temsil eder. Burası Brahman dininden olan Khmer krallarının Tanrı-kral'ına karşılık, Buddha-kral'ın toplanma yeridir. (L)

BAYONNE, Fransa'da, Aşağı-Pirene'ler idare çevresinin merkezi, Adour ile Nive nehirlerinin kavşağında; 41 149 nüf. Şehir bugün kavşağın çevresinde üç küme halinde yoğunlaşmıştır. Romalılardan ve ortaçağdan kalma surlarının büyük kısmını, kalelerini (Chateau-Vieux ile Chateau-Neuf) ve Vauban'ın eserlerini (Saint-Esprit hisarı) muhafaza etmektedir. XIII. yy.ın ikinci yarısında yapımına başlanan ve o tarihlerde Reims ve Soissons katedrallerinin etkisi altında kalan Sainte-Marie katedrali XVI. yy. da tamamlanmıştır.

Bayonne müzeleri. BONNAT MİLLÎ MÜZESİ, adını, koleksiyonunu doğduğu şehre miras bırakan ressam Léon Bonnat'dan alır; eski mısır, yunan ve roma'dan kalma eserleri, Ortaçağ ve Rönesans heykellerini, hollanda, ispanyol ve fransız okulu tablolarını (bu arada Rembrandt'ın *Belediye Başkanı Six Penceresinde* adlı tablosu) ve sanat eserlerini kapsar. Desenler kabinesi özellikle dikkati çeker (Rubens'in ve Van Dyck'ın eskisleri, Géricault'un sulu boyları, İngres'in birçok etütleri). Bir salon tamamen Bonnat'ya ayrılmıştır. — BASK MÜZESİ. — *Folklor konuları.* (L)

BAYONNE, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, New York körfezi kıyısında; 74 200 nüf. Petrol rafinerileri. Kimya sanayii. (L)

BAYOT (Alphonse), belçikalı dil bilgini. (Hainaut'da Chapelle-lez-Herlaimont 1876-Louvain 1937). Louvain üniversitesinde latin dilleri profesörlüğü yaptı. Ortaçağ edebiyatı üstüne derin eserler yazdı: *le Roman de Gillion de Trazegnies* (Gillion de Trazegnies'in Romanı) [1903], Jacques de Hemricourt'un *Miroir des Nobles de Hesbaye* (Hesbaye'nin Soylular Aynası) [1910] adlı eseriyle *Poème Moral* (Ahlâkî Şiir) [1929], *Cormont et İsembart* (1906, 1914 ve 1921) adlı eserlerin karşılaştırmalı baskıları. (L)

BAYPAS i. (ing. *by-pass, ikinci yol* veya *yan geçit*). Teknol. Bir akışkanın ana devresinde, herhangi bir âleti ayırmağa veya gerekli veriyi kontrol etmeğe yarayan türev boru: *Değiştiricileri işler haldeyken temizlemek için, bunlara by-pass eklenir.* ‖ Vana takımı ve ek borularının tümü. ‖ Bu ek boruları idare eden vana. (L)

BAYRAÇ, Osta Asya Türkmenlerinin Sarık boyundaki büyük oymağı. Murgab ırmağı kıyıları ve Merv çevresinde oturan oymak halkı zıraatle geçinir. Adlarına ilk defa Ebül Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türkî*'sinde (XVI. y.y) rastlanır. Bu devrede, bu boy Atrek ve Gürgen suyu kıyılarında idi. (M)

BAYRAK i. esk. türk. *batırmak>batrak,* mızrak'tan bayrak). Bir milletin, bir askerî birliğin v.b. bir kuruluşun renklerini, alâmetlerini taşıyan, bir gönderin veya bir mızrağın ucuna dalgalanacak şekilde asılan ve işaret veya toplaşma, birleşme sembolü olarak kullanılan kumaş parçası. *Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır / Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır* (Mithat Cemal Kuntay). Bk.

sarayda **bayram**
Berry dükünün «Tres Riches Heures» adlı kitabından (Condé müzesi, Chantilly)

ANSİKL. ‖ *Mec.* Önder, reis: *Hepsi iyi ama, sözde hürriyetçilerden birtakımının böylelerini bayrak edinmelerine ne mânâ vermeli* (F. R. Atay). ‖Sembol: *Kız Sinekli Bakkal'ın erkek dünyasına meydan okuyan bir bayrak gibiydi* (H. E. Adıvar). ‖ Sıf. Önemli, öncü, esaslı: *İttihat, bizim bayrak dergilerimizden biridir* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Esk.* Tabur: *Bir bayrak asker.* ‖ *Bayrak direği,* bayrağın çekildiği direk.
— ÇEŞ. DEY. *Bayrak açmak,* gönüllü asker

köyde **bayram**
Genç Teniers'nin eseri (Louvre müzesi, Paris)

toplamaya başlamak: *Padişah, her nedense kılıcını bir türlü çekemiyor, bayrağını açamıyordu* (Ş. S. Aydemir). Önderlik etmek, başlamak: *Ömer Seyfettin, Ali Canip dilde milliyetçiliğin bayrağını ilk açanlardır* (Y. Z. Ortaç). Ayaklanmak, isyan etmek. ‖ *Bayrak altı,* orduğah: *Hangi taht ve hangi bayrak altında olursa olsun bu vatanın bir de adı vardı* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Bayrak askeri. Esk.* Halktan toplanmış düzensiz ordu. ‖ *Bayrak asmak (çekmek),* bayrağı bir direğe veya ipe takarak sallandırmak: *Sen de mi bayrak astın Sarafim Çorbacı? Gönlümle*

«Kermes»
Pieter Brugel'in eseri (Münih resim müzesi)

Foto. Giraudon, Haufstasngl (LAROUSSE)

«Brüksel'de okçuların **bayramı**»
David Teniers'nin eseri
(Viyana müzesi)

asmadım Ethem bey (K. Tahir). Egemenliğini ilân etmek. || *Bayrak dikmek,* ucunda bayrak olan sopayı yere saplamak: *Ben Olympe'nin tepesine bayrağını dikmiş bir kahraman sevinci içinde idim* (Y. Z. Ortaç). || *Bayrak direği,* || *Bayrak donanması,* bayramlarda gemilerin küçük renkli bayraklarla donatılması. || *Bayrak gibi,* kendini belli edecek şekilde: *Rıfat, mendili bayrak gibi, sallar sallamaz, başladık* (K. Tahir). Parlak kırmızı. || *Bayrak göstermek,* işaret bayraklarıyle haber vermek, işaret etmek. || *Bayrağı indirmek,* direkten bayrağı almak. || *Bayrağı yarıya indirmek,* millî matem ilân etmek için bayrağı direğin yarısına kadar indirmek. || *Bayrakları açmak,* bağırıp çağırmak, şirretlik etmek: *O zaman, galiba ben de terbiyeyi, saygıyı, hattâ gönlümü dolduran hayranlığı bir yana atıp bayraklarımı açtım* (Y. Z. Ortaç). || *Bir bayrak altına toplanmak* (*... in bayrağı altına girmek*), belli bir birliğe dahil olmak, birlik teşkil etmek.

Türk **bayrağının** ölçüleri

G. genişlik, A. dış ay merkezinin uçkurluktan mesafesi (1/2 G), B. ayın dış dairesi kutru (1/2 G), C. ayın iç, dış merkezleri arası (0,625 G), D. ayın iç dairesinin kutru (0,4 G), E. yıldız dairesinin ayın iç dairesinden olan mesafesi (1/3 G), F. yıldız dairesi kutru (1/4 G), L. boy ($1\frac{1}{2}$ G), M. uçkurluk genişliği (1/30 G)

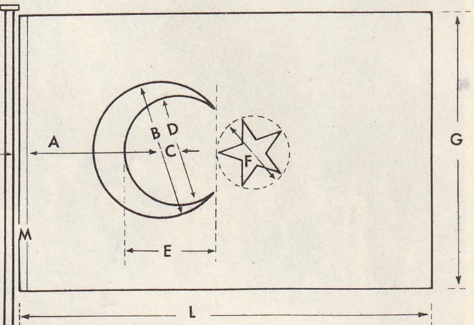

— Ask. tar. *Bayrak askeri,* Osmanlı donanmasında, buharlı gemilerden önce her yıl gönüllü olarak sefere katılan bahriye askerleri. Yalı halkından toplanan bu asker Hızır ayında cenk gemilerine dağıtılır ve seferden sonra, Kasım ayında memleketlerine gönderilirlerdi.

— Bot. Baklagillerden olan bitkilerin çiçeğinde, taç yapraklardan en üstte, bayrak gibi dik ve sergen olan.

— Denizc. Bk. ANSİKL. || *Bayrak boyu,* bir bayrağın, bayrak gönderinden, bayrağın dalgalanan ucuna kadar olan uzunluğu. || *Bayrak gönderi,* millî bayrağı çekmek üzere gemilerin pupa tarafına, hafifçe yatık olarak yerleştirilmiş olan küçük direk. || *Bayrak göstermek,* gemilerin karşılaşmasında kendi milliyetini bildirmek için bayrağın çekilmesi. || *Bayrak* (sancak) *kaptanı.* Bk. KAPTAN. || *Bayrak sorma,* bir savaş gemisinin, denizde seyreden bir ticaret gemisinin uyruğunu anlamak için yaptığı soruşturma. || *Cıvadıra ve pupa bayrakları,* geminin tam baş bodoslaması üstüne çekilen bayrağa cıvadıra, kıç bodoslaması üzerine çekilene de pupa bayrağı denir. || *Karantina bayrağı,* baş direğe çekilen sarı dörtköşe bayrak. Gemi personelinin sahil ile temas kuramayacağını gösterir. || *Kılavuz bayrağı,* gemiye bir pilot yardımını istemek için baş direğe çekilen yarısı beyaz, yarısı kırmızı bayrak. || *Millî bayrak,* bütün savaş veya ticaret gemilerinin pupa tarafına çekilen ve millî renklerden yapılmış olan alâmet. || *Bayrağını araya etmek,* geminin teslim olduğunu göstermek için millî bayrağı mezestere etmek veya tamamen indirmek. || *İşaret bayrakları,* işaretleşmek için kullanılan renk ve biçimleri tespit edilmiş çeşitli bayraklar. || *Sahte bayrak,* bir armatörün kendi memleketinin malî hükümleriyle, denizde gidiş gelişi düzenleyen uluslararası nizamlara uymak zorunluğundan kurtulmak için bir gemiye çektiği ve itibarî milliyeti gösteren bayrak. (1967'de İngiltere kıyılarında batan Torry Canyon adındaki petrol gemisi bir amerikan şirketine ait olduğu halde sahte Liberya bandırası altında seyrediyordu).

— Denizc. Huk. *Bayrak esası,* tarafsız bir devletin bayrağını taşıyan bir ticaret gemisine, savaşan bir devletin el koyamayacağını öngören ilke.

— Spor. Bayrak yarışı. Bk. ANSİKL.

— Teşk tar. Bayrak resmi, vezirlik bayrağını ve tuğlarını taşıyan divanı hümayun hademelerine verilen para. Belli bir miktarı yoktu.

— ANSİKL. Devletlerin sembolü olmak üzere belli renkli ve ölçülü kumaş üzerinde, yine belli ölçülü bir şekil taşıyan bayraklar bazen de bir teşkilâtın ayırdedici sembolü olarak kullanılır. Devlet ve hükûmet bayrakları; millî, askerî, harp, donanma, ticaret, servis, ülke ve kılavuz bayrakları, bir devletin veya milletin amblemi olarak kullanılan ve siyasî değeri olan bayraklardır. Milletlerarası bazı büyük teşekküller de hususî bayraklar kabul etmişlerdir: Birleşmiş Milletler, Kızılay, Kızılhaç, Kızılarslan, Olimpiyat, Avrupa birliği, Pan-Amerikan birliği, eskiden de Balkan birliği, Tuna komisyonu gibi.

Çekilmiş bir bayrak çeşitli kısımlarda incelenir: bayrak gönderi veya direği, gönder tepeliği, makara, bayrağın salvosu, bayrağın uçkurluğu, boyu, genişliği, uçkurluk kenarı, uçum kenarı, bayrağın üst kenarı, bayrağın alt kenarı, bayrağın merkezi, bayrak mihveri.

Eski milletler ordu teşkilâtında bilhassa alem kullanırlardı. Şekil bakımından bayrağa benzemeyen alem, madenden veya başka sert maddelerden yapılır, direk gönder veya mızrakların ucuna takılırdı. Sümerlerde alem veya amblem olarak ay ve güneş gibi gökyüzü cisimleri, kanatlı veya kanatsız kuşlar, arslan ve mitolojik hayvan şekilleri çizilir veya kazılırdı. Elamlar'da, Hititler'de, Urartu, Parth ve başka topluluklarda ay, hilâl ve yıldız amblemleri kullanılırdı. Mısır'da, İbraniler'de ve eski İranlılarda da çeşitli alemler görülür. Asurlar'da amblem olarak, koşan bir boğa üzerinde durarak yayını çeken bir askeri alırlardı. Kumaş bayrakların yapımı ancak Ortaçağda başladı. Bu devirde bayraklar daha çok dinî mahiyet taşıyordu. (Bk. ALEM.) Türkler Müslümanlıktan önce savaşlarda kahramanlık gösterenleri belirtmek için bir ipek parçası şeklinde bayraklar kullanırlardı. Kabile hayatı yaşarlarken, her kabilenin kendisine ait bir alemi bulunurdu. Birleşerek bir birlik kurdukları zaman, baş olan han'ın kendine has bir alâmeti ve bayrağı olurdu. Son zamanlarda doğu Türkistan'da yapılan araştırma ve kazılarda üzerlerinde hayvan ve insan resimleri bulunan bayraklara rastlandı. Müslümanlığın kabulünden sonra kurulan bütün Müslüman türk devletleri, hükümdarlığın ve devletin diğer alâmetleriyle birlikte bayrak da kullandılar. Osmanlı İmparatorluğunda, Mahmud I zamanında yeşil olarak kabul edilen donanma bayrakları, Selim III zamanında kırmızı oldu ve üzerindeki hilâl şekline sekiz köşeli yıldız ilâve edildi. Bu devirde bayraklar kesin bir şekil aldı ve gemilerin direklerine çekilecek bayraklar ve üzerindeki alâmetler tespit edildi. Nizam-ı Cedîd için kabul edilen bayraklar kırmızı veya fes rengi olup ortasında sarı renkte bir hilâl vardı veya ortadakinden başka dört köşeye sarı renkte işlenmiş hilâller bulunurdu. Mahmud II devrinde yeniçeri ocağının kaldırılmasıyle bayrak adı yerine sancak kullanılmağa başlandı. Bu sancaklar II. Meşrutiyetten sonraki yıllara kadar kullanıldı. Kırmızı zemin üzerinde hilâl ve yıldız bulunan bayrak XIX. yy'ın ilk yarısında imparatorluğun millî ve resmî bayrağı olarak kabul edildi. XIX. yy. ortalarında tuğralı bayraktan başka, gemilerde, hükümdar bulunduğu zaman çekilen ortasında güneş ve köşelerinde on iki ışık şekli bulunan bir bayrak da kullanıldı. İmparatorluk bayrağındaki sekiz köşeli yıldız Abdülmecid devrinde beş köşeli hale getirilerek kesin şeklini aldı. Cumhuriyet devrinde, saltanatın kaldırılmasıyle (1 kasım 1922) yalnız millî bayrak ve hilâfet bayrağı bırakıldı. Hilâfetin kaldırılmasından ve 29 mayıs 1936'da bayrak kanunu çıkarılmasından sonra türk bayrağı kesin şeklini aldı.

«Türk Bayrağı Kanunu» (29 mayıs 1936) adını taşıyan 2994 sayılı Kanuna göre bayrak, yalnız millî bayramlarda ve umumî tatil günlerinde tatilin devam ettiği müddetçe gece ve gündüz çekili kalır. Her gün bayrak çekecek resmî daireler, İcra Vekilleri heyeti tarafından tayin edilir. Yas alâmeti olmak üzere bayrağın yarıya çekileceği haller ve devam müddeti Devlet protokolunca tespit ve vaktinde alâkadar dairelere bildirilir. Resmî dairelerde ve teşekküllerde çekilecek bayrak, bu iş için yapılmış hususî direk ve göndere çekilir. Bu kanun hükümlerine ve yapılacak nizamnameye muhalif olarak bayrak yapmak ve satmak yasaktır. Bu yasağa aykırı gidenler, Türk Ceza Kn. unun 526'ncı maddesine göre cezalandırılır. Nizamnameye muhalif olarak çekilmiş bayraklar mahallin en büyük mülkiye memuru emriyle indirilir. Alay sancaklarının şekli ve yapılış tarzı kendi hususî ahkâmına tabidir. Özel yerlerde dahi, bayrağı çekecek veya indirecek olan kimse, çektikten sonra ve indirmeden önce, bayrağı selâmlar. Bayrak çabuk çabuk çekilir ve ağır ağır indirilir. Türk bayrağının örneğini ihtiva eden herhangi bir eşya ve madde, oturulacak veya basılacak hiçbir yere serilemez, bayraktan örtü, perde v.s. yapılamaz. Bayrak yırtık, sökük, delik, kirli, soluk ve buruşuk bir halde kullanılamaz. Bayrak şehitlerin, ordu mensuplarının, memlekete büyük hizmetleri geçen kimselerin ve memleket hesabına hariçte vazife yaparken ölenlerin tabutlarına örtülebilir.

— Denizc. Bir geminin veya bir denizcilik

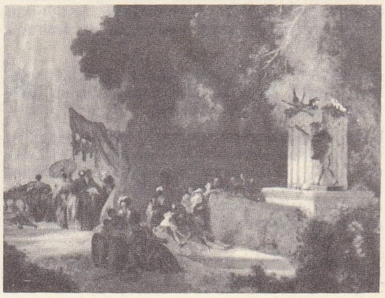

Solda, Watteau'dan **bayram**, detay (Louvre müzesi, Paris), sağda, «Saint-Cloud **bayram'ı**» Frangonard'ın eseri, detay (Fransız bankası)

Foto. Bulloz, Messager, Arch. phot. (LAROUSSE)

şirketinin milliyetini gösterir, daima kare veya dik dörtgen biçimindedir. Birbirine dikilmiş ince kumaş parçalarından (bunlara yaprak denir) yapılır. Bayrak ariya edilir, fakat teslim edilmez. Türk bayrağına türk sancağı deyimi daha yaygındır. Deniz kuvvetlerinde Türk sancağı ve yabancı devlet bayraklarına bandıra denir. Bk. BANDIRA.

Normal olarak demir yerinde yatan bir savaş gemisi, pupa ve cıvadıra bayraklarını sabahları saat sekizde çeker, akşamları güneş batarken indirir. Buna sancak merasimi denir. Bu tören gemi komutanının rütbesine göre belirli sayıda silâhlı askerle yapılır. Eğer gemide bir bando varsa, millî marşı çalarak bu törene katılır.

Denizde, seyir halinde iken millî bayrak baş direk şapkasına veya gize çekilir. Ticaret gemileri millî bayrağı kıç göndere çekerler. Bütün savaş gemileri, millî bayraktan başka, eğer gemilerinde bir amiral veya sancak sahibi bir subay varsa onun forsunu, yoksa millî flandıra çekerler. Bir ticaret gemisi de bağlı olduğu kumpanyanın forsunu taşır. Fransız denizciliğindeki usullere göre savaşta, yaptıkları bir fedakârlıktan dolayı donanma günlük emrinde adı geçmek suretiyle takdir kazanan gemiler, bunu göstermek için cıvadıra gönderine özel bir bayrak toka eder.

— Spor. *Bayrak yarışı,* dört kişilik takım yarışması. Bir yarışmacı belli bir mesafeyi koşunca takım arkadaşı sonraki mesafeyi koşmaya devam eder. Atletizmde bayrak yarışları, bir koşucudan ötekine stafet (Türkçede bayrak sopası) denilen yirmi beş santimetre kadar uzunlukta bir sopanın verilmesi suretiyle yapılır. Klasik bayrak yarışları 4x100, 4x400'dür. Ancak bu yarışlar istenilen mesafeler üzerinde de düzenlenebilir. Balkan ülkeleri arasında yapılan resmî atletizm yarışmalarında ayrıca Balkan bayrak yarışı denilen 800-400-200-100 metre üzerinde takım yarışı yapılır.

Yüzmelerde, bayrak sopası kullanılmaz. Bir yarışmacının eli yarış noktasına değince, takım arkadaşı yarışmaya başlar.

◆ **Bayraklama** i. Havc. Bir uçağın motoru stop ettiği zaman, değişik hatveli pervane palalarının, ilerleyişe en az engelleyici hatveler haline konması eylemi.

◆ **Bayraklı** sıf. Bayrağı olan, bayrak çekilmiş: *Ecnebi bayraklı bir gemi.*
— DEY. *Eli bayraklı,* şirret, edepsiz. (M)

BAYRAK (Mithat), türk güreşçisi (Geyve'de Doğançay 1930). Güreşe 1948'de başladı. 1954'te seçildiği millî güreş takımında yerini 10 yıl korudu. 55 Defa millî formayı giydi. 1956 ve 1960 Olimpiyat oyunlarında altın madalya kazandı. (M)

BAYRAK balığı bls. i. Jordanella Floridae. Kemikli balıkların dişli sazancıklar (Cyprinodontidae) familyasından tatlısu akvaryum balığı.
— ANSİKL. Erkeklerinin vücudu kırmızı zemin üzerine yeşil ve altınsarısı pullarla kaplıdır. Dişilerin vücudunda ise tek bir siyah leke bulunur. Yüzgeçler yeşil; anal, sırt ve kuyruk yüzgeçleri üzerinde yeşil zemin üzerine kırmızı küçük noktalardan yapılmış çizgiler vardır. Bayrak balığının vatanı Amerika'nın Florida bölgesidir. Canlı yem ve yeşil alglerle beslenir. (M)

BAYRAKLI. Esk. coğ. Eski devirlerde İzmir körfezinde yarımada. Bugün denizden hayli içeridedir. İzmir'in en eski tarihini gösteren önemli bir höyüktür. 1824-1828'de Prokosch von Osten tarafından keşfedildi, 1930'da Prof. Miltner, 1948-1951 arasında Prof. Ekrem Akurgal ve Cook tarafından araştırma ve kazılar yapıldı. Bayraklı'nın tarihi M.Ö. III. bin sonlarıyle başlar. Bu katta Truva I., II. kat keramiklerine rastlandı. Sonra M.Ö. II. bin keramiklerini kapsayan tabaka gelir. Höyükte en önemli tabakalar erken yunan kültürüne ait olan katlardır Protogeometrik katta keramiklerden başka oval bir kerpiç ev bulunmuştur,M.Ö. 900'e tarihlenen bu ev bilinen en eski yunan evidir. Bu iskân yerinin alt kısımları taştan bir surla çevrilmiştir. M.Ö. IX. yy.a tarihlenen bu sur da halen bilinen en eski yunan surudur. Bu kasaba askerî bir istilâ sonunda yanmış ve harap olmuştur. Bu tarihten sonra, M.Ö. VIII. yy. ortalarına tarih lenen ve iki tali tabakaya ayrılan katta (M.Ö. 760-670) dik dörtgen planlı evlerin yanında, apsidli (mihraplı) ve oval evler görülür. Bu evlerin yanında kısmen toprağa gömülü yuvarlak yapılar bulundu. Bunlar Homeros'un Odysseia'sında «tholos» adını taşıyan zahire ambarları, olarak kabul edilirler. Bu katın ikinci devresinde çok sayıda bulunan keramikler Rodos, Kykladlar ve Sisam'da bulunmuş şarkkâri üslûptaki doğu yunan keramikleriyle beraber gitmekte, bu devrede Smyrna'nın keramik alanında bir varlık göstermeye başladığını açığa vurmaktadır. Anadolunun kültür ve sanat bakımından en önemli devirlerinden biri olan «Homer devri» dünyası hakkında M.Ö. 670'e doğru sona eren Eski-İzmir geometrik katı, esaslı bilgi veren biricik Anadolu harabesidir. (→ Bibliyo.) [M]

BAYRAKLI sıf. Bot. Baklagillerin çiçeklerinde olduğu gibi, taç yapraklardan biri iki.- ye bükülerek ötekileri örtecek bir durum aldığı zaman bu özel çiçek biçimi için kullanılır. (L)

BAYRAKLI CENNETKUŞU. Bk. CENNETKUŞU.

BAYRAKTAR bls. i. (türk *bayrak* ve fars. *-dār,* taşıyan'dan *bayrakdār* > *bayraktar*). Bayrak taşımak göreviyle mükellef olana verilen ad.
— ANSİKL. Yeniçeri ocağını meydana getiren her ortanın bir bayraktarı vardı. Diğer kapıkulu ocaklarını teşkil eden her ortanın da yine bir bayraktarı bulunurdu. Sipahilerin de özel bayrakları ve bayraktarları vardı. Ayrıca beylerbeyleri ile diğer ümera da sefere giderlerken kendi bayraklarını taşıyacak özel bayraktarlara sahiptiler. Yeniçeri ortalarında bayraktar aynı zamanda subay sınıfına mensuptu. «Baş eski» denilen, orta subaylarından sayılan nefer de bayrak taşıma işinde bayraktara yardım ederdi. Bayraktarların «alem» taşıyanına alemdar, «sancak» taşıyanına da sancaktar denilirdi. Bayraktar başına, alt kısmına beyaz sarık sarılmış mavi bir külâh giyerdi. Arkasına kırmızı cüppe, ince entari ve kırmızı şalvar, ayaklarına da sarma çizme giyerdi. (M)

BAYRAM i. Dinî veya millî bakımdan özel önemi olan ve milletçe kutlanan gün veya günler: *Doludur ışıklarla bu bayram sabahı* (Y.K. Beyatlı). *Şeker bayramı. Cumhuriyet bayramı. Spor ve Gençlik bayramı.* ‖ Erkek adı. ‖ *Bayram arefesi,* bayramdan önceki gün. Bk. AREFE. ‖ *Bayram ayı,* hicrî takvime göre ramazandan sonra gelen ay. ‖ *Bayram bahşişi,* dinî bayramlarda, bayram münasebetiyle, bekçi, çöpçü, postacı v.b. hizmet görevlilerine verilen para. ‖ *Bayram ertesi,* bayram bittikten sonra gelen gün (günler). ‖ *Bayram günü,* bayrama rastlayan gün. ‖ *Bayram hediyesi,* özellikle şeker bayramında büyüklerin çocuklara verdiği hediye. ‖ *Bayram koçu,* kurban bayramında nişanlı erkeğin, nişanlısının evine süsleyip gönderdiği kurbanlık koç. ‖ *Bayram şekeri,* iki dinî bayramda, fakat özellikle Şeker bayramında misafirlere ikram edilen veya bayram ziyaretine giderken götürülen şeker. ‖ *Bayram topu,* Şeker ve Kurban bayramlarında atılan top. (Arefe gününün ikindi vaktinden bayramın son gününün ikindisine kadar namaz vakitleri atılır). ‖ *Bayram tebriği,* dinî bayramları yazılı kartla veya doğrudan doğruya ziyaret ederek kutlama. ‖ *Bayram üstü,* bayramın hemen öncesi, başlamasının çok yakın olduğu günler. ‖ *Bayram yeri,* bayramda çocuklar için kurulan açık eğlence yeri, bir çeşit lunapark. ‖ *Bayram ziyareti,* dinî bayramlarda, bayram tebriği için, günün hemen her saatinde yapılan kısa ziyaret.
— ÇEŞ. DEY. *Bayram etmek* (*yapmak*), çok sevinmek, memnun olmak: *Bir göz boyamasıyle bayram ederdi* (H.R. Gürpınar). ‖ *Bayram havası,* bayram günlerinde imiş gibi neşeli, sevinçli bir ortam: *Hülâsa bir bayram havası içinde herkes sofraya oturdu* (A.H. Tanpınar). ‖ *Bayram koçu gibi,* [erkekler için] besli, süslü, gösterişli, biraz da zevksiz. ‖ *Bayramdan bayrama,* (bir bektaşî fıkrasına telmihen) çok seyrek, nadiren. ‖ *Bayramdan sonra bayramın mübarek olsun,* yapılması gereken bir nezaket vazifesinin, bir teşekkürün geciktiğini belirtmek için. ‖ *Bayramınız kutlu* (*mübarek*) *olsun,* iyi bayramlar dilemek amacıyle söylenen ve klişeleşmiş bir tebrik deyimi. ‖ *Ben diyorum bayram haftası, o anlıyor mangal tahtası,* bir konu üzerinde anlaşmaya imkân olmadığını, birinin dediğini öbürünün ters anladığını ifade için. ‖ *İki bayram arası,* ramazan ve kurban bayramlarının arasındaki süre. (Bu arada nikâh ve düğün yapılması uğur sayılmaz.)

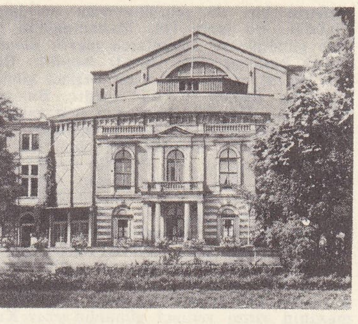

BAYREUTH
tiyatronun girişi

— Denizc. *Bayram şeridi,* eski bayramlarda gemilerin her iki bordasına, baştan başa gerilen, kenarları kırmızı çizgili geniş, mavi bez şerit.
— Din. İslâm dininde bayramlar. Bk. ANSİKL. ‖ *Bayram namazı.* Bk. NAMAZ. ‖ Diğer dinlerde bayramlar için bk. ANSİKL. (*Yahudi bayramları.* Bk. YAHUDİLİK.)
— Etnogr. Bir olayı anmak amacıyle yapılan gösteri ve eğlencelerden meydana gelen tören. Bk. ANSİKL.
— Huk. Bk. ANSİKL.
— Mus. *Bayram salâtı.* Bk. SALÂT.
— Teşk. tar. *Bayram alayı,* osmanlı padişahlarının ramazan ve kurban bayramlarının birinci günleri bayram namazını kılmak üzere camiye gidiş ve gelişlerinde yapılan törene verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bayram bahşişi.* Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. *Bayram* kelimesinin İslâmlıktan önce de dinî bayram günlerini ifade ettiği kesin değildir. Kaşgarlı Mahmud, Oğuzlar'ın «sevinç ve eğlence günü» karşılığı olarak *îd* yerine *bayram*'ı kullandıklarını belirtir. Daha sonraki yüzyıllarda kelime islâmî anlamda geçer, son yıllarda bu anlama millî bayramlar da eklenmiştir.

İslâmlıktan önce Türklerde bayramların çoğu dinî âyinlerdi. Moğollarda İlkbahar ve Güz bayramları devletin dinî bayramları olmuştur. İlkbahar bayramına *Örüs sara* (sürüleri otlatmaya çıkarma ayı) bayramı, güz bayramına *Sagan sara* (ak ay) bayramı denirdi. İlki 9 mayıs, diğeri 28 ağustosta kutlanırdı. İlkbahar bayramı müslüman Kazak-Kırgızlarda ve Başkurtlarda *Kımız murunduk* adıyle anılırdı.

Yakutlardaki en büyük bayram ve âyin mayıs ayı sonlarında veya haziranda Ayı Toyon (yedinci veya dokuzuncu gökte bulunduğuna inanılan çok merhametli bir tanrıdır; insanların özel hayatlarına karışmadığı gibi, kanlı kurbanlar da istemez; Yakutlar iyi ve temiz ruhlara *ayı* derler, bunlar insanlara refah ve saadet verirler; Ayı Toyon bunların en büyüğüdür.) şerefine yapılır. Dokuz gün süren bu bayrama *Ay* ve *Güneş bayramı* da denir. *Sonbahar bayramı* ise kötü ruhlardan korunma bayramıdır.

Ergenekon destanında Türklerin Ergenekon'dan çıkışlarını, her yıl bir bayram töreniyle kutladıkları belirtilir. Hakanın da katıldığı bu törende kızgın bir demir, örs üzerinde dövülürdü.

Dede Korkut'ta Bayındır Hanın her yıl düzenlediği toylardan bahsedilir. Hanların başa geçişlerini, doğum, düğün ve zaferlerini kutlamak için yapılan toylar ve şölenler, değişik adlarla anılsa da bayramdır.

● *İslâm dininde bayramlar,* ramazan ayının sonunda kutlanan ve eski takvimde şevval ayının birinci gününe rastlayan *Ramazan* (veya *Şeker*) bayramı ile eski takvimde, zilhicce ayının onuncu gününe rastlayan *Kurban bayramı*'dır. (Bk. RAMAZAN, ŞEKER, KURBAN.) Birinciye *küçük,* ikinciye *büyük bayram* da denir. Bunların dışında İslâmlar bazı dinî yıldönümlerini de bayram olarak kutlarlar ve bu islâm memleketlerinin gelenek ve göreneklerine göre değişir. Meselâ, muharrem ayının onuncu günü *aşure bayramı* vardır. Bu bayram Şiî Müslümanların, Kerbelâ günü saydıkları ve matem tuttukları muharrem ayının ilk on gününden sonra selâmete çıkmanın ifadesi olarak kabul edilir. Aşure gününün Firavun'un Kızıldeniz'de boğulduğu gün olduğu rivayeti vardır. Başlangıçta bu sadece bir oruç günüydü. Fakat sonra, 680'de imam Hüseyin'in öldürüldüğü tarihe bağlanmıştır. İslâmların bayram gibi kutladığı

Foto. Office du tourisme allemand (LAROUSSE)

günlerin biri de rebi'ül-evvelin on ikinci günüdür. Bu tarih Hz. Muhammed'in doğum günüdür ve İslâmlarca *mevlit kandil*'i olarak kutlanır. (Bk. MEVLİT *kandili.*) Bundan başka, recep ayının on beşinci gününe rastlayan *Regaip kandili* vardır. Bu gün, İslâmlarca Hz. Muhammed'in ana rahmine düştüğü gün olarak bilinir ve kutlanır. (Bk. REGAİP *kandili.*) Recebin 21. günü ise *Miraç kandili* adını alır. Bu gün de Hz. Muhammed'in Hak katına *huruç* ettiği gün olarak kutlanır. (Bk. MİRAÇ *kandili.*) Şaban ayının on beşinci günü ise *Berat kandili*'dir; bu gün de, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin tasdiki günü olarak kutsal bilinir. (Bk. BERAT *kandili.*) İslâm geleneği ramazan ayının her gecesini şenlik ve eğlence gecesi olarak kabul etmiştir, fakat özellikle ramazanın yirmi yedinci gününün gecesi Kur'an-ı Kerim'in ilk vahyedildiği gece (Kadir gecesi) olarak kabul edilir ve kutlanır. (Bk. KADİR *gecesi.*) İslâmlarda yılın birinci günü sayılan muharrem ayının ilk günü büyük bayram yapılmaz, fakat yeni yıl tebrik edilir, büyükler küçüklere bereket parası verirler. Nevruz ise müslümanların bir halk bayramıdır, çeşitli memleket ve zamanlarda, çeşitli tarihlerde kutlanır. Fakat resmî bayram sayılmaz. (Bk. NEVRUZ.)

mareşal BAZAİNE

Türk geleneğinde Şeker ve Kurban bayramlarına büyük önem verilmiştir. Fatih devrinde bayram resami ve şenlikleri bir kanunla düzenlenmişti. Halk bu bayram günlerinde dost ve ahbaplarıyle, yakınlarının kabirlerini ziyaret ederdi. Çocuklara hediyeler verilir. Yeni elbiseler giyilir (bayramda yeni elbise giymek sünnettir). Bayram elbiselerini bayramdan önce giyenlerle *arefe* böceği* veya *arefe* çiçeği* diye alay edilirdi. Bayram sabahı selâtin camilerinde kılınan bayram namazından sonra bayramlaşma başlardı. Mahallenin bekçisi, çöpçüsü ve tulumbacılar sıra ile gelerek bayram bahşişi toplarlardı. Çok masraflı olan bayram ziyaretleri, 1845'ten sonra resmen kaldırılmış, memurların âmirlerinin evlerini ziyaret etmelerine lüzum olmadığına dair bir nizam konmuştur. Osmanlılarda dinî bayramlar dışında ilk resmî bayram Meşrutiyet'in ilânının günü kabul edildi.

Cumhuriyet devrinde dinî bayramlar gelenek olarak muhafaza edilmiş, yeni millî bayramlar da konmuştur. Cumhuriyet bayramında Ankara'da cumhurbaşkanı T.B.M.M.'de devlet ve hükûmet erkânını, mebuslar ve elçilerin tebriklerini kabul eder, büyük bir resmigeçit yapılır. Halkın geniş ölçüde katıldığı bu bayram, şehirlerde de resmigeçitlerle kutlanır.

● *Katolik bayramları.* Dinî bayramlar ibadete ayrılmış günlerdir. Bu günlerde Allah'a dua edilir (pazar günleri) veya (Noel, Epiphaneia, Paskalya, Göğe çıkış). Hz. İsa'nın ve Aziz Meryem'in hayatıyle ilgili olaylar anılır. Din şehitlerinin ölüm yıldönümü (dies natalis) de bayram günlerindendir. Bu bayramların bazıları (meselâ Bütün Azizler günü) belirli, bazıları da Paskalya tarihine göre ayarlandıklarından değişik günlere rastlar. (Bk. COMPUT.) Büyük sayıda olmaları sebebiyle bayramlar iki grupa ayrılmıştır. Mecburî bayramlarda dinlenmek ve âyinlerde bulunmak zorunludur. Diğer gruptaki bayramlarda mecburiyet yoktur. 1802 Yılından beri Fransa'da mecburî bayramların sayısı dörttür. (Noel, Göğe çıkış, Meryem Ananın göğe çıkışı ve Bütün azizlerin günü). Bayramlar için bir kademeleşme de kurulmuştur. Çift bayramlar, ruhbanlar ve halk tarafından kutlanır.

Saint-Flour bazalt sütunları

● *Ortodoks bayramları.* Ortodoks kilisesi de başlıca bayramlarda aynı sırayı izler. Fakat bunları Julius (Caesar) takvimine göre, yeni 14 gün sonra kutlar. Ayrıca kendine mahsus birtakım bayramları daha vardır (Ortodoks bayramı). Bu bayramda katolik kilisesi takviminde bulunmayan bazı azizler anılır.

● *Hint bayramları.* Hintlilerin bayramları dinî bayramlardır. Sayıları büyük olan bu bayramların tarihleri belirlidir ve bazıları birkaç gün sürer. Başlıcaları: Makara sankranti (Magna [ocak, şubat] ayının birinci günü kutlanır, hintliler bu bayramda susam yağıyle yıkanırlar); Vasant Panchami (aynı ayın mehtaplı yarısına rastlayan birinci günüdür, bu bayram ilkbahar bayramı sayılır ve öğrenciler tanrıça Sarasvati'nin ayaklarına kalem, kâğıt ve kitap bırakırlar); Sivarat (siva gecesi, şubat ortası veya sonunda kutlanır, tanrıya çiçekler sunulur); Holi (bir çeşit saturnus bayramıdır).

— Etnogr. Bir olayı anmak ve kutlamak amacıyle yapılan gösteri ve eğlencelerden meydana gelen bayram insanın köklü bir ihtiyacını karşılar. Bu gösterilerde kişi alışılmamış bir şekilde duygularını dile getirebilir ve yeni bir canlılık kazanır. Bayram genellikle kollektif niteliktedir, bir aile veya toplumun bütün üyelerine seslenir. İsteyen gruplar, bu bayramlarda topluluğa bağlılığını gösterme fırsatını bulur. Hemen daima dinî bir olayla ilgili olan ve inançları günlük hayatlarının ayrılmaz bir parçası olan kavimler için bayramlar maddî yaşantılarının şartlarını aşmak imkânıyle tanrılara ve atalara yaklaşabilme duygusunu veren gösterilerdir. Bir bayrama tesirli bir şekilde katılabilmek için çoğu zaman bayramın belirttiği efsanevî olayın bilinmesi gerekir. Bu bilgiye sahip olmayanlar bayramlarda az çok şaşkınlığa uğramış seyirciler durumuna düşerler.

Bayram aileyle (doğum, sünnet, düğün, ölüm), toplum hayatıyle ilgili iktisadî (tarım bayramları) veya siyasî nitelikte (meselâ bir savaşın mutlu bir şekilde sonuçlanması) bir olay olabilir. Bayramın yapıldığı yer, niteliğine göre değişir: aile bayramları evde, toplum bayramları umumî yerlerde, meselâ köy meydanlarında yapılır. Bayram bir veya birkaç gün sürebilir, bu sırada çeşitli gösteriler yapılır; genellikle bayramlarda normal günlerdekinin aksine çok yiyip çok içilir. Bazen bayramlar gösteriş isteğinin etkisiyle bir servet savurganlığı halini alır. Bayramlarda alınan veya karşılıklı verilen hediyeler de bir hediye alışveriş sistemine göre yapılır. Hediye verenlerin şerefi bu hediyelerin değeriyle ölçülür. Bazı durumlarda (Okyanusya'da) bayram şölenleri için toplanan erzak sergilenir ve bayramı yöneten kişinin şöhreti bunların az veya çokluğuna göre ölçülür. Bayram hazırlıkları uzun zaman önce başlar. Ürünün iyi olmadığı yıllarda bayramlar önemli şekilde azalır. Büyük miktarda yiyeceğin yanında büyük miktarda içki de bulunur; sarhoşluk da bayram şenliklerinin sebeplerinden biri olarak görünen «insanın kendi kendini aşması» imkânını sağlar. Mayalanmış (tahammür etmiş) içkilerle kızıştırıcı maddeleri (tütün, kenevir v.b.) hemen hemen bütün kavimler bilir. Ziynet ve süsler herkese olduğundan başka türlü bir görünüş sağlar. Mauss çoğu zaman müziğin de katıldığı dansı «bir insanın olduğundan başka bir şey olmak için harcadığı çaba» olarak açıklar. Dans, bayram şenliğinin en son noktası, en çok beklenen anıdır. Bazen dans insanı «kendinden geçme» durumuna kadar götürür, tabiatüstü âleme yaklaşıldığı sanılır ve dans edenin bir ruh tarafından görüldüğüne inanılır. Gerçek veya uydurulmuş ataları temsil eden maskeler, onların da doğrudan doğruya bayram şenliklerine katılmalarını sağlar ve bunlar çoğu zaman bayramın var oluş sebebini doğrular. Maskeli şenliklerde bayrama katılanlar toplumun içindeki yerlerinin şuuruna daha iyi varırlar, bayram yapan topluluk böylece birlik ve beraberliği daha iyi hisseder.

— Huk. 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller hakkında kanun gereğince Ulusal bayram yalnız Cumhuriyetin ilân edildiği 29 ekim günüdür. Türkiye'nin içinde ve dışında devlet adına yalnız o gün tören yapılır. Bayram 28 ekim günü öğleden sonra başlar ve 29, 30 ekim günleri devam eder. Bunun dışında, aşağıda yazılı bayramlar genel tatil günleri arasında sayılmıştır: 1. *Zafer bayramı* (İstiklâl savaşında son zaferin kazanıldığı 30 Ağustos günü. Millî Savunma bakanlığı tarafından hazırlanacak askerî törenle kutlanır); 2. *Ulusal Egemenlik bayramı,* 22 nisan öğleden sonra ve 23 nisan günü; 3. *Bahar bayramı,* mayısın birinci günü; 4. *Şeker bayramı,* 3 gün; 5. *Kurban bayramı,* 4 gün; 6. *Gençlik ve Spor bayramı,* 19 mayıs günü; 7. *Hürriyet ve Anayasa bayramı,* 26 mayıs öğleden sonra ve 27 mayıs günü. Aynı kanun *Yılbaşı* gününün de (31 aralık öğleden sonra ve 1 ocak) genel tatil günü olduğunu ayrıca belirtmiştir. Kanunda öngörülen genel tatil gününün son günü cuma'ya tesadüf ederse, onu izleyen cumartesi bütün gün tatil yapılır.

29 Ekim günü hariç, diğer bütün bayram ve genel tatil günlerinde özel yerlerin kapanması zorunlu değildir. İş hukuku bakımından yukarıda anılan bayram ve genel tatil günlerinde işyerlerinde çalışılıp çalışılmayacağı (tatil zorunluğu olan 29 Ekim günü hariç) toplu sözleşmede veya işçilerle yapılan hizmet sözleşmelerinde gösterilir. Çalışılmadığı takdirde işçilere bir iş karşılığı olmaksızın o günün ücretleri tam olarak; tatil yapılmayıp çalışıldığı takdirde çalıştıkları günlerin ücretleri bir kat fazlası ile ödenir (931 sayılı İş. kn. md. 3942).

Usul hukuku bakımından 7201 sayılı Tebligat kn.nun 33. maddesinin son fıkrası resmî ve adlî tatil günlerinde de tebligatın caiz olduğunu kabul ettiğinden, bayram günlerinde yapılan tebligat geçerlidir. Süreler tatil (bayram) günlerinde de işler. Yalnız, sürenin son günü yine genel tatil günü niteliği taşıyan bir bayram gününe tesadüf ederse, süre tatilin ertesi günü son bulur. Bunun gibi 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale kn.u gereğince yapılacak artırma ve eksiltme için tayin olunan ihale günü bayram veya tatil günlerine düşerse, tekrar ilâna lüzum kalmaksızın artırma veya eksiltme tatilden sonra gelen ilk iş gününe yapılır.

İcra İflâs hukuku bakımından resmî tatil günü niteliğini taşıyan bayram günlerinde kural olarak hiç bir *icra takibi işlemi* yapılamaz. İstisna olarak, 1. Haciz yapılması; 2. muhafaza tedbirleri alınması; 3. tebligat yapılması caizdir.

Ceza İnfaz hukuku bakımından ölüm cezası, mahkûmun mensup olduğu din ve mezhebin özel günlerinde icra olunamayacağından (647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkında kn.), dinî bayram niteliğindeki günler bu cezanın infazına engeldir.

— *İkonogr. Kır ve köy şenlikleri* hollandalı ressamların özellikle işledikleri konulardan biri: Teniers (Louvre, Viyana, Dresden, Leningrad), Büyük Bruegel (Münih), D. Rijckaert (Viyana), Rubens (Louvre, Madrid), C. Bega (Leningrad), D. Calvaert (Napoli), Van Ostade (Besançon), J. Steen (Louvre), Maes (Amsterdam), Dirck Hals (Louvre, Amsterdam). Fransız sanatında ise Claude le Lorrain (Louvre) bu konuyu işledi ve Fragonard *St. Cloud bayramı*'ndan (1770) esinlenerek aynı adı taşıyan ünlü tablosunu yarattı (Banque de France, Paris). *Berry kontunun çok muhteşem günleri* (Chantilly) adlı minyatürler dizisinden sonra *saray şenlikleri* çok sık işlenen konulardan biri oldu: XVI. yy.da *Artemis Efsanesi* adı altında, Valois sülâlesinin göz kamaştırıcı hayatını canlandıran duvar halıları; Caron'un *Büyük Fontainebleau Havuzunda Su Şenliği Bayramı* adlı deseni (Edinburg); XVII. yy.da Silvestre'in; XVIII. yy.da Cochin'in gravürleri; ikinci imparatorluk devrinde Winterhalter'in resimleri. Venedikli ressamlar arasında, Gentile Bellini, Carpaccio, Guardi, Canaletto ve Tiepolo'yu sayabiliriz. *Dinî bayramlar* konusu ilk defa dua kitaplarında

Foto. l'Illustration, Feher-Atlas-photo (LAROUSSE)

Türkiye Cumh., Cumhurbaşkanlığı forsu

Türk bayrağı

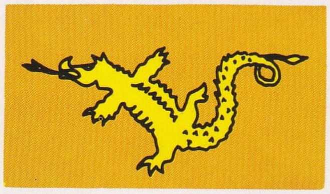

Büyük Hun imp. M.Ö. 204-M.S. 216

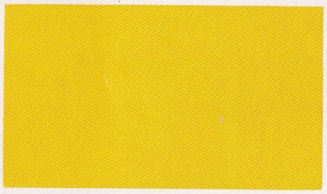

Batı Hun imp. M.S. 48-216

Avrupa Hun imp. 375-454

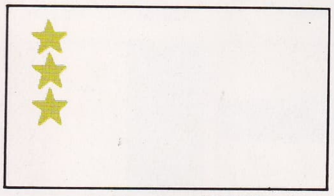

Ak Hun imp. 420-562

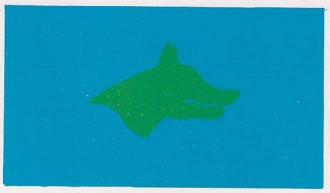

Göktürk imp. 552-743

Avar imp. 565-803

Hazar imp. 651-983

Uygur devleti 744-1335

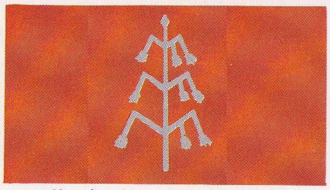

Karahanlılar devleti 940-1040

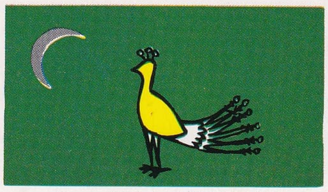

Gazneliler devleti 963-1183

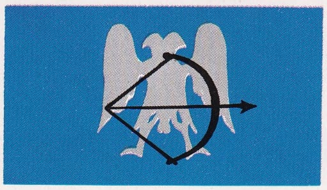

Büyük Selçuk imp. 1040-1157

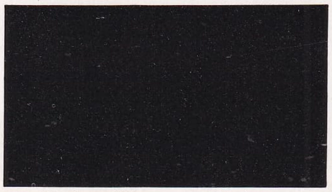

Harizmşahlar devleti 1157-1231

Altınordu devleti 1236-1502

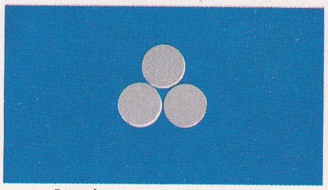

Büyük Timur imp. 1368-1501

Babür imp. 1526-1856

BAYRAKLAR

AFGANİSTAN | ALMANYA (BATI) | ALMANYA (DOĞU) | AMERİKA B. DEVLETLERİ | ANDORRA | ANTİGUA

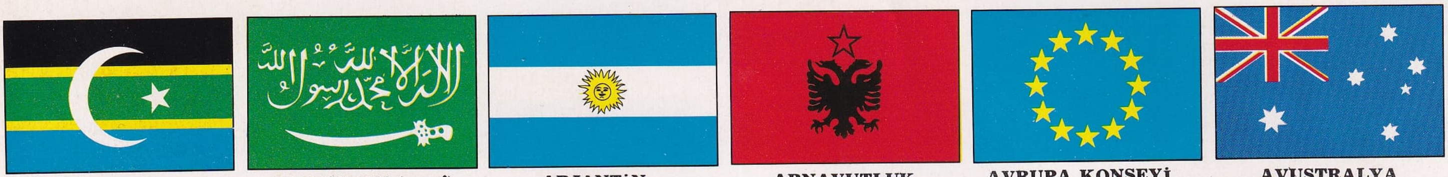

ARABİSTAN (GÜNEY) | ARABİSTAN (SUUDÎ) | ARJANTİN | ARNAVUTLUK | AVRUPA KONSEYİ | AVUSTRALYA

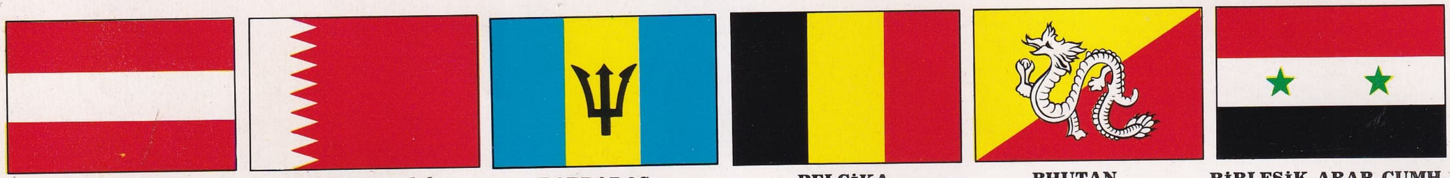

AVUSTURYA | BAHREYN adaları | BARBADOS | BELÇİKA | BHUTAN | BİRLEŞİK ARAP CUMH.

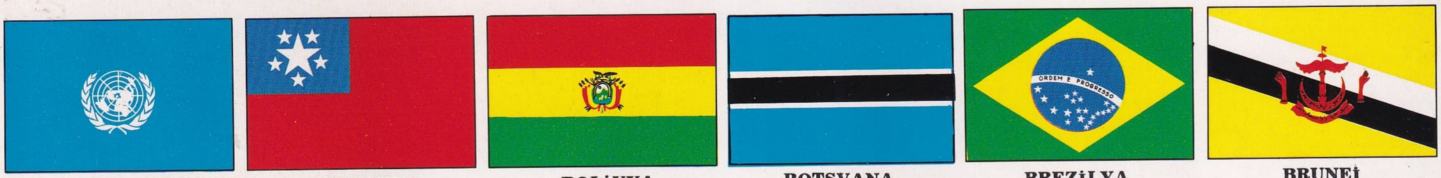

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER | BİRMANYA | BOLİVYA | BOTSVANA | BREZİLYA | BRUNEİ

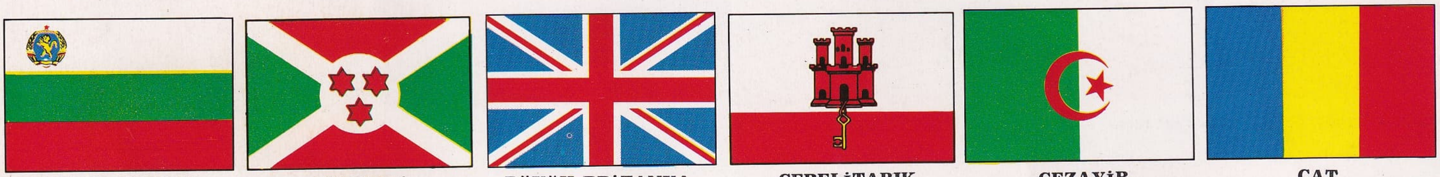

BULGARİSTAN | BURUNDİ | BÜYÜK BRİTANYA | CEBELİTARIK | CEZAYİR | ÇAT

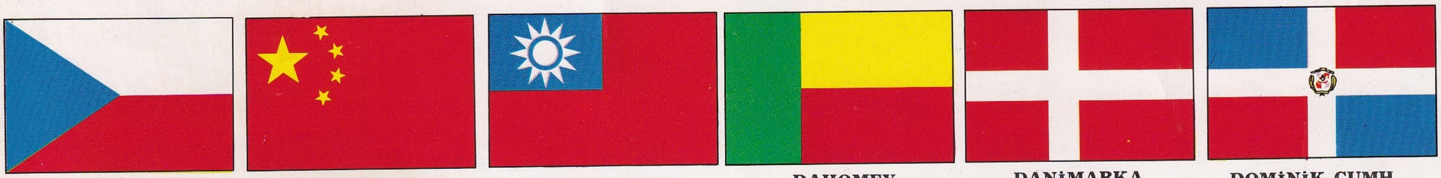

ÇEKOSLOVAKYA | ÇİN HALK CUMH. | ÇİN (MİLLİYETÇİ) | DAHOMEY | DANİMARKA | DOMİNİK CUMH.

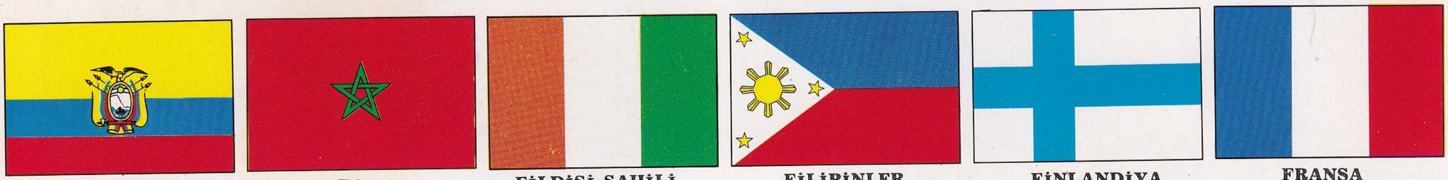

EKVADOR | FAS | FİLDİŞİ SAHİLİ | FİLİPİNLER | FİNLANDİYA | FRANSA

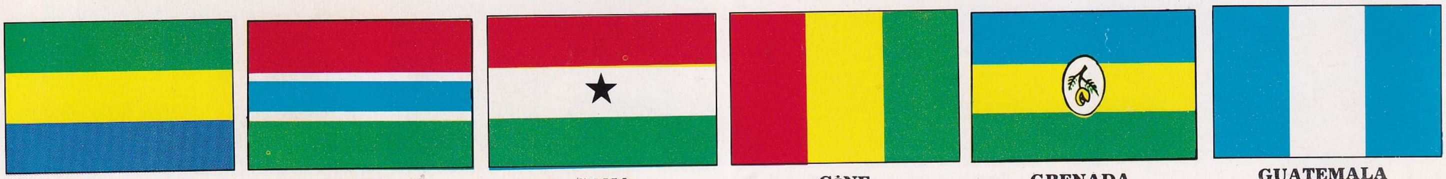

GABON | GAMBİYA | GANA | GİNE | GRENADA | GUATEMALA

GUYANA | GÜNEY AFRİKA CUMH. | HABEŞİSTAN | HAİTİ | HİNDİSTAN | HOLLANDA

HOLLANDA ANTİLLERİ | HONDURAS | HONDURAS (İNGİLİZ—ı) | IRAK | İNDONEZYA | İRAN

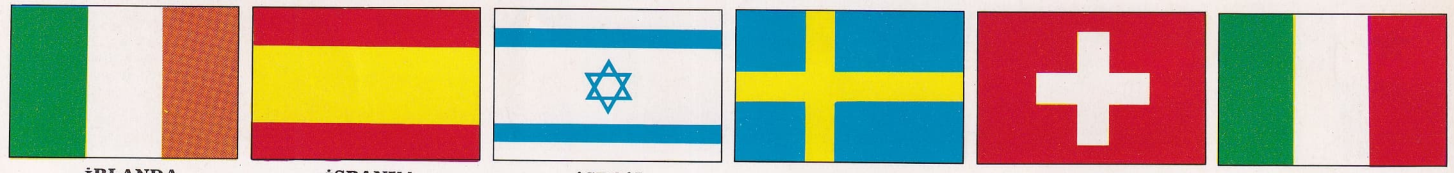

İRLANDA | İSPANYA | İSRAİL | İSVEÇ | İSVİÇRE | İTALYA

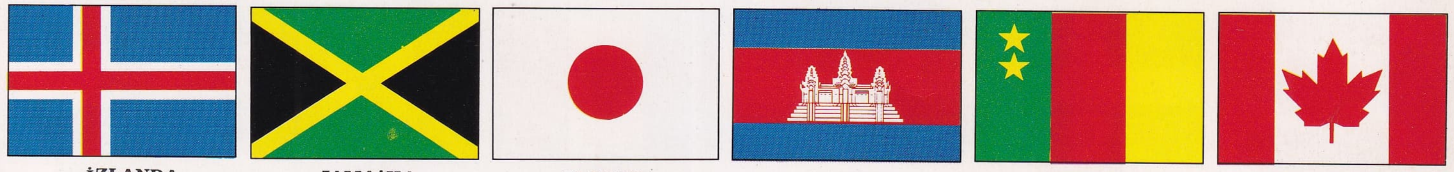

İZLANDA | JAMAİKA | JAPONYA | KAMBOÇ | KAMERUN | KANADA

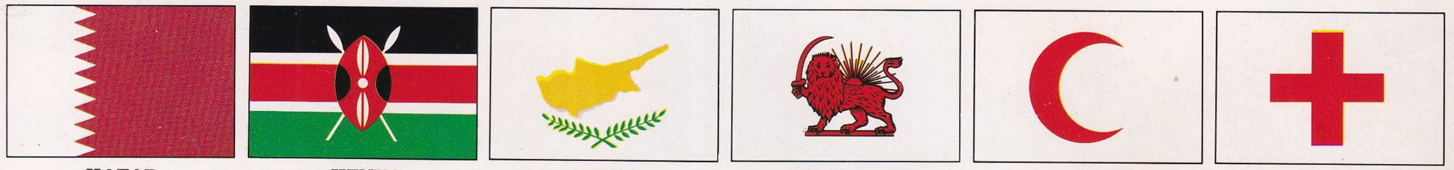

KATAR | KENYA | KIBRIS | KIZILASLAN | KIZILAY | KIZILHAÇ

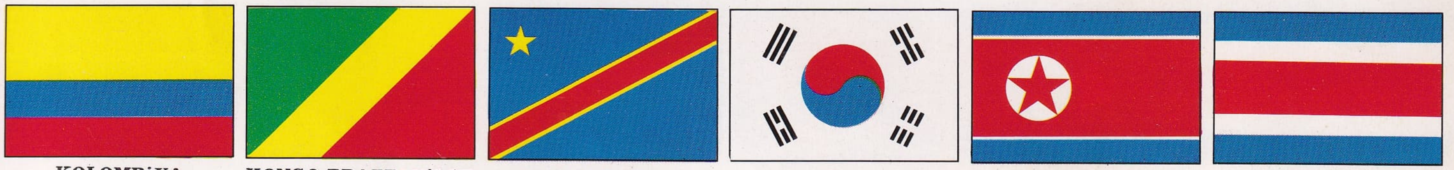

KOLOMBİYA | KONGO-BRAZZAVİLLE | KONGO-KİNŞASA | KORE (GÜNEY) | KORE (KUZEY) | KOSTA RİKA

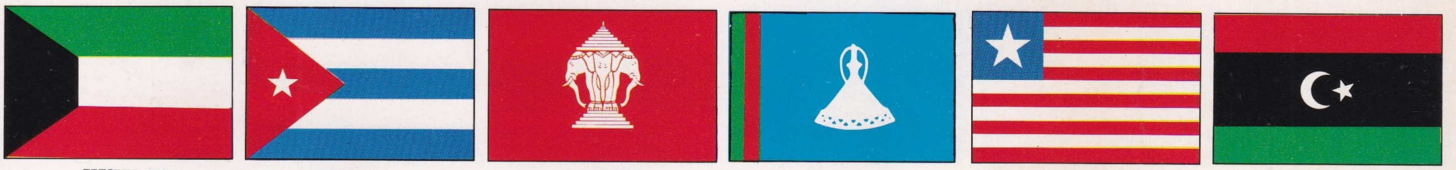

KUVEYT | KÜBA | LAOS | LESOTHO | LİBERYA | LİBYA

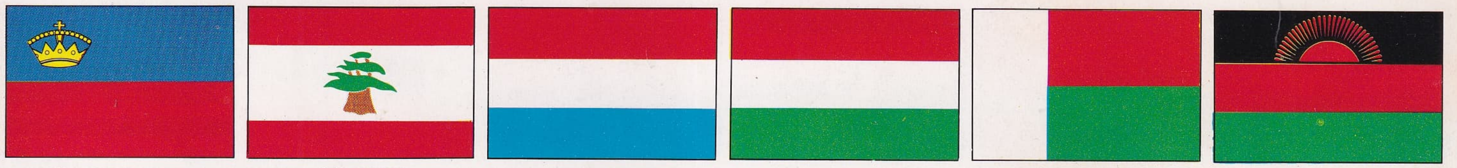

LİHTENŞTAYN | LÜBNAN | LÜKSEMBURG | MACARİSTAN | MADAGASKAR | MALAVİ

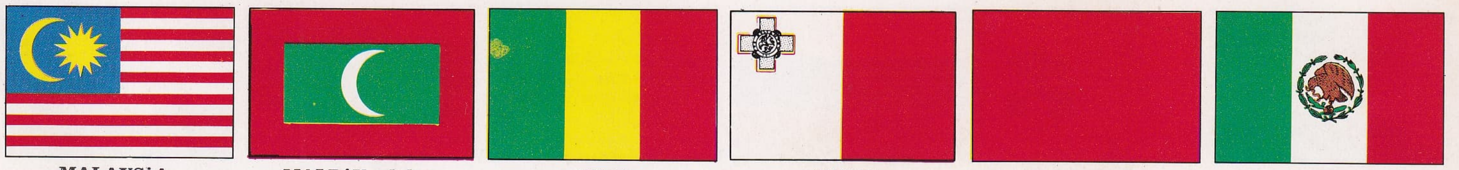

MALAYSİA | MALDİV adaları | MALİ | MALTA | MASKAT ve UMMAN | MEKSİKA

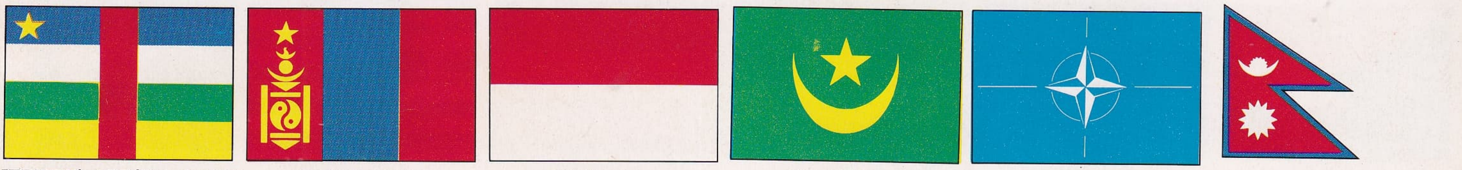

MERKEZİ AFRİKA CUMH. | MOĞOLİSTAN | MONAKO | MORİTANYA | N.A.T.O. | NEPAL

BAYRAKLAR

NİJER
NİJERYA
NİKARAGUA
NORVEÇ
OLİMPİYAT oyunları
PAKİSTAN
PANAMA
PAPUA
PARAGUAY
PERU
POLONYA
PORTEKİZ
PORTO RİKO
QUEBEC
RODEZYA
ROMANYA
RUANDA
R
SALVADOR
SAMOA
SAN MARİNO
S.E.A.T.O.
SENEGAL
SEYLAN
SİERRA LEONE
SİNGAPUR
SOMALİ
S.S.C.B.
SUDAN
SURİNAM
SURİYE
SVAZİLAND
ŞİLİ
TANZANİYA
TAYLAND
TOGO
TONGA adaları
TRİNİDAD ve TOBAGO
TUNUS
UGANDA
UMMAN el-MUTASALİH
URUGUAY
ÜRDÜN
VATİKAN
VENEZUELA
VİETNAM (GÜNEY)
VİETNAM (KUZEY)
YEMEN
YEMEN (GÜNEY)
YENİ ZELANDA
YUGOSLAVYA
YUKARI VOLTA
YUNANİSTAN
ZAMBİYA

(*Savois'lı Adélaide'in Günleri* [Chantilly], *Louis de Naval'in Günleri* [Bibl. nat.], *René II de Lorraine'in Günleri* [Arsenal]) görüldü. Şövalye sınıflarınca kutlanan bayramlarla ilgili konular özellikle Bourgogne minyatürcüleri (*Toison d'Or*) tarafından ele alındı: Fouquet (*Saint-Michel*) ve Philippe de Champaigne (*Saint-Esprit*). Hubert Robert'in *Federasyon bayramı* (Versailles) ve J. Steen'in *Aziz Nicolaus yortusu* (Amsterdam) adlı eserleri de anılmaya değer. Kadın ve erkeklerin toplanarak açık havada kutladıkları *aşk şenlikleri* XVIII. yy. başlarında fransız ressamlarının en çok işlediği konulardan biriydi. Bu tür resimlerde, ince bir aşk duygusu ile tabiatın şiirli havası birbiriyle kaynaşır: Watteau'nun *Fransız Tiyatrosu'nda Aşk* (Berlin), *Parkta Toplantı* (Louvre), *Kır Eğlenceleri* (Londra, Wallace koleksiyonu) ve özellikle bu türün şaheseri sayılan *Aşk Adası Kithera'ya Hareket* (Berlin, eskisleri Louvre'da) adlı tabloları. Watteau'dan sonra, Pater (*Kır Şenliği*, Louvre), Lancret (*Aşk Sohbeti*, Londra, Wallace koleksiyonu), Octavien (*Parkta Prova*, Nancy), Bonaventure de Bar (*Kır Şenliği*, Louvre), Phillippe Mercier, Pierre-Antoine Quillard ve Barthélemy Ollivier gibi ressamlar da aynı konuyu işlediler.

— Teşk. tar. *Bayram alayı*, osmanlı padişahlarının Ramazan ve Kurban bayramlarının birinci günleri bayram namazını kılmak üzere camiye gidiş ve gelişlerinde yapılırdı. Padişahlar bayramın ilk günü, bayram namazını hangi camide kılacaklarını önceden bildirirlerdi. Osmanlıların, özellikle yükseliş ve ikbal devirlerinde, *bayram alayı töreni* çok gösterişli bir şekilde yapılırdı. Bayram sabahında muayededen (bayramlaşmadan) sonra padişah Hareme dönerek elbise değiştirir ve tekrar dışarı çıkardı. Çevresinde üzengi ağaları bulunduğu halde büyük imrahorun çektiği eğeri mücevherlerle süslenmiş atına biner, beraberindekiler padişah Ortakapıdan çıkıncaya kadar yaya yürürler, yalnız silâhtarla, çuhadar ata binmiş oldukları halde padişahı takip ederlerdi. Ortakapıda, kapı ağası onlara katılırdı. Bu kapıdan çıkınca, çavuşlar (subaylar) alkış tutarlar ve sol tarafta bulunan sadrazam hükümdarı selâmladıktan sonra padişahın yedekte götürülen atlarının önündeki yerini alırdı. Alay, hükümdarın isteğine göre, çok defa Sultanahmet ve bazen de Ayasofya camiine giderdi. Padişah daha camiye varmadan önce hazinedarbaşı, önden giderek hünkâr mahfelinde, hükümdarın namaz kılacağı yeri hazırlar, seccadesini yayar ve buhur yakardı. Padişah camiye varınca, çizmeleri ayağından çekilerek papuç giyerdi. Yine çavuşlar alkış tutarlar, sadrazam da burada padişahı karşılayıp yer öper ve koltuğuna girerek seccadesine kadar götürürdü. Namazdan sonra dönüşte, yine aynı tören yapılır ve sadrazam Padişahı orta kapıya kadar geçirerek orada selâmlayıp Kubbealtı'na gelir ve yemekten sonra Paşakapısı'na dönerdi.

● *Haremde bayram*. Bk. HAREM.

● *Bayram bahşişi*. Tulumbacılar bayramda çifte nakkare ve zurnalarıyle bekçiden sonra bahşiş toplamağa çıkarlardı. Bayramlık kıyafetlerini giymiş olan tulumbacılar, bahşişi fener veya borunun içine toplarlardı. Bunu sonra koğuşta paylaşırlardı.

◆ **Bayramlaşma** i. Birbirinin bayramını tebrik etme: ***Ben bayram severim de bayramlaşmaya dair olan merasimden hoşlanmam*** (B. Felek). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Padişahların bayram namazlarını kılmak için camiye gitmeleri vesilesiyle yapılan tören. Bayramlarda padişahlar Bâbüssaade önüne kurulan tahtlarına otururlar ve bayram tebriklerini, önceden hazırlanan program ve sıraya göre kabul ederlerdi. Her memurun tebrik töreninde (muayedede) davranışı değişik olurdu. Önce padişahın hocası el öperdi. Sonra sırayle Kırım hanzadeleri etek öperler ve onların arkasından nakibüleşraf, şehzade hocaları, üzengi ağaları, kapıcıbaşılar, şeyhülislâm, kazaskerler, ulema sınıfı mensupları, kapıkulu süvari bölükleri ağaları, yeniçeri ağası ve Yeniçeri ocağının ileri gelenleri, sarayın diğer mensupları ve teşrifata dahil olan başka kimseler el, etek veya tahtın saçağını öperek padişahın bayramını tebrik ederlerdi. Fakat şeyhülislâm diğerleri gibi el, etek veya taht saçağını öpmez, sadece eğilirdi. Bu sırada mehter takımı devamlı olarak çalar ve toplar atılırdı. Teşrifatçı eşik öperek törenin bittiğini haber verir ve sonra padişah, hazırlanan alayla bayram namazına giderdi. Bayram namazından sonra, ikinci derecedeki Enderun mensupları etek öperlerdi. Sadrazam ve diğer vezirler ise, daha önceden arzodasında padişahla bayramlaşmış olurlardı. Bu arada saray hizmetlilerine bahşişler de verilirdi.

◆ **Bayramlık** sıf. ve i. Bayramda kullanılan, bayrama ait: ***Bayramlık elbise.*** ‖ Bayramda verilen hediye: ***Garip saadetler duysak / Bayramlıklar kadar yeni*** (F. H. Dağlarca).

— DEY. *Bayramlık ağzını açmak*, kaba bir tarzda konuşma, küfür etmek. (ML)

BAYRAM ALİ HAN (?-1786), Merv emîri. (hük. 1782-1786). Kaçarların Merv'deki İzzeddinli kolundandır. Cesaretiyle annesinin mensup olduğu türkmen boyları arasında ün kazandı. Buhara emîri Murad-Bî ile yaptığı savaşta ölünce, yerine oğlu Muhammed Kerim geçti. Merv'in güneyindeki bir kale ve bir demiryolu onun adını taşır. (M)

BAYRAM HAN. Türkmenlerden Baharlu boyunun başkanı (?-1560): Dedeleri Timuroğullarının hizmetinde çalışan Bayram Han Hindistan'daki Hümayun'un hizmetine girdi. Ekber Şah'ın vezirliğine kadar yükseldi ve «Han-ı Hanan» unvanını aldı. Fakat Hicaz'a giderken Gucerat'ta bir savaşta babasını öldürmüş olduğu Mübarek Han Luhanî tarafından öldürüldü. (M)

BAYRAM HOCA. Karakoyunlu devletinin kurucusu (?-1380). Kara Mehmed Turmuş'un babası. Van gölünün güneyini, Musul ve Sancar'ı aldı ve uzun süre buralarda hüküm sürdü. (→ Bibliyo.) [M]

BAYRAMİÇ, Çanakkale'ye bağlı ilçe merkezi; 4 607 nüf.; yüksl. 75 m. — İlçe 30 339 nüf.; 1 275 km² yüzölç. Evciler, Yiğitler bucakları ve 75 köyü vardır. Çanakkale'ye bağlıdır. Ezine ile Kaz dağı arasındadır. Tahıl, pamuk, tütün, baklagiller ve patates yetiştirilir. Zeytincilik ve bağcılık. (M)

BAYRAMİLİK veya **BAYRAMİYE** i. Tasav. Bk. HACI BAYRAM VELİ.

BAYRAM PAŞA. Murad IV devri sadrazamlarından (İstanbul ? - ay. y. 1638). Gençliğinde Yeniçeri ocağına girdi, ilerliyerek ocak ağalıkları yaptı, sonra kul kethüdası ve 1623'te yeniçeri ağası oldu. 1625'te vezirlikle Mısır valisi tayin edildi. Fakat daha evvel 1623'te IV. Murad'ın kızkardeşi Hanzâde ile evlendirilmişti. Mısır'dan İstanbul'a geldiğinde kubbe altı vezirleri arasına katıldı. Bir aralık da sadaret kaymakamlığı yaptı. Şubat 1636'da sadrazam tayin edildi. Murad IV ile Bağdat seferine giderken Urfa'ya yakın Colab mevkiinde hastalanarak öldü (eylül 1638). Cesedi İstanbul'a getirilip Avratpazarı'ndaki (Cerrahpaşa mevkii) türbesine defnedildi. İstanbul'da türbesine bitişik tekkesiyle sebili, mektebi, Kayseri'de mevlevîhanesi, Amasya'da diğer bazı hayır eserleri vardır. (M)

BAYRAM VELİ. Bk. HACI BAYRAM VELİ.

BAYRAMZADE Bk. ZEKERİYA EFENDİ.

BAYRAN, Irak'ta yer. Musul'un ve eski Ninova'nın 30 km kuzeyinde, Gomel vâdisinde. Irmağa hâkim kayalara oyulmuş alçak kabartmalar. Bunlar kral Sanherib'in (M.Ö. 705-681) Ninova'ya su getirtmek için yaptırdığı kanallardan birinin başlangıç noktasını tanrıların himayesine vermek amacıyle oyulmuşlardı. Çivi yazısı metinler bu saltanat zamanındaki başlıca olayları anlatır. (L)

BAYREUTH, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir. Yukarı-Franken'de; 60 600 nüf. Bombardımanlardan pek çok zarar gören eski anıtlar şehri Bayreuth, Wagner müzik festivaliyle ünlüdür. XVIII. yy.dan kalma barok üslûpta opera. Roter Main vâdisinde, Franken Jura'larının ortasındaki şehir, bölgenin ticaret merkezidir. Makine sanayii (hassas âletler), dokuma (pamuk); porselen.

— Yakınında Eremitage şatosu ve parkı (XVIII. yy.).

— Tar. Bayreuth, XII. yy.da prenslik merkeziydi, XIII. yy.da Hohenzollern'lere geçti, XVIII. yy.da Ansbach hanedanı topraklarına katıldı, 1791'de Prusya'ya bırakıldı. Napolyon I, 1806'da Bayreuth'ü fethettikten sonra 1810'da Bavyera'ya verdi.

— Müz. Bayreuth müzik merkezlerinden biridir. Birinci margrafların saltanatından itibaren müziğe büyük yer ayrıldı. XVI. yy.da Bayreuth'ün bir belediye orkestrası vardı. Schütz, Scheidt, Praetorius, konserler verdiler. 1661'den itibaren opera temsilleri birbirini izledi. Friedrich der Grosse'nin kardeşi prenses Wilhelmine'in saltanatı sırasında müzik ve sanat, şehirde büyük önem kazandı. Yüz yıllık bir duraklama devrinden sonra müzik hayatı Wagner ile yeniden canlandı; 22 mayıs 1872'de ve Wagner'in eserlerinin temsili için yapımına başlanan festival tiyatrosu (Richard-Wagner Festspielhaus) 13 ağustos 1876'da *Der Ring des Nibelungen* (Niebelungen'in Halkası) ile perdesini açtı. 1882'de *Parsifal* bu tiyatroda başarıyla temsil edildi. O tarihtenberi de, birkaç duraklama hariç, festivaller her yıl birbirini izledi. Tiyatro 1 500 kişiliktir, bütün yerler sahneye dönüktür; orkestra görünmez, sahnenin altında derinlemesine uzayan bir çukurda yer alır. 1951 Yılında yeniden açılışından beri eski yapma dekorun yerini ışık almıştır. Şehir Wagner anılarıyle doludur (Wahnfried, Wagner -Archiw [Wagner müzesi], Liszt'in, Siegfried Wagner'in mezarları). Şair Jean-Paul de Bayreuth'de gömülüdür. (L)

BAYRI (Mehmet Halit), türk folklorcusu ve halk edebiyatı araştırıcısı (İstanbul 1896-ay.y. 1958). Eserleri: *Mâniler* (1932), *Balıkesirli Bir Şair* (1934), *İstanbul Argosu ve Halk Tabirleri* (2 cilt, 1934), *Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar* (1937), *Halk Âdetleri ve İnanmaları* (1939), *İstanbul Folkloru* (1947), *Halk Şiiri XIX. yüzyıl* (1956), *Halk Şiiri XX. yüzyıl* (1957), *Gevherî* (1958), *Viranî* (1959). Bunlardan başka basılmamış birçok eseri de vardır. (→ Bibliyo.) [M]

BAYSAL (Faik), türk şair ve yazarı (İstanbul 1918). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1942), fransızca öğretmenliği ve tercümeler yaptı. Romanları: *Sarduvan* (1944), *Rezil Dünya* (1955); hikâyeleri: *Perşembe Adası* (1955), *Sancı Meydanı* (1968), *İlk Defa* (1957) tek şiir kitabıdır. (M)

BAYSUN (Mehmed Cavid), türk tarih profesörü (İstanbul 1899-ay.y.1968). Abbas Ağa ilkokulu, Nişantaşı lisesi ve Hukuk fakültesini bitirdi (1926). Galatasaray ve Kandilli kız lisesinde tarih öğretmenliği yaptı. Edebiyat fakültesine tayin edildi (1937), doçent (1939), profesör (1946) ve Yeniçağ ta-

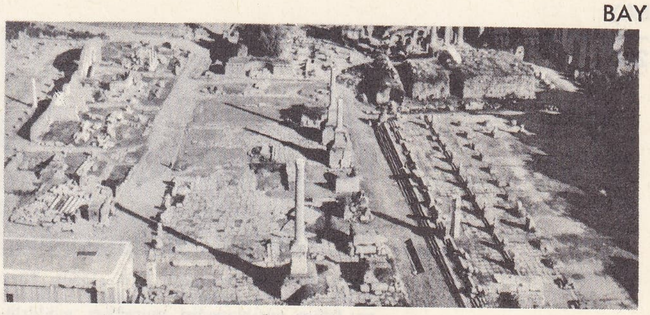

solda, Aemilia **bazilika**'sı sağda, Julia **bazilika**'sı (Roma)

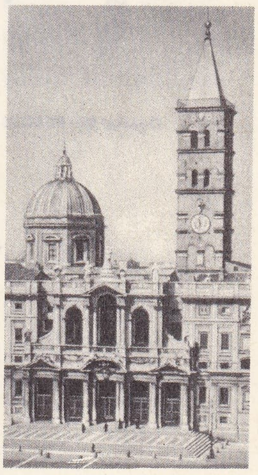

Roma'da Sainte-Marie-Majeure **bazilika**'sının dış görünüşü

Roma'da Sainte-Marie-Majeure **bazilika**'sının iç görünüşü

Foto. Boudot-Lamotte, Office du tourisme italien, Alinari (LAROUSSE)

bazoka

George W. BEADLE

rihi ordinaryüs profesörü oldu (1960). Türk Tarih kurumu üyesiydi. Türkiyat enstitüsü ve İslâm ansiklopedisi murahhas müdürlüğünde bulundu (1950-1951). Edebiyat fakültesi Tarih dergisini kurdu (1949). Eserleri; *Cem Sultan, Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul, 1946), *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Savaşı* (İstanbul 1950), *Cevdet Paşa'nın Tezâkir'i* (Ankara, 1953-1967, 4 cilt). [M]

BAYSUNGUR blş. i. Şahin cinsinden yırtıcı kuş. (M)

BAYSUNGUR, çeşitli devirlerde yaşamış moğol veya türkmen hanlarının ortak adı. Bk. GIYASEDDİN MİRZA BAYSUNGUR, MAHMUD BAYSUNGUR, YAKUP BAYSUNGUR.

BAYT AL-DİN veya **BEYTÜDDİN,** Lübnan'da yer, Lübnan dağında, Beyrut'un güneyinde; 830 nüf. Cumhurbaşkanının yazlık konutu XIX. yy. başında yapıldı. İnce bir üslûba sahiptir: orta avluyu, kenarları ince uzun kemerli üst üste bindirilmiş galeriler çevreler. (L)

BAYTAR veya **BEYTAR** i. (ar. *baytār* ve *beytār*). Ehlî hayvan hastalıkları hekimi, veteriner: *Çünkü bir tecrübe etsen senin aklın da yatar / Bize insan hekiminden daha lâzım baytar* (M. A. Ersoy).

— Huk. Bk. VETERİNER.

◆ **Baytâra** veya **baytare** i. *Esk.* Baytarlık ilmi.

◆ **Baytarî** veya **baytariye** i. *Esk.* Baytarlık. ‖ Sıf. Baytarlık ile ilgili.

◆ **Baytarlık** i. Baytar olma hali. (M)

BAYTOWN, A.B.D.'de (Texas) şehir. Galveston koyu kıyısında; 23 000 nüf. Petrol rafinerisi. Sentetik kauçuk fabrikası. (L)

BAYTURSUNOĞLU (Ahmed), kırgız edibi (Kırgızistan'da Tosun ilçesi 1872-1936). Orenburg Rus öğretmen okulunu bitirdi (1895), öğretmenlik yaptı. Orenburg'da kazak milliyetçileriyle *Kazak* gazetesini çıkardı (1913). 1917'de kırgız Alaş partisi lideri, 1920'de Kırgız Sovyet Sosyalist cumhuriyeti eğitim komiseri oldu. Sovyet siyasî polisi tarafından öldürüldü (1936). Krilov'dan manzum tercümeler yaptı. Kazak lehçesi gramerini yazdı, imlâsını tespit etti. İlmî ve edebî eserleri *Kazakistan'ı Öğrenme Derneği*'nde (3. cilt) toplandı. *Kolbahan, Karagöz, Köroğlu* v.b. kırgız havalarını tespit etti. (M)

BAYUR (Yusuf Hikmet), türk siyaset ve bilim adamı (İstanbul 1891). Dedesi Osmanlı sadrazamlarından Kâmil Paşa, babası Haşmet Beydir. Galatasaray lisesini bitirdi, Paris üniversitesinde yüksek öğrenim yaptı. Dönüşte Galatasaray lisesinde öğretmen oldu, sonra siyasî hayata geçti. Millî Mücadeleye katıldı. Yunanlıların İzmir'i işgali ve Ayvalık dolaylarına sarkmaları üzerine Ali Çetinkaya tarafından Ayvalık'ta kurulan cepheye Salihli'den yardımda bulundu. 1920'de Dışişleri bakanlığı Siyasî İşler genel müdürü, 1923'te Londra elçiliği müsteşarı, 1925'te Belgrad ortaelçisi, 1927'de Cumhurbaşkanlığı Genel sekreteri, 1928'de Kâbil büyükelçisi oldu. 1932'de tekrar Cumhurbaşkanlığı Genel sekreterliğine getirilen Yusuf Hikmet Bayur, 1933'te Manisa'da milletvekili seçildi. 26 Ekim 1933'ten 9 temmuz 1934 tarihine kadar Millî Eğitim bakanlığı yaptı. Üniversite reformunu geliştirdi; 1942 yılına kadar da milletvekilliğini ile birlikte Ankara ve İstanbul üniversitelerinde türk inkılâp tarihi dersleri okuttu. 1942'de milletvekilliğini tercih ederek üniversitedeki derslerini bıraktı. Başlıca eserleri: *Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti* (1953-1942), *Hindistan Tarihi* (1946, 1947, 1960), *Türk İnkılâp Tarihi* (1940-1951), *Ahvali Hazıra* (1940) ve *Belleten**de ilmî yazıları vardır. (M)

BAZ i. (fr. *base*). Kim. *Tuz yapan bazlar* veya kısaca *bazlar,* asitlerle birleşerek onları yansız hale getirebilen maddeler. ‖ *Alkali* veya *alkali toprak bazlar,* bileşiminde alkali veya alkali toprak metal bulunan bazlar. (Alkali bazlar, lityum, sodyum ve potasyum hidroksitlerdir, alkali toprak bazlar ise, kalsiyum, stransiyum ve baryum hidroksitlerdir.) [Bk. ANSİKL.]

— Kim. Asitler veya tuzlar gibi *bazlar* da, «baz görevi» adı verilen kendilerine has bazı özellikler gösteren kimyevî bir gruptur. Bu özellikler şöyle özetlenebilir: özel bir tat (boğada tadı); renkli ayıraçlar üstüne etki (bazlar, ftalein eriyiğini kırmızıya, helyantini sarıya, turnusol kâğıdını ise maviye boyar); asitler üstüne etki (bir asitle o-laya giren bir baz, olay sonucu bir tuz verir; su ve ısı açığa çıkar). Eriyik halindeki bazlar, iyonlaşma sonucu OH— iyonları veren elektrolitlerdir: eğer eriyik halinde iyonlaşma tam oluyorsa bunlara *kuvvetli bazlar* (msl.: sodyum, potasyum ve baryum hidroksit), iyonlaşma tam olmuyorsa bunlara da *zayıf bazlar* (msl.: amonyum hidroksit) denir. Bazların formülleri incelendiği zaman, bileşimlerinde bir veya birkaç OH grubu bulunduğu görülür. Formülünde sadece bir OH grubu bulunan bazlara *monobaz* (msl.: sodyum hidroksit $NaOH$, amonyum hidroksit NH_4OH), birden fazla OH grubu bulunan bazlara da *polibaz* (msl.: baryum hidroksit [barit] $Ba(OH)_2$ bir *ikilibaz*'dır) adı verilir. Baz formülündeki OH gruplarından su çıkarılarak formülü bulunan baz anhidritleri ve bazik oksitler de bazın yerini tutar ve aynı etkiyi yapar (msl.: CaO, kalsiyum bazik oksidi sönmemiş kireç $Ca(OH)_2$, kalsiyum hidroksitle [kireç] aynı özellikleri gösterir). Bazen, bazik oksit üzerine suyun etkimesiyle doğrudan doğruya baz meydana gelir; meselâ, alkali ve alkali toprak bazlarböyle elde edilir. Oksitlerle bazlar arasındaki bu ilgiden dolayı bazlara madenî hidroksitler adı verilir. Herhangi bir maden yerine M sembolü alındığında, madensel bir hidroksitin genel formülü $M(OH)n$ dir. Bütün madenler için böyle bir bileşik söz konusudur ve bazı madenlerin değişik yapılı birden fazla çeşidi vardır (msl.: Fe'nin II değerli olduğu FeO, III değerli olduğu Fe_2O_3 bazik oksitleri ve $Fe(OH)_2$, ferro hidroksit $Fe(OH)_3$, ferri hidroksitleri).

◆ **Bazal** sıf. (fr. *basal*). Temel'e ait olan, temel ile ilgili.

— Histol. *Bazal zar,* epitelyumların alt yüzinde bulunan camsı, saydam, ince zar.

— Tıp. *Bazal metabolizma.* Bk. METABOLİZMA.

— ANSİKL. Histol. Epitelyumlardaki *bazal zar* bir hücre tabakasıdır. Bu tabaka epitelyumu alttaki besleyici bağ dokusuyle birleştirir. Epitelyum urları zararsız olduğu zaman bazal zar bozulmaz. Urlar kötü ve yayılıcı ise bu zar harap olur. Gözün saydam tabakasında bulunan *bazal zarı* (ön sınır zarı veya Bowman zarı) alttaki bağ zarından ayırt etmek güç olduğu için bazı bilginler bunu saydam tabaka katlarının en yüzeyde kalan katı sayar.

◆ **Bazik** i. (fr. *basique*). Kim. Baz niteliği gösteren cisim, ortam ve çözeltiler için kullanılır. ‖ Bileşimindeki asit ve baz ağırlığı oranı normal tuza göre az, fakat baz oranı normal tuza göre yüksek olan tuzlar için kullanılır. (Bk. TUZ'lar.) ‖ *Bazik oksitler,* su ile olaya girince baz etkisi gösterir, asitlerle birleşince tuzları verirler. Bu durumda oksijenle birleşen eleman daima bir madendir; bazik oksitlerin çoğu oksijen bakımından zayıftır: Na_2O, CuO, Cr_2O_3.

— Petrog. *Bazik kaya,* gabro, peridotit gibi içinde yüzde 55'ten az silis bulunan endogen kaya.

◆ **Bazlaşma** i. Kim. Bir maddenin baz haline gelmesi. (L)

BAZ sıf. (fars. *bāz*). *Esk.* Açık, açıkça. ‖ Zf. Yeni baştan, tekrar. ‖ Geri, geriye.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâz-be-hâne.* Bk. ANSİKL. ‖ *Bâz-geşt,* geri dönüş, vaz geçme. ‖ Tövbe, pişmanlık. İki kişi arasında geçmişte vuku bulan, münakaşa, kavga. *Tasav.* Münacaat, mukabele ile okunan dua, nakarat, tekrar. ‖ *Bâz-geşte,* dönmüş, pişman, vaz geçmiş. ‖ *Baz-gûn* veya *bâz-gûne,* ters dönmüş, başaşağı. Uğursuz. Baştan çıkmış, ahlâkı bozuk, kötü huylu. ‖ *Bâz-güşâ* veya *bâzkûşâ,* insandaki iyiyi kötüden ayırt etme hassası. ‖ *Bâz-hâh,* geri isteyen, bir şeyin aynısını geri isteyen. ‖ *Bâz-hâst,* dirilme, ayaklanma. *Mec.* Kıyamet. ‖ *Bâz-hîz* (yeniden kalkma), kıyamet. ‖ *Bâz-mânde,* geri kalmış. Artık. Kurtulmuş. Kabiliyetsiz. ‖ *Bâz-mândegî,* geri kalma hali. ‖ *Bâz-pes,* geri. Yeniden. (M)

BÂZ veya **BÂZÎ** i. (fars. *bāz*). *Esk.* Zool. Doğan kuşu, şahbaz: *Şahin arar iken bâz iras geldi* (Karacaoğlan). Bk. DOĞAN.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâz-bân* (veya *bâz-dâr* veya *bâz-kâr*) [Doğan saklayan], kuşçu, avcı, kuşçubaşı. ‖ *Bâz-hâne,* doğan kafesi. ‖ *Bâz-nâme,* kuşçuluk, özellikle doğan hakkında yazılan eser. ‖ *Bâz-ı bâlâ-pervâz,* yükseklerde uçan doğan. *Mec.* Yüksekten atan, kudretinin dışında işlere karışan. ‖ *Bâz-ı sefîd,* beyaz doğan kuşu.

◆ **Bazhane** blş. i. Teşk. tar. İstanbul'da Doğancılar semtinde bulunan ev kuşlarının yetiştirildiği ve korunduğu yer. ‖ *Bazhane mülâzimleri,* padişahların avlanmaları için bazhane denilen yerde av kuşları yetiştiren ve bunlara bakan kuşhane mensuplarına verilen ad. (M)

— **BAZ** ek (fars. *bāhten,* oynamak'tan — *bāz,* oynayan). *Esk.* Kelimelerin sonuna gelen ve «... ile oynayan» anlamında birleşik kelimeler meydan getiren farsça ek: *Ateş-baz,* ateşle oyanayan, *can-baz,* canı ile oynayan, cambaz, *hokka-baz,* el çabukluğu ile oyun gösteren, *kumar-baz,* kumar oynayan. (M)

BAZA i. Zool. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yaşayan yırtıcı kuş. (Bu cinsin bazı türlerinde, başlarındaki tüyler tepelik şeklinde gelişmiştir. Kartalgillerden.) [L]

BAZA, İspanya'da (Andalucia Granada ili) şehir, *Sierra de Baza*'nın kuzeyinde; 20 400 nüf. Yanında yükselen *Alçazaba* ile hâlâ arap izlerini taşıyan küçük bir şehirdir. XVI. yy.dan kalma (tuğladan kulesi XVIII. yy.dan kalma) katedral. — Çevrede kurşun ve demir madenleri. (L)

BAZAİNE (Achille), fransız mareşali (Versailles 1811-Madrid 1888). 1831'de orduya gönüllü katıldı. Cezayir ve İspanya'daki parlak hizmetlerinden dolayı çabuk yükseldi. 1862'de Meksika'ya gönderildi, büyük başarı ve ün kazanarak 1864'te mareşal oldu. 1870 -1871 alman-fransız savaşında 180 000 asker ve 1 500'den fazla topla Almanlara teslim olduğu için dönüşünde ölüme mahkûm edildi. Ölüm hükmünün 20 yıl kalebentliğe çevrilmesi üzerine hapsedildiği kaleden kaçarak İspanya'ya sığındı, orada öldü. (L)

BAZAİNE (Jean), fransız ressamı (Paris 1904). Edebiyat lisansı ve heykeltıraşlık öğrenimi yaptıktan sonra, 1924'te resme başladı. Eserleri: Assy kilisesinin resimli camları, Audincourt kilisesinin duvar çinileri. Modern Sanat Millî müzesinde eserleri vardır. *Notes Sur la Peinture d'aujourd'hui* (Bugünkü Resim Üstüne Notlar) adlı bir eser yayınladı (1948). 1958'de Paris'te UNESCO sarayı için anıtsal bir mozaik yaptı. Büyük Sanat armağanını (1964) kazandı. (L)

BAZALT i. (lat. *basaltes*'den). Koyu renkli plajiyoklaz ile mineralleri olan feldispatlı bir volkan kayası.

— ANSİKL. *Bazalt,* gabronun mikrolitik çeşididir. Ağırdır (yoğunluğu 2,9-3,1'dir). Yeni iken kara fakat bozulunca yeşilimtırak, kahverengimsi veya kızılcadır. Keskin kırıklı ve kırık yüzeyi donuktur. Tıkız, boşluklu, bademcikli olabilir. En sık rastlanılan koyu renkli mineraller, ojit, olivin, manyetit ve daha seyrek olarak da hornblenttir. A. Lacroix bazaltları, içlerindeki silis miktarına göre şöyle ayırmıştır: a) aşırı silisli bazaltlar veya sakalovitler veya asıl bazaltlar, bunlarda silis tümüyle bazlarla birleşmiş bulunur. b) Bazanitler ki bunlarda silis yalnız feldispatlar oluşturacak yeterlikte bulunmadığı için feldispatoitler gelişmişlerdir. Analsitli bazaltlarda, feldispatoitler yerini analsit alır. Ayrıca plajiyoklaz cinsine göre de oligoklazlı bazalt, andezitli bazalt, labrador bazaltı vardır. Yapıya göre yapılan sınıflamada doleritik, afirik, porfirik ve camsı bazalt bulunur. Bazaltlar, genellikle, akışkanlıkları dolayısıyle, düzenli şekiller halindedir. Tabakalar çoğun pek kalındır ve yer yer pek geniş alanlar kaplarlar. Hindistan'daki Dekkan bölgesi 300 000 km^2 yer tutan bir bazalt örtüsüyle kaplıdır. Pek yaygın bazalt alanlarında İngiltere, İrlanda, Auvergne, Almanya ve A.B.D.'de rastlanılır. Bazalt lavları, soğuma yüzeylerine dikey prizmalar halinde bölünme eğilimindedirler.

Foto. Service cinéma des armées, U.S.I.S. (LAROUSSE)

Bunlara «bazalt orgları» veya «bazalt sütunları» denmiştir. Murat ve Saint-Flour'daki bazalt orgları; İskoçya'daki Fingal'da, İrlanda'da Antrim'deki Devler yolu bazalt sütunları ünlüdür.

Bazaltlar, ayrışınca esmer veya kızıl topraklar, tropiklerde de lateritler verir. Bazalt, yol kaplaması olarak kullanılır.

◆ **Bazaltik** sıf. (fr. *basaltique*). Bazalttan oluşmuş, bazaltla ilgili: *Bazaltik lav. Bazaltik yayla.* (L)

BAZAN zf. Bk. BAZEN.

BAZANİT i. İçinde az silis, plajiyoklaz, ojit, olivin ve bir feldispatoit (losit veya nefelin) bulunan bazalt. (L)

BAZAR i. (fars. *bāzār*). *Esk.* Pazar, çarşı. ‖ Alışveriş yeri: *Âvâre beşer işte bu bazar-ı cihanda.* (M. Â. Ersoy). ‖ Pazar yeri. (Bk. PAZAR.)

— ÇEŞ. DEY. Esk. *Bazar-ı aşk*, aşk pazarı: *Dertli tellâlidir bazar-ı aşkın.* (Âşık Dertli). ‖ *Bazar-ı esb*, at pazarı. ‖ *Bazar-ı esîrfürûşân*, esir pazarı. ‖ *Akd-ı bazar*, alışveriş mukavelesi, bağlantısı. ‖ *Şâhid-i bazar*, sokak kadını, kötü ahlâklı kadın: *Nigâh-ı pâkdamen şâhid-i bazara benzer mi?* (Nedim).

◆ **Bazargâh** i. Pazar yeri, çarşı.

◆ **Bazarî** sıf. Pazarla ilgili, çarşıda alınıp satılan. ‖ İ. Tüccar. (M)

BAZARD (Armand), saint-simoncu fransız sosyalisti (Paris 1791-Courtry 1832). «Charbonnerie» derneğinin kurucularından biridir. «Belfort komplosu»ndan dolayı gıyabında ölüme mahkûm edildi (1822). *Saint-Simon'un doktrini* adlı eserin ikinci cildini yazdı (*Açıklama*). Çağına büyük etki yapan yazarlardan biridir. J. Stuart Mill'i de etkilediği sanılır. (L)

BAZAR-DÜZÜ, Doğu Kafkasların (S.S.C. B.) en yüksek tepesi. Azerbaycan ile R.F.S. S.C. (bağımsız Dağıstan cumhuriyeti) sınırında; 4 480 m. (L)

BAZDAR i. Teşk. tar. Osmanlı saray teşkilâtında avcılık için yetiştirilen kuşları terbiye edenlere verilen ad. Baktıkları kuşlara göre atmacacı, doğancı, çakırcı, şahinci gibi adlar alırlar. (Bk. BÂZ veya BÂZÎ). [M]

BAZEN veya **BAZAN** zf. (ar. *ba'z*, bir kısım, bir parça'dan *ba'zen*). Vakit vakit, ara sıra, bazı zaman: *Bazan bomba patladıktan sonra tehlike geçmiş değildir.* (F. R. Atay). *Ama ne var ki insanın bazen ölümü bile kurtuluş sayacağı anlar vardır.* (Ş. S. Aydemir). [M]

BAZEN i. (fr. *basin*). Bk. PAZEN.

BAZEN, Habeşistan kralı. İsa'nın doğuşunda hayattaydı. Efsaneye göre Süleyman peygamberle Saba melikesinin oğlu Menelik'in soyundan gelir. (L)

BAZER i. Bk. BUZZER.

BAZERGÂN i. (fars. *bāzārgān*). *Esk.* Bk. BEZİRGÂN.

BAZI sıf. (ar. *ba'z*). Bir kısım, birtakım: *Tarihte bazı milletler vardı* (Ömer Seyfeddin). *Bazı yerlerini anlar gibi oluyorum* (B. Felek). ‖ Kimi: *Bazı kumandanlarımızın Rus Çariçesine veya Çarına satıldığı hikâyesini dinlemiştim* (F.R. Atay). ‖ Biraz: *O vakitten beri bekâr kalmış; kendisi Rodoslu imiş, fakat Kuşadası'nda da bazı emlâki var* (R. N. Güntekin). ‖ Zf. Arada sırada, bazen: *Bize bazı uğradığı oluyor.*
— Dil bil. Arapça *ba'z*'dan gelen *ba'zı*'nın sonundaki *ı ba'z-ı asar* veya *ba'z'ı eşya*'da olduğu gibi Osmanlıcada izafet kesresiydi. Zamir olarak da *ba'zını* şekliyle kullanılıyordu. Zamanla izafet kesresi kelime ile kaynaşmış ve *bazı* olarak türkçeye geçmiştir. Bazı sıfat olarak genellikle çoğul isimlerin başına gelir.

◆ **Bazı bazı** zf. Arada sırada, zaman zaman: *Suda yıldızların parıltısıdır / Bu karanlıkta bazı bazı çakan* (Ahmed Hâşim). *Hanım etme bu nazı / Gel bize bazı bazı.* (Türkü.)

◆ **Bazısı** veya **bazıları** i. (üçüncü şahıs tekil ve çoğl. iyelik ekli). Bir kısmı, birtakım parçaları: *Bazıları da güzelliklerini bize ilk okuyuşta değil, sonradan, çok sonradan gösteriyor* (N. Ataç). *Sarayda, kapı yoldaşlarından bazısının güzel isimleri olurdu* (Ömer Seyfeddin). [M]

BAZI i. Bot. Bk. PAZI.

BÂZÎ i. *Esk.* Zool. Bk. BÂZ.

BÂZÎ i. (fars. *bāzī*). *Esk.* Oyun, eğlence. ‖ Hile, kandırmaca: *Temkin ü vekar ederken îma / Bâzî mi ya işve mi nedir bu.* (Recaizade Ekrem).
— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bâzîgâh, bâzîgede* veya *bâzîkede*, oyun, eğlence yeri. ‖ *Bâzîger*, dansöz, çengi. Oyuncu, aktör. ‖ *Bâzîgerî*, oyunculuk. ‖ *Bâzîgûş*, şen, latifeci, yaramaz. ‖ *Bâzîhane*, oyun, eğlence yeri, tiyatro.

◆ **Bâzende** sıf. Oynayan, oyuncu.
— DEY. *Esk. Bâzende-zebâh*, boşboğaz, geveze. (M)

BÂZİÇE i. (fars. *bāzī*, oyun ve, *-çe*, küçültme eki'nden *bāzīçe*). *Esk.* Oyun: *Eyvâh! Bu baziçede bizler yine yandık.* (Ziya Paşa). ‖ Oyuncak: *Benim elimde benim benliğim de bâziçe.* (Tevfik Fikret). *Bir millet kendi kuvvetine istinaden mevcudiyet ve istiklâlini temin etmezse şunun, bunun bâziçesi olmaktan kurtulamaz* (Atatürk). ‖ Tiyatro oyunu: *Nice bâziçe görmüş bir tiyatrohânedir âlem.* (Ziya Paşa). [M]

BAZİKLİK i. Kim. Bir cismin, bileşiklerde baz rolü oynaması özelliği. ‖Eskiden tuz verebilecek bir veya daha fazla atomları olması nedeniyle, asitlere yanlış olarak verilen ad. (L)

BÂZİL (ar. *bezl*, bol verme'den *bāzil*). *Esk.* sıf. ve i. Bol bol sarf eden, para dağıtan, çok cömert. (M)

BAZİLİKA i. (yun. *basilike*, stoa kral revakı'ndan fr. *basilique*). Dikdörtgen biçiminde, uç kısmında yarım çember şeklinde absid bulunan Romalılara has yapı. ‖ Aynı plan üzerine yapılan hıristiyan kilisesi. ‖ *Teşm. yol.* Ölçüleri çok büyük olan katolik kilisesi.
— ANSİKL. *Roma sanatı*. Roma'da gelişmiş olarak karşımıza çıkan bazilika'nın menşei bilinmiyor. Roma devrinde *bazilika, forumun* hemen hemen kaçınılmaz bir eklentisiydi. Roma'nın en eski bazilikası Pompeii bazilikasıdır. Romalılar kötü havalarda burayı bir barınak, aynı zamanda ticaret borsası, mahkeme, toplantı salonu olarak kullanırlardı. Bazilikaların çatı örtüsünde bazen tek bir kiriş kullanılmış, bazen de bu çatı iki veya dört sıra sütun üzerine oturtulmuştur. Bazilika, büyük dikdörtgen planlıdır, içi sütunlarla sahınlara ayrılmıştır, genellikle küçük bir absidi bulunur. Timgad bazilikası birinci, Roma'daki Aemilia bazilikası (üç sahınlı) ise ikinci tipe örnek olarak gösterilebilir. Bazen giriş küçük kenar üzerinde bulunur ve sahınlar uzunlamasına yer alır (Pompeii bazilikası); bazen de giriş büyük kenar üzerinde bulunur, o zaman sahınlar enlemesine uzanır. (Roma'da Julia ve Ulpia bazilikaları.) Büyük payen bazilikalarının son örneklerine IV. yy. sonunda rastlanır. Roma'daki en gelişmiş bazilika Ulpius Trajanus devrinde Damascuslu (Şamlı) Apollodoros'un yaptığı bazilika Ulpia'dır.

● *Hıristiyan sanatı*. İmparator Constantinus'un hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra (312), havarilerden Paulus ve Petrus adına Roma'da iki bazilika yapılmıştır. Bunlar çok büyük yapılardı (aşağı yukarı 100 m uzunlukta ve 50 m genişlikte). İç hacim mermer sütunlarla 5 bölüme ayrılmıştır. Ana bölümde yüksekteki pencerelerin altında, kutsal tarihin en ilginç olanları büyük panolar halinde işlenmiştir. Girişten önce, revaklarla çevrelenmiş dört köşeli çok geniş bir avlu *atrium* vardır. Batıda, Karolenjler devrine kadar bağlı kalınan kilise yapısı örneğidir. Eski bir mezarlığın yerinde yapılmış olan San Pietro kilisesi, din uğruna ölmüş olanların hatırasını canlandırıyor ve aynı inançta aynı umuda bağlı olarak ölmüş ve yaşayan dindaşlar arasındaki sıkı bağlılığı temsil ediyordu. Havarinin mezarı, sunak'ın altında bulunuyor ve hıristiyanlar daha ilk günlerde çok uzaktan ziyarete geliyorlardı. Kısa bir süre sonra, Roma'yı örnek alarak Batıdaki bütün büyük şehirlerde de *intra muros* (çevre duvarı içinde) katedraller ve bunların çevre duvarları dışında, üstün özelliği olan mezarlıklar ile çevrelenmiş bazilikalar yapılmıştır. Bazilikanın içinde mezarları bulunan din kurbanları o çağlarda kentin koruyucusu sayılırdı. Bu bazilikaların genellikle planı dikdörtgen biçimindedir; ancak orta bölümün

Sauveterre-de-Béarn
(Aşağı Pireneler)

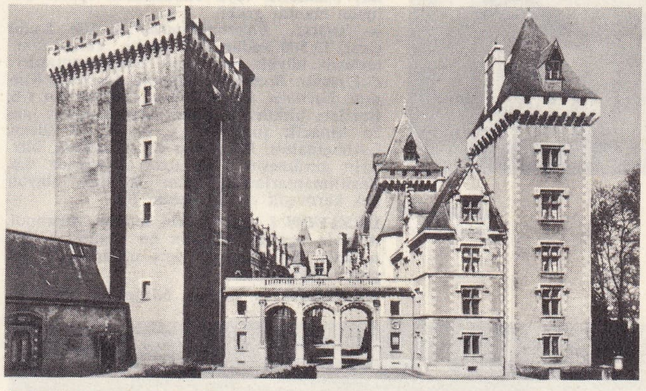

BÉARN
Pau şatosu
doğu cephesi ve kule

üzeri kubbe ile örtülmüş ve yıldız biçiminde olanları da vardır. (Köln'deki St. Gereon ve Milano'daki San Lorenzo.) [L]

Bazilikalar, altmış kitaplık bizans hukuku derleme kitabı. IX. yy.da Basileios I tarafından hazırlanmasına başlandı, Léon VI ve Konstantinos VII tarafından tamamlandı. Bu eser zamanla Iustinianos yasasının yerini aldı. (L)

BAZİLLE (Frédéric), fransız ressamı (Montpellier 1841-öl. Beaune-la-Rolande saldırısı 1870). Gaston Bazille'in oğlu. Louvre müzesinde bulunan eserleri şunlardır: *Pembe Elbise* (1864), *Fontainebleau Ormanı* (1865), *Aile Toplantısı* (1867), *Sanatçının Atelyesi* (1870) [diğer adı La Condamine Sokağındaki Atelye]. Çok sayıda desen de bırakmıştır. Fakat eserlerinin çoğu Montpellier'de Fabre müzesindedir. Veronese'in azize *Caterina'nın Mistik Evlenmesi* tablosunun Bazille tarafından yapılan kopyası Beaune-la-Rolande kilisesindedir. (L)

BAZİN (René), fransız yazarı (Angers 1853-Paris 1932). Sayısı pek çok olan kitaplarının en ünlüleri: *La Terre qui Meurt* (Ölmekte olan Toprak) [1889], *Les Oberlé* (Oberleler) [1901], *Donatienne* (1903), *Le Blé qui Lève* (Büyüyen Buğday) [1907], *Davidée Birot* (1912), *Les Nouveaux Oberlé* (Yeni Oberleler) [1919], *Magnificat* (Ak-

prenses BÉATRİX
11 mart 1966

Dante ve Beatrice
Divina Commedia'nın
«Cennet» kısmı için
Botticelli'nin çizdiği desen
(cabinet des Estampes,
Berlin)

Foto. Yvon, Roubier, Agip, Bibl. nat. (*LAROUSSE*)

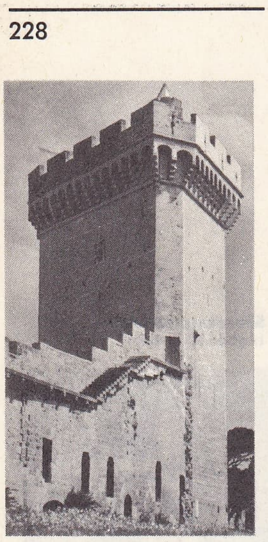

BEAUCAIRE kale burcu

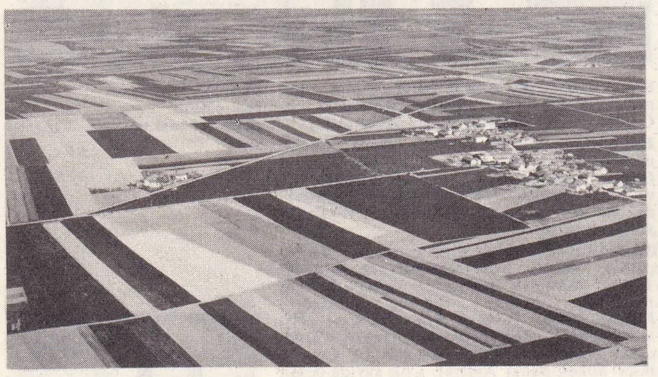

Toury civarında BEAUCE bölgesi

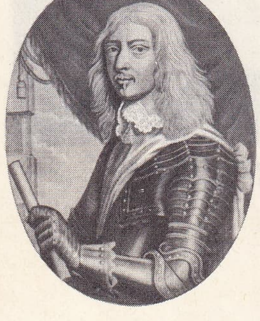

BEAUFORT dükü Peter de lode'un gravürü (cabinet des Estampes, Paris)

şam İlâhisi) [1931]. René Bazin, geleneksel değerleri, eski âdetleri, atalar toprağına bağlılığı öven bir yazardır. (Academie Française 1903). [L]

BAZİOTRİP i. (yun. *basis*, temel ve *tribein*, ezmek'ten fr. *basiotribe*). Tıp. Doğumdan önce ölen dölütün kafasını, kadın için en az tehlike doğurabilecek şekilde çıkarmak amacıyle ezmeye yarayan âlet. (Doğum tekniği ve içsalgı bezleri konusundaki bilgilerin gelişmesi bu âletin kullanılmasını çok seyrek hale getirmiştir.) [L]

BAZİT i. (yun. *basis*, temel). Bazitlimantarlara mahsus üreme organı. (Bazit genellikle dört spor taşıyan gözle görülemeyecek kadar küçük bir uzantıdır) || *Bazit sporu*, bir bazit içinde bulunan bazitlimantar sporu (L)

BAZİTLİMANTARLAR blş çoğl. i. Sporları bazitlerin veya önbazitlerin içinde bulunan mantar grubu.

— ANSİKL. *Bazitlimantarlar*'ın 500 kadar cinsi, 13 500 kadar türü vardır. Yenen mantarların büyük bir kısmı bazitlimantardır: *Polyporus, Boletus, Hydnum, Agaricus, Russula, Lactaria, Cantharellus, Lycoperdon* v.b. Bazıları bitkilerde asalak olarak yaşar: pas ve kınacık (uredinales), rastık ve sürme (ustilaginales), *Polyporus* ve *Armillaria*, köklerin çürümesine yol açan mantarlar v.b. Bazitlimantarlarda, üreme ile ilgili olaylar pek karmaşık ve öğreticidir. (L)

BAZİYON i. (yun. *basis*, temel). Antropol. Artkafa kemiği deliğinin ön kenarının orta noktası. Bu noktanın yeri ırklara göre bir parça değişir. (L)

BAZKEŞT blş. i. (fars. *bâzgeşten*, dönmek'ten *bâzkeşt*). *Esk.* Dönüş: *Padişahın bazkeştini beklediler.*

— Tasav. Nakşibendî tarikatında mevcut on bir kelimeden biri. Bu tarikatın esaslarını açıklayan eserlere göre, mürit zikrederken gönül dili ile *kelime-i tayyibe*'yi (*Lâ ilâhe illâllah...*) söyledikten sonra «ya Rabbi benim maksudum sensin ve senin rızandır» demektir. (M)

BAZLAMA veya **BAZLAMAÇ** veya **BAZLAMBAÇ** i. Mutf. Saçta pişirilmiş kalınca yufka, pide: *Hali vakti yerinde olanlar, «bazlama» dedikleri hamuru yutarlar* (M.S. Esendal). || Tatlısı bol kalın gözleme tatlısı. (M)

BAZOFİL sıf. Bot. Alkali özelliği üstün toprakları seven bitkiler için kullanılır. || Dokubilim. Tiyonin gibi bazik boyaları tutan küçük tanecikler için söylenir. || *Bazofil akyuvarlar*, kanda pek az, fakat deri, dalak ve bağırsak bağdokularında daha fazla görülen büyük ve kaba tek çekirdekli akyuvarlar. (L)

BAZOFOBİ i. (fr. *basophobie*). Psikopatoloji. Sinirsel veya ruhsal bozukluktan ileri gelen yürüyememe hastalığı. || Nöroloji. Sarsaklarda görülen yürürken düşme korkusu. (L)

BAZOKA veya **BAZUKA** i. (Amerikalı komedyen Bob Burns'un tasarladığı, soba borusunu andıran bir müzik âletinin adından), Amerikalıların 1942'de yaptıkları ve İkinci Dünya savaşında müttefikler tarafından kullanılan tanksavar silâh. (iki ucu açık bir saç borudan meydana gelen bazokada 75 mm çapında, ağızdan dolma, kendinden itimli ve menzili 60 m'yi geçmeyen mermi kullanılır.) [Bk. ROKETATAR.] (L)

BAZR veya **BAYZAR** i. (ar. *bazr* veya *bayzar*). *Esk.* Anat. Bk. BIZIR. (M)

BÂZÛ i. (fars. *bâzû*). Bk. PAZU veya PAZI veya BAZU.

BAZUKA i. Bk. BAZOKA.

BAZZAZ (Abdurrahman-el), ıraklı siyaset adamı (doğ. 1913). Bağdat üniversitesinde profesör oldu. Milliyetçilik konusunda birçok eser yayımladı. Krallıkla olduğu gibi general Kasım rejimiyle de anlaşmazlığa düştü. Kasım devrildikten sonra Petrol İhraç Eden Ülkeler teşkilâtına genel sekreter oldu. General Razzak'ın Nasır taraftarı hükûmet darbesi teşebbüsünden sonra, 21 eylül 1965'te Başbakanlığa getirildi ve Nasırcılarla Baasçılar'dan (25 eylül komplosu) meydana gelen birbirine aykırı çifte muhalefete karşı koymak zorunda kaldı. Önce iktisadî alanda olmak üzere daha liberal bir politika izledi. Kürtlere muhtariyet tanıyarak iç savaşa son verdi (haziran 1966). Fakat bundan hemen sonra general Razzak'ın Nasır taraftarı yeni bir hükûmet darbesiyle karşılaştı (30 haziran 1966) ve 9 ağustos 1966'da yerini Naci Talip'e bıraktı. (L)

BAZZİ (Giovanni Antonio). Bk. SODOMA.

BAZZİA i. Ağaç türü. Afrika'da yetişir. Tohumlarından karite yağı elde edilir. (L)

BAZZİNİ (Antoino), italyan kemancısı ve bestecisi (Brescia 1818-Milano 1897). XIX. yy. italyan keman virtüozlarının sonuncusu. 1864'ten sonra, klasik alman üslûbunda, çalgı için besteler yaptı. (L)

BB, bir motorun buhar beygiri olarak ifade edilen verimini gösteren mâlî güç birimi sembolü. (L)

B.B.C. Bk. BRİTİSH BROADCASTİNG CORPORATİON.

B.C.G., (fr. *vaccin bilié de Calmette et Guérin* [*Calmette* ve verem aşısının sembolü *Guérin* aşısı] sözlerinin baş harflerinden.) B.C.G. 1886'dan beri, bütün dünyada birçok bilginin vereme karşı aşı bulmak için giriştiği sayısız denemelerin sonucudur. Colmette ile Guérin'in 1906'dan 1923'e kadar süren çalışmaları sayesinde, öd katılan bir mikrop üretme ortamında, sığırdan alınan bir basilin üretilmesiyle, zararsız ve etkili bir aşının kesin olarak elde edildiği sonucuna varıldı. Bu basil hastalık yapma gücünü tamamen kaybeder ama antikor yapma özelliğini kaybetmez. -Milletler Cemiyeti Sağlık komitesinin 1928'de Paris'te yaptığı toplantıda bu durumun doğruluğu oybirliğiyle kabul edildi.

B.C.G. aşısı kullanılmaya başlandığı zaman (1923'ten 1930'a kadar), rastlanan bazı sakıncalar sıkı denetim altında hazırlanan aşıların kullanılmasını, aşılananların aşıdan önce ve sonra bulaşıcıyle bir arada bulundurulmaması, aşılamadan önce aşılananın tepki durumunun (deri üstü ve deri içi tepki) gözden geçirilmesi ve buna göre çizikle mi, yoksa şırıngayla mı aşılanması gerektiğinin tespiti gibi tedbirlerle giderildi. (L)

BDELLOİDEA i. (yun. *bdella*, sülük). Zool. Rotifera alt sınıfı. Çoğu tatlısularda, fakat bir kısmı denizde ve yosunlu sularda yaşayan pek çok çeşidi içine alır. (Bunlar halkalı dericiği olan uzunca hayvanlardır. Çok küçük canlılar ve ufak organik maddelerle beslenir. Birkaç çeşidi bazı kabukluların ve denizhıyarlarının üzerinde yaşar. Başlıca cinsleri: *embata, discopus, philodina.*) [L]

BDELLOSTOMA i. Zool. Denizde yaşayan omurgalı hayvan. Solucana benzer silindirimsi biçimdedir. Başının iki yanında 6-14 solungaç yarığı vardır. (Yuvarlak ağızlılar sınıfından myxina ile akrabadır. Güney Amerika'nın Pasifik kıyılarında, Ümit burnu, Yeni Zelanda dolaylarında yaşar.) [L]

BDELLOVİBRİO i. Başka bakteri türlerinde asalak yaşayan bakteri. (Bdellovibrio, gireceği hücrenin zarını şiddetle deler, içine sağlamca yerleşir ve onun çözülmesine sebep olur; çözülme sonucunda ortama yayılan maddelerle beslenir; değişinime uğramış bazı bdellovibriolar asalak olmadan da yaşayabilirler.) [L]

BE i. Türk alfabesinin ikinci harfinin adı. (Bk. B.) [M]

BE ünl. Teklifsiz konuşmada «ey, hey, yahu» yerinde kullanılır: *Yahu! Gürültünüz ne! Durun! / Yavaş be! / Çüş be! gözün kör mü?* (M. Â. Ersoy). *Yalan bunlar be! İnsan, yüreği çıkarsa yaşar mı?* (B. Felek). [M]

BE— veya **—BE—** edat. (fars. *be-* veya *-be-*). *Esk.* Farsça önedat. Kelime başında «ile» anlamı, iki kelime ortasında verme (datif), bulunma (lokatif) ve ayrılma (ablatif) halleri ile, «...e kadar, ...e göre» anlamlarını verir. (Bazen eklendiği kelimenin anlamında hiçbir değişiklik yapmaz, yalnız süs içindir.)

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Be-ceyb*, yakaya doğru. Cebe doğru. || *Be-der*, dışarı, kapıdan çıkma. Saray hizmetinden memur olarak dışarı çıkma. || *Be-duş*, omuzda, omuzunda: *Rind-i aba be-duş fakir-i revendeyiz* (Yahya Kemal). || *Be-gayet*, çok aşırı, son derece: *Nefsini afv etmeden amma be-gayet kıl hazer* (Recaizade Ekrem). || *Be-hakkı*, hakkı için. || *Be-hakkı Huda*, Allah hakkı için. || *Be-hem*, bir arada, topluca: *Şöyle derlerdi hep be-hem ahenk* (Recaizade Ekrem). || *Be-hem âmihte*, hep beraber karışmış. || *Be-hem ber-ameden*; birikmek, toplanmak. [Kaş için] Çatılmak. || *Be-hod*, yalnız, kendi başına. || *Be-hem-zede*, dağılmış, cemiyeti bozulmuş. || *Be-hükm*, hükmünce, hükmiyle. || *Be-hükm-i kader*, kaderin hükmiyle. || *Be-hükm-i kadı*, kadı kararıyle. || *Be-hükm-i lillâh*, Allah'ın hükmünce. || *Be-kâm*, isteğine ulaşan: *Çekmek dilerdi sinesi bir sâve-i be-kâm* (Cenab Şahabeddin). || *Be-kâm olmak*, muradına nail olmak. || *Be-kavl*, dediğine, sözüne göre. || *Be-kavl-i şâri'*, kanunu koyana göre. || *Be-kef*, el içinde avuçta. *Pelâspare-i rindî be-dûş ü kâse be-kef / Zekât-ı mey verilir bir diyare dek gideriz* (Naili). || *Be-küsiste*, kopmuş. Çözülmüş, gevşek: *Eder bir harnijadı şehsüvar-ı âlem-i ikbal / Yıkar görse beni bir esb-i be-küsiste inan üzre* (Ziya Paşa). || *Be-leb*, dudakta. *Rakik ü hande beleb bir dehan-ı istihza* (Tevfik Fikret). || *Be-nâm*, namlı, meşhur. Adına, onun için: *Be-nam-ı pak-i şefi' ü be-lâfz-ı gaffar* (Ziya Paşa). || *Be-ser*, baş üstüne. || *Be-şart-ı an ki*, şu şartla ki. || *Be-tahsis*, hususiyle, bilhassa, özellikle. (M)

Be, *berilyum* veya *glusinyum*'un kimyevî sembolü. (L)

B.E.A., BRİTİSH EUROPEAN AİRWAYS'ın kısaltması. (L)

BEACH (Michael HICKS). Bk. HICKS-BEACH.

BEACONSFİELD, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap eyaleti) şehir, Kimberley'in güney banliyösünde. Elmas madenleri. (L)

BEACONSFİELD (Benjamin DİSRAELİ, —I. kontu.) Bk. DİSRAELİ.

BEADLE (George W.), amerikalı biyoloji bilgini (Nebraska'da Wahoo 1903). California İnstitute of Technology'de biyoloji kürsüsüne profesör oldu (1946-1961). «Genlerin, özgül kimyasal süreçler düzenleyerek etkinlik gösterdiklerini» ispat ettikleri için, 1958'de E.L. Tatum ile birlikte tıp ve biyoloji Nobel ödülünü aldı. Daha sonra Chicago üniversitesine rektör oldu.

Beadle ile Tatum, 1941'de, geleneksel araştırma konusu sirkesineği (*Drosophilla melanogaster*) yerine küfmantarı (*Neurospora crassa*) üzerindeki ilk çalışmaları yaparak, biyokimyasal genetik çağını açtılar. Beadle ile Tatum, bir hücrenin enzimlere ilişkin bütün tepkilerinin, genlerin denetimi altında bulunduğunu ilk defa ispat edenlerdendir. Bu bilginler *neurospora*'da değişinim yaratmak için X ışınları, morötesi ışık veya kimyasal maddeler kullandılar ve bu değişinimlerin soya çekime bağlı olduğunu gösterdiler. Değişinime uğrayan canlı varlık, tabiatta serbestçe büyüyüp gelişen bir organizma gibi, çok düşük bir ortamda artık büyüyüp gelişemez; çünkü yaşamak için muhtaç olduğu özel bir aminoasidi o düşük ortamda artık sentezleyerek meydana getiremez. Tatum ile Beadle, bu sentez noksanlığının özel bir enzimi yapma gücünü yitirmekten ileri geldiğini gösterdiler. Bozukluk soyaçekimden geldiğine göre, demek ki organizmanın biyokimyasal tepkimelerini düzenleyen enzimleri genler yapar. Tatum ile Beadle'ın, büyük bir kısmını fransız biyoloji bilgini Boris Ephrussi'nin işbirliğiyle gerçekleştirdikleri bu önem-

Foto. Roubier, Durandaud (LAROUSSE)

li eser, biyolojik ve daha sonra moleküler genetiğe yeni ve verimli yollar açmıştır. (L)

Beagle, Charles Darwin'in dünya çevresinde yaptığı gezide (1831) bindiği ingiliz gemisi. Darwin bu gezideki gözlemlerden yola çıkarak evrim teorilerini kurdu. (L)

BEAN (George E.), ingiliz filoloğu (Londra 1903). St. Paul okulunda ve Pembroke kolejinde okudu. 1926'dan 1943'e kadar yunan sanatı üzerinde dersler verdi. Son yirmi yılda İstanbul üniversitesinde klasik filoloji öğretimi yaptı. 1965'te aynı üniversiteye şeref profesörü seçildi. Türkiye'de kaldığı sürece her yıl Anadolu'nun birçok antik şehrini dolaştı ve bulduğu yazıtlar üzerinde ilgi çekici çalışmalar yaptı. Bu konuda birçok eser yayımladı: (*Aegan Turkey and Arehaeological Guide* [Türkiye Ege'si ve Arkeoloji Kılavuzu] 1966; *The Rhodiam Peraea*, 1954; *Turkish İslâmic Architecture*, 1959; *Side Kitabeleri*, 1965). [M]

BEAR veya **AYILAR adası,** norveç dilinde **Bjornoya,** Svalbard adası; batı Spitzberg adasıyle Norveç arasında. Meteoroloji istasyonu. (L)

BEAR burnu, Doğu Pirenelerin kıyısında burun, Port-Vendres yakınında. (L)

BEARD (Charles Austin), amerikalı tarihçi (İndiana'da Knightstown 1874 - Connecticut'da New Haven 1948). *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States* (Birleşik Devletler Anayasasının İktisadî Açıdan İncelenmesi) [1913] adlı eseriyle ün kazandı. Beard, bu kitabında iktisadî çatışmaların sebeplerini inceler. 1917'de Columbia üniversitesi siyasî bilimler profesörü oldu; Dewey, Velen ve Harvey Robinson ile birlikte bir sosyal araştırmalar okulu kurdu. Diğer eserleri: *The Rise of American Civilisation* (Amerikan Medeniyetinin Gelişimi) [1927], *American Foreign Policy in the Making* (Amerikan Dış Siyasetinin Oluşumu) [1932-1940, yayım tarihi: 1946], *President Roosevelt and the Coming of War* (Başkan Roosevelt ve Savaşın Yaklaşması) [1941, yayım tarihi: 1948]. (L)

Beard hastalığı. Bk. NEVRASTENİ.

BEARDSLEY (Aubrey Vincent), ingiliz desinatörü (Brighton 1872-Menton 1898). Başlangıçta Raffaello öncesi ressamlarının etkisinde kaldı, sonra Dürer ve Botticelli'den esinlendi. Oscar Wilde'in *Salome*, Poe'nun *Tales*, Pope'un *The Rape of the Lock*, Ben Jonson'un *Volpone* adlı eserlerini desenlerle süsledi. *The Story of Venus and Tannhäuser* (Venüs ve Tannhäuser'in Hikâyesi) adlı bir eser yazdı. (L)

BEARN, Fransa'nın güneybatısında eski eyalet Chalosse, Pireneler ve Bask ülkesi arasında. Merkezi, *Pau.*

Tarih

Bearn, adını eski bir galya-roma şehrinden (*Beneharnum*) alır. Başlangıçta roma Akitanya'sının bir parçasıydı, sonra X. yy.da bilinmeyen şartlar altında Bearn vikontluğu kuruldu ve bir fetih siyaseti uygulayarak yavaş yavaş genişledi. Vikont Gaston VII, karısı adına Bigorre üstünde hak iddia etti. Foix kontunun 1256'daki hakemliğiyle bu iddiası reddedildi. Gaston VII, 1290'da erkek vâris bırakmadan öldü. Bunun sonucu olarak damadı Gaston I de Foix zamanında Bearn vikontluğu Foix kontluğuyle birleşti. Bu birleşme Foix-Bearn ile Armagnac (XVI.yy.) sülâlesi arasında bitmek bilmeyen çatışmalara yol açtı. 1398'de Bearn ve Foix kontluğu önce Grailly sülâlesine, sonra da Navarre kral ailesi Bourbon-Vendôme'a geçti. XVI. yy.da Fransa kralı Henri IV son Bearn kontu oldu.

Güzel Sanatlar

Bearn, gaskon ve bask etkilerine rağmen orijinal bir köy mimarîsine sahip ender fransız eyaletlerinden biridir. Köy evlerinde hayvanlara ayrılmış bir zemin katıyle, gerek cepheden gerek kalkandan aydınlatılan bir oturma katı vardır. Çatıları eğilimlidir. Kuzeyde arduvaz, güneyde kiremitle kaplıdır.

Bearn XIII. yy.da ingiliz metbuluğuna geçince Fransa'da eşine rastlanmayan askerî yapılar inşa edildi. Bu yapılarda yüksek, dört köşe çifte kuleler vardır, birbirlerine dar bir perde hattı ile bağlıdırlar. Gövdelerinde hiç açma yoktur, pek ender olarak atların geçmesi için bir kapı açılmıştır. Garnizon mensupları içeriye merdivenler aracılığıyle tırmanarak girerlerdi. (L)

BEAS, Hindistan'da ırmak, Pencab'ın beş büyük ırmağından biri, Satleç'in kolu; 470 km. Jullundur bölgesinde Pir Panjal'dan çıkar, Himaşal Pradeş'e yönelir ve Sivalik'i baştan sona aşar. Eski çağın *Hyphasis*'idir. Büyük İskender istilâsının doğu sınırını belirtir. (L)

BEAT i. (*çırpma, vurma* anlamına gelen amerikanca k.). Caz müziğinde ölçünün kuvvetli zamanı. (Vurmalar iki veya dört sayılı olur.)||*Teşm. yol.* Bir caz eserindeki ritim şiddeti. (Bunun dışında beat, ritmin aldığı öneme göre, değişik müzik tarzlarını birbirinden ayırmayı sağlar: *beat müziği* [rock and rol'da olduğu gibi], ritme öncelik tanıyan bir tarzdır; çağdaş müzik tarzlarında ise, tempodan elde edilen coşkunluk değil, armoni ve melodi alanlarındaki araştırmalar ağır basar.) [L]

Beat generation, Amerika Birleşik devletlerinde, amerikan geleneksel yaşayış ve değerlerine karşı sert bir tepki olarak ortaya çıkan edebiyat akımının adı. *Beat generation* terimi ilk defa, 1952'de New York Times'da Clellon Holmes tarafından ortaya atıldı. Bu terim 1950'den az önce A.B.D.'de başlayan edebî ve sosyal bir olayı dile getiriyordu. *Beat* kelimesi, J. Kerouac'a göre *beatific*'in kısaltılmış şeklidir; aynı zamanda, caz «bateristi»nin ritmini de hatırlatmaktadır. Böylece, Kerouac, bu akımdaki iki ana eğilimi özetlemiş oluyor: mistiklik ve cümbüş çılgınlığı. Bu akımı benimseyenlere *beatniks* denildi. 1958'de bir gazeteci *beat* kelimesine *nik*'i ekledi; bu, yiddiş dilinde aşağılatıcı bir ek olan *nik*, veya o günlerde amerikan halkının hayal gücünü sarsan *sputnik* kelimesinin son hecesi olabilirdi.

Uyuşturucu maddelere ve caz müziğine düşkün olan *Beatnik*ler, hırpani veya acaip kılıklara bürünerek, Amerika yollarında sürekli bir göçebe hayatı sürmekte veya Avrupa'da sürgün hayatı yaşamaktadırlar. *Beat Generation* aynı zamanda, göçebe ruhlu ve topluma uymayan gençlik topluluklarıyle bazı yazarlarda (J. Kercuac, A. Ginsberg, W. Burroughs, J. Clellon Holmes, L. Ferlinghetti, A. Trocchi, G. Corso) kendini gösterir. Bu yazarlar, alaylı roman ve şiirlerinde, siyasî konulara açık saçık hikâyeler katmakta, gerçeküstücülere ve doğu felsefelerine olan hayranlıklarını, uyuşturucu maddelerin etkisi altındaki yaşantılarını dile getirmektedirler. (L)

Beati possidentes, lat. k., *ne mutlu malik olanlara* demektir. Prens Bismarck bu sözü moda haline getirdiğinden beri çeşitli vesilelerle tekrarlanmıştır. Bir ülkeyi veya bir hakkı yetkiyle isteyebilmek için önce onu fiilen ele geçirmiş olmak gerektiğini belirtmek için kullanılır. (L)

BEATLES (The), ingiliz hafif müzik vokal dörtlüsü. Bateri'de, Ringo STARR takma adıyle Richard STARKEY (Liverpool 1940), ritim gitarda John LENNON (Liverpool 1940), bas gitarda Paul MACCARTNEY (Liverpool 1942) ve solo gitarda Georges HARRİSON'dan (Liverpool 1943) kuruldur. Ustaca hazırlanmış bir reklâm kampanyasıyle tanıtılan Beatles, kısa zamanda bütün dünyada geniş bir ün kazandı. 1962'den sonra doldurdukları plaklar şaşılacak bir ticarî başarı sağladı. Beatles dörtlüsü bunun dışında, yeni stil bir giyimle uzun saç modasının yayılmasına da önayak oldular. —Sinema'da, Richard Lester'in yöneticiliği altında: *A Hard Day's Night* (Yorucu Bir Günün Gecesi) [1964], *Help* (İmdat!) [1965] adlı filimleri çevirdiler. John Lennon ayrıca birçok kitap yazdı: *In His Own Write* (1965) ve *Spaniards in the Works* (1966). [L]

BEATNİK i. (ing. k.). Bk. BİTNİK.

BEATON (David) veya **BETHUNE,** iskoçyalı kardinal ve siyaset adamı, (1494'e doğr.- Saint Andrews 1546), James Beaton'un yeğeni. 1538'de kardinal, 1539'da Saint Andrews başpiskoposu oldu. Krallığın siyasî tarihinde büyük bir rol oynadı. 1546 mayısında bir suikastçı grubu tarafından öldürüldü. (L)

BEATON (James) veya **BETHUNE,** iskoçyalı kilise büyüğü ve siyaset adamı (öl. Saint Audrews 1539). 1513'ten 1526'ya kadar İskoçya şansölyesi. 1522'den sonra Saint Andrews başpiskoposu ve İskoçya piskoposlar başkanı; James V'in küçüklüğünde naiplik yaptı. İngiltere'nin baskısına karşı, Fransa ile ittifakı yeniledi. (L)

BEAUMARCHAİS
Nattier'nin eseri

BEATRİCE PORTİNARİ, Dante'nin *Vita Nuova* (Yeni Hayat) ve *Divina Commedia*'da (İlâhî Komedi) övdüğü floransalı sevgilisi. Beatrice'nin, Folco Portinari adında birinin kızı olduğu ve 1265'e doğru dünyaya geldiği sanılmaktadır. 1288'de S. de Bardi ile evli idi, 1290'da da öldü. Şairin yücelttiği Beatrice'nin hayali, dokuz yaşında rastladığı, dokuz yıl sonra yeniden gördüğü, gülümsemesiyle kendisini büyüleyen, durgunluğuyle ümitsizliğe düşüren, öldükten sonra da onu gözetmeğe devam eden küçük bir kız olarak işlemiştir. Beatrice, Dante'yi günah işlemekten kurtararak cennet mutluluğuna yöneltir, bu bakımdan da hıristiyanlar için iman ve gerçek bilgelik sembolü olur. (L)

BEAUMARCHAİS'nin «Figaro'nun Düğünü» için Gauthier Aîné'nin yaptığı resim (1809 baskısı)

BEATRİX, Aragon prensesi (1457-1508), Napoli kralı Fernando I'in kızı. 1475'te Macaristan kralı Matthias Corvinus I ile evlendi ve kocasının evlilik dışı oğlu Hunyadi Yanoş'u tahttan uzaklaştırdı. Matthias'ın ölümünden sonra Ladislas VII Jagellonsky'yi tahta çıkarttı. Ladislas, Beatrix ile evlendiyse de sonradan ayrılarak 1502'de Anne de Foix-Candale ile evlendi. Macaristan'da sanat ve bilimin gelişmesinde rolü olan Beatrix, son günlerini Napoli krallığında geçirdi. (L)

BÉATRİX, hollanda tahtının vârisi prenses (Soestdijk sarayı, 1938). Kraliçe Juliana ile prens Bernard'ın kızı. 1966'da alman diplomatı Claus von Amsberg ile evlendi, Guillaume Alexander adında bir oğlu oldu (1967). [L]

BEATTİE (James), ingiliz yazar, filozof ve şairi (Laurencekirk 1735-Aberdeen 1803).

BEAUNE
«l'hôtel-Dieu»nün avlusu (güneydoğu cephesi)

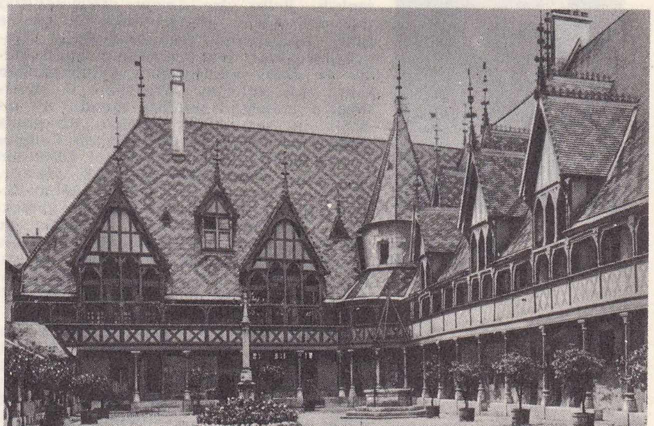

Foto. Giraudon, Arch. phot. (LAROUSSE)

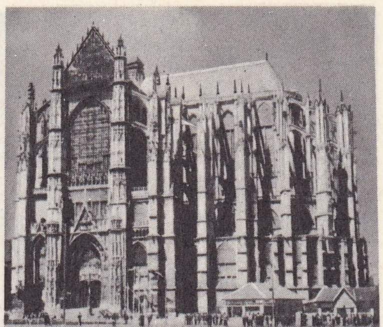

BEAUVAİS: katedral

Beauvais halısı
Berain'in «Gülünçler»inden detay

Simone de BEAUVOİR

William Aitken
BEAVERBROOK

Felsefî eserleri: genel olarak şüpheciliği, özellikle de Hume'un sistemini yıkmaya çalışan *Essay on the Nature and Immutability of Truth* (Gerçeğin Yapısı ve Değişmezliği Üzerine Deneme) [1770]; *Miscellaneous Dissertations* (Çeşitli İnceleme Yazıları) [1783]; *Elements of Moral Science* (Ahlâk Biliminin Ana Konuları) [1790-1793]. Şair olarak belli başlı eseri *The Minstrel* (Saz-şairi) [1771-1774] de ise, şiir dehasının gelişmesini inceler. Bu eser, romantizm öncesi okulun en başarılı manzum eserlerinden sayılmaktadır. (L)

BEATTY (David, — kontu), ingiliz amirali (Dublin 1871-Londra 1936). Aralık 1916'da, Büyük Filo (Grand Fleet) başkumandanlığına getirildi. Bu sıfatla 21 kasım 1918'de alman donanmasını teslim alarak Scapa Flow'da göz hapsinde tuttu. 1919'dan 1927'ye kadar Bahriye nazırı oldu. (L)

BEAUCAİRE, Fransa'da Gard kantonunun (Nîmes idare çevresi) merkezi, Rhone kıyısında, Tarascon'un karşısında; 11 211 nüf. XIII. ve XIV.yy. dan kalma şatolar; kale burcu. Kiliseler. XVII.yy.dan kalma belediye sarayı. Kimya sanayii. Tuhafiyecilik. Besin sanayii (biracılık, vermut fabrikası). Taş ocakları. (L)

BEAUCE, Kanada'da (Quebec) idare bölgesi, Maine (A.B.D.) eyaletinin sınırında; 63 300 nüf. İdare merkezi, *Beauceville.* (L)

BEAUCE (la), Paris havzasında bölge, Orléanais kesimindedir ve Chartrain, Dunois, Vendômois bölgelerini kapsar; idare merkezi, *Chartres* (Eure-et-Loir ve Loir -et-Cher). (L)

BEAUCHAMP veya **BEAUCHAMPS,** XVII.yy. fransız kemancı,dans ve bale öğretmenleri ailesi. — PİERRE I (1564- Paris 1627), krallık orkestrası kemancısı. — Oğlu LOUİS (Paris 1597- öl. 1666.ya doğr.), kemancı, krallığın en büyük dansçısı. —PİERRE II (Versailles 1636- öl. 1666'a doğr.), Louis'nin oğlu, fransız klasik dans geleneğini kurdu. 1661'de Krallık akademisi yönetmeni olduktan sonra, Molière'in *Les Fâcheux* (Münasebetsizler) adlı oyununu perde arası müzikleriyle, gene Molière'in *Princesse d'Elide, Monsieur de Pourceaugnac* ve *le Bourgeois Gentilhomme* (Kibarlık Budalası) adlı piyesleri için divertimentolar düzenledi. *Ballet des Amours Déguisés'*deki (Maskeli Aşklar Balesi) başarısı üzerine Lully, operalarının dans bölümlerini Beauchamp'a hazırlattı. Beauchamp Krallık Müzik ve Dans akademisinin kurulmasından sonra bale şefliğine, daha sonra da divertimento koreograf şefliğine atandı. Bu tarihten itibaren, bütün baleleri, bu arada *Cambert'in Pomone'*ı ile Lully'nin *Cadmus et Hermione'*ı, ayrıca öğretmeni Olivet'nin işbirliğiyle *Isis* balesini düzenledi. 1681'de, Lully'nin *Triomphe de l'Amour* (Aşkın Zaferi) adlı eserinde kadın kılığına girerek, kralla giriş dansını yaptı ve Ballet de Jeunesse'in (Gençlik Balesi) Versailles'daki gösterilerinde Lalande ile birlikte çalıştı. Lully'nin ölümünden sonra operadan ayrıldı. Beş ayak pozisyonu ile iki kol hareketleri için kurallar koydu. (L)

BEAUCHAMP (DE), 1268'den. 1445'e kadar Warwick kontluğunu elinde tutan nüfuzlu bir ingiliz ailesi. —GUY, Warwick 2. kontu, 1310'da hükûmetin ıslahı ile görevlendirildi (öl. 1315); —Oğlu THOMAS, 3. kont, ingiliz mareşali, Grécy-en-Ponthieu ve Poitiers'de yararlık gösterdi (öl. 1369); —Oğlu THOMAS, 4. kont. Richard II'nin zorba yönetimine karşı idi (öl. 1401); —Oğlu RİCHARD, 5. kont, Owen Glendower'i yendi; 1414'te Konstanz ruhanî meclisine İngiltere'den laik elçi olarak katıldı, (öl. 1439). 1445'te, aile mirası, Shrewsbury kontu Richard Neville ile evli olan kızı Anne'a geçti.

BEAUCHAMP (Pierre Joseph DE), fransız astronomu (Vesoul 1752- Nice 1801). 1767'de aziz Bernard tarikatına girdi. Lalande'ın dostu ve öğrencisi oldu, 1781'den 1790'a kadar doğuyu gezdi, Bağdat'ta Babil piskopos naibiyken önemli astronomik gözlemlerini, Dicle ve Fırat çığırlarıyle Babil haritalarını Lalande'a gönderdi. Hazar denizinin yerini kesinlikle tespit etti; eski Babil anıtlarının ve yazıtlarının resimlerini ele geçirdi. 1796'da Maskat konsolosu oldu. Bonaparte tarafından Mısır'a çağırıldı (1798), görevle İstanbul'a gönderildi, yolda İngilizler tarafından yakalandı, 1801'e kadar tutuklu kaldı. (L)

BEAUCHAMPS. Bk. BEAUCHAMP.

BEAUCOURT (Gaston DU FRENSE, —markisi), fransız tarihçisi (Paris 1833-Morainville şatosu 1902). Eserleri: *Histoire de Charles VII* (Charles VII Tarihi) [1881-1892], *Captivité et Derniers Moments de Louis XVI* (Louis XVI'nın Tutsaklığı ve Son Dakikaları) [1892], *Letters de Marie-Antoinette* (Marie-Antoinette'in Mektupları) [1895-1896] v.b. (L)

BEAUFORT (François DE BOURBON, — dükü) [Paris 1616- Kandiye kuşatmasında vuruldu 1669]. Babası, Henri IV'ün Gabrielle d'Estrées'den olan oğlu César de Vendôme'dur. Gençliğini orduda geçirdi, Cinq-Mars suikastının ortaya çıkmasından sonra İngiltere'ye kaçtı, Fransa'ya ancak Richelieu'nün ölümünden sonra döndü (1642). İmportant'lar entrikası elebaşılarından biri olarak 1643'te tutuklandı. Fronde patlak verince, kardinal Retz'le birlik oldu. Ayak takımınca HAL KRALI ilân edildi ve çok tutuldu. Louis XIV'ün Paris'e dönmesinden sonra donanma kumandanı oldu, 1664 ile 1665 yıllarında birçok deniz seferine katıldı ve Türklerle savaşırken öldü.

BEAUFORT denizi, Kuzey Buz denizi parçası, Alaska'nın kuzey kıyılarıyle Arktik takımadaları arasında kalır. En derin yeri 4 863 m. (L)

BEAUFORT ölçeği. Meteorol. Amiral Beaufort tarafından 1806'da teklif olunan ve dünyaca kabul edilen, 0 dan 12 dereceye kadar giden, rüzgâr kuvvetini ölçme cetveli.

Beaufort rakamı	Km/Saat ile Hız	Gözlenen etkiler
0	<1	Durgunluk; duman dikine yükselir
1	1-5	rüzgâr dumanı eğer
2	6-11	rüzgâr yüz üzerinde hissedilir
3	12-19	rüzgâr yaprakları kımıldatır
4	20-28	rüzgâr toz ve kâğıtları yerden kaldırır
5	29-38	rüzgâr göller yüzeyinde dalgalar meydana getirir
6	39-49	rüzgâr ağaçların dallarını sallar
7	50-61	rüzgâra karşı yürümek güçleşir
8	62-74	rüzgâr küçük dallakırar
9	75-88	rüzgâr bacaları yıkar, kiremitleri uçurur
10	89-102	mühim zararlar (fırtına)
11	103-117	büyük tahribat (şiddetli fırtına)
12	>117	felâket halini alan kasırga (L)

BEAUHARNAİS (Eugène DE), *Leuchtenberg* dükü, **Eichstätt** prensi, İtalya kral naibi (Paris 1781-Münih 1824). Annesi Josephine'in Napolyon ile evlenmesi üzerine, üvey babasıyle İtalya ve Mısır seferine katıldı. Çeşitli yüksek görevlerden sonra İtalya kral naipliğine getirildi. Orada on yıl süreyle imparatorun ödeve en bağlı en doğru ve fedakâr yardımcısı oldu. 800 000 kişilik bir ordu düzenleyerek Avusturya, İspanya ve Rusya seferlerine katıldı. Napolyon yasalarını yürürlüğe koyarak, Kuzey İtalya'nın iktisadî yönden gelişmesini sağladı. Macaristan harekâtını yönetti, 1812'de, Rusya'dan çekilirken orduya kumanda etti ve krallığını korumaya çalıştı. Halk kendisinden yüz çevirince, akrabası Bavyera kralı Maximilian I'e sığındı. (L)
MOUCHARD, **Fanny de** — de denir) [Paris 1737-ay.y. 1813], Claude II de Beauharnais'nin karısı. Evindeki edebî toplantılarda çağının yazar ve bilginlerini bir araya getirirdi. (L)

André BEAUNEVEU
Kilise Pederlerinden
Jean de Berry'nin Mezmur'lar kitabı, XV. yy.
(Bibliothèque nationale)

BEAUHARNAİS (DE), Orléanais asıllı soylu fransız ailesi. XVIII. yy. sonunda iki kola ayrıldı; ikinci kolu, FRANÇOİS VIII ve kardeşi ALEXANDRE temsil etmekteydi. (L)

BEAUHARNOİS, Kanada'da (Quebec) idare bölgesi, Saint-Lawrence sağ kıyısında; 49 700 nüf. idare merkezi, *Beauharnois.* (L)

Beauharnois kanalı, Kanada'da (Quebec) kanal, Saint-Lawrence kıyısında Cedres ve Ascades çağlayanlarından sakınmak için kurulmuştur. Üç güçlü hidro-elektrik tesisi besler. (L)

BEAUJEU (Anne DE). Bk. ANNE DE FRANCE.

BEAUJOLAİS, eski fransız bölgesi. Eskiden Lyonnais eyaleti içindeydi. Önce Beaujeu sonra Villefranche, merkezi oldu. Bugün Villefranche-sur-Saône (Rhône) idare çevresini ve Roanne (Loire) idare çevresinin bir bölümünü meydana getirir. (L)

BEAUJOYEUX (Baldassarino Dİ BELGİOİOSO, **Balthazar de** — de denir), koreograf, kemancı ve besteci (Piemonte XVI. yy. başları- ölm. 1587), İtalyan asıllı, gençliği üstüne hiç bir şey bilinmiyor, yalnız 1555'e doğru mareşal de Brissac'ın onu kemancı takımıyle birlikte Piemonte'dan Fransa'ya götürdüğü bilinmektedir. Becerikli bir adam olduğu ve eğlenceler düzenlediği için, sarayda çarçabuk yükseldi. Saray şenliklerine ve eğlencelerine, kemancı ve koreograf olarak katıldı. Paris'e yerleşmiş olan Gelosi adlı komedi oyuncularının temsilleriyle «Pléiade»\ hümanistlerinin ortaya attıkları düşüncelerin etkisi altında *Ballet comique de la Reine* adlı eserini meydana getirdi. Bu eser 1581'de Petit-Bourbon'da temsil edildi ve saray balesi çığırını açtı. (L)

BEAULİEU (Jean-Pierre, — baronu), avusturyalı general (Brabat'ta Lathuy 1725 - Linz 1819). Yedi Sene savaşında yetişti, 1792 ve 1794 yıllarında Fransızlara karşı bazı başarılar elde ettiyse de İtalya'da Bonaparte'a yenildi (1796) ve özellikle Lodi savaşını kaybetti (10 mayıs). [L]

BEAUMARCHAİS (Pierre Augustin CARON DE), fransız yazarı (Paris 1732-ay.y. 1799). Önceleri renkli ve cüretli maceralarıyle tanındı. Bir saatçinin oğlu idi. Kendi de maşalı saati icat etti. Louis XV'in kızlarına harp dersleri verdi. Daha sonra, kendisine soyluluk sağlayan bir görev satın aldı. İspanya'da, siyaset, aşk ve ticaret ile karışık bir hayat sürmeye başladı. Bu arada tiyatro ile de ilgilendi ve kız kardeşini

Foto. d'Heilly-Multiphoto, A.I., A.F.P. , Giraudon (LAROUSSE)

başıan çıkaran Clavijo'dan öç almak amacıyle *Eugénie* adlı bir oyun yazdı (1767). Bunu, 1770'te, burjuva dramını ele alan, *les Deux Amis* (İki Dost) adlı oyun izledi.

Yazarın yaşadığı olaylar içinde, en çok gürültü koparanı, Paris-Duverney'nin vârisi la Blache kontu tarafından sahtekârlıkla suçlandırılması oldu. Beaumarchais 1773'te mahkûm oldu. O devrin yargıçlarına (Maupeou tarafından seçilen adlî meclis üyeleri) düşman olan halk oyuna sunduğu ve *Mémoires*'ında (Muhtıra) danıştay üyesi Goëzman'ı rüşvet almakla suçladı. Sonunda Beaumarchais cezalandırılarak, *Mémoires yakıldı* (1773-1774) ise de, halk, rejimin yolsuzluklarına parmak basan yazarı alkışladı. Beaumarchais, tiyatro yazarları derneğini kurdu (1777) ve Almanya'nın Kehl ilinde Voltaire'in bütün eserlerini bastı. Amerika'nın bağımsızlığı için ayaklananlara yardım ederek, gemi ve silâh sağladı (1776); Fransa dışında, kral ailesini küçük düşürücü yazılar yayımlamağa yeltenen kimselerle savaştı, hattâ bazen bu konuda birtakım hayalî kişiler yaratarak, saldırıya uğradığını ve yaralandığını bile uydurduğu oldu. Terreur yönetimi sırasında şüpheli görüldüğü için, Fransa'ya ancak 1796'da dönebildi.

Beaumarchais'nin edebiyattaki ünü, tiyatro yazarlığından gelir: Foire tiyatrosu için yazdığı birkaç panayır piyesinin başarısından cesaretlenerek, bunlardan birini *Sevil Berberi* (le Barbier de Séville) adıyle bir komedi haline getirdi (1775). *Figara'nın Düğünü* (le Mariage de Figaro) [1784] adlı oyunda bütün dehasını ortaya koydu. Oyun, kral tarafından yasaklanmasına rağmen çeşitli salonlarda gösterildikten sonra nihayet sahneye kondu ve yerdiği soylularca bile alkışlandı. *Figaro'nun Düğünü*'nün bir devamı olan *La Mère Coupable* (Suçlu Ana) [1792] orta değerde, dokunaklı bir dramdır. (L)

BEAUMONT, Amerika Birleşik devletlerinde (Texas) şehir, Houston'un doğusunda ve kuzeydoğusunda, Neches ırmağının halicinde; 119 200 nüf. Petrol limanı. Petrol tasfiyehaneleri. Kimya sanayii. (L)

BEAUMONT (Christophe DE), fransız din adamı (Sarlat piskoposluğunda La Roque şatosu 1703 - Paris 1781), Paris başpiskoposu (1746). Özellikle Janseniusçularla filozoflara karşı giriştiği savaşta hoşgörüsüz davranışıyle tanındı. «*Emile*»i yeren bildirisinde Rousseau sert bir karşılık verdi: «*Lettre à M. de Beaumont*» (M. de Beaumont'a mektup). Rousseau bu mektupta vicdan özgürlüğünü savunmaktadır (1762). [L]

BEAUMONT (Francis), ingiliz tiyatro yazarı, sir John Beaumont'un kardeşi (Leicestershire'da Grace -Dieu 1584 - Londra 1616). Öğrenimini Oxford'da yaptı. 1607'den sonra John Fletscher ile birlikte elli iki kadar trajedi ve komedi yazdı. Trajedi alanında, Shakespeare'den hemen sonra gelen bu iki tiyatro yazarı İngiltere'de entrika komedisinin yaratıcısı olarak kabul edilirler. Beaumont tek başına, *The Woman Hater* (Kadın Düşmanı) [1607] adlı bir piyes yazdı. Fletcher ile birlikte yazdıkları oyunlar: *Four Plays in one* (Bir Oyun İçinde Dört Oyun) [1608], *Philaster* (1608), *The Maid's Tragedy* (Genç Kızın Trajedisi) [1609], şövalye konulu piyesleri alaya alan *The Knight of the Burning Pestle* (Kızgın Tokmak Şövalyesi) [1611]; *A King and no King* (Kral Olmayan Kral) [1611], *Coxcomb* (1612) ve güzel bir burjuva komedisi olan *The Scornful Lady* (Kendini Beğenmiş Hanımefendi) [1616]. (L)

BEAUMONT (Léonce ELİE DE). Bk. ELİE DE BEAUMONT.

BEAUMONT (sir John), ingiliz şairi (Leicestershire'da Grace-Dieu 1583 - Londra 1627). İlk eserini 1602'de yazdı: *Metamorphosis of Tobocco* (Tütünün Başkalaşması). Sonra, çeşitli vesilelerle birçok şiir kaleme aldı. Sir John Beaumont ingiliz şiirinde vezin ve kafiye kurallarında yapılan klasik reformun öncülerinden biridir. (L)

BEAUNE, Fransa'da Côte-d'Or idare çevresinin merkezi, Bourgogne'un bağcılık yapılan kıyısında; 15 882 nüf. Daire biçimindeki şehir surlarla çevrilidir. Anıtlar. Kiliseler. Bourgogne şarabı müzesi. Şarap ticareti. Bağcılık okulu. Şarapçılık malzemesi fabrikası, makine atelyeleri, madenî mobilya, tenekecilik. Mücevhercilik. Basımevi. — *Beaune idare çevresi;* 81 485 nüf. Din savaşlarından çok hasar görmüştür. (L)

BEAUNE (Florimond DE), fransız matematikçi (Blois 1601-ay.y. 1652). Descartes geometrisiyle ilgili açıklamalar yaptı. Eğriler üzerine bir problem (Beaune problemi) ortaya koydu. (L)

Beaune müzesi, eski bir manastırda kurulmuştur. Arkeoloji bölümü, mobilyalar, Ortaçağ ve Rönesans heykelleri, XVI. ve XVII.yy. italyan, hollonda ve fransız resimleri. (L)

BEAUNEVEU (André), fransız ressamı, heykeltıraşı ve minyatürcüsü (Valenciennes 1330'a doğr. - Mourges 1410'a doğr.). Beauneveu, fransız heykeltraşlığına yepyeni bir gerçekçilik getirdi. Meryem'in geçici ölümü adlı deseni Louvre'dadır. Richard II ikizli tablosu (Londra) çoğu zaman ona maledilir. Ayrıca Beauneveu, çok başarılı bir minyatürcü idi; *Jean de Berry'nin Mezmurlar Dergisi*'ndeki minyatürü ustalığını gösterir. [L]

BEAUREGARD (Pierre Gustave TOUTANT DE), fransız asıllı amerikan generali (New Orleans yakınları 1818-New Orleans 1893). 1838'de West Point askerî akademisini ikincilikle bitirdikten sonra, Meksika savaşına katıldı (1846). Güneylilerin safına geçerek, Fort Sumter'de, Ayrılış savaşının ilk top atışını açtırdı (12 nisan 1861). Bull Run ve Charleston'da zafer kazandı. Georgia bölgesini karış karış savundu, Sherman karşısında gerilemek zorunda kaldı ve Lee'nin yenilgiye uğramasından sonra güneyliler için hiçbir umut kalmadığını görünce Greensboro'da Sherman'a teslim oldu (1865). (L)

BEAUVAİS, Fransa'da Oise idare bölgesinin merkezi. Paris'ten 74 km uzakta, Picardie ile Bray bölgesinin birleştiği yerde, Thérain'in kıyısında; 36 533 nüf. Saint-Pierre katedrali. Katedralin yalnız bir koro yeriyle bir çapraz sahını vardır. Koro yeri 1247'de, sahın 1500'de yapılmıştır. Boyutları çok büyüktür (koro yerinde kubbenin yüksekliği 48 m). Gotik Üslûpta yapılmış en yüksek yapıdır. XIII, XIV, XVI.-yy.lardan kalma ve modern vitraylar. (L)

Beauvais millî halı yapımevi, 1664'te kurulan yapımevi. Kurucusu bir fransız kraliyet üslûbu meydana getirmek amacını güden büyük Colbert'dir. (L)

BEAUVOİR (Simone DE), fransız kadın yazarı (Paris 1908). 1929'da felsefe öğretmenliği öğrenimini bitirdikten sonra, 1931'den 1943'e kadar öğretmenlik yaptı, sonra edebiyat hayatına atıldı. Eserleri: *l'Invitée* (Davetli Kadın) [1943]; *le Sang des Autres* (Başkalarının Kanı) [1944]; *les Bouches Inutiles* (Lüzumsuz Boğazlar) [1945]; *Pour une Morale de l'Ambigüité* (Kaypaklık Ahlâkına Katkı) [1947]; kadının durumu üstüne bir deneme (*Kadın Nedir* [le Deuxième Sexe], 1949); Goncourt ödülünü kazanan *Mandarinler* (les Mandarins) [1954]; Kızıl Çin üstüne bir inceleme (*la Longue Marche* [Uzun Yürüyüş], 1958) ve otobiyografik denemeler. Anılarını (*La Force de l'Age* [Olgunluk Çağı], 1960; *la Force des Choses* [Gerçeklerin Zorlayışı], 1963) yayımladıktan sonra, büyük bir bölümü otobiyografik olan bir hikâye (*Une Mort Très Douce* [Çok Tatlı Bir ölüm], 1964) ile *les Belles Images* (Güzel Hayaller) [1966]; *la Femme Rompue* (Bitkin Kadın) [1967] adlı romanları yazdı. Beauvoir, çok tutulan bütün bu eserlerinde en yakın düşünce arkadaşı J.P. Sartre'ın ana temalarını dramatik güçle işler. (L)

BEAVERBROOK (William AİTKEN, Baron), ingiliz iş ve siyaset adamı (Ontario'da Maple, 1879-Surrey'de Mickleham, 1964). İş adamı olarak hayata atıldı. Kanada'daki bütün çimento fabrikalarını birleştirerek büyük servet sahibi oldu ise de halkın gözünden düştü. Bununla birlikte, siyasete atıldı. 1910'da muhafazakâr partiden mebus seçildi, parti başkanı Bonar Law'ın özel sekreteri oldu. Kazandığı büyük nüfuz, diğer muhafazakâr mebusları rahatsız etmeğe başladı. Liberal partiden Lloyd Georges'un da gözüne girmeyi başaran Beaverbrook 1918'de ilk ingiliz istihbarat bakanı olarak atandı. Ertesi yıl lord unvanını kazandı. 1917'de *Daily Express* gazetesini satın alarak, basın hayatına atıldı. 1921'de *Sunday Express*'i kurdu. Büyük bir iyimserlik içinde, 1939'a kadar dış tehlikelere kulak asmadı. Bununla birlikte, 1940'ta savaş kabinesinde bakan oldu. 1941'de Moskova konferansında ingiliz heyetine başkanlık etti. Churchill ile birlikte Washington'a gitti. 1941'de Devlet bakanı, sonra İaşe bakanı (1941-1942), nihayet Mührü Has lordu (1943 -1945) oldu. (L)

BEAVER RİVER, Kanada'da (Saskatchewan ve Alberta) ırmak, Churchill gölüne dökülür; 488 km. (L)

BEBBEGA. Bk. EBUL FEREC.

BEBE i. (türk. *bebek* veya fr. *bébé*'den). Bebek, süt çocuğu: *Birkaç ay sonra kucaklarınıza birer güzel bebe takdim edecektir* (H. R. Gürpınar). ‖ *Teşm. yol.* Genç, yeni yetişen çocuk: «*Baktık, sakalı bıyığı bitmemiş şuncacık bebe kükreyerek davranıyor, bırakıp savuşamadık*» (K. Tahir).

— Dil bil. Türkçede, *bebek*'ten gelen *bebe* kelimesi yanında, bir de Fransızcadan yazı dili aracılığıyle giren *bebe* kelimesi vardır. Anlam bakımından aynı olan bu kelimeler menşe bakımından farklıdırlar.

◆ **Bebecik** i. Küçük bebek, yeni doğmuş çocuk. ‖ Büyümüş olduğu halde hâlâ bebeklere yakışacak hareketler yapan çocuklara alay maksadıyle söylenir. (M)

BEBE (Nicolas Ferry), Stanislas LESZCZYNSKİ'nin ünlü cücesi (Vosges'da Champonay 1741-1764). Doğduğu zaman beşik yerine ağaçtan yapılmış bir kunduraya konduğu söylenir. Boyu 70 santimi aşmıyordu. Zekâsı ise «iyi terbiye edilmiş bir köpeğinki» kadardı. Stanislas onu boyuna göre bir ev yaptıracak kadar şımartmıştı. (L)

BEBEK i. Süt çocuğu, meme ve kucak çağında küçük çocuk: *Ne ninniden anlıyormuş, ne öyle hoppaladan / Işıl ışıl bakıyor a, bebek değil afacan* (M. A. Ersoy). ‖ Plastik. balmumu, kauçuk v.b. maddelerden yapılmış insan biçimi oyuncak: *Yarın seni bonmarşeye götüreceğim. Beğendiğin bebeği alacağım* (H. E. Adıvar). ‖ Sevgi ifadesi olarak kullanılan ünlem: *Al tut ellerimi bebek / Tut biraz* (Cahit Külebi).

— ÇEŞ. DEY. *Bebek beklemek,* hamile bulunmak, doğurmak üzere olmak: *O günlerde Aziz Mahmut Hüdai'nin karısı bir bebek bekliyordu* (N. Araz). ‖ *Bebek gibi,* davranışları bebeğe benzeyen. [Kadınlar için] Çok güzel. ‖ *Bebek oynamak,* oyuncak bebekle oynamak: *Bebek oynar gibi, seve seve sevine sevine uğraşarak Munise'yi süsledim* (R. N. Güntekin). ‖ *Agucuk bebek,* büyük olduğu halde davranışları bebeğe benzeyen kimseler için alay maksadıyle kullanılan. ‖ *El bebek gül bebek,* nazlı, kıymetli büyümüş. Hoş tutulmuş. ‖ *Sakallı bebek.* [Erkek için] Yaşı büyük fakat çocuk ruhlu. ‖ *Taş bebek,* bebek şeklindeki oyuncak. [Kadınlar için] Çok güzel, mütenasip vücutlu.

— Anat. Gözde irisin* ortasındaki siyah kısım: *Bebeklerinden çıkan bakışlar dumanlı bir hava içine dolan ince keskin ışıklar gibi haleli görünüyordu* (Ahmed Rasim). Bk. GÖZ.

— ANSİKL. Bebek, dünyanın en eski oyuncağı olarak bilinir. Hitit, Frig, Bronzçağ ve Cilâlıtaş devri tabakalarında bulunan ve din törenlerinde yer aldığı anlaşılan küçük heykelciklerin bir kısmının oyuncak bebek olarak kullanıldığı, diğer bir kısmının ise ana tanrıça kültü ile ilgili olduğu anlaşılır. Ar-

bebekler

tahtadan (eskimo)

balmumundan (Çat-Afrika)

pişmiş topraktan yunan (eklemli)

çinli (Yun-nan)

Peynet tarafından çizilen «Saint-Trop»

Foto. Herdeg-musée de l'Homme, musée de l'Homme, Arch. phot. (LAROUSSE)

BECCARİA marki'si Carlo Foucci'nin gravürü

Jozef BECK

keolog James Mellaart özellikle Burdur yakınlarındaki Hacılar höyüğünde kilden yapılan yüzleri boyalı, çıplak başlarına sonradan saç konulan figürinlere rastladı. Eski Mısır'da ve Amerika yerlileri arasında ağaç bebek ve tanrı heykelcikleri bulundu. Yerliler bu bebeklere saygı gösterir ve onlardan korkarlardı. Büyü yapmakta kullanırlar ve kendi âdetlerine göre giydirirlerdi. Bebeğin geleneksel biçimleri değişmemiştir: iki bin yıl önce yapılmış tahtadan ba'zı yunan bebeklerinde kol ve bacaklar hareketlidir. Başı bir şapka ile örtülü, saçları örgülü olan bu bebeklerin kabaca yontulu bedenleri vardır, kol ve bacaklar bedene tellerle iliştirilmiştir. Fransa'da, Morvan bölgesinde, Guarre-les-Tombes denilen yerden, XV. yüzyılda yapılmış inceden inceye işlenmiş bebek kalıpları bulunmuştur. Ortaçağda veya Rönesans devrinde yapılmış olan «şahane» bebeklerin çok zengin ve süslü giyecekleri bunlara daha fazla giydirilmiş birer manken niteliği verir. Louis XIII çocuk iken, Yunanlıların veya Mısırlıların bebeklerini taklit eden bebeklerle oynardı. XVII. yüzyıl başında, hem çocuklara oyuncak, hem terzilere, dikişçilere reklam-manken olarak kullanılabilen son modalara uygun giydirilmiş bebekler göründü. Dünya etnografya müzelerinde çok sayıda bebekler bulunmakta, halka gösterilmektedir. Makinist Maelzel 1823'te konuşan bebekler yaptı. Kendi kendilerine yürüyen, gözlerini açıp kapayan bebekler de 1826 yılında yapıldı.
Afrika'daki bebekler genel görünüşleriyle oyulmuş tahta fetişleri andırır. Orange'da Fingo halkı bebeği uğur olarak çocukları doğuncaya kadar yanlarında saklardı. Eski Japonya'da bebeklere canlı gözüyle bakılır, giydirilir ve beslenirdi. Soyulmuş söğüt değneğinden yapılan, kâğıt elbiseli bebekler 3 mayıs kız çocukları bayramında teşhir edilirdi. Ayrıca anneler felâketlere mâni olacağına inandıkları uğur bebekler taşırlar ve çocuklarını korurlardı. Kore'de küçük kızlar bebeklerini kendileri yaparlardı. Uzun bambu sapının ucuna tuzlanmış ve saç şeklinde inceltilmiş uzun ot tuttururlardı. Hiç bir zaman yüz yapmaz, bazan yüz yerine beyaz pudra sürerlerdi. Çok genç yaşta evlenilen Hindistan'da, Müslümanlar ve Mecusîlerde bir kız evlenirken kendisine itina ile giydirilmiş bebekler hediye edilirdi. Doğunun geri kalmış bazı topluluklarında ise içlerinde cinlerin bulunduğuna inanıldığı için kız çocuklarına bebek verilmez, fakat kız çocuklar içgüdülerine uyarak yastık ve tahta kütüklerinden bebek yaparlardı.
Türkiye'de 5-8 yaş arasındaki çocukların gelin bebeklerle oynamaları başlıca eğlenceleridir. Bunlar çoğu zaman çatal ağaçtan, mısır koçanından, bezden, seyrek olarak da taştan yapılır. Her şekilde de saçlar insan saçı, yün veya mısır püskülünden olurdu. Göz, kaş ve ağız ise daha çok dikişle yapılır, yanaklar gaz boyamalarla veya renk veren bitkilerle boyanarak yapılır. Bu gelinlerin eğlence aracı olmakla birlikte, müstakbel anneleri dikişe, nakışa ve çocuk büyütmeye hazırlamaları bakımından çok önemlidir. Türkiye'de bebek bir oyuncak olduğu için dinî ve sihrî rolleri de vardır. Yağmur dualarında, bahar törenlerinde de *çömçe* gelin* adı ile bir sembol olarak kullanılır.

● *Dünyada ilk bebek sergisi* Kızılay, Kızılhaç, Kızılarslan ve Güneş derneklerinin katılmasıyle Taksim Belediye bahçesinde açıldı (1936). Yarışmalı olarak düzenlenen sergiye 20 devlet katıldı. Daha sonra Türkiye'de ve yabancı ülkelerde çok kere bebek sergileri düzenlendi. Akşam kız sanat ve Olgunlaşma enstitülerine bebekçilik dersleri kondu (1937-1938). Ayrıca Kızılay derneği rehabilitasyon çalışmaları programına sakat kimselerle evlerinde çalışmak zorunda olanlar için sürekli bebekçilik kursları açıldı. Kurslarda yetişenlerin imal ettikleri bebeklerin satışına yardım edildi. İlk serginin gördüğü büyük ilgi Kızılay'a zaman zaman sergiler açma cesaretini verdi. Spor ve Sergi sarayında (1950), Gülhane parkında (1955), Galatasaray lisesinde (1958) ve Kızılayın 100. yıldönümünde Spor ve Sergi sarayında (1968) milletlerarası bebek sergileri açıldı ve birçok devlet katıldı. Türkiye'de bebekçilik sanatının doğup gelişmesinde bu sergilerin önemli rolü oldu. (ML)

BEBEK, İstanbul'da semt. Rumeli yakasında, Arnavutköy ile Rumelihisarı arasında. Eski çağlarda, o zamanki adıyle *Khile*'nin küçük bir balıkçı köyü olduğu tahmin edilir. Bebek adını İstanbul'un fethi sırasında Fatih'in görevlendirdiği bölükbaşının lakabından aldı. Kuzey rüzgârlarına kapalı olduğundan, eski devirlerden beri çok beğenilen bir sayfiye yeriydi. Hıristiyanlıktan önce burada, avcıların ve balıkçıların koruyucusu Artemis adına kurulmuş bir putperest tapınağı, Hıristiyanlıktan sonra da aziz Mikhael veya aziz Gabriel adına bir kilise vardı. Bugün hiçbirinin yeri kesinlikle bilinmiyor. Osmanlı imparatorluğunun güçlü devirlerinde devlet adamları Bebek'te saraylar ve bahçeler yaptırdılar. Bir ara bakımsız kalan ve harap olan Bebek, sonra yeniden imar edildi. Arsalar halka satıldı. Kıyıda güzel bahçeler ve köşkler yapıldı. Reisülküttabın (Dışişleri bakanı) yabancı sefirleri kabul ettiği Hümayunabâd köşkü de bunlar arasındadır. Sultan Abdülmecid bu köşkü yıktırdı, yerine Bebek kasrını yaptırdı. Mehmed IV devri nişancılarından Ahmed Efendi Bebek'te bir mescit, reisülküttap Mustafa Efendi de yanında bir çeşme yaptırdı. Mahmud II devri muharipleriden Said Efendi'nin Yılanlıyalı'sı da Bebek'in ünlü binaları arasındaydı. Önce Mütercim Rüştü Paşanın olan, sonra Cevdet Paşaya geçen bir yalının arazisi ile Deli Hüseyin Paşanın bağ ve bahçeleri bugün Robert kolej sınırları içindedir. Tanzimattan sonra Bebek sadece bir yazlık olmaktan çıktı. Bugün Beşiktaş ilçesinin, Arnavutköy bucağına bağlı olan Bebek, Boğaziçi'nin yaz ve kış oturulabilen bir semtidir.

◆ **Bebek ustası** bļş. i. Teşk. tar. Bebek kasrını koruyan ve bu semtin zabıta işleriyle görevli olan bostancı subayı. (Görevlerini iyi yapamayanlar bostancıbaşının isteği ile Kapıkulu süvari bölüklerinden. Orta bölüklerine çıkartılırdı.) [M]

Bebek oyunu bļş. i. Teşm. Anadolu'da özellikle Tokat, Kars, Cide'de görülen ilkel kukla oyunu; davul zurna eşliğinde oynatılır. Ayrıca araba içinde oynatılan bir kukla oyununa da *İki bebeğin kavgası* adı verilmektedir. (M)

BEBERUHİ bļş. i. *Teşm. yol.* Kısa boylu erkek.
— DEY. *Altı karış beberuhi.* Bk. ALTI.
— Temş. Karagöz'de önemli kişilerden biri. Boyunun kısalığından, cüceliğinden adına *Altıkulaç* veya *Pişbop* da denir. Şımartılmıştır, çabuk, duraksız konuşur, yılışıktır, karşısındakine eziyet etmekten hoşlanır, sövüp sayar. Bazı Karagöz oyunlarında birden fazla beberuhi bulunur. Başında külâh (külâhın ucunda bazen bir kâğıt fener asılıdır), salta, dizlik, çizme giyer. (M)

BEBGA veya **BEPGA** i.(ar. *bebğa*). *Esk.* Papağan. *Bepgaları sûz u saze hemras* (Şeyh Galip).

◆ **Bebgaiye** i. Psikol. Papağan gibi anlamsız şekilde konuşma. (M)

BEBİNGTON, Birkenhead'ın (Büyük Britanya, Cheshire) güney banliyösünde yerleşme merkezi, Mersey ırmağı halicinin sol kıyısında; 52 500 nüf. Faal sanayi merkezi (kimya sanayii, sabun, mekanik malzeme). [L]

BEBİR veya **BEBR** i. (fars. *bebir* veya *bebr*). *Esk* Zool. Kaplan. (İlmî adı: *Felis tigris*): *Harpte askerleri bebr ü peleng* (Ziya Paşa). ‖ Pars, leopar. (İlmî adı: *Felis pardus.*)
— Dil bil. Bugün dilimizde özel isim olarak *babür* şeklinde kullanılan bu kelime Eski Türkçede *babur* şeklinde de bulunmaktaydı. *Böbürlenmek* de buradan gelir. (M)

BE-BOP veya **RE-BOP** i. Müz. Bk. BOP.
BEBR i. Bk. BEBİR.

BEBRYKİA (lat. *Bebrycia*). Esk. coğ. Anadolu'nun Mysia veya Küçük Frigya bölgesinde ve Hellespontos (Çanakkale boğazı) kıyısı boyunca uzanan yere verilen ad. Bu ad burada oturmuş olan Bebryk'lerden gelmedir. (M)

BEBRYK'LER, Eskiçağda iki kavim. 1. Eski Anadolu'nun Mysia ve Bithynia bölgelerinde oturan kavim. M.Ö. III. yy.da yaşayan Yunanlı âlim Eratosthenes bir eserinde de Bebrykler'i Asya'da yok olmuş kavimler arasında anar. Bazı kaynaklara göre trakya menşelidirler ve M.Ö. VIII. yüzyılda Bithyinler tarafından yok edildiler. Yunan mitolojisinde ve özellikle Argonautlar seferinde önemli rol oynadılar. Bir söylentiye göre de adlarını Bebryke'den aldılar. 2. Akdeniz kıyısında Pireneler'in kuzeyinde ve güneyinde oturan eski İber kavmi. Yunan mitolojisine göre ilk kralı Bebryks'dir. Hayvan yetiştirirler, vahşî ve kaba olarak vasıflandırılırlardı. (M)

BEC i. Bk. BEÇ.

BECA sıf. (fars. *be-*, verme ve bulunma halini bildiren önek ve *câ* yer'den *becâ*). *Esk.* Yerinde, uygun: *Her beytine bir genc-i güher dense becadır* (Muallim Naci). ‖ Zf. Uygun bir şekilde.
— DEY. *Esk. Beca-na-beca,* yerli yersiz. (M)

BECA dili bļş. i. Kuşî grubundan dil. Yerliler *Bedavye* derler. Beca arapların verdiği addır. Afar, Saho, Somali ve Gallo dilleriyle yakın akrabadır. Sudan'da Kosseir'den (Kızıldeniz sahilinde) Nil'e kadar uzanan kesimde konuşulur. (L)

BECA'LAR, hamî-samî ırkından halk. Doğu Afrika'da, Nil ile Atbara ırmağı ve Kızıldeniz arasında, kabileler halinde yaşarlar. Müslüman ve göçebe çobandırlar. Bir kısmı Mısırlılar ile kaynaşmıştır. Becalar bugün 1 milyondan çoktur. (L)

BECAUD (François SILLY, **Gilbert** denir), fransız şarkıcı ve bestecisi (Toulon 1927). Filim müzikleri, bir kantat (*l'Enfant à l'étoile* [Yıldızdaki Çocuk], 1961) ve bir opera (*l'Opéra d'Aran* [Aran'ın Operası], 1962) yazdı. (L)

BECÂYİŞ i. (fars. *be-*, verme halini bildiren önek ve *câyiş*, yeri'nden *becâyiş*, onun yerine). *Esk.* İki memurun yer değiştirmesi. ‖ *Becâyiş etmek,* yer değiştirmek: *Becâyiş ettiler gözümle yadım* (Z. Gökalp).

BECBECE i. (ar. *becbece*). *Esk.* Ninni, çocuk avutmak, meşgul etmek veya ağlamasını önlemek için yapılan gürültü, hokkabazlık, tuhaflık. ‖ Çocuğu eğlendirmek, teskin etmek. (M)

BECCADELLİ (Antonio) takma adı *il Panormita,* italyan hümanisti (Palermo 1394-Napoli 1471). Pavia'da Visconti ailesinin hizmetinde belâgat profesörlüğü yaptıktan sonra 1435'te Napoli'de Aragon sarayına alındı ve kralın gözüne girdi. Açık saçık bir hicivler derlemesi olan *Hermaphroditus*'un (Hünsa) [1425-1426] yazarı Cosimo de Medici'ye ithaf ettiği bu eser o zaman şiddetle eleştirilmiştir. (L)

BECCAFUMİ (Domenico, **Mecherino** denir), sienalı ressam, heykeltıraş, dökümcü ve mozaikçi (Siena yakınında Valdibiena 1486'ya doğr.-Siena 1551). Toscana özentiicilinе kapılarak 1537'de bu işlerden Cenova'ya (Doria sarayı) soktu. Siena'da şehir sarayı (1529-1535) süslemelerine, allegoriler, göz aldatmacaları, garip yangın sahneleri kattı ve katedralde döşeme mozaikleri için İncil'deki birçok sahneyi canlandıran tasvirlerle, bronzdan şamdan taşıyan iki melek heykeli yaptı. (L)

BECCANE, isp. **Pechina.** Esk. coğ. İspanya'nın güneydoğusunda şehir. Alméria'dan 10 km uzaklıktaki şehir bugün mevcut değildir. Burası Endülüs gemicilerinin kurduğu bir cumhuriyetin merkeziydi. Şehirde birbirinden bahçeler ile ayrılan çok sayıda mahalle vardı. Sonraları şehir önemini kaybetti. Halkı da Alméria şehrine yerleşti. (M)

BECCARİ (Agostino), italyan şairi (Ferrara 1510'a doğr.-ay.y. 1590). Alfonso Della Viola'nın müziği eşliğinde 1554'te temsil edilen *Il Sacrificio* (Fedakârlık) piyesiyle pastoral dramın yaratıcısı sayılır. (L)

BECCARİ. Bk. ANTONİO DA FERRARA.

BECCARİA (Cesare BONESANA, — marki'si), italyan yazarı ve iktisatçısı (Milano 1738-ay.y. 1794). Parma'da sağlam bir öğrenim gördükten sonra fransız iktisatçılarının ve ansiklopedicilerinin düşünceleriyle ilgilendi. *Suçlar ve Cezalar* (Dei Delitti e delle Pene) [Livorno 1764] adlı bir inceleme yazdı. Ceza hukukunu yenileştiren bu kitap gizli yargılama usulüne, işkenceye, cezaların kişilere göre eşitsizliğine ve vahşîce ölüm işkencelerine karşı halkın ve zamanın filozoflarının itirazlarını dile getirdi. Bazı çevrelerde şiddetle eleştirildiyse de başka çevrelerde büyük bir heyecan uyandırdı. Rahip Morellet

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

tarafından fransızcaya çevrilen, Voltaire ve Diderot tarafından yorumlanan bu eser kısa zamanda Avrupa'da tanındı, diğer dillere de çevrildi. Beccaria Parise davet edildi; takdirlerle karşılandı. ise de o, gene hükûmetinin kendisi için siyasî iktisat kürsüsü kurduğu Milano'ya döndü. Beccaria sermayenin fonksiyonlarını ve iş bölümünü çözümleyen ilk iktisatçılardandır. Başlıca eserleri: *Dei Disordini e dei Rimedi delle Monete Nello Stato de Milano* (Milano Devletinde Paraların Düzensizliği) ve *Stude delle Scienze di Economia Politica* (İktisat İlmi Üstüne İnceleme) [1822]. (L)

BECCARİA (Giovanni Battista), italyan fizikçisi ve yerölçme bilgini (Mondovi 1716-Torino 1781). Torino üniversitesinde fizik profesörü (1748), hareketsiz elektrik üzerine birçok deney yaptı. Bu deneylerle iki çeşit elektrik yükü olduğunu gösterdi ve bunu tabiî ve yapma elektrik üzerine yazdığı çeşitli eserlerinde açıkladı. Piemonte'de meridyenin bir derecesinin ölçülmesine katkıda bulundu ve yanma meselesini inceledi. (L)

BECEJ, Yugoslavya'da (Voyvodina) şehir; 27 000 nüf. Tarım pazarı. (L)

BECENE i. *Mah.* Ördek avı için yapılmış kulübe, avcı kulübesi. || Tuzak, pusu (Edirne, Kırklareli). Bk. GÜME. (M)

BECERİKLİ sıf. Elinden iş gelen, tuttuğu işi ustalıkla, anlayışla ve yetkiyle başaran: *Ahmed Efendi, acemi acemi ortalarda dolaşırken orta yaşlı becerikli bir kadın şuna buna buyur ediyor, yer gösteriyordu* (B. Felek). *Onu yapanlar ince ve becerikli işçiler, derin mütefekkirler, mükemmeliyete susamış işçilerdi* (P. Safa).

◆ **Beceriklilik** i. Becerikli olma hali: *Şimdi size yalan gelir, bana bir beceriklilik geldi ki sormayın* (B. Felek).

◆ **Beceriksiz** sıf. Tuttuğu işi başaramayan, elinden iş gelmeyen: *Toprak içinden bana doğru uzanan bu katı, sert derili, beceriksiz eller ölümle dirim arasında bulunduğumuz şu anda bana bütün acımı unutturmuş...* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Serbest ve afacan cüretimle yavaş yavaş bu salona sahip oluyor, kendilerini acemi, beceriksiz bir misafir mevkiinde bırakıyordum* (R. N. Güntekin).

◆ **Beceriksizlik** i. Beceriksiz olma, elinden hiçbir iş gelmeme: *Bu sevda ona on sekiz yaşını, mektep çocukluğunu, o saffet hayatının beceriksizliklerini iade etmişti* (H. Z. Uşaklıgil). *Bu mehtaplara dair yazısını birçok kitapları içinde aradım, fakat belki beceriksizlikle, bir şey bulamadım* (A. Ş. Hisar). [M]

BECERMEK geçl. f. Güç görünen bir işin yolunu bulup yapmak, başarmağa gücü yetmek, üstesinden gelmek: *Arkada tavla var. Şaban bu işi becerir. Arpa, saman bol* (K. Tahir). *Yıkmak insanlara yapmak gibi kıymet mi verir / Onu en çulpa herifler de, emin ol becerir* (M. Â. Ersoy). || Doğru olarak telaffuz etmek: *Bu mağaralarda kalanlar o gidenlerin, hattâ gittikleri memleketlerin isimlerini bile beceremezler* (Ş. S. Aydemir). *Aman adını iyi beceremiyorum. Cinguguk diyeceğim geliyor* (B. Felek). || — *Mec.* Bozmak, kirletmek: *Yepyeni elbisesini bir giyişte becerdi.* || Argo. Birini öldürmek veya ırzına geçmek: *Kızı becermiş.*

◆ **Beceri** veya **becerik** i. Becerme, elinden iş gelme. (M)

BECELLEŞMEK ortaklş. f. (ar. *cedel*, münakaşa'dan *cedelleşmek* > *cebelleşmek* > *becelleşmek*). Münakaşa etmek, çekişmek, uğraşmak: *Çünkü şair, doktorun naklettiği hatıraları yazmıyor, doktorla becelleşiyordu* (Ş. S. Aydemir).

— Dil bil. Arapça *cidal* veya *cedel*'den *cedelleşmek* ve *cebelleşmek* olan bu kelime, metatez ile *becelleşmek* şekline girmiştir. Türkçede çok görülen b>m ile *mecelleşmek* ve halk ağızlarında *cencelleşmek* de vardır. (M)

BECERRA (Gaspar), ispanyol ressam, heykeltıraş ve desencisi (Baeza 1520-Madrid 1570). Roma'da Michelangelo'nun sanatından esinlendi. Valladolid'e yerleşti ve kralın ressamı oldu (1557), Madrid'de Alcazar'ın süslenmesine katkıda bulundu. Desenler (Madrid Millî kütüphanesi) şatafatlıdır. Astorga katedralindeki mihrap arkası resmiyle Castilla la Vieja'da özenticiliğini yaydı. (L)

BECET i. *Mah.* Küçük kuş cinsi (serçegillerden.) [Bornova, İzmir]. (M)

BECHAUX (Auguste Etienne), fransız iktisatçısı (Porrentruy 1854-Paris 1922). *Les Écoles Économiques au XIX. Siecle: l'école Économique Française* (XIX. yy.da İktisadî Okullar: Fransız İktisadî Okulu) [1902] adlı eserinde fransız liberalizmi ile ingiliz ferdiyetçiliği arasındaki farkı belirtti. Emek ve ücret sorunları üstüne eserleri de vardır. (L)

BECHER (Johannes), alman şairi ve tiyatro yazarı (Münih 1891-Berlin 1958). Aşırı sol taraftarı, 1935-1945 arasında Sovyetler birliğine sığındı, sonra Demokratik Alman cumhuriyetine döndü. İlk eserleriyle ekspresyonist okula bağlanır: *An Europa* (Avrupaya) [1916]; *Päan Gegen dil e Zeit* (Paian Çağımıza Karşı) [1918]; *Vorwarts, du Rote Front* (Kızıl Yürüyüş) [1924]; *Maschinenrhythmen* (Makinelerin Ritmi) [1925]. Yeni eserleri, özellikle *Ausgewahlte Dichtun Ausder zeit der Verbaunung* (Sürgün Devresinden Şiirler) [1945] daha açık ve sade biçimlidir. (L)

BECHER (Johann Joachim), alman simyacısı (Speyer 1635-Londra 1682), Mainz üniversitesinde tıp profesörü (1666), sonra Münih'e yerleşti; aşırı gururu ve bağımsız ruhu herhangi bir yerde devamlı yerleşmesine engel oluyordu. Münih'ten Viyana'ya gitti, kont Von Zinzendorf'un dostluğu sayesinde ticaret odası danışmanlığına getirildi. Kısa zamanda gözden düştü ve 1678'e doğru Hollanda'da Harlem'e geçti. Nihayet 1680'e doğru İngiltere'ye gitti ve orada İskoçya ve Cornwall madenlerini incelemekle iki yıl geçirdi. Çok usta bir deneyci olan Becher büyük bir faaliyet gösterdi. 1669'da etileni buldu. Bir maddenin başka bir maddeye dönüşme yeteneğine en son inananlardan biridir. Üç madde tezini savunuyordu; toprak madde, madenî madde ve yanıcı madde. Flojistik teorisinin öncülerindendir. Eserleri: *Physica Subterranea* (Yeraltı Tabiatı) [1669]. *Theses Chymicae* (Kimya Tezleri) [1682]. (L)

BECHET (Sydney), amerikalı zenci caz müzikçisi (New Orleans 1897-Garches 1959). Saksafon ve klarnet virtüozu, 1914'ten itibaren Eagle Bande ile çalışmaktadır. Bechet, «New Orleans» üslûbunun en gerçek temsilcilerindendir. (L)

BECHİ (Gino), italyan baritonu (Floransa 1913). 1936'da Traviata ile sanat hayatına başladı; 1939'da Roma'da sahneye çıktı; Titta Ruffo'nun oyun gücünü ve üst seslerdeki rahatlığını andırmasıyle çabucak devrin en beğenilen italyan baritonu oldu. Güney Amerika'da olduğu gibi Avrupa'da da en büyük başarıyı Verdi'nin operalarında gösterdi; sinemada ve plaklarda tenor Gigli'ye eşlik eder. (L)

BECHSTEİN (Friedrich Wilhelm Karl), alman piyano imalâtçısı (Gotha 1826-Berlin 1900). Almanya'da, Londra'da, Paris'te çeşitli fabrikalarda çalıştı, sonra Berlin'de kendi fabrikasını kurdu. Bu fabrika çok çabuk gelişti. (L)

BECHSTEİN (Johann Matthaus), alman tabiat bilimcisi (Waltershausen 1757- Meiningen yakını 1822). Kendini ormancılık incelemelerine verdi, 1794'te Kemnote'da bir ormancılık okulu kurdu, sonra 1800'de, sakson Meiningen dükü tarafından Dreissigacker orman akademisi müdürlüğüne atandı. Eserleri: *Yerli ve Yabancı Tabiat Tarihi* (1792-1797), *Orman Botaniği* (1810), *Orman Entomolojisi* (1818), *Osmancılık Bilimi Dersleri* (1818-1921). [L]

BECHSTEİN (Ludwig), alman yazarı (Weimar 1801-Meiningen 1860). Johann Matthaus Bechstein'in yeğeni, 1845'te ve 1856'da yayınlanan alman efsane ve masalları derlemesiyle ün kazandı. En tanınmış eseri: *Bir Çalgıcının Seyahati* (Fahrten Eines Musikanten) [3 cilt, 1836-1837]. (L)

BECHTEL (Friedrich), alman dilbilimcisi (Baden'de Durlach 1855-Hale 1924). *Schleicher'den beri hint-germen dilbiliminin temel sorunları* (1891) adlı eserin yazarı. (L)

BECHTERMUNZE (Heinrich), alman matbaacısı (öl. 1466). Mainz'de Gütenberg'in arkadaşı; ünlü *Catholicon* (1460) ona atfedilir. Sonradan Eltville'e yerleşti. (L)

BECHUANA. Bk. BEÇUANA'LAR.

BECİD sıf. (fars. *be-*, ve ar. *cidd*, cid-diyet'ten *becidd*). *Esk.* Ciddî, gerçek, önemli. || Zf. Cidden, gerçekten. (M)

BECİLE, bedevî arap kabilelerinden biri. Taif yakınında oturmaktaydı. Bu kabile gerek komşu kabileler ve gerekse iç savaşlar yüzünden birçok gruba ayrıldı. İslâmlıktan önce diğer kabilelerle karıştılar. Bir kısmı uzun süre varlığını koruyabildi. Sayılarının azlığı ve etrafa dağılmaları sebebiyle islâm tarihinde önemli faaliyetleri yoktur. (M)

BECK (Conrad), isviçreli besteci (Lohn 1901). Andreae ve Honegger'in talebesi. 1939'dan beri, Basel radyosunda müzik yayımları müdürüdür. Eserleri arasında altı senfoni, bir bale (*Büyük Ayı*), oda müziği parçaları vardır. Besteleri Hindemith'den büyük ölçüde esinlenir. (L)

BECK (Franz), Rheinland'lı besteci, fransız tabiiyetine geçti (Mannheim 1723-1733 arası - Bordeaux 1809). Venedik'e gitti ve Galuppi'nin yanında sanatını geliştirdi. 1757'ye doğru Fransa'ya geldi. 1767'de Saint Seurin'in orgcusu ve tiyatronun orkestra şefi olarak Bordeaux'ya yerleşti. Eserleri arasında otuz senfoni, iki divertimento, on iki klavsen sonatı, iki opera ve bir *Stabat Mater* vardır. (L)

BECK (Josef), polonyalı siyaset adamı (Varşova 1894-Romanya'da Staneşti 1944). Birinci Dünya savaşında Pilsudski'nin Polonya lejyonunda savaştı. Pilsudski'nin özel kalem müdürü (1926-1930), Devlet bakanı, sonra müsteşar (1930-1932) oldu. 1934'te Almanya ile on yıl süreli bir saldırmazlık antlaşması imzaladı, Hitler'in desteğiyle 1938'de Çekoslovakya'nın terkettiği Teschen kömür bölgesini Polonya'ya kattı. Fakat 1939'da Dantzig'in Almanya'ya ilhakını reddedince, alman orduları Polonya'ya girdi. Beck Romanya'ya sığındı ve orada gözaltına alındı. (L)

BECK (Ludwig), alman generali (Wiesbaden'de Briebrich 1880-Berlin 1944). Birinci Dünya savaşında Kronprinz'in kurmay heyetinde binbaşı idi. 1938'de korgeneral ve genelkurmay başkanı oldu. Reichswehr'in Wehrmacht haline gelmesinde büyük rol oynadı ise de Hitler'e karşı olduğu için ağustos 1938'de istifa etti. İkinci Dünya savaşı boyunca emir ve kumanda dışında tutuldu. Rejime karşı olan kimselerle temas kurdu. Hitler'i ortadan kaldırmağa çalışan askerî komplonun başına geçti. Ayaklanmanın başarısızlığa uğraması üzerine tutuklandı (20 Temmuz 1944), intihara kalkıştı ve aynı gece öldürüldü. (L)

BECKE (Friedrich), avusturyalı mineraloji ve litoloji bilgini (Prag 1855-Viyana 1931). Prag, daha sonra da Viyana üniversitelerinde profesör (1898). Kayaların gözle görülmeyen parçacıklarında meydana gelen ışının kırılması olaylarını mikroskopla belirleyen bir usul icat etti. (L)

BECKEM i. (esk. türk. k. *alâmet* anlamında). Türk yiğitlerinin savaşlarda alâmet olarak taşıdığı ipek veya yaban sığırı kuyruğundan kumaş. Oğuzlar buna *perçem* derler. (M)

BECKEM, abbasî halifelerinin ünlü emirler emîri (? - 941). Aslen türk olan Beckem önce Gilân emîrine intisap etti, sonra 935'-

general Ludwig BECK

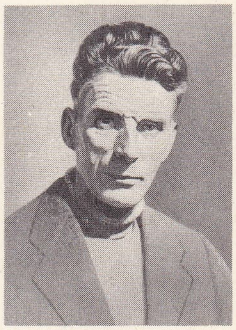

Samuel BECKETT

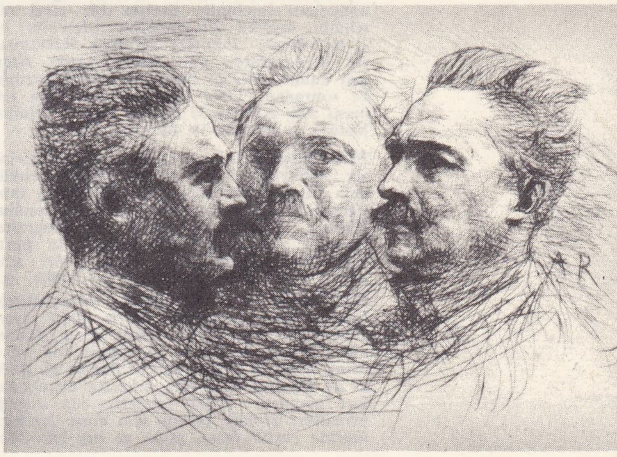

Henry BECQUE
Auguste Rodin'in yedirme resim kalıbı

Foto. Monde et [illegible], A.F.P. (LAROUSSE)

beç tavuğu

te onun öldürülmesine önayak oldu. Bunun için kaçmak zorunda kaldı ve halife Rasi'ye baş vurarak ordusuna girdi, 937'de Beridîler'den Ebu Abdullah'ı mağlup etti. Emîrülümera İbn-ür-Raik'i ortadan kaldırdıktan sonra onun yerine geçti. Kendisi emîrülümera olunca Hamdanîleri itaat altına aldı. Sonra Büveyhoğulları ve Beridîlerle mücadele etti; 941 yılında Beridîlere karşı çıktığı seferde kürtler tarafından öldürüldü. (M)

BECKENHAM, Londra'nın (Kent) güneydoğu banliyösünde yerleşme merkezi; 77 300 nüf. (L)

BECKER (August), alman manzara ressamı (Darmstadt 1822 - Düsseldorf 1887), kendisini yukarı İskoçya'da Balmoral şatosunun süsleme projelerini yapmak için çağıran kraliçe Victoria'nın gözde ressamları arasında yer aldı. (L)

BECKER (Johann Phillip), alman sosyalisti (Frankenthal 1809-Cenevre 1886). Çeşitli demokratik hareketlere katıldıktan sonra, kendisini sosyalizmi yaymaya adadı, Marx ve Bakunin'in tartışmalarında önemli bir rol oynadı. *Internationale*'in kurucularındandır (1865). 1877'de Cenevre'de sosyalist eğilimli *Précurseur* gazetesini kurdu. (L)

BECKER (Karl Wilhelm), eski paralar uzmanı, Gothe'nin dostu (Speyer 1772-Berlin 1830). Eski madenî paraları taklitteki ustalığıyle tanınır. (L)

BECKETT (Samuel), irlandalı yazar (Dublin 1906). 1838'de Paris'e yerleşti. *Murphy* (1938) ve *Happy Days* (Mutlu Günler) [1951] gibi ingilizce romanları hariç, 1947'den sonra eserlerini genellikle fransızca yazmaya başladı: *Molloy* (1951), *Malone Meurt* (Malone Ölüyor) [1951], *l'Innomable* (1953) ve *Comment c'est* (Bu, nasıldır) [1961]. Tiyatro eserleri: *Godot'yu Beklerken* (En Attendant Godot) [1953], *Oyunun Sonu* (Fin de Partie) [1957], *Son Çete* (la Dernière Bande) [1960], *Comédie* (Komedi) [1963], *Va et Vient* (1966). Bütün bu oyunlarında, Beckett, hayatın boşluğu, insanî amaçların anlamsızlığı ve umutsuzluk temalarını işler.

Diğer eserleri: *Bram van Velde* (1958), *İmagination Morte Imaginez* (1965), pantomim biçiminde bir piyes olan *Sözsüz oyun* (Actes sans Paroles) [1957]; *Actes sans Paroles II* (1962). Radyo için piyesler: *Tous Ceux qui Tombent* (Bütün Düşenler) [1957]; *Cendres* (Küller) [1959]; *Paroles et Musique* (Sözler ve Müzik) [1962]. 1969 Nobel edebiyat ödülünü kazandı. (LM)

BECKFORD (William), ingiliz siyaset adamı (Jamaica 1709-Londra 1770). Londra Sitesi'nin Alderman'ı ve 1762-1769 arasında Belediye başkanı oldu. George III ile başbakanı Bute'in şahsî politikasına şiddetle muhalefet etti. Kudretini, sömürgelerle ticaretten elde ettiği muazzam servete borçluydu. (L)

BECKFORD (William), ingiliz koleksiyoncusu ve yazarı (Fonthill 1760-Bath yakınında Lansdown Hill, 1844). Çok zengindi, uzun süre Avrupa'da dolaştı ve karşılaştığı olayları *European Travels* adlı gezi mektuplarında anlattı. Ayrıca, ingiliz ve hollandalı sanatçılar üzerine bir yergi niteliğini taşıyan *Biographical Memoirs of Extraordinary Painters* (Harika Ressamların Biyografileri) adlı eserini yazdı. Ama asıl ününü 1782'de fransızca olarak yazdığı ve sonradan (1786) ingilizceye çevrilen romanı *The History of Caliph Vathek* (Halife Vathek'ın Öyküsü) ile kazandı. (L)

BECKMANN (Max), alman ressamı (Leipzig 1884-New York 1950). Parlak renkli, ama biçim bakımından basitleştirilmiş tablolarında güçlü bir ekspresyonizm kendini gösterir. Beckmann başarılı bir litografttı. Eserleri arasında, Richard Pipper'in portresi, Brauloehrens'in *Bir Gece Şehri* adlı kitabı için yaptığı resimler sayılabilir. (L)

BÉCLARD D'HARCOURT (Marguerite), fransız kadın bestecisi (Paris 1884- ay.y. 1964). *Dierdane* adlı bir lirik dram, *Raïmi* adlı bir peru balesi ve Mussorgski'nin «*Evlenme*»siyle M. Emmanuel'in *Poème du Rhône*'nu (Rhône Şiiri) için orkestra uygulamaları besteledi. Diğer eserleri: oda müziği (sonatlar, triolar), piyano için *dorik bir tarz üzerine çeşitli tema,* şarkı ve org için *Mezamir, Üç deniz şiiri* (metin, J. Superville), ikinci bir senfoni (*Mevsimler,* 1952). [L]

BECQUE (Henry), fransız tiyatro yazarı (Paris 1837-ay.y. 1899). *Sardanapale* (1867) adlı bir opera librettosu ile tiyatro yazarlığına başladı. Bir ara gazetecilik yaptı, sonra yeniden tiyatroya döndü: *Les Corbeaux* (Kargalar) [1882] ve *la Parisienne* (Parisli kız) [1885] adlı şaheserlerinden sonra, 1897'de *la Veuve*'ü (Dul kadın) yazdı. *Querelles Littéraires* (Edebî Tartışmalar) [1890] ve *Souvenir d'un Auteur Dramatique* (Bir Tiyatro Yazarının Anıları) [1895] adlı eserlerinde, edebiyat kroniklerini ve yaptığı tartışmaları bir araya getirdi. Becque, fransız gerçekçi komedi türünün son temsilcisidir. (L)

BECQUER (Gustavo Adolfo), ispanyol yazarı (Sevilla 1836-Madrid 1870). Mensur masalları *Maese Perez el Organista* (Orgçu Perez Usta), *El Miserere* v.b. [1860-1865], *Leyendas Espanolas* (İspanyol Efsaneleri) adıyle yayımlandı (1904). Asıl ününü, devrin gençliği üzerinde derin bir etki yaratan lirik şiirler derlemesi *Rimas* (Kafiyeler) [1861] ve *Cartas desde mi Celda* (Hücremden Mektuplar) [1864] adlı eserleriyle kazandı. (L)

BECQUEREL (Antoine), fransız fizikçisi (Châtillon-Coligny 1788-Paris 1878). 1819'da basınç elektriğini (piezoelektrik) keşfetti. 1829'da elektrotları kutuplaşmayan iki sıvılı ilk pili tasarladı. Mıknatıs iletkenliği zayıf cisimlerin varlığını ortaya koydu. 1839'da fotoelektrolitik pili icat etti. Elektrik, mıknatıs, elektrokimya, meteoroloji ve gübreler üstüne birçok eser yayımladı. (L)

BECQUEREL (Edmond), fransız fizikçisi (Paris 1820-ay.y. 1891). 1878'de Museum'-da fizik profesörü olarak babasının yerine geçti. İlkin 1842'de, ültraviyole görüntüsünün incelenmesinde Daguerre levhasını sistemli bir şekilde kullandı. 1847'de güneş tayfı renklerini fotoğrafla saptamayı başardı. 1853'te, yüksek ısılı bir cismin etrafında meydana gelen gazların iletkenliği üstüne önemli bir inceleme yaptı. 1866'da termoelektrik pil yardımıyle meydana gelen ısının ilk ölçülerini vererek, madenlerin elektromotör güçlerinin değerine göre sınıflandırılmasını sağladı. (L)

BECQUEREL (Henri), fransız fizikçisi (Paris 1852-Lecroisie 1908), Edmond Becquerel'in oğlu. 1877'de mühendis, 1892'de Muséum d'histoire naturelle'e, 1895'te Politeknik okuluna fizik profesörü oldu. 1889'-da İnstitut üyesi oldu. X ışınlarının keşfinden sonra, bu ışınlarla fosforışı olayı arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını araştırdı. Böylece 1896'da uranyum tuzlarında radyoaktivite olayını buldu. Bir elekromıknatısça sağlanan magnetik alanda uranyumun saçtığı ışınları tahlil etti ve bu ışınların uranyum atomuna has ve uranyumun bütün bileşikleri için geçerli olduğunu meydana çıkardı. Uranyum ışınlarına tutulan gazların iyonlaşmasını da o buldu. Magnetik dönerle polarma (1876), fosforışı (1882), kızılötesi tayf (1883), ışığın billûrlarca emilmesi (1886) üzerindeki çalışmalarını da saymak gerekir. 1903'te Nobel fizik ödülünü P. ve M. Curie ile paylaştı. (L)

BECQUEREL (Jean), fransız fizikçisi (Paris 1878-Pornichet 1953), Edmond Becquerel'in oğlu. 1902'de, Tabiat bilimleri müzesinde uygulamalı fizik kürsüsüne getirildi. Elementlerin bağıllığı ve birinden öbürüne dönüşümü ile fiziğin müzikle ilişkileri üstüne çeşitli eserler yazdı. (L)

BECULA. Esk. coğ. İberik yarımadasında şehir, Betica'da. Sonradan «Africanus I» adını alan Scipio burada Hasdrubal'i yendi. (L)

BEÇ veya **BEC** i. (macarca *Becs*). Tar. Viyana'ya verilen bir ad. ‖ Avusturya anlamında da kullanılmıştır: *Beç kralı.*

◆ **Beçkârî** sıf. *Esk.* «Viyana işi» anlamında oradan gelen eşyâ için kullanılırdı.

◆ **Beçli** veya **beclu** sıf. *Esk.* Viyanalı. Avusturyalı. (M)

BEÇÇE veya **BEÇE** i. (fars. *beççe*). *Esk.* Çocuk. Yavru. *Manend-i dîv beççelerin iltikam eder / Köhne ribât-ı dehr aceb âşiyânedir.* (Ziya Paşa) ‖ Esir çocuk.

— ÇEŞ. DEY. Esk. *Beççe-bâz,* (çocukla oynayan) Kulampara. ‖ *Beççe-dâr,* çocuk sahibi olan. Hamile. ‖ *Beççe-i hor* veya *beççe-i hurşîd* (güneş yavrusu), değerli taş veya maden. ‖ *Beççe-i hûnîn,* keder gözyaşı, derin üzüntünün gözyaşları. ‖ *Beççe-i kûy,* gayr-ı meşru dünyaya gelen çocuk. ‖ *Beççe-i nev,* yeni doğan çocuk veya hayvan yavrusu. Yeni sürüp çıkan taze filiz, henüz tomurcuklanmış çiçek. Yeni ortaya çıkan hadise. ‖ *Beççe-i tâvus-ı ulvî,* (ulvi tavus kuşunun yavrusu), güneş. Gündüz. Ay. Ateş. La'l, Yakut. ‖ *Horos-beççe,* piliç. ‖ *Sîr-beççe,* arslan yavrusu, yiğit kişi, cesaretli genç. ‖ *Tersâ-beççe,* hıristiyan genci.

— Teşk. tar. Osmanlılarda savaşta esir edilenler arasında bulunup da acemiliğe alınmayan erkeklere verilen ad.

◆ **Beççedân** i. Esk. Rahim, dölyatağı.

◆ **Beççegân** çoğl. i. Esk. Çocuklar, yavrular.

— DEY. *Esk. Beççegân-ı dîde,* gözyaşları. (M)

BEÇ tavuğu bls. i. Beyaz benekli siyahımsı tüylü kuş. (Küçük ve çıplak başında boynuzsu maddeden bir ibik, gagasının altında iki sakal bulunur. Kuyruğu kısadır. Sülüngillerden.) ‖ *Beç palazı,* beç tavuğunun pilici: *Beç palazının eti çok lezzetlidir.*

— ANSİKL. *Beç tavuğu* (*numida*), Afrika savanlarında yaşayan yabanî bir tavuktur. Birçok türü vardır. En tanınmış türü (*Numida meleagris*) evcil tavukların atasıdır. Eski Yunanlılarla Romalılar buna «Numidia veya Kartaca tavuğu» derlerdi. Ortaçağda «Türk veya Hint tavuğu» adı verilirdi. Beç tavuğu, tavuk gibi üretilir, ama daha geniş alan ister. Bir yaşından itibaren yumurtlamaya başlar. Kuluçka süresi 28-30 gündür. Tavuk veya hindi altına konabilir. (L)

BEÇUANALAND, Güney Afrika'da Britanya himayesi; 710 000 km²; 337 000 nüf. Başkenti, Kap eyaletinde, *Mafeking.* Kendisini çevreliyen Güneybatı Afrika yaylaları Rodezya ve Transvaal'e oranla bu bölge, çanak biçiminde geniş bir tortul yayladan (yaklş. 1 000 m) meydana gelir. Ortası ve güneyi Kalahari çölüyle, kuzeyi ise Tambezi havzasına bağlı Makarikari ve Okauango bataklık çukurlarıyle kaplıdır. Güneybatıdaki cılız bozkırlar ile kuzey ve kuzeydoğusundaki seyrek ormanlar arasında geniş savan düzlükleri uzanır. Nüfus, özellikle güneyde ve doğuda toplanır. Az ölçüde tarım yapılmakla beraber, belli başlı gelir kaynağı, yoğun hayvancılıktır (sığır: 800 000 baş; koyun ve keçi: 550 000 baş). Mafeking-Bulawayo demiryolu boyunca, Kanye ve Francistown yöresinde gümüş, altın ve amyant madenleri işletilir. Kap eyaletinin idare bölümlerinden biri de *Beçuanaland* adını taşır; idare merkezi, *Vryburg.*

1960'ta kabul edilen Anayasayle çoğunluğu memurlardan meydana gelen bir Yürütme meclisi ve seçimle gelen bir Yasama meclisi kuruldu. 1965 Anayasası sorumlu bir hükûmet getirdi; 1 mart 1965 seçimlerini muhafazakâr parti (*Bechuanaland Democratic party*) [Beçuanaland Demokrat partisi] kazandı. Bu partiyi doktor Seretse Khama yönetiyordu. S. Khama seçimlerden sonra başbakan oldu. Meclisteki 31 milletvekilliğinden 28'ini muhafazakâr parti aldı. 30 Eylül 1966'da Beçuanaland, Commonwealth içinde tam bağımsızlığına kavuştu ve Botsvana adını aldı. (L)

BEÇUANA'LAR, Güney Afrika'daki zenci halkların tümü. Başlıcası Tsvana'lardır. (L)

BED sıf. (fars. *bed*). *Esk.* Kötü, çirkin, işe yaramaz, fena: *Haris'in öyle bed muamelesini ifade ettikte Resulü Ekrem Haris'e «mülkü zail olsun» diye beddua etti* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Bed bed bakmak,* kötü kötü bakmak, bir fenalık yapacakmış gibi durmak: *Suratıma öküz gibi ne bed bed bakıyorsun* (H.E. Adıvar). ‖ *Bed gelmek* (veya *bed görünmek*), çirkin görünmek, yakışmamak. ‖ *Bed suratlı,* kötülüğü, yüzünden belli olan. ‖ *Bedine* (veya *betine*) *gitmek,* fenasına gitmek, incinmek, kendine yediremmek. ‖ *Esk. Bed-âğâz,* kötü başlangıçlı. ‖ *Bed-ahd* (veya *bed-peyman*), verdiği sözde durmayan, yalancı. ‖ *Bed-ahlâk,*

Foto. Noailles (LAROUSSE)

ahlâkı kötü olan. || *Bed-ahter*, yıldızı, talihi kötü. || *Bed-âhû*, zayıf karakterli, kötü huylu. || *Bed-alef*, pis boğaz. || *Bed-amel*, işi, hareketleri kötü olan. || *Bed-âmuz*, kötü şeyleri öğrenen veya öğreten. || *Bed-asl* (veya *bed-aslı*), aslı, soyu kötü: *Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma* (Ziya Paşa). || *Bed-âyîn*, âdetleri, gelenekleri kötü olan; dinî düşünceleri aykırı olan kimse. || *Bed-azmâ*, kötülüğü denenmiş kimse. || *Bed-bû*, fena kokulu. || *Bed-bûk*, hain korkak. || *Bed-çehre* (veya *bed-çihre*), çirkin yüzlü. || *Bed-çeşm*, nazarı değen. || *Bed-dimag*, inatçı, muhteris. || *Bed-eda*, kaba davranışlı, terbiyesiz. || *Bed-endam*, çirkin vücutlu, biçimsiz, çarpık. || *Bed-endiş*, kötü niyetli, kötülük düşünen: *Zemane ateş urdu hirmen-i can-ı bed-endişe* (Baki). || *Ber-fal*, uğursuz. || *Bed-fencâm*, sonu kötü olan. || *Bed-ferma*, fena işler, günah işlemeyi emreden. || *Bed-girdâr* (veya *bed-kirdâr*), kötü tabiatlı, fena işler yapan. || *Bed güher* (veya *bed-gevher*), mayası bozuk. || *Bed-gümân*, şüphelenen. Kötülük düşünen: *Zehre-çâk olsa n'ola toptan adu-yı bed-gümân* (Ziya Paşa). || *Bed-hâh*, birisinin kötülüğünü isteyen: *İstikbalde âdhi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dahilî ve haricî bed-hâhların olacaktır* (Atatürk). || *Bed-huy* (veya *bed-hû*), kötü karakterli, fena huylu. || *Bed-kâr*, kötü işle uğraşan. || *Bed-maaş*, geçimsiz. || *Bed-maye*, mayası bozuk: *Bed-maye olan anlaşılır mec-lis-i meyde* (Ziya Paşa). || *Bed-mest*, kendini bilmeyecek kadar sarhoş: *Evvelce tahammülü mümkün bir çakırkeyiflikten ibaret kalan sarhoşluğu şimdi bed-mestliğe dönüyordu* (H.Z. Uşaklıgil). || *Bed-mezhep*, kötü mezhepli, dinsiz (küfür olarak kullanılır). || *Bed-nam*, adı kötüye çıkmış: *Sonra biçare kadın / Dul, beceriksiz, bednam* (Tevfik Fikret). || *Bed-niyet*, niyeti kötü olan. || *Bed-nigâh*, kötü bakışlı. || *Bed-nihad*, zayıf karakterli. || *Bed-nijad*, aslı bozuk, bayağı. || *Bed-nüma*, çirkin görünüşlü. || *Bed-pesend*, kötülükten hoşlanan. Kötü insanların beğendiği. || *Bed-rah*, yolu kötü, kötü yola sapan. || *Bed-rey*, fikri yanlış, fena düşünceli. || *Bed-rüzgâr*, talihsiz. || *Bed-siret* (veya *bed-tıynet*), ahlâksız. || *Bed-suret*, görünüşü çirkin. || *Bed-şekl*, biçimsiz, deforme olmuş. || *Bed-tedbir*, niyeti bozuk. || *Bed tıynet*, cinsi, mayası bozuk. || *Bed-üslûb*, kötü yolu tutan. || *Bed-zeban*, ağzı bozuk. || *Bed-zinde*, cansız, kuvvetsiz.

◆ **Bedan** çoğl. i. ve sıf. *Esk.* Kötüler, çirkin [şeyler].

◆ **Bedleşmek** dönşl. f. Çirkinleşmek.

◆ **Bedter** sıf. *Esk.* Daha kötü, beter: *Ne dedim tövbeler olsun bu da fi'l-i şerdir / Benim özrüm günehimden iki kat bedterdir* (Şinasi). Bk. BETER. (M)

BED' i. (ar. *bed'*). *Esk.* Başlama, başlayış. || *Bed etmek*, başlamak: *Teşrih-i ruh-ı sarıma bed ettiğin zaman / Tuttu lisan-ı kalbimi kahretti nâgehan* (Hüseyin Suad).

— Tar. *Bed-i besmele*, osmanlı saraylarında şehzadelere verilen ilk okuma dersi.

◆ **Bed'an** veya **bed'en** zf. *Esk.* İlk başta, başlangıç olarak.

◆ **Bedeten** zf. *Esk.* İlk başta. (M)

BEDAAT i. (ar. *bedâ'at*). *Esk.* Güzellik. || Yenilik, orijinalite. || Güzel söz söyleme. (M)

BEDAHET veya **BEDAHE** i. (ar. *bedâhet* veya *bedâhe*). *Esk.* Açıklık, bellilik, ayan beyan, ortada olma: *Bir bedahet bu ki inkâra çalışmak delilik* (M.Â. Ersoy). *Benim gibilerinin ispatına muhtaç olmayan bir bedahettir* (H.R. Gürpınar). || Hazırlıksız konuşabilme kabiliyeti. || Ansızın ortaya çıkma, beklenmedik olay. || Başlangıç, ilk hareket.

◆ **Bedaheten** zf. Birdenbire, ansızın, düşünmeden: *Bedaheten kusulan herze- pâreler ki düşün...* (M. Â. Ersoy). || Açıkta, şüphesiz olarak: *Tahkika yol bulan nazarın her hakikati / Bir gün bedâheten görecektir* (Tevfik Fikret). [M]

BEDAHŞ veya **BEDAHŞAN** i. (Afganistan'daki *Bedahşan* eyaletinden). Bedahşan yakutu.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bedahş-ı muzab*, erimiş, yakut, şarap. || *La'l-i Bedahşan*, Bedahşan'da çıkarılan iyi cins yakut.

◆ **Bedahşî** veya **bedahşanî** sıf. Bedahşan'a mensup. || İ. Açık pembe yakut. (M)

BEDAHŞAN (veya **BADAKŞAN**), Afganistan'da eyalet, Hindikuş'un kuzeyinde, Sovyet Tacikistan'ı, Çin Sin-Kiang'ı ve Pakistan arasında, 450 000 nüf. Merkezi *Feyzabad.*

Bedahşan lâl'i Ortaçağda bütün islâm dünyasında meşhurdu. Madenocakları Şugnan'da Amuderya'nın sağ kıyısında ve Bedahşan'ın dışındadır. Bedahşan'ı sulayan Kökçe nehri bölgenin iktisadî hayatında önemli rol oynar.

Bedahşan'ın ünlü lâcivert taşı, Kökçe nehrinin yukarı yatağından çıkar, bugün bu taşın ticareti Afganistan devletinin tekelindedir ve sadece Hindistan'a ihraç edilir. Bedahşan'da demir ve bakır madenleri de bulunur.

— Tar. Bedahşan adı önce Çin kaynaklarında Milâdî VII. ve VIII. yy.larda geçer. Bu kaynaklar Bedahşan'ı Taharistan'ın bir bölgesi olarak gösterir.

XII. yy.da ismailî mezhebinin büyük hatibi Nasır Hüsrev burada geniş faaliyette bulundu. Bugün hâlâ bunun izlerine rastlanır. Bedahşan XII. yy.da Hurrilerin bir kolunun istilâsına uğradı. Hurrilerin buşah ortadan kaldırdı. XIII. yüzyılda Moğol istilâsında Bedahşan zarar görmedi. Ebu Said Gürkan devrinde Timur'luların hâkimiyetine girdi. 1669'da Özbekler tarafından zaptedildi; 1873'te de Afgan sınırları içine alındı. 1876'da rus nüfuzu sahasına girdi. 1891-1892 yıllarında Ruslar bütün Pamir'i ellerine geçirdiler. İngiltere ve Rusya'nın Martu'da yaptıkları antlaşmaya göre (1895) Pamir Afganlıları ile Buhara emîri arasında paylaşıldı. Bedahşan Afganistan'ın, Batı Pamir bölgesi de Buhara'nın elinde kaldı. 1918 Rus inkılâbında Buhara emîrliği ortadan kaldırıldı ve Kurnu-Bedahşan adıyle Dağlık Bedahşan'ı yarı muhtar bir devlet haline getirildi. (ML)

BEDAHŞAN veya **BADAKŞAN** S.S.C.B.'de (Tacikistan) Batı Pamir'de dağlar. Çok dik yamaçlı tepeler Yukarı Pamir boyunca ve Pandj (Amurderya) ile kolu Vakh havzası kenarında sellerle iyice aşınmıştır. En yüksek yerleri 4 000 ile 6 000 m arasındadır. (L)

BEDAÛNÎ (Abdülkadir), hintli tarihçi ve edebiyatçı (1540-1605). Muluk Şah'ın oğlu. Şeyh Mübarek ve Ebülfazl'dan ders gördü. Hüseyin Han Tukriya'nın hizmetine girdi. Sonraları Ekber'in sarayına imam oldu (1574). Fakat saray hayatı onu sıktı. Habersizce kaçtı (1579). Fakat aynı yıl münşî olarak 1 000 bigalık tımarla yeniden işe alındı. Çok bilgili olduğu için kendisine sanskrit metinlerinin tercümesiyle, kitap yazma işi verildi. Farsçaya tercümeler yaptı. Eserleri: *Necâtür-Reşid* (1581); *Müntehab-üt-Tevarih* (Tarihlerden Seçmeler) [1591-1596]. Bu kitap üç ciltlik Hindistan tarihidir. Özellikle II. cilt, Ekber'in dinî teorilerini ve teşebbüslerini inceler. Şeyh Mübarek, Feyzi ve Ebulfazl gibi âlimleri, Ekber'i din alanında serbest hareketlere teşvik ettikleri için tenkit eder. Onun için bu eseri yayımlanmadı.

Tercümeleri: *Atharua Veda, Ramâyânâ* (1589), *Bahr-ül-Esmâr* (Hikâyeler Antolojisi), *Cihadın Faziletleri Hakkında 40 Hadis*, Molla Şah Muhammed Sâhâbâdi'nin *Keşmir Tarihi.* (M)

BEDAUX (Charles), fransız mühendisi (Paris 1888-Miami 1944). İşçi olarak hayata atıldı. Kendi çalışmasını gözleyerek bir çalışmayı ölçme sistemi buldu. Bu sistem'in özelliği, herhangi bir işin yapılması için ayrılan zamanı, işi yapanın çalışma tavrını göz önünde tutarak, belirlemektir. İnsan çalışmasını değerlendirmek için ölçü birimi *puvan-dakika*dır (veya *bedaux*). Bu, normal bir insanın sekiz saatlik iş gününde sağlığını tehlikeye koymadan bir dakikada sağlayabileceği iş miktarıdır. Şu halde, bu normal işçi saatte 60 *bedaux* üretir ve bu tempo ile çalıştığında hareketlerinin hızı, onun çalışma ölçüsünü meydana getirir: bu ölçü 60'tır. Bir hareketi incelemek için onun süresini ölçmek ve işi yapanın bu hareketi tamamlamak için yaptığı çalışmayı çalışma ölçüsüyle (60) oranlayarak değerlendirmek gerekir. Böylelikle basit bir orantıyla incelenen hareketin «bedaux değeri» elde edilir. Bu ilkeler bütün dünyaya yayıldı ve uygulandı. (L)

BEDAVA sıf. (fars. *bâd-ı hevâ*, rüzgâr'dan *bedâva*). Parasız, beleş, karşılıksız, emeksiz: *Bedava sofraya düştün mü hoş geçer ramazan* (M.Â. Ersoy). || Kolay bulunan, ucuz: *Biraz vakit geçti mi, hele biz kahramanlar bedava yiğitliğimize alışıveririz* (F.R. Atay). || Zf. Parasını, karşılığını vermeden: *Bedava yaşıyoruz bedava / Hava bedava, bulut bedava / Dere tepe bedava* (Orhan Veli). *Akşamları gelmek istersen ben seni bedava sokarım* (H.E. Adıvar).

— DEY. *Bedavadan ucuz*, «çok ucuz» anlamında şaka yollu söylenir.

◆ **Bedavacı** sıf. ve i. Her şeyi bedavadan elde etmeğe çalışan [kimse]: *Bunlar toptan bedavacı. Eğer hediyesini istemeden, burada düş yormağa çıksak, ekmek yemeğe vakit bulamayız* (K. Tahir).

◆ **Bedavadan** sıf. Karşılığı olmadan, parası ödenmeden: *Beni Üsküdar'daki mektepte sünnet ettirmek isterdi. Hani bedavadan sünnet* (B. Felek). || Kolayca: *Bedavadan en büyük kâra konabileceğini umup sevinecek* (K. Tahir).

◆ **Besbedava** sıf. Çok ucuz. (M)

BEDÂVET i. (ar. *bâdiye*, çöl'den *bedâvet*). *Esk.* Bedevîlik, çölde çadırda yaşama. || Çöl, boş arazi. (M)

BEDÂYİ çoğl. i. (ar. *bedî'a*, güzel şey'in çoğulu *bedâyi'*). *Esk.* Görülmemiş, yeni icat edilmiş güzel şeyler: *Doğan bedâyie bir şâirin hayalinden / Bu şeylerin biri mümkün müdür nazîr olmak?* (Tevfik Fikret). || Güzel konuşmalar, vecizeler.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bedâyi--âşina* (veya *bedâyi'-şinas,*) güzellik tanıyan, güzellikten anlayan: *Bedâyi -şinas bir mimar planını getirir* (Cenab Şahabeddin). || *Bedayi'-i âsâr*, eserlerin güzelleri. || *Bedâyi-i lafziye*, şekil, kelime güzellikleri. || *Bedâyi-i maneviye*, mânâ güzellikleri. || *Bedâyi-perver*: sanatkâr. || *Bedâyi - pesend*, güzelleri, güzellikleri seven: *Arz-ı didar etmeğe başlar ki bedâyi-pesend olan gönüller için ...* (Namık Kemal). [M]

BEDBAHT bIş. sıf. (fars. *bed*, kötü ve *baht*, talih'ten *bedbaht*). Talihi kötü olan, felâkete uğrayan: *Şehremaneti müzesinde Kara Mustafa Paşa'nın resmini ve bedbaht kumandana nispet edilen kesik kelleyi ve gömleği gördü* (A.H. Müftüoğlu). || Üzüntülü, meyus, mutsuz: *Zavallı bedbaht âşık, o anda aşağıya inip yalıyı alt üst etmek, amcayı, Sadri'yi, Mürebbiye'yi vurmak fikrine düştü* (H.R. Gürpınar) || Zf. Felâket, keder içinde: *Bu mektupta halifenin istifasına dair haberlerden, milletin ne kadar müellim ve bedbaht kalmakta olduğunu ispat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu* (Atatürk). || *Bedbaht etmek* (*olmak*), üzme (üzülmek), hayatını karartmak: *Feride Hanım, rica ederim beni böyle olmayacak hayallere düşürerek büsbütün bedbaht etmeyin* (R. N. Güntekin). [*Eşanl.* MUTSUZ.]

◆ **Bedbahtlık** i. Talihsizlik, üzüntü içinde olma, mutsuzluk. (*Eşanl.* MUTSUZLUK.) [M]

BEDBİN bIş. sıf. (fars. *bed*, kötü ve *bin*, gören'den *bedbin*). Her şeyi kötü gören, karamsar. (Zt. NİKBİN): *Hep aynı hataya düşen bedbin ve mübalâğacı ruhlu doktorlar yok mudur? Fakat nikbin olanlar da çoktur* (R.H. Karay). *Bedbin bu tavırla başını sallayarak: Epeyce bozuk ama sör, dedim* (R. N. Güntekin). || *Bedbin etmek*, üzüntü içinde bırakmak, ümitsizliğe, yeise düşürmek: *Hadisat etmesin oğlum, seni asla bedbin.* (M.Â. Ersoy). || *Bedbin olmak*, her şeyi menfî tarafından ele almak, ümitsiz olmak: *Ne derece düşünse bedbin olmadığı için, bir fena netice bulamıyordu* (Ahmed Rasim). [*Eşanl.* KÖTÜMSER.]

◆ **Bedbinane** zf. Karamsar bir şekilde: *Tereşşuhat-ı umumiye ve gazete havadisleri umumiyetle bedbinanedir* (Atatürk).

◆ **Bedbinî** i. *Esk.* Daima karamsar oluş: *Her vakayı su'ı meşmulâtiyle telâkki etmek bana mahsus bir meslek-i bedbinî* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Bedbinlik** i. Her şeyi menfi tarafından ele alış, kötü yanını görüş, ümitsizlik: *Be-*

beden eğitimi

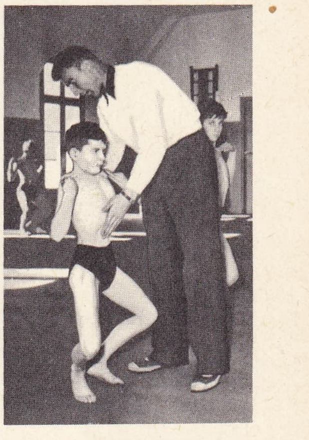

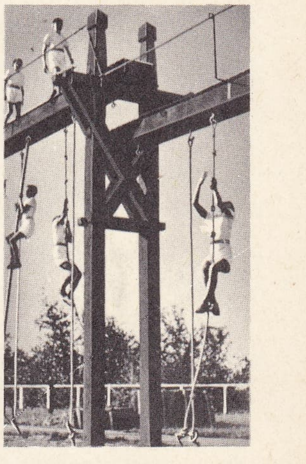

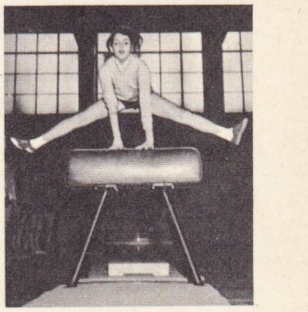

Foto. A.1., Haut Commissariat à la Jeunesse et aux Sports (LAROUSSE)

nimki vehim, bedbinlik, şiddetli arzularda duyulan kaybetme korkusu (R.H. Karay) [*Eşanl.* KÖTÜMSERLİK.] (M)

BEDDOES (Thomas Lovell), ingiliz şairi ve tiyatro yazarı (Clifton 1803-Basel 1849). Bir cerrahın oğlu ve Maria Edgeworth'un yeğeni, öğrenimini Oxford'da yaptı. 1821'de, sonradan dağıtımını durdurduğu *The İmprovisatore* adlı şiiri yayımladı. 1822'de Elizabeth devri tiyatro yazarları üslûbunda *The Bride's Tragedy*'yi (Gelinin Trajedisi) yazdı. Üç yıl sonra tıp öğrenimi yapmak için Göttingen'e gitti, Almanya'da ve daha sonra İsviçre'de göçebe bir hayat geçirdi. *Death's Jest Book or The Fool's Tragedy* (Ölümün Şaklabanlıkları veya Soytarının Trajedisi) isimli uzun tiyatro eseriyle uğraştı. Bu eser ölümünden sonra (1850-1851) lirik şiirleriyle birlikte yayımlandı. 1848'de intihara kalkıştı. Ertesi yıl zehir içerek kendini öldürdü. Beddoes'in eseri romantiktir. Olağan dışına ve ölüme saplantısı hastalık derecesindeydi. Biçim bakımından büyük bir titizlikle işlediği eserlerinde heyecan verici bir coşkunluk gösterir. Şiirlerinden birkaçı Shelley'inkileri andırır. (L)

BEDDUA bİş. i. (fars. *bed*ᶜ, kötü ve ar. *dua*'dan *beddua*). Birine kötülüğü için edilen dua, ilenme, kötülüğünü isteme, inkisar: *Duaları dükkâna müşteri, tarlaya yağmur getirebileceği gibi bedduaları da insanı meselâ attan düşürüp sakat etmeğe hattâ hanümanını söndürmeğe kâfidir* (R.N. Güntekin). ‖ *Beddua etmek* (*eylemek*), bir kimsenin aleyhinde dua etmek: *Hazreti Musa dahi gücenip onlara beddua etti* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Beddua* (*bedduasını*) *almak*, birinin inkisarına uğramak, kötülüğü istenmek. ‖ *Beddua sinmesi*, edilen bedduaların tesiriyle işlerin hep ters gitmesi. (M)

BEDE (Edward BRADLEY, **Cuthbert** denir), ingiliz romancısı (Kidderminster 1827-Lincolnshire'da Lavington, 1889). *The Adventures of Mr. Verdant Green, an Oxford Freschman* (Oxford Öğrencisi Mr. Verdant Green'in Serüvenleri) [1853-1856] adlı eserinde ingiliz üniversite hayatını alaycı bir dille anlatmıştır. Kendi resimlendirdiği eserin üslûbu Ch. Dickens'inkini andırır. (L)

BÈDE (Aziz) [Durham'da Wearmourth 673-Durham'da Jarrow 735), Jarrow'da yaşamış olan Northumberland'lı keşiş. Bilgili ve kültürlü bir kimseydi. VIII.yy. başlarında anglosakson kilisesinin en önemli şahsiyetlerinden biri oldu. Anglosakson tarihi bakımından büyük önem taşıyan *Historia Ecclesiastica Centis Anglorum* (İngiliz Ulusunun Kilise Tarihi) adlı eseri yazdı. (L)

BEDEL i. (ar. *bedel*). Değer, fiyat, kıymet: *Af ettiremeyip sair esirler gibi bedel-i muayyeni tedarik ve ita ederek Mekke'ye avdet eyledi* (Cevdet Paşa). ‖ Bir şeyin yerini tutabilen karşılık: *Bu iki mısra bütün bir edebiyata bedeldi* (Y. Z. Ortaç). *Köpekleri nasıl zorlu mu? - Zorlu ya, bir tanesi üç kurda bedel* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ *Esk.* Başkasının parasıyle, onun adına hacca giden kimse. ‖ *Bedel etmek* (*olmak*), başka bir şeyin veya kimsenin yerine geçirmek (geçebilmek).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bedel almak*, karşılık bir miktar para almak: *Hz. Ebubekir Sıddık, kalkıp üseradan bedel alınarak af ve ıtlak buyurmalarına rey ve tensip eyledi* (Cevdet Paşa). ‖ *Bedel ödemek*, karşılığını vermek: *Daha büyükçe arazinin* [...] *kooperatifine bedeli taksitle ödenmek şartiyle devredildiğini öğrendim* (A.H. Tanpınar). ‖ *Bedelini tediye etmek*, karşılığını, tutarını vermek.

— Denizc. *Bedel flaması*, gemiler arasında işaret sancakları ile konuşulurken, üst üste bulunan sancaklardan herhangi birinin tekrar çekilmesi gerektiğinde onun yerine çekilen ve o harf anlamına kullanılan filama.

— Esk. Ask. Askerlik ödevini yapmamak veya kısaltmak isteyenlerin devlete ödemiş oldukları para. ‖ *Bedel-i şahsî*, askerlik görevini para karşılığında bir başkasına yaptırmak. ‖ *Bedel tutmak*, kendi askerlik hizmetini yaptırmak için başkasını para ile tutmak: *Bizzat gitmeğe cesaret edemeyerek yerine bir bedel tutup göndermeğe karar verdi* (Cevdet Paşa).

— Esk. Biyol. *Bedel-i ma-yetehallel*, vücut organlarındaki sarfiyata karşılık yenilip içilen şeyler.

— Gram. Bir kelimenin yerine geçebilecek başka bir kelime.

— Huk. *Bedel tahmini*, 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale kanunu gereğince, satın alınacak, satılacak veya kiraya verilecek eşya, levazım ve gayrımenkullere, yahut belirli tarifesi olmayan vasıtalarla yapılacak taşıma işlerinde, veya inşa tamir ve imar işlerine ilişkin olarak artırma ve eksiltme ilânından önce işin bedelinin idarece kurulacak yetkili komisyonlar tarafından, Ticaret odası, Ticaret borsası, Belediye, gereğinde fen adamları ve bilirkişiye sorularak ve bir tutanağa bağlamak suretiyle tespit ettirilmesi. ‖ *Bedeli nakdî*, 1111 sayılı Askerlik kanunu gereğince her yıl askere alınan er miktarı ordu ihtiyacından fazla olduğu takdirde, Millî Savunma bakanlığına tanınan yetki gereğince, askerlik hizmetinin hiç değilse kısmen yerine tutmak üzere, henüz silâh altına alınmamış sağlam veya sakat erattan alınan ve miktarı kanunla belirtilmiş bedel (Bk. ANSİKL.)

— Teşk. tar. *Bedel-i askerî*, Tanzimat'tan sonra cizye yerine hıristiyanlardan alınan vergi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bedel-i cizye*, Boğdan beyleriyle Dobra Venedik cumhuriyetlerinin verdiği kesin vergi. ‖ *Bedel-i has*, Has yerine hazineden verilen para. (Sivil memurlara aylık olarak ödenirdi.) ‖ *Bedel-i öşür*. Bk. ÖŞÜR. ‖ *Bedel-i tımar*. Bk. TIMAR. ‖ *Bedel-i zeamet*. Bk. ZEAMET.

— ANSİKL. Huk. *Bedeli nakdî* verenler de piyade alaylarında (sakatlar geri hizmetlerde) altı ay talim yapmak zorundadırlar. Yedek subay olacaklardan bedel alınamayacağı gibi, seferberlikte bedel alınması da caiz değildir. Bugün bedeli nakdîye ilişkin bütün hükümler uygulama dışıdır.

— Teşk. tar. *Bedel-i askerî*, Müslüman ve Hıristiyanlar arasında eşitlik sağlıyordu. Yüzyıllardan beri askerî kuvvet sadece müslümanlardan teşkil edilirdi. Müslüman olmayanların da alınmasıyle asker adedi çok arttı. Bu sebepten askerî meşakkate ve silâhşörlüğe alışkın olmayan gayrimüslimlerin bir kısmından, askerliğe karşılık *bedel-i askerî* adı altında para tahsil edilmeğe başlandı. Önceleri diğer vergilerle beraber tahsil edilirdi. Sonraları paranın alınışı ve dağılışı halka bırakıldı.

◆ **Bedelci** i. Ask. Bedel verdiği için az hizmet gören asker. ‖ Askerlerin tayin pusulalarını alıp satan kimse.

◆ **Bedelcilik** i. *Esk.* Askerlerin tayin pusulalarını alıp satma işi.

◆ **Bedelen** zf. *Esk.* Karşılığında, mukabilinde.

◆ **Bedelli** sıf. Bedeli olan, bedel ödenilen. ‖ İ. Bedelci.

◆ **Bedelsiz** sıf. Bedeli, karşılığı olmayan.

— Huk. *Bedelsiz ithalât*, devlet tarafından resmen döviz tahsis edilmemiş bir malın ithali.

— ANSİKL. Huk. Bir malın bedelsiz ithâli durumunda malın bedeli, yurda getirilmesi zorunlu olmayan dövizlerle karşılanmış olmaktadır. Yurt dışında çalışan bir vatandaşın kazandığı paradan arttırdığı dövizle satın aldığı şahsî veya meslekî faaliyeti ile ilgili malların ithalinde olduğu gibi.
Bedelsiz ithalât konusu 1567 sayılı türk parasının kıymetini koruma hakkında kanuna dayanılarak çıkarılan Bakanlar kurulu kararnameleriyle düzenlenmekte ve sık sık değişikliğe uğramaktadır. (M)

BEDEL (Louis), fransız entomoloji bilgini (Mantes 1849-Paris 1922). Kınkanatlılar üzerine yaptığı titiz ve bilgili incelemeleriyle ün yaptı. Bu incelemelerini 5 ciltlik *La Faune des Coléoptéres du Bassin de la Seine* (Sen Bölgesinde Yaşayan Kınkanatlılar) [1887-1911] adlı eserinde yayımladı. (L)

BEDEL (Maurice), fransız yazarı (Paris 1883- Viyana'da Thuré 1954). Bedel Louis'nin yeğenidir. Yüksek yargıçlar ve bilginler yetiştirmiş bir ailenin çocuğudur. Tıp öğrenimini yaptı. Norveç'e yaptığı bir gezi sonunda *Jérôme 60° latitude Nord*'u (Jérôme 60° Kuzey enlemde) [1927, Goncourt ödülü] yazdı. Dikkatli ve alaycı bir gözlemci olan Bedel, *Molinoff* ve *İndre et Loire*'da (1928) taşralıların yabancılara karşı gösterdiği tepkileri çözümledi. *Philippine*'de (1930), italyan ruhunu, *Zulfu*'de (Zülfü, 1933), yeni Türkiye'yi, *Laurier d'Apollon*'da (Apollon'un Defnesi, 1937), Yunanistanı, *Mariage des Couleurs*'de (Renklerin Evlenmesi, 1951), melez insanların sorunlarını, *Voyage de Jérôme aux Etats Unis*'de (Jérôme'un Amerika Yolculuğu, 1953), Amerika'yı dile getirir. Val de Loire bölgesiyle sıkı bağları dolayısıyle, *Géograpie de Mille Hectares*'da (Bin Hektarın Coğrafyası, 1937) ve daha sonra da *Histoire de Mille Hectares*'da (Bin Hektarın Tarihi, 1953), fransız taşrasının bu bölümünü (Val de Loire) büyük bir sevgiyle anlatır. (L)

BEİDELLİT i. Miner. Hidratlı alüminyum tabiî silikatı, killer grubuna ait bir mineraldir. (L)

BEDELL-SMİTH (Valter), amerikan generali (İndianapolis 1895-Washington 1961). Birinci Dünya savaşı sırasında Fransa'daki amerikan kuvvetlerinde görev aldıktan sonra 1939'da genelkurmaylıkta ikinci sekreter, sonra 1941'de genelkurmay birinci sekreteri oldu ve 1942-1945 arası general Eisenhower'in genelkurmay başkanlığını yaptı. 1946'dan 1949'a kadar Sovyet Rusya'da büyük elçi; 1950-1953 arası Amerikan Merkezî İstihbarat servisini (C.İ.A.) yönetti. 1945'te Çinhindi üzerine, Cenevre'de toplanan konferansta amerikan heyetinin başkanlığını yaptıktan sonra, kamu hizmetlerinden ayrıldı. (L)

BEDEN i. (ar. *beden*). Canlı varlıkların maddî kısmı, gövde, cisim, vücut: *Gerin bedenim gerin / doğan güne karşı* (O. V. Kanık). *Ve gömülü olduğum toprağın ıstırabını bedenimde hissediyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Vücudun baş, kol, bacak haricinde kalan merkezî kısmı. ‖ Ağacın dal ve budaktan başka olan asıl kütüğü veya (cismin) esas kısmı: [...] *tepeleri düz, bedenleri simsiyah taşlar* (R. N. Güntekin). ‖ Kale duvarı: *Göğe baş çekmiş bir hisar ki, bedenine bakayım diyemem börkü düşer* (K. Tahir). *Kalenin bedenleri / Çevirin gidenleri* (Halk Türküsü).

— ÇEŞ. DEY. *Beden hareketi*, vücudu geliştirmek veya güzelleştirmek için yapılan cimnastik: *Geceki müsamere sadece bir çin musiki gösterisi ve bazı beden hareketleri oldu* (Ş. S. Aydemir).

— ANSİKL. Ask. *Beden kabiliyeti yönetmeliği*, barışta ve savaşta türk silâhlı kuvvetleri mensuplarının ve askerlik hizmetiyle yükümlü vatandaşların beden kabiliyetlerini tespit, bunun sonucu yapılacak işlemlerini gösteren yönetmelik.

— Balıkç. Oltada fırdöndünün yukarısında kalan esas kısım.

— Denizc. *Beden bağı*, ince bir halatı kalın bir halat üzerine bağlamak için yapılan düğüm.

— Fels. Ruhla bedenin ilişkileri için. Bk. RUH.

— Huk. *Beden eğitimi mükellefiyeti*, Beden Terbiyesi kanunu gereğince gençler için kulüplere girmek ve boş zamanlarında beden eğitimine devam etmek mükellefiyeti. (Bk. ANSİKL.)

— İnş. *Beden duvarı*, binanın esasını teşkil eden ana duvarlar.

— Kıyf. Elbiselerin kol ve etek haricinde kalan gövdeye gelen kısmı. ‖ Esk. *Bedenkâr*, kakum kürk kaplı kısa ceket. ‖ *Bedennâr*, büyük memurların giydiği samur kaplı ceket.

— Marang. *Doğrama bedeni*, marangozluk işlerinde dolap, masa gibi eşyanın esas kısımları, çatmaları.

— Mim. *Bina bedeni*, binanın bütün duvarlarının toplamı, ana bina.

— Spor. *Beden eğitimi*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Son yoklamada asker adayları ve erler arızalar çizelgesine göre beş gruba ayrılırlar: 1. Tam sağlam: silâhlı kuvvetlerin her sınıfında görev yapabilir. 2. Arızalı sağlam: silâhlı kuvvetlerin bazı sınıflarında görev yapabilir. 3. Sakat: kısa süre silâhlı kuvvetlere bağlı bazı iş yerlerinde görev yapabilir. 4. Geçici arızaları olanlar: geçici olarak silâhlı kuvvetlerde görev yapamazlar. 5. Çürük. Silâhlı kuvvetlerin hiç bir sınıfında sürekli olarak görev yapamazlar.

— Huk. 3530 sayılı Beden Terbiyesi ka-

nununun gençler için beden eğitimi mükellefiyetini koyan 4. maddesi ile, «Gençlerin beden terbiyesi ve spor bu kanunla kurulacak ve bu kanun hükümlerine intibak ettirilecek olan kulüpler ve gruplar vasıtasıyle yaptırılır» diyen 13. maddesinin 1. fıkrası, Anayasanın teminatı altında olan kişi hürriyeti ilkesine aykırı görüldüğünden, Anayasa Mahkemesinin 3.11.1964 tarih ve E. 1963/152 K. 1964/66 sayılı kararı ile iptal edilmiştir.

— Spor ve öğr. *Beden eğitimi*, kaynağını eski Yunan'dan alır. Eski Yunan'da bütün eğitim kolları ikiye ayrılmıştı: müzik (Musa'ların himayesi altındaki bütün sanat ve bilimler bu kola girer) ve jimnastik (çıplak insan gövdesinin gumnos gelişimiyle ilgili her şey de bu kol içinde yer alır). «Tabiatın elinden çıktığı gibi kalmak, insanoğlu için yeterli değildir; bedenin ve ruhun eğitime ihtiyacı vardır. İnsan, doğuştan sahip olduğu yatkınlıkları, ancak bu sayede geliştirebiilr ve kötü eğilimleri iyiye çevirebilir.» (Solon)

Hıristiyanlığın ilk yıllarında, pedagoglar, vücut eğitiminin gerekliliğini, bile bile görmezlikten geldiler. Vücut hareketlerinin, eğitim çerçevesine girebilmesi için XVIII. yy.ı ve J. J. Rousseau'nun Emile adlı eserini beklemek gerekti: «Düşünmeyi öğrenmek için, zekâmızın araçları olan kol ve bacaklarımızı, duyularımızı ve organlarımızı geliştirmek zorunludur. «Uygulanacak olan yöntemin tabiî bir yöntem olması gereklidir»: «Vücudu güçlendirmek ve geliştirmek için tabiatın yarattığı araçlar vardır; bunlar asla engellenmemelidir.»

Türklerde beden eğitimi. Türkler eski devirlerden beri koşu, avcılık, okçuluk, kılıç, güreş, atma, binicilik gibi sporlarla uğraşmaktadırlar. Ayrıca cirit, cevkân, kökbörü, tomak v.b. spor oyunları yarattılar. Özellikle Osmanlı imparatorluğu devrinde büyük şehirlerinde at meydanları, ok meydanları ve pehlivan tekkeleri gibi spor tesisleri kurdular. Bu gibi yerlerde yapılan yarışmaları devrin büyük şahsiyetleri, bizzat katılarak, destekliyorlardı. Osmanlı imparatorluğunda ordunun her sınıfındaki talimlerde beden eğitimi vardı. Yeniçeri ocağı dışında, saray ve enderun terbiyesinin de esasını idmanlar teşkil ediyordu. En önemli halk sporu olan güreş, imparatorluğun her tarafına yayıldı, en büyük şehirlerden en küçük köylere kadar, yetişen pehlivanlar dünyaca tanınıyordu. Tulumbacılık da kuvvet ve koşu yönüyle, bir halk sporu sayılır.

Tanzimatla birlikte Türkiye'de beden eğitimi sırf bir eğitim unsuru sayılmağa başlandı. İlk olarak Galatasaray sultanîsine beden eğitimi dersi kondu, getirilen fransız öğretmenle zorlayıcı John-Amoros cimnastik sistemi uygulandı. Daha sonra İngilizler aracılığıyle futbol da Türkiye'ye girdi. 1889'da, sultanî gençlerinin kurdukları ilk futbol kulübü, fazla bir varlık göstermeden dağıldı. Spor, 1908 Meşrutiyet'inden sonra gelişme ve yayılma imkânı bulabildi.

Türkiye'ye modern cimnastiği, 1911'de İsveç Cimnastik enstitüsünde öğrenim yapan Selim Sırrı Tarcan* getirdi. 1912'den sonra futbol, çayır ve buz hokeyi, tenis, boks, güreş, bisiklet, atletizm, yüzme, kürek ve yelken sporlarında kulüp faaliyeti başlar. Savaş yıllarında duraklayan spor hareketleri Cumhuriyetten sonra gelişme gösterdi. Federasyonların kurulması 1922-1923'te başlar. 1923'ten bu yana beden eğitimi yeni bir anlayışla bütün okullarda uygulandı. Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakı, Türk Spor kurumu gibi millî spor birlikleri kuruldu. Beden Terbiyesi kanunu ve Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü teşekkül etti. Devletin, spor, saha ve tesisleri yaptırmasıyle, olimpiyatlar gibi büyük ölçüde milletlerarası spor ve beden eğitimi hareketlerine katılma imkânı elde edildi. Nihayet 1969 yılında Spor ve Gençlik bakanlığı kuruldu.

Beden eğitimi ile spor birbirine karıştırmamak gerekir. Sporda, yarışma, birincilik alma ve en büyük çabayı sarfetme söz konusudur. Buna karşılık, her çeşit spor faaliyetinin temelinde, beden eğitiminin bulunduğunu unutmamak gerekir.

Beden eğitimi yöntemleri çeşitlidir. Her ülkede, bu alanda öncü çalışmalar yapmış olanların ortaya koyduğu ilkelerin etkisi olmuştur (Almanya'da Jahn, İsviçre'de Clias, Fransa'da Amoros, İsveç'te Ling).

Belli başlı yöntemler şunlardır: İsveçlilerin kurallara bağlı sistemi; tabiî sistem (bunların en ünlüsü, fransız deniz subayı Hébert'in ortaya koyduğu yöntemdir); âletlerle yapılan beden eğitimi.

Başka bir beden eğitimi yöntemi, atletizm hareketlerini (koşu, atlama, atma) esas olarak almıştır. Fransız beden eğitimi sistemi, bütün bu yöntemlerin bireşimini gerçekleştirmek amacını güder. Anglosakson gençliğinin çoğunluğu ve fransız gençliği, kurallı beden eğitimi hareketlerinden hoşlanmamakta ve bunların yerini, spor türlerinin ve atletizmin çok daha ilgi çekici bir şekilde tuttuğunu düşünmektedir.

Beden eğitimi alanında ileri sürülen teknikler ne çeşit olursa olsun, bunların uygulanması, şiddet, süre ve yoğunluk oranları, yaşa ve cinsiyete göre değişmektedir. Çocukluk, delikanlılık ve gençlik çağlarında, beden eğitiminin, sağlık bakımından büyük önem taşıdığından şüphe edilemez. Fizyolojik dengeyi korumak ve sürdürmek bakımından, yetişkinlik ve yaşlılık çağında, beden eğitiminin daha da büyük bir önem taşıdığı bessbellidir.

◆ **Bedenen** zf. Bedeniyle, vücuduyle, şahsen, fiilen: *Köy yolunun yapılmasında bedenen çalıştı.*

◆ **Bedenî** veya **bedeniye** sıf. Bedenle, vücutla ilgili.

— DEY. *Bedenî zevk*, maddî zevk. (LM)

Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü, yurttaşların fizik ve moral kabiliyetlerinin millî ve modern amaçlara göre gelişimini sağlayan oyun; jimnastik ve spor faaliyetini sevk ve idare etmek üzere kurulmuş devlet teşkilâtı. Teşkilâtın başlıca görevleri: oyun, spor ve jimnastik çalışmalarını düzenlemek, spor yöneticisi, organizatör, fahrî antrenör, monitör ve hakem yetiştirmek, uluslararası temaslar için sporcuları sağlık, ahlâk ve teknik şartlar bakımından seçmek, başka memleketlerde spor alanındaki gelişmeleri takip etmek, spor temaslarında uluslararası kaidelerin ve talimatların uygulanmasını sağlamak, bölgelerarası uyuşmazlıklarda hakemlik etmek, ceza yönetmeliğini uygulamak, sporcuların ceza ve mükâfat kayıtlarını tutmak, futbol yarışmalarında müşterek bahis tertiplemek ve spor-toto kupon matbaasını işletmek.

Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü bir genel müdür ve bir genel müdür yardımcısının yönetiminde şu kurullar ile danışma birimleri ve esas birimlerden teşekkül eder: Merkez Danışma kurulu, Ceza kurulu, Teftiş kurulu, Organizasyon ve Metot müdürlüğü, müşavir avukatlık, idarî ve teknik müşavirlik, sivil savunma uzmanlığı, atıcılık ve avcılık, atletizm, basketbol, binicilik, bisiklet, boks, jimnastik, dağ ve kış sporları, eskrim, futbol, güreş ve judo, halter, kürek, okçuluk, tenis ve masa tenisi, voleybol ve eltopu, yelken, yüzme, atlama ve su topu birimlerini kapsayan federasyon heyetleri, Talim Terbiye ve Tesisler dairesi, Sicil ve Lisans şubesi, Sağlık dairesi, Spor-Toto müdürlüğü.

— Tar. Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü 16 temmuz 1938'de, Başbakanlığa bağlı olarak kuruldu. Kuruluşun 7474 sayılı teşkilât kanunu 6 mayıs 1960'ta yürürlüğe girdi. 1969 Seçimlerinden sonraki hükûmette bir Spor ve Gençlik bakanlığının ihdası üzerine genel müdürlük de bu bakanlığa bağlandı. (M)

BEDERGÂH blş. i. (fars. *be*, önedat ve *dergâh*'tan *bedergâh*, kapıya çıkma). Teşk. tar. Acemi ocaklarında hizmet edenlerin belli bir zaman sonra Yaya Kapıkulu ocağına geçmesinde kullanılan deyim.

— ANSİKL. *Bedergâh* yerine *çıkma, ocağa çıkma* ve *kapıya çıkma* gibi terimler de kullanılırdı.

Yeniçeri ocağı, bektaşî geleneklerine bağlı olduğu için *ocak* kelimesi yerine *dergâh* denildiğinden, bu deyim o anlama gelirdi. Ocaktan kayıtları silinen yeniçerilerden tekrar ocağa alınarak kaydını yenileyenler için de, kaydını düzeltmek anlamına *tashihi bedergâh* deyimi kullanılırdı.

Yaya Kapıkulu ocaklarına bedergâh yoluyle İstanbul ve Gelibolu Acemi ocaklarından, Bostancı ocağından, Galata ve İbrahimpaşa saraylarının hizmet bölüklerinden ve gönüllü yeniçerilerden erat alınırdı. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren ocağa kanunsuz olarak dışarıdan adam alınmağa başlandıktan sonra, bu işleme yine aynı ad verilmişti.

Bedergâh olan erata, önceleri iki akçe gündelik verilirken, Ahmed I devrinde bu miktar üç akçeye çıkarıldı. Bunlara ayrıca bir defaya mahsus olmak üzere iki altın *düzen* akçesi* verilirdi. Kapıya çıkan, eğer bostancı ise, buna *silâh beha* (silâh bedeli) adı verilir ve miktarı da bin akçe olurdu. Bedergâh olmak için, Acemi ocağında yedi ilâ sekiz yıl çalışmak gerekirdi: Fakat bu, kapıya çıkmak için yeter sebep sayılmazdı. Bunun için önce ocakta yeni erata ihtiyaç olması lâzımdı. Özellikle savaşlar sonunda pek çok boşluklar meydana geldiği için acemiler kapıya çıkarlardı. Bir de olağanüstü hizmetleri görülen acemiler mükâfatlandırılmak maksadıyle bedergâh olurlardı. (M)

John Russel BEDFORD
Holbein tarafından
(Windsor şatosu)

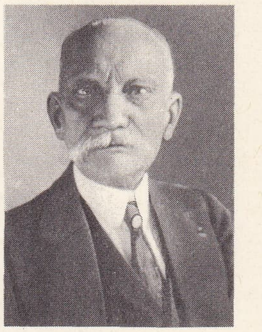

Joseph BÉDIER

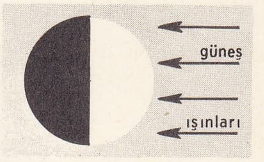

bedir

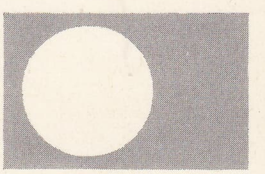

BEDESTEN veya **BEDESTAN** i. (fars. *bezzazistân* veya *bezistân*, bez çarşısı'ndan, *bedesten* veya *bedestan*). Kumaş, silâh, mücevher v.b. değerli eşyanın alınıp satıldığı kapalı çarşı: *Uzun uzun ne hamamları görmek istiyorlar, ne bedesteni* (N. Araz). Bk. ANSİKL. ‖ *Bedesten tellâlı*, bedestende açık arttırma ile mal satışlarında tellâllık eden: *Benim sınıfta bedesten tellâlından sırık arabacısına kadar her çeşit insan var* (R. N. Güntekin).

— ANSİKL. *Bedesten*'ler, zamanlarında önemli birer iktisadî kuruluştu; o devirde günümüzdeki banka ve borsaların görevini görürdü. Her bedestende onu korumakla yükümlü birer kuruluş bulunurdu. On iki kişiden meydana gelen bu koruyuculara *bölük başı* denilirdi. Fermanlı olan bölük başları birbirlerine kefildiler. Bedesten her sabah duacı başı denilen bölük başlarından biri tarafından dua edilerek açılırdı. Çarşı esnafı duacı başının çevresinde toplanır; o, duasını ettikten sonra yüksek sesle «Ey cemaatı Müslümin... Tavcılık yapılmayacak. Kefilsiz, mal satılmayacak, mal kapatılmayacak» der ve ondan sonra çarşıda alışveriş başlardı. Akşamları da gene törenle çarşı kapanırdı. İçeride kalan nöbetçi bölük başı ile yamağı ellerinde tabanca ve kalın sopaları ile bütün bedesteni arar ve sabaha kadar nöbet tutarlardı; yanlarında ayrıca bekçiler de bulunurdu. Çok değerli mallar perşembe günleri öğle namazından önce satılırdı; bu sırada önemli kişiler de gelir ve seyirciler her yanı doldururdu.

Bedesten yapılarının birçok bekçisi olması ve çok iyi korunmasından ötürü değerli eşyanın alım satımı ve müzayedesi burada yapılır, gene halk para ve mücevherlerini burada saklatırdı. Bedestenlerde değerli eşyaları saklamaya duvarlar içinde mahzenlerle toprak altında küp biçiminde yerler yapılırdı. Bu küp, mahzen ve kuyular günümüzdeki bankaların kasa dairelerinin yerini tutardı. Bedesten işlerine bakan kadı naibi ve bedestenlerin esnaf loncaları zaman zaman küp ve mahzenlerdeki para ve değerli eşyaların kayıtlarına bakarak uzun bir süredir aranmayan paraların, değerli eşyaların sahiplerini araştırır, sahipleri bulunamayan veya vârisleri olmayan para ve değerli eşyaları Maliye hazinesine aktarırdı. Genellikle bedestenlerin içinde esnafın mallarını sergilemesi için sekiler yapılır ve bu sekiler üzerinde duvara bitişik olarak dolaplar konurdu. Esnaf akşamları bedesten kapanmadan önce değerli mallarını bu dolaplarda saklardı. Bedesten esnafına *dolap sahibi* denmesi bundan ötürüdür.

Bedestenlerde alışveriş yapan esnafa öğretmen anlamına geldiği gibi tacir anlamına da kullanılan *hacegân* denilirdi. Kelime halk dilinde kısalmaya uğrayarak *hacegî* olmuştu. O devirde dolap sahibi «hacegî» olmak esnaf için erişilebilecek en üstün aşama idi. İstanbul'da ikisi Büyükçarşı içinde biri de Galata'da olmak üzere üç bedesten vardır. Büyükçarşı içindekilerden eskisine *Eski* veya *Küçük bedesten* öbürüne ise *Yeni bedesten, Büyük bedesten* veya *Sandal bedesteni* denilir.

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde, Sandal bedesteninin sözünü ederken «bunda bedestenî Atik gibi zîkıymet, cevahir makulesi eşya satılmaz, cümle harire ve elbisei fahireye müteallik mallar bey' olunur» der. Eski bedesten, bizans devrinden kalma bir yapıdır.

Foto. (LAROUSSE)

Kuyumcular tarafındaki kapısı üzerinde bir bizans arması olan kartal resmi vardır. Çevresini 9 metre kalınlığında 4 duvar kuşatır, içinde tavanı taşıyan 8 tane büyük filayağı yapılmıştır, filayakları birbirine tonozlarla bağlanmıştır. Tonozlar arasındaki boşluklar ise kubbelerle örtülmüştür; kubbelerin 8 tanesi filayakları üzerine geldiği için yapının içinden bakıldığında 15, dışından bakıldığında 23 kubbe görülür. Çarşıya açılan dört kapısı vardır. Filayaklarının çevresinde ve kapıları birbirine bağlayan yönlerde içyollar yapılmıştır. Evliya Çelebi Eski bedestenin dört köşesinde dörder tane mahzen ile ayrıca, her üç dükkâna bir mahzen düşmek üzere çarşının altında üzeri tonozlar ile örtülü 24 mahzenin bulunduğunu yazar. Bir söylentiye göre de 28 tanesi dükkân duvarları içinde olmak üzere bedestenin 100 mahzeni varmış.

Yeni bedesten veya Sandal bedesteni Fatih devrinde yapılmıştır. Yapı Eski bedestene benzer. Kenarları 45 metre uzunluğunda olan kare bir planı vardır. İçeride 12 tane filayağı tavandaki 32 kubbeyi taşır. İçeriden bakıldığında 20 kubbe görülür, öbür kubbeler filayaklarının üzerine oturduğu için içeriden görülememektedir. Tanzimattan sonra Avrupa'dan gelen kumaşların yerli kumaşlarla yarışması, memleketin içine düşmüş olduğu iktisadî çöküntü ve zenginlerin, açılan yabancı bankalara paralarını yatırmalarının sonucu bedestenler önemlerini yitirmişler, Galata'daki bedestenle Sandal bedesteni uzun bir süre kapalı kalmıştır. İstanbul belediyesi 1914'te Sandal bedestenini bazı değişiklikler yaparak onartmış ve belediye mezat salonu haline getirmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

BEDEVÎ i. (ar. *bedâvet,* çölde oturmak> *bâdiye,* çöl'den *bedevî*). Çölde çadırda yaşayan göçebe, arap göçebesi: *Aynı dostum Sina'da ihtiyar bir bedevînin, doğduğu günden beri yalnız deve sütü içtiğini anlattı* (F. R. Atay). [Bk. ANSİKL.] ‖ Sıf. Çölle ilgili. ‖ İptidaî şartlarda yaşayan. ‖ Hızlı koşan [arap atı için].

— ANSİKL. Kuzeydoğu Afrika ve Ortadoğu'da (Suriye, Ürdün, Irak, Arabistan) istep ve çöllerde yaşayan göçebe veya yarı göçebe halklara *bedevî* denir; bu halklar sürekli tarım bölgelerinde ve şehirlerde yerleşik olarak yaşayanlardan kesinlikle ayrılırlar. Bedevîler şeyhlerin otoritesi altında yaşar, ataerkil topluluklar meydana getirir, hayvancılık ve ticaretle geçinirler.

◆ **Bedavî** çoğl. i. *Esk.* Bedevîler.

◆ **Bedeviyane** sıf. Çölde yaşayanlara uygun, yakışacak bir şekilde, bedevîler gibi.

◆ **Bedeviyet** i. Bedevîlik, ilkellik: *Fakat kabâil-i Arap dahi bütün bütün bedeviyyet halinde bulunarak kendilerini cehalet kaplamıştı* (Cevdet Paşa). [ML]

BEDEVÎ (Mahmud-el), mısırlı yazar (Asyut yakınında, Abnub 1912), rus yazarlarının eserlerini (Çehov, Andreyev, Gorki) çevirdi; romanlarında köylülerin ve gençliğinde kendisinin de içinde yaşadığı fakir halkın hayatını anlatır (*Aç kurtlar,* 1952; *Limandaki Topal Adam,* 1958; *Son Kira Arabası,* 1961). [L]

Bedevî çardak zindanı, Osmanlı devletinin kuruluş devrinde, Tokat kalesinde bulunan zindan. Kalenin bir kısmı bizans devrinden kalmadır. Diğer kısımlar Dânişmentliler, Selçuklular ve Osmanlılar tarafından yapılmıştır. Kalenin bugün harabe halinde olan kısmının Selçuklular zamanında da zindan olarak kullanıldığı sanılır. Sarp ve yüksek bir kayanın üstüne oturtulduğu için Osmanlı devletinin ileri gelenleri, hışma uğrayan vezirler buraya gönderilirdi. Osmanlı kaynaklarına göre, Ezmiroğlu ile yapılan savaşa katıldığı için Çelebi Sultan Mehmed tarafından cezalandırılan Ankara valisi Yakup Bey (1411), Musa Çelebi, beylerbeylerinden Mihaloğlu Mehmed Bey (1413), Murad II tarafından mağlup edilen Menteşeoğullarının son beyinin iki oğlu (1424), Semendire'de esir edilen Vulkoğlu'nun gözlerine mil çektirilen iki çocuğu (1441) ve Turhan Bey (1444) burada hapsedilmiştir. (M)

BEDEVİLİK veya **BEDEVİYYE** i. Ebul Abbas Seyyid Ahmed*-ül-Bedevî'nin (1200-1276) kurduğu tarikat. (*Ahmedî* de denir.)
— ANSİKL. Kurucusu Ahmed Bedevî'nin ataları, Haccac bin Yusuf-üs-Sakafî'nin zulmünden dolayı 692'de Fas'a hicret etmişti. Ahmed Bedevî Fas'ta doğdu, 7 yaşında babası ve kardeşleriyle birlikte Hacca gitti, 37 yaşında gördüğü bir rüyanın etkisiyle Irak ve Şam'a giderek bir süre orada kaldı. Daha sonra Mısır'da Tanta kasabasında yerleşti. Tarikatının kuruluş ve yayılış merkezi orasıdır. 41 Yıl kadar Tanta'da yaşadı ve orada öldü. Irak'ta iken, yine gördüğü rüyaların etkisiyle, Seyyid Ahmed-ür-Rufaî ve Abdülkadir-i Geylânî'nin türbelerini ziyaret ettiği rivayetleri, Ahmed Bedevî'nin, tarikatını kurarken bu iki kutb'un (büyük velinin) maneviyatından ilham aldığını gösterir.

Ahmed Bedevî, tarikatına intisap edenleri ilkin «nazar»la terbiye ettiği halde, sonraları «esmâ» usul ve adabına göre yetiştirirdi. Bedevîliğe intisap merasimi, iki rekâtlık tevbe namazı ile başlar. Sonra müntesip, şeyhi ile diz dize oturur, eli şeyh tarafından tutulduğu sırada kendisinden şeriate uyacağı ve günahlarını terk edeceği konusunda söz alınır. Söz verirken edilen yemin *İzzet-i Rabbî*'dir (Rabbimin izzeti hakkı için).

Bedevîlik tarikatı Kur'an ve sünnete sıkıca bağlıdır. Gece namazlarının gündüz kılınanlardan bin misli makbul olduğu telkin edilir. Kalp ile iştirak etmek şartıyle, zikrin değeri çok üstün tutulur. Bedevîlik inancına göre ilâhî aşka ancak zikrullahın sonunda yaşanan vecd hali sayesinde ulaşılır.

Bedevîlik, Allah'ın birliğine imanı, O'na mutlak bir aşk ile bağlılığı, Allah'ın kelâmı olan Kur'an'a, elçisi Peygamber'e ve sünnetine, bir de mutlak hakikate aynı derecede bağlılığı ister. Düşünce ve davranışlarda doğruluk, temiz kalplilik, verilen söze bağlılık, muhtaçların, hele yetimlerin yardımına koşmak, acılarına merhem olmak, son olarak ıstıraplara karşı sabırla dayanmak, ahlâkî prensiplerindendir. Istıraplara tahammül esası bakımından Rufaîlikle ilgisi vardır. Ahlâk temelini hayatın güçlüklerine, acılara karşı mutlak bir kayıtsızlık ve tahammülden olan *Revakiye*'ye de (Stoacılık) bağlanır.

Ahmed-ül-Bedevî'nin ilk halifesi Abdülâl'e emanet ettiği vasiyetnamesindeki (*Vesaya*) mevizalar İslâmlığın her çeşit zühd* ve takva*sına, hattâ bazen islâm dışı dinlerin bile mistik prensiplerine uyacak kadar geniştir. Bedevî tarikatı merasimlerinde eski Mısır âyinlerinin, hattâ Eş-Şa'ravî'ye göre, ahlâka aykırı bazı hareketlerin izi vardır.

Ahmed Bedevî'nin kendisinin de, çamaşır ve elbiselerini paçavra haline gelinceye kadar kullandığı ve hiç yıkamadığı bilinmektedir.

Bedevîlik tarikatı kıyafetinde, üstüne kırmızı yünden sarık sarılmış 12 dilimli kırmızı yünden taç, kırmızı hırka, bir de yüzü kaplayan nikap (örtü) ve kırmızı alem (bayrak) kullanılmıştır.

Tarikatın yayılması, başta ulema ve devlet adamlarının tepkisi gelmek üzere, büyük dirençlerle karşılanmıştır. Osmanlı imparatorluğu devrinde türk tarikatları karşısında Bedevîlik pek tutunamamıştır. İstanbul'da Bedevîliğin 8 kadar tekkesi vardı. Memlûk sultanları kendi merasim alaylarında bedevî halifelerini bulunduracak kadar değer vermişlerdir. Hattâ Ahmed Bedevî, Mısır'ın kurtarıcı bir velisi sayılıyor, islâm esirlerini Hıristiyanların elinden kurtardığı ileri sürülüyordu. Kendisi için yılda üç mevlit okunmak âdeti Mısır'da bugüne kadar devam etmiştir. (M)

BEDFORT, İngiltere'de şehir. Ouse nehri kıyısında, idare merkezi; 63 000 nüf. Otomobil sanayii. Mekanik malzeme. Tuğla fabrikaları. (L)

BEDFORD (Francis RUSSEL, II. kontu), [1527 ?-Londra 1585], John Russel'ın oğlu. Koyu protestan, Elisabeth I'in etkili danışmanı; onun hesabına Fransa ve İskoçya ile yapılan müzakereleri yönetti. (L)

BEDFORD (Francis RUSSEL, 5. dükü) [1765 -Woburn 1802], 4. Bedford kontu Francis Russell'ın torunu. Fox'un yönettiği liberal whig grubuna katıldı. Daha çok tarımın ilerlemesine gösterdiği ilgiyle tanınır. Bu ilerlemeyi, Woburn'da bir örnek çiftlik kurarak sağlamağa çalıştı. (L)

BEDFORD (John OF). Bk. V. LANCASTER.

BEDFORD (John RUSSELL, I. kontu), ingiliz siyaset adamı (1486 ?-Londra 1555). Henry VIII, Edward VI ve Mary I'in danışmanı oldu. Dinî siyasetteki kararsızlığa rağmen, her zaman aynı sadakatle krala hizmet etti. 1536 ve 1549 Katolik ve 1554 Protestan ayaklanmalarının bastırılmasına yardım etti ve Henry VIII hesabına Fransa ve İtalya'da, Mary Tudor hesabına İspanya'da önemli siyasî görevlerde bulundu. Çok toprak satın alması, Russell ailesinin gücünü sağladı. (L)

BEDFORD (John RUSSELL, 4. dükü), ingiliz siyaset adamı (1710-Woburn 1771). Liberal partili olmakla beraber, Walpole'un muhalifi olan ve parlamentoda pek çok taraftarı bulunan bu büyük senyör, 1744'te Pelham kabinesine girdi. Baskısına katlanamadığı Pitt ile arası açıldı, 1761'de Bute hükûmetine girdi ve Paris antlaşmasının hazırlayıcılarından (1763) oldu. Sonra Grenville kabinesinde tekrar bakanlığa getirildi (1763-1765). Cumberland dükünün dostu olduğu halde, krala yaklaştı, Wilkes'in hücumlarına ve amerikan sömürgelerinin şikâyetlerine karşı krallık imtiyazlarını korudu. (L)

BEDFORDSHİRE, İngiltere'de bölge. Chiltern Hills'in kuzeyinde, Ouse ovasında; 380 700 nüf. İdare merkezi, *Bedford.* (L)

BEDÎ sıf. (ar. *bed'*, yaratmak'tan *bedî'*). *Esk.* Bir şeyi örneği, benzeri olmayarak vücude getiren. ‖ *Mec.* Tanrı. ‖ Yeni icat edilmiş, güzel, benzeri görülmemiş şey: *Şimdi aşk hayatının bir bedi eserini yazacaktı ve artık bu eserinden sonra sevda hayatını kapayabilirdi* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Söz estetiği: *Bir eda-yı bedî'-i rikkatle / Söylesin en acıklı hislerini* (T. Fikret). ‖ Erkek adı.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bedi ü beyan,* edebiyat ilminin iki dalının adı. Güzel konuşma sanatı: —*Eski şairler birer kahraman-ı bedi ü beyan idiler* (Cenab Şahabeddin). *Üsküp'te kabr-i mâdere olsun bu nev-gazel / Bir tuhfe-i bedi ü beyan-ı Muhammedî* (Yahya Kemal). ‖ *Bedi-ül-cemal,* eşine ender rastlanan güzellik. Çok güzellik.
— Esk ed. *Belâgat**ın dört bölümünden biri.

— ANSİKL. Bedi, sözün kulağa hoş gelecek, ruha heyecan verecek biçimde intizamlı olmasının kurallarını tespit eden bir ilimdir. Bu ilmin konusunu, *sanayi-i edebiye* (edebî sanatlar), *sanayi-i lafziye* (cinas, iştikak, seci v.b. sanatları) ve *sanayi-i maneviye* (mürâat-ı nazir, tensik, tefrik, rücu, tecahül-i ârif, tevriye v.d. sanatlar) ile bunlara bağlı muamma, mülemma, lûgaz gibi sanatlar teşkil eder. (M)

BEDİA i. (ar. *bed'*, yaratma, yeni güzel bir şey meydana getirme'den *bedî'a*). *Esk.* Estetik değeri yüksek, sanat eseri: *Bazıları da bunları başka milletlere ait badialarla beraber, biblolar arasında teşhir ederlerdi* (Z. Gökalp). ‖ Eşine seyrek rastlanan güzel, değerli: *Sevda, çiçek, şebab... o ilâhî bedialar* (Tevfik Fikret). ‖ Kadın adı.
— DEY. *Esk. Bedia-i hayaliye,* ideal. (M)

BEDİA MUVAHHİT. Bk. MUVAHHİT.

BEDÎD veya **BEDÎDÂR** sıf. (fars. *bedîd* veya *bedîdâr*). *Esk.* Görünür halde, açık, meydanda: *Nazar sanır ki olur her derîçesinde bedîd* (Cenab Şahabeddin). *Allah bedîd her cihetten* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Nâbedîd** sıf. *Esk.* Görünmez kayıp. ‖ *Nâbedîd olmak,* kaybolmak: *Elbette siz görünmek istediğiniz zaman onlar nâ-bedîd olur, sabah olurken ateşböcekleri tabaüd ettiği gibi* (Abdülhak Hâmid). [M]

BEDİER (Joseph), fransız profesörü ve roman, dil ve edebiyatları uzmanı (Paris 1864 -Drôme'da Le Grand-Serre 1938). Başlıca eseri: *les Légendesér epiques* (Destan Biçimli Efsaneler) [1908-1913]. Bu eser, kahramanlık destanları üzerine o güne kadar kabul edilen bütün kuramları alt üst etti. *Tristan et İseult*'den (Tristan ve İseult) bir uygulama (1900) ve *Chanson de Roland*'ın (Roland Destanı) [1921] eleştirili bir baskısı da onundur. P. Hazard ile birlikte, *Histoire de la Littérature Française*'in (Fransız Edebiyatı Tarihi) [2 cilt, 1923-1924] yayınlanmasını yönetti (Fr. akademisi, 1920). [L]

BEDİHE i. (ar. *bedâhet,* irticalen, düşünmeden söz söyleme'den *bedîhe*). *Esk.* Hazırlıksız, düşünmeden söylenen güzel söz. ‖ Hazırcevaplık.
— DEY. *Esk. Bedîhe-gû,* irticalen güzel söz söyleyen.

— Esk. fels. Herkes tarafından ispatsız kabul edilen temel ilke. Aksiyom.

◆ **Bedaih** çoğl. i. *Esk.* Bedihler, güzel sözler.

— DEY. *Bedaih-ül-ukul,* akıllıca söylenen sözler. (M)

BEDİHÎ sıf. (ar. *bedâhet,* açıklık'tan *bedîhî*). *Esk.* İspat gerekmeyecek derecede açık, besbelli: ... *şimdi bir millet ne kadar cenkçi olursa, ol kadar sulhçu olmak lâzım geleceği bedihî bulunmuştur* (Şinasi). *Bu fikirde olan valinin ne iş göreceği bedihîdir.* (Atatürk).

◆ **Bedihiyet** i. *Esk.* Açıklık, bellilik, bedihîlik.

◆ **Bedihiyyât** çoğl. i. Kendiliğinden belli olan, ispatına hacet olmayan şeyler: ...*harice karşı daha fazla isma-ı kelâm eyleyebileceği bedîhiyyatına karşı Hey'et-i Muhtereme-i Temsliyeden..* (Atatürk). *Bedîhiyyattandır ki nev'-i beşer tarih yazmak için daha yazı ne olduğunu hatırına getirmezden evvel...* (Hoca Tahsin). [M]

BEDİÎ sıf. (ar. *bed*ᶜ yaratmak > *bedi*ᶜ, benzeri görülmemiş şey'den *bedîᶜî*). Güzel, beğenilen: *Tatlı, temiz, âsude, bedîi bir hatıra* (Ömer Seyfeddin). *Bu neşidenin bedîi esirini kaçırmamak için sahibini görmek istemeyerek dinlerdi* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Güzellik: *Dinî eserlerin tercümesiyle başlayan bu cereyan XI. asırda, İran edebiyatı tesiri altında aruz vezniyle yazılmış Kutadgu Bilig gibi bedîi ve felsefî kıymetçe de yüksek mahsuller vermeğe başladı* (Z. Gökalp). ‖ Erkek ismi.

◆ **Bediiyat** çoğl. i. Güzellikler, güzel eserler: *Türk masallarıyle halk şiirlerinin güzelliği de, Türklerin bediiyat sahasında büyük bir kaabiliyete malik olduklarını gösterir* (Z. Gökalp). ‖ Estetik ilmi, güzel sanatlar: *Bediiyat ile maliye nazırları niçin uğraşsın* (Ömer Seyfeddin). [M]

BEDİÎ FAİK. Bk. AKIN (Bedîi Faik).

BEDİK i. Etnol. Kazaklarda bir tören. Hayvanlarda bedik hastalığı görüldüğünde yapılan bu törende gece karanlıkta kızlar ve delikanlılar hayvanın etrafında dönerek «git bedik, ağaca, suya git» diye şarkı söylerler. (M)

BEDİL i. (ar. *bedel,* karşılık'tan *bedîl*). *Esk.* Bir şeyin karşılığı, bir şeyin veya bir insanın yerini alan. ‖ Bahsi kaybeden kimsenin ödeyeceği şey. (M)

BEDİR veya **BEDR** i. (ar. *bedr*). *Esk.* Dolunay, ayın on dördü. (Bk. AY.) ‖ *Bedr-i bülend,* ayın on dördü. ‖ *Bedr ü kemal,* bir yazı çeşidi. (M)

BEDİR veya **BEDR,** Bedir* gazasının yapıldığı yer. Mekke ile Medine'yi birleştiren yol üzerinde, 8-9 km uzunluğunda, 6 km genişliğinde düz bir araziden ibarettir. İslâmdan önceki Medine, Mekke ve Suriye'ye giden kervan yolları burada birleşirdi. Bu sebeple Bedr'de zilkade ayının ilk haftasında büyük bir panayır kurulurdu. Burada ne zaman kurulduğunu kesin olarak bilmediğimiz ve aynı adı taşıyan bir kasaba vardır. 8-10 Bin arasında nüfusu olan kasabadan Bedir savaşında şehit olanların türbeleri ve Peygamberin muharebeyi idare ettiği yerde yapılmış olan el-Ariş camii bulunur.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Ashab-ı Bedr,* bedr çarpışmasında Peygamberle beraber olan 313 kişi. ‖ *Yevm-i bedr,* Bedr çarpışmasının olduğu gün. (M)

Bedir, İstanbul'da Ahmed Midhat Efendinin yayımladığı günlük (pazar ve cumaları çıkmazdı) edebiyat, letaif, maliye, ticaret gazetesi (14 eylül-1 ekim 1288/1872, 13 sayı). Koleksiyonu Millî kütüphanededir. (M)

Bedir gazası, islâm tarihinde Müslümanların, müslüman olmayanlarla yaptıkları ilk muharebe (623 [Hicrî 2]). Hz. Muhammed tarafından Suriye'den gelen Ebu Süfyan'ın idare ettiği bir Kureyş kervanına karşı kazanılan zafer. Hz. Muhammed, Medine'ye hicret ettikten sonra her fırsatta Mekkelileri kontrol etmeğe başladı. Özellikle Suriye'ye giden ticaret kervanları Medine yakınlarından geçtiklerinden Müslümanlar için iyi bir hedef teşkil ediyordu. 624 Yılı başlarında bir develik bir Mekke ticaret kervanı Surye'ye gitti. Bunu haber alan Hz. Muhammed, kervanı dönüşte pusuya düşürmek için hazırlığa başladı. Kervan, Medine'nin güneybatısındaki Bedir'den geçecekti. Peygamber 312 kişilik bir kuvvetle Medine'den hareket etti. Fakat bunu daha önce haber alan kervan reisi Ebu Süfyan Mekke'ye haber gönderip yardım istedi ve kendisi de yolunu değiştirerek baskından kurtuldu. Durumu öğrenen Mekke halkı hemen hazırlanarak 950 kişilik bir kuvvetle hareket ettiler. Kervan'ın kurtulduğunu öğrenmelerine rağmen yürüyüşlerine devam ederek Bedir'e geldiler. Müslümanlar da aynı anda gelmişlerdi. İki ordu karşılıklı savaş düzeninde beklemeğe başladı. 14 Mart 624 cuma günü Müslümanların teşvikiyle her iki taraftan birer kişi çıkıp karşılıklı mücadeleye başladılar. Öğleye doğru genel hücuma geçildi. Sonunda da Müslümanlar kendilerinden üç misli fazla olan bir kuvveti yenilgiye uğrattılar. Savaş sırasında on dört müslüman şehit düştü. Buna karşılık Mekkeliler yetmiş ölü, bir o kadar da esir verdiler. Bedir gazası İslâm tarihinin bir dönüm noktasıdır. Bu savaşa gelinceye kadar Müslümanlar daima pasif mukavemet etmişler, türlü eziyetlere uğramışlar, hattâ memleketlerini bile terk etmişlerdi. Fakat Bedir zaferi şimdi durumu bütünüyle değiştirmiş ve Müslümanları üstün bir duruma yükseltmişti. (→ Bibliyo.) [M]

BEDİRHAN BEY (PAŞA), Cizre emîri (Cizre 1802-Şam 1868). Ağabeyinin kendi isteğiyle çekilmesi üzerine emîr oldu. 1839 Nizib savaşına katıldı; 1845'te Hakkâri civarındaki nasturî aşiretlerini idaresi altına alması yabancı devlet temsilcileri tarafından Hıristiyanların öldürülmesi şeklinde şikâyete ve diplomatik baskılara sebep oldu. Bedirhan Bey üzerine gönderilen osmanlı kuvvetleri birkaç defa yenilgiye uğradı. Bedirhan Bey, Orak (veya Oruh) kalesine çekildi. Mustafa Reşid Paşanın vaatleriyle teslim oldu. İstanbul'a getirilen Bedirhan Bey, bir süre sonra Girit'in Kandiye şehrine gönderildi (1848). Affedilince İstanbul'a döndü. 1866'da Şam'a gitti. (M)

BEDİÜLUSTURLÂBÎ (Ebul kasım Hibetullah), arap bilgini (?-1139). Özellikle astronomi alanında çalışmaları ve rasat âletlerinden usturlab hakkındaki bilgisi ile dikkati çekti. İsfahan'da devrin ünlü astronomu Eminüddevle bin El-Tilmiz'in yanında kaldı ve onun dostluğunu kazanarak astronomi hakkındaki bilgisini geliştirdi. Daha sonra Bağdat'a yerleşen Bediülusturlâbî 1130'dan itibaren yapılan rasatları idare etti, sonuçlarını selçuklu sultanı Mahmud adına kaleme aldı. Ayrıca felsefe ve tıpla da uğraştı, arap edebiyat tarihi bakımından değerli sayılabilecek şiirler de yazdı. (M)

BEDİÜZZAMAN (ar. *Badı - el - Zaman*) [«Zamanın Harikası»], özellikle mektuplarıyle ün yapan arap edibi Bedîüzzaman-ül-Hemedanî tarafından taşınan şeref unvanı (Hemedan 968-Herat 1008). Nişabur'da, Buyi hükümdarlarının sarayında yaşadı. *Makama* denilen (meclis, yahut secili mensur hikâye) edebî türün yaratıcısı. Ayrıca çok taklit edilen bir mektup derlemesi de bıraktı. (L)

BEDİÜZZAMAN EL- MUZAFFER, Horasan'da XV. yy.da yaşamış, Timurlenk hanedanına mensup sonuncu emîr. 1500-1507 Arasında Özbek Muhammed Şeybanî tarafından yerinden atıldı. (L)

BEDİÜZZAMAN Mirzai Timurî, Hüseyin Baykara'nın oğlu. Babasının ölümünden sonra kardeşi Muzaffer'in yardımıyle tahta oturdu (1505-1506). Saltanatının başlangıcında Özbek Şeybek Han ile çatıştı ve 1506'da Şeybek Han'a yenilince Şah İsmail Safevî'ye sığındı. Bediüzzaman, Şah İsmail tarafından önce Rey'e sonra Tebriz'e vali olarak gönderildi. Yavuz Sultan Selim'in ilk İran seferinde (1514) Osmanlılara katıldı ve savaşta öldü. (M)

BEDLAM (*Bethleem*'in bozulmuşu), İngiltere'nin en eski psikiyatri hastahanesi. 1547'de Henry VIII tarafından kuruldu. (L)

BEDLİNGTON, Büyük Britanya'da (Nortumberland) şehir, New-castle'in kuzeyinde; 29 300 nüf. Kömür madenleri. (L)

BEDLOE adası, New York koyunda küçük ada, Manhattan'ın güneyinde. Hürriyet heykeli Bedloe adasındadır. (L)

BEDNAR (Alfonz), slovak yazarı (Roznova Neporadza 1914). Romanlarında çağdaş avrupa edebiyatının büyük temalarını halk esinleriyle birleştirir (*Cam Tepe* [1954]; *Saatler ve Dakikalar* [1956]; *Yabancılar* [1960]; *Kırlar* [1964]). [L]

Bednar aftları, bebeğin damağında beliren ve çocuk iki aya yaklaşırken kaybolan küçük kistler. (L)

BEDR i. Bk. BEDİR.

BEDR (*Bedr-i Şirvanî* de denir). Şirvanşahlar sarayının meşhur şairi (öl. 1424). Şiirlerinin çoğu kayıptır, fakat elde bulunanlar onun bu alandaki kudretini gösterir. Çağdaşı olan İran şairlerinden Muhammed Kâtibî ile münazara yaparlar ve karşılıklı şiirler söylerlerdi. (M)

BEDRE i. Altın sikkelerin sandıklarda muhafaza olunmadığı devirde, sütten kesilmiş keçi derisinden yapılan para kesesine verilen ad.

— ANSİKL. Tac-el-Mille unvanını alan Aduddevle 977 yılında halife El-Tai'e on bin dinarı ihtiva eden bir *bedre* takdim etmişti. Arapların bu bedre'lere koydukları paralar bazen bin, bazen on bin dirhem, bazen de yedi bin dinardı. (→ Bibliyo.) [M]

BEDREDDİN Lülü, Musul atabeki. Bk. LÜLÜ.

BEDREDDİN MAHMUD Kaysunîzade XVI. yy. türk hekimlerinden. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. 1562-1568 Arasında, Kanunî Sultan Süleyman'ın son ve Selim II'nin ilk zamanlarında hekimbaşılık (seretıbba) etti. Hasköy'de gömülüdür. (M)

BEDREDDİN MAHMUD Sımavnalı. Bk. SIMAVNALI BEDREDDİN.

BEDREDDİN MEHMED EL-MARDİNÎ, türk matematik ve özellikle astronomi bilgini. Hayatının sonlarında Mısır'a giderek Camiül Ezher'e muvakit oldu. Yirmiden fazla eseri vardır. Bunların üçü 1853'te bir arada olarak İstanbul'da basılmıştır. (M)

BEDREDDİN MESUD, Lur aşiretine mensup Atabeyler sülâlesinden altıncı atabey. Babası Hüsameddin Halil'in ölümünden sonra emîr oldu. Babasının ölümünün öcünü almak için Mengü Kaan'a gitti, Hülâgu'nun ordusuna katılarak Bağdat'ın fethinde bulundu (1258). Dindar bir hükümdar olan Bedreddin, İmamı Şâfiî'nin fetva verdiği 400 fıkıh hadisini ezbere bilirdi. Ölümünden sonra kardeşi Taceddin Şah Atabeyliğe geçti. (M)

BEDREDDİN YAHYA, türk münşîsi. Anadolu Selçukluları devrinde Konya'da yaşadı. Hayatı hakkındaki bilgi azdır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile ilgili olduğu sanılır. XIII. yy.daki başlıca Anadolu edipleri, bu arada tarihçi İbni Bibi onun öğrencisidir. Mektuplarını toplayan *Et-Tevessül İle't-Teressül* eserinin tek yazması Paris'te Millî kütüphanededir. (M)

BEDREKA veya **BEDRİKA** i. (fars. *bedrehe,* yol büyüğünden arapçalaşmış *bedreka*). *Esk.* Yol gösteren, kılavuz: *Susuz çöllerde kalsan bedrikan ilham-ı sa'yindir* (M. Â. Ersoy). ‖ Manevî rehber, mürşit. (M)

BEDRİ PAŞA (Hasan Bedreddin). Bk. HASAN BEDREDDİN PAŞA.

BEDRİYE i. (ar. *bedriyye*). Sühreverdiye tarikatının altı şubesinden biri. Bk. SÜHREVERDİYE. (M)

BEDRİACUM. Esk. coğ. İtalya'da bölge, Alp ötesi Galya'da. Cenoman'lar zamanında Ollius veya Oglio'nun kıyısında, Chieso ile birleştiği yer yakınındaydı. Neron'un ölümünden sonra birbirini izleyen iç savaşlar sırasında Otto burada Vitellius'a yenildi (M.S. 69). Birkaç ay sonra da Vespasianus için çarpışan Antonius ve İllyria lejyonları Vitelliusu yine burada yendiler. (L)

BED-ROCK i. (ing. *bed,* yatak ve *rock,* kaya anlamında). Miner. Üstü madenleşmiş alüvyon tabakasıyle kaplı temel arazi.

— ANSİKL. *Bed-rock,* alüvyonları taşımış olan eski bir ırmağın kayalık yatağıdır. Yoğunluğu fazla olan maden filizleri (msl. altın) alüvyonların altında özellikle bed-rock'un çukur ve kayaları arasındaki girintilerde toplanır. (L)

BEDRÜDDEVLE SÜLEYMAN, Artukoğulları emîrlerinden (XII. yy.). Bir süre amcası İlgazi adına Halep şehrini idare etti. 1122'de amcası ölünce şehre hâkim oldu. Fakat yeğeni Belek'in Halep üzerine yürümesi üzerine şehri terk etmek zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra Zengi, Halep'i ele

William BEEBE batisferinin içinde

BEECHER-STOWE

Foto. Poirier, Stéréoscopie (LAROUSSE)

BEETHOVEN
Bonn'da doğduğu ev

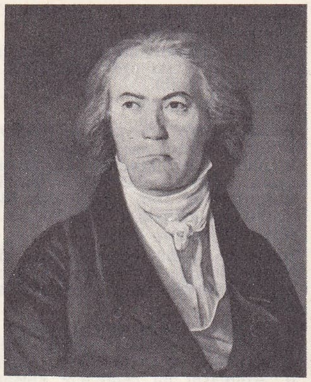

1823'te Waldmüller tarafından yapılan portre

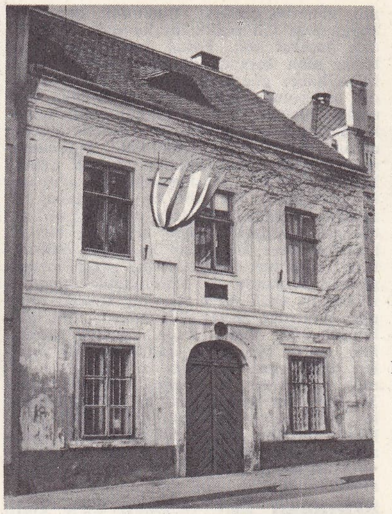

bestecinin 1808'de Viyana'da «Pastorale»e çalıştığı ev

Große
musikalische Akademie
von
Herrn L. van Beethoven,
welche
morgen am 7. May 1824,
im k. k. Hoftheater nächst dem Kärnthnerthore,
abgehalten wird.

Die dabey vorkommenden Musikstücke sind die neuesten Werk des Herrn Ludwig van Beethoven.

Erstens. Große Ouverture.

Zweytens. Drey große Hymnen, mit Solo- und Chor-Stimmen.

Drittens. Große Symphonie, mit im Finale eintretenden Solo- und Chor-Stimmen, auf Schillers Lied, a die Freude.

Die Solo-Stimmen werden die Dlles. Sontag und Unger, und die Herren Haizinger und Seipelt vortragen.

bestecinin yönetiminde dokuzuncu senfoninin ilk sunuluşu afişinden parça, 7 mayıs 1824

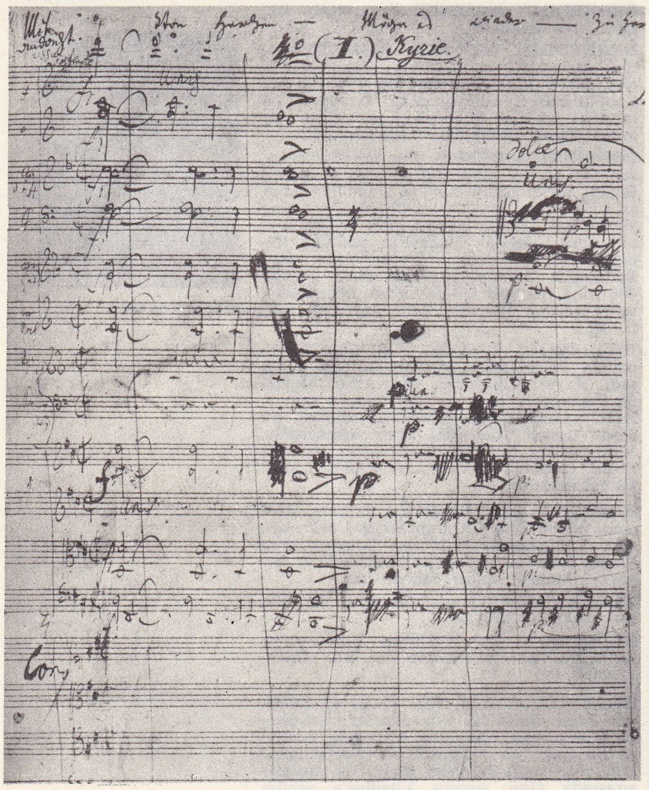

«Missa solemnis»ten kyrie bölümünün başı (bestecinin elyazısı)

Klöber'in kaleminden

besteciye ait olan piyanoforte (Pleyel kol.)

geçirdi. Kutluğ Aba adında birini vali tayin etti. Şehir halkı bu valinin idaresini beğenmeyerek 1128 yılında Bedrüddevle'yi davet etti. Bunun üzerine Bedrüddevle, şehri kuşattı, ama kesin sonuç alamadı. Zengi'nin müdahalesi ile iş tatlıya bağlandı ve Bedrüddevle bir daha Halep'e dönemedi. (M)

BEDRÜDDİNİ'L-HALEBÎ. Bk. HALEPLİ BEDREDDİN.

BEDRÜLCEMÂLÎ. Mısır Fatımî devletinin vezir ve kumandanlarından (1013-1094). Aslen ermenidir, suriyeli emîr Cemalüddevle'nin kölesiydi. Fatımî halifesi Mustansır'ın kötü idaresi sonucunda memleket içte ve dışta büyük tehlikelere maruz kaldı. Selçuklular Suriye'de ilerliyor, içeride hassa askerleri zencilerle savaşıyordu. Bedrülcemâlî bu sıralarda Şam valisiydi. Büyük bir şöhret yapmıştı. Akkâ kumandanı olduğu zaman sultan Melikşah'ın kuvvetleriyle çarpıştı. Merkezde durum karışınca 1073 yılında halifenin daveti üzerine Kahire'ye geldi ve kısa zamanda iç karışıklıkları önledi. Halife onu emîrül-cuyûş ve baş vezir tayin etti. Bundan sonra İskenderiye üzerine yürüyerek orayı ele geçirdi. Suriye'de ise Selçuklular devamlı ilerlemekteydiler. İdarî faaliyeti son derece başarılı olmuştu. Devletin gelirleri bir senede 1 milyon dinar arttı. Bu parayle Kahire imar edilmiştir. (M)

BEDUH i. (ar. *bedūh*). *Esk.* Mektup zarfları üzerine yazılan veya mühürle basılan kelime.

— ANSİKL. Bir tılsım kelimesidir. Üç sıralı sihirli bir karenin unsurlarını meydana getirir. Bu kare şöyle tertiplenir:

4	9	2	d – د	ṭ – ط	b – ب
3	5	7	c – ج	h – ه	z – ز
8	1	6	ḥ – ح	a – ا	v – و

İkinci tablo, birinci rakam tablosunun ebced hesabına göre arap harfleriyle karşılığını gösterir. Eskiden halk inanışına göre, mektup zarflarında adreslerin altına bu kelime de kaydedilirdi. Bazan beduh kelimesi yerine bu kelimeyi meydana getiren (b, d, v, h) harflerinin ebced hesabındaki karşılığı olan 2, 4, 6, 8 rakamlarının birleşmiş şekli, yani 2468 sayısının da konulduğu olurdu. Ayrıca beduh kelimesi, Tanrı adlarından biri olarak kabul edilir veya mektupları yerlerine ulaştırmağa memur edilmiş bir meleğin ismi olduğuna da inanılırdı. Beduh kelimesine Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te rastlanmıyor. Bu bakımdan, bu kelime ile ilgili inançların çok eski ve ilkel dinlerden islâmiyete geçmiş olduğu kabul edilebilir. (M)

BEDWELTY, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin (Monmouthsire) güneyinde; 27 400 nüf. Kömür madenleri. (L)

BEDYER i. (fr. *bédière*). Jeol. İndlandsislerin veya dağlardaki büyük buzulların erimesinden meydana gelen akarsulara verilen ad; bunlar buz içinde dar boğazlar açar. (L)

BEDZİN, Polonya'da şehir. Yukarı Silezya'da (Katovice voyvodalığı); 39 000 nüf. Madencilik merkezi. Demir ve demirsiz madenler metalürjisi. Seramik sanayii. (L)

BEEBE (William), amerikalı tabiat bilgini ve araştırıcı (New York 1877-Trinidad 1962). Bir kabloya asılı her tarafı kapalı bir küre (batisfer) içinde deniz altına dalışlar yaptı ve 1934'te 923 m'lik rekor derinliğe indi. Bu rekor ancak 1954 sıralarında batiskaflar tarafından kırıldı. Deniz diplerinde yaşayan, özellikle bilmediğimiz türlerdeki hayvanların birçok fotoğraf ve tasvirlerini ona borçluyuz. (L)

BEECHAM (sir Thomas), ingiliz orkestra şefi (Lancashire'da Saint-Helens, 1879-Londra 1961). 1932'de Covent Garden'ın müdürü, *London Philharmonic*'i (Londra Filarmoni orkestrası), sonra da *Royal Philharmonic Orchestra*'yı (Kraliyet Filarmoni orkestrası) [1946] kurdu. (L)

BEECHER-STOWE (Harriet BEECHER, Mrs. STOWE, **Mrs.** de denir), amerikalı kadın romancı (Connecticut'da Litchfield 1811-Hartford 1896). Vâiz Lyman Beecher'in kızı, 1836'da ateşli kölelik aleyhtarı rahip Calvin Stowe ile evlendi. 1851-1852'de, kişisel

Foto. Viollet, Leprohon, Staatsbibliothek (Berlin) [LAROUSSE]

anılarına dayanarak, kölelerin acınacak durumları üstüne ününü sağlayan eseri yazdı: *Tom Amcanın Kulübesi* (Uncle Tom's Cabin). Önce Washington'da *National Era* adlı gazetede tefrika halinde yayımlanan bu eser (1850) pek göze çarpmadı; ama kitap halinde yayımlanınca (1852) parlak bir başarı kazandı. Köleliğe karşı mücadelede en güçlü dayanaklardan biri oldu. Derhal, hemen bütün dillere çevrilen bu eser, büyük kütleleri etkiledi. Başka eserleri: *A Key to Uncle Tom's Cabin* (Tom Amcanın Kulübesinin Anahtarı) [1853], Avrupa'ya yaptığı bir geziyle ilgili olan *Sunny Memories of Foreign Lands* (Yabancı Ülkelerden Tatlı Anılar) [1854], *Dred* (1856), *The Minister's Wooing* (Rahip Kur Yapıyor) [1859], *Pearl of Orr's Island* (Altın Adasının İncisi) [1862], *Agnes of Sorrento* (Sorrento'lu Agnes) [1862], *Old Town Folks* (İhtiyar Şehirliler) [1869]. Bu eserler sanat değeri yönünden üstün olmasına rağmen zenciler lehine yazdığı Tom Amcanın Kulübesi kadar ilgi uyandırmadı. (L)

BEECHEY (Frederick Wililam), ingiliz gemicisi (Londra 1796-ay.y. 1856). 1818'de David Buchan ve John Franklin ile, 1819'da Parry ile Kuzeybuz denizine gitti. Daha sonra Amirallik ona Trablusgarp'ın doğusundaki Afrika kıyılarını keşfetme görevini verdi (1821-1822). 1825'te, *Blokom* gemisinin kaptanı oldu ve Büyük okyanustan geçerek Kuzeybuz denizine ulaşmak emrini aldı. Bu sırada Franklin ve Parry oraya Atlas okyanusundan bir geçit bulmaya çalışıyorlardı. Gambier'lere bayrak dikti. Bering boğazını geçti ve Alaska'nın kuzeybatı kıyısındaki Buz burnunda durdu; oradan *Blokom*'un bir sandalıyle Barrow burnu açıklarına kadar ilerledi; 1827 yazında, Prince of Wales burnuna ulaştı. İlmî gözlemlerle dolu seyahatnamesi 1831'de yayımlandı. (L)

BEECHEY (sir William), ingiliz ressamı (Oxfordshire'da Burford 1753-Hampstead 1839). Kraliyet akademisinde öğrenciyken (1772) Reynolds'dan ders gördü, iyi bir portre ressamı oldu (*Sarah Siddons, Paul Sandy*, National Gallery'de; *Brother and Sister*, Louvre müzesinde). [L]

BEEFSTEAK-PİE (ing. k. *beef-steak*, sığır dilimi ve *pie*, börek'ten). Tuz, biber, hindistan cevizi, kıyılmış soğan ve maydanozla baharlanmış, yanına patates konarak börek tepsisinde pişirilen ve sofraya öylece servis yapılan sığır dilimleri. (L)

BEEJERİT i. Miner. Bizmut ve kurşun tabiî sülfürü. (L)

BEEL (Louis Joseph), hollandalı siyaset adamı (Roermond 1902). 1945'ten bu yana birkaç defa bakan oldu. 1946'dan 1948'e, sonra aralık 1958'den mayıs 1959'a kadar hükûmete başkanlık etti. Bu tarihten beri Danıştay başkan yardımcısıdır. (L)

BEELZEBUTH veya **BEELZEBUB**. Bk. BELZEBUTH.

BEER (Georg Joseph), avusturyalı göz hastalıkları hekimi (Viyana 1763-ay.y. 1821). Viyana klinik enstitüsünde profesör, göz hastalıkları üzerine birçok eser bıraktı: *Lebre der Augenkrankbeiten* (Göz Hastalıkları El Kitabı) [1793], *Bibliotheca Ophthalmica* (Gözbilgisi Kütüphanesi) [1799], *Göz Hastalıkları Öğretisi* (1813-1815), *Göz Hekimliği Tarihi* (1813). [L]

BEER (Wilhelm), alman gökbilimcisi (Berlin 1797 - ay.y. 1850). Besteci Meyer Beer'in (*Meyerbeer*) ağabeyi. Berlin'de bankacı ve Prusya meclisi üyesi. Astronomiyle uğraştı ve Berlin yakınında bir rasathane kurdu. Madler ile birlikte Merih gezegeni haritasının yapılmasına yol açan ilk incelemeleri yaptı. (L)

BEERBOHM (sir Max), ingiliz karikatürcü, denemeci ve tiyatro eleştiricisi (Londra 1872-Rapallo 1956). Eserleri: *The Happy Hypocrite* (Mutlu Riyakâr) [1897], *More* (Dahası) [1899], *Zuleika Dobson* (1911), *Noel Çelengi* (1912), *Seven Men* (Yedi Adam) [1919]. En iyi karikatürlerini *Caricatures of Twenty-five Gentlemen* (25 Centilmenin Karikatürleri) [1896], *The Poets Cornes* (Şairler Köşesi) [1904], *A Book of Caricatures* (Bir Karikatür Kitabı) [1907] ve *Fifty Caricatures* (Elli Karikatür) [1913] adlı eserlerine topladı. Tiyatro eleştiricisi olarak uzun süre *Saturday Review*'de çalıştı. Buraya G. B. Shaw'ın yerine girdi. (L)

Beer kanunu (alman fizik bilgini Auguste BEER [1825-1863]), belirli kalınlıkta olan soğurucu bir maddenin yaydığı ışık miktarını hesaba yarayan bir kanundur; bu kanuna göre, maddenin kalınlığı iki katına çıkarsa, yayın çarpanının karesini almak gerekir. (L)

BEERNAERT (Auguste), belçikalı siyaset adamı (Ostende 1829-Luzern 1912). Avukat, sonra milletvekili, 1873'ten 1884'e kadar birçok defa bakan. 24 Ekim 1884'te Başbakan ve Maliye bakanı oldu. Katolik partisi temsilcisiydi, çok ılımlı bir siyaset uyguladı. 1894'te istifa etti, 1895'te Meclis başkanı oldu. (1909 Nobel barış ödülü.) [L]

BEERS (JAN VAN). Belçikalı şair. Bk. VAN BEERS.

BEERŞEBA veya **BİR ÜS-SABA**, İsrail devletinde şehir; 35 000 nüf. Necef çölü kenarında, Lût gölüne ve Kızıldenize giden yollara hâkimdir. Ürdün ve mısır topraklarına yakın tarım işletmelerinin stratejik dayanağı ve yönetim merkezi. Kereste ve bina sanayii (hazır ev imalâtı). Camcılık ve seramik. Plastik maddeler. Şehrin nüfusu 1948 savaşından beri altı misli arttı. (L)

BEETHOVEN (Ludwig VAN), alman bestecisi (Bonn 1770-Viyana 1827). XVIII. y.y. bestecilerinin çoğu gibi, müzikçi bir ailenin çocuğudur. Flaman asıllı büyük babası (1712-1773), 1733'ten sonra Bonn'a yerleşti ve Seçici Prenslik kilisesinin müzik yöneticisi oldu. Babası JOHANN (1740 ?-1792) aynı kilisede tenordu. 1767'de Maria Magdalena Keverich ile evlendi ve yedi çocukları oldu, bunlardan yalnız üçü yaşadı; Ludwig, Kaspar (1774-1815) ve Johann (1776-1848). Kaspar'ın oğlu Karl, Ludwig'in vasiliğine verildi ve bu besteci için sürekli bir dert konusu oldu.

Beethoven müziğe yatkınlığını çok küçük yaşta gösterdi. Babası onun bu yeteneğinden yararlanarak Mozart gibi bir harika çocuk yaratmaya heveslendi, ama başaramadı. Beethoven'in kendinden söz ettirebilmesi için ilk gençlik yıllarını beklemek gerekti. Çalışmalarına çocuk yaşta Christian Neefe ile başladı. Ondan müziğin temel öğelerini, piyano ve keman çalmayı öğrendi, besteleme konusunda ilk bilgilerini aldı. Karl Philipp Emmanuel Bach ve Johann Sebastian Bach'ın sanatını inceledi. 1782'de orgcu, 1783'te de orkestra klavsencisi olarak Neefe'nin yerine geçti. Basılan ilk eseri, *Dresler'in bir marşı üstüne klavsen için çeşitlemeler*'dir (1782). Bonn'da incelediği besteciler ve okullar arasında Caldara, Pergolesi, Haydn, viyanalı ve fransız ustalar, fransız ve italyan komik operaları yer alır. 1787'de, gösterdiği başarı ve ilerlemeden dolayı, Köln başpiskoposu Maximilian Franz tarafından Viyana'ya gönderildi. Mozart ile çalışması öngörülüyordu. Büyük ustanın Beethoven'i çok beğendiği ve «bu genç bir gün bütün dünyada kendinden söz ettirecek» dediği söylenir. Ancak, Beethoven Viyana'da çok kalmadı ve ölüm döşeğindeki annesinin yanına, Bonn'a döndü. Babası kendini içkiye vermiş, ailenin malî durumu bozulmuştu. Kardeşlerinin geçimi Ludwig'in omuzlarına yüklendi. Yine de eğitimini ihmal etmedi; 1789'da üniversiteye yazıldı. Bu dönemde Bonn, ileri fikirli Maximilian Franz'ın başpiskoposu olmasıyle büyük bir kültür merkezi haline gelmiş, Lessing, Goethe, Schiller gibi büyük alman yazarlarından etkilenen sanat çevrelerinde müzik çalışmaları yoğunlaşmıştı. Avusturya ile Prusya arasındaki savaşlar Mannheim orkestrasını dağıtmış, modern orkestranın beşiği olan bu kentin sanat ortamı Bonn'da sürdürülmüştü. Beethoven, Breuning ailesiyle kurduğu ilişkilerden çok yararlandı. Bu yıllarda bestelediği eserlerde eski gücünü yitiren Mannheim okulunun özentiye kaçan üslûbu görülür. 1792 Başında fransız orduları Ren kıyılarını istilâ ederken, Beethoven de bir daha dönmemek üzere Bonn'dan ayrıldı. Haydn ile çalışmak için Viyana'ya gitti. Haydn Londra'dan dönüşünde genç meslektaşının birkaç eserini okumuştu. Beethoven, Haydn'dan aldığı derslerle yetinmedi, Albrechtsberger ile kontrapunto, Salieri ile de insan sesi için besteleme yöntemleri üstüne çalışmalar yaptı. O yıllarda Viyana'da müzik her şeyden önce geliyordu. Soylular siyaseti tehlikeli ve güvenilmez bir uğraş olarak görüyorlar, kendilerini müziğe adıyorlardı. Birçoğu hem beste yapıyor, hem de çalgı çalmakta profesyonel ölçülere ulaşıyordu. Bu ortamda Mozart'ın ölümüyle boşalan yere Beethoven'in geçmesi doğaldı. Nitekim kont Waldstein, Baron Van Swieten, prens Karl Lichnowsky Beethoven'i hemen benimsediler. Genç sanatçı piyano virtüozu olarak büyük ün yaptı. Halk karşısında ilk kez 1795'te çaldı. Programında Mozart'ın bir eseri ve kendi 2. piyano konçertosu yer alıyordu. 1796'da Nürnberg, Prag ve Dresden'de konserler verdi, Berlin'de Friedrich Wilhelm II'nin karşısında çaldı. Sonra, uluslararası siyasal durumun değişmesi üzerine turneye çıkmaktan vazgeçti ve Viyana'dan pek az ayrıldı.

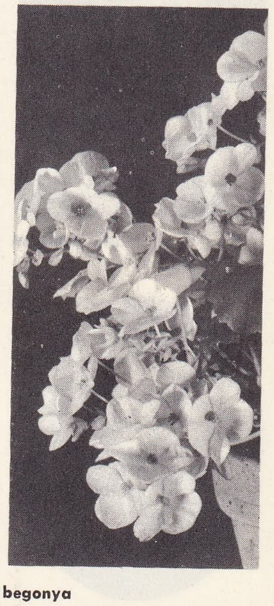

begonya

Beethoven hiç evlenmedi, ama zaman zaman evlenmeyi düşündü. 1801'de arkadaşı Wegeler'e yazdığı bir mektupta sevdiği ve kendisini seven bir kızdan söz eder. Bu sevgilinin, öğrencisi Giulietta Guicciardi olduğu sanılır. «Ay ışığı» adıyle tanınan sonatını Giulietta'ya adamıştır. Fakat genç kadın 1803'te kont Gallenberg ile evlendi. Beethoven'in daha sonra Giulietta'nın yeğeni Josephine'e de evlenme teklif ettiği, ama kendi kararsızlığı ve kızın ailesinin baskısı sonucu evlenemedikleri bilinir. Öldüğü zaman çekmecesinde bulunan aşk mektuplarının kime ait olduğu anlaşılamamıştır. Yaşamı boyunca kuşkulu ve bağımsızdı. 1800'de başlayan sağırlık belirtileri, bu bağımsızlığı insanlardan kaçma şekline soktu, ruhsal durumu arada sırada öfkeli patlamalara yol açtı. Sağırlık başlangıcına rağmen, 1802'ye kadar konserlerde ve soylu evlerinde çalmaya, başka virtüozlarla boy ölçüşmeye devam etti. 1802'de rahatsızlığın geçmeyeceğini ve artacağını anladı. Çektiği sıkıntı, yazı geçirdiği Heiligenstadt'tan kardeşlerine yazdığı *Heiligenstadt vasiyetname-si*'nde acı bir çığlık gibi yükselir. İntihar etmeyi aklına koymuştu, ama durumunu şöyle açıkladı: «yalnız sanat alakoydu beni, yaratmam gerektiğine inandığım her şeyi meydana getirmeden ölmeyi göze alamadım». 1819'a kadar biraz işitiyordu, ama bu kadarı piyano çalmasına yetmedi. 1819'da tamamen sağır oldu. Çevresindekilerle ancak yazıyle anlaşabiliyordu. Bütün gücünü bestelemeye verdi. Yazılarını Viyana yakınlarındaki Mödling, Baden, Hetzendorf, Grinzing gibi köylerde geçiriyor, kırlarda yaptığı uzun yürüyüşler ona esin kaynağı oluyordu. Tuttuğu müsvedde defterlerinde birkaç esere birden başladığı ve bunları tamamlamakta acele etmediği görülür.

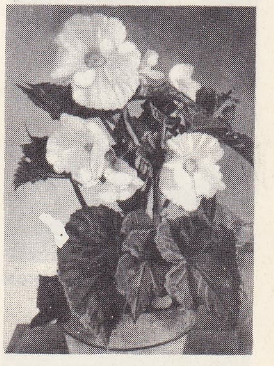

begonya

Beethoven, çağdaşlarının aksine, eserlerinin yayımlanmasından önemli bir gelir sağladı. Viyanalı soylular da kendisine aylık bağladı. Son yılları yeğeninin uyandırdığı hayal kırıklıkları ve sıkıntılar, sağırlığının yol açtığı üzüntülerle geçti. Zafere yavaş yavaş ulaştı, ama son eserlerindeki kapalılık, onları çağdaşlarınca anlaşılmaz duruma soktu. Sadık ve vefalı dostları oldu, bunlar arasında Brunaswick ailesi, öğrencisi arşidük Rudolf, prens Lichnowsky, kemancı Schuppanzigh, sonraları biyografisini yazan orkestra şefi Schindler başta gelir. Beethoven, yeğeni Karl'ın intihar teşebbüsünün de etkisiyle, 26 mart 1827'de Viyana'da sirozdan öldü. Cenazesini 20 000 kişi izledi.

Birçok eleştirmeci Beethoven'in eserleri için S.de Lenz'in ortaya attığı üçlü ayırımı benimser. Ama bir dönemden öbürüne geçiş, ancak yaklaşık olarak belirlenebilir. Birinci dönemde Haydn ve Mozart'ın etkisi görülür. Ama üslûp benzetmesi özgür bir yolda ilerler, yazı, bestecinin kişiliğini yansıtır. Beethoven, diğer çağdaşları gibi halk müziğinin etkisinde kalmıştır. Eserlerinde Ren kıyılarına özgü dans ritimlerinin, italyan, fransız, islav, hattâ kelt halk havalarının izleri görülür. 1790'da bestelediği Waldstein balesinde ve ilk lied'leriyle koro parçalarında bu ritimlere sık sık rastlanır.

İkinci dönem çalgı ve orkestra araştırmalarıyle nitelenir. Piyano üslûbu orkestraya yaklaşır, biçim gelenekseldir. Tek gerçek yenilik, senfonilerde *minuetto*'nun yerini *scherzo*'nun almasıdır. Scherzo daha dinamik, fantaziye daha elverişli bir bölümdür. *Kahramanlık Senfonisi* (Sinfonia Eroica) ve *Pastoral Senfoni*'de programlı müzik eğilimi görülebilir, ama bu eserlerde yalnız düşünce ve duyguların anlatımı yer alır. Beethoven, geleneksel kalıplar içinde dramatik etkiler yaratmaya çalışır. Bu üslûbun temeli, Mozart'ın ritimli bir tema ile melodik

Foto. Clause (LAROUSSE)

Martin BEHAİM

Pigneau de BEHAİNE
Pillard tarafından
(Denizaşırı Fransa müzesi)

Brendan BEHAN

BÉHANZİN 1890'da

bir tema arasındaki çatışmayı yansıtan son senfonilerinde yatar.

Üçüncü dönemde biçim daha özgürdür, çoğu zaman eski *süit* biçimini akla getirir. Özellikle, dramatik diyalektik kişiye özgü veya soyut bir nitelik kazanır. *Re* majör *Missa solemnis* (1823), dokuzuncu senfoni (1823) veya op. 106 gibi eserler anıtsaldır. Bu eserler klasik üslûbun ulaştığı sınırı ve kendini aşma yolunda gösterdiği gelişimi yansıtır.

Beethoven'in yetişmesi ve anlayışı tümüyle klasiktir. Sağlığında Weber ve Schubert'te görülen, sonraları Schumann ve Mendelssohn'la gelişen romantik alman anlayışı, onda bulunmaz. Beethoven'i Haydn gibi klasiklerden ayıran özellik, liberal ve demokratik akımdan etkilenmesidir (Méhul ve Cherubini'ye hayrandır). Onunla birlikte, müzik bir soylular eğlencesi olmaktan çıkar; insanlığın tümüne seslenir (*Fidelio*'nun ve dokuzuncu senfoninin finalleri). Romantikler, bazı çalgı tınılarını anlatım yolunda kullanmasına dayanarak Beethoven'e sahip çıkmak isterler. Oysa doğayı, bir sahneyi veya anıyı fantastik biçimde yorumlayan romantik eğilim Beethoven'in sanatından çok uzaktır.

Beethoven, o zamana kadar edebiyat ve resimden daha az önem taşıyan müziğe gerekli yerin verilmesini sağladı. Müzikte de, çalgı müziğini ses müziğinin egemenliğinden kurtardı. Beethoven, solo ses için beste yapmakta başarılı olmamış, ama koroyu ustalıkla kullanmıştır. Solo sesi kullanmakta güçlük çekmesi, insan hançeresinin sınırlarını düşünerek çalışmasını engellemiş ve bu yolla salt çalgısal düşünceden yola çıkması sanatına katkıda bulunmuştur.

Beethoven'in müziği, klasik üslûbun bitiş noktasında yer alır. Wagner Beethoven'i kendi öncüsü sayarken, aralarında ancak kavram birliği olduğunu savunabilmiştir.

SES ESERLERİ. — A. Birçok lied, arya, koro ve kanon (1782-1826). *An die Ferne Celiebte* (Uzaktaki Sevgiliye) lied dizisi (Jeitteles, 1816). — B. Kantatlar: *İmparator Joseph II'nin Ölümü Üstüne, İmparator Leopold II'nin Tahta Çıkması Üstüne* (1790); *Zafer Anı* (1814). — C. Oratoryo: *Christus am Ölberge* (İsa Zeytin Dağında) [1803]; missalar: solocular, koro ve orkestra için *do* majör (1807); solocular, koro ve orkestra için *re* majör *Missa Solemnis* (1823).

ÇALGI ESERLERİ — A. *Piyano:* sonatlar, 24 (1792-1804), 3 (1809), 2 (1814-1818), 3 (1820-1822); *Orijinal bir tema üzerine* 32 *çeşitleme* (802); *Diabelli'nin bir valsi üzerine* 33 *çeşitleme* (1823). — B. *Oda müziği:* piyano ve keman için sonatlar: 3 (1798), 6 (1801-1803). 1 (1812); piyano ve viyolonsel için sonatlar: 2 (1796), 1 (1808), 2 (1815); piyano, keman ve viyolonsel için üçlüler: 4 (1793-1794), 2 (1808), 2 (1811-1812); keman, viyola ve viyolonsel için üçlüler: 1 (1792), 4 (1796-1798); piyano, keman, viyola ve viyolonsel için dörtlüler: 3 (1785); yaylı dörtlüler: 6 (1798-1800), 3 (1805-1806), 2 (1809-1810), 5 (1824-1826); iki keman, iki viyola ve viyolonsel için iki beşli (1801, 1817); klarinet, korno, fagot, keman, viyola, viyolensel ve kontrbas için 1 yedili (1800). — C. *Senfonik müzik:* 5 piyano konçertosu (1795, 1798, 1800, 1806, 1908); 1 keman konçertosu (1806); piyano, keman ve viyolonsel için 1 üçlü konçerto (1814); piyano, koro ve orkestra için 1 fantazi (1808); 9 senfoni (1799, 1802, 1804, 1806, 1807, 1808, 1811, 1812; korolu, 1823).

SAHNE ESERLERİ. — A. *Prometheus'un* Yaratıkları* (Die Geschöpfe des Prometheus), bale (1801); *Fidelio**, opera: 3 düzenleme (1805, 1806, 1814); 4 uvertür, üç tanesi *Leonore** (1805-1806) ve bir tanesi *Fidelio* (1814) başlıklı. — B. *Uvertürler ve sahne müzikleri: Coriolanus** (1807), *Egmont* (1810), *Atina Harabeleri, Kral Stephan* (1811), *İmparatorun Bayramı İçin* (1814), *Josephstadt Tiyatrosunun Açılışı İçin* (1824). [L]

BEETS (Nicolaas), hollandalı şair ve yazar (Haarlem 1814-Utrecht 1903). Önce papaz, sonra 1874'te Utrecht üniversitesinde ilâhiyat profesörü oldu. **Hildebrand** takma adıyle yayımladığı *Camera Obsacura* (Karanlık Oda) [1839] adlı hikâye kitabında hollanda manzaralarını, aile hayatını, örf ve âdetlerini anlatır. Yaşadığı çağın hollanda burjuva hayatını resim gibi canlandıran bu eser, hollanda edebiyatının klasiklerinden biridir. (L)

BEFT sıf. (fars. *bâften*, dokumak'tan *beft*). *Esk.* Dokuyan, dokumacı. || *Zerbeft*, sırmalı kumaş. (M)

BEFTERE i. (fars. *beftere*). *Esk.* Avcıların kullandığı ava alıştırılmış kuşlara verilen ad. (M)

BEGA, sırpça **Begej,** Romanya ve Yugoslavya'da ırmak; Timişoara ve Veliki Beckerek'i (Petrovgrad) sulayan Tisa ırmağının kolu. (L)

BEGA (Cornélis), hollandalı ressam ve gravürcü (Haarlem 1620-1664). Van Ostorde'nin öğrencisi olan Bega, hocasının konularını daha ağır bir üslûpla işledi. *Köyde Aile Hayatı* adlı eseri Louvre müzesindedir. (L)

BEGAMDER veya **BEGEMDİR,** Habeşistan'da eyalet, Tana gölünün kuzeyinde; 1 800 000 nüf. Merkezi, *Gondar*. (L)

BEGARD'LAR i. İncilde açıklanan ahlâkî olgunluk ve yetkinliğe ulaşmak amacıyle, XIII. yy.da kurulan ve resmî kilisenin denetimini kabul etmeyen toplulukların üyeleri.

— ANSİKL. Bu gruplar Almanya'da, Fransa'da ve İtalya'da, *begard*'lar, *fiérot*'lar, *fraticelli, apostolique*'ler v.b. diye tanınırlar. 1311'de Viyana ruhanî meclisi, begard'ların, Albi katarları'nınki ile ilgili olan mistik görüşlerini mahkûm etti. (L)

BEGAS (Karl), alman ressamı (Hainsberg 1794-Berlin 1854). Baron, Paris'te Baron Gros'a öğrenci olan Begas Overbeck'in etkisiyle, dinî resimler yapmakta kendini gösterdi (*Mahpus İsa*). — Büyük oğlu OSKAR (Berlin 1828-1883), tarihî resimler ve portreler yaptı (*Peter Van Cornelius*, Anvers müzesi; *Adolphe Menzel, Büyük Frederik*, Wroclaw müzesi). — İkinci oğlu REİNHOLD (Berlin 1831-1911), ağır barok üslûbunda, anıtsal eserler yaptı ve devletçe takdir edildi (Strasburg'da Wilhelm I'in at üstünde heykeli), ayrıca büstler de yaptı (*Moltke*, Berlin müzesi). [L]

BEGEMDİR. Bk. BEGAMEDER.

BEGAVET i. (ar. *beğâvet*). *Esk.* Zorbalık, serkeşlik. (M)

BEGAVÎ (Ebu Muhammed el-Hasan bin Mesud), şafiî mezhebine mensup hadisçi, tefsirci ve hukukçu (öl. 1122). Aslen Horasan'daki Bağ veya Bagsur'ludur. Genç yaşta Merv-el-Rud'a gelerek öğrenimini orada tamamladı ve ömrünün sonuna kadar bu şehirde kaldı. Hadis, fıkıh ve tefsire dair yazdığı eserler uzun süre islâm âleminde baş vurulan kitaplar arasında sayıldı. Özellikle yedi ciltlik hadis külliyatı olan *Mesabih-üs-sünne* (Sünnetin Işıkları) onun bu sahadaki üstünlüğünü gösterir. Yine hadise dair olan *Şerh-üs-Sünne* (Sünnet Açıklaması) ve fıkıha ait hükümleri ihtiva eden *Et-Tezhibe fi'l-fıra* adlı eserleri de dikkate değer.(M)

Beggar's Opera (*Dilenciler operası*). Bk. ÜÇ KURUŞLUK OPERA.

BEGGİATOA i. Suyosunu. Oscillarialara benzer. Onlar gibi ritmik hareketlerle durmadan sallanır. Fakat klorofilsiz olduğundan, büyümesi için gerekli enerjiyi sülfürleri ayrıştırmak suretiyle elde eder, bu sırada kükürtü açığa çıkarır. (Kükürtlü sularda yaşar. Mavi-yeşil suyosunlarından.) [L]

BEGHİN (Henri), fransız matematikçisi (Lille 1876). Yüksek öğretmen okulunu bitirdi (1894), önce Montpellier (1921), sonra Lille Fen fakültesine profesör oldu (1924). 1932'de Sorbonne'da fizikî ve tecrübî mekanik kürsüsüne geçti. Hepsi mekanik alanında olmak üzere iki yönlü çalıştı: 1. Teorik gelişmelerin somut olaylara yöneltilmesi ve kuramların açıklanmasında, bu kuramlara aydınlık getirecek çeşitli elemanların kullanılması (mekaniğin temelleri, sürtünme problemleri, holonom olan ve olmayan bağlılıklar kuramı); 2. İnce aygıtların düzenek haline getirilmesi, denizde kullanılabilen ilk fransız topaçlı pusulası, uçaklar için nişangâh âleti v.b. (Akad. des sc. 1946.) [L]

BEGİN i. (fr. *beguine*). Hayat boyunca ayrılmama yemini edilmeksizin girilen bazı topluluklara mensup kadınlara verilen ad.

— ANSİKL. *Begin*'ler kurumunu, lièegeli papaz Lambert Begh'in kurduğu söylenir. Özellikle Belçika'da yaygın olarak bulunan begin'ler, rahibe niteliği taşımazlar. Sadece, kurallara baş eğecekleri hakkında yemin ederler, ama bu yeminin hayat boyunca tutulması gerekmez. Begin'ler, evlenmek için, topluluktan ayrılabilirler. Topluluğa kesin olarak kabul edilme, ancak iki yıllık adaylık süresinden sonra mümkündür. Altı yıl manastırlarda yaşarlar, daha sonra beginagium'daki küçük evlerden birinde oturmağa hak kazanırlar. Ömürleri dua etmekle, hastaları yoklamakla, dantel ve çamaşır yapmakla geçer.

◆ **Begin'ler**, çoğl. i. (fr. *béguine*). Din. tar. XIII. yy.da bazı dindar kimselerin kurdukları toplulukların üyelerine verilen ad. (L)

BEGİNAGİUM i. (lat. k., fr. *béguinage*). Begin'lerin topluluğuna verilen ad.

— ANSİKL. *Beginagium*'lar, XIII. yy.da Hollanda'da ve Almanya'da yaygın hale geldi. Bugün Hollanda'da ve özellikle Belçika'da bu tür topluluklar hâlâ vardır. Bunların en önemlisi, *Gand büyük beginagiumu*'dur; 18 manastırı vardır ve 700 begin barındırır. Brugge beginagium'u ise bu şehrin en ünlü yerlerinden biridir. (L)

BEGLES, Fransa'da Gironde'un (Bordeaux idare çevresi) komünü, Bordeaux'nun güney banliyösünde; 24 433 nüf. Önemli sanayi merkezi. (L)

BEGONA, Bilbao'da (İspanya, Vizcaya idare bölgesi) kenar mahalle. Eski kilise. Demir madenleri. (L)

BEGONYA i. Bitki cinsi. Bitkiye bu isim, San Domingo'daki fransız valisi Michel Bégon'un onuruna 1690'da verilmiştir. (*Begonyagillerin* örnek bitkisi.)

— ANSİKL. 1300'den fazla türü bulunan *begonyaların* anayurdu tropikal Amerika ve Asya'dır. Bunlar, dondan korkan, köksaplı veya yumruköklü bitkilerdir. Evlerde, limonluklarda, bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Birçok melez çeşitleri vardır. Yaprakları bakışımsız, ebrulî, mat veya parlaktır. Bireşeyli çiçekleri beyaz, pembe veya kırmızı olur. (L)

BEGONYAGİLLER çoğl. i. Parietales takımından çiçekli bitkiler familyası. (L)

BEGORRİTİS GÖLÜ. Bk. OSTROVO *gölü.*

BEGOUËN (kont Henri), fransız tarih öncesi bilimi bilgini (Châteauroux 1863-Ariège'de Montesquieu- Avantès 1956). İşe gazetecilikle başladı ve 1922'de Toulouse Edebiyat fakültesinde Cartailhac'ın yerine geçti. Üç oğluyle birlikte, Tuc d'Audoubert mağarasındaki ünlü bizon resimleriyle Trois-Fréres mağarasındaki gravürleri buldu. (L)

BEGOVAT, S.S.C.B. de (Özbekistan) şehir, Seyhun ırmağı kenarında, Farkhad hidroelektrik santrali yakınında, birçok sitefabrika topluluğunun birleşmesinden meydana gelmiştir; 45 000 nüf. Metalürji sanayii. Çimento fabrikaları. Besin sanayii. (L)

BEGTER i. (fars. *begter*). *Esk.* Kadife üzerine demir halkalar yerleştirilmiş zırhlı elbise, cübbe. (M)

BÉGUİN (Albert), fransızca konuşulan bölgeden isviçreli yazar (La Chaux-de-Fonds 1905-Roma 1957). Emm. Mounier'nin ölümünden sonra (1950), Paris'te *Esprit* dergisini yönetti. *l'Ame Romantique et le Reve'*-in (Romantik Ruh ve Rüya) [1937] ve Gérard de Nerval, L. Bloy, Balzac, Ramuz, Bernanos üzerindeki incelemelerin yazarıdır. (L)

BEGUİN (Jean), Henri IV ve Louis XIII zamanında yaşamış fransız kimyacısı. *Tyrocinium Chymicum*'u (1608) yazdı ve 1608'de kalomeli buldu. (L)

BEGUİNOT (Francesco), italyan şarkiyatçısı (Paliano 1879-Napoli 1953). Napoli Şark Dilleri enstitüsünde berberî dili profesörü. Libya dili ve yazıtlarıyle ilgili eserler yayımladı. (L)

BEGÜM i. (*beg*, paşa'dan). Hindistanda, hindli *prensler*'in analarına, kız kardeşlerine veya dullarına verilen şeref unvanı. (L)

BEGTİMUR, Hilât emîri (1185 - 1193). Şah Ermen Zahireddin'in kölesiydi. Zahireddin'in oğlu Sökmen II devrinde önemli rol oynadı. Sökmen II'nin çocuğu olmadığı için komşu emîrler Hilât'ı almağa sa-

Foto. X, A.P., Viollet (LAROUSSE)

nıyorlardı. Bu sebeple Sökmen de sağlığında yeğeni Mardin Artukoğullarından Kutbeddin Ilgazi'ye biat etti. Fakat yeğeni kendisinden önce öldüğü için Sökmen II'den sonra, Begtimur, vezir Mecdüddin bin Raşîk'i bertaraf ederek Hilât emîri oldu. Bu sırada Hilât'ı zapta hazırlanan Selâhaddin'in yeğeni Takiyeddin Ömer, Begtimur'un askerlerini dağıttıysa da, ölümü üzerine Begtimur gene duruma hâkim oldu. Selâhaddin'in ölümünden sonra (1193) Sultan-ül-Muazzam Selâhaddin bin Abdülaziz unvanını aldı. Meyyafarikin'i kuşatmağa hazırlanırken, damadı Hezâr Dinârî tarafından öldürüldü. (M)

BEĞDİLİ, oğuz boyu. Kuzey Suriye'deki Türkmenlerin Boşok kolunu meydana getiren boylardan biridir. XIV.yy.a ait eserlerde anılmaktadır. Şamlı adıyle, Safevî devletinin kurulmasına katıldılar. Safevî tarihinin birtakım büyük kişileri Beğdili boyundan yetişti. XVI. yy.da Halep Türkmenleri arasında Yeni il, Bozulus, Tarsus, İçel'de parçalar vardı. Yeni il'de yaşayan Beğdili oymağı Halep Türkmenleri arasındaki ana koldan ayrılmıştır. Bunlar 1691 yılında Akça kaleden Rakka'ya kadar, Belih ırmağı boyunca yerleştirildiler. Fakat XIX. yy.da buradan ayrılarak Antep havalisine yerleştiler. (M)

BEĞENMEK geçl. f. İyi ve güzel bulmak, takdir etmek: *Emine'yi gördüm beğendim, onu bana ver* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Yaptığım resmi başka hanımlar da çok beğendiler* (K. Tahir). ‖ Seçmek, tercih etmek: *Kumandandan, Halide Hanımla beğendiği birkaç Türk terbiyecisinin Şam'a gelmeleri için bir telgraf aldım* (F.R. Atay). ‖ Tasvib etmek, hoş görmek: *Dilimize çevirirken tuttuğum yolu beğenseydi de beni başaramamış saysaydı* (N. Ataç).
— DEY. *Kendini beğenmek*, gururlu olmak, kendini herkesten üstün görmek: *Ama öyle kendini beğenmiş budalalara kananlar da bulunuyor* (N. Ataç).

◆ **Beğence** i. *Yeni.* Bir kitabın başına konulan ve yetkili bir şahıs tarafından eseri öğmek için yazılmış yazı. *Esk.* Takriz.

◆ **Beğendi** i. Mutf. Patlıcan püresi. Patlıcanlar harlı ateş üzerinde pişirilir. Kabukları soyulup kıyılır. Un ve yağ ile beraber hafifçe kavrulur. Süt katılarak püre haline getirilir. Kuşbaşı etle hazırlanıp tas kebabının yanında servisi yapılır. Bu yemek «*hünkâr beğendi*» adıyle de anılır.

◆ **Beğendirmek** ettrg. f. Kabul ve takdir ettirmek: *Ona beğendirmek için söyler, ona beğendirmek için yazardım* (A.H. Müftüoğlu). *Şurada gayretle çalışıp kendimi efendilere beğendirirsem ömrümün sonuna kadar otururum* (K. Tahir). ‖ Birinin hoşuna gitmesini sağlamak: *O kadına elbise beğendirmek ne kadar zor.*

◆ **Beğeni** i. *Yeni.* Zevk: *Kimsenin beğenisine karışılmaz* (N. Ataç). Bk. ZEVK. ‖ Sanat eserlerinde iyi niteliklerle kusurları ayırt edebilme yeteneği. ‖ Güzel olanın uyandırdığı duygu. ‖ Bir çağ, bir kişiyi görme, duyma ve yargılama tarzı.

◆ **Beğenilmek** geçz. f. Kabul ve takdir edilmek, iyi ve güzel bulunmak: *İşimizin gerçekten beğenildiğini, benzerlerimizce doğru bulunduğunu göstermez ki* (N. Ataç). ‖ Tercih edilmek. ‖ Hoşa gitmek, sevilmek: *Bir kadın tarafından beğenilmeğe alışmamıştı* (S.F. Abasıyanık).

◆ **Beğenisiz** veya **Beğensiz** sıf. *Yeni.* Zevksiz.

◆ **Beğeniş** ve **beğenme** i. Hoşlanma, takdir etme.

◆ **Beğenmemek** geçl. f. İyi bulmamak, hoşlanmamak: *Makber'den evvel yazdığım şeylerin pek çoğunu beğenmem. Bazısını pek az beğenirim. Makber'i ise hiç beğenmiyorum* (Abdülhak Hâmid). *Bu çehreyi beğenmediğimi korka korka kendisine söyledim* (R.N. Güntekin). ‖ Şüpheli bulmak: *Senin akibetini beğenmiyorum, böyle davranırsan iyi olmayacak.* ‖ Tasvip etmemek: *Fikret, İttihad ü Terakki'nin bütün yaptıklarını beğenmedi* (N. Ataç). ‖ Küçümsemek: *Beni, babasını beğenmeyen, her rastgeldiği yerde kendisine baba arayan adamların görmesi icap eden rüyaları görmekle itham ediyordu* (A.H. Tanpınar).
— ÇEŞ. DEY. *Beğenmeyen küçük oğluna almasın* (veya *küçük kızını vermesin*), bir halin beğenilmemesi karşısında beğenmeyene önem verilmediğini anlatmak için alay yollu söylenir. ‖ *Halini beğenmemek*, niyetlerinden şüphe etmek: *Bu heriflerin halini beğenmiyorum* (K. Tahir). (M)

BEHA i. Bk. BAHA.

BEHAİLİK i. Bk. BAHAİLİK.

BEHAİM çoğl. i. (ar. *behme*> *behime*, hayvandan *behâim*). *Esk.* Dört ayaklı hayvanlar: *Behâim olmasın kadrin melâikten muazzezken* (M.Â. Ersoy). [M]

BEHAİM (Martin), alman kozmograf ve gemicisi (Nürnberg 1459-Lizbon 1507). Önce Flandre'a, sonra Portekiz'e gitti. 1484'te, Kristof Kolomb'un teklifleri reddedildiği sırada, Cam'ın Afrika seferine çıkan Diogo coğrafyacısı olarak atandı. 1491'de Nürnberg'e döndü. 1492'de, yeni bulunan yerleri de gösteren, bir dünya haritasını tamamladı. Bu küre biçimi harita, Yeni Dünya'nın keşfinden biraz önceki coğrafî bilgilerin hepsini özet olarak gösterir. (L)

BEHAİNE (Pierre Joseph Georges PIGNEAU DE), fransız misyoneri (Origny-en-Thiérache 1741-Saygon 1799). 1765'te Güneydoğu Asya'ya gitmek üzere yola çıktı. 1774'te Koşinşin'e girdi. Koşinşin tahtında hak iddia eden Nguyen Anh, krallığını ilân etmeden önce, onu yanına danışman olarak aldı (1779). 1770'ten sonra Adran fahrî piskoposu olan Pigneau de Behaine, 1783'te Siyam'a gitti. Fransa'ya döndüğünde, Louis XVI'nın Nguyen Anh ile bir ittifak antlaşması yapmasını sağladı ve anlaşma imzalandı (1787). Çok önemli olan bu antlaşmayle Koşinşin, Fransa'nın himayesine girdi. Bu da fransız Çin Hindi'nin başlangıcı oldu. Pigneau de Behaine, Koşinşin'e askerî birlikler gönderttі. Bu birliklerin yardımıyle, Nguyen Anh bütün Koşinşin'i hükmü altına aldı. Sonra da Gia-long adıyle Annam imparatoru oldu. Bir dizanteri krizinden kurtulamayan Adran piskoposu, onun bu zaferine katılamadı. (L)

BEHAİNE (René), fransız yazarı (Provins 1889-Villefranche-sur-Mer 1966). *Histoire d'une Société* (Bir Toplumun Tarihi) [16 cilt, 1904-1959] adlı eserinde yeni sınıfların ortaya çıkışı, servetlerin küçülmesi ve anadan, babadan oğula geçen büyük mülklerin sona erişiyle allak bullak olan çağdaş toplumun hikâyesini anlattı. Üç kuşağı kapsayan bu koyu antidemokratik eser, konu dışı olaylarla doludur. (L)

BEHAKÜLHACER blş. i. (ar. *be-hak-ül-hacer*). *Esk.* Bot. Liken, taş yosunu. (M)

BEHAL (Auguste), fransız kimyacısı (Lens 1859-Seine-et-Oise'da Mennecy 1941). 1886'da hastahane eczacısı oldu. Fizik doktorası (1888) ve eczacılık agregasyonu (1890) yaptı. Paris Fen fakültesinde organik kimya profesörü oldu (1899). Başlıca eseri: *Traité de Chimie Organique* (Organik Kimya İnceleme Kitabı) [1896]. (L)

BEHAM (Barthel), alman ressam ve gravürcüsü (Nürnberg 1502-Roma 1540). Hans Sebald Beham'ın kardeşi. Dürer'in öğrencisi olan Beham'ın en ilgi çekici resimleri, Münih, Viyana ve Roma'da yaptığı portrelerdir. Gravürcü olarak da küçük ustaların en önemlilerinden biridir (*Kleopatra*, 1525; *Judit*, 1525; *Apollon ve Defne*). [L]

BEHAM (Hans Sebald), alman ressamı ve gravürcüsü (Nürnberg 1500-Frankfurt 1550). Ressam olarak, sadece *Davud'un Hikâyesi* (masa tepsisi [1534], Louvre müzesi) ve kardinal Brandenburglu Albert'in dua kitaplarındaki minyatürleriyle (Aschaffenburg şatosu ve Kassel kütüphanesi) tanınır. Bakır veya tahta üzerine işlediği birçok gravür (köy sahneleri ve askerler) ilgi çekicidir. (L)

BEHAN (Brendan), irlandalı yazar (Dublin 1923- ay.y. 1964). *Partizan Bir Ulus* (Borstal Boy) [1958] adlı eserinde anlattığı bir ceza evinde üç yıl geçirdikten sonra çeşitli mesleklere girdi ve kendi başından geçenlerle ilgili hikâyeler yazmağa başladı. Bu eserler ancak ölümünden sonra yayımlanabildi. *The Scarperer* (Kesici) [1964]; *Confessions of an Irish Rebel* (İrlandalı Bir Âsinin İtirafları) [1965]; *Brendan Behan's Island*'daki (Brendan Behan'ın Adası) [1962] yergi havası (Paul Hogarth ile birlikte yaptığı nükteli alaylı gezinin hikâyesidir) tiyatro eserlerinde de görülür. Bu eserlerinde komediyi insanlık trajedisinin en iyi açıklayıcısı haline sokmuştur: *Sabah Müşterisi* (The Quare Follow) [1956]; *Bir Rehine* (The Hostage) [1959]. (L)

BEHANE i. Bk. BAHANE.

BÉHANZİN (1844-Cezayir 1900), Dahomey kralı, kral Gle-Gle'nin oğlu, Konda prensi. 1890'da tahta oturunca Behanzin adını aldı. Bir antlaşmayle kıyı kısmının mülkiyetini Fransa'ya bıraktı. Fakat ilişkiler çabuk bozuldu ve Dodde kumandasındaki birlikler iki seferde (1890 ve 1892-1893) Dahomey krallığını ele geçirdi. Behanzin esir alındı. Önce Martinik adasına, sonra Cezayir'e sürüldü. (L)

BEHÂR (asıl adı **Mirza Nasrullah**), azerî şairi (Şirvan 1867/ 1869 - Tebriz 1920). Şiiri kıvrak ve nüktelidir. Türkçe ve farsça şiirlerini toplayan *Divan*'ı ile iki *mesnevî*'si vardır. (M)

BEHAVİORİZM veya **DAVRANIŞÇILIK** i. (amerikancada, *behavior;* ingilizce imlâ, *behaviour*, davranış). Bk. DAVRANIŞÇILIK.

◆ **Behaviorist** veya **davranışçı** i. ve sıf. Psikol. Behaviorizmle ilgili olan veya behaviorizmi öğreten, tutan, benimseyen [kimse]. (L)

BEHBEHAN, İran'da (VI. eyalet) şehir. Abadan'ın doğusunda; 30 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

BEHÇET i. (ar. *behçet*). *Esk.* Güzellik: *Behçet-i aks-i lebinde oldu sahba şark-ı nur* (Cenab Şahabeddin). ‖ Sevinç: *Dökerdi rahmet ü behçet o hâk-i meftûre* (Tevfik Fikret). ‖ Güleryüzlülük. ‖ Erkek adı. (M)

BEHÇET (Hulûsi), türk tıp bilgini (İstanbul 1889-ay.y. 1948). Maarif müdürlerinden Ahmet Behçet'in oğlu. Beyrut fransız okulunda, Beşiktaş rüştiyesinde okudu. Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1910). 1914'e kadar Gülhane hastahanesi cildiye bölümünde asistanlık yaptı. Birinci Dünya savaşında Kırklareli ve Edirne askerî hastahanelerinin cildiye bölümlerinde çalıştı. 1918'de Budapeşte'de, sonra Berlin'de çalıştı. 1919'da yurda döndü. 1923'te Hasköy Zührevî Hastalıklar hastahanesi başhekimliğine getirildi. Üniversite ıslahatında Tıp fakültesi deri hastalıkları ve frengi kliniğine profesör seçildi (1933). Burada on dört yıl frengi ile savaş konuları üzerinde çalıştı. 1939'da ordinaryüs profesör oldu. 1947'de Cenevre'de toplanan milletlerarası tıp kongresinde türk tıbbının ve kendi ilminin kudretini gösterdi. *Klinikte ve Pratikte Frengi Teşhisi ve Benzeri Deri Hastalıkları* adlı eseri vardır.

● *Behçet hastalığı*. Dr. Hulûsi Behçet'in yirmi beş yıllık çalışması sonucunda tespit ettiği hastalık. 1947 Cenevre Tıp kongresinde Zürich'li Prof. Mischer'in teklifi ile bu deri hastalığına *Behçet hastalığı* (Morbus Behcet) adı verildi. (M)

BEHÇETÎ HÜSEYİN ÇELEBİ, osmanlı şairi ve tarihçisi (öl. Belgrad 1683). *Divan*'ı vardır. *Zafername* adlı tarihinde Köprülü ailesinden olan vezirlerin faaliyetini ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın Cehrin seferini (1678) anlatır. *Mirac-üz-Zafer* (Zafer Miracı) adlı eseri 1648-1678 yılları arasındaki olaylardan bahseder. (M)

BEHÇETÎ SEYYİD İBRAHİM EFENDİ, osmanlı tarihçisi. Köprülülerden Numanpaşaoğlu Ahmed Paşanın (öl. 1769) imamıydı. Tek nüshası Köprülü kütüphanesinde bulunan *Tarih-i Sülâle-i Köprülü* (Köprülü Sülâlesi Tarihi) adlı bir eseri vardır. (M)

BEHÇET MUSTAFA, türk hekim ve bilgini (İstanbul 1774 - ay.y. 1832). Medresede okudu, hekim oldu, birkaç yabancı dil öğrendi. 1791'de müderris, 1803'te hekimbaşı oldu. 1806'da İzmir mevleviyetine yükseldi, 1826'da Tıphane nazırı oldu. Sırasıyle Mekke, İstanbul, Anadolu payelerini aldı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine geçti. Yeniçeriliğin kaldırılmasında ve Tıbbiyenin kurulmasında hizmetleri oldu. Buffon, Johan ve Borne'dan eserler çevirdi. Telif eserleri de vardır. Abdülhak Molla'nın ağabeyi ve Abdülhak Hâmid'in amcasıdır. (M)

BEHEM zf. Bk. BAHEM.

BEHEMEHAL blş. zf. (fars. *be*, ile, *heme*, bütün ve ar. *ḥâl*, durum'dan *behemeḥâl*). Herhalde, ne olursa olsun, mutlaka: *... düşman ordusunu behemehal mağlûp edeceğiz, vatanı kurtaracağız ...* (Atatürk). *Mehmet Ali ile arkadaşlarının yirmidört saate kadar*

Peter BEHRENS
Berolina binası
(Berlin)

behemehal Eskişehir'de olmaları gerekiyor (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

BEHEMOT (*behêmah*'ın çoğulu, ibranice, hayvan anlamında), Eyyub'un kitabında (XL-15-24; Vulgata, 10-19) sözü geçen olağanüstü hayvanlar. Mısır dilinde *su aygırı* anlamında bir kelimeden gelme. Birçok demonoloji el kitaplarında, kötü ruhlar arasında geçer. (L)

BEHENİK sıf. (fr. *béhénique*). Behen yağında veya moringa'da bulunan CH_3 - $(CH_2)_{20}$ - CO_2 H formülündeki yağ asidi. Sentetik olarak erüsik asitten elde edilir. (L)

BEHENOLİK sıf. Bir asetilenik aside verilen ad. Formülü CH_3—$(CH_2)_7$—C≡C-$(CH_2)_{11}$ -CO_2H'dir; alkalilerin dibromobehenik aside etkisiyle elde edilir. (L)

BEHER blş. sıf. (fars. *be*, ile ve *her*'den *beher*). Her bir, her: *Beher iskemlenin tamiri için on lira istiyor.*

◆ **Beherhal** blş. zf. Mutlaka, her halde: *Katilleri beherhal bulunmalı deyu..* (Cevdet Paşa). [M]

BEHER i. (fr. *becher*). Kimyada hacim ölçmeğe yarayan küçük cam kap. (L)

BEHEY ünl. (*be* ve *hey* ünlemlerinin birleşmesinden *behey*). Hey, ey ünlemlerinin teklifsizce kullanılış şekli: *Behey Hocam, benim futam kırk akçe eder* (N. Araz). *Behey gafil.* (M)

BEHHAR sıf. ve i. Bk. BAHHAR.

BEHHAS sıf. Bk. BEHHAS.

BEHİC sıf. (ar. *behcet*, güzellik ve güleryüzlülükten *behîc*). *Esk.* Şen, güler yüzlü: *... bu şimdi neşeli bir gamzedir, behîc-i emel* (T. Fikret). ‖ Güzel, parlak: *birden, o behîc-i saadet nasiyesinde bir keder hattı çizildi* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ İ. Erkek adı.

◆ **Behîce** sıf. (behîc'in müennesi). Güleryüzlü, şen, güzel (kadın). ‖ İ. Kadın adı. (M)

BEHİME i. (ar. *behme*, kuzu, oğlak veya buzağı'dan *behîme*). *Esk.* Hayvan: *Hattâ behîmeden pek farkı olmayan şu bedavet zemininin perverdegân-ı gafleti ...* (T. Fikret). *Behîmenin de fakat bir düşüncesi olacak* (Abdülhak Hâmid). [M]

BEHİMİ sıf. (ar. *behme*> *behime*, hayvan'dan *behimî*). *Esk.* Hayvana yakışır tarzda, hayvan gibi, kaba: *Cemal Nadir'in alayı ve hicvi kötücü, kırıcı ve behimî değildi* (F. R. Atay). ‖ *Hayat artık behimîdir. Hayır ondan da alçaktır* (M.Â. Ersoy). ‖ *Teşm. yol.* Cinsî ihtirasla, şehevî: *Derin, behimî, muharrik bir hırsla güzel kadına baktı ve: Ah vakit olsaydı* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Behimiyet** i. *Esk.* Hayvanlık, kabalık: *Onu behimiyetin, cehlin, yoksulluğun ve kıtlığın eline bıraktın* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ Aklın kaybolma hali (XIX.yy.da fr. *hébetude* karşılığı olarak kullanılmıştır). [M]

BEHİRE sıf. (ar. *behr*, güzel olma veya *bühr*, soluma zorluğundan *behîre*). *Esk.* [Kadın için] Güzel. ‖ Asil. ‖ Şişmanlıktan dolayı nefes darlığı çeken. ‖ İ. Kadın adı. (M)

BEHİSTUN, İran kürdistanında köy, Kermanşah'ın 26 km batısında. Yerden 100 m yükseklikteki bir kaya üzerinde, Dara'nın zaferini (M.Ö. 521-486) canlandıran alçak kabartma. Bu kabartma 1837'den sonra, çivi yazısı incelemelerine temel oldu. (L)

BEHİŞT veya **BİHİŞT** i. (fars. *behişt*). *Esk.* Cennet.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Behişt- aşiyan*, meskeni cennet olan, cennetmekân. ‖ *Behişt-i dünya*, dünya cenneti. ‖ *Behişt-hıram*, melek gibi yürüyen. ‖ *Behişt-nişan*, içinde cennetten iz, eser olan: *Bir kûh-ı behişt-nişân içinde* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Behişt-nişîn*, cennette oturan. ‖ *Behişt-nümâ*, cennet görünüşlü: *Hepsi revzenlerin behişt-nüma* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Behişt-rû* (veya *behişt-sîma*), melek gibi güzel yüzlü. ‖ *Behiştzâr*, cennet gibi güzel olan yer.

— Din. Mazde dininde cennetin adı. Ruh üç gün süreyle cesedin yanında kalır. Sonra rüzgâr onu Tşinvet köprüsüne alıp götürür, burada üç yargıç tarafından tartılır. Böylece ruh Cehennemin üzerindeki köprüyü aşar, uzun bir yolculuktan sonra «dünyaların en iyisine» (anhu vahişta) ulaşır. (Bk. CENNET.)

◆ **Behiştî** sıf. Cennete ait: *sari bu yeşil gölgeliğe/... âheng-i behiştî* (Tevfik Fikret). ‖ Melek gibi güzel: *Behiştî çehreli bir mihr-i zîba* (Cenab Şahabeddin). [M]

BEHİŞTİ (asıl adı **Ahmed Sinan Çelebi**), osmanlı şairi, tarihçi (öl. 1501'den sonra). Karıştıran Süleyman Beyin oğlu. Bayezid II tarafından saraya alınarak yetiştirildi. Padişahla aralarındaki bir anlaşmazlık yüzünden, Herat'a kaçarak, bir süre sultan Hüseyin Baykara'nın yanında yaşadı. Molla Câmi ve Ali Şîr Nevaî'den istifade etti. Dönüşte, Bayezid'e Hüseyin Baykara'dan hediyeler getirdi ve *Kerem* redifli kasidesini sunduktan sonra, beylerbeyilikle İstanbul'a yerleşti. Osmanlıların kuruluş devirlerine ait olan *Behiştî Tarihi*'nin yazarıdır, aslı Museum Britannicum'dadır. Eserin tamamı, her bölüm bir padişah devrine ait olmak üzere, ilk sekiz padişah zamanını ele alır. Eldeki yazma, Bayezid I'in cülusû ile başlar ve Fatih'in ölümüne kadar gelir. Topkapı sarayı, Revan kitaplığındaki (nu. 1270), *Vekayi-name-i Behiştî*, eserin Bayezid II devrine ait olan sekizinci bölümüdür. *Behiştî Tarihi* geniş ölçüde *Neşrî Tarihi*'ne dayanmaktadır. İran şairlerini örnek alarak, *Vamık u Azra, Yusuf u Züleyha, Leylâ ü Mecnun, Hüsn ü Nigâr, Süheyl ü Nevbahar* mesnevilerinden meydana gelen *Hamse*'si, osmanlı edebiyatının ünlü eserlerindendir. *Divan*'ı henüz bulunamadı. Edirneli Nazmi'nin *Mecmuat-ün-Nezair*'inde ve *Pervane Bey* mecmuasında şiirlerine rastlanır. Yazılarının bir kısmında çağatay ve azerî lehçelerine ait özellikler görülmektedir. (→ Bibliyo.) [M]

BEHİŞTİ RAMAZAN EFENDİ, türk âlimi, şair ve şeyh (Vize ?-Çorlu 1571). Vizeli Abdülmuhsin Efendinin oğlu. Halvetiyenin Sünbüliye kolundan Merkez Efendiye intisap etti. Çorlu'da imamlık ve şeyhlik yaptı, oraya gömüldü. İlmî eserler ve şiirler yazdı. Eserleri: *Divan, Çemşah ve Âlemşah* (mesnevî). Ayrıca Teftâzânî, Mesûd Rûmî, Câmî'nin eserlerine şerhler ve haşiyeler yazdı. (M)

BEHİYE sıf. (ar. *beha*, güzellikten *behiye*). *Esk.* Güzel. ‖ İ. Kadın adı.

— DEY. *Esk. Hediye-i behiye*, güzel hediye.

— Tar. *İdare-i behiye* (veya *emanet-i behiye, müdiriyyet-i behiye*), nazırına bâlâ'dan daha aşağı rütbe verilen nezaret ve daireler. (M)

BEHLE veya **BEHLİ** i. (fars. *behle* veya *behlî*). *Esk.* Doğancı eldiveni, yırtıcı kuşlarla uğraşanların veya onları taşıyanların giydiği kalın eldiven. (M)

BEHLÛL veya **BÜHLÛL** sıf. (ar. *behle*, aptallık, ahmaklık, maskaralıktan *behlûl* veya *bühlûl*). *Esk.* Çok gülen, çok güldüren, şakacı, komik. ‖ Hayır seven (adam). ‖ İ. Erkek adı. (M)

BEHLÛL—İ DÂNÂ (Ebu Vüheyb bin Amr Sayrafî), İslâm sofîsi (öl. 805). Türk ve İran edebiyatında nükteleriyle ünlüdür. Akıllıca sözlerinden ötürü Behlûl-i Dânâ yani «bilgin Behlûl» olarak tanındı. Bazı söylentilere göre Harun-ür-Reşid'in kardeşi, bazılarına göre de 7. imam Cafer Sadık'ın talebelerindendir. Güzel sözleri ve vecizeleri edebiyata geçti. Devrinin fıkıh âlimlerinden olduğu da söylenir. Kûfeli olduğu halde Harun-ür-Reşid zamanında Bağdat'ta yaşadı. Tam bir mecnun hayatı geçirdi. Cafer Sadık'ın öldürülmesine fetva vermemek için kendini deliliğe vurduğu söylenir. Allah'a karşı sonsuz tevekkül duymuş ve iradesini onun iradesi karşısında terk etmiştir. Fani olan insanların dünyada bir şeye bağlanmalarını saçma bulur, türlü tutkuların elinde oyuncak oldukları için insanlardan kaçmak gerektiğine inanırdı. Hayatına dair fıkralar, birçok sofî eserlerinde anılır. Feridüddîn Attar bu fıkraları genişletip edebî bir şekle soktu. (M)

BEHLÛL EFENDİ. Türk bestecisi (İstanbul, ?-ay.y. 1895). İsmail Dede Efendinin son talebelerinden. İyi bir hanende, özellikle yüzlerce ilâhiyi ezber bilen mükemmel bir ilâhici olarak ün yaptı. Çok iyi durak okurdu. Dinî ve dindışı birkaç eser besteledi. Günümüze kadar gelen, müsteâr'dan bir durak ve bir ilâhisidir. (M)

BEHLÛL LÛDİ, Dehli'de Lûdi sülâlesinin kurucusu (1451-1488). Aslen Afganistan'lıdır. Amcasından sonra Sirhind hükümdarı oldu. Seyyidler hanedanının sonuncusu Âlem Şahı devirip Dehli tahtına oturdu. Kavnpur eyaletini Dehli'ye bağladı. Adaletli idi, bilginleri korurdu. (M)

BEHM (Ernst), alman coğrafyacısı (Gotha 1803-ay.y. 1884). *Geographisches Zahrbuch*'un (Coğrafya Yıllığı, 1860) kurucusu. 1876'dan 1884'e kadar *Gotha Almanağı*'nın coğrafya ve istatistik bölümlerini yazdı. (L)

BEHMEN i. (fars. *behmen*). *Esk.* İran mecusîlerinin rahipleri olan *Brehmen* adının kısaltılmış şekli. ‖ Şemsî yılda 20 ocak ile 20 şubat arasındaki bir ay adı. ‖ Her ayın ikinci günü. ‖ Sıf. Zeki, anlayışlı. ‖ Tedbirli.

— Esk. bot. Şemsî senenin behmen ayında çiçek açan, bir adı da *kavza kökü* olan turpa benzer otsu bitki. Çiçeğin rengine göre *kızıl behmen* ve *ak behmen* adlarında türleri vardır.

— Mit. İran mitolojisinde İsfendiyar'ın oğluna verilen ad.

— Esk. tar. Zerdüşt dininde *Emşaşpend* (Ebedî Kutsal) adı verilen yedi melekten, faydalı büyükbaş hayvanları korumakla görevli olan. (M)

BEHMENLİLER veya **BEHMENİLER,** Dekken'de (Hindistan) hüküm süren 18 hükümdarın mensup olduğu müslüman sülâle. İki yüzyıla yakın hüküm sürdüler (1347-1527). En parlak devirlerinde sınırları kuzeyde Berar'a, güneyde Vicayanagar'a, kuzey-güney arasında bir denizden diğerine kadar uzanıyordu. Kurucusu Dehli sultanı Muhammed bin Tuğluk maiyetinde serdar olan Hasan Gângû idi. Dehli'deki karışıklıktan yararlanarak Dekken'de bağımsız bir devlet kurdu ve Alâeddin Behmen Şah unvanını aldı. Gülberge'yi kendine başkent yaptı. Hasan Gângû hâkimiyetini tanıtmak için savaşlara girişti. Halife tarafından tanındı. Behmenliler kendilerini Kalaç ve Tuğluk hanedanının mirasçısı saydılar. Bu ülkeler üzerinde hak iddia ettiler. Uzun yıllar Güney hududunda kuvvetli bir devlet olan Viceyanagarlarla savaştılar. Tuğluk devletinin parçalanmasından doğan diğer devletlerle çarpıştılar. Şah Ahmed I zamanında başkent Bidar'a nakledildi. Tilangana'nın alınmasıyle sınırlar genişledi. Fakat Şah Muhammed II'den sonra iç karışıklıklar arttı. Çeşitli vilâyetlerin valileri bağımsızlıklarını ilân ettiler. Ülke parçalanarak, Berar'da İmadşahlar, Ahmednagar'da Nizamşahlar, Bidar'da Adilşahlar, Golkonda'da Kutbşahlar arasında paylaşıldı. (M)

BEHMENYAR (İbn-ül-Merzbân Ebü'l-Hasan), Azeroaycanlı mecusî filozof (öl. 1066). Bazı kaynaklarda adı Kiya Reis diye geçer. İbn-i Sina'nın öğrencilerindendir. İbn-i Sina'nın kitaplarını açıklayan arapça eserler yazdı. 1038 Yıllarında çok ünlüydü. *Risale fi meratib-i Mevcudat* (Varlıkların Mertebeleri Üzerine Risale), *Risale fi Mevzu'-il-İlmil-Mâruf bi-Ma-Ba'd-it-Tabi'a* (Ma-ba-d-it-Tabia [tabiat sonrası] Adiyle Bilinen İlim Konusu Üzerine Risale), *Kitab-ül-Mubasahat-ı ibn-i Sina* (İbn-i Sina ile Karşılıklı Konuşma), *Kitab-üt-Tahsil der Mantık ve Tabiiyat ve İlâhiyat* (Mantık, Tabiat ve İlâhiyat Hakkında Bilgi Veren Kitap). Ayrıca *El-Kitab fi'l-Musiki* (Musiki Üstüne Kitap) gibi bilinmeyen eserleri de vardır. (M)

BEHN (Afra JOHNSTON, Mrs.), kadın ingiliz yazar (Kent'de Wye 1640-Londra 1689). Gençliği Surinam'da geçti. İngiltere'ye döndüğünde,

Foto. Ullstein Bilderdienst (LAROUSSE)

hollanda asıllı zengin bir tüccarla, Mr. Behn ile evlendi; 1666'da dul kaldı. Charles II onu Hollanda'da gizli servislerde çalıştırdı. İngiltere'ye tekrar gidişinde, eğlenceye düşkün, hoşsohbet, erkeker arasında serbest bir hayat sürdü ve o zamanki ingiliz kadın yazarlarının ilki oldu. Oldukça açık saçık on yedi komedisi vardır. Bu yüzden ona kadın WYCHERLEY adı takıldı. Başlıca tiyatro eserleri: *The Forc'd Marriage* (Zoraki Evlenme) [1670]; *The Town-Fop* (Küçük Usta) [1677]; *The Rover* (Korsan) [1677-1680];*The Lucty Chance* (İyi Talim) [1686]. Birçok da roman yazdı: en ünlüsü afrikalı prens Oronoko'nun meraklı ve ilginç maceralarını anlatan *Oronoko or the Royal Slave*'dır (Oronoko veya Köle Kral) [1678]. Hindistan'dan derlenme bir hikâyeden esinlenen yazar, bu eserinde kötü muamele gören zencilere karşı sıcak bir ilgi uyandırmağa çalışır. Ayrıca çeşitli şiirleri de vardır. (L)

BEHN-ESCHENBURG (Hans), isviçreli mühendis ve elektrik uzmanı (Zürich 1864-ay.y. 1938). Alternatif akım ve elektrik çekimi konularında uzman. Trenlerin çekiminde, özellikle, komütasyon problemlerinde, alternatif akımın kullanılmasında karşılaşılan başlıca güçlükleri çözümledi. (L)

BEHR i. (ar. *behr*). *Esk.* Uzaklık. ‖ Felâket. ‖ Ümidin boşa çıkması. (M)

BEHRÂ, arap kabilesi. Humus ovasında yerleşmişti. İbni Hallikân'a göre hıristiyandılar. Vâkıdî ise Behrâlardan on üç temsilcinin müslüman olmak için 631'de Hz. Muhammed'e gittiklerini yazar. 635'te bu kabilenin kuyuları yakınında Suriye savaşları olmuştu. (M)

BEHRÂM i. (fars. *behrâm*). *Esk.* Eski İran dininde yolcuları korumakla görevli olduğuna inanılan melek. ‖ Şemsî (güneş) yılda ayın yirminci günü. ‖ Bir çiçek.

— Astronom. Merih yıldızının diğer adı.

— Tar. *Behrâm-tel*, Behram Çûbîn'in kestiği başlardan yaptırdığı minare. (M)

BEHRAM, birçok sasanî kralının adı: **Behram I,** pers kralı (273-276), Şapur'un oğlu, kardeşi Hürmüz I'den sonra tahta çıktı. — **Behram II,** pers kralı (276-293), Behram I'in oğlu, Roma imparatoru Carus (Ktesiphon yakınında öldü [283]) ile savaştı ve Mezopotamya'nın bir kısmını Diocletianus'a bırakmak zorunda kaldı (287 antlaşması); — **Behram III,** pers kralı (293), Hürmüz I'in oğlu, amcaoğlu Behram II'nin yerine tahta çıktı, ama ancak dört ay hüküm sürebildi. — **Behram IV,** pers kralı (388-399), Şapur II'nin oğlu, önce Kerman naibiydi, bu yüzden Kermanşah lakabını aldı, kardeşi Şapur III'ten sonra tahta çıktı ve Roma imparatoru Theodesius I ile Ermenistan sorununu çözümledi. Ak Hunların Horasan'ı tehdit etmeleri üzerine 387 veya 390'da Theodosius'la bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre Theodosius Ermenistan himayesini perslere bırakıyor ve Roma egemenliği altında ancak birkaç batı eyaleti kalıyordu. Behram IV'ün yerine Şapur III'ün oğlu Yazdgird I geçti. — **Behram V,** pers kralı (421-438), Yazdgird I'in oğlu; babası ölünce Hira'nın arap kralının yardımıyle (onun yanında büyütülmüştü) krallığı ele geçirmeyi başardı. Baktria'yı istilâ eden Ak Hunları Merv yakınında bozguna uğrattı. Hıristiyanların ezilmesine göz yumdu; bu durum Doğu Roma imparatorunun silâhlı müdahalesine yol açtı (421); müdahale başarıyle sonuçlandı. O zaman, İran imparatorluğundaki hıristiyanların ve roma imparatorluğundaki zerdüşt dininden olanların din özgürlüğü garanti altına alındı. Ermeni soyluları Arsakîlerden olan hükümdarlarını tahttan indirince Behram V ülkeyi ilhak etti (429). — **Behram VI,** pers kralı (590-591), Mihran'ın soyundan; Arsakîlerden geldi de ileri sürülür. Sasanîlerden Hürmüz IV'ün emrinde generaldi, Kafkasya'da Svanetie'de Türkleri yendi, ama Ermenistan'da bizanslılara yenildi. Hürmüz IV tarafından azledildi, isyan etti ve soylu sınıfın ve zerdüşt dininin ruhban sınıfının desteği sayesinde tahtı ele geçirdi. Ama Hürmüz IV'ün oğlu Hüsrev Perviz II Bizans imparatoru Maurikos'un himayesini istedi; iki müttefik Behram VI'yı Azerbaycan'da yendiler (591); Behram VI Türklere sığındı ve öldürüldü. (L)

BEHRAM AĞA, osmanlı dârüssaade ağası (öl. İstanbul 1656). Eski Saray ağalığından, Saray-ı âmire dârüssaade ağalığına getirildi (1652). Osmanlı imparatorluğunun en buhranlı zamanlarından sayılan, Tarhuncu Ahmed Paşa, Derviş Paşa ve İbşir Mustafa Paşanın sadaretleri devrinde, sarayda faal rol oynadı. Turhan Valide Sultan taraftarı idi. Mehmed IV'ü kendi nüfuzu altında tutabilmek için, Hasoda ve Enderun ağalarıyle mücadele etti (1654). Nihayet sadrazam Süleyman Paşadan alınan mühri hümayunun, Girit serdarı Deli Hüseyin Paşaya gönderildiği sırada, kaymakam Zurnazen Mustafa Paşanın kışkırtması sonucu, İstanbul'da patlak veren Çınar vakasından (veya Vak'a-i vakvakiye) [Mart 1656] sonra öldürüldü. Müstebit, fakat cömert bir insandı. (→ Bibliyo.) [M]

BEHRAM AĞA Hafız, osmanlı dârüssaade ağası (öl. İstanbul 1887). Sarayı Hümâyun ağaları zümresinden yetişti. Baş musahip, sonra padişah hazinedarı oldu. Abdülhamid II tarafından dârüssaade ağası tayin edildi. Ölümüne kadar bu görevde kaldı. (M)

BEHRAM AĞA Nefirî, türk bestecisi (öl. 1560-?). 1542 Yılında Kanunî'nin oğullarından şehzade Mehmed'in mehter takımında nefîr (boru) çalıyordu. 7 Saz eseri kaldı: 3 Bayatî peşrevi (Sakıyl, Devr-i Kebîr ve Fâhte), Arazbâr (Fâhte), Hüseynî (Fâhte), Nevâ (Devr-i Kebîr) peşrevleri ve Buselik saz semaisi. (M)

BEHRÂMEC i. (*fars. behrâme*, bir çeşit söğüt'ten ar. *behrâmec*). *Esk.* Bot. *Belhî söğüt, sultanî söğüt* ve *sorgun ağacı* adlarıyle anılan söğüt çeşidi. (M)

BEHRAMEN veya **BEHREMAN** veya **BEHREM** i. (fars. *behrâmen* veya *behremân* veya *behrem*). *Esk.* Bir cins kırmızı yakut. ‖ Kadınların kullandıkları allık, kırmızı düzgün.

— Esk. bot. Asfur çiçeği. ‖ Bir cins kırmızı gül.

— Esk. dokumc. Yedi türlü ipekten dokunmuş bir cins ince kumaş. (M)

BEHRAM ŞAH, Kirman Selçukluları hükümdarı (öl. 1175). Babası Tuğrul Şahı öldürüp atabeg Müeyyededdin Reyhan'ın yardımı ile tahta geçti. Tahtını ağabeyi Arslan Şah'a bırakmak zorunda kalınca ölünceye kadar ağabeyi ile savaştı. (M)

BEHRAM ŞAH, Dehli hükümdarı (hük. 1240-1242). Rükneddin Fîrûz'un oğlu. Sultan Râziye Hatun ölünce tahta geçti. Veziri Mühezzibüddin'in ihaneti üzerine tahtını İltutmuş'un oğu Alâeddin'e bıraktı. (M)

BEHRAM ŞAH (Sultan Gazi Yeminüddevle Behram Şah bin Mesud-bin İbrahim), Gazne hükümdarı (1118-1157). Saltanatı genellikle barış içinde geçti. Fakat 1148'de Gorlulardan Kutbeddin'i astırınca, Kutbeddin'in kardeşi Seyfeddin Gazne'yi zaptetti. Behram, Hindistan'a kaçtı. 1149'da Gazne'ye dönerek Seyfeddin'i öldürttü. Bunun üzerine Seyfeddin'in diğer kardeşi Alâeddin, Gazne'ye yürüyüp şehri yıktı. Behram tekrar kaçtı. Selçuklulardan Sancar, Alâeddin'i öldürtünce Behram tekrar tahtına oturabildi. İran edebiyatını fazlasıyle desteklemiştir. (M)

BEHRAM ŞAH (El-Melik-ül-Emced), Baalbek eyyûbî hükümdarı (öl. Şam 1229). Ferruh Şah'ın oğlu, Selâhaddin Eyyûbî'nin yeğeni. 1182'de hükümdar oldu. Babası ölünce, Selâhaddin'den Baalbek'i zeamet olarak aldı. 1226'da Şam hükümdarı Eşref Musa, Baalbek'i kuşattı. Bir yıllık kuşatmadan sonra Zabdânî karşılığında Baalbek'i bıraktı. Behram Şah Şam'da bir memlûk köle tarafından öldürüldü. Kendisi Eyyûbîlerin en büyük şairi sayılırdı. (M)

BEHRE i. (fars. *behre*). *Esk.* Hisse, pay: *Bendeleri bilhassa hafız yetiştirmekte behresi olan hocalardanım, paşa efendi* (H. E. Adıvar). ‖ Nasip, kısmet: *«His» denen devletliden olsaydı halkın behresi / Pâyitahtından bugün taşmazdı sarhoş nâresi* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Behre-ber*, ortak. ‖ *Behre-berî*, ortaklık. ‖ *Behre-dâr*, hisse almış, faydalanmış. Payı olan: *Bizim perukâr, kendisinin söz arasında anlattığına göre, meğer bu iki oyundan da behredâr imiş...* (Ahmet Rasim). ‖ *Behre-dârî*, hissesi olmak, hisse almak. ‖ *Behre-mend*, hisse almış, nasip almış: *Meclis-i âlilerinden behremend-i füyûzat olan bendegân...* (Ziya Paşa). ‖ *Behre-mendî*, hisse sahibi olma, yararlanma hali. ‖ *Behre-ver*, hisse ve nasip sahibi. ‖ *Behre-yâb*, hisse ve nasibi olan, başarı sahibi: *Geh devlet-i cihandan eder cehl behreyâb / Geh lokma-i işadan eder akl bînasib* (Ziya Paşa). [M]

BEHREM i. Bk. BEHRAMEN.

BEHREMEN i. Bk. BEHRAMEN.

BEHREN-LÈS-FORBACH, Fransa'da Moselle'in (Forbach idare çevresi) komünü; 10 486 nüf. Lorraine maden kömürü havzasının yerleşme merkezi. (L)

BEHRENS (Peter), alman mimarı ve dekoratörü (Hamburg 1868-Berlin 1940). 1903'te Düsseldorf Sanat okulu müdürlüğüne getirildi, süsleme sanatlarının ve mimarlığın yenilenmesinde büyük bir rol oynadı: akılcı ve işlevci (fonetionnaliste) olarak klasik düzene bağlı kaldı. Başlıca eserleri: Petersburg'da Almanya elçilik binası ile Berlin'de A.E.G. türbin fabrikası. (L)

Behrens-Fisher testi, varyansları aynı olan iki anakitleden birer küçük örnek bilindiğine göre, anakitleler üzerine yargı yürütmeğe yarayan istatistik yöntem.
Behrens-Fisher testi iki örneğin varyanslarını hesaplayıp, örneklerin büyüklüklerine göre bir cetvel düzenlemekten ibarettir. Bu cetvelde anakitleler üzerine yapılan hipotezle gelişmeden, bu varyansların aralarında pek basit bir oran teşkil edip etmediklerine bakılır. Ancak gauss* anakitleleri için kesin sonuçlar veren bu test, varyans analizinde kullanılır. (L)

BEHRiNG (Emil VON), alman hekimi ve bakteriologu (Deusch-Eylau yakınlarında Hansdorf 1854-Marburg 1917). Hall'da hijyen profesörü (1894), Marburg Sağlık enstitüsü müdürü (1895). Difteriye karşı aşılanmış hayvanlardan alınan kan seromunun, başka hayvanlarda da bu hastalığa karşı bağışıklık sağladığını ispatladı. (Nobel fizyoloji ve tıp ödülü, 1901.) [L]

BEHRMAN (Samuel Nathaniel), amerikalı tiyatro yazarı (Massachusetts'de Worcester 1893). Toplum hayatının törelerini yansıtan komedileri: *Brief Moment* (Kısa Bir An) [1931], *Biography* (1932), *Rain from Heaven* (Cennet Yağmuru) [1934], *No Time for Comedy* (Komediye Zaman Yok) [1939] Gerek *Duveen* (1952), *Max* (1960) adlı biografik hikâyelerinde, gerek *The Worcester Account* (Worcester Hikâyesi) [1954] adlı otobiyografik hikâyesinde, gerek komedilerinde *The Cold Wind and the Warm* (Soğuk Rüzgâr ve Sıcaklık) [1953] gençlik günlerinin düşlerini ve acılarını nükteli bir üslûpla dile getirir. *Lord Pengo* (1962), *But for whom Charlie* (Ama, Kimin İçin Charlie) [1964] adlı eserlerinde de 1930'ların gösterişli bir hayat süren efsaneleşmiş kişilerini anlatır. (L)

BEHT i. (ar. *beht*). *Esk.* Şaşkınlık, hayret: *Birkaç saniyelik bir beht ve bir tereddüdü müteakib...* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Beht ü hayret*, hayret ve şaşkınlık. ‖ *Behte uğramak*, şaşırmak, donakalmak. (M)

BEHT (VAD), Fas'ta ırmak, Sebu nehrinin kolu. Yaklş. 270 km. Azru yakınlarında Orta Atlas'tan doğan Beht ırmağı, tepeler arasında sıkışmış bir vâdi yoluyle Meseta'yı geçer. Ön Rif sıradağlarındaki El Kansera barajı, Garb ovasının sulanmasını sağ-

Armande BÉJART
XVII. yy. fransız okulu
(Dekoratif Sanatlar müzesi)

Madeleine BÉJART
(Arsenal kütüphanesi)

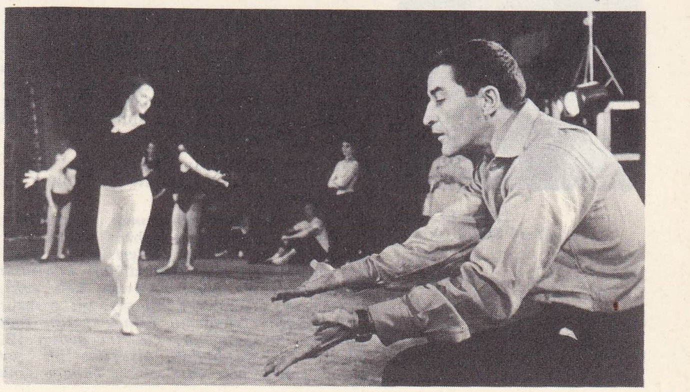

Maurice BÉJART
bir prova sırasında

Foto. Giraudon, Pic (LAROUSSE)

Yeniçeri ocağında bekçi

Yeniçeri ocağında bekçibaşı

Nihat BEKDİK
(Yeni Sabah arşivi)

lar. Bu ırmak ovada birçok bataklık meydana getirdikten sonra güçlükle Sebu'ya ulaşır. (L)

BEİLSTEİN (Friedrich Konrad), alman asıllı rus kimyacısı. (Petersburg 1838-ay.y. 1906). Heidelberg'te okudu. Göttingen üniversitesinde, Petersburg Teknoloji enstitüsü kimya kürsüsünde profesör. Organik kimya alanında, özellikle aromatik bileşimlerdeki izomeri; güherçile türevleri; rus ve amerikan petrollerinin bileşimi üzerinde çalıştı. (L)

Being and Attributes of God (*A Demonstration of the*) [Tanrı'nın Varlığı ve Niteliklerinin İspatı üzerine], Samuel Clarke'ın eseri (Londra 1705). Tabiat dini üzerine on altı vaızdan meydana gelen bu eserin başlıca amacı, Hobbes ile Spinoza'nın düşüncelerini çürütmektir. Samuel Clarke'a göre, öncesiz, sonrasız bir varlık vardır. Ahlâk yasasına uymak gerekir. Ruhlar ölümsüzdür ve Tanrı onları yargılar. Tabiat yasası etkisizdir, bir Tanrı esini (vahiy) gereklidir. (L)

BEİRA, Mozambik'te şehir ve liman. Manica ve Sofala eyaletlerinin idare merkezi. Penque ırmağı ağzının kuzey kıyısında; 42 500 nüf. 1891'de kurulan şehir, modern limanını Rodezya, Nyassaland ve Katanga'nın pazarı haline getiren demiryollarının yapılmasından sonra iyice gelişti. Pamuk, krom, bakır, kurşun, amyant ve altın ihracatı. Az sayıda sanayii (çimento, kereste), enerji yönünden, Revoe hidroelektrik tesisleri tarafından beslenir. (L)

BEİRA, Orta Portekiz'de eski eyalet. Tejo ile Duro arasında İspanya sınırından Atlas okyanusuna kadar uzanırdı; bugünkü Aveiro, Coimbra, Viseu, Guarda ve Castelo Branco idarî bölümlerini meydana getirir. Üç büyük bölgeye ayrılır:

1. Orta ve doğu kesimi (*Beira Alta;* 703 200 nüf. İdare merkezi, *Viseu*), dağlık ve çok engebeli bir bölge; İberik Meseta'sının «horst»lar ve çukurlarla dolu doğu ucudur. Mondego ve Dao ırmaklarının aktığı büyük orta çukur, kuzey dağlarını (Caramulo, Gralheira) Zêzere boğazıyle bölünen Estrela dağından ayırır. İspanyol sınırına doğru, iniş çıkışlar, Castilla la Vieja'nın uzantısı olan yaylalarda hafifler. Az nüfuslu bu yüksek yerlerde kemşu düzlüklerin koyun sürüleri dolaşır. Havzalarda daha yoğun bir nüfus, çok çeşitli tarımla ve büyük baş hayvancılıkla uğraşır.

2. Güneyde, Tajo yakınlarına kadar Beira-Baixa (361 200 nüf., idare merkezi *Castelo Branco*), görünümü Ribadejo'nunkine benzeyen bir ovadır. Eski köy toplulukları, topraklarını yavaş yavaş büyük tahıl işletmeleri mülkiyeti lehine kaybettiler. Bu evrim zaten eskiden beri süren göç akımını kuvvetlendirdi.

3. Batıya doğru, Atlas okyanusu kıyısındaki büyük fay. Meseta ırmağını birdenbire keser ve Coimbra'ya doğru kıyı düzlüğünün yanında yükselir. (*Beira Litoral;* 985 200 nüf. İdare merkezi *Coimbra*). Kıyı bölgesi kumsallarında geniş çamlıklar, aralarında da etkili tarlalar bulunur. Aşağı Mondego'nun çevresinde, Aveiro gölcüğüne doğru, mısır ekimi çoğalır ve pirinç tarlaları yayılır. Kıyıda kum, balıkçılıkla uğraşan birkaç limanın (Figueira da Foz, Aveiro) çalışmasını güçleştirir. (L)

BEİRER (Hans), alman tenoru (Viyana, 1911). 1936'da Linz'de Almaviva rolüyle sanat hayatına başladı. Savaştan sonra İtalya, Fransa ve Güney Amerika'da Wagner'in eserlerinden meydana gelen repertuvarıyle kendini kabul ettirdi. 1958'de Bayreuth'te Parzifal rolüne çıktı. Çağımızın en güçlü tenoru sayılmaktadır. (L)

BEİS veya **BE'S** i. (ar. *be's*). Zarar, ziyan. ‖ Korku. ‖ Azap, sıkıntı. ‖ Fenalık. ‖ Kuvvet, kudret.

— ÇEŞ. DEY. *Beis görmemek,* çekinilecek bir durum görmemek, mahzur bulmamak: *Kendilerine söyledigim sözleri aynen Meclise söylemekte beis görmediğimi bildirdim* (Atatürk). ‖ *Ne beis var* (veya *beis yok*), korkulacak, çekinilecek bir şey, bir mahzur yok: *Eh, bir arkadaşın evinde yarım saat kalmakta ne beis var, giderim dedim* (B. Felek). *Ya Resûlullah, ayağımı bir şey soktu. Amma beis yok, anam babam sana feda olsun* (Cevdet Paşa). ‖ *Esk. Beis ve satvet,* kuvvet ve cesaret. (M)

BEİSTEGUİ Y BENİTEZ (don Carlos DE), ispanyol resmi ve ispanyol sanat amatörü (Mexico 1863-Biarritz 1953). Genç yaşında Fransa'ya yerleşti. Tablo koleksiyonunu Louvre müzesine bağışladı. Beistegui'nin koleksiyonu arasındaki şaheserler: Maître de Moulins'e maledilen *Veliaht Charles Orland,* David'in *Napolyon'un yarım kalmış portresi* ve Goya'nın *Solana Markizi* adlı tabloları. (L)

BEJ sıf. (fr. *beige,* boyanmamış tabiî yün). Sarıya çalan beyaz renk, saz rengi. (M)

BEJA, Tunus'ta şehir, valilik idare merkezi. Mogod sıra dağlarıyle Mecerda vâdisi arasında; 22 700 nüf. Beja, Tunus'un en verimli ve en eski tarım bölgelerinden birinin merkezindedir. Şehir, önce Romalılar'ın, sonra Bizanslılar'ın olan Vaga sitesinin yeri üzerine kurulmuştur. — *Beja valiliği;* 248 500 nüf. (L)

BEJA, Portekiz'de şehir. İdarî bölüm merkezi ve aşağı Alentejo'nun merkezi; 16 900 nüf. Beja eski bir roma kolonisi idi (*Pax Julia*). Tarım pazarı (buğday, zeytinyağı). Eski anıtlar yönünden zengindir: Roman öncesi üslûpta Santo Amaro kilisesi, XIV.-XVI. yy.lardan kalma şato, manastır. —*Beja idarî* bölümü, 291 000 nüf. Beja'daki Portekiz hava üssünden 1966'dan bu yana Batı Almanya hava kuvvetleri yararlanır. Bunun sebebi batı-alman hava kuvvetlerine alman topraklarının darlığının elvermediği hareket yeteneğini sağlamaktır. (L)

BEJAR, İspanya'da (Salamanca ili) şehir. Orta İberik dağ sırasında; 16 350 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. Kumaş fabrikaları. (L)

BEJART, Molière topluluğuna bağlı oyuncu ailesi. Dört kişi idiler: Joseph, Louis, Madeleine ve Armande. — ARMANDE, Molière'in karısı (1642 ?-Paris 1700). Doğum tarihi ve yeri hâlâ tartışma konusudur. Resmî belgelere göre, Madeleine'in kız kardeşi, çağdaşlarına göre de kızıydı. Molière'in Madeleine ile olan evlilik dışı ilişkisinden dünyaya geldiğini ileri sürenler bile vardır. Armande Güney Fransa'da yetiştirildi, 1662'de Molière'le evlendi, *Kadınlar Mektebinin Tenkidi*'nde (la Critique de l'École des Femmes), Elise rolüne çıktı, sonra çeşitli rollerde oynadı: *Tartuffe*'te Elmire, *Bilgiç Kadınlar*'da (les Femmes Savantes) Henriette, özellikle *Misanthrope*'ta Celimène rolleri. Birçokları Molière'in, bu rolleri karısının çekiciliğine, şuhluğuna ve alaycılığına uygun düşecek şekilde yazdığını ileri sürer. Armande, birkaç yıl dul kaldıktan sonra, kabiliyetsiz bir oyuncu olan Guerin d'Estriché ile evlendi, sonra da tiyatroyu bıraktı (1694). [L]

BÉJART (Maurice Jean BERGER, **Maurice—** denir), fransız dansçısı ve koreografı (Marsilya 1928), filozof Gaston Berger'nin oğlu. 1954'te J. Laurent ile birlikte Ballets de l'Étoile'i kurdu. Bu topluluk 1957'de M. Béjart, Bale Tiyatro'su adını aldı. M. Béjart, dans sanatındaki ustalığını «*Yalnız Bir Adam için Senfoni*» (1955) adlı eserde gösterdi. Eserlerinin hemen hepsinde, çağdaş insanın yalnızlığı ve saplantıları ötesinde bir özlem dile gelir: (*Yüksek Gerilim,* 1956; *Üçlü Sonat, 1957; Orpheus,* 1958). *İlkbahar Âyini* adlı eserden yaptığı bir düzenleme, tartışmalara yol açtı. Beethoven'in *Dokuzuncu Senfoni*'si üstüne bir bale hazırladı. 1965'te Uluslararası III. Dans şenliğinde *Bir Kapı ve Bir İçceçkiş için Çeşitlemeler,* R. Tagore'un bir şiirinden esinlenen *Kuğular* adlı eserleri sundu. 1966'da *Romeo ile Juliet'te* (müz. Berlioz) rol aldı. 1967'de G. Flaubert'in *Ermiş Antonius ile Şeytan*'ını sahneye koydu. Avignon dans şenliğinde *Şimdiki Zaman İçin Bir Âyin,* 1968'de Grenoble Kültür evinde *Ne Çiçek, ne Çelenk ve Baudelaire*'i sahneye çıkardı. (L)

BEJOT (Eugène), fransız gravürcüsü (Paris 1867-ay.y. 1931). Bracquemond'un öğrencisi. Islak kazı usulüyle, daha çok Paris manzarası yaptı. Eserini (1 400 parçayı aşkın) ve koleksiyonlarını cabinet des Estampes'a bıraktı. (L)

BEK i. Havagazı lambasının ucu. (L)

BEK i. (ing. *back,* geri, arka'dan) Spor. rugby, futbol, hentbol, basketbol gibi bazı takım oyunlarında müdafaa oyuncularına verilen ad. Bekler gerektiğinde forvet oyuncularını destekleyebilir. (L)

BEKA i. (ar. *beka*). *Esk.* Ölmezlik, ebedîlik: *Bâkiyse rûh eğer dilemezdim bekâsını* (Yahya Kemal). ‖ Devam, sebat, kalıcılık: ... *Devlet-i Osmaniyenin müttehit ve padişahının etrafında müctemi bir devlet-i müstakille olarak temin-i bekası için hiç bir teşebbüsten geri durulmayacaktır* (Atatürk).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Beka bulmak,* devam etmek: *Biz fâniyiz namımız beka bulsun* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Beka-yı hayat,* hayatın, yaşayışın devamı. ‖ *Beka'yı nev,* bir cinsin, türün devamı. ‖ *Beka-yı vücud* veya *beka-yı zat,* mevcudiyetin, varlığın devamı, ölmezliği: *Olurdum. Kimbilir, hattâ, beka-yı ruhu da münkir* (T. Fikret). ‖ *Dâr-ı beka* (veya *mülk-i beka*), ahret:... *ve alâ rivayetin seksen yedi senesinde azm-i dâr-ı beka etmiştir* (Cevdet Paşa).

— Tasav. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. *Beka,* hem ezelîlik, hem de ebedîlik anlamına gelir. Yani hem geçmişte öncesi, hem gelecekte sonu olmama, zamanın dışında bulunma anlamını kapsar. Bunun sıfat hali olan baki* kelimesi Allah'ın sıfatlarındandır. *Bâkıyât-ı sâlihat,* Allah indinde sevabı devamlı olan hayırlı işler için söylenir, bu da dinde insanlığın üstün bir durumunu anlatır.

Tasavvufta bu terimi ilk kullananların başında, IX. yy.da Bağdat'ta yaşamış olan Ebû Saîd-i Harraz Ahmed bin İsa'dır. Beka sıfatının asıl sahibi olan Allah'tan başka her varlık, her yaratık *fena* sıfatını taşır. Tani baki olan Allah'tan başka her şey *fani*'dir.

Bununla birlikte beka ile fena, birbirine zıt oldukları halde, sofîlikte bunlar birbirini tamamlar. Çünkü Allah'ın kulu, en şerefli yaratığı olan insan, bulunduğu fena âleminden, beka âlemine, Allah'ın katına ulaşabilir. Beka, tasavvufta, Allah'a ulaşmak için son merhaledir. Buna *fenafillâh* da denir. Allah'a kavuşup onda yok olmak. Böylece beka ile fena birleşmiş oluyor. Çünkü sâlik fenafillâh olmakla Allah'ın varlığında son bulmuş, bununla da sonsuzluğa karışmış ve buna kavuşmuş oluyor. Bir damla suyun sonsuz bir denize karışıp kaybolması gibi.

Bunun için sâlik (mürit), tarikatın gerektirdiği vecibeleri yerine getirmelidir. Yani beka mertebesine ulaşabilmek için fena âleminin derecelerinden geçmelidir (bu dereceler, her tarikata göre azçok değişir). Bu da sâlik'in *tezkiye*-i nefs, tezkiye-i bâtın etmek* (ruhunu, içini günahlardan temizlemek) için, halvet*e girip, itikâf*a çekilip riyazet* ile çile çıkarması gerekir. Sâlik bu derecelerden geçmek için ruhunu bütünüyle Allah'a yöneltip sürekli olarak ibadet ve zikir ile meşgul olur. Bu sırada sâlik dünya nimetlerinden bütünüyle sıyrılır, kendisini unutur, bir hiç olduğunu düşünür ve sonsuz bir aşkla Allah'ına bağlanır. Nihayet kalp gözü ile Tanrı'sını görür, ona erişir, böylece gerçek varlığa, bekaya ulaşır. (M)

BEKA (el), Lübnan'da bölge. Uzunluğu 120 km, genişliği 8-14 km. El Beka yüksek bir ovadır. (yüksl. ortalama 900 m), eskiden «Coelesyria» veya «çukur Suriye» adı verilen kırıklı bir ineç çöküntüsü içindedir. Ürdün ırmağı çukurunun uzantısını meydana getirir, Doğu Afrika'dan Toroslara kadar yer kabuğunu engebelendiren kırıklar bölgesinin bir parçasıdır. Hums ve Hama yaylalarının ötesinde yerini Ghat bölgesine bırakır. Batı kesiminin iç kısmında Lübnan ile ovayı bir tepeler bölgesi ayırır. Bu kesim dışında, Lübnan ve Antilübnan dağları el Beka bölgesine hâkimdir. Bölge Baalbek eşiğiyle iki kısma ayrılır. Baalbek kuzeyde Âsi, güneyde Litani ırmakları havzalarını birbirinden ayırır. Güneyde Cebel Garbî ile sınırlanan güney Beka kesimi, verimli bir ovadır (büyük akarsular boyunca tahıl ve çayırlar). Çevresinde yükselen höyük'lerin de belirttiği gibi burada çok eskiden beri tarım yapılır. Kuzeyde tepelerle engebelenen ova daha az verimlidir, nüfusu daha azdır. Bunun sebebi toprağın verimsizliğiyle kuru tarımı tesadüflere bağlı kılan koyun, keçi sürülerini lübnan dağı ile Doğu ovasına doğru yer değiştirmek zorunda bırakan akarsu azlığıdır.

El Beka bol miktarda tahıl, pamuk, sula-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

nan kesimlerde de meyve yetiştirir. El Beka'nın sulanan başlıca kesiminin merkezi Resel Ayn kaynağı yakınında kurulu Baalbek, bölgenin en önemli şehridir. (L)

BEKAÇA veya **BEKAÇYA** veya **BEKAS** i. (fr. *becasse* veya ital. *beccaccia*'dan). Zool. Çulluk: *Keklik, bekaçe, yaban ördeği, levrek mayonezli* (Ahmed Rasim). [Bk. ÇULLUK.] (M)

BEKÂR sıf. ve i. (ar. *bikr, bekâret*, bakir olma'dan *bekâr*). Evli olmayan kimse: *Halbuki, Velit bekârdı, onun bekâr olması, âlemin hayretini celbederdi* (Vâ-Nû). || Aileden uzakta tek başına yaşayan erkek: *Öyle amma, annem bugün bekâr çamaşırı yıkıyor* (H. E. Adıvar). || Tatillerde eve çıkmayan yatılı öğrenci. || *Halk dili*. Rençber.

— ÇEŞ. DEY. *Bekâr odaları*, eskiden bekârların, taşradan gelmiş işçilerin oturabilmesi için yapılmış odalar: *Süleymaniyenin bekâr odaları*. || *Bekâr kalmak* (*yaşamak*), evlenememek, evlenmemiş olmak: *Evlilik tatlı şeydir azizim: Bunu bana anlatan arkadaş kırk yaşına kadar bekâr yaşadıktan sonra evlenmiş bir «münevver»dir* (B. Felek).

— Dil bil. *Bekâr* kelimesini genellikle sözlükler, Arapçadan getirirler. Ancak Arapçada bu kelime yoktur. Osmanlıcada arapça kökten yapılmış olmalıdır. Farsça *bîkâr*'dan getirenler de vardır, bu sebepten Anadolu ağızlarında, götürü çalışan işçi, işsiz anlamları da görülür.

◆ **Bekârlık** i. Bekâr olma hali: *Avrupa'dan geldiği seneyi, gençlik ve bekârlık günlerini hatırlıyor, mazisi sesli bir sinematograf süratiyle hayalinden geçiyordu* (Ömer Seyfeddin).

— DEY. *Bekârlık sultanlık*, bekârlığın evlilikten daha rahat olduğunu ifade eden bir deyim.

— ANSİKL. Demogr. Sadece evlilerin çocuk sahibi olabildikleri toplumlarda, *bekârlık*, bir kısırlık, verimsizlik etmenidir. Bundan ötürü, bazı yazarlar, bekârlara karşı tedbir alınmasını öğütlemişlerdir. Hükûmetler de bu gibi tedbirlere baş vurmuşlardır. Yunanistan'da Platon, *Oi Nomoi* (Kanunlar) adlı eserinde, bekârlığı sert bir şekilde yerdi. Isparta, gerileme devrinde bekârlara karşı sert tedbirler aldı. Roma'da Augustus, bekârların mirastan alacağı payı azalttı.
Fransız ihtilâlinde iş başına gelen hükûmetler bekârlardan fazla vergi alınma ilkesini muhafaza ettiler. 1920 Tarihli bir kanunla kaldırılan bu ilke, günümüzde ancak yüksek gelirli kimselere uygulanmaktadır.

— Din. Katoliklik. *Papazların bekârlığı*. Kilisenin ilk çağlarında bu konuda hiçbir kural yoktu. Ama Papalığın kurulduğu devirden itibaren, (tam perhizi gerektiren) bekârlık kendilerini Tanrı'ya adayanlara uygun düşen bir durum olarak görüldü ve gelişme bu yönde devam etti. İlk üç yy. boyunca evli insanlar papaz veya piskopos seçildi, ama evlilik ilişkilerinden sakınmaları gerektiği, buyrultuyle değil, tavsiye yoluyle kendilerine telkin ediliyordu. IV. yy.-dan itibaren, bekârlıkla ilgili kilise disiplini Doğuda ve Batıda ayrı yönlerde gelişti. (LM)

BEKAR i. (fr. *bécarre*, ital. *bequadro*). Müz. Bir notayı, daha önceki değişimin veya anahtar önündeki bir değişimin etkisini ortadan kaldırarak tabiî durumuna döndürmeğe yarayan işaret. (Diyez ile yükseltilen bir sesi indirir ve bemol ile indirilen sesi yükseltir.) [L]

BEKÂRET i. (ar. *bekaret*). Cinsî temasta bulunmamış kimsenin durumu, kızlık (Bk. ANSİKL.): *Ezcümle insan zürriyeti ve kadınların bekâreti bahsi onu son derecede alâkadar etmekteydi* (Vâ-Nû). || Tazelik, tabiîlik: *Niyetim, erken baharın ılıklık ve tazeliği içinde yemek yemek, uzanıp yatmak, hulâsa tabiatı bütün bekâretiyle kucaklamaktı* (B. Felek). || *Mec*. Masumiyet, saflık, temizlik: *Benim bekâret-i ruhumdur onda nâim olan* (Tevfik Fikret). || Sanat ve fikirde yenilik. Orijinallik.

— Din. *Bekâret küpesi*, mevlevî dervişlerinin mücerret olduklarını ifade etmek için tek kulaklarına taktıkları küpe: *Tâ onsekiz yaşından beri kulağında mücerretlere mahsus o iri halkalı bekâret küpesini taşımaktan bir an hâli kalmayan bu adam* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Tar. *Bekâret kemeri*, üzerinde bir kılıf bulunan kemer, ortaçağda, özellikle haçlı seferlerine giden avrupalı erkekler karılarına, iffetlerini korumak amacıyle bu kemeri taktırırlardı.

— ANSİKL. *Bekâret*, kadınlarda genellikle kızlık zarının bozulmamış olmasıyle anlaşılır. Ama bu, mutlak bir özellik değildir, çünkü bazı kızlık zarları çok esnektir ve ilk cinsî temaslarda yırtılmayabilir. Bu yüzden kızlık zarı bozulmadan gebe kalmış kadınlar da görülebilir. (ML)

BEKAS i. Bk. BEKAÇA.

BEKASİN i. Zool. Su çulluğu (*Gallinago*). [Bk. ÇULLUK.] (M)

BEKATA (Hıfzı Oğuz), türk siyaset adamı, yazarı (Ankara 1911). Ankara Ulucanlar ilkokulunda (1924), Ankara Erkek lisesi orta kısmında (1927), Bursa Erkek lisesinde okudu (1931). Ankara Hukuk fakültesini bitirdi (1935). Çeşitli memurluklarda bulundu. C.H.P. milletvekili (1943-1960) ve senatör (1961-1965) oldu. Kurucu meclis üyesi seçildi (1960). Eserleri: Çeşitli dergiler ve *Birinci Cumhuriyet Biterken* (1960). [M]

BEKÇİ i. Bir nesneyi veya bir yeri beklemekle ve korumakla görevli olan kimse: *Gece bekçisi*. || Şehir emniyet teşkilâtında, gece sokakları dolaşarak vazife gören üniformalı görevli: *Birisi dün gece evinin penceresini açmış, gece bekçisine sormuş: — Bekçi baba, şu bizim tarafa baksana, ziya sızıyor mu?* (B. Felek). || *Gece bekçisi*, bekçilik görevini gece gezerek yapan kişi. || *Koru bekçisi*, koruyu bekleyen. || *Köşk bekçisi*, yangını haber vermek için kulelerde bekleyen kimse. || *Mahalle bekçisi*, gece mahallelerde dolaşan ve halkın emniyetini korumakla görevli olan kimse.

— DEY. *Bekçi baba*, özellikle bekçiler için kullanılan ünlem.

— Huk. *Çarşı ve mahalle bekçileri*, belediye sınırları içinde, en büyük mülkiye âmirinin emrinde, genel zabıtaya yardımcı silâhlı bir kuruluş olan çarşı ve mahalle bekçileri teşkilâtı mensupları. Bunlar bekçi adayı ve bekçi diye ikiye ayrılır. (772 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri kanunu). || *Kır bekçileri*, köylerde, şehir ve kasabalar dışında görevli olan bekçiler (20 temmuz 1330 tarihli Kır Bekçileri Hakkında kanun, 4081 nu.lu Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında kanun). 442 Sayılı Köy kanununda sözü edilen ve köy sınırı içinde herkesin ırzını, canını ve malını korumakla yükümlü olan *köy korucuları* da buraya dahildir.

— Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda *Sancak-ı Şerif* (Osmanlı hükümdarları tarafından Mısır'dan İstanbul'a getirilen ve halen Topkapı sarayında muhafaza edilen Hz. Peygamberin *Ukab* adındaki bayrağı) hizmet ve muhafazasıyle görevlendirilmiş olan ve *bekçibaşı* adı verilen görevlinin yanında çalışanlara verilen ad. || Yeniçeri ocağında da ondokuzuncu Ağa bölüğüne verilen ad. || *Bekçi-yi evvel* ve *bekçi-yi sânî*. Saraya ait çeşitli köşklere ve geyik, karaca gibi hayvanlara bakanların ustalarına *bekçi-yi evvel*, kalfalarına da *bekçi-yi sânî* denirdi (1826'dan sonra).

◆ **Bekçilik** i. Koruyuculuk görevini yapma: *Öyleyken, gelişigüzel ele geçmiş birliklerin hürriyeti bekçiliğini Hüseyin Cahit nereden çıkardı* (Kemal Tahir). || *Bekçilik etmek*, biri adına gözlemek, beklemek, koruyuculuk etmek: *Galiba biri odaya giriyor, ötekiler dışarıda bekçilik ediyor* (H. R. Gürpınar). [M]

BEKDİK (Nihad, **Arslan Nihad** da denir), türk futbolcusu (İstanbul 1902). Futbola Galatasaray lisesindeyken başladı, Galatasaray kulübünde ün kazandı. 1916'da birinci takım kadrosuna girdi. Uzun yıllar takım kaptanlığını yaptı. 21 Defa millî formayı giydi, 10 defa da millî takım kaptanlığı yaptı. Atlayıcı atlet, binici ve yelkenci olarak şampiyonluk kazandı. Galatasaray'ın hokey ve kürek takımlarında yer aldı. İstanbul milletvekili oldu (1957-1960). [M]

BEKE (Charles Tilstone), ingiliz gezgini (Londra 1800-ay.y. 1874). Habeşistan içinde araştırmalar yaparak bu ülkeyi tanıttı. (L)

BEKENNTNİSKİRCHE («İman kilisesi»), nasyonal sosyalist iktidarın Reform kiliselerine el koymasını kabul etmek istemeyen Luther'ci kiliselerin 1933 yılından sonra aldıkları ad. Nazi din işleri bakanı, bütün kiliselere bir «Devlet piskoposu» aracılığıyle hükmetmek amacını güdüyordu. Bağımsızlıklarını korumak isteyen Reform kiliselerinin papazları İman kilisesi içinde bir araya gelerek «Kardeşlik kurulları»nı (Brüderräte) kurdular. Bu kurullar önce Westfalen'de ortaya çıktı. 1935'ten sonra bütün Almanya'ya yayıldı. İman kilisesi, dinî inançları ırkçı ve yahudi aleyhtarı bir anlam vererek değiştiren ve kiliseleri Hitler milliyetçiliğinin hizmetine sokmak isteyen «alman Hıristiyanlar»a da karşı çıktı.
«İman kilisesi»nin ruhanî alanda yürüttüğü savaşı çeşitli dinî eğilimde olanlar da destekledi. Bunların en önemlisi Karl Barth'ın öncülük ettiği görüşü savunanlardı. (L)

BEKES, Macaristan'da (Bekes idare bölgesi) şehir. Bekescsaba'nın kuzeyinde, Büyük Alföld'ün doğusunda; 30 000 nüf. Verimli bir lös bölgesinde tarım pazarı. Bölgede tahıl, kırmızı biber, soğan yetiştirilir ve hayvancılık yapılır. Meyve bahçeleri. Bağlar. Arıcılık. *Bekes idare bölgesi* 470 000 nüf.; merkezi *Bekescsaba*. (L)

BEKESCSABA, Macaristan'da şehir. Bekes idare bölgesinin merkezi; Alföld'ün (Transtisza bölgesi) doğusunda; 55 000 nüf. XII. yy.dan kalma kilise. Barok üslûbunda belediye binası. Teknik donatım merkezi. Konfeksiyon. (L)

Georg von BEKESY

BEKESY (Georg VON), macar asıllı amerikalı fizikçi (Budapeşte 1899). Bern'de ve Budapeşte'de mühendislik öğrenimi yaptıktan sonra, telefon tekniğinde uzmanlaştı. 1947'ye kadar Budapeşte'de mühendis ve araştırmacı olarak çalıştı ve bu tarihte A.B.D.'ye gitti. Telefon üzerinde çalışmalarını ilerletirken kulak fizyolojisine merak sardı. İçkulakta, salyangozun içinde bulunan Corti organının alt zarındaki değişik kısımların titreşimlerini meydana çıkardı. Bu, çok ince ve küçük ayrıntılarla uğraşmayı gerektiren bir başarı idi ve bunu kendi icat ettiği aygıtlarla gerçekleştirdi. Aynı şekilde orta kulağın (çekiç-örs-üzengi) görevlerini ve işitme algılarının sinirsel mekanizmasını da inceledi. Onun bu çalışmaları sayesinde sağırlığın teşhis ve tedavi yöntemleri eskisinden daha başarılı oldu. Bundan bütün dünya yararlandı. Von Bekesy, Harvard üniversitesi (A.B.D.) psiko-akustik laboratuvarında öğretim görevlisidir. 1961 Nobel tıp ödülünü aldı. (L)

BEKHEİRİAS. Esk. coğ. Anadolu'nun kuzeydoğusunda Behreirike bölgesinde, bugünkü Rize'nin yerinde bulunan liman şehri Diğer adı *Bekheirikos* idi. (M)

BEKHEİRLER, yun. **Bekheires**. Esk. tar. Eskiçağda Karadeniz kıyısında Trapezus (Trabzon) ile Kafkaslar arasındaki bölgede yaşamış kavim. Eski Kafkas kavimlerinden olması muhtemeldir. (M)

BEKİR

BEKİR veya **BEKİR** sıf. ve i. (ar. *beker*, sabah erken uyanma'dan *bekir* veya *bekr*). *Esk*. Erken yataktan kalkmayı âdet edinen [kimse]. || Erkek adı. (M)

BEKİR, türk futbolcusu (İstanbul 1899). Fenerbahçe genç takımında, sonra İstanbul Altınordu ve İttihatspor takımlarında oynadı. Almanya'nın Phönix Karlsruhe kulübüne transfer edildi (1922). 1924, 1928 Olimpiyat oyunlarında türk takımında yer aldı. Türkiye'ye döndü (1926), bir sene Fenerbahçe'de oynadı. (M)

BEKİR AĞA. Bk. EBU-BEKİR AĞA.

Bekirağa bölüğü, Beyazıt'ta Osmanlıların son devirlerine kadar Harbiye Nezareti dairesi olan şimdiki İstanbul üniversitesi Hukuk ve Tıp fakülteleri binasının avlusundaki askerî tutuklama evi.
1908 Temmuz inkılâbından önce idareciliğini yapan Bekir Ağanın adıyle anılmıştır. İkinci Meşrutiyetten sonraki siyasî tutuklular burada tutuklanıyordu. Mütareke devrinde, İttihat ve Terakki cemiyeti ileri gelenleri ile eski nazırlardan bazıları Malta'ya sürülmeden önce burada tutuklu olarak bulundurulmuşlardı.
Bekirağa bölüğüne getirilen tutuklulara, türlü işkenceler yapıldığından, istibdatın korkunç bir sembolü sayılmıştır. (M)

BEKİR PAŞA (Ebubekir Râsim Paşa da denir), osmanlı devlet adamı (Edirne ?-Mısır 1762). Reisülküttap Tavukçubaşı damadı Mustafa Efendinin tütüncülüğü hizmetinde yetişti. Efendisiyle beraber Avusturya sefaretinde bulundu ve burada, imparatorun huzurunda gösterdiği cirit oyunu ile ün ka-

Foto. U.S.I.S (LAROUSSE) ; MEYDAN

bektaşî sanatında hat sikke şekli içinde «Ya Hz. Sultan Hacı Bektaş-ı Veli» yazısı

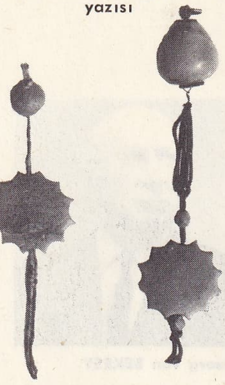

bektaşîlik alâmetlerinden «teslim taşı»

on iki imamı temsil eden on iki dilimli **bektaşî** tacı

tacı, cüppesi, haydarisi, iç entarisi, teslim taşı ile tam bir **bektaşî** kıyafeti (İstanbul Belediye müzesi)

bektaşî sanatında hat Allah, Muhammed, Ali kompozisyonu (Sacit Özenen koleksiyonu)

zandı. Maliye tezkireciliği, yeniçeri kâtipliği ve darbhane eminliği yaptı. Nişancılığa (mart 1757), sadaret kethüdalığına (temmuz 1757) getirildi. Azledilince Mısır'a gönderildi (1758). Dönüşte, vezaretle Halep, daha sonra Mısır valiliklerine tayin olundu (ocak 1762). Son görevi sırasında öldü. (→ Bibliyo.) [M]

BEKİR PAŞA Koca, osmanlı kaptanıderyası (Alâiye 1670 ?-İstanbul 1759). Ahmed III devrinde gümrükçü, kapıcıbaşı, çavuşbaşı ve darbhane emini oldu. Vezaretle Cidde valiliğine gönderildi. Mısır valiliği yaptı. Mahmud I'in tahta geçmesinden sonra Anadolu, Rumeli, Mora, Konya, Şam, Bosna valilikleri ile Kıbrıs muhassıllığı ve Eğriboz muhafızlığında bulundu. Kaptanıderyalık ile devlet hizmetlerinin en yüksek derecesine ulaştı. Nihayet Bâhir Köse Mustafa Paşanın sadarete gelmesi üzerine, önce Gelibolu'ya, sonra da Alâiye'ye sürüldü (1752). Üç sene sonra zevcesi Safiye Sultan'ın sarayında oturmak üzere İstanbul'a çağrıldı, burada öldü. İstanbul'da avlusuna gömüldüğü okul ve çeşmesinden başka, Mora'da bir camii, Cidde'de bir okulu ile sebili, Kıbrıs'ta çeşmeleri vardır. (M)

BEKİR PAŞA Subaşı, Bağdat valisi (öl. Bağdat 1623). Yusuf Paşa Bağdat valisi iken askerî kumandandı. Artan nüfusunu bertaraf etmek isteyenleri yenilgiye uğrattı, bu arada aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden vali Yusuf Paşa'yı da öldürdü. Sahte bir fermanla Bağdat valiliğinin kendine verildiğini ilân etti. Hafız Ahmed Paşa bir ordu ile Bağdat'ı kuşatınca Bekir Subaşı safevî hükümdarı Şah Abbas'a baş vurarak himayesini istedi. Safevî kuvvetleri şehre yaklaşınca çaresiz kalınarak Bağdat valiliği ona verildi. Bunun üzerine Bekir Paşa Safevîlerden yüz çevirdi; Şah Abbas üzerine yürüdü. Bekir Paşadan çekindiği için Hafız Paşa Bağdat'a yardıma gelemedi. Şah Abbas kuşatma süresince kalede bulunan bazı kimseleri, bu ara Bekir Paşa'nın oğlunu kendi tarafına çekerek Bağdat'ı ele geçirdi. Bekir Subaşı önce diri diri, sonra cesedi bir kayığa bindirilip üzerine neft dökülmek suretiyle Dicle'de yakıldı. (M)

BEKİR SAMİ, türk siyaset adamı (Tsambay «Kafkasya» 1865-İstanbul 1933). Rus ordusunda generalliğe kadar yükselen, Şeyh Şamil'in esaretinden sonra osmanlı devleti hizmetine giren Musa Kunduh Paşanın oğlu. Galatasaray lisesi ile Paris Siyasal Bilgiler okulunda okudu. Petersburg sefaretinde kâtiplik, çeşitli yerlerde konsolosluk yaptıktan sonra Trablusgarp mektupçuluğu ile içişleri görevlerine geçti. Amasya mutasarrıflığında, Van, Trabzon, Bursa, Beyrut ve Halep valiliklerinde bulundu. Mütarekede osmanlı mebusan meclisine Amasya'dan milletvekili seçildi. İstanbul'un işgali ve meclisin çalışmalarına son vermesi üzerine Anadolu'ya geçerek T.B.M.M.'ye katıldı. İlk icra vekilleri heyetinde Dışişleri bakanlığı yaptı (3 mayıs 1920-8 mayıs 1921). Bu tutumundan dolayı İstanbul sıkıyönetim harp divanı tarafından gıyaben idama mahkûm edildi. Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerinin kurulması için Moskova'ya gitti. Londra'da ortadoğu işlerini görüşmek üzere toplanan konferansta (12 şubat-12 mart 1921) T.B.M.M. hükûmetini temsil etti. Bu arada Ankara'ya danışmadan İngiltere, Fransa ve İtalya ile imzaladığı antlaşmalar millî çıkarlarımıza aykırı görüldüğünden T.B.M.M.'ce onaylanmadı, Bekir Sami Bey Dışişleri bakanlığından çekilmek zorunda kaldı. İkinci dönemde Tokat milletvekilliğine seçildi; Terakkiperver Cumhuriyet fırkasına girdi. İzmir'de Atatürk'e yapılmak istenen suikast ile ilgili görülerek tevkif edildi ise de İstiklâl mahkemesinde beraet etti. Bu olaydan sonra siyasetten çekildi. (M)

BEKİR SAMİ, türk subayı (Bandırma 1879-İstanbul 1934). Kurtuluş savaşının başlangıcında kuzeybatı Anadolu'da yunanlılara karşı millî mukavemeti yürütmekle ün yaptı. Harp okulunu (1899), Harp akademisini (1902) bitirdi. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında çeşitli cephelerde görev aldı. Kurtuluş savaşının ilk günlerinde 56. tümen kumandanı ve XVII. kolordu kumandan vekili olarak kuzeybatı Anadolu'da millî cephelerin kurulmasına yardımı dokundu. Bursa'nın yunanlılar tarafından işgalinden (8 temmuz 1920) sorumlu sanılarak Meclis'te ağır ithamlara uğradı. Kuzey Kafkas hükûmetleri yanında askerî murahhaslıkla görevlendirildi (kasım 1920) ve o tarihten sonra fiilî kumandanlık görevi verilmedi. 1925 Yılında albaylıktan emekli oldu. (M)

BEKKE i. (ar. *bekke*). *Esk.* Mekke*nin eski adı. (M)

BEKKER (Balthasar), hollandalı ilâhiyatçı (Metslawier 1634-Amsterdam 1698). 1679'dan sonra, Amsterdam'da rahip oldu. Descartes'cı görüşe eğilimi olan Bekker, en önemli eseri *Büyülü Dünya*'da (1691), şeytana ilişkin boş inançlara çattığı, büyücülerin ve cincilerin ruh hastası olduğunu ileri sürdüğü için işinden atıldı. (L)

BEKKER (Elizabeth). Bk. V. WOLFF-BEKKER.

BEKKER (Emmanuel), alman dil bilgini (Berlin 1785-ay.y. 1871). *Anecdota Graeca*'yı (1814-1821) yayımladı. *Corpus Inscriptionum Graecarum*'u hazırladı ve eski yunan yazarlarından bazısının eserlerinden yayımlar yaptı: Eflatun (1816-1823), Thukydides (1821), *Attike Hatipleri* (1823), Aristophanes (1829), Aristoteles (1831-1836). [L]

BEKLEMEK geçl. f. Bir iş oluncaya veya biri gelinceye kadar bir yerde kalmak, durmak. *Esk.* İntizar etmek: *Ali sabahı zor etti ve ertesi gün, akşamın alaca karanlığına kadar, Yusuf'u bekledi* (Sabahattin Ali). *Otomobil Harbiye Nezaretinin Vezneciler kapısının biraz ilerisinde bekliyordu* (K. Tahir). ‖ Acele etmemek, vakit bırakmak: *Beklemeyi uygun buluyorum* (H. R. Gürpınar). ‖ Korumak, muhafaza etmek: *Meclisi Şûra kapısını beklemiş ve Zaptiye Nezareti vazifesini ifa eylemişti* (Cevdet Paşa). ‖ Ummak: *Halbuki ben bu dört seneden neler beklemiştim* (A. H. Tanpınar). *Öyleyse güzel kadın sen de benden bir şey bekleme, arama, isteme!...* (A. H. Müftüoğlu). ‖ İstemek, aramak: *İşte kamarot İrfan, tam onların beklediği gibi biriydi* (S. F. Abasıyanık).

— ÇEŞ. DEY. *Karşılık beklemek* (*beklemek*), yaptığı bir işe, iyiliğe karşı bir şey ummak, düşünmek (veya aksi): *Hiçbir karşılık beklemedim.* ‖ *Yolunu beklemek*, büyük bir istekle birinin gelmesini arzu etmek: *Yine ben biçare bir ay yolunu bekleyeceğim* (Namık Kemal).

— Telekom. *Bekle sinyali*, bir telgraf mesajını almaya hazır bulunulmadığını bildirmek için kullanılan işaret: (Mors alfabesinde yanyana as harfleriyle «:.—...» olarak verilir).

◆ **Bekleme** ve **bekleyiş** i. Bir kimse gelene veya bir şey olana kadar olduğu yerde kalmak: *Esk.* İntizar: *Her yanda bir bekleme devresinin yürek üzüntüleri var* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Dünyanın en zor ve karışık işi bile bu bekleyişten daha kolay ve aydınlıktı* (Sabahattin Ali).

— DEY. *Bekleme yeri* (*salonu, odası*), yolcuların tren veya uçağı, hastaların doktoru v.b. bekledikleri yer: *Bekleme salonunda karşılaştılar* (Vâ-Nû). *Adam gişeden bir bilet aldı ve benim bulunduğum bekleme yerine girdi* (B. Felek).

— Havc. *Beklemede olmak*, meydana inme sırasını bekleyen uçakların havada tur atmasına denir. ‖ *Bekleme çevrimi*. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Kanunî bekleme süresi* (*İddet müddeti*), evliliği ölüm, boşanma, butlan kararı gibi sebeplerden biri ile sona eren kadının yeni bir evlenme yapabilmek için önceki evlenmesinin son bulduğu günden başlamak üzere, kanun gereğince beklemek zorunda olduğu üç yüz günlük süre. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Cezaî* (veya *kazaî*) *bekleme süresi*, kanunun boşanma hükmünde, kusurlu olan eşe yeniden evlenmesini yasaklamak amacıyle tayin edebileceği en az bir, en fazla iki yıllık süre. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Havc. *Bekleme çevrimi*, iki radyobiykın yardımıyle sınırlanan bölge içinde yapılır; uçaklar bunlardan aldıkları işaretlere göre bunların arasında uçarak iniş sıralarını beklerler. Bekleme çevrimi içinde uçaklar değişik yükseklikte bulunur ve içlerinden en alt kademede bulunan uçak yere inince, her biri birer kademe alçalır.

— Huk. *Kanunî bekleme süresi*, sırf kadın için söz konusu olur ve kadın bu süre içinde bir çocuk doğurduğu takdirde nesebin karışması tehlikesini önlemek amacını güder. Şu var ki, kanunî bekleme süresi sırf geciktirici (kesin olmayan) bir evlenme yasağı teşkil eder. Bu hükme rağmen, her nasılsa yapılan evlenme muteberdir. Kadın doğurunca, henüz üç yüz gün geçmemiş bile olsa, süre sona erer. Bunun gibi iki halde hâkime bu süreyi kısaltma yetkisi verilmiştir: 1. Kadının önceki evlenmeden gebe kalmasının mümkün olmadığının anlaşılması; 2. Karı kocanın tekrar birbirleri ile evlenmek istemeleri. Cezaî veya kazaî diye adlandırılan bekleme süresi ise, hem kadın hem erkek için söz konusu olabilir. Bu da sırf geciktirici (kesin olmayan) nitelikte bir evlenme yasağıdır. Karı koca tekrar birbirleri ile evlenmek isterlerse, hâkim bu süreyi de kısaltabilir.

◆ **Beklenmek** edilg. f. Bekleme işine konu olmak: *Zaten dünden beri böyle bir haber bekleniyormuş* (Ömer Seyfeddin). ‖ Bu hareket ondan beklenmezdi.

— Ed. Sine. ve Tiyat. *Beklenmedik olay*, bir şiir, roman, filim veya tiyatro eseri kahramanının durumunda birden meydana gelen değişiklik: *Beklenmedik olaylar yönünden zengin bir melodram.* ‖ Bir tiyatro eserini sonuca bağlayan son değişiklik; *Beklenmedik olayı iyi yürütülen tiyatro eseri.*

— Huk. *Beklenen hak*, (*muntazar hak*), bir hakkın kazanılması (iktisabı) için çeşitli olguların gerçekleşmesine ihtiyaç olan hallerde, bu olgulardan, henüz hak iktisap etmemiş kişinin emin sayılabilecek bir hukukî durum elde etmesini sağlayacak kadarının gerçekleşmiş olması. (Bk. *Müktesep* HAK.) ‖ *Beklenmeyen hal*, hayatın normal şartlarına göre meydana gelmesi her zaman mümkün olan ve tedbir alınmakla önlenmesi kabil olmayan, insanın irade ve faaliyeti dışında doğan olay. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. *Beklenmeyen hallerin*, borçlar hukukunda büyük önemi vardır. Önceden sezilmeyen ve kusurdan uzak olarak doğan beklenmeyen bir olay, borcun yerine getirilmesini esaslı şekilde güçleştirirse, özel kişiler arasında yapılan sözleşmelerle, özel kişilerle devlet veya devlet iktisadî teşekkülleri arasındaki sözleşmelerde değişiklik yapılması mümkün olur. Beklenmeyen halin vukuu ile borç ortadan kalkmaz. Borçlu sözleşme ile taahhüt ettiği edimi yerine getirmeye mecburdur; ancak sözleşmenin tadilini ve uğradığı zararın tazminini isteyebilir.

● *Borçlar huk.* Borçlu olunan şeyi ortadan kaldıran ve borçluyu borcundan kurtaran öngörülemeyen olay: Haciz hali. Bir sebeple haciz konulmuş bir şeyin, bir karar verilmeden önce ikinci bir sebeple haczedilmesine engel olan defi. Mücbir sebep hali. (Bk. MÜCBİR *sebep*)

● *İda. huk.* Beklenmeyen hal idare hukukunda, idare nazariyesi sözleşmelerinin yerine getirilmesinde, durumu tamamen değiş-

Hacı BEKTAŞ Veli ve Balım Sultan (Ankara Etnografya müzesi)

Foto. Sacit özenen, N. Erkılıç (MEYDAN)

tiren şartları dikkate almaya imkân verir. Yeni ve öngörülmeyen olaylar, uzun süreli bir sözleşmenin, başlangıçtaki şartlarla yerine getirilmesini imkânsız hale getirebilir. İmtiyaz suretiyle bir işi gören kimse şartnamede öngörülen tarifeleri uygulamağa devam ettiği zaman, ham maddeler fiyatının ve ücretlerin önemli bir şekilde artması sebebiyle hizmete son vermek zorunda kalabilir. Danıştay, idare'den hizmeti devam ettirmek zorunluğunun haklı gösterdiği ve açığın bir kısmını kapatan bir tazminatı isteyebileceğini kabul etmiştir. Genellikle, şartnameler iktisadî değişikliklerle ilgili muhtemel gözden geçirmeleri öngörür.

◆ **Bekleşmek** ortaklş. f. Birlikte beklemek: *Sandaldakiler «oyun mu, şaka mı» diye bekleşirken durumu anlıyorlar ama iş işten geçiyor* (K. Tahir). *Bakkalda bekleşen fıkara kızcağızları / Az çok yakında sezdiriyor top ve iftarı* (Yahya Kemal).

◆ **Bekletmek** ettrg. f. Bekleme işini başkasına yaptırmak: *Onlar iki saat bekletmeyince insana karı yüzü mü gösterirler* (Ahmed Rasim). [ML]

BEKRE i. (ar. *bekre*). *Esk.* Kuyu v.b. yerlerde kullanılan makara, çıkrık, çark. ‖ Eklemlerde bulunan makara biçimindeki oyuklu kemik. (M)

BEKRİ sıf. (ar. *bukre*, sabahın erken vakti'nden *bekrî*). *Esk.* İçkiye düşkün. Sabahtan içmeğe başlayan, devamlı sarhoş, ayyaş ‖ Sarhoş.

◆ **Bekrîlik** i. İçkiye alışkın olma hali. (M)

BEKRÎ (Ebu Ubeyd Abdullah EL-), islâm coğrafyacılarından (Kurtuba 1040 - ay.y. 1094). Ailesi İspanya müslüman arap aileleri arasında büyük bir mevki sahibiydi. Babası Endülüs'teki Tavaif-i mulûk devrinde memleketi Sartes'i terk ederek Kurtuba'ya yerleşti. Bekrî, bu şehirde ünlü bilginler yanında öğrenimini tamamladı. Babasının ölümü üzerine Almeria emîri Muhammed bin Maan'ın hizmetine girerek bazı resmî görevlerde bulundu. Murabıtlar'ın Endülüs'ü işgali üzerine yeniden Kurtuba'ya döndü, ömrünün sonuna kadar burada kaldı. Bekrî'nin en önemli eseri, şehirleri ve niteliklerini anlatan *Kitab-ül-Mesalik ve'l-Memalik*'tir (Yollar ve Ülkeler Üzerine Kitap). Eserin bütünü elimize geçmemiştir. Ayrıca çeşitli yer adlarının bir sözlüğü olan *Kitabü Mu'cemi Mâ-sta'cem* (Pek az Bilinen Coğ. Adlar Sözlüğü) coğrafî bir kaynak niteliğindedir. Bekrî'nin bu iki eserinden başka dile ait eserleri ve şiirleri de vardır. Bunlardan başka nebat ve ağaçlarla ilgili ve *Kitab-ün-Nebat* (Botaniğe ait Kitap) adında bir eser yazdığı biliniyorsa da şimdiye kadar bulunamamıştır. (M)

BEKRÎ (Ebul-Mekârim Şemsüddin Muhammed), arap şair ve sofisi (1492-1545). Sırayle bir yıl Kahire'de, bir yıl Mekke'de yaşadı. Eserleri: *Divan, Tercemân-ül-Esrâr* (Sırların Tercümesi; tasavvufî şiirler), Mekke fethine dair *Ed-Dürret-ül-Mukallele fi Fethi Mekket-il-Mübeccele*, tarihle ilgili *Zahîret-ül-ulûm ve Netîcet-ül-Fuhûm*. (M)

BEKRÎ (Ebul-Mevâhib Muhyiddin Mustafa bin Kemaleddin bin Ali bin Sıddîkî), arap bilgini, şair ve mutasavvıfı (Şam 1688 - Kahire 1749). Küçük yaşta öksüz kaldı. Amcası tarafından yetiştirildi. Halvetiye tarikatına girdi. Kudüs, Halep Diyarbakır, Bağdat, İstanbul, Mısır ve Hicaz'ı gezdi. Kudüs'e ilk gidişinde (1710) *El-Feth-ül-Kudsî* (Kudüs'ün Fethi) adlı manzum duayı yazdı. Bunu bid'at sayanlara karşı Edirneli Ali Karabaş'tan fetva aldı. 1710'da Şam'a döndü. Kudüs seyahatlerinin birinde Ragıp Paşa ile tanıştı, onunla İstanbul'a geldi (1723). Bundan sonraki hayatı seyahatle geçti. Eserleri: Elliden fazla tasavvufî risale; Şam'dan Kudüs'e gidişini anlattığı *El-Hamrat-ül-Hasiyye fi'r-Rihlet-il-Kudsiyye*, Şam'daki hayatını anlattığı *El-Müdâmet-üs-Şâmiyye*. (M)

BEKRİ (Muhammed ibni Muhammed ibni Ebüs Sürur Şemseddîn-üs-Sıddıkiy-ül-Mısrî), arap tarihçisi (Kahire 1596 ? - ay.y. 1650). Mısır'dan bahseden *Et-Tuhfet-ül-Behiyye fi-Temellük - il-Osman-id - diyar-il - Mısriyye* (Mısır Dünyasının Osmanlılara Mülk Olması için Güzel Hediye) ile *Ravzat-ül Zehiyye fi-Vulâti Mısrî ve'l-Kahiret-il-Muizziyye* (Kahire ve Mısır Valileri Antolcjisi) adlı eserleri önemlidir. (M)

BEKRİ MUSTAFA AĞA, İçki düşkünlüğünü temsil eden tanınmış halk tipi. Murad IV'ün sarayına mensup olduğu rivayet edilir. Hakkında birçok fıkra vardır. (M)

BEKR'LER, arap kabilesi. Bekr ibni Vâil soyundan gelir. İsmailî koluna bağlıdır. IV.yy. da Yemen, Bahreyn ve Yemame'de yaşıyorlardı. İslâm devrinde fetihlerle çeşitli bölgelere dağıldılar. Bir taraftan Horasan ve Türkistan şehirlerine, diğer taraftan da adını onlardan alan Diyarıbekr yakınlarına yerleştiler. İran-Bizans savaşlarında İran'ın tarafını tuttular. Tarihindeki en önemli olaylardan biri, Taglib kabilesiyle giriştiği Besus savaşıdır. Kısa aralıklarla 40 yıl süren bu savaş, iki kabileyi de çok yıprattığı için anlaşmak zorunda kaldılar. Kabileler arasındaki çeşitli mücadelelere karışan Bekr kabilesinin en büyük başarısı İran'a karşı kazanılan Zûkan zaferi oldu. 630 Yılında Hz. Muhammed'e elçiler gönderek İslâmlığı kabul ettiklerini bildirdiler. İran'ın fethinde büyük rol oynadılar. Cemel vakasında ikiye ayrılan kabilenin bir kısmı Ali'nin, diğer kısmı hasımlarının saflarında yer aldı. Emevîler ve Abbasîler devrindeki çeşitli isyanlarda daha çok merkezî idareyi destekleyen Bekr'ler, varlıklarını bugüne kadar devam ettirdiler. (M)

BEKRÖLİT i. (fr. *becquerelite*). Miner. Tabiî hidratlı (su moleküllü) uranyum oksit, ortorombik sistemde kristalleşir. (L)

BEKTAŞ sıf. (esk. türk. *beñdeş*, benzer'den *bektaş*). *Esk.* Akran, eş. ‖ Eşit, müsavi.

◆ **Bektaşlık** i. *Esk.* Benzerlik. ‖ Eşitlik. (M)

BEKTAŞ HAN, İran kumandanı ve Bağdat valisi (öl. 1638). Bağdat'ı Osmanlılara karşı uzun süre savundu, fakat sonunda Murad IV'ün karargâhına gelip şehri teslim etti. Murad IV, Bektaş Hanın Bağdat'ı savunurken gösterdiği cesareti takdir etti ve ona hediyeler verdi. Osmanlı karargâhında misafir iken ansızın fenalık geçirerek öldü. (M)

BEKTAŞİ sıf. ve i. (esk. türk, *bendeş*, benzer> *bektaş*'tan *bektaşî*). Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu kabul edilen tarikata mensup [kişi]. ‖ *Esk.* Yeniçeri. ‖ *Bektaşî babası* veya *bektaşî dervişi*, bektaşî tarikatına mensup derviş. ‖ *Bektaşî fıkrası*, genellikle dinin şekil kısmıyle ve şeriatın sert hükümleriyle alay eden ve Bektaşîlere mal edilen anonim fıkralar. ‖ *Bektaşi- meşrep*, serbest düşünceli, açık fikirli. ‖ *Bektaşî sırrı*, çok iyi saklanan sır. ‖ *Bektaşî taşı*. Bk. BALGAMTAŞI.

— Mus. *Bektaşî musikisi*, bektaşî dergâhlarında icra edilmiş olan musiki. (Mevlevî musikisinden sonra en zengin tarikat musikisidir. Klasik musikiden fazla halk musikisine yakındır. Başlıca mahsulleri, «nefes» denen bektaşî ilâhileridir. Elimizde besteleriyle 100'den fazla nefes vardır. Bunların, dördü hariç, bestekârları meçhuldür.) ‖ *Bektaşî devr-i revanı*, türk musikisinde 13 zamanlı ve 9 vuruşlu bir küçük usul. [Bazı bektaşî nefeslerinde görülür. Bir Aksak usulünün sonuna bir Sofyân usulü getirilerek yapılmıştır. Vuruşları şöyledir: + düm(2), te(1), ke(1). ‖ *Bektaşî raksânı*, türk musikisinde 15 zamanlı ve 9 darplı bir küçük usul. [Bazı bektaşî nefeslerinde görülür. İki şekilde dizilmiş üç tane türk Aksağı'ndan yapılmıştır. Vuruşları şöyledir: düm (2), te (1), kâ(2), + düm(2), te(1), kâ(2) + düm (2), tek(2), tek(1).] ‖ *Bektaşî raksı*, türk musikisinde 16 zamanlı ve 10 darplı bir büyük usul. (Bazı nefeslerde görülür. Bektaşî raksânı usulünden farkı, sonundaki bir darbın fazlalığından ibarettir. Başta iki tane türk Aksağı [düm te kâ şeklinde], sonra birer tane Sofyân ve Nîm sofyân vardır. Yalnız «Raks» usulü de denir.) [M]

BEKTAŞİKAVUĞU bls. i. Şişkin gövdeli etli bitki. Tepesi az çok tüylü, çiçekleri sarı olur. Yazın sulanmak ister, kışın su istemez. (Kaktüsgillerden.)

— ANSİKL. *Bektaşîkavuğu*'nun anavurdu Amerika'dır, özellikle Meksika'da çok bulunur. Kırk kadar türü vardır; limonluklarda yetiştirilen en güzel bektaşîkavukları *Echinocactus Grusonii* ve *E. ingens* türleridir. (L)

BEKTAŞİLİK i. Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu kabul edilen tarikat: *Bektaşîlikte bu hareketi hoş karşılamazlar*. Bk. ANSİKL. ‖ Bektaşî tarikatına mensup olma.

— ANSİKL. *Bektaşîlik*, melâmetten doğmuş tarikatlardandı. Mürşit olarak Hz. Muhammed'i, rehber olarak Hz. Ali'yi ve pir olarak Hacı Bektaş Veli'yi tanıyan ve tamamen bâtınî olan bir tarikattır. On iki esas tarikattan biri olan Bektaşîliğin, XIII. yy.da Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli (1210 - 1271) tarafından kurulduğu kabul edilir. Fakat Hacı Bektaş'ın doğrudan doğruya tarikat kurucusu olduğunu gösteren kesin belgeler yoktur. Mevlâna'nın çağdaşı olan Hacı Bektaş, Selçuklular aleyhindeki büyük bir isyanın başına geçip sonunda Amasya'da asılan Baba İlyas'ın halifesi Baba İshak'a mensuptu. Hacı Bektaş, babâîlerdendi (veya babalılardan) ve Vefaiyye tarikatındandı. Babâî isyanının Selçuklular tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Hacı Bektaş, sağ kalan Babâîleri çevresine topladı ve daha sonra Bektaşîlik diye anılacak olan yeni bir tarikatın esasını meydana getirmeğe çalıştı. Kendisine uyanlara da Bektaşîler veya Bektaşlılar denildi ve sonradan tarikatın sağlam temeller üzerine kuruluşunda bunun büyük bir etkisi oldu. Aslında bir Babaî halifesi olan Hacı Bektaş'ın yaşadığı devirdeki Babaîlere veya ilk Bektaşîlere ait fazla bilgi yoktur. Bektaşî erkânını anlatan ve *Erkânnâme* adı verilen risalelerin en eskisi ancak XVI. yy.a aittir. Hacı Bektaş Veli'nin *Makalât* adlı arapça eseri henüz ele geçmiş değildir. Fakat XIV.yy.a ait bulunan ve kimin olduğu bilinmeyen bir eserde *Makalât* özetlenmekte ve hırka, sakalık erkânı, miyanbestelik, dört tekbir, gülbank, nemed ve Bektaşîliğe ait diğer bilgileri derleyen parçalar bulunmaktadır. Yine bu eserde, Said Emre'nin *Makalât tercümesinde* bulunan bir şiiri de yer almakta ve ilk bektaşî erkânı hakkında, fazla önemli olmasa da bazı bilgiler bulunmaktır. Bu risalenin bazı parçaları, Bısatî'nin Şah Tahmasb (1524-1576) devrinde yazdığı *Menâkıb-ül Esrâr Behcet-ül-Ahrâr* (Sırların Menkıbeleri, Hürlerin Güzelliği) adlı eserine de alınmıştır. Buradan anlaşıldığına göre ilk Bektaşîler erkânda Alevîliğe aşırı derecede meyilli idiler ve aynı zamanda Ahîlerin erkânına da yakındılar. Bu da Bektaşîliğin, kuruluşundan beri, Ahîliğin etkisi altında kaldığını gösteriyor. Tarihî kaynaklar, Bektaşîliğin *Abdalân-ı Rum* (Rum abdalları) denilen zümre ile ilk zamanlardan beri ilgili olduğunu da gösteriyor. Hattâ Bektaşîlere «bektaşî abdalları» denildiği de olmuştur. Bektaşî *Velâyetnâme*'si de (yazılış tarihi 1440-1441) Anadolu Ahîlerinin piri Ahî Evren ile Hacı Bektaş arasındaki münasebetlerden bahseder.

bektaşîkavuğu

Bektaşîliğin, Kalenderiyye ile de ilgisi bulunduğu açıktır. Hacı Bektaş'ın kendisine uyanların serpuşlarını tekbirlediği, safa -nazar ettiği, hırka giydirdiği ve biat töreninde saçlarını tamamen tıraş ettirdiği *Velâyetnâme*'de yazılıdır. Yani Kalenderiyye'nin amacı olan *çar*-darb* olma hali Bektaşîlikte de vardır. Halil Vahdetî Dedebaba (öl. 1650), Hacı Bektaş'ı öven bir tercî-i bendindeki: «*Çar-darb ile anındır elif ü tîg u tırâş / Ser ü rîş ile bürüt oldu dilâ hem dahi* taç beyti ile Bektaşîlikteki çar-darb olma halini haber verir. Kaygusuz Abdal da bir nefesinde aynı şeyi ifade eder:

«Sakalımla başımı
Bıyığımla kaşımı
Hak onara işimi
Bu sakalı kırkaram»

Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Can (Hacı Bektaş'ın Menkıbeleri ve Can Neticesi) eserinden de anlaşıldığına göre Abdallar, Kalenderîler, Haydarîler, Câmîler, Edhemîler ve Semsîler, inanç, gelenek ve şekil bakımından Bektaşîlere yakındırlar. Bu yakınlık, XVII. yy. ın sonlarına doğru bütün bu zümrelerin bektaşîlik tarafından temsil edilmesiyle sonuçlandı. Böylece Bektaşîlik bu bâtınî inanış yollarının hepsini içinde toplamış oldu.

Bektaşîlik tarihinin ikinci devresi Balım* Sultan diye tanınan Hızır Balı (öl. 1516) ile başladı. Bektaşîler bu şahsı ikinci pir olarak tanırlar ve bektaşî erkânının onun tarafından vaz'edildiğini kabul ederler. Balım Sultan'dan itibaren Bektaşîlik, evli babalar ile, evli olmayan (mücerret*) babalar tarafından temsil edilmeye başlandı. Mücerret derviş ve babalar, kendilerini bu ta-

Foto: Noailles (LAROUSSE)

BELAUNDE TERRY

rikata tamamen adamış insanlardı. Bunların sağ kulak memelerinin delindiğini ve kulaklarına demir veya bakırdan yapılmış mengûş denen bir halka takıldığını görüyoruz. (Bk. KÜPELİ.) *Velâyetnâme* ve bektaşî silsilesine göre, Balım Sultan Hacı Bektaş'tan sonra gelen çelebilerdendi. Çelebiler, Hacı Bektaş'ın kendisine kız evlât edindiği Hatun* Ana'nın oğullarıdır. Hacı Bektaş ile Balım Sultan arasında dört çelebi daha vardı. Balım Sultan'ın ölümünden sonra çelebiliğe kardeşi Kalender geçti. Kalender* Çelebi, Kanunî Süleyman devrinde ikinci bir babaî isyanı tertiplediği için öldürüldü (1528-1529). Bu yüzden Bektaşîlik bir süre mânevî nüfuzunu kaybetti. Kalender Çelebinin öldürülmesinden 23 yıl sonra (1552) Bektaşîlikte çelebilik ile birlikte bir de «dedebaba*»lık görülüyor. Bu makam, Balım Sultan'ın dervişlerinden Sersem* Ali Baba tarafından kuruldu ve böylece tarikatın başına «dedebaba»lar geçmeğe başladı. Bu usulün Mevlevîlik tesiriyle meydana geldiği söylenebilir. Böylece XVI. yy.dan itibaren Bektaşîliğin merkezî otoritesi ikiye ayrıldı. Zaten Balım Sultanın kurduğu söylenen erkân, Alevîler ile Bektaşîleri ayırmışken, bu sefer de çelebilik ve dedebabalık makamları bu ayrılığı tamamladı. Çelebilerle dedebabaların arası bazen iyi gitmiş, bazen de açılmıştır. Bu arada, çelebilik makamına geçenler aynı zamanda dedebabadan bir de bektaşî halifeliği almak mecburiyetini duydular. Basit ve oldukça hurafeli inançları olan ve doğrudan doğruya İran safevîlerinin tesirine kapılan, bu yüzden de Osmanoğullarını meşrû hükümdar tanımayan alevîler, çelebilere ve dedelere uydular, yani ilk usulü bozmadılar. Bektaşîler ise bunları aralarına almadılar ve asıl kendilerini Hacı Bektaş tarikatı mensubu saydılar.

Osmanlı imparatorluğunda yeniçeri isyanında Bektaşîler de yeniçerilere yardım ettikleri için Sultan Mahmud II Yeniçeriliği kaldırdığı zaman Bektaşîliği de yasak etti (1826). Önde gelen bektaşî babaları asıldı ve sürüldü. Bektaşî tekkelerinin yeni yapılmış olanları yıktırıldı, eski tekkelere de nakşî şeyhleri tayin edildi. Fakat bütün bu sert tedbirlere rağmen bektaşîler, taçlarının üzerine fes giydiler ve birçoğu da nakşiye'den icazetname alarak bektaşî tekkelerine şeyh olmanın kolayını buldular. Mahmud II devrinden sonra bu hüküm unutuldu, fakat Bektaşîlik resmen nakşibendiye'nin bir şubesi sayıldı. Son zamanlarda çelebilerden Ahmed Cemaleddin Çelebi'nin babalarla arası açıldı. Bu yüzden kendisinin, Hacı Bektaş'ın yalnız manevî değil aynı zamanda sulbî oğlu olduğunu iddia etti ve alevîlerin arasına gönderdiği vekilleri ile onların bir kısmını dedebabalardan ayırdı. Bu sebepten dolayı Bektaşîlik bölündü. Türkiye'de tekkelerin kapatılmasından ve tarikatların ilgasından sonra (4 eylül 1925) aynı icraat Suriye'de de yapıldı. Böylece Bektaşîlik yalnız Mısır'da ve özellikle Arnavutluk'ta resmî mahiyette kaldı.

● *Bektaşîlikte teşkilât.* Bektaşîlikte beş derece vardır. Sırası ile: muhip, derviş, baba, mücerret ve halife. Bektaşîlerden iki tanesinin kefaletiyle tarikattan nasip alan, yani bir babaya intisap eden kişiye *muhip* denir. Muhipler yalnız muhip âyin-i cem'i ile ölü âyin-i cem'ine girebilirler.

Muhiplerden derviş olmak isteyen, dervişliğe ikrar verir ve bir tekkeye girer. Orada bir müddet arakiye ile hizmet eder. Dervişliğe lâyık olduğu anlaşılınca dervişlik âyin-i cem'i yapılır ve kendisine dervişlik tacı giydirilir.

Babalık, Bektaşîlikte üçüncü derecedir. Ehliyeti olan dervişe, halife tarafından icazet verilirse tacının üstüne sarık sarabilir ve böylece babalık makamına geçebilir. Muhip ve derviş yetiştirebilir, fakat bir dervişe babalık veremez. Babalık vermek yetkisi sadece, bektaşîlerin en büyüğü olan halifeye aittir. Babalar, peygamber soyundansa yeşil, değilse beyaz sarık sararlar.

Mücerretlik, Bektaşîlikte dördüncü derecedir. Evlenmemiş bir derviş yahut baba, mücerretliğe ikrar verir. Kalenderiyye'den geçmiş olan tıraş erkânı ile tıraş edilir, sağ kulağı delinerek mengûş, yani küpe takılır ve bu suretle mücerretlik makamına geçirilmiş olur. Mücerretlik âyin-i cem'ine mücerretlerden başka hiç kimse giremez. Mücerretler evlenemezler ve ömürleri boyunca kendilerini tarikata adamış sayılırlar. Mücerretlik âyini önceleri yalnız Hacı Bektaş dergâhında, Balım Sultan türbesinde ve Kerbelâ tekkesinde yapılırdı. Son zamanlarda Merdivenköyü tekkesi şeyhi Mehmed Ali Hilmi Dedebaba, bu âyini Merdivenköyünde de yaptı.

Halifelik, Bektaşîliğin beşinci derecesidir. Halife, bektaşîlerin en büyüğüdür. Taçlarının üstüne siyah sarık sararlar. Herhangi bir baba, halifelik makamlarından birine başvurduğu zaman isteği kabul edilirse veya buna lüzum görülürse kendisine halifelik icazeti, çırâğ, tuğ, alem ve sofra verilirdi. Muhiplik, dervişlik, babalık ve mücerretlik âyin-i cemlerinde bir kurban kesilmesine karşılık, hilâfet âyin-i ceminde usule uyularak kırk kurban kesilirdi. Fakat son zamanlarda kurbansız nasip verenler ve hilâfet kurbanını bire indirenler de oldu. Bektaşîlere önceleri dört halife varken, sonraları bu usul de bozuldu. Bektaşîlerde, aynı zamanda üç mücerret baba, müşterek ve imzalı icazetname ile bir babayı halife yapabilirdi.

● *Bektaşî inancı.* Bektaşîler Caferî mezhebindendir. Kendilerinde Ehl-i Beyt sevgisi çok kuvvetlidir. Bektaşîlere göre Ali, Allah'ın zuhuru, mirâç ise Hz. Muhammed'in Ali'ye intisap etmesidir. Bektaşîler sabah ve akşam on iki imama selâvat getirir ve *na't-i Ali* okurlar. Muharrem ayında on gün su içmezler. Muharremlerden sonra babaya baş okuturlar, yani bir yıllık günahtan temizlenirler. Ali'nin doğum günü saydıkları *Nevruz**'u kutlar ve üç gün süt içerler. Biribirleri ile sohbet edip dem çekerler, nefes okurlar, saz çalıp dinlerler. Bütün bunlar onlara göre ibadettir. Bektaşîlerde ahlâk, verilen söze dayanır. Bu da «elin tek, dilin pek, belin berk tut» sözünden ibarettir. Onlara göre «kendini bilene atasının kanı helâl, bilmeyene anasının sütü haram,» idi. Çoğu da tenasüh nazariyesine inanırdı. Tasavvuf ile fazla bağdaşmayan Bektaşîlik, daha çok dünyevî bir düşünüş, bir neşve idi.

● *Bektaşî edebiyatı.* Bektaşîliğin türk edebiyatı üzerinde pek geniş ve pek olumlu etkileri vardır. Bektaşîler, aslında türk vezni olan hece veznini benimsemişler ve halka halk diliyle hitap etmişlerdir. İçlerinde okumuş olanları bazen aruz veznini de kullandılar. Bektaşî şiirleri, halk edebiyatının en önemli kaynakları arasındadır. XIII. yy, da Said* Emre ile başlayan bektaşî edebiyatı, XV. yy.da Kaygusuz* Abdal gibi çok büyük bir şair yetiştirdi. XVI. yy.da Hatayî* (Şah İsmail-i Safevî), daha sonra Pir* Sultan Abdal ve onun müridi olan Kul* Himmet, bu edebiyatın en büyük şairleri arasındadır. Bektaşî edebiyatı, zamanımıza kadar gelmiş ve birçok değerli şair yetiştirmiştir. Ehl-i Beyte karşı sevgi göstermek, taassup ve yobazlık ile alay etmek, bektaşî gelenek ve düşüncelerinden bahsetmek, bu orijinal edebiyatın belli başlı konularıdır. (→ Bibliyo.) [M]

BEKTAŞİÜZÜMÜ bls. i. Frenk üzümü türü. (İlmî adı: *Ribes grossularia*) [Taşkirangillerden.]

— ANSİKL. *Bektaşîüzümü* 60-150 sm boyunda bir çalıdır. Gövdesi kahverengi ve tüycüklüdür. Yaprakları yürek biçiminde ve parçalı, çiçekleri kısa saplı, beyazımsıdır. Nohut iriliğindeki yeşil, sarı veya kırmızı meyvesi sulu ve mayhoştur. Taze olarak yenildiği gibi reçeli de yapılır. Yurdumuzda az miktarda yetiştirilir. [M]

BEKTAŞ VELİ Hacı, türk mutasavvıfı (1209/1210 ?-1270/1271). Anadolu selçuklularına karşı ayaklanarak 1240'ta idam edilen Baba İshak'ın halifelerinden. Hayatı hakkındaki bilgiler Eflâkî'nin *Menakıbü'l Ârifin*'ine (Âriflerin Menkıbeleri), *Âşıkpaşazade Tarihi*'ne ve *Bektaşî Velâyetnâmesi*'ne dayanır. Bu bilgilere göre Bektaş Veli Horasan'dan Sıvas'a geldi. Amasya'ya giderek Baba İshak'a halife oldu. Bir süre Kırşehir ve Kayseri'de kaldı. Bugün Hacıbektaş adını taşıyan Sulucakarahöyük'e yerleşti. XIII. yy.da Anadolu'daki dinî-askerî teşkilât içinde yer alan Bâcıyân-ı Rum topluluğundan Hatun Ana'yı evlât edindi. Din ve mezhep bağlarından uzaklaşarak Baba İshak'a yeni bir düzenin kurucusu, mehdî, hattâ peygamber gözüyle bakan Babalıların ayaklanması sırasında Bektaş'ın kardeşi Menteş, Sıvas'ta öldürüldü. Bu ayaklanmada Babalıların büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi. Vefaiye tarikatından bir babaî halifesi olan Bektaş, isyandan geriye kalan şiî, bâtınî zümrelerini etrafına topladı. Müritleri tarafından «kalenderler piri, abdallar serveri» sayıldı. Sonradan kendisine bağlanarak kalenderî, haydarî, abdal, şemsî, edhemî, câmî, celâlî gibi şiî-bâtınî zümrelerini içinde toplayan tarikat, Bektaşîlik adını aldı.

Bu tarikat osmanlı imparatorluğunda yaygınlaştıktan sonra Hacı Bektaş'ı ilk osmanlı hükümdarlarıyle çağdaş sayan söylentiler ortaya çıktı. Bektaşî geleneğine göre Hacı Bektaş, Orhan Gazi zamanında (1326-1359) Yeniçeri ocağına dua etmiş, Yeniçerilerce pir tanınmıştır. Bu inanış dolayısıyle Yeniçeri askerine «Taife-i Bektaşîyan», yeniçeri ağalarına da «Ağa-yı Bektaşîyan» denir. Yeniçerilerin başlarına giydikleri börkün arkaya doğru sarkan kısmı da Hacı Bektaş'ın hatırasına bağlanır. Söylentiye göre Hacı Bektaş, kendisine getirilen yeniçerinin başına elini uzattığı zaman, arkaya doğru sarkan kol yenini hatırlatmak için börkün arkasına bu kısım eklenmiştir. Yeniçeri sözünün gene bu kol yeniyle ilgili olan «Yen içeri» sözünden geldiği de ileri sürülür. Bektaş Veli Yeniçeriliğin kurulmasından, hattâ Osmanlılardan çok önce öldüğü için bunların doğru olması mümkün değildir. Osmanlı devletinin ilk zamanlarında Anadolu'da yaygın bir kuruluş olan Ahîlikte her esnaf sınıfı bir pir'e bağlanıyordu. Ahîlerin seyfi kolu olan Alp-erenler de Hacı Bektaş'ı kendilerine «Serçeşme» tanıdılar, böylece Yeniçerilikle Bektaşîliği birleştiren söylentiler ortaya çıktı.

Âşıkpaşazade, Hacı Bektaş'ın osmanlı hükümdarlarından hiçbiriyle görüşmediğini ısrarla belirtir. Yeniçerilerle ilgisini, bir savaşta, müritlerinden Abdal Musa'nın yeniçeri üsküfü giymesine bağlar.

Süflî Derviş diye tanınan Ali oğlu Musa'nın XV. yy.da yazdığı *Bektaşî Velâyetnâmesi,* Hacı Bektaş'ın hayatını olağanüstü menkıbelerle karıştırarak anlatır. Bu dinîdestanî menakıb kitabına göre Hacı Bektaş Veli Nişaburludur. VII. imam Musa Kâzım'ın soyundandır. Hoca Ahmed Yesevî halifelerinden Lokman Perende'nin öğrencisidir. Çocukluğundan başlayarak kerametler gösterir. Horasan erenleri tarafından ululuğu kabul edilir. Kendisine teklif edilen saltanatı kabul etmeyerek kırk yıl ibadetle uğraşır, inzivada yaşar. Sonra Horasan valisi Ahmed Yesevî'nin Bedahşan kâfirleriyle uzun savaşlarına katılır. Şahin şekline girerek savaşın kazanılmasını sağlar; Bedahşan halkına İslâmiyeti kabul ettirir. Daha sonra Yesevî'nin işaretiyle taç, hırka, sofra, seccade emanetlerini alarak Rum diyarına yerleşir. *Menakıbnâme*'de, bundan sonra Hacı Bektaş'ın Anadolu'da molla Sadeddin, Sarı Saltuk, Mevlâna, Seyyid Mahmud-u Hayrâni, Ahî Evren gibi din, tasavvuf ve tarikat büyükleriyle yaptığı görüşmeler, gösterdiği kerametler anlatılır.

Hacı Bektaş'ın *Makalât* adında arapça bir kitabı olduğu bilinmektedir. Bu eserin Yunus Emre'nin çağdaşı Said Emre tarafından yapılmış mensur çevirisiyle Ferahname yazarı Hatiboğlu'nun 1409'da tamamladığı manzum bir çevirisi vardır. *Makalât* öğretici bir tasavvuf kitabıdır. Şeriat, tarikat, hakikat, marifet adını taşıyan dört kapı ile her kapının kırk makamını; ölüm, zahit, ârif, muhip gibi tasavvuf terimlerini, insanın her şeyi kendinde topladığı gerçeğini anlatır. 12 İmamın dostlarına dost, düşmanlarına düşman olmak gibi Şiîliğin esaslarını savunur. Zahidin ibadetle, muhibbin hak sohbetiyle meşgul olacağını, sırası gelince taatlerin ortadan kalkacağını kabul eden bâtınî inançlara da yer verir. Hacı Bektaş'ın XVIII. yy. dil özelliklerini taşıyan iki sayfalık bir *Şathiye*'si de vardır. Bektaşîler arasında söylenen Hacı Bektaş, Bektaş, Şirî mahlâslı şiirler XIII. yy.dan çok sonra meydana gelmiş ve Hacı Bektaş'a mal edilmiştir. Tasavvuf hikmetlerini biraraya getiren farsça *Fevaid* adlı kitap da çeşitli yerlerden toplanmış ve Hacı Bektaş'a isnat edilmiş eserlerdendir. (→ Bibliyo.) [M]

BEKUİLER. Bk. BATUALAR.

BEL i. İnsan vücudunda, göğüs ile karın arasında kalan dar kısım: ... *kitapları alıp hepsini belinden çıkardığı Trablus kuşağına sardı* (Ömer Seyfeddin). *Saçlarını artık uza-*

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

mış, hemen hemen belime inmişti (R.N. Güntekin). || Vücutta, göğüs ve karın arasında daralan bölgenin sırtın altına rastlayan arka bölümü. || Hayvan vücudunda omuzbaşı ile sağrı arasında kalan kısım. || Meni, cinsî birleşme esnasında akan salgı. || Dağın iki tepesi arasında geçit verecek şekilde alçalan yer, belen: *Turnam gelirken ilinden / Yüce dağların belinden* (Halk türküsü). || Geminin orta kısmı.

— ÇEŞ. DEY. *Bel bağlamak*, güvenmek, dayanmak: *Bel bağladığım tepelerden / Gün doğmayabilir bir daha* (C.S. Tarancı). || *Bel bükmek*, selâm vermek için eğilmek: *- Ekselans, diye bel büken bir profesör geldi* (F.R. Atay). || *Bel gevşekliği*, cinsî iktidarsızlık: *Bel gevşekliğine karşı ilâçlar alıyor* (B. Felek). || *Bel gibi akmak*, [sıvı için] çok ince olarak akmak. || *Bel vermek*, [dik yüzeylerde] dışa doğru; [yatay yüzeylerde] aşağıya doğru eğilmek, kamburlaşmak: *Önü çökmüş sarığın, arka taraf vermiş bel* (M.A. Ersoy). ||*Beli açılmak*, herhangi bir sebeple küçük abdestini tutamaz duruma gelmek: *Bizim oğlanın beli açılmış, beli soğuklamış, ayazda kalmış, yumurta sarısı içiriyorum!* (Ahmet Rasim). || *Beli gelmek*, cinsî birleşme sırasında salgı boşaltmak. *Argo*. Bir şeyin ve sözün çok tekrar edilip bıktırıcı hale gelmesi. || *Belinden gelmek*, birisinin çocuğu olmak. || (*Yarı*) *beline kadar*, vücudun belden yukarısı için kullanılır: *Tavan arasının penceresinden yarı beline kadar sarkan, ellerini çırpan Rum kızı...* (Ömer Seyfeddin). || *Beline sağlam* (*olmak*), ırz ve namusa saygılı (olmak): *- İşte kardeşim, sizden ricamız bu. Böyle emniyetli, eline beline sağlam...* (B. Felek). || *Belini alamamak*, yerinden doğrulamamak: *Doğrulup kalkmak istedikçe belini alamayan kadın...* (Ahmed Rasim). || *Belini bükmek*, çaresizlik içinde bırakmak, çökertmek, yenilgiye uğratmak: *Bu ayrılık yaman büktü belimi* (Halk türküsü). || *Belini çökertmek*, kamburlaşmak, eğilmek: *Kukla gibi bellerini çökertip eğilerek bana «Boncurna» diyorlar* (H.R. Gürpınar). || *Belini doğrultmak*, durumunu düzeltmek: *İlk zamanlar Sinop'ta epeyce bocalamış, fakat az sonra belimi doğrultmaya başlamıştım* (R. N. Güntekin). || *Belini kırmak*, bir insanı, bir şey yapamaz hale getirmek. || *Eline, beline, diline sağlam*, hırsızlık etmeyen, zina yapmayan, sır vermeyenler için kullanılır.

— Anat. Karnın arka bölgesi. Omurganın iki yanında ve göğüs kafesinin altında kalçanın üstünde bulunur. || *Bel ağrısı*, omurganın bel hizasındaki normal eğriliği. (Bu eğrilik gebelik ve bazı hastalık hallerinde çoğalır; bel kamburluğu halinde kaybolur). || *Bel-kalça atardamarı*, karınaltı atardamarının bel kaslarına dal veren kolu. || *Bel-kalça kirişi*, kalça kemiğinin üst kenarını dördüncü ve beşinci omurların yan çıkıntılarına bağlayan enli kiriş. || *Bel omurları*, beş tanedir: yan çıkıntıları çok gelişmiş, dikensi çıkıntıları kalın büyük omurlardır. Beşinci bel omuru kuyruksokumu kemiği ile eklemleşir ve bel-kuyruk eklemini meydana getirir.

— Denizc. *Bel verme*, bir gemi teknesinin bükülme eğilimi, yani geminin baş ve arka taraflarının geminin orta kısmına göre, düzgülü durumunun altındaki düzeye doğru kavislenmesi. Bir geminin orta kısmındaki ambarlar çok dolu veya geminin puruvası ile pupası iki dalganın tepesindeyken orta kısmının aradaki boşlukta kalması ve teknenin boylamına defora olarak tepesi yukarıda bir kavis teşkil etmesi. (Bu olaya BELVERME de denir.) [Bk. ANSİKL.]

— İnş. *Bel vermek*, iki tarafı birer yere bindirilmiş olan kiriş ve tahta gibi uzun ağaçların ağırlığa dayanamayıp kavislenmesi. (Düz bir duvar da orta kısmındaki temelin oturması ile kavisli bir şekil alabilir. Dikey satıhlar kavislenirse buna *karınvermek* denir).

— Kıyf. *Bel bağı*, bele bağlanılan kuşak veya kaytana verilen ad. || *Bel kayışı*, bele kuşak gibi bağlanarak üzerine kılıç, kasatura, süngü gibi silâhlar veya eşyalar asılan kayış.

— Patol. *Bel ağrısı*, bel bölgesinde beliren ağrı. Çoğu zaman kızarıksız ve şişsizdir, fakat gerilme hareketleriyle ağrı artar. (*Eşanl.* LUMBAGO.) [Bk. ANSİKL.]

— Spor. *Bel kündesi*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizc. *Bel verme* ile karşıtı olan *şekil bozukluğu* yani KAMBURLAŞMA (bu durumda geminin baş ve arka kısmı orta kısma göre yukarıya bükülür) olayları, özellikle gemi dalgaların tepesinden ve dalgalar arasındaki çukurdan geçerken ortaya çıkar. Şu halde bel verme, geminin orta kısmı bir dalganın tepesinde, baş ve kıçı dalgalar arasındaki boşluk üzerinde bulunduğu zaman meydana gelir. Bu şekil bozukluğu gemideki yükün gemi içindeki dağılışından da ileri gelir, yani iki uç kısımlar, geminin yüzme yeteneğini sağlayan bakışımlı bölmeler için uygun olmayan şekilde yükle doldurulduğu zaman belirir. Ağaç tekneler eskiden çok önemli ölçüde ve devamlı olarak bel verirlerdi. Bunun sebebi tekneyi meydana getiren kısımların arasındaki boşluklardı; bu durum geminin hizmetten çıkarılması sonucunu doğururdu. Bugün kaynak veya perçinlicelik inşaatı sayesinde bu boşluklar giderildi. Bel verme ve kamburlaşma artık tehlikesiz ve esnek bir şekil değişmesinden başka birşey değildir.

— Patol. *Bel ağrıları*: 1. dölyatağı ve ve eklentilerinde, böbreklerden, romatizmadan, kas ve deri siniri ağrılarından ileri gelen bel ağrılarını; 2. bir zorlanmadan sonra birdenbire belde beliren acılı ağrıları kapsar. Gerçek *bel ağrı*'sı budur; bu ağrı omur eklemlerinin burkulmasından veya bazen bir kas kopmasından ileri gelir. Bu rahatsızlık çoğu zaman zararsızdır, hastayı öne eğik yürümek zorunda bırakırsa da on gün içinde iyileşir. İyileşmesi için yatakta dinlenme, yöntemli masajlar, buhar banyoları, hafif şişe çekmeler, yerel veya genel ağrı dindirici ilâçlar, gerekli ise mekanik tedavi gibi tedbirlere baş vurulur. Kıpırdadıkça çıtırdadığı için çıkıkçıların «omurga oynaması» dedikleri bu çeşit burkulmalardır.

— Spor. *Bel kündesi*, yerde ve ayakta uygulanır. Oturan bir pehlivanın, rakibinin belinin iki tarafından ellerini sokup göbeği üzerinde kilitledikten sonra üstüne yüklenip yere yaslarken, belinden aşağısını kaldırıp, sırtını çevirmek veya ayaktayken yerdeki rakibi belinden kapıp göbek hizasına kadar kaldırarak sırtını yere doğru çevirme hareketidir.

— Vet. *Bel ağrısı*, yerleri ve mahiyetleri birbirinden çok değişik olmakla beraber bel bölgesinde belli noktalarda belirmeleri, dik yürümede ve ayağa kalkmada az çok güçlüğe yol açmaları bakımından birbirine çok benzeyen ağrıların tümü. (LM)

BEL i. Zır. Toprağı bellemek için kenarına ayakla basıp toprağa batırılarak kullanılan, sivri uçlu, çatal şeklinde veya kürek biçiminde tarım âleti: ... *tarlanın nihayetinde bel ile çalışan Bulgar, köpeğin havlamasını işitmemiş gibi hiç bize bakmıyor* ... (Ömer Seyfeddin). *Şu gördüğün hakir şeyler / Tohum, öküz, bel, orak* ... (M.E. Yurdakul). || *Çatal bel*, taşlı tarlaları bellemek için kullanılan iki geniş çatallı bel. || *Kürek bel*, yumuşak ve iyi işlenmiş bahçe toprakları için. || *Sivri bel*, sert ve ağır toprakları bellemek için. (ML)

BEL‹ i. (ar. *bel‹*). *Esk.* [Türkçede *etmek, eylemek* yardımcı fiilleriyle kullanılır]. Yutmak: *Girit'in çok yaşamış yırtıcı bir kartalına / Sorunuz kaç kişinin beynini bel'etmiştir* (Hüseyin Suad). [M]

BEL i. (Graham *Bell*'den). Ses şiddetiyle ilgili birim.

— ANSİKL. *Bel*, verilmiş bir ses şiddetinin, kendisinden 10 kat az diğer bir ses şiddetine oranının ondalık logaritmasına eşittir. Kulak, bel'den 10 kat daha az şiddetleri ayırt edebildiğinden ses şiddeti birimi olarak daha ziyade, bel'in onda biri olan *desibel* kullanılır. Kulağın algılayabildiği sesler 13 bel'lik bir aralığın kapsamı içindedir. (L)

BEL, *derebeyi*, anlamına gelen unvan. İbranice ve Fenike dillerinde «ba'l» deyiminin karşılığıdır; bu unvan M.Ö. II. binyıl başlangıcında, Babilonya'da tanrı Marduk'a verilirdi. Böylelikle Marduk baş tanrı oluyor ve Sümer tanrılarının başı Enlil'in yerine geçiyordu. Bel, Palmira'nın büyük tanrısıydı. Ona bir tapınak ayrılmıştı. (M.S. I. yy.) *Bel*'in dişisi *beltu*'dur, Yunanlılar bunu *beltis* yapmışlardır. (L)

BÉL veya **BELİUS** (Matyas), macar bilgini (Ocsova 1684- Presburg 1749). İncil'i Çekçeye çevirdi. Fakat şöhretini, daha çok tarihî ve coğrafî eserlerine, özellikle kendisini saray tarihçisi yapan Charles VI'ya ithaf ettiği *Notitia Hungariae Novae*'ye borçludur. (L)

BELÂ i. (ar. *belâ*, musibet). İçinden çıkılması pek güç durum; musibet, felâket: *Bin belâdan arta kalmış bir adamım* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Kaza belâ adım başınadır* (C.S. Tarancı). || Büyük zarar ve sıkıntı sebebi olan hâdise veya kimse; büyük dert, gaile: *Şebîb suya düşüp gark oldu ve yoldaşları dağıldı. Haccac da bir belâdan kurtuldu* (Cevdet Paşa). *Ahbabımızın devletiyiz, hasme belâyız* (Ziya Paşa). *Başlarına belâ mı alacaklar?* (M.Ş. Esendal). *Ulan belâ dediğin bundan çıkar* (B. Felek). || Hak edilen ceza: *Allah belâlarını versin!* (K. Tahir). *Belâsını buldu* (Ş. Sami). || [İstenmedik davranışa zorlayan] Tesir, kaygı: *Bana evlât belâsıdır bu acı* (M. Âkif). *O zamana kadar azar tekdir belâsı, saatlere yalnız dışlarından bakmakla yaşamıştım* (A.H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. [Başına] *Belâ etmek* (*açmak, sardırmak*). Bk. BAŞ. || *Belâ aramak*, kavga çıkarmak için fırsat aramak, üzüntüye sebep hazırlamak: *Kadın belânı arama! Ben sana it demedim, sen it dedin* (B. Felek). || *Belâ çekmek*, eziyet, sıkıntı çekmek: *Rumeli ve gerek Anadolu ahalisi çektikleri belâların eshâb-ı sahîhasını fehm ve idrâkten âciz olduklarından bunların hepsini zât-ı şâhânenizden bilirler* (Ziya Paşa). || *Belâ çıkarmak*, kavga çıkarmak: *Bu herifler burada bir belâ çıkaracaklar!* (Ahmed Rasim). || *Belâ kesilmek*, birisine musallat olmak, sıkıntı ve eziyet vermek: *Bir Orta Anadolu şehrinde herkes kızcağızın başına belâ kesilir* (P. Safa). || *Belâ okumak*, kötülüğü istenilen bir kimse için Tanrı'dan ceza dilemek, beddua etmek: *Kamyonlara belâ okunmuş, arabadan ve mecmuadan, yaptırdığı apartmandan, yedireceği yemekten, içireceği sudan sözler bulup söylemişti* (S.F. Abasıyanık). || [Başına] *Belâ olmak*. Bk. BAŞ. || *Belâar mübareği*, aşk gibi insanın başına felâketler getireblen fakat vaz geçilemeyen hallerde söylenilir. || *Belâsını bulmak*, hak ettiği cezaya uğramak: *Haydi git, şimdi belânı bulursun!* (Ahmed Rasim). || *Belâsını çekmek*, herhangi bir hareket ve davranıştan ötürü ıztırap çekmek. || *Belâya bak ki*, bir durumun üzücü olduğunu belirtmek için kullanılır. || *Belâya çatmak* (*düşmek, uğramak*), zor ve üzücü bir duruma girmek: *Haydi otur yerine. Amma belâya çattık ha... diyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Kulluğumuzu bilmediğimizden türlü belâya uğruyoruz* (H. R. Gürpınar). || [Başı] *Belâya girmek*, içinden çıkılması güç duruma düşmek. || *Belâya sokmak*, bir kimseyi sıkıntılı bir duruma düşürmek:... *«Töbe bey Allah. Bunlar adamı belâya sokarlar» diye başını sallıyordu* (Kemal Tahir). || *Belâyı satın almak*, bile bile sıkıntıyı üzerine çekmek. || *Belâyı savmak*, sıkıntıdan kurtulmak. || *Esk. Belâ-cû* (*Belâ-cûy*), kendisine dert arayan. || *Belâ-cûyân*, dert arayanlar. || *Belâ-dîde* (Belâ görmüş), belâya uğramış. || *Belâ-efşân*, belâ saçan: *Uyûnda gâh safâlar, gehî belâefşân* (Cenab Şahabettin). || *Belâ ender belâ*, çok şiddetli sıkıntı, üzüntü, katmerli belâ. || *Belâ-gerdan*, belâyı savuşturan. || *Belâ-keş*, belâ, sıkıntı ve eziyet çeken: *Merd-i bîkayde belâ-keşliktedir ârâm-ı dil / Yoksa çoktan terkederim canı da cananı da* (Şeyh Galib). || *Belâ-yı berzah*, kurtulunması güç olan belâ. || *Belâ-yı hilkat*, yaratılış belâsı. || *Belâ-yı muazzam*, büyük üzüntü ve sıkıntı. || *Belâ-yı nâgah*, ansızın gelen belâ. || *Belâ-yı siyâh*, acı olay veya durum. || *Belâ-zede*, belâya uğramış: *Onun fıtrî belâzedeliğini en millî ve en samimî şairin nâlelerinden anlamalıdır.* (A.H. Müftüoğlu).

◆ **Belâlı** sıf. Yorucu, üzücü, can sıkıcı: *Belâlı işlerden kurtulamaz.* || Kederli, sıkıntılı: *Kerem gibi ne belâlı başın var* (Halk türküsü). || Zorba, yoldan çıkmış kadınların musallat dostu: *Dev yapılı belâlının yüzü alnından akan kanlarla kıpkırmızı..* (Y.Z. Ortaç). [M]

BELÂ veya **BELÎ** edat. (ar. *belâ* veya fars. *belî*). *Esk.* «Evet, peki, hayhay» anlamında: *On iki imam, on iki tarikat, cümlesine dedik belî* (N. Araz).

Liège: Meuse nehri boyunca sanayi tesisleri

Brüksel belediye sarayı

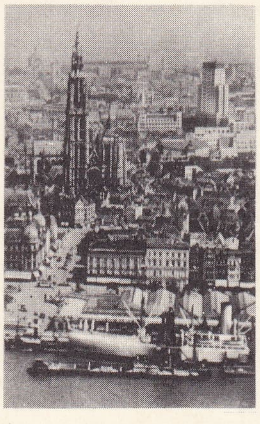

Anvers
ilk planda l'Escaut

Arden yüksek platosu

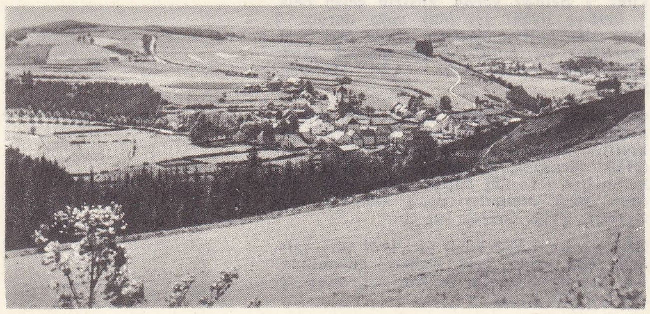

— DEY. *Esk. Kalûbelâ* dediler «evet». (Bk. KALÛBELÂ.) [M]

BELA, Arpad soyundan dört macar kralının adı: **Bela I,** kardeşi Andras I'e karşı kendisine yardım eden amcası Polonya kralı Yavuz Boleslaw'ın desteğiyle tahtı ele geçirerek 1061'den 1063'e kadar krallık etti. Güçlü ve becerikli bir kraldı. Papalığın yeniden kurulması amacıyle girişilen son hareketi başarısızlığa uğrattı. — **Bela II,** *Kör,* 1131'den 1141'e kadar kral oldu. Amcası Kalman'ın emriyle, gözleri oyulmuştu. İsvan'ın anabir kardeşi Borics'in çevresinde toplanan muhaliflerine karşı şiddetle savaştı ve tahtını elinden almak isteyen Polonya kralı Çarpıkağız Boleslaw'ı yendi. — **Bela III,** 1172'den 1196'ya kadar kral oldu. Bela II'nin torunudur. Tahta geçmeden önce Manuel I'in kızı Maria Komnenos ile nişanlanarak Bizans imparatorluğu tahtına vâris gösterildi. Fakat Manuel'in bir oğlu olunca nişan bozuldu. Bela III macar kralı olunca, 1185'te İstanbul'a karşı bir sefere girişti, ama sonuç alamadı. İleride kral olacak oğlu Andras II'yi Halicz prensliğinin başına geçirdi. Bu olay Polonya ile Macaristan arasında uzun süren anlaşmazlıklara yol açtı. Bela III, memleketinde fransız kültürünün yayılmasını kolaylaştırdı. — **Bela IV,** 1235-1270'e kadar krallık etti; soylulara boyun eğdirdi. Moğolların önünden kaçan Kuman'ları Macaristan'a kabul etti. Fakat onlardan çekinen Macarlar, Kuman'ların başbuğunu öldürdü. Bela IV, Mohi muharebesinde (1241) Moğollara yenildi ve yabancı memleketlere sığınmak zorunda kaldı. Moğollar çekildikten sonra, harabeye dönen ülkesini onardı ve avusturyalı dük Friedrich'in elinde bulunan macar topraklarını geri aldı. Babanberg hanedanı söndükten sonra boşalan Avusturya tahtını ele geçirmek için Bohemya ile savaştı ve yenildi. (L)

BELÂAT i. *Phytophthora palmivora* mantarının sebep olduğu palmiye hastalığı. (L)

BELÂBİL çoğl. i. (ar. *bülbül*'den *belâbil*). *Esk.* Bülbüller. (M)

BELÂDUR veya **BELÂDIR** bls. i. (ar. *belâ,* felâket, musibet ve fars. *dür,* uzak'tan *belâdür*). *Esk.* Belâlardan kurtulmak için verilen sadaka. ‖ Nazarlık. ‖ Kadınların kullandığı elmas, altın v.b. süs eşyası. ‖ Gelin tacı.

— Esk. bot. Hindistan'da yetişen ve Arapların *habbülfehm* dedikleri bir ağacın meyvesi (*Semicarpus anacardium*); ağacına *amerikan elması* veya *belâdır ağacı* da denir. İlâç olarak da kullanılır. (M)

BELÂGAT i. (ar. *belâgat*). İyi konuşma, sözle inandırma yeteneği ve sanatı: *Yüksek bir belâgatle görüşür ve öyle yazardı* (Atatürk).‖Söz sanatı (retorik) kurallarının tümü: *Süleyman Nazif bir şarklı zihniyetiyle belâgat kaidelerine büyük bir iman ile inanan son büyük edibimizdi* (A. Haşim). [Bk. ANSİKL.]. ‖ *Mec.* İfade etme gücü: *Yüz ifadeleri aşırı bir belâgatle hislerini anlatıyordu* (B. Felek). ‖ Bir şeyde gizli olan derin anlam: *Sükûtun belâgati.*

— ÇEŞ. DEY. *Belâgat-fürûş,* beliğlik, belâgat taslayan, satan. ‖ *Belâgat-fürûşane,* belâgat taslayana yakışacak surette. ‖ *Belâgat-meşhun* (veya *belâgat-nişan*), güzel sözlü, belâgatli. ‖ *Belâgat-perdâz,* güzel ve düzgün söz düzenleyen. ‖ *Belâgat-pîrâ,* belâgati süsleyen, belâgatli, *belâgat-şiar*<belâgatli, beliğ.

— ED. TELM. **Gerçek belâgat, belâgat-i hiçe sayar,** Pascal'ın Düşünceler'inde geçen söz. Yazar bu düşüncesiyle, içten gelen ateşli bir inanç olmadığı zaman belâgat sanatı kurallarının hiçbir değer taşımadığını anlatır. ‖ **Tut belâgati kır boynunu!,** Verlaine'in *Art Poétique*'inden; *Jadis et naguère*'den (Vaktiyle ve az önce) [1884] alınan bu mısrada şair her türlü belâgatten arınmış, yalnız müzik ve telkinden meydana gelen bir şiiri öngörür.

— Yun. mit. *Belâgat tanrısı, Hermès.*

— ANSİKL. Ed. *Belâgat* tabiî yeteneklere dayanır ve her türlü öğrenimin dışında var olabilir. Bununla birlikte incelenmesi, retorik'in (söz sanatının) konusu olan bir hitabet tekniğinin varlığını da gerektirir.

● *İlkçağ.* Halk meclisleri tarafından yönetilen, konuşmanın, verilecek kararlarda çok etkili olduğu ilkçağ demokrasilerinde (Atina, Roma) belâgat siyasî, tüzel ve şatafatlı olmak üzere 3 şekilde gelişmek için en elverişli tarihî şartları buldu. V. yy.dan itibaren Roma imparatorluğundaki (235-476) söz sanatı öğretmenleri devrine gelinceye kadar Yunanistan'daki bütün öğretim, hatip yetiştirmeye doğru yöneldi. Başlangıçta sofistler, sadece «muhatabı kandırmak» üzere etkili bir belâgat tekniği hazırlamak amacını güdüyorlardı. Buna karşılık atinalılardan Eflatun (*Gorgias, Phaidros*) ve İsokrates (*Antidosis*), daha sonra Roma'da Cicero (*De Oratore*) ve Quintilianus (*De institutione oratoria*) ahlâk kaygılarıyle derin bir felsefî ve ilmî kültüre dayanan ideal belâgati öne sürdüler. Bu belâgat, hümanizmin en üstün şekillerinden biridir.

Atina'da, ilk örneklerini, söylevleri yazıya geçirilmemiş olan Perikles'in verdiği siyasî belâgati özellikle temsil edenler Demosthenes, Aiskhines ve Hypereides'tir; Lyseias ve İsaos'un sade ve canlı savunmaları *logographos*'ların (avukatlar) en üstün belâgat örneklerindendir; daha sonraları imparatorluk devri hatiplerince (Libanios) tek belâgat türü olarak işlenen şatafatlı belâgatin en iyi örneklerini ise İsokrates vermiştir.

Roma'da tüzel ve siyasî belâgat bakımından aynı derecede büyüleyici etkisi olan Cicero, sayısız hatibi gölgede bıraktı. Marcus Porcius Cato ve Gracchus'lardan itibaren cumhuriyetin sonuna kadar birbirini izleyen bu hatipleri ancak elimize geçen pek sınırlı metinleriyle tanıyoruz. İmparatorların yönetimi ancak şatafatlı belâgat türlerine yer verdi (Galya'lı övgücülerin ve Genç Plinius'un *Panegyricus Trajano Dictus* adlı eserleri). Ancak, özellikle VI. yy.da, Hıristiyanlıkla ilgili vaizlarla yunanlı (aziz Basilios, aziz Ioannes Khrysostomos) ve latin (aziz Ambrosius, aziz Augustinus) kilise büyükleri arasında gerçekten canlı bir belâgat doğdu ve böylece, bunlar aracılığıyle, Batı Avrupa medeniyetlerine yunan-latin belâgatin mirası aktarılmış oldu.

● *Siyasî belâgat.* Siyasî belâgatin doğuşu ve evrimi, çeşitli ülkelerde, siyasî hayatın, içinde geliştiği şartlara bağlıdır. Ancak, Batı Avrupa'da bu belâgat ilkelerinin kaynağı gene de latin hitabeti ve özellikle Cicero'nun verdiği örnektir. Fransa'da Alain Chartier'nin *le Quadrilogue Invectif* (1422) adlı eseri, hitabet nesrinin ilk büyük örneğidir; ama gerçek siyasî belâgat XVI. yy.daki iç savaşlar sonucu doğdu: Michel de l'Hospital veya Du Vair'de ifade kesinliği hümanizm ile birleşti. M. d'Aubray'nin *Satire Ménipée*'deki söylevi bu devrin en ilgi çekici söylev benzeğidir (pastiş).

Mutlak monarşinin kurulmasıyle, Eski Rejim Fransa'sında ancak resmî ve sönük bir belâgat devam edebildi. Buna karşılık, Büyük Britanya'da parlamento rejiminin kurulması daha XVII. yüzyılda bir meclis belâgatinin doğması için gerekli şartları yarattı. Bu belâgatin sağlam bir geleneк halini alan kurallarına, günümüze kadar bütün ingiliz hatipleri uymuştur. İngiliz siyasî belâgatinin ünlü temsilcileri, genellikle, Büyük Britanya tarihinin en ünlü devlet adamlarıdır: Cronwell, Burke, her iki Pitt, Fox, Sheridan, Disraeli, Gladstone, Lloyd George, W. Churchill. Fransa'da, 1789 İhtilâli yüksek belâgatin doğmasına yol açtı: eski hitabet yöntemlerine daima saygı gösterildiyse de bunlar yeni siyasî duygularla bağdaştırıldı. Özellikle, İhtilâlin demokratik yönde gelişmesi, kulüplerde, halka hitap eden hatiple halk arasında daha dolaysız bir hitabetin doğmasına yol açtı. Anayasa meclisinde Barnave'ın biraz soyut mantığı, Mirabeau'nun korkulan gücü hâkimdi; Yasama ve Konvansiyon meclislerinde İsnard ve Vergniaud'nun ateşli belâgati Saint-Just'ün keskin alaycılığıyle çarpışıyordu; mantıkçı ve sinirli bir Robespierre'e karşılık Danton'da halkı etkileyen bir hatibin sürükleyici gücü vardı. Fransız ihtilâli, XIX. yy.da kıta Avrupa'sında, siyasî hayatın ve fikirlerin evrimini büyük ölçüde etkilediği gibi, belâgatin de bu devrin siyasî tarihindeki önemli rolünü belirledi. XX. yy.da Avrupa'da ve dünyada yönetim şekillerinin evrimi birbirinden pek farklı olduysa da, belâgat, siyasî hayatın çeşitli alanlarındaki önemini muhafaza etti, ihtilâlci başkanların (Lenin) eylem aracı, diktatörlerin ise (Hitler, Mussolini) propaganda aracı oldu. Günümüzde devlet ve hükûmet başkanları, belâgatten yalnız kendilerini dinleyenleri inandırmak için değil, başka ülke ve hükûmetleri kendi siyasî niyetleri hakkında aydınlatmak için yararlanırlar. Siyasî belâgatin bu evrimi şüphesiz haberleşme araçlarının evrimine sıkı sıkıya bağlıdır (gazeteler, radyo, televizyon). Bu yüzden radyo ve televizyonla yayımlanan bildirilerin siyasî belâgatin modern şekli olduğu söylenebilir.

— *Türklerde belâgat.* Eskilerin anlayışına göre sözün fesahat kurallarına (*maânî, beyân* ve *bedî* esaslar) uygun, güzel ve sanatlı olması halidir. Meramın en güçlü ve en etkili şekilde ifadesi belâgat eseridir. Bundan söz eden ilme, *fenn-i belâgat* veya *ilm-i belâgat;* belâgatli söz söyleyene de *beliğ* denir. Belâgat üzerinde, Kur'an dili dolayısıyle İslâmlığın ilk zamanlarından beri önemle duruldu. Eski arap şairleri de belâgate çok önem verdiler. Belâgat ilminin

Ostende: plaj ve Kursaal

Foto. Huet, Sabena, Ministère des Trav. publ. de Belgique, O.F.T., de Meyer (C.G.T.) [*LAROUSSE*]

bütün bölümlerini bir arada ve sistemli olarak ilk defa *Sekkâkî* ele aldı ve *Miftah-ül-Ulûm* (İlimlerin Anahtarı) adlı eserinin üçüncü kısmını belâgate ayırdı. *Hatîb-ül-Dimaşk* diye tanınan Celâlüddin Muhammed-ül-Kazvinî de bu eseri *Telhîs-ül-Miftah* (Anahtarın Özeti) adı ile yorumladı. Süyûtî ise belâgat kurallarını manzum olarak belirtti. Daha sonra yazılan arapça, farsça ve türkçe belâgat kitapları genellikle bu eserlerden esinlenerek meydana getirildi.

Osmanlı imparatorluğunda da belâgate çok önem verildi. Osmanlı belâgat kitaplarının en ünlüsü Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmaniyye*'sidir (1881). Süleyman Nazif'in «Belâgat mukteza-yi hâle mutabakattır» tanımı ise pek ünlüdür. Pek çok osmanlı şairinin de belâgat üzerine şiirleri vardır. Bu konuda Ziya Paşa'nın:

Eş'âr nukâde-i zebandır
Mi'yâr belâgat-i lisandır
ve
Ziya çok zaman ister ki meydan-ı belâgatte
Ola zâtın gibi bir sahib-i fünun peyda

gibi güzel ve anamlı beyitleri vardır.

◆ **Belâgatli** sıf. [Söz için] Güzel, beğenilen, beliğ: *Amca Bey ne belâgatli nasihatlerinden ne de okşar gibi indirdiği baston vuruşlarından bir fayda olmadığını gördü* (H. R. Gürpınar). [LM]

BELÂĞ veya **BİLAĞ** i. (ar. *belâğ*). *Esk.* Ulaştırma, eriştirme (mektup v.b.) || Ulaştırılan şey, mesaj. || Buluğa erme, erginleşme. || Haber verme, tevzi işi. || Liyakat.

— DEY. *Belâğ-ul-mübîn*, ilâhî tebligat, Kur'an-ı Kerim. (M)

BELÂHAT veya **BELÂHET** i. (ar. *belâhet*). Aptallık, alıklık, bönlük: *Paskal'a göre, insanda aslolan cehil, Niçe'ye göre belâhattir!* (Cenab Şahabeddin). *Yeni büluğa ermiş çocukların garip belâhati içinde idi* (S. F. Abasıyanık). [M]

BELÂM i. (ar. *bel'am*). *Esk.* Terbiyesiz, açgözlü, obur. (M)

BEL'AM. Bk. BALAM.

Bel- Ami (Güzel Dost). Guy de Maupassant'ın romanı (1885). «İkbal düşkünü» Georges Duroy'nın macerasını anlatır. Duroy, bir demiryolu kumpanyasında memurken, Paris'te sefil bir hayat sürer. Fakat, yakışıklı olduğu kadar da karaktersiz bir insandır. Bütün makalelerini güzel karısı Madeleine'e yazdırmaktan sıkılmayan arkadaşı Forestier, onu gazeteciliğe sokar. Forestier ölünce Duroy, Madeleine ile evlenir. Karısından bekleyecek bir şeyi kalmayınca, onu bir bakanla suçüstü yakalatır ve boşar. Servetini metreslikten edinen bir kadının birkaç milyon çeyizli kızıyla evlenir. Nüfuzlu ve hatırı sayılır bir baron olur. Bu romanında Maupassant, basın âleminin ve sömürge işletmelerinde dönen para dalaverelerinin yergisini yapar. (L)

BEL'AMÎ (Ebu Ali Muhammed), Samanoğulları vezirlerinden (öl. 974). Vezir Ebul-Fazl Muhammed'in oğlu. Genç yaşta devlet işleriyle ilgilendi. Sultan Abdülmelik bin Huh tarafından vezirliğe tayin edildi. Kısa bir süre dışında Sultan'ın oğlu Mansur zamanında da bu görevde kaldı; 963 yılında Taberî'nin ünlü tarihini özetlemek ve bazı değişik bilgiler eklemek suretiyle farsçaya çevirdi. Eser farsça yazılmış en eski tarih kitaplarından sayılır. (M)

BELATE boğazı, ispanyol Pirenelerinde (Navarra) boğaz. Pamplona'dan Bayonne'a giden yol bu boğazdan geçer; 847 m. (L)

BELAUNDE TERRY (Fernando), perulu devlet adamı (Lima 1912). Mimar iken demokratik gençlik cephesine dayanarak ve liberal burjuvazinin desteğini kazanmağa çalışarak politikaya atıldı. 1956 Başkanlık seçimlerinde Manuel Prado karşısında az farkla yenildi. 1962 Seçimlerinde yeni olan Halk Hareketi partisine dayandı ve Haya de la Torre'nin geleneksel sol kanadının aldığı oranda oy topladı. Seçimlerin ordu tarafından iptalinden sonra devletin başına geçmek için haziran 1963 seçimlerini beklemesi gerekti. (L)

BELAVAL (Yvon), fransız filozofu (Sète 1908). Lille (1955-1956 ve 1961-1966), Saarbrücken (1956), Strasburg (1956-1961) fakültelerinde profesör oldu. 1966'dan bu yana Paris üniversitesinde profesördür. Başlıca eserleri şunlardır: estetik denemeleri: *la Recherche de la Poésie* (Şiirin İncelenmesi) [1947], *l'Esthétique sans Paradoxe de Diderot* (Diderot'nun Paradoksuz Estetiği) [1950]; felsefe denemeleri: *le Souci de Sincérité* (İçtenlik Kaygısı) [1944], *les Philosophes et Leur Langage* (Filozoflar ve Kullandıkları Dil) [1952], *Les Conduites d'Échec* (Başarısızlığın Hareketleri [1953] ve önemli bir felsefe tarihi; *Leibniz, Critique de Descartes* (Leibniz, Descartes'ın Eleştirisi) [1960].(*L*)

BELAVAN DELİ veya **BELAVAN,** İndonezya'da şehir, Sumatra adasında, Malakka boğazı kıyısında. Büyük tarım işletmeleri bölgesinde (kauçuk, hurma yağı, tütün, kurutulmuş hindistan cevizi içi) Medan'ın limanı. (L)

BELA VEJA, Don kıyısındaki eski Hazar Türk şehri ve istihkâmı. Şarkel'in eski Rus kroniklerinde geçen adı, Beyaz ev, Beyaz çadır, veya Beyaz mesken anlamındadır. (M)

BELÂYÂ çoğl. i. (ar. *beliyye*, musibet'ten *belâyâ*). *Esk.* Musibetler, kaygılar, kederler. (M)

BELAYA. Bk. BİELAYA.

BELÂZURÎ (Ahmed bin Yahya), arap tarihçisi (öl. 892). Şam ve Hıms'ta okudu. Halife Mütevekkil* ve Mustain*in dostluklarını kazandı. Mutez*in oğluna hocalık yaptı. Söylentiye göre zekâsını daha da kuvvetlendirmek için belâzur otunun özsuyunu içmiş ve sonunda delirerek ölmüştür. İslâm tarihinin ilk devirleri için her bakımdan güvenilebilir iki eseri vardır: *Fütuh-ül-Büldân* (Beldelerin Fethi), *Ensab-ül-Eşraf* (Eşrafın Nesepleri). [M]

BELBAŞI. Esk. coğ. Antalya körfezinin batı sahilinde tarihöncesi devre ait kaya sığınağı; yüksk. 300 m. 1959'da tespit edildi, ilk kazılar Enver Bostancı tarafından 1960'ta yapıldı. Sığınaktaki bütün katlarda çakmak taşı endüstrisi boldur. Belbaşı kültürü ince, uzun, arkası işlenmiş lâm uçların çeşitli tipleri, çekirdek kazıyıcılar, saplı âletler, ince lâm uçlarla karakterize edilir. Beldibi Mezolitiğinden (ortataş devri) daha eski bir devreye aittir. Belbaşı kültürü, Avrupa kültürleriyle benzerlik gösterir. Ayrıca burada yeni bir prehistorik âlet tipi (mikroburin) ortaya çıkarılmıştır. Şimdiye kadar Ortadoğu Mezolitik ve üst Paleolitik kültürlerinde bu tip bir mikroburin bulunamamıştır. (M)

BEL BEL zf. [*bakmak* fiiliyle birlikte]. Aptal aptal, şaşkın vaziyette: *Bol bol yiyen, bel bel bakar* (Atasözü). [M]

BELBELE i. (fars. *belbele*). *Esk.* Emzikli su kabı, sürahi. || İçkinin dökülürken çıkardığı ses, gulgule: *Şevkin şarabından ki belbele-gerdan-ı muhabbet ve gulgule-endaz-ı müveddettir* (Sinan Paşa). [M]

BELCAMPO (Herman SCHÖNFELD WICHERS de denir), hollandalı yazar (Rijssen, 1902). Gerçeğe aykırı hayalî hikâyeleriyle ünlüdür. *Les Contes de Belcampo* (Belcampo'nun Hikâyeleri) [1935]; *le Monde Fantastique de Belcampo* (Belcampo'nun Gerçeksiz Dünyası) [1963]. (L)

BELCARİ (Feo), italyan yazarı (Floransa 1410-ay.y. 1484). Çok sofu bir adamdı; kutsal konularda yazılar yazdı: *İbrahim* ve *İshak* (1449), *Meryem'e Müjde, Sabah Duaları*'nda lirik bir şair, *Giovanni Colombini'nin Mutlu Hayatı*'nda kabiliyetli bir yazardır. (L)

BELC bin BİŞR, arap kumandanı (öl. 742). Halife Hişam bin Abdülmelik'in 741'de Kulsum bin İyad kumandasında Berberîlere karşı gönderdiği orduda Suriye süvarilerinin kumandanıydı. Belc ve emrindeki birlikler kaba davranışları yüzünden diğer birliklerin düşmanlığına uğradı. Bu durum, islâm ordusunun Berberîlere karşı fecî bir yenilgiye uğramasına sebep oldu. Belc, Kurtuba valisinin yardımıyle kurtuldu ve askerleriyle birlikte Endülüs'e geçebildi. Burada Berberîlerle yaptığı savaşı kazandı, Abdülmelik'in yerine Kurtuba valisi tayin edildi. Bu görevi kısa sürdü ve Narbon valisi Abdurrahman bin Alkama tarafından öldürüldü. (M)

BELCEĞİZ içmeleri, Fethiye'nin 12 km güneyinde, Ovacık köyü yakınında, denize yakın müshil içmeler. Kumlar arasından çıkan 19,5°C'daki sular sahipsizdir. Halkın çok rağbet gösterdiği içmelere henüz tesisat yapılmamıştır. (M)

BELCHEN, Karaorman'ın (Almanya) en yüksek tepelerinden biri; 1 414 m. (L)

BELCHER (Sir Edward), ingiliz denizci ve amirali (Londra 1799-ay.y. 1877). 1825'ten 1827'ye kadar, kaptan Beechey'in kuzeybatı geçidini araştırmak için yaptığı sefere katıldı. Sonra Afrika kıyılarının deniz topografyasını yapmakla görevlendirildi. 1836'dan 1841'e kadar Amerika'nın batı ve Hindistan'ın doğu kıyılarını keşfetti. 1843'ten 1846'ya kadar, Çin'deki ve Asya takımadalarındaki limanları dolaştı. 1852'den 1854'e kadar, 1847, Kuzey kutbunda kaybolan sir John Franklin'i bulmak için düzenlenen seferi yönetti. 1843, 1846 ve 1855'teki deniz yolculuklarıyle ilgili yazılar yayımladı. (L)

BELCREDİ (Kont Richard), avusturyalı devlet adamı (İngrowitz 1823-Gmünden 1902). Pavia asıllı bir aileden gelen Belcredi, çeşitli yüksek görevlerde bulundu. Meclis başkanlığına getirilince (1865), alman olmayan milletlerin federalist eğilimlerini tatmin etmeye çalıştı ve Sadowa'dan sonra, yerini Beust'e bırakmak zorunda kaldı (şubat 1867). [L]

BELÇER, bizans kaynaklarına göre dede ve torun olan ünlü iki peçenek kumandanının adı. (M)

BELÇİKA, Batı Avrupa'da krallık, 30 507 km²; 9 221 000 nüf. Başkenti, *Brüksel*. Belçika tarihî bir bölgedir; toprakları, bütünü ile, kesin coğrafî sınırlarla belirlenemez. Kuzey Avrupa ovasının bir kısmındadır. Güney sınırını Fransa'da Artois tepeleri çizer; güneydoğusunda eski Ardenne dağ kütlesi yükselir. Hollanda sınırını belirtecek hiç bir dağlık engebe yoktur. İçinden geçen iki ırmağın (Escaut, Meuse) hem kaynakları, hem de ağızları başka ülkelerdedir.

COĞRAFYA

Bölgesel coğrafya

Coğrafî bölgeler kuzeyde Belçika-Hollanda havzasıyle, güneyde Hersinyen dağ kütlesi arasında, Sambre ve Meuse'ün yatağının iki yanındadır. Güneydoğuda ülkenin küçük bir parçası olan Belçika Lorraine'i, Paris havzasına girer.

Belçika-Hollanda havzası. Topografya bakımından, bu bölgenin yüzeyi oldukça düzgündür; kuzeyde, Sambre ve Meuse'ün yatakları boyunca uzanan alçak yaylalardan başlayarak, denize doğru alçalır. Ama yeraltının yapısı yüzey şekillerinden daha karmaşıktır. Yeraltında çeşitli oluşumlara rastlanır; bunlar genellikle altyatak düzende oynak veya insicamsız kayalardır. Kıyı kumulları dışında bölgenin toprağı üç sınıfa ayrılır: polderler, kumluk bölge ve balçıklı bölge.

Belçika kıyısında kumullarla sınırlanan, geniş, kumlu bir plaj uzanır; bu kumulları, özellikle batıda, bazı yerlerde kuru, bazı yerlerde su dolu çöküntüler ayırır. Düz bir çizgi halinde uzanan alçak kıyı, açık denizden, kumlu, sığ diplerle ayrılır; bu yüzden liman yapımına elverişli değildir. Liman olarak Ostende gösterilebilir. Ostende, Belçika'nın başlıca balıkçılık limanıdır. İngiltere'ye giden gemiler buradan kalkar; gemiler için sunî bir demirleme yeri olan ikinci liman Zeebrugge pek işlek değildir. Kıyı bölgesinin başlıca gelir kaynağını, sayfiye şehirlerine akın eden turistler sağlar. Başlıcaları Ostende, Knokke ve Blankenberge olan bu sayfiye yerleri, kıyı boyunca hemen hemen kesiksiz devam eder.

Polderler bölgesi, kıyı ovasına tekabül eder; bu ova, oldukça dar (15 km kadar), kıyıya paralel bir şerit halinde aşağı Escaut (Schelde) boyunca Anvers'e kadar uzanır. Toprağın altı ve üstü yer yer ince bir kum tabakasıyle kaplı kalın bir kil tabakasından meydana gelir. Bu topraklar çok verimlidir; birbirinden uzak büyük çiftlikler, bol ürün elde eder ve geniş otlaklardan yararlanırlar. Eski devirlerin zengin şehirleri Brugge ve Furnes bugün canlılıklarını kaybetmişlerdir.

Kumlar bölgesi, iç Flandre'da ve Campine'de, bütün Belçika boyunca uzanır. Batıda iç Flandre, yükseltisi az bir ovadır, engebesi yok denecek kadar azdır, toprak altı özellikle killidir, toprak üstü çok ince bir kum tabakasıyle örtülüdür, Dördüncü

solda, 1960'ta Brüksel'de grev; ortada, 1963'te Liège'e yürüyen bayraklı kortej; sağda, Brüksel'de Wallon ve Flamanların gösterileri (nisan 1964)

zamanda oluşmuştur. Bu örtünün kalın olduğu yerlerde, killi toprakaltının etkisi görülmez; bitki örtüsü yaygın fundalıklar ve çam ormanlarından meydana gelir. Kum tabakasının ince olduğu yerlerde ise, toprağın derinliğine işlenmesi, daha verimli karışımlar meydana getirir. Güneye doğru kumlu toprak balçığa karışır; balçıklı bölgeye yaklaştıkça verimliliği artar. Bütün bu topraklar çok yoğun bir nüfus tarafından işlenir, çeşitli tarım yoluyle bol ürün elde edilir: tahıl, patates, yemlik bitki, sanayide kullanılan bitkiler (özellikle keten). İyice parsellenmiş, etrafı çitler ve ağaç dizileriyle çevrilmiş topraklarda geniş ölçüde sebze yetiştirilir; bu toprakların bütününde, polderlerin çıplak yüzeyine (*Blote*) karşılık, *Houtland* (Orman ülkesi) adı verilen tipik bir bokaj görünümü ağır basar. Köy evleri, birbirinden uzak çiftliklerde kümelenmiştir; bazen basit, uzun biçimde; bazen de *hofstede* denen bir avluda sıralanmış birbirinden ayrı üç yapı halindedir.

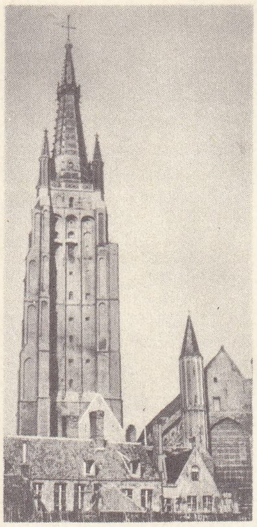

Bruges: Notre-Dame kilisesinin çan kulesi

İç Flandre'da, iyice gelişmiş tarım yanında, dokumacılığın ağır bastığı yoğun bir sanayi yer alır; en çok pamuk, aynı zamanda keten ve az ölçüde de yün işlenir. Bu üretim, şehirleri de büyük çapta genişletti. Gand, Kortrifk ve Aalst gibi eski, İeper ve Oudenaarde gibi önemini kaybetmiş şehirler yanında, Roeselare, Sint Niklaas ve Ronse gibi yeni şehirler kuruldu. Flandre'ın iktisat ve kültür başkenti Gand, Belçika'nın ikinci limanıdır; Terneuzen deniz kanalıyle denize bağlıdır, yıllık trafiği 1,5 milyon tona çıkar (1 500-2 000 gemi).

Flandre'ın doğu sınırında, uluslararası büyük bir liman olan Anvers, yarım milyon nüfusun toplandığı bir merkezdir. Kumluk bölge, Campine'de, doğuya doğru Anvers Escaut'nun ötesinden, aşağı Meuse'e (Maas) kadar devam eder; burası güneydoğudan (100 m yüksl.) kuzeye, özellikle kuzeybatıya doğru (10 m) alçalan eğik bir yüzeydir. Özellikle üst kısmı kumlu olan toprkaltı, burada, yer yer tamamen verimsiz kumullarla örtülüdür. Uçsuz bucaksız fundalıklar yerini yüz yıldan beri çam ormanlarına bırakmıştır. Kum tabakasının az altında katılaşmış demirli madenler (alios) bulunduğu zaman, bu maden tabakası suların geçmesini engeller ve turbalı bataklıklar, su birikintileri meydana getirir. Campine bölgesinin toprakları verimsizdir; iklimin sertliği bu verimsizliği daha da artırır. Geniş fundalıkların ve çam ormanlarının ortasına serpiştirilmiş köyler ve köycükler çevresinde köylüler, kolay elde edilen tahıllar, yemlik bitki ve patates yetiştirirler; çayırlar gittikçe genişlemektedir. Sefere elverişli nehir yolları boyunca büyük sanayi önemli ölçüde ilerlemiştir; bu arada Limbourg kömür havzasının işletilmesi de hızlanmıştır; Belçika'nın toplam üretiminin üçte birini karşılar. Bu gelişme yüzünden nüfus yoğunluğu gittikçe artmaktadır; Hasselt ve Turnhout gibi eski şehirler tam bir gelişme halindedir;

Louvain bölgesinde serler

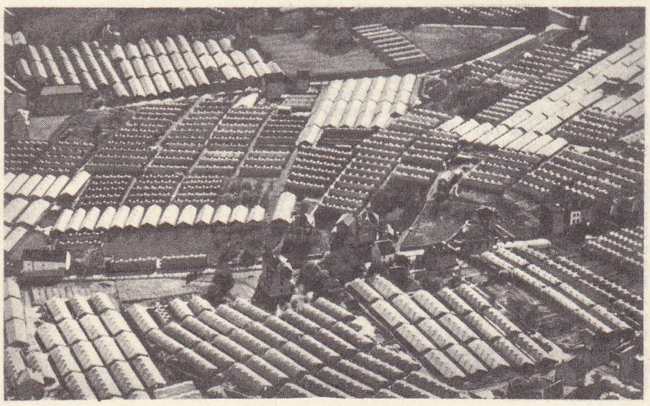

Balçıklar bölgesi'nin verimli toprakları bütün ülkeye, Hainaut'ya, Wallon Brabant'a ve Hesbaye'ye yayılır. Bu bölgeler, yükseltisi batıda 20 m'nin altından doğuda yaklaşık olarak 200 m'ye kadar değişen, ovalar ve alçak yaylalardan meydana gelir.

Lös örtüsü, bu bölgeye bir çeşit bütünlük sağlar. Bununla birlikte coğrafî görünümler yer yer değişir; çünkü bu örtü türdeş değildir ve toprak altındaki oluşumlar çeşitlidir. Hainaut'da daha çok çayırlar, Brabant bölgesinde çoğunlukla yeşil vâdiler ve ormanlar, Hesbaye'de ise ağaçsız geniş tarlalar yer alır. Ama bölgenin her yerinde bol tahıl ve şeker pancarı ürünü elde edilir; köyler yığın halindedir; buralarda kare biçiminde büyük çiftlikler vardır. Tournai bir yana, bu tarım bölgesinde büyük şehirlere rastlanmaz; önemli şehirler daha çok kuzeyde, (Brüksel, Louvain, Tirlemont) ve güneyde, Haine-Sambre-Meuse sanayi kesimindedir.

Belçika'nın en önemli sanayi bölgesi Haine, Sambre ve Meuse vâdilerinin meydana getirdiği kesimdir. Bu kesim *siyah ülkenin* bir parçasıdır; türlü cinsten yaklaşık olarak yirmi milyon ton kömür üretir. Ama Batıda, Borinage'ın başlıca üretimi kömür iken, Centre, Charleroi, Liège havzalarında, yüksek fırınlar, çelik döküm fabrikaları, maden yaprak fabrikası, yapım atelyeleri, maden kömürü tesisleri vardır; bölge klasik sanayiin bütün özelliklerini gösterir. Sambre boyunca uzanan cam ve ayna fabrikaları ile Meuse'ün Liège kesimi kıyılarındaki bakır ve çinko işleme fabrikaları bu sanayii tamamlar. Kesim boyunca Mons, Charleroi, Namur, Liège gibi bazı büyük şehirlere rastlanır.

Sanayi kesimi, doğuya doğru, Vesdre vâdisinde, Verviers çevresindeki bir dokuma (yün) sanayii bölgesi ile uzanır. Kuzeyde, düzleşmiş sırtlar ile küçük vâdilerin birbirine karıştığı Herve, ağaçlık bir bölgedir; geniş çayırlarında birbirinden uzak birçok çiftliğe rastlanır.

● *Hersinyen dağ kütlesi*. Hersinyen dağ kütlesi, sanayi kesiminin güneyinde uzanır. Condroz (veya kondruziyen bölge) alçak bir yayladır; yükseltiler kuzeyde 200 m'den güneyde 300 m'ye çıkar. Yaylaların yüzeyi girintili çıkıntılıdır; tarıma elverişli, geniş, kalker çöküntüleriyle doludur. Bu çöküntüler çoğunlukla ormanlık sırtlarla birbirinden ayrılır. Condroz, köy ve köycükler bölgesidir, köyler arasında yer yer geniş çiftlik-şatolar yükselir.

Famenne ve Fagne. Şistli, çayırlık ve ormanlık geniş bir çöküntü, Condroz'u, Ardenne'in yüksek yaylalarından ayırır; bu çöküntü Dinant Meuse'ünün doğusunda Famenne, batıda Fagne adını alır. Bunların ikisinin de güney kenarında, sayısız karst biçiminde sayısız engebeleri olan ama toprağı verimli dar bir kalkerli yayla vardır. Hersinyen dağ kütlesinin bütün bu bölümünde ancak, Dinant gibi, ticaret ve turizm merkezleri olan küçük şehirler bulunur.

Ardenne. Daha güneye doğru, nispeten yüksek bir ülke olan Ardenne'de, yükseltiler 400 m ile 700 m arasında değişir; iklim yağışlıdır, kışlar sert geçer. Bu bölge hafifçe dalgalı, tek düze bir görünüm gösterir, bir tepe dizisinin her iki yanında uzanır; bu dizi Ardenne'i doğuda Losheilergraben dağ çemberinden (692 m), batıda Croix-Scaille'a (505 m) kadar bir köşegen çapı şeklinde keser. Bu tepeler bölgesinin yakınında ve her iki yanında, yamaçları çoğunlukla sarp ve uçurumlu, derin kertikler meydana getiren vâdiler vardır (Amblere, Ourthe, Lesse Semois ırmaklarıyle, bunların kollarının meydana getirdiği dolambaçlı vâdiler). Bu keskin yarıklar arasındaki yüksek yaylalar; orman, fundalık, turba yatakları (Yukarı Fagnes) veya ekime elverişli olmayan ağaçsız topraklarla kaplıdır. Şehirler önemsizdir, küçük çapta bölgesel ticaret ve turizmle geçinirler.

● *Belçika Lorraine*'i. Ülkenin güneydoğu ucundaki Belçika Lorraine'i, Fransa Lorraine'inin kuzey sınırıdır; Ardenne'e oranla daha basık, iklimi daha yumuşak, toprağı daha verimli bir bölgedir. Burada kum taşlı ve kalkerli kıyı engebeleri (cuestas) ile tarım yapılan veya çayırlık, şistli veya marn'lı çöküntüler birbirini izler. Bölgenin tek büyük şehri eyaletin idare merkezi *Arlon*'dur. Fransız sınırı boyunca cılız bir demir filizi bulunan yerde, küçük çapta demir sanayii kurulmuştur (yüksek fırınlar, çelik fabrikaları).

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus*. Krallığın başlangıcında (1830), nüfus, yaklaşık olarak 3 500 000'e yükseliyordu; demek o tarihten beri iki kat artmıştır. Nüfus, özellikle şehirlerde ve XIX. yy.da doğan sanayi bölgelerinde yoğunlaştı. Ama balçıklı bölgenin bazı kesimlerinde ve Sambre-Meuse yataklarının güneyinde, nüfus yoğunluğu bazen olduğu gibi kaldı, hattâ Ardenne ile Belçika Lorraine'inde iyice azaldı. Nüfus dağılımının eşitsizliği bellidir. Krallığın bütününde 290 olan yoğunluk, bir bölgeden öbürüne iyice

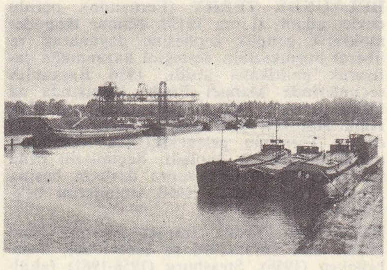

Heusden'de Albert kanalı

Foto. A.F.P., Camera-Press, X, O.B.I., C.G.T. (LAROUSSE)

değişir. Ardenne'de 50 iken, balçıklı bölgede 200'e kadar çıkar, ama Flandre'da 400'e ulaşır, büyük şehir ve sanayi merkezlerinde bu sayıyı da aşar.

Çalışan nüfus sayısı 3 500 000'e yaklaşmaktadır; bunun yarısından fazlası (yüzde 52'si) sanayide, ulaştırmada çalışır, geri kalanı ise tarım (yüzde 12), ticaret (yüzde 19) ve çeşitli işlerle (yüzde 17) uğraşır. Belçika toprağı başlıca iki dil bölgesine ayrılır: kuzeyde bir germen idyomu olan flaman dili, güneyde, bir roman idyomu olan wallon dili; başka bir dil bölgesi de ülkenin Almanca konuşulan doğu sınırıdır. Flamanların edebiyat dili felemenk dili, Wallon'larınki ise Fransıcadır. Dil sınırı, güneyde Brüksel çizgisine yakın bir çizgiyi izleyerek ülkeyi batıdan doğuya aşar; ama Brüksel flaman bölümünün ortasında, çoğunlukla Fransızca konuşulan bir girinti meydana getirir. Flamanlar (yüzde 44), Wallon'lardan (yüzde 36) daha kalabalıktır. Ülke halkının yüzde 19'u iki dil, yüzde 1'i ise Almanca konuşur. Din bakımından halkın çoğu katoliktir. İki topluluk, dil ikiliği yanında bazı özellikler bakımından da ayrılır; ama bu ayrılıklar dayanışma üstüne kurulmuş ortak nitelikleri ortadan kaldırmaz. Bu dayanışma duygusu krallığın kurulmasından çok daha önceye, Belçika eyaletlerinin birleşmesine (XV. yy.-da Bourgogne dükleri tarafından gerçekleştirildi) dayanır. Bu duygu, çeşitli yabancı egemenliklerine rağmen sürüp gitmiştir.

● *Hayat seviyeleri.* Kişi başına ortalama yıllık geliri 800 dolar olan Belçika, Avrupa'nın en zengin beş ülkesinden biridir ve İsviçre, İsveç, İngiltere ve Danimarka'dan sonra gelir; 70 ülkeyi kapsayan evrensel bir karşılaştırmada, A.B.D., Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya'dan sonra 9.dur. Öte yandan, günde kişi başına 29 000 kalori ile, iyi beslenen memleketler topluluğu içinde yer alır (İskandinavya, Britanya adaları ve İsviçre'den sonra, Fransa, Hollanda ve Almanya'dan önce gelir). Sağlık, konfor, kültür alanlarında yapılan bir istatistik, Belçika'nın yine çok iyi durumda olduğunu göstermiştir. İşçilere sağlanan sosyal faydaların ve orta seviyedeki ailelerin bütçelerinde, besin maddeleri dışındaki masrafların (tatil gezmeleri, birken para miktarının artması, cihazlar v.b.) gittikçe artmasından da anlaşılacağı gibi, gerçek ücret seviyesi yüksektir.

● *Sanayi.* Coğrafî durum, tabiî kaynaklardan çok, el emeğinin bolluğu ve üstün niteliği, Belçika'nın sanayileşmesini ve yurttaşların yararlandığı yüksek hayat seviyesini sağladı. Ortaçağdan başlayarak Flandre, ünlü dokumacılığı, deniz, ırmak ve kara ulaşımının kolaylığı sayesinde bir ticaret ve sanayi merkezi oldu. Geniş ormanları, toprak seviyesine yakın kömür madenleri ve birtakım maden yatakları Wallon bölgesi belçikalılarını, dünyanın en önde gelen maden işleyicileri arasına soktu. Kömür madenlerinin derinlemesine işletilmesi, zanaatçıların ustalığı, komşu ülkelerle kolay temasta bulunabilme imkânı, eldeki işlere devam etmeyi ve yeni iş alanları açılmasını sağladı. XIX. yy.da Belçika demir madenciliği, Thomas-Gilchrist yönteminin bulunmasıyle büyük bir atılım yaptı. Bu yöntem Lorraine ve Lüksemburg demir madenlerini kullanmayı sağladı. Buna paralel olarak, madenî ve mekanik malzeme yapımıyle cam ve dokuma sanayii, yüzyılın sonundan beri, sürekli olarak ilerledi. İki dünya savaşı arasında, kimyevî ürünler, çeşitli madenler, sentetik ve plastik maddeler, elektrik gereçleri alanında büyük bir gelişme görüldü; bu arada cihazların modernleştirilmesi, otofinansman yoluyle yeni teknik yöntemlerin bulunması sanayi üretimini artırdı (ince saçların yaprak haline getirilmesi, elektrolizle teneke yapımı, anilin boyalar, petrol rafinerisinin gelişmesi, camların yapımını, mazotla ısıtarak üstün bir niteliğe erdirme v.b.). Aynı çağda, bankacılık sisteminin yeni bir düzene bağlanması Belçika iktisadına, ihtiyaçlarına daha uygun malî bir imkân sağladı. Bugün, yarı mamul madde yapımı (çelik ve çeşitli madenler, çimento, cam, pamuk ipliği, sunî gübre) Belçika'nın sanayi çabasının ve ihracatının temelini meydana getirir, bununla birlikte, üretim malları talebinin gittikçe artması, özellikle şu son yıllarda makine-âlet ve elektrikli cihazların yapımını artırdı.

● *İktisadın yapısı ve gelişimi.* Belçika'da iktisadî üretim, daha çok malî alanda yoğunlaştı; meslek teşkilâtlanması kendiliğinden ve iktisadî şartların zoruyle oldukça ilerledi. Sanayi, bankacılık ve daha küçük çapta ticaret sektöründeki her teşebbüsün şefleri arasında serbest bir disiplin hüküm sürer. Bu disiplin çeşitli meslek topluluklarının yoluyle uygulanır. Bu topluluklar çeşitli hukukî biçimlere bürünmüşlerdir; bazıları çok güçlüdür ve sanayiin belirli bir kesimindeki şirketlerin tümünü kapsar.

Uluslararası alanda, Belçika iktisadının büyük kısmını dış ticareti meydana getirir, ülkenin üretim tutarının yüzde 40'ı ihraç edilmektedir; bu yüzde, Hollanda dışında, sanayileşmiş bütün Avrupa ülkelerinin toplam yüzdesinden yüksektir. Dış ticaret, demir madenciliğine ve dokuma sanayii ürünlerine yabancı ülkelerin gösterdiği ilginin artmasına dayanır. Belçika otuz yıldır, dünya piyasalarının «marjinal müteahhidi» rolünü oynamaktadır. Böylece, bu bağımlılık dolayısıyle, üretimin uzun vadeli gelişmesi, yabancı talebin yüksek bir olduğu dönemlerde, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'nın iktisadî gelişmeleriyle kıyaslanacak durumda idi. Belçika'da üretim miktarı 1929'dan bu yana kişi başına yüzde 10 arttı, oysa Batı Avrupa'nın öbür ülkelerinde bu, ortalama yüzde 53'tür. Bununla birlikte, bu nispî durgunluk, hayat seviyesinde düşüşe yol açmadı. Bunun sebebi, İkinci Dünya savaşından sonra oldukça olağanüstü üç durumun, lehte rol oynamasıdır. Önce, savaş ertesinde yıkılan yerlerin onarımına ayrılan para hiç denecek kadar azdı; Belçika toprakları büyük yıkıntılara uğramadan kurtarılmıştı; sonra, savaş sonunda, Belçika dolar ve sterlin olarak geniş çapta borç verebilecek güçte idi. Bu durumunu Kongo'dan elde ettiği stratejik ham maddelerin 1941'den sonra satılmasına, tesisleri zarar görmeyen Anvers limanı yoluyle, kurtuluştan beri transit geçişlerin sağlanmasına ve topraklar üstünde amerikan birliklerinin konaklamasına borçludur. Daha sonra da savaşın yıktığı ülkelerin yeniden kurulması ile Kore savaşı, çelik ve dokuma isteklerini büyük ölçüde artırdı. Böylece yabancı ülkelerde büyük tüketim pazarları buldu. Ne var ki, yüksek bir yatırım düzeyine ulaşmak ve sınaî üretimi büyük çapta artırmak bakımından bu elverişli durum gerektiği kadar değerlendirilemedi. Hattâ, görünüşe bakılırsa, yatırımlara ayrılan millî gelir payı, Batı Avrupa'nın öbür ülkelerindekinden daha düşüktür. Öte yandan, savaştan sonra Belçika ürünlerine gösterilen yabancı isteğin yüksek bir düzeyde tutulması, belçikalı sanayicilerin yeni üretimler geliştirmek gereğini gözden uzak tutmalarına sebep oldu. Ne var ki, son otuz yıl içinde dünyada endüstriye ait ihraç maddeleri talebi büyük evrim geçirdi. Avrupa'da görünüşe bakılırsa, usta işçilik gerektiren ürünlerin (özellikle dokuma ve çelik) yapımı gelecek yıllarda nispeten azalacak, buna karşılık çok değişik donanım gereçlerine veya yeni sanayilerin yapacağı eşyalara ihtiyaç artacaktır. Bu durumda, Belçika'nın rakip ülkelerin sınaî ilerlemesine ayak uydurması gerekir. Maliyet fiyatını düşürerek, teşebbüslerinin verimliliğini arttırarak ve ihraç mallarının çeşidini zenginleştirerek, sınaî yapısını yabancı isteklerin gelişmesine uydurmak zorundadır. Bu uyarlama, teşebbüsleri ve sermayeleri, iç ve dış talebin gelişimine daha elverişli iktisadî alanlara doğru çekmelidir. İktisadın önemli yönlerinden biri olan tasarrufun Belçika'daki teşebbüsleri donatması gerekir. Nitekim, Belçika özel sermayeleri, başta Kongo ve Kanada olmak üzere, yurt dışı yatırımlara yöneldi, bu arada yurt içi yatırım çabası da yeni iş alanları açılmasından çok, eldeki teşebbüslerin modernleştirilmesine yöneltildi.

1950 Yıllarındaki durgunluğa karşı Belçika ekonomisi 1960'tan bu yana, son elli yıldır hiç görülmemiş bir hızla, oldukça yüksek bir kalkınma dönemine girdi. Yıllık brüt millî üretim ortalamasının artış yüzdesi yaklaşık olarak yüzde 4'e ulaştı. Bununla birlikte brüt millî üretim 1958'de 100 kabul edilirse, 1966'da ancak 142,3'e yükselebildi. Bu süre içindeki artış oranı öbür Ortak pazar ülkelerinin en düşüğüdür. Bu yüzden Belçika Kıta Avrupa'sının ilk sanayileşmiş memleketi olması nedeniyle hayat seviyesi

Charleroi: demir madenciliği sanayii

yönünden komşularına oranla sahip olduğu üstünlüğü yavaş, yavaş kaybetmektedir. A. E.İ.T.'ye göre 1960'ta Fransa'da adam başına düşen ortalama gelir Ortak pazar ülkelerinin en yükseğiydi: 1 014 dolar. Fransa'yı 1 008 dolar ile Belçika ve 988 dolarla Batı Almanya yakından, 809 dolarla Hollanda ve 540 dolarla İtalya ise oldukça geriden izliyordu. Beş yıl sonra Batı Almanya 1 450 dolar ile üçüncülükten birinciliğe yükseldi. Fransa'yı (1 444 dolar) ve Belçika'yı (1 416 dolar) geçti. Hollanda, dördüncülüğünü elden bırakmadı.

Felipe II
A. Sanchez Coello tarafından

● *Nüfus.* 1958'den 1966'ya kadar Belçika'nın nüfusu 450 000 kişiden biraz fazla arttı; demek yıllık artış oranı oldukça düşüktür (yüzde 0,5 kadar), üstelik kısmen, göçmen dengesinin olumlu yöne eğilmesinin sonucudur (özellikle Kongo-Kinşasa'dan dönenler). Ama bu artış ilden ile değişir. Bu bölgede yapılan incelemeler Wallon nüfusunda nispî bir azalma olduğunu göstermektedir. 1961 ile 1965 arasındaki toplam nüfus artışının (310 000 kişi) üçte ikisi flaman illerinde görülmüştür. 1965'te Flamanca konuşanlar toplam nüfusun yüzde 55'ini, Fransızca konuşanlar ise üçte birine yakın bir oranını meydana getiriyordu (bununla birlikte buna, resmen iki dil konuşan, 1,1 milyonluk Brüksel bölgesi nüfusunun büyük bir kısmını eklemek gerekir). Bu farklı gelişme genellikle siyaseti, bölge kalkınması yönünden de ekonomiyi etkilemektedir. Çalışan nüfusta 20 yıldır sürekli azalma görülmektedir. Bugün çalışan nüfus, toplam nüfusun yüzde 40'ından azdır (yarısından biraz fazlası erkek, beşte biri kadın). Tarım kesiminin gerilemesi devam etmektedir; 1966'da, çalışan nüfusun yaklaşık olarak yüzde 5'ini kapsıyordu; buna karşılık üçüncü kesim, sanayi kesimine (geçmemiş ise de) yaklaşmıştır. Çalışan nüfusun önemli bir bölümünü yabancılar (özellikle akdenizliler) meydana getirir. Bunlar özellikle maden ocaklarında (1965'te maden işçilerinin üçte ikisi yabancıydı), imalât sanayiinde ve inşaatta çalıştırılır. 1966'da Belçika'da 600 000 yabancı işçi vardı (genel nüfusun yüzde 6'sı). Bunlardan yüzde 60'tan fazlası Wallon illerinde (bu oran bölgede ağır basan sanayi dallarına kısmen bağlıdır), beşte birden biraz fazlası Flaman bölgesinde, gerisi Brüksel bölgesindedir. Yabancı işçi göçü büyük so-

1830 ihtilâlinden sahne
Wappers tarafından
(Brüksel müzesi)

Foto. Anthonis (C.G.T.), Giraudon (LAROUSSE)

Léopold I'in prenses Louise d'Orléans ile evlenmesi Court tarafından, detay (Versailles müzesi)

Léopold II

Albert I Oppenord tarafından (Versailles müzesi)

runlar yaratmamakta, bunların büyük bir kısmı (özellikle İtalyanlar) hızla ülke halkıyle kaynaşmaktadır.

● *İktisadî gelişme.* 1950'lerde Belçika'nın, Ortak pazardaki öbür ülkelere oranla iktisadî gelişmesindeki gecikme; nüfusun artışındaki duraklama, iktisadî yapılardaki eskime ve sosyal dinamizm eksikliğinin sonucu olarak görülüyordu. Gecikme dışarıdan fark edilebilen çeşitli belirtilerle kendini göstermektedir: özellikle hızlı gelişen kesimlerde sınaî üretim artışındaki yetersizlik, çalışan nüfusun çok az artmasına rağmen büyük ölçüde işsizlik, ihracattaki gecikme (sınaî üretim çeşitlerinin azlığı yüzünden), iç talebin azlığı, yatırımların nicelik ve nitelik bakımından yetersizliği.

1960'tan bu yana uluslararası iktisadî gelişim Belçika iktisadının aksaklıklarını ve intibak güçlüklerini daha belirli bir biçimde ortaya koyar.

● *Tarım.* Köylerden şehirlere akınla birlikte başlayan makineleşme çabalarına ve gübre tüketiminin artışına rağmen tarım millî ihtiyaçları karşılamaktan uzaktır.

Tarım ve balıkçılık millî tüketimin ancak yüzde 6'sını sağlar. (1954'te bu oran yüzde 8 idi.)

● *Sanayi.* 1958-1966 arasında kömür üretimi 27 milyon tondan 18 milyon tonun altına düştü. Sebeplerinin bilinmesine rağmen (enerji alanında hidrokarbon rekabetinin artması, maden ocaklarının çoğunda verim düşüklüğü v.b.) bu düşmenin önlenemeyeceği ve özellikle bölgelerde hayat ve iş konularında ciddî meselelere yol açacağı ortadadır. 1955-1965 arası yaklaşık olarak 70 bin işçi açıkta kaldı ve Borinage'daki kömür ocaklarının ancak 1970'e kadar işletilebileceği hesaplandı. Üretimi yeni şartlara uydurma çabaları sonuçlanmaktan çok uzaktır. Hainaut'da ve Liège ilinde işsizlik oranı 1966'da yüzde 5'e yaklaşmaktaydı. Sambre-Meuse yataklarından elde edilen kömür pahalıya gelmektedir. Metalürji sanayii geniş ölçüde kömür tükettiğinden, kömür pahalılığı bu sanayiin ihracatını engellemektedir. Bu yüzden Wallon bölgesi, kömürün bol olduğu devirlerdeki zengin bölge niteliğini kaybetti. Kömür üretimindeki bu değişme demir sanayiinin gelişmesine engel olmadı: 1958-1965 arasında çelik üretimi 6 milyon tondan 9 milyon tona yükseldi. Gand yakınındaki Zelzate'de yeni bir çelik fabrikası kuruldu. Bununla birlikte bu fabrikanın hizmete girmesi bu alanda zaten gereğinden çok olan fabrika sayısını arttırdı. Avrupa boyutlarına varabilmek amacıyle firmalar kuruldu veya kurulmaktadır. Çeşitli madenleri işleme sanayii, Kongo bağımsızlığını kazandıktan sonra da sürdü. İmalât sanayiinde henüz yeteri kadar çeşitlilik yoktur. Bu bakımdan Belçika, büyük sayıda, çeşitli donatım gereçleri ve taşıtlar ithal etmeğe devam etmektedir. Kimya sanayii 1958'den bu yana en çok gelişen sanayi kesimidir. Sanayi üretimi genel ekseni 1958'de 100 iken, 1965'te 152'ye ulaştığı halde, kimya sanayiinde 100'den 170'e yükseldi. Bu yükselme kısmen bugün enerji ihtiyacının yüzde 40'ını sağlayan hidrokarbon ithalindeki (15 milyon tondan fazla) artıştan meydana gelmektedir (1953'te yüzde 15 idi).

Petrokimya özellikle Anvers'de kuruldu. Bu liman, Mechelen şehri, Gand ve Brugge bölgeleri ve Campine ile beraber 1959 ile 1964 arasında sanayie yapılan yatırımların 4/5'inden yararlandı. Bu yatırımların yüzde 40'ı kimya alanına (petrol tasfiyesi dahil), yüzde 3'ten biraz fazlası metalürjiye ve ancak yüzde 3'ü dokuma sanayiine yapıldı. Konfeksiyonla birlikte 250 000'den fazla işçi çalıştıran dokuma sanayiindeki gelişme, 1964 yılına kadar bir üretim artışı meydana getirdi. Bundan sonra rekabetin artmasından ileri gelen yavaşlama sonucu olarak işletmelerin yoğunlaştığı görülür. Bu yoğunlaşmayı küçük ve orta işletmelerin ortadan kalkması kolaylaştırdı (1955-1964 arasında her biri 50'den fazla işçi çalıştıran 30 kadar fabrika kapandı).

Aynı yoğunlaşma, besin sanayiinde de gerçekleşti. Besin sanayii, işletme sayısı bakımından ikinci, işçi sayısı bakımından üçüncü (metalürji ve dokumadan sonra) gelmektedir. 1964'te sanayi işletmelerinin ve işçilerin yüzde 70'i metalürji, dokuma ve besin sanayiiyle ilgiliydi. Bu oranların yüksekliği öbür kesimierdeki (kimya hariç) düşüklüğü (özellikle elektrik ve elektronik malzemeleri yapımı) ortaya koyar. Belçika bugün, ilk gelişen sanayi dallarında olduğu kadar (günümüzdeki gelişmeleri zayıfça olan ve üzerine az değer katan sanayi alanları), hâlâ günümüzün üretim şartlarına uyamayan işletme teşkilâtlarının bünyeleri yönünden de (çoğunlukla ailelerin yönetiminde) sanayi devrimini çok erken yapmanın bedelini ödemektedir.

● *Kalkınma meseleleri.* Belçika halkı birbirini pek desteklemeyen iki gruba ayrılır. Özellikle Wallon bölgesinin zarar gördüğü bu durum dengesizlikler yaratmıştır. Bu iki halk grubu arasındaki ilişkiler bir flaman buhranından çekinen devleti kuzeybatının tarım ve sanayiini açıkça desteklemeğe zorladı. Üstelik bakanlıkta veya kamu yönetiminde kilit noktalarını ellerine geçiren Flamanlar kendi bölgeleri yararına çalıştılar. Devlet desteği özellikle kara ve nehir yollarının düzenlenmesinde, yeni sanayiler kurmak için kredi dağıtımında kendini gösterdi. Bu durum Wallon bölgesi sanayiinin gerilemesiyle sonuçlandı. 1950 ile 1960 arasında Wallon bölgesinde 50 000 kişi işini kaybetti; buna karşılık Flandre'da 150 000 kişiye iş yaratıldı. Buna dayanarak 1975'e kadar Wallon bölgesinde 50 000 kişinin daha işini kaybedeceği, buna karşılık Flandre'de 90 000 kişi için iş açılacağı hesaplanmaktadır. Üstelik bu gerileme Brüksel'deki büyük banka ve sanayi tesislerinin yöneticileri tarafından da desteklenmektedir. Bunlar Flandre'da yerleşen ve Wallon bölgesi sanayiiyle rekabet edecek kuruluşlara kredi açarlarken, doğu ve güney illerinde gerekli yatırımları yapmamakta ve onların gelecekleriyle ilgilenmemektedirler. Flamanlar, ülkede şimdiye kadar hiç ulaşamadıkları bir yer elde etmek amacıyle daha büyük iktisadî dinamizm gösterdiler. Bunun için, Anvers limanına, uluslararası büyük ulaşım yollarına ve çok eski bir sanayi bölgesi olan Gand'a sahip olmalarından yararlandılar. İş gücündeki istikrarlı garanti ve iyi bir ulaştırma şebekesi amerikan yatırım ve fabrikalarını Flandre'a çekti. Flandre'ın çağdaş iktisadın gerektirdiği bazı zorunluklara yatkın olması, Sidemar demir fabrikaları tesisinin Gand bölgesinde tıpkı Dunkerque'de olduğu gibi, deniz ve limana doğru yerleşmesine yol açtı. Ne var ki bu çabalar henüz yetersizdir. Belçika'nın iktisadî çabalarının bütünü, sayıları hayli sınırlı işçilerin yarısından fazlasını çalıştıran ve sermayenin yüzde 80'ini temsil eden, büyük ortaklıkların yönetimi altındaysa da, bu ortaklıklar henüz dünya çapında olmadıkları gibi Avrupa çapında da değildirler. (Avrupa birliği ve Büyük Britanya'nın en büyük 90 işletmesini gösteren listede, ilk Belçika kurumu otuz dördüncü sıradadır). Buna malî piyasa yapısının katılığını da eklemek gerekir; bu piyasa kurumlarının genişletilmesi ve birleştirilmesi için gerekli yatırımları sağlamakta git gide yetersiz kalmaktadır.

Yeni sanayi alanları kurma çalışmaları dış pazarlar sağlama yolunda yapılacak çabalarla tamamlanmazsa, iktisatta sürekli bir gelişme yaratmaya yetmez. Gerçekten, Belçika iktisadı, dışarıdan gelen ham maddeleri halkın çalışma gücüyle işlemek ve sonra elde edilen bu ürünleri satmak eğilimindedir. Mahallî pazarların darlığı ve yeraltı kaynaklarının azlığı, Belçika'yı böyle aracı bir çalışma yolu benimsemeye zorlamıştır. Belçika'nın nüfus ve satınalma gücü bakımından elverişli bir pazarın merkezindeki imtiyazlı coğrafî konumu bu yolda başarı kazanmasını destekler. Roma antlaşmasının imzalanmasından bu yana Belçika, sınırların açılmasından yararlanmayı başardı. On yıllık süre içinde ihracatı bir kat arttı. Bugün Belçika fabrikalarının çelik yarı ve tam işlenmiş ürünlerin hepsinin alıcıları sanayileşmiş memleketlerdir. (Ortak pazar bunların hemen 2/3'ünü çekmektedir). İktisadın bu yoğunlaşması, kısa bir süre için yararlı ise de aslında ciddî bir tehlike yaratır. Sanayileşmiş ülkelerin satınalma güçleri ne kadar yüksek olursa olsun, günün birinde belirli bir doyma düzeyine varabilirler. Öte yandan meydana gelecek bir buhran bütün sanayileşmiş ülkelere hemen aynı anda yayılacağından, bu ülkelere dayanan Belçika iktisadı bundan zarar görebilecektir. Bu bakımdan Belçika'nın ve sanayiinin bütün çabaları (uzun vadeli bir iş olmasına rağmen) ürettiği malların sürümünü sağlayacak daha uzak pazarlar bulunmasına ve bunların ele geçirilmesine yöneldi. Öte yandan mamullerin çeşitlendirilmesi, satıştan önce malların daha çok işlenip daha fazla değer kazandırılması yeni iş sahaları yaratacaktır. Bu durum alıcılar yönünden arzı çeşitlendirecek, dolayısıyle ihracatın artmasını sağlayacaktır. Bunun öncelikle metalürji sanayiine uygulanması gerekmektedir.

TARİH

Belçika'nın tarihi Belçika devletinin tarihinden çok daha eskidir.

Başlangıçtan bağımsızlığa

● *Roma eyaleti.* Sen'den Ren'e kadar uzanan Belçika Galya'sını, Romalıların gelişinden önce kelt ve germen asıllı halk toplulukları (Morini, Menapii, Nerviler, Treviri, Eburon'lar, Aduatuci'liler), işgal ettiler, sonra burası Sezar'ın (M.Ö. 57) eline geçti ve Augustus zamanında eyalet haline getirildi (başkenti, Reims); daha sonra dört eyalete bölündü: Ren boyunca I. ve II. Germanya, daha batı ve güneye doğru I. ve II. Belçika. Kısmen fundalık ve ormanla, özellikle de mangal kömürü yapmağa elverişli ağaçlarla kaplı olmasına rağmen Belçika, roma kolonlarının değerlendirdiği ürün ve imalâtı (buğday, jambon, yünlü kumaş, demir) ile, Roma imparatorluğunda oldukça önemli bir rol oynadı. V. yy.da ülkenin kuzeyi, germen halk toplulukları (Salii frankları) tarafından işgal edildi. Dönek Julianus bunlara federe statüsü tanıdı (IV. yy. ortalarında). Bunlar, Clovis zamanında bütün Galya'nın fethine giriştiler (500'e doğru); sonra onların yerini eskiden Köln bölgesinde yerleşmiş olan Ripuarius Frankları aldı. Orta Belçika ve Yukarı Belçika'nın alabildiğine romalılaşmış balçıklı bölgeleri, frank göçmenlerinin pek etkisinde kalmadı. Germen ve wallon halk topluluklarının sınırı böylece çizilmiş oldu.

● *Ortaçağ.* Karolenjler iktidarının geliştiği frank ülkesinin bir kısmı olan (aile topraklarının merkezi Liège bölgesindeydi), Belçika, VII. yy.dan sonra büyük Karl tarafından kontluklara bölündü. Bu kontluklar Ortaçağdaki derebeylik bölgelerinin temelidir. Belçika Verdun antlaşmasıyle (843) Fransa ve Lotarengiya krallıkları arasında paylaştırıldı, ama sonradan 870 ve 880'de Germanya'ya geçti. Sınırı, Escaut nehri meydana getiriyordu ve bu Madrid antlaşmasına kadar (1526) sürdü. Fransa tımarı (Flandre) veya İmparatorluğun tımarları olan belçika prensliklerinin tarihi Felemenk'in tarihiyle karışır. Bourgogne düklerinin, özellikle de İyi Philippe'in Felemenk ülkelerini, Bourgogne devletleri çerçevesinde birleştirme çabasını (yalnız Liège dinî prensliği bu birleşmenin dışında kaldı) Habsburg hanedanı sürdürdü; bu topraklar, Habsburglara, Bourgogne'lu Marie ile Avusturyalı Maximilian'ın evlenmesi sonucu (1477) miras kaldı. Maximilian ile Karl V'in mahallî hürriyete saygı gösterererek Belçikalıları sert ama temkinli bir şekilde yönetmelerine karşılık, 1555'te tahta çıkan Felipe II'nin tutumu başka oldu.

● *Yabancı egemenlikler çağı.* Felipe II'nin mutlakiyetçiliğe olan eğilimi, Felemenkte milliyetçilik duygusunu kışkırttı. Milliyetçiliğin temsilcileri Egmont ve Hoorne kontları, Brükselde idam edildiler (1568). Siyasî hürriyet savaşı ile Calvin'ciliğin din serbestliği yolundaki savaşı el ele yürüdü. Sonunda, protestan nüfuzuna başkaldıran katolik wallonların direnmesi, protestanları Arras birliğini kurmaya (1579) ve ispanyol valisi Alejandro Farnesio'ya yanaşmağa zorladı. Farnesio sonradan Flandre ve Brabant'ı yeniden fethetti (1581-1585). Uzlaşmak istemeyen âsiler de Utrecht birliğini (1579) kurdular. Bu birlik, Felemenk bütünlüğünü bozan Birleşik eyaletlerin doğum belgesiydi. Katolikleştirilen güneyliler önce İspanya Habsburg'larının (1555-1714), sonra da Avusturya'nın (1714-1795) egemenliği altına girdiler. (Bk. *İspanyol* FELEMENK'*i* ve *Avusturya* FELEMENK'*i*). Gelecekteki Belçika topraklarının çerçevesi XVII. yy.da kesin-

Foto. Giraudon, Russel (LAROUSSE)

BEBEKÇİLİK

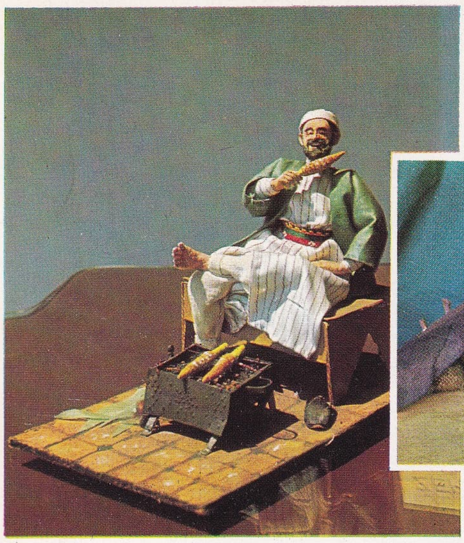

Mısırcı
yapan: Zehra Müfit
(M. Bayramveli kol.)

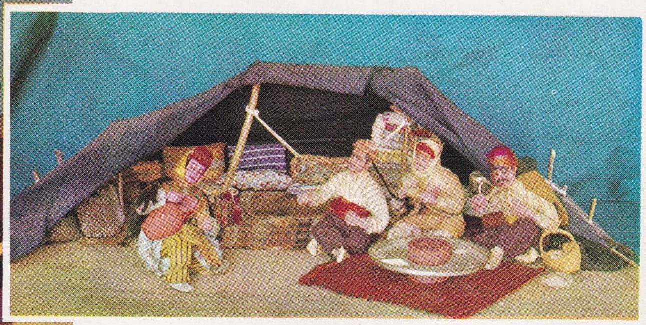

Yörük Çadırı
yapan: Nimet Dağdeviren

Ut Çalan Hanım
yapan: Zehra Müfit
(M. Bayramveli kol.)

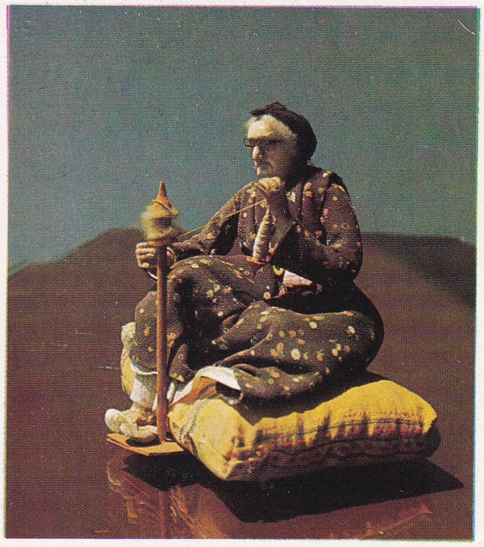

Yün Eğiren kadın
yapan: Zehra Müfit
(M. Bayramveli kol.)

Kavuklu Hamdi
Yapan: Nimet Dağdeviren

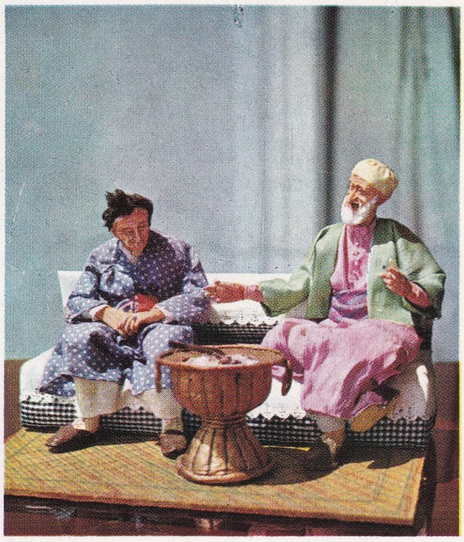

İki İhtiyar
yapan: Zehra Müfit
(M. Bayramveli kol.)

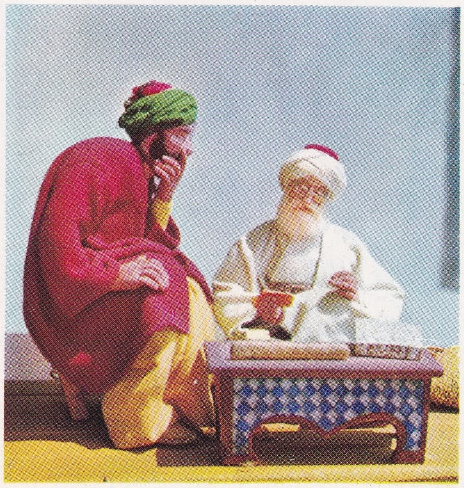

Arzuhalci
yapan: Zehra Müfit
(M. Bayramveli kol.)

Askerlik Hatırası
yapan: Nimet Dağdeviren

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

BELÇİKA
VE LÜKSEMBURG
WALCHEREN
Vlissingen
Escaut ağzı
Doğu Escaut
Batı Escaut
Breskens
Terneuzen
Hulst
Zeebrugge
Blankenberge
Ostende
Nieuport
La Panne
Furnes
Dixmude
BRUGES
Eeklo
GAND
Lokeren
St-Niklaas Waas
ANVERS
Termonde
Alost
Roulers
Ypres
Courtrai
Audenarde
Renaix
Tournai
Ath
Soignies
Mons
Nivelles
Hal
BRUXEL
Wolvertem
Vilvoorde
Mouscron
Tourcoing
Roubaix
Armentières
LILLE
Béthune
Bruay
Maubeuge
Avesnes
Thuin
Beaumont
Chimay
Couvin
Charl
Binche
Lessines
Enghien
Lens
Leuze
Péruwelz
Poperinge
Menin
Wervik
FLANDR
BRABANT
F R A N S A
H O L L
Bastogne
Neufchâteau
Arlon
Virton
Sedan
Bouillon
St. Hubert
Libramont
Longwy
Longuyon
Stenay
Clervaux
Wiltz
Diekirch
Echternach
Mersch
Redange
LÜKSEMBURG
LUXEMBOURG
Grevenmacher
Remich
Esch-Alzette
Dudelange
Apach

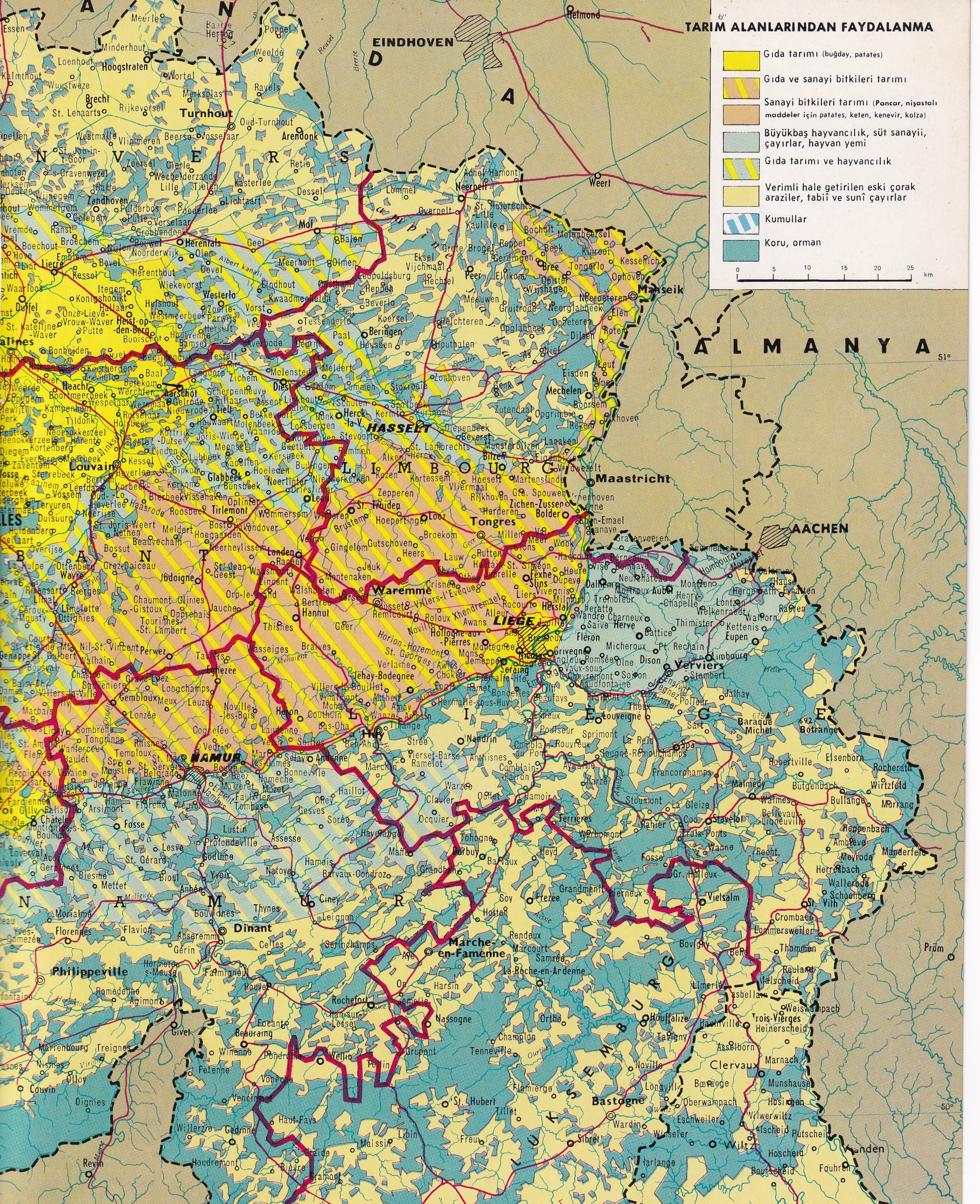

TARIM ALANLARINDAN FAYDALANMA
Gıda tarımı (buğday, patates)
Gıda ve sanayi bitkileri tarımı
Sanayi bitkileri tarımı (Pancar, nişastalı maddeler için patates, keten, kenevir, kolza)
Büyükbaş hayvancılık, süt sanayii, çayırlar, hayvan yemi
Gıda tarımı ve hayvancılık
Verimli hale getirilen eski çorak araziler, tabiî ve sunî çayırlar
Kumullar
Koru, orman
0 5 10 15 20 25 km
ALMANYA
EINDHOVEN
AACHEN
Maastricht
HASSELT
LIMBOURG
Tongres
LIEGE
Verviers
Waremme
Louvain
Tirlemont
NAMUR
Huy
Dinant
Philippeville
Marche-en-Famenne
Bastogne
Turnhout
Maeseik

BAYINDIRLIK

düz çalışan
eksklavatör

sallama kepçe

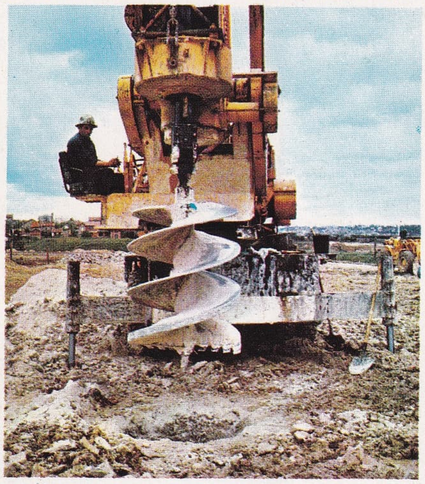

oluklu
burgu
ile
kuyu
açılması

komple kuyu
açma makinesi

beton santral

beton kazığın yerleştirilmesi
ve delme borusunun
geri çekilmesi

yol düzleme ve silindir

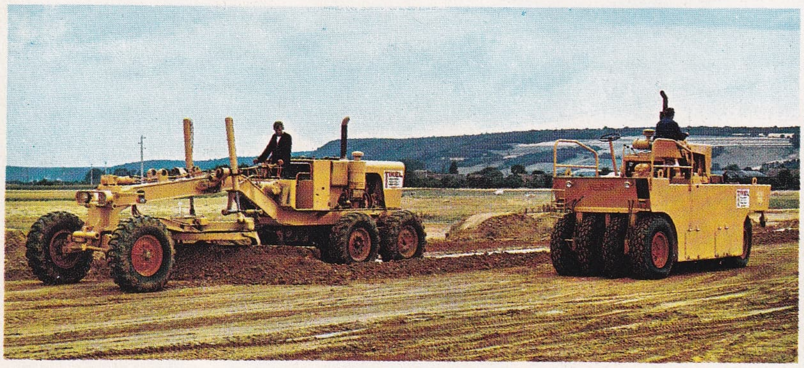

Asfalt dökme
makinesi

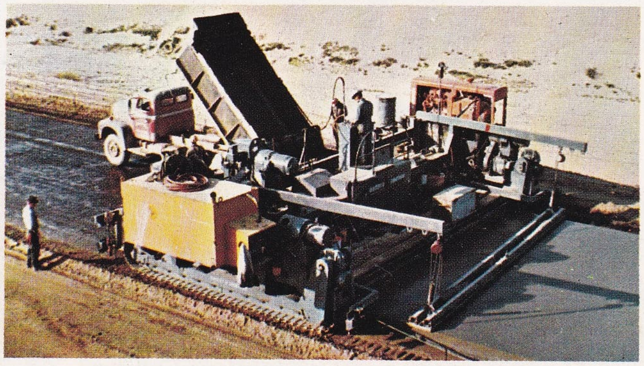

Foto. Franki, Richier, Maitrap (LAROUSSE)

leşti: Kuzey Brabant ile Zeeland Flandre'ının Birleşik-Eyaletlere bırakılması (Anvers'in gelişmesini engellemek için, Escaut'nun ağızlarını kontrol amacıyle; Munster antlaşması, 1648), Artois (Pireneler antlaşması, 1659), Flandre ve fransız Hainaut'sunun (Aix-la-Chapelle [1668] ve Nijmegen [1678] antlaşmaları) Fransa'ya bırakılması.

● *Ayaklanma'dan bağımsızlığa* (1789-1830). Belçika milliyetçiliği XVII. yy. sonunda Joseph II'nin, bölge özelliklerini hesaba katmadan, aydın mutlakiyetçilik çerçevesinde ele aldığı dinî ve hukukî reformlara karşı bir tepki şeklinde, ilk defa somutlaştı. Brabant ihtilâli (1789) ile Avusturyalılar kovuldu. 1632'den beri toplanmamış olan Etats Généraux meclisi toplandı. Meclis Belçika Birleşik devletlerinin bağımsızlığını ilân etti (11 ocak 1790). Devletin federal sisteme dayanan Anayasası kısmen A.B.D.'ninkinden esinlenmişti. Ama Belçikalılar bölündü. Avusturyalılar ülkeyi işgal etti (temmuz 1790). Jemappes zaferini kazanan Fransızlar (haziran 1790) Avusturyalıları Belçika'dan çıkardı. Ama Avusturyalılar ülkeyi yeniden işgal ettiler ve 18 mart 1793'ten (Neerwinden zaferi), 26 haziran 1794'e kadar (Fleurus bozgunu) ellerinde tuttular. Savaşı kazanan Fransa en sonunda Belçikayı Liège ülkesi de dahil olmak üzere ilhak etti (1 ekim 1795), Avusturya bu oldu bittiyi Campo Formio antlaşmasıyle tanıdı (9 ekim 1797).

Fransız rejimi (1795-1815) Belçika'yı idare bölgelerine ayırarak idarî alanda bütünlüğü sağladı (bu idare bölgeleri 1830 yılında kurulacak olan Belçika illerinin çerçevesini meydana getirdiler; öte yandan da bölge özerklikleri ile derebeylik rejimini sona erdirdi. Bu dönemde devrim ilkeleri (kişi özgürlüğü, kanun karşısında herkesin eşit olması) ve Napolyon medenî kanunu Belçika'da benimsendi. Napolyon, Direktuvar'ın ve Konvansiyon'un kovuşturmasıyle tehlikeye düşen sivil ve dinî barışı, iktisadî refahı yeniden kurdu; ama halkın askere alınması, hükûmeti gözden düşürdü. İmparatorluğun çöküşü sırasında (1814), müttefikler, özellikle İngiltere, amacı Fransa'yı durdurmak olan eski «engelleme» politikasına döndüler ve Birleşik eyaletleri, eski Avusturya Felemenkini ve Liège piskoposluğunu, bir Felemenk krallığı şeklinde birleştirmeyi kararlaştırdılar (21 temmuz 1814). Orango prensi, Wilhelm I adıyle kral olacaktı (16 mart 1815) ama Katoliklerin Calvin'ci Hollandalılara, fransızlaşmış burjuvazinin de hollanda dilini resmî dil olarak kullanmak isteyenlere karşı düşmanlığı bu birleşmeye engel oldu. Paris'teki temmuz devriminin başarısından esinlenen Brüksel, 25 ağustos 1830'da baş kaldırdı. 27 Eylül'de hollandalı askerler Brüksel'i boşalttılar, ekimde de, Anvers kalesi dışında bütün Belçika'yı terkettiler. 25 Eylülde geçici bir hükûmet kuruldu, millî bir kongre 7 şubat 1831 anayasa tasarısını hazırladı ve 3 şubatta Fransa kralı Louis-Philippe'in oğluna (Nemours dükü) tacı teklif etti. İngiltere'nin düşmanlığından çekinen Louis-Philippe, oğlunun taç giymesini kabul edemedi. Bunun üzerine, Sachsen-Cobourg-Gotha prensi Leopold, Leopold I adıyle (4 haziran 1831) tahta çıktı. Avrupa, Belçika krallığını tanıyarak resmen tarafsızlığını ilân etti (1830-1831). Belçika bundan böyle bağımsız bir devlet oldu.

Belçika krallığı

21 Temmuz 1831'de, Léopold I, Belçika'yı meşrutî bir krallık yapan ve tahtı, kralın erkek soyuna bırakan Anayasaya bağlı kalacağına yemin etti. Kral, erkek çocuğu olmazsa, kendisiyle birlikte yasama gücünü yürüten meclislerin onamasıyle, tahttan çekilecekti. Senato da, Temsilciler meclisi de genel oylama ile seçildi. Senatoda 1893'ten sonra, eyalet meclislerinin atadığı üyeler de yer almaktadır. Kral atadığı bakanları işten uzaklaştırabilir. Bakanların meclislere karşı sorumlu olmalarına karşılık kralın dokunulmazlığı vardır. Dış ilişkilerde devleti temsil eden kral kanunlar yapar ve uygular; her iki meclisi de kapatabilir, ordunun başkumandanıdır ve yürütme gücünü elinde tutar. Hollandalılar bağımsızlığını tanımayınca Belçika, İngiltere'yi, özellikle Fransa'yı yardıma çağırdı. Mareşal Gérard'ın kumandasındaki fransız birlikleri Anvers'i teslim aldılarsa da (aralık 1832) Hollanda kralı Belçika'nın bağımsızlığını ancak 1839'da tanıdı. Léopold I, krallığı döneminde (1831-1865) millî birliği devam ettirmeğe çalıştı; ama yurt bağımsızlığa kavuştuktan sonra, liberaller ile katolikler arasındaki anlaşmazlık daha da arttı; liberaller 1846'da, katolikler ise 1863'te birbirine rakip partiler kurdular. Léopold II zamanında (1865-1909) Belçika'nın siyasî hayatında her şeyden önce okul sorunu ağır basmaya başladı. Liberaller 1857-1870 ve 1878-1884 arasında, katoliklerse 1870-1878 devresi ve 1884-1914'te iktidara geçtiler. Liberal bakan Orban (1878-1884) eğitimi lâikleştiren ve papalıkla siyasî ilişkileri kesen bir kanunu onaylattı (1879) ise de, yerine geçen katolik Malou bu ilişkileri yeniden kurdu ve komünlerde laik okullar yerine dinî okullar açılmasına izin verdi (1884); bununla birlikte liberallerin sert muhalefeti sonunda, yerini, daha ılımlı bir katolik olan Beernaert'e bırakmak zorunda kaldı (1884-1894). 1860'tan sonra, o sıralarda 5 milyon nüfusu olan Belçika'nın iktisadî hayatı, serbest mübadele yoluyle hızla gelişti. Atak yöntemlere başvuran ve 1870'e doğru Avrupa'nın en yüksek verimine erişen zengin bir tarım (iç yaylalardan elde edilen tahıl, sanayide kullanılan flandre bitkileri), enerji kaynağı bol olan (1880'de 17 milyon ton maden kömürü, 1908'de 25 milyon) büyük çapta bir metalürji (döküm, Meuse vâdisinin çeliği) ve dokuma (Flandre pamuk ipliği fabrikası) üretimi, hacmi 1850-1890 arasında dört kat artan bir dış ticaret, iktisadın gelişmekte olduğunu gösterir; bu gelişmeye, çok yetkin ulaştırma imkânları yardım etmekteydi (dünyadaki en yoğun demiryolu şebekesi; 1845'e oranla 1908'de demiryolları 8 kat çoğaldı, ayrıca nehir ve deniz taşıtları da buna ekleniyordu). Belçika sermayeleri yabancı memleketlere yatırılmağa başladı: Avrupa'da tramvay şirketleri, Donets'ta, Brezilya'da, Güney Çin'de ve Güney Afrika'da fabrikalar kuruldu. Özellikle, Belçikalılar XVIII. yy.da şöyle bir başlayıp bıraktıkları (Ostende şirketi 1722-1731) sömürgeleştirme yoluna yönelten Leopold II, uyanık bir iş adamıydı. Uluslararası Afrika şirketini kurdu (1876), Stanley'i Kongo'da keşfe gönderdi (1879). Kongo'dan denize açılması İngiltere ve Portekiz tarafından yasaklandı (1884) ise de Kongo'nun Léopold II'nin kişisel mülkü olduğu kabul edildi (Berlin, 28 şubat 1885) ve onun zamanında bağımsız bir devlet haline getirildi. Léopold, Kongo'dan büyük kâr sağladı ama yerlileri vergiler altında ezerek sömürmekle suçlandı. Sonunda, Kongo'yu Belçika'ya miras bıraktı (1908).

İktisat ve sömürgecilik alanındaki bu büyük gelişme Belçika'nın sosyal ve siyasî hayatını değiştirdi. Sürgünlüğü sırasında, bir süre Belçika'da kalan Karl Marx'ın deyişiyle «Kapitalizmin cenneti» sayılan işçi ücretlerinin düşük ve çalışma saatlerinin uzun olduğu bu ülkede, 1885'te P.O.B. (Belçika İşçi partisi) kuruldu, ilk üyelerini özellikle sanayi bölgelerinden topladı (Sambre ve Meuse vâdileri, Brüksel, Anvers ve Gand yerleşme merkezleri). Partiye yalnız Vandervelde ve Destrée gibi aydınlar değil, mermerci Bertrand, dokumacı Anscele gibi işçiler de önderlik etti. İşin teorik yönüne kulak asmadan kooperatifler, yardımlaşma kurumları, sendikalar kurdular. İşçi partisi siyasî alanda, seçim hakkını para karşılığı olmaktan çıkarmak için, genel oy ilkesinin benimsenmesi yönünde grev yaparak baskıda bulundu (1842). Ama kurucu meclis, hali vakti yerinde aile reisi seçmenlerle, orta öğretim diploması olanlara (Nysens kanunu) fazladan bir iki oy kullanma hakkını vererek, genel oy sistemini daha ılımlı bir hale getirdi.

Aynı zamanda, sosyalistlere parlamentoda temsilcilik de veren bu sistem, 1894 seçimlerinde liberal partinin hemen tamamiyle elenmesine yol açtı, Smet de Naeyer hükûmeti, nispî temsilcilikle, eyaletlere göre seçim listesi hazırlanmasını kabul ettirdi (aralık 1859); bu da liberal partinin yeniden kurulmasını sağladı. Bununla birlikte, Katolik partisi mutlak çoğunluğu elinde tutuyordu; «Genç-Sağ» adlı bir demokrat kanat kurarak halk yığınlarının siyasî hayata katılmasını sağladı. Demokratlaşma, Katolik partisinin, flamanların isteklerine ilgilenmesine yol açtı; çünkü topladığı oyların çoğu flaman tarım bölgelerinden geliyordu. Bağımsızlığın ilk yıllarından başlayarak flaman dilinde edebî bir yenileşme olmuştu; bu yenileşme flamanların fransızlarla aynı haklara sahip olmalarını isteyen bir flaman siyasî hareketinin doğmasına yol açtı. 1872-1898 arası flamanları hoşnut etmek için birçok kanun çıktı. Eğitim sorununda ise, din eğitimi zorunlu oldu (1895). Albert I döneminin başlangıcında (1909-1934), katolik çoğunluğa karşı tepki gelişti; yürürlükte olan oy sisteminin kaldırılması için, sosyalistlerin 1913 nisanında giriştikleri genel grev (800 000 kişi katılmıştır) başarısızlıkla sonuçlandı. Bozulmakta olan uluslararası duruma çare bulmak için Broqueville kabinesi, 1912'de kur'a usulü yerine genel ve mecburî askerlik hizmetini koydu. 1914 Savaşı başladığında Belçika, iktisadî gücünün en yüksek noktasında, ama askerî bakımdan yepyeni bir düzenin eşiğindeydi. 2 Ağustos 1914'te, Almanya'nın verdiği ültimatom Belçika'nın tarafsızlığını bozunca, iç kavgalar bir yana bırakıldı, 4 ağustosta da, iki muhalefet lideri liberal Paul Hymans ile sosyalist Emile Vandervelde devlet bakanı oldular. Kral Albert'in Liège ve Namur dolaylarındaki direnmesine rağmen, Almanlar Belçika'yı istilâ ettiler. Hükûmet, önce Anvers'e, sonra Furnes'e, en sonunda da Havre'a çekilmek zorunda kaldı. İser'in arkasında, henüz işgal olunmamış millî toprakların son parsellerini kahramanca savunan Belçika ordusu, müttefik kuvvetlerin sol kanadıyle birleşti. Almanya, Flandre ile Wallon ülkesi arasındaki karşıtlıktan faydalanmak isteyerek bu iki bölgenin idarî bakımdan ayrılması için karar aldıysa da (1917) bir sonuç elde edemedi. İşgal edilen Belçika, Alman valilerinin sert yönetimi altında, Mechelen başpiskoposu kardinal Mercier sayesinde onurunu korudu. Versailles antlaşması Belçika'ya Eupen ve Malmédy ile, Ruanda-Urundi üzerinde Milletler cemiyeti'nin bir mandasını verdiyse de, tarafsızlığını kaldırmış oldu. Mütareke ertesinde millî hayat yeniden canlandı: 1919 genel seçimleri, ek oysuz, genoy rejimini başlattı. Sosyalistlerle katolikler mutlak çoğunluğu elde edemeden mücadele ettiler, daha az sayıda olan liberaller koalisyon kabineleri meydana getirmek için çoğu zaman katolikleri desteklediler. Aşırı kanatları Belçika'nın bir federal devlet haline gelmesini, hattâ Flandre'ın Hollandayle birleşmesini isteyen flaman milliyetçiliği, partiler arası çatışmayı büsbütün artırdı, bu çatışma faşist eğilimli 21 milletvekilinin seçilmesiyle daha da belirginleşti; başkanları Léon Degrelle, 1940'tan itibaren Almanlarla işbirliği yapmağa başladı ve İkinci Dünya savaşı sırasında Rus cephesinde Almanların safında çarpıştı.

Albert I'in trajik ölümünden sonra (şubat 1934) Léopold III (1934-1951), Avrupa'da siyasî gerilimin arttığı sırada, Belçika'nın tarafsızlığını ilân ettiyse de, ülkesinin yeniden istilâ edilmesini önleyemedi. Hollanda ve Lüksemburg ile aynı zamanda (10 mayıs 1940) saldırıya uğrayan Belçika, yeniden Alman'lar tarafından işgal edildi. 28 Mayısta, ordular başkumandanı Belçika kralı teslim oldu ve Laeken şatosuna kaçtı; başlarında katolik Pierlot'nun bulunduğu hükûmetin üyeleri Londra'ya giderek, oradan Belçika'nın yer altı faaliyetini yönettiler. Kral, dört yıl süreyle, kamu işlerinden uzak durdu. Bununla birlikte, Berchtesgaden'deki bir görüşmede (kasım 1946), ülkesinin durumu ve geleceği konusunda Hitlerle konuştu. Karısı İsveç prensesi Astrid'in ölümüyle dul kalan kral, 1941'de, Lilianne Baels ile evlendi. Bu iki olay yüzünden büyük ölçüde tenkit edildi. Belçika topraklarının kurtuluşundan sonra, parlamento, kardeşi prens Charles'a krallık sorunu hallolununcaya kadar naiplik verdi (20 eylül 1944). Hitlerin Almanya'ya sürdüğü Leopold ancak 1945'te hürriyetine kavuşabildi ve İsviçre'ye çekildi. Ülkeyi iktisadî yönden kalkındırmaya girişen hükûmet, istisnaî şartlardan faydalandı: yıkılan yerler azdı; Anvers limanının A.B.D. tarafından kullanılması büyük çapta dolar tasarrufu sağlamıştı; savaş sonunda, Belçika, A.B.D.'den alacağı olan tek devletti. Öte yandan, para birikimi ile Maliye bakanı Camille Gutt tarafından gerçekleştirilen mülklerin blokajı, iç piyasayı çabucak kalkındırdı. Belçika'nın siyasî dengesi, gene de, ara-

Léopold III

Baudouin I

Paul-Henri Spaak

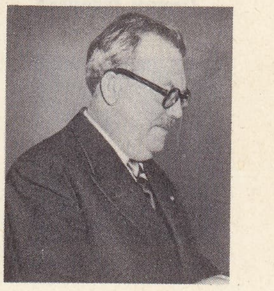
Achille Van Acker

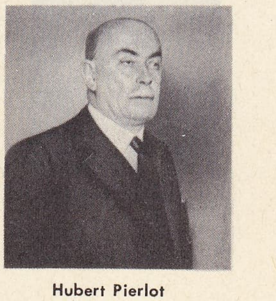
Hubert Pierlot

Foto. Marchand, A.I., Ambassade de Belgique (LAROUSSE)

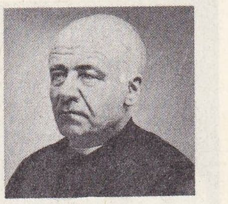

Guido Gezelle

Émile Verhaeren

Maurice Maeterlinck

Georges Rodenbach

Karel Van de Woestijne

Georges Simenon

sıra, korkunç buhranlarla sarsılmaktadır. 1950'de, 12 mart referandumuna uygun olarak, Meclisler ve sosyalist hükûmet tarafından çağrılan Leopold III, solcu partilerin muhalefeti karşısında yetkilerini oğlu prens Baudouin'e devretmeğe zorlandı (1 ağustos); böylece bir yıl sonra (16 temmuz 1951) tahtı oğluna bırakmak zorunda kaldı. Derken eğitim buhranı baş gösterdi; A. Van Acker'in sosyalist ve liberal hükûmetinin eğitim bakanı L. Collard'ın serbest eğitime karşı olan tutumu bu buhranı yarattı. Acker hükûmeti 1954 seçimleri sonunda iktidara gelmişti; bu seçimlerde din okullarını yerinde olmayarak desteklemekle suçlanan sosyal-hıristiyan partisi, çoğunluğu kaybetti. 1958 Seçimlerinde Senato'da mutlak çoğunluğu elde eden sosyal- hıristiyan partisinin zaferinden sonra, Eyskens'in hükûmeti, üç büyük partinin temsilcilerinden meydana gelen, bir kurul topladı; bu kurul eğitimde barışı sağlamakla görevliydi. Kurulun tartışmaları sonunda, kasımda bir eğitim barışı gerçekleştirildi: ayırım davası gelecek on iki yıl içinde bir daha ele alınmıyacaktı. Bu siyasî güçlük ortadan kalkınca yenileri baş gösterdi: Kongo'daki Leopoldville olaylarının, hükûmetin Kongo'ya yavaş yavaş bağımsızlık vermeğe hazırlanmasını gerektirmesi (ocak 1959); Borinage'daki maden kömürü işletmelerinde, iktisadî şartlarına uyamamanın yol açtığı sosyal buhran (mayıs 1959 grevleri); ayrıca, özellikle 1962'den beri Flaman illerini doğu ve güney Wallon illeriyle dil bakımından çatıştıran kavgalar (federalist hareketi destekler).

Uluslararası alanda NATO'ya alınan (1945), amerikan yardımından sonra da Marshall planından yararlanan Belçika, gitgide daha önemli rol oynamaktadır. Bu duruma gelmesinde sosyalist Paul Henri Spaak'ın büyük payı vardır. Birçok defa başbakanlık ve dışişleri bakanlığı yapan, Avrupa birliğinin ve batı savunma ve dayanışmasının havarisi Spaak, Belçika'yı Brüksel paktına (1941), Avrupa Ödemeler birliğine (Fransa, Büyük Britanya v.b. verilen önemli krediler) ve Atlantik paktına soktu; ayrıca NATO'nun kurulmasına önayak oldu. Spaak 1957-1961 arası NATO'nun genel sekreteriydi. Sınır komşusu ülkelerle gerçekleştirdiği gümrük birliği; Belçika-Lüksemburg iktisadî birliğinin kurulması (1922) ve Benelux (1947) Belçika'nın uluslararası gelişmesine yardımcı oldu. Brüksel uluslararası fuarının (1958) parlak başarısı bu gelişmeye tanıklık eder.

Eyskens hükûmeti (1958-1961) okul meselesini çözümledikten sonra Kongo davasını halletmek zorunda kaldı. Brüksel'deki (şubat 1960) yuvarlak masa konferansının bir araya topladığı belçikalı sorumlular ve afrikalı önderler, Kongo'ya 30 haziran 1960'ta bağımsızlık verilmesini kararlaştırdılar. Ama hükûmet, kısmen wallon sanayiinin kocamasına bağlanan, ciddî bir sosyal kaynaşma ile karşı karşıya idi. Eyskens hükûmetinin kararlaştırdığı malî kalkınma ve iktisadî alanda tasarrufla ilgili «tek kanun»a işçi sendikaları grevle karşı koydular. Ocak 1960'ta, çoğunluğu Wallon kesiminden olan 750 000 grevci vardı. İşçi istekleri, Wallon ülkesinin çıkarlarını Flandre'a karşı savunma iradesiyle ilgili idi. Bu isteği Liège sendikalar birliği başkanı ve Wallon millî hareketi önderi André Renard temsil ediyordu. «Tek kanun»un geri alınması için sosyalistlerin yaptığı teklif Mebuslar meclisince reddedilince, Liège bölgesinde kanlı gösteriler oldu (ocak 1961). 1961 İlkbaharındaki seçimler sosyal hıristiyan partisine 6, liberallere de 1 milletvekilliği kaybettirdi. Bu milletvekilliklerinin komünistler (3 milletvekilliği fazla), flaman millî birliği veya Volksunie (4 fazla) ve Wallon solcuları (2 fazla) kazandılar; bu sonuçlar, bundan böyle Belçika'nın başlıca sorunu olan dil çatışmasının özünü meydana getirdi. Eyskens yerini bir koalisyon hükûmetine (sosyalist ve sosyal hıristiyan partileri) bıraktı. Koalisyon başkanı sosyal hıristiyan partisinden Théo Lefèvre, dışişleri bakanı da sosyalist Spaak oldu. Kongo'nun bağımsızlığını kazanmasının yarattığı iktisadî ve malî buhranla karşı karşıya kalan bu hükûmet, klasik iskonto haddi indirimi çaresine başvurdu (mart ve ağustos 1962). Dışta, Belçika, Avrupa'daki toplantılara sürekli ve başarılı olarak katıldı. Ama dil sorunu bütün önemiyle duruyor ve gösteriler çoğalıyordu. En önemlisi Flaman'lardan geldi (ekim 1961'de Brüksel'e yürüyüş); çünkü Wallon millî hareketi sosyalist partisi içinde yenilmiş (çift aidiyet Collard tarafından «kabulü imkânsız» olarak nitelendiğinden) ve dinamik önderi Renard'ı 20 temmuz 1962'de kaybetmişti. Yerini André Genot aldı.

Şubat 1962'de parlamentoya getirilen pürüzlü dil sınırları sorunu, ancak 1963'te halledildi (ağustos ve ekim). Bir taraftan Brüksel bölgesinin dil statüsü üzerine kanun çıkarılırken, diğer taraftan, Fransızca konuşan Mouscron bölgesinin Flandre'dan Hainaut'ya geçişi ve Fouron bölgesinin de Liège ilinden flaman ili Limburg'a nakli yapıldı.

Bu nakiller, her iki tarafta da karışıklıklar doğurdu. Wallon'ların kültür üstünlüğü ve flaman'lara oranla nüfus yoğunluklarının gitgide artmasına karşılık iktisadî zayıflıkları gözönünde tutulursa, durum 1963'te çok ciddîleşmişti. Bu yüzden üç büyük parti, Belçika'nın birleştirici Anayasasını bile yeniden gözden geçirmeyi düşünür oldular. Ama üç taraflı «yuvarlak masa» toplantısı, hiçbir çözüm yolu vermedi. Anlaşmazlık, Belçika'nın dört dil bölgesine ayrılmasını kabul etmeyen özgürlük ve ilerleme (liberal partinin yeni adı) partisinden çıktı (ocak 1965). Az sonra, sosyalist parti solunda, yalnız Wallonlar'dan meydana gelen yeni bir parti kuruldu.

23 Mayıs 1965 seçimleri, geleneksel siyasî verileri altüst etti. Sosyal Hıristiyan partisi 19 ve Belçika Sosyalist partisi 20 milletvekilliği kaybettiler; Liberaller 28, Komünistler 1, Wallon Hareketçileri 3 ve Volksunie 7 milletvekilliği kazandılar. Böylece Liberal parti durumun hâkimi olurken, kanatlar arasındaki uçurum da derinleşiyordu. Buna rağmen, Lefèvre kabinesinin yerini yine de Pierre Harmel başkanlığında sosyal-hıristiyan-sosyalist partilerinden meydana gelen koalisyon hükûmeti aldı. Liberallerin koalisyona katılmayı reddetmeleri yüzünden, yeni hükûmet ancak 28 temmuzda yemin edebildi. Uzlaşmalar konusunda on bin hekimi hükûmetin karşısına çıkaran ciddî bir anlaşmazlık, Pierre Harmel'in işini güçleştirdi.

Belçikalılar arasında yeni bir «Birlik paktı» yaratmak isteyen Harmel, hükûmetinin programına, Anayasada değişiklik yapılmasını, Ortak pazar faaliyetinin tam olmasını ve denk bütçeyi koydu. Bu denge başbakana göre, ancak bir «kemerleri sıkma» tasarısının uygulanmasıyle sağlanabilirdi: bunun en belirgin sonucu, perakende fiyatların yüzde 4,5 artması oldu.

Ama yeni siyaset ve dil karışıklıkları (Limburg'da), büyük ölçüde uygulanacak bir iktisadî siyaset yokluğu, hekimlerle hükûmet arasında âdeta sürekli bir anlaşmazlık, Harmel kabinesinin 4 şubat 1966'da istifasına yol açtı. Bu çekilmeyi 11 şubatta kabul eden kral, sırasıyle Achille Van Acker ve Paul Willem Segers'i buhrana çözüm yolu bulmakla görevlendirdi: bu çözüm ancak (20 mart 1966) Sosyal-Hıristiyan partisi lideri Paul Vanden Boeynants, hükûmeti kurmayı kabul edince gerçekleştirilebildi. 14 Sosyal-Hıristiyan ve 9 liberalden kurulu yeni kabine, kamu masraflarında dengeyi, sosyal gelişmeye önayak olmayı ve Belçika Anayasasını gerçeklere uydurmayı amaç edindi. Vanden Boeynants hükûmeti, 31 martta Millet meclisi ve Senato'da güven oyu aldı. Günümüzde en ciddî sorun, hâlâ her iki cemaatin uzlaşmazlığı ile koyulaşan dil meselesidir. Flaman'ların Fransızca konuşmayan illerde yaşayışı «flamanlaştırma» amaçları, her şekilde uygulanmaktadır. Pek çok flaman dillerini konuşanların eskiden uğradıkları haksızlıkların tamamen onarılmadığı düşüncesini taşır; Volksunie yatırımlarını bu düşünceler üzerine yapmaktadır. Volksunie Brabant ili başkenti olan, ama fransızca konuşan Brüksel'in tekrar fethini, Flandre bölgesinin sanayileştirilmesini, hattâ federalizme bile yol açabilecek olan idarî ademi merkeziyetçiliğin uygulanmasını, Lorain üniversitesinin fransızca öğretim yapan fakültelerinin Wallon bölgesine naklini ister. Piskoposluğun iki cemaat arasında güçlü bir bağ saydığı eski üniversite etrafında, 1966'da, mücadelenin koyuluğunu gösteren olaylar meydana geldi. Belçikalılar, yurtlarının birliği konusunda endişe duydukları kadar, 1960'ta prenses Fabiola ile evlenen ve halkın tuttuğu kral Baudouin'in hâlâ bir oğlu olmamasına da üzülmektedirler. Ciddî iktisadî ve sosyal zorluklarla karşı karşıya olan Vanden Boeynants hükûmeti, yurdun malî yönden istikrar kazanmasına çaba sarfetmektedir; özel yetkiler alması (mart, kasım 1967), işini kolaylaştıracaktır.

Dışta, Avrupa toplulukları gibi Benelux dahilinde de, Belçika'nın sözü geçer ve nüfuzu büyüktür; S.H.P.E.'nin Belçika topraklarına yerleşmesi (1967), buna yeni bir örnektir.

DİLLER VE EDEBİYATLAR

Roman ve germen idyomlarını ayıran dil sınırı, Brüksel'in biraz altından geçen doğu - batı doğrultusunda bir çizgi halinde Belçika'yı baştanbaşa (Vise'den Mouscron'a) aşar. Bu çizginin kuzeyinde Flandre, Flamanca konuşur; güneyde, fransız dili alanının ayrılmaz bir parçası olan Wallon bölgesi hâlâ ana dili wallon lehçesini kullanmaktadır. Ülkenin doğusunda, kuzey-güney doğrultusunda Aubel'den Athus'a inen başka bir lenguistik çizgi, Eupen, Malmédy ve Saint-Vith (Liège ili) kantonlarının bir kısmını ve Arlan kantonunun (Lüksemsemburg'un ili) hemen tamamını alman ağızları kullanılan kesim olarak sınırlar.

Yakından bakıldığı zaman durum daha da karmaşıktır. Wallon'ların biricik dili olan Fransızca, aynı zamanda birçok flaman'ın ikinci dilidir de, Fransızca, aslında Belçika'da seçkin zümrenin ifade aracı ve ülkenin iki büyük lenguistik grubunun anlaşma vasıtasıdır. Bu (resmî değilse de gerçek olan) üstünlüğün tarihi Ortaçağa uzanır, bu çağda felemenk ve roman şehir merkezleri XIII. yy.dan itibaren. Fransızcayı idarî hayatın, hattâ sosyal ilişkilerin dili olarak kabul etmişti. Başkent Brüksel'e gelince, flaman kesiminde olması ve ahalinin iki dil konuşması, dünyada Fransızca konuşan şehirlerin ikincisi olmasını engellemez. Belçika devleti, toprakları üzerinde üç dilin kullanılmasını resmen tanımaktadır: bu diller, Fransızca, flaman dili (resmî adı *het Nederlands*) ve doğu bölgesinde Almancadır.

Fransızca ve Flamancanın bugünkü kanunun tanıdığı mutlak eşitliği, flamanlaştırmanın büyük başarılarından biridir. Bir yüzyıl boyunca, iki kültür grubunda tutkuların boşanmasının kızıştırdığı bir dil kavgası, ülkenin siyasî bütünlüğünü birçok defa tehlikeye düşürmüştür ve belçika milletinin temeldeki ikiliğini kesinlikle belirtir.

Belçika'nın bağımsızlığının başlangıcında, Anayasanın (madde 23) ilân ettiği dil kullanma serbestliği önceleri yalnız Fransızcanın lehine uygulandı. 1831'deki kurucu meclis üyeleri için Fransızca, krallığın resmî diliydi; bunun sebebi ülkenin sosyal yapısında burjuva ve Fransızca konuşan unsurun çoğunlukta olması ile flaman halkının konuştuğu dilin pek çok lehçeye parçalanmış olmasıydı. XIX. yy.dan az önce, romantik ve liberal düşünceler iklimi içinde, «Flaman hareketinin babası» denen, edebiyatçı-filolog J. Fr. Willems'in önayak olmasiyle, flaman dilinin yeniden canlanışının ilk belirtileri ortaya çıktı. Soysuzlaşma tehlikesine düşen Flandre'ın eski dilinin canlandırılması için düzenlenen hareket, çok geçmeden bir lenguistik şikâyetler defterinin meydana gelmesine yol açtı (1856). Dilin arıtılmasına («Seçkin» Flamanca) paralel giden bu istekler, 1870'ten sonra parlamento seviyesine yükseltildi; bu da altmış yıl boyunca birbirini izleyen birtakım kanunların çıkarılmasiyle sonuçlandı. Bunlardan bazıları, Belçika ordusundaki her subayın iki dili bilmesini şart koşan 7 kasım 1928 tarihli kanun gibi, bütün ülkede geçerlidir. Öbür kanunlar ise (bunların sayısı daha çoktur) idare, eğitim ve adalet ile ilgilidir (msl. flaman dili konusulan topraklardaki kamu görevlerinin hepsinin flamanlaştırılmasını öngören, böylece, Brüksel hariç, ülkenin iki bölgesindeki tek dilciliği onaylıyan 28 haziran 1932 tarihli kanun). Flaman hareketinin en büyük başarılarından biri, 1930'da Gand'da flaman dilinde eğitim yapan bir üniversitenin kurulmasıdır. Ama tarihî açıdan bakılırsa, en önemli kanun,

Foto. Archives municipales d'Anvers, X, Dornac, Camus, A. I. (LAROUSSE)

bütün kanunların her iki dilde yayınlanması şart koşan 18 nisan 1898 tarihli kanundur; bu kanun, Fransızca ile Flamancanın hukukî bakımdan eşitliğini gerçekleştirdi.

Fransız dilinde belçika edebiyatı

1830'*dan önce*. İlk örneklerine 1200 tarihlerinde rastlanan fransız dilindeki Belçika edebiyatının (*Poème moral* [Ahlâkî Şiir], *Vers du Jugement* [Yargı mısraları] v.b.) yazarları ve eserleri sadece fransız dilinin anadil olduğu bölgeyle sınırlanmaz, bütün Belçika'ya yayılır. Flandre, fransız dilinde yazan birçok yazar vermiştir, bunların bazıları, Belçika'nın en önemli yazarları arasındadır (msl. XIX. yy.ın sonundaki Gand'lı topluluk.) Bu durum, ortaçağdan beri sürüp gelir. Ortaçağda Flandre kontlarıyle Brabant düklerinin sarayları, hiç değilse zaman zaman gerçek fransız edebiyatı okulları idiler.

Bugünkü Belçika topraklarını meydana getiren illerin XIII. yy.dan XVI. yy.a kadar yarattığı edebiyatın, eski Fransızca ile yazılmış fransız edebiyatından ayrılması imkânsızdır; nitekim eski Fransızcayla yazılmış fransız edebiyatı kuzeyde bol eser verdi. *Aucassin et Nicolette* (Aucassin ve Nicolette) adlı türkülü masalın, *le Garçon et l'Aveugle* (Çocuk ve Kör) adlı farsın yazarı hikâyeci Gautier le Leu ve vakanüvis Froissart gibi birçok yazar Hainaut'dan yetiştiler. Ama belçika Hainaut'sundan mı fransız Hainaut'sundan mı yetiştikleri söylenemez; devrin tarihî karanlığı böyle bir ayrım yapılmasına izin vermez. XIII. yy.da dinî veya ahlâkî edebiyat, özellikle, kiliseye bağlı bir prenslik olan Liège'de sayısız eser verdi. Epik edebiyat yoktur, ancak kahramanlık destanından çok romana benzeyen, Adenet le Roi'nin eseri gibi sonradan yeniden elden geçirilen eserlerle temsil olunur. En dikkate değer gelişmenin tarihî edebiyatta olduğu sanılır: XIV. yy.da, Liège'de, Jacques de Hemricourt, Jean de Outremeuse, özellikle de, Froissart'ın hocası Jean le Bel gibi vakanüvisler; XV. yy.da, Bourgogne dükleri çevresinde, flaman asıllı Georges Chastellain ve Philippe de Commines (sonradan Louis XI'in hizmetine girdi) gibi tarihî anılar yazarları. O sıralarda Belçika eyaletlerinin çoğuna hâkim olan Bourgogne prenslerinin şatafatlı sarayı, sanat ve edebiyatın geliştiği bir merkez idi. Saray hayatı bir sonraki çağda, önce Malines'de Marguerite d'Autriche çevresinde, sonra da Liège'de piskopos prens Ernest Van Bayern'in çevresinde devam etti. Marguerite bol eser veren Jean Lemaire de Belges'i himaye etti. Ernest'in çevresinde de bilginler, hümanistler, Pleyad'ı taklit eden şairler toplandı. Siyasî ve dinî kavgalar devri olan XVI. yy.da bir yığın yergi yazarı arasında Marnix Van Sint Aldegonde sivrildi; çok usta üslûplu bir kalem tartışmacısıydı, güçlü yazılarında Rabelais'nin etkisi vardır.

XVII. ve XVIII. yy. çok verimsiz devirlerdir. Didaktik eserlerle, bilimsel çalışmaları etkilemeyen bu kısırlığın sebepleri üstüne tahminler sonuçlanmamıştır. Klasisizmin her türden parlak eserlerle başarıya ulaştığı Fransa'dan etkilenen güney Felemenk ile Liège prensliğinin verdikleri eserler, yararlandıklarından çok daha azdır; bu durum uzun zaman sürer. «Aydınlanma» çağından sözünü etmeğe değer tek kişi prens Charles Joseph de Ligne'dir. Çeşitli konularda parlak ve zekice eserler veren Charles Joseph de Ligne kendisi için «Fransa'da Avusturya'lı, Avusturya'da Fransız, Rusya'da Fransız veya Avusturyalı» derdi; Friedrich II, Büyük Katerina ve Voltaire zamanında avrupa kozmopolotlik idealinin temsilcisidir. 1772'de, İmparatoriçe Marie-Thérèse, Avusturya Felemenkinde düşünce hareketini desteklemek isteğiyle Brüksel'de bir bilim, sanat ve edebiyat akademisi kurdu. Bu akademi günümüzde de yaşamaktadır.

1830'*dan sonra*. 1830'da kavuşulan siyasî bağımsızlık bazı kimselerin düşündüğü edebî uyanışı getirmedi. Bununla birlikte, yazarların sayısı gittikçe arttı. Başlıcaları: André Van Hasselt, Théodore Weustenraad, Henri Moke, Edouard Wacken, Victor Joly, Etienne Hénaux, Adolphe Mathieu, Benoit Quinet, Antoine Clesse, Charles Potvin, Eugène Van Bemmel. Vatanseverlik şiirinden efsaneye, epik şiirden tarihî romana, edebî eleştiriden drama ve güldürüye kadar her tür denendi. Ama fransız romantizminin taklidi sayılmak istenen şey aslında, «Belçika tumturaklılığı» (Michelet) ile sözde-klasisizmin birtakım sıkıntılarının başarısız bir şekilde birleşmesidir. Fransa'daki gerçekçilik ve Parnas okullarına tekabül eden devir de parlak değildir; bu çağa iki kişi hâkimdir: Acoz'lu filozof Octave Pirmez ile, Uylenspiegel efsanesinin güçlü nesircisi Charles de Coster. Gerçek edebî hayatı başlatan 1880 tarihli hareketin öncüleri bunlardır. İlk adım, *la Jeune Belgique* dergisi kuruluşuna (1881) katılan Brüksel'li genç yazar Max Waller tarafından atıldı. Yönetiminı üzerine aldığı bu dergi ve az sonra çıkan, Liège'li Albert Mockel'in *Wallonie*'si (1886), çoğu şair olan, orijinal yetenekli bir yazarlar topluluğu meydana getirdi. Parnasçı veya sembolist olan, kendilerini farklı güzellik anlayışlarına adayan, bazen kendi aralarında tartışan bu yazarlar, belçika edebiyatının ilk gerçek büyük kuşağını meydana getirir. Waller, Picard, Giraud, Mockel en çok hareket gösteren ve tartışmalara giren yazarlardır; ama en güzel ve uzun ömürlü eserleri verenler arasında yer almazlar. Özellikle Georges Rodenbach, Emile Verhaeren, Maurice Maeterlinck, Charles Van Lerberghe ve Grégoire le Roy bu kuşağın en hünerli yazarlarıdır. Bunların beşi de flamandır. Gand'da dost olup birbirlerine bağlandılar. İlk yenilikçiler topluluğu 1890'dan sonra yeni eğilimler nedeniyle çoğaldı. Bunların arasında nesir yazarları çoğunluktadır. İlk adımı attıran Camille Lemonnier'dir. Onu severek izleyenler oldu. Lemonnier'nin atılgan davranışları, dil ve özellikle üslûp bakımından olumsuz etkiler de yaptı. Bununla birlikte ileri sürdüğü natüralizm Flaman bölgesinde olduğu kadar Wallon bölgesinde de bölgeden esinlenen bir edebiyatın doğmasını kolaylaştırdı. Bu akım çok zıt mizaçlı, sonunda bir okul meydana getirmeyi başaramamış bir nesirciler grubu tarafından temsil olunur: Georges Eekhoud, Eugène Demolder, Hubert Krains, Edmond Glesener, Georges Virrès, Georges Garnier, Louis Delattre, Maurice des Ombiaux, Hubert Stiernet, Horaco Van Offel, Léopold Courouble, Jean Tousseul, Henri Davignon, Maurice Gauchez.

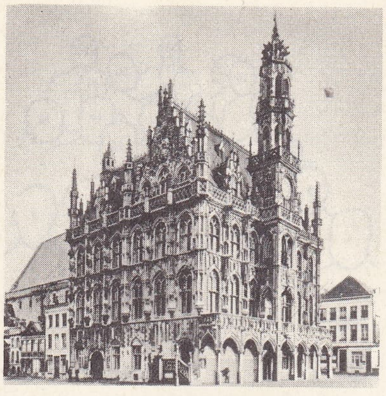

d'Oudenaarde belediye sarayı (1527)

XX. yy.da fransız dilindeki belçika edebiyatı çeşitli alanlara yayılmaya devam etti; öbür belirtilerin yanısıra birçok edebî topluluk ve derginin ortaya çıkması da bu edebiyatın canlılığını gösterir.

Bu dergilerden bazıları (*Antée* ve *Disque vert* gibi), öncü çevreleri etkiledi. Yüzyılın ilk bölümünde edebî fikirlerin büründüğü sayısız biçimlerden hiç birine (varoluşçuluk dışında) belçika edebiyatı yabancı kalmadı. André Baillon ile Alexis Curvers'in başarı kazandıkları iki dönemi ayıran otuz yıllık sürede Belçika, Charles Plisnier ve Georges Simenon gibi milletlerarası üne sahip yazarlar yetiştirdi. Gustave Vanzype'in fikir yönünden yüklü dramlarından bu yana, Fernand Crommelynck, Hermann Closson, Michel de Ghelderode'un oyunlarıyle tiyatro geleneği zenginleşti; bu kuşağın yerini 1945'ten sonra Suzanne Lilar, Georges Sivn, Jean Mozin v.b. aldı. Gerçeküstücülüğe hemen hemen doğrudan doğruya bağlanan şiir üzerine araştırmalara yaptığı katkılar ve sembolizmin ortadan kaldırılmasında oynadığı rol, Belçika'nın çağdaş fransız edebiyatındaki yerini en iyi şekilde belirler (Henri Michaux, Odilon Jean Périer, Jean De Boschère, Henri Vandeputte, Franz Hellens, René Verboom, Marcel Thiry, Robert Vivier, Edmend Vandercammen, Robert Goffin, Robert Guiette, Hubert Dubois, Pierre Nothomb, Géo Norge v.b.)

Henri Pirenne'in önderi olduğu tarihçi okuluna ve Maurice Wilmotte'dan sonra roman filolojisi çalışmalarını yayınlamağa devam eden topluluğa bağlı yazarların yanısıra, Belçika'da çok sayıda denemeci ve eleştirici yetişti:

Jules Destrée, Henri Carton de Wiart, Hippolyte Fierens-Gevaert, Fernand Neuray, Louis Dumont-Wilden, Firmin Van den Bosch, Léon Debattay, Arnold Goffin, Eugène Baie, Paul Fierens, Gaston Colle, Charles Delchevalerie, Edmend Joly, Leopold Levaux, Hubert Goley, Henri Liebrecht, Albert Guislain, Robert Vivier, Marie Delcourt, Charles Bernard, Jacques Pirenne, Carlo Bronne, Roger Bodard, Charles d'Ydewalle, Arsène Soreil, Fernand Desonay, Emille Noulet v.b.

Son yılların şiiri, gerçeküstücülüğün katkılarını benimsemekle beraber, sınırlı bir biçime veya düzenli bir sağ deyiye dönüşüyle dikkati çeker. Marcel Thiry ve Edmond Vandercammen gibi şairlerin kendilerini kabul ettirmeleri ve Nöel Ruet, Robert Goffin, Albert Ayguesparse, Armand Bernier, Hubert Dubois'nın ünlerinin yayılmaya devam etmesinin yanısıra Norge'un, Pierre Nothomb'un, Geo Libbrencht ve Roger Bodart'ın eserleri yeni boyutlar kazandı. Yeni estetiğin temsilcileri arasında Jean Tordeur, Charles Bertin, Jean Mogin, Gérard Prévot sayılabilir. Ama en ilgi çekici olay Liliane Wouters, Lucienne Desnoues, Renée Brock, Anne-Marie Kegels, Andrée Sodenkamp ve Claire Mousset ile, lirik eserler veren kadın yazarların ortaya çıkmasıdır.

Günümüzde, roman en çok işlenen edebî türdür; Belçika'nın Fransızca konuşan kesimi de bu konuda bir ayrıcalık göstermez: Georges Simenon bütün dünyada, Françoise Mallet-Joris, Dominique Rolin, Stéphane Jourat da Paris'te ün yapmışlardır; ayrıca Belçika'nın iki usta hikâyecisi vardır: Franz Hellens, René Verboom, Marcel Thiry, eğilimli yazarları etkiler: olağanüstü ve esrarlı olaylara düşkün Jean Ray ve Thomas Owen; gezilerini coşkun bir dille anlatan Louis Dubrau ve Alexis Curvers; daha çok üslûp kaygısını ön plana alan Charles Bertin ve Francis Walder; daha gerçekçi olan Marie-Thérèse Bodart ile Daniel Gillès; günlük yaşamın gözlemini yapan Constant Burniaux; ortam yaratmakta usta olan Paul Dresse de Lébioles ile Jacques Gérard Linze; özellikle kadınlarla ilgili romanlar yazan Estelle Goldstein, Maud Frère ve Marie Nicolai. Son yıllar, Ardennes'deki hayatı anlatan Hubert Juin'in yeteneğini ve Albert Gooris'in ahlâkçı niteliğini ortaya koydu.

● *Tiyatro*. Fernand Crommelynck ve Michel de Gherderode'un barok eserlerinin etkisinde kalan tiyatroda Herman Classon, Georges Sion, Charles Bertin efsanevî ve tarihî kahramanlara, Paul Willems ve Suzanne Lilar ise şiirli bir canlılığa eğilirler.

● *Deneme*. Bu tür, özellikle Paul Haesaert, Hubert Colleye, Albert Dasnoy'un bilgili çalışmaları, Lucien Christophe, Arnold de Kerchkove, Guy Doneux'nun eleştirici incelemeleri ile ün kazandı.

Flaman dilinde belçika edebiyatı

● 1830'*dan önce*. XVII. yy.ın başına kadar Hollanda ile Flandre siyasî bakımdan birleşik durumdaydı; aralarındaki dil birliği, ortak bir edebî dil olan flaman dilinin meydana gelmesini sağladı. Bu bakımdan, uzun bir devre boyunca, Belçika Flandre'ının edebiyatını, hollanda edebiyatının bütününden ayırmak imkânsızdır. XIII. yy.da rahibe Hadewyck'in sofuca eserleri ile Jacob Van Maerlant'ın öğretici eserleri ortak bir kökten geldiler ve edebî dilin kurulmasına yardım ettiler. XIV. yy.da Jan Van Boendale, Jacob Van Maerlant'ın geleneğini devam ettirirken, Jan Van Ruysbroec'in nesir yazı-

«Kuğulu Şövalye» XV. yy. halıcılığı Cracovie'de Sainte-Catherine kilisesi

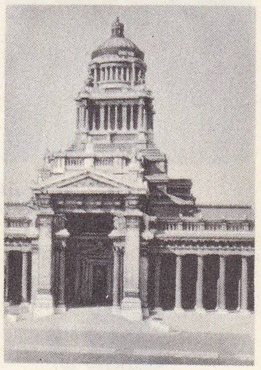

Brüksel'de adalet sarayının ana binası

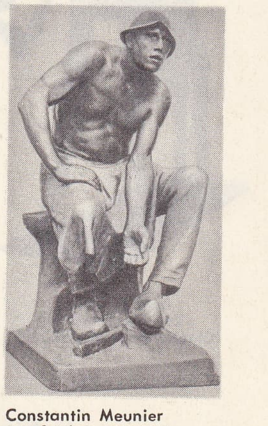

Constantin Meunier tarafından «Demirci» (Brüksel müzesi)

Foto. X, Bibl. des arts décoratifs, A.C.L. (LAROUSSE)

Vanden Boeynants ve bakanlar (mart 1966)

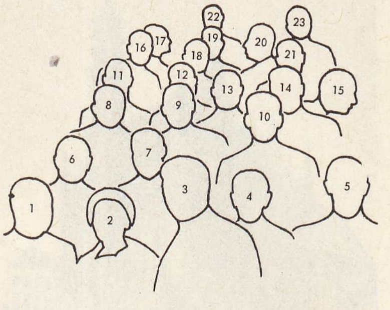

1. Vanden Boeynants; 2. De Riemacker (Mme); 3. De Clercq; 4. Héger; 5. Harmel; 6. Servais; 7. Wigny; 8. Bertrand; 9. Vanderpoorten; 10. Van Offelen; 11. Poswick; 12. Maisse; 13. De Paepe; 14. Van Elslande; 15. D'Alcantara; 16. Piers; 17. Toussaint; 18. Henrion; 19. Grootjans; 20. De Saeger; 21. Hulpianu; 22. De Winter; 23. Urbain.

La Louvière'de André Renard (ocak 1961)

Roel d'Haese «Kötülük Türküsü» (Claude-Bernard galerisi)

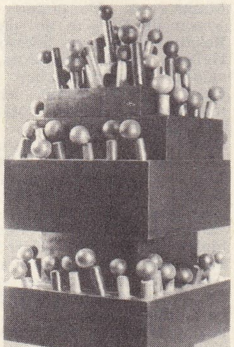

Pol Bury «66 Top ve Silindirleri» (1965)

Luc Peire «Çevre» (1967)

ları ilgi çekici bir açıklıkla bu esin dolu papaz adayının sofuluğunu anlatır. Lirik şiir, bazen aşk hikâyeleri, bazen dinsel ilâhiler halinde belirir. Sayıları pek çoktur ve yazarları bilinmez. XV. yy.da «Belâgat odaları» gerçek şiir ve dram okullarıydı. Her ne kadar yarattıkları eserler bazen sanat bakımından düşükse de gene de (Jan Van der Noot'un eserinde yansıyan) hümanizmin yayılmasına yardımcı oldu. XVI. yy.da Luther'in öğretisi kuzey illerinde yayılırken, Flandre'ın büyük kısmı katolik olarak kaldı. Dinî tutkular, katolik Anna Bijns'in yazıları ile Anvers belediye reisi protestan Marnix Van Sint Aldegonde'un hicivlerine ayrı bir canlılık verdi. İspanya savaşı, edebî faaliyeti durdurdu. 1609'dan itibaren flaman eyaletleri, kuzey eyaletlerinden ayrılınca, flaman aydınlarının büyük bir kısmı kuzeye göç etti. Dunkerque'li Michel De Swaen bütün XVII. yy. boyunca sözü edilmeye değer tek flandre yazarıdır. Flandre, ancak 1830'dan sonra yani, Belçika içinde bağımsızlığa kavuşunca yeniden canlandı.

● *XIX. ve XX. yy.* J.-F. Williems, Pr. Van Duyse, K. L. Ledeganck ve Ph. M. Blommaert gibi yazarlardan meydana gelen topluluk, flaman edebiyat dilinin oluşumuna katkıda bulundu; ama H. Conscience romantik eseri *Lion de Flandre*'da (Flandre Aslanı) [1838], daha sonra da gerçekçi hikâyelerde Flandre'ı dile getirir. Bu akıma J.-L. Sleeckx ve iki Snieders kardeşlerin romanlarında da rastlanır; A. Bergmann'da ise akım mizahî bir görünüş kazanır. 1850'ye doğru şair Guido Gezelle flaman şiirine yeni bir atılım kazandırdı; yalnız Albert Rodenbach gibi genç şairler üzerinde değil, yüzyılın sonundaki bütün edebiyat hareketleri üzerinde etkisi büyük oldu. 1893'te *Van nu en Straks* (Bugün ve Yarın) dergisinin kuruluşuyle gerçekten özgün bir edebiyat ortaya çıktı; bu edebiyat fransız dilinde belçika edebiyatındaki *Genç Belçika* hareketiyle çağdaştır. *Van nu en Straks* grubunun kuramcısı Aug. Vermeylen; başlıca romancıları Cyriel Buysee ve E. De Boon; en iyi şairi de Pr. Van Langendonck'tur.

Chap de Lin'in (Keten Tarlası) yazarı güçlü romancı Stijn Streuvels ile başarılı hikâyeci Herman Teirlinck 1900'den itibaren ün yapmaya başlayan daha genç kuşağın en ünlü yazarlarıdır. Herman Teirlinck aynı zamanda ekspresyonist eğilimli bir tiyatro yazarıdır. K. Van de Woestijne bu kuşağın en ilgi çekici kişisidir, sembolist bir şairdir, mistisizm ile nefse düşkünlüğün benliğindeki çatışmasını etkili bir içtenlikle anlatır. *Van nu en Straks*'ın yaratıcılarını izleyen kuşakta, değişik kabiliyetler yer alır: flaman hikâye geleneği F. Timmermans ve E. Claes tarafından sürdürülür. W. Elsschot'nun romanları yalın bir gerçekliktedir; şiir P. Van Ostaijen, Marnix Gusen, Wies Moens, A. Mussche'de görülen güçlü bir ekspresyonist akımın damgasını taşır; ama R. Minne, M. Roelants, R. Herreman bağımsızlığı tercih eder, herhangi bir okula bağlanmaktan kaçınırlar.

1920'den sonra bu yazarlara daha genç yazarlar katıldı: Romanda G. Walschap, R. Brulez, H. Lampo, P. Van Aken çağdaş yazarların en ileri gelenlerindendir, J. Daisne, Pirandello'nun «büyülü gerçekçiliği»ni temsil eder; şiirde, H. Hensen ile B. Decorte, etkileri en uzun süren şairlerdir.

1949'dan bu yana yeni yazarlar kuşağı flaman edebiyatını yenilemek için işe koyuldu. Bu kuşak, *Tidj en Mens* (İnsan ve Çağı) [1949-1955] adlı derginin etrafında toplandı ve özellikle Hugo Claus'un (doğ. 1919) birçok eseriyle temsil edildi. Gust Gils ve H. C. Pernath'ın yergili şiirleri ile Marcee Mathys, Lode Zielens, Norbert E. Fonteyne, Ward Ruyslinck, Libéra Carlier'nin romandaki yeni gerçekçiliği, felsefî ve edebî okulların hiç birini tanımaksızın yalnız dilin deneyinden hareket ederek eser yaratma arzusu niteler.

Filip de Pillecyn, André Demedts, Almert van Hoogenbemt, Chirs Yperman, Hugo Raes hikâyelerinde dış dünyanın yükünden kaçma isteğini dile getirir, Paul Lebeau, Jan Walravens, Valeer ven Kerkhove, Gaston Duribreux Rosseels varoluşun temel sorunlarını açıkça belirtmeye çalışırlar. Maurice Gilliams, Dvin van Sina, Kamiel van Baelen olağanüstünü ve sembolizmi işlerler. Maurice d'Haese, Jos Vandeloo, Paul de Lispelaere ve özellikle İvo Michiels ise edebî araçların araştırılmasını, edebiyatın temel konusu olarak kabul ederler.

GÜZEL SANATLAR

Belçika sanatı ikili bir geleneği sürdürmektedir. Flaman dilinde de, wallon dilinde de 1830'dan önceki mimarî, heykeltıraşlık ve müzik ile ilgili kısa tanıtma yazılarına rastlanır.

● *Mimarî.* Van der Straeten'in (Akademiler sarayı, Brüksel), Roelandt'ın (Gand üniversitesi), J. T. Suys'un parlak neo-klasik başarılarından sonra, XIX. yy.ın mimarîsi eski üslûpları (gotik, felemenk rönesansı) taklit etmeye başladı: Brüksel'de, Borsa (Léon Suys), Millî banka (Beyaert), kraliyet müzeleri (Balat), dev boyutlarda adalet sarayı (Poelaert). 1900'e doğru Henry Van de Velde ve Victor Horta bir yenilik hareketinin başına geçtiler. Biçimler basitleşti, süsleme eskisi gibi zengin kaldı. Horta, Brüksel halkevini ve Güzel Sanatlar sarayını yaptı. Sonradan, Victor Bourgeois'nın J. J. Eggerickx'in, Léon Stynen'in eserlerinde, Ostende'in yeni Kursaal'inde (Stynen) fonksiyonel mantık ağır bastı.

● *Heykeltıraşlık.* Geefs kardeşler sade bir klasik üslûpta, figür ve büstler yaptılar. Romantizmin temsilcisi Fraikin'dir. İtalyan rönesansı, Paul de Vigne, Julien Dillens ve Thomas Vinçotte'u etkilerken, Jef Lambeaux «Rubens'in yolundan» yürüdü. Constantin Meunier çalışma temasını işledi. Rik Wouters izlenimciliği ile Minne'in sembolizmi heykeltıraşlığı yeni yollara yöneltti.

Resim. David'in öğrencisi F. J. Navez usta bir portre ressamıdır. Karşısında, Wiertz, Wappers, De Keyzer gibi romantikler vardır. Anvers, büyük renk ustaları olan çok orijinal üç ressam verdi: Leys, Henri de Braekeleer ve Jan Stobbaerts. Brüksel'de Sebest Güzel Sanatlar derneği (1868), Courbet'yle eşlik güden gerçekçi ressamları topladı: L. Dubois, C. Meunier, H. Boulenger, Artan, Joseph ve Alfred Stevens. İzlenimcilikten hareket eden James Ensor (1860-1949) hayalî, gerçek dışı bir resim yarattı. Parlak paletten Evenepoel ve Rik Wouters çok özgün eserler verdiler. Birinci Laethem-Saint-Martin topluluğu (Minne, Van de Woestijne), ikinci grubun «ekspresyonistlerinin» sonuçlandırdığı bir tepki yarattı. Bunların en güçlüsü olan Constant Permeke lirik manzaraları ve anıtsal figürleri çoğalttı. Gustave de Smet, Brusselmans ve Tytgat ile bir takım ressama getirdi. Gerçeküstücülüğün temsilcileri René Magritte ve Paul Delvaux'dur.

Süsleme sanatları. Bin yılına doğru, Liège yoğun bir kültür merkezi oldu. Metz zenaatçılarının etkisiyle de olsa, zenaatçılari çok canlı bir üslûpta fildişi işlemeğe başladılar (İvoire Notger, Curtius müzesi, Liège), maden sanatları da gelişti: Renier de Huy, bir şaheser yarattı. Saint-Barthelémy'nin vaftiz kurnaları (1115'e doğru); Saint-Alexandre'ın mineli gümüşten kutsal emanet sandığı da (Cinquantenaire müzesi) Godefroid de Huy'un yaptığı bir şaheserdir. XII. yy.da Nicolas de Verdun adında ünlü bir kuyumcu yetişti. Tournai'de Notre Dame katedralindeki sanduka onun eseridir. Gotik çağda, kuyumculuk gerilemektedir, tek istisna rahip Hugo d'Oignies'nin çok değerli eserleridir; oyulmuş maden zemin üzerinde, işlemeli akik ve çukur kazılmış taşlı telkâri eserlerde sanatının en güzel örneklerini verir (Notre- Dame Rahibelerinin hazinesi, Namur). Dinant, XIV. yy.da ün kazanan güzel pirinç ve bakır eşyalarını bütün Av-

Foto. A.F.P., Béguier, galerie Claude-Bernard, Serge Béguier, J. Mil. (*LAROUSSE*)

rupa'ya ihraç etti. Dökmeci Renier Van Thienen, boyu beş metreyi aşan, Roger Van der Weyden'in figürlerini andıran figürlerle süslü, ünlü paskalya şamdanını (Léau kilisesi) yaptı. Brugge'de yapılan, işlenmiş bakırdan sanduka kapakları da bütün Avrupa'da kapışıldı. Sık sık sözü edilen başlıca işlenmiş demir şaheserleri şunlardır: Liège katedrali hazinesinin kapısı (XIII. yy.), Brüksel belediye binasının kapısı (XV. yy.) ve özellikle, Quinten Matsys adlı kuyu (XVI. yy. başı, Anvers katedralinin önünde). Tahta işlemeler de önemlidir; mobilyalar, mimarîdeki biçimleri ve süsleri yansıtır. XIV. yy.da Seramik, vitray ve işlemecilik gelişmeye başladı; ilk merkezi Arras olan (XIV. yy.) Flandre duvar halıları ilkin (XV. yy.a doğru) Tournai'de, sonra (XV. yy.ın sonuna doğru) Brüksel'de en güzel şekline ulaştı. Aynı çağdaki Louvain işlemeleri de ünlüdür (Bern müzesindeki yedi âyin cüppesi).

XVI. yy.da vitray ve seramik gibi Felemenk duvar halıcılığı da italyanlaşmağa başladı. Anvers, sonra da Liège, camlarını Venedik tipinde yapmaya başladılar; Rönesans'ın kuyumculuk şaheserlerinden, Karl V'in olduğu söylenen, ünlü iğnelik (Louvre müzesi) Anvers'ten gelmedir. XVII. yy.da Brugge'de yüksek kaliteli duvar halıları dokunuyordu, ama Rubens'in karton üzerine çizdiği taslaklar ve ressam Teniers üslûbunda yapılan halıların moda olması sayesinde Brüksel atelyeleri daha verimli oldu. İğli dantela sanatı ün kazandı ve XVIII. yy.da Brüksel, Brabant, Flandre, Malines, Anvers, Valenciennes, Binche dantelaları arasındaki farklar daha belirli bir şekilde ayırd edilmeğe başlandı. Anvers'te fildişi, değerli taş, sedef ve renkli mermerden ayakları olan, abanoz ağacından, zengin işlemeli dolaplar veya pelesenkler yapıldı. Aynı şatafat ve canlılık maden sanatlarında da görülmektedir.

XVIII. yy.da Rubens üslûbu, yerini François Boucher üslûbuna bıraktı; Brüksel'de ünlü fayans ve islemeli ağaç mobilyalar yapıldı, Tournai, Sèvres ile rekabete başladı. XIX. yy.da süsleme sanatı Paris üslûbunu ve modasını yansıtmaktaydı, daha sonra bütün Avrupa'da olduğu gibi, çökmeğe başladı., 1900'e doğru, mimar Victor Horta ve Henry Van de Velde, modern üslûbun en ileri gelen ustalarıdır. O günden beri Mimarî ve Süsleme Sanatları Millî okulu (Brüksel), geleneksel tekniklerin yenilenmesini kuvvetle destekledi.

Belçika'da çağdaş sanat eğilimlerinin hemen hepsi temsil edilmektedir: Frits Van den Berghe'nin (1883-1939) Flaman ekspresyonizmi; Georges Vantongerloo'nun (1886-1965) soyutlama-yaratma işi; heykeltıraş Charles Leplae'nin (doğ. 1903) klasisizmi; Pierre Caille'ın (doğ. 1912) seramikleri. İkinci Dünya savaşından sonra Louis Van Lint (doğ. 1909), Anne Bonnet (doğ. 1908). Gaston Bertrand (doğ. 1910), Marc Mendelson (doğ. 1915) ve Luc Peire'in (doğ. 1916) resimleri ile Victor Servranckx (doğ. 1897), Pol Bury (doğ. 1922) ve Roel d'Haese'in (doğ. 1921) heykelleri sayesinde öncü grupları geniş çapta gelişmiştir.

● *Müzik.* Ülkenin millî oluşumundaki değişiklikler sırasında dar anlamıyle bir Belçika müzik okulundan söz etmek güçtür. Saz şairlerinin bir Belçika özelliği olduğu söylenen sanatı, Fransa'da XII ve XIII. yy.da gelişen şiirli müzik hareketinin o çevredeki yankısından başka bir şey değildir. Fransa'da ortaya çıkan çok sesli müzik sanatının Avrupa'da gelismesinde (XII. ve XIV. yy. arası) Belçika'nın etkisi yoktur. Belçika, ancak XV. yy.ın ilk yıllarında müzik sanatının gelişmesinde etkin bir rol oynayabilecek sanatçılar yetistirmeye başladı (Ciconia, Dufay, Binchois v.b.). Bu devirden itibaren, Belçika'nın bu bölgesindeki en önemli şehirlerde (Liège, Bruges, Anvers, Malines v.b.) birçok ünlü müzikçiler yetiştiren kilise koro okulları kurulmaya başladı. Toprakların bağımsız prenslikler halinde bölünmesi nedeniyle, bu sanatçıların çok dağınık olan faaliyetleri, ancak büyük Bourgogne dükleri (İyi Philippe ve halefleri) zamanında merkezileşir gibi oldu. Ockeghem, Busnois, Josquin Des Prés, Pierre de la Rue, İsaac v.b. gibi ustalar XVI. yy.da büyük Bourgogne'da, Gombert, Créquillon, Clemens, Willaert, Rore v.b. gibi daha sonra da Mons'lu Roland de Lassus ile Molines'li Philippe de Monte gibi büyük müzikçiler Belçika'da yetişti. XVI. yy.daki parlak dönemden sonra, XVII. ve XVIII. yy., İspanyol, sonra da Avusturya Felemenk'ini meydana getiren nispeten birlesmiş ülke için müzik eserleri bakımından sönük çağlardır. XVII. yy.'dan Henry Du Mont, XVIII. yy.dan Grétry ve Gossec göze çarpar. XIX. yy.da eski rejim ile birlikte ortadan kalkan kilise koro okulları yerine kraliyet konservatuvarları açıldı (Brüksel, Gand, Liège, Anvers ve Mons konservatuarları). XIX. ve XX. yy.'da Belçika'nın en büyük müzisyenleri (César Franck, Peter Benoit, Edgar Tinel, Paul Gilson, Guillaume Lakeu, Joseph Jongen v.b.) bu konservatuvarlardan yetişti.

Öte yandan Belçika'nın bağımsızlığı, müzikli oyunların olduğu kadar, konserlerin düzenlenmesi bakımından da başarılı çalışmalara yol açtı. Böylece Monnais Kraliyet tiyatrosu (1700'de kuruldu) XIX. yy.da büyük ün kazandı; bu ününü XX. yy.'da da sürdürdü. Büyük konser toplulukları (Brüksel konservatuvarı konserleri, Halk konserleri, Ysaye konserleri, Filarmoni cemiyeti v.b.), en ileri çağdaş besteleri tanıtmağı amaç güden mütevazi topluluklar da (Libre Esthétiques'in konserleri, «Pro Arte»'nin konserleri v.b.) XIX.yy. da ortaya çıktı. İlk gelişmeyi Fétis ile gösteren Belçika müzikolojisi, 1930'a doğru, Belçika üniversitelerinde öğretilen bilim dalları arasına girmekle bilim özelliğini resmen kazandı.

BİLİMLER

Belçika bilim alanında, XVI. yy.'da ünlü kişiler yetiştirdi. Kozmograf Gemma Frisius, Mercator ve Ortelius, botanikçi Dodoens, matematikçi Simon Stevin ve anatomici Andrée Vésale. Kimyacı Van Helmont XIII. yy.'da Jeolog Omalius ve Dumont, matematikçi ve astronom Quetelet, Dandelin, Liagre ve J.C. Houzeau, tabiatçı Van Beneden, kimyacı Stas ve Melsens ve askeri mühendis general Brialmont da çağımızda Belçikanın yetiştirdiği bilginlerendir.

Matematikçi La Vellée Poussin, genişleyen evren kuramcısı ünlü astronom Lemaître, kimyacı Swarts, zoolog P. Pelseneer jeolog Fourmarier ve büyük mikrobiyoloji uzmanı Bordet (Nobel ödülü) günümüzde Belçika biliminin temsilcileridir. Belçika, İkinci Dünya savaşından sonra, bilimin iktisat üzerine yapacağı kesin etkiyi en iyi anlayan ülkelerden biri olduğu için, ilmî teşkilâtını değiştirme yoluna gitti. Bu teşkilâtlanma daha önce, millî bilimsel araştırma Fonları'na (1928), sanayi ve tarımda ilmî araştırmayı teşvik Enstitüsü'ne (1944), bilimsel ve bilimin iktisadî, sosyal alanlara etkileri sorunlarını inceleme millî komisyonuna dayanıyordu. 1957'de Ortak pazar ile Euratom'un kuruluşundan sonra ve 1959'da esaslı bir reform geçirdi. Bir bilimsel siyaset millî konseyi kuruldu. Bu konsey daha çok araştırmanın bilançosunu yapmak, düzenleyip finanse etmek ve perspektiflerini ortaya çıkarmakla yükümlü bilgin ve görevlilerden meydana geliyordu. Bilim bütçesi geniş çapta arttırıldı (msl. 1962 - 1963 arası 100'de 11'den 1963 - 1964 arası 100'de 12'ye). Belirlenen amaç millî brüt üretimin yüzde 2 si oranında harcamalara katlanarak Belçika'nın bilim seviyesini Batı Avrupa'nın ortalama seviyesine çıkarmaktı.

Devlet yatırıma 1965-1970 arasında 100'de 45-64'ü aşacak bir oranla katıldığı için, bu çaba meyvelerini vermeğe başlamıştır. Yazık ki bu yardım yalnız üniversite araştırmaları ile nükleer çalışma gibi bazı kesimleri kapsamakta ve teknolojinin payına düşen yatırımların yıldan yıla gerilemesine yol açmaktadır.

Gerçekten Belçika biliminin en güçlü yanı nükleer araştırmadır. Bu alanda yaptıgı hamlenin sebebi Euratom merkezinin Brüksel'e yerleşmesidir. Euratom'un ortak araştırma merkezinin en önemli araştırma laboratuvarlarından biri Geel'dedir. Belçika devletinin kendi laboratuvarı Mol'dedir ve ülkede toplam olarak, 1 480 milyon wat'lık bir gücü temsil eden 4 reaktör vardır. Dikkati çeken başka bir kesim de uzay araştırmalarıdır. Bu araştırmalara Belçika, «uzay cihazları atıcılarını gerçekleştirmek ve yapmak için Avrupa komisyonu» üyesi olarak katılmaktadır.

KURUMLAR

Anayasa ve Yönetim

Belçika, 1830'dan beri bağımsız bir krallıktır. Krallık babadan ilk erkek çocuğa geçer, ama bütün yetkiler milletin elindedir. Kralın vereceği her kararın sorumlu bir bakan tarafından onaylanması gerekir. Yasama gücü Senato ile Temsilciler meclisinindir. Her yıl kasım ayında toplanan ve en aşağı kırk gün oturum yapan meclisler kral tarafından toplantıya çağrılır, kral toplantıyı geciktirebilir veya dağıtabilir, ayrıca her istediği anda toplantıya çağırma yetkisi vardır. Meclislerin üyeleri, 21 yaşını doldurmuş kadın, erkek bütün vatandaşların katıldığı (oy verme zorunlu ve gizlidir) bir seçimle seçilir. Kısmen tek dereceli, kısmen de çift dereceli oylamayla seçilen 175 senatör ile, tek dereceli seçimle seçilen 212 milletvekili dört yıl süreyle görev alırlar. Ülke illere ve komünlere ayrılmıştır, bunlar geniş özerkliğe sahiptir. Komün meclisleri altı yıl için genel oylamayle seçilir.

ÖĞRETİM TEŞKİLÂTI

Belçika'nın öğretim teşkilâtı karmaşıktır. Bu karmaşıklık, geçmişte merkeziyetçilik olmamasından ve özel tesebbüsten ileri gelir. Anayasa öğretimin serbest olduğunu söyler. Gerçekten öğretim, hem devlet hem de iller, komünler ve özel teşebbüsler tarafından düzenlenir. 1955-1956 arası resmî öğretim kurumlarındaki öğrenci oranı yüzde 35 iken, özel teşebbüsün yönettiği öğretim kurumlarında bu oran yüzde 63 idi. Resmî öğretimin, özel öğretimle birlikte yürüyüşü ülkenin siyasî ve toplumsal hayatını büyük ölçüde etkilemektedir.

Anayasayı tamamlayan yasalar, devlet öğretimi ile illerin, komünlerin ve özel teşebbüsün öğretim kurumlarına para yardımı rejimini düzenlemektedir. Devlet ve özel teşebbüs, öğretimin bütün dereceleri için okullar açar, komün öğretiminin baslıca alanı ilk öğretimdir; illerdeki öğretim kurumları ise daha çok tekniktir. Devletten para yardımı alan okullar, devletin denetimi altındadırlar ve öğretim tipine göre değişen kurallara uymak zorundadırlar. Unvanlar ve diplomalar, devletin kontrolu altında kurumların kendileri veya «merkez jürileri» denen kurullar tarafından verilir. Bu kurullarda resmî ve özel her iki öğretim şebekesinin temsilcileri eşit sayıda bulunur. Eğitim iki millî dilden biri ile yapılır: güneyde fransızca, kuzeyde ise flamanca.

İlk öğretim altı yıldır, ayrıca iki yıl süren tamamlayıcı bir kurs vardır.

Orta öğretim genel bilgi veren okullarla teknik öğretimi kapsar. Orta öğretim altı yıl sürer; seçmeye bağlı konular çeşitlidir: latince-yunanca, latince-matematik, latince-fen, modern fen ve modern iktisat. Teknik öğretim gittikçe gelişmektedir, orta öğretimde iki seviyede verilir: meslek okulu (hafif), teknik okul (ağır). Bu öğretim birçok konuda uzmanlaşmaya (genel veya teknik) götürür. Orta öğretimde (genel veya teknik) verilen belge çeşitli üniversite veya yüksek teknik öğretim müesseselerine yazılmağa yarar.

Yüksek öğretim, üniversite, ihtisas fakülteleri ve yüksek teknik eğitimi içine alır. Belçika'daki dört üniversitenin ikisi devlet kurumu (Gand ve Liège), ikisi de özel kurumdur (Brüksel: rasyonalist ve Louvain: katolik).

Öğretmen okulları, ilk ve *ana okullarına* öğretmen yetiştirir.

Orta öğretim öğretmen okulları, orta öğretimin ve teknik öğretimin ilk üç yılında ders vermeye yetkili öğretmen yetistirir. Orta öğretim teknik öğretmen okulları yalnız meslekî konularda öğretmenlik yetkisi verir. Üniversitelerden çıkanlar da orta öğretimin son üç sınıfında öğretmenlik yapabilirler.

İSTİHBARAT

Basın. Belçika basını Avrupa'nın en eski-

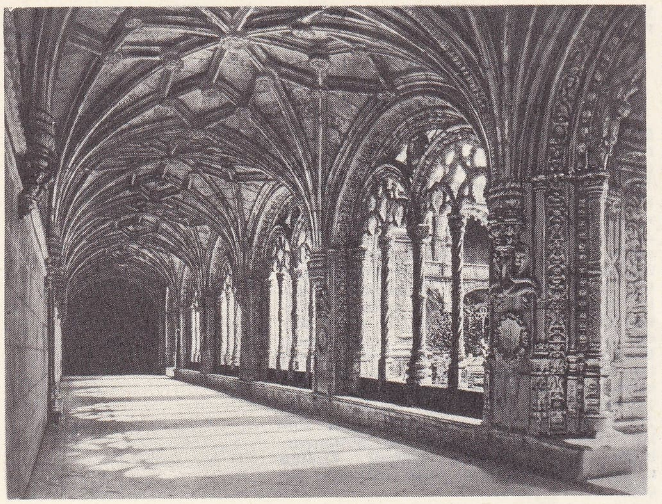

BELEM
manastırda avlu çevresi dehlizleri

lerindendir. 1625'te Anvers'te tek yapraklık bir gazete yayımlandı (*Nieuwe Tydingen*). Belçika devletinin doğuşunu onaylayan ve basın özgürlügünü açıklayan 1831 Anayasası, fransızca basının kuvvetli rekabetine rağmen ülkenin Wallon bölgesinde bir sürü gazetenin yayınlanmasına yol açtı.

Bununla birlikte 1831'de yayınlanan 10 tane günlük gazete ile 1848'deki 38 günlük gazetenin hepsi Fransızca idi. Ama sonunda flaman dilinde de gazete yayınlanmağa başlandı; bugünkü günlük 40 gazetenin üçte biri Flamancadır. Belçika'nın başlıca günlük gazetelerinin ilk yayın tarihi XIX. yy.ın sonuna dayanır.

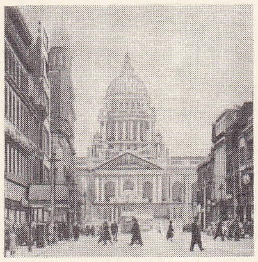

BELFAST
York Street'de belediye sarayı

Tiraj bakımından (300 000'in üstünde) en önemli iki gazete Brüksel'de yayınlanır. Biri, *Le Soir* (Fransızca bağımsız günlük gazete, kuruluşu 1886), öbürü *Het Lattste Nieuws* (flaman dilinde liberal günlük gazete, kuruluşu 1888). Yine Brüksel'de tirajı yüzbinden çok veya yüzbine yakın birçok günlük gazete (çoğu Fransızca) vardır: *La Derniére Heure* (liberal günlük gazete, kuruluşu 1906), *la Libre Belgique* (katolik muhafazakâr günlük gazete), *Le Peuple* (sosyalist günlük gazete, kuruluşu 1885). Taşrada da bölgesine göre Fransızca veya Flamanca yayınlanan bazı günlük gazeteler önemli tirajlara ulaşır: Anvers'te *Gazet van Antwerpen* (katolik eğilimli günlük gazete, kuruluşu 1891) ve *De Volksgazet* (sosyalist günlük gazete); Gand'da *Het Volk* (katolik); Liège'de *La Meuse* (bağımsız günlük gazete).

Basın Ajansı. 1920'de Belçika telgraf ajansı (1950'den sonra resmî adı *Belga)* kuruldu; bu anonim bir şirketti, Belçika basını sermayeye hemen hiç katılmıyordu. Bugün haberleri Fransızca ve Flamanca yayınlar.

Refet BELE

Radyo yayını. Radyo yayımları tekeli, kamu yararını gözeten bir şirketin sorumluluğu altındadır: Belçika Millî Radyo Yayımları kurumu (İ.N.R.); bu kurum, millî ve bölgesel yayımları hem Fransızca, hem Flamanca yapar. Yine kamu hizmetinde olan Televizyon da (Brüksel'de iki verici, Anvers ile Liège'de de iki ara istasyon) 1952'den beri çalışmaktadır. (L)

BELÇİKA DOĞU AFRİKASI. Bk. RUANDA-URUNDİ.

Belçika seferi (1815), Napolyon I'in yenilmesiyle sonuçlanan askerî harekâtın tümü. Elbe adasından döndükten sonra Napolyon'un ilân ettiği barışçı niyetlerine müttefikler inanmadılar ve ona karşı hemen 1813-1814 koalisyonunu kurdular. 13 Mart 1815'te, müttefikler Napolyon'u Avrupa düşmanı ilân ediyor ve 25 martta Chaumont antlaşmasını yeniliyorlardı. 1814'te Fransa'yı terkeden ordulardan ikisi henüz Belçika'da idi: kumandasını Wellington'un aldığı 96 000 ingiliz, hollandalı ve hannoverli, Blücher kumandasında 124 000 prusyalı. Napolyon, koalisyonun yeni bir ordu kurmak için gerekli hazırlıklarını tamamlamasına fırsat vermeksizin, Wellington ve Blücher'in kavuşmasını önlemek ve her birini ayrı ayrı ezmek amacıyle, 126 000 kişiyle 15 haziranda Belçika'ya girdi. Prusyalılara kaçan Bourmont, Napolyon'un yaklaştığını haber verdiyse de Prusyalılar 16 haziranda Ligny'de yenildiler, ama tamamen yok olmaktan kurtuldular. Sonra Napolyon, İngilizlerin Quatre-Bras'da ilerlemelerini engelleyen Ney ile birleşti ve onları Brüksel'e doğru püskürttü. Prusyalıları kovalamakla görevli Grouchy onları elden kaçırdı; Prusyalıların İngilizlerle birleşmesi Napolyon serüvenine son veren Waterloo yenilgisine sebep oldu (18 haziran 1815). [L]

Belçika Hava yolları. Bk. SABENA.

BELÇİKA KONGOSU. Bk. KONGO.

BELÇİKALILAR, Belçika halkı. Belçikalılar iki ayrı dil konuşur: flaman dili ve wallon dili; ülkenin doğu sınırı boyunda ise, küçük bir azınlık, Almanca konuşur. Nüfusun aşağı yukarı üçte biri, iki dili de bilir. (L)

BELDAR i. Osmanlı ordusunda, dağ geçitlerini açan, temizleyen ve koruyan, buradan geçenlerin güvenliğini sağlayan görevliler.

— ANSİKL. *Beldar*'lar, ücret karşılığı hizmet görürlerdi. Aldıkları ücret, bulundukları bölgeye göre değişir ve o yerin vergi tevzi defterine geçirilerek halktan toplanırdı. Civar köy halkından olan *derbentçi*'ler de aynı görevi yaparlardı. (M)

BELDE i. (ar. *belde*). Memleket, şehir, kasaba: *Beldenin anahtarlarını teslim ve kilisenin anahtarlarını atiyye diye istediler* (Yahya Kemal). *Uzak ve mai gölgeli bir beldeden cüda kalarak / Bu nefy ü hicre müebbet bu yerde mahkûmuz* (Ahmed Hâşim). ‖ *Teşm. yol.* Oturulan, yaşanılan yer: *Burada garip ruhumun söndü bütün hevesi / Bu köy ıssız bir diyar münzeviler beldesi* (F. N. Çamlıbel).

— DEY. *Belde-i tayyibe,* Medine. İstanbul. Kudüs.

— Esk. huk. *Belde kadısı,* eskiden şehirlerde ve kasabalarda kişiler veya kişiler ile hükûmet arasında çıkan ihtilâfları çözüme bağlayan yargıç.

— Tar. *Belde devleti,* şehir devleti. (M)

BELE (Refet), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1881-ay.y. 1963). Harp akademisini bitirdi. Orduda ve jandarma örgütünde çeşitli görevler aldı. Birinci Dünya savaşında, Filistin cephesinde, özellikle ikinci Gazze muharebesindeki yönetimi ile ün yaptı. Mütarekede, merkezi Sıvas'ta bulunan III. kolordu komutanlığına atanarak Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlar arasında yer aldı (19 mayıs 1919). Millî harekete karşı başgösteren isyanların bastırılmasında, özellikle Konya'da Delibaş, Denizli'de Demirci Efe ve Çerkez Ethem kuvayı seyyaresinin tenkilinde başarıları görüldü. T.B.M.M.'nin birinci döneminde İzmir milletvekilliğine seçildi. İki defa İçişleri bakanlığı (6 eylül 1920-21 nisan 1921 ve 30 haziran 1921-5 ağustos 1921) ve bir kere Millî Savunma bakanlığı yaptı (5 ağustos 1921 -10 ocak 1922). T.B.M.M. tarafından doğu Trakya'yı teslim almakla görevlendirildi. Ankara hükûmetinin temsilcisi olarak İstanbul'a girişi coşkun gösterilerle karşılandı (19 ekim 1922). Meclisin ikinci döneminde İstanbul'dan milletvekili seçildi ve Terakkiperver Cumhuriyet fırkasına girdi. İzmir'de Atatürk'e yapılmak istenen suikast dolayısıyle tevkif edilerek İstiklâl mahkemesine verildi fakat beraet etti. 27 Kasım 1926'da ordudan ve milletvekilliğinden çekildi. 1939-1950 Yılları arasında İstanbul milletvekilliği yaptı. Birleşmiş Milletler Filistin mültecilerine yardım komitesinde (Beyrut) türk delegesi olarak bulundu. (M)

BELED i. (ar. *beled*). *Esk.* Memleket, ülke. ‖ Şehir. Bk. BELDE.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Beled-ullah* (veya *beled-ül-emin*), Mekke şehri. ‖ *Nefy-i beled,* şehirden, memleketten uzaklaştırma, sürme. ‖ *Şeyh-ül-beled,* belediye başkanı. (M)

BELEDÎ sıf. (ar. *beled,* şehir'den *beledi*). Şehirli: *Beledînin nedir muasakası* (Abdülhak Hâmid). ‖ Şehre ait: *Çünkü eski dünyanın ve eski Yunanistan'ın beledî devlet poiltikasını bütün bir kavme yayan Roma'dır* (P. Safa). ‖ Yerleşik. ‖ Belediye ile ilgili. ‖ *Beledî hizmetler.* Bk. BELEDİYE *hizmetleri.*

— Dokumc. Çit bezi denilen bir cins dokuma. (M)

BELEDİ i. Zool. Tatlısu kefali. *(Squalius cephalus).* [M]

BELEDİYE i. (ar. *beled,* şehir'den *belediye*). Bir şehir veya kasabanın temizlik, aydınlatma, su v.b. kamu hizmetlerine bakan ve meclisinin üyeleri ve reisi halk tarafından seçilen, tüzel kişiliği olan teşkilât: *Şuh kadınlara koca olanların vazifeleri doğacak çocuklara belediyede baba kaydolunmaktır* (H. R. Gürpınar).

— DEY. *Sana belediye baksın.* Teklz. *Bakar mısın?* sözüne karşı şaka yollu söylenir.
— Huk. Bir beldenin ve beldede oturanların mahallî nitelikte ihtiyaçlarını karşılayacak imkânları sağlamak ve düzenlemekle görevli kamu tüzel kişiliği. Şehir ve kasabalarda, nüfusu iki binden fazla olan köylerde kurulur. Organları *(Belediye başkanlığı, Belediye meclisi, Belediye encümeni)* tarafından yürütülür. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Belediye başkanı,* belediye tüzel kişiliğinin başı ve yürütme organı. Doğrudan doğruya belediye sınırları içindeki seçmenler tarafından, siyasî seçimlerdeki esaslara göre çoğunluk usulüyle seçilir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Belediye suçları,* belediye kanununun ve kanunun verdiği yetkiyle ilgili organların emirlerine veya yasaklarına aykırı hareketler. ‖ *Belediye encümeni,* belediye kanununda belirtilmiş görevleri (md. 83) yerine getiren ve belediye kanununda yazılı olmayan, fakat değişik özel kanunlarla belediye meclisine verilen görevleri, belediye meclisi toplu bulunmadığı zaman tetkik eden ve karara bağlayan organ. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Belediye meclisi,* belediye tüzel kişiliğine tanınan yetkileri kendinde toplayan organ. Belediye sınırları içerisindeki seçmenler tarafından seçilen üyelerden (Belediye meclisi üyesi) kurulur. ‖ *Belediye şubesi,* beldenin büyüklüğü veya nüfusunun çokluğundan kurulan belediye daireleri. ‖ *Belediye zabıtası,* belediye sınırları içinde belediye kanun, nizam ve yasaklarının ve bunlara dayanılarak verilmiş emirlerin ve cezaların infazını sağlamakla görevli özel teşkilât.

— ANSİKL. *Belediye*'lerin kanunla belirtilmiş görevleri ve hakları vardır. Görevlerinin başlıcaları: herkese açık yerlerin temizliğine, düzenine bakmak; yenilecek, içilecek ve umumun sağlığıyle ilgili şeylerle yerlerinin kontrolu; lokanta, gazino, kahve, meyhane gibi yerlerin sağlık şartlarına uygunluğunu denetlemek; kasaplık hayvanların gerekli şartları haiz salhanelerde kesilmesini sağlamak; belediye sınırları içindeki ulaştırma araçlarının sağlamlığını, sağlık şartlarını gözetmek; yangınları önleyecek tedbirleri almak; süprüntüleri toplamak, kaldırtmak; içme suyu getirtmek, suları sıhhî ve temiz tutmak; beldenin harita ve planını yaptırarak, sokakları ve meydanları plana göre düzenlemek ve düzeltmek, yolları aydınlatmak; ekmeğe, ete ve benzeri zarurî ihtiyaç maddelerine en yüksek fiyat (narh) tespit etmektir. Belediyelerin bu görevlerinin bir kısmı belli geliri olanlara mecburî, diğerlerine ihtiyarî sayılmıştır (Belediye kn. md. 16). Belediyelerin başkaca hakları ve imtiyazları da vardır: Beldede oturanların müşterek ve medenî ihtiyaçlarını karşılayacak her türlü teşebbüsü yapmak; bu amaçlarla emirler vermek, yasakları koymak; su, elektrik, havagazı tesisatı kurmak, işletmek; taşıt araçları işletmek gibi. Belediyeler, 5237 sayılı Belediye Gelirleri kanununa dayanarak gelir sağlarlar; 1. Devlet ve özel idareler tarafından tahsil olunan vergilerden alınan belediye payı: gelir vergisi, gümrük vergisi, tekel geliri, bina vergisi payları. 2. Belediyenin yaptığı bazı masraflara, bunlardan yararlananlar istirak payı: kaldırım, lağım, içme suyu tesisleri gibi. 3. İsletme gelirlerinden belediye payları: elektrik, havagazı tüketiminde metreküp üzerinden alınan belediye hissesi, taşıt araçları biletlerinden, telefon, abone ve konuşma ücretlerinden alınan belediye resmi, temizletme ve aydınlatma resmi, hayvan kesme ücreti, et taşıma ücreti, balıkhane ücreti. 4. Doğrudan doğruya belediyece tahsil olunan gelirler: değerlenme resmi, küçük deniz vasıtaları ve liman işgal resmi, iskele ve rıhtımlardan alınacak geçis res-

Foto. X, Ambassade d'Irlande (LAROUSSE) MEYDAN

mi, ilân ve reklâm resmi, ölçü, tartı âletlerinden alınacak muayene resmi, kantar resmi, dellâllık resmi, sinema, bar ve ücretle girilen diğer eğlence yerlerinden alınan eğlence resmi, akar yakıt resmi gibi. 5. Alınması isteğe bağlı gelirler: süs köpekleri resmi gibi.

● *Belediye başkanı.* Belediyelerin başı ve yürütme organı *Belediye başkanı*'dır. Belediye başkanlarının iki türlü görevi vardır: birincisi bazı durumlarda merkezî idarenin bir memuru gibi hareket eder; bu sıfatla kendisine, mahallin en büyük mülkiye âmiri tarafından tebliğ edilecek bütün kanun, tüzük, yönetmelik ve kararnameleri yayımlar, ilân eder. Aynı şekilde, diğer kanunların kendisine verdiği devlet hizmetlerini görür. İkincisi, belediye tüzel kişiliğinin bir organı ve mümessili olarak, Belediye meclisinin ve Encümeninin kararlarını uygulamak ve yerine getirmek, kanunun belediyelere yüklediği görevleri yapmak, belediye zabıtasını idare etmek, bazı belediye memurlarını tayin etmek, belediye mallarını idare, gelir ve alacaklarını takip ve tahsil etmek; yetkili makam ve kurulların onayına bağlı kalmak şartıyla sözleşmeler yapmak, bağış kabul etmek, daire ve mahkemelerde Belediyeyi temsil etmek veya bu konuda yetkili kimselere vekâlet vermek.

Belediye başkanı, belediyenin genel işlemlerinden ve yönetiminden dolayı Belediye meclisine karşı sorumludur. Belediyeye ait işlerden meclise gereken bilgiyi vermek, sorulan soruları cevaplamak zorundadır. Meclis bu denetimini gensoru yoluyle de yapabilir. Yürütme organı olan başkan, her toplantı dönemi başında alınan kararların uygulanmasına, belediyenin malî durumuna ve diğer işlere ilişkin yıllık raporunu verir. Meclis, üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile rapordaki açıklamaları yeterli görmezse, yetersizlik kararıyle meclis görüşmelerini kapsayan tutanak aynen mahallin en büyük mülkiye âmirine gönderilir. Vali, bu dosyayı il merkezi olmayan yerde kaymakamın, il merkezi olan yerlerde gerekçeli ve kendi kanısını taşıyan mütalaasıyle birlikte, bir ay içinde karar verilmek üzere Danıştaya sunar. Danıştay, yetersizlik kararı verirse Belediye başkanı düşer.

● *Belediye meclisi.* Belediyelerin karar organları belediye meclisleridir. Belediye meclisi, seçim kanunlarına göre nispî temsil usulüne göre halk tarafından dört yıl için seçilmiş üyelerden kurulur. Belde nüfusuna oranla ve en az on iki meclis üyesi seçilir. Belediye meclisine Belediye başkanı, başkanlık eder. Meclis her yıl ilk toplantısında iki başkan vekili ve gerektiği kadar kâtip seçer. Başkan vekilleri, başkan bulunmadığı takdirde meclis başkanlığı görevini yaparlar. Belediye meclisleri belli hallerde ve kanunda belirtilen sebeplere dayanılarak feshedilebilir. Buna, İçişleri bakanlığının bildirisi üzerine Danıştay karar verir. Belediye meclisi belli zamanlarda toplanır. Sürekli olarak faaliyette bulunmaz. Meclisin kendi yetki alanı içinde aldığı kararlar, kural olarak kesin sonuç doğurur, derhal yürürlüğe girer. Belli bazı kararlar ise tasdike bağlıdır. Tasdik yetkisini, ilçelerde kaymakam, illerde vali kullanır. Belediye ile ilgili meseleleri mecliste görüşmek üzere teklif yapmak, Belediye başkanına soru sormak, gensoru önergesi vermek, belediyeye ait meselelerin görüşülmesine katılmak ve oy kullanmak, meclis üyelerinin haklarındandır. Belediye meclisi, bu toplantı süresi için gündemlerdeki konuları incelemek üzere bir veya birçok encümenler kurabilir.

● *Belediye encümeni.* Belediye kanununun 83. maddesinde yazılı görevleri yerine getirmek vesair kanunlarla belediyelere verilen görevler hakkında meclis topantı halinde bulunmadığı zamanlarda karar vermek görevi Belediye encümenine aittir. Belediye encümeni, belediye başkanı ile meclisçe seçilmiş üyelerden ve belediye daire müdürlerinden teşekkül eder.

Belediyenin teşkilât giderleriyle belediye hizmetleri için yapacağı masrafların tutarı ve buna karşılık kanunlarla belli edilmiş olan gelirlerden sağladığı hasılat, belediye bütçesini teşkil eder. Belediye bütçe tasarısı, başkan tarafından hazırlanıp belediye encümenine verilir. Encümen de inceledikten sonra belediye meclisine sunar. Meclis, gelirlerle giderleri, bölüm bölüm görüşür ve tasarı üzerinde dilediği değişiklikleri yapar. Belediye meclisinden çıkan bütçe, mahallin en büyük mülkiye âmirinin tasdikiyle kesinleşir. Mülkiye âmiri, tasdik sırasında yalnız kanunun saydığı hallerde bütçede değişiklik yapabilir. Buna karşı da belediye meclisince Danıştaya baş vurulabilir.

— Tarih. Belediyeler, ilk çağlarda Roma'ya bağlı olmakla beraber bir derece idarî muhtariyeti bulunan kuruluşlardı (Municipium). Bunlar, sürekli ve yaygın fetihler sonucu ortaya çıktı. Bu idare tarzına bağlı kasaba ve şehirlerde oturanlar, Romalılara tanınmış olan ticaret ve buna benzer haklardan yararlanıyor, fakat oy veremiyor ve seçilemiyorlardı. Fetihler ilerledikçe bu idare tarzı da yayıldı. 90 Yılında Julia kanunuyle, bu idarelerde yaşayanlara bütün vatandaşlık hakları sağlandı. Bu kuruluşların Roma ile münasebetleri, Belediye kanunları denilen ayrı kanunlarla düzenlenmişti. Sezar'dan itibaren imparatorlar, uzak ve ücra şehirlere, hattâ daha medenî olan doğu vilâyetlerinin tamamına bu hakları tanımışlardır. Ancak, vilâyet belediyelerinin bir kısmı vatandaşlık haklarından yararlanıyor, bir kısmı ise vatandaşlık haklarından yararlanamayan beledî bir bünye hürriyetinde kalıyordu. Karakalla, 212 yılında, vatandaşlık haklarının tümünü bütün imparatorluğa tanıdı. Böylece belediye adı, Roma dışında her komünü ifade eden bir anlam kazandı. Yeni zamanlarda, buna benzer kuruluşa, İngiltere ve Macaristan'da rastlanmaktadır. İngiltere'de, 1835 ıslahatında belediye kuruldu. 1835 Yılında bu uygulama 178 şehir için yapıldı. Sonradan bu tür şehirlerin sayısı arttı. Şehirli hakkı, şehirde ve on bir kilometre çevresinde oturan ve fakirler için alınan vergiyi ödeyenlere tanındı. Macaristan'da idarî bölüm parçalarından ve serbest şehirlerden meydana gelen teşekküller vardı. Bunların başında kral tarafından tayin edilen belediye başkanlarıyle meclis üyeleri tarafından seçilen başkan vekili bulunurdu. Bu meclisin yarısı, seçimlere gelen üyeler, diğer yarısı da en çok vergi verenlerdi. Ortaçağda, yargılama ve bir kısım vergileri tahsil etme hakkını derebeylerinden sağlayarak az çok muhtar bir kuruluş haline gelen şehirlere komün denirdi. Bu kuruluşlar, daha ziyade X. yüzyıldan itibaren kendini gösteren ve iktisadî bir yenilik meydana getiren toplanma eğiliminden dogmuştur. Derebeylerine kabul ettirdikleri hükümlere göre, komünlerin yetkileri farklıydı. İslâmiyetin ilk yıllarında belediye görevleriyle uğraşan muhtesip'ler görülmektedir. Hz. Muhammed zamanında Medine ve Mekke'nin birer muhtesibi vardı. Muhtesip sokakları gezer, çarşı ve pazarları denetler, ölçüleri muayene ederdi. Osmanlılarda da Tanzimattan önce belediye görevleri kadılar ve muhtesipler tarafından görülürdü. Her kadı bulunan yerde bir de muhtesip bulunurdu. Muhtesibe, *ihtisap ağası* veya *ihtisap emini* de denirdi. Kadılar, esnafın resmî mercii idi. Esnaf için kethüda ve yiğitbaşı seçimi ve bunların değiştirilmesi, narhın azaltılıp çoğaltılması, esnaf arasında eski gelenek ve düzenin korunması kadıların göreviydi. Esnaf halkın şikâyetlerine de kadı bakar, muhakeme eder, karar verirdi.

İhtisap ağaları, belediye zabıtası görevini yaparlardı. 1241 Tarihli ihtisap ağalığı nizamnamesi, ihtisap işleri hakkında bilgi veren bir belgedir. Bu nizamnameye göre, ihtisap ağaları, sık sık gezip ne kadar terazi, kantar, arşın ve endaze ile alışveriş yapan esnaf varsa hepsinin tartı ve ölçülerine bakıp ölçü ve tartıları eksik olan ve böylece eksik tartıp ölçen esnafı, icabına göre falaka ve deynek ile cezalandırır ve daha fazla cezayı hak edenleri hapse gönderirdi. Sürgün cezasıyle cezalandırılmağa lâyık olanlar ise Babıâli'ye bildirilirdi. Ağa, esnafın, narhtan fazla fiyatla mal satmamalarına, ekmeğin bozuk ve eksik olmamasına, etin narhına uygun olarak satılmasına gözkulak olurdu. Bütün eşya ve zarurî ihtiyaç maddelerinin asıl sermayelerini soruşturarak aşırı fiyatla mal satanlar olursa bu fiyatları değiştirmeğe dikkat ve gayret ederdi. İstanbul'a taşradan gelenleri kontrol eder, başıboş takımının İstanbul'da toplanmasına yer vermezdi. İhtisap işleri karşılığında ihtisap resimleri alınırdı. 1825 Yılında Yeniçerilik kaldırıldıktan sonra ihtisap işleri genişletildi ve yeniden bazı ihtisap resimleri kondu. İhtisap ağalığı da İhtisap nazırlığına döndü. 1855 Yılında nazırlık da kaldırılarak yerine şehir emaneti kuruldu. Şehir emaneti, 1869 tarihli Dersaadet İdarei Belediye nizamnamesi çıkarılıncaya kadar İhtisap nezaretinin işleriyle uğraşmıştır. Bugünkü anlamıyle belediye idaresi İstanbul'da 1869'da, vilâyetlerde de 1870 tarihinden itibaren kurulmuştur. Belediyeler, günümüzde, 1.9.1930 tarihinde yürürlüğe girmiş bulunan 1580 sayılı, Belediye kanunu'na göre yönetilmektedir. (M)

Beled suresi, Kur'an-ı Kerim'in XC. suresi. 20 Ayetten ibarettir ve Mekke'de nazil olmuştur. Beled sözüyle Mekke şehri kasdedilmektedir. Bu surede Mekke halkına ihtarlarda bulunulmuş ve doğru yola gitmedikleri takdirde eski şehirlerin âkıbetlerine uğrayacakları belirtilmiştir. Surede, Müslümanların ileride Mekke'yi fethedecekleri müjdesi verilmektedir. (M)

BELEH i. (ar. *beleh*). *Esk.* Ahmaklık, bönlük, aptallık. (M)

BELEK (Nûrüddevle), selçuk emîri (öl. 1124). Artukoğulları'ndandı. 1094 Yılında, Seruc emîrliğine tayin edildi. Haçlılar Antakya'yı işgal edince, şehri kurtarmağa giden Selçuklu ordusuna katıldı. 1098'de Suruc'u kaybetti. Türkmen oymaklarının başına geçerek bir süre diğer emîrlerin yanında haçlılara karşı mücadele etti. Anadolu Sultanı Kılıç Arslan II'nin ölümünden sonra onun hanımı Ayşe Hatun ile evlendi, oğlu Malatya Sultan'ı Tuğrul Arslan'a atabek oldu ve Selçuklu emîrlerinin en kuvvetlisi haline geldi. 1115'te Harput'u ele geçirdi ve 1120'de de Divriği beyi Mengücükoğlu'nu ağır bir yenilgiye uğrattı. Amcası İlgazi ile Haçlılar mücadelesinde birleşti ve 1122'de amcası hastalanınca ordunun idaresini ele aldı. Urfa kontu ve diğer haçlı reislerini esir edip Harput'a hapsetti. Bir yıl sonra da Kudüs kralının başında bulunduğu haçlı ordusunu, ağır bir yenilgiye uğratarak kralla maiyetini esir aldı. Selçuklu sultanı Mahmud tarafından Halep emîri tayin edildi. Suriye ve Elcezire'de haçlılara karşı mücadeleye girişti. Sur şehrini haçlılardan kurtarmağa çalışırken öldü (1124). [→ Bibliyo.] (M)

BELEM, *esk.* **Para,** Kuzey Brezilya'da şehir. Para *eyaletinin merkezi;* Amazon'un kollarından biri olan Para ırmağı kıyısında; 402 000 nüf. Şehir, 1616'da inşa edilen bir portekiz kalesinin çevresinde yavaş yavaş gelişti. 1850'de ancak 12 000 nüf. Gelişmesini kauçuk ticaretine borçludur. Bugün, önemli bir liman (kereste ihracatı) ve Kuzey Brezilya'nın başlıca ticaret merkezidir. Tersaneler. (L)

BELÉM, Lizbon'da (Portekiz) kenar mahalle. Mimar Joao de Castilho'nun eseri olan ve manuel üslûbunun yetkin örneği sayılan manastır. (L)

BELEMEK geçl. f. *Halk dili.* Çocuğu kundaklamak, sarmak. ‖ Bulamak, bulaştırmak: *Hamuru una belemek.* ‖ Karıştırmak, katıştırmak.

◆ **Belenmek** dönşl. ve edilg. f. *Halk dili.* Bulaşmak, bulanmak: *Değirmene girdiğime pişman oldum her tarafım una belendi.* ‖ Toz toprak içinde yuvarlanmak: *Çocuklar kumlar içinde beleniyorlardı.* ‖ Çocuk kundaklanmak: *Çocuk belenince daha çabuk uyuyor.* (M)

BELEMİR i. Bot. Peygamber çiçeği, mavi kantaron. (*Centaurea cyanus.*) [M]

BELEMNİT i. (yun. *belemnites*, ok biçiminde taş'tan fr. *belemnite*). Belemnitgilleri, kafadanbacaklı, çiftsolungaçlı fosil yumuşakça.

— ANSİKL. Denizlerde yaşıyan şimdiki mürekkepbalıklarına benzer bu hayvanların vücudundan pek az iz kalmıştır. Ama iç kavkılarının *rostrumları* her yerde rastlanan ve çok iyi bilinen fosiller arasındadır. Bunlar, kireçten oluşmuştur ve puro veya mekik biçimindedir. Rostrumun dibinde huniye benzer bir boşluk bulunur (*fragmokon*). İçinden sifonun geçtiği bu boşluk bölmelidir. Pek seyrek rastlanan tam kavkının rostrumundaki fragmokon genişleye-

BELGİOJOSO prensesi
Lehmann tarafından

Türklerin **Belgrad** kuşatmasını (1521) gösteren minyatür
(Topkapı Sarayı kütüphanesi)

rek boynuzsu bir levha halini alır (*proostrakum*). *Belemnitlerin* mürekkep keseleri vardı. Bu canlılar birçok gruba, bu gruplar da birçok tür'e ayrılır. Jura ve tebeşir tabakalarının çeşitli katlarında bu türlerin çoğuna rastlanır. (L)

BELEMNİTELLA i. Belemnitgillerden fosil yumuşakça. (L)

BELEMNİTGİLLER çoğl. i. Kafadanbacaklı, çiftsolungaçlı fosil yumuşakçalar familyası.

— ANSİKL. *Belemnitgiller* Lias'da ortaya çıkar, tebeşir çağının sonunda yok olur. Bunlar kelimenin tam anlamıyle, kireçten sağlam rostrumlu, sırtı proostrokumlu belemnitlerdir. (L)

BELEMNOİDİMSİLER çoğl. i. Paleont. İkisolungaçlı kafadanbacaklı fosil yumuşakçalar alt takımı. Beş familyaya ayrılır: *avlokoseratisgiller* (Trias-Lias), *kitinotevtisgiller, belemnitgiller, yenibelemnitgiller, belemnotevtisgiller.* (L)

BELEMNOTEVTİSGİLLER çoğl. i. Belemnitlere yakın kafadanbacaklı yumuşakçalar familyası (Jura-Tebeşir çağı). [L]

BELEN i. *Halk dili.* İki tepe arasındaki alçak kısım, dağ geçidi. (M)

BELEN, İskenderun ilçesine bağlı bucak merkezi, 4 387 nüf. 3 km doğusunda 750 m yükseklikte boğaz. Hatay ovasını Akdeniz'e bağlayan işlek yol üzerindedir. İskender İssos'ta Dara ile savaşa giderken (333) dar bir boğaz olan Belen geçidini aştı. 1523'te Makbul İbrahim Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu, Mısır'a giderken buradan geçti. (M)

BELEN (Fahri), türk asker ve siyaset adamı (Bolu 1892). Harp okulu ve Harp akademisinde okudu. Kurtuluş savaşında doğu cephesinde 12. tümen, batı cephesinde de 23. tümen kurmay başkanlığı yaptı ve tümenle Büyük taarruza katıldı. Çeşitli askerî görevlerde bulunarak korgeneralliğe kadar yükseldi. 1950'de ordudan ayrılarak siyasete atıldı. 1950-57 arasında Bolu milletvekilliği, birinci Adnan Menderes kabinesinde kısa bir süre bayındırlık bakanlığı (mayıs-ekim 1950) yaptı. Millî birlik komitesi tarafından Temsilciler meclisi üyeliğine seçildi (1961). *Çanakkale Savaşı* (1935), *Büyük Türk Zaferi* (1962), *Atatürk'ün Askerî Kişiliği* (1963), *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi* (5 cilt. 1963-1967) gibi eserleri vardır. (M)

BELENCER. Bk. BALANCAR.

BELENUS, Apollon ile özdeş kılınan galya tanrısı. (L)

BELERMEK geçsl. f. [göz için] Akı iyice belirecek şekilde haddinden fazla açılmak.

◆ **Belertmek** ettrg. f. [Gözleri] Yusyuvarlak açmak: *Nuh Bey gözlerini belertti* (Kemal Tahir). [M]

BELESAN i. Bk. PELESENK.

BELEŞ sıf. (ar. *bilâ şey*, hiç bir şey'den bozulmuş ol. *beleş*). *Argo.* Emeksiz, karşılıksız ve parasız olarak elde edilen, bedava.

— DEY. *Beleşe konmak,* emek vermeden, karşılıksız olarak elde etmek.

◆ **Beleşçi** sıf. *Argo.* Bedavacı, parasını vermeden bir şey elde etmeyi seven.

◆ **Beleşten** zf. *Argo.* Karşılıksız, emek vermeden: *Kimde az çok getirir bir satılık mal varsa / Kapatıp yaptı beleşten sekiz ev, dört arsa* (M.Â. Ersoy). [M]

BELEVİ gölü, İzmir-Aydın arasında 4 km² yüzölçümünde bir göl. Çevresi düzlük ve hafif tepeliktir. Küçük Menderes'e dökülen derelerden birinin alüvyonlarla tıkanmasından meydana gelmiş bir set gölüdür. (M)

Belfagor Arcidiavolo (*Başşeytan Belfagor*), Machiavelli'nin kadınları hicveden bir hikâyesinin adı (1594). Şeytan *Belfagor*, karanlıklar prensi (şeytanların prensi) tarafından evlilik hayatını incelemek göreviyle yeryüzüne gönderilir. *Honesta* adında, çok namuslu bir kadının eline düşer. *Honesta* ona öyle bir hayat yaşatır ki *Belfagor* cehenneme kaçmayı mutluluk sayar. (L)

BELFAST, Kuzey İrlanda'nın başkenti ve Antrim idare bölgesinin merkezi, *Belfast Lough* halicinde, Lagan ırmağının ağzında, 440 000 nüf. Üniversite. Eski bir müstahkem mevki olan şehir, çok geç gelişti: İrlanda'ya has bir özellik olan keten işçiliği XVIII. yy.da, yavaş yavaş Ulster'de toplandı, Belfast bu sanayinin ticaret merkezi oldu. XIX. yy.da şehir, keten kumaşları dünyaca tanınan büyük bir dokuma sanayii merkezi haline geldi. Bu faaliyete gemi inşaatı da eklendi ve yüzyılın sonunda İrlanda köylerinden gelen bol işçi sayesinde bu sanayi büyük gelişme gösterdi. Bugün, Kuzey İrlanda işçilerinin yarıdan fazlası bu şehirdedir. Keten işçiliği ve gemi inşaatı temel faaliyet olarak kalır, bunları başka sanayiler izler: uçak yapımı, kimya sanayii, tütün işlenmesi, besin sanayii. (L)

BELFAST, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) kasaba; 3 100 nüf. Önemli kömür madenleri. (L)

BELFORT, Belfort bölgesi idare merkezi, Parise 425 km. Bourgogne Kapısı bölgesinde, Savoureuse nehri kıyısında; 51 280 nüf. XVI.yy. dan kalma şato. Anıtlar. XVII.yy. dan kalma Saint-Chcirtophe kilisesi belediye sarayı. Dokuma sanayii (tuhafiyecilik, konfeksiyon, pamuklu kumaş) merkezi. Elektronik cihazlar. Lokomotif, boya, mobilya fabrikaları. Müze (ilgi çekici modern koleksiyonlar). [L]

BELGA i. Belçika'nın, 1926 ile 1946 arasında, dış ticaret için kullandığı para (altına dayanan *belga,* beş belçika kâğıt frangı karşılığıydı.) [L]

BELGAUM, Hindistan'da (Maysur) şehir, Gat dağlarının eteğinde; 146 800 nüf. Cayna tapınakları. Dokuma ve kimya sanayii. Şehir, 1818'de İngilizler'in eline geçti. (L)

BELGE [kaide dışı]. *Yeni.* Delil olarak veya bir hak iddia etmek için kullanılabilecek yazılı bilgi, vesika: *Elimizdeki belgenin, Dadaloğlu'nun yaşadığı zamanda yazılmış bir cönkte bulunması, destanın Karacaoğlan'ın olması ihtimalini kuvvetlendirir* (Cahit Öztelli). || *Mec.* Delil olabilecek herhangi bir eşya. || Orta öğretimde aynı sınıfta iki yıl üst üste kalan öğrenciye verilen okuldan uzaklaştırma vesikası. || *Belge almak,* [iki yıl üst üste aynı sınıfta kalan öğrenci için] okuldan uzaklaştırılmak, okuldan çıkarılmak. || *Belge analizi,* bilgi saklama ve belge araştırma amacıyle türlü nitelikteki nesneleri açık bir şekilde ortaya koymağa çalışan işlemlerin bütünü. Bk. ANSİKL.

— Huk. *İkametgâh belgesi, fakirlik belgesi, iyi hal belgesi, çalışma belgesi, ziyaret belgesi.* Bk. İKAMETGÂH, FAKİRLİK, İYİ HAL, ÇALIŞMA, ZİYARET.

— Ceza huk. *Sahte belge,* bir kimseyi kanunlara aykırı bir şekilde haklar sağlama amacıyle usulsüz belge hazırlanması, kullanılması veya mevcut hukukî belgelerin tahrifi, Ceza kn'a göre hapis ve para cezasıyle cezalandırılır. (Türk Ceza kn. md. 339-357.)

— Sine. *Belge filim,* bir memleketi, bir şehri, bir anıt'ı, bir imalâtı, tanınmış bir kimseyi v.d. gerçek haliyle gösteren, öğretici nitelikte, genellikle kısa veya orta uzunlukta filim.

— ANSİKL. *Belge analizi*'ni tanımlarken belirtilmesi kesinlikle gereken iki nokta vardır: bunlardan biri, nesnenin açıkça ortaya konmasıdır; bu, türlü işaret ve belirtilerin bütünü demektir. Bu işaret ve belirtiler bir araya gelerek, nesneyi belgesel analize temel sağlıyacak şekilde ortaya koyar. İkincisi ise, analiz edilen nesnelerdir. Bunlar tabiattaki cisimler, insanoğlunun yaptığı nesneler olabileceği gibi, simgeler, işaretler, belgeler, metinler v.b. bütünü de olabilir. Bilgi saklama ve belgesel araştırma, bir bilgi topluluğundaki metinlerin ve nesnelerin yerini bulmağa yarıyacak belirtileri açıklıyan işlemlerdir. Bir bilgi topluluğundaki metinlerin veya nesnelerin niteliği üzerinde yapılacak araştırmalar açısından, bu işlemlerin, «verilerin değerlendirilmesi» ile ilgisi yoktur; bu değerlendirme gerçek bilimsel araştırmanın işidir.

Her türlü belge analizinde yapılacak işlemler •

Tabiattaki cisimler ve belgeler, gözlemciye sayısız açılardan görünür, nesneyi açıkça ortaya koymak bu görünüşlerin ana çizgilerini vermek içindir. İlk iş nesnelerin sınırlarını çizmektir, bunun için, kod, belge sözlüğü, dosya, bilgi hazinesi v.b. diye türlü adlandırılan, içinde ayırıcı nitelikleri (nesne özelliklerinin) bulunduğu bir katalogtan faydalanılır. Bu katalogta, özellikler, olumlu yönleriyle tanımlanmıştır; bazı özelliklerin göz önüne getirilmesi uygun olmıyabilir, bunlar da (örneğin «uygunluk listesi»nin hazırlanmasında kullanılan «olumsuz» sözlükteki gibi) olumsuz olarak tanımlanmıştır. Böyle bir belge sözlüğü hazırlamak, bir «süzgeç» veya bir «yorum eleği» meydana getirmeğe yarar. Ama, nesnelerin özüyle ve önemli özellikleriyle ilgili bir varsayımdan hareket edilip, bu nesneleri ayırmağa yarıyan nitelikleri mekanik bir şekilde ortaya koyan bir hesaplama kullanılabilirse, böyle bir süzgeç, bir algaritma (işlem kuralları) şekline gelebilir. Nesnenin sınırlarını belirleme biçimleri önceden tanımlanmış bulunduğundan, belge analizinde şu işlemler yer alacaktır:

1. *Ayırıcı niteliklerin tanınması.* Katalogün veya algaritmanın tanımladığı maddî nesnedeki veya metindeki ayırıcı nitelikleri ortaya çıkarmak gerekir. Maddî nesne, çoğu zaman, uzmanların bir el işlemine bakar. Bununla birlikte, «örnek biçimlerin tanınması» (İngilizcede «Pattern recognition») ile bunun temelini sağlıyan matematik örnekler üzerinde araştırma, zaman zaman otomatik algıya yol açmıştır. Matematik örnekler üzerinde araştırmada, algaritma, otomatik tanıma ölçütlerini açığa çıkarma koymaktadır.

2. *Analiz edilen nesneyi özel bir şekilde ortaya koymak için algılanan nitelik veya özelliklerin bir araya getirilmesi ve simgeleştirilmesi.*

Tamamiyle maddeye dayanan bu işlemin amacı bir nesnenin özel niteliklerini kaydetmek ve bütünü adlandırarak nesneyi bilgi topluluğundaki başka nesnelerden ayırtetmek ve ona kendine özgü bir yer vermektir. Bir sonraki fiş takımı nasıl olursa olsun, böylece her nesne bir simge (giris numarası, şifresi v.s.) ile anlatılmaktadır. Nesneyi açıklarken ortaya çıkan ayırıcı nitelikler, çoğu zaman kullanılagelen fiş sistemini veya makineyi bilgi ile beslemenin gerektirdiği ve verilerin sonraki araştırılmasının zorunlu kıldığı şartlara uygun bir şekilde şifrelenir.

Belge analizinin özel şartları •

1. *Belge nesnelerinin niteliğine göre analiz.* Belge analizinin sadece gerçekleştirilmesi değil, ilkeleri de belge nesnelerinin cinslerine göre değişir. Nesnenin özelliği, apriori olarak ve kendiliğinden anlamı açık hiç bir ölçüt sağlamamasıdır, bu nesne, vazo, âlet, paleontolojik malzeme, sanat eseri, mimarî anıt, resim, filim v.b. olabilir. Belge analizinde, nesnede kendi başına bulunan nitelikler (biçim, doku, renk, sinemadaki görüntüler bütünü, boyutlar v.s.) bilgi topluluğunda etkin bir ayrıntı yapmaya yarayacak pratik bir değere sahiptir. Bel-

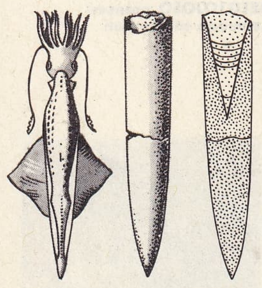

belemnit

BELGRAD, Başkan-Tito caddesi

Foto. Doisneau-Rapho (LAROUSSE)

ge düzenine göre (bilgi saklama ve araştırma kolaylıkları yoluyle baştanbaşa tanımlanan ayırıcı nitelikler, büyük çapta yerleşik kurallara baş vuracaktır. Böylece analizciye kesine yakın sonuçlar sağlamak oldukça kolaylaşacaktır. Bu, meselâ, nesnenin boyutlarını hesaplarken söz konusu olabilir; daha kesin bir ölçü gereksizdir, makine hafızasını kalabalıklaştırır; öte yandan kesinlikten uzaklaşılırsa türlü nesneler arasında ayırım imkânsızlaşır. Bir baska deyimle, açık ölçütler üstüne dayanan, ideal bir biçimde «algılama makinesiyle» gerçekleştirilebilen bu nesne analizinin, tarafsız olması ihtimali yok değildir; belge şifresinden faydalanılarak nesnenin ortaya konuşundaki anlam belirsizlikleri burada ölçülebilir.

İşaret sistemleri. Bazı alanlarda, özellikle kimyada son derece önemli olan, sembolik verilerin ortaya koyduğu sorunlar, ilkeleri bakımından lenguistik verilerin sorunlarına benzer. Böylece kimya formülleri iki türlü karmaşıklık gösterir: bunlar, bir formül ifade etmek için işaretler arasında kurallara uygun bileşmelerin çeşitliliği ve türlü ad düzenleri arasındaki eşdeğerlilik hacmidir. Ama her iki durumda da anlamlar genellikle tanınır, belirsizliklerin çoğu ortadan kaldırılabilir.

Lenguistik veriler'in fizikî başlangıçlarına, biçimsel özelliklerine kadar gidilmez. Metinlerin analizi, sonraki dönüşümlerin (normalleştirme, yoğunlaştırma v.b.) tek desteği olan formüllerin «anlaşılmasından» geçip, başlangıçta «anlamsız» olan nesnelerin ayırımına varır.

İnsanlar ve makineler tarafından «okunacak» olan metinlerin belge analizinin, dilin kendisinden doğan güçlükleri (anlam belirsizliği, bir kelimenin türlü anlamlara gelmesi, dilbilimsel ve anlambilimsel karmaşıklıklar) elinden geldiği kadar ortadan kaldırması gerekir; belge analizi, kendisini amaçlara uydurmak zorundadır (makine hafızasında bilgi saklamanın sağladığı iktisat, geriye uzanan araştırma kolaylıkları gibi). Böylece, nesnelerde kendi başına varolan ayırıcı niteliklerden ayrı olarak formüllerde tanınacak olan nitelikler, hem lenguistik, hem de belgesel sistemlere baş vuracaktır: burada yerleşik kuralların payı sınırlı olacak, analizlerin özelliği daha belirlenecektir.

2. *Ortaya koyma şekilleri ve kullanılan yöntemler.* Bir belge fişliğinin meydana getirilmesi pek çeşitli ihtiyaçları karşılar, analiz işlemlerinde bundan faydalanılır. Geniş anlamda, tercüme de bir analiz tipi sayılır. Daha kesin anlatmak gerekirse, birbiriyle uzlaştırılabilen iki amaç olacaktır: bunlar, verilerin yoğunlaştırılması ile ortaya konuşlarıdır.

a. *Yoğunlaştırma.* Metinlerin hacmini daraltmak, yani özetini çıkarmaktır. Kısaltma işi makineye başvurularak denenmiştir; bu, bazı ögelerin seçilerek belgeler arasından alınmasına dayanmaktadır. Ama metinlerin dönüşüme uğramaksızın sadece kısaltılması, dilin ortaya koyduğu bazı engelleri ortadan kaldırmamaktadır: bunlar bir dile özgü özelliklerle, ikinci derecedeki eksikliklerdir (anlam belirsizliği, bir kelimenin türlü anlamlara gelmesi, kelimelerin benzeşmesi v.b.). Buna karşı koymak için, belge nesneleri doğru bir şekilde ortaya koymağa yarayan özel bir anlatım düzeni olan belge dile başvurulmaktadır.

b. *Nesnenin ortaya konuluşu.* Ayırıcı nitelikler kataloğu ve bununla ilgili kullanma kurallarından meydana gelen belge dili, oldukça yapma olan bir işaretler düzenidir. Bu dil, çoğu zaman sezgiye başvurmanın yol açtığı bütün düzensizliklerle birlikte analizciler tarafından kullanılmaktadır. Bununla birlikte iki ayrı ilkeye uyularak, kimi zaman makine kullanılmakta veya kullanılması düşünülmektedir. Bu ilkeler istatistik veya lenguistik yöntemlerdir. Uygulanması ucuza çıkan birinci yöntem, değeri tartışma konusu olan sonuçlar verir; daha etkin olan ikinci yöntem ise, lenguistik (metinlerin biçimi) ve epistemolojik (belge dili) planlara dayanan, ön araştırmalar gerektirir.

◆ **Belgeleme** i. *Façeta'lı belgeleme,* ele alınan alanın mantıkî yapısını yansıtan konular listesine yani *façeta*'lara dayanan ansiklopedik sınıflama sistemi.

— ANSİKL. *Façeta'lı belgeleme.* Madras'lı (Hindistan) kütüphaneci Shiyali Ramamrita Ranganathan tarafından ortaya kondu. Ona göre, sınıflamanın amacı konuların eksiksiz bir listesini vermek değildir: önemli olan, rastlanabilecek çeşitli yanları ele alarak kavramlar arasındaki bağıntıları gösteren listeler hazırlamaktır. Bu tür bir sınıflama, istenilen bilginin soruluş şekli ve soranın gözönüne aldığı yan ne olursa olsun, en kısa zamanda konu ile ilgili belgeleri sağlayabilmelidir. Ranganathan «façeta» kavramına, kavramlar arası ilişkiyi de eklemiş ve bunları altıya ayırmıştır: yönelme, kullanma veya yan uygulama, karşılaştırma, etki, öbür ilişkiler. Böylece, yönelmenin sembolü *y* olduğuna göre, fizikçilerin (F) yararlanacağı matematik (M) üstüne yapılmış bir araştırma, *Myp* şembolü ile belirtilir. Belgeleme konusu üzerinde çalışanlar Ranganathan'ın «façeta»lı şemasından yararlanırlar. Bazı önemli belgeleme merkezlerinde bu tür sistemler uygulanmaktadır.

◆ **Belgelemek** geçl. f. Bir olayı ilgili bir vesika ile doğrulamak.

◆ **Belgeli** sıf. Belgesi, kanaat verici vesikası olan. ‖ (Öğrenci için) orta öğretimden belge verilerek uzaklaştırılmış. (LM)

BELGER (Nihad Reşad), türk doktor ve siyaset adamı (İstanbul 1882-ay.y. 1961). Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1900). Veba ve kolera salgınları üzerinde inceleme yapmak üzere Bombay'a gönderildi. Dönüşünde Beyrut askerî hastahanesine atandı. Oraya varınca tevkif edilerek Erzurum'a gönderilmesi hakkındaki emirle karşılaştı. Paris'e kaçtı. 1920 ve 1921 yıllarında doğu işlerini görüşmek üzere Londra'da toplanan konferansa katılan türk heyetine müşavirlik yaptı. Lozan barış konferansı sırasında da türk heyetinin basın islerini yönetti. 1936 Yılında yurda dönünce Yalova kaplıcaları müdür ve başhekimliğine getirildi. Atatürk'ün müdavi hekimlerinden idi. İstanbul Tıp fakültesi hidroklimatoloji ve terapötik kürsüsü profesörlüğüne getirildi (1938). İstanbul milletvekilliği (1950-1954), birinci Adnan Menderes kabinesinde Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı (22 mayıs-19 eylül 1950) yaptı. İstanbul Üniversitesi rektörlüğünde bulundu. Millî Birlik komitesi tarafından Temsilciler Meclisi üyeliğine seçildi (1961). Legion d'Honneur nişanının Officiel rütbesini almıştı. Meslekî alandaki kitaplarından başka *Les Grecs à Smyrne* (İzmir'de Yunanlılar) [1920] ve *L'Accord Franco-Turc* (Türk -Fransız Antlaşması) [1921] gibi eserleri vardır. Atatürk'ün ölümüne yol açan hastalığı ve tedavisi ile ilgili anıları da Ruşen Eşref Ünaydın tarafından derlenerek *Atatürk'ün Hastalığı, Prof. Dr. Nihad Reşad'la Mülâkat* (1959) adıyle yayımlanmıştır. (M)

BELGİ i. *Yeni.* Bir şeyin benzerleri arasında tanınmasına, ayrılmasına yarayan özellik, alâmet, nişan, marka. Bk. ANSİKL. ‖ Duyuş, düşünüş ve inanıştaki özellik. *Esk.* Şiar.

◆ **Belgilemek** geç. f. Belli etmek, belirlemek, tayin etmek.

◆ **Belgili** sıf. Belli edilmiş olan, belirli, muayyen.

— ANSİKL. Eskiden her dükkânın ayrı bir belgisi vardı ve alamet-i fârika denilen bu isaretler taklidedilemezdi. Avrupa ve Türkiye'de uzun süre devam eden bu âdet, İstanbul'da Kapalıçarşı'daki bazı dükkânlarda yakın zamanlara kadar sürdürüldü. Okuma bilinmediği devirde dükkânı ayırdetmeğe yarayan bu işaretler aslan, gül, kuş, kayık v.s. gibi şekillerdi.

◆ **Belgilik** i. Bir yapıyı, nitelemek, görevini belirtmek için kullanılan işaret, kısaltma: *Mimarlıkta, frizlerde ve süsleme bölümlerinden belgilikler kullanılır.*

◆ **Belgisiz** sıf. Belli edilmemiş, belirsiz, gayrı muayyen, sınırlanmamış. ‖ Tanımlanması olmayan.

— Bot. Sayısı belli olmayan, değişebilen çiçek kısımları için kullanılır: *belgisiz erkek organlar.* ‖ Uç tomurcuğu belirsiz sekilde uzayan: *belgisiz sap, belgisiz dal.* ‖ Belgisiz çiçek durumu, uç çiçeği bulunmadığı için çiçek ekseni belgisiz şekilde büyüyebilen birleşik çiçek: *salkım belgisiz bir çiçek durumudur.*

— Dil bil. Belirli bir şeye değgin olmayan, genel bir fikri ifade eden. ‖ *Belgisiz sıfat,* kelimelerin anlamını belirsiz ve genel bir şekilde belirten sıfat (meselâ hiçbir, birkaç, biri, hiç, birçok v.b.). ‖ *Belgisiz zamir,* insanları veya şeyleri, özdeşlik, sayı v.b. bakımından belirsiz bir şekilde anlatan zamir (hiç biri, bazısı, her kim, kimse, herkes v.b.).

— Mant. *Belgisiz önerme,* ayni türden bütün varlıklara uygun düşen genel önerme. (ML)

BELGİCA, Galya'da eyalet. Seine nehrinden Ren nehrine kadar uzanırdı. Sezar tarafından fethedildi (M.Ö. 57); merkezi, *Durocortorum Remorum* (Reims). [L]

BELGİCA i. Belçikalı Adrien de Gerlache yönetiminde, antarktik keşif heyetini 1897-1899 yıllarında kutpa götüren norveç gemisinin adı. *Belgica,* güney kutup bölgesi buzulları arasında kış mevsimini geçirmiş olan ilk gemidir. Bu gemi, 1904'te Orléans dükü tarafından satın alındı ve dük'ün 1905, 1907, 1909 yıllarında yaptığı kuzey denizleri seferlerinde kullanıldı. (L)

BELGİN sıf. [kaide dışı]. *Yeni. Fels.* Kesin ve eksiksiz belirlenen. *Esk.* Sarih. (Bk. APAÇIK).

◆ **Belginlik** i. Belirlilik, sarahat. (M)

BELGİOJOSO (markiz Christina TRİVULZİO, — prensesi), italyan vatanseveri ve kadın yazarı (Milano 1808-ay.y. 1871). Aragona markisi Visconti tarafından yetiştirildi; ilk «Risorgimento» akımının en etkin kişilerindendi. 1824'te «Federazione» adlı gizli derneğin başkanı prens Emilio de Belgijoso ile evlendi. Coşkun ve duygulu bir kişiliği vardı, hayatını italyan milliyetçiliği davasına adadı. 1831'den itibaren viyana sarayına karşı düşmanca hareketlere girişti ve Avusturya'nın sıkı denetiminden kurtulmak için Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Evi sürgündeki vatanseverlerin barınağı oldu. Belgiojoso, gazeteler çıkardı (Gazetta İtaliana), 1848'de Milano devrimi sırasında masraflarını kendisi karşılayarak bir gönüllü müfrezesi kurdu ve Milano'ya götürdü. Roma kuşatmasında (1849) cumhuriyetçi yaralılara hastabakıcılık yaptı. Millî hareket başarısızlıkla sonuçlanınca umutsuzluğa düştü, Küçük Asya'da uzun bir yolculuğa çıktı. 1856'da Locate'ye (Milano yakını) yerleşti. (L)

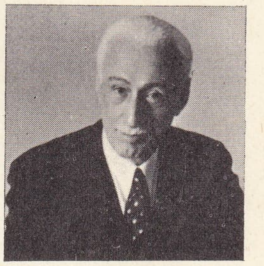

Nihad Reşad BELGER

BELGİT i. [kaide dışı]. *Yeni.* Bir borç veya taahhüdü belirtmek için imzalanan kâğıt, senet.

— Mant. Bir önermeyi ispat için ileri sürülen ve önceden ispatlanmış bulunan başka bir önerme. *Esk.* Delil, bürhan. (M)

BELGOROD. Bk. BİYELGOROD.

BELGRAD, Sırpça **Beograd** («Beyaz şehir»), Yugoslavya'nın ve Federal Sırbistan cumhuriyetinin merkezi, Tuna'nın sağ kıyısında Sava ırmagı ile birleştigi yerde; 542 000 nüf. Belgrad, XIX. yy.a kadar çok yavaş gelişti. bu yüzyılda başkent oldu ve rakip şehirler, Krusevaç ve Semendire'ye karşı üstünlük sagladı. Bulgaristan, Makedonya, Macaristan ve Hırvatistan'a giden yolların kavşağında yer almasının sağladıgı özel coğrafî durum, o zamandan itibaren, şehir için yararlı olmaya başladı. Merkezden uzak bulunmasına ragmen 1919'da Genç Yugoslav devletinin başkenti oldu. Belgrad'ın nüfusu, o sırada, 200 000 idi. Nüfus çoğalınca, şehircilik gelişti. Bugün, şehrin merkezinde Teraziye meydanı çevresinde, resmî binalar, üniversite ve ticaret merkezleri yer alır. Millî müzede önemli koleksiyonlar vardır (özellikle tarih öncesi, ilkçağ ve ortaçağ). Fresk galerisi (ortaçağ anıtlarının kopyaları ve kalıpları), Etnografya müzesi, Dositey (Eski bir Türk paşasının konağı) ve Bayraklı camii (XVII. yy.), bu merkezî semte, ayrıca ilgi çekicilik kazandırır. Kuzeydoğudaki kale (XVIII. yy.), Kalemeydanı parkı ile çevrilidir. Burada, Mestrovic'in yapmış olduğu (1929), Fransa'ya Minnettarlık anıtı yükselir. Yerleşme semtleri Tuna'ya ve Sava'ya hâkim bayırlar üzerinde sıralanır ve Meçhul Asker anıtının yükseldigi Avala tepesine kadar uzanır. Sanayi tesislerinin bulunduğu banliyö Sava'nın kolları olan küçük ırmaklar boyunca, Rakovica ve Zeleznik'e doğru uzanır, burada harpten sonra metalürji fabrikaları kuruldu.

Foto. MEYDAN

BELİSARİOS, Saint-Vital mozayiği, Ravenna

Yakın bir zamanda meydana gelen bir alüvyon kıyısında yeni bir şehir kurulmaktadır. Novi Beograd adını taşıyan bu şehrin nüfusu 8 000'dir. Tuna'nın sağ kıyısında yapılmakta olan yeni liman, üç milyon tonluk bir trafiğe göre düzenlenmektedir. Belgrad, Yugoslavya'nın en büyük sanayi merkezlerinden biridir (144 İş kurumu, 36 000 işçi), senelik trafiği bir milyonu geçen iki limanı, sürekli olarak çalışır.

● *Tarih.* Şehir, Keltler tarafından kuruldu, sonra bir Roma kalesi (Singidunum) haline geldi. Kavimler göçü sırasında istilâlara uğradı. 422 Yılında Hunlar'ın, daha sonra Sarmat ve Ostrogot'ların saldırısıyle harap oldu. VI. yy.da Iustinianos I tarafından etrafına sur çektirildi ve onarıldı. Aynı yüzyıl içinde Avarlar ve İslavlar şehre hâkim oldularsa da Bizanslılar şehri geri aldılar. Fakat Avarlar şehre tekrar hâkim oldu. IX. yy.da şehir Belgrad adını aldı. Bu yüzyıl sonunda Bulgarlar'ın idaresinden Bizanslılar'a geçti. Haçlı seferleri sırasındaysa bir uğrak yeri oldu ve haçlılar tarafından tahrip edildi. Daha sonraki yıllarda, Sırp, Macar ve Bulgarlar arasında el değiştirdi. Sırp kralı Stepan Duşan, şehri zapt ve tahkim etti (1354). Kosova muharebesinden (1389) sonra Osmanlıların nüfuz sahasına giren Sırp devleti, başkentini Krusevaç'tan Belgrad'a nakletti. Ancak artan osmanlı baskısı karşısında Belgrad Macarlara bırakıldı.

Osmanlılar tarafından Belgrad ilk olarak Sultan Murad II zamanında kuşatıldı (1441). Evrenos oğlu Ali Bey idaresindeki osmanlı kuvvetleri şehri muhasara etti. Bu kuvvetlere sonradan Sultan Murad II de katıldı. Ancak 6 ay süren kuşatma başarısız oldu. Belgrad ikinci defa Fatih Sultan Mehmed tarafından muhasara edildi (1456). Vidin'de toplanmış olan osmanlı donanması da Belgrad önüne geldi. Ancak düşman donanmasına mağlup oldu. Türk kuvvetleri şiddetli bir hücum neticesinde Belgrad'a girdiler. Bu sırada Hunyadi Janos idaresindeki 60 000 kişilik bir ordu şehrin yardımına yetişti. Osmanlı kuvvetlerinin erken yağmaya başlaması ve dağınık durumda bulunmasından Hunyadi istifade etti. Giriştiği saldırı sonunda osmanlı kuvvetleri geri çekildi ve kuşatma kaldırıldı. Sultan Süleyman I'in tahta çıktığını haber vermek üzere Macar kralına elçi olarak gönderilen divan çavuşlarından Behram Çavuş, Macarlar tarafından hakarete uğrayarak öldürüldü. Bunun üzerine Süleyman I, Macaristan'a sefere karar verdi ve gerekli hazırlıklara başladı. Danişmend Reis kumandasında bir deniz kuvvetini, Karadeniz'in Tuna'ya yakın kıyılarını korumağa memur etti. Mihaloğlu Mehmed Beyin akıncılarla Eflak üzerinden geçerek Erdel-Timişoara bölgesine, Bosna beylerbeyi Yahya Paşa oğlu Küçük Bali Beyi Sirem bölgesine akına, Ömerbey oğlu Hasan Beyi de akıncılarıyle, kendi kuvvetlerinin öncüsü olarak görevlendirdi.

Emrinde 10 000 kişilik bir kuvvet bulunan Semendre muhafızı Hüsrev Bey ayrıca 1 000 yeniçeriyle desteklenerek bütün kuvvetleriyle Belgrad'a gitmek ve kalenin dışarıyle bağlantısını kesmek görevini aldı.

Hazırlıklar bittikten sonra Süleyman I maiyetiyle İstanbul'dan çıkarak (18 mayıs 1521) Edirne-Filibe yoluyle Sofya istikametinde hareket etti ve Edirne'de Rumeli kuvvetleri kumandanı Ahmed Pasa, İpsala'da toplanan kuvvetlerle birlikte sultanın emrine girdi.

Ordu, Sofya'dan yürüyüşe geçip Güneydoğu Sırbistan'da Niş kasabasını geçtikten sonra, Ahmed Paşa, emrine verilen kuvvetlerle Sabacz (Sabacz'a Türkler «Böğürdelen» demişlerdir) kalesini düşmandan kurtarmak için öncü olarak gönderildi. Macarlar Sabacz (Böğürdelen) kalesinde dayanmak istedilerse de Ahmed Paşa kuvvetlerinin taarruzu karşısında bozuldular (8 temmuz). Bir miktar esir ve ölü bıraktıktan sonra Sirem taraflarına geri çekildiler. Kalenin kumandanı esirler arasında idi. Bunun üzerine Kanunî, yürüyüş istikametini batıya çevirerek Sabacz'a geldi ve Sava üzerinde köprü kurdurdu (9 temmuz) ve Ahmed Paşa emrindeki Rumeli sipahilerinin bir kısmı ve Sekbanbaşı komutasında 1 000 yeniçeriyle Sirem tarafına geçildi. Bu sırada, Pirî Mehmed Paşa, Belgrad kalesinin muhasara hazırlıklarını, keşiflerini tamamlamış ve Semendre'den getirdiği topları mevzilerine yerleştirmeğe başlamıştı. Gemilerle İstanbul'dan Tuna yoluyle gönderilen kuvvetlerden Nakkaş Ali Bey komutasında 10 000 kişilik azap birliğini ve Semendre Beyi Hüsrev Beyin 15 000 kişilik kuvvetini de emrine alarak Belgrad kalesini Tuna'dan ve karadan kuşattı.

Ahmed Paşanın teşvikiyle Macaristan üzerine hareket kararını veren Kanunî, Mehmed Paşaya Belgrad karşısındaki kuvvetleri ve topları çabuk genel karargâha Sabacz'a getirmesini de emretti.

Ancak karargâha dönen ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa, Belgrad kalesinin önemine ve asıl harekâtın oradan yapılması lüzumuna, durumu yerinde gözleriyle gördükten sonra inandığını Kanunî'ye açıkladı. Bunun üzerine Pirî Mehmed Paşaya yazılı bir emir gönderilerek topların tekrar Belrad'a getirilmesi ve muhasaraya devam olunması emredildi ve Budin üzerine yürümekten vazgeçilerek önce bütün kuvvetle Belgrad'ın alınmasına karar verildi. Pirî Mehmed Paşa kuvvetlerinin Belgrad'a dönerek tekrar muhasara mevzilerine yerleşmeleri geceye rastladı ve kısa sürede muhasara faaliyeti yeniden başladı.

Kanunî Sultan Süleyman, 1 ağustos'ta Belgrad önündeki ordugâha geldi. Günlerce süren savaşlardan sonra sağ koldan Pirî Mehmed Paşa (yardımcısı Sekbanbaşı), orta koldan Ahmed Paşa, sol koldan Mustafa Paşa (yardımcısı yeniçeri ağası) komutasında yapılan şiddetli genel hücum sonunda, Belgrad şehri alındı (8 ağustos), Pirî Paşa kesiminde düşman, iç kalelere çekilmiş ve inatla dayanmağa başlamıştı. Geceli gündüzlü günlerce süren kanlı boğuşmalardan, düşmanın aman dilemesinden, lağımlar açılmasından sonra bütün kalelerle beraber şehir zaptedildi (29 ağustos 1521). Kanunî 30 ağustosta Belgrad'a girdi ve şehrin en büyük kilisesini camiye çevirtti. Ayrıca Belgrad'ın imarını emretti.

Belgrad'daki Sırplar'dan bir kısım halkı da İstanbul'a gönderdi. Ordu, 18 eylülde Tuna kenarında Hisarcık'ta toplandı, buradan dönüş yürüyüşüne başlayarak Semendre-Niş-Şehirköy-Filibe yolu ile 13 ekimde Edirne'ye vardı.

Osmanlıların en parlak devri olan XVI. ve XVII. yy.larda Belgrad gittikçe gelişen bir şehir oldu. Aynı zamanda, önemli bir askerî üs ve ticaret yeriydi. Osmanlıların ikinci Viyana kuşatması (1683) yenilgisinden faydalanan Avusturyalılar, Macaristan'ı boş bulup işgal ettiler. Viyana bozgunundan sonra yapılan bu savaşlar sırasında, Bavyera prensi Maximilian komutasındaki Avusturya ordusu, Belgrad dolaylarına kadar ilerledi. Bu kuvvetler, Zemun (Zemlin) ovasından geçerek, Sava nehri üzerindeki Çingene adasını aldı ve oradan Belgrad tarafına geçerek osmanlı kuvvetlerinin hazırlanmasına ve tertip almasına zaman bırakmadan Belgrad'ı kuşatmağa başladı.

Bu sırada Belgrad'da bulunan Serasker Yeğen Osman Paşa, Rumeli Beylerbeyi Öküz Öldüren Ahmed Paşayı, emrindeki 1 700 kişilik kuvvetle kale savunmasıyle görevlendirdi ve kendisi Belgrad'ı yağma ederek maiyetindeki Saruca ve Sekbanlarla Niş'e çekildi. Ahmed Paşa emrine verilen bu çok az kuvvetle şehri 29 gün kahramanca savunmuş, kendisine hiçbir yerden yardım edilmemişti. Muhasaranın 29. günü Ahmed Pasa, basına isabet eden bir mermi parçasıyle yaralanarak şuurunu kaybetti ve kumandansız kalan Belgrad kalesi de, 8 eylül 1688'de Avusturyalılar'ın eline geçti. Belgrad'ı aldıktan sonra, Sırbistan içerilerine kadar ilerleyen Avusturyalıları durduran Fazıl Mustafa Paşa, süratle Belgrad yönünde ilerledi ve 1 ekim 1690'da Belgrad önlerine gelerek şehri kuşatmağa başladı. Bu durumu gören Avusturyalılar kale dışındaki bütün varoşları yakarak iç kaleye çekildi ve savunmaya geçtiler.

Osmanlı ordusu üç grup halinde kusatmaya geçti. 9 Ekim 1690'da, osmanlı topçusunun attığı bir mermiyle kalenin merkez cephaneliğinde büyük bir yangın çıktı. Avusturyalılar bu yangından büyük kayıplara uğrayarak şaşkınlığa kapıldılar. Tam bu sırada ateşlenen büyük bir lağım ile açılan gedikden, önce Serdarı Ekrem Fazıl Mustafa Paşa ileriye fırladı ve birliklere hücum emri vererek şehri aldı.

Avusturyalılar, Belgrad'ı inatla savunmak istedilerse de bunu başaramadılar. Birçok avusturya eri, kurtulmak için kendilerini Tuna ve Sava nehirlerine attı, kalanlar da teslim oldu. Fazıl Mustafa Paşa bir ay kalarak Belgrad'ı tamir ettirdi. Bundan sonra Duc de Croy komutasındaki avusturya ordusu, 30 temmuz 1693'te Çingene adasına köprü kurarak, Belgrad'ın doğu tarafına asker geçirdi ve 7 ağustos 1693'te Belgrad'ı muhasara etti. Avusturyalıların yaptıkları şiddetli hücumlar, Belgrad komutanı Cafer Paşa'nın cesaret ve maharetle yaptığı savunması sonunda kırıldı.

Bu arada Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa ve Kırım hanı Saadet Giray'ın emrindeki kuvvetlerin Belgrad üzerine ilerlemeleri sonunda Avusturyalılar, muhasarayı kaldırdı ve ağırlıklarını nehre atarak kaçtılar (12 eylül 1693). Belgrad Sultan Mustafa II'nin Avusturya'ya karşı açtığı seferlerde bir üs olarak kullanıldı ve bu sebeple birçok defa tahribe uğradı.

Varadin yenilgisinden sonra Belgrad'ta kalamayan osmanlı ordusu, kışlamak ve yeni sefer için hazırlık yapmak amacıyle Edirne'ye geldi. Bu sırada prens Eugene kumandasındaki düşman ordusu Belgrad üzerine yürüdü. Bahar mevsimine kadar gerekli hazırlıklarını yapan Veziriazam Hacı Halil Paşa, orduyle 12 haziran 1717'de Edirne'den Belgrad'a hareket etti.

Ordu Filibe'ye gelince, Belgrad muhafızı Mustafa Paşa, Avusturyalıların Pançova tarafından Tuna güneyi kıyılarına geçtiklerini, Belgrad'a iki saat kadar mesafede Tuna ile Sava nehirleri arasında tahkimat yaparak Belgrad'ı kuşatmak için tertip almakta olduklarını ve Bosna valisi Süleyman Paşa'dan bu maksatla acele yardım istediğini bildirmişti.

Prens Eugene kumandasındaki düşman ordusu yaklaşık olarak 80 000, osmanlı ordusuyse Kırım kuvvetleri dahil 150 000 kişiydi. Osmanlı ordusunun taarruz gününün Avusturyalılar tarafından öğrenilmesi üzerine prens Eugene, 16 ağustos 1717'de şafaktan iki saat önce, baskın tarzında, ordusunu taarruza kaldırarak osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattı. Osmanlı ordusu Niş'e çekildi. Avusturya kuvvetleri de üç günde boşaltılıp teslim edilmek şartıyle Belgrad'a girdi (18 ağustos 1717). Bu savaşlardan sonra Avusturya ile Osmanlı devleti arasında yapılan Pasarofça antlaşması ile Belgrad, Avusturyalılara geçti (1718).

Sultan Mahmud I devrinde Belgrad geri alınmağa çalışıldı. Osmanlı orduları şehri kuşattılar. Yardıma gelen Avusturya orduları mağlup edildi. Belgrad önünde savaşlar olurken fransız elçisi Marquis de Villeneuve, aracı rolü oynayıp, osmanlı temsilcilerinden Reisülküttab Mustafa Efendi, ordu kadısı Esad Efendi, Mektupçu Ragıb Efendi (Paşa) ve Avusturya'yı temsil eden General Neipperg'in toplanmalarını sağladı. 23 Madde ve bir hatimeden ibaret ve 27 yıl süresi olan bu muahedeye göre, Belgrad kalesi Osmanlılara terkedildi. Belgrad içinde bulunan bir kısım istihkam ise yıkılacaktı. Sulh antlaşması 1 eylül 1739'da imzalandı. 7 Eylülde Osmanlılar Belgrad'a girdi. Bundan sonra şehir bir sınır kalesi halinde getirildi. 1789'da general Landon kumandasındaki avusturya kuvvetleri Belgrad'ı Osmanlılardan aldı (8 ekim). Ancak Ziştovi antlaşmasıyle sehir tekrar Osmanlılara geçti (1791). Bir sınır kalesi haline getirildikten sonra Belgrad'a yamak denilen yeniçeriler muhafız olarak konulmuştu. Bunların Müslüman ve Hıristiyan halka karşı kötü davranmaları, sırp ayaklanmalarının sebeplerinden biriydi. Ayrıca bunlardan türeyen Dayılar da halkı rahatsız etmekte idiler. 1804'te Kara Yorgi idaresindeki Sırplar, Dayıları bahane ederek istiklâllerini kazanmak için ayaklandılar. Ruslar'ın desteklediği Kara Yorgi, 13 aralık 1806'da Belgrad şehrine girdi. Osmanlı devleti 1812 Bükreş antlaşmasıyle Sırbistan'ın muhtariyetini tanıdı. 1813'te Rusya'nın Napolyon ile savaşmasından istifade eden Osmanlı devleti, Sırbistan'a ordu gönderdi. Kara Yorgi mağlup olarak kaçtı. Belgrad tekrar osmanlı hâkimiyetine girdi. 1839'dan sonra Sırbis-

Foto. Anderson-Giraudon (*LAROUSSE*)

tan muhtar hükûmetinin başına geçen Mihal, Belgrad'ta oturmağa başladı. Belgrad bu suretle Sırbistan'ın merkezi haline geldi. Sırplar çeşitli fırsatlarla isyan ve hâdise çıkarmağa devam ettiler. Özellikle Rusya ile Fransa, Sırpların istiklâl kazanması hususunda çalıştılar. Belgrad, 1878 Berlin antlaşmasına kadar Osmanlılarda kaldı. Bu tarihten sonra, Sırbistan istiklâlini kazandı ve Belgrad da başşehir oldu.

Birinci Dünya savaşının başında Belgrad, Kolubara saldırısı sonucu Potiorek kumandasındaki Avusturyalılar tarafından ele geçirildi (6 kasım 1914); 13 aralıkta, Putnik kumandasındaki Sırplılar, şehre yeniden girdi. 8 Kasım 1915'te tekrar Avusturyalılara geçen Belgrad, veliaht Aleksandr'ın 1 kasım 1918'de muzaffer olarak dönüşüne kadar, düşman işgali altında kaldı. İkinci Dünya savaşı sırasında üç gün süreyle (6-9 nisan 1941) 20 000 sivilin ölümüne malolan alman hava bombardımanı şehri harap etti. Belgrad, 13 nisanda, Von Kleist'ın zırhlı birlikleri tarafından işgal edildi. Ancak 19 ekim 1944'te, Tito'nun yugoslav partizanlarının yardımıyle, Tolbuhin'in sovyet birlikleri tarafından kurtarıldı. (Bk. BALKAN SEFERLERİ.) [→ Bibliyo.] (ML)

Belgrad konferansı, 1-6 eylül 1961'de Belgrad'ta tarafsız ülkelerin katılmasıyle toplanan (25 ülke katıldı, 3 ülke gözlemci yolladı) konferans. Konferansta alınan başlıca karar, genel silâhsızlanma, sömürgeciliğin kaldırılması ve Birleşmiş milletlerin yeniden örgütlenmesi ile ilgiliydi. (L)

Belgrad ormanı, İstanbul boğazının batısında, Büyükdere iskelesine 6 km uzaklıkta orman. Karadeniz kıyılarına 4-5 km kadar yaklaşır; yüzölç. 5 300 hektardır. En yüksek yeri Kartaltepe (230 m). Orman'da meşe, gürgen, kayın ve kestane ağaçları bulunur.

Burada, İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak için imparatorluk devrinin çeşitli zamanlarında yapılmış yedi bent vardır. Osman II bendi (Topuz bendi), Ahmed III bendi (Büyük bent), Mahmud I bendi, Mustafa III bendi, Mihrişah Sultan bendi (Valide bendi), Mahmud II bendi (Kirazlı bent) ve Mahmud II bendi (Yeni bent) adlarını taşıyan bu bentler aynı zamanda gezinti yerleridir. Ormana, bu adın verilmesi, Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad seferinden dönerken getirdiği esirleri bu bölgeye yerleştirmesinden ötürüdür. Esirlerin yerleştirildiği köye de Belgrad köyü dendi. Köy 1898'de ortadan kaldırıldı. (M)

BELGRANDİA i. (mühendis *Belgrand*'ın adından). Tatlısularda yaşayan karındanbacaklı, öndensolungaçlı çok küçük yumuşakça. Kavkısının son kıvrımında içi boş kabarcıklar bulunur. (Belgrandia, kuyu, mağara v.b. gibi az ışıklı yerlerdeki sularda yaşar. Birkaç türüne Dördüncü Zaman tabakalarında rastlanır. Hydrobiidae familyasından.) [L]

BELGRANO (Manuel), arjantinli milliyetçi ve general (Buenos Aires 1770-ay.y. 1820). Öğrenimini İspanya'da yaptıktan sonra 1793'te Buenos Aires'e döndü. İngilizleri uzaklaştıran milis kuvvetlerinde yüzbaşı olarak görev aldı (1806). 1810'da Paraguay ordusunda general oldu ve Montevideo kuşatmasına katıldı (1811). Peru ordusunda general olarak, önce Tucuman'da (1812), sonra da Salta'da (1813) İspanyolları yenilgiye uğrattı. Daha sonra, Şili ve Peru'daki ispanyol kuvvetlerine karşı savaştı. (L)

BELH, Afganistan'da şehir; 15 000 nüf. Kuzey Afganistan'da Amu Derya'nın (Ceyhun) eski Dehas kolu üzerinde ve Kuh-i Baba dağının eteğindedir. Eski Horasan satraplığının siyasî ve Toharistan devletinin dinî merkeziydi. Büyük İskender'in burasını İskenderiye adıyle yeniden kurduğu rivayet edilmektedir. Baktria krallığı devrinde yunan kültürünün merkezi haline geldi. Tohar, Kuşan ve Akhunlar devirlerinde budhist, zerdüşt, mani, nasturî dinlerinin tesirleri altında idi. Meşhur Nevbahar budhist tapınağı buradadır.

653 Yılında Dahhak bin Kays emrindeki islâm orduları Belh'e akınlara başladı. 633'-te Kays-ibnü-Heysem, Belh'i alarak Nevbahar tapınağını yıktırdı. Yerli halkın direnmeleri devam ediyordu. Nihayet Kuteybe bin Müslim, bu isyanları bastırarak sükûneti sağladı ve İslâmiyeti zorla kabul ettirdi. Şehir 870 yılında, Saffarîlerin eline geçti. 900 Yılında Sâmanoğulları hâkimiyetine girdi. Karahanlılar ile Sâmanoğulları arasında savaşlar Belh'in tahribine sebep oldu. Bir müddet Gazneli Mahmud'un merkezi olan şehir 1040 yılında selçukluların eline geçti. Selçuklular ile Gurlular arasında Belh yüzünden savaşlar oldu; 1198'de Gurluların, 1206'da Harizmşahlar'ın eline geçti. 1220 Yılında Cengiz orduları tarafından alındı. Uzun süre Çağatay hanlarının hâkimiyetinde kaldı. Bundan sonra Timuroğulları ve Özbekler arasında mücadele konusu oldu. Nâdir Şah devrinde, İran'ın; 1747'de Afganistan'ın, 1826'da Buhara emîrlerinin ve nihayet 1841'de tekrar Afganistan'ın hâkimiyetine girdi. Bugünkü şehir, eskisinin kıçıdı bir parçası halindedir. Hz. Ali'nin mezarının Belh'te, Mezar-ı Şerif'te olduğu rivayet edilmektedir. (M)

BELHAR i. Hindistan'da «krallar kralı» anlamına gelen bir unvan. (İranlılarda «*şehensâh*» veya «*şehriyar*», Osmanlılarda ise «*padişah*» karşılığı.) [L]

BELHÎ (Ebu Zeyd Ahmed) [öl. 934], arap coğrafyacısı. Belh'de doğdu. Bir müddet memleketinde müderrislik yaptıktan sonra ünlü islâm filozofu el-Kindî ile beraber felsefe tahsil etti. Sâmanoğulları vezirlerinden Ebu Ali Ceyhanî'nin himayesini gördü. Hocalık için Buhara'ya çağırıldı ise de gitmedi. Kırktan fazla eser yazdığı söylenir. Fakat bunların çoğu elimize geçmemiştir. En önemli eserlerinden biri islâm ülkeleri atlası olan *Suver-ül-Akalim*'dir (Ülkelerin Görünüşleri). [M]

BELÎ fars. edat. Evet, hayhay. (Bk. BELÂ.) [M]

BELİAL («kötülük eden»), yahudi edebiyatında şeytana verilen ad. (L)

BEL İBNİ, Babil kralı naibi. Kiş zaferinden (M.Ö. 703) sonra Sanherib tarafından Merodahbaladan'ın yerine geçirildi. Asur egemenliğine baş kaldıran şeflerle anlaştığı için görevinden alındı (699). Yerine, Ninova kralının oğlu Asurnadinşumi geçti. (L)

BELİD sıf. (ar. *belâdet*, budalalık'tan *belîd*). *Esk.* Akılsız, budala, bön: *Güftar-ı muallâk-ı Lebîd'in / Makbûldür a'kal ü belîdin* (Ziya Paşa). [M]

BELİĞ sıf. (ar. *belâğat*, düzgün konuşma'dan *beliğ*). Açık, düzgün, güzel, sanatlı: ... *Refet Bey, zabıtnamede beş, altı sahife yer tutan beliğ bir nutuk irâdetti* (Atatürk). ‖ Düzgün, güzel, açık söz söyleyen veya yazan: *Bizimkilerin cesareti beliğ bir kumandanın nutk-ı âteşîni ile alevlenmiş muvakkat bir şerâre değildir* (Cenab Şahabeddin). ‖ Yeterli, tam, açık: *Buna kendi kavmimizden daha beliğ bir misâl olamaz* (Z. Gökalp).

— ÇEŞ. DEY. *Sa'y-i beliğ* (veya *beliğ sa'y*), çok çalışma: *Bu, lücce lücce tekâsüf, bu sa'y-dehşetnâk, / Beliğ sa'yidir imman-ı kudretin, ezelî* (M. Â. Ersoy). ‖ *Tesîr-i beliğ*, kuvvetli tesir.

◆ **Beliğâne** zf. Açık ve düzgün olarak, beliğ bir şekilde: *Ziyad, minbere çıktı gayet fasîhâne ve beliğâne bir hutbe okudu* (Cevdet Paşa). [M]

BELİĞ (Mehmed Emin), osmanlı şairi (Mora Yenişehri ?-Eskizağra 1760). Kadılık yaptı. Hayatı Rumeli'nde ve sıkıntı içinde geçti. Eserleri: *Divan* (bas. 1842). Özellikle halk yaşayışını gösteren *Kefşgernâme, Hammannâme, Berbernâme, Hayatnâme-i Dildûz* ve *Sâkinâme* manzumeleri meşhurdur. (M)

BELİĞ İSMAİL EFENDİ, osmanlı tezkireci ve şairi (Bursa 1668-ay.y. 1729). İmaret ve evkaf kâtipliği, mahkeme naipliği yaptı. *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefayat-ı Dânişverân-ı Nadiredân* (İrfan Bahçelerinin Gül demeti ve Nadir Bilginlerin Ölümleri) adlı eserinde, Bursa'nın alınmasından itibaren orada yetişen hükümdar ve şehzadelerin, din adamlarının, sanatçıların hayatını anlatır. Kafzade Faizî'nin *Zübdet-ül-Eş'âr*'ına (Şiirlerin Özü) zeyl(ek) olan *Nuhbet-ül-Asar* (Eserlerin Seçilmişi) adlı bir tezkiresi, *Sergüzeştnâme* adlı manzum seyahatnamesi, Bursa güzelleri hakkında *Şehrengîz*'i, *Divan*'ı, manzum hadis tercümeleri vardır. (M)

BELİH suyu, *esk.* **Bilechas**, Kuzey Suriye'de akarsu; birtakım kolları Urfa yaylasından gelir. Türkiye-Suriye sınırında Akçakalenin güneyinde Tellel Abyaz'dan çıkar. Burada Aynı Halil-ür-Rahman, Aynı Arûs veya Hamamı İbrahim diye anılır. Daha güneyde Urfa yaylasından ve Harran ovasından gelen suları alır. Rakka kasabasının doğusunda soldan Fırat ile birleşir. Geçtiği bölgede birçok yerin sulanmasını sağlar. (M)

BELİK i. *Halk dili.* İnce örülmüş saç örgüsü: *Kara belik ak gerdane yaslanır* (Ruhsatî).

◆ **Belik belik** sıf. Örgüler halinde: «*Gülnar, düğün ne zaman?*» *diyenlere iki omuzdan inen belik belik saçlarını sallaya sallaya* «*kısmet!*» *diye gülümsermiş* (N. Araz). [M]

BELİ'LER, arap kabilesi üyeleri, islâmiyetten önce kuzeye göç edip Suriye çöllerine yerleşmişlerdi. Bir kısmı da Mekke civarında yaşamakta idiler. Hz. Muhammed, üzerlerine Âmr ibnül Âs idaresinde bir ordu gönderdi, fakat netice alınamadı (630). Mute* seferinde Bizans imparatoru Herakleios'la birlikte müslümanlara karşı savaştılar. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygambere bağlı kalacaklarını bildirdiler. Fakat ölümünden sonra yalancı peygamberler isyanına katıldılar. Yermuk muharebesinde Rumlar'ın safında yer aldılar. Muharebeyi müslümanlar kazanınca Halife Ömer'in izniyle Mısır'a göç ettiler. Bugün Mısır'da yaşamaktadırlar. (M)

BELİMARKOVİÇ (İvan), sırp generali ve siyaset adamı (Belgrad 1828-Vranjska Banja 1900). Belgrad askerî akademisinde öğretmenlik yaptı, sonra, tahkimat işlerini yönetti. 1868-1873 Arasında savunma bakanı oldu. 1876 Savaşında, Türkiye'ye karşı bir kolorduya komuta etti. Kral Milan tahttan vazgeçince (1889), liberal parti üyesi olarak, kral Aleksander'in erginlik çağına kadar devleti yöneten naipler (3 kişi) arasında yer aldı. (L)

BELİN (Edouard), fransız mucidi (Vesoul 1876-İsviçre'de Territet, 1963). Günümüzde haberleşme işlerinin belli başlı araçlarından biri olan telgrafla resim (telefoto) ve yazı iletme usullerini buldu (1907). [L]

BELİN (François-Alphonse), fransız şarkiyatçısı (Paris 1817-öl. 1877). Collège de France ve École des Langues Orientales'de Arapça, Farsça ve Türkçe öğrendi. 1836'da ünlü fransız yayımcıları Fermin-Didot ve Dondey-Dupré yanında musahhihlik yaptı. 1849'da Fransa'nın Erzurum konsolosluğunda tercüman oldu. 1852'de aynı görevle Kahire'ye gitti. Yine aynı yıl İstanbul Fransız elçiliğine girdi. 1866'da başkonsolos oldu. 1839'dan itibaren *Journal Asiatique*'te doğu tarihi, özellikle osmanlı tarihi ve islâm hukuku ile ilgili araştırmalar yayımladı. Ayrıca büyük eserler de yazdı. Başlıca eserleri: *Notice Biographique et Littéraire sur Mir Ali Chir Névai, Suivie d'extraits des Oeuvres du Même Auteur* (Ali Şir Nevâi Hakkında Biyografik ve Edebî Notlar ve Bu Yazarın Eserlerinden Seçmeler) [1861]. *Essais sur l'Histoire Économique de la Turque d'après les Écrivains Originaux* (Kaynak Yazarlara Göre Türkiye'nin Ekonomik Tarihi Üzerine Deneme) [1865], *Des Capitulations et des Traités de la France en Orient* (Kapitülasyonlar ve Fransa'nın Doğudaki Antlaşmaları) [1870], *Du Régime des Fiefs Militaires Dans l'Islamisme et Principalement en Turquie* (İslâmlıkta ve Özellikle Türkiye'de Aşkerî Tımarlar Rejimi) [1870], *Histoire de la Latinité de Constantinople* (İstanbul'un Latinler Tarihi Devri) [1894]. (M)

BELİNGA, Gabon'un iç kısmında dağ kütlesi. Önemli demir filizi yatakları. (L)

BELİNLEMEK geçz. f. *Halk dili.* Afallamak, şaşkın şaşkın bakmak, ürkmek.

◆ **Belinlendirmek** ettrg. f. Şaşırtmak, ürkütmek.

◆ **Belinletmek** ettrg. f. Ürkütmek, şaşırtmak. (M)

BELİNOGRAF i. (mucidi *Belin*'e izafeten). Telekom. Âdi telefon hatları üzerinden, fotoğraf, şekil, yazı v.b.nin uzak mesafeye nakledilmesini ve alınmasını sağlayan cihaz.

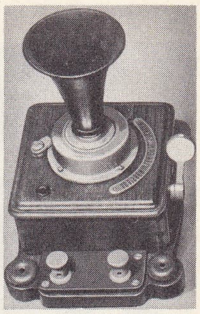

Graham BELL'in telefonu

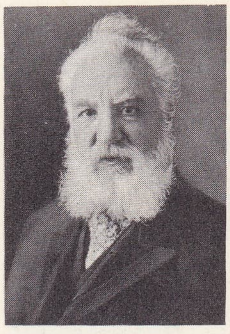

Graham BELL

Foto. X (LAROUSSE)

Joachim du BELLAY (cabinet des Estampes, Paris)

Rémy BELLEAU Radel'in gravürü (cabinet des Estampes, Paris)

(Verici tarafı, nakledilecek resim ile genliği modüle edilen ve frekansı 1500 hertz civarında olan sinüzoidal bir taşıyıcı akım kullanır. Belinograf bir resimdeki parlaklık değişimlerini elektrik akımı değişimlerine çevirir.) [L]

BELİNOGRAM i. (mucidi *Belin*'e izafeten). Telekom. Telefon teli üzerinden fototelgraf usulüyle veya radyo-elektrik dalgalarla gönderilen mesaj. (L)

BELİNSKİ (Vissarion Gregoriyeviç). Bk. BİYELİNSKİ.

BELİNURUS i. Paleon. Fosil eklembacaklı. Devon ve Karbon çağlarında yaşamıştır. Uzun kuyruklu, üç parçalı bir vücudu vardır. (L)

BELİONOTA i. Afrika ve Asya'da yaşayan parlak renkli böcek. Madenî pırıltılı çok güzel renklerle kaplı vücudu, kıymetli taşlar gibi parlar. (En ilgi çekici türlerinden olan *Belionota rutilans* kırmızı yakut rengindedir ve Molük adalarında yaşar. Kınkanatlıların buprestidae familyasından.) [L]

BELİRLEMEK geçl. f. *Yeni.* Bir şeyi başkalarından ayırmak için açıkça ortaya koymak, belirli kılmak. *Esk.* Tayin etmek.

— Leng. Tanımlayıcı sıfatların görevleri söz konusu olduğunda, belirtmek: *İyelik sıfatı ilgili olduğu ismi belirler.*

— Mant. Yeni bir kavramı özünü meydana getiren unsurları açıklayarak tanımlamak, tayin etmek. ‖ Bir kavramı, ayırıcı bir unsur ekleyerek sınırlamak, kapsam bakımından daraltmak; *genellemek*'in karşıtı.

◆ **Belirleme** i. Ayırma, açıklama, belirli kılma, tayin.

— Topogr. Üzerinde bulunulan ve konumu bilinmeyen bir M noktasının konumunu belirlemek için yapılan işlem. (Bu noktadan, koordinatları bilinen A, B, C noktalarının göründüğü açılar ölçülerek yapılır. Belirleme, ya doğrudan doğruya plançete üzerine çizilerek veya açıların ölçülmesine dayanan hesapla yapılır.)

— ANSİKL. Fels. Leibniz *belirleme*'yi mutlak zorunluluk olarak anlıyordu. Oysa, bu kelimenin determinizm'deki (belirlenmecilik'teki) anlamı, bir «önceki» ile bağıntılı bir anlamdır: belirlenmekte olan her şey, evriminin art arda gelen her anında belirleniyor demektir. Şu halde, bir süreç söz konusu olduğu vakit, belirlemeye, onu bir erekliliğe bağlayan teleolojik bir anlam vermek yanlıştır. Determinizm açısından belirleme fikri, zamanla ilgili bir bağlantıdan ayrı düşünülemez. (Bk. GEREKİRCİLİK ve DETERMİNİZM.)

◆ **Belirlenme** i. Belirli hale getirilme.

— Biyol. *Cinsiyetin belirlenmesi.* Erkek ve dişi ayırım ve kavramını doğuran hücre ve hormon olaylarının tümü. Cinsiyet, döllenmeden ve eşeysel kromozomların eşit iki kısma ayrıldığı andan itibaren belirlenmiş olur; bundan dolayı çok sayıda doğum gözönüne alındığında kız ve erkek çocukların sayısı birbirine denk olur.

◆ **Belirleyen** i. Mant. Başka bir olayı belirleyen olay: ***Bilginlerin yöneldiği iki amaç vardır: olayları belirleyenleri bulmak ve art arda gelişen değişmez yasalarını bulmak*** (Rabier). [LM]

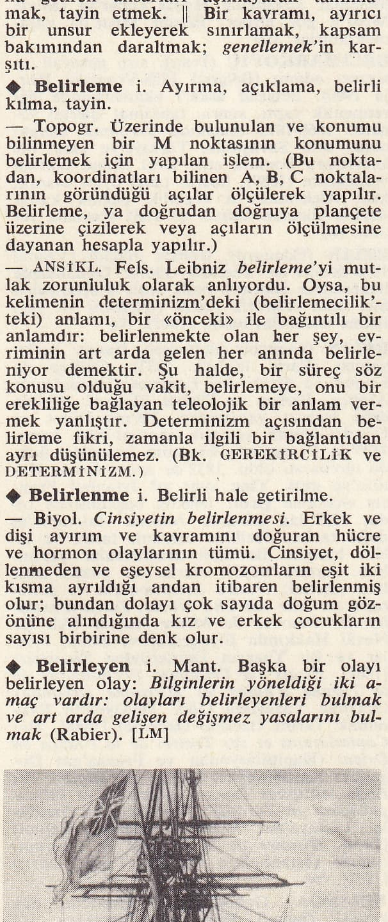

Napolyon I'in Rochefort açıklarında ingiliz gemisi Bellerophon'a binişi

BELİRLİ sıf. Başka bir şeyle karıştırılamayacak şekilde sınırlanmış ve tarif edilmiş olan, belli, muayyen: *Bazı günlerin belirli bir saatinde* (Ş. S. Aydemir). *Her velinin bir hususiyeti, bir belirli tecellisi vardır.* (N. Araz).

◆ **Belirsiz** sıf. Belirli olmayan, gayri muayyen: *Adları belirsiz binlerce er var* (Rıza Tevfik). *Perişan saçlı, yaşı belirsiz bir hizmetçi açtı* (B. Felek). ‖ Vasıfları hakkında açık bir bilgi edinilmeyen, müphem: *Buz denizleriyle Tunduraların sahil sınırları âdeta belirsizdi* (Ş. S. Aydemir). ‖ Bilinmeyen, meçhul.

— ÇEŞ. DEY. *Belli belirsiz.* Bk. BELLİ. ‖ *Ne idüğü belirsiz,* ne olduğu belli olmayan: *...elimde avucumdakini bir neydüğü belirsiz kıymetlere yatırarak, eski tabirle «tehi dest» kalmak...* (B. Felek).

— Resim *Belirsiz desen,* kesinliği olmayan desen. ‖ *Belirsiz renk,* net olmayan, buğulu ve ince bir perde arkasından görünür gibi olan renk.

— Mat. *Belirsiz analiz,* bk. ANALİZ. ‖ *Belirsiz problem,* içindeki bilinmiyenlerin sayısı denklemlerin sayısından fazla olan, dolayısıyle sonsuz sayıda çözüm kabul eden problem. ‖ *Belirsiz nicelikler,* kendilerine önceden belirli bir değer verilmeden bir hesaba sokulan nicelikler. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Mat. Denklemlerin, bulundurdukları bilinmeyenleri belirlemeleri için, genellikle bu bilinmeyenler sayısında olmaları gerektir. Birinci dereceden *p* bilinmeyenli *m* denklemli bir sistemi çözmek gerektiğinde, $p>m$ ise sistem belirsizdir; $p-m$ bilinmeyen isteğe göre seçilebilir ve ötekiler denklemlerin sağlanabileceği şekilde belirlenir; demek ki sonsuz sayıda çözüm sistemi elde edilmiş olur.

● *Değişkenin verilen bir değeri için bir fonksiyonun belirsizliği.* Pay ve paydası, değişkenin bir $x=a$ değeri için sıfır olan bir $\frac{f(x)}{F(x)}$ fonksiyonunun belirsizliği bazen kaldırılabilir; $x=a$ için fonksiyonun değeri $\frac{f'(a)}{F'(a)}$'dan başka bir şey değildir (*l'Hospital kuralı*). $f'(a)$ ve $F'(a)$ da sıfırsa, aranan limit $\frac{f''(a)}{F''(a)}$ olacaktır; böylece devam edilir. Bununla birlikte bu işlemin sonlanmadığı da olur. $\frac{0}{0}$ şekli tek belirsizlik şekli değildir: $\frac{\infty}{\infty}$, $0 \times \infty$, 0^0, 1^∞, ∞^0 aynı şekilde belirsizlik gösterir, ama bu ifadeler $\frac{0}{0}$ şekline getirilir.

◆ **Belirsizlik** i. Belirsiz olanın özelliği.

— Fiz. *Belirsizlik ilkesi.* Heisenberg tarafından ileri sürülen ilke. Buna göre, mikrofizikte, belli bir anda, bir parçacığın konumunu ve hareketini kesinlikle belirlemek imkânsızdır. (Bk. ANSİKL.)

— Mat. Tam sayılar dizisinde terimlere 1 ekliyerek daha sonraki terime geçiş örneğinde görüldüğü gibi uygulanması sonsuz olarak tekrarlanabilen bir işlemin özelliği. ‖ *Belirsiz integral.* Bk. İNTEGRAL.

— ANSİKL. Fiz. *Belirsizlik ilkesi.* Dalgatanecik ikiliğiyle ilintili olan belirsizlik ilkesi, matematik bir bağıntıyle ifade edilir. Bu bağıntı, belli bir anda, bir taneciğin konumu tespite çalışıldığında bu taneciğin hareket miktarı üzerinde gittikçe büyüyen bir hata işlendiğini ve enerjisi daha kesin olarak belirlenmek istendiğinde gittikçe daha uzun süreler üzerinde işlem yapmak gerekeceğini gösterir. Bunun açıklanması şöyledir: ölçü işlemleri, ölçülmesi istenenin büyüklük basamağında bozucu etki yapar. Bu ilke, kendi özünde böyle bir anlam taşımamakla beraber, dalga mekaniğinin ihtimalî bakımından yorumlanmasına yol açmıştır. (LM)

BELİRMEK f. Görünür hale gelmek, meydana çıkmak: *Lâkin az sonra odanın alacakaranlığında iki dostu belirdi ve hemen işe koyuldular* (N. Araz). ‖ Meydana gelmek, belirli bir hal olmak: *«Beau» ile «Joli» arasında fransızcada kullanıla kullanıla bir fark belirmiştir* (N. Ataç). ‖ Belli olmak, ayırt edilmek, seçilmek: *Fakat ayda bir izinlerde bazen cuma akşamı gelmeyip cumartesi gelenler belirmeye başlamıştı* (Ahmed Rasim). ‖ Zuhur etmek, aşikâr olmak: *Çün Muhammed gelmesi oldu yakîn / Çok âlametler belirdi gelmedin* (Süleyman Çelebi).

◆ **Belirgin** sıf. Göze çarpan, açıkça görülen: *...araştırmasının neticesinde memnun olmadığı [...] kırçıl pos bıyıklarındaki ürkmüş kedi sırtı kadar belirgin kabarıklıkta okunuyor* (R. H. Karay). *Esk.* Bariz.

— Leng. Bir dilin, yapısal şartlarından doğan dilbilimsel değere sahip bütün unsurları ve özellikle bir ses olgusu için kullanılır. (Böylece bir sesin [msl. *b*] titreşimliliği, söz konusu dilde ondan yalnız titreşimsizliğiyle ayrılan başka bir sesin [burada *p*] var olmasıyle belirginlik kazanabilir.) [Bk. FONEM.] (ML)

BELİRTİ i. *Yeni.* Bir olayın, bir durumun anlaşılmasına yardım eden hal; iz, nişan: *Bir cehennemin, bir mahşerin hemen arkasında bulunduğumuza dair ortada hiç bir belirti yoktur* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Alâmet, işaret, araz. Hastalık belirtileri başladı.

— Elektr. Bazı olayların ve özellikle makinelerin ve elektrik cihazlarının incelenmesinde, ele alınan çesitli büyüklükler arasındaki bağıntıları gösteren eğri. (Elektrik motorları için belirti, hızların, çiftlerin ve verimin kullanılan akıma göre meydana getirdiği eğrilerdir.)

— Fels. *Evrensel belirti,* Leibniz'in kurmak istediği ve üzerinde ömrü boyunca düşündüğü evrensel bir felsefe dili. Bk. ANSİKL.

— İstatistik. *Bir dağılımın belirtisi.* Merkezî eğilim ve dağılımın yassılaşması ve asimetrisi konusunda bir fikre sahip olmak için hesap edilen katsayılar. (Karl Pearson, momentler yardımıyle bir asimetri ve yassılaşma tanımladı ve onu Gauss dağılımıyle karşılaştırarak kurtosis diye adlandırdı.)

— Patol. Hastalık durumunu gösteren olay. Bu olay kendisini oluşturan doku veya görev bozukluklarına bağlıdır: *teşhis belirtilerin bilinmesine dayanır.*

— Sibern. Herhangi bir elektrik mekanik, hidrolik v.b. sistemden söz ederken bu sistemin «girim» denen bir sisteme verilen büyüklükte onun «çekim» denen bir sistemdeki verimi arasındaki karşılığın materyel ifadesidir. (Bu belirti, basit bir karşılık formülü, matematik bir matris gibi bir tablo, bir eğri gibi, grafik olabilir. Meselâ, elektronik bir tüpte, cereyanın yoğunluğundaki değişmeleri, kafes potansiyelinin fonksiyonu olarak temsil eden eğri belirti olabilir.) ‖ *Antistatik belirtisi.* Hizmet belirtisi. Statizmin sıfır olmadığı ve ayarlanmış bir büyüklüğün, ayarlanma olmadığında ortaya çıkan değişmenin tersine iş gördüğü bir belirti. ‖ *Hizmet belirtisi.* Bir sistemin tabiî belirtilerine karşıt olarak, bir girim büyüklüğüyle, bir hizmetin düzenine bırakılan büyüklük arasındaki ilişki (buna *ayarlama belirtisi* de denir). ‖ *Tabiî belirti,* tüm ayarlama bulunmadığı zaman, bir sistemin, iki büyüklük arasında sağladığı bağlantı.

— Teknol. *Bir makinenin belirtileri,* makinenin elemanlarından birinin değişimini bir diğerine bağlı olarak belirten eğri. ‖ *Bir lokomotifin çekme belirtileri,* farklı işleme kademelerinde, hız ve çekme güçleri arasındaki bağıntıları verir. (*Eşanl.* KARAKTERİSTİK.)

— Tıp. *Belirti tedavisi,* hastalık belirtilerini ortadan kaldırmayı öngören tedavi (hastalığın nedenlerine yönelen *sebep tedavisine* karşıt olarak kullanılır).

— ANSİKL. Fels. *Evrensel belirti.* Leibniz kendine şunu soruyordu: yalnız genel büyüklüklere uygulanmakla kalmayıp, her türlü nesneye de uygulanabilecek işaretler bulunabilir mi? Kısacası, bir *evrensel belirti* bulunabilir mi? Bunu bulmak için; başka düşünceleri doğurabilecek basit düşünceler bulmak, daha sonra bu düşünceler arasındaki mümkün bağıntıları göstermek, sonra da bu düşünceleri ve bağıntılarını mutlak değeri olan işaretlerle ifade etmek gerektiğini düşünüyordu. Bu dil matematik dilinin benzeri olacaktı.

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

— Patol. *Belirtiler, nesnel belirtiler* ve *öznel belirtiler* diye ikiye ayrılır. Nesnel belirtiler ilk bakışta veya hekimin klinik ve teknik muayenesi sırasında görülebilir. Bunların bazısı, ateş, nabız yüksekliği, bitkinlik v.b. hastanın hastalığa karşı gösterdiği tepkiye bağlı *genel belirtiler*'dir; bazısı, hekimin muayene sırasında elde ettiği bedenî belirtilerdir. Nefes darlığı, çok işeme v.b. vücut görevlerine ilişkin bazı belirtiler de nesnel olabilir. Öznel belirtileri hastanın yalnız kendisi bilebilir. Bunların çoğu hasta organın çalışma bozukluğundan ileri gelen belirtilerdir: başağrısı, kulak çınlaması v.b. gibi duygu ve duyarlık bozuklukları.

Belirtiler, söz konusu dokusal veya görevsel bozukluktan ileri gelen *dolaysız belirtiler* ve bu bozukluklara ikinci derecede bağlı *dolaylı belirtiler* diye de ikiye ayrılır: meselâ bazı deri hastalıkları bir karaciğer hastalığının dolaylı belirtisi olabilir.

Teşhis koymağa tek başına yeterli olan belirtiye *özel belirti* denir.

◆ **Belirtici** i. ve sıf. Belirten, belirtme işlemini yapan.

— Fiz. *Bir akışkanın belirtici fonksiyonu*, bu akışkanın sabit bir kütlesinde, basınç, hacim ve sıcaklık arasındaki bağıntı. (Mükemmel gazların $pv=rT$ denklemi, Van der Waals denklemi bu fonksiyona örnek teşkil eder: bu fonksiyon; hacim, basınç, sıcaklıktan meydana gelen koordinat sisteminde belirtici yüzey denilen bir yüzeyle gösterilebilir.)

— Foto. *Belirtici eğri*, ışığa duyar bir tabakanın özelliklerini gösteren grafik. (Bk. DUYARLIKÖLÇME.)

— Mat. Aynı bir kelimenin kısaltması olarak kullanılan ve daima aynı anlamı taşıyan işaret veya karakter: *«d» diferansiyellerin belirticisidir.* (Bk. ANSİKL.). ‖ *Kısmî türevli bir denklemin belirticisi*, Cauchy probleminin belirsiz olduğu değme noktaları dizisi. ‖ *Bir logaritmanın belirticisi (karakteristiği).* Bk. LOGARİTMA. ‖ Yüzeylerin doğurulmasında, zarf yüzey ile zarflayan yüzeyin birbirine değdiği eğri boyunca bu iki yüzeyin ortak değme elemanlarının tümüne Mange tarafından verilen ad. ‖ Sabit katsayılı çizgisel *(lineer)* ve homogen bir diferansiyel denklemin belirtici denklemi. Bk. ANSİKL. ‖ *Bir eğrinin belirtici sayıları.* Bk. PLUCKER. ‖ *Bir kare matrisin belirtici polinomu.* Bk. MATRİS. ‖ *Bir düzlem eğrinin belirtici üçgeni*, apsis diferansiyelinin, ordinat diferansiyelinin ve eğrinin bunlara tekabül eden yay elemanının meydana getirdikleri sonsuz küçük üçgen. (Çoğu zaman DİFERANSİYEL ÜÇGEN denir.)

— Termodinamik. *Belirtici fonksiyon.* Bk. TERMODİNAMİK.

— ANSİKL. Mat. *Belirtici (karakteristik veya öz) denklem.* Sabit katsayılı lineer ve homogen

$$a_0y^{(n)} + a_1y^{(n-1)} + \ldots + a_{n-1}y' + a_ny = 0$$

diferansiyel denkleminin belirtici denklemi;

$$a_0r^n + a_1r^{n-1} + \ldots + a_{n-1}r + a_n = 0$$

cebirsel denklemidir. Bu denklemin r_k basit köklerinen biri ise, göz önüne alınan diferansiyel denkleminin özel bir integrali, C sabit bir sayıyı göstermek üzere

Ce^{r_kx} 'tir.

● *Bir eğri sisteminin belirticisi.* Derecesi $\frac{m\,(m+2)}{2}$ olan bir eğriyi belirlemek için $\frac{m\,(m+2)}{2}$ şart bilinmelidir. Ancak, $\frac{m\,(m+2)}{2} - 1$ şart bilinse, bu şartları sağlayan *m* dereceli sonsuz sayıda eğri vardır. Bu sonsuz eğri arasında ψ tanesi verilen bir noktadan geçer ve ν tanesi de verilen bir doğruya teğet olur; ν ile ψ 'ye sistemin belirticileri denir.

◆ Sıf. Belirtik, tüm belirtilmiş, açıklanmış: Belirtik sart. ‖ Açık ve özlü, kesin. İyi belirtik metin. Daha belirtiklerini yapıyor.

◆ **Belirtili** sıf. Yeni. Belirtisi olan. ‖ Belirtilmiş olan tamlama, muayyen.

— Gram. *Belirtili tamlama.* Bk. TAMLAMA. ‖ *Belirtili isim takımı.* Bk. TAMLAMA.

◆ **Belirtisiz** sıf. *Yeni.* Belirli olmayan, gayrımuayyen.

— Gram. *Belirtisiz isim takımı* veya *belirtisiz tamlama.* (Bk. TAMLAMA.) [LM]

BELİRTİBİLİMİ. Tıp. Hastalıkların belirtilerini inceleyen, teşhis ve tedavi için bu belirtilerin anlamını araştıran hekimlik dalı. (L)

BELİRTMEK ettrg. f. Belirli hale getirmek: *Işık bu yüzü iyice belirtmeye yetmiyordu* (T. Buğra). ‖ Meydana çıkartmak: *Bilsinler ki doğruyu içimizde duymamız yetmez, onu bozmadan belirtecek kalıbı bulmak gerekir* (N. Ataç). ‖ Daha açık, daha anlaşılır hale getirmek: *Yalnız işaret ettiğim mânâyı kısa bir misalle belirteceğim* (Atatürk). ‖ İşaret etmek, göstermek: *Hocanın kendi ölümü hakkındaki fikrini ise yazımızın başında belirttik* (N. Araz).

— Müz. Notaları kesinlikle fakat çekiçlemeden duyurmak.

◆ **Belirtilmek** ettrg. f. Bir başkası tarafından anlaşılır hale getirilmek, açıklanmak, belli edilmek.

◆ **Belirtilen** i. ve sıf. Fels. Nedensel ilişkide veya herhangi determinist bir süreçte, belirten'in karşıtıdır *(neden* ile *sonuç* gibi). [Fizik, biyolojik ve felsefî anlamda sonuç sayılabilecek her olaya uygulanabilir.]

— Gram. İsim veya sıfat tamlamalarında ikinci unsur.

◆ **Belirtme** i. Açıklama, belirli hale getirme, gözönüne koyma, temayüz ettirme.

— Leng. Tanımlayıcı'nın sağladığı anlam kesinleşmesi: *İsmin işaret sıfatı tarafından belirtilmesi.*

— Müz. Bir notayı ayrı olarak ortaya koyma: *Belirtmeleri iyi yapmak.*

◆ **Belirteç** i. Leng. *Sınır belirteçleri*, bazı afrika dillerinde kelimeleri sınıflara, yani varlık veya nesnelerin türüne göre kategorilere ayırmaya yarayan sonekler.

◆ **Belirten** i. Leng. Sözdiziminde, başka bir terimdeki asıl fikri tamamlayan terim.

— Mat. Bk. DETERMİNANT.

◆ **Belirtilmiş** sıf. Müz. *Belirtilmiş nota*, öteki notalara bağlı olmayan, tek başına duyurulan nota. (LM)

BELİSARİOS, bizanslı general (Thrakia 494'e doğr.-İstanbul 565). İustinianos tarafından imparatorluk ordularının başına getirildi. İranlıları Dora'da yendi (530), ama 531'de Kallinikon'da yenilgiye uğradı. İstanbul'a çağırıldı, 532'de, Nika isyanında, enerjik davranışıyle imparatorluğu kurtardı. Afrika'yı Vandallardan geri aldı (533) ve Vandal kralı Gelimer'i İustinianos'un ayağına götürdü (534). Sonra Sicilya'yı (535), Napoli ve Roma'yı işgal etti, fakat kral Vitiges zamanında, Ostrogotlar Roma'yı kuşattılar. Belisarios bir yıl süreyle şehri kahramanca savundu (537-538). Roma'yı kurtardıktan sonra Ravenna'yı aldı. Başarıları sarayın ve imparatorun kıskançlığına yol açınca geri çağırıldı, 541 ve 542'de, Asya'da ilerleyen Hüsrev I Anoşarvan'ı durdurdu. Buna rağmen yine de gözden düştü. Sonra yeniden, Totila devrinde, Ostrogotların üstünlük kazandığı İtalya'ya gönderildi (544). Emrinde yeteri kadar kuvvet olmadığı için Roma'yı kurtaramadı. Ümitsizliğe düşerek geri çağrılmasını istedi ve İstanbul'da imparatorluk muhafız alayı komutanı oldu. Son olarak, 558'de İstanbul'u Hun istilâsından kurtardı. Fakat imparator kendisinden hep şüphe etmekteydi. 562'de, ayaklanma tertip etmekle suçlanarak bir süre yeniden gözden düştü. Bununla birlikte, kör ve dilenci Belisarios efsanesinin hiçbir tarihî gerçekle ilgisi yoktur. Kusursuz bir asker olan Belisarios, parayı çok sevmekte ve İustinianos ve Theodora'ya kul köle olmakla suçlanır.

— Belisarios hikâyesi, birçok edebî esere esin kaynağı oldu. Rotrou'nun (1643), bir ispanyol piyesini taklit ederek yazdığı trajedisinde ele aldığı konu imparatoriçe Theodora'nın aşkını reddeden Belisarios'a karşı duyduğu nefrettir. İmparatoriçe onu öldürtmek ister ama başaramaz. Bunun üzerine birtakım iftiralarla onu İustinianos'un gözünden düşürür ve sonunda idamına önayak olur. — Aynı konu, La Calprenède'in piyesinde de ele alınmıştır (1659). — Dartigny, bu eserden üç perdelik bir librettoyu meydana getirdi (1796) ve müziğini Philidor'a yazdırdı. — Nihayet Marmontel, *Bélisaire* adlı bir roman yazdı. *Dilenen Belisarios* konusu, birçok ressamlara esin kaynağı oldu: Van Dyck, Salvator Rosa ve David. Bu sonuncunun büyük tablosunda (Louvre) çizdiği miğfer, akademik resim tarzının sembolü olmuştur. (L)

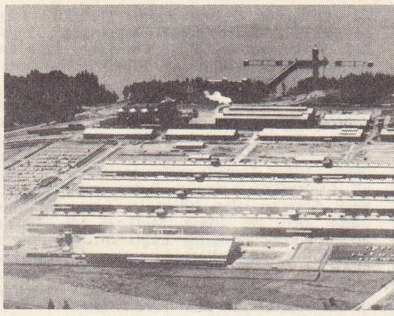

BELLİNGHAM alüminyum fabrikası

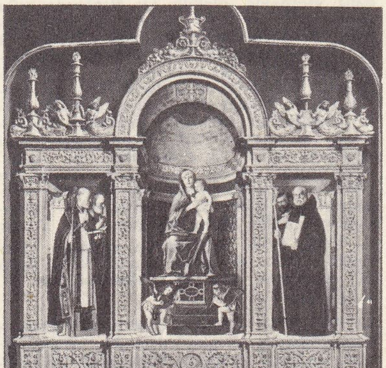

BELİSARİUM i. Zool. Kör akrep. *Belisarium Xambeui* denilen bir türü Doğu Pireneler'de, mağaralarda yaşar. (Chactidae familyasından.) [L]

BELİT i. [kaide dışı]. *Yeni.* Kendiliğinden apaçık ve hiç bir tanıtlama istemeyen önerme (özellikle matematikte kullanılır). Bk. AKSİYOM.

◆ **Belitke** i.(belit'e, axiom'a ait anlamına). Bk. AKSİYOMATİK.

◆ **Belitleme** i. Tümden-gelimci bir bilime temel olacak bir belit (aksiyom) sistemi yani aksiyomatik.

— ANSİKL. Böyle bir sistem şu unsurları bir arada bulundurabilir: *belirlenmemiş semboller;* tanıtlanmadan kabul edilmiş *belitler* (aksiyomlar); sistemin kurulması için, çeşitli sembol öbeklerinin değerine göre ortaya çıkan *oluşma kuralları;* ve başka belit önermelerini çıkarmayı sağlayan *tümden-gelim kuralları.*

Modern matematik mantıkçıları, mantık sembollerinin elden geldiğince eksiksiz bir teorisi olan *semiyotik* aracılığıyle, verilmiş bütün sistemleri olabildiğince biçimsel kılmak ve belitlemenin en kesin yöntemlerini bulmak için çalışmaktadırlar. (LM)

BELİTUNG. Bk. BİLLİTON.

BELİUS (Matyas). Bk. BÉL.

BELİYE i. (ar. *beliyye). Esk.* Belâ, felâket, dert, sıkıntı, keder, meşakkat: [...] *uzun muhakemeler artık onu kudrete tapmak beliyesinden kurtarmıştı* (H. E. Adıvar). *Her beliyyede ancak Allah ile teselli bulunur* (Cevdet Paşa).

— Folk. Arabistan'da Cahiliye devrinde muharip ve eşrafın mezarına bağlanıp ölünceye kadar aç bırakılan dişi deve, kısrak v.b. binek hayvanı.

— ANSİKL. Folk. İnanca göre bu kurban verilmezse, ileri gelenlerin ölüsü kıyamet günü kalkıp halktan biri gibi yaya gidecekti. Beliyye, ölünün mezarı üzerinde kesilen inek, koyun ve keçi olabilirdi. Öldükten sonra dirilme inancı kalkınca, bu âdet sadece ölüye kurban kesmek haline geldi.

◆ **Beliyât** çoğl. i. *Esk.* Sıkıntılar, kederler, belâlar, felâketler. (M)

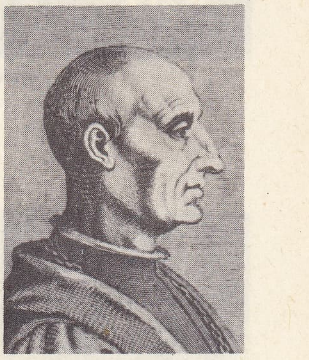

italyan ressamı **BELLİNİ** (İstanbul Belediye kütüphanesi)

Giovanni **BELLİNİ** «Bakire, Çocuk ve Azizler» Venedik'te Frari kilisesi triptiğinden bütün ve detay

Foto. Pechiney, Andersson-Giraudon (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

bellis

BELLONA
Ch. Le Brun tarafından (Versailles sarayı Harp salonu)

Paul BELMONDO
Clostermann'ın büstü

BELİZE, isp. **Belice,** ingiliz Honduras'ının başkenti, Antiller denizi kıyısında; 32 800 nüf. Koloninin tek ticaret merkezi olan bu şehir, 1961'de siklondan büyük zarar gördü. Yağ fabrikası. (L)

BELKA, Doğu Ürdün'ün güneyi. Arnon nehrinin güneyindeki memlekete de bu ad verilir: Şeria nehrinin doğusundaki ülkeye bütünüyle el-Belka, Basaniya veya Havran denir. Arbas (İrbid) şehri de Belka'ya bağlı idi. Coğrafyacılara göre Belka, eskiden merkezi Amman olan bölgedir. Şam eyaletine bağlı kaza ve idare merkezi idi. 1300'e doğru Karak eyaletine bağlandı. Memlûk idaresinin son yıllarında tekrar Dımışk'a bağlandı ve merkezi Husban oldu. Bugün, Amman'dan Zarka Main'e kadar yayılan ve merkezi el-Salt olan yerdir. (M)

Bel Kanto i. (ital. *bel canto*). Müz. İtalyan operasında XVII. yy.dan XIX. yy.a kadar ünlü kadın ve erkek sanatçıların kullandığı geniş soluklu ve çok süslemeli şarkı söyleme üslûbu. ‖ *Teşm. yol.* Virtüozluğa dayanan şarkı söyleme sanatı.

— ANSİKL. Ses sanatının eski ustaları, XIX. yy. başı heveslilerinin uydurduğu *bel kanto* terimini değil, *buen kanto* terimini kullanırlardı. Süslü şarkı söyleme üslûbuna, birçok dinlerin âyinlerinde rastlanır. Ortaçağ din dışı müziğinde, XVI. yy.ın «eksiltme» adı verilen eserlerinde, özellikle *buen kanto* kurallarını koyan Peri ve Caccini ile sonradan bunu ele alan Tosi ve Mancini'nin (XVIII. yy.) öğretilerinde görülür. *Bel kanto* Verdi'ye kadar sürdü, sonra yerini Wagner'in (XIX. yy.) konuşur gibi şarkı söyleme tarzına bıraktı. (L)

BELKEMİĞİ blş. i. Anat. Vücudun dik durmasını sağlayan omurga kemiği: *Kurtulmak için gövdesini arkaya atınca belkemiği çatırdadı* (K. Tahir). [Bk. OMURGA.] ‖ *Mec.* Temel, esas: *İçten içe hazırlanan aydınlık ve düzenli yeni Ortaçağın temeli ve belkemiği* (A. H. Tanpınar). [M]

BELKIS, sebâ melikesi. Kutsal kitap, Kur'an ve türk folklorunda peygamber Süleyman ile macerası anlatılır. Efsaneye göre Süleyman, Hüdhüd ile mektup gönderip Belkıs'ı kendi dinine davet etti. Elçiyle yolladığı hediyeleri kabul edilmeyince Belkıs'ın kendisi geldi, Süleyman'ın tabiatüstü kuvvetini gördü ve hak dinini kabul etti.

Belkıs'ın Âsur kitabelerinde anılan ve Kuzey Arabistan'da yaşayan Aribî kraliçelerinden olması muhtemeldir. İslâmî edebiyatta Süleyman'ın mucizeleri anlatılırken Belkıs'tan da bahsedilir. Tahtının göz açıp kapayıncaya kadar uçup yerinde yeller esmesi ve Süleyman'ın sarayında billûrla kaplı avluyu havuz sanarak eteklerini yukarı kaldırması, kâinatın geçici olduğunu ve insan bilgilerinin yanıltıcılığını göstermek için anlatılmıştır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde Süleyman'ın Belkıs için yaptırdığı saraylar ve köşkler anılarak bunların 3 000 kadar olduğu belirtilir.

Belkıs efsanesi *Mahzûnî ile Mîna Hanım* adlı türkülü halk hikâyesinde de anlatılmıştır. Belkıs'ın adı halk ağzında Balkız şeklinde söylenmektedir. Gaziantep'in Nizip, Antalya'nın Serik ilçelerinde, bu adı taşıyan birer köy vardır. (M)

Belkıs harabeleri. Bk. ASPENDOS.

BELKİ edat. (ar. *bel*, belki ve fars. *ki*-den). Herhalde, olabilir ki: *Barbaros belki donanmayle seferden geliyor* (Yahya Kemal). *Bu çocuk belki bir daha dönmeyecek* (Y. K. Karaosmanoğlu). -Bir ihtimale göre: *Ben belki bir vatansızım* (A.H. Müftüoğlu). *İyi fikir dedi belki ben de gelirim* (S. F. Abasıyanık). -Aşağı yukarı: *Belki haftalardan beri onu yakından görmemişti* (Sabahattin Ali). -Zannedilirse: *Asıl sevdiğim tarafı da belki odur* (N. Ataç). -Olsa olsa, ancak: *Ben, belki senin çocuklarına çocuklarımıza bir iyi anne olacaktım. Bu kadar* (R. N. Güntekin). -Muhtemelen: *Belki başka bir gün...* (N. Ataç).

— DEY. *Belki de*, «şu da olabilir» anlamında: *Belki de bütün toprak karış karış et ve kemik tozu ile yoğurulmuştur* (F. R. Atay).

— ED. TELM. *Belki!* Gelecekteki hayatın gerçekliğinden kuşku duymak. Rabelais'nin söylediği sanılan kuşkuculuk deyimi: yazarın, ölürken, «Bir büyük «belki»yi aramaya gidiyorum» dediği söylenir. Bazı hallerde, bu kelime Hamlet'in «belki»sini hatırlatma amacıyle söylenir (Hamlet III, I). ‖ *Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın...* (M. Âkif Ersoy). Çok yakın bir gelecekte gerçekleşeceği umulan gerçekleşmesi bir an meselesi olarak beklenilen olayları ifade için söylenir.

— Dil bil. *Belki* edatının *belkim* şeklinde kullanılışı eski türkçede ve halk ağızlarında görülür.

◆ **Belkili** sıf. Çözümü şüpheli olan: *belkili mesele.* ‖ Sonucu ve eylemi şüphe götüren: *belkili sonuç, belkili başarı.* ‖ İkircil. Şüpheli (problematik).

— Fels. Yeter delil gösterilmeden kabul edildiği için ispat edilmesi gerekli sayılan, ihtimalî.

— Mant. Zorunlu olmayan, sadece olabilirlik gösteren. ‖ *Belkili yargı.* Kant'ın felsefesinde, yüklemiyle öznesinin ilişkisi sadece mümkün olarak görülen yargı. (ML)

BELL (Alexander Graham), ingiliz asıllı amerikan mucit ve fizikçisi (Edinburgh 1847-Kanada'da Baddeck yakını, 1922). Büyük istidat göstererek başladığı müzik öğrenimini on altı yaşında bıraktı, diksiyon profesörü olan babasını örnek alarak, fonetikle uğraşmaya koyuldu. Önce Londra'ya yerleşti ise de hastalık doayısıyle, ailesiyle birlikte Kanada'ya göç etmek zorunda kaldı ve orada, sağırlara işaretle konuşmayı öğretti. 1873'te, Boston üniversitesi ses fizyolojisi profesörlüğüne atandı, 1874'te, sesleri duman isine bulanmış bir cam plaka üzerine kaydeden bir sunî kulak yaptı. Sağırların işitmesini sağlamaya çalışırken 1876'da, telefonu icat etti. Bu buluş, çok geçmeden büyük bir başarı sağladı, ama icadın önceligi konusuna itirazlar yapıldı. Graham Bell, haklarını korumak için birçok dava açmak zorunda kaldı. Öteki buluşları arasında şunlar vardır: gramafon plaklarında balmumu kullanılması; insan vücuduna giren madenî cisimlerin yerini elektrikle tespite yarayan usul (bu, X ışınlarının keşfine kadar kullanıldı). [L]

BELL (Andrew), ingiliz eğitimcisi (İskoçya'da Saint Andrews 1753-Cheltenham 1832). Anglikan kilisesi ulularından. Bir süre Hindistan'da bulundu. Madras'ta uygulanan «karşılıklı eğitim» metodunu İngiltere'ye tanıttı (1797). Aynı dönemde Lancaster, Londra'da «monitor sistemini» uyguluyordu. Bell ile Lancaster arasında başlayan yarışma, Bell'in lehine sonuçlandı. Bell, 1811'de, anglikan okullarını kendi yöntemine göre örgütlemekle görevlendirildi. (L)

BELL (Benjamin), britanyalı cerrah (Dumfries 1749-Edinburgh 1806). Edinburgh hastahanesi cerrahı. Eserleri: *A treatise on the Theory and Management of Ulcers* (Ülser Kuramı ve Tedavisi Üzerine İnceleme) [1778], *System of Surgery* (Cerrahlık sistemi) [1783-1787]. v.d. (L)

BELL (Currer, Ellis, Acton). Bk. BRONTE (Charlotte, Emily ve Anne).

BELL (Henry), britanyalı makine uzmanı (Torpichen 1767 - Helensburg 1830). Avrupa'da, ilk olarak, buharı gemileri uyguladı. 1812'de, buharlı bir gemi olan *Comet*'i inşa etti ve başarı ile denedi. Aslında, 1807'de, amerikalı Fulton da, bir buharlı gemi ile Hudson üzerinde dolaşmıştı. (L)

BELL (Johann Adam SCHALL VON), **Schall Baba** adıyle de tanınır, alman cizvit misyoneri. Bk. SCHALL VON BELL. (L)

BELL (John), britanyalı cerrah ve anatomi bilgini (Edinburgh 1763-Roma 1820). Büyük bir başarıyle cerrahî ve doğum sanatı dersleri verdi. Eserleri: *The Anatomy of the Human Body* (İnsan Vücudunun Anatomisi) [Londra, 1793-1802], *Discourses on the Nature and Cure of Wounds* (Yaraların Mahiyeti ve Tedavileri Üzerine Söylev) [Edinburgh, 1793-1795], *The Principles of Surgery* (Cerrahlığın Prensipleri) [1801]. (L)

BELL (Maria Jeanne BELLON). Bk. MARİE BELL.

BELL (Sir Charles), britanyalı fizyoloji bilgini (Edinburgh 1774 - Worcester yakını 1842), John Bell'in kardeşi. Ağabeyisi, anatomi öğrenimi yapmasına önayak oldu. Otuz yaşında (1804) Londra'ya geldi, burada uzun süre yoksulluk içinde ve tek başına yaşadı. 1805'te *Anatomy of Expression*'u (İfade Anatomisi) yayımladı. 1811'de *New Idea of the Anatomy of the Brain*'i (Beyin Anatomisi Üzerine Yeni Denemeler) bastırmaya karar verdi. Eser henüz emin olmadığı, büyük bir buluşu kapsıyordu. Bu buluşu ancak 1821'de sinirler hakkında yayımladığı ünlü araştırmasında ortaya attı. Belkemiği sinirlerinin çift iletkenliği olduğunu ilk düşünen Bell'dir. Midlesex hastahanesine cerrah olarak atanmış ve daha sonra kardeşi John'un yerine Edinburgh üniversitesi anatomi profesörlüğüne getirilmiştir. (L)

BELLA (Johann Leopold), slovak bestecisi (Liptovsky 1843-Bratislava 1936). Cecilia akımı üslûbunda korolar ve missalar (biri Liszt'e ithaflı) yazdı, sonra da yeni-romantik eğilimlere uyarak bir senfonik şiir (Kader ve İdeal) ve R. Wagner'in bir librettosundan esinlenerek bir opera (Demirci Wieland) besteledi. Hermann-Stadt'da «Musikdirektor» oldu (1881-1921). Bella faaliyetini R. Strauss'ın müziğine hasretti. Solocular korolar ve orkestra için iki kantatını Bratislava'da, 1921-1936 arasında besteledi. (L)

BELL adası, Kanada'da ada. Conception koyunda (Terre--Neuve, Avalon yarımadası). Wabana'da demir cevheri. *Bell Island* şehri; 10 000 nüf. (L)

Bell belirtisi. Nörol. Yüz çevresinde görülen felç belirtisi: hasta gözlerini yummak isteyince, felçli tarafın göz kapağını indiremez, göz yuvarlağının yukarı ve dışarı kaydığı görülür. (L)

BELLADON i. (ital. *belladonna*, güzel kadın'dan fr. *belladone*). Bot. Bk. GÜZELAVRATOTU. ‖ Güzelavratotundan çıkarılan zehir. (M)

BELLAGİO, İtalya'da komün. Lombardia'da (Como eyaleti). Como gölünü iki kola bölen burun üzerinde; 3 700 nüf. Güzel villalar. (Dekorasyonunu G. Bossi'nin yaptığı Melzi villası.) [L]

BELLAMY (Edward), amerikalı gazeteci ve romancı (Massachusetts'de Chicopee Falls 1850-ay.y. 1898). İlerici bir yazardı. *Springfiel News* adlı gazeteyi kurdu (1880). Birçok romanı ve özellikle *Looking Backward 2000 -1887* (2000'den 1877'ye Kadar Geriye Bakış) [1888] ile kendini tanıttı. Sosyalist eğilimli utopya niteliğindeki roman aşırı derecede makineleşen bir uygarlıkta, geleceğin, maddî imkânlar bakımından mükemmel toplumunu anlatır. Devlet kapitalizmi öğretisini öven bu roman, büyük bir başarı kazandı. Bellamy 1891'de, Boston'da bir sosyalist dergi (*The New Nation*) kurdu. (L)

BELLAMY (George Anne), ingiliz kadın trajedi oyuncusu (İrlanda'da Fingal 1727-Londra 1788). Oyunu ve güzelliğiyle, Covent Garden tiyatrosunda büyük ün kazandı. *Apology of the Life of G. Anne Bellamy* (G. Anne Bellamy'nin Hayatının Savunusu) başlığı altında ilgiye değer anılar yayımladı. (L)

BELLAMY (Jacobus), hollandalı şair (Vlissingen 1757-Utrecht 1786). Vatan sevgisiyle dolu şarkılar, zarif aşk şiirleri yazdı: hollanda şairlerinin en önde gelenlerinden biridir. (L)

BELLANO (Bartolomeo), italyan heykeltıraşı (Padova, 1430-öl. 1498 doğr.). Donatello'nun talebesi. Ustasıyle birlikte Padova'da, «il santo» bazilikasının alçak kabartmalarını yaptı. (L)

BELLARMİNO (aziz Roberto), italyan ilâhiyatçısı ve kardinali (Toscana'da Montepulciano 1542-Roma 1621). Zamanının en bilgili tartışmacısı idi. Başlıca eseri: *Disputationes e Conttroversus Christianae Fiei Aversus Huius Temporis Haereticus* (Çağımızın Yanlış İtikat Sahiplerine Karşı Hıristiyan Dininin İtirazları Üstüne Tartışmalar) [1613]. (L)

BELLARPUR, Hindistan'da (Maharaştra) bölge. Kömür çıkarma merkezi. (L)

BELLARY, Hindistan'da (Maisur) şehir; 85 700 nüf. Besin sanayii. (L)

BELLATRİK, Orion'un γ yıldızına ve *Orionis* γ 'ya verilen ad. Kadiri 1,7. Spektral sınıfı B 2. (L)

BELLAVİTİS (kont Giusto), italyan matematikçisi (Veneto'da Bassano 1803-ay.y. 1880). Doğduğu şehrin belediyesinde küçük bir memurdu; bazı geometrik analiz çalış-

Foto. Noailles, musées de Versailles, X (LAROUSSE)

maları sayesinde, 1842'de, Vicenzo lisesine öğretmen oldu. Venedik Kraliyet enstitüsü üyesi (1845), Padova üniversitesi tasarı geometri profesörü, 1866'da senatör oldu. (L)

BELLAY (Joachim DU), fransız şairi (Liré'de Turmelière şatosu 1522-Paris 1560). Poitiers'de hukuk okudu, sonra Ronsard ile birlikte Coqueret'ye giderek yunan edebiyatı üzerinde çalışmaya başladı. Ortak bir bildiri niteliği taşıyan ve yeni okulun programını çizen *Défense et Illustration de la Langue Française* (Fransız Dilinin Savunulması ve Değerlendirilmesi) [1549] adlı eserinde, hümanist eğilimlerini ortaya koydu. 1549'da, aşk sonelerini kapsayan *l'Olive*'i, sonra *Vers Lyriques* (Lirik Mısralar) ve *Divers Poèmes*'i (Çeşitli Şiirler) yayımladı. Ronsard ile boy ölçüşmeye kalkışmış ama onun üstünlüğünü her zaman kabul etmekten de geri kalmamıştır. 1552'de Vergilius'un *Aeneis*'inin «Dördüncü Kitabını» Fransızcaya çevirdi.
1553'te Roma'ya gitti, bu gezi şairin kişiliğini bulmasına yaradı. Du Bellay, Roma yaşantılarını 1558'de yayımlanan dört şiir kitabında dile getirdi: *les Antiquités de Rome* (Eski Roma Eserleri); *les Regrets* (Pişmanlıklar); *les Jeux Rustiques* (Kır Oyunları) ve *Poemata*.
Du Bellay, Pléiade şairleri arasında Ronsard'dan sonra gelir. (L)

BELLE ALLİANCE (LA). Belçika'da (Brabant) köy, Waterloo'ya 4 km. Prusyalılar'ın *Belle Alliance* savaşı dedikleri Waterloo savaşının harekât merkezi. (L)

BELLEAU (Rémy veya Remi), fransız şairi (Nogent-le-Rotrou 1528-Paris 1577). 1554'te Ronsard, onu Pléiade'ın yedi şairinden biri olarak kabul etti. Ronsard'ın etkisinde yazdığı ilk eser *Petites İnventions* (Küçük Buluşlar) [1556] başlığını taşır. Yer yer nesir ve nazım karışımı olan *Bergerie* (Kır Koşuğu) [1565 ve 1572] adlı eserinde pastoral anlayışta duygulu bir tabiat tasvircisi olarak görülür. *Amours et Nouveaux Échanges des Pierres Précieuses* (Aşklar ve Yeni Mücevher Değişimleri) [1576] adlı eserinde, renkli ve çekici bir anlatıma ulaşır. Ronsard'ın «Tabiat ressamı» olarak tanımladığı Belleau, taklitten hoşlandığı halde orijinal kalabilmiş bir hümanist'tir. (L)

BELLECHASSE, Kanada'da (Quebec) idare bölgesi, Saint-Lawrence'in güney kıyısında; 26 200 nüf. İdare merkezi, *Saint-Raphaël*. (L)

BELLEDONNE kütlesi, Kuzey Fransız Alplerinde billûrsu kütle. Doğuda Grésivaudan'ın yanında yükselir. *Belledonne tepesi;* 2 981 m. Yükseltisinin nispeten düşüklüğüne rağmen bu kütle buzul sirkleriyle oyulmuştur. Romanche'dan Isère'e kadar uzanan gerçek bir set meydana getirir. (L)

Belle Ferronnière (LA). Bk. FERRONNİÈRE.

BELLEGAMBE (Jehan), fransız ressamı (Douai 1470-ay.y. 1534). Çağdaşları tarafından RENK USTASI diye adlandırıldı. Başlıca eseri Brugge üslûbundaki ünlü Anchin *Polyptukhos*'udur (Douai müzesi). [L]

BELLEGARDE (Dantès), haitili yazar ve siyaset adamı (Portau-Prince 1877-öl. 1966). Haiti tarihi ve sosyolojisi üzerinde başarılı incelemeler yaptı: *la Nation Haitienne* (Haiti Ulusu) [1938], *Haiti et son Peuple* (Haiti ve Haiti'liler) [1953]. (L)

Belle Hélène (Güzel Helen), Jacques Offenbach'ın üç perdelik gülünçlü operası. Librettosu: Meilhac ve Halevy (1864). Gülünçlü operanın en parlak örneklerinden olan bu eser, Hortense Schneider'e büyük başarı sağladı. 1955'te John Cranko, Offenbach'ın müziği üzerinde yepyeni ve eğlenceli bir koreografi yazdı. (L)

BELLE-İLE veya **BELLE-İLE-EN-MER,** breton dilinde **İnis er Gerveur,** Güney Bretagne'da (Morbihan) ada, Lorient idare çevresinin kantonu; 4 647 nüf. Balıkçılık. Tarım. Yaz turizmi. (L)

BELLE-İSLE (Charles FOUQUET, kont, sonra dük), fransız mareşali (Villefranche-de-Rouergue 1684-Versailles 1761). 1741'de mareşalliğe yükseldi. Aynı yıl Francfort diyetine elçi olarak gönderildi, Avusturya'ya savaş açılmasını istedi ve Marie-Thérèse'e karşı geniş bir güç birliği kurmayı başardı (bk. VERASET SAVAŞLARI [*Avusturya*]). [L]

BELLE-İSLE boğazı, Newfoundland'ı Labrador'dan ayıran boğaz. Saint-Lawrence körfezini Atlas okyanusuna bağlar. Genişliği 20 km. Girişinde aynı adı taşıyan ada bulunur. (L)

BELLEK i. *Yeni*. Psikol. Zihnin, belleme ve hatırlama kabiliyeti. Bk. HAFIZA.

BELLÊME, Fransa'da, Bellême ormanı yakınında Orne kantonunun (Mortagne-au-Perche idare çevresi) idare merkezi. XV. yy.da yapılan, XVII. ve XVIII. yy.da baştan başa onarılan bir kilisesi, XVII. yy.dan kalma belediye binası, XV. yy.da tahkim edilmiş limanı vardır. Konfeksiyon ve işlemeli fileler. (L)

BELLEMEK geçl. f. (esk. türk. *belgü*, işaret>*bel* ve *-le-* isimden fiil yapma eki'nden *bellemek*). Ezberlemek: [...] *vaktiyle üç beş kitap karıştırıp birkaç şiir bellemişler* [...] (N. Ataç). ‖ Öğrenmek: *Talebelerimi birer birer sıralara oturtuyor, yerlerini bellemelerini tembih ediyordum* (R. N. Güntekin). ‖ Sanmak, bilmek: *Beni bu kılıkta görüp eli ayağı tutmazlardan belleme!* (K. Tahir). *Bizi kem kişi de bellemesinler* (Pir Sultan Abdal).

◆ **Belleme** ve **belleyiş** i. Bellemek, ezberlemek, öğrenmek işi.

◆ **Belleteç** i. Psikol. Bazı yararlı alıştırmalarla belleği geliştirme sanatı. ‖ Unutabileceğimiz bazı anıları akılda tutmak amacıyle sunî usullerin kullanılması.

◆ **Belletmek** ettrg. f. Ezberletmek: *Mahalle kızlarına, kadınlarına, duaları öğretir, namaz sureleri belletirdi* (Ş. S. Aydemir). ‖ Öğretmek: *Hele paranın, fert ve cemiyetlerin saadet ve terakkisindeki rolünü, bize biraz da tersine belletirlerdi* (R. N. Güntekin).

◆ **Belletici** i. Psikol. Belleteçle, yani belleği eğitme sanatı ile bağıntılı olan: *Belletici yol ve yordamlar*. (ML)

BELLEMEK geçl. f. Bel ile toprağı işlemek, kazmak: *Ruhunuzun çölünde bütün bir ömrü verdim / Kireçli bir tarlayı sabanla beller gibi* (F. N. Çamlıbel).
— DEY. *Bel bellemek*, toprağı bel ile kazmak. ‖ *Anasını bellemek*. Bk. ANA'*sını bellemek*.

◆ **Belleme** i. Bel ile toprağı işleme. ‖ *Halk dili*. Atların belini örtmeğe yarayan ve eğerin altına konulan keçe. ‖ Yapı iskelesinde, ustaların basacağı kalasları bindirmek için dikme ve çeliklere dik olarak, yatay durumda mıhlanan ağaçlara verilen ad. ‖ Yünden yapılma kısa ceket.

◆ **Belletmek** ettrg. f. Bel ile toprağı işletmek. (M)

BELLENDEN (John) [veya **Ballantyne** veya **Bannatyne** de denir]. İskoçyalı bilgin (Berwick, 1500'e doğr.-Roma 1550 veya 1587). Öğrenimini Saint Andrews ve Paris'te yaptı. Kral James V'in isteği üzerine Bcetius'un *Historia Gentis Scotorum*'unu (İskoç Ulusunun Tarihi) çevirisini yaptı. Titus Livius'un ilk beş kitabının çevirileri ve bu eser, iskoç edebî nesrinin ilk örnekleridir. (L)

BELLEROFON i.(fr. *bellérophon*). Karındanbacaklı fosil yumuşakça. Birinci zaman tabakalarında özellikle Karbon devrinde çok görülür. (Bu cinsin birçok türünde kavkı, küre veya kurs biçimindedir. Ağzın üst tarafında, sert şeridinin durduğu bir yarık bulunur. *Bellerofongiller* familyasının örnek tipi.) [L]

Bellerophon, ingiliz gemisi (kaptanı: Maitland). Napolyon 15 temmuz 1815'te bu gemiye binerek İngilizlere sığınmıştı. (L)

BELLEROPHONTES, korinthoslu mitolojik kahraman, Poseidon'un oğlu. İstemiyerek kardeşinin, bazılarına göre de, Belleros adında, korinthoslu bir soylunun ölümüne sebep olduğu için yurdundan ayrıldı, Argos kralı Proitos'un sarayına sığındı. Kralın eşi Sthenaboia, Bellerophontes'e gönül verdi. Karşılık görmeyince kendisini baştan çıkarmaya çalıştığını söyliyerek iftirada bulundu. Bunun üzerine Proitos, Bellerophontes'i, öldürülmesi dileğini taşıyan kapalı bir tableti kendisine vererek kayın biraderi Lykia kralı İobates'e yolladı. İobates de onu yenilmez canavar Khimaira ile savaşmaya zorladı. Bellerophontes, koruyucusu Pallas'ın getirdiği Pegasos adlı kanatlı ata binerek canavarı öldürdü ve birçok kahramanlık gösterdi. Bunun üzerine Lykia kralı onu kızı ile evlendirdi. Bu efsane sanatçılar tarafından sık sık ele alınmıştır. Pegasos'a binmiş Bellerophontes tasviri birçok eski para üzerinde görülür. (L)

Belles Lettres (SOCİÉTÉ D'EDİTİON Les), fransız yayınevi. Klasik yunan, latin ve fransız yazarlarının metinlerini yayımlamak için 1920'de Guillaume-Budé ortaklığının yöneticileri (başlıcaları, Alfred ve Maurice Croiset ve Paul Mazon) tarafından kuruldu. Yunan ve latin yazarlarının metinlerini çevirileriyle birlikte yayımlar. Ayrıca incelemeler, açımlamalar ve özellikle Eskiçağ klasiklerine ve fransız edebiyatına ait bibliyografyaları kapsayan ek yayınlar yapar. (L)

BELLESSORT (André), fransız profesör ve yazarı (Laval 1866-Paris 1942). Fransız kültürünü dış ülkelerde tanıtmak amacıyle yaptığı gezilerin izlenimlerini toplayan kitaplar yayımladı: *Chiliet Bolivie* (Şili ve Bolivya) [1897]; *la Roumanie Contemporaine* (Çağdaş Romanya) [1905]; *le Nouveau Japon* (Yeni Japonya) [1918]; *Reflets de la Vieille Amérique* (Eski Amerika'dan Akisler) [1923]. 1926'da *Journal des débats*'nın edebiyat eleştirmeni, *Revue des Deux Mon des*'un müdürü oldu. Eserlerinde klasik hümanizmanın geleneksel değerlerini savundu: *Sur les Grands Chemins de la Poésie Classique* (Klasik Şiirin Enginliklerinde) [1914]; *Virgile, son Oeuvre et Son Temps* (Vergilius'un Eserleri ve Çağı) [1920]; *Etudes et Figures* (İncelemeler ve Yüzler) [1921], *Balzac*, 1924; *Victor Hugo, Essai Sur son Oeuvre* (Victor Hugo'nun Eseri Üzerine bir Deneme) [1930]; *Dix-huitième Siécle et Romantisme* (On sekizinci yy. ve Romantizm) [1941]. 1935'te Fransız akademisine üye seçildi. (L)

BELLETEN i. *Yeni*. Bilim kurumlarının çalışmalarına ait yazı ve haberleri içinde toplayan dergi, ilmî mecmua, bülten: *Türk Tarih Kurumunun belletenlerinden birinde Namık Kemal'inSultan Hamid'e yazdığı arîzalar çıktı* (F. R. Atay). [M]

Belleten, Ankara'da Türk Tarih kurumu organı olarak yayımlanan 3 aylık türkçe, resimli tarih dergisi. Ocak 1937'de yayımlanmağa başladı. 1968 Yılı sonuna kadar XXXII ciltte 128 sayı çıktı. Her sayısı 16x 24 boyutlarında, kitap sayfası biçiminde, onar forma halindedir. İlk yıllarda İstanbul'da Millî Eğitim basımevinde basılırken, 1942'den itibaren Türk Tarih kurumu basımevinde basıldı. Tarih, arkeoloji, müzecilik konularında inceleme, bibliyografya ve haberlere yer verir. (M)

BELLEVİLLE, Amerika Birleşik devletlerinde (İllinois) şehir, Saint Louis'nin güneydoğusunda; 37 300 nüf. Kimya ve dokuma sanayii. (L)

BELLEVİLLE, Kanada'da (Ontario) şehir. Ontario gölü kıyısında, Quinte koyunun kuzeyinde; 30 700 nüf. Kereste sanayii. Metalürji. Makine ve elektrik cihazları yapımı.Çimento fabrikaları. Kâğıt fabrikaları. Damıtma evleri. Plastik maddeler. (L)

BELLEZMA dağları, Cezayir'de dağ kütlesi. Batı'da Hodna dağlarıyle Avras kütlesi arasında. Avras kütlesinden Batna-el-Kantara çöküntüsüyle ayrılır. Cebel Tuggurt'da; 2 094 m. Bu kütle, yanında ormanlık (sedir) ve kalkerli tepeler yükselen yaylalardan meydana gelir. (L)

BELLİ sıf. Bilinen, herkesin malûmu olan: *Sana soylu olanlar der ki «Soysuz kişi bu!» / Onların belli çünki, gelmiş geçmişi bu* (F. N. Çamlıbel). *Ne yaşadığı devir belli, ne öldüğü gün*. (N. Araz). ‖ Gizli olmayan, meydanda; âşikar: *Bütün ömrünüzce yalnız yaşadığınız ne kadar belli!* (A. H. Tanpınar). *Bu ilânı, doktor beyin oturup kendi yazdığı belliydi* (K. Tahir). ‖ Anlaşılan: *Mescit yine adından belli: secde edilen yer* (Y. Z. Ortaç). ‖Muayyen, belirli, değişmez: *Önlerinde durulacak aksi sadâ yerleri belliydi* (A. Ş. Hisar). [...], *bizim için Avrupa, ne kadar parçalansa izdihamyacak bir bütünün, tarifi zor da olsa az çok belli bir yaşayış ve düşünüş tarzının* [...] *adıdır* (M. Ş. İpşiroğlu).
— ÇEŞ. DEY. *Belli başlı*, başlıca, en önemli: *Nazmın belli başlı unsurları vezinle kafiyedir* (Orhan Veli). *Bir fikir vermiş olmak için bu teşekkülâtın belli başlılarının isimlerini sayayım* (Atatürk). Belirli, muay-

Eugenio BELTRAMİ

BELLEROPHONTES
Pegasos'u suluyor
(Plazzo Spada, Roma)

Foto. (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

beluga

yen: [...] *her an kendisini aşmaya mecburiyet kaydı altında yaşamak ve belli başlı zaman çerçeveleri içinde* [...] (N. F. Kısakürek). ‖ *Belli belirsiz,* belirli olmayan, müphem, açıkça görülmeyen: *Bana oturduğu yerde belli belirsiz bir kımıldanışla uzattı elini* (Y. Z. Ortaç). *Bu süzgünlük, gözlerini daha büyük gösteriyor, kenarlarını belli belirsiz bir mahmurlukla gölgeliyordu* (R. N. Güntekin). ‖ *Belli bir şey,* «tereddüde hacet yok, apaçık, ortada» anlamında: — *Yahu! Belli bir şey, bu gövde boş değil* (K. Tahir). ‖ *Belli etmek, göstermek,* açıklamak, ortaya vurmak: [...] *bu kadar komik bir manzaraya tahammül edilemeyeceğini belli eden bir gülüşle yüzü yayılmış, sarı fakat muntazam dişleri meydana çıkmıştı* (Sabahattin Ali). ‖ *Belli etmemeğe çalışmak,* bir şeyi başkasının anlamasını önleyecek şekilde davranmak: *Bunun bir el olduğuna inanamıyor, aptal aptal bakıyordu. Ben güldüğümü belli etmemeğe çalışarak «Öp evlâdım» dedim* (R.N. Güntekin).

— G Santl. *Belli belirsiz çizgi,* güç görülen çizgi. ‖ *Belli etmek,* şekli veya çizgiyi görülür hale getirmek.

◆ **Bellilik** i. *Yeni k.* Belli olma hali. *Esk.* Bedahet, muayyeniyet.

◆ **Bellisiz** sıf. Belirsiz, meçhul: *Bizi asıl bitiren, ne kadar süreceği bellisiz, bu aylaklık* (K. Tahir).

— G. Santl. Güç farkedilen, göze çarpmayan şekiller.

◆ **Bellisizlik** i. *Yeni k.* Belirsiz olma hali. *Esk.* Meçhuliyet, müphemiyet.

◆ **Besbelli** sıf. Açık, apaçık: *Hanımefendi besbelli bu doktorun yüzüne baka baka çocuğu güzel oldu, dedi* (R.N. Güntekin). ‖ Zf. Anlaşılıyor ki, görünüşe göre: *Gâvur da bunu böyle umdu, besbelli, piyadesini kaldırdı* (K. Tahir). [M]

BELLİ (Emin Beliğ), türk doktoru ve sahne sanatçısı (İstanbul 1894 - Zonguldak 1941). Vefa İdadîsinde okurken amatör bir topluluk kurup Kadıköy ve civarında temsiller vermeğe başladı. Tıp fakültesindeyken Türk ocağı sahnesinde Muhsin Ertuğrul ile, Donanma cemiyetinin kurduğu sahnede Burhanettin Tepsi ile çalıştı. 1914 Yılında Dârülbedayi'nin açtığı giriş sınavını *Zor Nikâh* adaptasyonu ile kazandı. 1914-1916 arası Benliyan kumpanyasında *Yıldırım Beyazıt* ve *Sultan Selim-i Sâlis* gibi tarihî oyunlarda rol aldı. Fakülteyi bitirdikten sonra üç dört yıl kadar askerî doktorluk yaptı. 1920'de Yeni sahneye girdi. Daha sonra devamlı olarak Dârülbedayi'de oynadı. 1940'ta 25. yıl jübilesi yapıldı. Son zamanlarında Zonguldak'ta doktorluk yaptı. İlk türk filimlerinde rol alan Emin Beliğ, Muhsin Ertuğrul'un çevirdiği *İstanbul'da bir Facia-i Aşk*'tan (1922) başlayarak bu sanatçının birçok filminde oynamıştır. Bunlar arasında *Ateşten Gömlek* (1923), *Kız Kulesinde bir Facia* (1923), *Ankara Postası* (1928), *Bir Millet Uyanıyor* (1932) sayılabilir. (M)

BELLİ (Giuseppe Gioacchino), italyan şairi (Roma 1791-ay.y. 1863). Roma lehçesinde ve İtalyanca iki bini aşkın sone yazdı, Romalıların yaşayışlarını çok tabiî, canlı ve nükteli bir şekilde canlandırdı; ama bu şiir dolu gerçekçilikte. insanlığın durumundan doğan üzüntülerin yarattığı romantik bir hüzün de kendini duyurur. (L)

BELLİ (Valerio), **il Vicentino** lakabiyle anılır. İtalyan madalyacısı ve kıymetli taş işleyicisi (Vicenza 1468-ay.y. 1546). Özellikle, eski çağlarda yaşamış ünlü kişileri canlandıran madalyalar ve necef taşı üstündeki çalışmalarıyle ünlüdür. (L)

BELLİ-BLANES (Paolo), italyan tiyatro oyuncusu (Floransa 1780-ay.y. 1823), Napolyon I tarafından Milano'da kurulan fransız tiyatrosunu yönetti. **İtalyan Talma**'sı lakabıyle anılır. (L)

BELLİNCİONİ (Bernando), italyan şairi (Floransa 1452 - Milano 1492). Koruyucusu Lodovico il Moro'yu öven soneler yazdı. (L)

BELLİNGHAM, A.B.D.'de (Washington eyaleti) şehir, Kanada sınırı yakınında; 35 000 nüf. Önemli alüminyum (yılda 15 000 ton) fabrikası. (L)

BELLİNGSHAUSEN (Fabian VON), rus deniz subayı (ösel adası 1778- Kronshtadt 1852). 1819'dan 1821'e kadar süren deniz yolculuğu sırasında Antarktika'da Pierre I ve Alexandre I adalarını keşfetti ve Güney Georgia'da incelemeler yaptı. (L)

BELLİNİ (Ettore), italyan mühendisi (Foligno 1876-Ray-sur-Saône 1943). İtalyan Deniz kuvvetlerinde elektrik mühendisi olarak çalıştı. Gemilerde telsiz kullanılması konusunu inceledi ve bunda gelişmeler sağladı. Tosi ile birlikte bir yön bulucu radyo icat etti. (L)

BELLİNİ (Lorenzo), italyan anatomi bilgini (Floransa 1643-ay.y. 1704). On dokuz yaşında iken böbrekteki sidik borucuklarını keşfederek bu buluşunu açıkladı. 20 Yaşında, Pisa'da önce nazarî tıp, sonra anatomi profesörü oldu. Daha sonra Papa Clemens XI'in baş hekimliğine getirildi. Sinirlerin kaslar üzerinde uyartıcı etkisini ve tad alma merkezinin dildeki kabarcıklarda olduğunu buldu. Aynı zamanda şair idi. (L)

BELLİNİ (Vincenzo), italyan bestecisi (Catania 1801-Puteaux 1835). Güzel arya'larıyle ün kazandı. Bestelerinden bazıları Chopin'i etkiledi. Eserleri: Romeo ve Jüliet'ten esinlenen *I Capoletti e i Montecchi* (Capulet'lerle Montecchi'ler) [Venedik, 1830], *la Sonnambula* (Uyurgezer) [Milano, 1831], *Norma* (Milano, 1831) ve *Puritani* (Püritenler) [Paris, 1835]. (L)

BELLİNİ'LER, venedik okulunda önemli rol oynamış italyan ressamları. —Bu okulun ana eğilimleri, 1450'den sonra JACOPO'nun (Venedik 1400-1470) atelyesinde belirdi. Gentile de Fabriano'nun öğrencisi olan Jacopo, gotik geleneklerden ayrılarak kompozisyonlarını bir mekân içinde yerleştirmeye başladı. Yağlıboya resimlerinden çok azı günümüze kadar kalmıştır: *Madonna* (Uffizi) ve *Meryem ile İsa* (Louvre). Louvre ve British Museum'daki iki desen derlemesi ressamın gücünü açıkça göstermektedir. Gentille ile Giovanni adında iki oğlu ve 1454'te Andrea Mantegna ile evlenen Niccolosia adında bir kızı vardı. —GENTİLE (Venedik 1429'a doğr.-ay.y. 1507), resim yapmayı babasından öğrendi, sonra Mantegna ile çalıştı; onunla, kendi kardeşi Giovanni'nin üslûbunu, ustalıkla birleştirdi. En büyük özelliği resimlerini bir hikâyeci gibi işlemesiydi. Büyük boyutlu tablolar yaptı. Bunlarda, çekici ve parlak bir üslûpla, gerek Venedik'ten (*San Marco Meydanında Âyin Alayı*) [Venedik], gerek, Venedik cumhuriyetinin ressamı olduktan sonra (1497), gönderildiği Osmanlı imparatorluğundan (*Venedik'in kahire Elçisi Domenico Trevisano'nun Kabulü* [Louvre]) günlük hayat sahneleri çizdi. Cerpaccio'yu etkiledi. Ayrıca birçok güzel portre de yaptı: (*Lorenzo Guistiniani*) [Venedik], *Fatih Sultan Mehmed II* [National Galery]. — GİOVANNİ, bazen **Giambellino** da denir (Venedik 1429'a doğr.-ay.y. 1516), babasının ve Mantegna'nın etkisi altında çalıştıktan sonra, 1475'te Venedik'e gelen Antonello da Messina'nın etkisiyle, gittikçe renklilik kazanan bir resme yöneldi ve bu sefer kendisi Mantegna'yı, sonra da Giorgione ile Tiziano'yu etkiledi. Dürer, daha 1505'te onu zamanının en büyük ressamı olarak kabul etti. İfade unsuru olarak rengi kullanan bütün sanatçılar, kendisine hayranlık duydular. Din duygularını ustaca dile getiren ressamın Madonna'larında, insan ve tanrı unsurları kaynaşmış durumdadır. Peyzaj ve figür uyuşumunu ilk Giovanni gerçekleştirdi. 1479'da Venedik cumhuriyetinin resmî ressamı oldu. Venedik'deki tabloları: *Azizler Arasında Meryem* (San Zaccaria kilisesi), *Meryem Uyuyan İsa ile Tahtta* (Academia), *Meryem, İsa ve Azizler* (Santa Maria Gloriosa dei Frari). Öteki şaheserleri: *Kutsayan İsa, Dört Azizle çevrili İsa ve Meryem* (Louvre), *Zeytindağında İsa* (National Gallery), *Kurtarıcı İsa ve Pietà* (Brera), *Allegori* (Uffizi) ve az sayıdaki dindışı tablolarından, *Tanrılar Şöleni* (Washington). Portreleri içinde en ünlüleri *Doge Loredan*'dır (National Gallery). [L]

BELLİNZONA, İsviçre'de şehir, Ticino kantonunun idare merkezi; 12 000 nüf. Gotthard demiryolunun yapılmasından sonra şehir hızla gelişti. Bu yol şehri, Almanya ile İtalya arasında bir basamak haline getirdi. Üç eski şato. Surlar, barok üslûpta kilise. (L)

BELLİS i. Papatyanın veya küçük çayır papatyasının ilmî adı. (Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Bellislerin* özellikleri: kömeci çok çiçekli, çiçekliği koni biçimindedir. Bir veya iki sıra yapraktan ibaret bir bürümcüğü vardır. Meyveleri tüycüksüzdür. En çok bilinen türü, *uzun ömürlü papatyadır* (*Bellis perennis*). Kuzey yarımkürede, çayırlarda yaygındır. Beyaz dilsi çiçeklerle çevrili altın sarısı orta çiçeklerinin alt tarafı bazen pembe veya firfiri renkte olur. (L)

BELLİT i. (fr. *bellite*). Amonyum nitrat ile dinitrobenzen veya trinitrobenzenin karışımından meydana gelen patlayıcı madde. (L)

BELLİUM i. Bitki türü. Kalın yapraklı, değirmi sarı çiçekli bir bitkidir. Yaprak dilcikleri pembemsi olur. Nemli kayalıklarda yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

BELLMAN (Karl Mikael), isveçli şair (Stockholm 1740-ay.y. 1795). Başlangıçta dinî manzumeler, ahlâkî yergiler ve dinî eser çevirileriyle tanındı. Asıl ününü, çoğu zaman fransız opera komik melodilerinden düzenleyerek kitarası eşliğinde sunduğu şarkılarla sağladı. 1768'den başlıyarak yazdığı şiirlerini, daha sonra *Fredmans Epistlar* (Fredman'ın Mektupları) [1790] ve *Fredmans Sanger* (Fredman'ın Şarkıları) [1791] adlı iki kitapta topladı. Bu şiirlerde, Stockholm meyhanelerine devam eden birtakım tipler canlandırılır. Bellman'ın yer yer lirik, dramatik ve ağırbaşlı şiirleri İsveçte hâlâ çok ilgi görmektedir. (L)

BELLO (Andres), Venezuela asıllı yazar, şair ve siyaset adamı (Caracas 1781- Şili'de Santiago, 1865). 1829'da Şili hükûmeti tarafından resmî gazete müdürlüğüne getirildi. Dışişleri bakanlığı genel sekreteri oldu. Daha sonra Şili üniversitesini kurdu ve üniversite rektörlüğüne seçildi. Halk eğitiminin gelişmesi için çalıştı ve *Principios de derecho internacional* (Devletlerarası Hukuk ilkeleri) [1832] adlı bir eser yayımladı. Şair, sosyolog, eleştirici ve dilci olarak Güney Amerika'da büyük etki yaptı. (L)

BELLO (El-hacı Ahmadu), nijeryalı siyaset adamı (1909 veya 1910-1966). XIX.yy.'ın baslarında büyük Müslüman Pöl imparatorluğunu kuran Osman dan Fodio'nun küçük torunu. 1938'de Sokoto şehrinde, dinî ve siyasî bir görev olan «Sardauna» lığa atandı. 1949'dan sonra, kuzey bölge hükûmetinde çeşitli görevlerde bulunduktan ve özellikle bayındırlık bakanlığı yaptıktan sonra (1952), Kuzey Nijerya başkanlığına getirildi (1954). 1961'de Dünya Müslüman birliği başkan yardımcısı oldu. General İronsi'nin hükûmet darbesinde (15 ocak 1966) öldürüldü. (L)

BELLO (Francesco), XV. yy. italyan şairi. Ferrara'da doğdu. **Ferrara'lı Kör** (*Il Cieco de Ferrara*) diye tanınır. Boiardo'nun *Orlando İnnamorato*'sundan (Aşık Orlando) etkilenerek yazdığı *Mambriano* (1509) adlı kahramanlık destanı ünlüdür. (L)

BELLO BOÇKA i. Zool. Disli balinalar alttakımının yumusbalığıgiller familyasından memeli hayvan türü. Karadeniz yunusbalığı veya tirtak (delphinus delphis ponticus). Sırtı yeşilimsi esmerden siyaha kadar değişik kara, karnı beyazdır. Saatte 35-40 km hızla yüzebilir. Yağı ve eti için avlanır. (M)

BELLOC (Hilaire), ingiliz yazarı (La Celle-Saint-Cloud 1870- Londra 1953). Fransız bir baba ile irlandalı bir ananın çocuğudur. İngiltere'de yetişti, Oxford'ta okudu. Askerlik görevini Fransa'da yaptıktan sonra 1903'te ingiliz uyrukluğunu seçti. 1906'dan 1910'a kadar parlamento üyesi oldu. Çok yönlü bir yazar olan Belloc, keskin ve bazen aykırılığa kaçan zekâsıyle günümüz İngiltere'sinde katoliklik akımının en ilgi çekici temsilcilerinden biri oldu. Tarih incelemeleri: *Danton* (1899), *Robespierre* (1901), *History of England* (İngiltere Tarihi) [1925 -1931], *Richelieu* (1929), *Cromwell* (1934). Politika ve yergi romanları: *Emmanuel Burden* (1904), *Mr. Clutterbuck's Election* (Mr. Clutterbuck'un Seçilmesi) [1912]. Siyasî incelemeleri: *The Servent State* (Köle Devlet) [1912], *Europe and the Faith* (Avrupa ve İman) [1920]. (L)

Foto. Lévêque (LAROUSSE)

BELLONA, romalı savaş tanrıçası, Mars'ın kız kardeşi veya karısı. Yunan tanrıçası *Enyo* ile aynıdır. Roma'da Bellona adına iki tapınak vardı. Bunlardan biri çok eskiydi. Öteki, Samnium savaşı dolayısıyle Appius Claudius Caecus tarafından kale dışında yaptırılmıştı. Orada, şehir içine girmeleri yasak olan elçiler kabul edilirdi. Rahipler veya *bellonacı*'lar burada, gövdelerinde yaralar açarak dans ederlerdi.

— İkonogr. *Bellona*'nın eski tasvirlerine pek seyrek rastlanır. Elinde meşale, bir kargı, bir gürz veya kamçı, başında miğfer ve zırh vardır. Brutium ve Lucania paralarının arkasındaki tasvirin ona ait olduğu sanılır. Bu paraların ön yüzünde Mars'ın başı yer almaktadır. Brun ve Rodin de (1881) *Bellona* konusunu işlediler. (L)

BELLONCİ (Goffredo), italyan gazetecisi ve yazarı (Bologna 1882-Camaiore 1964). Tenkit incelemeleri: *Pagine e Idee* (Sayfalar ve Düşünceler) [1929]; *Sette Secoli di Novelle Italiane* (İtalyan Hikâyelerinin Yedi Yüzyılı) [1964]. Elli yıl boyunca, italyan edebiyat hayatına canlılık kazandırdı. —Karısı MARİA (Roma 1902), biyografi ve hikâyeler yazdı. Evinde edebî toplantılar yapardı. Bu toplantıya katılanlar Strega ödülünü kurdular. (L)

BELLORİ (Giovanni Pietro), italyan arkeoloğu (Roma 1636-ay.y. 1696). Papa Clemens X, ona, *Antiquario di Roma* unvanını verdi. Bellori'nin zengin bir antika eşya koleksiyonu vardı. En önemli eseri: *Vite de' Pittori, Scultori ed Architetti Moderni* (Modern Ressam, Heykeltıraş ve Mimarların Hayatı) [1672]. (L)

BELLOT (dom Paul), benedikten keşişi ve fransız mimarı (Paris 1878-Saint-Omer 1944). Hollanda, İngiltere, Kanada ve Fransa'da kilise ve manastırlar yaptı. En güzel eseri Vanves Benediktenler manastırıdır. (L)

BELLOT (Joseph René), fransız denizcisi (Paris 1826-Amerika'nın kuzeyi 1853). John Franklin'i aramak amacıyle Kennedy (1851) ve İnglefield (1853) başkanlığında İngilizlerin düzenledikleri iki sefere katıldı. Sonucunda, bir buz yarığına düşerek kayboldu. Somerset adası ile Boothia yarımadası arasında bulunan ve ilk olarak 1937'de açılan boğaza adı verilmiştir. (L)

BELLOTTO (Bernardo), **Genç Canaletto** diye de anılır, italyan ressamı ve gravürcüsü (Venedik 1720-Varşova 1780). Büyük Canaletto diye de anılan Antonio Canal'ın yeğenidir. Önce İngiltere ve Dresden'de çalıştı; Polonya'da, kral Stanislas August'un desteği ile, resim sanatının gelişmesinde büyük etkisi oldu. Amcasının üslûbunu benimseyerek eserler verdi, ama manzaraları onunkiler kadar başarılı değildi. Özellikle, oymabaskı resimleri ile begenilir. Viyana ve özellikle Dresden müzesinde eserleri vardır. (L)

BELLOVAC'LAR (lat. *Bellovaci*). Esk.coğ. Galya halkı, bugünkü Oise idarî bölgesinde otururlardı, savaşçılıklarıyle ünlüydüler. IV. yy.a doğr. Beauvais adını almadan önce romalılar buraya *Caesaromagus* adını verdiler. (L)

BELLOVESUS, M.Ö. VI, V veya IV yy.da yaşamış galyalı komutan. Titus-Livius'a göre Kelt'lerin İtalya'ya göç etmesine önayak oldu ve Etrüsk'leri yenerek Milano'yu kurdu. Gerçekteyse, Titus-Livius'un bu anlattıkları, Kelt'lerin daha sonraları Kuzey İtalya'yı ele geçirmelerinin efsanevî bir yorumu olmalıdır. (L)

BELLOW (Saul), amerikalı romancı (Québec'de Lachine 1915). İlk iki eseri: *The Dangling Man* (Sallanan Adam) [1944] ve *The Victim* (Kurban) [1947], Kafka'nın eserlerindekine benzer bir hava taşır. *The Adventures of Augie March* (Augie March'ın Maceraları) [1953]. Chicago hayatının gizli ve karışık taraflarını anlatır. Yağmurcu (1960) adlı romanında toplumdan kaçmaya çalışan mistik ve alegorik kişileri sahneye çıkarır, fakat bu kişiler, sonunda başarısızlıkları kabul etmek zorunda kalırlar (*Herzog* 1964). [L]

BELLOWS (George Wesley), amerikal ressam (Ohio'da Columbus 1882-New York 1925). 1908'de sokak, bar ve boks sahneleri sergileyerek New York'ta olay yaratan Sekizler grubundandır. (L)

BELLOY (Pierre Laurent BEYRETTE, **Dormont de** — de denir), fransz trajedi şairi (Saint-Flour 1727-Paris 1775). Önce bir tiyatro topluluğunda çalıştı, *Titus* (1758), *Zelmire* (1762) adlı oyunlar ve millî tarihten alınma trajediler yazdı: *le Siége de Calais* (Calais Kuşatması) [1765], *Gaston et Bayard* (Gaston ve Bayard) [1771], *Pierre le Cruel* (Zalim Pierre) [1772], *Gabrielle de Vergy* (1777). 1771'de Fransız Akademisi'ne seçildi. (L)

BELLUCCİ (Antonio), italyan ressamı ve gravürcüsü (Pieve di Soligo 1654-ay.y. 1726). Başlıca eseri: Buckingham sarayı tavan resimleri. (L)

BELLUNE (duc DE). Bk. VİCTOR (mareşal).

BELLUNO, İtalya'da şehir, eyalet idare merkezi, Veneto'da. Piave ve Ardo'nun birleştiği yerde; 30 400 nüf. Yumusak iklimli turistik merkez. XVI. yy.dan kalma katedral (yanında Juvara'nın pencereli yüksek çan kulesi). — *Belluno eyaleti;* 242 000 nüf. Esas bakımından dağlık olan arazisi, Piave vâdisi boyunca Dolomit Alp'leri içinde uzanır. (L)

BELLVER Y RAMON (Ricardo), ispanyol heykelcisi (Madrid 1845-ay.y. 1924). XIX. yy.da ülkesinin en önemli heykelcisiydi; özellikle dinî konuları işledi: *Tesbihli Meryem* (San Jose Kilisesi, Madrit); *Kardinal Lastre y Cuesta'nın Mezarı* (Sevilla Katedrali). [L]

BELMONDO (Jean-Paul), fransız sinema oyuncusu (Neuilly-sur-Seine 1933), Paul Belmondo'nun oğlu. Yeni dalga akımının en ünlü oyuncularından. En başarılı oyunlarını Jean Lue Godard yönetiminde verdi: *Serseri Âşıklar* (A Bout de Sauffle) [1960]; *Une Femme est une Femme* (Kadın Kadındır) [1961] v.b. (L)

BELMONDO (Paul), fransız heykelcisi (Cezayir 1898). Jean Boucher'nin öğrencisi ve Charles Despiau'nun dostu. Geleneksel ezrafet ve uyum anlayışını çağdaş yeniliklerle bağdaştırdığı büstleriyle ün kazandı. 1966'da Orsay Bilimler fakültesi için bir *Apollon* yaptı. Paris'te Chaillot sarayında dev ölçüde eserleri vardır. (Paris Güzel Sanatlar akademisi, 1960.) [L]

BELMONTE GARCİA (Juan), ispanyol boğa güreşçisi (Sevilla 1892-Sevilla'da Utera, 1962). Vasat bir başlangıçtan sonra 1912'de olağanüstü bir güreşçi olduğunu ortaya koydu ve bir yıl sonra Madrid'de, ustalığa götüren geleneksel dereceleri aşmadan matador ilân edildi. Belmonte çelimsiz görünüşlüydü, çevik değildi. Boğanın saldırışını kontrol eder ve kaçışını önlerken, beden yeteneklerinin zayıflığının yol açtığı güçlükleri giderecek orijinal bir teknik yarattı ve bununla boğa güreşçiliğine yenilik getirdi. Hareketin ritimli yavaşlığı ve çok dar bir alanda gerçekleştirilen zincirleme geçişler onun eseridir. 1 550'ye yakın boğa öldürdü, 1935'te boğa güreşçiliğini bıraktı. (L)

BELMONTE Y BERMUDEZ (Luis DE), ispanyol tiyatro yazarı (Sevilla 1587-ay.y. 1650'ye doğr.). Genç yaşta Amerika'ya gitti. Birkaç komedi yazdı; başlıcası: *Diablo Predicador* (Vaiz Şeytan). [L]

BELOCH (Julius), alman tarihçisi ve profesörü (Silezya'da Nieder - Petschkendorf 1854-Roma 1929). İktisadî ve toplumsal tarih görüşleri bakımından orijinallik taşıyan bir *Griechische Geschichte* (Yunan Tarihi) yazdı. (L)

BELODON i. Wurtemberg'de Triyas tabakalarında bulunan fosil sürüngeni (uzunluğu 3 m), *Fitozorus* da denir. (L)

BELO HORİZONTE, Brezilya'da şehir. Minas Gerais eyaletinin merkezi; 693 300 nüf. 1890'da bir kararnameyle kurulan Belo Horizonte hızla büyüyen sunî şehrin en belirgin örneklerindendir (1900'de nüfusu sadece 13 500 idi). Maden yatakları bulunan topraklarla Sao Francisco'nun tarım bölgelerinin birleştiği yerde kurulan şehir, bir ticaret merkezi oldu; aynı zamanda bir sanayi (dokuma, metalürji, çeşitli araçlar) şehridir. Gökdelenlerle dolu merkez mahallelerinin yanı sıra kenar mahallelerin gecekonduları ve yeni mahallelerin villaları dikkati çeker. (L)

BELOKOME. Bk. BİLECİK.

BELONE BELONE i. Bir balık türü (Kemiklibalıklardan Scombresocidae familyasından). Bk. ZARGANA. (M)

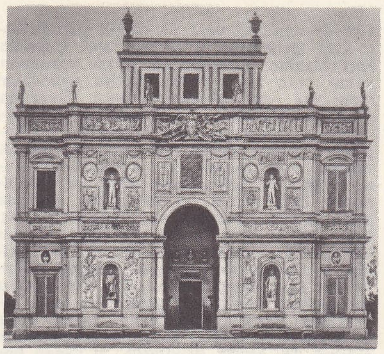

belvedere

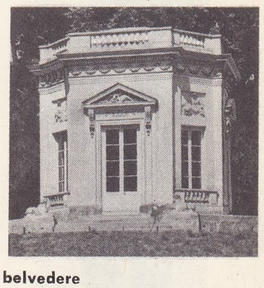

belvedere
(Versailles'da
Petit Trianon parkı)

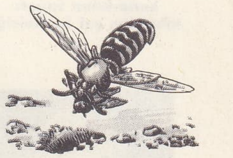

bembex

BELONİT i. Miner. Patrinit çeşidi. (L)

BELONOGASTER i. Toplu yaşayan yabanarısı. Karnı ince uzundur. Tropikal Afrika'da yaşar. (Kâğıt gibi ince kılıfsız bir yuva yapar; ve bu yuvayı yandan bir sapla bir yere tutturur. Zarkanatlıların yabanarıları familyasından.) [L]

BELOPUS i. Zool. Fransa'da yaşayan küçük, esmer ve uzunca kınkanatlı böcek. (Hamamböceğigillerden.) [L]

BELORETSK. Bk. BYELORETSK.

BELOS, klasik yazarların çeşitli efsanevî krallara verdikleri ad; bu kralların birinin (Ninus'un babası) Asur'da, ötekinin (Libye adlı su perisinin oğlu) Mısır'da yaşadığı söylenir. (L)

BELOSEPİA i. (yun. *belos*, mızrak). Kafadanbacaklı fosil yumuşakça (Eosen). [Belemnitle mürekkepbalığı arası bir görünüşü vardır.] (L)

BELOSTOMA i. Sıcak ülkelerde yaşayan büyük su biti. Balıklara ve küçük su hayvanlarına saldırarak derhal öldürür. (Sokması tehlikelidir. Güney Amerika'da bulunan *Belostoma grande*'nin boyu 10 sm'yi geçer. Yarımkanatlıların *belostomatidae* familyasının örnek tipi.) [L]

BELOSTOMATİDAE çoğl. i. Gizliduyargalı, yarımkanatlı böcekler familyası. Su bitlerinin en büyük (13-12 cm) ve en yırtıcı türlerini kapsar.

— ANSİKL. *Belostomatidae* nehirlerde, göllerde ve büyük su birikintilerinde yaşar. Balıkları, kurbağaları ve su yumuşakçalarını yer. Zehirli tükrüğüyle onları uyuşturarak öldürür. Bazı türlerin dişileri yumurtalarını suda erimez bir maddeyle erkeğin sırtına yapıştırır; yumurtalar bu durumda iken açılır. Diğer türler su bitkilerinin veya taşların üstüne yumurtlar. Belostomalar akşamları uçar ve ışığa yönelirler. *Belostoma*, familyasının örnek tipidir, (L)

BELOT i. (fr. *belote* veya *belotte*). Fransız F. Belot'nun kurallarını belirlediği kâğıt oyunu. Kaynağının Hollanda olduğu sanılmaktadır.

— ANSİKL. *Belot* iki, üç veya dört (bu durumda iki kişilik ekip halinde) oyuncu arasında otuz iki kartla oynanır. Kartların sırası: bir, on, papaz, kız ve oğlan ve sırasıyle değerleri, 11, 10, 4, 3 ve 2 sayıdır. Değeri olmayan dokuz, sekiz ve yediler kombinezon yapmağa yarar. Kozluda bu değer değişir; hâkim kart oğlan 20 ve dokuz 14 sayı değerindedir; öteki kartlar değerlerini korur.

Talih ve rastlantılar şöyledir: dört oğlan, 200 sayı; dört dokuz, 150 sayı; dört bir, 100 sayı; dört kız, 100 sayı.

Kombinezonlarda kent, 100 sayı; dörtlü, 50 sayı; üçlü, 20 sayı; kozdan kız ve oğlan, yani *belot,* 20 sayı.

Bir «kapot» yapmağı başaran oyuncu (iki kişilik oyunda) 100 sayı alır. Üç veya dört kişi oynandığında bu sayılar, «kapot» olmayan oyuncular arasında bölüsülür. İlk kart oynandığında yapılması gereken anons üzerine, en kuvvetli kombinezon veya talih, rakip anonslarının sayılmasını önler. Eşit anonsta, üstünlük ilk konuşan oyuncunun veya kozdan kombinezon veya talihe sahip olanındır. Kare, kenti yener.

Foto. Boudot-Lamotte (*LAROUSSE*)

bena-lulua sanatı
tahtadan şef heykelciği

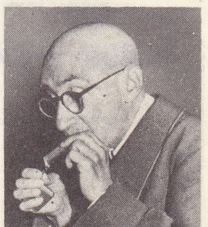

Jacinto BENAVENTE

Her oyuncu, iki veya üç kişilik partide altı kart (genellikle üç ve üç) alır. Çevrilen kart kozdur. Rakipler bu kozla oynamayı kabul veya ret edebilir. Bütün oyuncular birer kez «pas» dedikten sonra, konuşma sırası geldiğinde her biri yeni bir koz seçebilir veya oynamaktan kesinlikle vaz geçebilir. Belot, ancak ikinci turda istemek şartiyle, «her kozla» veya «kozsuz» da oynanabilir, bu halde daha önce yapılan anonsu (her zaman ikinci turda) geçersiz kılar. Koz kesinleşince her oyuncu yeni üç kart alır ve oyun başlar. İstenilen renkten kart verilir; yoksa kozla kesilir. Son eli alan oyuncu on sayı kazanır. «Kapot» halinde bu sayı silinir. Kozu öne süren veya benimseyen oyuncunun rakibinden fazla sayı alması gerekir. Aksi halde, «içeri» girer ve sayıları en çok el yapan oyuncununkine eklenir. İki kişilik oyunlarda, el yapan pas demez, daha çok sayı alan oyuncu, karşısındaki üstünlük sağlayıncaya kadar sayı vermeğe devam eder. Oyun beş yüz veya yedi yüz sayıda biter. Dört kişilik oyunda her oyuncu sekiz kart (3, 2 ve sonra 3) alır. (L)

BELOT (Adolphe), fransız yazarı (Guadeloupe'da Pointe-à-Pitre 1829-Paris 1890). Birçok roman yazdı; romanlarından alınan piyesler dışında, *Testament de César Girodot* (Cesar Girodot'nun Vasiyetnamesi) [1859] adlı manzum komedisi ve Alphonse Daudet ile beraber yazdığı *Sapho* (1885) isimli komediyle tiyatroda ün kazandı. (L)

BELOT (Gustave), fransız ahlâkçısı (Strasburg 1869-Paris 1929). Ahlâk üzerine birçok eser, özellikle *Etudes de Morale Positive* (Olumlu Ahlâk İncelemeleri) [1921] kitabını yazdı. Akılcı ahlâkında sosyolojinin getirdiği kavramlara ve özellikle *genel çıkar* düşüncesine önemli yer ayırdı; ahlâkın, hem akla hem de gerçeğe dayanması gerektiğini ileri sürdü. Bununla beraber, sosyolojinin tek başına ahlâk sorununu çözebileceğini kabul etmez. (L)

BELOW (Georg VON), alman tarihçisi (Königsberg 1858-Freiburg in Breisgau 1927). Çeşitli üniversitelerde profesörlük yaptı. Muhafazakâr, vatansever ve ateşli bir kalem tartışmacısıydı. Ortaçağın, özellikle loncaların iktisadî tarihiyle uğraştı. Alman imparatorlarının İtalya siyasetini inceledi. *Zeitschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*'nin (Toplum ve İktisat Tarihi Gazetesi) yöneticisi. (L)

BELOW (Otto VON), alman generali (Danzig 1857-Kassel 1944). Bir subay ailesinin çocuğudur. Birinci Dünya savaşında önce rus cephesinde 1. ihtiyat kolordusu basında (1914), sonra Polonya ve Litvanya'da, VIII. ordu ve Narev ordusunda (1915) kendini tanıttı. 1916'da Makedonya'da almanbulgar orduları grubuna komuta etti, 1917'de Arras'a geçti ve I. orduyu yönetti; sonra İtalya'da XIV. orduyle birlikte on dört günde italyan kuvvetlerini Caporetto'da ezdi. 1918 Baharında Fransa'ya gönderildi. XVII. ve daha sonra I. orduları yönetti. 1914-1918 arasında alman genelkurmayının en iyi komutanları arasında sayılır. (Kardeşlerinden üçü; Eduard, Hans ve Fritz alman ordusunda general oldular.) [L]

BÉNARÈS

BELOYARSK. Bk. BİYELOYARSK.

BELSEM veya **BALSAM** i. (fr. *baume*, lat. *balsamum*). Bazı bitkilerin ifraz ettiği, benzoik asit veya sinnamik asit veya her ikisini birden ihtiva eden kokulu madde. || *Teşm. yol.* Hoş kokulu madde.

— Bot. ve Kim. *Aselbent belsem*'i. Bk. ASELBENT. ||*Kanada belsem*'i, belsem akçamı yani *abies balsamifera*'dan üretilen reçine. (Bu reçine, eridikten veya çözündükten sonra saydamlığını muhafaza ettiğinden, optikte, merceklerin yapıştırılmasında kullanılır. Ayrıca, krovn [crown] ile aşağı yukarı aynı kırılma indisine sahiptir. *A. balsamifera* Kanada'da çok bulunduğundan, ürün de bu ülkenin ismiyle adlandırılmıştır.) || *Kopaku belsem*'i, bk. KOPAKU. || *Tolu belsem*'i, miroksilon'dan (*Myroxylon toluiferum*) üretilen ve eczacılıkta kullanılan bir çeşit reçine. || *Peru belsem*'i, özellikle Salvador'da bulunan *Miroksilon pareirae*'dan üretilen ve eczacılıkta kullanılan reçine. || *Stiraks belsem*'i. Bk. STİRAKS.

— Miner. *Mumya belsem*'i, Mısırlıların mumyalama işlerinde kullandıkları bir çeşit zift.

— ANSİKL. Bot. ve Ecz. *Belsemler*, hoş kokuları, alkoldeki kısmî çözünürlükleri ve benzoik veya sinnamik asit oranlarıyle belirli bitkisel menseli tabiî ürünlerdir. Başlıcaları aselbent, Tolu belsem'i ve stiraks'tir. Deriye sürülmek veya friksiyon için hazırlanan, opoldeldok belsem'i ve Nerval belsem'i gibi karışımlara *yapma belsem* adı verilmektedir. Eskiden yanlış olarak, belsemli veya sakinleştirici maddelerden itibaren elde edilen galenik müstahzarlara da *fioraventi, komandör* v.b. *belsem*'i adı verilirdi. (L)

BELSEM ağacı i. Sıcak bölgelerde yetişen sedefotugillerden ve burseraceae familyasından ağaç veya ağaççık (İlmî adları: *balsamea, commiphora* [burseraceae'dan], *amyris* [sedefotugillerden]).

— ANSİKL. *Belsem ağacı*'nın Kızıldeniz kıyılarında, Hindistan, Madagaskar ve Senegal'de yetişen elli kadar türü vardır. Afrika belsem ağacından (*Balsamea africana*), eskiden eczacılıkta kullanılan bir reçine çıkarılırdı. Afrika ve Arabistan'da yetişen, *Commiphora simplicifolia, B. Myrrha* ve *B. opobatsamum*'dan mürrisafi denen ve yakıldığı zaman kuvvetli bir koku çıkaran bir çeşit günlük elde edilir.

B. opobalsamum'un Yahuda, Gilead, Mısır, Kahire, İstanbul «beyaz günlük ağacı» gibi daha birçok adı vardır. (Dioskorides ve yunan hekimleri buna balsamon derlerdi.) Mekke, Kahire, İstanbul veya Yahuda günlükleri bu ağaçtan elde edilir. Venezuella'da yetişen Amyris balsamifera'nın odunu, kandil ve meşale olarak kullanılır. (L)

BELSOĞUKLUĞU i. Gonokok denilen bir mikrobun döl ve sidik yolunda meydana getirdiği hastalık.

— ANSİKL. *Belsoğukluğu* bulaşıcı bir hastalıktır; doğrudan doğruya dokunma yoluyle geçerse de daha çok cinsî münasebet sırasında bulaşır. Mikrop cinsel organlara yerleşir, fakat oradan öteki organlara da geçebilir. Çocuk yapma yetisini yok edişi ve bulaşıcılığı sebebiyle, toplumsal bir hastalık niteliği taşır ve önleyici tedbirleri gerektirir.

Erkekte belsoğukluğu. Temastan 2 - 5 gün sonra sidik yolunda irinli bir akıntı belirir ve küçük aptes çok acı verir. Bu devrede tedavi edilirse, çabuk geçer; aksi takdirde sidik torbası, prostat ve erbeziüstü iltihaplarına yol açar. Özellikle sidik yollarında darlık gibi sıkıntılar bırakabilir. Bu da uzun tedaviye ihtiyaç gösterir. Ayrıca cinsel organlardaki hastalık iyileştikten sonra bile kısırlığa sebep olabilir.

Kadınlarda belsoğukluğu. Önce döl ve sidik yolunda ağrıyle birlikte irinli akıntı belirir. Hastalık buradan daha içerideki organlara geçerek dölyatağı ve dölyatağı yolu iltihaplarına yol açabilir. Bu takdirde tehlikelidir, çünkü kısırlığa sebep olabilir. Belsoğukluğu erkekte ve kadında döl ve sidik yolları dışında da hastalıklara yol açabilir: septisemi, eklem iltihabı, göz iltihabı gibi.

Belsoğukluğu kötü ve toplumsal bakımdan tehlikeli bir hastalık olduğu için ciddî bir tedaviye ihtiyaç gösterir. Hastalık başlar başlamaz tedavi uygulanırsa, antibiyotikler sayesinde çoğu zaman çabuk iyileşme sağlar. Müzminleşmiş olan hastalığın tedavisi güç ve sonucu şüphelidir. (L)

BELT (BÜYÜK—), Danimarka'da boğaz, Kattegat ile Baltık denizini birbirine bağlayan boğazların başlıcası. Fyn ve Sjaelland adalarını birbirinden ayırır. Uzunluğu 60 km, genişliği 16-30 km. (L)

BELT (KÜÇÜK—), Danimarka boğazlarının en dar ve en batıda olanı, Kattegat ile Baltık denizi arasında. Uzunluğu 65 km; genişliği 600 m ile 15 km arasında değişir. Fyn'i Fredericia'dan (Iylland) ayırır. Middelfart (Fyn) ile Jylland arasında, küçük Belt üzerinde bir köprü vardır. (L)

BELTİRLER, Abakan Türkleri, Minusink Türkleri ve Sagay Tatarları gibi çeşitli adlarla da anılan Abakan boylarından biri. Yenisey ırmağı boyunda ve kollarında oturan Beltirler, çiftçilik, hayvancılık ve demircilik işlerini çok iyi bilirler. Hıristiyan oldukları halde şamanizmin bütün geleneklerini muhafaza etmişlerdir. 1897 Sayımına göre 5 000, 1926 sayımına göre 12 000 nüfusu olduğu tespit edilen Beltirlerin idare merkezi Abakansk şehridir. Taban-beltir, Sarığ, Soyon, Akçıstar, Karaçıstar, Beltirlerin belli başlı oymaklarından birkaçıdır. Beltirler, türk dillerinin kuzeydoğu grupunda olan Abakan şivesinin bir çesidini konuşurlar. Dilleri *d*> *z*> *y*'de daha fazla *z* taraftarıdır. Ligeti tasnifine göre, bu şive doğu türkçesinin Sibirya grubunda Koybal, Kaç, Sagay, Kızıl, Sor, Küerik ve Çolım'la birlikte 1. b. zümresindedir. Samoyloviç'in tasnifinde Beltirlerin konuştuğu dil *z* grubunun asıl *z* bölümünün tağ kısmındadır. Radloff tasnifinde de beltir dili doğu Türk çesinin Abakan grubundan olduğunu ve başta Sagay olmak üzere Koybal, Kaç ve Kızıl lehçelerinin yakın akrabası olduğunu belirtiyor. Bazı bilginler, birbirine çok benzedikleri için Sagayca ve Beltirce'nin ayrı ayrı lehçeler olduğunu kabul etmezler.

Beltirce konuşulan bölgenin batısında Altay grubundan olan Şor lehçesi doğusunda da Beltirceyle aynı gruptan olan Sagay lehçesi konuşulur. 1930 Yılında Sagay ve kısmen de Beltir lehçesi esas alınarak Abakanlılar için Hakas adı verilen müşterek yazı dili meydana getirildikten sonra Beltirce mahallî lehçe halinde kaldı. Halen Hakas dili Hakas Muhtar bölgesinde kullanılan dildir. (M)

Beltrami, *commedia dell'arte*'nin kişilerinden. Pantalone'yi andırır. XVII. yy. başlarında oyuncu Niccolo Barbieri tarafından canlandırıldı. (L)

BELTRAMİ (Eugenio), italyan matematikçisi (Cremona 1835-Roma 1900). Bologna üniversitesinde analiz profesörlüğü yaptı (1862), Feuerbach ve Steiner'in dokuz nokta koniği teoremlerini genelleştirdi. Diferansiyel parametreler teorisinde, Lamé'nin uzayda alınmış bir noktanın fonksiyonu için bulduğu sonuçları, eğri bir yüzeyde seçilmis bir noktanın fonksiyonuna uyguladı; böylece karmaşık bir değişkenin incelenmesi için, düzlemde kullanılan metotların eğri bir yüzeye uygulanmasına imkân verdi. Öte yandan, değişmez negatif eğrilikli yüzeylerin (yalancı küreler), Lobaçevski'nin düzlem geometrisiyle (Eukleides geometrisine uymaz) tamamen veya kısmen aynı özelliklere sahip olduğunu ortaya koydu. Pisa üniversitesinde jeodezi profesörlüğü (1863), Bologna (1866), Roma (1866) üniversitelerinde mekanik profesörlüğü, Pavia üniversitesinde (1876) matematik, fizik profesörlüğü yaptı. Esneklik. elektrik ve hidrodinamik teorilerini önemli ölçüde geliştirdi.

Accademia dei Lincei (Lincei akademisi) ve Accademia delle Scienze di Bologna (Bologna Bilimler akademisi) üyesi oldu. (L)

BELTRAMİ (Luca), italyan mimarı (Milano 1854-Roma 1933). Doğduğu şehrin Güzel Sanatlar akademisinde okudu, sonra öğrenimine devam etmek için Paris'e gitti; belediye binası insaatında müfettiş oldu. İtalya'ya dönüşünde çeşitli onarım işlerine (Pavia manastırı, Sforza'lar şatosu, Milano katedralinin cephesi) katkıda bulundu. (L)

BELTRAN (Washington), urugaylı gazeteci ve siyaset adamı (doğ. 1914). Union Blanca Democratica üyesi, 1965-1966 arası

Foto. Santos Yubero, Camera-Press-Holmes (LAROUSSE)

Hükûmet Millî konseyinin başkanıydı. (L)

BELTRAN Y MASSES (Federico), ispanyol ressamı (Barcelona 1885-Paris 1949). Zarif ve usta üslûbuyle birçok portre (*Marie Gerbault*, Offices) ve özellikle, renklerinin parlaklığı ile dikkati çeken tablolar yaptı. (Modern Millî Güzel Sanatlar müzesi.) [L]

BELTSY. Bk. BİYELTSY.

BELUCİSTAN. Bk. BÜLUCİSTAN.

BELUÇLAR veya **BELUCİLER** Bk. BÜLUCİSTAN.

Beluga, kıyı gezileri için kullanılan, yelkenli küçük yat. Beluga, altı düz, salma omurgalı, içinde yatılabilen bir teknedir. 1943'te bu tip üzerinde çalışılmış, kısa zamanda Fransa'da ve yabancı ülkelerde büyük ilgi görmüştür. Sluplardaki *huri* tipi veya *markoni* tipi yelkeni vardır, çok hızlı gider, bu yüzden yarışlarda *tektip* olarak kullanılabilir. Boyuna nispetle çok denizci olduğundan gerekli güvenliği sağlar. Beluga bir römorka konup 10 beygir gücünde motorlu bir araçla kolayca karada çekilebilir. Sahibinin rahatça yararlanabileceği bir kamarası da vardır. Yazın güverte üzerine açılacak bir tente altında ayrıca iki kişi yatabilir. Yardımcı olarak tekneye sabit veya takma bir motor konabilir. Özellikleri: boy 6,50, genişlik 2,23 ve salma omurga dahil çektiği su 1,14 metre, yelken yüzeyi 20 metrekare (üç köşe bir randa ve bir flok) ağırlık 850 kilodur. (L)

BELÛM veya **BÜL'ÜM** i. (ar. *bel'ūm*). *Esk.* Gırtlak, hançere. (M)

BELÛT i. (ar. *belūt*). Esk. Bot. Meşe ağacı. ‖ Meşe ağacının meyvesi, palamut. ‖ *Belût-ü-larz*, yer palamudu. ‖ *Belût-ü-lmelik*, kestane.

◆ **Belûtiye** çoğl. i. *Esk.* Palamutlar. (M)

BELVEDERE i. (ital. *bello*, güzel, *vedere*, görmek'ten fr. *belvedere*). Güzel manzaralı bir yapının çatısındaki taraça. ‖ Örnekseme yol. Bir tepecik veya taraça üzerindeki çardak. ‖ Çimen şevlerle yükseltilen ve desteklenen platform. ‖*Teşm.yol.* Bir park, bahçe içindeki küçük yapı. ‖ Parkla çevrili, güzel manzaralı saray.

— ANSİKL. *Belvedere*'lerin en ünlüsü, papa İnnocentius VIII'in yazlık sarayıdır. Julius II zamanında burası Bramante tarafından iki galeri koluyle Vatikan'a bağlandı. Apollon, Antinous ve Belvedere torsosu gibi ilkçağ heykelcilik eserleri bu binanın avlusunda bulunur. (L)

Belvedere (Polonya dilinde *Belweder*), Varşovada (1659) saray. Ampir üslûbunun sürdürücüsü mimar Kubıckı tarafından onarıldı (1822). Stanislas August, bu sarayda bir çini porselen imalâthanesi kurdu. Polonyanın rus valilerinden sonra, Belvedere'de Pilsudski oturdu. (L)

Belvedere Apollo'nu, M.Ö. IV. yy.'dan kalma yunan heykeli. Heykeltıraş Leohares tarafından yapıldığı sanılmaktadır. İkinci klasik devir sanat ekolüne girer. Atina'daki Apollon Patrossos tapınağı için tunçtan yapıldı. Elde bulunan tek kopyası Roma'da Vatikan müzesinde, Belvedere salonunda teşhir edildiğinden bu adla anılmaktadır. (M)

BELVÜ i. (fr. *belle*, güzel ve *vue*, görünüş'ten), «güzel görünüş, güzel manzara» anlamında bir söz. (Bizde otel ve gazinolar tarafından ad olarak kullanılıyor: *Belvü palas.*) [M]

BELZEBUTH veya **BELZEBUL** (yorumu tartışmalı ibranî asıllı kelime: *sinekler tanrısı* veya *pislik tanrısı* veya *cehennem âlemi tanrısı*). Filistinlilerin tapındığı bir tanrı iken. Yeni Ahit'te şeytanların başı olarak nitelenmiştir. (L)

BELZONİ (Giovanni Battista), italyan seyyahı (Padova 1778-Gato 1823). 1815'te Mısır'a gitti, ingiliz konsolosu Salt'ın hizmetinde eski eserler arama işinde çalıştı. Giza'da Khafre ehramına girdi, İbsanbul mabedini meydana çıkardı ve Krallar vâdisi'nde araştırmalar yaptı. (L)

BELZU (Manuel Isidoro), bolivyalı general (La Paz 1808-ay.y. 1865). Diktatör Velasco'yu Yamparaez'de (1848) yendi, 1855'e kadar cumhurbaşkanı oldu. Zalim ve demagog bir kimseydi. Suikasta uğradı (1850) ve kurtuldu. General Tellez'in yönettiği kanlı bastırma hareketine önayak oldu. Köleliği kaldırdı; kanunlarda reform ve Bolivya'da ilk sayımı yaptırdı. 1865'te Melgarejo'ya karşı ayaklandı, ama esir düştü ve öldürüldü. (L)

BEM (Josef) [Türk tarihindeki adıyle **Murad Paşa**], polonyalı general, Polonya ve Macaristan hürriyet kahramanı (Galiçya-Tarnow 1794-Halep 1850). On sekiz yaşında iken topçu teğmeni olarak Napolyon'un Rusya seferine katıldı (1812). 1815'te Kongre Polonyası kurulduktan sonra yüzbaşı rütbesiyle Varşova topçu okulu profesörlüğüne tayin edildi. 1830-1831 Polonya hürriyet savaşında general oldu. Ostrolenka'da kahramanlık gösterdi. Polonya millî ayaklanmasının başarısız kalması üzerine önce Leipzig'e, sonra Paris'e gitti. Ekim 1848'de Viyana'da ihtilâlcilerin başında savaştı. Sonra Macaristan'a gitti ve Macaristan naibi Kossuth Lajos tarafından Erdel macar orduları başkumandanlığına tayin edildi (aralık 1848). Avusturya ve rus ordularına karşı savaştı, fakat Segesvár (Sighişoara) savaşında büyük düşman kuvvetleri karşısında yenildi (31 temmuz 1849). Macar vatanseverleriyle Türkiye'ye sığındı. Müslümanlığı kabul ederek Murad Paşa adını aldı. Halep valiliğine tayin edildi ve Halepte hıristiyanlara karşı çıkan arap isyanını bastırdı (kasım 1850). Bem'in adı, onun ordusunda çarpışan büyük macar istiklâl şairi Petöfi Sandor'un şiirlerinde yaşatıldı. Kemikleri, 1929'da Halep'ten Polonya'ya götürüldü. Savaş sanatı, tarih ve matematik üzerine yazıları vardır. (M)

BEMA i. (yun. k.). İki buçuk ayak veya bir adım uzunluğunda eski yunan uzunluk ölçüsü. ‖ Bazilika ve kiliselerde mihrabın önünde yer alan kutsal kürsünün adı. (LM)

BEMA i. (yun. k.). Esk. yun. Hatipler kürsüsü. ‖ Bir tiyatronun sahne önü. (L)

BEMBA i. Bantu dili, Kuzey Rodezya'da konuşulur. (L)

BEMBERG i. (tes. edil. ad.). Selülozun amonyaklı bakır çözeltisinde çözünme özelliğinden faydalanarak elde edilen sunî ipek. (Bu sunî ipek ticarette çok defa yanlış olarak *bakırlı sunî ipek* diye anılır.) [L]

BEMBEX i. Yabanarısına benzeyen böcek. Karnı, bir sapcıkla göğse bağlı, sarı ve kara çizgilidir.

— ANSİKL. *Bembex* yuvasını yerin içine yapar. Kurtçuklarını, günü gününe avladığı eristalis, staratiomys, karasinek gibi kısaduyargalı çiftkanatlılarla besler. Zarkanatlıların sphegidae familyasındandır. (L)

BEMBİDİON i. Küçük ağılı böcek. Soğuk ve ılıman bölgelerde genellikle su kenarlarında yaşar. (Kınkanatlıların carabidae familyasından.) [L]

BEMBO (Pietro), italyan kardinali ve hümanisti (Venedik 1470-Roma 1547). Latince bilgini ve yunancada Konstantinos Laskaris'in öğrencisiydi. Edebî eserleri italyan hümanizmasının gelişmesinde önemli bir evredir; şiirleri, Petrarca ve Ronsard'ın etkisindedir. Bembo, aynı zamanda halk dilinin (toscana lehçesi) latinceye eş bir yetkinliğe erişeceğini savunan nesir yazarlarından (*Asolani*, 1505) biridir. (L)

BEMENTİT i. (fr. *bémentite*). Miner. Demir, çinko ve magnezyum karışık sulu manganez silikat. (L)

BEMM i. (ar. *bemm*). *Esk.* Bk. BAMTELİ.

BEMOL i. (ital. *b molle*, yumuşak b). Bir ölçü içinde, notanın önüne konulunca, o notayı ölçünün sonuna kadar yarım ta ton indiren işaret. 7 Bemolun sırası şöyledir: *si, mi, la, re, sol, do, fa.* ‖ *Çift bemol,* ilgili notayı tam bir ton indiren işaret.

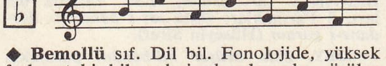

◆ **Bemollü** sıf. Dil bil. Fonolojide, yüksek frekanstaki bileşenlerin bazılarında görülen alçalma veya zayıflamanın akustik yönden nitelediği ayırıcı özelliğe verilen ad. (Telaffuz anında gırtlağın ön veya arka deliğinde daralma, art damaksı bir ses çıkarma anında ise genişleme görülür (örneğin, yuvarlak ünlüler veya gırtlaktan çıkan ünsüzler bemollüdür.) [L]

BEMONT (Charles), fransız tarihçisi (Crosy 1848-ay.y. 1939). İngiltere tarihi üzerine çalışmalar yaptı: *Simon de Monfort* (1884), *Chartes des Libertés Anglaises* (İngiliz Özgürlüğünün Temel Belgeleri) [1892]. *Académie des İnscriptions*'a (Yazıtlar Akademisi) üye seçildi (1919). [L]

BEN. Tekil birinci şahıs zamiri: *Kâmran, ben asıl bu sabah, senden ayrıldım* (R. N. Güntekin). *Kalbinde keder ben, ruhunda gam ben / Her sabah ağlayan ben, her akşam ben* (F. N. Çamlıbel).

— ÇEŞ. DEY. *ben ben demek,* daima kendini düşünmek, bencillik göstermek. ‖ *Benim diyen,* kendine güveni olan, işinin ehli olan.

— Dil bil. Tekil birinci şahıs zamiri olan *ben* Türkçe'nin ilk devirlerinde de *ben* idi. Sonra Eski Türkçe'nin başlarında *men* ve *min* şekli de ortaya çıkmıştır. Eski Türkçe'de *men* ve *min*'in yanı sıra *ben* de kullanılmıştır. Batı Türkçe'sine yalnız *ben* ve *men* geçmiştir. Eski Anadolu Türkçesi'nde *ben* kullanışı daha yaygındır; *men* Azerî sahasında kullanılmış ve orada yerleşmiştir. Osmanlı sahasında ise yalnız *ben* kullanışı hâkim olmuştur. Şahıs zamirlerinde çekim esnasında kök değiştirme olur. İlgi hali (genitif) Eski Türkçe'de (*ng* sesi veren geniz *n*'si ile) *benin, menin* ve *minin* Eski Anadolu Türkçesi'nde *benüm, binüm* ve *menüm* idi. Bugün *benim*'dir. Yükleme (akuzatif) Eski Türkçe'de *bini, mini* ve *meni*, Eski Anadolu Türkçesi'nde *beni, bini* ve *meni* idi. Bugün *beni*'dir. Verme hali (datif), Eski Türkçe'de *bana, mana*, Eski Anadolu Türkçesinde *bana* ve *mana* idi. Bugün *bana*. Bulunma hali (lokatif) çekimi Eski Türkçede *minde, minte, mintide* ve *mintede*, Eski Anadolu Türkçesi'nde *bende, binde* ve *mende* idi. Bugün *bende*'dir. Uzaklaşma hali (ablatif) çekiminde Eski Türkçede *mindin* ve *minitin*, Eski Anadolu Türkçesinde *benden, binden* ve *menden* idi. Bugün *benden*'dir.

◆ İ. Psikol. Ferdiyet (bireylik) ve şahsiyet (kişilik) yapan unsur. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikol. *Ben,* öznel yönleriyle ele alınan psikolojik olguların bütününden çıkan bir kavramdır. Demek ki aslında içebakışla ilgili, yani gözlemden, bireyin kendi bilinç hallerinin gözlemini yapmasından doğan bir kavramdır. Böylece ele alındığında, birçok psikologun gösterdiği gibi, benliğin bilimsel ve nesnel çözümlemesi yapılamamakta, böylece benlik her zaman değişen, akıcı bir «bilinç akımı» görünümüne bürünmektedir. Bununla birlikte benlik, kişiliğin bütününü meydana getirir. Bu kişilik öznel yöntemlerle (içebakış) olduğu gibi çeşitli *nesnel* yöntemlerle de kavranabilir. Özellikle, birey kendini yalnız öznel olarak değil, nesnel olarak, duyuları, deneyi, kavramlarıyle ve dil yardımıyle ona imgesini yansıtan toplum aracılığıyle de tanır. *Ben,* bu şekilde tasarlandığı zaman şunları içine alır: öznel bilinç; kişiliğimizin, onu başkalarının kavradığı gibi kavraması; karakterimizin deney kazanması (mizaç, eğilimler, duygusallık, alışkanlıklar, zekâ, kültür v.b.) ve manevî dünyada, toplum içindeki yerimiz üzerindeki, yani kişiliğimiz ve kisi olarak varlığımız üzerindeki kavrayışımız. *Ben'in bütünlüğü*'nü birçok faktör sağlar: vücudumuzun fizyolojik bütünlüğü; özellikle alışkanlıklarla, imgelerle, anılarla, kavramlarla ve zekâ ile gerçekleşen çeşitli bilinç hallerimizin öznel bütünlüğü; kişi olarak varlığımızın hem kendimiz, hem de başkalarının

belsem ağacı

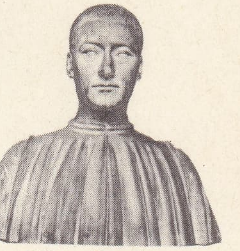

Filippo Strozzi
Maiano'lu BENEDETTO
tarafından

BENEDİCTUS XV

Bénédicité
adlı tablodan detaylar

Foto. Anderson Giraudon Rol (LAROUSSE)

tanıdığı haliyle nesnel bütünlüğü. *Ben* ile *ben-olmayanın* karşıtlığı, çok soyut ve biçimsel olduğundan günümüzde bir kenara itilmiş ve yerini dış dünyanın ve benliğin derin ve somut birliğine bırakmış gibi görünüyor. Nesnel ve öznel olgu olarak nitelenen bu birlik, ruhsal olgunun temel niteliğidir.

Psikanaliz'de *ben*, Freud'un ruhsal cihazla ilgili ikinci kuramında «Es» ve «Über-Ich» (Üstben) ile birlikte ruhsal cihazın üç beliriminden biridir. Ben'in kaynağı (ki Es'in dış âlemle teması sonucunda farklılaşmasıdır) ve muhtevaları, bilinçli, bilinçöncesi veya bilinçdışı olabilir. Ben'in yapısı gerçeklik ilkesinin baskısı altındadır. Ben'in fonksiyonu ise, kişiliğin korunması, gerçeğe uyum ve çatışmaların çözümlenmesidir. || *Ben'in ideali*, birincil narsisizm'den (kişinin kendine karşı duyduğu sevgi) ve çevremizdeki kişilerle ve aile ile özdeşlikten meydana gelen kişiliğin eğilimi; bu özdeşlik, kişinin kendi benliğine karşı beslediği sevgiyi değiştirir ve ikincil narsisizm derecesine düşürür. (Bk. NARSİSİZM.). || *İdeal ben*, çocukluktaki «her şeyi yapabilme» hayalinin daha sonraki özdeşliklerle değişerek aldığı yeni şekil; bu değişme «kahramanlarla özdeşleşme»ye, yani ünlü ve güçlü kişileri benimsemeye dayanak olur. (*Ben'in ideal*'i ile *ideal ben* ayırımı Freud'da yoktur. Nunberg, Lagache ve Lacan gibi bilginler, ideal ben'in oluşumundaki narsisizm'i iyice belirtmek için bu ayrıma başvurmuşlardır.)

◆ **Bana.** Tekil birinci şahıs zamirinin verme (datif) hali: *O bana ne söylüyordu* (Ömer Seyfeddin). *Bunların bana ait olduğunu anladım* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Bana bak!* «beni dinle» anlamında teklifsiz bir seslenme ve tehdit sözü: *Bana bak! Artık çok oluyorsun.* || *Bana mısın dememek*, aldırış etmemek: *Dün fena sıkıldım, akşama kadar / İki paket sigara bana mısın demedi* (Orhan Veli). Dayanmak, dayanıklı olmak..

◆ **Bence.** Tekil birinci şahıs zamirinin eşitlik (ekvatif) hali. Bana göre: *Valiler de emir kulu sayılır. Böyle işler için, bence hükûmette olanları asarlar asarlarsa* (K. Tahir). *Hele buranın misafirlik olmadığı bence katiyen tahakkuk etmişti* (Ahmed Rasim).

◆ **Benci** sıf. (birinci şahıs zam. *ben* ve *-ci*, eki'nden). *Yeni*. Yalnız kendini düşünen, hodbin.

— DEY. *Ben benci*, bencil, her şeyde «ben»i düşünen.

◆ **Bencileyin** (*ben* ve *-cileyin*, eşitlik eki). Benim gibi: *Sen de bencileyin, bu kadar garip, bu kadar yoksul* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bir garip ölmüş diyeler / Üç günden sonra duyalar / Soğuk su ile yuyalar / Şöyle garip bencileyin* (Yunus Emre).

◆ **Bencilik** i. *Yeni*. Kendini düşünme: *İyilik dileğinin bize vergi olduğunu sanıp başkalarında ancak kötülük canavarını görmek, benciliğin, bencilikten de daha utanılacak bir şey olan bizciliğin, her türlü kinin başlangıcıdır* (N. Ataç).

◆ **Bende.** Tekil birinci şahıs zamirinin bulunma (lokatif) hali: *Bende bulunanların hepsini aldılar.*

◆ **Benden.** Tekil birinci şahıs zamirinin uzaklaşma (ablatif) hali: *Bu ellerimin öpüldüğü birkaç saniyede benden bir dünya istenebilirdi* (S. F. Abasıyanık). *Haydi bendensiniz, hepiniz dedi-Yaşa be miras mı yedin* (B. Felek).

— DEY. *Benden de al o kadar*, «ben de aynı fikirdeyim» anlamında: *benden de al o kadar, dedi, insanların yüzde doksan dokuzuna bakkal hesabından fazla matematiğin lüzûmu yoktur* (P. Safa).

◆ **Beni.** Tekil şahıs zamirinin yükleme (akuzatif) hali: *Kâmil beyefendi düne kadar beni gördükçe size selâm yollar* (K. Tahir). *Allah beni affetsin* (Sabahattin Ali).

◆ **Benim.** Tekil birinci şahıs zamirinin ilgi (genitif) hali: *Benim ağzım sıkıdır* (H.R. Gürpınar). *Acaba evim hâlâ benim mi idi* (F. R. Atay). [ML]

BEN i. Deride benek veya ur şeklinde beliren ve çoğu zaman doğuştan gelen embriyon kökenli cilt kusuru. Doğduktan çok sonra, hattâ ihtiyarlıkta bile ortaya çıkabilir: *Güzel sevme derler nasıl sevmeyim / Kaşlar arasında çifte benler var* (Karacaoğlan).

— ÇEŞ. DEY. *Ben düşmek*, beneklenmek, ben çıkmak. || *Benli benek*, teninde çok sayıda leke olan.

— Meyvc. *Üzüme ben düşmesi*, olmağa yani kararmağa başlayan tanelerin üzerinde lekelerin belirmesi.

— ANSİKL. Birkaç çeşit *ben* vardır: 1. *Renkli benler*, esmer veya siyahımsı benekler halindedir; gebelikte, güneşte çok kalınca çoğalır (ciğer lekeleri, lentigo); 2. *Kabarık benler*, yumuşak (etbeni) veya sert olur (bazıları kıllı da olabilir, *kıllı benler);* 3. *Damarlı benler*, pembe veya morumsu renkte dümdüz olabileceği gibi (şarap lekesi, doğuştan benek), dudak, burun, gözkapağı, kulak ve dilin biçimini bozacak şekilde kabarık da olabilir. 4. *Siğil benler*, çizgili veya bölütlü olur. Benlerin tedavisi özelliklerine göre değişir: renkli benler için elektrik tedavisi; damarlı benler için radyum tedavisi uygulanır.

◆ **Benli** sıf. Beni olan, teninde ben bulunan: *Ala gözlü benli dilber / Sen d'olasın benim gibi* (Karacaoğlan). [LM]

BENADİR çoğl. i. (ar. *bender*, iskele'den *benādir*). *Esk.* Ticaret limanları, iskeleler. (M)

BENADİR (*Barr al-Banādir*, «limanlar kıyısı»), Afrika'da (Somali) kıyı kesimi. Bk. Özellikle *Mogadişu*. (L)

BENÂKİTÎ (Fahrüddin Ebu Süleyman Davud bin Muhammed), iranlı şair ve tarihçi (öl. 1330). İran'daki ilhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından «melik-üş-şuara» olarak seçildi (1301-1302). Olcayto devrinde gözden düştü, Ebu Said Bahadır Han devrinde itibarını tekrar kazandı. Bu hükümdarın emriyle İlhanlılar tarihini yazdı (1317-1318). *Ravzatü ül-il-Elbab fi-Tevarih-il-Ekâbiri vel-Ensab* (Soyluların ve Büyüklerin Tarihleri için Sağduyu Sahipleri Antolojisi) adlı bu eser dokuz bölümdür. Son yılların olayları dışında, Reşidüddin'in *Cami-üt-Tevarih*'inin (Tarihlerin Toplamı) bahis sıraları değiştirilmiş ve kısaltılmış seklidir. Eserin Çin tarihinden bahseden sekizinci kısmı A. Müller tarafından 1677'de yayımlandı. Benâkitî'nin şiirlerinden birini Devletşah nakletmiştir. (M)

BENALCAZAR veya **BELALCAZAR** (Sebastian MOYANO), ispanyol kâşifi (Córdoba'da Belalcazar 1480-Kolombiya'da Cartagena 1551). Önce Panama kıstağını gezdi, sonra Pizarro ve adamlarıyle birlikte Peru'ya gitti. Atahualpa'nın ölümünden sonra (1533) Quuito'yu ele geçirdi. Sonra Kolombiya'ya, Popayan'ın ülkesine girerek Santiago de Guayaquil'i kurdu, aradığı altını bulamayınca Peru'ya döndü. Başarılı, ama zalim ve her yola başvurabilecek bir yönetici idi. 1550'de görevinden uzaklaştırıldı. (L)

BENALUKA. Coğ. Bk. BANALUKA.

BENA-LULUA'LAR, Kongo'da zenci halk. Yüz çizgileri basit ve uyumlu renklerle kaplanmış maskeler, kadın veya erkek heykel ve heykelcikleri yaparlar; bunların esrarlı güzelliklerine karşı, zırhlı ve silâhlı önderleri temsil eden heykeller son derece çirkindir. Yapılış bakımından tümü çok özenli eserlerdir. (L)

BENÂM sıf. (fars. *be-*, önek ve *nām*, isim'den, *benām*). *Esk.* Ünlü, meşhur: *Sen Kâbe gibi kendini hürmetle benâm et!* (Ziya Paşa). *Bakınız, Avrupa'nın en benâm şücanından Kayser-i Rum, gök gürültüsünden, meşhur Türen örümcekten korkarmış!* (Cenab Şahabeddin).

— DEY. *Esk. Benâm-ı cihan*, dünyaca meşhur. (M)

BENÂN i. (ar. *benān*). *Esk.* Parmak uçları. || Parmaklar: *Öptü ser-i benânını dürdane-i garam* (Hüseyin Siret).

— DEY. *Esk. Müşar bil-benân*, parmakla gösterilen meşhur. (M)

BÉNARD (Charles), fransız filozofu (Seine-Maritime'de Sainte-Foy 1807-öl. 1898). Eserleri *Cours d'Esthétique de Hegel, Analysé et Traduit* (Hegel'in Estetik Derslerinin Analiz ve Çevirisi) [1840-1851], *la Philosophie Ancienne* (Eski Felsefe) [1885]. (L)

BENARES veya **BANARAS** bugün **Varanasi**, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir. Ganj'ın sol kıyısında; 573 600 nüf. Benares, Hindular'ın büyük bir kültür merkezi ve kutsal şehirlerinden biridir. Günahlarından arınmak için her yıl Benares'e gelen kalabalık hacı toplulukları, büyük mabet ve camilerin altında, merdivenlerin dibinde Ganj'ın sularıyle yıkanırlar. Eski şehrin dar, kalabalık, küçük sokaklarında sıralanan esnaf atelyelerinde bakır, fildişi ve değerli taşlar işlenir; lüks kumaşlar, ince bezler, zengin ipekli ve brokarlar dokunur. Benares'in tarihî ve dinî önemi İsa'dan önce VI. yy.dan beri sürüp gelmektedir. — Arkeologlar bu şehrin bulunduğu yerde M.Ö. birinci binyılda kurulan ve M.S. VII. yy.a kadar kullanılan bir yerleşme merkezi buldular. (L)

BENÂT çoğl. i. (ar. *bint*, kız, kız çocuk'tan *benāt*). *Esk.* Kızlar: *Güneş ziyasını içmiş benât-ı habu serab* (Ahmed Hâşim). || Kız evlâtlar. || Kuklalar, bebekler.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Benât-ı dehr*, hayatın uğursuz kızları (uğursuzlukları). || *Benât-ı Havvâ*, Havva kızları, kadınlar. || *Benât-ı sadr*, harikulade bir zekânın verdiği ilham. || *Benât-ül-lahm*, etli, butlu şişman kızlar.

— Esk. Astron. *Benât-ı na'ş-ı kübrâ*, Büyükayı yıldız kümesi. || *Benât-ı na'ş-ı suğrâ*, Küçükayı yıldız kümesi. (M)

BENAVENTE, İspanya'da (Leon, Zamora ili) şehir; 11 100 nüf. Roman üslûbunda kiliseler. (L)

BENAVENTE (Jacinto), ispanyol tiyatro yazarı (Madrid 1866-ay.y. 1954). Çeşitli tiyatro türlerinde iki yüze yakın eser yazdı. Göreneklerin ve tutkuların duyarlı bir gözlemcisi idi; bütün Avrupa akımlarını oyunlarına ustalıkla uydurabildi. İspanyol tiyatrosuna gelişme yolları açtı. Eserleri: *El Nido Ajeno* (Yabancı Yuva) [1894], *Senora Ama* (Ev Sahibi Kadın) [1908], Ateşli ve yoğun bir köy trajedisi olan *La Malquerida* (Sevilmeyen Kadın) [1913] ve asıl ününü yapan, italyan üslûbundaki komedisi *Los Intereses Creados* (Yaratılan Çıkarlar) [1909]. Benavente, 1922 Nobel edebiyat ödülünü kazandı. (L)

BENAZECH (Charles), ingiliz ressamı ve gravürcüsü (Londra1767-ay.y. 1794). Birçok tablosunda Louis XVI'nın son günlerini canlandırdı (Versailles müzesi). [L]

BENC i. Bk. BENG.

Bence-Jones proteinleri, katmerli miyelomlarda çok sık rastlanan, özel tipte proteinler. (L)

Bence-Jones tepkimesi, sidikte albümoz veya Bence-Jones proteinleri bulunup bulunmadığını gösteren tepkime. (Bk. ALBÜMOZÜRİ). [L]

BENCİ Dİ CİONE, italyan mimarı (öl. 1388). Floransa katedralinin yapımına katıldı, Orsanmichele katedralinin yapımını yönetti ve Loggia dei Lanzi'nin planlarını hazırladı. (L)

BENCİL sıf. (birinci şahıs zam. *ben* ve *-cil*, eki'nden). Yalnız kendini düşünen, kendi çıkarını başkasınınkinden üstün tutan. *Esk.* Hodbin, hodkâm: *Her kimse kendi basına bencil bir merkezdir* (H. R. Gürpınar). *Biraz bencildi, biraz vehimliydi, ama servete eğilmez, kuvvete eğilmez...* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Bencillik** i. Başkalarının çıkarını hiçe sayarak insanın kendine ve kendi yaptıklarına aşırı derecede düskün olması: *Her yiğidin kârı olamayan marifeti kendi hünerleri sayarak övündüklerinden izzeti nefisleri okşanır, bencillikleri tatmin edilir* (R.H. Karay). || *Teşm. yol. İkili*, üçlü bencillik, iki, üç kisinin bütün sevgi ve çıkarlarını sadece birbirlerine bağlamaları: *Aşk ikili bir bencilliktir.*

— Ahl. Fertleri kendilerini korumağa ve belirtmeğe yönelten içgüdülerin bütünü.

— Fels. Bütün bilgi unsurlarını ve bağıntılarını «ben» de bulan görüş.

— Psikol. Bilinçli hareketlerin içgüdüsünün kendi çıkarını düşünmek olduğunu ileri süren görüş. || *Bencillik yitimi*, şahsiyeti kaybetme.

— Tar. telm. ***Kutsal bencillik***, İtalya başbakanı A. Salandra'nın, yeni hükûmeti kurarken (8 ekim 1914) kullandığı deyim; başbakan, bu sözle, alman-fransız anlaşmazlığında memleketinin tarafsız kalacağını ve İtalya'nın çıkarından baska hiç bir şeyi hesaba katmayacağını belirtmek istemişti. (ML)

— BEND ek. (fars. *besten*, bağlamak'tan, — *bend*). *Esk.* [Bağlayan veya baglanan,

bağlanmış anlamında terkipler meydana getirir]. *Bâzu-bend.* Bk. PAZU. ‖ *Div-bend,* devleri bağlayan. ‖ *Kale-bend,* kalede cezasını çekmeye mahkûm. ‖ *Pranga-bend,* pranga ile cezasını çekmeye hüküm giyen. ‖ *Zincir-bend,* zincire vurulmuş olan. (M)

BEND i. Bk. BENT.

BENDA (Julien), fransız filozofu ve romancısı (Paris 1867-Fontenay-aux-Roses 1956). Ecole centrale'a girdikten sonra Sorbonne'a devam etmek için oradan ayrıldı. 1898'de Dreyfus olayı üzerine bir yazı dizisiyle *Revue Blanche*'da yazarlığa başladı. Péguy ile tanışıp *Cahiers de la Quinzaine*'e yazdı. Daha ilk eserlerinde heyecan, duyum ve seziş alanına giren her şeyi akıl adına reddeden ve hor gören bir tavır takındı. *Dialogue d'Eleuthère*'den (Eleutheros'un Konuşmaları) [1911] sonra Bergson'culuğa karşı ağır bir saldırıya geçti (1912). Sonra felsefî bir roman olan *Ordination* (Takdis) [1913], *Sur le Succès du Bergsonisme* (Bergson'culuğun Başarısı Üzerine) [1914], çağdaş fransız toplumunun estetiği üzerine bir deneme olan *Belphégor*'u (1919), *Les Amorandes*'ı (1922) yayımladı. 1927'de aydınlara karşı şiddetli bir yergi olan *la Trahison des Clercs* (Aydınların İhaneti) büyük yankı uyandırdı. Böylece Benda, en büyük etki devresine ulaştı. Düşüncesini durmadan geliştirip, olgunlaştırdı. *La Fin de l'Eternel* (Ebedînin Sonu) [1929], *Essai d'un Discours Cohérent sur Les Rapports de Dieu et du Monde* (Tanrı ve Dünyanın Karsılıklı İlişkileri Üzerine Tutarlı bir Öğreti Denemesi) [1931], *Discours à la Nation Européenne* (Avrupa Ulusuna Hitap) [1933], *un Régulier Dans le Siècle* (Yüzyılda Düzgün Bir Kişi) [1938]. 1943'teki *La France Byzantine ou le Triomphe de la Littérature Pure* (Bizanslaşmış Fransa ve Şekilci Edebiyatın Zaferi) adlı kitabı uzun tartışmalara yol açtı. Ayrıca şu eserleri de yazdı: *Du Style d'Idées* (Düşüncelerin Üslûbu Üzerine) [1948], *Les Cahiers d'un Clerc* (Bir Aydının Defteri) [1949]. (L)

BENDA'LAR, bohemya asıllı müzisyenler ailesi. — FRANZ, kemancı ve besteci (Bohemya'da Altbenatek 1709-Potsdam 1786), Prusya kralı Friedrich II'nin orkestrasında çalıştı. Zamanının en ilgi çeken kemancılarından biriydi. Daha çok keman için eserler bıraktı. — GEORG ANTON (Altbenatek 1722-Köstritz 1795), öncekinin kardeşi. Özellikle sahne eserleriyle tanındı, ayrıca âyinler, kantatlar ve çeşitli çalgılar için besteler yazdı. (L)

BENDAVİD (Lazarus), alman matematikçisi ve filozofu (Berlin 1762-ay.y. 1832). Cam cilâ işçisiydi. Sonra matematik, felsefe ve eski ibranî medeniyetini inceledi. Berlin'deki yahudi okulunun müdürü oldu. *Kant Üzerine Dersler, Haz Üzerine Deneme* (1792) adlı eserleri ve yahudi takvimi üzerine çalışmaları vardır. (L)

BENDE i. (fars. *bend,* bağlama'dan *bende*). *Esk.* Bağlanmış kimse, esir: *Münevverler Sarayın bendeleri idiler* (Ziya Gökalp). ‖ Kul, köle: *Kendi sultan degil amma ki nice sultanı / Maksadı üzre eder bende gibi istimal* (Ziya Paşa). ‖ Sultanın emrinde olan herkes: *Sancak beyi lâzımsa, padişahın müçerreh bir bendesi yok mu?* (Namık Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bende-i direm-harîde,* para ile satın alınmış köle. ‖ *Bende-i dirine,* eski, yaşlı köle. ‖ *Bende-i ferman,* ferman kölesi. ‖ *Bende-i halka be-gûş,* kulağı küpeli köle. ‖ *Bende-hâne,* ev (tevazu sözü olarak kullanılır). ‖ *Bende-hârîde,* satın alınmış köle. Taraftar. ‖ *Bende-nüvâz,* kölesine iyi muamele eden. ‖ *Bende-nüvâzane,* kölesini hoş tutan bir kimseye yakışır şekilde. ‖ *Bende-perver,* kölelerini, emrindeki adamları kayıran. ‖ *Bende-perverâne,* bendelerini kayıran kimseye mensup. Ona lâyık bir şekilde. ‖ *Bende-perverî,* kölesine iyi muamelede bulunma. ‖ *Bende-zade* (köle çocuğu), evlât, oğul [kendi oğlundan bahsederken tevazu sözü olarak kullanılır..]

◆ **Bendegân** çoğl. i. Kullar.

◆ **Bendegî** i. Kulluk, kölelik.

◆ **Bendeniz** i. «Kulunuz, köleniz» anlamında «ben» yerine kullanılan tevazu sözü: *Bendeniz alafrangadan anlamam* (B. Felek). *Beyefendi hazretleri, hatırı âlilerine bir şey gelmesin, bendeniz ihvandanım* (M. Ş. Esendal). [M]

BENDE (Mirza Muhammed Râzî), azerî şairi (Tebriz ?-Necef 1807): Devlet hazinesinde tahsildarlık yaptı. Türkçeden başka Arapça, Farsça şiirler de yazdı. Üslûbu kuvvetlidir. Aynı zamanda hattat olan Bende'nin nesir yazıları ve *Zînet-üt-Tevârih* (Tarihlerin Süsü) adlı bir tarihi de vardır. (M)

BENDEGUZ, Hun-Türk hükümdarı. Macar-Hun efsanesine göre Attilâ, Bleda ve Keve'nin babası. Muncuk adıyle de tanınır. (M)

BENDER i. (fars. *bender*). *Esk.* Ticaret limanı, iskele. ‖ Coğrafya isimlerinin kuruluşunda yer alan söz: *Benderâbâd.*

◆ **Bender-gâh** veya **bender-geh** blş. i. Liman, sığınacak yer: *Güzer-gâh-ı cihan bender-geh-i şehr-i hakikattir* (Ziya Paşa). ‖ Liman şehri. (M)

BENDER, esk. romence **Tighina,** S.S.C. B.'de (Moldavya) şehir. Dniester'in sağ kıyısında; 37 900 nüf. XV. yy.dan kalma kale. Dokuma (ipek) sanayii.

— Tar. Ruslar tarafından birçok defa işgal edilen şehri, 1812'de Türkler Ruslara bıraktı. 1919-1945 Arası Romanya'ya geçen Bender, sonra yeniden S.S.C.B.'ye katıldı. (L)

BENDER ABBAS, İran'da liman şehri. 14 300 nüf. Güneyde, Hürmüz boğazındadır. Kara yoluyle Şiraz ve Kirman'a bağlanır. İlk ve ortaçağlarda Fars eyaletinin merkezi idi. Zamanla işlek bir ticaret merkezi oldu. Petro kimya sanayii kuruldu. Buradaki gübre ve kükürt üretimi Hint okyanusu kıyısındaki pazarlara yöneltilmiştir. (M)

BENDER BUŞİR. Bk. BUŞİR.

BENDEREK i. (fars. *bender,* liman, iskele'den *benderek*). *Esk.* Küçük liman ve yakınında yapılan küçük kale. ‖ Dalgakıran. (Bk. MENDİREK.) [M]

BENDERLİOĞLU (Atıf), türk siyaset adamı (Yozgat, Akdağmadeni 1910). Ankara Hukuk fakültesini bitirdi (1933). Maliye bakanlığı hukuk müsaviri (1933), Sümerbank hukuk müşaviri (1941). Demokrat parti ile siyasete girdi (1946). Ankara Belediye başkanı (1950-1954), Ankara (1954) ve Yozgat (1957) milletvekili seçildi. D.P. grup başkan vekili (1958), Millî Eğitim bakanı (1959) oldu. 27 Mayıs 1960'tan sonra Yassıada'da 10 yıl hapse mahkûm edildi. Aftan faydalandı (1964). Yayımlanmış kitabı: *İktisadî Devlet Teşekkülleri Hukuku* (1944). [M]

BENDER (BANDAR) MAHARANİ veya **MUAR,** Malezya'da (Johore) şehir, Malakka boğazı ve Muar halicinin kıyısında; 32 200 nüf. Johore eyaletinin başlıca ticaret ve balıkçılık limanı. Havaalanı. (L)

BENDER PEHLEVİ. Bk. PEHLEVİ.

BENDER ŞAH, İran'da (II. eyalet) liman şehri, Hazar denizi kıyısında; 5 000 nüf. 1942-1944'te ödünç verme kanunu çerçevesinde S.S.C.B.'ye gönderilen amerikan malzemesinin transit üssü. İran'ı baştan başa geçen demiryolunun kuzeyde son istasyonu. Havaalanı, faal balıkçılık. Bender Şah hızla gelişmektedir. (L)

BENDER ŞAHPUR. Bk. ŞAHPUR.

BENDISI blş. i. Fels. Özneden ayrı nesnelerin tümü.

— ANSİKL. İdealizme göre, kişi kendi bilinç durumlarının aracılığı dışında hiç bir şeyi idrak etmez. Bununla birlikte, bilinç durumlarının bir kısmını kendi *ben*'ini meydana getirmeke kullanır, diğerlerini ise kendisi dışında ve görünüşte kendisinden bağımsız olan bir gerçek, bir *bendısı* olarak toplar. Bazı idealistler (özellikle Fichte) için, ben tektir ve her şeydir. Gerçi kendi bilincine ancak bendışı'yle karşılaşarak varabilir; ama bendışı ben'in bir bilinç-altı etkinliğinin sonucudur: bu etkinlik bilinç-altı olduğundan tasarımını yarattığı nesne, özneden bağımsız, onun dışında bir şey gibi görünür. (L)

BENDİDEİA i. (yun. k.). Yunanistan'da eskiden tanrıça Bendis serefine yapılan şenliklere verilen ad. (Eflatun'un *Devlet* [Politeia] adlı eserinin bir bölümüne göre, bu şenliklerin en ünlüsü, V. yy.dan itibaren, Pire'de *Bendideion* denilen bir tapınakta kutlananıydı. Bu şenlikte bir de meşale yarışı yapılıyordu.) [L]

BENDİGO, Avustralya'da (Victoria) şehir. 1851'de, bugün tükenmek üzere olan zengin altın madenleri bölgesinde kuruldu; 42 000 nüf. (L)

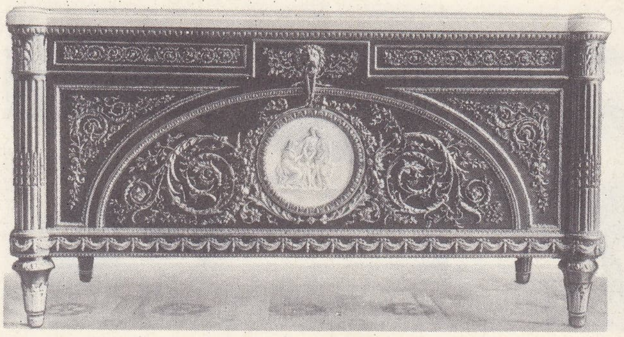

BENEMAN
yaldızlı bronzları, Sèvres pişmiş toprağından madalyonu bulunan akaju konsol (Louvre müzesi, Paris)

BENDİ MAHİ çayı, Van gölüne kuzeydoğu ucundan dökülen çay; 80 km. Tendürük ve Aladağlardan doğar, Çaldıran ovasını geçerek dar bir vâdiye girer. Van'a bağlı Muradiye bucağı içinden geçerek göle dökülen çayın üzerinde iki köprü vardır. (M)

BENDİ NİŞANDE. Bk. NİŞANDE.

BENDİS i. Mit. Eski Trakyalılar'ın ay tanrıçası'na verdikleri ad. Yunanistan'da yaygın bir kültü olan Bendis, Artemis ve Hekate ile bir sayıldı. (L)

BENDİ TÜRKİSTAN, Afganistan'ın kuzeyinde sıradağlar. Batıdan doğuya uzanır, afgan ve sovyet Türkistan'ları ovasının yanında yükselir; Zangilak'da 3 530 m. (L)

BENDOR, Fransa'da küçük ada. Bandol'un (Var) karşısında. Yeni turistik merkez. (L)

BENEDEK (Ludwig VON), avusturyalı general (Ödenburg 1804-Graz 1881). 1822'de orduya girdi. Galiçya'daki karışıklıkları bastırdı, Lombardia (1848), Macaristan (1849) ve İtalya (1859) savaşlarında (Solferino) kendisini gösterdi. Bohemya ordusu komutanı olarak Sadova'da yenildi (3 temmuz 1866). Az sonra harp divanına verildiyse de, imparatorun kovuşturmaları durdurtması üzerine, ordudan ayrılarak kendi köşesine çekildi. (L)

BENEDEN (Peter Van), belçikalı zooloji bilgini (Malines 1809-Louvain 1894). Tıp öğrenimini gördükten sonra, Louvain Tabiat Bilimleri müzesinde görev aldı, daha sonra Belçika Bilimler akademisi üyesi oldu. Eserleri: *Zoologie Médicale* (Tıbbî Zooloji) [1859], *les Parasites et Commensaux de l'Homme et des Animaux* (İnsan ve Hayvanların Asalakları, Yiyeceğini Paylaşanlar) [1860], *Ostéoprahie des Cétacés Vivants et Fossiles* (Canlı veya Fosilleşmiş Balinagillerin Kemik Yapısı) [Gervan ile birlikte] (1868-1877). — Oğlu EDOUARD (Louvain 1846-Liège 1910), zooloji ve embriyoloji bilgini. Hücrelerin yapısı, üreme, memeli hayvanların embriyolojileri üstüne incelemeler yaptı. 1883'te kromatik indirgenme olayını buldu. (L)

BENEDETTİ (Giambattista), italyan matematikçisi (Venedik 1530-Torino 1590). Tartaglia'dan matematik öğrendi. *Matematiğe ve Fiziğe ait Kuramlar* adlı eseri vardır. (Torino, 1585.) [L]

BENEDETTO (IL). Bk. CASTIGLIONE.

BENEDETTO Maiano'lu, italyan mimarı ve heykeltıraşı (Maiano 1442-Floransa 1497). Ağabeyi GIULIANO'nun (Maiano 1432'ye doğr.-Napoli 1490'a doğr.) öğrencisi olarak, ağaç üzerine heykel ve oyma yaptıktan sonra, mermer üzerinde uzmanlaştı. Süsleme heykelciliğinde ustalığa ulaştı. Eserleri: Floransa'daki Santa Croce mimberi (1475), Palazzo Vecchio'da salon kapısı çerçeveleyen kabartmalar, Loretta kilisesindeki mermer çeşme, *Pietro Mellini*'nin büstü (1474) ile *Filippo Strozzi*'nin (Louvre'da) büstü ve Santa Maria Novella'daki mezarı (1491). Mimar olarak, kardeşi ile birlikte Loretta ve Faenzo'da çalıştı ve Arezzo civarında Santa Maria delle Grazie kilisesini yaptı. (L)

BENEDETTO Rovezzano'lu (Benedetto DI BARTOLOMEO DEI GRAZZINI, — denir), italyan heykeltıraşı (Pistoia 1474-Vallombrosa 1556'dan sonra). İngiltere'ye İtalyan rönesansının süslemeciliğini getirdi

Edvard BENEŞ

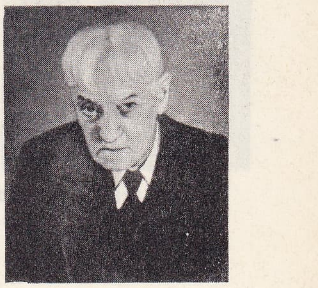

Julien BENDA

Foto. Giraudon, Keystone, A.P.P. (LAROUSSE)

BENGAL'den manzara Kalkutta'nın kuzeyinde Hooghly'e dökülen Mor ırmağı

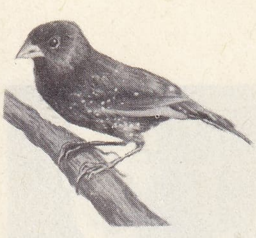

bengali

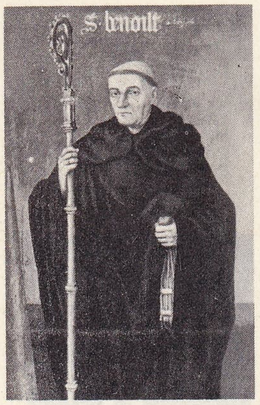

Nursia'lı BENEDİCTUS

(1515). Hampton sarayının dekorasyon işlerine katıldı, kardinal Wolsey'in anıtkabirinin yapımında çalıştı (1524-1529). [L]

BENEDİCİTE i. (lat. *benedicite*, takdis ediniz). Yemekten önceki duanın ilk kelimesi. (L)

Bénédicité (LE). Chardin'in ünlü tablosu (Louvre, 0,49x0,39). 1740 Salonunda sergilendi, üslûbundaki güzellik, ifadedeki gerçeklikle hayranlık topladı. Ressam, alelade bir hayat sahnesine derin ve şiir dolu bir hava vermiştir. (L)

BENEDİCT (Ruth Fulton), amerikalı kadın etnolog (New York 1887-ay.y. 1948). Önce Columbia üniversitesinde Boas'ın asistanı, sonra 1930'da profesör oldu. Kızılderili efsanelerini inceledi (*Zuni Mythology*, 1935). Önemli bir analiz kavramı (*Cultural Pattern*) geliştirdi. Bunu *Patterns of Culture* [1934] adlı kitabında açıkladı. (Bk. ANTROPOLOJİ). Ayrıca *Race: Science and Politics*'i (Irk: Bilim ve Siyaset) [1940] ve Japon kültürü üzerine *The Chrysanthemum and the Sword* (Kasımpatı ve Kılıç) [1946] adlı bir inceleme yazdı. Bu eser bazı yazarlarca kabul edilmemektedir. R. Benedict'in eseri, *kültürcülük* akımının gelişmesini büyük ölçüde etkiledi. (L)

BENEDİCTUS i. (lat. k. takdis edilmiş anlamında). Katolik'lerin dinsel törenlerinde, Tanrı'ya yakarmak için yazılmış ve bestelenmiş çeşitli ilâhilere verilen ad. (L)

BENEDİCTUS, Nursia'lı (Aziz), batı keşişlerinin piri (Nursia 480'e doğr.-Monte Cassino 547'ye doğr.). Benedictus hakkındaki yegâne kaynak Aziz Büyük Gregorius'un *Dialog*'larının ikinci cildidir. Asil bir aileden gelen Benedictus Roma'da yetişti. Etrafını saran ahlâksızlık çemberinden kurtulmak amacıyle Subiaco'nun dağdağasız çevresine sığındı, orada Romanus kendisini dinî inziva hayatına alıştırdı. Üç senelik sıkı bir çileden sonra, Vicovaro (Subiaco ile Tivoli arasında) keşişlerince rahip seçildi. Fakat sıkı disiplinli keşişlerin hoşuna gitmedi, onu zehirlemek istediler. Bunun üzerine Subiaco'dan ayrılarak 529'a doğru Monte Cassino'ya çekildi. Ora halkının tapmakta olduğu putları kırdı, 529'a doğru ünlü manastırı kurarak başına geçti ve manastır kurallarını kaleme aldı. Benedictus 1958 ağustosunda Kilisece, törenle «Avrupa'nın babası ve Batı'nın Hamisi» ilân edilmiştir. (L)

BENEDİCTUS I, roma asıllı papa (575-579). [L]

BENEDİCTUS II (Aziz), roma asıllı papa (684-685). Papalığı zamanında imparator Constantinus IV papalık seçimini onaylama hakkını Ravenna valisine bıraktı. (L)

BENEDİCTUS III, papa (855-858). İmparatorun desteklediği, fakat kilisenin tanımadığı papa Anastasius III tarafından hapsedildi, sonra romalı rahipler sayesinde yeniden papa oldu. Kiliseyi sıkı bir düzene soktu. (L)

BENEDİCTUS IV, roma asıllı papa (900-903), Mammolus'un oğlu; Bourgogne kralı Louis'ye imparatorluk tacı verdi (901). [L]

BENEDİCTUS V (Grammaticus denir), papa (964-966). Kilisece tanınmayan papa Leo VIII'i destekleyen Otto I tarafından azledildi ve Hamburg'a sürüldü. (L)

BENEDİCTUS VI, papa (973-974). Kilisece tanınmayan papa Francone'nin (Bonifatius VII) kışkırtmasıyle, boğularak öldürüldü. (L)

BENEDİCTUS VII, papa (974-983). Laterano ruhanî meclisinde, dinî konulardan çıkar sağlayanları suçladı (mart 981). [L]

BENEDİCTUS VIII (THEOPHYLACTUS, Tusculum kontunun oğlu), papa (1012-1024). Alman hükümdarı Heinrich II'nin yardımıyle kilisece tanınmayan papa Gregorius'u bertaraf etti, Arapları Sardinya'dan kovdu. (L)

BENEDİCTUS IX (THEOPHYLACTUS) [öl. 1055], papa (1032-1045). Benedictus VIII ile İoannes XIX'un yeğeni. 1039'a kadar alman hükümdarı Konrad II tarafından desteklendi. Sonra kovularak yerine Sylvester II getirildi, 1045'te Roma'ya döndü ve maaş karşılığında, Gregorius VI'nın yararına papalıktan vazgeçti (1045), 1047'de yeniden Roma'ya geldiyse de, sekiz aydan fazla tutunamadı. (L)

BENEDİCTUS X (İoannes MİNCİUS), papa (1058-1060). Papalığı zorla ele geçirdi, ama Pier Damiani tarafından Nicolaus II yararına uzlaştırıldı. (L)

BENEDİCTUS XI (Niccolo BOCCASİNİ) [Treviso yakını 1240- öl. 1304], papa (1303-1304). Anagni suikastinde Bonifatius VIII'e bağlı kaldı, Philippe Le Bel'i bağışladı, ama Guillaume de Nogaret'yi afaroz etti. 1736'da Clemens XII tarafından aziz ilân edildi. (L)

BENEDİCTUS XII (Jacques FOURNİER) [Pays de Foix Saverdun'da-öl. Avignon 1342], papa (1334-1342). Cistercium tarikatına bağlı, sofu ve islahatçı idi. Piskoposluklar ve manastırlarda uygulanan arpalık usulünü kaldırdı (1335), din görevlerinin parayle satılmasını ve akrabaların kayırılmasını yasakladı. (L)

BENEDİCTUS XIII (Pedro Martinez DE LUNA) [İllueca 1324'e doğr.-İspanya'da Peniscola 1423], Avignon'da papa (1394-1423). Kilise içindeki anlaşmazlıklara son vermek için seçildi ise de anlaşmazlığı uzatmaktan başka bir şey yapamadı. Tek çıkar yolu her iki papanın da uzaklaştırılmasında gören Fransa kralı Charles VI'nın diretmesine rağmen, Benedictus XIII papalıktan ayrılmağa yanaşmadı. 1409'da Barcelona'ya çekildi ve Peniscola'da öldü. (L)

BENEDİCTUS XIII (Vincenzo Maria ORSİNİ) [Napoli krallığında Gravina 1649-Roma, 1730], papa (1724-1730). Aziz Tommaso'nun, Tanrı'nın inayetiyle ilgili doktrinini uygulamak istedi (1724). Papa Clemens XI'in Janseniusçuluğu mahkûm eden *Unigenitus* adlı fermanını yeniden uygulamaya çalıştı ise de başaramadı. Sonradan Augustinus'un bazı düşüncelerini benimseyerek Janseniusçuları ümitlendirdi. (L)

BENEDİCTUS XIV (Prospero LAMBERTİNİ) [Bologna 1675-Roma 1758], papa (1740-1758). XVIII. yüzyılın en büyük papası, etkili kuralları ve ihtiyatlı diplomatlığı ile kilisenin doktrinlerini korudu. Sanat ve edebiyatı himaye etti. Güçlü ve bilgili bir yazardı, 16 cildi aşkın eser bıraktı (*De Servorum Dei Deatificatione et Beatorum Canonizatione*) [1734-1738]. (L)

BENEDİCTUS XIV (Bernard GARNİER), kilisece tanınmayan papa. Yalnız kardinal Jean Carrier tarafından seçildi (1425). Bernard Garnier'nin seçtiği başka bir kardinal de bu kez Jean Carrier'yi *Benedictus XIV* adıyle papa seçti. (L)

BENEDİCTUS XV (Giacomo DELLA CHİESA) [Cenova 1854-Roma 1922], papa (1914-1922). 1914'te kardinalliğe yükseldi. Birinci Dünya savaşında taraflardan her biri, kendisinden, karşı tarafın kınanmasını istediyse de, papa sadece savaştan zarar görenlere yardım etmeğe çalıştı ve barış tekliflerinde bulundu (1 ağustos 1917). Savaştan sonra İtalya, papanın Milletler cemiyeti üzerinde en ufak bir müdahalesine bile karşı geldi. Benedictus XV, savaş ve savaşertesi döneminde, papalık ile bazı Avrupa ülkeleri (İngiltere, Hollanda, Fransa) arasındaki diplomatik ilişkilerde bir yumuşama ortamı sağladı, Doğu Avrupa'da yeni kurulan ülkelerle (Macaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya) ilişkiler kurdu. (L)

Benedictus kuralları. Aziz Benedictus kuralları, eski kurallardan, özellikle Aziz Basileus'unkinden esinlenir. Fakat hepsinden daha yumuşak ve daha derli topludur. Amacı keşişi kutlulaştırarak yer yüzünde tanrının ululuğunu sağlamaktır. Bunun için keşişlerin alçakgönüllü olması, yani iç disiplin, feragat ve itaatle dinî olgunluğa erişmesi gereklidir. Manastır bir aile, başrahip babadır. Manastırdakiler karşılıklı saygı bağlarıyle birbirine bağlıdır. Gençler yaşlılara saygı, yaşlılar da gençlere şefkat gösterir. Manastır topluluğunda kimsenin özel malı yoktur. Herkes dünyadan el etek çekmiştir. Dışarıyle olan yegâne bağ misafirperverliktir. Keşişler gece ve gündüz, belirli saatlerde Tanrı'yı öven ilâhiler söylemeğe, okumağa ve el işleri yapmağa mecburdurlar. Manastırdan asla ayrılmamayı kabul ederler. Seçtikleri başrahibe itaat etmek zorundadırlar. Başrahip manastırın ince kurallarını yorumlayıp uygulamakla görevlidir. Yapılan bütün reformlar (Cluny, Cistercium ve la Trappe) gerçek Benedictus geleneklerine bir dönüş olarak nitelenmiştir. (L)

BENEDİKT (Moritz), macar sinir hastalıkları hekimi (Eisenstadt 1835-Viyana 1920). Viyana üniversitesinde elektrik tedavisi profesörü. Çalışmaları arasında elektrik iletkenliği (1857) ve patolojik daltonizm (1864) oldukça önemlidir. Sinir fizyoloji ve patolojisi, ipnotizma ve telkin, psikoloji, cürüm antropolojisi, ruh anormallikleri hakkında eserler yayımladı ve *agorafobi*'yi ilk defa o tanımladı. (L)

Benedikt belirtisi, hipertoni ve anormal hareketlerle karışık yarımfelçle birlikte görülen göz hareket sinir felci. (Belirtinin sebebi kırmızı çekirdeğin alt kısmı hizasında beyin sapında meydana gelen bir bozukluktur.) [L]

BENEDİKTİN i. (lat. özel isim, *Benedictus*'tan fr. *Bénédictin*). Aziz Benedictus tarikatından olan rahip veya rahibe.

◆ Sıf. Benediktinlerle veya benediktin tarikatıyle ilgili.

— ANSİKL. *Tarikatın tarihçesi.* Benediktin keşişliğinin başlangıcı Monte Cassino manastırının kuruluşuna ve 529'da Sanctus Benedictus tüzüğünün ilk yazılışına kadar çıkar. Benediktin'lik kısa zamanda yayıldı ve Ortaçağ'da önemli bir rol oynadı. Ama manastırların gücü ve zenginliği aynı zamanda dinî varlık sebeplerini de alttan alta kemiriyordu. X.yy. da dındışı idarecilerin eline düşen, çok daha sonra Cluny reformu, Cistercium kuralları ve Trento Konsili kararları ile düzeltilmeye çalışılan tarikat, Fransız devriminde ortalıktan silindi. Sonra yavaş yavaş toparlandı ve 1893'te papa Leo XIII tarafından yeniden düzenlendi.

Benediktin mimarîsi: Benediktin tarikatı mimarî tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Benediktin'lere göre Tanrıya ibadet en mükemmel şekilde yapılmalıydı. Bu yüzden roman stilindeki en güzel manastırları, en güzel kiliseleri yaptılar. 910'da başladıkları Cluny manastırı, St. Gallen ve Civray'deki diğer bazı yapıcıların da örnek aldığı bir şaheserdir. Benediktin yapıtları için birinci rönesans deyimi kullanılır. Nikomakhos Gerasa, Boetius, Cassiodorus'un yazılarından Pythagoras'ın basit sayı ve oranlar kuramını öğrenmiş oldukları anlaşılmaktadır. XIX. yy.da Beuron benediktinleri de aynı kaynaktan esinlendiler.

Benediktin müziği. Benediktin'ler din töreni düzeni ve Gregorius'çu kilise müziğinin yazılması ve yayılması konularında büyük çaba gösterdiler; 572 yılına doğru Benediktin'ler Roma'ya yerleşerek başlıca kiliselerde âyin yönetimiyle ilgilendiler. Böylece manastır üslûbu ile Roma üslûbu kaynaşmış oldu. 816'da ölen papa Leo III devrinde Roma'da en az 49 manastır vardı. Gregorius usulü şarkılar çeşitli ülkelerdeki manastırlara yayıldı. Rahiplerin bir manastırdan ötekine göçleriyle nota yazma usulleri ve öğretimi de yaygınlaştı, âyinlerdeki ilâhiler değişti. Dom Jumilhac'ın (1672), Gerbert'in (1784) eserleri benediktin müziği alanında önem taşır. 1830'da Solesmes manastırı başrahibi dom Guéranger gerçek Roma üslûbu kilise şarkısına dönüşün esaslarını tespit etti. 1847'den 1853'e kadar birçok müzikolog Guéranger'nin kuramına katıldı. Bu çabaların çoğu sonuçsuz kaldı, yalnız Solesmes'deki çalışmalar boşa gitmedi. Dom Jausions ve dom Pothier 1883'te yeni *Graduel*'i, 1891'de yeni *Antiphonaire*'i yayımladılar. 1899'da dom Mocquereau Solesmes'de *Paléographie musicale*'i kurdu. 1903'te *Liber usualis* yayınlandı. Aynı yıl papa Pius X'un *Motu proprio*'su çıktı. 1908'de Vatikan *Graduel*'i

Foto. Brihat-Rapho, Bulloz (LAROUSSE)

çıktı, bunu 1912'de Vatikan Antiphonaire'i izledi. En önemli rolü 1930'da ölen dom Moquereau ile öğrencileri olan Gatard, Ménager, Beyssac, Ferretti, Sunol, özellikle dom Gajard oynadı. Solesmes manastırı kilise şarkılarını kitaplar halinde toplayarak altın çağdaki romalı rahiplerin geleneğini sürdürmektedir. (L)

BENEDİKT Polonyalı, XIII. yüzyılda yaşamış polonyalı fransisken keşişi. Görevle, Moğol kağanına gönderilen Giovanni dal Piano dei Carpini'ye eşlik etti (1245-1246). Bu gezi üzerine yazdıkları, Piano Carpini'ninkileri tamamlar. (L)

BENEDİKTSSON (Bjarni), izlandalı siyaset adamı (Reykjavik 1908). İzlanda üniversitesinde hukuk profesörü (1932), uzun süre Reykjavik belediye başkanlığı yaptı. Birleşmiş Milletler teşkilâtında İzlanda'yı temsil ettikten ve birçok bakanlıklarda bulunduktan sonra, 1961 eylülünden aralığına kadar başbakanlık yaptı. Kasım 1963'te yeniden başbakan oldu. (L)

BENEDİKTSOON (Einar), izlanda'lı şair, hukukçu ve politikacı (Reykjavik yakınında Elliöavatn 1864-öl. 1940). İlk edebî eseri *Sögur og Kvaeoi*'de (Hikâyeler ve Şiirler) [1897], İzlanda'nın tabiî kaynaklarının modern teknikle değerlendirilmesini iyimserlikle anlatır. Yabancı ülkelere yaptığı gezilerden döndüğünde *Hafblik* (Deniz Işığı) [1906], *Hrannir* (Dalgalar) [1913] şiirlerini yayınladı. Benediktsson bu şiirlerde ve özellikle son eseri *Hvammar*'da (Vâdi) [1930] gittikçe daha felsefî bir şiire yöneldi. (L)

BENEDİTE (Léonce), fransız sanat yazarı (Nîmes 1859-Paris 1925). Rodin müzesini kurdu ve çağdaş ustalarla ilgili birçok monografiler yazdı: *Le Musée de Luxembourg* (Lüksemburg Müzesi) [1894], *l'Art au XIX'e Siècle* (XIX. yy. da Sanat), 1900 Dünya sergisindeki güzel sanatlar üzerine genel rapor, *les Sculpteurs Français Contemporains* (Çağdaş Fransız Heykeltıraşları) [1901], *la Peinture au XIX'e Siècle* (XIX. yy. da Resim) [1905], *Histoire des Beaux-arts* (Güzel Sanatlar Tarihi) [1909]. (L)

BENEDİX (Roderich), alman oyun yazarı (Leipzig 1811-ay. y. 1873). Yüze yakın eser yazdı, bunlar arasında özellikle: *Das Bemooste Haupt* (Yobaz) [1841], *Die Hochzeitsreise* (Balayı Seyahati) [1859] ve *Konzert* (Konser) sayılabilir. Benedix'in oyunları kolay anlaşılır, törelerin incelenmesinden çok tiyatro hilelerine dayanır. (L)

Beneficiis (DE) [*İyilikler üzerine*], filozof Seneca'nın ömrünün son yıllarında hazırladığı yedi ciltlik inceleme. Seneca burada iyilik yapan ile iyilik görenin ödevlerini, minnettarlığı ve nankörlüğü anlatır. Vardığı sonuca göre nankörlerin çokluğundan iyilik görenler kadar iyilik yapanlar da sorumludur. (L)

BENEFŞE veya **BENEFŞ** veya **BENEFSEC** i. (fars. *benefşe, benefş* veya ar. *benefsec). Esk.* Menekşe. || Menekşe rengi.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Benefşe-gün,* menekşe renginde gökyüzü. || *Benefşe-zâr,* menekşe tarlası.

— Esk. bot. *Benefsec-ül kilâb,* köpek menekşesi. (İlmî adı: *Viola canina* [kokusuz menekşe].)

◆ **Benefşî** sıf. *Esk.* Menekşe rengi, mor. (M)

BENEK i. (*ben* ve isimden isim yapma eki -*ek*'ten, *benek).* Küçük ben, ben gibi ufak leke, nokta: *Siyah beneklerle dolu.* || Kâğıt veya kumaş gibi yüzeyler üzerine yapılmış yuvarlak küçük lekeler: *beyaz kumaş üstünde kırmızı benekler.*

— Astron. Güneş lekeleri yöresinde görülen, parlak damarlardan ve taneciklerden oluşmuş örgü. || *Benek bulgurcukları,* güneş lekelerini çevreleyen parlak tanecikler.

— Dokumc. Atlas zemin üzerine sırma işlemeli bir cins kumaş. || *Benek-i buzurg,* eski kumaşlarda bulunan daire şeklinde bir motifin adı.

— Elektrokim. Temizlenmiş veya galvanoplastik bir tabaka ile kaplanmış metallerdeki ufak leke.

— Meyvc. *Benek düşmek.* Bk. BEN *düşmek.* || *Benek hastalığı,* elma ve armut ağaçlarının meyve, yaprak ve dallarında görülen bir bitki hastalığı.

— Mücevhercilik. Pırlanta, zümrüt gibi kıymetli taşlardaki küçük lekeler (sinek de denir).

◆ **Benek benek** zf. Küçük lekeler, benekler halinde, nokta nokta: *Benek benek yayılıp kehle intibaatı* (M.Â. Ersoy). || *Mec.* Küçük gruplar halinde: *Koca salona benek benek dağılmış o bir avuç seyirciye* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Beneklenmek** dönşl. f. Benekli, lekeli hale gelmek: *Bu küçük küçük lâcivert çiçeklerle beneklenmiş beyaz pikeyi onbeş günlük iştiyakının feveranıyle öptü öptü* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Benekli** sıf. Beneği olan: *Benekli basmaya dönmüş o çarşafın suratı* (M. Â. Ersoy).

— Bot. Benekli ballıbaba. Bk. BALLIBABA.

— Zool. Benekli güvercin. Kuyruğunu açtığı zaman üzerinde yuvarlak beyaz benekler beliren güvercin çeşidi (bu güvercinler arasında Şam beneklisi, Şam pırlantası ve Şam kelebeği ünlüdür).

◆ **Beneksiz** sıf. Beneği olmayan: *Canım, beyaz, lekesiz beneksiz, bahusus ipekli şeyler aşk dilinde saadet manasındadır* (Ahmed Rasim). [M]

BENEKE (Friedrich Eduard), alman filozofu ve psikologu (Berlin 1798-ay. y. 1854). 1832'de Berlin üniversitesine olağanüstü profesör olarak atandı. Eserleri: *Psychologische Skizzen* (Psikolojik Taslaklar) [1825], *Metaphysik und Religionsphilosophie* (Metafizik ve Dinî Felsefe Sistemi) [1840], *System der Logik als Kunstlehre des Denkens* (Düşünme Sanatının Aracı Olarak Mantık) [1842], *Pragmatische Psychologie* (Pragmatik Psikoloji). [L]

BENELLİ (Sem), italyan oyun yazarı (Prato 1875-Zoagli 1949). Çok sayıda oyunları içinde şunları sayabiliriz: Musset'nin *Lorenzaccio*'su ile aynı konuyu işlediği *La Maschera di Bruto* (Brutus'un Maskesi) [1908]; *L'Amore dei tre Re* (Üç Kralın Aşkı) [1910] ve özellikle *La Cena delle Beffe* (Alaycılar Ziyafeti) [1909]. Ortaçağ ve Rönesans'tan esinlenerek yazılmış bu oyunlar Annunzio'nun etkisi görülen eski ve yapmacıklı bir üslûpla kaleme alınmıştır. Ayrıca modern konulu dramlar ve komediler de yazdı: *Orchidea* (Orkide) [1937]. (L)

BENELÜKS *(Belçika, Nederland, Luxembourg),* Belçika, Hollanda (Nederland) ve Lüksemburg tarafından kurulmuş, 20 milyon nüfusu birleştiren ve Avrupa Kömür ve Çelik birliği'nin (C.E.C.A. Communauté Européenne du charbon et de l'acier) esas unsurlarından birini meydana getiren ekonomik topluluk. Londra'da 1943 ve 1944'te imzalanan ilk antlaşmalarla (biri para, diğeri gümrükle ilgili) üç ülke arasında ekonomik birliğin gerçekleşmesine doğru ilk adım atıldı. Bu kuruluş dünya piyasalarında alman bozgunu sonunda boş kalan yeri doldurabilecekti. Savaş sonundaki ekonomik durumda görülen büyük farklar (Hollanda savaştan daha geç çıkmıştı ve Belçika ile Lüksemburg'a oranla daha çok zarar görmüştü) yüzünden gümrük konvansiyonu ancak 1 ocak 1948'de yürürlüğe girebildi. Bu tarihte iç sınırlarda gümrük resimleri kaldırılmıştı. Ekim 1949'da, ulusal ürünler için tam ticaret serbestliği ilkesini yürürlüğe koyan bir birlik öncesi antlaşma imzalandı. İlgili hükûmetlerin ihtiyatlı siyasetiyle bu yolda bazı iyi sonuçlar elde edildi. Bunun sonunda içeride olduğu kadar dışarıda da ticarî mübadelelerde bir gelişme, üretim ve hayat düzeyinde belirli bir yükselme, ücret miktarlarında bir yakınlaşma oldu, ama ne tarım politikaları ahenkli bir hale sokulabildi. ne de sosyal ve sınaî politikalarda koordinasyon gerçekleştirilebildi. Topluluk bugün dünya ticaretinde dördüncü gelmektedir. İthalât (bezin maddeleri ve ilkel maddeler) ile ihracat (işlenmiş maddeler) arasında kaydedilen açık malların transit geçişinden ve deniz ticaret filosunun faaliyetinden sağlanan gelirlerle kapatılmıştır. Üç devlet 1953'te ve 1958'de kurulan Avrupa topluluklarının üyesi iseler de. Benelüks'ün gelişmesiyle ilgili antlaşmalar hâlâ yürürlüktedir. (L)

BENEMAN (Guillaume BENNEMAN. denir), alman marangozu (XVIII. yy.). Fransa'ya gitti. 1785'te usta oldu. Kral marangozu unvanını aldı ve Riesner gözden düştükten sonra sarayın baş mobilyacısı oldu. Şatafatlı mobilyalarının anıtsal, bazen de kalın bir görünüşü vardır. Fransız devriminde görevinden alındıysa da Direktuvar idaresi sırasında tekrar çalışmağa başladı. (L)

BENER (Erhan), türk romancısı (Lefkoşe 1928). Siyasal Bilgiler ve Ankara Hukuk fakültelerini bitirdi; maliye müfettişliği, hazine genel müdür yardımcılığı ve Paris elçiliğinde malî müşavirlik yaptı. Bir şiir kitabı (*Sesler,* 1948) yayımladıktan sonra romana geçti; varoluşçu bir tutumla ruh tahlillerine dayanan romanlar verdi: *Acemiler* (1952), *Gordium* (1956), *Loş Ayna* (1960), *Ara Kapı* (1962, Fransızcaya çevrildi: *Le Chat et la Mort,* Paris 1965; Türkçe ikinci baskısı *Kedi ve Ölüm* adıyle yayımlandı.) [M]

BENER (Vüs'at O.), türk hikâye yazarı (Samsun 1922). Ankara Üniversitesi Hukuk fakültesi mezunudur. İki hikâye kitabı çıkardı: *Dost* (1952) ve *Yaşamasız* (1957). *Ihlamur Ağacı* adlı oyunu, Türk Dil kurumunun 1963 tiyatro ödülünü kazandı. (M)

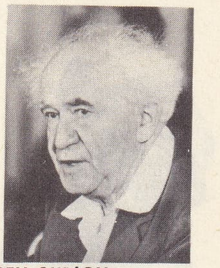

BEN GURİON

BENEŞ (Edvard), çek devlet adamı (güney Bohemya'da Kozlany 1884-Sezimovo-Usti 1948). Prag üniversitesi edebiyat fakültesinde öğrenimini yaptı. Orada hocası Masaryk'den çok etkilendi. Paris'te öğrenimine devam etti. 1908'de Dijon'da hukuk doktorası yaptı. 1909'da Prag Ticaret akademisi siyasî iktisat profesörü, Prag üniversitesine 1912'de öğretim üyesi ve 1922'de sosyoloji profesörü olarak atandı. Birinci Dünya savaşının başlangıcında millî çek mukavemet teşkilâtında Masaryk'in en yakın arkadaşıydı. 1915'te Paris'e gitti ve 1918'de Müttefikler tarafından geçici çek hükûmeti olarak tanınan millî çek konseyi genel sekreteri oldu. Geçici hükûmetin dışişleri bakanı olan Beneş, bu sıfatla Barış konferansında (1919-1920) çek heyeti başkanı olarak bulundu. 1923'te ve tekrar 1927'de Milletler cemiyeti kurullarına üye seçildi. 1935'te ise Cemiyetin başkanı oldu. Küçük antant'ın başlıca yaratıcısı Beneş, Cenevre protokolünün hazırlanmasında çok etkili oldu ve çeşitli diplomatik konferanslarda ülkesini temsil etti. Özellikle sınırların yeniden düzenlenmesini isteyenlere karşı memleketinin sınırlarını korumağa çalışan Beneş, devlet adamı olarak Küçük antant ve Fransa'nın desteğiyle Çekoslovakya'nın siyasî ve iktisadî bakımlardan kuvvetlenmesi için çalıştı. 1935'te Masaryk başkanlıktan çekilince, Beneş onun yerine Çekoslovakya cumhurbaşkanı oldu. Münih anlaşmalarından sonra (1938) görevinden ayrıldı. Chicago üniversitesinde felsefe profesörlüğü yaptı, İkinci Dünya savaşı başlayınca Paris'e gitti. Sonra 1940'ta da Londra'ya geçti ve sürgündeki çek hükûmetinin başkanı oldu. 1943'te S.S.C.B. ile ittifak yaptı ve 1945'te ülkesi özgürlüğüne kavuşunca Prag'a döndü. Komünist ve komünist olmayanlarla bir koalisyon hükûmeti kurdu ve yeniden başkan seçildi. Şubat 1948'de komünist baskısına boyun eğdi ve bunların hükûmeti ele geçirmelerini sağlayan «Prag darbesi»ni meşrulaştırmış oldu. Beneş yeni Anayasa'yı kabul etmedi, çok geçmeden siyasî hayattan çekildi. Birçok eserler ve özellikle Hatıralar'ı yazdı. (L)

Benevento Zafer takı

BENEŞ (Vaclav), *Trebizsky* de denir, çek romancısı (Trebiz 1849-Marianske Lazne 1884). Çoşkun bir yurtseverlik duygusuyle yazılmış birçok tarihî romanları vardır: *Bludne Duse* (Serseri Ruhlar) [1879], *Trnova Koruna* (Dikenli Taç) [1883], *Kralovna Dagmar* (Kraliçe Dagmar) [1883] v.b. (L)

BENET (Stephen Vincent), amerikalı sair ve hikâyeci (Pennsylvania'da Bethlehem, 1898-New York 1943). Çok kolay yazabilme yeteneğine sahip olan yazar millî konularda iki destanla halk kitlelerini etkiledi: Amerika iç savaşı üzerine yazdığı *John Brown's Body* (John Brown'ın Cesedi) [1928] ve A.B.D.'de göçmen yerleşmesiyle ilgili *Western Star* (Batı Yıldızı) [1943]. Ayrıca *The Devil and Daniel Webster* (Seytan ve Daniel Webster) [1939] adlı hikâyesiyle ikinci kez Pulitzer ödülünü kazandı. (L)

BENETİT i. Bennettitales grubundan bitkilerin fosil yemişleri. (L)

BÉNÉVENT prensi. Bk. TALLEYRAND.

BENEVENTO, İtalya'da şehir; il merkezi, Campania'da, Volturno'nun kolu Calore nehrinin vâdisinde; 55 200 nüf. Traianus'a ithaf edilmiş antik çağdan kalma zafer takı. Roma tiyatrosu kalıntıları. Çan kulesi 1279'-

Foto. Dalmas (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

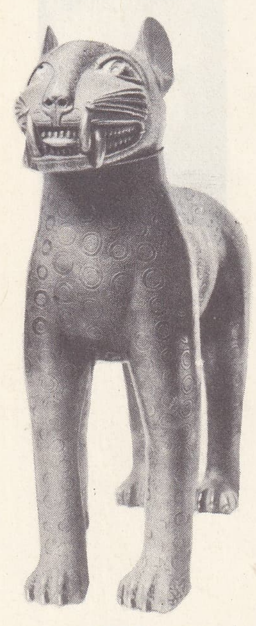

BENİN sanatı bronz panter

Mihail **BENİUC**

da, oymalı tunç kapıları da XIII. yy. da yapılmış roman üslûbunda kilise. Bizans üslûbunda Santa Sofia kilisesi (VIII. yy.). — *Benevento ili*, 332 700 nüf. Kaynakları kıt bir bölgedir. Tütün. (L)

BENEVENTO dükalığı, Güney İtalya'da bölge. Bu bölge 545'e kadar Doğu Roma imparatorluğunundu, sonra Ostrogotların eline geçti. 589'da İustinianos tarafından yeniden fethedildi, 589'da Lombard kralı Authari'ye geçti. Authari Benevento'yu dükalık yaptı. Lombard dükaları, lombard krallığının yıkılmasından sonra bile bölgeyi yönetmeğe devam ettiler, ama 1047'de Norman'lar ellerinden topraklarını aldı. Norman'ları Germen imparatoru Heinrich III kovdu ve dükalığı 1053'te papa Leo XI'e bıraktı. Benevento 1807'ye kadar papalıkta kaldı, sonra Napolyon tarafından ilhak edildi. Napolyon bölgeyi prenslik yaparak Talleyrand'a verdi. Benevento 1814'te yeniden papalığa geçti ve 1860'ta İtalya krallığı tarafından ilhak edildi. (L)

Benevento savaşı, Herakleia ve Asculum'da kazandığı kanlı zaferlerden ve Roma senatosunun düşman italyan toprağından çıkmadıkça anlaşmaya yanaşmama kararı almasından sonra, Pyrrhos Sicilya'ya geçti. Ama kararsız mizacı çok geçmeden İtalya'ya dönmesine yol açtı. Beneventum'a yakın bir yerde konsül Curius Dentatus'la karşılaştı (M.Ö. 275). Pyrrhos kesinlikle yenildikten sonra Tarentum'a kadar kaçtı. Çok ustaca düzenlenmiş ordugâhı Romalılar'a bilmedikleri bir sanatı öğretti. (L)

BENEVENTO yazısı, VII. yy.dan XIII. yy.a kadar güney İtalya ve Dalmaçya'da latin el yazmalarında kullanılan yazı. (L)

Benevento Zafer takı, imparator Traianus'un (98-117) yaptırdığı Via Traiana (Traianus yolu) üzerinde, Benevento ile Brindisi (Brundisium) arasında bulunmaktadır. Senato ve halk tarafından imparator Traianus için inşa ettirildi (114). Tek gözlü tak tipine girer. Üzeri bastan başa kabartmalarla süslüdür (Flavii uslûbu). Roma'ya bakan yüzünde, imparator Traianus'un Roma şehriyle ilgili tasvirleri yer almaktadır. Eyaletlere bakan yüzünde ise eyaletlerle ilgili konular ele alınmıştır. (LM)

BENEVİŞ i. Bk. MENEVİŞ.

BENEVOLİ (Orazio), italyan bestecisi (Roma 1605-ay.y. 1672). Bir fransız pastacısının oğlu olan Benevoli Roma'da birçok kilisede koro şefliği yaptı. Viyana'da Leopold Wilhelm'in sarayında kaldıktan sonra tekrar Roma'ya döndü ve orada yerleserek Vatikan'da koro şefi oldu. Karmaşık, çok sesli birçok dinî müzik eseri yazdı (12, 24 ve 30 ses için), 1628'de yazdığı 48 kısımlık ve 12 koroluk âyini anıtsal üslûbunun en iyi örneğidir. (L)

BENFEY (Theodor), alman doğu dilleri bilgini (Göttingen yakınında Nörten 1809- Göttingen 1881). Başlıca eserleri arasında: *Mısır Dili ile Sami Dillerinin Kökleri Arasında İlgiler* (1844), *Pers Yazıtları* (tercüme ve bir sözlükle birlikte, 1847), *Handbuch der Sanskritsprache* (Sanskrit Dili El Kitabı) [1852-1854], *A Sanskrit-English Dictionary* (Sanskritçe-İngilizce sözlük) [1866], *Veda Dili Gramerine Giriş* (1874) ve özellikle *Pançatantra*'nın (1859) bir baskısı için yazdığı önsöz sayılabilir. (L)

BENFLEET, İngiltere'de (Essex) şehir. Thames halicinin sol kıyısında; 32 400 nüf. (L)

BENG veya **BENC** i. (fars. *beng*). *Esk.* Bot. Banotu (*Hyoscyamus niger*). [Bk. ANSİKL.] ‖ Banotundan alınan uyuşturucu, keyif verici madde, afyon. ‖ Banotunun tohumu.

— ANSİKL. Yapraklarının uçlarında madde bulunan *beng* (banotu) sıcak iklimlerde yetişir. Sarhoş etme ve akıl dengesini bozma niteliklerinden dolayı osmanlı ve iran edebiyatında birçok mazmunlara ve eserlere konu olan *beng* kelimesi *beng ü bâde* şeklinde çok geçer. Ayrıca *gubâr saykaran, sikran* ve *esrar* gibi adları almıştır. Beng, yaprak veya hap halinde satılır. Haplar taze sütle karıştırılıp döğülerek *beng yağı* elde edilir. Beng'in 1 veya 3 gram kaynar suyle haşlanıp çay gibi içilenine *beng-âb* denir. *Beng -âb* eskiden had derecede idrar yolu iltihabı için kesin etkili bir ilâç sayılırdı. Kenevirin reçinesi, uyuşturucu madde olarak Asya ve Afrika'da eskiden beri çok kullanıldığı gibi, bugün de Kuzey Amerika'da kullanılması yaygınlaşmıştır. Eskiden ağrıları dindirici bir ilâç olarak kullanılırdı.

◆ **Bengî** sıf. *Esk.* Afyon içen. (M)

BENGÂH i. (fars. *bengâh*). *Esk.* Keçeden yapılma türkmen evi, çadır. ‖ Büyük rütbeli bir kimsenin çadırı. (M)

BENGAL, Güney Asya'da bölge. Himalaya ile *Bengal körfezi* arasında. Hindistan ile Pakistan arasında paylaşılmıştır.

● *Coğrafya.* Bengal. Ganj ile Brahmaputra nehirleri aşağı çığırının alçak alüvyon ovasıyle bu iki nehrin meydana getirdiği deltayı kaplar (dünyanın en büyük deltası: 140 000 km²). Doğuda Madhupur bölgesinde, kuzeyde Barind'de ve batıda Dekkan sınırında, lateritle kaplı dağ eteği taraçalar; Bengal'i nüfusu az bir savanlar kuşağıyle çevreler. Deltada, üzerine evler sıralanan toprak tümsekler, tıkanmış nehir yatakları (bhil), durgun su kolları ve birikintileriyle yanyanadır. Yırtıcı hayvanlarla (kaplan, leopar) yılanları barındıran alçak ve bataklık kıyı boyu, girilmesi güç mangrovlarla kaplıdır. Deltanın akarsulardan yoksun batı kesiminde, sıtma yaygındır. Suları daha iyi boşalan doğu kesimi sağlığa daha elverişli ve her yıl su taşmalarının düzenli olarak getirdiği alüvyonlar nedeniyle daha verimlidir. Aşırı nem, muson yaz yağmurları zamanında, sürekli tropik sıcaklığı ile birleşir. Bu iklim şartlarına rağmen delta çok kalabalıktır (km² başına 400-1 400 kişi).

İki Bengal de aynı dili (*bengali*) konuşur ve Güney Asya'nın gerçek dil birliğine sahip ender doğal ve tarihî bölgelerden biridir. Ama Hindularla Müslümanlar arasında düşmanlık yaratan din ayrılığı, 1947'de bölgenin Hindistan ile Pakistan arasında paylaşılmasına yol açmıştır.

— *Batı Bengal,* Hindistan'ın bir eyaletidir (34 800 000 nüf.; merkezi *Kalkutta*). Dünyanın en çok pirinç üreten bölgelerindendir; yılda iki ürün almak olağandır. Pirinç ile birlikte, şekerkamışı, tütün ve bölgenin sınırlarında çay ekilir. Pamuk ve indigo üretimi gerilemekte, oysa hint keneviri ekimi siyasî paylaşmadan bu yana durmadan ilerlemektedir. Damodar havzasındaki sanayi bölgesinin bir kısmı, Batı Bengal (Asansol) topraklarına yayılır. Hindistan'ın büyük ticarî bölgelerinden birinin merkezi olan Kalkutta çevresinde de sanayi iyice ilerlemiştir. Batı Bengal, Hindistan'ın hint keneviri, kauçuk, makine sanayii ve kâğıt yapımı yönünden birinci, kimya sanayii yönünden ikinci, demir ve çelik yönünden de üçüncü gelen eyaletidir.

— *Doğu Bengal,* Pakistan'ın üç ilini içine alır (42 062 000 nüf. Çoğunluğu Müslüman). Bengal deltasının doğu kesiminden (110 000 km²) başka Chittagong bölgesini de (20 000 km²) kapsar. Chittagong Buddha dinine bağlı, moğol ırkından bir halkın yaşadığı az kalabalık ve az verimli bir bölgedir. Doğu Bengal, dünyanın en çok hint keneviri üreten bölgesidir, ama ülkenin paylaşılması sırasında, nehrin sefere elverişliliğine rağmen ulaşım çok düzensizdi ve hiçbir sanayii yoktu. Dokuma donatımının yetersizliği ve Batı Bengal fabrikalarının Hindistan'ın hint kenevirini tercih etmeleri, eskiden gelir kaynaklarının başında gelen hint keneviri tarımının doğu Bengal'de gerilemesine sebep oldu. Karnaphuli vâdisinde ve Chittagong'un çevresinde, sanayi yönünden bir kalkınma planı gerçekleştirilmek üzeredir. Bununla birlikte fazlasıyle kalabalık bu bölge güç durumdadır; paylaşmadan bu yana yavaşlayan Assam'a göç hareketleri de Doğu Bengal'in sorunlarına bir çözüm yolu getirememiştir.

● *Tarih.* Önceleri bağımsız olan Bengal, XIII. yy.ın başlarında, afgan hanedanının egemenliği altına girdi. 1340'tan 1540'a kadar bağımsız bir krallık idi, Ekber Sah 1576'da afgan hanedanını devirince Büyük Moğol imparatorluğunun eyaleti haline geldi. Doğu Hindistan şirketinden İngilizler, Büyük Moğol imparatorluğuyle 1616'da yaptıkları anlaşma gereğince (Hindistan'a yerleşmelerine ve kendi kanunlarına göre yaşamalarına izin veriyordu) burada tesisler kurmağa başladılar. Bu tesislerin en önemlisi, 1696'da kurulan, gelecekteki Kalkutta'nın temeli Fort William'dır; XVII. yy.ın ortalarından itibaren ingiliz tacirleri şekeri ve güherçilesi ün salan Bengal'e sık sık gidiyorlardı. Sonra, XVIII. yy.ın ilk yarısında Dupleix, 1731-1742 arasında Chandernagor ticaret merkezini kalkındırınca bir ingiliz-fransız rekabeti başladı. Gerçekten, 1674'te Kalkutta'nın kuzeyinde kurulan Chandernagor, Bengal ticaretinin önemli bir kısmını elinde tutuyordu. Avrupa'daki Yedi Yıl savaşının başlarında, Dupleix'in müttefiki olan Bengal prensi Kalkutta'ya hücum etti ve ele geçirdi. Ama Dupleix Hindistan'dan ayrıldı, yerine geçenler Dekkan'daki durumlarını korumağa uğraşmaktan saldırıyı sürdüremediler. Böylelikle Clive harekete geçebildi ve 1757'de Plassey'de hint kuvvetlerini ezdi. Büyük Moğol imparatoru 1765'te ingiliz şirketinin Bengal üzerindeki yetkisini tanıdı. Hindistan'da ingiliz istilâsının başlangıç noktası olan Bengal, Warren Hastings hükûmeti devrinde (nisan 1772 -1885) yarımadanın sömürme merkezi haline geldi. Şirket, vergi toplama işinde, yerli prensin yerini aldı, hiç değilse memurlarının («nababلar») yararına olan çok etkili bir vergi sistemi kurdu. 1857'de, Sih ülkesinin ve Maratha eyaletlerinin fethinden hemen sonra patlayan hint asker ayaklanması, Bengal'deki garnizonlardan başladı. 1858'de şirket ortadan kaldırıldı. Bengal, genel valiliğin eyaletlerinden biri oldu. Genel valilik 1876'da Hindistan imparatorluğu haline getirildi. Dehli'nin siyasî yönden ön plana geçmesine karşılık Kalkutta bir ticaret merkezi olarak kaldı; çoğunlukla ingiliz öğreniminin yetiştirdiği *Indian Civil Servic*'e çok sayıda memur verebilecek yetenekte bir tacir sınıfı gitgide önem kazandı. Kipling, malî imkânları çok geniş, batı bilgilerine sahip bu bengallilerin ingilizlere çıkarabilecegi zorluklara değinmişti. Gerçekten XX. yy.ın başında, hint milliyetçiliği, Bengal'de iyi harlanmış bir ortam buldu. 1905'ten 1910'a kadar, İngiltere hesabına yeni güçlüklerin habercisi olan gösterilere girişildi. Kalkutta kongresi (1917) Kongre partisinin teşkilâtlanmasında bir aşama meydana getirir. Bu parti iki savaş arasında gitgide daha çok faaliyet gösterdi, sonunda 1947'de, Hindistan'a bağımsızlığını kazandırdı. Ama o zaman, başlangıçta bağımsızlık mücadelesi için birleşen iki grup arasında ayrılık baş gösterdi; Ganj deltasının doğusunda kalabalık olan Müslümanlar, eski Bengal eyaletini ikiye bölen Doğu Pakistan'ın kurulmasını kabul ettirdiler; bununla birlikte her iki bölümde de çok sayıda dinî azınlık kaldı.

● *Güzel sanatlar.* Bengal'de, paleolitik devirden kalma sanat eserleri bulundu; bölge Buddhacılığın yayılmasından bu yana çok faal bir sanat merkezi haline geldi. Nalanda (467-473) manastır ve üniversite sitesinin sayısız tapınak ve manastırlarından kalıntılar günümüze kadar gelmiştir. VIII. yy.dan XII. yy.a kadar Bengal, Pala hanedanının desteği sayesinde gupta-sonrası sanatının koruyucusu oldu; Pala üslûbu geri bir üslûp olmakla beraber (katı ve donuk biçimler, birbirine benzer temalar v.b.) hint ikonografisinin incelenmesindeki önemi büyüktür. Bengal, XI. yy.dan günümüze kadar aralıksız eser veren bir resim okulunun da merkezidir. (L)

BENGA'LAR, Kuzey Gabon'da, zenci halk, Korsika adasında ve komşu kıyıda yaşarlar. (L)

Bengal ateşi veya **alevi,** özel karışımlı parlayıcı madde. Beyaz veya renkli, canlı bir alevle yanar. Fitil ve yakıcı bir bileşimle donatılan karton bir kap içine konur. (L)

BENGALİ i. Leng. Magadhi'den türeyen hint-arî dili. Batı Bengal ve Doğu Pakistan ile Assam'ın güneyinde yaklaşık olarak 65 milyon kişi tarafından konuşulur. Büyük bir medeniyet ve edebiyat dili olan bengali, Yeni Hintçe'nin Dış çevre dilleri bölümünün Doğu grubunu meydana getirir. Doguda, tibet-birman dilleriyle, batıda ise santali diliyle çevrilidir. Bengali dili, yerlilerce Banla, edebî dilde de Banga-bhasha diye adlandırılır. Kuzey Bengali ile Assami, Magadhi'nin Gaudi, Dogu Bengali ise, Dhakki lehçesine bağlıdır. Bu bakımdan Kuzey Bengali ile edebî Bengali arasında çok fark vardır. Bengali dilinde, halk dili ile edebî dil arasında, kelime hazine-

Foto. X, ambassade de Roumanie (LAROUSSE)

sinden başka, gramer ve sentaks bakımından da büyük ayrılık vardır. Edebî dilde yer alan birçok Sanskritçe kelime ve deyimlere *tatsamas*, öz Bengali kelimelere de *tadbhava* denir. Grameri iyi işlenmiş olan edebî dilde, öz Bengali kelimeleri *tatsamas* şekilleriyle yazmak, fakat *tadbhava* değerleriyle okumak âdettir. Halk dilinde *tatsamas*lar olmadığı gibi kelimeler de çok kere kırpılır.

Bengalî dili iki lehçe grubuna ayrılır: Batı Bengali, Doğu Bengali. Batı Bengali lehçe grubunda şu bölümler bulunur: 1. Edebî veya Merkezî Bengali. 2. Güneybatı Bengali. 3. Batı Bengali. Bu da üç alt-lehçeye ayrılır: *Mal Paharia, Saraki, Khariathar.* Ayrıca Batı Bengali'de *Khotta* denilen birçok bozuk lehçe ve ağız vardır. 4. Kuzey Bengali. Bunun da iki alt-lehçesi vardır: kuzeyde *Siripuria*, güneyde *Koch*.

Doğu Bengali'ye, konuşanların çoğu müslüman olduğu için, *Musalmani Bengali* de denir. İkiye ayrılır: Asıl Doğu Bengali, *Rajbangsı*. Asıl Doğu Bengali de 4 alt-lehçeye ayrılır: 1. Standard Doğu Bengali. Bunun da *Haijong* denilen bir alt lehçesi vardır. Doğu Sylhet'te konuşulan şekline *Sylhetia*, Kachar'daki şekline de *Kachari* denir. 2. Doğu Merkezî Bengali. 3. Güneydoğu Bengali. 4. *Chakma*. Bir alfabesi vardır. *Rajbangsı* ise en kuzeydeki Rangpur bölgesinde konuşulur. *Bahe* denilen bir alt-lehçesi vardır. Bengali dilinin yazı sisteminde yalnız a, ā, i, ī, ē, u, ū, ō ünlüleriyle *ai* ve *au* diftongları vardır. Konuşma dilinde kısa e ve o, ayrıca o ve ō ünlülerine de rastlanır. Bengali dilinde, Sankskritçedeki gibi, r ile l ünlü sayılır.

Bengali dilinde gramatikal cins yoktur. İsimlerde canlı, cansız farkı gözetilir. Çokluk eki, beşerî mahlûkları gösteren isimlerde kullanılan -rā, -ērā- dır. Diğer canlılar ve eşyalara çokluk anlamı vermek için *sakal* kelimesi kullanılır.

Bengali dilinde, sıfatlarda, sayı, cins ve hal farkı yoktur. Sıfatlar isimlerden önce gelir. Sıfatlarda üstünlük derecesi iki türlü; 1. Mukayesedeki ikinci ismi ablatif halinde kullanmakla; 2. Bunun genitifine *cheye* veya *apeksha* kelimesini katmakla yapılabilir. Fiillerde, 1. ve 2. şahıs teklik şekilleri kaba sayıldığı için, çokluk şekilleri teklik için de kullanılır. 3. Şahıs teklik ve çokluk şekilleri ayrıdır.

Edatlar genellikle isimden sonra gelir. Cümle unsurlarının sırası özne, tümleç, fiil şeklindedir. Bengali dili, Sanskritçe için icadedilmiş *Devanagari*'nin gelişmiş şekli olan Bengali alfabesiyle yazılır. Bengaliye Sanskritçenin etkisi büyük olmuştur.

Bengali edebiyatının ilk örneği, Bengali, Bihari ve Oriya dillerinin ortak menşei olan Magadhi diliyle yazılı, M.Ö. III. yy.ın ortalarında kral Asoka'nın bıraktığı yazıtlardır. Asıl Bengali diliyle yazılmış en eski metin ise, Buddhizm devrinden kalma *Mânikchandra*'nın ilâhisidir. Tarihi tespit edilebilen en eski metin ise, 1907'de ortaya çıkarılan, X.-XI. yy.larda Eski bengali dilinde yazılmış *Charyapadas* ilâhileridir. İlâhilerin şerhi sanskrit diliyle yapılmıştır. Aynı yüzyılda Rāmāi Pandit, Dharma kültürüne ait Sūnya-purāna'yı meydana getirdi. XI. yy.da Dharmamangalas'lar yazıldı. XI.-XV. yy.larda, *Tüccar Chand, Avcı Kalaketu* ve *Kral Gopichandra*'nın Buddha dinine ait hikâyeleri gibi, Orta bengali dilinde birçok efsane ve masallara rastlarız. Chandi-Das 1450 yıllarında *Srikrisnakırtana* adlı şiiri terennüm etti. XVII. yy.da Mukunda Ram, *Mahabharata* adlı tercüme eserini yazdı. Chandi-Das ve Vidyapati'nin açtıkları *Krisna* liriği çığırı 2-3 yüzyıl sürdü. XVIII. yy.da *faktas* grubundan iki şair olan Brahman Bharat Chandra Rai ile Ram Prasad Sen bu konuyu işlediler.

XIX. yy.da, Ram Modan Ray modern bengali nesrinin kurucusu oldu. Bengali yazı dili İngilizcenin etkisiyle değişmeğe başladı. Yine bu yüzyılda tiyatro eserleri gelişme gösterdi. XIX. yy.ın ortalarında, Bankim Chandra Chattopadhyaya ile Millî edebiyat devri başlar. Walter Scott'tan etkilenen bu yazardan baska, bu devirde Nabın Chandra Sen, Chandra Banerji ve Dvijendralal gibi büyük yazar ve şairler yetişmiştir.

Bengali edebiyatının en büyük şair ve yazarı, 1913'te Nobel mükâfatını alan Rabindranath Tagore'dur (1861-1941). Tagore'un romantizmine karşı, Bengal Müslümanlarının büyük şairi Kazi Nazrul İslâm, şiirle gerçeği birbirinden ayırıp hayatla teması sağlayarak, emperyalizmi ihtilâlci bir felsefe ile karşıladı.

Modern hint dilleriyle yazılı edebiyatların en önemlisi, bugünkü Bengali edebiyatıdır. (→ Bibliyo.) [ML]

BENGALİ i. Astrild grubundan çeşitli kuşlara verilen ad. Bunlar güzel parlak renkli ötücü kuşlardır. Kuşçular, batı Afrika'dan Avrupa'ya önemli miktarda bengali getirtirler. (L)

BENGALİN i. Doğal ipeğin ipliğinden yapılan bir çözgüyle, pamuk veya yün ipliğinden atılan atkıdan meydana getirilen bir cins karışık kumaş tipi. Daha çok Hindistan'da yapılmaktadır. (LM)

BENGAL körfezi, Hint okyanusunun bölümü. Batıda Dekkan, güneybatıda Seylan, doğuda Birmanya ve Malezya arasında. Derinlikler kıta basamağının geniş olduğu kuzeyden güneye doğru düzenli bir şekilde artar, güneyde 4 000 m'yi geçer. Körfez sularının yüzeyindeki hareketler muson rüzgârlarından doğan akımların etkisindedir: kış musonu sırasında kıyılar boyunca, saat ibreleri yönünde uzanan akıntılar görülür. Yazın ise bu hareket ters yönlüdür. (L)

BENGAZİ. Bk. BINGAZİ.

BENGEL (Johann Albrecht), alman tanrıbilim uzmanı (Winnenden 1687-Stuttgart 1752). *Gnômon Novi Testamenti* (1742) adlı eseriyle metin yorumlaması yapan ilk uzmanlardan biridir. *Ordu Temporum* (1741) adlı eserinde yeni zamanları inceledi ve *«Açıklamalı Apokalypsis»* başlıklı kitabında (1740), sofu bir protestan tarikatı dindarlığıyla büyük başarı kazandı. (L)

BENGERİR, Fas'ta (Marakeş ili) Marakeş'in kuzeyinde; 15 900 nüf. Amerika'lılar 1954'te burada önemli bir hava üssü kurdular. (L)

BENGİ sıf. (Eski türk. *bengü*). Sonu olmayan, ebedî.

— Dil bil. Esk. Türkçede «ebedî» anlamında kullanılan bu kelime ilk defa Göktürk kitabelerinde *bengü taş* «âbide» anlamında kullanılmaktadır. İslâm devrinde *Bengi* kelimesi Tanrının bir sıfatı olarak *Mengüberdi-Bengüverdi* gibi isimlerde kullanılmıştır. Doğu Türkçesinde *mengü mengi* şeklinde söylenilir. Bu kelime sonradan, Oğuz Türkçesinde işlekliğini kaybetmiştir.

◆ **Bengisu** i. Bk. ABIHAYAT. (M)

BENGİ i. Balıkesir çevresinde oynanan bir halk oyunu. [M]

BENGİSU (Lerzan), türk heykeltraş ve tahta yontucusu (İstanbul 1906). İlkin ağaç dallarından ve tahta yontularından dekoratif işler yaptı. Kuru ağaç gövdelerini yontarak ve cilâlayarak elde ettiği süslemeci biçimlerden zamanla daha ağırbaşlı, biçim bütünlüğüne ve denkligine erişmiş çalışmalarla geçti. Soroptimistler milletlerarası kulübü ve kadın sanatçıları birliği üyesidir. Memleket içinde ve dışında şahsî sergiler açtı. Devlet sergisi ödülünü aldı. (M)

BENGİSU (Naci), türk doktoru, oftalmolog (İstanbul 1901). Eczacı Ahmed Celâl Beyin oğlu. İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi (1925). Askerliğinden sonra Beytüşşebab ve Hakkârî hükûmet tabipliği yaptı. Bir buçuk yıl Guraba hastahanesinde göz asistanı olarak çalıştı. Paris'te ihtisas yaptı. Siirt'te Memleket hastahanesini kurdu. 1937'de doçent, 1942'de profesör ve 1952'de ordinaryüs oldu. Milletlerarası çeşitli oftalmoloji kongrelerine katıldı. Göz hastalıkları üzerine birçok incelemesi vardır. (M)

BENGKALİS, İndonezya'da Malakka boğazında ada; 3 300 nüf. (L)

BENGKULU. Bk. BANGKAHULU.

BENGUELA, Angola kıyısının orta kesiminde liman şehri, il merkezi; 15 480 nüf. 1617'de kurulan şehir, uzun bir duraklama devresinden sonra, Katanga'ya (Kongo) bağlayan demiryolunun yapılmasıyle (1929) gelişti. Bununla beraber, biraz daha kuzeyde, Katanga demiryolunun bitim noktasındaki Lobito limanı, Benguela limanının önemini azalttı. — *Benguela ili* 1 226 000 nüf. Atlas okyanusu kıyısında uzanır ve Bie yaylasının bir kısmını içine alır. (L)

BENGUELA akıntısı, Atlas okyanusunda soğuk su akıntısı. Gine körfezinin güneyinde, Afrika kıyıları boyunca kuzeye yönelir. (L)

BEN GURİON (David), israilli siyaset adamı (Polonya'da Plonsk 1886). 1906'da Filistin'e gitti, yahudi sosyalist hareketinin öncüsü oldu. Dünya Siyonist teşkilâtının yürütme kuruluna üye seçildi (1920), Histadrut (1921-1933) ve Mapai partisi (1921-1945) genel sekreteri oldu. Yahudi Ajansı Yürütme kurulu (1939-1948) başkanlığına getirildi. 1939'dan sonra İngiltere'nin Filistin'e yahudi göçünü sınırlama kararını protesto etti. Haganah şefiyken aşırı ucu temsil eden İrgun teşkilâtlarının ve Stern gruplarının yöntemlerine karşı geldi. Filistin'de ingiliz mandası kaldırıldığı zaman geçici İsrail hükûmetinin başkanı oldu, İsrail devletinin bağımsızlığını ilân etti (1948). Yeni Anayasanın yayınlanmasından sonra Mapai partisi ve Histadrut işçi merkezinin desteğiyle Başbakan ve Millî Savunma bakanı olarak kaldı (1948-1953). Yeni devleti arap istilâsından kurtardı (1948-1949) ve Kibbutz adı verilen kollektif çiftliklerin kurulmasını destekledi. 1953'te görevinden ayrılarak yerini Moşe Şaret'e bıraktı ve Necef çölünde bir Kibbutz'a çekildi. 1955'te tekrar Başbakan ve Millî Savunma bakanı oldu ve mısır komandolarının sınırdaki Kibbutz'lara saldırılarını durdurmak için 29 ekim 1956'da mısır üzerine yürüdü. Sînâ yarımadasını işgal eden ve Süveyş kanalına inen kıtaları S.S.C.B., A.B.D. ve Birleşmiş Milletler teşkilâtının isteği üzerine geri çekti. 1959 Seçimlerinden sonra yine iktidarda kaldı ve 1963'te beklenmedik bir sırada görevinden ayrıldı. Bununla birlikte Mapai'nin genç elemanlarını, özellikle Moşe Dayan ve Şimon Peres'i, kendi etrafında toplayarak Levi Eşkol'ün siyasetini eleştirdi. Partisinin merkez komitesinden ayrıldı (kasım 1964) ve Mapai'nin üyesi kalmakla birlikte Rafi adı verilen yeni bir siyasî grup kurdu. Bunun üzerne Mapai'deki çoğunluk eski başbakanın partiden çıkarılmasına karar verdi (ağustos 1965), o da az sonra yeni partisinin adaylarını öne sürmek suretiyle 1963 seçimlerine katıldı. (L)

BEN GURİON, yazar. Bk. BERDİÇEVSKİ.

BENGÜ (Vedat Örfî), türk tiyatro ve sinemacısı (İstanbul 1900-ay.y. 1953). 17 Yaşındayken yazdığı *Bir Af, Bir Yemin*, göçmenler yararına oynandı; *Vefaen Ferağ*, Dârülbedayi'de sahneye kondu (1924). İstanbul'a gelen fransız sinema yıldızı Blanche Montel ile Fransa'ya giderek bir filimde oynadı. 1926'da Mısır'da birkaç arkadaşıyle, İsis Film corporation'u kurarak Mısır sinemacılığının temelini attı; iki yıl boyunca oyuncuk ve yöneticilik yaptı. Fransa'da *L'enfer des Sables*'yi (Kum Cehennemi) yönetti (1929). 1931'de yurda dönünce Atıf Kaptan ile «Filim yıldızları» adlı gezici tiyatro topluluğunu kurarak Anadolu'yu dolaştı. Sanat değeri taşımayan melodramlar çevirdi. Bunlar arasında *Ateşten Gömlek* (1950), *Estergon Kalesi* (1950), *Beyoğlu Güzeli* (I Orea Tou Peran, 1953; yunan yönetmeni Oresti Laskos ile ortaklaşa) dikkati çeker. (M)

BENGÜTAŞ (Sabiha), türk heykeltıraşı (İstanbul 1910). Özel bir ilk öğrenim yaptıktan sonra Sanayi-i Nefîse mektebinde ve Roma Güzel Sanatlar akademisinde okudu. Az sayıdaki eserlerinden olan değerli büstler, Resim ve Heykel müzesinin ilk türk heykeltıraşları kesiminde yerini alabilmiş değerdedir. (M)

BENHA, Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da Kalyub ilinin merkezi; 42 00 nüf. Kahire'nin kuzeyinde demiryolu kavşağı. Dokuma sanayii. (L)

BEN-HADAD, aramî dilindeki **Bar-Hadad**'ın İbranice şekli; M.Ö. IX. ve VIII. yy.da Şam krallarından üçünün adı. (L)

Ben Hur, 1926'da Hollywood'da Fred Niblo'nun bir Lewis Wallace romanından beyaz perdeye aktardığı ünlü filmin adı. Olay eski Roma'da geçer. Arenadaki çeşitli oyunlar ve araba yarışları sahneleri klasikleşmiştir. Ramon Novarro tarafından canlan-

Enoch Arnold BENNETT

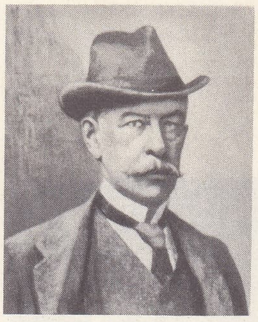

Gordon BENNETT
Henri Gervex tarafından (1903)

general BENNIGSEN

Foto. British Council, Moreau frères, Langlois (LAROUSSE)

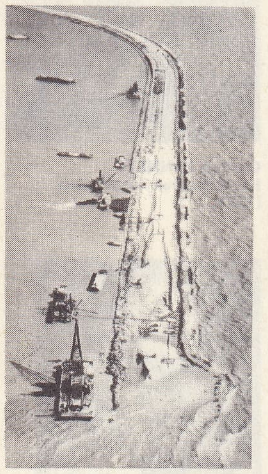

bent yapımı Flevoland «polder»inin sınırlandırılması

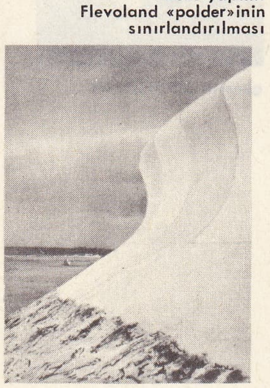

Sen nehri halicinde bent

dırılan *Ben Hur,* uzun zaman sinemacılığın en ünlü filmi olarak kaldı. (L)

BENÎ çoğl. i. (ar. *ibn,* oğul'dan *benî*). *Esk.* Oğullar. [Kabile ve hanedan isimleriyle birlikte kullanılır]: *Benî Haşim,* Haşim oğulları, *Benî İsrail,* İsrail oğulları, yahudiler.

— ÇEŞ. DEY. *Benî âdem,* âdem oğulları, insanlar: *Muttasıl nev'i benî âdem bulur hengâm-ı kâm* (Akif Paşa). || *Benî beşer,* insan oğulları: *Manzar hâlî benî beşerden* (Abdülhak Hâmid). || *Benî nev,* insan oğulları: *İnsan ona derler ki ede kalb-i rakiki / Âlâm-i benî nev'le kesb-i melâlet* (Ziya Paşa).

◆ **Benevî** sıf. *Esk.* Oğula mensup, oğulla ilgili.

◆ **Benîn** çoğl. i. *Esk.* Oğullar. || Sıf. Akıllı, temkinli kimse. (M)

BENİ, Bolivya'da idare bölgesi. 119 800 nüf. Merkezi, *Trinidad.* Andlar'ın eteğindeki, savanlarla (yaygın hayvancılık) ve amazon tipi ormanlar (kauçuk ağaçları) kaplı tropik bölgesini içine alır. (L)

BENİ, Kongo-Kinşasa'da şehir. Kuzey Kivu'nun kuzeyinde. (L)

BENİ (CEBEL), Anti-Atlas'ta (Fas) dağ; güneyde sıradağları kapatan kumtaşından uzun bir zirvesi vardır. Enine bir seri boğazla (*fum*'lar) kesilir. Bu boğazlarda vahalar yer alır. Ued Dra dirseğinin doğusunda, dağlar kuzeye yönelir. (L)

BENİ (Paolo), italyan yazarı (Girit adası 1552-Padova 1625). Roma ve Padova'da tanrıbilim ve edebiyat öğretmeni, 1612'de Floransa'daki Crusca akademisinin edebî teorilerine karşı *Anti-Crusca*'yı yayınladı. Şiddetli hücumlara hedef oldu, kendini savunmak için *Cavalcanti* veya *«Anticrusca»nın Savunması* adlı eseri yazdı. (L)

BENİ (RİO), Bolivya'da nehir, Andlar'ın doğu yamaçlarında doğar; 1 700 km. Brezilya sınırında Villa Bella'da, Mamore ırmağıyle birleşir ve Madeira'yı meydana getirir. (L)

BENİ ABBES, Cezayir Sahra'sında vaha. Saura'nın sol kıyısında, Saura idare çevresinin merkezi. Sahra'nın ilmî araştırma merkezi. Beni Abbes hurmalığı, yaklş. 8 000 ağaç. (L)

BENİ AHMER devleti, İspanya'daki son müslüman devleti (1232-1492). Muvahhidin devletinin Endülüs'te zayıflaması üzerine bazı bölgelerde meydana gelen bağımsız, küçük müslüman devletlerindendir. Merkezi, *Gırnata* (Granada) idi. Etrafında hıristiyan devletleri yer alıyordu. Uzun zaman bunlarla mücadele etti. Medeniyet ve kültür bakımından yüksek dereceye ulaşmıştı. Saraylar ve camilerle süslenen Gırnata'daki ünlü Elhamra sarayı bu devreden kalmadır.

Aragon kralı Fernando ile Kastilya kraliçesi İsabela'nın evlenerek güçlerini birleştirmeleri (1474), Beni Ahmer devletinin yıkılmasına yol açtı. Son hükümdar Ebu Abdullah Muhammed 1492'de mücadeleyi bırakarak Afrika'ya kaçtı. Bu sırada üzüntüsünden ağlayınca annesinin «Ağla oğlum ağla! Senin gibi vatanı için çarpışmayan korkaklara, kadın gibi ağlamak yaraşır» demesi meşhurdur.

Hıristiyanların eline geçen Gırnata'da bütün Müslümanlar kılıçtan geçirildi; camiler, kütüphaneler tahrip edildi. Bu sırada Osmanlı devletinden, Mısır Memlûklerinden istenen yardımlar sonuç vermedi. Beni Ahmer devletinin yıkılmasıyle sekiz yüzyıldır İspanya'da devam eden islâm hâkimiyeti son buldu. (→ Bibliyo.) [M]

BENİ AMR. Bk. BANİ AMR.

BENİ AMR ovası, Fas'ta bölge. Tadla ovasının bir kısmı. Önemli bir kesimi (20 000 hektar) Um Er Rebia çayı tarafından sulanır (tahıl, pamuk, meyve ağaçları, kabayonca). Bölge halkının yerleşmesi teşkilâtlanmıştır. (L)

Beni-Bahdel, Cezayir'de (Tlemsen idare bölgesi) baraj. Vad Tafna üzerinde, 73 milyon metreküp yeteneğinde. Marniya ovasının 12 000 hektarlık bir kısmının sulanmasını ve Oran'a su verilmesini sağlar. (L)

BENİCE (Etem İzzet), türk gazetecisi, romancı (İstanbul 1903-ay.y. 1967). Galatasaray sultanisinde ve Y. D. Ticaret mektebinde okudu. Kars, Siirt milletvekilliği yaptı. *«Zaman»,* *«Açıksöz»,* *«İkdam»,* *«Son Telgraf»* ve *«Gece Postası»* gazetelerini kurdu. Romanları da vardır: (*Yakılacak Kitap* [1938; 9. baskı 1960]). [M]

BENİÇİNCİLİK bls. i. Kendini evrenin merkezi olarak görme eğilimi. (*Eşanl.* EGOSANTRİZM.)

— ANSİKL. Psikol. Modern psikologlar (Piaget, Claparède), başkasının varlığını hesaba katmadan, her şeyi kendisine bağlayan çocuğun beniçinciliği üzerinde dururlar. Beniçincilik küçültücü bir terim değildir, sadece çocuk kişiliğinin gelişmesinde belli bir evreyi gösterir. İlk yıllarını salt organik bencilliğiyle daha gelişmiş çocuğun toplumsal davranışı arasında yer alan bu evre çok önemlidir. (L)

BENİ GANİYE. Müslümanların idaresinde iken Balear adalarının 1115-1204 yılları arasında valiliğini yapmış olan bir aile. Bu aile, Murabıtlar devletinin kurucusu olan Yusuf bin Taşfin'in akrabası olan Ganiye adlı bir kadının torunlarıdır. 1115 Yılında Balear adalarının Mallorca emîri Ebu Rebi bin Süleyman'dan alan Murabıtlar buraya Benî Ganiye ailesinden Ali'yi vali tayin ettiler. Ali'nin soyundan gelenler 1204'te Muvahhidler'in Mallorca'yı ele geçirmelerine kadar burada valilik yaptılar. (M)

BENİ GİYL, Fas'ta konfederasyon. Arap asıllı göçebe kabileler tarafından kuruldu; yaklş. 25 000 nüf. Beni Giyl'ler, deve, keçi ve koyun sürüleriyle Figig bölgesinden Tafrata ovasına kadar yer değiştirirler. Bergent bölgesinde yerleşiktirler. (L)

BENİGUET adası, Bretagne'da (Finistère) ada. Saint-Mathieu dilinden Four boğazıyle ayrılır. 1965'te hava kuvvetlerine atış alanı olabilmesi için adada yaşayanların başka yere gönderilmesine karar verildi. (L)

BENİ HAFS. Bk. HAFSİLER.

BENİ HAMMAD. Bk. HAMMADİLER.

BENİ-HASAN, Mısır'da köy (Aşağı Mısır'da Miniye ili), Nil'in sağ kıyısında. Yakınında, vâdi yamacının alt kısmına oyulmuş, XI. ve XII. yy. sülâleleriyle ilgili iki sıra mezar. (L)

BENİ-İSGEN, Cezayir Sahrasında (Vahalar idare bölgesi, Laghuat idare çevresi) şehir. Mzab'da, Ghardaia'nın güneyinde; 5 000 nüf. Hurma ağaçlarıyle süslü kutsal şehir. (L)

BENİ İSRAİL. Bk. İSRAİLOĞULLARI.

BENİ KATADE, soyu halife Ali'nin oğlu Hasan'a kadar çıkan ve Mekke'de 1200-1220 arasında emîrlik eden Ebu Aziz Katade'nin kurduğu sülâleye verilen ad. (M)

Benike sondası, sidik yolunda kullanılmak üzere cerrah Béniqué'nin icat ettiği sonda. *Béniqué sondası* sidik yoluna uyacak şekilde çifte eğrilidir. Özellikle darlık hallerinde sidik yolunu genişletmek için kullanılır. (L)

BENİ-MELLAL, Batı Fas'ta şehir, il merkezi. Tadla ovasında, Orta Atlas'ın eteğinde: 28 900 nüf. Önemli pazar. Şehir zeytinlikler, meyve bahçeleri ve bostanlarla çevrilidir. *Beni-Mellal ili;* 474 000 nüf. Tadla ovasını ve Orta Atlasın bir kısmını içine alır. (L)

BENİ M'GİLD, fas Orta Atlas'larında berberi (Şanhaca) konfederasyonu. Yaklş. 42 000 nüf. Meknes'in güneyinden yukarı Muluya'ya kadar uzanan bölgede göçebe yaşarlar. Zanaatçılarının dokuduğu halılar ünlüdür. (L)

BENİMSEMEK geçşl. f. (*ben* şahıs zam. ve *-imse,* isimden fiil yapma eki'nden). Kendine mal etmek: *Sağlam aklına, neşeli tabiatına rağmen efendisinin hayatındaki ıstırapları âdeta benimseyen Emine ise bu odanın önünden geçmek istemezdi* (A. H. Tanpınar). *Fikret Coppée'yi pek begenirdi, onun şiirlerinden birçok parçaları benimsemiştir* (N. Ataç). || Sahip çıkmak: *...Altın dağlarının tepelerine atlarını sürüp, uzaktan gördükleri Çin ülkelerini benimseyip «burası bizim olacaktır» deyip ilerlemediler mi?* (A. H. Müftüoğlu). || Hazmetmek, kendiyle aynılaştırmak için sindirmek: *Artık içtimaî mevkiini iyi benimsemiş olduğunu göstermek için Cemal beyden «Beyefendi» diye bahsederek cevap verdim* (A. H. Tanpınar). || Birine, bir şeye bağlanmak: *Bu karanlık ve can sıkıcı memleketi biraz da benimsemeğe ve sevmeğe başlamıştım* (R. N. Güntekin).

◆ **Benimsenmek** geçzş. f. Başkası tarafından kendisine sahip çıkılmak.

◆ **Benimsetmek** ettrg. f. Birisinin herhangi bir kimseyi, yeri veya bir şeyi benimsemesini sağlamak. (M)

BENİ MTİR. Fas'ta konfederasyon. Yarı göçebe berber kabilelerinden (Şanhaca) meydana gelir. Beni Mtir'ler eskiden, yazın Orta Atlas'ın kuzey yamacında oturur, kışın Meknes yaylasına inerlerdi. Ama göçmenlerin tarıma çevirdiği sahaların yayılmasıyle daha öteye püskürtüldüler. Bu yüzden bugün, bütün yıl sürüleriyle birlikte yamaçta yaşamak zorundadırlar. (L)

BENİ MUNKIZ, Arabistan'da Şeyzer kalesi ve dolaylarında hüküm süren küçük bir emîr ailesi (XI. yy.). Kuvvetli bedevî başkanlarından Salih bin Mirdas Şeyzer dolaylarını Munkızoğullarına vermişti (1025). [M]

BENİN, Nijer deltasının batısındaki Gine kıyılarında eski krallık. Edo'lar buraya yerleşerek kutsal bir kralın idaresi altında şehir medeniyeti kurdu. 1484 Yılında Portekizliler buraya çıktılar. Bu krallık XVII. yy.da en parlak devrini yaşadıysa da XVIII. yy.daki esir ticareti yıkılmasına yol açtı ve ingiliz himayesine girdi. 1897'de Benim şehri işgal edildi. Bronz ve fildişinden yapılan Benin heykelleri siyah Afrika'nın en güzel heykel örnekleri olarak gösterilir. XIII. ve XIV. yy.larda yapılan ilk heykellerde, saraya gelen İfe*li sanatçıların etkileri görülür: bunlar gerçekçi kral ve prenses başlarıdır. XV. yy.ın sonunda Benin'in orijinal sanatı son derece gelişti. Zalim ifadeli fildişi başlar (en güzeli British Museum'dadır), kral saraylarının cephelerini süsleyen, savaşçıları temsil eden, ince bir şekilde işlenmiş bronz alçak kabartmalar yaptılar. XVIII. yy.dan itibaren ticaret gerilemeye başladı, daha sonra da eski heykelcilikle ilişkileri kesildi (tahta üzerine pirinçten kabartma heykeller). [L]

BENİN, Nijerya'da (Batı bölgesi) şehir; 54 000 nüf. Büyük ticaret merkezi. Eski esir ticareti merkezi ve aynı adı taşıyan krallığın şehri. (L)

BENİNCASA i. Tropik ve doğu Asya'da yetişen kabak türü. Meyvesi olgunlaşınca misk kokusu saçan mumsu bir tabakayle kaplanır. (Doğu Asya'da, özellikle Çin'de ve Çin Hindi'nde en çok beğenilen sebzelerden biridir.) [L]

BENİNG'LER, Gand asıllı flaman minyatürcüleri. — ALEXANDER veya SANDERS (öl. Gand 1519, Marie de Bourgogne'un *dua kitabındaki,* Hugo wan der Goes etkisinde bir stilde zarif minyatürlerin yaratıcısı olduğu sanılıyor. — Oğlu SİMON (Gand 1483-Bruges 1561) *Hennessy dua kitabı* (Brüksel, Krallık Kitaplığı) ve *Golf Book* (Londra British Museum) ile ünlü *Grimani din kitabındaki* (Venedik, San Marco Kitaplığı) kompozisyonlardan birçoğunu yaptı. (L)

BENİN KÖRFEZİ, Afrika kıyısında körfez. Nijer deltasının batısında. (L)

BENİ-SAF, Cezayir'de (Tlemsen idare bölgesi). İdare çevresi merkezi Akdeniz kıyısında; 21 900 nüf. Cezayir'in en önemli balıkçılık limanı olan Beni-Saf, bölgede çıkarılan ham demiri de ihraç eder. Balık konserveciliği. Gemi tezgâhları. Sayfiye yeri. — Beni-Saf idare çevresi; 72 400 nüf. (L)

BENİ SERRAC, arap ailesi. XV.yy.da Gırnata krallığında büyük rol oynayan bu aile üstüne bilinenler pek azdır. Zegris kabilesiyle çekişmesi, Gırnata krallığının yıkılış sebeplerinden biri olarak kabul edilir. (L)

BENİ SLİMAN ovası, Cezayir'de bölge. kuzeyde Tablat kütlesi ve Titteri dağları arasında, güneyde Vad İsser'in yukarı kesimi tarafından akaçlanır. Tahıl. Bağcılık. (L)

BENİ SNASEN dağları, Doğu Fas'ta kalkerli dağ kütlesi, Orta Atlas'ın kıvrımlarının uzantısı; kuzeyde Triffa, güneyde Angad ovalarıyle sınırlanır; yüksl. 1 535 m. Ormanlıktır, oldukça sulaktır, ağaç yetiştirmeyle uğraşan köylüler (kuzey yamaçlarda) ile çobanlar (güneyde) yaşar. *Beni Sna-*

Foto. Aerial Phot., Romanovsky (LAROUSSE)

sen konfederasyonu (93 000 nüf.), bölgenin kaynaklarına göre çok kalabalıktır; bu yüzden göç fazladır. (L)

BENİ SÜVEYF, Mısır'da şehir. Yukarı Mısır'da, Nil'in sol kıyısında, aynı adı taşıyan ilin merkezi; 78 800 nüf. — *Beni Süveyf ili*; 793 000 nüf. (L)

BENİ TAHİR. Yemen'de, Aden ve Zebid bölgesinde, 1451-1517 yılları arasında hüküm sürmüş bir sülâle. Bu sülâleye adını veren ve soyunun Emevîlerden geldiğini iddia eden Tahir bin Muavvede, Resûlîlerden Melik-ün-Nâsır Ahmed'in himayesini kazandı ve oğulları, Resûlî devletinden sonra Yemen'de hüküm sürmeğe başladı. Bu sülâle hükümdarlarının 1517'de Zebid'deki savaşta ölmeleri üzerine Beni Tahir devleti yıkıldı. (M)

BENİTEZ (Manuel). Bk. CORDOBES (EL).

BENİTOİT i. (fr. *bénitoïte*). Miner. Tabiî titan ve baryum silikat, $BaTiSi_3O_9$, heksagonal sistemde kristalleşir. (L)

BENİUC (Mihail), romen yazarı (Grişana bölgesinde Sebiş, 1907). Cluj üniversitesinde felsefe öğrenimini bitirdikten sonra Almanya'da biyoloji incelemeleri yaptı. 1934'te psikoloji doktoru. 1946'da Moskova elçiliğinde ataşe ve 1949'da Bükreş üniversitesinde karşılaştırmalı psikoloji profesörü oldu. Şiir derlemeleri: *Cantece de Pierzanie* (Sıkıntı Şarkıları) [1938]; *Versuri* (Mısralar) [1939]; *«Madde ve Rüyalar»* (1961); *«Tepelerdeki Çiçekler»* (1965). Hikâyeleri: *«Hınçlar»* (1955); *Diğerleri Gibi Bir Adamın Kayboluşu»* (1963). Denemeleri: *«Şiirimiz»* (1956); *«Duvarcı Manole»* (1957). Tiyatro eseri: *«Dönüş»* (1962). Eserlerinde burjuva hayatı ile günlük hayata karşı hoşnutsuzluğunu, anayurduna ve köylülere olan hayranlığını dile getirdi. (L)

BENİ UNİF veya **REVOİL,** Cezayir (Saura idare bölgesi, Kolomb-Besar idare çevresi) sahrasında şehir. Colomb-Beşar demiryolu üzerinde, Ksur dağlarının güneyinde. Turistik merkez. (L)

BENİ VARAYN, Fas'ta Berberî (zeneta'lar) kabileleri konfederasyonu. Orta Atlas dağlarında otururlar (yaklş. 50 000 kişi). Beni Varayn'ların köyleri dağda (Bu İblan kütlesi) ve ovadadır. (L)

BENİVİENİ (Girolamo), italyan şairi (Floransa 1453-ay.y. 1542). Önce aşk soneleri yazdı, sonra Savonarola'nın ateşli bir taraftarı olarak şiirlerini yakmaya kalktı. Şiirlerine, Marsilio Ficino'dan öğrendiği yeni platoncu kuramlara, tanrısal bir aşkın varlığı ile ilgili yorumlar ekledi. Savonarola adına düzenlenen törenlerin resmî şairi oldu. Mısralarında Jacopone'yi hatırlatan taşkın bir çoşku göze çarpar. (L)

BENİYE i. (ar. *beniye*). Bk. KÂBE.

BENİZ i. Yüzün rengi: *Sararan benizleri ve titreyen dudakları ile arkasından bakıyorlardı* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Benzi atmak (ağarmak, uçmak)*, veya *beti benzi atmak (ağarmak)*, yüzünden kan çekilmek, beyazlaşmak: *Mahmut Efendinin benzi attı, kül kesildi* (Yaşar Kemal). ‖ *Benzi kül gibi olmak* (veya *bet beniz kül gibi olmak*), yüzün rengi solmak, beyazlaşmak: *Vesime babasının söylediklerini beti benzi kül gibi sararıp solarak dinledi* (Vâ-Nû). ‖ *Benzi sararmak (sararıp solmak)*, kansızlıktan veya kanı çekilerek yüzünün rengi sararmak, rengi gitmek, hastalanmak: *Milletin benzi sararmış, işitilmezdi refah / Her nefes dört elifin sırtına binmiş bir «ah!»* (M. Â. Ersoy). ‖ *Benzi uçuk* (veya *beti benzi uçmuş*), yüzü renksiz: *Uzaktan benizlerinin uçukluğu, kuvvetsizlikleri tamamiyle seziliyor* (A. H. Müftüoğlu). ‖ *Benzinde kan kalmamak*, [korku, hastalık, heyecan v.b. durumlarda] yüzün rengi sararmak. ‖ *Benzine kan gelmek*, yüzün normal rengi gelmek, canlanmak, kanlanmak: *Allah'tan ziyade Abdülhamid'den korkan kâtiplerin henüz benizlerine kan gelmemişti* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Bet beniz* (veya *batı benzi*) *kalmamak*, çok korkmak, heyecanlanmak: *Bakmamla bende bet beniz kalmamış* (K. Tahir). ‖ *Saz benizli*, solgun renkli, yüzü sararmış, kansız: *Ha bildim... şöyle saz benizli bir çocuk değil mi?* (B. Felek). [M]

BENJAMİN (Judah Philip), amerikalı hukukçu (Antiller'de Sainte-Croix 1811-Paris 1884). 1832'de New Orleans barosuna girdi. Demokrat parti üyesi; 1852'de de senatör oldu. İçsavaş sırasında Güney Eyaletler birliği başkanı Jefferson Davis tarafından baş savcılığa getirildi. sonra savaş bakanı oldu ve Güneylilerin yenilgisine kadar bu görevde kaldı. Bundan sonra İngiltere'ye giderek baroya girdi. 1872'de Kraliçe'nin danışmanı oldu ve 1883'te meslek hayatından çekildi. (L)

BENJAMİN (René), fransız yazarı (Paris 1885-Tours 1948). Adalet sarayının, Sorbonne'un ve Mezat salonunun töre ve gelenekleri ile ilgili bir dizi inceleme yaptı. 1915'te *Gaspard* adlı romanı Goncourt ödülünü kazandı. Çesitli oyunları sahneye koydu ve Antoine, Barrès, Balzac, Maurras, Sacha Guitry ve Molière'in kişiliklerini çizdiği kitaplar yayınladı. (L)

BENJAMİN (Walter), alman sanat eleştirmeni (Berlin 1892-fransız ispanyol sınırında 1944). Musevî asıllı olan Benjamin, 1933'ten sonra Paris'e, alman işgali sırasında da İspanya'ya sığındı. İspanyol polisi tarafından almanlara teslim edileceği sırada intihar etti. Eserleri: *«Alman Barok Tiyatrosunun Kaynağı»* (1928). *«Reprodüksiyon Tekniği Çağında Sanat Eseri»* v.b. (L)

BENJAMİN CONSTANT. Bk. CONSTANT.

BENK (Adnan), türk yazarı ve belgesel filim yönetmeni (Paris 1922). Sen Jozef lisesini bitirdikten sonra (1941), İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde doktorasını verdi (1950). Fransız filolojisi bölümünde doçentliğe atandı (1954). Çeşitli dergilerde *(Dialogues* [fr.], *Yeditepe, Ataç, Dost* v.b.) ve *Dünya* gazetesinde (1953-1960) tiyatro, edebiyat ve plastik sanatlar üzerine eleştiriler ve denemeler yazdı *(Okuyucunun Roman-içi Yaşantısı; Okuyorum, Demek ki Var'ım; Görüş Açısı* v.b.). Ayrıca belgesel filimler çevirdi (*Ben Asitavandas*, 1965 uluslararası Padova filim festivalinde Bronz Bucranio ödülü [ikincilik]). Birçok yazardan (Balzac, Valéry, Sartre, Salinger) çeviriler yaptı. (M)

BENKEİ i. Japon tarihinin en ünlü kahramanlarından birinin adı. Savaşçı mizaca sahip bir buddha rahibi olan Benkei, Kyoto'daki köprülerden birinin üstünde genç Minamoto Yoşitsune ile dövüşür, yenilir ve onun en sadık hizmetkârı olur. Minamoto'nun Taira'lara karşı yaptığı sefere katılır ve onun yanında ölür (1189). Efsaneler, Benkei'nin kuvvet, kurnazlık ve sadakatini ölümsüzleştirmiş ve maceraları bir halk dramının doğmasına yol açmıştır. (L)

BENKENDORFF veya **BENKENDORV,** XVI. yy.da Estonya'ya (Livonia) göç eden alman asıllı rus ailesi. — ALEKSANDR (Reval Tallinn 1783-denizde 1844). Almanya ve Fransa savaşlarına katıldı (1813-1815). İmparatorluk merkez komutan ve emniyet müdürü olarak, insafsız bir polis rejimini sürdürdü. (L)

BEN KOSBA veya **BEN KOSEBA.** Bk. BAR KOKHEBA.

BENKULEN. Bk. BANGKAHULU.

BENLİBOZ, Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek hikâyesinde, kahramanın (Anadolu'daki adı ile Bey Böyrek'in) atının adı. Hikâyeye göre Benliboz, sahibi ile konuşur, ona tehlikeleri haber verir ve yıllarca onun yolunu bekler. (M)

BENLİ HASAN AĞA. Bk. HASAN AĞA.

BENLİK i. Bireyliği (ferdiyeti), kişiliği meydana getiren: ... *içindeki sönmez görünen enerjinin yardımı ile hürriyetini ve benliğini koruyabildi* (S. Ali). *Bizim iki benliğimiz vardır: biri şeytan benliğimiz, biri melek* (N. Araz). ... *odasının bütün mahremiyeti içinde benliğiyle başbaşa kalmak, dinlenmek* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Öznenin bilinçli ferdiyeti: *Al götür benden benliği / Doldur içime senliği* (Yunus Emre). ‖ Bencil ferdiyet: *Esk.* Nefs. *Ben benliğimden geçtim / Gözüm hicabın açtım* (Yunus Emre). ‖ Kibir, gurur: *Benlik olmayınca varlık olmaz* (A. H. Müftüoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Benlik davası*, kendini herkesten üstün görme: *Kıskançlık, sevgi, inat, benlik davası, itisaf manisi hülâsa insan ruhunun bütün korkunç ve zalim çarkları* (A. H. Tanpınar). ‖ *Benlik göstermek*, varlık iddiasında bulunmak: *Niçin olbizim katımıza gelmez diye benlik gösterip ayak direler* (N. Araz). ‖ *Benliğinden çıkmak*, kendine benzemez olmak, hüviyet ve şahsiyet değiştirmek. ‖ *Benliğinin dışına çıkmak (benliği aşmak)*, kendi imkânlarını aşmak, değişik bir hüviyete bürünmek: *Yeni bir elbise giyen adam az çok benliğinin dışına çıkmışa benzer* (A. H. Tanpınar).

— Psikiyatr. *Benlik ikileşmesi*, kişilik bütünlüğünün, birliğinin bozulması şeklinde beliren ruhî bozukluk. ‖ *Benlik yitimi*, insanın kendini benliğinden sıyrılmış olarak görmesi, duyması. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Psikol. *Benlik*, öznel taraflarıyle ele alınan ruhî olguların bütününden çıkan bir kavramdır. Demek ki aslında, içebakışla ilgili, yani bireyin kendi hallerini gözlemlemesinden doğan bir kavramdır. Bu açıdan bakıldığı zaman benlik, birçok psikologların ileri sürdüğü gibi ve ilmî olarak çözümlenemez ve her zaman değişken, akışkan bir «bilinç akımı» görünümüne bürünür. Bununla birlikte, benlik, içebakışla olduğu gibi, çeşitli nesnel yöntemlerle de kavranan kişilik bütününü temsil eder. Kişi yalnızca öznel olarak değil; duygularıyle, deneylerle, kavrama yeteneğiyle ve toplumun dil yoluyle yaptığı aracılıkla, kısaca nesnel olarak da kendini tanır. Benlik bu şekilde ele alınınca şunları içerir:öznel bilinç; kişiliğimizin, bir başkasının kavradığı şekilde nesnel olarak kavranması; karakterimizin deneye vurulması (mizac, eğilimler, duygusallık, alışkanlıklar, zekâ, kültür v.b.); ayrıca toplum içinde ve manevî dünyadaki yerimizin, yani kişiliğimiz ve şahsiyetimizin meydana getiren her şeyin kavranması. Benliğin birliğini çeşitli unsurlar sağlar; vücudumuzun fizyolojik birliği; çeşitli bilinç hallerimiz, özellikle, zekâ, kavramlar, anılar, hayaller ve alışkanlıklarla gerçekleştirilen öznel birlik; hem kendimiz hem de başkaları tarafından bilinen haliyle şahsiyetimizin nesnel birliği. Benlik ile benolmayan'ın karsıtlığı, çok soyut ve biçimsel olduğundan günümüzde bir yana itilmiş görünmektedir. Onun yerini benliğin ve dış dünyanın somut ve derin birliği almaktadır. Bu birlik, aynı zamanda hem öznel, hem de nesnel olan ruhî olgunun özelliğidir.

— Psikiatr. *Benlik ikileşmesi*, şahsiyet bir bütündür. Şahsiyetteki ayrışma bazen sınırlı ve kısmî olabilir. Bu halde beyinde şekillenen bazı olguları hasta kendi dışında olmuş şeyler gibi görür (zihnî otomatizm olgusu). Bazı hallerdeyse ruhsal bütünlüğün parçalanması daha derinlere iner, hasta kendinde birbirinden farklı iki ayrı varlık var sanır: bu iki kişi apayrı olmakla beraber bazen bir arada bulunur, bazen de ard arda ortaya çıkar (bunun karakteristik bir örneği sarada görülen «ikinci durumlar»dır); bundan başka, hastalık hastanın kendi vücudunu vücut dışında görmesi şeklinde de belirebilir (heotoskopi veya çift görme). *Benlik yitimi*nin çeşitli şekilleri vardır: kendini yabancı sayma duygusu, bedensel veya ruhsal kişiliğin yitimi ve gitgide tüm şahsiyetin değişmesi. Bu hastalık bir şizofreni belirtisidir. Bazı hallerde bunu psikasteni hastalarının kendini noksan görme duygusundan ayırd etmek güçtür.

◆ **Benlikçi** sıf. Benlikçilik taraflısı: *benlikçi filozof*. ‖ Daima ben, ben diyen, kendini ileri süren, hodbin, egoist.

◆ **Benlikçilik** i. Bir yazarın kendi kişiliğini anlatmak amacıyle yaptığı çözümsel

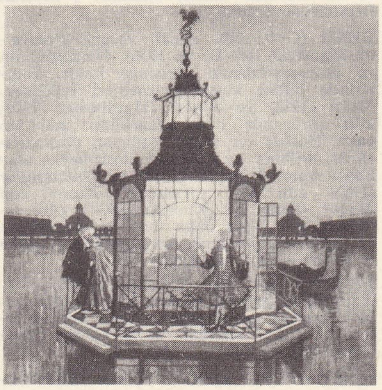

A. N. BENUA
«Çin Köşkü»
suluboya

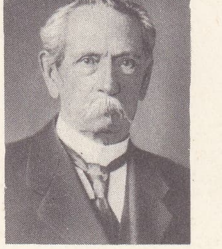

Carl BENZ

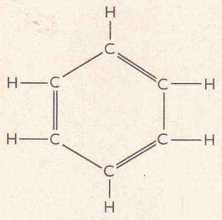

benzen
karbonun 6 atomu ile
meydana gelmiş altıgen

Pierre BENOİT

incelemeyi belirtmek için Stendhal'in kullandığı kavram: *İçtenlikle yapılan benlikçilik, insanın iç dünyasını belirtme yoludur* (Stendhal). ‖ *Teşm. yol.* Benliğini aşırı derecede duymak, özellikle de kendinden bahsetme merakı, kendine düşkünlük.

— Ahl. Benliği yüceltmeye yönelen ahlâk yöntemi. ‖ Temel davranış kuralı olarak bireyci mükemmelliği arama anlamında kullanılır. (Bk. BİREYCİLİK.)

— Tasav. Tasavvuf bilimine ve mutasavvıfların hem nazarî hem de amelî eğilimlerine göre «benlik» yani «nefs», yok edilmesi gereken birinci unsurdur. Benlik ve ardından gelen «benlikçilik»in (fart-ı enaniyet) tasavvufta yeri yoktur. Büyük Mutasavvıf Cüneyd'in «Tasavvuf Hakk'ın seni senden öldürmesi ve kendisiyle yaşatmasıdır. Yani insanın nefsini yok etmesi ve Hak ile hak olarak yalnız Hakk'ın irade ve ihtiyarıyle hareket etmesidir» şeklindeki sözleri tasavvufta benlik*in ne kadar kıymetsiz bir kavram olarak görüldüğünü ispat eder. Halvetî dedesi Ömer Rûşenî de şiirinde: «Tasavvuf halktan kaçmağa derler «Öziycün Hakka yol açmağa derler» diyerek bu görüşü dile getirir. (M)

BENLİYAN [okunuşu Benkliyan] (Serovpe), türk ses ve tiyatro sanatçısı (İstanbul 1835-İskenderiye 1900). 1856'da Hekimyan'ın yönetiminde tiyatro çalışmalarına katıldı. 1859'da kurulan Şark* tiyatrosunda ve Ekşiyan ile birlikte İzmir'de Vaspuragan tiyatrosunda oynadı (1861). 1861 Yılı sonuna kadar Naum ve Şark tiyatrolarında sahneye çıktı. Üsküdar'da Güllü Agop'un müdürü olduğu Aziziye tiyatrosunda Bedros Magakyan'la birlikte çalıştı. 1878'e kadar Güllü Agop'un Osmanlı tiyatrosunda oynadı. Fasulyeciyan ile Edirne'ye temsiller vermeğe giden topluluğa katıldı. Balkanlarda temsiller verdi (1879-1884). 1884'te Mınakyan'ın topluluğuyle Mısır'a gitti. Hıdiv tiyatrosunda temsiller verirken Hıdiv'in topluluk için verdiği paranın bütününe elkoyması üzerine tiyatrodan atıldı. Yoksulluk içinde öldü. (M)

BENLİYAN. Bk. HAÇADURYAN (*Arşag*).

BENLOWES (Edward), ingiliz şairi (muhtemelen Essex'te 1603'e doğr.-Oxford 1676). Çoğunlukla latince yazdı; 1652'de en önemli eserini yayımladı: *Theophila or Love's Sacrifice* (Theophila veya Aşkın Fedakârlığı). Bu eser dokuz bölümden meydana gelen «kutsal bir şiir»dir; ruhun, alçak gönüllülük, gayret ve Tanrıyı düşünme sayesinde nasıl yükseldiğini ve duyuların günahlarını nasıl yendiğini anlatır. XVII. yy.-ın ortalarına doğru İngiltere'de bu türe çok rastlanır. Eserin ilgi çekiciliği manzum yazılmasıdır. Birbirine eşit olmayan üç mısralık kıtalardan meydana gelir, kıtadaki mısralar kendi aralarında kafiyelidir. (L)

BENMARİ i. (simya terimi, simya çalışmalarıyle tanınan Musa'nın kardeşi Meryem'in buluşu). Bazı maddeleri doğrudan doğruya ateş üstünde değil, bir başka maddenin içinde ısıtma usulü. Bu usulde, ısıtılmak istenen maddenin bulunduğu kap, ateşte ısıtılan bir başka maddenin (sıvı, gaz, toz, çoğu zaman da su) içine oturtulur. Çok uçucu maddeler benmari'de ısıtılmalıdır. ‖ İç içe iki kaptan yapılmış mutfak eşyası. Alttaki kapta su, onun içindeki kapta da ısıtılacak madde bulunur. ‖ Mutfak fırınının su deposu. (L)

BENN (Gottfried), alman yazarı (Prusya'da Mansfeld 1886-Berlin 1956). Nietzsche'nin ve ekspresyonizmin etkisinde kaldı. Eserlerinde bütün kutsal gelenekleri reddeder. *Morg* (1912) ve *Schutt* (Harabeler) [1919] adlı şiirlerinde batı uygarlığını mahkûm eder. 1950'de bir araya toplanan düzyazılarında, bilimle ve bilimsel ilerlemeyle alay eder. Ama, *Parçalar* (1951) ve *Damıtmalar* (1953) adlı son şiirlerinde, *Kunst und Macht* (Sanat ve Kudret) [1934] gibi denemelerinde biraz daha ılımlıdır; karışıklığı ve nihilizmi yenmek için sanattan başka çare olmadığını kabul eder. (L)

BENNA i. (ar. *bina*, yapı'dan *bennâ*). *Esk.* Yapı işiyle geçinen mimar, kalfa, dülger gibi kimselerin genel adı: *Osmanlı lisanını bilen zat / Bir bennadır ki hazır âlât* (Ziya Pasa). [M]

BENNAİ, İran şairi (öl. 1512). Heratlıdır. Hicve olan meyli yüzünden Ali Şir Nevâi'yi darıltarak Azerbaycan'a kaçtı. Hayatının sonlarında hivci bıraktı, Halî mahlâsı ile Sâdi ve Hâfız'ın şiirlerine nazireler yazdı. Şah İsmail'in emriyle öldürüldü. Akkoyunlu hükümdarı Yakub için *Behram ve Bihrûz* mesnevisini yazdı. *Divan*'ı da (6 000 beyit) vardır. (M)

BENNDORF (Otto). Alman arkeologu (Greiz 1838-Viyana 1907). Niemann'la birlikte yazdığı *«Gjölbaschi-Tyrsa Hero tapınağı»* (1889), en iyi eseri olarak kabul edilir. Benndorf Viyana Arkeoloji enstitüsüne müdür oldu. Efes kazılarını başlattı. *«Efes Araştırmaları»* adlı eserin ilk cildi kendi denetiminde 1906'a çıktı. (L)

BENNET (Henry), **Arlington** kontu. Bk. ARLINGTON.

BENNET (Thomas), ingiliz ilâhiyatçısı (Salisbury 1673-1728). Dinsel tartışma eserleriyle büyük ün kazandı: *Papalığa Reddiye* (1701), *Quakerciliğe Reddiye* (1705). Ayrıca *«İbranî Grameri»* (1726) isimli bir eseri vardır. (L)

BENNETT (Enoch Arnold), ingiliz romancısı (Staffordshire'da Hanley yakınları 1867 -Londra 1931). Hukuk öğrenimini yaptıktan sonra, gazeteci ve eleştirmen oldu. İlk romanı, *A Man from the North* (Kuzeyli Adam), 1898'de yayımlandı. Bennett, 1900'den 1908'e kadar Fransa'da kaldı. 1902'de *«Büyük Babil Oteli»* ve 1904'te *Anna of the Five Towns* (Beş Kentin Anna'sı) adlı romanlarını yayımladı. Yazara büyük bir ün sağlayan bu eserler Staffordshire bölgesinin halkını ve çömlekçilerin hayatını dile getiren bölgesel roman grubunun ilkidir. Bu romanları *«Bir Büyük Adam»* (1904), *Tales of the Five Towns* (Beş Kentin Masalları) [1905], *The Grim Smile of The Five Towns* (Beş Kentin Acı Gülüşü) [1907] adlı romanlar izledi. Bennett asıl ününü *The Old Wives' Tale* (Yaşlı Kadınların Masalları) [1908] ile kazandı. *Clayhanger* (1910), *Hilda Lessways* (1911) ve *These Twain* (1916) adlı romanlar «Beş Kent» çerçevesi içinde bir üçlemedir. Bunların dışında, Bennett mizahi hikâyeler de yazdı: *The Card* (İskambil) [1911], *The Pretty Lady* (Güzel Kadın) [1918]. Ayrıca *Riceyman Basamakları* (Riceyman Steps) [1923], *The Great Adventure* (Büyük Serüven) [1913] adlı romanı ve oyunu da anılmaya değer.

Bennett'in genellikle güçlü ve özgün olan romanlarında Balzac'ın etkisi görülür. (L)

BENNETT (James Gordon). Amerikan yazarı (İskoçya'da New Mill 1795-New York 1872). *New York Herald*'ın kurucusudur. Basında ilk defa sürekli olarak telgrafı kullandı ve limana gelen posta vapurlarından bilgi toplamak için bir haber alma servisi kurdu. 1869'da Stanlev'i, Livingstone'u aramaya yolladı. — Oğlu James GORDON'da (New York 1841-Alpes-Maritimes'de Beaulieu 1918) onun gibi gazeteci oldu ve babasından sonra *New York Herald*'ı idare etti. 1874'te Stanley'in yukarı Kongo havzasındaki yeni seferine paraca yardım etti ve 1879'da *Jeannette*'in Kuzey kutbuna yaptığı talihsiz seferi düzenledi. Otomobil (Gordon-Bennet kupası) ve uçak sporlarını kuvvetle destekledi. (L)

BENNETT (William Sterndale). İngiliz bestecisi (Sheffield 1816-Londra 1875). Orkestra şefi, piyanist ve besteci Bennett 1858'de Cambridge üniversitesine müzik profesörü oldu. Sonatlar, piyano konçertoları, Mendelssohn tarzında bir senfoniden başka dinî müzik parçaları ve piyano için çeşitli eserler besteledi. 1849'da, Londra'da, «Bach Society»yi kurdu. (L)

BENNETTİTALES çoğl. i. (ingiliz botanikçisi *J. J. Bennett*'in adından). Cycadophytes grubundan fosil bitkiler. Perm, trias ve jura tabakalarında görülür. Alt Tebeşir'de kaybolur. Yapraklarıyle *(pterophyllum, zamites)*, gövdeleriyle *(cycadeoidae)* veya meyveleriyle *(bennettites, Williamsonia)* tanınır. (L)

BEN NEVİS, Büyük Britanya'nın en yüksek tepesi. İskoçya Highlands'ında, Glen More çöküntüsü üstünde; 1 344 m. Bir rasathanenin kalıntıları. (L)

BENNİGSEN (Levin Leontieviç), Hannover asıllı rus generali (Braunschweig 1745-Hildesheim yakınında Banteln 1826). 1773'te Rusya'nın hizmetine girdi. Osmanlı imparatorluğuna (1789), Polonya'ya (1794), Fransa'ya karşı savaştı. Katerina II'nin en sadık adamlarından olduğu için Çar Pavel I'in nefretini kazandı; 1801'de çarı öldürmek için Kont Pahlen tarafından seçilen başlıca suikastçılardan biriydi. Çar Aleksandr I tarafından önce uzaklaştırıldı, sonra geri çağırıldı; Eylau'da Napolyon'a karşı uzun süre dayandı. Voronova'da Murat'yı yendi (1812), Leipzig savaşıyle (1813) ün kazandı. (L)

BENNİGSEN (Rudolf VON), alman devlet adamı (Lüneburg 1824-Springe 1902). Hannover ikinci meclisinde demokratik muhalefetin şefi, ondan sonra Prusya meclisi, daha sonra Reichstag üyesi ve Nasyonal-liberal partinin başkanı oldu. Genellikle Bismarck'ın siyasetini destekledi. (L)

BENNİKOS KOLPOS, yun. **Benna körfezi.** Esk. coğ. Trakya'da Hebros (Meriç) ağzının meydana getirdiği körfez. Bugünkü *Enez körfezi.* (M)

BENNİNGTON, A.B.D.'de (Vermont) şehir, New-England'da, Green Mountains'ın batı yamacında; 8 000 nüf. Tarihî müze, eski evler. Burgoyne komutasındaki ingilizler burada Amerikalılara yenildiler (16 ağustos 1777). [L]

BENOİST (Marie Guilhelmine LAVILLE-EROULX, Mme), fransız kadın ressamı (Paris 1768-ay.y. 1826). Elisabeth Vigée-Lebrun'ün atelyesine devam etti, sonra Louis David'in ilk öğrencilerinden biri oldu. Özellikle portreleriyle ün kazandı; bunlardan *la Négresse* (Zenci Kadın) [Louvre] adlı tablosu şaheser olarak kabul edilir. (L)

BENOİT (Peter), belçikalı besteci (Harelbeke 1834-Anvers 1901). Eserleri arasında, özellikle oratoryolar dikkati çeker: *Lucifer* (İblis) [1866]; *Schelde* (1868); *la Guerre* (Savaş); *Ren* (1889). Ayrıca konçertolar, motetler, missalar v.b. besteledi. Çağdaş bir flaman okulunun kurucusudur. (L)

BENOİT (Pierre), fransız romancısı (Albi 1886-Ciboure 1962). Sanat hayatına şiir yazarak (*Diadumène* [Diadumenos], 1914) başladıktan sonra, kendini romancılığa verdi. *Koenigsmark* adlı romanı *Mercure de France* dergisinde yayınlanınca (1917-1918) birden ün kazandı, 1919'da çıkan *L'Atlantide*, bu başarıyı perçinledi. En çok başarı kazanan eserleri: *le Lac Salé* (Tuzlu Göl) [1921], *Mademoiselle de la Ferté* (1923), *la Châtelaine du Liban* (Lübnan Şatosu Sahibesi) [1924], *le Puits de Jacob* (Yakup'un Kuyusu) [1925], *le Soleil de Minuit* (Gece Yarısı Güneşi) [1930], Aino (1948), *Ville Perdue* (Kayıp Kent) [1954], *Fabrice* (1956). Son romanı olan *Amours Mortes* (Ölü Aşklar) 1961'de, bitmemiş olan *Aréthuse* adlı eseri de 1963'te yayımlandı. (L)

BENOLMAYAN blş. i. Fels. Öznenin dışındaki nesnelerin tümü.

— ANSİKL. İdealizme göre kişi kendi bilinç durumları dışında hiç bir şey bilmez. Bununla birlikte bu durumların bazılarıyle ben'ini oluşturur; bazılarıyle ise kendinin dışında görünüşte kendisiyle bağımlı olmayan bir gerçekliği, yani bir *benolmayan* meydana getirir. Bazı idealistlere özellikle Fichte'ye göre ben tektir ve her şeydir. Gerçi kendinin bilincine ancak ben olmayana karşı çıkarak varabilir. Fakat, benolmayan, ben'in bilinçsiz bir faaliyetinden doğar; bu faaliyet bilinçsiz olduğu için, tasarının yarattığı nesne özneye bağımlı olmayan dış bir şeymiş gibi görünür. (L)

BENONİ, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) şehir, Witwatersrand'a, Johannesburg'un doğusunda; 135 000 nüf. Altın madenleri. Ağır metalürji. Pirinç dökümhaneleri. Elektrik malzemesi fabrikaları. Hint keneviri iplikçiliği. (L)

BENOZZİ (Rosa Giovanna). Bk. BALETTİ.

BENOZZO GOZZOLİ. Bk. GOZZOLİ.

BENSBEAG, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir. Köln'ün doğusunda, şistli Rhein kütlesinin kenarında; 29 500 nüf. XVIII. yy.dan kalma şato. Kurşun ve çinko madenleri. Dökümhaneler. (L)

BENSERADE (İsaac DE), fransız şairi (bazı belgelere göre Paris 1613 [Normandiya'daki Lyons'da doğduğu da ileri sürülür] - Gentilly 1691). 1634'te Rambouillet konağına

Foto. Keystone Harlingue (LAROUSSE)

alındı, önce Louis XIII, sonra da Louis XIV'ün saray erkânının gözüne girmeyi başardı. Sarayda oynanan balelerin librettolarını çoğunlukla Benserade yazdı. Bu librettolarda hoşa giden ama aynı zamanda da cüretli ve saygısızca imalarda bulunurdu. Balelerin müziğini Tambefort, J. B. Boesset, de Mollier ve özellikle Lully (*Ballet de la Nuit* [Gece Balesi] 1653; *Alcidiane* [1658], *La Raillerie* [Alay] 1659; *La Naissance de Venus* [Venüs'ün Doğuşu] 1965) yazdılar. 1649 aralığında saray halkı Benserade'ın *Job* adlı sonesini tutanlarla, Vilture'ün *Uranie* adlı sonesini tutanlar olarak ikiye bölündü. Benserade, şiir ve balelerden başka birkaç trajedi ve traji-komedi de yazdı. (Fransız akademisi, 1674). [L]

BENSHEİM, Almanya'da (Batı Almanya-Hesse) şehir. Odenwald'ın eteğinde; 24 100 nüf. (L)

BENSLEY (Thomas), ingiliz basımcısı (öl. 1835). 1814'te Koenig'in bulduğu baskı makinesini ilk kullanan basımcı Bensley'dir. *Times* bu makineyle basıldı. (L)

BEN-SLİMAN, Fas'ta (Casablanca ili) yer. Fedela'nın doğu-güneydoğusunda; 10 300 nüf. Demir filizi. (L)

BENSON (Ambrosius), Lombard asıllı flaman ressamı (ölümü Brugge [Bruges] 1550). Dinî resimler ve portreler yaptı, Gérard David tarzını sürdürenlerden biridir. Eserlerinin çok olduğu İspanya'da SEGOVİA USTASI adıyle tanınır; Anvers, Brüksel ve Louvre müzelerinde, eserleri vardır. (→ Bibliyo.). [L]

BENSON (Arthur Christopher), ingiliz profesör, şair ve denemecisi (Wellington College 1862-Cambridge 1925). Bir Canterbury baş piskoposunun büyük oğludur. Eton'da (1885-1903) ve Cambridge'deki Magdalene College'de profesör oldu. 1915'ten sonra şiirler ve denemeler yayınladı. Matthew Arnold'un öğütlediği ilkeleri benimseyen ince, düşündürücü ve bilgi dolu yenilikçi denemeler yazdı. Başlıca eserleri: *Upton'un Mektupları* (1905), Amerika'da çok büyük bir ün kazanan *From a College Window* (Bir Kolej Penceresinden) [1906], *Beside Still Waters*'dır (Uyuyan Suların Kıyısında) [1907]. Sanat eleştiricisi olarak da *Tennysson, Rossetti* (1904); *E. Fitzgerald* (1905) ve *Walter Pater* (1906) adlı kitapları yazdı. (L)

BENSON (Edward Frederick), ingiliz romancısı (Wellington College 1867-1940), Arthur Christopher Benson'un kardeşidir. Atina ve Mısır'da arkeoloji ile ilgili görevlerde bulundu. İlk romanı *Dodo* (1893) ile ün kazandı. Daha sonra *The Vintage* (Bağbozumu) [1898], *Dodo II* (1914) romanlarını ve birçok tiyatro eseri verdi. Bütün bu eserler, çağdaş sosyete hayatının inceliklerini geleneksel değerlerin yararına kullanır. (L)

BENSON (Robert Hugh), ingiliz rahibi ve romancısı (Wellington College 1871-Salford 1914). 1903'te katolik mezhebine girdi ve rahip oldu. Dinî hatip olarak ilhamını katoliklikten alan birçok eser ve roman yazdı. En önemli eseri *Lord of the World*'dür (1908). [L]

BENSON (sir William), ingiliz mimarı (Londra 1682-Wimbleden 1754). Memleketinin mimarisini Palladio üslûbuna yöneltmeye yardım etti. Yorkshire'da Sheriff (1710), ilk Parlamento'da milletvekili (1715) oldu, 1718'de *Bayındırlık Nezaretçisi* olarak Wren'in yerine geçti, 1719'da rüşvet almakla suçlandırıldı, görevinden ve meclisten atıldı. En önemli eseri Wilbury House'dur (Newton Toney, Wiltshire) [1710]. (L)

BENSON (Stella), ingiliz kadın romancısı (Shropshire'da Lutwyche Hall 1892-Tonkin'de Hongay 1933). 1921'den sonra Uzakdoğu'da yaşadı. Uzakdoğu'ya iliskin hikâyeleriyle, özellikle *Tobit Transplanted* (Gurbetçi Tobit) adlı eseriyle tanındı (1931). [L]

BENT veya **BEND** i. (fars. *bend*, bağ). *Esk.* Bağ, bağcık: *Aç dedim açmadın ak göğsün bendin* (Karacaoğlan). ‖ Zincir: *Gelip ayakların bende koydukta...* (Cevdet Paşa). ‖ İp, urgan. ‖ [İp için] Düğüm. ‖ Rehin veya esir alınmış kimse. ‖ Boğma. ‖ Hükmü altına alma. ‖ Balya, kâğıt tomarı. ‖ Mafsal, boğum. ‖ *Bend etmek (eylemek),* bağlamak, kendine gelmek. ‖ *Bend olmak,* bağlanmak, tutulmak: *Temyize yok idi ihtidarım / Zira bend olmamıştı yârım* (Ziya Paşa).

— ÇEŞ. DEY. Esk. *Bend-baz,* ip cambazı. ‖ *Bend-gah,* mafsal. ‖ *Bend ü best etmek,* sahtekârlık etmek, işe hile karıştırmak. ‖ *Bende çekmek,* bağlamak, zincire vurmak. ‖ *Bend-i âhenin,* demir bağ, kelepçe. ‖ *Bend-i dil,* gönül bağı, ilgi, sevgi. ‖ *Bend-i engüşt,* parmak boğumu. ‖ *Bend-i nay,* kamışın boğum yeri. ‖ *Heft-bend,* yedi kat gök. ‖ *Pâ-bend,* ayakbağı: *İslâm imiş devlete pâ-bend-i terakki* (Ziya Paşa).

— Ed. Bir bütünden ayrılmış ama genellikle kendi içinde bir bütün teşkil eden yazı parçası, paragraf. ‖ Bir şiirdeki dörtlüklerin her biri: *Haberimiz yok, bend-i meşhur o kadar hüsn-ü tesir etti ki* (M. Naci). Bk. ANSİKL.

— Huk. Kanun maddesi: *Mahkemeler gördükleri davayı onu bendlerinden birine tatbik ile hükmetmek için davayı yaş deri gibi çekiştirmeğe...* (Ziya Paşa).

— İnş. Suları tutmak için örme duvar, tahta, toprak, çalıbağı veya başka malzeme ile yapılmış engel: *Sinan'ı çağırır ve Kâğıthane kaynak sularını bentler, kemerler ve terazilerle şehre getirmesini emreder* (F.R. Atay). Bk. ANSİKL. ‖ *Bent kapağı.* Bk. VANA.

— ANSİKL. Ed. Şiir. Bent, pek gerekli olmamakla beraber, genellikle bir anlam bütünlüğünü belirtir. XVIII. yy.da da, kıta sonundaki bölünmeler bent'te yoktu; kıta, genellikle 10 mısraı aşmıyordu; bent 14 mısraa kadar olabilirdi. Bugünse yalnız «bent» kullanılmaktadır. Modern şairler, özellikle, dört (dörtlük), beş (beşlik), altı (altılık), yedi (yedilik), on (onluk), on bir (on birlik) ve on iki mısralık bentler kullanırlar. On iki mısralık bentler genellikle eş ölçülüdürler; değişik ölçüler kullanıldığı zaman 8 veya 12 hece ile 5 ayrı kafiyeden meydana gelir. 14, 16, 18, 19 ve 20 mısralık bentler de kullanılmıştır; bunlar her zaman değişik ölçülüdürler. Ahengini algılamak güçleştiği için, şairler bunları pek az kullanırlar. Bu yüzden lirik ifadenin zararına, daha basit bentler kullanılmıştır: 4+8 veya 5+7. Dört mısradan az olan bent yoktur. Kafiye dağılım nedeniyle, beyit ve üçlük, gerçek bent sayılmaz.

● *Aruz şiirinde bent.* Dört veya daha fazla mısradan meydana gelen şiir bölümü. ‖ Terkib-i bent ve terci-i bentlerde terkiphane ve tercihanelerden sonra gelen beyit. ‖ *Terci-i bent,* kafiyeleri başka başka olan birkaç bentten meydana gelen ve her bend'in sonunda hep tekrarlanan bir beyit bulunan şiir türü. ‖ *Terkib-i bend,* ayrı ayrı kafiyelerde birkaç bentten meydana gelen ve her bendin sonunda aynı kafiyeden bir beyit bulunan şiir şekli.

● *Grek bent'i* (Esk. Ölçü). Koronun oyun sırasında orkestra çevresindeki hareketinden kalma bir addır. Birçok bölüm veya mısradan oluşur ve en geniş ölçü birimini meydana getirir. 8-60 «syzygia» arasında değişir. Bentlerin değişik nitelikleri lirik grek şiirini 2 gruba ayırır:

1. Dor şiiri, Pindaros'te, Bakkhyli'deste ve Attika trajedilerinin korolarında görülür. Hangi türde olursa olsun (epinikion, paian, partheneion, trajedi veya komedi korosu) kullanılan ölçüye önem verilmez ve serbestçe kullanılan bent bazı bölümlerin bileşiminden meydana gelir. Bentler genellikle üçlükler halinde kümelenir.

2. Aiolis şiiri, Sappho ve Alkaios'ta görülür. Başlıca özelliği, kısa bölümlere ayrılan ve aynı ölçüdeki dizilerin kullanılmasıdır. Bentler aynı şemaya göre tekrarlanan küçük kupleler görünümündedir. Sappho ve Alkaios tarzı mısralardan meydana gelen Sappho ve Alkaiós tarzı bentler, bu şairlerde ve onları latincede taklit eden Horatius'un *Od*'larında görülür. İon şiiri (Arkhilokhos ve Anakreon), Aiolis şiirine pek benzeyen, ama fransız şiirinin bent yapısına daha yakın ve daha sade, kupleler kullanır. Ronsard'ın başarı ile kullanamadığı dor bendinden, Paul Claudel *Grandes Odes* (Büyük Od'lar) adlı eserinde büyük bir ustalıkla yararlandı.

— İnş. Arazinin jeolojik ve topografik şartlarına uyularak çeşitli malzeme ile çeşitli şekillerde yapılan bentlerin amacı, toprakları su baskınlarından korumak ve tarım için sulama imkânları hazırlamaktır. Akarsuların birikmeğe uygun kesimlerinde, toprak yığma, kaya dolgu, taş duvar, çalıbağı, ağaç veya tahta engel gibi usul ve malzeme ile ve bazen bunların birbirlerini tamamlayacak ve kuvvetlendirecek şekilde kullanılması ile meydana getirilen bentler, köy, kasaba, şahıs veya kurum ihtiyaçlarına cevap verecek büyüklükte yapılabilir. Meselâ bir sanatoryumun su ihtiyacı bina yakınlarında yapılan bir bentle karşılanır. Alçak arazi suların istilâsından korumak için yapılanlara *set* de denir. Bunların üzerine sonradan çim ekilir.

◆ **Bendî** sıf. *Esk.* Düşmanların eline geçen.

◆ **Bendide** sıf. *Esk.* Bağlı, bağlanmış. ‖ İ. Esir. (ML)

BENT (James Theodore), ingiliz arkeologu (Eeeds 1852-Londra 1897). Ege bölgesi, Anadolu, Arabistan, Habeşistan ve Güney Afrika'da ilgi çekici arkeolojik araştırmalar yaptı. (L)

BENTEN, Japon mitolojisinde, yedi uğur tanrıçalarından biri. Müzik, güzel konuşma ve güzel sanatlar tanrıçasıdır. (L)

BENTHAM (George), ingiliz botanikçisi. Portsmouth yakınlarında Stoke1800- Londra 1884). Hong-kong ve Avustralya bitkilerini tanıtan bir kitap yayımladı. En önemli eseri Hooker'le birlikte yazdığı bilinen bütün çiçekli bitkilerin sınıflandırılmasını ve tanımını yapan *Plantarum*'dur (1882-1883). [L]

BENTHAM (Jeremy), ingiliz filozofu ve hukuk bilgini (Londra 1748-1832). Tahsilini Oxford'da yapmış, ilk eserini *(A Fragment on Government)* 1776'da yayınlamış ve Lord Shelburne'la arkadaşlık kurarak onun sayesinde daha sonra öğrencisi olan ve eserlerini Fransızcaya çeviren Etienne Dumont'la tanışmıştır. Hobbes'le Helvétius'u izleyen, Owen, Stuart Mill ve Cobden'e öncülük eden Bentham'ın ahlâk anlayışı faydacı bir anlayışır: «mümkün olduğu kadar çok sayıda insana mümkün olan en büyük mutluluğu sağlamak» düsturuna dayanır. Haz iyi, ıstırap kötüdür. İnsanın bedence ve ruhça rahatını arttıran her şey faydalıdır. Haz başka şeylere göre insanı az veya çok mutlu kılar. Bunların değerlerini karşılastırmak gerekir ve bu karşılaştırım Bentham'ın kurduğu «ahlâkî aritmetik» ilminin konusudur. Yaşamanın kârı hazdır, öyleyse hiç durmadan onu arttırmak gerekir. Epikuros'un ahlâk felsefesinde de buna benzer bazı fikirler vardır. Helvétius, Fransa'da mümkün mertebe çok sayıda insanın rahatını sağlamak formülünü ileri sürmüştü. Bu düşünceler İngiltere'de Priestley tarafından yeniden ele alındı, Bentham ise onları sistemleştirdi.

Bentam kanunlarla çok uğraştı, bazı değişiklikler sağladı. Öğremin gelismesi ve fakirlerle ilgili kanunların degişmesi üzerinde kesin etkileri oldu. İlk ayrı odalı hapishane onun ileri sürdüğü plana göre Millbank'ta yapıldı. 1791 İnsan Hakları Beyannamesini eleştirdi. Bu eleştiri Fransa'da gerçek yazarı gösterilmeksizin birçok kere yayınlandı. Fransız Millet meclisi 1792'de ona «fransız yurttaşı» unvanını verdi. Önemli eserleri: *Ahlâk ve Hukuk Prensiplerine Giriş* (1789). *Panopticon* (1791), *Tefeciliğin Savunması* (1797). *Medenî Hukuk ve Ceza Hukuku* (1802). *Cezalar ve Tazminat* (1811), *Millet Meclislerinin Taktikleri* (1816), *Deontology* (1834). [L]

BENTHAM'cılık i. Bentham'ın ahlâk sistemi. *(Eşanl.* YARARCILIK [*Ütilitarizm*].) [L]

BEN THUY, Vietnam'da (Kuzey Vietnam, Nghe An ili) şehir. Sông Ca halici kıyısında Kabotaj limanı ve sanayi merkezi (konservecilik, tahta işçiliği). [L]

BENTİNCK (lord George), ingiliz siyaset adamı (1802-Nottinghamshire'da Welbeck 1848). Parlamentoya önce ılımlı bir whig olarak girdi ise de serbest mübadelecilerin saldırıları karsısında muhafazakâr ve himayeci muhalefet grubuna geçti, sonra da bunların başkanı oldu. (L)

BENTİNCK (lord William), ingiliz subayı ve siyaset adamı (Portland 1774-Paris 1839). Whig'leri tutan bir liberaldi. 1811'de Sicilya'ya gönderildi; görevi Bourbon'ların

kötü idare ettiği adada işleri yeniden düzenlemekti. Hindistan genel valisi oldu (1827-1835), bu ülkede ingiliz etkisinin artmasını sağlayan yararlı reformlar yaptı. (L)

BENTİNCK (VAN), Geldern asıllı soylu aile. Baron Hans Willem **Van Bentinck** (Schoonheeten 1649-Buckinghamshire'da Bulstrode, 1709). William of Orange'ın mabeyincisi ve dostu, İngiltere'ye giderken ona refakat etti ve İngiltere'ye yerleşti. Portland* kontu unvanını aldı. (L)

BENTİNCK (Willem, kont VAN), hollandalı devlet adamı (Schoonheeten 1704-La Haye, 1774). Orange hanedanı taraftarı olan partinin başkanı, sadık ingiliz dostu; 1747 nisan ihtilâli taraftarı. Felemenk'i ele geçiren fransız kuvvetlerine karşı savaşı devam ettirebilmek için bu ihtilâl William IV of Orange'ı başkomutan ve Birleşik eyaletler (Hollanda ve Belçika) amirali ilân etti. İngiltere'yi örnek tutarak Aachen barışını imzalamaya (1748) razı oldu; bu barış Avusturya Veraset savaşlarına son verdi. (L)

BENTİVİ i. Göğsü beyaz, kahverengi tüylü ötücü kuş. Başında siyah benekler ve parlak sarı renkte bir yan çizgi bulunur. (Bentivi [*pitangus sulphuratus*] Tropik Amerika'da yaygındır. Tirangillerden.) [L]

BENTİVOGLİO, italyan prens ailesi; uzun süre Bologna'ya hâkim oldu. — GİOVANNİ I. Gian Galeazzo Visconti'nin desteğiyle Bologna senyörü oldu (1401), ama şehri ona satmayı kabul etmediği için dükün bir dostunun saldırısına uğradı, yenildi ve öldürüldü (1402). — Oğullarının (ANTON GALEAZZO öl. 1435) ve torunlarının ANNİBALE I (1442-1445) hükümdarlığından sonra Bologna'yı yeğenleri Sante **Bentivoglio** (1426-1462) yönetti. Papa Nicolaus V'e bağlandı, şehri ihtiyatla idare etti. Ölümünden sonra senyörlüğün Annibale I'in oğlu GİOVANNİ II'ye (1443-Milano 1508) geçmesini sağladı. Giovanni II fransızlarla işbirliği yaptı ve Julius II (1506) tarafından Bologna'dan kovuldu. — ANNİBALE II (1469-1540) ve Giovanni II'nin oğlu ERMES (öl. 1513), fransızların yardımıyle bologna senyörü oldular (1511-1512); kardeşleri ALESSANDRO (1474-1532) Sforza'ların emrine girdi. — ERCOLE (Bologna 1506-Venedik 1573), Annibale II'nin oğlu, Ferrara'lı Estelerin sarayında yaşadı. Kendini edebiyata verdi; soyundan gelenler de özellikle Galileo davası sırasında engizisyon mahkemesi başkanı kardinal GUİDO (Ferrara 1579-Roma 1644) ile Fransa'da papalık büyük elçisi olan ve burada bir *bulla unigenitus* (1713) yayınlayan kardinal MARCO CORNELİO (Ferrara 1668-Roma 1732) edebiyatla uğraştılar. (L)

Bentler, İstanbul'da Boğaziçinin Rumeli kıyısında ve Belgrad Ormanı içinde bulunan tarihî yedi baraj.

İstanbul'daki bentlerin tarihi oldukça eskidir. Roma imparatoru Hadrianus zamanında, Kâğıthane ve Alibeyköyü dereleri yukarılarda toplanarak kemerlerle İstanbul'a getirilmiştir. Bu kemerler bugünkü Bozdoğan kemerleridir. Türkler İstanbul'un fethinden sonra, Bizanslılardan kalan bu tesisleri yeniden ele aldılar ve yenilerini yaparak genişlettiler. Bütün bu genişletme işlerini Kanunî devrinde Mimar Sinan yaptı. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde bentlerden, havuz diye bahsedilir.

İlk bent, 1619'daki feyezanda yıkılması üzerine Osman II tarafından tamir ettirilen *Topuz bendi*'dir; buna *Karanlık bent* de denir. Diğer bentler 1722'de Ahmed III tarafından yaptırılan *Büyük bent,* 1731'de Mahmud I tarafından yaptırılan *Topuzlu bendi,* 1754'te Mustafa III tarafından yaptırılan *Ayvat bendi,* 1796'da Selim III'ün annesi Mihrisah Sultan tarafından yaptırılan *Valide bendi,* 1833'te Mahmud III tarafından yaptırılan *Kirazlı bendi* ve yine Mahmud II tarafından 1839'da yaptırılan *Yeni bent*'tir.

Topuz, Büyük, Kirazlı ve Ayvat bentleri İstanbul'un, Topuzlu, Valide ve Yeni bentler Beyoğlu'nun su ihtiyacını karşılamak için şehir sularına katılmaktadır. (→ Bibliyo.) [M]

BENTLEY (Richard), ingiliz filoloğu (Yorkshire'da, Wakefield yakınında Oulton 1662-Cambridge 1742). 1693'te kralın kütüphane memuru, 1700'de Trinity College'de (Cambridge) öğretmen, ertesi yıl Ely başdiyakosu oldu, Horatius'un (düzeltmelerinde aşırılığa kaçmasına rağmen en üstün yapıtı olarak kabul edilir), Terentius'un ve Phaidros'un metinlerini yayınladı. (L)

BENTOGRAF i. (fr. *benthographe*). Çok büyük derinliklerde deniz dibinin fotoğrafını çekmeğe yarayan âlet. (L)

BENTOJEN sıf. (fr. *benthogéne*). Yerey yapan bitki ve hayvanların (polip yatakları, yosun hayvanları, kalkerli yosunlar, deniz lâleleri, istiridyeler v.b.) birikmesinden meydana gelen yığınlar için kullanılır. (L)

BENTON (Thomas Hart), amerikalı siyaset adamı (North Carolina'da Hillsborough yakını 1782-Washington 1858); ilk Missouri öncülerinden, milis albayı, yeni eyaletin kuruluşunda senatör seçildi ve otuz yıl süreyle bu görevde kaldı. Demokrat ve kölelik taraftarı, kıtayı baştan başa aşan demiryolunun yapılmasına katkıda bulundu. *Thirty Years'Viev of the American History'* 1820-1850'yi (Otuz Yıllık Amerikan Tarihine Bakış, 1820-1850) [1854-1856] yayımladı ve 1789-1856 arası Kongre müzakerelerinin yayınlanmasını üstüne aldı. (L)

BENTONİT i. (Wyoming eyaletindeki *Fort Benton*'dan fr. *bentonite*). Renk giderme gücü fazla olan lekeci kili.

— ANSİKL. Amerika Birleşik devletlerinde bulunan bentonit, eski volkan küllerinden oluşmuştur. İtalya'da da bentonit'e benzer toprak tabakaları bulunmuştur; kimyasal bileşimleri farklı olmasına rağmen bunlara aynı ad verilmiştir. Bu kil su ile temas ettiğinde çok şişer, soğurma ve renk giderici özelliği de, çok fazladır. Metalürjide, petrol tasfiyehanelerinde, sabun yapımında, boya ve vernik sanayiinde v.b. kullanılır. (L)

BENTOS i. (yun. *benthos*, derinlik anlamında).

— Biyol. Deniz dibinde yaşayan veya plankton gibi olmayıp da az hareket edebilen hayvansal ve bitkisel canlılar topluluğu.

— ANSİKL. Deniz *bentos*'u ikiye ayrılır: *Kıyı* bentosu 200 m'den daha az derinliklerde yaşayan topluluklara denir. 200 M'den daha derin yerlerde yaşayan, dolayısıyle klorofilli bitkilerden yoksun olan topluluklara ise *derin dip* bentosu denir. (L)

BEN TRE, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir. Kien Hoa ilinin merkezi. Mekong deltasında, My Tho'nun güneyinde; 23 100 nüf. Yağ ve sabun fabrikaları. (L)

BENTY, Gine'de (Fore Kariah bölgesi) liman şehri. Konakri'nin güneydoğusunda; 1 850 nüf. Burası *Güney ırmaklarının* en eski limanıdır; ihracatının temeli muz ve ananastır. (L)

BENTZON (Jörgen), danimarkalı besteci (Kopenhag 1897-Kopenhag yakınında Hörsholm 1951). C. Nielsen ile Karg-Elert'in öğrencisi. Ülkesinde halk müzik okullarının kuruluşunda payı büyük oldu. Eserleri: bir opera (*Saturnalia*, 1944), iki senfoni (1940 ve 1947), iki uvertür, üç yaylı çalgılar grubu için bir *senfonik üçlü*, piyano için bir konçerto, beş beşli ve üçlüler. Eserlerinde Hindemith'in etkisi sezilir. (L)

BENUA (Aleksandr Nikolayeviç), rus ressamı ve sanat tarihçisi (Petersburg 1870-Paris 1960). Mir İskustva (Sanat dünyası) topluluğunun başlıca üyelerinden. Bu topluluk, XIX. yy. sonu rus sanatı üzerinde yenileyici etkilerde bulunmuş ve Sergey Diaghilev'in Batı Avrupa'daki başarısını hazırlamıştır. Benua, Ermitage müzesinin resim galerisi müdürü iken *Hudojestvennie Sokrovişça Rossii* (Rus Sanatının Hazineleri) [1901-1902] ile *İstoriya Jivopisi Vseh Vremen i Narodov* (Bütün Zamanların ve Bütün Milletlerin Sanat Tarihi) [1912-1917] adlı eserlerini yayınladı. Birçok balenin sahneye konmasında *(Petruşka)* ve dekorlarının hazırlanmasında katkısı oldu. 1930'da Fransa'ya yerleşti. Hazırlanmasına katıldığı baleler içinde en başarılıları: *Armida'nın Evi* (Paris, 1909), *Bülbül* (Le Rossignol) [Paris, 1914], *Altın Horoz* (Paris, 1927), *Manon* (Buenos Aires, 1934), *Mezuniyet Balosu* (Graduation Ball) [Londra, 1939]. *«Anılar»ı* New York ve Londra'da yayınlandı (1954-1959). [L]

BENUA (Leonti Nikolayeviç), rus mimarı (1856-1928). 1878-1879'da Güzel Sanatlar akademisini bitirdi ve 1892'de bu akademiye profesör oldu. Petersburg'da Doğum ve Kadın Hastalıkları enstitüsünü, Rus müzesine bağlı sergi sarayını, Moskova'da Dışişleri bakanlığı binasını yaptı. (L)

BENUE, Batı Afrika'da nehir. Nijer ırmağının başlıca kolu; 1 400 km. Kamerun ile Nijerya arasında paylaşılmıştır. Benue, Kamerun'da, N'Gaundere'nin kuzeyinden doğar, Nijerya'nın doğusunu aşar, Yola, İbi ve Makurdi'yi sular, Lokoja karşısında Nijer'e dökülür. Suların yükseldiği devrede, Garua'da (Kamerun) denize kadar olan kesiminde sefere elverişlidir ve Nijerya'daki Burutru limanına pamuk ve yer fıstığı ulaştırmada yararlanılır.

— *Benue idare bölgesi*, Kuzey Kamerun - da 276 000 nüf. (L)

BENÜL ANBER, Hz. Muhammed zamanında yaşayan arap kavmi. (M)

BENÜL KÂTİB, İslâmlıktan önce Hicaz'da yaşamış olan Zubey'a bin Rebîa kabilesinin adı. Arap rivayetlerine bakılırsa bu ad. Zubey'a kabilesi mensupları Cahiliye devrinde okuyup yazmayı bildikleri için verildi. (M)

BENÜSTÜ bls. i. Psikol. «Ben» in üstünde yer alan soyut bir kavram. Bk. ÜSTBEN. (L)

BENVENİSTE (Emile), fransız dilbilimcisi (Halep 1902). Collège de France'da profesör. Eserleri: R. Gauthot'nun tamamlayamadığı eserin devamı olan *Essai de Grammaire Sogdienne* (Sogdi Gramer Denemesi) [1929], *les İnfinitifs Avestiques* (Avesta Dilinde Mastarlar) [1935], *Origines de la Formation des Noms en İndo-Européen* (Hint-Avrupa Dillerinde Kelime Oluşumunun Kökeni) [1935]. Makalelerinden bazılarını *Problémes de Linguistique Générale* (Genel Dilbilim Soruları) [1966] adı altında topladı. (L)

BENVENUTİ (Giovanni, **Nino** da denir), italyan boksörü (Trieste'de İsolo d'Istria 1938). 1960 Roma yarı ağırsıklet olimpiyat, 1965'ten 1966'ya kadar dünya profesyonel ağırsıklet, 1967 ve 1968'de dünya ortasıklet şampiyonu oldu. (L)

Benvenuto Cellini, Hector Berlioz'un iki perde ve dört tabloluk operası. Sözlerini de Wailly ve A. Barbier yazdı. Partisyonu, 1838'de, Paris operasında hazırlandı. 1852'de, Weimar'da Liszt tarafından yeniden ele alındı. *Roma Karnavalı* adı altında tanınan senfonik eser, operanın ikinci uvertürünü meydana getirir. (L)

BENYAMİN, ibranice **Binyamin,** Yakub'un on ikinci ve en küçük oğlu. Bir kıtlık sırasında oğulları Mısır'a buğday almaya gönderilirken karısı Rahel'den olan Benyamin'i babası yanında alıkoymak ister. Yusuf'un da annesi olan Rahel, Benyamin'i doğururken ölmüştür. Mısır'ı yöneten Yusuf ise, Benyamin'in getirilmesini emreder. Daha sonra kimliğini açıklayarak, kardeşlerine iyiliklerde bulunur. (L)

BENYAMİN kabilesi, eski Filistin'in on iki kesiminden biri; Kudüs, Eriha ve Bet-hel bu kesimin önemli şehirleriydi. Yahudilerin ilk kralı olan Şaul buralıdır. Kabilesi ona bağlı kaldı ve ölümünden sonra, oğullarından birini, kral olmak isteyen Davud'a karşı ileri sürdüyse de başaramadı ve sonunda Davud'a bağlandı. Davud Kenan ülkesi halkının elinden kurnazlıkla aldığı Kudüs'ü başkent yaptı. Mezhep kavgaları sırasında, Benyamin ve Yahuda kabileleri birleserek Yahuda krallığını kurdular; bu krallığın başkenti yine Kudüs oldu. (L)

Benyamin kapısı, Kudüs'ün kuzeyindeki kapılardan biri. (L)

BENYAMİN oğulları, Benyamin'in soyundan gelen musevîlere verilen ad. (L)

BENYAMİN Tudela'lı, musevî hahamı ve seyyahı (İspanyol Navarra'sında Tudela -öl. 1173). 1160'tan 1173'e kadar ticarî sebepler ve musevî topluluklarının durumlarını incelemek amacıyle Provence, İtalya, Yunanistan, Suriye, Filistin, Mezopotamya, İran ve Aşağı Mısır'da geziler yaptı. İbranice yazdığı gezi notlarında, efsanevî hikâyeler yanı sıra ilgiye değer bilgiler de yer alır. Sözünü ettiği ülkelerin hepsini gezmiş değildir. (L)

BENYOVSZKY (Moric), macar seyyahı ve macera adamı (Verbo 1741-Madagaskar 1786). Genç yaşta Avusturya ordusunda Yedi Yıl savaşına katıldı, sonra Polonya'ya geçerek Bar federal devletlerinin safında, burayı denetimi altına almak isteyen Rusya'ya karşı çarpıştı. Tutuklanarak, Kamçatka'ya sürüldü. Orada valinin kızını kaçırdı, Çin'e sığındı ve kızı Çin'e bıraktı. 1772'de Paris'e gitti, görevle Madagaskar'a gönderildi. Adanın kuzeydoğusunda merkezi Louisbourg olan bir sömürge kurdu. Yerlilerin kendisini kral yapmasına rağmen, dünyayı dolaşmaya devam etti. 1783'te Londra'ya gitti, oradan da Amerika Birleşik devletlerine ve Brezilya'ya geçti. 1786'da, Île-de-France'tan (bugün Mauritius adası) gönderilen bir fransız müfrezesiyle yapılan çarpışma sırasında, kurduğu sömürgede öldürüldü. 1790'da Londra'da, *Memoirs and Travels of Mauritius Augustus Count de Benyovszky* (Benyovszky Kontu Mauritius Augustus'un Anıları ve Gezileri) başlığıyla yayımlanan eser ona maledilir. (L)

BENZ (Carl), alman mühendisi (Karlsruhe 1844-Ladenburg 1929). Mannheim'da küçük bir fabrika kurduktan sonra, Daimler'le tanıştı, gaz motoruyle işleyecek bir motosiklet yapımına giriştiler, fakat başarı elde edilemedi. 1878'de gazla çalışan iki zamanlı bir motor yapmayı başardı ve 1883'te yeni bir fabrika kurdu. Üç tekerlekli olan ilk arabası dört zamanlı ve tek vitesli bir motorla donatılmıştı. Bu buluş için 1886'da aldığı berat, 1886'da gerçekleştirilen benzin motorunun kullanılışını da öngörüyordu, ama daha önce Daimler 1885'te benzinle çalışan dikey bir tek silindirli motoru bisiklet üzerinde denemiş bulunuyordu. Büyük ölçüde gelişen Benz arabası 1888'de bir otomobil öncüsü olan Roger tarafından Fransa'ya götürüldü ve «Roger-Benz» adlı bir model yaptırıldı (1894).

Benz şirketi 1926'da Daimler Motoren Gesellschaft'la Daimler-Benz AG. adı altında birleşti. (L)

BENZALDEHİT i. (fr. *benzaldéhite*). Acı badem yağında bulunan aldehit; formülü $C_6H_5—CHO$. (*Esanl.* BENZOİK ALDEHİT.)

— ANSİKL. *Benzaldehit* renksiz, ışığı kıran, acı badem kokusunda bir sıvıdır. 15°C'de yoğunluğu 1,050 dir; 179°C'de kaynar. Suda az çözünür; alkol ve eterle karıştırılabilir. Acı bademde, *amigdalozit* adı verilen bir glikozit şeklinde bulunur. Amigdalozit gene acı bademde bulunan *emülsin*'in veya kaynama derecesindeki seyreltik anorganik asitlerin etkisiyle glikoz, benzaldehit ve siyanhidrik asitler halinde ayrışır. Benzaldehit, *benzilklorür*'ün kaynar kurşun nitratın sulu çözeltisinde yükseltgenmesi, *benziliden klorür*'ün kireç sütü etkisiyle hidrolizi ve toluen'in ya kataliz yoluyle veya mangan dioksit aracılığıyle yükseltgenmesi sonucunda elde edilebilir. Benzaldehit sanayide daha çok, alüminyum klorürün katalizör etkisi altında, karbon monoksidin benzene bağlanmasıyle elde edilmektedir.

Benzaldehit kolaylıkla yükseltgenebilir; havayle temas ettiğinde *benzoik asit* verir. Amonyak etkisiyleyse, *hidrobenzamid*'e dönüşür. Alkaliler, benzaldehit üzerinde hem indirgeme hem yükseltgeme olayı meydana getirir ve olay sonucu *benzilik alkol* veya *benzoik asit*'e dönüştürürler. Potasyum siyanür katalizörüyle, *benzoin*'i verir. Kimyasal yolla indirgenmesi (çinko ve sirke asidi) tamamen çiftleştiricidir ve *hidrobenzoin* meydana gelir.

Benzoik aldehit, boyar maddeler sanayiinde *melâsit yesili*'nin hazırlanmasında ve kokuculukta kullanılır. (L)

BENZALDOKSİM i. (fr. *benzaldoxime*). Benzoik aldehidin oksimi. (L)

BENZAMİD i. (fr. *benzamide*). Benzoik asidin amidi, formülü $C_6H_5—CONH_2$. Benzamid, amonyum karbonatın benzoil klorüre etkimesiyle elde edilir, 130°C'de erir ve 288°'de kaynar. (Sıcak suda, alkol ve eterde çözünür; su kaybedince *benzonitril*, brom ve sodyum etkisiyle de *anilin* verir.) [L]

BENZANİLİD i. (fr. *benzanilide*). Anilinin benzoik amidi, formülü $C_6H_5—CONHC_6H_5$. Anilinin benzoil klorüre etkisiyle elde edilir. (Benzanilid 160°C'de erir, suda çözünmez ve asetanilid gibi ateş düşürücü özellikleri vardır.) [L]

BENZANTRON i. (fr. *benzanthrone*). Çevrimsel halkalı bileşik cisim. Antrakinon'un dumanlı sülfürik asidin katalizör etkisi altında gliserinle ısıtılması sonucu elde edilir. (Bu madde 170°C'de eriyerek sarı iğneler meydana gelir.) [L]

BENZAZİD i. (fr. *benzazide*). Nitröz asidin benzoilhidrazin üzerine ekisiyle elde edilen azid; formülü $C_6H_5—CON_3$, 29°C'de erir. (*Eşanl.* BENZOİLAZİD, BENZOİL AZOTÜR.) [L]

BENZAZİMİD i. (fr. *benzazimide*). Kim. AZİMİDOBENZEN ve BENZOTRİAZOL'un eşanlamı. (L)

BENZAZURİN i. (fr. *benzazurine*). Ortoanizidinden türeyen diazo boyar madde; pamuğu maviye boyar. (L)

BENZEİN i. (fr. *benzéine*). Kim. Fenilkloroform'un fenollere etkisiyle meydana gelen bileşiklere verilen genel ad. (Benzeinler kırmızı renktedir, alkalilerde kırmızı veya mor çözeltiler vererek çözünürler.) [L]

BENZELİUS (Erik), isveçli din adamı (1675-1743). Öğrenimini Oxford'da ve başka yabancı üniversitelerde yaptı. Topladığı elyazmalarıyle, Uppsala kitaplığının, XVIII. yy. Avrupa'sında büyük önem kazanmasını sağladı. Başta Leibniz olmak üzere birçok yabancı bilginle ilişkisi vardı, sonradan Uppsala Krallık Bilim derneği adını alan bir dernek kurdu (1710). [L]

BENZEMEK geçl. f. Bir şey veya kimse ile arasında özellik, görünüş bakımından uygunluk bulunmak: *Mazgala benzeyen demirli iki pencere Topkapı sarayının duvarına bakıyordu* (Kemal Tahir). *Nafile abacığım sana benzemiyorum ki...* (R. N. Güntekin). *İnsanlar ne kadar birbirine benziyor* (Ö. Seyfeddin). ‖ Andırmak, hatırlatmak: *Gönlünü yorarak bütün bütüne / Benzedin sararmış yaban gülüne* (F. N. Çamlıbel). *Biraz hızlı, biraz koşmağa benzeyen bir yürüyüş* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Gibi görünmek: *Söylediklerinin doğruya pek benzediğini sesinden, edasından anlıyorum* (N. Ataç). *Vereceğe de benzemiyordu* (S. Ali). *Bu çocuk adam olacağa benzer.*

◆ **Benzek** i. *Yeni.* Bir cisme benzer şekilde başka maddeden yapılmış nesne. *Esk.* Şebih: *Mermer benzeği.*

— Ed. Nazire: *Saz şairleri onu «üstat» tanıyor, şiirlerine benzekler yazıyorlardı* (C. Öztelli). Bk. NAZİRE.

◆ **Benzer** sıf. Tabiat, nitelik, görünüş v.b. bakımlardan bir başkasına benzeyen. *Esk.* Müşabih, mümasil: *Bir, Heybeli derler-bileceksin-ada vardır / Etrafı da az çok ona benzer adalardır* (M. Â. Ersoy). ‖ İ. Karşılaştırılabilir nesne veya kimse, eş: *Onun bir benzerini daha bulamazsınız.* ‖ Edat. *Esk.* Sanki: *Benzer esîr-i turre-i cânansın ey gönül* (Nedim).

— Mat. Aralarında, karşılıklı bütün açıları eşit ve karşılıklı bütün çizgileri orantılı olacak şekilde bağlantı kurulabilen iki sekilden her biri. ‖ Bir endomorfizm*in çizgisel operatörü olarak alınan bir A kare matrisi için, bir taban değişmesi sonunda A yerine gelen bir A′ matrisi hakkında söylenir (Bk. ANSİKL.). ‖ *Benzer matrisler*, tekil olmayan bir A kare matrisi için, P aynı basamaktan bir kare matris olmak üzere ($A'=P^{-1}\ AP$) şeklindeki matris. (KONGRUENT MATRİSLER de denir.) [Matrislerin benzerliği bir eşdeğerlik bağıntısıdır: A özel olarak A′ e benzerdir. Çiftçizgisel şekillerde ve kuadratik şekillerde, taban değiştirmelerinde benzer matrislerden faydalanılır.]

— ANSİKL. P, taban değişmesinde geçme matrisi ise, A çizgisel operatör matrisi yerine $A' = P^{-1}\ AP$ konur. $PA' = AP$ şeklinde yazılabilen bu bağıntı A ile A′ matrislerinin benzerliğinin özelliğidir: şayet ancak önceki bağıntıyı gerçekleyen bir P matrisi bulunabilirse iki matris benzerdir. Benzerlik yansımalı, bakışımlı ve geçişlidir; nitekim,

$$\left.\begin{aligned} A' &= P^{-1}\ AP \\ A'' &= Q^{-1}\ A'Q \end{aligned}\right\} \Rightarrow A'' = (PQ)^{-1}.\ A.\ (PQ)$$

N'nci basamaktan matrislerin benzerliği demek ki bir denklik bağıntısıdır.

Eğer iki matris benzerse, bunların determinantı eşittir. Bunların aynı üslü kuvvetleri benzerdir: nitekim $A' = P^{-1}\ AP$ bağıntısından,

$$A'^{p} = P^{-1}\ A^{p}P.$$

çıkar.

Benzer matrisler, denk matrislerin özel bir halidir.

◆ **Benzerlik** i. Benzer olma hali: *Bana, bu fişeklerin talihiyle insanların kaderi arasında bir benzerlik var gibi geldi* (Ş. S. Aydemir). *Bu çocukla kardeşi arasında hiçbir benzerlik yok.*

— Psikol. *Benzerlik yoluyle çağrışım*, fikirler arasındaki çağrışımın şekillerinden biri; bundan dolayı bir fikir veya görüntü bu şekil aracılığıyle, kendisiyle bazı benzerlik noktaları bulunan öbür fikir veya görüntüleri uyandırma eğiliminde olur. (Meselâ, kar fikri beyazlık fikrini, halı fikrini v.b. uyandırır.)

◆ **Benzeş** sıf. *Yeni.* Benzetilebilen, bir tutulabilen. *Esk.* Müşabih.

— Anat. *Benzeş organlar*, görevleri benzer olan, hattâ bazen biçimleri de kabataslak birbirine benzeyen, fakat kökenleri bakımından tamamen bağımsız bulunan organlar (böceklerin, yarasaların, kuşların *kanatları*; kabukluların, yumuşakçaların, omurgalıların *karaciğeri*). Bk. ANSİKL.

— Dil bil. Dış görünüşü bakımından bir başkasına benzeyen [kelime].

— Elektr. Piro elektrik bir cisimde ısı yükseldiği zaman artı, ısı düştüğü zaman eksi olan [kutup].

— ANSİKL. *Benzeşler kuramı*, çeşitli canlılardaki benzeş kısımları ortaya çıkarır. E. Geoffroy Saint-Hilaire'in ileri sürdüğü yapı birliği kuramına dayanır. Bu kurama göre bir organ yapısı ve biçimi bakımından değişikliğe uğrasa bile ilişkilerini ve bağlantılarını yitirmez. Çağımız bilginleri (Owen'den beri, 1845) benzeş kelimesine Geofroy'unkinen farklı bir anlam vermektedirler. Çağımız bilginlerine göre benzeş organlar, aynı kökten, ortak bir soydan türeyen ve benzer bağıntıları olan organlardır (insanın eli, yarasanın kanadı, atın tekparmaklı ayağı). Bir soybağı en eski tipleri özgül yeni tiplere bağlar (L. Cuénot).

◆ **Benzeşim** i. *Yeni.* İki şey arasında uygunluk, analoji, kesin orantı.

— Dil bil. Bk. BENZEŞME.

— Mat. Düzlem veya uzaydaki iki şekil arasında biçim bağıntısı (Bk. ANSİKL.). ‖ Bir şekilden diğer bir benzer şekle geçmeyi sağlayan dönüşüm: *Benzeşim doğru veya ters olabilir.*

— Mekan. Denemelerle elde edilecek sonuçların tabiî büyüklükte ve normal çalışma şartları içindeki uçak, gemi ve makinelerine uygulanabilmesi için, bunların maketlerinin yapımında aranan şartların tümü: *Hiçbir mutlak benzeşim kanunu yoktur. Küçük deneme modellerinin yapımı daima bir anlaşma konusudur.*

— ANSİKL. Mat. İki şekilden her biri ötekinin homotetik bir şekli veya ötekinin bakışık bir şeklinin homotetik bir şekli olacak tarzda yer değiştirebilirse, bu iki şekle benzer denir. Başka bir deyimle, iki şekilden biri ötekinin veya ötekinin bir bakışık şeklinin basit bir oranda büyütülmüşü ise, bu iki şekil benzerdir. Benzer iki şekilde bütün homolog doğru parçalarının uzunlukları, benzeşim oranı denilen aynı bir orandadır. İki üçgen şu hallerde benzer olur:

1) iki üçgenden birinin kenarları ötekinin homolog kenarlarıyle orantılı ise;

2) birinin iki kenarı diğerinin homolog iki kenarıyle orantılı ve bu kenarlar arasındaki açılar eşitse;

3) birinin iki açısı öbürünün iki açısına eşitse üçüncü açılar da kendiliğinden eşit olur.

Benzer iki çokgen için bütün homolog açıların eşitliği şartını koşmak yetmez. İki çokyüzlü benzerse, birinin bütün iki düzlemli açıları öbürünün sırayle bunlara homolog ikidüzlemli açılarına eşittir, birinin bütün ayrıtları diğerinin bunlara homolog ayrıtlarıyle orantılıdır ve birinin bütün yüzleri öbürünün bunlara karşılık yüzlerine benzerdir.

Düzlemin veya uzayın herhangi iki şekli

için, karşılıklı çizgilerin uzunlukları arasındaki oran, benzeşim oranına; karşılıklı yüzeylerin alanlarının oranı benzeşim oranının karesine; karşılıklı hacimlerin oranı benzeşim oranının küpüne eşittir.

● *Statik benzeşim.* Bazı kuvvetlerin etkisiyle denge sağlayan bir maddî sistem ile birinciye geometrik olarak benzer türlü noktalarının koordinatları bir oranda büyütülmüş bulunan benzer ikinci bir sistem tasarlayalım: birinci sistemin denklemlerle ifade edilebilen bağları, ikinci sistemde de, aynı denklemler ve çizgisel parametreleri çarpan aynı orantılılık katsayısıyle mevcut olacaktır. Burada *statik benzeşim* vardır: meselâ ağırlık merkezleri, homolog noktalar ve bir düzlem veya bir doğru üzerindeki izdüşümün (noktalar sistemi) ağırlık merkezi, sistemin ağırlık merkezinin izdüşümüdür.

başkan BEN ZVİ

Dinamik benzeşim olaylarını, bu halde kuvvetlerin yanında kütlenin ek veriler olarak araya girmesini sağlayan genelleştirme yoluyle tanıyabiliriz.

◆ **Benzeşme** i. *Yeni.* Karşılıklı olarak biribirine benzeme hali.
— Dil bil. Fonetikte bir sesin,yanında veya aynı kelime içinde birlikte bulunduğu başka bir sese benzemesi. *Esk. Temsil.* (fr. *assimilation*). [Bk. ANSİKL.]
— Psikol. *Benzeşme kanunu.* Gestalt'çıların belirttiği bu kanuna göre, algılanabilen benzer birimler benzer olmayan birimlerden eşit uzaklıkta ve belli bir biçimde toplaşmak eğilimi gösterir. (Renk, şekil, yönelme v.b. benzeşmesi, algılanabilir birimlerin kendi aralarında düzene girmelerini sağlamak bakımından, algı alanının diğer bir objektif etkeniyle, yani yakınlık etkeniyle yarışa girebilir.) ‖ *Benzeşme testi,* Wechsler-Bellevue ve WİSC ölçümüne göre, kişinin kavrama gücünü daha yakından incelemeğe yarayan sözlü test. (WİSC'den alınan örnekler arasından şunu verebiliriz: «Bir erikle bir şeftali ne bakımdan benzeşir?» [Çocuk, bunların her ikisinin de meyve olduğu şeklinde cevap vermelidir]).
— Tıp. *Benzeşme kanunu,* benzeri ile tedavi kanunu. Buna göre, çok küçük dozda verilen zehirler, aynı zehirlerin kuvvetli dozlarda meydana getirdiği bozuklukları iyi edebilir.
— ANSİKL. Dil bil. Farsça *anbar* kelimesindeki *n* sesinin bir dudak ünsüzü olan yanındaki *b* sesinin tesiri ile, Türkçede *ambar* oluşu bir *benzeşme* (veya *benzeşim*)'dir [*m* de bir dudak sesidir]. Türkçenin ses uyumları da aslında birer ünlü ve ünsüz benzeşmesidir. Zıddı benzeşmezlik'dir (veya *ayrışım*) [*dissimilation*]. «Assimilations»a *yakın benzeşme* diyen bazı dilciler «analoji» için de *uzak benzeşme* terimini kullanmaktadırlar. Benzeşen ses ekte ise *ilerleyici benzeşme,* ekin tesiri ile kelime kökünde ise *gerileyici benzeşme* denir. Benzeşme hâdisesi en çok halk dilinde ve ağızlarda görülür (*yatsı*>*yassı* v.b. gibi).

◆ **Benzeşmek** geçz. f. Karşılıklı olarak biribirine benzemek.

◆ **Benzeşmezlik** i. Fonet. Bir fonemin yakın özellikler gösteren komşu fonemde meydana getirdiği değişiklik.

◆ **Benzeti** i. Ed. *Yeni.* Bir şeyin vasıflarını anlatmak için, o vasfı eksiksiz taşıyan başka bir şeyi örnek alma. *Esk.* Teşbih.

◆ **Benzetici** i. Astronotik. *Uzay ortamı benzeticisi,* içerisinde, uzaydaki iklim ve ışık şartlarının sunî olarak yaratıldığı su ve hava geçirmez deney sandığı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Uzay benzeticisi,* uzay araçlarının uçuş şartlarını yaratan uçuş benzeticisinin, aynı görevi uzayda yapan benzeri.
— ANSİKL. Astronotik. *Uzay ortamı benzeticileri,* uydu ve füzelerin bazı parçalarının, hattâ uyduların tamamının denenmesinde kullanılır. Meselâ, Bilimsel Araştırma Millî merkezi tarafından Fransa'da Brétigny-sur-Orge'da kurulan Avrupa'nın en büyük uzay ortamı benzeticisi, 500 km'lik bir yükseltiye tekabül eden 3.10^{-8} torr, derinde bir boşluk meydana getirir. Isı derecesi -196°C ile 100°C arasında değişebilir. Ayrıca bu benzeticide, yapma bir Güneş bulunur. Bunun önünde uydu, yörünge üzerindeki dolanımı sırasında Güneş'e göre konumunu ayarlıyacak hareketler yapar.

◆ **Benzetilmek** edilg. f. Benzetmeğe konu olmak: *Rio körfezi, Taj nehrinin Lizbon'daki ağzına benzetilebilir* (F. R. Atay).

◆ **Benzetiş** i. Bir şeyi başka bir şeye benzetmek eylemi: *Hoşa gidecek benzetişler bulunyorlar, gülümsüyorsunuz* (N. Ataç).

◆ **Benzetme** i. Benzetmek eylemi: *Ah bu büyük kelimeler ve büyük benzetmeler* (A. H. Tanpınar).
— Ed. Bir nesneden söz ederken, biçim ve görünüş bakımından onunla benzerliği olan başka nesnelerden katkılarla, sözü geçen nesne hakkındaki düşünceyi daha duygulu, daha şiirli hale getirme. (*Teşbih* veya benzetme'yi *mecaz*'dan ayıran özellik, bir şeyin yerine başka bir şeyin geçmemesi aralarında benzerlik bulunan iki nesnenin, «gibi, sanki...» çeşidi gramer bağlarıyle yanyana getirilmesidir.) Örnekler: *Bir masal meyvesi gibi paylaştık / Mehtabı kırılmış dal uçlarından* (A. H. Tanpınar). *Yelpaze çevrilir gibi birden dönüşleri / İşveyle devriliş, saçılış, örtünüşleri* (Yahya Kemal).
— Müz. Bir kontrapunta terimi olarak *benzetme,* kısa bir motifin tekrarına dayanan bir yazı şeklini belirtir. (Benzetme, her çeşit kontrapunta yazısının, özellikle de benzetme'nin büyük bir kesinlikle uygulanması sayılan kanon'un veya füg gibi bir müzik biçiminin temelidir. Benzetmede, seslerden biri tarafından sunulan bir cümle topluluğu veya bölümü başka bir ses tarafından tekrarlanır. Müzik cümlesini sunan sese «öneren», bu cümleye karşılığını veren sese de «karşılayan» denir. Karşılayan ses, öneren sesi, aralıkları değiştirmeden tekrarlarsa, buna *düzenli benzetme* adı verilir. Majör bir aralık minör veya minör bir aralık majör bir aralıkla karşılandığı zaman benzetme *düzensiz* olur.)
— Psiko-patol. *Benzeme kuruntusu,* özellikle kadınlarda rastlanan bellek bozukluğu. Hasta, karşısında duran kimseyi, o değil de bir benzeri sanır. (Bu sözde- tanıyamama hali bir isteri belirtisidir.)

◆ **Benzetmek** geçl. f. Benzer hale getirmek: *Diyorum ki hayatı bir rüyaya benzetmek ve onun bir rüya gibi geçtiğini söylemek az gelir* (A. S. Hisar). *Ressam portreyi uğraşmalarına rağmen, modele pek benzetemedi.* ‖ Bir şeyde başka şeye benzer taraflar bulmak: *Sakanın Naci oğlanın sesine benzettim* (K. Tahir). ‖ *Mec.* Bozmak, berbat etmek, işe yaramaz hale getirmek: *Kendisine yeni aldığım elbiseyi ilk giyişte benzetti.* ‖ Tekl. zf. Birini hırpalamak, dövmek.
— ÇEŞ. DEY. *Benzetmek gibi olmasın,* birisinin hastalık veya sakatlığından bahsedilirken aynı âkıbete uğramamak temennisiyle söylenen söz. ‖ *Adama benzetmek,* iyi ve istenilir bir hale getirmek: *Neyse, uğraşa uğraşa biraz adama benzetir gibi oldum* (H. R. Gürpınar).

◆ **Benzetmeli** sıf. Ed. *Benzetmeli üslûp,* benzetmelerin, karşılaştırmaların, mecazların çok kullanıldığı üslûp.

◆ **Benzeyiş** i. Bir şeyin başka bir şeye benzemesi hali, andırış, müşabehet: *Onun da gözü beni ısırıyor, dikkatle yüzüme bakarak: Allah, Allah! Bu kadar benzeyiş görmedim* (R. N. Güntekin). [ML]

BENZEN i. (fr. *benzène*). Maden kömürü katranından çıkarılan ve daha ziyade benzin adıyle tanınan, C_6H_6 formülündeki çevrimsel bir hidrokarbonun ilmî adı. (*Eşanl.* BENZOL, FEN.) ‖ Benzen halkası. Bk. ANSİKL. ‖ Benzen hidrokarbonları Bk. ANSİKL. ‖ Benzen türevleri. Bk. BENZO.
— ANSİKL. Faraday, 1825'te, yağların damıtma ürünlerinde *benzeni* keşfetmiştir. 1833'te Mitscherlich, aynı maddeyi, benzoik asidi kireçle ısıtarak elde etmiş ve buna *benzin* adını vermiştir. Mansfield ve Hofmann bunu 1848'de maden kömürü katranından çıkarmışlar, 1866'da da Berthelot, asetilenden hareket ederek sentezini yapmayı başarmıştır. Benzen, renksiz, hareketli, oldukça hoş kokulu bir sıvıdır. Buzla soğutulduğunda, katılaşır ve o zaman 5,4°C'de erir. 80,4°C'de kaynar. 15°C'deki yoğunluğu 0,884 dür. Suda az çözünür, fakat alkol, eter ve asetonda her oranda çözünebilir. İyodun, kükürtün, fosforun bir çözücüsüdür. Birçok organik maddeleri, özellikle yağları, balmumlarını, kauçuğu v.b. eritir. Kolayca tutuşur ve isli bir alevle yanar.
Benzen, özellikleri doymuş hidrokarbonlarınkinden esaslı bir şekilde farklı olan, kapalı zincirli bir hidrokarbondur. *Doymamış* bir maddedir. Gerçekten, güneş ışığında, benzen buharları klora tesir ederek $C_6H_6Cl_6$ formülünde bir katılma ürünü verirler. Bundan başka benzen indirgenmiş nikel eşliğinde katalitik bir hidrogenlenmeye uğratılarak (Sabatier ve Senderens) C_6H_{12} formülündeki *sikloheksan* haline geçer. Benzenin bu katılma tepkimeleri oldukça istisnaîdir, bu madde çok daha kolayca ornatma tepkimeleri verir. Örneğin, halojenler, katalizörler eşliğinde, hidrojen klorür çıkışıyle C_6H_5Cl (*klorobenzen*) gibi halojenli türevler verirler. Böylece *heksaklorobenzen*'e kadar gidilebilir (C_6Cl_6). Dumanlı nitrik ve sülfürik asitler, su çıkışıyle, $C_6H_5—NO_2$ (*nitrobenzen*) ve $C_6H_5—SO_3H$ (*benzen-sulfonik* asit) gibi nitrolu ve sulfonlu bileşikler verebilirler. Üç NO_2 veya SO_3H grubuna kadar ornatma yapılabilir.

Benzen yükseltgenlere karşı çok dayanıklıdır. Bununla beraber, uzun bir süre benzen etkisinde kalan ozon, su tarafından *glioksal* teşekkülü ile ayrıştırılan beyaz bir *ozonid* kütlesi meydana getirir. Bu durumda zincir kopar. Zincirin bu dayanıklılığı dolayısıyledir ki buna «çekirdek» adı verilmiştir. Akkor hale gelmiş bir boru içinde pirojenasyona uğratılan benzen, birkaç molekülün, hidrojen intişarıyle yoğunlaşmasından doğan difenil, difenilbenzen v.b. gibi hidrokarbonlar verir. Organik cisimlerle önemli yoğunlaşmalar sağlanabilir. Örneğin susuz alüminyumklorür eşliğinde, parafinik serinin halojenli türevleri, hidrojen klorür çıkışıyle benzenin *homologları*'nın elde edilmesine imkân verirler (Friedel ve Crafts). Hidrojen klorürlerle yapılan buna benzer bir tepkime *ketonları* meydana getirir.

Benzenin yapısı. Kimya bakımından bazı kıstaslara göre, benzendeki 6 hidrojen atomu ile 6 karbon atomu *eşdeğerdirler* ki böyle bir hal, ancak 6 CH grubunun bir *altıgenin* uçlarında bulunmasıyle izah edilebilir, bundan başka bir karbon atomu ile komşularından biri veya diğeri tarafından meydana getirilen çiftler *eşdeğer*'dirler. (Herhangi bir ornatıcı için bir tek ici ornatmalı orto türevinin bulunması.) Şu halde, 6 karbon atomu tarafından teşkil edilen altıgen ya muntazamdır, ya düzdür veya eğimlidir. (Bk. STEREOKİMYA.) Fiziksel incelemelere göre, bu altıgen düz olup, 6 hidrojen atomu da, daha büyük, fakat aynı düzlemde, ekseni aynı olan muntazam bir altıgen meydana getirmektedir. Alt yapıları sayfa kenarındaki şekle tam olarak uymaktadır.

Bütün atomları ve her bağıntıda ikişer ikişer tutulan 24 σ elektronunu ihtiva eden bu genel yapıya 6 π elektron daha dağıtmak gerekir. Bu modern düşüncelerin çok evvel bile, beher ekleme bağıntı için 2 π elektronu ve noktalı bağıntılar için bir tek π elektronu öngörecek birçok modeller teklif edilmişti. Bunlardan bazıları, hidrojen atomlarının da gösterildiği kabul edilen basitleştirilmiş şemaları ve teklif edenlerin adlarıyle, aşağıda gösterilmiştir:

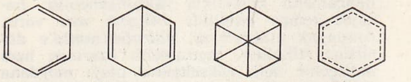

Kékule Dewar von Baeyer Thiele

Bu şemalardan yalnız Von Baeyer ve Thiele'ninkiler 6 düzenli simetriye uygundur. (Bir tek ici ornatmalı orto türevi.) Fakat bugünün düşüncesine göre (Bk. MEZOMERİ) bu formüllerden hiçbiri benzeni tam ve doğru olarak temsil etmemektedir, fakat benzenin yapısında her birinden unsurlar bulunmaktadır; bu benzerliklerin bir kısmı da düzlemde 60° ile 120° arasında dönmeler ile temsil edilebilir. Elektronik dağılım, *kuanta dalga mekaniği* yöntemi ile hesaplanabilmiştir ve Thiele formülüne tekabül eden dağılıma,çok yakındır, fakat noktalı bağıntılar yalnız 0,93 elektronu temsil etmekte, geriye kalan kısım, bütün uçlara, 0,07 elektron hesabiyle oturtulmaktadır. Halbuki Thiele formülüne göre tam bir doyma, buna karşılık her uçtaki elektron artığı da (*serbest valans*) hafif bir doymazlık gerektirir. Bu doymazlık, çok uzun köşegenlerinin aşağı yukarı tam bir doymazlığı temsil ettiği kabul edilen Baeyer formülü ile izah edilebilir. Şu halde, karbonun dört değerli olması kuralı dışına çıkmamak ü-

Foto. *Camera-Press* (*LAROUSSE*)

zere Kékule'nin benzeni tek veya çift bağıntılı bir formülle temsil etmek ümidinden vaz geçmek, fakat bütün kusurlarına rağmen, çok işe yarayan bir altıgenli formülü ilk olarak teklif eden bu bilim adamının hakkını da teslim etmek lâzımdır. Gerçek formülü ile temsil etmek imkânsızlığı karşısında benzen sembolik bir şema ile gösterilir:

Buradaki uçlar, bir hidrojen atomu da taşıdıkları kabul edilen 6 karbon atomunu, harfi de benzenin resmî, fakat kullanılmayan ismi olan *fen* kelimesini temsil etmektedirler. Bu şema, bütün karbonları, kelimenin kullanılış mânâsıyle üç değerli olan, *naftalen, fenantren, antrasen, perilen* v.b. gibi *polikondansasyona uğramış, benzen yapılı* hidrokarbonlara kolaylıkla uygulanabilir. *Benzen yapılı türevler.* Bunlar benzendeki hidrojen atomlarının en az birinin yerine geçen ve X olarak gösterilen herhangi bir kökün bulunduğu, çeşitli hidrokarbonlar veya değişik fonksiyonlu bileşiklerdir, formülleri C_6H_5X olan tek ornatmalı türevler, çıplak uçların bir hidrojen atomu taşıdıkları kabul edilen (I) şeklinde gösterilir.

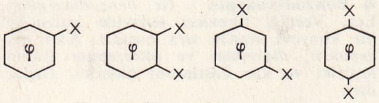

(I) Orto Meta Para

Çift ornatmalı üç türevin bulunduğu kolayca anlaşılır. (Bunlar yukarıda gösterilmiştir.) Formülleri $C_6H_4X_2$ veya C_6H_4XX' dir. Aynı şekilde, üç $C_6H_3X_3$, üç $C_6H_2X_4$, bir tek C_6HX_5 veya C_6X_6, altı $C_6H_3X_2X'$ türevi v.b. mevcuttur.

Benzenin türevleri, prensip olarak, nüvenin ve fonksiyonlar veya ornatmalı karbon zincirlerinin özelliklerini gösterirler. Bununla beraber, ornatılmış zincirler veya fonksiyonlar çekirdeğin özelliklerine az veya çok önemli değişiklikler yaparlar. Bu fonksiyon, doğrudan doğruya nüveye bağlı bir karbon tarafından taşınıyorsa, *çekirdek* adını alır. Örneğin, *fenoller*, hidroksilli *çekirdek* türevlerdir.

Türü bakımından bir fonksiyon çekirdekteki bir karbon tarafından taşınamazsa, çekirdeğe mümkün olduğu kadar yakın olduğu takdirde gene *çekirdek* veya *komşu çekirdek* adını alır, örneğin *benzoik asit, çekirdek* veya *komşu çekirdek* bir asittir. Aksi halde, fonksiyon *çekirdek-dışı* adını taşır: *fenilasetik asit, çekirdek-dışı* bir asittir. Bu hususlar, polikondansasyona uğramış hidrokarbonların türevlerine de uygulanabilir.

Petrokimya. Benzen, genellikle ham petrolün hafif yağlar grubunda, yani *benzin*'de az miktarda bulunur. Sınaî olarak, solvens veya uçak benzininin esası şeklinde kullanılmak üzere, *katalitik oluşum* ile elde edilir. Petrokimyada, benzen, naylonların, kauçukların, deterjanların, boyaların, böcek öldürücü ilâçların ve benzerlerinin üretiminde kullanılan ham maddelerden biridir. *Toksikoloji.* Benzenin, az miktar da olsa, sürekli olarak soğurması hematopoiez karışıklarının esas rolü oynadığı bir zehirlenmeye sebebiyet verir. (Bk. BENZOL *zehirlenmesi.)*

Benzen-disülfonik formülleri $C_6H_4(SO_3H)_2$ olan üç izomer asidin herhangi birine verilen isim.

◆ **Benzen-sülfamid** i. (fr. *benzène-sulfamide).* Benzen-sülfonik asidin, 150°C'de eriyen, $C_6H_5SO_2NH_2$ formülündeki amidi.

◆ **Benzen-sülfonik** i. (fr. *benzène-sulfonique).* Kükürt dioksidin susuz alüminyum klorür eşliğinde benzen üzerine etkisiyle elde edilen, istikrarsız, 83°C'de eriyen, $C_6H_5SO_2H$ formülündeki aside verilen isim.

◆ **Benzen-sülfoklorür** i. (fr. *benzène-sulfochlorure).* Fosfor pentaklorürün sodyum benzensülfonat'a etkisiyle elde edilen, 14°C'de eriyen ve 247°C'de kaynayan, benzen-sülfonik asidin $C_6H_5SO_2Cl$ formülündeki klorürü.

◆ **Benzen-sülfon** i. (fr. *benzène-sulfone).* Dumanlı sülfirik asidin benzen'e devamlı etkisiyle elde edilen bileşik; formülü $C_6H_5SO_2C_6H_5$. (128°C'de erir ve 276°C'de kaynar.) *(Eşanl.* FENİLSÜLFÜRİK, yanlış olarak.)

◆ **Benzen-sülfonik** i. (fr. *benzène-sulfonique).* Dumanlı sülfürik asidin benzene etkimesiyle elde edilen asit, formülü $C_6H_5SO_3H$. *(Eşanl.* FENİLSÜLFÜRİK, yanlış olarak.)

— ANSİKL. Suda çok çözünen *benzen-sulfonik* asit hidratlı billûrlar halindedir. Bu asidin sodyum tuzu, sodyum hidroksitte eritilince fenole dönüşür. Birinci Dünya savaşında maden kömürü katranından çıkarılan fenol, melinit üretimi için yetmediğinden, önemli miktarda bu yolla elde edilmiştir.

◆ **Benzen-trisülfonik** sıf. (fr. *benzène-trisulfonique).* Formülleri $C_6H_3(SO_3H)_3$ olan üç izomer asidin herhangi birine verilen isim.

— ANSİKL. *Benzen-trisülfonik* asitlerin en önemlisi, sodyum benzen-disülfonat'ın derişik sülfürik asitle ısıtılması neticesinde meydana gelen 1-3-5 türevidir. Bu madde, potasyum siyanürle ısıtılınca, trimezik asidin trinitril'ini verir. Sodyum hidroksit ile eritilince de floroglusin'i meydana getirir.

◆ **Benzhidrilamin** i. (fr. *benzhydrylamine).* Benzofenonoksim'in indirgenmesiyle elde edilen baz; formülü $C_6H_5—CH(NH_2)—C_6H_5$.

◆ **Benzhidrol** i. (fr. *benzhydrol).* Benzofenon'un indirgenmesiyle elde edilen ikincil alkol. Formülü $C_6H_5—CHOH—C_6H_5$, 68°C'de eriyip 298°C'de kaynar. *(Eşanl.* DİFENİLKARBİNOL.).

◆ **Benzimidazol** i. (fr. *benzimidazole).* Benzen halkasına kenetlenmiş imidazol halkası bulunan cisimler grubuna verilen ad. Bunlar asitlerin veya aldehitlerin aromatik ortodiaminlere etkisiyle elde edilir. (Formülü:

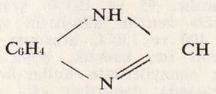

olan benzimidazol, formaldehitin orto-fenilen diamine etkisiyle elde edilir. 167°C'de erir.) *Eşanl.* BENZOGLİOKSALİN. (L)

BENZENBERG (Johann Friedrich), alman fizikçisi (Schöller 1777 - Bilk 1846). Düsseldorf'ta astronomi ve fizik öğretmenliği yaptı. 1807'de Bavyera'nın nirengi usulüyle haritasının çıkarılması işiyle ilgili kadastro çalışmalarını yönetti. 1802'de, Hamburg'daki bir kuleden düşen bir cismin çizdiği sapmadan yararlanarak yerin kendi ekseni çevresindeki dönüşünü ispatladı. 1811'de ses hızının ısıya göre gösterdiği değişmelerle ilgili deneyler yaptı. (L)

BENZİDİN i. (fr. *benzidine.)* Bifenil'den türeyen $NH_2—(C_6H_4)_2—NH_2$ formüllü diariamin.

— ANSİKL. *Benzidin*, dipardiaminobifenil'dir. Sınaî olarak, nitrobenzenin indirgenmesiyle hazırlanan hidrazobenzenin asit ortamda bir transpozisyonu ile elde edilir. Bu madde 122°C'de erir ve 360°C'de kaynar. Sınaî bakımdan, benzidin büyük bir önem taşır. Diazotasyona uğratılarak bir *bis-diazoik* verir ki bu da bir amin veya fenol ile çiftleşerek bir *biazoik* meydana getirir; bu bileşik de sübstantif, yani mordansaja uğratılmayan pamuğu doğrudan doğruya boyayan bir boyar madde teşkil eder (Bk. AZO BİLEŞİKLERİ.).

Benzidin'den türeyen önemli boyar maddeler şunlardır: Kongo kırmızısı (benzidin'in naftionik asidle verdiği bis-diazoik) krizamin (salisilik asitle elde edilir). Kongo sarısı (fenol, sonra sülfonilik asidle meydana getirilir) v.b.

◆ **Benzidinik** sıf. (fr. *benzidinique)* Kim. Benzidin ile ilişkisi olan. ‖ *Benzidinik transpozisyon*, hidrazoik türevler tarafından meydana getirilen ve benzidine benzer bazlar meydana gelmesine yol açan etkime. (L)

BENZİL i. (fr. *benzyle).* Formülü $C_6H_5—CH_2—$ olan tek değerli kök.

— ANSİKL. *Benzil*'in kök olarak girdiği başlıca bileşikler şunlardır: *Benzil klorür* $C_6H_5—CH_2Cl$. Bu madde, sanayide, klorun benzen halkasında yer değiştirmesine engel olmak için herhangi bir katalizör kullanmadan ve şiddetli bir ışık etkisiyle, kaynar toluen üzerinden klor geçirilerek elde edilir. Birden fazla klor atomunun yer değiştirmesine engel olmak için tepkime, teorik verimin ancak yarısına kadar geliştirilir. Her şeye rağmen, az miktarda benzilden klorür ile fenilkloroform teşekkülünün önüne geçilemez. Benzil klorür, tepkimeye girmeyen toluen ile çok klorlu türevlerden aralıklı damıtma yolu ile ayrılır. Bu bileşiğin daha saf olarak üretilmesi için, formaldehit klorhidratın benzene etkimesinden faydalanılır. Benzil klorür keskin kokulu, göz yaşartıcı, 176°C'de kaynayan, yoğunluğu 1,11 olan, suda çözünmeyen, alkol, eter ve benzer ile çözeltiler veren bir sıvıdır. Klor atomu çok oynak olduğundan, benzil klorür benzilli türevlerin üretimine çok elverişlidir. Su etkisiyle sabunlaşarak benzilik alkol verir. Oksitlenmesinden yararlanılarak benzoik aldehit veya asit elde edilebilir.

Benzil bromür $C_6H_5—CH_2Br$, kaynar toluenin bromlanmasından elde edilir ve 40°C'de kaynar. Şiddetli bir göz yaşartıcıdır: bu özelliğinden dolayı 1914 savaşında kullanılmıştır.

Benzil iyodür $C_6H_5—CH_2I$, 15°C'de eriyen katı bir maddedir ve damıtma yoluyle ayrışır. Potasyum iyodürün benzil klorüre etkimesiyle meydana gelir.

Benzil siyanür $C_6H_5—CH_2—CN$ (veya fenilasetik nitril) potasyum siyanürün benzil klorüre etkimesiyle elde edilir. 232°C'de kaynayan bir sıvıdır. Hindistan teresi ve bahçe teresinde bulunur. Fenilasetik asidin üretilmesinde de ara ürün olarak elde edilir.

Benzil oksit $C_6H_5—CH_2OCH_2—C_6H_5$, benzil alkolün bor anhidritiyle ısıtılması veya sodyum benzilatın benzil klorüre etkimesiyle elde edilen, 296°C'ye doğru kaynayan bir sıvıdır.

Benzil sülfürler: $(C_6H_5—CH_2)_2$ S *sülfürü* 49°C'de eriyen katı bir maddedir; benzilik merkaptanın havada oksitlenmesiyle meydana gelen *disülfür* $(C_6H_5—CH_2)_2S_2$, 71°C'de erir. *Benzil asetat* $CH_3—CO_2CH_2—C_6H_5$, sanayide benzil klorürün sodyum asetatla ısıtılmasından elde edilen 215°C'de kaynayan bir sıvıdır.

Benzil benzoat. Bk. BENZOİK.

Benzil sinnamat. Bk. SİNNAMİK.

◆ **Benzil** - (fr. *benzyl* -), bir molekülde benzil kökünün bulunduğunu gösteren önek.

◆ **Benzilalkol** bls. i. (fr. *alcool benzilique*, formülü $C_6H_5—CH_2OH$ olan bir birincil alkol. Tabiatta, ester, Tolu ve Peru belsemleri, stıraks'da vardır, ayrıca bazı önemli yağlarda da serbest olarak bulunur.

—ANSİKL. *Benzilalkol* hafif kokulu, 1,062 yoğunlukta, 206°C'de eriyen bir sıvıdır. Alkol, eter ve suda çözünebilir. Benzil klorürün kireç kaymağı ile işleme tabi tutulmasından veya magnezinin kaynamasından elde edilir.

◆ **Benzilamin** i. (fr. *benzylamine*). Amonyak'taki hidrojen atomlarının yerine bir veya birkaç benzil kökünün geçmesiyle meydana gelen amin.

— ANSİKL. *Monobenzilamin*
$C_6H_5—CH_2NH_2$

benzil klorürün amonyak gazının alkoldeki çözeltisine etkimesiyle elde edilen ve 187°C'de kaynayan bir sıvıdır. Karbon dioksidi bağlar. *Dibenzilamin* 300°C'de kaynayan bir sıvıdır. *Tribenzilamin* ise katı bir maddedir ve 91°C'de erir.

◆ **Benzilen** i. (fr. *benzylène).* Formülü $—C_6H_4—CH_2$ olan iki değerli kök.

◆ **Benziliden** i. (fr. *benzylidène*). Formülü $C_6H_5—CH=$ olan iki değerli kök. ‖ *Benziliden klorür* $C_6H_5CHCl_2$, klor'un kaynar haldeki toluen'e etkimesiyle elde edilen, 1,295 yoğunluğunda ve 213°C'de kaynayan sıvı. ‖ *Benziliden bromür*, 20 mm civa basıncı altında 135°C'de kaynayan sıvı.

◆ **Benziliden - anilin** blş.i. (fr. *benzylidène - aniline*). Anilin ile benzoik asi-

P. J. BÉRANGER
Metzmacher'in taş baskısı
(Cabinet des Estampes, Paris)

din, derişik asitler etkisiyle yoğunlaşmasından elde edilen amin.

— ANSİKL. Formülü $C_6H_5 - CH = N - C_6H_5$ olan *benziliden-anilin* 45°C'de erir. Üretimi sırasında, benzaldehit ve anilin klorhidratın bir katılma ürünü meydana gelir C_6H_5—CHOH—NH—C_6H_5, HCl. Oldukça kararlı olan bu madde yalnız alkali ortamda su kaybına uğrar. *Azometin* adı verilen — CH = N — grubu, kromofor olmakla beraber, bu özelliği —N = N —grubunki kadar belirli değildir. Benziliden-anilinin anilinli ve hidroksilli türevleri renklidir. Bu baz ve homologlarına *Schiff bazları* denir.

◆ **Benziliden - aseton** blş. i. (fr. *benzylidène-acétone*), formülü

C_6H_5—CH=CH—CO—CH_3

olan etilenik keton. (*Eşanl.* BENZALASETON).

— ANSİKL. *Benziliden-aseton*, benzoik asidin sodyum hidroksit eşliğinde ve soğukta asetona etkimesiyle elde edilir. 41°C'de eriyen ve 262°C'de kaynayan bir maddedir. Hipokloritler etkisiyle kloroform ve sinnamik asit verir. *Dibenziliden-aseton* C_6H_5—CH=CH—CO—CH=CH—C_6H_5, benziliden-aseton gibi elde edilir. 112°C'de eriyen sarı renkte katı bir maddedir. (Eşanl. DİBENZALASETON.)

◆ **Benziliden - azin** blş. i. (fr. *benzylidène - azine*). Hidrazinin anilin üzerine etkisiyle elde edilen ve 93°C'de eriyen C_6H_5—CH=N—N=CH—C_6H_5 formülündeki aldazin. (Isı etkisiyle ayrışarak azot ve stilben verir.) [*Eşanl.* BENZALDAZİN.]

◆ **Benzilik** sıf. (fr. *benzilique*). Potasyum hidroksitle eritilen benzil'in hidratasyonu ve transpozisyonu ile elde edilen ve 150°C'de eriyen $(C_6H_5)_2$COH—CH_2H formülündeki asit-alkol'e verilen ad. (Bu tepkime *benzilik transpozisyon* adını taşımaktadır.) [Eşanl. DİFENİLGLİYOKSİLİK.] (L)

BENZİN i. Petr. Petrolden elde edilen hafif, renksiz veya sonradan renklendirilmiş, kendine has kokusu olan, 40°C ile yaklaşık olarak 210°C arasında damıtılan, yakıt olarak (otomobil benzini, uçak benzini, iki zamanlı motor benzini) eritici olarak (leke benzini) ve sanayi alanında çeşitli işlerde (özel benzinler) kullanılan sıvı. (Bk. ANSİKL.) || *Benzini alma işlemi*, tabiî bir gazda bulunan sıvı hidrokarbonların elde edilmesi. || *Benzini almak*, tabiî bir gazı sıvı hidrokarbonlardan ayırmak için işleme tabi tutmak. || *Benzin istasyonu*, akaryakıt, basınçlı hava, motor yağı gibi tüketim maddelerinin satıldığı ve bazı hafif bakım işlerinin de yapıldığı yer. || *Cracking benzini*, cracking* usülüyle elde edilen benzin. || *Çakmak benzini*, çakmak yakıtı olarak kullanılan uçucu ve kokusuz özel benzin. || *İki zamanlı motor benzini*, motosiklet, motorlu bisiklet v.b. gibi araçların iki zamanlı motorlarında yakıt olarak kullanılan benzin: *İki zamanlı motor benzini, içine temizleyici nitelikte yağ katılmış özel bir benzindir.* || *Kaba benzin*, ham petrolün doğrudan doğruya damıtılmasıyla elde edilen benzin. || *Reforming benzini*, reforming usulüyle elde edilen benzin. || *Leke benzini*, boya sanayiinde veya ev işlerinde, elbiseleri silmek veya yağ lekelerini çıkarmak için kullanılan özel benzin. || *Otomobil benzini*. Bk. OTOMOBİL. || *Özel benzin*, sanayide veya ev işlerinde kullanılacağı alana göre değişen özelliklerde, damıtma şartlarıyle ve bileşimine değişik hidrokarbürler katmak suretiyle ayarlanan benzin. || *Dengeli veya stabil benzin*, bileşimindeki bütanı çıkarmak veya uçucu gazları almak suretiyle buhar gerilimi azaltılmış benzin. || *Sentetik benzin*, sentez yoluyle elde edilen hidrokarbürlerden oluşmuş benzin. Bk. ANSİKL. || *Tabiî benzin*, kolaylıkla yoğunlaşabilen bir gazın soğurulması veya yoğunlaşmasıyle elde edilen, stabil olmayan, çok uçucu benzin. || *Uçak benzini*. Bk. UÇAK.

— ANSİKL. Petr. *Benzin*'e «petrol eteri» denilmesinin sebebi, başlangıçta bu maddenin sadece, lamba petrolünün (gazyağı) damıtılmasında bir yan ürün olmasından ileri gelir.

● *Özel benzinler*, kaba benzinin bir ayrılma ürününe, ikinci bir damıtma veya ikinci bir arıtma işlemi uygulandıktan sonra, içindeki kükürtlü ve aromatik maddelerin temizlenmesiyle elde edilir. Benzen veya tolüen yönünden zengin bazı aromatik eriticiler ise, katalitik reforming benzininden elde edilir. Fransa'da özel benzinler, damıtılma özelliklerine göre «A» dan «H» ye kadar sınıflandırılmıştır.

40 ve 100°C arasında damıtmayle elde edilen «*A*» *benzini*, kumaş boyamada, yağ lekelerini çıkarmada, kauçuklu yapıştırıcı maddeler yapımında kullanılır. 60 ve 80°C arasında damıtılan, normal hekzan yönünden zengin olan «*B*» *benzini*, yağ sanayiinde, yağlı maddeler ve içyağı elde etmek için kullanılır. 70 ve 100°C arasında damıtılan «*C*» *benzini*, kauçuk sanayiinde, kataliz soba yakıtı ve çakmak benzini olarak kullanılır. 95 ve 103°C arasında damıtılan «*D*» *benzini* alkollerin suyunu gidermede, 100 ve 130°C arasında damıtılan «*E*» *benzini* ise, kauçuk, boya ve elbise temizleme sanayilerinde kullanılır. 100 ve 160°C arasında damıtılan «*F*» *benzini*nin kullanma alanı da «E» benzininin aynıdır. «*G*» *benzini* 30 ve 75°C arasında damıtılır. Pentan ve hekzan'dan meydana gelen bu benzin, düşük sıcaklıklarda çiçek esansı elde etmeye yaradığı için parfüm yapımında kullanılır. «*H*» *benzini* de normal otomobil benziniyle aynı damıtma özellikleri gösterir, yalnız bunun bileşiminde kurşun tetraetil bulunmaması ve renksiz olması gerekir. Bu benzin, kaynak lambalarında yakıt olarak kullanıldığı gibi, içine çok az miktarda kaypaklaştırıcı yağ katılarak iki zamanlı motor yakıtı olarak da kullanılır.

● *Sentetik benzin*. taşkömürü, linyit veya hava gazının karbon basıncı altında (Bergius, Fischer-Tropsch* usulleri) katalitik olarak hidrojenlenmesiyle elde edilir. Bu üretim şekli çok pahalı, petrol yatakları da zengin ve bol olduğu için sentetik benzinin kullanma alanı pek dardır. Ancak, benzinlerdeki oktan sayısının gittikçe artması, ham petrolde pek ender olarak bulunan, izoparafinler gibi bazı özel hidrokarbürlere gün geçtikçe daha çok ihtiyaç duyulmasına yol açtı. Alkilleme yoluyle sentetik olarak elde edilen izooktan* uçak benzininin temel maddesidir ve son zamanlarda, bazı süper yakıtların oktan sayısını 100'e kadar çıkarmak için kullanılmaya başlanmıştır.

● *Benzini alma işlemi*, maden yatağı veya deposu civarında yapılır ve soğurma yoliyle gazolin tutulur. Bu yolla dağıtımı daha kolay olan kuru bir gaz elde edilir. Gazolin, benzin, bütan ve propan olarak dengede bulunur (veya ayrılır).

◆ **Benzinci** i. Benzin istasyonunda çalışan kimse. (LM)

BENZİT i. (fr. *benzite*). Patlayıcı madde olarak kullanılan 1-3-5 trinitrobenzene verilen ad. (Trinitrotoluen'den veya pikril klorürden elde edilir; tolit'ten daha güçsüz olmakla beraber, maliyeti daha yüksektir.) [L]

BENZO- (fr. *benzo-*). Heterosiklik bir halkada veya bir benzen halkasında, —CH—CH—CH—CH— zincirindeki komşu karbonlara bağlı iki hidrojenin yer değiştirmesini gösteren önek. (Naftalen bir *benzobenzen*dir; antrasen ve fenantren *benzonaftalen*ler veya *dibenzo-benzen*lerdir; kinolein ve izokinolein'e *benzopiridin* de diyebiliriz; karbazol bir *dibenzopirrol*'dur.) || *Benzen* (*benzokinon*) veya *benzoik* asit ile (*benzofenon*) yakınlığı gösteren önek.

◆ **Benzoat** i. (fr. *benzoate*). Benzoik asidin tuzu veya esteri.

— ANSİKL. Anorganik *benzoat*lar arasında kullanılanlar şunlardır: *Sodyum benzoat;* yüksek bir çözünürlüğe sahip, bronşların ifrazatını sulandırır, ayrıca idrar yolları antiseptiği ve safra söktürücü olarak kullanılır. *Bizmutbenzoat;* bağırsak antiseptiği olarak kullanılır. *Civa benzoat*, sulu asıltı halinde frengiye karşı ilâç olarak kullanılması tavsiye edilir. *Benzilbenzoat*, tansiyon ve spazm giderici, aynı zamanda ftiryazis ve uyuz hastalıklarında kullanılan merhemlerin terkibine girer.

◆ **Benzodiyaron** i. (fr. *benzodiarone*). Etil -2 (hidroksi-4-diiodo-3,5 benzoil)-3 benzofuran'ın tanınan adıdır, koroner damar genişletici ilâçlar, aynı zamanda kandaki anormal derecede yüksek ürik asit miktarını azaltır.

◆ **Benzodiyazepin** i. (fr. *benzodiazépine*). Ecz. Verdiği türevleri tedavide kullanılan bir kimyevî sınıfın sıra başıdır. *Klor diazepoksit, diazepam* ve *oksazepam* (sakinleştirici ve kas kasılımını giderici, ilâçlardır).

◆ **Benzofenon** i. (fr. *benzophénone*). Formülü C_6H_5—CO—C_6H_5 olan bir keton (*Eşanl.* DİFENİLKETON).

— ANSİKL. *Benzofenon*, kalsiyum benzoatın damıtılmasıyle ve difenilmetanın yükseltgenmesiyle meydana gelir. Üretimi için, benzoil klorür, susuz alüminyum, eşliğinde benzene tesir ettirilir. İki billûri şekilde bulunur: birincisi, istikrarsız (*labil*) olanı 26°C'de, ikincisi de büyük prizmalar halinde 46°C'de erir. Kaynama noktası 307°C'dir. Suda çözünmez, fakat alkol ve eterde çözünür. İndirgenmekle *benzhidrol* verir. Potasyum hidroksitle eritilmekle de *benzoik* asit ve *benzen* meydana getirir.

◆ **Benzoflavin** i. (fr. *benzoflavine*). Akridin grubunun sarı boyar maddesi.

◆ **Benzofüran** i. (fr. *benzofuranne*). *Eşanl.* KUMARON.

◆ **Benzokinon** i. Bk. KİNON.

◆ **Benzoksazol** i. (fr. *benzoxazole*). Benzimidazollerden, bir atom oksijenin NH kökünün yerine geçmesiyle ayrılan maddelere verilen isim. (Bunlar ortoaminofenollerden itibaren elde edilmektedir.)

◆ **Benzonaftol** i. (fr. *benzonaphtol*). Ecz. Naphtyle benzoat, yirmi dört saatte bir 1 ilâ 3 gr'lık dozda, barsak antiseptiği olarak kullanılır.

◆ **Benzonitril** i. (fr. *benzonitrile*). Benzoik asidin C_6H_5—C≡N formülündeki nitrili. (*Eşanl.* ENİLÜSİYANÜR.)

— ANSİKL. *Benzonitril* Fehling tarafından amonyum benzoatın dehidratasyonu ile elde edilmiştir. Potasyum benzen-sulfonatin potasyum siyanürle ısıtılmasıyle de elde edilir. 191°C'de kaynayan, acı badem kokulu bir sıvıdır. Polimerleşerek siyafenin verebilir. Hidratasyon sonucu benzoik asit meydana getirir.

◆ **Benzopinakol** i. (fr. *benzopinacol*). Benzofenondan iki molekül glikol'ün indirgenmesiyle meydana gelir.

(C_6H_5) COH—COH $(C_6H_5)_2$

formülündeki glikol. (*Eşanl.* TETRAFENİL ETİLEN GLİKOL.)

— ANSİKL. Bu madde 212°C'de erimekte, hidrojen klorürlü vasatta ısı ile dehidratasyona uğrayarak benzopinakolin verir. Potasyum hidroksit tesiriyle de benzofenon ve benzhidrol'e ayrışır.

◆ **Benzopinakolin** i. (fr. *benzopinacoline*). Benzopinakol'a tekabül eden

$(C_6H_5)_2C - C\,(C_6H_5)_2$
\ /
O

Christian BÉRARD
Athénée tiyatrosunda oynanan «la Folle de Chaillot» adlı piyes için yaptığı dekor

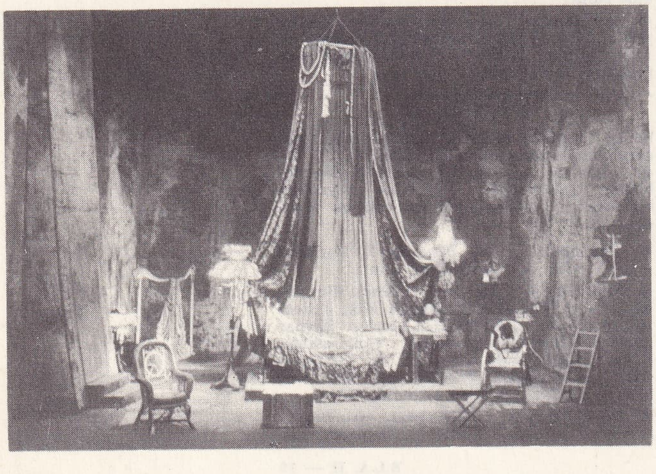

Foto. Lipnitzki (LAROUSSE)

formülündeki epoksit. Benzopinakol'un dezhidratasyonu neticesinde elde edilmektedir (adı uygun değildir).

◆ **Benzopiren** i. (fr. *benzopyrène*). Hidrokarbüre benzer halkasiyle pirin molekülünün bağlanması neticesi tamamlanır. (Birçok izomeri vardır, bunlardan bazıları kanserojendirler.)

◆ **Benzopirrol** i. (fr. *benzopyrrole*). *Eşanl.* İNDOL.

◆ **Benzopürpürin** i. (fr. *benzopurpurine*). Sabit azo boyar maddelere verilen ad. Bunlar tolidin veya anisidin'in iki diazosunun naftionik asit ile çiftleşmesi sonucu elde edilir.

◆ **Benzorin** i. (fr. *benzaurine*). Trifenil metan grubu bir boyar madde; alkalilerde çözünerek kırmızı bir renk verir.

◆ **Benzotiyazol** i. (fr. *benzothiazole*). Benzimidazol'lerden, NH köklerinin bir kükürt atomuna ornatılması ile ayrılan maddelere verilen isim (ortoaminotiyofenol'lerden hareketle elde edilmektedir).

◆ **Benzotriazol** i. (fr. *benzotriazole*). Bk. AZİMİT. (L)

BENZOİK s. (fr. *benzoïque*). Aselbentten, aldehit'ten ve tekabül ettiği çeşitli bileşiklerden çıkarılan $C_6H_5—CH_2H$ formüllü aside verilen ad. (Bk. BENZALDEHİT.) ‖ *Para amino benzoile,* (P. A. B.) benzoik asitten türemiştir. B vitamini grubuna aittir.

— ANSİKL. *Benzoik* veya benzenkarbonsilik asit, ilk olarak 1608'de aselbentten, Blaise de Vigeners tarafından çıkarılmıştır. Özelliklerini inceleyenler Liebig ve Wöhlerdir. Asalbentten başka, kardeş kanı adı verilen bir çeşit reçinede de serbest halde bulunan benzoik aside, Tolu ve Peru belsemlerinde de benzilik eter şeklinde rastlanır. Benzoik asidi aselbentten çıkarmak için, uçundurmaya baş vurulabilir veya daha iyisi belsemi kireç sütüyle muamele etmek, kalsiyum benzoat çözeltisini ayırmak ve benzoik asidi hidrojenklorür tesiriyle açığa çıkarmak yolu seçilebilir. Asidin hazırlanması, benzil klorürün seyreltik mitrik asit çözeltisiyle yükseltgenmesi sonucu sağlanabilir. Toluen'in aynı şartlar altında yükseltgenmesine de baş vurulabilir.

Benzoik asit 120°C'de erir ve 250°C'de kaynar. Soğuk suda çok az çözünen, kaynar suda, alkolde, eterde çözünebilen beyaz pullar halindedir. Uçundurulabilir ve su buhariyle sürüklenebilir. Karbonil'in doğrudan doğruya çekirdeğe bağlı olması dolayısıyle, ayrı bazı özellikler gösterir: buharları kızıl derecede ısıtılmış bulunan bir borudan geçirilirse veya kireç beraberinde damıtmaya uğratılırsa, benzen ile karbon dioksit vererek ayrısır. Esterleri sodyum aracılığıyle hidrojenlenemez.

◆ **Benzoat'lar** çoğl. i. Benzoik asidin tuzları suda çözünürler. Bunlardan bazıları eczacılıkta kullanılır.

Benzoik esterler, benzoik asit ve alkolden ibaret bir karısımın, klorhidrik veya sülfürik asit eşliğinde ısıtılmasıyle elde edilir. Niobe esansı adıyle bilinen metilbenzoat 198°C'de kaynayan, renksiz bir sıvıdır. Etilbenzoat 210°C'de kaynar. Benzil benzoat, sunî miskleri çözündürmesi ve zayıf bir kokuya sahip olması dolayısıyle, kokuculukta önemlidir. Benzoik aldehit'in sodyum benzilat eşliğinde, yoğunlaşması sonucu, doğrudan doğruya elde edilmektedir. 21°C'de erir ve 323°C'de kaynar.

◆ **Benzoik anhidrit.** Bu madde, benzoik klorürün sodyum benzoat üzerine etkimesiyle elde edilir. Formülü $C_6H_5—CO—O—CO—C_6H_5$, sarı renkte, 42°C'de eriyen, 360°C'de kaynayan bir cisimdir.

◆ **Benzoik nitril.** Bk. BENZONİTRİL.

◆ **Benzoin** i. (fr. *benzoïn*). Benzoik aldehit'in dimerleşmesiyle elde edilen $C_6H_5—CO—CHOH—C_6H_5$ formülünde α keton-alkol (*Eşanl.* BENZOİLFENİLKARBİNOL.

— ANSİKL. *Benzoin'*in teşekkülüne yol açan ve nükleer aromatik aldehitlerin tümüne tatbik edilebilen tepkime benzaldehidin, seyreltik alkollü ortamda potasyum siyanürle ısıtılması esasına dayanmaktadır.

Benzoin, suda çözünme en, alkol ve eterde çözünen ve 134°C'de eriyen beyaz bir cisimdir. Yükseltgenme neticesinde, nitrik asit kullanılmakla benzil, sülfokromik karışım tesiriyle de benzoik asit haline geçer. İndirgenmekle, tekabül ettiği glikolu, yani hidrobenzoin'i verir. Alkalilerden havasız ortamlarda müteessir olmaz, fakat hava temasiyle, bu maddeler benzoini benzilik asit haline getirir.

Benzoinin gallik asitle yoğunlaşması neticesi benzoin sarısı adı verilen sarı bir boyar madde verir. (L)

BENZOİL i. (fr. *benzoyle*). Benzoik asitte bulunan hidroksilin kaldırılmasiyle türeyen $C_6H_5—CO—$ formülündeki tek değerli kök.

◆ **önek** (fr. *benzoyl—*). Kim. Bir molekülde benzoil kökünün bulunduğunu gösteren önek.

— ANSİKL. *Benzoil'*in kök olarak girdiği başlıca bileşikler şunlardır: *Benzoil klorür* $C_6H_5—COCl$, bu madde fosfor pentaklorürün kuru benzoik aside tesiriyle elde edilir. Keskin kokulu, havaya duman neşreden, 1,2 yoğunluğunda, 198°C'de kaynayan ve su, derişik alkol, alkaliler tesiriyle yavaş yavaş bozunan renksiz bir sıvıdır. Keşfedilen ilk asit klorürüdür. Benzoilleme ameliyelerinde kullanılır (benzonaftol'un benzofenon'un, benzamid'in üretimi).

Benzoil bromür $C_6H_5—COBr$, fosfor tribromürün benzoik aside tesiriyle elde edilir. 0°C'de katılaşan, 218°C'de kaynayan bir sıvıdır.

Benzoil iyodür $C_6H_5—COI$, potasyum iyodürün benzoil klorüre etkisiyle meydana gelen ve düşük basınçlarda damıtılabilen 3°C de donan bir sıvıdır.

Benzoil nitrat $C_6H_5—COONO_2$, benzoil klorürün gümüş nitrat üzerine etkisiyle elde edilen ve nitrolama elemanı olarak kullanılan bir sıvıdır. *Benzoil peroksit*

$$C_6H_5—CO—O—O—CO—C_6H_5$$

110°C'de erir ve ısı tesiriyle patlar. Oksijenli suyun veya baryum bioksidin benzoil klorür üzerine etkisiyle elde edilir.

Benzoil siyanür veya *benzoilformik nitril* $C_6H_5—CO—C{\equiv}N$, benzoil klorürün civa siyanürle ısıtılmasiyle elde edilir ve 32°C'de erir, 207°C'de kaynar. Sabunlaşmayle benzoil formik asit verir.

◆ **Benzoilasetat** i. (fr. *benzoylacétate*). Benzoilasetik asidin tuzu veya esteri.

— ANSİKL. $C_6H_5—CO—CH_2—CO_2C_2H_5$ formülünde olan *etil benzoil asetat,* stabil olup 11 mm civa basıncı altında 148°C'de kaynayan bir sıvıdır. Üretilmesi için, etilbenzoat, sodyum etilat beraberinde, etilasetat ile yoğunlaştırılır. Etil asetilasetat ile aynı özelliklere sahiptir.

◆ **Benzoilasetik** sıf. (fr. *benzoylacétique*). 103°C'de eriyerek karbon dioksit ve asetofenon halinde ayrışan

$$C_6H_5—CO—CH_2—CO_2H$$

formülündeki, az kararlı bir β -ketonik asidin adı.

◆ **Benzoilaseton** i. (fr. *benzoylacétone*). Asetonun sodyum etilat eşliğinde etil benzoat ile yoğunlaşması sonucu meydana gelen ve 60°C'de eriyen, 261°C'de kaynayan $C_6H_5—CO—CH_2—CO—CO_3$ formülündeki β -diketon. (CO grupları arasındaki hidrojen atomları tuz verebilir.)

◆ **Benzoilbenzoik** sıf. (fr. *benzoylbenzoïque*). Formülleri.

$C_6H_5—CO—C_6H_4—CO_2H$ olan üç izomer asidin herhangi birine verilen isim (*Eşanl.* BENZOFENON KARBOKSİLİK).

— ANSİKL. *Orto-benzoilbenzoik* asit, ftalik anhidridin susuz alüminyum klorür eşliğinde benzen ile yoğunlaşması neticesinde elde edilir. Beyaz renkte olan bu bileşik bir mol su ile billûrlaşır ve susuz halde 127°C de erir. Derişik sülfürik asit tesiriyle su kaybına uğrayarak antrakinon verir. Çinko tozuyle ısıtılınca antrasen meydana gelir. Meta ve parabenzoil-benzoik asitler sıra ile 161°C ve 194° de erir.

◆ **Benzoilformik** sıf. (fr. *benzoylformique*). Asetofenon'un potasyum ferrisiyanür etkisiyle oksitlenmesi sonucu elde edilen ve 65°C'de eriyen $C_6H_5—CO—CO_2H$ formülündeki α -ketonik aside verilen ad. (Bu bileşik suda çözünür ve damıtma neticesi karbon monoksitle benzoik asit verir.) *Eşanl.* FENİLGLİOKSİLİK. ‖ Benzoilformik nitril. Bk. BENZOİL *siyanür.*

◆ **Benzoilkarbinol** i. (fr. *benzoylcarbinol*). Formülü $C_6H_5—CO—CH_2OH$ olan bir α ketonalkol.

— ANSİKL. *Benzoil karbinol* fenilglikol'un yükseltgenmesiyle veya α klorlu asetofenon

$$(C_6H_5—CO—CH_2Cl)$$

dan itibaren, bu maddenin *benzoil karbinil asetat* haline getirilerek sabunlaştırılmasıyle elde edilir. 73°C'de eriyen bir hidrat meydana getirir. Susuz ise, 86°C'de erir. Alkolde ve eterde çözünür. İndirgeme özelliklerine sahiptir. Sodyum bisülfitle birleşir ve 70°C'de eriyen bir oksim verir.

◆ **Benzoilleme** i. Moleküle *benzoil* kökünün sokulmasını sağlayan kimyasal işlem. (L)

BENZOL i. (fr. *benzol*). Maden kömürü katranlarının 170°C'den düşük sıcaklıklarda kaynayan ve benzen, toluen, oksilenlerden müteşekkil damıtma fraksiyonu. ‖ *Benzol zehirlenmesi,* benzol, bireşimine giren maddeler veya benzol benzerleri (toluen, ksilen) ve petrol esanslarıyle müzmin zehirlenme. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Benzolden temizlemek,* maden kömürü gazından benzolü çıkarmak. ‖ *Benzolü ayırma,* benzolü ayırma işlemi yağ ile muamele veya aktif kömürle soğurma usulüne dayanır.

— ANSİKL. Arıtma yoluyle, 100°C'den düşük sıcaklıklarda kaynayan oranlara göre adlandırılan *benzol* ve benzinler elde edilir, meselâ: 70/100'lük benzol, yani yüzde 70'i 100°C'den düşük sıcaklıklarda kaynayan benzol.

Benzol kimya sanayiinin çeşitli kollarında, yakıtların, eriyiklerin ilkel maddelerin kaynağıdır. Eskiden bundan faydalanılmaz, özelikle hava gazında, aydınlatma gücünü arttırmada kullanılırdı; fakat şimdi ihtimamla toplanmaktadır. Bir ton maden kömürüne 6-8 kg benzol tekabül eder; bunun bir kısmı katranlarda bulunur ve damıtma ile, hafif yağlarla birlikte ayrılır; diğer kısmı da gazda toplanır ki bundan ya katranın damıtılmasıyle elde edilen orta veya ağır yağlar, ya kolayca çözündükleri ve damıtılma sıcaklıklarındaki farklar dolayısiyle kolayca ayrıldıkları krezoller vasıtasiyle ayrıştırılır. Gazdaki benzol çok gözenekli aktif kömür yardımıyle emilerek, ortamdan su buharı geçirilmek suretiyle de çıkarılabilir (benzol giderme ameliyesi). Bu çeşitli usuller saf olmayan ham benzolu verir ve elde edilen ürün sırayle sülfürik asit, su, sodyum hidroksit ve tekrar su ile yıkanmak suretiyle temizlenir ve nihayet bir düzenlemeye tabi tutulur. Böylece *benzol, toluol, solvent nafta* v.b. çeşitli ürünler elde edilir. Temizlenmeye tabi tutulmuş (90, 100, 110) benzol çok homogen, yüksek kalorifik güçlü (kg başına 10 000 kalori) mükemmel bir yakıttır: —6 ile —8°C arasında katılaşır ve donma noktası, petrol esansı, toluen gibi başka maddelerle bir karışım meydana getirilmek suretiyle düşürülür.

● *Benzol zehirlenmesi,* daha çok karaciğer yetersizliği ve vitamin eksikliği bulunan şahısları etkiler. Had şekli, sarhoşluk hali ile başlar, bunu komaya kadar giden bir çöküntü hali izler. Müzmin şeklinde, kanda benzolün yaptığı değişiklikler hâkimdir. Tadivisi yorgunluk ve fenalık hissinin görüldüğü başlangıç halindeyken yapılmalıdır. Kanın şekilli elemanlarında azalma, pıhtılaşma ve kanama zamanlarında bozukluklar görülür. *Lacet* işareti müspettir. Ağır kanamalar, karaciğer sinir, sindirim bozuklukları ile beraber görülen aplastik anemiye doğru bir gidişe engel olmak lâzımdır.

● *Benzolü ayırma,* maden kömürünün, fırınların ve damıtma usullerinin çeşidine göre gazdaki benzol miktarı metreküpte 20 ilâ 40 gr arasında değişir; yıkama usulüyle benzolünden ayırma işleminde yüzde 80-90 ayrışır.

◆ **Benzollendirilmiş** sıf. Kim. Bileşiminde benzol bulunan. (L)

BEN ZVİ (İsaak), israilli siyaset adamı ve gazeteci (Poltava 1884-Kudüs 1963). Kiev ve İstanbul üniversitelerinde okuduktan sonra 1907'de Filistin'e yerleşti. Sosyal sorunlarla ilgilendi, Çalısma federasyonu (Histadrut) sekreteri oldu. İsrail sosyalist par-

Eski İstanbul'da bir berber XVI. yy. adı bilinmeyen bir Türk halk ressamının eseri

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

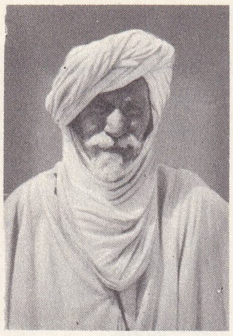

Uled-Abderrahman kabilesi **berberîlerinden** bir ihtiyar

Zaian ülkesinden bir **berberî** kadını

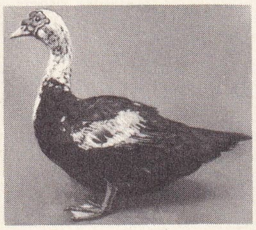

berberistan ördeği

tisi Mapai'ye girdi. Daha ingiliz mandası döneminde, hayatını Filistin'de bir İsrail devleti kurulmasına adadı. Yahudi Millî konseyi başkanlığında bulundu (1924-1949) ve Ben Gurion ile birlikte Hechalutz'u ve yahudi lejyonunu kurdu. 1948'de geçici hükûmet başkanlığına getirildi ve İsrail'in bağımsızlık bildirisini imzaladı (14 mayıs 1948). Parlamento üyeliğinde (Knesset) bulundu. 8 Aralık 1952'de İsrail devlet başkanı seçildi. 1957'de yeniden başkan oldu. Yurdunun bağımsızlığa kavuşmasında önemli rol oynadı ve *Aşkenazim* (Kuzey Yahudileri) ile *Şefardim'i* (Güney Yahudileri) birleştirme yolunda büyük çaba sarfetti. 1962'de üçüncü defa cumhurbaşkanı seçildi. (L)

BEOLCO (Angelo). Bk. RUZZANTE.

BEOTHY (Etienne), macar heykeltıraşı (Heves 1897-Montrouge 1961). Mimarlık öğrenimini bitirdikten sonra 1925'te Paris'e yerleşti ve kendini heykeltıraşlığa verdi, özellikle ağaç üstüne çalıştı. Geniş çaplı mimarî eserlerin süslenmesine uygun düşen büyük soyut figürler yaptı (*Paraboller*, 1929). Düşüncelerini *La Série d'Or* (Altın Dizi) adlı bir kitapta açıkladı. (L)

BEOTUK'LAR, Newfoundland'ın eski kızılderili halkı. İki yüzyıl boyunca değerli kürklerini ellerinden almak isteyen ingiliz denizci, balıkçı ve avcılarının saldırılarına uğradılar. İngiliz hükûmeti ve ingiltere'deki bazı hayır kurumları Beotuk'ları korumak ve medenîleştirmek için harekete geçtikleri zaman pek azı sağ kalmıştı; Labrador'a sığınarak kurtuldular. (L)

BEOWULF, efsane kişilerinden, VIII. ilâ X. yy.lar arasında yazılmış veya yeniden düzenlenip basılmış bir anglosakson manzumesinin kahramanı. VI. yy.da Gotland adasında hüküm süren bir kralın oğlu olan Beowulf, arkadaşlarının yardımıyle danimarka kralının şatosunu, ağır yaraladığı *Grendel* adlı canavardan kurtarmayı başarır. Epik bir şiirden çok, bir macera destanını andıran bu eser, yarım uyak biçiminde kafiyeli üç bini aşkın mısradan meydana gelir, Ortaçağ germen dünyası ile ilgili değerli bir belgedir. (L)

BEÖTHY, birçok değerli insan yetiştiren eski bir macar ailesi. ÖDÖN (Nagyvarad 1796-Hamburg 1854), 1832-1836 Diyetinde mezheplerde eşitlik ve vicdan özgürlüğünü savundu, 1848'de Devrim hükûmeti komiseri oldu. — ZSOLT (Budapeşte 1848-ay.y. 1922), Macar İlimler akademisi ve Yüksek meclis üyesi, macar edebiyatında yeri olan birçok eser yazdı, özellikle *A Magyar Irodalom kis Tükre*'nin (Macar Edebiyatının Küçük Bir Aynası) yazarı. (L)

BEPGA i. Bk. BEBGA.

BEPPU, Japonya'da şehir. Oita ili, Oita koyu kıyısında; 102 300 nüf. Ilıcalar (demirli ve kükürtlü 1 300 sıcak su kaynağı; 800 tanesi işletilmektedir). [L]

BER- edat. (fars. *ber*, üzere, üzeri, üst anlamını veren önek. Bu ekle yapılan kelimelerin bir kısmı sıfat, bir kısmı zarftır).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Ber-dâr*, asılmış, darağacına çekilmiş. Meyveli. ‖ *Ber-devam*, devamlı: *Lakin itiraf ederim ki hallerindeki acaiplik berdevamdı* (B. Felek). ‖ *Ber-hayat*, yaşayan, canlı, diri: *O gün Ahmet Efendi nüfusunu getirdi. Mahalleden berhayat ilmuhaberi aldı*. (B. Felek). ‖ *Ber-karar*, kararlı, yerleşmiş, devamlı. ‖ *Ber-kemal*, iyi, yolunda, mükemmel. *Bilcümle zabitan arkadaşlarımın sarf-ı himmet eyleyeceklerine emniyetim ber-kemaldir* (Atatürk). ‖ *Ber-murad olmak (etmek)*, muradına ermek, arzusuna kavuşmak (kavuşturmak). ‖ *Zir ü ber*, aşağıda ve yukarıda, altta ve üstte: *O müz'ic yılanlar ki zir ü berimde* (Tevfik Fikret). [M]

BER i. (ar. *berr*). *Esk*. Kara, toprak, yer: *Zalam ü nur mevc efşan geçer ebhar-ı berden* (Cenab Şahabeddin).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Berr-i atik* (eski topraklar) Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları. ‖ *Berr-i cedid* (yeni topraklar), Amerika ve Avustralya kıtaları. ‖ *Berr-i Şam* (veya *berr-üş-Şam*), Şam şehri. ‖ *Berr ü bahr*, kara ve deniz.

◆ **Berren** zf. Karadan, kara yolu ile. — DEY. *Esk. Berren ve bahren* (veya *bahren ve berren*), karadan ve denizden: *Berren ve bahren bize en lüzumlu olan esliha ve cephaneyi nakletmek istiyorlar* (Atatürk).

◆ **Berreyn** çoğl. i. İki kara, Avrupa ve Asya kıtaları.

◆ **Berrî** veya **berriye** sıf. *Esk*. Karaya, toprağa ait: *Asakir-i berriye*, kara askerleri.

— Esk. Coğ. *Berrî iklim* (veya *berrî*), kara iklimi. (M)

BER sıf. (fars. *burden*, götürmek'ten *ber*). *Esk*. «Götüren, getiren, alan» anlamlarında bļş. kelimeler yapar: *Dil-ber*, gönül alan, *emir-ber*, emir alan, *name-ber*, mektup alan, *peygam-ber*, haber alan (getiren) v.d. (M)

BER i. (fars. *ber*). *Esk*. Sine, göğüs kucak. ‖ Meyve: *Ey nahl-i müzehheb ki çıkar berk ü berimden / Bir saf u muanber* (Tevfik Fikret). ‖ Yaprak. ‖ Hatıra. ‖ Bölge. ‖ Genç kadın.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Semenber*, yasemen göğüslü. ‖ *Sîmînber*, gümüş gibi parlak, ak göğüslü: *Bir hayal et mahitaba karşı ol sîmînberi* (Abdülhak Hâmid). [M]

BER i. (ar. *berr*, iyilik, güzellik, hayır). *Esk*. Doğru sözlü, hayır yapan kimse. [Daha çok çoğulu *ebrâr* kullanılır.] ‖ Vefakâr adam. ‖ Allah. (M)

BERÂ edat. Bk. BERÂY.

BERAAT veya **BERAET** i. (ar. *ber* temiz'den *bera'at* veya *bera'et*). Temizlik, arılık ‖ (Bir dava veya meselede) Muaf ve ilgisiz olma. ‖ Kurtuluş: *O nâsiyen ki pürüz bilmeyen bir ayine / Berâetiyle, bütün kavminin berâetine* (M. A. Ersoy).

— Huk. Suçlu sanılarak hakkında ceza davası açılan kimsenin, iddia olunan suçun faili olmadığının veya söz konusu fiilin suç teşkil etmediğinin mahkeme kararıyle tespit olunması. (M)

BERAAT i. (ar. *berâ'at*). *Esk*. Fazilet gibi, iyi huy gibi meziyetlerle benzerlerinden üstün olma: *Yahut o nâzenin-i zamandır ki gösterir / Her hatvesinde nice delâl beraʼati* (Âkif Paşa).

— Ed. *Beraat-i istihlâl*, bir kitabın, makalenin veya şiirin mukaddimesinde, içinde bahs olunacakları iyi bir ifade ve güzel sözler söyleyerek anlatma. İyi bir başlangıç yapma. (M)

BERABER zf. (fars. *ber-â-ber*). Birlikte, bir arada: *O frenk karıları erkeklerle beraber gelip bu odada mı oturuyorlar* (Ahmed Rasim). *Bu zarfı beraber açacağız, içinde ne varsa beraber öğreneceğiz* (R.N. Güntekin). ‖ İ. Refakat: *Beraberimde müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım Paşa vardı* (Atatürk). ‖ *Esk*. Aynı seviyede, bir hizada: *Kayık su ile beraber idi* (Şemseddin Sami).

— ÇEŞ. DEY. *Beraber (beraberinde) almak*, yanında götürmek: *Nihal, Nesrin'i ve Beşir'i beraber almıştı* (H.Z. Uşaklıgil). *Kızlar, kadınlar, çoluk çocuk neleri var, neleri yoksa beraber alsınlar* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ *Beraber bulunmak*, yanında olmak: *Siz Halil Paşayla Kafkasya'da mı beraber bulundunuz, Irak'ta mı* (K. Tahir). ‖ *Beraber düşüp kalkmak*, birlikte yaşamak. ‖ *Anca beraber, kanca beraber*. Bk. ANCA. ‖ *Bununla beraber*, öyle olduğu halde, ayrıca: *Bununla beraber. ruhta hiçbir sırra yer vermemek de iyi bir alâmet değildir* (P. Safa). *Bununla beraber onların hepsi orada idiler* (A. H. Tanpınar). ‖ *Hep beraber*, birlikte: *Hep beraber arkadaşlar, hep beraber mesut olacağız* (F.R. Atay). Herkes: *Hep beraber yürüdüler* (H.Z. Usaklıgil). ‖ *Olmakla beraber*, bazı şartlara bağlı bir durumu ifade eder: *Karnım aç olmakla beraber, gitmek istemiyorum, niçin* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ *Beraberine varmak. Esk*. Birinin yanına gitmek.

— Spor. *Berabere bitmek*, bir oyunu, bir yarışmayı iki tarafın eşit olarak aynı sonuçla bitirmesi. ‖ *Berabere kalmak*, bir oyunu, bir yarışmayı birbirine eşit olarak bitirmek. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Spor. Ayrı denemelerle yapılan, uzun veya yüksek atlama yarışmalarında da berabere kalınabilir. Yarışmacılar, ayrı yaptıkları denemelerde, aynı mesafe veya yükseklikte atlarlar ve bu sonucu ayrı deneme sayısı sonunda alırlarsa berabere kalırlar. Bu durumda önceki atlamalarda hangisinin bir iyi sonuca daha önce ulaştığı araştırılır. Bunlarda da eşitlik olursa, beraberlik ilân olunur. Bu durumlar pek az görülür. Koşular, yüzmeler gibi, birlikte yapılan ferdî yarışmalarda, kronometreler aynı zamanı gösterse bile, bu zaman rekor denkliğine esas sayılmakla birlikte, yarışın kazananı, bitiriş resmi (Photo-finish) ile tespit edilir, beraber yargısı verilmez.

◆ **Beraberce** zf. Birlikte: *Beraberce yakarmağa başladılar* (A.H. Müftüoğlu). *Bu iki şıktan birisini beraberce düşünelim* (A. H. Tanpınar).

◆ **Beraberî** i. *Esk*. Beraberlik. ‖ Eşitlik.

◆ **Beraberlik** i. Beraber olma hali, birleşme: *Türk milleti, millî birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir* (Atatürk).

— Müz. *Beraberlik müziği*, çok sesli müzik.

— Spor. Belli süre içinde cereyan eden sportif oyunlarda ve ferdî karşılaşmalarda, yenişememe durumu. (ML)

BERÂ bin ÂZİB, arap kumandanı. Hz. Muhammed ve dört halife zamanında şöhret kazandı. Bedr gazvesinden sonra hemen hemen bütün islâm seferlerine katıldı. Halid bin Velîd ile Yemen seferine gitti. Hz. Ömer devrinde, Kûfe valisi Mugira bin Şu'ba tarafından, Hanzala bin Zeyd ile Kazvin'e gönderildi ve bu seferin başarılmasında büyük rol oynadı. Hz. Ali kumandasında Cemel vakasında, Sıffin ve Nahrevân savaşlarında bulundu. İhtiyarlığında Kûfe'ye yerleşti. Medine veya Kûfe'de öldüğüne dair iki rivayet vardır. (M)

BERÂ bin MÂLİK, arap kumandanı (öl. 642). Sahabelerden Enes bin Mâlik'in kardeşi. Uhud ve Hendek gazvelerinde cesaretiyle dikkati çekti. Hz. Muhammed ölünce Yemame'de peygamberlik iddia eden Müseylimet-ül-Kezzâb'ın üzerine yürüdü ve onu yendi. İran savaşlarına katıldı. Tüster fethi sırasında şehit oldu. (M)

BERÂ bin MA'RÛR, Hz. Peygamberin sahabesi (öl. 622). Hazrec kabilesindendi. Akabe'de Hz. Peygambere biat edenler arasında yer aldı. Medineliler adına Peygamberi kendi akrabaları gibi koruyacaklarını bildirdi. Bunun üzerine Benî Selime boyuna reis tayin edildi. İlk zamanlarda Kudüs'e doğru namaz kılınırken Mekke'ye doğru ibadet etmiş ve Peygamberin itirazı üzerine bundan vazgeçmişti. Vefatından önce malının üçte birini Peygambere bağışladı. Ölüm yatağındayken, Mekke'ye dönük olarak defnedilmesini vasiyet etti. Hicretten bir ay önce vefat etti. (M)

BERÂBİR veya **BERÂBİRE** çoğl. i. (ar. *berber*'den). Berberistan halkı, Berberîler. (M)

BERAET i. Bk. BERAAT.

BERÂHİME ar. çoğl. i. Bk. BRAHMANLAR.

BERÂHİN çoğl. i. (ar. *bürhan*, delil'den *berâhîn*). *Esk*. Deliller, kanıtlar: *Nazariyyat ile birşeyler olur zannetme / O berâhîni de artık yetişir dinletme* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Berâhîn-i adîde*, birçok delil. ‖ *Berâhîn-i aleniyye*, meydanda olan deliller. ‖ *Berâhîn-i iknâiyye*, ikna edici deliller: *Bir takım berâhîn-i iknâiyye serd edince*... (Namık Kemal). ‖ *Berâhîn-i katʼa*, kesin deliller. ‖ *Berâhîn-i kaviyye*, kuvvetli deliller. (M)

BERAİN (Jean), fransız mimarı, desinatörü ve gravürcüsü (Saint-Mihiel 1639-Paris 1711). Kralın oda desinatörü, Louis XIV'ün sarayındaki eğlenceleri yönetti. André Charles Boulle için kompozisyonlar yaptı. Louis XIV üslûbuyle Louis XV üslûbu arasındaki dönemi belirten desenleri, maskları, kostümleri ve süslemeleri önemli bir derleme meydana getirir. (L)

BERAKETİ Bk. FAHREDDİN EBU SÜLEYMAN.

BERAN (Josef), çekoslovak kilise büyüğü (Plzen 1888). 1911'den beri rahip, Prag üniversitesinde ilâhiyat profesörü. Nazi işgali sırasında, Dachau kampına sürüldü. 1946'da Prag başpiskoposu olunca, komü-

Foto. Ofalac, Rouget-Rapho, Justin (LAROUSSE)

nist rejimin din aleyhtarı siyasetiyle bağdaşamadı. 1949'da Güney Moravya'da göz altında tutuldu. 1963'te serbest bırakıldıktan sonra 1965'te kardinal oldu ve Çekoslovakya'dan ayrılarak Vatikan'a gitti. (L)

BÉRANGER (Pierre Jean DE), fransız şairi ve şarkı yazarı (Paris 1780 - ay.y. 1857). Önce, matbaacı oldu. Sonra, üniversitede kâtiplik yaptı, ama Restorasyon devrini eleştiren şiirleri ve şarkıları yüzünden görevinden alındı. Halkçı, hürriyetçi ve yurtsever düşünceler taşıyan eserleriyle halk arasında çok çabuk ün kazandı. Napolyon destanından parçaları veya kilise aleyhindeki taşlamaları, bazen de gerçek birer siyasî yergi niteliğini taşıyan şiirleri, açık bir dille yazılmış ve bütün Fransa'ya yayılmıştır. Béranger, sayılan ve çekinilen bir güç haline geldi, her türlü şeref ve mevkiyi geri çevirerek, geçimini eserlerinin geliriyle sağladı. En ünlü eserleri: *Le Dieu des Pauvres Gens* (Yoksulların Tanrısı), *la Grand Mère* (Büyükanne), *le Vieux Sergent* (İhtiyar Çavuş). [L]

BERAR, Hindistan'da bölge, Maharaştra'da, Dekkan yaylasında. İdare merkezi, *Amraoti*. Hindistan'ın başlıca pamukçuluk bölgelerindendir. Mensucat sanayii. İngilizler tarafından ilk 1817'de işgal edilen Berar 1853'ten 1947'ye kadar İngilizlerin fiilî hâkimiyeti altında kaldı.

◆ **Berari** i. Maratha lehçesi. Berar'da, aşağı yukarı on milyon kişi tarafından konuşulur. (L)

BÉRARD (Auguste), fransız cerrahı (Varrains 1802-Paris 1846). Pierre Honoré Bérard'ın kardeşi, 1842'de Paris cerrahî klinik kürsüsüne geçti. Cerrahlık derneğinin kurucusu ve Tıp akademisi üyesidir. Eserleri: *Des Corps Étrangers İntroduits dans les Voies Aériennes* (Solunum Yollarına Kaçan Yabancı Cisimler) [1830], *Des Causes qui s'Opposent à la Consolidation des Fractures* (Kırıkların Kaynamasını Engelleyen Nedenler) [1833], *Sur le Diagnostic Chirurgical, ses Ressources ses İncertitudes et ses Erreurs* (Cerrahî Teşhis, Dayanakları, Karanlık Noktaları ve Yanlışlıkları Üzerine) [1836], *Structure du Poumon* (Akciğerin Yapısı) [1836] ve Denonvilliers ile birlikte *Compendium de Chirurgie Pratique* (Pratik Cerrahlığın Özü). [L]

BÉRARD (Christian), fransız ressamı (Paris 1902-ay.y. 1949). Jean Cocteau ve Louis Jouvet ile tanışması, birçok tiyatro oyununun dekorlarını yapmasına yol açtı. Champs-Elysées tiyatrosunda çeşitli balelerin sahneye konmasına katkıda bulundu. Sinemada Jean Cocteau ile işbirliği yaptı, Arthur Rimbaud külliyatını resimledi. Millî Modern Sanatlar müzesinde bir resmi vardır (*René Crevel'in portresi*). [L]

BÉRARD (Jean), fransız tarihçisi (Paris 1908-Beaune yakını 1957). Sorbonne'da yunan tarihi yardımcı profesörü, kendini babası Victor Bérard gibi helenizmin incelenmesine adadı. *Colonisation Grecque de l'İtalie Méridionale et de la Sicile dans l'Antiquité* (Eskiçağda Sicilya ve İtalya'nın Yunanlılar Tarafından Kolonileştirilmesi) [1941] adlı teziyle kabiliyetini gösterdi.
Histoire du Fascisme İtalien (İtalyan Faşizminin Tarihi) [1937] adlı eseri Almanlar tarafından toplatıldı (1941). [L].

BERARD (Joseph Frédéric), fransız hekim ve filozofu (Montpellier 1789- ay.y. 1828). Hayatını Montpellier okulunun ruhçu ve hayatçı doktrinlerini savunmakla geçirdi. *Essai sur les Anomalies de la Variole et de la Varicelle*'i (Çiçek ve Suçiçeğinin Olağanüstü Halleri Üzerine Deneme) [1818] yayımladı. *Doctrine Médicale de l'École de Montpellier et Comparaison de ses Principes avec Ceux des Autres Ecoles* (Montpellier Okulunun Tıbbî Öğretisi ve İlkelerinin Diğer Okullarınkiyle Karşılaştırılması) [1819] isimli daha önemli bir kitabı çıktı. 1823'te ise en önemli eseri basıldı: *Doctrine des Rapports du Physique et du Moral* (Beden ve Ruhun İlişkileri Üzerine Öğreti). [L]

BERARDİA i. Bot. Bitki türü. Gövdesi çok küçük, kocaman kömeç şeklinde çiçekleri pamuklu gibidir. Alp dağlarında kayalıklarda biter. (Bileşikgillerden.)

— Zool. Kaşalotlara yakın, suda yaşayan memeli hayvan. (Balinalar takımının, ispermeçet balinasıgiller familyasının, gagalıbalinagiller oymağından.) [L]

BERAS veya **BARAS** i. (ar. *beras*). *Esk.* Tıp. Abraşlık, leke hastalığı: ... *Suş ya Zımam! Sana cünun ve beras ve cüzzam gibi bir illet gelmesin* (Cevdet Paşa). ‖ Hayvan derisinde eski yara yerinde çıkan beyaz tüyler.

◆ **Beraslı** sıf. *Esk.* Leke hastalığı olan, alacalı. (M)

BERASTAGİ veya **BRASTAGİ**, İndonezya'da şehir, Sumatra adasında, Toba gölünün kuzeyinde. Yüksl. 1 600 m. (L)

BERAT i. (ar. *beraet*'ten bozulmuş; azat etme, kefalet belgesi, diploma). Resmî belge, senet. ‖ *Esk.* Osmanlı imparatorluğu zamanında rütbe, nişan gibi imtiyazları, yazılı olarak sahiplerine bildiren ferman: *Elimizde Sultan Selim'in beratları var* (B. Felek). [Bk. ANSİKL.]

— Huk. *İhtira beratı.* Sanayiyi ilgilendiren bir buluşu olduğunu iddia eden ve bunu belirli biçimlerde sunan bir kişiye devletçe belirli bir süre için verilen işletme imtiyazı.

— İslâm. *Berat kandili* veya *gecesi (Leyle-i berat)*, Kamerî ayların sekizincisi şaban ayının on dördünü on beşine bağlayan geceye verilen ad. Hz. Muhammed'e Peygamberliği bu gece müjdelenmiştir. Berat kandili Müslümanlarca büyük bağışlama ve manevî kurtuluş gecesi sayılır ve bu sebeple Müslümanlar bu geceyi geleneksel kandil çörekleriyle birbirlerini kutlarlar ve genellikle ibadetle geçirirler.

— Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğu devrinde herhangi bir görev veya hizmete tayin, maaş tahsisi, rütbe, nişan veya her çeşit hak, imtiyaz, muafiyet belgesi olarak ilgililere verilen resmî kâğıt. ‖ *Berat-ı azadî*, azatlık belgesi. ‖ *Berat-ı cibayet*, hazineye veya vakfa ait paraları toplamak için memurlara yetki veren belge. ‖ *Berat-ı Hümayun* (veya *alişan* veya *şerif)*, herhangi bir konuda padişahların verdiği tuğralı belge, ferman. ‖*Berat-ı kahve*, Mustafa II devrinde kahveden alınmakta olan gümrük vergisine ek olarak kararlaştırılan yeni vergi hakkında kullanılan tabir. ‖ *Berat-ı terhanî*, fevkalade bir hizmet karşılığı olarak vergiden muaf tutulanlara verilen belge. ‖ *Berat resmi*, berat sahibinden, aldığı beratın niteliğine ve önemine göre alınan vergi. ‖ *Beratlar tarihçisi*, beratları kayıtla görevli Divanı Hümayun hocasına verilen ad. ‖ *Feraşet beratı*, Kâbe'nin bakımı, temizlenmesi ve korunması için verilen özel belge. ‖ *Hitabet beratı*, cami hatiplerine hatipliğe tayin olunduklarına dair verilen belge. ‖ *İltizam beratı*, devlete gelir getiren bir kaynağın bir şahsa bedel karşılığında verildiğini bildiren belge. ‖ *İmamet beratı*, imamlık yapma yetkisini bildiren belge. ‖ *İmtiyaz beratı*, devletin ilmî, mülkî ve askerî çıkarlarına fevkalade olarak hizmette bulunanlara verilen nişan beratı. ‖ *Malikâne beratı*, bir kimseye varidatından hayatı boyunca yararlanmak, fakat satamamak ve miras bırakamamak şartıyle verilen arazi belgesi. ‖ *Meşihat beratı*, şeyhlik edebileceklere verilen belge. ‖ *Muafiyet beratı*, herhangi bir sebepten dolayı çeşitli vergilerden müstesna tutulan şahıslara verilen belge. ‖ *Mukataa beratı*, doğancı, şahinci, yuvacı, derbentçi, köprücü, oğlakçı, yağcı, ortakçı, haymana, çeltikçi, tuzcu, celep, bakırcı v.b. saray ve orduyle ilgili hizmetleri yapanlara verilen ve sahiplerini vergiden muaf kılan belge. ‖ *Tababet beratı*, hekimlik yapma yetkisini bildiren belge. ‖ *Tecdid-i berat*, padişahlar değiştikçe veya belli süreler doldukça beratları yenileme işlemine verilen ad. ‖ *Tevliyet beratı*, bir vakfın idaresinin mütevelliye verildiğini bildiren belge. ‖ *Tımar beratı*, tımar sahiplerine verilen belge.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Berat*'lar, divanî yazı ile ve verilen kimsenin mevkiine, derecesine ve işin önemine göre ağır veya sade bir üslûpla yazılırdı. Padişahlar değiştikçe veya belli süreleri doldukça, beratları yenilemek gerekirdi.

Berat adı verilen belgeye bazen *nişan* bazen de *nişan beratı* denir. Vezirlik, serdarlık, Kırım hanlığı veya kalgaylığı, valilik v.b. önemli görevlerle ilgili beratlara da *menşur* adı verilirdi.

Berat veya menşurun, ferman veya hükümden en büyük ayrılığı, tuğranın altına yazılan şu ibareydi: «Nişan-ı Şerif-i Âlişan-ı Sâmi Mekân-ı Sultanî ve Tuğra-yı Garra-yı Cihan-sitan-ı hakanî hükmü oldur ki...»

Tanzimat'tan (1839) önce, hiç bir görev veya memurluk, Divanı Hümayun kaleminden berat verilmedikçe geçerli sayılmazdı. Bu devirde berat ve menşurların yazılması, genellikle sadrazam tarafından yazılı olarak reisülküttaba emredilir, reisülküttap veya onun yardımcısı sayılan beylikçi, beratları, önem derecesine göre yazar veya kalemdeki diğer halifelerden birine yazdırarak sadrazama sunarlardı. Sadrazam tarafından uygun görülenler, ya divanda nişancı veya kalemdeki tuğrakeş (tuğra çekenler, yazanlar) tarafından tuğraları çekilir ve gereken kayıtları yapılarak ilgililere verilir veya gönderilirdi.

Vezir beratları, yeşil atlas keseye konurdu. Beratların kaydı için işin ilgisine göre, defterdarlıkta, defterhanede, Bâbı Mesihatta da özel defterler vardı. Savaşlarda padişah veya serdarıekrem ile birlikte defterdar da İstanbul'dan ayrıldığından, bir kısım kalemler beraber gider ve bu şekilde götürülen beratların kaydına mahsus defterler, ordu hazinesi denilen ayrı bir çadırda, orduya ait para ile birlikte saklanırdı. Tanzimattan sonra, beratların yazılması ve tasdiki doğrudan doğruya beylikçi kalemine bırakıldı.

Tımar beratlarına, sahibinin kimliği, tımar olarak verilen yerin sancağı, kazası ve köyü, tımar miktarı, ne suretle verildiği, yıllık geliri ve hizmet şartı yazılır, iltizam beratlarında da, sahibinin adı ile iltizamın ne için verildiği ve hangi tarihten hangi tarihe kadar süreceği, iltizam bedelinin taksit miktarları ve süreleri, iltizamın ne suretle zapt ve idare edileceği gösterilirdi.

Muafiyet beratlarında ise, sahibinin muaf tutulduğu vergiler yazılırdı.

Mültezimlere verilen mukataa beratları dolayısıyle ilgililer tarafından kefil gösterilen ve kendilerine *hazine sarrafı* veya *kuyruklu sarraf* denilen kimselerin de harç vererek bu iş için berat almış bulunmaları şarttı.

Beratlar da, fermanlar gibi «Nişan-ı Alişan-ı Sâmi Mekân-ı Sultanî ve Tuğra-yı Kitistan-ı Hakanî hükmü oldur ki...» diye yazılmağa başlardı.

◆**Beratlı** i. *Esk.* Kendisine beratla bir imtiyazverilmişkimse (*bitili* de denirdi).

— Teşk tar. *Beratlı tercüman*, Osmanlı imparatorluğu zamanında İstanbul'da yabancı elçilerin kullandıkları tercüman. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Beratlı tüccar*, Osmanlı imparatorluğunda kendilerine ticaret hakkı tanınan reaya veya yabancı tüccalara verlen ad. ‖ *El beratlı*, berat sahiplerine verilen ad.

— ANSİKL. Fenerli Rumlardan tayin olunan ve birçok imtiyaz ve muafiyet sağlayan Divanı Hümayun tercümanlığı beratı gibi İstanbul'daki yabancı elçiliklerin hükûmetin müsaadesiyle yerli Hıristiyanlardan kullandıkları tercümanlara *beratlı tercüman* denilmesi usulden oldu. Sahiplerine her çeşit vergi ve resimlerden muafiyet sağlayan bu beratları, sonraları bazı elçilikler, artırmalı

BERCHTESGADEN'de şansölye Hitler'in eskiden oturduğu ev olan «Berghof»

kont **BERCHTOLD**

BERCK
Paris Sosyal Yardım Deniz hastahanesi

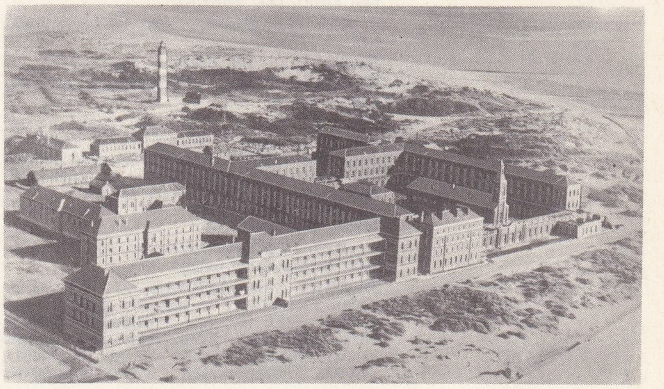

Foto. Huber, Ullstein Bilderdiens, Gaby (LAROUSSE)

BERENİKE
Agrippa I'in kızı
(Napoli Millî müzesi)

Racine'in «Bérénice»i için Serangeli'ye göre resimlendirme, Massard tarafından

bir satış işi haline getirmişlerse de, hükûmet kapitülasyonlar dolayısıyle, hiçbir müdahalede bulunamadı, elçiliklerin gösterdikleri adaylara berat vermek zorunda kaldı. (M)

BERAT, arnavutça **Berati,** Arnavutluk'ta şehir; 11 900 nüf. (dörtte üçü müslüman, kalanı ortodoks). Osum kıyısında, Osum'un Semeni ırmağı ile birleştiği yerin yukarı kesiminde. İşkodra'nın 185 km güneyinde, Adriyatik sahilinin 50 km doğusundadır. Yayalara geçit vermeyen ve bazen taşan ırmağın üzerinde eski bir köprü vardır. Şehir Valona-Görice yolu üzerindeki bereketli ovada kurulmuştur. Buğday, arpa, yulaf, tütün, meyve, üzüm ve zeytin yetiştirilir. Büyük bir tarım piyasasıdır. Dağ hayvanlarından gıda maddeleri elde edilir. XV. yy.dan kalma cami ve eski türk kalesi ünlüdür. Berat, Orta Arnavutluk'ta aynı adla anılan bir bölgenin de idare merkezidir.

— Tar. XIII. yy.da Sicilya'nın, sonra Napoli'nin idaresine geçti, XIV. ve XV. yy.-larda Musaki ailesince yönetildi. Sonra Osmanlıların eline geçen şehir, Balkan harbinde imparatorluktan ayrıldı. Birinci Dünya savaşında önce Avusturya, sonra İtalya'-nın işgaline (1918) uğradı. İkinci Dünya savaşında 1939 nisanında tekrar İtalyanların eline geçti. Arnavutlar Berat'taki kanlı savaşlarda (ocak 1941) İtalyanlara büyük kayıplar verdirdiler. (ML)

BERAUN, Çekoslovakya'da (Orta Bohemya) şehir. Kladno kömür havzasının güneyinde, Prag ile Pizen arasında, Berunka'-nın kıyısında; 20 000 nüf. Eski kaleler. Ağır sanayi ve metalürji sanayii merkezi olan Beraun hızla gelişmektedir. (L)

BERÂVER blş. sıf. (fars. *ber*, meyve, yemiş ve *âverden*, getirmek > *âver* getiren'den *berâver*). *Esk.* Yemis veren. ‖ İ. Meyve ağacı. (M)

BERÂY veya **BERÂ** edat. (fars. *berây*). *Esk.* İçin, amacı ile, maksadıyle, dolayısıyle. ‖ *Berây-ı hatır,* hatır için. ‖ *Berây-ı iltihak,* katılmak için: *Kuvây-ı Sevyareye mensup olup Madenden berây-ı iltihak avdet eden ve Erkânı Harbiye-yi Umumiyenin emriyle...* (Cevdet Paşa). ‖*Berây-ı istikbal,* karşılamak için: *Nereye teşrif-i şâhâne olursa oraya berây-ı istikbal çadırlar kurulur* (Ahmed Rasim). ‖ *Berây-ı malûmat,* bilgi için, bilgi edinilmesi için: ... *sorulan sual ve alınan cevap suretlerini berây-ı malûmat bana göndermişti* (Atatürk). ‖ *Berây-ı nezaket,* nezaket icabı, kibarlık icabı. ‖ *Berây-ı tasdik,* doğrulamak için, tasdik için: *...bütçe berây-i tasdik tekrar maliye komisyonuna gönderilecektir* (Atatürk). ‖ *Berây-ı tebdil-i hava,* hava değişimi için: *Berây-ı tebdil-i hava müsaade talep etti* (H. E. Adıvar). ‖ *Berây-ı tedavi,* tedavi için. ‖ *Berây-ı tenezzüh,* gezinti için: *Berây-ı tenezzüh kiralayacağınız merkebin sahibinin arkanız sıra gelmemesini şurut-ı isticara dahil etmeli* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Berây-ı vazife,* vazife sebebiyle: *...berây-ı vazife dolasan askerî heyetlerimiz oralardaki usât tarafından îfâ-yı vazifeden menolundu* (Atatürk). [M]

BERÂYÂ çoğl. i. (ar. *beriyye,* halk, yaratık'tan *berâyâ*). *Esk. Halk,* yaratıklar. ‖ Osmanlı imparatorluğu zamanında halkın vergi ve haraç vermeyen müslüman ve kılıç ehli kısmı. (*Zt.* REÂYÂ.)

— DEY. *Esk. Reâyâ ve berâyâ,* bütün halk. (M)

BERBAD sıf. Bk. BERBAT.

BERBARİS veya **BERBERİS** i. Bk. AMBERBARİS.

BERBAT bls. i. (fars. *ber,* göğüs ve ar. *batt,* kaz veya ördek'ten *ber-i batt>berbatt,* kaz göğüslü). Mus. Mızrapla çalınan ve lavtaya benzer bir çalgı. Önceden dört telli iken son zamanlarda tellerinin sayısı on dörte kadar çıktı. Sapı kısa, gövdesi büyük ve yuvarlaktır.

— DEY. *Esk. Berbatt-nevaz* veya *berbattben,* berbat çalan çalgıcı. (M)

BERBAT veya **BERBAD** sıf. (fars. *ber-,* verme hali [datif] ve bulunma hali [lokatif] bildirir önek ve *bâd,* rüzgârdan *berbâd,* rüzgâr üzerinde). Kötü, fena: *Hava da bu senekinden beter, berbat bir şey* (B. Felek). ‖Çirkin, beğenilmeyen: *Kibrit kutularıyle yaptığım bu sökülür takılır acaip ve şüphesiz gülünç ve berbat* [...] *maketin başında çekilen resimlerimizi...* (A. H. Tanpınar). ‖ Bozuk: *Masada çok külüstür bir hokka, berbat bir kalem, açık bir istampa...* (K. Tahir). ‖ Perişan: *Karım hasta. Hem korkuyorum, çok hasta, yüzü berbattı geçen gün* (A. H. Tanpınar). ‖ Pis, sevimsiz: *Ne berbat şehir. Severim şu Chambéry'yi* (S. F. Abasıyanık). ‖ Fena halde, vahim: *Benim de yirmi yaş dişim berbat, çürümüş* (B. Felek). ‖ Bakımsız, viran: *Pis, perişan, berbat sokaklarda tavuklardan başka birşeye rast gelmedik* (Ömer Seyfeddin). *Berbat bir han odası* (Y. Z. Ortaç). ‖ İ. Mahvolma, ziyan: *Kendin etme say ü himmet kendinin berbadına* (Ziya Paşa). ‖ *Berbat etmek (eylemek),* mahvetmek, kötü hale getirmek: *Bu söylediklerini olduğu gibi kumandana anlatırsam seni berbad eder* (Y. K. Karaosmanoğlu). Bozmak: *Yüzbin tertibimiz olsa, hepsini berbat eder* (Namık Kemal). ‖ *Berbat olmak,* perişan hale gelmek, kötü duruma düşmek: *Kuru Kadı gittikçe öyle serseri öyle perişan, öyle berbat oldu ki* (Ömer Seyfeddin). Bozulmak: — *A! Hanımefendi!. Hizmetçi çamaşır yıkar mı? Ne çamaşır yıkarım ne bulaşık... sonra ellerim berbat olur...* (B. Felek). Kirlenmek: *Tertemiz yerlere kipkirli fotinlerle dalar / Kaldırımdan daha berbat olur artık odalar* (M. Â. Ersoy). *Denizcizadelerin bunca yıllık namı berbat olmuştu* (Vâ-Nû). ‖ *Bir çuval inciri berbat (bok) etmek.* Bk. BOK. [M]

BERBER i. (ital. *barba.* sakal'dan *barbiere*). Saç, sakal kesmeyi, tıraş etmeyi meslek edinmiş kimse: *Onu görüp de gömlekçisini, hele berberini beğenmemek kabil değildi* (A. H. Tanpınar). *Ama bu âdeta terziden, gömlekçiden, kunduracıdan ve berberden yeni çıkmış adam hoştu, sevimliydi* (Y. Z. Ortaç). ‖ Berber dükkânı. ‖ *Berber leğeni,* berberlerin tıraştan sonra baş yıkamada kullandıkları, tıraş olanın boynuna geçirilecek biçimde oyuk kısmı olan küçük leğen. ‖ *Erkek berberi,* yalnızca erkeklerin tıraş olabildikleri berber dükkânı. ‖ *Kadın berberi,* yalnızca kadınların saçlarını kestirdikleri, yaptırdıkları, aynı zamanda diğer güzellik ve makyaj işlerinin de yapıldığı berber dükkânı.

— Tar. *Berber gediği,* 1826'da kapatılan, berber dükkânı olarak da kullanılan kahvelerin açılma izni. (Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra İstanbul'da bütün kahveler kapatıldı. Fakat bir süre sonra bu kahvelerin bir kısmı belirli bir para karşılığında verilen izin belgeleriyle yeniden açıldı.)

— Teşk. tar. *Berber başı,* Osmanlı sarayında padişah ile şehzadeleri tıraş eden kimse. (Enderun'da Hasoda'nın ikinci derecedeki ağalarındandı. 1635'te Seferli koğuşunun kurulmasıyle berberlik, bu teşkilât mensuplarına verildi. 20 Kişiydiler. Berber başı ilk defa şehzadelerin saçını kestiği zaman sadrazamdan hilât giyip bahşiş alırdı.) ‖ *Berber usta,* padişahın tıraş takımlarına bakan usta: emrinde birkaç kalfa vardı. Yardımcısına *ikinci* denirdi. Bu ustalık son devirlerde kaldırıldı.

◆ **Berberhane** blş. i. Esk. Berber dükkânı.

◆ **Berberlik** i. Berberin yaptığı iş: *Üç yıldan beri berberlik yapıyordu.* (ML)

BERBER, Sudan'da (Kuzey eyaleti) şehir, Nil kıyısında, Atbara'nın Nil ile birleştiği yerin aşağısında, Nil vâdisi boyunca uzanan demiryolu üzerinde; 11 000 nüf. El sanatları. (L)

BERBERA, Somali'de liman, Aden körfezi kıyısında; yaklş. 30 000 nüf. Kösele, deri, ve zamk ihraç eden önemli ticaret merkezi. Balıkçılık. Ülkenin eski kışlık başkenti. (L)

BERBERATİ, Orta Afrika cumhuriyetinde şehir, Yukarı-Sanga'nın idare merkezi, Bangui'nin batısında; 11 400 nüf. Ticaret ve yönetim merkezi. Balık yetiştiriciliği. Bölgede kahve işletmeleri, büyük çapta elmas ve altın işletmesi. (L)

BERBERBALIĞI blş. i. Kemikli balık türü. Kuyruğunun iki yanında çok keskin bir diken bulunur. Bu yüzden berberbalığı adı verilmiştir. (İlmî adı: *Serranus anthias.*) [L]

BERBER devletleri. Bk. BERBERİSTAN.

BERBERİ sıf. ve i. Berberistan'da oturan veya oradan gelme [kimse]. (M)

BERBERİCE i. Leng. Berberîler tarafından konuşulan dil. Hamî-Samî dilleri gurubuna girer.

— ANSİKL. Leng. Dilbilimcilerin hamî-samî grubuna bağladıkları Berberîcenin kaynağı henüz bilinmez; Kuzey Afrika'da bilinen dillerin en eskisidir. Kullanıldığı alanın sınırları yüzyıllar boyunca değişmesine rağmen her zaman (içinde 5-6 milyon Berberîce konuşan insanın bulunduğu) çok geniş bir bölgeyi kapladı. Berberîce konuşan bu halk, bugün bağdaşıklığını kaybetmiştir, değişik önemde gruplara ayrılır. Berberîce, arap akınlarının pek az ulasabildiği dağlarda ve çöllerde tutunabildi. Libya'da (birkaç vahada ve Nefusa dağında), Tunus'un on üç köyünde, Cezayir'de (dağlarda, özellikle Kabiliye ve Avras'ta), Fas'ta (daha kalabalık kütleler halinde, Atlas, Rif ve Sus'ta), Sahra'nın kuzey kenarında bazı şehirlerde (Vargla, Mzab'ın yerleşme bölgesi) ve kasabalarda Berberîce muhafaza edilmiştir. Ayrıca Gat, Canet ve Hoggar'dan geçerek Gadames'den Tombuktu ve Zinder'e kadar uzanan geniş bir üçgenin içinde yaşayan halk da Berberîce konuşur. Berberîcenin eski hali hakkında bilgi veren hiç bir belge yoktur. Berberî dili örnekleri en eski olarak, yer adları ile, Libya dili devresine kadar iner. Bu devre ait yazıtlar M.Ö. IV. yüzyıldan eski değildir. Yazıtların çoğu Cezayir'de bulunmustur. M.S. VI. yüzyıl latin yazarlarından Corippus'un eserinde birkaç kelime berberîce geçmektedir. VII. Yüzyıldan itibaren arap akınları başladı. Bu akınlarla kuzeyde Libya alfabesi kullanılmaz oldu. Berberî diline Arapça tesir etmeğe başladı. Yazı dili olarak arap harfleri kullanıldı. Murabıt ve Muvahhid devletlerinde de Arapça hâkimdi. XI. Yüzyılda Benî Hilâl istilâsının etkisi de büyük oldu. Berberî dilinin üstünlüğü bozuldu. Akdeniz kıyılarında veya Büyük Sahra'nın iç bölgelerinde dağınık lehçeler olarak kaldı.

Yaşayan lehçeleri; I. Sahra berberîcesi, II. Mauritania veya Senegal berberîcesi, III. Fas berberîcesi, IV. Cezayir berberîcesi, V. Tunus berberîcesi, VI. Trablus ve Libya lehçesi olmak üzere büyük gruplar halinde bir araya toplayabiliriz. (M)

BERBERİLER, Kuzey Afrika'da etnik grup. Özellikle dağlık bölgelerde (Rif, Büyük Kabîliye, Avras) yerleşmişlerdir. Berberîlerin yayılma alanlarına göre başlıca merkezleri Trablus ve Berka, Tunus, Cezayir ve Fas'tır. Berberîlerin hangi ırktan geldikleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bilginler tarafından, hamî veya samî nesilden oldukları ve Asya'dan geldikleri sanılmaktadır. Berberîler, arap unsurların da karışması sonucu çok değisiklik geçirmiş, dillerini ve âdetlerini unutmuşlardır. Ancak çöllerde ve dağlık bölgede yaşayan Berberîler benliklerini koruyabilmişlerdir.

Tarih

Berberîler, tarih öncesinden beri Kuzey Afrika'da yaşamaktadırlar. Nasamonlar, Libya Psyll'leri, Sahra Garamant'ları, Numidialılar, Gaetuli'ler ve eski Afrika Magrıpliları bu grup içinde yer alır. Bu kabileler dağınık yaşamışlar ve ender olarak teşkilâtlanmış devletler kurmuşlardır. Magrıp'ın geniş toprakları ve engebeli arazisi, Berberîlerin, kimi zaman birbirine düşman olan bağımsız kabileler halinde yasamasına yol açtı. Bununla birlikte dış tehditler veya bir düşman tecavüzü karşısında bu kabileler, hemen her zaman büyük bir süratle birleşmişler ve şiddetle direnmişlerdir. Berberîlerin sürdürdüğü hayat tarzı bu durumun günümüze kadar devam etmesine sebep oldu. Ülkeleri, Numidia ve Moritanya kralı Masinisa tarafından birlik haline getirilmisse de bu durum uzun sürmemiştir. Romalılar bu devletleri eyalet haline getirdiler veya himayeleri altına aldılar, ama ovalara hâkim oldukları halde, Sahra ve Moritanya sınırı yaylalarında yaşayan halka ve dağlılara baş eğdiremediler. Roma imparatorluğunun nüfuzu azaldıkça, başkaldırma hareketleri kendini gösterdi: Tacfarinas (17-24), Firmus (372-375), Gildon (399) ayaklanmaları ve kabile başkaldırmaları, berberî ırgatların (circoncellion'lar) ayaklanması ve IV. yy.-da sert dinî tartışmalarla ortaya çıkan Donatus'çuluk hareketi, Berberîlerin bağım-

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

sızlık ruhunun belirtilmeleridir. Bu durum, Vandalların berberî ülkesine yerleşmesini kolaylaştırdı. Ama onlar da Romalılar gibi, ülkeye tamamen hâkim olamadılar. Doğu imparatorluğuna karşı direniş (531-642) daha da şiddetli oldu ve Bizans, ancak Tunus'u (Afrika'nın eski eyaleti), birkaç şehri ve önemli yerleri denetiminde tutabildi. Araplar, Berberîlerle VII. yüzyılın ortalarına doğru temasa geçtiler. Daha sonra, dağlıların şefi Kuseyle, Avras'ı, Tunus'u ve Konstantin'in yüksek yaylalarından bir kısmını içine alan berberî krallığını kurdu (687-690). Berberîlerin kadın kahramanı Kahina'ya ün kazandıran Avras direnmesine rağmen Arapların yeni hücumları karşısında bu krallık çöktü. Berberîler, İslâmiyeti kitle halinde kabul ettiler ve arap ordularına katıldılar. Fakat kısa bir süre sonra büyük bir berberî grubu Haricilliği benimsedi. 740'ta bütün berberî Mağrıp ayaklandı; Keyrevan'dan çıkarılan Araplar, ancak 761 yılında Suriyelilerin yardımıyle Berberîleri yenilgiye uğratabildiler. Daha sonraları, Abbasîler Doğu Magrıp'ı fethetmek için kırk yıl savaştılar ve Berberîleri yönetimleri altına alarak, bağımsız emîrlikler kurdular: Tahart, Tlemsen, Keyrevan, Sicilmâse, Nukûr, Bergavâta ve XI. yüzyılda kurulan Fas emîrlikleri. Ağlebî hanedanı (802-908) ise Abbasîlerin hâkimiyetini tanıdı. Berberîlerin Araplara karşı muhalefeti bütün şiddetiyle devam etti ve bunun sonucunda şiîleri desteklediler. Ketâmalar, daî ebu Abdullah'a yardım ederek Ağlebîleri yendiler ve Mehdi Ubeydullah hesabına Fatımî devletinin kurulmasını sağladılar. Ancak Fatımîler, Berberîleri tamamıyle kendilerine bağlayamadılar. Tâhart emîrliğini ortadan kaldırdılar. Magrıp'ta huzursuzluk başladı. Zîrî hanedanını kuran berberî Sanhâcalar batıda iktidarı ele aldılar. Meğrâvalar ile Zenatalar ise Fatımîlere olan kinlerinden İspanya'daki Emevîlere bağlanarak onlara karşı çıktılar. XI. Yüzyılın başında Zîrî devleti bölündü. Magrıp'ın merkezinde Hammâdî emîrliği kuruldu. Hammâdî emîrleri, abbasî halifesini tanıdılar, önce Kala'yı daha sonra da Bicaye'yi başkent yaptılar. Hilâlîlerin istilâlarından (XI. yy. sonra, dinî bir reform hareketine dayanan iki berberî hanedanı önce Murabıtlar, sonra Muvahhidler büyük imparatorluklar kurdular. Birincisi Fas'tan Bicaye'ye kadar uzanıyordu, ikincisi bütün Magrıp'ı ve Trablusgarp'ı içine alıyordu. Murabıt devletini kuran Lemtûna ve Gudâla gibi büyük Sanhaca kabilesinin boyları idiler. X. Yüzyılda İslâmlığı benimseyen Lemtûnalar önceleri şeklen müslüman olarak kaldılar. Ancak murabıt Abdullah bin Yasin'in berberî kabilelere yaptığı telkinler sonucunda bu kabileler Sudan zencilerini ve Güney Fas'taki cahil halkı dine dâvet ettiler. Murabıtlar Sahra'daki göçebe ve çapulcu kabileleri itaat altına aldılar. Yusuf bin Taşfin zamanında da büyük başarılar kazanıldı. Murabıt ülkesi Atlas okyanusundan Tunus'a kadar genişledi. Yusuf bin Taşfin, Müslümanların çağrısı üzerine İspanya'ya geçti. Zallaka'da Hıristiyanları yendi (23 ekim 1086) ve onların İspanya'daki ilerlemelerinin önüne geçti. Murabıtları XII. yy.ın ortalarında ortadan kaldıran Muvahhidlerin yayıldıkları alan, bütün Magrıp'ı, Trablusgarp'ı, Endülüs ve Balear adalarını içine alıyordu. Muvahhidler, Yusuf Abdülmümin I (1163-1184) ve Ebu Yusuf Yakub-el-Mansur devrinde en güçlü iktidara sahip oldular. Çeşitli berberî kabileleri arasındaki anlaşmazlıklar devletin parçalanmasıyle sonuçlandı. XIII. Yüzyılın ikinci yarısında Muvahhid ortadan kaldırıldı (1269). Bunların çöküşünden sonra kurulan berberî emîrliklerinden Merinîler XV. yy.a kadar, Abdülvadîler 1554'e kadar, Hafsîler* 1574'e kadar hüküm sürebildiler. XIV. Yüzyılın sonlarında Hafsî ülkesi limanları korsanların daimî sığınakları oldu. Bundan sonra Berberîler tek bir devlet halinde birleşmeyi başaramadılar. Ovalarda ve yaylalarda yaşayan Berberîler araplaştılar. Avras, Kabîliye ve Rif Berberîleri gibi dağınık bölgelerde yasayan bazı gruplar bu değişiklikten kurtulamadılar. Dillerini ve törelerini günümüze kadar korudular.

Güzel sanatlar

Kuzey Afrika şehirlerinde gelişen roma ve islâm sanatının yanı sıra Berberîlerin oturduğu köylerde ve dağlarda teknik ve üslûp bakımından ilgi çeken ilkel sanatlar ortaya çıkmıştır ve bu sanatlar, varlığını hâlâ sürdürmektedir. Yerli maddeleri ilkel araçlarla işleyerek ev eşyası yapmaktan ibaret olan bu faaliyet, halk sanatı özelliğini kaybetmemiştir. Eski çağlardan bu yana, berberî sanatı, çok az evrim göstermiştir. Bununla beraber dış etkilere de rastlanmaktadır. Kadınların şekillendirip boyadıkları toprak vazolar M.Ö. VII. yüzyıldaki kartaca çömlekçilik sanatının ürünlerini hatırlatmaktadır; ağaçtan yapılmış sandıklara ve başka eşyaya Afrika kiliselerinde rastlanan motifler oyulmustur; yollu dokumalar (çadırlık ve elbiselik) Suriye bedevîlerinin kullandığı kumaşlara benzer; minelerle süslü bazı kadın mücevherleri, Endülüs'te Ortaçağda yapılanları andırır. Bu benzerlikler, dış etkileri açığa vurmaktadır. İslâm arabeskinden çok farklı olarak, berberî dekorasyonu basit bir geometri şeitimiyle (üçgenler, eşkenar dörtgenler). Kullanılan renkler sade ve ahenklidir. Bu, özellikle dokumalarda göze çarpar. (→ Bibliyo.) [ML]

BERBERİN i. (fr. *berbérine*). Berberislerden (karamukfidanı ve benzerleri), rutaselerden ve düğünçiçekleri familyasından olan bazı bitkilerden elde edilen ve *Hidrastis Kanadensis* köründe hidrastin'e eşlik eden $C_{20}H_{19}NO_5$, $5H_2O$ formülünde, sarı renkte acı bir alkaloid.

— ANSİKL. *Berberin*, 145°C'de bozunarak erir; optik olarak aktif değildir. Animoalehid fonksiyonuna sahiptir; bir oksim verebilir ve asetonla su çıkararak birleşebilir. İndirgenler tesiriyle *tetrahidroberberin* $C_{20}H_{21}NO_4$ haline geçer. Nitrik asit tesiriyle de yükseltgenmeye uğrayarak berberonik asit verir.

Damar daraltıcı özelliğinden dolayı kan durdurucu olarak kullanılır. Mide ilâcı ve antifebrifüj olarak da faydalanılır. (L)

BERBERİSTAN veya **BERBER devletleri**, kuzeybatı Afrika yüksek topraklarının tümüne verilen ad. Akdeniz, Gabes ve Sirt körfezleri, Atlas okyanusu ve Sahra arasında. Bu bölgeye bazen «Küçük Afrika» veya «Atlas ülkesi» de denir. Arap coğrafyacıları buraya Magrıp (Batı), «Ceziret-ül-Magrıp» (Batı adası) adını da verirlerdi. Berberistan, Fas, Cezayir ve Tunus'u kapsar; eskiden bazen Trablusgarp da buraya katılırdı. Bk. BERBERÎLER. (L)

BERBERİSTAN ördeği bİş. i. Evcil ördek türü. Anayurdu Amerika'dır. Avrupa'da birçok çeşidi üretilir. (Berberistan ördeği *hint* veya *misk ördeği* diye de bilinir. Büyük ördek ırklarının dişileriyle çiftleştirilerek melezleri üretilir. Bunlardan, yağlı ördek ciğeri elde edilir. Berberistan ördeğinde kuluçka süresi diğer evcil ırklarından daha uzundur [25 yerine 35 gün].) [L]

BERBERONİK sıf (fr. *berbéronique*). Berberin'in nitrik oksitlenmesiyle elde edilen ve 235°C'de eriyen asitler için kullanılır (*Eşanl.* PİRİDİN TRİKARBOKSİLİK 2-4-5). [L]

BERBİCE, Britanya Guyanası'nda ırmak, New Amsterdam'dan geçer veAtlas okyanusuna dökülür. Yaklş. 560 km. — *Berbice idare bölgesi;* 96 600 nüf. İdare merkezi, *New Amsterdam.* (L)

BERCÂ blş. sıf. (fars. *ber-*, üzere ve *câ*, yer'den *ber-câ*). *Esk.* Yerinde, uygun, münasip.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Nâ-bercâ*, münasebetsiz, yersiz. ‖ *Pâ-bercâ*, ayağı sabit, yerinde. (M)

BERCED i. (ar. *berced*). *Esk.* Kalın dokonmuş kilim. ‖ Türk halısı. (M)

BERCEO (Gonzalo DE), ispanyol şairi (Castilla la Vieja'da Berceo 1198'e doğr.-öl. 1264'ten sonra). 1221'de rahip oldu; hayatının büyük kısmını Rioja bölgesindeki San Millân manastırında geçirdi. Bilinen Castilla'lı ilk şairdir; daha önceki eserlerin yazarları bilinmez. Eseri dokuz dinî şiiri kapsar; başlıcaları şunlardır: *Vida de Santo Domingo* (Aziz Domingo'nun Hayatı), *Vida de San Millán* (Aziz Millân'ın Hayatı) *El Martirio de San Lorenzo* (Aziz Lorenzo'nun Çektikleri), *Milagros de Nuestra Senora* (Meryem'in Mucizeleri), *De los Signos que Aparaceron Antes des Juicio* (Kıyameti Haber Verecek Belirtiler). *Meryem'in Mucizeleri*, dinî ince duygularla dolu bir eserdir; *Kıyameti Haber Verecek Belirtiler* ise kolay anlaşılmaz kehanetlerle doludur. (L)

BERCESTE blş. sıf. (fars. *ber-*, üzere ve *ceste*, seçilmis'ten *berceste*). *Esk.* Seçilmiş, beğenilmis: *Pakize kasideler demiştir / Berceste neşideler demiştir* (Ziya Paşa). ‖ Güzel, hoş, latif.

— ED. TELM. ***Mısra-ı berceste***, seçilmiş, kuvvetli, en güzel mısra. Berceste, hemen kolayca hatırlanan ve yüksek anlam taşıyan şiir karşılığındadır, fakat genellikle Ragıp Paşa'nın *«Eğer maksud eserse mısra-ı berceste kâfidir»* mısraındaki *mısra-ı berceste* sözüne telmih olmak üzere edebiyata girmiştir. (M)

BERCHEM, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün, Anvers'in güney banliyösünde; 47 700 nüf. Metalürji. Biracılık ve besin sanayii. Sabunculuk ve kimyasal ürünler. Mobilyacılık. Konfeksiyon. Saatçilik; mücevhercilik. Berchem 1832'de fransız ordusunun genel karargâhıydı. Bağımsızlık savaşı sırasında burada Belçikalılarla Hollandalılar arasında bir çarpışma oldu. (L)

BERCHEM veya **BERGHEM** (Nicolaas Pietersz), hollandalı ressam ve gravürcü (Haarlem 1620-Amsterdam 1693). Ressam Pieter Claesz'in oğlu, İtalya'da yaşadı (1642-1645), sonra Haarlem'e gitti. Amsterdam'da yerleşti (1677). Hemen hemen yalnız peyzajlardan meydana gelen eserleri italyan akımının özelliklerini taşır ve XVIII. yy.ın öncüsüdür. Kompozisyonlarını sıcak ve sakin bir ışıkla kaplar, ön plânlarını ise hayvan ve köylü toplulukları ile canlandırır. Karel Dujardin ve Pieter de Hooghe'nin hocası. Gravürcü olarak değerli basmalar *(Gaydacı, İnekler ve Sütçü Kadın)* ve kaba çizgilerle çizilmiş güzel bir *Teke Başı* bıraktı. (L)

«BEREZİNA geçidi» V. Adam'ın litografı (Cabinet des Estampes, Paris)

Alban BERG

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

Christen Poulsen BERG

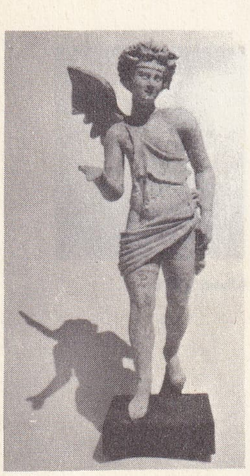

BERGAMA müzesi eserlerinden (Eros heykelciliği, Birinci salon)

BERCHEMİA i. Dik veya tırmanıcı ağaççık. Asya, Afrika, Kuzey Amerika ve Avustralya'nın sıcak bölgelerinde yetişir. (Berchemia'nın on kadar türü vardır. Bahçelerde en çok yetiştirilen türü sarmaşık berchemia'dır [*Berchemia volubilis*]. Hünnapgillerden.) [L]

BERCHET (Giovanni), italyan şairi (Milano 1783-Torino 1851). Yabancı yazarlardan çeviriler yaptı, sonra 1816'da *Lettera semiseria di Crisostomo*'yu (Crisostomo'nun Yarı Ciddî Mektubu) yayımlandı; bu eser, italyan romantiklerinin manifestosu oldu. Aynı zamanda romantiklerin ve vatanseverlerin gazetesi *Conciliaore*'de (Uzlaştırıcı) yazıyordu. Avusturya polisinden kurtulmak için yurt dışına çıkmak zorunda kaldı; İngiltere, Belçika, Fransa ve Almanya'da yaşadı. Yurtseverlik duygularıyla olduğu kadar sade ritmiyle de halkın sevgisini pek çabuk kazanan *Le Romanze*'si (Romanslar) [1824-1827] ve *Le Fantasie*'si (Hülyalar) [1829] bu döneme rastlar; bu eserlerin biçimi oldukça savruktur. Berchet, 1847'de, İtalta'ya döndü, ama 1848 ihtilâli başarısızlığa uğrayınca Piemonte'ye sığınmaya mecbur oldu ve burada milletvekili seçildi. (L)

BERCHTESGADEN, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Salzburg Önalpleri'nde; 5 800 nüf. Ortaçağdan kalma kiliseler, XII. yy.dan beri işletilen tuzlalar. Kerestecilik. Yaz ve kış işleyen turistik merkez. Hitler'in burada bir evi vardı; 1945'te yıkıldı. Sömürgeler konusunda taviz vermek pahasına da olsa barışı korumak isteyen Lord Halifax'ı, Hitler, 19 kasım 1937'de bu evde misafir etti. Berchtesgaden antlaşmasıyle (12 şubat 1938) Hitler, Schuschnigg'i, içişleri bakanlığına Seyss-Inquart'ı getirmek ve avusturyalı naziler için genel af çıkarmak zorunda bıraktı. Nihayet Neville Chamberlain 15 eylül 1938'de Hitler ile yaptığı görüşmede, barışı kurtarmak için Südet'lerin yaşadığı bölgenin Almanlar'a bırakılması ilkesini şahsen kabul etti. (L)

BERCHTOLD (Leopold, kont), avusturyalı diplomat ve devlet adamı (Viyana 1863-Ödenburg'ta Perczyne 1942). 1912'de Aehrenthal kontu tarafından halef olarak seçildi ve onun siyasetini devam ettirdi. 1912-1913'te İslav birliği taraftarlarının yaptıkları gösterilerin şiddeti karşısında, Avusturya'nın Balkan meselelerine karışmasını öngören fikri kabul etti. O andan itibaren bir Avusturya-Sırbistan savasını kaçınılmaz gördü. Saraybosna'da veliaht arşidük ve karısının öldürülmesi savaşın başlamasına sebep oldu. Berchtold'un iki yanlı ve kaypak siyaseti bütün Avrupa'nın karışmasıyle sonuçlanan diplomatik krizin sebeplerinden biridir. 1915 Ocağında bütün görevlerinden istifa etti. (L)

BERCİS veya **BİRCİS** i. (ar. *bercis* veya *bircis*). *Esk.* Müşteri* yıldızı: *Feleğe bâis-i rif'attir ederse Bircis / Eser-i kilkimi arayiş-i tak-i keyvan* (Şinasi). ‖ Çok süt veren deve. (M)

BERCK, Fransa'da Pas-de-Calais'de (Montreuil idare çevresi) komün. Authie körfezinin kuzeyinde; 15 543 nüf. Berck, XIX. yy. ortalarında eklem veya kemik veremi hastaları için önemli bir deniz tedavi merkezi oldu. (L)

BERCKHEYDE (Job), hollandalı ressam (Haarlem 1630-ay.y. 1693). Almanya'yı gezdi, İngiltere sarayında çalıştı. En iyi eserleri şehir görünümleri ve kilise içi resimleridir. Bu eserlerde sıcak renkler içinde ışık ve gölgenin dağılımı büyük bir öncelikle yapılmıştır. Amsterdam (*Haarlem'de Aziz Bavon kilisesinin içi*) ve Rotterdam (*Amsterdam borsasının içi*) müzelerinde eserleri vardır. — GERRİT (Haarlem 1683-ay.y. 1698), Berckheyde Job'un kardeşi. Yolculuklarında ona eşlik etti ve aynı konuları daha ağırbaşlı bir sadelikle işledi (*Hollanda Kanalı*, Amiens müzesi; *Amsterdamda Eski Belediye Binası*, Louvre). [L]

BERÇİDE bìş. i. (fars. *ber-*, üzere ve *-çide*, toplanmış'tan *berçide*). *Esk.* Toplanmış, devşirilmiş.

— DEY. *Esk. Berçîde-dâmen*, eteğini toplamış, dünyadan elini eteğini çekmiş, münzevî. (M)

BERÇOGUR, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir. Ural'ın güneyinde, Mugocari dağlarının eteğinde, Uralsk-Taşkent demiryolu üzerinde. Kömür madenleri. (L)

BERD sıf. (ar. *berd*). *Esk.* Soğuk. ‖ İ. Soğukluk: *Çekip sûz-i fırkatle bir âh-i serd / Acep imtizâc eyledi harr ü berd* (İzzet Molla).

— DEY. *Berd-el-acûz (berd-i acûz)*, *Esk.* Rumî 26 şubat-4 mart (Milâdî 11-17 mart) arasına kadar devam eden ve halk arasında kocakarı soğuğu denilen soğuk: *Berd-el-acûz pek yosma geldi. Kahpecik!. Ben sana temmuzda diyeceğimi derim* (Ahmed Rasim).

— Dil bil. Bu terkip *berd-i eyyam-ül-acz'*-dan bozulmuştur.

— ED. TELM. ***Berd-el-acûz*** kelimesi, şair Haşmet (öl. 1768) ile şaire Fitnat Hanım (öl. 1780) arasında geçen fıkraların en güzellerinden birinin doğmasına sebep olmuştur. Fıkra şöyle: *Berd-el-acûz*'dan sonra *sitte-i sevir* gelir. *Sevir* kelimesi arapça «öküz» anlamındadır. Günün birinde, berd-elacûzun bitmesine bir gün kala külhanbey şairlerinden Haşmet, Laleli'de Fitnat Hanıma rastlar. Hemen peşine takılıp laf atar:

— Yahu, şu kocakarı soğuğundan illâllah!.. Zekî ve hazırcevap Fitnat Hanım da söz altında kalmaz ve cevabı yapıştırır:

— O yarın çıkıyor, fakat arkadan gelen koca öküzü ne yapalım.. (M)

BERDAHT i. (fars. *perdâht*). *Esk.* Bk. PERDAH. (M)

BERDAR i. Bk. DAR.

— BERDÂR ek (fars. *berdâsten*, kaldırmak'tan — *berdâr*). *Esk.* Kaldıran, tahammül eden, kabul eden anlamıyle birleşik kelimelerde kullanılır

— DEY. *Esk. Fermân-berdâr*, itaat eden. ‖ *Fermân-berdârî*, itaat etme. (M)

BERDİÇEV, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Jitomir'in güneyinde; 53 000 nüf. Zengin bir tarım bölgesinin donatım merkezi. (L)

BERDİÇEVSKİ (Miha Josef), İbranî dilinde yazan filozof ve hikâyeci (Rusya 1865-öl. 1921). Edebiyatta **Ben Gurion** adıyle tanınır. Kaynağı Yahudi halk gelenekleri olan eski efsane derlemeleriyle ün yaptı. (L)

BERDİŞ (veya **BARDİŞ**), [fr. k.]. 90-120 sm uzunluğunda, balta biçiminde bir çeşit mızrak (Mısırlılar'ın buldugu berdiş, isveç kralı Gustaf Vasa'nın mızraklı askerleriyle XVI. yy.da rus askerleri tarafından kullanıldı). [L]

BERDİYA, Büyük Kuros'un oğlu ve Kebuciye'nin kardeşi. Babası Kuros'tan sonra tahta geçen Kebuciye, gizlice kardeşi Berdiya'yı öldürttü. Bunu haber alan saray rahibi Kumatay, Mısır seferine gittiği zaman yüzünü örterek Berdiya adı ile ortaya çıktı, Kebuciye'ye baş kaldırdı; bu yüzden kendisine «Yalancı Berdiya» dendi. (M)

BERDİYAEV (Nikolay), rus filozofu (Kiev 1874-Clamart 1948). Devrimci düşünceleri yüzünden 1898'de Rusya'nın kuzeyine sürüldü, serbest bırakıldıktan sonra Heidelberg'de öğrenim gördü, sonra Moskova'ya yerleşti ve Hıristiyanlığı yeniden benimsedi. Moskova fakültesinde filoloji profesörü oldu (1920); 1922'de sovyet hükûmeti tarafından sürüldü. 1925'te Paris'e yerleşti. Başlıca eserleri: *Filosofiya Svobodı* (Özgürlüğün Felsefesi) [1911]; *Novoe Sred Novekove* (Yeni Bir Ortaçağ) [1924]; «*Insan ve Makine*» (1933); «*Hıristiyanlık ve Toplumsal Gerçek*» (1934); «*İnsanın Köleliği ve Özgürlüğü Üstüne*» (1947). Berdiyaev ortaçağ medeniyetini rönesans düşüncesine karşı çıkararak modern insanın manevî durumunu inceler. Bazı hıristiyan filozoflarını önemli ölçüde etkiledi. (L)

BERDÛŞ bìş. zf. ve i. (fars. *ber*, üst ve *dûş*, omuz'dan *ber-dûş*). Sırtında, omuzu üzerinde: *Sanırım bir şehid-i dem-huruşandır, kefen-berdûş* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Argo.* Serseri, evi yeri olmayan kimse: *Karşıki yıkıntıda yatan üç berduştan biri gece ölmüş.*

— DEY. *Esk. Hâne berdûş* (evi omuzunda), serseri. (M)

BERDYANSK, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir. Azak denizi kıyısında; 65 000 nüf. Tarım makineleri. Turistik merkez. Şehrin adı 1939-1958 arası Osipenko idi. (L)

BERE i. Patol. Yırtılma sonucunda damarlardan çıkan kanın dokular içinde birikmesi. (Bk. ANSİKL.) Bundan dolayı deride meydana gelen morluk: *Şu yaralarımız, berelerimizden [...] dolayı bugün peder efendinin huzurunda sorguya çekilirsek...* (H. R. Gürpınar).

— ANSİKL. Ezilme, küçük damarların kopmasına ve bunlardan çıkan kanın deri, mukoza ve sıvı keseleri içinde toplanmasına yol açar. Önce mavimsi, sonra yeşilimsi ve nihayet sarı renkte bir leke belirir, buna *bere* denir. Bereler, yüzeysel ezilmelere göre daha önemli ve daha derin bozukluklar-

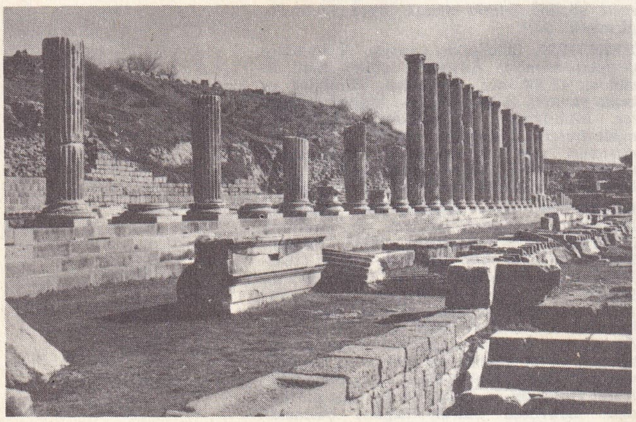

Bergama'da Pergamum Asklepieion, M.S. II. yy.

Bergama'da Asklepieion tiyatrosu Roma devri

Foto. Hansen et Weller (LAROUSSE) ; N. Erkılıç, Basın-Yayın Foto filim (MEYDAN)

Bergama Zeus sunağının
temellerinin uzaktan
görünüşü
M.Ö. II. yy.

Nike heykeli, zafer
tanrıçası

Bergama tiyatrosu
M.Ö. III. yy.

BERGAMA

Asklepieion
Roma devri
M.S. II. yy. yarısı

Asklepieion'dan
genel görünüş
Roma devri
M.S. II. yy.

Foto. H. Angelo Castrillon, Çağatay Dobada (MEYDAN)

Orhan Gazi camii
ve Edebali türbesi

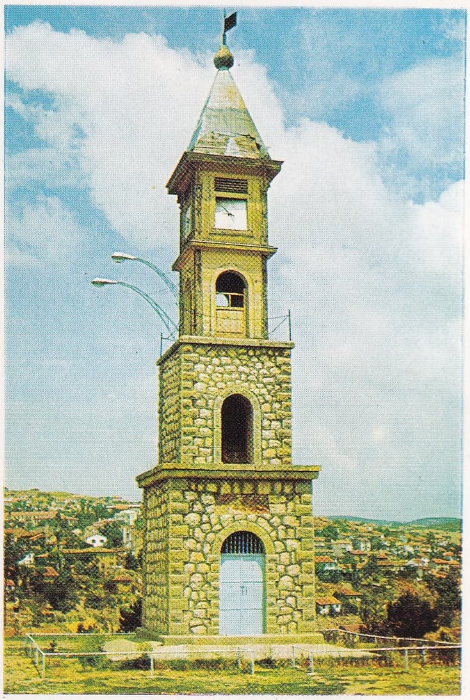

Bilecik saat
kulesi

Bilecik
hükûmet konağı ve
adliye binası

Bilecik'ten
genel
görünüş

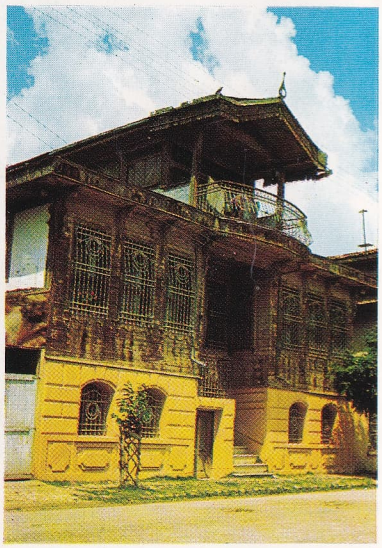

Eski bir
Bilecik
evi

Foto. Hüsnü Gürsel (MEYDAN)

dan da ileri gelebilir; kemik kırıklarından sonra hemen daima, kas veya eklem bozukluklarından sonra çoğu zaman rastlanır. Bereler hiç bir travma olmadan kendiliğinden ortaya çıkabilir; o zaman, damar iç gömleğinin ve plaketlerin zayıflığından ileri gelen firfir hastalığının belirtisi anlamına gelir.

◆ **Bereli** sıf. Beresi olan, hafif yara almış, ezilmiş.

— DEY. *Yaralı bereli,* eli yüzü yara, çürük, çizik v.b. içinde kalmış.

— Jeol. *Bereli çakıl,* yüzeyinde oyuklar bulunan çakıl. Bu oyuklar komşu çakılların sivri kısımlarının bıraktığı izlerdir. (Bu özellik basınç altında farklı çözünme etkisiyle meydana gelir.) [LM]

BERE i. (fr. *béret*). Yumuşak ve sipersiz bir çeşit başlık: *Beresini eğmiş kaşına / Kurban oldum yan bakışına* (kanto).

— Ask. Cumhuriyet ordusunda tank sınıfında bere giyilmesi kabul edilmişti. Ayrıca hava kuvvetlerine bağlı komando birlikleri de mavi renkli bere giyerlerdi. (M)

BERE i. (fars. *bere*). *Esk.* Kuzu.

— ÇEŞ. DEY. *Bere-i âb,* dalga. || *Bere-i dümâderî* (iki analı kuzu), talihli, nazla büyütülmüş.

— Esk. astron. *Bere-i felek,* Hamel burcu. Güneşin 21 martta girdiği burç. (M)

BEREDÂN, Irak'ta bugün yalnız harabeleri bulunan eski bir şehir. Bağdat'ın 23 km kuzeyinde Samarra yolu üzerindedir. Abbasî halifesi Mansur, Bağdat'ı başkent yapmadan önce bir müddet Beredân'da oturdu. Şehir 1300 yıllarında ıssızlaştı ve unutuldu. (M)

BEREFŞAN blş. i. (fars. *berefşân*). Türk musikisinde büyük usul.

— ANSİKL. 32 Zamanlı ve 14 darplıdır. 32/4 Şeklinde yazılır. 32/2 Mertebesine «ağır berefşân» denir. Başta iki tane yürük semai ve sonra çeşitli şekillerde beş tane sofyân'dan yapılmıştır. Vuruşları şöyledir: düm (4), tek (2) + düm (4), tek (2) + düm (4) + düm (2), tek (2) + düm (2), düm (2) + tâ-hek (4) + te (1), ke (1), te (1), ke (1). [M]

BEREHNE veya **BÜREHNE** sıf. (fars. *berehne* veya *bürehne*). *Esk.* Çıplak: *Bu yolda veli kelâmı çok yok / Melbusundan bürehnesi çok* (Ziya Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Berehne (bürehne) - pâ* veya *pâ-berehne (bürehne),* ayağı çıplak: *Halhal be-enf o dilrübâlar / Dâmân be-ser bürehne-pâlar* (Abdülhak Hâmid). || *Bürehne-sâ'id,* kolu çıplak. || *Bürehne-sâk* veya *sâk-bürehne,* baldırı çıplak. || *Bürehne-sîne* veya *sîne-bürehne,* göğsü açık: *Bu câmehâb-ı rebi'îde bir ten-i şîrîn / Ten-i hayat -ârâ / Bürehne-sîne vü sâ'id, bürehne sâk u serin / Bürehne ser tâ pâ* (T. Fikret).

◆ **Berehnegî** veya **bürehnegî** i. Çıplaklık. (M)

BEREHUT, Arap yarımadasının Hadramut vâdisinde çok kötü koku veren derin bir kuyunun adı. İlk islâm söylentilerine göre bu kuyu, kâfirlerin ruhunun yeri sayılır, kötülenir. Kuyunun yakınında Hût peygamberin mezarı vardır; bu mezar, Güney Arabistan halkının ziyaretgâhı haline gelmiş, her yıl şaban ayında ziyaret edilmiştir. (M)

BEREKÂT, Mekke'de hüküm sürmüş birçok şerife verilen ad. **Berekât bin Hasan bin Aclân,** 1406'dan itibaren babasına devlet işlerinde yardım etti. Bu hükümdar devrinde Memlûklerle iyi ilişkiler kuruldu. Memlûk sultanı Çakmak, Mekke'de bir türk garnizonu bulundurdu ve böylece iki taraflı bir idarenin temeli atıldı. Bundan sonra başa **Berekât bin Muhammed** (1497-1525) geçti. Memlûkler devletinin Osmanlılar tarafından yıkılması (1517) üzerine, Berekât bin Muhammed, Osmanlılara da saygı gösterdi ve oğlu eliyle Mekke'nin anahtarlarını Kahire'deki Yavuz Sultan Selim'e gönderdi. Onun ölümünden sonra oğlu **Ebû Numey** şerif oldu. XVII. yy.da Mekke'ye nizamı sağlamak için Magripli Muhammed bin Süleyman gönderildi. O sırada Mekke'de **Berekât bin Muhammed bin İbrahim** bulunuyordu. Berekât, sadece emîr unvanını kullandı, fakat idare Osmanlı imparatorluğunun yetkili memurunun elinde kaldı. (M)

BEREKET i. (ar. *bereket*). Bolluk, gürlük, feyiz: *Çocuk gönlüm kaygılardan azade / Yüzlerde nur, ekinlerde bereket* (Orhan Veli). || Nimet, tanrı vergisi. || *Halk dili.* Yağmur: *Bereket yağıyor.* || Zf. İyi ki, neyse ki, iyi bir tesadüf: *Bereket ancak bir an için öyle düşünmüş* (R.H. Karay). *Bereket araba yolcuları harman olurken birbirimizden ayrıldık* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Bet bereket içinde,* bolluk ve refah içinde. || *Bereket ki (bereket versin, bereket versin ki),* neyse ki, iyi ki, Allah'a şükür ki: *Bereket ki vakti saati gelmiş* (B. Felek). *Fakat bereket versin ki, bu arada yargıç dosyayı ciddiyetle okumuş* (A. H. Tanpınar). || *(Allah) Bereket versin,* genellikle satıcıların ve dilencilerin kullandığı teşekkür sözü. || *Bereket yağmak,* bolluk içinde olmak, yağmur yağmak. || *Beti bereketi kalmamak,* [para, nimet, ürün için] azalmak, eksilmek, eskisi gibi artmamak, çoğalmamak. || *Halil İbrahim bereketi* (İbrahim peygamberi işaretle), bolluk, refah.

— Mit. *Bereket boynuzu,* içinden çiçek ve meyvelerin taştığı, barış ve bolluğu temsil eden boynuz motifi.

◆ **Berekât** çoğl. i. *Esk.* Bolluklar. || Uğurlar, hayırlar.

— ÇEŞ. DEY. *Berekât-ı kelâmullah,* Tanrı kelâmının verdiği feyizler, bolluklar, uğurlar (genellikle topluca edilen dualarda kullanılır): *Barek Allah, berekât-ı kelâmullah kelâmının verdiği* (N. Araz). || *Duası (nefesi) berekâtıyle,* dualarının feyziyle, bolluğu ile: *Zaferlere onun nefesi berekâtını üzerinde duyarak ulaşmıştır* (N. Araz). || *Hak berekât,* «Allah bereket versin» sözünün kısa söylenişi: *Hak berekât! Dedik, cebe indirdik* (Ahmed Rasim).

◆ **Bereketli** sıf. Bolluklu, verimli, feyizli: *Toprakların en bereketlisini sende sürdüm* (C. S. Tarancı). || Kalabalık: *Bereketli aile olduklarını sonradan öğrendim* (Y. Z. Ortaç).

— DEY. *Bereketli olsun! (ola!),* yemek yiyenlere veya mahsul toplayanlara söylenen iyi dilek sözü.

◆ **Bereketsiz** sıf. Verimsiz, çabuk tükenen, kendinden beklenen faydayı sağlayamayan: *Bereketsiz para. Bereketsiz azık.* (M)

BEREKETOĞLU (Vecih), türk ressamı (Rodos 1895). İlk öğrenimini Mısır'da, orta öğrenimini Rodos'ta yaptı. İstanbul'da Hukuk fakültesini bitirdi. Halil Paşa'dan resim dersi aldı (1916-1920). Paris'e gitti ve Jullian akademisinde çalıştı (1922-1923). «Türk Ressamları cemiyeti»ne girdi. Sonradan cemiyet «Güzel Sanatlar birliği» olunca 1968'e kadar bu birliğin başkanlığını yaptı. Eserlerini Güzel Sanatlar birliğinin Galatasaray ve Ankara sergilerinde teşhir etti. Devlet sergilerine, Atina'da, Moskova'da, Bükreş'te, Nice'de açılan sergilere katıldı. (M)

BERELEMEK geçl. ve edilg. f. Hafifçe yaralamak, sıyırmak, çürümek.

◆ **Berelenmek** dönşl. f. [Vücudun herhangi bir yeri için] Bereli duruma gelmek, hafifçe ezilmek, biraz çürümek. (M)

BERENCE (Fred), İsviçre asıllı romancı ve sanat yazarı (Oex şatosu 1889). Çekoslovakya ve İtalya'da seyahat ettikten sonra Paris'te birçok roman yayımladı, daha sonra kendini tamamıyle sanat tarihine verdi. *Raphaël ou la Puissance de l'Esprit* (Raffaello veya Zekânın Gücü) [1936], *Leonardo da Vinci, Ouvrier de l'Intelligence* (Leonorda da Vinci, Zekâ İşçisi) [1938], *Michel-Ange ou la Volonté de Puissance* (Michelangelo veya Kudret İradesi) [1947], *Laurent le Magnifique ou la Quête de Perfection* (Lorenzo il Magnifico veya Yetkinliğin Aranışı) [1949], *La Renaissance italienne* (İtalyan Rönesansı) [1954], *Grandeur Spirituelle du XIX'e siècle Français* (XIX. yy. Fransasının Manevî Büyüklüğü) [1959] gibi eserleri vardır. (L)

BERENDÂHTE sıf. (fars. *berendâhten,* yukarıya kaldırmak'tan *berendâhte*). *Esk.* Yukarıya fırlatılmış. || Üste, yükseğe çıkarılmış: *Eğer Yahya Efendi Sadr-i fetvada kalırsa seni berendahte ettirmesinde şek yoktur* (Naima).

◆ **Berendâz** veya **berendâze** sıf. *Esk.* Yükseğe atan, fırlatan. || Yukarıya kaldıran. || Yok eden.

— DEY. *Esk. Mevani berendaz,* manialari yok eden, engelleri yıkan. (M)

BERENDİ, rus yıllıklarında peçenek ve tork (oğuz) boylarıyle birlikte adı geçen türk boyu. XI. yy.da Güney Rusya bozkırlarında yaşadılar. Berendi boyunun büyük bir kısmı, Peçenekler ile Macaristan'a girmiş ve orada yerleşmiştir. Bu türk boyunun oğuz, peçenek ve kıpçak boylarından hangisine mensup olduğu kesinlikle belirlenmemiştir. XI., XIII. yy.larda yaşamış oldukları bölgelerde birçok coğrafî ad bıraktılar. Rusya'da Vlâdimir ilinde büyük bir bataklık bu adı taşır. Anadolu'da, XVI., XVII. yy.lara ait bazı yerleşme belgelerinde Berendi aşiretine rastlanmaktadır. Bugün biri Antalya'da, diğeri Konya'da Berendi adlı iki köy vardır. (M)

BERENGARİO I (öl. Verona 924), İtalya kralı (888-924). Roma-Germen imparatoru (915-924), Friuli markisi Everardo ile Roma-Germen imparatoru Dindar Louis'nin kızı, Gisela'nın oğlu. 923'te Piacenza'da, Burgonya kralı Rodolfo II'ye yenildi ve öldürüldü. (L)

BERENGARİO II (öl. Bamberg 966), İtalya kralı (950-961). İvrea markisi Adalberto II ile Berengario I'in kızı Gisela'nın oğlu. Rakibi İtalya kralı Ugo, daha sonra da Kutsal Germen imparatoru Büyük Otto ile savaştı; Otto onu tahttan indirdi ve Bamberg şehrinde göz hapsinde tuttu. (L)

BERENGARİO (İacopo), **Berengario di Carpi** de denir. İtalyan anatomi bilgini (Modena yakınında Carpi 1470'e doğr.-Ferrara 1550). İnsan türünde rahmin tek oyuktan meydana geldiğini ilk olarak o öğretti. Kendinden önceki anatomi bilginleri hayvanlar üzerinde yaptıkları gözlemler yüzünden yanılmış ve insanda rahmin çift oyuktan meydana geldiğini ileri sürmüslerdi. Anatomi eserlerine resim koyma usulünü soktu. Kendi de böyle resimli bir anatomi kitabı hazırladı: *İsagogae Breves Perlucidae et Uberrimae in Anatomiam Corporis Hummani ad Suorum Scholasticorum Preces Editae, Cumaliquot Figuris Anatomicis* (İnsan Bedeninin Anatomisine Kısa, Çok Açık ve Çok Verimli Bir Giriş) [1514]. (L)

Berengir, XIII. yy.da manzum halk masalı. Adının Guérin olduğundan başka hiç bir şeyi bilinmeyen biri tarafından yazıldı. Karısı tarafından zalimce alaya alınan, kabadayı taslağı, korkak bir şövalyenin hikâyesidir. (L)

BERENGUELA (1165-1230), Navarra prensesi, kral Sancho VI'nın büyük kızı. 1191'de İngiltere kralı Aslan Yürekli Richard ile evlendi. (L)

BERENGUELA (1181-1244), Castilla kraliçesi (1217), kral Soylu Alfonso VIII ile Leonor de İngiltera'nın büyük kızı, 1194'te Roma-Germen imparatoru Friedrich I Barbarossa'nın oğlu Konrad von Schwaben ile evlendi. Ancak bu evlilik zifafa kadar varmadı ve Berenguela 1197'de amca oğlu Leon kralı Alfonso IX ile evlendi; yakın akraba olmalarından dolayı ondan da ayrılmak zorunda kaldı. 1214'te Castilla naipliğine getirildi; 1217'de kardeşi Enrique I'den sonra Castilla tahtına otur-

BERGAMO

Foto. *MEYDAN arşivi, Alinari (LAROUSSE)*

BERGEN, genel görünüş

du, çok geçmeden, pek iyi yetiştirdiği büyük oğlu Fernando III (sonradan azizler arasına alındı) lehine tahtı terk etti. (L)

BERENGUELA Barcelona'lı (Barcelona 1108-1149), Barcelona kontu Ramon Berenguer III'ün kızı. 1128'de Castilla kralı Alfonso VII ile evlendi ve 1139'da Toledo'yu Murabıtlara karşı cesaretle korudu. (L)

Émile BERGERAT

BERENÎ (Ziyaeddin), İslâm bilgini (1285-?). Tarih-i Firuzşâhî *(Firuzşahlar Tarihi)* adlı eserin yazarı. Bu eserini yetmiş yaşındayken yazmağa başladı. Delhi hükümdarlarından Gıyaseddin Balban'ın tahta çıkışından (1265) Firuz Şah'ın saltanatının 6. yılına kadar (1357) geçen olayları ele alır. Firuz Şah devrini (1351-1388) 101 bölüm olarak tasarlamıştı, fakat ancak 11 bölümünü bitirebildi. (M)

Bérénice, Racine'in trajedisi. 21 Kasım 1670'te Hotel de Bourgogné tiyatrosunda oynandı. Racine konuyu Suétone'un şu birkaç sözünden aldı: «Kraliçe Bérénice'i büyük bir aşkla seven ve söylentiye göre kendisine evlenmek için söz veren Titus, kendi isteğine de Bérénice'in isteğine de karşı olarak imparatorluğun ilk günlerinde onu Roma'dan geri gönderdi. Bu tarihî veriye, Racine bir kişi daha ekledi: bu, umutsuz bir aşkla Bérénice'e bağlı, doğulu prens Antiochos'tur. Racine'in bu oyundaki sanatı, trajedinin beş perdesinde de sadece tutkunun işlemesidir. Bu sırada Corneille *Tite et Bérénice*'i oynatmaktaydı. Bu rekabet tarihçiler için çözülmesi güç bir sorun ortaya koyar: söylentiye göre bu konuyu Racine'e ingiltere prensesi Henriette salık vermişti. Racine'in düşmanları da Corneille'i aynı konu üstüne bir trajedi yazmağa zorladılar. (L)

BERENİKE. Esk. coğ. Anadolu'da Kilikya bölgesinde Kelenderis'in (Gilindire, İçel ili) doğusunda bir şehir. (M)

BERENİKE. Esk. coğ. Kyrenaika'da şehir. Büyük Sirt'in doğu ucunda. Ptolemaios III'ten beri buraya bu ad verildi. Bugün *Bingazi*. (L)

BERENİKE. Esk. Coğ. Troglodytike ülkesinde Eskiçağ şehri, bugünkü *Ras Benas* yakınında, Kızıldeniz kıyısında. Helenistik çağda faal bir liman idi. Yakınında Mısır kralları tarafından işletilen zengin zümrüt madenleri. (L)

BERENİKE, iki yahudi prensesinin adı. Biri Costobare ile Salome'nin kızı, Büyük Herodes'in kız kardeşi. İlk iki kocası Aristobulos ve Theudion öldürüldü; üçüncü kocası Arkhelaos ile Roma'ya yerleşti ve orada öldü. —Öteki prenses, kral Herodes Agrippa I'in kızı ve kral Agrippa II'nin kız kardeşi, birbiri ardına çeşitli kimselerle evlendi. Aziz Paulus, 59'da Kaisareia'da savunmasını onun ve kardeşi Agrippa'nın önünde yaptı. Kudüs kuşatmasından sonra (70) güzelliğine hayran kalan Titus, onu Roma'ya götürdü ama Romalılar'ın hoş karşılamayacağından korkarak evlenmekten vaz geçti. (L)

BERENİKE, Ptolemaios ailesinden birçok mısırlı prensesin adı.

— BERENİKE I, Ptolemaios I Soter'in ikinci karısı (M.Ö. IV. yy.sonu), kocasının ilk evliliğinden olan oğulları aleyhine, kendi oğlu Philadelphos'u veliaht seçtirmeyi başardı. —BERENİKE II, Kyrene'li Magas'ın kızı, Antigonos Gonatas'ın kardeşi Démétrios'u öldürttü, Ptolemaios Euergetes ile evlendi ve M.Ö. 221'de kendi oğlu Ptolemaios Philopator tarafından öldürüldü. Savaşa giden kocasının sağ salim dönmesini sağlamak için saçlarını Afrodit'e adamıştı. Sunulan adak saç buklesi, tapınaktan kaybolunca, gökbilimci Konon, onun yıldız şekline girdiğini ileri sürdü ve bir burca bu adı verdi ve Kallimakhos'un yazdığı ve Catullus'un yorumladığı *Berenike'nin Saçı* adındaki şiir, bu olaydan esinlendi. —BERENİKE III, (278'e doğr.), Ptolemaios Lathyros'un kızı, amca oğlu Ptolemaios Aleksandros II ile evlendi, sonradan kocası tarafından öldürtüldü. —BERENİKE IV, Ptolemaios Auletes'in kızı; babası bir yolculuğa çıkmışken patlak veren isyandan sonra kraliçe oldu; kocası Seleukos'u boğdurdu ve Kappadokia'lı Arkhelaos ile evlendi. M.Ö. 55'te kapkaçlıkla tahtı ele geçirmenin cezası olarak babası tarafından öldürtüldü. —BERENİKE, Ptolemaios Philadelphos'un kızı, Suriye kralı Antiokhos II ile evlendi ve Antiokhos'un boşadığı karısı Laodike'nin emriyle öldürüldü (M.Ö. 246). [L]

Berenike'nin saçı (lat. *Come Berenices*), Çoban ve Aslan takımyıldızları arasında bulunan, kuzey gökküresinin küçük takımyıldızı. Bunun şekli 4. ve 6. kadirden az parlak 20 kadar yıldızdan meydana gelmiştir. Mısır kralı Ptolemaios Euergetes'in karısı Berenike, kocası bir savaşı kazanmış olarak dönerse, saçlarını kesmeği ve onları Afrodit'e sunmağı vaat etti; fakat bu fedakârlığın ertesi günü, saçlar tapınaktan kayboldu. Gökbilimci Kanon, tanrıların, kraliçenin saçlarını gökyüzünde hakikî yerine koyduğunu söyleyerek, yeni keşfettiği yedi yıldızlı bir takımyıldıza «Berenike'nin saçı» adını verdi. (L)

BERENSON (Bernhard), İngilizce yazan sanat yazarı, Litvanya asıllı (Vilnius yakını 1865-Floransa 1959). Boston ve Harvard'da, William James'in yanında öğrenim gördükten sonra, Berlin ve Paris üniversitelerinde dersleri izledi; 1920'de Floransa'ya yerleşti. Görüşleri resim ve genellikle batı sanatları tarihini önemli ölçüde zenginleştirdi. Bunları birçok eserinde açıkladı: *Venetian Painters of the Renaissance* (Rönesansta Venedik Ressamları) [1894], *The Italian Painters of the Renaissance* (Rönesansta İtalyan Ressamları) [1931]. *Sassetta* [1946]. Tarihçi olduğu kadar da estetikçi olan Berenson için sanat, ortam veya zamanla bağımlı değildir; kendi kendine yeterlidir. Sanat bir dildir ve resmin «dokunsal değerler»i, resme bakanın sanatçıyle ilişki kurmasını hattâ işbirliği yapmasını sağlar. Berenson, *Esquisse Pour un Portrait de Soi-même* (Kendi Portresi İçin Taslak) [1955] adlı eserinde otobiyografisini yaptı ve öğretisinin ana çizgilerini açıkladı. (L)

BERENT (Waclaw), polonyalı romancı (Varşova 1873-ay.y. 1941). Henüz Zürich üniversitesi biyoloji öğrencisiyken *Profesyonel* (1898) adlı, fabrika ortamını tasvir eden romanıyle yazarlığa başladı. Sanatta ve edebiyatta yolların sapıtmış olanları alaya alan bir eser *(Prochno* [Çürümüş Odun] 1903), aristokrat ve burjuvaların toplantı salonlarını yeren bir hiciv *(Ozimina* [Güz Buğdayı] 1900) yazdı. Bu hiciv şiddetli tartışmalara yol açtı. En önemli eseri *Zywe Kamienie* (Yaşayan Taşlar) [1918], eskiyi ustaca taklit eden bir dilde Ortaçağın hayalî bir biçimde canlandırılmasıdır. (L)

BERENY (Robert), macar ressamı (Budapeşte 1887). 1905'te Paris'te Jean Paul Laurens'in öğrencisi, Cézanne'ın ve Van Gogh'un etkisi altında kaldı. Yurduna dönünce (1928) Güzel Sanatlar okulunda öğretmen oldu ve Macaristan'da ekspresyonizmi temsil etti. (L)

BERESFORD (John Davys), ingiliz yazarı (Peterborough yakınında Castor 1873-Bath 1947). Önce mimarlık yaptı, 1906'ya doğru gazetecilik hayatına atıldı. Romanda parlak felsefî fantazilerle *(The Hampdenshire Wonder* [Hampdenshire Hârikası], 1911; *Oisons* [Kuş Beyinliler], 1913) başladı; sonra bir dizi yazı-otobiyografi yazdı. Bunlarda acı bir gerçekçilik, bazen de isyancı bir hava görülür: *The Early History of Jacob Stahl* (Jacob Stahl'ın Gençlik Yılları) [1911]; *A Candidate for Truht* (Gerçeğe Bir Aday) [1912]; *The Invisible Event* (Görünmez Olay) [1915]. Daha sonra Freud'cü psikanalizle uğraşan romana yöneldi: *Love's Illusion* (Aşk Kuruntusu) [1930]; *Strange Rivel* (Garip Hasım) [1940]. Üslûbu yer yer savruk, edebî kültürü eksik, beğenisi düşüktür, ama anıları canlandırmada çok başarılıdır. (L)

BERESFORD (William CARR, vikont), britanyalı general (1768-Bedgebury, Kent 1854). Askerlik yeteneğini Mısır'da, Güney Amerika'da (Buenos Aires'in zaptı, 1806) ve özellikle İspanya savaşında gösterdi. Bu son savaşta Portekiz ordusunu büyük bir başarıyle yeniden kurdu. (L)

BEREŞ i. (ar. *bereş*, alacalık, beneklilik). *Esk.* Tırnaktaki beyaz leke. ‖ At derisindeki beyaz lekeler. ‖ Abraşlık. (M)

BERETE i. Bk. BARATA.

BERETTA (Caterina), italyan kadın dansçısı (Milano 1839-ay.y. 1910). Scala Dans okulunu bitirir bitirmez tekniğiyle dikkati çekti. 1855'te Paris operasına girdi ve Verdi'nin *Sicilya Akşamları* operasının baleleri nde dans etti, Milano Scalası'nda Lucien Petipa ile birlikte zamanın büyük balelerinde *(Egmont Kontesi, Kuzey Semiramisi)* oynadı. Daha sonra, dans öğretmeni olarak dünya çapında ün yaptı. (L)

BEREZİN (İlya Nikolaeviç), rus şarkiyatçısı ve türkoloğu (Perm 1818-Petersburg 1896). Kazan Üniversitesi Tarih ve Filoloji bölümlerini bitirdi (1842). Kendi etüt alanı ile ilgili ülkelerde üç yıl kaldı ve bu seyahatin bilimsel sonuçlarını Kazan üniversitesi dergisinde yayımladı. 1846'da aynı üniversitenin Türk Dilleri kürsüsü profesörlüğüne tayin edildi. «Türk Lehçeleri Sistemi» ve diğer önemli eserlerini Kazan'da yayımladı. 1875'te Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri kürsüsüne tayin edildi. Önemli çalışmalarının başında Reşidüddin'in *Cami-üt-Tevarih*'inin metin ve rusça tercümesini yayımlaması gelir. Cuci ulusunun iç teşkilâtına dair doktora tezi de uzun yıllar bilimsel değerini muhafaza etmiştir. Türkçeden başka Arapça, Farsça ve Moğolca üzerine de eserleri vardır. (M)

BEREZİNA, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) ırmak. Dnieper'in kolu; 587 km.

— Tar. Kasım 1812 sonunda, Napolyon'un büyük ordusunun kalıntıları, birdenbire buzları çözülen Berezina kıyılarında üç rus ordusuyle çevrildi. Napolyon, seçilen geçit noktası hakkında düşmanı yanıltarak, ırmağın üzerine iki seyyar köprü yaptırdı; general Eblé'nin köprücüleri yirmi dört saat gece gündüz (25-26 kasım) buzlu sular içinde çalıştılar. Çoğu öldü, fakat Fransızlar, sadece yürüyemeyecek durumda olanları Rusların eline bırakarak ırmağı geçebildiler (27-29 kasım). [L]

BEREZNİKİ, S.S.C.B.'de (R.F.S.S.C.) şehir. Kuzey Ural'da; 106 000 nüf. Berezniki, Solikamsk ile birlikte, sovyet kimya sanayiinin kombinalarındandır (amonyak, soda, asitler). Soda ve potasyum yataklarından yararlanır. Tabiî gaz. (L)

BEREZOWSKİ, rus devrimcisi (Polonya 1849'a doğr.). 1865'e doğru Paris'e geldi, makine işçisi oldu. 1867 Sergisi sırasında Aleksandr II'ye tabanca ile ateş etti, isabet ettiremedi. Ağır ceza mahkemesinde, Emmanuel Arago tarafından savunulmasından sonra yirmi yıl kürek cezasına mahkûm oldu. (L)

BERF i. (fars. *berf*). *Esk.* Kar: *Güneş açsa berfin dahi dahmesin / Felek güş ederdi lâkin nağmesin* (İzzet Molla). *Ezhâr-ı bahârın yerine berf-i sefîdi / Elhan-ı tuyurun yerine samt-ı ümidi* (Cenab Şahabeddin). *Beyâz-ı berfi sevâd-ı leyâle mezcediniz* (Tevfik Fikret).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Berfâb,* karlı soğuk su. ‖ *Berf-âlud,* kara bulaşmış. ‖ *Berf-dân,* buzhane, karlık. ‖ *Berfdâr,* karlı. ‖ *Berf-nâk,* yaz kış karlı olan yer. ‖ *Berfpâre,* kar parçası: *Su berf-pâreler ki doğrusu üşütmüyor beni* (T. Fikret).

◆ **Berfîn** sıf. Kardan, karla yapılmış.

— DEY. *Esk. Şir-i berfîn,* kar gibi beyaz süt: *Şîr-i felek oldu şîr-i berfîn / Dendânı yerinde idi pervîn* (Galib Dede). [M]

BERG veya **BERK** i. (fars. *berg*). *Esk.* Yaprak.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Berg-bid* veya *berg-i bid,* söğüt yaprağı. Söğüt yaprağı biçiminde olan süngü ucu. ‖ *Berg-dar,* yapraklı.

Bérénice ve Berenike (fotoğrafları 294. sayfada)

Foto. Aerofilm-Library, Benque (LAROUSSE)

Geçimi iyi olan. || *Berg-gâh*, saman sapı. || *Berg-riz* veya berg-rizan, (yaprak döken), yaprak dökümü, sonbahar. *Bir bâd-ı berg-riz ile titrerdi lâneler* (Hüseyin Siret). İhtiyarlık hali. || *Berg-i çeşm*, göz kapağı. || *Berg-i diraht*, ağaç yaprağı: *Nam ü nişane kalmadı fasl-ı bahardan / Düştü çemende berg-i diraht itibardan* (Baki). || *Berg-i gül*, gül yaprağı. || *Berg-i hazan*, sonbaharda sararıp düşen yaprak: *Zeminde berg-i hazan titriyordu pürheyecan* (Cenab Şahabeddin). || *Berg-i sebz* veya *berg-i ter*, yeşil yaprak. Hediye. || *Berg ü bar (berg ü ber* veya *berg ü neva* veya *berg ü sâz)*, sermaye, mal, geçinecek şey, yiyecek içecek: *Berg ü barım hep perişan oldu gayret uğruna* (Ziya Paşa). || *Berg ü şah*, dal budak || *Bî-berg ü neva*, elinde avucunda bir şey olmayan, fakir: *Âşık-ı müflis-veş olurlardı bî-berg ü neva* (Üsküdarlı Hakkı). || *Gül-i sad-berg*, yüz yapraklı gül.

— Süs. *Berg-i halkârî*, altın yaldızlarla işlenmiş, halkâr motifi. || *Berg-i ıtrî*, çini ile yapılan süslemecilikte kullanılan, kenarları tırtıllı büyük yaprak motifi. (M)

BERG (Alban), avusturyalı besteci (Viyana 1885-ay.y. 1935). Anton ve Webern gibi, Schönberg'in öğrencisi oldu (1904-1910). İki operası vardır: *Wozzeck* (1914-1921) ve *Lulu* (1928-1935). Lulu adlı eserin çalgı düzeni tamamlanmamıştır. Eserleri: şarkı ve piyano için yedi melodi (1905-1907) [1928'de orkestraya uygulandı]; piyano için sonat (1908) [1928'de orkestraya uygulandı]; şarkı ve piyano için dört melodi (1908-1909); telli çalgılar için bir dörtlü (1910); şarkı ve orkestra için beş melodi (1912); orkestra için üç parça (1914); keman, piyano ve on üç nefesli çalgı için oda konçertosu (1923-1925); telli çalgılar dörtlüsü için *lirik süit* (1925-1926); Beaudelaire'in şiirleri üzerine konser havası; *Şarap* (1929); keman konçertosu *Bir Meleğin Anısına* (1935); Schönberg gibi, A. Berg de 1909'da, klasik ton fonksiyonlarını bıraktı ve 1926'da oniki ses tekniğini kabul etti. (L)

BERG (Christen Poulsen), danimarkalı siyaset adamı (Fjaltring 1829-Kopenhag 1891). 1865'te milletvekili, «halkın kendi kendisini idare etmesi» akımının lideri oldu. 1883'te meclis baskanı seçildi ve Estrup hükûmetiyle mücadele etti. (L)

BERG (Fedor Fedoroviç kontu), rus generali (Livland'da Sagnitz 1794-Petersburg 1874). Almanya'da (1813), Fransa'da (1814), Kırgızlar'a (1822 ve 1824) ve Türkiye'ye karşı (1828-1829) savaştı. 1830-1831 Leh isyanının bastırılması sırasında çok sert davrandı. Piyade generali oldu (1843), kendisine Nicolay I. tarafından, Viyana'da ve Berlin'de siyasî görevler verildi; 1856'da kont oldu, ondan sonra, tuğgeneral olarak, için için hazırlanmakta olan isyanı gözlemek üzere Polonya'ya gönderildi. Orada ruslaştırma planını zorla uygulamaya başladı. Patlak veren isyanı (1863) zalimce bastırdı. (L)

BERG (Lev Semyonoviç), sovyet tabiat bilgini ve coğrafyacısı (Besarabya'da Benderab, 1876-Leningrad 1950). Moskova Fen fakültesinde balık bilimi profesörü. 1940'ta Coğrafya derneğine başkan, 1944'te S.S.C.B. Bilimler akademisine üye oldu. S.S.C.B.'nin iklimine, bitkilerine, doğal bölgelerine ve coğrafya tarihine dair pek çok incelemesi vardır. (L)

BERG (Ludvig), danimarkalı tabiat bilgini (Kopenhag 1824-ay.y. 1909). Yumuşakçaların karşılaştırmalı anatomisi üstüne yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. (L)

BERGA. Esk. coğ. Trakya'daki Amphipolis'e 35,52 km uzaklıkta bir şehir. Strabon'a göre Bisaltlar'a, Ptolemaios'a göre de Odomantlar ülkesine bağlı idi. (M)

BERGAİGNE (Abel), fransız dil bilimci ve şarkiyatçısı (Vimy 1838-Alpes'lerde Grave yakını 1888). Eserleri: *le Bahmini Vilasa*, Sanskritçe metin ve çeviri (1872); *la Religion Vedique d'Après les Hymnes du Rig-Veda* (Rig-Veda İlâhilerine göre Veda Dini) [1877-1883]; *Naganananda*, Sanskritçe tiyatro eseri (1879); *Les Inscriptions Sanscrites du Cambodge* (Kamboç'un Sanskritçe Yazıtları) [1882]; *Chronologie de l'Ancien Royaume Khmer* (Eski Khmer Krallığının Kronolojisi) [1884]; *Sakuntala*, Kalidasa'nın tiyatro eseri, P. Lehugeur ile birlikte Fransızca'ya çeviri (1884); *Manuel pour Etudier la Langue Sanscrite* (Sanskritçe Öğrenimi İçin El Kitabı) [1884]. (L)

BERGAMA, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe merkezi; 24 121 nüf. Bakırçay etrafında yer alan ovanın kuzeyinde, Akropol tepesinin (331 m) eteğindedir. Bu tepe Bakırçay'a kuzeyden karışan Kestel çayı (eski Ketyos) ile Bergama çayı (eski Selinos) vâdileri arasındadır. Güney yamacı da ovaya doğru dik bir şekilde iner. Bugünkü şehir kısmen ovada kısmen de gerideki yamaçlar üzerinde yayılır. Şehrin merkezî kısımlarında (Hükûmet meydanı önü) 60 m olan yükseklik, kuzeydoğu ve kuzeybatıya doğru artarak bazı kesimlerde 95 m'yi bulur.

Bergama suyu şehri iki kısma ayırır. Bu suyun kuzeydoğusunda şehrin eski kısmı bulunur. Büyük kısmını meydana getiren ve Bergama vâdisinin batısında kalan kesim, gittikçe gelişmektedir. Bergama, Bandırma-Manisa demiryolu üzerindeki Soma istasyonuna 45, Ege denizi kıyısındaki Dikili iskelesine ise 29 km uzaklıktadır. Şehir, ayrıca İzmir'e de 108 km'lik bir yol ile bağlıdır. Pamuklu dokuma, zeytinyağı, çırçır, un, buz fabrikaları, küçük atelyeler.

— *Bergama ilçesi*, Bakırçay vâdisinin aşağı kesimi ile bunu kuzeyden ve güneyden kuşatan dağlık alanların bir kısmını içine alır; 82 373 nüf; 1 688 km² yüzölç. Merkez bucağından başka Göçbeyli, Kozak, Turanlı, Yuntdağ ve Zeytindağ adlı bucakları ve 119 köyü vardır.

● *Tarih*. Bergama'nın kuruluşu, Ege medeniyetinin başlangıcına ait efsanelere karışacak kadar eskidir. Bir efsaneye göre Neoptelemos ile Andromakhe'nin oğlu Pergamos Teutrania kralı Areios'u öldürdükten sonra, ele geçirdiği şehre adını verdi. Başka bir efsaneye göre ise, Teuthrania kralı Grynos, bir savaşta Pergamos'tan yardım istedi, savaşı kazandıktan sonra kurduğu iki şehirden birine savaş arkadaşının şerefine *Pergamon* adını verdi.

Bergama ile ilgili ilk tarihî kayıt Ksenophon'da geçer. Ksenophon, *Anabasis* (Onbinlerin Dönüşü) adlı eserinde başında bulunduğu orduyu Doğu Anadolu'dan Yunanistan'a getirirken Bergama'da konakladığını bildirir. Burada Persler'in himayesi altında hükümdarlık eden Gongylos I'in dul karısı Hellas'a misafir oldu ve kraliçenin arzusu üzerine Bergama akropolis'indeki kaleyi pers satrapı Asidates'ten aldı (M.Ö. 399). M.Ö. 362'de, Mysia valisi Orontes, Batı Anadolu satraplarını Perslere karşı ayaklandırdı, kendisi Bergama kalesine çekildi ve ancak M.Ö. 354'e kadar kalede tutunabildi. Pers kralı Artakserkses'in yaklaşması üzerine şehri Perslere teslim etti. Bütün bunlardan Bergama'da uzun zaman Persler tarafından haraca bağlanan yunan tiranlarının hüküm sürdüğü anlaşılıyor. Granikos (Bigaçay) savaşıyle (M.Ö. 334) Bergama, İskender'in hâkimiyeti altına girdi. İskender Bergama'yı evlilikdışı oğlu Herakles ve annesi Barsine'ye verdi. Büyük İskender'in ölümünden (M. Ö. 323) sonra bir süre Antigonos'un eline geçen Bergama, İpsos savaşından sonra (M.Ö. 301) Trakya hükümdarı Lysimakhos'a düştü. Lysimakhos, bu kalenin stratejik önemini kavrayarak burasını askerî bir üs haline soktu, devlet hazinesini buraya getirdi ve hazinenin korunmasıyle Philetairos adında Paflagonya'lı bir subayı görevlendirdi. Lysimakhos'un ölümünden sonra Philetairos (M.Ö. 283-263), görünüşte Seleukos I'e tabi, gerçekte ise bağımsız bir devlet kurdu. Philetairos'un halefi ve yeğeni Eumenes I (M.Ö. 263-241); gittikçe kuvvetlendi ve Suriye kralı Antiokhos II'yi Sardes yakınında yendi. Böylece genç Bergama devleti Seleukoslar'dan büsbütün ayrıldı. Gerek Eumenes I, gerek halefi Attalos I (M.Ö. 241-197), takip ettikleri uzun görüşlü, aynı zamanda atılgan siyaset ve Galatlara karşı yaptıkları başarılı seferler sayesinde Kuzeybatı Anadolu'daki bütün Yunanlıların sevgisini kazandılar. Bergama'nın en parlak devri Eumenes II (M.Ö. 197-159) zamanına rastlar. Ölümünden sonra kardeşi Attalos II (M.Ö. 159-138) tahta geçti. Fakat halefi ve yeğeni Attalos III (M.Ö. 138-133) krallığını bir vasiyetnameyle Romalılara bırakınca sehir, Roma'nın himayesinde, muhtar bir idareye kavuştu. Romalılar, Bergama devleti topraklarında «Asia» adıyle yeni bir eyalet kurdular. Ephesos bu eyaletin başkenti oldu. Roma-Pontos savaşı sırasında eyaletin diğer şehirleri gibi, Bergamada Mithradates VI'ya boyun eğdi. Sulla, Mithradates'i yenince, Bergama'nın muhtariyetini kaldırdı. Bu durum M.Ö. 46-44'e kadar devam etti. Sezar ile Pompeius, Octavianus ile Antoninus arasındaki savaşların Bergama'nın geleceği üzerinde etkisi oldu. Philippi Meydan savaşından (M.Ö. 42) sonra imparatorluğun doğu kısmını alan Antoninus, bir süre Bergama'da kaldı ve Aleksandreia (İskenderiye) kütüphanesinin yok oluşundan şikâyet eden Kleopatra'ya Bergama kütüphanesinden 200 000 cilt kitap hediye etti. Actium zaferiyle (M. Ö. 31) Bergama için dört yüzyıllık bir barış ve refah devresi açıldı. Bergama'nın birçok sanat eserinin Roma'ya götürülmesini emreden Neron hariç, özellikle Antonius Pius, Hadrianus, Traianus, Marcus Aurelius, Septimus Severus ve Caracalla, Bergamayı büyük ölçüde imar ettiler. Bergama'da Hıristiyanlık oldukça erken yerleşti. Diocletianus'un (284-305) Asia eyaletini daha küçük eyaletlere parçalamasıyle Bergama «Yeni Asia» eyaletine bağlandı. Büyük Theodosius (379-395) zamanında bu eyalette bulunan dört «metroplis» ten biri Bergama idi. Roma imparatorluğu ikiye bölününce Bergama için alçalış devri başladı. Bizans devrinde Ephesos başpiskoposluğuna bağlandı..

VII. yy.da burada kalabalık bir Ermeni göçmen kolonisi bulunuyordu. Bergama 716'da Araplar'ın istilâsına uğradı. Araplar şehri tahrip ettikten sonra akropolis kalesinde bir yıl kaldılar. Leon III (717-741) zamanında, yeni kurulan askerî eyalete katıldı. Friedrich Barbarossa'nın kumanda ettiği üçüncü Haçlı orduları Bergama'dan da geçtiler (1189). Manuel Komnenos I (1143-1180) ile yeni bir kalkınma devri başladı. İsaakios Angelos II (1185-1195) Bergama'yı metropolitlik merkezi yaptı. Bizans imparatorluğu paylaşıldığı zaman (1204), Bergama ile birlikte Neokastro eyaleti de Bizans-Latin imparatorluğuna verildi, fakat Frenkler buraya hiçbir zaman sahip olamadılar. Bergama daha sonra Karesioğulları'nın eline geçti (1306), Balıkesir'den sonra, Karesi beyliğinin ikinci önemli merkezi oldu. Bergama emîri Yahşi Hanın ölümünden (1341) sonra Osmanlılar şehri işgal etmişlerdi. Bundan sonra şehir, uç kalesi olarak taşıdığı önemi kaybetti. Ankara savaşından sonra (1402), Timur, Bergama'yı da yagma etti. XIV. ve XV. yy.da Bergama kalkındı ve Bakırçay ovasında genişlemeğe başladı. Şehirde camiler, medreseler ve birçok bina yapıldı. 1919'da yunan işgaline uğradı, fakat 1922 eylülünde geri alındı ve Yunanistan'dan gelen türk göçmenleriyle iskân edildi.

● *Arkeoloji, Araştırmalar ve kazılar*. Alman mühendislerinden K. Humann'ın Bergama'da yaptığı kazıda bulduğu Zeus sunağına ait bazı yüksek kabartmaları Berlin'e göndermesi üzerine 1878'de Berlin müzeleri adına Bergama akropolünde büyük çapta arkeolojik kazılara başlandı. 1886'ya kadar devam eden bu kazılarla Zeus sunağı, Athena tapınağı, Traianeum, 1900-1914 arasına rastlayan ikinci büyük çalışma devresinde; agora, Attalos'un evi gibi büyük yapılar meydana çıkarıldı. 1927'de başlayan üçüncü devre kazıları 1938'e kadar devam etti. Bu devrede özellikle, asklepieicn ve kızıl avluda çalışıldı. Bugün, Prof. Hauptmann başkanlığında yapılmakta olan Bergama kazılarında, K. Humann, A. Conze, R. Bohn, W. Dörpteld, H. Knaekfuss, P. Schazmann, Th. Wiegand gibi devirlerinin tanınmış arkeolog ve mimarları çalışmışlardır.

Akropolis'te ele geçen iki taş balta buranın tarihöncesi çağlardan beri bir oturma yeri olduğunu göstermektedir. Bergama'daki yapıların hemen hepsi Helenistik ve Roma devrine ait yapılardır.

Helenistik çağ. Bu çağa ait yapıların başlıcaları: *Saray*, Bergama şatosunun en yüksek yerini kaplar. İki ucunda askerî binalarla (Arsenaller), sınırlandırılmıştır. Bir köprüyle Bergama'nın resmî tapınağı olan *Athena Palias Nikephoros* tapınağının etrafındaki galerilere ve kütüphaneye bağlanır.

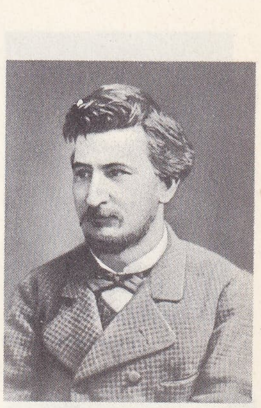

Aristide BERGÈS

Friedrich BERGIUS

İngmar BERGMAN

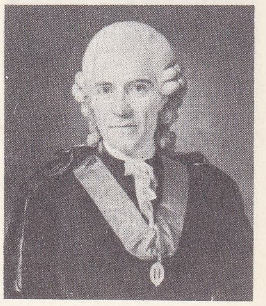

T. O. BERGMAN
Lorentz Pasch tarafından
(Uppsala üniversitesi)

Foto. Popeteries de France, Wide-World, X, Svenska port. nat. museum (LAROUSSE)

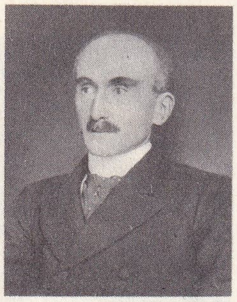

Henry BERGSON

Jeanne H. Bergson'un resmi (Cabinet des Estampes, Paris)

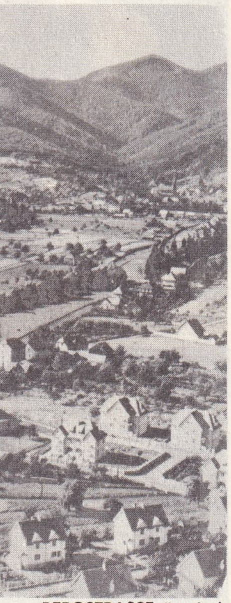

BERGSTRASSE üzerinde Cernay

Athena tapınağı. Athena, akropolis'in koruyucusu sayıldığından daha Philetairos zamanında M.Ö. III. yy.ın başında bu tanrıça için şehrin seçme bir yerinde tapınak yapıldı. Tapınağın alanı Eumenes II devrinde çift katlı sütunlu galerilerle çevrildi. Kazılar sırasında bulunan birçok parça Berlin'e taşınarak Pergamon Museum'da aslına uygun bir şekilde restore edildi. Özellikle korkuluk levhaları üzerindeki kabartmalar çok ilgi çekicidir.

Kütüphane. Athena tapınağının kuzey galerisine bitişik olan kütüphanede 200 000 tomarlık eser saklanıyordu. Bu eserler M. Antoninus tarafından İskenderiyeye gönderilmişti. Parşömen adlı kâğıt ilk defa bu kütüphane için yapılmıştır.

Tiyatro. Athena tapınağının batısında dik bir yamaca yaslanmıştır. 10 000 seyirci alabilecek büyüklüktedir. Bu tiyatro, bugüne kalan Eskiçağ tiyatrolarının en diklerinden biridir. Tiyatronun 80 oturma sırası vardır.

Zeus sunağı. Bergama'nın en güzel eseri olan bu anıt Eumenes II tarafından tiyatronun güneyindeki bir alanda yapılmıştır. Planı kare şekilndedir. Beş basamaklı bir podium üzerinde iki kat halinde yükselir. Bugün Bergama akropolisinde sunağın yalnız temelleri görülebiliyor. Üst kısımlara ait mimarlık ve heykeltıraşlık kalıntılarının pek çoğu vaktiyle Berlin'e taşınmış ve özel olarak yapılan Pergamon Museum'da (Bergama müzesi) adına uygun olarak restore edilmiştir.

Yukarı agora. Zeus sunağının güneyindeki alçak terasta kurulmuştur. Alanın etrafı dor üslûbunda portiklerle çevrilidir. Kuzeybatıda küçük fakat çok zarif bir agora tapınağı vardır.

Demeter tapınağı. Orta şehirde dik bir yamaçtadır. İlk yapı, krallığın kuruluşundan az sonra trahit taşından ion üslûbunda inşa edilmiş, sonradan M.Ö. II. yy.da büyütülerek değiştirilmiştir.

Gymnasiumlar. Birbirinden farklı yükseklikte bulunan üç teras üzerinde kurulmuştur. Terasların eni aşağıdan yukarıya artar. Ortalama 80 m uzunluğunda olan en alt terastaki tesisler, küçük çocukların (paides) eğitimine ayrılmıştır. Bunlardan pek az bir kalıntı oradadır. Bu terastan orta terasa çıkmaya yarayan üzeri örtülü döner merdiven sağlam olarak durmaktadır.

Hera tapınağı. Gençler gymnasiumu'nun hemen kuzeyindeki yüksek yerde tanrıça Hera'ya adanmış olan tapınak harabeleri görülmektedir. Tapınak dor tarzında, mermerden inşa edilmişti.

Aşağı agora. Şehrin eteklere doğru yayılması üzerine kurulmuş olan alanın boyutları 36 x 64 m olup etrafı iki katlı sütunlu galerilerle çevrilidir. Galerilerin arkasında dükkânlar bulunuyordu. Kazılar sırasında burada şehrin sosyal ve ticaret hayatıyle ilgili emir ve nizamları kapsayan birçok yazıt bulundu, bunlar şehir tarihi bakımından pek değerli belgelerdir.

Evler. Aşağı agoranın batı ve kuzeyindeki ev yıkıntıları Helenistik devirden kalma olmakla beraber, zamanla özellikle imparatorluk zamanında değişikliğe uğramıştır. Evlerin içinde, en çok dikkati çeken, *Attalos'un evi* adıyle anılandır. Bu ev M.S. II. yy.da Roma konsüllerinden Attalos tarafından büyütülmüş, fresk ve mozaiklerle süslenmiştir. İki katlı olan evin ortasında büyük bir avlu vardır.

Heykelcilik. Helenizm devrinde ün kazanan heykelcilikte Bergama ekolü özel bir yer alır. M.Ö. III. yy. sonlarına doğru kral Attolos I'in Galat'lara karşı kazandığı zaferler üzerine yaptırmış olduğu tunç heykel grupları çok ünlüdür. Zeus sunağını süsleyen ve tanrıların devlerle savaşını tasvir eden büyük kabartmalar, M. Ö. II. yy.ın ilk yarısında geniş yüzeyler, şiddetli hareketler, yüzlerde paletik ifadeler ve dramatik sahnelerden hoşlanan bir üslûbun olgunlaşmış olduğunu açığa vurur.

Roma çağı. Toprak üzerinde görülen Roma çağı kalıntılarının başlıcaları şunlardır: Kızıl avlu: 260x110 m boyutlarında büyük bir alanı kaplar. Tuğla ve kesme taştan yapılmış duvarları ve giriş yerinin iki tarafındaki yuvarlak kuleleri hemen, olduğu gibi ayakta durmaktadır. Bergama çayı, bu binanın ortasından geçtiği için çay üzerinde aşağı yukarı 200 m uzunluğunda çift tonozlar yapmak zorunluğu kendini göstermiştir.

Tiyatro. Modern kasabanın kuzeyindeki alçak tepenin güney yamacına yaslanmış olan bu tiyatro harabesi henüz topraktan temizlenmemiş olmakla beraber oturma sıralarının meydana getirdiği yuvarlaklık açıkca bellidir. Tiyatro yaklaşık olarak 30 000 seyirci alabilecek büyüklüktedir.

Amfiteatr. Tiyatro ve stadyumun kuzeyinde Tellidere'nin iki yamacına yaslanmıştır. İki yamaç arasındaki boş kısımlarda yüksek kemerler (26 m) vardır, bu sebeple amfiteatr kalıntıları pek azametlidir. Amfiteatrın vaktiyle 50 000 seyirci aldığı hesaplanmıştır.

Traianus tapınağı. Athena tapınağının kuzeyindeki terasta beyaz mermerden, Korinthos üslûbunda inşa edilmiştir. Tapınağın kurulduğu yerde önceki devre ait bir toprak yapı olduğu biliniyor.

Dionysos tapınağı. Akropolis tiyatrosunun önündeki dar ve uzun terasın kuzey ucundadır. Ön tarafını 6 tane ion sütununun süslediği tapınağa 25 basamaklı geniş bir mermer merdivenle çıkılır. Alt kısımlar Helenistik çağa ait ise de bugün ayakta duran üst kısımlar Traianus devri restorasyonundan kalmadır. Daha sonraları imparator Caracalla burada tanrı olarak takdis edilmiştir.

Asklepieion. Asklepios sağlık yurdu-Asklepieion, Bergama'da M.Ö. IV. yy.da kurulmuş ise de özellikle M.S. II. yy.da devrinin en ünlü sağlık merkezlerinden biri olmuştur. Asklepieion'da hastalar, telkin, temizlik, su ve güneş banyoları, tiyatro temsilleri, konserler ve nihayet Bergama çevresinde bol bol yetişen şifalı otlardan yapılan ilâçlarla tedavi edilirdi.

Asklepios tapınağı. Giriş yerinin güneyinde tanrı Asklepios'un yuvarlak tapınağı vardır. Yapının üzeri vaktiyle kubbeyle örtülüydü, iç duvarlar renkli mermer, kubbe de mozaikle kaplanmıştı.

Tiyatro. Yurt alanının kuzeyini çevreleyen galerinin arkasında ortalama 3500 insanı alabilecek bir tiyatro vardır. Oturma sıralarının büyük kısmı restore edilmiştir. Sahne yapısının da birçok parçaları kazı sırasında bulunmuştur.

Helâlar. Güney galerisinin sol ucunda kadın ve erkekler için umumî helâlar yapılmıştı. Erkeklerin helâsı 40, kadınların ki ise 17 kişiliktir. Oturma yerleri ve diğer kısımlar beyaz mermerden itinalı bir şekilde yapılmıştır.

Anıt mezarlar. Modern kasabanın güneyinde, İzmir'den gelen yolcuların gözlerine çarpan tepecikler, bu anıt-mezarlar, tümülüslerdir. Tavşantepe, Maltepe, Sivritepe gibi adları olan bu tümülüslerin bir kısmı açılmıştır. Maltepenin yanındaki küçük tümülüsün içinde bulunan değerli altın çelenk İstanbul Arkeoloji müzesindedir.

Bizans devri. Helenistik ve Roma çağlarındaki önemini kaybeden ve küçük bir piskoposluk merkezi olan Bizans devri Bergaması, savunması daha kolay olur düşüncesiyle akropolis'in yamaçlarına sığındı. Fakat şehrin kapladığı alan eski Bergama alanından çok daha küçüktür. Yeni yapılar da pek gösterişsizdir. İnşaatta eski devir yapılarından sökülen parçalar kullanılmış, hattâ Zeus sunağının yüksek kabartmaları bile surların yapımında harcanmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

Bergama cephesi, Türk Millî Mücadelesinde Yunanlılara karşı Batı Anadolu'da Kurulan cephelerden biri. İzmir'i işgal eden Yunanlılar 1919 hazıranının ilk günlerinde Ödemiş, Nazilli, Tire ve Akhisar'ı işgal ettikten sonra büyük kuvvetlerle Bergama'ya saldırmış ve 12 haziranda Bergama'ya girmeyi başarmışlardı. Bu suretle düşman, Ayvalık cephesinin yan ve gerisini tehlikeye düşürmüştü. 15 Haziran 1919'da Yarbay Ali bey Bergama'ya baskın yaparak düşmanın bir tabur ve bir topçu bataryasından meydana gelmiş kuvvetini püskürttü. Yabancı kuvvetler Nazilli'de tutunamayacağını anlayarak oradan da çekildi. Takviye kuvvetleri alan Yunanlılar tekrar Bergamayı işgal ettiler (19 haziran 1919) ise de millî mücadele fikrini yok edemediler ve cephenin kurulmasına engel olamadılar. (M)

Bergama müzesi. Bergama Akropolünde, müze deposu olarak kuruldu (1924). 1936 yılında yeni binasında ziyarete açıldı. Bir iç avlunun etrafını çeviren iki sundurmadan ve iki salondan ibarettir. Soldaki birinci sundurmada, Helenistik, Roma ve Bizans devri mimarî eserleri, kadın ve erkek heykelleri ile «Bergama Zeus Sunağı» maketi yer almaktadır. Birinci sundurmadan hole, buradan da soldaki salona geçilir. Bu salonda, çoğu Bergama Akropolisi'nden getirilen Helenistik devir mermer heykelleri, mimarî parçaları, kabartmalar, vitrinlerde de pişmiş topraktan heykelcikler, çanak-çömlek ve parçaları, cam eşya, kandiller, sikkeler ve daha başka küçük eserler sergilenmiştir. Müze holünde Bergama Akropolis'i ve Asklepieion'dan getirilmiş heykellerle, küçük buluntular vardır.

Aynı binadaki Etnografya müzesinde Bergama ve çevresinden derlenmiş, kadın ve erkek giyim eşyaları, süs eşyaları, uçkur, peşkir, yağlık, bohça, kese, çorap gibi elişlemeleri, Bergama dokumacılığına ait eserler ve çeşitli etnografik malzeme bulunmaktadır. (M)

BERGAMASCO (el). Bk. CASTELLO (Giambattista).

BERGAMASCO (Guglielmo DE'GRIGI. **Guglielmo** —denir), italyan heykeltıraş ve mimarı (Alzano ? - öl. 1550). Venedik'te çalıştı. Eserleri: Sant Antonio di Castello'da On-Bin-Kurban mihrabı (1520), San Salvator'da Aziz Hieronymus mihrabı (1525), Camerlinghi sarayı, ayrıca *Aziz Marcus, Aziz Morc ve Aziz Sebastianus* adlı bir alçak kabartması vardır (Correr müzesi). Padova'daki Portello kapısını da onun yaptığı söylenir (1519). Mimarî eserleri, hocası Jacopo Sansovino'nun Venedik'e soktuğu yeni klasik akımı Lombardiya geleneğinden kurtarmak için ne kadar güçlük çektiğini gösterir. (L)

BERGAMASK i. Müz. Eski bir italyan halk dansı ve havası. Adını İtalya'nın Bergamo şehrinden alır. XVI. - XVIII. yy.larda yaygın bir danstı. Bazı süitlerde de kullanılır. *Passacaglia* gibi, basso ostinato üzerine kurulu olabilir. XX.yy.'da Debussy bir *Suite bergamasque* yazmıştır. (LM)

BERGAMASK Alpleri, İtalya'da Alp kütlesi. Adda'nın güneyinde, batıda Como gölü ve doğuda Oglio arasında; yüksl. 3 052 m. (L)

BERGAMEVİ. Bk. KEMALİ ZERDİ.

BERGAMİN (Jose), ispanyol filozof ve denemecisi (Madrid 1895). Meksika'ya sürgün edildi, orada *Seneca* yayınevini kurdu. 1959'da İspanya'ya döndü, aynı yıl *«Lazaro, Don Juan y Segismundo»* başlıklı denemesini yayımladı. Fakat 1964'te yeniden yurdundan ayrılmak zorunda kaldı ve Paris'e yerleşti. (L)

BERGAMİYOL i. (fr. *bergamiol*). Parfümeride linalil asetata verilen ad.

— ANSİKL. *Bergamiyol,* asetilklorürün, piridin veya dimetilanilin eşliğinde linalol üzerine etkisiyle elde edilir. Hoş bir bergamot kokusunda, 11 mm civa basıncında 105°C'de kaynayan bir sıvıdır. (L)

BERGAMO, İtalya'da şehir. Lombardia'da il idare merkezi. Brembo ve Serio vâdileri arasında, Önalpler'in bir kolu eteğinde; 113 500 nüf. XV.yy.dan kalma, XVII. ve XIX.yy.larda onarılan katedral (ressam ve gravürcü Tiepolo'nun eseri, *aziz Yuhanna'nın Şehit Edilişi).* Rönesans üslûbunda XVIII.yy.dan kalma sato. Alpler'in kıyısında yer alan Bergamo önemli bir tarım merkezidir. Dokuma sanayii (ipekli, pamuklu, yünlü) çok eskidir. Çelik ve makine sanayii; plastik maddeler.

— *Bergamo eyaleti,* 743 000 nüf. Como ve İseo gölleri arasında, Önalp tepeleriyle Pô ovasının yüksek taraçalarını kapsar. Faal tarım. Hidroelektrik fabrikaları. (L)

BERGAMO i. Tekst. Kaba döşemelik kumaş. Yün, ipek, pamuk, kenevir, keçi veya sığır kıllarından, İtalya'da Bergamo şehrinde yapılırdı. (*Bergamo pamuklusu* da denir.)

— ANSİKL. *Bergamo*'larda üzerinde çiçekler sarkan ve kuşların konmuş bulunduğu çubuk şekilleri vardı ve macar işi tarzında

Foto. Photothèque française (LAROUSSE)

dokunurdu; bazısı da çin iğnesini veya balık pulu biçimini taklit ederek işlenirdi. XVII. ve XVIII.yy.larda Avrupa'da, bergamo döşemecilikte en çok kullanılan kumaştı; duvarlar bergamolarla süslenirdi. (LM)

BERGAMOT i. (ital. *bergamotta*, türkçe bey armudu'ndan). Turunç türü. Çok güzel kokulu bir esans çıkarılır. ‖ Bergamotlu şekerleme. *Bergamot kâfurusu.* Bk. BERGAPTEN. (L)

BERGAMOT ağacı blş. i. Bergamot veren turunç ağacı türü.

— ANSİKL. *Bergamot ağacı* limon ağacına, daha doğrusu tatlı limon ağacına yakın bir turunç ağacıdır. Hoş kokulu beyaz küçük çiçekleriyle ötekilerden fark edilir. Meyveleri açık sarı renkte ve hafifçe eksidir. Çiçeklerinden turunç çiçek suyu yapılır. Meyvesinden de *bergamot esansı* çıkarılır. (L)

BERGANZA (Teresa), ispanyol kadın ses sanatçısı (Madrid 1936). Güçlü bir mezzo-soprano sesine sahiptir. 1955'te konser vermeğe başladı. 1957'de, her yıl bir kere gittigi Aix-en-Provence'ta sahneye çıktı. Scala'ya, İngiltere ve Amerika'ya davet edildi. Konserde olduğu kadar Rossini'nin virtüozluk gerektiren rollerinde en yüksek başarıyı gösterir. (L)

BERGAPTEN i. Kumarin türevi sanılan bir madde. 188°C'de erir. Bergamot esansından elde edilir. (BERGAMOT KÂFURUSU da denir.) [L]

BERGAŞ bin SAİD bin SULTAN, Zengibar sultanı (hük. 1870-1880). Babasının ölümünden sonra sultanlığa geçirilen kardeşi Mâcid'e karşı ayaklandı (1859) fakat yenilerek kaçtı. Bombay'a sürüldü. İki yıl sonra Zengibar'a döndü, kardeşiyle anlaştı. Kardeşinin ölümü üzerine sultan oldu. Sultanlığı zamanında ingiliz maslahatgüzarının baskısıyle Doğu Afrika'da esir alışverişine son veren emirnameyi imzaladı. İngiltere'ye davet edildi (1875), memleketine döndüğünde Almanların Zengibar üzerindeki istekleriyle karşılaştı. 1885'te Zengibar'da alman himayesi ilân edildi. Bergaş bunu tanımak istemedi. Ülkesinin büyük bir kısmını kaybetti. Sultanlığının son yıllarında Portekizlilerle bozuştu, anlaşmazlık ancak ölümünden sonra Alman-Portekiz sınırının belirtilmesiyle sona erdi. (M)

BERGAVATA, berberî kabilesi. Fas'ın batısında, Azemmur-Anfa arasında yaşarlar. Baskanları Tarif Ebu Salih kumandasında Araplara karşı savaştılar. Salih, yeni bir dinin kurucusu oldu. Salih'in, Hişam bin Abdülmelik zamanında yaşadığı ve dinini Mervan II zamanında ortaya attığı bilinir. Bu dine göre, oruç için recep ayı ve haftanın belli bir günü ayrıldı. Gündüzleri ve geceleri beşer kere ve cuma yerine perşembe günleri birlikte namaz kılınacaktı. Salih tarafından yazılan 80 surelik özel bir kur'an'ları vardı. Bergavatlarda, çok kadınla evlenme serbestti. Uzun zaman varlıklarını koruyabildiler. Muvahhidlerin kurucusu Abdullah Mümin tarafından bozguna uğratılınca Büyük Sahra yönüne göç ettiler. (M)

BERG dükalığı, Almanya'da Ren nehrinin sağ kıyısında, eski devlet; merkezi, Düsseldorf. Şistli Ren kütlesinin kuzey kenarlarına kadar uzanırdı. Ruhr endüstrisinin beşiğiydi. 1108'de Heinrich tarafından kurulan *Berg* ve *Altena* kontluğu unvanı, 1219'dan sonra Limburg, Jülich ailelerine (1348) ve Pfalz seçicilerine (1742) geçti. 1806'da, Napolyon I'e bırakılan Berg dükalığı daha çok genişletilerek, büyük bir dükalık oldu. Önce prens Murat'ya sonra 1808'de, Hollanda kralı Ludwie'in küçük oğlu Napoleon Louis'ye verildi. Sınırları birçok kere değişen Bero dükalığının en çok genişlediği sırada nüfusu 800 000 ve alanı 17 300 km²'ydi. 1815'te, Prusya'nın eyaleti oldu. (L)

BERGEDORF, Almanya'da (Batı Almanya, Hamburg) şehir. Hamburg'un doğu banliyösünde Elbe'nin bir kolu kıyısında; 40 000 nüf. Sebze tarımı merkezi (Vierlande polderleri). Makine yapımı. Camcılık. Kimya sanayii. (L)

BERGELMER, iskandinav mitolojisinde adı geçen dev. Trudgelmer'in oğludur. Borr'un üç oğlu. Odin, Vili ve Ve tarafından öldürülen Ymer'in kanı tufan halinde dünyayı kaplayınca, gemi yerine kullandığı bir hamur teknesi sayesinde sadece Belgelmer ve karısı sağ kalabilmişti. Böylece, devlerin yeni neslinin babası oldu. (L)

BERGEN, Norveç'in güneybatısında liman şehri, Vagen Fjord kıyısında, Hordaland'ın idare merkezi; 115 800 nüf. Eski Hansa şehri olan Bergen alçak kıyı platformu ile platformun yanında yükselen tepelerde kurulmuştur. Kültür merkezi (üniversite, yüksek ticaret okulu ve müzeler); özellikle yolcu (Büyük Britanya, Batı Avrupa ve Kuzey Norveç'e doğru) ile ticaret ve balıkçılık (ringa, ançüez ve morina balığı) limanı. Ayrıca, Bergen büyük bir sanayi merkezidir.

— Tar. 1070'te kral Olaf III Haraldson tarafından kurulan Bergen, 1300 yılına kadar Norveç'in başkenti ve reformdan önce bir katolik başpiskoposluğu idi. Norveç'in ilk dinî toplantısı 1614'te burada yapıldı. Şehrin zenginliğinin kaynağı balıkçılık ve morina ticaretiydi. XIII.yy.da Hansa birliğine katıldı. Alman tüccarları 1350'de Bergen'e yerleştiler, XV.-XVI.yy.larda ticareti tekellerine aldılar. (L)

BERGEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir. Alkmaar'ın kuzeydoğusunda; 10 400 nüf. 4 km uzağında sayfiye yeri (*Bergenaan Zee*). [L]

Bergen-Belsen kampı, 1943 ekiminde, naziler tarafından Celle'nin (Hannover) 20 km kuzeyinde açılan toplama kampı. 1944 Martından itibaren başka kamplardan getirilen yetmiş beş bin hasta buraya kapatıldı. 15 Mayıs 1945'te İngilizler açıkta on üç bin ceset buldular; on iki bin sürgün de kurtarıldıkları gün öldüler. Ancak ahşap blokların yanmasıyle tifüs salgını durdurulabildi. (L)

BERGENGRUEN (Werner), eserlerini alman dilinde yazan baltıklı yazar (Riga 1892-Baden-Baden 1964). Bir şiir kitabı yayımladı. *Die Verborgene Frucht* (Gizli Meyve) [1938]. Başlıca romanları şunlardır: *Der Grosstyrann und das Greicht* (Büyük Zalim ile Yargıtay) [1935]; *Am Himmel Wie auf Erden* (Gökte Olduğu gibi Toprakta da) [1940]; *Das Feuerzeichen* (Fener) [1949]. Bergengruen, hikâyelerinde Tanrı tarafından sınanan insanın kaderini inceledi: *Der Tod in Reval* (Reval'deki Ölüm) [1939]; *Sternenstand* (Yıldızların Konumu) [1947]. (L)

BERGENİA i. Uzun ömürlü bitki türü. Anayurdu Sibirya'dır. Kışın veya ilkbahar başlangıcında çiçek açar (Taşkırangillerden). [L]

BERGEN OP ZOOM veya **BERG OP ZOOM,** Hollanda'da (Kuzey Brabant) şehir. Ooster Schelde'nin (Doğu Escaut) ağzı yakınında; 36 800 nüf. XIV.yy.dan kalma gotik üslûbunda kilise. Metalürji ve makine sanayii. Dericilik. Konfeksiyon. Kimya ve besin sanayii. İstiridye yetiştiriciliği.

— Tar. *Bergen op Zoom,* çok eski bir şehirdir. 880'de Normanlar tarafından alındı. 1581-1605 arasında ispanyol kusatmalarına karşı başarıyle direndi. 1622'de Spinola, Bergeni almaktan vazgeçmek zorunda kaldı. 1747'de Lawfeld zaferinden sonra Lowendal şehri hücumla aldı. 1795'te yeniden Fransızlar'ın eline geçti. (L)

BERGER, Beaucourt (Territoire de Belfort) asıllı bilginler ailesi. —SAMUEL, tanrıbilim uzmanı ve yazar (Beaucourt 1834-Sèvres 1900). Eserleri: *La Bible au XVI'e Siècle* (XVI. Yüzyılda İncil) [1879], *la Bible Française au Moyen Age* (Ortaçağda Fransız İncili) [1884]. —PHILİPPE, bilgin ve siyaset adamı (Beaucourt 1846-Paris 1912), Samuel Berger'in kardeşi. Collège de France'da ibranice öğretmeni. Eserleri: *Corpus İnscriptionum Semiticarum'u* (Sami Yazısı Külliyatı) ve *L'Ecriture et les İnscriptions Sémitiques* (Sami Yazısı ve Yazıtları) [1880], *Histoire de l'Écriture dans l'Antiquité* (Eskiçağ Yazısının Tarihi) [1891] v.b. — THEODORE, yönetici. (Beaucourt 1848-Paris 1900), Samuel ve Phillippe'in kardeşi. Osmanlı bankasını yönetti ve Osmanlı imparatorluğunun idarî teşkilâtlanmasında çalıştı. —ELİE (Beaucourt 1850 - Paris 1925). Samuel, Philippe ve Teodore'un kardeşi, Ecole Nationale deş Charles'ta eski yazılar profesörü. Eseri: *Histoire de Blanche de Castille* (Castilla'lı Blanche'ın Hikâyesi) [1895]. (L)

BERGER (Aliye), türk ressamı (İstanbul 1906). Diplomat, hattat ve tarihçi Şakir Paşanın kızı. Londra'da John Buckland Wright atelyesinde gravür sanatının çeşitli türlerine çalıştı. 1951'de İstanbula döndüğünde 140 parçalık sergisiyle Türkiye'nin ilk gravür ve grafik sanatçısı olarak kendini tanıttı. Türkiye'den başka Paris, Tokyo, Viyana'da sergiler açtı. Brüksel, Bükreş, Moskova, Leningrad'da, tertiplenen Türk sanatı sergilerine katıldı. Yapı ve Kredi bankası resim yarışması birincilik ödülünü kazandı (1955). Eserleri resim ve Heykel müzesinde, Viyana'daki Albertina Museum'da yer aldı. Yağlıboyadan çok desen, çini mürekkebi, gravür kazıları gibi teknikleri uygular. (M)

Lavrenti BERİA

BERGER (Gaston), fransız filozofu (Sénégal'de Saint-Louis 1896 - Longjumeau 1960). 1925'te «*Kavranılabilirliğin koşulları*» üzerine bir inceleme yazısı yayımladı ve sonradan yöneticisi olduğu bir Marsilya endüstri kurumuna girdi. Aix-en-Provence'ta Edebiyat fakültesinde profesör, bundan sonra da yüksek öğrenim genel müdürü oldu (1953-1960). Bu sıfatla en önemli etkiyi yapabildi, çeşitli merkezler kurulması ve yeni fakültelerin açılması böylece gerçekleşti. Kulağa ve göze hitap eden araçların yüksek öğrenime sokulması için güçlü bir eyleme girişti. Bir İnsan Bilimleri yurdu kurulması fikri ondan gelmiştir. Felsefesi, Heymans ve Wiersme'nin karakterolojisinin etkisini taşır. Belibaşlı yapıtları *Traité Pratique D'analyse du Caractère* (Karakter İncelemesi Üstüne Pratik Bilgi Kitabı) [1950], *Questionnaire Caractérologique* (Karakter Bilimi ile İlgili Soru Dizimi) [1950], *Caractère et Personnalité* (Karakter ve Kişilik) [1954]. (L)

BERGERAC, Fransa'da Dordogne idare çevresinin merkezi, Dordogne'un sağ kıyısında, ırmağın kolay geçilen bir yerinde; 25 971 nüf. Şehrin tahkimli eski merkezi, ırmak limanına hâkim bir taraça üzerindedir. Mahalleleri her yöne uzanır, hattâ ırmağın sol kıyısına da taşar. Bergerac bir tarım pazarı (sebze, meyve, mantar, kesim hayvanı, tahıl) ve bir sanayi merkezidir; konservecilik, tarım traktörleri, kazancılık, dökümhaneler, konfeksiyon, marokencilik ve kunduracılık, tütün ve kibrit. (L)

Aliye BERGER

BERGERAC (Savinien DE CYRANO DE). Bk. CYRANO.

BERGERAT (Émile), fransız yazarı (Paris 1845-Neuilly-sur-Seine 1923), Yetenekli bir gazeteciydi. Şiir, roman ve oyunlar yazdı. *Paul Baudry* (1875), *Théophile Gautier* (1879) hakkında iki eleştiri ve oyunlar *venirs'i* (Anılar) [1911-1912] yayımladı. (Fr. Goncourt akad. 1919.) [L]

BERGER çukuru, Vercors'da (fransız Önalpleri) çukur; Sornin (Isère) yaylasında, 1 460 m yükseltide, Grenoble'ün 9 km kuzeybatısında. 1953'te Jo Berger tarafından bulundu, daha sonraki yıllarda fransız dağcılık kulübünün Grenoble'lular topluluğu tarafından araştırıldı. Yeraltında —1 122 m'ye inildi (Berger çukuru düzey düşüklüğü bakımından dünyada ikincidir). [L]

Bergeron hastalığı, kora hastalığı şeklindedir. Az veya çok aralıklı, ritmik sarsıntılar şeklinde kendini gösterir. Özellikle çocuklarda görülür, çoğu zaman mide-bağırsak bozukluklarıyle ilgilidir. (L)

BERGERON (Etienne Jules), fransız hekimi (Morat 1817-Paris 1900). Tıp akademisine 1865'te üye, 1887'de daimî sekreter oldu. Sağlığı koruma uzmanı olarak içkiye ve vereme karşı savaştı. (L)

BERGERY (Gaston), fransız avukatı ve siyaset adamı (Paris 1892). Nantes milletvekili, Radikal parti taraftarı, 1935'te Flèche gazetesini kurdu ve «ortak cephe»nin ilk kurucularından oldu; bu kuruluş «halk cephesi»nin temelini meydana getirdi. Bergery, Moskova (1940) ve Ankara (1942-1944) elçisi oldu. Yüksek Adalet mahkemesinde yargılandı ve 1949'da beraet etti. (L)

BERGÈS (Aristide), fransız mühendisi (Ariège'de Lorp 1833-Isère'de Lancey 1904). Akkömürü buldu. Lancey'de açtığı kâğıt fabrikası için, 1869'da, Dauphin dağlarında

Foto. Keystone (LAROUSSE)

BERİOSOVA ve Philip Chatfield

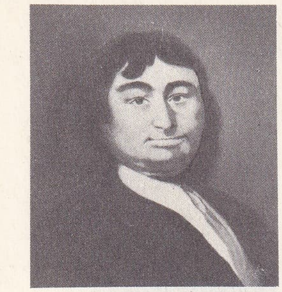

Vitus BÉRİNG

berger, Louis XV. devri, (Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris)

yüksekten akan sulardan mekanik enerji elde etmeyi ve bu gücü elektrik enerjisine çevirmeyi düşündü. Çeşitli yüksekliklerden akan sulardan 500'den 4 000 beygir gücüne kadar enerji elde etmeği başardı. (L)

BERGEŞTE veya **BERKEŞTE** sıf. (fars. *bergeşten*, dönmek'ten *bergeşte* veya *berkeşte*). *Esk.* Ters dönmüş: *Hûlyâ'yi kametin bergeşte etti her birin / Bağ-ı fikrimde nihâl-ı arzular var idi* (İzzet Molla).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bergeşte-ahter* (veya *besgeşte-baht, baht-bergeşte, bergeşte-rûz*), talihsiz, yıldızı dönmüş, bahtsız. || *Bergeşte-hal*, işleri ters giden, zavallı. Geçim sıkıntısı çeken. (M)

BERGET (Alponse), fransız fizikçisi (Sélestat 1860-Paris 1934). Sorbonne'da fizikî coğrafya laboratuvarında müdür yardımcısıyken 1899'da yeryuvarlağı fiziği dersini kurdu. 1902'de Pantheon'da düzenlediği muhteşem bir oturumda Foucault sarkacı denemesini yaptı. Okyanus bilgisi enstitüsünde profesör olarak çalıştı, çeşitli fizik ve okyanus bilgisi âletleri icat etti. Jeofizik, okyanus bilgisi ve meteorolojiyle ilgili birçok eser yayımladı. (L)

BERGGRAV (Eivind), norveçli ilâhiyatçı (Stavanger 1884-Oslo 1959). Oslo'da piskopos ve Luther'cilerin dinî reisi. Alman işgali süresince norveç direnme hareketinin başlarından biri oldu. (L)

BERGH (Hendrik, kont VAN DEN), hollanda prensi (Brêmen 1573-Zutphen 1638). Kont Wilhelm ile Suskun Wilhelm'in kız kardeşi Nassau'lu Maria'nın oğlu, İspanyollarla savaştı, sonra ordularının kumandasını kendisine vermiş olan Alexandre Fernése'in hizmetine girdi. Bois-le-Duc'ü kaybettikten sonra işinden atıldı (1631), Güney Holanda'yı boş yere İspanyollara karşı ayaklanmaya kışkırttı. Yeniden bir Birleşik Eyaletler kumandanlığı ve Bergen op Zoom markiliği elde etti. (L)

BERGHAUS (Heinrich), alman coğrafyacı ve haritacısı (Kleve 1797-Stettin 1884). Coğrafya kitapları yazdı, Hollanda'nın (1816), Fransa'nın (1824), Almanya'nın (1829) haritalarını yaptı, bir *Atlas von Asien* (Asya Atlası) [1843], hazırladı ve özellikle 1848'de yayımlanan, 1852'de yeniden basılıp tamamlanan mükemmel bir *Physikalischer Atlas* (Fizikî Atlas) meydana getirdi. (L)

BERGHEM (Nicolaas Pietersz). Bk. BERCHEM.

BERGİSCH - GLADBACH, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir. Köln'ün doğusunda; 41 400 nüf. Dokuma sanayii. Çinko ve kurşun yatakları. (L)

BERGİSON. Esk. coğ. Trakya'da Rhodope bölgesinde imparator İustinianos I'in (527-565) yaptırdığı müstahkem yer. (L)

BERGİUS (Friedrich), alman sanayici ve kimyacısı (Goldschmieden 1884-Buenos Aires 1949). Petrolü basınç altında hidrojen içinde arıtma ve sanayide ilk defa sıvı haldeki karbonu katalitik hidrojenleştirmeyle karbüranlar bileşimi meydana getirme metodunu ortaya koydu (1921). Bundan başka, odun talaşlarından asit kloridrikle sakarin elde etme, bunu alkol haline getirme usulünü de buldu. 1931'de, Karl Bosch ile aynı zamanda Nobel kimya ödülünü aldı. (L)

Bergius metodu i. (fr. *berginisation).* Katalizör demir oksidin etkisiyle, yüksek basınçta, 400°C'ye doğru yapılan bir katalitik hidrojenlenmedir. Böyle bir işlem ağır hidrokarbonlar, katranlar, hattâ düşük karbon oranlı maden kömürleri ve linyitler, petrol hafif yağlarının yerini tutabilen hafif hidrokarbonlar elde edilmesine imkân verir. (L)

BERGK (Theodor), alman arkeolog ve filozofu (Leipzig 1812- İsviçre'de Ragatz 1881). *Poetae Lyrici Graeci* (1843) adlı üç ciltlik eserinde yunan lirik şairlerinin eserlerini yayımladı. Ayrıca, 4 ciltlik *Griechische Literaturgeschichte*'yi (Yunan Edebiyatı Tarihi) [1872-1887] yazdı. (L)

BERGMAN (BO Hjalmar), isveçli yazar (Stockholm 1869). Posta genel müdürlüğünde memurluk (1892-1935), aynı zamanda *Dagens Nyheter* gazetesinde edebiyat eleştiriciliği yaptı (1905-1939). Sanat hayatına *Marionnetterna* (Kuklalar) [1903] adlı bir şiir derlemesiyle atıldı; sonra birçok derleme yayımladı. Başlıca eserleri: *Gamla Guddar* (Eski Tanrılar) [1939]; *Drömmen* (Düş) [1904]; Bergman'ın eserleri XX. yy.-ın başında romantizmin yerini alan alaycılığın etkisindedir; bununla birlikte eserlerinde hümanizmi ve aklı da savunur; dili çok sadedir. (L)

BERGMAN (Hjalmar, Fredrik Elgérus), isveçli romancı ve oyun yazarı (Örebro 1883 - Berlin 1931). Sayıca pek kabarık olan romanlarının geçtiği yer, çok zaman, çocukluk anılarına dayanarak canlandırdığı küçük Wadköping şehridir. Balzac'taki gibi bir romandan diğerine geçen kisileriyle birbirine bağlanmış olan bu anlatılar bir mizah, bazen de umut kırıklığını örten bir gülünçlük havasının izlerini taşır. Başlıca eserleri: *Markurells i Wadköping* (Wadköping'li Marcus Aurelius'ler) [1919], *Herr von Hancken* (Bay-von Hancken) [1920], *Farmor och Varherre* (Büyük Anne ve Rabbimiz) [1921], *Clownen Jac*'ta (Palyaço Jak) [1930] ise Bergman,sıkıntısını kahkahasının ardında gizleyerek herkesi eğlendiren birini, yani kendi portresini çizer. Tiyatro eserlerinin arasında *Swedenhielms* (Swedenhielm ailesi) özellikle anılmaya değer. (L)

BERGMAN (İngmar). İsveçli filim ve tiyatro yöneticisi ve oyun yazarı (Stockholm 1915). Stockholm Krallık tiyatrosunda sahne yöneticisi oldu. 1945'ten sonra bağımsız olarak filimler yapmağa başladı: *Krisis* (Buhran) [1945], *Sommarlek* (Yaz Oyunları) [1950], *Kvinnars Väntan* (Kadınların Bekleyişi) [1952], *Sommaren med Monnika* (Monnika ile Geçirdiğim Yaz) [1952], *Gycklarnas Afton* (Panayır Şafağı) [1953], *Kvinnadröm* (Kadınların Rüyası) [1955], *Sommarnattens Smale* (Bir Yaz Gecesi Gülümsemesi) [1955], *Der Sjunde Inseglet* (Yedinci Mühür) [1956], *Narvavilet* (Hayatın Eşiğinde) [1958], *Smulstronstället* (Yaban Çilekleri) [1958]. *Ansikte* (Yüz) [1959], *Jungfrukullen* (Bakireler Kaynağı) [1960]. Daha sonra çevirdiği filimlerde İnsan-Tanrı ilişkilerini ortaya koydu: *Sason i en Spegel* (Aynadaki gibi) [1961] ve *Sessizlik* (1963). *Bütün kadınlar* (1964) adlı komediden sonra *Persona* (1960) ve *Vargtimmen* (Kurtların Saati) [1967] adlı filimleri çevirdi. 1963'te Krallık tiyatrosu baş yöneticiliğine getirildi. (L)

BERGMAN (İngrid), isveçli sinema ve tiyatro oyuncusu (Stockholm 1915). On dokuz yaşında sinema dünyasına girdi. *Intermezzo* (Aşk Rüyası) filmini çevirmek üzere Amerika'ya gitti; 1940-1948 yılları arasında Hollywood'un en büyük kadın oyuncusu olarak ün yaptı. Başlıca filimleri: *İki Yüzlü Adam* (Dr. Jekyll and M. Hyde) [1941], *The Bells of St. Mary's* (St. Mary Çanları) [1943], *Gaslight* (Gaz Işığı) [1944], *les Enchaînées* (Zincire Vurulanlar) [1946]. New York'ta da birçok oyunda, özellikle Maxwell Anderson'un *Joan of Lorraine* (Jeanne d'Arc) [1946] adlı piyesinde oynadı; bu oyunun sinemaya aktarılmasında da rol aldı (1947). Bu filimden sonra İtalya'ya yerleşti. Roberto Rosselini'nin yönetiminde *Stromboli* (1950), *Europe 51* (1951 Avrupası) [1952] v.b. filimler çevirdi; sonra 1956'da Paris'te Robert Anderson'un *Tea and Sympathy* (Çay ve Sempati) oyunuyle yeniden tiyatroya döndü. (L)

BERGMAN (Torbern Olof), isveçli kimyacı (Katrineholm 1735-Medevi 1784). Öğrenimini Uppsala üniversitesinde Linné'nin öğrencisi olarak yaptı, 1761'de aynı üniversitede matematik ve tabiat ilimleri profesörü oldu. 1767'de kimya ve metalürji kürsüsüne geçti. İlk önce botanik ve entomoloji alanında çalışmalar yaptı, daha sonra fizik ve astronomi problemleriyle ilgilendi. Ancak ününü, kimya alanında yaptığı çalışmalarına borçludur. Bergman, yaş yolla yapılan kimyasal analizin en büyük uzmanlarından biridir. Ayıraçların etkileri üstüne sistematik bir inceleme hazırladı, karbonatların bileşimini açıkladı, karbon dioksit çözeltisinin asit özelliklerini gösterdi, kireçle barit arasındaki ayrılığı belirledi. Kimyasal ilgi cetvellerinde (1775), tepkiyen cisimlerin fiziksel durumlarını göz önünde tutarak «seçici ilgi» kavramını ortaya attı. 1775'te, saf nikel elde etti; magnezyum ve manganezi oksitleri içinde açıkça ayırt etti ve 1782'de tungsteni yalıtmayı başardı. Organik kimya alanında da çalışmalar yaparak, 1776'da şekerin yükseltgenmesiyle oksalik asit (kuzukulağı asidi) elde etti; süt asidi (laktik asit) ve müsik asidi inceledi.

Bergman, 1773'te kristallerin ağsı yapısını açıklıyan bir teori kurdu, turmalinin ısıyle elektrik ürettiğini açıkladı, minerallerin kimyasal sınıflamasını yaptı. Aynı zamanda kristalograf (billûrbilgini) ve mineralojist (maden bilgini) olarak da ün yaptı. (Fr. Bilimler akad. 1782). [L]

BERGMANN (Emil), alman kimyacısı (Harz'da Osteroda 1857-Berlin 1922), patlayıcı maddeler uzmanı. (L)

BERGMANN (Ernst VON), alman cerrahı (Riga 1836-Wiesbaden 1907). 1871'de Doprat'da, 1878'de Würzburg'da, 1882'de Berlin'de cerrahî profesörü oldu. Eserleri: *Livonie'de Cüzam* (1868), *Baş Yaraları* (1877), *Kan Nakli* (1883) ve Angerer ile birlikte *Mayalarla Zehirlenme* (1882). [L]

Bergmann kanunu, kutuplarda veya dağlarda yaşayan sıcakkanlı hayvanların, daha az soğuk ülkelerde yaşayan aynı veya benzer türden hayvanlara göre daha boylu olduklarını ortaya koyan kanun. Soğuğa uyum kanunu diye nitelenebilir; gerçekten de, hacim ve dolayısıyle ısı üretimi beden boyutlarının küpü oranında, kalori kaybı ise beden boyutlarının karesi oranında artar. Bir sinekkuşu ancak tropikal bölgelerde yaşayabilir. Alaska ise en iri hayvanların bulunduğu yerdir. (L)

BERGOGNONE veya **BORGOGNONE** (Ambrogio DA FOSSANO da denir), italyan ressamı (Fossano XV.yy.-öl. yaklaşık olarak 1535). Eserleri Leonardo da Vinci'nin etkisindedir. *Meryem'in Taç Giymesi* adlı freski şaheseridir. (L)

BERGONZı (Carlo), italyan tenoru (Parma 1924). önce bariton (*Figaro* 1948) oldu. Scala'da ve New York Metropolitan'ında şarkı söyledi. Elindeki imkânlara hâkim olan ince bir müzisyendir. Lirik türde neslinin en kusursuz italyan tenorudur. (L)

BERG OP ZOOM. Bk. BERGEN OP ZOOM.

BERGSLAG, İsveç'in iç kısmında maden ve sanayi bölgesi. Botni körfeziyle Vanern gölü arasında at nalı biçiminde uzanır. Her türlü maden bakımından çok zengin (altın, gümüş, kurşun, bakır, çinko, manganez v.b.) olan Bergslag, özellikle Laponya'nınkinden daha az sert (100'de 52-55 arası) bir hamdemir çıkarır; ama bu demirse de kükürt ve fosfor hiç yoktur. Kalitesinin yüksekliğinden ötürü XIII. yy.dan beri ince çelik elde etmekte kullanılır. Kömür yokluğundan dolayı, miktar bakımından dünya piyasasında rekabet yapamayan Bergslag, demir alaşımı ve birinci kalite çelik üretimi konusunda uzmanlaşmıştır. Hidroelektrik enerji, ithal edilen kömürün yerini almıştır. (L)

BERGSON (Henri), fransız filozofu (Paris 1859-ay.y. 1941). Polonyalı bir yahudi babayle İrlanda asıllı bir anadan dünyaya geldi. Dokuz yaşına kadar Londra'da yaşadı, 1868'de Paris'e geldi. 1878'de Ecole Normale Supérieure'e girdi; Boutroux ve Ollé-Laprune'ün derslerini izledi. 1881'de felsefe bölümünü bitirdi. 1889'da, *Bilincin Dolaysız Verileri* (Essai sur les Données Immédiates de la Conscience) adlı eseriyle, felsefe doktoru oldu. 1897'de, yetiştiği okula öğretim görevlisi olarak girdi. Collège de France'ta ders veren filozof, 1900-1914 arasında yunanca kürsüsüne, sonra da felsefe kürsüsüne getirildi. 1901'de Ahlâkî ve Siyasî Bilimler akademisine, 1914'te de Fran-

Foto. Serge Lido, Royal danish ministry, Giraudon (LAROUSSE)

sız akademisine üye seçildi. 1925'e kadar Cenevre'deki «Fikrî İşbirliği Uluslararası komisyonu» başkanlığında bulundu. 1928'de Nobel ödülünü (1927 için) kazandı. Resmî işlerinin yanı sıra, felsefesini ve ahlâk öğretisini derinleştirmeğe çalışıyordu. Felç geçirdiği için, hayatı sessizlik içinde ve dünyadan el etek çekmiş olarak sona erdi. Bırakmış olduğu vasiyetnamede, felsefî düşünceleri kendisini, gittikçe daha çok katolikliğe yaklaştırmış olmakla beraber, Almanların saldırısına uğramış olan dindaşlarıyle dayanışma halinde kalmak istediğini de pek ince ifadelerle belirler. «*Bilincin dolaysız verileri*»nden sonra şu eserleri yazdı: özgürlük ve zihinle maddenin bağıntısı sorununu ortaya atan *Matière et Mémoire* (Madde ve Hafıza) [1896]; «Gülünç»ün anlamını inceleyen *Gülme* (Le Rire) [1900]; organik hayatın mahiyetini araştıran *Yaratıcı Evrim* (Evolution Créatrice) [1907]. Göreceliği inceleyen *Durée et Simultanéité* (Süre ve Zamandaşlık) [1922]; ahlâk ve dinin kaynağını ele alan *Ahlâk ile Dinin İki Kaynağı* (Les deux Sources de la Morale et de la Religion) [1932]. Bergson 1919'da, bilincin bedenden bağımsız olduğu yolundaki tezini doğrulamak amacıyle vermiş olduğu konferansları ve çeşitli denemelerini, *Zihnî Enerji* (Energie Spirituelle) adlı eserinde topladı. Eser şu konuları içine alıyordu: *Le Rêve* (Rüya) [1901], *L'Effort Intellectuel* (Zihnî Çaba) [1902], *Le Cerveau et la Pensée* (Beyin ve Düşünce) [1904], *La Fausse Reconnaisance* (Yanlış Tanıma) [1908], *La Conscience et la Vie* (Bilinç ve Hayat) [1911], *L'Ame et le Corps* (Ruh ve Beden) [1912], *Fantomes de Vivants* (Yaşayanların Hayaletleri) [1913]. 1934'te *La Croissance de la Verité* (Hakikatın Gelişmesi) ve *De la Position des Problèmes* (Sorunların Konumu Hakkında) adlı iki önsöz ekliyerek yayınladığı *Düşünce ve Devingen* (La Pensée et le Mouvant) adlı eserde, metafizik görüşlerini en iyi şekilde ortaya koyan metinleri bir araya topladı. Bu metinler şunlardır: *l'Introduction à la Métaphysique* (Metafiziğe Giriş) [1903], *La Vie et l'Oeuvre de Ravaisson* (Ravaisson'un Hayatı ve Eserleri) [1904], *Sur le Pragmatisme de William James* (William James'in Pragmatizmi Üzerine) [1911], *L'Intuition Philosophique* (Felsefî Sezgi) [1911], *La Perception du Changement* (Değişmenin Algılanması) [1911], *La Philosophie de Claude Bernard* (Claude Bernard'ın Felsefesi) [1913], *Le Possible et le Réel* (Mümkün ve Gerçek) [1930].

Bergson'un felsefesi, görgücülük, akılcılık ve görecelikten kaçınır. Ona göre bu üç öğreti «gerçek»te sadece katı cisimleri, düşüncede kavramları, bilinçte ise sadece şekilleri görmüşlerdir. Oysa Bergson'un öğretisi, bütün bilgileri ve varlığın bütününü kucakladığını ileri süren zekânın eleştirilmesi ve aynı zamanda, dolaysız verinin faydacılık, bilginin geometri, eylemin de teknik derecesine henüz düşmediği insanlık deneyinin başlangıcını sezgi yoluyle kavrama yöntemidir. Psikolojik bir yapıda olan Bergson *sezgi*'si, ruhsal olayların çağrışımcı bir görüşle çözümlenmesine olduğu kadar, kişiliğin akılcı yöntemle «indirgenmesi»ne de karşıdır. Bu sezgi, eşya gibi birbirine eklenerek toplam halinde bir bilesim meydana getirmeyen bir gerçeğin bağıntılarına dikkat ederek, sıçramalarla gelişir. Bu gerçek geliştikçe, ferdiyetlere bölünür; şimdi'den en eski geçmişe, çevreye uymuş faaliyetten en özgür yaratışa, maddî genişlemeden ruhsal derinleşmeye, insanî zamandan tanrısal ebediliğe doğru «açılır»; veya bunun tersine, saf hatıradan algılamaya, «dinamik şema»dan kendini gerçekleştiren imgeye, anlamdan bunu dile getiren kelimelere doğru giderek «daralır». Böylece, özgürlüğü, belirlenmenin uzama bağlı sembolizmine; belleğin esnekliğini, duyumların süreksizliğine; sürenin organik birliğini içebakışın sayı ile ifade olunan ürünlerine üstün kılar.

Niteliksel bir gelişme, terimleri birbirine geçisen bir art arda geliş olan *süre*, Bergson'a göre, bireysel veya toplumsal korunmanın gerektirdiği yükümlülüklerin gizlediği, ama derin düşünce ile yeniden ele geçirilen saf dolaysızlıktır. Felsefe, evreni hareketsizce seyretmek değildir. Nitekim, hayata yönelmiş dikkatin doğurduğu «uyurgezerlik» halinden sıyrılmış bilinç de, taklidin çekiciliğini aşmak için maddenin karşısına yeni sorunlar çıkarmaktan geri kalmaz. Ayrıca, rüyanın çözüntüye uğratıcı etkisinden kaçınmak için dilin kesinliğine ve açıklığına baş vurmak zorundadır. Gerçekleştirilmiş hareketin tekrarı ve geride kalan geçmişin tasarısı gibi iki edilgenlik tehlikesi karşısında bulunmakla birlikte bilim yoluyle tabiat üstündeki egemenliğini sağladığı gibi, tarihte «dâhilerin, kahramanların ve ermişlerin» ortaya çıkmasına önayak olan yaratıcı itkiye doğru açılabilir ve bu itkiyle ilinti kurarak kendini yenileştirebilir. Geleceğini, zaman içinde özgürce yaratma gücüne sahip bir varoluş ilkesini ileri süren bir bilinç psikolojisi ve deney «fenomenolojisi» niteliği taşıyan Bergson felsefesi, zekânın, bazı düşünüş ve algılama alışkanlıklarından kurtulmasını ister. Böylece bu felsefe, zihin çabasının bir metodolojisi, «ruhun ruh tarafından elde edilen bilgisi» olmak ve Kant'çı eleştirmenin olumsuz sonuçlarına bir «metafizik bilim» ile cevap vermek amacındadır. Konusunu ve yöntemini fizikten almayan bu metafizik bilim, düşünceye dayanan mistik bir hayata açılır. (L)

BERGSON'CULUK i. Fels. Bergson'un öğretisi.

— ANSİKL. *Bergson*'un düşüncesi çağdaşları ve kendisini izleyenler üzerinde önemli bir etki yaptı. Bergson'dan doğrudan doğruya etkilendiğini söyleyebileceğimiz filozoflar arasında, öğrencisi J. Segond vardır. «Bilimin eleştirilmesi» akımının ve pragmatizmin etkileriyle Bergson'culuğun birleşmesi XX. yy.ın başında Fransa'da ortaya çıkan geniş bir felsefî okula bağlı şu düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açtı: Maurice Pradines, Jules de Gaultier, Léon Ollé-Laprune, Alfred Loisy, Lucien Laberthonnière, Edouard Le Roy, Maurice Blondel; ekonomi politikte Georges Sorel ve ayrıca birçok yabancı filozof (Notorp, Dilthey, Dewey, Croce). Kaynağını Bergson felsefesinde ve pragmatizmde bulan düşünce akımına karşı olanlar arasında yeni-tomması'cu Jacques Maritain meşhurdur (Maritain şöyle yazdı: «Bay Bergson, zekânın yerine sezgisini; varlığın yerine süre, oluş veya salt değişmeyi koyarak, nesnelerin varlığını yok etmekte, özdeşlik ilkesini ortadan kaldırmaktadır»). Marks'çı düşünürler de Bergson'culuğa karşıdır. Katolik kilisesi, papa Pius X'un 1907'de yayımlanan *Pascendi* genelgesiyle «moderncı felsefe»yi mahkûm etti. (L)

BERGSTRAND (Carl Östen), isveçli astronom (Stockholm 1873-Uppsala 1948). Uppsala üniversitesi profesörü (1911) ve bu şehrin rasathane müdürü. Fotoğraf yardımıyle bazı yıldızların konum ve paralakslarının tam olarak belirtilmesi, diferansiyel kırılma (gözlemciler için çok faydalı çizelgeler yayımladı), Uranüs gezegeni uydularının incelenmesi, ayrıca güneş tacıyle ilgili çalışmaları vardır. Uluslararası Astronomi birliğinin başkan yardımcısı oldu (1935). [L]

BERGSTRASSE («Dağ yolu»), Orta Ren çukurunda bazı bölgelerin adı. Ren nehrinin kıyıları boyunca, Karaorman ve Vosges dağlarının eteklerinden geçen eski yollar vardır. Bu bölge dağlarının aşağı yamaçları bağlarla kaplıdır ve bir devirde bu yollar, gerek bölgenin şarap nakliyatı, gerek daha uzaklardan gelen ticarî mallar sebebiyle yoğun bir trafiğe sahne olmuştur. Tarih boyunca birçok şehir bu yol çevresinde gelişmiş (Almanya'da Landau, Heidelberg, Fribourg, Colmar ve Fransa'da Obernai, Cernay, Thann), güzergâh üzerinde bulunan bazı yerleşme bölgelerine de bu yolun adı verilmiştir. (M)

BERGULE veya **BERGULİON**. Esk. coğ. Trakya'da Hadrianapolis (Edirne) ile Byzantion (İstanbul) yolu üzerinde, bugünkü Lüleburgaz şehri. Buraya imparator Theodosius'tan itibaren Arkadiapolis adı verildi. (M)

BERGÜZAR bls i. (fars. *bergüzar*). *Esk.* Küçük hediye, hatıra, yadigâr: *Ehl-i dile bergüzarım olsun / Şâirlere yâdigârım olsun* (Ziya Paşa). *Tabiî, lûtfunuza mukabil bir bergüzar takdim edeceğim* (R.H. Karay). [M]

BERHANE veya **BARHANE** blş. i. (fars. *bar*, yük ve *hâne*, ev'den *barhâne*> *berhâne*, yük yeri, kervansaray). *Esk.* Büyük, kullanışsız, harap ev: *Yangından sonra niçin derli toplu bir evceğize sığınmamıştı da bu barhaneyi başına belâ etmişti* (R.N. Güntekin). *Üç çocuk annesi, emzikli kadın tek başına / Koca berhaneyi silsin de süpürsün de sana* (M. Â. Ersoy). || *Esk.* Yolcuların yük indirecekleri yer. Bk. BARHANA.

— DEY. *Berhane gibi*, koskocaman, gereğinden büyük, eski, bakımsız evleri anlatmak için. (M)

BERHAVA veya **BERHEVA** blş. sıf. (fars. *ber*, üzere ve ar. *hava*, hava'dan *ber-hava* veya *ber-heva*). Havaya atılmış, uçurulmuş. || *Mec.* Faydasız, boş [tek başına kullanılmaz]. || *Berhava etmek*, havaya uçurmak, yok etmek. || *Berhava olmak*, havaya uçmak: *Askerî trenden iki vagon berhava olmuştur* (F.R. Atay). Boşa gitmek, havaya gitmek: *Zavallının bütün emekleri berhava oldu.* (M)

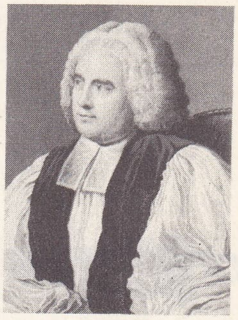

George BERKELEY
Skelton'un gravürü

BERHEM sıf. (fars. *berhem*). Dağınık, karışık.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Berhem-hurde*, çarpışarak birbirine girmiş. || *Berhem-zede*, altı üstüne getirilmiş, karma karışık. || *Berhemzen*, karmakarışık eden, dağıtan. (M)

BERHEVA blş. sıf. Bk. BERHAVA.

BERHİZ sıf. (fars. *berhasten*, kalkmak'tan *berhîz*). *Esk.* Atılan, sıçrayan. || Zorbalık eden. (M)

BERHUDAR veya **BERHURDAR** blş. sıf. (fars. *berhorden*, isabet etmek'ten *berhudar* veya *berhurdar*, hisselenen, faydalanan). *Esk.* [Yalnız *olmak* yardımcı fiiliyle kullanılır] Hisse almış, mesut, mutlu, sevinmiş: *Ha şöyle! Sözümü dinlersen berhudar olursun* (Ahmed Rasim).

— DEY. *Berhudar ol!* «Çok yaşa, mesut ol» anlamında: *Sana hizmet babanın ruhuna rahmettir ayol / —Hocazadem, bilirim hepsini, berhudar ol!* (M.Â. Ersoy).

◆ **Berhudari** i. *Esk.* Sevinme.

◆ **Berhudarlık** i. Mutlu olma, iyi gün görme. (M)

Semiha BERKSOY

BERİ i. ve sıf. Yakın mesafe. (*Zt.* ÖTE): *Bir değirmen vardır kasabaya iki saat beride* (K. Tahir). *Suyun beri tarafı.*

— ÇEŞ. DEY. *Beri*, «buraya gel» anlamında seslenme, çağırma sözü. || *Beri gelsin!* ifadeye olumsuzluk vermek için: *Anlayan beri gelsin.* || *Beri yanda*, bir yanda, aynı zamanda: *Kendisi beri yanda o yine ışıklı kabul hücresinde Sadri'yle bol bol görüşmege meydan bulurdu* (H.R. Gürpınar). || *Anarı beri. Esk.* İleri geri. || *Öte beri.* Bk. ÖTEBERİ.

◆ Zf. [-dan, -den ablatif ekinden sonra] Bir işin başlangıç ve süresini gösterir: *Beş, altı aydan beri kocasiyle beraber İzmir'de* (R. N. Güntekin). *Küçükten beri böyledir, eti azgın* (Ahmed Rasim). [M]

BERİ sıf. (ar. *berâᶜet*, temizlik, selâmet'ten *berîᶜ*). *Esk.* Temiz, arınmış: *Günahtan berî olmak.* || Kurtulmuş, uzak: *Müessir şeyler ekser nazarlardan berîdir* (Abdülhak Hâmid). *Ya rabbi! Ben Hâlid'in işlediği işten berîyim* (Cevdet Paşa). [M]

BERİA sıf. (ar. *berâᶜat*, olgunluk, fazilet'ten, *berî-a*). *Esk.* Olgunluk ve güzelliğiyle akranlarından üstün olan kadın, sevgili. || Kadın adı. (M)

BERİA (Lavrenti Pavloviç), sovyet siyaset adamı (Gürcistan'ın Sukhumi ilinde Merkhuli, 1899- Moskova 1953). Mühendis, genç yaşta Komünist partisine girdi, Gürcistan'da 1921'den 1931'e kadar Çeka'yı idare etti. Hemşerisi Stalin ile dostluğu sayesinde 1931'de Gürcistan'da Komünist partisi birinci sekreteri, 1934'te partinin merkez komitesi üyesi oldu. Kafkas dağlarında yaşayanların kolektifleşmeye karşı direnmelerini ve millî eğilimlerini şiddetle bastırdı. 1938'de Stalin, Beria'yı G.P.U.'nun (Gizli Polis teşkilâtı) yerine geçen Polis teşkilâtı N.K.V.D. yi idare etmek üzere görevlendirildi. Beria, S.S.C.B.'nin en önemli kişilerinden biri oldu. 1940'ta da Politbüro'ya üye seçildi ve millî savunma yüksek meclisine atandı (temmuz 1941). Savaş sırasında donatım sanayiini denetledi. İçişleri bakanı oldu (1942). 1945'te Sovyetler birliği mareşali oldu, 1946'da İçişleri bakanlığından ayrıldı. Fakat bakanlar kurulunda başbakan yardımcısı olarak polisi ve S.S.C.B.'nin iç

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

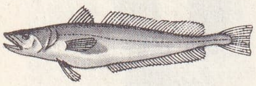

Berlam balığı

Jean-Baptiste BERLİER

idaresini denetledi. Stalin ölünce yeniden İçişleri bakanı oldu (1953). Başbakan yardımcısı olarak, bakanlar kuruluna ve Sovyet Rusya'nın kaderini elinde tutan idareci gruba katıldı. Fakat temmuz 1953'te tutuklandı, gizli olarak yargılandıktan sonra idam edildi. (L)

BERİBERİ i. (hint dillerinin birinden). Yiyeceklerde B_1 vitamininin bulunmamasından ileri gelen hastalık.

— ANSİKL. *Beriberi*, bütün Uzakdoğu ülkelerinde özellikle Japonya ve Malezya'da çok görülürdü. Arada sırada dünyanın başka yerlerinde de rastlanırdı. Bazen ikisi bir arada olmak üzere başlıca iki şekil gösterir. 1. Polinevrit şekli, önce bacaklarda ağrılı halsizlik, sonra belden aşağı kısımlarda inme şeklinde belirir; 2. Ödemli şekil ve kalp yetersizliği, az çok yaygın ödemler, vücut sıvı keselerinde su toplanması, dolaşım güçlüğü şeklinde belirir ve ölümle sonuçlanabilir. Beriberili sütninelerin emzirdiği çocuklarda bazen görülen ve kalp yetersizliğinden ileri geldiği sanılan bir de çocuk beriberisi vardır. Bu hastalığın kaynağı, B_1 vitamini denen bir besin maddesinin yiyeceklerde ya hiç bulunmaması veya çok az bulunmasıdır. B_1 vitamini özellikle mayalarda, tahıl tanelerinin kabuğunda ve ayrıca yenebilen bitkilerin kök, sap ve yapraklarında, sütte, tereyağında v.b. bulunur. Beriberiye tutulanlar Uzakdoğu'da kabuğu iyice soyulmuş pirinç yiyenler, Avrupa'da ise konserve ve mikropsuzlaştırılmış yiyeceklerle (süt, un) beslenenlerdir. Çünkü B_1 vitamini, ısının etkisine fazlaca duyarlıdır. B_1 vitamini noksanlığı çevre sinirleriyle akciğer-mide sinirlerinin hastalanmasına yol açar. Her iki şekil beriberi de bundan ileri gelir. Henüz kalp yetersizliği evresine ulaşmamışsa beriberinin tedavisi çok kolaydır. Bunun için hastalara içinde bol miktarda B_1 bulunan yiyecekler (biramayası, kepek ekmeği veya kepekli ekmek, çiğ süt, taze sebze) ve en iyisi ilâç halinde sentetik B_1 vitamini vermek gerekir. Vitamin noksanlığının derecesine göre hastalık kısa zamanda düzelir, genellikle birkaç haftada iyileşir. Birinci Dünya savaşı sırasında görülen ve doğu beriberisine az çok benzeyen haller, Weill ve Mouriquand tarafından aşırı konserve yenmesine bağlandı. İkinci Dünya savaşında topiama kamplarında önemli pek çok olay görüldüyse de bunların çoğunda başka vitamin noksanlıklarının ve kalori eksikliğinin de rolü vardı. (L)

BERÎD sıf. (fars. *burden*, götürmek'ten *berîd). Esk.* Haberci, ulak, postacı: *Hoş geldin eyâ berîd-i cânan / Bahşet bana bir nüvid-i cânan* (Şeyh Galib). ‖ İ. Ortaçağ islâm devletlerinde posta ve istihbarat teşkilâtına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ On iki mil veya dört fersahlık uzunluk ölçüsü (orta yürüyüşle dört saatlik mesafe).

— DEY. *Berîd-i tayr*, haber kuşu.

— Esk. astron. *Berîd-i felek*, Satürn (Zühal) gezegeni. ‖ Ay.

— ANSİKL. Müslümanlar *berîd* teşkilâtını Bizans ve İran'dan aldılar. Fetihlerle devletin sınırları genişleyince, merkezle vilâyetler arasındaki haberleşme oldukça güçleşti. Halife Muaviye* valilerle haberleşmeyi çabuklaştırmak amacıyle berîd teşkilâtını kurdu. Kısa zamanda teşkilât genişletildi. Berîd görevlileri valiler, saray ricali ve diğer memurlar hakkında tahkikat yaparak halifeye ulaştırırlardı. Berîd teşkilâtının başında bulunan kimseye *sahib-i berîd* denirdi. Bu kimse halifenin en güvenilir adamıydı ve doğrudan doğruya halife ile temas ederdi. Yolların güvenliği ve bakımı, hırsızlıkların önlenmesi ve düşmanın yapacağı anî baskınlara karşı koymak bu teşkilâtın görevleri arasındaydı. Berîdler, Abbasîler devrinde daha fazla önem kazandılar. Bağdat'ı vilâyetlere bağlayan yollar üzerinde belli uzaklıklarda teşkilâtın elemanları bulunur ve merkezden alınan bir haber, birbirlerine verilmek suretiyle çok kısa bir zamanda yerine ulaştırılırdı. Berîd teşkilâtı ufak değişikliklerle bütün ortaçağ müslüman devletlerinde vardı. Kirman Selçukularında, Herizmşahlarda, Musul atabeylerinde berîd teşkilâtı, Büyük Selçuklu imparatorluğunda olduğu gibi, merkezdeki divanlarla idare edildi. Selçuklu devrinden sonra *berîd* sözü yerine türkçe, *ulag, ulak* kelimesi kullanıldı. Karahanlılarda resmî posta teşkilâtına *ulağ* adı verilmişti. Posta işlerine gereken önemin verilmesi için yasasına özel bir madde koyan Cengiz Han zamanında büyük bir teşkilâta sahip olan Moğol Posta ve Haber Alma idaresi ise, daha başka bir gelişme gösterdi. Safevîler de postaları için, yol ve menzil teşkilâtına önem verdiler.

Osmanlılarda berîd teşkilâtı yoktu, bununla birlikte, posta ve haberleşme işleri ihmal edilmemişti. Atlı posta ve haberciye ulak veya tatar diyorlardı.

Emevîlerden başlayarak çeşitli islâm devletlerinde görülen berîd teşkilâtı, sadece devletin resmî yazışmalarını bir yerden bir yere ulaştırıyordu. Doğuda ve Türkiye'de halkın da yararlanabildiği genel posta idareleri, ancak XIX. yüzyılda batılılaşma hareketlerinin bir sonucu olarak meydana getirildi.

◆ **Berîdân** çoğl. i. Ulaklar, postacılar. (→ Bibliyo.) [M]

BERİDİLER, Abbasî halifeliğinin yıkılış devrinde valilik yapan, ayaklanmalara katılan 3 kardeşin ortak adı. Üç kardeş Umman hükümdarına karşı Basra'da mücadeleye giriştiler. Sonradan kendi aralarında da anlaşmazlık çıktı. Ebu Abdullah, kardeşi Ebu Yusuf'u öldürdü; aynı yıl kendisi de öldü (944). En küçükleri Ebül-Hüseyn Basra valiliği için dolanlı işlere girişti; idam edildi (945). [M]

BERİD-ŞAHİYE, Hindistan Beydar eyaletinde hüküm süren hint sülâlesi (1492-1619). Behmenî sülâlesinin hükümdarı Mahmud Şahın (1482-1518) veziri KASIM BERİD tarafından kuruldu (1492). Valilerin başkaldırması yüzünden, Mahmud Şah devletin idaresini vezirine bıraktı. Sonraki dört hükümdar zamanında Behmenî sülâlesi zayıflamağa başladı. Kasm Berid 1504'te ölünce yerine oğlu emîr ALİ BERİD geçti. Ali Berid'in torunu ALİ BERİD, 1619'da, Bicapur hükümdarı İbrahim Âdil Şah tarafından esir edilerek öldürüldükten sonra Beydar, Bicapur ülkesine katıldı. (M)

BERİKİ belz. zam. ve sıf. (türk. *beri* ve *ki* aitlik eki'nden). Daha yakında bulunan, beride olan: *Emeti Hanım — Siz gökteki kuyrukludan korkmayınız. Yerdekilerden korkunuz. Bu berikiler daha tehlikeli* ... (H. R. Gürpnar). ‖ Öbürü, diğeri: *—Aptal! deyip yürürken beriki arkasından koşar* ... (B. Felek). *Savaş bitip Talât Paşa, Cemal Paşa savuşunca, ipin ucu berikilerin eline geçiyor* (K. Tahir). [M]

BERİL i. Miner. Formülü: 3 BeO, Al_2O_3, 6 SiO_2 olan berilyum ve alüminyum silikat.

— ANSİKL. Arkeol. İhtiyar Plinius'a göre *beril*'in daha çok Hindistan ve Yukarı Mısır'da işletildiğine dair izler vardır. Yahudiler'in büyük rahiplerinin göğüslüğünü süsleyen on ikinci taş. Hıristiyanlar bu taşı, kutsal cumartesileri ateş tazelemek için kullandılar. Ortaçağda tabiî veya yapma kristallere *beril* denirdi; bunlardan gözlük ve *berilistik* denen, kehanette kullanılan sihirli ayna yapımında faydalanılırdı.

— Miner. *Beril*, 8 sertliğinde bazen büyük boyutlarda altıgen billûrlar halinde bulunur; şeffaftır, mücevher olarak kullanılır; berilin renksiz, pembe, sarı, gök mavisi çeşitleri vardır. Hoş bir yeşil rengi olan zümrüt en kıymetli çeşididir; egmarin denen başka bir çeşidi gayet açık yeşil renktedir. Bu taş çeşitleri berilyum maden cevherini meydana getirir. Başlıca maden tabakaları: Kolombiya'da, Urallar'da, Brezilya ve Madagaskar'da bulunur. (L)

BERİLYUM i. (fr. *beryllium).* Berillerde bulunan, hafif bir metal.

— ANSİKL. 1798 Yılında Vauguelin tarafından berilyum oksidi bulunmuştur. Bu son yıllara kadar Glucinium adıyle tanınırdı.

● *Özellikleri.* Özgül ağırlığı 1,85, atom ağırlığı 9,013, tertip sayası 4, ergime noktası 1 215°C (sembolü Be). Havanın etkisine karşı ince bir oksit tabakasıyle kaplıdır. yükseltgenlere olan ilgisine rağmen ancak 900°C'nin üstünde oksitlenir. Sodyum veya potasyum hidroksitte erir. Hidrojen klorür ve hidrojen fluorüre hızlı, sülfürik asitle yavaş tepkimeye girer, nitrik asitle girmez.

● *Metalürji.* Berilyum klorür, eşit miktarda sodyum ve potasyum klorür karışımıyle 780°C, 6 ilâ 8 V'luk basınçla yüzde 15 oranında elektroliz edilir. Anottaki grafitte klor açığa çıkar, nikel krom karışımı çelik krözede de berilyumlu bir tortu meydana gelir. Fusion hareketleri bakımından bilyalara benzer. Berilyum vakumda veya düşük argon basıncında krözede erir. Eritme ya yığın halde veya bilyalar halinde ısıtılarak yapılır. Oksitlenmeye karşı sodyumlu çelik ile kaplanarak küçük bilyalar dizi halinde 1 100°C basınçtan geçirilir veya 800°C'de dövülür. Elektrik fırınında 2 000°C de bakırın katalizör etkisiyle glüsinin kömürde indirgenmesi neticesi elde edilir. Bu alaşımda yüzde 4,5 oranında berilyum vardır.

● *Berilyumun bileşikleri.* Berilyum hidroksit $Be(OH)_2$ eriyiğine amonyak ilâvesiyle çökelek elde edilir, bu berilyum oksit haline geçer (BeO), yoğunluğu 3 olan ve 2 570°C'de eriyen beyaz bir tozdur. Nükleer endüstride nötron yavaşlatıcı olarak kullanılır. Glüsin, berilden başlayarak flüorlu sodyum silikat ile beril veya Be SO_4 çözeltisi muamelesiyle, kireçli beril karışımına sülfürik asit etkisiyle ile flüorluk berilyum sodyum çöktürülerek elde edilir. Berilyum klorür Be Cl_2 nem çekmeyen cisim 450°C'de süblime olur. 400°C'de erir. 800°C'de glüsin kömür karışımı altında klor gazı geçirilerek hazırlanır.

● *Kullanıldığı yerler.* Dünyada berilyum üretiminin yüzde 80'i bronzlu* berilyum üretimi için kullanılır. Berilyumlu bakır alaşımı yüzde 2 berilyum taşır, çelikten sert ve elastiktir. Elektriksel iletgenliği ve aşınmaya karşı direnci fazladır. Saf berilyum termik nötronlarda ortalayıcı olarak kullanılır. X Isınlarını geçirdigi için 0,5 ilâ 1 mm kalınlığında pastil haddeleri şeklinde yapılır, X ışınlarının giriş ve çıkış penceresidir.

● *Zehirliliği.* Berilyum tozlarının veya bileşiklerinin soğurulması zehirlenmeleri meydana getirir. 50.10^{-6} gr'lık bir soğurma bazen ölümle neticelenen bir akciğer hastalığına yol açar. Düşük dozda deri hastalığı yapar. Devamlı soğurulması berillioz yapabilir.

◆ **Berillonit** i. (fr. *beryllonite*). Ortorombik kristaller halinde bulunan tabiî berilyum fosfat, $NaBePO_4$.

◆ **Berilyoz** i. (fr. *berylliose*). Berilyum ile çalışan işçilerde görülen bir hastalık.

— ANSİKL. Berilyoz'da en büyük zararı gören organ akciğerlerdir. Hastalık pnömokonioz şeklinde gelişir; berilyum deri yaralarına da yol açar. 30 Ekim 1951 kararnamesine göre meslek hastalığı sayılmaktadır.

◆ **Berilyum oksit** i. (fr. *beryllium oxide*). Nükleer endüstride nötron yavaşlatıcı olarak kullanılan, 2 570°C'de eriyen, yoğunluğu 3 olan beyaz toz. (L)

BERÎN sıf. (fars. *berîn*). *Esk.* En yüksek, pek yüce: *Pîşimdeki levha-yı berîne / Bir lem'a konardı her seherden* (Tevfik Fikret). ‖ Asil, necip: *Solmuştu onun hüzn ile sîmâ-yı berîni / Bir ince tül altında duran zülf-i zerîni* (Ahmed Hâşim). ‖ Yırtık, yarık.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Berîn-daire (süfre)*, gökyüzü. ‖ *Bâd-ı berîn*, tan vakti esen hafif rüzgâr. ‖ *Behişt-i berîn* (veya *arş-ı berîn, cerh-i berin, huld-i berîn, sipihr-i berîn*), cennet, cennetin en yüksek katı. [M]

BÉRİNG (veya **BEHRİNG** [Vitus]), danimarkalı denizci ve kâşif (Jylland'da Horsens 1681-Avatcha adası 1741). Büyük Petro'nun maiyetine girdi, bilimsel incelemeler yapan bir heyetin başında Kamçatka'ya gönderildi. 1725'te Petersburg'dan hareket ederek, bu yarımadanın kuzey kıyılarını dolaştı ve Asya'nın Amerika'ya bitişik olmadığını kesinlikle gördü. 1728'de Avrupa'ya döndü, 1741'de Ohotsk denizine açıldı ve Amerka'nın kuzeybatı kıyısına çıktı, Aleut adalarını, Kodiak adasını ve Alaska'yı keşfetti. Fakat fırtınalar ve iskorpit hastalığı, yolculuğuna devam etmesine engel oldu. Avatcha adasındaki ıssız bir adaya (bugünkü Bering adası) sürüklendi ve orada öldü. (L)

BERİNG boğazı, rusça **Beringovproliv**, Çukce denizi (Kuzey Buz denizi) ile Bering denizini (Büyük okyanus) bağlayan boğaz. Alaska (A.B.D.) ile Anadir dağ kütlesi (Sovyet uzakdogusu) arasında.

Foto. Benque (LAROUSSE)

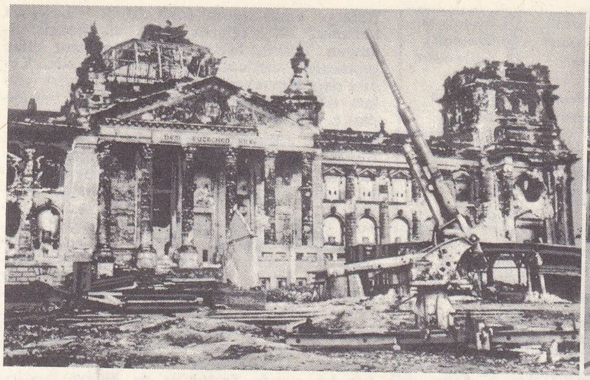

solda, Reichstag'ın 1945'teki harap hali
bina savaştan önce yanmış sonra yeniden yapılmıştır
sağda, Batı Berlin'de Kurfürstendamm caddesi

— Tar. öncesi. Sovyetler'in son arkeolojik buluşları, Kuzey Amerika halkını meydana getiren ilk unsurların, Kuzeydoğu Asya'dan geçtiği yolundaki varsayımı doğrulamıştır. (L)

BERİNG denizi, Rusça **Beringova,** Büyük okyanusta kıyı denizi. Alaska, Anadır bölgesi, Kamçatka'nın kuzeyi ve Aleut takımadaları arasında; 2 270 000 km²; ortalama derinliği, 1 440 m. Bu denizin kuzeyinde derinlikler çok azdır (200 m den az), ama güneyde 4 096 m ye inen bir çanak vardır. (L)

Bering balık avcılığı meselesi. Bering denizindeki fok balıklarının çok sayıda öldürülmeleri, türün yok olması konusunu ele almayı gerektirdi. Birleşik Amerika ile Britanya Kolombiyası arasında çıkan anlaşmazlıklardan sonra, Paris uluslararası hakem uzlaşması (1893), fok balıklarını yok olmaktan koruyacak avlanma kurallarını tespit etti. (L)

BERİO (Luciano), italyan bestecisi (İmperia 1925). Öğrenimini Ghedini ve Dallapiccola, daha sonra da Bruno Maderna'nın yanında yaptı. Sonraları, Bruno Maderna ile birlikte Milano'daki RAİ (İtalyan Radyo Televizyon kurumu) sesbilim stüdyosunu kurdu. Bu stüdyoda, geleneksel müzik tekniklerinin birleşimini hedef tutan birçok denemelere girişti. Bugün, genç italyan okulunun başta gelen kişilerinden biridir ve bütün dünyanın en ünlü çağdaş müzik merkezlerinde (Darmstadt, Dartington, Oakland, Tanglewood v.b.) ders verdi. Çalgı için yazılmış besteleri arasında özellikle *Kilise Duaları* (1954), *Tanrıya Övgü I* (1956), *Tanrıya Övgü II* (1958) ve *Tempi Concertati*'yi (1963) saymak gerekir. Ses için yapılmış bestelerinde Berio, cüretli estetik anlayışına rağmen, geleneksel italyan lirizminin çerçevesi dışına çıkamaz: *Oda Müziği* (1953), *Daireler* (1960), *Yortular* (1961), *Tracce* (1964). Elektro-akustik alanda *Joyce'e Saygı* (1958) adlı eseri bu müzik türünün klasiklerinden biri olarak kabul edilir. Son besteleriyle Berio, yeni kuşağın en çok sözü edilen ustalarından biri haline geldi. Son eserleri içinde en önemlileri orkestra için yazılmış *Quaderni III* (1965) ve arp, ses, piyano, trombon v.b. gibi çeşitli sololar için yazılmış bir seri *Sequenza*'dır (1963-1967). [L]

BERİOSOVA (Svetlana), ingiliz uyruğuna geçmiş rus kadın dansçısı (Kaunas 1932), Nikolay Breiozov'un kızı. 1941'de Original Ballet'de küçük Clara *(Fındık Kıran)* rolüyle dansçılığa başladı. 1947'de Ottawa Balesi, Cuevas markisinin Grand Ballet'si, sonra Londra'daki Metropolitan Ballet ile anlaşma yaptı, 1952'de Sadlers Wells Ballet'ye girdi, 1955'te baş dansçı oldu. Klasik repertuvarın bütün baş rollerinde ve özellikle *Kuğu Gölü*'nde Odile-Odette, *Uyuyan Güzel*'de Aurore rolünde oynadı. Aynı zamanda birçok oyunda rol aldı: *The Trumpet Concerto* (Trompet Konçertosu) [G. Balanchine'in, 1950], *The Shadow* (Hayalet) [J. Cranko'nun, 1953], *Rinaldo ve Armida* (F. Aşhton'un, 1957), *Antigon* (J. Cranko'nun, 1959). *Diversion* (Oyalama) [K. MacMillan'ın, 1962], *Images of Love* (Aşk İmgeleri) [K. MacMillan'ın, 1964]. (L)

BERİOZOV (Nikolay), rus dansçı, koreograf ve bale öğretmeni (Litvanya'da, Kaunas 1900). Prag operasında dansçılığa başladıktan sonra Monte-Carlo'daki Rus balesine geçti ve büyük topluluklarda (Ballet international, Metropolitan Ballet, Cuevas markisinin Grand Ballet'si, Festival Ballet) bale öğretmenliği yaptı. Milano Scala'sında (1950-1951), Stuttgart (1957), Helsinki (1964) ve Zürich (1966) operalarında çalıştı. Gerçek yaratıcıdan çok repertuvardaki eserleri düzenlemeye daha yatkın olan Beriozov'un *Petruşka* (1951), *Esmeralda* (1954), *Romeo ve Julyet*'i çok başarılıdır. (L)

BERİS i. Küçük sinek. Göğsü madenî yeşilidir. Avrupa'da ormanlarda yaşar. (Çiftkanatlıların stratiomyidae familyasından.) [L]

BERİS. Esk. coğ. Anadolu'da Pontos bölgesinde Thermodon'un (Terme suyu) 16 km doğusunda bir ırmak. Bugünkü Miliç suyu. (M)

BERİŞİM i. (fars. *berişim*). *Esk.* Bk. İBRİŞİM.

BERİT (Beal veya **Bolfri** de denir), simyacıların madenleri altına çevirebilmek gücünde olduğuna inandıkları ve bu amaçla sık sık yardımına bas vurdukları Cehennem hükümdarı. Sihirli halkalarla yapılan bir büyüyle, geçmiş, hal ve gelecek üstünde sorulan sorulara cevap vermek zorunda bırakıldığına da inanılırdı. (L)

BERİYE i. (ar. *beriyye*). *Esk.* Yaratık, insan, halk.

— DEY. *Esk. Hayr-ül-beriyye,* (insanların en hayırlısı) Hz. Muhammed. (M)

BERJA, İspanya'da (Andalucia, Almeria ili) şehir, Gador dağ sırasının eteğinde; 12 700 nüf. Zayıf kurşun madenleri. Üzüm ticareti. (L)

BERJER i. (fr. *bergere*). Mobl. Arkalığı beslenmiş, yanlıklarla, kolluklarla donatılmış, oturacak yeri geniş koltuk: ... *kışın bitişik salondaki şöminenin önünde berjerlere gömülerek yaptıkları sayısız münakaşalar..* (Peyami Safa).

— ANSİKL. Mobl. Louis XV üslûbunun özelliklerini taşıyan *berjer,* 1720'ye doğru ortaya çıktı. Basık, derin, rahat bir koltuktur. Çapraz kolanlar üzerine oturan harekketli bir yastığı vardır. Yanlıkları doludur, yaslanacak yerlerde boşluk yoktur, arkalığı kabarıktır. Bazen iki yanaklık, bu koltuğun konforunu tamamlar. Louis XV zamanında eğik, Louis XVI zamanında dik biçimde olan boyutları XIX.yy. dan sonra küçülmüştür. Türk evlerine berjer XX.yy.ın başlarından itibaren girmiştir. (LM)

BERK i. (ar. *berk*). *Esk.* Şimşek: *Zulmetin çâk edip ey şeb salarım subha nazar / Berk-i tehdid ile ey ebr, ben olmam muztar* (Abdülhak Hâmid). ‖ Parıltı, kıvılcım: *Henüz tek berk-i iman çakmadan cevvinde dünyanın* (M.Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Berk-âsâ,* şimşek gibi, yakıcı: *Berk-âsâ ol cemal-i dilsûz* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Berk-âşiyân,* yuvası şimşek olan. ‖ *Berk-efşân,* şimşek saçan. ‖ *Berk-endâz,* parıldayıcı. ‖ *Berk-i hâtıf,* göz kamaştıran şimşek: *Fakat bu necm-i emel sanki berk-i hâtıf idi* (M.Â. Ersoy). ‖ *Berk-i revân,* seri, hızlı giden at. ‖ *Berk-i şerer-hîz,* kıvılcım yağdıran şimşek: *Ey fecr-i hilâl-âvere karşı / Bir ebr-i baharîde çakan berk-i şerer-hîz* (Tevfik Fikret). ‖ *Berk urmak,* şimşek çakmak, parıldamak: *Zalâm içre demâdem berk urur envar göklerde* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Berk-i Yemanî,* Yemen kılıcı.

◆ **Berkî** sıf. Şimşek gibi, parlak: *Şelâle-i envâr altında berkî bir teakub-i inhisaf ile görülen ...* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Berkiye** sıf. Berkî'nin müennesi. ‖ Elektrik.

— ÇEŞ. DEY. *Seyyâle-i berkiyye* (veya *ahbâr-ı berkiyye*) *Esk.* Telgraf haberleri: *Seyyâle-i berkiye kuvvetiyledir ki...* (Namık Kemal). ‖ *Sür'at-i berkiye,* şimşek gibi çabuk. (M)

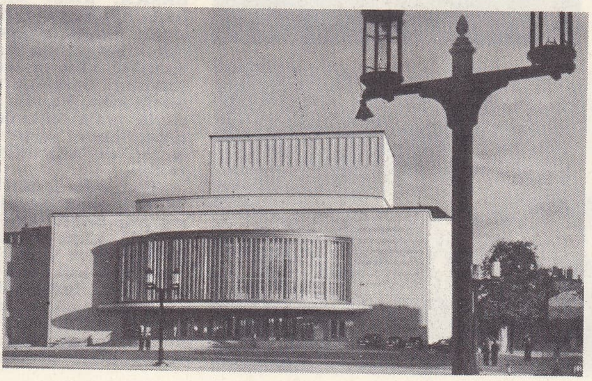

solda, Doğu Berlin'de eski «Stalin Allee»; sağda, Batı Berlin'de Schiller tiyatrosu

Foto. U.S.I.S., Diederichs, Fontaine, Eschen (*LAROUSSE*)

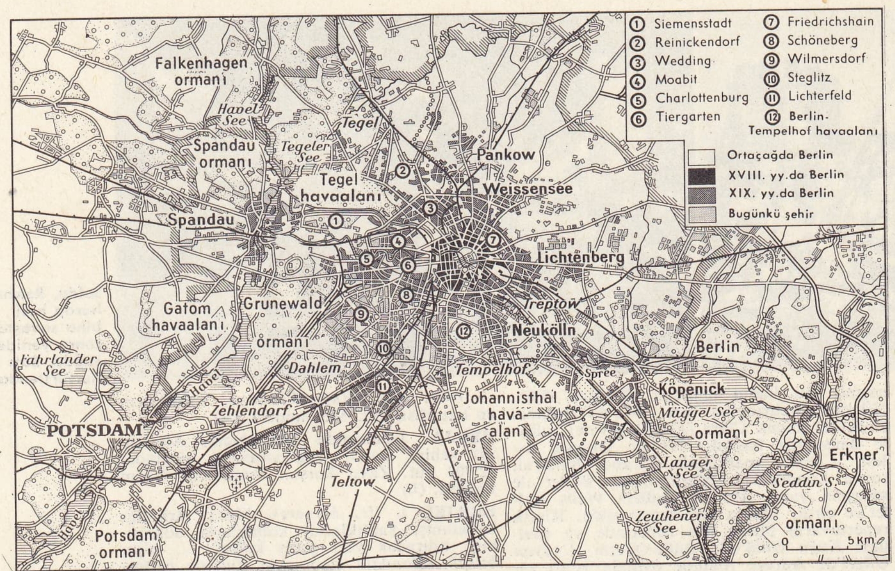

BERLİN şehir ve banliyösü

Sabri BERKEL

Nurullah BERK sağda, «Damlar» adlı tablosu

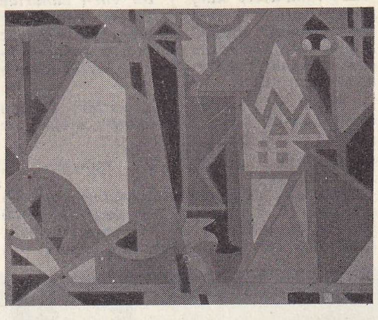

BERLİN «Berlin hür, tarafsız ve askerden arınmış bir şehir olacaktır» yazılı duvarın kenarında Doğu Almanya askerleri (1962)

BERK sıf. (esk. türk. k.). Sert, katı. || Sağlam.

— DEY. *Berk bağlamak*, sağlam ve sıkıca bağlamak.

◆ **Berklik** i. Sertlik, haşinlik. || Sağlamlık. (M)

BERK i. Bk. BERG.

BERK (İlhan), türk şairi (Manisa 1916). Balıkesir Necati Bey İlköğretmen okulunu, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca bölümünü bitirdi (1945). Şiirlerini şu kitaplarda topladı: *Güneşi Yakanların Selâmı* (1935), *İstanbul* (1947), *Günaydın Yeryüzü* (1952), *Türkiye Şarkısı* (1953), *Köroğlu* (1955), *Galile Denizi* (1958), *Çivi Yazısı* (1960), *Otağ* (1961), *Mısırkalyoniğne* (1962), *Âşıkane* (1968). (M)

BERK (Medenî), türk bankacısı, siyaset ve devlet adamı (Medine 1913). İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret okulunu bitirdi (1936), T.C. Zıraat bankasına girdi (1937), müfettiş olarak, müdür olarak (1947, Mersin; 1949 İzmir) çalıştı. T. Emlâk Kredi bankası genel müdürü oldu (1951). T. Vakıflar bankasının, T. Çimento Sanayii T.A.Ş.'nin kuruluşunda görev aldı. 1957 Yılında Niğde D.P. milletvekili seçildi, aynı yıl İmar ve İskân bakanı, 1959'da Devlet bakanı ve Başbakan yardımcısı oldu. 27 Mayıs 1960'ta diğer hükûmet üyeleriyle birlikte tutuklandı, Yassıada mahkemesince müebbet hapse mahkûm edildi; aftan faydalandı. 1964'ten itibaren Akbank idare meclisi üyesi olan M. Berk daha sonra bu bankanın genel müdürlüğüne getirildi. Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları birliği başkanlığına seçildi (ocak 1970). [M]

BERK (Nurullah), türk ressam ve sanat yazarı (İstanbul 1906). Heybeliada ilkokulundan sonra Nişantaşı sultanisinde, Galatasaray lisesinde okudu. Sanayii Nefîse mektebini bitirdi (1924). Paris'te Güzel Sanatlar Yüksek okulunda, profesör Ernest Laurent'ın atelyesinde çalıştı. Döndükten sonra arkadaşlarıyle «Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar birliği»ni kurdu (1928), aynı yıl eserleri Ankara'da, Etnografya müzesindeki sergide yer aldı. Yeniden Paris'e giderek André Lhote, Fernand Léger akademilerinde çalıştı (1933). İstanbul'da altı arkadaşıyle «D Grupu»nu kurarak çağdaş sanatın Türkiye'de yerleşmesine çalıştı. *İskambil Kâğıtları* ve *Yemişler, Liman* gibi eserleri kübizmin Türkiye'de ilk örnekleri oldu. Güzel Sanatlar akademisi öğretim üyeliği (1939), İstanbul Resim ve Heykel müzesi müdürlüğü (1962) yaptı. Paris Biennali'nde, Çağdaş Türk Grafik Sanatları sergilerinde (Paris, Brüksel, Bükreş, Moskova, Leningrad v.b.) komiserlik, Avrupa konseyi sanat eksperleri komisyonunda delegelik görevlerinde bulundu. Çanakçılı ikinci ödülü (1948), Devlet sergisi birinciliği (1967), Paris Biennali şeref madalyasını (1967) aldı. Başlıca eserleri: *Modern Sanat* (1932); *Leonardo da Vinci* (1933), *Türk Heykeltıraşları* (1937), *Türkiye'de Resim* (1943), *La Peinture Turque* (1950), *Türkiye'de Resim ve Heykel* (1957), *Belliniler* (1951), *Paolo Ucello-P. della Francesco* (1968), *Resim Bilgisi*'dir (1964, 1968).[M]

BERKA, ital. *Barce*. Bk. BARKA.

BERKA, Kuzey Afrika'da, Doğu Fas'ta (Ucda ili) bölge ve Benî Snassen dağ kütlesinin kuzeyinde şehir; 20 500 nüf. Bölge olarak Bingazi'nin bulunduğu alanı kaplar. Kuzeyde Akdeniz, güneyde Libya çölüyle sınırlanır. Genellikle kireçli bir yayla görünümündedir. Kıyıdan içerilere gidildikçe yağmurlar azalır, bitki örtüsünde değişiklik görülür. Bölgeye adını veren şehir, Trifa ovası narenciyelerin yetiştirildiği bir tarım merkezidir.

— Tar. İslâm fethine kadar bölge halkı, az da olsa roma medeniyetinin etkisinde kalmış olan berberî kabilelerinden meydana gelir. VII. yy.da Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra buraya yerleşen Araplarla yerli halk ayırt edilemeyecek biçimde karışmıştır. Berka bölgesi XVI. yy.dan XX. yy. başlarına kadar Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde kaldı ve 1911'de, Osmanlı-İtalyan savaşı sonunda İtalyanlara geçti. Bugün Libya devletinin sınırları içindedir. Bölgeye adını veren şehir M.Ö. VI. yy.da kuruldu. İlk çağlarda fazla bir önemi olmayan Berka, 642'de Müslümanların eline geçmesiyle canlandı ve önem kazandı. Kahire'den Keyrevan'a giden ana kervan yolları üzerinde bulunduğu için ticarî bakımdan çok gelişti. (ML)

BERKE, Altınordu hükümdarı (öl. 1226 ?). Cengiz Han'ın torunu, Cuci'nin oğlu ve Batu Han'ın kardeşi. Hükümdarlığından önceki hayatı bilinmemektedir. Moğolistan'da uzun zaman kaldı. Güyük (1246) ve Mengü'nün (1251) tahta geçişleri sırasındaki kurultaylarda bulundu. Ailenin en yaşlısı olduğundan 1251 kurultayına başkanlık etti. 1251'den sonra Altınordu'ya döndü ve bir daha Moğolistan'a gitmedi. Yeğeni Sartak ile aralarında anlaşmazlık çıktı. Sartak, Moğolistan'a giderken babası Batu Han öldü (1255). Bunun üzerine Mengü Kaan Sartak'ı Altınordu'ya hükümdar seçti. Fakat bu sırada Sartak'ın da ölümü üzerine küçük kardeşi Ulakçı hükümdar oldu, annesi de naip tayin edildi. Ulakçı ölünce (1257) Berke hükümdar oldu ve ilk zamanlarda Altınordu devletiyle Maveraünnehir'i egemenliği altında tuttu. Buhara'ya ve Semerkant'a gitti. Kendisi müslüman olduğu için, müslümanlar aleyhindeki Semerkant hıristiyanlarını cezalandırarak kiliselerini yaktı. Bu arada Orta Asya'da ayaklanan Algu, Harizm bölgesini zaptetti ve Berke'nin askerlerinden 5 000 kadarını öldürdü. İkisi arasındaki savaş Algu'nun ölümüne kadar sürdü. Berke'nin en önemli savaşları, İlhanlı devletinin kurucusu Hulâgu ile oldu. Bunların ilkini Hulâgu, ikincisini ise Berke kazandı (1262). Bu arada Berke'nin orduları Bizans'a saldırdılar ve Balkanların bir kısmını yağma ettiler (1265). 1226'da Abaka ile savaşan Berke, Kur ırmağı kenarındaki karargâhında öldü, yerine Batu Hanın torunu Mengü-Timur geçti. (→ Bibliyo.) [M]

BERKE FAKİH, XIV. yy.da Mısır'da Memlûk-Türk hâkimiyeti devrinde yaşamış bir türk yazar ve şairi. İskenderiye'de Kıpçak lehçesi ile kaleme aldığı (1387) fıkıha dair «*Kitâbu İrşâdü'l-mülûk ves-Selâtin*» (Sultan ve Meliklerin İrşadı Kitabı) tercümesinden başka bazı manzumeleri vardır. Maiyetinde bulunduğu Altun Boğa Beg adına bir örnegini yazdığı Kutb'un manzum «*Hüsrev ü Şirin*» tercümesinin sonuna kendisi de 50-60 beyitlik manzum bir kısım eklemiştir. (→ Bibliyo.) [M]

BERKEL (Sabri), türk ressamı (Üsküp 1908). İlk ve orta öğrenimini Üsküp'te, sanat öğrenimini Belgrad akademisinde yaptı. Floransa akademisinde profesör Felice Carena atelyesinde çalıştı (1929-1935). Cereno, Galibeo Chini ve Celestino Celestini'den yağlıboya, fresk, ofort tekniği öğrendi. Venedik (1956-1960), Sao Paulo Biennalleri (1967-1969), Çağdaş Türk Sanatı ve Grafik Sanatları sergilerinde (Viyana, 1960-1964) komiserlik yaptı. 1946'da Paris'te Cernuschi müzesinde açılan «Eski Türkiye ve Bugünkü Türk Resmi» sergisinde bazı eserleri yer aldı. Amsterdam (1948), Atina (1951), Brüksel, Paris, Berlin ve Viyana'daki (1963-1964) Çağdaş Türk Sanatı sergilerine katıldı. En ilgi çekici başarıları, duvar süslemelerinde ve siyah-beyaz desenler, çeşitli gravürler, litografi ve serigrafi gibi grafik resim türlerinde görülür. *Kendi Portresi, Üsküp'te Bir Sokak, Balkon* gibi eserleri ile Anadolu manzaraları tanınmıştır. (M)

BERKELEY, İngiltere'de (Gloucestershire) bölge. Gloucester'in güneybatısında. XIV. yy.dan kalma şato (Edward II, 1327'de bu şatoda öldürüldü). Nükleer merkez. (L)

BERKELEY, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir. San Francisco koyunda, Oakland'ın kuzeyinde; 111 300 nüf. Kaliforniya üniversitesi. Atom sanayii merkezi. (L)

BERKELEY (George), irlandalı piskopos ve filozof (İrlanda'da Thomastown yakınında 1685-Oxford 1753). Dublin'de öğrenimini tamamladıktan sonra rahiplik mesleğine girdi; Yunanca, İbranice ve ilâhiyat okuttu. 1713'ten 1720'ye kadar Fransa, Japonya ve İtalya'da dolaştı. Sonra Derry (İrlanda) papaz okulu yöneticiliğine getirildi (1721-1727). 1728'de Bermuda adalarında hıristiyanlığı yayabilme amacıyle Rhode Island'a gitti, ama yardım görmediği için tasarısından vaz geçip 1732'de İngiltere'ye döndü. 1735'te Cloyne (İrlanda) piskoposluğuna getirildi.

Foto. MEYDAN arşivi; Camera-Press (LAROUSSE)

Başlıca eserleri: *The Theory of Vision* (Görme Teorisi) [1708], *Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* (İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme) [1710], *Three Dialogues Between Hylas and Philonous* (Hylas'la Philonoüs Arasında Üç Konuşma) [1713], *Alciphron* (1732), *The Analyst* (Çözümleyici) [1734], *Siris: A Chain of Philosophical Reflexions and Inquiries Concerning the Virtues of Tarwater* (Siris: Katranlı Suyun Özellikleri Üzerinde Felsefî Düşünceler ve Araştırmalar) [1744] (bu eserde, katranlı su üstündeki araştırmaları vesile edinerek, metafizik sorunları inceler). Berkeley'in uğraştığı belli başlı konu dindi. İnançsızlığın ve maddeciliğin gittikçe gelişmesinden büyük üzüntü duyduğu için tabiat hakkındaki kendi görüşünü ortaya koyarak, bu akımlarla mücadele etmeye çalıştı. Hareket noktası olarak duyumları aldı, ama duyularla sadece algılarımızı bilip tanıdığımızı ileri sürdü. Berkeley'e göre maddî âlem fenomenlerden ibarettir, cevheri ve devamlılığı yoktur. Var olan ancak ruhlar ve bu ruhların fikirleridir, cisimlerin varlığı algılanmış olmaktan ibarettir: *esse est percipi.* Duyusal değişikliklerin sebebi ne maddî eşyadadır ne de bizde; bu sebep, Tanrıdadır. Tanrı, fenomenlerin dilini kullanarak bizimle konuşur ve irademizi yönetir. Locke, *temel niteliklerle ikinci dereceden nitelikler* arasında bir ayırım yapmıştı. Berkeley, bütün bu niteliklerin duyumlara dayandığını ve öznel olduğunu ileri sürer (*öznel idealizm* veya *öznelcilik*). Locke'un ampirizmi ile Malebranche'ın idealizmi, Berkeley'in maddeyi inkâr edişinde bir araya gelir. Berkeley, Kant'ı doğrudan doğruya etkilemiştir. (L)

BERKELEY (Lennox Randal Francis), ingiliz bestecisi (Oxford 1903). Nadia Boulanger'nin öğrencisi oldu (1927-1932), B.B.C.'de danışmanlık yaptı. Londra Royal Academy of Music'te kompozisyon dersleri verdi. Birkaç tiyatro eseri (*A Dinner Engagement* [Bir Yemek Daveti], 1954; *Nelson,* 1954; *Ruth,* 1956), ayrıca bir oratoryo (*Jonah,* 1935), bir ilâhi (*Domini est Terra,* 1937, *Stabat Mater,* 1947), senfonik eserler, iki piyano konçertosu, iki piyanoluk bir konçerto, bir flüt konçertosu yazdı. Bunların hepsi latin eğilimli bestelerdir. Kontralto ve sazlı orkestra için yazdığı *«Avila'lı Santa Teresa'nın Dört Şiiri»,* Berkeley'in şaheseri olarak kabul edilir. (L)

BERKELEY'cilik i. Berkeley'in felsefesi.

◆ **Berkeley'ci** sıf. Berkeley'in felsefesiyle ilgili. (L)

BERKELYUM i. (fr. *berkélium).* [A.B.D.'deki Berkeley şehrinden.] 97 Numaralı kimyasal elemente verilen ad.

— ANSİKL. Tabiî halde bulunmayan *berkelyum,* Seaborg ve yardımcıları tarafından 1950'de Kaliforniya üniversitesinde yapay olarak elde edildi. Kütle adedi 249 olan atom, Berkeley'deki büyük siklotron yardımıyle iki farklı şekilde üretildi; ya amerisyum 241'in alfa tanecikleriyle veya küryum (curium) 242'nin dötonlarla bombardımanı sonucu elde edilir. Dört saat kırk dakikalık bir devir arzeden alfa radyo-aktifliğe sahiptir. Daha başka izotoplar da üretilmiştir. (L)

BERKER (Ercümend Sadi), türk koro şefi ve bestekârı (İstanbul 1920). Bestekâr Nafiz Beyin torunu. Hukuk fakültesini bitirdi (1945). 2 Yıl solfej ve piyano öğreniminden sonra Sadeddin Arel'in öğrencisi oldu (1942). İstanbul konservatuvarını bitirdi. Türk ve Batı musiki bölümleri olan İstanbul Üniversitesi korosu'nu kurdu (1942); yıllarca yönetti. Türk musikisi icrasında bir dönüm noktası sayılan çok başarılı konserler verdi. Üniversiteliler Müzik derneğini kurdu. İstanbul Konservatuvarı İcra heyeti başkanı oldu (1947-1948). İstanbul radyosunda erkekler korosunu kurdu (1967). Saz eserleri ve şarkıları vardır. En güzel eseri *Hüzzam Saz Semaîsi*'dir. Avukattır. (M)

BERKEŞTE sıf. Bk. BERGEŞTE.

BERKHAMSTED, Büyük Britanya'da (Hertfordshire) şehir. Chiltern Hills'in arka tarafında; 13 000 nüf. Kimya sanayii. Sepetçilik. (L)

BERKHEYA i. Bileşikgillerden bitki cinsi. Devedikenine benzer. Yetmiş kadar türü vardır. (Hemen hepsi Güney Afrika'da yetişir. Morumsu pembe çiçekli *firfiri berkheya* ile sarı çiçekli berkheya [*Berkheya grandiflora*] soğuk limonluklarda yetiştirilir.) [L]

BERKİMEK geçz. f. (esk. türk. *berk,* katı, sağlam'dan). Sağlamlaştırmak, sıkı bağlamak.

◆ **Berkinmek** dönşl. f. Sağlamlaşmak, kuvvetli olmak.

◆ **Berkitmek** ettrg. f. Sağlamlaştırmak. (M)

BERKLE i. Tekst. Ayrı renkte iki zemin meydana getiren ipliklerin, dokuma sırasında birbirlerine bağlanarak renklerin karışmasını, böylelikle de üçüncü bir renk kullanmaksızın, ikisi arasında bir renk tonu elde etmeyi sağlayan dokuma usulü. (Bu usulün XVIII. yy.da Lyon dokuma fabrikası ressamlarından Jean Revel tarafından bulunduğu sanılmaktadır.) [L]

BERKOL (Nurettin Ali), türk anatomi profesörü (İstanbul 1880). Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1902). Anatomi asistanlığı (1903), Paris'te anatomi ihtisası yaptı (1906). Histoloji üzerinde çalıştı. Tıp fakültesi reisi (1924), Darülfünun emini (1925) oldu. 1927'de mebus seçildi ve meclis başkan vekilliği yaptı. Başlıca eserleri: *Hazım Takımı Anatomiası* (1935), *Sistematik Anatomi* (1939-1941), *Diseksiyon Tekniği* (1943) v.b. (M)

BERKOVETS i. Rusya'da eskiden kullanılan aşağı yukarı 163,80 kg.lık bir ağırlık ölçüsü. (L)

BERKSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölgesi. Marlborough Hills'in her iki kıyısında, Thames'in yukarı kesiminde; 503 400 nüf. İdare merkezi, *Reading.* (L)

BERKSOY (Kemal Cenap), türk fizyoloji profesörü (1878-1950). Askerî tıbbiyeyi bitirdikten sonra fizyoloji hocası Şakir Pasaya muavin oldu. Almanya ve Fransa'da incelemeler yaptı. Haydarpaşa'daki Askerî tıbbiyeye ikinci muallim (1908), Fakültenin kurulmasından sonra da muallim tayin edildi. Emekliye ayrılıncaya kadar 44 yıl fizyoloji hocalığında bulundu. Bir devre milletvekilliği yaptı (1946-1950).

Haydarpaşa'daki Fizyoloji laboratuvarını geliştirdi. Hayvan üzerindeki deneylerinin sonuçları dünya literatüründe yer aldı. *Fizyoloji, Fizyoloji Laboratuvarı Rehberi, Emrazı Dahiliyenin (Planş halinde) Teşhisi* başlıca eserlerindendir. Önemli deneyleri arasında damardan ve doğrudan doğruya tansiyonu yazdırma yer alır. Berlin'de Neuberg'le birlikte bira mayasının fermentlerinden birini keşfetmiştir. (M)

BERKSOY (Semiha), türk opera ve tiyatro sanatçısı (İstanbul 1912). İstanbul konservatuvarını, Berlin Devlet Yüksek Müzik akademisi opera bölümünü bitirdi (1939). İlk sesli türk filimlerinden *«İstanbul Sokakları»*nda (1932), ilk türk opera denemesi *«Özsoy»* da (1934) oynadı. Berlin'de Richard Strauss'un 75. doğum yılı şenliklerinde *«Ariadne auf Naxos»* operasında baş role çıktı (1939). Dramatik soprano olarak devlet operasında çalıştı. (M)

BERKU i. (ar. *berkuᶜ). Esk.* Yüz örtüsü, peçe. (Bk. BURKA.) [M]

BERKUK i. (ar. *berḳūḳ*). *Esk.* Şeftali. ‖ Kayısı. ‖ Zerdali. (M)

BERKUK (el-Melik-üz-Zahir) Bk. SEYFEDDİN BERKUK.

BERKYARUK bin MELİKŞAH (Rükneddîn Ebul Muzaffer), selçuklu sultanı (öl. 1104). Babası Sultan Melikşah'ın ölümü (1092) üzerine, Terken Hatunun yardımıyle sultan ilân edilen kardesi Mahmud'a karşı, vezir Nizam-ül-Mülk taraftarlarınca Rey'de tahta çıkarıldı. Terken Hatunun ordusunu Berûcird'de bozguna uğrattı. Onunla birleşen dayısı Azerbaycan meliki Kutbeddîn İsmail bin Yakutî'yi Kerec yakınındaki savaşta yendi (1093). Bu sırada amcası Tutuş bin Alp Arslan da sultanlığını ilân etti; Berkyaruk ise Bağdat'a girerek kendi adına hutbe okuttu (1094). Tutuş, Berkyaruk'un üzerine yürüdü. Terken Hatunun ve Mahmud'un ölümlerinden sonra Berkyaruk'un kuvveti arttı ve Tutuş'la Rey civarında yaptığı savaşı kazandı (1095). Bu sırada Horasan'a hâkim olan amcası Arslan Argun, bağımsızlığını ilân etti. Üzerine gönderdiği diğer amcası Börü-Bars öldürülünce Berkyaruk, kardeşi Sencer'i Horasan'a yolladı; kendisi de arkasından gitti. Arslan Argun bir köle tarafından katledildi. Berkyaruk, Sencer'i Horasan Melikliğine tayin etti.

Berkyaruk'a bir müddet sonra kardeşi Azerbaycan Meliki Muhammed Tabar isyan etti. İlk savaşta Berkyaruk yenildi (1100). Hemedan civarındaki ikinci savaşta Muhammed Tabar bozguna uğratıldı (1101). Daha sonra Halife el-Mustazhır Billah'ın aracılığıyle anlaştılar. Muhammed Tabar'a Azerbaycan, Elcezire, Diyarbekir verildi ve melik olarak tanındı. Sonradan Azerbaycan'daki Sefîd-Rûd ırmağı sınır sayıldı ve batısındaki topraklarda Muhammed Tabar, sultan tanındı (1104). Berkyaruk 26 yaşında öldü. Isfahan'a gömüldü. (M)

BERLAGE (Hendrik Petrus), hollandalı mimar (Amsterdam 1856-La Haye 1934). Cuypers'in öğrencisi, Avrupa'da modern mimarî okulunun ilk kurucularından biridir. Mantık ve akla dayanır, malzemeyi olduğu gibi kullanır. Berlage'a göre plan açık olmalı, binanın cephesine ve dekoruna biçim vermelidir. Amsterdam'da birçok köprü, bina, mağaza, özellikle bu şehrin borsa binasını (1892) ve La Haye belediye müzesini yaptı. (L)

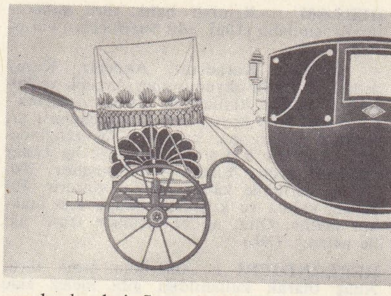

berlin tipi araba

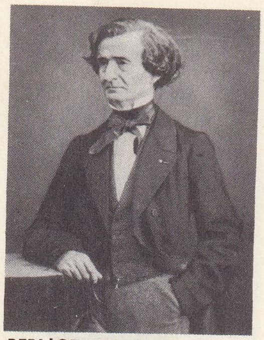

BERLİOZ, 1864'e doğru Nadar tarafından

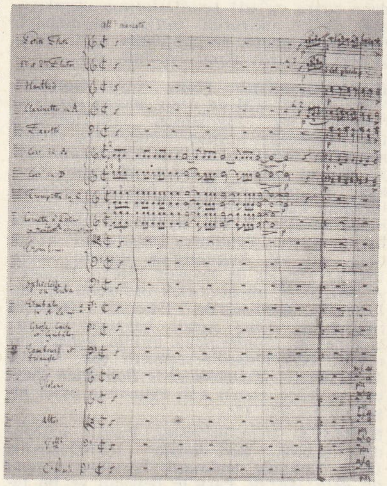

BERLİOZ: «Macar Marşı»ndan bir yazma sayfa

BERLİOZ Dantan'ın pişmiş toprak büstü (Carnavalet müzesi)

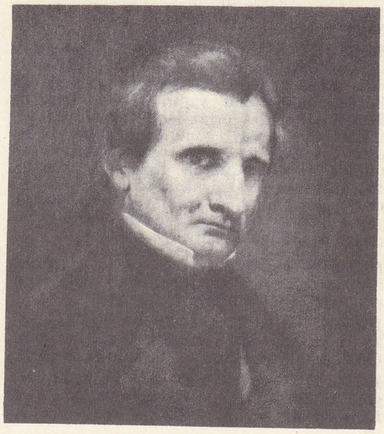

Hector **BERLİOZ** 1850'de Courbet tarafından (Louvre müzesi, Paris)

Foto. Giraudon, Arch. phot. (LAROUSSE)

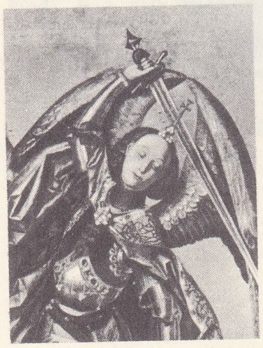

Bartolomé BERMEJO
«Saint Michel», detay
(Wernher koleksiyonu, Londra)

bermuda

BERLAM i. Kemikli balık türü *gadidae* familyasından. (İlmî adı: *merluccius vulgaris*.)

— ANSİKL. Karadeniz, Akdeniz, Kuzey denizi, Atlantik okyanusunun Avrupa ve kuzeybatı Afrika kıyıları ile Kuzey Amerika'da yaşar. Sırtı koyu veya kahverengimsi gri renkte, yanları gri, karnı gümüş rengindedir. Uzunluğu 135 sm, ağırlığı 10 kg kadar olanları vardır. Yırtıcı balıklardandır. 200-300 m derinliğe kadar yayılış gösterir. Eti beyaz, yağsız ve kılçıksız olduğu için makbul sayılır. Olta, ağ ve özellikle trawl ağı ile avlanır. (ML)

BERLANDİERİ i. Amerikan asma türü. Anaç olarak kullanıldığı gibi melez elde etmek için de çok kullanılır. (L)

BERLANGA (Luis Garcia), ispanyol sinemasının filim yönetmeni (Valencia 1921). Madrid sinema enstitüsünde yetiştikten sonra, 1951'de J.A. Bardem'le birlikte ilk uzun filmi olan *Esa Pareja Feliz*'i (Bir Mutlu Çift) yönetti. Senaryosunu Bardem ve M. Mihura'nın ortaklaşa yazdığı *Bienvenido Mr. Marshall* (Hoş Geldiniz, Mr. Marshall) [1951] adlı filmiyle uluslararası alanda adını duyurdu. Hoş bir mizah ve yergi yönü olan Berlange, ispanyol filim yaratıcıları içinde en önemlilerinden biridir: *Calabuig* (Calabuch) [1956], *Los Jueves, Milagro* (Perşembe Mucizeleri) [1957], *Plácido* (1962), *El Verdugo* (Cellât) [1964]. (L)

BERLANGA DE DUERO, İspanya'da (Soria ili) şehir. La Vieja Castilla'da, Duero yakınında; 1 900 nüf. XVI. yy.dan kalma gotik üslûbunda kilise, XV. yy. sonlarından kalma şato. XV. yy.dan kalma cezalandırma aracı. Casillas de Berlanga'da Endülüs Araplar'ı devri Hıristiyanlar'ına ait San Baudilio kilisesi (XI. yy. başı). [L]

BERLEWİ (Henryk), polonyalı ressam (Varşova 1884-Paris 1967). 1924''te, Berlin'de çıkan *Der Sturm* dergisinde «Mechano Faktur Bildirgesi»ni yayımladı. Bu dergide, daha sonra op'art* taraftarlarının uygulayacağı ilkeler çıkıyordu. Berlewi yayımladığı bildirgeden sonra, «neoobjektif» adını verdiği yeni bir sanat akımı uyguladı. (L)

BERLİCHİNGEN (Götz veya Gottfried VON), **Demir elli** de denir, alman şövalyesi (Württemberg, Jagthausen 1480-Hornberg 1562). Ortaçağın haydut-derebeylerine ve Rönesans'ın ücretli askerlerine kaçan tutumuyle, dikkati çeken bir savaş şefi oldu. Korkunç bir çete ordusunun başında, Schwäb birliğine karşı Württemberg'li Ulrich'in yanında savaştı. 1525'te, ayaklanan köylülerin başına geçti. Yenilince İmparatora teslim oldu, iki yıl Augsburg'da tutuklu kaldı. 1542'de Türkler ile savaştı; 1544'te, Fransa'yı istilâ eden imparatorluk ordusuna katıldı. *Lebensbeschreibung*'da (Hayatın öyküsü) [Nürnberg, 1731] kendi hayatını anlatır. Goethe de oyunlarından birinin kahramanı olarak Berlichingen'i seçmiştir (bk. GÖTZ); J. P. Sartre, *le Diable et le Bon Dieu* (Şeytan ve Yüce Tanrı) adlı oyununda onun kişiliğini ele alır. (L)

BERLİER (Jean-Baptiste), fransız mühendisi (Loire, Rive de-Gier 1843-Deauville 1911). Bulduğu pnömatik boşaltma sistemi ilk defa 1882'de Paris'te denendi ve bu tarihten sonra bütün dünyada kullanılmaya başlandı. (L)

BERLİET (Marius), fransız sanayicisi (Lyon 1866-Cannes 1949). 1894'te, tek silindirli patlarlı ilk motorunu ve 1850'de ilk Berliet otomobilini yaptı. 1894'te Lyon'da Berliet Otomobil ortaklığını kurdu. Bu ortaklık, ağır sanayi yönünden Fransa'da birinci, Avrupa'da ikinci gelir. Berliet ortaklığı 1967'de Citroën firmasıyle birleşti. 1922'den beri, gazojenli araba yapımı üzerine çalışan Berliet, yakıt olarak, odunun yavaş yanmasıyle açığa çıkan gazdan yararlanan arabalar yaptı. (L)

BERLİN i. Atla çekilen yaylı, karşılıklı iki oturma yeri bulunan, dört tekerlekli, pencereli, üstü körüklü araba. (L)

BERLİN i. Müz. İki dörtlük ölçüde, polka hareketi ve müziğiyle yapılan dans. (1890 ile 1900 arasında çok tutulmuştu.) [L]

BERLİN, Almanya'nın eski başkenti, bugün fiilen Federal cumhuriyete bağlı bir Land (Batı Berlin; 2 228 000 nüf.) ile Demokratik cumhuriyetin bir idare bölümü (Doğu Berlin; 1 110 000 nüf.) arasında paylaşılır. Federal cumhuriyet eski amerikan, ingiliz ve fransız işgal bölgesini, Demokratik cumhuriyet, sovyet işgal bölgesini içine alır. Şehir ile banliyösü bir sınırla ikiye bölünür. Şehrin nüfusu 1939'dan beri bir milyon kişi eksildi, bu düşmenin sebebi savaş ile ikiye bölünme olayıdır.

● *Coğrafya.* Büyük Berlin, Prusya'nın eski başkentine banliyödeki birçok yerleşme merkezinin katılmasıyle kuruldu. Yakın dönemde zenginleşmesi çağdaş alman tarihine (Prusya tarafından birleştirilmesi) ilişkindir. Berlin, kendiliğinden, düzensizce oluşmuş bir şehirdir, yolları taştır, büyük bir özellik göstermez. Çam ormanları arasında sıralanan iki cumhuriyetin paylaştığı bir banliyö ile, güneybatıya (Schöneberg Licheterfelde) ve batıya (Charlottenburg) doğru yayılır. İkinci Dünya savaşından önce çeşitli kısımlarının bir merkez çevresinde düzenlenmesi tasarlanmıştı: merkezde eski şehir boşalmak üzereydi; Spree kıyılarında eski saraylar müze olmuştu, çevreleri bir site meydana getiriyordu (dükkânlar, bürolar, üniversite).

Berlin XIX. yy.daki gelişmesini siyasî rolü yanında iktisadî faaliyetine de borçludur. Yukarı Silezya'nın kömür ve çeliğinden nehir yoluyle kolayca yararlanan şehir, imalât sanayiine (özellikle en kalifiye işçi gerektiren kollarına) girişti. Berlin, Siemens Schukertswerke ve Allgemane Elektricitats Gesellschaft (A.E.G.) ile alman elektrik malzemesi yapımının beşiğidir. Bu iki şirketin çalıştırdığı işçi sayısı 150 000'e ulaşırdı. Daha İkinci Dünya savaşı sırasında, stratejik sebeplerle, bir merkezden uzaklaştırma hareketi başlamıştı. Almanya'nın teslim oluşundan sonra amerikalılar, başlıca tesislerin kendi kesimlerinde kalmasını sağlayınca bu hareket daha da hızlandı: tesislerin büyük kısmı Federal cumhuriyetin çeşitli bölgelerine aktarıldı. Doğu Berlin'de kurulu olan eski A.E.G. tesisleri büyük ölçüde genişlediler.

Bugünkü Batı Berlin kesimindeki Siemens ise, buna karşıt olarak tesislerini çok geniş bir sınaî bütün çevresinde toplamıştı; bu tesisler ormanın göbeğinde kurulmuş işçi siteleriyle *(Siemensstadt)* çevreleniyordu; ama şirketin faaliyeti azaldı. Makine yapımı, konfeksiyon, basımcılık, besin sanayii ve küçük kimya sanayii de bütün büyük şehirlerde olduğu gibi önemli bir yer tutar. Berlin aynı zamanda birinci derecede bir ticaret ve bankacılık merkezi olmustu, faaliyeti alman iktisadının gelişmesiyle atbaşı gidiyordu. Bankalarda o zaman 100 000 kişi çalışırdı. Bugün, Batı Berlin memurları Frankfurt, Hamburg, Köln ve Düsseldorf'ta toplanır. Doğu Berlin'de ise Demokratik cumhuriyetin iktisadî yönelimi buna karşıt olarak çok kalabalık bir memur topluluğu besler. Bir federalizm denemesinden sonra eski Sovyet kesimi, merkeziyetçi geleneğe dönmüştür: bu, Berlin'in eski rolünün bir kısmını muhafaza etmesini sağladı.

Savaş sonunda büyük bir hızla düşen Doğu Berlin'in nüfusu yeniden çoğalmaktadır. Bu artışın bir kısmı üretimin gelişmesine tekabül eder, ama bir kısmı da memurlar yönetiminin ihtiyaçlarını karşılar. Bu kırtasiyecilik tam bir büyüme krizi içinde olan bir şehir için, geleneksel olmakla beraber, taşınması zor bir yük meydana getirir. Bu durum iki şehir arasındaki farkı belirtir: Batı Berlin kendi içine çekilmis etrafı çevrili bir toprak parçasıdır, buna karşılık Doğu Berlin başkentlik durumunu muhafaza etmiştir.

● *Tarih.* Başlangıçta bir avcı ve balıkçı kolonisi olan Berlin'in adı, şehir olarak ilk defa 1230'da geçer. XV. yy.a kadar, oldukça bağımsız, küçük bir şehirdi. Hohenzollern'lerin Brandenburg'a yerleşmesi (1415) ve XV. yy. sonunda onu başkent yapmalarıyle gelişti. Nüfusunu 6 000'e indiren Otuz Yıl savaşlarında çok zarar gördükten sonra Berlin, önce seçici prens, sonra kral olan hükümdarlarının faal çalışmaları sayesinde XVII. yy.ın sonunda ve XVIII. yy.da yavaş yavaş kalkındı. Bir imalât merkezi (ince şayaklar, kumaşlar, eldivenler, mücevherler) oldu. Nantes buyrultusunun yürürlükten kalkmasından sonra (1685), kendilerine çok elverişli koşullar sağlanan göçmen fransız protestanları, şehrin iktisadî kalkınmasına katkıda bulundular. Berlin büyüdü, birçok komşu küçük şehir ile köyü içine aldı. XVIII. yy.ın sonunda Avrupa'nın en güzel başkentlerinden biri oldu; bu devirde Unterden Linden çizildi ve Brandenburg kapısı yapıldı (1788). Napolyon devrinde Berlin, alman vatanseverliğinin en önemli aydın ve siyasî merkeziydi. 1810'da üniversite kuruldu ve şehir 1871'de imparatorluğun başkenti oldu. 1871'den 1939'a kadar nüfus dört misli arttı. İkinci Dünya savaşı bitince 22 nisandan 2 mayıs 1945'e kadar Berlin, alman ve sovyet ordularının son savaşlarına sahne oldu. Kuzey ve doğudan General Joukov, batı ve güneyden General Koniev kumandasında 500 000 kişi tarafından kuşatılan Berlin, güçlü ve yoğun bir topçu ateşiyle (20 000 top) kütle halindeki bombardımanlar yüzünden kısmen yıkıldı. General Jodl'un giriştiği bir yarma hareketi başarısızlığa uğradı ve 30 nisanda Hitler Berlin'de intihar etti. Garnizon kumandanı General Veslin, 12 mayıs saat 14'te direnmeyi durdurdu. O sırada, şehrin yarısı yıkılmıştı. 8 Mayıs 1945'te Berlin'de alman silâhlı kuvvetlerinin yenilgi ve teslim olma antlaşması imzalandı. Sovyet işgal bölgesinin içinde bulunan Berlin, Postdam konferansında (17 temmuz-2 agustos) dörtlü bir kontrol komisyonu (İngiltere, A.B.D., Fransa, S.S.C.B.) tarafından yönetilen dört bölgeye ayrıldı. 18 Haziran 1948'de batılı delegeler, Ruslar'ın itirazına rağmen, Batı Almanya ile Berlin'in para rejimini değiştirmeğe karar verdiler. 24 Haziranda sovyet yetkilileri, kontrol komisyonundan çekildi ve Berlin ile Batı Almanya arasında mal nakliyatını yasakladı. Bu, S.S.C.B.'nin Batı Berlin kesimini iktisadî bakımdan tek başına bırakma teşebbüsünün başlangıcıydı; bir yıla yakın sürdü. Postdam'da belirtilen ve Berlin'i Batı Almanya'ya bağlayan bir hava koridorundan yararlanan Amerikalılar, bir «hava köprüsü» kurmayı kararlaştırdılar. Bu yolla ve büyük malî fedakârlıklar (1949'da tahminen 20 milyon dolar) sayesinde uçaklar, batı bölgesini besledi. Böylece, şehrin ablukasının etkisi hafifledi. 12 Mayıs 1949'da Sovyetler kara yolu trafiğini yeniden açtı ve hava köprüsü kaldırıldı. 16-17 Haziran 1953'te Doğu Berlin kesimi halkı, inşaat işçilerinin grevinden sonra ayaklandı; grevin sebebi çalışma şartlarının ağırlığıydı. Sovyet kumandanlığı sıkı yönetim ilân etti (17 haziran-8 temmuz).

Kasım 1958'de S.S.C.B. tek taraflı olarak, Berlin dörtlü yönetmeliğini lagvetti. Batı Berlin'in, Birleşmiş Milletler teşkilâtının kontrolunda serbest bir şehir olması yolundaki teklifi, batılılar tarafından reddedildi. Çekoslovakya olaylarından sonra, Nato Bakanlar konseyinin 14 aralık 1966 tarihli bildirisine uygun olarak A.B.D., Büyük Britanya, Fransa hükûmetleri Berlin'in statükosunun korunacağını bildirdiler.
12 Mart 1967 seçimlerinde Sosyal Demokrat parti (S.P.D.) oyların yüzde 56,9'unu, Hıristiyan Demokrat parti (C.D.U.) ise yüzde 32,9'unu aldı.

● *Güzel sanatlar.* Berlin ancak yeni çağda baskent olduğu için, XVIII. yy.dan eski önemli anıtları yoktur. Bu anıtlar İkinci Dünya savaşı sırasında büyük hasara uğradı. İsveçli mimar Eosender'in eseri olan kraliyet şatosunun yapımına heykeltıraş Andreas Schlüter başlamıştı. Schlüter'in yaptığı *Büyük Seçici* anıtı Girardon'un *Louis XV* anıtının iyice etkisindedir. Askerî fabrikanın planlarını François Blondel çizdi; fabrika fransız mimarı Jean de Bodt ve Andreas Schlüter tarafından yapıldı. Bu arada Schlüter eserini (ölen savaşçıların maskeleri) tamamlama fırsatını buldu. Paris'in Étoile meydanındaki zafer takından daha güzel olduğu söylenen Brandenburg kapısını, fransız göçmeni Charles de Gontard yaptı. Bunlardan başka yeni klasisizm üstadı Karl Friedrich Schinkel'in Muhafız Birliği yapısını ve Gendarmenmarkt tiyatrosunu da sayabiliriz. Akılcı mimarî Berlin'de, Alfred Messel'in büyük Wertheim mağazaları (1897-1904) ile ortaya çıktı. (L)

BERLİN, Kanada'daki Kitchener şehrinin eski adı. (L)

BERLİN (İsrael BALİNE, **İrving** de denir), rus asıllı amerikalı besteci ve yayımcı (Sibirya'da Temun 1888). 1893'te Amerika'ya yerleşti. Birçok vodvil şarkısı yazdı: *Sadie, Salome Go Home, Alexander's Rag-*

Foto. X, Ledoux (secrêt, de la Laine) [LAROUSSE]

time Band ve Birinci Dünya savaşına katılan askerler için *God Bless America* (Tanrı Amerika'yı Korusun). Revü ve filim müziğinde büyük başarı gösterdi. *Ziegfeld Follies; Top Hat; Holiday Inn; Blue Skies, White Christmas* unutulmayan eserleridir. 1918'de kendi müzik yayınevini kurdu. (L)

Berlin antlaşması, 28 temmuz 1742'de Prusya ile Avusturya arasında imzalanan antlaşma. Wroclaw barış hazırlıklarını (11 haziran) onaylayan bir antlaşmaydı. Friedrich II güneydoğudaki bazı bölgelerle, Glatz kontluğu dışında Silezya'yı aldı (bk. *Avusturya* VERASET SAVAŞLARI.) [L]

Berlin antlaşması. Osmanlı devletiyle, Rusya, Almanya, Avusturya, Macaristan, İngiltere ve Fransa arasında Berlin'de imzalanan antlaşma (13 temmuz 1878). Ayastafanos* antlaşmasıyle Rusların Balkanlarda nüfuz kazanması avrupa devletlerini endişelendirdi. Avusturya ilk olarak bu antlaşmanın gözden geçirilmesini teklif etti. 4 Martta İngiltere teklifi kabul etti. İngiltere ve Avusturyanın savaş hazırlıklarına girmeleri, geniş bir cephede savaşmayı göze alamayan Rusya'yı antlaşma masasına oturtmak zorunda bıraktı. Ancak kongre öncesinde İngiltere ile Rusya bazı konularda anlaştılar (30 mayıs 1878). Bu arada Avusturyanın da muvafakatini alarak kongrenin toplanmasında tam bir anlaşmaya vardılar. Bu sırada Avusturya'nın Bosna ve Hersek eyaletlerinin kendisine bırakılması istegine Osmanlı devleti yanaşmadı. Fakat Doğu Akdeniz siyaseti bakımından önemli bir üs olan Kıbrısı isteyen İngilizlerle ileride, muhtemel bir rus saldırısı karşısında yardım edeceği inancı içinde bir anlaşma yapıldı (4 haziran 1878). Kongrenin, 3 büyük avrupa devletinin anlaşmasında ara bulucuļuk yapan Almanya'nın teklifiyle Berlinde toplanmasına karar verildi. Kongre'ye 1856 Paris ve 1871 Londra antlaşmasını imzalayan devletlerin üyeleri katıldı. Osmanlı devleti bu kongreye müşir Mehmed Ali Paşa, Berlin büyükelçisi Sadullah Bey ve Nafia nazırı Aleksandros Karatodoridi Paşayı gönderdi. Kongrede Rusya'yı başbakan Korçakof, Londra elçisi Şuvlof ve Baron d'Ubril, İngiltere'yi başbakan Beconsfield, Dışişleri bakanı Salisbury ve lord Odo Ruselli, Avusturya'yı Dışişleri bakanı kont Andrássy, Kont Károly ve Baron Haymerle; Fransa'yı Dışişleri bakanı W. H. Wadington, Kont de Saint-Vallier ve F. Desprez; İtalya'yı Dışişleri bakanı kont Corti ve Kont de Launag; Almanya'yı da şansölye prens Bismarck, B. E. Von Bülow ve prens Hohenlohe temsil etmekteydiler.

Bir ay süren çalışmalardan sonra 13 temmuz 1878'de Berlin antlaşmasının metni tespit edildi. Antlaşma 64 maddeydi ve 1-22. maddeler Bulgaristan meseleleriyle ilgiliydi.

Ayastafanos antlaşmasıyle kurulan Büyük Bulgaristan 3'e ayrıldı. Birinci bölgede osmanlı hâkimiyeti altında, iç işlerinde bağımsız bir Bulgaristan prensliği kuruldu. İkinci bölgede; merkezi Filibe olmak üzere kurulan Doğu Rumeli vilâyeti Osmanlıların idaresine bırakılıyordu. Bu bölgenin idaresi büyük devletlerin uygun görmesiyle ve Babıâli tarafından 5 yıl süreyle tayin edilecek bir hıristiyan valiye verilecekti. Üçüncü bölge Makedonya olup ıslahat yapılmak şartıyle Osmanlı devletine bırakılmıştı. Bosna ve Hersek, Avusturya tarafından işgal ve idare olunacaktı. Ayrıca Avusturya'nın Yenipazar sancağında asker bulundurması v.b. meseleleri Osmanlı devletiyle kararlaştırılacaktı.

Rusya'ya Kars, Ardahan ve Batum şehirleri bırakıldı. Eleşgird vâdisi ile Doğu Beyazıt, Osmanlı devletine verildi. Ayrıca ruslar, Batum'a askerî tesisler yapmayacak ve şehir serbest liman haline getirilecekti.

İranlılara Kutur kasabası ve dolayları verildi. Sırbistan'ın bağımsızlığı tanındı. Niş ve Pirat Sırbistan'a bırakıldı. Karadağ'a da bağımsızlık verildi. Antivasi ve Dulcina limanları bu prensliğe verildi. İspica ise Karadağ'dan alınarak Avusturya'ya bırakıldı. Sırbistan ve Karadağ kazandıkları yeni topraklar dolayısıyle Osmanlı devletinin genel borçlarından birer hisse yüklenecekleridi. Ayrıca bu prensliklerde din ve mezhep farkı hiç kimseye imtiyaz sağlamayacaktı. Romanya da bu kongrede bağımsız bir devlet olarak tanındı. Besarabya'nın büyük bir kısmı Rusya'ya verildi. Romanya'ya çoğunluğu türk olan Dobruca, Tuna deltasındaki adalarla, Tolçi sancağı bırakıldı. Tuna'da ticaret gemilerinin rahat ve serbestçe dolaşmaları için Demirkapı'dan deltaya kadar nehir boyu kaleleri yıkılacak buraya hiç bir devletin gemileri giremeyecekti. Yunanistan, Girit, Tesalya ve Epir'i istedi. Ancak bu arzusu kabul edilmedi. Fakat Fransa'nın aracılığıyle Yunanlılar lehine olarak Kalamas-Salabirya hattı boyunca değişiklik yapılması için Yunanistan ile Osmanlı devletlerinin görüşme yapmaları bir ihtilâf halinde büyük devletlerin aracılığı ile anlaşmaları kararlaştırıldı. Girit, Osmanlı devletine bırakıldı. Boğazlar hakkında 1856 Paris ve 1871 Londra antlaşmaları statüsü devam edecekti. Osmanlı devleti Rusya'ya 802 500 000 frank savaş tazminatı verecek, bu tazminat yıllık 350 000 liralık taksitler ile ödenecekti.

Büyük devletler bu antlaşmayle Osmanlı devletinin durumunu sağlama bağladıklarını iddia ettiler. Ancak Osmanlı devleti sonuçtan memnun olmadı. (→ Bibliyo.) [M]

Berlin antlaşması veya **Çelik paktı,** 22 mayıs 1939'da Almanya ile İtalya arasında imzalanan ittifak anlaşması. Nazi Almanya ile faşist İtalya'yı demokrat uluslarla karşı karşıya getiriyordu. Süresiz olarak imzalandı. (L)

Berliner Ensemble (Berlin topluluğu), Bertolt Brecht'in 1949'da kurduğu ve yönettiği tiyatro topluluğu. Baş yardımcısı olan kadın oyuncu Helene Weigel, Brecht'in ölümünden sonra bu topluluğu sürdürdü. (L)

Berliner Tageblatt *(Berlin gazetesi)*, 1872'de kuruldu. İmparatorluk devrinde prens Bismarck'a karşı şiddetli saldırılarından dolayı hükûmet tarafından hakkında kovuşturmalar yapıldı. Weimar rejimi sırasında Berliner Tageblatt bağımsız, tutucu bir yayın organı oldu. Hitler zamanında yayımına devam etti; 1945'te kapandı. (L)

Berlin fermanı. Bk. KITA ABLUKASI.

BERLİNİT i. (fr. *berlinite*). Miner. Tabiî alüminyum fosfat $ALPO_4$, billûri yapısı ve atom dağılımı kuartz SiO_2'ye çok yakındır. (L)

Berlin konferansı. 15 Kasım 1884'ten 26 şubat 1885'e kadar Berlin'de toplanan konferans; amacı, Afrika konusunda büyük devletler arasında çıkan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve gelecekte tekrarlanmalarını önlemekti.

Fransa, Portekiz ve Uluslararası Afrika birliği arasında Kongo havzasıyle ilgili olarak anlaşmazlıklar çıktı. 1876'da Belçika kralı Leopold II tarafından köleliği önlemek amaciyle kurulan Afrika birliği, tamamen sömürgeci bir kuruluş durumu almaya başlamıştı. *Hür Kongo devleti* doğmaktaydı. Oysa İngilizler'in gizlice kışkırttığı Portekiz yalnız Kongo ırmağının ağzını istemekle kalmıyor, Kongo havzasının bir kısmına da sahip çıkıyordu. Bu, Orta Afrika'yı Avrupa ticaretine kapamak ve özellikle daha önce aşağı Kongo kıyılarına yerlesen Fransa'nın çıkarlarını zedelemekti. Bismarck bu sırada araya girdi. Alman şansölyesi uyuşmazlık konusu bölge topraklarında hak iddia etmiyor, ama alman ticaretine her yerin açık olması amacını güdüyordu. Böylece Orta Afrika'da «açık kapı» ticareti rejimini sağlamak için Fransa ve Belçika kralı ile anlaşma fırsatını ele geçirdi. Bismarck'ın yaklaşmasına karşılık Fransa, Berlin'de yapılacak ve amacı Portekiz iddialarının tartışılmasından ibaret olacak ulusal bir konferansa baskanlık etmesini teklif etti. İngiltere ile Portekiz bu teklifi kabul ettiler. Tartışmalar üç ay sürdü. Konferansın son oturumunda (26 şubat 1885) önemli tedbirler alındı, önce toprak anlaşmazlıkları düzenlendi; Nijer ırmağı üzerinde trafik serbestliği ve «Uzlaşmalı Kongo havzası» içinde ticaret garantilendi, uzlaşmalı Kongo havzası yayılma alanının Hint okyanusuna kadar uzandığı kabul edildi; Kongo bölgelerinin (ırmağın ağzının kuzeyindeki topraklar dahil) uluslararası birliğe ait olduğu özel anlaşmalarla tanındı. Ama son oturum, sömürge emperyalizminin yeni kurallarını da belirledi: kıyıya yerleşen her devlet, bu kıyının gerisindeki ülke (hinterland) üstünde hak iddia edebilecek, ama bu ülkenin işgali, ancak gerçekleştirildiği ve anlaşmayı imzalayan diğer ülkelere hemen bildirildiği takdirde geçerli olacaktı. Afrika'nın bölüşülmesini sağlayacak olan etki bölgeleri teorisi böylece onaylanmış oluyordu. Konferansa katılan on dört devlet, uygar ulusların görevinin, bütün dünyada insan kişiliğinin temel haklarını savunmayı geliştirmek, ilkel halkların uygarlığa doğru yürüyüşünü hızlandırmak olduğunu ilân ettiler. Konferans, köleliğe, köle alım satımına, silâh kaçakçılığına ve şiddete karşı mücadeleyi kendine görev edindi. (L)

BERN: Marktgasse çeşme ve saat kulesi

Berlin müzesi. Bk. KASER FRİEDRİCH MUSSEUM.

Berlin Olimpiyatları, 1936 ve 1938 yılları arasında Leni Riefensthal tarafından çevrilen alman filmi. *Olympia* adıyle iki bölüm halinde çevrilen filmin orijinali 1938'de Almanya'da gösterildi. *Berlin olimpiyatları* bu iki filmin kısaltılmış kopyasıdır; 1936 Berlin olimpiyat oyunları çerçevesi içinde atletik çabayı ve vücut yetkinliğini yansıtan çok güzel bir eserdir. (L)

Berlin Üçlü paktı, 27 eylül 1940'ta imzalanan on yıllık pakt. Bu pakt askerî alanda Almanya, İtalya ve Japonya'yı birleştirdi; taraflara kendisine ait olduğu kanısında bulunduğu hayat sahasını elde etme hakkını vermekteydi. Bu pakt'a Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Romanya, Slovakya ve Yugoslavya da katıldı.

Üçlü pakt, Almanya, İtalya ve Japonya arasında imzalanan *Berlin uzlaşmasıyle* (11 aralık 1941) tamamlandı. Bu uzlaşmayle üç devlet tek başlarına mütareke ve barış antlaşması yapmamayı taahhüt ediyordu. (L)

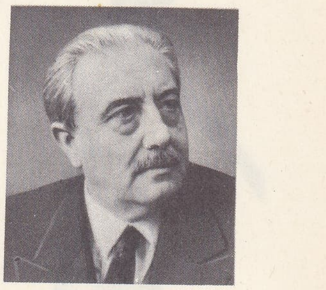

Georges BERNANOS

BERLİOZ (Hector), fransız bestecisi (Isère, La Côte-Saint-André, 1803-Paris 1869). Edebiyata elverişli bir çevrede büyüdüyse de, Berlioz bu konuya karşı pek fazla ilgi duymadı. Paris Tıp fakültesi derslerinden de hoşlanmadı. Ailesi istemediği halde, 1826'da konservatuvara girdi, Leşeur ile Reicha'nın öğrencisi oldu. Üç basarısız denemeden sonra, 1830'da «*Sardanapal'ın Son Gecesi*» kantatıyle Roma ödülünü kazandı. İtalya'ya gitti; orada ancak bir buçuk yıl kaldı. 1827'de Shakespeare'in oyunlarında görerek kabiliyetine hayran kaldığı Henriette Constance Smithson* ile 1833 yılında evlendi. Ev masraflarını karşılamak için, *le Correspondant, la Revue Européenne, le Courrier de l'Europe, la Gazette Musicale de Paris* (1834) ve *le Journal des Débats* (1835) gibi dergi ve gazetelerde birçok yazı yazdı; bunları sonra'dan kitaplar halinde yayımladı (1852-1862). 1839 Ocak ayında konservatuvar kitaplığında memur olarak görevlendirildi. Farklı tepkilerle karşılaşan eserler verdi: *Benvenute Cellini, Romeo ve Jülyet*. Ayrıca, resitatiflerini yazdığı ve operada yeniden temsilini yönettiği *Freischütz* de pek tutulmadı. Birbirini izleyen bu başarısızlıklardan ve karısının huysuzluklarından bunalan besteci, şarkıcı Maria Recio ile birlikte Almanya'ya kaçtı (1842). Paris'e dönüşünde, *Orkestralama Metodu* adlı bir eser yayınladı ve *Faust*un Lânetlenmesi*'ne son şeklini verdi. Orta Avrupa'da (1845-1846) ve Rusya'da (1847) konserler yönetti ve başarı kazandı. Fakat Londra'daki konserde (1848) ve Paris'te filarmoni derneğinin konserinde yeniden başarısızlığa uğradı (1850). 1852'de, Liszt'in Weimar'da düzenlediği Berlioz haftası çok etkili oldu. 1855'te aynı

Fôto. Viollet, A. İ. İzis (LAROUSSE)

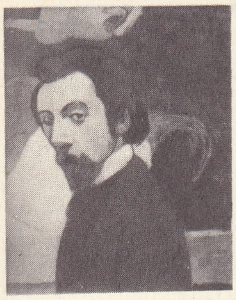
Émile BERNARD

Étienne BERNARD

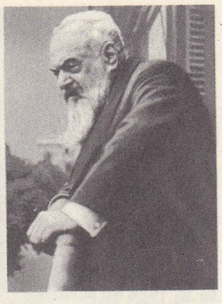
Tristan BERNARD

şehirde yapılan ikinci bir festivalde de başarı kazandı. 21 Temmuz 1856'da İnstitut'ye seçildi. Fakat Fransa'da eserine karşı gösterilen anlayışsızlık ve ikinci karısının ölümü (1862) besteci üzerinde derin izler bıraktı ve umutsuzluğa kapılmasına yol açtı. Avusturya (1866), Almanya (1867) ve Rusya'yı (1869) son bir defa dolaştıktan sonra, Fransa'ya döndü. Ertesi yıl Paris'te öldü.

Charles Lalo'nun deyişiyle, Berlioz'a göre sanat, hayatın yoğunlaştırılmasıdır. A. Boschot'ya göre Berlioz'un eseri, bestecinin sevinçleri, üzüntüleri ve arzularını kapsayan anı bir «hatıra defteri»dir. Programlı müziğe yenilikler getiren Berlioz, bu türün gerçek yaratıcısı sayıldı (Fantastik Senfoni). Berlioz romantizminin büyüklüğü, ideal insan ile gerçek insan arasındaki insanüstü çatışmadan doğar. Bu çatışmayı dile getirebilmek için, sanatçı,yeni bir dil ve estetik yarattı *(Orkestralama Metodu)*. Sesi, özgül bir renk veya tını olarak ele aldı. Berlioz, orkestra aracılığıyle ve orkestra için düşünür. Onun eserlerinde, orkestranın zenginliği ve beklenmiyen ses birleşmeleri fantastik, sanrılı veya yüce hava yaratır; seslerin yarattığı rüya âlemi, romantik idealin canlandırılmasına elverişli bir ortam meydana getirir. Berlioz, yalnız yeni ve ustaca bir ifade yaratmakla kalmadı, aynı zamanda, empresyonizmi haber veren yeni bir estetiğin öncüsü oldu. Ses için, kırk kadar melodi ve romans (1823-1850); kantatlar (*Yunan Devrimi Üzerine Kahramanlık Sahneleri* [1826]), *Kleopatra* [1829], *Sardanapal'ın Son Gecesi* [1830]), bir *Requiem* (1837); bir *Te Deum* (1855); *Faust'un Sekiz Sahnesi* (1829) gibi eserler yazdı. Orkestra için şu eserleri besteledi: yedi uvertür (*Waverley* [1827], *Les Francs-Juges* [1828], *Rob Roy* [1832], *Kral Lear* [1831], *Benvenuto Cellini* [1833], *Roma Karnavalı* [1844], *Korsan* [1831-1855]); *Fantastik Senfoni** (1830); *Lélio veya Hayata Dönüş* (1831); *Matem ve Zafer Senfonisi* (1840); *Harold İtalya'da* (1834); *Romeo* ve Jülyet* (1839).

Dramatik eserleri ise şunlardır: *Benvenuto* Cellini* (3 perde ve 4 tablo'luk opera) [1839], *Faust'un Lânetlenmesi* (dramatik efsane) [1828-1846]; *İsa'nın Çocukluğu* (dinî trioji) [1854]; *Béatrice ve Benédict* (1833-1862); *Truvalılar* (beş perdelik ve iki bölümlük lirik trajedi) [1855-1858].

Ayrıca, teorik eserleri de vardır: *Modern Orkestralama Metodu* (1844); tekrar gözden geçirip ilâveler yaptığı *Orkestra Şefinin Sanatı ve Yeni Çalgılar* (1856); Weingartner (1904) ve Strauss (1905) tarafından gözden geçirilip, Ch. M. Widor tarafından tamamlanarak yayınlanan, *Modern Orkestra Tekniği* (1905).

Ayrıca Berlioz, edebî eserler de yazdı: *A travers Chants* (Şarkılar Arasında) [1862], *Hatıralar* (1848-1869) v.b. Mektupları da yayınlanmıştır: *Les Années Romantiques* (Romantik Yıllar) [1819-1842], *Le Musicien Errant* (Gezici Müzisyen) [1842-1852]. (L)

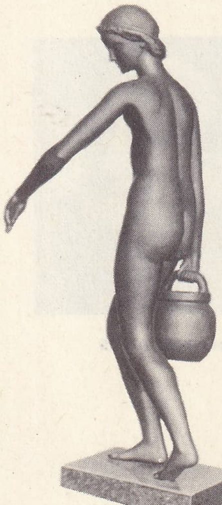
Joseph BERNARD
«Bakraçlı Genç Kız»

BERLİTZ (Maximilian), alman asıllı amerikalı pedagog (Württemberg 1852-New York 1921). Dillerini anlamadığı öğrencilerine yaşayan dillerden birini öğretmek zorunda kaldığı için bir kelimeyi, bu kelimenin ilintili olduğu nesne veya hareketi gösteren resimden yararlanarak açıklayan «dolaysız» metodu ortaya koydu. Bu metot, Berlitz'in 1878'de Providence'da (Rhode İsland) açtığı bir okulda uygulandı. Büyük başarı elde edilince, dünyanın her yerinde Berlitz okulları açıldı. O zamandan beri, bu tür yüzlerce okuldan pek çok öğrenci yetişmiştir. Berlitz metodu, yaşayan dillerin öğretim şeklinin değişmesine çok etkili oldu. Bugün bile günlük konuşma dilini çabuk öğrenmek için baş vurulacak en elverişli metotlardan biridir. (L)

BERMEJO, Güney Amerika'da nehir, Bolivya Andlarından doğar; Parana nehrinin sağdan aldığı koldur: 1 500 km. Büyük kısmı Arjantin Chaco'sundadır. Menderesler meydana getirir, kıyıları mevsimlere göre değişiklikler gösterir. Aşağı çığırının suladığı bölgede pamuk yetiştirilir. (L)

BERMEJO (Bartolomé), ispanyol ressamı (XV. yy.). Cordoba'da doğduğu, Katalonya ve Aragon'da çalıştığı, 1495'ten sonra öldüğü sanılır. İlk eserlerinde, felemenk sanatının büyük etkisi görülür. İç burkucu gerçekçiliği ve etkileyici anlatımı bakımından daha çok ispanyol sanatının izlerini taşıyan eserleri şunlardır: *Santo Domingo de Silos de Daroca* (Prado), *Pietà* (Barcelona Katedrali) ve Vich müzesindeki *Ecce Homo*. (L)

BERMEKİLER, Abbasî imparatorluğunun ünlü vezirlerini yetiştiren iranlı aile. Belh'teki Nevbahar Buddha'cı tapınağının rahipleri soyundan gelirler. Ailenin tespit edilebilen en eski ferdi BERMEK, halife Abdülmelik'in sarayında görev aldı. Müslümanlığı gerçekten kabul edip etmediği bilinmiyor. Bermek astronomi, felsefe ve tıp ile uğraşıyordu. Bir süre Şam'da (Dimaşk) kaldıktan sonra memleketine döndü. —Oğlu HALİD, 726 yılında vali Esed bin Abdullah'ın emriyle Belh'i imar ederek un kazandı. Halid, Abbasîlerin hilâfeti ele geçirmek için giriştiği savaşlara Ebu Müslim'in emrinde katıldı. 750 Yılında Divan-ül-Harac'ın başına geçti. Bundan sonra özellikle Bağdat'ın kuruluşunda halife Mansur'un müşavirliğini yaptı. Halid'in imar faaliyeti Taberistan valiliği sırasında da (765-69) sürdü. Mansur'un son yıllarında Musul valiliğine tayin edildi.— Oğlu YAHYA (739-805), Musul valiliği sırasında kendisini gösterdi. Mehdî onu Bağdat'a çağırarak oğlu Harun'un yetiştirilmesiyle görevlendirdi. Harun, Azerbaycan valiliğine tayin edilince (780), Yahya da onun divan reisliğine getirildi. Halife Hadi, Harun'u veliahtlıktan çıkarmağa teşebbüs ettiği zaman buna engel olan Yahya, Harun-ür-Reşid halife olunca, geniş yetkilerle vezirlik makamına getirildi. Oğulları Fazıl ve Cafer'in de yardımıyle Abbasî imparatorluğunu 17 yıl (786-803) idare etti.— Büyük oğlu FAZIL (766-808) uzun süre Cibal, Taberistan, Dunbavend ve Kumis valiliğinde bulundu. Ayrıca bir süre Ermeniye, Azerbaycan, Horasan valilikleri de ona verildi. Bu görevleri sırasında bazı savaşlara girdi ve birçok imar faaliyetinde bulundu. Belh'te büyük bir su kanalı açtırdı. Buhara'da Cuma camiini yaptırdı. Söylentiye göre ramazanda minarelere ilk defa kandilleri Fazıl koydurmuştur.— CAFER (767-803) halife Harun-ür-Reşid'in kendisine gösterdiği yakın ilgiden yararlanarak idaresine verilen eyaletleri vekilleri aracılığıyle idare etti ve kendisi Bağdat'ta oturdu. Bermekî ailesinin uzun süren iktidarı sırasında biriktirdiği servet, imparatorluk içinde kazandığı nüfuz, itibar ve şöhret, Harun-ür-Reşid'i bu aile hakkında bazı tedbirler almağa zorladı. Bermekîlerin iranlı olması, ve Abbasî hilâfetinin kuruluşundan beri imparatorluğun idaresinde iranlıların birinci sırada yer alması, diğer arap zümrelerinin direnmesine yol açıyordu. Bu yüzden Harun-ür-Reşid, aileyi ortadan kaldırmağa karar verdi. Halife, Cafer ile beraber bulunduğu zamanlar kız kardeşi Abbase*'nin de kendilerine katılmasını sağlamak için ikisini sözde bir nikâhla evlendirdi, fakat gerçek evliliklerine izin vermemişti. Söylentiye göre, Cafer bu yasağı dinlemedi. Buna çok kızan Harun-ür-Reşid 803 yılında Hac'dan dönünce Cafer'i öldürttü. Oğulları Yahya ve Fazıl'ın da bütün görevlerini geri alarak mallarına el koydu. Böylece islâm tarihinin en ünlü vezir ailesi ortadan kaldırılmış oldu. (→ Bibliyo.) [M]

«Aziz BERNARD'a Meryem'in görünüşü»
Filippo Lippi'nin resmi

BERMEO, İspanya'da (Vizcaya eyaleti) şehir. Gaskonya körfezinde; 13 800 nüf. Önemli balıkçılık limanı. Kumsallar. (L)

BERMİON, yun. **Vermio,** Yunanistan'da dağ kütlesi. Makedonya'da, Aliakmon vâdisinin kuzeyinde; 1 873 m. (L)

Bermondsey, Londra'da işçi mahallesi. Thames'in güneyinde. Kimya ve dokuma sanayii. Dericilik. (L)

BERMONDT-AVALOV (Bermann, **Prens** — da denir), rus maceracısı (Tiflis 1884-Almanya'da kayıp, 1935'e doğru). Gönüllü olarak Rus-Japon savaşına katıldı, 1917'de subay oldu, sonra Berlin'e sığındı, orada şubat 1919'da göz hapsine alındı. Sonra, alman genelkurmayı tarafından, Baltık ülkelerinde komutan general von der Goltz idaresindeki rus-alman ordusunun başına ismen getirildi. Bolşeviklere karşı savaştıktan sonra Letonya birlikleri ve ingiliz-fransız deniz kuvvetleriyle çarpıştı; ekim 1919'da Riga'yı bırakmak zorunda kaldı ve Münih'e sığındı. Bazı olaylara karıştı ve adı yeniden duyuldu. Daha sonra hiç bir iz bırakmadan kayboldu. (L)

BERMUDA i. Kıyf. Dizlere kadar inen dar ve kısa pantolon; bir çeşit şort. (L)

BERMUDA adaları, Atlantik'te Hatteras burnunun 1 000 km doğu-güneydoğusunda bulunan takımadalar. İngiltere'nin yönetimindedir; 48 000 nüf. Başkenti Long Island'daki *Hamilton* şehri. Volkanik taban üzerine oturmus küçük mercan adalarından meydana gelmiştir. Muz, narenciye ve turfanda sebze (patates) yetiştirir. Takımadaların başlıca gelir kaynağı turizmdir. Önemli bir hava limanı niteliği taşıyan bu adalarda, 1941'de doksan dokuz yıllık bir süre için Birleşik devletlere kiralanmış büyük deniz ve hava üsleri vardır.

— Tar. 1515'te ispanyol Juan Bermudez (adaların adı buradan gelir) tarafından keşfedilen Bermuda adaları, 1612'den beri İngilizler'in elindedir. Avrupalı mülteciler sorunuyle ilgili uluslararası bir konferans (1943) ve S.S.C.B. ile bir Berlin konferansı hazırlamak ve müttefiklerin o devirdeki önemli sorunlar karşısındaki (NATO, A.S.T., v.b.) tutumunu belirlemek amacıyle, İngiltere (W. Churchill), Birleşik devletler (D. Eisenhower) ve Fransa (J. Laniel) hükûmet başkanlarını bir araya getiren toplantı burada yapıldı. (L)

BERMUDEZ (Jeronimo), ispanyol trajedi yazarı (Galicia 1530'a doğr.- öl. 1595'e doğr). Dominiken papazı, Salamanca'da ilâ-

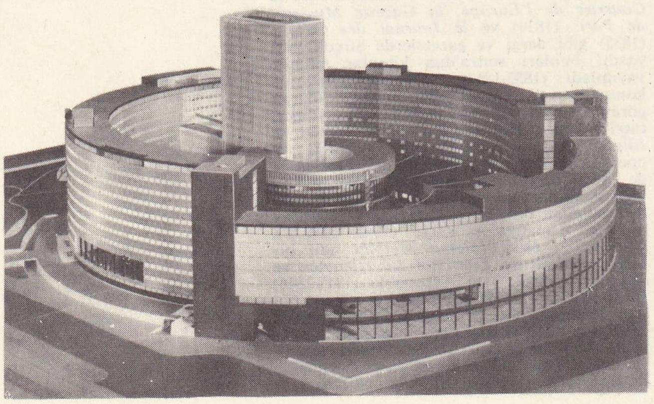
Henry BERNARD
Paris radyoevinin maketi

Foto. X, Alinari-Giraudon, Damrémont (LAROUSSE)

hiyat okuttu. Özellikle, Antonio Ferreira'nın İnes de Castro için yazdığı portekiz trajedisini *Antonio di Silva* takma adıyle çevirerek ün kazandı. Bermudez, *Nise Lastimosa* (Mutsuz Nise) adlı bu esere, kendi yazdığı *Nise Laureata*'yı (Muzaffer Nise) ekledi. Bu iki eser de ispanyol tiyatrosuna eskiçağ trajedi kurallarını getirmek amacını güden birer denemedir. (L)

BERMUDO I. Bk. VERMUDO I.

BERMUDO II. Bk. VERMUDO II.

BERMUDO III. Bk. VERMUDO III.

BERMUTAT veya **BERMUTAD** bļş. sıf. ve zf. (fars. *ber*, üzere ve ar. *muʿtād*, alışılmış'tan *ber-muʿtād*). Alışıldığı gibi, her zamanki gibi, âdet olduğu üzere: *Yunanistan bermutad küstahtı, azgındı, mütecavizdi* (Yahya Kemal). [M]

BERN, İsviçre'de şehir. Aare kıyısında, tepeler bölgesinde; 163 000 nüf. 1848'den beri İsviçre hükûmetinin merkezi olan Bern, hem konfederasyonu meydana getiren şehirlerden biri, hem de bir kantonun da idare merkezidir. Üniversitesi çok ünlüdür. Bern, İsviçre'nin dördüncü şehri oluşunu, coğrafî konumunun yüklediği siyasî görevlere borçludur: Aare nehri menderesinin dışbükey kıyısında, savunmaya elverişli bir yerdedir. Burası XII.yy.dan beri Saint-Gothard ile ulaşımı sağlayan büyük bir geçiş yoludur. Öte yandan, arkasındaki dağlık bölge (Bern Oberland'ı) çok eskiden beri, ticarî bir tarıma yönelmiş ve peynir satışında uzmanlaşmıştır. Şehir, İsviçre tepeler bölgesi ile Cenevre ve Zürich arasındaki ulaşım yollarına hâkimdir. Bern zengin görünüşlü bir memur, tüccar ve devlet görevlileri şehridir; Aare vâdisi yanında yükselen tepeler küçük evlerle kaplıdır. Şehrin merkezindeki kapalı bir çukurda özenle bakılan ayılar vardır; bu, dünyanın en eski federal demokrasi başkentinde hüküm süren gelenek anlayışının sembolüdür. XV.yy.dan kalma, onarılmış Rathaus; gotik üslûbun son zamanlarında yapılmış katedral; sanat değeri olan kuleler, çeşmeler ve zengin müzeler, şehri süsler.

— *Bern kantonu,* İsviçre Konfederasyonu'nun en kalabalık kantonu; 6 884 km²; 889 000 nüf. Bernli burjuvaların fetihlerinin bir araya getirdiği kanton toprakları farklı bölgeleri kapsar. İsviçre'nin başlıca üç coğrafya bölgesi de kanton sınırları içinde yer alır. Kuzeybatıda, Jura'nın bir kısmı (Bern Juras'ı), bu sınırlar içindedir. Bu kesim hayvancılık bölgesidir, saatçilik sanayii gelişmiştir. İç kısmı engebelidir. Burada, iktisadî bakımdan başta gelen hayvancılığın yanı sıra çeşitli tarım yapılır. Bern banliyösüyle Bienne çevresinde birkaç fabrika kurulmuştur.

— Tar. Bern şehrinin yer aldığı yarımada üzerinde Romalılar'dan kalma eserler bulunmussa da şehrin kuruluşunun 1191'den eski olmadığı aşağı yukarı kesin olarak anlaşılmıştır. Zahringen dükü Berthold V, o tarihte, Nydeck şatosunun etrafını surlarla ve çukurlarla çevirtti. Efsaneye göre Zahringen dükünün şehre *Bern* adını vermesinin sebebi, surları yaptırmak istediği yerde bir ayıyı (Almanca *Bär*) öldürmek zorunda kalmış olmasıdır. İmparatorluk şehri Bern, kurucusunun ölümünden sonra, çevredeki senyörlerin saldırılarını savuşturmayı ve durumunu kuvvetlendirmeyi başardı. Dük Berthold'un ölümünden üç yıl sonra bu küçük kasaba, Alman konfederasyonu devletleri içinde, genişlik, zenginlik ve kuvvet bakımından başta geliyordu. Sakinleri arasına Zürich ve Freibourg'un burjuvaları da katılınca, Bern XIII.yy. boyunca şehri egemenlikleri altına almak isteyen yüksek soylular sınıfıyle mücadele etmek zorunda kaldı. 1236'da Freibourg, Laupen, Valais, Bienne ve birkaç Ren şehriyle ittifaklar imzaladı. 1288'de imparator Rudolf von Habsburg şehri kuşattı ama Schosshalde'de yenildi. Rudolf 1291'de Donnerbühl'de bir daha yenildi. 1339'da Bern kuvvetleri, Laupen yakınında bir asiller koalisyonunu yok etti. Şehir, 1353'te kantonuyle birlikte İsviçre konfederasyonuna girdi. 1415'te Konstanz papalık meclisiyle imparator Sigismund'un uyarması üzerine, Avusturya dükü Friedrich'e savaş ilân etti ve Aargau'yu aldı. Bu devirden itibaren, uzun yıllar durmadan Zürich, Valais, Savoie, Bourgogne ve Milano dükleriyle savaştı. Reform savasları (1528) ve Vaud ülkesinin fethinden sonra şehir ile kantonu, iki buçuk yüzyıl süren bir barış ve refah devresine girdi.

Başlangıçta demokratik olan hükûmet yavaş yavaş aristokratlaştı. 1536'da komün meclisine danışma usulünden vaz geçildi ve egemenlik az sayıda birkaç ailenin eline geçti. Ezilenler eski haklarını kuvvet yoluyle almayı denediler; ama köylülerin savaşı (1653), binbaşı Davel'in yönettiği Vaud ülkesinin isyanı (1723) ve Henzi'nin komplosu (1794) başarısızlığa uğradı ve önderlerin boynu vuruldu. Bern'e bağlı Aargau ile Vaud ülkeleri, fransız askerlerinin koruyuculuğu altında 1798 yılında, bağımsızlıklarını ilân ettiler. Bern, eski egemenliğini elden çıkarmamak için büyük bir çaba gösterdi; ama birliklerinin Neueneck'deki başarısına ve Grauholz'deki direnmesine rağmen, Jura'dan ilerleyen general Brune ile 5 mart 1798'de Fraubrunnen'de Bern ordusunu yenen general Schauenberg'e kapılarını açmak zorunda kaldı. Bern o zaman elindeki topraklardan bir kısmını kaybetti: Aargan, Vaud ülkesi, Moutier vâdisi ve özellikle Paris'e gönderilen zengin hazinesi (6 500 000 tours lirası). Aslında Bonaparte Mısır seferinin masraflarını karşılamak için Bern'i işgal ettirmişti. 1814'te Bern aristokrasisi siyasî imtiyazlarından bir kısmına yeniden kavuştu ve Viyana kongresinde Basel piskoposlarının eski malı olan Bern Jura'sını aldı. Ama 1830'da hükûmet ile demokratlar arasında yeni bir mücadele başladı. Bu mücadele 31 temmuz 1831'de demokratların kesin zaferiyle sonuçlandı. 12 eylül 1848'de federal Anayasası, federal hükûmetin başkenti olarak Bern'i seçti ve böylece sehir İsviçre'nin başkenti oldu. Birçok uluslararası yönetmenliğin merkezi Bern'dedir: 1874'te kurulan Evrensel Posta birliği; 1883 ve 1888'de kurulan uluslararası sanayi, edebiyat ve sanat mülkiyeti Bürosu; 1893'te kurulan Uluslararası Demiryolu Ulaştırma merkez ofisi; 1865'te kurulan Telgraf birliği (bu birlik daha sonra Uluslararası Telekomünikasyon birliği haline geldi ve Cenevre'ye nakledildi). [L]

BERNÂ sıf. (fars. *bernā*). *Esk.* Genç [genellikle *pîr* kelimesiyle birlikte kullanılır]: *Pîr ü bernâ*, ihtiyar ve genç: *Pîr ü bernâ bütün cihana açık* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Bernâî** i. *Esk.* Gençlik, delikanlılık. ‖ Toyluk, tecrübesizlik. (M)

BERNABEİ (Ercole), italyan bestecisi (Caprarola 1620'ye doğr. - Münih 1687). San Luigi'de orgçu ve Latran kilisesinde ilâhici başı oldu. 1672'de San Pietro kilisesinde hocası Benevoli'nin yerine geçti. 1674'te Münih sarayı kilisesi müzik yönetmenliğine getirildi. Beş opera, kilise müziği (missa'lar, motetler, mezmurlar, ilâhiler) yazdı.— Oğlu GIUSEPPE ANTONİO (Roma 1649-Münih 1732), on beş kadar opera ve kilise müziği yazdı. (L)

BERNADOTTE (Jean), fransız mareşali. Bk. KARL XIV, İsveç kralı.

BERNADOTTE AF WİSBORG (kont Folke), isveç kralı Gustaf V'in yeğeni (Stockholm 1895-Kudüs 1948). İsveç Kızıl Haç kurumu başkanı. 1945'te, Almanlar'ın uzlaşma şartlarını müttefiklere iletmis, ancak bu şartlar müttefiklerce kabul edilmemiştir. Filistin'deki ingiliz mandası sona erince, İsrail devletiyle Arap ülkeleri arasındaki uzlaşmazlığa çare bulması için 20 mayıs 1948'de B.M.T. (Birleşmiş Milletler teşkilâtı) tarafından arabulucu olarak görevlendirildi. Bu görevi sırasında, Kudüs'ün İsrail kesiminde öldürülüdü. (L)

BERNANOS (Georges), fransız yazarı (Paris 1888-Neuilly-sur-Seine 1948). Önce aldığı dinî terbiyenin, sonra da Balzac'ın etkisinde kaldı. 1913 ve 1914 yıllarında Rouen'da *Avant-Garde* adıyle kralcı küçük bir haftalık dergi çıkardı. Birinci Dünya savaşından sonra yazarlığa başladı. 1926'da *Sous le Soleil de Satan* (Şeytanın Güneşi Altında) adlı kitabıyle ün kazandı. 1927'de *l'Imposture* (Sahtekârlık) ve 1929'da *Femina* armağanını kazanan *la Joie*'yı (Sevinç) yazdı. Ailesinin geçimini sağlayabilmekte zorluk çeken romancı, 1935'te Mallorca'da Palma şehrine yerleşti. 1936'da en önemli eseri olan ve Fransız akademisinin büyük roman ödülünü kazanan *le Journal d'un Curé de Campagne*'ı (Bir Köy Rahibinin Günlüğü) yayımladı. 1931'de *la Grande Peur des Bien-pensants* (İyi Düşünenlerin Büyük Korkusu) adlı eserinde katolik burjuvaları suçladı. Bir ara Franko karşı-ihtilâlinden yana olduysa da *les Grands Cimetieres Sous la Lune* (Ay Altında Büyük Mezarlar) [1938] adlı eserinde bu harekete karşı çıktı. Münih anlaşmalarından az sonra Brezilya'ya gitti, İkinci Dünya savaşı süresince orada kaldı. Vichy hükûmetine karşı çıktı, Naziliğe karşı Direnme ve Hür Fransa örgütüyle işbirliği yaptı, *Scandale de la Vérité* (Gerçeğin Rezaleti) [1939] ve *Lettre aux Anglais* (İngilizlere Mektup) [1943] adlı eserlerini yayınladı. 1945'te Fransa'ya döndü, oldukça şaşırtıcı bir roman olan *Monsieur Quine* (Bay Quine) [1946] ve *La France Contre les Robots* (Fransa Robotlara karşı) [1947] adlı eserlerini yazdı. Tunus'a yerleşti, Fransa'ya dönüşünde öldü. (L)

BERNARD veya **BERNHARD,** hollanda kraliçesinin kocası prens (Léna 1911). Alman asıllı, prens Bernard zur Lippe ile Biesterfeld kontesinin oğlu. 1936'da Hollanda uyruğuna girdi ve 7 ocak 1937'de prenses Juliana ile evlendi. 1940'ta İngiltere'ye sığındı, pilot belgesi aldı. İngiltere savunma bakanlığında Hollanda misyonu başkanı ve Hollanda'daki kuvvetlerin komutanı oldu. Hollanda'daki alman ordularının teslim şartlarını düzenleyen Wageningen (mayıs 1945) görüşmelerine katıldı. (L)

BERNARD (Claude), fransız fizyoloji bilgini (Rhône 1813-Paris 1878). Orta halli bir ailedendir. Tıp öğrenimine başlamadan önce Lyon'da bir eczanede çalıştı. 1841'de Collège de France'da Magendie'ye laboratuvar hazırlayıcısı, 1843'te tıp doktoru oldu. 1844'te agregasyon sınavını kazandı. 1854'te Bilimler akademisine seçildi; aynı yıl, Sorbonne'da kendisi için yeniden kurulan deneysel fizyoloji kürsüsüne getirildi. 1855'te, Collège de France'da Magendie'nin yerine, deneysel tıp profesörü oldu. 1868'de Muséum'da karşılaştırmalı fizyoloji profesörlüğüne atandı ve Académie Française'e seçildi. 1869'da senatör oldu. Claude Bernard önce sindirimle ilgili kimyasal olayları özellikle tersinir mayalarla kamış şekerinin ve pankreas özsuyu ile yağlı maddelerin sindirimini ele aldı. Bu çalışmalar sonucunda karaciğerin şeker depolama görevini buldu ve büyük bir yankı uyandıran şeker hastalığı kuramını ortaya koydu. 1853'te, büyük sempatik sinir sistemi hakkındaki çalışmalarından ve kan damarlarını genişletip büzen sinirlerle durdurucu veya önleyici sinirleri bulmasından dolayı üçüncü kez Fransa Bilimler akademisinin fizyoloji armağanını kazandı.

Aynı zamanda, zehirler ve anestezi ilâçları hakkındaki mükemmel araştırmalarıyle fizyolojinin gözlem alanını genişletmeye çalıştı. Çevresinde toplanan öğrencilerini, düşüncesi ve araştırma yöntemi ile büyük ölçüde etkiledi. Dastre, P. Bert, Gréhant, A. Moreau, Ranvier v.b. gibi öğrenciler de onun düşünce ve yöntemlerini yaydılar. Onun yöntemi, değerini, sadece gözlemden, canlı hayvanlar üzerinde yaptığı deneylerden ve çok sıkı bir deneysel eleştiriden almaz. Bu yöntemin en büyük özelliklerinden biri varsayım'a, yani ipotez'e verilen roldür; varsayım deney sırasında deneyciyi etkileyecek şekilde araya girmemeli ancak olayları birbirine bağlamak, araştırmalara yön vermek ve sonuçları birleştirmek için kullanılmalıdır. Determinizme dayanan deneysel yönteminin kesin ve somut bir özellik taşımasına rağmen, Claude Bernard, genel felsefe bakımından, mutlak gerçeklere ulaşmak imkânını inkâr eden akıma, yani zamanın *pozitivist* akımına bağlıdır. Bu konuda şöyle der: «[Deneyci] kısmî gerçeklerden genel gerçeklere doğru gider ama mutlak gerçeği ele ettiğini asla ileri süremez. Mutlak gerçeğe herhangi bir konuda vardığımız anda, başka konularda varmamız için sebep kalmaz. Çünkü mutlak, kendi dışında hiç bir şey bırakmaz.» Bu bakımdan spiritüalist kalan Claude Bernard'a göre, olayların yalnız nedenini öğrenebiliriz: bunların *niçin*'i kavrayış gücümüzü aşar. Başlıca eserleri: *Sur le Suc Gastrique et Son Rôle Dans la Nutrition* (Mide Özsuyu ve Beslenmedeki Rolü) [tez 1843], *Mémoire Sur le Pancréas* (Pankreas Hakkında İnceleme) [1849-1856], *Recherches Sur une Nouvelle Fonction da Foie Considéré Comme Organe Producteur de Matière Sucrée* (Şekerli Madde Üreten Organ Olarak Karaciğerin Yeni Görevi Hakkında

BERNARDİN DE SAİNT-PİERRE
Lafitte'in bir deseninden

Sarah **BERNHARDT**
«Lorenzaccio» da
L. A. Besnard tarafından
altta, «l'Aiglon» da

Foto. Giraudon, Viollet (LAROUSSE)

BERNİN: «Fontana di Quattro Fiume» Roma'da, detay

BERNİS kardinali Jean-Baptiste Greuze tarafından (özel koleksiyon)

Jean I. **BERNOULLİ** (Cabinet des Estampes, Paris)

Araştırmalar) [1853], *İntroduction à l'Étude de la Médecine Expérimentales* (Deneysel Tıbba Giriş) [1865], *Leçons Sur les Anesthésiques et l'Asphyxie* (Anestezi İlâçları ve Boğulma Hakkında Dersler) [1875], *Leçons Sur la Chaleur Animale* (Vücut Isısı Hakkında Dersler) [1876], *Leçons Sur le Diabéte et le Glycogenése Animale* (Şeker Hastalığı ve Hayvansal Glikoz Üzerine Dersler) [1877], *Leçon Sur les Phénomènes de la Vie, Communs aux Animaux et aux Végétaux* (Hayvanlarla Bitkilerde Ortak Olan Olaylar Hakkında Dersler) [1878], *La Science Expérimentale* (Deneysel Bilim) [1878], *Leçons de Physiologie Opératoire* (Cerrahî Fizyoloji Hakkında Dersler) [1879], *Leçons de Pathologis Expérimentale* (Deneysel Patoloji Dersleri) [1880]. (L)

BERNARD (Émile), fransız ressamı (Lille 1868-Paris 1941). Rönesansın ustalarına derin bir hayranlıkla bağlıydı. Aynı zamanda mücadeleci ve güçlü bir yazardı. *Rénovation Esthetique* (Estetik Yenileşme) adında bir dergi yayınladı. Cezanne ve Van Gogh üzerine incelemeler yazdı. *les Fleurs du Mal*'i (Fenalık Çiçekleri), *Odyssee*'yi, Ronsard'ın *les Amours*'unu (Aşklar), François Villon'un şiirlerini resimledi. Van Gogh, Gauguin ve Cezanne'la mektuplaştı ve bunları bir kitap halinde yayınladı. (L)

BERNARD (Étienne), fransız hekimi (Paris 1893), Tristan Bernard'ın oğlu. Paris'te hastahane hekimi (1927), verem kliniği profesörü (1946), Tıp akademisi üyesi (1955) oldu. Akciğer veremi üzerinde çalıştı. Uluslararası Verem Savaş birliğinin genel sekreteri olarak hayatını veremle savaşa adadı. (L)

BERNARD (Henry), fransız mimarı (Albertville 1912). Güzel Sanatlar Yüksek okulunda Bigot'nun öğrencisi, Roma ödülü (1938). Caen üniversitesinin (1945), sonra devlet binalarının ve millî sarayların (1949) baş mimarı. Paris Radyo evinin (1953) ve Paris'te 100 000 kişilik stadın plan yarışmasında (1965) birincilik kazandı. (L)

BERNARD (Jean-Marc), fransız yazarı (Valence 1881- Souchez civarında cephede öl. 1915). *l'Homme et le Sphinx* (İnsan ve Sfenks) [1904], *la Mort de Narcisse* (Narcisse'in ölümü) [1905] ve *Sub Tegmine Fagi* (Kayın Ağaçlarının Örtüsü Altında) [1913] adlı eserlerin yazarıdır. Fantezici şairler grubundandır. 1909 da çıkarmaya başladığı *Guêpes* dergisinde bütün yeni-klasik şairleri bir araya topladı. (L)

BERNARD (Joseph), fransız heykeltıraşı (Isere, Vienne, 1866-Boulogne-sur-Seine 1931). Lyon Güzel Sanatlar okulunda okudu. İlk önemli eseri Vienne'de (Isere), *Michel Servet* (1907-1910) anıtıdır. *Bakraçlı Genç Kız* ve *Çocuklu Kadın* ünlü eserleri arasındadır. Paul Valery'nin *l'Ame de la Danse* (Dansın Ruhu) adlı kitabını resimledi. (L)

BERNARD (Paul, **Tristan** — da denir), fransız oyun yazarı (Besançon 1866-Paris 1947). Önce sanayici oldu, sonra avukatlık yaptı. 1891'de *Revue Blanche*'da edebiyat hayatına atıldı. Özellikle, oyunlar yazdı ve büyük başarı sağladı. En güzel eserleri: *l'Anglais tel Qu'on le Parle* (Konuşulduğu gibi İngilizce) [1889], *Triplepatte* (Üçayak) [1905], *les Jumeaux de Brighton* (Brighton İkizleri) [1908], *Embrassez-moi* (Öp Beni) [1923]. Ayrıca romanlar ve hikâyeler de yayımladı. (L)

BERNARD (Pons Joseph), fransız matematikçisi (Trans, Draguignan yakınında 1748-ay.y. 1816). Marsilya rasathanesinde müdür yardımcısı (1778). 1786'da Kraliyet İlimler akademisi tarafından, Satürn gezegeninin uyduları üstüne yeni gözlemler yapmakla görevlendirildi. *Connaissance des Temps Pour* 1792 (1792 Yılı İçin Zaman Bilgisi) adlı eserinde yayınladığı cetvellerde, bu gözlemlerden yararlanmıştır. (L)

BERNARD (Raymond), fransız sinema rejisörü (Paris 1891), Tristan Bernard'ın oğlu. Tiyatroda, Jeanne Doré'yi sahneye koyduktan sonra birçok filim yaptı. Başlıcaları: *le Petit Café* (Küçük Kahve) [Max Linder'le birlikte, 1920], *Triplepatte* (Üçayak) [1922], *Miracle des Loups* (Kurtların Mucizesi) [1924], *le Joueur D'échecs* (Satranç Oyuncusu) [1925], *les Croix de Bois* (Tahta Haçlar) [1932], *les Misérables* (Sefiller) [1934], *J'étais une Aventurière* (Ben bir Maceracıydım) [1938], *Maya* (1949), *la Dame aux Comélias* (Kamelyalı Kadın) [1952], *les Fruits d'Été* (Yaz Meyveleri) [1954]. (L)

BERNARDAKİS (Demetrios). Bk. VERNARDHAKİS.

BERNARD Clairvaux'lu (aziz), din bilgini, Clairvaux manastırının kurucusu ve ilk rahibi (Dijon yakınında Fontaine şatosu, 1090-Clairvaux 1153). 1112'de, rahip olarak Cîteaux manastırına girdi. 1115'te Cîteaux başpapazı onu, Clairvaux manastırını kurmakla görevlendirdi; kurduğu bu manastırın ilk rahibi kendisi oldu. Bu yeni kuruluş, başlangıçta karşılaştığı güçlüklere rağmen sonradan çok gelişti ve yüz altmış manastırı idaresi altına aldı. O güne kadar din işlerinde Cluny keşişlerinin sözü geçerken, Bernard sayesinde ağırlık Cîteaux keşişlerine geçti. 1173'te papa Alexander III tarafından aziz ilân edildi. (L)

BERNARDEL, XIX.yy.da çalgı yapımcısı aile. —AUGUSTE SEBASTİEN, ailenin en ünlüsüdür; **Baba Bernardel** diye de tanınır. Lupot ve Baba Gand'a çıraklık etti, Stradivarus ve Guarneius'u örnek aldı. (L)

BERNARDİN DE SAİNT-PİERRE (Henri), fransız yazarı (Le Havre 1737- Eragny sur-Oise 1814). Önce ordunun istihkâm sınıfında hizmet etti, ama pek başarı gösteremedi; sonra iyi bir mevki edinmek amacıyle, Hollanda, Rusya, Polonya ve Almanya'yı dolaştı. Mühendislik göreviyle iki yıl için île de France'a (Maurice adası) gitti. Yanlış bir iş yaptığını anlayarak Paris'e döndü ama bu arada egzotik görünümlerden iyice etkilenmisti. Dönüşünde J. J. Rouseau'nun (insanlardan kaçma ve doğa sevgisi bakımından Rousseau'ya benziyordu) öğüdüyle eserler yayınladı: *Voyage à l'île de France* (île de France'a Seyahat) [1773], *Etudes de la Nature* (Doğa İncelemeleri) [1784]. Bu eserlerde ustasının duygulu felsefesini geliştirdi. *Pol ve Virjini* (Paul et Virginie) [1887] adlı romanıyle zenginliğe ve üne kavuştu. Bu romanı *Chaumière Indienne* (Hint Kulübesi) [1790] adlı hikâyesi izledi. Bitkiler bahçesi yöneticiliğine atandı (1792), École Normale Supérieur'de ahlâk öğretmeni ve İnstitut'ye üye (1795) oldu. İmparatorluk devrinde saygı görmesine rağmen bencilliğini ve hırçınlığını bırakmadı; ama *Harmonies de la Nature* (Doğanın Uyumları) [1796] ile tamamlanan eserinde yumusaklıktan ve iyimserlikten şaşmadı. Bernardin ne bir düşünür, ne bir bilgin, ne de bir toplum bilimcidir. Düşüncesine göre, Tanrı dünyayı insan için yaratmıştır: dalgaların beyaz köpüğünün kayaların siyahlığıyle zıtlaşması, gemicilerin tehlikeyi uzaktan seçmesi içindir; kavunların kabuğunun dilim dilim olması, aile sofrasında yenilmesi içindir; bitin koyu rengi, beyaz deri üstünde hemen göze çarpsın diyedir. Ansiklopedicilerin ve Buffon'un çağdaşı olan Bernardin, güneşin dünya çevresinde döndüğünü savunur, yerkürenin ekvatorda şişkin olduğunu kabul etmez, gelgit olayını kutup buzlarının erimesiyle açıklar. Toplumsal düsünceleri Rousseau'nun düşüncelerinin ağlamaklı bir dille basitleştirilmiş şeklidir: insanoğlunu tapınma konusu olacak derecede kutsallaştırır; mutluluk ve erdeme ancak toplumun dışına çıkınca ulaşılacağını savunur.

Buna rağmen sanatçı olarak tezini bir roman çerçevesinde açıklayınca, bir şaheser ortaya koydu. Sapıklık hikâyelerine doymuş olan çağdaşları, *Pol ve Virjini*'de yavanca sayılabilecek olay örgüsünden başka, ilkel duyguların saflığını, Rousseau'nunkilere oranla daha az duygulu ama daha doğru, daha renkli, daha uyumlu olan bu manzara tasvirlerini çok beğendiler. Egzotizmin bu öncüsü Chateaubriand'ın *Voyage en Amérique* (Amerika Seyahati) ve *Génie du Christianisme* (Hıristiyanlığın Dehası) adlı eserlerinin habercisidir. (L)

BERNARDO (797-818), italya kralı (813-818), kral Pépin'in oğlu ve Büyük Karl'ın torunu. 817'de ülkenin bölüşülmesine karşı isyan etti ve ölüme mahkûm oldu. Cezası hafifletilerek gözlerinin kör edilmesine çevrildi ama buna dayanamayarak öldü. (L)

Benardo del Carpio, efsaneleşmiş ispanyol kahramanı. Alfonso II'nin (IX. yy.) kız kardeşi Timena ile Sancho Dioz de Saldena'nın oğludur. Büyük Karl, Alfonso II'nin üzerine yürüyünce Carpio Roncesvallos'de ün kazandı; burada Roland'ı öldürdüğü söylenir. Böylece ispanyol bağımsızlığının bir kahramanı oldu. Romancero'nun çeşitli bölümlerinde ve Alonso de Salamanca ile Bernarde de Balbuena'nın iki efsanesinde adı geçer. Lope de Vega iki eserinde Bernardo del Carpio'nun efsanesinden esinlendi. (L)

BERNARDUS'ÇULAR, (Aziz Bernardus Citeaux kesişleri tarikatının kurucusu olmadığı halde tarikat onun adını aldı). Citeaux reformunu yapan benediktin rahip ve rahibeleri. (L)

BERNAU, Almanya'da (Doğu Almanya, Frankfurt an-der-Oder idare bölümü) sehir. Berlin'in kuzeydoğusunda; 16 000 nüf. (L)

BERNAY, Fransa'da Eure idare çevresinin merkezi, Lieuvin'in güneyinde, Charentonne kıyısında; 10 112 nüf. (L)

Bernay hazinesi, Roma imparatorluğundan öncesine ait 69 parça gümüş esya, 1830'da Bernay yakınlarında Berthouville'de bulundu. Fransız Millî kitaplığındadır. Hazine, eski bir Minerva tapınağına aittir; parçalar çekiçle şekillendirilmiştir. (L)

BERNBURG, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle bölgesi) şehir. Magdeburg'un güneyinde; 44 760 nüf. XVI.yy.dan kalma şato. Anhalt-Bernburg dükalığının eski başkenti (1244-1468 ve 1603-1863). Potasyum üretimi. Dökümhaneler. Makine fabrikaları. Kimya sanayii. (L)

BERNEKER (Erich), alman dil bilimcisi (Königsberg 1874-Münih 1937). İslavca bir etimoloji sözlüğü hazırladı ama M harfinden sonrasını tamamlayamadı (1908-1914). Leskien ile birlikte, Heidelberg'de Carl Winter'in *Sammlung Slavischer Lehr-Und Handbücher* (İslavca El Kitapları) dizisini yönetti. (L)

BERNERS (John BOURCHİER, 2. lord) [daha doğrusu: «2. Berners baronu»], ingiliz idarecisi ve bilgini (muhtemelen Hertfordshire'da Tharfield, 1449'a doğr.-Calais 1533). Henry VIII zamanında maliye bakanı, sonra Calais valisi. Fransızca ve ispanyolcadan tatlı bir üslûpla çeviriler yaptı: *Syr Johan Froyssart of the Cronycles of England, France, Spayne, Portyngale, Scotland, Bretayne, Flaunders* (Jean Froissart'ın İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, İskoçya, Bretagne, Flandres Kronikleri) [1523-1525]; *The Golden Book of Marcus Aurelius* (Marcus Aurelius'un Altın Kitabı) [1524]; *The History of the Most Noble and Valyaunt Knight Arthur of Lytell Brytayne* (Küçük Britanya'nın En Soylu ve En Yiğit kontu Arthur'ün hikâyesi), *Thę Boke of Duke Huon of Bordeuxe* (Bordeaux'lu Huon'un Romanı). Bunlardan başka çeşitli ispanyol eserlerini çevirdi: Diego de San Pedro'nun, *The Castell of Love* (Aşk Şatosu). [L]

BERNETTİ (Tommaso), italyan kardinali ve devlet adamı (Fermo 1779-ay.y. 1852). Genç yaşta, papa Pius VII zamanında, papalık yönetiminde görev aldı. Pius VII ile birlikte Fontaineblau'da tutuklandı. Leo XII

Foto. Alinari, Giraudon (LAROUSSE)

tarafından kardinalliğe getirildi, 1825-1829 arası devlet bakanı, 1831-1836 arası devlet bakanı vekili oldu. (L)

BERNHARD. Bk. BERNARD.

BERNHARD (Christoph), alman besteci ve kuramcısı (Dantzig 1627-Dresden 1692). Dresden'de H. Schütz'ün öğrencisi ve dinî müzik topluluğu üyesi. İtalya'da tanıdığı Carissimi'nin etkisinde kaldı. Eserleri, sadece insan sesi içindir. Bu müziğin her türünde başarı gösterdi (kantatlar, koro eserleri, *Missa brevis*, mezmurlar). İlgi çekici incelemeleri, belâgatin müzikteki rolünü kavramaya yardımcı olur. (L)

BERNHARDİ (Friedrich VON), alman generali (Petersburg 1849-Silezya'da Kunnersdorf, 1930). 1870 Fransa seferine katıldı, 1873'te Harp akademisine girdi ve 1900'de Berlin'de büyük genelkurmay'ın tarih kısmını yönetti. Clausevitz ile Schlieffen'in öğrencisi; strateji bilgini, filozof ve tarihçi olan Bernhardi, eserlerinde germen birliği anlayışının askerî kuramcısı olarak da ortaya çıkar: *Deutschland und der nächste Krieg* (Almanya ve Gelecek Savaş) [1911], *Unsere Zukunft* (Geleceğimiz) [1913]. Savaşın bir hak, «kültür'ün vaz geçilmez bir etkeni», «medenî milletlerin gücünün ve canlılığının anlatımı» olduğunu ileri sürdü ve «Almanya'nın, barışın korunmasını siyasî amaç olarak almaya hakkı olmadığını» belirtti; ahlâkî bir zorunluluk saydığı «savaş görevi»ni açıklamakta bir sakınca görmedi. Dünya savaşları boyunca etkilerini gösteren alman birliği ve nasyonal sosyalizm akımları bir bakıma, Bernhardi'nin bu fikirlerine dayanır. (L)

BERNHARDT (Henriette Rosine BERNARD, **Sarah** — da denir), fransız kadın tiyatro oyuncusu (Paris 1844-ay.y. 1923). Sanat hayatına 1862'de Comédie-Française'de başladı, oradan ayrılarak, 1869'da Odéon'da Coppée'nin *Passant*'ındaki (Gelip Geçen) başarılı oyunuyle kendini gösterdi. 1872'de yeniden Comédie--Française'e girdi; *Phèdre, Hernani, Ruy Blas*'da parlak başarılar kazandı. Sonra, bu tiyatro ile ilgisini ansızın kesti (1880). Yabancı ülkelerde uzun turnelere çıkmaya başladı (Amerika'ya dokuz defa). Fransa'da bulunduğu sürelerde, Vaudeville'de *Fedora*'yı, sonra Porte-Saint-Martin'de *Théodora, Tosca, Jeanne d'Arc* gibi eserlerde oynadı. 1893'te Renaissance tiyatrosunun yöneticisi oldu ve orada *la Princesse Lointaine* (Uzaktaki Prenses), *Lorenzaccio, la Samaritaine* (Samiriye'li Kadın), *la Ville Morte* (Ölü Şehir) piyeslerinde büyük başarı kazandı. 1898'de Châtelet meydanındaki Nations tiyatrosunu kiralayarak oraya kendi adını verdi. *Hamlet*'i ve *Aiglon*'u oynadı; 1915'te bir bacağı kesildi. Maurice Rostand'ın *la Gloire*'ını canlandırdı ve çevirdiği filmin çekimi tamamlanmadan öldü.

Sarah Bernhardt, şaşılacak derecede lirik bir yaradılıştaydı; «altın sesi»nin sevimliliği, temiz diksiyonu, güzelliği ve temsillerdeki dramatik gücü ile eşsiz bir sanatçıydı. *l'Aveu* (İtiraf), *Adrienne Lecouveur* piyeslerinin yazarlığı denedi ve oldukça fanteziyle yüklü bir *Mémoires* (Anılar) bıraktı. (L)

BERNHARD VON SACHSEN WEİMAR, alman generali, Sachsen Weimar dükü (Weimar 1604-Baden'de Neuenburg, 1639), Weimar dükü Johann Friedrich'in ortanca oğlu, protestan prensi, Danimarka hizmetine girdi, Gustav Adolf ile birlikte çarpıştı. Gustav Adolf ölürken (1632), isveç ordusunun komutanlığını ona bıraktı; ordu Lützen zaferini kazandı. İsveç tımarı olarak Franken dükalığını aldı (1633), ama ispanyol birliklerince desteklenen imparatorluk kuvvetlerine karşı Nördlingen savaşını kaybetti (1634). O zaman Richelieu'nün hizmetine girdi (Saint Germain antlaşması ekim 1635), buna karşılık Richelieu, Bernhard'a avusturya Habsburglarl'nın olan Hagisenau derebeyliği ve Alsace landgraflığını kişisel unvan olarak verdi. (L)

BERNHEİM (BERNHEIM-JEUNE de denir), beşançon asıllı, tablo tüccarı bir fransız ailesi. Daha XVII. yüzyılda, bu aile, Besançon'da resim malzemesi ticaretinde başta geliyordu. Delacroix, Corot ve Courbet'nin dostu olan Alexandre **Bernheim** (1839-1915), babası Joseph **Bernheim**'ın (1799-1859) yerine geçti, 1863'te Paris'e gelip Laffitte caddesine yerleşti. 1874'te burada, empresyonistleri tanıttı. 1900'den sonra Richepanse caddesine taşınan Bernheim galerisi en büyük ilerlemeyi, Alexandre Bernheim'in iki oğlunun yönetmenliği sırasında gösterdi: Josse **Bernheim-Jeune** (1870-1941) ve GASTON DE VILLERS takma adıyle resimler yapan Gaston **Bernheim-Jeune** (1870-1953). Bu iki kardeş 1901'de, Fransa'da ilk defa Van Gogh'un eserlerini; Bonnard ve Vuillard'ın (1906), Cézanne ve Cross'un (1907), Seurat ve Van Dongen'in (1908), Matisse'in (1910), Boudin, italyan fütüristleri ve Douanier Rousseau'nun (1912), Raoul Dufy ve Vlaminck'in (1921), Modigliani'nin (1922), Utrillo'nun (1923), Marquet'nin (1925) ve Matignon bulvarına yerleştikten (1925) sonra da Chagall'ın (1930) tablolarını sergilediler. Yayım hayatına da atılan Bernheim kardeşler, özellikle Théodore Duret'nin kaleminden *Manet, Van Gogh, Courbet, Lautrec, Renoir*'ı; Joachim Gasquet'den *Cézanne*'ı, Tabarant'dan *Utrillo*'yu, ayrıca albümler ve eserlerin renkli kopyalarını yayımladılar. 1919'dan 1926'ya kadar Félix Fénéon'un yönetiminde *le Bulletin de la Vie Artistique*'i (Sanat Hayatı Dergisi) çıkardılar. (L)

BERNİ (Francesco), italyan şairi (Toscana'da Lamporecchio, 1497'ye doğr.- Floransa 1535). Roma entrikaları sonucu, kardinal Cibo tarafından zehirlenerek öldürüldüğü sanılır. İtalya'nın birçok şehirlerinde, özellikle Roma'da, değişik papazların hizmetinde değişik bir hayat sürdü. Boiardo'nun manzum eserini yeniden ele aldı ve onun alaycı bir benzeri olan *Orlando İnnamorato*'yu (Âşık Orlando) yazdı. Daha çok komik ve yergili şiirleriyle ün saldı; çoğu zaman açık saçık ama daima çok güzel olan bu şiirlerinde, Petrarca'cıların yavan sözleriyle çatışan bir gerçekçilik görülür. Berni'nin bu konuda taklitçileri ortaya çıktı: İtalya'da Grazzini ve Mauro, Fransa'da Bruscambille. (L)

BERNİCİA, angl krallığı. İda tarafından kuruldu (547-559). Başkenti Bemburgh. 634'e doğru, Northumbria'ya katıldı. (L)

BERNİNA kütlesi, Graubünden'lerin en önemli kütlelerinden biri, Alpler'de, Adda ile İnn'in yüksek vâdileri arasında; *Bernina tepesi* 4 052 m. Tepelerin meydana getirdiği çizgi İtalya ile İsviçre arasındaki sınırı belirtir. Bernina, iyice başkalaşmış bir toprak kütlesidir; gnayslar, özellikle güney kenarında pek çoktur ve iç yanları sarp büyük sırtlar meydana getirir. — *Bernina geçidi*, yüksek Adda (Veltlin) vâdisini, İnn (Engadine) vâdisine bağlar; 2 330 m. Bir kara yolu, bir de elektrikli dağ treni aracılığıyle aşılır. Demiryolu kışın da işler. Geçide kuzeyden kolay ulaşılır; Graubünden kantonu Poschiavo vâdisini bu sayede kapsamıştır. Poschiavo vâdisi Veltlin'e açılır, güneye has bir görünüştedir. (L)

BERNİNİ (Gian Lorenzo), italyan mimarı, heykeltıraşı ve ressamı (Napoli 1598-Roma 1680). Babası Pietro'nun yanında yetişti. On beş yaşında iken yaptığı *Davut Calut'u Öldürürken* (Villa Borghese) adlı heykelle olağanüstü ustalığını gösterdi. Urbanus VIII (1623) adıyle papa olan kardinal Barberini, Bernini'yi hizmetine aldı. Sanatçı, ondan sonraki papalar tarafından da el üstünde tutuldu. Bütün önemli yapı ve anıt işleriyle görevlendirilerek, Roma'ya bugünkü görünüşünü kazandırdı.

Heykeltıraş ve dekoratör olarak yaptığı ilk eserler arasında San Pietro tavanlığı (baldakin) yer alır (1624). Bu eser, bütünü ve burmalı bronz sütunlarıyle, yeni sanatın tipik bir örneğidir. Bernini, San Pietro katedralinin sahın süslemelerinde çalıştı, vaiz kürsüsünü (1657) ve bazilika önündeki dört sıra dorik sütunlu çift revakı yaptı (1656-1665). Canlı sahneler ve değişik etkili anıtlar yapmaya meraklıydı. Onun bu özelliği, Barberini sarayı yakınında (*Tritone*) ve Navona meydanında (*Quattro Fiumi*, 1647-1652) yaptığı çeşmelerde açıkça göze çarpar. 1658'de S. Andrea al Quirinale kilisesini yaptı. Aynı yıl, küçük Castelgandolfo kilisesine başladı. Mimar olarak, ayrıca Barberini sarayında çalıştı (1629) ve Montecitorio sarayının planlarını yaptı (1650).

Heykeltıraş olarak, *Apollon ve Daphne* ve *Proserpina'nın Kaçırılışı* (1619, Villa Borghese) gibi kompozisyonlardan sonra, ünlü büstler (*Scipion Borghese*, 1622), anıtsal heykeller (*San Longino*, Vatikan) ve mezarlar yarattı (Urbanus VIII'in mezarı, 1642-1647; Alexander VII'nin mezarı, 1671'den sonra). Ayrıca, Santa Maria della Vittoria kilisesinin Cornaro kapellasında *Azize Teresa'nın Vecdi* (1644-1654) adlı ünlü heykel grubunu yaptı. Bu eser, barok sanattaki aşırılığın izlerini taşımakla beraber, ifade zenginliği ve dramatik yoğunluk bakımından üstün bir değere ulaşır. Sanatçı, anıtsal ve dekoratif barokun kurucusu olarak, çoşkunluğu ve cüreti ile bütün bir döneme yön vermiştir. 1665'te, Louis XIV ve Colbert'in ısrariyle Fransa'ya gitti, Louvre sarayının cephesini yapmakla görevlendirildi. Kral, projeleri beğenmedi ve sarayda klasik üslûp ağır bastı. Bu bakımdan, Bernini'nin Paris'e gidişi, fransız sanat tarihinde bir dönüm noktası oldu. Roma'ya dönmeden önce kralın büstünü yaptı (Versailles müzesi); *Louis XIV'ün Atlı Heykeli*'ni Roma'da tamamladı; bu şaheser beğenilmedi, Girardon tarafından *Marcus Curtius*'un heykeli şekline sokuldu. Chantelou, büyük sanatçının Fransa'daki günlerini *Journal de Voyage du Bernin en France* (Bernini'nin Fransa Gezisi Notları) adı altında yayınladı (1883-1885). Bk. BAROK. (L)

BERNİS (François Joachim DE PIERRE, — kardinali), fransız bakan ve diplomatı (Saint-Marcel-en-Vivarais, bugünkü Saint-Marcel-d'Ardèche, 1715-Roma 1794). Daha yirmi dokuz yaşındayken (1744) yazdığı ve kendisine **Babet la Bouquetière** (Çiçekçi Kız Babet) lakabının verilmesine yol açan hafif türde şiirleri, Fransız akademisine üye olmasını sağladı. Mme de Pompadour'un yardımıyle diplomatik alana yöneldi ve Venedik'e büyükelçi olarak atandı (1752). 1756'da, Avusturya ile ilk Versailles antlasmasını gerçekleştirdi. 1756'da yapılan ilk antlaşmaya konmuş özel bir madde gereğince kabul edilen 24 000 kişiye karşılık Fransa'nın en güçlü ordularının Avusturya emrine verilmesini öngören ikinci Versailles antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (1757). 1757'de, Dışişleri bakanı oldu; 1758'de kardinalliğe getirildi, gözden düşünce Albi'ye başpiskopos olarak atandı (1764). Piskoposluk görevini, kral tarafından Roma'ya büyükelçi olarak gönderilene kadar (1768-1791) sürdürdü. Roma'daki elçiliği sırasında, Clemente XIV'ün onayını elde etti ve Cizvit tarikatının kaldırılmasında (1773) büyük etkisi oldu. 1878'de yayımlanan *Mémoires* (Anılar) adlı bir eseri vardır. (L)

BERNİSSARTİA i. Timsahlar takımından fosil sürüngen. Belçika'da Bernissart'da Jura-tebeşir çağı arası tabakalarında, 1 m'den uzun iskeleti bulunmuştur. (L)

BERNOLAK (Antonin), slovak papaz ve filozofu (Slanica 1762-Nové-Zamky 1813). Slovakça'nın, Çekçe'den ayrı bağımsız bir edebiyat dili olmasını sağlamak amacını güden fikir hareketini yöneterek, ülkesinin kültür tarihinde önemli bir rol oynadı. Bu amaçla, bir *Dissertatio Philologica Critica de Litteris Slavorum* (İslav Edebiyatı Üstüne Eleştirili Dil İncelemesi) [1787] ve bir gramer kitabı (1790) yayımladı. (L)

BERNOULLİ, XVI. yy. sonlarına doğru Alba dükünün din baskısından kurtulmak için Basel'e sığınan Anvers asıllı aile. — JACQUES I, matematikçi (Basel 1654-ay.y. 1705). Temelleri Leibnitz tarafından atılan diferansiyel ve entegral hesabı geliştirdi. Tek basına veya kendisine matematik öğrettiği kardeşi Jean ile beraber çalışarak çağının ünlü bazı problemlerini çözdü; diferansiyel bir denklemin ilk entegralini yayımladı. Euler ve Lagrange'ın *varyasyonlar hesabının* doğmasına yol açan ünlü izoperimetre (eşçevre) problemlerini çözümledi ve nihayet ihtimaller hesabının kurallarını ve uygulama alanını genişletti. Jacques Bernoulli, aynı zamanda üslü nicelikler hesabının babası sayılabilir. Basel üniversitesinde profesör olduğu sırada (1687) *logaritmik spiral*'in dikkate değer özelliklerini buldu (1690). Dokuz yıl sonra İlimler akademisine üye oldu. —Kardeşi JEAN I (Basel 1667-ay.y. 1748). Groningen'de matematik profesörüyken (1695), Basel üniversitesinde ağabeyinden boşalan kürsüye geldi (1705). Bu iki kardeş Leibnitz'in keşfini yaymış ve geliştirmiş olmak şerefini taşırlar. Fakat sonradan izoperimetre probleminin çözümü yüzünden iki kardeşin arası açıldı, çıkan tar-

Daniel BERNOULLİ
Rudolf Huber'e göre

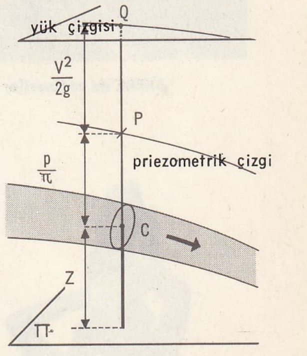

Bernoulli teoremi

Henry BERNSTEİN

Leonard BERNSTEİN

Foto. Bibl. nat., A. I., J. P. Leloir (LAROUSSE)

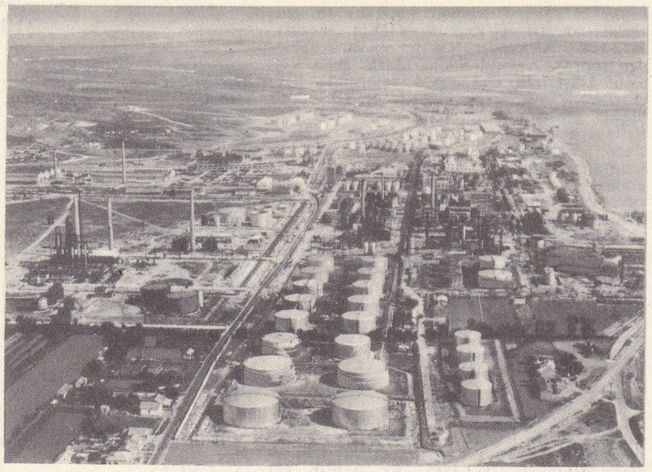

BERRE'de rafineriler

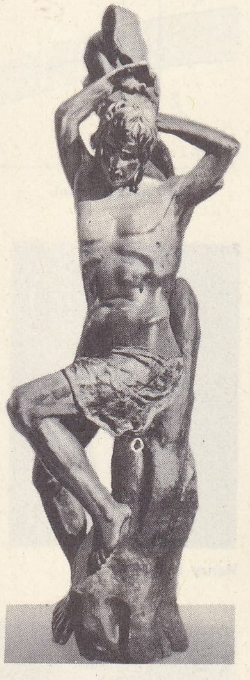

Alonso BERRUGUETE
«Saint Sébastien»
(Valladolid'de San Gregorio müzesi)

tışmalarda Jean, kardeşine sert hücumlarda bulundu. Kıskanç bir adamdı. Gezegenlerin tutulma düzlemi üzerindeki eğilmeleriyle ilgili araştırmaları sonucu kendisine ve öz oğlu Daniel'e İlimler akademisinin ortak bir ödül vermesi üzerine, oğlunu saygısızlıkla suçladı.

Euler'in hocası ve Leibnitz'in daimî dostu olan Jean, *üslü nicelikler hesabı* ve *brakistokrom* (1696) probleminin çözümüyle ilgili çalışmalar ve daha başka eserler yayımladı. 1699'da İlimler akademisine kabul edildi. —Bernoulli'lerin yeğeni NICOLAS I (Basel 1687-ay.y. 1759). Matematik profesörlüğü yaptı ve Basel üniversitesinde hukuk dersleri verdi. Amcaları tarafından ortaya atılan çeşitli problemlerin çözümünü ararken diferansiyel fonksiyonların entegre edilebilme şartlarını tasarladı. —NICOLAS II (Graningen 1695-Petersburg 1726), Jean I'in oğludur. —Jean I'in ikinci oğlu DANIEL (Groningen 1700-Bâle 1782). Babasından matematik öğrendi ve ayrıca tıp öğrenimi de yaptı. 1725-1732 yıllarında Petersburg'da matematik okuttuktan sonra Basel'e döndü, yerleşti ve anatomi, fizik, botanik ve felsefe öğretimine başladı. 1734'te *Gezegenlerin Yörüngelerinin Eğilmesi* üzerine bir muhtıra yayınladıktan sonra boru, kanal veya nehirlerde suların akışını inceledi ve 1738'de bir *hidrodinamik incelemesi* yayımladı. Bu eser ona hidrodinamik ilminin kurucularından biri olmak şerefini verdi. Bundan sonraki çalışmalarında *gazların kinetik teorisi*'nin ilk ilmî temelleri üzerinde durdu. Ayrıca *gelgit* olayıyle ilgili bir incelemesi de vardır (Fr. Bilimler akad. 1748). —JEAN II (Basel 1710-ay.y. 1790), hukuk ve matematik okumuş, sonradan Basel üniversitesinde matematik profesörlüğü yapmıştır. Daniel'in kardeşidir. Isı, mıknatıslar ve ışığın yayılmasıyle ilgili çalışmaları vardır. 1782'de İlimler akademisine girmiştir. —JEAN III, Jean II'nin oğludur (Basel 1744-Berlin 1807), genç yaşında büyük ün kazandı. 13 Yaşında felsefe doktoru oldu ve 19 yaşında Berlin akademisine astronom olarak girdi. 1779'de Berlin akademisi matematik sınıfı profesörü oldu. —JACQUES II, Jean III'ün kardeşidir (Basel 1759-Petersburg 1789), amcası Daniel'in öğrencisi, matematikçi ve fizikçidir. Amcasından sonra Basel'de deneysel fizik kürsüsünü işgal etti. 1788'den sonra Petersburg'a yerleşti ve matematik profesörlüğü yaptı. Petersburg akademisinin de üyesi oldu. Neva nehrinde boğularak öldü. —Aynı aileden CHRISTOPHE, tabiî ilimler ve fizik profesörüydü. 1782'de Basel'de doğdu ve aynı şehirde 1863'te öldü.

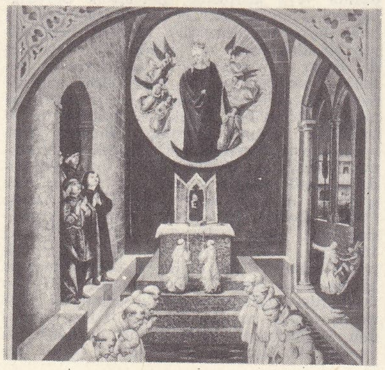

Pedro BERRUGUETE
«Meryem'in görünüşü»
detay, (Prado müzesi)

Bernoulli denklemi, birinci basamaktan diferansiyel bir denklem.

$$\frac{dy}{dx} = P(x)y + Q(x)y^m$$

şeklindedir. Bu denklemde bilinmeyen fonksiyon değiştirilerek çizgisel bir diferansiyel denkleme çevrilir ve entegre edilir.

Bernoulli fonksiyonu, ilkin tabiî sayıların p'ninci kuvvetlerinin toplamını veren $p+1$ dereceden n'li bir çokterimlidir. Bu çokterimlinin katsayıları arasında Bernoulli sayıları bulunur.

Bernoulli kanunları, Bernoulli tarafından bulunan ve havanın ses boruları içindeki titreşimini gösteren kanunlar.

Bernoulli teoremi, hiç sıkışmayan akışkanların akışında mekanik enerjinin korunumunu ifade eden kanun:

$$Z + \frac{p}{\pi} + \frac{V^2}{2g} = C^{te}$$

denklemiyle gösterilir. Bu denklemi kuran Daniel Bernoulli'dir.

Z akışkanın yatay bir mukayese düzlemine göre ince akım kesitinin merkezi olan C'nin kotu,

p, akışkanın aynı kesit üzerindeki basıncı,

π özgül ağırlığının, V akım hızının ve

g de yerçekiminin ivmesinin ölçüsüdür.

Kesitin C merkezinden geçen bir düşey üzerinde $\frac{p}{\pi}$ kadar alınırsa sıvının yüksekliğini gösteren bu P noktası, sıvının C'deki basıncını ifade eden P noktalarının geometrik yeri, *piezometrik çizgisidir*.

Eğer P'nin üstüne $\frac{V^2}{2g}$ ye eşit bir uzunluk alınırsa böylece elde edilen Q noktasının kotu, akışkanın kesit üzerindeki *toplam yük*'ü gösterir. Q noktasının geometrik yeri akımın *yük eğrisi*'dir. Bernoulli teoremine göre, yük eğrisi tam bir akışkan için yatay bir düzlem içindedir. Gerçek bir akışkan için, bu eğri, iç sürtünme kuvvetlerinin etkisiyle aşağıya doğru iner.

Bernoulli sandığından kura çekmek, istatistikte sandıktan çekilen yuvarlağın her defa tekrar sandığa atılması.

Bernoulli sayıları,

$\frac{x}{1 - e^{-x}}$ fonksiyonunun açılımı olan

$$1 + \frac{x}{2} + B_1\frac{x^2}{2!} + B_2\frac{x^4}{4!} + \dots + B_n\frac{x^{24}}{(24)!}$$

serisinde görülen B*i* katsayısı, birincilerin değerleri:

$$B_1 = \frac{1}{6},\ B_2 = -\frac{1}{30},\ B_3 = \frac{1}{42},\ B_4 = -\frac{1}{30},\ B_5 = \frac{5}{66}.$$

Bu katsayılar aynı zamanda

$\frac{x}{2}$ cotg $\frac{x}{2}$ nin açılımında da bulunurlar.

Bunlar ilk defa, Jaques Bernoulli'nin ölümünden sonra bulunan eserlerinde görülmüştür. (L)

BERNSTAMM (Leopold), rus heykeltıraşı (Riga 1859-Menton 1939). St. Petersburg akademisinde okuduktan sonra, Paris'te Mercié'nin öğrencisi oldu. Birçok büst (*Chéret, Rodin, Paul Deschanel, Bonnat*) yaptı. En tanınmış eseri: *Renan* (Versailles müzesi). [L]

BERNSTEIN (Eduard), alman yazarı ve siyaset adamı (Berlin 1850-ay.y. 1932). Zürich'te *Sozialdemokrat* (Sosyal Demokrat) dergisinin yazı kuruludaydı, 1888'de Londra'ya göç etti. Başlangıçta Marksçılığın başlıca kuramcılarındandı; ama daha sonra, bu görüşü şiddetle eleştirdi. Kapitalist toplumun kendiliğinden çökeceğini ve sermaye birikiminin önüne geçilmesinin imkânsız olduğunu ileri süren kuramı reddediyordu. Reformcu ve evrimci sosyalistlerin kuramcısı oldu; taviz vermeyen sosyalistlerle, özellikle Kautsky ve Bebel ile, sert kalem tartışmaları yaptı. Bağımsız sosyalistlerle işbirliğinde bulundu, daha sonra «Proletarya diktatörlüğünü» savunan aşırı bağımsızlarla bütün ilişkilerini kesti. Birkaç defa Reichstag'a seçildi ve 1918 devriminden sonra Maliye bakanlığı müsteşarı oldu. Eserleri: *Zur Geschichte Und Theoriedes Sozialiasmus* (Sosyalizm Kuramına ve Tarihine Bakış) [1901-1904]; *Ferdinand Lassalle* (1904), *Sozialismus Und Demokratie in den Grossen Englischen Revolution* (Büyük İngiliz Devriminde Sosyalizm ve Demokrasi) [1929] v.b. (L)

BERNSTEIN (Henry), fransız tiyatro yazarı (Paris 1876-ay.y. 1953). Bir yahudi bankerin oğluydu. *Le Marché* (Pazar) [1900] adlı oyunuyle tiyatro hayatına atıldı. Bu eserde genç tiyatro yazarının, çoğunlukla karakterlerin işlenişini ihmal ederek tiyatroya özgü kuruluşa ve entrikanın geliştirilmesine önem verdiği görülür. Bu ustalık, konularını özellikle para sorunlarında toplayan daha sonraki eserlerinde de göze çarpar: *Le Détour* (Dolambaç) [1902], *la Rafale* (Bora) [1905], *La Griffe* (Pençe) [1906], *le Voleur* (Hırsız) [1906], *Samson* (1907), *Après Moi* (Benden Sonra) [1911]. Bir vicdan meselesini ortaya koyan *l'Assaut* (Hücum) [1912], oldukça derine inen bir psikolojik çözümleme gücüyle yazılmış trajedi, *Le Secret* (Sır) [1913] ile daha az sert, daha insancıl bir tiyatroya yöneldi. Bu tutumu sonraki eserlerinde daha da arttı: *Judith* (1922), *la Galérie des Glaces* (Aynalar Galerisi) [1924], *Felix* (1926), *La Venin* (Zehir) [1928], *Mélo* (Melodram) [1929], *Le Jour* (Gün) [1931], *Le Bonheur* (Mutluluk) [1932], *Le Messager* (Haberci) [1933], *Espoir* (Umut) [1934], *Le Coeur* (Yürek) [1935], *Le Cap des Tempêtes et le Voyage* (Fırtınalar Burnu ve Yolculuk) [1937], *Elvire* (1940), *La Soif* (Susuzluk) [1949], *Victor* (1950), *Evangeline* (1952). Bu eserlerinde ağır basan yan, artık çıkar çekişmeleri değil yanılgıları, güçsüzlükleri ve hayal kırıklıklarıyle beden hazlarıdır. (L)

BERNSTEIN (Julius), alman fizyoloji bilgini (Berlin 1839-Halle 1917). 1871'de Berlin'de tıp profesörü, sonra Halle'de fizyoloji profesörü (1873). İlimler akademisi yazışma üyesi (1911). Sinir hastalıkları biliminin ilerlemesine katkıda bulundu. Yayınları: *Sinir ve Kas Sistemlerinin Duyarlığı Üzerine Araştırmalar* (1871); *İnsanın Beş Duyu Uzvu* (2. Bas. 1889). [L]

BERNSTEIN (Leonard), amerikalı orkestra şefi ve besteci (Massachusetts'de, Lawrence, 1918). Koussevitski'nin yardımcılığını yaptı, W. Piston, E.B. Hill ve R. Thompson ile çalıştı. New York Filarmoni orkestrası ikinci şefi oldu (1943). 1946'da uluslararası şöhretini kazanmaya başladı. 1958'de New York Filarmoni orkestrası şefliğine atandı. Eserleri arasında tiyatro oyunları *(On the Town)* [Sehir'de] 1944; *Trouble in Tahiti* [Tahiti'de Kargaşa], 1952; *Candide* [1956]; *West Side Story* [Batı Yakasının Hikâyesi], 1967); baleler (*Facsimile* [Kopya] 1946); üç senfoni (1942-1957), orkestra süiti, caz orkestrası için *Giriş, füg ve rif*, birçok oda müziği parçası, melodi çevrimleri *(I haven't Music* [Müziği Sevmem]) vardır. (L)

BERNSTEIN (Sergey Natanoviç), rus matematikçisi. 1955'te Paris Bilimler akademisine yabancı üye seçildi. (L)

BERNSTORFF (Albrecht, — kontu), alman diplomatı (Mecklenburg, Dreilützow 1809-Londra 1873). Genç yaşta dışişlerinde görev aldı, zamanının büyük olaylarına karıştı. 1854'ten ölümüne kadar, Dışişleri bakanı olduğu 1861-1862 yılları dışında Londra'da Prusya'yı, sonra da Almanya'yı büyükelçi olarak temsil etti. (L)

BERNSTORFF (Andreas Peter, kont), danimarkalı devlet adamı (Hannover 1735-Kopenhag 1797). Johan Bernstorff'un yeğeni. 1773'te Dışişleri bakanı oldu. Rusya ile önce İsveç'e karşı bir savunma antlaşması, sonra 1780'de, Amerika'nın bağımsızlık savaşı sırasında silâhlı bir tarafsızlık antlaşması imzaladı. 1788'de, İsveç'e karşı girişilen savaştan çekilmesi Katerina II'yle arasının açılmasına yol açtı, İngiltere'nin güttüğü deniz siyaseti yüzünden, ticaretlerini ortaklaşa korumak için, İsveç ile 1797'de silâhlı bir tarafsızlık antlaşması yapmak zorunda kaldı. İnsancıl ve liberal fikirleri

Foto. Air-photo, Vernacci, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

benimsemiş olan Bernstorff, büyük reformlara girişti, tarım sorunlarıyle ilgilendi ve serbest alışverişi savundu. (L)

BERNSTORFF (Christian Günther, kont), danimarkalı diplomat (Kopenhag 1769-Berlin 1835), Andreas Peter Bernstorff'un oğlu. Danimarka Dışişleri bakanı iken (1797-1810) Viyana kongresi'nde ülkesini temsil etti. Sonra, Danimarka hükümdarının da onayı ile Prusya Dışişleri bakanı oldu (1818-1831), bu sıfatla Aachen kongresine ve *Zollverein*'ın (Gümrük birliği) hazırlıklarına da katıldı. (L)

BERNSTORFF (Johan, kont), danimarkalı devlet adamı (Hannover 1712-Hamburg 1772). Alman asıllıdır. Genç yaşta Danimarka'nın hizmetine girdi. Cheiseul ile yakınlığı sayesinde, Schleswig'i Danimarka'ya bağlama konusunda Fransa'dan teminat aldı, İsveç ve Rusya ile de aynı konuda pazarlığa girişti. 1751'den 1770'e kadar Dışişleri bakanı oldu. Yedi Yıl savaşları boyunca Danimarka'nın tehlikeye giren tarafsızlığını korumayı basardı (1762), Katerina II'nin, tahta çıktıktan (1765) hemen sonra sülâlesinin Schleswig-Holstein üzerindeki haklarından, Delmenhorst ve Oldenburg dükalıkları karşılığında vaz geçmesi üzerine, Bernstorff, Danimarka'nın güvenliğini sağlayarak, siyasî bir başarı kazandı. (L)

BERNSTORFF (Johann Heinrich, kont VON), alman diplomatı (Londra 1862-Cenevre 1939), Albrecht Bernstorff'un oğlu. 1908'den 1917'ye kadar Washington elçisi. 1916'da denizaltı savaşına yeniden başlanırsa, Amerika'nın Almanya'ya karşı savaşa gireceğini ileri sürerek hükûmetini uyardı. Bu uyarısı dikkate alınmadı. Bununla beraber, 31 ocak 1917 tarihli alman notasında, amerikan transatlantiklerinin abluka dışında bırakılmasını sağladı. Zimmermann'ın telgrafını Mexico'daki alman elçisine iletmekle görevlendirildi. Bu telgrafta, Meksika'nın Texas ve New Mexico üzerindeki isteklerini Almanya'nın destekleyeceği bildiriliyordu. Telgrafın metni ingiliz gizli servisince çözülerek Washington'a bildirildi (24 şubat 1917) ve bu, Birleşik Devletlerin savaşa girmesine yol açtı. İstanbul'da büyükelçi (1917-1918) olarak Almanya'yı temsil eden Bernstorff, daha sonra demokrat partiden milletvekili seçilerek Reichstag'a girdi (1921). Milletler cemiyetinde Almanya'yı temsil eden Birlik baskanı olarak uluslararası sorunlarla uğraştı. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra (1933) Cenevre'ye çekildi. (L)

BERNŞTAM (Aleksandr Natanoviç), sovyet şarkiyatçısı (1910). Leningrad üniversitesinde profesör. Ortaasya tarihi, arkeolojisi ve etnografyası üstüne çalıştı. Pamir'de zengin bir iskit medeniyetini, orta Tien Şan bölgesinde de hun medeniyetinin kalıntılarını gün ışığına çıkardı. Ayrıca Karas, Sarih ve özellikle Balasagun gibi eski kentlerde kazılar yaptı, kara-hitay medeniyetiyle ilgili ilk kalıntıları buldu. (L)

BEROE Mit. Sémélè'nin süt annesi. Sémélè'nin mahvına yol açan öğüdü vermek için Héra, onun biçimine girer. —Afrodit ve Adonis'in kızı. —Aeneas'ın arkadaşı, Doryclus'un karısı. Truvalı kadınları, Aeneas'ın donanmasını yakmağa zorlamak için, Iris onun kılığına bürünür. (L)

BEROE i. Zool. Saydam deniz hayvanı. Yassı çan biçimindedir. (Atlas okyanusu ile Akdeniz kıyı ve açıklarında, planktonlarda büyük sürüler halinde yaşar.) [L]

BEROİA. Esk. coğ. Suriye'de şehir. Seleukos Nikator tarafından geliştirildi. Haçlı seferlerinden beri *Halep** adıyle tanınır. (L)

BERON (Petır), bulgar yazarı (Kotel 1795'e doğr.-Romanya, Krayova, 1871). *Bukvar s razliçni Pouçeniya* (İçinde Çeşitli Bilgiler olan Alfabe) [1824] adlı eseriyle, bulgar eğitimini yeni temellere kavusturdu ve modern edebiyat dilini kilise islavcasından kurtarmaya çalıştı. Uzun süre Paris'te kaldı, orada **Pierre Béron** adı altında birçok fransızca bilim kitabı ve *Panépistème* (1861-1867) adlı bir eser yayımladı. (L)

BERONİT i. (fr. *beraunite*). Hidratlı tabiî demir fosfat. (L)

BEROSOS veya **BEROSSOS**, babilli tarihçi ve astronom (Babil M.Ö. 330- öl. ?). Babil'den ayrılarak Kos (İstanköy) adasına yerleşti ve orada astroloji dersi verdi. Ayrıca bir güneş saati icat etti. M.Ö. 280'de kendi vatanı olan Mezopotamya'nın tarihini yerli kaynaklara dayanarak üç kitap halinde yazdı ve kral Antiokhos I'e sundu. Eserinde Tufan'dan Büyük İskender'in ölümüne kadar geçen devrin 36 000 yıl olduğunu ileri sürer. Kitapta yer alan kral listeleri, çivi yazılı belgelerdeki listelere uymaktadır. Eskiçağ kronolijisi bakımından önem taşıyan eserden sadece Josephus Flavius, Titus Flavius Clemens ve Eusebios'un aldığı bazı kısımlar günümüze kadar gelmiştir. (ML)

BEROSUS i. Bot. Batı Avrupa göllerinde yaşayan küçük su sineği. (L)

BEROUN, alm. **Beraun**, Çekoslovakya'da (Merkezî Bohemya) şehir. Berounka kıyısında Prag ve Plzen arasında, Kladno maden kömürü havzasının güneyinde; 20 000 nüf. Eski surlar. Ağır sanayi ve imalât metalürjisi merkezi olan Beroun hızla gelişmektedir. (L)

BEROUNKA, Çekoslovakya'da nehir, Plzen'de bir nehirler topluluğundan meydana gelir; bu nehirler yelpaze biçimindedir ve Cesky Les, Sumava (Mze, Radbusa, Vlava) ve Vslavanın sularını Berounka'ya ulaştırır. Berounka (120 km) doğuya doğru akar, ünlü Karluv Tyn şatosunun eteğinde Beroun'dan geçer ve Prag'ın girişinde Vltava'ya katılır. (L)

BERPÂ bİş. sıf. (fars. *berpâ*). *Esk.* Ayakta, yıkılmamış: *Ey kapkara damlarla birer matem-i berpâ / Temsil eden âsûde ve fersûde mesâkin* (Tevfik Fikret). [M]

BERQUE (Jacques), fransız toplumbilimcisi ve şarkiyatçısı (Cezayir'de Molière, 1910). Arap dünyası üstüne birçok eser yazdı: *Structures Sociales du Haut-Atlas* (Yüksek Atlaslar Bölgesinin Sosyal Yapıları) [1955], *Égypte, Impérialisme et Révolution* (Mısır, Emperyalizm ve İhtilâl) [1967]. (L)

BERQUİN (Louis DE), artoislı fransız soylusu, kralın danışmanı (Passy 1490-Paris 1529). Erasmus'un dostuydu. Yazılarında ilâhiyatçılara, Engizisyon'a çattı, bazı sofuca saplantıları kör inanç olarak niteledi ve vicdan özgürlüğünü savundu. Üç defa tutuklandı. François I kendisini koruduğu halde, kanılarında direndiği için Paris parlamentosunca mahkûm edildi; önce boğduruldu, sonra Grève meydanında yakıldı. (L)

BERRADE i. (ar. *berd*, soğuk'tan *berrâde*). *Esk.* Karlık, su soğutmaya yarayan kap. (M)

BERRADÎ (Ebu'l-Fazl Ebu'l Kasım bin İbrahim), arap tarihçisi (Demmer, XIV.yy. sonu- Cerba, XV.yy. başı). Demmerî diye de anılır. En önemli eseri *Kitab-ül-Cevahir-ül-Muntakat* (En Seçkin Sözler Kitabı) adını taşır. Ebu'l-Abbas Ahmed el-Saîd'in *Tabakat-ül-Ulema*'sını (Bilginlerin Tabakaları) tamamlayan bu eser, islâmın ilk devirlerinden rüstemî imamı Tahert'li Muhammed bin Eflâh'ın zamanına kadar gelen devri anlatır. Kitabın sonunda mezhepler hakkındaki eserlerin bir listesi vardır. Kitab-ül-Cevahir Kahire'de basıldı (taş basması, 1888). Şarkiyatçı A. de Motylinski, bu eser üzerinde çalıştı. (M)

BERRAK sıf. (ar. *berk*, şimşek, parıltı'dan *berrâk*, çok parıltılı). Aydınlık, parlak, net: *Denizde, suların içinden kaynıyor gibi görünen berrak bir seher basılıyor* (R. N. Güntekin). *Bu sabah hava berrak, / Bu sabah herşey billûrdan gibi* (C.S. Tarancı). ‖ [Su için] Duru, saf, parlak, şeffaf: *Bu ufak korunun içinden küçük, dar, fakat berrak bir dere akıyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ [Ses için] Temiz, güzel, kulağa hoş gelen: *Bir kuş sesi düştü berrak / Boş aynasına civarın* (A. H. Tanpınar). ‖ *Mec.* Açık, seçik, kolay anlaşılabilen: *Başımdan geçen sergüzeştin bazı kısımlarını berrak, bazılarını sisli olarak yaşamışım* (R.H. Karay).

— Foto. *Berrak su konisi*, bulanık suda resim çekerken kameraya takılan âlet. (Bu âlet, kamera üzerine yerleştirilen alüminyum bir koniden meydana gelir. Koninin uzunluğu, fotoğrafı çekilecek eşyanın makineye olan uzaklığına eşittir. İçi berrak suyle doludur ve ucunda saydam bir levha bulunur. Normal olarak fotoğraf çekmeye imkân olmayan bulanık sularda, bu âleti kullanarak çok iyi sonuçlar alınabilir.)

◆ **Berraka** i. *Esk.* Parlak, aydınlık bir görünüşe sahip, güzel kadın. ‖ Güzelliği bir an içinde parlayan kadın.

◆ **Berraklanmak** ve **berraklaşmak** dönşl. f. Temiz bir hale gelmek, durulaşmak: *Tortusu dibe çökünce su yavaş yavaş berraklaştı.*

◆ **Berraklaştırma** i. Duru hale getirme. —Kim. *Berraklaştırma cihazı*, bir sıvının (meselâ; süzme suretiyle) berraklaştırılmasını sağlayan cihaz.

◆ **Berraklık** i. Temizlik, parlaklık: *Sıyrıl beyaz karanlık içinden, parıl parıl / Berraklığında bilme nedir hafta ay ve yıl* (Yahya Kemal). ‖ Açık, seçiklik: *Yunanistan'ın ve Avrupa'nın bütün ilim ve sanat eserlerindeki [...] sadelik ve berraklık, Pascal'ın «hendese kafası» dediği zekâ disiplininin verdiği ahenktir* (P. Safa). [ML]

BERRAN sıf. Bk. BÜRRAN.

BERRE gölü, Fransa'da (Bouches-du-Rhône) kıyı gölü, *Caronte gölü* veya *kanal* denilen tabiî bir kanal aracılığıyle denize bağlanır; 15 530 hektar. Gölle Marsilya'yı birleştirmek (Caronte kanalının derinleştirilmesi, Marsilya kanalı) amacıyle teşebbüslere girişilmiştir. Berre gölünün kıyılarında üç büyük petrol rafinerisi (Lavera, La Mère ve Berre l'Etang'da) vardır; yılda 9 milyon t brüt hidrokarbon üretirler. Ayrıca Lavera'da pipe-line'larla rafinerilere bağlanmış bir boşaltma limanı vardır. Berre gölü Avrupa'nın başlıca petrol merkezi olma yolundadır. Kıyılarında çeşitli sanayi (kimya ürünleri, inşaat malzemeleri, demiryolu atelyeleri, petrokimya sanayii v.b.) faaliyetleri yapılır. (L)

BERRİYE i. (ar. *berriye*). *Esk.* Çöl, ova, sahra. (M)

BERRİYETÜŞŞAM, Suriye çölü. (M)

Berriyetüşşam ve Kal'a-yı Akkâ madalyası, sultan Abdülmecid zamanında çıkarılan bir zafer madalyası. Londra'da toplanan Osmanlı, İngiliz, Rus, Prusya ve Avusturya murahhasları Mısır'ı, evlât ve ahfadına verasetle geçmek; Akkâ ile Berriyetüşşam'ın güney kısmını da yaşadığı sürece kalmak üzere Mehmed Ali Paşaya veriyorlardı. Fakat on gün içinde cevap gelmediği takdirde Akkâ ve Suriye'nin verilmesinden vaz geçilecekti. Mehmed Ali Paşa Londra mukavelesinin tekliflerini kabul etmeyince Osmanlı, İngiliz ve Avusturya gemilerinden meydana gelen hafif bir donanma Beyrut ve Akkâ'yı bombardıman ederek aldı. İbrahim Paşa, Osmanlı ordusuna yenilerek Mısır'a döndü. Akkâ madalyası bu zaferi kutlamak için çıkarıldı. Ön yüzünde Abdülmecid'in tuğrası, arka yüzünde ise Akkâ kalesinin tasviri, altında da 1256 tarihi ile «Berriyetüşşam ve Kal'a-yı Akkâ» yazısı vardır. Madalya yazılarının hattat ve hakkâki «Sabit», resim ve nakışların hakkâki de «Robertson»dur. Madalya, savaşa katılan Nizamiye erleri ile yabancı devletlerin kara, deniz subay ve erlerine verilecekti. Kara erlerine Serasker, deniz erlerine de Kaptanpaşa, yabancı devlet subay ve erlerine ise kendi sefaretleri eliyle verilmesi kararlaştırıldı. Başvekâlet arşiv kayıtlarına göre 6 adet murassa, 6 000 adet kadar da altın ve gümüş madalya çıkarılmıştır. Topkapı Saray Müzesi kütüphanesinde 3691 numarada kayıtlı bulunan bir albüme göre altı derece üzerine hazırlanmıştır. Birinci derece ağır pırlanta, ikinci derece daha hafif pırlanta, üçüncüsü roza, dördüncüsü altın, beşinci derecesi ise gümüş, altıncı derecesi bakırdandı. (M)

BERRO (Bernardo), uruguaylı yazar ve siyaset adamı (Montevideo 1799-ay.y. 1868). 1860'tan 1864'e kadar cumhurbaşkanlığı yaptı, 1868'de Flores'e başkaldırdı ve öldürüldü. (L)

BERROİA, türk. **Karaferiye**, yun. **Verria**, Yunanistan'da şehir, Makedonya'da, Emathia idare bölgesinin merkezi, Bermion dağı eteğinde; 18 900 nüf. Ticaret merkezi. Eskiçağdan ve bizans'tan kalma sur kalıntıları. Eski kiliseler. (L)

BERRUGUETE (Alonso), ispanyol heykeltıraşı ve ressamı (Paredes de Nava 1490'a doğr.-Toledo 1561). Pedro Berruguete'nin oğlu. On beş yıldan fazla kaldığı İtalya'da Bramante ve Michelangelo'yu tanıdı. 1520'de İspanya'ya dönerek Valladolid, Olmedo ve

Marie-Caroline de Bourbon-Sicile BERRY düşesi Gerard tarafından (Versailles müzesi)

Paul BERT

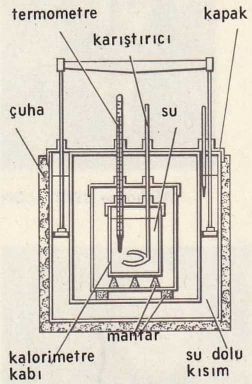

Berthelot kalorimetresi

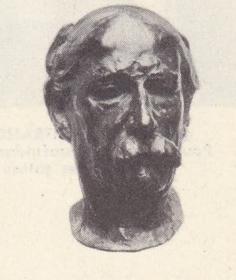

Marcelin BERTHELOT
Auguste Rodin tarafından

mareşal BERTHİER
Delpech tarafından

Claude BERTHOLLET
David d'Angers tarafından
(Carnavalet müzesi)

Alphonse BERTİLLON

general kont BERTRAND
Paul Delaroche tarafından
(Versailles şatosu)

Toledo'da (Katedralin koro sıraları) çalıştı. Eserleri: Valladolid'deki San Benito el Real kilisesinin mihrap arkalığı (aynı şehrin millî heykel müzesi). [L]

BERRUGUETE (Pedro), ispanyol ressamı (Paredes de Nava-öl. Madrid 1503). İtalya'da Urbino şatosunda kalarak (1477) birkaçı Louvre'da bulunan, eski filozofların portrelerini yaptıktan sonra Kastilya'da çalıştı. Eserleri: Avila'da Santo-Tomas dominiken kilisesi mihrap arkalığı ve başka iki mihrap arkalığından alınan Prado müzesinde bulunan on pano. (L)

BERRY, Fransa'da eyalet. Cher ve İndre idare bölümlerinin en büyük kısmını meydana getirirdi, bazı parçaları Loiret, İndre-et-Loire ve Creuse içine alındı. Merkezi, *Bourges*.

— Leng. *Berry lehçesi*, Oil dilinin Berry'de konuşulan lehçesi. (L)

BERRY (Marie-Caroline de BOURBON-SİCİLE — düşesi), Berry dükü Charles-Ferdinand de Bourbon'un karısı (Caserta 1798-Avusturya, İstirya eyaletinde Brünnsee 1870). Sonraları İki Sicilya kralı olan Calabria dükü Francesco'nun büyük kızı. 1830'da Charles X ile birlikte sürgüne gitti, kralın, kral soyundan olması gerektiğini savundu. 1832'de Fransa'ya dönerek, Louis-Philippe'e karşı bir ayaklanma düzenlemeye çalıştı. Başarı kazanamadı, yakalanarak Blaye kalesine hapsedildi. Orada, 1833'te bir kız doğurdu. Çocuğun gizlice evlendiği kont Lucchesi-Palli'den olduğunu ileri sürdüyse de olay rezalete yol açtı ve düşesin bütün itibarını yok etti. Kısa süre sonra serbest bırakıldı ve Palermo'ya çekildi. (L)

BERRY (Walter), avusturyalı bariton (Viyana 1929). 1951'de Viyana operasına girdi, kısa zamanda Salzburg (1953), sonra Aix-en-Provence ve bütün dünya sahnelerinde rol aldı. Büyük bir tiyatro yeteneğine sahip olan Berry, Mozart'ın komik rollerini, R. Strauss'un operalarını ve modern eserleri başarı ile temsil etmektedir. Breg'in *Wozzeck*, Einem'in *Der Prozess* (Duruşma) ve Liebermann'ın *Penelope* operalarında başrolü oynadı. (L)

BERSAGLİERİ i. (ital. k.). İtalyan ordusunda hafif piyade eri. Piemonte dağcı piyade birliginin seçme kıtası olarak La Marmora tarafından 1836'da kuruldu. Bersaglieri'ler, İtalya'nın Afrika ve Avrupa'da giriştiği bütün savaşlarda ün kazandılar. [L]

BERSALİA. Esk. coğ. Bk. BERZİLİA.

BERSÂM veya **BİRSÂM** bls. i. (fars. *ber*, göğüs ve *Sâm*, hastalık'tan *ber-sâm* veya *bir-sâm*). *Esk.* Tıp. Zatülcenp hastalığı, satlıcan. (M)

BERSEM i. Zerdüşt dininin âyinleri sırasında kullanılan bir değnek. Özel olarak hazırlanır ve törenin yönetiminde işe yaradığı için kutsal sayılır. Bersem dalları, özel dualar okunduktan sonra Bersemcin denen kutsal bir bıçakla kesilir ve dinî törenden sonra Bersemdân denilen kılıflarda saklanır. Bersem yapmak çok eski bir gelenektir. Söylentilere göre Sasanîler döneminde her yemekten önce Bersem âyini yapılırdı. Sonradan Zerdüşt âyinlerinde Bersem dalları yerine gümüş veya pirinçten yapılmış bir çubuk kullanılmağa başlandı. (M)

BERSERK i. (kelimesi kelimesine tercümesi «ayı adam»). İskandinav mit. Ayı postuna bürünmüş dev. (Efsaneye göre devler savaşta kılık değiştirirler, öfkeleri son kerteye varınca, bir çeşit «gulyabani» olurlar, savaştaki şaşırtıcı başarılarına rağmen, kendilerini asla kaybetmezlerdi. «Saga» masallarından anlatıldıklarına uygun olarak, taşkınlıkları geçince, tam bir bitkinlik içine girerlerdi. Yine bu masallar açısından, sözü geçen kudurmuşluk hali aklî ve fizik bir hastalığın dışarıya vurmasından başka bir şey değildi. Zamanla efsane değişti ve berserk sıradan bir katil haline geldi.) [L]

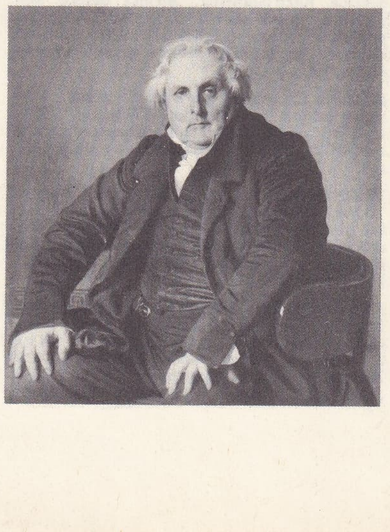

Büyük BERTİN'in portresi
İngres tarafından

BERSİSA, islâm dünyasında söylentilerde anılan hıristiyan veya musevî bir din adamı. Anlatılanlara göre Şeytan tarafından aldatıldı ve zina yapmağa zorlandı. Bu suç sırasında Şeytanın haber verdiği müritleri tarafından yakalandı. Şeytan, Bersisa'ya görünerek eğer kendisine taparsa onu kurtaracağına söz verdi; Bersisa aldanarak şeytana taptı ve sonsuz lânete uğradı. (→ Bibliyo.) [M]

BERSOT (Pierre Ernest), fransız filozofu ve yazarı (Surgères 1816-Paris 1880). Eserleri: *Du Spiritualisme et de la Nature* (Spiritüalizm ve Tabiat Üstüne) [1846], *Essai Sur la Providence* (Tanrı'nın Kayrası Üstüne Deneme), *Études Sur le XVIII. Siécle* (XVIII. yy. Üstüne İncelemeler) [1885], *Essai de Philosephie et de Morale* (Felsefe ve Ahlâk Üstüne Denemeler) v.b. (L)

BERSÖZ i. (fr. *berceuse)*. Müz. Ninni olarak yazılmış müzik parçalarına verilen ad. Bk. NİNNİ. (L)

BERŞ i. (ar. *berş*). *Esk.* Afyonlu şurup. ‖ Keten yaprağından yapılmış sarhoş edici macun. ‖ Arzu, heves. ‖ *Berş-i rahikî*, Rahikî adlı bir şahsın yaptığı macun. (M)

BERT (Paul), fransız fizyoloji bilgini ve siyaset adamı (Auxerre 1833-Hanoï 1886). Tıp ve fen doktorudur. Önce Bordeaux'da zooloji profesörü, sonra Paris Fen fakültesinde ve Ecole des Hautes Etudes'de fizyoloji profesörü oldu. 1870'ten sonra, siyasete atılarak valilik, milletvekilliği ve Millî Eğitim bakanlığı yaptı. İlk öğretimin parasız ve zorunlu olması için çalışanlardandır. Çin Hindi'nde genel vali iken dizanteriden öldü. Genel fizyoloji alanında bilimsel eser verdi. Organ aşıları ve nakilleri yaparak fizyoloji incelemelerini gerçekleştirdi. Özellikle solunum fizyolojisi, hava, karbon dioksit ve oksijen basıncındaki değişmelerin solunuma etkisi, anesteziklerin fizyolojisi ve ışığın canlılar üzerindeki etkisi üzerinde çalıştı. Eserleri *De la Greffe Animale* (Hayvanlarda Organ Aşısı) [1863], *Recherches Sur les Mouvements de la Sensitive* (Duyularla İlgili Hareketler) [1867-1870], *Leçons de Zoologie* (Zooloji Dersleri) [1881], *l'Enseignement Laïque* (Laik Öğretim) [1881], *Leçons d'Anatomie et de Physiologie Animales* (Hayvan Fizyoloji ve Anatomisi) [1885] v.b. (L)

BERTA i. Fazogl'da konuşulan zenci-afrika dili. (L)

BERTACCHİ (Giovanni), italyan yazarı (Chiavenna 1869-Milano 1942). Padova üniversitesinde profesör. Çeşitli eleştirme eserleri, ayrıca birçok şiir kitabı yayımladı: *Piccoli Poemi Lirichi* (Lirik Küçük Şiirler) [1903], *Lirichi Umani* (İnsanî Şiirler) [1903], *I Fascini del Passato* (Geçmişin Büyüsü) [1905]. Eserlerindeki canlılık ve sadelikle ilgi çekti. (L)

BERTALİ (Antonio), italyan bestecisi (Verona 1605-Viyana 1669). 1623'ten itibaren, Viyana sarayına yerleşti ve geniş ün kazandı. Dinî enstrümantal müzik ve opera türlerinde 600 kadar bestesi vardır. Lirik dramda, Monteverdi'nin Venedik geleneğini sürdürdü. (L)

BERTARAF bls. sıf. (fars. *ber*, üzere ve ar. *taraf*, yön'den *bertaraf*). Bir yana atılan, ortadan kalkan. ‖ Zf. Şöyle dursun, sayılmazsa. ‖ *Bertaraf etmek*, ortadan kaldırmak, yok etmek: *Herhangi bir ecnebi devlete iltica etmesi ihtimalini bertaraf etmek lâzımdı* (Atatürk). ‖ *Bertaraf olmak*, ortadan kalkmak, yok edilmek: *Hiçbir kederim yoktur ki onun bir tatlı kelâmıyle bertaraf olmasın* (A. H. Müftüoğlu). *Onun gailesi bertaraf olduktan sonra mahall-i memuriyetine gidersin* (Cevdet Paşa). [M]

BERTAUX (Emile), fransız sanat tarihçisi (Fontenay-sous-Bois 1869-Paris 1917). Ecole Normale Supérieure'de öğrenim gördü (1888); Roma okulu üyesi, Lyon Edebiyat fakültesi profesörü, Jacquemart-André müzesi yöneticisi, *la Gazette des Beaux-arts* (Güzel Sanatlar Gazetesi) müdürü. Eserleri: *l'Art Dans l'Italie Méridionale* (Güney İtalya Sanatı); *de la Fin de l'Empire Romain à la Conquête de Charles d'Anjou* (Roma İmparatorluğunun sonundan Charles d'Anjou'nun Fethine Kadar) [1903]; *Rome* (Roma) [1904-1905], *Donatello* (1910); *Etudes d'Histoire et d'Art* (Tarih ve Sanat İncelemeleri) [1911], André Michel'in *Histoire de l'Art*'ına (Sanat Tarihi) katkıda bulundu. (L)

BERTELİN (Albert), fransız bestecisi ve kuramcısı (Paris 1872-ay.y. 1951). 2 Oratoryolar, oda müziği ve ezgiler besteledi. Eserleri: *Traité de Composition Musicale* (Beste İncelemesi), *Traité d'Harmonie* (Armoni İncelemesi), *Traité de Contrepoint* (Kontrapunto İncelemesi) [1951]. (L)

Bertelsmann, alman yayınevi, 1835'te Gütersloh'da kuruldu, Almanya'nın başlıca yayınevlerinden (ülkede satılan bütün kitapların yüzde 15-20'si). Başlangıçta yalnız edebî eserler yayımlardı. İkinci Dünya savaşından sonra öbür alanlara da el attı: ansiklopediler, ilmî yayınlar, gençlik için kitaplar, resimli eserler, haritalar. G. Hauptmann, P. Ernst, Bernt von Heiseler, A. Zischka, A. E. Johann'ın eserlerini yayımladı. 1950'de bir kitap kulübü (Lesering das Bertelsmann Buch) kurdu, iki milyondan çok üye topladı. (L)

BERTER bls. sıf. (fars. *ber*, üstün ve *ter*, daha'dan *berter*). *Esk.* Daha yüksek, en yüksek, üstün: *Gökten düşerek olur o berter / Her secdede hak ile beraber* (Abdülhak Hâmid). [M]

BERTEROA i. Küçük beyaz çiçekli bitki türü. Sapı çoğu zaman morumsu olur. Çakıllık yerlerde, demiryolu balastlarının arasında yetişir. (Turpgillerden.) [L]

BERTHA veya **BERTRADA (Büyük Ayaklı** da denir), Laon kontu Charibert'in kızı (öl. Cloisy-au-Bac 783). Kısa Pépin ile evlendi. Karl I'in ve Karlmann'ın anası. Söylentiye göre ayaklarından biri öbüründen daha büyüktü, lâkabı buradan gelir. (L)

BERTHE, Karl I ve Hildegard'ın kızı. Angilbert'in metresi ve Karl I'in tarihçisi Nithard'ın anası. (L)

BERTHELEMY (Henry), fransız hukukçusu (Oucques 1857-Paris 1943). 1884'te Lyon fakültesinde profesör, 1892'de bu şehrin Belediye başkan yardımcısı oldu. Paris Hukuk fakültesinde profesör, 1922'de dekan seçildi. 1900'de *Traité Élémentaire de Droit Administratif* (İdare Hukuku Temel Bilgileri) adlı eserinde hâkimiyet tasarrufları ve temşiyet tasarrufları nazariyesini ortaya koydu. (L)

BERTHELOT (Marcelin), fransız kimyacısı (Paris 1827-ay.y. 1907). Bir doktorun oğlu. Henri IV lisesinde okudu, fakat yüksek öğrenim yapmadı. Pelouze laboratuvarında çalıştı ve deneysel araştırmalara yöneldi. 1851'de Balard'ın hazırlayıcısı olarak Collège de France'a girdi ve burada ilk sentezini, yani, metil alkol sentezini gerçekleştirdi ve 1854'te *Gliserinin Asitlerle Verdiği Bileşikler ve Tabiî Yağlı Maddelerin Sunî Olarak Elde Edilmesi* adlı dikkate değer teziyle fen doktoru oldu. Bundan sonra Eczacılık Yüksek okulunda (1859), arkasından da Collège de France'da (1865) ders verdi ve 1863'te Tıp akademisine girdi. 1877'de Yüksek Öğrenim genel müfettişi oldu, ertesi yıl patlayıcı maddeler komisyonu başkanlığına atandı. 1881'de senato tarafından hayat boyu senatör seçildi ve burada Cumhuriyetçi Birlik gurubunda yer aldı. 1886'da Millî Eğitim ve Güzel Sanatlar bakanı olarak Goblet kabinesine girdi ve bu görevi 1887'ye kadar muhafaza etti. Ondan sonra Bourgeois kabinesinde (1895-1896) Dışişleri bakanı oldu. Acısına dayanamadığı karısının birkaç saniye sonra arkasından öldü. Her ikisi de Pantheon'a gömülüdür.

Barthelot, kendisini modern çağların en büyük kimyacılarından biri haline getiren çok sayıda ve çeşitli çalışmalar yaptı. Dikkate değer bir deneyci ve yetenekli bir kuramcı olmakla beraber, bütün yetkisiyle atomsal simgenin kullanılmasına karşı durmak hatasına düştü. Deneysel araştırmaları özellikle organik kimya

Foto. Giraudon, Manuel (LAROUSSE)

hasredilmiştir. Pean de Saint-Gilles ile birlikte alkollerin esterleştirilmesinin metodlu bir incelemesini yaptı. Karşılıklı tepkimenin tersinir tepkimeyle sınırlandığını ispatladı. Kimyasal dengeyi buldu ve kimyasal değişimlerde hız kavramını aydınlattı. Gliserini inceledi ve bunun üç alkol grubuna sahip olduğunu gösterdi. Fakat özellikle canlı hücrelerde bulunan kimyasal maddelerin sunî olarak üretimiyle uğraştı. Birçok sentez başarmıştır. Bunların en önemlileri etilalkolün (1855), formik asidin (1856), metanın (1858), asetilenin (1860) ve benzeninkidir (1866). İkinci esas faaliyeti tepkimelerde rol oynayan ısı miktarlarının incelenmesi olmuş ve bu münasebetle termokimyayı hemen tek basına kurmuştur. Bu inceleme için, karışımlar metoduna dayanan hassas kalorimetreyi ve Vicille ile birlikte kalorimetre bombasını icat etmiştir ki bu âletle patlayıcı maddeleri inceleyerek patlama olayını ve patlama dalgasını keşfetmişlerdir. Barthelot ayrıca ilk ve son durum prensibini araştırmış ve meydana gelen bileşiklerin tesekkül ısınlarının bilinmesiyle, kimyasal sistemlerin gelişimi hakkında fikir edinilmesi imkânını veren maksimum iş prensibini ifade etmiştir. Barthelot, 600'den fazla tebliğ ve organik maddelere ait birçok eser yayımlamıştır. Hayatının sonunda, *Simyanın Kökü* (1885) adlı eserinde, Eski ve Ortaçağlarda kimya tarihinin bazı bölümlerini aydınlatmıştır. (L)

BERTHELOT (Pierre), fransız denizci ve misyoneri (Honfleur 1600-Sumatra'da Açe 1638). 1619'dan itibaren yardımcı kaptan olarak, güneydoğu Asya takımadalarına seferler yaptı. 1630'da başkaptan rütbesiyle yaptığı görevler kendisine Hindistan'daki Portekiz kral naibi tarafından asalet unvanının verilmesine yol açtı. 1634'te Goa'da Mont-Carmel tarikatı rahibi oldu. Açin sultanı, ona ya Hıristiyanlıktan dönmesini veya öldürüleceğini bildirdi; Berthelot din değiştirmeyi reddetti ve kafası kesildi. Portekiz kralının kozmografı ve çağının Doğu Afrika kıyıları ve Asya takımadaları üstüne en iyi haritacılarından biriydi. (L)

BERTHELOT (René), fransız filozofu (Sèyres 1872-Paris 1960). Philippe Berthelot'nun kardesi. Brüksel üniversitesinde profesör. Belçika akademisi üyesi. Berthelot'nun «akılcı idealizm»i, Eflatun'culuk ile evrimciliği birleştirmeğe çalışır. Başlıca eserleri: *Evolutionnisme et Platonisme* (Evrimcilik ve Platon'culuk) [1908]; *Etude Sur le Mouvement Pragmatiste* (*I. Le Pragmatisme chez Nietzsche et chez Poincaré* [1911]; *II. Le Pragmatisme chez Bergson* [1913]) [Pragmatist Akım Üstüne İnceleme (I. Nietzsche ve Poincaré'de Pragmatizm, 1911; II. Bergson'da Pragmatizm, 1913)]. (L)

BERTHİER, Kanada'da (Quebec) idare bölgesi, Saint-Lawrence'ın kuzey kıyısında, bir kısmı Laurentides'de, bir kısmı Saint-Lawrence ovasında; 27 300 nüf. İdare merkezi, *Berthierville.* (L)

BERTHİER (Louis *Alexandre*), **Neuchâtel** prensi, **Valengin** dükü, **Wagram** prensi, fransız mareşali (Versailles 1753-Bamberg 1815). On yedi yaşında kurmay heyetine girdi ve Amerika savaşı sırasında albaylığa atandı. Sonra Luckner ordusunun (1792) ve italya ordusunun (1796) kurmay başkanı oldu. 1800'den 1807'e kadar Millî Savunma bakanı, 1805'ten 1814'e kadar Büyük Ordu tuğgenerali, böylece İmparatorun en yakın yardımcısı oldu. Louis XVIII. in hizmetine girdi ve onun tarafından Yüksek meclis üyeliğine atandı. Napolyon sürgünden dönünce, Bavyera'da Bamberg'e çekildi, orada sarayının penceresinden düşerek öldü. Bu düşüsün gerçek sebebi bilinmemektedir. (L)

BERTHİERİT i. (fr. *berthierite*). Miner. Berthier tarafından bulunmuştur. Formülü: Fe Sb_2S_4 (kükürtlü demir sülfür). [L]

BERTHOLLET (kont Claude), fransız kimyacısı (Annecy yakınında Talloires 1748-Arsenal 1822). İlk öğrenimini Annecy kolejinde yaptı; Chambéry, sonra da Torino üniversitelerine devam etti, 1768'de burada doktorasını verdi. Piemonte'de dört yıl kaldıktan sonra Paris'e geldi ve Mme. de Montesson'un özel doktoru oldu. Bu sıralarda Lavoisier, yanma üstüne yeni bir teori yayımlamıştı. Berthollet uzun süre eski düşüncelere bağlı kaldı ve bunları savunmak için akademiye on yedi inceleme yazısı sundu. 1780'de bu araştırmalar ona, İlimler akademisinin kapılarını açtı. 1779'da Paris fakültesine doktor olarak kabul edildi. 1784'te, boya sanayii yönetimine atandı. 1789'da hipokloritlerin renk giderici özelliklerini keşfetti (Javel suyu), bez ve ipliklerin beyazlatılmasında bunları kullanma alanına uyguladı. *Eléments de l'Art de la Teinture* (Boyama Sanatı Elementleri) [1791] adlı eserinde bu yöntemi açıkladı. 1783'te akademide. *Mémoire Sur l'Acide Muriatique Oxygéné* (Oksijenli Asit Tuzları Üstüne İnceleme) [klor] adlı araştırmasını okurken, o güne kadar savunduğu fikirlerden ayrıldığını belirtti; böylece flojistik teorisine son darbeyi vurdu ve Lavoisier'nin görüşlerini benimsedi. Ayrıca, bütün asitlerin yapısında oksijen bulunmadığını açıkladı. 1785'te de sülfürlü hidrojenin bileşimini buldu. Daha sonra Lavoisier, Fourcroy ve Guyton de Morveau ile işbirliği yaparak, bugün bile kullanılan kimyasal terimler sözlüğünü hazırladı. Bu arada, klor üstüne incelemelerine devam ederek patlayıcı maddeler yapımında kullanılan kloratları buldu. Halk emniyet komitesi tarafından ulusal savunmayı ilgilendiren kimya, fizik ve mekanik sorunlarını inceiemekle görevli bir komisyonun başkanlığına getirildi. Monge ile birlikte Ecole Polytechnique'i kurdu ve madensel kimya kürsüsünde profesörlük yaptı. 1796'da Direktuvar meclisi tarafından geçici bir görevle, sanat eserlerini getirmek üzere İtalya'ya gönderildi' Oradaykan, Monge ve Bonaparte ile sıkı ilişkiler kurdu; Bonaparte da bu iki ilim adamını, Mısır'a gidecek bir ilim heyetini kurmakla görevlendirdi. Fransa'ya dönünce, çalışmalarına yeniden başladı ve 1803'te, kendisine büyük ün sağlayan *Essai de Statique Chimique* (Kimyasal Statik Üstüne bir Deneme) ve *Recherches Sur les Lois des Affinités Chimiques* (Kimyasal İlgi Kanunları Üstüne Araştırmalar) adlı eserlerini yayımladı. Bu kitabında, tuzlar, asitler ve bazlar arasında çift yer değiştirme tepkimelerini önceden bilmeye imkan veren ve kendi adıyle anılan kuralları açıkladı. 1804'te Montpellier senatosuna üye olarak alındı ve sodyum karbonatın sanayide elde edilişini düzenledi.

Daha sonra Arcueil'e çekilerek, burada Laplace ile birlikte «Société d'Arcueil»ü (Arcueil Derneği) kurdu ve Biot, Humboldt, Gay-Lussac, Thenard, Arago, Poisson v.b. gibi o devrin en büyük bilginlerini çevresinde topladı. İmparatorun yakın dostu olduğu halde, savaşa karşı duyduğu nefret yüzünden 1814'te tahtan düşmesi için oy vermekten çekinmedi. Restorasyon meclisince, Fransa Yüksek meclis üyeliğine atanmışken bu görevi kabul etmedi ve kendisine sunulan Saint-Michel nişanını geri verdi. (L)

BERTHOLETTİA i. Güney Amerika'da yetişen büyük ağaç (*Bertholletia excelsa*). Meyvesindeki üç köşeli iri tohumlar yenir. Avrupa'da, *Amerika* veya *Brezilya cevizi* diye bilinir. (Mersingillerden.) [L]

BERTHOUD. Bk. BURGDORF.

BERTHOUD (Dorette), fransızca yazan isviçreli kadın edebiyatçı (Neuchâtel 1888). Çeşitli dallarda eserleri vardır. (L)

BERTHOUD (Ferdinand), isviçreli saatçi (Neuchâtel prensliğinde Plancemont 1727-Groslay 1807). Denizde boylam tayinine yarayan deniz saatini buldu. (Fr. Bilimler akademisi 1795.)]L[

BERTİLLON (Alphonse), fransız bilgini (Paris 1853-ay.y. 1914). Suçluların tanınması için, *antropometri** veya *Bertillon'culuk* adı verilen usulü buldu (1879), 1882'de Paris adliyesinde Emniyet müdürlüğü, kimlik tespit servisi şefiyken, bu usulü uyguladı. Buluşları ve çeşitli teşebbüsleriyle polislik tekniğinin ilerlemesine büyük ölçüde yardımcı oldu. Antropometri ile ilgili birçok eseri vardır. (L)

BERTİN, gazetecilikte ün yapan bir fransız ailesinin adı. Louis - François **Bertin,** *Büyük Bertin* de denir (Paris 1766-ay.y. 1841), 9 kasım 1799'dan (18 - Brumaire) sonra, *le Journal des Debats*'yı satın aldı. 1801'de sürgüne gönderildi, ancak 1804'te dönebildi ve gazetesini *Journal de l'Empire* adıyle çıkardı. Restorasyon devrinde, *Le Journal des Débats* tekrar çıkmağa başladı, meşrutî krallığın organı oldu; özellikle aşırılara karşı cephe aldı. 1830'dan sonra, Büyük Bertin, temmuz monarşisini var gücüyle destekledi.

Büyük Bertin'in portresi, İngres'in tablosu (1,16x1,93 m) [1832]; fransız portre şaheserlerindendir (Louvre). Tabloda *Journal des Débats* müdürü, dostlarıyle sohbet ederken gerçekçi bir anlayışla canlandırılmıştır. Bu portre, temmuz monarşisinin aydın ve yüksek burjuvazisini temsil eden bir sembol olarak görülmüştür. (L)

BERTİN (Jean Victor), fransız ressamı (Paris 1775-ay.y. 1842). Eserlerini ilk defa 1793'te bir resim galerisinde sergiledi ve elli yıl boyunca tarihî manzaraları işledi: *Vue de la Ville de Phoenos* (Phoenos Şehrinin Görünüşü) adlı eseri Louvre müzesindedir. Corot, Bertin'in talebesiydi. (L)

BERTİN (Léon), fransız zooloji uzmanı, Paris Muséum d'Histoire Naturelle'de profesör (Paris 1896-Vendôme 1956). Descartes'çı düşünür ve usta bir teşkilâtçı. İlmî araştırmaları yanısıra (iskorpit balıklarıyle ilgili tez, derin denizlerde yaşayan balıklar üzerine incelemeler v.b.) geniş halk kitlelerinin anlayabileceği çok başarılı ilmî eserler de yazdı: *Géologie et Paléontologie* (Yerbilim ve Paleontoloji) [1939]; *Atlas des Poissons de France* (Fransa'daki Balıklar Atlası) [1942]; *la Vie des Animaux* (Hayvanların Yaşayışı) [1949-1950]; *les Anguilles* (Yılan Balıkları) [1950]; *les Poissons Singuliers* (Garip Balıklar) [1954]; *La Terre, Notre Planète* (Gezegenimiz Dünya) [1956]. (L)

Bertin bağı, kalça ekleminde kalça kemiğiyle uyluk kemiğini birbirine bağlayan bağ. (Kalça ekleminin ön yüzünü örten kuvvetli bir bağdır.) [L]

BERTİNİ'LER, fransız besteci ve piyanist ailesi. —Baba BERTİNİ (ilk adı bilinmiyor) [Tours 1750'ye doğr.], Belçika, Macaristan ve Rhin bölgesi turnelerinde şöhret kazandı. —BENOİT AUGUSTE (Lyon 1780), Baba Bertini'nin oğlu, *La Stigmatographie*, daha sonra *Mélographie, Nouvelle Manière de Noter la Musique* (Müzikte Yeni Bir Notalama Sistemi) eserleriyle ün kazandı. (L)

BERTİNİ (Elena VİTİELLO, **Francesca** da denir), italyan sessiz sinema aktrisi (Floransa 1892 ?). önce Napoli'de bir folklor topluluğunda oynadı, 1912'den sonra sinemaya geçti. Zamanın modasına uygun yapmacık oyununa karşılık güçlü kişiliği sayesinde devrinin en çok beğenilen «yıldızlarından» biri oldu. Birçok filmi arasında, *Assunta Spina* (1915), *Sette Peccati Capitali* (Yedi Büyük Günah) [1918], *la Donna Nuda* (Çıplak Kadın) [1922] sayılabilir. (L)

BERTMEK ve **BERTİLMEK** geçz. f. İncinmek, burkulmak. ‖ Berelenmek, yaralanmak. ‖ Morarmak.

◆ **Bertik** sıf. Yaralı, incinmiş. ‖ İ. Yara, bere, incinme. (M)

BERTO (Giuseppe), italyan yazarı (Mogliano Veneto, Treviso 1914). Genellikle kendi hayatından aldığı konuları işler. Romanlarının temalarını savaş yaşantılarından ve çagdaş dünya değerlerinin geçiciliği hakkındaki bilincinden çıkarır. Eserleri: *Il Cielo è Rosse* (Gökyüzü Kızıldır) [1947], *Il Brigante* (Haydut) [1951], *Il Male Oscuro* (Koyu Kötülük) [1964], *La Fantarca* (1965). [L]

BERTONİ (Fernandino Giuseppe), italyan bestecisi (Salo 1725-Desenzano 1813). Piyano için sonatlar, dörtlükler, birçok dinî beste, operalar ve oratoryolar yazdı. En ünlü bestesi *Orfeo*'dur. (L)

BERTONİT i. (fr. *berthonite*). Miner. Kurşun, bakır ve antimon tabiî sülfürü. (L)

BERTRADA. Bk. BERTHA.

BERTRAM (*Meister* veya *Usta*), alman ressamı (Minden 1345-Hamburg 1415'e dogr.). Oymalı ve boyalı mihrap arkalığı yapımında ihtisas kazanmış bir atelyenin şefi. Kişisel çalışmalarının, resim dışına çıkmadığı sanılır. Kaba açık saçıklığı ve çocuksu gerçekçiliği 1379'da, Hamburg'da-

mareşal **BERWİCK**
Tournières tarafından
(Rennes müzesi)

BERZÉ-LA-VİLLE
XII. yy. duvar resmi
saint Laurent'in öldürülmesi

BERZELİUS

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

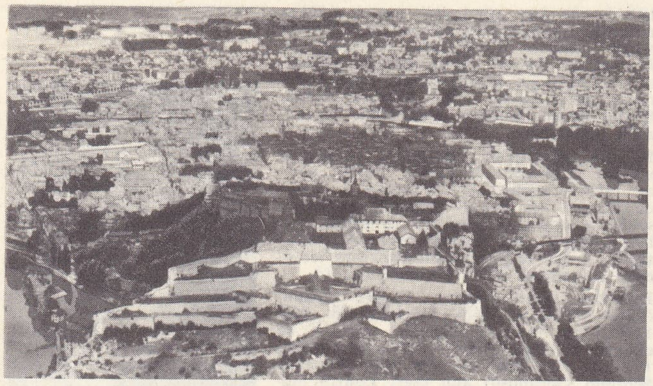

BESANÇON
Doubs şehrinin menderesi ile çevrili şehir ön planda kale

ki Sankt-Peter kilisesi için yaptığı, *Grabow* adı verilen, mihrap arkalığını süsleyen *Gençlik ve İncil'den Sahneler*'de görülür (şehir müzesi). [L]

BERTRAND (Gabriel), fransız kimyacı ve biyoloji bilgini (Paris 1867-ay.y. 1962). Biyokimyanın gelişmesine büyük ölçüde yardımcı oldu. Canlı dokuların anî ve basit olarak meydana gelmesi ve kimyasal değişimler mekanizmasıyle ilgili çalışmalar yaptı. Diyastazların, özellikle oksidazların ve oligo-elementlerin rolünü belirtti. Yılan zehiri üzerine yaptığı incelemeler sonucunda zehire karşı bir aşı buldu. (Fr. Bilimler akademisi 1923.) [L]

BERTRAND (Henri, kont), fransız generali (Châteauroux 1773-ay.y. 1844). 1792'de askerlik hayatına atıldı. Mısır'da istihkâm yüzbaşısıyken, Bonaparte tarafından, önce albaylığa, sonra tuğgeneralliğe terfi ettirildi. İmparatorluğun bütün seferlerine katıldı. 1804'te İmparatorun karargâh yaverliğine, 1807'de tümgeneralliğe terfi etti. 1813'-te Duroc'un yerine, saray büyük mareşali olarak atandı. Napolyon ile birlikte Elbe adasına, sonra Sainte-Hélène'e gitti ve 1821'e kadar orada kaldı. 1831'den 1834'e kadar İndre milletvekili olarak mecliste liberal fikirleri savundu. Prens Joinville ile birlikte, Napolyon'un küllerini getirmek üzere Sainte-Hèlène'e gönderildi. Amerika'ya yaptığı iki gezi sırasında Zencilerin durumuyle ilgilendi ve köleliğin kaldırılması için uğraştı. (L)

BERTRAND (Louis), fransız yazarı (Spincourt 1866-Cap-d'Antibes 1941). 1888'den 1900'e kadar üniversitede öğretim üyesi. 1899'da kaleme aldığı Cezayir ile ilgili bir romanla edebiyat hayatına atıldı: *le Sang des Races* (Irkların Kanı). Bunu, *le Rival de Don Juan* (Don Juan'ın Rakibi) [1903], *Pépète le Bien-Aimé* (Sevgili Pépète) [1904], *l'İnvasion* (İstilâ) [1907], *Jean Perbal* (1926) adlı romanları izledi. Doğu'ya ve Afrika'ya yaptığı gezilerden edindiği ve yayımladığı ilginç izlenimlerinde, çağdaş Afrika'nın, İslâmlığa rağmen, gelenekler yönünden hâlâ Roma Afrikası'nın bir devamı olduğunu ileri sürer. (L)

BESARABYA
Birouintsa kolhozunda bağ kütüklerinin filizleri

BERTRAND (Louis Jacques Napoléon, *Aloysius* da denir), fransız yazarı (Ceva, Piemonte 1807-Paris 1841). Edebiyat hayatına kafiyeli düz yazı veya ritimli mısralar halinde yazdığı kısa baladlarla başladı. 1830'dan sonra, *Patriote de la Côte-d'Or*'a (Côte-d'Or'lu Yurtsever) katkıda bulundu. Sefil bir hayat sürdü ve birçok kere gittiği Paris'te Necker hastahanesinde öldü. Yeni ve değişik biçimlere tutkun, hayalci ve mağrur bir kimse olduğundan ömrünü, düzyazı biçiminde yazılmış kısa şiirlerini tekrar tekrar elden geçirip yeniden düzenlemekle geçirdi. Ölümünden sonra bu şiirleri, Bertrand'ın yakın dostları Sainte-Beuve ve David d'Angers *Gaspard de la Nuit, Fantaisies a la Manière de Callot et de Rambrandt* adı altında toplayıp yayımladılar (1842). [L]

BERTRAND (Marcel), fransız jeologu (Paris 1847-ay.y. 1907). Modern tektoniğin kurulmasına yol açtı. Eserleri: *la Chaîne des Alpes et la Formation du Continent Européen* (Alp Sıradağları ve Avrupa Kıtasının Oluşumu) [1887], *Lignes Directices de la Géologie de la France* (Fransa Jeolojisinin Ana Hatları) [1894], *la Grande Nappe de Recouvrement de la Basse Provence* (Aşağı Provence'da Büyük Yüzey Örtüsü) [1899], *Etude Sur le Bassin Houiller du Gard* (Gard Havzasındaki Kömür Ocakları Üstüne İnceleme) [1900] v.b. (Fr. Bilimler akad. 1896.) [L]

BERTRANDİT i. (fr. *bertrandite*), Miner. Tabiî hidratlı berilyum silikat. Beril prizmaları üzerinde veya pegmatitlerde beyaz billûrlar halinde görülür. (L)

BERULLE'cülük, i. Berulle'ün doktrini. (L)

BERVECH blş. zf. (fars. *ber,* üzere ve ar. *vech* yüz, satıh'tan *ber-vech*). *Esk.* Olduğu gibi, olarak [tek başına kullanılmaz].

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bervech-i âti,* aşağıda olduğu gibi: *Behçet onu da bervech-i âti okudu* (Ahmed Mithat). ‖ *Bervech-i bâlâ,* yukarıda olduğu gibi: *Davud aleyhisselâma peygamberlik geldi ve Talût'un vefatında bervech-i bâlâ, ibtida Yehuda kabilesi ve sonra esbat-ı sâire biat etti* (Cevdet Paşa). ‖ *Bervech-i iştirak,* ortaklasa, müştereken: *Kim ruz ü şeb o sofra-yı âlemşumülden / Her nefs rızkın almada bervech-i iştirak* (Ziya Paşa). ‖ *Bervech-i meşrûh (muharrer),* anlatıldığı, yazıldığı üzere: *Amr ibni As, Mısır'ın fatihi iken bervech-i meşrûh azl ile yerine Abdullah'ın nasbından dolayı ...* (Cevdet Paşa). ‖ *Bervech-i mülkiyet,* mülk edinme yoluyle. ‖ *Bervech-i peşin,* peşin olarak, önceden. ‖ *Bervech-i tacil,* acele olarak. ‖ *Bervech-i tafsil,* teferruatlı, tafsilâtlı olarak. ‖ *Bervech-i tahkik,* tahkik olunarak, incelenerek: *Amma ki eğer bervech-i tahkik / Seng ü güheri olunsa tefrik* (Ziya Paşa). ‖ *Bervech-i yesir,* kolaylıkla. ‖ *Bervech-i zîr,* aşağıda olduğu gibi: *Adapazarı havalisindeki vak'a hakkında şimdiye kadar istihsal kılınan malûmat bervech-i zîr arzolunur* (Atatürk).

— Esk. huk. *Bervechi iştirak tasarruf,* bir mala birden çok kimse tarafından müşterek mülkiyet şeklinde tasarruf olunması.

— Teşk tar. *Bervechi iltizam emini (nazırı),* bir vilâyetin bütün mukataalarını ücret karşılığında iltizam edip parça parça diğer mültezimlere satan ve sonra onların taksitlerini toplayıp gerektiğinde anlaşmazlıkları hallederek mukataanın bütününden devlete hesap veren sahıs. ‖ *Bervechi malikâne,* devlete ait bir mukataanın yıllığının müzayede ile ve belirli bir ücret karşılığında yaşadığı sürece bir mültezime verilmesi. Bu sistem, savaşlar sebebiyle paraya olan ihtiyaç yüzünden defterdar, Köse Halil Efendi zamanında kuruldu (1695). Eğer mültezim ölürse anlaşma sona erer ve müzayede yeniden yapılırdı. Bu sırada ölenin oğlu müzayedeye katılır ve en çok arttıran kadar fiyat teklif ederse ona verilirdi). ‖ *Bervech-i Muhassıllık,* bir eyaletin veya sancağın, belirli vergisini hazineye zamanında ödemek şartıyle vezir veya beylerbeylerinden birisine verilmesi. (M)

BERWALD (Johan Fredrik), isveçli besteci (Stockholm 1787-ay.y. 1861). Babası Georg Johann Abraham'ın öğrencisi oldu; Naumann ve Weinlig'den keman dersi aldı. 1823'ten 1849'a kadar Stockholm krallık orkestrasını yönetti. —FRANZ ADOLF (Stockholm 1796-ay.y. 1868), isveçli kemancı ve besteci, Johan Fredrik Berwald'in yeğeni. Değeri ancak XX.yy.da anlaşılan önemli eserler bıraktı. Bunlar arasında, operalar *(Estrella de Soria* [1862], 6 senfoni (özellikle «Ciddî Kadın» [1842]; «Garip Kadın» [1845]), bir keman konçertosu (1820) ve bir piyano konçertosu (1855), yaylı çalgılar için üç dörtlü, piyano için iki beşli vardır. (L)

BERWANG, Avusturya'da (Tirol) kış sporları merkezi; alman sınırı yakınında, Lech'in doğusunda; yüksl. 1 336 m. (L)

BERWİCK (James Stuart FİTZJAMES, — dükü), fransız mareşali (Mouline 1670-Philippsburg 1734). İngiltere kralı James II ile (Marlborough'un kız kardeşi) Arabella Churchill'in oğlu: Fransa'da yetişti. 1686'-da Macaristan'da savaştıktan sonra, babası tarafından albaylığa ve Berwick düklüğüne yükseltildi. 1689'da İrlanda ordusu komutanlığına tayin edildi, fakat fransız orduları tümgenerali rütbesiyle Louis XIV'e hizmeti tercih etti (1693). 1703'te İspanya ordusuna komuta etti ve 1704'te Lizbon'a çıkarma yapan ingiliz ordusunun Madrid'e ilerlemesini önledi. Camisard'lara karşı bir savaştan sonra 1706'da fransa mareşalliğine yükseltildi. Almansa zaferiyle İngilizleri Aragon'u boşaltmak zorunda bıraktı ve Alplerde parlak bir savunma hazırladı. Felipe V onu, Liria ve Jerica dükü yaptı; 1710'da Louis XIV Fitzjames dükü unvanını Berwick'e verdi. 1719'da İspanya'ya karşı yeni bir sefere girişti, Felipe V'i, kral naibi Philippe d'Orleans'ın isteklerine boyun eğmeye zorladı. Philippsburg kuşatmasında ölen Berwick'in 1778'-de yayınlanan *Mémoires* (Hatıralar) adlı eseri vardır. (L)

BERWİCKSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölgesi, İskoçya'nın güneydoğusunda, Forth haliciyle, Tweed arasında; 23 500 nüf. İdare merkezi: *Duns*. (L)

BERWİCK-UPON-TWEED veya **BERWİCK-ON-TWEED,** Büyük Britanya'da (Northumberland) liman şehri. Kuzey denizi kıyısında, Tweed ırmağı ağzında, İskoçya sınırı yakınında; 12 600 nüf. Kale surları. Fuarlar. Balık konserveciliği. Maden kömürü ocakları.

— Tar. XII.yy.da bir sınır şehri ve İskoçya marklık'larının başlıca kalesi oldu. Bu stratejik görev şehrin gelişmesinin temelidir. İngilizler tarafından birkaç defa yıkılmasına rağmen, Ortaçağda İskoçya'nın en önemli şehirlerinden biriydi. (L)

BERYTOS, Fenike şehri, Akdeniz kıyısında, M.Ö. XV.yy.da adı geçmeğe başlar. XX. sülâleden itibaren Mısır ile devamlı ilişkileri oldu. M.Ö. 140'ta yıkıldı, sonra Romalılar tarafından yeniden kuruldu ve güzelleştirildi, ilkin adı *Colonia Julia Augusta Berytus* iken, Caracalla zamanında *Antoniana* oldu. Roma şehri unvanını kazanan Berytos İmparatorluk çağında hukuk okuluyle ün saldı. 384'te ve 551'de depremlerden yıkıldı. Kalıntıları *Beyrut** yakınında. (L)

BERYX i. Kemikli balık. Kırmızı ve yaldızlı parlak renklidir. Daha çok sıcak denizlerde yaşar. (Kızıl beryx, [*Bery decadactylus*] parlak kırmızı renktedir. Okyanusta Madera'ya ve Kanarya adalarına kadar çıkar. Bu cinsin bütün türleri içinde en fazla kuzeye çıkan odur.) [L]

BERZAA, Ortaçağda Kafkas bölgesinin en büyük şehri. Terter çayının Kür ırmağına kavuşma yeri yakınındadır. Kurulduğu zaman kesin olarak belli değilse de Sasanî hükümdarlarından Kavaz I zamanında (488-531) tahkim edildiği ve Erran kıtasının merkezi olduğu bilinmektedir: 628 Yılında Hazarların baskınına uğradı. Halife Osman zamanında Müslümanların eline geçti. Halife Abdülmelik tarafından imar edildi; Emevîler ve Abbasîler'in, Ermeniye valilerinin merkezi oldu. IX.yy. da bölgenin en büyük şehri idi. 944 Yılında Rusların işgaline uğradıktan sonra eski önemini kaybetmeğe başladı. Moğollar zamanında biraz canlanma oldu ise de eski durumuna asla erişemedi. Bugün küçük bir köy halindedir. (M)

BERZAH i. (ar. *berzah*). *Esk.* İki şey arasındaki mesafe, aralık. ‖ *Mec.* Can sıkıcı, çok sıkıntılı yer: *Ben bu berzaha bir kere düstüm* (H.R. Gürpınar). ‖ Huzursuzluk, sinirlilik. ‖ Bir âşığın geçirdiği sıkıntılı ve heyecanlı durum. ‖ Dünya, geçici, fanî dünya: *O cennetin / Mahrumu kal-*

Foto. Photothèque française, Bureau soviétique d'inform. (*LAROUSSE*)

masın beşeriyyet ki bîhuzur / Eyler şu köhne berzahı pek neşesiz mürûr (Tevfik Fikret). || Sıf. Zor, güç.

— DEY. *Esk. Berzah-ı belâ* (veya *belâ berzahı*), içinden çıkılmaz belâ, güç durum: *... bir kamyonun yardımıyle tekerleğimize zincir takıldı ve bu belâ berzahından kurtularak yolumuza devam ettik* (R.N. Güntekin).

— Coğ. Bir kara parçasının iki deniz arasında kalan dar kısmı, burun.

— Tasav. Ölülerin ruhlarının kıyamete kadar duracakları yer: *Duracaksın, sebep ne rencide? / Uç bu berzahtan oynasın kanadın* (Recaizade Mahmud Ekrem). Bk. ANSİKL. || Mürşit.

— ANSİKL. Tasav. Dünya ile âhiret arasındaki âlem. Bu terim Kur'anda üç yerde geçer (XXIII, 102; LV, 20; XXV, 55). Yorumculardan bazıları (msl. Zemahşerî) yerine göre, manevî anlamda diğerleri ise maddî anlamda alıyorlar. Manevî anlamda kullananlara göre berzah: hâil, engel demektir. Günahkârlar, hayatta iken ihmal ettikleri hayırlı işleri yerine getirmek için yeniden dünyaya dönmelerini Allah'tan niyaz ederler, fakat onların yolunu kesen bir berzah, engel vardır. Maddî anlamda kullanan yorumculara göre de *berzah* kelimesi, ya dünya ile âhiret veya cennet ile cehennemi birbirinden ayıran sınır demektir. Tasavvufla uğraşmış yorumcularca berzah, insanların ölümünden kıyamete kadar ruhlarının kalacağı sembolik beden anlamınadır. Bu beden, dünyada işlenmiş olan sevap ve günahların şekil almasıdır. Bunun sahibi olan insan, kıyamete kadar sevapları ile zevk, günahları ile de acı duyacaktır. Yine tasavvufta, sadece âhiret konu olduğu takdirde, berzah terimi; yer, gök ve esfel âlemini temsil eden dünya ile Allah ve iyi ruhlar *(ervâh-ı tayyibe)* âlemini ayıran hududu niteler.

Yorumculardan bir kısmı da, ayetlerdeki iki denizden maksadın, yoğun olan beden ile, latif olan ruh olduğu fikrindedirler. Berzahı ise insanın kendisi olarak görürler. Bazılarına göre de bu iki deniz, Allah'a eş koşmak *(şirk)* ile, Allah'ın birliğine iman'dır *(tevhid)*. Aradaki berzah da İslâm dinidir. Yani İslâmlık sayesinde *şirk*'ten *tevhid*'e geçilir. Nihayet berzahı, coğrafya ile ilgili anlamda alanların bir kısmı, Fars ve Rum denizlerini birbirinden ayıran yer olduğunu, diğerleri ise, denizin tuzlu sularına daldığı halde onunla karışmayan, tatlı kalan *Şattülarap* nehrinin kastedildiğini söylerler. Şiî yorumculardan bir kısmına göre iki denizden maksat, Fâtime ile Hz. Ali, berzah Hz. Muhammed, bu iki denizden çıkan inci ile mercan da İmamı Hasan ve Hüseyin'dir. (M)

BERZAH-ÜL-ARÛZÎ, arap bilgini (VIII. yy.). Aruz vezni konusunda İmam Halil'e yaptığı itirazlarıyle tanındı. Yemen'deki Becîle* oymağından olduğu söylenir. Kûfeli bilginlerin meshurlarındandı. İmam Halil'in düzenlediği aruz dairelerini değişik bir şekilde tertipledi. Eserleri: *Kitab-ül-Arûz* (Aruz Kitabı), *Kitabü Bina-il-Kelâm* (Kelâmın Bina kitabı), *Kitab-ün-Nakzı alâl-Halîl ve Taglitihi fil-Arûz* (Halil'in Yargılarını Reddeden ve Aruzda Yanlışlarını Çıkaran Kitap). [M]

BERZALÎ (Ebu'l-Kasım bin Muhammed), arap tarihçisi (1267-Mekke civarı 1339). Endülüs'te İşbiliye (Sevilla) şehrinde doğdu. Berberî soyundandır. Öğrenimini bitirdikten sonra doğuya seyahat ederek Halep'te yerleşti. 1289 Yılında hac dönüşünde Şam'da müderrisliğe başladı. Birçok medresede hocalık yaptı. Önemli eseri Ebu Şâme'nin yazdığı Suriye tarihinin 1338 yılına kadar devamı olan *Tarih-i Mısır ve Dımışk*'tır (Şam ve Mısır tarihi). [M]

BERZEDE sıf. (ar. *berzede*). *Esk.* Toplanılmış, bir araya getirilmiş, derlenmiş, birlestirilmiş: *Her târı oldu berzede-i dest-i rüzigâr / Ettikleri o zülf-ü perişâna kalmadı* (Ziya Paşa). || Yukarı kaldırılmış. (M)

BERZÉ-LA-VİLLE, Fransa'da Saône-et-Loire'ın (Mâcon idare çevresi) komünü; 363 nüf. 1100-1120 arasında yapılan Cluny manastırı. Roman üslûbunda bir dizi fresk burada bulunmaktadır. Bu fresklerin en ilgi çekici yanı bizans sanatından esinlenen mavi fonlarıyle renklerinin zenginliğidir. (L)

BERZELİİT i. Miner. Tabiî kalsiyum, magnezyum ve manganezli anhidrit arseniyat. (L)

BERZELİUS (Jöns Jacob, baron), isveçli kimyacı (Linköping yakınında Vafversunda Sörgard 1779 - Stockholm 1848). Upsala üniversitesinde fen öğrenimi yaptı. Stockholm tıp ve eczacılık fakültelerine önce yardımcı profesör (1802), 1806'da aslî profesör olarak atandı. İsveç Fen akademisinin üyesi (1808), 1810'da başkanı, 1818'de de daimî sekreteri oldu. 1819'da Paris'e yaptığı bir gezi sırasında, o devrin en önemli bilginleriyle ilişki kurdu ve 1822'de İnstitut de France'a üye oldu. Modern kimyanın doğuşunda Berzelius'un rolü çok büyüktür. 1806'da, kimyayı organik ve anorganik olmak üzere ikiye ayırdı. Kimyasal elementlerin sembollerini göstermede harflerden yararlandı, temel element olarak hidrojeni kabul eden Dalton'a karşılık oksijeni öne sürdü. Çok ince ve kesin deneyler sonucu, birçok elementin orantılı sayılarını buldu ve 1847'de ilk eşdeğerler tablosunu hazırladı. Lavoisier'nin bulduğu kök kavramını genelleştirdi. NH_4 grubuna amonyum adının verilmesini önerdi. 1831'de kimyaya, izomeri, polimeri ve alotropi kavramlarını getirdi. 1835'te katalitik olayların ilk olarak geniş anlamda incelenmesini ve sınıflandırılmasını ele aldı. Davy ile aynı zamanda elektrokimya kanunlarını açıkladı ve kimyasal ilginin elektrik teorisini ileri sürdü. Selenyum, kalsiyum, baryum, stronsiyum, seryum, toryum gibi birçok basit cismi yalıttı; tantal, vanadyum ve zirkonyumu ilk defa Berzelius buldu. 1823'te, silisyumun başlıca özelliklerini tanıttı. (L)

BERZELİYANİT i. (fr. *berzélianite*). Miner. Tabiî bakır selenür Cu_2 Se. (L)

BERZEND. Esk. coğ. Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda şehir. XIII.yy. da yaşayan arap coğrafyacısı Yâkut, Berzend'i Ermenistan'da gösterirse de şehir Erdebil'den ortalama 80 km uzaklıktaydı. 835-837'de hurremiye mezhebinden Bâbek'in çıkardığı isyanı bastıran halife Mu'tasım'ın kumandanı Kâvus bin Afşin, burada yerlesti ve şehri yeniden imar etti. X.yy. da yaşayan arap coğrafyacısı ibn Havkel ve Mukaddasi buranın önemli bir ihracat merkezi olduğunu yazarlar. XIV.yy.da Mustavfî devrinden sonra Berzend eski önemini kaybetti; bugün küçük bir köydür. (M)

BERZEVİCZY (Albert), macar gazetecisi ve siyaset adamı (Sáros ilçesinde, Berzevicze 1853-Budapeşte 1936). Stephan Tisza kabinesinde Millî Eğitim bakanı (1903) oldu, fakat 1905 seçimlerinden sonra görevinden çekildi. Aynı yıl Macar akademisine başkan seçildi. Özellikle Avusturya-Macaristan Rönesansıyle ilgili birçok eseri vardır. (L)

BERZİLİA veya **BERSALİA.** Esk. coğ. Hazar Türklerinin VI. yüzyıldaki yurdu. Bizans ve Ermeni kaynaklarına göre Derbend Kapısı'nın küzeyindeydi. (M)

BERZSENYİ (Daniel), macar şairi (Eghyházasbetya 1776-Nikla 1836). Macar klasik okulunun en seçkin temsilcisi. Lirik şiire yeni bir hava getirdi. 1830'da Macar akademisine üye seçildi, kusursuz birer sanat ürünü olan Ode'larıyle çağdaşları üzerinde büyük etki yaptı. (L)

BES edat (fars. *bes*). *Esk.* Yeter, kâfi: *Allah bes, bâki heves* (Sami Paşa). || Çok.

◆ **Besâ** edat. Pek çok, hayli, nice.

◆ **Besî** i. Çokluk, fazlalık. || Sıf. Birçok, çok. (M)

BES i. (ar. *bess*). *Esk.* Dağıtma, yayma. || Meydana çıkarma, açığa vurma.

— DEY. *Esk. Bess-i dava (bess-i şekvâ* veya *bess-i şikâyet)*, davayı veya şikâyeti açığa vurma: *Şikâyet-i iftihar-amiz ile halka bess-i şekva etmenin zellet ve harlıktan gayri neticesi yoktur* (Naima). [M]

BES Mıs. Mit. Lohusaları ve dolayısıyle yeni dogmuş çocukları koruyan mısırlı tanrı. Mısırlılar uykuyu «küçük ölüm» saydıklarından Bes aynı zamanda yatakların da koruyucusuydu. Bu tanrının tasvirlerinden en ünlüsü Mariette Paşanın, Sahra'da Apislerin, yani kutsal boğaların gömüldüğü meşhur yeraltı mezarlığı Menfis Serapeum'una giden rampa'da bulduğu heykeldir. II. binyıldan sonra sihirli fildişleri üzerinde de Bes'e benzeyen bir tanrı görülür. Fakat bunun adı *Ahâ*'dır ve ellerinde yılanlar vardır. Yeni imparatorluk devrinde Bes, hayvanla insan arası bir varlık olarak tasvir edilmiştir. (L)

BES i. As'ın üçte ikisi veya on ikide sekizi değerinde roma parası. (L)

BESA i. (arnavutça k.) [Arnavutlarda] And etme, sözleşme, antlaşma, yemin.

— DEY. *Arnavut besası.* Bk. ARNAVUT. (M)

BESA i. Habeşistan'da kullanılan bakır para. Talari'nin yüzde biri değerindedir. (L)

Besa yahut **Ahde Vefa,** Şemsettin Sami'nin 6 perdelik oyunu (1876). İlk defa Gedikpaşa'da Osmanlı tiyatrosunda oynandı (6 mart 1874). Ayrıca Mınakyan topluluğu, Ahmed Fehim yönetiminde Millî Osmanlı tiyatrosu, Sahne-i Osmaniye topluluğu ve bir de İstanbul'daki genç Arnavutlar tarafından arnavutça olarak oynandı. Konusunu Arnavutların örf ve âdetlerinde büyük bir yer tutan yemin *(besa)* teşkil eder. Bu arada dağlı insanların sert, haşin ve mert davranışları da ele alınır. Yardım etmeğe söz verdiği kadına kötülük edenin öz oğlu olduğunu bile bile Fettah Ağa, onu, kendi eliyle öldürür. (M)

BESÂİT çoğl. i. (ar. *basît*, sade'den *besâit*). *Esk.* Basit olanlar, sade şeyler: *Besâit oldu mürekkep, mürekkep oldu basit* (Sadullah Paşa). [M]

BESÂLET i. (ar. *besâlet*). *Esk.* Kahramanlık, cesurluk, yiğitlik: *Şiddet günü bir lâzimedir arz-ı besâlet* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Besâletli** sıf. *Esk.* Cesur, kahraman. (M)

BESALU, İspanya'da (Katalonya, Gerona eyaleti) kasaba; 1 300 nüf. Santa Maria kilisesi harabeleri (XI.yy.), San Pedro manastırı (X.-XI.yy.) ve roman üslûbunda kilise. (L)

BESÂMET i. (ar. *besâmet*). *Esk.* Güleryüzlülük, güleryüzlü olma. (M)

BESANÇON, Fransa'da Doubs idare bölgesinin merkezi, Parise 387 km. Juranın kenarında; 101 729 nüf. Yargıtay, üniversite. Şehir, Doubs'un şevler arasında kalan menderesi kıyısında, stratejik bir yerde kurulmuştur. İkinci Dünya savaşı ve fransız kurtuluş savaşında bombalardan hasar gördü; ama ilgi çekici birçok anıtı yıkılmadı: Roman ve gotik üslûbunda Saint-Jean katedrali: Rönesans yapıları; Granvelle sarayı ve belediye binası; XVII.yy. sonundan kalma Saint-Jacques hastahanesi; Saint-François-Xavier kilisesi (1680-1688); menderesin bir uzantısı üzerinde Vauban'ın eseri olan kale; Adalet sarayı; Nicole'ün XVIII.yy.da yaptığı muhteşem Emniyet sarayı. Besançon bir aydınlar merkezidir. Güzel Sanatlar müzesinde çok önemli bir resim koleksiyonu vardır. Ayrıca şehir, saatçilik sanayiinin baskentidir. Öteki faaliyetler arasında metalürji (dökümhane, tarım traktörleri) ve dokuma sanavii (sunî dokuma, konfeksiyon, tuhafiyecilik), besin sanayii (balık, baharatlı çavdar çöreği, bisküvi fabrikası) sayılabilir. 1726'da Besançon'da bir müzik akademisi kuruldu; 1948'den bu yana şehirde uluslararası bir müzik festivali yapılır. — *Besançon idare çevresi*, 171 305 nüf.

— Tar. Besançon *(Vesontio)* Galyanın en eski şehirlerinden biridir. M.Ö. 58'de Sezar'a boyun eğen şehir, Roma imparatorluğu sırasında Sekuan ülkesinin başkenti oldu. Burada galya-roma çağından kalma iki önemli kalıntı vardır: *La Porte Noire* (Kara kapı) denen bir zafer takı ile bir amfiteatr. Şehir, 456'da Burgondlar, 937'de de Macarlar tarafından yıkıldı.

BESANÇON (Justin), fransız hekimi (Paris 1901), 1934'te uzman hekim, 1933'te agreje profesör. 1944'te kaplıca ve iklim tedavisi profesörü oldu; 1952'de Fr. Tıp akademisine üye seçildi. Çevre toplardamarlarında kan basıncı (1926), böbreğin iç görevleri (1929), asetilkolin, kızılötesi ışınlarla mikroskop incelemesi (1929), guvatrdan ileri gelen göz fırlaması (1932), deneysel nefritler (1938) konusunda eserleri vardır. (L)

BESANT veya **BEZANT** i. (lat. *byzantium*'dan, bizanslı). Altın veya gümüş bi-

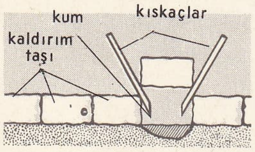

besleme (bayınd.)

zans parası, Haçlı seferleri zamanında Avrupa'ya yayıldı. (*Besant*'lar son Bizans imparatorlarıyle Suriye Frankları tarafından bastırıldı.) [L]

BESANT (Annie), romancı sir Walter-Besant'ın baldızı, Teozofi derneği başkanı (Londra 1847-Madras'da Adyar 1933). Bir protestan papazıyle evliydi, sonra kocasından ayrıldı ve din konusunda özgür düşünceye bağlandı. Hindistan'da Benares'te, Hindu Central College'i ve İndian Home Rule League'i kurdu. Himayesine alıp «Yeni Mesih» diye tanıttığı genç hintli J. Krişnamurti ile birlikte anglosakson ülkelerini dolaştı. Dinî ve mistik konularda eserler yazdı. (L)

BESANT (sir Walter), ingiliz yazarı (Portsmouth 1836-Londra 1901). 1871'den 1882'ye kadar James Rice (1834-1882) ile birlikte çeşitli romanlar yayımladı: *Readymoney Mortiboy* (Peşin Para Mortiboy) [1872], *The Golden Butterfly* (Altın Kelebek) [1876], *Madalyanın Tersi* (1881). Rice'ın ölümünden sonra da tek başına yazmaya devam etti: *All Sort and Conditions of Men* (Her Türlü İnsanlar ve İnsanlık Durumu) [1882], *Doroty Forster* (1884) ve kendisinin çok beğendiği: *Childern of Gibeon* (Gibeon'un Çocukları) [1886], *Armorel of Lyonesse* (1887). Halkın dikkatini, şehrin kenar mahalle insanlarının acıklı yaşayışına çekmek için yazılan bu eserler, Londra'da «Halk sarayı»nın kurulması gibi insancıl bir harekete yol açtı. Din konusunda çok ileri fikirleri vardı; bunları *Autobiography* (Otobiyografi) [1904] adlı eserinde anlatır. (L)

BESANZONİ (Gabriella), italyan kadın şarkıcı (Roma 1890-ay.y. 1962). Güney Amerika'da da İtalya'da olduğu kadar tanınan bu sanatçı, ilk defa 1913'te *Norma* operasıyle dikkati çekti. Yabancı repertuvarda meselâ *Orfeo* ve *Carmen*'de, başarıya ulasan sayılı italyan sanatçılarından biridir. (L)

BESARAB. Bk. BASARAB.

BESARABYA, rumence **Basarabia,** rusça **Bessarabiya,** Güneydoğu Avrupa'da, Dnyester ve Prut ırmakları arasında bulunan ve Karadeniz kıyılarından Polonya sınırına kadar uzanan bölge; 3 milyon nüf. İki dünya savaşı arasında Romanya krallığına ait olan Besarabya'nın büyük bir kısmı bugün S.S.C.B.'nin Moldavya cumhuriyetini meydana getirir. Başşehri *Kişinev* (250 000 nüf.) Batı Besarabya'da Ukrayna S.S.C.B. sınırları içindedir. Besarabya üç parçaya ayrılır: 1. kuzeydeki Volhinya-Podolya platosu; 2. kısmen bataklıklar, derin vâdiler ve sık ormanlarla kaplı orta bölge; 3. Bucak adlı bozkır bölgesi. Bu son bölge Prut ırmağında gemilerin ulaşabildiği en yüksek noktada bulunan Leovo'dan Botna ırmağının Dnyester'e karıştığı yere yakın bir noktaya kadar uzanan Roma surunun güneyinde bulunur. Bozkır, kıyının kumlu arazisine ve tuzlu bataklıkları ile küçük göllere yavaş yavaş karışır. Bütün Besarabya, çoğunlukla alçak ve düzlüktür. Verimli alüvyon ovaları bölgeyi çevrelemiştir. Prut ve Dnyester ırmaklarının kollarından yararlanarak sulama kanalları açılmıştır. Tarım çok gelişmiştir. Bağlar ve sebze bahçeleri bakımından çok zengindir. Buğday, mısır, şeker pancarı, tütün ve meyve yetiştirilir. Şarap imal edilir. Büyük sığır sürüleri beslenir. İklim kışın çok soğuk, yazın çok sıcaktır. Yağmur miktarı yılda 640 mm'dir. Ocak ayı ortalama sıcaklığı Kişinev'de —3°, temmuzda ise 23°'dir. Besarabya'nın vüzölçümü, Romanya krallığı idaresinde iken 44 420 km² idi. Bugün bölgenin ancak çok küçük bir kısmı Romanya'ya aittir. Besarabya'nın Kisinev dışındaki diğer büyük şehirleri Dnyester ırmağı üzerindeki *Hotin, Soroki, Bender* ve *Akkerman* ile Prut üzerindeki *Kogul, Reni, İsmail* ve *Kili* şehirleridir. Ayrıca Reut ırmağı üzerindeki *Byeltsı* limanı da önemli bir şehirdir.

— Tar. Besarabya'nın en eski halkı Kimmerlerdir. Bölgeye daha sonra İskitler yerleşti. Bizans imparatorluğunun kapısı olduğu için birçok istilâya uğrayan Besarabya, II.yy. da Trak Getlerinin eline geçmisse de imparator Trajanus bu kavmi yendi ve topraklarını Dacia eyaletine kattı. Got (III.yy.), Hun (V. yy.), daha sonra da avar ve bulgar egemenliklerinin arkasından Bessoi (Bess'ler*) adlı bir trak kavmi bölgeyi ele geçirdi (VII.yy.) ve böylece ülkenin adı bu kavme bağlandı. Bu arada İslavlar da V.yy.dan itibaren buraya yerleşmişler ve sonra Balkanlar'a inmişlerdi. Bulgar Türkleri de VII.yy. da Besarabya'ya girdiler, daha sonra da bugünkü Bulgaristan'ın kuzeydoğu kısımlarına yerleştiler. IX.yy. da Macarların ataları olan Ugorlar gelip bölgeye Etelköz (Irmaklar Arası) adını verdiler. IX.yy. sonlarında Peçenekler ve Bulgarlar, Macarları batıya sürerek Besarabya'ya yerleştiler, fakat XI.yy. da Eflak ve Boğdan'ı alan Kumanlar'ın egemenliği altına girdiler. Besarabya XIII.yy. da Altınordu devletinin eline geçti (1241) ve elli yıl bu devlet tarafından yönetildi. Yine XIII.yy. da Cenevizliler, Dnyester kıyılarında ticaret merkezleri kurdular. XIV. yy.da Basarab Cel Mare Eflak voyvodalığını ve adını taşıyan hanedanı kurdu. 1396 tarihli latince bir emirnamede Besarabya adı bütün Eflak için kullanıldı. Sonradan bu ad, yabancılar ve rumenler tarafından Bucak adıyle tanınan bölgeye verildi ve 1812'den sonra yanlış olarak bugünkü Besarabya için geçerli oldu.

Besarabya 1392'de Voyvoda Roman zamanında Karadeniz'e kadar genişlemiş olan Boğdan Voyvodalığı sınırları içine girdi. XV.yy. başlarında Osmanlılar, Besarabya'ya akınlar yapmağa başladılar. Bayezid II zamanında Akkerman ve Kili kalelerinin alınması üzerine Boğdan voyvodası Stefan Cel Mare, osmanlı egemenliğini tanıdı (1492). Kanunî Sultan Süleyman zamanında, Boğdan voyvodası Petru Rareş'in isyanı üzerine yapılan sefer sonunda Besarabya, imparatorluğa kesin olarak bağlandı (1538) ve yeni voyvoda Stefan Lacusta da bu durumu kabul etti. Kanunî, bu seferden sonra Bender'de bir kale yaptırdı, Kili ve Akkerman kalelerini tamir ettirdi. İmparatorluğun en kuvvetli olduğu bu devirde Besarabya, osmanlıların Boğdan ve Lehistan işlerini kollamasına yarayan bir sınır eyaleti oldu. 1540'taki halk ayaklanması sırasında öldürülen Petru Rareş'ten sonraki voyvodalar, Lehli'lerle beraber Akkerman ve Bender kalelerine saldırdılar. Osmanlılara karşı başlayan bu isyanlar iki yüzyıl kadar sürdü, fakat neticesiz kaldı. Lehistan'ın Besarabya ve Boğdan işlerine karışması, Avusturya'yı da ilgisiz bırakmadı ve imparator Leopold I, Osmanlılar çıkarıldığı takdirde Besarabya'nın Boğdan'a verileceğini bildirdi (1689). XVIII.yy. başında rus çarı Petro (Pyotr) I, voyvoda Cantemir ile yaptığı antlasmada (1711), Besarabya ile Bender'in Boğdan'a verilmesini kabul etti. Fakat bu tasarı gerçekleşmedi ve Besarabya ile Kili, Akkerman ve Bender kaleleri Osmanlılarda kaldı. Osmanlı idaresinde iken önce Rumeli beylerbeyliğine bağlı bulunan Besarabya, daha sonra Kili, Akkerman ve Bender kaleleriyle beraber Özü eyaletine bağlandı. XVII. yy.da Besarabya'daki türkler, Kırım hanı Mengli Giray'a isyan ettiler. Ahmed III'ün emriyle Boğdan voyvodası bu isyanı bastırdı (1727). Besarabya, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına sahne oldu. Yenilen Osmanlı imparatorluğunun imzaladığı Kaynarca antlaşmasıyle (1774) Besarabya halkı bağımsızlığına kavuştu ve kendi hanlarının idaresinde yaşamak hakkını elde etti (1787-1792). Daha sonraki çatışmalarda İsmail kalesi Rusların eline geçti ve bu savasın sonunda imzalanan Yaş antlaşmasına (1792) göre, Dnyester ırmağı Rusya ile Osmanlı imparatorluğu arasında sınır oldu ve Besarabya ile Bender, İsmail, Akkerman ve Kili kaleleri Osmanlılarda kaldı. 1806'da Rusya sınırı geçince tekrar savaş patladı. Ruslar Boğdan, Eflak ve Dobruca'ya girdiler. Bender, Kili ve Akkerman kalelerini zaptettiler. Osmanlı ordusu Tuna boylarında karşı harekâta geçince Napolyon Bonapart işe karıştı ve sonunda Bükres antlaşması imzalandı (1812). Bu antlasmaya göre Prut ırmağı iki devlet arasında sınır oldu. Bu tarihten itibaren Ruslar, alman göçmenleri buraya yerleştirdiler ve Besarabya'nın etnik durumunu değiştirme yoluna gittiler. Besarabya, Kırım savaşına (1854) kadar rus idaresinde kaldı. Savaş sonunda imzalanan Paris antlasmasıyle (1856) Boğdan'a bağlandı. Berlin antlaşmasıyle (1878) tekrar Ruslara verildi. 1917 İhtilâli ile Rus imparatorluğu yıkılınca Besarabya'da bir Millî meclis (Sfatul Tarii) kuruldu, fakat 27 kasım 1918'deki son oturumunda bu meclis Romanya ile birleştiğini ilân etti. Bu durum Versailles antlaşmasıyle de tasdik edildi, fakat bu birleşmeyi hiç bir zaman kabul etmeyen Sovyetler Birliği, 26 haziran 1940'ta Romanya'ya verdiği bir ültimatomla Besarabya'yı tekrar ele geçirdi. Besarabya 1940 ağustosunda Bukovina ile birleştirilerek Moldav Federal Sovyet cumhuriyeti kuruldu. İkinci Dünya savaşında alman ordularının da yardımıyle Romanya, Besarabya'yı tekrar ele geçirdi (22 haziran 1941). Savaştan sonra, 29 haziran 1945 tarihli antlaşma ile Besarabya tekrar Ruslara verilerek Moldav Sovyet Sosyalist cumhuriyetini ve Ukranya cumhuriyetinin bir kısmını meydana getirdi. (→ Bibliyo.) [M]

BESARD (Jean Baptiste), fransız lavtacısı (Besançon 1567'ye doğr.— öl. 1625'e doğr.) Bir tüccarın oğluydu, hukukçu, hekim ve müzisyen oldu. Lavtayı Roma'da Lorenzini'den öğrendi (XVI. yy. sonu), 1603'te Köln'e, sonra Augsbourg'a gitti. Orada öldüğü sanılır. (L)

BESÂRET i. (ar. *beşaret*). *Esk.* Göz açıklığı, ileri görüşlülük, derin görüşlülük: *Vâbeste-i besâretidir şah-ı âdilin / Mülkün imâreti, fukaranın selâmeti* (Ziya Paşa). [M]

BESASİRİ (Ebul-Haris Arslan), Büveyhoğullarının son zamanlarda Bağdat askerî kumandanı (? - 1060). Bir süre halife Kaim bin Emrillâh'ın veziri oldu. Şiî olan Büveyhoğullarının halife ve sünnî halka baskı yapmaları üzerine selçuklu sultanı Tuğrul Bey Bağdat'ı aldı (1055). Bu durumda şehri bırakarak kaçan Besasirî 1058 yılında fatimî halifesi El-Mustansır'ın taraftarı olduğunu açıklayarak Tuğrul Bey İran'a döndüğü sırada topladığı kuvvetlerle Bağdat'ı yeniden ele geçirdi. Fakat şehri uzun süre elinde tutamadı. Tuğrul Bey yeniden Bağdat üzerine yürüyünce kaçtı, fakat yakalanarak öldürüldü. (M)

BESÂT i. (ar. *bast*, yaymak, açmak'tan *besât*). *Esk.* Düz yer. ‖ Düz ve yayvan kap. (M)

BESÂTET i. (ar. *bast*, yaymak, açmak'tan *besâtet*). *Esk.* Basitlik, sadelik. *Bizim [...] ele geçirdiğimiz ganimetlerin başlıcaları arasında safiyet ve besâtet vardır* (Orhan Veli). ‖ Dilde düzgünlük, serbest konuşma.

— DEY. *Besâtet-i arz,* yer düzlüğü. (M)

BESAVEND i. (fars. *besâvend*) *Esk.* Şiir kafiyesi. ‖ Aralarında mutlak bağ olan iki şey. (M)

BESBİKOS. Esk. coğ. Anadolu'da Kyzikos (Kapıdağı yarımadasının güneyinde) şehrinin doğusunda Rhyndakos (bugünkü Koca Atranos-Kosa) suyunun Propontis'e (Marmara denizi) döküldüğü yerin karşısında küçük ada; bugünkü İmralı adası. Grek mitolojisine göre adını Besbikos isimli bir Gigant'tan (tek gözlü dev) almıştır. Başka bir efsaneye göre Besbikos adı, daha sonra burada yerleşmiş olan Pelasg'lardan birinin adından gelir. (M)

BESCHORNERİA i. (Alman bilgini F. W.Ch. *Beschorner*'in adından). Avizeağacı görünüşünde bitki. Bütün türleri Meksika'da yetişir. Ödağacı gibi bazı türleri bahçelerde üretilir. (Nergisgillerden.) [L]

BESİ i. Hayatın devamı için gereken besini yedirme içirme işi, gıdalandırma: *Âlimler atom bombasını bulacak yerde bu masrafsız besi usulünün insan ve hayvanlara da tatbik çaresini bulsalardı* (B. Felek). ‖ Sürü hayvanlarının ahır ve ağıllarda sırf taneli yemlerle semirtilmesi. ‖ Hayvanların besiye çekilip semirtildikleri yer.

— ÇEŞ. DEY. *Besiye çekmek (almak, koymak),* semirtmek, şişmanlatmak için uğraşmak: *Demek ki besiye koydun ? - Öyle ya zavallı günlerce aç sefil kalmış* (Ahmed Rasim).

— Denizc. Toprağa veya gemi güvertesine dikey olarak oturtulmuş tabanı az geniş bir nesnenin, kenarlarından gömülmemesi veya zarar vermemesi için tabanın altına konulan sert ağaçtan tahta parçası. ‖ Bir âletin altını beslemek için güverte üstüne veya bir direğin, madenî bir parçanın geçtiği deliğin asınmaması için deliğin etrafına yerlestirilen ağaç takviye.

— İnş. İki taş veya tahta arasında kalan boşlukları doldurmak için kullanılan malzeme.

— Patol. *Besi eksikliği,* bir hücrenin, bir

dokunun, bir organizmanın tümünde yadımlamanın özümlemeden fazla olması. Bk. ANSİKL.

— Tekst. *Besi yünü,* özel olarak besiye çekilmiş koyunlardan kırkılan yün. Besili koyunlar güz aylarında kırkılır, elde edilen yün genellikle güz yünü özelliği taşır. (Besi yünleri bazen, kirli yün gibi tulum halinde elde edilir. Bazen de kırkılan elyaf birbirini tutamadan güz yünü gibi dağılır. Bu tip yünlerin yıkama verimi yaklaşık olarak yüzde 80-90'dır ve koyunun sırtındayken yıkanmış yapağı ayarındadır.)

— ANSİKL. Patol. *Besi eksikliği* patolojik bir olaydır; ihtiyarlık devresinde olduğu zaman normaldir; gençlik veya erginlik çağında olduğu zaman ise tam anlamıyle patolojiktir, zira bu devrelerde özümleme yadımlamadan ya çok olmalı (gelişme çağı) veya hiç değilse yadımlamaya eşit olmalıdır (erginlik çağı). Demek ki, çocukta ve yetişkinde, besi eksikliği, beslenme bilançosundaki oranları değiştiren anormal ve mikropsuz hastalıklar besi eksikliğine sebep olabilir; hattâ bazı hallerde (şişmanlık, ödem v.b.) ağırlık artsa bile aynı durum söz konusudur. Çünkü bu durumda artan, canlı madde dolayısıyle özümleme değil, yedek besin veya metabolizma artıkları ve vücut sıvılarıdır. Bunun tersine, ağırlığın azalması besin eksikliğinin kesin ölçüsü değildir. Meselâ tedavi edilen şişmanlarda genel vücut ağırlığı azalır, fakat kasların ağırlığı artar. Besi eksikliği ile birlikte görülen şeker hastalığı çok tehlikelidir. Çünkü aşırı zayıflama ve yağ metabolizmasında bozukluk sebebiyle asetonemiye yol açar.

◆ **Besici** i. Sığır cinsinden hayvanları çayırlarda besleyerek semirten kimse. || Semiz hayvan yetiştiren kişi.

◆ **Besili** veya **besli** sıf. Beslenmiş, şişmanlatılmış: *Öyle değil. Kümeste besili hindiler varmış. Hepsi dağılmışlar* (B. Felek). *Kurulur meydana harman gibi kırk elli sini / Tablalar yığmaya başlar koyunun beslisini* (M. Â. Ersoy).

— Res. Hamur gibi kalın olan boyalara verilen ad. (Bu çeşit kalın sürülmüş boya ve kalın çizgilere besli boya, besli çizgi denir.) *Esk.* Meşbu.

— Zır. *Besili hayvan,* iyi beslenmiş, kasaplığa elverişli hayvan. (LM)

BESİDOKU bls. i. *Yeni.* Biyol. Kapalıtohumlu bitkilerde, embriyon torbasındaki çekirdeklerin döllenmesinden sonra, açıktohumlu bitkilerde ise döllenmeden önce meydana gelen içi yedek besin dolu doku (endosperm). *Esk.* Süveyda. Bu doku embriyon kendini besleyecek hale gelinceye kadar gerekli olan besini sağlar.

◆ **Besidokulu** sıf. Bot. Besidokusu olan.

◆ **Besidokusu** i. Yumurta akı maddesi.

— Bot. Kapalıtohumlu bitkilerin tohumlarında bulunan ve embriyonun etrafını saran besin maddeleri.

— ANSİKL. Bot. Normal bir döllenmeden sonra oluşan bitki taslağının hücrelerindeki çekirdekler $2n$ kromozomlu olduğu halde *besidokusu* hücrelerinin çekirdekleri $3n$ kromozomludur. Çünkü besidokusu n kromozomlu bir sperma hücresiyle $2n$ kromozomlu bir «ikinci çekirdek»in birleşmesinden de oluşur. Bu anormal döllenme besidokusu hücrelerine, ana bitki hücrelerinin (evin) zararına bir gelişme imkânı verirse de bitki taslağı haline gelmesine imkân bırakmaz. Bitki taslağı er veya geç besidokusunu besin olarak kullanır. Tohum olgunlaşıp da besidokusunu soğurursa o tohuma *besidokusuz* denir. Bu gibi tohumlarda yedek besin çeneklerin içinde bulunur (msl. fasulye). Besidokusu çimlenme sırasında soğurulursa, tohum *besidokulu*dur ve çenekleri yapraksıdır (msl. keneotu). Yedek besinin kimyevî yapısına göre tohumlar, *unlu* besidokulu (nişastalı: buğdaygiller), *boynuzlu* besidokulu (selülozlu: dut [bk. COROZO]), *yağlı* besidokulu (yağlı maddeli: keneotu, keten, hardal) gibi çeşitlere ayrılır.

◆ **Besidokusuz** sıf. Bot. Besidokusu olmayan tohum ve embriyonlar için kullanılır. (LM)

BESİM sıf. (ar. *besāmet,* güleryüzlülük'ten *besim*). *Esk.* Güleryüzlü, güleç: *Ah o dem görürüm / Sarı bir çehre bir hâyâl-i besîm* (A. Hâşim). || Erkek adı. (M)

BESİN i. Sindirilmeye ve beslenmeye elverişli her çeşit madde: *Bitkisel besinler. Yumurtanın besin gücü.* Bk. ANSİKL.

— Tar. Roma imparatorluğunda yardım kurumları. Bk. ANSİKL.

— Bot. Bk. ANSİKL. || *Besin deposu,* bitkinin çeşitli kısımlarında (kök, gövde, yaprak) biriken besleyici maddeler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. *Besin,* organizmaya giren, büyümeyi sağlamaya, eskiyen dokuları onarmaya, enerji ihtiyacını karşılamaya ve yedek madde biriktirmeye elverişli bir maddedir.

Organizmanın aldığı bütün besinler ne kadar değişik olursa olsun birkaç basit besinden ibarettir. Değişik besinler bir arada bulunursa ona *bileşik besin* denir. Basit besinler iki gruba ayrılır.

1. *Madenî besinler:* su, tuzlar, sodyum, potasyum, kalsiyum tozları, fosfatlar, karbonatlar, demir, iyot, kükürt, fosfor;

2. *Organik besinler* de ikiye ayrılır: üçlü besinler (şekerler [şeker, nişasta] ve yağlar) ısı ve enerji sağlar; dörtlü besinler veya proteinlerde ise üçlü besinlerdeki karbon, hidrojen ve oksijenden başka bir de azot bulunur. Hücre protoplazmasının oluşumunu sağlayacak amin asitleri yalnız proteinlerden elde edilebilir; proteinlere *yapıcı besinler* de denir.

Yiyeceklerin hepsi basit besinlerin bir karışımıdır. Aşağıda bazı yiyeceklerin bileşiminde bulunan besinler ortalama (yüzde) olarak gösterilmiştir:

	Süt	*Yumurta*	*Et*	*Ekmek*
Su	87	71	77	40
Proteinler ...	4	16	20	8
Yağlar	4	12	2	1
Şekerler	4	az	az	50
Tuzlar	1	1	1	1

İnsanlar ve hayvanlar besinleri fizikî ve kimyevî bakımdan belirli bir değişikliğe uğramadan kullanamazlar. Bu değişiklikler sindirim borusunda, sindirim sonucunda meydana gelir.

Organizmanın beslenmesi için gerekli bütün elemanları eksiksiz olarak kapsayan besinlere *tam besin* denir. Alkol gibi küçük dozda alındığı zaman depo edilemeyen, kasların çalışmasına yaramayan, vücut ısısını dengede tutamayan, yalnız sinir sistemini ve bazı metabolizmaları uyaran besinlere *yalancı besin* adı verilir.

— Bot. Su bitkileri, dibe tutunmuş olsalar bile, su altındaki topraktan *beslenemezler,* bütün besinlerini sudan alırlar. Karada yaşayan yüksek yapılı bitkiler ise, tam tersine, besinlerini değişik iki ortamdan edinirler: *topraktan* kökleriyle suyu ve su içinde erimiş madenî tuzları, *havadan* yapraklarıyle karbondioksit gazını alırlar. Yegâne karbon kaynakları havadır. Bir bitki türünün topraktan aldığı besin miktarını tayin etmenin iki yolu vardır: *analitik metot,* bir bitkinin küllerini analiz ederek topraktan aldığı maddeleri ortaya çıkarır; *sentetik metot,* bitkiyi, büyümesine en elverişli «sıvı kültür»de yetiştirerek aldığı maddeleri anlamaya yarar. Küf bitkileri için *raulin* sıvısı, yeşil bitkiler için *knop* sıvısı sentetik metotla bulunmuştur. Bu iki sıvı, ortamdan yalnız biricisinde, hayvanların muhtaç olduğu cinsten yanabilir organik besinler vardır. *Knop* sıvı ortamı ise tamamen madenseldir. Yalnız yeşil bitkiler, bu ortamda ışık etkisi altında, fotosentez yoluyle organik maddeler yapabilir ve ancak bu maddeler bitkinin hücreleri için gerçek besin olur.

● *Besin deposu.* Bitkilerde bazı maddeler ileride kullanılmak üzere birikir: bunlar *besin depolarıdır.* Karbonhidratlı besinler (seker, nişasta, inülin, glikojen); azotlu besinler (laöron, amino asitleri). Başlıca depo organları yumru kökler, köksaplar, yumrular, soğanlar, tohumlar ve meyvelerdir.

Depo edilmiş besinlerin kullanılması, enzimlerin işe karışmasını gerektiren bir ön sindirim icap ettirir.

Bazen faydalı veya faydasız olduğunu kestirmek her zaman mümkün olmayan maddeler de birikir. Bunlar bazı özel dokularda (salgı dokusu) biriken maddelerdir: esans, reçine, süt.

— Tar. *Besin kurumları* (vakıfları) Roma imparatorluğunda yardım kurumları. Bu kurumu, nüfusun çoğalmasını desteklemek amacıyle Trajanus kurmuştu. Tarımın gelişmesini sağlamak için borç para veriliyor ve sağlanan gelirle yoksul çocuklara yardım ediliyordu. Sofu Artoninus ve Marcus Avrelius da bu kurumu sürdürdüler. II.yy. sonunda bir süre ortadan kalktıktan sonra Alexander Severius besin kurumlarını yeniden kurdu. Birçok zengin kişi de mallarını kendiliklerinden bu gibi kurumlara sürekli gelir sağlayacak vakıflar haline sokmuşlardı. (LM)

BESİSUYU bls. i. Bitkilerin çeşitli kısımlarında dolaşan besleyici sıvı.

— ANSİKL. İki çeşit besisuyu vardır: *ham besisuyu,* odundamarlarla kökten yaprağa giden, içinde metal tuzları bulunan sıvıdır; *ongun besisuyu,* yapraklardan bitkinin her tarafına yayılan organik, besleyici sıvıdır. Ham besisuyu, köklerin emicikıllar bölgesince topraktan emilen su ve metal tuzlarından ibarettir. Bunun büyük kısmı sudur. Emilmeyi sağlayan emicikıllardır. Kök bir ozmozölçere benzer, ama düzeneği o kadar basit değildir; çünkü hücre zarları, domuzun sidik torbası kadar geçirgen değildir. Hücre zarı yarı geçirgendir. Öyle ki bazı maddeleri geçirir, bazılarını geçirmez veya bir yönde (topraktan köke doğru) geçirir, ters yönde geçirmez. Aynı sıvıya daldırılmış iki bitkinin aynı maddelerden yararlanamaması bununla açıklanabilir. Her bitki türü kendine göre muhtaç olduğu maddeleri, zarlarındaki geçirgenliği değiştirerek sağlar. Bir bitkinin gövdesinde ham besisuyunun yükselişinin çeşitli sebepleri vardır: 1. topraktaki suyun emicikıllarla ve ozmoz yoluyle emilmesi; 2. damarların kılcallığı; 3. yaprakların terlemesi. Ham besisuyunun odundamarlarda dolaşması, ozmoz, kılcallık ve hava basıncı olaylarının işbirliği ile sağlanır. Bu ozmoz, yakından yakına, az yoğun (hipotonik) hücrelerden çok yoğun (hipertonik) hücrelere doğru bir geçişme şeklindedir, emicikıllardan yaprak hücrelerine kadar devam eder. Ham besisuyu dolaşımının gerçek sebebi budur. Ham besisuyunun yoğunluğu, yükseldikçe artar. Bunun sebebi bir kısım yedek maddelerin eriyip ham besisuyuna karışması, en önemlisi de suyun gittikçe tükenmesidir. Fakat ham besisuyundaki asıl değişiklik yapraklarda olur. Yaprak hücrelerinde meydana gelen çeşitli kimyevî tepkimeler sonucunda, ham besisuyu ongun besisuyu haline dönüşür. Terleme en çok sap ve yapraklardaki gözenekler yoluyle olur. Esası buharlaşma kanunudur. Günün bazı saatlerinde, buharlaşmada anî bir duraklama olursa, damarların ucunda bulunan su gözeneklerinden düpedüz su çıkar: bu gerçek terlemedir. Diğer bir olay fotosentezdir. (Bk. KLOROFİL.) Fotosentez, su ile karbondioksidi birleştirerek az çok karmaşık yapılı organik maddeler yapmaya yarar. Meydana gelen ongun besisuyunda şeker ve hattâ azotlu maddeler bulunur. Ongun besisuyu, soymukdamarlar ve ona bitişik arkadaş hücreleriyle iletilir. Bitkinin büyüme dokularını meydana getirmek için gerekli olan yerlere yayılır. Yapışkanlığı dolayısıyle ongun besisuyunun dolaşımı, ham besisuyunun dolaşımından çok daha güç ve daha yavaştır.

Soya fasulyesinde radyoaktif izotoplar kullanılarak ongun besisuyunda bulunan bazı maddelerin akış hızı ölçülmüştür. En yüksek hız saatte 30-50 m'dir. Bu hız hem ham besisuyunun dolaşım hızından, hem de su yayılması olaylarında görülen hızdan fazladır. Soymuk dokudaki yoğun metabolizma, deneysel yoldan sağlanan tutukluklara sebep olan ağır bozukluklar, «iletken» denen bu dokuların görevlerinin basit bir edilgin iletme işi olmadığını gösterir. (L)

BESKİD'LER, polonya dilinde **Beskidy,** çekçe **Beskydy,** Orta Avrupa'da bölge, Polonya Karpatları'nın dış kısmı, Moravya kapısıyle Polonya-sovyet sınırı arasında. Ağaçlık bir bölgedir. Kum taşlı ve marnlı yaylalardan meydana gelir. Yaylalar 400-600 m yükseltide, çoğu zaman 1000-1500 m'yi aşan yalçın tepelerin (Babia Gora, 1725 m; Barania Gora, 1214 m) eteğindedir. (L)

BESLEME i. Gıdalandırma, geçindirme: *Hangimiz bir tutam ot verdi, bırak beslemeyi* (M.Â. Ersoy). || Evlâtlık olarak alınan küçük hizmetçi kız: *Merkez kumandanı Sadettin Paşa'nın Bestenigar isimli beslemesi veremden ölmüş* (A.Ş. Hisar).

— DEY. *Besleme gibi* (veya *kelbesleme gibi),* kılıksız, giydiği yakışmayan kadınları tarif için.

— Büro. Bir makineye elle veya otomatik olarak, deldirilecek ve delinmiş kartların verilmesi. || Adres makineleri, hesap makinelerine v.b. kâğıdın konması.

— Dy. *Besleme kablosu,* elektrikli hatlarda, hava kablosunu akım yönünden beslemek için destek olarak konmuş ve bu hatta bağlanmış kablo.

— Elektr. Bir devreye elektrik akımını temin etme: *Besleme gerilimi* (devrenin uçlarına tatbik edilen potansiyel farkıdır). || Bir rölenin *farklı beslenmesi,* bir rölenin tesir değeri iki veya birçok akımın cebrik toplamına eşittir, bu toplam, normal şartlarda sıfırdır.

— Elektron. Bir elektronik devrenin işlemesi için gerekli enerjiyi sağlayan düzen. Bk. ANSİKL.

— İnş. ve Bayınd. Bir şeyin yan veya alt boşluklarını doldurmak, sağlamlaştırmak için kullanılan yapı kısımları *(besi* de denir). || Ahşap yapılarda farklı kalınlıktaki kaplama veya bağdadî tahtalarının yüzeylerini aynı seviyede tutmak için altlarına sıkıştırılan tahta ve takoz parçaları. || Lataların bölme dikmesine bağlanmasını sağlayan üçgen ahşap parça. || *Besleme takozu (besi* de denir), doğrama veya ahşap yapıda iki parçanın arasına sokularak onları sağlamlaştıran küçük takozlar. || *Tepkili besleme,* daha önce pompa veya basınçlı su kanalizasyonlarıyle beslenmiş yüksek haznelerden gelen suyle besleme. || *Yüksek basınçlı besleme,* şehir su şebekesinden sağlanan ve basıncı, yüksek basınç vericilerle arttırılmış suyle yapılan besleme.

— Radyotek. *Besleme hattı,* yüksek frekanslı gücün vericiden antene veya minimum alıcı anten ile alıcı cihaz arasında kayıpla iletilmesine yarayan iletken hat. (Yüksek frekanslarda besleme hattı bir eksender kablodur.)

— Termik. Bir kazanın su bakımından beslenmesine yarayan organ veya cihazlar: *Besleme pompası. Besleme haznesi.* || Bir kazanda, su buharı haline dönüştükçe suyun kazanda yenilenmesi. || *Besleme borusu donanımı,* su yenilenmesinin veya su sağlanmasının yapıldığı boru donanımı.

— ANSİKL. Modern *besleme,* çok çabuk dondurma, aşırı dondurma, suyunu çıkartma veya liyofilize etme usulleriyle hazırlanan maddeleri kullanır. Bundan başka, sentez yoluyle elde edilen maddeler de büyük miktarda beslemeye girmektedir: kimyevî asıllı maddeler (organik esterler) daha pahalı olan tabiî parfümlerin yerini almaktadır. Yeni bir tatlandırıcı maddeler sınıfı (ziklamatlar) keşfedilmiştir ve ilk defa 1959'da British Petroleum tarafından yapılmış bir deneme olan, petrolden üretilen proteinleri insanlarca özümlenebilir hale dönüştürmeyi araştıran incelemeler, halen laboratuvarlarda devam etmektedir.

— Elektron. Taşınabilir cihazlar, piller veya akümülatörler tarafından temin edilen enerjiyi, sabit cihazlar ise genellikle uygun bir şekilde dönüştürülen ve doğrultulan şebeke elektriğinin enerjisini kullanır. Elektronik ölçü devrelerinin besleme gerilimi, çoğunlukla bu gerilimi elektrik şebekesinin titreşimlerinden veya yük değişmelerinden bağımsız bırakan bir düzeltme devresi tarafından kararlı hale getirilir. Yapma uyduların besleme devreleri ya güneş pilleri veya yakıtlı pillerle temin edilir. (LM)

BESLEMEK geçl. f. Karnını doyurmak, yiyip içeceğini sağlamak: *Bir kafası vardı, aydınlatamadım, bir vücudu vardı besleyemedim* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Gezdireyim yeşil ilen alınan / Besliyeyim şeker ilen balınan* (Köroğlu). || [Hayvan için] Semirtmek: *Kaynanam onu da besler* [...] *ancak ne diyeceksin* (M. Ş. Esendal). || Yetiştirmek, büyütmek: *Ayrıca Teşkilâtı Mahsusa hesabına binek atları beslediğini de söylemişti* (K. Tahir). *Evinin arkasındaki tarlalarda koyunlar, keçiler beslerdi* (N. Araz). || Geçindirmek, ihtiyaçlarını temin etmek: *Fakat yarabbim, nasıl besliyecektim, nasıl bakacaktım* (A.H. Tanpınar). || *Mec.* Gıdalandırmak: *Mesafeler, müşkülât, hattâ imkânsızlık onu besler* (A. Ş. Hisar). *Bütün güneşle, semalarla beslenen ruhu / Bu ruh-ı mecruhu* (Tevfik Fikret). || Hissetmek, duymak: *Doğruluk besleyenler arşta gezer* (Yunus Emre). *Ümit beslemek, kin beslemek.* || Akılda tutmak: *Bir hatıra besleniyor* (A.Ş. Hisar). || Saklamak: *Yıllardır beslediğim düşünce* (O. V. Kanık). || Geliştirmek: *Fenalıkları yak, iyilikleri besle, geliştir* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Besle kargayı oysun gözünü,* iyiliğe kötülükle karşılık verenler için söylenir. || *Altını beslemek,* bir yeri sağlamlaştırmak için altını deşteklemek. || *Can beslemek.* Bk. CAN. || *Kaz gibi beslemek,* şişmanlatmak, semirtmek. || *Kuş sütüyle beslemek,* çok iyi bakmak, hiç bir şeyini eksik etmemek: *Bu küçük prensi sen âdeta kuş sütüyle beslemelisin* (H.R. Gürpınar).

— Büro. Zımbalı kartonları veya kâğıtları yazı ve hesap makinelerine takmak.

— Denizc. Ağaç dayakları bir şeyin altına koyarak onu beslemek. (Bu işte kullanılan dayaklara *besi* denir.)

— İnş. Döşeme, tavan, duvar gibi çeşitli yapı kısımlarında kereste ve kirişlerin veya döşeme ve kaplama tahtalarının yüzeylerini aynı seviyede tutmak için alt ve arkalarına küçük besi parçaları koyarak oradaki boşlukları doldurmak ve sağlamlaştırmak.

— Metal. Dökümü yaptıktan sonra, katılaşma başlamadan evvel, kalıbın her tarafını ergimiş metalin doldurabilmesi için kalıbın yolluğuna sıvı metal ilâve etmek.

— Res. *Muşamba beslemek,* resim muşambaları üzerine kalın bir tabaka hamur boya sürerek yüzeyi yağ geçmez hale getirmek.

— Termik. *Bir buhar kazanını beslemek,* buhar meydana geldikçe kazandaki suyu değiştirmek.

— Terz. Kumaşların altını pamukla veya kalın bir kumaşla doldurarak sağlamlaştırmak. *Esk.* Kalafatlamak.

◆ **Beslenmek** dönşl. f. Yaşamak: *Yükseğinde yavru şahin beslenir / Yıldız dağı niçin kalkmaz dumanın* (Halk türküsü). || Yetiştirmek: *Şimdi bahçesiz, dikensiz apartman dairelerinde kedi beslenmiyor da bir eksiklik duyuyorum* (N. Ataç). || *Mec.* Gelişmek, yetişmek: *Tell şarkısıyle beslenen İsviçre bilmiyor* (Yahya Kemal). *Endişe ile beslenen ruhların üzüntüye ne kadar muhtaç olduklarını bilirdi* (P. Safa). || Kendini beslemek: *Hani beslenirsin diye sordum* (B. Felek).

◆ **Besletmek** ettrg. f. Besleme işini başkasına yaptırmak. (ML)

BESLENME i. Fizyol. Gerekli yapı ve enerji maddelerinin (besin, solunum gazları v.b.) organizmaya sokulması ve organizmanın bunları kullanması. || *Beslenme bilançosu,* alınan bütün besinlerle soğurulmayan veya dışarı atılan artıkların miktarına göre organizmanın gelir ve giderini gösteren bilanço. (Bir organizmanın beslenmesi, organizmanın ağırlığı değişmeyecek şekilde ayarlanabilir: o zaman beslenme bilançosu «dengelidir» denir.) || *Beslenme görevleri,* hücrelere, büyümek, şekillerini korumak, görevlerini yapmak (metabolizma) ve artıklarını dışarı atmak için gerekli elemanları sağlayan sindirim, solunum, dolasım, boşaltım ve iç salgı işlemlerinin tümü. (Çoğu zaman üreme ve dış ortamla ilişki kurma görevleri beslenme görevlerine karşıt gösterilir.) || *Beslenme uzmanı,* beslenmenin genel meselelerini kitle çapında ele alan, inceleyen doktor.

— Bot. *Karbonlu, mineral* ve *azotlu beslenme.* Bk. ANSİKL.

— Hidrol. *Su tabakasının veya kaynak, nehir, gölün beslenmesi.* Bk. ANSİKL.

— İkt. *Beslenme yetersizliği.* Bk. ANSİKL.

— Patol. *Beslenme bozuklukları,* bazı organ veya dokularda veya organizmanın tümünde şekil veya çalışma düzensizliği meydana getiren, bir veya birkaç beslenme görevinin bozulması: *Şişmanlık, zayıflık, vücut kuvvetsizliği v.b. beslenme bozukluklarından ileri gelir.* Bk. ANSİKL.

— Plast. mad. Enjeksiyon veya nakil yoluyle kalıplamada kalıp oyuğunun girişik ısıtma kabının veya nakil odasının arasında bulunan geçitlerin tümü. || Bu geçitten çıkarılan kalıplanmış madde.

— Sağlık. Bk. ANSİKL.

— Zool. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Beslenme*'nin yolları, canlı varlıklarda büyüklük ve bünye karmaşıklığıyle orantılı olarak çeşitlenir. Virüslerde beslenme sadece basit bir özümlemeden ibarettir. Dışbeslek bakterilerde, besinlerin önce bakteriyi saran zardan geçerek içeri girmesi gerekir (emilme). Bakteri, genellikle büyük moleküllü besinleri, çıkardığı mayalarla hidrolize ederek emilebilir hale getirir. Katı besinleri bu şekilde bir dış sindirimle eritir (çürüme). Dış sindirime bazı yüksek yapılı canlılarda da rastlanır (sinek, örümcek, karınca aslanı, asteri, böcekçil bitkiler). Fakat bazı bakteriler, tam tersine, ya klorofile bağlı ışıl-kimyasal tepkimeler *(fotosentez)* veya çevrelerine yaydıkları dışışısal tepkimeler *(kemosentez)* yoluyle enerji sağlayarak yanmayan küçük moleküllerden faydalanır. Elde ettikleri enerji ile yalnız öz yapılarını geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda ileride gerektiğinde kullanmak üzere yedek besin de depo ederler. Diğer birhücreli varlıklar, canlı veya ölü katı yemleri yakalamaya *(avlanma-çürükçül beslenme)* yönelir. Bundan ötürü hücre içi sindirime elverişli bir gelişme gösterirler. Birçok hücrelerden meydana gelen daha büyük hayvanlarda ilk sindirim içeride özel bir sindirim borusunda olur. Sindirilerek küçük moleküllere indirgenen besinler, bağırsak çeperleriyle emilir, sonra kan dolaşımıyle vücuda dağılır. Daha sonra her hücre kanda gerekli besini alır ve özümler. Besinleri ayarlama ve saklama (karaciğer, deri) işleri, her besinin akışkan eriyik durumdan (glikoz) katı erimez duruma (glikojen) geçmesi veya bunun tersinmesi şeklinde olur.

Yüksek yapılı bitkilerde de beslenme olayları buna benzer. Topraktan alınan ham besisuyu kökün içderisiyle emilir, odundamarlarla yaprağa iletilir, yaprakta fotosentez sonucunda meydana gelen besinlere karışır, sonra soymukdamarlarla bitkinin her tarafına dağılır, depo organlarında (yumrular v.b.) toplanır veya gerektiğinde buradan alınarak harcanır.

Basit veya karmaşık yapılı her hayvan veya bitkide vücudun gelişmesi, önemli miktarda enerji sarfını gerektirir. Klorofilsiz canlılarda bu enerji, besinlerin büyük bir kısmının yanmasıyle sağlanır. Yanma için gerekli oksijen solunum yoluyle alınır. Yeşil bitkiler dahi, ışık altında oldukları zaman solunum yapmak zorundadır. Çünkü ışık enerjisi, bütün hayatî görevlerde doğrudan doğruya kullanılamaz. Buna karşılık, yesil olmayan canlılardan yalnız havasızyaşar bakteriler (tetanoz basili) solunmadan yaşayabilir. Bu havasızyaşar canlılardan başka, bir de her iki türlü yaşayanlar vardır (bira mayası). Bunlar açık havada gayet iyi geliştikleri gibi enerji sağlayan mayalanmaya (alkol, süt asidi v.b.) yol açarak oksijensiz de yaşayabilir. Hayvanî veya nebatî beslenme sonucunda her gün dışkılar meydana gelir. Bunlar ya dışarı atılır (terleme, boşaltım, solunum) veya özellikle bitkilerde, artık madde olarak bünyede biriktirilir. Her canlı varlık durmadan büyüyüp çoğalabilseydi beslenmenin bilançosu sonuna kadar kârlı olabilirdi. Yani her canlı durmadan çoğalabilir ve büyüyebilirdi. Ama aşağı yukarı üç milyar yıldan beri, her gün, canlı varlıkların, yaşamak için güneş enerjisinin yardımıyle ve kendi etkinlikleriyle cansız dünyadan aldıkları şeyi, besinsizlik, yaslanma ve dış etkenlerle yok olma sebebiyle, cansız dünyaya geri dönmektedir.

— Bot. *Karbonlu beslenme.* Canlılarda beslenmenin iki şekli vardır: yeşil bitkiler sırf madenî maddelerden sentez yoluyle besin yapar; renksiz olan bitki ve hayvan hücreleri ise ancak mevcut organik maddelerden besin olarak faydalanabilir.

Karbon, bitkiler için birinci derecede bir besin değildir. Bitki, karbonu çeşitli şekillerde alır: organik karbon, madenî karbon, atmosfer karbonu (CO). Renksiz olan çürükçül bitkilerde, beslenme, tamamen emilmeye dayanır. Çünkü ortak yaşayan bitkiler (likenler) hariç, bunlarda klorofil özümlemesi yoktur.

Yeşil bitkiler havanın karbonundan faydalanır. Bunlar yaprağın üstüne düşen ve

klorofilin içine giren güneş ışığının gücüyle, havanın korbonunu tutar. CO_2 önce ikiye parçalanır (CO ve O), sonra formaldehit oluşur (CH_2O). Bu da hemen $(CH_2O)n$ şeklinde polimerleşir. Polimerleşmenin nasıl olduğu üzerinde fizyoloji uzmanları aynı görüşte değildir. Bu alan, dünyanın başlıca ülkelerinde bugün son derece geniş ve önemli çalışmalara konu olmaktadır.
Görünüşe göre, klorofil karbondioksit gazını emer ve oksijeni açığa çıkarır. Bunu yalnız güneş ışığı altındaki yeşil bitkiler yapabilir. Gerçekten de fotosentezin yoğunluğu geceleyin sıfır, öğle üzeri ise en yüksek derecededir; aynı şekilde, güneşli günlerde kapalı günlerden fazladır.

● *Mineral beslenme, azotlu beslenme.* Azot canlı hücrelerin temel öğesidir. Bitkiler azotu havadan serbest olarak, topraktan ise bileşik halinde alır. Ceset, dışkı, çürüntü gibi hayvanî, gübre ve humus gibi nebatî kaynaklardan gelen organik azotlu bileşikler yeşil bitkilerce doğrudan doğruya kullanılmaz. Yeşil bitkilerin bunlardan faydalanabilmesi için bunların özel bakterilerce değişikliğe uğratılmaları gerekir.

a) *Çürüme*, karmaşık yapılı maddeleri amino asitlerine ve üreye ayrıştırır;

b) *Amonyaklaştırma*, bu maddeleri amonyak tuzlarına dönüştürür. Bu tepkimeleri sağlayan bakterilerden bazıları: *Bacillus mycoides, B. fluorecens*, üre mikrobu v.b.

c) *Nitratlaştırma*, bakterilerin (nitrosomonas, azot bakterileri) yardımıyle, amonyaklı azotları nitrite, sonra nitrata çevirir.

Bitki, azotu nitrat olarak alır ve besisuyu ile sitoplazmanın sentez yapacağı yerlere iletir.
Yeşil bitkilerin tersine bazı bakteriler, bulundukları yerde şeker varsa, organik sentezler yapmak amacıyle havanın azotundan faydalanabilir. Birçok topraklarda bulunan azotobakter ve clostridium böyledir. Azot biriktiren diğer bakteriler (rhizobium) ise baklagillerin köklerindeki nodozitelerin içinde ortak yaşar.

Bir bitkinin ve içindeki maddelerin kimyevî analizi yapılır ve bu kimyevî analiz bir spektroskopik analizle tamamlanacak olursa bitkilerde, aşağı yukarı, bilinen bütün maddelerin bulunduğu görülür. Fakat bunların arasında bazıları pekçoktur. Demek ki, bunların ötekilerden daha önemli olduğu farz edilebilir. Bitki için hangi maddelerin daha önemli olduğunu anlamak için bitki kapalı bir kapta yakılır, külleri ve uçan maddeleri analiz edilir.

Külde şu elementler bulunur. K, Na, Ca, Mg, Mn, Fe, S, P, Si, Cl. Uçan maddeler (gaz veya buhar) şunlardır: C, O, H, N. Bu son maddeler CO_2, CO, H_2O ve NH_3 şeklinde açığa çıkar.

Analitik metot, spektroskopi ve mikrosimi ile tamamlansa dahi maddelerin faydalılık derecesi hakkında bilgi vermez. Gerçekten, bir bitkide pek bol olan bir element o bitki için faydasız olabilir. Meselâ, kalsiyum oksalat, erimezliği yüzünden hücrelerde birikir ve hiç bir faydası yoktur.

Analizi sentezle tamamlamak gerekir. Bunun için tohum çimlendirilir ve bitki daima besleyici bir sıvı ile yetiştirilir. Böylelikle en iyi çözüm yolu bulunur ve en iyi sonuç elde edilir.

Yeşil bitkiler için en iyi kültür sıvısı Knop ve Deitmer eriyikleridir.

Knop eriğinin bileşimi şöyledir:

Saf su	1 000 gr.	H.O
Kalsiyum nitrat	1 gr.	N.O. Ca
Potasyum nitrat	0,25 gr.	N.O.K
Magnezyum sülfat	0,25 gr.	S.O.Mg
Potasyum fosfat	0,25 gr.	P.O.H.K
Demir fosfat	eser mik.	P.O.Fe

Sağda yazılı elementlerin dokuz tane olduğunu görüyoruz. Bunlara bitkilerin havadan aldıkları karbonu da eklemek gerekir. Eğer klorofilsiz bir bitkiyi yetiştirmek söz konusu olsaydı kültür sıvısına ayrıca organik madde (şeker) halinde karbon katmak gerekirdi. Bitkiler metal tuzu ihtiyaçlarını büyük ölçüde topraktan emerek elde eder. Tarımda toprağa gübre vermenin zorunluğu bundan ileri gelir.

— Hidrol. *Beslenme tarzı*, yağışların cinsine göre (yağmur, kar) değişir. Su, kar şeklinde veya buzullar içinde genleşmeye uğrar. Yağmur suyu dere akıntısı, sonra da akma veya sızma suları meydana getirerek akabilir. Sızan sular yüzeydeki veya derindeki tabakalarda su, oldukça uzun bir genleşmeye uğrar. Beslenme tarzı, kaynaklar, akarsular ve göller rejiminin başlıca etkenidir.

— İkt. *Beslenme yetersizliği*, kötü beslenmenin en sık görülen şeklidir. Had şekline *açlık* denir. Bu durum, çok eski zamanlardan beri bilinmektedir. Ayrıca, bir de gizli açlık vardır. İnsanların çoğunun bu açlığı çektiğini tıp ancak yakın zamanda ortaya çıkarmıştır.

1. *Açlık*, yiyecek elde etmeyi her çeşit düşünce ve davranışın üstünde tutacak derecede apaçık ve şiddetle duyulan bir ihtiyaçtır. Beslenme yetersizliğinden ileri gelir. İster doğrudan doğruya olsun (kaşeksi, açlık ödemi) ister çoğu zaman olduğu gibi, zayıflayan organizmanın karşı koyamayacağı zararsız bir hastalıktan ileri gelsin, ölümle sonuçlanır. Daimî olabileceği gibi (besin kaynaklarına uygun olarak) mevsimlik veya rastgele (kıtlık) olabilir.
Açlık, başlangıçta sadece duyulan bir ihtiyacı ifade ederken şimdi, sağlık için gerekli şu veya bu maddeyi yeteri kadar alamamaktan, bilerek veya bilmeyerek ıstırap duyan halk topluluklarının durumunu ifade etmektedir. Günlük yiyecekle elde edilen enerji miktarı yetersizse (msl. 2 600 kaloriden az) açlık vardır. Sağlanan enerji yeterli olsa bile, yiyecekler, vitamin, hayvanî protein v.b. bakımından yetersizse kötü beslenme söz konusudur. İyi beslenen toplulukla yapılan karşılaştırma, yetersiz veya kötü beslenen topluluklarda yaşayan kimselerin büyük zararlara uğradıkları görülür. Bunlarda ağırlık, boy, kan gücü, hastalıklara dayanıklık, yaşama süresi v.b. azalır, buna karşılık üreme oranı yükselir.

1960'ta ortaya atılan «yeryüzünde üç kişiden ikisi açtır» formülü, bugün, gerçeğe tamamen uygun düşmez; «dört kişiden üçü açtır» demek daha doğru olur.

2. *Gizli açlık*, coğrafî engeller yüzünden kendi durumlarını daha iyi beslenen halklarla kıyaslayamayan insanlarda bilinmeyebilir. Açgözlülükle yiyecek arayanı da her zaman gerektirmez. Ama insanlarda ağırlığın azalmasına, boy ve ömrün kısalmasına, özellikle çalışma gücünün kaybedilmesine yol açar. Buna karşılık, istatistikçilerin ortaya çıkardığı gibi, üreme korkunç oranda artar. Ruhî yönden, uyartıcı ve uyuşturucu maddelere (alkol, tütün v.b.) ihtiyaç artar, anî hiddetlerle kesilen daimî bir uyuşukluk hali belirir. İklim şartlarına göre günlük kalori 2 200-3 000'den aşağı olursa beslenme yetersizliği niceseldir. Bu takdirde organizmada (kötü de olsa) bazal metabolizma yavaşlar. *Nitesel beslenme yetersizliği* ise «asil» veya «koruyucu» adı verilen besinlere (hayvanî proteinler, vitaminler) dayanır. Bunlar öteki organik besinlerin veya madenî tuzların özümsenmesini sağlar. Nitesel beslenme yetersizliği özellikle sütten yeni kesilmiş çocuklarda «Kraşiyozkor» belirtisi denen hastalığa yol açar. Yeryüzündeki beslenme yetersizliğinin sebepleri çeşitlidir: nüfus çokluğu; ekim alanlarının darlığı veya tersine aşırı ekim yüzünden toprağın verimsizleşmesi, toprak aşınması, beslenme konusundaki zararlı inançlar; asalak hastalıkları; alışverişe elverişli maddelerin azlığı; özellikle ham madde fiyatlarındaki kararsızlık (bu maddeler az gelişmiş veya eskiden sömürge olan ülkelerin başlıca ihraç malıdır).
Bugün dünyadaki insanların üçte ikisi beslenme yetersizliği içindedir.

— Patol. Gerek besleyici maddelerin iç metabolizma bozukluğundan, gerekse alınan besinlerin dengesizliğinden ileri gelen beslenme bozuklukları, pek de önemsenemiyecek gibi değildir. Bir beslenme dengesizliği, o zamana kadar gizli kalmış bir metabolizma bozukluğunun meydana çıkmasına sebep olabilir. Metabolizma bozuklukları arasında, şekerli diyabet, kanda yağ ve kolesteral yüksekliği, nikris gibi hastalıkları; beslenme dengesi bozuklukları arasında, aslında genetik faktörlere bağlı olan ve yemeklere karşı dengesiz iştah ve arzudan doğan zayıflık ve şişmanlık gibi bozuklukları sayabiliriz. Bu hastalıklar bir beslenme dengesizliğinden doğmaz, ama kısmen ondan etkilenirler. Bu gibi hallerde doğru dürüst yapılan bir perhizin en iyi tedavi olduğu şüphe götürmez.

Albert BESNARD
«Mutlu Ada»
detay
(Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris)

— Sağlık. *Beslenme* dengeli olmalıdır. Bu ise bir günde alınması gereken besin miktarını (tayın) bilmek zorunluğunu doğurur. *Tayın*, organizmanın yirmi dört saatlik enerji ve madde ihtiyacını karşılayacak besinlerin cins ve miktarını gösterir. Tayında, içeceklerle alınan sudan ve bazı madenî tuzlardan (yemeklere katılan sofra tuzu) başka, organizmanın, kendi yapamadığı basit veya bileşik maddelerden her gün dışarı attığı veya parçaladığı kadar ve çalışması için gerekli miktarda yeniden alması zorunludur. Bu alış, özellikle azotlu maddeler bakımından dengeyi sağlayacak şekilde olmalıdır. Çeşitli tayınlar vardır. 1. *olağan tayın*, hiç bir beden gücü sarf etmeyen insanın bir günde alması gereken besinleri gösterir, 2 400 kalori olmalıdır; 2. *çalışma tayını*, hem vücudun olağan ihtiyacını, hem de yapılacak çalışma için gerekli enerji ihtiyacını karşılar; kalori miktarı kasların çalışmasıyle orantılı olmalıdır; orta bir çalışma için 3 000, ağır bir çalışma için 6 000 kalori gerekebilir; 3. *büyüme tayını*, hem günlük olağan ihtiyaca, hem de büyümeyi sağlayacak kadardır, vücudun büyümesi için alınması mutlaka gereken aminoasitleri (msl. lizin) gibi bazı proteinler bakımından zengin olmalıdır. Sadece enerji sağlama bakımından vücutta yanan

1	gr	şeker	4	büyük kalori;
1	gr	yağ	7	kalori;
1	gr	protein	3	kalori

verdiğine göre günlük yemek tayını hesaplanabilir.
Dengeli beslenme. Gereken kaloriyi vermeye yetecek miktarda olsa bile sayılan besinlerin hiç biri yalnız başına organizmanın ihtiyacını karşılayamaz. Onun için vücudun proteine (70 kiloluk bir insan için 70 gr), yağa (bazı vitaminler sadece yağda eridiği için), karbonhidrata (mükemmel bir enerji kaynağı olan şeker, özellikle yağların iyi kullanılması için gereklidir) ihtiyacı vardır. Ayrıca vitaminler de kaçınılmaz şekilde gereklidir ve yiyeceklerin hemen hepsinde bulunur (vitamin noksanlığı vitaminsizlik denen hastalıklara yol açar). Besinlerde bulunan bazı maddelerin besleyici değeri olmamakla beraber bunlar sindirim için gereklidir: meselâ selüloz bağırsağın çalışmasını kolaylaştırır, bağırsak hareketlerini artırır. Besinlerde bulunan bu sonuncu etkene bazen «balast» adı verilir.

— Zool. Birhücrelilerde ve çürükçül bitkilerde *beslenme*, aşağı yukarı özümlemeden ibarettir. Fakat çokhücrelilerde, hele yüksek yapılı omurgalılarda ve insanda öyle değildir. Fizyolojik bir işbölümü sonucunda, besinleri özümlemeye hazırlama bakımından bazı organlar özel bir yapı ve görev kazanmışlardır. Bu hazırlayıcı görevler şunlardır:

a) *Sindirim*, suda erimeyen yiyecek maddelerini hidroliz yoluyle değişikliğe uğratarak eriyebilen metabolitler haline getirir.

b) Soğurma ile metabolitler ince bağırsağın çeperinden geçer. Bunda yalnız fizik kanunları rol oynamaz, bağırsak içzarının canlı etkinliği de rol oynar.

Albert BESNARD
kendisi tarafından, 20 yaşında iken (özel koleksiyon)

Henry BESSEMER

Foto. Arch. phot., Giraudon (LAROUSSE)

mareşal BESSIÈRES
Riesener tarafından
(Versailles müzesi, Paris)

BESMERTNOVA
«Aşkın Efsanesi» nde

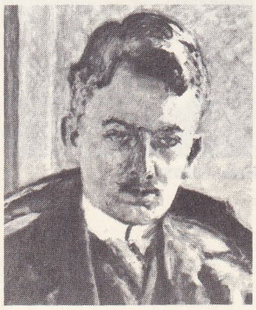

George BESSON
Bonnard tarafından (1909)

c) Diyalize olan maddeler, bağırsakta bazı mayaların veya bağırsak etkinliğinin etkisi altında kısmen su kaybına uğramasalar, yoğunluklarına göre bağırsağın içini doldururlardı. Fakat su kaybetme olayı kilüsün, akkanın ve kan plazmasının ve ondan sonra da diğer yedek besin maddelerinin meydana gelmesini sağlar.

d) *Dolaşım,* böylece değişikliğe uğramış ve kısmen çeşitli dokulara göre hazırlanmış besin maddelerini yerlerine götürür.

e) Nihayet, *solunum,* organik sentezlerin meydana gelmesi için gerekli enerjiyi sağlamak üzere oksijen verir. Böylece yalnız özümlemeye değil, özümlemenin şartlarına da yardımcı olur. (LM)

BESLERİA i. Bitki türü. Tropik Amerika'da yetişir. Birçok çeşidi Avrupa'da süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Gesneriaceae familyasından.) [L]

BESLEYİCİ sıf. Besleyen, beslemeğe yarayan, beslemeyi sağlayan: *Besleyici hassa.*

— Anat. *Besleyici atardamarlar,* uzun kemikleri besleyen atardamarlar. ‖ *Besleyici kanallar,* besleyici atardamarların geçtiği kanallar.

— Balıkç. *Besleyici tuzlar.* Bk. TUZ.

— Denizc. Tahıl ve kömür gibi dökme yük taşıyan bir geminin alt güvertelerindeki yedek ambarların adı. (Geminin seyri sırasında dökme yükün yığılma ve kümeleşmelerinden meydana gelen boşlukları doldurmak ve böylece teknenin dengesini korumak için bu yedek ambarlara da aynı çeşit yük alınır. Genellikle yedek ambarlardan biri ambar ağızlarında, ötekiler alt güvertelerin köşelerindedir.)

— Elektr. *Anten besleyicisi,* üretecin yüksek frekanslı enerjisini az bir kayıp ile antene ileten sistem.

— Fizyol. *Besleyici ortam,* organizmaların yaşaması için herhangi bir şekilde yararlı olabilecek maddelerin tümü. (Kan ve lenf gibi tabiî besleyici ortamlardan başka nebatî veya hayvanî hücre ve dokuların kültürlerinde kullanılan sentetik besleyici ortamlar, Raulin sıvısı, Knop sıvısı ve bakteriyolojide kullanılan ortamlar da sayılabilir.)

— Term. *Otomatik besleyici,* bir kazanda su düzeyinin sabit oluşunu sağlayan bir tür cihaz.

— Zool. Bir organizmada besleme görevini üzerine alan kısım, birey, hücre. (Özellikle hayvan kolonilerinin bazı unsurları için kullanılır: *Besleyici birey.*) [ML]

BESMELE i. (ar. *besmele*). Din. Kur'an-ı Kerim'de «bağışlayan ve esirgeyen Allah'ın adı ile» anlamına gelen «bismillâhirrahmanirrahim» cümlesinin adı: *Bazen besmele-i şerifenin keskin «sin» i benim kulağıma kadar gelirdi* (Ahmed Rasim). *Kasayı besmele ile açtım* (K. Tahir). ‖ *Mec.* Bir işin başlangıcı: *Sen daha işin besmelesinden caydın.*

— ÇEŞ. DEY. *Besmele çekmek (demek, okumak),* «bismillâhirrahmanirrahim» demek: *Ne su içerken besmele çekersiniz, ne sofradan kalkarken* (H.R. Gürpınar). *Alay ederek «ya destur» diye «eûzü» ile karışık bir besmele çekti* (Ömer Seyfeddin). ‖ [Dinî törenlerde] *Besmele-hân* (veya *besmele-keş*). *Esk.* Besmele çeken.

— Esk. Ed. *Besmele-hamdele-salvele,* müslüman yazarların kitap önsözlerinin üç bölümü. Birinci bölüm *besmele,* yazıya Allah'ın adıyle başlandığını belirtme, ikinci bölüm *hamdele,* Allah'a duyulan şükran, üçüncü bölüm *salvele,* Peygamber'i övme ve duadır.

— ANSİKL. Din. Bismillâhirrahmanirrahim terkibinin adı olan besmelenin anlamı «bağışlayan ve esirgeyen Allah'ın adıyle» demektir. *Rahman,* kelime olarak «sonsuz rahmet sahibi»; *rahim* de «rahmet sahibi» demektir. Lûgat bilginlerine göre, rahman kelimesi Allah'ın adlarından biridir ve Kur'an'ın gelişinden önce vardır. Hattâ, Yemen'de bir mabut adı olduğu veya ibranice bir kelimeden geldiği de ileri sürülmüştür. İslâmlıktan önce Arapların bu kelimeyi bilmediği de iddia edilir. *Rahman*'ın, yalnız Allah'a mahsus bir ad olmasına karşılık, *rahim* kelimesi Allah'tan başkası için de bir sıfat olarak kullanılabilir. Anlamlarının da gösterdiği gibi «rahman»ın ifade ettiği mânâ «rahim»inkinden daha geniştir. İslâmlığın ilk devirlerinde, Hz. Muhammed'in emriyle bir yazıya başlanırken «Bismike Allahümme» yazılırdı. Sonradan, *Hûd* suresinden «Bismillâh»; *Beni İsrail* suresinden «Rahman», *Neml* suresinden de «rahim» kelimesi alınarak deyim meydana geldi. Dokuzuncu sure olan *Tövbe* müstesna, besmele, her surenin başında vardır ve Kur'an'da 114 kere geçer. Her müslümanın meşru bir işe başlarken söylediği bu söz, o işe iyi niyetle ve başarmak azmiyle giriştiğine delildir. Aynı zamanda, bir işi Allah'a dayanarak başarma dileğini ifade eder. Peygamber'in bir hadisine göre besmele ile başlanmayan her iş aksaktır.

Besmele, aynı zamanda Neml suresinden bir parçadır. Ama tefsirciler ayet olup olmadığı konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Tasavvufta besmeleye büyük bir önem verilir. Sufîler Kur'an'ın besmelede, besmelenin de *b* harfinde ve dolayısıyle *b*'nin altındaki noktada özetlendiğine inanırlar. Bu söz, halife Ali'ye atfedilir. Ali: «Kur'anda ne varsa besmelede, besmelede ne varsa b'de, b'de ne varsa altındaki noktada toplanmıştır. İşte o nokta benim» demiştir.

— G. santl. Hat sanatının besmele, en çok işlenen bir yazı tertibi olmuştur. Besmele büyük olarak özellikle sülüs yazılarıyle ve genellikle cami kapılarına yazılmıştır. Tâlik ve muhakkak yazıyle yazılmış ünlü besmeleler de vardır. Son zamanlarda besmelenin celî-divânî üslûp ile birkaç şekilde yazıldığı da görülmüştür. Sülüs ve nesih yazıda besmelenin, «sin» harfinin uzatılmasıyle yazılan şekline *oklu besmele* denir. Bu en güzel terkiplerden biridir. İstif şeklinde yazılmış besmeleler de vardı. İsmail Hakkı Altınbezer'in sülüs istif besmelesi, şimdiye kadar denenmemiş besmele şekillerinin en güzellerindendir. (M)

BESMERTNOVA (Natalya), sovyet kadın dansçısı (Moskova 1941). Öğrenimini Lepeşinskaya ve Golovkina yönetiminde Bolşoy bale okulunda yaptı, sanat hayatına 1961'de Parma festivalinde, *Kuğunun Ölümü* ile başladı. 1962'de, Bolşoy bale topluluğunun A.B.D. ve İngiltere turnelerine katıldı. Asıl ününü 1963'te, Moskova'da *Giselle*'deki olağanüstü başarısıyle sağladı. 1963'te K. Goleyzovski'nin *Leyla ile Mecnun,* 1965'te İ. Grigoroviç'in *Aşk Efsanesi* adlı balelerinde oynadı. (L)

BESNAGAR, esk. **Vidiça,** Hindistan'da arkeolojik yer, Kuzey Dekkan'da. Üstünde yunanlı Holiodoros'un (Taxila, hint-yunan kralının Vidiça sarayındaki büyükelçisi) Tanrı Vişnu'ya adadığı kitabe kazılı yekpare sütun. (L)

BESNARD (Albert), fransız ressamı (Paris 1849-ay.y. 1934). Ecole Nationale Supérieure des Beaux arts'da Cabanel'in başarılı öğrencisiydi. 1874'te büyük Roma ödülünü kazandı. Villa Medicis'ten dönüşünde Rönesans ustalarının etkisindeydi. 1880'den 1884'e kadar yaşadığı Londra'da ise Reynolds, Gainsborough ve Lawrence'e tutuldu, bunların etkisiyle ustaca ve zarif portreler çizdi. Albert Besnard, izlenimcilerin aydınlık renkleriyle François Boucher'nin desenini ve Tiepolo'nun süsleyici lirizmini birleştirmeye çalıştı. 1901'de en ünlü tablolarından biri *la Féerie Intime* ve Watteau'yu hatırlatan *l'Ile Heureuse*'ü yaptı. 1924'te Fransız akademisine girdi, buraya kabul edilen ilk ressamdır. (L)

besmele
İ. Hakkı Altınbezer hattı

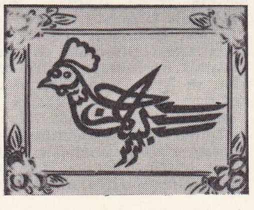

horoz şeklinde besmele (M. Aksel koleksiyonu)

BESNİ, Adıyaman iline bağlı ilçe merkezi; nüf. 11 625, yüksl. 875 m. Güneydoğu Torosların güney eteğinde, Besni deresinin kenarında. Gölbaşı istasyonuna 31 km uzaklıktadır. —*Besni ilçesinin* 5 bucağı ve 55 köyü vardır. 58 472 nüf.; 1 649 km². Yazlar sıcak ve kurak, kışlar yağışlı ve sert geçer. Antepfıstığı, tahıl, üzüm, pamuk.

— Tar. Besni adı, süryanice *Bet Hesna*'dan gelir. Halife Ömer zamanında İslâmların, 949 yılında da Bizanslıların eline geçti. 1104'te Kutalmış oğlu Süleyman'ın emîrlerinden Buldaç adlı bir türk komutanı kaleyi geri aldı. 1566'da Yavuz Sultan Selim tarafından Dulkadiroğullarına verildi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında, Osmanlı imparatorluğunun Zülkadriye eyaletine bağlandı. XIX.yy.da Malatya'ya, Adıyaman'ın Malatya'dan ayrılması (1954) üzerine de Adıyaman'a bağlandı. (M)

Besnier-Boeck-Schaumann hastalığı. Bk. LENFOGRANÜLOMATÖZ.

BESPAYE i. (fars. *bespaye*). *Esk.* Bot. Bir cins eğreltiotu. (İlmî adı: *Polypodium vulgare.*) [L]

BESSÂM sıf. (ar. *besm,* gülme'den *bessâm*). *Esk.* Güleryüzlü, çok gülen: *Bâl-i bessâmı ile mürg-ı saâdet geliyor* (Cenab Şahabeddin). [M]

BESSARİON (Ioannes), bizanslı hümanist ve yazar (Trabzon 1402'ye doğr. - 1472). Kiliselerin birleşmesini savundu. İtalya'da Rönesans'ın öncülerinden biri oldu. Ünlü kitaplığını Venedik şehrine miras bıraktı. Kitapları, San Marco kitaplığının çekirdeğini meydana getirdi. (L)

BESSEL (Friedrich), alman astronomu (Minden 1784-Königsberg 1846). 1812-1813'te Königsberg gözlemevinin inşaatını yönetti, burada 9. kadire kadar 75 000'den fazla yıldızın gözlemini yaptı. 1838'de bir yıldız uzaklığının ilk ciddî ölçümünü yaptı. (Fr. Fen. akad. 1840). [L]

Bessel fonksiyonu (*ν* **basamağı**), (*z*) sembolüyle gösterilip z karmaşık değişkenin bütün değerler için yakınsak serinin toplamı olarak tarif edilir:

$$\left(\frac{z}{2}\right)^{\nu} \sum_{r=0}^{\infty} \frac{(-1)^r \left(\frac{z}{2}\right)^{2r}}{r!\,\Gamma(\nu+r+1)}.$$

Bu Bessel denklemi denilen:

$$y'' + \frac{1}{z}\,y' + \left(1 - \frac{\nu^2}{z^2}\right) y = 0$$

denkleminin özel bir integralidir. Bessel denklemleri ve fonksiyonları uygulamalı matematiğin en önemli denklem ve fonksiyonları arasındadır. Bütün elektroteknikte üstün bir yer tutup, burada dağılımını hesaplamağa yarar. (L)

BESSEMER (sir Henry), ingiliz sanayicisi ve madencisi (Hertfordshire'da Charlton 1813-Londra 1898). Bir basım harfi dökümcüsünün oğlu. Genç yaşta mekanik ve madencilikle ilgilendi. Birçok icatta bulundu. 1855'te yeni bir çelik* üretim yöntemi buldu. Kendi adını taşıyan bu yöntem, maliyetinin düşüklüğü nedeniyle, her yerde benimsendi. Kendi yöntemini uygulamak için Sheffield'de büyük fabrikalar kurdu. 1879'da Royal Society üyeliğine seçildi ve «sir» unvanını aldı. (L)

BESSENYEİ (György), macar şairi (Berczel 1747-Puszta-Kovácsi 1811). Eski, soylu bir ailedendir. 1776'da imparatoriçe Maria Theresia'nın macar muhafız alayına girdi ve Viyana'da bir edebiyat derneği kurdu. Fransız edebiyatına hayrandı. Voltaire'in ve çağdaşlarının etkisinde kaldı. *Agis Tragédiája* (Agis'in Trajedisi) [1772] adlı eseriyle macar edebiyatına yenilik getirdi. Daha sonra bir dizi tiyatro eseri yayımladı. Bunların en ünlüsü Destouches'tan esinlenerek yazdığı *A philosopus*'tur (Filozof) [1777]. Ayrıca Macarlar'a Avrupa'nın başlıca düşünce akımlarını tanıtan destanlar ve tarihî eserler yazdı. (L)

BESSHİ. (BESŞİ) Bk. NİİHAMA.

Foto. Giraudon, Makarov-A.P.N. (LAROUSSE) ; MEYDAN arşivi

BESSIÈRES (Jean-Baptiste), **İstirya** dükü, fransız mareşali (Cahors yakınında Prayssac, 1768-Saksonya Rippach, 1813). 1792'de orduya girdi. 1796'da Napolyon'un dikkatini çekti ve onunla birlikte Mısır'a gitti. İmparatorluğun bütün savaşlarına başarıyle katıldı ve İspanya'da önemli bir rol oynadı. Fransız kuvvetlerinin Moskova'dan çekilişi harekâtını korumakla görevlendirildi (1812). Fransız orduları süvari başkumandanı olarak öldü. (L)

BESS'LER, yun. **Bessoi**, lat. **Bessi**. Esk. coğ. Thrak halkı. Rodop dağlarıyle Hebros'un (Meriç) yukarı çığırı arasında otururlardı. Makedonyalılar'a kahramanca karşı koydular ve Romalılar'a ancak uzun ve kanlı savaşlardan sonra boyun eğdiler. (L)

BESSON (Benno), isviçreli oyuncu ve sahneye koyucu (Yverdon 1922). Savaş sırasında «Schauspielhaus»ın temsillerinde görev aldı. İsviçre'ye sığındı, Brecht'in tiyatrosuna karşı büyük ilgi duyduğu için birkaç amatör grubu ile birlikte onun bazı oyunlarını sahneye koydu. Brecht'in çağırısına uyarak (1949) ona yardımcı oldu ve 1952'de Berliner Ensemble'da Molière'in *Don Juan*'ını sahneye koydu. Brecht'in ölümünden sonra, doğu ve batı Almanya'daki birçok tiyatroda çalıştı, sonra 1961'de Berlin'deki Deutsches Theater'e girdi. (L)

BESSOS, Dara III Kodoman zamanında, Baktria ve Sughda valisi. Arbela savaşında yenilen kral Dara'yı esir etti ve öldürdü. Sonra doğu illerinde savaşa devam etti ve kendini Artakserkses (Ardeşir) IV adıyle kral ilân etti. Büyük İskender tarafından kovalanınca, Belh'i terketti ve Amuderya ırmağının gerisine çekildi. İskender ırmağı aştı, adamlarının ihanetine uğrayan Bessos'u teslim aldı (M.Ö. 329) ve burnu ile kulaklarını kestirerek Ekbatana'ya gönderdi, orada öldürttü. (L)

BEST i. (fars. *besten*, bağlamak'tan *best*). *Esk.* Düğüm. Osmanlıcada yalnız *bend-ü best etmek* (bağlamak, düğümlemek) şeklinde kullanılır. (M)

BESTE sıf. (fars. *besten*, bağlamak tan *beste*). *Esk.* Bağlı, bağlanmış. ‖ Kapalı: *Dü çeşm-i bestesini seyreder bütün ervah* (Cenab Şahabeddin). ‖ Donmuş. ‖ Esterâbâd ve Gürgân'da yapılan basma nakışlı ipek kumaş.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Beste-dehan*, dili bağlı, susan. ‖ *Beste-dem*, nefesi tutulmuş: *Böyle kalmazdı hele hayretle Ekrem beste-dem* (Recaizade Ekrem). ‖ *Beste-dil*, gönlü bağlı, âşık. ‖ *Beste-leb*, dudağı kapalı: *Sesler durur, hayâl uyuşur dilde, beste-leb / Yüksekte nefha nefha eser bad-ı infial* (Ahmed Hâşim). ‖ *Şikeste beste*, kırık dökük, şöyle böyle.

— Mus. ve müz. Müzik eseri, kompozisyon: *Bir şarkı, bir senfoni, bir lied, birer bestedir* (N. Ataç). ‖ Bir müzikli eserin sadece müzik kısmı: *Bu adî şarkı parçasının ne güftesinde, ne bestesinde ağlanacak bir şey yok* (R.N. Güntekin). ‖ Müzik eseri yaratma sanatı: *Önce kemana, sonra besteye heves etti.* (Beste, birçok yöntemin ve çalışma kolunun bireşimidir: armoni, kontrapunto ve füg, ritim ve ses dinamiği, orkestralama, müzik biçimlerinin incelenmesi, müzik analizi.) ‖ Türk musikisinde, başına geldiği makamın ırak dörtlüsüyle bittiğini gösteren kelime: *Beste-nigâr, Beste- Isfahan, Beste-Hisar* v.b. ‖ Türk musikisinde dindışı güfteli eserlere ait büyük formlardan biri (ilk harfi büyük yazılır). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Beste bağlamak*, beste yapmak, bestelemek.

— ANSİKL. *Beste*'yi diğer güfteli formlardan ayıran birçok özellik vardır: Peşrev usulleriyle ölçülmesi, dört mısradan sonra terennüm kısmının gelmesi (mısralar ikişer ikişer okunurken *Nakış Beste* denir), mısraların yalnız birer defa okunması, güftelerin hemen daima gazel şeklinde şiirlerden seçilmesi.

◆ **Besteci** sıf. ve i Beste yapan, besteleyen [kimse]. ‖ Kompozitör. (M)

Beste-Isfahan blş. i. Türk musikisinde bugün kullanılmayan mürekkep makam. Elimizde bu makamdan 41 parça vardır. Isfahan makamının sonuna ırak makamının pest dörtlüsünün eklenmesiyle yapılmıştır. Bu dörtlü, segâh dörtlüsünün ırak (fa diyez) perdesindeki şeddinden ibarettir. Makam, bu dörtlü ile bu perdede durur. (M)

BESTEKÂR blş. i. ve sıf. (fars. *beste*, müzik parçası ve *kâr*, yapan'dan). Beste yapan kimse, besteci, kompozitör: *Feride'nin hasta bir bestekârı sevdiğini, vefasız başını çağlayan kenarlarında sevgilisinin dizlerine koyarak gözlerine baka baka tambur çaldırdığını söylediler* (R. N. Güntekin). *Opera bestekârları ve oyuncuları halktan oldukları için çeyrek sesleri bir türlü anlıyamıyorlardı* (Z. Gökalp).

◆ **Bestekâran** çoğl. i. *Esk.* Besteciler, beste yapanlar. (M)

BESTELEMEK geçl. f. Beste yapmak: *Bunlar arasında başlıca Dede Efendinin bestelemiş olduklarının bazılarını arada sırada duyardık...* (A. Ş. Hisar). [M]

Bestenigâr bls. i. Türk musikisinde mürekkep makam. Bu makamdan elimizde 248 eser vardır. En değerli mürekkep makamlardan biridir. Sabâ makamına, ırak makamının pest dörtlüsünün (ırak perdesinde segâh dörtlüsü) eklenmesiyle yapılmıştır. Irak (fa diyez) perdesinde kalır. (M)

BESTENİGÂR ZİYÂ BEY. Bk. ZİYÂ BEY.

BESTİA. Bk. CALPURNİUS BESTİA.

BESTİARİUS i. (lat. k.). Roma sirklerinde vahşî hayvanlarla dövüşen kimse. ‖ Vahşî hayvanların kapatıldığı yer.

— ANSİKL. *Bestiarius*'lar, idam mahkûmları, köleler veya amatörler arasından seçilirdi; bazı kadınlar ve imparatorlar bile bu yırtıcı oyunu hor görmediler ve merak sardılar. İdam mahkûmları silâhsız veya bir kargı ile ölünceye kadar dövüşürlerdi. Ötekiler alageyik, geyik ve boğalarla at üstünde, aslanlar, ayılar, panterlerle ise yerde dövüşürlerdi. Bazen savunma zırhları takmadan, bazen miğferle ve kalkanla vuruşur, silâh olarak bıçak, mızrak ve kargı kullanırlardı. Sunî orman haline sokulmuş amfiteatrlar içindeki büyük vahşî hayvan avı gösterilerine de katıldıkları olurdu.

Hırstiyanlık, Konstantinos zamanında bu kanlı oyunlara son verdi. (L)

BESTUJEV (Aleksandr Aleksandroviç). Bk. MARLİNSKİ.

BESTUJEV-RYUMİN (Aleksey Petroviç, kont), rus devlet adamı (Moskova 1693-Petersburg 1766). Yelizaveta devrinde imparatorluğun dış siyasetini, Friedrich II ile müttefiki Fransa'ya karşı savaşarak, bir «Avrupa dengesi» planına göre yönetti. 1757'de Bestujev-Ryumin görevinden alındı. Friedrich II'nin hayranı olan Petro III'ün tahta çıkmasından sonra, vatan hainliği ile suçlanarak sürgün edildi. Katerina II, kendisini çok geçmeden göreve çağırdı fakat Bestujev-Ryumin kısa zaman sonra öldü. (L)

BESTUJEV-RYUMİN (Konstantin Nikolayeviç), rus gazetecisi ve tarihçisi (Nijni-Novgorod idare bölgesi 1829-Petersburg 1897). Harp okulunda profesör, *Moskova Gazetesi*'nin yazarı (1856). Sonra Petersburg üniversitesinde profesör unvanını aldı ve aynı şehrin Fen akademisine üye oldu (1890). *Ruskaya İstoriya* (Rusya Tarihi) [1872-1887] adlı eseri tamamlanmamıştır. (L)

BESTUJEV-RYUMİN (Mihail Pavloviç), rus devrimcisi (1803-1826). Aleksandr Aleksandroviç Bestujev'in torununun oğlu. İmparator Nikolay I'e karşı suikast hazırlayan subaylar arasında idi. Üç suç ortağı ile birlikte asıldı. (L)

BEST-SELLER i. (ing. k. *best*, en iyi ve [*to*] *sell* satmak). Yüksek tirajlı, çok satan kitap; kitapçılığın büyük başarısı. (L)

BEŞ sayı sıf. Dörtten artı bir: *Elin beş parmağı. 1ki, üç daha beş eder.* ‖ İ. Dörtten sonra gelen sayının adı: *Yirmi beş, beş ile beşin çarpımıdır. Ayın beşi, sabahın beşi.* ‖ Beş sayısını gösteren rakamın kendisi: *Beşler daktiloda iyi çıkmamış.*

— ÇEŞ. DEY. *(Üç) Beş aşağı, beş yukarı.* Bk. AŞAĞI. ‖ *Beş beş*, beş paralık ekmeğin içine beş paralık peynir konularak yapılmış sandviç. ‖ *Beş beş dökmek*, ses çıkarmadan usul usul ağlamak. ‖ *Beş kardeş*, tokat, şamar. ‖ *Beş kardeşi yemek*, tokatlanmak. ‖ *Beş on*, çok az sayıda, biraz: *Kalırsa elde nihayet beş on karış toprak* (M. Â. Ersoy). *Günah mı işledik beş on para kazandıysak* (B. Felek). ‖ *Beş para*, çok az bir değer: *Bunun için 12 lira vereceğim? Beş para bile vermem* (B. Felek). ‖ *Beş para etmemek*, hiç değeri olmamak: *Yarın okunursam, ertesi gün beş para etmeyen yazılar yüzünden okunacağımı biliyorum* (S. F. Abasıyanık). ‖ *(Birini) Beş paralık etmek*, küçük düşürmek, gururunu kırmak. ‖ *Beş paralık olmak*, alçalmak, kusurları açığa çıkmak: *Aramızda geçenleri duymayan kalmadı. Senin namusun beş paralık oldu* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Beş vakit*, günde beş kere kılınan namaz: *Çıkışımdan sonra da beş vakti unutmadım* (Ahmed Rasim). ‖ *Beşibiryerde*. Bk. BEŞİBİRLİK. ‖ *Üç beş*, birkaç: *Tabutumu taşıyacak üç beş dost* (C. S. Tarancı).

— Denizc. *Beş çifte*, on kürekli filika. ‖ *Beş sıra kürekli gemi (esk)*, beş sıra kürekleri olan gemi.

— Ed. *Beş heceli*, beş heceli mısralara verilen ad.

— İkt. *Beş yıllık plan*, uygulama süresi beş yıl olan plan. Bk. PLAN.

— Islâm. *Beş vakit namaz.* Bk. NAMAZ.

— Kim. *Beş değerli*, birleşme değeri 5 olan eleman.

— Mat. *Beş yüzlü*, beş yüzle sınırlanan katı cisim: *Dörtgen piramiti bir beşyüzlüdür.*

— Mim. *Beş dilim kemer*, beş küçük eğrinin yan yana gelerek meydana getirdiği kemer şekli. (Hint ve batı mimarîsinde çok kullanılır.) ‖ *Beş yaprak.* Bk. YAPRAK.

— Mücevherc. *Beş köşe*, bir çeşit kuyumcu matkabı.

— Müz. *Beş dörtlük*, beş zamanlı ölçü, sırasıyle bir üç zamanlı, bir iki zamanlı olarak sürüp giden müzik ölçüsü (5 veya $\frac{5}{4}$ kesiri ile belirtilir. Zaman birimi dörtlüktür).

— Oyun. *Beş dört*, zarlardan birinin beşli, öbürünün dörtlü düşmesi. ‖ *Beş taş*, beş küçük taşı atıp tutarak oynanan bir çocuk oyunu.

— Siyaset. *Beş büyükler*, Avusturya, Prusya, Fransa, Büyük Britanya ve Rusya XIX. yy. Avrupasında önde gelen ülkelerdi. Bu devletler Avrupa'da 1815'ten 1860'a kadar üstünlüğü fiilen elde tuttular. (Almanya 1871'de Prusya'nın yerini aldı ve italyan birliğinin gerçekleştirilmesi beş büyükleri altı büyükler haline getirdi. Sonradan az kullanılan altı büyükler terimi yerini «büyük devletler» terimine bıraktı.) — *Beş büyükler* adı (the Big Five), İkinci Dünya savaşını kazanan A.B.D., Büyük Britanya, Fransa, S.S.C.B. ve Çin için de, bu son ülke komünist rejime dönünceye kadar kullanılmıştır.

— Süs. *Beş kollu yıldız.* Bk. YILDIZ.

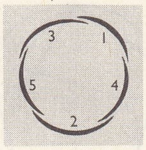

beşli diziliş

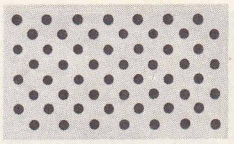

beşli

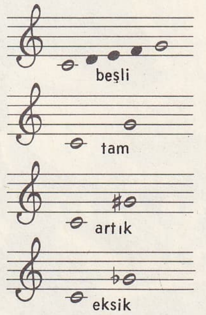

beşli aralıklar (müz.)

beşiz

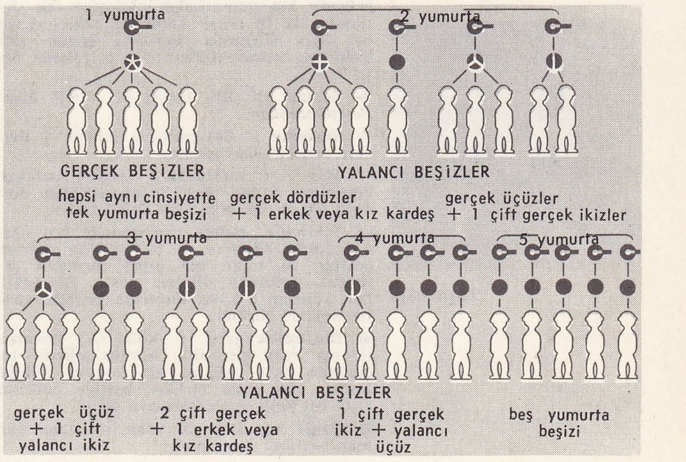

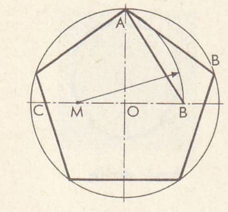

beşgen

Bordeaux dükünün **beşiği** (Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris)

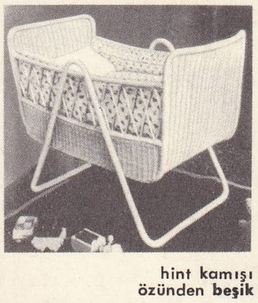

hint kamışı özünden **beşik**

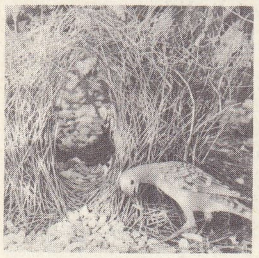

beşik kuşu

— Tar. *Beş yıllık dilekler,* Roma tarihinde cumhuriyetin beş yıl sonra refah içinde olması halinde tanrılara vaat edilen sungular.

◆ **Beşerli** sıf. Beşer beşer dizilmiş.

— Tab. tar. Beşer beşer dizilmiş yapraklar için kullanılır.

◆ **Beşlik** i. Beş parçadan meydana gelmiş bütün. || Beş kuruş veya beş lira değerinde para: *Osman Ağa şu cenabeti kaldır da beşliği görelim* (K. Tahir). || *Argo.* Homoseksüel erkek.

— DEY. *Beşlik simit gibi kurulmak (kasılmak),* değeri olmadığı halde büyük görünmek istemek. Bir yere fazla gösterişle oturmak.

— Fiz. Aydınlatmada kullanılan beş kilovatlık toplayıcı ışıldak.

— Mim. *Beşlik kemer,* birbirini kesen iki yay parçasının doğurduğu kırık kemer. || *Beşlik tonoz,* sivri tonoz.

◆ **Beşinci** sıf. Sırada yeri beşinci olan: *Koşuda beşinci olmak.* || İ. Beşinci kat: *Beşincide oturmak.*

— Eskrim. *Beşinci siper,* yukarı iç hedefi kapatmağa yarayan siperlerden biri: *Beşinci siperde, epe tutuşunda elin tırnakları aşağı, yere bakar.* || Bu çatmaya kullanılan basit siper: *Vücudu açıkta bıraktığı için beşinci siperi almak tehlikelidir.*

— Patol. *Beşinci hastalık,* döküntülü ve tehlikesiz çocuk hastalığı. Bk. MEGALERİTEM.

— Tar. *Beşinci kol.* 1936-1939 İspanya iç savaşında başkentin kuşatılması sırasında Madrid içindeki milliyetçilere general Mola'nın verdiği ad: *«Madrid'e karşı saldırıya geçen dört frankocu koldan başka başkentin içinde taraftarlardan kurulu beşinci kol vardır».* || *Teşm. yol.* Düşmanla işbirliği yaparak bir ülkeyi içeriden çökertmeye çalışanlar. 1940'ta Hitler birliklerinin Fransa'ya girişlerini kolaylaştıran alman gizli servislerinin ajanlarına da aynı ad verildi.

— Teşk. tar. *Beşinci kâtibe.* Bk. KÂTİBE. || *Beşinci haznedar.* Bk. HAZNEDAR. || *Beşinci ikbal.* Bk. İKBAL. || *Besinci ikbal dairesi* Bk. İKBAL. || *Beşinci kadın.* Bk. KADIN EFENDİ. || *Beşinci kadınefendi dairesi.* Bk. KADINEFENDİ.

◆ **Beşiz** i. Biyol. Bir doğumda olan beş çocuk.

— ANSİKL. *Beşiz*'liğin sebebini açıklayan beş varsayım vardır: 1. Tek yumurta beşe bölünür. (Bunlar gerçek beşizdir. Hepsi aynı irsî niteliği taşır. Dionne'ler gerçek beşizlerdi.) 2. İki yumurta olur, bunlardan biri dörde bölünür (gerçek dördüzdür, öteki de erkek veya kız kardeştir) veyahut yumurtanın biri üçe, diğeri ikiye bölünmüştür. (Bu takdirde bir gerçek üçüz ve bir gerçek ikiz vardır.) 3. Üç yumurtadan olmuştur: Yumurtanın biri üçe bölünmüştür (bunlar gerçek üçüzdür, öteki ikisi de kız veya erkek kardeştir veyahut yumurtaların ikisi ikiye bölünmüştür, o zaman da ikişer gerçek ikiz, bir tane de kız veya erkek kardeş vardır). 4. Dört yumurtadan olmuştur: biri ikiye bölünmüştür (bir gerçek ikiz vardır, öteki üçü kardeştir). 5. Bir arada gelişmiş beş yumurtadan olmuştur (bu durumda kız ve erkek kardesler arka arkaya beş ayrı doğumda meydana gelmiş gibi birbirine benzeyebilirler; bunlar yalancı beşizdirler).

◆ **Beşizli** sıf. Beş tanesi bir arada olan: *Beşizli şamdan.*

◆ **Beşleme** i. Beş parçaya bölme. || Beşkere üst üste tekrarlama.

— Müz. Üst tarafında 5 rakamı bulunan beş nota grubu. Aynı ritim şeklinin dört veya altı notasına eşit bir değer taşır.

— Şehircilik. Bahçe mimarîsinde beş ağacın dördü köşelere ve biri ortaya gelecek şekilde ve toplu bir grup meydana getirecek durumda dikilme şekli. Bu şekil, her yönden tek ve birbirine paralel sıralar halinde görülür.

◆ **Beşlemek** geçşl. f. Müz. Org boruları ile tek veya çift dilli, borusu silindir biçiminde bazı çalgılar söz konusu olduğu zaman ana sesle birlikte hafifçe onikinci veya üst beşli sesi çıkarmaya denir.

◆ **Beşli** sıf. Beş parçadan meydana gelmiş; beşi bir yerde olan.

— Bot. Çiçek veya denizyıldızı gibi bir organ veya canlının gösterdiği beşli yapı için kullanılır. Bunlarda her halka veya vücudun tamamı beş veya beşin katı sayıda parçadan meydana gelir. || *Beşli diziliş,* sapın üstünde $\frac{2}{5}$ lik açılarla diziliş. || *Beşli çiçek dizilişi.* Çiçeklerde beş taç yapraktan ikisi dışta, ikisi içte, birinin de bir yanı dışta, bir yanı içte olursa, buna beşli diziliş denir.

— Ed. Her bendi beş mısralı olan manzume. Bk. MUHAMMES.

— Mat. Tabanı beş sayısı olan: *Beşli sayılama.*

— Mus. *Besliler ve dörtlüler.* Bk. ANSİKL.

— Müz. Bir beşinci ses'in eklenmesi dışında dörtlü'den (kuartet) hiç bir farkı olmayan müzik türü. || Operada, orkestra eşliğinde olsun olmasın beş solocunun şarkı söylediği sahne (msl. *Heure Espagnole*'daki [*İspanya Saati*] *son beşli.*) [Bk. ANSİKL.] || *Beşli aralık,* diatonik ıskalada beş derecelik aralık. (Basit aralık olarak kabul edildiğinde beşli aralığın devriği dörtlü aralıktır). Bk. ANSİKL. || *Kurt beşlisi,* Avrupa'da eski değişken orantılı düzenin karakteristik aralığı; klavsen ve orglarda kullanılırdı. Bk. ANSİKL.

— Oyun. Kâğıt oyununda beş rakamlı kart.

— Süs. *Beşli yıldız,* tılsımlı olduğu kabul edilen ve çeşitli büyük nitelikleri olan beş kollu yıldız biçimi.

— Zır. ve bahç. *Beşli dikim,* belirli bir tarlada, belli fidan sayısına göre, her fidana diğer bütün dizim şekillerinden daha fazla hacim ve aynı zamanda üç yönde sürüm imkânı sağlar.

— ANSİKL. Mus. *Beşliler ve dörtlüler.* Türk musikisinde 13 basit makamı, 6 çeşit dörtlü ve bunların beşlileri meydana getirir. Ayrıca bazı mürekkep makamlarda kullanılan birkaç dörtlü ve beşli daha vardır. Basit makamları yapan tam dörtlüler ve tam beşlilerdir. Dörtlülerden birinin sonuna bir tam ses (tanînî = 9 koma) eklenirse, beşlisi elde edilir. Bk. DÖRT (*Dörtlü*).

— Müz. *Beşli,* dörtlüyle paralel olarak gelişmiş ve çeşitli çalgılarla kurulmuştur: iki keman, iki viyola, bir viyolonsel veya iki keman, bir viyola, iki viyolonsel. Piyano ve yaylı çalgılar için beşli, gerçekte bir piyano ile karşılıklı ilişkiye giren veya piyanonun eşlik ettiği bir dörtlüden başka bir şey değildir. Bu müzik biçimi çeşitli kuruluşlara yol açtı: klarinet ve yaylı çalgılar; piyano, obua, klarinet, korno ve fagot v.b. Beşli, Boccherini ve Mozart zamanında çok tutulmuştu. XIX. yy.da Schubert, Schumann, Brahms ve Franck'ın; XX. yy.da Fauré ve Schimitt'in beşlileri anılabilir. Ses beşlileri birçok ses kuruluşuna elverişlidir: iki soprano, bir alto, bir tenor ve bir bas veya bir soprano, bir alto, iki tenor ve bir bas veya Lully ve Delalande zamanında fransız okulunun benimsediği bir soprano, bir alto, bir tenor, bir bariton ve bir bas.

● *Beşli aralık,* tam olabilir (3 perde ve 1 diatonik yarım perde), eksik olabilir (2 perde ve 2 diatonik yarım perde), artık olabilir (3 perde, 1 diatonik yarım perde ve 1 kromatik yarım perde). Bunların birincisi eksiksiz bir uyuşum meydana getirir; ötekiler ise uyuşumsuz aralıklardır. Önemli bir aralık olan beşli, melodik yönüyle olduğu kadar armoni bakımından da büyük değer taşır. Oktav ve dörtlü aralık gibi, ses çıkaran cisimlerin tınlamasında en basit orantıya sahip olan beşli, dominant'ın (5. derece) özel durumunu belirtir; tek sesli tarzda durgu (kadans) görevini yüklendiği için müzik cümlelerini ayırır; polifonik tarzda ise, cevabı (füg) sağlar. Ancak armonik beşli aralığın ilerleyişinden doğan bazı sonuçların elde edilmesi yasaktır; meselâ, ister düz, ister çapraz ilerlemeyle olsun, herhangi iki sesin içinde arka arkaya iki beşli aralık kullanılmaz. Tabiî beşliden (176,09 savart) pek az büyük olan *kurt beşli* aralığı (186,39 savart) gerçekte sol diyez ile mi bemol arasına yerleştirilen bir eksik altılı aralıktır. Değişken orantılı düzende ayrıca sol-re, si bemol-fa, si-fa diyez arasında bulunan *küçük beşli aralık* vardı. Rameau ve J.S. Bach kulağa bozuk gelen kurt beşli aralığı yerine eşit on iki tonlu yani dengeli sistemi kullanmak istediler; böylelikle besteciler artık bütün majör ve minör dengeserlikte yazabileceklerdi. Eşit orantılı düzeni ilk teklif eden 1691'de Werckmeister oldu. (LM)

BEŞÂM i. (ar. *beşām*). *Esk.* Mekke civarında yetişen ve misvak yapmakta kullanılan, hoş kokulu ağaç, belsem ağacı. (İlmî adı: *Commiphora oppobalsamum.*) [M]

BEŞAMEL i. Beyaz sos. Adı Béchameil markisinden gelir. (Kullanılan et suyuna katılan krema veya süte göre yağlı veya yağsız olur.) [L]

BEŞAR (CEBEL), Cezayir Sahrası'nda dağ. *Kolomb-Beşar* şehri, bu dağın arkasında kurulmuştur. (L)

BEŞÂRET i. (ar. *beşāret*). *Esk.* Müjde, iyi haber: *Gelse, elbet bir yerden bir işaret, bir beşâret zuhur eder* (N. Araz). *Perilerle meleklerden beşâret* (Abdülhak Hâmid). || *Mec.* [Kadınlar için] Pek çirkin ve biçimsiz, acaip, garip kıyafet.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Beşâret-âyer,* müjdeci, iyi haber veren. || *Beşâret-resan,* müjde veren, iyi haber ulaştırıcı.

— Din. tar. *Beşâret-i Meryem,* 25 marta rastlayan bir hıristiyan yortusu. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalacağının Cebrail tarafından müjdelendiği gün.

◆ **Beşâretlenmek** dönş. f. Müjdelenmek, sevinçli haber almak.

◆ **Beşâretli** sıf. Müjde veren, sevinçli, uğurlu: *Bu yüzden bu beşâretli ağaca son derece iyi bakılıyor* (N. Araz).

◆ **Beşâretname** blş. i. Müjde kâğıdı. (M)

BEŞAŞET i. (ar. *beşāşet*). *Esk.* Güleryüzlülük, gülümseme: *Bu bir mermerdi, câmid bir beşâşet vech-i sâfında* (Tevfik Fikret).

◆ **Beşâşetli** sıf. *Esk.* Güleryüzlü: *Cana kıymak isteyenlerin çehresi öyle güleç, öyle beşâşetli durur mu?* (Namık Kemal). [M]

BEŞBIYIK blş. i. Muşmulanın iri meyvesi; iri muşmula. (M)

BEŞE i. (fars. *beşe*). *Esk.* Zool. Atmaca. (M)

BEŞE i. (*baş ağa*'dan). *Esk. Paşa* kelimesinin değişik telâffuzu. Anadolu beylikleri devrinde bu kelimeye rastlanır. Oğuz Türklerinde ilk doğan çocuğa bu ad verilirdi. Osmanlı devletinin kurulmasından sonra, hanedanın ilk şehzadeleri Alâeddin ve Süleyman'a *Paşa* dendi. Daha sonra kazaskerlikten vezirliğe yükselen Çandarlı Kara Halil'e de Hayreddin Paşa denildi. (M)

BEŞEL i. (fars. *beşeliden,* sarılmak'tan *besel*). *Esk.* İki kişinin veya şeyin birbirine sarılması, yapışma. (M)

BEŞER i. (ar. *beşer*). İnsan, bütün insanlar: *Canlanır levhası hâlâ beşer ettikçe hayâl* (Yahya Kemal). *Sever hayatı beşer tâ ser-i mezarında* (Tevfik Fikret).

— ÇEŞ. DEY. *Beşer şaşar,* insan daima yanılabilir. || *Beşer üstü,* insanın kudreti dışında: *Bütün bu kerametler, bu beşer üstü gayret ve kudret [...] ne tecelliler gösterirse göstersin...* (N. Araz). || —*Esk. Ebûl-beşer* (insanlığın babası), Hz. Âdem. || *Hayr-ül-beşer* (veya *seyyid-ül-beşer*), insanların en hayırlısı, en seçkini. Hz. Muhammed. || *İlm-ül-beşer,* antropoloji. || *Nev-i beşer,* insan cinsi.

◆ **Beşerî** sıf. İnsanla ilgili, insanlığa ait: *Hayata ve insanlara bağlı ve bütün beşerî kompleksleri olduğu gibi yaşayan bir insan* (Ş. S. Aydemir). [Bk. İNSANÎ.] || *Beşerî ilimler,* sosyoloji, antropoloji, felsefe, tarih v.b. gibi konusu insan ve insan hayatı olan ilimlere verilen ad.

— Coğ. *Beşerî coğrafya.* Bk. COĞRAFYA.

◆ **Beşerilik** i. İnsanlık: *İnsan beşerîlikten uluhiliğe, kısacası Allaha ancak ve ancak bu yoldan ulaşır* (N. Araz).

◆ **Beşeriye** i. *Esk.* Müslümanlık. Tanrıyı, yaratıklarından biri gibi düşünen, mutezile fırkalarından biri.

◆ **Beşeriyat** çoğl. i. *Esk.* Antropolojiye verilen ad.

◆ **Beşeriyatçı** i. Antropoloji ile uğraşan

Foto. Chevojon (Berceau de France), J. Warham (LAROUSSE)

kimse, antropolog: *Vâkıa bir zamanlar, bazı beşeriyatçılar bu teşrihî enmuzeclerle içtimâî hasletler arasında bir münasebet bulunduğunu iddia ederlerdi* (Z. Gökalp). [M]

BEŞERE i. (ar. *beşere*, derinin dış yüzü). *Esk.* İnsan derisinin dış tabakası, üst deri: *Beşerenin inceldiği ve kanın zenginleştiği yerleri bir müşerrih gibi buluyorlar* (Cenab Şahabeddin).

— Anat. *Beşere-i dâhiliye* veya *beşere-i muhatiye*, karnı içten örten zarın dış kısmı.

— Deric. Kürkçülükte, kılların kuvvetlice tespit edilmiş olduğu genellikle az gelişmiş bir cins zardır ve derinin dış kısmını teşkil eder. || Şaplı sepicilikte, çok ince UFAK DERİ ve DERİ ÜSTÜ eşanlamı olarak kullanılır. || Eldivencilikte, SIRÇA veya TANE'nin eşanlamı olarak kullanılır. (ML)

BEŞERİYET i. (ar. *beşer*, insan'dan *beşerriyet*). İnsanlık, bütün insanlar: *Coşkun, koca bir sel gibi, daim beşeriyyet / Müstakbele koşmakta verip seyrine şiddet* (M. Â. Ersoy). *Rus ihtilâli de böyle midir ve beşeriyete ne getirecektir* (Ş.S. Aydemir). || İnsanın yaratılış özellikleri: *Bilinemez bîçare mahrum beşeriyetinin nasıl bir ihtiyaciyle* [...] *ayaklarının altında ölmek istediği Nihal'in...* (H.Z. Uşaklıgil).

— Dil. bil. *Beşeriyet* ile *insaniyet* kelimeleri Türkçede ayrı anlamlarda, insaniyet yalnız cömertlik, yiğitlik gibi manevî özellikler, beşeriyet ise korku, acıkma gibi insanın tabiî halleri karşılığı olarak kullanılmıştır. (M)

BEŞGEN i. Beş açısı dolayısıyle beş kenarı olan çokgen: *Düzgün bir beşgen. Beşgen prizma*, tabanı beşgen olan prizma. || *Yıldız beşgen*, beş eşit yaya bölünmüş bir çemberin bölüm noktalarını ikişer ikişer birleştirerek elde edilen beşgen. ◆ Sıf. Beş açısı olan: *Beşgen şekil.*

— ANSİKL. Düzgün dışbükey beşgenlerin çizimi düzgün ongenlerin çizimine bağlanabilir. R yarıçaplı bir çember on eşit parçaya bölündükten sonra her nokta bir sonrakine birleştirilirse tabiî ki düzgün konveks ongen çizilmiş olur; bu noktalar ikişer atlıyarak birleştirilirse bir yıldız ongen elde edilir; birer atlıyarak birleştirilirse düzgün dışbükey bir beşgen elde edilir. Bu beşgenin c_5 kenarı ve a_5 iç yarıçapı yıldızlı ongenin sıra ile iç yarıçapının iki katı ve kenarının yarısıdır:

$$c_5 = \frac{R}{2}\sqrt{10-2\sqrt{5}};\quad a_5 = R\,\frac{\sqrt{5}+1}{4}.$$

Noktalar üçer atlayarak birleştirilirse çember içine düzgün yıldız beşgen çizilmiş olur. Bunun kenarı ve iç yarıçapı sıra düzgün ongenin iç yarıçapının iki katı ve kenarının yarısıdır.

$$c'_5 = R\sqrt{\frac{5+\sqrt{5}}{2}};\quad a'_5 = R\,\frac{\sqrt{5}-1}{4}.$$

(L)

Beşgün humması i. Daha çok Balkanlar'da görülen kısa süreli mikroplu hastalık. Mikrobu insana phlebotomus papatasi adlı bir sineğin sokmasıyle bulaşır. (L)

BEŞİBİRLİK veya **BEŞİBİRYERDE** bls. i. Beş altın liradan meydana gelen daha çok köy kadınlarının boyunlarına taktıkları süs altını: *Uzat ellerini kına yakayım / Gerdanına beşibirlik takayım* (Halk türküsü). *Bu ellerden beşibirlikler, altınlar, mecidiyeler, banknotlar geçmiştir* (Kemal Tahir). [M]

BEŞİK i. Bebekleri, süt çocuklarını yatırmak için kullanılan sallanır yatak: *Kursam işlemez oyuncaklarım: Elçocuğu uyur beşiğimde* (C. S. Tarancı). *Doğduğunuz gün, talihin eli, beşiğinizin üstüne bir yıldız asmıştır* (Y. Z. Ortaç). || *Mec.* Bir şeyin çıktığı, doğduğu, yetiştiği yer, kaynak: *Riyâziyenin de beşiği şarktır* (P. Safa).

— ÇEŞ. DEY. *Beşik kertiği* (veya *beşik kertme*, beşik nişanı), daha beşikte iken ailesi tarafından nişanlanmış. || *Beşiğini sallamak*, herhangi bir şahsı, bebekliğinden tanımak, büyütmek, büyümesine hizmet etmek. || *Biri eşikte, biri beşikte*, üst üste doğmuş kardeşleri anlatmak için. || *Eşikteki, beşikteki*, her yaştaki çocukları, en büyüğünden en küçüğüne kadar.

— Ask. Ateş sırasında top namlusunu, üstünde ileri geri kaydırarak namluya yataklık yapan kısım.

— Dy. *Beşik halka*, bir elektrik veya dizel elektrik lokomotifinin tamamen askılı durumda olan motoru ile oldukça büyük genlikli hareketler yapan dingilini irtibatlandıran sistemin ana parçalarından biri.

— Mim. *Beşik çatı*, mahya aşığından başlamak suretiyle yalnız iki yana eğimi olan çatı. || *Beşik kemer*. Bk. KEMER. || *Beşik örtü*, iki tarafa eğik, iki yüzeyli dam. (Damın iki baş tarafından meydana gelen üçgen kısımlara kalkan adı verilir. Eğer dam birbirini dik kesen iki beşik örtüden meydana gelirse, çift beşik örtülü dam adını alır.) || *Beşik örtü çatı*, iki eğimli semer veya eyer biçiminde çatı, diğer iki yüzü kalkan duvarlarını meydana getirir. (*Eşanl.* İKİ AKINTILI ÇATI, ÇİFT YÜZEYLİ ÇATI.) || *Beşik tonoz*, kesiti yarım silindir şeklinde olan tonoz.

— Mobl. *Beşik salıncak*, iki yanından üstteki kalın bir direğe tutturulan, kısası evlerin bahçesinde, uzun kollusu bayram yerlerinde kurulan geniş salıncak. || *Beşik sandalye*, ayakları öne arkaya sallanacak şekilde yuvarlak desteklere oturtulmuş sandalye.

— Oymacılık. Sivri uçları bulunan yontma kalemi. Kalemi, levhanın üzerinde sağdan sola ve soldan sağa eğmek suretiyle noktalar elde edilir.

— Teşk. tar. *Beşik alayı*, sultan ve şehzadelerin doğumunda yapılan törenlerin adı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Beşik* daha çok ağaçtan, seyrek olarak da madenden yapılır. Ağaçtan olanların üzeri boya ile, gümüş, altın yaldız veya sedef kakmalarla süslenir.

Türklerde beşik, Milâdın I. yüzyılında görülür. Orta Asya'da, Yedisu sahasında yapılan kazıda Hun mezarından çıkan bir beşik, bugünkü Kırgızlarda görülen beşiklerin aynıdır. Türk beşikleri, biçim ve nitelik bakımından türk topluluğunun gelişme merhalelerini gösterir. Yörüklerde, çocuk sırtta taşınır, fakat seyrek olarak da ağaçtan deliksiz basit bir beşik kullanılır. Ege bölgesinde, zemini düz, yanları dışarıya meyilli, baş ve ayak uçlarına kasnak geçirilen ve üst kısmında tutmak için kaş denen bir kol bulunan beşikler vardır. Doğu ve Orta Anadolu'da kullanılan ağaçtan yapılma beşiklerde, çocuk ağ gibi bir çeşit somya üzerine konan mindere yatırılır. Evde kundaklanan çocuk, beşik içinde uyuduğu gibi, örgü ağ çözülerek sırta alınıp taşınabilir. XV. yy.dan sonra, madenî beşikler, ağaç beşiklerin yerini aldı. Osmanlı sarayında, beşiklerin üzerine konan *seraser* örtü ve yorgan en kıymetli taşlarla süslenirdi. Beşiğin baş ucuna, pırlanta, elmas, inci ve sırmayle işlenmiş «Kur'an kesesi», «maşallah» ve «horoz nazarlık» takımı takılırdı. Bunlara *beşik takımları* denirdi.

Beşik, Türklerden başka milletler tarafından da kullanıldı. İlk beşikler söğüt ağacından yapılmış basit birer sepetti. Fransa'da Ortaçağda ve Rönesans devrinde beşik yatağı, bir beşik ayağı üzerine oturtuldu, sabit çapraz kollar üzerinde sallandırıldı. XVII. yy.da beşik yay biçiminde kızaklardan yapılırdı. XVIII.yy. da ince bir perdeyle örtülü, boşlukta asılı bir gemi teknesi görünüşünü aldı.

Kuzey Amerika'da beşikler çok yaygındı, burada yanları hilâl şeklinde oyulan beşiğe çocuk ata biner gibi oturtulurdu. Güney Amerika'da ise, Patagonlar çocukların merdiven şeklinde el arabalarında taşırlardı. Çinde salıncak gibi asılan örme beşikler kullanılırdı. Avrupa ve Asya'nın arktik ve güneyindeki bölgelerinde, ağaçtan yapılma kasa şeklinde beşikler kullanılırdı.

— Teşk. tar. *Beşik alayı*. Doğan padişah çocuğuna hazine kethüdası vasıtasıyle hazinehanede gümüş kabaralı, süslü bir beşik yaptırılır ve haremin kapısına kadar götürülürdü. Orada kızlarağası ve diğer bazı ağalar tarafından teslim alınan beşik hareme verilirdi. Doğum, özel tezkireler yazılarak vezirlere, şeyhülislâma, sadaret kethüdasına, defterdara, yeniçeri ağasına, reisülküttaba ve çavuşbaşıya bildirilirdi. Ayrıca saray dışındaki evli sultanlar ile başlıca devlet ricalinin aileleri de lohusayı tebrik için saraya davet olunurlardı. Bu arada padişahın annesinin hazırlattığı beşik ile yorgan ve *puşîde* denilen sırmalı beşik örtüsü büyük bir törenle eski saraydan yeni saraya nakledilirdi. İşte asıl «beşik alayı» denilen merasim bu idi. Bu alaya bütün devlet ricali davet edilirdi. Doğumun altıncı günü sadrazam tarafından altın ve mücevherle süslü bir beşik hazırlanır ve çocuk erkekse buna bir de sorguç ilâve edilerek yine merasimle Paşakapısı'ndan Topkapı sarayına götürülürdü. Bundan sonra kurbanlar kesilir ve eğlenceler başlardı.

◆ **Beşiklemek** geçl. f. Grav. *Bir levhayı beşiklemek*, bir levhayı beşik kalemle işlemek. (ML)

BEŞİKDÜZÜ, Doğu Karadeniz bölümünde Trabzon ilinin Vakfıkebir ilçesine bağlı bucak; 20 440 nüf.; 25 köy. *Bucak merkezi* 4 627 nüf. Karadeniz kıyısında Trabzon-Giresun kıyı yolu üzerinde. (M)

BEŞİKE, Anadolu'nun Ege denizi kıyısında, Bozcaada karşısında, Kum burnunda iki körfeze verilen ad. Kuzeyindekine *Küçük Beşike*, güneyindekine *Büyük Beşike* denir. Açık olmakla birlikte, kuzey ve kuzeydoğu rüzgârlarına karşı güvenilir bir sığınak yeridir. 1853 Yılında Kırım harbine katılan ingiliz ve fransız donanmaları bu limanda birleştikten sonra Karadeniz'e hareket ettiler. (M)

BEŞİK kuşu bls. i. Avustralya ve Yeni Gine'de ağaçta yaşayan ötücü kuş. Erkeği, üreme zamanında, *beşik* veya *çardak* veyahut *süs kulübesi* denilen ve hiçbir zaman yuva olarak kullanılmayan bir yapı kurar.

— ANSİKL. Erkek *beşik kuşu*, «beşik»inin çevresini, bir sürü parlak ve renkli, çoğu zaman kendi tüylerinin renginde şeylerle donatır, süsler, içini siyah renge boyar, sonra bir gürültü koparır. Belki bu bir eşlenme gösterisidir ve belki dişileri iyi «beşik»i yapan erkekle çiftleşir. Gene de dişi kuş yuvasını biraz ötede yapar, erkekse yavrular uçmadan önce çardağını terketmez. Beşik kuşları *ptilonorynchidae* familyasındandır. Başlıca cinsi: *chlamydera*. (L)

BEŞİKTAŞ, İstanbul'da Boğaziçi'nin Rumeli kıyısında, Dolmabahçe ile Ortaköy arasında ilçe; 107 727 nüf. (1960'ta); 12,6 km². *Beşiktaş, Ortaköy* ve *Arnavutköy* olmak üzere üç bucak ile 15 mahalleyi içine alır.

— Tar. Beşiktaş'ın ilk adı, İasonion idi; sonradan Sergion oldu. Bizans zamanında, önce Daphne, daha sonra Diplokionion adı verildi. Hadikat-ül-Cevâmi'e göre Beşiktaş'a bu adın verilmesinin sebebi, Barbaros'un gemilerini bağlamak için kıyıya beş taş direk diktirmesidir. Petra Thermastis veya Gillus'a göre ise Barbaros'un türbesine konan sütunlar beşiğe benzediği için bu adı aldı. İstanbul fethinde (1453) Beşiktaş küçük bir köydü. Osmanlı donanması sefere çıkarken, Beşiktaş ile Dolmabahçe arasında toplanır ve buradan hareket ederdi.

— G. santl. İlçede, birçok tarihî eser vardır: Orhaniye, Ertuğrul, Yıldız, Hamidiye camileri, Kaptan Sinan Paşa'nın yaptığı Beşiktaş camii, Barbaros ve Kılıçalipasa camileri v.b. Selçuk Sultan tarafından yaptırılan ve dârüssaade ağası Abbas Ağa tarafından tamir ettirilen cami, onun adıyle anılır. Kanunî Sultan Süleyman'ın süt kardeşi Yahya Efendi'nin Hızırlık'taki tekke ve türbesi ve bugün Tanzimat müzesi olan Ihlamur kasrı, değerli eserlerdendir. Beşiktaş sarayı ile Hatice Sultan sarayı bugün yoktur. Barbaros'un 1944 yılına ait heykeli, türbesinin karşısındadır. (M)

BEŞİKTAŞ i. Herhangi bir şeye yuva vazifesi gören beşik biçimi taş. (M)

Beşiktaş bahçesi, İstanbul'da saraya ait «Hadâik-i hassa» adını taşıyan bahçelerden biri. Burada ilk defa Kanunî'nin süt kardeşi Yahya Efendi bahçe ve mesire kurdu. Ahmed I buraya çok rağbet etti. Bu-

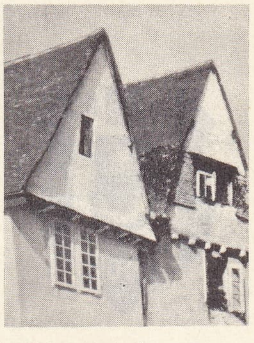

beşik çatı (mim.)

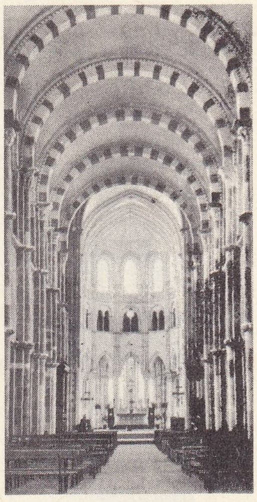

beşik tonoz (mim.)

Beşiktaş Jimnastik kulübü amblemi

Beşyüzler konseyi üyesi Saint-Sauveur ve Labrosse tarafından (Carnavalet müzesi, Paris)

gün yerinde, Dolmabahçe sarayı bulunmaktadır. (M)

Beşiktaş Cemiyeti İlmiyesi, Türkiye'de kurulan ilk özel ilim cemiyeti. XIX.yy. başlarında bilgilerini ilerletmek ve genişletmek isteyenlere istedikleri konularda bilgi vermek amacıyle kuruldu. Fen ve felsefe konularında sürekli dersler verilir, cemiyetin üyeleri haftada bir toplanırlar, edebî konuşmalar ve şiir yarışmaları düzenlenirdi. Mahmud II Yeniçeri ocağını ve Bektaşî tarikatını kaldırırken bu cemiyetin ileri gelenlerini de sürdürdü ve cemiyete son verdi (1826). [M]

Beşiktaş Jimnastik kulubü (B.J.K.), türk spor kulübü. 1903'te İstanbul'da Beşiktaş semtinde Medine muhafızı ve şeyhülharem Osman Paşanın konağında Beşiktaş Bereket Jimnastik kulubü adı altında özel bir kulüp olarak kuruldu. Kurucuları arasında Osman Paşanın oğullarından Mehmed Şamil Bey, Hüseyin Bereket, Ahmed Fetgeri Aşeni (ilk Güreş federasyonu başkanı) ile kardeşi Mehmed Fetgeri, Nazım Nazif, Cemil, Haydar, Tayyareci Fethi ve Şevki Beyler de bulunuyordu.

İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra Beşiktaş Osmanlı Jimnastik kulubü adıyle resmî bir kulüp hüviyetini aldı (21 ocak 1911). Kurucuları: Emiroğlu Şükrü Paşa (Viyana sabık ataşemiliteri), Hacı Ahmed Paşa (Enver Paşanın babası), Muhiddin Bey (Kahire sabık sefiri), Şeref Bey (İstablıamire müdürü), Şerafeddin Bey (İzmir'e ilk giren Türk Süvari birliğinin kumandanı), Mazhar Kazancı (Jimnastik muallimi), Fuat Balkan (sabık Kocaeli ve Edirne mebusu), Ahmet Fetgeri Aşeni, Ali Bey (Jimnastik muallimi), Sâni, Seyfi, Refik, İsmail, Şevket, Cenânî, Boksör Kemal, Hayri ve tüccardan Ali Beyler.

Önceleri barfiks, âletli ve âletsiz jimnastik, güreş, boks ve eskrim sporlarıyle uğraşan kulüp daha sonra futbol dalında da faaliyet göstermeğe başladı.

Futbol faaliyeti, merhum Şeref beyin başında bulunduğu Valdeçeşmesi takımının 1912'de Beşiktaş kulubüne katılmasıyle başladı. Birinci, ikinci ve üçüncü takımların kurulmasına rağmen siyah-beyaz formalı takım ancak 1919 yılından itibaren liglere katılabildi. O yıl Türk İdman Birliği ligine giren Beşiktaş Hilâl, Vefa, Beykoz, Dârüşşafaka, Üsküdar, Beylerbeyi, Türkgücü, Fatih, Kumkapı, Nişantaşı, Haliçfener, Bakırköy ve Kumkapı kulüplerinin katıldığı bu ligde iki defa şampiyonluğu kazandı. 1924 Yılından itibaren de İstanbul liginde yer almaya başladı.

Beşiktaş kulübü en büyük ününü futbol dalında yaptı ve 1924 yılından bu yana katıldığı resmî lig maçlarında 29 şampiyonluk kazandı. Bu 29 şampiyonluğun 11'i İstanbul Amatör liginde, 2'si Türkiye birinciliğinde, 3'ü Millî kümede, 2'si İstanbul Profesyonel liginde, 1'i Millî ligte, 2'si Federasyon kupasında, 2'si İstanbul kupasında, 2'si Başbakanlık kupasında, 1'i İstanbul şildinde, 3'ü Türkiye ligindedir. Ayrıca Tayyare kupası, Spor Yazarları kupası, Spor Toto kupası v.b. özel turnuvalarda da birçok şampiyonluk kazandı. (→ Bibliyo.) [M]

BEŞİNDELAYE, Suriye'de yer, Cebel el-Ala'da, Türkiye sınırı yakınında, Tiberius Claudius Sosandros'un mezarı (134). Mezarın yanına dikili, 7 m yükseklikte, 90 cm eninde bir taş üzerine ölülerin alçak kabartma portreleri oyuludur. (L)

BEŞİR sıf. (ar. *beşâret,* müjdeleme'den *beşîr*). *Esk.* Sevinçli haber getiren, müjdeci. (Bk. ANSİKL.) ‖ Güleryüzlü, güleç.

— ANSİKL. *Beşir,* iyi haberler getiren; Hıristiyan Araplar'da «İncil yazan veya Hıristiyanlık akidelerini telkin eden» anlamına gelir. Doğu şehirlerinde önemli bir haber öğrenildiğinde, hükûmet makamlarıyle alâkalı olan kimseler sokaklara yayılırlar ve kapı kapı dolaşarak, hâdiseyi haber verirler. Buna karşılık kendilerine çok az bir bahşiş verilir.

◆ **Beşirî** i. Esk. Müjdecilik etme. (M)

BEŞİR AĞA, türk hattatı (idamı 1751). Hasırcılar imamı Hafız Mustafa Efendiden sülüs ve nesih yazısını meşketti. Dârüssaade ağalığına kadar yükseldi. Sülüs ve celî sülüste ün kazandı. İstanbul'da Ayasofya camiinin karşısında Divanyolu caddesine dönülürken sağda köşedeki çeşmenin kitabesi onundur. (M)

BEŞİR AĞA, osmanlı dârüssaade ağası (? - Mısır 1759/1760). Sarayda terbiye gördü ve önce müsahip, sonra da hazinedar oldu. 1752'de dârüssaade ağası tayin edildi. Mahmud I'in ölümü üzerine tahta geçen Osman III, sadrazam reisülküttap gibi daha bazı memurlarla birlikte, ihtiyarlığını bahane ederek, Beşir Ağa'yı da 1755'te azletti ve Mısır'a gönderdi. Ölümüne kadar burada kaldı. (→ Bibliyo.) [M]

BEŞİR AĞA Hacı, osmanlı dârüssaade ağası. Bk. HACI BEŞİR AĞA.

BEŞİR AĞA Küçük, Maktul. Bk. MORALI BEŞİR AĞA.

BEŞİR AĞA Musahip, osmanlı dârüssaade ağası (?-İstanbul 1768). Sarayı Hümayundan yetişti. Baş musahip oldu. 1757 Yılında Mustafa III'ün Ebu-kof Ahmed Ağa'yı öldürtmesi üzerine dârüssaade ağalığına tayin edildi. 1768'de hastalandı ve özel imamı Giritli İbrahim Efendinin getirdiği bir tabibin yaptığı ilâçtan zehirlenerek öldü. Bu durum, Osmanlı devletinde, hekimbaşıların, bütün tabipleri yeniden imtihan etmesine sebep oldu. (→ Bibliyo.) [M]

BEŞİR bin SA'D, Hz. Muhammed'in okur yazar ashabından (?-633). Medineli olan Beşir, İkinci Akabe biatına ve Peygamber'in bütün gazvelerine katıldı. Fedek'te Beni Murre kabilesine karşı 30 kişi ile sefere çıktı (628). Düşmanla karşılaşınca adamlarının hepsi kaçtı, kendisi de ağır yaralandı ve öldü sanılarak dokunulmadı. 629 Şubatında Medineye taarruz edeceği haberi alınan Gatafan kabilesinin üzerine 3 000 kişilik bir orduyle gönderildi. Gatafanlar bozguna uğrayınca büyük miktarda ganimet de bıraktılar. Peygamberin ölümünden sonra patlak veren yalancı peygamberler hâdisesinde Beşir, Halid bin Velid kumandasında büyük yararlıklar gösterdi ve bu savaşlarda aldığı yaralardan öldü. (M)

BEŞİR ÇELEBİ, türk hekimi (XV. yy.). Fatih Sultan Mehmed devrinde yaşadı. Karaman'da iken, Fatih Sultan Mehmed tarafından şöhreti duyuldu ve Karaman beyi İbrahim Beye gönderilen bir mektupla Edirne'ye gelmesi istendi. Beşir Çelebi, Edirne'de Eski sarayda Fatih tarafından kabul edildi. Padişah, sağlığına son derece düşkün olan ve temmuz ayında bile kürkle dolaşan Beşir Çelebi'den çok hoşlandı ve kendisini «hassa hekimi» olarak tayin etti. Fatih'in Tunca nehri kenarındaki Saray-ı Cedid-i Âmiresi, Beşir Çelebi'nin beğendiği yere yapılmıştır. (M)

BEŞİR FUAD, türk yazarı (İstanbul 1852-ay.y. 1887). İlk öğrenimini Fatih rüştiyesinde yaptı. Suriye'de iken bir süre Cizvit okuluna gitti. Mektebi Tıbbiye'yi bitirdi ve askerî doktor olarak orduda görev aldı. Sultan Abdülaziz'in yaverlerindendi. Rusya ve Sırbistan savaşlarına katıldı. Kısa bir süre sonra ve henüz pek genç bir yaşta ordudan ayrılarak kendisini fen, sanat, edebiyat ve felsefe konularına verdi. Fransızca, Almanca ve İngilizceyi çok iyi bildiği için bu dillerden tercümeler yapmaya başladı. İlk olarak *Âfâk, Şems* ve *Güneş* dergilerine ilim ve fen konularında yazılar yazdı. Genç yaşta olmasına rağmen, bu yazılarında batı ilim, felsefe ve edebiyatı üzerindeki derin bilgisini gösteren Beşir Fuad, Ahmed Midhat Efendinin dikkat ve ilgisini çekti. Devrin üstatlarından olan Ahmed Midhat Efendi, *Perakende* adlı eserinin Beşir Fuad'a ayrılmış kısmında onun Fransızcası için «emsalimiz meyanında cümlemize faikti» der. Beşir Fuad'ın birçok ilmî makale ve kitapları arasında özellikle, türk edebiyatının ilk monografileri sayılabilecek olan *Victor Hugo* ve *Voltaire* adlı eserleri önemlidir. Bu eserlerinde pozitivizmi savundu. Beşir Fuad, daha otuz beş yaşında iken geçim sıkıntıları ve aile içi sebepler yüzünden kol damarlarını keserek intihar etti. Önceden vücuduna şırınga ettiği kokainin etkisini ve hayatla ölüm arasındaki izlenimlerini son dakikasına kadar kaydetti. Ölmeden önce yazıp bıraktığı mektuplarda cesedinin Mektebi Tıbbiyei Askeriyeye verilmesini vasiyet etti. Başlıca eserleri: *Beşer* (1885), *İntikad* (Muallim Naci ile Victor Hugo konusunda yazışma, 1886), *Bedreka-i Lisan-ı Fransevî* (Emil Otto'dan tercüme, fransızca gramer, 1885), *Almanca Muallimi* (Emil Otto'dan tercüme, 1887), *Victor Hugo* (1886), *Voltaire* (1887), *Mektubât* (Fazlı Necib ile Yazışmalar. 1888). (→ Bibliyo.) [M]

BEŞİRİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde Şiirt iline bağlı ilçe merkezi; 1 810 nüf. Siirt-Batman yolu üzerinde deniz seviyesinden 680 m yüksekliktedir. — *Beşiri ilçesi*'nin (586 km², 13 909 nüf.) merkez, Beyçayırı, Oğuz bucaklarına bağlı 34 köyü vardır. (M)

BEŞİRÜŞŞİHABİ, Lübnan emîri (1767-İstanbul 1851). Şihâbî sülâlesinden olan Beşîr, amcası Yusuf'un emîrliği sırasında doğdu. Büyüyünce, Akkâ valisi Cezzar Ahmed Paşa ile anlaşarak, Yusuf'un yerine emîr oldu. Cezzar Paşa ile arası açılınca yirmi ay kadar tutuklu kaldıktan sonra, Cezzar Paşa ile tekrar anlaştı ve Lübnan'a döndü. Kendinden evvel emîr olan Yusuf'un çocukları onu yerinden ederek Mısır'a çekilmeye mecbur ettiler. Mehmed Ali Paşanın dostluğunu kazanan Beşîr, 1807'de tekrar memleketine dönmeye muvaffak oldu ve rakiplerine karşı başarı sağladı. İdare merkezini Beytüddin'e naklettikten bir müddet sonra, Şam ve Akkâ valileri arasındaki anlaşmazlığa karıştı. Şam valisi Derviş Paşaya karşı, Akkâ valisi Abdullah Paşanın tarafını tutan Beşîr, ikinci defa Mısır'a sığınmak zorunda kaldı. Yine Mehmed Ali Paşa sayesinde memleketine döndü. Fakat bu sefer iktidarı ele alan kardeşleri ve Canbulat ailesi ile mücadele etti. Mehmed Ali Paşa, Suriye'yi almak için Beşîr'in dostluğundan yararlanmak istiyordu. Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir ordu ile de Sariye'yi istilâya başladığında (1831) Beşîr, Mehmed Ali Paşanın ordusuna katıldı. 1833'te, Suriye alındıktan sonra, sivil idare Beşîr'e verilmek istendi ise de, bu teklifi kabul etmedi. İbrahim Paşanın yaptığı diğer askerî bir harekete katılarak ondan bazı topraklar elde etti. Az sonra Mehmed Ali Paşanın idaresine karşı Lübnan halkı isyan etmeye başladı. Beşîr, Dürzî ve Marunî'lerin çıkardıkları isyanları bastırdı. Avrupa kuvvetlerinin baskısı ile Mehmed Ali Paşa Suriye'yi bırakmak zorunda kalınca Dürzî'ler osmanlılara katıldı. 11 Ekim 1840'ta İngiliz-Avusturya donanması Beyrut'u aldı. Osmanlı ordusu güneye doğru ilerlemeğe başladığında, Mısır kuvvetleri geri çekildi. Beşîr kendisine verilen mühletin bitmesinden üç gün sonra Sayda'ya gelerek teslim olmak zorunda kaldı. 12 Ekim 1840'ta Malta'ya sürüldü. Bir yıl burada kalıp İstanbul'a geldi ve ölümüne kadar burada yaşadı. Galata Ermeni Katolik kilisesine gömülen Beşîr'in kemikleri sonradan Lübnan hükûmeti tarafından aldırıldı.

Emîr Beşîr'in hıristiyan dinine girdiği sanılıyor. Bu sebeple Marunîlerin sevgisini kazanıp, onları Dürzîlere karşı yaptığı mücadelede kullandı. Böylece tarihî Dürzî-Marunî anlaşmazlığının şiddetlenmesine sebep oldu. Zalim ve haris olarak tanınan Beşîr, aldığı ganimetlerle çok zenginleşti. Devrü'l-Kamer'in yakınlarında yaptırdığı Beyt'üd-din sarayında uzun seneler yaşadı; buradaki hayatı av ve eğlencelerle geçti. (M)

Beş Kent birliği, konfederasyon. IX. yy. da İngiltere'de beş önemli danimarka kolonisi (Lincoln, Derby, Stamford, Nottingham, Leicester) tarafından kuruldu. (L)

BEŞKONAK, Akdeniz bölgesinde Antalya ilinin Manavgat ilçesinde bucak; 6 175 nüf. 10 köy. — Bucak merkezi *Bozyaka* köyü (819 nüf.), Manavgat'a 60 km'lik bozuk bir yol ile bağlıdır. (M)

Beşler grubu, kurucusu Balakirev'den başka aralarında Cui, Musorgski, Borodin ve Rimski-Korsakov'un bulunduğu ve kendi kendini yetiştirmiş XIX. yy. rus müzikçilerinin meydana getirdiği topluluk. Glinka ve Dargomijski'nin olduğu kadar Schumann, Wagner, Berlioz ve Liszt'in de etkisinde kalan bu grup, rus müziğinin yeni temellerini attı. (L)

Beşlik i. Mahmud II zamanında (1808-1839) çıkarılmış sikke. Mahmud II'nin tahta çıkışının 22. yıldönümünde (1829) hazineyi malî sıkıntıdan kurtarmak amacıyle

Foto. MEYDAN arşivi; LAROUSSE

eldeki karışık sikkelere biraz daha hile karıştırılarak yeni bir kara beşlik ve kısımları *yüzlük* (2,5 kuruş), *kırklık* (1 kuruş), *yirmilik* (20 para), *onluk* (10 para) basılması kararlaştırıldı. Bu yeni sikkeler o zamanki Darphane emini Kazaz Artin'in buluşuydu. Bunların ayarı binde 220'dir; tedavüle çıkarılan sikkeler 115 000 000 kuruştu. Üç yıl sonra (1832) ve padişahın tahta çıkışının 25. yıldönümünde hazinenin gelirini biraz daha artırmak için ayarları öncekilerden aşağı ve itibarî değeri daha yukarı olmak üzere yeni bir beşlik ve teferruatı daha çıkarıldı. Bunların ayarı binde 170 ve çıkarılan meblâğın tutarı da 245 000 000 kuruştu. Bunların resim ve nakış bakımından öncekilerden farkı, kurdele düğümünün altında noktanın bulunmasıydı. (→ Bibliyo.) [M]

BEŞME i. (fars. k.). *Esk.* Dokumc. Her çubuğu ayrı ayrı beş renkte olan yollu kumaş. ‖ Çıkrıkçı tezgâhının kütüğü.

— Deric. İşlenmemiş ham deri.

— Tıp. *Çeşmezen* adı da verilen göz ilâcı. (M)

BEŞPARMAK dağı, esk. **Latmos,** Ege bölgesinin güney bölümünde dağ; 1 367 m. Büyük Menderes ovası, Bafa gölü, Milâs ovası ve Çine çayı vâdisi arasında yer alır. Kristalin şistler ve granitlerden meydana gelmiştir. (M)

BEŞPARMAKLI sıf. Zool. Beş parmağı olan. Ayaklarında belirgin beş parmak bulunan memeli hayvanlar için kullanılır. (Örnek, fil.) [L]

BEŞPARMAKOTU bls. i. Otsu bitki veya ağaççık. Beyaz, sarı, pembe veya kırmızı çiçeklidir. Genellikle kayalıklarda biter. Pek çok türü vardır. (Bazıları çileğe benzer. Gülgillerden.) [İlmî adı *Potentilla.*] (L)

BEŞPENCE bls. i. (türk. *beş* ve fars. *pençe*'den *beşpençe*). *Esk.* Beşparmak, (M)

BEŞPINAR, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde Samsun ilinin Vezirköprü ilçesinde bucak; 16 618 nüf. 17 köy. Aynı adlı bucak merkezi 872 nüfusludur. (M)

BEŞPINAR, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Siirt ilinin Kurtalan ilçesine bağlı bucak; 4 581 nüf. 14 köy. — Bucak merkezi *(esk. Rıdvan)* 435 nüf. (M)

BEŞŞAR bin BÜRD, arap şairi (?-873). Aslen Taharistan'lıdır. Babası, Muhelleb bin Ebi Sufra'nın kölesiydi. Beşşar doğuştan âma olduğu için efendisi tarafından azat edildi. 10 Yaşından başlayarak şiir söylemeğe ve körlüğünün verdiği üzüntü ile herkesi hicvetmeğe başladı. Devrin ileri gelenleri onun tarafından hicvedilmemek için rüşvet vermek zorunda kalırlardı. Vezir Yakup bin Davud için yazdığı hicviyeden dolayı onun düşmanlığını kazandı. Çeşitli bahanelerle halife Mehdi'yi Beşşar aleyhine teşvik eden vezir, sonunda onu içki içtiği için dayak cezasına çarptırdı. Yaşı oldukça ilerlemiş olan şair dayak yerken öldü. Ölümü başta hicvedilenler olmak üzere herkesi sevindirdi. Şiirde yeni bir akımın öncülüğünü yapan Beşşar, kendisinden sonraki şairleri etkiledi. Şiirinde edebî sanatlara oldukça yer verdi. Başlangıçta mutezile ileri gelenleriyle ilişki kuran Beşşar, bir süre sonra onlardan ayrıldı. Şiirlerini Arapça yazdı ve Arapları hicvetmekten geri durmadı. 1 200 Kaside söylemiş olduğunu bizzat kendisi bildirdiyse de halkın nefretini kazandığı için ölümünden sonra şiirleri bir divan halinde toplanmadı. (M)

Beş Şehir (basılışı: 1946, 1960, 1969), Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Ankara, Erzurum, Konya, Bursa ve İstanbul üzerine yazdığı beş denemeyi toplayan kitabı; yazar bu şehirleri anlatırken onların tabiî güzelliklerini, tarihî değer ve anlamını, sanat eserlerini, derin ve sanatkârane bir üslûpla tasvir eder. Eserin önemi, bu şehirler aracılığıyle eski türk medeniyetinin çeşitli yönlerini ortaya koymasındadır. (M)

BEŞTEREV (Vladimir Mihayloviç), rus psikofizyoloji bilgini (Viatka yakını 1857-Leningrad 1927). Petersburg'da (1881-1885), Kazan'da (1885-1893), tekrar Petersburg'da (1893-1907) ders verdi. Eserleri: *Beyinde ve koloji Gazetesi*'ndeki makaleleri. Pavlov *İlikte İletkenlik Üzerine İnceleme* ve *Psi*-ile birlikte önce hayvanlarda, sonra insanlarda *şartlanmış refleks*'i (kendi deyişiyle *bağlayıcı refleks*) inceledi ve insanın organik bir belleğe sahip olduğu ve böylece bedenin psikolojik hayatta önemli rol oynadığı sonucuna vardı. (L)

BEŞÛŞ sıf. (ar. *beşâşet*, güleryüzlülük'ten *beşûş*). *Esk.* Güleryüzlü, güleç: *Rûh-ı sâfın kadar beşûş olsun / Geçtiğin yer çiçek çemen dolsun* (Tevfik Fikret). *Eve avdetimde vâlideyi gâyet beşûş ve mültefit gördüm* (A. Rasim).

◆ **Beşûşâne** bls. zf. *Esk.* Güleryüzlülükle, gülümseyerek. (M)

BEŞYÜZ bls. i. Beziğe benzeyen, ondan daha önce bilinen bir çeşit kâğıt oyunu. Partisi 500 sayılık oynandığından bu adı aldı. Türkiye'de bilinen bir oyun türü değildir. (LM)

Beşyüzler konseyi, Fransız devriminin III. yılında (1795), Anayasaya uyularak kurulan iki meclisten biri. Eskiler Konseyi ile birlikte yasama organını meydana getiriyordu. (Bk. DİREKTUAR.) Oy hakkına sahip olanlarca iki dereceli ve harçlı seçimle seçilen 30 yaşından yukarı 500 üyeden kuruluydu. Konsey kanun tasarıları hazırlar, Eskilerin onayına sunulacak olan «kararlar» alırdı. Eskiler, direktuvar üyelerini bu konseyin hazırladığı listeden seçerdi. Seçimlerin geçerliğini sağlamak konseyin görevlerindendi. (L)

Beşyüzler meclisi. Bk. BULE.

BET i. «Yüz, çehre» anlamında *beniz* kelimesiyle birlikte kullanılır: *Biçarede renk kalmamış, akpak olmuş bet beniz* (M. E. Yurdakul). [Bk. BENİZ.] (M)

BETA i. Grek alfabesinin ikinci harfi β, Fenikelilerin *bêth* diye adlandırılan harfinden gelir; titreşimli, dudaksı, kapantılı bir harftir.

— Kim. *Alfa* diye sıra verilen bir kimyevî cisimden sonra gelen ikinci bir cisme verilen sıra harfi. ‖ İki fonksiyonun bir karbon atomu ile ayrıldıklarını da belirtir.

— Mat. Miktarlar veya noktalar belirtmeğe yarayan sıra harfi: *Alfa, beta, gamma.* ‖ *Beta fonksiyonu,* analizde şu bağıntı

$$B(a, b) = \int_0^1 (1 - t)^{a-1}\, t^{b-1}\, dt$$

ve $a > 0$, $b > 0$ ile tanımlanan birinci hal Euler fonksiyonu B *(a, b)*'dir.

— Çek. fiz. *Beta* ışınları β bazı radyoaktif elemanların kendiliğinden çıkardıkları elektron akısı. (Bk. RADYOAKTİVİTE.)

— ANSİKL. Leng. Bazı lehçelerde (Lakonin, Girit, Elaia) beta erkenden *digamma*'nın yerini aldı. Buna sebep olarak ekleminin zayıflaması ve bu zayıflamanın Koine'nin (Helenistik ve Roma çağlarında Yunanistan'da kullanılan yazı ve konuşma dili) son yüzyıllarında genelleşmesi gösterilir. Bugün modern yazı alfabesinde bu harf türkçedeki V gibi telaffuz edilir. (L)

BETAFİT i. (fr. *bétafite*). Miner. Uranyum niobotantalat bileşimi. Kübik bakışımlıdır. Madagaskar'da bulunur. (L)

BETAİN i. (fr. *betaïne*). Kim. Formülü $(CH_3)_3$ N —CH_2—CO_2 olan glikokol türevi. (*Eşanl.* TRİMETİLGLİKOKOL.)

— ANSİKL. Kim. *Betain*'e pancarlarda, malt filizlerinde ve pamuk tohumlarında rastlanır. Bir amfion olarak kabul edilmektedir. Klorhidratı glikokolun doğrudan doğruya metillenmesi veya trimetilamin'in klorasetik aside tesiriyle elde edilebilir. Betain, kolin'in yükseltgenmesiyle de meydana gelir. Betain 293°C'de eriyerek formülü (CH_3) N—CH_2—CO_2CH_3 olan metil dimetil glikokolat yerine geçer. Alkalilerle eritilince, trimetilamini açığa çıkarır.

— α Aminoasitlerden türeyen benzer bileşiklere de *betain* adı verilmiştir.

— Ecz. Ağızdan yirmi dört saatte 1-4 gr'lık dozlar halinde alınan *betain sitrat* hepatik hücresinin korunmasında, anorekside, yüksek tansiyon hallerinde ve beslenme bozukluklarında tavsiye edilmektedir. (L)

BETÂLESE (veya **BATÂLESE** veya **BETÂLEME**) çoğl. i. (*Batlamyos*'tan *betâlese* ve *Betoleme*'den *betâleme*). *Esk.* Makedonyalı Ptolemaios soyundan gelen hükümdarlar: *Bataleme ve kayâsirenin maabad-i uzviyesi bizde* (Cenab Şahabeddin). [M]

BETAMETAZON i. (fr. *bétaméthasone).* Deltahidrokortizonun fluorlu ve metilli türevi olan sentez kortikosteroidi. (Betametazon güçlü iltihap ve allerji giderici bir tesire ve sodyum ile su bakımından çok düşük bir tutma kudretine sahiptir.) [L]

BETANCES (Ramon). Bk. EL ANTİLLANO.

BETANCOURT (Romulo), venezuelalı avukat ve siyaset adamı (Miranda'da Guatire 1908). 1928'de henüz üniversite öğrencisi iken ateşli bir kışkırtıcı olarak tanındı. Tutuklandı ve birkaç defa Venezuela'dan uzaklaşmak zorunda kaldı. Millî demokratik partiyi, sonra demokratik eylem partisini kurdu. Ekim 1945'te başkanı Angarita'yı iktidardan düşürdü, 1947'de başkan seçilen romancı Romulo Gallegos göreve başlayıncaya kadar (1948) iktidarda kaldı. Pérez Jiménez'den sonra Cumhurbaşkanı oldu (aralık 1958-1964). 11 Mart 1964'te yerini, kendisi gibi demokratik eylem partisi üyesi olan Raul Leoni'ye bıraktı. (L)

BETANZOS, İspanya'da (La Coruna ili) şehir, *ria de Betanzos* kıyısında; 10 200 nüf. Bugün kumla tıkalı eski liman. Gotik üslûbunda kiliseler. (L)

BETÂT i. (ar. *betat*). *Esk.* Bir yolculuk için gereken öte beri. ‖ Ev eşyası (özellikle halı, kilim, derviş postu). ‖ Sıf. Kesin, katî.

— DEY. *Esk.* Bey-i betât, kesin satış. (M)

BETATERAPİ i. (fr. *bêtathérapie*). Radyoaktif cisimlerden yayılan beta ışınlarının tedavide kullanılması. (Basit bir süzgeçle alfa ışınları yok edilir. Betaterapi, özellikle, yüzeysel tümörlerin, yara izlerinin bazı deri hastalıklarının tedavisinde ve kulak-burun-boğaz hekimliğinde kullanılır.) [L]

BETATRON i. *(bêta* ve *[cylo]-tron).* Çek. fiz. Pek girici ışınımlar veya atom parçalarını elde etmek amacıyle büyük kinetik enerjisi olan elektronlar üretmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Betatron*'da, alternatif akımla beslenen bir elektromıknatısın kutupları arasına havası boşaltılmış bir halka boru yerleştirilir. Buraya alanın arttığı her seferde elektronlar atılır. Elektronlar burada çok çabuk hızlanarak bir çember çizerler ve ışığın hızına yakın bir hızla çıkarlar. Betatron temel fizik araştırmalarında kullanılır. Aynı zamanda kanserli urların tahribinde ışınım kaynağı olarak betatrondan yararlanılır. Bazı betatronlar γ ışınımının özelliklerinin incelenmesinde kullanılır. (Bu γ ışınları bir engele çarpan hızlı elektronlar tarafından üretilir.) [L]

BETEL i. (Malabar dilinden k.). Tırmanıcı karabiber ağacı. Hindistan'ın birçok yerlerinde yetişir.

— ANSİKL. Bot. *Betel,* karabibergillerdendir. Linnaeus buna *piper betel* adını verir. Bu bitki, asma gibi ağaçlara veya dikilen hereklere tırmanır. Uzakdoğu'da yaprakları, sönmemiş kireç ve felfelekotu meyvesiyle karıştırılarak ağızda çiğnenir; dudakları ve tükürüğü kırmızıya boyar.

Betel'in cevizleri çoğu zaman boyama işlerinde kullanılır. Çok değerli bir çeşidinden kırmızımsı güzel bir boya elde edilir.

— Kim. *Betel esansı.* Betel yaprakları su buharından geçirilerek elde edilir. Bu esans, sarıdan kahverengine kadar değişen renkte bir sıvıdır. Bileşimi betelin cinsine göre değişir. Ama hepsinde ortak olan *betelfenol*dür. Betelfenol, öjenol izomeri bir alilgayakoldür. Formülü:

CH_2=CH—CH_2—C_6H_3 (OH) (OCH_3)-1-3-4. Betelfenolun keskin ve güzel bir kokusu vardır. 254°C'de kaynar. (L)

BETELEMEK geçl. f. *Mah.* Sert ve kaba davranmak; daha çok halk ağzında ve çokluk *etelemek* ile birlikte kullanılır (Bor, Nevsehir, Niğde). *Süleyman, biraz daha ısrar etmek, biraz betelemek istemiş* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Betelenmek** dönşl. f. Kaba davranışa konu olmak, sızlanmak.

◆ **Betelmek** dönşl. f. Sertleşmek, kabalaşmak: *Süleyman önce betelmek istemiş*

beşlik
üstte, ön yüz
altta, arka yüz

betel

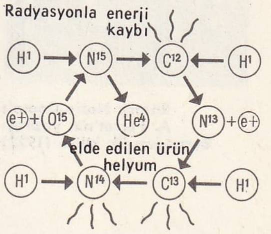

Bethe devresi

Foto. MEYDAN arşivi

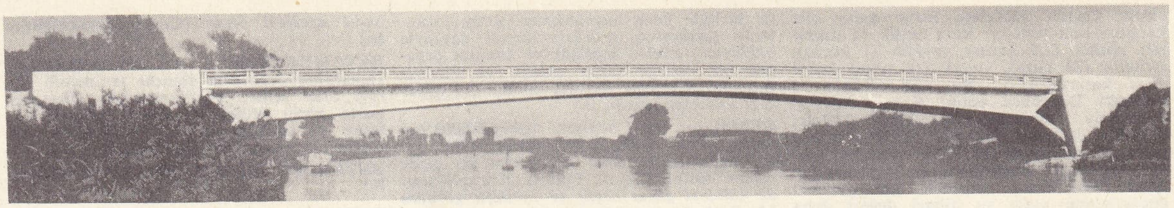

Marne üzerinde ilkel gerilmeli betondan Annet köprüsü

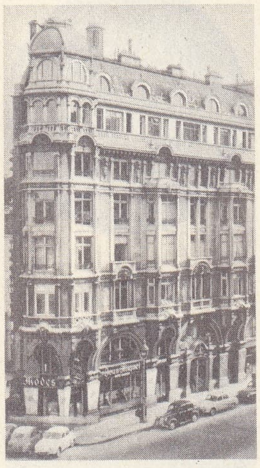

betondan yapılmış ilk yapı (1892) Hennebique evi (Paris'te, Dauton sokağı)

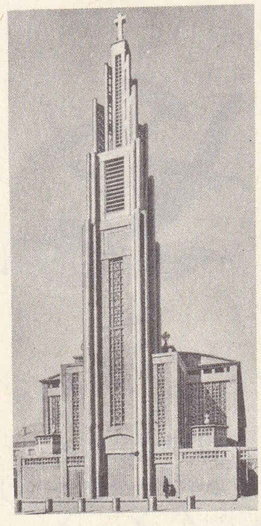

Raincy Notre-Dame'ı A. Perret'nin yaptığı betondan ilk kilise (1923)

«Haydi be sen de» demişler (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

BETE'LER, Batı Afrika'da zenci halk, Fildişi Sahilinde otururlar. Gagnoa ile Daloa arasında yaklş. 150 000 nüf. Kru'lar topluluğundandırlar. (L)

BETER sıf. (fars. *bed*, kötü ve-*ter* sıfatları derecelendirme eki'nden *bed-ter> beter*). Daha kötü, daha fena: *Duyduğumdan beterini duyası* (Orhan Veli). ‖ *Beter etmek*, daha kötü duruma sokmak: *Çatacak yıldızı Van kedisinden beter ettiler* (H. R. Gürpınar). ‖ *Beter olmak*, olduğundan daha kötü duruma düşmek: *Biz bilmem ki... günden güne beter oluyoruz* (M. Ş. Esendal).

— ÇEŞ. DEY. *Beterin beteri*, kötünün kötüsü, en kötü: *Kolumdan tutup: «Aman kızım, dedi, dünya bu, beterin beteri var»* (Sabahattin Ali). ‖ *Allah beterinden saklasın! (esirgesin!)*, Allah daha kötü duruma düşürmesin: *«Allah beterinden esirgesin!» demiş. Karşısındaki: «Bunun beteri olur mu ayol?» deyince öteki cevap vermiş* (B. Felek).

— Dil bil. Farsça *bed-ter* kelimesi, *-d-ve-t-* seslerinin benzeşmesi ve dolayısıyle kaynaşması sebebiyle *beter* şekline girmiştir.

◆ **Besbeter** zf. ve sıf. Daha beter, çok kötü. (M)

BETHANİA. Esk. coğ. Filistin'de (Benyamin kavmi) şehir. Kudüs'ün 2 km doğusında, Eriha yolu üzerinde. Martha ile «Bethania'lı» Meryem'in ve İsa'nın diriltiği kardeşleri Âzir'in (Eleazar) oturduğu yer. Şimdiki *El-Azariye*. — Filistin'de başka bir yer, Ürdün ırmağının sol kıyısındaydı, yeri bugün bilinmez. İsa dinini yaymağa başladığı zaman, vaftizci Yahya burada vaftiz yapıyordu. Bazı el yazmalarında, Bethania'nın adı Origenes'in etkisiyle *Bethabara* olarak geçer. (L)

BETHE (Erich), alman helenisti (Stettin 1863-Leipzig 1940). 1906'dan 1931'e kadar Leipzig üniversitesinde profesör. Akdeniz havzasında inceleme gezileri yaptı ve Homeros sorunu ile ilgilendi. Eserleri: *«Thebai Kahramanlık Destanları»* (1891), *«Eskiçağda Tiyatro Tarihine Giriş»* (1896), *Homer, Dichtung und Sage* (Homeros, Şiir ve Efsane) [1914-1927], *Die Griechische Dichtung* (Yunan Şiiri) [1924], *Ahnenbild und Familiengeschichte bei Römern und Griechen* (Yunanlılarda ve Romalılarda Aile ve Atalar) [1935], *«Eskiçağda Kitap ve Resim»* (1945). [L]

BETHE (Hansa Albrecht), alman fizikçisi, sonra amerikan tâbiyetine geçti (Strasbourg 1906). Frankfurt üniversitesi fizik bölümünü bitirdi, Münih ve Tübingen üniversitelerinde profesör, sonra 1933'te Manchester ve Bristol'de okutmanlık yaptı. 1935'te A.B.D.'ye gitti, 1937'de İthaca'da Cornell üniversitesinde teorik fizik kürsüsüne tayin edildi. 1943'ten 1946'ya kadar Los Alamos atom bombası tasarısı fizik şubesi müdürü oldu. Teorik fizik üzerinde birçok çalışmaları vardır; özellikle Heitler ile birlikte kozmik ışınlarda kademeli yağış teorisini kurdu. Daha çok, 1938'de bulduğu ve kendi adını taşıyan Bethe devresi ile tanınır. 1967'de nükleer tepkimeler teorisi ve yıldızların enerji üretimiyle ilgili bulguları için, Nobel fizik ödülünü kazandı. (L)

Bethe devresi, bugün kabul edilen teorilere göre, Güneşin ve sıcak yıldızların enerji kaynağını açıklayan termonükleer (çekirdek ısısına ilişkin) dönüşümün devresi. Karbon çekirdekleri üzerinde protonların etkisinden hareket eden bu devre, azot ve oksijen şeklinden geçtikten sonra karbonu yeniden doğurur, sonunda hidrojen helyuma dönüşür. Önemli bir kütle kaybına eşlik eden, kısacası karbonla katalize edilen bu toptan başkalaşım, yıldız enerjisinin temel kaynağıdır. (L)

BETHLEHEM, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Philadelphia'nın kuzeybatısında; 75 400 nüf. Metalürji (demir) ve kimya sanayii. Dokumacılık. Üniversite. Bethlehem Steel Corporation buradadır. (L)

BETHLEHEM, Güney Afrika cumhuriyetinde (Orange eyaleti) şehir; 18 600 nüf. Tarım merkezi. Besin sanayii. (L)

Bethlehem Steel Corporation. Bk. STEEL CORPORATION.

BETHLEN, Transilvanya'da soylu protestan aile. En tanınmışları şunlardır: GABOR (1580-1629), Gabor Bathory'yi kovdu ve 1613'te Türkler'in yardımıyle kendini bey ilân etti. Otuz Yıl savaşları sırasında germen imparatoru ve macar kralı Ferdinand II ile savaştı, Protestanlar'ın savunucusu oldu. 1620'de Besztercebánya diyeti, Bethlen'i macar kralı seçti. Ertesi yıl, Ferdinand II ile yaptığı Nikolsburg barışı sırasında, bu unvandan vaz geçti. Bununla birlikte 1628'den itibaren yeniden Ferdinand II.'ye karşı hareketlere girişti. Dinî inançlarının iyice etkisinde ka!an siyasetinin özü, Habsburglar'a karşı sırtını Türkler'e yaslamaktı. Saltanat sürdüğü devre Transilvanya prensliğinin altın çağı oldu; bu dönemde prenslik Avrupa'da önemli bir rol oynadı ve parlak bir kültür merkezi haline geldi; — JANOŞ (1613-1678), Transilvanya'nın tarihini yazdı; — FARKAS (1639-1679), başbakanlık yaptı; o da bir Transilvanya tarihi yazdı; — MIKLOS kont **Bethlen**, siyaset adamı (Kisbun 1642-Viyana 1717), Mihaly Teleki'nin ölümünden sonra Transilvanya kamu oyunda ün kazandı. *Diploma Leopoldinum* adıyle tanınan fermanı Leopold I ile birlikte sonuca bağladı. Ferenç II Ráhoczi ayaklanmasında tutuklandı, hapiste öldü; — İSTVAN, kont **Bethlen**, macar siyaset adamı (Maros-Torda ilçesinde Gernyeszeg 1874-S.S.C.B. 1947). 1901'de milletvekili seçildi ve muhalefete katıldı. Béla Kun rejimi süresince bolşeviklikle mücadele partisinin başkanı oldu. Béla Kun'un düşmesinden sonra Budapeşte'ye döndü; Trianon anlaşmasıyle yaratılan durumu kabul etti, büyük devletlerin güvenini kazanmağa çalıştı ve komşularıyle iyi ilişkiler kurdu. İçte, özellikle tarım ve toplum konusunda tutucu bir siyaset uyguladı, maliyeyi düzene koydu ve ihtilâlci gruplarla savaştı. Nisan 1927'de Roma'da İtalya ile bir dostluk paktı imzaladı; bu pakt, macar diplomasisinin temeli oldu. On yıldan fazla iktidarda kaldıktan sonra 1931 iktisadî buhranı sırasında istifa etti. Hitler'ci eğilimlere karşı olduğundan alman işgali sırasında gizlenmeğe mecbur oldu (1944). Ama 1945'te Rusya'ya sürgün edildi. (L)

BETHMANN-HOLLWEG (Moritz August VON), alman hukukçusu ve siyaset adamı (Frankfurt-am-Main 1795-Burg Rheineck 1877). Berlin (1820) ve Bonn (1829) üniversitelerinde hukuk profesörlüğü yaptı, Roma yargılama usulünün ortaçağdaki gelişimini inceledi. Prusya Eğitim bakanı oldu (1858-1862). [L]

BETHMANN-HOLLWEG (Theobald VON), alman devlet adamı (Brandenburg'da Hohenfinow 1856-ay.y. 1921). İmparatorluk kançıları (başbakan) [1909-1917]. Frankfurtlu bankerler, Berlin'de üniversite öğretim üyeleri çıkartan ve evlenme yoluyle brandenburglu arazi sahibi soylulara bağlı olan eski bir aileden gelir. Hızlı yükselişini eski okul arkadaşı Wilhelm II'ye borçludur. Brandenburg Oberpraesident'i (Bölge valisi) [1896], önce Prusya (1905), sonra imparatorluk (1907) İçişleri bakanı oldu, imparatorluk kançılarlığına getirildi (temmuz, 1909). Parlak bir idareci olmasına karşılık, kişisel görüşleri olmayan, diplomatik esneklikten yoksun bir devlet adamı (Belçika'nın tarafsızlığını garantileyen 1831 Londra protokolunu, «kâğıt parçası» olarak niteledi) ve imparatora fazlasıyle bağlıydı. Genelkurmayın tutumu yüzünden savaş ilânını önleyemedi (ağustos 1914), daha sonra batıda ilhakçı harekete ve denizaltı harbinin yeniden başlatılmasına (ekim 1916) karşı çıktı; ama yine bir sonuç alamadı. Uzlaşmaya dayanan bir barış taraftarı olarak müzakereye girişti̇yse de İttifak devletlerinin karşı koyması nedeniyle başarı sağlayamadı (12 aralık 1916). Rejimin liberalleşmesine taraftardı: Prusya'daki sınıfların seçim sistemini kaldıran böylece sosyalistlerin isteklerini gerçekleştiren Paskalya bildirisinin (7 nisan 1917) hazırlanmasında, Wilhelm II'yi etkiledi. Ama Merkez ve Sosyal Demokrat grup bu siyaseti kendilerinin daha iyi uygulayabileceklerini düşündüklerinden istifa etmesini sağladılar (12 temmuz 1917); Bethmann savaş bitince Felemenk'e çekildi. (L)

BETHORON. Esk. coğ. Eski Filistin'de, Efraim ile Benyamin arasında sınır şehri. Yuda Makkabi burada Suriye generalleri Seron, Lysias ve Nikanor'u yendi. (L)

BETHPHAGE. Esk. coğ. Filistin'de yer, Kudüs'e 3 km. Zeytin dağının yamacında, İsa, burada bir eşek edindi ve üstüne binerek Kudüs'e paskalyadan önceki pazar günü Mesih olarak girdi. (L)

BETH-SUR veya **ZETH-ZUR.** Esk. coğ. Filistin'de şehir (Yahuda kavmi); Yuda Makkabi'nin Antiokhos Eupator'a karşı giriştiği savaşta önemli rol oynadı. (L)

BETHŞEAN, BEYTŞAN veya **BEYSAN**, İsrail devletinde şehir. Ürdün nehrinin batısında; 5 000 nüf. Birbiri üstüne kurulu önemli eski site kalıntıları; bu sitelerin en eskisi IV. bin yılına kadar uzanır. Roma tiyatrosu. Kenanlılar'ın şehri Bethşean'in Manasse kabilesine ait olduğu söylenir. Gilboa savaşından sonra (M.Ö. 1015'e doğr.), Filistinliler, Saul ile Yonatan'ın cesetlerini bu şehrin duvarlarına astılar. Helenistik çağda, adı *Skythopolis* idi. Yonatan Makkabi burada Tryphon tarafından öldürüldü (143). İsa zamanında Dekapolis birliğine dahildi. Bethşean 1948 çarpışmalarında çok hasar gördü. (L)

BETHULİA. Esk. coğ. Filistin'de şehir. Yudith'in kitabında adı geçer. Assur kumandanı Holofernes tarafından kuşatıldı, Yudith'in fedakârlığı sayesinde kurtuldu. (L)

BÉTHUNE, Fransa'da Normandiya'da ırmak, Bray ülkesinde, Forges-les-Eaux yakınında doğar, denize 6 km kala Varenne ve Eaulne ile birleşir; bu üç nehir, Dieppe'de denize varan Arques'i meydana getirir. (L)

BÉTHUNE, Fransa'da Pas-de-Calais idare çevresinin merkezi, maden kömürü havzasının kuzey kenarında; 24 655 nüf. *Bethune idare çevresi*, 276 570 nüf. (L)

BÉTHUNE (CONON [1150 (?)-1219] ve kardeşi GUILLAUME), fransız saz şairleri. 1200'de metbuları olan Flandre ve Hainaut kontu Baudouin IX'la birlikte Haçlılara katıldılar. Conon'dan dokuz şarkı kalmıştır. Savaşlardaki kahramanlığı ile tanındı. İstanbul'un Haçlılar tarafından fethinden önce, Bizans'lılarla yapılan diplomatik görüşmelerde büyük bir rol oynadı, şehir ele geçirildikten sonra kendisine Latin imparatorluğunda yüksek bir görev verildi. (L)

BETHUNE (David). Bk. BEATON.

BETHYLUS i. Böcek cinsi. Başı yassı, uzun ve yataydır. (Bazı türlerin dişileri, kurtçukları beslemek için küçük tırtılları yakalar. Zarkanatlıların *bethylidae* familyasından.) [L]

Foto. Baranger (doc. Campenon-Bernard), X, (LAROUSSE)

BETH-ZAAKHARA. Esk. coğ. Filistin'de kasaba (Yahuda kabilesi), Kudüs'ün güneybatısındaki dağlarda. 32 Fille desteklenen Antiakhos Eupator'un birliklerine karşı Yuda Makkabi burada savaş açtı; Eleazar, krallık koşum takımını taşıyan fili öldürdüyse de, onun tarafından ezildi. (L)

BETİ i. Bk. BETİK.

BETİ i. [kaide dışı] *Yeni. Fels.* Sınırlanmak suretiyle belirlenen uzay veya madde. *Esk.* Şekil.

— G. santl. Resim ve heykelcilikte insan ve hayvan biçimlerine verilen ad.

◆ **Betilemek** geçl. f. *Yeni.* Sınırını, şeklini belli etmek.

◆ **Betili** sıf. *Yeni.* G. santl. İçinde insan, hayvan şekillerinin yer aldığı resim veya heykel. (Bk. FİGÜRATİF.) ‖ *Betil sanat,* tabiatın görünen şekillerini ele alan sanat.

◆ **Betisiz** sıf. *Yeni.* G. santl. Tabiattaki şekilleri belirtmeyen sanat, soyut sanat *(non-figüratif).* [M]

BETİCA, lat. **Baetica.** Coğ. Güney İberia'nın bir bölümü. İsmini latince *Baetis* (bugün Guadalquivir) ırmağından alır. Bölge batıda Anas (bugün Guadiana), doğu ve güneyde Akdeniz'le sınırlanır. Romalıların Baetica'sı (veya *Hispania Ulterior*). Endülüs bölgesinin aşağı yukarı aynıdır. (L)

BETİCA eteği. Çoğ. Kuzeyde, Endülüs (Betica) sıradağlarından önceki tepe ve küçük dağ sıralarına verilen ad. (Betica öncesi de denir.) [L]

BETİK veya **BETİ** veya **BİTİK** veya **BİTİ** i. (esk. türk. *bitimek,* yazmak>*bitig,* yazılmış eser'den *betik* veya *beti* veya *bitik* veya *biti*). *Yenid.* Yazılı şey, mektup, kitap v.b. *Ellerine aldıkları dergide, betikte kendilerinde bulunan düşünceleri, duyguları arıyorlar* (N. Ataç). *Böyle betiler son günlerde çoğaldı, demek alan okuyan var* (N. Ataç). ‖ *Beti taşı,* kitabe, yazıt. (M)

BETİKÇİ (Ali Rıza), türk yazarı (öl. XX. yy. başlarında). 1898'de Üsküp Bidayet mahkemesi hukuk reisi bulunduğu sırada *Okuma Yazma* adlı bir kitap yazdı ve bunu on yıl sonra, Kastamonu'da İstinaf Ceza mahkemesi reisi iken bastırdı (1908). Bu eserin adının altına: «Som türkçe ile yazılmış bir betiktir. Türk dilinin diriltilmesi dileğiyle yazılmıştır.» cümlelerini koyan Ali Rıza Bey, *yazar* yerine *betikçi* kelimesini kullandığı için «Betikçi» adıyle anıldı. (→ Bibliyo.) [M]

BETİM i. *Yeni.* Tasvir etme, anlatma. ‖ Bir olayı, duyguyu tarif eden söz veya yazı. *Esk.* Tasvir.

— G. santl. Herhangi bir şeyin resmi veya heykeli.

◆ **Betimlemek** geçl. f. *Yeni.* Sözle veya yazıyle bir şeyi tasvir etmek.

◆ **Betimsel** sıf. *Yeni.* Tasvir edilmiş, anlatılmış. *Esk.* Tasvirî.

— Mat. *Betimsel geometri.* Bk. TASARI *geometri.* (M)

BETÎN, Ürdün'de bölge. Kudüs'ün kuzeyinde, eski Bethel şehrinin yerinde kurulmuştur. (L)

BETOL i. Naftil salisilat. 24 Saatte bir 0,5-3 gr'lık dozlarda bağırsak antiseptiği olarak kullanılmaktadır. (L)

BETON i. (lat. *bitumen*'den fr. *béton*). Su ile karıştırılınca sertleşen bir bağlayıcı yardımıyle birleşen kum ve çakıldan elde edilmiş sunî yığışım. (Bk. ANSİKL.) *Beton dozajı,* 1 m^3 mamul beton veya harçta bulunan çimentonun kg olarak miktarı. ‖ *Betonun kendini şerbetlemesi,* betonun yerine dökülüp sıkıştırılmasından sonra üzerinde beliren su tabakası. ‖ *Asfalt beton,* mineral agrega ile asfalt veya asfalt çimentosu karışımı. ‖ *Ateş betonu,* ateşe dayanıklı agregalar ve alüminli veya kireçli-alüminli çimento ile hazırlanan ve yüksek ısılara dayanabilen beton. ‖ *Bitümlü beton,* agregaları bitümle birlestirilen beton. Karışımı ya bitümün ısıtılması veya normal ısıda sübye haline getirilmesi ile elde edilir. ‖ *Buzlu beton,* içindeki gözenekleri buz etkisi ile elde edilen gözenekli beton. ‖ *Gazlı beton,* kimyevî etkime sonucu açığa çıkan gazlardan meydana gelen gözeneklerle elde edilen gözenekli beton. ‖ *Gözenekli beton,* hidrolik birleştiricilerle ince agrega karışımından yapılan ve kitlesi içinde yuvarlak gözenekler meydana getirmek için mekanik, fizikî veya kimyevî bir işlem geçiren hafif beton. ‖ *Gözenekli beton,* yoğunluğu 0,3 ve 1,5 arasında değişen ve içinde sunî gözenekler bulunan çimento harcı. ‖ *Hafif beton,* içindeki agregaların (pozzolan, sünger taşı, cüruf) etkisiyle yoğunluğu 2'den daha düşük değerlere indirilmiş beton. ‖ *Havalı beton,* içinde hacminin yüzde 4-5'i oranında eşit olarak dağılmış hava kabarcıkları bulunan beton. ‖ *Hazır beton,* şantiyede hazırlanmış betona karşılık atelye veya fabrikada hazırlanmış beton. ‖ *Kaba beton,* içinde moloz veya taş gibi iri agrega bulunan ve özellikle baraj inşaatına benzer büyük hacimli işlerde kullanılan âdi beton. ‖ *Kalıplı beton,* değişik miktarlarda kum, kireç ve çimento karışımı *(sunî taş* da denir). ‖ *Katranlı beton,* bilinen agregalara katran ilâvesiyle önceden hazırlanan ve temele dökülerek sıkıştırılan beton. ‖ *Köpüklü beton,* içindeki gözenekler mekanik bir dövme sonucu elde edilen gözenekli beton. ‖ *Kurutmalı beton,* delikli ve içi kalın bezle kaplı kalıplar içine sulu olarak dökülerek, fazla suyun tirteşimle atılması sonucu elde edilen beton. ‖ *Oyuklu beton,* içinde aynı granulometri sınıfında büyük agregalar bulunan beton. ‖ *Ön-gerilmeli beton,* taşıyacağı yüklerden doğan dış gerilmeleri karşılamak için devamlı ve sunî iç gerilmelerin sağlandığı betonarme. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Sarsmalı beton,* fabrikada titizlikle kalıba dökülen ve titreşimi yapılan beton (kalıp içindeki titreşimler kesin ve kısa aralıklar ile elde edilir). ‖ *Sünger beton,* agregası tabiî veya sunî sünger taşından meydana gelen hafif beton. ‖ *Sünger betonu,* esası volkanik kayalar olan beton (önceden elekten geçirilen bu taşların özel bir granulometrisi olmalıdır, iri öğeler hafifliği, sese ve ısıya karşı yalıtımı ve ince öğeler ise dayanıklılığı sağlar). ‖ *Toprak betonu,* kum, çakıl ve kil karışımı beton. ‖ *Yarı saydam beton,* içinde kalıp camından kısımlar bulunan betonarme duvar.

◆ Sıf. Betondan yapılmış: *İzmit'in köprüsü betondur beton / Nasıl kadrin bilmez yanında yatan* (Orhan Veli).

— DEY. *Beton gibi,* [eşya için] çok sağlam, dayanıklı, sert.

— Ask. havc. *Beton pist,* bir hava meydanında uçakların sert piste girmelerini veya buradan çıkmalarını sağlayan çimentolu yahut bitümlü yol.

— İnş. ve bayınd. *Betonu kazıma,* dökülmüş betonun eklenti yüzeyindeki şerbetlenmeyi temizleyerek, bu yüzeyi sıcaktan veya buharlaşmadan korumak için ıslak bir bez veya branda ile veya koruyucu özel bir madde ile kaplamak. ‖ *Beton agregası.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Malzeme. Çok eskiden beri bilinen *beton,* günümüzde toprak üstünde veya su altında, hafif veya ağır her çeşit yapıda kullanılmaktadır. Ana malzemelerin basit karışımıyle elde edilir. Bu maddeler kum, çakıl, çimento ve çimentonun hidratlaşma yoluyle sertleşmesini sağlayan belirli miktarda su'dur. Bu karışım elle veya kürekle düz bir alanda veya karıştırıcı bir makine veya betoniyerle hazırlanır. Taze beton, doğrudan doğruya ince tabakalar halinde kalıplara dökülür, burada zamanla sertleşir. Bu tabakalara betonun kıvamına göre sertleşmeyi çabuklaştıran veya artıran tokmaklama; titreşim, etüvden geçirme, havasını alma gibi işlemler uygulanır. Bu suretle, gittikçe artan çeşitte yapı unsurunu fabrikalarda önceden hazırlayabilmek imkânı ortaya çıkmıştır: bloklar, panolar, putreller, dolgular, karolar, borular, kaldırım kenarları ve karoları, direkler, parmaklıklar v.b.

Betonun karışımına giren çeşitli unsurların karşılıklı dozajları onun fizik ve mekanik özelliklerini etkiler. Bunlar ayrıca dıs etkilere de bağlıdır: ısı, nem, tokmaklama veya titreşim gibi. Betonun dozu, bağlayıcının ağırlığı, kum ve çakılın hacmiyle tanımlanır. Bunlar kullanılan betonun metreküpüne göre ayarlanır veya harçla kumlu çakılın hacimlerinin oranına göre düzenlenir. Yapılarda kullanılan betonda her metreküp taşa karşılık 0,650 m^3 harç konur, bu üç hacim taşa iki hacim harç demektir. Genellikle bir betonun dozu, çimento ağırlığının kullanılan agrega, kum ve çakıl hacmine oranıyle tanımlanır. İşlek şoselerin yapımında kullanılan betonlar çok tıkızlı ve iri agregalı olmalarıyle diğer betonlardan ayrılır. Bazı durumlarda çimento ve harç suyu ile birlikte eriyebilen sabun, hayvanî, nebatî katı ve sıvı yağlar gibi organik kaynaklı çeşitli köpürtücü madde katılır. Bu suretle direnci âdi Portland çimentosu ile yapılan betonunkine yaklaşan bir beton elde edilir ve buna *havalı beton* denir. Gene de bu betonun adî Portland çimentosuna kıyasla basınca karşı direnci yüzde 18, eğilmeye ise yüzde 12 oranında düşüktür. Buna karşılık bu beton yaşken daha kolay işlenir, ayrılmağa karşı daha dayanıklıdır, kuruduğu zaman diğerinden daha su geçirmez olur, dona ve erimeye karşı daha büyük bir dayanıklılık gösterir. Hafif betonların yoğunluğu normal betonlarınkinden çok azdır. Başlıcaları oyuklu betonlar, hafif agregalı betonlar, gözenekli betonlar ve içinde ağaç lifi bulunan betonlardır. Gözenekli beton iki sınıfa ayrılır: *Havada sertleşen betonlar* ve *otoklavda işlenen betonlar.* Bu alt sınıflar arasında gözeneklerin meydana getiriliş tarzı dolayısıyle *köpüklü beton* ve *gazlı beton* denilen betonlar bulunur. *Gazlı beton* elde etmek için beton hamuruna birbirine temasla gaz çıkaran iki veya sulu bağlayıcıya temasla gaz çıkaran bir kimyevî madde katılır.

Ağaç lifli hafif betonlar Portland çimentosu veya magnezyumlu çimento ile bağlanan ağaç liflerinden yapılır. Bu betonların yoğunluğu azdır (0,4 ilâ 0,5 arasında) ve ısı iletkenlikleri düşüktür.

● *Ön-gerilmeli beton,* çok eskiden beri bilinen ön gerilmeli betonun ilkelerini C.E.W. Doehrihg 1888'de meydana koydu. Bu, betonun içine konulan çeliği iyice germekten ibarettir. Böylece betonarme özel bir dayanıklılık ve esneklik kazanır. 1928'de fransız mühendisi E. Freyssinet başarının yüksek nitelikte malzeme kullanılmasına bağlı olduğunu buldu. Ondan sonra daha birçok mühendis bu tekniğin geliştirilmesine katkıda bulundular: Hoyer, Dischinger, Finsterwalder, Magnel, Blaton, Chalos, Béteille, Guyon gibi ön-gerilimli yapılar ikiye ayrılabilir: **1.** Ön-gerilimli kuvvetlerin demir iskeletlerle betona aktarıldığı kesiksiz demir bağlantılı yapılar; **2.** Demir iskeleti betona bitişik olmayan yapılar (bu yapılarda, ön-gerilim güçleri, uçların bağlantısıyle aktarılır). Hafif ve sağlam yapılar yapmayı sağlayan ön-gerilimli betonun üstünlüğü, çelikte yüzde 60-80'i, bakırda yüzde 20'yi bulan malzeme tasarrufu sağlaması, çatlakları bulunmadığından su geçirmemesidir. Sakıncaları maliyetinin yüksekliğiyle yapımının güçlüğüdür.

● *Vacuum Concrete,* özel bir betonlama usulüdür. Beton içindeki fazla su kalıplarda bulunan deliklerden özel bir pompa ile emilir, çimentonun çabuk donması sağlanır. Böylece kalıpların derhal sökülmesi ve çatı elemanları, yol betonu, kanal duvarları, prefabrike yapı elemanları gibi betonların az zamanda hizmete girmesi mümkün olur. Elde edilen betonun daha dayanıklı olması ve kalıpların tekrar kullanılma imkânları bu sistemin iktisadî niteliğini belirtir.

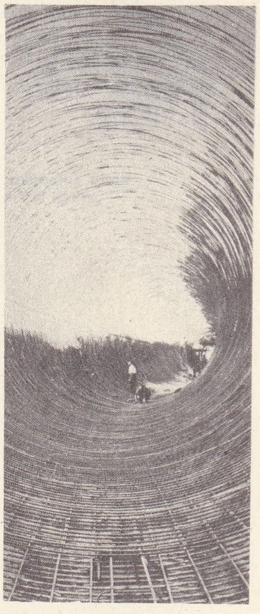

beton bir kanalizasyonun demirleri

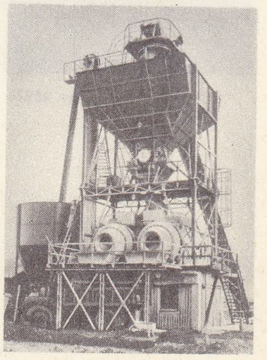

beton yapımı için sabit betoniyer

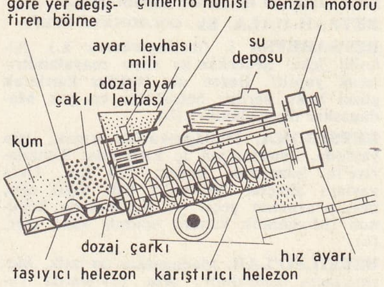

bir betoniyerin işleyişini gösteren şema

Foto. Baranger (LAROUSSE)

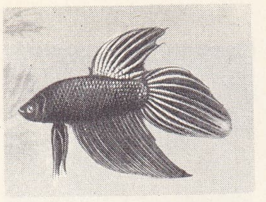

betta splendens erkek balık

Ugo BETTİ

— İnş. ve Bayınd. *Beton*'un agregaları çimento dışında karışımına giren bütün diğer katı malzemedir: çakıllı kum, çakıl, kum. Betonun gerekli niteliklere sahip olabilmesi için bunların titizlikle seçilmiş bir granulometrisi (sürekli veya süreksiz) olmalıdır. Çok büyük yapılarda (barajlar) agregaların boyutu 200 ve 250 mm'yi bulur; bunun sonucunda çimento sarfı önemli miktarda azalır (beton m^3'ünde 150 kg). Agregaların cinsi de önemlidir: kalkerli agregalar bazen dayanıksız olur; granitler çimento ile alkali tepkime yapabilir v.b. Ezilmeye karşı dayanıklılıkta agregaların biçimlerinin de rolü vardır. Meselâ, yassı ince biçimler kesinlikle elverişsizdir (bunlarla yapılan betonların dayanıklılığı açıdan açıya çok değişir).

◆ **Betonlaşmak** geçz. f. Beton olma hali. ‖ *Mec.* Sağlamlaşmak: *Avrupalılaşma, ahşap binaların ve ahşap kafaların yıkılması ve betonlaşmasıdır* (P. Safa). [LM]

BETONARME bls. i. (fr. *béton armé*). Eğilme ve çekme kuvvetlerine dayanması için, içine maden kafes konmuş beton. (Demirsiz beton basınca dayanıklı ise de eğilme ve çekme kuvvetlerine karşı dayanıksızdır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Çimento sanayiinin XIX. yy. başında gelişmesi, istenilen biçimi alan betonun madenî iskeletleri kaplamakta kullanılabilmesi imkânını getirdi. 1849'da *betonarme*'nin gösterişsiz uygulamalarından örnekler vardır. Lambot çimentolu demirden ilk tekneyi yapmıştı, François Coignet ilk yapıları gerçekleştirdi. Bükülme etkisine bırakılan bir kirişteki gerilme öğelerinin görevini madenî iskelete yüklemek fikri Joseph Monier'nin 1877'de aldığı uzmanlık belgesiyle kesinleşti. Basit formüller kullanan François Hennebique büyük betonarme yapılar gerçekleştirdi. (Tevere nehri üzerindeki Risorgimento köprüsü, Vienne üzerindeki Châtellerault köprüsü, Loire üzerindeki Decize köprüsü.) Daha sonra Considère, Rabut, Mesnager stabilite kurallarını meydana koydular. İlk kez Auguste Perret, betonarme kullanımından çağdaş mimarlığın ilkelerini çıkardı. Metreküpü 350 veya 400 kg çimento dozlu betonarme çok dayanıklı tek parça yapılar elde edilmesini sağlar. Bu yapılar, özellikle ateşe ve suya dayanıklıdır. Çevresinin normal alkalinitesi (bazlığı) demir ve çelik iskeletlerin aşınmaya karşı korunmasını sağlar. Kolaylıkla hazırlanabilmesi dolayısıyle köprüler, örtü ve ince bölmeler yapılarında betonarme önemli bir yer almıştır. (L)

BETONİYER. i. Teknol. Beton yapımında kullanılan makine.

— ANSİKL. Eskiden beton, kuru maddelerin karışımı hep birlikte bir sandığa atılarak yapılırdı. Pahalıya mal olan bu usulün yerini öğütücü karıştırıcılar almış, sonra modern döner betoniyerler kullanılmağa başlanmıştır. Devrilen kazanlı betoniyerler bütün şantiyelerde kullanılabilir. 150'den 750 litreye kadar değişen yoğurma kapasitelerine göre saatte 3'ten 17 m^3'e kadar beton yapılabilir. Yatay kazanlı betoniyerler önemli miktarda beton yapımı gerektiğinde kullanılır. Bir doldurucu içinde hazırlanmış katışmaç kazanın bir ucundan içine dökülür; öbür ucunda eğilebilen bir boğazdan beton çıkar. Koşullar gerektirdiğinde, sabit yerlere veya kamyon şasileri üzerine yerleştirilen, üzerinde betoniyerle malzeme siloları bulunan beton merkezlerinden yararlanılır. Çanaklı kaldırıcılar, teleferik veya kayışlarla beslenen silolar devrilen hunilerle malzemelerini betoniyere boşaltır. Çok çabuk kurulabilen bu tesisler kolaylıkla saatte 20 m^3 beton yapabilir. (L)

BETPAK-DALA. Bk. GOLODNAYA STEP.

BETSABETSA i. (madagaskarca k.). Alkollü içki. Şekerkamışı suyu mayalandırılarak yapılır. Bazen acı bitkiler katılarak güzel koku verilir; betsabetsa en çok Madagaskar'da kullanılır. (L)

BETSİBOKA, Madagaskar'da ırmak, orta yaylada, İmerina'nın iç kısmında; Tananarive'in kuzeyinde doğar, 520 km. Orta yaylayı akaçlar, İpoka'yı (sol kıyı) alır, batı ovasından geçer ve Bombetoka koyunun (Mozambik kanalı) ucunda sona erer. (L)

BETSİLEO'LAR, Madagaskar'da halk, Merina'ların güneyinde, orta yaylalarda yaşarlar. Yaklş. 500 000 nüf. Zenci tipte, orta boylu, sağlam yapılı, saçları dalgalıdır; renkleri esmer ile siyah arasında değişir. (L)

BETSİLEO ülkesi veya **yaylası,** Madagaskar orta yaylasının güney kısmı, İmerina'nın güneyinde; ülkede de *betsileolar* yaşar. Bu yüksek yayla Madagaskar'ın en zengin bölgelerindendir. Halk dağınıktır; nüfusun büyük kısmı tarlalar (şekerkamışı, manyok, yerli patates) arasında dağınık çiftliklerde *(vala)* oturur. (L)

BETSİMİSARAKA'LAR, Madagaskar'da halk. Adanın doğusunda dar bir kıyı şeridinde otururlar. Yaklş. 640 000 nüf. Samî asıllıdırlar, iyice melezleşmişlerdir ve şimdiki tipleri daha çok zenciye yakındır; balıkçılık ve çiftçilik yaparlar. (L)

BETSKOY (İvan İvanoviç), rus generali (Stockholm 1704-Petersburg 1795), prens İvan İvanoviç Trubetskoy'un evlilik dışı oğlu. 1728'de Paris'te elçilik ataşesi olarak bulundu, fransız törelerini ve edebiyatını benimsedi. Katerina II'nin eğitim konusunda en büyük yardımcısı oldu; otuz yıl süreyle, Güzel Sanatlar akademisi başkanlığında bulundu. Aklın üstünlüğüne inanan Betskoy, Rusya'yı kör inançlardan arıtmak, eğitim ve öğretimle kalkındırmak istedi. Moskova'da kurduğu «Eğitim Yurdu»na Katerina II zamanında 40 000'i aşkın kimsesiz çocuk alındı. Ayrıca soylu genç kızlar için Smolni enstitüsünü ve soylu gençler için bir Yüksek Askerî okul (1766) v.b. kurdu. Ama 1767'den sonra Betskoy'un etkisi azalmağa başladı. (L)

BETTA i. Kemikli balık. İndo-Malezya'da pirinçliklerdeki sularda yaşar. Üreme devrinde erkek bettaların kavgaları meşhurdur. Yerliler bu kavga üstüne bahis tutuşurlar. *(Betta splendens* çok güzel bir akvaryum balığıdır. Erkeğin üreme devresindeki renkleri hârikuladedir. Solungaç kapaklarının altında yedek hava bulundurabilir. Bu durum ona az oksijenli sularda yaşama imkânı verdiği gibi, salgıladığı sümüğümsü bir madde ve hava kabarcıklarıyle kendine yuva yapmasını da sağlar. Dişisini yumurtlasın diye buraya davet eder. Sonra da yumurtalara, yavru çıkıncaya kadar bekçilik eder.) [L]

BETTANÎ (Ebu Abdullah Muhammed bin Cebir EL—), arap astronomi bilgini (Harran 858-Samarra 929). Harran'da doğmuş olmasına ragmen hemen hemen bütün ömrünü Rakka'da geçirdi. 877'den sonra astronomi üzerinde çalışmağa başladı. Bağdat'tan dönerken Samarra şehri yakınında öldü. Batıda *Albatenius* veya *Albategni* adıyle tanınmaktadır. Astronomiyle ilgili *El-Zic* adlı eseri islâm âleminde olduğu kadar Batıda da ilgiyle karşılandı. Batı dillerine de çevrilen eserde güneşin çeşitli hareketleri, mevsimlerin süresi, ay ve diğer gezegenlerin hareketleri, ayın görünme şartları v.b. astronomik olaylar hakkında bilgiler vardır. (M)

BETTELHEİM (Charles Oscar), fransız iktisatçısı (Paris 1913). Çalışma bakanlığında görev aldı (1944-1948), öğretmenlik yaptı (1948-1952). Özellikle, halk cumhuriyetlerinde planlama sorunları ile ilgilendi. Eserleri: *Problèmes Théoriques et Pratiques de Planification* (Planlamada Teorik ve Pratik Sorunlar) [1946], *l'Économie Soviétique* (Şovyet Ekonomisi) [1950], *l'Économie Nationale-Socialiste* (Nasyonal-Sosyalizm Ekonomisi), *Planification et Croissance Accélérée* (Planlama ve Hızlı Gelisme) [1964], *la Construction du Socialisme en Chine* (Çin'de Sosyalizmin Kuruluşu). [L]

BETTELONİ (Cesare), italyan şairi (Verona 1808-Bardolino 1858). Şiirlerinde romantik söyleyişler ve içten heyecanlar ağır basar. BETTELONİ (Vittorio), italyan şairi (Verona 1840-Castelrotto 1910). Cesare Betteloni'nin oğlu. Klasik ve tumturaklı romantizm-sonrası şiir geleneğinden ayrılarak, günlük olaylardan ve kır dünyasından esinlenen, sade şiirler yazdı: *Canzoniere dei vent'anni* (1862), *Piccolo Mondo* (Küçük Dünya) [1870], *İdillio Domestico* (1877). [L]

BETTİ (Ugo), italyan tiyatro yazarı (Macerata, Camerino 1892-Roma 1953). Parma'da ve sonra Roma'da yargıç. İlk piyesi olan *La Padrona* 1927'de oynandı ve büyük bir ilgi gördü. Daha sonraki dram ve komedileri de aynı ilgiyle karşılandı. *Lotta Fino All'alba* (Şafağa Kadar Süren Kavga) [1949], *İftira* (Corruzione al Palazzo di Giustizia) [1949], *Keçiler Adası* (Delitto All'isola Delle Capre) [1950], *Masum İrene* (Irene Innocente) [1950], *Kraliçe ve Âsiler* (La Regina e gli Insorti) [1951], *Il Giocatore* (Kumarbaz) [1953]. (L)

BETTİNA VON ARNİM. Bk. ARNİM.

BETTONGİA i. (Avustralya yerli dillerinin birinden). Kanguru sıçanı denilen tavşan büyüklüğünde, sıçrayan keseli hayvan. Bir türü *(bettongia cuniculus)* Tasmanya'da, diğerleri Avustralya'da yaşar. Yuvalarını toprak içine kazarlar. (Kangurugillerden.) [L]

BETUEL, İbrahim'in yeğeni Nahor'un oğlu, Rebeka ile Laban'ın babası. Rebeka'yı İbrahim'in oğlu İsak ile evlendirmeye razı oldu, kızını İbrahim'in hizmetkârı Eliezer'e teslim etti. (L)

BETÛL sıf. (ar. *betül*). *Esk.* Bakire. ‖ Erkeklerden çekinen namuslu (kadın). ‖ İ. Hz. Muammed'in kızı Fatma ile Hz. Meryem'e verilen sıfat ve lakap. ‖ Kadın adı.

◆ **Betûliyet** i. *Esk.* Bakirelik, el sürülmemişlik, iffetlilik. (M)

BETULA i. (lat. k.). Huş ağacının ilmî adı. (L)

BETULİN i. (lat. *betula,* huş ağacı). Beyaz huş ağacı (*Betula alba*) kabuğundan çıkarılan, $C_{30}H_{50}O_2$ formülünde, 252°C'de eriyen triterpenik glikol. (*Eşanl.* BETULOL). [L]

BETUWE («İyi ülke»), Hollanda'da bölge, Gelderland ilinin güneybatısında, Arnhem'in ve Nijmegen'in aşağısında; Ren'in büyük kolu tarafından doldurulmuş bir ülkedir. Irmağın çeşitli kollarını izleyen bentler tarafından korunur. Kilit, sıkışık fakat verimli olan toprak, yoğun büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde kullanılır, evler bentlerin üzerinde sıralanır, elma ağaçlarının dikili olduğu bölge gerçek bir koru görünümündedir. (L)

BETWS-Y-COED, İngiltere'de tatil ve gezi köyü, Galler ülkesinin kuzeybatısında (Caernarvonshire), Snowdon dağ kütlesinin doğusunda; 778 nüf. (L)

BEUDANTİN i. (fr. *Beudant*'ın adına izafeten). Miner. Hidratlı tabiî kurşun ve demir arseno-sülfat. (L)

BEULÉ (Charles), fransız arkeologu ve siyaset adamı (Saumur 1826-Paris 1874). Atina fransız okulu üyesi. Atina ve Kartaca'da çok sayıda kazılar yaptı. Millî kitaplıkta arkeoloji profesörü, daha sonra politikaya atıldı. 1871'de Maine-et-Loire milletvekili seçildi, Broglie kabinesinde İçişleri bakanı oldu. İntihar etti. Başlıca eseri: *Histoire de l'Art Grec Avant Periclès* (Perikles'ten Önceki Yunan Sanatı Tarihi) [1868]. (L)

Beuron, Yukarı Tuna üzerinde Sigmaringen yakınlarında XI.yy. da kurulmuş alman benediktin manastırı. 1802'de cismanileştirildi. 1863'te yeniden kuruldu. On üç erkek ve dört kadın manastırından meydana gelen bir benediktin ruhanî merkezi oldu. (L)

BEUST (Friedrich Ferdinand, baron, sonra—kontu), saksonyalı ve avusturyalı devlet adamı (Dresden 1809-Viyana yakınlarında Altenberg şatosu, 1886). 1848'de Berlin'de Saksonya temsilcisi, sonra da memleketinin Dışişleri bakanı oldu, ihtilâli bastırmak için Prusya'dan yardım istedi. 1853'te İçişleri bakanı, sonra Başbakan oldu. Avusturya ile Prusya arasında dengeyi sağlamak için Almanya'nın ikinci derecedeki devletlerini kuvvetli bir birlik halinde toplamağa çalıştıysa da başaramadı. Saksonya ile Avusturya'nın Sadowa'da yenilmelerinden sonra (1866) istifa etti. İmparator Franz Joseph tarafından, imparatorluk içinde barışı sağlamakla görevlendirildi. Macar milliyetçisi Deak ile 1867 uzlaşmasını görüştü. Avusturya-Macaristan arasında kurulan «ikili» sistem bu uzlaşmadan doğdu. Beust, 1870'te Fransa'yı desteklemek istediyse de Prusya'nın üst üste elde ettiği başarılar onu bu teşebbüsten alıkoydu. 1882'de siyasî hayattan çekildi. Ese-

Foto. Popper-Atlas-Photo, Lipnitzki (LAROUSSE)

ri: *Aus drei Vierteljahrhunderten* (Üç Çeyrek Yüzyıl) [Stuttgart, 1887]. (L)

BEUSTİT i. (fr. *beustite*). Miner. Epidot çeşidi. (L)

BEUTHEN. Bk. BYTOM.

BeV, milyar (amerikanca bilyon) elektronvoltun kısaltılmışı. Bu enerji birimi 10^9 eV'-tur. (L)

BEVÂDÎ çoğl. i. (ar. *bādiye,* çöl'den *bevādī*). *Esk.* Çöller, kırlar: *Perişan bir bulut halinde titreşir bevâdîde* (T. Fikret). [M]

BEVAN (Aneurin), ingiliz siyaset adamı (Monmouthshire, Tredegar, 1897-Buckinghamshire, Clesham 1960). Gal'li yoksul maden işçisi bir aileden; kendi de işçiydi, çok genç yaşta sendikacılığa, sonra siyasete atıldı. 1929'da milletvekili; ateşli söylevleri sayesinde İşçi partisinin sol kanadında gittikçe artan bir yetki sağladı. Savaş süresince bile Churchill'in koalisyon hükûmetine karşı sert eleştiriler yapmaktan geri kalmadı. Attlee'nin işçi hükûmetinde Sağlık ve İmar bakanı; parasız bir tedavi sistemi kurdu; Çalışma bakanı oldu, silâhlanma programına karşı olduğu için Nisan 1951'de istifa etti. Kore müdahalesine A.B.D. ile sıkı işbirliği yapmaları ve Birleşik Krallık'ta tam sosyalleştirmeyi bırakmaları nedeniyle, İşçi partisinin icra komitesi çoğunluğunu (muhafazakârları ettiği kadar şiddetle) eleştirdi. Bu tutumları iki defa (1939 ve 1955'te) geçici olarak İşçi partisi meclis grubundan çıkarılmasına yol açtı. Gölge kabinede Dışişleri bakanı idi. 1959'da partinin lider yardımcılığına seçildi. (L)

BEVÂR i. (ar. *bevār*). *Esk.* Yok olma, mahv olma, ölme.

— DEY. *Esk. Dâr-ül-bevâr,* cehennem. (M)

BEVÂRİH çoğl. i. (ar. *bāriḥ,* samyeli'den *bevāriḥ*). *Esk.* Samyelleri. (M)

BEVÂRİK çoğl. i. (ar. *bārika,* parıldayan'dan *bevārik*). *Esk.* Şimşekler, yıldırım parıltıları: *Bevârik hep donup kalmış beraber* (Abdülhak Hâmid). ‖ Parıltılar, göz kamaştırıcı şeyler. Bk. BÂRİKA. (M)

BEVÂTIN çoğl. i. (ar. *bāṭın,* gizli'den *bevāṭın*). *Esk.* Bâtınlar, gizli kapalı şeyler: *Dâna-yi bevâtın ü zevahir / Derya-yi muhit-i âlem-i sırr* (Ziya Paşa). [M]

BEVATRON i. (1 milyar elektron volt değerinde olan *BeV* birimi ve [*elek*]*tron*'dan). Ağır tanecikleri 1 milyar elektron volt'tan daha büyük bir enerjiye yükselten *sankrotron** tipteki hızlandırıcılara verilen ad. (*Eşanl.* KOSMOTRON.) [L]

BEVELAND, Zeeland'da (Hollanda) eski adalar, Schelde nehrinin ağzında: *Zuid Beveland ve Schouwen*'in güneyinde *Noord Beveland. Zuid Beveland* daha büyüktür. Başlıca şehir *Goes* buradadır. Eskiden Zuid Beveland adası, Bergen op Zoom'un güneyinde ve Walcheren'de kıtaya bağlıydı. Maas ve Ren'in ağızlarının kapatılmasıyla ilgili tasarı, Noord Beveland'ın Walcheren-Zuid Beveland grubuna bağlanması yönünden gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Noord Beveland, 5 km'yi geçen bir köprüyle de Schouwen-Duiveland'a bağlandı. (L)

BEVERAGE i. (amerikalı bir elektrik mühendisinin adına izafeten). Alçak ve çok uzun bir anten sistemi. Bu antenin titreşimi genellikle izole olan ucunu, toprağa bağlayan direncin değeri ayarlanarak alınacak dalganın boyuna göre değiştirilebilir. (Tek yönlü bir beverage anteniyle aynı yönde bulunan ve farklı dalga boylarında çalışan birkaç vericinin işaretlerini aynı zamanda almak mümkündür.) [L]

BEVERİDGE (Lord William Henry), britanyalı iktisatçı ve idareci (Bengal'de Rangpur 1879-Oxford 1963). İşsizlik ve iş bulma servisleri şefi (1908-1916). İşsizlik sigortasının kurulmasında (1911) Winston Churchill ile işbirliği yaptı. 1917'den 1937'ye kadar London School of Economics'in ve 1919'dan itibaren Oxford'da University College'in yöneticisi. 1937'de halkın yaşama şartlarının iyileştirilmesi tasarılarını inceleyecek bir bakanlık kurulmasını teklif etti. Bu yüzden 1941'de Britanya sosyal sigortalar sistemini genel olarak incele ecek bakanlıklararası idarî komitenin başkanlığına getirildi. Bu komitenin *Social Insurance and Allied services* (Sosyal sigorta ve yardımcı servisleri) adıyle hazırlanan (1941) ama halk arasında *Beveridge planı* adıyle tanınan raporu, yabancı ülkelerde ve Britanya kamu oyunda büyük ilgi uyandırdı. Bazı muhafazakârların ve malî çevrelerin muhalefetine rağmen millî birlik hükûmeti başkanı Churchill, raporu ana hatlarıyle onayladı. 1949'da liberal milletvekili seçilen Beveridge, Lordlar kamarasına yükseltildi. Beveridge'in asıl amacı gelirin tam olarak kullanılmasını ve emniyetini sağlamak için fert ile devletin işbirliğini düzenlemekti; devlet, teşebbüs düşüncesini ve kişisel sorumluluğu körletmemeli ama yoksulluğu ortadan kaldırmalıdır; bunu her kişiye ailesinin ve kendinin ihtiyaçlarını her zaman karşılayabilmesi için asgarî bir gelir sağlayarak («hizmet ve masraflara katılma karşılığında» ve bu asgarî geliri kişisel teşebbüslerle aşması için teşvik ederek gerçekleştirebilir. İnsanın ihtiyaçtan kurtarılması, öngörülen işin ancak birinci evresidir; yoksulluğa karşı savaşı, millî sağlık servisinin kurulmasıyle hastalığa karşı savaş, öğretim reformuyle cehalete karşı savaş, iş güvenliğinin örgütlenmesiyle işsizliğe karşı savaş, konut savaşıyle kötü konutlara karşı savaş izlemelidir. Hükûmet gelirin yeniden dağılımını sağlamaya zorlandığı için Beveridge tasarısının «bir özel mülkiyet rejimi içinde ihtiyaçların ortaklaştırılması denemesi» olduğu (Lajugie) söylendi. *Full Employment in a Free Society* (Hür Bir Toplumda Tam İstihdam) [1944] adlı eserinde bu yeni gelir dağılımının, tüketici kütleye yeterli bir kazancı (mal ve hizmetlerin artan -ama düzenlenmiş olarakarzına karşı koyabilmesi için) nasıl sağlayacağını açıklar. (L)

BEVERLEY, Büyük Britanya'da (Yorkshire, East Riding) şehir. York Wolds'un arka tarafında; 15 500 nüf. Saint John the Evangelist kilisesi, gotik mimarînin en zarif ve en parlak örneklerindendir: XIII.-yy.dan kalma koro yeri, XIV. yy.ın ikinci çeyreğinden kalma sahın, XV.yy.dan kalma cephe, düz mihrap, Cluny tarzında çift çapraz sahın, XV.yy.dan sıralar, XIV.yy. vitrayları. (L)

BEVERLY HİLLS, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Los Angeles yakınında; 29 000 nüf. Birçok sinema oyuncusu burada oturur. (L)

BEVERWİJK, Kuzey Hollanda'da şehir. Haarlem'in kuzeyinde; 40 100 nüf. Et, meyve ve sebze konserveciliği. Konfeksiyon. Makine yapımı ve metalürji. (L)

BEVİN (Ernest), ingiliz siyaset adamı (Somerset, Winsford 1881 - Londra 1951). Yoksuldu, çok genç yaşta yetim kaldı, kendi kendini yetiştirdi, sendikacılığa atıldı, dinamizmi ve teşkilâtçılık yeteneğiyle kendini gösterdi; 1920 grevinde deniz işçilerini parlak ve ustaca savunmasiyle ün kazandı. 1925'ten 1940'a kadar sendikalar genel konseyi üyesi, 1937'de bu konseye başkan oldu. 1940'ta, Bevin, Avam kamarasına seçildi ve Çalışma bakanı olarak Churchill'in koalisyon hükûmetine girdi. 1945 seçimlerinde İşçi partisinin zaferi, Bevin'in Dışişleri bakanı olmasını sağladı; bu görevden 1951 martında (ölümünden bir ay önce) ayrıldı. Potsdam konferansına (temmuz-ağustos 1945), aralık 1945 ve mart 1947'deki milletlerarası büyük toplantılara katıldı. Bu toplantılarda bütün müttefiklerin isbirliği etmesi lehinde çalıştı. Sovyetlerin 1947'de Marshall planına muhalefeti üzerine S.S.C.B.'ye karşı daha çekimser bir tutum takındı. Bundan sonra daha çok A.B.D. ve Batı Avrupa'ya yöneldi. Brüksel antlaşmasının (mart 1948), O.E.C.E.'yi kuran uzlaşmanın (nisan 1948) ve Kuzey Atlantik paktının (nisan 1949) hazırlanması ile imzasında çok büyük payı oldu; silâhlanma konusunda büyük çaba harcadı. Dünyada ingiliz çıkarlarının korunması üstüne geleneksel anlayışı, partisinin bazı üyeleri tarafından sık sık eleştirildi. (L)

BEVİL veya **BEVL** i. (ar. *bevl*'den). *Esk.* İdrar, sidik. ‖ İşeme. ‖ *Bevl etmek,* işemek.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Habs-i bevl,* idrarını tutma. ‖ *Sıls-ül-bevl,* idrarını tutamama.

◆ **Bevldân** bls. i. Lâzımlık, idrar dökülen kap. ‖ İdrar dökecek yer, ayak yolu.

◆ **Bevle** sıf. Çok idrar yapan adam. ‖ İ. Kız çocuğu.

◆ **Bevlî** sıf. İdrarla ilgili. (M)

BEVLİYE i. (ar. *bevl,* idrar'dan *bevliyye*). Tıp. İdrar yolları ve böbrek hastalıkları. Bu hastalıklara bakan tıp dalı. (*Eşanl.* ÜROLOJİ.)

◆ **Bevliyeci** i. Tıp. İdrar yolları hastalıkları üzerinde uzmanlaşmış doktor. Bevliye mütehassısı, ürolog. (M)

BEVVÂB i. (ar. *bāb,* kapı'dan *bevvāb*). *Esk.* Kapıcı: *Saîd'i bir daha içeriye koymamasını bevvâb-ı deyre tenbîh ederek* ... (Muallim Naci). ‖ Eski okul hademesi: *Bevvâbın elinde iki üç sefertası var* (Ahmed Rasim).

— Esk. Anat. *Bevvâb-ı mîde,* mide kapısı.

— Teşk. tar. Topkapı sarayı kapılarını bekleyen kapıcılara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk tar. Osmanlı Devleti Saray teşkilâtında, Topkapı sarayının kapılarını bekleyen kapıcılar iki kısımdı: Babı Hümayun'u (dış kapı) bekleyenlere *Bevvâbân-ı Babı Hümayun;* Ortakapıyı bekleyenlere *Bevvâbân-ı Dergâh-ı Âli* denirdi. Bunların görevleri kapıları beklemek, herhangi bir kimsenin silâhla kapılardan geçmesini önlemek, divan günleri müracaat sahiplerine yol göstermekti. Kapıcıların âmirlerine *Kapıcı başı* denirdi. Bu unvan, XIX.yy.dan sonra taşra memurlarına ve âyanlara bir şeref payesi olarak verildi. Meşrutiyet'te bu görev ve âdet kaldırıldı.

◆ **Bevvâbân** çoğl. i. Kapıcılar.

◆ **Bevvabî** sıf. Bevvâbla ilgili, kapıcıya ait.

◆ **Bevvâbîn** çoğl. i. Kapıcılar.

◆ **Bevvâplık** i. Kapıcılık. (M)

BEVVÂL sıf. (ar. *bevl, idrar*'dan *bevvāl*). *Esk.* Çok idrar yapan, sık sık idrara çıkan: *Ne revâ şöhret için Zemzem'e olmak bevvâl* (Ziya Paşa).

— DEY. *Bevvâl-i çeh-i zemzem* (Zemzem kuyusuna işeyen), şöhret kazanmak için uygunsuz işler yapan: *Bevvâl-i çeh-i Zemzem-i lânetle anar halk, / Sen Kâbe gibi kendini hürmetle benâm et* (Ziya Paşa). [M]

BEXHİLL-ON-SEA, Büyük Britanya'da (Sussex) şehir. Manş denizi kıyısında; 28 950 nüf. Kaplıcalar. (L)

BEXLEY, İngiltere'de (Kent) şehir, Londra'nın büyük banliyösünde, başkentin güneydoğusunda; 89 600 nüf. Metalürji. Kimya sanayii. (L)

BEY i. (esk. türk. *beg, bey,* prens'ten). Beyliğin başında olan kimse: *Karaman beyi, Saruhan beyi.* Bk. ANSİKL. ‖ Zengin, ileri gelen, eşraftan olan kimse: *Ben de memleketimde senin gibi bir bey kızıydım* (Namık Kemal). Erkek isimlerinden sonra gelen unvan veya hürmet sözü: *Melih Bey kimdir?* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Saygı duyulan erkek, efendi: *Bey yok, öteki arkadaşlar daha gelmemişler* (B. Felek). ‖ Erkek: *O zamanlar beyler ayrı ve hanımlar ayrı gezerlerdi* (A. Ş. Hisar). ‖ Koca, zevc: *Bizim bey.* ‖ İskambil kâğıtlarından birli, as.

— DEY. *Bey gibi yaşamak,* müreffeh, rahat hayat sürmek: *Ben hukuk doktoru olsam Avrupa'da kalır, bey gibi yaşardım* (M. Ş. Esendal).

— Dil bil. *Bey,* eski imlâda «kef» harfi ile yazıldığı için *beg* şeklinde idi. Zamanla *g* ünsüzü değişerek *bey* oldu.

— ANSİKL. Eski Türkçe *beg* kelimesi bugünkü türk şivelerinde *beg, bek, biy, bi, pi* şeklinde de telaffuz edilir. İslâmdan önce ve sonra, bütün türk devletlerinde asılzadelere ve devlet adamlarına verilen bir unvandı. Orhun yazıtlarından (VII.yy.) anlaşıldığına göre, *bey* unvanı hanedandan olmayan asılzadeler ve büyük devlet adamlarına verilirdi. Moğollar devrinde de bu kural uygulandı. Cengiz Han sülâlesinden olanlara ise bey değil «töre» unvanı verilirdi. Tarihî metinlerden anlaşıldığına göre, Uygurlar devrinde hakana *ilig beg,* bir beldenin hâkimine de *beg* denilirdi. Kâsgarlı Mahmud, *bey* kelimesini arapça «emîr» kelimesiyle ifade ediyor. *Kutadgu Bilig*'de

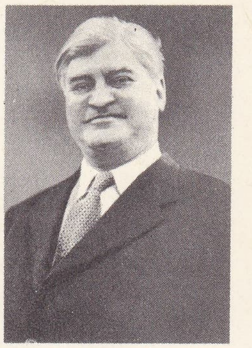

Aneurin BEVAN

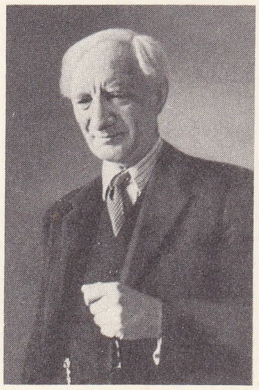

lord W. H. BEVERİDGE

Ernest BEVİN

Foto. A.İ., Radio Times Hulton pict. lib. (LAROUSSE)

ilig ve *bey* kelimeleri eşanlamda kullanılıyor. Selçukluların ve Osmanlıların ilk hükümdarları bey unvanı taşımışlardı. Sonradan bu unvan yalnız yüksek devlet memurları için kullanıldı. *Codex Cumanicus*'a göre, Hıristiyan Kıpçaklar bu kelimeyi Tanrının bir sıfatı olarak da kullandılar. Bu kelimenin Kazakçada da aynı anlamda kullanıldığı olmuştur. Altaylı şamanistler de ruhlara dua ederlerken bu kelimeyi kullanırlardı. Osmanlı İmparatorluğunda bey unvanı büyük devlet adamlarının oğullarına ve son zamanlarda da şehzadelerin hizmetlerinde bulunanlara verildi. İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra orduda binbaşıdan miralaya (albay) kadar olan rütbe sahipleri de bey unvanı ile anılırlardı. Türkiye'de, Cumhuriyetin ilânından sonra 2590 sayılı ve 26 kasım 1934 tarihli kanuna göre ağa, efendi, hanım, hanımefendi v.b. unvanlarla birlikte bey unvanı da kaldırıldı.

◆ **Beyağabey** bls. i. Saygı duyulan orta yaşlı erkek (Halk ağzındaki bozulmuş şekli, *beyabi*): *Sabit beyağabey, avanesini başına topladı* (H. E. Adıvar).

◆ **Beybaba** blş. i. Yaşlı erkekler için kullanılan saygı sözü. (Halk ağzında *beyba* şekli de vardır): *Beybaba! Aldanıyorsun. O adam hayvan meraklısıdır* (B. Felek). ‖ Bazı ailelerde çocukların babaları için kullandıkları saygı sözü.

◆ **Beyefendi** blş. i. Saygı belirtmek için erkek adlarının sonuna getirilen veya tek olarak ismin yerine kullanılan unvan: *Yeni seyahat elbiseleri giymiş, siyah ve alafranga sakallı bir beyefendi bana baktı* (Ömer Seyfeddin). *Kolordu kumandanı Salâhattin beyefendi de bu babtaki noktai nazarlarını...* (Atatürk). ‖ Ünl. Erkekler için, saygılı hitap sözü: *Nasıl kalmaz beyefendi? Arzedeyim de bakınız* (B. Felek).

◆ **Beyli** sıf. *Esk.* Beyi, hükümdarı olan. (M)

BEY veya **BEYİ** i. (ar. *bey*ᶜ). *Esk.* Satma, satılma, satış. ‖ Malın malla değiştirilmesi. Bk. SATIŞ, TRAMPA.

— Esk. huk. *Bey ü ferağ*, ferağ suretiyle satış. ‖ *Bey ü şira*, alım ve satım, ticaret. ‖ *Bey'- bât*, katî satış. ‖ *Bey'- bâtıl*, geçerli olmayan satış. ‖ *Bey'-i bi'l-isticrar*, bedeli sonradan ödenmek üzere kısım kısım mal almak. ‖ *Bey'-i bi'l-istiğlâl*, satanın malı kiralamak üzere vefaen satması. ‖ *Bey'-i bi'l-kâli*, bir şeyin teslim edileceği zaman bedeli ödenmek şartıyle satılması. ‖ *Bey'-i bi'l-mücazefe*, götürü satış. ‖ *Bey'-i caiz*, geçerli olan, hüküm ifade eden satış. ‖ *Bey'-i fâsid*, şeklen tamam ve geçerli, niteliği bakımından geçersiz satış akdi. ‖ *Bey'-i gayrimünakid*, batıl olan satış akdi. ‖ *Bey'-i mâlem yukbaz*, tesilmsiz satış. ‖ *Bey'-i mekruh*, kanuna uygun, fakat şeriate uygun olmayan satış. ‖ *Bey'-i mevkuf*, başkasının iznine bağlı satış. ‖ *Bey'-i münakid*, inikad etmiş satış akdi. (Sahih, fâsid, nafiz, mevkuf kısımlarına ayrılır.) ‖ *Bey'-i nafiz*, üçüncü şahsın hakkı taallûk etmeyen satış. (Lâzım hıyarattan âri olan; gayrilâzım, kendisinde hıyarattan biri bulunan, kısımlarına ayrılır.) ‖ *Bey'-i sahih*, meşru ve geçerli olan satış akdi. ‖ *Bey'-i teati*, alışveriş şeklinde yapılan satış. ‖ *Bey'-i telcie*, muvazaalı satış.

— ANSİKL. *Bey*, akdin doğuşu, satılan şey ve bedel yönlerinden çeşitlidir. Akdin doğuşu yönünden: 1. *Münakid*. 2. *Gayz-ı münakid*. Satılan şey bakımından: 1. *Beyi*, bedel karşılığında mal satmak. 2. *Sarf*, nakdin nakitle değiştirilmesi. 3. *Mukayaza*, aynın, aynla değiştirilmesi, trampa. 4. *Selem*, peşin para ile ileride teslim edilmek üzere mal almak. Bedel bakımından; 1. *Murabaka*, bir şeyin kaça mal olduğunu söyleyerek satma. 2. *Vazıya*, maliyetinden aşağı bedelle satılması. 3. *Müsaveme*, bir şeyin normal değeriyle satılması. 4. *Tevliye*, bir şeyin maliyetine satılması.

◆ **Beya'at** i. *Esk.* Satın alma.

◆ **Bey'an** çoğl. i. *Esk. Bey'an fî vâhid*, ikiye karşı bir, ikiye alınan bir şeye karşılık bir mal satma.

◆ **Bey'ane** i. *Esk.* Kaparo, mukaveleyi sağlama bağlamak için verilen para.

◆ **Bey'gâh** blş. i *Esk.* Pazar, pazar yeri.

◆ **Bey'iye** i. Tic. Komisyon. ‖ *Bey'iye tezkeresi*, satış izni.

◆ **Bi'a** veya **bey'a** i. *Esk.* Satış, satın alma. (M)

BEY'A i. (ar. *bey*ᶜ*a*). *Esk.* Satma, satın alma. Bk. BEYᶜ. ‖ Bir alım-satımda pazarlığı bitirmek için el sıkışmak. ‖ El bağlamak gibi bir hareketle hükümdara bağlılık bildirme. Bk. Bİ'AT. (M)

BEYABAN i. (fars. *beyābān*). *Esk.* Çöl, kır: *Bir tutam ot yiyip de gitmek için / Belli, gezmiş nice beyâbânlar* (Tevfik Fikret). *Yanar bir dağ var sinemde hâcet yok beyâbâna* (Ziya Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Beyâbân-neverd*, çölde dolaşan. ‖ *Beyâbân-nişîn*, çölde oturan.

— Esk. astron. *Beyâbâniyat*, Burçkuşağı yıldızlarının haricindeki sabit yıldızlar.

◆ **Beyâbânî** i. Çöl. adamı. ‖ Göçebe. ‖ Sıf. Vahşî. (M)

BEYAN i. (ar. *beyān*). Söyleme, açıklama, bildirme: *Velid'den şikâyet eylediler ve mevadd-ı iştikâiyyei beyan sırasında onun müdmin-i hamr olduğunu dahi alenen söylediler* (Cevdet Paşa). ‖ *Beyan etmek (eylemek)*, bildirmek, açıklamak: *Ancak Necati o akşam İstanbul'da misafir olduğunu beyan ederek...* (Ahmed Midhat). *Çünki bana hitaben söz söyleyemeyeceğini beyan eyledi* (Atatürk). ‖ *Beyan olunmak*, söylenmek, açıklanmak: *Bâlâda beyan olunduğu üzere pederinin zoruyle gönülsüz olarak Şam'a gelmiş idi* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Beyan-ı efkâr*, fikirleri (açıkça) bildirme. ‖ *Beyan-ı hal* (veya *beyan-ı hal etmek*), halini anlatma. ‖ *Beyan-ı hoşâmedi*, «hoş geldin» demek: *Rum ağzı ile Eyüplüler namına Ahmed Hâşim'e «beyan-ı hoşâmedi» etti* (N. Ataç). ‖ *Beyan-ı keyfiyet*, durumu açıklama: *Said İbnil-Asi, Medine'ye avdet ve Hazreti Osman'a beyan-ı keyfiyet eyledi* (Cevdet Paşa). ‖ *Beyan-ı mazeret etmek*, mazereti olduğunu belli etmek: *Bana, yemeğe beklettiği için beyan-ı mazeret bile etti* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Beyan-ı mülâhaza*, fikir ileri sürme: *Beyan-ı mülâhaza edecek yerini bulmadım ki* (Ahmed Midhat). ‖ *Beyan-ı mütalâa*, fikrini söylemek: *İlk yudumdan sonra herkes rakı hakkında beyan-ı mütalâa etti* (B. Felek). ‖ *Beyan-ı matlab*, dileğin bildirilmesi. ‖ *Beyana tabi*, bildirilmesi mecburî: *Beyana tabi hastalıklardan...* ‖ *Ayan beyan*. Bk. AYAN. ‖ *Azb-ül-beyan*, anlatışı tatlı. ‖ *Hüsn-ül-beyan*, anlatış güzelliği. ‖ *Fasih-ül-beyan*, anlatış açıklığı. ‖ *Sadık-ül-beyan*, anlattığında sadık olan, doğruyu söyleyen. *Üslûb-ı beyan*, izah tarzı: *Üslûb-ı beyan ayniyle insandır*. (A. Rasim).

— Esk. ed. Belâgat*ın, teşbih, istiare, mecaz ve kinaye gibi bölümlerinden söz eden kısım. (İlm-i Beyan). ‖ Arapça dilbilgisinde idgamın aksi. ‖ *Beyan-ı istikra*, önceki bir kelimeyi sonradan gelen cümleyle tamamlamak (tümevarımla). ‖ *Beyan-ı tağyir*, duyu değişikliklerinin açıklanması. ‖ *Beyan-ı takrir*, «bütün, herkes» şeklinde doğrulayıcı ve tasdikleyici belgelerle açıklama. ‖ *Beyan-ı tebdil*, önden gelen bir kelimenin anlamını değiştirerek açıklama. ‖ *Beyan-ı tefsir*, tefsire ait açıklama. ‖ *Atf-ı beyan*. Bk. ATIF.

— Esk. huk. *Beyan-ı zaruret*, söylenmediği halde söylenmiş sayılan (işaret, susuş veya durum dolayısıyle) fikir, ifade.

— Huk. Bir hukukî durumu veya bir olayın varlığını doğrulama, bildirme: *Bilirkişinin beyanı (Eşanl.* BİLGİ VERME). ‖ *Doğum (ölüm, evlenme) beyanı*, Türk Medenî kanununun 39. ve 41. maddelerine göre, her doğum ve ölüm nüfus memuruna beyan edilir. Yine aynı kanuna göre, evlilik sözleşmesinde, evleneceklerden her biri birbirleriyle evlenmek istediklerini, evlendirmeğe memur kişi önünde beyan eder. ‖ *Gaiplik beyanı*, Medenî kanunun 32. maddesi iki halde *gaiptir* beyanına yön verir: Ölüm tehlikesi içinde (gemi kazası, deprem v.b. sırasında) gaip olma hali; ikincisi uzun süre haber alınamamaktan doğan gaiplik. ‖ *İrade beyanı*, borçlar hukukunda sözleşme yapan tarafların, birbirlerine karşı ve birbirlerine uygun olarak, hukukî sonuçların doğmasına yönelen iradelerini bildirmeleri. ‖ *Mal beyanı*, İcra ve İflâs kanunumuzun 74. maddesine göre, borçlunun borcuna yetecek miktardaki mallarının mahiyet ve vasıflarını, her türlü kazanç ve gelirlerin ve yaşayışına göre geçim kaynaklarını ve buna göre borcunu ne şekilde ödeyebileceğini yazı ile veya sözlü olarak icra dairesine bildirmesidir.

◆ **Beyanî** sıf. *Esk.* Beyana ait, söylemeğe, anlatmağa bağlı. (M)

BEYANAT çoğl. i. (ar. *beyān*, bildirme'-den *beyānāt*). Resmî olarak yapılan açıklama, demeç: *Misakı Millî ve hareket-i milliye hakkında İstanbul'un haberdar olmadığına dair beyanatı doğru değildir* (Atatürk). *Kendisi nutuklarının özünü teşkil eden büyük maksadı Samsun'daki beyanatında şu formülün içine sokmuştur*. (P. Safa). ‖ *Beyanatta bulunmak* (veya *beyanat vermek*), belli bir konu üzerinde açıklamada bulunmak: *Recep beyden sonra, aleyhte beyanatta bulunan birtakım zevat dinlendi* (Atatürk). [M]

BEYANÎ (Cârullahzade Şeyh Mustafa), türk şairi (Rusçuk ?-İstanbul 1597). Ebussuûd Efendinin oğlu Mehmed Çelebiden (şaire göre Ebussuûd Efendiden) mülâzım oldu. Kestel medresesine tayin edildi. Havran kadılığı yaptı, hacca gitti. İstanbul'a dönünce, halvetî şeyhi Ekmel Efendiye intisap etti. Ekmel Efendi ölünce, Okmeydanı'ndaki Sofular tekkesine şeyh oldu. *Divan*'ı bulunamadı. Bazı mecmualarda şiirlerine rastlanır. Kınalızade Hasan Çelebi'nin *Tezkire-i Şuara*'sını kısaltıp, devrinin bazı şairlerini de ekleyip bir şairler tezkiresi yazdı. (M)

BEYÂNÎ (Seyyidî Çelebi) **Bağdatlı**, divan şairi (XVI. yy.). Babası Beyânîzade diye tanındığı için Beyânî mahlâsını aldı. Hayatı hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte, saray çavuşlarından olduğu anlaşılmaktadır. *Divan*'ı ele geçmemiştir. Sadece *Ahdî Tezkiresi*'nde birkaç şiirine rastlanmıştır. (M)

BEYANNAME blş. i. (ar. *beyān*, açık söyleme ve fars. *nāme*, mektup'tan *beyān-nāme*). Yazılı açıklama: *Kabinenin muhteviyatı mâlûmumuz olmayan bir beyannamenin neşredeceği anlaşılmıştır* (Atatürk). *Yüz liraya kadar maaş alanlardan bu para ile nasıl yaşadıklarına dair beyanname isteyiniz, demişti* (F. R. Atay). ‖ Herhangi bir durum veya mesele karşısında yayımlanan yazı, bildiri.

— Dy. *Sevk beyannamesi*, demiryolu aracılığıyle gönderilecek mal ve eşya (bagaj hariç) için gönderenin düzenleyip imzaladığı, vagonun sevki için gerekli bilgiler (sevk şartları, malın cinsi v.b.) bulunan beyanname.

— Denizc. Bir harekâta veya olaya dayanarak gemi yetkilileri tarafından düzenlenen belge (*rapor* da denir). ‖ *Avarya beyannamesi (raporu)*, bir deniz kazasından sonra sigorta bedelini almak maksadıyle düzenlenen tutanak. ‖ *Giriş-çıkış beyannamesi*, gemiye yük almak veya gemideki yükü boşaltmak için izin belgesi. ‖ *Gümrük beyannamesi*, gemideki yükün cins ve miktarını bildirir gümrük idaresine verilen yazılı belge.

— Huk. Hukukî veya fiilî bir durumun varlığını belirten, bildiren veya ilân eden belge. ‖ Bazı diplomatik belgelere verilen ad. ‖ *Gelir vergisi beyannamesi*. Bk. ANSİKL. ‖ *Gümrük beyannamesi*, Türkiye'ye girecek eşyayı giriş yerindeki yetkili gümrüğe bildirmek için düzenlenen evrak (gümrük kanunu md. 53). ‖ *Mutabakat beyannamesi*. Sayıştay, bakanlıklar tarafından düzenlenen kesin hesapları, muhasip hesapları ve hazinece tanzim edilen umumî hesapla karşılaştırarak mutabakat derecesini, Anayasa gereğince belirli süre içinde, Büyük Millet meclisine sunar. Bu beyannamelere *mutabakat beyannamesi* denilir. ‖ *Veraset veya intikal beyannamesi*, gayrımenkul malların mülkiyet geçişlerinde alıcı veya mirasçının bu durumu bildiren resmî beyanı. (Veraset veya intikal vergisi, veraset veya intikal beyannamesine göre tahakkuk ettirilir.)

— Siyaset. *Tarafsızlık beyannamesi*, bir savaşın başlangıcında yapılan tarafsızlık ilânları, savaşan taraflarla tarafsız devletlerin dost kalmak isteğini bildirir.

— Tar. *İnsan ve vatandaş hakları beyannamesi.* Bk. İNSAN *hakları.* || *Kral beyannameleri,* bu beyannameler ferman ve emirlerin yorumu gibiydi. Özellikle François I'den sonra ayırım yapılmıştır. *Ferman,* özel konular için, *emir* ise genel konular için kullanılıyordu. Emirlerin yorumuna *Kral beyannamesi* dendi.

— ANSİKL. Çeşitli kanunlar, belli hukukî durumlarda ilgililerin yazılı beyanını şart kılmıştır. Gelir vergisi sisteminde, kazanç ve gelirler gerçek beyan ile, yani beyanname usulü ile tespit edilir. Üç çeşit *gelir vergisi beyannamesi* vardır: *yıllık, muhtasar* ve *münferit beyanname. Yıllık beyanname,* bir takvim yılı içinde çeşitli kaynaklardan elde edilen kazanç ve gelirlerin bir araya getirilip toplanmasında ve bu şekilde hesaplanan gelirin vergi dairesine bildirilmesinde kullanılır. *Muhtasar beyanname,* iş verenler veya vergi kesintileri yapan kimseler tarafından kesilen vergilerin matrahları ile birlikte toplu olarak vergi dairesine bildirilmesinde kullanılır. *Münferit beyanname,* dar mükelleflerin yıllık beyanname ile bildirmek zorunda olmadıkları kazanç ve gelirlerden, vergisi kaynakta durdurularak alınmamış olanlar tarafından verilir.

Kurumlar vergisi, mükellefin beyanı üzerine tarh olunur (Kurumlar Vergisi kanunu md. 20). Ancak, dar mükellefiyete tabi kurumların bazı kazanç ve gelirleri (ücret, serbest meslek kazancı, bazı hakların devir, temlik ve kiralanmasından elde edilen kazanç ve gelirler) Kurumlar vergisi kesintisine tabidir (Kurumlar Vergisi kanunu md. 24). Beyanname, ilgili olduğu dönemde kurumun vergiye tabi kazancının tamamını gösterir. (M)

Beyatî i. Mus. Bk. BAYATİ.

BEYATLI (Yahya Kemal), türk şairi (Üsküp 1884-İstanbul 1958). Mustafa III devri sancakbeylerinden Şehsüvar Paşa ve Nişli Hafız Mehmed Paşa soyundan, Üsküp Belediye reisi İbrahim Naci Beyin oğlu. Annesi Leskofçalı Galib'in yeğeni Nakiye Hanım, Leskofçalı İsmail Paşazade Dilâver Beyin kızıdır. Asıl adı *Ahmed Agâh* olan Yahya Kemal Üsküp'te Gani Hocanın sıbyan mektebinde, Mektebi Edeb adlı özel okulda (1892-1895), Üsküp ve Selânik idadîlerinde ve 1902'de geldiği İstanbul'da Vefa idadîsinde okudu. İstanbul'da tanıştığı Şekib Bey isimli, Paris'ten gelmiş ve zabitlikten ayrılmış bir gencin teşvikiyle Paris'e gitti. Paris'te Jön Türklerle yakınlıkları oldu. Ahmed Rıza, Samipaşazade Sezai, Prens Sabahaddin, Abdullah Cevdet'i burada tanıdı. Abdullah Cevdet'in tavsiyesiyle Meaux kolejinde yatılı öğrenci olarak bir yıl okudu. Ecole Libre des Sciences Politiques'e (Siyasal Bilgiler fakültesi) girdi. 1912'de İstanbul'a döndü. Dârüşşafakada tarih ve edebiyat, Medresetülvâizînde medeniyet tarihi okuttu. İstanbul dârülfünununda medeniyet tarihi, batı edebiyatı tarihi, türk edebiyatı dersleri verdi (1915-1923). Barış antlaşması için Lozan'a giden delegeler kurulunda görev aldı. Urfa milletvekili oldu (1923). Suriye Tashihi Hudud komisyonu murahhası olarak çalıştı (1925). Varşova (1926), Madrid (1929) ortaelçiliklerine tayin edildi, Madrid'deki görevine ek olarak Lizbon elçiliği işlerini de yönetti (1931). Tekirdağ (1935-1942) ve İstanbul (1943-1946) milletvekilliğinde, Halkevleri sanat müşavirliğinde bulundu. Pakistan büyükelçiliğinden (1947-1948) sonra 1949'da emekliye ayrıldı.

1 Kasım 1958 cumartesi günü Cerrahpaşa hastahanesinde öldü, ertesi gün Rumelihisarı mezarlığına gömüldü.

Hiç evlenmeyen Yahya Kemal son yıllarını İstanbul'da Park otelde yalnız başına geçirdi. Bu otelde yaşadığını anan bir plaka, Yahya Kemal müzesinde bir büstü, Maçka'da da bir heykeli vardır.

Şiire küçük yaşlardan itibaren ilgi duydu. İlk gençlik şiirleri Âgâh Kemal adıyle *Mâlûmat* ve *İrtika* dergilerinde yayımlandı. 1912'de İstanbul'a döndükten sonra tamamlanmamış birtakım şiirleri elden ele dolaşmağa başladı. Bazı mısraları okul kitaplarında yer aldı. Sonradan *Yenimecmua*'da «*Bulunmuş Sahifeler*» adı altında çıkan şiirleriyle (1918) daha geniş çevrelerce tanındı. Şiirleri uzun aralıklarla *Dergâh,*

Yahya Kemal BEYATLI

Şâir, Büyük Mecmua, Tavus, İnci, Nedim, İnsan, Akademi, İstanbul, Aile, Fotomagazin, İstanbul Haftası gibi dergilerle *Akşam, Cumhuriyet, Hürriyet* gazetelerinde yayımlandı. Hürriyet'te 1956-1957 arası 65 hafta boyunca her pazar bir şiiri çıktı. Bazı şiirleri kendisinden habersiz olarak *24 Şiir ve Leylâ* adıyle basılmıştı (1932). Bütün eserleri kendi yaptığı ayrıma uygun olarak ölümünden sonra Nihad Sami Banarlı yönetimindeki Yahya Kemal enstitüsünce yayımlandı. İstanbul Fetih cemiyeti tarafından kurulan (1958) Yahya Kemal enstitüsünde (Çarşıkapı'da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa medresesi), sanatçının eşyaları ve elyazısıyle eserlerini sergileyen Yahya Kemal müzesi açıldı (1961).

Şiirde önce Muallim Naci'yi örnek edindi, onun şiirlerine nazireler söyledi. İlk şiirleri, o sıralarda en parlak zamanını yaşayan. Edebiyatıcedide nazmının da izlerini taşır; özellikle Tevfik Fikret ile Cenab Şahabeddin, bir de bu dönemde öz şiirin başarılı temsilcisi saydığı A. Hâmid'in etkisi.

Paris'te, çağının bazı fransız şairleriyle tanışma fırsatını buldu. Jean Moréas, Charles Baudelaire, Paul Verlaine gibi sanatçıların eserlerinde gördüğü ölçü ve biçim titizlikleri, kişiliğinin gelişmesini sağladı. Fransız sembolistlerinin «öz şiir» anlayışına uygun düşen «halis şiir» düşüncesine bağlandı. «Derunî ahenk» üzerinde titizlikle durdu. Fransız şiiriyle ilk elden yakın teması onun türk şiirine yeni bir gözle bakmasına yaradı. Mazmunlara bağlanan ve bütünlükten uzak kalan divan şiirinin bu eksiklerini gideren örnekler verdi. Eski şiirin Neşâtî, Nâilî, Nazîm gibi yeni zevke açık temsilcilerinin mısra işçiliğini örnek edindi. *Selimnâme, Taştîr* gibi eserlerinde Baki'nin; *Perestiş, Şerefâbâd, Bir Sâki, Mâhurdan Gazel, Çubuklu Gazeli* v.b. de Nedim'in; *Tahmis*'de Neşâtî'nin sanatlarından gelen etkileri batının sanat anlayışıyle birleştirdi. Kendisinden önceki edebiyat neslinin fransız şiirindeki çağdaş büyük sanatçılar yerine François Coppée, Sully Prudhomme ve benzerlerinin etkisine girmesini eleştirdi. Dillerini yapmacıklı buldu. Kendi şiirlerini «mısra, haysiyetimdir!» anlayışıyle sürekli bir çalışma ile işledi, mısralarını tam bir musikî cümlesi haline getirmeye çalıştı ve bu ölçüye erişmeden şiirini tamamlanmış saymadı.

Yenileşme hamleleri sırasında gelenekten uzaklaşan Tanzimat ve Servetifünun nazmına karşı batı taklidi olmayan, yerli şiirler yazdı. Öz şiirin müziğini, iç ahengini aradı. Şiirin konusundan çok, söyleyiş tarzına dikkat etti. Batı sanatı ve düşüncesini ana kaynaklarına inerek tanıyıp benimsemek düşüncesini savundu. Akdeniz medeniyetinin malı saydığı süssüz, yalın, sağlam sanat anlayışını ve dünya görüşünü benimsedi. Nev-Yunanî anlayışa uygun *Biblos Kadınları, Sicilya Kızları* gibi şiirler yazdı. Paris'te okurken devrin tanınmış tarihçilerinden Albert Sorel'in derslerinden, Emile Bourgeois ve Albert Vandal'dan tarih zevkini ve duygusunu ka-

Yahya Kemal'in Madrid elçiliği (Asım Sönmez koleksiyonu)

Varşova elçisi iken (Asım Sönmez koleksiyonu)

gençlik resmi

dârülfünunda hoca iken

Adana vapuru kamarasında Paris'e seyahati (1957)

Foto. Nurettin Erkılıç (MEYDAN)

zandı. «Fransız milletini, bin yıl içinde Fransa'nın toprağı yarattı» diyen Camille Jullien'in etkisiyle Anadolu coğrafyasında bin yıl boyunca meydana gelen türk medeniyetinin zenginlikleri üzerinde durdu. Türkçenin, mimarînin, musikinin, hat sanatının Anadolu'da Selçuklulardan sonraki gelişmelerini bu gözle yakından izledi. Coğrafyanın belirlediği bir milliyetçilik düşüncesine bağlı kaldı.

Tarihle ilgili çalışmaları arasında *Türk İstanbul* adlı incelemesi, *İstanbul Fethi* makalesi, *Siyasî Portreler*'i v.b. ile sadece olayları sıralayan eski tarih anlayışından uzaklaştığını ispat etti. Selçuklu ve osmanlı çağlarına, türk toplumuna, dine ve yerli hayata ait kitabî olmaktan kurtulmuş canlı teklifler getirdi.

1912'den sonraki yıllarda bazıları *Süleyman Sa'dî* imzalı makaleler yazdı. Özellikle Mütareke'de öncü türk aydınları üzerinde büyük etkisi oldu. *Dergâh Mecmuası* etrafında belli başlı bir sanat okulu meydana getirdi. Batı sanatını ilk defa gerektigi gibi kavramayı ve taklitten öteye geçerek batılı bir türk şiiri anlayışı kurmayı başardı. Konuşma diliyle, geniş topluluklar tarafından benimsenen şiirler verdi. Divan şiiri yolundaki çalışmalarına da batı şiiri havasını ustaca kattı. Türk şiirine, yenileşme sırasında elden kaçırılan biçim kaygısını yeniden kazandırdı. Neoklasik yolda yazdığı ilk gazel ve şarkılarda çıkış noktası osmanlı tarih ve şiiri oldu. Sonradan yeni şekiller ve sade dille yazdıklarında da genellikle osmanlı medeniyet ve kültürüne bağlı kaldı. Onda vatan, millet ve İstanbul sevgisi tarih anlayışıyle birlikte gelişti. Osmanlı medeniyeti yüzyıllar boyu en büyük eserlerini İstanbul'da yarattığı için, İstanbul, Boğaziçi ve türk musikisi sevgisinde tabiat güzellikleri kadar tarihi dile getirdi. Şiirlerinde millî tarihin medeniyet servetlerini ve hatıralarını konu edindi. Varlık, ölüm, sonsuzluk gibi temalar üzerinde duran felsefî şiirler ve rubaîler de yazdı. *Vuslat, Erenköyünde Bahar, Geçmiş Yaz* gibi eserleri XX. yy. türkçesiyle yazılmış en güzel sevgi şiirlerindendir.

Millî edebiyat akımının dil sadeleşmesi yıllarında eser vermeye başlayan Yahya Kemal, dili halkın söyleyişine dayanan bir kelime kadrosu ve söz dizimiyle kullandı. Milleti meydana getiren unsurların başında saydığı dile özel bir dikkat gösterdi. Klasik edebiyatımızın söyleyiş tarzı ve dile verdiği olgunluk üzerinde önemle durdu. Fransız parnasyen ve sembolistlerinden gelen etkiyle dili dikkate değer bir musiki zevki içinde kullandı.

Yahya Kemal aynı zamanda başarılı bir nesir yazarıydı. Üslûbunda sohbet rahatlığı görülür. Fransa'dan döndükten sonra İstanbul'da Türk ocağının çalışmalarına katıldı. O yıllardan başlayarak türk tarihi, türk sanatı, İstanbul semtleri, vatan ve milliyetçilik konularıyle ilgili konferanslar verdi; makaleler yazdı. Mütareke yıllarında Mustafa Nihat (Özön), Necmettin Halil (Onan), Ahmet Hamdi (Tanpınar), Yunus Kâzım (Köni), Hasan Âli (Yücel), Nurullah Ata (Ataç) gibi, bazıları Dârülfünunda öğrencisi olan arkadaşlarıyle *Dergâh Mecmuası*'nı yayımladı. Bu dergide sanat yazıları, tenkitleri, denemeleri çıktı. *İleri, Tevhid-i Efkâr, Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerinde Kurtuluş savaşı sırasında Ankara hükûmetini destekleyen yazılar yazdı. Edebiyat hatıraları ve Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Süleyman Nazif, Halide Edib, Yakup Kadri, Ali Kemal v.b. hakkındaki yazıları ölümünden sonra kitap halinde yayımlandı.

Hikâye türünde de bazı eserler verdi. İki tanesi sağlığında yayımlanan bu çalışmaları, ölümünden sonra kitap haline getirildi. Bu eserde Ahmed III, Mahmud II, Abdülaziz devrinin saray çevresi ve devlet adamlarının entrikalarını gerçekçi bir görüşle anlattı. Olaylardan çok zihniyet ve karakterler üzerinde durdu. *Yahya Kemal Yaşarken* (1959), *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası* (1959-1969), *Yahya Kemalle Sohbetler* (1959), *Yahya Kemal'in Hatıraları* (1960), *Yahya Kemal-Kendi Ağzından Fikirleri ve Sanat Görüşü* (1962) gibi eserler onun sanat anlayışını ve düşüncelerini dile getirir.

Yahya Kemal 40 yılı aşan bir süre boyunca düşünceleri ve eseriyle türk sanatına hâkim oldu. 1948'de *Hayal Şehir* adlı şiiriyle İnönü Sanat armağanını kazandı. Şiirleri ölümünden sonra Yahya Kemal enstitüsü tarafından «Yahya Kemal Külliyatı» içinde yayımlandı: *Kendi Gök Kubbemiz* (1961), *Eski Şiirin Rüzgârıyle* (1962), *Rubailer ve Hayyam Rubailerini Türkçe Söyleyiş* (1963). Makale ve denemeleri de aynı dizi içinde yer aldı: *Aziz İstanbul* (1964), *Eğil Dağlar* (1966), *Siyasî Hikâyeler* (1968), *Siyasî ve Edebî Portreler* (1968). [→ Bibliyo.] (M)

BEYAZ sıf. (ar. *beyāż*). Ak, süt renginde. [Zt. SİYAH]: *Gökyüzünde beyaz bulut kümeleri birbirinin üstüne yığılıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Kandili her akşam beyaz sarıklı bir ihtiyar yakardı* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Mec.* Nurlu, aydınlık: *Ve ey ufku beyaz cennetlere giden kıyı* (O. V. Kanık). ‖ İ. Beyaz ırka mensup kimse: *Brezilya müstakil olduğu vakit muhtelif beyaz akınları başlamıştır* (F. R. Atay). ‖ Ak renkli giyecek: *Küçük talebelere beyazlar giydirmişler* (R. N. Güntekin). ‖ Yumurta akı: *Yumurtanın beyazı.* ‖ Bir yazının temiz kopyası. ‖ *Argo.* Eroin.

— ÇEŞ. DEY. *Beyaz adam,* beyaz ırka mensup, genellikle avrupalı: *Afrika'nın en kimsesiz yerlerindendir ve onsekiz seneden beri hiçbir beyaz adam uğramamıştır* (Sabahattin Ali). ‖ *Beyaz gece,* Kuzey kutbunda altı ay boyunca güneşin batmadığı zamanlar. ‖ *Beyaz ırk,* Avrupa, Kuzey Amerika, Güney ve Batı Asya ile Kuzey Afrika'da yaşayan ırk: *İnsan arasında da, eskiden beri, beyaz ırk, siyah ırk, sarı ırk, kırmızı ırk namlarıyle dört ırk mevcuttur* (Z. Gökalp). ‖ *Beyaz ihtilâl,* kan dökülmeden yapılan ihtilâl. ‖ *Beyaz kitap,* bir konuyu aydınlatmak için hükûmet veya bir kurum tarafından yayımlanan kitap. ‖ *Beyaz tel,* [Saç için] ağarmış, beyazlaşmış kıl: *Şakaklarında şimdiki gibi beyaz teller* (Sabahattin Ali). ‖ *Beyaz Türkçe,* en açık, en kolay anlaşılır türkçe. ‖ *Beyaz (zemin) üzerine* [İşleme veya baskı için], beyaz kumaş üzerine yapılan. ‖ *Beyaz yalan,* söylenmesinden zarar yerine fayda gelecek yalan. ‖ *Beyaz zehir,* eroin: *Şam'a gidişini beyaz zehir satışı ile alâkalı farzediyordum* (R. H. Karay). ‖ *Beyaza çekmek (beyaz etmek),* bir yazının temiz kopyasını çıkartmak. ‖ *Beyaza çıkartmak,* birini ithamdan kurtarmak. (*Eşanl.* TEMİZ'*e çıkartmak.*) ‖ *Beyazın adı var esmerin tadı (var),* beyaz kadınlara nazaran esmerlerin daha cana yakın olduğunu anlatan söz. ‖*Pembe beyaz,* al yanaklı, tombul beyaz kadın. ‖ *Siyah beyaz* [Filim, baskı, fotoğraf v.b. için], yalnız siyah ve beyaz renklerden meydana gelmiş: *Siyah beyaz filim, siyah beyaz fotoğraf.* ‖ *Süt (kar) beyaz (beyazı),* temiz, duru beyaz: *Süt beyaz bir deniz, beyaz kayalar* (Tevfik Fikret).

— Bağc. *Beyaz küf,* bağ hastalığı. Etkeni *Coniothyrium diplodiella* mantarıdır. (Beyaz küf özellikle doludan sonra belirir. Salkımlar kurur ve kararır. Taneler kül rengini alır ve bir sürü beyazımsı kabarcıklarla örtülür.) ‖ *Beyaz üzüm,* taneleri açık renk olan üzüm. Bk. ÜZÜM.

— Sanay. *Beyaz kömür,* akarsulardan elde edilen enerji. Motor güç olarak hidrolik santrallarda kullanılır.

— Huk. *Beyaz esir (kadın) ticareti.* Bk. ANSİKL.

— İçki. *Beyaz şarap.* Bk. ŞARAP.

— İşl. *Beyaz iş,* beyaz pamuklu veya keten kumaşlar üzerine beyaz iplikle yapılan sarma iş.

— Kim. Çok değişik kimyevî maddelere verilen ad. (*Üstübeç* menşeine veya kalitesine göre *gümüş beyazı, Cenova beyazı, Hamburg beyazı, Venedik beyazı* diye; çinko oksit ise *çinko beyazı* veya *kar beyazı;* bizmut alt-nitratı ise *bizmut beyazı* veya *boya beyazı;* baryum sülfat da *barit beyazı, sabit beyaz* v.b. olarak adlandırılır. Aynı şekilde, *antimon beyazı,* seskioksit Sb_2O_3'ten, *titan beyazı,* oksit TiO_2'den, *saten beyazı,* bir alüminyum sülfat ve kireç çökeleğinden ibarettir.)

— Kuyumc. Karışımında gümüşü az, nikeli çok gümüş eşya. ‖ *Beyaz altın.* Bk. ALTIN *(akaltın).*

— Matbaac. Baskı yapılmamış kâğıdın yüzü. Üzerinde baskı bulunan kâğıdın boş kalan kısımları.

— Metalürji. Metalin beyaz renk aldığı ısı. (Yüksek ısılarda bir cismin rengi saldığı ışınımların rengidir. Çeşitli ışınımların aynı bir ısıda bağıl şiddeti cisimlerin birçoğu için aynı olduğuna göre, renkleri de aynı olur: çoğu cisimler 1 300°C'ye yaklaşınca beyazlaşırlar ve buna *beyaz'ın ısısı* denir.) ‖ Büyük döküm yapılarında rastlanan ve kumun, metal sülfürleri tarafından cürüflaştırılmasıyle meydana gelen toz halinde beyaz kütlelerin silisli birleşmesi.

— Miner. *Beyaz mika,* mika türlerindendir. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Beyaz et,* pişmiş bir kümes hayvanının göğüs eti. ‖ Kalkan, kırlangıç gibi beyaz etli balıkların eti. ‖ *Beyaz salça (sos),* tereyağ ve unla yapılan sos.

— Petrol. *Beyaz benzin* (ing. *white Spirit),* petrolün bir ara ürünü. (150° ilâ 200°C arasında damıtılan, yaklaşık olarak 0,790 yoğunluğa sahip bir sıvıdır. Yağ eritici ve terebentin yerine boya seyreltici olarak kullanılır. Beyaz benzin renksiz olmalı ve nahoş kokusu bulunmamalıdır.)

— Sine. *Beyaz perde.* Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Beyaz bayrak (sancak),* merasimlerde yeniçeri ağalarının tuğraları önünde giden, Yeniçeri ocağının büyük bayraklarından. Bir adı da *Hacı Bektaş bayrağı*'dır. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Beyaz tuğralı kâğıt,* padişahların sefere çıkacakları zaman İstanbul sadaret kaymakamına gerektiğinde ferman olarak kullanabilmesi için verilen tuğralı boş kâğıt. ‖ *Beyaz üzerine hatt-ı hümayun (beyaz üzerinde irade),* padişahların doğrudan doğruya ve kendi el yazılarıyle verdikleri emir.

— Zool. *Beyaz karaman.* Bk. KARAMAN. ‖ *Beyaz sürgün,* kuşlarda görülen bulaşıcı hastalık. Etkeni *bacterium pullorum*'dur. Hasta hayvanın dışkısı beyaz ve cıvıktır. Çok çabuk gelişir ve ölümle sonuçlanır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Beyaz esir (kadın) ticareti.* Devletler hukukunda XX. yy.ın başından beri kadın ticaretini kesinlikle önlemek amacıyle birçok sözleşme yapıldı. (Bk. FUHUŞ.) 1904, 1910, 1921 ve 1939'da ortaya konan metinleri imzalayan hükûmetler şu yükümlülükler altına giriyorlardı: fuhşa teşvik edilerek dış memleketlere götürülen genç kadın ve kızlar hakkında bilgi toplayıp bunları merkezîleştirecek bir kurum meydana getirmek; uluslararası bir haberleşme düzeni kurarak dışarıdan veya dışarıya göçleri, özellikle de garlarda, rıhtımlarda ve yolculuk sırasında kadınları kandıran simsarları denetim altına almak; fuhuş yapan yabancı kadınları memleketlerine geri göndermek.

Birleşmiş Milletler Genel kurulu 1949'da, insan ticaretini ve başkasını fuhşa teşvik ederek para kazanmayı kesin olarak yasaklayan bir sözleşme kabul etti. Bu sözleşmeyle taraflar arasında o güne kadarki bütün anlaşmalar bir düzene sokuldu.

— Miner. *Beyaz mika,* potasyum, alüminyum ve su bakımından zengindir. Şu çeşitleri kapsar, beyaz mika (fr. muscovite), lepidolit, damurit, paragonit, ölaşerit, margarodit, serisit. Beyaz mika türü tabiî potasyum ve alüminyumun hidratlanmış silikatıdır; formülü $KAl_2\ (AsSi_3)\ O_{10}(OH)_2$. Beyaz mika granitlerde pullar halinde bol miktarda bulunur; pegmatitlerde ise levhalar halindedir. Büyük levhalar cam yerine, ufak parçalar ve tozlar şeffaf kaplamada kullanılır.

— Sine. *Beyaz perde,* izdüşümü yoluyle fotoğraf ve sinema görüntülerinin belirtilmesine yarayan bez, kauçuk veya plastikten yapılmış beyaz renkte bir yüzeydir. (Bazen yüzey çok ince cam tozu ile kaplı olur ve *incili beyaz perde* denir, *âdi beyaz perde*'ye göre daha yansıtıcıdır. Projeksiyon âleti seyircinin karşısına yerleştirildiği zaman buzlu camdan veya plastikten yapılmış saydam beyaz perdeler kullanılır. Bu tip beyaz perdelerden özellikle, stüdyolarda sinema hileleri bulunan sahnelerin çekimi sırasında yararlanılır.)

— Teşk. tar. *Beyaz bayrak,* Yeniçeri ocağının büyük bayraklarındandı ve törenlerde yeniçeri ağa tuğralarının önü sıra gelirdi. 1610 Yılında Kuyucu Murad Paşa İran seferine giderken, ordu Kayseri'de mola verdiği sırada, Kırşehir sancakbeyi ve Hacı Bektaş şeyhi Eroğlu orduya gelerek, bu bayrağı ocağa teslim etti ve o tarihten sonra alaylarda Ağanın önünde götürülmesi gelenek haline geldi. Ayrıca yedi saltanat sancağından, esas saltanat sancağı olan Akalem'e de bazen, *beyaz sancak* denirdi.

Anadolu selçuk hükümdarı Gıyaseddin Mesut tarafından Osman Gazi'ye gönderilen uç beyliği bayrağı, beyaz renkteydi. Osmanlılar böylece XV. yüzyılın başlarına kadar beyaz bayrak kullandılar.

— Zool. *Beyaz sürgün* hastalığı civcivlerde ilk on gün büyük kırıma yol açar. Fakat bazen tavuklarda, hattâ tavuktan başka kuşlarda da görülür. Bazı salgınlarda daha yumurtadayken ölüm oranı çok yüksek olur. Hastalık, yumurta ile geçer. İyileşen tavuklar hastalık mikrobunu yumurtalıkta ve yumurta kanalında taşımaya devam eder. Hastalıktan korunmak için, hastalık mikrobunu taşıyan tavuklar seromlu teşhisle ayıklanır, hastalıklı tavuklar öldürülür, kuluçkalıklar dezenfekte edilir. Özel bir tedavisi yoktur.

◆ **Bembeyaz** sıf. ve zf. Süt beyazı, çok beyaz: *Dairenin bütün sorumluluklarını, bütün yükünü bazı bembeyaz dişleriyle gülerek, bazı göz bebekleri çıldırarak taşırdı* (Y. Z. Ortaç). *Alacakaranlıkta, bu genç kız bembeyaz görünüyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Bembeyaz kesilmek (olmak),* şaşkınlık, korku v.b. duygularda yüzün kanı çekilmek: *Kâmran, bembeyaz kesildi ve o günden sonra bir daha mektebe uğramadı* (R. N. Güntekin).

◆ **Beyazımtırak** veya **beyazımsı** sıf. Beyaza yakın renkte: *Alnından beyazımtırak bir ışık yayılıyordu* (Sabahattin Ali).

◆ **Beyazî** i. *Esk.* Beyazlık. ‖ Uzunluğuna açılan yazma kitap. Bunlara Türkler *sığır dili* adını vermiştir.

◆ **Beyazlanmak** ve **beyazlaşmak** dönşl. f. Beyaz bir hal almak, ağarmak: *Sen de âşık ruhunun önünde eğil / Henüz saçlar beyazlanmadan* (F. N. Çamlıbel). *Seyrekleşen, kimisi gümüş gibi beyazlaşan ve kimisi hâlâ simsiyah alçaklarda dolaşan bulutlar birbirlerini kovalıyorlardı* (Sabahattin Ali).

◆ **Beyazlatma** i. Bot. Bir ağaçta, işaretlemek amacıyle ormancı çekiciyle fazla derin olmayan kertik açmak. Bk. ANSİKL.

— Ev ekon. Gümüş eşyaların üzerini kaplayan oksit v.b. tabakasını bir eriyikle temizleme işlemi. ‖ *Kumaşların beyazlatılması,* temiz, fakat solmuş bir kumaşı Javel suyu veya bisülfit gibi maddelerle beyazlatma işlemi.

— ANSİKL. *Beyazlatma,* saklanacak bir ağaç söz konusu olduğu zaman, toprağa mümkün olduğu kadar yakın bir yerde veya topraktan çıkmış kökler üzerinde açılır. Kesilecek bir ağaç ise yerden 1,5 m yükseklikte açılır. Beyazlatmanın ormancı çekici ile yapılması gerekir.

◆ **Beyazlatmak** geçl. f. Beyaz hale getirmek, agartmak.

— Metalürji. *Dökümü beyazlatmak,* fosfor, mangenez ve kükürt oranını ayarlamak üzere dökümü inceltmek, temizlemek. ‖ *Beyaz dökme,* demiri çelik haline getirmek için temizlemek. ‖ *Madenleri beyazlatmak,* madenleri tavlayarak ve asitli sudan geçirerek yapılan temizleme işlemi.

— Tekst. Tekstil maddelerini, kendilerine tabiî renklerini veren boyayıcı maddelerden temizleyerek kar beyazı rengine sokmak.

◆ **Beyazlık** i. Aklık, beyaz olma hali: *Kâh çıplak bir omuz sessiz düşecek / Eriyen bir kuğu beyazlığından* (A. H. Tanpınar). (LM)

BEYAZ burun, ar. **Ra's al-Abyad,** lat. **Candidum promontorium,** Kuzey Afrika'nın kuzey kıyısında burun, kuzeye doğru Tunus'un en uç noktasını meydana getirir. — Fas'ta Mazagan'ın (El Cadida) güneyinde burun. — Atlantik'te burun, Sahra kıyısında: Portekizliler 1441'de bu burnu dolaştı. — Bu adı taşıyan daha birçok burun vardır (Korsika'da, Korfu'da, Anadolu'da). [L]

BEYAZ deniz, rusça **Bieloie Morie,** Kuzey Buz denizinde kıyı denizi; Kola yarımadası ve karelya-fin kütlesi ile Kuzey Rusya ovası arasında; 95 000 km². 200 m'yi pek ender aşan derinliği Kandalakşa körfezinde 340 m'ye ulaşır. Mayıs ortasından eylül başına kadar buz tutmaz. Önemli balıkçılık. (L)

BEYAZ diş (fransızcası *Dent Blanche*), İsviçre'de dağ. Valais (Wallis) bölgesinde; 4 364 m. Haç biçiminde dört sırttan ve ağın dört cephesinden başlıca tırmanış yolları geçer. Normal yol (güney sırtı) 18 temmuz 1862'de Kennedy ile Wigram ve J.-B. Croz ile Johann Kronig tarafından açıldı. Quatre-Anes adı verilen kuzeydoğu sırtı en ünlü yoldur. Burası 11 ağustos 1882'de Af-mer ile Aloys Pollinger'in rehberliğinde Anderson ve Baker tarafından başarı ile geçildi. Sırtların tırmanılması en güç olanı kuzey sırtıdır; 20 temmuz 1928'de Joseph ve Antoine Georges ile bay ve bayan İ. A. Richards tarafından aşıldı. (L)

Beyaz gül, Hitler'e karşı bir muhalefet hareketinin adı. Münih'te Hans Scholl ve kız kardeşi Sophia tarafından yönetildi. Bu iki kardeş Nazizmin insanlık dışı metotlarını telin eden bildiriler dağıtmışlardı. Sonunda bu hareketi düzenleyenlerle, bunları desteklemiş olan filozof Karl Huber'in başları balta ile kesildi. (Şubat 1943.) [L]

BEYAZIT, İstanbul'un Eminönü ilçesinde bucak; 24 974 nüf. Beyazıt camiinin çevresindeki semti içine alır. Şehrin önemli kültür ve iş merkezlerindendir. Bizans devrinde burada Forum Theodisii veya Forum Tauri denilen alan ile Senato sarayı bulunuyordu. Bizans'ın yüksek hukuk okulu da buradaydı. Fetihten sonra Mehmed II'nin ilk sarayı buraya yapıldı. Bugün bu semtte İstanbul üniversitesi, Beyazıt, Süleymaniye, Şehzade, Lâleli ve Nuruosmaniye camileri, Beyazıt ve Süleymaniye medreseleri, Beyazıt kulesi ve kütüphaneler bulunmaktadır. Kapalı çarşı başta gelmek üzere şehrin belli başlı ticaret merkezleri, iş hanları buradadır.

Üniversite merkez binası önündeki Beyazıt meydanına 1960'tan sonra Şehir meclisi tarafından «Hürriyet alanı» adı verilmiştir. (M)

Beyazıt camii, İstanbul'da, Hürriyet meydanında (eski Beyazıt meydanı), sultan Bayezid II emri ile 1501-1505 yılları arasında yapılmış olan cami. Bazı yazarlar, mimarının Hayreddin olduğunu ileri sürerlerse de son bulunan belgelerde camiin mimarı olarak Yakub Şah bin Sultan Şah gösterilmektedir. Camiin önünde kare planlı, revaklı bir avlu vardır. Bu avlu dışarıya üç kapıyle bağlantılıdır. Revak sütunlarının altısı granit, dördü necef, onu da yeşil somakidir. Revakın üzerini yirmi dört kubbe örter. Avlunun ortasında, şadırvan bulunur. Camiin taç kapısı üzerindeki kitabede hattat Şeyh Hamdullah yazısı ile camiin yapılış tarihi yer alır. Birer şerefeli iki minareden güneydeki, cami ile birlikte, kuzeydeki ise XIX. yy.da yapıldı. Kare planlı ana yapının on sekiz metre açıklığındaki orta kubbesinin altında yirmi pencereli kasnak bulunur. Kubbe, dört fil ayağıyle, iki kalın direk üzerine oturmaktadır. Taçkapı ile mihrabın üzerlerini birer yarım kubbe örter. Doğu ve batıda yanyana dörder küçük kubbe yer alır. Mermer hünkâr mahfilinin çini süslemeleri XVIII. yy.a aittir. Taç kapının sağ ve solunda, yapıya eklenen kubbeli kısımlar bulunur. Camiin yanında medrese, imaret ve kütüphane; bahçesinde Bayezid II ile kızının türbesi vardır. (M)

Beyazıt Devlet kütüphanesi, İstanbul'da Hürriyet meydanında (eski Beyazıt meydanı) Bayezid II'nin yaptırdığı kütüphane. Beyazıt külliyesinin imaret bölümünde. *(Kütüphanei Umumî, Beyazıt Umumî kütüphanesi, Bibliothèque National* de nirdi.) Maarif nezareti İstanbul'da genel bir kütüphane kurmağa karar verince sadrazam Said Paşanın 1882 (1298) tarihli arz tezkeresiyle Saray'dan mübassa alındı ve külliyenin altı kubbeli bölümü Maarif nezaretine devredildi; onarım ve tezyinatını Ohannes usta yaptı. 400 Metrekare olan ve iki fil ayağına dayanan, altı kubbeli bu bölümün ön ve arka cephesi duvarlarına geniş pencereler açıldı, salonun ön cephe duvarına sarkıtlı mermer kaplama yapıldı ve salonun döşemesinde özel olarak Fransa'dan getirilen parke kullanıldı.

Kütüphane 1884'te, 25 haziran çarşamba günü açıldı. Kütüphanede kitap sayısı, yapılan bağışlar (özel bağışlardan Arif Bey'in kitaplığı) devlet yardımı v.b. ile kısa zamanda yükseldi. Sadrazam ve nazırlar, hanedana mensup kişiler kütüphaneye devama başladılar. Muhit-ül-Maarif, toplantılarını burada yapmağa başladı. Okuma hizmetinin yanında kültür çalışmaları için de kullanıldı. Başkent Ankara'ya nakledilince kütüphane eski önemini kaybetti. 1934 Yılından itibaren «devlet nüshası» da almağa başlayan kütüphanenin buna karşılık faaliyeti azaldı. 1946 Yılından sonra Beyazıt imaretinin diğer bölümleri Vakıflar idaresinden devredilerek düzenli bir şekilde onarıldı ve kütüphaneye katıldı.

Bugün 450 000 yazma kitap, basma kitap, broşür, gazete, dergi v.b.ye sahip olan kütüphane, 200 kişilik okuma salonu, 20 okuyucu alan dergi ve gazeteler salonu, ayrı katalog bölümü, uzunluğu 9 500 m tutan üç kat madenî raf depoları, cilt servisi, matbaası, Atatürk ve Devrimleri salonu... v.d. ile İstanbul'un önde gelen müracaat kütüphanelerinden biridir. (→ Bibliyo). [M]

Beyazıt Yangın kulesi, İstanbul'da Beyazıt semtinde üniversite bahçesindeki kule. Çıkan yangınları haber vermek için yapıldı. İlk yangın kulesi, 1749'da Ağakapısındaki sarayın iç avlusuna yapılan ahşap kule idi. Padişah, eski sarayı Asker kapısına ayırınca, burada yine ahşap bir kule yapıldı. Kule bir yeniçeri ayaklanmasında yakıldığından, Mahmud II'nin emriyle 1828'de serasker Hüseyin Paşa tarafından bugünkü mermer kule yapıldı. Yüksekliği 85 m olan kule, aşağıdan yukarıya doğru, «Nöbet katı», «İşaret katı», «Sepet katı» ve «Sancak katı»ndan ibarettir. Birinci kata 180 basamaklı ahşap merdivenle çıkılır. 1849'da dört yöne açılan yuvarlak pencereli taştan yapılmış bir teras ve onun üzerine parmaklıklı üç kat kondu. Üst kısmına 1889'da demirden bir bayrak direği eklenerek kule günümüzdeki şeklini aldı.

Son yıllarda, kulenin tepesinde yakılan değişik renklerdeki ışıklar, ertesi günkü hava durumunu bildirmektedir. (M)

BEYAZİZADE AHMED EFENDİ, İstanbul kadısı (?, 1632- ?, 1686). Beyazî Hasan Efendinin oğlu. Müderrislik ve kadılıklarda bulundu, 1675'te İstanbul kadısı, 1680'de de Rumeli kazaskeri oldu. Fıkıhla ilgili eser verdi. İstanbul kadısı iken Aksaray semtinde bir yahudi ile ilişki kuran müslüman kadını «recim» (taşlama) cezasına mahkûm ettirmesiyle ünlüdür. (M)

BEYAZKÖY, Trakya'da Tekirdağ ilinin Saray ilçesinde bucak; 6 516 nüf. 9 köy. Aynı adlı bucak merkezi, Saray'a 23 km uzaklıkta; 1 544 nüf. (M)

Beyaz Lâle. Ömer Seyfettin'in hikâyesi. Bulgarların Serez'e girdikleri sırada şehirdeki Türkleri yok etmek için başvurdukları vahşeti, gerçek olaylara dayanarak etkili bir şekilde dile getirir. Beyaz Lâle, Ömer Seyfettin'in çeşitli tarihlerde toplanan ve içinde farklı hikâyeler bulunan kitabının da adı oldu. (M)

Beyazlar ve Maviler (fransızcası *Blancs et Bleus*), Fransız ihtilâli zamanında kullanılan isimler; bayrakları beyaz olduğu için Vendée'li âsilere beyazlar, üniformaları mavi olduğu için Cumhuriyet askerlerine maviler denirdi. Teşmil yoluyle «beyaz»dan kralcılar, «mavi»den cumhuryetçiler kastediliyordu. İkinci Cumhuriyet çağında ılımlı cumhuriyetçilere *maviler (kırmızılar* veya sosyalist cumhuriyetçiler karşılığı) ve krallık taraflısı olanlara *beyazlar* denildi. (L)

Beyazlar ve Siyahlar (italyancası *Bianchi e Neri*), 1296'ya doğru Pistoia'yı birbirine katan Cancellieri soyunun iki koluna verilen ad. *Beyazlar* deyimi daha sonra Floransa'da Carchi'leri (İtalya'da Alman imparatorlarından yana olan gibelin'leri) belirten bir sıfat oldu. Pistoia Beyazları, Carchi'lere baş vurup kavgalarında Floransa'nın arayı bulmasını istemişlerdi. Bu yüzden Cerchi'lere

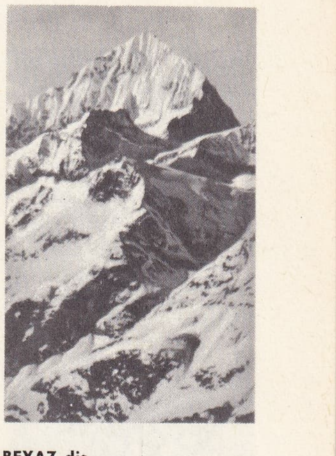

BEYAZ diş
Zermatt'ın üstünde

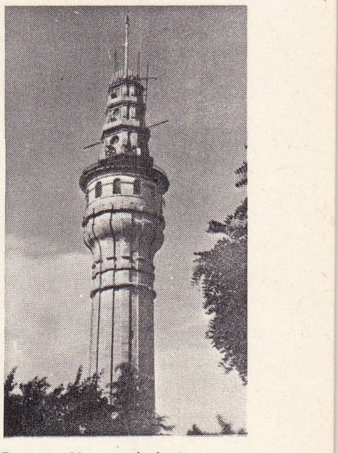

Beyazıt Yangın kulesi

karşı olan Donati'ler ve taraftarları *siyahlar* adını aldılar. Çatışmaları aralıksız sürüp gitti, 1302'de Dante'nin içlerinde bulunduğu beyazlar Floransa'dan sürüldü. (L)

Beyaz Mendil, Lütfü O. Akad'ın çevirdiği türk filmi (1955). Senaryosunu, Yaşar Kemal, Erskine Caldwell'in *A House in the Uplands* (Bayırdaki Ev) romanından yararlanarak hazırladı. Filim, az çok melodramatik yapısına rağmen, alışılmış «köy filimleri»nin dışında, sade, elden geldiği kadar gerçekçidir. Baş oyuncuları; Fikret Hakan, Ahmet Tarık Tekçe, Settar Körmükçü ve Ruth Elizabeth. (M)

BEYAZ NİL. Bk. BAHREL-AHVAD.

BEYAZPEYNİR blş. i. Peynir çeşidi.

— ANSİKL. *Beyazpeynir* koyun, inek, manda veya keçi sütünden yapılır. En makbulü koyun sütünden yapılanıdır. Beyazpeynir yapmak için az kaynatılmış sütler 18°C'ye kadar soğutulur; peynir mayasıyle mayalanır; sonra özel kasalar içinde bezlere sarılarak büyük kalıplar halinde pıhtılaştırılır. Peynirin suyu bezden süzülüp çıkınca büyük kalıplar daha küçük kalıplara bölünerek tenekelere yerleştirilir. Ekşiyip bozulmaması için buzhanelerde saklanır; gerektikçe piyasaya sürülür. Yapılırken sütün yağı hiç alınmazsa beyazpeynir tamyağlı, bir kısmı alınmışsa yarımyağlı olur. En iyi beyaz peynirler Türkiye'de, daha çok Trakya ve Batı Anadolu'da yapılır. Yakındoğu ve Balkan ülkelerinde de çok kullanılır. Beyazpeynir iyi bir besin maddesidir. 100 gr tam yağlı beyazpeynirde 25 gr protein, 35 gr yağ, 1 gr karbonhidrat, 0,068 mlgr A vitamini, 0,220 mlgr B vitamini, 0,240 mlgr D vitamini bulunur. 100 gr'ı 428 kalori verir. (M)

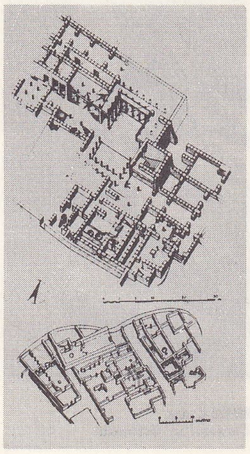

Beycesultan, saray planı

BEYAZ RUS i. ve sıf. Beyaz Rusya ile ilgili; bu bölgede oturan veya oradan gelme [kimse]. (L)

BEYAZ RUSÇA, blş. i. Leng. Doğu islav lehçelerinin başlıcalarından biri.

— ANSİKL. Leng. *Beyaz Rusça* yaklaşık olarak yedi milyon kisi tarafından konuşulur; asıl Rusça (büyük-Rusça) ve ukrayna dili (küçük-Rusça) ile birlikte doğu islavdilinin bir kolunu meydana getirir. Hem ukrayna hem de polonya diliyle (leh'çe) ortak yanları olduğundan Beyaz Rusça karmaşık bir nitelik gösterir. XIII.yy.dan itibaren ortak Rusça'dan ayrıldı ve XIV.yy.dan 1696'ya kadar Litvanya büyüp dükalığının resmî dili oldu. Daha o zamanlar oldukça büyük bir dil özgünlüğü gösteriyordu. Büyük dükalığın 1569'da Polonya ile birleşmesinden 1918 devrimine kadar doğuda Rusça. batıda polonya dili karşısında geriledi. 1919'da Beyaz Rusya cumhuriyetinin resmî dili oldu ve durumunu korudu. Minsk «Beyaz Rus Kültür enstitüsü» (1922'den beri) ile «Beyaz Rus Bilimleri akademisi» millî dil üstüne çalışmaların yayınlanmasını desteklemektedir.

— Ed. İslav edebiyatının en genç ve en az tanıtılmış olanı *beyaz rus* edebiyatıdır. Bununla birlikte Ortaçağ'da, Litvanya büyük dükalığı zamanında oldukça parlak bir dönem yaşadı.

1525'e doğru Frantsisk Skorina, Vilna'da ilk beyaz rus basmevini kurdu. İncil'i çevirdi; kalabalık bir kilise yazarlar topluluğu da onu izledi. Kısa zamanda, iki yüzyıl sürecek bir çöküş devrine girildi. Daha sonraki edebiyatın ilk yazarları anavatanlarına çok bağlı polonyalı soylulardı: Vikenti Dunin Martsinkiyeviç (1807-1884), duygulu şiirler ve manzum masallar yazdı; Fransisk Boguşeviç (1840-1900), eserleri daha gerçekçidir ve ilk gerçek beyaz rus şairidir, İvan Nesluhovski (Yanka Luçina) [1851-1897], Yan Çeçot v.b. 1906'da beyaz rus dilinde ilk edebiyat dergisi çıktı. Toprak sorunlarına eğilen bu derginin devrimci düşüncelerle de ilişkisi vardı. Beyaz Rusya'nın iki millî yazarı vardır: Yanka Kupala (1882-1942) ve Yakup Kolos (doğ. 1882). 1918'den sonra yeni yazarlar ortaya çıktı: tümü ateşli komünistler ola şairler. Mihas Şarot, Zmitrok Biyadulya, Ales Dudar, Andrey Aleksandroviç, hikâyeciler: Yanka Nemanski, Konrat Krapiva. İlk tiyatro 1920 de Minsk'de kuruldu. (L)

Beyaz Saray

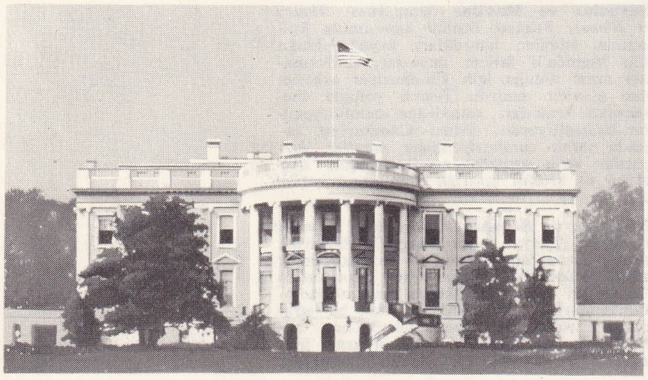

BEYAZ RUSYA, rusça **Biyelorusskaia S.S.R,** S.S.C.B.'nin on altı cumhuriyetinden biri; 208 000 km²; 8 060 000 nüf. Başkenti. *Minsk.*

Beyaz Rusya toprakları hem tabiî bir bölgeye hem de Beyaz Rusların oturduğu kesime tekabül eder. Doğudan batıya yönelen 200-340 m yükseltide morenli tepeler çizgisi iki hidroğrafya hazvasını birbirinden ayırır: kuzeyde, orta Dvinanın batı kesimi havzası; güneyde, yukarı Dnieper ile kolu Pripyat'ın meydana getirdiği havza. Beyaz Rusya topraklarının bütünü, Kuzey Avrupa'nın kozalaklı orman bölgesiyle daha güneydeki ağaçlı step bölgesine geçiş yapan yapraklı orman bölgesi arasında bölünmüştür. Ormanda tarlalar açılarak ağaçlıksız geniş yerler kazanılmıştır; bu alanda keten, çavdar, patates, yemlik bitkiler yetiştirilir. Otlaklarda sığır ve domuz beslenir.

Beyaz Rusya'nın güneyinde çok özgün bir bölge vardır: Polezya *(ağaçlıklı ova).* Bu bölge çok geniş bataklıklardan meydana gelir, bataklıkların yanında çam korularıyle kaplı küçük, kumlu tepeler yükselir.

Polezya bölgesi Dördüncü zamandan kalma eski bir moren cephesine tekabül eder, batıdan doğuya 350 km, kuzeyden güneye ise 100 km kadar uzanır. Sular ağır bir akışla Pripyat'dan Dniepe'e doğru yol alır. Beyaz Rusya'nın iktisadı, ormanlık bir tarım bölgesinin özelliklerini taşır. Keten, süt ve et başlıca ürünlerdir. Sanayi özellikle tarım ürünleri ve tahta işleyen fabrikalarla temsil edilir. Başkent Minsk, Gomel ve Vitebsk'de metalürji vardır.

● *Tarihöncesi.* Arkeolojik araştırmalar Taş devrinin başlangıcından, hattâ Buzul çağından beri (20 000-30 000 yıl önce) Beyaz Rusya'da insanlara ait konutların bulunduğunu ortaya koydu. Konutların yapımında da mamut kemiklerinden büyük ölçüde yararlanılıyordu.

● *Tarih.* Beyaz Rusya *(Alba Ruthenia)* adı XIII.yy.da ortaya çıkar. Bu adın kaynağı bilinmemekte, geleneksel beyaz giyeceği mi, ülkenin bir kısmını kaplayan kumları mı, yoksa Beyaz Rusya'nın Tatarlara hiç haraç vermemiş olmasını mı kastettiği anlaşılamamaktadır. Kuzey asıllı oldukları kuşku taşımayan Smolensk, Turov, özellikle de Polotsk prenslikleriyle ülkenin özgünlüğü erkenden kendini gösterdi. Polotsk bir süre Kiev ile rekabet etti, sonra X.yy.da yenilerek Kiev topraklarına katıldı. XIII. yy.daki tatar istilâsından sonra Beyaz Rusya XIV. yy.ın başında Litvanya grandükü Gedymin'e boyun egdi.

XIV. yy.ın ikinci yarısında Litvanya prensleri Polonya'ya ve katolikliğe yöneldi, yönetici sınıflar da onları izledi. 1386'da grandük Jagello'nun Polonya kraliçesi Jadwiga ile evlenmesi Beyaz Rusya'nın Polonya etkisi altına girmesine yol açtı; Lublin Birliği de (1569) Polonya egemenliğini kesinleştirdi. Ama XVI.yy.dan itibaren çarlar ülkenin bir kısmını ellerine geçirdiler. Vilna antlaşması (1656) Rusların ilerlemesini pekiştirdi; Polonya'nın paylaşılmasından sonra (1772, 1773, 1795) Napolyon'un Rusya seferinin (1812) başlıca sahnesi olan Beyaz Rusya'da yoğun bir ruslaştırmaya girişildi.

XIX.yy.ın sonunda bu ruslaştırma hareketine tepki olarak devrimci hareketle ilişkili millî şuur uyandı. Böylece «Beyaz Rusya sosyalist Hromada» sı kuruldu ve 1905'te ülkeyi tehlikeli devrim karışıklıkları kapladı. Birinci Dünya savaşı Almanların 1915'ten itibaren Beyaz Rusya'ya girmelerine ve Minsk'e ulasmalarına (1918) yol açtı. Almanların ayrılmasından sonra Minsk'de bir sovyet cumhuriyeti kuruldu (1 ocak 1919). Barış konferansı 1919'da Polonya ile sınırını dil çizgisi (Curzon çizgisi) uyarınca belirledi. Ama sovyet-polonya savaşından sonra (1919-1921) Riga barışı (1921) Polonya'nın Beyaz Rusya'nın batısını ilhak etmesini sağladı. Bu bölge 1939 eylülünde S.S.C.B. tarafından geri alındı. İkinci Dünya savaşı sırasında Beyaz Rusya, 1940 haziranından 1944 temmuzuna kadar Almanların işgali altında kaldı. Savaştan sonra Yalta konferansında (1945) Curzon çizgisi yeniden sınır oldu. Bir rus-polonya antlaşması (ağustos 1945) Polonya lehine küçük bir sınır değişikliğini kabul etti. (L)

Beyaz Saray (ingilizcesi *The White House* veya **Executive Mansion**), Amerika Birleşik devletleri Cumhurbaşkanının Washington'daki konutuna 1902'den beri verilen ad. Yapımına 1792'de James Hoban tarafından başlandı. Açılışını John Adams yaptı (1800). İki katlı, beyaza boyanmış bir yapıdır. İon üslûbunda bir revağı vardır. Yapı 1949-1952 arasında büyütüldü. (L)

BEYAZ SURİYE'LİLER, antik çağlarda Kappadokya'da (Kızılırmak'tan Toroslara kadar) yerleşen, beyaz tenli ve sarışın olmalarına rağmen suriye ırkından gelen halk. (L)

BEYCESULTAN, Esk. coğ. Denizli'nin Çivril kazası yakınında höyük; yüksl. 20 m. Höyükte 1954-1959 yıllarında Seton Lloyd ve James Mellaart tarafından kazı yapıldı. 40 Kültür katı tespit edildi. Bu katlar şöyle sıralanır: 40-20. katlar geç kalkolitik devre aittir. Burası Orta Anadolu ile Batı Anadolu arasında bir geçiş noktasıdır. Hem doğu, hem de batı tesirlerine açıktır. Bu katlarda bir köy yerleşmesi görülür. 39-35. Katlarda birkaç duvar parçası bulunmustur. 36. Katta evler sadece kerpiçtendir. 34. Katta daha eski duvarlarla aynı yönde olmayan yapı kalıntıları vardır. Bunlar dikdörtgen planlı tek veya çok odalı binalardır. 32-29. Katlarda münferit binalar, iki odalı evler ve depolar görülmüştür. 31. Katta evlerde ortada ocak oluşu dikkati çeker. 28. Katta bir bina tam olarak ortaya çıkarılmıştır. Daha sonraki katlarda ise köy kuruluşunu andıran evler vardır. Geç kalkolitik devirden çanak-çömlek kalmıştır. 19-6. Kattaki erken bronz çağına ait kültür katları mimarî yönden oldukça zengindir. Evler ince, uzun dikdörtgen planlı (megaronu andırır) ve kapıları çoğunlukla dar taraftadır. Yine bu katlarda boğa kabartmalı kutsal mekânlar, dükkân ve sokaklar bulundu. Çanak-çömlek çok çeşitlidir. Özellikle kutsal yerlerde adak eşyası olarak kullanılmışlardır. Bunlardan gaga ağızlı testiler Ege adaları ve Anadolu hitit keramiği ile benzerlik gösterir. Çanak çömleklerin biçimleri daha çok hitit kaplarının prototipleridir. Ahlatlıbel ve Kusura ile de yakın ilişkileri vardır. (→ Bibliyo.) [M]

BEYÇAYIRI, Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde, Çanakkale ilinin Lapseki ilçesinde bucak; 3 380 nüf. 10 köy. — *Bucak merkezi* 478 nüf. (M)

BEYÇAYIRI, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde Siirt ilinin Besiri ilçesine bağlı bucak; 4 024 nüf. 11 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Barınç*), 455 nüf. (M)

BEYCUMA, Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde Zonguldak ilinin merkez ilçesinde bucak; 12 492 nüf. 17 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Kasımlar*), Devrek-Zonguldak yolu üzerinde, Zonguldak'a 29 km uzaklıkta; 935 nüf. (M)

BEYDÂ i. (ar. *beydā*). *Esk.* Tehlikeli çöl. ‖ Mekke ile Medine arasında bir yerin adı. (M)

BEYDAĞ, Ege bölgesinde, İzmir ilinin Ödemiş ilçesinde bucak; 12 894 nüf. 19 köy. —*Bucak merkezi* 3 087 nüf. (M)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; U.S.İ.S. (LAROUSSE)

BEY dağı, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki dağların ortak adı. —Zara'nın 20 km güney-güneybatısında Tecer dağlarının doğusunda (2 792 m). —Malatya'nın 10 km güneyinde, Gemeli ve Mamoşki dağları arasında (2 591 m).— Afyon'un Emirdağ ilçesine bağlı Bayat kasabasının 7 km batısında (1 650 m.) [M]

BEY dağları, Antalya körfezinin batısında sıradağ. Teke yöresinde, Elmalı ovasını Alakır vâdisinden ayırır. İkinci zamanda kireçli kayalardan oluşmuştur; yüksl. 3 086 m. Üzerinde kar ve buzulkar yataklarıyle gölcükler vardır. Yazın yamaçlarına sürülerin çıkarıldığı bu dağlarda katranağacı (sedir) ormanları da bulunur. (M)

BEYDAK i. (fars. *piyāde,* yaya, satranç taşı. ar. *beydak*). *Esk.* Oyun. Satrançta piyade, ar. paytak, piyon. ‖ Yaya. (M)

BEYDİLİ, Oğuz boyu. Reşidüddin, XIV.-yy. da yazdığı *Câmi-ül-Tevârih* (Tarihlerin Derlemesi) adlı eserinde, bu boy adının, «büyüklerin sözü gibi aziz olur» anlamına geldiğini söylemektedir. Yazıcıoğlu Ali Efendi ile harizm hükümdarı Ebül-Gazi de bu sözü aynı şekilde açıklar. Bu adın *bey* «beg-beğ» ile *dil* «tutsaksöz»den kurulma bileşik kelime olduğu da ileri sürülmektedir. Reşidüddin'e göre Beydili boyu, Oğuzların Bozok kolunda yer almaktadır. Kâşgarlı Mahmud XI.yy. da yazdığı eserinde, 22 oğuz boyu arasında Beydili adını da anar. İranlı yazar Fahreddin Mübarek Şah da bu boyu oğuz boyları arasında gösterir. Beydili boyu, Anadolu'da ilk türk istilâsına katıldı. XII.yy. da Horasan'da hükümdar Sencer'i yenip esir ederek Selçuklu imparatorluğuna son veren Oğuzlarla birlik oldu. Moğol istilâsıyle, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya geldiler, oradan, Türkmenlerle beraber Suriye'ye geçerek Memlûk devletine sığındılar. Sultan Baybars tarafından, Türkmenlere yerleşmeleri için, Gazzeden Sis'e (Kozan) kadar olan topraklar verildi. Moğolların çökmesi üzerine Güneydoğu Anadolu'ya, İran'a giderek Dülkadiroğulları, Ramazanoğulları, Akkoyunlu ve Safevî devletlerinin kurulmasında rol oynadılar.

XVI.yy. da Anadolu'daki Beydili mensupları başlıca Halep Türkmenleri, Yeniil, Bozulus ve Dülkadiroğulları adlı Türkmen illeri arasında yaşadılar. Halep Türkmenleri içindeki Beydili kolu, çeşitli oymakları olan büyük bir koldu. Beydili kolunun 26. ve 27. oymakları dinî nitelik taşır. Sıvas'ın güneyinde, Yeniil'de bir Beydili kolu yaşamaktaydı. 1692'de Halep Türkmenleri ve Yeniil'e bağlı aşiretlerin bir kısmı Rakka'ya yerleştirildi. Diyarbakır'da yaşayan Bozulus arasındaki Beydili kolu ise Akkoyunlu faaliyetine katıldı. Adana ve İçel'deki Ramazanoğulları ulusuna bağlı Beydili kolu XV.yy. da Gülnar kazası köylerinde yerleşti.

İran'daki Beydililerin çoğu öteki türk kabileleri gibi Azerbaycan'ı yurt edindiler. Beydili boyundan bir kola da İran'ın Esterâbâd ili ile Türkmenistan'da yaşayan Göklen adlı türkmen ulusu arasında rastlanmaktadır. (→ Bibliyo.) [M]

BEYDİLİ, Ankara ilinin, Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde Nallıhan ilçesine bağlı bucak; 6 971 nüf. 17 köy. — Bucak merkezi *Çamalan köyü,* 808 nüf. (M)

BEYEN (Jan Willem), hollandalı siyaset adamı (Utrecht 1897). Young planı (1938-1940) çerçevesi içinde kurulan Basel Milletlerarası Ödeme bankasının eski başkanı, İkinci Dünya savaşı süresince sürgündeki Hollanda hükûmetinin maliye müşaviri, sonra milletlerarası para fonunun icra yöneticisi (1946-1952). Hiçbir siyasî partiye girmediği halde, iktisadî ve malî işlerdeki uzmanlığı nedeniyle Dışişleri bakanlığına getirildi ve özellikle, Avrupa teşkilâtı sorunlarıyle ilgilendi (1952-1956). [L]

BEYER (Absalon Pedersön), norveçli tarihçi ve ilâhiyatçı (Ausland yakınında Skirdal 1528-Bergen 1575). Kopenhag ve Wittenberg'de öğrenim gördükten sonra, Bergen'de ilâhiyat okutmanlığına atandı. Başlıca eseri olan *Norveç Krallığı*'nda (1567) norveç milliyetçilik duygusu daha o zamandan belirir. (L)

BEYER (Gustav Friedrich VON), prusya generali (Berlin 1812-Leipzig 1889). 1866 Avusturya-Prusya savaşı sırasında Hessen'i işgal etti, 1868'de Baden grandükalığının savaş bakanı oldu. Baden kıtalarını prusya usulüne göre örgütledi ve Woerth, Strasbourg, Dijon çarpışmalarında (1870-1871) yönetti. (L)

BEYER (Paul), fransız seramikçisi (Strasbourg 1873-Bourges 1945); tuzla sırlanmış kumtaşı tekniğine yeniden rağbet kazandırdı. Sèvres millî fabrikasında çalıştı (1932-1943), çanaklar, vazolar, çarkta çekilmiş testiler, bir araya getirilmiş çömleklerden heykelcikler yaptı. Çeşitli müzelerde eserleri vardır. (L)

BEYEREN (Abraham Hendrickz VAN), hollandalı ressam (La Haye 1614-Overschie 1690). Delft, Amsterdam, Alkmaar ve Leyde'de çalıştı; natürmortlar yaptı. (L)

BEYERLEİN (Franz), alman tiyatro yazarı ve romancısı (Meissen 1871-Leipzig 1949). Askerliğe karşı eserleri heyecan doğurdu. Tiyatro oyunu *Zapfenstreich* (Yat Borusu) [1904] ve romanı *Jena oder Sedan* (Jena mı Sedan mı?) [1903] büyük başarı kazandı. (L)

BEYGAR veya **BEYGARE** i. (fars. *beygâr*). *Esk.* Sitem etme. ‖ Sövme, küfretme. ‖ Çıkışma, başa kakma. (M)

BEYGİR i. (fars. *bârgir,* yük taşıyan'dan). At: *Sokaktan geçen her beygir, her araba oraya gider* (S. F. Abasıyanık). ‖ Özellikle yük taşımak ve araba çekmek için kullanılan at: *Arabaya oturdu mu beygirlerinin belinin hayrını gör! ...* (Ahmed Rasim).

— ÇEŞ. DEY. *Dolap beygiri.* Bk. DOLAP. ‖ *Sütçü beygiri gibi,* uyuşuk, tembel adamlar için. ‖ *Ağanın beygiri,* küstah.

— Fiz. *Beygir gücü (kuvveti)* [ingilizce HORSE POWER'dan], İngiltere'de kullanılan güç birimi, milletlerarası HP sembolüyle gösterilir, Türkiye'de BG ile de gösterilmektedir. Bu gücün değeri 75,9 kgm/s veya 1,0138 BG veya 0,7457 KWh'dir.

— Saraçl. *Beygir başlık takımı,* beygirin başına giydirilen koşum takımı parçasıdır: başlık takımının başlıca parçaları *kayışları, baş kayışı* ve *gem*'dir. ‖ *Beygir kuskunu,* atın eğerine bağlanarak kuyruğunun altından geçirilen kayış: *O beygir kuskunu kaşlar, o kedi kuyruğu saçları ne ben yazayım ne de siz okuyunuz* (H.R. Gürpınar). ‖ *Beygir örtüsü,* atı dış etkilerden korumak için kullanılan deriden, deri benzerinden veya su geçirmez branda bezinden yapılmış, bağları olan örtü. ‖ *Beygir takkesi,* beygirlerin başına giydirilen başlık.

— Teşk. tar. *Beygir kethüdası,* Has ahır memurlarından; iğdiş edilmiş atlara bakardı. ‖ *Beygir rahtvanı,* Has ahır memurlarından (*rahtvan-ı sani* de denir).

◆ **Beygirci** i. ve sıf. Binmek için beygir kiraya veren [kimse]. (ML)

BEYHAK, Horasan'da, Nişabur eyaletinde bölge. Merkezi *Sebzvar*'dır. Sarbadar sülâlesinin kurucusu emîr Abdürrezzak'ın doğduğu şehir olan Baştin, buraya bağlı bir köydür. Halkı mutaassıp şiîdir. Şafiî mezhebine mensup hadisçi Ebû Bekr Ahmed bin el-Hüseyn bin Ali de burada doğdu. Eskiden burada mermer ocakları işletiliyordu. (M)

BEYHAKÎ (Ebul-Fazl Muhammed bin Hüseyn), iranlı tarihçi (996-1077). Gaznelilerin devlet hizmetinde çalıştı. Divanı Risalet başkanlığına kadar yükseldi. Selçuklularla 1059'da yapılan sulh antlaşmasını yazdı Gazneliler hakkında 30 cildi aşan bir tarihi vardır. Eserinin ancak Sultan Mes'ud (1030-1041) devrine ait bir kısmı eldedir. Bu kısım *Tarih-i Beyakî* diye tanınır. (→ Bibliyo.) [M]

BEYHAN i. (ar. *beyhān*). *Esk.* Sır saklayamayan, boşboğaz. ‖ Kadın adı. (M)

BEYHAN SULTAN, Mustafa III'ün kızı (İstanbul 1765-ay.y. 1824). Âdilşah* Kadın'ın kızıdır. Halep valisi silâhtar Mustafa Paşa ile evlendi (1784). Beyhan Sultan'ı Abdülhamid I ve kardeşi Selim III pek severlerdi. Bu iki padişahtan büyük yardım gördü. Eski Çırağan sarayı yerinde bir sahilsaray (1795) ve Arnavutköy sahilsarayını yaptırdı (1804). Eyüp'teki Mihrişah Valide Sultan türbesinde yatmaktadır. (M)

BEYHUDE veya **BİHUDE** zf. ve sıf. (fars. *bi-,* önek ve *hūde,* fayda'dan). Boşuna: *Sizi beyhude korkutmuş! dedi* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Anlamsız, faydasız: *Bitsin, hayırlısıyle bu beyhude sonbahar* (Yahya Kemal).

— DEY. *Beyhude yere,* boşuboşuna, yok yere: *O halde sizi beyhude yere yoruyorum* (S.F. Abasıyanık).

◆ **Beyhudegî** blş. i. Boşuna olma, beyhudelik.

◆ **Beyhudegû** blş. sıf. Boş yere konuşan.

◆ **Beyhudekâr** blş. sıf. Boşuna çalışan.

◆ **Beyhudelik** i. Faydasızlık, boşuna olma. (M)

BEYİ i. (ar. *bey*^{c}). Bk. BEY.

BEYİN i. Kafatasının içinde bulunan sinir kütlesinin iki yarımyuvar şeklindeki üst kısmı. (Bk. ANSİKL.) ‖ Akıl, muhakeme yeteneği: *Bizim muhiti, bizim halkı seyredince nazar / Görür ki, beyni bozulmuş yığın yığın kafa var* (M.Â. Ersoy). ‖ İdare eden kimse veya merkez: *O, bu fabrikanın beynidir. Her şeyi o düzenler ve kontrol eder.*

— ÇEŞ. DEY. *Beyin yıkamak.* Bk. YIKAMA. ‖ *Beyin yormak,* bir mesele üzerinde çok düşünmek: *Spor gazetelerinin tahminleri arasında beyin yormaktan vakit bulup at koşusuna bakanlar pek az kimselerdi* (F.R. Atay). ‖ *Beyni bulanmak (uyuşmak),* iyi düşünemez hale gelmek, sersemlemek. ‖ *Beyni karıncalanmak,* zihin yorgunluğundan düşünemez olmak: *Gözlerinin içi yanıyor ve beyni karıncalanıyordu* (Sabahattin Ali). ‖ *Beyni sulanmak,* bunamak. ‖ *Beynine vurmak,* sersemletmek, çok tesir etmek: *Sıcağın beynine vurmasından korkuyordu* (R. H. Karay). ‖ *Beyninden vurulmuşa dönmek,* olağanüstü bir durum karşısında çok şaşırmak, üzülmek. ‖ *Kuş beyinli,* aptal, sersem.

— Anat. *Beyin büklümü,* beynin dış yüzündeki kıvrıntı. ‖ *Beyin karıncıkları,* beynin içinde bulunan ve Magendie delikleri yoluyle örümceksizaraltı boşluklarıyle birleşen boyun-omurilik sıvısıyle dolu boşluklar. ‖ *Beyin kökü,* omurilik soğanı, Varol köprüsü ve beyin saplarından ibaret kısım. (Beyin kökü kafa sinirlerinin çoğunun çıkış yeridir; beyne ve beyinciğe giren, çıkan yolların çoğu buradan geçer; bundan baska, beyin yarımyuvarlarının çalışmasına katılan ve bilinç halinin devamı için gerekli olduğu sanılan bazı oluşumlar (özellikle ağsı madde beyin kökünün içindedir.) ‖ *Beyin merkezleri.* Bk. ANSİKL. ‖ *Beyin sapları,* ikinci ilkel beyin keseciğinden (ortabeyin) doğan ve arabeyni Varol köprüsüne bağlayan organlar. ‖ *Beyin üçgeni,* beynin alt tarafındaki üç kıvrımlı kubbe. ‖ *Beyin yarımyuvarı,* önbeyinin iki parçasından her biri. Beyin yarımyuvarları alt tarafta birleşeklerle (nasırlı cisim, beyinüçgeni, bozbirleşek) birbirine bağlanmış, üst tarafta ise beyinorağı denilen bir sert zar kıvrımıyle birbirinden ayrılmış durumdadır.

— Fizyol. *Beyin-omurilik sıvısı,* örümceksi zarla ince zar arasındaki boslukta bulunan ve beyinle omuriliği çepçevre saran sıvı. (Bu sıvının tümü 150 sm^3 kadardır. Beyin ve omuriliğe destek olduğu gibi sinir dokusunun bazı biyokimyevî süreçlerine de katılır.) ‖ *Beyin-omurilik zarları,* beyni ve omuriliği saran zarlar: sert zar, örümceksi zar, ince zar. Bk. MENENJİT. Beyin-omurilik sıvısı örümceksi zarla ince zar arasındaki boşlukta dolaşır. ‖ *Beyin zarı küçük atardamarı,* üst çene alt atardamarının küçük bir kolu. Damağa ve kanatsı kaslara dal verdikten sonra oval delikten kafatasına girer, sertzarla Gasser sinirdüğümüne dağılır. ‖ *Beyin zarı orta atardamarı,* üst çene alt atardamarının bir kolu. Küçük yuvarlak delikten kafatasına girer, kafatası boşluğunun yarı çeperinde dallara ayrılarak kemiklere ve sertzara kan götürür. (Dalları çoğu zaman derin kemik oluklarında bulunduğu için kafa kırıklarında bu atardamar kolaylıkla zedelenebilir.) Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Beyin tavası* veya *kızartması,* dana veya koyun beyni yağda kızartılarak ya-

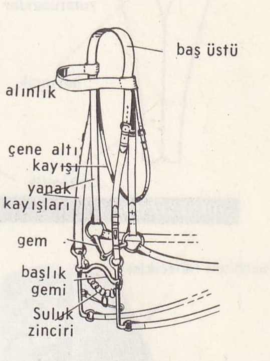

beygir başlık takımı

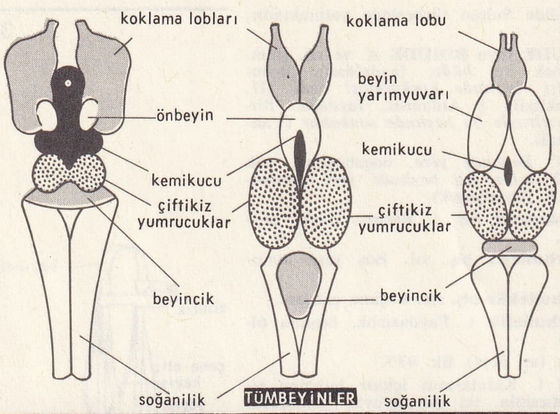

TÜMBEYİNLER

SİNİR YOLUNUN OLUŞUMU (kesit)

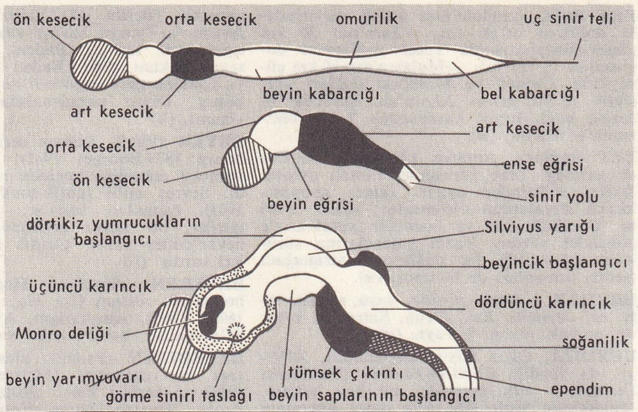

BEYİN KESECİKLERİNİN KISIMLARI

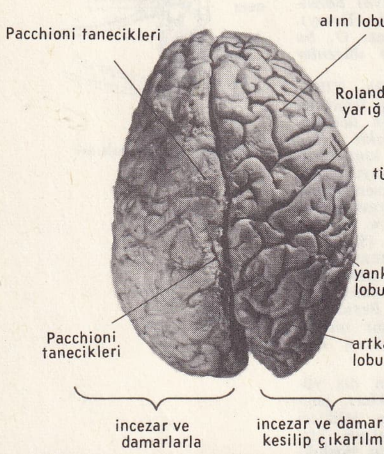

ERGİN İNSAN (üstten görünüş)

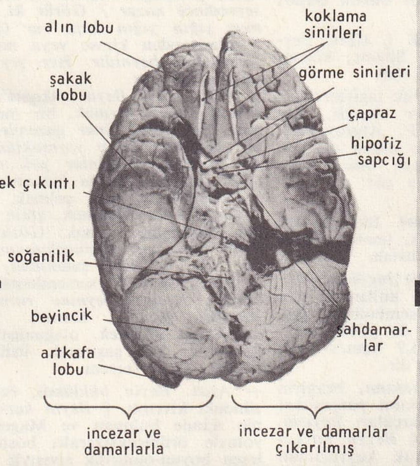

ERGİN İNSAN (alttan görünüş)

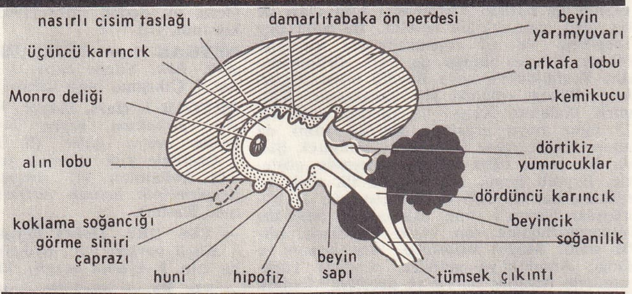

TÜMBEYİNİN DİKİNE - BOYUNA KESİTİ

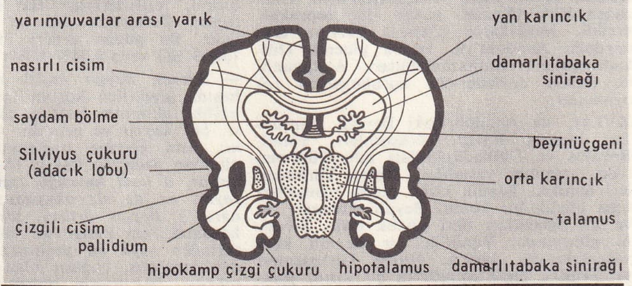

TÜMBEYİNİN GELİŞİMİ (alından kesit)

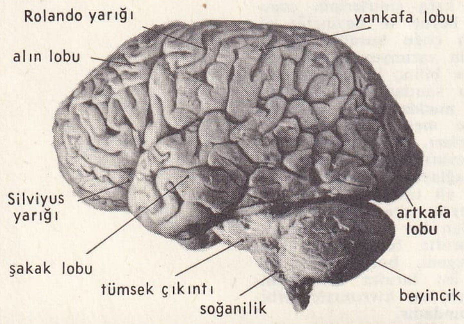

ERGİN İNSAN (dıştan görünüş)

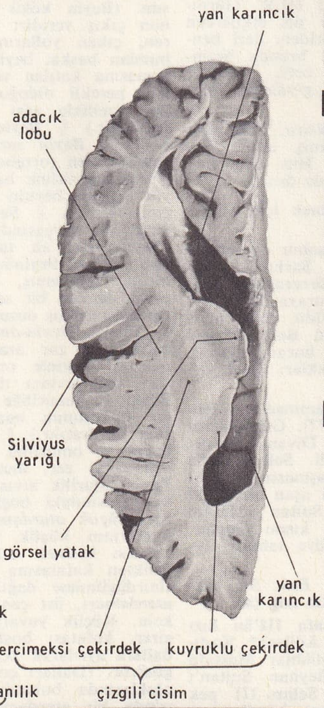

ERGİN İNSAN (yatay kesit, üst kısmın alttan görünüşü)

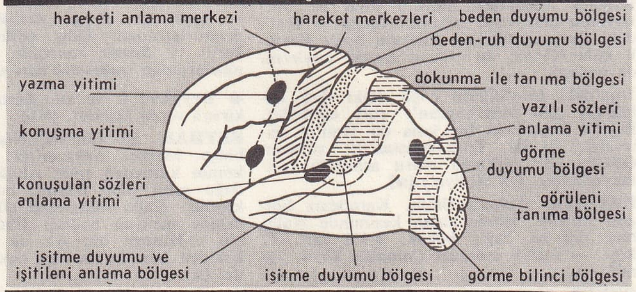

BEYİN MERKEZLERİ (sol beyin yarımyuvarının dış yüzü)

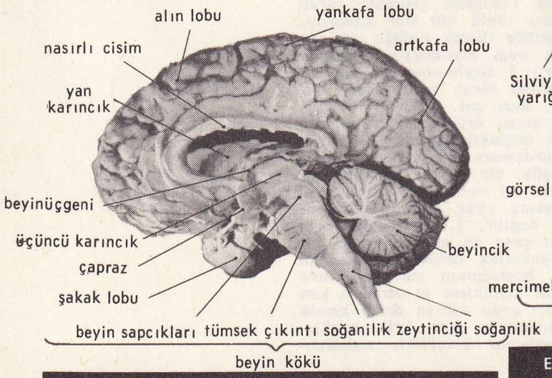

ERGİN İNSAN (dikine-boyuna kesit)

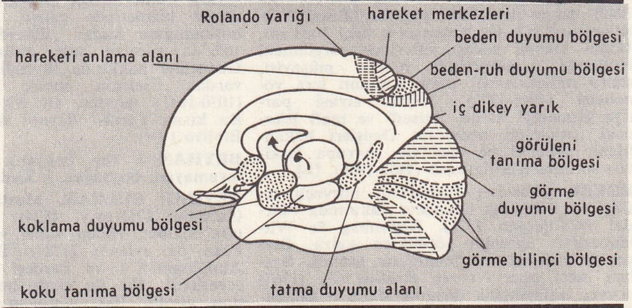

BEYİN MERKEZLERİ (sağ beyin yarım yuvarının iç yüzü)

pılan yemek. ‖ *Beyin salatası*, beynin, haşlandıktan sonra zeytin yağı ve limon katarak yapılan salatası.

— Nörol. *Beyin zarı tepkimesi*, grip, tifo, spiroketoz v.b. gibi çeşitli ağır hastalıklarda görülen ve menenjiti andıran belirtilerin tümü.

— Patol. *Beyin omurilik zarı iltihabı*. Bk. MENENJİT. ‖ *Beyin zarı uru*, omurilik-beyin zarlarında oluşan ur. (Beyin zarı urları çok büyük, hattâ başka organ urlarından da büyük olabilir. Bunlar beyni iter ve sıkıştırır, fakat tamamen kaplamaz. Kesilip çıkarılırsa genellikle yeniden depreşmez.)

— ANSİKL. Anat. Fizyol. ve Patol. *Beynin gelişimi*. Tümbeyin, embriyonun türe has gelişimi sırasında, basit ve düz bir taslak olan embriyon sinir telinin ön ucundan oluşur. Önce ilkel beyin kesecik1erini meydana getiren üç kabartı belirir: 1. *önbeyin;* 2. *ortabeyin;* 3. *artbeyin*. Asıl beyin önbeyin kabartısından oluşur; burası da *uçbeyin* ve *arabeyin* diye ikinci bir bölünmeye uğrar. Uçbeyin, beyin yarımyuvarlarının en büyük parçasının taslağıdır; arabeyin ise her iki yarımyuvarın arasında yer alır.

Beynin ileri derecede gelişimi, omurgalıların evriminin temel özelliklerinden biridir. Daha basit canlılarda beyin yan yana iki kabarıklıktan ibarettir. Bunların çapı omuriliğinkinden biraz fazladır; insanda beyin, sinir sisteminin en büyük parçasıdır; beyin yarımyuvarları tümbeynin bütün öteki kısımlarını örter. Bu gelişmeyle beynin yapısı da gittikçe karmaşık bir durum kazanır. Basit hayvanlarda *kokusal beyin (rimonkefal)* hemen hemen beynin tümü demektir. Biraz daha evrimli olanlarda, beyin yarımyuvarının ortasındaki çizgili cisim gelişir. Beynin geri kalan kısmı beyin kabuğudur *(pallium)*. Daha yüksek yapılı hayvanlara doğru gidildikçe beliren diğer beyin kısımları buradan oluşur.

İkiyaşayışlılarda *(amfibi)* beyin kabuğunun ilkel kısmına (eneskikabuk) yeni bir oluşum eklenir (eskikabuk); bazı sürüngenlerde daha yeni bir beyin kabuğu (yenikabuk) ortaya çıkar. Bununla beraber bunlarda beyin kabuğu gene de çok basittir. Yalnız memelilerde ve özellikle insansılarda büyük bir gelişme gösterir ve beynin yüzeyinde büklümler ortaya çıkar. Biçimleri aynı olan memelilerde (kedi, kaplan v.b.) beyin ağırlığı (E) ile vücut ağırlığını (P) sistemli bir şekilde kıyaslayan Dubois. bunlar arasındaki ilişkilerin $E = K \times P^{0.56}$ formülüyle ifade edilebileceğini göstermiştir. K katsayısı, aynı gruptan olan hayvanlar için ya aynı değerde veya tam iki mislidir. Sonuncu durum, bireyin oluşumu sırasında beyin hücrelerinin iki misline çıkmasıyle açıklanabilir; aynı zamanda bu iki misli artış daha zengin bir ruhsallığın da temelini meydana getirir. Dubois tarafından K'ya uygulanan *beyinleşme katsayısı* terimi bunu ifade eder.

● *Beynin anatomisi*. Ergin insan beyninin arka ucu büyük yumurta biçimindedir; dışbükeyliği kafatasının kubbesine uygun, alt yüzüye düzdür. Alt yüzü önde kafatasının tabanına, arkada, beyni tümbeyinin geri kalan kısmından ayıran telsel bir bölmeden ibaret beyincik çadırına oturur. Beyin erkeklerde (1100 gr) kadınlarda olduğundan (1000 gr) biraz daha ağırdır. Yarım yuvarlar dar ve derin bir yarıkla ortadan ikiye ayrılır, ama bu tam bir ayrılma değildir. Beyin yarımyuvarları *birleşek* adı verilen sinir teli demetleriyle birbirine bağlıdır. Birleşeklerin en önemlileri *nasırlı cisim* ile *beyinüçgeni*'dir. Beynin yüzeyi düzgün değildir; yer yer dolambaçlı çökeklerle doludur. Derin çökekler beyni loblara ayırır (alın, yankafa, artkafa, şakak, adacık, limlik lobları); derin olmayan çökekler ise lobları büklümlere ayırır. Beyin iki maddeden yapılmıştır: bozmadde (sinir hücreleri) ve akmadde (sinir telleri). Bozmadde beynin kabuk kısmını meydana getirir *(beyin kabuğu);* 90-100 milyar tahmin edilen beyin kabuğu hücreleri, kabuğun değişik bölgelerinde çeşitli düzende olmakla beraber, altı tabaka halinde dizilidir. Bozmadde ayrıca beynin içindeki merkezî boz çekirdekleri de meydana getirir. Bunlar her iki yarımyuvara bağlı *çizgili cisim* ile *talamus*'tur. Akmadde ise kabuğa girip çıkan *iletim sinir telleri* ile iki yarımyuvarı veya aynı yarımyuvarın çeşitli kısımlarını birbirine bağlayan *bağlantı sinir telleri*'nden ibarettir.

Beynin her iki yarısının içinde bir boşluk vardır *(yan karıncık);* bu boşluk Monro deliği yoluyle beynin orta yerindeki *üçüncü karıncık* ile birleşir. Beyin karıncık sistemi, Silvius kanalı yoluyle beyin kökünün içindeki karıncıkla (dördüncü karıncık) birleşir. Karıncıklar beyin-omurilik sıvısıyle doludur. Bu sıvının, karıncık çeperlerine bitişik *damar tomurcukları*'ndan çıktığı kabul edilmektedir.

Beyin, *beyin-omurilik zarları* adı verilen telimsi bir kılıfla kaplıdır; kemiğe bitişik olana sert zar, doğrudan doğruya beyin maddesine bitişik olana ince zar denir; bunların arasında, sinir merkezlerinin içinde yüzdüğü bir boşluk vardır. Beyne kan veren damarlar iç şahdamarlar ile omurga atardamarlarıdır (hepsi iki çift). Bu dört atardamar beynin altında birleşerek bir altıgen meydana getirir (Willis altıgeni). Buradan çıkan atardamar kolları, ince zar damarcığı yoluyle beyin kabuğuna ve doğrudan doğruya beyin kütlesine giren damarlarla merkezî bozçekirdeklere ulaşır. Beyin dokusu içinde kılcal damarlar pek sıktır (1 mm^3 bozmaddede 1 100 mm). Bu damar ağının önemi, bunlardaki bozuklukların ağır sinir rahatsızlıkları doğurmasından bellidir. Kirli kan, kafatası «sinüs» leri yoluyle toplanır (uzunlamasına, üst ve yan sinüsler). Bu sinüsler kafatasının kemik kısmının iç yüzünde örtülen olukların içindedir ve sert zar kıvrımlarından meydana gelir.

● *Beyin merkezleri*. Beynin bazı kısımları insan zihninin belirli bazı yetilerini yönetir diyen teoriler hiç bir objektif temele dayanmaz: yani beyinde ayrı bir hesap, bir sevgi, bir bellek v.b. merkezi yoktur. Buna karşılık, anatomi, fizyoloji ve patoloji, bazı görevlerin yapımında beyin kabuğunun belirli bölgelerinin önemli bir rol oynadığını göstermiştir: meselâ hareket için yukarıya doğru yükselen alın büklümü; duygu için, yukarıya doğru yükselen yankafa büklümü; görme için artkafa kabuğu v.b. önemli rol oynar. Bu bölgelerin bozulması hareket, duygu ve görme bozukluklarına sebep olur. Bu bölgelerin uyarılması ise hareket, duygu belirmesine, görme sanrılarına yol açar. «Görev» terimiyle ifade edilen normal beyin çalışmasının olabilmesi için bu bölgelerin tümünün sağlamlığı şarttır. Sinirsel etkinliğin temel karakterinin bir bütün halinde çalışma olduğunu göz önünde tutmak ve ruhî yetileri beynin belirli yerleriyle ilgili görmeği bugün bu anlamda anlamak gerekir. Kaldı ki inceleme yöntemleri geliştikçe beyin merkezlerinin haritası daha da karmaşık bir durum almaktadır. Merkezleri ifade eden klasik «ilk alanlar»a, yeni «ek alanlar» katılmaktadır. Anatomi ile organların çalışması arasındaki ilişkilerin bilinmesi, belirtilerini inceleyen hekimlik bölümünün temelidir.

● *İnsan beyninin özellikleri*. Beynin iki yarım yuvarının görev bakımından eşitsizliği insanların başlıca özelliğidir. Bir tarafta bulunan bir bozukluk, meselâ bir sözyitimine sebep olurken aynı bozukluk öteki yarım yuvarda bulunduğu zaman hiç bir konuşma bozukluğuna sebep olmaz. Yarımyuvarlardan birinin üstünlüğü bir dereceye kadar, çok kullanılan ele bağlıdır: meselâ konuşma için gerekli olan beyin bölgeleri, sağ ellerini kullananlarda sol yarımyuvarda bulunur; vücudun sağ yarısının hareketi de buraya bağlıdır. Aslında beynin her iki tarafının ruhî-bedenî faaliyetlere katkısı insandan insana değişir. Bu katılmanın kuralları ve katılmayı belirleyen sebepler (doğuştan ve toplumsal) henüz iyice bilinmiyor.

● *Beyin hastalıkları*. Beyinde geniş alanlara yaygın hastalıklar (ansefalit) görülebileceği gibi belli bir yerde beliren hastalıklar (beynin iltihabı) da görülebilir. *Kafatası travmaları*, basit beyin sarsıntısına, ezilmeye, yaralara ve beyin patlamalarına yol açabilir.

Zararsız ve habis urlar çoğu zaman ya destek elemanlarından doğarak sinirsel urları veya beyin zarlarından doğarak beyin zarı urlarını meydana getirir. Belirtiler, urun bulunduğu yere ve sebep olduğu rahatsızlıklara (hareket, duyu bozuklukları, başağrısı) göre değişir. Beyin cerrahîsi bu urların çoğunun çıkarılmasını mümkün kılmaktadır.

Beyin yumuşaması, bir amboli veya tromboz sonucunda bir kısım hücrelerin ölmesiyle beyin dokusu elemanlarında meydana gelen çözülme.

● *Beyin metabolizması*. Bir sinir hücresi çalıştıktan sonra, yani bir çalışma potansiyelini tüketince, onu eski durumuna getirebilmek için bir enerji birikimine ihtiyaç vardır. Bu enerji adenozin-trifosfat bilesimleriyle sağlanır. Bunun için de glikozun yakılması gerekir (havasız glikoz ayrışması).

● *Oksijen, glikoz ve kan dolaşımı*. Normal beyin dokusunun oksijen tüketimi, dikkati çekecek derecede sabittir. İnsanda bu tüketim 100 mgr doku için 3,5 ml/dk'dır. Tüketilen oksijenle (O_2) açığa çıkan karbondioksit (CO_2) arasındaki oran 1 dir. Bu demektir ki beyin metabolizmasında yalnız karbonhidrat (glikoz) kullanılır. Beyinde glikoz, glikojen ve oksijen yedeği yoktur. Demek ki sinir hücrelerinin yaşaması, her an için kan dolaşımının getireceği miktara bağlıdır. Oksijensizliğin ve kanda glikoz azalmasının yol açtığı kötü ve onarılması güç sonuçlar bununla açıklanabilir. Normal koşullarda, beyindeki kan dolaşımını (yani oksijen ve glikoz ihtiyacını) metabolizma ayarlar. Onun için beyindeki kan akımı, vücudun diğer kısımlarına oranla hayli bağımsız görünmektedir (akımın miktarı oldukça yüksektir [yürekten çıkan kanın 1/5 i]).

● *Beyin kimyasal yapısı*. Sinir hücreleri su bakımından çok zengindir. Elektrolitler (özellikle sodyum ve potasyum) ise çok azdır, ama sinir akımının doğuşunda bunların rolü başta gelir. Katı kısmın yüzde 40'ı protein, yüzde 51-54'ü yağdır. Yağlar kolesterol, sfingolipit ve gliserofosfolipit şeklinde bulunur. Bu bileşiklerden her birinin kendine has bir metabolizması vardır. Birtakım özel enzimler bu metabolizmaları etkiler. Enzimlerin yokluğu (doğuştan veya sonradan) korkunç görev bozukluklarına yol açabilir. Sinir akımının bir hücreden ötekine geçişi adrenalin ve asetilkolin gibi kimyevî maddelerin aracılığıyle olur. Serotonin de önemli bir rol oynar gözükmektedir. Doku kimyası incelemelerine dayanılarak yerleri belli olan kimyevî bileşikler için bir çeşit beyin haritası yapılabilir. Sinir kimyasının doğuşu ve elde ettiği sonuçlar, sinir sisteminin bazı hastalıkları için metabolizma ile ilgili yeni bir görüş getirmiş ve sinir sistemi ilâçları alanında önemli bir zenginliğe yol açmıştır.

◆ **Beyinsi** sıf. Anat. Beyne benzer: *Beyinsi boğumlar*.

◆ **Beyinsiz** sıf. *Mec.* İyi düşünemeyen, kafası işlemeyen; düşüncesiz, akılsız: *Beyinsiz kızın kafasına biraz mantık koy* (H.E. Adıvar). [LM]

Beyin Büyük Yarımyuvarlarının Çalışması Üzerine Dersler, İvan Pavlov'un 1927'de çıkan eseri. Yazar bu eserinde, beyin yarımyuvarlarının fizyolojisi alanında yaptığı yirmi beş yıllık incelemelerin bilançosunu yapar. Birinci derste, kullanılan *yöntemi*, beyne uygulanan *refleks* kavramını anlatır ve düşüncenin tanımını yapar (etkisi askıda kalmış refleks). İkinci derste *refleksi* ve işaretlemenin şartlarını

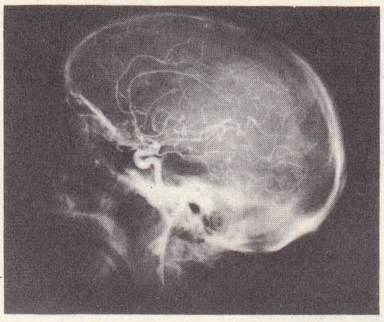

beyin arteriografisi

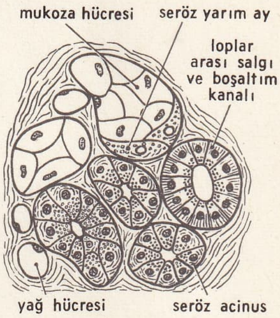

beyin omurilik zarı

Foto. Doc. Dr. Emile (LAROUSSE)

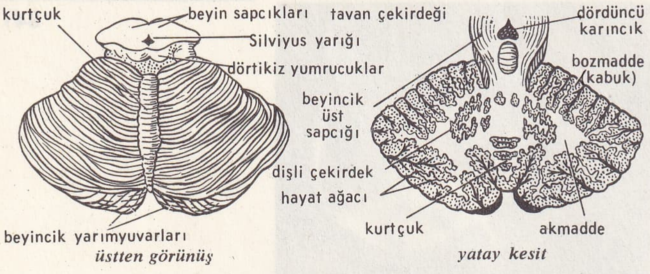

üstten görünüş — *yatay kesit*

beyincik

açıklar ve fizyoloji ile psikolojinin birliğini belirtir. (L)

BEYİNCİK i. Anat. Artkafa çukurunda, beyin kökünün üst arka kısmında bulunan tümbeyin parçası.

— ANSİKL. *Beyincik,* önden arkaya uzanan bir orta kısım *(kurtçuk)* ile *beyincik yarımyuvarları* denilen iki yan lobdan meydana gelir. Ön yüzüne dördüncü karıncığın tavanı gömülüdür; üst yüzü beyin yarım yuvarlarından *beyincik çadırı* denen telsel bir bölme ile ayrılır; alt yüzü ise artkafa kemiğine dayanır.

Beyincik kabuğu, beyincikle ilgili uyarımları alan hücrelerden meydana gelir; dokusal yapısı, hücre uzantılarının çok gelişmiş olması bakımından (özellikle Purkinje hücreleri) sinir akımına birçok yönelme imkânı verir.

Beyinciğin orta kısmında, yan lobların içinde ve dördüncü karıncığın tavanı üzerinde, Purkinje hücrelerinin aksonları ile eklemleşen hücrelerden yapılmış bozmaddeler veya bozçekirdekler vardır. Beyincikten çıkan hareket sinirlerinin başlangıç yeri buralarıdır.

Merkezî çekirdeklerle kabuk arasında kalan akmadde, beyinciğin dış yüzüne çizgili bir görünüş veren oluklarla bölünmüştür; bu olukların derinliği değişiktir; bazıları çok derin olur. Beyinciğin kesitinde görülen ve ağaç dallarını andıran çizgili görünüşe, yani beyinciğin akmaddesine öteden beri hayat ağacı denir.

Beyincik sapları, beyinciğe gelen ve beyincikten giden sinir telleri demetleridir. Bunlar beyinciği beyin köküne bağlar. Üst sapçıklar beyinciği arabeyin bölgesiyle, orta sapçıklar halka çıkıntıyla, alt sapçıklar ise soğanilikle birleştirir.

Soyoluş evrimi incelemeleri, beyinciği çıkarma veya uyarma deneyleri beyincikte üç kısım bulunduğunu ortaya koydu. Bunlar bağlantıları ve sinir sisteminin çalışmasındaki rolleri bakımından birbirinden ayrılır.

1° Eneski beyincik, hayvanlarda beliren ilk beyinciktir; iç kulaktaki yarım daire kanallarından gelen sinir akımlarını alır, dengeyi sağlamak üzere boyun ve gövde kaslarının gerilimini ayarlar;

2° Eskibeyincik, omurilikle soğanilik sinir tellerinin sonuçlandığı yerdir. Bu teller kasların, kirişlerin ve eklem bağlarının kasılmalarını sağlayan sinir akımını iletir. Vücudun duruşuyle ilgili kas çalışmalarını ayarlar. Eneski ve eskibeyincik kısımları özellikle kurtçuk içinde bulunur ve orta çizgideki merkezî çekirdekler (dördüncü karıncığın tavan çekirdeği, yuvarlak çekirdek ve tıkacımsı çekirdek) arasında, ara iletken ödevi görür.

Beyinciğin orta kısımlarından meydana gelen bozuklukların sallanmaya, yürüme ve durmada kararsızlığa (orta beyincik belirtisi, duruşa ilişkin beyincik belirtisi) yol açması, bunların denge ve duruşun ayarlanmasındaki rolünü gösterir.

3° Yenibeyincik, beyin kabuğuyle ilişki kuran kısımdır; yan lobların büyük kısmını burası meydana getirir. Yenibeyinciğin önemi, hayvanlarda kol ve bacakların önemiyle paralel olarak artar. Yenibeyincikteki bozukluklar kol ve bacak hareketlerinde ölçüsüzlük şeklinde belirir. Bu ölçüsüzlük harekete katılan kas grupları arasında karşılıklı çalışma uyuşmazlığından doğar (harekete ilişkin beyincik belirtisi).

Duyusal ve duyumsal alıcıların uyartısıyle beyincik kabuğunda meydana gelen elektrik potansiyeli hakkında elde edilen bilgiler, beyinciğin, genel duyu yollarıyle görme ve işitme yollarından da sinir akımı aldığını göstermektedir. Ayrıca beyincik alanlarının da tıpkı beyin alanları gibi belirli bir topografisi vardır.

Beyinciğin çıkarılması hiçbir hareketi yok etmez, fakat hepsini bozar; beyinciğin başlıca görevi zaman ve uzay içinde kasların düzenli çalışmasını sağlamaktır. (L)

BEYİT veya **BEYT** i. (ar. *beyt,* ev'den). İki mısralık nazım parçası: *Bilirsiniz beyt, şiirde iki mısraa denir* (Y.Z. Ortaç).

— Ed. Aynı vezinle yazılan ve kafiyeli olsun veya olmasın anlam bakımından birbirine bağlı iki mısradan meydana gelen nazım parçası. Beyit bağımsız olabileceği gibi, bir şiirin parçası da olabilir. Divan şiirinde nazım birimidir ve divan şiirlerinin uzunlukları beyit sayısıyle ölçülür. ‖ *Beyt-i musarra,* mısralarının ikisi de birbiriyle kafiyeli olan beyit. ‖ *Beyt-i tam,* şekil ve anlam bakımından kusursuz, mükemmel beyit. ‖ *Beyt-i zifaf,* iki mısraı aynı vezinde olan beyit. ‖ *Beyt-ül-gazel,* gazelin en güzel beyti. ‖ *Beyt-ül-kasîd,* kasidenin en güzel beyti. ‖ *Hüsn-i makta beyti,* bir gazel veya kasidenin sondan bir evvelki beyti. ‖ *Hüsn-i matlâ beyti,* gazel veya kasidede ikinci beyit. ‖ *Makta beyti,* gazel veya kasidenin son beyti. ‖ *Matlâ beyti,* gazel veya kasidenin ilk beyti. ‖ *Tâc beyit,* kasidede şairin adı veya mahlâsını belirttiği beyit. (M)

BEYKOZ, İstanbul'da, Boğazın Anadolu yakasında ilçe; 67 665 nüf.; 430 km². Beykoz ve Yalıköy adları ile ikiye ayrılır. Merkez bucağına bağlı 10 köyden başka, 12 köyü, Ömerli ve Anadoluhisarı bucakları vardır. Beykoz'un eski ismi Amnikos'tur. Eskiden Bithynia kralı Amnikos burada oturduğundan bu adla anıldığı söylenir. Bizanslılar zamanında buraya Beykoz adı verildi. Farsçada *kos,* «köy» anlamına geldiği için *Beykos* yani «Bey köyü» dendiği de rivayet edilir. Eskiden, Tokat kasrı önünden gelen derenin doğu tarafında Selim III zamanında kurulan büyük bir kâğıt fabrikasıyle değirmen ocağı denilen su değirmenleri vardı. Bugün Sümerbank'a ait deri ve kundura fabrikasının bulunduğu Beykoz'da daha önce büyük bir tabakhane vardı. Sanat eserlerinin başında, Mustafa Ağanın yaptırdığı Beykoz camii ile yanında Kanije beylerbeyi Bostancıbaşı Ahmed Ağa tarafından yaptırılan okul, Mısır valisinin yaptırıp, Abdülmecid'e hediye ettiği Beykoz kasrı başta gelir. Beykoz çarşısının ortasında suyu gür olan İshakağa çeşmeleri bulunur. Beykoz'un Karakulak suyundan başka kalkanı, dalyanı ve paçası meşhurdur. (M)

Beykoz Gençlik kulübü, türk spor kulübü, Ahmed Mithat Efendi tarafından kurulan Beykoz İttihat ve Teavün cemiyetinin Mümaresâtı Bedeniye şubesi gelişerek Beykoz Gençlik kulübünü meydana getirdi. 1911 Yılından sonra Beykoz Sark İdman yurdu adı altında çalışmağa başladı. 1921 Yılında semtin ikinci spor kulübü olan Beykoz Zindeler yurdu ile birlesti ve «Beykoz Zindeler İdman yurdu» adını aldı. Kulübün kökleşip gelişmesinde, devrinin ünlü futbolcusu ve yöneticisi Kelle* İbrahim'in hizmetleri oldu.

Beykoz Gençlik kulübü; futbolün yanı sıra kürek, yüzme, sutopu, voleybol ve basketbol dallarında da varlık gösterdi, şampiyonluklar kazandı.

45 Yıl sarı-siyah renkli formayle Birinci ligde yer alan Beykoz Gençlik kulübü, 1966 yılında İkinci Türkiye ligine düştü ve bir daha da eski durumunu kazanamadı. (M)

Beykoz Gençlik kulübü amblemi

Beykoz işi blş .i. Beykoz'da XIX. yy.da yapılan cam eşyaya verilen ad. Renksiz ve renkli saydam cam şeklinde yapılanların yanında kalay oksit ve süt beyazı yarı saydam cam ile işlenenleri de vardır. Gülâbdan, lâledanlık, sürahi, çiçeklik, su bardakları, kâse, şekerlik gibi eşyalar çeşitli biçimler gösterir. Bitki motifleriyle ve kesme olarak işlenen cam eşyalar, renkli mine ve altın yaldızla süslenirdi. Aynı çevrede, çeşmibülbül denilen diğer bir cam eşya çeşidi de yapılırdı. (M)

Beykoz kasrı, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ve oğlu Said Paşa tarafından Sultan Abdülmecid'e hediye olarak İstanbul'da Beykoz'da yaptırılan saray (1854). Rusların Hünkâr iskelesi antlaşmasından sonra Selvi burnunda yaptıkları kaba anıtın etkisini yok etmek için yaptırıldı; 200 dönümlük bir koru içinde, kare planlıdır. Mermerden yapılan kasrın denize ve arkaya bakan yüzlerinde dörder sütunlu birer balkonu vardır. Ortada yapıyı boydan boya kaplayan dikdörtgen biçimindeki salonun her iki yanına odalar açılır. Yapı iki katlıdır; çok güzel bir merdiven iki katı birbirine bağlar. Gerek mimarî anlayışı, gerekse içini süsleyen heykelleri bakımından sanat değeri taşır. (M)

BEYLE (Henri). Bk. STENDHAL.

BEYLE'cilik i. Henri Beyle'in (Stendhal) kahramanlarında beliren ahlâk tutumu. Bu tutumda aşırı bir bireycilikle, eylem ve tutkuda enerji eğilimi birleşir. (L)

BEYLEKANNÎ (Mucireddin), İran şairi (Azerbaycan, Beylekan ? - öl. 1181 veya 1193). Selçuklular ve Atabekler zamanında yaşadı. *Divan*'ında, Derbend emîri Seyfeddin Arslan için yazdığı methiyeler vardır. 1161'den önce Irak'a gidip, Selçuklulara bağlandı ve büyük itibar kazandı. Methiye alanında yaratma yeteneği olduğu halde, Hakanî'yi taklit ettiği kaside ve kıtalarında pek başarılı değildir. (M)

BEYLERBEYİ blş. i. Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğu devrinde eyaletlere tayin edilen, askerî ve mülkî yetkilere sahip yüksek dereceli memur: *Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı ilerle! / Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kafilelerle* (Y.K. Beyatlı).

— ANSİKL. Osmanlı imparatorluğunda ilk beylerbeyliği İstanbul'un fethinden sonra Rumeli beylerbeyliği olarak kuruldu ve fethedilen eyaletlerin yönetimi bu beylerbeyliğine verildi. Bilinen ilk beylerbeyi Orhan Beyin oğlu Süleyman Paşadır. Yıldırım Bayezid zamanında Anadolu beylerbeyliği kuruldu. Rumeli beylerbeyliğinin merkezi önce Filibe iken sonra Manastır oldu. Anadolu beylerbeyliğinin merkezi ise sırayle Ankara, Kütahya ve yine Ankara idi. XVI.yy. ortalarından itibaren, Suriye, Mısır, Yemen, Bağdat, Trablus, Irak, Erzurum, Basra, Diyarbakır, Van, Halep, Cezayir ve Budin gibi eyaletler Osmanlı imparatorluğuna katılarak Beylerbeylik teşkilâtı genişledi. Beylerbeylerin emirleri altında sancakların mülkî idaresine bakan birtakım sancak beyleri vardı. Kazaların güvenliğine subasılar, adalet işlerine ise kadılar bakardı. Beylerbeyleri saray mensuplarından, yeniçeri ağaları ve sancak beylerinden tayin edilirdi. Beylerbeyleri arasında derece farkı vardı. En yükseği olan Rumeli beylerbeyi, sonra vezir olur, Divanı Hümayun'a girerdi. Bütün eyaletlerde vali olarak beylerbeyi bulunduğu halde, yalnız Mısır'da vezir rütbesinde bir vali bulunurdu. Kanunî Sultan Süleyman devrinden sonra bazı önemli eyaletlere de vezir rütbesinde vali gönderildi. Beylerbeylerinin iki tuğu ve değişik dirlikleri olurdu. En az dirlik 400 000 akçe idi. Beylerbeyi, eyalet merkezinde, maiyetiyle birlikte oturur, sefere çıkarken de yanına maiyetini alırdı.

Beylerbeyleri, askerî ve idarî işlerle meşgul olur, adalet işlerine karışmazlardı.

Osmanlılardaki beylerbeylik teşkilâtı, daha önce Selçuklularda, Memlûklarda ve İlhanlılarda; vezirlik, naiplik, melikülümeralık, pervanelik, atabeylik seklinde adlandırılırdı. Anadolu Selçuklularında beylerbeylik, devletin yüksek bir memuruna verilen bir ad olarak kullanılırdı. Bazı kaynaklardan, oğuz boylarının, sağ ve sol asiretlerinin başında iki beylerbeyi bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılarda da beylerbeyliğin ikiye bölünmesinde, bu eski aşiret geleneğinin etkileri olduğu muhakkaktır.

Fatih kanunnamesinde beylerbeyliğin görevi belirtilir. Tanzimattan sonra beylerbeylik teşkilâtı kaldırıldı ve 1864 yılından sonra da vilâyetlere gönderilen idarecilere *vali* adı verildi. (M)

BEYLERBEYİ, İstanbul'da Boğaz'ın Anadolu kıyısında, Üsküdar ilçesine bağlı bucak; 21 741 nüf. Kuzguncuk ile Çengelköy arasında. Beylerbeyi sarayı ile iskele arası *İstavroz,* diğer kısımlar *Beylerbeyi* diye adlandırılır. En yüksek semti Küplü-

ce'dir. İstavroz tarafında Bostan deresi akar.

Beylerbeyi'nde tarihî yalılar ve köşkler bulunur. 1778'de Abdülhamid I tek minareli bir cami yaptırdı. Mahmud II bu camiyi onartıp bir minare ekledi. Camiin yanında, medrese, okul, imarethane, türbe, kitaplık ve iki çeşmesi vardır. Mahmud II, ayrıca Serbostancı Abdullah ağanın yaptırdığı camiyi de onarttı ve 1819'da Beylerbeyi sarayını yaptırdı. (M)

Beylerbeyi camii, İstanbul'da Beylerbeyi iskelesinin solunda bulunan cami. Abdülhamid I, annesi Şermi Rabia Sultan'ın anısı için 1778 yılında yaptırdı; yerinde daha önce İstavroz sarayının Hırka-i Şerif dairesi vardı; camiin mimarı Mehmed Tahir Ağa, yapı emini ise Mustafa Efendidir. Rabia Sultan'ın torunu Mahmud II camiyi onarttı (1820-1821), bu arada bir minareli camiye bir ikinci minare ile bir hünkâr dairesi ve mahfili ekletti.

Barok üslûbunda yapılmış olan caminin bir kubbesi vardır; planı dört köşedir; duvarları kesme taştan yapılmıştır: Kubbe kasnağı dört duvardaki dört büyük kemer aracılığıyle köşelerdeki dört küçük yarım kubbeye yaslanan sekizgen bir tabana oturur. Mihrap, kıble tarafındaki altı boş bırakılmış kemerin altında dışa taşkın olarak yapılmıştır, üzerini büyük bir yarım kubbe örter. Ahşaptan yapılmış olan minber, vaiz kürsüsü, dolap kapaklarının mahun kaplama üzerine fildişi kakma süslemeleri vardır. XVI. yy.dan baslayıp çeşitli devirlere ait olan çinileri İstavroz sarayından alınmadır. Büyük kubbenin ortasında asılı olan billûr avizeyi Beylerbey'li Hasip Paşazade Hami Bey armağan etti.

Abdülhamid I, camiyi yaptırırken eklenti olarak bir sıbyan mektebi (ilkokul) ve bir de hamam yaptırdı. Mahmud II, onarımı sırasında civarına bir okul, bir muvakkithane ve kıyıdaki dört yüzlü çeşmeyi bunlara ekledi. (M)

Beylerbeyi sarayı *(Bağ-ı ferah* da denirdi), İstanbul'da Boğaziçi'nde Beylerbeyi köyünün güneyinde deniz kıyısında saray. Günümüzdeki sarayın çevresi, İstanbul'un fethinden XIX. yy.a kadar osmanlı sülâlesi emlâki arasında *İstavroz bahçesi* denilen geniş bir parktı. İlk defa Mahmud II, «İstavroz sarayı» denilen sarayın yerine hassa baş mimarı Kirkor Amira Balyan'a ahşap bir saray yaptırmıştı. Abdülmecid devrinde yanan (1851) bu sarayın kalıntıları Abdülaziz tarafından yıktırılarak yerine hassa mimarı Serkis Balyan'a baştan başa mermerden olan bugünkü saray yaptırıldı (1864). Sultan Abdülaziz bu sarayda sık sık oturdu. Türkiye'ye gelen imparatoriçe Eugenie, Avusturya-Macaristan imparatoru Franz Jozef, Karadağ kralı Nikda ve İran şahı Nasıruddin Şah gibi yabancı devlet reisleri bu sarayda konuk edildiler. Tahttan indirildikten sonra bir süre Selânik'teki Alâtini köşkünde oturmaya mecbur edilen Abdülhamid II Balkan savaşının başlamasından sonra İstanbula getirilerek bu saraya yerleştirildi ve ölene kadar burada yaşadı.

Rönesans ve barok karışımı bir üslûpta mermer ve küfekî taşından yapılmış olan sarayın denize bakan yüzü ve içi çok süslüdür; üç yönünde mermer merdivenlerle çıkılan birer kapısı vardır; yapının içinde giriş katının ortasında on altı mermer sütunu olan büyük bir havuz bulunur; havuzun karsısındaki güzel bir merdivenle üst kata çıkılır; bu katta ise bir hamam vardır; yapının salonları, odaları ve tavanları yaldız bezemeler ve yazılarla süslüdür. (M)

BEYLİK i. Bey tarafından yönetilen bölge: *Karaman beyliği.* || Bu bölgenin yönetim şekli: *Eskiden Anadolu beyliklerle idare ediliyordu.* || Bey olma, bey olarak vazifelendirilme: *Menteseoğlu İlyas'ın beyliği aşağı yukarı on sekiz yıl sürdü.* || *Teşm. yol.* Rahat yaşama: *Bu mevsim sobası olanlarla, sopası olanların beylik mevsimidir* (B. Felek). || Bir çeşit küçük ve ince asker battaniyesi. || Büyük, geniş kebe. || Sıf. Devlete ait, devlet malı, resmî. *Esk.* Mîrî: *Bu tabanca uğursuz diye kuyuya attı, lâkin tabanca beylik* (B. Felek). || [Söz veya fikir için] Herkes tarafından kullanılan, basma kalıp: *Her yeni gelene söylenen beylik cümleyi söyledim* (S. Ali).

— Esk. huk. *Beylik mal,* Mirî mal (devlet malı) anlamına kullanılan deyim.

— Tar. *Beylik gezi,* baharlarda ve yazın haremde yaşayanların saray dışına yaptıkları gezi. (Nereye gidileceği önceden ilân edilirdi. Cuma günleri yapılan bu gezilere usta ve kalfalar da katılırdı. Geziden önce gidilecek yere çadırlar kurulur, halvet ve sokak bezleri yerleştirilir, kadınları, başkalarının görmesi önlenirdi. Gezilere arabalarla gidilirdi. Kafilenin önünde ve yanlarında muhafız olarak haremağaları bulunurdu. Gezi yerinde akşama kadar eğlenilirdi.)

— Teşk. tar. *Beylik kalemi,* Divanı Hümayundaki kalemlerden biri. (Bk. DİVANI HÜMAYUN, MÜHİMME KALEMİ.)

◆ **Beylikçi** i. Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda Divanı Hümayun zabitinin unvanı.

— ANSİKL. Beylikçinin görevi, Divanı Hümayun'a gelen iradeleri, fermanları kaydetmekti. Ayrıca sadrazam tarafından sorulan evrak ile de uğraşırdı. Beylikçi, Tanzimata kadar reisülküttabın muavini sayılırdı. 1837'de Mahmud II zamanında reisülküttaplık Hariciye nezareti unvanını alınca, beylikçilik sadaret makamına bağlandı ve yarı bağımsız bir şekilde idare edildi. Beylikçilik, imparatorluğun sonuna kadar devam etti. Beylikçi, özellikle son zamanlarda Babıâli'nin en büyük memurlarından sayılırdı. (M)

BEYLİKAHIR, İç Anadolu bölgesinde Eskişehir ilinin Mihalıççık ilçesine bağlı bucak; 10 960 nüf. 17 köy. — *Bucak merkezi,* Eskişehir-Ankara demiryolu üzerinde bulunur; 3 158 nüf. (M)

BEYME (Karl Friedrich VON), prusyalı devlet adamı (Königsberg 1765-Steglitz 1838). 1808-1810 Arasında ve 1817'de Adalet bakanlığında bulundu. 1815'ten sonra başgösteren gericilik siyasetine karşı koymağa çalıştı; demokratlara karşı açılan kovuşturmaları durduramayınca, 1819'da, Humboldt ve Boyen ile birlikte siyaset hayatından çekildi. (L)

BEYN i. (ar. *beyn). Esk.* Ara, aralık. || Edat ve yer zf. Arasında, arada.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Beyn'Allah (beynehu),* Allah ile onun arasında, yalnız Allah ve o bilir. || *Beynehümâ,* ikisi arasında. || *Beyn -el-ahalî (beyn-el-halk),* halk arasında: ... *Mister Nowill'in efkârına kapılarak beyn-el-ahâlî bunun şiddetle reddi ve bu teşebbüsatın cemiyetler kanununa ademi mutabakatı hasebiyle..* (Atatürk). || *Beyn-el-akrân,* yaşıtlar arasında. || *Beyn-el-anâsır,* unsurlar arasında: *Millî bir Türk lisanı yoktu; beyn-el-anâsır müşterek bir osmanlıca vardı* (P. Safa). || *Beyn-el-esâbî',* parmaklar arasında. || *Beyn-el-fakdi ve'l-vücûd,* yoklukla varlık arasında. || *Beyn-el-guzat,* gaziler arasında. || *Beyn-el-havf ve'r-reca,* ümitle ümitsizlik, korku ile yalvarış arasında. || *Beyn-el-ihvân,* kardeşler, arkadaşlar, yakınlar arasında. || *Beyn-en-nâs,* halk arasında: *Beynennâs irtikâb ve irtişâ ile müttehim oldular* (Cevdet Paşa). || *Beyn-en-nevm vel-yakaza,* uyku ile uyanıklık arasında. || *Beyn-es-semâ' ve' l-arz,* gökle yer arasında. || *Beyn-ez-zevceyn,* karı koca arasında. || *Gurâb-ül-beyn,* ayrılık kargası. Nefret edilen şahıs.

— Anat. *Esk. Beyn-ed-dıl'î,* kaburga kemikleri arası. || *Beyn-el-adale,* adaleler arası. || *Beyn-el-hücrevî,* organik cisimlerin hücreleri arasında bulunan.

— Coğ. *Esk. Beyn-el-medareyn,* Ekvatora yakın bölgeler. || *Beyn-en-nehreyn* (İki nehir arası), Mezopotamya.

◆ **Beyne beyne** bls. zf. İkisi arası, ne iyi ne fena, ikisi ortası.

◆ **Beynûnet** i. Aralık, mesafe. || Anlaşmazlık, ara bozukluğu. (M)

BEYNAMAZ bls. sıf. Bk. BİNAMAZ.

BEYNELMİLEL bls. sıf. (ar. *beyn,* ara ve *milel,* milletler'den *beyn-el-milel). Esk.* Milletlerarası: *Hars millî olduğu halde, medeniyet beynelmileldir* (Z. Gökalp). *Dış ticaret rakamları, daima fiyatı değişen bir kâğıt paraya göre ve beynelmilel olmayan usullerle hesap edildiği için tam bir fikir vermiyordu* (Ş. S. Aydemir).

— Huk. *Beynelmilel erkamın kabulü,* 24 mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında kanun gereğince, devlet, vilâyet, belediyeler gibi resmî daire ve kurumların bütün yazılı işlem ve hesaplarında beynelmilel rakamların kullanılması mecburîdir. Aynı kanun, hükûmete, bu mecburiyetin 1931 yılı haziranına kadar, özel kişiler arasındaki işlemlerde de uygulanmasını sağlamak görevini yüklemektedir.

◆ **Beynelmilelcilik** bls. i. Çeşitli milletlerin sosyal sınıfları arasında uygunluk olmasını isteyenlerin savunduğu fikir. *(Eş-anl.* ENTERNASYONALİZM.)

— İkt. İktisadî ve siyasî meselelerin birçok devlet çerçevesinde incelenmesini ileri süren doktrin. (Ticarî değişimlerin gelişmesi ve ulaştırma tekniğinde gerçekleştirilen ilerleme ulusların dayanışmasını gitgide güçlendirmekte, bu yüzden de sayıları giderek artan milletlerarası nitelikteki hizmetleri yönetmek için birçok devletin katılacağı ortak kurumlara ihtiyaç görülmüştür: Milletlerarası posta birliği, Milletlerarası iş bürosu, Birleşmiş milletlerin uzmanlaşmış kuruluşları.)

◆ **Beynelmileliyet** bls. i. *Esk.* Miletlerarası olma hali: *Medeniyet, aynı beynelmileliyete mensup milletlerin arasında müşterek bulunan müesseselerin heyet-i mecmuası demektir* (Z. Gökalp). *Türk yurdu da bir yandan Avrupa medeniyeti, bir yandan da Gökalp'ın tabiriyle İslâm beynelmileliyeti fikirlerine sarkıyordu.* (P. Safa).

◆ **Beynelmilelleştirme** bls. i. *Esk.* Beynelmilel (milletlerarası) bir hale getirme eylemi: *Kültürde beynelmilelleştirme.* (ML)

BEYNİT i. Metalürji. Çelikte, ferrit ve demir karbür kristalleri karışımı mikrografik bir yapı.

— ANSİKL. *Beynit*teki demir karbür (sementit) kristalleri ancak güçlü mikroskopla görülebilecek kadar küçüktür. Beynit, perlit'in oluştuğu sıcaklık ile martensit'in kristalleştiği sıcaklık arasındaki bir sıcaklıkta çeliklerin soğuması sırasında ostenit'ten oluşur. (L)

BEYOĞLU, İstanbul'da semt. Haliç'in kuzeyinde, batıdan Kasımpaşa deresi, doğudan Dolmabahçe (Gazhane) deresi vâdileri arasında kalan bütün alanı kaplar. Üç taraftan dik yamaçlara dayanan, fakat kuzeyde Şişli'ye doğru yükselerek devam eden 70-80 m yükseklikte, az eğimli bir alan üzerinde yayılır.

● *Tarih.* Beyoğlu adının Fatih Sultan Mehmed tarafından yıkılan Trabzon Rum devletine mensup olan ve sonradan İslâmlığı kabul etmiş bulunan prens Aleksis buraya yerleştiği için verildiği söylenir. Bizans devrinde buraya «Peran bağları» *(Pera,* Karşıyaka) denilirdi. Bir surla kuşatılmış olan Galata'nın kuzeyinde şimdiki Beyoğlu'nu meydana getiren alanda sebze ve meyve bahçeleri yer alıyordu. İstanbul Türklere geçtikten sonra bu kesimde evler, mevlevî tekkesi ve camiler (Asmalı mescit gibi) ... Beyoğlu'na geldiler. Yabancı azınlıklar da onları izledi. Beyoğlu, uzun süre Galata surlarının kuzey ucunda bulunan Galata kulesi ile Galatasaray arasındaki kesimde kaldı. XVIII. yy. başında durum hâlâ böyleydi. Daha ötelerde kışlalar (Taksim), Beyoğlu'na bağlılığı bulunmayan köyler (Tatavla, şimdiki Kurtuluş) vardı. Beyoğlu'nun gelişmesi XIX. yy.-ın ikinci yarısında hızlandı. Şehir sularının buradaki depodan etrafa dağıtılması se-

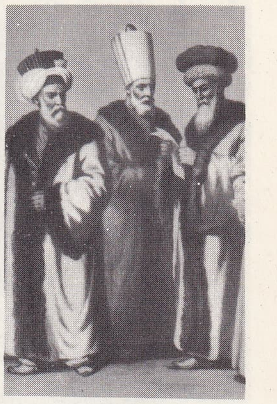

beylikçi efendi (ortada)

Beyoğlu semtinin eski hali

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

BEYRUT
Şehitler alanı

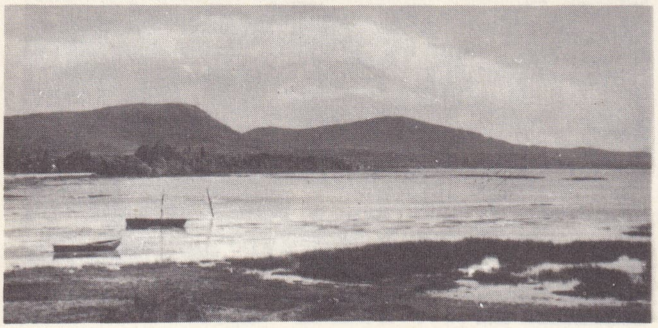

Beyşehir gölü

bebiyle Taksim adını alan semte doğru genişledi. 1873'te Galata'yı Beyoğlu'na bağlayan Tünel yapıldı; daha sonra da şehrin belkemiğini meydana getiren büyük cadde (şimdiki İstiklâl caddesi) üzerinde önce atlı, 1913'ten sonra elektrikli tramvay işletildi. Zamanla Beyoğlu'nun yerleşme alanı Teşvikiye ve Maçka üzerinden Beşiktaş'a, Şişli otelerine uzandığı gibi Haliç ve Boğaziçi kıyısına hâkim yamaçlara doğru da yayıldı, böylelikle devamlı bir yerleşme alanı meydana getirdi.

Eski Beyoğlu'nun evleri genellikle ahşap olduğundan şehir zaman zaman büyük yangınlarla süpürülmüştü: 1831 ve 1871 yangınları Beyoğlu'na büyük zararlar verdi. Bundan sonra taş yapılar çoğaldı.

Beyoğlu bugün İstiklâl caddesi, Yüksek kaldırım ve Meşrutiyet caddesi ile Galata'ya bağlanır. Kuzeyde Taksim'i geçtikten sonra Halâskârgazi caddesiyle Şişli'ye bağlanır, İstanbul'un belli başlı ticaret bölgelerindendir. Bankalar, sinema ve tiyatrolar İstiklâl ve Halâskârgazi caddeleri boyunca sıralanır. Taksim meydanında P. Cannonica'nın İstiklâl abidesi ile meydanın bir kenarında İstanbul Kültür sarayı bulunmaktadır. Taşkışla ve Maçka kışlaları restore edilerek İstanbul Teknik üniversitesine tahsis edilmiş, Taksim kışlasının yerinde de küçük bir park ve gezi yeri (Taksim gezisi) meydana getirilmiş bulunmaktadır. İstiklâl caddesinin arka tarafında kalan yokuşlu sokaklar eski düzensiz görünüşlerini sürdürmektedir. Taksim'den Dolmabahçe'ye inen yol ve çevresi Beyoğlu ile aşağı Boğaziçi düzenli bir ulaşım sağlayabilmektedir.

— *Beyoğlu ilçesi,* Galata (Karaköy) ile beraber Haliç'in Kasımpaşa vâdisi batısında kalan kıyılarını (Kasımpaşa, Hasköy v.b.) içine alır: 218 985 nüf. (20 km² üzerinde, 1965 sayımı; 88 846'sı asıl Beyoğlu'nu meydana getiren Merkez ve Taksim bucaklarında bulunuyordu.) [M]

Beyoğluspor Gençlik kulübü, türk spor kulübü. 1914 Yılında, Şark-ı Karip bankası müdürü Kostas Vasiliadis tarafından Beyoğlu'nun Kalyoncukulluğu semtinde *Pera* adıyle kuruldu. İstanbul rum azınlığının kulübü olarak kurulan sarı-siyah formalı Pera, kulüp ileri gelenleri tarafından desteklendi ve kısa zamanda gelişti. Fakat Kurtuluş savaşı yıllarında kulüp ileri gelenleri, türk millî çıkarları zararına faaliyet göstermeleri yüzünden sonraları zor durumda kaldılar ve bir Fransız turnesi bahanesiyle Pera takımını da alarak Türkiye'den kaçtılar.

1923 Yılında David Yafe, Muzakis ve Kanakis gibi birkaç kişinin çabalarıyle *Beyoğluspor* adıyle yeniden kuruldu. İstanbul liginde uzun yıllar yer alan kulüp, futbolun dışında atletizm, basketbol ve voleybolda birçok şampiyonluklar kazandı. (M)

BEYPAZARI, İç Anadolu bölgesinde Ankara iline bağlı ilçe merkezi; 9 860 nüf. Sakarya'nın önemli kollarından olan Kirmir çayına sağ taraftan karışan İnözü vâdisinde; 675 m yüksl. Eski İstanbul-Ankara yolu Beypazarı'ndan geçer. Ankara'ya uzaklığı 100 km'dir. Bağ ve bahçeler. El sanatları. Bakırcılık. — *Beypazarı ilçesi,* 34 297 nüf.; 1 868 km². Merkez bucağından başka Karaşar, Kırbaşı, Urus adlı bucakları ve 63 köyü vardır. Tahıl tarımı. Bağcılık. Kirmir çayı çevresinde çeltik ekimi. Tiftik keçisi üretimi. (M)

BEYPINARI, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde, Sıvas ilinin Zara ilçesinde bucak; 3 844 nüf.; 15 köy — *Bucak merkezi* (720 nüf.), 51 km'lik bozuk bir yol ile ilçe merkezine (Zara) bağlanır. (M)

Beyrek hikâyesi, Oğuzların destan kahramanı Bamsı Beyrek'in hayatını anlatan hikâye. En eski şekli Dede Korkut kitabındadır: Oğuz beylerinden Bay Böre Beyin uzun müddet çocuğu olmaz. Nihayet bir gün bir oğlu olur. Bay Bican Beyin de aynı anda kızı olur. İkisini «beşik kertme» nişanlarlar. Bay Böre Beyin oğluna büyüyünce, Bamsı Beyrek adını takarlar. Beyrek bir gün avda, tanımadığı nişanlısı Banı Çiçek'e rastlar. Birbirlerini severler. Kızın ağabeyisi Deli Karçar evlenmelerini istemez. Düğüne yakın, düşmanlar Beyrek'i esir ederler. Karçar, Beyrek'in ölüm haberini getirene kardeşini vereceğini ilân eder. Yalancı oglu Yaluncuk, Beyrek'in gömleğini kana bulayıp onun öldüğünü söyler. Buna inanmayan Bay Böre'nin adamları, Beyrek'i esir tutulduğu Bayburt kalesinde bulurlar. Beyrek kaleden kaçar, yurduna döner. Eski nisanlısiyle de, kaçmasına yardım eden Bayburt beyinin kızıyle de evlenir.

Dede Korkut kitabının başka bir hikâyesi, Beyrek'in hayatının son kısmını anlatır: Beyrek'in mensup olduğu İç Oğuz'un hanı Kazan Bey, bir şölene Dış Oğuz beyi Alp Arız'ı çağırmaz. Alp Arız, Dış Oğuz'dan kız alan Beyrek'i, kendileriyle birleşip, Kazan Beye karşı kışkırtır. Arız, bunu kabul etmeyen Beyrek'i yaralar. Beyrek ölürken, Kazan Beye, intikam almasını ve Arız'ın karısını Kazan'ın oğlu Uraz ile evlendirmesini vasiyet eder.

Anadolu'da bu hikâyenin değisik şekilleri yaygındır. Dede Korkut'ta Oğuz destanının orijinal motifleri yer alır. Anadolu rivayetlerinde ise destan motiflerinin yerini masal motifleri alır. Bayburt'ta Duduzar köyünde, Beyrek'in mezarı olduğu söylenir. (M)

BEYRUT, ar. **Bayrut,** Lübnan'ın başkenti, Lübnan dağkoluna yaslanır; 500 000 nüf. Şehir kalkerli bir tepe üstüne kurulmuştur. Tepe batıda yalıyarlarla yarılır; yalıyarlar mağaralarla (en ünlüsü Güvercinler mağarası) oyuludur. Lübnan'ın bir çeşit ileri karakolu olan kıta ile birkaç bin yıl önce birleşmiştir. Beyrut'un kurulduğu yer şehrin gelişmesine de, liman kurulmasına da elverişli değildir; bu yüzden şehir Doğu Akdeniz'de çoğunlukla ikinci derecede bir rol oynadı. XIX. yy.ın sonunda, deniz ilişkilerinin gelişmesi, limanın bir fransız şirketi tarafından düzene sokulması, Şam yolunun açılması, sonra da Halep ve Şam demiryollarının döşenmesi genis bir ardülke ticaretini Beyrut'a yöneltti. Suriye kıyılarının en iyi donatılmış limanı olan Beyrut, Akdeniz ile Basra körfezi arasında Kızıldeniz yoluyle kurulan bagları yollarının çok uzun olmasından dolayı ticaretini geliştirmiştir; çünkü deniz yolunun uzunluğu çoğunlukla malların Beyrut'a çıkarılarak ulaşımda kara yolunun tercihine yol açar. İsrail devletinin kurulmasından beri eski Hayfa ticaretinin bir kısmı Beyrut'a yöneldi. Limanda serbest bir bölge vardır, transit olarak gelen mallar gönderilmeden önce bu bölgede depolanır veya yeniden işlenir. Limana özellikle çok değişik cinste tüketim malları gelir; tahıl, kuru sebze, yün, deri ve Ürdün fosfatı ihraç edilir. Ama Beyrut, demiryolu ve kara yolu şebekesinin yetersizliğinden ve Doğu Akdeniz'de ufak bölgelere parçalanmış gümrük sisteminden zarar görür. Buna karşılık uluslararası havaalanı Khalde'nin Uzakdoğu yollarındaki önemi gittikçe artmaktadır. Bu faaliyet ile St. Joseph üniversitesi (1843'te kuruldu, 1875'te Beyrut'a yerleşti), Amerikan üniversitesi (1866'da kuruldu), Lübnan üniversitesi (1953) ve Arap üniversitesinin (1960) desteklediği kültür hayatı şehrin nüfusunu iyice arttırdı.

Beyrut yüzyılımızın başından beri her yöne yayılmaktadır; şehir, müslüman ve hıristiyan cemaatlerin birbirinden ayrı mahallelerde yaşadığı güneye, doğuda Nahr-i Beyrut'a, batıda Ra's Beyrut'a doğru uzanır; batıda yeni ve havadar mahalleler kurulmuştur. Liman ve antrepoların güneyindeki «doğu görünüşlü» arap çarşıları ve merkezî mahalleler tamamen kaybolmak üzeredir.

— G. santl. Millî Arkeoloji müzesinde, Fransızların Byblos'ta yaptıkları kazılardan çıkan eşya ve özellikle Ahıram'ın mezarı (M.Ö. XIII. yy.), renkli fresklerle süslü Tir yeraltı mezarlığı, Fenikelilere ait insan biçiminde veya kapakları dam şeklinde bir dizi taş lahit vardır.

— Tar. Beyrut, Fenikelilerin eski *Berytos*'udur. Roma devrinde hukuk okulu ile ün kazanmıştı. Arap devrindeyse Şam'ın limanıydı. 1110'da Haçlılar tarafından alındı, 1187'de, Salâhaddin Eyyubî'nin eline geçti, 1197'den 1291'e kadar yeniden Haçlılar tarafından işgal edildi. XVII. yy.da Dürzî emîrlerinin başkentiydi, sonra gene doğrudan doğruya osmanlı yönetimine girdi. 1840'ta İbrahim Paşanın eline geçti. Beyrut, Filistin seferinden sonra 7 ekim 1918'de fransız donanması tarafından işgal edildi ve 1919'dan 1946'ya kadar doğudaki fransız birliklerinin genel karargâhı oldu. 1946'da Lübnan'daki fransız mandası kalktı. (L)

Beyrut muharebesi, 1911-1912 Türkiye-İtalya harbinde 24 şubat 1912'de Beyrut limanında bulunan Avnullah korveti ile 2 italyan zırhlı kruvazörü arasında olan muharebe. Bu muharebede adı geçen korvet ve refakatindeki Ankara torpidobotu çarpışmadan sonra üstün kuvvet karşısında battı. (M)

BEYSAN. Bk. BETHŞEAN.

BEYSANOĞLU (Şevket), türk hukukçu, folklorcu ve tarihçisi (Diyarbakır 1920), ilk ve orta öğrenimini Diyarbakır'da yaptı. Ankara Hukuk fakültesini bitirdi (1942). Halen Diyarbakır'da avukat olarak çalışmaktadır. Diyarbakır folkloru, coğrafyası, tarihi ve Diyarbakır ile ilgili tanınmış kimselerin biyografileri üzerine kaynak niteliğinde olan araştırma ve incelemeleri vardır. Eserleri: *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı* (1956); *Diyarbakır Coğrafyası* (1962); *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Âbideleri* (1963); *Bütün Cepheleri ile Diyarbakır* (1963). [M]

BEYŞEHİR, Konya ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe merkezi; 7 456 nüf. Beyşehir gölünün ayağı olan Çarşamba suyunun gölden çıktığı yerde; yüksl. 1 120 m. Konya'ya 92 km'lik bir yolla bağlıdır. Beyşehir gölünün dogu kıyılarını izledikten sonra Şarkîkaraağaç'tan geçen bir yolla Isparta'ya, ayrıca bazı kesimleri bozuk olan diğer bir yolla da Antalya'ya bağlıdır. Etrafı surlarla çevrili ve dar sokaklı eski mahallesine *İçeri Şehir* adı verilir. Tahıl ekimi. Meyvecilik. Göl balıkçılığı.

— Tar. Beyşehir'in Anadolu Selçuklu sultanlarından Alâeddin I tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Anadolu Selçuklularının yıkılmasından sonraki Anadolu beylikleri devrinde Hamidoğullarının elinde kalan Bey-

Foto. Morin-Giraudon (*LAROUSSE*) ; *N. Erkılıç* (*MEYDAN*)

şehir'e ve çevresine Karamanoğulları sık sık hücum etmişlerdir. XIV. yy. başlarında Hamidoğullarının idaresindeydi. Osmanlı padişahı Murad I, oğlu Yıldırım Bayezid'e Germiyanoğlu Şah Çelebi'nin kızı Devlet Hatunu alırken burası, Yalvaç, Akşehir, Isparta ile birlikte Osmanlılara geçmiştir. Yıldırım Bayezid'in 1402'de Ankara savaşında Timur'a yenilmesinden sonra Karamanoğullarının eline geçen Beyşehir'i Çelebi Sultan Mehmed kesin olarak Osmanlı devleti sınırları içine aldı. XVII. yy. ortasına doğru güneyde Bozkır'a kadar uzanan sancak bölgesinin merkezi olmuştur.

— G. santl. XIX. yy.da Beyşehir'i görmüş olan F. Sarre'dan eski surlardan iç şehirde bazı parçalar ile bir kapının bulunduğunu öğreniyoruz. Beyşehir'de Anadolu'nun eski devirlerde bol ormanlı bölgelerinde görülen İran apadanaları biçiminde yapılmış camilerden biri olan Eşrefoğlu camii ve bu caminin karşısında bir medrese ile büyük bir hanın kalıntıları bulunur. Konya yolu üzerinde küçükçe olan Altın Apa, Kızılören, Hanönü hanları vardır. Beyşehir gölünün batı kıyısında Alâeddin Keykubad'ın bir yazlık sarayı (Kubadâbâd*), Konya müzesinin eski müdürü Zeki Oral tarafından bulunmuştur.

Eşrefoğlu camiinde Anadolu Selçuklu devrinden kalma üç halı bugün Konya müzesindedir. Bunlarda Konya halıları özellikleri görülür. Beş metre uzunlukta olan birincisi koyu mavi zemin üzerine açık mavi renkte üslûplanmış çiçek resimleri ile süslenmiştir; 170x254 sm boyutlarında olan ikinci halının koyu mavi zemini üzerinde kırmızı sekiz köşeli yıldızlar görülür; «Holbein halıları» grubunun en eski örneği olan üçüncü halı beş metre uzunlukta olduğu sanılan bütünün bir köşe parçasıdır.

— *Beyşehir ilçesi*'nin (79 513 nüf.; 2 652 km²), Merkez bucağından başka Doğanbey, Hüyük, Üzümlü ve Gencek bucakları ve 73 köyü vardır. (M)

BEYŞEHİR gölü, Akdeniz bölgesinin Göller yöresinde; Türkiye'nin üçüncü büyük gölü; 651 km² yüzölç.; denizden 1 116 m yükseklikte, 10 m kadar derinliği olan gölün suları tatlıdır. Karstik bir bölgede bulunan Beyşehir gölü kaynak sularıyle beslenir. Fazla sularını Çarşamba suyuna ve Suğla gölüne akıtır. Gölün güneydoğu ucundan çıkan Çarşamba suyu Konya ovasını sular. Gölden çıkışında, Beyşehir kasabası yakınında taştan yapılmış 15 gözlü bir regülatör bulunur. Göl üzerinde birçok ada vardır. Bataklık bitkileri tadını bozduğu için gölün suyu içilmez. Gölde sazan balığı avlanır ve bir kısmı tuzlanarak ihraç edilir. (M)

BEYT i. Bk. BEYİT.

BEYT i. (ar. *beyt*, yun. *baitylos*, ibr. *bet-el*, Rabbin evi). *Esk.* Ev, mesken. || Oda. || Bir mabudun ikametgâhı ve bazen bizzat tanrı olarak telâkki edilen kutsal baş. (Bk. ANSİKL.) || Ev halkı, aile. || Remil ve falda bir şekil. || *Teşm. yol.* Kâbe: *Rabbim, dedi, beni beytine çağıran sensin, ben bu yolları şimdi nasıl gidecegim* (N. Araz).
— ÇEŞ. DEY. *Esk. Beyt-i ankebut* (örümcek yuvası), derme çatma, uydurma ev. || *Beyt-i arus* ve *beyt-i zifaf*, gelin, zifaf odası. || *Beyt-i huda* (Allah'ın evi), cami: *Beyt-i Huda'ya konmuş / Cahın muta-ı İslâm* (Abdülhak Hâmid). || *Beyt-i mukaddes* (veya *beyt-i muazzam, beyt-i şerif, beyt-i atik, beyt-ül-haram, beyt-ül-makdis, beyt-ür-ruhm),* mukaddes ev, Kâbe. || *Beyt-i muzlim* (karanlık oda), fotoğraf kutusu. || *Beyt-ül-ahzan ve beyt-ül-hüzn* (üzüntüler evi), Yusuf'u kaybettikten sonra Yakub peygamberin, içinde acı çektiği ev. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra kızı Fatma'nın oturduğu eve verilen ad. Dünya. || *Beyt-ül-hikme,* Tanrı askıyle dolu gönül. || *Beyt-ül-mamur,* yedinci kat gökte olduğuna inanılan köşk. Hz. Âdem ile yeryüzüne indirilmiş, Tufan'dan sonra tekrar cennete çıkmıştır. || *Beyt-ün-nübüvvet,* peygamberlik evi: *Beyt-ün-nübüvvet nam iki kat vâsi otağ diktirdi* (Cevdet Paşa). || *Ehl-i beyt* (ev halkı, aile), Hz. Muhammed'in ailesi.
— Esk. astron. Zodyak dairesindeki burçlardan her biri.
— Esk. biyol. *Beyt-i halfî,* ön taraftaki oyuk. || *Beyt-i kuddamî,* gerideki oyuk.
— Esk. huk. *Beyt-i iddet,* evlilik süresince karı kocanın beraber oturdukları ev.
— Esk mat. Bölme, kısım.
— ANSİKL. Semavî bir tanrının, yeryüzünde de bir mekânı olduğu düşüncesinin kaynağı samî inançlarıdır. Onlara göre, yıldırımı çeken büyük sedir ağaçları, onların kerestesinden yapılmış bir yapı, bet-el denen bir tanrı evi olabilir. Bu ev, fırtına ve savaş tanrılarının bütün güçlerini içinde saklayabilir. Ras Shamara'nın bir bölümüne göre. bet-el'i açan bir kral, savaşı alevlendirebilir. Öteki tanrılar için ağaçlar, taşlar, birer barınak olabilir. Bunlar, bu yüzden *betyle* adını almıştır. Herhangi bir taş, rengi ve biçimi dolayısıyle bir tanrının durağı olarak benimsendiğinde, kutlu, dinî bir varlık niteliğini kazanır. Orada tanrıya adaklar sunulur. Güneş tanrısına tapma kültü Roma'ya geçtiği zaman; Emese tanrısının betyle'si de oraya götürüldü. Elagabal'ın öldürülmesinden sonra, kutlu sayılan taş, Suriye'ye geri gönderildi. İslâmlıktan önceki birçok arabistan tanrısının betyle'leri vardı.

◆ **Beytî** veya **beytiye** sıf. *Esk.* Evle ilgili, eve ait.
— ÇEŞ. DEY. *Esk. İdare-i beytiye,* ev idaresi. || *Masârif-i beytiye,* ev masrafları. (ML)

BEYTAR i. Bk. BAYTAR.

BEYT-EL («Tanrının Evi»). Esk. coğ. Filistin'de şehir (Benyamin kabilesi), Efraim kabilesi sınırında. Yahudi halkının tarihinde dinî ve siyasî büyük bir rol oynadı. Eski peygamberler geleneğine göre, Yakup meşhur rüyasını burada gördü. Yeroboam Beyt-el'de Altın Buzağı kültünü kurdu; bu sebeple birçok peygamber şehre *Beyt-aven* («Put evi») adını verdiler. Eski şehrin üzerinde modern şehrin (Beitin) kurulmuş olması yüzünden büyük güçlüklerle karşılaşılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 2500 yılından kalma bir Kenan tapınağı meydana çıkarıldı. (L)

BEYTİGİN, Gazneli sultan Mahmud'un Tirmiz bölgesi kumandanı (öl. 1034). Selçuk Oğuzlarıyle savaşırken öldürüldü ve Şapurkan'da gömüldü. (M)

BEYTİGİNLİLER, Erbil'de Zeynüddin Ali Küçük bin Beytigin tarafından kurulan türk hanedanı. Zeynüddin Ali Küçük, tabi olduğu Zengi emîrlerinden biri tarafından 1144'te Musul'a vali olarak gönderildi. Sonra Şehrizor, Hakkâri, Tekrit, Sincar, Harran emîrliklerini ele geçirdi. 1167'de öldü. Yerine Kutbüddin Mavdûd geçti. Son hükümdar Kök-Börü 1230'da ölünce, çocuğu olmadığından emîrlik abbasî halifesine kaldı. (M)

BEYT MİRSİN (TELL), Filistin'de yer, Amerikalıların yaptığı kazılar burada Babillilerin M.Ö. VI. yy başında yıktığı bir şehir bulunduğunu ve bu şehrin yıkılıncaya kadar birbiri ardınca on yerleşme devri geçirdiğini ortaya koydu. Yapılan kazılardan Hiksoslar devri (II. binyıl), III. bronz devri şehri, I-II. demir devri, Yuda krallığının sona erdiği devirdeki özel konutlar ve seramik konusunda, yararlı bilgiler elde edildi. (L)

BEYTSAYDA. Esk. coğ. Filistin'de yer. Taberiye gölünün kuzeydogusunda. Tetrarches Philippus. Augustus'un kızı İulia'nın şerefine buraya *Beytsayda* İulia adını verdi. Havarilerden Petrus, Andreas, Yuhanna, Jak ve Philippus'un yaşadıkları yer. İsa burada bir körü iyi etti ama imansızlığı yüzünden de lânetledi. (L)

Beytsayda, Kudüs'te yüzme havuzu. Bk. BEZATHA. (L)

BEYTŞAN. Bk. BETHŞEAN.

BEYT-ŞEMEŞ. Esk. coğ. Filistin'de birçok şehrin adı. Tanrının yazdırdığı yasaları Musa'nın sakladığı sandık, Filistinlilerin ülkesinden getirildikten sonra bu şehirlerin birinde saklandı. (M.Ö. XI. yy.) [L]

BEYTULLAH bls. i. (ar. *beyt,* ev ve *Allah*'tan *beyt-ul-lah*). *Esk.* Allah'ın evi, Kâbe: *Horasan diyarındandır, lâkin gelişl Beytullah canibindendir* (N. Araz). Bk. KÂBE. (M)

BEYTUTET i. (ar. *beyt,* ev'den *beytütet*). *Esk.* Geceleme, geceyi geçirme. || *Beytutet etmek,* gecelemek, geceyi geçirmek, gece kalmak. (M)

BEYTÜDDİN. Bk. BAYT AL-DİN.

BEYTÜLFAKİH, Yemen'de (Hudeyde eyaleti) şehir, Tihame bölgesinde, Kızıldeniz yakınında; 12 000 nüf. Pamuk ve *moka* denen kahve ticareti merkezi. (L)

Beytülhikme (Bilgelik evi), halife Me'mun tarafından Bağdat'ta kurulan bir çeşit ilimler akademisi. Eski Cundisabur akademisinin devamı olduğu sanılır. Eski Yunan felsefe ve ilim eserlerinin arapçaya çevrilmesini sağlamak için kuruldu. Çevrilecek metinlerin çoğu halifenin isteği üzerine Bizans imparatoru tarafından gönderilmişti. Harun-ür-Reşid zamanında başlayan tercüme faaliyeti, Me'mun'un Beytülhikme'yi kurmasından sonra daha hızlandı. Bu kurumda aynı zamanda astronomi ile ilgili gözlemler yapılmakta ve zaman cetvelleri düzenlenmekteydi. Beytülhikme, Mütevekkil zamanında pek iyi karşılanmadı ve eski değerini kaybetmeğe başladı. Fatimîler zamanında onun yerine *Dârülhikme* kuruldu. (M)

BEYTÜLLAHM, Ürdün'de (Kudüs ili) şehir; 19 000 nüf. (çoğunluk hıristiyan). İslâm geleneğine göre İsa bu şehirde doğmuştur. Arap coğrafyacıları Davud ve Süleyman peygamberlerin mezarlarının burada olduğunu belirtirler. Hıristiyanlarca kutsal sayılan şehirlerden biri olan Beytüllahm 1099'da Haçlıların eline geçti ve 1187'de Selâhaddin Eyyubî tarafından zapt edildi. 1244'teki harizm akınlarında yıkılan şehir ancak son yüzyıllarda canlanmağa başladı. (ML)

BEYTÜLLAHM tarikatı, 1459'da Limni'de kurulmuş askerî tarikat. Adanın Türkler tarafından ele geçirilmesinden (1478) sonra ortadan kaldırıldı. (L)

BEYTÜLMAL bls. i. (ar. *beyt,* ev ve *mâl,* servet, mal, para'dan *beyt-ül-mâl*). *Esk.* Devlet hazinesi: *Bir devletin olmaz iki hazinesi / Biri evkaf, ötekisi Beytülmâl* (Z. Gökalp). Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Hz. Muhammed zamanında kurulan *beytülmal* halife Ömer zamanında gelirlerin artması üzerine önem kazandı ve devletin en önemli bir kurumu oldu. Beytülmalin gelirleri başlıca üç kısımdı: 1. Sadaka yahut zekât: malî durumu iyi olan müslümanlardan alınırdı. Toplanan para ve malı devlet istediği yere harcamayıp belirli sınıflara verirdi. Bunlar fakirler, miskinler, zekâtı toplayan ve dağıtan memurlar, borçlular, azat etmek üzere köle satın alanlar, yolda kalmış garipler, Allah uğrunda savaşanlar, İslâmın çıkarları için hoş tutulması gereken belirli kimselerdi. 2. Ganimetler: müslümanların savaşlarda ele geçirdikleri esir ve mallardan ibarettir ve dört kısımdır: a) Harp esirleri; bunların, kurtulmaları için ödedikleri fidyeler ganimet sayılırdı. b) Âdi esirler; savaşta ele geçirilen kadın ve çocuklar. c) Zorla veya rızasıyle ele geçirilen toprak parçaları. d) Eşya, hayvan ve taşınabilir diğer mallar. Bu kısımda toplanan malların mülkiyeti, devlete aittir ve halk yararına uygun yerlere harcanırdı. 3. Fey: Zekât ve ganimet dışında kalan ve ve beytülmale ait olan mallar.

Beytülmalde toplanan malların zamanında gelirler çoğalınca bir kısmı saklandı. Halife gelir ve giderleri defterlere kaydettirmekle o zamana kadar soyut bir kavram olan beytülmali somut hale getirdi. Dört halife devrinin sonlarına doğru bu islere bakan divanlar kuruldu. Vilâyetlerde de bu görevleri yürüten memurlar bulunuyordu. Emevîler ve Abbasîler devrinde de devam eden beytümal kuruluşu diğer müslüman devletlerde de kuruldu. Osmanlılarda şartlara göre bazı değişiklikler uğradı ise de sürdü ve 1908 yılı temmuz ayında kaldırılarak bu görev mal memurlarına verildi.

◆ **Beytülmalci** i. Devlet hazinesine bakan kimse.
— Teşk. tar. Ölen yeniçerilere ait ve Yeniçeri ortasına vakfedilen paraların sandığa yatırılmasını sağlayan memur. (M)

BEYTÜŞŞEBAP, Doğu Anadolu bölgesinde Hakkâri iline bağlı ilçe merkezi; 1 697

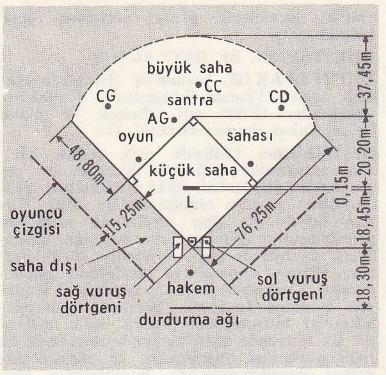

beyzbol sahasının planı

nüf. Dağlık bir yörede deniz seviyesinden 1 650 m yükseklikte kurulmuştur. — *Beytüşşebap ilçesi* (1 717 km², 13 060 nüf.), tek bucaktan ibarettir ve 27 köyü vardır. (M)

BEYYİN sıf. (ar. *beyān*, açık söyleme'den *beyyin*). *Esk.* Belli, açık, aşikâr.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Beyyin-ül-hilâf*, hatanın, yanlışlığın açık olanı. ‖ *Beyyin-üs-sadakat*, dogrunun, doğruluğun aşikâr olanı.

◆ **Beyyinat** çoğl. i. Açık, belli şeyler: *Tâkında müncelîdir / Hey beyyinât-ı mânâ* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Beyyinen** zf. *Esk.* Açıkça, aşikâr olarak. (M)

BEYYİNE i. (ar. *beyān*, açık söyleme'den *beyyine*). *Esk.* Delil: *Ayet-i beyyinedir âleme her bir suhanın* (Şinasi).

— DEY. *Esk. Beyyine-i âdile*, doğru şahit. — Esk. huk. Hüccet*, bürhan*. ‖ Davacının davasını ispat eden sağlam delil. (Bk. DELİL.) ‖ *Husus***î** *beyyine*, özel delil. ‖ *Mukaddeme-i beyyine*, beyyine başlangıcı. İddia olunan şeyi tamamen ispat etmemekle beraber, vukuuna delâlet eden ve hasım tarafından düzenlenmiş belge. ‖ *Resmî beyyine*, resmî delil. ‖ *Tahrirî beyyine*, yazılı delil. Bk. DELİL. (M)

Beyyine suresi, Kur'an-ı Kerim'in XCVIII. suresi. Medine'de nazil oldu. 8 Ayetten ibaret olan bu surede Hz. Muhammed'in putlara tapmağa mâni olduğu, hurafelere inanmanın önüne geçtiği ve bunlara benzer çeşitli kötülükleri ortadan kaldırdığı anlatılmaktadır. (M)

BEYZ i. (ar. *beyż*). *Esk.* Yumurta. ‖ Kuşun yumurtlaması. ‖ At ve benzeri hayvanların ayaklarında görülen yumurta biçimindeki şişlik. (M)

BEYZA veya **BEYZE** i. (ar. *beyż*, yumurta'dan *beyża* veya *beyże*). *Esk.* Yumurta: *Bir beyza içinde hayli eyyâm / Tenhaca kapandı etti ârâm* (Muallim Naci). ‖ Demirden savaşçı başlığı. ‖ Orta, ara, kısım.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Beyza-der-külâh*, hokkabazlıkta yumurta yakalama oyunu. İnsan kalbi. ‖ *Beyzat-ül-âfitab (beyzat-ül-ateşin, beyzat-ül-çarh, beyzat-üs-subh, beyzat-üz-zer* ve *beyzat-üz-zerrin)*, güneş. ‖ *Beyzat-ül-anka (beyzat-ül-ukr, beyzat-üd-dik)*, Anka kuşu yumurtası, horoz yumurtası. Nadir bulunan şey. ‖ *Beyzat-ül-beled*, devekuşu yumurtası. Şehrin reisi, başı. Mantar. ‖ *Beyzat-ül-enuk*, kartal yumurtası. Kıymetli ve nadir şey. ‖ *Beyzat-ül-hakî*, dünya, yerküre. ‖ *Beyzat-ül-harr (beyzat-ül-kayz, beyzat-üs-sayf)*, siddetli sıcaklık, yazın en sıcak zamanı. ‖ *Beyzat-ül-hıdr*, el degmemiş, temiz şey. Bakire kız veya bakir erkek. ‖ *Beyzat-ül-islâm*, islâm ümmeti. Müslüman ülkesi. ‖ *Beyzat-ün-nehar*, gün ışığı. ‖ *Beyza-yı zerrin*, yıldızlar.
— Esk. bot. *Beyzat-ül-arz*, yer mantarı.
— Esk. zool. *Beyze-i mahi*, balık yumurtası.

— Teşm. santl. *Beyzabaz*, eski osmanlı seyirlik oyunlarından biri; yumurta, top gibi yuvarlak cisimlerle oyunlar gösterenlere verilen ad. (Beyzabazlar yumurtaları kaybetmek veya hiç yoktan ortaya çıkarmak veya bir yumurtayı dikine tutulan bir sopa üzerinde aşagı yukarı oynatmak gibi gözbağcılık oyunları yaparlardı. Yuvarlak cisimlerle bu tip oyunlar gösterenlere *hokkabaz, mührebaz, yuvarlakbaz, yumurtabaz* da denilir.)

◆ **Beyzaha** veya **beyzehe** çoğl. i. Yumurtalar.

◆ **Beyzavî** sıf. *Esk.* Yumurta biçiminde, oval, beyzî. (M)

BEYZÂ sıf. (ar. *ebyāż*, daha beyaz, daha ak'tan *beyżā*, müennes). *Esk.* En beyaz,çok ak: *Bir zulmet-i beyzâ ki peyâpey mütezâyid* (T. Fikret).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Hil'at-i beyzâ* (beyaz kaftan), şeyhülislâmın giydiği kaftan. ‖ *Millet-i beyzâ*, Müslümanlar. ‖ *Yed-i beyzâ*, Musa peygamberin ışıklı görünen eli. (M)

BEYZA, İran'da Şiraz'ın kuzeybatısında kasaba; 20 000 nüf. Merkezi olan Erdekân'ın adıyle de anılır. Tell-i Beyza denilen kasabada tarihî eserler bulunur. Güneydoğusunda Destek dağları vardır. Başlıca ürünleri, buğday, pirinç, pamuk, süt mamulleridir.
Beyza şehrine bu adın verilmesiyle ilgili çeşitli yorumlar vardır. Bazı tarihçiler bu rada beyaz bir türbe, bazıları beyaz bir kale bulunduğunu söylerler. (Arapçada beyza, «beyaz» anlamına gelmektedir.) Başka bir iddiaya göre ise, İslâmdan önce burası «Der-i İsfid» (beyaz kapı) adını taşıyordu. Beyza, İran hükümdarı Lohrasb'ın oğlu Guştasb tarafından kurulan bir şehirdir. (M)

BEYZA(El-), Libya'da şehir, Kyrenaika'da, Cebel-el-Ahdar'ın eteğinde 37 500 nüf. (L)

BEYZADE bls. i. (türk *bey* ve fars. *zāde*, oğul'dan *beyzāde*). *Esk.* Bey oğlu, bir büyüğün oğlu. ‖ Soylu, aristokrat. ‖ *Mec.* İhtimamla yetişmiş, nazlı kimse: *Düşmanım için arzu ettiğim belâya kendim uğrayacak kadar sadedil beyzâdelerden değilim* (Namık Kemal).

◆ **Beyzadelik** i. Soyluluk, aristokratlık. (M)

BEYZADE MEHMED, türk hekimi (öl. 1619). Ahmed I'in «etibbâ-yı hassa»sındandı. 1615'te yazdığı, «*Ravzat-üs-Sıhha ve Devhat-ül-Etibbâ*» (Sağlık Bahçesi ve Tabipler Ulu Ağacı) adlı arapça tıp kitabı on bölüm halindedir: 1. Sağlığın mahiyeti; 2. Nefsanî arzuların mahiyeti ve bu konuda gereken tedbirler; 3. Yenilecek ve içilecek şeyler; 4. Sükûn ve hareket; 5. Uyku ve uyanıklık; 6. Nefsanî hareketler; 7. Boşalma ve içeride hapsetme hassaları; 8. Cinsî münasebet, faydaları, zararları; 9. Yıkanma ahvali; 10. Kötü işlerden korunma çareleri. Diğer bir eseri ise, *Musannef* adlı tıp kitabıdır. (M)

BEYZÂVÎ (Abdullah bin Ömer), İran'da şafiî mezhebinin tefsir ve kelâm bilgini (Beyda Şiraz bölgesi, ?-Tebriz 1291). İlk öğrenimini, Şiraz'da babası İmadeddin Ömer bin Muhammed'den gördü. Bir süre kadılık yaptıktan sonra Tebriz'e yerleşti. Başlıca eserleri: *Envar-üt-Tenzil ve Esrar-üt-Te'vil* (Kur'an'ın Nurları ve Mânâlandırılmasının Sırları), Kur'an'ın arapça tefsiri olan bu eser, sünnî medreselerde ders kitabı olarak okutuldu ve emîr padişah-el-Hüseynî-el-Buharî (XVI. yy.) ile Kemal Paşazade (1533) tarafından hakkında *Haşiye'*ler yazıldı; *Tevâli-ül-Envâr ve Metali-ül-Enzâr* (Nurların Devamı ve Bakışların Çıkış Noktaları); kelâm ilmiyle ilgili bir eserdir: *Minhac-ül-Vusûl ilâ İlm-il-Usûl* (Metot İlmine Ulaşma Yolu) bir fıkıh kitabıdır; *Lubb-ül-Lubâb fî İlm-il-İrâb* (İrâb İlmî Üzerine En İyi Öz). Arapça dilbilgisi kitabıdır; *Nizam-üt-Tevarih* (Tarihlerin Nizamı), Farsça yazılan genel tarih kitabıdır. Âdem peygamberden 1275 yılına kadar olan olayları içine alan kitap dört kısımdır. (M)

BEYZBOL i. (ing. *baseball*). Spor. Bir top ve sopayle oynanan oyun. Oyuncunun topa her vuruştan sonra koşarak asacağı yol oyun alanında dikili kazıklarla sınırlandırılmıştır.

— ANSİKL. Takımlar dokuz kişiden kurulur. Atıcı oyuncu topu karşı tarafa fırlatır, karşı takımın oyuncusu sopasıyle topu geri çevirmeğe çalışır, kazıklar arasında yapılan koşuşlar, topun belirli çizgilerin içine veya dışına düşmesi gözönünde tutularak sayılarda indirim yapılır. Amerika'da yaygınlaşan bu oyunun kökü krikettir ve 1865 yılında ortaya çıkmıştır. Profesyonel oyuncular çok yüksek ücretler alır, her yarışmada ortak bahislerde büyük servetler kazanılır veya kaybedilir. (L)

BEYZE i. Bk. BEYZA.

BEYZÎ sıf. (ar. *beyż*, yumurta'dan *beyżî*). Yumurta biçiminde, oval: *Türk, beyaz ırkın uzun boylu, uzun ve beyzî yüzlü, düz mavi gözlü, gözkapaklarının hattı fâsılı ufkî, en güzel tipidir* (P. Safa). ‖ İ. Yumurta biçimindeki cisim. (M)

BEZ i. (ar. *bezz*). Pamuk veya ketenden yapılmış bir cins dokuma (araya ipek de karıştırılabilir, dokunuşuna göre çeşitli adlar alır): *Alaca bez, keten bezi, Manisa bezi, Şile bezi.* ‖ İnce pamuklu dokuma: *Orta boyda bir fare bir metre bezi bir ayda yiyebiliyormuş* (B. Felek). ‖ Herhangi bir cins kumaş: *O vakit kervan develerini bile beze sarmak, konak yerlerinde tütsü yakmak lâzımdır* (F. R. Atay). ‖ Toz alma, temizleme gibi işlerde kullanılan kumaş parçası, çaput: *Hizmetçilerin çıplak topuklarıyle alt kattaki döşemeleri ıslak bezlerle ovmaları...* (A. Ş. Hisar). ‖ *Tesm. yol.* Kefen: *Yeter üç beş arşın bez olsa* (N.F. Kısakürek). ‖ Sıf. Bezden yapılmış: *Mısır püskülünden yapılmış uzun saçlı, mavi boncuk gözlü, bir tek kırmızı boncuktan ağız konulmuş bir bez bebek dikmesi...* (H. E. Adıvar). ‖ *Amerikan bezi*. Bk. AMERİKAN. ‖ *Baş bezi*, baş örtüsü. ‖ *Çadır bezi*, hint lifinden veya kenevirden dokunmuş, su geçirmez, kalın bez. ‖ *Çocuk bezi*, bebeklerin altlarına bağlanan yumuşak kumaştan yapılmış bez. ‖ *El bezi*, el silmeğe ve kurulamağa yarayan küçük bez. ‖ *Kundak bezi*, kundağın kirlenmemesi için, içine yayılan beyaz bez. ‖ *Mumlu bez*, kurutucu bir yağ bileşimiyle sıvanmış su geçirmez bez. (*Eşanl.* YAĞLIBEZ, MUŞAMBA.) ‖ *Namaz bezi*, namaz kılarken kadınların başlarına örttükleri ince tülbent. ‖ *Sabun bezi*, sabunlanmak için kullanılan hususî bez. ‖ *Sargılık bez*, keten veya hint lifi kıtığından dokunmuş kaba kumaş. ‖ *Sofra bezi*, yer sofralarında yere serilen renkli bez. (Üzerine tepsi veya sofra tahtası konur.) ‖ *Tahta bezi*, temizlikte kullanılan, tahta silmeğe yarayan kalınca bez. ‖ *Toz bezi*, toz almada kullanılan yumuşak bez.

— ÇEŞ. DEY. *Bez bağlamak*, bebeklerin altlarını kirletmemeleri için bez koymak. ‖ *Bez bebek*, tembel, işe yaramaz, cansız kimse. ‖ *Bez dokumak*, işini çevirmek: *Karaborsa da, arada bezini dokuyor* (B. Felek). ‖ *Bezi herkesin arşınına göre vermezler*, kaideler şahısların isteğiyle bozulmaz.

— Ciltc. *Cilt bezi*, ciltcilikte kullanılan, ketenden, ağartılmamış bez.

— Denizc. *Bez manika*, gemilerde ambarlara veya makine dairesine hava vermeğe yarayan bez baca. ‖ *Yelken bezi*, gemi yapımında kullanılan, kenevirden kaba bez.
— Dokumc. *Bez ayağı*, bu adı tasıyan dokumaya göre yapılmış kumaş. ‖ *Bez ayağı dokuması*, ana örgü tiplerinden biridir; çözgü iplerinin tümünün iki vatka şeklinde bölünmesiyle elde edilmiş dokumadır. (Tek veya çift ipler dizisi.) Bu vatkalar art arda atkıları geçirmek için dönüp gelecek şekilde alçaltılıp yükseltilir. (Buna sade dokuma, düz dokuma ve tafta denir.) Bk. ANSİKL. ‖ *Bez çözmek*, dokunmuş bezi tezgâhlara almak. *Mec.* Sürekli gidip gelme. ‖ *Bez tezgâhı*, bez dokuyan tezgâh. ‖ *Ham bez*, bezin, işçinin elinden çıktığı zamanki, ağartılmamış hali. ‖ *Karma bez*, bir pamuk bağ ve bir keten atkıyle dokunmuş bez. ‖ *Sırma bez*, altın atkı ve ipek bağ ile dokunmuş ince bez. ‖ *Simli bez*, gümüş atkı ve ipek bağ ile dokunmuş ince bez.

— Eczc. *Gazlı bez*. çok ince pamuktan tül biçiminde dokunmuş basit bezdir. Pansuman gazlı bezinin dokunuş bakımından asıl tülle hiç bir benzerliği yoktur. (Gazlı bez, apresiz, sunî boyayıcı madde kullanılmadan yapılan ve özellikleri kodeksle tayin edilmiş bir pamuklu kumaştır.) ‖ *Sargı bezi*, kapatılmış yaranın veya kırıkların üzerine bağlanan bez.

— Res. *Yağlıboya bezi*, keten, hint lifi veya pamuktan dokunmuş kaba bez. Bir yüzü perdahlandıktan sonra, keten yağı ve üstübeç karışımıyle sıvanarak bir çerçeveye geçirilen ve üzerine yağlıboya resim yapıla-

bilecek bez. (TUVAL da denir.) Üzerine resim yapılır. || *Bez değiştirme,* harita, plan ve resimlerin kâğıtlarının yırtılmalarını önlemek gayesiyle altlarına yapıştırılan bezlerin eskimesi halinde değiştirilmesi. || *Bez sökme,* bezi yenilenecek tablonun ön yüzüne kalın bir mukavva tabakası meydana getirecek kadar bir, iki, üç veya daha fazla kâğıt yapıştırma. *Bez yapıştırma,* bir tablonun bezini bir başka tahta panoya, duvara veya tavana yapıştırma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Çok eski zamanlardan bize gelen kumaşların örgüsünde sadece *bez ayağı* örgüsü kullanılır ve bunlara da bez denirdi. Sonradan, bu tip dokuma bezler üzerine basmacılık yapılmaya ve bu şekilde kumaşın renklendirilerek çiçeklendirilmesine başlandı. Madenî elekler çoğu zaman ince demir veya bakır iplikler ile bez ayağı örgü biçiminde dokunur. Bu tip madenî dokumalar, elek veya tel dolabı kapakları yapımında ve alevi geçirmediklerinden dolayı da maden ocaklarında DAVY lambaları kafesi olarak kullanılmaktadır.

— Res. *Tablolarda bez yenileme.* Bir bezin kenarları, çerçeveye çivilenemeyecek kadar eski olunca yenisine yapıştırılır. Boya bezden ayrılacak durumdaysa tablonun bütün yüzüne bir tül yapıştırılır. Üzerine bir çeşit mukavva meydana getirecek kadar beyaz kâğıt yapıştırılır ve eski bez çıkartılır. Tutkallanmışsa bir süngerle ıslatmak yeter, aksi takdirde ponza taşı veya eğe ile yok edilir. Bundan sonra düğümleri ponza taşıyla giderilmiş yeni bez çerçeveye gerilir ve bolca tutkallanır, tablo üzerine oturtulur. Kurumaya yakınken tablonun yüzünde sıcak bir ütü gezdirilerek boyanın kuvvetle yapışması sağlanır. En sonunda üstteki kâğıtlar süngerle ıslatılarak tek tek alınır.

◆ **Bezci** i. Bez dokuyan veya satan kimse.

◆ **Bezistan** veya **bezazistan** blş. i. *Esk.* Esnaf çarşısı. Bk. BEDESTEN.

◆ **Bezlemek** geçl. f. G. santl. Harita ve resimlerin yırtılmalarını önlemek için kâğıtların altına bez yapıştırmak. *(Astarlamak* da denir.)

◆ **Bezzaz** i. *Esk.* Bezci, kumaş satan kimse. || Kumaşçılar çarşısı. (LM)

BEZ i. Fizyol. Salgı çıkaran organ. *Esk.* Gudde: *Tükürük bezleri.* (Bk. ANSİKL.)

— Bot. Bk. SALGI. || *Bez tüyler,* ucunda küçük bir bez bulunan tüycükler.

— Ted. Bk. OPOTERAPİ.

— ANSİKL. Fizyol. *Bezler*'in genel yapısı, epitel tomurcuklar basit veya bileşik olduğuna göre çok çeşitlidir: meselâ *basit boru şeklindeki bezler* (ter bezleri) basit; mide bezleri bileşiktir. Yalnız daracık bir kısmı açık olan, yuvarlak torba biçiminde tek kesecikten ibaret salgı bezleri basit olabileceği gibi (sukurbağasının deri bezleri, karakurbağasının zehir bezleri) bileşik de olabilir (salkım şeklindeki Bartholin yağ bezleri, tükürük bezleri, meme bezleri v.b.). Bezler açık, yani bir kanalla dışarıya açılan bezler ve salgı deliği olmayan kapalı bezler diye de ikiye ayrılır. Açık bezler salgılarını bulundukları yüzeye dökerler; bunlara *açık salgı bezleri* denir (tükürük bezleri, mide ve bağırsak bezleri); diğerleri ise salgılarını kana karıştırırlar; bunlara *iç salgı bezleri* denir (tiroit bezi, böbreküstü bezleri). İç salgı bezleri hormon salgılar. Karaciğer, yumurtalık ve erbezleri hem iç, hem de dış salgı bezi olarak ödev görür. Görevlerine göre de bezler çeşitlere ayrılır: *Sindirim bezleri* (tükürük, mide, pankreas, karaciğer); *üreme bezleri* (erbezleri, yumurtalık, meme); *beslenme artıklarını süzen bezler* (böbrek, karaciğer), *besi bezleri* (karaciğer, pankreas, timus, tiroid), *savunma bezleri* (yağ, ter, gözyaşı bezleri).

◆ **Bezel** sıf. *Yeni.* Bez ile ilgili. Görünüşü, biçimi, dokusu bezimsi olan; bezlerle ilgili olan: *Esk.* Guddevî: *Bezel özdoku, Bezel sistem.* (LM)

BEZÂDÎ i. (ar. *bezādī*). *Esk.* Mavimsi renkte kıymetli taş. || Küçük yakut. (M)

Bezae yazması, kutsal kitabın latinceleri arasında, avrupa tipinde, Hiyeronimus öncesi bir metin olan el yazması. (L)

BEZANOZANO'LAR, üç yy.dan beri yukarı Mananjary kıyılarında yaşayan Marinalı göçmenlerden kurulu bir madagaskar kavmi, yaklş. 25 000 kişi. Koyu renkli, uzunca boyludurlar. Zencilerle karışmalarına rağmen sarı ırk niteliğini korumuşlardır. Pirinç tarımı, balıkçılık yaparlar; büyükbaş hayvan yetiştirirler. (L)

BEZANT i. Bk. BESANT.

Bezatha veya **Beytsayda** *(Bethesda* da denir), havuz. İsa'nın yaşadığı devirde Kudüs'te, Papaz kapısı yanındaydı. Suları şifalıydı. İsa, bir cumartesi günü burada bir felçliyi iyileştirdi. (L)

BEZBÂZ i. (fars. *bezbāz*). *Esk.* Hindistancevizi kabuğu. (M)

BEZBORODKO (prens Aleksandr Andreyeviç), rus devlet adamı (Glukhov 1747-Petersburg 1799). Katerina II'nin Dışişleri bakanı oldu, çariçeye Bizans imparatorluğunu yeniden kurma telkinlerinde bulundu ve Fransız ihtilâline karşı bir bildiri kaleme aldı (1793). Çar Pavel I'in mühürdarı oldu ve çarı etkisi altına alarak, Suvorov kumandasındaki rus kuvvetlerini İtalya'da Fransızlara karşı savaşa sürükledi. (L)

BEZE i. Fizyol. Bk. BEZ.

BEZE i. Pastacılık. Yumurta akı ve pudra şekeriyle yapılan çok hafif pasta.

◆ **Bezeli** sıf. Yumurta akı ve şekerden yapılan: *Bezeli hamur.* || Bezeli hamurla kaplanmış: *Bezeli elma.* (L)

BEZE (Théodore DE), fransız protestan yazarı ve ilâhiyatçısı (Vézelay 1519-Cenevre 1605). Soylu bir katolik aileden gelir. 1548'de geçirdiği ağır bir hastalıktan sonra, katoliklikten ayrıldı. 1558'de Cenevre'de ilâhiyat öğretmeni ve protestan papazı oldu. Calvin'in ölümünden sonra (1564), Cenevre akademisinde rektör olarak onun yerini aldı ve partisinin başına geçti. Birçok latince ve fransızca eseri vardır. Polemik türünde, Luther'ci Heshusius'a karşı, *Le Cyclope* (Kyklop), *L'Âne Logicien* (Mantıkçı Eşek) adlı yergileri ve *Comédie du Pape Malade* (Hasta Papa'nın Komedisi) adlı eserleri yazdı. *De Haereticis a Ovili Magistratu Puniendis* (Sapkınlar İçin Yetkililerce Düşünülen Cezalandırmalar Üstüne) adlı eserinde Castellion'a karsı, dinde hoşgörüye karşı koydu. Bèze, Reform konusunda gerçek bir belge olan *L'Histoire Ecclésiastique des Eglises Réformées du Royaume de France* (Fransa Krallığında Reformu Kabul Eden Kiliselerin Tarihi) [1580] adlı eserin yazı işlerini yönetti. (L)

BEZEK i. (*esk.* türk. *bezemek,* süslemek'ten). G. santl. Bir şeyi süslemek için renkli, renksiz, düz veya kabartma motiflerden meydana getirilen süsleme şekli. *(Bezeme* de denir.) || *Gül bezek,* stilize gül motiflerinden yapılmış süsleme.

◆ **Bezekçi** sıf. Duvar ve tavanları, resim ve şekillerle boyayıp süsleyen kimse. *Esk.* Nakkaş. || *Esk.* Gelinleri giydiren kadın. || Yalancı mermerden veya alçıdan bezeme yapan işçi.

◆ **Bezekleme** sıf. Çeşitli renk ve motiflerle yapılan süsleme.

◆ **Bezekli** sıf. Süslenmiş, tezyin edilmiş. (M)

BEZEKLİK. Esk. coğ. Asya'da, Murtuk civarında, uygur buddhacı resimlerinin bulunduğu yerin adı. (M)

BEZELYE i. Baklagillerden, yuvarlak taneli bitki. *(Pisum sativum, P. hortense).*

— ANSİKL. Birkaç çeşidi hariç genellikle ak çiçeklidir. Avrupa'da konserve sanayii için tarla ve bahçelerde geniş ölçüde yetiştirilir. 50-60 sm aralıkla sıralar halinde ekilir. Bezelyeler badıçlarının kabuklu veya kabuksuz olmasına göre taze ve iç bezelye diye ikiye ayrılır. 50 sm'yi geçmezse *bodur,* daha yukarı olursa *boylu* denir, 1 m'den sonra desteğe ihtiyaç gösterir; bunlara *sırık bezelyesi* denir. Her kategoride yuvarlak veya buruşuk taneli (bu sonuncular daha özlü ve daha şekerlidir), sarı veya yeşil taneli (yeşiller kırık kuru bezelye yapımında kullanılır) çeşitler bulunur; turfandalık ve meyvesinin şekli (düz veya eğri) bakımından da çeşitlere ayrılır.

— Mutf. Bileşimindeki azotlu madde, yağ ve nişasta bakımından bezelye, mercimek ile fasulye arasında yer alır. Kabukları çıkarılmış bezelyenin sindirimi kolay olur. Yeşil olarak yenilen cinsine *sultanî bezelye,* taneli olanlarına *araka* denir. *Sultanî bezelye*'nin taneleri çok küçüktür. Taze yenecek bezelyeler körpe iken toplanır ve pişirilir. Taneli bezelyeler hem taze hem de kurutularak kullanılır. Bezelyenin etli, zeytinyağlı çeşitleri yapıldığı gibi çorbası da olur. Ayrıca bezelye unu çorbada kullanılır. (ML)

BEZEME i. (*bezemek,* süslemek'ten). Süsleme işi, düzenleme: *Vitrin döşeme, esya serme ve dükkân bezeme bu çağın belli başlı sanatlarından olmuştur* (F.R. Atay). || Süs, süsleyen şey.

— Mim. *Bezeme kıvrımı,* sütun başlıklarında, özellikle ion başlıklarında kıvrım biçiminde yapılmış süs. || *Bezeme kurs,* roman üslûbunda bina cephelerinin veya kemer üstlerinin tezyini için kullanılan yassı levha. || *Kırma çubuk bezeme,* başkemerleri, sarakları v.b. lerini süsleyen kırık çubuk veya kırık kaval silme bezeme. (ÇİVAN KAŞI BEZEME de denir.)

— Süsleme santl. Duvar nakışı. || Sanat eserlerinin yüzeyini süslemek için kullanılan motifler, oymalar. Bk. ANSİKL. || *Bezeme nakkaşı* [*bezeme ressamı*], renkli bezemeler yapan sanatçı. *Esk.* Nakkas. || *Devamlı bezeme,* bir silme veya frizde tekrarlanan motiflerden meydana gelen bezeme. *(Ulama* da denir.) || *Bezeme oymacısı,* bezeme yapan sanatçı.

— ANSİKL. Asya ve Avrupa'da ilk *bezeme* örnekleri M.Ö. 40 000 ile 15 000 yılları arasında, mağara duvarlarındaki resimler ve plastik eserlerde ortaya çıktı. Mezopotamya'da, Sümerlerde, binaların cepheleri, boya, sırlı tuğla, renkli mozaik taş ve maden levhalarla kaplanırdı. Asya'da Hoça harabelerinde (VII. - IX.yy.) ve Bezeklik'teki freskler türk resim sanatının ilk örnekleridir. M.Ö. 3000 yılından sonra Anadolu'da çeşitli bezeme örnekleri görülür. Eski Yunan'da da (M.Ö. XI.yy.-I.yy.) yapılan vazolar ve duvar freskleri, yunan bezeme sanatının en güzel örnekleridir. Daha sonra bunun devamı olarak roma, bizans fresk ve mozaikleri yapıldı. XIV.yy. dan sonra Avrupa'da mimarîyi tamamlayan bir resim sanatı doğdu.

Eski Türklerde, binaların duvarları sırlı tuğlalar ile süslenirdi. Ayrıca toprak kapların yüzleri de sırlanırdı. Selçuklular mimarîde, bezeme'ye çok önem verdikleri halde, Osmanlılarda ikinci derecede yer aldı. Çeşitli bezeme örnekleri arasında mozaik ve levha çiniler, taş oyma ve kabartmalar, stuko ve malakâri alçı kabartmalar, renkli camlar (vitray), oyma ve geçme ahşap süslemeler, taşa oyularak veya çini ile yazılan (hüsnü-hat) ve kalemkârî nakışlar gösterilebilir.

◆ **Bezemeci** i. Bezeme yapan nakkaş veya oymacı. (ML)

BEZEMEK geçl. f. Süslemek, donatmak, tezyin etmek: *... günden güne türkçeyi beğenmez oldu, böyle incik cincikle bezemeğe kalkıyor* (N. Ataç). *Çiçeklerle bezemek.*

— G. santl. Bir bina, mobilya, kumaş veya herhangi bir şeyi tezyinî şekillerle süsleyip güzelleştirmek.

◆ **Bezendirmek** ettrg. f. Süsletmek, bezenme işini yaptırmak.

◆ **Bezenmek** dönşl. f. Süslenmek: *Sekiz uçmak hurisi bezenip gelir ise* (Yunus Emre).

— ÇEŞ. DEY. *Özene bezene,* itina ile, şevkle. || *Özenip bezenmek,* bir iş üzerinde titizlenmek, dikkatle durmak.

◆ **Bezetmek** ettrg. f. Süslemek, düzeltmek: *Evde kaynanası evi bezedir* (Halk türküsü).

◆ **Bezeyici** sıf. Süsleme yapan (ressam). [M]

BEZEN i. *Yeni.* Süs.

◆ **Bezenlik** i. Süs olarak kullanılmak için kıymetli maddelerden yapılmış, zarif ve küçük ziynet eşyası. (M)

BEZEREDJ (İstvan), macar siyaset adamı (1795-1856). 1830'da Tolna milletvekil-

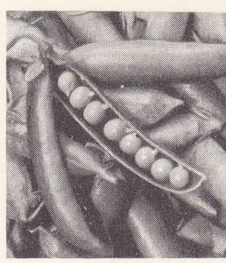

bezelye

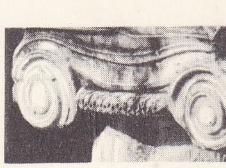

bezeme kıvrımı

Foto. Roy, Giraudon (LAROUSSE)

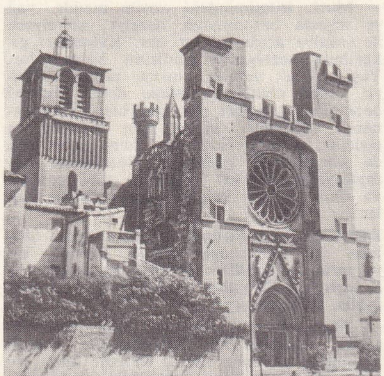

BÉZİERS katedrali

liğine seçildi. Parlak bir hatipti. Topraklarındaki köylülere bağımsızlık tanıyan ilk toprak sahibi ve aydın bir insansever olarak tanındı (1844). Birçok halk okulu açtı. (L)

BEZEYİŞ (Şadan), türk ressamı (Adapazarı 1926). Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1951). Bir yıl sonra İtalyan hükûmetinin bir bursu ile Roma akademisine yazıldı. Resim çalışmalarına paralel olarak fresk, mozaik, seramik ve vitray gibi teknikleri ilerletti. Türkiye'ye döndükten az sonra (1956), İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık fakültesinde asistan oldu. İki yıl sonra pedagojik resim öğrenimi sistemlerini incelemek üzere yeniden İtalya'ya gitti. 1960'ta Mimarlık fakültesi resim öğretim üyesi oldu. (M)

BEZGİN sıf. (*bezmek*'ten). Bıkmış, usanmış; yaşamaktan yorulmuş, çalışma ve yaşama zevkini, gücünü kaybetmiş. *Esk.* Meftur: *Ürkek bezgin baktığımız göklerden / Yarınlara güvendi umduğumuz* (B. Necatigil).

◆ **Bezginlik** i. Usanç, yorgunluk, bezgin olma hali: *Çariçenin yüzünde keder ve bezginlik okunuyordu* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Bezginlik getirmek,* yorulmak, usanmak: *Boğuşmadan bezginlik getirmeleri bundan* ... (K. Tahir). ‖ *Bezginlik vermek,* yormak, bıktırmak: *Maamafih, bu masal artık bana bezginlik vermeğe başlıyordu* (R. N. Güntekin). [M]

BÉZİERS (lat. *Beterrae*), Fransa'da, Herault idare çevresinin merkezi, Biterrois'da, Orb ırmağıyle Midi kanalı kıyısında; 75 541 nüf. Eski anıtlar: eski katedral (XIII. - XIV. yy.), Aziz Aphrodise (XII. - XIV. yy.) ve Saint Jacques (roman üslûbunda, yeniden düzenlenmiş) kiliseleri. XIII. yy.dan kalma eski köprü. (L)

BEZİK i. (fr. *besique*). Bir çeşit iskambil oyunu: *Yat klüpte, kışın Beyoğlu klübünde bezik oynadık her akşam* (Y.Z. Ortaç).

— ANSİKL. Çoğunlukla iki, bazen de üç, dört ve beş kişiyle oynanan beziğin kurallarında, ülkeden ülkeye değişiklikler görülür. Burada anlatılan, Türkiye'de oynanmakta olan beziktir.
İki kişilik bezik. As, papaz, kız, oğlan, onlu ve dokuzlu'dan dört desteyle, yani 96 kâğıtla ve 3 000 sayı üzerinden oynanır. Kâğıt çekilir, büyük kâğıt çeken desteyi karıştırır, diğeri kestikten sonra, üçerden olmak üzere dokuzar kâğıt dağıtır. Oyuna kâğıt dağıtmayan başlar. Yere atılan kâğıt ancak, kendi renginin büyüğü ile alınabilir, atılanın yerine desteden kâğıt çekilir; bu, koz açılıncaya kadar devam eder. Kozu, oynanan eli almış olan açabilir. Oyunda koz, uygun görülen rengin papazıyle kızını birlikte açmaktır. Kozun dokuzlusu bile diğer renklerin en büyük kâğıdını alır.

Oyun iki taraftan birinin 3 000 sayıyı tamamlamasıyle biter. Bu anda diğeri 1 500 sayı yapamamışsa, oyun bedelinin iki katını öder. Buna *rubikon* denir.
Bezikte sayılar. Birarada kozu teşkil eden papaz ve kız 40 sayı; kozun asından onlusuna kadar beş kâğıdın biraraya gelmesine *tablo* denir, tablo 250 sayı yazar; bundan sonra oynanan dokuzludan gayrı her koz 250 sayı; koz olmayan papaz ve kız 20 sayı, tablosu 150 sayı; dört koz ası 1 000, papazı 800, kızı 600, oğlanı 400 sayı; aynı renkte dört as 500 sayı; ayrı renklerde dört as 100, dört papaz 80, dört kız 60, dört oğlan 40 sayı; birarada karo oğlanıyle pik kızının ilki 50, ikincisi 500, üçüncüsü 1 500 sayı; yerde meselâ 500 varken pik kızı veya karo oğlanı atıp yere yenisi konulmuşsa tekrar 500 sayı yazılır; bu sebeple 1 500 açan, pik kızını veya karo oğlanını atıp yere yenisini koyarak oyunu bitirmiş olacağından, genellikle 4 500'e lüzum kalmaz. Tabloyu teşkil eden kâğıtlardan biri elden oynanarak 250 veya 150 yazılabileceği gibi, tablo bozularak bir kâğıt oynayıp aynı kâğıt yere konularak 150 veya 250 de yazılabilir. Son eli alan oyuncu 250 sayı yazar. Oyun bitmeden deste biterse oyuncular önlerinde biriken oynanmış kâğıtların içindeki as ve onluları sayarlar, buna *brisk* denir ve her brisk için 20 sayı yazılır. Kâğıtlar karıştırılır, kâğıdı dağıtmamış olan oyuncu tarafından dağıtılarak oyuna devam edilir.
Ödül. Oyun herhangi bir ödül karşılığı oynandığı takdirde, 3 000 sayıyı tamamlayan oyuncu kazanır ve ödülü alır. Oyun rubikonla biterse iki kat ödenir. Oyun *vidolu* oynandığı takdirde her vido ödülünü bir misli arttırır. Bir vido 2, iki vido 4, üç vido 8 gibi... Elindeki kâğıtlara ve oyunun durumuna göre kazanacağını tahmin eden oyuncu, ödülü bir kat çoğaltmak üzere vido der. Karşı taraf kabul ederse oyun devam eder. Aksi halde vidoyu kabul etmeyen oyuncu oyunu kaybetmiş sayılır ve oyun biter. Vido kabul edilmişse oyun devam eder ve vidoyu kabul eden taraf ileride kendisini üstün görürse tekrar vido der, yani vido karşılıklı olarak tekrar tekrar söylenebilir, fakat bir taraf üst üste iki defa vido diyemez.

İkiden fazla oyuncu ile bezik. Oyun üç, dört veya beş kişi arasında da oynanabilir. Üçüncü oyuncu küçük kâğıt çekenin yanında oturur, oynayan sormadıkça fikrini söyleyemez, oyunun sonucuna göre yanında oturduğu oyuncuyle birlikte ödül alır veya verir. Yalnız oynayan oyuncuya *şuvet* denir; oyunu şuvet kazanırsa karşısındaki oyuncu kalkar ve onun yanındaki oyuncu oynar; şuvet kaybederse kazanan oyuncu şuvet olur, yanındaki oyuncu karşısına geçer, oyuna başlar ve eski şuvet onun ortağı olarak yanına oturur. Sayılar *marköz* denilen tahtadan yapılmış, üzerinde yaylı dişler bulunan bir tahtaya, bu dişler kaldırılıp indirilerek yazılır. Deste bittiği halde oyun bitmemişse ve brisk*lerin sayılması gerekmiş ve briskler sebebiyle yazılan sayılarla her iki taraf da 3 000'er sayıyı geçmişse, oyun 4 000 sayıya uzatılır ve 4 000 sayıyı tamamlayan kazanır. (M)

BEZİR veya **BEZR** i. (ar. *bezr*). *Esk.* Tohum, ekilecek tane. ‖ Tarım, ekim. ‖ *Mec.* Dağılmış, saçılmış şey. ‖ *Bezir yağı,* keten tohumunun değişkenlerinden biri. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Bezrülbene,* banotu tohumu. ‖ *Bezrülketaen,* keten tohumu.

— ANSİKL. Yağ çıkarılan tohumlardan biri olan keten tohumu *Linum usitatissmum* (ketengiller) ailesinin değişkenlerinden biridir. Özellikle Birleşik Amerika, Kanada, Sovyetler birliği, Hindistan ve Arjantin'de yetişir. Keten tohumu yağı çıkarılmasında kullanılır. Lifleri dokumada kullanılan öbür değişkenlere oranla sapı daha kısa, dalları ve tohum sayısı daha fazladır. Dünyanın yıllık keten tohumu üretimi 140 000 000 bushel'dir (41 800 000 hektolitre). Birleşik Amerika, Sovyetler ve Arjantin bu üretimde basta gelir. Keten tohumu yuvarlak kapsüller içindedir. Her kapsülün içinde on tane uzun, yassı, elips şeklinde, bir uçlarında küçük bir çıkıntı bulunan tohum vardır. Bunların büyüklüğü başka başka olmakla beraber bir tohum ortalama olarak 3-4 mm uzunluğunda, 2-3 mm genişliğinde ve 0,5 mm kalınlığındadır. Ortalama ağırlıkları 3-9 mg arasında değişir. Tohumlar çoğunlukla kahverengi, yumuşak ve parlaktır. Dış kabuklarındaki zamklı bir madde ıslanınca yapış yapış olmalarına yol açar. Tohum kabuğunun altında kalın bir besidoku tabakası, onun içinde de iki çenek vardır. Keten tohumunun bir özelliği de nişastası olmamasıdır.
Bir tohumun içinden çıkan yağ miktarı çeşitli etkenlere bağlıdır: keten tohumunun cinsi, tohumun olgunluk derecesi, yeri, toprak, ısı, yağmur gibi hava ve iklim koşulları. Yağ miktarı ortalama yüzde 33-yüzde 43 arasındadır. İyot miktarının fazla oluşu da asit kökünün doymamışlığını gösterir. Yağ, linol, oleik, stearik, palmitik, linolenik asit gliseritlerinin bir birleşimidir. İyot derecesinin fazlalığı çoğunlukla linolenic ve linoleic asit gruplarına bağlıdır (ortalama 175-205). Keten tohumu yağı altınsarısı, kehribar rengi veya kahverengi olur. Hava ile temas ettiği zaman kalınlaşıp, sertleşir. Erime noktası —20°C'dir. Diğer bitkisel yağlardan daha yapışkandır. Boya, baskı mürekkebi, linolyum, vernik ve muşamba yapımında kullanılır.
Keten tohumu (besin yağı) birkaç şekilde piyasaya çıkarılır: kaba, inceltilmiş, kaynatılmış ve hava ile karışık olarak. Kaba bezir yağı en yavaş kuruyan şeklidir. İnceltilmiş yağ, içinden tohum kırıntıları ve diğer istenmeyen maddelerin çıkarılmış olduğu şekildir. Kaynatılmış bezir yağı ise gerek kaba, gerek inceltilmiş yağdan daha çabuk kurur. Kuruduğu zaman koyulaşır, bu özelliklerini içinde kurutucu denen manganez oksit bulunmasına borçludur, yağ sıcakken manganez oksit katılır, hava ile karışık ise 125°C sıcaklığına gelinceye kadar kaynatılır ve içine hava üflenir. Bu en çabuk kuruyan türdür, emay ve ev boyanmasında kullanılır.

Keten tohumu çabuk kurumasına rağmen eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından yemekte kullanılıyordu. Bugün tohumdan yağ çıkarıldıktan sonra kalan kısımlar çiftlik hayvanı yemi olarak kullanılır (küspe), yüzde 33 proteinli kalsiyum ve fosfor bakımından zengin bir maddedir.

◆ **Bezrek** i. *Esk.* Küçük tohum.

◆ **Bezrger** veya **bezrgâr** bls. i. *Esk.* Tohum saçan çiftçi.

◆ **Bezzer** sıf. *Esk.* Ekinci, ekin işiyle uğraşan. (LM)

BEZİRCİ (Asım), türk yazar ve edebiyat tenkitçisi (Erzincan 1927). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1950). 1957'den bu yana birçok sanat ve edebiyat dergisinde tenkit ve incelemeler yayımladı. Eserleri: *Çok Kapılı Oda* (1961), *Bilimden Yana* (1963), *Okudukça* (1967), *Günlerin Getirdiği* (1962), *Abdülhak Hâmid ve Tarık yahut Endülüs Fethi* (1966), *Orhan Veli Kanık* (1967), *Ahmet Hâşim* (1967), *Nurullah Ataç* (1968). Tercümeleri: *Varoluşçuluk* (Jean Paul Sartre'dan, 1960), *Pyrrhus ile Cineas* (Simone de Beauvoir'dan, 1963) v.b. (M)

BEZİRGÂN veya **BAZERGÂN** i. (fars. *bāzargān*'dan). *Esk.* Tüccar, esnaf: *Ulu bezirgânım kumaş satarım / Gökyüzünde uçan kuşu tutarım* (Pir Sultan Abdal). ‖ Boynuna asılı bir tablada, iğne, iplik, makara v.b. satan seyyar esnaf. ‖ Alışverişte çok kâr peşinde koşan kimse: *Benim gibi fıkara bir imamla, mahalleli, her ilmühaber için bezirgân gibi pazarlık ediyor* (H.E. Adıvar). ‖ Yahudilere verilen ad.

—ÇEŞ. DEY. *Esk. Ayak bezirgânı,* eşya gezdirip satan bohçacı, seyyar satıcı. ‖ *Korkak bezirgân,* korkak kimseler için, Musevîlere telmihen kullanılır.

— ANSİKL. Ortaçağda ve daha sonraki devirlerde, özellikle doğu ülkelerinde ticaret yapan *bezirgânlar,* malları kervanlarla götürürlerdi. Büyük iş gören zengin tüccarlara *bezirgânbaşı* denirdi. Beylerin, paşaların ve hükümdarların bezirgânları vardı.
Türk halk masallarına konu olan bezirgânlar çeşitli din ve kavimlerden olurdu. *Âşık Garip* ve *Bey Böyrek* gibi hikâyelerde, yurtlarından haber alamayan kimselere haber getirip götüren bezirgânlar vardır. *Köroğlu* hikâyelerinde ise bunlar başka karakterdedir: Köroğlu, yoldan geçen kervanları haraca bağlar. Bazı bezirgânlar buna boyun eğer, bazıları karşı gelir ve kahramanlık gösterirler.
Ermeni Bezirgân, Mamaş Bezirgân, Zor Bezirgân bunlardandır.

◆ **Bezirgânbaşı** bls. i. Teşk. tar. Dârüssaade ağasına bağlı ve padişah tarafından

Foto. Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

kullanılacak çuha, bez, tülbent nevinden şeyleri sağlamak ve bunları korumakla görevli kimse.

— Folk. Çocuk oyunu. Oyunun sözleri, bezirgânların, Ortaçağda, şehirlere girerken bir kapı hakkı ödemelerinden ileri gelir; *Aç kapıyı bezirgânbaşı, kapı hakkı ne verirsin* v.b.

◆ **Bezirgânlık** i. Bezirgâna yakışır şekilde, tamahkârcasına davranış. (M)

BEZL i. (ar. *bezl*). *Esk.* Esirgemeyerek sarfetme, bol bol, cömertçe verme. (Genellikle *etmek* veya *eylemek* yardımcı fiilleriyle kullanılır.) ‖ *Bezl etmek,* sarfetmek, vermek, bahşetmek: *Diyor ki gayemiz uğrunda bezl edin emeği* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bezl-i can* (veya *bezl-i hayat*), canını, hayatını feda etme: *Vatan muhabbeti, millet yolunda bezl-i hayat...* (M. Â. Ersoy). ‖ *Bezl-i cehd (bezl-i gayret, bezl-i himmet, bezl-i makderet* veya *bezl-i makdur, bezl-i mechut*), çaba gösterme, elinden geleni yapma: *...Hicretin on ikinci senesi hilâlinden bezl-i mechud ederek.* (Cevdet Paşa) ... *hukuk-ı Osmaniyeyi müdafaa için bezl-i himmet buyurdukları tabiîdir* (Atatürk). ‖ *Bezl-i nefs,* kendini harcama. ‖ *Bezl-i nukud,* bol bol para sarfetme, para verme, para dökme.

◆ **Bezul** sıf. Eli açık, cömert. (M)

BEZLE i. (fars. *bezle*). *Esk.* Latife, hoşa giden söz. ‖ Makamla okunan şiir.

— DEY. *Esk. Bezle-bâz* veya *bezle-gû,* şakacı, latifeci. (M)

BEZLÎ (Ali), divan şairi (Çankırı 1843-ay.y. 1902). Abdioğlu lakabıyle anılır. İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. 1877 Rus-Osmanlı savaşına ilmiye alayı ile katıldı; bu savaş üstüne *Fezleke-i Tarih* (Tarih özeti) adlı bir kitap yazdı. Bezlî'nin şiirleri, aruz ve hece vezinlidir. Ayrıca mizahçı olarak tanınır. (M)

BEZM i. (fars. *bezm*). *Esk.* Meclis. ‖ İçkili, eğlenceli sohbet toplantısı: *Sen bezmimize geldiğin akşam seher olmaz* (H. A. Yücel). ‖ Kalabalık, topluluk: *Bir kabristanın ervahı bezm gibi..* (H. Z. Uşaklıgil). *Ehl-i dile bergüzârım olsun / Şairlere yadigârım olsun / Ey hazır olan bu bezm-i nazma* (Ziya Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bezm-ârâ,* meclisi süsleyen. ‖ *Bezm-efzâ,* ziyafetin, eğlencenin zevkini arttıran. ‖ *Bezm-i aşk,* aşk meclisi. ‖ *Bezm-i Cem* (veya *Çemşid*), Cem'in meclisi, içki âlemi: ‖ *Bezm-i cihan,* dünya meclisi. ‖ *Bezm-i elest (bezm-i ezel),* Allah'ın ruhları yarattıktan sonra onları toplayıp «ben sizin Rabbiniz değil miyim?» diye sorduğu meclis: *Sen miydin o âfet ki dedim, bezm-i ezelde / Bir kanlı gül ağzında ve mey kâsesi elde* (Yahya Kemal). [Bk. E-LEST.] ‖ *Bezm-i fena,* dünya, hayat, ahiret. ‖ *Bezm-i fera-yı Ahmed efendi,* bir çeşit lâle. ‖ *Bezm-i fütuh,* zafer meclisi: *Bir bezm-i fütuh açar ki vicdan / Lebriz-i safa-yı aşk olur can* (M. Â. Ersoy). ‖ *Bezm-i gam,* üzüntü, gam meclisi. ‖ *Bezm-i has,* özel içki meclisi, sayılı kimselerin katıldığı âlem: *Kendisi Reşid Paşa'nın nedim-i bezm-i hası olduğundan* (Cevdet Paşa). ‖ *Bezm-i işret (bezm-i mey* veya *bezm-i nûşânûş*), içki meclisi. ‖ *Bezm-i muhabbet,* sohbet meclisi. ‖ *Bezm-i safa,* eğlence meclisi. ‖ *Bezm-i vuslat,* (sevgililerin) vuslat meclisi.

◆ **Bezme** i. *Esk.* İçki veya sohbet meclisinin bir köşesi.

◆ **Bezmgâh** veya **bezmgeh** bls. i. *Esk.* Eğlence ve içki meclisi: *Açın şu perdeyi bir bezmgâh-ı nûşânûş* (Tevfik Fikret). [M]

BEZMÂRÂ KADIN, Sultan Abdülmecid'in zevcesi. Çok iyi bir öğrenim yapmıştı, çok güzeldi. Abdülmecid'in hareminde VI. kadın efendi payesine yükseldi. Bir süre sonra geçimsizlik yüzünden ayrıldılar. Ferik ressam Tevfik Paşa ile evlendi. Abdülaziz, Tevfik Paşayı azletti. Tevfik Paşanın boşadığı Bezmârâ, Bursa'da bir defa daha evlendi, sıkıntı içinde öldü. (M)

BEZMEK geçsz. f. Bıkmak, usanmak: *Beş, on gün çarşı sokak gezdikten sonra tanıdık çehre, alışabileceğiniz yer bulamamaktan bezer, odanıza girer, yalnızlığın içine sinersiniz* (R. H. Karay).

◆ **Bezdirici** sıf. Bıktırıp usandırıcı: *Bezdirici fısıltıyı camların ardından bile duyuyorum, duymamak istiyorum, sinirleniyorum* (R. H. Karay).

◆ **Bezdirmek** ettirg. f. Bıktırmak, yorup usandırmak, bezgin etmek.

◆ **Beziş** i. Bezme, bıkış.

◆ **Bezme** i. Bıkıp usanma. (M)

BEZMEN (Fuat Halil), türk sanayicisi (Selânik 1909). Fransa'da Yüksek Ticaret okulunu bitirdi (1933). Türkiye'nin ilk büyük tekstil sanayii şirketinin kurucularındandır. Manifatura ithalâtıyle de uğraştı. Modern anlamdaki işletmeciliği, Türkiye'de ilk olarak uyguladı. (M)

BEZMİÂLEM SULTAN, Mahmud II'nin kadını (?-İstanbul 1853). Abdülmecid'in annesi. Abdülmecid tahta geçince valide sultan oldu (1839). Oğluna çok düşkündü. İşlerine karışır, ona yol göstermeye çalışırdı. İnce ruhlu, duygulu bir kadındı. Valide sultanlığı sırasında fakirlere yardım etti, yoksullar yetiştirdi. İstanbulluların sevgi ve saygısını kazandı.

Gureba hastahanesi, Dolmabahçe camii, mektebi ve çeşmesi v.b. hayır işleri onun eseridir. Oğluna yazdığı mektuplardan bir kısmı yayımlandı. (M)

Bezm ü Rezm, XIV. yy.da farsça yazılmış Anadolu türk tarihi kaynaklarından. Yazarı Aziz bin Erdeşir Esterâbâdî, Sıvas hükümdarı Kadı Burhaneddin'in sarayında yaşadığı için kitabında onun siyasî, ilmî ve özel hayatına ait değerli bilgiler vardır. Ayrıca kitapta Anadolu'daki diğer türk beylikleri hakkında da bilgi verilmektedir. Yazma nüshaları İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır. 1928'de İstanbul'da yayımlandı. (M)

BEZOLD (Wilhelm VON), alman meteoroloji ve fizik bilgini (Münih 1837-Berlin 1907). Münih politeknik enstitüsünde profesör, 1885'te Bavyera Merkez Meteoroloji istasyonu müdürü. Birçok rasathane kurdu, sonra Alman Devlet Meteoroloji servisini yönetti. Çalışmaları arasında atmosfer elektriği, yer mıknatısı, atmosferin termodinamik'i, siklonlar teorisi sayılabilir. 1870'te, serbest uçlu tellerde ve kıvılcım siperli devrede elektrik titreşimlerinin varlığını meydana çıkardı. (L)

BEZONS, Fransa'da Seine-et-Oise'ın (Pontoise idare çevresi) eski komünü, Paris'in kuzeybatı banliyösünde, Argenteuil'ün kıvrımında; 22 250 nüf. 1967'de kanton merkezi oldu; bugün Val-d'Oise idare bölgesinde. (L)

Bézout teoremi, eleme ile ilgili teorem. Buna göre, m ve n dereceden iki x ve y denkleminin genel olarak mn sayıda çözümü vardır. (L)

BEZR i. Bk. BEZİR.

BEZRUC (Vladimír VASEK, **Petr** — denir), çek şairi (Opava 1867-Olomouc 1958). 1899'dan sonra yazdığı şiirlerini *Slezske Pisne* (Silezya Şarkıları) [1909] başlığı altında topladı. Bu eserde, Silezya proletaryasının dertlerini dile getirdi. Diğer eserleri: *«Lustig Kahvesinde İncelemeler»* (1889), *«Mavi Pervane»* (1930) v.b. [L]

BEZWADA. Bk. VIJAYAVADA.

B. F. Elektr. *Alçak frekans*ın kısaltılmışı. (L)

BG, bir motorun, beygir gücü olarak ifade edilen verimini gösteren güç birimi sembolü. (L)

BHABHA (Homi Cihangir), hintli fizikçi (Bombay 1909-Mont Blanc dağı 1966). Öğrenimini doğduğu şehirde, sonra Cambridge üniversitesinde yaptı; Bangalore ve Bombay'da teorik fizik profesörü oldu. Kozmik ışınlar üzerindeki incelemeleri onu fotonlarla nükleonlar arasındaki karşılıklı tepkimelerin araştırılmasına sürüklemiştir. Bir uçak kazasında öldüğü zaman kendi ülkesinde çekirdek enerjisi üretme amacına doğru çalışmaktaydı. (L)

BHACA, Hindistan'da arkeolojik bölge, Karl yakınında, Batı Gat'larda. Tapınak (*şaitiya*) ve manastır (*vihara*) olarak düzenlenmiş 18 mağarası vardır. 12 Numaralı *şaitiya* kaya içine oyulu tapınak mimarîsinin en yetkin örneğidir. (M.Ö. II. yy. [?]) [L]

BHADORİ i. Bundelkhanddi dilinin alt lehçesi. Agra ve Gwalior bölgesinde, yaklaşık olarak 1,5 milyon kişi tarafından konuşulur. (TOVARGARHİ de denir.) [L]

BHADRAVATİ, Hindistan'da (Mysore) şehir, Goa'nın güneybatısında; 65 800 nüf. Mangal kömürü kullanan yüksek fırınlar. Çelik fabrikaları. Kimya sanayii (katran, asetat, sanayide kullanılan alkol). [L]

BHAGA, Aditya'lardan birinin adı, Arya dini Hindistan'ının en eski ilâhlarından biri olan Aditi'nin oğlu. (L)

BHAGALPUR, Hindistan'da (Bihar) şehir. Ganj kıyısında; 143 900 nüf. Tarım pazarı. Metalürji ve besin sanayii. Yün ve ipek dokumacılığı. (L)

Bhagavad-Gita, Mahabharata*nın 700 ayetlik bölümü. Arevna'nın arabacılığını yapan tanrı Krişna, bu kahramana felsefe ve yogi üzerine bir ders verir. Bu ders, eski sistemlerin bir çeşit sentezidir ve anlayış, düşünme, dindarlık ve yapılacak işlerin yollarını gösterir. (L)

BHAGAVAT veya **BHAGAVAN** («Mutlular Mutlusu»), Bhakti kültlerinin en yüce tanrısına, özellikle tanrı Vişnu ve cismanî şekli olan Krişna'ya verilen ad. (Bu ad Buddha dini *sutra*'larında da Buddha için kullanılır.) [L]

Bhagavata-Purana, *Purana*'ların en ünlüsü, Vopadeva'ya mal edilir; özellikle Krişna'nın gençliğini inceler. (L)

BHAGİRATHİ, *Ganj*'ın, daha doğrusu en batıdaki kaynağının adı. Purana efsanesine göre, Bhagirathi göğün kutsal nehriydi. Vişnu'nun ayak baş parmağından çıkardı. Tanrı Şiva, nehrin akışı sırasında yeryüzünü yok etmesinden korktu ve kendi başı üzerine düşmesini sağladı; Bhagirathi, Şiva'nın başında yedi kola ayrıldı. Nehrin deltasının batı kolu da Bhagirathi adını taşır: XVI. yy.da nehrin başlıca koluydu. Bugün suların büyük kısmı Padma kolundan akar. (L)

Bhakra-Nangal, Hindistan'ın kuzeyinde hidrolik tesis; Satleç kıyısında, Delhi bölgesi fabrikalarına gerekli enerjiyi sağlamak amacıyle kuruldu. 1,5 Milyon hektarın sulanmasını sağlar. Tesisin iki barajı vardır: Bhakra barajı (yüksekliği 225 m; Satleç'in Himalayalardan çıkarken meydana getirdiği klüz'ü kapatır) ve Nangal barajı; bu barajlar bir kanalla birbirine bağlanır. Tesise bağlı iki santral vardır. (L)

Bhakti-Sutra'lar, ilâhî varlığa ibadet konusunda sanskrit dilinde söylenmiş özlü söz derlemelerine verilen ad. Bunlar Şandilya'ya, Narada'ya v.b. atfedilir. (L)

BHAMO, Birmanya'da şehir, yukarı İrrawaddy kıyısında; 8 000 nüf. Birmanya yolunun (bugün kullanılmaz) ye İrrawaddy ırmağında seferin başlangıç noktası. (L)

BHARADVACA, eski Hindistan'ın yedi bilgesinden biri. Rig Veda'nın altıncı *mandala*'sındaki ilâhiler Bharavaca ile onun soyundan gelenlere mal edilir. (L)

BHARAT, Hindistan'ın, Hindî dilindeki adı. (L)

BHARATA, efsanevî hint kralı, *Bharatavarşa* («Bharata'nın ülkesi») ülkesine adını verdi. İlk medenîleştirme çabalarını yaptığı sanılır. Cain efsanesine göre bu dinin kurucusu Rişabha'nın oğludur. ‖ Epik hint efsanelerinde birçok başka kahramanın adı. (L)

BHARATA-MUNİ, bir hint bilgesinin adı. Bharata-Muni'ye tiyatro sanatıyle ilgili kuralların ilham edildiğine inanılır. Bu kurallar beşinci *Veda*'da belirtilmiştir. Beşinci Veda'ya, *Gandhava-Veda* veya *Natya-Veda* adı verilir. (L)

BHARHUT, Orta Hindistan'da arkeolojik bölge, Allahâbâd'ın güneyinde. Bharhut'da ilgi çekici bir trabzan (*vedika*) ve tuğladan *stopa*'lar bulundu; trabzan sonradan Kalküta'daki hint müzesine götürüldü. Bu *vedika* ve beraberindeki *torana* birçok alçak kabartmanın kaynağıdır; üslûp çocuksu ama yapıldığı devir için (M.Ö. II. yy) oldukça gelişmiştir. Devrin günlük yaşayışını gösteren ayrıntıları ve Buddha'nın daha önceki dünyaya gelişlerinin (*Cataka*) temsil edilişlerini inceleme bakımından ikonografi çok değerlidir. (L)

BHARTRİHARİ, hint şairi; M.S. VII. yy. da yaşadı. Her biri 100 vecizeden meyda-

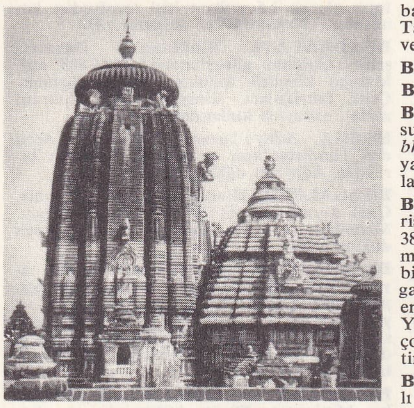

BHUBANESWAR
Lingaraja tapınağı

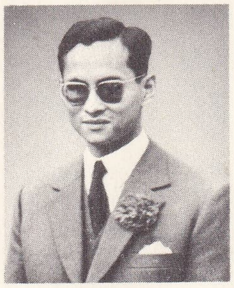

BHUMİPOL ADULYADET

na gelen üç eser yazdı: birincisi (*sringaraşataka*) aşk üzerinedir, ikincisi (*nitişataka*) ahlâkî, üçüncüsü (*vairagyaşataka*) sofuluk ve dünyadan el çekme üzerine bir incelemedir. (L)

BHASA, bilinen en eski sanskritçe dram yazarı, yaşadığı devir kesinlikle bilinmez. Bazı varsayımlar M.Ö. IV. yy.da, daha doğru olduğu sanılan başka varsayımlar da M.S. IV. yy.da yaşadığını ileri sürer. 1910'da bulunan on üç eseri, Vişnu'dan esinlenilerek yazılmıştır. (L)

BHASKARA, lakabı **Acarya** («bilgin»), hint matematikçisi (1114-öl. 1185'e doğr.). *Siddhantasiromani* (Sistemin Tacı) adlı bir eseri vardır. Bu eserin cebirle ilgili bölümleri çok ilgi çekicidir. (L)

BHATGAON, Nepal'de şehir, Baghmati'nin yukarı vâdisinde; 93 000 nüf. Birçok tapınak ve saray. (L)

BHATPARA, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Hooghly kıyısında, Kalküta'nın yukarısında; 147 600 nüf. Jüt ve pamuk sanayii. Kâğıtçılık. (L)

BHAUNAGAR, Hindistan'da (Gucrat) şehir, Kathiawar yarımadasının başlıca limanı. Cambay körfezi kıyısında; 176 000 nüf. Yer fıstığı, pamuk ve şehirde dokunan pamuklu ihracatı. Havaalanı. Gelişmekte olan şehir, yarımadanın eski merkezlerini gölgede bırakmaktadır. (L)

BHAVABHUTİ, sanskrit yazarı (VIII. yy. başı), üç dram yazdı, başlıcası: *Malati.* Bu eser Şiva şerefine düzenlenen bir şenlikte oynandı. (L)

BHİLAİ, Hindistan'da (Madhya Pradeş) bölge. Nagpur'un doğusunda. Metalürji merkezi. (L)

BHİLİ veya **BHİLALİ** i. Gucrat lehçesi; Gucrat, Racputana, Beraş ve Orta Hindistan'da yaklş. 2,5 milyon kişi tarafından konuşulur. (Devanagari alfabesiyle yazılır.) [L]

BHİL'LER, Hindistan'da dravid halk. Maharaştra, Racasthan ve Madhya Pradeş eyaletlerinin cengel'lerinde, ormandan tarla açma yoluyle tarım yaparak yaşarlar; 2 350 000 kişi. (L)

BHİLODİ i. Bhili dilinin başlıca lehçesi; yaklş. ol. 1,5 milyon kişi tarafından konuşulur. (L)

BHİMA (Korkunç), *Mahabharata*'nın kahramanlarından biri; kral Pandu'nun beş oğlundan ikincisi olduğu sanılırdı; mitolojiye göre rüzgâr tanrısı Vayu'nun oğlu. Kaba kuvveti temsil eder; kardeşleri Yudhişthira ve Arcuna ise ona karşıt olarak duyguların inceliğini ve ustalığı temsil ederler. İştahı çok açık olduğu için kendisine *Vrikodara* («kurt karnı») adı takılmıştır. Bazı iyi nitelikleri vardır: Pandava'ların ortak karısı Dropadi'ye duyduğu şefkat gibi. (L)

BHİŞMA, Ganj tanrıçası Ganga ile kral Şantanu'nun oğlu. Bilgelik ve doğruluk sembolü. *Mahabharata*'da Pandava'larla Kaurava'lar arasında uzlaştırıcı bir rol oynar ve son büyük çatışmada Arcuna tarafından öldürülür. (L)

BHOPAL, Hindistan'da şehir. Sonradan Madhya Pradeş'e katılan Bhopal'in eski başkenti, Dekkan'ın kuzeyinde; 223 000 nüf. Tarım pazarı ve el sanatları (dokumacılık ve kuyumculuk) merkezi. (L)

BHOTAN. Bk. BHUTAN.

BHOTİA'LAR. Bk. BHUTİA'LAR.

BHRİGU, Veda devrinin tanrılara kurban sunan büyük rishi'lerinden. Soyundan gelen *bhrigu*'ların adı *Rig-Veda*'da, kutsal ateşin yakıcıları, faydalı sanatların yaratıcıları olarak sık sık geçer. (L)

BHUBANESWAR, Hindistan'da şehir. Orissa'nın merkezi, Cuttack'ın güneyinde; 38 200 nüf. Şiva kültünün (V.-X. yy.) eski merkezi. VII.-XI. yy.lar arasında yapılmış birçok brahma tapınağı. En önemlisi Lingaraja tapınağı, yaklş. 1000. yıldan kalmadır; en yüksek çatısı (*şikhara*) 60 m'yi aşar. Yalın bir üslûpla yapılmış biraz özentili çok güzel oymalar. Şehir bugün bir yönetim merkezidir. Havaalanı. (L)

BHUMİPOL ADULYADET, Tayland kralı (Massachussets, Cambridge 1927). Çakri sülâlesinden. 1946'da öldürülen kardeşi Ananda Mahidol'ün yerine geçti ve 1950'de Bangkok'ta taç giydi. Fakat mareşal Pibul Songgram'ın hükûmet darbesiyle silâhlı kuvvetler üzerindeki kumanda yetkisi elinden alındı (1951). 1957'de mareşal düşünce, geçici Anayasa, krala, başbakanla hükûmet üyelerini atama hakkı tanıdı. (L)

BHUTAN veya **BHOTAN,** Himalaya'nın güney yamaçlarında ülke, Tsangpo-Brahmaputra'nın çizdiği büyük kıvrım içinde; 50 000 km^2; 770 000 nüf. (1965). Başkenti, *Punakha.*

● *Coğrafya.* Bhutan yüksek dağlarla kaplı bir ülkedir. Dağlar ormanlıktır ve derin vâdilerle yarılır. Çok soğuk dağlarla vâdiler arasında büyük iklim karşıtlıkları görülür. Bhutia'ların çoğu buddhacıdır. Tibet dillerinden türeme bir dil konuşurlar. Toprağın engebesi ülkenin değerlendirilmesini güçleştirir; hâlâ sürüp giden derebeylik düzeni de bu değerlendirmeyi geciktirir. Köylerin çevresinde, Bhutia'lar, pirinç, darı, arpa, patates, ılıman iklim meyveleri ve mısır yetiştirir, ormanlardan laka ve cilâ elde ederler. Küçük sanayi battaniye, pamuklu, ağaç kabuğundan kâğıt ve silâh imal eder. Dış ticaretin hemen tamamı Hindistan ile yapılır.

● *Tarih.* XVII. yy.da tibetli çetelerin işgal ettiği Bhutan, 1865'ten beri Hindistan'ın bir çeşit vasal'ıdır. O zamanlar, biri manevî (kişiliğinde Buddha'nın cisimleştiği Dharm Raca), öbürü dünyevî (Deb Raca) olmak üzere iki önder tarafından yönetilirdi. XIX. yy.ın sonunda iktidar Tongsa Penlop'un (Batı valisi) eline geçti; Tongsa 1907'de mihrace oldu. 1910 Anlaşması Bhutan'ın dış ilişkilerinin kontrolunu İngilizlere verdi, bu kontrol 1949'da Hindistan'a geçti. Bhutan yüzyıllardan beri Himalaya sınırlarının gerisinde içine kapanmış olarak yaşıyor, dış dünya ile ilişkilerini ancak Hindistan aracılığıyle muhafaza ediyordu. Büyük Britanya'nın bu ülkedeki imtiyazlarının mirasçısı olan Hindistan, Assam'daki Devangiri idare bölümünü Bhutan'a bırakmak zorunda kalmıştı (8 ağustos 1949 antlaşması). Ama halk Çin'inin 1950'de Tibet'i isgal etmesi, Bhutan'ı dünyanın çıban başı bölgelerinden biri yaptı. Pekin hükûmeti 1958'de bu ülke zararına önemli toprak isteklerinde bulununca Bhutan Hindistan'a yaklaşmayı kabul etmek zorunda kaldı (Nehru'nun 1958 sonbaharındaki yolculuğu), bir kara yolu yaparak içine kapanmışlığa son verdi. Bu yol hint sınırından başlar ve Paro'ya ulaşır (1962'den beri). Mihracenin (1952'den beri Cigme Dorci Vangşuk) yanında bir bakanlar konseyi ve bir millet meclisi bulunması Bhutan'ın otokrasiye dayanan yapısını pek az yumuşattı. Aslında gerçek iktidar idare bölümleri yöneticilerinin elindedir; toprak zenginliği ve silâhlı güçler bunlardadır. Bununla birlikte Hindistan'ın malî ve teknik yardımı sayesinde ülke modernleşmeye başladı (yollar, okullar, hastahaneler, hattâ 1960'ta hidroelektrik tesisler inşası). Bu siyasetin yol açtığı vergilerin ağırlaştırılması, biraz hoşnutsuzluk yarattı. Millî bir kongrede toplanan nepalli azınlığı, bu hoşnutsuzluğun o tarihten bu yana sözcüsüdür. Bhutan güçlü komşuları Çin ve Hindistan arasında kesin bir tarafsızlık siyaseti güder. Bu arada da Hindistan'ı 1949'dan beri, özellikle diplomatlık açısından uyguladığı metbuluktan vaz geçirmeye çalışır. (L)

BHUTİA'LAR veya **BHOTİA'LAR,** Himalaya'da yaşayan tibet asıllı dağ halkı. Bhotan halkının bir kısmını meydana getirirler, Nepal, Sıkkım ve Tibet'te otururlar. (L)

BHUTTO (Zülfikar Ali), pakistanlı hukukçu ve siyaset adamı (Sind bölgesinde Lakana 1928'e doğr.). Eyüp Han'ın Ticaret bakanı olarak, yurdunun kurumlarını yeni bir düzene sokmaya çalıştı (1958-1960). Aynı zamanda başka bakanlık görevlerini de üstüne aldı. Enerji ve Ulusal Kaynaklar bakanı sıfatıyle S.S.C.B.'ye, Pakistan'da petrol araştırma yetkisi veren 4 mart 1962 antlaşmasını imzaladı. Dışişleri bakanı olarak Muhammed Ali'nin yerini almadan önce, 1962'de özerk olan Keşmir ile ilgili Hint-Pakistan komisyonuna başkanlık etti. Dışişleri bakanı olunca, Hindistan ile Çin arasındaki anlaşmazlıkta Batılıların Hindistan'a yardım etmesi üzerine, Pakistan'ın o güne kadar izlediği batı eğilimli siyasetten ayrıldı. 1966'da istifa etti. Bundan sonra Eyüp Hana karşı muhalefete atıldı. Doğu Pakistan'da grevlerin yapılmasında büyük rol oynadı. 25 Mart 1969'da Eyüp Hanın görevlerini Yahya Hana devretmesiyle siyasî faaliyetine son vermek zorunda kaldı. (LM)

BICIL i. (fars. *bucul* veya *bucūl*'dan). *Halk dili.* Aşıkkemiğinin altındaki kemik. ‖ Bu kemikle oynanan zar oyunu. (M)

BICILGAN i. *Halk dili.* Atın ve sığırın bacaklarında, bukağılık ve topuk bölgesinde bazı dokuların (deri, kiriş, bağ, telselkıkırdak) iltihaplı hastalığı. ‖ Sıf. [Yara için] Azmış: *Bıcılgan yara.*

— ANSİKL. Atlarda dört çeşit *bıcılgan*'a rastlanır; deri bıcılganı, tırnak bıcılganı, kiriş bıcılganı, kıkırdak bıcılganı.

Deri bıcılganı, derinin kısmen kangren olması ve bozulan kısmın dökülmesidir.

Tırnak bıcılganı, toynağın deri ile birleştiği yerde bulunan ve tırnak büyütme dokusunu doğuran bilezik şeklindeki şişkin kısmın kangren olmasıdır; travma sonucu ortaya çıkan yaraların iltihaplanmasından ileri gelir.

Kiriş bıcılganı, genellikle deri bıcılganı sonucunda meydana gelen kiriş kangrenidir. Bıcılgan yerinde sürekli şişlik ve pis kokulu irin çıkaran akarcalı yaralar bulunur. Tedavi için akarcalı kısımlar kesilerek kangrenli kısımlar temizlenir ve yaraya antisepsi yapılır. Hayvan uzun süre kullanılamaz.

Kıkırdak bıcılganı, ayakta üçüncü parmak kemiğinin kıkırdak kısmında olur; tehlikeli bir hastalıktır. Çoğu zaman ezilme ve berelerden ileri gelir. Kıkırdak çürür, topuğun boynuzsu çeperinin üst kısmında akarcalı yaralar belirir. Tedavi için ya hasta kısma yakıcı ve dağlayıcı ilâçlar şırınga edilir veya hasta kıkırdaklar kesilerek çıkarılır.

Bukağılık bölgesinde iltihaplı deri çatlakları şeklinde beliren bir bıcılgan çeşidi daha vardır. Hem atlarda, hem de boynuzlugillerde görülür. Genellikle deri tahrişlerinden (soğuk su ve çamur, sidik v.b.) ileri gelir. Deri şişkin, ateşli ve ağrılıdır; çatlayınca irinli bir sıvı akar, kıllara bulaşarak katılaşır; hasta bacak ağrılı olabilir ve (lenf) damarları iltihaplanınca hayvan iyice topallar.

● *Davar bıcılganı.* Koyun ve keçide tırnak salgılayan dokuların iltihaplanması. Cerahat mikroplarından ileri gelir. Hasta hayvan topallar ve dinlenirken bile sürekli olarak «tepinir». Tırnak gittikçe dökülür, doku kangrenleri, eklem iltihapları yaygın abseler belirir. Rutubet, hastalığı kolaylaştıran sebeplerden biridir. Hasta hayvanlar ayrılarak temiz bir yere konmalı, yaraya kurutucu ilâçlar sürülmeli, tırnağın ayrılan kısımları kesilip çıkarılmalı ve antisepsili pansuman yapılmalıdır. (LM)

BICIRGAN veya **BIÇIRGAN** i. Madenî boruların pürüzlü iç yüzeylerini parlatıp düzleştirmek için kullanılan âlet. (M)

BIÇAK i. (*bıçmak*'tan). Bir sap ve madenî

Foto. Frédéric-Ropho, Camera-Press (LAROUSSE)

kısımdan meydana gelen kesici âlet: *Ekmek bıçağı.*

— ÇEŞ. DEY. *Bıçak ağzı (yüzü),* bıçağın keskin tarafı. || *Bıçak altına yatmak,* [insan için] ameliyat olmak. || *Bıçak atmak,* bıçaklamak: *Öyle şakalar için yedi bıçak attım, yedi bıçak yedim* (S.F. Abasıyanık). || *Bıçak artığı,* kesilmemiş kasaplık hayvan. || *Bıçak bıçağa gelmek,* birbirine bıçakla hücum edecek kadar şiddetli kavga etmek. || *Bıçak çekmek,* bıçakla tehdit etmek: *Köy çocuklarından birine bıçak çekecek oldu ise de, Ferhat* [...] *Koy o bıçağı yerine demekle işi bitirdi* (M. Ş. Esendal). || *Bıçak gibi,* ince, keskin: *Bıçak gibi dudakları sıkı sıkıya kapalıydı* (Yaşar Kemal). || *Bıçak gibi kesmek,* çok keskin olmak: *Tarağın kenarı bıçak gibi kesiyor.* || *Bıçak kaçığı,* ayakkabıcılık v.b. sanatlarda bıçağın yanlış kullanılmasıyle yüzeyde meydana gelen kesik. || *Bıçak kemiğe dayanmak,* son haddine varmak, katlanılmayacak hale gelmek: *Bıçak kemiğe dayandı, bu hal böyle giderse, ne çeltik ekilebilecek ne bir şey* (Yaşar Kemal). || *Bıçak gibi saplanmak,* [sancı, ağrı için] birden, şiddetle gelmek. || *Bıçak sırtı,* çok az bir zaman veya mesafe: *Biraz evvel birbirimizle kavga etmemize bıçak sırtı kaldığı halde...* (R.N. Güntekin). Tehlikeli, korkulu durum veya yer: *Hal denen keskin bıçak sırtında oturamayacağımıza göre...* (A. H. Tanpınar). || *Bıçak silmek,* bir işi bitirmek. || *Bıçak yarası,* [dudak için] ince, keskin çizgili: *Kapanmış bıçak yarasını andıran iki çizgi dudak* (Y. Z. Ortaç). || *Bıçak yemek,* bıçakla yaralanmak: *Arkasına bıçak yemiş gibi sallandı* (Sabahattin Ali). || *Bıçakla keser gibi,* kesinlikle: *Osman'ın, Peregrini ile bağını bıçakla keser gibi kesmiş atmışlardı* (H. E. Adıvar). || *Ağzını bıçak açmamak.* Bk. AĞIZ. || *Traş bıçağı,* jilet.

— Avc. *Av bıçağı,* namlusunun bir ağzı keskin, sapı işlemeli avcıların av hayvanları için kullandıkları büyük bıçak.

— Bağc. *Bahçıvan bıçağı,* meyve ağaçlarını yontmaya veya budamaya yarayan küçük bıçak. (Günümüzde bahçıvan bıçağının yerini alan bahçıvan makası, testere ile kesilen dalların ağaçlarda bıraktığı yara izlerini kaldırmaya yarar.) || *Budama bıçağı* veya *bağcı bıçağı,* bahçıvanların, bağcıların, çit ustalarının, ağaç budayıcılarının, ağaç dallarını belirli ölçüde kesmek için kullandıkları ucu düz veya kıvrık, ağaçtan sapı olan yassı ekli demirden yapılmış kesici âlet.

— Binic. *Nalbant bıçağı,* atın toynaklarını kısaltmak için nalbantların kullandıkları âlet. || *Ter bıçağı,* terli bir atın terinin büyük kısmını çıkarıp atmak için gövdesi üzerinden geçirilen yumuşak namlu.

— Deric. *Bıçak vurma,* koyun derilerinin yumuşatılmaları sırasında yünlerinde bulunan pislikleri temizleme işlemi. (Bu işlem, oluklu silindirleri olan bir makinede deri bol miktarda su ile sulanarak yapılır.) || *Bıçak yarası,* hayvanın yüzülmesi sırasında deride kasap bıçağı ile açılan yara. || *Debbağ bıçağı,* yarım ay biçiminde çelikten namlusu olan, kuvvetlice baskı yapmayı sağlayan kısa saplı âlet: *Debbağ bıçağı kalın derileri kesmeğe yarar.*

— Dokumc. Eskiden el tezgâhlarında dokunan kadife ve pelüşlerin havlarını kesmekte kullanılan keskin ağızlı âlet.

— Elektr. *Elektrik bıçağı,* biyel manivel veya kam sistemi aracılığıyle bir elektrik motoru tarafından işletilen bıçak.

— Saraçl. *Koşumcu bıçakları,* hayvan koşumu yapan saraçların kullandığı çeşitli bıçaklar.

— Silâh. *Gedik bıçağı,* XVI. yy.da kale gediklerinin savunmasında kullanılan büyük bir sapa takılı bir çeşit kılıç.

— Teşk. tar. *Bıçak mülâzımı,* zülüflü baltacılardan bir sınıf. Terfi edenler *bıçaklı eski* olurlardı.

— ANSİKL. Tarih öncesi zamanlarda *bıçaklar* ilkin yontulmuş sileks'ten yapıldı, daha sonra bronz ve demir namlulu bıçaklar görülür. Elyzies (Dordogne) ve Saint-Germain-en-Laye müzelerinde bunların gerçek örnekleri vardır. Yunanlılar ve Romalılar sapları madenden küçük tuvalet bıçakları, tırnak bıçakları, kemik veya fildişi namlulu meyve bıçakları yaptılar. *Türkler* tarafından pek eski çağlardan beri kullanılan bıçağın geçirdiği gelişmeler hakkında fazla bilgi yoktur. Anadolu'da taş devrinden beri bıçağın aldığı şekil, çakmak taşlarından başlamak suretiyle, tarih öncesi devirlerden ve daha sonra da klasik ilkçağda yunan ve roma etkisinin belirli niteliklerini taşıyan kabartmalardan ve kalıntılardan çıkarılabilir. XVI. ve XVII. yy.larda kuşak içinde ve belde taşınan ve *koca bıçak* adı verilen kısa kemik saplı, eğri ve uzun namlulu bir çeşit bıçak, Batı Anadolu'da ve korsanlar arasında kullanıldı. Bu bıçak çeşidi, sonraki yy.-larda zeybekler tarafından da taşındı. Anadolu'da yapılan bıçaklar, genellikle tahta veya kemik saplıdır ve namlu kısmı da 15-20 sm uzunluktadır. Konya'da, özellikle Bozkır kazasında yapılan teke boynuzu saplı bir bıçak çeşidi daha vardır. Bu sapından dolayı *teke bıçağı* adıyle anılır. Namlusunun ucu kıvrık ve sapının iç tarafı oyuktur. Genellikle kuşak içinde taşınır. Ayrıca Sürmene ve Bursa'da yapılan bıçaklar da ünlüdür.

XVII. ve XVIII. yy.larda bıçak çeşidi çok zengindir, belirli işlerde kullanılan masa bıçakları, et bıçakları, peynir bıçakları, meyve bıçakları (gümüş namlulu), bunlardan başka toz temizlemeye yarayan bıçaklar. Eski üslûptaki bıçaklara benzeyen bıçaklardan başka günümüzde plastik saplı paslanmaz çelikten bıçaklar yapılmaktadır. XIX. yy. yarısından beri el işçiliğinin yerine makine kullanılmasıyle bıçakçılık gitgide ilerlemiştir: namluların makine ile dövülmesi, zımbalanması, haddeden geçirilmesi ve parlatılması, sapların otomatik olarak biçimlendirilmesi.

Zamanımızda iki çeşit bıçak vardır: *sabit namlulu* sofra bıçakları, *açılır kapanır* cep bıçakları. Birinciler bir *sırtı kesici sap* içine uzanan *sap bileziği* ile sıkıştırılmış *namlu*'dan ibarettir. Sapın içine giren kısımla namlu arasındaki *baskül* adı verilen, dışarı taşan kısım, bıçak yatık olarak konulduğu zaman masanın yüzeyi ile namluyu ayırmaya yarar.

Açılır kapanır bıçakların çelik namlusunun bir sırtı kesicidir. Uçlarının bir tarafı sivri veya yuvarlaktır, öbür ucunda bir yarık vardır ve daha ensizdir. Sap, kapandığı zaman namluyu içine alan bir tür saç kutudur; yanları veya yatakları perçinle birbirlerine bağlanmıştır; bu kutunun bir yanında bulunan yay namlunun açık veya kapalı kalmasını sağlar. Bu yay, çevresinde döndüğü bir eksen yardımıyle eklemlenir.

◆ **Bıçakçı** sıf. ve i. Bıçak yapan veya satan [kimse]: *Bıçakçı Petri ile mirasyedi bey!* (Ahmed Rasim).

◆ **Bıçakçılık** i. Bıçak yapma işi.

◆ **Bıçaklama** i. Bıçakla yaralama.

— Deric. *Bıçaklama makinesi,* koyun derilerine bıçak vurmada kullanılan makine.

◆ **Bıçaklamak** geçl. f. Bıçakla yaralamak.

◆ **Bıçaklanmak** dönşl. f. Biri tarafından bıçakla yaralanmak: *Rujlu Nevin onaltı yerinden bıçaklanıverecek* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Bıçaklı** sıf. Bıçağı olan.

— ÇEŞ. DEY. *Eli bıçaklı,* kavgacı, külhanbeyi, asıp kesmekten dem vuran. || *Kanlı bıçaklı olmak,* kan dökecek kadar birbirine düşman olmak.

— Teşk. tar. Osmanlı saray teşkilâtında, Enderun'da, Kiler koğuşunun kıdemli eratından bir kısmına verilen ad. (Bunlar altı kişiydiler, kendilerinden sonra dokuz *soyunuk ağa* gelirdi. Bıçakçılar terfi edince *anahtar gulamı* ve *mum şakirdi* olurlardı.) || *Bıçaklı eski,* osmanlı saray teşkilâtında Enderunda, seferli koğuşundaki eratın kıdemlilerine verilen ad. (Üç kişiydiler ve padişahların özel hizmetlerinde kullanılırlardı. Terfi ederlerse sazende başı, hamamcı başı, çamaşırcı başı olurlardı. Bunlardan başka, zülüflü baltacıların kıdemli bir sınıfına da bu ad verilirdi.)

◆ **Bıçaklık** i. Yemek ve mutfak bıçaklarının konulduğu bölmeli kutu veya çekmece. (ML)

BIÇIRGAN i. Bk. BICIRGAN.

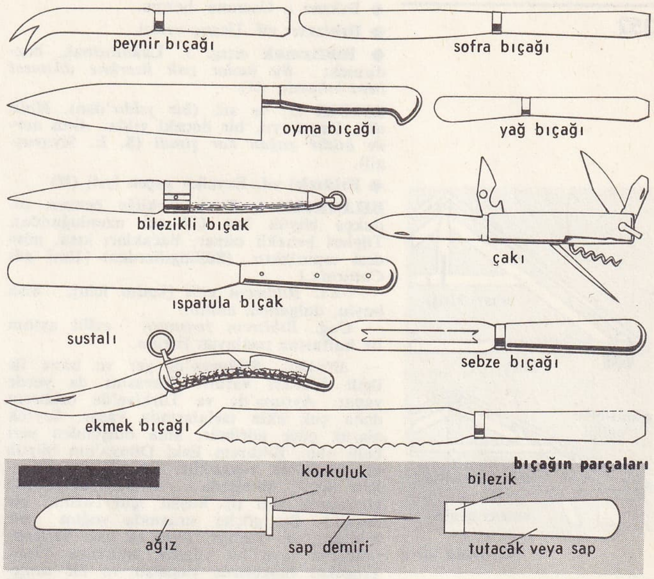

bıçaklar

BIÇKI i. (*bıçmak*'tan). Tahta ve ağaç biçmeğe yarayan iki saplı bir çeşit testere. || Saraç bıçağı.

— Doğramc. *Bıçkı tozu,* tahta doğranırken çıkan kırıntı, talaş.

— ANSİKL. Yapılış ve kullanışlarına göre çeşitli bıçkı türleri vardır: kerestelik tomrukları ve yakacak odunları kesmeğe yarayan *el bıçkısı;* ortası geniş, uç kısımları dar uzundur; iki kişi tarafından kullanılır. *Kol bıçkısı,* bir ağaç çerçeve içerisine konan ve iki kişi tarafından kullanılan bıkçıdır. *Gerili marangoz bıçkısı,* özel bir ağaç çerçeve içinde iple gerilir, tek elle kullanılır. Meyve ağaçlarını ve asmaları budamakta kullanılan küçük âletlere de *meyve bıçkısı, asma bıçkısı* v.b. denir.

◆ **Bıçkıcı** sıf. ve i. Ağaç ve tahta kesmeği kendine meslek edinmiş [kimse]. || Bıçkı makinesi yapan veya satan [kimse].

◆ **Bıçkıhane** bls. i. Bıçkı işinin yapıldığı yer. (ML)

BIÇKIN sıf. (*bıçmak*> *biçmek*'ten Külhanbeyi: ... *yarı bıçkın birisi sokuldu — Beybaba! Şu dağlıca bak. Yağlulumu mübarek* (B. Felek). *Baskına da nikâha gider gibi efendice gidilmez a... Bıçkınız işte* (H.R. Gürpınar). || Cesur, yürekli, acar: *Bıçkın bir çocuk bulunuz* (S. F. Abasıyanık). [M]

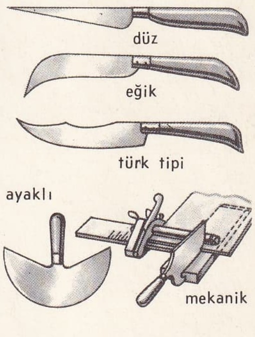

koşumcu bıçakları

BIDAA veya **BIDAAT** veya **BIZAAT** i. (ar. *biḍāʿa, biḍāʿat, biżāʿa* veya *biżāʿat*). *Esk.* Sermaye: *Fikr et ne kadar bıdaat ister/ Bu nazm ne istiaat ister* (Ziya Paşa). *Bıdaa-ı hayatım senin mulk-i yemînindir* (Edhem Pertev Paşa).

— DEY. *Esk. Kem-bıdaa* veya *kalil-ül-bıdaa,* sermayesi az, varlıksız. Bilgisiz. (M)

BIDIK sıf. *Halk dili.* [İnsan için] Kısa ve tıknaz: *Bıdık kız.* || [Meyve için] Küçük, ufak: *Bıdık armut.* (M)

BIĞZA i. Bk. BUĞZ.

BIKA çoğl. i. (ar. *bukʿā,* toprak parçası'ndan *bıkāʿ*). *Esk.* Toprak parçaları. || Ülkeler. (M)

BIKKIN sıf. (*bıkmak*'tan). Çok usanmış, bezmiş: *Bıkkın bir sesle...* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Bıkkınlık** i. Usanmış olma: *Kendisinden bile bıkkınlık duyan, kendi kendine ağır gelen bir insan* (N. Araz). [M]

BIKMAK geçz. f. Bir işin uzamasından veya bir kimseyi, bir yeri devamlı görmekten usanmak: *Bıktım efendim senden, bıktım senden* (R. N. Güntekin). *Marsilya'dan bıktım* (S. F. Abasıyanık).

— DEY. *Bıkıp usanmak,* aşırı derecede bezmek: *Balkan'dan beri savaştan herkes bıkmış usanmıştı* (K. Tahir).

◆ **Bıkılmak** edilg. f. Usanılmak: *Ama çabuk bıkılmıyor, gülerek de okunuyor o kitap* (N. Ataç).

bıldırcın

Foto. N. D. - Giraudon (LAROUSSE)

◆ **Bıkma** i. Usanma, bezme.

◆ **Bıktırıcı** sıf. Usanç verici.

◆ **Bıktırmak** ettrg. f. Usandırmak, bezdirmek: *Bu kadar çok üzerime düşmesi beni bıktırdı.* (M)

BILDIR zf. ve sıf. (*bir yıldır*'dan). *Halk dili.* Geçen yıl, bir önceki yılda: *Ama nerde bıldır yağan kar şimdi* (S. E. Siyavuşgil).

◆ **Bıldırki** sıf. Evvelki, geçen [yıl] (M)

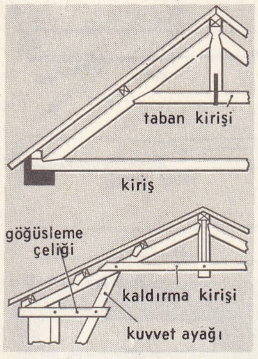

bırakma kirişi

BILDIRCIN i. Zool. Kekliğe benzer, oldukça büyük kuş (17 sm uzunluğunda). Tüyleri benekli esmer, bacakları kısa, gövdesi toparlaktır. (Sülüngillerden) [İlmî adı *Coturnix.*]

— DEY. *Bıldırcın gibi* [kadın için], kısa boylu, dolgunca, alımlı.

— Coğ. *Bıldırcın fırtınası,* eylül ayının ilk haftasına rastlayan fırtına.

— ANSİKL. *Bıldırcın*'ın yer ve hava ile ilgili âdetleri vardır. Yuvasını da yerde yapar. Avrupa'da ve Türkiye'de bıldırcın daha çok ekin tarlalarında yaşar. Seyrek olarak göze görünür, ama ötüşünden yeri belli olur. Bıldırcın Eski Dünya'nın büyük bir kısmında yaygındır. Daimî yaşama alanı sıcak ülkelerdir. Ilıman bölgelerde göçmendir (bu tip kuşlar için istisnaî bir durum). Bu göçler sırasında yoğun bir bıldırcın avı yapılır. Öyle ki bazı yerlerde bıldırcın soyu bu yüzden tehlikeye düşer. Tropikal bölgelerde yaşayan ve bir serçeden daha küçük olan cüce bıldırcın, tavuklar takımının en küçük kuşudur.

— Avc. Bıldırcın, ovada tüfekle avlanır. Avcının yanında bir de av köpeği bulunur. Bıldırcın köpeğin önünde, özellikle hava sıcakken, bayağı direnir. Kaçarken bir korku çığlığı salar. Uçuşu alçaktır. Nadiren yön değiştirir, ama dengeli uçar. Ateş etmeden önce biraz uçmasına göz yummak lâzımdır. (LM)

BINGILDAK i. Anat. Kafatası tüm kemiklesmeden önce kemiklerin birleşme yerlerinde bulunan kıkırdaklı alan: *Bıngıldaklar doğum sırasında dölütün kafasının duruşunu tayine yarayan noktalardır.* || Sıf. [Kadın için] Tombul, etleri oynayan. || *Mec.* Oynak.

— ANSİKL. Yeni doğmuş çocukta ikisi orta çizgide, dördü yanlarda olmak üzere altı *bıngıldak* vardır.

1. *Ön bıngıldak, bregma bıngıldağı* veya *büyük bıngıldak* hepsinden büyük olanıdır; orta çizgide eşkenar dörtgen şeklinde, alın ve yankafa kemikleri arasında bulunur; iki üç yaş arasında kaybolur.

2. *Arka bıngıldak* veya *lambda bıngıldağı* üçgen şeklindedir, iki yankafa kemiğini artkafa kemiğinden ayırır; genellikle doğumda kaybolur, fakat elle yerini bulmak mümkündür.

3. *Ön yan bıngıldaklar* iki tanedir. pteriyonlarda bulunur.

4. *Arka yan bıngıldaklar* da iki tanedir, asteriyonlarda bulunur. (LM)

BINGILDAMAK geçl. f. [Et veya sıvı için] Yumuşaklık veya şişmanlıktan ötürü titremek, oynamak.

◆ **Bıngıl bıngıl** sıf. ve zf. [Şişmanlar için] Titrek, dolgun: *Bıngıl bıngıl göğüs, daha bilmem neler* (H. R. Gürpınar).

◆ **Bıngıllık** i. Şişmanlık. || Şişmanlıktan dolayı ağırlık, ağır davranma: *Tasasızlığı bıngıllığından aşikâr olan hanımın yerinden kımıldadığını gören yok* (B. Felek) [M]

BIRAKMAK geçl. f. Elde bulunan şeyi tutmaz olmak, bir yere koymak: *Bülend küreği elinden bırakarak: — İşte Amerikayı bulduk, diyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Bir işe devam etmemek, kesmek: *Demiryolunun etrafında bihaber çocuklar oyunlarını bırakıyorlar: «Bu yabancı kimdir?» gibi Akil'e bakıyorlardı.* (Ö. Seyfeddin). || Bir işten veya alışkanlıktan vaz geçmek: *«Ulan, hani sen bir aydır morfini bıraktındı»* (K. Tahir). || Terketmek, ayrılmak: *Beni bırakıp gidivermesinden korktum* (N. Ataç). *... etrafındaki canlı cansız herseye, bırakmak istemezmiş gibi sarılan* (Sabahattin Ali). || Engel olmamak, koyuvermek: *Adnan Ahmed Efendiyi bırakmıyordu* (B. Felek). *Firdevs hanımın kızıyım. Bırakınız beni, gideyim* (H. Z. Uşaklıgil). || Vermek, teslim etmek: *Yıkarsanız götürür kapıdan bırakırım* (K. Tahir). *Bırakırım kendimi onlara* (N. Ataç). || [Bıyık ve sakal için] Uzatmak, koyvermek. || Miras bırakmak: *Kefenin cebi yok ya işte bütün malını bıraktı.* || Bağışlamak: *Verem hastahanesine altmış altın, Darüşşafakaya yüz altın, Darülâcezeye seksen altın bıraktı* (Y. Z. Ortaç). || Boşamak: *Eskiden erkekler bir tek sözle karılarını bırakabilirlerdi.* || Ertelemek, başka zamana atmak: *Neye karar verecekse bunu yarına bile bırakmaksızın hemen o gece yapmak ...* (H.R. Gürpınar). || Geriye kalmak: *Bıraktıkları hatıralar bugünün tesirinde değil midir?...* (N. Ataç). || Uğraşmamak, unutmak: *Maziyi bırakalım. Meşrutiyet'in ilânından beri dört sene geçti* (Ö. Seyfeddin). || Sınıf geçirme: *Öğretmen tembelleri bıraktı.* || Korunmak üzere vermek, emanet etmek: *Kuşları ve köpeğimi anneme bıraktım. Eşyalarımı size bırakıyorum.*

— ÇEŞ. DEY. *Bırak Allahını seversen,* bir şeyin veya kimsenin değersizliğini belirtmek için söylenilir: *Bırak Allahını seversen... bu gazeteler de insanı aptal yerine koyuyorlar* (B. Felek). || *Bir tarafa bırakmak,* hesaba katmamak: *Azımzadeyi bir tarafa bırakırsak, Bakûdan Nuha'ya gelen ilgi çekici ilk yolcu* (Ş. S. Aydemir). Umursamamak, önem vermemek: *...mütareke ahkâmı bir tarafa bırakılarak itilâf Devletleri kuva-yi askeriyesi payitaht-ı saltanat* [...] *Olan İstanbulumuzu işgal etti* (Atatürk). || *Geride bırakmak,* geçmek. || *İz bırakmak,* tesir etmek, eser bırakmak. || *Kâr bırakmak,* bir alışverişten kâr kalmak. || *Meydan bırakmamak,* fırsat vermemek: *Eşikte feneriyle Davut Ağa göründü. Bir şey sormasına meydan bırakmadan diyorum ki* (R. H. Karay). || *Rahat bırakmak,* rahatsız etmemek: *İş bulmak için bir yere gitmek yok. Açlıktan ölmek için rahat bıraksalar gene iyi* (K. Tahir). || *Serbest bırakmak,* hürriyetine kavuşturmak. Müsaade etmek. || *Sonraya bırakmak,* ertelemek: *Beyin ne demiş, Moskovaya ne söylemiş, bütün havadisleri sonraya bırakıyorum* (F. R. Atay). || *Yakasını bırakmak,* biriyle uğraşmamak, ilgilenmemek: *Oradakilerden biri, bilgiç bir tavırla «Bırakın yakasını gayri Allah rahmet etsin!» dedi* (Sabahattin Ali). || *Yanına bırakmamak,* intikam almak, hıncını çıkarmak: *Fakat Cenabıhak o mel'unenin de yaptıklarını yanına bırakmaz* (Ahmed Rasim). || Yüzüstü bırakmak, ihmal etmek, terk etmek.

— ED. TELM. ***Bütün umutlarınızı bırakın*** (*Lasciate ogni speranza*), Dante'nin bir mısraının parçası (*İlahî Komedya,* bölüm III, mısra 9), şair mısraı Cehennemin kapısına yerleştirir: *Lasciate ogni speranza voi ch'entrate* (Siz içeri girenler, bütün umutlarınızı bırakın).

— Denizc. *İzlemeyi bırakmak,* bir geminin kovalanmasından vaz geçmek.

— İkt. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. *Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.* Bu cümleyi bazı kimseler Quesnay'e bazıları da Gomnay'e mal ederler. Adam Smith tarafından kullanılmıştır. Smith'e göre devletin benimsediği amaçları gerçekleştirmek için toplum hayatına müdahalesi bu amaçlara tamamıyle karşıt sonuçlar meydana getirir; bu yüzden kisilerin işlerine karışmamalı, onları içeride ve dışarıda korumakla kalmalı, ve ancak fertlerin gücünü aşan kamu yararına teşebbüsleri kurmakla yetinmelidir.

◆ **Bırakılmak** edilg. f. Bırakmak işine konu olmak: *Radyatörün üzerine bırakılmış küçük kutudaki su kaynıyor, kutu tıkırdıyordu* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Bırakma** i. Terk etme, vaz geçme, gitmesine izin verme, bir yere koyma, tutmaz olma.

— Denizc. huk. *Bırakma hakkı,* yeni bir yolculuğa veya bir yolculuk sonunda gemiyi tamir etmeye yahut donatma iştirakinin, yalnız gemi ve navlunla mesul olduğu bir alacağın ödenmesine karar verilmesi halinde karara katılmayan müsterek donatanların, gereken ödemelerden kurtulmak maksadıyle iştirak payından vaz geçmesi. Bırakılan iştirak payı, diğer müşterek donatanlara payları oranında geçer.

— İnş. *Bırakma çifti,* iki katlı bırakma kirişi. || *Bırakma dişler,* bir duvarın uç tarafında, sonradan yanına eklenecek inşaatın duvar taşlarının, onunla bağlanması için aralıklı olarak bırakılan taş veya tuğla dişler. || *Bırakma kirişi,* bir çatının oturduğu duvarlar üzerinde karşıdan karşıya atılan, ve o çatıyı açılmaktan koruyan kirişlerdir. Gotik mimaride tavandaki bu kirişler (alt kısımları açık bırakılarak aşağıdan görülür).

— Res. Resim yapılırken ileride konulacak boyaların altı temiz kalsın diye kâğıt üzerinde boş bırakılan kısımlar. || Suluboyada fırçanın bıraktığı küçük aralıklar. *Akbenekler* de denen bu aralıklar, renklerin etrafını çevirerek canlı görünmelerini sağlar.

◆ **Bırakmamak** olmz. geçl. f. Bir eylemin sürekliliğini ve şiddetini gösterir: *Söylemediğini bırakmadı, yapmadığını bırakmadı.*

◆ **Bıraktırmak** ettirg. f. Bırakmak işini başkasına yaptırmak. (ML)

BIRANDA i. Bk. BRANDA.

BIRANGAR (veya **BARAUNGAR)** i. (*baran, baraun,* sağ, *gar,* kol'dan). Moğol askerî teşkilâtında ordunun sağ kolu.

— ANSİKL. Moğol kabileleri bozkırlarda keçe çadırlar altında yaşıyorlardı. Cengiz Han, kabîlelerini bayrağı altında toplayarak, ordusunun sağ koluna, yakın silâh arkadaşı Bogarçu Noyan'ı yerleştirdi. İlhanlı devletinden sonra İran'da kurulan Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devletleri ile Türkistan ve Horasan'da Timurîlerde de ordunun sağ kolu için bırangar kelimesi kullanıldı. (M)

BIRTLAMAK geçsz. f. Bk. PIRTLAMAK.

BIYIK i. Yüzün burun ile üst dudak arasında kalan kısmında çıkan kıllar: *Hayrullah Bey, beyaz bıyıklarını disleriyle çiğneyerek düşünüyordu* (R. N. Güntekin). || Asma ve sarmaşık gibi bitkilerin sarılıp tutunmasına yarayan filiz. || Bazı balıklardaki deri uzantısı.

— ÇEŞ. DEY. *Bıyık altından gülmek,* alay ettiğini belli etmeden gülümsemek: — *Sen bıyık altından gül, eğlen!..* (A. Rasim). || *Bıyık bırakmak,* bıyık uzatmak. || *Bıyık burmak (bükmek),* çalım yapmak amacıyle bıyıklarını kıvırmak: *Arada bıyıklarını büküyor, dudaklarını ısırıyor, sulanıyordu* (A. Rasim). || *Bıyık çekmek,* boya ile bıyık yapmak: *... birisinin karşısına âdeta bıyık çekmiş gibi çıkarak...* (R. N. Güntekin). || *Bıyık falı ile meşgul olmak,* bıyığı durmadan burmak: *Şair bıyık falı ile meşgul olduğu sırada...* (M. Naci). || *Bıyığı yelli,* gururlu. || *Bıyığına gülmek,* alay etmek, eğlenmek. || *Bıyığını okutmak,* yeni bırakılan bıyıkları hocaya okutmak. || *Bıyığını silmek,* bir işi bitmiş kabul ederek izlemekten vaz geçmek. || *Bıyıkları terlemek (ele almak),* bıyıkları çıkmağa başlamak, delikanlılık çağına girmek: *... o vakit Harbiye Mektebine giden, bıyıkları henüz terlemiş bir genç* (R. N. Güntekin). || *Bıyıklarını balta kesmemek,* kimseden korkusu olmamak. || *Badem bıyık,* burnun ucu hizasında ve yalnız orta kısmında bırakılan küçük bıyık. || *Duglas bıyık,* düz ve ince bıyık. || *Karanfil bıyık,* uçları kıvrılmak suretiyle toplanmış bıyık. || *Kaytan bıyık,* üstten derince alınmış ve kaytan gibi ince bıyık: *Bir kaytan bıyık koyup da her neden ise daima sola meyyal...* (Ahmed Rasim). || *Pala bıyık,* yanaklardan en az dört parmak dışarı taşmış. uçları burularak sivriltilmiş bıyık. || *Pis bıyık,* kılları gür olmayan ve şekle girmeyen bıyık. Dudağın üstünde incecik bırakılan bıyık. || *Pos bıyık,* alt kenarı parmak ucuyle toplanmış, uçları top, yanaktan taşmayan, duruşu tel tel bıyık. || *Yastık bıyık,* bıyıkla altındaki sakal kıllarının birleşmiş şekli.

— Berberlik. Esk. *Bıyık masası,* bıyıklara şekil vermek için kullanılan maşa.

— Denizc. Yelkenli gemilerde flok yelkenlerinin (baş taraftaki üçgen yelkenler) bağlı olduğu civadıraya (sırık) dikey olan ufkî seren. || *Bıyık köstegi* ve *bıyık mantilyası.* Bk. CIVADIRA.

— Zool. Bazı balıklarda (sazan, tekir, çopra v.b.) dışta, ağzının iki yanında bulunan,

tatma ve dokunma duyumu veren deri uzantıları. || Birçok kemirgen, etçil ve yüzgeçayaklı memeli hayvanların üst dudaklarında bulunan duyarlı uzun kıllar.

◆ **Bıyıklanmak** dönşl. f. Bıyığı çıkmak.

◆ **Bıyıklı** sıf. Bıyığı olan: *Bir lokantada pos beyaz bıyıklı bir Ermeni'den ilk içkiyi istediğim zaman...* (F. R. Atay).

— DEY. Argo. *Bıyıklıya piyaz vermek,* polisle iyi geçinmek.

◆ **Bıyıksız** sıf. Bıyığı olmayan, bıyığını tıraş etmiş olan: *Kaşsız, kirpiksiz, saçsız, sakalsız, bıyıksız bir kafa* (Y. Z. Ortaç).

BIYIKLI ALİ PAŞA. Bk. ALİ PAŞA *Bıyıklı.*

BIYIKLIBALIK bİş. i. Tatlısularda yaşayan kemikli balık. Sırt ve anus yüzgeçleri kısadır. Çenesinde dört tane bıyık bulunur. (Sazangillerden [ilmî adı: *Barbus*].)

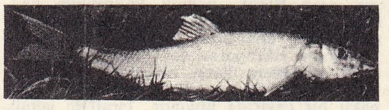

— ANSİKL. Türkiye'nin birçok nehir ve sularında yaşayan *bıyıklıbalık*'a Anadolu'da başka adlar da verilir: *Karakeçi, siroz, hasbalık, gümüşbalığı, sarıbalık, imsirik, kelor, kersine, maya, letan, fatı...* Küçük sularda 30-65 sm boyunda, 0,5-1,5 kg ağırlığında olur. Sırt yüzgecinin üçüncüsü diken şeklindedir. Rengi yaşadığı ortama göre değişmekle beraber sırtı külrengimsi sarıdır.

Bıyıklıbalığın Anadolu sularında pekçok türü vardır: *Barbus kersin* (Fırat), *B. sharpeyi* (Dicle), *B. tauricus* (Çıldır gölü) v.b.

— Balıkç. *Bıyıklıbalık,* suların hızlı akan kısımlarını sever. Dipte bulunur ve hayvanî yemlere daha çok atılır. Kurşunlu olta ile kolay avlanır. (ML)

BIYIKLIBAŞTANKARA bİş. i. Aklı karalı esmer tüylü küçük kuş. (Erkeğinin başı gri-beyaz, kuyrugu uzun ve kat kattır. Başında bıyık şeklinde tüyler bulunur.) [İlmî adı: *panurus biarmicus.*]

— ANSİKL. *Bıyıklıbaştankara* Avrupa ve Asya'nın ılıman bölgelerindeki bataklık yerlerde bitkiler arasında yaşar. Baştankaradan oldukça farklı olan bu kuş, şimdi *paradoxornithidae* familyasından sayılmaktadır. (L)

BIYIKLI MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA *Bıyıklı.*

BIYIKLI MUSTAFA PAŞA. Bk. MUSTAFA PAŞA *Bıyıklı, Bozoklu.*

BIYIKLIOĞLU (Mehmet Tevfik), türk askeri, diplomat ve tarihçisi (Çanakkale 1889 -Ankara 1961). Topçu harbiyesinde ve Harp akademisinde okudu. Kurtuluş savaşında Garp cephesi harekât şubesi müdürlüğü ve Lozan konferansında türk heyeti askerî müşavirliği yaptı. Cumhurbaşkanlığı askerî kâtipliği ve genel sekreterliğinde (1924-1927), [1928-1932]. Moskova büyükelçiliğinde (1927-1928) bulundu. Türk Tarihi Tetkik cemiyetinin (bugünkü Türk Tarih kurumu) ilk başkanıydı. Genelkurmay Harp Tarihi dairesinde harp tarihi uzmanı olarak da çalıştı. Eserleri: *Türk Tarihinin Ana Hatları* «bir heyetle birlikte» (1930), *Çanakkale Muharebelerine Dair Konferans* (1950), *Trakya'da Millî Mücadele* (1955-1956), *Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası* (1958), *Atatürk Anadolu'da* (1959), *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (1962). [M]

BIZAAT i. Bk. BIDAAT.

BIZBIZ i. Davula sol elle vurulan değnek. (M)

BIZDIK i. (ermenice *bhizdik*'den). Teklz. Küçük çocuk. (M)

BIZIR i. Anat. Kadın cinsiyet organının üst kısmındaki dikleşebilen küçük organ. (İlmî adı: *Klitoris.*)

— ANSİKL. *Bızır,* kadında ve memelilerin dişisinde bir dereceye kadar erkeklik organının benzeşiğidir. Oyucuklu iki kısımdan oluşur; bunlarda süngersi cisim bulunmaz; bızır, küçük dudakların meydana getirdiği bızır gemi denilen iki katlı bir kıvrımla sımsıkı tutulur. Bızır, cinsel zevk duyumu noktalarından biridir. (L)

Bİ— edat. (ar. *bi-*, önek). *Esk.* İle anlamını taşıyan ve kelimelerin başına gelen önek.

— Dil bil. *Bi-*, harf-i tarif olan *-el*-in önüne geldiği zaman *-el*-i takip eden kelimenin baş harfi huruf-ı kameriye*den (*a, b, c, ç, h, ḫ, ayn, gayn, f, ḳ, k, m, u, ü, v, y*) biri olursa *bi-* ve *-el-* birleşerek *bi'l-* şeklinde kelimelere bağlanır: *bi-el-fiil* > *bi'l-fiil.* Eğer *bi-* ve *-el-*'i takip eden kelimenin baş harfi huruf-ı şemsiye*den (*d, l, n, r, s, ş, t, z*) biri olursa, *-el-* düşer ve *-l-*nin yerine kelimenin baş harfi gelir: *bi-el-nar*>*bi'n-nar.*

— Klas. dil. *Bi'l-afiye,* sağlık için. || *Bi'l-cümle,* bu cümleden olarak. || *Bi'l-farz,* farz edelim, düşünelim ki. || *Bi'l-husus,* hususiyetle. || *Bi'l-hükmün,* hükmünden dolayı. || *Bi'l-icra,* icra ederek, yaparak: *Beyan olunan ahval hakkında tahkikat-ı mahsusa bi'l-icra neticesinin sürati işarını rica ederim* (Atatürk). || *Bi'l-iddia,* iddia için. || *Bi'l-iftihar,* öğünerek, öğünmek kastıyle. || *Bi'l-ihtimam,* ihtimam ederek, dikkatle üzerinde durarak. || *Bi'l-iktisab,* kazanmak, elde etmek suretiyle. || *Bi'l-iktiza,* lâzım geldiği gibi. || *Bi'l-iskat,* susturmak, ağzını kapatmak için. || *Bi'l-imlâ,* söyleyip yazdırarak. Doldurarak: *Midelerini Çamlıca suyu ile bi'l-imlâ...* (Recaizade Ekrem). || *Bi'l-imtihan,* imtihan edilerek, denenerek. || *Bi'l-imtisal,* misal, benzer göstererek. || *Bi'l-imtizac,* uyuşmak suretiyle. || *Bi'l-imza,* imza ederek. || *Bi'l-incimad,* donarak. || *Bi'l-infaz,* infaz suretiyle. || *Bi'l-infikak,* çözülerek. || *Bi'l-infilâk,* infilâk ederek. || *Bi'l-infirad,* ayrılarak, ayrılıp tek kalarak. || *Bi'l-infisal,* yerini bırakıp giderek. || *Bi'l-inkısam,* keserek, kısımlara bölerek. || *Bi'l-inkişaf,* açılarak. || *Bi'l-intac,* neticelenme, sonuçlanarak. || *Bi'l-intihab,* seçerek. || *Bi'l -intikal,* intikal ederek, birbirine geçmek suretiyle. || *Bi'l-intisab,* birine mensup olarak. || *Bi'l-irae,* göstererek, gösterip öğreterek. || *Bi'l-irkab,* bindirilerek. || *Bi'l-istical,* acele ederek. || *Bi'l-isticar,* kiraya vererek, kiralamak suretiyle. || *Bi'l-isticvap,* sorup cevabını alarak. || *Bi'l-istidlâl,* kandırarak, yoldan çıkartmak suretiyle. || *Bi'l -istifade,* yararlanarak, fayda sağlayarak: *Bu davetten bi'l-istifade Avrupa'nın payitahtlarını ve mühim şehirlerini gezdi* (A. H. Müftüoğlu). || *Bi'l-istifsar,* sorup anlayarak. || *Bi'l-istihbar,* haber alarak. || *Bi'l-istihdam,* kullanarak, hizmete almak suretiyle. || *Bi'l-istihsal,* meydana getirerek. || *Bi'l-istikbal,* karşılayarak. || *Bi'l-istilzam,* gerektirerek, lüzum göstererek. || *Bi'l-istimlâk,* istimlâk suretiyle. || *Bi'l-istintak,* sorguya çekerek. || *Bi'l-istirar,* ister istemez: *Nâdanlar ibram edip bi'l-istirar ol sadedil hanzade* (Naima). || *Bi'l-istisna,* ayırma ile. || *Bi'l istişare,* danışarak, fikir sorarak. || *Bi'l-istizan,* izin alarak: *Utbe ibni Gazvan Emiru'l-mümininden bi'l-istizan hacca gitmiş* (Cevdet Paşa). || *Bi'l-işar,* yazı ile bildirerek. || *Bi'l-işgal,* işgal suretiyle. || *Bi'l-iştira,* satın alarak. || *Bi'l-ita,* vererek, verme suretiyle. || *Bi'l-itiraf,* itiraf ederek. || *Bi'l-itmam,* bitirerek, tamamlayarak. || *Bi'l-ittifak,* uyuşarak, söz birliği etmek suretiyle. || *Bi'l-ittihad,* birleşerek. || *Bi'l-ityan,* getirerek. || *Bi'l-kalb,* değiştirme suretiyle. || *Bi'l-kayd,* kayd ederek. || *Bi'l -kesf,* açarak, meydana çıkararak. || *Bi'l-lisan,* konuşarak. || *Bi'l-maiyye,* maiyeti, adamlarıyle: *Vüzera ve ayan ve ümera emr-i tesyie bil-maiyye kıyam edip...* (Naima). || *Bi'l-mânâ,* gerçekte. || *Bi'l-muhafaza,* muhafaza ederek, bozmadan: *İtidal-i demini bi'l -muhafaza sordu* (Ahmed Midhat). || *Bi'l-mukabele,* karşılık olarak. || *Bi'l-münavebe,* nöbetleşerek. || *Bi'l-müşahede,* gözle görerek. || *Bi'l-müsavere,* konuşarak, danışarak. || *Bi'l-müvacehe,* yüzleştirerek, yüze karsı. || *Bi'l-müzakere,* konuşarak. || *Bi'n-nar,* ateşle: *Muaviye ibni Hadic, onu bulup idam etti, bir esek lâşesinin içine koyup bi'n-nar eyledi* (Cevdet Paşa). || *Bi-resm,* âdet olduğu gibi, resmî olarak: *Hatem-i Süleymani hazine-i amirede bi-resm-i vediat mevkuf durup...* (Naima). || *Bi't-tahkik,* tahkik ile, araştırarak, tahkik ederek: *Muharrik-i tecessüs mesaili bit- tahkik...* (Cenab Sahabeddin). || *Bi't-tarik,* yoluyle. || *Bi't-tarih-il-evlâ,* haydi haydi. || *Bi't-tarik-it-tecrit,* tecrit yoluyle. || *Bi't-tarik-it-temsil,* benzetme yoluyle. || *Bi't-tedric,* azar azar, derece derece: *Münfasıl olması için bi't-tedric esbab-ı lâzımesini tehiyyeye karar vermiş idi* (Cevdet Paşa). || *Bi't-tevkif,* tevkif edilerek: *Nihayet İngilizler tarafından bi't-tevkif Malat-ya'ya götürülmüş olan murahhaslar tahliye olunmuş* (Cevdet Paşa). || *Bi'l-vasıta,* vasıta ile, birinin araya girmesiyle. || *Bi'l-vekâle,* vekâlet ederek: *Dehhak İbni Kays, bil- vekâle namazda imamet ediyordu* (Cevdet Paşa). || *Bi'l-vesile,* bu vesile ile, yeri gelmişken: *Burada bi'l-vesile yalnız bir noktaya nazarı dikkati celbetmek isterim* (Atatürk). || *Bi'l-vücuh,* her yönden: *Anadolu'nun bi'l-vücuh en emin mahalli olan Sıvas'ta millî bir kongrenin serian inikadı takarrür etmiştir* (Atatürk). [M]

Bî— edat (fars. *bî-*, olumsuzluk belirten önek). Başına geldiği kelimelere olumsuz anlam verir.

— Klas. dil. *Bî-âb,* susuz. || *Bî-add,* sayısız. || *Bî-aded,* hesapsız. || *Bî-adîl,* benzersiz, benzeri olmayan. || *Bî-aman* (veya *bî-eman*), amansız, acımayan, merhametsiz. || *Bî-âr,* arsız, utanması olmayan. || *Bî-ârâm,* durup dinlenmeyen. || *Bî-asl,* temelsiz. || *Bî-asl ü esas,* dayanağı olmayan, asılsız. || *Bî-aşiyan,* yuvasız. || *Bî-baha* (veya *bî-beha*), paha biçilmez. || *Bî-bahane,* sebepsiz. || *Bî-baht,* talihsiz, bahtsız. || *Bî-bâk,* korkusuz, çekinmeyen. || *Bî-basiret,* kör, etrafındakileri görmeyen, anlayışsız. || *Bî-bedel,* eşsiz, benzersiz: *Bî-bedel bir askere mâliktir ol şâh-ı zaman* (Ziya Paşa). || *Bî-behre,* nasipsiz, mahrum. Değersiz. || *Bî-bar,* meyve vermeyen, kuru. || *Bî-berg,* yapraksız. || *Bî-berg ü nevâ,* elde avuçta bir şeyi olmayan. || *Bî-câ,* yersiz: *Susturun, söyletmeyin sofiyi, bî-câ söylüyor* (Muallim Naci). || *Bî-can,* cansız, ruhsuz. || *Bî-cevap,* cevapsız. || *Bî-çun,* eşsiz, emsalsiz. Allah. || *Bî-çun ü çıra,* niçin'i ve neden'i olmayan. Allah. || *Bî-dâd,* zulmeden: *Yarabbi yetişir bu leyl-i bî-dâd* (Abdülhak Hâmid). Zulüm, eziyet: *Zalam içre zalam olmaz bu bî-dâd-ı esarettir* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-dâdger,* zalim, hain. || *Bî-derd,* üzüntüsü olmayan. || *Bî-derman,* ilâcı, çaresi olmayan. || *Bî-dest ü pâ,* elsiz ayaksız, elinden bir şey gelmeyen. || *Bî-deva,* çaresi olmayan. || *Bî-devlet,* zavallı. || *Bî-dil,* gönülsüz, kalpsiz: *Bî-dillere iştiyak yoktur* (Cenab Şahabeddin). Âşık. Korkak. Nüktesiz. || *Bî-dimag,* akılsız, kafasız. || *Bî-din,* dinsiz. Acıması olmayan, merhametsiz. || *Bî-direng,* durmayan, eğlenmeyen, kararsız. || *Bî-dirig,* esirgenmeyen. Elinden geleni yapan. || *Bî-edeb,* edepsiz, terbiyesiz. || *Bî-edebâne,* edepsizcesine. || *Bî-enbâz,* arkadaşsız, ortaksız. || *Bî-encâm,* sınırsız, sonsuz. || *Bî-endâze,* ölçüsüz, aşırı. || *Bî-fâide,* yararsız, işe yaramaz: *Aşk olmasa bî-fâidedir nûr-ı melâhat* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-fark,* farksız. || *Bî-fütur,* kayıtsız, dikkatsiz, düşüncesiz. || *Bî-gâh* (veya *bî-geh*), zamansız, vakitsiz: *Bî lemha-yı bî-gâh / Umkunda leyâlin* (Tevfik Fikret). || *Bî-gam,* gamsız, tasasız: *Bî-gam olmam hem niçin olsam da cânânımla ben* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-garez,* taraf tutmadan, garazsız. İçten. || *Bî-garazâne,* garazsızca, tarafsızlıkla, içtenlikle: *Keyfiyet-i hal bî-garazâne ve bi-tarafâne kaleme alınır* (Âkif Paşa). || *Bî-gâyât,* sonsuzlar, sonu olmayanlar. || *Bî-gâye,* gayesiz. || *Bî-gayret,* hareketsiz, tembel, cansız. || *Bî-güman,* şüphesiz. || *Bî-hâb,* uykusuz. || *Bî-hadd,* hadsiz: *Sazların zıll-ı kesifinde o bâhadd, bî-nâm* (Tevfik Fikret). || *Bî-hadd ü pâyân,* uçsuz bucaksız. || *Bî-hânümân,* evsiz, yoksul. || *Bî-har,* dikensiz: *Gül-i bî-har açılır gülşen-i nazmımda* (Şinasi). || *Bî-hareket,* hareketsiz: *Kaldı cismim önünde bî-hareket* (Tevfik Fikret). || *Bî-hasıl,* sonu gelmeyen, nihayetsiz. Verimsiz. || *Bî-hayâ,* utanmaz: *Bir fikr-i bî-hayâ ile kostum fezaile* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-hayat,* cansız: *Çöl kadar bî-hayat bir harabe-i metruke* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-hazan,* sonbaharsız, her zaman taze. || *Bî-hemal,* eşsiz, benzersiz: *Sever tefekkürü dem-saz-ı bîhemali odur* (Tevfik Fikret). || *Bî-hemtâ,* benzersiz. || *Bî-hengâm,* vakitsiz: *Açıldı cehl ile Rusya üzre-harb-i bî-hengâm* (Ziya Paşa). || *Bî-hesab,* hesapsız, sayısız: *Avalimindeki âyât-ı bî-hesabın için* (M.A. Ersoy). || *Bî-hicâb,* utanması olmayan || *Bî-hired,* aptal, akılsız. || *Bî-his,* hissiz, duygusuz: *Bî-his bütün eşya, ne de bî-kayd şu makber* (H.F.

Ozansoy). || *Bî-hod* (veya *bî-hud*), kendinden geçmiş, çılgın. || *Bî-hudud*, sınırsız: *Bî-hudud anda olan kevkebe-i lemyezeli* (Şinasi). || *Bî-hûş*, şaşkın, akılsız: *Ya ben bî-hûş-ı aşkım ya o sermest-i muhabbettir* (Ziya Paşa). Deli. || *Bî-hutût*, hatları bozuk, karışık çizgili: *İçinde rengi bozuk bî-hutut simalar* (Tevfik Fikret). || *Bî-huzur*, huzursuz, tedirgin: *Demlerce bir tamahla kılar kalbi bî-huzur* (Ziya Paşa). || *Bî-hüner*, hünersiz, marifetsiz. || *Bî-idrak*, idraksiz, anlayışsız. || *Bî-ihtiyar*, kendiliğinden, elde olmayarak. || *Bî-iktidar*, iktidarsız, kuvvetsiz. || *Bî-ilâç* [Yalnız *aç bîilâç* deyiminde kullanılır]. Bk. AÇ. || *Bî-iman*, imansız, dinsiz. || *Bî-insaf*, insafsız, acımaz. || *Bî-intiha*, nihayetsiz, sonsuz: *Okur bî-intiha eşar-ı davet* (Tevfik Fikret). || *Bî-irtiyâb*, şüphesiz: || *Bî-iştibâh*, şüphesiz. || *Bî-itibar*, itibarsız, kıymetsiz. || *Bî-itidal*, itidalsiz. || *Bî-izzet*, izzeti, kıymeti olmayan. || *Bî-kâm*, yararsız. || *Bî-kâr*, işsiz. Bekâr. || *Bî-kayd*, kayıtsız, ilgisiz: *Biz çocuktuk seni defn eylediler / Bî-vefa kumlara bî-kayd eller* (Tevfik Fikret). || *Bî-kaydane*, ilgisiz bir şekilde: *Pek bî-kaydane bir eda ile...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Bî-kelimât*, kelimesiz, sözsüz: *Dağılır bir veda'-ı bî-kelimât* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-kerân* (veya *bî-gerân*), sınırsız, sonsuz: *Çün gördüm o bahr-ı bî-kerânı / Farkeyledim ol zaman cihanı* (Ziya Paşa). || *Bî-kıyas*, ölçüsüz, çok büyük. || *Bî-kıymet*, kıymetsiz. || *Bî-kusur*, kusursuz, tam. || *Bî-lerziş*, titremeden: *En kanlı muhabbetleri bî-lerziş-i nefret / Perverde eden sine-i meshuf-ı sefahat* (Tevfik Fikret). || *Bî-lüzum*, lüzumsuz, gereksiz: *Etmiş hulasa bir emel-i hass-i bî-lüzum* (Ziya Paşa). || *Bî-magz*, beyinsiz, akılsız. Hafif davranışlı. || *Bî-mahal*, yersiz. || *Bî-maksad ü bî-günah*, sebepsiz ve günahsız. || *Bî-mânâ*, mânâsız, bir anlamı olmayan, saçma: *Osmanlı Devletinin makam-ı sadaretini işgal etmek gibi zayıf ve bî-mânâ bir fikrin...* (Atatürk). || *Bî-mânend*, benzeri olmayan. || *Bî-meal*, anlamsız, saçma: *Bir şairin hayalidir ol cu-yi bî-meal* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-mecal*, halsiz, takatsiz: *Yine bir nefha-yi hayal esiyor / Bu nefha dalları bî-tab ü bî-mecal uyutur / Sonra eyler kiyahı nalende* (Ahmed Hâsim). || *Bî-mekân*, yersiz yurtsuz. Serseri. || *Bî-merhamet*, katı yürekli, merhametsiz. || *Bî-mezak*, zevksiz, tat almaz. || *Bî-mihr*, şefkatsiz. || *Bî-mihr ü vefa*, sevgisi, vefası olmayan. || *Bî-miktar*, sayısız. || *Bî-minnet*, yapılan iyiliği basa kakmayan. || *Bî-misal*, eşsiz, benzersiz: *Bî-misl*, eşsiz, paha biçilmez: *Eyler bana mahiyet-i bî-mislini ihtar* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-muadil*, eşsiz. || *Bî-mubalat*, dikkatsiz, kayıtsız: *Gahi yine yad eder mi dersin / Mehcurların o bî-mübalat* (Recaizade Ekrem). || *Bî-mucib*, sebepsiz, boş yere. || *Bî-müdâni*, emsalsiz. || *Bî-muhaba*, çekinmeden, korkmadan: *Böyle istiklâl ve milliyetleri uğruna bî-muhaba canlarını feda eden bir milletin...* (Şinasi). || *Bî-nam*, adsız. || *Bî-nâm ü nişan olmak*, kaybolmak, yok olmak, adı sanı kalmamak: *Küffarın yüzü dönüp cemiyetleri perişan ve on sekiz bin kadar kâfir bî-nâm ü nişan oldu* (Naima). || *Bî-nasîb*, nasipsiz, talihsiz: *Mekke ahalisinden okur yazar çok olup Medine ahalisi ise, san'at-ı kitabetten bî-nasib iken bu vesile ile Medine'de dahi okur yazar kimseler çoğaldı* (Cevdet Paşa). || *Bî-nazîr*, eşsiz, benzeri olmayan: *Büyük ve bî- nâzir şâirimiz ise kırk seneden beri tarihini te'min ve tezyin ediyor* (Süleyman Nazif). || *Bî-neva*, nasipsiz, zavallı, düşkün: *Bir bî-neva çocuk minnetiyle ağlasam* (Cenab Şahabeddin). Sessiz. || *Bî-nevâ-yı firak*, ayrılık dolayısıyle zavallı bir hale düşmüş olan. || *Bî-nigâh*, bakımsız. || *Bî-nihaye*, sonsuz, nihayetsiz. || *Bî-nişan*, izsiz, nişansız. || *Bî-niyaz*, gözü tok, niyazsız. || *Bî-nur*, nursuz, uğursuz. Görmez. || *Bî-pâyân*, sonsuz, tükenmeyen, sınırsız: *Mektep, azim bî-pâyân bir bina oluyor* (H. Z. Uşaklıgil). || *Bî-per ü bâl*, kolsuz kanatsız, başaramayan. || *Bî-perde*, arsız, utanmaz. || *Bî-pervâ*, pervası olmayan, korkusuz: *Ebu cehl ise, son nefese gelmiş olduğu halde bî-pervâ, İbni Mes'ud'a «Ey koyun çobanı! Pek sarp yere çıkmışsın»* (Cevdet Paşa). || *Bî-rahm*, merhametsiz, acıması olmayan. || *Bî-reng*, renksiz, tek renk: *Manzur olan o safhada bî-reng ü bî-hudut* (Tevfik Fikret). Taslak halinde resim. Tasav. İlahî cevher. || *Bî-rey*, reysiz, düşüncesini söylemeyen. || *Bî-reyb*, şüphesiz. || *Bî-riya*, riyasız, açıkca: *Mahfice başlayan giderek bî-riya içer* (Yahya Kemal). || *Bî-rû*, yüzsüz, arsız. || *Bî-ruh*, cansız. || *Bî-rûz*, kısmetsiz. || *Bî-sabr*, sabırsız. || *Bî-sâmân*, parasız, sermayesiz. || *Bî-sân*, eşsiz, benzeri bulunmayan. || *Bî-saz*, gerekli eşyası bulunmayan. || *Bî-sebat*, dönen, durmayan: *Tef-i hayat-bahş-ı âfitaba karşı bî-sebat* (Tevfik Fikret). Dönek, kararsız. || *Bî-sebep*, sebepsiz, yok yere: *Vatan meluf olanlar bî-sebep terk-i diyar etmez* (Ziya Paşa). || *Bî-seher*, sabahsız: *Bir leyl-i bî-seher gibi pûşide-i melâl* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-semen*, kıymet biçilmez: *Amma dediğim sühan sühandir / Nedrette çü dürr-i bî-semendir* (Ziya Paşa). || *Bî-ser*, başsız. || *Bî-ser ü bün*, saçma sapan: *Zünun-ı bî-ser ü bünle beni avutturma* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-ser ü pâ*, başsız ayaksız, sefil. || *Bî-ser ü sâmân*, düzensiz. || *Bî-sûd*, yararsız, boş: *Bu soluk nağme der ki «Ey bî-sûd / Ömr- nalende, geçti fasl-ı sürûd* (Tevfik Fikret). || *Bî-sükûn*, hareketli, durmayan. || *Bî-şâibe*, lekesiz, eksiksiz, kusursuz: *Bî-şâibe bir muhabbetin, bî-tekellüf bir münasebetin hasıl olacağını...* (H.Z. Uşaklıgil) || *Bî-şekîb*, sabırsız. Hoş görmeyen. || *Bî-şekil*, şekilsiz, biçimsiz. || *Bî-şekk*, şüphesiz. || *Bî-şerm*, utanmaz. || *Bî-şevâib*, kusursuz, eksiksiz: *Ey şi'r-i bî-şevâib-i sanat ki daima...* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-şuur*, şuursuz, düşüncesiz: *Nakş etti bir tehekküm için nakş-ı bî-şuur* (Tevfik Fikret). || *Bî-şüphe*, şüphesiz: *Onu bî-şüphe bir kadın çalıyor* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-şümar*, sayısız, pekçok. || *Bî-tâ*, buruşuksuz. || *Bî-taayyün*, adı sanı belirsiz. || *Bî-tahammül*, tahammülsüz. || *Bî-takat*, takatsiz, güçsüz. || *Bî-taksir*, kusuru, eksiği olmayan. || *Bî-takva*, ibadeti olmayan, günahkâr. || *Bî-tedbir*, tedbirsiz. || *Bî-vakt*, vakitsiz. || *Bî-vaye*, mahrum, nasipsiz: *Araştırır beni öksüz yuvamda bî-vâye / Garip yavrum ile bir hayal-i pejmürde* (Hüseyin Siret). || *Bî-vech*, sebepsiz. || *Bî-vefâ*, vefasız, hayırsız: *Kâtibî der: derdim bildirmez idim / Bî-vefaya gönül aldırmaz idim* (Kâtibî). || *Bî-vukuf*, durmayan: *Her cümle merkezinde eder seyr-i bî-vukuf / Her kıt'a mihverinde bulur feyz-i cavidan* (Ziya Paşa). Cahil. || *Bî-vücûd*, vücutsuz: *Ol ne mürg-i hoş nefes kim bî-vücud / Her yerde pervaz eder bilmez hudud* (Ziya Paşa). || *Bî-zeban*, dilsiz: *O daima yanan, asude, bî-zeban çölde* (Cenab Şahabeddin). || *Bî-zeval*, zevalsiz, sonsuz. || *Bî-ziya*, ışıksız, karanlık. (M)

Bİ—veya **BİS—** (lat. önek). Katıldığı kelimeye «çift» anlamı veren önek: *Bi-karbonat, bi-asit.* (M)

Bi i. (Orhun kitabelerinde, «bey, hükümdar» anlamında kullanılan *beg* kelimesinden). Orta Asya Türklerinde, âmir, vezir ve büyük memurlara verilen unvan. (M)

Bi, *Bizmut*'un kimyasal sembolü. (L)

BİA i. (ar. *bî'a*). *Esk.* Kilise. || Sinagog. (M)

BİA, Doğu Fildişi Sahilinde nehir, Aby deniz kulağının kolu. Ayame'de baraj ve hidroelektrik fabrika. (L)

BİA («şiddet»), yunan mitolojisinde tanrıça. Dev Pallas'ın kızı, Prometheus'un zincire vurulmasına yardım etti. (L)

BİAFRA, Gine körfezinde derin koy, önü Fernando Poo adasıyle kapalıdır. (L)

BİAFRA cumhuriyeti, Nijerya'nın doğu bölgesinin ayrılmasıyle (30 mayıs 1967) kurulan devlet. Yeni cumhuriyet Yarbay Ojukwu'nun yönetimi altında kuruldu. Kuzeydeki müslüman ve gelenekçi halklarla, güneydeki etnik gruplar arasındaki çatışmaların ortaya çıkardığı sorunları çözümlemenin Nijerya için imkânsız olduğunu bu kuruluş gösterdi. Federal hükûmet ayrılmak amacı güden bu hareketi 1968 haziranından beri kuvvet yoluyle bastırmağa çalışıyordu. 32 Ay süren kanlı savaşlar, Biafra'nın işgaliyle (ocak 1970) sonuçlandı. (L)

BİALA, Polonya'da iki nehrin adı: 1. Vistül'ün (sağ kıyıdan) bir kolu, Silezya sınırından doğar, Biala ve Bielsko şehirlerini sular; 30 km; 2. Dunajec'in (sağ kıyıdan) bir kolu; Beskid'lerden çıkar, Tarnow yakınında Dunajec'e kavuşur; 115 km. (L)

BİALA KRAKOWSKA, Polonya'da (Katowice voyvodalığı) şehir, aynı adı taşıyan küçük nehrin kıyısında; 19 600 nüf. Bielsko'nun karşısında, geleneksel demircilik merkezi. (L)

BİALA PODLASKA, Polonya'da şehir, Podlachien'de (Lublin voyvodalığı), çavdar, patates, buğday yetiştiren bir bölgede; 15 000 nüf. Köylerde kullanılan mamul eşya yapımı. Radziwill'ler şatosunun kalıntıları. (L)

BİALA PRZEMSZA, Polonya'da, yukarı Silezya'da nehir. Czarna Przemsza ile birleşir ve Przemsza'yı meydana getirir. (L)

BİALİK (Hayim Nahman), İbranice yazan şair (Rady, Ukrayna 1873-Viyana 1934). Lirik şiir derlemeleri, edebî ve dilbilimsel denemeler yazdı; çeşitli avrupa dillerinden çeviriler ve eski ibranî edebî eserlerinden derlemeler yaptı, bu eski eserleri unutulmuşluktan kurtardı. Millî bir şair olan Bialik, yahudi kültürünün kaynaklarından yararlanır ama yahudi halkının çağdaş dileklerini de ifade eder. İbranî ırkının «diaspora» da (Filistin dışı) gördüğü zulümlere karşı bir isyan çığlığı atar; İsrail ülkesine dönülmesi için dokunaklı bir çağrıda bulunur. İsrail'de gömülüdür. Yahudi ulusunun manevî önderlerinden biri ve ibranî rönesansının en büyük şairi olarak kabul edilmiştir. (L)

BİALİNİTSKİ-BİRULİA (Vitold Kaetanovic), Sovyet ressamı (Beyaz Rusya 1872 -öl. 1957). 1905'ten itibaren «gezgin ressamlar» topluluğuna katıldı ve rus gerçekçi peyzaj geleneğini sürdürdü. Sovyet devrinde kolhoz ve sanayi konularını işledi ve savaş tabloları yaptı. Uzun yıllar Rusya'nın en kuzey bölgesinde çalıştı. (L)

BİALLİL i. (fr. *biallyle*). Kim. Magnezyumun allil bromüre etkisiyle elde edilen ve 59°C'de kaynayan,

$$CH_2{=}CH{-}CH_2{-}CH_2{-}CH{=}CH_2$$

formülünde dietilenik hidrokarbon. (*Eşanl.* DİALLİL, HEKZADİEN 1-5.) [L]

BİALOGARD, Polonya'da (Koszalin voyvodalığı) şehir; 16 000 nüf. Kerestecilik. Besin maddeleri. (L)

BİALOWİEZA, Polonya'da (Bialystok voyvodalığı) köy. (L)

BİALYSTOK, Polonya'nın kuzeydoğusunda şehir; voyvodalık idare merkezi; 127 000 nüf. Eski derebeylik şehri ve idare merkezi (XVIII. yy.dan kalma saray). Tahıl ve hayvan yetiştiren bir köylük bölgesinin pazar yeri. Önemli dokuma sanayii. Makine yapımı. Besin sanayii. — *Bialystok voyvodalığı*, Mazuria'yı S.S.C.B.'den ayıran sınır ile Bug arasında; 1 071 000 nüf. Toprakları soğuk, sert iklimli bir tarım bölgesidir (çavdar ve patates, sığır ve domuz). Son yıllarda bazı hafif sanayi tesisleri kuruldu. (L)

BİANCHİ (Francesco), italyan bestecisi (Cremona 1752 - Hammersmith, İngiltere 1810). Yetmiş operasından (*Kastor ve Polydeukes, Demetrio, Antigone*) onyedisi fransızcadır. Bir süre Milano'da kilise müzik yöneticiliği ve Venedik'te orgçuluk yaptı. 1794'te öğretmen olarak Londra'ya gitti. İki oratoryosu vardır: *Agar ve Gioas* (1791). [L]

BİANCHİ (Luigi), italyan matematikçisi (Parma 1856-Pisa 1928), üniversitede profesör ve Pisa'da Scuola Normale'de müdür. Çeşitli matematik konuları üzerinde yaptığı çalışmalarıyle tanınır: sayılar teorisi, kısmî diferansiyel denklemler, yüzeylerin genel teorisi. Eukleides'çi geometri dışı incelemeleri ve üçten fazla boyutlu uzay üzerindeki incelemeleri, bağıllık (izafiyet) teorisinin geliştirilmesinde yararlı oldu. (L)

BİANCHİ (Nicomede), italyan tarihçisi (Reggio d'Emilia 1818-Torino 1886). Modena ve Reggio geçici hükûmetleri üyesi olarak 1848 millî hareketine fiilen katıldı, sonra Piemonte'ye çekildi ve arşiv genel müfettişi oldu. Yazdığı eserlerde ateşli vatanseverliğini dile getirir; *Storia della Politica Austriaca Rispetto ai Sovrani et ai Governi İtaliani dal* 1791 *al* 1857 (Avusturya'nın 1791'den 1857'ye Kadar İtalyan Hükûmetleri ve Hükümdarlarına Karşı Güttüğü Siyasetin Tarihi) [1857]; *Storia Documentata della Diplomazia Eu-*

ropea in İtalia, dal 1814 *al* 1861 (1814'ten 1861'e Kadar İtalya'da Avusturya Diplomasisinin Belgeli Tarihi) [1865-1872]; *Storia della Monarchia Piemontese dal* 1773 *al* 1861 (1773'ten 1861'e Kadar Piemonte Monarşisinin Tarihi) [1877-1885]. (L)

BİANCHİ (Thomas Xavier DE), fransız türkoloğu (Paris 1783-ay.y. 1864). Türkçe, Arapça ve Farsça öğrendi. Paris'te türkçe resmî tercümanı (drogman) olarak çalıştı. Türkiye'ye giden görevliler için pratik dil kitapları hazırladı: *Vocabulaire Français-Turc* (Fransızca-Türkçe Küçük Sözlük) [2 kısım, Paris 1829-1831] ve *Le Guide de la Conversation en Français et en Turc* (Fransızca ve Türkçe Konuşma Rehberi) [1839, 2. baskı 1850], önemli eserlerindendir. İkinci eserinde, ek olarak, Osmanlı devletinin Fransa'ya verdiği kapitülasyonlar ve 1839 Gülhane hattı hümayununa ait metin ve notlar da vardır. Franz Mesgnien von Meninski'nin *Thesaurus Linguarum Orientalium*'dan yararlanarak, J. D. Kieffer ile birlikte *Dictionnaire Turc-Français* (Türkçeden Fransızcaya Sözlük) [2 cilt, 1835-1837; 2. baskı 1850] adlı eseri hazırladı. Bianchi'nin diğer sözlüğü olan *Dictionnaire Français-Turc* (Fransızcadan Türkçeye Sözlük) [2 cilt, 1843-1846], Boğdan hospodarı Alexander Handjeri'nin 1840 -1841'de Moskova'da çıkan *Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc* adlı eserinin bir tercümesidir. 1863'te Paris'te, Yaşayan Doğu Dilleri okulunda türkçe profesörü L. Dubois'nın ölümünden sonra Bianchi, bu kürsüye aday gösterildiği halde yerine A. C. Barbier de Meynard seçildi. (M)

BİANCHİ (Francesco), italyan astronomu, antikacısı ve edebiyatçısı (Verona 1662-Roma 1729). Önce rahiplik yaptı, takvimin yeniden düzenlenmesiyle görevli bir komisyonun sekreteri oldu. Astronomi alanında, *Francisci, Bianchini Veronensis Astronomicae ac Georgraphicae Observationes* (Veronalı Francesco Bianchi'nin Astronomi ve Coğrafya ile İlgili Gözlemleri) [Verona, 1737] başlıca eseridir. Bu araştırmasında Venüs gezegenindeki lekeleri inceler. (L)

BİANCİARDİ (Luciano), italyan yazarı (Grosseto 1922). Romanlarında aydınlar dünyasını alaylı bir biçimde tasvir eder: *Il Lavoro Intellettuale* (Fikir Çalışması) [1957]; *l'Integrazione* (Birleştirme) [1960]; *La Vita Agra* (Acı Hayat) [1962]; *La Battaglia Soda* (Çetin Savaş) [1964]. (L)

BİANCO i. Bologna'nın eski parası, Fransız ihtilâline kadar yürürlükte kaldı. 12 *Bajocchi* değerindedir. (L)

BİANCOLELLİ. Bk. DOMİNİQUE.

BİANOR i. Koyu renk küçük örümcek. Vücudu kırmızıya veya kızıl sarıya çalan tüycüklerle kaplıdır. Karın kısmında beyaz benekler vardır. (Salticidae familyasından.) [L]

BİANOR, Mantova'nın efsanevî kurucusu. (L)

BİAR (EL—), Cezayir'de (Cezayir şehri bölümü ve idare çevresi) eski komün. Sahel tepelerinde, Cezayir şehrinin merkezine 5 km uzaklıkta banliyö. (L)

BİARD (Pierre), fransız heykeltıraş, mimar, ressam ve gravürcü (Paris 1559-ay.y. 1609). 1597'de Saint Blaise de Cadillac'da (Gironde), Epernon dük ve düşesinin anıt kabirini yaptı. Bu eserden günümüze yalnız bronzdan *Trompet Çalan Kadın* (Louvre) kaldı. Henri IV ve Louis XIII devirlerinde heykelcilikte ortaya çıkan klasik ve gerçekçi eğilimlerin ikisine de eserlerinde yer verdi. (L)

BİARMİA, çok eski zamanda Finliler'in kurduğu devlet. Toprakları yukarı Volga'dan Ural'a ve Beyaz denize kadar uzanırdı. Merkezi Kolva kıyısında Çerdin'di. Doğunun kürk ve tahılları ve İran'ın ürünleri, burada mübadele edilirdi. Normanların sık sık saldırdıkları Biarmia devletini 1236'da Moğollar ortadan kaldırdı. (L)

BİARM'LAR, fin ırkından halk, Beyaz denizin güneydoğusunda, Kuzey Dvina kıyılarında yaşarlar; norman korsanlarına ve Novgorod'lulara karşı savaşlarıyle ün salmışlardı. (L)

BİARRİTZ, Aşağı Pireneler'de (Bayonne idare çevresi) kanton merkezi, Bask ülkesi kenarında; 25 514 nüf. Fransa'nın başlıca sayfiye yeri ve ülkenin güneybatı bölgesinin turistik merkezi. Ilıcalar (tuzlu kaynaklar). [L]

BİAS, geleneğe göre Yunanistan'ın yedi bilgesinden biri. Hukukçuydu. M.Ö. 570'e doğr. Priene'de doğdu. Sitesinin kanunlarını derledi. Pers tehlikesi karşısında, Panionion'da İonya Yunanlılarını boş yere Sardinya'ya doğru çekmeğe çalıştı. Priene'yi, Keyhüsrev'e karşı korurken öldü. «Bütün servetimi yanımda taşıyorum» sözü onundur. (L)

BİAS, yun. mit. Amythaon ve İdomeneus'un oğlu. Neleus, kızı Pero'yu İphikles'in sürüsünü çalacak olana vermeyi vadetmişti. Bias, kardeşi Melampos'un yardımıyle sürüyü ele geçirdi ve Pero ile evlendi. (L)

BİASİLİS, büyük hitit kralı Suppiluliuma'nın oğlu. Kral, Kargamis'i ele geçirince, Biasilis'i buraya kral tayin etti. Boğazköy arşivinde bulunan bir tablet, Mitanni devletiyle hitit kralı arasındaki bir antlaşmayı gösterir. Buradaki yazıya göre, Mitanni kralı Mattiavza'ya Biasitis ile kardeş gibi geçinmesi tavsiye edilmektedir. (M)

BİAT veya **BEYAT** i. (ar. *bey'at*, uyma'dan). *Esk.* Birinin hâkimiyetini kabul etme ve emirlerine uyacağını belirtme: *Medineliler ile ahdolunan bey'atte evlâdını öldürmemek hususu bir madde-i mahsusa olarak şart edildi* (Cevdet Paşa). ‖ Saçak öpme. ‖ El sıkma. ‖ *Biat etmek (eylemek)*, birinin hâkimiyetini kabul etmek, buyruğu altına girmek: *Ona biat etti ve kendisi bir manastıra çekildi* (Ş. S. Aydemir). *Hazreti Ali onlara «İsterseniz ben size bey'at eyliyeyim» dedikte: «Yok belki biz sana bey'at eyleriz» diyerek bey'at eylediler* (Cevdet Paşa). ‖ *Biat olunmak*, birine itaat edilmek, hükmüne girmek: *Hasan İbn Ali Hazretlerine bey'at olunmakla Muaviye'nin arzusuna sedd-i mümaneat çekilmiş oldu* (Cevdet Paşa).

— Tar. İslâm tarihinde ilk *biat* «Akabe* biatı»dır. Zamanla, halifelere, önce devlet erkânı, sonra halk biat etti. İslâm devleti geliştikçe biat törenleri de daha tantanalı yapılmağa başlandı. Çeşitli devirlerde ve devletlerde biat merasimleri değişik bir durum gösterir. Emevîler ve Abbasîler devrinde bazı halifeler veliaht tayin ettikleri zaman devlet erkânı ona da biat ederdi.

Osmanlılarda da biat merasimleri diğer islâm devletlerinde olduğu gibi çok şaşaalı şekilde yapılıyordu. Biat törenine vezirler, Şeyhülislâm ve diğer devlet ileri gelenleri davet edilirdi. Devlet erkânı biat töreninde «*divanî*» denilen elbiseleri giyer, önce Nakibüleşraf etek öperek duaya başlardı. Duadan sonra Şeyhülislâm biat ederdi. Bundan sonra diğer davetliler biat ederlerdi. Tören bitince padişah davetlilere hilatler giydirirdi.

— İslâm tar. *Bey'at-ün-nisa* (kadınlar anlaşması), Hz. Muhammed ile medineli 12 kişi arasında yapılan anlaşma. Bu anlaşmaya göre adı geçen 12 erkek Peygamber'i kılıçla korumakla mükellef olmamak şartıyle ona bağlılığını ilân etmişlerdi. Bu şekil anlaşma sırf kadınlara yakıştığı için bu adla anılır. (M)

Biat-ı Rıdvan, Hz. Muhammed'in, sahabelerinden ölünceye kadar savaşacaklarına dair aldığı söz (ağaç altında yapıldığı için bu adla bilinir). Hz. Muhammed Hendek muharebesinden sonra durumunu bir hayli kuvvetlendirmişti. 627 Yılında Kâbe'yi ziyaret etmek için 1 500 kişi ile Medine'den hareket etti. Mekke yakınındaki Hudeybiye mevkiine gelerek karargâh kurdu. Savaşmak istemediği için halife Osman'ı Mekkelilerle görüşme yapmağa Mekke'ye gönderdi. Osman, üç gün geçtiği halde geri dönmeyince, müslümanlar arasında onun öldürüldüğü söylentisi dolaşmağa başladı. Bunun üzerine Hz. Muhammed sahabelerini bir ağaç altında toplayarak ölünceye kadar savaşacaklarına dair onlardan söz aldı. İslâm tarihinde bu olay Biat-ı Rıdvan adıyle geçer. (M)

BİBACULUS (Furius). Bk. FURİUS.

BİBAN (CELEL), Rif'de (Fas) dağ kütlesi, Uerga'nın sağ kıyısında. (L)

BİARRİTZ

BİBAN dağları, Cezayir'de sıradağ, Tell Atlası'nın en önemli bölümlerinden; *Cebel Megriss*'de 1 735 m. Biban dağları, doğuya doğru Titteri tepelerinin yerini alır, Beni Sliman ovası ve vad Sahel Summam çöküntüsünün yanında yükselir. Sarp yamaçların yükseğinde bazı kalkerli doruklar göze çarpar. Kütle, Vad Şebba'nın ünlü «Demir Kapıları» aracılığıyle aşılır, adı («Kapılar») buradan gelir. Nispeten yoğun olan nüfusunu Berberîce konuşan köylüler meydana getirir; incir, zeytin ağaçları ve tahıl yetiştirirler. (L)

BİBANÜLMÜLÛK, Mısır'da Nil nehrinin batısında Luksar civarında bir yer. Krallar kapısı anlamına gelen Bîbânülmülûk, eski Mısırlıların XVIII. - XX. sülâlelerine ait hükümdar mezarlarının bugünkü arapça adıdır. (M)

BİBAUD (Michel), fransız asıllı kanadalı yazar (Montréal yakınında La Côte-des-Neiges, 1782-Montréal 1857). Gazetecilik yaptı, birçok haftalık dergi (edebî ve siyasî) çıkardı, bir manzum derleme ile *Histoire du Canada* (Kanada Tarihi) [3 cilt, 1837, 1844, 1877] adlı bir tarih kitabı yayımladı. (M)

BİBBİENA, İtalya'da kasaba, Toscana'da (Arezzo eyaleti); 10 200 nüf. Arno'nun yukarı vâdisi Casentino'nun başlıca merkezi. (L)

BİBBİENA. Bk. DOVİZİ (Bernardo).

BİBER i. Patlıcangillerden, yeşil renkli, hem sebze olarak yenen, hem de kurutulup bahar olarak kullanılan bitki. (İlmî adı: *Capsicum annuum.*) Bk. ANSİKL. *Akbiber*. Bk. AK. ‖ *Arnavut biberi*. Bk. ARNAVUT. ‖ *Çarliston biberi*. Bk. ÇARLİSTAN BİBERİ. ‖ *Dolmalık biber*, etli, yuvarlakça tatlı biber. ‖ *Domates biberi*, şekli domatese benzeyen biber. ‖ *Kara biber*. Bk. KARABİBER. ‖ *Kırmızı biber*, olgunlaşarak kızaran ve bahar olarak kullanılmak üzere kurutulup toz haline getirilen biber. ‖ *Sivri biber*, ince, uzun, acı biber.

— DEY. *Biber gibi*, çok acı. Çok kızgın. ‖ [Deri, göz v.b. için] *Biber gibi yanmak (acımak)*, şiddetli yanma hissetmek.

— Mutf. *Biber dolması*, dolmalık biberden yapılan etli ve zeytinyağlı dolmalara verilen ad. ‖ *Biber turşusu*, uzun yeşil biber ve dolmalık biberden yapılan turşu. ‖ *Biber salçası*, domates biberinden yapılmış salça. Yemeklere renk ve tat verir.

— ANSİKL. *Biberler*, yıllık otsu bitkilerdir. Sapı silindirimsi, yaprakları uzun saplı, sivri ve rastgele ardışıktır. Çiçekleri beyaz ve tek tek olur. Koni biçimindeki meyvesine de biber denir. Üstü kaygan ve parlaktır. Başlangıçta tatlı yeşil renkte olur,

Pierre BİARD
«la Renommée»
(Épernon dükü mezarı, Louvre)

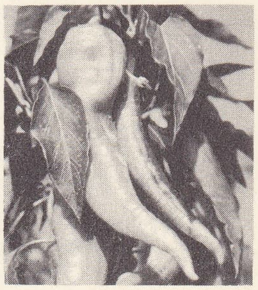

çarliston biberi

dolmalık biber

Foto. Photothèque française, Giraudon (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

biberiye

prenses BİBESCO

olgunlaştıkça parlak kırmızıya döner. Yıllık biber *(Capsicum annuum)*, tatlı ve acı meyveleri için bol miktarda yetiştirilir.

Biber, Türkiye'de bol yetiştirilen bir bitkidir. Avrupa'ya Amerika'dan gelmiştir. XVI. yy.dan beri *paprika* denilen dolmalık biber, Macaristan'da yetiştiriliyordu. Oradan Rumeli'ye geçti, oradan da Anadolu'ya yayıldı.

Uzun yeşil biber, salata ve garnitür olarak kullanılır, ayrıca turşu yapılır. *Dolmalık biber*'in etli ve zeytinyağlı dolması yapılır. Turşusu olur. *Çarliston biberi*'nin tazesi yenir, haşlanıp sirkeli sarmısaklı «acele turşu»su yapılır. Uzun veya yuvarlak *kırmızı biber*, kurutulur, dövülerek iri taneli kırmızı biber yapılır. *Domates biberi*, domatese benzer, turşusu, salçası yapılır. Biberin besin değeri fazla değildir. Tazesi C vitamini bakımından zengindir. Acı biber mide salgısını kamçılarsa da fazlası mide ve bağırsak iltihaplarına, karaciğer, safra kesesi ve böbrek hastalıklarına yol açar.

◆ **Biberlemek** geçl. f. Biber ekmek, biber katmak: *Yemeği biberlemek*.

◆ **Biberli** sıf. Biber ekilmiş, acılı: *Biberli yemek*.

— DEY. *Baharlı biberli*, içine biber ve bahar konmuş, acı (yemek).

◆ **Biberlik** i. içine biber konulan küçük kap. (ML)

BİBER veya **VON BİBERN** (Heinrich Ignaz Franz), avusturyalı besteci (Wartenburg 1644-Salzburg 1704). Usta bir kemancıydı, 1690'a kadar Olmütz prens-piskoposunun kilise orkestrasında, sonra Salzburg başpiskoposunun kilise orkestrasında çalıştı. Keman için besteler (16 sonat, 8 sonat) [1681], kilise müziği, operalar ve çoksesli partitalar bıraktı. Schmelzer gibi, çoğunlukla çift tel ve scordatura yöntemlerini kullandı. (L)

BİBERACH, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Wurttemberg) şehir. Kara Orman'da (Riss vâdisi); 21 000 nüf. Makine yapımı. Hassas âletler. İlâç sanayii. Dokumacılık. 1312'de İmparatorluğun serbest şehri. 1802'de Baden büyük dükalığına, 1806'da da Wurttemberg'e verildi. (L)

BİBERİYE i. Yaprakları sert, kokulu bitki. (Ballıbabagillerden.)

— ANSİKL. *Biberiye (rosmarinus officinalis)* mavi çiçeklidir. Akdeniz çevresinde yaygındır. Genç sürgünleri bahar olarak kullanılır. Çiçekleri haşlanarak uyartıcı bir şurup elde edilir. Biberiyeden, biberiye ispirtosu, kolonya v.b. yapmaya yarayan değerli bir esans çıkarılır. Çakıllı bahçelerde yetiştirilir. (L)

BİBERON i. (fr. k.). Süt çocuklarına süt ve sulu maddeleri içirmek için kullanılan emzikli şişe. Bk. EMZİK. (M)

BİBESCO (Marthe LAHOVARY, prenses **G. V.**), rumen asıllı fransız kadın yazarı (Bükreş 1888). Romanya'nın ünlü bir ailesindendir. Paris'te büyüdü. Parislilere özgü bir üslûpla yazdığı eserleri, doğduğu ülkenin şiiri ve avrupa saraylarındaki kozmopolit soylu sınıf üstüne yaptığı zengin gözlemlerle yüklüdür. *Perroquet Vert* (Yeşil Papağan) [1924] adlı romanıyle ün kazandı; bu roman Côte d'Argent'da yaşayan Rusların hayatını canlandırır. Son eserlerinde çağdaş tarihin ünlü kişilerinden birkaçını ele aldı: *Churchill ou Courage* (Churchill veya Cesaret) [1956]; *Elisabeth II* (1957). [L]

BİBESCU (Gheorghe Dimitrie), Eflak hospodar'ı (Niğbolu kalesi 1804-Paris 1873). Paris fakültesinde hukuk doktoru, 1842'de Eflak milletvekili seçildi. Muhalefet lideri; prens Alexandr Ghica'nın tahttan indirilmesinde parmağı oldu ve 1842'de onun yerine geçti. Birçok idarî ve sosyal reform yaptı, iki prensliğin birleşmesi imkânını hazırladı, bir askerî okul kurdu. 1848 İhtilâlinin çalkantıları yeni bir Anayasa kabul etmesine yol açtı ama pek az sonra istifa etti ve yurt dışına çıktı. Küçük kardeşi Barbu Stirbei dayısının soyadını aldı; oğlu Gheorghe Fransa'da subay oldu. (L)

BİBİ i. (fars. *bibi*, hanımefendi). *Halk dili.* Hala. ‖ *Esk.* Ev kadını, hanım. (M)

Bibihanım medresesi, Timur'un karısı Bibi Hanım adına Semerkant'ta yapılan dört eyvanlı medrese (XIV. yy.). Külliye karakteri taşıyan eserin iki minareli cümle kapısı, camii ve etrafı sütunlu avlusu vardır. Caminin duvarları, firuze sırlı tuğladan geometrik dekorlarla ve mavi-beyaz sırlı tuğladan kûfî yazı şeridiyle kaplıdır. (M)

BİBİHOV (Aleksandr İliç), rus generali (1729-1774). Yedi Yıl savaşına katıldı. Iekaterina II devrinde Yasama meclisi başkanı oldu ve Pugaçev'e karşı başarıyle savaştı. Bu harekât sırasında öldü. (L)

BİBİ MÜNECCİME HATUN, Harizmşahlar ve Anadolu Selçukluları sarayında hizmet eden müneccim kadın. Ünlü tarihçi İbn Bîbî'nin annesi. Nücum ilminde geniş bilgisi vardı. Uzun süre sultan Celâleddin Harizmşah'ın hizmetinde bulundu. Sultan Celâleddin öldükten sonra Şam'a gitti (1231). Ününü duyan Alâeddin Keykubad kendisini Konya'ya getirtti. Bundan sonra Anadolu Selçuklularının hizmetinde çalıştı. (M)

BİBİO i. Ağır uçuşlu sinek. Avrupa ve Akdeniz ülkelerinde yaygındır.

— ANSİKL. *Bibio*'lara halk arasında *bahçe sineği* dendiği gibi, mart ayında ortaya çıktığı için *mart sineği* de denir. Mart bibiosu *(bibio marci)* donuk kara renklidir. Kurtçukları gübreli, nemli topraklarda yığın halinde yaşar; bazen kış sonunda sürüyle toprak yüzüne çıkarak sebze bahçelerine saldırır. İplikduyargalı çiftkanatlıların *bibionidae* familyasının örnek böceğidir. (L)

BİBİONİDAE çoğl. i. Çiftkanatlı böcekler familyası. Bunlar kısa ve kalın duyargalı sineklerdir. Dişilerin başı dar ve uzun, erkeklerininki geniş ve iridir. (Belli başlı cinsleri: *bibio, dilophus*.) [L]

BİBLE i. (yun. *biblia*, kitaplar'dan). Eski ve Yeni Ahit'i kapsayan kutsal kitap. Bk. İNCİL. (L)

BİBLİANDER (Theodor, asıl soyadı BUCHMANN), isviçreli ilâhiyatçı ve şarkiyatçı (Bischofszell 1504'e doğr. Zürich 1564). Zürich protestan ilâhiyat kürsüsünde Zwingli'nin yerine geçti ve Kur'an'ı çevirdi. (L)

BİBLİYOGRAFYA veya **BİBLİYOGRAFİ** blş. i. (yun. *biblion*, kitap ve *graphein*, yazmak'tan fr. *bibliographie*). Belli bir konuda yazılan eserleri ve bunların yayımlarını inceleyen bilim dalı. ‖ Belli bir konudaki yayınların tümü.

— ANSİKL. Bibliyolojinin bir bölümü olan *bibliyografya*'nın konusu, belli bir amaçla yayımlanan bütün metinlerin dökümünü yapmak ve tanıtmaktır. Bibliyografya, kütüphanecilik tekniğinden yararlanarak «bibliyografya veya bibliyografya dergisi adı verilen fikrî çalışma araçlarını hazırlamak üzere basılmış belgeleri arar, kopya eder, açıklar ve sınıflandırır» (L. N. Malclès). Demek ki bir bibliyografya veya bir bibliyografya dergisi, basılmış metinlerin adlarını iyice düzenlenmiş kurallara göre sıralayarak veren bir listedir. Bu liste metinleri kısaca tarif eder, açıklar veya eleştirir; bazen de yazarın eğilimine göre, bütün eserleri vermek, seçme eserleri almak, eski eserleri tanıtmak veya günün eserlerini aktarmak amacını güder; alfabe sırasına (yazar, kitap adı, konu), tarih sırasına veya yöntem sırasına göre düzenlenmiş olabilir. Ayrıca, konu veya dil ayrımı yapmadan, basılmış bütün eserleri topladığında *evrensel* veya *uluslararası* bibliyografya adını alır; konu ayrımı yapmadığı halde, yalnız bir tek dilde yazılmış veya bir ülkenin sınırları içinde basılmış metinleri alırsa bu *genel ulusal* bir bibliyografyadır; yalnız belli bir konuya giren yayınların listesini verirse, bu *özel* bir bibliyografyadır (ulusal veya uluslararası olabilir).

Eskiçağdan beri, hattâ Ortaçağda bile, kitap listeleri yapılıyordu. Ancak, gerçek bir *bibliyografya dergisi* hazırlamak ihtiyacı XV. yy. sonu ile XVI. yy.da duyuldu.

Bibliyografya, halk için gerekli bilgileri verebilecek bir çalışma aracı sağlamak ihtiyacından doğmuştur. Kültüre düşkün bilim adamları tarafından kaleme alınan ilk bibliyografyalar özel türe girer ve daha çok, belli bir bilim dalıyle ilgili çalışmaların tarihçesini verir. Spanheim benedikten manastırının başpapazı Johann Tritheim (1462-1516), 1494'te Bâle'de ilk bibliyografyayı yayımladı: *Liber de Scriptoribus Ecclesiasticis* (Kilise Yazarlarının Kitabı). Kilise büyükleriyle ilgili bu ilk derlemeyi, 1945'te ulusal bir derleme izledi: *Cataloghus Illustrium Virorum Germaniae* (Germen Halkının Resimli Kataloğu). İlk fransız bibliyografyacısı, Lyon'lu bir doktor, aynı zamanda botanikçi, astralog ve filozof olan Symphorien Champier'dir (1472-1539) ve yayımladığı eserler hep tıp üzerinedir. Bu ilk bibliyografya derlemeleri, kitaplardan çok yazarlar ve yazılarıyle ilgilenir. XVI. yy. bibliyografyalarında hemen bütün bilimler yer alır: tıp, hukuk, botanik, tarım bilim, cerrahlık v.b. Bu derlemeler daha o devirde bile, eserlerin özelliklerini belirten, eleştiren, açıklamalar yapan, yöntemli, alfabe ve tarih sırasına göre düzenlenmiş listeler niteliğindeydi. 1545'te Zürich'te yayımlanan, Conrad Gessner'in *Bibliotheca Universalis*'i ilk evrensel bibliyografyadır. İlk ulusal bibliyografya, ingiliz John Bale'in *Illustrium Majoris Britanniae Scriptrorum... Summarium* (İngiltere'nin Ünlü Yazarlarından Seçmeler) adlı eseridir: 1548'de yayımlanan bu eser yalnız ingiliz yazarlarına ayrılmıştır.

Tarih veya bilim hizmetindeki bu bibliyografya merakı, bütün XVII. yy.a ve XVIII. yy.ın sonuna kadar sürer. Özel bibliyografyalar, bu süre içinde en yüksek aşamasına ulaştı. XVI. yy.dan itibaren İsviçre ve İngiltere'de, XVII. yy.da ise Almanya ve Felemenk'te meslek olarak başlayan bibliyografyacılık, XIX. yy.ın başında Almanya ve Fransa'da hızla gelişti. 1789'dan itibaren Fransa'da bibliyografya, «kitap bilim»ın yerini aldı ve kütüphanecilik, kitap koleksiyonculuğu, kütüphaneler tarihi v.b. gibi, birbirinden çok farklı incelemeleri kapsadı. 1811'den itibaren *Bibliographie de la France* (Fransa Bibliyografyası) çıkmaya başladı. Bibliyografyacılığı meslek olarak alan bu yayın, genel, evrensel ve ulusal bibliyografya alanında önemli gelişmeler kaydetti. O zamana kadar, bu alanda tek başına hüküm süren geriye dönük bibliyografyaya, ister ulusal, ister özelleşmiş olsun, günün bibliyografyası da katıldı. Yaşanan çağı ele alan ilk özel bibliyografya, 1822'den itibaren Almanya'da yayımlanmaya başladı. Paris'li kitapçı Charles Jacques Brunet (1780-1867) *Manuel du Libraire et de l'Amateur de Livres* (Kitapçının ve Kitap Meraklısının Kılavuzu) [1. bas. 1810, 5. ve son baskı 1860] adlı eseriyle evrensel bibliyografyayı en mükemmel hale getirdi. *Bibliographie de la France*'dan (Fransa Bibliyografyası) sonra diğer ülkeler de, çağlarının ilk ulusal bibliyografyalarını yayımladılar. Birinci Dünya savaşına kadar bibliyografya, çok verimli bir sanat dönemi yaşadı. Ancak savaş sonrasının yeni iktisadî şartları bu döneme son verdi. Bibliyografya çalışması, düzene koyularak yetkili uzmanlara paylaştırılır. Bunların görevi, sık sık yenilenebilen «soru listeleri»ni arayıcıya vermektir. Seçme ve geriye dönük özel bibliyografyalar, bütün bilimsel alanları kapsayan (dünya tarihi, bütün bilimler tarihi, yunan-latin çağı, din tarihi, güzel sanatlar v.b.) ve ortaklaşa hazırlanan maddelerin birleşmesinden meydana gelen çalışmalardır. Bununla birlikte, kişilerin tek başına hazırladığı özel bibliyografyalar da hâlâ yayımlanmaktadır. Almanya'da ise XIX. yy.ın sonundan beri ortaklaşa çalışma yöntemi uygulandı. Günümüzde, uluslararası ve çağımızı konu alan sayısız özel bibliyografya çıkar. Bunlar *Index Bibliographicus: Répertoire des Revues Courantes de Bibliographies Analytiques et Signalétiques*'te (Bibliyografya Fihristi: Çözümsel ve Cari Bibliyografya Dergileri Listesi) [3. bas. 1952] bulunabilir. Bu arada, evrensel bibliyografyalar da ihmal edilmedi. 1895'te Brüksel'de Uluslararası Bibliyografya kurumu kuruldu. Bu kurumun amacı, XV. yy.dan bu yana bütün ülkelerde ve bütün konularda yapılan yayımların listesini fişlere aktaracak bir merkez olmaktır. 1945'ten sonra ise, bütün dünya kütüphanelerinin kataloglarını birleştirmek yönüne gidildi. Bu yüzyılın başından itibaren her ülke, kolektif bir ulusal katalog hazırladı. 1947'de UNESCO kolektif bir avrupa katalogu meydana ge-

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

tirmeyi düşündü, buna diğer kıtaların kolektif katalogları da eklenecekti.

Bu çağı konu alan ulusal bibliyografyalar, XX. yy.da olağanüstü gelişmeler gösterdi; ayrıca, geriye dönük sayısız ulusal bibliyografya yayımlandı. Bu iki çeşit bibliyografya, basılmış bütün belgelerin dökümünü yapar: kitaplar (yazarı belli veya bilinmeyen) yeni dergiler, tezler, haritalar, atlaslar, planlar, gravürler, fotoğraflar, müzik terimleri, resmî yayınlar.

Türkiye'de modern anlamda bibliyografya çalışmaları 1928 harf inkılâbıyle başladı ve gelişme gösterdi. Bu devreden önce, türk kültürü ile ilgili bibliyografya niteliğindeki çalışmalara rastlıyoruz.

İmparatorluk devrinde yaşamış türk yazar ve bilginlerinin bibliyografyaya önem verdikleri görülüyor. Bunlar arasında: Ahmed Muhtar Paşanın (1861-1926) *Ahvalnâme-i Müellefât-ı Askeriye-i Osmaniye* (Osmanlı Askerliği Üzerine Yazılmış Eserler); Bursalı Mehmed Tahir'in (1861-1926) *Osmanlı Müellifleri;* Taşköprülü Ahmed Efendinin *Mevzuat-ul-Ulûm* (İlimlerin Mevzuları) adlı eserleri.

Osmanlılardan Abdurrahman Bestamî'nin (öl. 1454) «*Mevzuat-ül-Ulûm*» (İlimlerin Mevzuları) adlı eseri yüz ilmi kapsar. Molla Lütfi'nin (öl. 1494) «*El Metalib-i İlâhiye*» (İlahî Talepler) adlı eseri de ilimlerin konularından bahseder. Abdülzade Mehmed Tahir ve Serkis Orpelyon'un hazırladıkları *Mahzen-ül-Ulûm* (İlimlerin Mahzeni) İslâmî ilimlerin bibliyografyasıdır. Taşköprülüzade lakabı ile tanınan Hüsameddin Ahmed'in (öl. 1560) *Miftah-üs-Süeda*'sı (Saadete Erenlerin Anahtarı) ilimlerden, bunlar hakkında yazılmış eserlerden ve onların yazarlarından bahseder. Bu eserlerden yararlanarak Kâtip Çelebi'nin yazdığı *Keşf-üz-Zünun* ise bibliyografya karakterinde bir eserdir. Bunda 300 ilmin mahiyeti ve bu ilimlere dair yazılmış 14 501 yazma eser adı bulunmaktadır. Kitap adlarına göre alfabetik düzene koyma tarzı, XVII. yy. için önemli bir buluştur. O zamanın ilim dili olan arapça ile yazılmıştır. Kitapların telif, yazarlarının ölüm tarihleri de vardır. «*Süllem-ül-Vusûl ilâ-Tabakat-il-Fuhul*» (Bilginlik Mertebesine Ulaşma Merdiveni) ilmî değeri ve metodu yönünden önemli olan bu eseri tamamlayıcı mahiyette, yazar adlarına göre alfabetik bir biyografya eseridir. *Keşf-üz-Zünun*'a birçok kimse zeyller (ek) yazmışsa da en önemlisi Bağdatlı İsmail Paşanınkidir (öl. 1920). *Keşf-üz-Zünun*'da olmayan 10 000'den fazla kitap adını içine alan ve gene aynı düzene göre hazırlanmış olan eserin adı *İzah-el-Maknun fi'z-Zeyl alâ Keşf-üz-Zünun en Esâmili-Kütüb-i ve'l-Fünun*'dur (Keşf-üz-Zünun'a Zeyl). Ayrıca Bağdatlı İsmail ve Kâtip Çelebi gibi eserin sonuna «*Hadiyat el-Ârifin fi Esami-i Müellifin ve Âsâr el-Musannifin*» (Ârifler için Tasnifçiler ve Müelliflerin Eserine Kılavuz) adlı ek bir bibliyografya kısmı koymuştur.

Mizancı Murad Beyin (öl. 1922) 4 000 eserden bahseden *Âsâr-ı Devr-i Hâmidî* adlı eseri ve Askerî müze müdürü Ahmed Muhtar Paşanın *Ahvalnâme-i Müellefât-ı Askeriye-i Osmaniye* adlı eseri Abdülhamid II devri için bibliyografya eserleridir. Bursalı Tahir Beyin (öl. 1926) *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri 4 000'den fazla osmanlı yazarından ve bunlara ait 10 000 kadar eserden bahsettiği için bibliyografya mahiyeti taşır. Bunlardan başka terâcim-i ahval kitapları ve şuara tezkireleri de kendi devreleri için bibliyografya eserleri mahiyetindedir.

İlk defa 1930 yılından itibaren aylık olarak çıkan millî karakterde genel bibliyografyanın tam adı şöyledir: *Bibliyografya. Türkiye'de Çıkan Kitap, Gazete ve Mecmualardan Bahsetmek Üzere Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti Tarafından Çıkarılan Neşriyat Bültenidir.*

1934'te 2527 sayılı Basma Yazı ve Resimleri Derleme kanununun çıkarılması ile Millî Eğitim bakanlığına bağlı olan İstanbul'daki Basma Yazı ve Resimleri Derleme müdürlüğü, millî ve genel karakteri olan resmî *Türkiye Bibliyografyası*'nı yayımladı. Bu bibliyografya 1939 yılına kadar 6 aylık süre ile çıktı. İlk Derleme müdürü Selim Nüzhet Gerçek'in çalışmaları ile 1939'da *Türkiye Bibliyografyası*, 1928-1938 adıyle on yıllık iki cilt yayımlandı. Bunların biri 7 445 resmî devlet yayınını, diğeri de 8 618 sayıda özel yayını içine alır. *Türkiye Bibliyografyası* 1939-1943 yılları arasında üç aylık, 1944-1948 yılları arasında ise aylık olarak çıktı. 1939-1948 yıllarını biraraya getiren toplu 3 cilt, 1957-1964 yılları arasında basıldı. 1949 Yılına ait fasiküller gene üç aylık olarak yayımlandı ve 1953 yılına kadar devam etti. Ancak 1955 yılında Millî kütüphanede kurulan Bibliyografya enstitüsüne bu bibliyografyayı yayımlama görevi verildi. *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* adını taşıyan ve Türkiye'de çıkan dergileri, yıllıkları, ilmî cemiyet yayımlarını ve çeşitli makaleleri derleyerek meydana getirilmiş eserleri tarayarak bunları üç aylık süre ile tanıtan diğer bir bibliyografya da *Türkiye Bibliyografyası*'nı tamamlamaktadır. 1952 Yılından bu yana Millî Kütüphane Bibliyografya enstitüsü tarafından çıkarılır. Bu bibliyografyanın eksikleri 1963 yılının IV. fasikülüne ek olarak çıkarılmış ve 1949-1962 yıllarını içine almıştır. Yeni harflerin kabulünden (1928) bu yana çeşitli konularda özel bibliyografyalar da yayımlandı. Bunlar arasında kitabevlerinin yayımladığı liste ve fihristler de vardır: Vakit müessesesinin 1935-1937 yıllarında yayımladığı *Kitap ve Kitapçılık*, Üniversite kitabevinin 1942-1943 yıllarında yayımladığı *Ayın Bibliyografyası* gibi. Cumhuriyet Halk partisinin Halkevleri bürosu tarafından 1946'da yayımlanan ve Türkiye'de çeşitli konularda basılan kitap ve dergileri tanıtan *Bibliyografya* adlı yayım, Avni Candan ve Hasan Taner'in Halkevleri yayınlarını gösteren bibliyografyaları (1939-1944), genel mahiyette bir bibliyografya olan Adnan Ötüken'in *Seçme Eserler Bibliyografyası* (1942-1945), gene aynı yazarın *Üniversite Yayınları Bibliyografyası* (1933-1941) ve bu eserin Türker Acaroğlu ile birlikte hazırlanan 2. baskısı (1933-1946), *Türk Tarih Kurumu Yayınları Kataloğu* (1968), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, 1933-1969 (1969), Türker Acaroğlu'nun *Türk Tarihinin Bibliyografya Kaynakları* (1954), Milletlerarası Harita Bibliyografyası (1954) ve bir bibliyografya-biyografya kaynağı olan *Ozanlar ve Yazarlar* (1963-1967), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyeleri ve Yardımcılarının Yayınları*, 1933-1947, Leman Bakla-Şenalp'in *İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası*, 1933-1963 (1966) ve bunun ekleri niteliğinde olan yıllık ciltleri (en son yayımlananlar, 1964-1968), Can Oktay'ın *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları Bibliyografyası*, 1935-1945 bu çeşit yayınların önemlilerindendir. Dil bibliyografyalarının en önemlisi Türk Dil kurumunun yayımladığı *Türk Dili Bibliyografyası* (1941-1942) ile Sadettin Buluç'un *Anadolu Ağızları Bibliyografyası*'dır. Edebiyat konusunda A. Ötüken'in *Darbımesel Mecmuaları Kitabiyatı*, «*Millî Eğitim Bakanlığınca Yayımlanmış ve Yayımlanacak Klasik Eserler Listesi*», Türker Acaroğlu'nun 200 seçme eseri tanıtan *Edebî Eserler Sözlüğü* (1965), tarih konusunda da Akdes Nimet Kurat'ın *Ortazaman Tarihi İçin Kısa Bir Bibliyografya*'sı (1934) ve Enver Koray'ın *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, 1729-1955 (2. bas. 1959), Prof. Arif Müfit Mansel'in *Türkiye'nin Arkeoloji, Epigrafi ve Tarihî Coğrafyası İçin Bibliyografya* (1948) kitap ve makaleleri tanıtan bibliyografyalardır. E. Bosch'un *Türkiye'nin Antik Devirdeki Meskûkatına Dair Bibliyografya* (1949) ve Halil Ethem Eldem'in *İslâmî Nümizmatik İçin Bir Bibliyografya Tecrübesi* (1963) adlı eserleri de önemlidir. Özellikle tek bir şahıs veya onun eserleri için meydana getirilen bibliyografyalar vardır: Şerif Hulûsi Sayman'ın *Fuat Köprülü'nün Yazıları İçin Bir Bibliyografya* (1935), Prof. Herbert Melzig'in *Atatürk Bibliyografyası* (1941), M. Muzaffer Gökman'ın *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası* (1963, 1968) ile *Hüseyin Rahmi Gürpınar, Açıklamalı Bibliyografya* (1966), M. Cunbur'un *Fuzulî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi* (1956) gibi, Selçuk Trak'ın *Türkiye Hakkında Yazılan Coğrafya Eserleri Genel Bibliyografyası* (1941) coğrafya konusunda özel bibliyografya örneğidir. Bugün her kuruluş kendi yayınlarını tanıtan bibliyografyalar hazırlamaktadır: askerî basımevleri, Devlet Su İşleri Umum müdür-

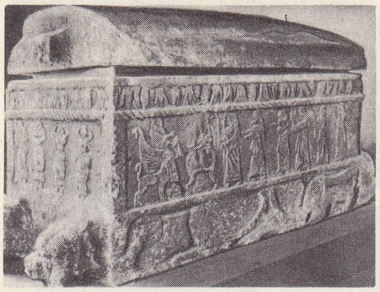

lüğü Etüd ve Plan dairesi, Halkevleri, İngiliz Kültür Heyeti Kitap ve Mecmua servisi, Millî Eğitim bakanlığı, Üniversiteler gibi. Millî kütüphane uzmanlarından Filiz Başbuğoğlu, Lâmia Acar ve Necdet Ok tarafından hazırlanan 1928-1965 *Yılları Arasında Türkiye'de Basılmış Bibliyografyaların Bibliyografyası* (1966) adlı eser bibliyografyaları topluca gösterir. Kitaplıklarımızın belli bir konu için hazırlanan basma katalogları da önemli bibliyografyalar arasındadır. Fehmi Etem (Karatay) ile İvan Stchoukin'in *Les Manuscrits Orientaux Illustrés de la Bibliothèque de l'Université de Stamboul* adlı eser (Paris 1933) resimli doğu yazmaları hakkında bilgi verir. Millî Eğitim bakanlığının Kitaplıklar Müdürlüğü Tasnif komisyonu tarafından hazırlanan *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, İstanbul kütüphaneleri tarih-coğrafya yazmaları kataloğları (1943'ten beri), *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*, *Manisa Genel Kütüphanesi Tarih Coğrafya Yazmalar Kataloğu* (1952), *Kayseri Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Fehmi Ethem Karatay'ın hazırladığı *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu* (1951-1953), *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Farsça Basmalar Kataloğu* (1949), *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu*, 1729-1928 (2 cilt, 1956), *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Basmalar Alfabe Kataloğu* (1951-1953), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu* (3 cilt, 1962-1966) ve aynı kütüphanenin farsça ve türkçe katalogları (1961), Cevdet Türkay'ın *İstanbul Kütüphanelerinde Osmanlılar Devrine ait Türkçe-Farsça Yazma ve Basma Coğrafî Eserler Bibliyografyası* (1958) yazma eserleri tanıtan bibliyografyalardır. Millî Kütüphane tarafından hazırlanan bibliyografyaların başlıcaları: *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu* (1963), *Millî Kütüphane'de Mevcut Arap Harfli Türkçe Kitapların Muvakkat Kataloğu* (1957), *Millî Kütüphanede Arap Harfli Türkçe Eserler* (1964-1965) adlı yayınlardır. Erzurum Üniversitesi kütüphanesindeki Seyfettin Özege bağış kitapları kataloğu da genel bibliyografyalardandır (5 cilt. 1965). Doç. Dr. Bülent Daver ve Dr. Metin Kıratlı'nın *Siyaset Biliminde Temel Referanslar Bibliyografyası* (1965) ile aynı yazarların Alâttin Senel'in katılmasıyle hazırladıkları *Siyaset Biliminde Seçilmiş Eserler Bibliyografyası* da (1966) siyasî bilgilerle ilgili yayınları kapsar. (ML)

BİBLİYOLOJİ i. (fr. *bibliologie*). Kitap bilimi; konularının ağırlığı kitaplara dayanan bilim dallarının (bibliyografi, kütüphanecilik, kitap tarihi, kitapseverlik) tümü. (L)

BİBLO i. (fr. *bibelot*). Masa, raf, etajer v.b. üzerine konulan vazo, heykel gibi zarif, küçük süs eşyası: *Resmi anlayarak seçebilmeli, biblo ve statüleri bilerek ayırabilmeli* (F. R. Atay).

— DEY. *Biblo gibi*, ufak tefek, zarif: *Biblo gibi kız*. (M)

BİBLOS veya **BYBLOS**, eski Fenike'de bir şehrin yunanca adı, Giblit'lerin en önemli sitesi, Berytos'un (Beyrut) kuzeyinde. Çivi yazısı metinlerde *Gubl*, kutsal kitapta *Gebal* olarak geçer, bugün *Cebail*. Byblos, M.Ö. IV. binyıldan beri, canlı bir ticaret merkeziydi. Mısır'a, gemi yapımı için lübnan keresteleri ve Kafkasya bakırı ihraç ederdi. Byblos aynı zamanda büyük bir dinî merkezdi. Burada, Osiris, Ado-

altta **BİBLOS** dikme taşı; yanda, Ahiram'ın taş lahdi (Beyrut müzesi)

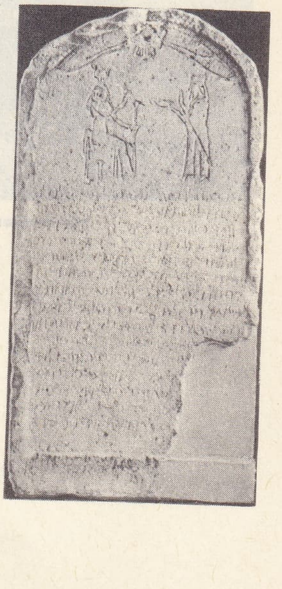

Xavier **BİCHAT**

Foto. X, Bulloz (LAROUSSE)

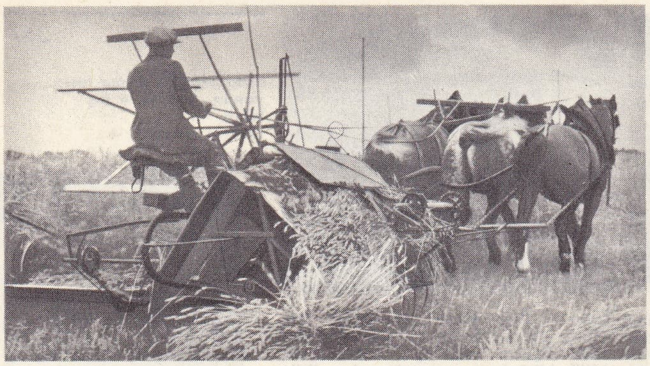

biçerbağlar

nis ve İsis'e tapılırdı. Dalgalar tarafından götürülen Osiris'in tabutunun şehrin yakınlarında bir yerde sahile vurduğuna inanılırdı. Adonis ile Osiris önem bakımından birbirine eşit tutulurdu. Hiksos'ların akınlarından, özellikle de Asurların eline geçmesinden sonra Byblos'un tarihi Doğu Akdeniz kıyısı ülkelerinin tarihleriyle karışır. Şehir, İsa'dan hemen önceki yıllarda, Lübnan'da ormanların tükenmesiyle geriledi.

Geçen yüzyılda Renan'ın sözünü ettiği fenike anıtları, Byblos'un İlkçağdaki dinî önemini ortaya koydu. 1920'de yalıyar kayması sonucunda bir yeraltı mezarı ortaya çıktı. Bu mezar kraliyet mezarlığının bir parçasıydı. Yapılan kazılarda Ramses II'nin (M.Ö. XIII. yy.) çağdaşı Ahiram'ın mezarı bulundu. Mezarda, kabartmalarla süslü (dinî sahneler) bir lahit de ortaya çıkarıldı. Bilinen en eski fenike yazısı bu lahit üzerindedir. Toprağın kat kat kazılmasıyle yapılan araştırmalar sonunda, hiyeroglife benzer bir yazıyle yazılan metinler ve Cilâlıtaş devrinden kalma mezarlar bulundu. (L)

BİBORAT i. (fr. *biborate*), formülü

B_2O_3, $2H_2O$ veya $H_4B_2O_5$

olan asidin tuzu: *bakır biborat* $Cu_2B_2O_5$. (L)

BİBRACTE, Galya'da şehir, Aedui'lerin başkenti ve tahkimli şehri. Burada yapılan kazılarda Galya devriyle ilgili birçok konut ve zanaatçı atelyesinin kalıntıları bulundu. (L)

BİBULUS. Bk. CALPURNIUS BIBULUS.

BİCAD i. (ar. *bicād*). *Esk.* Çizgili olarak, yol yol dokunmuş aba, halı, kilim. ‖ Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın lakabı. (M)

biçerdöver

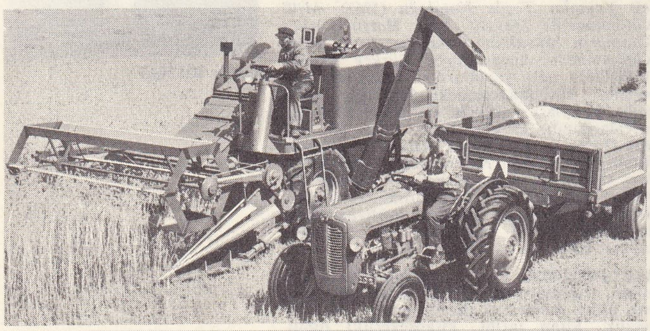

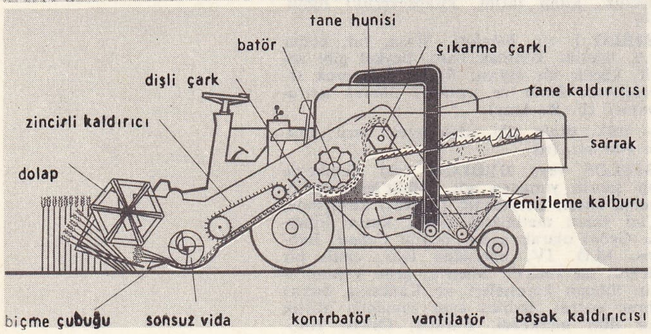

BİCÂD veya **BİCÂDE** i. (fars. k.). *Esk.* Saman çöpünü kehribar gibi kendine çeken kırmızı taş (yakuttan daha az değerlidir). ‖ *Mec.* Kırmızı dudak.

— DEY. *Esk. Bicâde-müzâb* (veya *bicâde-i müzâb*) [erimiş yakut], kırmızı şarap. (M)

Bican Efendi, İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin fransızcadan adapte ettiği *Hisse-i Şayia* adlı oyunun kahramanı. Bu rolde aktör Şadi Fikret (Karagözoğlu) büyük başarı kazandı, oynadığı devirde türk sahnesinin en sevilen tiplerinden biri oldu. Gördüğü ilgi üzerine Şadi Fikret kısa Bican Efendi filimleri çevirdi (*Bican Efendi Vekilharç* v.d.) [M]

Bican Efendi Vekilharç, Şadi Fikret Karagözoğlu'nun çevirdiği türk filmi (1921). Filim, Karagözoğlu'nun sahnede canlandırdığı «Bican Efendi» tipine dayanır. Başta Şarlo olmak üzere, o dönemin sinema komiklerinden esinlenen Karagözoğlu, filimde, Bican Efendiyi büyük bir konağın işgüzar vekilharcı olarak ele alır. Filim «kendi kazdığı kuyuya düşmek» temasına dayanan orta uzunlukta bir komedidir ve bu özelliğiyle ilk türk komedi filmi niteliğini taşır. (M)

BİCAPUR, Hindistan'da (Bombay yakını) şehir. 1921'deki sayımlara göre halkın 3/4'ü hindu, 1/4'i müslüman idi. Toprakları çorak bir yayladan ibarettir. 1490'da Âdil Şah'ın başkent yaptığı Bicapur, 1688'de Evrengzeb tarafından fethedildi. Şehirdeki önemli sanat eserleri İbrahim Âdil Şah'ın türbesi, Ali Âdil Şah'ın camii ve Muhammed Âdil Şah'ın Gul Gumbaz adlı türbesidir. (M)

BİCAR, İran'da (IV. eyalet) şehir. Kürdistan'da; 13 000 nüf. Tarım pazarı. (L)

BİCAYE, fr **Bougie,** Cezayir'de (Setif idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Bicaye (Bougie) körfezinde, Summam nehri çöküntüsünün ağzında, Carbon burnu ardında; 62 900 nüf. Limanda uzun süre şarap, turunçgiller, kuru incir ve maden ürünleri ticareti yapıldı. Ama Sahra'daki petrolün işletilmesi Bicaye'nin geleneksel faaliyetini altüst etti: gerçekten de liman, Hassi-Messaud bölgesinin üretimini ileten petrol borusunun ulaşma noktası olarak seçildi ve Batı Akdeniz'in başlıca petrol limanı oldu. Şehrin eski anıtları XVI. yy'dan kalma bir camiyle İspanyolların yaptığı bir kaledir. Mantar işçiliği. — *Bicaye ovası,* yaygın tarım (bağlar, zeytinlikler, turunçgiller) bölgesidir. —*Bicaye idare çevresi,* 176 000 nüf.

— Tar. Bicaye eski bir roma şehriydi *(Saldae),* ancak berber Hammadi sülâlesi zamanında bir rol oynamaya başladı; bu sülâle 1090-1091'de Bicaye'yi başkent yaptı ve önemli bir kültür merkezi haline getirdi. Şehir XVI. yy.da Tunus'a bağlı olmayan hafisi prensliğinin merkezi oldu; hıristiyan devletlerle etkin ticaret yaptı. XVI. yy.da İspanyolların eline geçti; 1555'te Cezayir Türkleri tarafından alındı. 1833'te Fransızlar tarafından işgal edildi. (L)

BİCAYE körfezi, Cezayir'in kuzey sahilinde geniş körfez. Bicaye'nin kuzeyindeki Carbon burnuyle Cicelli'nin batı-güneybatısındaki Cavallo burnu arasında. (L)

BİCAZ, Romanya'da küçük nehir, Moldavya Karpatlarında, Bistrita'nın kolu. «Stejarın veya Bicaz» ın Lenin hidrosantralı diye adlandırılan tesis, Bistrita kıyısında, *Bicaz*'ın kavuştuğu yerde kuruldu. (L)

BİCESİS i. (lat. k.). 2 Decussis veya 20 as değerinde roma parası. (L)

BİCHAT (Ernest). fransız fizikçisi (Lunéville 1845-Nancy 1905). Ecole Normale Supérieure'ü bitirdi. Nancy üniversitesinde profesör (1877); bu şehirde kimya ve elektroteknik enstitülerini kurdu. Elektrostatik, dönüş kuvveti, fosforlanma hakkında araştırmaların yazarı. Blondlot ile birlikte silindirsi bir elektrometre icat etti (1886). [L]

BİCHAT (Marie François Xavier), fransız anatomi bilgini (Jura, Thoirette 1771-Paris 1802). Ögrenimini önce Nantua kolejinde, sonra Lyon'da Cizvit'lerin yanında yaptı. 1791'de tıbba başladı. Cerrah olduktan sonra Paris'e giderek ünlü cerrah Desault'a asistan oldu. 1797-1799 Arasında cerrahî eserler yayımladı: Corvisart ile birlikte Tıpta İlerleme derneğini kurdu. 1797'de bir anatomi kursu açarak burada canlılar üzerinde anatomi ve fizyoloji deneyleri yaptı. Genel anatominin kurucusu Bichat'dır. Anatomide, teker teker organları değil, onları meydana getiren dokuları ele aldı. Embriyolojinin özellikle organ oluşumunun gelişimine katkıda bulundu.

Bichat aynı zamanda fizyoloji bilginidir. «Hayat, ölüme karşı direnen bedensel işlevlerin tümüdür» şeklindeki ünlü tanım onundur. Başka bir deyimle, ona göre hayat, fiziksel-kimyasal süreçlere karşı direnen canlılık belirtilerinin tümüdür. Eserleri: *Recherches Physiologiques Sur la Vie et Mort* (Hayat ve Ölüm Üzerine Fizyoloji Araştırmaları) [1800], *Anatomie Générale* (Genel Anatomi) [1801]. (L)

BİCHEL (Christian Emil), alman mühendisi (Kiel 1857-Hamburg 1914). 1904'te, Almanya'ya Tri Nitro Toluen imalini soktu ve patlayıcıların incelenmesi için çeşitli cihazlar icat etti. (L)

BİCİLE Yemen'de kabile. Maad bin Adnan'ın soyundan geldiklerini iddia eden Bicilelerden bir kısmı İslâmlığı kabul ettiler. Şair Cerîr, Bicilelerin, İslâmlığı kabul eden bir kolundandı. Cerîr, Peygamberden izin alarak, Arabistan'a dağılan kabilesi halkını topladı ve halife Ömer zamanında Irak'ta yerleştirdi. Bu kabile Cemel ve Sıffin savaşlarında halife Ali'nin yanında yer aldı. (M)

BİCİN KAGANI, Ergenekon kahramanlarından. Burteçin'in oğlu. Kustil'in ölümünden sonra onun yerini aldı. (M)

BİCKERSTAFF (İsaac), J. Swift ve R. Steele'nin edebiyatta kullandıkları takma ad. (L)

BİCKERSTAFFE (İsaac), irlandalı tiyatro yazarı (1735-1812 doğr.). Lord Chesterfield'in İrlanda valisi bulunduğu sırada maiyet asilzadesi, sonra deniz birliklerinde subay, 1756 ile 1771 arasında *Love in a Village* (Köyde Aşk) [1762] ve *The Maid of the Mill* (Küçük Değirmenci Kız) gibi birçok halk oyunları yazdı. Utanç verici bir olay sonunda Avrupa'ya kaçtı (1772) ve orada sefalet içinde öldü. (L)

BİCKFORD (William), ingiliz mühendisi (Bickington, Devonshire, 1774- Camborne, Cornwall, 1834). Madencilerin kullandığı emniyet fitilini 1831'de icadetti. (L)

BİCOCCA, İtalya'da Niguarda komününün bir kesimi (bugün Milano banliyösünün bir kısmı.) [L]

BİCOECİDEA çoğl. i. Zool. Birhücreli kamçılı hayvan takımı. Bu hayvanlar saydamca veya esmer, az çok kalın bir kavkı içinde bulunur. İki kamçısından arkadaki, hayvanı kavkının dibine tutundurur. Denizlerde ve tatlı sularda yaşar. (L)

BİCONGİUM i. Romalıların, iki konç yani 6,56 litre kadar olan, eski bir hacim ölçüsü. (L)

BİCORP, İspanya'da mağara, Cueva de la Arana (Valencia eyaleti) yakınında. *Levanten* denen topluluğun, Yontmataş devrinden kalma tarihöncesi barınağı; duvarlarda insan ve hayvanların bulunduğu av sahnelerini gösteren çizgi halinde resimler. (L)

BİÇARE sıf. (fars. *bî-*, olumsuzluk eki ve *çāre*'den *bî-çāre*). Âciz, çaresiz, zavallı: *Ben kadınım, sizden daha bîçareyim* (R. N. Güntekin). ‖ Çelimsiz: *Birbirinden daha bîçare sekiz çıplak adam* (M.Â. Ersoy). ‖ Eski, bakımsız: *Saat mi? Bîçare bir şey!* (A. H. Tanpınar).

◆ **Bîçaregân** i. *Esk.* Zavallılar.

◆ **Bîçarelik** i. Zavallılık, çaresizlik. *Esk.* Bîçaregî: *Şimdi hiç farketmediği bu bîçareliği görüyordu* (A. H. Tanpınar). [M]

BİÇARE (asıl adı Zâkirzade Abdullah), türk şairi ve sofisi (öl. 1657). Celveti tarikatı şeyhi Hüdaî'nin ilâhilerine besteler yapan ve dergâhın zâkirbaşısı olan Şaban'ın oğlu. Atîk Ali Paşa'daki Kasım Çelebi zâviyesine şeyh oldu. Daha sonra Kılıç Ali Paşa camiinde ve Fatih camiinde vâizlik yaptı (1655). *Divan*'ındaki şiirlerinde Abdî mahlâsını kullandı. Biçare mahlâsını ilk şiirlerinde kullanıyordu. Hece vezniyle ilâhileri de vardır. (M)

Foto. A.B.C., Kollar (LAROUSSE)

BİÇERBAĞLAR bls. i. Ekinleri biçen ve demet yapan makine.

— ANSİKL. *Biçerbağların kısımları.* 1. biçme aygıtları; 2. kaldırma-taşıma aygıtı; 3. bağlama tahtası; 4. gövde ve iletme düzeneği.

● *Biçme aygıtları.* Orak makinesinde olduğu gibidir. Beş veya altı latadan yapılmış olan kasnak-şeklindeki büyük dolap yavaş döner. Hareket ettirildikten sonra ekinin boyuna ve sıklığına göre, bıçağa uygun bir duruma getirilir.

● *Kaldırma taşıma aygıtı.* Biçilen ekin sapları, dip kısımları bıçağa doğru olmak üzere taşıma bezinin üstüne dökülür. İki merdane arasına gerilmiş olan taşıma bezi, sapları kaldırıcıya doğru iletir; gene merdanelere gerili iki bezin arasına bırakır; karşılıklı bulunan ve aynı yönde ilerleyen merdaneler ürünü yakalayarak bağlama tahtasına götürür.

● *Bağlama tahtası.* Demet burada yapılır ve bağlanır. Denkleştirici aygıtlar sapları demet haline koyar, sıkıştırıcı aygıtlar da sıkıştırır. Bir demete yetecek kadar ekin toplanınca, bağlama düzeneği otomatik olarak harekete geçer, demeti bağlar. Fırlatıcı aygıtlar demeti yere atar.

● *Demet-taşıyıcı.* Bu düzenek demetleri fırlatmadan biriktirir ve toplu olarak tarlaya bırakır; böylelikle tanelerin dökülmesi önlenir.

● *Gövde.* İki tekerleklidir. Bunlardan, kaldırma aygıtının tepesindeki tekerlek makineyi hareket ettirir; taşıma aygıtının ucundakiyse gövdeyi taşır. Makinenin üzerinde ayrıca bir koşma oku ve bir oturma yeri bulunur.

● *Biçerbağların koşulması.* İki veya üç ata koşulan biçerbağların aygıtlarını ya hareket halindeki tekerleğin biri çalıştırır veya yardımcı bir traktörle çalışan motor işletir. Biçerbağlarlar, yardımcı bir motor veya traktörün gücünden faydalanarak işler. 1967'de Türkiye'de bulunan biçerbağlar sayısı 3 310'dur. (LM)

BİÇERDÖVER bls. i. Ekinleri biçen, döven, taneleri ayıran, samanı demet veya balya halinde çıkaran makine.

— ANSİKL. *Biçerdöver*'lerde, biçme, kaldırma ve dövme aygıtları bir araya getirilmiştir.

● *Biçme ve kaldırma aygıtları.* Biçme işlemi orak makinesinde veya biçerbağlarda olduğu gibi, bir bıçakla sağlanır. Dolap ise daha büyüktür ve çoğu zaman başak kaldırıcı bir aygıtla donatılmıştır. Kesmik götürücüsüne gelen ürün bir ileticinin yardımıyla dövere iletilir. Kesmik götürücü aygıt, bezden yapılmıştır. Çekilen biçerdöverlerin önde veya yanda bulunan biçme düzeneğinin genişliği en çok 5 m kadardır. Kendiyürür biçerdöverlerin biçme düzeneğiyse önde bulunur ve en çok 3,60 m genişliğindedir. Karşıt dönüşlü iki helisel kasnak kesmiği dip tahtasına yığar, yanlardaki zincirli ileticiler de dövere iletir. Bu makineler ekini topraktan 3-70 sm yükseklikte biçebilir.

● *Dövme aygıtları.* Döven ve karşıtdöven, harman makinesinde olduğu gibidir, fakat döverin dönme sistemi ayarlanabilir. Kendi yürür biçerdöverlerde dövme işlemi sonda, çekilen biçerdöverlerdeyse sonda veya ortada olur. Dövenin çıkış yerindeki saman çeken aygıt samanı ve taneleri sarsaklara götürür ve samanı arkadan boşaltır. Saman doğrudan doğruya toprağa düşebileceği gibi bir kıyma aygıtıyle kıyılarak yere de saçılabilir. İstenirse biçerdövere takılan bir presle balya haline de getirilebilir. Karşıtdövenden ve sarsaklardan geçen taneler, ayarlanabilir bir vantilatörün sağladığı kuvvetli hava akımı ve elek düzeneğiyle temizlenir. Ayıklanan saman kırıntıları ve ufak taneler arka taraftan dışarı atılır. İri taneler zincirleme bir kova düzeneğiyle bazen ikinci bir temizleyiciye iletilir veya taneler burada çuvallanır. Hunı'nin büyüklüğü yarım saatlik verimi alacak kadar olmalıdır; huni, makineyi durdurarak veya makine hareketteyken boşaltılır.

● *Biçerdöverin yapısı.* Çekilen biçerdöverlerin bir tarafı iki tekerleğe, öteki tarafı traktöre dayanır. Çeşitli parçalar ya yardımcı bir motorla veya traktör gücüyle işler. Kendiyürür biçerdöverler daha sağlam yapılıdır. Önde hareketi sağlayan iki tekerlek, arkadayse yöneltici bir veya iki tekerlek bulunur. Makineyi yürüten ve aygıtları çalıştıran motor aynıdır.

Tahıllar, baklagiller (tırfıl, yonca, evliyaotu, bezelye, fasulye v.b.) ve bazı yağ bitkileri (kolza v.b.) bu makinelerle hasat edilebilir. Pirinç biçerdöverinde tekerlek yerine tırtıllı teker bulunur. 1967'de Türkiye'de bulunan biçerdöver sayısı 7 840'tır. (LM)

BİÇİM i. (*biçmek*'ten *biç-im*). Şekil: *Ağız var, burun var, kulak var / Ama hepsi başka biçimde* (O. V. Kanık). *Evlerden sorup arabanın biçimini, numarasını, hayvanların rengini belki öğrenmişlerdir* (K. Tahir). ‖ Üslûp, tarz: *İngiliz biçimi ceketler, sıcak iklimler için yapılmış kısa pantalon* (F. R. Atay). ‖ Herhangi bir maddeyi kesmek işi. ‖ Ekini özel araçla kesme: *Biçim mevsimi.*

— ÇEŞ. DEY. *Biçim almak*, şekillenmek, belli bir şekle girmek: *Yazı önce satır satır dizilir, sütun sütun uzanır sonra mermer tezgâh üstünde sayfa biçimini alır* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Biçim vakti*, ekin biçme için uygun zaman. ‖ *Biçim vermek*, şekillendirmek: *Sayfalara kendi elimizle biçim verecektik* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Biçime sokmak (koymak)*, uygun şekil vermek, düzeltmek: *Yeniden ilk biçimine koyduğu bu taraçayı bir defa görmelisiniz* (F. R. Atay). ‖ *Biçimine gelmek (getirmek)*, uygun durum, fırsat ortaya çıkmak (çıkarmak): *Biraz dur bakalım, elbette bir biçimine gelir* (Ahmed Rasim). ‖ *O biçim. Argo.* Kötü iş veya kimse. ‖ *Ne biçim*, garip, anlaşılmaz: *O ne biçim isim öyle* (B. Felek). *Aşkolsun kıza, ne biçim kız bu, ben hiç görmedim* (Sabahattin Ali).

— Denizc. Bir geminin boyutlarının tüm olarak şekli.

— Din. Buddha dininde: *Biçim bölgesi* (sanskritçe, *rupa dhatu*). Bk. ANSİKL.

— Est. Bk. ANSİKL.

— Fels. *Biçim teorisi, biçim psikolojisi.* Bk. YAPI. ‖ *Duyarlığın önsel (a priori) biçimleri*, bilginin öznel şartları olarak nitelenen zaman ve mekâna Kant'ın verdiği ad.

— Leng. Bir kelime veya kelime dizisinin hali: *Tekil biçim. Çoğul biçim. Olumsuz biçim.*

— Mant. *Tasımın biçimleri*, tasımdan türeyen kanıtlar. (Bunlar eksik veya bileşik tasımlardır. Tasımın başlıca biçimleri şunlardır: entimem, epikerem, sorit, çoktasım, şartlı tasım, ayrık tasım ve ikilem.)

— Mat. *Cebirsel biçim (veya form)*, değişkenlerine göre, bütün homogen çokterimliler. ‖ *Bilineer biçim*, ayrı ayrı düşünülen iki grup değişkenin her birine göre aynı zamanda çizgisel (lineer) olan cebirsel biçim. ‖ *İkili, üçlü, dörtlü v.b. cebirsel biçim*, iki, üç, dört değişkeni bulunan cebirsel biçim. ‖ *Kanonik biçim*, genel biçimin indirgenebildiği ve özel bir durumu (msl. basitliği) olan biçim. ‖ *Çizgisel, kuadratik, kübik v.b. biçim*, birinci, ikinci, üçüncü dereceden cebirsel biçim.

— Müz. *Müzik biçimleri.* Bk. ANSİKL.

— Skolastik. Niteliklerini varlığa veren ve onun özgül tabiatını belirleyen tözel ilke (belirlenmemiş varlık olan maddeye karşılık): *Aristoteles'e göre ruh bedenin biçimidir.*

— ANSİKL. Din. *Biçim bölgesi*, maddî bağlardan kurtulabilmeleri için yeterince arınmamış ve bedenleri ince bir maddeden *(maha brahma)* meydana gelen büyük tanrıların oturduğu bölgenin adı. (Bu dünya, buddha göğünde en yüce kat olan *biçim dışı bölgenin* [*arupa dhatu*] karşıtıdır. Biçim dışı bölge; henüz ruh göçünden kurtulamamış olmalarına rağmen bütün maddî bağlardan arınarak saf ruh haline gelebilmiş tanrılara [*vama, toushita* ve *bodhisattve, nirmanarati* ve *paranirmanavaci.*] ayrılan kattır.)

— Est. Somut sanatlar alanında, *biçim*, belli bir temanın plastik veya grafik açıdan dile getirilişidir. Bundan ötürü, biçim, bir nesnenin hem canlandırılışı hem de sanatçının bu canlandırışa kattığı duygunun belirtilmesidir. Aynı nesne, çağlara, yörelere ve insanlara göre çok değişik biçimler edinir. Bu biçimlerin temel özelliklerini incelemek, sanat tarihini incelemek demektir. Ne var ki, sanatçının zihninde, karşısındaki nesneyi çıkar gözetmez ve nesnel bir şekilde tanıtmak veya aynı nesneyi yaşanmış bir gerçek olarak dile getirmek eğilimleri ağır basar. Sanatçının bu iki eğilimden birini seçmek durumunda oluşu, ilk bakışta çok çeşitli görünen biçimleri iki ana sınıf içine sokmamızı mümkün kılmaktadır. Bu iki ana sınıf, geniş bir kapsam taşıyan iki terimle nitelenebilir: klasisizm ve romantizm. Klasisizm terimi, belirlenmiş kurallara dayanan ve onlar aracılığı ile öğretilebilen sanat tipini ifade eder. Romantizm ise, canlandırdığı nesnel görüntüye onu daha iyi canlandıran özellikler katmak amacındadır. Henri Focillon, *Vie des Formes* (Biçimlerin Hayatı) adlı eserinde, «sanatta duruluktan yana olan görüş ile yeniliklerin ortaya çıkmasına önayak olan bulandırıcı görüş» haklı olarak birbirinin karşısına kaymaktadır.

Estetikçiler, «güzel»in reçetesini uzun süre aradılar ve sanatçıların düşüncesini belli birtakım kalıplara uydurmak istediler. XVIII. yy.da kurallar ortaya kondu ve bir klasisizm yaratıldı. Stendhal, sadece içtenlik üzerinde temellenen bir sanat anlayışını benimsemiş ilk yazar olarak ortaya çıktı. Baudelaire ve Champfleury, klasik felsefenin ardından, düzenleyici nitelik taşımayan ama canlandırıcı görevi olan ilkeleri belirlediler. Romantizm, evren hakkında daha çocuksu ama daha gerçek bir görüntü yaratmaya yöneldi. Klasik öğretinin, mutlak hakikati ararken, güzelliği, tamamen keyfî bir seçiş üzerinde temellendirmesi, üzerinde durulması gereken bir olaydır.

Nitekim Raffaello, dolaysız tespitleri sonradan «zihnindeki belli bir fikre göre» düzeltiyordu. Klasik estetik işte bu anlayıştan doğdu. Bu estetik, tartışmasız kabul edilen Antikçağı örnek olarak gözönüne aldı. Antikçağ anıtları ve heykelleri, güzelliği sağlayacak oranların bulunması amacıyle cetveller ve pergellerle ölçülüyordu.

Zeuksis'in, on güzel kadını model olarak seçip vücutlarının en güzel kısımlarını Helena heykelinde bir araya getirmesi büyük bir hayranlık uyandırıyordu. Bu, kurallarını ve araçlarını insanoğlunun belirlediği bir faaliyete, gerçeği bütün heyecan yükü ve mantığı ile birlikte bağımlı kılmak demekti. Böylece, klasik biçim, sunî bir yaratış haline getirilmiş oluyordu. Goethe, *tipik sembolizmi*, gerçeğin incelenmesinin en yüce noktası ve en genel karakteristiğin özeti olarak görüyordu. Ama şair, müdahaleyi bir seçişe dayandırarak kabul ediyordu. Oysa bu seçiş, ilke bakımından Kraliyet akademisinin öğrencilerden istediklerinden farklı değildi. Akademi, «her zaman kusurlu olan tabiatın», antik kurallara uygun olarak düzeltilmesini istiyor, böylece basmakalıp bir reçete ortaya koymuş oluyordu.

Sınırlayıcı didaktizmi sert bir şekilde yıkan romantizm, başlangıçta, tükenmiş bir sanata karşı doğan tepkinin sonucu gibi görünüyordu. Ama gerçekte, romantizm, resmî sanata paralel olarak yaratılan eserler içinde kapalı kalmıştır. Minos çağı, yunan resim sanatı ve hattâ Ortaçağ bir yana, Vermeer, Velasquez, Rembrandt ve Paul Potter bile, klasisizmin sistemciliğinden sıyrılmasını bilmişlerdi. La Tour, Chardin, ingiliz okulu ve Delacroix ile Corot, daha sonraları Maurice Denis'nin *Théories*'lerinde (Kuramlar), orijinal sanat eseri hakkında ileri süreceği tanımı (sanat eseri «edinilmiş bir duyumun esdeğeridir; bir aktarmadır») eserlerinde elle tutulur hale getirdiler.

— Müz. *Müzik biçimleri*, kavram olarak, büyük ölçüde estetiğe bağlıdır. Biçim, «bütünü gözönüne alındığı zaman ve bir görüşte eserden kavranan şey» dir. Yapı ise, «parçalardan meydana gelen bir tüm olarak kavranan eser»dir. Müzikte «biçim» kelimesinin kabul edilen anlamları şunlardır: 1. *yapı*, bestenin planı (Riemann'a göre soyut biçimler: lied, sonat...); 2. *müzikal tür* (Riemann'a göre somut biçimler; etüd, konçerto, tokkata...).

● YAPISAL SINIFLANDIRMA (SOYUT BİÇİMLER). A. *Temalı biçimler (tonaliteli müzik):*

1. *Tek temalı, litani*, süit (iki sayılı ölçü biçimi); lied (da capo'lu arya'dan gelen üç

sayılı ölçü biçimi); tekrarsız koral;

2. *Ana tema ile ikinci derecedeki motiflerin birbirini izlemesi.* Konçerto grosso, tekrarlı koral rondo;

3. *Geliştirilmemiş birçok tema:* a) bağlı biçimler: uzun lied biçimi, üçlü biçimi (minuetto) gayotta, scherzo v.b.); b) bakışık olarak yanyana gelen kesik biçimler *(da capo*'dan önce minuetto, gavotta, scherzo veya intermezzo ile 2. minuetto veya 2. gavotta veya üçlü veya *alternativo*) veya serbest olarak yan yana gelenler (rapsodi, potpuri);

4. *Gelişmeli ana tema:* tema ve çeşitlemeler, differencias, kümecikler;

5. *Çok sayıda gelişmeli tema:* sonat biçimi; rondo-sonat; çevrimsel biçimler, büyük çeşitleme;

6. *Bir motifin art arda tekrarlandığı biçimler:* tekrarlı *cantus firmus* bölümü olarak kullanılan tenor üzerine yazılmış motet; *ostinato biçimleri:* passacaglia, ground, chaconne, *basso ostinato* üzerine yazılmış parçalar;

7. *Bir veya birkaç motifin üstüste konarak tekrarlandığı biçimler:* kontrapuntolu biçimler (kanon, füg, canzone, ricercare, tiento, motet v.b.).

B. *Temasız biçimler (atonal müzik):*

1. Oniki ses tekniğinde dizisel bir motif değil, diziden türeyen ritim-aralık-tını karışımını tam çeşitleme anlayışıyle kullanan eserler;

2. *Oniki ses düzeni olmayan temasız eserler* (bk. HABA);

3. *Somut müzik* (müzik dışı işlenmemiş ses verileri).

Bu araştırmaların yapısı, karmaşık nitelikte ses değerlerinin inceden inceye ölçülüp biçilen perspektifine göre kurulur. Bu ses değerlerinin türlü bileşimleriyle dramatik gerilim elde edilir.

● TİPLERE GÖRE SINIFLANDIRMA (SOMUT BİÇİMLER). A. *Basit ses biçimleri:* reçitativo, şarkı, lied, arya, romans, melodi, arioso, cavatina, lauda, koral, ikili, üçlü, dörtlü, koro; *karmaşık biçimler:* madrigal, motet, villancico, kantat, anthem, oratoryo, missa, pasyon, opera, opera-komik.

B. *Basit çalgı biçimleri:* prelüd, interlüd, postlüd, etüd, envansiyon, kapriçyo, bagatel, fantazi, noktürn, noveletta, balad, intermezzo, minutto, scherzo, rapsodi ve bütün dans havaları; *karmaşık biçimler:* süit, sonat, füg, çeşitlemeler, rondo, serenad, divertimento, cassazione, uvertür, bale, senfoni, konçerto, senfonik şiir.

● KÖKLERE GÖRE SINIFLANDIRMA:

1. *Edebî insel veya dramatik kökten gelen biçimler;* lied, romans, rondo, reçitativo, arioso, opera, missa, pasyon v.b.;

2. *Kökü koreografiye dayanan biçimler:* bale, marş, passacaglia, bütün dans havaları;

3. *Kökü çalgılara dayanan biçimler:* prelüd, çeşitleme, tokkata, etüd, sonat, fantazi, uvertür, konçerto v.b.

4. *Teknik köke dayanan biçimler:* kontrapuntolu biçimler (kanon, füg), değişik tipte org koralleri, büyük çeşitleme, çevrimsel yöntem.

◆ **Biçim biçim** sıf. Çeşitli, değişik şekillerde: *Biçim biçim hülyalara daldığı oluyor* (R. H. Karay).

◆ **Biçimci** sıf. Biçimlere körükörüne bağlanan.

— Ed. ve Leng. Rus biçimciliğini benimsemiş kimse.

— Fels. Biçimçiliğe bağlı kimse.

◆ **Biçimcilik** i. Biçimlere bağlılık.

— Ahl. İradenin, eylem ilkesini öz bakımından (msl. iyilik fikri) değil de biçim bakımından (msl. kesin buyruk) ele alan ahlâk türü. Kant'ın ahlâk anlayışı, biçimciliğin bir örneğidir.

— Ed. ve Leng. *Rus biçimciliği,* Moskova ve Leningrad'da 1916 ile 1930 arasında ortaya çıkan edebiyat eleştirmesi akımı. Bk. ANSİKL.

— Fels. Tabiatın kavranabilirliğini, düşüncenin biçimleri veya kanunları ile açıklayan metafizik sistem: *Kant'çı biçimcilik.*

— G. santl. Gerçeği somut olarak dile getirmek yerine, soyutlamaya karşı aşırı bir eğilim gösterme.

— Mat. Teorik matematikte bütün sembollerin sistemli bir şekilde kullanılması.

— ANSİKL. *Biçimcilik,* edebiyatı sadece edebiyat olarak inceleme eğilimi şeklinde ortaya çıkar. Bu bakımdan, edebiyat eserini, felsefî, toplumsal veya ruhsal yapılara ulaşmayı sağlayan bir araç olarak yorumlayan eğilimlere karşıttır. Biçimciler, edebiyatın temel özelliğini meydana getiren şeyin (edebîlik), edebiyat biçimlerinin incelenmesine önem verirler. Biçimcilik, başlangıçta, fütüristlerin (Mayakovski, Hlebnikov, Pasternak) şiir akımıyle ilintili olarak ortaya çıkmıştır. Biçimcilerin öğretisi, sanat hakkındaki belli birtakım görüşlere dayanıyordu. Bu görüşler bakımından, sanat, algılarımızdaki alışkanlıklardan ve kalıplardan kurtulmak ve sıyrılmak, dünyayı yepyeni bir gözle görmek demekti. Sanat eseri de, kullanılan usullerin bir sistemi olarak görülüyordu (Şklovski). 1920 Yıllarında, Roman Jakobson'un, Boris Eikhenbaum'un, Boris Tomaşevski'nin, Yuri Tynianov'un, Viktor Vinogradov'un, Vladimir Propp'un, Ossip Brik'in v.b. yaptıkları çalışmalar, edebiyat eserinin çeşitli yanlarını aydınlattı. Daha sonra, Tynianov ve Jakobson'un etkisiyle yeni bir görüş ortaya kondu. Bu görüş, sanat eserinin yapısallığına ve eserdeki işlevlerin kademeleşmesine büyük önem veriyordu. Biçimciliğin ileri sürdüğü bu yeni görüş, Prag Dilbilim çevresi üyelerini iyice etkiledi ve yapısalcılık öğretisinin ortaya çıkmasına yol açtı.

◆ **Biçimdeş** sıf. Aynı biçimde olan.

— Bot. Birbiçimde olan: *Bileşik çiçeklerde çiçek durumu biçimdeştir.*

— Mat. *Bir E cümlesinin biçimdeş resmi,* üzerine E cümlesinin uygulanabildiği E′ cümlesi. Her iki cümle de L ve L′ gibi birer iç bileşim kanununa bağlıdır; bu kanunlar, E'nin L kanunu ile bağlı üç elemanından, E″nün L ile bağlı üç resmini verir. ‖ *Biçimdeş resim.* E cümlesinin E′ cümlesi içindeki f biçimdeşliği için, E′ cümlesinin, f (E) şeklinde gösterilen ve E cümlesi içinde birer aslı bulunan elemanlardan oluşmuş alt cümlesi.

◆ **Biçimdeşlik** i. Aynı biçimde olma hali.

— Bot. i. Bir hayvanın, üzerinde veya yanında yaşadığı cansız bir nesneye benzerliği. Bk. ANSİKL.

— Mat. Biçimdeşlik özelliği taşıyan bir uygulama için kullanılır. ‖ *Biçimdeşlik teoremi,* bir E cümlesinin bir E′ cümlesine biçimdeş olarak uygulanışı sırasında, eğer birinci cümlenin, ikinci cümledeki resimleri aynı olan elemanları birbiriyle çakışmış olarak alınırsa, bu biçimdeşliğin bir eşbiçimdeşliğe dönüşeceğini gösteren teorem. ‖ Bir E cümlesinin bir E′ cümlesi içine şu şekildeki uygulanışıdır: 1. E'nin her L iç bileşim kanunu için, E′ cümlesinde de bir L′ kanunu olur; bu kanun, E cümlesinin a ve b gibi iki elemanının E″deki resimleri olan a' ve b''nün bileşimi olarak, a ve b'nin L ile yapılan bileşiminin resmini verir; 2. bir λ operatörler bölgesi bulunan E′ nin her dış bileşim kanunu için, aynı operatörleri bulunan E′ cümlesinde a'nın görüntüsü a', λ a'nun görüntüsü λ a' olan bir bileşim kanunu bulunur.

— ANSİKL. Bot. *Biçimdeş* hayvan yalnız renk bakımından değil, vücut örtüsündeki küçük engebeler bakımından da tıpa tıp cansız nesneye benzer: Phillium denen böcek yaprak görünüşünde, Avustralya denizaltı (Phycodurus eques) suyosunu görünüşündedir. Renkdeşlik gibi biçimdeşlik de hayvanı düşmanlarından korur.

— Mat. Kuruluşlu bir E cümlesinin bir E′ cümlesi içindeki f biçimdeşliği, katılma özelliği (asosyatiflik), değiş-tokuş (komütatiflik), nötr bir elemanın bulunuşu, verilen bir elemanın bir simetriğinin bulunuşu gibi işlemlerin özelliklerini gösterir. Eğer E'nin, biri öbürüne göre dağıtıcı (distribütif) olan iki kanunu varsa, E″nün bunlara tekabül eden kanunları da aynı özellikleri taşır; böylece E″nde ikinci bir E kuruluşu görülür. Eğer f uygulaması üzerine birebir değilse, E'nin biçimdeş resmi yani f(E), E″nün E cümlesi içinde bir veya daha çok aslı bulunan elemanlarından oluşur. Eğer biçimdeşlik üzerine birebir uygulamalıysa, f(E) E′ ile çakışır. E içinde «resimlerin aynı oluşu» gibi bir ikili bağıntı gözönüne alınırsa, f uygulamasına eşlik eden bir denklik bağıntısı elde edilir. E/ ε bölüm cümlesinde sınıfların her biri, aynı resmi bulunan elemanlardan oluşmuştur. E'nin bir bileşim kanunu, E/ ε cümlesinde E′ ile E/ ε eşbiçimdeş olacak şekilde bir kanunun doğmasına yol açar (biçimdeşlik teoremi). Böylece, üzerine birebir biçimdeşlik iki uygulama haline getirilebilir: 1. E'nin E/ ε üzerine kanonik uygulaması; 2. E/ ε ile E″nün eşbiçimdeşliği. Eşbiçimdeşlik, biçimdeşliğin özel bir durumudur: burada, üzerine birebir bir uygulama söz konusudur ve eşbiçimdeşlik çift bir biçimdeşlik gösterir: E'nin E′ üzerine biçimdeşliği, E″nün E üzerine biçimdeşliği.

● *Gruplar içinde biçimdeşlik.* Bir G grubunun f biçimdeşliği ile biçimdeş olan resmi, nötr eleman olarak, G'nin e nötr elemanının resmini kabul eden bir G′ grubudur. f uygulamasına eşlik eden ε denkliği içinde, e'ye denk elemanlardan oluşan ve f^{-1} (e') şeklinde gösterilebilen N sınıfı (çekirdek), G'nin seçkin bir alt grubudur. Herhangi bir a elemanı bulunan denklik sınıfı, N'nin a *ile* ötelenmişidir (N seçkin olduğundan sağdan veya soldan ötelenmiş olması farketmez). Bölüm cümlesi, G′ ile eşbiçimdeş bir gruptur. Tersine olarak, her g seçkin alt grubuna, çekirdeği g olan bir biçimdeşlik tekabül eder. Gruplar biçimdeşliği, ancak ve ancak, çekirdek nötr elemana indirgenirse bir eşbiçimdeşlik olur.

● *Halkalarda biçimdeşlik.* Bir A çekirdeğinin biçimdeş resmi, sıfır olarak A'nın sıfırının resmini kabul eden bir A′ halkasıdır. Eğer A'nın bir birim elemanı varsa, A′ birim elemanı olarak, A'nın birim elemanının resmi olan bir birim eleman kabul eder. Biçimdeşliğe eşlik eden denklik içinde, A'nın sıfırı bulunan denklik sınıfı, A'nın bir yanlı bir idealidir. Tersine, A'nın her iki yanlı bir idealine bir biçimdeşlik eşlik ettirilebilir. Eğer halka komütatifse A′ de öyledir, ama bir tamlık halkasının biçimdeş resmi muhakkak bir tamlık halkası değildir.

Cisimlerin özel halinde her biçimdeşlik bir eşbiçimdeşliktir.

◆ **Biçimlendiren** sıf. Biçim veren.

— Fels. Biçimlendirme gücü olan. ‖ *Biçimlendiren aracı,* hem bedenle, hem de ruhla ilişkisi olan etken; bu ikisinin birliğini açıklamak için Cudworth tarafından tasarlanmıştı.

◆ **Biçimlendirmek** f. Herhangi bir şeye belirli bir biçim vermek; şekillendirmek.

— Bahç. Budama yoluyle meyve ağaçlarına istenilen biçimi vermek.

— Fels. Kendi biçiminde meydana getirmek.

◆ **Biçimli** sıf. Güzel, şekilli: *Kalın ve son derece biçimli ağzı kenarlara doğru yayvanlaşır* (P. Safa).

◆ **Biçimlik** i. Biçilmek için hazırlanmış ekin.

◆ **Biçimsel** i. Biçimle ilgili.

— Fels. *Biçimsel neden,* Aristo'ya göre bir varlığın kendi türünün özelliklerini kazanarak, bu türden olmasını sağlayan iç öğe. Biçimsel neden, *maddî nedenin* karşıtıdır. ‖ *Biçimsel gerçek,* Descartes'ın felsefesinde, dış gerçek, nesnenin gerçeği anlamına gelir.

— Huk. Delillerin biçimine bağlanan. (Karş. MADDÎ.)

— Leng. *Biçimsel cinslik.* Bk. CİNSLİK.

— Mant. *Biçimsel mantık.* Bk. MANTIK.

— Mat. *Biçimsel sistem,* bir biçimselciliğin kullanılması ile elde edilen formüllerin cümlesi. (Modern matematikte, özellikle temeller sorusunda büyük önem kazanmıştır. Bu sistemle meselâ Gödel teoremi gibi kesin kaplamalı teoremlere varılır, bu teoreme göre oldukça genis biçimsel bir sistemin uygunluğu bu sistemin çerçevesinde ispat edilemez.)

◆ **Biçimsiz** sıf. Şekli çirkin: *Ya bu başındaki biçimsiz sikke ne* (N. Araz). ‖ Uygunsuz: *Ne biçimsiz zamanda geldi* (Saba-

hattin Ali). || Hoşa gitmeyen: *Böyle biçimsiz adsız şeyler okuma* (N. Ataç).

◆ **Biçimsizlenmek** dönşl. f. *Argo.* Terbiyesizleşmek: *Biçimsizlenme ulan, elhabı ne bozuyorsun* (H.R. Gürpınar). [LM]

BİÇİN i. (esk. türk. *biçin,* maymun). On iki hayvanlı eski türk takviminde, on iki yıllık devrenin dokuzuncu yılı.

— ANSİKL. Maymunun, Türklerin ana vatanında bulunmadığını ileri süren bazı bilginler türk takviminin yabancı kaynaktan geldiğini ileri sürerler. Bu takvimin her yılı, adını aldığı hayvana göre özellikler taşır. Biçin yılında savaş çok olur; hayvanlar, meyveler zarar görür; yılın başında doğan fena, ortasında doğan kıskanç, sonunda doğan aptal olur. Biçin yılı Türklere göre uğursuz bir yıldır. (M)

BİÇKİ i. *(biçmek'*ten *biç-ki).* Dikişe hazırlamak üzere kumaş kesimi: *Biçki dersi almak.* || *Biçki yapmak,* dikilecek kumaşı belli bir ölçüye ve modele göre kesmek.

— DEY. *Biçki dikiş,* terzilik, dikiş dikme.

— ANSİKL. Bir giyim eşyasının biçkide çeşitli evreleri vardır: giyecek olan kimsenin ölçülerinin alınması; seçilen model üzerinden bilinen bir usule göre patron veya mulajının çıkarılması; patrona göre kumaşın kesilmesi. Biçki malzemesi olarak, bir masa, taksimatlı cetvel, patron ruleti, gönye, mezura, özel patron kâğıdı ve patronluk muslin, phormium kâğıdı, biçki sabunu ve kalem kullanılır. Kadın eşyasında korsaj ölçüsü alınırken, omuzdan, bele kadar ön uzunluğu; enseden arka ortaya kadar, arka uzunluğu, bir omuz başından öbürüne kadar arka genişliği tespit edilir. Göğüs çevresi bol olarak, bel çevresi ve kalça çevresi (belin 15 sm aşağısından) alınır. Kol uzunluğu omuzdan dirseğe ve dirsek bükülerek tekrar omuzdan bileğe kadar ölçülür. Etekler için bel çevresi ve kalça çevresi ölçüleri alınır. Ek olarak alınan ölçüler, koltuk oyuntusu çevresi ve kol çevresi içindir.

Patron yapılması üç şekilde olur: moda dergilerinde hazırlanan patrondan kopya etmek, patronluk muslin veya kâğıt üzerine patronu nakledereк çizmek; terzi tarafından, bir manken üzerinde mulaj patronu hazırlamak. Patron, fazla kısa, uzun veya genişse düzeltilir. Çizilen patronlarda, düşey çizgiler muslin eninin kenarları doğrultusuna, yatay çizgiler ise dikey doğrultuya rastlar.

Patron için phormium kâğıdı kullanılır, bu kâğıda çizilen patron resmi, muslin veya amerikan üzerine tespit edilir. Korsaj, etek ve kolların patronu, aynı doğrultuda birbiri üzerine konulan iki kat muslin üzerine çizilir. Biçki'yi kolaylaştıran mulaj için, tarlatan, amerikan veya ipek kâğıdı kullanılır. Hazırlanan patronlar, kumaşın kesiminden önce düzeltilir. Kumaş parçasının tersi, yüzü ve bir doğrultusu olup olmadığı tespit edilir. Bir kostümün parçaları, yüz yüze katlanarak çift olarak kesilir. Kat çizgisi kenarın doğrultusunda yapılır. Dallı veya üstlü altlı motiflerle süslü kumaşlarda, motiflerin yukarıya doğru gelmesine dikkat edilir. Patron çizildikten sonra dikiş için daima belirli mesafe bırakılır. Kumaşı keserken, makasın yuvarlak ucu kumaşın altında, sivri ucu ise üstünde bulunmalıdır. (M)

BİÇME i. Fiz. Bk. PRİZMA.

BİÇMEK geçl. f. Kumaşı model ve ölçüye uygun olarak dikilmek üzere kesmek: *Düğün olup al bayrağın açınca / Usul boya yeşil kemha biçince* (Karacaoğlan). || Herhangi bir maddeyi belli şekilde kesmek: *Tahta biçmek.* || Ekin kesmek: *Çayır ince biçemedim* (Halk türküsü). || Mahv etmek, kırmak: *Makineli tüfekle düşmanı biçti.*

— ÇEŞ. DEY. *Ekip biçmek,* tarım yapmak. || *Ektiğini biçmek,* yaptığı işin karşılığını görmek: *Köylü, kendi tarlasında olduğu gibi, biz de köylünün kafasına ektiğimizi biçeceğiz* (F. R. Atay.) || *İkiye biçmek,* ikiye ayırmak: *İtalyan mahallesi, şehri ikiye biçen İzer'in sağ tarafında [...] dar bir mahalledir* (S.F. Abasıyanık). || *Kesip biçmek,* öldürmek: *Arkadaşlariyle beraber hücum etti ve önüne gelenleri kesip biçerek ta Muaviye'nin yanına kadar vardı* (Cevdet Paşa). || *Paha (baha) biçmek,* değerini tahmin ve tayin etmek. || *Pay biçmek,* ibret almak.

— Zır. *Ekin biçmek,* tahılı devşirmek, hasat yapmak.

◆ **Biçek** i. *Halk dili.* Kesici âlet, bıçak, [kimse].

◆ **Biçici** sıf. ve i. Ekin biçen [kimse].

◆ **Biçilmek** edilg. f. Bir şekle göre kesilmek: *Tomruklar biçildi.* || Belli biçime göre kumaş kesilmek: *Üç elbise birden biçildi.* || Ekin kesilmek: *Aylardan mayıs. Arpalar nerdeyse biçilecek* (K. Tahir). || Mahv edilmek: *Gençler, yiğitler biçiliyor* (N. Araz). || Uygun görülmek: *Şair, devletten kendisine biçilen parayı alıp almamakta [...] hürdür* (N.F. Kısakürek).

— DEY. *Biçilmiş kaftan,* uygun, elverişli: *Bu hükûmet şu ahaliye biçilmiş kaftan* (M. Â. Ersoy).

◆ **Biçili** sıf. Biçilmiş, kesilmiş.

◆ **Biçkici** i. Kumaş biçen, biçki ustası kimse.

◆ **Biçme** i. Biçmek işi.

— Mat. Alt ve üst tabanları birbirine paralel ve eşit olan iki çokgenden yan ayrıtları da paralel ve eşit doğrulardan meydana gelen çok düzlemli cisim. || *Dik biçme,* ekseni tabanına dik biçme. || *Eğik biçme,* ekseni tabanına dik olmayan biçme.

— Mekan. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Madenleri biçme bir el testeresi veya mekanik bir testere (testere tezgâhı, şerit veya yuvarlak testere) ile yapılır. Bir maden sıcak biçilmek istenirse büyük dişli bir yaprak kullanılması lâzımdır. Aksine, dilmek için bazen her ikisi de pek büyük hızla dönen ya ince bir çark veya dişsiz bir disk kullanılır.

◆ **Biçtirmek** ettrg. f. Biçme işini yaptırmak. (ML)

BİD i. (fars. k.). Din tar. Hintlilerin dört bölüme ayrılan kutsal kitapları. Bk. VEDA. (M)

BİD i. (fars. k.). *Esk.* Söğüt ağacı: *Mahfuz u müstetir gibi bir nahl-ı bîd ile ...* (Cenab Şahabeddin).

— Klas. dil. *Bîd-i giryan* (veya *bîd-i mecnun, bîd-i nalan, bîd-i piyade, bîd-i revan, bîd-i sernigûn),* salkımsöğüt. Osmanlıcada *giryan, nalan* (ağlayan), *piyade, revan* (yürüyen), *mecnun* (çılgın), *sernigûn* (başı yerde) kelimeleriyle yapılan terkiplerin hepsi salkımsöğüt anlamındadır: *Sahilde Fransızların saule pleureur dedikleri bîd-i giryan, göle sarı saçlarını dökmüş ...* (Samipaşazade Sezai).

— Esk. Bot. *Bîd-i ham,* ödağacının (aquilaria agallochum) yeni filizi.

◆ **Bidberg** bls. i. *Esk.* Söğüt yaprağı. || Söğüt yaprağı biçiminde ok başı.

◆ **Bidistan** bls. i. *Esk.* Söğütlük, söğüt bahçesi. (M)

BİDA, Nijerya'da (Kuzey bölgesi) şehir, Kaduna'nın aşağı çığırı doğusunda; 50 000 nüf. Haussa imparatorluğu devletlerinden birinin eski başkenti. (L)

BİDAᶜ çoğl. i. (ar. *bidᶜat,* sonradan çıkan şey'den). *Esk.* Bid'atlar, sonradan çıkan şeyler. (M)

BİDAD i. Bk. BİDAT.

BİDAL i. (ar. *bedel,* karşılık'tan *bidāl*). *Esk.* Trampa etme, değiş tokuş, takas. (M)

BİDAR i. (fars. k.). *Esk.* Uyanık, uykusuz: *Başımda her gece bi-hiss ü biemel, bidar* (Ahmed Hâşim). || *Bidar olmak,* uyanmak: *Nihayet oldu bu rüyadan öyle bir bidar* (M.Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bidar-baht* (veya *baht-ı bidar*), mutlu. || *Bidar-dil* (veya *dil-i bidar*), uyanık gönül, uyanık gönüllü.

◆ **Bidarî** i. *Esk.* Uyanıklık: *Rüyada mıdır? Yoksa bu lakırdıları hal-i bidaride mi işitiyor* (Ahmed Mithat.) || Uğraşma. || Dikkatlilik. (M)

BİDASSOA, Atlas okyanusu Pireneleri'nde kıyı ırmağı; 61 km. İspanya'da doğar, son on kilometresi Fransa ile İspanya arasında sınır çizer. Behobie'den itibaren çamurla dolu geniş bir haliç başlar. Bu haliçin başladığı yerde Faisanes adası vardır; Pireneler antlaşması (1659) bu adada imzalandı. (L)

BİDAT i. (ar. *bidᶜat*). *Esk.* Sonradan ortaya çıkan şey. || İslâm dininde Hz. Muhammed zamanından sonra ortaya çıkan değişik hüküm ve esaslar: *Mevlâna rebap dinlemeyi seviyor ve bid'at addetmiyor* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Bid'at çıkarmak,* yenilik yapmak: *Bunlar bid'at mi çıkaracaklar, âlemi kendilerine mi güldürecekler?* (H.E. Adıvar). || *Bid'at-i hasene,* beğenilebilir yenilikler. || *Bid'at-i seyyie,* kötü yenilikler.

— ANSİKL. *Bid'at* kelimesi, daha çok Hz. Peygamber'in ölümünden sonra, islâm dininde görülen aşırı iddialar için kullanıldı. Din işlerindeki bazı fazlalık ve eksikliğe de bid'at denildi. İslâm dininin, Peygamber tarafından eksiksiz olarak tamamlandığını kabul edenler, bid'at'a karşıdırlar. Çevrenin şartlarını göz önüne alanlar ise, bid'at taraftarıdır. Ancak ortaya çıkan yeniliklerin Şeriata uyup uymadıklarını araştırmak gerektiğini söylerler. Şeriata uyan bid'atlara *bid'at-i Hasene,* uymayanlara ise *Bid'at-i Seyyie* adını verirler. Meselâ, din kitaplarının anlaşılması için arap filolojisi öğrenme ve önce halkın arasında yaşayan halifenin, sonraları bazı kötülükleri önlemek maksadıyle halktan ayrılması Bid'at-i Hasene; camileri, mushafları süslemek ise Bid'at-i Seyyie sayılır. (M)

Georges BİDAULT

BİDAT veya **BİDAD** i. (ar. *bidād*). *Esk.* Karşılık, hisse verme: *Kıyâm-ı mülk ümîdin eyleme bidat lâzımsa* (Ziya Paşa). || Mübadele, değiş tokuş. || Arkadaşlar arasında sırayle, nöbetleşe satın alma. (M)

BİDAULT (Georges), fransız siyaset adamı (1899). Tarih öğretmeni. 1941'de fransız direnme hareketine katıldı, *Le Bulletin de la France Combattunte'*ı (Savaşan Fransanın Bülteni) yayımladı. 1943'te C.N.R. (Millî Direnme konseyi) başkanlığına seçildi, cumhuriyetçi halk hareketinin (M.R.P.) kurucularından oldu. Milletvekili, geçici hükûmetin başkanı (haziran-kasım-1946), millet meclisi başkanı (ekim 1949-haziran 1950), 1944-1954 arasında birçok defa Dışişleri bakanı oldu. 1947'den itibaren Atlantik paktına ve Batı Avrupa birliğinin askerî ve iktisadî açıdan hazırlanmasına dayanan bir dış siyaset güttü. 1958'de de Gaulle'ün çağrısına uyarak siyasî gruplaşmanın sağlanmasına katkıda bulundu. Sonra de Gaulle'ün Cezayir siyasetine şiddetle muhalefet etti ve yurt dışına kaçtı. 1962'de millet meclisi tarafından dokunulmazlığı kaldırıldı. İtalya ve Avusturya'da kaldıktan sonra 1964'te Brezilya'ya, 1967'de Belçika'ya geçti. (L)

BİDAYET i. (ar. *bedāyet*). *Esk.* Başlangıç, başlama: *Parasızlıktı bidayette isin korkulusu* (M.Â. Ersoy). *Yârabbî, nedir bidâyet-i dehr?* (Abdülhak Hâmid).

— Huk. *Bidayet mahkemesi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Bidayet mahkemesi.* Osmanlı imparatorluğunda Tanzimatın ilânından (1839) sonra, şeriat mahkemelerinin yanında, hukuk kurallarına göre yönetilen mahkemelerden. Genellikle basit ve önemsiz davalara bakar ve bu davaları birinci derecede gören ve halleden bir yargı organı olarak çalışırdı. İstinaf mahkemelerinin de bulunduğu yargı organları sisteminde istinaf derecesinden önce davaya bakan mahkemeler, bidayet mahkemeleri idi. Bu yargı organının üstünde istinaf ve temyiz mahkemeleri vardı. Cumhuriyetin ilânından sonra, 8 nisan 1340 (1924) tarihli kanunla istinaf mahkemeleri kaldırıldı ve adlî kaza, bir dereceli olarak sulh asliye mahkemeleriyle bunların üstünde temyiz mahkemelerine hasredildi.

◆ **Bidayeten** zf. Önce, başlangıçta. (M)

Bidayete ve'n-Nihaye (EL-), İsmail bin Ömer bin Kesir'in yazdığı genel islâm tarihi. On ciltir; kâinatın yaradılışından 1338 yılına kadar olan tarihî devreyi içine alır. Eser *Tarih-i Taberî'*ye dayanır. Olaylar, tarihî sıraya göre anlatılmıştır. 1932'de Mısır'da basılmıştır. (M)

BİDDER ORGANI i. Zool. Karakurbağasının ilkel eşey organı. (Erkekte erbezinin üstündedir. Erbezi çıkarılacak olursa bu organ gelişerek yumurtalık olur ve iş görür. Dişide dahi, esas yumurtalık çıka-

Foto. A. I. (LAROUSSE)

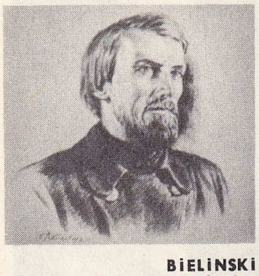
BİLİNSKİ
Boris Lebedev tarafından

rılacak olursa bu organ yumurtalığa dönüşür.) [L]

BİDE i. (fr. *bidet*). Apteshanede temizlenmeye yarayan sabit veya hareketli yalak veya kap.

— ANSİKL. Mobil. *Bide*'ler Fransa'da 1710 yıllarında ortaya çıktı. Kesin biçimini ve adını ancak 1750'de aldı. Fayanstan ve kalaydan tahta ayakla bideler yapıldı. İlk bidelerin çoğunlukla maroken süsleri vardı; bunlar sonradan ortadan kalktı. XVIII.yy.ın ikinci yarısında arkalıklı, fiskiyeli bideler yapıldı. (L)

BİDEFORD, Büyük Britanya'da (Devonshire) şehir, Torridge halici kıyısında; 10 000 nüf. Eskiden önemli bir limandı, Grenville, Dreke ve Raleigh keşif seferlerine buradan çıktılar. (L)

BİDELLUS i. Bir kilisede asa veya gürz taşıyan memur, özel törenlerde rahiplerin, iane toplayanların önünde yürümek ve düzeni sağlamak gibi işlerle görevlidir. (L)

BİDENCİR i. (fars. k.). *Esk.* Bot. Hintyağı otu *(Ricinus communis)*. ‖ *Bidencir-i hatai*, Habbelmülük yağı otu *(Croston tiglium)*. [M]

BİDENS i. Sarı çiçekli bitki. Durgun su kenarlarında yetişir. Bir türüne *su keneviri* de denir. (Bileşikgillerden.) ‖[L]

BİDENTAL i. Yıldırım düşmesinden sonra iki yaşında bir dişi koyunun kurban edilmesiyle tanrıya adanan küçük roma tapınağı. (L)

BİDESTER i. (fars. k.). *Esk.* Zool. Kunduz: *Bîdesterin helâkine hâye olur sebep* (Ziya Paşa). [M]

BİDEZ (Joseph), belçikalı eski yunan tarihi bilgini (Frameries 1867-Oostakker 1945). Gand üniversitesinde profesör, özellikle helenistik ve bizans devri edebiyatını inceledi ve 1928'den itibaren, *Catalogue des Manuscrits Alchimiques Grecs*'i (Yunan Simya Bilimi Elyazmaları Kataloğu) yayımladı. (L)

BİDİL (Mirza Abdülkadir), hint şairi (Azîmâbâd 1644 - Delhi 1720). Çağatay Türklerinden Mirza Abdülhalik'in oğlu. Gençliğinde tasavvufla ilgilendi. Bidil'e göre, her varlıkta, Tanrıya duyulan aşk sayesinde, daha üstün bir varlık meydana getirme kabiliyeti vardır. Şiirlerini Farsça yazdı. Önemli eserleri: *Muhit-i Azam* (En Büyük Muhit, 1663). *Tılsım-ı Hayret* (1669), *Tûr-i Marifet* (1685), *Çehâr Unsur* (Dört Unsur, 1704), *Rukaât* (Büyüler), *İrfan* (1712), *Divan*. (M)

BİDON i. (fr. k.). Beş litrelik tahta güğüm, çotra. ‖ İçine, benzin, zeytinyağı v.b. sıvılar konulan saç veya çinko büyük kap. (M)

BİDPAY veya **PİLPAY,** efsanevî brahman yazarı, Hindistan'ın eski ahlâkî hint hikâyeleri ona mal edilir. Zorbalığını açıkca eleştirdiği kral Dabşelim devrinde yaşadığı rivayet edilir. Kral, bu yüzden Bidpay'ı hapsettirdi; daha sonra serbest bırakarak krallığın yönetimini ona verdi. Bidpay bu kralın isteği üzerine ahlâkî öğütlerini sanskritçe hikâyeler şeklinde yazdı. Kendisine maledilen masalların kaynağı *Pancatantra* ve *Hitopadeşa*'dadır. VI.yy.da pers kralı Hüsrev Anuşirvan, hekimi Barzvi'yi, Bidpay'ın masallarını derlemek ve pehlevî diline çevirmek göreviyle Hindistan'a gönderdi. İki yüzyıl sonra müslüman Abdullah İbn al Mukaffa bu çeviriyi *Kelile ve Dimnenin Kitabı* adıyle arapçaya çevirdi. Bidpay'a maledilen öğütlü hikâyeler bu son esere dayanılarak Süryanice, İbranice, Yunanca, Farsça, Türkçeye v.b. çevrildi. 1270'te Capva'lı Johannes ibranice çeviriyi *Directorium Humanae Vitae* (İnsan Hayatının Rehberi) adıyle Latinceye çevirdi. Bidpay'dan Fransızcaya çevirilerin başlıcası, *Le Livre des Lumières ou la Conduite des Rois, Composé par le Sage Pilpay Indien et Traduit en Français par David Sahid d'Ispahan*'dır (Aydınlıklar Kitabı veya Kralların Davranışı, yazarı Hintli bilge Pilpay Fransızcaya çeviren Isfahan'lı David Sahid) [1644]. La Fontaine bu eseri okudu ve masallarının bazısında hiç değilse 1678'de yayamlanan derlemesinde ondan esinlendi. Başlıca rollere çoğunlukla hayvanları getiren Bidpay'ın masalları, İran'da olduğu gibi moğol Hindistanı'nda da birçok resimlemeye konu oldu. (L)

BİDWELL, kuzeyli amerikan generali (Buffolo 1816-Cedar Creek, Virginia 1864). 1861'de New York 49. gönüllü alayı komutanı, kuzey-güney savaşı harekâtında büyük başarı gösterdi. 8. Kolorduya kumanda ederken savaşta öldü. (L)

BİDYOGO'LAR, Bissagos adalarında (portekiz Gine'si karşısında) halk. Bidyogo'lar kadın atalarını canlandıran heykeller yaparlar. Şema özelliği taşıyan bu eserler, kadının toplumdaki üstün yerini canlandırır; Bidyogo'lar, kadını aynı zamanda, çekiciliğini ortaya koyacak gerçekçi bir anlayışla canlandırmasını da bilirler. (L)

BİE yaylası, esk. **Bihé,** Angola'nın orta ve güney bölgesi, savanlarla kaplıdır. Bu yayla, önemli bir su haznesi meydana getirir; Cubango nehri, Kongo ve Zambezi nehirlerinin kollarıyle Atlas okyanusuna dökülen sular bu yayladan çeşitli yönlere dağılır. Benguela-Kongo demiryolu boyunca tarım işletmeleri vardır. — *Bie eyaleti*, 710 800 nüf. (L)

BİEBERİT i. Miner. Hidratlı tabiî kobalt sülfat $(COSO_4\ 7H_2O)$, kırmızı veya uçuk pembe renkli monoklinik billûrlar halinde bulunur. (L)

BİEBL (Heidi), alman kadın kayakçısı (Bavyera, Oberstaufen, 1941). 1960'ta inişte olimpiyat şampiyonu oldu. (L)

BİEBRZA, Polonya'da akarsu, Mazurya'da, Elk ve Olecko göller bölgesini akaçlar ve büyük bataklıklar arasından akarak Narev'e ulaşır; 138 km. (L)

BİECZ, Polonya'da (Katowice voyvodalığı) kasaba; 3 750 nüf. XV. ve XVI.yy. da önemli bir müstahkem mevki ve büyük bir ticaret merkeziydi. Gotik ve barok üslûbunda kilise (XIV. - XVI.yy.). [L]

BİEDERMANN (Aloys Emanuel), isviçreli protestan ilâhiyatçı (Bendlikon 1819-Zürich 1885). 1850-1855 Arası Zürich'de felsefe dersleri verdi. Birçok ilâhiyat ve dogma kitabı yazdı. Eserlerinde Hıristiyanlıkla Hegel'ciliği uzlaştırmaya çalıştı. (L)

BİEDERMANN (Karl), alman tarihçisi ve siyaset adamı (Leipzig 1812-ay.y. 1901). 1848'de Frankfurt parlamentosuna seçildi. Prusya hegemonyası altında alman birliği düşüncesini savundu. 1871-1874'te Reichstag üyesi ve millî liberal partinin önderlerinden biri. (L)

BİEDNYİ (Yefim Alekseyeviç PRİDVOROV, **Demyan** — denir), sovyet şairi (Kerson, Gubovka 1833-öl. 1945). Mutsuz bir çocukluktan sonra 1911'de şiirleri ve masallarıyle tanındı. Ekim ihtilâline katıldı. 1917'den sonra siyasî ve sosyal olaylardan esinlenen, sonra da devrimci eylemi yansıtan eserler yazdı: «*Toprak, Özgürlük ve İşçi Sınıfı İçin*» (1917), *Büyük Yol* (1922). Bunların ardından, sosyalizmin kuruluşunu kutlayan *Çekme Gücü ve Ritimler* (1930) adlı eserini verdi. İkinci Dünya savaşı süresince yurtseverlik duygularını güçlendiren eserler yazdı: *Yenilmez Gerçek* (1942), *Öç* (1943). [L]

BİEL veya **BİENNE,** İsviçre'de (Bern kantonu) şehir, Suze'nin Biel gölüne döküldüğü yerde, Jura'nın eteğinde; 61 200 nüf. Biel büyük bir saatçilik merkezidir. Otomobil yapımı; elektrik cihazları, kuyumculuk; kâğıt, vida, çivi, seramik fabrikaları. Eski evler.

— Tar. Biel'i keltlerin kurduğu sanılır, Romalılar devrinden beri yerleşilen şehir XI.yy.da imparatorluk şehriydi. 1245'te Basel piskoposuna verildi. Piskoposun yerine geçenlerden biri, şehre 1275'ten itibaren geniş imtiyazlar tanıdı. Biel bundan yararlanarak Bern ve öbür İsviçre kantonlarıyle antlaşmalar imzaladı. 1815'ten beri Bern kantonunun bir bölümüdür. (L)

BİEL (Gabriel), alman ilâhiyatçısı (Speyer 1418'e doğr. -Tübingen yakınında Einsiedel 1495). Tübingen'de ilâhiyat profesörü. Nominalizm'in ve *via moderna*'nın başlıca savunucularından, Occam'cılığın iyice etkisinde kaldı. Başlıca eserleri, *Collectorium Super IV Libros Sententiarum* (Dört Hikmet Kitabı Üzerine Derleme) ve Tübingen'de verdiği derslerden meydana gelen *Sacri Canois Missoe Expositio*'dur (Âyinin Kutsal Kurallarının Açıklanması). On altıncı yüzyıl ilâhiyatçılarını özellikle Luther'i büyük ölçüde etkiledi. (L)

BİELA (baron Wilhelm VON), avusturyalı atronom (Anhalt-Zerbst, Rosslau, 1782-Venedik 1856). Önce subaylık yaptı, sonra güzel sanatlar ve astronomi ile uğraştı, adını taşıyan kuyrukluyıldızı keşfederek ün kazandı. (L)

Biela akanyıldızları, Biela akanyıldızları sürüsü, 27 kasım civarında görülen ve Biela kuyrukluyıldızından meydana geldiği tahmin edilen yıldızlar akıntısı. (L)

Biela kuyrukluyıldızı, 1826 yılında, Johannisberg'de Biela ve on gün sonra da Marsilya'da Gambart tarafından keşfedilen kuyrukluyıldız. Bu aslında daha önce 1772 ve 1885'te de gözlenmişti. Güneş etrafındaki devrini altı yıl dokuz ayda yapar. 1832'de tekrar görünüşü korku yarattı, zira bunun dünyaya çarpacağı tahmin edilmişti. 1839'da görülmedi; fakat 1846'da iki parçaya ayrılmış olarak ortaya çıktı, 1852'de tekrar, 1866'da da son defa görüldü. Yörüngesi dünyanınkiyle kesişir. Le Varrier ve Schiaparelli, bu kuyrukluyıldızın parçalanışının, 27 kasım 1872'nin büyük meteor yağmuruna sebep olduğunu ileri sürdüler. (L)

BİELAWA, Polonya'da (Wroclaw voyvodalığı) şehir, Karkonosze kenarında; 26 500 nüf. Dokumacılık. (L)

BİELAYEV (Mitrofan Petroviç), rus müzik yayımlayıcısı ve sanatseveri (1836-1903). Müziğe hastalık derecesinde düşkündü. 1895'te Leipzig ile rus müziğini tanıtmak için bir yayınevi kurdu. Rimskiy-Korsakov'un, Borodin'in, Glazunov'un, Kyui'nin, Greçaninov'un eserlerini yayımladı. (L)

BİELEFELD, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir. Toutoburgerwald'ın ucunda; 175 400 nüf. XVI.yy.-dan kalma şato. Kumaş imali ve ticareti merkezi. Makine sanayii (bisikletler, dikiş makineleri, kayıt cihazları). Karton ve ambalaj fabrikaları. Basımevleri. Besin sanayii. — Ravensberg dükalığının eski başkenti. (L)

BİELER (Samuel), isviçreli tarımcı (Cenevre 1827-Lozan 1911). Önce Cenevre'de Candolle, La Rive, Pictet gibi bilginlerin öğrencisi oldu, sonra Alfort Askerî Veteriner okuluna devam etti. Lozan'da zooloji profesörlüğü ve Tarım okulunda müdürlük yaptı, Fransız İsviçresi'nde tarımın geliştirilmesinde önemli bir rol oynadı. (L)

BİEL gölü, isviçre'de göl, Jura'nın eteğinde, Neuchâtel gölünden gelen Thièle ve Jura'dan doğan Suze nehirleri Biel gölüne dökülür. 1879'dan itibaren taşmaları önlemek için Aar'ın yatağı değiştirildi ve gölün sularını Aar'ın aşağı çığrına doğru boşaltmak için bir kanal yapıldı. Aynı zamanda gölün seviyesi alçaltıldı ve St. Peters adası (J.J. Rousseau 1765'te burada oturdu) karaya bağlandı. (L)

BELİNSKİ veya **BİYELİNSKİ** veya **BELİNSKİ** (Vissarion Gregoriyeviç), rus filozofu ve edebiyat eleştirmecisi (Helsinki yakınında Sveaborg [bugün Susisaari adasında Suomenlinna], 1811-St. Petersburg 1848). Çeşitli dergilerde yayımlanan edebî eleştirileriyle tanındı. Gerçekçilik öğretisini benimsetmeye ve «sanat sanat içindir» ilkesini yıkmaya çalıştı. Edebî düşünceleri XIX.yy.ın bütün rus düşünce hayatını etkiledi. Belinski, devrim estetiğinin kurucusu sayılır. Felsefesiyle madeciliğe, siyasî görüşleriyle de ütopyacı sosyalistlere yaklaşır. (L)

BİELKE veya **BJELKE,** kökü XIII. yy.'a dayanan isveçli aile— GUNİLLA II (1568-1597), isveç kraliçesi, Johan III ile evlendi. —NİLS (1644-1716), Fransa'da büyükelçi (1679-1682); 1684'te imparatorun hizmetine girerek feldmareşal ve kont, İsveç'e dönüşünde de Pomeranya valisi oldu. Gözden düşünce ölüme mahkûm edildi (1705), Karl XII hayatını bağışladı. —TURE JOHAN (1742-1792), Gustaf III'ün öldürülmesinde rol oynadı, tutuklanınca kendini zehirledi. (L)

BİELLA, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Vercelli ili), Alplerin eteğinde, Cervo kıyısında; 50 200 nüf. IX.yy.dan kalma vaftiz yeri. XV.yy.dan kalma katedral. Rönesans üslûbunda San Giacomo (XIII.yy.) ve

Foto. x (*LAROUSSE*)

San Sebastiano (XVI.yy.) sarayları. Biella bölgesi ve şehri yün sanayiinde İtalya'nın en önemli dokumacılık merkezidir. (L)

BİELOBORODOV (Aleksandr Georgeviç), rus devrimcisi (doğ. 1891). Çar Nikolay II ve ailesini ölüme mahkûm eden Ural sovyetinin başkanı. Adı, Troçkicilere karşı açılan büyük davalara karıştı (1936-1937). [L]

BİELOWSKİ (August), polonyalı şair ve tarihçi (Krakow 1806-Lwow 1876). Eseri: *Monumenta Poloniae Historica* (Leh Tarihinin Anıtları). [L]

BİELSKİ (Marcin), leh kronikçisi ve şairi (Biala 1495'e doğr. - Krakow 1575). Tarih kitaplarında leh dilini kullanan ilk yazar. Eserleri: *Kronika Swiata Wszystkiego* (Bütün Dünya Kroniği) [1551], *Kronika Polska* (Polonya Kroniği) [1597]. Bu son eser, şairin oğlu JOACHİM tarafından tamamlandı (1540-1599). Bielski'nin polonya edebiyatında önemli bir yeri vardır. (L)

BİELSKO, alm. **Bielita**, Polonya'da (Katowice voyvodalığı) şehir. Biala kıyısında, Biala Krakovska şehrinin karşısında; bu şehirle birlikte 72 000 nüf. Makine yapımı. Yün, keten ve hint lifi dokumacılığı. (L)

BİELSZOWİCE, Polonya'da maden ocağı merkezi, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı). Demirsiz maden ocakları ve dökümhaneleri. (L)

BİELYİ (Boris Nikolayeviç BUGAYEV, **Andrey** de denir), rus yazarı (Moskova 1880 - ay.y. 1934). Maeterlinck, Nietzsche, O. Wilde, R. Steiner gibi düşünürlerin etkisinde kaldı. *Senfoniler* (1904-1908) adlı mensur şiir derlemeleriyle edebiyata atıldı. Sonra, şiirleri ile rus sembolizminin önderlerinden biri oldu: *Zoloto v Lazuri* (Mavilikteki Altın) [1904], *Pepel* (Küller) [1909], *Urna* (Vazo) [1909]. *Vesi* dergisinde çıkan yazılarında sembolizmin kuramını ortaya koymağa çalıştı: *Simvolizm* (Sembolizm) [1910], *Arabeski* (Arabeskler) [1911]. 1910'dan sonra, daha çok roman yazmağa başladı: *Serebriyanyi Golub* (Gümüş Güvercin) [1910], *Petersburg* (1913), otobiyografi niteliğindeki *Kotik Letayev* (1917-1918) ve *Moskova* üçlemesi (1922-1930). Bielyi, üç ayrı kitapta yayımladığı ilgi çekici anılarında (1930-1934) sembolizmi diriltmeye çalıştıysa da başarı sağlayamadı. (L)

BİEN HOA, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Saygon'un kuzeydoğusunda il idare merkezi, Dong Nai kıyısında; 21 200 nüf. Güney Vietnam'ın en eski şehirlerinden biridir. Tarım pazarı ve küçük sanayi (makine yapımı, kâğıtçılık, tuğla harmanları, bıçkı evleri) merkezi. Bien Hoa, A.B.D.'nin Güney Vietnam'da kurduğu askerî ve lojistik üslerin başlıcalarından biri oldu. Üçüncü askerî bölgenin genel karargâhıdır; Saygon'un korunmasını sağlar.

— *Bien Hoa ili*, 265 500 nüf. Bir tepe ve ovalar bölgesinde uzanır. Pirinç, şekerkamışı ve kauçuk ağacı yetiştiriciliği. (L)

BİENNE. Bk. BİEL.

BİENNE, İsviçre'de Jura'da nehir, Ain'in kolu (sol kıyı), 55 km. Orta Jura'dan, Morez'in kuzeyinden doğar, Saint-Claude'dan geçer. Üç hidroelektrik santral sularından yararlanır. (L)

BİENVENÜE (Fulgence), fransız mühendisi, **metronun babası** diye anılır (Côtes du Nord'da Uzel 1852-Paris 1936). Fransız kara yollarında mühendis, bir iş kazasında sağ kolunu kaybettikten sonra 1866'da Paris belediyesinde görev aldı. 1891'de baş mühendis oldu. İçme sularının yatağını değiştiren su kemerleri inşa etti. 1896'da elektrikle çalışan demiryolu şebekesinin ön projelerini yapmakla görevlendirildi. 1898'de bu demiryolunun yeraltı inşaatını yönetti. Ölünceye kadar bu işle uğraştı. (L)

BİENVİLLE veya **APİSKİGAMİSH gölü**, Kanada'da (Quebec) göl. Euları, Great Whale ırmağıyle Hudson körfezine dökülür; 1 015 km². (L)

BİER (August), alman cerrahı (Helsen 1861-Sauen 1949). İltihapları tedavi için bir yöntem buldu. Bu yöntem, lastikten bağlar yardımıyle vücudun bazı bölgelerinde, özellikle müzmin veya had iltihap bulunan yerlerinde kan toplama esasına dayanır. (L)

BİERBAUM (Otto Julius), alman yazarı Grünberg, Silezya 1865-Dresden 1910). Berlin'de birçok edebî derginin, özellikle *Die Insel*'in (Ada) kurucusu ve müdürü. İlk eserlerinde natüralistlerin etkisi ağır basar: *Erlebte Gedichte* (Yaşanmış Şiirler) [1892] ve *Studentenbeichten* (Üniversitelinin İtirafları) [1893]. Bierbaum, daha çok mizah yazarı olarak değerlidir: *Stilpekomödien* (1905) adı altında birleştirilen *Die Schlangendame* (Yılanlı Kadın) [1896], *Stilpe* (1897) ve *Das Schöne Mädchen von Pao* (Pao'nun Güzel Kızı) [1899]. (L)

BİERCE (Ambrose Gwinnet), amerikalı gazeteci ve yazar (Meigs County, Ohio 1842 - öl. esrarlı bir şekilde Mexico'da 1914'e doğr.). San Francisco'da, Londra'da, sonra yeniden A.B.D.'de gazetecilik yaptı. Hikâyelerinde E. Poe'dan etkilendi: *Tales of Soldiers and Civilians* (Askerlerin ve Sivillerin Hikâyeleri) [1891], *Can Such Things Be?* (Böyle Şeyler Olur mu?) [1893]. Ayrılık savaşı ile ilgili hikâyeleri teknik yönden ender rastlanır mükemmelliktedir, doğaüstü ve kasvetli bir gerçekçilik taşır. Gerçek anlamıyle yenileyici ve titiz bir yazar olan Bierce, Stephen Crane ile birlikte, çağdaş amerikan hikâyeciliğinin öncülerindendir. (L)

Bierer-Davis bombası. Kauçuk sanay. Kauçuğun veya sentez elastomerlerinin vulkanize edilmesi denemelerinde kullanılan oksijen bombası. (L)

BİERGELD i. (alm. k.). Biradan alınan vasıtalı vergi. Büyük seçici Friedrich-Wilhelm tarafından (1640-1688) konan bu vergi Hohenzollern'lere ait bütün devletlerde ilk ortak vergiydi. (L)

BİERGOL i. Astron. Bir roketin ateşleme odasına ayrı alarak püskürtülen sıvı ergolden meydana gelen propergol. Bunlardan biri yanıcı, diğeri yakıcıdır. (L)

BİERKANDER (Claude), isveçli botanikçi ve böcek uzmanı (1735-1795), Stockholm akademisinde üye. Bitkiler, çimleme, fidanlıklar üzerine çeşitli eserler yazdı. (L)

Biermer hastalığı. Kanbilimi. Bir çeşit kansızlık. Kanda iri alyuvarlar ve alyuvarlarda hemoglobin çoğalır. Ayrıca kemik iliğindeki alyuvar doğurucu hücreler de büyür. Hastalığı doktor Anton Biermer (Bombay 1827-Breslau 1892) bulduğu için onun adıyle anılır. Biermer kansızlığı 40-60 yaş arasındaki insanlarda çok görülür. Yaşlılarda sık, çocuklarda seyrek rastlanır. Deride ve mukozada hafif sarılık ve solgunluk görülür. Karın ağrısı, ishal, iştahsızlık, dil ağrısı (Hunter dil iltihabı) şeklinde sindirim bozuklukları; aşırı duyarlık, karıncalanma, el ve ayaklarda ağrı, kemiklerde duygu yitimi şeklinde sinir bozuklukları belirir. Kan muayenesinde çoğu zaman alyuvarlarların önemli derecede azaldığı görülür. Trombositlerde ve akyuvarlarda muhakkak azalma vardır. Kemik iliği muayene edilirse alyuvar doğurucu hücrelerin önemli derecede artmış olduğu görülür. Mide özsuyunda tuzasidi bulunmaz. B_{12} vitamini ve karaciğer özüyle yapılan tedavi, eskiden tehlikeli olan bu hastalığı zararsız bir hastalık haline getirmiştir. (L)

BİERUT (Boleslaw), polonyalı siyaset adamı (Lublin yakınında 1892-Moskova 1956). Basın işçiliği yaptı, komünist militanı oldu ve 1933'te yedi yıllık hapis cezasına çarptırıldı. Cezası sona erince Sovyetler birliğine gitti, sonra (1943) gizlice Polonya'ya döndü. Almanlar Polonya'nın doğu kesiminden çekilince, Lublin Millî Halk konseyinin (Kraiowa Rada Nadorowa) başkanlığına atandı, daha sonra Cumhurbaşkanı seçildi (1947). 1952'de bu makam kaldırılıp yerine bir Devlet konseyi kurulunca, önce Başbakan, sonra da (1954) Birleşik Polonya İşçi partisi birinci sekreteri oldu. (L)

BİERZO, Leon eyaletinin (İspanya) toprakları, Sil ve kolları tarafından sulanır. (L)

BİEVRES, Fransa'da komün, Essonne idare bölümünde. Paris'in güneybatı banliyösünde, Bièvre kıyısında; 2 824 nüf. 1967'de kanton merkezi oldu. (L)

BİEZMİNE (İvan Artiomievitch), rus ressamı (öl. 1700 e doğr.). İkona sanatına gerçekçi üslûbu getirdi ve bu alanda yeni bir teknik yarattı (yapıştırılmış ipek parçalarından elbiseler). *İsa'nın Hüküm Giymesi* ve *İsa'nın Kefeni* adlı eserleri ünlüdür. (L)

BİFENİL i. (fr. *biphényle*). Kim. Maden kömürü katranında bulunan ve sodyumun bromobenzen üzerine etkisiyle elde edilen C_6H_5-C_6H_5 formülündeki hidrokarbon. Bu madde 71°C'de eriyen yapraklar şeklinde billûrlaşır ve 254°C'de kaynar. (*Eşanl.* DİFENİL.) [L]

BİFFİ (Giuseppe), italyan bestecisi (Cesena 1550 ye doğr. -öl. 1606 dan sonra). 4 Sesli (1582), 6 sesli (1596), 5 sesli (1599) madrigalleri; 6 sesli (1596) *Cantione*leri, *Della Ricreatione di Posilipo* adı altında yayımlanan 3 ve 5 sesli eserleri, ayrıca 6 sesli bir madrigal'i vardır. (L)

BİFORA i. Beyaz çiçekli tüysüz bitki. Pis kokuludur. Kireçli topraklarda yetişir. (Maydanozgillerden.) [L]

BİFRENARİA i. Brezilya, Guyana ve Kolombiya'da yetişen konuk orkide. Çiçeklerinin güzelliğinden dolayı Avrupa'da sıcak limonluklarda yetiştirilir. (İlmî adı: *Bifrenaria Harrisoniae*. 20 Kadar türü vardır.) [L]

BİFROST («Titreyen köprü») veya **ASBRON** («As'ların köprüsü»), iskandinav mitolojisinde, yerle göğü birbirine bağlayan ve girişini Heimdal'ın beklediği gök kuşağına verilen ad. (L)

BİFTEK i. (ing. *beef*, sığır ve *steak*, külbastı'dan *beef-steak*> fr. *bifteck*). Izgarada veya tavada pişirilerek yapılan sığır veya dana külbastısı. (M)

BİGA i. (lat. *biga*, iki atlı). Esk. Rom. İki tekerlekli, iki at koşulu yarış veya zafer alayı arabası. Ağır yük taşımak için de kullanılırdı. (L)

BİGA, Marmara bölgesinin, Güney Marmara bölümünde Çanakkale iline bağlı ilçe merkezi; 12 063 nüf. Kocabaş (Biga) çayının batı kenarında eğimli bir yüzey üzerinde kurulmuştur. Kasabanın adı geçen çay kenarındaki kesimleri denizden 50 m yükseklikte olduğu halde, bu yükselti Hükûmet meydanında 60 m'ye varır ve en yüksek mahallelerin bulunduğu kesimde de 100 m'yi aşar. Biga çayı vâdisini izleyen 21 km'lik bir yolla, Marmara denizi kıyısındaki iskelesi olan Karabiga'ya bağlanır. İl merkezi Çanakkale'ye de iki ayrı yolla bağlıdır: birincisi, Biga yarımadasının iç kısmından geçerek Çan kasabası üzerinden (107 km), diğeri de daha çok kıyıya yakın kesimlerden geçerek Lapseki üzerinden Çanakkale'ye varır (84 km). Yol durumunun elverişli olması ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Tabaklık, ayakkabıcılık ve kerestecilik.

— *Biga ilçesi*'nin (74 294 nüf; 1 331 km²) Merkez bucağından başka Bakacak, Balıklıçeşme, Gümüşçay, Gündoğdu, Karabiga ve Sinekçi adlı bucaklarına bağlı 110 köyü vardır. (M)

BİGA yarımadası, Marmara bölgesinin güneybatısında yarımada. Kuzeyde Marmara denizi, güneyde Edremit körfezi, batıda Ege denizinin kuzey kısmı ve Çanakkale boğazı ile kuşatılmıştır. Güneyde 1767 m'ye yükselen Kaz dağı dışında, Biga yarımadası vâdilerle yarılmış tepelik bir görünüştedir. Çukur ovalar az yer tutar. Bunlar da genellikle bazı akarsular boyunda ve bunların ağız kısımlarında gelişmiştir: Meselâ Kocabaş çayı (Biga çayı) üzerinde Biga, ağız kısmında Sinekçi ovası, Eski Menderes çayı boyunda Bayramiç ve Ezine ovaları ile bu çayın ağzındaki Trova ovası bunlar arasında sayılabilir.

Yarımadanın merkezî kısımlarında yükseltileri 500-1 000 m arasında birtakım münferit dağ ve tepeler yükselir. Başlıcaları: Kayalıdağ (775 m), Kocakır tepe (815 m), Dededağ (766), Şap dağı (764 m). Bunlar yer yer yoğunluğunu koruyan ormanlarla kaplıdır. Ağaçlar arasında palamut meşesi hâkim türü teşkil eder. Edremit körfezi kıyısındaki dar kıyı şeridinde zeytin ağaçları görülür. (M)

BİGADİÇ, Balıkesir'e bağlı ilçe merkezi kasaba; 4 820 nüf.; 1 353 km². Simav ça-

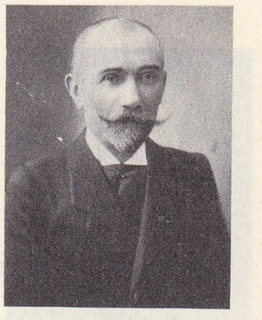

Fulgence BİENVENÜE

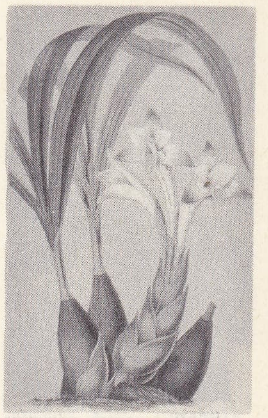

bifrenaria

Foto. Manuel (LAROUSSE)

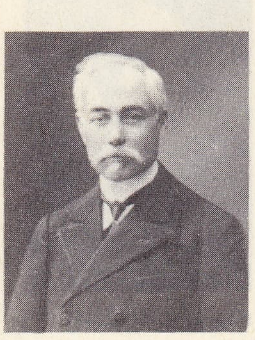

Guillaume BİGOURDAN

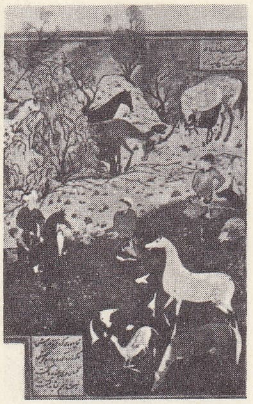

BİHZAD'ın yaptığı minyatür Dârâ ile Hergeleci Sadi, Bostan'ın 1488 yılında yazılmış bir nüshasından (Kral kütüphanesi, Kahire)

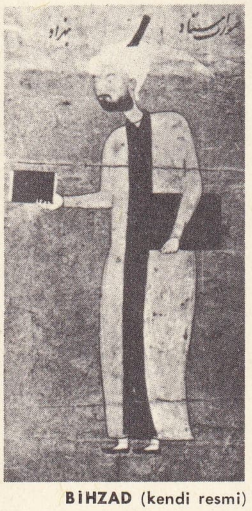

BİHZAD (kendi resmi)

yının geçtiği Bigadiç ovasının doğusunda. Güneydoğusunda Ulus dağı (1 773 m) yer alır. Kuzeydoğu kısımları ormanlıktır. Merkeze bağlı 33 köy, Yağcılar ve Çağış bucaklarıyle bu bucaklara bağlı 44 köyü vardır. Yazları sıcak ve kurak, kışları yağışlı geçer. Pamuk, tahıl, tütün, afyon, susam ve patates ekimi; un fabrikası. Bigadiç, Karesi beyliği ve Osmanlılar devrinde gelişti. İlçede birçok tarihî eser (özellikle Vezir Kasım Paşanın yaptırdığı cami) vardır. [M]

BİGALI (Şeref), türk ressamı (Göçbeyli, Bergama 1925). Orta ve lise öğrenimini İzmir'de yaptı. İstanbul Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1950). Resim öğretmenliği yaptı. 1962-1963 Yıllarında Paris ve Fontainebleau'da Henri Goetz yönetiminde, daha sonra Frochot akademisinde çalıştı. Başlangıçta ekspresyonist bir eğilimde iken Avrupa devresinden sonra soyut bir üslûbu benimsedi. Türkiye galerileri ve özel koleksiyonlarda eserleri vardır. (M)

BİGAMİ i. (fr. *bigamie*). Bk. İKİEVLİLİK.

BİGÂNE sıf. (fars. *bigâne*). *Esk.* Yabancı: ***Bir çeyrek asra öyle uzaktan bakıp gülen / Simaya şimdi ben bile bigâneyim...*** (Tevfik Fikret). || Kayıtsız.

— ÇEŞ. DEY. *Bigâne-huy*, soğuk mizaclı, utangaç. || *Bigâne kalmak* (veya *görmek*), kayıtsız olmak: ***Görmek değil düşünmeğe bigâne kal!*** (Yahya Kemal). || *Bigâne vü aşna*, yabancı ve tanıdık. || *Bigâne vü hiş*, yabancı ve akraba.

— Tasav. Dünya ile ilgisini kesmiş olan. || İ. Tekkeye yeni girmiş genç mürit.

◆ **Bigânegân** sıf. Yabancılar.

◆ **Bigânelik** i. Yabancılık. || Kayıtsızlık. (M)

BİG APPLE [big epıl] i. (*iri elma* anlamına gelen ing. k.). Amerika'dan çıkma dört zamanlı dans, 1930'a doğru moda olmuştur. (L)

BİGAT i. (lat. *bigatus*). Roma'da cumhuriyet devrinde kullanılan dinar. Yüz tarafında Bellona'nın başı, arka tarafında iki atlı arabaya bindirilmiş zaferi tasvir eden bir resim vardı (bu paralar M.Ö. 217-64 yıllarında bastırılmıştı). [L]

BİGELOW (Erastus Brigham), amerikalı sanayici (Massachusetts, West Boylston 1814-Boston 1879). Elle çalışan bir dokuma tezgâhı ve örtü dokumak için mekanik bir tezgâh icat etti. 1839'da, yün halı dokumacılığında ilk buharlı tezgâhı kullandı. 1849'da sanayi şehri Clinton'u (Massachusetts) kurdu. (L)

BİGELOW (John), amerikan gazetecisi ve diplomatı (Malden, New York 1817-New York 1911). Cezaevleri müfettişliği sırasında (1845-1848) cezaevi yönetiminde yararlı reformlar yaptı. Daha sonra *Evening Post* gazetesinin yönetimine katıldı. A.B.D.'nin Paris konsolosu (1861) ve özellikle orta elçi olduğu sıralarda (1864-1866), Fransa'nın Meksika seferinden sonra Washington kabinesiyle Fransa hükûmeti arasındaki ilişkilerde patlak veren güçlükleri ortadan kaldırmağa çalıştı. (L)

BİGERRİON'LAR. Esk. coğ. Galya'da (Aquitania) halk. Bigerrion'lar, Sezar'ın subaylarından Crassus'a boyun eğdiler (M.Ö. 56). Kısa bir süre sonra *Turba* (Tarbes), yaşadıkları toprakların başkenti oldu. (L)

BİGHORN, A.B.D.'de nehir, Kayalık Dağlar'ın kuzeyinden doğar. *Big Horn Mountains*'ın batısındaki çöküntüyü sular ve Yellowstone River'e kavuşur; yaklş. ol. 730 km. (L)

BİGİN i. Kaynağı Martinik olan dört zamanlı dans. Omuzları kıpırdatmadan, kalçaları özel bir şekilde sola kıvırarak oynanır. (L)

BİGNON (Jérôme I), fransız yüksek yargıcı ve bilim adamı (Paris 1589-ay.y. 1656). On yaşındayken *Chorographie de la Terre Sainte*'i (Filistin'in Tasviri) [1600] yayımladı, *Traité de l'Excellence des Rois et du Royaume de France*'ı (Fransa Krallığı ve Krallarının Üstün Durumu) [1610] yazdı ve *Formules de Marculfe*'ün (Marculfe Formülleri) yeni bir baskısını yayımladı. Çağında, fransız hukuk tarihini en yi bilen uzman olarak ün salmıştı. (L)

BİGNON (Louis), fransız devlet adamı (La Mailleraye, Normandiya 1771-Paris 1841). Yüz gün süresince milletvekilliği, Dışişleri bakanlık müsteşarlığı yaptı. Müttefiklere Paris kapılarını açan 3 temmuz 1815 antlaşmasını imzalamıştır. 1817'den 1837'ye kadar yeniden milletvekili ve Fransa Yüksek meclis üyesi oldu. (L)

BİGNONİA i. (Paris İlimler akademisine başkan olan J-P. *Bignon*'un [1662-1743] adından). Tırmanıcı ağaççık. Anayurdu Amerika'dır. Kafesli çit bitkisi olarak yetiştirilir. (*Bignoniaceae* familyasının örnek bitkisi [150 tür].) [L]

BİGNONİACEAE çoğl. i. Tırmanıcı ağaççıklar familyası. Bileşik yapraklı (*campsis* veya *bignonia*) veya büyük basit yapraklı (*catalpa*) bitkileridir. (Solanales takımından.) [L]

BİGOD, Normandiya'nın fethinden sonra İngiltere'ye gelip yerleşen ve burada Norfolk kontluğunu ele geçiren normandiyalı eski bir aile. Anjou monarşisinin gitgide artan baskısından endişelenerek Henri II'ye karşı ayaklananlara katıldılar. Ailenin başlıca önemli kişileri şunlardır: Hugh **Bigod** (öl. 1266), hukukçu (1258-1260), büyük bir adlî soruşturma yaptı. —Roger **Bigod,** 5. Norfolk kontu (1245-1306), öncekinin oğlu; 1297'de, Edward I'in keyfî yönetimine karşı çıkan derebeylerin başına geçti. (L)

BİGOFON i. (mucidinin adı *Bigot*'dan ve yun, *fone*, ses'ten). Sesin, yandaki deliğin üzerine gerili ipek kâğıdından yapılmış bir yaprak üstüne çarpıp yankılanarak, söylenen melodi veya şarkının değişik biçimde duyulmasını sağlayan çinkodan yapılmış bir çeşit düdük. (L)

BİGORRE (La) [lat. *Bigoritanus* veya *Bigorensus Pagus*, bigorrioni ülkesi], Fransa'nın güneybatısında coğrafî bölge. Adour'un üst havzası kıyısı boyunca uzanır. Bigorre, Bagnères'in yukarı çığırındaki Pireneler kesiminde olağanüstü genişlikte otlaklarla kaplıdır. Bu otlaklarda yaylaya çıkarma usulüyle hayvancılık yapılır. Pireneler'in önünde bölge, kat kat taraçalardan oluşan geniş Tarbes ovasında yayılır; en alt taraçalardaki çayırlarda hâlâ at ve özellikle sığır (süt danası ve dana) yetiştirilir. Yüksek taraçaları tarıma ve mısır ekimine ayrılmıştır.

— Tar. *Bigorre kontluğu*, Ortaçağda Gascoqne'un en büyük tımarlarındandı. 1307'de fransız krallığına katıldı. Bigorre kalesi bilinen en eski kalelerdendir. (L)

BİGOT (Alexandre), fransız seramikçisi, (Mer 1862-Paris 1927). Mine ve pişirilmiş kumtaşı yapımında ve bunları mimarlık alanına uygulamada bütün ustalığını ortaya koydu: Paris'te Saint-Jean de Monmartre, Saint-Medard, Saint-Antoine kiliseleri. Père-Lachaise ölü yakma fırını, Evian banyoları, eserleri arasındadır. (L)

BİGOT (Léon), fransız avukatı (Paris 1826 - Versailles 1872). Komün ihtilâlinden sonra Victor Hugo ile birlikte, *le Dossier d'un Condammé à Mort*'u (Bir Ölüm Hükümlüsünün Dosyası) yayımladı ve askerî mahkemeye verilmiş suçluların savunmasını yaptı. PIERRE NOLÉ takma adıyle eserler verdi. (L)

BİGOT (Paul), fransız mimarı (Orbec 1870-Paris 1942). 1900'de Roma ödülünü kazandı. IV.yy.da Roma'yı gösteren kabartma plan ve Paris üniversitesinin san'at ve arkeoloji enstitüsü, eserleri arasındadır. (L)

BİGOT DE MOROGUES (Marie KİENE, dame), fransız kadın piyanocusu (Colmar 1786 -Paris 1820). 1804'te Paul Bigot de Morogues ile evlenerek Viyana'ya gitti. Orada Beethoven'den ders aldı ve onun gözde bir yorumcusu oldu. 1809'da Paris'e döndü. Orada büyük başarı kazandı. Cherubini, Auber ve Baillot ile ilişki kurdu. Öğrencileri arasında, 1816'da, Mendelssohn da bulunuyordu. Eserleri: *Piyano etütleri*, bir *Rondo*, bir *Sonat* ve piyano için *Çeşitlemeler*. (L)

BİGOURDAN (Guillaume), fransız astronomu (Tarn-et-Garonne, Sistels 1851 - Paris 1932). Toulouse rasathanesinden sonra Paris rasathanesine girdi (1880 -1925). Çalışmaları, gök cisimlerinin gözlenmesi usulleri ve mevkilerinin ölçülmesi üzerinedir. Samanyolları ve Paristen görülebilen yıldız kümeleriyle de ilgilendi (*Observation de la nebuleuses et d'Amas d'Etoiles*); bu arada o zamana kadar göze çarpmamış bulunan bazı samanyolları buldu; 1917'de yayımlamağa başladığı eseri ona İngiliz Astronomi cemiyetinin altın madalyasını kazandırdı. Koordinatların ve çift yıldızların ölçülmesinde çeşitli teknikler geliştirdi. Kuyruklu yıldızlar üstünde incelemelerde bulundu, gözlem yanlışlıkları ve âletlerin mükemmelleştirilmesi üzerinde durarak meteorolojiyle ve yerçekiminin şiddeti ile ilgili verileri bir araya getirdi. 1912'de başkanlığını yaptığı bir konferans tarafından tüzüğü hazırlanan radyo ile yayımlanan saat sinyallerinin düzenlenmesi konusunda büyük çapta yardımcı oldu. Milletlerarası Saat bürosunun ilk müdürüdür. (L)

BİGUANİD i. Eczc. Asidozlu olmayan, şeker hastalığının tedavisinde kullanılan ve ağız yoluyle alınırsa etki gösteren ilâç.

— ANSİKL. Şeker hastalığının tedavisi için ileri sürülen ilk ilâçlar, GUANİDİN türevleri ve özellikle biguanidinlerdir (bir $[CH_2]$ *n* zinciriyle birleştirilmiş iki guanidin molekülü). Bunlardan sintalin ve neosintalin karaciğer zehirlenmesine yol açtıkları için artık kullanılmamaktadır. Biguanidler, kanda gliserin yüksekliğine sebep olan sülfamitlerin tersine insülin oluşumuna yol açmaz. Bunların nasıl etki yaptığı henüz iyice bilinmiyor. Belli başlı guanidler şunlardır: metformin, fenformin, lutformin, proguanil. Bunların kullanılması şeker hastasını perhiz yapmaktan kurtaramaz.

Biguanidler, insülin tedavisini gerektiren asidozlu ağır şeker hastalıklarının tedavisinde kullanılamaz. (L)

BİGUDİ i. (fr. *bigoudi*). Kadınların saçlarını kıvırmak için kullandıkları küçük zıvana. (L)

BİGUERNY (Philippe), **Philippe de Bourgogne** veya **Felipe Vigarné** de denir, fransız mimarı (Langres 1498-Toledo 1543). Castilla'ya italyan Rönesans'ının mimarî üslûbunu getirdi. Burgos katedralinde, Diego de Siloe ile birlikte çalıştı, *Santa Maria del Campo* kulesini tamamladı ve *Puerta de Santa Maria*'nın planlarını çizdi. Granada ve Toledo'da çalıştı. (L)

BİGUGLİA, Korsika'da (Bastia idare çevresi) komün, *Biguglia gölü* kıyısındadır. Bu göl kıyısında adanın eski başkenti Mariana limanı vardı; 589 nüf. (L)

BİH zam. (ar. *bi*'den *bih*). *Esk.* Terkiplerde, *o, ona, ondan, ona, onlara, üzere* anlamında kullanılan zamir. *Ma'mûlun bih*, hükmü geçer, *müşebbehün bih*, ona benzer v.b.

— Dil. bil. *Bih*, arapçada *harf-i cer* denilen ve hem datif* hem ablatif* görevlerini yerine getiren *bi-* ile çeşitli hallerde onun sonuna eklenen üçüncü şahıs zamiri *hu*-nun baş harfi olan *h*'dan ortaya çıkmıştır.

◆ **Biha** zam. *Esk.* [Kadınlar için] Ona.

◆ **Bihim** çoğl. zam. *Esk.* [Erkekler için] Onlara. (M)

BİH sıf. (fars. *bih*). *Esk.* İyi.

— DEY. *Bih-güzin*, iyisini seçen, en iyi olarak seçilen. Sarraf.

◆ **Bihî** i. *Esk.* İyilik, üstünlük.

◆ **Bihin** veya **bihîne** sıf. *Esk.* En iyi olan. (M)

BİH i. (fars. *bih*). *Esk.* Esas, kök, temel. || Kaynak.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bih-efgen*, kökünden söken. || *Bih-ken*, kök kazan, kök söken. || *Bihü bün*, kök ve temel, esas. || *Tündbad-i bih efgen*, kökleri sökecek kadar sert rüzgâr.

— *Bot. Bîh-i kûhî*, baldıran kökü, dağ kökü. (M)

BİHABER sıf. (fars. *bî*-olumsuzluk eki ve ar. *haber*'den *bî-haber*). *Esk.* Habersiz, bilgisiz: *Ve bunlar sefaletlerinden bîhaber görünüyorlardı* (A. H. Müftüoglu). *Sen daha bir konsoloshanenin vazifelerinden bîhabersin* (S.F. Abasıyanık). [M]

Foto. Bonoto (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

BİHAÇ, Yugoslavya'da şehir. Bk. BİHKE.

BİH'AFRİD (bin Mahfervedin), mecusî din adamı (VIII.yy.). Mecusî dininde bazı yenilikler yaptı. Ebu Müslim'in emriyle öldürüldü. Bir ara ortadan kayboldu, yedi yıl Çin'de kaldıktan sonra dönünce yedi yıl gökte yaşadığını iddia etti. Gökte öğrendiğini ileri sürdüğü dinî inançlarını Farsça bir kitabında yazdı. Bu eserinde ateşe tapma, ölmüş hayvan eti yeme, şarap içme, yakın akraba ile evlenme gibi âdetler yerine, günde yedi defa güneşe doğru dönerek bazı dualar okumak gibi yeni ibadet şekilleri koydu. (M)

BİHAKKIN zf. (ar. *bi-ḥakḳın*). *Esk.* Gerçekten, haklı olarak, hakkıyle: *Hükûmet-i seniyeleri milletin emn ü itimadını bihakkın kazanmak ve bu mülkü millete nâfi olmak arzusunda ise...* (Atatürk). [M]

BİHÂR çoğl. i. (ar. *baḥr*, deniz'den *bi-ḥâr*). *Esk.* Denizler: *Mucip ne şu hilkat-i bihâre* (Recaizade Ekrem).

— DEY. *Bihâr-ı baîde,* uzak denizler. (M)

BİHAR, Hindistan'da eyalet, Uttar Prades'in doğusunda Orta Ganj ovalarıyle Şota Nagpur'u içine alır; 180 632 km²; 46 455 600 nüf. Baskenti, *Patna.* Bihar'daki nüfus yoğunluğu Kalküta ve Assam'a doğru sürekli bir göçe yol açar. Bazı kesimlerde, ekilmiş toprakların üçte ikisini kaplayan pirinç, yılda düzenli olarak iki, bazan üç mahsul sağlar. Yer fıstığı, şekerkamışı, tütün ve hint keneviri de yetiştirilir; hint keneviri ekimi Doğu Bengal'den Pakistan'a kadar *terai*'de yayılır. Bihar'da, Hindistan'ın kömür ve demir üretiminin yarısı sağlanır ve çok çeşitli demirsiz maden çıkarılır (bakır, boksit, manganez, krom, amyant). Bu yüzden ağır metalürji iyi şartlar altında Cemşitpur ile Damodar vâdisinde yerleşmiştir. Bihar, 1525'e kadar bağımsız bir krallıktı. 1765'te Hindistan Şirketi tarafından işgal olundu. (L)

BİHAR dağları. Bk. **BİHORULUİ.**

BİHARİ i. Leng. Magadhi dilinden türeme hint-arî dili. Orissa'dan Benares'e kadar aşağı yukarı 35 milyon kişi tarafından konuşulur. Devanagari veya kaithi alfabesiyle yazılabilir. Başlıca üç lehçesi vardır: Maithili, magahi ve bhocpuri. (L)

BİHARİ (Sandor), macar ressamı (Reybanya 1856-Budapeşte 1906). Paris'te Jean-Paul Laurens'in öğrencisi oldu, günlük hayattan sahneler çizdi *(Hasat sonu, Keçi çobanı,* Budapeşte müzesi). [L]

BİHARİT i. Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve alüminyum silikatlar halinde, Romanya'daki Bihor madenlerinde bulunur. (L)

BİHASIL sıf. (fars. *bî-*, olumsuzluk bildiren önek ve ar. *ḥâṣıl*, meydana gelme'den *bî-ḥaṣıl*, sonu çıkmayan, verimsiz).

— Teşk. tar. Bir bölgede, vakıf ve dirlik arazisinin çok, mukataaların az olması. Bu terim, defterinde yazılı olandan daha az gelir getiren dirlikler için de kullanılırdı. (M)

BİHBÛD blş. sıf. (fars. *bih*, iyi ve *büden*, olma> *bûd*, olan'dan *bihbûd*). İyi, sağlam: *Merhem-i bihbûd-ı vaslınla tabibim kıl deva* (Halim Giray). [M]

BİHİŞT i. Bk. BEHİŞT.

BİHKE, Yugoslavya'da, Bosna-Hersek Federatif Cumhuriyetinde, Bosna'nın kuzeybatısında yönetim bölümü; 217 023 nüf. (km²'ye 40 kişi); 5 603 km². Bölge, Sava ırmağı kollarından olan Una'nın iki tarafındaki topraklardır. —*Bihke kasabası,* bölgenin yönetim merkezi; 12 000 nüf. Una ırmağı kıyısında. (M)

BİHORULUİ veya **BİHOR** veya **BİHAR dağları,** Romanya'da dağ kütlesi, Transilvanya'nın dağ olusumu ve hidrografya merkezini meydana getirir; *Kurkubeta dağı*'nda 1 849 m. Flişten tepeler ve kalkerli damarlarla desteklenen kaba biçimli eski topraklardan oluşur. Bihorului dağları, sarp bir bölgedir; çobanlığa ve köye dayanan iktisadın en eski biçimlerine burada hâlâ rastlanır. (L)

BİHRAM i. Bk. BEHRAM.

BİHRUZ (Mücahiddin), Selçukluların Bağdat valisi (öl. Tekrit 1145). Bir ara (1108-1141) Irak valiliğinde bulundu. Bağdat valisiyken, bayındırlık işlerine önem verdi, görevinden uzaklaştırılınca, Tekrit'e çekildi ve orada öldü. (M)

BİHRUZE HATUN (Taclı Hatun), Şah İsmail'in zevcesi. Çaldıran savaşında Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'e yenilince Bihruze Hatun, Şahın hazineleriyle birlikte Osmanlıların eline geçti (1514). Sonradan Osmanlı bilgini nişancı Tacîzade Cafer Çelebi ile nikâhlandı. (M)

BİHTER sıf. (fars. *bih.* iyi ve *-ter,* mukayeseli sıfat eki'nden *bihter). Esk.* Çok iyi: *Bu da bir şiir-i bihter-i diğer* (Recaizade Ekrem). || İ. Kadın adı. (M)

BİHTEREK i. (fars. *bihterek*). *Esk.* İranlılar tarafından yüz yirmi yılda bir defa on üç ay kabul edilen yıl. Sonradan dört yılda bir gün fazlası olan *sene-i kebise* şeklini aldı. (M)

BİHUDE zf. ve sıf. Bk. BEYHUDE.

BİHZAD (Kemaleddin), iranlı ressam ve minyatür ustası (öl. Tebriz 1537). Timur imparatorluğunun merkezi Herat'ta, Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında yetişti. Meşhedli Sultan Ali ile beraber çalıştığı ve vezir Mîr Ali Şîr Nevaî tarafından korunduğu bilinir. 1468-1506 yılları arasında Herat resim ustalarının başında bulunan Bihzad, 1507'den sonra Özbek hükümdarı Şeybek Han'ın sarayında çalıştı. 1510 Sıralarında, Safevî imparatoru Şah İsmail'in Herat'ı alması üzerine Tebriz'e gitti. Şah İsmail ve oğlu Şah Tahmasb zamanında ünü her tarafa yayıldı. En önemli eserleri: British Museum'daki *Nizamî Hamse*'si ile Kahire Hıdiv kütüphanesinde bulunan *Bostan* nüshasının resimleridir. Yanlış olarak ona maledilen bazı eserler de vardır. Ona ait olduğu sanılan eserlerden biri Şerefeddin Ali'nin Timur'un hayatını anlatan *Zafername*'sidir. Hüseyin Baykara'ya ait iki portresi dikkate değer eserlerindendir. Çiçekli dalları, nakışlı çinileri, süslü halıları ve tasvirlerinin fonu, onun incelik ve süs düşkünlüğünü gösterir. Fakat Bihzad'ın en önemli yönü gerçekçiliğidir. İşlediği konular saraydaki gösteriş değil, günlük insan hayatıdır. İneklerin yavrularını emzirmesi, bir tarlaya dokunan kişinin cezalandırılması, hizmetçilerin yemek taşıma ve sofra hizmetleri, köylülerin çalışmaları Bihzad'ın işlediği konulardır. Eserlerinde hareket ve hayat görünür. Portrelerindeki ifade kudreti büyüktür. (M)

BİİR MAUNE, islâm tarihinde adı geçen kuyu. Mekke ile Medine yolu üzerinde. Süleym kabilesinin bazı kolları birbirleriyle yaptığı mücadelede Hz. Peygamber'den yardım istediler. Ensar*dan 70 kadar süvari yardıma giderken bu kuyu yakınında pusuya düşürülerek kılıçtan geçirildi. Bu, Uhud'dan sonra Müslümanların en büyük yenilgisi oldu. (M)

BİJAGOS veya **BİSSAGOS adaları,** Portekiz Ginesi'ne bağlı takımada, Rio Geba'nın ağzının karşısında; 15 400 nüf. Başlıca adaları Orango, Formoza, Caravela, Roxa ve Bolama. İdare merkezi, Bolama. Krallıklar halinde yerli toplulukları, yağ elde edilen hurma ağacı ve sığır yetiştirirler. (L)

BİJAPUR (esk. **Vizapur** veya **Vijayapur**), Hindistan'da (Maysur) şehir. Dekkan'da; 78 900 nüf. Şehrin kalesi, sağlam bir şekilde durmaktadır. Hisarda, hint tapınaklarının kalıntıları vardır; bu kalıntılar şehrin islâmiyet öncesi zamanlardaki önemini gösterir. Şehirde bir kale, bir de site bulunur. Site XVI. ve XVII. yy.larda bağımsız bir krallığın başkentiydi; bu siteden günümüze Gagan Mahal ile «Gol Gumbaz» ve «İbrahim Roza» türbeleri kaldı. (L)

BİJEKSİYON i. (fr. *bijection*). Mat. Bijektif uygulama. (Bir bijeksiyon iki cümlenin elemanları arasında birebir bir tekabülü gerçekleştirir; bu durumda, iki cümlenin kuvveti aynıdır.) [L]

BİJEKTİF sıf. Mat. Hem injektif hem sürjektif olan. (L)

BİJEN. Mit. İran mitolojisinde Rüstem'in kız kardeşinin oğlu. Efrasiyab'ın kızı Menije'ye âşık olduğu için, Efrasiyab tarafından yedi yıl bir kuyuda hapsedildi, sonra Rüstem'in yardımıyle kuyudan çıkarak Menije ile İran'a gitti. (M)

BİJLERT (Jan Van). Bk. VAN BİJLERT (Jan).

BİKA çoğl. i. (ar. *buḳa,* yer, toprak'tan *biḳâ'*). *Esk.* Ülkeler, topraklar, yerler: *Bika-yı mukataalarını müstakilen zapteylemek üzere ....* (Cevdet Paşa). [M]

BİKALSİK sıf. Kalsiyumun iki atom hidrojenin yerine geçmesiyle fosforik asitten türeyen $CaHPO_4$ formülündeki ortofosfata verilen isim. (*Eşanl.* DİKALSİK.) [L]

BİKALSİT i. (fr. *bicalcite*). Kalsiyum bioksit CaO_2. (L)

BİKALSİYUM FOSFAT sıf. Fosforik asidin iki hidrojen atomu yerine kalsiyumun ornatılmasıyle elde edilir. Formülü $CaHPO_4$ olan bir ortofosfattır. (L)

BİKANER, Hindistan'da (Racastan) şehir; 150 600 nüf. Tar çölünün ucundaki kervan yolu üzerinde eski kale. Satleç su şebekesi tarafından sulanan bölgenin tarım pazarı. Halıları. Racput üslûbunda bir sanat okulunun (özellikle albüm resimleri önemlidir) merkezi. (L)

BİKARAR sıf. (fars. *bî-*, olumsuzluk eki ve ar. *karâr,* durma'dan *bî-karâr*). *Esk.* Kararsız: *Akşamın bâd-ı bîkararında* (Cenab Şahabeddin). || Rahatsız.

◆ **Bikararî** i. *Esk.* Kararsızlık: *Bütün evvel sevenlerin ye'si / Söylüyor bîkararî-i hissi* (Cenab Şahabeddin). [M]

BİKARBONAT i. (fr. *bicarbonate*). Bir adet daha asidik hidrojen atomu taşıyan ve asit karbonat adı da verilen tuz, özellikle sodyum tuzu $NaHCO_3$: *sodyum bikarbonat hazmı kolaylaştırır.*

◆ **Bikarbonatlı** sıf. Bikarbonat taşıyan: *Bikarbonatlı su.* (L)

Bikare denklem Bk. İKİKATKARELİ DENKLEM.

BİKELAS. Bk. VİKELAS.

BİKES sıf. (fars. *bî-*, olumsuzluk eki ve *kes,* kişi'den *bî-kes*). *Esk.* Kimsesiz, çaresiz: *Böyle bîkes bir karının başına vurmak lâyık değildir* (Cevdet Paşa). || Yalnız, tek başına: *Üzerinde bulunduğum bu zavallı kürecik de ötekiler gibi bu büyük boşluğun içinde bîkes ve uzaktı* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

BİKFAYA, Lübnan'da bölge, Lübnan dağında, Beyrut'un kuzeyinde (yüksl. 1 000 m); 2 900 nüf. Ilıca merkezi. (L)

BİKİCEK, moğol kumandanı (XIV.yy.). Moğol hanı Tuğluk Timur'un oğlu İlyas Hoca'ya müşavir olarak Maveraünnehir'e gönderildi. Bikicek'in sert siyaseti yüzünden Timur Afganistan'a, Emir Hüseyin'in yanına gitti. Taşköprü savaşında Timur'a yenildi ve İlyas Hoca ile birlikte Taşkent'e kaçtı. (M)

BİKİNİ, Mikronezya'da mercan adası, Marshall takımadalarında amerikan atom denemeleri 1946'dan bu yana Bikini'de yapıldı. (L)

BİKİNİ i. Çok küçük boyda iki parçadan meydana gelen mayo. (L)

BİKİNOLEİN i. (fr. *biquinoléine*). Sodyumun Kinolein üzerine etkisiyle elde edilen $C_{18}H_{4}N_{2}$ terkibindeki bileşik. (L)

BİKİR veya **BİKR** i. (ar. *bikr*). *Esk.* Kızlık, bakirelik. || [İnsan ve hayvanlar için] İlk yavru. || İlk ürün. || Herhangi bir şeyin ilki. || Sıf. Bakire: *Resul-ı ekremin bikr olarak tezevvüc ettiği ancak odur* (Cevdet Paşa). || Dokunulmamış, el değmemiş: *Kaldı yine bikr misl-i Kuran* (Ziya Paşa).

— DEY. *Esk. Bikr-i fikr,* yeni, taze, hiç söylenmemiş fikir.

— Esk. huk. Evli olsa dahi cinsî münasebette bulunmamış kız. || *Bikr-i hakikî,* erkekle asla cinsî münasebette bulunmamış kız. || *Bikr-i hükmî,* tekerrür etmemek ve hakkında hadd-i zina icra edilmemiş olmak şartıyle zina ettiği malum kız.

◆ **Bikrân** çoğl. i. *Esk.* Bakireler.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bikrân-ı bihişt,* cennet bakireleri, huriler. || *Bikrân-ı çerh,* yıldızlar ve gezegenler. Huriler. (M)

BİKİTA, Güney Rodezya'da bölge, Fort

bilâli habeşî

Victoria'nın doğusunda. Lityum maden filizi. (L)

BİKLAMAR i. Malezya ve ingilizce dillerinden alınmış kelimelerin karışmasından meydana gelen ticaret dili. Güney denizlerindeki adalarda konuşulur. (L)

BİKLORÜR i. (fr. *bichlorure*). Formülünde iki klor atomu bulunan klorürlere verilen isim. (L)

BİKOL, proto-malezyalı halk; Luzon adasının (Filipinler) güneyinde ve Maskat'ın kuzeyinde yaşarlar. (L)

BİKR i. Bk. **BİKİR.**

BİKROMAT i. Kromik asitten türeyen tuz. Özellikle potasyum bileşiğidir: $K_2Cr_2O_7$. (Bk. KROM.)

— ANSİKL. Foto. *Kalevi bikromatlar* (amonyum veya potasyum) koloidal bileşikleri, ışığın etkisiyle, erimez hale getirir. (Jelatin, arap zamkı, balık zamkı v.b.).

◆ **Bikromatlamak** geçşl. f. Foto. Potasyum bikromat emdirmek: *Bikromatlanmış jelatin ışığa gösterilirse erimez hale geçer.* (L)

BİKSA i. Ağaççık türü. Orta Amerika'da yetişir. Boya elde edilir. (Bixaceae familyasından.)

— ANSİKL. *Biksa,* düz kenarlı büyük almaşık yapraklı bir ağaççıktır. Pembemsi kırmızı kocaman çiçekleri salkım biçimindedir. Konimsi kapsül şeklindeki meyvesi, dayanıksız dikenlerle kaplıdır. Meyvesinin iç kabuğundan boya çıkarılır: *Biksa,* Guyana'da, Antiller'de ve daha çok Hindistan'da yetiştirilir. (L)

BİKSBİT i. (fr. *bixbyite*). Miner. Tabiî demir ve mangan oksit, kübik kristaller halindedir. (L)

BİKUATERNİYON i. (fr. *biquaternion*). A ve B herhangi kuaterniyonlar, i de $i^2 = -1$ olan sanal bir sayı olmak üzere $A + Bi$ şeklinde analitik bir ifade. (Bk. KUATERNİYON.) [L]

BİLÂ- edat. (ar. *bi-,* önek ve *lā-* olumsuzluk ekinden *bilā-*). *Esk.* Genellikle isimlerin önüne eklenerek olumsuz blş. sıfat veya zarflar meydana getiren edat: *Bilâ-bedel,* bedava, parasız, *bilâ-istisna,* istisnasız olarak, *bilâ-kayd ü şart,* kayıtsız şartsız.

— Teşk. tar. Bilâ cebeli, bir tımarın veya zeametin fevkalade bir lütûf şeklinde cebelisiz olarak verilmesi. Genellikle devlet merkezinde görevli divan kâtibi, çavuş v.b. gibi kimselere verilirdi. (M)

BİLAC (Olavo), brezilyalı şair (Rio de Janeiro 1865-ay.y. 1918). Parnasyen üslûbundaki eserleri *(Poesias* [Şiirler], 1888; *Tarde* [Akşam], 1919) dolayısıyle, ŞAİRLER PRENSİ diye adlandırıldı. En güzel şiiri: *O Caçador de Esmeraldas* (Zümrüt Avcıları). [L]

BİLÂD çoğl. i. (ar. *belde*'den *bilâd*). *Esk.* Şehirler, memleketler, beldeler: *Ona pek mani imiş kesret-i emsar ü bilâd* (Ziya Paşa). *Bilâd-ı Azerbeycan'ı sulhan zapteylemiş.* (Cevdet Paşa).

— Esk. coğ. *Bilâd-ı aşere* (on şehir), İzmir, Eyüp, Kandiye, Halep, Selânik, Sofya, Trabzon, Galata, Kudüs, Larissa. ‖ *Bilâd-ı erbaa* (dört şehir), Edirne, Bursa, Şam, Kahire. ‖ *Bilâd-ı garbiyye,* batı ülkeleri. ‖ *Bilâd-ı haraciye,* haraca bağlı arazi. ‖ *Bilâd-ı isnâ aşere* (oniki şehir), Adana, Erzurum, Bağdat, Beyrut, Diyarbakır, Rusçuk, Saraybosna, Sivas, Maraş, Trablusgarb, Antep, Çankırı. ‖ *Bilâd-ı Rum,* Osmanlı imparatorluğuna dahil şehirler, Anadolu.

— Esk. huk. *Bilâd-ı selâse,* eski idare teşkilâtında İstanbul'daki Eyüp, Galata ve Üsküdar semtlerini anlatmak için kullanılan deyim. *İstanbul ve Bilâd-ı selâse* şeklinde kullanılırdı. (M)

BİLÂDER ağacı. blş. i. Bk. ANACARDİUM.

BİLÂHİRE veya **BİLÂHARA** zf. (ar. *bi-,* önek, *el,* harf-i tarif ve *âhire,* son'dan *bilâhara, bilâhire* veya *bilâhare*). *Esk.* Sonra, sonradan, sonunda: *Kadınları bilâhare mes'eleden haberdar ederiz* (Vâ-Nû). [M]

BİLAĞ i. Bk. **BELÂĞ.**

BİLA HORA, Prag yakınında tepe. 1620'de burada millî çek ordusu birlikleri, imparatorluk birliklerine yenildi. Bağımsız Bohemyayı yüzyıllar boyunca tarihten silen bu savaşı, korkunç bir bastırma hareketi izledi; halk din değiştirmeğe zorlandı. 30 000'den çok protestan Avrupa'nın çeşitli ülkelerine kaçtı. (L)

BİLAKİS edat. (ar. *bi-,* önek, *el,* harf-i tarif ve *aks,* ters'ten *bilakis*). Aksine, tersine: *Onları, hastayım diye aldattım ama bugün, bilakis, çok iyiyim ve çok neşeliyim* (R.N. Güntekin). [M]

BİLÂL AĞA Küçük, osmanlı dârüssaade ağası (öl. İstanbul 1807). İvaz Mehmed Paşazade Halil Paşanın kölesi idi. Mustafa III zamanında saraya alındı. Selim III devrinde müsahip, hazinedar, 29 ağustos 1798'de de, dârüssaade ağası oldu. Ölümüne kadar (mart 1807) bu görevde kaldı. Mezarı, Eyüp'te Validesultan türbesi bahçesindedir. Tophane'de yaptırdığı çeşmenin, bugün sadece iki kitabesi vardır. (→ Bibliyo.) [M]

BİLÂL AĞA Büyük, osmanlı dârüssaade ağası (? - İstanbul 1791/1792). Sarayı Hümayundan yetişti. Selim III'ün padişahlığında onun müsahibi oldu. Daha sonra hazine vekili ve hazinedarlığa getirildi. Dârüssaade ağası oldu (1790). [M]

BİLALAMA, Eşnunna (Tel Asmar) prensi (M.Ö. III. binyıl sonu), iki yanında birer tapınak bulunan sarayı 1930-1932 yıllarında Dicle'nin doğusundaki Tel Asmar'da meydana çıkarıldı. Ayrıca, 1945-1947'de, Tel Harmal'da bulunan yasalar da Bilalama'ya mal edildi. Bunlar, Hammurabi yasalarından daha eskidir. (L)

BİLÂLİ HABEŞİ islâm dininin ilk müezzini (? - 641). Habeş asıllıdır. Mekke'de bir ailenin kölesiydi. İslâmlığı ilk kabul edenlerden olduğu için çok eziyet gördü. Müslüman olduktan sonra Ebu Bekir tarafından satın alınarak azat edildi. Hz. Peygamber ile Medine'ye hicret etti. Namazlardan önce ezan okunmağa başlanınca Hz. Peygamber'in müezzini oldu. Hz. Muhammed'in bütün gazvelerine katıldı. Mekke alındığı zaman Kâbe'nin damında ilk ezanı okudu. Seferlerde erzak temini görevi yaptığı söylenir. Hz. Ömer zamanında Ebu Ubeyde'nin yanında Suriye seferine katıldı. Bu sefer sırasında öldü. Söylentilere göre Şam'da veya Halep'te gömülüdür. (M)

BİLANÇO i. (ital. *bilanciare,* dengelemek > *bilancio*'dan). Muhas. Bir işletmenin malî durumunu gösteren özet. Bk. ANSİKL. ‖ *Mec.* Bir olayın veya durumun, sonuçları itibariyle özeti. ‖ *Bilançosunu yapmak,* bir olayın veya durumun iyi ve kötü sonuçlarını karşılaştırmak: *Tevfik evlilik hayatının bilançosunu yaparken, bu noktaya gelince duruyor* (H.E. Adıvar).

— Cerr. *Ameliyat öncesi bilançosu,* bir vaka hakkında ameliyat kararı verilebilmesi için gerekli anestezi usulünü, ameliyat tekniğini ve diğer noktaları belirleyen muayenelerin tümü.

— Fiz. Toplam sonuca varmak için, bir değişimde meydana gelen bütün enerji şekillerinin özetlenmesi.

— Fizyol. *Beslenme bilançosu,* bir canlı organın beslenme ~ durumunun tespitini mümkün kılan girişlerin *(ingesta)* ve çıkışların *(agesta)* bilançosu. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Enerji bilançosu,* bir yandan besinlerle organizmaya giren kalori toplamının, bir yandan organizmanın mekanik enerjiye (adaleler) kimyasal enerjiye (sindirim, metabolizma), termik enerjiye (ısının korunması) dönüşüm ve kayıplar yoluyle çeşitli enerji harcamalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi.

— Petrol. Petrol yatağı içindeki basıncın ve çıkarılan petrol miktarının ölçümüne dayanılarak yapılan tahmin.

— Termik. *Termik bilanço,* yakıcı ve yanıcı maddeler ve bazı hallerde, yanma olayına katılan veya bundan meydana gelen maddelerden çıkan ısı miktarıyle, kullanılan ve kaybolan ısı miktarının karşılaştırılması. (Bir ısı aracının verimini anlamak, kayıp sebeplerini incelemek ve buna çare bulabilmek için, araç bir denemeden geçirilir ve böyle bir bilançonun düzenlenmesi için gerekli bütün unsurlar not edilir.) ‖ *Hacim, ağırlık ve kitle bilançoları,* bir ısı veya maden işleme aracında, belli fizikî şartlar uygulanmış hacimlerin veya kitlelerin veya giren ve çıkan maddelerin karşılaştırılması. (Böyle bir bilanço bazen, diğer ölçülerin doğrulanmasına veya doğrudan ölçülmesine imkân olmayan bazı unsurların fark hesaplarıyle belirlenmesine imkân verir.)

— ANSİKL. Muhas. *Bilanço,* envanterde gösterilen değerlerin tasnifli ve karşılıklı olarak değerleri itibariyle tertiplenmiş özetidir (Türk Tic. kn. md. 74). Böylece envanter kalemleri, *mevcutlar* ile *alacaklar* (varsa *zarar*) aktif tablosunda, *borçlar* (bu arada işletmenin tacire karşı borcunu ifade ettiği için *ana sermaye*) pasif tablosunda olmak üzere gösterilerek, her iki tablo arasında bir denge kurulmuş olur.

● *Konsolide bilanço,* bir grup içinde birleşmiş ayrı şirketlere ait bilançoların bir araya getirilmesiyle elde edilen tek bilanço. (Bu bilançoda, şirketlerin kendi aralarındaki borç ve alacaklar, bunlardan birinin diğerlerinin sermayesine iştirakleri gösterilmez. İlk olarak, A.B.D. de kullanıldı. Bu tür bilanço, ülkemizde Sümerbank ve Etibank tarafından kullanılır.)

— Fizyol. *Beslenme bilançosu* evcil hayvanlar ve insan üzerinde incelenmiştir. Bu bilanço yaşa, cinsiyete, yapılan işe ve iklime göre alınması gerekli besin miktarını belirtmek için temel ilkeyi verir. Burada her türlü besin maddesi göz önünde tutulur ve atılan kalıntılar da hesaplanır. Girişler, çıkışları ve sarfiyatı aştığı takdirde, bilanço olumludur ve vücudun ağırlığı artar. Aksi halde olumsuzdur ve vücut ağırlık kaybeder; eğer girişlerle sarfiyat birbirine denk ise, beslenme dengelidir ve ağırlık değişmez. Bu bakımdan denge sağlamak için giriş ve çıkışların tam olarak hesabını yapacak usuller kullanılır. (LM)

BİLAR i. Kalafat işlerinde kullanılan, kıl ve katran karışımı macun. (M)

BİLARDO i. (ital. *biliardo*). Üzeri arduvaz kaplı, yeşil çuha örtülü ve kenarları kauçuk şeritlerle çevrili dikdörtgen tahta bir masa üzerinde «isteka» ve fildişi üç topla oynanan oyun: *Dün Belediye gazinosunda idik. Burhanettin bilardo oynuyordu* (R.N. Güntekin). ‖ Bilârdo oynanan salon: *Bilardoya gitmek.* ‖ Bilardo partisi: *Bir bilardo oynamak.* ‖ *Çin* veya *Japon bilardosu,* Hollanda bilardosuna benzeyen oyun (yalnız yuvalar masanın öbür ucundadır). ‖ *Hollanda bilardosu,* sağ kenarında topun «isteka» veya yayla fırlatıldığı bir yer bulunan hafif meyilli tahta masa. (Masanın yüzeyinde çivi ve kemerler vardır, masanın ucundaki numaralı yuvalara girmeden önce topun, bunların arasından geçmesi gerekir.) ‖ *İngiliz bilardosu,* bir ucu hafif yuvarlatılmış ve 1'den 9'a kadar numaralı delikler bulunan tahta masa. (Oynanan top, deliklerin önünde duran başka bir topa vuracak ve onu dokuz delikten birine sokacaktır. ‖ *Nikola bilardosu,* pervazlarında kauçuk puarlar bulunan küvet biçimi yuvarlak tahta masa. (Oyuncular, puarları sıkarak mantar bir topu hareket ettirir ve küvet içindeki yuvalara sokmaga çalışırlar.) ‖ *Rus bilardosu,* topların kırmızıya dokunduktan sonra masa üzerindeki birkaç delikten birine sokulması gereken bilardo oyunu.

— ANSİKL. Oyun. Masanın boyu, eninin iki katıdır, boyutlar değişebilir. Oyuncu bir fildişi topa «isteka» ile vurarak onu, öteki iki topa dokundurmağa çalışır. Bu toplardan biri kırmızıdır, öteki ise karşı oyuncuya aittir. Böylece yapılan her karambol için bir sayı yazılır. Başarılı bir karamboldan sonra oyuncu ikincisine girişir, böylelikle bir seri yapılabilir. Oyunu güçleştirmek için bilardo çuhasına dikdörtgen veya kareler meydana getirecek şekilde paralel çizgiler çizilir. Oyuncular seriye devam etmeden önce en az bir topu bir kareden dışarı çıkarmak zorundadırlar. Bazı ustalar bu oyunda büyük bir kazanmışlardır. (LM)

BİLBAO, İspanya'da şehir, Vizcaya eyaletinin idare merkezi, rio Nervion'un halici kıyısında; 297 900 nüf. Demir madeni çıkarma merkezi. Yatakların gitgide tükenmesi, İngiltere'ye ihracatı durdurdu, ama yerli metalürji eski gücünü muhafaza etti. Yüksek fırınlar, çelik fabrikaları ve bakır

rafinerileri, Portwgalete'nin dış limanının aşağı kesimine kadar sıra sıra uzanır. Yakın tarihte, çimento fabrikaları, pnömatik cihazlar fabrikası ve çeşitli kimya sanayii kuruldu. Dar sokaklı eski şehir rio Nervion'un sağ kıyısındadır. Yeni şehir sol kıyı düzlüğünde uzanır.

— Tar. 1300'de kurulan Bilbao, yün ihracatı ve gemi inşaatı sayesinde XV. ve XVI.yy.da gelişti. Don Carlos taraftarlarının saldırılarına (1835-1837) kahramanca karşı koydu. İç savaş sırasında (1936-1939), Bilbao, cumhuriyetçi bask birliklerinin başlıca savunma merkezi oldu. 70 km uzunluğunda *demir kuşak* veya *Bilbao kuşağı* denen sınırlarla çevrilmiş olan şehir, Navarra'lılarla (aslında yüzde sekseni ispanyol olan) Siyah oklar bölüğüne bağlı İtalyanların ortak saldırıları karşısında 19 haziran 1937'de teslim oldu. (Bk. İSPANYA 1936-1939 *iç savaşı*.) [L]

BİLBAO (Francisco), şilili yazar (Santiago 1825-Buenos Aires 1865). Demokratik düşünceleri dolayısıyle 1843'te Fransa'ya göç etmek zorunda kaldı. Lamenais, Edgar Quinet ve Michelet ile arkadaşlık kurdu. 1849'da yurduna döndü, 1851 ihtilâli başarısızlığa uğrayınca önce Peru'ya, sonra da Arjantin'e sığındı. (L)

BİLBAŞAR (Kemal), türk hikâyeci ve romancısı (Çanakkale 1910). Edirne İlköğretmen okulunu, Ankara Gazi Eğitim enstitüsünü bitirdi (1935). İzmir Karataş ortaokulundaki tarih öğretmenliğinden 1961'de kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Konularını özellikle Batı Anadolu kasabalarından alan hikâyelerinde inançlar, gelenek ve töreler, değişik hayat görüşleri ve çatışan menfaatler üzerinde durdu; olayları sebep ve sonuçları ile ele aldı. Gelenekçi bir anlatış kullandı. Memleket hikâyeciliğini, hicivci ve sert bir gerçekçilik anlayışı içinde sürdürdü. *Anadoludan Hikâyeler* (1939), *Cevizli Bahçe* (1941), *Pazarlık* (1944), *Pembe Kurt* (1953), *Köyden Kentten Üç Buutlu Hikâyeler* (1956) adlı hikâyelerinden başka dört de roman yayımladı: *Denizin Çağrısı* (1939), *Ay Tutulduğu Gece* (1961), *Cemo* (1966), *Memo* (1969). *Cemo* romanıyle Türk Dil kurumu 1967 Roman ödülünü kazandı. (M)

BİLBEİS, Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da (Şarkiye eyaleti), Kahire'nin kuzeydoğusunda; 23 700 nüf. Dokuma sanayii (L)

BİLBİLİS Esk. coğ. İspanya'da, Tarraconensis bölgesinde şehir. Yeni kazılar, Eskiçağdan kalma yapı kalıntılarını ortaya çıkardı. Bugünkü *Bambola (Calatayud* yakınında). [L]

Bilboke, bir ucu hafifçe içbükey, diğer ucu sivriltilmiş bir çomağa sicimle bağlı delik açılmış bir bilyeden ibaret oyuncak. (Oyuncu bilyeyi çomağın içbükey kısmına oturtmak veya sivri ucuna geçmesini sağlayacak şekilde fırlatmak zorundadır.) [L]

BİLDERDİJK (Willem), hollandalı şair (Amsterdam 1756-Haarlem 1831). Fransız istilâsı sırasında yurdundan ayrıldı (1795), 1806'da La Haye'e döndü. Hollanda kralı Louis-Napoléon'un Felemenkçe öğretmeni oldu. Devrinin en büyük şairi kabul edilen Bilderdijk, Hollanda edebiyatına yenilik getirenlerdendir. Her türde eser verdi. (L)

BİLDİK i. (*bilmek*'ten *bil-dik*). Dost, ahbap, tanıdık: *Bunlardan başka iki tane de eski bildik var* (R. N. Güntekin). ‖ Sıf. Bilinen, yabancı olmayan: *Sokak aralarında tek tük rastgeldiğim bildik yüzler, beni görünce çevriliyorlar* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Bildik çıkmak*, biriyle dolaylı veya dolaysız bir tanışıklığı olduğunu anlamak. (M)

BİLDİRİ veya **BİLDİRGE** i. *Yeni (bildirmek*'ten *bildir-i)*. Bir mesele hakkında kamuoyuna açıklamada bulunmak üzere resmî bir daire, bir kurum veya özel kişiler tarafından hazırlanan yazı: *Ertesi günkü bildiriden, bir baskın kolumuzun, Aydın'la Nazilli arasına...* (K. Tahir). *Gazetecilerin bildirisi*.

— Sosyal. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sosyal. Lengüistik ve bildirim teorisinden alınan *bildiri* kavramı iki alanda kullanılır: içeriğin, yani muhtevanın çözümlenmesinde ve bildirinin yayılmasını incelemede.

● *İçeriğin çözümlenmesi*. Sosyolojinin en güç işlerinden biri, işlenmiş gelişmiş kültür biçimlerini incelemektir. Eski bilgi sosyolojisi bununla uğraşırdı ve başlıca işi genel düşünce biçimlerini toplum tiplerine bağlamaktı (meselâ Lévy Bruhl'ün mantık öncesi düşünceyle ilkel toplumlar arasında ilişkiler kurması). Dilbilimin ilerlemesiyle konuşmaların özünü çözümlemek büyük titizlik isteyen bir iş haline geldi ve genelliklerle yetinilemez oldu. Bu alanda en belirli ilerleme, Lévi Strauss'un *Çiğ ile Pişmiş* mitini ele aldığı kitabıyle sağlandı (1964). Strauss, bu eserinde mit'lerdeki bildiriyi incelemek için ayrı bir yöntem ortaya koyar. Strauss'a göre, her şeyden önce, şifre ile *bildiri* arasındaki sıkı ilişkiyi belirtmek gerekir. Bir mit'in bildirisi, bu mit'in söylediği veya anlattığı şeydir. Fakat bu anlatı'yı mit metninin kendisiyle, yani çoğu zaman bir kahramanın maceralarından sözeden mit anlatısıyle karıştırmamak gerekir. Gerçekten de, metnin kendisi yani başka bir deyimle *lafzî* metin, bir harf bilmecesi gibidir: elemanlariyle meydana getirdiği alfabe mit'in ilettiği gerçek bildiriyi yazmağa yarar. Şu halde, çözümleyiciye düşen, mit'in metninde şifre elemanlarını bulmak ve bildiriyi yeniden düzenlemektir. Şifre'nin işlemesi, genel olarak + ve — işaretleriyle gösterilen karşıt çiftlere dayanır. Bundan da anlaşılacağı üzere şifre ikili bir sistemdir. Teknik açıdan bu çözümleme, ancak bir tek mit'in çok sayıda anlatılışları (versiyon) üzerinde yapılabilir ve mit'in bu değişik şekillerinden bir *değişim sistemi* ortaya çıkar. Lévi Strauss'un çözdüğü bildiriler, kendilerini ifade etmek için bu mit'leri ortaya atan toplumların tabiat ile kültür arasında ne gibi bağlantılar kurduklarını, evrendeki yerlerini ve kendi toplumsal örgütlenmelerini ne şekilde kavradıklarını gösterir.

Lévi Strauss'un ve onun ilham aldığı dilcilerin yöntemi bugün birçok araştırmayı etkilemektedir. Meselâ bir edebiyat sosyolojisi araştırmasında, kapalı bir bildiriyi aktaran şifre elemanlarını yakalayabilmek büyük bir önem taşır. Şifre elemanları bulunmadıkça, bildiriyi, onu dile getiren topluma bağlamak imkânsızdır. Öyle ki, toplumda «dil» ve «iletme» den sayılabilecek her şeyin (din, düşünce, tutum, giyim v.b.) incelenmesi bu çözümleme yöntemine dayanmaktadır. İletme'nin, toplumsal olgunun esaslı bir boyutu olduğu düşünülürse, her çeşit anlatım şeklinin derinliğine çözümlenmesini mümkün kılan *şifre-bildiri* ayırımının ne kadar büyük bir önem tasıdığı kendiliğinden ortaya çıkar. İdeolojilerin (düşünce, siyasî sistemler v.b.) incelenmesi de bu açıdan yapılmaktadır. Şu halde bildiri denince, kastedilen şey, verilen bilgilerin niceliği ve anlamıdır. Bunlar, çoğunlukla açık olmayan bir şifre aracılığıyle, konuşanlar tarafından iletilir. Sosyolog'un görevi, bildirinin gerçekten kavranmasını sağlayacak şekilde şifreyi ortaya koymaktır.

◆ **Bildirici** i. Huk. Yeni bir hukukî durum meydana getirmeyip, mevcut bir hakkı veya hukukî durumu tespit eden işlem veya kararlar için kullanılır. *Esk. İzharî*.

◆ **Bildirim** i. *Yeni*. Yazılı olarak yapılan açıklama. (LM)

BİLDİRMEK ettrg. f. Herhangi bir şeyi haber vermek: *Ne derlerse bana bildir dedi* (Cevdet Paşa). ‖ Herhangi bir konuda bilgi vermek: *Fikrini tahriren bildireceğini söyledi...* (A.H. Müftüoğlu). ‖ İfade etmek: *Bu dönüş çeşitli alış verişin bittiğini bildirirdi* (Ahmed Rasim). ‖ Tanıtmak: *Aman bana kendini bildir, diye yalvardı* (Cevdet Paşa). ‖ Göstermek: *Kendini Avrupa'ya gitmiş bildirmek istedi* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Bildirilmek** edilg. f. Haber verilmek: *Mazhar Tevfik Beyin Sinop'ta olduğu bildiriliyor* (Atatürk).

◆ **Bildirme** i. Bildirmek işi.

— Gram. *Bildirme kipleri (sigaları)*, yapılan veya yapılacak olan eylemi zaman ile belirten kipler: *Geniş zaman, şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman*. ‖ *Bildirme eki*, isim cümlelerinde bildirme görevi bulunan ek: *-ım, -im, -sın, -sin, -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür*. (M)

BİLDT, hollanda dilinde **'t Bildt** veya **'t Bilt,** Hollanda'da (Freisland eyaleti) polderler bölgesi, Leeuwarden'in kuzeybatısında, XVI.yy.ın başında kurutulmuş eski bir deniz kolunun yerinde. (L)

BİLDT (Karl Nils Daniel, baron), isveçli diplomat ve tarihçi (Stockholm 1850-Roma 1931). Roma'da büyükelçi (1889-1902 ve 1905-1920), La Haye divanı üyesi, bilgin ve yazar. Özellikle kraliçe Christina üstüne birçok tarih kitabı yazdı. (L)

BİLE zf. (*bir* ve *ile*>*birle*, birlikte'den *bile*). Dahi: *Sana anahtar vereceğim. Geceleri bile girer oturursun* (R.H. Karay). *Hem de şöyle böyle başkalarını değil, Ahmet Haşim'i bile... Mehmet Âkif'i bile...* (Y.Z. Ortaç). ‖ Hattâ: *Kapılar boyanıyor mu? Bitti bile*. ‖ *Esk*. Birlikte: *Leylâğı sünbülü hep bile yetmiş...* (Karacaoğlan).

◆ **Bilece** zf. *Halk dili*. Beraberce, birlikte. (M)

BİLECİK, Marmara bölgesinde il merkezi kasaba; 9 722 nüf. Sakarya'nın kollarından Karasu vâdisine hâkim bir yaylanın dalgalı zemini üzerinde yüksl. 480-520 m. Vâdinin tabanında kasabaya 5 km uzaklıkta Bilecik istasyonu (yüksl. 295 m) vardır. Bunun çevresinde sonradan gelişmiş olan mahalleler Bilecik'in aşağı kesimini meydana getirir.

● *Tarih*. Daha çok batıdan doğuya, Trakya'dan Anadolu yakasına doğru çeşitli orduların yolu üzerinde bir uğrak yeri olduğu için tarihin çeşitli devirlerinde birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Tarihte ilk siyasî hâkimiyet kuran devlet olarak Hititler burada görülür. Hitit devletinin M.Ö. 1200'de yıkılması üzerine şehir, kısa bir süre Frig idaresinde kaldıktan sonra Lidya devletinin eline geçti. M.Ö. 546'da Lidya devletinin Persler tarafından ortadan kaldırılması üzerine Pers imparatorluğuna katıldı. Bu devrede Dasklion (Ergili) satraplığına bağlı kaldı. Perslerin, M.Ö. 334'te Büyük İskender tarafından Granikos'ta (bugünkü Bigaçay) mağlûp edilmesiyle İskender imparatorluğuna katıldı. M.Ö. I.yy.da Romalılar tarafından idare edilmekte olan bu topraklar, M.Ö. 395'te Roma imparatorluğunun parçalanması üzerine Bizans devletinin idaresine geçti. Bu devirde bugünkü Bilecik'in yerinde Belokome adında bir kale vardı. Bugün de bu kalenin tahrip olmuş temellerine rastlanmaktadır. Bilecik ve dolayları Osmanlı devletinin besiğidir. Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey, Köse Mihal'in haber vermesi üzerine, Belokomme tekfurunun hazırladığı bir suikastten kurtulunca, bu kaleyi tekfurdan aldı ve Edebâli'yi Bilecik adını alan beldenin kadılığına getirdi.

Orhan Bey tarafından da bir cami yaptırılan Bilecik, Osmanlı devletinin ilk yıllarında devletin önemli merkezlerinden biri haline geldi. Sonraki yüzyıllarda Bilecik'te tarım ve tezgâh işleri gelişti. Bu arada ünlü ipek kadifeler dokundu. Önceleri Anadolu eyaletinin Sultanönü (Eskişehir) sancağına bağlı bir kaza merkezi, XIX.yy.da da Hüdavendigâr (Bursa) vilâyeti içinde Ertuğrul sancağının merkezi oldu. Millî mücadele yıllarında Bursa'dan gelen yunan kuvvetleri 1921 başlarında ve aynı yılın 1 nisanında iki defa Bilecik'e girmişlerse de 1. ve 2. İnönü savaşlarından sonra çekilmek zorunda kaldı. 1921 Yazında tekrar Yunanlıların eline geçen Bilecik, 6 eylül 1922'de Büyük taarruz sonunda geri alındı. Yunan işgali sona erdiği sırada şehir bir harabe haline gelmiş bulunuyordu. Cumhuriyet devrinde Bilecik'in şimdi birtakım kalıntılar bulunan ve çok eğimli bir zemine kurulmuş olan eski merkezi terk edilerek kasaba düzlükler üzerine yayıldı, ayrıca istasyon çevresinde de gelişmeler oldu. Kasabanın savaşlardan önce 10 000'i bulan nüfusu 1927'de henüz 3 600'e varmıyordu. Şimdi ise 10 000'e yaklaşmış bulunuyor.

XIX. yy. sonlarında ve XX. yy. başlarında Bilecik, Bursa'dan sonra en önemli ipek üretimi merkeziydi. Bilecik tezgâhlarında kadife dokunması eski önemini kaybetmişse de ham ipek büyük gelir sağlayan bir ihraç maddesi olmakta devam ediyordu. Bi-

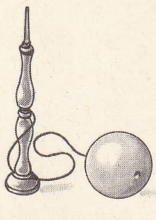

bilboke

BİLECİK
Orhan Gazi camii

rinci Dünya savaşı sırasında gerileyen ipek üretimi daha sonra bir dereceye kadar gelişti. Halkın geçiminde bağcılık ve meyvecilik de önemli yer tutar. Bilecik merkez ilçesinin merkez bucağından başka Küpla ve Yarhisar bucakları ve 52 köyü vardır; yüzölç. 844 km², 32 112 nüf.

— G. Santl. Bilecik arkeolojik bir bölgedir. Burada bulunan eserlerin bir kısmı İstanbul Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. En eski eserler ilin 4 km güneybatısında Beşiktaş denilen yerdedir. Burada bulunan kalıntıların Hitit veya Friglere ait olduğu söylendiği gibi Agrilium şehrine de ait olabileceği ileri sürülmektedir. Beşiktaş'ta ayrıca Romalılar devrinden kalma, üzerinde Gorgon ve Medusa kabartmaları bulunan ve Kulaklı taş denen bir lahit vardır. Osmanlı devri kalıntılarından Osman Gazi'nin kayınpederi şeyh Edebâlî'nin türbesi Bilecik kalesinin batısında bir tepe üzerinde yer alır. Osman Gazi'nin karısı Malhatun'un türbesi de bu civarda bir kaya üzerindedir. Şehirde ayrıca Orhan Gazi'nin yaptırdığı bir cami vardır. Karasu üzerindeki sekiz gözlü köprü Mimar Sinan'ın eserlerinden biridir.

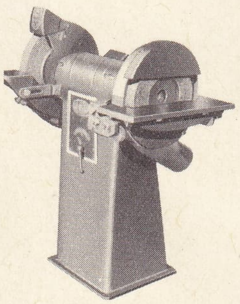

bileği çarkı

— *Bilecik ili,* Marmara bölgesinin Doğu ve Batı Karadeniz bölümünün batı sınırları üzerindedir. Bolu, Eskişehir, Kütahya, Bursa ve Sakarya illeriyle çevrilidir. Türkiyenin en küçük alanlı idare bölümlerinden biridir. Yüzölç. 4 308 km². Nüf. 139 041. Merkez ilçesinden başka Bozüyük, Gölpazarı, Osmaneli, Pazaryeri ve Söğüt ilçelerine ayrılır. Köy sayısı 256'dır. Genel görünüşe fazla yüksek olmamakla beraber vâdilerle derin yarılmış yaylalar ve tepeler hâkimdir. Sakarya ırmağı güneybatı - kuzeydoğu yönünde, çoğunlukla fazla genişolmayan bir vâdi arasından geçer ve burada Karasu, Göynük suyu ve Göksu ile birleşir. Osmaneli güneyinde Sakarya'ya kavuşan Karasu vâdisi kireçli kayalar arasında bir boğaz meydana getirir; bunun tabanından geçen demiryolu, Bilecikle Karaköy arasında Anadolu demiryollarının en önemli rampalarından birine tırmanır. Bilecik ilinin en yüksek yerleri Bozüyük doğusunda (1 307 m) ve Bilecik'in güneybatısındadır (Ahı dağı). Bilecik ilinde Marmara bölgesinin Akdeniz-Karadeniz ve kısmen de İç Anadolu etkilerinin birbirine karıştığı bir geçiş iklimi hüküm sürer. Bilecik meteoroloji istasyonu kayıtlarına göre en soğuk ve en sıcak ay sıcaklık ortalamaları 2°5 ve 21°8 dir. 28 Yıllık sürenin sıcaklıkları arasında —16°0 ve 40°6 sıcaklıklar görülüyor. Bilecik'te ortalama yıllık yağış 430 mm'dir, en yağışlı mevsimler kış ve ilkbahardır. Yaz mevsiminin yağış oranı yüzde 15'tir. Kar yağışlı günler sayısı ortalama olarak 20,7 dir.

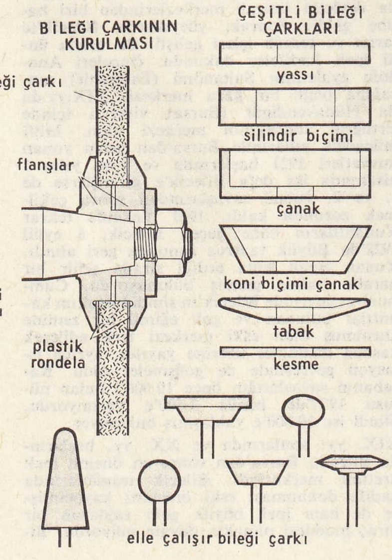

bileği çarkları

Bilecik ilinde az engebeli alanlarda orman büyük ölçüde tahrip edilmiş olmakla beraber, dağlık kesimlerde henüz önemini koruyan ormanlar vardır. Bunlar küçük hızarlarda ve Bozüyük kereste fabrikasında işletilir.

İl nüfusunun yüzde 26'sı 3 000'den fazla nüfuslu şehir ve kasabalarda yaşar. Bunların sayısı 6'dır, en büyükleri Bozüyük'tür; 10 842 nüf. İl merkezinin nüfusu 1965'te henüz 10 binin altında idi. Geri kalan kasabaların nüfusu 3-4 bin arasında bulunuyordu. Nüfusun yüzde 74'ü kır nüfusu kategorisine girer; bunun da çoğu nüfusu 150-700 arasında değişen köylerde yaşar.

İklim ve toprak çeşitliliği yüzünden Bilecik ilinde tarım çeşitlilik gösterir. Bununla beraber ekili alanların çoğunu (yüzde 86) tahıl alanları meydana getirir. En çok buğday (56 000 ton), arpa (16 000 ton) ve daha az miktarda mısır (4-6 bin ton) yetiştirilir. Baklagillerden en çok nohut, fasulye ve fiğ ekilir. Patates üretimi orta derecededir (8-11 bin ton). Endüstri bitkileri daha fazla önem taşır. Eskişehir ve Adapazarı fabrikaları için şeker pancarı yetiştirilir (40-50 bin ton). Ayrıca haşhaş, ayçiçeği, pamuk ve tütün ekimi de yapılır. Bağlar oldukça geniş yer tutar (7 900 hektar). Meyve çeşitleri ayva, elma, ceviz, kiraz v.b. dir. Hayvancılık bakımından başta koyun (175 000) ve keçi (138 000) gelir. Ankara keçisi azdır (12 000). Sığır sayısı 75 000 kadardır. Kümes hayvanlarından tavuk bol üretilir. Endüstri alanında tezgâh işleri dışında kaydedilmeye değer faaliyetler arasında Bozüyük seramik ve kereste fabrikaları sayılabilir. Anadolu demiryolunun ana hattı, Bilecik ili topraklarından geçer. İşlek kara yolları Bilecik'i Bursa, Eskişehir ve İstanbul'a bağlar. (M)

Bilecik Halk kütüphanesi, 1952'de Bilecik'te kurulan kütüphane. Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel müdürlüğüne bağlı. 3 050 Türkçe, 300 arap harfli türkçe, 300 arapça ve farsça, 100 başka dillerde basma eseri vardır. Okuma salonu 25 kişiliktir. (M)

Bilecik mülâkatı, Kurtuluş savaşında Ankara ve İstanbul hükûmeti temsilcileri arasında yapılan görüşme (5 aralık 1920). T.B.M.M. başkanı Mustafa Kemal Paşa, yanında Garp cephesi komutanı İsmet Paşa olduğu halde Bilecik istasyonunda, İstanbul'dan gelen eski sadrazamlardan Ahmed İzzet (Furgaç) ve Bahriye Nazırı Salih (Kezrak) Pasalarla Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım Kadri, elçilerden Cevad, Babıâli hukuk müsavirlerinden Münir (Ertegün) Beyler ve Fatin Hoca'dan (Gökmen), kurulu heyetle görüştü. Görüşme, Damat Ferit hükûmetinin düşmesinden sonra kurulan Tevfik (Okday) Paşa hükûmetinin Ankara ile bir uzlaşma zemini bulmak istemesi üzerinde yapılıyordu. İstanbul'dan gelen heyetin Anadolu'da başlayan millî hareketin anlam ve amacını kavramaması yüzünden olumlu sonuç alınamadı. Atatürk, görüşmeden sonra heyetin İstanbul'a dönmesine izin vermeyerek birlikte Ankara'ya getirdi ve yurdun selâmeti için daha etkili bir şekilde çalışmak üzere geldiklerini ilân etti. Fakat heyet üyeleri Ankara'da kalmayı kabul etmedikleri için kendilerinden İstanbul hükûmetlerinde tekrar görev almayacaklarına dair söz alınarak geri dönmelerne izin verildi. (M)

BİLEĞİ i. *(bilemek*'ten *bile-ği).* Bileme işi. ‖ Bileme işinde kullanılan âlet. ‖ *Bileği çarkı,* bileği taşının dönmesini sağlayan çark. ‖ *Bileği taşı,* bileme işinde kullanılan özel taş.

— ANSİKL. *Bileği çarkı,* kesici, yarıcı, yontucu âletleri bilemek için kullanılan kumtaşı, zımpara taşı gibi tabiî taşlardan veya sunî bir maddeden yapılmış çark. Ayak pedalı, manivela veya bir elektrik motorundan hareket alan bileği çarkının belirli bir açıdan kullanılması gerekir. Bk. TAŞLAMA. (ML)

BİLEK i. Elle kolun birleştiği yer, elbileği eklemi: *Sıvanmış kolları, bileklerinden itibaren bembeyazdı* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ *Mec.* Kuvvet, güç: *Şimdiki yiğitliği de, kendi yüreğinden, bileğinden değil, dışardaki düşman askerlerinden* (K. Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Bilek gibi (kadar, kalınlığında)* [saç veya akar su için] kalın, gür: *Medresenin bahçesinde bilek kalınlığında bir su peydah oldu* (N. Araz). ‖ *Bilek gücü (kuvveti),* beden kuvveti, kol kuvveti: *Bunlar bilek gücünden, usta nişancılıktan, gözü karalılıktan anlar* (K. Tahir). ‖ *Bileğinde altın bilezik olmak,* geçimini sağlayacak sanat sahibi olmak.‖*Bileğine güvenmek,* kuvvetine, gücüne güvenmek: *Sizde her kafasına veya bileğine güvenen insanın yolu her ülkeden daha kolay elde edilen bir iktidar postudur* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Bileğine (bileklerine) kadar,* [Çamur, kar v.b. için] ayakları içine gömülecek şekilde: *Caddeyi karşıya geçerken iki kere bileklerine kadar çamura girdiler* (K. Tahir). [Etek, elbise v.b. giyecekler için] ancak ayaklar görünebilecek kadar uzun. ‖ *Bileğinin hakkı ile,* kendi çalışması ve kuvveti ile.

— Anat. *Bilek kanalı,* bilek kemiklerinin ön yüzü ile bilek ekleminin ön bağı arasında kalan kanal. (Telsel bir şerit bu kanalı ikiye böler; dıştaki bölmeden büyük elayası kirişi; içteki bölmeden kol siniri ile parmakları büken kas kirişleri seroz kılıfı içinde geçer.) ‖ *Bilek yumrusu,* birinci sıra bilek kemiklerinin (kayıksı k., aysı k., piramit k.) eklem yüzeyinin tümü. (Bilek yumrusu, önkol ve dirsek kemiğinin alt uçlarıyle eklemleserek elbileği eklemini meydana getirir.) Bk. ANSİKL. ‖ *Ayak bileği,* Bk. AYAKBİLEĞİ.

— ANSİKL. Anat. *Bilek,* aslında bir geçit bölgesidir. Birinci sıra bilek kemikleri ve önkol-bilek eklemiyle ön ve arka diye iki kısma ayrılır: Arka sırt bölgesinden parmakları germe, uzatma ve yana açma kirişleri geçer. Ön bölge, kemikten bir oluk şeklindedir; bilek ön halka bağı burayı bir kanal haline getirir; içinden parmakları büken kas kirişleriyle kol siniri geçer.

— Patol. Bilekte, sık rastlanan burkulmalardan başka sinovitler (tüberküloz sinovit, çıtırtılı kiriş iltihabı veya «acılı kiriş çıtırtısı») ve eklem sıvısı salgılayan zarlara ilişkin küçük fıtıklar da (bilek kistleri) görülür.

◆ **Bilek bilek** zf. *(Bilek bilek akmak* deyiminde) Gürül gürül, gür bir şekilde: *Pınardan sular bilek bilek akıyor.*

◆ **Bilekçe** i. *Esk.* Bileklik, bukağı.

◆ **Bileklik** i. Bileğin incinmesini önleyen ve oyunlarda bileğe takılan meşin sargı. ‖ Atların bacaklarının sarılmasında kullanılan ham bez, fanila veya örgü kumaştan sargı. (LM)

BİLEK (Ahmet), türk güreşçisi (Manisa 1932). Güreşe İzmir Demirspor kulübünde başladı (1949). 1952'de millî takıma alındı. 1960 Roma Olimpiyat oyunlarında 52 kilo şampiyonu oldu. (M)

BİLE KARPATY («Beyaz Karpatlar»), Çekoslovakya'da sıradağ. Karpatlar yayının

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

batı uçlarından biri, Slovakya'da. Bile Karpaty ormanlarla kaplıdır, Morava ve Vah vâdilerini ayırır; kuzeyde yaklş. ol. 1 000 m, güneybatıya doğru yavaş yavaş alçalır. (L)

BİLEMEK geçşl. f. Bıçak, makas v.b. kesici âletleri keskinleştirmek: *Kara taşla bıçağımı bilerim* (M.E. Yurdakul).

— DEY. *Diş bilemek*, kızmak, öç almak istemek.

◆ **Bileme** i. Kesici âletleri keskin hale getirme.

— Mekan. Bilemek eylemi. (Bk. ANSİKL.) — Teknol. *Bileme makinesi*, bazı âletleri bilemek için kullanılan makine. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Bir takımı *bileme*, keski âletleri kullanılıp yıpranınca kesme tezgâhını onarmak amacını güder. Yıpranma körleşen ağır kısmında, bazen de taban yüzünde ve hücum yüzünde, yongadan ileri gelen bir aşınma sonucu olur. Bir takımı bilemek için, hücum yüzü veya taban yüzü yahut da bu iki yüz birden bileği çarkına tutulur. Bazı takımlar, özellikle frezeler sabit profillidir: bu profili değiştirmemek için bunların ancak hücum yüzleri taşlanır. Kereste takımlarında veya hassas takımlarda, bileme makinesi kullanmak gerektir. Bileme sırasında, kesici aygıta zarar verecek bir ısınmadan kaçınmak için, takım bileği çarkına ancak hafifçe dayandırılmalıdır. Bileme için korindondan yapma taşlardan yararlanılır. Bununla birlikte sertliği pek fazla bazı takımlar için meselâ tungsten karbürlerinde olduğu gibi, elmaslı bileği taşları kullanılır. Kesme tezgâhlarının bilenmesi, özellikle kesici kısmı karbürden yapılmışsa, nazik bir işlemdir.

Otomatik bileycilerin icadı ve buna karşılık olan çalışmanın kesin bir özelleştirilmesiyle, ağaç eşya makinelerinin gelişmesi bilemeyle bağlılaşık bir gelişme ortaya çıkardı. Şerit testerelerin bilenmesi son derece hassas art arda birtakım işlemler kapsar. Lehimleme, rendeleme, germe, asıl bileme, dişlere sağa sola eğiklik verme ve ezmeden ibaret olan bu işlemler, verime, işin kalitesine ve testere işçisinin güvenliğine bağlıdır.

— Teknol. *Bileme makinesi* çeşitli ayarlamalara imkân veren, elle veya manivela kolu aracılığıyle bileği taşı önünde hareket ettirilebilen âlet taşıyıcılarla donatılmıştır. Bu suretle doğru bileme açıları elde edilebilir. Freze gibi bazı âletlerin bilenmesi, dişlerin eşit şekilde çalışabilmeleri için özel itina ister. Freze puntolar arasına alınır ve bileme sırasında bilenecek diş, uygun bir tuş üzerine oturtulur. Freze taşıyıcısı, bir kızak tarafından iletilerek biley taşı önünden geçer.

◆ **Bilenmek** edilg. f. Keskin hale getirilmek. Keskinleştirilmek.

◆ **Biletmek** ettirg. f. Bileme işini yaptırmak.

◆ **Bileyici** veya **bileyci** i. Âlet bilemeyi meslek edinmiş kimse. (LM)

BİLEŞİK sıf. *Yeni*. Çeşitli madde, cisim veya öğelerin birleşmesinden meydana gelmiş. *Esk*. Mürekkep.

— Bot. Her biri başlı başına bir bütün sayılabilecek birçok benzer organlardan meydana gelmiş bir organ için kullanılır. || *Bileşik boyuncuklar*, tek bir sütun halinde bulunan boyuncuklar (çok sık rastlanır). || *Bileşik çiçek*, bileşikgillerin kömeç şeklindeki toplu çiçekleri (papatya, enginar v.b.). || *Bileşik çiçeklik*, birçok basit çiçek topluluklarından meydana gelen büyük toplu çiçekler (msl. bileşik şemsiye, bileşik başaklar). || *Bileşik yaprak*, yapracıklardan meydana gelmiş yaprak (kestane, yalancı akasya). || *Bileşik yumurtalık*, birbirine kaynamış birçok meyve yaprağından oluşan yumurtalık.

— Büro malzemesi. *Bileşik makine*, her birinin belli görevi olan çeşitli parçalardan yapılı makine, müşterek bir program yönetiminde bir makine gibi çalışır: ordinatörler *bileşik büro makineleridir*.

— Fiz. *Bileşik sarkaç*, bazen, birçok ağırlıklı parçalardan meydana gelen gerçek ağırlıklı sarkaca verilen ad. Bu ad, uzatılamayan, kütlesiz, katı bir telden meydana gelen ve ağırlıklı bir nokta taşıyan *basit* veya *ideal* sarkaca karşılık olarak verilmiştir.

— Kim. *Bileşik cisim*, çeşitli ayrı element'lerden meydana gelen cisim: *Su bir bileşik cisimdir*. Bk. ANSİKL.

— Leng. *Bileşik cümle*, bir asıl cümle ile onun anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümlelerden meydana gelen cümle. Türkçe'de *şartlı bileşik cümle* ve *ki'li bileşik cümle* ve *iç içe bileşik cümle* türleri vardır. || *Bileşik fiil, bir* yardımcı fiile eklenen, -ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu. Bk. ANSİKL. || *Bileşik kelime*, yeni bir anlam vermek üzere birleşmiş birkaç kelime: *Çanakkale, karakol, sivrisinek*.

— Mant. *Bileşik anlam*, önermenin bütünü içinde gözönünde bulundurulan anlam. (*Bölünmüş anlam*'ın karşıtı olarak kullanılır.)

— Mat. Bir bileşim kanunu bulunan bir cümlede, bu cümlenin iki elemanının bileşiminden çıkan eleman. || *Bileşik faiz*, eşit süreler itibarıyle, ayrıca faizi işlemek üzere sermayeye eklenen faiz. || *Bileşik fonksiyon*, kendileri başka değişkenlerin fonksiyonları olan bir veya çok değişkenin fonksiyonu. || *Bileşik sayı*, tam sayılar ve kesirlerden meydana gelen sayı. (Daha çok KESİRLİ SAYI denir.) || *Bileşik ihtimaller*. Bk. İHTİMAL.

— Mekan. *Bileşik makineler*, kaldıraç ve kama gibi sadece bir tek parçadan ibaret *basit makineler*'in aksine bir parçalar topluluğundan meydana gelen makine.

— ANSİKL. Kim. Tabiî cisimlerin özellikleri çok zaman belirli değildir; bu cisimlere karışım denir. Kimyacılar karışımlardan hareket ederek *«asal analiz»* dedikleri çeşitli usullerle, özellikleri (kaynama noktası, ergime derecesi, kütle hacmi v.b.) tam olarak tanımlanmış cisimler elde ederler; bunlara *saf cisim* denir. Bu saf cisimlerden *«element analizi»* denen daha kuvvetli usulle yeni saf cisimler elde edilebilir; ele alınan ilk saf cisim bir *bileşik cisim*, ikincisi ise bir *basit cisimdir*. Bugün bilinen basit cisim sayısı birkaç yüzü bulmaktadır: bunların bazıları aynı unsurun alotrop çeşitleridir (meselâ alfa kükürdü ve beta kükürdü; beyaz ve kırmızı fosfor; elmas ve grafit; oksijen ve ozon).

— Leng. *Bileşik fiil*, üç türlüdür: 1. İsme, *etmek, eylemek, olmak, bulunmak* ve *yapmak* yardımcı fiillerinden birinin eklenmesiyle meydana gelenler: *Reddetmek, hasta olmak, yapmış bulunmak* v.d. 2. Bir fiile, *bilmek, vermek, görmek, gelmek, durmak, kalmak, yazmak* ve *koymak* yardımcı fiillerinden birinin eklenmesiyle yapılanlar: *Gelebilmek, alıvermek, süre gelmek, yapa durmak, şaşa kalmak* v.d. 3. Gerundium* eki olan *-ama-, -eme-* ile yapılanlar: *Görememek*. Bütün bileşik fiillerin olumsuzu yardımcı fiillerin olumsuzu ile yapılır. Bileşik fiillerde, yardımcı fiilden önce gelen genellikle tek kelime, bazen de bileşik kelime kullanılır: *Yüzgöz olmak* gibi. (LM)

BİLEŞİKGİLLER çoğl. i. Çiçekleri bileşik durumda olan önemli bitki familyası.

— ANSİKL. *Bileşikgillerin* bir kısım (bazen tüm) çiçekleri *borumsu*, bir kısım çiçekleriyse kenarlarda dilsi biçimdedir. Çiçeklik pullarla (bürüm) çevrili olabilir. Tozlaşma genellikle çiçekten çiçeğe ve böceklerle olur. Kapçıklı meyvelerinde, çoğu zaman, yayılmayı kolaylaştıran tüycükler bulunur. Bileşikgiller familyasında ağaçlar, ağaççıklar ve hepsinden çok otsu bitkiler vardır. Bir kısmı yiyecek bitkisi olarak, fakat çoğu süs bitkisi olarak yetiştirilir. Birçoğunda hoş kokulu esanslar veya acı maddeler bulunur. Başlıca türleri: dulavratotu, enginar, marul, tekesakalı, yer elması, ayçiçeği, yıldızçiçeği, edelvays, papatya, pelin, aynısafa, beyaz papatya, kasımpatı, devedikeni (L)

BİLEŞKE i. *Yeni*. Fiz. Bir cisme etki eden birkaç kuvvetin toplamı. *Esk*. Kuvve-i muhassıla.

— Mat. Bir sistemin elemanlarının bileşimine ait olan. || İki denklem arasında değişkenin yok edilmesi (*rezültant* da denir). || *Bir kuvvetler* veya *kayan vektörler sisteminin bir noktasındaki bileşke momenti*, bunların bu noktadaki momentlerinin geometrik toplamı. (Bk. ANSİKL.) || *Bir kayan vektörler sisteminin bir eksene göre momenti*, toplam cebirsel olarak hesap edilebilmek üzere, bu vektörlerin bu eksene göre momentleri toplamı. || *İki işlemin bileşkesi*, belirli bir sırayle art arda yapılmış bir işlem cümlesine denk işlem.

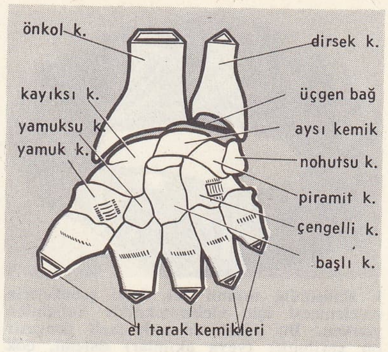

bilek

— ANSİKL. *Bir kayan vektörler sisteminin bileşkesi*, bu vektör sistemine denk, şayet mevcutsa, bir tek vektör. (Bir vektör sisteminin indirgenmesi ancak istisnaî olarak bir bileşke verir; genel olarak indirgeme bir vektör ve bir çift verir, bunların momenti vektörün etki çizgisine paraleldir ve bu indirgeme bir tek türlü olur, yahut da indirgeme aynı düzlem içinde bulunmayan iki vektör verir. Bu indirgeme bir katı cisme etki eden kuvvetler sisteminde uygulama alanı bulur. Kesişen bir kuvvetler sistemi sıfıra denk de olabilecek bir bileşke kabul eder. Bir paralel kuvvetler sistemi genel olarak bir bileşke kabul eder, fakat bazen bu sistem bir çifte dönüşür.) [LM]

BİLEŞMEK geçz. f. *Yeni*. Kim. Yeni bir öğe meydana getirmek üzere birleşmek.

◆ **Bileşen** i. Fiz. Bileşke kuvveti meydana getiren kuvvetlerden her biri.

— Elektr. *Bakışık bileşen metodu*, devam-

BİLECİK il haritası

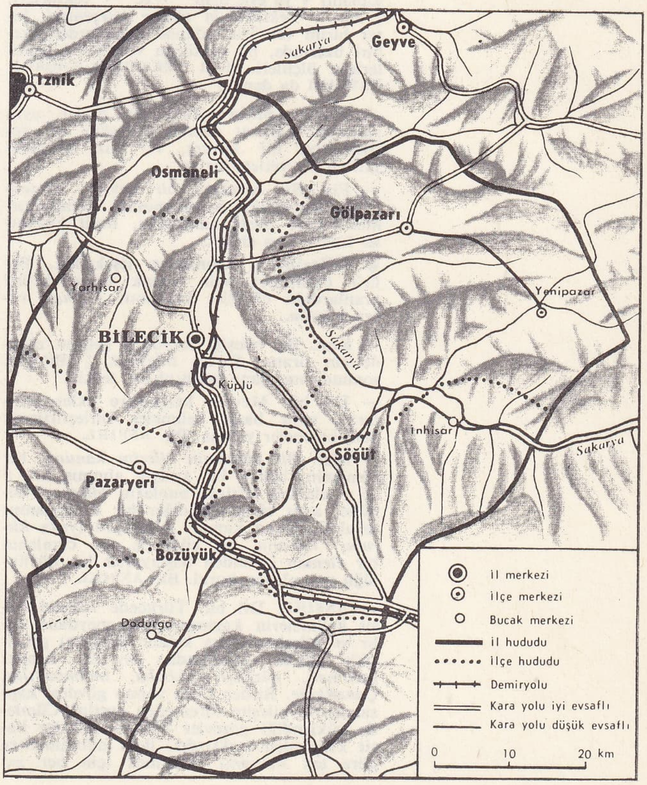

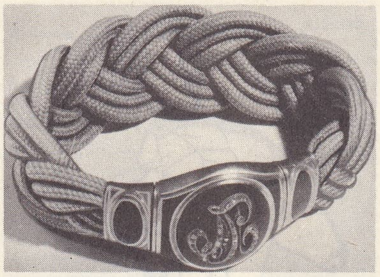

bilezik
Marie Taglioni'nin saçından, 1830 (Dekoratif Sanatlar müzesi)

lı sinüsoidal rejimli çok fazlı şebekelerin incelenmesi için elektroteknikte kullanılan yöntem. Bu yöntemde çok fazlı dengesiz bir gerilimler (veya akımlar) sistemi, çok fazlı dengeli gerilimler (veya akımlar) sistemleri toplamına parçalanır; böylece fazların art arda geliş sırası l'den *n*'e kadar aritmetik dizi olarak çoğalır; burada *n* incelenen çok fazlı sistemin faz sayısıdır.

— Kim. Fizikokimyasal dengeli bir sistem içinde bulunan saf cisimlerden herhangi biri. (Dengeli bir sistem meydana getirecek şekilde, uygun miktarlarda seçilmiş bileşenlerin minimum sayısına *bağımsız bileşenler sayısı* denir. [Bk. FAZ.])

— Leng. Dilbilimsel özellikleri olan unsurların incelenmesiyle ilişkisi bulunan ‖ Bileşim yoluyle bir kelimenin yapısına giren: *Sivrisinek kelimesinde sivri ve sinek bileşen*'dir. ‖ *Bileşenler incelemesi*, bazı anlam alanlarını (msl. akrabalık veya ırklar) semantik özellikler açısından inceleme yöntemi, etnografya ile uğraşan birtakım amerikalı dilbilimciler tarafından uygulanır. Bk. SEMANTİK.

— Mat. Bir vektörün, bir koordinat sisteminin eksenlerinden biri veya düzlemlerinden biri üzerindeki izdüşümü. ‖ *Bir* $\vec{V}$ *vektörünün vektörel bileşenleri*, koordinat eksenleri üzerine götürülmüş, $\vec{V}$ 'yi geometrik toplam olarak kabul eden vektörler: E vektörel uzayının bir $\vec{V}$ vektörü için, bütünleyici iki ilk alt uzaya ait ve toplamı V'ye eşit olan $\vec{V_1}$ ve $\vec{V_2}$ vektörleri. ‖ *Bir* V *vektörünün skalar bileşenleri*, birer birim vektörü bulunan eksenlerden herbiri üzerinde, bu vektörün vektörel bileşenlerinin ölçüleri. (BİR VEKTÖRÜN KOORDİNATLARI da denir.)

— Mekan. *Bileşen kuvvetler, hızlar*, aynı zamanda hareket ederek «bileşke» adı verilen son bir kuvvet, bir hız meydana getiren kuvvetler, hızlar.

— Fiz. *Bir hareketi, bir kuvveti bileşenlerine ayırmak*, incelenmesini kolaylaştırmak üzere basit hareketler, basit kuvvetler haline irca etmek.

◆ **Bileşim** i. Donanma fişekçiliği. Belirli özellikleri haiz olmak üzere belirli oranlardaki cisimler karışımı: *Duman veren bileşim.*

— Kim. Bir bileşiği meydana getiren maddelerin oranı: *Suyun bileşimi.* ‖ Bileşme sonunda meydana gelen cisim, terkip.

— Dil bil. Mevcut kelimelere ekler takılarak veya basit kelimeler birleştirilerek yeni kelimeler yapma. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Bir cümlenin bileşim kanunu*, bir cümlenin, belirli bir sırayle alınmış her x ve y eleman çiftine, bunların *bileşkesi* denilen, aynı cümlenin diğer bir z elemanını tekabül ettiren kanun. ‖ *Bileşim* (veya *kuruluş*) *kanunu*, bir cümlede, bu cümlenin bir eleman çiftinden başlayarak bir büyüklüğü tanımlayan kural. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dil bil. Türkçede *bileşim* basit kelimelerin kaynaşmasıyle meydana gelir ve bileşime giren kelime (bileşen) genellikle sözlük anlamından sıyrılır. Örnek: *hanımeli, yüzbaşı, akbaba, imambayıldı, Çanakkale.* Birden fazla yapım gövdesi kapsamasıyle bileşim türemeden ayrılır. Cümlede yüklendiği görevler bakımından ise basit kelimeden farksızdır. Bazı dilbilimcilere göre tek kavramı belirtmek için her zaman bir arada kullanılan kelimeler de bileşim meydana getirir.

— Mat. *Bileşim kanunu* cümlenin her eleman çiftine uygulanabilirse, bu kanuna *her yerde tanımlı* denir. Eğer tanımlanan büyüklük cümlenin de bir elemanıyse kanuna *iç kanun*, değil ise *dış kanun* adı verilir. Her iki halde de, kanun komütatif değilse, bileşenlerin sırasını gözönünde tutmak yerinde olur. Reel sayıların toplamı bir iç kanundur, çünkü sonuç bir reel sayıdır; vektörlerin skalar çarpımı, sonucu bir vektör olmadığı için bir dış kanundur.

◆ **Bileşken** sıf ve i. Elektron. Elektronik devrelerin gerçekleştirilmesinde kullanılan (eleman).

— ANSİKL. Elektron. *Bileşken*'ler, *pasif bileşken* ve *aktif bileşken* diye ikiye ayrılır. Dirençler, kondansatörler, endüktanslar, komütasyon ve bileşim parçaları, *pasif bileşken*'dir. Elektronik tüpler, transistorlar ve genel olarak bir dış enerji kaynağı tarafından beslenerek üretim görevi yapan, işaretleri büyülten (amplifikatör) veya değiştiren elemanlar *aktif bileşken*'lerdir.

◆ **Bileşme** Dil bil. Bileşim meydana getirme.

◆ **Bileştirme** i. Mekan. Kuvvetlerin, hareketlerin, hızların v.b. bileştirilmesi, kuvvetlerin, hareketlerin, hızların v.b. bileşkesini tayine yarayan işlem veya hesap.

— Dil bil. Bileşim meydana getirtme.

◆ **Bileştirmek** ettirg. f. Bileşmeyi sağlamak.

— Fiz. Paralelkenar kuralına göre, iki veya daha çok vektörün geometrik toplamını almak.

— Mekan. Hızlar, kuvvetler ve ivmeler ile ilgili olarak bunların bileşkesini aramak. (LM)

BİLET i. (fr. *billet).* Taşıtlara binmek, eğlence yerlerine girmek, çeşitli kamu hizmetlerinden yararlanmak veya şans oyunlarına katılmak için para karşılığı alınan kâğıt: *Otobüs bileti, piyango bileti.*

— DEY. *Bilet kesmek*, para karşılığında bilet vermek: *Bilet kesmek için o tarafa girer girmez perde açık kalmasın mı?* (Ahmed Rasim).

◆ **Biletçi** i. Bilet satan görevli: *Hani bazı adamlar vardır, tramvaya bindiler mi artık bütün biletçilerin kendilerini tanımasını ve bilet aldığını unutmayıp bir daha sormamasını isterler...* (R. H. Karay). [M]

BİLEZİK i. Süs için bileklere, kola, ayakbileğine takılan halka. (Bk. ANSİKL.): *Altın bilezik. Gümüş bilezik. Kolunda çok ince işlemeli iki altın bilezik vardı* (Sabahattin Ali). ‖ Bir âlet veya bıçakta sapın ucuna geçirilen madenî halka. ‖ Atların baldırındaki dar, beyaz halka. ‖ *Argo.* Kelepçe. ‖ *Ayak bileziği*, arap kadınlarının ayaklarına taktıkları halka, halhal.

— İnş. *Bilezik silme*, bir topuk silme ve bir damlalıktan meydana gelen saçaklık. ‖ *Bilezik silmeli söve pervazı* veya *sömine*, az süslü ve sade söve pervazı veya şömine.

— Mekan. İki borunun ucunu birleştirmeğe yarayan silindir. ‖ İletme millerini bağlayan parça. (Dönen milleri birleştirmeğe yarayan bilezikler arasında *sabit bilezikler* ve *kavrama bilezikleri* diye ayrım yapılır. Birinciler, daima birlikte dönen iki mili bitiştirmek için kullanılır; ikinciler, iletmeleri aralıklı olan miller için kullanılır. (Bk. KAVRAMA, BAĞLAMA.) ‖ *Genleşme bileziği*, bir iletimdeki millerin serbestçe genleşmesini sağlayan organ.

— Mim. Sütunların gövdesini yatay olarak bölen halka biçiminde yuvarlak silme. (Rönesansta çok gözde olan bileziğin kasnak derzlerini örtme elverişliliği vardır). ‖ Sütun gövdesine, süs için takılan halka. ‖ *Alem bileziği*, alemlerde kova ve armut diye adlandırılan kısımlar arasındaki kalın halka. ‖ *Kuyu bileziği*, kuyuların ağzına konulan yekpare delikli taş. ‖ *Sütun bileziği*, sütun tası oyularak takılan, şekil ve kalınlıklarına göre isimler alan madenî halka. Bu halkalar bazen sütunların yontulmasıyle de yapılır.

— Nümism. Modern usullerle madenî para basmak için pulların, içine konduğu ve kalıbın altına sürülen çelik halka. Pres altında pulun ezilmesiyle para çevresi meydana gelir ve sikkenin her iki yüzü de basılmış olur. Bk. ANSİKL.

— Okçuluk. *Okçu bileziği*, yay telinin eline çarpıp yaralanmaması için okçunun sol bileğine taktığı deriden, kemikten veya madenden yapılmış yarım manşon biçiminde bilezik.

— Sil. Taşınabilir çeşitten ateşli bir silâhın namlu ve kundağı üzerine tespit edilmiş bir halka. Silâhın harbisini tutmağa yarar.

— Teknol. Bazı işçilerin (cilâcılar, maden cilâcıları, başlarında veya omuzlarında ağır yük taşıyan hamallar) yaralanmaktan korunmak için sol kollarına taktıkları deri veya kumaştan yapılmış bileklik. ‖ Bir boruyu, bir transmisyon milini dik tutmak veya bir desteğe tespit etmek için, demirden, dökümden, bakırdan yapılmış ve cıvata veya menteşe ile birleştirilmiş iki parçadan meydana gelen zıvana biçimi birleştirme parçası.

— ANSİKL. Örf. ve âdet. Eski çağlarda hem erkekler hem kadınlar *bilezik* takarlardı. Mısırlılar değerli bileziklerle süslendiler, Yunanlılarda ise sadece kadınlar bilezik taktılar. Bileğe, kola, ayak bileğine hattâ bacağa takılan bilezikler vardı ve Yunanlılarda bunlara ayrı ayrı adlar verildi. Bazı bileziklerin üzerinde küçük çıngıraklar bulunurdu ve çoğu zaman uçları yılan başı biçimindeydi. Romalılar kollarına bilezik takan doğulu erkeklerle alay ettiler, fakat kendileri askerî ödül olarak özel bilezikler veriyorlardı. Romalı kadınların bileziklerine ayrıca nazarlık, tılsım gibi şeyler de takılırdı.

— Nümism. Bilezik iç çeperinin düz yollu veya köşeli olması basılan paranın da aynı şekli almasını sağlar. Para çevresinin yazılı veya kabarık olması isteniyorsa, bilezik iç yüzeyi oyukludur. Madalya basılması ise, bilezikle (italyan usulü) veya bileziksiz (fransız usulü) olarak yapılır. İkinci usulde para çevresi tornadan çekilir veya eğelenir. Bilezikle para basma usulü Rönesansta başladı ve darphane makinesinin gelişmesiyle ileri bir düzeye ulaştı.

◆ **Bilezikleme** i. Kuş bilimi. Üzerinde iletmeli bir numara bulunan alüminyum bir bileziği kuşun ayağına geçirme işi.

— Teknol. Belirli bir sıkma ile basınç altında bir mille bunun üzerinde mafsal gibi hareket edecek bir parça arasına geçirilen aşınma burcunun yerleştirilmesi. (LM)

BİLFİİL zf. (ar. *bi-*, önek, *-el-*, harf-i tarif ve *fiil*, iş, hareket'ten *bi'l-fi'il*). *Esk.* Gerçekten, harekete geçmek suretiyle, eylemli olarak: *Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor* (Atatürk). [M]

BİLGE i. ve sıf. Bilgili, geniş ve derin bilgisi olan kimse. *Esk.* Hakîm: *Bir bakıma pinti de bir bilgedir: alacağı şeylerin geçici olduğunu bilir de almaz onları* (N. Ataç). *Bilge kişiler.*

◆ **Bilgelik** i. Bilge olma, idrak, olayları değerlendirme: *Bilgelik, içimizde bir duygu olarak kaldıkça, bize ancak özlemini çektirdikçe tatlı, hoş bir şey* (N. Ataç).

— İlâhiy. Tabiatüstü olaylardan anlama hassası: hıristiyanlıkta bilgelik Kutsalruh'un yedi vergisinden biridir. ‖ *Beşer bilgeliği, dünya bilgeliği, yüzyılın (çağın) bilgeliği, etin (vücudun) bilgeliği*, dünya idrak ve anlayışlarıyle temel kurallarına göre ayarlı hareket tarzı. ‖*Ebedî bilgelik. Yaratılmış bilgelik.* Tanrısözü, Teslis'in ikinci şahsı. ‖ *Yaratılmış bilgelik*, hıristiyanlıkta Tanrısözü'nün insanlığa bağlı hali.

— ANSİKL. İkonogr. Klasik çağda ve Avrupa'da *bilgelik* genel olarak Minerva'nın ellerinde tuttuğu mızrak ve «beyin»le temsil edilir. Bilgelik simgesi, Paris'teki yunan kutsal kitabındaki bir minyatürde, Vichy müzesindeki bir Katalonya mihrabında, Mantegna'nın *(Kötü Huyları Yenen Bilgelik*, Louvre) ve Veronese'in *(Bilgelik ve Kuvvet*, [Frick koleksiyonu, New York]) tablolarıyle Girardon'un *(Mermer Avlu parmaklığı*, Versalles), Pradier'nin *(Aşkın Ok-*

Foto. LAROUSSE

larını Geri İten Bilgelik) ve Gérard'ın (*Carrousel Zafer Takı*) heykellerinde görülür. (LM)

BİLGE (Gazanfer), türk güreşçisi (Karamürsel 1925). Güreşe, eski bir pehlivan olan babası Karamürsel belediye başkanı İsmail Bilge'nin teşvikiyle başladı. 1942'de Kasımpaşa kulübüne girdi, 1946'da Mısırlılara karşı ilk defa ay-yıldızlı mayoyu giydi. Aynı yıl Stockholm'de yapılan Avrupa Serbest Güreş şampiyonasında 62 kilo şampiyonu oldu. 1948'de Londra'da 62 kilo Olimpiyat şampiyonluğunu kazandı. 1949 Yılında ciğerlerinden hastalanarak uzun bir süre minderlerden uzak kaldı, büyük bir gayretle bu hastalığı yenerek 1952 yılında yine millî takıma yükseldi ve aynı yıl minder hayatını kapadı. (M)

BİLGE (Mehmet Tevfik), türk öğretmeni (Manastır 1865-İstanbul 1945). 1883'te Topçu harbiyesini bitirdi, Manastır askerî idadîsi tarih öğretmenliğine tayin oldu. Burada Atatürk'e öğretmenlik yaptı. Diyarbakır mil letvekili oldu (1935-1939). Türk Tarih kurumu üyeliği yaptı. Eserleri: *Manastır Vilâyeti Tarihçesi* (1913); *Osmanlı Tarihi* (1914); *Cihan Tarihinde Türkler ve Meziyetleri* (1928). [M]

BİLGE (Rifat). Bk. KİLİSLİ MUALLİM RİFAT.

BİLGE HAN, Göktürk hakanı (683-734). Babası Kutluğ İlteriş Han'dır. İlteriş Han, Çinlilere tabi olan Göktürkleri tekrar bağımsızlığa kavuşturdu. Öldüğü zaman (691), Bilge Han 8 yaşındaydı. Onun yaşının küçüklüğü sebebiyle amcası Kapağan Han (691-716) Göktürk devletinin başına geçti. Kapağan Han, ayaklanan Bayırkular tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. Oğlu Bögü'nün hükümdarlığını tanımayan Bilge Han ve kardesi Kültegin taht kavgalarından sonra duruma hâkim oldular. Bögü bu savaşlarda öldü. Kültegin ağabeysinin tahta çıkması için yaptığı teklifi kabul etmeyerek Bilge Han'ı Göktürk tahtına oturttu (716).

Daha önce Göktürk devletine bağlanmış olan türk boyları bu taht kavgasından yararlanarak ayaklandılar. Bilge Han, Kültegin ve kayınpederi Tonyukuk'un yardımıyle ayaklanan boyları tekrar Göktürk devletine bağladı. Türkeşlerin Su-lu adındaki reisleri kağan unvanını aldı ve Batı Türklerini idareye başladı. Bilge Han Türkeşler ile iyi ilişkiler kurdu. Bu sırada Oğuzlar da ayaklandı. Bilge Han ve Kültegin, Oğuzlar üzerine bir yılda beş sefer yapmak zorunda kaldılar. Göktürklerin bu seferlerine dayanamayan Oğuzlar Çin'e göç ettiler (718). Bu sırada Uygurlar üzerine de gidilerek bozguna uğratıldı.

Bilge Han ülkesinde buddha tapınakları yaptırarak Türkler arasında buddhacılığı yerleştirmek istedi. Fakat Tonyukuk, buddhacılığın Türklerin benliğine uygun bir din olmadığını ileri sürerek onu bu düşünceşinden vaz geçirdi. Bundan sonra Çinliler, Bilge Han'ın barış teklifine yanaşmadıkları gibi 300 000 kişilik bir ordu hazırladılar (720). Kitay, Tatabı ve Basmiller ile de birleştiler. Bilge Han önce Basmiller üzerine yürüdü ve onları büyük bir bozguna uğrattı. Daha sonra Çin'e başarılı bir akın yaptı. 721'de Bilge Han Çin'e elçiler göndererek bir çinli prenses ile evlenmek istediğini bildirdi. Ret cevabı almasına rağmen isteğinde ısrar etti. Bundan sonra Bilge Han, Kırgızlar ve Türkeşleri itaat altına alarak Göktürk devletinin birliğini sağlamayı başardı.

Bilge Han 727'de Tibetlilerin Çin'e karşı birleşme teklifini kabul etmediği gibi, durumu Çin imparatorluğuna bildirdi. Bu Çinlileri sevindirdi ve Göktürkler ile aralarının düzelmesine yol açtı. Çin imparatoru, Co-Fang'da bir serbest pazar kurarak buraya 10 000 top ipek gönderdi. Ancak bu dostluk çok sürmedi. Çinliler, Göktürklere karşı ayaklanan Kitayları desteklediler (730). Bu sırada Oğuzlar da isyan etti. Bir yıl süren bu isyanlar bastırıldı. Ancak Kültegin, Oğuzlar'ın bir baskını sırasında öldürüldü (731). Kültegin büyük bir cenaze töreninden sonra gömüldü. Bilge Han kardeşinin mezarı ve kitabesi için Çin'den sanatçılar getirtti. Yeğeni Yolug Tegin'i kitabeyi yazmakla görevlendirdi. Bu kitabe, Orhun harfleri ve Çince yazılarak Koşu Çaydam'da dikildi (732).

Bundan sonra Bilge Han'ın çinliler ile arası yeniden düzeldi. Bir çinli prenses ile evlenmek isteği imparator tarafından kabul edildi. Bilge Han teşekkür için Çin'e bir elçi gönderdi. Bu sırada Bilge Han, Kitay ve Tatabılarla yaptığı savaşı kazandı, fakat dönüşte zehirlenerek öldürüldü (734). Türk tarihinin önemli bir yeri olan Bilge Han, kardeşi Kültegin ile Türklerin birliğini sağlamıştır. Ölümü ülkesinde ve komşu ülkelerde büyük bir üzüntüyle karşılandı. Çin'de dahi matem ilân edildi. Bilge Han kardeşi Kültegin'in yanına gömüldü ve adına, Yolug Tegin'in kaleme aldığı bir kitabe dikildi (735). [→ Bibliyo.] (M)

BİLGE HAN (Tacüddin), karahanlı beyi (öl. 1211). Semerkant Hanı Osman'ın yeğenidir. 1194-1195'ten itibaren Otrar'da hükûmet sürdü. Muhammed. Harizmşah'a Gurlularla mücadelesinde yardım etti. Fakat Sultan Muhammed, kuzey sınırlarının emniyeti için Bilge Han'ı da ortadan kaldırmak istedi. İklimi Türkler'e iyi gelmeyen Nesa'ya sürdü (1210). Bir yıl sonra da orada öldürttü. (→ Bibliyo.) [M]

BİLGE HATUN, Kutluk Hanın annesi, türk hükümdarı (VIII. yy.). Kutluk Han'ın ölümünden sonra, vâsi sıfatıyle hükümdarlık yaptı. (M)

BİLGE KÜLİ ÇUR, VIII. yy.da Göktürklere tabi Tarduş boyunu idare etmiş türk beyi. İlteriş Han (öl. 691) ve Kapağan Han (691-716) devrinde yaşadı. Kendi kitabesinde Siriderya ırmağına, Demir kapıya kadar yapılan seferden söz ediliyor. Bilge Küli Çur idaresindeki Tarduşlar, Göktürklere karşı fırsat buldukça isyan ederlerdi. Ancak İlteriş'in oğlu Bilge Han 14 yaşında *tarduş şadı* (hakan naibi) olduğuna göre, bundan sonra Tarduşların tamamiyle Göktürklere boyun eğdikleri anlaşılıyor. Bilge Küli Çur 80 yaşında öldü. Adına dikilen kitabesi, 1928 yılında polonyalı bilgin W. Kotwicz tarafından Orta Moğolistan'da İkhekhuchotu (İhe Hüşotu) denilen yerde bulundu. (M)

BİLGE TAÇAM, türk beyi (VIII. yy.). Göktürk kağanlığına bağlı olarak, İlteris ve Kapağan Hanlar devrinde (682-716) yaşadı. Moğolistan'da Ongin ırmağı kıyılarında Bilge Taçam'a ait bir anıt-mezar taşı bulundu. Burada, en eski atasının Yamı Kağan, babasının ise Baga Tenriken olduğu yazılıdır. Uygurlar devrinde, hükümdarın yakınlarına *Tenriken* unvanı verilirdi. Ayrıca Bilge Taçam, çocuklarının İlteriş Hana sadık kalmalarını tavsiye ediyor. (M)

BİLGE TEGİN, Gazne hâkimi (öl. 974-975). Samanîlerin hizmetinde bulunan bir türk memlûku idi. Çabuk yükselerek Belh valisi oldu. 935'te bu şehirde sikka bastırdı. Gazne hâkimi Ebû İshak İbrahim'in 966'da ölmesi üzerine türk askerleri tarafından iktidara getirildi. Bilge Tegin, Samanîlere bir elçi göndererek bu durumu ve bağlılığını bildirdi. Ancak Samanî devletinin ileri gelen kumandanlarından Faik, Gazne'deki bu bağımsız türk idaresine şiddetle karşıydı. Gazne'ye gönderdiği ordu, Bilge Tegin tarafından bozguna uğratıldı. Bilge Tegin 969'da Gazne'de kendi adına sikke bastırdı. 10 Yıllık saltanattan sonra Gerdiz kuşatmasına giriştiği sırada 974-975'te öldü. (→ Bibliyo.) [M]

BİLGİ i. Bir iş veya konu hakkında bilinen şey. *Esk.* Malumat: *Doğru bilgi. Pratik bilgi.* ‖ Bilim: *Tabiat bilgilerine hizmeti de bundan aşağı kalmaz* (P. Safa). ‖ Anlayış, idrak: *Bütün çabalarımız, başkalarıyle uğraşmamız hep kendimizi anlıyabilmek, duygudan üstün bir bilgiye ermek içindir* (N. Ataç).

— Farklar Psikol. *Bilgi testleri veya bilme süreci testleri.* Bu testlerin amacı, öznenin verimliliğinde, kazanılmış mekanizmaların gücünü ortaya çıkarmaktır. Bunların karşıtı olan kabiliyet testlerinin amacı ise, bu verimlilikte, doğuştan mevcut mekanizmaları ölçmektir.

— Fels. *Bilgi sorunu.* Bk. ANSİKL.

— Huk. Bazı sorunlarda karara bağlama yetkisi. *Esk.* Vukuf.

— Sosyol. *Bilgi sosyolojisi,* bir öznenin bilgisinin mahiyeti, dile gelişi, edinilmesi ve rolü ile bu öznenin bağlı bulunduğu toplumsal çerçeveler arasındaki ilişkileri inceler.

— ANSİKL. Farklar psikol. Öznenin matematiğe karşı gösterdiği *kabiliyeti ölçen* testlerin yanı sıra, matematik alanındaki bilgilerini ölçmeye yarayan *bilgi* testleri de yer alır. Ne var ki, bu ayırım nazarîdir. Çünkü, fizyolojiden ne kadar çok ayrılırsak, kabiliyet de, öznenin etkisinde kaldığı hal ve şartlara o kadar bağlı olarak ortaya çıkar. Oysa yoklanan bilgilerin kazanılabilmesi, ancak, öznenin, gerekli kabiliyete sahip olmasıyle mümkündür. Verimlilik testleri değişkeni, iki kısma ayrılabilir: kabiliyet değişkeni (bu değisken, kabiliyet testlerinde baskındır) ve bilgi değişkeni (bu değişken, bilgi testlerinde baskındır). Bilgi testleri, ya tek bir konuyu veya eğitim konularının tümünü kapsar. Bu testler, genellikle, kabiliyet testleri gibi kişilerin yaşına göre değil de, bir okul seviyesine göre ayarlanmıştır. Meslekî bilgi testleri ise, kabiliyet testleri gibi mesleğe yöneltmede değil, mesleği seçmede kullanılır.

— Fels. *Bilgi sorunu,* üçüzlü bir sorundur: bilginin *mahiyeti,* bilginin *ölçütleri* ve bilginin değeri (hattâ imkânı). Bu soruna verilen cevapların toplamı, bilgi teorisini meydana getirir.

Bilginin mahiyeti, *psikoloji* tarafından incelenir. Bu bilim, fikirlerimizi edinme yollarımızın çeşitli biçimlerini ele alır: duyumu, algılamayı, hayalgücünü, belleği, kavramı, yargıyı, akıl yürütmeyi inceler. Böylece, bilgi edinirken yanılmaya düşmemize yol açabilecek başlıca kaynaklar ortaya çıkarılır.

Hakikati hatadan ayırmamızı sağlayan ölçütler, mantığın incelediği ve aydınlattığı konudur. Mantık, özellikle kesin bilgilerin yani bilimlerin yöntemini inceler. Bilgimizin değeri ve imkânı, yani zihnimizin hakikate ulaşabilme imkânı, *metafizik* tarafından incelenir. Bu soru karşısında çeşitli görüşler benimsenebilir: şüphecilik (kesin olarak hiçbir şeyi bilemeyiz), dogmatizm (hakikate ulaşabiliriz), agnostisizm (bilgi, insan düşüncesine bağıntılıdır). Bu görüşler, başka bir temel metafizik soruna, yani varlık ile düşünce arasındaki ilişkiler sorununa bağlıdır. (Bk. KAVRAM, İDEALİZM, GERÇEKÇİLİK.) Demek ki, bilgi sorunu, felsefenin belli başlı bölümlerinden biridir. Felsefenin öteki önemli bölümü ise, *eylem* sorununu ele alan bölümdür ve bu iki bölüm arasında sıkı bir ilinti vardır.

— Sosyol. Gurvitch'in bu konuda ileri sürdüğü tanım, bilgi ile toplum arasındaki varsaydığı kademeleşmiş ilişkileri, alt bölümlere kesin bir sekilde ayırmaktadır. Gurvitch'e göre, *bilgi sosyolojisi* çeşitli türler, bu türlerin içindeki çeşitli biçim belirginlikleri ve çeşitli sistemler (bu türlerin kademelesmeleri) ile toplumsal çerçeveleri, yani topyekûn toplumlar, toplumsal sınıflar, özel gruplaşmalar ve toplumsallığın çeşitli dile gelişleri (mikro-sosyal unsurlar) arasındaki karşılıklı fonksiyonel bağıntıyı inceler. Bazı çabalara rağmen (Sorokin), «yirmi yıldan beri bilgi sosyolojisinin duraklama devresi geçirdiğini» söyleyen Gurvitch, bu bilimin yönünü de çizmeye çalışmaktadır: «toplumsal çerçeveler içinde, kısmî toplumsal yapılar ve özellikle topyekûn yapılar, bu incelemelerin belli başlı dayanak noktasını meydana getirir. Bu incelemeler, öteki uygarlık işleri ve toplumsal düzenlerin yanı sıra bilginin bir yapının temelinde oynayabileceği rol dolayısıyle kolaylaşmaktadır.»

◆ **Bilgili** sıf. ve zf. Bilgi sahibi olan: *Aman Hoca efendi, içimizde senden bilgili [...] kimse yok* (N. Araz). ‖ Bilerek: *Her konuda rahat, bilgili konuşurdu kalemi* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Bilgisiz** sıf. Bilgi sahibi olmayan: *Bu konuda bilgisizim.* Cahil: *Talihsiz kadınlarla bilgisiz halk arasında...* (Z. Gökalp).

◆ **Bilgisizcilik** i. Bilgi edinmeyi ve öğrenimi zararlı bulup engelleyenlerin sistemi: *Bilgisizcilik zorbaların en gözde öğretisidir.*

◆ **Bilgisizlik** i. Bilgi sahibi olmama hali. Cehalet. (LM)

BİLGİÇ sıf. Çok bilen: *Recai bey, sen çok bilgiçsin, «feminist» nedir?* (M. Ş. E-

sendal). || Kendini bilir gibi gösteren: *Bilgiç birer vaziyet aldılar* (Ş. S. Aydemir). || *Esk.* Hakîm.

◆ **Bilgiç bilgiç** zf. Çok bilmiş bir şekilde: *Düşük bıyıklarının altından bilgiç bilgiç gülümsemişti* (K. Tahir).

◆ **Bilgiçlik** i. Çok bilmişlik: *Ve bu bilgiçlikleri her tavırlarından dökülüyordu.* (Sabahattin Ali).

— DEY. *Bilgiçlik satmak* (veya *taslamak*), kendini biliyormuş gibi göstermek: *Sadri bilgiçlik taslayıp söze karışarak...* (H. R. Gürpınar). [M]

BİLGİÇ (Emin), türk sümeroloji profesörü (Şarkikaraağaç 1917). Şarkikaraağaç ilkokulunu (1928), Yalvaç ortaokulunu (1932), Ankara Erkek lisesini (1935) ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesini (1940) bitirdi. Aynı fakültede asistan (1944), doçent (1949), profesör (1955) oldu. 1959-1962 Arasında Prof. Afif Erzen ile beraber Van'da, Toprakkale'de ve Çavustepe* Urartu kalesinde kazılar yaptı. 1962'den sonra Âdilcevaz Kef kalesinde çalışmalarına devam etti. Eserleri: *Çivi Yazılı Hukukî -İktisadî Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları* (1947); *M.Ö. Takriben 1950-1850 Yıllarında Yazılmış Vesikalardan Anadolu'nun ilk Tarihî Çağı Hakkında Elde Edilen Bazı Mühim Neticeler* (1948); *M.Ö. 2000 Yıllarında Anadolu Kavimleri* (1948); *Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri* (1953). [M]

BİLGİÇEVREN blş. i. Bir elektronik hesap makinesinin (E.H.M.) kullanılması için gerekli bilgi ve yöntemlerin tümü. (Yapımcılar ve uzman kuruluşlar, görevlilerin yeteneklerini arttırmak ve onların, gittikçe, gelişen E.H.M.'lerini daha iyi kullanabilmelerini sağlamak için yetkinleşme kursları, el kitapları, işletme sistemleri, programlama lisanları geliştirmişlerdir. Bilgiçevren terimi, yukarıda sayılan ve E.H.M.'ni daha verimli kullanmak için geliştirilen yöntemlerin tümünü belirtir.) [*Eşanl.* PERİLOJİ.] (L)

Bilgiç Kadınlar *(Les Femmes Savantes)*, Molière'in beş perdelik manzum komedisi (1672). Chrysale'in dediği dedik karısı Philaminte, pek hayalci ve romantik görümcesi Bélise ile büyük kızı Armande gibi, bilime ve şiire çok düşkündür. Philaminte, dilbilgisi kurallarına uygun konuşmadığı için hizmetçiyi evden kovar. Küçük kızı Henriette'i ise ukalâ Trissotin ile evlendirmeğe karar verir. Oysa Henriette genç Clitandre'ı sevmektedir; bu yüzden annesinin isteğine yanaşmaz. Yine de, Trissotin'in kendisi kadar ukalâ Vadius ile giriştiği tartışmada düştüğü gülünç duruma ragmen, sonunda annesine boyun eğmek zorunda kalır, ancak bu sırada, amcası Ariste büyük bir ustalıkla Trissotin'in yalnız çeyiz peşinde koşan ve ailenin bunu veremeyeceğini anladığı anda da ortadan kayboluveren bir açgöz olduğunu ortaya çıkarır ve Henriette de Clitandre ile evlenir. Molière'in bu piyesi, ince bir alayla o devrin salon hayatını ve edebiyata, felsefeye, bilime pek düşkün olan ev sahibelerini ele alır. Gerçekten de 1670'lerde, Descartes felsefesini benimseyeniere karşılık Descartes'cı geçinen kadınlar daha çok veya bu işe daha hevesliydi; yazarın da bu aşırı hevesi yermek için kaleme sarıldığı açıkça bellidir. Molière'in çizdiği ideal tip Henriette'dir, dil bilgisinden ve Descartes'tan fazla kocasına ve evine düşkün zeki bir genç kız. (L)

Bilgi derneği, İstanbul'da kurulan ilmî dernek (mart 1914). Bir akademiye başlangıç olmak üzere kuruldu. Türkiyat, islâmiyat, felsefe ve içtimaiyat, hayatiyat, riyaziyat ve maddiyat, türkçülük gibi subelere ayrıldı. Her şubenin bir başkanı, bir kâtibi ve üyeleri vardı. Umumî idare heyeti reisi şair Celâl Sahir, ilmî reisi ise Emrullah Efendi idi. Dernek, çalışmalara vakit bulamadan dağıldı. (M)

BİLGİ-İŞLEM blş. i. Bilme ve haberleşmenin temeli olan bilginin rasyonel ve otomatik bir şekilde işlenmesini konu olarak alan bilim dalı. *Eşanl.* İNFORMATİK.

— ANSİKL. *Bilgi-islem* bilimi, bilginin dönüşümü için kullanılan yöntemleri ve bu dönüşümleri gerçekleştirmek için kullanılan mekanizmaları inceler. Bu yolla geliştirilen teknikler, bilim, idare, sanayi, ticaret, toplum, fikir ve sanat alanlarında bütün insan faaliyetlerine uygulanır. Bu bilim, *bilgi-işlem sistemleri* veya *elektronik hesap makineleri* ismi verilen karmaşık ve çok geliştirilmiş mekanizmaların çalıştırılması ile yakından ilgilidir. Bu makinelerin amacı, *bildirim* ismi verilen soyut bir ilk maddenin insan araya girmeden işlenmesi ve dönüştürülmesidir. Bildirim ise sembollerin bazı gruplanmalarının önceden kararlanmış bir şekilde olay, nesne veya fikri temsil eden tertipleriyle meydana gelir. İnsanın iki duyusuna hitap eden iki grup sembol kullanılır: işitilen temel basit sesler ve fonemler, görülen çeşitli şekiller. Bilginin işlenmesinde bu ikinci kategorideki semboller bugün daha fazla kullanılıyorsa da bu alandaki son gelişmelerde, birinci kategoride gittikçe genişleyen bir uygulama alanı bulmaktadır. Bilgiyi temsil etmek için kullanılan şekiller alfabenin harfleri, 10 ondalık sayı ve . , : ; ' ( ) > < = + — * / & ! ? % gibi bazı noktalama işaretleri ve matematik sembollerdir. Harfler gruplandırılarak nesneler, olaylar ve fikirleri temsil eden kelimeler teşkil edilir. Sayıların gruplandırılmasıyle de ya aritmetik kurallarına uyan değerler meydana getirilir veya sıralanmış olgular temsil edilir. Bir bildirimin kapsadığı bilgi, onu ifade eden sembol, harf, rakam ve noktalama işaretlerinin kendi başlarına mantıkî işlemler sonunda verebilecekleri bilgiden çok zaman daha fazladır. Böylece, kullanılan harflerin seçilmesi (büyük, küçük, kalın ve italik harfler) metindeki bilgiye, metnin düzenlenmesi, metindeki cetveller ve şekiller kadar katkıda bulunur. Bir belge içerisindeki bilgi hemen her zaman, okuyan tarafından özel veya formel bir şekilde yorumlanır, çeşitli tertip unsurlarıyle tamamlanır. Böylece tanımlanmış olan bildirim, bilgi-işlem sisteminin ilk maddesini teşkil eder.

Bilgi-işlem bilimi 5 ayrı dala ayrılabilir: analitik (veya formel) bilgi-işlem, sistematik (veya mantıkî) bilgi-işlem, fizik ve teknolojik bilgi-işlem, yöntem yönünden bilgi-işlem ve uygulamalı bilgi-işlem.

● *Analitik veya formel bilgi-işlem*, klasik bilimlere en yakın olanıdır. Matematik analizin (hata, interpolasyon, ekstrapolasyon, cebir denklemleri, diferansiyel ve kısmî diferansiyel denklemler, integral alma, matris hesabı, optimum değer aranması), istatistiğin (ortalama değerler, sapmalar, varyans, korelasyon, varyasyon), yöneylem araştırmasının (matematik programlama, grafikler ve kritik yollar, simulasyon modelleri) problemlerinin elektronik hesap makineleri ile çözümü için en uygun algoritmaların araştırılması bu dalda yapılır. Otomatlar teorisi ve karar teorisi de bu dalda yer alır.

● *Sistematik ve mantıkî bilgi-işlem* dalı, bilgi-işlem sistemlerinin yapısını inceler. Bu sistemlerde, bir yanda, elektronik hesap makineleri (merkez işlem birimi ve çevre organları) ve bu makineleri birbirine bağlayan haberleşme sebekesi, öte yanda yaptıkları işler, bu sistemlerin çalışmasına doğrudan doğruya bağlı olan ve makineleri kullanan veya onlara hizmet eden insanlar bulunmaktadır. Belli bir makinenin yapacağı işlemlerin ve bu işlemlerin birbirleriyle ilişkilerin ayrıntılı olarak tanımı da (mantıkî yapı) bu dal içinde yer alır. Bu dala, «bilgi-işlem sistemlerinin mimarîsi» de denir.

● *Fizik ve teknolojik bilgi-islem*, elektronik hesap makinelerini ve bilgi-işlem sistemlerini meydana getiren elektronik, elektrik veya mekanik bileşenleri veya alt sistemleri inceler. Böylece komütasyon elemanları (transistorlar veya tüm devreler) hafıza teknolojisi (ferrit toroidler, ince filim, bant, tambur, disk veya tabaka üzerine magnetik kayıt), verilerin girişi ve sonuçların çıkışı için cihazlar (kart okuyucular, basıcılar, klavyeler, katot tüplü göstergeler, basılı yazıları okuyucular, ses veren çıkış organları) ve sayı verilerinin gönderilmesini sağlayan gereçler bu dalda ele alınıp incelenir. Sistemlerin güvenirliğinin incelenmesi, bir yandan parçaların seçilmesi ve birbirine bağlanması, diğer yandan sistemin mimarîsi olarak bu dalda yapılır. Parçalarının ayrı ayrı güvenilirliği ve aralarındaki ilişkileri bilinen bir sistemin güvenilirliğini bir teori aracılığıyle öngörmek mümkündür.

● *Yöntem yönünden bilgi-işlem*, elektronik hesap makineleri ve bilgi-işlem sistemlerinin programlama ve işletme yöntemlerini kapsar. Cihazların *software*'ini meydana getiren temel bir program dizisi olmadan bir bilgi-işlem sistemi veya bir elektronik hesap makinesinin kullanılması hemen hemen imkânsızdır. Software şunları kapsar: işletme sistemi veya *monitor program*, birleştirici ve derleyici diye adlandırılan birleştirme ve çeviri programları ve genel gayeli bir programlar dizisi. Formel diller teorisinin ve liste yapılarının incelenmesi, sembolik programlama dillerinin (algal, cobol, fortron v.b.) tanımlanması, sembolik dillerin makine (derleyiciler) diline çevrilmesi programlarının incelenmesi ve gerçekleştirilmesi ve işletme sistemlerinin uygulanması da bu dala girmektedir. Bu sonuncu sistemler bilgi-işlem sisteminin daha otomatik olarak çalışmasını sağlar. Bu da, makine organlarının veya ona hizmet eden operatör ve programcıların hata ve bozuklukları hakkında bu alt sistemlerin sinyaller vermesi veya bunların kendi kendine düzeltilmesi, her iş için harcanan zamanın hesaplanması ve işlerin, öncelik kurallarına uyularak, birbiri arkasına otomatik olarak dizilmesi yoluyle yapılır. Daha gelişmiş sistemlerde bu programlarla bilgi-işlem sisteminin imkânları çeşitli işler ve kullanıcılar arasında öyle paylaştırılır ki her bir kullanıcı makineyi sadece kendisi yönetiyormuş gibi işletebilir.

● *Uygulamalı bilgi-işlem*, çağdaş dünyanın bütün faaliyetlerine girmektedir. Önceleri ilmî araştırmalarda kullanıldı. Daha sonra uygulama alanı malî, idarî, ticarî ve sınaî firmaların muhasebe, personel idaresi, stok kontrolu, sipariş ve faturalama işlerine yayıldı ve neticede firma içerisindeki bütün bilgi akımlarının (mübadelesinin) bir bilgi-işlem sistemi tarafından işlenmesine varacak derecede sevk ve idarenin tümlüğünü kapsadı.

Bilgi-işlem, savunma alanında (hava savunmada erken ihbar, atış kontrolu, stratejik ve taktik planların hazırlanması, güdüm sistemleri), çekirdek enerjisinde (atomik pillerin hesabı, atom silâhlarının verim ve geometrisi) aeronotik ve uzay çalışmalarında (denemelerin incelenmesi, titreşimlerin ve kontrol sistemlerinin incelenmesi, füze yörüngelerinin hesabı ve güdümü), büyük bayındırlık çalışmalarında (güzergâh hesapları, statik hesapları), petrol alanında (tanker filolarının ve rafinerilerin optimal çalıştırılması, dağıtım sistemi) hızla gelişti. Bugün, şu çalışma alanlarına da girmek üzeredir: tıp (teşhise yardım, hasta dosyalarının idaresi, ağır hastaların daimî gözlemi, hastahanelerin idaresi), eğitim (programlanmış öğretim), şehircilik (trafik kontrolu), güzel sanatlar (grafik ve müzik kompozisyonu), basın (otomatik dizgi, tashih, belgelerin kullanılışı) ve miktarı hergün artan büyük bilgi ve haber hacmi içinde bilgi ve belge aranması. Formel bilgi-işlem konusuyle, üniversite araştırıcıları ve kamu veya özel araştırma kurumlarında çalışan mühendis matematikçiler uğraşır. Sistematik ve mantıkî bilgi-işlem, bu alanda cihaz yapan firmaların araştırma merkezlerinin üzerinde çalıştığı daldır. Fizik ve teknolojik bilgi-işlem, elektronik hesap makineleri ve bilgi-islem sistemleri imalâtçılarıyle bu cihazların elektronik ve elektromekanik parçalarını yapan veya telekomünikasyon cihazları imal eden firmalarda geliştirilmektedir.

Sanayilesmiş ülkelerde kamu araştırma merkezleri ve üniversiteler de bu konuyle ilgilidir. Elektronik mühendisliği ve teknisyenliği bu alanda temel mesleklerdir. Yöntemler bölümünde mühendis analizciler, programcı mühendisler ve programcılar çalışır. Bu kimseler esas itibariyle imalâtçılarda ve software tasarımıyle uğraşan uzman firmalarda görev alır. Mühendisler, bazı üniversitelerde, imalâtçı firmalarda ve bilgi-işlem eğitimiyle uğraşan özel kurumlarda yetiştirilir. Uygulamalı bilgi-işlem en çok uzman çalıştıran alandır. Bunlar çoğunlukla her probleme özel programları yazan programcılar, makineleri çalıştıran

operatörler ve makinelerin bakımıyle görevli teknisyenlerdir.
Memleketimizde bilgi-işlem alanında makineleşmek Zıraat bankasında başlamıştır (1934). İlk elektronik hesap makinesi Karayolları Genel müdürlüğünde (1960), üniversitelerimizde ise İstanbul Teknik üniversitesinde (1964) kurulmuştur. Bugün çeşitli kamu ve özel kuruluşlarda 100 kadar bilgi-işlem sistemi veya elektronik hesap makinesi vardır. (M)

BİLGİKURAMI blş. i. Bilimin felsefe açısından incelenmesi. *(Eşanl.* EPİSTEMOLOJİ.)
— ANSİKL. *Bilgikuramı,* metodoloji veya bilimler mantığından daha geniş bir alanı kapsar. Gerçekten de, bilgikuramı tek tek bilimlerin özel yöntemlerini ve bilimsel düşüncenin genel yapısını incelediği gibi bilimsel hakikat sorununu ve bilim ile felsefe arasındaki ilişkileri de ele alır.

● *Genetik bilgikuramı,* Piaget bu adı verdiği kuramını şöyle tanımlar: «ilmî bilgi gelişmenin çözümlenmesine dayanan ilmî bilgikuramı» (İntroduction à Épistémologie génétique, 1950 [Genetik bilim kuramına giriş]).
— ANSİKL. Bilginin incelenmesi konusunda karşılaşılan güçlükleri tek tek ele alan *genetik bilgikuramı,* ortaya çıkan ve bilimle ilintili olan sorunları çeşitli bilimlere göre ayırır; böylece her alanda tikel bir çözümün ortaya çıkması beklenir. Genetik bilgikuramı, bilginin ne olduğunu sorarak işe başlamaz; her ayrı bilimde bilgilerin nasıl arttığını belirlemeye çalışır. Bu belirlemeyi de ancak, bu bilgi artışları arasındaki ortak noktayı tümevarım yoluyle aradıktan sonra yapar. Böylece, bilimler hakkında, birbirine ilintisiz olarak yapılan incelemelerden kurtulmuş olur. Ortaya konacak bir gelişme kanunu, ancak, bilimlerin bugünkü düzeyi için geçerli olacaktır. Belli bir bilimde kullanılan kavramlar sistemi kuruluşunun incelenmesi olarak tanımlanan genetik bilgikuramı, özel bir yönteme sahip olmak zorundadır. Bu yöntem, «tarihî-eleştirici» ve psikogenetik yöntemlerin işbirliğinden doğar. Birinci yöntem, belli bir bilimin ilerleyişi sırasında kullandığı kavramlar sisteminin gelişmesini inceler. Ama bu yöntem bilginlerce zaten fazlasıyle işlemiş bulundukları düşünce biçimlerinden daha öteye gidemez (bu yöntemde kavramların, bilginlerin zaman içinde birbirlerini izleme sırası içinde ele alınması gerektiği de unutulmamalıdır). Bundan ötürü, tarihî-eleştirici yöntem, Piaget'nin de dediği gibi, zihnî yapıların bir çeşit «karşılaştırmalı anatomisi»dir. Oysa, psikogenetik yöntem ferdin fikrî gelişmesi sırasında düşüncelerin nasıl doğduğunu inceler. Bu yöntem, basite indirilmiş aşamaları araştırır, bundan ötürü bir çeşit «zihnî embriyolojisi»dir. Buna karşılık tarihî-eleştirici yöntem gelişmelerin yönelebilecekleri denge durumlarını inceleyebilir.
Piaget'nin genetik bilgikuramı, eylemin düşünceden önce geldiğini ileri sürer. (Bu görüş, deneysel psikolojinin şimdiki verilerine uygun düşmektedir.) Düşünce, bir işlemler sistemi şeklinde gerçekleşen eylemlerin yavaş yavaş içleşmesidir. Bu içleşme, bir ilk geriye-dönmezlik ve bileşimsizlik halinden itibaren başlar ve geriye dönebilir bir denge haline yönelir. Piaget'nin sistemi, Henriques'in (1914) *psikolojik bilgikuramı*'na karşı çıkar. Bu bilgikuramı, bilgi'nin çıkış noktası olarak duyumu alır ve temel ilke olarak çağrışımı kabul eder. Bilgikuramının ana sorunu, düşünce işlemlerinin oluşumu ve en sonunda ulaştıkarı denge durumu ile ilintilidir. Piaget'nin genetik bilgikuramında ilk amaç, mantıkî-matematik işlemler ile öznenin gerçek zihnî işlemler arasındaki ilintilerin incelenmesidir. (L)

Bilgi mecmuası, İstanbul'da Türk «Bilgi derneği» tarafından aylık olarak yayımlanmış resimli dergi (1329-1330/1913-1914, 6 sayı). Müdürü Celâl Sahir (Erozan) idi. Millî kütüphanede tam bir koleksiyonu vardır. (M)

BİLGİN i. *Yeni.* Herhangi bir konuda derin bilgisi olan kimse. *Esk.* Âlim: *Fizik bilgini. Dil bilgini. Bir bilgin, hayatı: «Ölüme karşı koyan kuvvetlerin bütünü» diye tarif etmiş.* (N. Ataç).

● **Bilginlik** i. Bilgin olma hali. (M)

BİLGİNER (Recep), türk oyun yazarı (Adana 1922). İstanbul Şehir Meclisi Daimî encümeni üyeliği (1950-1955). İ.E.T.T.'de belediye murakıplığı (1955-1960) yaptı. Oyunlarında iş adamları, devlet adamları, yöneticiler taşlanır; toplumun aksayan yönleri ele alınır. Gerçekçi bir yazardır. Anlatımı açık ve sadedir. Basılı oyunları: *İsyancılar* (1965), *Ben Devletim* (1965). [M]

BİLGRAM, Hindistan'da şehir. Ekber zamanından XIX. yy.a kadar birçok müslüman bilgin yetiştirdi. Halkının musikiye düşkün ve zeki kimseler olduğu ve buradaki bir kuyudan su içenlerin güzelleştiği söylenir. (M)

BİLHARZİA i. Yassı solucan. Erkeği 2 sm kadardır. Dişisi çok küçüktür; erkeğin karın tarafındaki bir oluğun içinde bulunur. (İnsanda ve birçok hayvanlarda rastlanan bu asalaklar bilharzioz adı verilen tehlikeli hastalıklara yol açar. Schistosoma da denen bilharzia karaciğer sülüklerinin *distonidae* familyasındandır. (L)

BİLHARZİYOZ i. (fr. *bilharziose*). (1851'de Bu hastalığı inceleyen *Theodor Bilharz*'ın [1825-1862] adından). Asalak-bilim. Bilharzia'lardan, özellikle yumurtalarından ileri gelen hastalık.
— ANSİKL. *Sidik torbası bilharziyozunu, Schistosoma hoematobium* (karaciğer sülüğü) yapar. Sidik torbasının çeperlerine yumurtlanan, tepesi mahmuzlu yumurtalar, burada çeşitli derecede iltihap yapar. Tropik Afrika hastalığı olan sidik torbası bilharziyozu Asya'nın bazı bölgelerinde ve seyrek olarak Avrupa'da da görülür. Karaciğer sülükleriyle bulaşık sularda eğleşmekle insana geçer. Damar içine şırınga edilen emetiklerle tedavi edilir.
Bağırsak bilharziyozunu, Schistosoma Mansoni yapar. Kalınbağırsağın çeperine yumurtlanan yandan mahmuzlu yumurtalar burada yara, ur ve kalındoku sertleşmesi gibi oluşumlara yol açar. Buradan kan dolaşımına geçerek yürek kaslarına yerleşebilir. Dişiler bağırsaktan ayrılarak karaciğere, akciğere veya sidik torbasına yerleşip yumurtlayabilir. Orta Amerika hastalığı olan bağırsak bilharziyozuna Afrika'da da, ama sidik torbası bilharziyozundan farklı yerlerde rastlanır. Bu da tıpkı birincisi gibi bulaşık sularda eğleşmekten olur ve emetiklerle tedavi edilir.
Atardamar - toplardamar bilharziyozunu, Schistosoma Japonicum yapar. Karaciğere, akkan yumrularına, akciğerlere, beyne yumurtlanan yandan kısa mahmuzlu yumurtalar çeşitli belirtilere yol açar (ölüm yüzde 10). Karaciğer, dalak ve kan hastalıklarına benzediği için teşhisi çok güçtür. Japonya ve Filipinler'de su baskını olan yerlerde görülür. Korunmak için, bilharzialara arakonaklık eden yumuşakçaların yaşadığı yerleri on beş gün kurutmak gerekir. (L)

BİLHASSA zf. veya edat (ar. *bi-,* önek, *el,* harf-i tarif ve *hâss*'tan *bi'l-hassa*). Özellikle, hele, en çok: *Lübnan'da bu hallere alışılmıştır; bilhassa köylüler yazın o kıyafette dolaşırlar...* (R. H. Karay). *Sırtına bilhassa tepesine batmanlarla yük oturtulmuş gibi bir ezilme duydu* (Sabahattin Ali). [M]

BİLİ i. Gine halkının yaptığı mayalanmış içki. Melastomaceae familyasından, *büyük çiçekli dissotis*'in köksapları suya yatırılarak elde edilir. (L)

BİLİK sıf. Kim. *Eşanl.* KOLİK.

BİLİM i. *Esk.* İlim. ‖ Bazı olgu veya olay kategorilerine ait iyi düzenlenmiş bilgiler bütünü: *Manevî bilimler, Tarih bilimleri. Fizik bilimleri, Matematik bilimleri.* ‖ Yoklanabilecek, deneye vurulabilecek bir bilginin muhtevası olan herşey; bu arada doğa toplum, insan ve düşünce üstünde kesin veya ancak yaklaşık olan nesnel bilgilerin tümü.
— ÇEŞ. DEY. *Bilim adamı,* bilimsel çalışmalarla uğraşan. ‖ *Deneysel bilimler,* yöntemleri deneye baş vurmayı gerektiren bilimler. ‖ *Doğa bilimleri,* doğa incelemesine dayanarak meydana gelen bilimler (fizik, kimya, jeoloji, meteoroloji, botanik, zooloji, biyoloji v.b.) ‖ *Gizli bilimler,* ilkeleri bilimsel deneylemenin dışında kalan bilimler. ‖ *İktisat bilimleri.* Bk. İKTİSAT, EKONOMİ ve POLİTİK. ‖ *İnsan bilimleri,* bilgi konusu olarak insanın ve toplumun (fizyoloji, psikoloji, sosyoloji, tarih v.b.), doğa bilimlerinin incelemedikleri çeşitli yönlerini işleyen bilimler. ‖ *Kesin bilimler,* matematik ve yöntem olarak metamatikle deneyi birleştiren bilimler. ‖ *Sosyal bilimler,* inceleme konusu olarak insan toplumlarının çeşitli yönlerini ele alan bilimler. ‖ *Temel (saltı) bilimler,* herhangi bir uygulama kaygısı olmadan yürütülen bilimler. ‖ *Uygulamalı bilimler,* teknik uygulamada kullanılmak üzere bazı bilimsel sonuçlardan yararlanmayı hedef alan bilimler.
— ANSİKL. Yunan *bilimi* ve felsefesi, bilmek, anlamak, açıklamak gibi ortak kaygılardan doğmuştur. Yunan okullarından tarihte ilki M.Ö. 600'e doğru Miletos'lu Thales'ten başlamak üzere, İonya okulu olmuştur. Başka medeniyetler, bilimsel bilgiler konusunda tanıklığına güvenilir ve bu tarihten çok daha eski belirtiler bırakmışlarsa da şimdiki bilimin kaynaklarını gene de bu İonya okulunda aramak gereklidir. Eski belirtiler açısından bilim, özellikle astronomi ve matematikle ilgili olarak kısmen Mısır ve Mezapotamya medeniyetlerinin vârisidir. Sonraları, Yunan bilim geleneğini yeniden ele alanlar, Roma'dan, Batı'dan çok araplar ve Bağdat olmuştur. Yunan medeniyetinin Batı'ya hem de Arapların katkısına sindirilmiş bir Hint katkısıyle zenginleşmiş olarak yeniden gelmesi ancak Ortaçağda mümkün olabilmiştir.
Başlangıçta bilim ve felsefe tek bir bütündü. Bilimin evrimi, bilimlere bağlı felsefe doktrinlerinin evrimiyle birlikte oldu. Böylece bilim de, felsefe de bağımsızlaştı, bir yanda Stoa'cıların zamanında, öte yandan Eukleides'in aksiomatik yöntemi düzenlemesiyle birbirlerinden ayrıldı. Felsefe kolu, bilim koluna oranla Roma'ya ve Batı'ya daha doğrudan doğruya geçti. Bu iki kol ancak çok sonraları birbirleriyle karşı karşıya geldi. Bütün Batı düşüncesinin tarihi, bilimle felsefenin özlenen, ama her zaman tehlikeye düşen uzlaşmalarının etkisi altındadır.
Bilim ve felsefe daima bilgi kuramının temel sorunu içinde yüzyüze gelmektedir. Felsefe, genellikle bilimin ve özellikle de bilimsel disiplinlerin mahiyetini ve konusunu kendi öz olanaklarıyle belirlemekte, bilim ise, kendi gerçek ilerlemesiyle kendini önceden sınırlamaya kalkısan her teşebbüsten kesin olarak kaçmaktadır. Bir yandan açık bir felsefe, öte yandan da açık bir bilimsel metodoloji yoluyle bugün bir doktrin birliğinin tasarlanması mümkün olabilir. Bu doktrin birliğinde «bilimle felsefe tek bir vücut» olarak birleşebildi. Bazı filozoflar belirli bir bilimler sınıflaması yapmak istediler. Bunlardan biri olan Auguste Comte, *Cours de Philosophie Positive* (Pozitif Felsefe Dersleri) adlı eserinde soyut bilimlerle somut bilimleri birbirinden ayırdı. Comte, ilkesi gereğince sebep-sonuç ilişkilerinin incelenmesini reddeder, somut kanunların varlığını yadsır, olgular arasında ancak birbirini izleme ve eşzamanlılık (simultanéité) ilişkilerini kabul eder.
«Bilimciler» ile «edebiyatçılar» arasındaki, oldukça kaba olan eski ayırım gitgide ortadan kalkmaktadır. Bazı ülkelerde, edebiyat fakülteleri «edebiyat ve insan bilimleri fakülteleri» adını almıştır; hukuk fakültelerinde ise «iktisat bilimlerine» derslerde ve bitirme sınavında geniş bir yer ayrılmıştır. Bundan başka bilimsel araştırma millî merkezlerinde matematik, fizik-kimya, bioloji gibi bilimlerle ilgili kurum ve laboratuvarların yanında daha başka kurum ve laboratuvarlar vardır: coğrafya, lengüistik, filoloji, sosyoloji, tarih, hukuk ve arkeoloji gibi. İnsana değgin bazı bilgilerin bilimsel olabilme niteliği uzun zaman bu bilgilerin matematik tarzda ifadeye gelme elverişliliğiyle birbirine karıştırıldı. Ancak gitgide beliren şey bir yandan asıl bilgilerin doğruluk ve tutarlılığı, öte yandan da kanunların varlığıdır. Bu koşullar içinde bilimsel olguların, daha bir kaç yıl öncesine kadar yürürlükte olan tanımı önemini kaybetmiştir. Günümüzde bilim, insan bilgisinin hemen bütün dallarına el atmış durumdadır.
Bilimle teknik arasında ayırıma gelince, bunu kesin olarak belirlemek çok güçtür.

Sebep, herşeyden önce bazı tekniklerin zamanla çok zorlaşması, kullandıkları dilin de çoğu defa matematik, hattâ çoğunlukla girift ve tekniğe yabancı kimselere kapalı oluşudur. Örneğin jeoloji söz götürmeyen bir temel bilim niteliğindedir: yalnız anlatıya dayanmaz, aynı zamanda tümdengelim ve tarih yöntemleri de kullanır. Buna karşılık, jeofizik açıdan madenlerin, kömürün veya petrolün aranması, bu alanda çözülmesi gereken son derece güç sorunlar ne olursa olsun, gene de bir teknik olmaktan geri kalmaz. Ayırımı tekrarlayacak olursak, çok yüksek atmosferin nitelikleri, çok kısa veya çok uzun dalgalı güneş ışınımlarının sırrı, yeryüzüne deggin uzak manyetik alan, uzak mesafeden dünyayı çevreleyen az çok öldürücü ışınım • kuşakları, mekânda bilimsel araştırmayı ilgilendiren konulardır. Buna karşılık, füzelerle uyduların yapımı, fırlatılması ve yöneltilmesi, gerek füzelerin gerek uyduların bünyelerinde taşıdıkları son derece ince âletler, bu arada uzaktan ölçme ve haberleşme cihazları, hepsi, teknik alanında kalır. Bilim ile teknik (veya teknoloji) arasında bu ikicilik yerine, bazı yazarlar, bir başka ikicilik koyuyor: saltbilim (veya temel bilim veya kuramsal bilim) ile uygulamalı bilimler. Belirtme tarzı ne olursa olsun, bu öğeler arasındaki sınırı tanımlamak zor bir iştir. İnstitut de France'ın bilimler akademisi, 1918 yılında, sayısı 11'e varan kendi özel bilimsel bölümleri yanında, «bilimlerin sanayiye uygulanması» adını taşıyan yeni bir bölüm kurmayı gerekli görmüştü. Ne var ki bir nükte olarak şu nokta ileri sürülmüştür: bu bölümün adı, pekâlâ tersine de çevrilebilir: sanayi, bilimin kendisine sağladığı sonuçları durmadan uygulamaktadır ama, buna karşılık, gene sanayi, bilime çok önemli yeni sonuçlar getirmeye elverişlidir; sanayi bu sonuçları yorumlamasını bilimden ister; bu sonuçlar ancak sanayinin genellikle elinde bulundurduğu maddî ve malî kaynaklarla ortaya çıkartılabilmiştir.

Bu ikiciliğe benzer olan fakat daha ufak bir ölçüde uygulama yeri bulan başka bir ikicilik, iyice sınırlanmış olmalarına rağmen deneysel bilimler veya gözlem bilimleri dallarının bizzat kendi içlerinde bile görülür. Örneğin bir temel astronomi vardır ki göksel mekanik bunun öz bölümünü teşkil eder, bir de çeşitli yıldız kategorileri üzerinde yapılan her türlü gözlemleri yorumlamağa uğraşan gözlem astronomisi vardır. Bunun gibi bir kuramsal fizik, bir de deneysel fizik vardır: birincisi, ikincisinin doğruladığı öngörülerde bulunabildiğinden, birbirinden bir dereceye kadar bağımsız sayılabilir. Örneğin ingiliz fizikçisi Dirac, daha 1930 yılında, bir pozitif elektronun varlığını öngördü; bu öneri, pozitif bir elektronun pek ince deneyler sonunda ortaya konabilmiş olmasından çok önceydi. Bunun gibi astrofizikçi Van de Hulot da, 1945'te, yansız hidrojen atomunun, 1420 MHz dolaylarında bir ışına sahip olması gereğini ileri sürdü. Kesin frekans, laboratuvarda ancak 1948'de ölçülmüş olduğu gibi tayf çizgileri de 1951'de Gökada'da radyo astronomi usulleriyle ortaya çıkarıldı; bu buluş, bu bilim için birinci derecede bir önem taşıyacaktı.

Bilimler sınıflaması denemesi. Büyük geleneksel bilimlerin sayısız altbölümleri de hesaba katılacak olursa, bilimlerin hepsini sayıp dökmek imkânsızdır. İlk sınıflamalar, Aristoteles, Bacon ve d'Alembert'e kadar varır. Ampère, 512 bilimi kapsayan bir tablo meydana getirmiştir. Auguste Comte'un positivist okulunun sınıflaması, 1852'de Cournot, 1920'de Naville tarafından yeniden düzene sokulmuştur. Esasen bu sınıflamanın az çok sınırlayıcı, bazen de yan tutucu niteliği daha önce belirtilmişti.

Ayrıca, ayrı ayrı her durumda bilimle teknoloji arasında belirli bir sınırın tespit edilmiş olduğunu varsayarak bazı filozoflar, iki büyük bilim kategorisi tasarlamışlardır: biri, örneğin astronomi, coğrafya, «tabiî» denen bilimler, etnografya, jeoloji, paleontoloji, tarih v.b. gibi tasvirî *(descriptive)* veya nakledici *(narrative)* bilimleri, öteki de tümdengelimsel *(déductive)* bilimleri içine almaktadır. Bu tümdengelimsel bilimlerin başında, muhakkak ki matematik bilim, hayatsız maddenin kanunları bilimi olan fizikokimya, canlı uzviyetlerin kanunları bilimi olan biyoloji, kişilerin davranışları ve bu davranışlarla birlikte giden zihin halleriyle ilgilenen psikoloji ve nihayet sosyal kuruluşlara değgin kanunlarla ilgilenen sosyoloji vardır. Fakat böyle bir ayırımın ne kadar yapmacık olduğu kolayca görülür: a) psikoloji ile sosyoloji, henüz kuruluş halinde olan bilimlerdir; b) astronomi, salt tasvirî veya nakledici bilimler arasına sokulamaz. Yıldızların hareketleri, iyice belirlenmiş kânunlara uygundur. Gerçi bu kanunlardan bazıları, örneğin Kepler'inkiler gibi birtakım deneysel ölçmeler yoluyle bulunmuştur, veya Newton'un evrensel çekimi gibi bazı genel varsayımlardan meydana gelmiştir. Fakat bu kanunlar veya bu varsayımların bilinmesi, özellikle Le Verrier'ye, salt hesaplamaya dayanarak Neptün gezegeninin varlığını keşfetmek ve gözlem yapmasını mümkün kılabilen bir astronomik cetvel düzenlemek imkânını sağlamıştır; c) buna karşılık, her ne kadar modern kimya bu yüzyılın başlangıcındakine oranla, şimdi genel kanunlara daha çok başvuruyorsa da (o tarihte, esasen bu bilimin en önemli yönü ayrı ayrı elementler niteliklerinin bilinmesinde görünüyordu), kimya gibi bir bilim, salt tümdengelimsel bilimler arasına alınamaz. Bilimsel faaliyet tümüyle bir ikilik ilkesine uyar gibi görünmektedir. Bu ilkeye göre bir bilimsel disiplin, «kesin» bir bilim tipine doğru gelişirken, ister istemez bir kuramsal bir de deneysel görünüş taşır; uygun bir yorum da onları birbiriyle ilişkili hale getirir. Bu iki görünüş bazen temel yapıya kadar bilimi yenileştirebilecek bir evrime tabi olur.

Bilimsel düşüncenin gelişmesi. Bilimsel düşüncenin gelişmesi medeniyetin üstün bir gösterisidir. Gerçekte, çok karmaşık sosyal ve tarihî koşullara bağlı bulunan bu gelişme, insanlığın başlangıçlarından beri kesintisiz olamadı. Birçok medeniyetler yıkıldı, onlarla birlikte o sıralarda gerçekleşmiş bulunan bilimsel ilerlemelerden bazıları da kaybolup gitti. Bundan başka, medeniyetlerden bazıları da, ötekilerine oranla, daha çabuk ve daha tam olarak gelişti. Daha başka medeniyetler ise sırası gelince silinip gidecektir; böylece, birçok kişinin inandığının tersine, bilimin geleceği sanıldığı kadar güven altında değildir.

1) *Tarihöncesi.* Bu devrede bilimsel düşünceden söz edilemez; ancak, bugün bize çok ilkel görünen bazı tekniklerin ortaya çıkması söz konusu olabilir: büyük parçaların yerden kaldırılmasına yarayan kaldıraçlar; sileks'in yontulması ve çanak yapımı; yemek pişirmek, çanak çömlek yapmak ve bazen de bronzu eritmek için ateş kullanma; tıpta bazı bitkilerden yararlanma v.b. Nitekim modern çağda bazı geri topluluklar bundan ötesine gidememiş durumdadırlar.

2) *Doğu medeniyetleri* (M.Ö. 600'e kadar). Mısır'da medeniyet yaklaşık olarak İsa'dan beş bin yıl önceye kadar gider. Bu medeniyet teknikler de çok büyük bir ilerlemeyi gösterir. Nil'de taşmaların düzenlenmesi ve büyük ehramların yapılması gibi hayranlık uyandıran eserlerle belirir. Salt bilimsel olan birtakım bilgiler ortaya çıkar. Bunlar, hiyeroglif gibi bir yazı sisteminin icadı ve papirus sanayiinden faydalanmıştır. Aritmetik hesaplama, âdi kesir hesaplarına kadar vararak süratle gelişti; geometri de doğdu (yüzeylerin ve bazı hacimlerin hesaplanması). Fakat en büyük gelişmeyi gösteren, astronomi oldu: güneş ve ay hareketlerinin özelliklerinin tesbiti yoluyle, bazı düzeltmeler yapılarak dört bin yıl boyunca kullanılacak olan bir takvimin meydana getirilmesi sağlandı. Fırat ve Dicle kıyılarında gelişen asur-babil bilimi, teknik araçların gelişmesi bakımından Mısır'ınkiyle aynı seviyede sayılabilir. Bu bölge matematikte ötekinden daha üstün oldu: onikili sayı sisteminin kabulü, dairenin 360 dereceye, günün de 24 saate (her saat 60 dakika ve her dakika 60 saniye olmak üzere) bölünmesi, mevsimlere göre devrî olarak ayarlanmak üzere bir ay takviminin mükemmelleştirilmesi; ay ve güneş tutulmalarının önceden kestirilebilmesi ve bunların 18 yıl 11 günlük aralıklarının «Keldanî aralığı» veya «Saros») ilk defa değerlendirilmesi gibi özellikler anılabilir. Nihayet Ganj bölgesi ile Kuzey Çin'de, aynı önemde bazı medeniyetler belirdi.

3) *Yunan-Roma dönemi.* M.Ö. 600 ile M.S. 400 yılları arasında on yüzyıl süren bu devre, felsefe ile birlikte gerçek bilimin de doğmasına tanık olacaktı. Miletos'lu Thales, Bâbillilerin ortaya koyduğu sonuçlara dayanarak, M.Ö. 585'te meydana gelen güneş tutulması olayını dakik surette önceden haber vermeyi başardı ve insan düşüncesine önemli bir aşama sağladı. Gene Thales, adının bağlı kaldığı ünlü geometri teoremine dair (sadece basit bir ispatlama değil) *tümdengelimli* bir kanıtlama da ortaya koydu. Bunun gibi Pythagoras da bazı kanıtlamalarda bulunacaktı: dik açılı bir üçgenin hipotenüsünün karesi hakkındaki ünlü teoremi, aritmetik ve fizikte («titreşimli teller» gibi) diğer gözlemler. M.Ö. 430'a doğru Demokritos bütün cisimlerin çeşitli tarzlarda birbirlerine bitişen atomlardan ibaret olduğunu sezdi. Hippokrates'in (M.Ö. 460'a doğr.-377'ye doğr.) tıp bilimi, fizyolojik temelden yoksun olmakla beraber, gerek gözlem gerek teşhis yöntemi sayesinde bilimsel bir nitelik kazanmış bulunuyordu. Atina'da Platon'un M.Ö. 380'e doğru kurduğu *Akademia* ile Platon'un izleyicisi Aristoteles'in M.Ö. 334'e doğru kurduğu *Lykeion* gelişti; Aristoteles'in, çeşitli akıl yürütme yollarına ait eseri, bin yedi yüz yıl süreyle bilimlere egemen olacaktı. Fakat yunan kültürünün merkezi, İskenderiye'ye taşındı; burada meydana getirilen *Museion*'un kitaplığında elyazması tomar şeklinde yedi yüz bin «cilt» toplandı. Bergama ve Syrakuzai gibi öteki merkezler de İskenderiye ile haberleşiyordu. İskenderiye'li Eukleides, geometriyi aksiyomatik (belitsel) olarak meydana getirdi; bu, öbür bilimler için örnek sayıldı. Arkhimedes, statik mekaniği kurdu ve hidrostatiğin ilk temellerini ortaya koydu. Konik kesitlerle ilgili ilk inceleme Arkhimedes'in izleyicisi Perge'li Apollonios'un eseridir. Eratosthenes arz çevresi uzunluğunun, daha o vakitten oldukça dakik, ilk yaklaşık değerini buldu. Cebelitarık'tan Ganj'a kadar, enlem ve boylamlara ayarlanmış bir harita düzenledi. İskenderiye'li Hipparkhos (M.Ö. II. yy.) yıldızlarla ilgili ve yıldızların büyüklüklerini de belirten ilk kataloğu meydana getirdi, bu arada trigonometriyi de kurdu. Fakat Hipparkhos da yeryüzünün sabit ve merkezî bir durumda bulunduğuna inandığı için gezegenlerin görünür hareketini açıklayabilmek amacıyle çok karmaşık bir yörüngeler kuramı ortaya koymak zorunda kaldı; bu kuram Copernicus zamanına kadar hüküm sürdü. M. S. I. yy.dan itibaren Roma özellikle felsefe akımları bakımından fikir merkezi olarak İskenderiye'nin yerini almaya başladı. Ancak asıl bilimle ilgili denebilecek ilerleme Roma'da teknoloji lehine (Augustus zamanında Vitruvius'un mimarî ve makinelerle ilgili büyük eseri) ve tasvirî doğa bilimleri lehine (Plinius'un yazıları) hemen hemen durdu. İskenderiye bilimi gene de Ptolemaios (evren sistemi, optik), Pappos (izdüşümlü geometri) ve cebir hesabının gelişmesini sağlayan Diophantus (M.S. IV. yy.) ile birlikte dikkate değer bir gelişme devri yaşayacaktı.

4) *Ortaçağ ve Rönesans* (400'den 1600'e). Barbar istilâları, bilimsel düşüncenin gelişmesini bir hayli engelledi. Bu yıllar boyunca okuma yazma bilen ve Eskiçağa ait birçok eseri manastırlarda saklayanlar yalnız rahipler ve kilise adamlarıdır. Ancak bu kişilerin çalışmaları, bilim eserlerinden çok kutsal eserlerle ilgiliydi. Bu yüzden, ilâhiyat matematiğe oranla daha ağır bastı. Bununla beraber, Ortaçağı bir «Karanlıklar devri» diye nitelemek yersiz olur. Bilim meşalesi tekrar Araplar tarafından ele alındı. Mısır'ı sonra da bütün Kuzey Afrika'yı ele geçirdikten sonra Araplar İskenderiye'de buldukları yunan eserlerini kendilerine malettiler; bu eserlerden, bir bölümü, arapçaya çevrildi. *«Arap rakkamları»* sisteminin kullanılması bu çağda başlar; ayrıca astronomi, matematik, tıp ve kimyada (birçok kimyevî ve özellikle alkol gibi eczacılıkta kullanılan maddelerin keşfiyle) büyük ilerlemeler görüldü; o devrin en ünlü bilim adamların-

dan biri de, Aristoteles'in çeviricisi ve yorumcusu İbn-ül-Rüşt (Averroes) olmuştur. Ancak arap bilimi, XII. yy.dan başlayarak hızla geriledi; bilim çalışmaları artık (Salerno, Bologna, Paris, Oxford v.b. gibi) Batı okullarına geçmişti. Buralarda, daha çok skolastik okul gelişti, bu okulun tam anlamıyle bilimin ilerlemesini desteklediği söylenemez.

1450'de matbaanın Batıda «keşfi» ileri doğru yol alışta son derece elverişli bir öğe olacaktı. Aynı devirde gemilerle çıkılan büyük dünya gezileri de aynı ölçüde etkili oldu. Astronomide, Copernicus'un fikirleri, evrene dair benimsenmiş bulunan tasarımlarda bir devrim meydana getiriyordu. Sonraları, XVI.yy.da keşifler bütün alanlarda durmadan birbirini izledi; bunlar Rönesans'ın bilimsel yönünü meydana getirir, çünkü bazılarının sandığı gibi Rönesans yalnızca bir sanat dirilişi değildir. Bu yenileme çağının en seçkin kafalarından biri ingiliz chancellor'u Francis Bacon'dır. Bacon, yeni deneysel ve tümevarımsal bir mantık ortaya koydu; bu filozof Rönesans dönemi bilginlerinin üstün bir örneğiydi. 5) *Son çağ* (1600'dan 1880'e). Genellikle, modern çağın başlangıcı Galileo'ya kadar geri götürülür; bu da Galileo'nun yaptığı keşiflere değil daha çok yeni kavramlar (*inertia*, yerçekiminin sabit kuvvet alanı, ivme gibi) getirmiş olmasına ve fizikte kullandığı *deneysel usa vurma*'ya bağlanır. Bu usa vurmanın aşamaları şunlardı: bir olayın tahlili, olayın doğrudan doğruya ölçülebilen öğelere bölünmesi, bu nicelikler arasında fonksiyonel tabiatta bir cebir denkleminin araştırılması, nihayet bu varsayımın uygun âlet ve araçlarla somut ve dakik bir deney yoluyle doğrulanması. Böylece Huygens, Descartes, Toricelli, Pascal bu yöntemi çok çeşitli konulara uygulamak fırsatını buldular. Bununla beraber Newton en belirli örnektir. Newton'un evrensel çekim kanunu varsayımı, kuvvet = kütle × ivme orantısını oturtmak suretiyle *dinamiğin* genel temelini ortaya koymak imkânını sağladı. Aynı azmanda matematik usuller de mükemmelleştirilmişti: Descartes'ın geliştirdiği analitik geometri, Leibniz ve Newton'un işlediği diferansiyel ve integral hesap, olayların tahlili için ek araçlar sağlıyordu. Sıvıların dengesi için olduğu kadar akustik, ısı, optik ve elektrik (Ampère, Volta) için de, olayların çeşitli görünüşleri, kullanılışı gitgide yayılan diferansiyel denklemlerle ifade edildi. Bu arada *enerji* kavramı da belirdi, şu kadar ki Lavoisier tarafından ortaya atılan maddenin yitmemesi kanunun daha o vakitten daha kapsamlı bir enerjinin yitmemesi kanununa dönüşmesi sezilmekteydi. Lavoisier'nin dehası, çok hızla ilerleyen modern kimyanın temellerini kurmuştur. Ünlü Mendeleiev tablosunda bilinen 92 elementin sınıflandırılması, başlangıçta sadece deneysel basit bir nitelik taşımakla beraber çağdaş kimyanın olağanüstü buluşlarına temel ödevi gördü. Linnaeus, Jussieu'ler ve Cuvier, 1740'tan 1820'ye kadar doğa biliminin gelişmelerini kendi alanlarında yürüttüler. Bu sırada yeni bir araç olan mikroskobu gerçekleştirip önemli başarılara yol açtılar.

XVII. yy.da icad edilen fakat ancak XVIII. yy.da kullanılışı yayılan mikroskop, bugün elektronik mikroskobun yaptığı gibi moleküller düzeye bağlı son derece küçük parçacıkların alanına değilse bile, hiç olmazsa, o zamana kadar gözlemden kaçmış bulunan parçacıkların (partiküllerin) alanına nüfuz etmek imkânını sağladı. Öte yandan fizyoloji, sitoloji, histoloji, sonra da embriyoloji doğdu. Bu devrin büyük isimleri arasında Pasteur, Réaumur, Claude Bernard da vardır. İnsanlığın köken ve evriminin sırlarını çözmek isteyen Lamarck ve Darwin kuramları da hayvansal kökeni ortaya çıkardı.

Öte yandan, salt matematik, bilginlere gitgide daha derin ve ince genellemelere varmaya yarayan yardımcı araçlar sağlıyordu. Bu yolda, çağdaş matematiği nitelendiren soyutlama eğiliminin belirdiği ve geliştiği görülüyor: Riemann, Gauss (aynı zamanda büyük bir astronom ve dikkate değer bir fizikçi), Evariste Galois, Cauchy ve Hamilton v.b. bu çok verimli devrenin en ilgi çekici aşamalarını temsil etmektedirler. Gün geçtikçe, bilimin yanılmazlığına ve tüm güçlülüğüne daha fazla inanılmağa başlanmıştı. Renan «bilimin geleceği»ni, aklın egemenliğini övüyordu. Bundan da tabiî olarak ertesi yüzyılda yeni keşiflerle yumuşayan bir *determinizm* (gerekircilik) tutumu gelişti. Bu yeni keşifler hem doğa'nın sonsuz karmaşıklığı ve sonsuz çeşitliliğini ortaya koydu, hem de birçok bilim adamını, bazen pek sathî kalan insan bilgilerinin niteliğine dair daha yerinde bir anlayışa götürdü. Bununla beraber, bu devre bilim heyecanını taşıyan bir devredir; bu heyecana akılcı olmak isteyen bir çeşit maddecilik karışır; bu tutum, Auguste Comte'un pozitivizm'inde somutlaşır.

6) *Çağdaş dönem* (1880'den günümüze kadar). «Son çağ» ile çağdaş dönem arasında bir ayırım sınırı sayılabilecek belli bir tarih kestirmek zordur. Gerçekte bu sınır, değinilen bilgi dallarına göre değişir. Fizikokimyada 1900 yıllarına doğru bir kesinti hissetmek mümkündür. Elektronun keşfi 1895'te radyoaktivite'nin bulunuşu (Becquerel ve Curie) 1896'da, atomların çözünmesi kuramı (Rutherford) 1919'dadır. Fakat enerji ve madde üstünde ayrıca da atomların içinde enerji düzeyleri arasında her çeşit geçişlerin olasılığı üstünde yeni bir anlayışın doğuşunu muhakkak ki Planck'ın *quantum kuramı* (1900) belirler. Ancak bu yeni keşifler, yeni zorluklara yol açtı: klasik kuramlar 1873'te Maxwell tarafından ileri sürülen yeni elektromagnetizm temel formüllerine uygulanamazdı. Lorentz ve Henri Poincaré ve özellikle, 1905'te çıkan ünlü yazısında Einstein «bağıllık» konusunda fikirlerini ortaya atarak bu kuramlar arasında hiç değilse maddenin değişmez hızı olan bir karşılıksız yer değiştirme hareketi bakımından, uzlaşmayı yeniden kuracaklardı. Bu fikirler, 1915 ve 1917'de, Einstein ve Schwarzschild tarafından herhangi bir hareket için genelleştirildi. Gene bu fikirlerin, madde dolu bir evrenin tümüne uygulanması, Einstein, Weyl, Friedmann v.b. tarafından geliştirilerek Evrenin genisleme kuramına ulaştı. Louis de Broglie'nin dalga mekaniği üstünde çalışmaları, geçen yüzyılın sonunda yaygın olan *mutlak determinizm* fikirlerini bir yana itti, klasik fiziğin yalnız âdi olaylar için geçerli bulunan, tikel bir durumdan ibaret olduğunu, ne atomu ne de astronomi bulguları ile uyuşmadığını gösterdi. Biyolojinin embriyolojisinin ve genetiğin gelişmesi de ötekiler kadar önemli oldu: De Vries'in, Mendel'in çalışmaları, gen'lerin ve kromozomların keşfi v.b.

Fakat bilimler tarihinde 1880 yılları *insan bilimleri* alanında gerçekten bir dönüm noktası olmuştur. O zamana kadar edebiyatın bir bölümü sayılan tarih, psikoloji ve sosyoloji, o devirde artık müspet bilimler sırasına geçti. Halk tabakalarının en fazla tanıdığı fakat belki de en önemli olmayan alanlardan biri, Freud'un psikanalizde kullandığı usuller oldu.

Öte yandan, astrofiziğin başardığı ilerlemeler de uzak Evreni daha iyi tanımak imkânını sağlamaktadır. Yeni kurulmuş olan radyo-astronomi dalı, son derece güçlü bir araçtır. Taşıdığı sonsuz imkânlar yeni yeni sezilmeye başlamıştır. Yakın Evren'e gelince (bu evren birkaç yüz veya birkaç bin kilometre mesafeden bizi kuşatmaktadır), bu evren insan yönetimindeki füzeler, uydular ve uzay araçlarıyle araştırılmaktadır. Bu başarıların uyandırdığı heyecan ne olursa olsun, burada söz konusu olan sey iddia edildiği gibi «Kozmos'un fethi» değil, ancak yeryüzünün çok yakınında doğrudan doğruya yapılmış ölçülerdir. Elde edilen sonuç, mübalağaya kaçmaya lüzum bırakmayacak kadar büyüktür.

— Felsefe. *Bilim felsefesi ve yöntemi:* bilimlerin yöntemine dair görüşler, bilimsel bilgilerle beraberce gelişti. Halen oldukça belirli bir doktrin birliği belirmiştir. Buna göre, bir yandan genellikle yöntem, öte yandan da tikel disiplinlere özgü olan yöntemler, deneye bir «açılma» olarak düşünülebilir. Bu açılma imkânını kullanma yoluna girmek için dört genel ilkeyi kabul etmek yerinde olur:

— *Teknikliк ilkesi:* bilimsel bilginin ilerlemesi, teknik imkânların ilerlemesinden ve özellikle de deneylemeler için gerekli olan araçların mükemmelleştirilmesinden ayrılamaz.

— *Yeniden gözden geçirme ilkesi,* bilimin bazı alanlarının yeniden gözden geçirilebilmelerini, hattâ bunun gerektiğini bir norm veya kural olarak öngörür; bu değerlendirme az veya çok derine gidebilir, hattâ bazen temel kavramlara bile değinebilir;

— *İkilik ilkesi:* sürekli olarak birbirleriyle eylem ve tepkime hâlinde kalmaları gereken bir kuram, bir de deney düzeyinin varlığı üzerinde durur.

— *İç-bağlılık ilkesi:* sınırlı bir bilginin dakikliği yönünde her ilerlemenin gittikçe genişleyen bilgilerin uygulanmasıyle karşılanması gerekir.

Bu ilkelerin uygulanması, dört önemli aşamayı gerektirir:

1) Nispî bir kesinlikle esasen yerleşmiş bulunan bir bilgi durumu içinde, bir sorun, bir soru, bir aykırı deyim (paradoks) ile karşılaşma; 2) çözümlenecek zorlukları açıklamaya, yani çözmeye elverişli bir varsayımın belirtilmesi; 3) bütün işlemler başlangıç noktasına geri döndürülmek üzere, bu varsayımın doğrulanmadığı takdirde denemeye tabi tutulması; 4) varsayım doğrulandığı takdirde ise aşamaların, çok zaman en önemlisi olan dördüncüsüne ulaşılmış olur: varsayım başlangıçtaki duruma sindirilecektir. Meselâ, bağıllık kuramına değgin Einstein varsayımının doğrulanması sonucunda, klasik fiziğin relativist fiziğe dönüşmesi bu suretle açıklanır. Genel olarak bilimler felsefesi bugün disiplinler arası bir düşünüş olarak ortaya çıkmaktadır denebilir. Bu düşünüş tarzı disiplinlerin tümünü deney alanı olarak almak ve kendisi de yeni denemelere yatkın olma ilkesini benimsemek suretiyle, tutarlı bir disiplin kurmaya çalışmaktadır.

— İkonogr. Ortaçağda bilim Musa'lar veya serbest sanatlar veya bilim ağacı tarzında canlandırılıyordu. Sonraları bilim, elinde bir küre, bir pergel, bir cetvel ve kitaplar tutan bir kadın olarak temsil edilmiştir (Lille müzesinde, Veronese'in tablosu).

◆ **Bilimcilik** i. Fels. XIX. yy. sonunda ortaya çıkan pozitivist (olgucu) akım. Bu akıma göre bilim nesnelerin iç yapısı üzerine bize bilgi verir. İnsan zekâsının bütün ihtiyaçlarını karşılamak için yeterlidir. (Bilimcilik maddeciliğin bir biçimidir. Bu anlayışta Tanrı kavramı, bilimin henüz bilmediği ama ileride zorunlulukla bileceği her şeyi içine alır.)

— Din. Hıristiyanlık bilimi öğretisi.

◆ **Bilimsel** sıf. *Yeni.* Bilimle ilgili, bilim niteliği taşıyan. Esk. İlmî: *Bu meseleyi bilimsel açıdan ele alırsak...* (LM).

Bilimi İlerletme derneği (THE BRITISH ASSOCIATION FOR THE ADVENCEMENT OF SCIENCE) [İngiliz—], 1931'de Londra'da kurulan bu teşkilâtın amacı, halkı ve hükûmeti bilimin önemi konusunda uyarmaktı. Günümüzdeki amacı ise yıllık kongreler düzenleyerek sanayiye uygulanan ilmî araştırmanın topluma ne getirebileceğini göstermektir. (L)

Bilimin Değeri *(la Valeur de la Science),* Henri Poincaré'nin eseri (1906). Bu eser *Bilim ve Varsayım*'ın devamıdır. Yazar sezgi ve mantığın bilimlerdeki rolünü incelemekle işe başlar, sonra «doğanın, içine kapanmış gibi göründüğü iki çerçeveyi» incelemeğe geçer; bu iki çerçeve zaman ve uzaydır. Zamandaşlığı da iki sürenin eşitsizliğini de doğrudan doğruya, yalnız sezgi yardımıyle farkedemeyiz. Bunun yerine ele alınan çeşitli olaylara göre değişebilen kurallar uygulayarak yetersizliğimizi gideririz; bu kurallar tarafımızdan, «en elverişli oldukları için» bilinçsizce seçilirler. Uzay kavramına ayrılan bölümde yazar, fizikte çok boyutlu sürekliyi inceler.

Eserin ikinci kısmı matematiğin yararlılığını ve ilginçliğini ele alır.

Üçüncü kısımda yazar, bilimin nesnel değeri konusunu işler. İlmî kanunlarımızın bütününde, benimsemiş olduğumuz saymacalardan bağımsız olan bir şey vardır. İşlenmiş, brüt olgular arasında değişmez kanunlar meydana getiren bağıntılar vardır; «oysa bilimsel olgular arasındaki bağıntılar hep bazı saymacaların etkisinde kalır.» (L)

Bilim ve Varsayım *(Science et l'Hypothèse)*, H. Poincaré'nin eseri (1902). Yazar bilimlerde varsayımın rolünü inceler; «...birçok çeşit varsayım vardır. Bazıları deneyle doğrulandıktan sonra verimli gerçekler olur; öbürleri (bizi yanlışa düşürmeden) düşüncemizi bir noktada tespit etmekle, bize yardımcı olabilirler; daha başkaları ise ancak görünüşte varsayımdırlar ve tanımlara veya kılık değiştirmiş saymacalara indirgenebilirler.» «Sonuçlanırsa, bilim, safdil dogmacıların sandıkları gibi eşyanın kendini değil, ancak eşya arasındaki bağıntıları bilebilir; bu bağıntıların dışında bilinebilecek gerçek yoktur.» Eser dört bölümdür. Birinci bölümde yazar matematikte sürekli olan ile fizikte sürekli olanı karşılaştırır; matematikteki akıl yürütmenin ancak tümevarım yöntemiyle işlediği için verimli olduğunu gösterir. İkinci bölümde Euklides geometrisi dışındaki geometrileri inceler ve geometri aksiyomlarının ancak birer uzlaşım oldukları, geometrinin de, kısmen bile deneysel bir bilim olmadığı, inceledigi ideal cisimler kavramının tamamıyle zihnimizin ürünü olduğu sonucuna varır. Üçüncü bölümde mekaniği ve dördüncü bölümde varsayımın fizikteki rolünü inceler. Sonra ihtimaller hesabını ele alır ve optik, elektrik, elektrodinamik üzerine eldeki büyük kuramları inceleyerek eseri bitirir. (L)

BİLİNA i. Rus halk destanı veya rapsodisi.

— ANSİKL. *Bilina*'ların kahramanları Kiev büyük prensi Vladimir gibi kişiliği değiştirilmiş veya Ilia Muromets veya Alioşa Popoviç gibi hayalî olan kişilerdir. Birçoğu halk masallarından alınmıştır. Bunların, önceleri Vareg prenslerinin sarayında ozanlar tarafından söylendiği sanılır. İki grupta toplanır: Kiev ve Novgorod. Rusya'da çok sayıda bilina derlemeleri vardır. (L)

BİLİNA, Çekoslovakya'da nehir, Krušne Hory'nin (Bohemya Maden dağları) güney yamacı kenarındaki büyük çöküntünün doğu kesiminde; Usti nad Labem'de, Labe (Elbe) nehrine dökülür. (L)

BİLİNÇ i. *Yeni.* Kişinin, kendi varlığı ve davranışları hakkındaki duygusu; bunların farkında oluşu. ‖ Dış varlıklar hakkındaki bilgi. *Esk.* Şuur.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ahl. *Ahlâkî bilinç. (Esanl.* VİCDAN.) Psikolojik bilinç, içimizde olup bitenin gözlenmesinden ibarettir. Ahlâkî bilinç ise, duygular ve eylemler üzerine değer yargıları verir. J. J. Rousseau, ahlâkî bilinci, «tanrısal içgüdü», «ölümsüz ve göksel bir ses» olarak tanımlar. İskoçya okulu, bu bilinci, özel bir duyu olarak görür. Bu, iyi ve kötünün doğrudan doğruya duyulmasıdır. Başka düşünürler ise (meselâ Kant), ahlâkî bilinci, pratik (ahlâkî) alanda kararlar veren akılla özdeş sayarlar. Bu sezgici ve a priorici görüşlerin karşısında, ampirist teoriler yer alır. Stuart Mill, ahlâkî bilinci, ferdin yaşantılarından ve özellikle eğitiminden gelen hatıralar ve çağrışımlarla açıklar. Spencer'e göre, ahlâkî bilinç, yavaş yavaş meydana gelmiş ve verasetle devredilmiş bir içgüdüdür. Bu içgüdünün meydana gelişinde, özellikle siyasi, dinî ve sosyal (kamuoyu) kısıtlamaların etkisi olmuştur.

Sosyolojik teze göre, ahlâkî bilinç, ortaklaşa ahlâkın, yani sosyal ortamda uyulan ve özellikle kabul edilen ve öğütlenen ahlâkın yansısıdır. Ahlâkî bilincin çağlara ve ülkelere göre değişmesi, bu gerçeğin sonucudur. Psikolojik bilinç gibi, ahlâkî bilinç de kavramlardan kuruludur. Bu kavramlar, genellikle, somut durumları özellikle de sosyal hayatı ve bu hayatı dile getiren kurumları yansıtırlar. Ama somut dünyayı sadece pasif bir şekilde yansıtmakla yetinmezler; onun üzerinde etki yapmaya, ona egemen olmaya ve kimi zaman da onu aşmağa yönelirler. Fertlerin ve toplumların ahlâkî ve manevî hayatını meydana getiren ahlâk ülküsü ve değerler, işte buradan türer. Hattâ, bu ahlâkî ve manevî hayat, maddî medeniyetle veya kurumlarla çatışma haline girebilir. O zaman, toplumda ve ferdî bilinçte fikir ve ödev çatışması ortaya çıkar. Kalıntılar ile geleceğin ahlâkını oluşturacak yeni fikirler arasında çelişmeler doğar. Bu «ahlâkî diyalektik», ahlâk alanındaki ilerlemenin özünü meydana getirir. (Bk. İYİ, ÖLÇÜT, AHLÂK, İLERLEME.)

— Fels. *Bilinç* ve *düşünce* farklı gerçekleri dile getiren kelimelerdir. Bilinç, daha çok, düşüncenin *psikolojik* ve *ahlâkî* yanlarını belirtir. Düşüncenin mantıkî yanı, bilinç kavramının içinde yer almaz. Nitekim «mantıkî düşünce» diyebildiğimiz halde «mantıkî bilinç» diyemeyiz. «Bilinç» kelimesinde ağırlık noktası düşünen *ferdî* (bireysel) öznedir, oysa, «düşünce» kelimesinde gayri şahsî yan daha ağır basar. Ne var ki, «bilinç» sözü, sadece kendimiz hakkındaki bilinci (kendi bilincimizi) dile getirmez, dış dünya hakkındaki bilincimizi de ifade eder. «Bilincini kaybetmek» gibi bazı deyimlerde ise, «bilinç», «düşünce» anlamına gelir.

Psikoloji açısından ele alınınca bilinç, çeşitli sorunların ortaya çıkmasına yol açar: bilincin yapısı, kaynağı, sadece insanda bulunması veya hayvanların da bilince sahip olması, bilinçdışı ruhsal olayların varlığı v.b. Bu sorunların tümü, henüz çözülmemiştir. Özellikle bilincin *yapısı* ve *kaynağı* sorunu, psikologların gözünde, metafizik bir şekilde cevap verilmek zorunda kalınan sorunlardandır. Yani bu soruna cevap vermek için, klasik görüşlerden birini seçmek durumuna düşülmektedir (gerçekçilik, idealizm, anpirizm, akılcılık, maddecilik, spiritüalizm v.b.). Bilincin yalnız insanda mı bulunduğu yoksa hayvanların da mı bilince sahip olduğu sorusuna da metafizik cevaplar verilmektedir. Nitekim mekanist anlayış açısından, hayvan, bilinçten tamamen yoksun bir makinedir. Dinamizm açısından ise saf bilinçsizlik ile aydınlık bilinç arasında birçok derece vardır ve hayvanların bilinçleri bu ara derecelerde yer alır. Aynı soruya, insan ve hayvan tepkilerinin sistemli bir şekilde incelenmesi yoluyle, daha bilimsel cevaplar verilmeye çalışılmaktadır (davranışçılık, refleksoloji). Bu incelemeler, hayvanlarda, duyusal, tasarımsal, haz, acı ve etkinlikle ilgili kayda değer bir ruhsal hayatın bulunduğunu göstermiştir; ama fikrî bir hayatın veya «bilinç»ten söz edilmesini mümkün kılacak kadar ferdîleşmiş bir ruhsal hayatın varolduğu ileri sürülememiştir. Hayvanın, karanlık, sınırlı ve gelişmeye açık olmayan ruhsal bir hayatı vardır. Bunun nedeni, hayvanın gerçek bir dilden yoksun oluşudur. Ne var ki, hayvan bir «makine»de değildir. *Bilinçdışı ruhsal olgular* sorunu, psikopatoloji ve psikanaliz tarafından ortaya atıldı. Bilinçdışı kavramı, psikolojik tedavide önemli bir rol oynar. Kavram, bilinç hallerinin taşıdığı anlamın topyekûn bir yorumlamasını ifade eder ve araştırmalarda «çalışma varsayımı» olarak kullanılır. Ama bu kavram, bilincin maddî bir dayanağını ifade etmez, teorik veya metafizik bir anlam taşımaz.

Çeşitli filozoflar, bilinçle ilintili değişik sorunlar ele almışlardır: Aristoteles, Stoacılar, bu konuda mekanist görüşten yana olan Descartes, dinamizm görüşünü savunan ve bilinçdışı teorisini ileri sürenlerin öncüsü olan Leibniz, Kant, bilince metafizik bir değer veren Maine de Biran, «bilincin doğrudan doğruya verileri» ve «bilinç akışı» üzerinde ısrarla duran Bergson, varoluşçuluk, fenomenoloji v.b. Ne var ki, bilinç kavramı, psikolojinin inceleme alanına gittikçe daha fazla girmektedir.

— Fizyol. Huxley, *bilinci,* bazı hal ve şartlarda ortaya çıkan, ama onları asla etkilemeyen ve sadece gözlemci durumda bulunan bir gölge olay sayıyordu. Fizyoloji uzmanlarının araştırmaları, aşağıdaki olayı göz önünde bulundurarak bu varsayıma az çok bir dayanak kazandırdı: karmaşık ama iradî bir hareket, ilk defa yapılıyorsa, uzun bir zaman gerektirir. Çünkü sinir akımı, hareket emrini verecek merkeze ulaşıncaya kadar birçok nöron zincirini dolaşır. Bu arada, biz, hareketi yapmakta olduğumuzun bilincine sahibizdir. Ama aynı hareket sık sık tekrarlanırsa gittikçe kolaylaşır ve bir an gelir ki artık onu kendiliğinden ve bilinçsiz olarak yaparız. O zaman, hareket refleks haline gelmiştir. Demek ki refleks, en az sayıda nöronla yapılabilen ve her zaman aynı cevabı derhal verebilen basit bir tepkidir. Bundan şu sonuca varılabilir: bilincin belirmesi çok sayıda beyin kabuğu nöronunun etkinliğiyle ilgilidir. Uzantılarının hareketliliği sayesinde, sinir akımının kestirme yol dışındaki dolaşımını sağlayan yalnız bu nöronlardır. Sinir akımının uzun dolaşımı sırasında kestirme yol zamanla bulununca, harekete geçen nöron sayısı azalır ve hareketin bilinci ortadan kalkar.

— Psikopatoloji. *Bilinç hastalıklarının semeilojisi*'ni (belirli bilimi) inceleyen bilim. Bilinçteki aksaklıklar, bilincin uyanıklık fonksiyonuyle ilgili niceliksel bozukluklar ve bilinç alanının kapsamıyle ilgili niteliksel bozukluklar olmak üzere ikiye ayrılır.

— Niceliksel bozukluklar, en hafifinden en derinine doğru gitmek üzere, psişizmin ağır işlemesinden ibaret olan kalınkafalılık, şaşkınlık, bilinç karanlıklaşması, zihin karışıklığı ve öte yandan koma, kendinden geçme ve uykudur.

— Niteliksel bozukluklar ise bilinç alanının daralmasından (bu anda bilinç tek bir düşüncenin etkisinde kalır) bulanık hali, başkalaşma durumu ve rüya hezeyanına kadar gider. Bu bilinç bozuklukları, bütün psikiatri hastalıklarında kendini gösterir. Esasen bunlar, hezeyan nöbetlerinin semptomatolojisinin esasını teşkil eder.

◆ **Bilinçli** sıf. Bilinci olan. Kendini ve dış dünyayı aydınlık bir şekilde kavrayan ve yargılayan. *Esk.* Şuurlu.

◆ **Bilinçsiz** sıf. Bilinçli olmayan. *Esk.* Şuursuz.

◆ **Bilinçsizlik** i. Ahl. Davranışlarının önemini ve anlamını kavramaksızın hareket edenin durumu. *Esk.* Şuursuzluk.

— Psikol. Yaptıklarının bilincine varmaksızın davranananın durumu. (LM)

BİLİNÇALTI blş. sıf. Psikol. Hakkında, belli belirsiz bilinç edindiğimiz şeyin taşıdığı özellik. ‖ İ. Aydınlık olmayan bilinç veya yarım bilinç. (Bk. ŞUURALTI.)

— Psikanaliz. *Bilinçaltı* denince unutulmuş'un bir bölümü anlaşılır. Bu bölüm, bilincin yüzüne çıkmak eğilimindedir ve böylece kişinin davranışlarını etkileyebilir.

— Reklamcılık. *Bilinçaltı reklamı.* Bir reklam bildirisini tüketicilerin bilinçaltına farkettirmeden yerleştirme yöntemi. (Bu çaba, bir sinema filminde şekillerin, bilinçle izlemenin imkânlarını aşan bir hızla yansıtılmasından ibarettir.)

— ANSİKL. Psikol. Psikanalizcilere ve bazı modern psikologlara göre, *bilinçdışı* veya *bilinçaltı* diye nitelenen olayların tümü, bilincin dışında geniş bir alanı kaplamaktadır. Bu alan, *bilinçaltı* diye adlandırılır. Bilinçaltının bilinçdışından farkı, bilinç yüzüne çıkmadığı halde, bilinçli hayatı etkileyebilmesidir. Bilinçaltı ile öznenin kişiliği (hafıza, duygular, psişik ve fizik hayatın tümü) arasında derin ilişkiler vardır. Normal hayatla sürekli ilintisi olduğu (rüyalar, hatıralar) ve marazî durumlar yaratarak kişinin davranışlarını tehlikeli bir şekilde etkileyebildiği için, bilinçaltının belirtileri, kimi zaman, bilinçli belirtilerden daha güçlüdür. Nitekim, sürçmeler, isteriler, nevrozlar v.b., bu etkinin sonuçlarıdır. Nöropsikiyatrinin, daha önceleri güçlükle tedavî etmeye çalıştığı bu tür belirtileri, Freud, bir klinikçi ve nazariyeci olarak büyük başarıyle ele aldı. Birçok eser yazarak bu tür marazî olayları tedavi için kullanılması uygun olan yöntemi, yani psikanalizi açıkladı. Freud'un bu yönteminin özü, bilinçaltını irdeleyip araştırmak ve hor görülen eğilimlerin bastırılmasından, saptırılmasından ve yüceltilmesinden doğan kompleksleri ortaya çıkarmaktır. Bilinçaltı kavramı, daha sonraları, Freud, Jung ve Adler tarafından ahlâkî ve sosyal hayata uygulanarak genisletildi. (L)

BİLİNÇDIŞI blş. i. Psikol. Davranış üze-

rine etki yapan, fakat bilinçdışında yer alan süreçlerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Öznenin, gövdesiyle ilintili olduğu halde belli bir anda farkına varmadığı her çeşit organik fenomen.

— ANSİKL. Psikol. Açık ve seçikçe algılanamayacak kadar zayıf ve karışık olan bazı psikolojik hallerin varlığı üzerine dikkati ilk olarak kesin bir şekilde çeken Leibniz olmuştur. Leibniz, bu hallere «küçük algılar» diyor ve bunların karşısına «tamalgı»ları koyuyordu. Fakat bir psikolojik olgu, tanımı gereği bir bilinç fenomeni olduğuna göre, *bilinçdışı* psikolojik durumlar değil midir? Nitekim aynı itiraz, Freud'un psikanalizine karşı da yapılmıştır. Çünkü psikanaliz, içe itilmiş (bastırılmış) ve bilinçdışı eğilimlerin varlığını temel bir gerçek olarak kabul eder. Ancak bu sorun, aslında, düzmece bir sorun gibi görünmektedir. Bilinci etkileyebilen bilinçdışı durumların varlığı inkâr edilmez. Bunlar eğilimler, otomatik alışkanlıklar, ihtiyaçlar v.b.dir. Ama bu bilinçdışı durumlara psikolojik denemez: gerçekten bunlarda, öznel yan eksiktir, bu yan olmadıkça, psişik olgu da olamaz. (Bk. DÜŞÜNCE.) Bu durumlar yalnız nesnel yana sahip oldukları için, sinir sisteminin fizyolojisine bağlıdır. Bilincin hafiflemiş bulunduğu durumlarda (meselâ rüyada) ise, aksine, yan psişik olgular söz konusudur. Çünkü bunların bir öznel yanı vardır; ancak, bunları belirtmek bakımından «bilinçaltı» deyimi vaz geçilmez bir deyim gibi görünmemektedir. (L)

BİLİNEER sıf. Mat. *Bilineer* form, ayrı iki değişken grubuna göre, aynı zamanda çizgisel (lineer) ve homogen olan bir polinom hakkında kullanılır. (L)

BİLİNGA i. Kereste çeşidi. Batı Afrika kıyılarında yetişen *sarcocephalus* veya *badi* denilen ağaçtan elde edilir. (Çok ince pürtüklü sarı bir kerestedir. Dış doğramalarda, parke ve demiryolu traversi yapımında ve su işlerinde kullanılır.) [L]

BİLİNGUİS i. (lat. k. *çift dilli* anlamında). Arkeol. üzerinde iki yazı dili bir arada bulunan belge.

— ANSİKL. En ünlü *bilinguisler*'den biri, Nil nehrinin Rosetta kolu civarında ele geçen ve bulunduğu yerden dolayı «Rosetta taşı» adını alan kitabedir. Jean François Champollion 1822'de bu bilinguis'in yardımıyle mısır hierogliflerini çözmeğe muvaffak oldu. Anadolu'da da bu türlü kitabeler vardır. Bunlardan en önemlisi Adana yakınlarındaki Karatepe'de bulundu (1947). Üzerinde Fenike ve Hitit hieroglif yazıları taşıyan çift dilli kitabeler sayesinde Helmuth Bossert bilinen fenike dilinin yardımıyle bilinmeyen Hitit hieroglif yazısını okudu. Ayrıca Antalya yakınındaki Side* şehrinde de iki bilinguis ele geçti. Bunlar kitabelerde geçen adlara göre Apollonios ve Artemon bilinguis'leri diye anılır. Dilleri Yunanca ve Sidece'dir. Bu bilinguis'ler sayesinde eski anadolu dillerinden side dilinin okunması mümkün oldu. Anadolu'nun batısında Lidya bölgesinde de bilinguis'lere rastlandı. Bunlardan biri Lidce -Aramca, diğer ikisi ise Lidce-Yunanca'dır. (M)

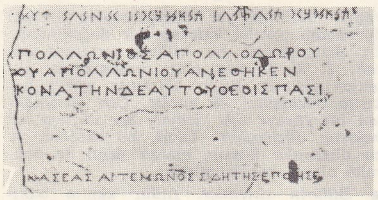

bilinguis, Side Apollonios yazıtının Bossert tarafından yapılmış kopyası

BİLİNİT i. Miner. Hidratlanmış tabiî demir sülfat. (L)

BİLİNÖRİN i. (fr. *bilineurine*). Kim. *Eş anl.* KOLİN.

BİLİNSKİ (Leo), polonyalı devlet adamı (Galiçya, Zaleszczki, 1846-Viyana 1923). İktisat profesörü, Viyana'da Reichsrat'ta milletvekili (1883), Badeni kabinesinde maliye bakanı (1895-1897), Avusturya-Macaristan bankası genel müdürü (1901). Avusturya'ya bağlılık konusunda Polonya siyaset adamları arasında önemli bir rol oynadı. Paderewski kabinesinde Polonya Maliye bakanı oldu (1919). [L]

BİLİO (Luigi), italyan din adamı (Piemonte, Alessandria 1826-Roma 1884) 1866'da kardinal, Vatikan konsilinde önemli rol oynadı (1870). 1880'de, Belçika hükûmetiyle Vatikan'ın arasını açan notaları hazırlayanlar arasındaydı. (L)

BİLİRKİŞİ bls. i. *Yeni.* Bir anlaşmazlığı halledecek şekilde bilgisi olan veya belirli bir meseleden iyi anlayan kimse. *Esk.* Ehlihibre, ehlivukuf: *Dosya bilirkişiye verildi. Türkiye'nin adliyesi var, adliyesinin kanunları var, bilirkişi usulleri ve her türlü koğuşturma imkânları ve şartları var* (F. R. Atay).

— Huk. Halledilmesi özel veya ilmî bilgiye dayanan hususlarda rey veya mütalaasına baş vurulan kişi. *Esk.* Ehlivukuf, ehlihibre. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Bir hesap durumunun, yazı veya imzanın incelenmesi, ölü veya sağ bir şahıs üzerinde tıbbî araştırma yapılması, bir malın değerinin tayin ve tespiti, ihtilâflı gayrımenkulün sahibinin araştırılması gibi hususlarda hâkim, bilgi ve ihtisasları sebebiyle *bilirkişi*'lerin yardımına baş vurur. Bilirkişi tarafların anlaşmasıyle, anlaşamazlarsa hâkim tarafından seçilir (Hukuk Usulü Muhakemeleri kn. md. 275, 286, 309). Ceza Muhakemeleri Usulü kn.na göre, hâkim veya acele hallerde Cumhuriyet savcısı tarafından seçilir (md. 65-85). Hukuk Usulü Muhakemeleri kanununda ehlivukuf, ehlihibre, Ceza Muhakemeleri Usulü kn.nda ehlihibre. İstimlak kanununda ehlivukuf, Adlî Tıp Müessesesi kanununda bilirkişi deyimleri kullanılmıştır. Bilirkişi bir veya üç kişi olarak seçilir. Hâkim, gerekirse bilirkişileri rey ve mütalaalarında tarafsız kalacaklarına yemin ettirebilir. Bilirkişiler hâkimler için belli sebeplerle reddolunabilir. Bilgisine baş vurulan hususu bilmeksizin sanatını yapması mümkün olmayan ve alenen sanatlarını yapanlar, o husus hakkında, bilirkişiliği kabule mecburdurlar. Kural olarak bilirkişinin rey ve mütalaası hâkimi bağlamaz.

◆ **Bilirkişilik** bls. i. Bilirkişi olma hali, bilirkişi olarak çalışma. *Esk.* Ehlihibrelik, ehlivukufluk. (M)

BİLİRÜBİN i. (fr. *bilirubine*). Biyo-kim. Etçil hayvanların ödünde bulunan boya maddesi (ödsarısı).

— ANSİKL. *Bilirübin,* alyuvarların, özellikle dalakta yok edilmesi sırasında hemoglobin moleküllerinin parçalanmasından doğar; karaciğerde süzülerek ödle dışarıya atılır. Aşırı alyuvar erimesi görülen hastalıklarda bu yüzden artar (alyuvar erimesi sarılığı); buna karşılık mekanik sarılıkta (öd tıkanması sarılığı) azalır. (L)

BİLİRÜBİNEMİ i. (fr. *bilirübinémie*). Fizyol. ve Patol. Kanda bilirübin bulunması. (Kanda iki çeşit bilirübine rastlanır: asıl bilirübin [ödsarısı] karaciğerden, dolaylı bilirübin genellikle dalaktan gelir.) [L]

BİLİŞİK (Hüseyin), türk ressamı (İzmir 1923). İstanbul Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1943). Türkiye Ressamlar cemiyeti başkanlığını yaptı. Türkiye dışında «Türk çağdaş Grafik sanatları» sergilerine katıldı. Güzel Sanatlar akademisi burs yarışması ödülü (1941), İstanbul Belediyesi Bahar ve Çiçek bayramı pankart yarışması birinciliği gibi ödül ve dereceler aldı. (M)

BİLİVERDİN i. (fr. *biliverdine*). Biyokim. Bilirübinden oksitlenme yoluyle türeyen ödboyası. (Özellikle otçul hayvanlarla soğukkanlı hayvanlarda rastlanan bu madde, hayvanî-nebatî besinlerle beslenen canlıların ödünde az bulunur.) [L]

BİLL i. (lat. *bulla* yani mühürlü vesika kelimesinin ingilizceleştirilmiş şekli). Özellikle Parlamento'nun iki meclisine sunulan ve kabul edilince «act» yani kanun halini alan bir kanun tasarısını belirten ingilizce kelime.

— ANSİKL. *Bill* usulünün XV. yy.ın ortalarına doğru Avam kamarasının «dilekçe» usulünden çıktığı anlaşılıyor. Avam kamarasının XVII. yy.dan itibaren kabul edilen yasama üstünlüğü, XX. yy.ın başında diğer meclisin (Lordlar yasama yetkisini yok edecek dereceye varınca, Avam kamarası tarafından kabul edilen bir kanun tasarısı, ister istemez kanun «act» oldu. (L)

BİLL (Max), isviçreli mimar, ressam, heykeltıraş ve yazar (Winterthur 1908). Zürih'te, sonra Bauhaus'da öğrenim gördü. 1933'te A.B.D.'ye göçtü, Gropiusun yanına gitti, Milano Triennale ödülünü, Kandinsky ödülünü kazandı ve Ulm'da yeni bir Bauhaus yaratmağa çalıştı. (L)

BİLLA (TELL), Yukarı Mezopotamya'da höyük; burada Amerikalıların yaptığı kazılarda en eski hanedan zamanında yapılmış boyalı seramikler bulundu: bunlar bu höyüğün özelliğidir. (L)

BİLLÂH veya **BİLLÂHİ** edat. (ar. *bi-*, önek ve *Allah*'tan *bi'llah*). «Tanrıya yemin ederim» anlamında: *Billâh o dakika ebedî olmaya şâyân* (Faik Âli Ozansoy). *Ne hükûmet kalıyor ortada, billâhi ne de din!* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Esk. Billâh-il-azîm,* büyük Tanrı'ya yemin ederim (M)

BİLLAİOS. Esk. coğ. Filyos ırmağının Eskiçağda ve Bizans devrindeki adı. Ağzında Tios şehri vardır. (M)

BİLLARDİERA i. (1843'te ölen normandiyalı botanikçi ve gezgin *H. de la Billardière*'in adından). Sarmaşık dallı bitki. Güney Avustralya ve Tasmanya'da yetişir. (*Billardiera longiflora ve fusiformis* kafes ve çardakları süslemek için yetiştirilir. Pittosporaceae familyasındandır.) [L]

BİLLAUD-VARENNE (Jean Nicolas), fransız devrimcisi (La Rochelle 1756-Port-au-Prince 1819). Jacobin kulübünün ateşli kâtibi, 10 ağustostan sonra Commune üyesi. Eylül kıyımında etkili bir rol oynadı. Convention'da Paris milletvekili oldu. Kamu Güvenliği komitesi üyesi (6 eylül 1793) olarak Convention'a ihtilâl hükûmetinin ilkelerini kabul ettirdi (28 brumaire, yıl II raporu). Sans-culotte'lara yakınlık göstermekle beraber, Robespierre'i Hébert ve Danton'a karşı savaşında önce desteklediyse de sonradan ona cephe aldı ve 9 Thermidor olayının hazırlanmasında büyük rol oynadı. Tedhişçi olarak takip edildi ve 1795'te Guyane'a sürüldü. Bonaparte'ın bağışlama teklifini reddetti. 1816'da Port-au-Prince'e (Haiti) çekildi. (L)

BİLLAUT (Adam) [daha çok **Maître Adam** (Adam Usta) adı ile tanınır], fransız marangoz, şair ve şarkıcısı (Nevers 1602-ay.y. 1662). Şiirleri ile ün kazandı. Richelieu kendisine aylık bağladı. Condé tarafından korundu. Corneille onun için bir övgü yazdı. Voltaire onu XVII. yy.ın büyük yazarları arasına koyar. Şiirlerine, mesleğiyle ilgili adlar koydu: *Les Chevilles* (Takozlar) [1644] ve *Le Vilebrequin* (Burgu) [1663]. (L)

BİLLBERGİA i. (isveçli tabiat bilgini G. J. Billberg'in adından). Uzun ömürlü otsu bitki. Tropik Amerika'da yetişir. Renkli bürgüsünün gözalıcı güzelliğinden dolayı birçok türleri sıcak limonluklarda yetiştirilir. (Ananasgillerden.) [L]

BİLLE (Carl Steen Andersen), danimarkalı gazeteci ve siyaset adamı (Nykjöping 1828-Kopenhag 1898). 1851'de *Dag-blad* adlı gazeteyi kurdu ve ülkenin başlıca gazetesi haline getirdi. Milletvekili (1861-1880), Washington elçisi (1880-1884). [L]

BİLLET (Félix), fransız fizikçisi (Fismes 1808-Dijon 1882). Yüksek öğretmen okulunun eski öğrencisi, Dijon Fen fakültesinde fizik profesörü (1845), sonra bu fakültenin dekanı (1873). *Bilentille* «yarım mercek» adı verilen ve ışıklı titreşim girişim-

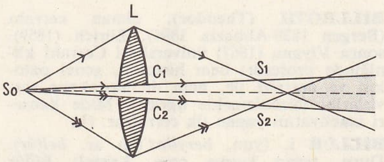

Billet'nin yarım merceği: S_0, ışık kaynağı; S_1 ve S_2, C_1 ve C_2 yarım merceklerindeki görüntüleri

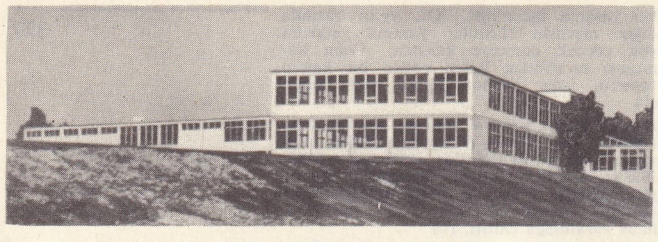

Max BİLL
Ulm'da ikinci Bauhaus

BİLLAUD-VARENNE
Bonnevile tarafından

leri meydana getiren bir cihaz icat etti. Bir *Traité d'Optique Physique* (Fizik Optik) [1858] yayımladı. (L)

BİLLETDOUX (François), fransız tiyatro yazarı (Paris 1927). 1946'dan itibaren radyoda program hazırlayıcı, kabare oyuncusu, romancı *(l'Animal* [Hayvan], 1955; *Brouillon d'un Bourgeois* [Bir Burjuva'nın Karalamaları], 1961). Tiyatro eserlerinde çağdaş dünyanın insanlık dışı mantığını suçlamak için alaya ve alışılmamışa baş vurur. Oyunları: *Tchin-Tchin* (Çin-Çin) [1959]; *Va Donc chez Törpe* (Kalk Git Törpe'nin Yanına) [1961]; *Comment va le monde Môssieu? Il tourne Môssieu* (Dünya Ne Halde Bayım? Dönüyor Bayım) [1964]; *Il Faut Passer par les Nuages* (Bulutlardan Geçmek Gerek) [1964]; *Silence l'Arbre Remue Encore...* (Sus! Ağaç Kımıldıyor Hâlâ...) [1967]. (L)

BİLLİNGER (Richard), avusturyalı yazar (Schärding yakınında Sankt Marienkirchen, 1890-Linz 1965). Şiir kitapları *(Lob Gottes* [Tanrı Övgüsü], 1923; *Sichel am Himmel* [Gökteki Hilâl] 1931; *Holder Morgen* [Tatlı Sabah], 1942), romanlar *(Lehen aus Gottes Hand* [Tanrı Vergisi], 1953; *Die Blinde Henne* [Kör Tavuk] 1955) yazdı. Özellikle halktan ve dinden esinlenerek yazdığı dramlar ile ün kazandı: *Der Gigant* (Dev) [1937]; *Das Nackte Leben* (Çıplak Hayat) [1951], *Donauballade* (Tuna Türküsü) [1959]. (L)

BİLLİNGHAM, İngiltere'de (Durham) şehir, Stockton yakınında; 32 100 nüf. Kilise (X. yy.dan kalma kule). Kimya sanayii (amonyum sülfat). Sentetik benzin. Metalürji. Tersaneler. (L)

BİLLİNGS, A.B.D.'de (Montana) şehir, Yellowstone nehri kıyısında; 52 900 nüf. Büyük şeker pancarı rafinerileri. (L)

BİLLİNGS (Joseph), ingiliz denizcisi (Turnham Green 1758'e doğr.). Son yolculuğunda astronomi gözlemcileri için Cook ile işbirliği yaptı (1776-1779), sonra 1785'te çariçe Ekaterina II'nin hizmetine girdi. Kamçatkanın kuzeydoğusunda, Sibirya kıyılarında bir keşif yolculuğuna çıktı. 1787-1797 Arası Kolima'dan Kodiak'a kadar Bering denizi kıyılarını gezdi ve inceledi. Yolculuğunun hikâyesi 1802'de Londra'da yayımlandı. (L)

Billingsgate, Londra'da semt, Thames ırmağının kuzey kıyısında. Balık pazarı. (L)

BİLLİTON veya **BELİTUNG,** İndonezya'da ada. Bangka ile Borneo arasında; 248 km²; 73 500 nüf. Kasiterit madenleri; bu madenler Bangka madenleriyle birlikte İndonezya'ya dünya üretiminde üçüncü sırayı sağlar. (L)

BİLLOTE (Pierre Gaston), fransız generali (Paris 1906). General De Gaulle'ün kurmay başkanı, 1942'den 1944'e kadar Millî Savunma komitesi sekreteri. 1944-1945 Savaşlarına katıldı, 1951'de ordudan ayrıldı ve milletvekili seçildi. 1955'te Edgar Faure hükûmetinde savunma bakanı, 1966'da ve 1967'de Pompidou hükûmetlerinde Devlet bakanı oldu. (L)

BİLLROTH (Theodor), alman cerrahı (Bergen 1829-Abbazia 1894). Zürich (1859), sonra Viyana (1867) üniversitesi Cerrahî kliniğinde profesör; hem histoloji, genel patoloji ve cerrahî ile, hem de hastahane servislerini düzenlemekle uğraştı. Mide kanseri ameliyatını yapan ilk cerrahtır. (L)

BİLLÛR i. (yun. *beryllos*'tan ar. *bellûr*). Duru, temiz kesme cam, kristal: *Billûr sürahi.* ‖ Necef taşı. ‖ Bazı cisimlerin aldıkları geometrik şekil: *Tuz billûrları.* ‖ Sıf. *Mec.* Parlak, ışıklı: *Hazin bir teravi-i billûru bir küçük derenin* (Tevfik Fikret).

— DEY. *Billûr gibi,* [su için] çok temiz. [Kol, gerdan, göğüs için], beyaz ve pürüzsüz.

— Hattatlık. *Billûr-mühre,* yazı kâğıdını parlatmak için kullanılan cam top.

◆ **Billûrcu** i. *Esk.* Kristal eşya yapan veya satan kimse.

◆ **Billûrî** sıf. *Esk.* Necef taşından yapılmış. ‖ Kristalden yapılmış. ‖ İ. Kristal gibi, parlak cam.

◆ **Billûrlaşma** i. Billûr haline gelme.

— Ed. tar. Stendhal, *De l'Amour* (Aşk Üzerine) adlı eserinde billûrlaşmayı aşk evrelerinden biri olarak tanımlar: «aklın, görünen herşeyden, sevilen kişinin yeni yetkinliklerini bulmak için yaptığı işlem». Salzburg tuzlalarında bir ağaç dalının yavaş yavaş parlak tuz billûrlarıyle örtünmesi veya bir âşığın hayalinde yaşamın en küçük ayrıntılarının sevilen kişi çevresinde yeni bir çekicilik kazanarak billûrlaşması gibi.

◆ **Billûrlaşmak** dönşl. f. Billûr halinde yoğunlaşmak: *Suda çözünmeyen maddeler ısı ile eriyerek billûrlaşır.*

◆ **Billûrlaştırma** i. Kim. Bk. ANSİKL. ‖ *Billûrlaştırma kabı,* çözelti halindeki maddelerin billûrlaştırılmasında kullanılan cam kap. ‖ *Kısımlı billûrlaştırma, (billûrlaşma* de denebilir), çözelti halinde bulunan bir maddeler karışımında, bunların çözünürlük farkları yardımıyle ayrılması. ‖ *Billûrlaşma suyu,* bazı billûrlaşmış cisimlerde belirli oranlarda bulunan ve dolayısıyle formüllerinde gösterilen su miktarı (msl. $CuSO_4$, $5H_2O$). [Billûrlaşma suyu ile bünye suyu arasında fark vardır.]

— ANSİKL. Kim. Tabiatta çok sayıda billûr cisim bulunur. Bunların bazıları çeşitli usullerle yapay olarak elde edilebilir:

1. *Eritilmekle billûrlaştırma.* Madde bir potada eritilir, yavaşça soğumağa bırakılır. Çevre kısmı donmağa başlar, katılaşmış olan üst tabaka soğuma tamamlanmadan alınır, geriye kalan sıvı başka bir kaba aktarıldıktan sonra, billûrlar görülür ve bazı tedbirler alınarak bir tek billûr elde edilir: msl. kükürt, bizmut.

2. *Süblimleşme yoluyle billûrlaştırma.* Isıtılan madde, soğuk bir çeperde yoğunlaşan buharlar verir: msl. iyot, arsenik.

3. *Çözündürme ve buharlaştırma ile billûrlaştırma.* Madde çözündürülür, sonra buharlaştırma ameliyesi yapılır: msl. deniz tuzu, sodyum sülfat.

4. *Sıcakta çözündürme ve soğutma ile billûrlaştırma.* Bu usul tabiatıyle sıcakta soğuk ortama nazaran daha kolay çözünen bir tuza tatbik edilebilir: msl. potasyum nitrat.

5. *Elektrik akımlarıyle billûrlaştırma.* Elektroliz esnasında, elektrotlar üzerine çöken maddeler çok defa billûrlaşmış haldedir.

◆ **Billûrlaştırmak** ettirg. f. Billûr haline getirmek; bir cisme billûr yapısı vermek. ‖ *Mec.* Dağınık unsurları bir bütün haline getirmek.

◆ **Billûrlu** sıf. İçinde billûr bulunan; billûr gibi olan: *Billûrlu kaya. Billûrlu kalker, şist. Silisin çeşitli billûrlu şekilleri vardır.* ‖ *Billûrlu kütle,* her yeri tanecikli kaya kütlesi, özellikle granit. (LM)

BİLLÛRBİLİMİ bls. i. Miner. Billûrlaşmış maddelerin oluşumlarını, fiziksel, kimyasal ve geometrik özelliklerini kanunlarla belirten bilim dalı. (Billûrbilimi, maddenin katı halini inceleyen bilimlerin ve mineralojinin temelidir.)

— ANSİKL. Billûrlu ortam, maddenin katı hale geçmesiyle meydana gelir. (Bk. BİLLÛRLAŞMA.) Çoğu zaman katı cisim, ilgi çekici çok yüzlü şekiller halinde bulunur: bunlara *billûr* denir. Billûrlu ortam *homogen*'dir, yani her tarafında aynı özelliği gösterir. Böylece bazı billûrların, *dilinim düzlemi* denilen en az mekanik kohezyonlu bir düzlem doğrultusu vardır; bu billûrların her noktasından bir dilinim düzlemi geçer. Billûrlu ortam *anizotrop*'tur: bazı özellikleri gözlemleme doğrultusuna bağlıdır (ısı genleşmesi; elektrik ve ısı geçirgenliği; ışığın yayılma hızı; *aşınma şekillerinin* meydana geldiği, kimyasal bir ayıraçla hücum hızı). Ancak bu, maddenin billûr halini belirten *süreksiz anizotropi*'dir. Bu billûrların daima, birtakım özellikleri bulunan doğru ve düzlem doğrultuları vardır, oysa birbirine çok yakın doğrultular böyle bir özellik göstermez. Billûrları sınırlıyan düzlemsei yüzler, doğrusal ayrıtlar böyledir. Buradan *açıların sabitliği* denilen kanun elde edilir (Romé de l'Isle, 1783): *Aynı maddenin billûr yüzleri arasındaki iki düzlemli açılar sabittir. Gonyometre*'nin duyarlığı ile gerçeklenmiş bulunan bu kanun, yüzlerin mutlak konumlarını ve boyutlarını hiç hesaba katmadan sadece yüzlerin doğrultularını ele alır. Böylece bir billûr, ikişer ikişer paralel ve aralarında 109° 28′ 16″'lik açılar yapan sekiz düzlemle sınırlandığı zaman düzgün bir onsekizgendir (şek, 1 ve 2). Billûrların süreksiz anizotropisi mekanik kohezyonda da, *dilinim düzlemleriyle* ve daima *X ışınlarının,* elektron ve nötronların *kırınımıyle* gözükür. Bir X ışını demeti, belirli sayıda iyi tanımlanmış yönlenme düzlemleri üzerinde *(retiküler* veya *ağımsı düzlemleri)* bir aynadaki gibi yansır. Bir X ışınları diyagramı, en ileri duyarlıkla bütün billûrsu maddelerin niteliklerini belirtir. Bu billûrların tabiî yüzleri, kesin bir aritmetik kanuna uyan doğrultular gösterir; bu kanun billûrların *ağımsı hipotezi* adı altında René Just Haüy (1784) tarafından açıklanmış. Haüt, kalsit billûrlarının gösterdiği dilinimleri gözlemleyerek, bu mineralin türlü şekillerinin aynı elementer paralelyüzün uygun ve önceden bilinen bir kümelenmesi olduğunu düşündü. Billûrlu madde, maddenin bütün öteki hallerindeki (gaz, sıvı, cam) düzensizliğe karşı koyan bir düzen ve *devirli bir yapı* gösterir. Bravais *billûrsu ağ* kavramıyle Haüy'ün varsayımını berraklığa kavuşturdu. Billûrlu ortamın herhangi bir noktası verildiğine göre, bu noktayı üç vektörün tam katlarından ibaret ötelemeye bağlı tutarak yeniden benzer noktalar bulunur, bunlar ağın düğümleridir. Bu üç vektör şunlardır: ox boyunca yönlenmiş $\vec{a}$, oy boyunca $\vec{b}$, oz boyunca yönlenmiş $\vec{c}$ (şek. 3). Düğümler, *sıralar* ve paralel eş uzaklı *ağımsı düzlemler* halinde gruplanmıştır. Üç $\vec{a}\,\vec{b}\,\vec{c}$ vektörü üzerine kurulan paralel yüz *elemanter ilmek*'tir; ilmeğin atom örgüsü ise *billûrsu motifler*'dir. X ışınlarının billûrlarda kırınmaya uğradığının Laue tarafından keşfedilmesi (1912), Haüy'ün kanununu doğrulamış ve Bragg'dan sonra, çok sayıda billûr için çeşitli atomların karşılıklı konumunu ve elemanter ilmeği duyarlıkla belirlemeyi sağlamıştır.

● *Bir billûrun bakışımlı elemanları.* Genellikle billûrların bakışımlı elemanları şunlardır: eksenler, düzlemler veya merkezler.

n'ci basamaktan bir bakışım ekseni, bu eksen etrafında $\frac{2\pi}{n}$ radyanlık bir dönüş yapan billûrun yer değiştirmeden önceki durumuna paralel kalacağı bir doğrultudur. Üç defa devirli bir billûrlu ortamın *ancak, 2, 3, 4 veya 6'ncı* basamaktan eksenler gösterir. Billûr ağlarının ayrıca bakışım düzlemleri de vardır. *Çift basamaktan bir eksene dik çizilmiş her düzlem bir bakışım düzlemidir.* Tabiî, bu eksenler ve bu düzlemler konum olarak değil de doğrultu olarak belirlenmiştir.

● *Billûrlu sistemler.* Billûr ağının bakışım elemanlar incelenerek yedi billûr sistemi ayırt edilir. Bu sistemlerden her biri kendi bakışımlılık dereceleriyle gösterilir. Niteliklerini belirtmek için de bu sistem bakışım elemanlarının sayısıyle gösterilir.

1. *Kübik sistem.* Tip: yüzlerinin merkezinden geçen $\frac{2\pi}{4}$ dönmeli dörtlü üç ekseni, karşıt köşelerden geçen üçlü dört ekseni; karşılıklı iki kenar ayrıtında ortalarını birleştiren ikili altı ekseni olan bir *küp*'tür. Bir bakışım merkezi ve dokuz

Foto. Office du tourisme allemand, Bibl. nat. (LAROUSSE)

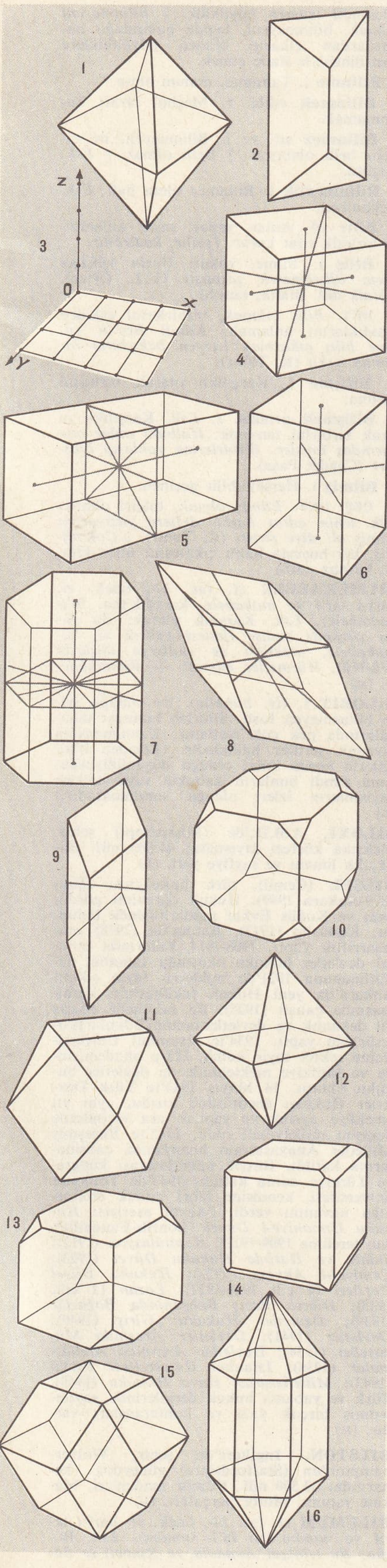

bakışım düzlemi vardır (şek. 4). Başlıca biçimleri: küp, düzgün sekizyüzlü, eşkenar dörtgenlerden meydana gelen onikiyüzlü.

2. *Kuadratik (kareli) sistem.* Tip: iki tabanın merkezlerini birleştiren dörtlü bir tek ekseni; aralarında 45°lik açı yapan ve açıortay düzleminde bulunan ikili dört ekseni bulunan *kare tabanlı dik prizmadır.* Bir bakışım merkezi ve beş bakışım düzlemi vardır (şek. 5). Bu sistemdeki başlıca billûr biçimleri şunlardır: kare tabanlı dik prizma; yüzleri kare olan sekizyüzlü.

3. *Ortorombik* (eşkenar dörtgen yüzlü dikgen) *sistem.* Tip: birbirine dik üç ekseni olan, bundan başka yüksek basamaktan ekseni bulunmayan *eşkenar dörtgen tabanlı dik prizma.* Bir bakışım merkezi ve üç bakışım düzlemi vardır (şek. 6).

4. *Altıgenli sistem.* Tip: altılı bir ekseni ve aralarında 30°ar derecelik açılar yapan, ayrı iki türden ikili altı ekseni bulunan *altıgen tabanlı dik prizma.* Bir bakışım merkezi ve yedi bakışım düzlemi vardır.

5. *Romboedrik* (eşkenar dörtgenli) veya *üçlü sistem.* Tip: bir tek üçlü ekseni ve üçlü eksenin orta dikme düzlemi ile eşkenar yüzlüyü keserek elde edilen altıgenin köşegenlerine tekabül eden ikili üç ekseni olan *eşkenar paralelyüz.* Bir bakışım merkezi ve üç bakışım düzlemi vardır (şek. 8). Bu sistemin billûr tipi kalsit*tir.

6. *Klinorombik* veya *ikili sistem.* Tip: *eşkenar dörtgen tabanlı eğik prizma.* Bir bakışım merkezi ve bir tek bakışım düzlemi vardır (şek. 9).

7. *Triklinik* veya *bakışımsız* veya *anortik sistem.* Tip: bakışım ekseni ve bakışım düzlemi bulunmayan *paralelkenar tabanlı eğik prizma.*

● *Değişimler. Bakışım.* Doğrultuları, billûrun bakışım işlemlerine göre hesaplanan bir billûru sınırlayan yüzlerin tümüne *billûrsu biçim* denir. Aynı billûrun değişik biçimleri, Haüy'ün gösterdiği gibi, elemanter örgünün homotetliği, ilkel katı cismin, gerek köşeleri üzerine, gerek ayrıtları üzerine *kesme* işlemiyle elde edilebilir.

● *Holoedri. Meriedri.* Bir billûrun yönlenme bakışımı, kendi ağınınki ile çakışırsa, billûra *holoedr;* ondan daha küçükse *meriedr;* bakışımı onun yarısı kadarsa *hemiedr;* dörtte biri ise *tetraedr,* sekizde biri ise *oktoedr* denir. Holoedri ve meriedri, billûrsu şekiller üzerinde gözüktüğü gibi dönme gücü, piro-elektriklik, piezoelektriklik gibi özellikler üzerinde de gözükür: msl. bir küpün üç düzlemli açılarına eğilmiş kesmelerle, değişim yüzlerinin dağılımına göre kırık küp (şek. 10), küpsekizyüzlü (şek. 11), düzgün sekizyüzlü (şek. 12) meydana gelir.

Hemiedr biçim (şek. 13) *borasitte* bulunur; burada kesmeler sekiz açıdan yalnız dördüne yönelir.

Değişim açılar değil de kenar ayrıtları üstünde olursa, küçük yüzlerin billûr yüzlerini az veya çok, hattâ billûr yüzünü ortadan kaldıracak kadar kaplamasına göre küp-oniki yüzlü (şek. 14), eşkenar dörtgenli oniki yüzlü (şek. 15) meydana gelir.

Son bir örnek olarak da, altıgen tabanlı dik prizmanın oniki üçdüzlemi açısı üzerinde kesme ile elde edilen piramitli altıgen prizma gösterilebilir (şek. 16) [msl. kuvars.]. (L)

BİLLÛRİS kaplıcası, Siirt'in güneyinde, Billûris köyü karşısında kaplıca. Mağara içine oyulmuş havuzu ve arkada anfiteatr şeklinde soyunma yerleri vardır. Asıl kaynak bu havuzun dibinden çıkar, sıcaklığı 34°C'dir. Mağaranın tavanı kubbe şeklindedir. (M)

Billûr Köşk, bir türk masalı. İçinde on dört masal bulunan bir kitabın ilk hikâyesidir. Bir padişahın kızı, insanlardan uzakta büyütülür. Dış dünyayı öğrenince, babasından deniz ortasında billûrdan bir köşk yaptırmasını ister ve orada yaşamaya başlar. Bir padişahın oğluna görmeden âşık olur ve onu çağırtır. Şehzade gelir fakat kızı almadan gider. Kız buna çok üzülür, sevdiği delikanlının memleketine gider ve şehzadeyi kendine âşık eder. Sonunda, bütün şartlarını kabul eden şehzadeyle evlenir. (M)

BİLLÛRSARAYLI sıf. Tar. İstanbul'daki Kutsal sarayda «Erguvan renkli oda»da doğan. (Bu lakap Bizans imparatorluk ailesinde doğum anında babası hükümdar olan çocuklara verilirdi.) [L]

BİLLÛRSU sıf. Billûra benzeyen. ‖ Saydamlığı veya çınlamasıyle billûru andıran: *Derelerin billûrsu saydamlığı. Billûrsu ses.* — Bot. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Billûrsu maddeler.* Ozmozölçerin gözenekli zarından geçebilen maddelere (tuzlar, şeker v.b.) Graham'ın verdiği ad. [Bu anlamda KOLOİT karşılığıdır.]

— ANSİKL. Bot. Bitkisel hücrelerin çoğunda bulunan *billûrsu* maddeler genellikle billûr görünüşündedir; fakat açılarının kararsızlığı, suyu geçirgenliği ve su oranı bazısında az, bazısında çok yoğun tabakalar halinde ayrışması bakımından billûra benzemez. Boyalara karşı proteinli maddeler gibi tepki gösterir, ama suda biraz erir. Alöron taneciklerinde billûrsu maddeler bulunur. (L)

BİLLY (André), fransız yazarı ve eleştiricisi (Saint-Quentin 1882). Çeşitli gazete ve dergilerde muhabir veya edebiyat eleştirmecisi, birçok eser yayımladı. Üslûbu hem duygulu hem tok, din bilimin verileriyle zenginleşen anlatımı laiktir. Başlıca eserleri: *Approbaniste* (Onaylamaya Tabi Rahip) [1938]; *Narthex* (1950); *Madame* (1954); *La Nuit de Versailles* (Versailles Gecesi) [1963]; *Sur les Bords de la Veule* (Veule Kıyılarında) [1965] gibi romanları ve *La Littérature Française Contemporaine* (Çağdaş Fransız Edebiyatı) [1927] gibi eleştirme ve tarih incelemeleri. (L)

Billy köpeği, fransız köpek ırkı. Alaca sarı, kısa tüylü, iri bir köpektir. Kurt ve yaban domuzuna olduğu kadar karaca ve tavşana da hırsla saldırır. (L)

BİLLY MONTİGNY, Fransa'da Pas-de-Calais'de (Lens idare çevresi) komün. Kömür madeni (Hénin-Liétard grubu) havzasında; 10 593 nüf. Önemli kömür madenleri. Çamaşır makinesi fabrikası. (L)

BİLMA, Nijer'de vaha, Güney Sahra'da, Kauar çevresinin idare merkezi. Tuzlalar. Bilma'dan tuz almak için Ayr Tuareg'leri her yıl iki kervanla Tenere'yi aşar. *Bilma çevresi;* 5 000 nüf. (L)

BİLMECE i. Bir şeyin adını söylemeden bazı niteliklerini üstü kapalı bir şekilde anlatarak onun ne olduğunu bilmeyi dinleyene veya okuyana bırakan oyun (Bk. ANSİKL.): *Aklıma gelmedik bilmece sorar / Beni hülyalara salan gözlerin* (Rıza Tevfik). ‖ Bilinmeyen şey, muamma: *İş böyle bilmecelikten hakikiliğe intikal edince...* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Bilmece çözmek (halletmek),* bilmecenin cevabını bulmak: *Ben bilmece çözmesini sevmem* (S. F. Abasıyanık). — *Bir şey okumuyorum. Bilmece hallediyorum. Beş lira mükâfatı var* (R. N. Güntekin). ‖ *Bilmece gibi konuşmak,* muammalı konuşmak, anlaşılır şekilde konuşmamak.

— ANSİKL. *Bilmece*'lerin birçok çeşidi vardır. Şairlerin yazdıkları edebî bilmeceler, halk hikâyelerindeki şahıslara sorulan

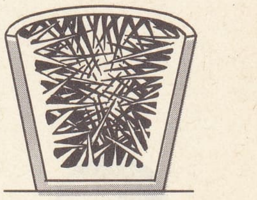

kükürdün eritilmekle billûrlaştırılması

billûrlaştırma kabı

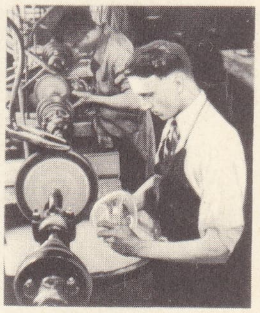

Bohem billûrunun yontulması

şap billûrları

◀ Saint-Louis billûrları

Baccarat billûrları ▼

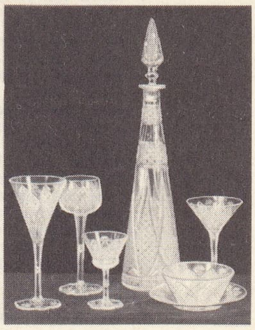

Foto. Ambassade de Tchécoslav, Saint-Louis, Baccarat (LAROUSSE)

André BILLY

cevaplandırılması zor sorular, halk şairlerinin çözmesi için âşık kahvelerine asılan bilmeceler, hükümdarların birbirlerini kızdırmak amacıyle sordukları sorular v.d. Türk halk bilmeceleri, şekil ve üslûp özelliklerine göre sınıflandırılır. Bilmecelerin bir kısmı, vezinli sözler şeklinde (*Ben giderim o gider, önümde tin tin eder* [gölge]), bazıları kafiye esasına göre ayarlanır, bazıları ise nesirdir (*Daracık damda at tepişir* [yayık] gibi). Bir söyleyişte, birkaç anlamı bir araya getiren bilmeceler de vardır: *Zıpçıktı* (minare) + *Seni bu deliğe kim tıktı* (müezzin). Bazıları ise bilmece olmayıp sorulan şey, ifadenin kendisidir: *Kale kapısından sığmaz, fındık kabuğuna sığar* gibi. Değişik biçimde söylenmiş diğer bir bilmece ise, *Vınn... git, bunu bilmeyen it* (sapan taşı).

Birtakım bilmeceler «*o nedir ki*» sözüyle; bazıları, «*bir acaip nesne gördüm*» diye; bazıları ise «*bilmece bildirmece*» sözüyle başlar. Şu şekilde sorulan bilmeceler de vardır: *Masal masal matlı masal oturmuş bakla satar, baklanın okkası kaça dedim çömelmiş yüzüme bakar* (kurbağa). Bir kısım bilmeceleri çözmek için eski yazıyı bimek gereklidir: meselâ, *sende var, bende var, âlemde yok, âdemde yok* (nokta) gibi.

Türk halk bilmecelerinin tarihinin oldukça eskiye dayandığı sanılır. XI. yy.da yazılan *Divanü Lûgat-it Türk*'te, bu halk edebiyatı çeşidine rastlanır. *Yer altında yağlı kayış* (yılan) bilmecesi, XIV. yy.da Anadolu'da biliniyordu. Bilmecelerin uzun yıllar tekrarlanmasının sebebi eğlence ve zekâ oyunu olmalarının yanında, şiir ve sanat yönlerinin de olmasıdır.

Eski çağlarda, bilmece sormayı bir zekâ savaşı haline getirenler, karşısındakini ya tehdit eder veya bir bağış vaadinde bulunurlardı. Belkıs'ın Süleyman Peygambere, Sfenks'in Oidipus'a sorduğu bilmeceler gibi. Bazı masallarda ise kahramana çözülmesi zor meseleler verilir. Başarırsa mükâfatlandırılacağı, aksi takdirde cezalandırılacağı söylenir. Eskiden ciddî mahiyet taşıyan, bilmece sorma geleneği, zamanla bir eğlence şeklini aldı. (→ Bibliyo.) [M]

BİLMEK geçl. f. Bilgisi olmak, öğrenmiş, kavramış bulunmak: *Fransızcayı, Fransız kadar, hayır Fransız şairi kadar biliyordu* (Y.Z. Ortaç). || Bir bilim dalında, sanat kolunda v.b. yeterli olmak: *Matematiği bilmek, resim yapmayı bilmek.* ||Haberdar olmak: *Aman beyefendi, biz biliyoruz* (B. Felek). || Anlamak: *Tüylerinin renginden bilirim / Hangi kuş hangi iklimden gelir* (C.S. Tarancı). || Bir iş için gerekli gücü, yeteneği olmak: *Halk yığınlarını harekete geçirmeği bilen adam.* || Farzetmek, varsaymak: *Ah! Beni bugün doğmuş bir masum bil* (Abdülhak Hâmid). || Hatırlamak: *Sarışın bir çocuk vardı, bildin mi?.* || Tanımak: *Onları bilen yok* (N. Araz). || Farkında olmak: *Benim mini mini Nihal'im! dedi, bilir misin? sana acıyorum* (H. Z. Uşaklıgil). || Emrine boyun eğmek, inanmak: *Ne halifeyi, ne de Peygamberi bildikleri var* (Y. K. Karaosmanoğlu). || [Olmz. ve yard. fiil ol.] Süreklilik belirtir: *Nefretim bir türlü geçmek bilmiyordu* (R. N. Güntekin). *Bilmiyor seslerle renkler değişmek* (F. N. Çamlıbel). || [Olmz. ve birinci şahıs eki ol.] Tereddüt, duraksama bildirir: *Bilmem iyi olacak mıyım* (Ömer Seyfeddin). *Evet, yani galiba... Bilmem!* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Bildiğini okumak,* doğru kabul ettiği fikirden şaşmamak, dediğini yapmak: *Nasıl olsa o bildiğini okur* (Sabahattin Ali). || *Bilen bilir,* tecrübe veya bilgisi olan anlar. || *Bilir bilmez,* iyi bilmediği halde: *Bilir bilmez konuşmak.* || *Bilmez gibi,* anlamazlıktan gelmek: *Teyze, bilmez gibi söylemeyin rica ederim* (R. N. Güntekin). || *Bilmezlikten* (veya *bilmemezlikten) gelmek,* haberi yokmuş gibi davranmak, aldırmamak: *Hâlâ bilmemezlikten geliyor* (B. Felek). || *Mısırlı ile dostluğumu bilmemezlik etmiyorlardı* (Vâ-Nû). || *Allah bilir,* herhangi bir konuda bilgisizliği belirtir: *Allah bilir ne zaman gelir?.* || *Ben bilirim,* «daha fazla açıklama yapmak istemiyorum» anlamında. || *Bir ben, bir Allah bilir.* Bk. BIR. || *Haddini bilmek,* ölçülü davranmak. || *Kendi (kendisi) bilir,* «o düşünsün, onu ilgilendirir» anlamında: *Ben söyleceğimi söyledim, artık kendi bilir.* || *Kendini bilmemek,* baygın olmak, bilinci yerinde olmamak: *Tam üç ay hasta yattım / Kendimi bilmeden* (M. C. Anday). Bilinçsiz davranışlarda bulunmak. || *Kıymetini (kadrini) bilmek,* değerini takdir etmek: *Koyver gelsin kıratımı / Ben bilirim kıymatını* (Köroğlu). || *Ne bilmek (ne bileyim, ne bilsin, ne bilirim* v.d.), soru cümlelerine kararsızlık, olumsuzluk ifadesi verir: *Kimin geldiğini ne bileyim? / Ne yapacağını bilmemek,* kararsız olmak: *Murtaza şimdi artık ne yapacağını bilemiyordu* (Vâ-Nû). || *Ne yaptığını bilmemek,* tutarsız davranışlarda bulunmak: *Zavallı; ne yaptığını bilmiyor bu günlerde.*

—Dil bil. *Bilmek fiili,* Türkiye türkçesinde yardımcı fiil olarak olumlu yeterlik ifadesinde kullanılır: *Yapabilmek, gelebilmek* v.b. Olumsuz şekli ise, eski *u-* «muktedir olmak» fiilinin ekleşmesinden meydana gelen *-ama-, -eme-* eki ile yapılır: *Yapamamak, gelememek* v.b. Azerî alanında ise, hem olumlu, hem olumsuz için *bilmek* fiili kullanılır.

◆ **Bildirmek** ettrg. f. Haber vermek: *Neticeyi bana da bildirin.* || Söylemek: *Çok sade bir şey bildiriyormuş gibi: Sizinle aramızda bir kader beraberliği var dedi* (N. Araz).

— DEY. *Allah bildirmesin,* Allah göstermesin anlamında temenni sözü: *Bu acıları çekmemişsiniz, bilmiyorsunuz. Allah yine de bildirmesin* (R. N. Güntekin).

◆ **Bildirilmek** edilg. f. Haber verilmek: *Bu konudaki görüşlerin bildirilmesini rica ederim.*

◆ **Bile bile** zf. Bilerek, kasten: *Bile bile de nasıl alkışlar?* (N. Ataç). || Çekinmeden: *Bile bile yalan söyleyenlerin anlatacakları hatıralar bile kıymetlidir* (N. Ataç).

— DEY. *Bile bile lâdes,* sonucunun ne olacağını bilerek kabul etmek: *Bir o kadar da galiba karısı var. Bile bile lâdes* (B. Felek).

◆ **Bilemedin** zf. En çok, en fazla: *Bilemedin bir saate kadar anlaşılır* (K. Tahir).

◆ **Bilerek** zf. Kasten, isteyerek: *Bunu bilerek yapıyor.*

◆ **Bili** veya **Bilig** i. *Esk.* Bilgi: *Kutadgu Bilig.*

◆ **Bilinemez** sıf. Bilinemeyen. || İ. Bilinemeyen şey.

— ANSİKL. Fels. İnsan zekâsının bütün ulaşma çabalarına rağmen bilgisini edinemediği bir *bilinemez*'in var olduğu, *bilinemez*'ci adı verilen felsefe öğretilerince öne sürülür. Bilinemezciliğin değişik türleri vardır: *Eskiçağ kuşkuculuğu* (sceptisisme), hiç bir şeyin kesinlikle bilinemeyeceğini ileri sürer; olasıcılık (probabilisme), her çeşit bilginin hiç bir zaman kesin olmadığını, ancak olası bir nitelik taşıdığını söyler; *görecelik* (relativisme), bütün bilgilerin ya duyumlar veya yargımız ve insan düşüncesinin yapısı bakımından görece olduğunu belirtir; *Kant'çı eleştiricilik,* daima gizli kalan kendi başına varlıkları değil de ancak görünüşleri, fenomenleri bildiğimizi savunur; *Comte pozitivizmi,* olayların «niçin»ini, «neden»ini değil de ancak «nasıl»ını bilebileceğimizi iddia eder. Ayrıca çeşitli *sezgicilik*'ler, gerçeğin bir bölümünün bilinemez olduğunu ve bunun ancak sezgiyle, sezinlemelerle, içe doğmalarla, tahminlerle kavranabileceğini söyler. Bu görüş açısından, bilinemez, her çeşit bilgiden çok, aklî bilginin karşıtıdır ve akıl dışı bir özellik taşır.

◆ **Bilinemezci** sıf. Bilinemezcilik ile ilgisi olan. (*Eşanl.* AGNOSTİK.)

◆ **Bilinemezcilik** i. İnsan zekâsının mutlak'a erişemeyeceğini ve eşyanın öz tabiatı, kaynağı ve kaderi konusunda tam bir bilmezcilik içinde bulunduğumuzu ileri süren felsefe öğretisi. (*Eşanl.* AGNOSTİSİZM.)

◆ **Bilinen** ve **bilindik** i. Mat. Bir problemin önermesinde, hesaplanacak büyüklükler olan bilinmeyenlerin zıttı olarak verilen, bilinen büyüklüklerden her biri.

◆ **Bilinmeyen** ve **bilinmedik** i. Mat. Belirlenmesi istenen büyüklük. || *Bilinmeyeni bulmak,* bilinmeyeni, içinde bulunduğu bağıntılardan çıkarıp bilinen büyüklüklere olan ilintisiyle ifade etmek.

◆ **Bilinme** i. Tanınma, malum olma.

◆ **Bilinmek** edilg. f. Meçhul tarafı bulunmamak.

◆ **Bilinmez** sıf. ve i. Bilinmeyen, ne olduğu belli olmayan. || Belli olmaz. || *Esk.* Meçhul.

◆ **Bilinmezlik** i. Bilinmez olma hali. *Esk.* Meçhuliyet.

◆ **Bilir** sıf. Anlar, yapar, sayar anlamında birleşik sıfat kurar: *İşbilir, kadirbilir.*

◆ **Biliş** i. Bilme, vukuf: *Vezin bilişime âdeta öfkelenerek şaşmıştı* (Y.Z. Ortaç). || *Halk dili.* Bildik, tanıdık.

— DEY. *Biliş çıkmak,* birbirlerini eskiden tanıdıklarını anlamak: *Kâmil Bey'in yüzüne biliş çıkarmak isteyen bakışlarla bir zaman baktı* (K. Tahir).

◆ **Bilişme** i. Karşılıklı olarak birbirini tanıma.

◆ **Bilişmek** ortaklş. f. *Esk.* Karşılıklı olarak birbirini tanımak: *Halbuki onlar ona karındaş imişler. Birbirlerine yaklaşıp biliştiler* (Cevdet Paşa).

◆ **Bilmiş** i. Herşeyi bilir geçinen.

— ÇEŞ. DEY. *Bilmiş olmak,* bilgisi olmak: *Bak senin adını başka deftere yazıyorum bilmiş ol! diye sırıttı* (K. Tahir). || *Çok bilmiş,* her hususta haklı çıkmasını bilen kimse, kurnaz. (ML)

BİLMUKABELE zf. (ar. *bi-,* önek, *el,* harf-i tarif ve *mukabele,* karşılık'tan, *bi'l-mukâbele*). *Esk.* Karşılık olarak: *Bu zatın yüzünde endişe ifadesi belirdi ki, bilmukabele, ötekileri de endişeye düşürdü* (Vâ-Nû). *Hürmetler ederim. — Bilmukabele.* (M)

BİLOBİT i. (fr. *bilobite*). Ne olduğu iyice bilinemeyen fosil. Silurien kumtaşı tabakalarında pek çok rastlanır. Uzunlamasına kıvrımlı şeritler halindedir. (Eskiden bilobitlerin yosun izleri olduğu düşünülüyordu. Ama şimdi bunların kabuklu veya halkalı hayvanların izleri olduğu sanılmaktadır.) [L]

BİLOXİ, A.B.D.'de (Mississippi) şehir, Meksika körfezi kıyısında; 44 000 nüf. Balıkçılık limanı ve sayfiye yeri. (L)

BİLSEL (Cemil), türk hukukçusu (Şam 1879-Ankara 1949). Hukuk öğrenimi gördü. Şam ve Kudüs Evkaf müdürlüğünde bulundu. Kudüs'te (1917), Batum'da (1918) mutasarrıflık yaptı. 1908-1914 Yıllarında umumî devletler hukuku okuttuğu İstanbul dârülfünununa 1921'de müderris tayin edildi. Ankara'da yeni Hukuk fakültesinin kurulmasında çalıştı (1925). Bu fakültede dokuz yıl dekanlık ve devletler umumî hukuku profesörlüğü yaptı. 1934'te, İstanbul Üniversitesine rektör tayin edildi. Harp akademisinde ve Mülkiye mektebinde de devletler hukuku okuttu. 14 Mayıs 1943'te Türk Devletler Hukuku enstitüsünü kurdu, aynı yıl emekliye ayrıldı ve yapılan ara seçimlerde Samsun milletvekili oldu. 1945'te Birleşmiş Milletler Anayasasının hazırlanma çalışmalarına katıldı. Birçok milletlerarası kongreye Türkiye adına katıldı. 1947'de Toulouse üniversitesi, kendisine fahrî hukuk doktorluğu unvanını verdi. Önemli eserleri: *Hukuku Umumiye-i Düvel* (Bonfils-Fauchille'den tercüme 1909-1912); *Kapitülasyon* (1912); *Sulhte ve Harbde Hukuku Düvel* (1923); *Cemiyet-i Akvam* (1923); *Hukuku Düvel Dersleri* (4 cilt 1926-1927); *Lozan* (2 cilt, 1933); *Dünya Barış Buhranında Boğazlar* (1939); *Devletler Hukuku: Giriş* (1940); *Devletler* (1941); *Devletler Arasında Münasebet* (1934); *Devletler Arasında Andlaşmalar* (1936); *İstanbul Üniversitesi Tarihi* (1943); *Milletlerarası Hava Hukuku* (1948). Türk ve yabancı hukuk dergilerinde yayımlanmış birçok yazı ve konferansları vardır. (M)

BİLSTON, İngiltere'de şehir, Wolverhampton'un (Staffordshire) güneydoğ kenarında; 33 500 nüf. Kömür madenleri. Makine yapımı. Motor parçaları. (L)

BİLUMUM zf. (ar. *bi-,* önek, *el,* harf-i tarif ve *ʿumûm*'dan *bi'l-ʿumûm*). *Esk.* Bütün: *Bu tebligat Anadolu ve Rumeli'de bu-*

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

lunan bilumum ordu ve kolordu kumandanlarına ve sâir icabedenlere tebliğ olunmuştur (Atatürk). [M]

BİLUN HATUN. Bk. NİLÜFER HATUN.

BİLYA i. (fr. *bille*). Çocukların oynamak için kullandığı mermer, akik, kil veya camdan küçük yuvarlak. Bk. ANSİKL.

— Mekan. Makinelerin yatakları içine sokulan küçük çelik bilya *(bilyalı yataklar)*. Bk. ANSİKL.

— Oyun. *Bilya oyunu*, çok eski çağlara dayanır. Augustus ve köleleri cevizle bilya oynardı. Çok çeşitli bilya oyunları vardır.

— Taşıma. *Bilyalı taşıma*, bilyalı yataklar üzerine oturtulmuş madenî kürelerin meydana getirdiği taşıyıcı satıh. Yassı cisimlerin ya kendi ağırlıklarıyle hareket ettikleri veya elle itilerek kaydırıldıkları tezgâh. (Belirli bir yönde çalışmadığı için bilyalı taşıma bazen bir taşıyıcı bant şebekesi içinde döner levha gibi iş görür. Özellikle bir bükme, kesme veya pres makinesine gelen saç levhaların makine ağzına yerleştirilmesinde kolaylık sağlar.)

— ANSİKL. Mekan. Dönme hızlarının gitgide arttığı günümüzde sürtünmeleri azaltmak için bilya, makinelerde en çok kullanılan bir yapı elemanı haline gelmistir. Bilya ilk önceleri, bisikletlerde kullanıldı; çok geçmeden bütün yataklar bilyalar üzerine kuruldu. Bugün bilyalı yataklar her türlü makinelerde kolaylıkla kullanılmaktadır. ‖ *Bilyalı yataklar*, başlangıcı 1870'e kadar giden bu yataklarda, bir veya iki sıra bilya bulunur. Milin statik veya dinamik bükülmelerinden, yatakların hizalanma kusurundan v.b. ötürü çeşitli uygulamalar için «eklem» denilen çözüm kabul edilmiştir. İlk önceleri bu çözüm yatak çözümünün aynı idi, küre halinde dıştan işlenmiş dış bilezik, iç eklemli bir yardımcı bilezik içinde dönebilmekteydi. İyi sonuçlar vermeyen bu çözüm, 1907'ye doğru İsveç SKF kurumu tarafından değiştirildi. Bunun için iki sıra bilyadan ve âdi bir dış bilezikten yararlanıldı ve bilezik içten oyuk bir küre halinde işlendi. (LM)

BİLYON i. (*bi*, iki defa anlamına gelen önekle, *milyon*'un bilesimi). Milyon defa milyon (10^{12} veya 1 000 000 000 000). [Amerikan ingilizcesinde ise son yıllara kadar bilyon 10^9 karşılığında yaygınlıkla kullanıldı. Şimdi bu kullanış bazı yayımlarda terk edilmektedir.] (L)

BİM i. (fars. k.). *Esk* Korku. ‖ Tehlike.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bîm-i can*, can korkusu. ‖ *Bîm-i duzah*, cehennem korkusu. ‖ *Bîm-i ta'ne*, azarlanma korkusu. ‖ *Bîm ü ümid*, korku ve ümit.

◆ **Bîmengiz** sıf. Ürküten, ürkütücü.

◆ **Bimnâk** sıf. Korkmuş, korkuya kapılmış. (M)

BİMAR sıf. (fars. k.). *Esk.* Hasta: *Etme Allah aşkına bir kalb-i bîmarı hacîl* (Cenab Şahabeddin). ‖ [Göz için] Baygın bakışlı.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bimar-ciğer*, aşırı derecede üzüntülü ve sıkıntılı. ‖ *Bimar-çeşm*, gözü baygın bakışlı olan. ‖ *Bimar-dâr*, hastabakıcı. ‖ *Bimar-dil*, üzüntülü. ‖ *Bimar-hîz*, hastalıktan yeni kalkan kimse. ‖ *Bimar-istan*, hastahane, tımarhane.

◆ **Bimare** sıf. *Esk.* Hasta (kadın).

— Teşk. tar. Kadın harp esirlerinin hasta olanlarına verilen ad. Sakatlık gibi kusuru olana mayube denirdi.

◆ **Bimarhane** bls. i. *Esk.* Akıl hastahanesi **(Dârüşşifa, Bimaristan** da denirdi). [Osmanlılarda akıl hastahanelerinde tedavi şekilleri ve metotları çok gelişmişti. Önceki yüzyıllarda hüküm süren türk devletlerinde de bimarhaneler açılmıştı.]

◆ **Bimarî** i. *Esk.* Hastalık. ‖ Hasta olma hali, keyifsizlik. (M)

BİMBİSARA, Magadhi'nin az çok efsaneleşmiş kralı. Buddha çakyamuni'nin çağdaşı. Buddha'nın etkisiyle buddhacılığı benimsedi ve böylece tarihte ilk buddhacı kral oldu. M.Ö. 538'de (?) tahta çıktı, 486'da (?) oğlu Ajataşatru tarafından öldürüldü. (L)

BİMEN ŞEN. Bk. ŞEN.

BİMETALİZM i. (lat. *bis*, iki ve fr. *métallisme*'den *fr. bimétallisme*). İkt. İki madenî para esasının, yani altın ve gümüşün birlikte mevcut olduğu para sistemi.

— ANSİKL. Çeşitli usuller mümkündür. *Tam bimetalizm*'de her iki maden de değer esası kabul edilir, böylece *serbest para basılması* (külçe, kişilerin basit bir talebi üzerine madenî paraya dönüştürülebilir) ve ödemelerde sınırsızlık (biri veya öbürü, miktarı her ne olursa olsun bir borcun ödenmesinde kullanılabilir) mümkündür. Öte yandan, kanun bu iki para arasında değişmeyen kanunî bir oran tespit eder. *Yarı bimetalizm*'de yalnız bir tek maden, gerçek sayılır. Gerçekten, serbest para basımı meselâ ancak altın için mevcuttur, hattâ ödeme sınırsızlığı altın ve ancak bazı gümüş paralara masus olsa bile bu böyledir.

XIX. yy.ın ilk yarısında, tam bimetalizm Fransa, İtalya, İsviçre, Belçika, Yunanistan, İspanya gibi Avrupa memleketlerinin birçoğunda başarılı oldu. XIX. yy. başında Fransa'da olduğu şekilde, meselâ altın ve gümüş arasındaki oran 15,5 olarak tespit edilirse eşit ağırlık ve belirli ayarda olarak altın paranın değeri gümüş sikkeninkinden on beş buçuk defa fazladır. Bu tarif çift esaslı para sistemi kullanan memleketlerin çoğu tarafından kabul edilmişti. Az çok 1848 yılına kadar her iki para arasındaki ticarî oran ile kanunî oran birbirine yakın kalmış ve bu sistem de normal olarak işleyebilmiştir.

İlk zorluklar 1850'de ortaya çıktı, 1848'de Kaliforniya'da ve 1851'de de Avustralya'da altın madenlerinin keşfedilmesi, bu madenin bol miktarda piyasaya çıkmasına yol açtı. O zaman aradaki oran gümüş lehine döndü, böylece gümüş de «iyi para» olarak tedavülden kalktı. (Bk. GRESHAM KANUNU.) Gümüşün kaçmasını durdurmak için, latin para birliğinin temeli olan bir para antlaşması Fransa, Belçika, İtalya ve İsviçre arasında 1865'te imzalandı. Bu gümüş paraları basmak yetkisi yalnız devletin olmakta, fakat devletler nüfus başına en çok 6 frank çıkarmayı taahhüt etmektedir. Bu madenî paraların ödenme sınırı şahıslar arasında 50 frank'tır. Bununla beraber 5 franklık gümüş paralar devletlerce korunmadı ve ödeme sınırsızlığı ile serbest basılmak hakkı bunlarda devam etti. Dolayısıyle, bunlar tercih edildiler ve tedavülden de devamlı surette kayboldular.

1870'te durum altın lehine döndü. Nevada'daki gümüş madenleri gümüş stoklarını kabarttı. 1871'de Almanya altın esası sistemine katıldı. Ticarette oran gümüş aleyhine 1873 ortasında 16,29'a yükseldi. Bu sefer de altın paralar tedavülden kalkma eğilimi gösterdi. Gümüşün altına oranla değerden düşmesi, çift ayarlı para sisteminden yana olan devletleri, serbestçe gümüş para basmaktan vaz geçmek zorunda bıraktı. Bu da «tam» bimetalizmin sonu oldu. 1878'de hükûmetler hesabına bile olsa 5 franklık gümüş sikkelerin serbest şekilde basılmasını kaldıran ikinci latin birliği antlaşması imza edildi, fakat bu madenî paranın ödeme sınırsızlığı serbest kaldı. Tam bimetalizm yerini yarı bimetalizme bıraktı. A.B.D.'nin isteğiyle milletlerarası çift esaslı bir para sisteminin kurulması için teşebbüslere girişildi; ülkeler görüşme yoluyle bir altın-gümüş oranı belirleyecekleri. Bu amaçla 1878, 1881 ve 1892'de toplanan konferanslar başarısızlığa uğradı. 1816'dan beri altın esasına bağlı kalmış olan İngiltere'den sonra, çesitli devletler bu madene yöneldi: Avusturya-Macaristan (1892), Hindistan (1893), Rusya (1897), Japonya (1897), nihayet Gold Standard kanunu (1900) ile Amerika Birleşik devletleri. Şu halde, XIX. yy. sonundan itibaren monometalizm gerçekte üstün geliyor. 1914'ten itibaren Dünya savaşı uygulamada madenî paraların hâkimiyetine son vermiş olduğu için, bu iki sistemin yararlı ve sakıncalı yönleri konusundaki tartışmalar ilgisini kaybetti. (L)

BİN sıf. ve i. Dokuz yüz doksan dokuz artı bir; on kere yüz: *Bin kişi. Bin lira. Bin yıl.* ‖ Bin sayısını gösteren rakamın adı. Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Bini aşmak (geçmek)*, çok fazla olmak: *İşlediğin suçlar bini aştı.* ‖ *Bin belâ ile*, güçlükle, zorla. ‖ *Bin can ile*, istek ve arzu ile, gönül rızasıyle. ‖ *Bin dereden (bin) su getirmek*, kandırmak, inandırmak veya oyalamak için türlü sebepler ve bahaneler ileri sürmek: *Annesine bu fikrini açtı. Bin dereden su getirdi* (Ö. Seyfeddin). *Leman sadede gelmek için bin dereden su getiriyordu* (Vâ-Nû). ‖ *Bin pişman olmak*, çok pişman olmak. ‖ *Bin renge girmek*, bin türlü hileye baş vurmak. ‖ *Bin tarakta bezi olmak*, birçok işle uğraşmak. ‖ *Bin yaşa*, birinin davranışından çok memnun olunduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Bin yıl günahkâr, bir gün tövbekâr*, kötü davranışları iyi davranışlarından çok olan bir kimsenin yaptığı iyi bir işin kötülüklerini unutturduğunu belirtmek için kullanılır. ‖ *Binde biri*, pek seyrek olarak: *Dehri arasan binde bir âdem bulamazsın* (Ziya Paşa). ‖ *Bini bir paraya*, çok olan veya pek çok yapılan şeyleri nitelendirmek için kullanılır. ‖ *Binin yarısı beş yüz*, çok düşünceli görünen birisine «aldırma» anlamında şaka yollu söylenen söz.

— ANSİKL. Mat. *Bin*, ondalık sistemde dördüncü basamaktan birimdir ve on defa yüz birim değerindedir. Yazılı sayılamada, bin sayısı birden sonra üç sıfırla (1 000) gösterilir. Bini göstermek için Romalılar M harfini kullanırlardı, 2 000, 3 000, 4 000 v.b. sayılarını yazmak için de M'nin sağına aynı harfi bir, iki, üç defa geçirirlerdi. Yunanlılar bin sayısını α ile ve sol altına bir çizgi veya bir iota harfi koyarak gösterirlerdi. Binin katları şöylece gösterilirdi:

2 000	3 000	4 000	5 000	6 000	7 000	8 000	9 000
,β	,γ	,δ	,ε	,ς	,ζ	,η	,θ

On binlik bir sayıyı göstermek için Yunanlılar M harfini kullanır ve bunu on binin hangi katsayısının kastedildiğini gösteren harfin altına koyarlardı.

◆ **Binbir** bls. sıf. Çok sayıda, pek çok: *Binbir kıyı, binbir tepesiyle / Binbir gecesiyle* (Yahya Kemal). *Binbir çeşit.*

— DEY. *Binbir ayak bir ayak üstüne*, çok kalabalık.

◆ **Biner** sıf. Bin sıfatının üleştirme şekli, her birine bir adet, bini bir arada: *İşin sonunda biner lira alacaklar.* ‖ Zf. Biner biner, bin adetlik gruplar halinde.

◆ **Bininci** sıf. Bin rakamıyle tanımlanan sırada bulunan, dokuz yüz doksan dokuzuncudan sonra gelen: *Bininci gün.*

— Tar. *Bininci yıl*, Ortaçağda belirli bir tarihe verilen ad. Batıdaki hıristiyan halklarının bu yıl yaklaştıkça dünyanın sonu geldiği korkusu içinde yaşadıkları rivayet edilmiştir. XIX. yy. tarihçileri, özellikle Michelet kendilerini dehşete kaptırmış insanların dinlerini tam uygulamak suretiyle dünyanın sonuna hazırlanmalarını anlattılar. O devirde artık sözü edilmeyen «millénarisme» (binyılcılık) kuralları ise, böyle korkunun o sırada varlığını şüpheye düşürür. Efsane her halde XV. veya XVI. yy.da doğmuş olmalıdır. Gerçekte tek tük vaizlerin kışkırtması sonucu ancak bazı bölgelerde endişe ve kefaret izlerine rastlandı.

◆ **Binlik** i. Bin liralık kâğıt para: *Şu binliği bozar mısın?*. ‖ Üç litrelik büyük şişe: *Az çok herkes sarhoştu ve İhsan bir elinde koca bir binlik, öbüründe teneke bir maşrapa ile dostlarını dolaşmaktan geri kalmıyordu* (Sabahattin Ali). ‖ Sıf. Bin taneden meydana gelmiş, bini bir arada: *Kitaplar binlik sıralar halinde diziliyor.* ‖ *Esk.* Bin dirhem ağırlığında (yaklaşık olarak üç litre) sıvı alan büyük şişe. (ML)

BİN i. (ar. k.). *Esk.* ...'in oğlu: *Halid bin Zeyd*, Zeyd'in oğlu Halid. (M)

— **BİN** sıf. (fars. *dîden*, görmek'ten, *bîn*). *Esk.* Görücü, gören.

— Dil bil. Arapça ve farsça kelimelerin sonuna gelerek bileşik kelimeler meydana getirir: *akıbet-bîn*, geleceği gören; *cihanbîn*, cihanı gören; *dûr-bîn*, uzağı gören, dürbün; *hakikat-bîn*, gerçeği gören; *hurdebîn*, mikroskop. (M)

BİNA i. (ar. k.). Oturmak veya başka bir maksatla kullanılmak üzere inşa edilmiş yapı: *Gayet büyük, tek çatılı binanın bir minare kadar yüksek olan bacasından duman çıkıyordu* (Ömer Seyfeddin). *Her kurulan binanın gökleri deldiğini / Bir beyaz kartal gibi aya yükseldiğini* (F. N. Çamlıbel). ‖ *Esk.* Dayama. ‖ *Bina*

bilobit

Cemil BİLSEL

Foto. Freuler (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

etmek, kurmak, inşa etmek, yapmak: *Ben Nevha'larımı onbirer mısra üzerine bina ettim* (Namık Kemal). *Kudüsu Şerif'te toplanıp yetmiş seneden beri harap duran Mescid-i Aksa'yı yeniden bina ettiler* (Cevdet Paşa). || *Bina avlusu.* Bk. DİVANHANE, HANAY, HOL, *örtülü* AVLU, SOFA.

— ÇEŞ. DEY. *Benim oğlum bina okur (döner döner yine okur)*, devamlı okuyup başaramayan kimselere alay yollu söylenir. || *Esk. Bina-yı ilâhi (Hak)* ve *binaullah* (Allah'ın yapısı), insan.

BİN BARKA

— Esk. gram. Fiil çatısı, fiilin özne ve öbür öğelere göre girdiği durum. || Arapçada fiil çatısından bahseden bilim ve kitap: *Bina okumak.*

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Bina vergisi.* Bk. ANSİKL. || *Ayrık bina*, her tarafı açık olan bina. || *Bitişik bina*, iki tarafı yan komşu parsellerdeki binalara bitişik olan bina. || *Blok başı bina*, bir tarafı yan komşu parseldeki binaya bitişik olan bina (İmar tüzüğü md. 45).

— Teşk. tar. *Bina emini*, Osmanlı imparatorluğunda devlete ait binaların inşasında görevli kimse. Malzeme temininden, işçilerin çalışmasından, inşaatın düzgün gitmesinden sorumlu idi.

— ANSİKL. Huk. Kamu idaresi, binaların sıralanmasını düzenleyebilir, yapı şeklini denetleyebilir, yükseklikleri kısıtlayabilir ve çökme tehlikesi gösteren binaların yıkılmasına karar verebilir.

Bina kelimesi, terim olarak kanunlarda kullanılmakta ise de (Türk Med. kn. md. 648, 650; Borçlar kn. md. 58, 215) yalnız Bina Vergisi kanununda (md. 2), bu kanunun uygulanması bakımından tarif edilmiştir. Bina vergisi uygulamasında, yapıldığı madde ne olursa olsun, karada veya su üzerinde daimî bir maksat için kullanılması mümkün ve sabit bir yapı bina sayılır. Medenî hukuk ve borçlar hukukunda bina terimi dar anlamda kullanılmaktadır. Çekişmeli hallerde örf ve âdete göre tayin edilir.

● *Bina vergisi*, içinde oturulan veya başka herhangi bir maksada ayrılan ve yapıldığı madde ne olursa olsun karada veya denizdeki sabit inşaattan alınan vergi. Eskiden hazinenin topladığı bu vergi, Bina Vergisi kanunu (1837 sayılı kn.) ile özel idarelere bırakılmıştır.

— İda. huk. *Binaların numaralanması.* 1003 sayılı, Binaların Numaralanması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkında kanun gereğince, Belediye teşkilâtı bulunan yerlerde Belediye sınırı içinde bulunan resmî binalar ile ev, mağaza, dükkân, gazino, hamam ve cami gibi ikamete mahsus olsun olmasın bütün binalar Belediyelerce numaralanır. Bu numaralar levhalara yazılarak binaların kapıları üzerine asılır. Belediye teşkilâtı bulunmayan yerlerde bu gibi binaların numaralanması ve numaraların kapılara asılması vali ve kaymakamların tayin edecekleri memurlar tarafından yapılır.

● *Bina yapımı.* 6785 sayılı İmar kanunu Belediye sınırları içindeki resmî ve özel bütün yapılar hakkında uygulandığından binalar da bu kanun hükümlerine tabi olmak zorundadırlar. Özellikle, imar ve yol istikamet planlarında tespit edilmiş cephe hattından önde bina yapımı yasaktır. Bunun gibi, imar ve yol istikamet planlarında yol, meydan, yeşil saha, park, otopark gibi genel hizmetlere ayrılmış yerlerde inşaat yapılmasına ve mevcut binalarda esaslı değişiklik ve eklentiler yapılmasına izin verilmez. Diğer taraftan İmar kanunu gereğince yapılacak binaların: a) Fen, sağlık, sosyal güven, bölgesel özellik ve kullanılacak malzeme bakımından ne gibi şartlara tabi olacağı ve hangi nitelikleri haiz bulunacağı; b) kat adedi, kat yüksekliği, derinlik ve çıkıntıları; c) komşu sınırlarına, yol ve su kenarlarına, kara ve demiryolu mihverlerine, tarihî ve estetik değeri olan eski eserlere ve arkeolojik alanlara olan mesafeleri; d) parsel cephesi ile parsel ebadı ve bu parseller içerisine yapılacak binaya verilecek azamî inşaat sahası; e) bahçelerin tanzimi, ağaçlandırılması, bahçe duvarlarının şekli ve ebadı, bina ve tesislere ait diğer hususat, hazırlanacak tüzük ve yönetmeliklerde düzenlenir. Bu konuda imar tüzüğü ve geçitli imar yönetmelikleri (Ankara Belediyesi İmar yönetmeliği, İstanbul Belediyesi İmar yönetmeliği, İzmir Belediyesi İmar yönetmeliği v.b.) hükümler ihtiva etmektedir.

— Med. huk. Bir kimse başkasının malzemesi ile kendi arsası üzerine veya kendi malzemesi ile başkasının arsası üzerine bina yaparsa, yapılan bina, arsanın, mütemmim cüzü sıfatı ile arsa sahibinin mülkü olur. (Med. kn. 648.) Tarafların hangi hallerde yapılan binanın yıkımını (kal'ini) isteyebilecekleri, diğer taraftan talep olunabilecek tazminatın şartları ve miktarı Medenî kanunun 648 ve 649. maddelerinde düzenlenmiştir. Kanun bir halde, malzeme sahibinin hâkimden, inşaat ve arsaya ait mülkiyetin muhik bir tazminat karşılığı tüm olarak kendisine geçirilmesini isteyebilmesine imkân tanımıştır. Bunun için binanın değeri arsa değerinden açıkça fazla olmak ve malzeme sahibi iyi niyetle hareket etmiş bulunmak gerekir. Malzeme sahibinin iyi niyetinden bahsedebilmek için, ya onun mazur görülebilir bir sebeple arsa üzerine inşaat yapmaya hakkı olduğunu sanmış olması veya arsa sahibinin inşaata rıza göstermiş bulunması gerekir.

Bina maliki, binadaki inşa veya muhafaza noksanından ötürü üçüncü kişilerin uğradıkları zararlardan, kusuru olmasa bile, sorumlu tutulur ve tazminat ödemek zorunda kalır. (Borçlar kn. md. 58.) [ML]

BİNA sıf. (fars. *dîden*, görmek'ten *binā*). *Esk.* Gören, görücü. || Göz.

— ÇEŞ. DEY. *Çeşm-i bîna*, gören göz. || *Na-bîna*, kör.

◆ **Binadil** sıf. Uzak görüşlü, basiretli.

◆ **Binayî** i. Görme gücü, görürlük. (M)

BİNABERİN zf. (ar. *binā*, yapma, kurma, fars. *ber*, üzerinde ve fars. *în*, bu'dan *binā-berîn). Esk.* Bu sebepten, bunun üzerine, bundan dolayı. (M)

BİNAEN zf. (ar. *binā*, kurma'dan *bināen). Esk.* Dayanarak: *Buna binaen Osmanlıcılara nazaran «hukuku mektube», yahut «mektub hukuk» tabirlerini lisanımızda kullanabiliriz* (Z. Gökalp).

◆ **Binaenalazalik** zf. Bunun üzerine, bundan dolayı: *Binaenalazalik «Oğullarım gidiniz, Yusuf ile Bünyamin'i arayıp sorunuz ve Allah'ın lûtfundan me'yûs olmayınız», dedi* (Cevdet Paşa).

◆ **Binaenaleyh** zf. Bundan ötürü, onun için: *Arada yabancılık denen şey, binaenaleyh alışma güçlüğü, falan da yoktu* (A. H. Tanpınar). [M]

BİNAGÜŞ i. (fars. k.). *Esk.* Kulak tozu. || Kulak memesi: *Dümün binagûşuna havale eyleyüp...* (Evliya Çelebi). [M]

BİNAİ (Mevlâna), türk şair, musikişinas ve hattatı (öl. 1512). «Behram ile Behruz» kasidesini sultan Yakub'a ithaf etti. Sultan Ali Mirza'nın himayesine girdikten sonra ona ithaf ettiği *«Mecma -ül- Garaib»* (Garip Şeylerin Mecmuası) adlı eserini yazdı. Horasan'ın zaptından sonra, «melikü'şşuara» unvanını aldı. Safevî veziri Mir Müneccimi Şanî'nin emriyle yapılan katliamda öldürüldü. (M)

BİNALBAGAN, Filipinler'de şehir, Negros adasında; 20 000 nüf. Şeker arıtması ve ticareti. (L)

BİNAMAZ veya **BEYNAMAZ** bļş. sıf. ve i. (fars. *bî-*, olumsuzluk eki ve *namaz*'dan *binamaz>beynamaz).* Namaz kılmayan. || *Mec.* İhmalkâr, tembel.

— DEY. *İki cami arasında beynamaz (bînamaz) kalmak*, bir meselede iki şey arasında karar verememek, ortada kalmak. (M)

BİNAR i. Ağaç kerestenin palası tarafından, diğer yüzüne eşit olarak kesilen dört köşe ve kalınca kadronlar.

◆ **Binarlamak** geçl. f. Ahşap binalarda, lata ve dökmelerin, kaplama ve bağdadîye gelen iki yüzlerini direk ve dikmelerin yüzleriyle aynı hizaya getirmek için binalar ilâvesiyle takviye etmek. (M)

BİN BARKA (El Mehdi), faslı siyasetçi (Rabat 1920 - öl. 1965). Matematik öğretmeniyken 1950'de Millî Halk Kuvvetleri birliğinin kurulmasına katkıda bulundu. Bu birlik sonradan Fas'ta rejime karşı sol kanadın başlıca örgütü oldu. 1963'te Cezayir - Fas arası sınır çatışmasında Cezayir tarafını tuttuğu için ülkesinden kaçmak zorunda kaldı ve ölüme mahkûm edildi. Havana'daki 1966 *Tricontinental* (Üç kıta: Afrika, Asya, Güney Amerika) toplantısının tertibinde önemli katkısı oldu. Bütün bu faaliyetleri yüzünden 29 ekim 1965'te Paris'te, Fransız polisi ile Fas politikacılarının işbirliği sonunda kaçırıldı ve bir daha izine rastlanmadı. Kaçırılması siyasî bir rezalete yol açtı ve Fas - Fransa ilişkilerini iyice gerginleştirdi. (L)

BİNBAŞI bļş. i. (türk. *bin*, sayı kelimesi ve *baş*'tan). Ask. Rütbe bakımından yüzbaşı ile yarbay arasında yer alan ve asıl görevi tabur komutanlığı olan subay: *Meğer binbaşım, o bulgurlardan birazını almış da, yanı sıra getirmiş* (Kemal Tahir).

— ANSİKL. *Binbaşı* ile bir üstündeki yarbay ve bunun da bir üstündeki albay rütbeli subaylara *üst subay* denir. Binbaşılar kıtalarda tabura (deniz ve havada muadili olan birliğe) kumanda ederler. Karargâh ve kurumlarda ise, bunların kadroları ile tespit edilmiş görevleri yaparlar.

Binbaşılar Osmanlı imparatorluğu devrinde 1793'te kurulan Nizamı Cedit teşkilâtında *orta*, 1826'da kurulan Asakiri Mansurei Muhammediye teşkilâtında *kol* adi verilen tabura eş ve ortalama 1 000 kişilik birliklere kumanda ederlerdi.

◆ **Binbaşılık** bļş. i. Binbaşı rütbesi ve görevi. (M)

BİN BELLA (Ahmet), cezayirli devlet adamı (Oran, Marniye 1916). Fransız ordusunda çarpıştı ve madalya aldı; bununla birlikte gizli «özel örgütün» yöneticirinden oldu. Bu örgüt «Demokratik özgürlüklerin zaferi için hareket» kongresinde (1947) kurulmuştu. 1949'da Oran posta merkezine yapılan saldırıya katıldı. Tutuklandı (1950), 1952'de kaçtı, Kahire'ye sığındı ve orada Hıdır ile buluştu. 1954 Yazında ihtilâlci Birlik ve Eylem komitesinde Budiaf, Bin Bulayd ve Diduş ile birlikte 1 kasım ayaklanmasını hazırladı. Bundan sonra *Ulusal Kurtuluş cephesi*'nin dış delegasyonunda önemli rol oynadı. Ekim 1956'da Fas yolculuğu sırasında uçağı Cezayir açıklarında çevrildi ve Hıdır, Budiaf ve Ait Ahmet ile birlikte tutuklandı. Evian antlaşmalarının sonuna kadar Fransa'da tutuklandı. 1962'de otoritesini yavaş yavaş Cezayir'de kabul ettirdi. Cezayir Cumhuriyeti Geçici hükûmeti ile çatıştıktan sonra bir «Siyasî büro» kurdu. Bu büro ülkeyi yönetmekle görevlendirildi. Kurucu Meclis seçimleri 20 eylül 1962'de yapıldı ve Bin Bella başkanlığındaki hükûmet 29 eylül 1962'de iktidarı aldı. Bin Bella 1963'te Cumhurbaşkanı oldu. Ulusal Kurtuluş Cephesi kongresi sonunda partinin genel sekreterliğine getirildi. Ama yönetimine karşı muhalefet gitgide şiddetlendi. Biskra'da albay Şaabani'nin yönettiği isyanı bastırdı (temmuz 1964). 19 Haziran 1965'te albay Bumedyen'in yönettiği hükûmet darbesi sonunda devrildi ve tutuklandı. (L)

Binbirdirek sarnıcı, İstanbul'da kapalı bizans sarnıçlarından biri. Sultanahmet camii ile Çemberlitaş arasındaki bölgede, Divanyolu'nun arkasındaki çocuk parkının altında. Konstantinos'un Bizans'ı 330'da Doğu Roma imparatorluğunun başkenti yaptığı sırada yanında bulunan 12 romalı senatörden Philoksenos'un Forum yakınına kendisi için yaptırdığı sarayın sarnıcı olduğu kabul edilir. XV. yy.da yıkılan Kırksehitler kilisesinin sarnıcı olduğu da ileri sürülür. Bazıları ise, İustinianos devrinden kalma bir yapı olduğunu savunurlar. Bulunan mühürlü tuğlaların büyük bir kısmı V. yy.a, geri kalanı da İustinianos devrine aittir. Uzunluğu 64 m, genişliği 56,40 m'dir. İçinde 14 sütunluk 16 sıra vardır, aşağı yukarı 3,80 m uzaklıkta olan sütunların toplamı 224'tür. Alttakiler 4,90, üstteki̇ler 4,40 m boyunda, 60 sm çapında parçalardan, kalın bileziklerle tutturularak yapılmıştır. Birbirinin aynı olan sütun başlıklarının üzerinde hiç bir süsleme yoktur. Yalnız bizanslı ustaların adlarını belirten

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

işaretleri taşırlar. 292 m kalınlıktaki duvarları Horasan harcı ile tuğladan örülmüştür; yapının yüksekliği aşağı yukarı 14,50 m kadar ve 325 000 m^2 su alabilecek hacimdedir. Üzerinde mazgal deliklerine benzeyen, yol seviyesindeki 10 pencere sarnıca ışık verirdi. Işık alabilmek için sonraları tonozlardan bazıları delinerek pencereler yapılmıştır.

Osmanlılar devrinde İpekçiler gediğine verildi; içine ipek ve iplik tezgâhları kuruldu. Üzerindeki alana Murad IV zamanında Tayyarzade, daha sonra Fazlıpaşa konakları yapıldı. (M)

Binbir Gece Masalları (ar. *Elf leyle ve-leyle*), arap masalları derlemesi. Eşinin kendisini aldattığına inanan İran şahı Şehriyar bu kadını boğdurtmağa, sonra da, ertesi sabah öldürtmek üzere her akşam yeni bir eş almağa karar verir. Vezirinin kızı Şehrazat, şahla birleşmeğe kendi talip olur. Yalnız, kız kardeşi Dinarzad'ın da geceyi kendileri ile birlikte zifaf odasında geçirmesini hükümdardan tek bir lütûf olarak ister. Şehriyar bu isteği kabul eder. Gece yarısı Dinarzad kız kardeşinden, çok iyi bildiği masallardan birini anlatmasını ister. Masal Şehriyar'ı o kadar sarar ki, sonunu dinleyebilmek için karısını cellâda teslim etmeyi bir gün sonraya bırakır. Aynı sahne, bunu izleyen günlerde de sürüp gider. Binbirinci gece, Şehrazad'ın zekâsına ve bağlılığına hayran kalan şah, onu öldürtmekten vaz geçer. Binbir Gece Masalları'nın bilinen üç kaynağı vardır: bunların bir kısmı İran'dan (X. yy.), bir kısmı Bağdat'tan, bir kısmı da Mısır'dan gelmiştir. Bu masalların en ünlüleri: *Alâeddin'in Sihirli lambası, Ali Baba ile Kırk Haramîler*, M.S. bin yılı dolaylarında geçmiş gerçek bir gezinin hikâyesini dile getiren *Gemici Sindbad'ın Yedi Gezisi*. Binbir Gece Masallarının bazıları zamanla Türk halk masalı halini aldı, bazıları da çeşitli devirlerde kitap olarak basıldı. (→ Bibliyo.) [LM]

Binbir Gün Masalları (*Les Mille et Un Jours*), doğu masalları derlemesi. 1710-1712'de F. Pétis de la Croix tarafından yayımlandı. Yazar önsözünde masalları Muklah adında bir dervişin eski hint ve türk metinlerinden derlediği farsça bir kitaptan çevirmiş olduğunu söyler. Fakat Muklah'ın bu metnini gören olmamıştır. Masalların çoğu *El Ferec ba'd el Şidde* (Sıkıntıdan sonra Ferahlama) adlı arapça eserin türkçe tercümesinde bulunmaktadır. Belki de Pétis, çevirilerini bu eserden yapmıştır. Bu masalların *Seyf-ül-mülük* gibi ayrı hikâye olarak ün alanları da vardır. Masalların dili *Gil Blas*'ın yazarı Lesage tarafından gözden geçirilmiştir. Kitap erkeklere karşı birtakım saplantıları olan bir prensesin başından geçenleri anlatır. Masallar prensesi bu saplantılarından kurtarma amacını gütmektedir.

Binbir Gün Masalları Ali Rauf tarafından *Elf-ün-Neher ve'n-Nehar* adıyle eksik olarak türkçeye çevrildi (I. cilt 1867, II. cilt 1870). 1873'te de Mustafa Hilmi Paşa, Ahmed Şükrü ve Sait Fehmi'nin de yardımıyle eksikler tamamlanarak ikinci defa yayımlandı. (LM)

BİNBOĞA dağları, Orta Torosların birbirine paralel olarak uzanan sıradağlarından en doğuda bulunanı. Seyhan'ın Göksu ile Ceyhan'ın Göksun kolu arasında güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Yamaçları, adı geçen iki akarsuya kavuşan vâdilerle derin ve sık bir şekilde yarılmıştır. Binboğa dağları kısmen ormanlık veya çalılıktır. Yüksek kısımlarında otlarla kaplı dalgalı yayla sırtları görülür. Yükseklikleri güneyden kuzeye doğru artar. En yüksek noktası olan Binboğa doruğu (2 935 m). Dağların yapısında Birinci zaman kayaları geniş yer tutar. Özellikle yeşil kayalar (serpantin) ve Karbon-Perm devresine ait şist ve kalkerler yaygındır.

Maraş'ı Göksun-Pınarbaşı üzerinden Kayseri'ye bağlayan yol, Binboğa dağlarının batı kenarını izler. (M)

BİNCA ve **BİNDJA**, İndonezya'da şehir. Sumatra'nın kuzeyinde; 44 000 nüf. (L)

BİNCHE, Belçika'da (Hainaut, Thuin idare çevresi) şehir, Haine kıyısında; 10 400 nüf. Sur kalıntıları. XIV yy. dan beri süregelen ünlü karnaval. (L)

Binche danteli, Binche'de (Belçika) işlenen XVII. ve XVIII. yy. larda çok yaygın olan dantel, Valenciennes danteline benzer, fakat daha ince ve daha hafiftir. (L)

BİNCHOİS (Gilles), fransız bestecisi (Mons 1400'e doğr. - Soignies 1460). Önce askerdi, sonra rahip oldu. Yüzyıl savaşında Suffolk dükünün yanında, 1430'dan sonra, Philippe le Bon'un sarayında bulundu. Missa parçaları, ilâhiler, bir *Magnificat*, türküler besteledi. Ortaçağ sonunun müzik ustalarındandır. (L)

BİNDALLI bls. i. Daha çok mor kadifeden, üzerine kabartma olarak sırmayle çeşitli bitki motifleri işlenen elbise veya örtü. (M)

BİNDER (Christlieb Siegmund), Alman bestecisi, klavsencisi ve orgcusu (Dresden 1723 - ay.y. 1789). Klavsen için sonat ve divertimentolar, klavsen ve çeşitli sazlar için üçlüler, dörtlüler ve divertimentolar, otuz altı konçerto ve orkestra için on iki parça yazdı. İki oğlu oldu. AUGUST SİEGMUND, Dresden'de orgculuk yaptı ve CARL WİLHELM, Weimar'da çalgı yapımcısı oldu. (L)

BİNDESBOEL (Michel Gottlieb Birkner), danimarkalı mimar, (Kopenhag 1800 - ay.y. 1856). 1839 - 1848 Arası, Thorwaldsen müzesini inşa etti; bu müzeyi etrüsk süsleme unsurlarıyle bezedi. (L)

BİNDİNG (Rudolf), alman yazarı (Basel 1867 - Starnberg 1938). Şiirler, özellikle de roman ve hikâyeler yazdı. Şövalyelik anlayışından miras kalan soylu tutkuları, ince ve bazen eski bir üslûpla ifade etmeğe çalıştı. Başlıca eseri *Der Opfergang* (Fedakârlık) [1912]. (L)

BİNDİRMEK ettrg. f. Bir şeyin veya bir insanın binmesini sağlamak: *Cemil boş bir araba çevirdi, Nuri Beyi bindirdikten sonra* (K. Tahir). ‖ Çarpmak: *Gemi kayaya bindirdi.*

— Denizc. [Gemi için] Baş tarafından bir gemiye çarpmak veya karaya oturmak.

— İnş. Arduvazları, levhaları, kiremitleri ve kurşun yapraklarını üstteki alttakinin bir kısmını örtecek şekilde yerleştirmek.

◆ **Bindirilmek** edilg. f. Başkası tarafından bir şeyin üstüne veya içine yerleştirilmek.

◆ **Bindirme** i. Bir şeyin üzerine çıkartma, oturtma veya içine yerleştirme. ‖ Çarpma, vurma. ‖ *Bindirme rampası*, yükleme rampası.

— Ask. *Bindirme limanı*, gemiye yükleme yapılan liman.

— Bayınd. Bir kemerin art arda gelen kuşakları arasında, bunları dayanıştırmak için bırakılan 0,15 m'lik aralıklar.

— Denizc. *Bindirme kanca bağı*, bir kanca bağı türü. (Buna *kavelya* veya *mühendis bağı* da denir.) ‖ *Bindirme kaplama*, iki borda saç levhasının birleştirilmesi için uygulanan usul. (Bu usulde levhalardan birinin kenarı komşu levhanın kenarını tamamen örtmesi için hafifçe dısarıya doğru bükülür. Aynı şekilde eğriler de [postalar] bindirme olarak yapılabilir, bu usul borda kaplamalarının bindirme yapılmasını gereksiz kılar.)

— Haritacılık. Şerit halindeki hava fotoğraflarında aralık kalmaması için her fotoğrafın bir önceki fotoğrafa göre 1/3 oranında geriden alınarak ve birbiri üzerine bindirilerek çekilmesi. Bk. ANSİKL.

— İnş. Birbiri üzerine gelerek eklenen levha, kiremit, ahşap parçaları v.b.nin durumu. ‖ Duvar üstüne çıkıntı olarak yapılan, bindirmelik veya destek üzerinde taşınan yapı: *Bindirme balkonu.* (Eşanl. CUMBA.) Bk. ANSİKL. ‖ Duvarın içinden çıkan ve dirsek görevi yapan kısa demir veya tahta. ‖ *Bindirme levha.* Bk. PULLAMA. ‖ *Bindirme taşı*, yapıyı bir dayanak noktası üzerine taşımak için yerleştirilen yatay yataklı taş dizisi.

— ANSİKL. Ask. Askerlikte çıkarma harekâtına katılacak birliklerin çıkarma yerine gitmek üzere kendilerine ayrılan deniz araçlarına binmesine ve yapılan bu işin tümüne de *bindirme* denir. Bunlara ayrılan iskele veya limanlara bindirme iskelesi veya bindirme limanı adı verilir.

— Haritacılık. Normal bindirme dışında ihtiyaca göre yüzde 50 veya 60 oranında bindirme ile çekilen fotoğraflar *stereoskopik* olarak kullanılır. Bunlarda şekiller, gerekli stereo gözlüğün yardımıyle üç boyutlu gözükür.

— İnş. Ahşap, demir, çelik veya taş bir yapıda, ana yapının gövdesindeki duvar çizgisinden dışa taşkın olarak yapılan kısımlara *bindirme* denir. Üst üste gelen kat veya sıralar birbirinin üzerinde dışarıya taşarak yükselebilirler; veya bir destek veya bindirmelik tarafından taşınırlar. Çelik veya betonarmenin kullanılması yapılarda büyük taşma yapan bindirmelerin gerçekleşmesini sağlamıştır (bunlara şimdi daha çok *portafo* [porte-à-faux], *konsol* veya cantilever denilmektedir).

◆ **Bindirmelik** i. Mim. Duvar içine gömülmüş, büklüm çıkma gibi dışa taşan büyük ahşap veya demir parçası. Döşeme kirişlerini taşıyan kirişin taşıyıcısı olarak kullanılır.

— ANSİKL. Roman devri mimarlığında *bindirmelikler* korniş veya sarakların kapak taşlarını taşımak için kullanılmıştır. Yalın silmeler veya temsilî veya fantezi heykellerle süslenmiştir. XIII. yüzyıldan sonra bindirmelikler kornişlerde kullanılmadı; yalnız balkon, cumba, çıkma mazgal, çatkı ve döşeme ana kirişlerinin gergilerinin taşıtılmasında kullanıldı. Gotik mimarlıkta zengin heykellerle bezenmiş bindirmelikler ana kapı atkılarının yükünü azaltır. (LM)

BİNDJA. Bk. BİNCA.

BİNEK i. Binmeğe ayrılmış şey veya hayvan: *Askerin binek istemesi, düşmana salmak hırsından gelir* (K. Tahir). ‖ Bir şey üzerine binmeğe yarayan yüksekçe binme yeri. ‖ *Binek arabası*, insanların binmesi için, hayvanlar tarafından çekilen araba. Bazı çeşitleri vardır. Kapalı olanlarına kupa arabası, açık olanlarına fayton ve büyük olanlarına landon denir. Bk. ARABA. ‖ *Binek atı*, at sahipleri ve antrenörlerin yarış yerinde, yarış atlarının idmanlarını görmek, nezaret etmek üzere bindikleri servis atı. ‖ Yarış ve binicilikte kullanılmağa elverişli olmayan at. ‖ *Binek taşı*, saray, konak ve han gibi büyük binaların kapı önlerinde, birkaç basamaklı olarak yapılan set şeklinde sahanlık. Hayvanlar buraya yanaştırılarak kolaylıkla binilir. Bunlar, demir veya ahşaptan olursa binek sekisi veya binek merdiveni denir. ‖ *Binek yeri*, ağaç çerçeveli taş veya kütükten yapılmış, süvarilerin kolaylıkla ata binmeleri için evlerin ve hanların avlularına ve önlerine konulan özel merdiven. (M)

BİN EL VİDAN, Fas'da (Beni-Mellal ili) kasaba; 6 600 nüf. El-Abid Vad'ının (Umm-ür-Rebia'nın kolu) Orta Atlas'da oyduğu boğazlarda kurulu önemli baraj; 1 400 milyon metre küplük su hacmi. Baraj, 150 000 hektarlık bir toprağın sulanmasını sağlar ve iki hidroelektrik santralı besler. (L)

Binemeciyan kumpanyası, 1912 yılında Agavni Zabel Binemeciyan'ın kurduğu tiyatro topluluğu. Banker Küpeliyan'dan maddî yardım görerek kurulan topluluğun oyuncuları arasında kadınlardan Eliza Binemeciyan, Hratçya, Adrien, Rana Dilberyan; erkek oyunculardan Vahram -Papazyan, Muvahhid, Muhsin Ertuğrul, Şahap Rıza, Fikret, İstepan, Simon, Behiç, Cemşid, Hüseyin, Şevket, Kemal, Raşid, Ali, Cevad yer alıyordu. Topluluk, çeviri oyunlar yanında Tahsin Nahid ile Şehabettin Süleyman'ın yazdığı *Kösem Sultan*, Ali Nihad'ın yazdığı *Seytanın Hatası, Merih'te bir İnkılâb*, Hüseyin Kâmi'nin yazdığı *Sabah-ı Hürriyet* gibi yerli oyunları da oynadı. Ertesi yıl topluluk dağıldı, Madam Binemeciyan, Kınar (Sıvacıyan) Hanımla birleşerek Yeni Osmanlı tiyatrosunu kurdu. (M)

BİNEMECİYAN'LAR, türk tiyatrosuna hizmet etmiş bir aile. RUPEN (Edir-

BİN BELLA
1926'da

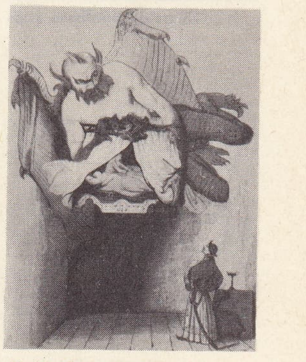

Binbir Gece Masalları'ndan «Alâeddin'in Sihirli lambası» için çizilmiş desen

Foto. Camera-Press (LAROUSSE)

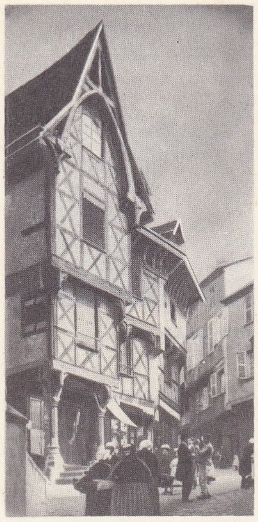
Thiers'de **bindirme** yapı

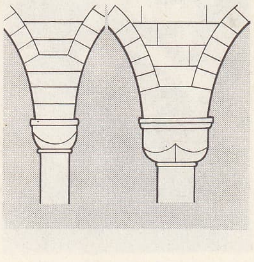
bindirme taşı

Eliza **BİNEMECİYAN**
(Metin And koleksiyonu)

ne 1857 - 1912), Mınakyan topluluğunda genç erkek rollerine çıkıyordu. Agavni Zabel'in kocası, Onnik ve Eliza'nın babası. — AGAVNİ ZABEL (İstanbul 1865 - 1915), masum genç kız rollerinde başarı kazanıyordu. Rupen Binemeciyan'ın karısı, Onnik ve Eliza'nın annesi. Mınakyan topluluğunda uzun süre kocasıyle birlikte çalıştı, kocası ölünce, aynı yıl Binemeciyan kumpanyasını kurdu — ELİZA (İstanbul 1890 - ?). Binemeciyan ailesinin en kabiliyetli üyesidir. XX. yy. başlarında Mınakyan topluluğunda çocuk rollerine çıkıyordu; Meşrutiyet'ten sonra birden beğenilen bir sanatçı oldu. Mınakyan topluluğundan başka Yeni sahne*de, Osmanlı Donanma cemiyeti* topluluğunda oynadı. Dârülbedayi'de uzun süre çalıştı, genç kız rollerini büyük bir başarıyle oynadı. 1921 ve 1924 yıllarında iki defa Fransa'ya gitti. 1926'da Raşit Rıza topluluğuyle bir mevsim oynadıktan sonra artık dönmemek üzere Fransa'ya gidip yerleşti. Türk seyircisinin çok tuttuğu bir yıldız sanatçıydı. — ONNİK, Rupen ve Agavni Zabel Binemeciyan'ın oğlu, Eliza Binemeciyan'ın erkek kardeşi. Dârülbedayi'nin ilk yıllarında ikinci derecede rollere çıktı. — ADRİYEN, Dârülbedayi ve Türk tiyatrosunda sahneye çıkan Adriyen Cenani'nin (Binemeciyan) Binemeciyan ailesiyle ilişkisi bilinmemektedir. (M)

BİNENDE sıf. (fars. *dīden*, görmek> *-bīn*, gören ve *-ende*, sıfat yapma eki'nden *binende*). *Esk.* Gören, görücü. ‖ *Mec.* Uyanık, akıllı, ilerisini düşünen.

◆ **Binendeğî** i. *Esk.* Görebilme. ‖ Uzakgörüşlülük. (M)

BİNET (Alfred), fransız psikoloji ve fizyoloji bilgini (Nice 1857 - Paris 1911). Hekim olarak Charcot ile beraber çalıştı. Sorbonne'da fizyolojik psikoloji laboratuvarının müdürü oldu. 1895'te Beaunis ile birlikte *l'Année Psychologique* (Ruhbilim) dergisini kurdu. Deneysel ruhbilimle ilgili eserler verdi: *la Psychologie du Raisonnement* (Muhakeme Psikolojisi) [1886], *le Magnétisme Animal* (Hayvansal Magnetizma) [1887], *les Altérations de la Personnalité* (Kişilik Değişmeleri) [1892], *Questionnaire de Psychologie Adressé aux Peintres* (Ressamlara Ruhbilim Soruları) [1892], *Introduction à la Psychologie Expérimentale* (Deneysel Ruhbilime Giriş) [1894], *Psychologie des Grands Calculateurs et Joueurs d'Échecs* (Büyük Hesapçıların ve Satranç Oyuncularının Psikolojisi) [1894], *l'Ame et le Corps* (Ruh ve Beden) [1905], *les Révélations de l'Écriture d'Après un Contrôle Scientifique* (Bilimsel İnceleмeye Göre El Yazısının Anlamı) [1907], *les Idées Modernes Sur les Enfants* (Çocuklar Hakkında Modern Düşünceler) [1910] v.b. *la Mesure du Développement de l'Intelligence Chez les Jeunes Enfants* (Küçük Çocuklarda Zekâ Gelişmesinin Ölçümü) hakkındaki incelemeleri zekâ testleri yöntemine başlangıç oldu. (L)

BİNET (Claude), fransız şairi (Beauvais 1553'e doğr. - öl. 1600). Parlamentoda avukat; Ronsard ile dostluk kurdu. Ronsard tarafından eserlerinin tamamını yayımlamakla görevlendirildi. *Discours de la sie de Ronsard* (Ronsard'ın Hayatı Üstüne Söylev) adlı bir eser yazdı. (L)

BİNET (Jacques), fransız astronomu ve matematikçisi (Rennes 1786 - Paris 1856). Mekanik ve astronomi üstüne eserler yayımladı. (L)

BİNET (Jean), isviçreli besteci (Cenevre 1893 - Trelex 1960). Jaques - Dalcroze, Barblan, Strong, daha sonra da E. Bloch'un (A.B.D.'de) öğrencisi. Birçok ses müziği (melodiler, koro eserleri, kantatlar), oda müziği, senfonik müzik, baleler besteledi. (L)

BİNET (Léon), fransız hekimi (Seine-et-Marne, Saint-Martin 1891). Paris Tıp fakültesinde fizyoloji profesörü, 1946'dan sonra bu fakültenin dekanı. Birçok tıbbî eser ve hayat ile doğa üzerine gözlemler yazdı. (L)

BİNET (René), fransız mimarı ve suluboya ressamı (Yonne, Chaumont 1866-İsviçre, Ouchy, 1911). *Cezayir Manzaraları* ile ün yaptı. 1900 Dünya sergisinin *Dev kapı*'sını inşa etti. (L)

Binet formülü, yörüngesi bilinen bir maddesel noktanın etkisinde bulunan merkezî kuvveti hesaplamaya yarayan formül. (Bu formül yardımıyle ters problem de çözülebilir, kuvvet bilinince yörünge bulunur.) [L]

BİNEVA, XV. - XVI. yy.larda Osmanlılarda maskeler, tulumlarla nükteli gösteriler yapan oyuncular. XV.yy. da *Letaif-i Zatî* adlı yazma, Bayezid II çağının en ünlü bînevasının Aselî olduğunu bildiriyor ve gösterisini anlatıyor. Topkapı Sarayı arşivinde bulunan ve XVI.yy. oyuncu topluluklarının listesini veren yazmada ise Cemaat-i Bînevâyân ve Mudhikân başlığı altında bu oyuncuların adları sayılmaktadır. Bînevalar tulumcu*larla birlikte oyun gösteriyorlardı. (M)

BİNG (Siegfried, **Samuel** — denir), fransız koleksiyoncusu (Hamburg 1838-Vaucresson 1905). İş hayatına seramik sanayii alanında atıldı. Japon işleri merakını Fransa'da başlatanlardan biridir. Eugène Gaillard ve George de Feure ile birlikte *Art Nouveau Bing* dergisini kurarak modern üslûbun yenilenmesini hızlandıranlardan biri oldu. Bu dergi 1900 yılı Uluslararası sergisinde *modern style*'ın öne çıkmasına yol açtı. (L)

BİNGALAR. Bk. BABİNGALAR.

BİNGAZİ, Libya'da şehir, sirenaik'in başkenti, Büyük Sirt körfezinin doğu kıyısında, 80 500 nüf. Sirenaik'in başlıca limanı. Besin sanayii. Sünger hazırlanması. Bingazi, Kyrenaika Pentapolisi'nin (beş şehir) biri olan eski *Berenike** şehridir. 1940-1942 Libya seferi sırasında liman, Alman-İtalyanlarla İngilizler arasında dört defa el değiştirdi. (L)

BİNG-BANG i. Havc. Ses duvarını aşan bir uçar cismin çıkardığı gürültüyü belirten ses taklidi.

— ANSİKL. Bing-Bang, uçar bir cismin hava içinde yaydığı ve ses hızı ile hareket eden her çeşit dalgalanmaların bazı noktalarda yoğunlaşmasından meydana gelir. Cisim hareket halinde olmadığı zaman bu dalgalanmalar iç içe küreler şeklinde olur. Hareket halinde ise küreler ileriye doğru gelişir ve ses hızına ulaşıldığı an küreler ileriye doğru teğet olur, bu da ses enerjisinin birikmesiyle karakteristik bang sesinin duyulmasına yol açar. Dalış yapan bir uçak, ses duvarını aşarsa, Bing-Bang sesi çıkarır. Bu iki sesten birincisi dalışa geçerken, ikincisi ise dalıştan çıkıp, yine ses hızını aşarak yükselirken çıkar. Ancak yerde bulunan biri, önce ikinci sesi, sonra birinci sesi duyar. (L)

BİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Pfalz) şehir. Nahe ve Ren'in kavşağında. 19 000 nüf. Bağcılık (köpüklü şarap). Dokuma ve kimya sanayii. Bisiklet yapımı. Bingen eskiden imparatorluğun özgür bir şehriydi, 1254'te Ren Şehirleri birliğine katıldı. (L)

BİNGER (Louis Gustave), fransız subayı yöneticisi ve gezgini (Strasbourg 1856-L'Isle-Adam 1936). 1887-1889 Arasında Gine körfezine kadar Nijer kıvrımını ve Fildişi sahilinin iç kısmını keşfetti. 1893'te Fildişi sahili valiliğine atandı, 1897'de Sömürgeler bakanlığında Afrika işleri müdürü oldu. (L)

BİNGERVİLLE, Fildişi sahilinde (Güneydoğu idare bölgesi) şehir. Ebrie deniz kulağı kıyısında, Abican'ın doğusunda; 1 500 nüf. Tarım Meslek okulu. Deney bahçesi. Teknik öğretime hazırlayıcı askerî okul. (L)

BİNGHAMTON, A.B.D.'de (New York eyaleti) şehir. Susquehanna ırmağı kıyısında; 75 900 nüf. Ayakkabı imalâtı. (L)

BİNGİ, i. Sivri tonoz kaburgalarının arasını dolduran üçgen parçalardan her biri. ‖ Bir kubbeyi taşıyan büyük kemerlerin arasına yerleştirilen ve kare plandan yuvarlak plana geçişi sağlayan yuvarlak üçgen. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İlk defa İstanbul'daki Ayasofya'da kullanılan *bingi*, daha sonra birçok yapıda da uygulanmıştır. Bir nokta üzerine oturuyormuş gibi duran bu üçgenlerin meydana getirdiği rahatsız edici görünüşü ve aynı zamanda taşıdıkları kubbenin çapını büyütebilmek için mimarlar Roma'daki San Pietro, Paris'teki İnvalides ve Panthéon'un kubbeleri gibi bu türden birçok yapıda düz ve yüzeyler kullanmışlardır. (L)

BİNGLEY, hollandalı tiyatro sanatçısı (Rotterdam 1755-La Haye 1818). Trajedi ve komedilerde çok büyük başarı kazandı. HOLLANDANIN GARRİCK'İ diye adlandırıldı. (L)

BİNGÖL, Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünde il merkezi şehir; 11 727 nüf. Murat suyuna Genç civarında karışan bir çayın (Goynik suyu) bir koluna hâkim düzlük üzerinde kurulmuştur; yüksl. 1 150 m. Elazığ-Tatvan demiryolu üstündeki Genç'e 24 km uzakta bulunan Bingöl il merkezi 1935'te kurulmuştur. Daha önceleri burada, vâdi içinde ilçe merkezi bulunan Çapakçur köyü vardı. Şimdi bu köy son yıllarda hızla gelişen yeni şehirden uzak kalmış sönük bir mahalleden başka bir şey değildir.

● *Tarih.* M.Ö. 2100 yıllarında Komut'ların oturduğu bölge, M.Ö. 1360 yılında Asurluların eline geçti. Asurlular, kendilerine bağlı bir komut kumandanı aracılığı ile bu bölgeyi yönettiler. Medlerin M.Ö. 600 yıllarında Ninova'yı ele geçirmeleri ile Bingöl ve yöresi de 273 yıl Medler ülkesinin sınırları içinde kaldı. Dârâ'nın İssos savaşında İskendere yenilmesi üzerine il, gene el değiştirdi. İskender'in ölümünden sonra kumandanlarından Seleukos'un payına düşen bu bölge kısa bir süre sonra İran'da yeni bir devlet kuran Sasanîlerin eline geçti ve uzun süre hâkimiyetleri altında kaldı. VIII. yy.ın başında Hazarların isti-

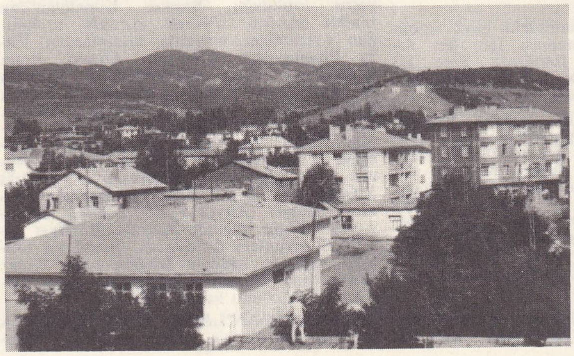

solda, **BİNGÖL**; sağda, Çapakçur-Aşağı Bingöl

Foto. X (LAROUSSE) ; Nurettin Erkılıç (MEYDAN)

lâsına uğradı. X. ve XI.yy. ortalarına kadar oğuz boylarının akın ettikleri bölge kısa bir süre İlhanlıların ve Akkoyunluların ülkeleri içinde kaldı.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferiyle (1514) Osmanlı devleti topraklarına katıldı. 1844'te Cevlik adıyle Elazığ'ın Palo ilçesine bağlı bucak halindeydi; 1872'de ilçe olunca, Çapakçur adını aldı ve 1936 yılına kadar çeşitli illere bağlandı; bu tarihte il haline geldi.

● *Güzel Sanatlar.* Uzun süre bakımsız kalmış Bingöl'de sözü edilecek tarihî eser, Kiğı ilçesinin 5 km doğusunda çok yüksek kayalar üzerine kurulmuş olan kaledir. Yalnız doğu yönünden yolu vardır. Yapısının çok sağlam olmasından ötürü sayısız saldırılara ve depremlere rağmen ayakta kalabilmiştir. İçindeki kalıntılardan burada birçok evin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Çan bucağının Ahpik denilen yerine yakın bir meşe ormanı içindeki üç gözlü mağara anılmağa değer.

— *Bingöl ili,* Doğu Anadolu'da il, yüz ölç. 8 125 km²; 150 521 nüf. İl toprakları Diyarbakır, Elazığ, Tunceli, Erzurum ve Muş illeriyle kuşatılır.

İl topraklarının güney ve kuzey kesimlerinde yüksek dağlar vardır. Güneyde güneydoğu Torosların dorukları 2 500 - 2 900 (Akçakara dağı 2 940 m) metreyi bulur. Bu dağların kuzeyinde yer yer ova gibi genişleyen Murat suyu vâdisi yer alır. Daha kuzeyde Şerafeddin dağları (2 500 m) ve batı uzantıları Murat suyu vâdisini Munzur çayı yukarı çığırından (Elmalı dere) ayırır ve Goynik çayı kollarıyle yarılır. Kuzeydoğuda Bingöl dağı (3 250 m), kuzeyinde Cemal dağı (3 000 m) yükselir.

Bingöl ilinde kışlar sert, karlı ve sürekli, yazlar vâdi tabanlarında sıcak, yayla kesimlerinde serin geçer. Yağışlar dağların yüksek kesimlerinde oldukça fazla, çukur alanlarda daha azdır. İl topraklarında orman yerine seyrek meşe çalılıklarına rastlanır. Bunlar il topraklarının 20'sini kaplar, ova kesimlerinde bozkır görünüşü hâkimdir. Yükseklerde dağ otlakları görülür. İl merkezi ile bir ilçe merkezi (Genç, 3 114 nüf.) bir tarafa bırakılacak olursa, ilin nüfusu, sayısı 318'i bulan ve çoğu küçük çapta olan köy, kom ve mezraalarda yaşar. Geçim hayvancılık ve tarıma dayanır. Otlaklar il yüzeyinin yarısına yakınını meydana getirdiği halde tarım toprakları bunun onda birini bulmaz. Ekili alanlardan alınan ürünler sınırlıdır: buğday (5-9 bin t), darı (600-800 t), arpa (500-900 t), fasulye (500-600 t), patates (700-800 t), kavun-karpuz v.b. Hayvancılık en çok koyun [300 000], keçi [225 000], sığır [90 000]. Bingöl ilinde ulaşım, Murat vâdisini takip eden demiryolu ve kara yoluyle sağlanır. (M)

BİNGÖL dağları, Doğu Anadolu'nun orta kesiminde Erzurum, Muş ve Bingöl illerinin sınırı üzerinde yer alan dağ kütlesi. Dağın çatı çizgisi güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanır ve başlıca 3 doruk taşır. Bunların en yükseği olan Kale dağının yüksekliği 3 250 m'ye varır. Etrafında geniş düzlükler vardır. Bingöl'ün kuzey yamaçları Erzurum yakınındaki Palandöken dağına ve Tekmen yaylasına doğru az eğilimli olduğu halde güneyde Varto ovası üzerinde 1 600 m'lik bir duvar gibi yükselir. Yapı bakımından volkan kraterleri aşınarak ortadan kalkmış bir lav yığınıdır. Üçüncü zaman sonlarında oluşan kırılmalarla meydana gelmiştir. Bingöl'ün yüksek kesimlerinde, dağa adını veren geniş çukurlar IV. zamandaki buzulların aşındırmasıyle meydana gelmiş olmalıdır. (M)

BİNGÖL (Cemal), türk ressamı (Erzurum 1928). Ankara Gazi Eğitim enstitüsü Resim-İş bölümünü bitirdi. Resim öğretmenliği yaptı, ortaokul öğrencilerinin resimlerini Londra'da sergiledi. Resim pedagojisi hakkında ilgi çekici yazıları vardır. Ressam olarak ilkin bir çeşit izlenimcilik uyguladı, Paris'te bir süre çalıştıktan sonra (1958) soyut bir görüşe yöneldi. 26. Devlet sergisi ikinci ödülünü kazandı. Bugün Ankara konservatuvarında öğretim üyesi. (M)

BİNGÖLLER Folk. Bingöl dağındaki efsanevî göller. Sularının ölümsüzlük verdiğine inanılırdı. Evliya Çelebi seyahatnamesinde anlatıldığına göre, bir avcının vurduğu kuş bu sularda canlanır; avcı, gölün Âb-ı hayat olduğunu anlar. Bu sır meydana çıktığı için göl bin parçaya bölünür, hangisinin hayat kaynağı olduğu bilinmez olur. Köroğlu hikâyelerinde Kırat, Bingöllerden su içer ve ölmezlik kazanır. Köroğlu da Bingöllerden gelen üç köpüğü içerek yiğitlik, şairlik, ölümsüzlük sahibi olur. (M)

BİNGÖZOTU bls. i. Mahmude*ye halk arasında verilen ad. (M)

BİNH DİNH, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir. İl merkezi, Annam'da; 21 900 nüf. —*Binh Dinh ili;* 727 900 nüf. (L)

BİNH DUONG ili, Vietnam'da (Güney Vietnam) il. Saygon'un kuzeyinde; 284 500 nüf. Merkezi *Thu Dau Môt.* (L)

BİN HEDDA (Yusuf), cezayirli politikacı (Berruaghia, 1920). Messali Hac'ın «Cezayir Ulusal hareketi» genel sekreteri (1946), sonra Ulusal Kurtuluş cephesi üyesi (1955) ve Cezayir Cumhuriyeti Geçici hükûmeti Sosyal İşler bakanı (1958-1960). 1961'de Ferhat Abbas'ın yerine C.C.G.H. başkanı oldu. 1962'de Bin Bella'nın yönettiği Tlemsen siyasî bürosunun etkisiyle iktidardan uzaklaştırıldı. (L)

BİNH LONG ili, Vietnam'da (Güney Vietnam) il. Kuzey Koşinşin'de. 57 800 nüf. Merkezi, *Hon Kuan.* (L)

BİNH THUAN ili, Vietnam'da (Güney Vietnam) il; 289 000 nüf. Merkezi, *Phan Tiet.* (L)

BİNH THUY ili, Vietnam'da (Güney Vietnam) il; 18 900 nüf. Merkezi *Ham Tan.* 1966'da Amerikalılar burada bir askerî havaalanı (Cantho'nun kuzeybatısına 10 km) kurdular. (L)

BİNİCİ Bot. İkiye katlı olan ve arasında gene kendisi gibi ikiye katlı bir organın yarısını bulunduran bitki kısımları için kullanılır: *Süsenin yaprakları binicidir.*

BİNİCİLİK i. Ata binme mahareti veya

binicilik
Atina Parthenon tapınağı frizlerinden detay (M.Ö. 440) (British Museum)

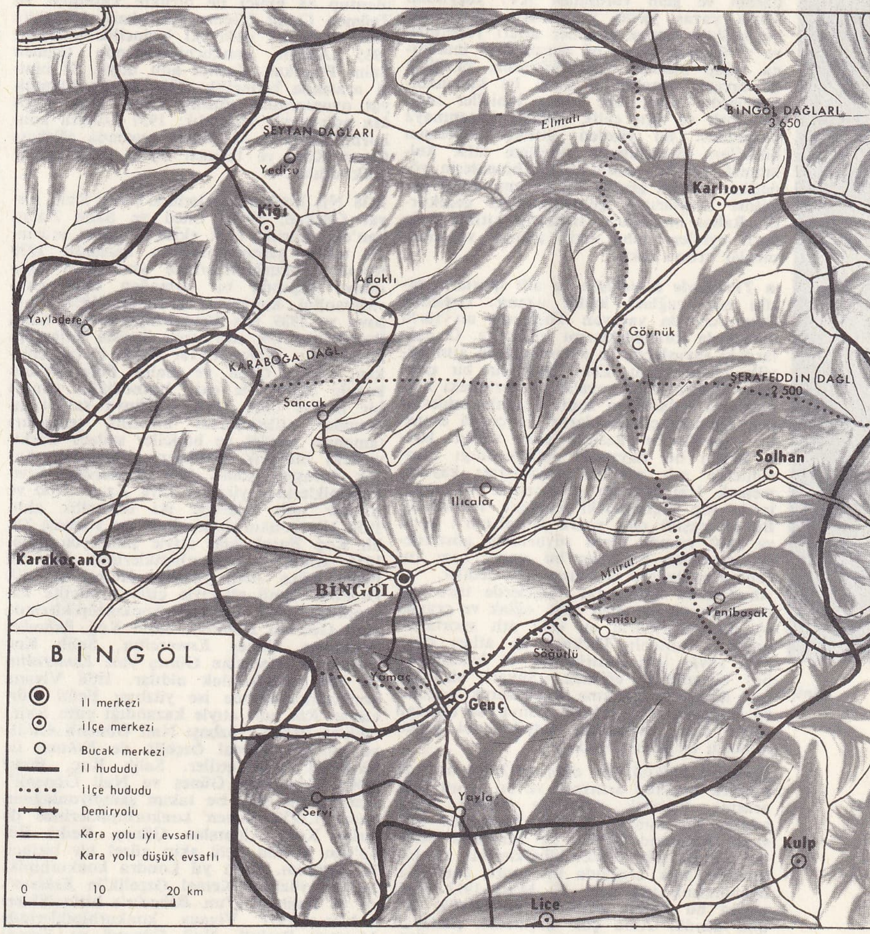

BİNGÖL
il haritası

biniyu

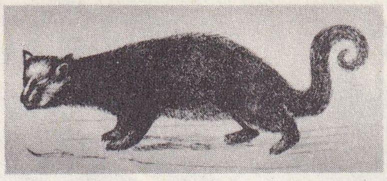

binturong

bilgisi. (Bk. ANSİKL.) || *Binicilik okulu*, ustalıkla ata binmeyi öğreten okul.

— ANSİKL. *Biniciliğin* pek eski çağlarda Orta Asya halkları arasında doğduğu sanılır. Ancak, o çağlarda binicilik kuvvet ve gözüpekliğe dayanırdı. Atlara eyersiz binen ve onları boyun altından dolanan basit bir yularla yöneten binicilerin çok güçlü ve çevik olmaları gerekirdi. Eyer, üzengi ve gem vurulması XV. yüzyıldan sonra yavaş yavaş yaygınlaştı. Böylelikle bu tarihten sonra biniciler atları yönetmek ve at üstünde daha iyi durabilmek imkânına sahip oldular. Yolculuklarda, özellikle de savaşta bineklerini daha iyi kullanabiliyorlardı. Kısa süre sonra biniciler miğfer, zırh ve ağır çelik silâhlar kuşanmaya başladılar. Bu yüzden, gittikçe ağırlaşan binicileri taşıyabilecek nitelikte atlar kullanmak gerekti. Ama bu tür bineklerin yönetilmesi daha güçtü. Bu durum, atları yönetme araçlarının geliştirilmesini gerektirdi. Rahat bir oturuş sağlayan kıtıkla dolu hafif eyerler, daha etkili gemler ve mahmuzlar ortaya çıktı.

biniş

● *Türklerde biniciliğin* ve atlı sporların tarihi eski çağlara kadar uzanır. Özellikle Orta Asya'da yaşayan Türklerin atı türlü amaçlarla kullandıklarını biliyoruz. O çağlardaki savaşlarda ve avlanmalarda atın büyük önemi vardı. Eski Türklerin bir çeşit misk faresini atla kovalayıp ellerindeki tokmaklarla avladıktan sonra farenin midesindeki kokuyu çıkardıklarını ve çeşitli esanslar yaptıklarını yazan belgeler vardır. Hızlı koşan bu hayvanın bulunmadığı mevsimlerde atlı avcılar idmanlarını kaybetmemek için atlarını çalıştırırlar ve sopalarını top biçimindeki keçelere vururlardı. Bu av çeşidi çok sonra Hindistan'a geçti ve 1870 yılında hintli süvarilerin gösterilerini seyreden İngilizler bu oyunu bazı kurallara bağladılar ve adına *polo* dediler. Anadolu'da hâlâ bazı bölgelerde tören ve bayramlarda oynanan cirit, oğlak ve çevgân oyunları Türklerin en eski atlı sporlarındandır. Osmanlı Türkleri de atları özellikle savaş için hazırladılar ve kendilerine has sistemlerle eğittiler. Süvari birlikleri her dönemde ilerleme kaydederek çağımıza kadar geldi; İkinci Dünya savaşından sonra diğer ordularda olduğu gibi yerini motorlu birliklere bıraktı.

Binicilik kulübü, ilk defa 1913 yılında ata binmek hevesini artırmak ve bu sporu halk arasına yaymak amacıyle Sipahi ocağı adında bir kulüp kuruldu. Kurucular arasında Mahmud Şevket ve Mahmud Muhtar paşalar gibi devlet büyüklerinin de bulunması halk arasında bu spora karşı ilgi uyanmasına yol açtı. 22 Mart 1913 günü açılan bu kulüp, ordudan da büyük yardım gördü. Ama çok geçmeden patlayan Birinci Dünya savaşı ile onu izleyen Mütareke günleri kulübün gelişmesine engel oldu. Bugünkü anlamıyle bir spor olarak biniciliğin kurulması Cumhuriyet dönemine rastlar. Ordu süvari birlikleri içinden binicilikte maharet gösteren subaylar, kurulan Binicilik okuluna alındı ve bu okulda Avrupa'dan getirilen antrenörlerin gözetimi altında yetiştirildi. İlk defa Faveur adlı bir fransız hoca getirildi. 1930'da Fransa'dan getirilen Cadre Noire subaylarından Taton, binicilik sporunun gelişmesinde büyük rol oynadı. Türkiye'de atlı sporu kalkındırma yolunda ikinci önemli adım, 1930 yılında Süvari mektebi müdürü kaymakam Cevdet (General Cevdet Bilgişin) tarafından atıldı ve halka, at sporunu sevdirmek amacıyle okulda parasız binicilik kursları açıldı.

Türk binicilik tarihinde ilk milletlerarası temas, 1931 yılında oldu. Sofya'da düzenlenen ilk Balkan Binicilik şampiyonasına yüzbaşı Cevat Mustafa, yüzbaşı Vehbi Ömer ve teğmen Selâhattin Salih'ten kurulu ilk türk millî binicilik ekibi katıldı. Şampiyonaya Bulgaristan ve Türkiye'den başka hiç bir Balkan ülkesi katılmadığından yarışma ikili bir karşılaşma olarak yapıldı.

Türkiye, 1921 yılında kurulan Milletlerarası Binicilik federasyonuna 1932 yılında resmen üye yazıldı. Millî binicilik ekibi ilk defa 1932 yılında yapılan XII. Nis Enternasyonal konkurhipiklerine katıldı. Ekipten teğmen Saim (Polatkan) *Kısmet* adlı atıyle 7 milletin binicileri arasında önemli iki ikincilik kazandı. Saim Polatkan'ın bu başarısı karşısında Atatürk kendisine Cumhurbaşkanlığı tavlalarında yetiştirilen *Çankaya* adındaki at ile atın iki yıllık yem bedelini armağan ederek binicilik sporuna özel bir katkıda bulundu.

Türk binicileri 1934'te Viyana'da yapılan milletlerarası konkurhipiklere 7 millete mensup 88 binici ile birlikte katıldılar ve Teğmen Cevat (General Gürkan) «Güdük» adlı atıyle ilk defa iki birincilik kazandı. 1935 Aahen konkurhipiklerinde teğmen Saim Polatkan *Kısmet* adlı atıyle 84 binici arasında birincilik; 1936 Berlin Olimpiyat oyunlarında yüzbaşı Cevat Kula *Çapkın* adlı atıyle altıncılık; 1937 Londra konkurhipiklerinde 30 binici arasında yüzbaşı Cevat Kula ve teğmen Eyüp Öncü birincilik aldılar.

1938 Nis konkurhipiklerinde Cevat Kula, Cevat Gürkan, Eyüp Öncü ve Saim Polatkan'dan kurulu türk ekibi 7 millet arasında takım şampiyonluğunu kazandı; 1938 Roma konkurhipiklerinde yine aynı ekip dünya çapında bir armağan olan altın «Mussolini kupası»nı kazandı. 1938 Varşova ve 1939 Nis konkurhipiklerinde Saim Polatkan'ın *Ok* adlı atıyle üstüste birinciliği kazanması, ayrıca Cevat Kula, Cevat Gürkan, Eyüp Öncü ve Saim Polatkan'dan kurulu ekibin de ekip birinciliğini alması bir hadise oldu. İkinci Dünya savaşı sırasında milletlerarası binicilik temasları tamamen kesildi ve biniciler sadece Türkiye'deki binicilik alanlarına döndüler. Ancak savaştan sonra 1948 Rotterdam konkurhipiklerinde yüzbaşı Ziya Azak *Arda* ve *Rüzgâr* adlı atlarıyle iki birincilik aldı. 1954 Nis konkurhipiklerinde ise yüzbaşı Salih Koç *Başak* adlı atıyle şampiyon oldu. 1954 Marsilya konkurhipiklerinde Yüzbaşı Bedri Böke *Atıl*, yüzbaşı Kemal Özçelik *Domino* isimli atlarıyle çifte birincilik kazandılar. 1955 Belgrad konkurhipiklerinde Nail Gönenli *Domino*, Salih Koç *Bahadır*, Alparslan Güneş *Esmeraltın*, Salih Koç *Başak* ve Alparslan Güneş yine *Esmeraltın* ile beş şampiyonluk aldılar. 1956 Viyana konkurhipiklerinde ise yüzbaşı Fethi Gürcan'ın *Rih* adlı atıyle kazandığı çifte birincilikten başka, yüzbaşı Nail Gönenli *Atıl* ile ve yüzbaşı Kemal Özçelik de *Eskimo* ile birincilik elde ettiler. Salih Koç, Bedri Böke, Alparslan Güneş ve Nail Gönenli'den kurulu ekip ise takım şampiyonluğunu kazandı.1956 Aahen konkurhipiklerinde de Salih Koç, Alparslan Güneş, Bedri Böke'den kurulu üçlü ekip güzel bir birincilik kazandı. Aynı yıl Londra konkurhipiklerinde yüzbaşı Kemal Özçelik'in *Eskimo*'su ve Salih Koç'un *Bahadır*'ı birincilikleri aldılar. 1957 Viyana konkurhipiklerinde Mennan Pasinli, Nail Gönenli ve Kemal Özçelik'ten kurulu ekip yine şampiyon oldu. 1959'da yapılan Nis konkurhipiklerinde Salih Koç, Nail Gönenli, Cevdet Sümer'den kurulu türk ekibi «Fransa Binicilik Federasyonu Büyük mükâfatı»nı kazanarak bu dönemin önemli başarılarından birini sağladılar. 1960 Yılından sonra Türkiye'de at vebası hastalığı biniciliğin bir duraklama dönemine girmesine yol açtı. 1956 Yılından sonra sivil biniciler arasında başlayan hareketle binicilik alanında yeniden bir canlanma oldu ve buna paralel olarak asker binicilerin de gayretli çalışmaları ile türk binicileri adlarını yurt dışında yeniden duyurmağa başladılar. Uluslararası yarışmalarda çeşitli şampiyonluklar aldılar. Kemal Öncü, Levin Okçuoğlu ve üsteğmen İbrahim Murat, bu son dönemin en ünlü isimleri arasında yer aldılar.

Türkiye Binicilik federasyonu, 1932 yılında kuruldu. Federasyon heyetini Kara Kuvvetleri Kumandanlığı Süvari dairesi erkânı teşkil eder. Beden terbiyesi bütçesine sembolik 1 liralık ödenek ile yerleşen federasyon tamamen ordunun maddî imkânları içinde yürütüldü. 1952'de bu ödenek 3 000 liraya çıkartıldı. Bu arada 1953 yılında İstanbul, Ankara ve İzmir bölgelerinde binicilik ajanlıkları kurularak sivil biniciliğe de el atıldı. 1958'de Binicilik federasyonunun başına ilk defa bir sivil getirildi ve iş adamı Nejat Eczacıbaşı dört yıl süreyle Binicilik federasyonunun başkanlığını yaptı.

1960'ta Rotterdam'da Salih Koç, Nail Gönenli ve Cevdet Sümer Ekipler şampiyonluğunu kazandılar. Binicilik sporunun yoğun bir şekilde yapıldığı şehir İstanbul'dur. Bu bölgede faaliyet gösteren biniciler 1960 yılından sonra Jokey kulüp pistlerinde yetişen safkan İngiliz atlarını denemekte ve bunda da büyük başarı elde etmektedir.

◆ **Binici** i. Ata binmeği bilen kimse; süvari: *İyi binici, kötü binici.* (ML)

Binicilik, Xenephon'un eseri (M.Ö. IV. yy.'ın ilk yarısı). Xenephon ana hatlarını büyük bir zevkle çizdiği binicilikte usta sayılıyordu. Eser, büyük bir doğruluk, zarif bir üslûp ve canlı bir sanat duygusuyle yazılmıştır. (L)

BİNİŞ i. *Esk.* Kıyf. Genellikle ulema sınıfının giydiği geniş bedenli, bol ve uzun kollu cüppe: *Binişinin bol yenleri kalkık bir hoca dua okudu* (Ahmed Rasim). || Atlı alaylarda giyilen elbise. (Kavukların biçimi bu kıyafeti ulema binişinden ayırırdı. Gayet geniş olan kolun arka tarafı dirsekten yere kadar yırtmaçlıydı.)

— ANSİKL. Osmanlı imparatorluğunda, bilginlerin ve yüksek rütbeli görevlilerin giydikleri geniş ve bol bir cüppe çeşidine verilen ad. Biniş, cüppeden daha geniş, daha uzun ve boldur, kolları da daha uzundur. Bilginlerden başka yeniçeri subay ve kumandanları da biniş giyerlerdi. Bu giyeceğin etekleri ayaklara kadar iner, kolları uzun olur ve kolların yenleri de sarkık yapılırdı. Yazın bu yenler sıvanır, kışın düğümlenirdi. 1848'den sonra, ilmiye sınıfına mensup olanların giydiği, bol yenli uzun üst elbisesine de bu ad verildi. Tanzimattan (1839) önce sarayın ileri gelenleri de biniş giyerlerdi. Bunların kürklü olan çeşitleri de vardı. (M)

Biniş köşkü, İstanbul'da Balta limanında Selim III için yaptırılmış köşk. Valide kethüdası Giritli Yusuf Ağa tarafından yaptırıldı. (M)

BİNİŞME i. Biri kısmen öbürünün üstüne gelen iki nesnenin durumu.

— Cerr. Kırık bir kemiğin iki parçasının üst üste gelmesi. Bk. ANSİKL.

— Dy. Bir demiryolunda iki dizi ray birbirine eklemek üzere düzenlenirken eklerin her dizide aynı yükseklikte yerleşmemiş olması, bir dizinin öbürüne oranla bir miktar ileri veya geri alınmış durumda bulunması.

— Jeol. Toprakların başka topraklar üzerinde birkaç hektometre veya kilometre ilerlemesi olayı. (Binişme bazı kıvrımlarda, faylarda ve yatık kıvrımlarda görülür. Dağ sıralarında sık rastlanır. Eğer yer değiştirme aşırıysa bir sürüklenme örtüsü meydana gelir.)

— ANSİKL. Cerr. Binişme kırık bir kemiğin alttaki parçasının kas kasılmasıyle yukarı doğru çekilmesinden ileri gelir; eğer bu parça üstteki parçaya takılmazsa (birbirine geçmiş kırık) az veya çok uzun bir kısmı, onun üstüne biner. Binişme, alttaki parça elle, âletle veya cerrahî müdahale ile çekilerek düzeltilir.

◆ **Binişmek** f. Üst üste olmak, kavuşmak. (LM)

BİNİT i. (*binmek*'ten *bin-it*). *Esk.* Üstüne binilen hayvan veya taşıt: *Tavla tavla şahbaz atlarım sana binit olsun* (Dede Korkut.) || *Halk dili.* Ekmeğin hamur halindeyken içine konulduğu tekne. (M)

BİNİYU i. (fr. *biniou*). Bretagne danslarına eşlik eden eski gayda türü. 1939'da yerini, *la* yerine *re* bemol akortlu gaydalara bıraktı. (L)

BİNMEK geçz. f. Bir şeyin üzerine ayak-

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

ları sallandıracak şekilde oturmak: *Bisiklete binmek. Ağacın dalına binmek. Gün doğmadan atına binmiş Manisa'ya doğru gitmiş* (K. Tahir). ‖ Otobüs, vapur, uçak v.b. taşıtlarda yer almak: *Dönüşte aynı otobüs geçtiği halde binmedim* (S.F. Abasıyanık). ‖ [Binek hayvanı, motosiklet, bisiklet için] Kullanmak: *Bisiklete iyi biner.* ‖ Abanmak: *Bahçenin bittiği yerde komşu duvarına binmiş bir büyük çınar var* (R. N. Güntekin). ‖ Artmak, eklenmek: *Kuraklıktan dolayı sebzelere yüzde beş bindi.*

— ÇEŞ. DEY. *Bindiği dalı kesmek*, kendine yararlı olabilecek bir şeyi yıkmak, yok etmek: *Bindiği dalı kesen Nasreddin Hoca gibi...* (R.N. Güntekin). ‖ *Dalına binmek*, kızdırmak. ‖ [*İş*] *İnada binmek*, zıtlaşma sonucu karşıt görüş veya davranışta ısrar etmek, diretmek. ‖ *Küplere binmek*, çok kızmak, çok öfkelenmek.

— Denizc. *Demire binmek*, (gemi için) demirin atılmış olduğu yöne doğru yatmak. ‖ *Palamara binmek*, palamar halatına yüklenmek. ‖ *Zincire binmek*, (gemi için) demir zincirine boylamı ekseninde yüklenmek; (zincir için) geminin baş tarafını iskele yönüne doğru çekmek.

— Mim. Bir kirişin başka bir kiriş üstüne getirilmesi ve onu uzatması.

◆ **Binilmek** edilg. f. Bir şeyin üstüne veya içine yerleşmek, girmek: *Burada yalnız yağmurlu havada arabaya biniliyor.*

◆ **Biniş** i. Binmek eylemi. ‖ Binme tarzı: *Ata binişi takdirle karşılandı.* ‖ *Esk.* Atlı askerlerden kurulu alay.

— Atçılık. *Biniş yanı*, atın sol yanı. Atlara sol yandan eyer vurulur ve sol yandan binilir. Doğancılar, yani avcı kuşları yetiştirenler ata sağdan binerlerdi, zira kuşlarını sol kolları üzerinde taşırlardı. ‖ *Biniş yerinin karşısında durmak*, ata sağ yandan binmek.

— Tar. *Biniş iskemlesi*, osmanlı padişahlarının ata kolay inip binmelerini sağlayan iskemle: üstüne *pûşide* denilen değerli bir örtü örtülürdü. Tanzimattan sonra bu iskemle yerine binek taşı kullanılmıştır. (ML)

Binnaz, Yusuf Ziya Ortaç'ın manzum oyunu. İlk defa aralık 1918'de Dârülbedayi'de sahneye konuldu. Lâle devrinin bir güzeline âşık olan iki delikanlının rekabetini konu olarak alır. Binnaz'ın âşığı Efe Ahmet adlı yeniçeri, ta Tuna boylarından Binnaz'ın şöhretini duyarak gelen Hamza'yı, zorbaların hücumundan kurtarır. Hamza ona değerli bir hançer hediye eder. Fakat Efe Ahmet, Hamza'nın Binnaz'dan bahsettiğini duyunca, o hançerle delikanlıyı yaralar ve idam hükmü giyer. Hamza'nın aracılığıyle sağlanan af fermanını da sevgilisinin gözü önünde yakarak, cellâtlara teslim olur. (→ Bibliyo.) [M]

BİNNİT i. (fr. *binnite*). Miner. Bk. DUFRENOİZİT.

BİNOKÜLER sıf. (lat. *binus*, çift ve *oculus* göz'den fr. *binoculaire*). İki gözle yapılan veya olan: *Binoküler görüşle cisimlerin derinliği daha iyi görülür.*

— Opt. *Binoküler teleskop, büyüteç* veya *mikroskop*, iki gözle bakmaya elverişli iki tüplü âlet. (L)

BİNOM i. (fr. *binôme*). Mat. İKİTERİMLİ.

BİNORMAL i. Mat. Bir eğrinin her noktasında oskülatör düzleme dikey olan doğru. (L)

BİNÖTRON i. Nükl. fiz. Bazı başkalaşımlar sırasında ortaya çıkan, iki nötrondan meydana gelen atom cisimciği. (*Eşanl.* DİNÖTRON.)

— ANSİKL. 1948'den bu yana *binötron* yalınlaştırılabilmiş ve atom bombardımanlarında bile kullanılmıştır. Bu tanecik tritonların (trityum çekirdekleri) büyük enerjili başka tritonlarla bombardımanından elde edilebilir. Ortalama 10^{-12} saniyelik ömrü olan iki nötrona ayrılır. (L)

BİNSWANGER (Ludwig), isviçreli akıl ve ruh hastalıkları uzmanı (Kreuzlingen 1881-ay.y. 1966). Filozof Heidegger'in eserlerinden çok etkilendi. «*Varoluşçu Analiz*» adlı yöntemi hazırladı. Bu yöntem almanca konuşulan ülkeleri büyük ölçüde etkiledi. (L)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

BİNT i. (ar. *bint*). *Esk.* Kız: *Siz Ayşe binti İsmail'i zevce olarak alıyor musunuz?* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bint-i amm*, amca kızı. ‖*Bint-i ineb* (veya *bint-ül-ineb, bint-ül-hâbiye*), üzümün kızı, şarap. ‖ *Bint-i lebün*, iki yaşında dişi deve. ‖ *Bint-i mehâd (mihaz)*, iki yaşına girmek üzere olan deve. ‖ *Bint-ül-cebel* (dağın kızı), yankı. ‖ *Bint-ül-fikr*, düşünce. Şiir. ‖ *Bint-üş-şefe* (dudağın kızı), konuşma, söz. (M)

BİNTAN veya **BİNTANG,** Riouw takımadalarının (İndonezya) başlıca adası, Singapur'un güneydoğusunda; 1 075 km². İdare merkezi, *Tancöng Pinang.* Adada balıkçılıkla ve karabiber yetiştirmekle geçinen malezyalılar oturur. Kalay ve boksit madenleri. (L)

BİNTURONG i. (malezce bir kelimeden). Ağaçlarda yaşayan etçil-otçul ve gececi memeli hayvan. Hindistan'da ve Sonda adalarında yaşar. (Koku keselerinden ve diğer özelliklerinden dolayı miskkedisigillerden sayılır.) [L]

BİNYAPRAK bls. i. Su bitkisi. Yaprakları halka dizilişlidir. Daha çok akvaryumlarda bulundurulur. Işık yardımı ister. (En yüksek ısı 20°C. *Halorhagidaceae* familyasından.) [İlmi adı: MYRİOPHYLLUM]. (L)

BİNYAPRAKOTU i. Bk. ACHILLEA, CİVANPERÇEMİ.

BİNYILCILAR çoğl. i. Binyılcılığı benimseyenler. (L)

BİNYILCILIK bls. i. Din Tar. Binyılcılar'ın öğretisi; bu mezhebi benimseyenlerin tümü.

— ANSİKL. *Binyılcılık*, kaynağını, İsrail'in özlemlerinden ve umutlarından alır. Hıristiyanlığın ilk çağlarında, Apokalipsis'e (XX, 1-3) dayanan birçok yazar, İsa'nın yeniden geleceğini ve yeryüzünde bin yıl hüküm süreceğini öğretiyorlardı. Bunlara *bin yılcılar*, mezheplerine ise *binyılcılık* denmiştir. Başlıcaları: İerapolis'li Papias, Aziz İustinos, Aziz Eirenaios, Tertullianus ve Lactantius'tur. II. yy.dan itibaren saldırıya uğrayan bu mezhep, V. yy. da ortadan kalktı. (L)

BİNYON (Laurence), ingiliz şair ve sanat eleştiricisi (Lancaster 1869-Reading 1943). Eserlerinin hepsi serbest nazım şeklinde yazılmıştır: *London Visions* (Londra Hayalleri) [1895-1898]; «*Hayata Övgü*» (1896) lirik şiir derlemeleridir. *Porphyrion* (1898) ve *Penthésilée* [1905] ise manzum hikâyelerdir. Binyon'un *Boadicea* (1925); *Attila* [1907] adlı oyunları da vardır. Uzak Doğu sanatı üstüne yazdığı eserler güvenilir kaynaklardır. (L)

BİNZURU, on altı Japon *rakan*'ından (Buddha azizi) biri, halk arasında hekimliğin pir'i sayılır. (L)

BİO-BİO, Şili'de ırmak. And dağlarından doğar. Concepcion limanının yukarısındaki büyük merkezî Şili vâdisini akaçlayan nehirlerdendir. Bu vâdi iyice gelişmiştir, yoğun tarım yapılır. Bio-Bio, ispanyol topraklarıyle Araukan'ların kalabalık olduğu topraklar arasında uzun süre somut bir sınır meydana getirdi. — *Bio-Bio eyaleti*, 174 300 nüf. İdare merkezi, *Los Angeles.* (L)

BİOGRAD-NA-MORU, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir; 8 700 nüf. Adriya kıyısında turizm merkezi. Ortaçağda hırvat kıralları ve piskoposları burada otururdu. (L)

Biograph, Amerika'nın ilk filim şirketlerinden biri. Edison'un eski iş ortaklarından W.K.L. Dickson tarafından 1895'te kuruldu. Önce aktüalite röportajları üzerinde uzmanlaşan Biograph, 1906'dan itibaren D.W. Griffith'in ilk eserleri olan güldürücü ve uzun metrajlı filimler yapmağa başladı. Birkaç başarılı yıldan sonra 1914'te güç duruma düştü, 1917'de çalışmalarına son verdi. (L)

BİOKOVO, Yugoslavya'da kıyı sıradağları, Dalmaçya'da, Makarska kıyısı yanında yükselir; 1 762 m. (L)

BİON Abdera'lı, yunanlı matematikçi (M. Ö. 300'e doğr.). Demokritos'un felsefî okulundan. Laertes'li Diogenes'e göre, bazı bölgelerde altı ay gece, altı ay gündüz olduğunu ilk defa o ileri sürdü. Bu duruma göre, arzın yuvarlaklığını ve ekliptik'in eğikliğini daha o zamandan anlamış demekti. (L)

BİON Borysthenes'li, yunan filozofu (Borysthenes Olbia kıyısında, M.Ö. III.yy.). Köle idi. Kendisine servetini bırakan efendisi tarafından azat edildi. Antigonos Gonatas'ın sarayına kabul olundu ve sanıldığına göre, Euboia adasında, Khalkida'da öldü. Kinizm felsefesini benimsedi, Lukianos'a örnek oldu. Horatius'un *Satirae*'lerinde onun etkisi sezilir. Bion tanrı tanımazlıkla suçlandı. Stobaiss ve başka yazarlarda ondan bazı parçalara rastlanmaktadır. (L)

BİON Miletos'lu, yunan heykeltıraşı. M.Ö. 480'den sonra Siracusa'lı Gelon için 16 talanton (bir talanton aşağı yukarı 25 kg) ağırlığında üç ayaklı bir altın kürsü ile Nike heykelini yaptı. Bu heykelin imzalı olan kaidesi bugün Delphoi'de bulunmaktadır. (L)

BİONNASSAY (AIGUILLE DE), Alpler'de (Yukarı Savoie) tepe, Mont Blanc'ın batısında: 4 061 m. Dişli bir tren, *Bionassay buzulunun* aşağı kısmına kadar ulaştırır. (L)

BİON Philossa'lı, İskenderiye'li şair, Theokritos'un çağdaşı ve taklitçisi. İzmir yakınlarında Phlossa'da doğdu. Aşk ve tabiat şiirleriyle, özellikle, *Adonis* için yazdığı *Epitaphios* (Adonis'e Ağıt) adlı eseri ile tanınır. (L)

BİORHİZA i. Kanatsız böcek. Çiftleşmeden yumurtlar. Yumurtası meşe kökünde bir mazı içinde gelişir. Teras terminalis diye tanıtılan aynı türün eşeyli şekli kanatlı olur. (İlmî adı: *biorhiza aptera.*) Genç sürgünlerin «meşe elması» diye bilinen mazılarından çıkar. (Zarkanatlıların oynipidae familyasından.) [L]

BİOT i. (özel isim *Biot*'dan). C.G.S. elektromagnetik sisteminde, elektrik şiddet birimini belirtmek üzere teklif edilen ad: *1 Biot 10 amperle eşdeğerdir.* (L)

BİOT (Edouard), fransız bilgini, çin kültürü uzmanı (Paris 1803-ay.y. 1850). Jean-Baptiste'in oğlu. Çin üzerine bir coğrafya sözlüğü yazdı; *Çeu-li*'yi (Çeu-ların din törenleri) çevirdi. (L)

Jean Baptiste BİOT
Antoine Maurin
tarafından

BİOT (Jean-Baptiste), fransız fizikçisi (Paris 1774-1862). Mühendis çıktıktan sonra önce Ecole Centrale de Beauvais'ye, sonra Collège de France'a fizik profesörü oldu (1800). 1803'te İlimler akademisi üyeliğine seçildi ve Paris rasathanesine girerek boylamlar bürosunda çalıştı. 1806'da Arago ile İspanya'ya gitti ve Mechain'in başladığı meridyen nirengileme işini sürdürdü. 1809'da Fen fakültesi astronomi profesörlüğüne atandı. Matematik ve astronomi alanında birçok eser veren Biot, büyük şöhretini fizikçi olarak yaptığı çeşitli araştırmalarla kazandı. 1803'te Laigle civarından toplanmış göktaşı parçalarını inceledi. 1804'te ısı iletkenliği teorisini kurdu. Aynı yıl Gay-Lussacs ile birlikte, yer magnetizmasını ilmî olarak incelemek için ilk balon uçuşunu yaptı.

1806'da, Arago ile beraber havanın ve çeşitli gazların yoğunluğunu ilk defa kesin olarak ölçtü. Başkalarından önce katı cisimlerde sesin iletilme hızını ölçmeye girişti ve sesin yayılmasına dair matematik bir teori kurdu (1809). Renkli ışınların polarması ve döner polarma olaylarını ele aldı. 1815'te terebentin ruhu, şekerli eriyikler gibi bazı sıvı maddelerin polarma gücünü buldu: böylece şeker ölçme âletini icat etti ve şeker hastalığı araştırmalarında kullandı. 1820'de Savart ile birlikte düz bir elektrik akımının meydana getirdiği manyetik alanın değerini ölçerek bu olayın kanununu koydu. Bundan başka, kutup şafaklarını (1828), atmosferin yapısını inceledi (1841), çeşitli enlemlerde yerçekimi alanının değerlerini tayin etti. Arago ile birlikte gazların ışığı kırma derecesini ölçtü, merceklerde akromatizmi inceledi. İlmî eserler yazdığı gibi edebî eserler de yazdı. Bütün eserleri 1856'da *Mélanges Scientifiques et Littéraires* (İlmî ve Edebî Karmalar) adıyle yayımlandı. (L)

Biot-Savart kanunu, bir elektrik akımı elementiyle yaratılan magnetik alanın ifa-

desini veren kanun. Buna bazen birinci *Laplace kanunu* da denir. (Bk. ELEKTROMAGNETİZMA.) [L]

BİOY CASARES (Adolfo), arjantinli yazar (Buenos Aires 1914). Hikâyeler ve denemeler yazdı. Hayalî romanın en iyi temsilcilerinden sayılır: *La Invencion de Morel* (Morel'in Buluşu) [1940], *Plan de Evasion* (Kaçış Planı) [1945]. (L)

BİOZ i. (fr. *biose*). Kim. Diholozidlerin eski adı. (L)

BİOZİD i. (fr. *bioside*). Kim. Hidroliz yoluyle iki molekül aldoz veya katoz veren glusidlerin genel adı. (L)

BİPAK i. (fr. *bipack*). Emülsiyonları karşı karşıya gelmek üzere birleştirilmiş iki filim. (L)

BİPALİUM i. Zool. Karada yaşayan planarya. Sıcak ülke hayvanıdır. Çok irileşebilir. Tesadüfen Avrupa'ya sokulan bir türü, Avrupa iklimine alışmıştır (Londra'da, Kew bahçesi). [L]

BİPENNİS i. (lat. k.). Romalıların, büyük boy hayvanları kurban ederken kullandığı iki taraflı keskin balta. (L)

BİPİNNARİA i. (lat. *bis*, iki defa ve *pinna*, tüy). Denizyıldızının kurtçuğu. Yan taraflarında, titrek tüycüklerle kaplı iki tane kalkancık vardır. (L)

BİR asal sayı. sıf. Sayı sırasında ilk basamak; her çeşit hesaplamanın, her çeşit değerlendirmenin temeli olarak ele alınan «sayıların ilki»: *Bir lira. Bir metre. Bir elma.* Gece yarısından sonraki veya öğleden sonraki ilk saat (günün yirmi dört saate bölünüşü hesaba katılmazsa): *Saat kaç? - Bir.* Yalnız olan, başka kimseler veya şeylerle birleşmiş olmayan, tek olan: *Allah birdir.* ‖ Sıra sayı sıf. Birinci: *Bölüm bir.* ‖ Niteleme sıf. Benzer, eş: *Bu kumaşların ikisi de bir.* Ortak: *Yolumuz birdir.* ‖ Belirsiz sıf. Kesin olmayan bir şekilde bir kimseyi veya bir şeyi göstermeğe yarar: *Bir adam gördüm. Bana bir kitap ver.* Bir «kişi» yi tip haline getirmeye yarar: *Gerçekçi her romancı bir Balzac değildir.* Anlatıma tumturaklılık vermek için kullanılır: *Bir babadan da olsa olsa bu beklenir.* ‖ Zf. Yalnız, ancak: *Bunu bir sen yapabilirsin. Bir... bir,* münavebe belirtir: *Bir sana, bir bana.* ‖ İ. Bir birim: *Bir, bir daha iki eder.* ‖ Bu sayıyı belirten rakam: *Art arda üç bir, yüz on bir* (111) *eder.*

— ÇEŞ. DEY. *Bir ağızdan,* hep birlikte: *Yüzbin kişinin bir ağızdan bu ilâhiyi söylediğini görmeli idi* (F. R. Atay). ‖ *Bir alay.* Bk. ALAY. ‖ *Bir ayak evvel.* Bk. AYAK. ‖ *Bir ara (aralık).* Bk. ARA, ARALIK. ‖ *Bir araba.* Bk. ARABA. ‖ *Bir arada.* Bk. ARA. ‖ *Bir aşağı, bir yukarı.* Bk. AŞAĞI. ‖ *Bir atımlık barutu kalmak (olmak).* Bk. ATIMLIK. ‖ *Bir atlarsın (sıçrarsın) çekirge, iki atlarsın (sıçrarsın) çekirge (sonunda yakalanırsın),* kötü davranış cezasız kalmaz. ‖ *Bir avuç.* Bk. AVUÇ. ‖ *Bir ayak üstünde bin yalan söylemek,* aşırı derecede yalancı olmak. ‖ *Bir ayağı çukurda olmak.* Bk. AYAK. ‖ *Bir ayağı içeride, bir ayağı dışarıda,* gitmeğe hazır veya niyetli olmak: *Rıza Tevfik bir ayağı içeride, bir ayağı dışarıda, yarım ağız bir konuşmadan sonra* [...] (Y. Z. Ortaç). ‖ *Bir bakıma.* Bk. BAKIM. ‖ *Bir bakışta.* Bk. BAKIŞ. ‖ *Bir baltaya sap olmak.* Bk. BALTA. ‖ *Bir bardak suda fırtına.* Bk. BARDAK. ‖ *Bir başına,* yalnız olarak. ‖ *Bir ben bir Allah bilir,* sıkıntılı durumlarda söylenen şikâyet sözü. ‖ *Bir boy,* bir defa, hele: *Bir boy bakalım da gelelim.* ‖ *Bir bu eksikti,* sıkıntılı bir duruma bir yenisinin eklendiğini belirtmek için kullanılır. ‖ *Bir çala. (Halk dili.)* Bir an için. ‖ *Bir çekirdek geri kalmamak,* bütünüyle denk olmak. ‖ *Bir çıktı, pir çıktı,* kendisinden beklenmeyen şeyler yapan kimseler için kullanılır. ‖ *Bir çırpıda (kalemde, tahtada),* çabucak, acele olarak: *Konağın yıllanmış borçlarını bir çırpıda temizliyordum* (R. N. Güntekin). ‖ *Bir (iki) çift sözü olmak,* söyleyecek bir şeyi bulunmak: *Yemekten sonra gitme, sana bir çift sözüm var.* ‖ *Bir daha,* bir ikinci kere: *Şemî kendi içmez, aşçıya bir daha verir* (H. R. Gürpınar). ‖ *Bir dalda durmamak.* Bk. DAL. ‖ *Bir damla,* çok az. [Çocuk için] ufak tefek. ‖ *Bir dediği iki olmamak,* her sözü dinlenmek. ‖ *Bir dediğini iki etmemek,* bir kimsenin her istediğini yapmak. ‖ *Bir defa (kere),* emrivaki anlatan cümlelere eklenir: *Yapmış bulundum bir kere.* Önce, ilkin: *Bir defa gör bakalım, beğenecek misin?* Asıl olanı, önemliyi belirtir: *Bir defa çok kullanışlı.* ‖ *Bir defalık,* bir kereye mahsus olarak. ‖ *Bir dereceye (noktaya, hadde) kadar,* biraz, nispeten: *Medenî Kırmızılar, son zamanlara kadar, hattâ bugün Beyazlarla ancak bir dereceye kadar müsavi telâkki olunabilir* (F. R. Atay). ‖ *Bir deri bir kemik.* Bk. DERİ. ‖ *Bir dirhem bal için bir çeki keçiboynuzu çiğnemek,* faydasının azlığına rağmen zahmeti çok olan bir işle uğraşmak. ‖ *Bir dokun, bin ah dinle kâsei fağfurdan,* insanları söyletmek için biraz dertlerini deşmek yeter. ‖ *Bir dudağı yerde bir dudağı gökte.* Bk. DUDAK. ‖ *Bir düziye* (veya *bidüziye*), devamlı olarak, kesilmeden: *İnsanlar böyle bir düziye konuşmasa birbirleriyle geçinmeleri kolaylaşır* (N. Ataç). ‖ *Bir el bir eli yıkar, iki el bir yüzü yıkar,* birçok işler yardımlaşma ile başarılır. ‖ *Bir elden,* aynı kimse tarafından, tek merkezden. ‖ *Bir eli yağda, bir eli balda,* varlık, bolluk içinde. ‖ *Bir elin sesi çıkmaz,* bir kişinin savunmasıyle dava hallolunmaz. Yardımlaşmayle iş başarılır. ‖ *Bir elin verdiğini öbür el bilmemeli,* yapılan iyilik gizli kalmalı. ‖ *Bir elinden girip bir (öbür) elinden çıkmak,* kazandığını kolayca harcamak: *Kazancı bir elinden giriyor, bir elinden çıkıyordu* (H. E. Adıvar). ‖ *Bir elle verdiğini öbür elle almak,* yapılan iyiliğe karşılık istemek ‖ *Bir eyyam,* bir süre için. ‖ *Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır,* iyilik ufak da olsa unutulmaz. ‖ *Bir gelmek,* eşit, denk olmak. ‖ *Bir getirmek,* yanyana tutmak. ‖ *Bir gömlek aşağı (üstün),* karşılaştırılan iki şeyden birinin diğerinden daha aşağı (yukarı) olması. ‖ *(Birinden) Bir gömlek fazla eskitmiş olmak,* daha yaşlı ve tecrübeli olmak. ‖ *Bir gömlekten (yakadan) baş çıkarmak,* aynı görüşte olmak, yardımlaşmak. ‖ *Bir görmek (tutmak),* denk saymak. ‖ *Bir göz (gözü) gülmek,* hem gülmek, hem ağlamak. ‖ *Bir gözü kör, bir kulağı sağır etmek,* her şeyi duyup görmemek. ‖ *Bir gûna. Esk.* Başka türlü. Hiçbir: *Bir gûna vereceğim yok.* ‖ *Bir gün evvel,* olabildiği kadar çabuk. ‖ *Bir günün beyliği beylik.* Bk. GÜN. ‖ *Bir hal olmak,* olumsuz bir değişim göstermek: *«Aman hoca» diyor, çocuğumuza bir hal oldu* (N. Araz). ‖ *Bir hamlede,* çabucak, bir atılışta: *Av gördüğü vakit, bir şimşek hızı ile bir hamlede üstüne sıçrar* (F. R. Atay). ‖ *Bir hoş,* tuhaf bir şekilde. ‖ *Bir hoş (hoşluğu) olmak,* garip bir hal almak. ‖ *Bir içim su,* [kadın için] çok güzel. ‖ *Bir içim suya gitmek,* çok ucuza satılmak. ‖ *Bir iki,* az sayıda, birkaç: *Bir iki el çevirelim istersen, ne dersin* (Sabahattin Ali). ‖ *Bir iki derken,* umulmadık zamanda. ‖ *Bir işaretine bakmak,* bir işi yapmak için hazır bulunmak. ‖ *Bir iştir olmak,* kötü bir hal olmak, iş işten geçmek. ‖ *Bir (aynı) kapıya çıkmak.* Bk. AYNI. ‖ *Bir kararda* (veya *bir karar üzre*), değişmeden, aynı durumda. ‖ *Bir kararda bir Allah,* yalnız Allah değişmez, insanların kaderleri değişiktir. ‖ *Bir (altı) karış beberuhi.* Bk. ALTI. ‖ *Bir kaşık suda boğmak, çok* kızmak, kinlenmek. ‖ *Bir kazanda kaynamak,* aynı huy ve düşüncede olmak, uyuşmak. ‖ *Bir kere,* bir defa için. ‖ *Bir (dört) kol çengi.* Bk. DÖRT. ‖ *Bir koltuğa iki karpuz sığdırmak,* aynı zamanda iki iş peşinde olmak. ‖ *Bir koşu,* çabucak. ‖ *Bir Köroğlu bir Ayvaz.* Bk. AYVAZ. ‖ *Bir kulağından girip bir (öbür) kulağından çıkmak,* söylenene önem verilmemek. ‖ *Bir lokma bir hırka,* yaşamada azla yetinme, dervişçe geçinme. ‖ *Bir misli,* bir kat daha. ‖ *Bir nefeste (solukta),* hemen, çabucak. ‖ *Bir nice,* birçok. ‖ *Bir o kadar,* eldeki miktar kadar daha. ‖ *Bir olmak,* birlik olmak. ‖ *Bir olmuş ki* (veya *bir oldu ama pir oldu*), kötü duruma düşmüş kimse için söylenir. ‖ *Bir o yana, bir bu yana,* rastgele. ‖ *Bir örnek,* aynı biçimde: *Bir örnek elbiseler.* ‖ *Bir paralık etmek (olmak),* utanılacak bir duruma düşürmek (düşmek). ‖ *Bir parça,* az bir miktar. ‖ *Bir parmak bal olmak,* dedikodu konusu haline gelmek: *Olma beyhude elin ağzına bir parmak bal* (M. Â. Ersoy). ‖ *Bir pul etmemek,* değeri olmamak. ‖ *Bir sıkımlık canı olmak,* çok zayıf ve kuvvetsiz olmak. ‖ *Bir sıraya,* ardı ardına. ‖ *Bir sürü,* çok miktarda. ‖ *Bir şeye benzememek,* çok kötü olmak: *Bir şeye benzemiyor mu onların gazelleri* (N. Ataç). ‖ *Bir şeye (işe) yaramamak,* yararlı olmamak. ‖ *Bir şeyler, bir şeyler,* sözün arkası olduğunu belirtir. ‖ *Bir tahtası eksik,* yarım akıllı. ‖ *Bir takriple,* sırasını getirerek. ‖ *Bir tarafa bırakmak (koymak),* önemsememek. ‖ *Bir tane,* eşi bulunmaz: *Nar tanem, nur tanem, bir tanem* (B. R. Eyüboğlu). ‖ *Bir taşla iki kuş vurmak,* bir hareketle kârlı iki sonuç elde etmek. ‖ *Bir torba kemik,* çok zayıf. ‖ *Bir tutmak,* eşit saymak. ‖ *Bir türlü,* hiçbir şekilde: *Kadını ölmüş kabul edemiyordu bir türlü* (S.F. Abasıyanık). [Tekrarlamalı)

bira kazanı

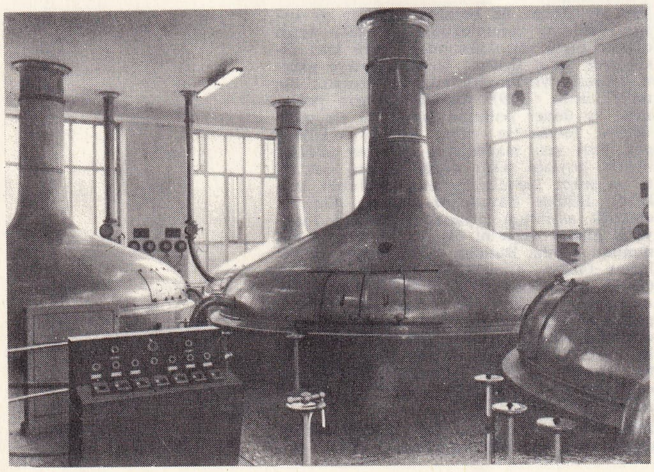

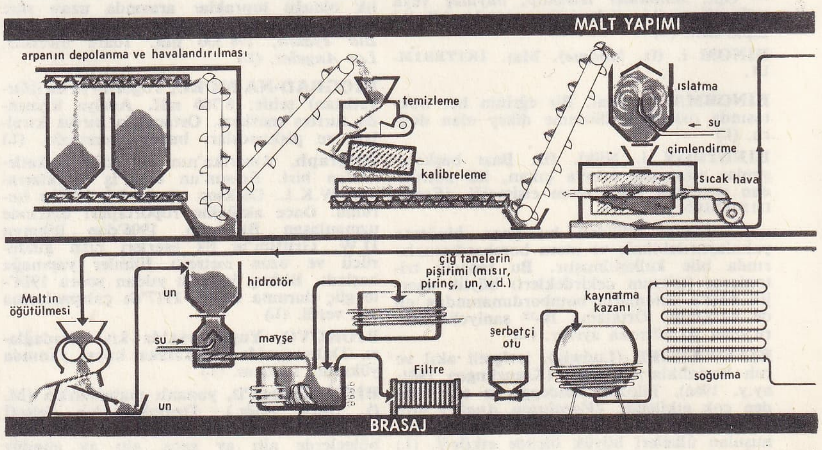

◀ şıra kazanları

BİRA: YAPIM

Foto LAROUSSE

Söz konusu eylemin yapılmasının veya yapılmamasının aynı derece kötü olduğunu bildirir: *Söylesem bir türlü, söylemesem bir türlü.* ‖ *Bir uğurdan.* *Esk.* Hep bir ağızdan. ‖ *Bir vakitler (vakit)* veya *zamanlar (zaman),* geçmiş zamanda. ‖ *Bir varmış bir yokmuş,* masalların başında söylenir. Ansızın ölen kimsenin ardından, duyulan şaşkınlığı belirtmek için de kullanılır. ‖ *Bir yana,* sayılmazsa: *Bu bir yana...* ‖ *Bir yastığa baş koymak,* evli olmak. ‖ *Bir yastıkta kocamak* [karı koca için], uzun süre birlikte yaşamak. ‖ *Bir yaşına daha girmek,* şaşılacak yeni bir şeyle karşılaşmak. ‖ *Bir yığın,* pek çok. ‖ *Bir yiyip bin şükretmek,* halinden memnun olmak: *Meğer Reşat Efendi köşkünde oturup nefes alabildiğine bir yemeli bin şükretmeli imiş, şüphe üzerine boğdurulabilirmiş de* (F. R. Atay). ‖ *Bir yol,* bir defa: *Bir yol da burada duralım* (O. V. Kanık). *Baba dostuysan eğer kalkıp ararlar bir yol* (M. Â. Ersoy). ‖ *Bire bin katmak,* mübalağa ederek anlatmak: *Bire bin katmak, habbeyi kubbe yapmak, fili yılana yutturmak. İşte yolculuğun eskiden simli gazete ve sinema asrından evvelki şiarı bunlar idi* (R. H. Karay).

◆ **Bir bir** zf. Teker teker: *Ne dertleri, ne istekleri varsa bir bir sayar döker, yardımımı isterler* (N. Araz).

◆ **Birem birem** veya **birin birin** zf. *Halk dili.* Birer birer: *Dinlen ağalar birem birem söyleyim* (Dadaloğlu). *Bunların hesabı birem birem sorulacak* (K. Tahir).

◆ **Birer** sıf. Bir sıfatının bölüştürme şekli, her birine bir: *Öyle ise kadınları içeri odaya al, bize de birer kahve söyle* (Ahmed Rasim).

— ÇEŞ. DEY. *Birer birer,* bir bir, tek olarak: *Sessizce çarşıdan dönüyorlar birer birer* (Yahya Kemal). ‖ *Birer ikişer,* tek veya iki, küçük gruplar halinde: *Artık güvertede kimse kalmamış, herkes birer ikişer kamarasına çekilmişti* (A. H. Müftüoğlu).

◆ **Biri** veya **birisi** zam. Bilinmeyen bir kimse: *Birini arar gibi etrafa bakındılar* (M. Ş. Esendal). ‖ Herhangi bir tanesi: *Onlardan biri.* ‖ Tamlanan olarak kullanıldığı bazı isim tamlamalarında tamlayanın hor görüldüğünü anlatır: *Akılsızın biri.* ‖ Bir hikâyede bir kahramanı anlatıya sokmak için kullanılır.

— DEY. *Birinden biri,* birkaç kişiden herhangi biri, bazı kimseler: *Birinden biri bunu sana söylemeliydi.*

◆ **Biricik** sıf. Bir tane, tek, yegâne: *O yol doğru yoldur, hem de biricik yoldur* (N. Ataç). *Onlar hürriyetin biricik dayanağıdır* (H. C. Yalçın).

◆ **Birli** i. Oyun. İskambil ve dominoda BİR işaretli kâğıt ve pul. (ML)

BİRİNCİ sıf. Zaman, yer ve sıra bakımından başkalarından önce gelen: *Birinci sınıf. Birinci mevki.* ‖ İlk olarak: *Ülfet, ömründe birinci defa bulunacağı bu âlem için son derecede alâkalı davranıyordu* (Ahmed Rasim). ‖ İ. Bir işte derecesi ve durumu iyi olan kimse: *Sınıf birincisi.*

— ÇEŞ. DEY. *Birinci çıkmak,* okuldan en iyi derece ile mezun olmak: *Galatasaray'dan birinci çıktı* (H. E. Adıvar). ‖ *Birinci olmak (gelmek),* yarış v.b. şeylerde herkesten üstün olmak: *Koşularda birinci geldi.*

— Denizc. *Birinci ve sonuncu met,* ayın ilk ve son dördünlerinde meydana gelen deniz sularının yükselmesi. Met olayı. Buna *ölü deniz meddi* de denir.

— Jeol. *Birinci zaman,* en uzun jeolojik zamana verilen ad. 200 Milyon yıl kadar önce son buldu. Bk. ANSİKL.

— Matbaac. Düzeltmek üzere yapılan birinci basım, dizgi.

— ANSİKL. Jeologların *Birinci zaman*'ı, eskiden bir arada incelendiği Kambriyen öncesinden ayırma eğilimi git gide artmaktadır. Birinci zaman, 500 milyon yıl önce başladı, tek olarak Kambriyen öncesi 2800 milyon yıl kadar sürdü. Asıl Birinci zamanda (başkalaşımla bozulmamış çok sayıda fosil sayesinde) birçok jeolojik devre ayırt edilir: Kambriyen (— 500 milyondan— 430 milyona kadar), Silüryen (—430 milyondan — 330 milyona kadar), Devonyen (— 330'dan — 280 milyona kadar), Karbonyen (— 280'den — 240 milyona kadar) ve 200 milyon yıl önceye kadar süren Permiyen devresi. Denizlerin ve karaların düzeni bugünkünden çok farklıydı: Kuzey kutbunda birtakım kuzey kıtalarının bulunduğu sanılır. Ekvatora doğru Gondwana kıtasının uzandığı, bugünkü Güney Amerika, Güney Afrika, Avustralya ve Dekkanın bu Gondwana kıtasının kalıntıları olduğu sanılır. Birinci zamanda çok büyük dağ sıraları oluşu: Hüronyen, Kaledonyen ve sonra Hersinyen dağ sıraları. Bu dağların çok aşınmış kalıntıları bugün Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da bulunmaktadır.

Birinci zamanın ilk fosilleri tamamıyle deniz yaratıklarınındır. Silüryen döneminden itibaren karalar yavaş yavaş yükseldiler ve yeryüzünde hayat başladı. Birinci zaman başlangıcında ancak ilkel bitkiler ve hayvanlar vardır. Denizlerde ilk önce yalnız omurgasızlar (özellikle trilobitler) yaşadı, daha sonra ilk balıklar belirdi. Karada Silüryen döneminde, henüz yosunlara çok yakın, yalın bitkiler belirdi. Daha sonraki jeoloji dönemlerinde bitkiler çeşitlendi. Karbon döneminde sıcak iklimde çok gür batak bitkileri (damarlı sporlu bitkiler ve ilk açıktohumlular) kömürlü toprakları meydana getirdi. Bugün kömür çıkartılmakta olan toprakların büyük bir kısmı karbon döneminden kalmadır. Devonyen döneminde karalarda ilk böcekler, daha sonra da ilk kurbağagiller ve sürüngenler belirdi.

Türkiye'de Birinci zamanın çeşitli oluşumlarına rastlanır. Kambriyuma ait arazi Mardin yakınındaki Derik'in kuzeybatısında bulunmuştur. Silüryen'e ait arazi en çok İstanbul boğazı çevresinde yaygındır. Son yıllarda Adana kuzeyindeki Feke civarında ve Amanus dağlarında da Silüryen arazisinin varlığı tespit edildi. Türkiye'de Devonyen arazisi daha çok yer tutar. Bu arazi de İstanbul boğazının her iki yakasında ve ayrıca Ereğli-Bartın arasındaki sahada, Karaburun'da ve Orta Toroslar'da görülmüştür. Karbon devri arazisi Zonguldak kömür havzasında, Ankara dolaylarında, Orta Toroslar'da görülür.

Yakın yıllara kadar, İstanbul çevresinde Karbon devrine ait yerlerin varlığı bilinmezken son yıllardaki bazı çalışmalar İstanbul yakınında da Karbon devri arazisinin varlığını göstermiştir. Permiyene ait yereyler ise Bursa ile Gemlik arasındaki sahada, Soma çevresinde, Muğla civarında, Maraş - Malatya arasında görülür.

◆ **Birincilik** i. Birinci olma. ‖ Yarışmalarda şampiyonluk: *Güreş birincilikleri. Bana birincilik armağanı bir boyunbağı verdiler* (Y. Z. Ortaç). [ML]

Bİ'R i. (ar. *bi'r*). *Esk.* Kuyu.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bi'r-i muattal,* susuz kuyu, kör kuyu. ‖ *Bi'r-i zemzem,* Mekke'deki zemzem kuyusu. (M)

BİRA i. (felemenkçe *bier).* Çimlendirilmiş tahıl, özellikle arpa ve şerbetçiotundan mayalandırma ile elde edilen içki: *Siyah bira. Onlar rakıyı doldurdular... ben de birayı aldım* (B. Felek).

— ANSİKL. *Bira* ilkçağda Mısır ve Yunanistan'da kullanılırdı. Romalılar, Galyalılar ve Germenler de bira yapardı.

● *Bileşimi.* Birada yüzde 0,1-0,4 karbondioksit, 2-8 alkol, 0,2-0,3 gliserin, 2-22 bira özü (ortalama 12) vardır. Bira özünde yüzde 80 karbonhidrat (dekstrin, pentozan, maltoz), yüzde 8-10 azotlu maddeler. 1/3'ü fosfat olmak üzere yüzde 3-4 madensel maddeler, çok az miktarda acı maddeler, tanen, boya maddeleri ve organik asitler bulunur.

● *Yapımı.* Eskiden çiftlik ve zanaat işi olan biracılık bugün önemli bir sanayi koludur.

Bira, malttan (çimlendirilmiş, kurutulmuş veya fırınlanmış arpa) yapılır. (Bk. MALT *fabrikası.*) Bunun için önce malttan arpa şırası yapılır, sonra bu şıra mayalandırılır.

Bira yapımı, maltın öğütme, hamurlaştırma, sulandırma, süzme, pişirme, şerbetçiotu katma ve sonra soğutma işlemlerini kapsar. Malt, arpa tanelerinin kabuğu ezilmeyecek şekilde merdaneli değirmenlerde öğütülür. Öğütülmüş malt gereği kadar su ile (100 kg malt için, 200-400 kg su) karıştırılarak hamur haline getirilir. Elde edilen bulamaç şekerlendirme kazanına gönderilerek sulandırılır; bu sırada nişasta şekerleşir, yani nişasta amilazın etkisiyle dekstrine ve maltoza dönüşür (dekstrin birada kalır ve ona «tat» verir, maltoz ise mayalaşır) ve karmaşık yapılı azotlu maddeler albümin, pepton, amin asitleri gibi kısımlara ayrılır.

Bira yapmanın üç usulü vardır: haşlama usulü, kaynatma usulü, ve karma usul. Haşlama usulünde malta birkaç defa sıcak su katılır ve berrak bira çekilir. Kaynatma usulünde malt, şekerlendirme kazanında bir defada hamurlaştırılır, ısı yük-

kardinal BİRAGUE
Germain Pilon'nun yaptığı madalyon

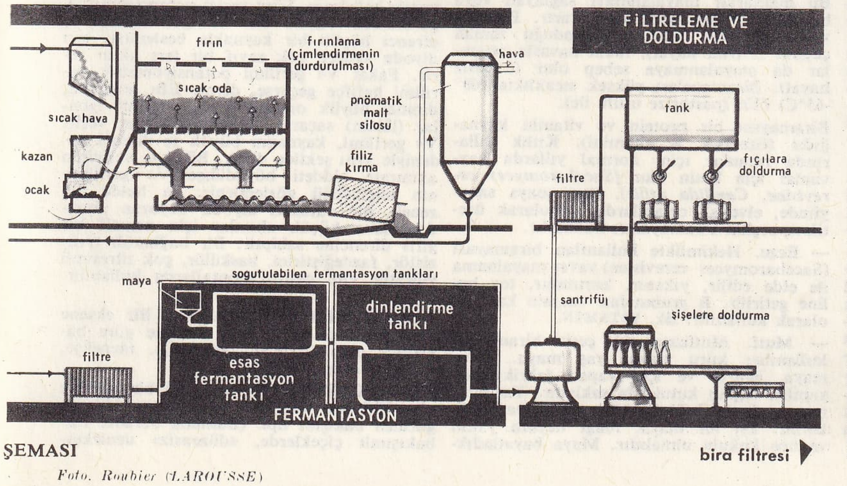

ŞEMASI

bira filtresi

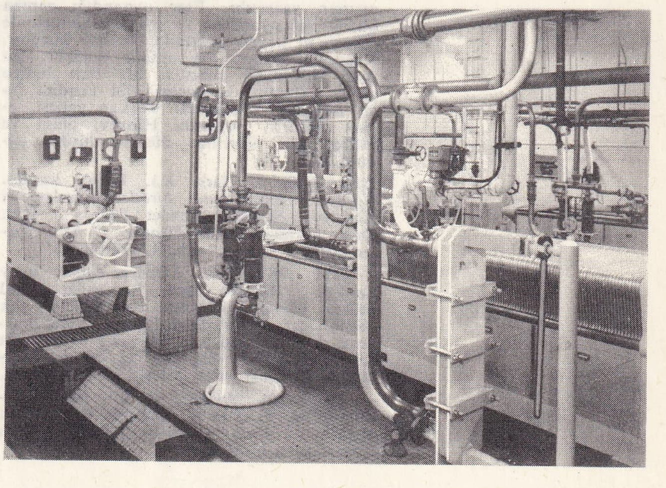

bira filtresi

Foto. Roubier (LAROUSSE)

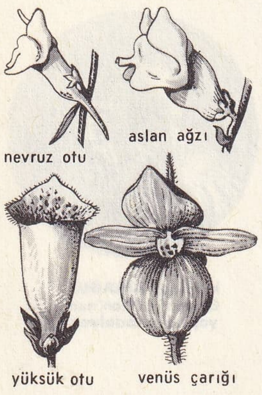

birbakışımlı çiçekler

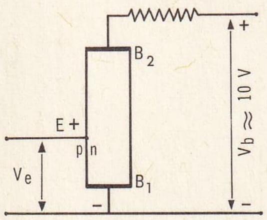

birbağlantılı

seltilince hamurdan bir kısmı kaynatma kazanına alınarak kaynatılır, sonra tekrar şekerlendirme kazanına geri konur. Şıra yapıldıktan sonra, erimeyen maddeler süzme kazanından veya basınçlı süzgeçten geçirtilerek bira suyu ayrılır (küspesi hayvan yemi olarak kullanılır). Yeniden yıkamak suretiyle küspeden hafif bira elde edilebilir. Süzülen bira suyu kaynatma kazanında kaynatılır. Bir buçuk iki saat kadar süren kaynama sonunda azotlu maddeler çökelir, diyaztazlar yok olur, şıra koyulaşır. Biraya kendine has acılığı veren şerbetçiotu kaynama sırasında şıraya katılır (hektolitreye 200-600 gr). Kaynatılan şıra sonra soğutulur. Bunun için ilk önce soğutma havuzuna gönderilir. Burada azotlu maddeler iyice ayrıldıktan sonra Baudelot tipi veya plakalı bir soğutucudan geçirtilir. Bundan sonra şıra mayalandırılır. Mayalanmaya elverişli, biramayasının *(Saccharomyces cerevisiae)* etkisiyle alkole ve karbondiokside çevrilir. Biramayasının etkisi zayıflatma yoluyle ayarlanır. Biramayası şıra soğutulduktan sonra katılır. Mayalandırma iki devrede olur: birinci veya asıl mayalanma tahta, çimento veya madenî kaplarda olur; ikinci mayalanma ise büyük fıçılarda yapılır ve biramayasının etkisi hafifletilir. En çok kullanılan yavaş mayalandırma usulünde mayalanma 8°C'de 8-10 gün sürer, sonra biramayası çökelir; durulan bira, dinlendirme fıçılarına aktarılır; ikinci mayalanma burada 0°-2°C ısıda oluşur; bira karbondioksitle doyar ve iki üç ay içinde iyice arınır.

Hızlı mayalandırma usulünde, birinci mayalanma 15°-20°C'de 4-5 gün sürer; bira mayası yüzeye çıkar ve şapka biçimini alır; ikinci mayalanma ise genellikle yavaş mayalanmada olduğu gibi, ama bazen biraz daha yüksek ısı altında geçer (4°-5°C).

Bira kendiliğinden durulaşır, fakat iyice duru ve parlak olması için kalın bir selüloz süzgeçten geçirmek gerekir. Basınç altında karbondioksidini kaybetmemesi için basıncı sabit tutan bir doldurma makinesiyle şişelere ve fıçılara doldurulur. Bira bazen şişelenmeden önce (plakalı pastörize aygıtlarıyle) veya şişelendikten sonra pastörize edilir; iki daha çabuktur, ancak asepsili bir şişeleme ister; ikincisinde bir sürü aygıtlara ihtiyaç vardır.

● *Türkiye*'de Tekel idaresince ve özel teşebbüsçe üretilen bira miktarı şöyledir: Tekel: İstanbul 40 milyon litre, Ankara 10 milyon litre. Özel teşebbüs: Tuborg 15 milyon litre, Efes 10 milyon litre, Erciyes 10 milyon litre. Yakında Tekel ve özel teşebbüs tarafından işletmeye açılacak olan bira fabrikalarında 115 milyon litre bira üretileceği tahmin edilmektedir.

◆ **Birahane** bļş. i. Genel olarak yalnız bira içilen, aynı zamanda da çabuk hazırlanan bazı sıcak veya soğuk yemekler yenebilen yer. (LM)

Bir Adam Yaratmak, Necip Fazıl Kısakürek'in üç perdelik oyunu (1938). 1937-1938 Mevsiminde İstanbul Şehir tiyatrosunda oynandı. Ölüm ve intihar musallat fikri ile eser ve yazar arasındaki ilişkileri ele alır. Hüsrev, *Ölüm Korkusu* adında bir oyunun yazarıdır. Eser oynandığı zaman büyük ilgi uyandırır ve oyunun konusu ile Hüsrev'in hayatı arasında bir bağ kurulur. Hüsrev'in babası da intihar etmiştir. Bu olay Hüsrev'de musallat bir fikir haline gelir. Oğlunun da kocası gibi kendini incir ağacına asacağından korkan annesi, ağacı kestirir. Sonunda Hüsrev, ölüm ve intihar fikri üzerinde düşüne düşüne çıldırır. (M)

BİRADER i. (fars. k.). Erkek kardeş. *Nihayet Yezid kendi birâderi Mesleme'yi Kûfe'ye gönderdi* (Cevdet Paşa). ‖ Ünl. Dost, arkadaş: *Fakat birader! O bana söylediğin şey yok mu?* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Birader ender,* üvey kardeş. ‖ *Birader hande,* kardesliğe kabul edilmiş kimse. ‖ *Birader-i can beraber,* çok yakın dost. ‖ *Birader-i manevî,* ahret kardeşi, din kardeşi. ‖ *Birader-i rızâî,* süt kardeşi. ‖ *Birader-zade,* yeğen: *Birader-zadesi için her şeyi göze almıştı* (Cevdet Paşa).

— Masonluk. Masonların birbirlerine verdikleri ad. Tekilde B., çoğulda BB. olarak yazarlar. ‖ *Hadim birader,* mason locasına hizmet eden biraderler.

◆ **Biraderâne** bļş. sıf. ve zf. Kardeş gibi, dostça.

◆ **Biraderî** sıf. Kardeşe özgü, kardeşçe: *Bu imza meselesi iş'ar-ı biraderîlerinden evvel Hey'et-i Temsiliyece mevzu-ı müzâkere olmuştu* (Atatürk). ‖ İ. Biraderlik, kardeşlik.

◆ **Biraderlik** i. Kardeşlik. (M)

BİRAGO. Bk. BİRAGUE.

BİRAGO (Clemente), değerli taşlar üzerinde çalışan gravürcü. Milano'da doğdu. Eserlerini İspanya'da XVI. yy. ortalarında tamamladı. Felipe II'nin sarayında büyük saygı gördü. Özellikle Don Carlos'un portresiyle tanınır. (L)

BİRAGUE (René DE), kardinal ve devlet adamı (Milano 1507-Paris 1583). Ailesi, Fransa'ya bağlı idi. 1525'te Fransa'ya gitti. Paris'te parlamento üyesi, Torino'da senato başkanı, Chancelier (1573), Lyonnais bölgesinde vali, büyükelçi ve eşi ölünce, kardinal (1578) oldu. Tarih önünde, Saint-Barthelemy'nin büyük sorumlularından biri olarak tanınır. (L)

BİRAGUE veya **BİRAGO,** milanolu aile. Savoie düklerinin hizmetine giren bir kolu, günümüze kadar Piemonte'de yaşadı. (L)

BİRAMAYALARI bļş. çoğl. i. Bir kısım alkollü içkilerin mayalaşmasını sağlayan mantarlar grubu.

— ANSİKL. Biramayaları üç mantar familyasından'dır: endomycetaceae familyasından askılspor yapan mantarlar; sporobolomycetaceae familyasından bazitlispor yapan mantarlar ve cryptococcaceae familyasından spor yapmayan basit mantarlar. Endomycetaceae ve cryptococcaceae familyasından olanlar, özellikle sanayi bakımından daha önemlidir. Gerçekten alkol mayalarının belli başlıları, özellikle şeker mantarları (bira, hamur, şarap, damıtma... mayaları) bu familyalardandır. Tıbbî bakımdan, cryptococcaceae familyasından olan bazı biramayaları deri hastalıklarına yol açar. Meselâ *Candida albicans* (veya *Monilia albicans*) bebeklerde ağız mukozasında yerleşebilir ve «pamukçuk» denen hastalığa sebep olur; aynı biramayası bazı deri hastalıklarına da yol açar; *Cryptococcus neoformans* deride bozukluğa sebep olabileceği gibi merkez sinir sistemini de etkileyebilir (bazı menenjitler).

Biramayaları mikroskopta, tek tek veya toplu halde bulunan, üstü zarla kaplı küremsi veya beyzîmsi hücreler şeklinde gözükür. Genellikle tomurcuklanarak çoğalır. Bazıları bölünerek de çoğalabilir: her biramayası iki yavru hücreye ayrılır. Biramayaları eşeysel olarak da çoğalabilir (sporlanma); her hücrede 1-8 spor belirir, ortam elverişli olduğu zaman bunlardan da yeni hücreler oluşur; eşeysel üreme, ya iki hücrenin veya iki sporun birleşmesiyle meydana gelir. Cryptococcaceae familyasından olan biramayalarında, sporlanmanın nasıl meydana geldiği şimdiye kadar ortaya çıkarılamamıştır.

Biramayaları beslenmek için şekere, azotlu maddelere ve madenî tuzlara muhtaçtır. Bu mantarlar mayalanmayı sağlayan veya büsbütün bozan enzimler çıkarır. Biramayaları özellikle oksijen bulunduğu zaman çoğalır (havalı hayat), fakat havasız ortamlar da mayalanmaya sebep olur (havasız hayat). Biramayaları yüksek sıcaklıkta (60°-65°C) ölür (pastörize usulü ile).

Biramayası bir protein ve vitamin kaynağıdır (özellikle B vitamini). Kıtlık yıllarında insanlar için, normal yıllarda hayvanlar için besin olur *(Saccharomyces cerevisiae, Candida utilis).* Bazı maya sanayiinde, elverişli ortamlarda saf olarak üretilmiş seçkin biramayaları kullanılır.

— Eczc. Hekimlikte kullanılan biramayası (Saccharomyces cerevisiae) yavaş mayalanma ile elde edilir, yıkanır, kurutulur, toz haline getirilir. B grubundan vitamin kaynağı olarak kullanılır. Bk. VİTAMİN.

— Mutf. Mutfakta iki çeşit biramayası kullanılır: kuru maya, yaş maya. Kuru maya, ispirto ve içki yapan fabrikalarda yapılır, kapalı kutularda saklanır. Yaş biramayası fazla bekletilmeden taze iken kullanılır. İyi bir maya, rengi beyaza yakın ve hoş kokulu olmalıdır. Maya bayatladıkça rengi koyulaşır ve mayalama özelliğini kaybeder.

Mayanın üremesi için ılık su veya süt kullanılır. 30°C'nin üzerindeki sıcaklık, mayaların ölmesine sebep olur.

Yumuşak mayayı hazırlamak için ölçülü maya ılık süt veya suyle ezilir. İçine un katılır ve yumuşakça bir hamur elde edilir. 20-30 Dakika sonra mayanın iki misli kabardığı ve göz göz olduğu görülür. Kuru veya toz biramayası önce ılık su veya süt içinde ezilir, 1 çay kaşığı toz şeker konur. Un katılmadan bekletilir. 1 kg una 1 yemek kaşığı kuru maya hesaplanır.

— Zootekn. Bira ve damıtma sanayiinde, merkezkaçlama ve kurutma yoluyle yararlı hale getirilen biramayaları, özellikle domuzları ve kümes hayvanlarını beslemekte yem olarak kullanılabilir. Biramayaları, protein ve suda eriyen vitamin bolluğu bakımından ilgiye değer bir besin maddesidir. (LM)

BİRAN (Maine de). Bk. MAINE DE BİRAN.

BİRAN'CILIK i. Maine de Biran ve çömezlerinin felsefe öğretisi.

— ANSİKL. Maine de Biran'ın spiritualist ve iradeci volontarist felsefesinin özellikle Fransa'da büyük bir etkisi oldu. Düşüncelerini az veya çok dolaylı bir biçimde etkilediği filozoflar arasında Ravaisson, Lahelier, Boutroux ve Bergson'u ve bunların bütün çömezlerini anabiliriz. (L)

BİRAO, Orta Afrika cumhuriyetinde bölge, özerk bir idare bölümünün merkezi, Vaday ile Dar Şolla arasında, Şari havzasıyle Sudan çanağı arasındaki önemli geçit yolu üzerinde. (L)

BİRKRASYONEL, sıf. Mat. Bir düzlem içindeki iki eğrinin noktalarını birbirlerine bire bir tekabül ettiren bir dönüşüm için kullanılır. (L)

BİRAZ sıf. ve zf. Çok değil, bir parça: *Biraz peynir.* ‖ *Biraz da sen söylesen ona* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ İ. *Bir kısım borcunun hepsini değilse de birazını elbet öder.*

◆ **Birazcık** sıf. ve zf. Pek az: *İçlerinden biri, birazcık durup, elini göğsüne vurarak* (M. Ş. Esendal).

◆ **Birazdan** zf. Az zaman sonra: *Birazdan gelirim.* (M)

BİRBAĞLANTILI bļş. i. Elektron. Bir tek bağlantısı bulunan yarı iletken eleman; bu elemanın iletkenliği bağlantıya uygulanan gerilimin «uç gerilimi» denilen belirli bir değeri için başlar. (İKİ TABANLI DİYOT da denir.)

— ANSİKL. *Bir bağlantılı n* tipinden yarı iletken malzemeden yapılmış bir çubuktan meydana gelir, bu çubuk üzerine, verici rolü oynayan E, depo edilmiş malzemeden *p* damla kaynağı, bir diyot meydana getiren *p-n* bağlantısı doğurur. İki B_1, B_2 kontağı tamamen omiktir, yani elektrik bakımından nötrdür ve «çift taban» meydana getirir. B_1 ile B_2 arasına ondabir volt basamağında bir *Vf* gerilimi uygulanır. Verici beslenmediği zaman çubuk yüksek dirençli bir potansiyometre (gerilim bölen) gibi davranır, vericinin sağındaki potansiyometrik gerilim de vericinin geometrik konumuyle belirlenir. Eğer verici potansiyometrik gerilimden düşük bir *Ve* geriliminde, iç direnci büyük bir kaynakla beslenirse, *p-n* diyodu sadece pek zayıf bir ters akım verir. Fakat *Ve* gerilimi potansiyometrik gerilimi hafifçe geçerse, diyot, EB_1 arasında, direnci büyük oranda azalan negatif iyonlar (lâkün) saçarak pozitif bir akım verir. *Ve* gerilimi, kaynağın büyük iç direnci nedeniyle aynı şekilde düşer. Böylece, vericinin akımının şiddeti büyüdükçe *Ve* geriliminin küçüldüğü gözlemlenir: şu halde düzenek, hiç olmazsa diyodu doyuran akımdan daha küçük akımlar için negatif bir giris direncine sahiptir. Bir bağlantılı tranzistör, fazdeğiştirici, baskülör, çok titreşimli vibratör gibi çeşitli montajlarda kullanılır. (L)

BİRBAKIŞIMLI bļş. sıf. Bot. Bir eksene göre değil de dikey bir düzleme göre bakışımlı olan (bezelye, aslanağzı, menekşe, salep v.b. çiçekleri). [L]

BİRBAKIŞIMLILIK bļş. i. Dik bir düzleme göre ikiyanlı bakışım gösteren çiçeklerde görülen bakışım tipi. (Bununla beraber birbakışımlı çiçeklerde, «düzensiz» denizkes-

tanelerinde olduğu gibi, soylarındaki üçlü veya beşli ışınsal bakışımdan izler görülür: her çevremdeki, her çanaktaki parça sayısı bunu gösterir. Bu durum, birbakışımlılığı çok ileri gitmiş bir evrimin belirtisi olarak düşünmeyi gerektirir. (L)

Bir Bebek Evi-Nora *(Et Dukkehjem)*, İbsen'in 3 perdelik dramı (1879). Yazar, bu oyunda yazılı yasalara karşı ferdin haklarını savunur. Nora Helmer, çocuksu bir kadındır, hileli yoldan büyük ölçüde para elde etmiştir. Korkak, bencil ve sıradan bir adam olan kocası, önce Nora'yı kovmak isterse de, sonra durumun korkulacak bir yanı olmadığını anlayınca onu bağışlar. Ama, kocasının gözünde bir oyuncak bebekten başka değeri olmadığını anlayan Nora, vicdan rahatlığına kavuşmak ve «içindeki insanlık mayasını geliştirmek» düşüncesiyle evi terk eder. *Bir Bebek Evi-Nora*, kadınların özgürlüğünü savunması ve kadın oyuncular için aranılan bir rol sağlaması bakımından İbsen'in en çok oynanan eserlerinden biridir. (L)

BİRBİÇİMLİ blş. sıf. Aynı biçimde, görünüşte olan; çeşidi olmayan.

— Fiz. *Birbiçimli alan*, her noktasında aynı doğrultu, aynı yön ve aynı şiddette olan vektörel alan: *Yeterince sınırlı bir uzay parçasında yerin magnetik alanı birbiçimli olarak düşünülebilir.*

— Mat. *Birbiçimli fonksiyon*. Bk. MONODROM.

— Mekan. *Birbiçimli hareket*, sabit hızdaki hareket. (L)

BİRBİÇİMLİLİK blş. i. Her parçasıyle benzer olanın, çeşidi olmayanın özelliği.

— Tar. *Birbiçimlilik anlaşmaları*, İngiltere parlamentosunun oylamasından geçen birçok yasaya verilen ad. Bu anlaşmalar resmî dinin kültü ile ilgili özel şartları tespit ediyor ve herkesin bunlara uymasını salık veriyordu. (Parlamentoda, 1549, 1552, 1559 ve 1662 yıllarında kabul edilen bu yasalar Anglikan Reformunun gelişimini, değişkenlikleri ve kararsızlıklarıyle yansıtır. Bk. ANGLİKANLIK.) [L]

BİRBİLLÛRLU blş. sıf. Billûrbilimi. Lineer boyutları bir milimetrenin onda birinin birkaç katı olan; bu niteliği bazı işlemlere ve billûrbilimi, optik, mekanik v.b. dalında incelemeler (döner billûr veya Lane metodu) yapmaya imkân veren homogen billûr.

— ANSİKL. Maden parçaları, çokbillûrlu kütleleri oluşturan büyük sayıda billûrlardan meydana gelmiştir. Katılaşma olaylarının, elastik ve plastik şekil değiştirimlerini incelemek veya yarı iletken elemanlar elde etmek için, deney kapları yapmak veya billûrlardan meydana gelen nümuneler hazırlamak gereklidir. Bir *birbillûrlu* madenin türüne, büyüklüğüne ve elemanın şekline göre çeşitli fiziksel metotlarla elde edilebilir. Meselâ laboratuvar metotları, yarı iletkenler için birbillûrlular halinde olduğu gibi duyarlıklı sanayi metotları da bunlar arasındadır. Birçok tarzda işlem yapılır:

— Yatay veya düsey bir pota içinde elde edilen ergimiş halde bir maden banyosundan kontrollu ağır bir katılaştırma ile; ergimiş haldeki maden banyosu içine doldurulmuş, soğumuş taşımalığı ağır ağır ve düzgün bir şekilde çekerek birbillûrlu bir tel oluşumu ile;

— Hafif şekilde dövme neticesi sertleştirmeye maruz bırakılan bir deney kabının aşırı derecede tekrar billûrlaştırılmasıyle, iyice belirli bir sıcaklık / zaman çevrimine ısıtma suretiyle tekrar billûrlaştırma, deney kabındaki bir tek billûrun gelişimini kolaylaştırır: bütün bu çeşitli yollar, özel şartlarda, deney kabının eksenine göre belirli billûr doğrutulu birbillûrlular elde etmeği sağlar. Bunda, birbillûrlu elemandan gelişen iyi doğrultu verilmiş billûrî bir jermden yararlanılır. (L)

BİRBİRİ veya **BİRİBİRİ** blş. zam. Karşılıklı olarak veya biri diğerinin yanı sıra: *Böyle zamanlar tarif edilmez bir hasret onları birbirine çekerdi* (Sabahattin Ali). *Dalgalarla döğüşen yırtıcı kuşlar gibi / Birbirine haykırır binlerce ses içinde* (F. N. Çamlıbel). *Aradan zaman geçti. Halit'in ailesi Anadolu'ya gitti, tabiî birbirlerini kaybettiler* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Birbiri için yaratılmış (olmak)*, biri diğerine uymak, iyi anlaşmak: *Hasılı biz âdeta birbirimiz için yaratılmışız* (R. N. Güntekin). ‖ *Birbirine düşmek*, arada anlaşmazlık çıkmak, düşman olmak. ‖ *Birbirine düşürmek*, düşman etmek, arayı bozmak. ‖ *Birbirine girmek (geçmek)*, kavga etmek, döğüşmek: *Ağalar! Düşman suyu geçti. Şehrin öbür tarafında herkes birbirine giriyor.* (N. Kemal). Karışmak: *Meydanda bulunanların hepsi, oynayanlar, davulcular, zurnacılar, rakı içenler, artık sızmaya başlamış bulunanlar birbirine girmişti* (Sabahattin Ali). [İplik v.b. için] Dolaşmak, açılmayacak hale gelmek. ‖ *[Etrafı, ortalığı] Birbirine katmak*, hâdise çıkarmak: *Ne oldu? — Fatma Hanım ortalığı birbirine kattı* (K. Tahir). ‖ *Birbirini tutmaz*, birbiriyie ilgisi olmayan, tutarsız: *Bunlar bana birbirini pek tutmaz sözler gibi gözüküyor, ama kimbilir* (N. Ataç). ‖ *Birbirini yemek*, sürekli kavga etmek: *Adamlar birbirini yiyor.* ‖ *Birbirinin ağzına girmek*, çok yakın olmak, birbirine düşkün olmak: *Sanki zannedersin ki birbirinin ağzına girecekler* (H. R. Gürpınar). ‖ *Birbirinin gözünü oymak (çıkarmak)*, iyi geçinememek, döVüşmek. (M)

BİRBOYNUZLU blş. sıf. Tek boynuzu olan: *Bir boynuzlu gergedan.* (L)

BİRCEND, İran'da (IX. eyalet) şehir, Horasan'da, afgan sınırı yakınında; 23 500 nüf. Bircend, Meşhed-Zahidan yolu üstünde konak yeri olarak kullanılan bir vaha ve yünlü el sanatları merkezidir; halıları ünlüdür. (L)

BİRCH (Samuel), ingiliz şarkiyatçısı ve mısır tarihi uzmanı (Londra 1813-ay.y. 1885). British Museum'da görevli (1861), kutsal yerler arkeolojisi ile uğraşan bir derneğin kurucusu (1870). [L]

BİRCH (Thomas), ingiliz tarihçisi (Clerkenwell 1705-Londra 1766). Quaker mezhebinden ayrılarak Anglikan kilisesine geçti. İngiltere tarihi üzerine eserler yazdı. (L)

BİRCH-PFEİFFER (Charlotte, **Madame** — denir), alman oyuncusu ve tiyatro yazarı (Stutgart 1800-Berlin 1868). Başarı ile temsiller verdi ve 1837'den 1843'e kadar Zürich tiyatrosunu yönetti. Ünlü romanlardan ustalıkla uyarladığı oyunları büyük başarı kazandı. (L)

BİRCİLİK i. Varlığın bir tek cevherden meydana geldiğini ileri süren felsefe sistemi: *Spinoza'nın birciliği*. (Bk. ANSİKL.) [*Zt.* İKİCİLİK.] ‖ Dar bir anlamda, Tanrı'nın ve evrenin özdeşliğini ileri süren ve Tanrı tanımaz olduğunu söylemesine rağmen panteizm* ve hilozoizm*e yaklaşan Haeckel*in sistemi.

— ANSİKL. Fels. Varlığın iki cevherden (madde ve ruh) meydana geldiğini ileri süren ikiciliğe karşıt olarak *bircilik*, varlığı bir tek cevherden meydana gelmiş, bir, tek ve yalnız bir tek cevherden meydana gelmiş olarak görür. Bu cevher kimi zaman madde cinsinden olur *(maddeci bircilik*, Epikuros ve Marx'ın maddeci birciliği). Kimi zaman ise ruh cinsinden olur (spiritualist bircilik, Hegel'in spiritualist birciliği). Bu arada şunu belirtmeli: bu cevher, tanımı itibarıyle tek olduğundan, onun üstüne söylenen her şey kolaylıkla spiritualist bircilikten maddeci birciliğe veya maddeci bircilikten spiritualist'e aktarılabilir. (Msl. Hegel'in çözümlemelerinin ve formüllerinin çoğunu Marx da kullandı.) Aynı birci felsefenin, maddeci veya spiritualist yorumunun yapılabilmesi sık sık mümkün olur: msl. Spinoza'nın felsefesi böyledir. Bu felsefenin formülleri Tanrı'ya olduğu kadar tabiata da uygun gelmektedir. Bu yüzden de Spinoza panteist* olarak görüldü. Bununla birlikte, bir birciliğin maddeci veya spiritualist olması, bilgi, eylem, bilim, ahlâk ve din sorunları karşısındaki teorik, özellikle de pratik tutumu bakımından önemsiz değildir.

◆ **Birci** sıf. ve i. Bircilik taraflısı, birciliği tutan [kimse]. (L)

BİRCİS i. Bk. BERCİS.

BİRÇENETLİ veya **BİRÇENEKLİ** blş. sıf. Bot. Tek parçadan yapılmış kapçıklı meyveler için söylenir. ‖ Yalnız bir yanından açılan (meyveyaprağı).

BİRÇENETLİLER blş. çoğl. i. Karındanbacaklılar sınıfından kavkıları tek parça olan yumuşakçaların eski adı. (L)

BİRÇİÇEKLİ blş. sıf. Bot. Tek çiçeği olan: *Lâle birçiçeklidir.* (L)

BİRÇOK blş. sıf. Sayısı belirsiz, ama genellikle ikiden fazla olan: *Şimdi hatırımda birçok isimler beliriyor* (A.Ş. Hisar).

◆ **Birçokları** veya **birçoğu** blş. zam. Çok sayıda olan kişi veya şey: *İstanbul'da da birçokları böyle diyor ama, ben hiç ummuyorum* (K. Tahir). [M]

BİRD (Edward), ingiliz ressamı (Wolverhampton 1772-Bristol 1819). Mizahî küçük sahneler çizdi. Bunlardan bazıları National Gallery'de bulunmaktadır. (L)

BİRD (Francis), ingiliz heykelcisi (Londra 1667-ay.y. 1731). Yetersiz bir teknik ve belirsiz bir zevk anlayışıyle, ortak bir uslûbu olmayan çok sayıda eser vermiştir. Westminster'de *(Dr. Busby, Sir Clowdesly Showell, Newcastle dükü)*, Fulham kilisesi ve Eton Collège'de çok sayıda mezar yapmıştır. Wren'le ortaklaşa yaptıkları Saint-Paul kilisesinin iç süslemelerinde, *Aziz Paulus'un Din Değiştirmesi* ve *Kraliçe Anne* adlı eserler ona aittir. (L)

BİRD (Robert Montgomery), amerikalı yazar (Delaware'de New Castle, 1806 - Philadelphia 1854). Amerika'da millî tiyatro edebiyatının başlangıcı olan oyunlar ve *The Hawks of Hawk-Hollow* (Hawk-Hollow Şahinleri) [1835] gibi romanlar yazdı. (L)

BİRDAMARLI blş. sıf. Bot. Yapraklarında tek damar bulunan. (L)

BİRDEN zf. Bir anda, ansızın: *Birden korkum arttı* (R.H. Karay). *Birden eşya karardı, alevler söndü birden* (F. N. Çamlıbel).

◆ **Birdenbire** blş. zf. Beklenmedik bir zamanda, ansızın: *Birdenbire hürmetsizliğe cesaret edemiyorum* (R.N. Güntekin). *Birdenbire karşımıza Efruz Bey çıktı* (Ömer Seyfeddin). [M]

Bird hastalığı, 1842'de ingiliz hekimi Golding Bird'ün (1814-1854) tanımladığı hastalık. Vücutta okzalatların (özellikle okzalik taşlar) aşırı derecede artmasından ileri gelen rahatsızlıkların tümüne denir. Beslenme düzeniyle ilgili irsî bir metabolizma hastalığıdır. (L)

BİRDİRBİR blş. i. Oyuncuların art arda birbirinin üstünden atlayarak oynadıkları oyun.

— ANSİKL. *Birdirbir* başı öne eğik, ellerini dizlerine dayamış oyunculardan birinin (ebe) sırtı üzerinden atlanarak oynanır. Atlarken ellerle hafifçe ebenin sırtına abanılır. *Zorlamalı birdirbir*de her atlayışta ebenin yüksekliği artar; bazen de atlayan oyuncular ebenin yanı sıra ebe gibi dizilirler, onların da üzerlerinden atlanır. Düşen ebe olur. (M)

BİRDWOOD (William Riddell, Lord), ingiliz feldmareşali (Hindistan'da Kirkec, 1865-Londra 1951). Hindistan'da Hazar (1891), İsazai (1892) ve Tirah (1897-1898) seferlerine katıldı. Chagra Kotal, Dargai, Sampagha savaşlarında ve Bazar Valley'deki askerî harekâtta bulundu. Güney Afrika (Boer) savaşında (1899-1902) Natal'daki süvari tugayına kumandanlık etti. 1908'deki Mohmand seferinde kurmay başkanlığı yaptı. Birinci Dünya savaşında Anzak (Avustralya ve Yeni Zelanda ordusu) kuvvetlerine kumandanlık etti. 1915'te Gelibolu yarımadasının boşaltılması sırasında Çanakkale ordusuna, arkasından Fransa'da 1918'de Beşinci orduya kumandanlık etti. 1917'de general oldu. 1920'de Hindistan kuzey ordusunun kumandanlığını yaptı. 1925'te feldmareşal oldu ve 1925-1930 arasında bütün Hindistan ordusunun başkumandanlığını yaptı. 1938'de lord oldu ve Anzac ve Totnes baronu unvanını aldı. Birçok madalya ve nişan ile taltif edildi. 1938 Kasımında Türkiye'ye geldi ve Atatürk'ün tabutu önünde, kendisini Çanakkale'de yenen kahraman hasmını ağlayarak selâmladı. (M)

BİRE ünl. Bk. BRE.

BİREBİR blş. sıf. Kesin etkili: *Bu ilâç romatizmaya birebir.* ‖ *Mec.* İstenildiği gibi, uygun: *Yatakta beyaz, tombul bir*

birgus latro

BİRECİK'te bir sokak

vücut arayan birçok kocalar için bu çeşit karılar birebirdi (Sabahattin Ali). || *Birebir gelmek,* iyi gelmek, yaramak.

— Mat. Bir cümlenin bütün elemanlarına, ötekinin ancak bir elemanı tekabül edecek şekilde iki cümlenin iki elemanı arasında gerçekleşen tekabül. (Bir bijeksiyon, iki cümlenin elemanları arasında birebir bir tekabül meydana getirir. Aralarında böyle bir tekabül kurulabilen iki cümle aynı kuvvettedir.) [ML]

BİRECİK, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Orta Fırat bölümünde Urfa iline bağlı ilçe merkezi; 15 317 nüf. Fırat ırmağının sol kıyısı üzerinde, deniz yüzeyinden 450 m yükseklikte kurulmuştur. Evler ırmak boyundaki dar bir düzlükte ve bunun gerisinde yükselen dik bir yamaç üzerinde yayılır. Bu yamaç üzerinde bir de kalesi vardır. Fırat, Birecik'in bulunduğu noktadan itibaren aşağıya doğru ufak çapta nehir nakliyatına elverişlidir. Bu sebeple Birecik eskiden beri kara ve nehir ulaşımı arasında bir aktarma yeri olarak önem kazanmıştı. Daha sonraki devirlerde İstanbul-Bağdat demiryolunun Birecik'ten değil de biraz güneyden geçmesi ve kervan ticaretinin eski önemini kaybetmesiyle kasaba gerilemeğe başladı. Son yıllarda bu noktada Fırat üzerinde büyük bir köprü yapılması kasabanın önemini yeniden artırdı. Birecik, Urfa'ya 83, Gaziantep'e 63 km uzaklıktadır.

— *Birecik ilçesi*'nin (34 418 nüf.; 852 km^2) merkez bucağından başka Böğürtlen adlı bir bucağı ve 39 köyü vardır. İlçe halkı tahıl ve baklagiller tarımıyle meşgul olur. Kenevir ekimi ve fıstık yetiştirme de ilçenin ekonomik hayatında önemli bir yer tutar.

— Arkeol. Birecik Anadolu'da ilk paleolitik (eski taş devri) âletin burada bulunması sebebiyle Anadolu'nun prehistorik arkeoloji literatüründe anılır. 1894'te J.E. Gautier'in bulduğu bu âlet iki yüzlü (biface amyodöide), kaba yontulmuş ve Aşölleen (Acheulléen), yani alt paleolitik devre ait bir baltadır. Birecik baltasının bulunuşundan önce Küçük Asya'da paleolitik yerleşmelerin bulunup bulunmadığı tartışma halindeydi. Bugün, yüksek dağlar dışında, Anadolu'nun her tarafında yontma taş devrinden itibaren insan yaşadığı tespit edilmiştir. (M)

Birecik köprüsü, Birecik kasabası önünde Fırat ırmağı üzerindeki köprü. Yakın yıllara kadar Urfa-Gaziantep devlet yolu, Birecik'te kesintiye uğruyor, ırmak bu noktada kayık ve sallarla geçildikten sonra yolculuğa devam ediliyordu. 1951 Yılı sonunda burada bir köprünün yapımına başlandı. 1953 Yılı sonunda biten Birecik köprüsü 700 m uzunluğunda ve 10 m genişliğindedir. Her iki tarafından yayaların geçmesi için birer metrelik kesimler ayrılmıştır. Köprünün Birecik tarafında 55'er m açıklıkta 5 kemer, Gaziantep tarafında ise 26 m açıklıkta 14 bölümü vardır. (M)

Birecik tersanesi, Osmanlı devleti zamanında faaliyet göstermiş tersane (XVI. yy.). Fırat ve Dicle üzerinde çalışan küçük boyda ırmak gemileri yapılırdı. (M)

BİREKSENLİ blş. sıf. İki basamaktan daha yüksek basamaklı, bakışım ekseni bulunan bir billûr için kullanılır.

— ANSİKL. *Bir eksenli* billûrda billûrun optik özellikleri, bu eksene göre döneldir, billûra bu doğrultuda gönderilen ışık ikiye ayrılmaz, meselâ billûrun üçlü ekseni bir optik eksenidir. (L)

BİREŞEYLİ blş. sıf. Biyol. Yalnız erkek veya yalnız dişi olan.

— Tabiat tar. Tek cinsiyette olan.

— ANSİKL. Bir bitkinin bazı sürgünleri erkek, bazıları dişi organı taşırsa bunlara «ikievcikli» denir; bir sürgünde hem erkek, hem dişi çiçek bulunursa o zaman «birevcikli» olur. Aynı sürgünde hem *bireşeyli* hem ikieşeyli çiçekler bulunursa o bitkiye de «çokevcikli» denir. Bazı elemanları ikievcikli, bir veya çokevcikli olan bitkilere de «bireşeyli» denir; erdişi bitkilerde ise bütün çiçekler hem erkek, hem dişi olduğundan bunlara ikieşeyli denir. (L)

BİREŞİM i. (*bireşmek*'ten *bireş-im*). *Yeni.* Fels. İlkelerden sonurgulara, sebeplerden sonuçlara inen ispatlama metodu: *Bireşim çözümlemenin karşıtı olan işlemdir.* || Öğeleri bir araya gelmiş bütün. *Esk.* Terkip. *Eşanl.* SENTEZ. || Kan felsefesinde karşı tez meydana getiren iki düşüncenin üçüncü bir düşüncede çözülmesi. || Hegel felsefesinde nazarî diyalektiğin üçüncü evresi (tez, karşı tez, bireşim).

— Fot. Toplayıcı, çıkarıcı bireşim. Bk. FOTOĞRAF (renkli) ve TRİKROMİ.

— İşletme. *Bireşim danışmanı,* önemli bir işletme şefinin emrindeki danışman; görevi, işletme şefinin çok geniş bir alanda tüm özel teknikleri ve yönetimin işlemesinin özel yanlarını içine alan sorunları çözmesine yardımcı olmaktır.

— Opt. Bütünleyici renklerin bireşimi, bütünleyici renklerin beyaz izlenimi vermesi için üst üste bindirilmesi.

◆ **Bireşimli** sıf. Bireşim yoluyle meydana gelen.

— Leng. *Bireşimli dil,* karmaşık bağlantıları tek bir kelimeyle ifade eden dil. (Bireşimli deyimi özellikle temel düşünceleri gösteren kelimeler arası bağlantıların sonek ve çekim ekleriyle açıklandıkları dillere [sanskritçe, yunanca, latince] uygulanır; bireşimli diller çözümlemeli dillerin karşıtıdır; çözümlemeli dillerde (özellikle ingilizce ve fransızca) aynı bağlantılar kelimelerin düzeni ile veya bağımsız varlıkları olan küçük kelimelerle (tanım edatları, öntakılar, yardımcı öğeler) açıklanır.

— Mant. *Bireşimli yargı,* Kant'ın dilinde yüklemin öznede *a priori* olarak bulunmadığı yargı. || *«a priori» bireşimli yargı,* yüklemin öznede içerilmediği, ama bununla birlikte deney gerektirmeyen yargı. (Demek Kant'a göre bu yargı, aklın özel bir yeteneğinin sonucudur.) [L]

BİRET (İdil), türk piyanisti (Ankara 1941). Müzik dünyasına üstün çocuk olarak girdi. Olağanüstü müzik yeteneği dolayısıyle kendi adına çıkarılan özel kanunla yedi yaşındayken devlet hesabına Paris'e gönderildi. Nadia Boulanger'nin öğrencisi oldu. Daha sonra Paris konservatuvarında eğitim gördü; piyano bölümünü bitirdi (1957). N. Boulanger ile bestecilik çalıştı, birkaç eser yazdı, fakat bu yönünü sürdürmedi. İcracı olarak tekniğini günden güne geliştirdi. Repertuvarının zenginliği ve yorum gücüyle dikkati çekti. Yurt içi ve yurt dışı konserleriyle dünya çapında başarı kazandı. (M)

BİREVCİKLİ blş. sıf. Dallarından birinde erdişi çiçekleri, bir başkasında dişi çiçekleri bulunan bitki. (L)

BİREVRELİ blş. sıf. Diferansiyel ruhbilim. *Birevreli veya tekevreli sorular,* tek not sağlayan kişilik sorularıdır; bu soruların eğitici değeri, kişiliğin ancak bir yönünü ortaya koyabilecek gibi özel bir alandadır. (Birevreli soruların örneği Woodworth'un *P.* D.S.*'leridir. Bu sorular, ruhî bozukluk gösteren kişileri, çok ayrıntılara varmadan incelemeye yarar.) [L]

BİREY i. Bir bütün içinde bir birim meydana getiren her varlık. || Topluluğa oranla tek başına ele alınan kişi, fert: *Her toplumun ileri, geri bireyleri vardır, ileri olanlar o toplumun asıl eğilimlerini daha kuvvetle duyup daha kuvvetle gösterirler* (N. Ataç).

— ANSİKL. Biyol. Etimoloji bakımından *birey,* bir türün yaşayan, öldürülmeksizin kesilip bölünemeyen örnek varlığıdır. Bireyin başlıca özelliği, erginliğinde, hayatı boyunca, yara onarma ve yenilenme olayları da dahil, ırsî özgül biçimini korumasıdır. Dolayısıyle birey, bir türün üyesi olarak, bu özgül biçimi tam kazandığı zaman yaşaması için gerekli hücre kütlesinin tümünü ifade eder. Bununla beraber «birey»in anlamı türlere göre değişir: bir begonya veya sardunya, daldırma ile çoğaltılabilir, bir hidra veya yassısolucanla aynı türün birçok örneği elde edilebilir. Ayrıca, aynı tür içinde birçok özgül şekiller (meselâ eşeyli şekiller, çeşitli eşeysiz şekiller) bulunabilir.

— Ahl. Birey ile toplum arasındaki ilişkiler gibi, kişisel ahlâk sorunları da çoğunlukla görev ve değer çatışmalarının kaynağıdır ve ahlâkçıların çoğu bu sorunlar karşısında tutumlarını belirlerler. Salt bireycilikten (anarşizm) totaliterciliğe kadar (toplumculuktan [Durkheim, Levy Bruhl] ve saygıdeğer bireyler toplumu düşüncesinden [Rousseau, Kant] geçerek) sayısız görüş vardır. Klasik ahlâk uzun süre *birey* ile *kişiyi* birbirinden ayırt etti, hattâ birbirine karşıt olarak ele aldı; bunu yaparken de kişinin manevî, ahlâkî, evrensel özelliğine karşı bireyin tek başına, maddî, biyolojik görünüşü üzerinde durdu. Ama bu klasik ayrıma daha ince bazı farklar eklemek gerekir. Gerçekten, bir yandan kişiliğin psikolojik kavramında (*karakter* ve *mizaç* örneği daha silik psikoloji kavramlarını da kapsar) bireyden manevî kişiye sürekli bir geçiş vardır. Kişiliğin bütünü manevî kişiye temel olur, evrensel onuru (Kant'a göre bunu aklın varlığına borçludur) bireysel gelişmenin taçlanmasıdır. Kant da, kişinin onurunu yani her bireye saygı gösterilmesini (başkasına olduğu gibi kendine de) öğütlerken bunu telkin eder.

Öte yandan Kant'dan farklı olarak yalnız aklın varlığına değil de, somut, beşerî bir rey kavramını en zengin kavram haline getiren şeye yani maddî kişiye, duygululuğa, tüm kişiliğe değer verilirse manevî kişi bireyle karışır ve o zaman her bireye değil bireyin tümüne, aklı kadar bedenî bütünlüğüne, hayatına, mutluluğuna da saygı göstermek gerekir. Böylece aklın sembolleştirdiği soyut manevî kişiden, somut manevî kişiye yani bireye geçilir.

Fransız devriminden beri birbirini izleyen çeşitli insan hakları bildirileri eskiden tamamiyle biçimsel olan bir kavramın bu somut derinleştirilmesini ifade ettiler. Ahlâkî buyruğun salt ve evrensel özelliği ortadan kalkmadı, ama daha ayrıntılı sebeplere dayandırıldı; bu sebepler giderek daha kesinleşen gereklere ulaştırırlar; meselâ beşerî bireye insanca yaşaması için gerekli şartlar sağlanmazsa kişiye saygı gösterildiği ileri sürülemez; her biri akıl sahibi bireyler önemsenmez, küçümsenirse evrensel akla saygı gösterildiği iddia edilemez. Ahlâkî görev böylece sürekli olarak özgülleştirilir; bu, ahlâkî gelişmenin temel görünüşlerinden biridir.

Bunun sonucu, topluma karşı görevlerin, kişiye karşı görevleri unutturmaması gerektiğidir. Zaten bu iki görev kategorisi asla zıtlaşmaz ve toplumların gerçek gelişmeleri, bireysel şartların gelişmesiyle uyuşur.

◆ **Bireycilik** i. Sosyal insanın kendini olumlama eğilimi. (*Eşanl.* FERDANİYE.) || Bütün değerlerin toplumdan değil, fertten çıktığına inanan görüş.

— Ahl. Bireyin haklarını toplumunkilerden üstün gören kuram.

— ANSİKL. Ahl. Benlikçiliğin, yani varlığın her şeyi kendine indirgeme eğiliminin bir biçimi olan bir *kendiliğinden psikolojik bireycilik* vardır. Bu bireycilik başta gelen iyi olarak kabul ettiği kişisel mutlulugun araştırılmasına dayanan bir ahlâkî tutumun dogmasına yol açtı. Bu tutuma *mutçuluk* adı verilir. Ama kendiliğinden benlikçilik, bencillikle sistemleşebileceği gibi, toplum için iyi ve başkası için iyiyi tanımak demek olan mutçuluğun bireyciliği de, daha sonra yerini topluma ve özgeciliğe karşıt olarak birey için iyi'yi savunan sistemli bireyciliğe bıraktı.

Bu asıl bireycilik çeşitli görünüşlere büründü. *Descartes bireyciliği*'nin temeli her şey üzerine kendine dayanarak hüküm vermek ve kendi hükmüne göre hareket etmektir. Bununla birlikte Descartes geçici ahlâkında, içinde yaşanılan toplumun ahlâkına uymayı da öğütler. J.-J. Rousseau'nun bireyciliği ahlâk alanında her bireyin vicdanına başvurur. Toplumsal hayata bireyleri birbirine bağlayan bir kontratın sonucu gözüyle bakar. *Faydacılık* ve *evrimcilik,* özgeciliği temel bencillikten ve bireysel yararlıktan türeyen bir biçim kabul ettikleri ölçüde bireycidirler.

Nietzsche'nin ahlâkî güç ve doğal ayıklanma kuramı (bu kurama göre en güçlülerin, koşullara en iyi uyanların güçsüzleri küçümseme ve yok etmeye hakkı vardır) özelliğiyle bireycidir. Hiçbir toplumsal yetkiyi ve siyasî kurumu tanımayan anarşizm araçlarında bile (devlete karşı bireysel savaş) bireycidir. Ayrıca özgeciliğin bazı biçimleri de özgecilik düşüncesini ahlâkın toplumsal temellerine ve toplum için iyiye aldırmak-

Foto. MEYDAN arşivi

sızın bireyler arası ilişkilerle sınırladıkları ölçüde bireycidirler. Toplum için iyiyi sadece bireyler için iyinin yanyana getirilmesinden (mozayik) meydana gelen bir şey gibi gören bazı toplumculuk biçimleri de (meselâ Fourier'nin çeşitli «tutkuların» doyurulması üzerine kurulan sosyalizmi) bireycidir. Rekabet düşüncesi üzerine kurulan liberalizm ise, bireyciliği toplumsal uyumu gerçekleştirecek bir araç olarak kabul eder. Demek bireycilik terimi çeşitli ahlâkî tutumları kapsar ve sürekli olarak özgülleştirilmesi gerekir; güç ve eşitsizlik kuramlarını olduğu kadar (Nietzsche) hukuk ve eşitlik kuramlarını da (Rousseau) gösterebilir.

◆ **Bireyleme** i. Fels. *Bireyleme ilkesi*, bir bireyin öbüründen ayrılığını sağlayan ilke. (Terimi ilk Aristoteles ve ortaçağ filozofları kullandı. Albertus Magnus ve aziz Tommaso bu ilkeyi maddede gördü; Duns Scot daha özel bir biçim kendi kendilik verdi). [*Eşanl.* TEFRİT.]

◆ **Bireylik** i. Bireyi meydana getiren şey. ‖ Bir kişiye veya bir şeye özgü orijinallik. (*Eşanl.* FERDİYET.)

— ANSİKL. Fels. *Bireylik* somut alanda kavramlar alanında tekil terimin anlattığı şeye, en zengin ve en karmaşık şeye tekabül eder. Leibniz'in formülüne göre «Bireylik kendinde, deyim yerindeyse, tohum halinde sonsuzluğu kapsar». Bireylikte ele alınan alanlara göre çeşitli dereceler vardır: çeşitli şekillerin *geometrik bireyliği;* çeşitli elemanların *fiziksel* ve *kimyasal bireyliği;* her biri bağımsız varlığını sürdüren (doğma, gelişme, çoğalma, ölüm) canlı organizmaların *biyolojik bireyliği;* biyolojik bireyliğe bilinçli kişiliği ve öznelliği ekleyen *psikolojik bireylik.*

Hangi düzeyden bakılırsa bakılsın birlik, özdeşlik, süreklilik ve tek'lik (birey, cinsinde *tektir)* bireyliğin niteleyecileridir.

Filozoflara göre bireylik ya ilke olarak (o zaman açıklama gerektirmez, çünkü varlığın dokusunu meydana getiren şey «farklı oluş» tur [msl. Herakleitos]) veya başlangıçta tek cinsten olan bir varlıktan türeme (o zaman açıklanması için *bireyleme ilkesine* başvurulur [msl. Aristoteles ve skolastikler] çünkü bu ilke ya maddenin kendi, veya «kendi kendilik» olarak kabul edilmiştir. Bilim görünüşte birbirine yabancı olaylar altında özdeş süreçlerin rol oynadığını keşfettiği ölçüde (biyolojik olgular kendilerinden çok daha az bireyleşmiş olan kimyasal olgulara indirgendiğinde durum budur) bireylik kavramında değişiklik yapmış veya toptan inkâr etmiştir.

◆ **Bireyleştirme** i. Bireysel kılmak; birey olarak ele almak veya ortaya koymak. (*Eşanl.* FERDİLEŞTİRME.)

◆ **Bireyleştirmek** f. Bireysel kılmak; bireysel olarak ele almak veya ortaya koymak. (*Eşanl.* FERDİLEŞTİRMEK.)

◆ **Bireysel** sıf. Bireyin olan, bireye ait olan. ‖ Bir tek kişiyle ilgili. ‖ Bir tek kişi tarafından yapılan. (*Eşanl.* FERDÎ.) [LM]

BİREYOLUŞ bls. i. Biyol. Bireyin, döllenmiş yumurtadan başlayarak ergin varlık oluncaya kadar geçirdiği gelişme. (Türün gelişimini ifade eden soyoluş kavramının karşıtı.) [İlmî adı: *Ontogenisis, ontojeni.*]

— ANSİKL. *Bireyoluş* bir sürü problem doğurur: embriyon halinde iken başlayan dokusal farklılaşma, dokuların ve organların oluşumu, yeni organların ve eklentilerin oluşma imkânı, organlaşmayı düzenleyen nedir düşüncesini akla getirir. Daha sonraki gelişme döneminde başkalaşma, farklılaşma ve cinsel gelişme problemleri, nihayet büyümenin sonunda organlardan her birinin gelişiminin sınırlanması problemi ortaya çıkar; bu sınırlanma ergin canlının fizyolojik dengesini sağlar.

Yüksek yapılı canlıların bireyoluşu incelendiği zaman bireyin art arda gelen gelişme evrelerinin, soyoluş evrimi sırasında bu canlı türünün daha önce geçirmiş olduğu çeşitli evrim şekillerini (bölüm, sınıf, takım, tür), sınırlı bir ölçüde tekrarladığı görülür. Birey böylece, kendi soyunun binlerce yüzyılda geçirmiş olduğu evrimi, evrim sırasına uygun olarak birkaç hafta veya birkaç ay içinde geçirmiş olur. Bununla beraber bazı evreler nispeten kısa sürede atlandığı halde, bazıları daha uzun sürer. Bireyin gelişimi sırasında beliren taslak halindeki bazı morfolojik oluşumlar daha önce yaşamış başlıbaşına özerk varlıkları göstermez elbet; onun için gözlenen olayları büyük bir ihtiyatla yorumlamak gerekir. Buna karşılık bireyoluş sırasında, ileride ergin canlıda yok olan öyle organ taslakları bulunur ki, bunlar daha önce yaşamış veya bugün yaşamakta olan daha başka canlılarda pekalâ görülebilir; insan embriyosunda görülen solungaç yarıkları izi bunun en karakteristik örneğidir. (L)

BİRGENDE i. Yabancı donanmalardaki *Brigantin* adlı gemiye Osmanlıların verdiği isim. Birgendeye, *perkendi, pergendi, birgendi* veya *birgende* de denilirdi. Birgende, çekdiri cinsinden bir gemi olup kalitadan büyük ve mavnadan küçüktü. Baş tarafında topları bulunan ve hızlı hareket eden bir gemiydi. (M)

BİRGER II (Birger Jarl da denir), isveçli devlet adamı (öl. 1266). Kayınbiraderi Erik XI'in danışmanı oldu. Onun ölümüyle hanedan son bulduğu zaman (1250), kendi oğlu Valdemar'ı kral seçtirdi ve onun adına hüküm sürdü. Finlandiya'yı aldı, doğuya doğru yürüdü (1249) ve batı medeniyetinin temsilcisi olarak İsveç'in üstünlüğünü kabul ettirdi. Lübeck (1251) ve Hamburg ile yaptığı anlaşmalarla ticareti geliştirdi ve üç İskandinav devletinin yaklaşmasına çalıştı. Stockholm'un savunmasını güçlendirdi. Savaşçılığı kadar yasa koyuculuğu ile de tanınan Birger, Ortaçağ İsveç'inin en ünlü kişilerindendir. (L)

BİRGER MAGNUSSON (1280-Gotland 1321), isveç kralı (1290-1318). Magnus Ladulas'ın oğlu. Babasının ölümünde (1290) küçük olduğu için, yönetim naipler kurulunun elinde kaldı. Kurul başkanı mareşal Torgils Knutsson, kral reşit olduktan sonra da yönetimini sürdürdü (1298). Birger'in kardeşleri Erik ile Valdemar, mareşale karşı ayaklandılar ve onu yakalatarak idam ettirdiler (1306). Birgen kardeşlerini bir kuleye hapsettirdiyse de Danimarka'ya kaçmak zorunda kaldı. (L)

BİRGİ, Ege bölgesinde İzmir ilinin Ödemiş ilçesine bağlı bucak merkezi; 4 244 nüf. Küçük Menderes ovasının kuzeyinde, Bozdağ'dan (2 157 m) inen Sarıyar deresinin iki yamacı üzerinde; 390 m yüksl. Ödemiş'e 7 km'lik bir yolla bağlıdır. —*Birgi bucağı*'nın 11 199 nüf. ve 10 köyü vardır.

● *Tarih.* Birginin eski çağlardaki durumu üzerinde pek az bilgiye sahibiz; Bizanslılar devrinde buraya *Pyrgion* veya *Didge* adı verilmişti. Ortaçağda Tire ile birlikte Küçük Menderes yöresinin iki önemli şehri oldu. Emîr Menteşe'nin damadı Gazi Sasa Bey burasını Bizanslılardan aldı; ölümünden sonra da Aydınoğlu Mehmed Bey'in eline geçti (1308). Aydınoğlu Umur Beyin oğlu İsa Bey devrinde Osmanlılara geçen Birgi Ankara savaşından sonra yeniden Aydınoğullarının, bir ara da Cüneyd Beyin eline geçti. Bir süre sonra da kesin olarak osmanlı sınırları içerisine alındı. XV. ve XVI. yüzyıllarda Anadolu'nun önemli bir kültür merkezi oldu, fakat XVII. yüzyıldan sonra önemini kaybetti ve paşa hası bir ilçe merkezi Aydın sancağına bağlandı. XIX. yüzyılda ise bucak oldu. 1919'daki yunan işgalinde büyük bir kısmı yandı.

— G. santl. Birgi'nin içinden geçen derenin doğusundaki tepe üzerinde eski kalelerin izlerine rastlanır. Aslında bir Aydınoğlu şehri olan Birgi'de Aydınoğullarından kalan Aydınoğlu Mehmed Beyin yaptırdığı Aydınoğlu camii (Ulucami, 1312); Karaoğlu camii, Kurşunlu camii, Dervişağa camii, Aydınoğlu türbesi ile sanat değeri olan sivil mimarî örneklerinde bazı evler vardır. Bunlardan bir tanesi Ulucaminin güneyindeki sur duvarları üzerine yapılmıştır. Bazı bölümleri onarılmış ise de sanat değerini pek kaybetmemiştir. XVIII. yy. dan kalma güzel bir ev örneği de derenin batısında bulunan Çakırların Tahir Bey konağıdır; dışı boyalı bezeklerle süslüdür. Üç katlı olan evin her katında iki sıra pencere vardır. İçinde İzmir'i, Üsküdar'ı ve Galata'yı gösteren resimler vardır. 1334 Yılında yapılmış olan Aydınoğlu türbesi mermere benzeyen bir çeşit kalker taşı ile kaplıdır, kare bir plan üzerinde yükselen sekiz köşeli oturmalığın üstündeki türbenin kubbesi kurşunla örtülmüştür.

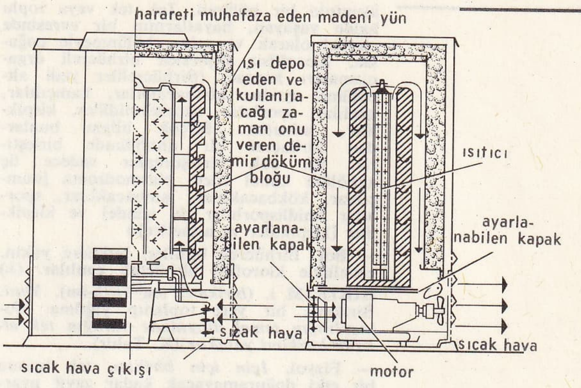

birikim yolu ile ısıtma

Kapısının çiçeklerle süslü kemerinin üzerinde yapılış tarihini gösteren bir yazıt vardır. Kubbenin içinde lâcivert ve siyah çini bezemeler görülür. Türbede Mehmed Bey ile oğulları Umur, İsa ve Bahadır beylerin mezarları bulunmaktadır. (→ Bibliyo) [M]

Birgi Ulucamii, İzmir'in Ödemiş kazası, Birgi nahiyesinde Aydınoğlu Memed Bey'in 1312-1313'te yaptırdığı cami. Üslûpça Anadolu Selçuklularının mimarî özelliklerini devam ettirir. Kare planlı bir yapıdır. Önünde ahşap çatısını sekiz sütunun taşıdığı son cemaat yeri vardır. Doğu ve güney duvarları temiz bir işçilikle örülmüş mermer bloklardan yapılmıştır. Batı duvarları sonradan onarılmıştır. Doğudaki kapının dikdörtgen kabartma bir çerçevesi vardır. Süsleme çok basittir. Yapının içi dört sıra sütun ile beş sahına bölünmüştür: yandakilere göre daha geniş olan orta sahının solunda, üzeri küçük bir kubbecikle örtülü mihrap bulunur. Kemer ve gergilerle birbirine bağlı 16 sütun caminin ahşap çatısını taşımaktadır. Selçuk üslûbu çinilerle bezenmiş mihrap günümüze kadar bozulmadan kalabilmiştir. Oymalar ile süslenmiş mimberi ve pencere kapakları selçuk ahşap sanatının en güzel örneklerindendir, ön tarafı arabesk oymalarla süslenmiştir. Sağ tarafta dört hadis ile mimberin yapılış tarihi, altta ise yapan sanatçının adı yazılıdır (Muzafferüddin bin Abdülvâhid bin Süleyman-ül-Garbî). Caminin kuzeyinde iki tane kadınlar mahfili vardır. Güney doğu köşesinde yükselen minaresi sırlı tuğlalardan yapılmıştır. Şerefenin üzerindeki bölüm kırmızı ve türkuaz renklerle zikzak ve yatay, altı ise ortasında noktaları olan kırmızı ve mavi baklava biçiminde bezemelerle süslenmiştir. Caminin güneydoğu köşesinde Bizans'tan kalmış olduğu sanılan bir aslan heykeli de vardır. Aydınoğlunun türbesi caminin kuzeybatı köşesindedir. (M)

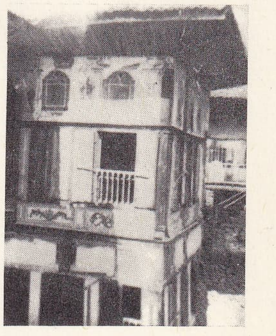
BİRGİ'de Çakırların Tahir Bey konağı

BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ. Bk. MEHMED EFENDİ.

BİRGUS LATRO i. Kabuklulardan başlıgöğsü geniş iri bir hayvan.

— ANSİKL. Okyanusya ve Avustralya-Malezya bölgelerinde yaşayan *bigus*'lara *palmiye yengeci* de denir. Karada, çukurlar içinde yaşar. Geceleyin çukurundan çıkar, palmiyelere tırmanır. Körpe meyveleri koparır, parçalayarak yer. Cenobitidae familyasının önayaklılar cinsinden. (L)

BİR HAKEİM, Libya'da su menzili, Kyrenaika çölünde, Tobruk'un 60 km güneydoğusunda. İkinci Dünya savaşı sırasında Bir Hakeim'de şiddetli çarpışmalar oldu. (L)

Bir Halk Düşmanı *(En Fokefiende).* H. İbsen'in beş perdelik oyunu (1882). Kaplıcalarının suyunda zararlı mikroplar bulan bir doktor, adalete tehlikeyi önceden haber vermek ister; ama belediye ve halk ona karşı birleşir. Bu dram İbsen'in en güzel oyunlarından biridir. Yazar, eserde, toplumla savaşan bireyin davasını savunur.

BİRHÜCRELİ bls. sıf. Bir hücreli olan. ‖ Anatomi bakımından yapısı bir tek unsurdan meydana gelecek şekilde basit olan hayvan ve bitkiler (bakteriler, birhücreliler, diyatomeler v.b.) için kullanılır. (L)

BİRHÜCRELİLER bls. çoğl. i. Hayvanlar

Foto. Veli Sevin (MEYDAN)

âleminin bir bölümü. Tek tek veya toplu halde yaşayan, hayatlarının bir evresinde eşeysel olarak ve mitoz bölünmeyle çoğalan, klorofilsiz dışbeslek birhücreli organizmaları kapsar. (Birhücreliler yedi altbölüme ayrılır: kökbacaklılar, kamçılılar, ışınlılar, sporlular, sporlukmidliler, kirpikliler, asinetler. Birçok bilgin bunlardan birkaçını bir altbölümde birleştirir. En çok birleştirenler sadece üç altbölüm kabul eder: plasmodroma [kamçılılar, kökbacaklılar, ışınbacaklılar, sporlular knidlisporlular da içinde] ve kirpikliler [kirpikliler ve asinetler].)

— Bot. Birhücreli bitkiler, bitkilere yakın, genellikle klorofilli birhücreli canlılar. (L)

BİRİKİM i. (*birikmek*'ten *birik-im*). *Yeni.* Birikme, bir yere toplanıp yığılma: *Osmanlılığın temel düzeninde varlığın tek ellerde birikimi yasaktır* (K. Tahir).

— Fizyol. *İçin için birikim,* tek başına bir etki doğuramayacak kadar zayıf uyartılar arka arkaya ve oldukça kısa aralıklarla tekrarlandığı zaman birdenbire ortaya çıkan olay. (Demekki uyartılar birikir. Sinirsel *birikim,* kaslardaki için için birikmeye benzetilebilir).

— İkt. Bir ülkedeki veya bir grup ülkedeki yeni yatırımların tümü (yatırımlar, ancak, millî gelirin büyük bir kısmının yatırılmasıyle gerçekleşir. Millî gelirden rant, faiz, ücret şeklinde alınan hisselerde nispî de olsa, fedakârlık yapılmadan birikim olmaz.)

— İnş. *Birikim yolu ile ısıtma,* elektrik akımının ucuz olduğu saatlerde akımı biriktiren ve akımın pahalı olduğu saatlerde bu biriktirilmiş olan ısıyı kullanan cihaz. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Su ısıtmak için birikim cihazı,* suyu yavaş ve kullanılmasına bağlı olmadan ısıtan cihaz.

— Jeomorfoloji. Herhangi bir aşınma süreci tarafından taşıma işi yapılırken alüvyonlu maddelerin bırakılması. (Birikim meydana gelen şekillerin kaynağıdır: kıyı kordonları, kumullar, buzultaşları, alüvyonsetleri, kalkerli tüf yığınları v.b. Yalnız, canlı organizmalar tarafından meydana getirilen atoller birikimden ileri gelmezler.)

— Nükl. Radyoaktif bir ışınıma uğrayan cisimler üzerinde bazen biriken katı radyoaktif madde, aktif birikim.

— Psikol. Freud'un, rüyanın meydana gelişi kuramına göre, çeşitli tasarımların tek bir temsil edici öğede toplanmasıyle beliren bir ruhsal enerji toplanması. (Rüyaya, acayiplik havasını veren etken, kısmen olsun, bu birikim olayıdır).

— Term. Suda bulunan tuzların, başka cisimlerin veya erimiş veya asıltı halindeki cisimlerin kimyasal dönüşüm sonucu kazan çeperlerinde birikmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İnş. Isı, ya ateşe dayanan malzemeden veya dökme demirden yapılmış biriktirici kitle içine elektrik dirençleri yerleştirilerek yapılan sobalarda toplanırsa birikime *kuru birikim* denir. Tümü ya amyant gömlek veya cam yünü ile ısı geçirmez hale getirilmiş saç koruyucu içine yerleştirilir. Altta bırakılan bir delik ısıtılacak havanın girmesini sağlar, üsteki bir ağızdan da sıcak hava çıkar. Bazı sobalarda çevre termostatına bağlı bir motorlu vantilatör grupu vardır. Doldurma sırasında mahali ısıtırken bir miktar ısı birikmesini sağlayan yarı birikimli sobalar da vardır. Bu sobalar birikimli sobalardan biriktirici kitlenin ufaklığı ve ısı geçirmeyen koruyucunun kullanılmaması ile ayrılır. Isı geceleri kaynama derecesinde biriktirilir ve gündüzleri radyatörlerde dolaştırılırsa birikime *sulu birikim* denir.

— Term. *Birikimler* çamur kıvamında veya az veya çok sert olabilir. Sert birikimler, ısıtma yüzeyinin en çok ateş gören kısımlarında meydana gelir; bunlara kazan taşı veya kazan tortusu denir; bu terimlerden birincisi daha ziyade maddeyi (genellikle kalsiyum karbonat veya kalsiyum sülfat), ikincisi de birikimin yapışıcı karakterini gösterir; bunlar madenle su arasında ısı iletimini engelleyen yalıtkan tabakalar meydana getirir, bu yüzden verimi düşürürler ve tehlikeli olabilirler (kazan yamaları, çatlaklar, patlamalar), birikimle su borularının içi darlaşır, bu da su dolaşımına engel olur, saydığımız tehlikeleri artırır. Şu halde bu tür birikimleri mümkün olduğu kadar azaltmak gerektir. Yüksek basınçlı üreteçlerde ise birikimin ortadan kaldırılması bir zorunluktur. Çamurlar çok daha az tehlikelidir, çünkü bunları aşağı kısımlarda toplamak ve dışarı atmak mümkündür; ancak bunun için bu kısımların ısıtılmaması ve çamurların buraya dolaşıma engel olmadan gelmesi gerekir. Bu usul çoğu zaman küçük veya orta güçte ve ılımlı basınçlı kazanlarda veya suda bulunan tuzları çamur şeklinde çökelten kimyasal veya fiziksel yollarla ilintili olarak kullanılır. Büyük güçlü veya yüksek basınçlı üreteçlerde, besleme suyu önceden bir işlemden geçer, çamur ve kazan tortuları meydana gelmez. (LM)

BİRİKİNTİ i. (*birikmek*'ten *birik-inti*). Bir yerde kendiliğinden toplanan su v.b. madde: *Her tarafı çamur birikintileri dolu bir kaldırım oluyor* (A.H. Tanpınar).

— Jeol. *Birikinti konisi,* dağlık bölgelerden gelen suların sürüklediği taşların düzlükte yığılarak meydana getirdiği yelpaze biçiminde şekil. Bk. ANSİKL.

— Zır. Sürülen topraklarda oluşan çukurlarda birikmiş su.

— ANSİKL. Jeomorfoloji. *Birikinti konileri,* önemli bir vâdiye veya dağ eteğine varışta eğimin birdenbire azalmasından ileri gelir. Taşmalar sırasında birbiri ardından gelen maddelerin yatağı tıkaması, selin durmadan yön değiştirmesine sebep olur, alüvyonları yelpaze şeklinde yayar ve bu yüzden, tepesi akıntı kanalının ağzında bulunan genel bir koni şekli ortaya çıkar. Sulanabilen birikinti konileri ancak yön değiştirme kesimlerini kısıtlayan önemli bir set yapılarak değerlendirilebilir ama bu da yatağın yükselmesini hızlandırır ve taşmaları daha tehlikeli duruma getirir. (LM)

BİRİKMEK geçz. f. (*bir*'den *bir-i-k-mek*). Üst üste veya yan yana toplanmak, yığılmak: *O hendeğin içinde birikmiş insanlar ne yapıyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Masasındaki kâğıtlar biriktikçe yırtıp yırtıp atacaktı* (B. Necatigil). ‖ Çoğalmak, artmak: *Şimdi birikmiş liraları yirmiyi aşıyordu* (H.Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Başına birikmek,* etrafına toplanmak, kalabalık etmek.

◆ **Birikme** i. Bir yerde toplanıp yığılma. ‖ Birbiri ardına eklenerek çoğalma.

◆ **Biriktirme** i. Biriktirmek eylemi. *Esk.* Tasarruf.

◆ **Biriktirmek** ettrg. f. Toplamak, yığmak: *Deli Hasan Paşa [...] Üsküdar kırlarına kurduğu çadırda serseri oturur, yeniden adam biriktireyim derken...* (K. Tahir). *Akan suları biriktiririm* (Ş.S. Aydemir.) ‖ Koleksiyon yapmak: *Bu ağızlıkları her görüşte, ağızlık biriktirmeğe meraklı İspanya Elçisi Rıfkı Beyefendiyi hatırlıyordu* (K. Tahir). *Pul biriktirmek.* ‖ Tasarruf etmek: *Bunca zaman biriktirdiklerini çoktan yedirdi de işi bozdu döktü* (K. Tahir).

◆ **Biriktirilmek** edilg. f. Toplanmak, çoğaltılmak. ‖ Koleksiyon yapılmak. ‖ Tasarruf edilmek. (LM)

BİRİKTİREÇ veya **BİRİKTİRİCİ** i. Bk. AKÜMÜLATÖR.

BİRİM i. *Yeni.* Bir büyüklüğü, bir niceliği ölçmek için seçilen aynı cinsten değişmez parça. *Esk.* Vâhid, vâhid-i kıyasî, ünite: *Uzunluk ölçme birimi metredir.* ‖ *Birim sistemleri,* birçok büyüklük arasında bağlantı kuran ve bazı fizik formüllerini basitleştirecek şekilde düzenlenmiş birimler bütünü. ‖ *Birimler bölüğü,* bir ile dokuz yüz doksan dokuz arasındaki sayılar bölüğü. ‖ *Temel birimler,* kendilerinden bir sistemin başka birimleri çıkarılan küçük sayıda (3 ile 6 arasında) birimler.

— Ask. *Birim* veya *organik birim,* donatılmış sürekli askerî kuruluş: bir birimle ayrılan personel ve araç–gereç, ilgili bakan tarafından tespit edilmiş elde olanlar ile ilgili bir dökümü gerektirir. (Bu deyim kara ve hava ordularında ortaktır. Hava ordusu için HAVA BİRİMİ deyimi de kullanılır. Organik birimler idare ve savaş birimlerini içine alır.) ‖ *Akaryakıt birimi,* belirli bir aracın (kamyon, zırhlı araç v.b.) 100 km yapabilmesi için gereken akaryakıt miktarı. (Bu deyim belirli bir birliğe [zırhlı birlik, topçu birliği v.b.] ait araçların bütününün 100 km yapabilmesi için gereken akaryakıt miktarını da belirtir.) ‖ *Ateş birimi,* belirli özel bir silâhla elverişlilik yönünden ilgili cephane miktarı (msl. otomatik bir silâh için yardımcıların taşıyabilecekleri cephane miktarı; zırhlı bir aracın en elverişli konumu için v.b.). Bir yere cephane sağlama işi genellikle ateş birimi olarak hesaplanır. (Birinci Dünya savaşı sırasında ateş birimi, bir topçu birliğinin harcadığı günlük cephaneydi.) ‖ *Savaş birimi,* kendi ölçüsünde, bazı savaş görevlerini yapabilecek şekilde donatılmış (paraca ve araç-gereç olarak) birim: Kol ve Tabur gibi idare birimi olmayan birlikler savaş birlikleridir. Piyade bölüğü hem savaş, hem de idare birimidir. (Belirli bir görevi yerine getirmek üzere bir komutanın komutası altında toplanan geçici birliklere, organik birim, karşıtı olarak *toplama birlik* denir.)

— Ask. denizc. Önemleri ne olursa olsun ulusal deniz kuvvetlerindeki gemilere verilen ad: *Donanmanın birimleri,* şu kadar birimden meydana gelmiş bir donanma.

— Astron. *Gök birimi.* Bk. ANSİKL.

— Eczc. Eczacılıkta deneyle tespit edilen ve belirli bir etkinlik doğuracak olan madde miktarı. (Herhangi bir madde kimyevî bakımdan belirli değilse, onun ne miktar kullanılacağı bilinemeyeceğinden fizyolojik dozaj yöntemine baş vurmak gerekir. Ayrıca, fizyolojik dozaj, belli bir kimyasal maddenin saflığını da saptamaya yarar: meselâ 1 mgr sodyum benzil-penisilinat, bir denek kültüründe stafilokek üzerinde etkisi ölçülmüş bulunan 1667 fizyolojik birime denktir.) ‖ *Antitoksin birimi,* belli bir mikrop toksinine etki yapan birim. (Msl. difteri seromunun antitoksin birimi, sağlam bir kobaya şırınga edildiği zaman doksan altı saat sonra ölüme yol açacak belli bir miktarda difteri toksinini zararsız duruma getiren en az serom miktarıdır.) ‖ *Fizyolojik birim,* fizyolojik yöntemle ölçülen ve aynı maddeden bir denekle karşılaştırılarak ayarlanan birim. (Kurbağa, kobay, kedi veya köpeğe uygulanan bu yöntem yüksükotu heterozitleri için kullanılır. ‖ *Zehirlenme birimi,* belli bir maddenin, belli ağırlıkta, belli bir hayvanı öldürebilecek en az miktarı (meselâ neoarfenamin zehirleme birimi, bu maddenin her biri 14-17 gr ağırlığında yirmi farenin yarısını, belli koşullar altında dört günde öldürebilecek kadar miktarıdır.)

— Fiz. ve Tıp. *Mezotoryum birimi (ünitesi),* 1 gr'lık radyum elemanın ışınımının şiddetiyle aynı şiddette olan bir ışınım doğuran madde miktarı. ‖ *Radyum birimi (ünitesi),* radyum elemanının gramı. (Tedavi biliminde, kullanılan birim radyum elemanının miligramıdır. Tedavi dozu bilgram olarak ifade edilir. Debierne ve Regand tahrip edilen miliküri [m Cid.] kavramını ortaya attılar: gerçekten gama yayınımı tahrip edilen radyo-eleman ve amanasyon miktarıyle orantılıdır. Bk. MİLİKÜRİ. ‖ *X ışınları birimi.* Bk. RÖNTGEN.

— İstat. *İstatistik birimi,* incelenecek basit olay.

— Mat. Kurulu bir cümlede, çarpım olarak gösterilmiş bir iç bileşim kanunu varsa nötr elemana verilen ad. ‖ *Birim matris,* köşegen elemanları bire eşit olan köşegen matris. (n'nci basamaktan bir matris, n'nci basamaktan kare matrisler içinde çarpmanın nötr elemanıdır.) ‖ *Birim vektör,* bir eksen üzerinde alınmış pozitif yönlü, birim uzunluklu vektör olup, bu eksen veya paralel ve aynı yönlü bir diğer eksen üzerindeki vektörlerin ölçüm ve ifadesine yarıyabilir.

— Metrol. *Ölçü birimleri.* Bk. ANSİKL.

— Sanay. *Yarı-sanayileşmiş birim,* gerçekleştirilecek bir fabrikasyonu veya incelenecek bir yöntemi belirli bir oranda (msl. 1/1000) uygulayan tesis.

— Sosyal psikol. *Anlam birimi,* içinde bulunduğu bütün dolayısıyle edindiği anlama esas bakımından benzer bir anlamı olan bildiri bölümü. Bu bölüm, anlam bakımından aynı rolü oynayan birçok parçaya bölünemez. ‖ *Belirleme birimi,* çözümleme biriminin Laswell tarafından tanımlanan

özel bir durumu, bu durum, tema birçok kereler tekrarlansa bile, bu temanın ortaya çıkışının gözlendiği bir metnin satır uzunluğundan meydana gelir. (Cartwright bu birime kayıt birimi adını vermiştir.) ‖ *Bildirişim birimi,* bazı psikososyologlara göre, bir tek verici tarafından iletilen bildirinin tümü. Çözümleme birimi, bütünün çözümlenmesinde, bölünmez olarak düşünülen, nesnel olarak ele alınabilen ve kategorilerdeki yerinin belirlenmesi sayımı yapılması ve tanımı verilmesi gereken yalın öğe. (Kullanılan başlıca çözümleme birimleri, basının bir t zamanı içinde çeşitli konulara ayırdığı yüzeyin santimetrekare cinsinden ifadesi olabilir; radyo yayımında bu birim, bir zaman birimi olabilir, sözlü bir bildiride, bir kelime olabilir (yani belli bir kelimenin kullanılışındaki sıklık); bir bildiride, tema da birim olarak alınabilir. (Bu son birimin kullanılması titizlik gerektirir.)

— Şehirc. *Komşuluk birimi,* bir bütün meydana getiren ve topluluğun her yönüyle gelişebilmesini sağlayacak şekilde örgütlenmiş semt. Bk. ANSİKL.

— Petr. *Arıtma birimi,* arıtma yollariyle petrolün şekillendirilmesi gerçekleştirilir. (Cracking, şekillendirme, kükürtten geçirme, arıtma v.b. gibi bütün damıtma kısımları başlıbaşına küçük bir fabrikadır, dolayısıyle çalışması da uzmanlar tarafından takip edilen birçok otomatik kontrol âletleri ile yapılır. ‖ *Rafinaj birimi,* ham petrol içindeki çeşitli ürünleri belirli bir usule göre ayırmak için kurulmuş sınaî tesis. (Damıtma, cracking, reformasyon, kükürt giderme, parafin ayırma ve benzeri işlemlerin her biri için uzmanların denetlediği ve otomatik kontrol cihazlarıyle çalışan ayrı ayrı bağımsız küçük fabrikalar vardır).

— Zootekn. *Yem birimi,* yemlerin verebileceği enerji miktarını gösteren birim. Ortalama bir kilogram arpadan hayvanın elde edebileceği enerji miktarıyle ölçülür. (Bir yemin yem değeri, o yemden bir kilogramının taşıdığı enerji miktarıdır. Diğer yemlerin değeri, bir kilogram arpanın vereceği enerjiyi verecek kadar miktarlarıyle belirtilir).

— ANSİKL. Astron. *Gök birimi,* gezegenler arası uzaklıkları belirtmek için kullanılan temel birimdir. Bu birimin her metrik tayininde belli uzaklıklar da değişeceğinden, her çeşit uzaklık değişmelerine bağlı olmadan güvenlikle kullanılabilmek üzere gök birimi için teorik bir tanım verilmiştir. Bunun değeri, Yer'in, elips biçimindeki yörüngesi üzerinde aşağı yukarı bir yıldızıl dolanmasına dayanmaktadır. Böylece gökbirimi 1 ci. yaklaşıklık olarak Yer-Güneş uzaklığının ortalama değeri ile karışır. Venüs ve Merkür gezegenleri üzerindeki radar ölçmelerinden elde edilen hesaplamalara göre değeri 149 600$\times10^6$ m olarak verilmiştir. (Bk. ASTRONOMİ *birimi*). Bu değer daha önce kabul edilen 149 500$\times10^6$ m'den biraz büyüktür. Yerin yörüngesinin büyük ekseni *a* ile gösterilirse Newcomb'a göre a = 1,000 001 3 G.B.dir. Bu iki değer arasındaki ayırım, ölçmelerin salt değerinde ne kadar titizlikle yapıldığını göstermektedir. Yer-Güneş uzaklığının ortalama değeri $(1 \pm \frac{e^2}{2})$ ifadesinin iki değeri arasında değişir. Yörüngenin dış merkezliğini gösteren *e*'nin değeri yaklaşık olarak $\frac{1}{60}$'tır.

— İstat. *İstatistik birimleri,* benzer olmalıdır, aksi takdirde bir topluluk teşkil edemezler. Fakat bu, birimlerin aynı olmaları anlamına gelmez. Genellikle birim basittir: Şahıslar, cisimler veya bu cisimlerin miktar veya değerleri gibi. Bazı birimler birer birer veya toplu olarak veya farklı ölçülerle takdir edildikleri zaman iş karışık bir hal alır. Kompleks istatistik birimi birçok faktör veya özelliği araya toplar veya az çok tamamiyle kendi içine alır. Örnek olarak işçi kullanması için, çalışma göstergesi aynı zamanda mevcutlar ve çalışma süresini göz önünde tutar. Verim hesapları işçinin çalıştığı saat üzerinden yapılır. Yapma istatistik birimleri gözlemi yapılan olayları değişikliğe uğratılarak eşit hale getirir; bazı tüketim incelemelerinde çocuk 0,5 birim kabul edilerek bütün nüfusun erişkin birim olması sağlanır.

— Metrol. *Ölçü birimleri,* eski çağlarda her millet kendi yaşama şartlarına uygun ölçüler kullanırdı. İlk ölçü sistemlerinin çok çeşitli olmasının sebebi budur. Batı Roma'nın çöküşünden sonra kurulan küçük devletlerde önce roma ölçü birimleri kullanıldı, sonra her millet kendi ihtiyaçlarını karşılayacak yeni yeni ölçü sistemleri kabul etti. İlk olarak Şarlman bütün tebasının aynı ölçüleri kullanması gerektiğini emretti (789), sonradan Kel Şarl tebasını, sarayda muhafaza edilen örneklere uygun ölçüler kullanmağa zorladı (864). Derebeyleri ise alacakları vergiye esas olduğu için, ölçü birimleri üzerindeki haklarını titizlikle korudular. Genel olarak, ticaretin dürüst ölçüler içinde yapılmasını sağlamak için devletler ölçü birimlerini kendi tekellerinde bulundurdular. 1881'de Paris'te toplanan milletlerarası elektrikçiler kongresi temel birim sistemi olarak C.G.S. (santimetre, gram, saniye) sistemini kabul etti. 1954'te ise ölçü ve ağırlıklarla ilgili 10'uncu genel konferans altı temel ölçü kabul etti: metre (uzunluk), kilogram (ağırlık), saniye (zaman), amper (elektrik akımı şiddeti), Kelvin derecesi (termodinamik ısı) ve kandela (ışık şiddeti) ve nihayet 1960'ta toplanan 11'inci genel konferans bu sisteme «Milletlerarası Birimler sistemi» (SI) adını verdi. Önce Birleşik devletlerde gelişen petrol endüstrisi ise, kendine uygun bazı ingiliz ölçülerini benimsedi: boru çapları için pus (25,4 mm), tankerlerin su kesimi ölçüsü olarak ayak (0,305 m), petrol haznelerinin su hacmi için amerikan galonu (3,78 l), ingiliz galonu (4,55 l), baril (159 l), ısı ölçüsü olarak B.T.U. (British Thermal Unit; 252 kal.), yoğunluk için API derecesi, viskozite için Saybolt ve Redwood v.b.

— Şehirc. *Komşuluk birimi,* kavramının kaynağında, bir din adamının çevresinde oturan kişilerin meydana getirdiği topluluk vardır. Ama günümüzde merkezleştirici rolü, okul ve toplumsal merkez oynar. Komşuluk birimi düşüncesi, 1924'te New York'un bölgesel planının yapımı dolayısıyle Clarence A. Rerry tarafından ortaya atıldı. Komşuluk birimi en azından 2 000 meskeni, bunun dışında da: ana okulları, bir ilkokul, dispanser, oyun alanları, bir banyo tesisi, bir toplumsal merkez, birkaç gıda mağazasını içine almaktadır. Her komşuluk birimi başkalarıyle birleşerek şehir komşuluk birimini meydana getirir.

◆ **Birimsel** sıf. Mat. Bir birim elemanı bulunan bir halka için söylenir (çarpma için yansız eleman). ‖ Birim elemanlı bir tamlık bölgesinde birimi bölen bir eleman için söylenir.

— Fiz. *Birimsel alanın teorisi,* Einstein tarafından yaratılan Bağıllık teorisinin çekim kuvvetleriyle elektromagnetik kuvvetleri, uzayın özelliklerinin sonuçları olarak, aynı şekilde yorumlamayı amaç tutan kısmı.

— ANSİKL. Mat. Birim elemanlı bir tamlık bölgesinde, bu elemanın bölenleri çarpma için bir Abel grubu meydana getirirler. Tam sayıların Z halkasında, birimin bölenleri elemanları, + 1 ve —1 olan bir grup meydana getirirler. (LM)

BİRİNCASF veya **BİRİNCASIF** i. (fars. *birincasf*). *Esk.* Bot. Bileşikgillerden, hekimlikte kullanılan bitki. (İlmî adı: *Artemisia vulgaris*). [M]

Birinci Büyük Millet meclisi. Bk. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ.

Birinci Dünya savaşı. Bk. DÜNYA SAVAŞI.

BİRİNCİL KARINBOŞLUĞU bls. i. Blastuloda blastomerlerin ortasında oluşan ilk boşluk. (L)

Birinci Meşrutiyet. Bk. MEŞRUTİYET.

Birinci Viyana muhasarası. Bk. VİYANA MUHASARASI.

BİRİNGUCCİO (Vannoccio), italyan kimyacısı ve maden sanayicisi (Siena 1480-Roma 1538). Siena'da mimarlık işleriyle görevlendirildi. 1538'de papa Paulus III'ün hizmetine girdi. Daha çok, top dökümü ve barut yapımıyle uğraştı. Bu alanda ilk eser olan *Pyrotecnia*'yı yazdı (1540). [L]

BİRKAÇ bls. sıf. Çok olmayan, az sayıda: *Aradan birkaç ay geçti* (Ömer Seyfeddin). *Birkaç kişinin böyle okudukları, her yazısını aradıkları başka şairler de var* (N. Ataç).

◆ **Birkaçı** bls. zam. İki üç, az sayıda kişi veya şey: *Şimdi muhakkak birini, hattâ birkaçını öldürecekler* (A.H. Tanpınar). [M]

BİRKADEM, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi ve çevresi) komün, Sahel tepeleri üstünde, Cezayir şehri banliyösünde; 17 200 nüf. Ticaret merkezi. XVIII. yy.dan kalma magrıp üslûbunda çeşme. (L)

Bir Kadın Düşmanı, Reşat Nuri Güntekin'in romanı (1927). Çirkinliğini kuvveti ve sporculuğuyle örtmeğe çalışan Homongolos lakablı Ziya'nın hassasiyetini; zarif, güzel, hoppa ve şımarık Sara anlayamaz. Homongolos'un gururunu kırmak için onu kendisine âşık etmek ister. Hedefine yaklaşmak üzereyken, Homongolos durumu anlar ve kaza süsü verdiği bir intiharla gururunu kurtarır.

Roman iki kahramanın görüş tarzlarını yansıtan mektuplar şeklindedir. Sara bir kız arkadaşına, Homongolos da ölmüş tek dostuna bu mektupları yazarlar. (M)

Bir Kapı ya Açık Durmalı, ya Kapalı (*Il faut qu'une porte soit ouverte ou fermée*), Alfred de Musset'nin bir perdelik komedisi (1845'te yayımlandı, 1848'de oynandı). İki kişi arasındaki basit bir konuşmayı ele alan bu ince ve zarif oyun, Marivaux'nun *Bağış* (Le Legs) adlı eserini andırır: bir kontla bir markiz birbirini sever, ama ikisi de duygularını gizlemek ister. Gösterdikleri yapmacıklı ilgisizlik, aralarındaki sevgiyi açığa vurur. (L)

Bir Kavuk Devrildi, Musahipzade Celâl'in ünlü komedilerinden biri. 1930 Yılında Darülbedayi'de sahneye kondu. Ondan sonraki yıllarda tekrar tekrar oynanan bu komedi, İpekçiler tarafından perdeye de aktarıldı. Sonradan Sadrazam olan varlıklı bir efendinin kızı ile esnaftan bir gencin aşkını ve evlenmesini konu alır. Eski İstanbul hayatı, saray çevresi ve kapalıçarşı esnafının törelerini sergiler. Bu iki zıt çevrenin bilgisi, sanat anlayışı, ahlâk değerleri karşılaştırılır. Devleti yönetenlerin bilgisizliği, yetersizliği, düşkünlüğü taşlanırken halk değerlerini temsil eden esnafın dürüstlüğü, çalışkanlığı, bilgisi ve sanat zevki yüceltilir. Dalkavukların çevrelediği devlet büyüklerinin hataları yüzünden ülkenin uğradığı zararlar gösterilir. Bir töre komedyası olan bu oyun, iyiler ve kötüler ayrılığına rağmen hepsi de sevimli kişileri, çengileri, genç sevdalıları, zengin ve renkli kıyafetleri, eski İstanbul töreleri ile çekici, eğlendirici ve eğitici bir sahne eseridir. (M)

BİRKEBEİNS çoğl. i. (Norveç dilinde kayınağacı dizliği), Norveç'te XII. ve XIII. yy.larda hükümdarlara karşı tahta hak iddia edenleri destekleyen ve iç savaşların çıkmasına sebep olan siyasî topluluk. (Karşı taraftakilere BAGLS denirdi.) [L]

BİRKELAND (Kristian), norveçli fizikçi ve kimyacı (Oslo 1867 - Tokyo 1917). Öğrenimini Paris'te, H. Poincaré'nin ve Bonn'da H. Hertz'in yönetiminde yaptı, sonra 1898'de Oslo üniversitesinde fizik profesörü oldu. Başlıca fizik çalışmalarını, teorisini geliştirdiği Yerin magnetizması ve kutup fecirleri üzerinde yaptı. Güneşin magnetizmasına dayanan kozmogonik bir teori kurdu ve Eyde ile birlikte, elektrik yayında, nitrik asidin sınaî sentezine yarayan havadaki azotun yükselgenmesi usulünü buldu. (L)

BİRKEN (Siegmund VON, **Betulius** da denir), alman şairi (Wildenstein 1626 - Nürnberg 1681). Vestfalya barışı üstüne yazdığı bir şiir, büyük ilgi topladı (1655). Türlü vesilelerle yazdığı çok sayıdaki şiirler, devrin barok zevkini yansıtır. *Deutsche Redebind und Dichtkunst* (Alman Belâgat ve Şiir Sanatı) [1679] adlı bir eseri ünlüdür. (L)

BİRKENAU. Bk. BRZEZİNKA.

BİRKENFELD, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Pfalz) şehir, Hunsrück dağ kütlesinde; 3 800 nüf. Eski Birkenfeld prensliği ve idare bölgesinin merkezi,

Kristian BİRKELAND (Bibl. Université d'Oslo)

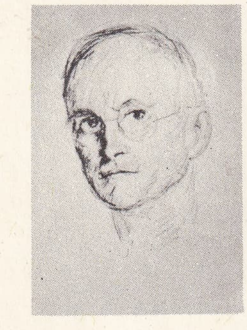

G. D. BİRKHOFF Enit Kaufman'ın deseni (American portraits Harry Holt and Co., 1946)

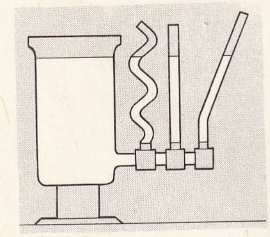

birleşik kaplar

bu idare bölgesi ve prenslik Oldenburg'a aitti. Rasathane, tütün imalâtı. Çevrede demirli tuzlalar.

— *Birkenfeld prensliği*, Oldenburg büyük dükalığının idare bölümü, Ren Prusyası ile Meisenheim prensliği arasında sıkışmıştı, 1945'te Rheinland-Pfalz«Land»ına katıldı. (L)

BİRKENFELD yaylası, Almanya'da (Rheinland-Pfalz) bölge. Hunsrück'ün kenarında. Birkenfeld bölgesi 600-700 m yükseltide bir yayladan meydana gelir; bu yayla, bir aşınım yüzeyinin yer yer kestiği permiyen tabakalardan oluşur. Birkenfeld yaylasının yanında Hunsrück'ün karstlı tepeleri yükselir. Birkenfeld nemli ve soğuk bir bölgedir, ormanlarla ve otlaklarla kaplıdır; XVIII. yy.dan buyana sanayide kaynaklarını artırmağa çalıştı (Merkezi Idar - Oberstein'da olan mücevher yontmacılığı). [L]

BİRKENHEAD, Büyük Britanya'da (Cheshire) şehir ve liman, Mersey halici kıyısında, Liverpool'un karşısında; 144 700 nüf. Büyük unculuk merkezi. Hayvan pazarı, mezbahalar, deri sanayii, önemli tersaneler. Limanın Liverpool'le bağlantısı bir kara bir de demiryolu tüneliyle sağlanır. (L)

BİRKENHEAD (Frederick SMİTH, — kontu), ingiliz devlet adamı (Birkenhead 1872 - Londra 1930). Ünlü bir avukat iken, 1906'da muhafazakâr partiden parlamentoya girdi. 1914 İrlanda buhranında, bağımsızlık taraftarlarına karşı koyan bir direniş cephesinin kurulmasında Carson'un başlıca yardımcısı oldu. Lloyd George kabinesinde görev aldı (1918) ve muhafazakârlar ile liberallerin birleşmesini savundu. 1921'de İrlanda'nın bağımsızlığına taraftar oldu. 1924'te, Baldwin'in ikinci kabinesinde Hindistan bakanlığı yaptı ve 1928'de politika hayatından çekildi. (L)

BİRKENİA i. İskoçya'da, Üst Silür Çağı tabakalarında rastlanan pulderili balık. Çok ilkel özellikleri vardır: küçük boy, ilkel kemikleşme; göz, diş, yüzgeç yok v.b. (Anaspidea takımının örnek tipi. [L]

BİRKET-EL-KARUN ("Kore Gölcüğü"), Orta Mısır'da göl, Fayyum çanağında, yükseltisi deniz seviyesi altında — 45 m. Eski adı *Moeris*. (L)

BİRKHOFF (George David), amerikalı matematik ve fizik bilgini (Overisel, Michigand 1884 - Cambridge, Massachusetts 1944). Önce Princeton (1909), sonra Harvard üniversitelerinde (1912) profesörlük yaptı, özellikle diferansiyel denklemleri, fonksiyonlar teorisi ve sistemlerin dinamiği üzerinde çalıştı. Teorik fizik alanındaki incelemelerini bağıllık prensibi ve maddenin elektronik yapısı üzerinde topladı. Yayımlanan eserleri: *Relativity and Modern Physic* (Bağıllık ve Modern Fizik) [1923], *The Origin, Nature and Influence of Relativity* (Bağıllığın kaynağı, mahiyeti ve etkisi) [1925], *Dynamical Systems*'dir (Dinamik sistemler) [1927]. (L)

BİRKİNSHAW (John Cass), ingiliz mühendisi (Bedlington, Northumberland 1811 - öl. 1867). Demiryolu rayını asıl icat eden odur. (L)

BİRKUTUPLU blş. sıf. Elektr. *Birkutuplu âlet*, bir kutba, bir hat veya faz iletkenine tekabül eden elemanları bulunan âlet. || *Birkutuplu* (veya *asiklik*) *üreteç*, içinde, indükleyenin iletkenlerinin, dönmeleri sırasında, indükleme çizgilerini daima aynı yönü muhafaza ederek kestikleri üreteç. (İşleme prensibi Faraday'ın bir deneyine dayanır: ekseni etrafında dönen mıknatıslı silindirik bir çubuk üzerine, biri eksen üzerine F, öbürü çevre üzerine F' gibi iki sürtücü yerleştirilir; dönme hızı sabit olduğuna göre, FGF' devresi sabit bir indükleme elektromotor kuvvetin meydana geldiği yerdir. 60 Volt ile 10 000 amperlik bir akım say!ayan sanayi dinamoları [poirson] gerçekleştirilebilmiştir; bu âletler elektroliz için elverişlidir.) [L]

BİRLAD, Romanya'da bir şehir, Moldavya'da (Yaş bölgesi), aynı adı taşıyan ırmağın (Seret'in sol kolu) kıyısında; 24 000 nüf. Bilyeli yataklar. Sabun. Damıtma evleri. (L)

BİRLEMEK geçl. f. [Çoğu] Tek kılmak.

◆ **Birlenmek** dönşl. f. Tek kılınmak.

◆ **Birleyici** sıf. Tek kılan: *Birleyici ve birleştirici; kendisiyle, başka insanlarla ve Allah'la barış halinde* (N. Araz). (M)

BİRLEŞEK i. (*birleşmek*'ten *birleş-ek*). Anat. Yarık şeklinde bir açıklığın kenarlarının birleştiği nokta: *Dudak birleşekleri. Gözkapağı birleşekleri. Mitral kapakları birleşekleri.* || Tümbeyindeki sinir merkezlerinin bakışık iki parçasını doğrudan doğruya birleştiren sinir demeti veya kitlesi: *Beyin birleşeği.*

— Bot. Maydanozgillerden olan bitkilerin meyvelerinde iki meyve yaprağının bitişme yeri. (ML)

BİRLEŞİK sıf. Birleşmiş, bir araya gelmiş olan. *Esk.* Müttehit: *Birleşik Devletler.*

— Anat. *Birleşik sinirler*, aynı duyuma veya aynı işleme birlikte katılan sinirler.

— Bot. *Birleşik yapraklar*, ortak bir yaprak sapına karşılıklı olarak dizilmiş yaprakçıklar. || *Birleşik başçıklı*, başçıkları, ortasından dişicik borusu geçecek şekilde birleşmiş erkek organlar için söylenir. || Anlam genişletilerek erkek organları böyle olan bitkiler için de kullanılır. || *Birleşik meyve*, dut gibi az çok birbirleriyle kaynaşmış, tatlı sulu pek çok minik meyvelerden meydana gelen birleşik meyve. || *Birleşik meyveyapraklı*, meyveyaprakları birleşik olan dişi organlar için kullanılır. (Fakat bitkilerde dişi organların çoğu böyle olduğu için bu terim, karşıtı olan «ayrı meyveyapraklı» terimi kadar kullanılmaz. Çünkü bu kadar yaygın olan bir durumu özellikle belirtmek gereksizdir).

— Fiz. *Birleşik kaplar*. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Birleşik moleküller*, birbirine hidrojen bağlarıyle az çok bağlanmış moleküller.

— Leng. *Birleşik cümle*. Bk. BİLEŞİK *cümle*. || *Birleşik fiil*. Bk. BİLEŞİK *fiil*. || *Birleşik kelime*. Bk. BİLEŞİK *kelime*.

— Mekan. *Birleşik makineler*, aynı işe birlikte koşulan makineler.

— Miner. Çeşitli yontma sıralı billûrlar birleşiğine denir: *Karbonatlı kireç birleşiği*.

— Teknol. *Birleşik tezgâh*, ağaç işleri için en çok kullanılan makineleri bir araya toplayan tezgâh. Bunlar arasında şerit testere, tesfiye makinesi, kaba ve ince rende makineleri sayılabilir.

— ANSİKL. *Birleşik kaplar*. Galile'nin ortaya koyduğu birleşik kaplar teorisinin esası, aralarından irtibatta bulunan kaplardaki sıvıları dengede tutma prensibine dayanır.

Buradan şu iki sonuç elde edilir:

1. İki veya daha çok birleşik kapta denge halinde aynı sıvı bulunursa, sıvının serbest yüzü aynı yatay düzlem içindedir.

2. Birleşik kaplarda birbirine karışmayan çeşitli sıvı bulunursa birleşme kabını en yoğun olanı doldurur, ayrılma düzleminin üzerindeki yükseklikler, sırayle her sıvının yoğunluğu ile ters orantılıdır.

Birleşmiş halde bulunan kapların şeklinin bir etkisi olmaz. (LM)

BİRLEŞİK ARAP cumhuriyeti. Bk. ARAP (*Birleşik — cumhuriyeti*).

BİRLEŞİK DEVLETLER. Bk. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ. (L)

BİRLEŞİK EYALETLER, Felemenk'in kuzey kesiminin 1575'ten (Uthrecht birliği) 1795'e kadar (Basel antlaşması) aldığı ad. (L)

BİRLEŞİM i. (*birleşmek*'ten *birleş-im*). Birleşmek eylemi. || Bir gün içindeki toplantı: *Millet Meclisi'nin dünkü birleşimi.*

— Dy. Demiryollarında düz kısmı eğri kısma bağlayan, vagonların emniyetle hareketini sağlayan parça.

— Mat. *İki cümlenin birleşimi*, elemanları, bu iki cümleden en az birinin elemanı olan cümle: *A cümlesiyle B cümlesinin birleşimi A B şeklinde yazılır.*

— Mekan. Farklı iki parçayı birbirine ekleyen kısım.

— Mim. Aynı mimarî tarzda yapılmış iki binayı birleştiren ve iki tarzda da uyan ek yapı. (ML)

BİRLEŞMEK ortaklş. f. Bir olmak, ayrı iken aynı bütün içinde kaynaşmak: *Bugünkü mefkûremiz Oğuzların yalnız harsça birleşmesidir* (Z. Gökalp). || Birbirine dokunmak, kesişmek: *Yüzüm hangi taraftaysa orası güzel görünür / Şehirle ovanın birleştiği yerde* (F. H. Dağlarca). || Buluşmak, bir araya gelmek: *Bilecik istasyon binasının bir odasında birleştik. İsmet Paşa da beraberdi* (Atatürk). || Bağlanmak, kavuşturulmak: *Dirsekleri dizlerine dayalı, bilekleri çenesinin altında birleşmiş, yanakları açık avuçlarının içinde...* (R. N. Güntekin). || Mec. Aynı görüşte olmak: *Öyle ise şiiri manada arayanlarla birleşiyorsunuz* (N. Ataç). || Anlaşmak, sözbirliği etmek: *Onun başkalarıyle birleşip benim aleyhime çalıştığını bir türlü kabul etmiyordum* (R. H. Karay). *Katiyen korkmuyorum geceden / Nasibimle birleşmez nasibi* (F. H. Dağlarca). || Aynı amaç etrafında toplanmak: *Faruk Nafiz, Hakkı Tahsin, Fahri Celâl ile ilk birleşenler olmuştuk* (Y. Z. Ortaç).

— Coğ. İki büyük akarsuyun biraraya gelmesi: *Murat ırmağı Keban'ın kuzeydoğusunda Karasu ile birleşerek Fırat'ı meydana getirir.*

— Kim. İki veya daha fazla maddenin birbiri içinde kaynaşarak kimyevî olay sonucu, başka bir madde meydana getirmesi.

◆ **Birleşen** sıf. Mat. [Doğru ve yay için] Birbirini kesen, kesişen.

◆ **Birleşme** i. Beraber olma, bir araya gelme: *Bu birleşme bir dünya visali olmayıp, ancak ölüm onları ebedî visale kavuştururdu* (Ş. S. Aydemir). || Cinsî münasebet.

— Astron. Yeniay ve dolunaya verilen ad. (Yani Ayın Güneş ile kavuşma veya karşıma durumunda bulunması. Gelgit olayı).

— Banka ve Bors. Taraflara ait çeşitli hesapların gerçekte tek bir hesap teşkil etmesini sağlamak için mektuplaşma yoluyle varılan anlaşma.

—Biyol. Haşlamlıların eşeyli üreme tarzı. Bk. ANSİKL.

— Bot. Birbirine çok yakın iki organın gelişme sırasında birbirine kaynaşması (çanakyaprak, taçyaprak, yaprak, sap v.b.).

— Cerr. Kapanmasını sağlamak amacıyle bir yaranın kenarlarının bir araya getirilmesi.

— Dev. huk. *İki ülkenin birleşmesi*. Bir toprak parçasının, siyasî alanda ayrı hak-

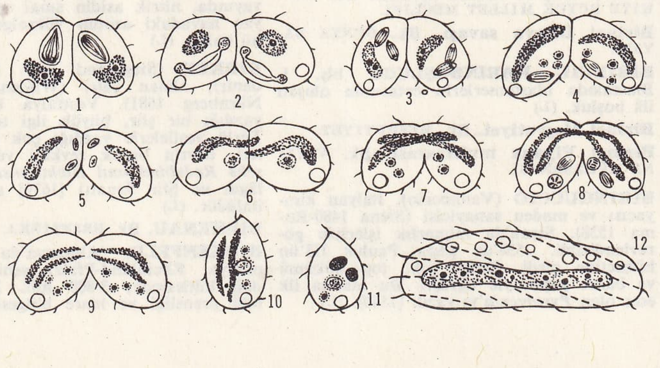

birleşme (biyol.)

1, 2. İlk eşeyli bölünme; 3. İkinci eşeyli bölünme (kromatik değerin azalması); 4, 5. Dölleyici çekirdeklerin oluşumu; 6. Çekirdeklerin kaybolması (döllenme); 7. 8, 9. 2n kromozomlu eşeyli bölünme; 10, 11. Birleşerek ayrılmış çekirdeklerden birinin soysuzlaşması; 12. Birleşmenin sonu; burada tatlı su amfibolu (Collinia branchiorum) gösterilmektedir.

Foto. Vering (LAROUSSE)

lardan yararlanarak ve aynı iktisadî gelişme seviyesine ulaşmasına imkân verdirecek şekilde anavatan ile birleşmesi. Bk. BİRLİK.
— Huk. ve İkt. İki veya daha fazla sınaî veya ticarî işletmenin tek bir işletme olarak bir araya gelmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Birleşmeyen işler.* Bk. ANSİKL.
— Kalıtım. *Kromozom birleşmesi,* homolog olmayan iki çubuk kromozomun bir V kromozomu yapmak üzere birleşmesi. (Kromozom birleşmesi kromozom sayısında değişikliklere sebep olur).
— Kim. *Birleşme değeri,* bir cismin gram birleşme değeri bu cismin atom gramının, elektron birleşme değerlerine bölünümüdür. Bk. ANSİKL.
— Tar. *Birleşme taraftarlığı,* İrlanda ile İngiltere'nin birleşik durumunu sürdürmek isteyenlerin fikri. Bk. ANSİKL.
— Tic. ve Sanay. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Biyol. Haşlamlıların *birleşme* mekanizmasını Maupas ortaya çıkardı. Birleşme, fizyoloji bakımından erdişi olan ve birbirinden pek az farklı bulunan iki bireyin karşılıklı olarak birbirini döllemesidir. Haşlamlılar zaman zaman birleşmezlerse durgunlaşır, bölünme gücünü yitirir ve ölürler. Birleşme onlar için bir çeşit gençleşmedir; bu sayede bölünerek çoğalma gücü tazelenir. Yaşama koşulları elverişli olduğu sürece eşeyli çoğalma olmaz. Haşlamlılarda birleşme yoluyle çoğalma besin azlığı, iyon yoğunlaşması gibi dış etkenlere bağlıdır.
— Huk ve İkt. Ticaret hukukunda Türk Ticaret kanununun 146. maddesine göre birleşme iki veya daha fazla ticaret şirketinin birbiriyle birleşerek yeni bir ticaret şirketi kurmalarından veya bir, yahut daha fazla ticaret şirketinin mevcut diğer bir ticaret şirketine iltihak etmesiden ibarettir. Birleşme, yalnız aynı neviden olan şirketler hakkında caizdir. Şu kadar ki, birleşme bakımından kolektif ile komandit şirketler ve anonim ile sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler, aynı neviden sayılır. Bk. ŞİRKET.

● *Borçlar hukukunda alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi.* Bir kimse kendi kendisinin alacaklısı veya borçlusu olamayacağı için meselâ alacaklının ölen borçlunun tek mirasçısı olması sebebiyle alacaklı ve borçlu sıfatları aynı kişide birleşince borç düşer. Kanunun öngördüğü durumlar saklıdır (Borçlar kn. md. 116).

● *Birleşmeyen işler.* Tayinle veya seçimle elde edilen bazı görevlerin birbirleriyle veya özel işlerle birleşmemesi. Devlet memurlarına ikinci görev verilmemesi, milletvekilliği ve cumhuriyet senatosu üyeliğiyle belediye meclisi üyeliğinin aynı kimsede birleşmemesi, devlet memurlarının ticaret yapamaması, hâkimlerin kanunla kendilerine verilen işlerden başka genel veya özel hiç bir vazife alamamaları gibi.
— Kim. Bir metaloidin birleşme değeri hidrojen atomları sayısına bağlıdır. Formülde en basit bir hidrojen birleşiğiyle bu cismin bir atomu bağlanırsa; meselâ (HCl) burada klor bir birlesim değerlidir, (H_2O) oksijen iki bileşim değerlidir, (NH_3) azot üç bileşim değerlidir, (CH_4) karbon dört bileşim değerlidir. Bir metalin birleşim değeri bir metal atomunun hidrojen miktarı yerine geçerek asitten tuza dönüşmesine bağlıdır; bu şekilde (NaCl) sodyum klorürün, başlangıç noktası (HCl) klorik asittir, burada H ile Na yer değiştirir, neticede Na bir değerlidir; ($CaSO_4$) kalsiyom sülfat (H_2 SO_4) sülfürik asitten türer, neticede kalsiyum iki değerlidir v.b. Birleşme değeri kavramını temele kadar indirirsek, açık formüllerinde atomlar arası bağ sistemleri H—Cl ve H—O—H şeklinde gösterilen ve bu şekilde tanımlanan birleşme değeri yetersizdir Bu değerlikler verilen cisme göre değişir; ferro tuzlarını biliyoruz, burada demir 2 değerlidir, ferri tuzlarında ise 3 değerlidir; birleşme değerinde görülen diger önemli değişiklik özellikle S, N'-un (kükürt, azot) oksijen ve hidrojen ile meydana getirdiği bileşiklerde görülür (SO_2, SO_3) (H_2S).
Bu engeller ve maddelerin yapısını açıklama arzusu neticesi birleşme değeri teoremlerine ulaşıldı. Başlıca atomlar arası baglanma şekilleri şunlardır: elektrostatik, kovalent, metalik bağlantılar. Birinci şekildeki bağlantı karşılıklı kutuplarda veya karmaşık haldeki iyonlar arası elektrikî çekimden çıkarılmıştır; bu durum elektrolitiklerde görülür (meselâ: NaCl, katyon Na^+ ve anyon Cl^- birleşiminden meydana gelir); bir iyonun elektrikî birleşme değeri taşıdığı yük sayısıyle ilgilidir; pratik olarak bu, H'e göre birleşme değerlidir. İkinci şekilde iki atom iki elektronu birarada tutar; bu organik maddelerde, iyon karmaşıklıkları ve kökler arasında görülen bağlantı. Üçüncü şekil metallerde görülür ve büyük elektrik iletkenliğini dönüştürmeğe yardım eder.
— Tar. *Birleşme taraftarlığı.* Gladstone'un Home Rule'u (İrlanda'nın muhtariyeti, 1885) benimsemesi, kamu oyunu ve kendi partisini ikiye böldü. İngilizlerin çoğunluğu İrlanda'nın birlikten ayrılmasının düşünülmesine karşıydı. Joseph Chamberlain yönettiği liberal partinin önemli bir parçası birlikçe (liberal partiyi kurmak üzere Gladstone'dan ayrıldı (1886). Seçimlerdeki başarısından sonra (1886) bu parti tutuculara yaklaştı ve Salisbury), Chamberlain antlaşması «birlikçi» adını alan bir koalisyon kurulmasını sağladı. 1905'ten itibaren «birleşme taraftarlığı» tutucu partiyle kaynaştı. Birinci Dünya savaşında bir koalisyon hükûmeti kurulması ve İrlanda meselesinin çözüm yolunun bulunabileceğinin ileri sürülmesi, eski bölümleri ortadan kaldırdı. Bununla beraber Kuzey İrlanda'nın çoğunluğu «birlicçe» adını taşımaya devam etti.
— Tic. ve Sanay. İki veya ikiden fazla sınaî veya ticarî işletmenin tek bir işletmede toplanmasına çoğu zaman aynı konuda çalışan sınaî işletmeler arasında yönetim ve üretim masraflarını azaltmak, rekabette daha büyük imkânlarla karşı koymak için baş vurulur. *Birleşme*'nin çeşitli şekilleri vardır. En zayıf işletme en kuvvetli işletmeye tamamen katılır, her işletmeye belirli bir muhtarlık bırakılır veya rekabet anlaşmalarla sınırlandırılır. (ML)

Birleşmiş Milletler teşkilâtı. Birleşmiş Milletlerin Anayasasında öngörülen yükümlere uymayı kabul eden devletler tarafından, dünya barış ve güvenliğini korumak ve milletler arasında iktisadî, sosyal ve kültürel işbirliğini sağlamak üzere kurulmuş milletlerarası teşkilât. Birleşmiş Milletler teşkilâtının kurulmasında ve gelişmesinde üç etken rol oynamıştır:

1) Daha önceden geçirdiği deneme ile Birleşmiş Milletler teşkilâtının kurucularına geniş ölçüde ilham vermiş olan Milletler cemiyetinin kurumları ve işleyişi.

2) İkinci Dünya savaşında büyük devletlerin Almanya'ya karşı birleşmiş olmaları. 14 Ağustos 1941'de, Roosevelt ve Churchill'in imzaladığı Atlantik Anayasası, 1 ocak 1942'de İngiliz, Amerikan ve Sovyet temsilcilerinin Washington'da imzaladıkları Birleşmiş Milletler beyannamesi ve 30 ekim 1943'te aynı devletler ile Çin temsilcisinin imzaladıkları ve «Büyük, küçük bütün barışçı devletlere açık ve egemenlik eşitliğine dayanan milletlerarası bir teşkilâtı» öngören Moskova bildirisi ile Birleşmiş milletlerin teşkilâtlanmasını hazırlayan onlardır. Dumbarton Oaks'ta (Birleşik devletler) toplanan dörtlerin temsilcileri teşkilâtın planını hazırladılar (1944 sonbaharı). Şubat 1945'te Yalta'da (Kırım) toplanan ingiliz amerikan ve sovyet hükûmet başkanları bu planı gözden geçirdiler ve sadece Mihver devletleri ile savaşta olan devletlerin katılmasiyle bir Birleşmiş Milletler konferansı topladılar; 25 nisandan 26 hazirana kadar San Fransisco'da toplanan bu konferans 24 ekim 1945'te yürürlüğe girmiş olan Birleşmiş Milletler Anayasasını ve Milletlerarası Adalet divanının statüsünü imzaladı. Dörtler ve Fransa, Birleşmiş Milletler teşkilâtı içinde kendilerine imtiyazlı bir statü hazırlamışlardı: bir daimî delegelik ve genel kurulda «veto hakkı».

3) Savaştan hemen sonra ortaya çıkan anlaşmazlıkların sonucu «soğuk savaş» ın sovyet bloku ile Batı blokunu karşı karşıya getirmiş olması ve Doğu ile Batı arasında bir denge siyaseti uygulayan blok dışı ülkelerin gelişmesi, Birleşmiş Milletler teşkilâtının yapısında ve çalışmalarında geniş ölçüde etkili olmuş ve katı bir kanun anlayışı yanında siyasî mülâhazaları birinci plana çıkarmıştır.

Kuruluşu

Her ne kadar adı «Milletler birliği» ise de, ve Anayasanın giriş bölümünde «Halklar birliği olarak tanımlanıyorsa da Birleşmiş Milletler teşkilâtı bir devletler birliği, daha doğrusu bir hükûmetler birliğidir.

● *Üye olma.* San Fransisco konferansına katılanlar ve Anayasayı imzalayan ve onaylayanlar esas üyelerdir. Bu amaçla egemenlikleri tanınan Hindistan, Beyaz Rusya ve Ukrayna ile beraber üye sayısı 50'dir. Birleşmiş milletlerin yükümlerini kabul eden ve bu yükümleri yerine getirecekleri teşkilâtça da kabul edilen öteki devletler de Birleşmiş Milletler teşkilâtına girebilirler. Giriş işlemi Güvenlik konseyinin tavsiyesi üzerine genel kurulun kararıyle olur. Her üye devlet 3 yıllık bir ihbar süresi sonunda teşkilâttan ayrılabilir. Birleşmiş Milletler teşkilâtı 1950'ye kadar 9 yeni üye kaydetmiştir. Bu tarihten sonra girişler durdurulmuştur: buna sebep hemen hepsi birer halk demokrasisi haline gelmiş olan Almanya'nın müttefikleri doğu ülkelerini S.S.C.B.'nin teşkilâta sokmak istemesi ve büyük batılı devletlerin avrupa ve asyalı bir grup devleti desteklemeleridir. S.S.C.B. yeni girişlerin birbirlerine bağlı olacaklarını iddia etti. Adalet divanı ise bu tezi kabul etmedi. O tarihten beri yeni girişler kaydedilmiştir. Tarafsızlığını korumak isteyen İsviçre, bugün Birleşmiş Milletler teşkilâtı dışında kalmıştır, ayrıca batılı devletler Almanya'nın, Kore'nin ve Vietnam'ın bölünmelerini kesin bir şekil olarak kabul etmediklerinden bu ülkeler de kuruluşa alınmamıştır. Çin sadece Formoza hükûmetiyle (T'ai-wan) temsil edilmektedir ve Genel kurulda bir daimî temsilciliği vardır. 1965'te Birleşmiş Milletler teşkilâtı üyeleri aşağıda sayılan devletlerdi:

Afrika: Birleşik Arap cumhuriyeti (Mısır), Habeşistan, Liberya, Güney Afrika birliği (1945), Libya (1955), Fas, Sudan, Tunus (1956), Gana (1957), Gine (1958), Kamerun, Merkezî Afrika cumhuriyeti, Kongo (Léopoldville), Kongo (Brazzaville), Fildişi Sahili, Dahomey, Gabon, Madagaskar, Mali, Nijerya, Nijer, Senegal, Somali, Çat, Togo, Yukarı Volta (1960), Moritanya, Siera Leone, Cezayir, Burundi, Ruanda, Uganda (1962), Kenya (1963), Malavi, Zambiya (1964), Tanzaniya (Tanganyiha) [1961] ve Zanzibar (1963), Gambiya (1965).

Amerika: Birleşik devletler, Kanada, Arjantin, Brezilya, Bolivya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Dominik cumhuriyeti, Ekvador, Guatemala, Haiti, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Salvador, Uruguay, Venezuela, Jamaika, Trinidad, Tobago (1962).

Asya: Milliyetçi Çin (T'ai-wan), Hindistan, Filipinler, İran, Irak, Suudî Arabistan, Lübnan, Suriye (1945), Afganistan, Tayland (1946), Pakistan, Yemen (1947), Birmanya (1948), İsrail (1949), İndonezya (1950), Ürdün, Seylan, Nepal, Kamboç, Laos, (1955), Japonya (1956), Malaysia (1957), Mongolya (1961), Kuveyt (1963), Singapur, Maldiv adaları (1965).

Avrupa: Belçika, Beyaz Rusya, Danimarka, Fransa, Büyük Britanya, Yunanistan, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, Polonya, Çekoslovakya, Türkiye, Ukrayna, Sovyetler birliği, Yugoslavya (1945), İzlanda, İsveç (1946), Arnavutluk, Avusturya, Bulgaristan, İspanya, Finlandiya, Macarisyan, İrlanda, İtalya, Partekiz, Romanya (1955), Kıbrıs (1960), Malta (1964).

Okyanusya: Avustralya ve Yeni Zelanda (1945).

● *Üyelikten çıkış.* Birleşmiş milletler tarafından koruyucu veya zorlayıcı bir eyleme hedef olan üyenin bu sıfatına bağlı hak ve imtiyazların geri alınmasına genel kurul karar verir.

Anayasa ilkelerini ısrarlı bir şekilde çiğneyen üye, Birleşmiş Milletler teşkilâtından çıkarılabilir.

● *Üyelerin hukukî durumu.* Üye devletler, egemenlikleri gereği bağımsız ve esit olmakta devam ederler. Bu arada bazı yükümleri iyi niyetle yerine getirmeleri gerekir. Milletlerarası anlaşmazlıkları barışçı yol-

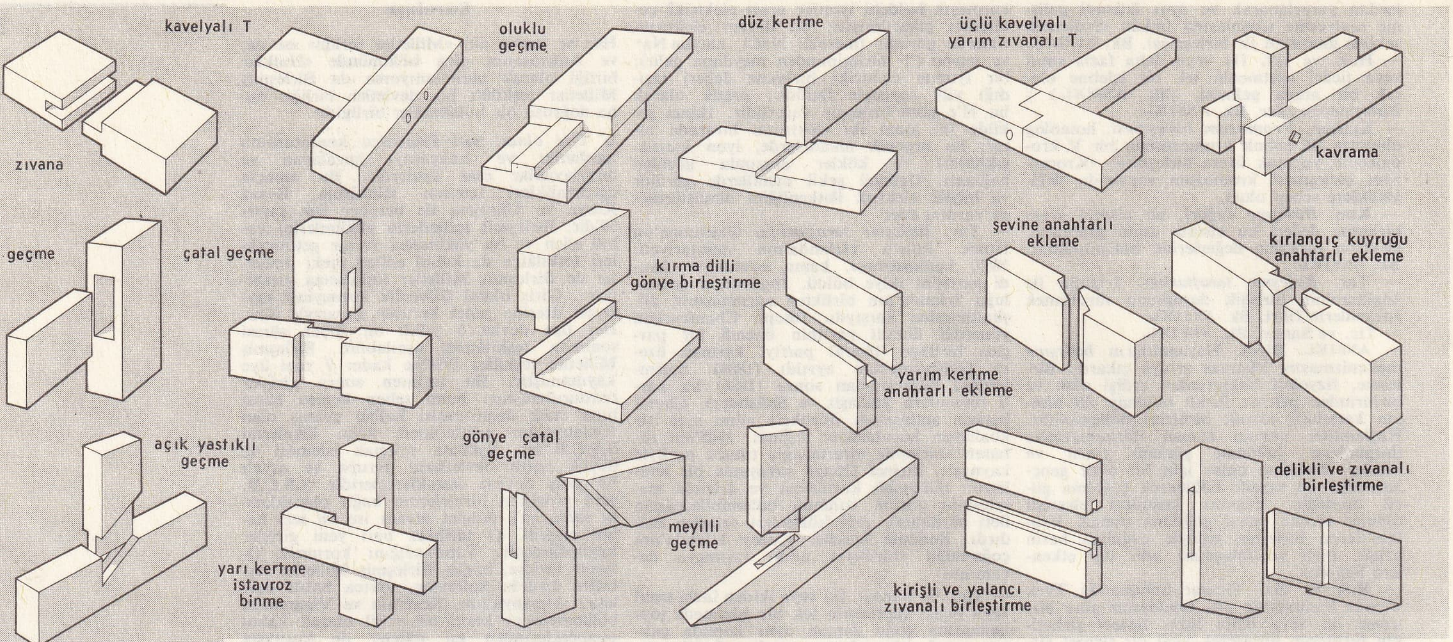

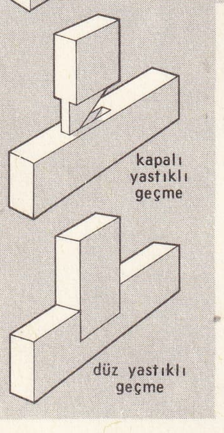

birleştirme

larla çözümlerler. Herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasî bağımsızlığına karşı veya herhangi bir şekilde tehdit veya kuvvete baş vurmaktan çekinirler. Teşkilâtın giriştiği herhangi bir eylemde onu bütün güçleriyle destekler ve teşkilâtın kendisine karşı harekete giriştiği bir devleti desteklemekten kaçınırlar. Bununla beraber, Güvenlik konseyi gerekli tedbirleri alıncaya kadar her çeşit silâhlı saldırıya karşı meşru müdafaa haklarını kullanırlar.

Birleşmiş milletlerin yapısı

● *Genel kurul.* Her üyenin bir oy sahibi bulunduğu genel kurul, Birleşmiş milletlerin bütün üyelerinden meydana gelen bir tartışma organıdır.

Milletlerarası barış ve güvenliğin muhafazası, Güvenlik konseyinin daimî olmayan üyelerinin seçimi, iktisadî ve sosyal konsey üyelerinin seçimi, vesayet konseyi üyelerinin seçimi, teşkilâta yeni üye alınması, üyelik hakkının durdurulması ve üyelikten çıkarılma, vesayet rejiminin işleyişi ve bütçe meseleleri gibi önemli konularda genel kurul mevcut ve oy kullanan üyelerinin üçte iki çoğunluğu ile karar alır; diğer konular için aldığı kararlarda tam çoğunlukla yetinilir. Genel kurulun yıllık olağan bir toplantısı vardır, ayrıca olağanüstü toplantılar da yapar. Genel olarak devletlere tavsiyelerde bulunur, fakat uyulması zorunlu olan kararlar da alabilir: üyeliğe alınış ve üyelikten çıkarılış, bütçe onaylanması, atanmalar bunlar arasındadır. Anayasa çerçevesine giren her konunun tartışmasını yapabilir.

Genel kurul siyasî, iktisadî, sosyal, idarî ve hukukî alanlardaki çalışmaların hazırlanması için yedi özel komisyon kurmuştur. Ayrıca barış ve güvenlik konularında giriştiği eylemi kolaylaştırmak üzere başka komisyonlar da vardır: vekâlet komisyonu yahut «küçük kurul» (1947) iki oturum arasında toplanmak üzere kurulmuştur, ancak bugüne kadar önemli bir rol oynamamıştır, barış için gözlem komisyonu ve kolektif tedbirler komisyonu.

● *Güvenlik konseyi.* Siyasî alanda bir yürütme organı olarak kurulmuştur. 11 üyesi vardır: 5 daimî üye (Çin, Fransa, İngiltere, S.S.C.B. ve Birleşik devletler) ve genel kurulca bölge esasına göre iki yıl için seçilmiş 6 üye. Konseyde her üyenin bir oyu vardır. Fakat bir anlaşmazlıkta taraf olan bir devlet bu konuda oy kullanmaz. Usul meseleleriyle ilgili kararlar 11'de 7 oy çoğunluğu ile alınır; diğer konularda daimî üyelerin olumlu oylarını da içine alan 7 oyla karar verilir. Böylece bir daimî üye veto hakkını kullanarak veya çekimser kalarak bir kararın alınmasına engel olabilir. Buna karşılık bir daimî üye toplantıya katılmamakla, konseyin çalışmalarını engelleyemez. S.S.C.B., Milliyetçi Çin temsilcisinin konsey çalışmalarına katılmasını protesto etmek için toplantıyı terk etmiş, fakat konseyin Kore meselesi üzerinde karar almasına engel olamamıştı. Böylece daimî üyelerin oybirliği esasına göre ayarlanmış olan Güvenlik konseyi, çalışmaları, bu üyeler arasındaki fikir ayrılıkları yüzünden geniş ölçüde engellemeye uğramıştır.

● *Vesayet konseyi.* Bu konsey, vesayet altındaki ülkelerin yönetimiyle görevli büyük devletlerin temsilcilerinden daimî üyeler ve genel kurulca seçilmiş üyelerin bir araya gelmeleriyle kurulmuştur. Konsey bu ülkelerin yönetimini, rapor ve dilekçelerin incelenmesi ve belirli zamanlarda yaptığı ziyaretlerle denetler.

● *İktisadî ve sosyal konsey.* Genel kurulca seçilmiş 18 üyeden kuruludur. İktisadî, sosyal, fikrî ve insanî alanlarda çalışmalar yapar. Avrupa, Asya, Uzakdoğu, Lâtin Amerika, Afrika için bölge komisyonları kurmuştur.

● *Milletlerarası Adalet divanı.* Bk. LA HAYE ADALET DİVANI.

● *Sekreterlik.* İdarî bir organdır. Genel sekreter, Güvenlik konseyinin tavsiyesi üzerine genel kurulca tayin edilir. Teşkilâtın en yüksek memurudur. Kendisini imtiyazlı bir diplomat olarak kabul ettirmek yolunda olan genel sekreter, görüşmelere ve anlaşmazlıklara sık sık müdahale etmektedir. Çin'de tutuklanan amerikan havacılarının serbest bırakılmasında (1954) etkili olmuş, Arap devletleriyle İsrail görüşmelerinde (1956), Süveyş meselesinin çözümlenmesinde (1956), Kongo (1960), Bizerte (1961), meselelerinde ağırlığını duyurmuştur. Birleşmiş Milletler teşkilâtına bugüne kadar üç genel sekreter gelmiştir: sırasıyle Trygve Lie (norveçli) [1946 - 1952], Dag Hammarskjöld (isveçli) [1953 - 1961[ve U-Thant (birmanyalı) [1961]. Teşkilâtın içindeki siyasî gruplaşmalar genel sekreteri, çeşitli eğilimleri iyi kötü temsil eden ve sayıları gittikçe artan yardımcılar tayinine zorlanmıştır. Birleşmiş milletlerde memur sayısı 3 000'i aşmaktadır. Bunlar milletlerarası esaslara göre tayin edilirler ve prensip olarak kendi memleketlerinden bağımsızdırlar.

● *Hukukî yetkiler.* Birinci derecede hukuk organı, Milletlerarası Adalet divanıdır. Bu divanının statüsü Anayasa ile aynı zamanda tayin edilmiştir. Kendisine bağlı devletler arasındaki anlaşmazlıklar konusunda karar verir, ayrıca milletlerarası kurumların sorularına cevap olarak görüşlerini bildirir. Ünlü hukukçulardan kurulu Birleşmiş Milletler İdarî mahkemesi, Birleşmiş milletler memurlarının statüleriyle (işten çıkarma ve benzeri haller) ilgili konularda teşkilâtın kararlarına karşı müracaatlara cevap verir.

● *İhtisas kuruluşları.* Çeşitli organlar, başka başka şekillerde Birleşmiş Milletler teşkilâtına bağlıdırlar: Milletlerarası çalışma teşkilâtı, Milletlerarası Sağlık teşkilâtı, Milletlerarası Ticaret teşkilâtı, Milletletarası Mülteci teşkilâtı, Milletlerarası Sivil Havacılık teşkilâtı, Milletlerarası Gıda ve Tarım teşkilâtı, Unesco, Milletlerarası Para fonu, Milletlerarası İmar ve Kalkınma bankası, Milletlerarası Telekominikasyon birliği, Dünya Meteoroloji teşkilâtı, Milletlerarası Atom Enerjisi ajansı ve benzerleri.

Eylem

Birleşmiş Milletler teşkilâtı, Milletler cemiyetinden daha büyük iddialarla ortaya çıkmıştır.

● *Anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü.* Milletler arasında bir anlaşmazlık veya bir anlaşmazlığa yol açabilecek bir durum karşısında, Güvenlik konseyi, Birleşmiş milletlerin üyesi olsun veya olmasın, bir devletin veya genel sekreterin isteği üzerine veya kendi teşebbüsüyle harekete geçebilir. Konsey, anlaşmazlıkla ilgili bir anket açabilir; tarafları kendi seçecekleri barışçı yollarla anlaşmağa davet edebilir; duruma uygun usul veya yöntem tavsiyesinde bulunabilir: Görüşme, soruşturma, aracılık, uzlaştırma, hakemlik gibi yollara baş vurabilir ve hukukî anlaşmazlıkların çözümü için Milletlerarası Adalet divanını tavsiye edebilir; hattâ kendisinin uygun bulduğu belirli bir anlaşma yolunu öğütleyebilir. Genel kurul, Güvenlik konseyine getirilmiş bir uyuşmazlık veya bir durum hakkında, konseyin isteği olmadan bir tavsiyede bulunamaz.

● *Barışın tehdidi, bozulması veya saldırı karşısında eylem.* Bu konuda, hukukî bakımdan birinci planda yetkili, Güvenlik konseyidir. Barışın tehdit edildiğini bozulduğunu veya bir saldırı karşısında bulunulduğunu tespit eder; tavsiyelerde bulunur, hattâ milletlerarası barış ve güvenliğin korunması için kararlar alır (oysa Milletler Cemiyeti konseyi ancak oybirliği ile karar verebilirdi.) Esas meseleye girişmeden geçici tedbirler alabilir: meselâ 1948'de Filis-

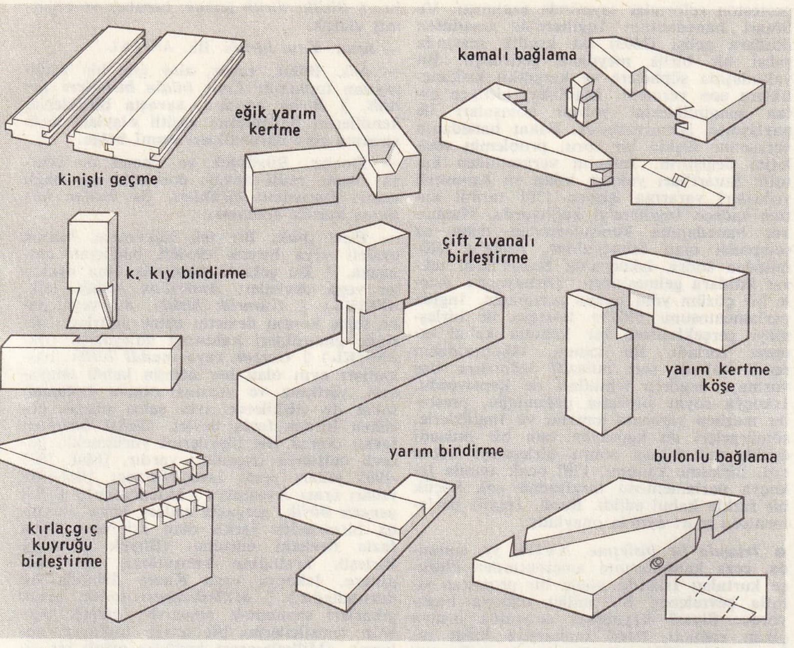

tin'de olduğu gibi silâhlı çatışmanın durdurulması veya askerî birliklerin çekilmesi kararları. Silâhlı kuvvet kullanılmasını öngörmeyen tedbirlere baş vurabilir: meselâ iktisadî tedbirler (iktisadî ilişkilerin yahut demiryolu, deniz yolu bağlantılarının kesilmesi) veya diplomatik tedbirler alır (diplomatik ilişkilerin kesilmesi gibi). Hattâ, barış ve güvenliğin korunması için gerekli silâhlı kuvvet yardımı ve imkânları, Güvenlik konseyinin emrine vermek taahhüdünde bulunan bir üye devletin hava, kara ve deniz kuvvetleri her çeşit askerî harekete (gösteri, abluka tedbirleri) baş vurabilir. Sovyet temsilcisinin bulunmadığı bir oturumda Güvenlik konseyi üye devletlerden, Kore'ye yardım etmelerini istemiş, fakat kuvvetleri, Birleşik devletlerin idaresi altında Birleşik kumandanlık karargâhının emrine vermiştir. Ancak sovyet temsilcisinin vetosu bu işlemi durdurmuştur.

Böylece bugüne kadar yetkisiz olan genel kurul, 3 kasım 1950 karar suretinin kabulünden sonra, barışın tehdit altında olduğu, bozulduğu veya bir ülkenin saldırıya uğradığı haller için yetki almıştır; ancak bu yetkiyi, Güvenlik konseyinin oybirliği ile hareket edemediği zamanda kullanır: Kurul, böyle bir durumda asayiş ve güvenliği tekrar yerine getirmek için geniş kapsamlı tavsiyelerde bulunur, bunların arasında silâhlı kuvvete baş vurmak da vardır. Kore anlaşmazlığı konusunda (1950) Süveyş ve Macaristan meselelerinde (1956) bu yetkisini kullanmıştır. Süveyş (1956), Kongo (1960), Kıbrıs (1964) meselelerinin ortaya çıkardığı durum karşısında, genel kurul millî birliklerden kurulu, fakat kendi emrinde bir Birleşmiş milletler gücü meydana getirmiştir. Bu gücün adı «mavi bereliler»dir.

● *Ekonomik ve sosyal eylem.* Milletler cemiyetinin bu konuda üzerine düşen sorumu ağır ağır kavramış olmasına karşılık, Birleşmiş Milletler teşkilâtı, milletlerarası işbirliği yoluyle bütün milletlerin iktisadî ve sosyal gelişmesini kolaylaştırmakla yükümlüdür. Birleşmiş Milletler teşkilâtı az gelişmiş ülkelere özellikle teknik yardım konusunda faydalı olmaktadır. Genel kurul daha faydalı olmaktadır. Genel kurul daha 1946'da bir teknik yardım programı öngörmüştü. Ekonomik ve sosyal konsey 1949'da, genişletilmiş bir programın hedeflerini bu konuda uygulanacak ilke ve yöntemleri tanımlamış ve özellikle yardım gören ülkenin hükûmetinin yetkisine saygı gösterilmesi gereğini belirtmişti; hükûmetle milletlerarası teşkilât arasında yapılan anlaşmalar bu ilkeleri uygulamakta ve yardımın şeklini tayin etmektedir.

Bölgesel ekonomik komisyonlar, incelemeler, haberleşmeler, karşılaşmalar ve anlaşmalar yoluyle milletlerarası işbirliğini kıtalar ölçüsünde düzenlemektedir.

● *İnsan haklarıyle ilgili eylem.* 10 Aralık 1948'de genel kurul insan hakları milletlerarası bildirisini kabul etmiştir. Ekonomik ve sosyal konsey ve bu konseye bağlı komisyonlar, özellikle insan hakları komisyonu bu bildirinin uygulama şartlarını incelerler ve özel anlaşmalar hazırlarlar. Biri siyasî ve medenî haklarla, diğeri iktisadî sosyal ve kültürel haklarla ilgili olmak üzere bazı antlaşma tasarıları hazırlanmıştır.

● *Hukukî eylem.* Birleşmiş Milletler teşkilâtı, devletler hukukunun derlenmesi ve gelişmesi için çalışır. Ünlü hukukçulardan kurulu Devletler Hukuku komisyonu, derleme tasarıları üzerinde çalışmalar yapar. Birleşmiş Milletlerin yardımı ile toplanan milletlerarası konferanslar bu tasarıları tartışır ve kabul ederler. 1958 ve 1960'ta Cenevre'de yapılmış olan iki toplantı deniz hukukunun derlenmesi konusunda çalışmalar yapmıştır.

● *Eylemin sınırları.* Birleşmiş Milletler teşkilâtının eyleminin hukukî sınırı, her devletin hukukî yetkisidir. Ünlü 2'nci maddenin 7'nci paragrafına göre «Anayasanın hiç bir hükmü Birleşmiş milletlere, bir devletin doğrudan doğruya yetkileri içine giren konulara karışma hakkı vermez.» Eskiden Milletler cemiyeti için de konulmuş olan bu yasak, Birleşmiş Milletler teşkilâtının bütün organlarını da bağlamaktadır. Ayrılmış yetki alanı kavramı hukukî olarak tanımlanmış değildir. Siyasî organların da bu kavramı siyasî ölçülerle değerlendirmeleri beklenebilir.

Birleşmiş milletler teşkilâtı yetkililerinin karşısına devletler çoğu zaman 2. maddenin 7. paragrafı ile çıkmaktadırlar. Fakat Birleşmiş Milletler teşkilâtının organları meselâ Kıbrıs, Macaristan, Cezayir konularında, Güney Afrika cumhuriyeti ve Kongo'daki ırk ayırımı meselelerinde kendi yetkilerini öne sürmekten çekinmemişlerdir. Birleşmiş milletlerin eylemi bazen siyasî sebeplerle sınırlarını genişletirse de çoğu zaman yine siyasî engellerle karşılaşır. Teşkilâtın müdahalesi devletlerin iyi niyetine bağlıdır. Aldığı kararlar bazen ilgili devletlerce uygulanmaz; meselâ Macaristan meselesi ve Süveyş kanalı ile ilgili kararlar S.S.C.B. ve Mısır tarafından uygulanmamıştır. Birleşmiş milletlerin gerçek eylemi milletler topluluğunda, onun maddî ve manevî varlığının ülçüsüdür.

Yeni üyeler

Birleşmiş Milletler teşkilâtına yeni alınan üyeler: 1963'te Kenya ve Kuveyt; 1964'te Malta ve Zambiya; 1965'te Singapur, Maldiv adaları, Gambiya; 1966'da Guyana, Barbados, Botsvana ve Lesotho; 1968'de Moris adası. 1961'den beri iş başında bulunan genel sekreter U-Thant, 1966'da çekilmek isteğinde bulunmuş, fakat sonradan görevinde kalmayı kabul etmiştir (aralık 1966). Birleşmiş Milletler teşkilâtına bağlı yeni teşkilâtlar kurulmuştur: New York'ta Eğitim ve Araştırma enstitüsü (1965); merkezi Manilla'da bulunan Asya Kalkınma bankası (1966), merkezi Viyana'da bulunan Unido, yahut Sınaî Kalkınma İçin Birleşmiş Milletler kurumu (1966). 17 Aralık 1963'te yapılan ve 31 ağustos 1965'te yürürlüğe giren bir değişiklik sonucu, güvenlik konseyi üye sayısı 11'den 15'e, ekonomik ve sosyal konsey üye sayısı ise 18'den 27'ye çıkarılmıştır.

Birleşmiş Milletlerin âcil kuvvetini temsil eden barış gücü (mavi bereliler) 1956'dan itibaren Mısır'da İsrail sınırında görev almıştır. Nâsır'ın isteği ile bu kuvvetin çekilmesi üzerine üçüncü Arap - İsrail savaşı patladı. Başka bir barış gücü 16 mart 1964'ten beri Kıbrıs'ta bulunmaktadır. Ve nihayet başka bir grup da eylül 1960'tan Temmuz 1964'e kadar Kongo-Kinşasa'da barış sağlanması hareketine katılmıştır.

Bu çalışmalar, Birleşmiş Milletler teşkilâtı bütçesinde büyük bir gedik açmıştır. Bu askerî müdahalelere karşı olan Fransa ve S.S.C.B.'nin de 1964'ten sonra masraflara katılmamaları durumu büsbütün ağırlaştırmıştır. Siyasî alanda tehlikeli şekilde bölünmüş ve büyük devletlerin vetoları ile çalışamaz hale gelmiş olan Birleşmiş Milletler teşkilâtı, ne halkçı Çin'in teşkilâta alınması konusunda, ne de iki Almanya ve iki Kore meselelerinde bir çözüm yoluna gidememiştir. Ayrıca Vietnam savaşının yarattığı ıstıraplı duruma da bir çare bulamayan Birleşmiş Milletler teşkilâtı ne Rodezya'nın, ne de Yakındoğu'nun pürüzlü meselelerini halletmiştir. 5 Ekim 1965'te Papa Paulus VI Birleşmiş Milletler teşkilâtı genel kurulunun karşısına çıkmış ve savaştan vaz geçilmesini istemiştir. 27 Ekim 1966'da Birleşmiş Milletler teşkilâtı Güney Afrika'nın Güneybatı Afrika üzerindeki mandasını kaldırmış ancak Pretoria hükûmeti bu karara uymamıştır.

Eylül 1967'de ilk defa olarak bir sosyalist ülke diplomatı, romanyalı Corneliu Manescu, Birleşmiş Milletler teşkilâtı genel kurul başkanlığına seçilmiştir.

— Huk. Birleşmiş Milletler teşkilâtı tarafından çıkarılan 200 000 000 dolarlık bonodan 100 000 dolarlık kısmının satın alınması için, 1 Temmuz 1963 tarih ve 624 sayılı kanunla türk hükûmetine yetki verilmiştir. (LM)

BİRLEŞTİRMEK ettrg. f. Bir araya getirmek: *Kuvvetlerini birleştirdiler. Biz iki biçare insanız, iki derdi birleştirsek, belki mesud oluruz, diyordum* (R. N. Güntekin).

— Dev. huk. Konfederasyon haline getirmek, konfederasyon halinde toplamak, milletleri konfederasyon halinde toplayan çıkar birliğidir.

— Kim. Bir tepkimenin sağlanması. Hidrojen ile oksijeni birleştirme.

— Mim. Bk. BAĞLAMAK.

— Teknol. Bir boruyu bir pompaya, bir depoya, bir sarnıçlı vagona genellikle bükülebilir bir boru ile bağlamak.

◆ **Birleştirici** sıf. ve i. İki veya daha fazla nesnenin birleşmesini sağlayan [şey].

— Leng. Bağlama terimi, özellikle bağlaç.

— Petrol. Bir agreganın içindeki malzemenin bir karışım haline gelmesine ve bağlanmasına yarayan bitüm veya asfalt - kömür briketleri yapımında da kullanılır. || İnce bir zar meydana getirerek bir boyanın içindeki pigmentleri örten madde.

◆ **Birleştirim** i. Nükl. *Yük birleştirimi,* bir parçacığa bunun karşıt parçacığının tekabül ettirildiği teorik işlem.

— ANSİKL. 1957'ye kadar, bir parçacık sis-

temi üzerinde bu *yük birleştirimi* işlemi yapılınca fizik kanunlarının değişmez kaldığı kabul edilmişti. Bunun böyle olmadığı, zayıf etkileşmelerde çift olma halinin muhafaza edilmediğinin keşfi ile anlaşıldı. Bu etkileşmeleri ifade eden kanunlar sadece, aynı zamanda uzayda bir bakışıma tekabül eden çiftleştirim işlemi yapılırsa değişmez kalır. Çiftleştirim ve yük birleştirimi, ayrı ayrı olarak bu etkileşmelerde muhafaza edilmiş olmaz.

Son denemeler (1965), hafifçe zorlanmış gibi görünen bu çift işlemle ilgili kanunların değişmezliğini şüpheye düşürdü. Bununla birlikte, şimdiki deneyler, çiftleştirim, yük birleştirimi ve zamanın akışyönünün ters çevrilişi gibi üçlü bir işlem muhafaza etmekle uzlaşmaktadır.

◆ **Birleştirme** i. Birleştirmek eylemi.

— Cerr. Kapanmasını kolaylaştırmak amacıyle bir yaranın iki dudağını bir araya getirmek.

— Dy. *Birleştirme hattı*, birbirine yakın iki hattı birleştiren ve aracın bir hattan ötekine geçmesine hizmet eden demiryolu. İstasyonlarda manevralar için ve yol boyunca, normal hatların tıkanması halinde yararlanmak üzere *imdat birleştirme hatları* vardır. || *Birleştirme istasyonu*, iki veya daha fazla demiryolu veya demiryolu şebekekesini birleştirmeye yarayan istasyon. Bu istasyon araç dizilerinin transit ve triyajını sağlar.

— Ekonom. politik. İlkel maddenin elde edilmesinden, ürünün bitmiş hale getirilmesine kadar yapılan bütün işlemlerin aynı üretim birimine bağlanması. (Birleştirme kısmî olabilir ve sadece yapımın birkaç dönemini kapsayabilir: Ticarî döneme kadar da genişleyebilir. Birleştirme tek elde toplanmanın bir şekli olarak ortaya çıkmaktadır.

— Huk. Tarım veya şehir düzenlemesi için yeniden rasyonel bir dağıtım gerçekleştirmek amacıyle, ayrı toprak parsellerini bir tek toprak parçası halinde toplama işlemi. (Bk. TOPRAK)

— İnş. Çeşitli tahta, çelik, demir veya dökme parçalarını, bir tek iş kolu haline getirmek üzre birleştirme eylemi ve tarzı: *Zıvana dili ve zıvana deliği ile birleştirme.* || Bu eylemin sonucu.

— Jeodezi. Birleştirme eğrisi, bir hizadan (alignement) ötekine, çıkıntısız geçmeği sağlayan birleştirme eğrisi.

— Kim. Birkaç maddenin, yeni bir madde meydana getirmek üzere, kimyevî bağlanması. || Bu tesirin neticesi: *Kimyevî birleştirme kanunu*. Bk. KİMYA.

— Metal. Dökümcülükte, çeşitli kısımları birleştirerek güç eğilir veya kolay dağılabilir karmaşık şekiller ortaya çıkarma: *birleştirme el veya birleştirme makinesinde yapılır.*

— Mim. *Birleştirme dikmesi*, konik bir çatıda, mahya merteklerinin uçlarının çakılı olduğu kısa dikme.

— Psikol. Bilgi işleme sistemlerinden bir makro - talimatın, bir basit (diferansiyel) talimat dizisi haline getirilmesi işlemi. Bk. ANSİKL.

— Yazı sanatı. *Birleştirme çizgisi*, iki harfi veya aynı harfin kısımlarını birbirine bağlayan ince çizgi.

— ANSİKL. Psikol. *Lienert birleştirme testi*, Lienert tarafından bulunan (1958) üç boyutlu gösterme testi. Bu testte kişiden, verilen resimleri, verilen 4 karton parçasından meydana gelmiş bir resimmiş gibi, çizgilerle tamamlaması istenir. (Bu parçalar deneyi geçiren kişinin eline de verilebilir. Böylece kişi, yalnız zihindeki tasarımlarla yetinmeyip problemi gözle görülür hale getirmeye gayret edebilir. [LM]

Birleştirme kanunları, Büyük Britanya krallığını meydana getiren İngiltere ile İskoçya'nın birleşmesini (1707) ve Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik krallığını meydana getiren İrlanda ve Büyük Britanya birleşmesini (1800) sağlayan iki kanunun ismi.

● *İskoçya ile birleşme*. İngiltere ile İskoçya arasındaki geleneksel düşmanlık, Edinburg antlaşmasından (1560) sonraki protestan reformlar sayesinde azalmıştı. Ve Stuart hanedanının İngiltere'de tesadüfen iktidara gelişi (1603) iki krallık arasında şahsî bir birlik meydana getirmişti. Bu yakınlaşma şüphelere ve karşılıklı kıskançlıklara son vermedi. İngilizler, gittikçe artan zenginliklerini yoksul komşuları ile paylaşmak istemiyorlardı. Fakat hanedanın verasetine ilişkin bir soru, problemin verilerini değiştirdi. Anne'ın verasetinden katolik Stuart'ları yoksun kılan ve hanoverli yeğenleri yararına işleyen 1701 tarihli kanun sadece İngiltere'yi bağlıyordu. Hannover hanedanına komşularından daha az sempatisi olan İskoçyalılar, Anne'ın ölümünden sonra İskoçya'da Stuart'ların tekrar iktidara gelmesinden korkuyordu. Acele bir çözüm yolu bulma zorunluğu, İngiliz parlamentosunu 1705'te İskoçya ile birleşmeyi gerçekleştiren bir kanunu kabul etmeye zorladı. Bu kanun, İskoçyalıların reddi halinde sert iktisadî tedbirlere baş vurmayı öngören tehditleri de kapsıyordu. İskoçya soylu sınıfının çoğunluğu, presbiter mezhep yararına teminat ve İngilizlerle, sömürgeleri de kapsayan tam bir iktisadî eşitlik sağladıktan sonra birleşmeyi kabul etti. Birleşme kanunu, 1707 ocak ayında İskoçya parlamentosu tarafından çok küçük bir farkla kabul edildi. Bunu, İngiliz parlamentosu mart ayında onayladı.

● *İrlanda ile birleşme*, XVIII. yy. sonunda, ceza kanunlarının zincirlerinden gittikçe kurtulan İrlanda, soylu bir protestan sınıfla çevrelenen bir millet olmaya başlıyordu. Siyasî kaynaşma sırasında ortaya çıkan radikal, hattâ monarşiye karşı reformcu bir eğilim söz konusuydu ve Fransız ihtilâlinin etkilediği bu uyanışı 1789'daki ihtilâlci hamlelere yol açtı. Fransa'ya karşı güç bir savaşa girişmiş olan Büyük Britanya, düşman ve komşu bir İrlanda'nın doğurduğu tehlikeden endişelendi. O zamanlar, İrlanda, takımadaların bütün nüfusunun üçte birine sahipti ve Fransızlar bu durumdan yararlanabilirdi. Britanya hükûmeti, sadece Büyük Britanya ile İrlanda'nın birleşmesinin durumu kurtarabileceğine karar verdi ve bu amaçla Britanya parlamentosunda 1798'de bir kanun kabul edildi. İrlanda parlamentosunun protestanları, bir yandan muhtariyetlerinin, diğer yandan katolikler karşısında imtiyazlarının kaybına karşı, bir süre karşı koydular ve birleşme kanununu ancak 1800 yılı şubatında kabul ettiler. Krallık, birleşme kanununu ağustosta imzaladı Fakat, Jorj III, katoliklerin hürriyetlerinin tanınması konusunda Pitt'in verdiği söze inatla karşı koydu. Pitt istifa etmek zorunda kaldı (1801). Birlik, amacına tam anlamıyle erişemedi; ümit kırıklığına uğrayan İrlanda bu duruma uzun süre katlanmadı ve İrlanda meselesi Britanya siyasî hayatı üzerinde, birleşme kanununun 1920'de kalkmasına kadar ve daha sonraları olumsuz etkiler yaptı. (L)

BİRLİK i. Bir olma, tek olma hali. *Esk.* Vahdaniyet: *Sonunda Hak Teâlâ'nın birliğine inanmak sırası geldi, ama buna da bin fitne, bin fesat karıştırıldı* (Ziya Paşa). || Bütünlük: *Ulu mabedde karıştım vatanın birliğine* (Yahya Kemal). || Birleşmiş olma, birlikte bulunma, beraberlik: *Seninle bir dem birlik / Oldur cihanda erlik* (Yunus Emre). *Sazı duymakta ve duyurmakta hepsi birliktiler* (A. Ş. Hisar). || Bağlılık, benzerlik: *Hepsi de bir kalemden çıktığına göre elbette aralarında bir birlik vardır* (N. Ataç). || Dernekler, sendikalar gibi belli bir amaçla birleşmiş topluluk: *Türk kadınlar birliği.* || Savaş içinde İstanbul ve öbür büyük şehirlerde bazı hayatî maddelerin halka dağıtımı için kurulmuş, şimdiki muhtarlıklara benzer teşkilât: *Bütün bu birlikler [...] halkın ucuz mal alabilmesi ve gelen malın karaborsaya geçmemesi içindir* (B. Felek). || *Birlik olmak*, aynı amaç uğruna bir araya gelmek: *Hepiniz birlik olup beni öldürmeğe mi niyet ettiniz?* (Sabahattin Ali). Aynı fikirleri taşımak: *Onları övmeğe başladınız mı, dinleyenler sizinle birlik olduklarını göstermek için başların sallar durur* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Birlik ve beraberlik (içinde)*, iki veya daha çok sayıda kimsenin birbirleriyle çok iyi anlaştıklarını ve aynı görüşleri paylaştıklarını belirtmek için kullanılır. || *Birlik, dirlik içinde*, beraber ve anlaşmış olarak.

— Anat. *Yapı birliği*. Bk. ANSİKL.

— Ask. Bölük, tabur, alay gibi bir bütün sayılan topluluk: *Emir bütün birliklere iletildi.* || *Birlik ceridesi*, savaşta birliklerin, kendilerini ilgilendiren çeşitli olayları tarih sırasına göre öğrendikleri resmî belge.

— Denizc. Büyüklük ve önemi ne olursa olsun millî savaş donanmasına bağlı gemi: *Donanma birlikleri. Şu kadar birlikten kurulu donanma.*

— Devl. huk. Bir tek hükûmete, birçok eyaleti veya birçok devleti bağlayan antlaşma. || Bu şekilde birleşmiş olan eyaletler veya devletler: *Amerikan birliği*. (Bk. ANSİKL.) || *Gümrük birliği*, iki veya daha fazla komşu devletin ortak sınırları üzerinde gümrükleri kaldırma anlaşması. (Bk. ANSİKL.) || *Gerçek* veya *maddî birlik*, başkanları aynı olan her birinin kendi anayasası, yürütme ve yasama organı bulunan, fakat dış ilişkilerde aynı şahıs olarak gözüken birden fazla devlet. (*Şahsî birlikten* farklı olarak dış ilişkilerini yürütmekle görevli müşterek organları vardır. [Msl. 1815 -1905 yılları arası İsveç-Norveç; 1867-1918 yılları arası Avusturya - Macaristan].) || *Sui generis birlik*, gerçekte sadece idare alanında birbirinden farklı olan iki veya daha fazla devletin durumu. (Büyük Britanya Birleşik krallığına katışmamış olan İngiltere, İskoçya veya Kuzey İrlanda bu durumdadır.) || *Milletlerarası birlik*, ortak çıkarları savunmak amacıyle, birçok devletin temsilcilerini bir araya toplayan anlaşma. (Milletlerarası birlikler ortak bir siyaset uygulamak amacıyle, imzalayan devletlerin birbirine danışmasını taahhüt eden bir antlaşma ile yetinebilir. Milletlerarası birliğin genellikle birliğe dahil bütün devletler veya bağımsız merkezî ve milletlerüstü bir yönetim tarafından milletlerarası denetime tabi tutulan ortak organları bulması.) || *Şahsî birlik*, siyasî açıdan birbirinden tamamen ayrı, fakat aynı hükümdara sahip iki devletin milletlerarası durumu. Sadece hanedanla ilgili olan bu birlik, monarşilerdeki miras rejimine bağlıdır. (En ünlü şahsî birlikler şunlardır: Polonya ve Litvanya [1386 - 1569]. İngiltere ile Hannover [1714 - 1837]. Hollanda ve Lüksemburg [1815 - 1890]. Belçika ile aynı hükümdara sahip olan, bağımsız Kongo devletinin kuruluşundan sonra ortaya çıkan hukukî durum da, şahsî birliğin özel bir hali olarak kabul edilebilir.)

— Ed. *Eylem birliği (konu birliği* de denir), bir tiyatro kuralı; buna göre piyesin bütünü bir tek ana eylemi işler. Üçüncü devredeki eylemler de ona bağlanır. || *Üç birlik*, klasik çağda, özellikle trajedide tiyatronun temel unsurları olarak tanınan eylem, zaman, yer birliğine verilen ortak ad. || *Yer birliği*, eylemin bir baştan bir başa aynı yerde geçmesini öngören kural. || *Zaman birliği*, eylemin bir tek gün içinde tamamlanmasını öngören tiyatro kuralı. Bk. ANSİKL.

— Din. *Din birliği* veya *kiliselerin birleşmesi*, roma ve bizans kilisesi arasındaki barışa verilen ad. Hiç bir zaman tam olarak uygulanmadı. Birçok değişiklik yapıldığı için bu barış başarısızlığa uğradı. (Bk. KİLİSE'*ler birliği*, ŞİSM, İTİZAL.)

— Hıristiyanlık. Katoliklerde roma kilisesinin tanımlamalarından biri.

— Huk. Cemiyetler hukukunda birden fazla derneğin (cemiyetin) birleşmesinden doğan tüzel kişiler. (Birlikler, bildirim ve tüzüklerini İçişleri bakanlığına verirler [Cemiyetler kn. md. 4].) [Bk. ANSİKL.] || Belli amaçla teşkilâtlandırılmış topluluklar. || Belde, köy ve il özel idarelerinin kendilerine kanunla verilen görevlerin bir veya birkaçını birlikte yapmak üzere kuracakları teşkilât: *Birlikler tüzel kişiliği olan kamu kurumlarıdır.* || Bazı milletlerarası kamu hizmetlerinin ortak bir idare altında yapılması. Posta, demiryolları, sınaî mülkiyet birlikleri gibi. || Meslek kuruluşları topluluğu: *Barolar birliği, Ticaret odaları, Sanayi odaları ve Ticaret Borsaları birliği, Zıraat Odaları birliği.* || *Kooperatif birlikleri*, kooperatiflerin ortak çıkarlarını korumak, amaçlarını gerçekleştirmek için iktisadî faaliyetlerde bulunmak, faaliyetlerini

koordine etmek ve denetlemek, dış ülkelerle olan ilişkilerini düzenlemek, kooperatifçiliği geliştirmek ve eğitim yapmak, kooperatifçilik konusunda tavsiyelerde bulunmak gibi hizmetlerin yerine getirilmesi için Kooperatifler kn.nun 70. maddesi gereğince kurulan kooperatif birlikleri, kooperatifler merkez birlikleri ve Türkiye Millî Kooperatifler birliği.

— İdare huk. Üyeleri başka topluluklara (dernekler, sendikalar) bağlı olan grup.

— İkt. Korunma ve savunma amacıyle veya istifçilik ve spekülasyon amacıyle kurulan sendika veya dernek: *Üreticiler birliği, bankacılar birliği.* (Bk. SENDİKA. TRÖST. DERNEK.)

— Müz. Çağımızın müzik ritminde temel zaman veya ana birimi sayılan nota şekli. Bk. ANSİKL.

— Res. Bir eserdeki önemsiz kitle ve kısımların, ikinci derecedeki ayrıntıların, belli başlı kitleye, onu belirtecek ve değerlendirecek şekilde bağlanması.

— Tar. *Birlik ve Güven fermanı*, İsveç kralı Gustaf III'ün, soylulara karşı mutlak iktidar sahibi olmak için devletlerden aldığı belge (ocak 1789).

— ANSİKL. Anat. *Yapı birliği.* Bu kavram Et. Geoffroy Saint-Hilaire tarafından ileri sürülmüş ve savunulmuştur: buna göre hayvanların vücut yapısı tek bir tipe indirgenebilir. Daha önce de sezinlenen bu birliği belirtmek için yeni bir yöntem bulmak gerekiyordu. Bunun için andırma kuramı ortaya kondu. Bu kuram bağlantı ilkesine ve organlar arasındaki denge ilkesine dayanır.
Geoffroy ile Cuvier arasında ortaya çıkan bu konudaki ilmî tartışma ünlüdür (1830). Geoffroy'nun iddiasına göre bütün hayvanlar âlemi için bir tek vücut yapısı planı düşünülebilir. Cuvier ise hayvanlar âleminin dört bölümü için ayrı yapı planı öneriyordu. Ona göre plan birliği ancak tabiî gruplarda bulunabilir. Her bölümün kendine has bir yapı planı vardır. Yaşama tarzındaki önemli değişikliklere rağmen bu plan değişmez.

— Ask. *Birlik ceridesi*, birliğin bir çeşit günlük muhtırası olarak nitelendirilebilir. Alınan veya gönderilen rapor ve haberler, emirler ve evrak, üst kademe kumandanının ve karargâh subaylarının ziyaretleri, kumanda yerinin değiştirilmesi, kumandanın kumanda yerinden ayrı bulunduğu zamanlar ve birliği ilgilendiren harekât, istihbarat, lojistik v.b. bakımından geçen benzer olaylar düzenli bir şekilde birlik ceridesinde yer alır. Birlik ceridesini sürekli ve düzenli bir şekilde tutmaktan karargâhın S-1 denilen personel işlerine bakan subayı sorumludur.

— Devl. huk. *Devletler birliği.* Birçok birlik şekli vardır. Bu, özel bir amaç için yapılan basit bir anlaşmadan, ortak bir hükûmete bağlılığa kadar (bu durum için bk. DEVLET) çeşitli türler gösterir. *Tarife birliği*, aynı gümrük tarifesini uygulamak için bir anlaşmanın varlığını gerektirir. *Para birliği*, üye devletlerin toprağında her birinin parasının serbest tedavülünü sağlar. *Gümrük birliği*, bir taraftan, üye olmayan devletlerden gelen mallar için ortak bir gümrük tarifesini, diğer taraftan üye devletler arasında gümrük sınırlarının kaldırılmasını öngörür. *İktisadî birlik*, kişilerin serbestçe gidip gelmesini ve ortak bir iktisat ve maliye siyasetinin tespit edilmesini de gerekli kılar.

— Ed. Boileau, *üç birlik* konusunu *Art Poétique*'inde (III, 45-46) şöyle bir formül haline koyarak özetliyor: *Bir tek yerde, bir tek günde, bir tek olay tamamlanır. Artık bütün tiyatro, sonuna kadar tıklım tıklımdır.* 1630'dan itibaren *Chapelain* veya *la Pratique du Théâtre* (Tiyatro Uygulaması) [1657] adlı eseriyle Aubignac rahibi gibi kuramcılar olayı daha gerçeğe benzer bir biçimde göstermek ihtiyacıyle bunu tanıtladılar ve Aristoteles'in yetkisine dayandılar. Aristoteles *(Poétique*, VII - VIII) özellikle, eserin güzelliğinin ilk şartı olan eylem birliği üzerinde durmustu; yer birliğini bilmiyor ve zaman birliği için de yalnız «tragedya, güneşin bir dolaşımı içine sığmaya çalışmalıdır» diyordu. Fransa'da Scaliger, İtalya'da Trissino, İngiltere'de Ben Jonson, İspanya'da Cervantes daha önce Aristoteles'in incelemelerinden bir temel kural çıkarmışlardı. Ama, İtalyanları örnek alarak Fransa'da üç birliği, önce bir pastoralde (*Sylvanire*, 1629), sonra trajedide (*Sophonisbe*, 1634) ilk uygulayan Mairet'dir. *Le Cid* üzerindeki kavgalar Chapelain'in yazdığı *Sentiments de l'Académie sur le Cid*'in (Cid Üzerine Akademinin Duyguları, 1638) otoritesi üç birlik kuralının zaferini pekiştirdi ve bilginler bunu kesin bir kural haline getirdiler.
Corneille düğümlerle dolu trajedilerinin akışını zorlaştıran bu kuralın uygulanışını istemeye istemeye kabul etti. Racine, tersine, rahatlıkla buna uydu, tamamen psikolojik olan tiyatrosu bu kuralda güçlü bir dramatik yoğunlaşmanın şartlarını buldu. Klasisizmin yıldızının sönmeye başlaması, sahneye daha çok olay koyma kaygısı ve Shakespeare'in verdiği dram örneği, XIX.-yy. başlarında, üç birlik kuralını yalnız biçim yönünden yapılan bir zorlama durumuna düşürdü. Romantizm, *Cromwell Önsözünde* (1827) ve oyununda, gerçeklik adına, yer ve zaman birliğini atıp yalnız «bütün» birliğini alıkoyarak ona son öldürücü darbeyi indirdi. Bu, yalnız her tiyatro sanatının ana unsuru olan eylem birliğini alıkoyup öbürlerini farkettirmeden atan ustaca bir formüldür.

— İkt. Siyasî açıdan birbirinden ayrı kalmakla beraber, tek bir gümrük bölgesi meydana getirmek amacıyle birçok devlet gümrük tarifesini birleştirdiği veya kaldırdığı zaman gümrük birliği söz konusudur. Kimi zaman, gümrük birliği siyasî birleşmeden önce gelebilir (Almanya'nın Zollverein ile durumu [1833]) veya önceki bir siyasî birleşmeye dayanabilir (1786'da Amerika Birleşik devletleri, 1848'de İsviçre, 1867'de Kanada, 1903'te Güney Afrika v.d.). 1932'de Ottava gümrük birliği, İngiltere ile Dominyonlar arasında, iki taraflı antlaşmalarla, bir mübadele sistemi kurdu. Bu sistem, Dominyonlardan Büyük Britanya'ya yapılan ihracatı teşvik eden tercihli tarifelere dayanıyordu. İkinci Dünya savaşından sonra O.E.C.E.'nin siyaseti, sadece gümrük alanında değil, iktisadî ve siyasî bir avrupa birliği kurulmasını teşvik etmeye yöneldi. Benelüks'ün kurulması, Fransa-İtalya gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi yolunda atılan adımlardır. Ne var ki bu alanda ortaya çıkan meselelerin karmaşıklığı, basit bir gümrük birliğinin hazırlanışı sırasında karşılaşılan güçlükleri kat kat aşmaktadır.

— Müz. Bu şekil gittikçe kısalan sürelere bölünür. *Birlik*, Ortaçağın eşkenar dörtgen biçimindeki yarı kısa değişikliğe uğramış şeklidir. Yumartamsı bir biçimi vardır, porte çizgilerinin üstüne veya aralarına yazılır. *Birlik*'in süresi, bestecinin isteğine göre değişir. Kimi zaman çifte birlik de kullanılır; bu durumda yumurtamsı şeklin yanları dikey iki çizgiyle çerçevelenir veya boş bir dörtgen çizilir.

◆ **Birlikte** zf. Bir arada, beraber: *Nihayet ayrılma zamanı geldi, birlikte oturdukları otele gelmişlerdi* (Vâ-Nû). *Yine birlikte, bu mevsimde, Atik-Valde'deyiz; / Yine birlikte, bu mevsimde, gezip sezmedeyiz* (Yahya Kemal).

— DEY. *Hep birlikte*, toplu halde, beraberce: *Aynı zamanda ve hep birlikte gördüğü şimdiki, geçmiş ve geçeli asırlar olmuş zamanların salkımları ...* (A.Ş. Hisar).

— Denizc. *Birlikte çark*, her gemi olduğu noktada aksi rotaya döner ve bundan sonra, o ana kadar ardcı olan gemi, hat rehberi olarak hattı idare eder. Juntland muharebesinde (3 mayıs 1916) alman amirali Scheer filosuna *birlikte çark* yaptırmıştır. ‖ *Birlikte seyir*, birbirlerine yardımcı olmak için hep birlikte seyir eden gemiler için kullanılır: *Birlikte seyir eden gemiler.*

— Fels. *Birlikte olabilirlik.* Birlikte olabilen, varlığı başka nesnelerin varlığını dışındalamayan şeylerin özelliği Leibniz'e göre, Tanrı mümkün olan en iyi dünyayı yarattı; yani dünya, birlikte olabilecek en yüksek sayıdaki iyiliklerin bulunduğu yerdir.

— Huk. *Birlikte dava*, bir davada, birden fazla kişinin davalı veya davacı olarak davaya iştirak etmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Birlikte ölüm karinesi.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Birlikte yaşama*, iki kişinin aynı yerde ikamet etmesi; karı koca gibi yaşama. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Birlikte yaşama.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Birlikte dava* iki şekilde olabilir: *İhtiyarî birlikte dava* kolları şunlardır: 1. Davalı veya davacıların hak veya borç üzerinde iştirak halinde hak sahibi veya borçlu olmaları; 2. Davalı veya davacıların teklerine bir hak tanınmış veya bunların birlikte borç altına girmiş olmaları; 3. Davaların aynı sebepten doğması. *Zorunlu birlikte dava* halleri ise şunlardır: 1. İştirak halinde maliklerin açacağı veya aleyhlerine açılacak davalar; 2. Nesebi sahih olmayan çocuğun tanınmasına karşı, baba ve çocuk aleyhine birlikte açılacak itiraz davası; 3. Karı koca aleyhine açılacak evliliğin butlanı davası; 4. Ana, baba ve çocuk aleyhine birlikte açılan nesebin tashihine itiraz davası.

● *Birlikte ölüm karinesi.* İki veya daha fazla kişinin aynı olay veya aynı zamanda gerçekleşen çeşitli olaylar sonucu, hangisinin daha önce öldüğü tespit edilemeksizin ölmeleri halinde, karine olarak (aksi ispatlanıncaya kadar) aynı zamanda ölmüş sayılmalarına *birlikte ölüm karinesi* denir. Fransız hukukundan farklı olarak, türk hukukunda, söz konusu kişilerin aynı olayda (mesela aynı trafik kazasında) ölmüş olmaları aranmaz. Birisi İstanbul'da hastalık sonucu, diğeri Tokyo'da trafik kazasında ölen iki kişiden hangisinin daha önce öldüğü tespit olunamazsa, karine yine yürür. Bu konuda söz konusu kişilerin yaşı, cinsiyeti veya sağlık durumu bir rol oynamaz. Aynı anda ölmüş sayılan kişiler birbirlerine mirasçı olamazlar.

● *Birlikte yaşama.* Medenî hukuk bakımından kadın kocasıyle birlikte oturmaya, kocası da onu kabule mecburdur. Birlikte yaşamanın reddi, boşanma sebeplerinden biridir. Karı kocadan biri, evlenmenin kendisine yüklediği görevleri yerine getirmemek amacıyle diğerini terk ettiği veya haklı bir sebep olmaksızın evine dönmediği takdirde ayrılık en az üç ay sürmüş ve devam ediyorsa, diğeri boşanma davası açabilir. (Medenî kn. md. 132/1).

— Psikol. Modern felsefenin tartışmalarından biri de, şu meseleyle ilgilidir: biz acaba, *birlikte yaşama* ilişkisinin doğrudan doğruya ve vasıtasız algılanmasına sahip miyiz? Herbert Spencer, bu soruyu olumsuz olarak cevaplandırır. Spencer'e göre, bilinç, tek bir kesiksiz çizgi teşkil eder, bir hal ötekini izler ve iki ayrı hal, aynı zamanda birlikte bulunamaz. Birlikte yaşama ilişkisi, öznel bir gerçek olabilir, fakat biz, onu, ancak ve yalnız, birbirini izleyici olan duyumlar sonucunda, bir yaşantılar serisiyle çıkarsarız. Bu kuramın aksine olarak, psikologların çoğunluğu, meselâ görme'nin, zihne, birkaç algı birden verebileceğini, dokunma içinde, böyle olduğunu ve bizim, aynı zamanda, faraza bir ses, bir koku, bir tat gibi, ayrı çeşitten algıları alabileceğimizi kabul ederler.

— Pedagoji. *Birlikte terbiye*, kız ve erkek çocukların bir sınıfta birlikte eğitilmesi. Birlikte terbiye'ye taraftar olanlar kız ve erkek çocuklardaki bedenî ve zihnî ayrılıkların ortadan kalkacağını ileri sürerler. Eski yüzyıllarda, toplumda kadının yeri pasif bir varlıktan ibaret idi. Son iki yüzyılda gelişen demokrasi fikri, erkeğe tanınan hakların, kadına da tanınmasını sağladı. Birlikte terbiyenin aleyhinde olanlar ise bu terbiyede erkegin kadınlaştığını, kızların erkekleştiğini ve erkek çocuğun cinsî duygularının zamansız olarak tahrik edildiğini ileri sürerler. Fakat bu fikirlerin, birtakım peşin yargılardan ibaret olduğu görülür. Bugün, bütün medenî ülkelerde ve Türkiye'de birlikte terbiye usulü kabul edilir. Birçok ülkede ortak olan husus ilkokulda, kız ve erkek çocukların birlikte, orta okulda yani 12-13 yaşlarında ise ayrı olarak okumalarıdır. Osmanlı devletinde, Sıbyan mekteplerinde erkek ve kız çocukları beraber okurlardı. Meşrutiyetin ilânından sonra kurulan rüştiye mektepleri, Zükûr (erkek) ve İnas (kız) olmak üzere iki kısma ayrıldı. Bunların yerine kurulan Nümune mektepleri de 1924'e kadar aynı esası sür-

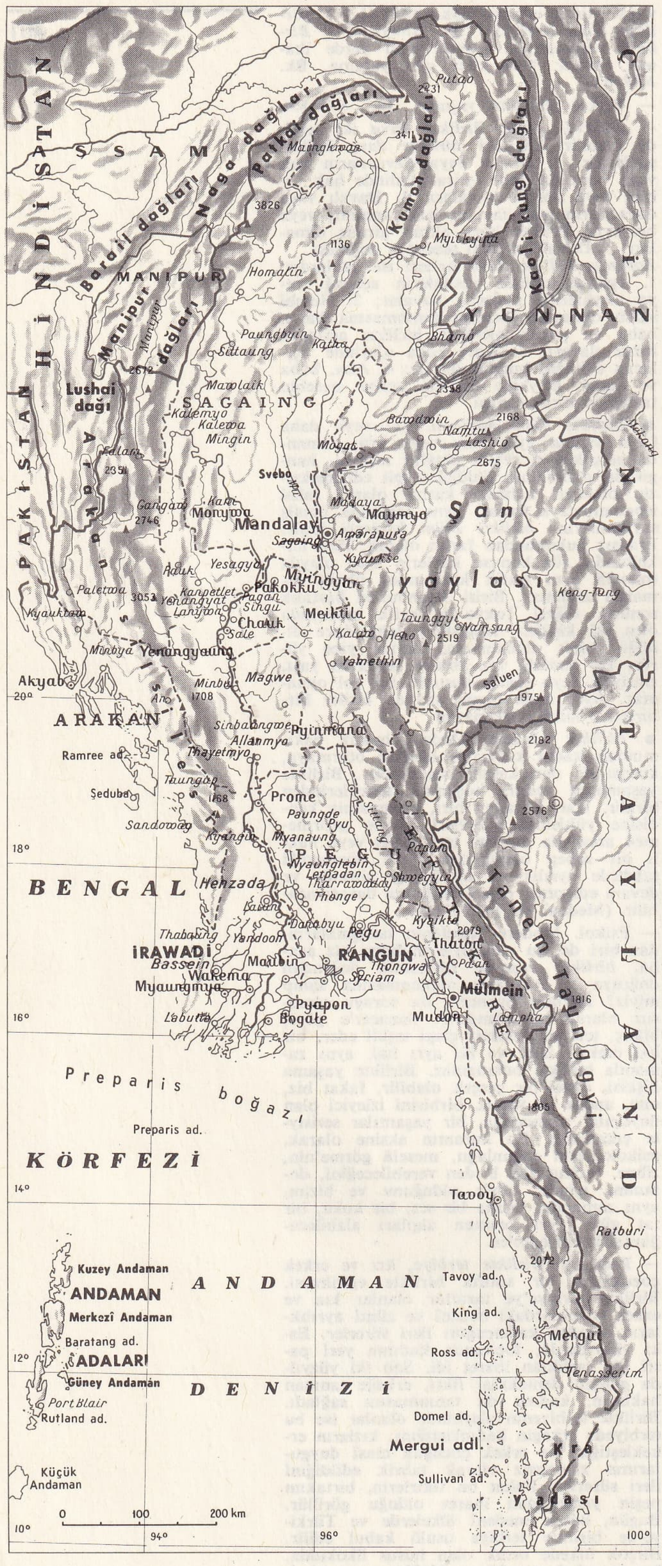

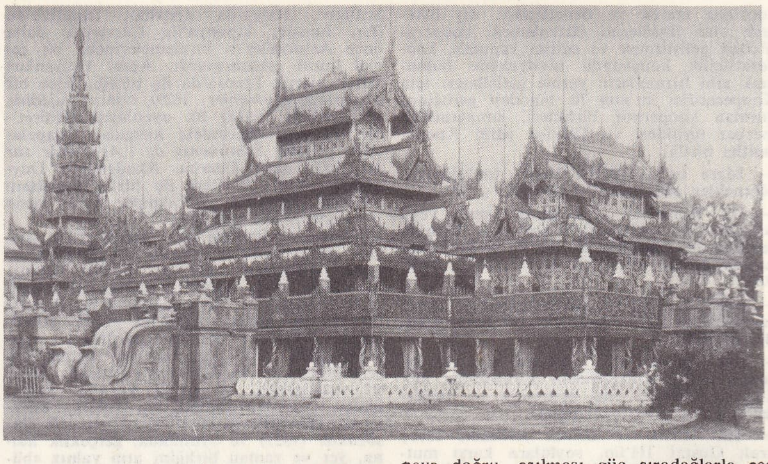

Mandalay'da yaldızlı ahşap pagoda (XIX.yy.)

dürdü. 1928'den sonra, Türkiye'deki ilk ve orta okullarda, birlikte terbiye yeniden uygulandı. Bugün ayrıca kız lisesi bulunmayan yerlerdeki liselerde, kız ve erkekler bir arada eğitim görürler. (LM)

BİRMAN sıf. ve i. Birmanya ile ilgili; bu ülkede oturan veya oradan gelme.

◆ i. Leng. Tibet-Birman grubundan dil. Güney ve orta Birmanya ile Assam'ın güneydoğusunda, on milyon kadar insan tarafından konuşulur.

— ANSİKL. Leng. *Birman dili,* hint kaynaklı bir alfabeyle yazılır; tek heceli kelimelerden meydana gelmiş bir dildir. Başlıca özelikleri: ıslıklı hale gelen damaksı kapantılıların kaybolması ve son ünsüzlerin büyük bir kısmının düşmesidir. Fiil biçimleri dizgesinde, süresi içinde ve bu sürenin çeşitli anlarında ele alınan eylem ile, genel, alışılmış bir olgu gibi ele alınan ve süre fikri belirtmeden tamamlanan eylem arasında ayrım yapılır. Fiil cümle sonuna, yüklem edatı vazifesi gören bir işaret zamir veya sıfatından önce konur. (L)

BİRMANDREİS, Cezayir'de eski komün. Bugün Cezayir şehrine bağlı. Sahil tepeleri üstünde. (L)

BİRMANYA birliği, ing. **Burma,** Güneydoğu Asya'da devlet. Çinhindi'nin batı bölümünde; batıda Pakistan ve Hindistan, kuzeyde ve kuzeydoğuda Çin, doğuda Laos ve Tayland ile sınırlanır; asıl Birmanya'dan başka, Kachin, Karenni, Kayah ve Shan devletleriyle, Chin idare bölümünü de içine alır; yüzölç. 677 950 km²; 25 246 000 nüf. Başkenti, *Rangoon* (740 000 nüf.); başlıca şehirleri: *Mandalay* (186 000 nüf.); *Moulmein* (100 000 nüf.)

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Birmanya kuzeyden güneye doğru, aşılması güç sıradağlarla çerçevelenir: batıda Arakan, doğuda Kaolikung tepeleri ve Shan yaylaları, kuzeyde Chin, Lushai, Naga ve Patkai tepeleri, güneyde ise Tenasserim. Bu dağlar, boylam meridyen çizgisi yönünde çok uzun bir çöküntüyü her yandan çevreler; çöküntünün kumları, kumtaşları ve killeri kıvrımlı ve faydalıdır. Çöküntü, Pegu gibi küçük sıradağlar, tepeler ve sönmüş yanardağlar (Popa dağı) ile engebelidir. Birmanya'nın orta havzası, Irrawaddy, kolu Chindwin ve Sitlang gibi havzalarının genişliğiyle oranlandığında bol sulu sayılabilecek ırmaklarla akaçlanır; güneyde, Irrawaddy ve Sittang'ın deltamsı ovalarıyle Martaban körfezine açılır. Saluen, Birmanya havzasının dışında kalır; bu ırmağın sularının büyük kısmı doğu dağlarını, boğazlar meydana getirerek aşar. Hint okyanusunun kuzeydoğusunda, 15° ve 28° kuzey enlemi arasında, tropikal enlemlerde yer alan Birmanya nemli yaz musonlarına açıktır. Denize yakın, sık tropikal ormanlarla kaplı Arakan ve Tenasserim ile kenar kısımları mangrovlarla örtülü alçak Birmanya ovası bol yağmur alır (Akyab ve Tavoy'da 5 000 mm'den çok; Rangoon'da 2 500 mm). Arakan'ın meydana getirdiği setle korunan havzanın kuzey bölümü nispeten kurak bir bölgedir (Mandalay'da 800 mm); burada ormanın yerini çalılıklar alır. Mandalay'ın yüksek, kurak ovası ve yazın bunaltıcı derecede sıcak olan delta bugünkü Birmanya'nın beşiğidir; ülkenin birleştirilmesine buradan başlandı ve 1 600 km'lik bölümü ulaşıma elverişli Irrawaddy sayesinde gerçekleştirildi.

● *Beşerî ve İktisadî coğrafya.* Tibet asıllı, moğollara benzer ve Buddha dininden bir halk olan birmanlar, bugün Irrawaddy'nin bütün ovalarına yerleşmişlerdir; ülkenin en kalabalık (10 milyon) ve en faal topluluğunu meydana getirirler. Birmanlara yakın halk toplulukları (Arakan Chin'leri,

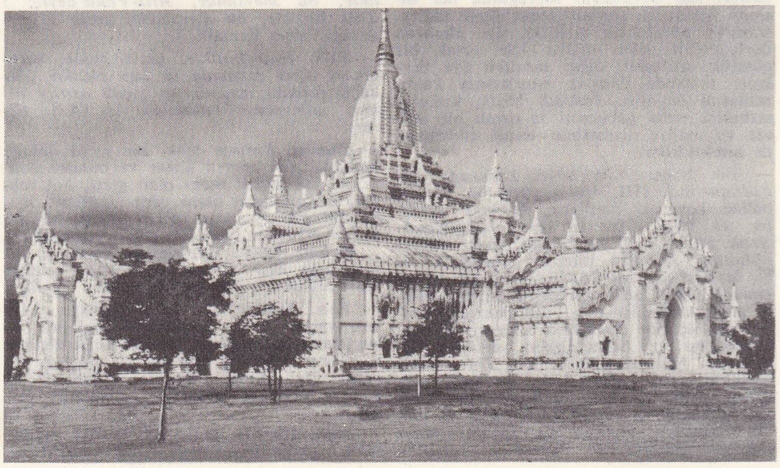

Ananda, Pagan'da (XI. yy. sonu) kumtaşı temeller üzerinde tuğla duvarlar; yapı etekleri pişirilmiş toprak panolarla süslüdür, bu çeşit nitelikleriyle birman tapınağı içinde Bengal'in pala sanatının etkisi görülür

Foto. X, Paul Popper-Atlas-photo (LAROUSSE)

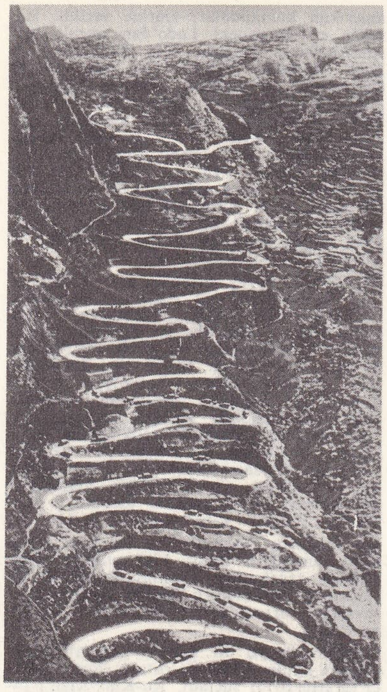

BİRMANYA yolu üzerinde amerikan konvoyu (1944)

Kachin'ler ve Karen'ler), Shan'lar, İndonezyalılar (Palaung'lar ve Wa'lar), 1948'de kurulan yeni cumhuriyet içinde birmanlara katıldılar. Hintlilerle, çinliler yabancı kabul edilir. Birmanya, bağımsızlığına kavuştuğundan beri bunların yerleşmesini önlemeğe çalışmaktadır. Köylerde yaşayanların nispeten az olması yüzünden Birmanya, Asya'da, ihtiyacının çok üstünde pirinç yetiştiren tek ülkedir. Dağ kabileleri ormanı yakarak tarla açarlar ve göçebe tarım yaparlar; bu yüzden çok az verim elde ederler ve toprağı yoksullaştırırlar. Kuzeydeki ovalarda darı, yer fıstığı ve susam ile birlikte ekilen pirinç başlıca besin kaynağıdır ama ancak bölge ihtiyacını karşılar. Oysa aşağı Birmanya, dünyanın pirinç ambarlarından biridir: 1870-1939 arasında deltaların düzenlenmesiyle pirinç ekilen yüzey altı kat genişledi. Tek çeşit tarım yapan bu bölge, büyük bir ticarî hareket doğuracak ve Rangoon'u dünyanın en büyük ihracat limanı haline getirecek kadar pirinç yetiştirir. Birmanyalı köylülere, güney Asya'daki ortalamaya oranla ortanın üstünde bir hayat seviyesi sağlamaktadır. Tütün, pamuk, Mergui ve Tavoy'un kauçuğu, sanayide kullanılan başlıca ürünlerdir. Tik ağacı işletmeleri de çok faaldir.

Birmanya sanayii az gelişmiştir. Hâlâ evde dokuma yapan tahta, gümüş, gomalaka işleyen, püro yapan birçok el işçileri vardır. Özellikle Prome bölgesinde bunlara daha çok rastlanır. İmalât sanayileri, yalnız ülkenin ham maddelerini (pamuk, deri, tahta) kullanır. Birmanya enerji kaynakları bakımından yoksul, ama yeraltı kaynakları bakımından zengindir. Karen'ler ülkesindeki Mawchi tungsten maden yatakları, dünyanın en zengin maden yataklarıdır. Bu maden yataklarından ve Tavoy bölgesinden kalay da çıkarılır. Bawdwin maden ocaklarından kalay ve gümüşlü kurşun çıkmaktadır. Birmanya'nın kıymetli taşları (yakut, safir, yeşim taşı, kehribar) eskiden beri ünlüdür.

Birmanya 1939'dan önce hızlı bir gelişme halindeydi ama, İkinci Dünya savaşı ve iç savaş büyük hasarlara ve günümüzde de devam eden ağır bir iktisadî buhrana yol açtı: siyasî kargaşalık merkezi olan maden ocakları yavaş çalıştı; tik ağacı ihracatı hemen tamamen durdu; pirinç üretimi düştü; buna rağmen azalan tüketim fazlası güçlükle satılabiliyordu. Ama, kısmen yerle bir olan Mandalay ile Rangoon yeniden yapıldı. Tamamen tahrip olan Irrawaddy ırmağı gemi sanayii yavaş yavaş yeniden kuruldu; yeniden çıkarılmağa başlanan petrol yeni kurulan Chauk rafinerilerinde işlenmektedir. On yıldır bozuk olan siyasî istikrar, merkezî iktidar tarafından sağlanabilirse Birmanya çok çabuk gelişecektir, çünkü köylü nüfusu çok kalabalık olmayan ve tarıma elverişli geniş topraklara sahip tek güneydoğu Asya ülkesidir.

İktisat

1962 hükûmet darbesi, iktisadın sosyalleştirilmesine yol açtı, bu sosyalleştirme bugün için iç ulaşımı, sınaî kuruluşları (pirinç tarlaları dahil), madenleri, iç ve dış ticareti içine almaktadır. Tarım alanında, bölgesel kooperatifler ve devlet çiftlikleri kuruldu; bunlar (1959'da durdurulan ve toprakların ancak beşte birini içine alan), 1953 tarım reformundan daha önemli bir reformun öncüsü olabilir. Pirinç, iktisadın temelini meydana getirir. 8 ve 9 Mt (Mega ton) arasında değişen üretimin yaklaşık olarak beşte biri ihraç edilir; bu, değer olarak tüm ihracatın 100'de 60'ından çoğunu sağlar.

Tarih

Hindistan'dan gelen halk topluluklarının uygarlaştırdığı Birmanya'da aynı ırktan olmayan insanlar yaşar. Ülke uzun süre kuzeylilerle güneylileri karşı karşıya getiren savaşlara sahne oldu; XI. yy.dan itibaren önemli bir devlet haline geldi (Anavratha devri, başkent Pagan). Moğol istilâsı, 1287'de Birmanya'nın bağımsızlığına son verdi; Pegu vâdisinden çıkan Shanlar bunda önemli rol oynadılar. Uzun mücadeleler sonunda XVIII yy.'da Rangoon çevresinde Birmanya devleti kuruldu; ama fatih hükümdar Alaungpaya'nın (Alompra) ölümünden sonra, İngiliz Hindistan şirketi yüzünden güçlükler çoğaldı. Üç birman savaşı sonunda ingilizler üç evrede (doğu ve batı kıyısı 1826'da, delta kıyısı 1852'de, krallığın çekilmiş olduğu iç kısımları 1886-1889 yıllarında) ülkeyi ele geçirdiler. Siyam ile olan sınırı 1893'te, Çin ile olan sınırsa 1900'de belirlendi. Bu fetihlerle İngilizler, hem Hindistan'ın sınırlarını güven altına almak ve deltanın pirinç ambarını kontrol etmek, hem de dağ yoluyle Çin'in iç taraflarındaki pazarlara ulaşmak istiyorlardı. Birmanya yolu, Japonların Çin'e yaptıkları saldırı göz önünde tutularak ve stratejik bir amaçla yapıldı; 1937 de Hint İmparatorluğundan Anayasa bakımından ayrılan Birmanya, bağımsızlığına kavuşmak üzereyken, İkinci Dünya savaşı sırasında Japonlar tarafından işgal edildi (1942-1945). Lord Mountbatten tarafından yeniden alınan Birmanya, Commenwealth'den ayrıldı (1947). 4 Ocak 1948'de Birmanya ile Shan ve Karenni devletlerinin birleşmesiyle Birmanya birliği kuruldu. Komünistlerle, birman ırkından olmayan dağlı toplulukların ayaklanması, iktisadî durumu pek parlak olmayan yeni devleti uzun süre uğraştırdı. U Nu'nun yönetimi altında (1948-1956, 1957-1958, 1960-1961) Birmanya tam tarafsız bir siyaset güttü ve sosyalist eğilimli bazı reformlardan yararlandı. Kendisinden önceki başkan U Nu tarafından düzeni sağlaması için başkanlığa getirilen (29 ekim 1958) general Ne Win, parlamento üyesi olmayan bir kimsenin altı aydan fazla bakanlık görevinde bulunmasını yasaklayan Anayasa maddesini, parlamentoya hemen düzelttirdi. Askerler birçok bakanlıkta yönetici görev aldılar. Bu sırada hükûmet iktisadî durumu düzeltmek için idarî yolsuzluklarla mücadele etti ve ciddî bir fiyat kontrolu kurdu; aynı zamanda da ihracatı geliştirdi (1959'da Hindistan'a pirinç satışı) ve A.B.D. ile bazı milletlerarası kuruluşlardan (Ford vakfı) Birmanya'nın donanımını modernleştirmek için para yardımı sağladı. Bu kalkınma gayreti sonunda 6 şubat 1960'ta genel seçimler yapıldı. Seçimleri «Birlik» adlı parti kazandı ve bu partinin lideri U Nu iktidara geldi. «Olumlu bir tarafsızlık» siyaseti güderek Çin Halk cumhuriyeti ile bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzaladı (1 ekim 1960). Bu antlaşma sayesinde Birmanya, 30 milyon ingiliz lirası tutarında faizsiz borç aldı. Yeni hükûmet iktisadî (mart 1960'ta Burmah Oil company'nin sermayesindeki Devlet payı, yüzde 33, 33 ten, yüzde 51'e yükseldi; ithalât özel ticareti millîleştirildi) ve dinî alanda buddhacılık devlet dini ilân edildi (ağustos 1961); ama bu durum Shan'ların yönettiği azınlıkların karşı koymasını güçlendirdiği gibi hoşgörüyü doğru bulmayan buddhacı hiyerarşiyi de memnun etmedi. Haziran 1960'ta Arakan'a muhtarlık vaat edildi. Bir yıl sonra, Taung-gyi konferansı devletler ile milliyetler arasında gerçek bir Anayasa eşitliği istedi. 3 Kasım 1961'de U Thant Birleşmiş Milletler genel sekreterliğine seçildi; bu durum milletlerarası alanda Birmanya'ya nüfuz sağladı; ama Birmanya 2 mart 1962'de ordu genel kurmay başkanı general Ne Win'in iktidarı ansızın ele geçirmesiyle yeniden karıştı. Ne Win Anayasayı hemen kaldırdı, komünizme karşı ama sosyalist eğilimli bir hükûmet kurdu ve devrimci bir meclisin denetimine verdi. Bu meclis «Sosyalizme doğru birman yolu» partisinin siyasetini belirledi ve iktisadın tümünü planlama ve ortaklaştırma gereğini ilân etti. İngiliz petrol şirketleri 1962'de, bankalar da 1963'te millîleştirildi. Ama bu karar Birmanya'yı ağır bir malî yük altına soktu; çünkü bankalara mülklerinin, yabancı hissedarlara da hisse senetlerinin tutarlarını ödemek gerekiyordu. Ekim 1963'te, toptan ve perakende ticaret kurumlarını millîleştirme yasası resmen kabul edildi; ocak 1965'te, «Burma Unilever»in kamulaştırılmasıyle yabancı yatırımların ortadan kaldırılması tamamlandı. Buna benzer tedbirler yabancıların ülkeyi terk etmesine yol açtı; ama siyasî muhaliflerin (komünistler, sendikacılar v.b.) ve 1963-1964'te kendilerine genel af vaadedilmesine rağmen ayaklanmaya son vermeyen azınlıkların (Karenler, Monlar, Shanlar) davaya katılmasını sağlayamadı. Yalnız Karenler fırsattan faydalanarak Ne Win ile bir antlaşma imzaladılar. 15-17 Kasım 1963 arası başlıca komünist ve sendikacı önderler tutuklandı. Bu tedbir Millî Birleşik cephe ile Ne Win'in arasını bir de-

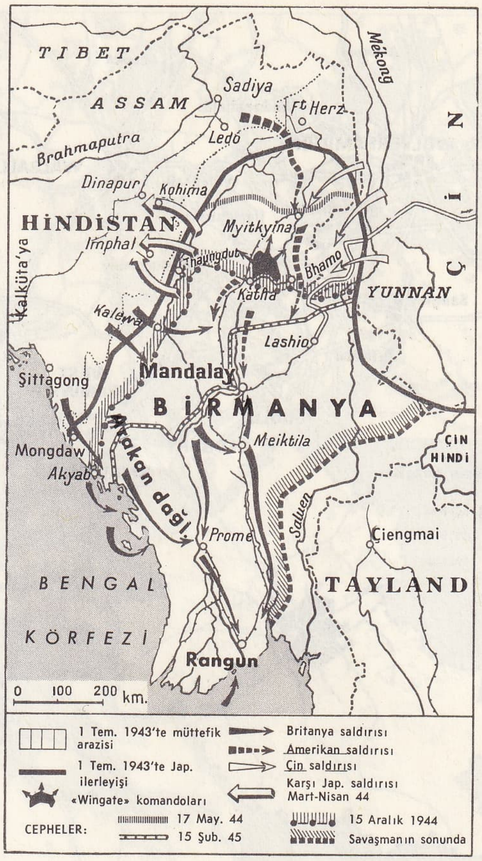

BİRMANYA kampanyaları

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

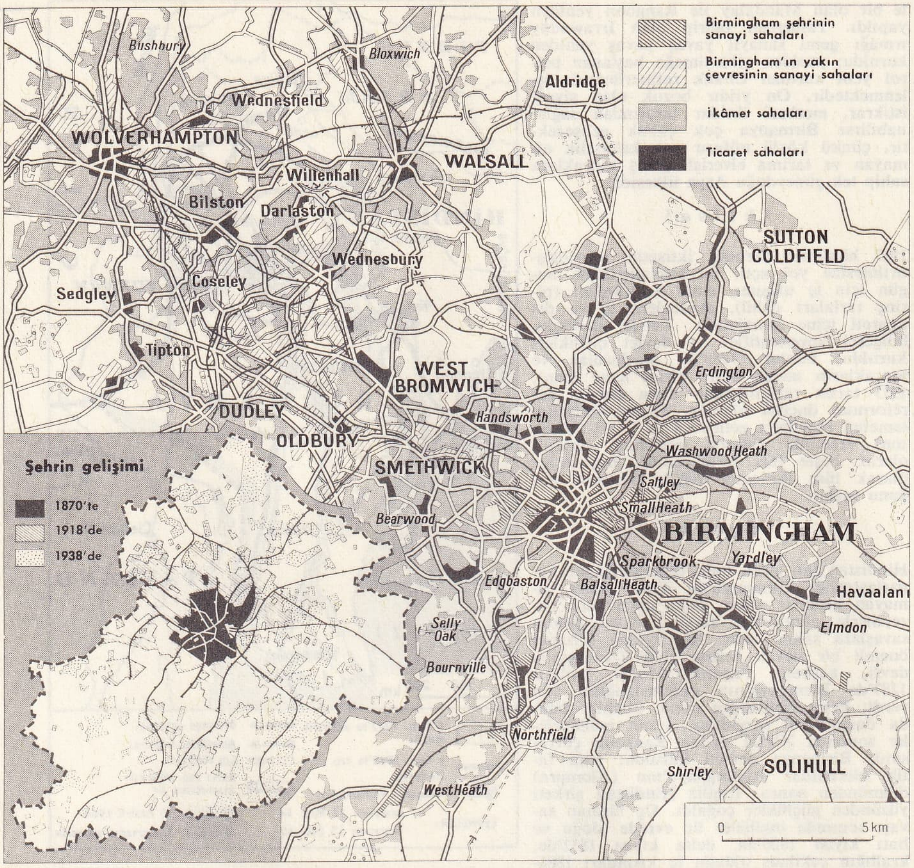

BİRMİNGHAM
şehir planı

ha düzelmemek üzere açtı. Millî Birleşik cephe 1962 mart hükûmet darbesinden sonra meşruluğunu kaybetmeyen tek siyasî kuvvetti. O tarihten itibaren hem müzakereye hem de kaba kuvvete başvuran (Rangoon, Mandalay v.b. üniversitelerinin kapatılması, 29 kasım 1949); «Sosyalizme doğru birman yolu» dışındaki bütün siyasî partilerin kapatılması (31 mart 1964), general Ne Win 1965 ve 1966'da komünist veya ayrılma taraftarlarının ayaklanmalarını bastırmayı başardı; bundan sonra kendini yeterince güçlü hissetti, öğretimi millileştirmeye girişti ve dinî muhalefeti altetti (92 buddhacı rahibin tutuklanması 1965; yabancı misyonerlerin sınır dışı edilmesi, 1966); hattâ kendisinden önceki başkan U Nu'yu dört yıl göz altında belirli bir yerde oturttuktan sonra serbest bıraktı.

Aynı zamanda, paraya karşı başlayan spekülasyonu önlemek için hükûmet, 1964'te kâğıt paranın değiştirilmesine başladı ve 500 kyat'tan yukarı değerdeki paralara el koydu. 1966'da sterlin hesap bakiyelerinin hemen tümünü altın'a çevirme kararı aldı. Bu tedbir Birmanya'nın hemen sterlinin etkisinden kurtulmasına (17 ekim 1966) ve dolayısıyle «commenwealth» ile son ilişkilerinin kopmasına yol açtı.

BİRMİNGHAM
Colmore Row ve Victoria Square'de Meclis binası

Güzel sanatlar

Kral Anavratha'nın tahta çıkmasından (XI. yy.) önceki birman sanatı pek az bilinir. Irrawaddy kıyısında Pyu'ların başkenti Prome'de ve Birmanya'nın güneyindeki Mon'ların merkezi Thaton'da bulunan V.-yy.dan IX.yy.a kadar süren döneme ait bazı kalıntılar, bölgesel brahman ve buddhacı eserlerin hint gupta sanatının etkisinde kaldığını gösterir. Ama XI.yy.dan itibaren birman sanatı özellikle Bengal'in pala sanatının etkisinde kaldı; bu devirde din ve krallığın merkezi Pagan önem kazandı ve bu durumunu XIII. yy.a kadar sürdürdü. Buradaki sayısız tapınaklar ve stupa'lar tuğladandır; bazen, kumtaşı sıraları ve yapı etekleri üstünde pişmiş topraktan kaplamalar görülür. Genellikle ince uzun bir çan biçimindeki stupa'lar, yuvarlak planlıdır; kademeli dörtköşe taraçalar üzerinde yer alırlar. Tapınaklar ise kare veya haç planlıdır. Orta yerlerinde kalın bir som duvar bulunur; bazen içine tanrı resmi konulan cella bölmesi için bu duvarın içi oyulur. Nat-hlaung Kyang, Ananda, Shwega ve Thatbyinnyv Pagan'ın başlıca tapınaklarıdır. Nat-hlaung Kyang eskiden kalma tek brahman tapınağıdır; Vişnu'ya adanmıştır. XIX. yy.da mimarîde daha çok ahşap eserler görülür (Mandalay'daki ince sanatlı tapınak ve saraylar gibi). Aynı hint pala etkisi, kumtaşından veya tunçtan yapılan heykeller ile tapınakları süsleyen resimlerde de görülür; ama bu etki yavaş yavaş sindirilmiş, daha çok Birmanya'ya has bir üslûp meydana getirilmiştir: kişilerin paralel çizgiler üzerinde toplanması, duruşlardaki sertlik, ırka has hatların daha belirgin, eserin daha çizgisel, süslü ve renkli oluşu. (L)

Birmanya kedisi, kedi cinsi, uzun tüylü, yüzü, pençeleri ve kuyruğu kahverengi, geri kalan kısmı krem rengindedir. Dört ayak üzerinde dururken pençelerinde «eldivenli» imiş gibi beyaz lekeler görülür. (L)

Birmanya seferleri, Japonlar Birmanya'yı işgal ederken Çin'in dışarıyle bütün ilişkilerini kesmek, Hindistan'ı tehdit etmek ve Singapur'u aldıktan sonra Hint okyanusuna çıkan yolu tıkamak istediler (15 şubat 1942). Bu hareket, özellikle orman savaşı için özel olarak eğitilen 4 tümen tarafından yapıldı. 8 Martta Japonlar Rangoon'a geldiler, demiryolu boyunca ilerlediler, 24 nisanda Lashio'da Birmanya yolunu kestikten sonra 2 mayısta Mandalay'ı aldılar. Aynı zamanda 2 ingiliz tümeni ile 500 000 kişiyi Akyab ve Hindistan sınırına püskürttüler. Japon filosu Andaman adalarını aldı ve gemilerin demir attığı Trinkomalee'ye (Seylan) kadar hafif müfrezelerle ilerledi. Müttefikler, buna karşılık bir Güneydoğu Asya kumandanlığı meydana getirdiler; kumandanı Lord Mountbatten oldu, çin ordusu ve general Stilwell'in amerikan komandoları emrine verildi. Harekât en kuzeydeki Ledo'dan ancak 1943 sonbaharında başladı. 1944 Yazında Kyit-Kim havaalanı yeniden ele geçirildi ve çin ordusu ile bağlantı kuruldu. Japonlar Assam'a girmeyi ve İmphal'de, Kalküta-Ledo demiryolunu kesmeyi denediler (haziran 1944). Akyab, 1944 kasımında İngilizler tarafından geri alındı: İngiliz ve Amerikalılar Bhamo ovasına çıktılar. Meiktila ve Mandalay hava üslerinin ele geçirilmesi (20 mart 1945) Birmanya'daki Japon kuvvetlerini desteksiz bıraktı. Rangoon 2 mayısta alındı. Japonlar dağlara çekildiler ve Birmanya'yı boşalttılar. (L)

Birmanya yolu, stratejik yol; Lashio'yu Tali ve Kunming'den geçerek Çong-K'in'e bağlamak için, çinliler tarafından yapıldı (1938-1939). Demiryolu ve Rangoon-Lashio yolu boyunca yapılan bu yolda 150 000 çinli işçi çalıştı (ayda 10 000 ton dökülmüştür). Temmuz 1940'ta Japonların baskısı üzerine yol ingilizler tarafından kapatıldı. 1943'te müttefiklerin yeniden saldırıya geçmesi üzerine, amerikalı istikâmcılar tarafından Myıtkyina ve Bhamo'dan geçerek Ledo'dan (Assam) Lashio'ya giden ikinci bir yol yapıldı (Stilwel yolu), müttefiklerin Birmanya'daki başarısı üzerine 8 mart 1945'te Bhamo yolu yeniden açıldı. (L)

Bir Milletin Doğuşu *(The Birth of a Nation),* amerikan filmi; 1915 yılında D.W. Griffith tarafından Thomas Dixon'un bir romanına dayanılarak çekildi. Amerikan iç savaşları sırasındaki Güney-Kuzey savaşını anlatır.

Griffith güneyli bir aileden geliyordu; ırkçılığını bütün şiddetiyle ortaya koydu; Zenci taraftarlarını suçladı, Ku-Klux-Klan'ı övdü. Filim, bu bakımdan sert tartışmalara yol açtı ve çevrilişinden ancak yedi yıl sonra Avrupa'da gösterilebildi. *İntolerance* (Hoşgörürsüzlük) kadar önemli değilse de bu filim Griffith'in teknik alandaki ilk büyük başarısıdır. Bütün filim boyunca nazariyelerinin uygulandığı görülür; hareketli kamera, stüdyo dekorunun mantıklı bir biçimde kullanılması ve önceden hazırlanan çevirim senaryosu sinema tarihinde ilk defa bu filimde kullanıldı. Griffith genel çekimle omuz çekimini karışık olarak kullanıyor, böylece filmin etkileme gücünü artırıyordu. Konusu yönünden çeşitli biçimlerde eleştirilen *Bir Milletin Doğuşu*, sinema biçimi bakımından çağının en önemli filimlerinden biridir. (L)

Bir Millet Uyanıyor, Muhsin Ertuğrul'un çevirdiği türk filmi (1932). Ertuğrul'un *Ateşten Gömlek* (1923) ile *Ankara Postası*'ndan (1928) sonra yeniden Kurtuluş savaşı konusunu işler. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun senaryosuna dayanır. İşgal altındaki İstanbul ve çevresinde işgal kuvvetleri, padişahçılar ve Kuvayı milliyeciler arasındaki mücadeleyi anlatır. Bu arada Atatürk'ün büyük *Nutuk*'undaki birçok olayı da sahneye aktarır. Senaryonun yapısındaki aksaklıklara rağmen heyecanlı bir konuyu sürükleyici bir yolda anlatır. Ertuğrul'un Sovyetler birliğindeki sinema çalışmalarından edindiği tecrübeleri dile getirir. Uzun süre, «Kurtuluş savaşı filimleri»ne örnek tutulmuştur. (M)

BİRMİNGHAM, Büyük Britanya'da (Warwickshire) şehir, Midlands'da Rea kıyısında; 1 105 000 nüf. Üniversite. Birmingham XVI.yy.da fuarı sayesinde oldukça önem kazandı. Çevredeki ormanlardan elde edilen odun, bölgede çıkarılan demir madeni filizinin işlenmesi için gereken yakıtı sağladı ve Birmingham sanayii çok çeşitli mamuller yaparak (çivi, silâh, kilit v.b.) gelişti. XVIII. yy.da çevredeki zengin havzanın maden kömürü kullanılmağa başlandı; gittikçe çeşidi artan küçük madenî eşyalar dünya piyasasına sunuldu. XIX. yy.da bölgenin demir madeni filizi tükendi; ham maddenin İsveç'ten ithali gerekiyordu; bu da mamul eşyanın maliyetini yükseltti. Masrafların artmasına karşı koyabilmek için Birmingham imalâthaneleri özellikle pahalı mamullere yöneldi: toplu iğne, dikiş iğnesi, olta iğnesi, makine parçaları, motor ve bisiklet parçaları. Günümüzde imalât alanı daha genişlemiştir: makine yapımı, otomobil, motor, elektrik malzemesi, alüminyum metalürjisi. İşçi nüfusunun önemli ölçüde artması ortaya birçok şehircilik sorunu çı-

Foto. Hulton Picture Library (LAROUSSE)

kardı; bu sorunlar, ilk olarak belediye reisi Joseph Chamberlain (1873-1876) tarafından çözülmeye başlandı. Şehrin merkezi bugün yeniden kurulmaktadır. Eski mahalleler yavaş yavaş ortadan kaldırılmakta ve bir «yeşil saha» meydana getirilmektedir. İstimlâke uğrayan mülklerin sahiplerini ve şehre yeni gelenleri barındırmak için iki yeni şehir (Dawley ile Redditch) kuruldu. Şehirde, XVIII. yy.dan kalma katedral dışında eski anıt yoktur; ama ilgi çekici resim galerileri vardır. Birmingham birçok şehri içine alan bir merkezdir; bazen *Black Country* (Siyah Ülke) diye de adlandırılır. (L)

BİRMİNGHAM, A.B.D.'de (Alabama) şehir, Apalaşların orta çöküntüsünün güney ucunda; 340 000 nüf. Sınaî önemini, kömürün, demir madenlerinin, pamuğun ve odunun yakın oluşuna ve ucuz işçi bulabilme imkânına borçludur. Gerekli miktarda hurda demir bulunmadığı için demir madenciliği dökümcülüğe yönelmiş, çelik imalâtı ise ek iş olarak kalmıştır (borular, dökme kalıp, saç). Demiryolu malzemesi imali. Pamuk işleme. (L)

BİRNEY (David BELL), güneyli amerikan generali (Huntsville 1825-Philadelphia 1864). Philadelphia'da avukatlık yaparken Kuzey-Güney savaşı başlayınca, 23. Pennsylvania alayının kumandanlığını üstüne aldı. 1862'de general oldu ve Fair Daks, Bull's Run, Fredericksburg, Chancellorsville (1863) ve Richmond bölgesinde büyük başarı gösterdi. Sıtmaya tutulup birkaç gün içinde öldü. (L)

BİRO (Lajos), macar yazarı (Viyana 1880-Londra 1950). Oradae'da gazetecilik yaparken, radikal Vilào gazetesinin başyazarı oldu. Cumhuriyet kurulunca (1918), Dışişleri bakanlık müsteşarlığına atandı; 1919'dan sonra siyasetten çekilmek zorunda kaldı. *«Mari ve Öbür Kadınlar»*, *«Molitor Ailesi»* gibi romanlar, *Férfiak* (Erkekler). *«Ocak»* *Sárga Liliom* (Sarı Zambak), *Kadril, İmperial Oteli* gibi piyesler yazmıştır. Özellikle piyesleri, yazara milletlerarası ün sağlamış ve bazıları sinemaya aktarılmıştır. 1921'den sonra Hollywood'da, Londra'da zamanının büyük bir kısmını sinema çalışmalarına ayırmıştır. (L)

BİROBİCAN, S.S.C.B.'de şehir, özerk. Yahudi idare çevresinin merkezi; 41 000 nüf. Transsibirya demiryolu üzerinde. *Birobican* adı, 1928'de kurulan ve Yahudilerin emrine verilen özerk toprağı gösterirdi. (L)

BİRON (Armand DE GONTAUT, — baronu), **Topal** takma adıyle bilinen fransız mareşali (1524-Epernay 1592). Askerlik hayatına er olarak başladı. 1569'da topçuluk uzmanı, 1577'de Fransa mareşali oldu. Henri III ve Henri IV'ün saltanatı sırasında, o devrin en önemli askerlik ve siyaset olaylarına karıştı. Henri III'ün öldürülmesinden hemen sonra Henri IV'ün emrine girdi. (L)

BİRON (Armand Louis DE GONTAUT, önce AUZUN dükü, sonra — dükü), fransız generali (Paris 1747 -ay.y. 1793). 1789'da soyluların milletvekili oldu. Saray'a gücenince, Orlean'cılar partisine girdi. 1792'de tümgeneral rütbesiyle, Ren, İtalya (1792) ve Batı (1793) orduları kumandanı oldu. Ancak, temmuz 1793'te tutuklanarak idam edildi. Gençliğinde çıkardığı rezaletlerle ün salmıştı. (L)

BİRON (Charles DE GONTAUT, I. dükü), fransız amiral ve mareşali (1562-Paris 1602). Henri IV tarafından önce Fransa mareşali (1595), sonra Bourgogne valisi (1598) ilân edildi. Ne var ki, bunca şerefe erişen Biron, görevlerinin tam karşılığını alamadığı düşüncesine kapılarak, Savoie dükü, Milano valisi ve ispanyol hükûmetiyle birleşerek krala karşı suikast hazırladı. Parlamento tarafından ölüme mahkûm edildi ve kafası kesilerek idam edildi. (L)

BİRON (Ernest Jean), **Kurland** dükü (Kalkum 1690-Yelgava 1772). Baltık ülkelerinden bir alman ormancının oğludur. Kurland düşesi Anna İvanovna'nın yakın dostluğunu kazandı. Düşes, 1730'da Rusya çariçesi olunca Biron'u Kurland dükü ve başbakan yaptı. Büyük bir nüfuz ve kudret sahibi olan Biron, her yere Almanları yerleştirdi, ülkede bozuk bir düzen ve dehşet havası yarattı. 1740'ta Anna İvanovna ölünce iktidarda kalmak için küçük İvan IV'ün naipliğini yaptı. Ancak, soylu tabakanın nefretini üstüne çektiğinden, tutuklanarak Sibirya'ya sürüldü (kasım 1740). Çariçe Yelizaveta onu tekrar iktidara getirdi. Fakat Biron'un istekleri sonsuzdu, çariçe onu daha fazla tutmak istemedi ve Yaraslav'a sürdü. Orada yirmi bir yıl kaldı. Katerina II, Alman partisinin baskısıyle 1763'te ona Kurland dükalığını geri verdi. (L)

Bironovşçina, rus tarihinde Anna İvanovna'nın hüküm sürdüğü devreye verilen ad (1730-1740). Bu devrede Almanlar büyük bir nüfuz ve kudret kazanmış, Biron'un (Bironovşçina adı buradan gelir) emrindeki polis kuvvetleri özellikle büyük rus ailelerine (Dolgoruki ve Galitsin) dehşet saçmıştır. Almanların bütün gücü, yeni teşkilâtlanmış çok sayıda alaylardan meydana gelen ve çoğunluğu Alman olan Muhafız bölüklerine dayanıyordu. (L)

BİROT (Pierre), fransız coğrafyacısı (Meudon 1909). Fizikî coğrafya ve özellikle jeomorfoloji uzmanı. İklim kuşakları kavramını geliştirerek, bu iki bilim dalını meydana getiren çeşitli elemanlar arasında bir bağlantı kurdu. *Recherches sur la Morphologie des Pyrénées Orientales Franco-Espagnoles* (Fransa-İspanya Doğu Pirenelerinin Yapısı Üstüne Araştırmalar) [1937] adlı teziyle edebiyat doktoru unvanını aldı. Dijon, Strasbourg ve Lille'de öğretim yaptıktan sonra Sorbonne üniversitesine profesör oldu. Başlıca eserleri: *les Méthodes de la Morphologie* (Morfoloji Yöntemleri) [1955], *Morphologie Structurale* (Yapısal Morfoloji) [1958], *Précis de Géographie Physique Générale* (Genel Fizikî Coğrafya Kitabı) [1959], *les Formations Végétales du Globe* (Yerkürede Bitki Oluşumları) [1965] ve J. Dresch ile birlikte yazdığı *la Méditerranée et le Moyen-Orient* (Akdeniz ve Orta Doğu) [1953-1956]. (L)

Bir Ömür Böyle Geçti, Faruk Nafiz Çamlıbel'in şiir kitabı (1945). Sanatçının hece vezniyle yazılmış yüz elli kadar şiirini bir araya getirir. Bunlarda romantik ve süslü bir üslûpla, şahsî duygular, memleket manzara ve insanları, acı çeken kimselerin ruh halleri anlatılır. Şekil bakımından halk şiiri ve batı şiiri tarzlarında hecenin çeşitli vezinleriyle yazılmış, muntazam duraklı ve kafiyeli şiirlerdir. Anadoluyu ve insanını dile getiren ünlü *Han Duvarları* şiiri de bu kitaptadır. (M)

BİRRANGA dağları, S.S.C.B.'de dağlar. Orta Sibirya'nın kuzeyinde; yüksl. 1 500 m. Geniş Taymir yarımadasının kuzey kısmında, Yenisey ve Katanga haliçleri arasında uzanır. (L)

BİRRELL (Augustine), ingiliz siyaset adamı ve yazarı (Liverpool yakınında, Wavertree, 1850-Londra 1933). 1893'te Liberal aday olarak parlamentoya girdi; 1906'da Eğitim bakanı olunca, ingiliz okul yönetiminde köklü bir reform yapmaya çalıştı, ancak olumlu bir sonuca varamadı. 1907'den 1916'ya kadar, İrlanda işleri sekreteri oldu. Sinn Fein kuvvetleriyle oranjistler arasındaki çarpışmaları önleyemediğinden durumun gittikçe karışmasına ancak seyirci kaldı. 1916 Pâques ayaklanmasından az sonra görevinden ayrıldı. *Charlotte Bronte* (1887), *W. Hazlitt* (1902), *A. Marvell* (1905) gibi biyografiler ve *Obiter Dicta* (Geçerken Söylenmiş Sözler) [1884], *Men, Women and Books* (Erkekler, Kadınlar ve Kitaplar) [1894], *Nare Obiter Dicta* (Geçerken Söylenmiş Aptalca Sözler) [1924] adı altında topladığı edebiyat denemeleri yazdı. (L)

BİRRENKLİLİK i. Miner. İçinden geçen ışığın yönü ne olursa olsun hep aynı renkte kalan bazı madenlerin özelliği. (L)

BİRRİ Aktar (Mehmed), divan şairi (Manisa 1669-ay.y. 1715). Mevlevî tarikatına girdi. *Salim Tezkiresi*'nde Nabi ve Seyyit Vehbi ile mektuplaştığı ve birbirlerine gazeller söyledikleri yazılıdır. *Divan*'ında kaside, nazire ve tahmisleriyle Mevlevîlik hakkında yazılan şiirleri çoğunluktadır. İstanbul Üniversitesi kitaplığı ile Millet kitaplığında bir nüshası vardır. Birrî'nin *Bülbüliye* adlı mensur eserinde manzum parçalar da bulunur. Eserin, Üniversite kitaplığı, Millet kitaplığı ve Arkeoloji Müzesi kitaplığında nüshaları vardır. (M)

BİRRUS i. (lat.k.). Yunanlıların ve imparatorluk sonu Romalıların giydiği yün veya kunduz kılından yapılmış kukuletalı başlık. (L)

BİRSAATLİK blş. i. Dy. Bir elektrikli lokomotifin, iletkenlerin ısısı ve çevredeki ısı belirli bir dereceyi aşmadan, bir saatlik çalışma ile sağlayacağı güç. (L)

BİRSAM blş. i. Bk. BERSÂM.

BİRSAM i. (ar. k.). Uyanık bir insanın mevcut olmayan bir şeyi görür gibi olması: *Marazî korkunun neticesinde çarpıntı taklidi veya birsam teşekkül eder* (H.Z. Ülken). Bk. SANRI. (M)

BİRSE, İsviçre Jura'sında nehir; Pierre-Pertuis geçidi eteğinden doğar. Kenarları dik (epijenik boğaz) bir vâdiyle Jura yaylalarını aşar ve Basel'de Ren ırmağına kavuşur; 71 km. XVIII.yy.dan itibaren, vâdide dokuma atelyeleri kurulmağa başlandı, böylece, burası büyük Ren sitesinin sınaî dış mahallelerinden biri oldu. (L)

baron BİRON
Daret'nin gravürü
(Cabinet des Estampes)

BİRSEL (Salâh), türk şair ve yazarı (Bandırma 1919). İzmir Erkek lisesini, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi (1948); öğretmenlik, iş müfettişliği, kitaplık müdürlüğü yaptı; şimdi Ankara Üniversitesi Basımevi müdürü. Orhan Veli şiirinin ironi ve yergi yanını sürdürdü. Eserlerinde alaycı, akılcı yönler kadar lirizm'e de yer verir. Resim sanatıyle ilgili *Fransız Resminde İzlenimcilik* (1967) adlı bir kitabı vardır. Şiir kitapları şunlardır: *Dünya İşleri* (1947), *Hacivadın Karısı* (1955), *Ases* (1960), *Kikirikname* (1961). Denemelerini *Şiirin İlkeleri* (1952), *Günlük* (1955) ve *Sen Beni Sev* (1957), *Kendimle Konuşmalar* (1969) adlı eserlerinde topladı. *Dört Köşeli Üçgen* adında bir roman yayımladı (1961). Çoğu, oyun türünde olmak üzere fransızcadan çevirileri de vardır. (M)

BİRSESLİLİK blş. i. Müz. Birlikte çıkan iki ses arasında aralık bulunmaması. (Ses yüksekliğinde özdeşlik, yani eş sayıda titreşim, şarkıda veya çalgıda, tınıları eş olmasa bile iki ses arasında birseslilik etkisini uyandırır. Armonide, tenor ile bas arasındaki tonik dışında, birseslilikten kaçınılır.)

◆ **Birsesli** sıf. Birseslilik özelliği gösteren. ‖ *Birsesli çalmak,* birlikte aynı notaları, aynı melodiyi çalmak. (L)

Bir Sürgün, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanı (1937). Batı kültürüyle yetişen doktor Hikmet'in sürgün gittiği İzmir'de, hastahanedeki işinin dışında tek zevki, frenk mahallesinde dolaşıp fransızca dergiler okumaktır. Hayalinde ideal ülke olarak gördüğü Fransa'ya kaçar. Sadece düşüncelerinde ihtilâlci olan delikanlı, Paris'te uzaktan hürriyet fedaisi gibi gördüğü Jön Türklerin birbirlerinden ne kadar değişik fikir ve düşüncelere sahip olduklarını anlar. Sanatçılar ve rus ihtilâlcileriyle tanışır. Bir fransız kızına âşık olur. Fakat hiç bir yerde kendisini rahat hissedemez. Çalışmak, mesleğinde ilerlemek ister, başaramaz. Alıştığı düzenli hayattan uzaklaşmış olması onun sıhhatini bozar. Bu arada babası artık kendisine bol para göndermeyecek hale geldiği için geçim sıkıntısı da başgösterir. İyi tedavi göremeyen Dr. Hikmet kimsesiz, perişan ölür gider. (M)

BİRT (Theodor), alman filolog ve tarihçisi (Hamburg 1852-Marburg 1933). Mar-

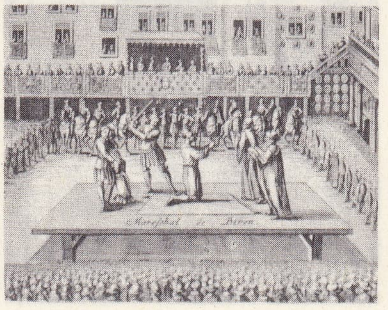

mareşal BİRON'un Bastille avlusunda idam edilişi (alman gravürü)

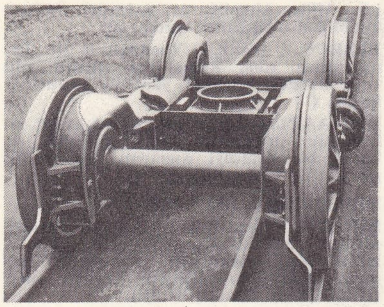

çift bissel

burg'da klasik filoloji profesörü. Başlıca eserleri: *Das Antika Buchwesen* (Eskiçağda Kitap) [1882], *Zur Kulturgeschichte Roms* (Roma Uygarlık Tarihi Üstüne) [4. bas., 1918], *Aus dem Leben der Antike* (Eskiçağ Hayatı Üstüne) [3. bas., 1922], *Alexander der Grosse* (Büyük İskender) [1924]. (L)

Bir Takım İnsanlar, Sait Faik'in (Abasıyanık) romanı (1952). Büyük tutkuları olmayan, yaşadıkları dünyayı ve insanları seven kişilerin (fakir balıkçılar, berberler, sarhoş baba, aylaklar, hırsızlar, fahişe ve esrarkeşler) hayat hikâyelerini anlatır. Hikâyenin ağırlık noktasında sarhoş bir babanın oğlu, kızı ve evlâtlığı yer alır. Ailenin zaten huzursuz olan yaşayışı, hava değişikliği için gelen bir delikanlının kızla yakınlık kurması üzerine büsbütün bozulur ve aile tamamen dağılır. (M)

Bir Tereddüdün Romanı, Peyami Safa'nın romanı (1933). Bir romancının iki kadın arasındaki tereddüdünü hikâye eder. Romancı, Muallâ ile evlenmek ister. Ama kimliğini bilmediği, esrarengiz Vildan kendisini daha çok meşgul eder. Muallâ, romancının evlenme teklifini kabul etmek için, Vildan ise atacağı ikinci adım için mütereddittir. Romancı bütün sosyal hayatın aynı tereddüt içinde olduğuna inanır. Romancı ve Vildan, ölüm ile hayat arasında tereddüttedirler. Sonunda Vildan ölümü, romancı ise yalnızlığı seçer. Romanda, Vildan'ın çevirdiği Pirandello'nun *Çıplakları Giydirmek* adlı eseri ikisi arasındaki konuşmalara ışık tutar. (M)

BİRTERİMLİ bls. i. Mat. Bir tek terimi olan cebirsel ifade. (*Eşanl.* TERİM.)

— ANSİKL. Mat. $2a^6b^3$ veya $5a^4b$ *birterimliler* veya terimlerdir; 2 ve 5 katsayılardır; *a* ile *b* herhangi büyüklükleri veya bunların ölçülerini gösterir; 6, 3, 4 kuvvet üsleri olup harflerin gösterdiği sayılar bu kuvvetlere yükseltilmiştir. (L)

BİRUN i. ve sıf. (fars. k.). Dışarı, dış. ‖ *Perde-birun,* sınırı, ölçüyü aşan.

— ÇEŞ. DEY. Esk. *Derûn ü birun,* iç ve dış. ‖ *Perde birun,* sınırı, ölçüyü aşan.

— Teşk tar. Osmanlı imparatorluğunda sarayın dışındaki nezaret, memurluklar ve bunlara ait binalar.

◆ **Biruni** i. Selâmlık dairesi. ‖ Selâmlık odası. (M)

BİRÛNÎ (Ebu'r - Reyhân Muhammed bin Ahmed EL —), büyük islâm bilgini (Harizm'de Hîve 973- Gazne 13 aralık 1048). Bîrûnî'nin hayatı üzerine bilgimiz çok azdır. Küçük yaşta Harizmşahların sarayı ile ilişki kurdu. Emir Ebu Nasr Mansur bin Ali bin Irak'ın himayesine girdi. Abdüssamed bin Samet el-Hakîm ve İbni Sina gibi bilginlerden ders aldı. Bu arada siyaset hayatında da faaliyet gösterdi, prens ve hükümdarlardan itibar gördü. Gazneli Mahmud'un Hindistan'ı zaptından sonra Hindistan'a gitti, sanskritçe öğrendi, hint ilmini ve geleneklerini etraflıca inceledi. Bu arada matematik, astronomi, fizik ve tabiî ilimlerle coğrafya gibi bilim kolları üzerinde çalışmalar yaptı. Özellikle geometri ve trigonometride büyük bir başarı gösterdi. Ayrıca astronomi âletleri üzerinde de çalıştı. Bu arada tıp ve denel fizik ile de uğraştı ve kendi kurduğu metotla ve kendi yaptığı âletlerle madenlerin özgül ağırlıklarını çok yaklaşık olarak buldu. Ana dilinin ne olduğu kesinlikle bilinmeyen Bîrûnî, eserlerini genellikle arapça yazdı; film dili olarak farsçayı kullandığı da oldu. Sanskritçeden arapçaya çeviriler yaptığına göre bu dili de çok iyi biliyordu. Arapça ve Farsçayı sonradan öğrendiğini kendisi bildirir. Bazı bilginler, Bîrûnî'nin ana dilinin Harizm'in yerli Türklerinin konuştuğu Türkçe olduğunu kabul ediyorlar. Bugün elde olan eserlerinin en önemlileri şunlardır: *El-Âsâr-ül-Bâkıye ani'l-Kurûn-il-Hâliye* (Hareketsiz [boş geçen] Yüzyıllardan Kalan Eserler, 1000 yılında tamamlandı); *Tahkik mâ li'l-Hind* (Hint Tarihi); *El-Hind* (Hindistan), *Kitâbu Patanjali'l-Hindî; Kitâbu İstihrâc-ül-Evtâr fi"d-Daire bi Kavs-il-Hatt-il- Münhani-yil-Vaki Fiha* (Dairedeki Kirişlerin Dairenin Çember Parçasının Kavsi Hesabıyle Çıkarma Kitabı); *Kitâbu Tastih-is-Suver ve Tabtih-il-Kuver; El-Kanun-ül-Mes'udî fi'l-Hey'eti ve'n-Nücûm* (Mes'udî'nin Heyet ve Nücum Hakkındaki Kanunu); *Kitâb-üt-Tefhîm fi Evâili Sınaat-it-Tencîm* (Nücum İlmine Giriş, 1029'da tamamlandı); *Tahdidü Nihayât-il-Amâkin li-Tashih-i Mesafet-il-Mesâkin* (Meskenlerin Arasındaki Mesafeyi Düzeltmek için Mekânların Sonunu Sınırlama); *Kitâb-ül-Cemâhir fî Ma'rifeti Cevâhir* (Cevherlerin Tanımasına Topluluk Kitabı); *Kitâb-üs-Saydele* (Eczacılık Kitabı). Bîrûnî'nin ayrıca zamanımıza kadar gelemeyen tarihî eserleri de vardır. (→ Bibliyo.) [M]

BİR ÜS-SABA veya **BİRÜSSEBİ.** Bk. BEERŞEBA.

Birüssebi muharebesi, Birinci Dünya savaşında, 1917 yılı ekim ayı sonunda Türklerle müttefikler arasında yapılan savaş. Türk orduları Birüssebi (bugün Beerşeba) hattında iki grup halinde bulunuyordu. Biri Gazze, diğeri Birüssebi'de idi. Müttefikler, Birüssebi grubuna büyük bir kuvvetle hücum edince, türk ordusu Yafa - Kudüs hattına çekilmek zorunda kaldı. (M)

BİR ÜYELİ bls. i. Mat. Bk. BİRTERİMLİ.

BİRYAN i. (fars. k.). *Esk. Susuz* veya az su ile pişirilen kebap. Püryan, büryan. ‖ *Biryan-ı muhallâ,* naneli, tereli ve piyazlı kebap.

— DEY *Esk. Biryan olmak,* kavrulmak, acı çekmek: *Sasanîler için biryan oldum* (Cevdet Paşa). [M]

BİRYÖNLÜ sıf. Yer değiştirme yönü tek olan.

— Elektron. Bir radyo dalgasını belli bir yönden alan veya belli bir yönde yazan antenler için kullanılır. ‖ *Biryönlü akım,* bir iletkende hep aynı yönde giden akım (L)

BİRYUMURTACIKLI bls. sıf. Bot. Tek yumurtacığı bulunan meyveyaprakları için kullanılır (latinçiçeği, sütleğen, maydanozgiller). [L]

BİRYUZOV (Sergey Semyonoviç), sovyet mareşali (Skopin 1904 - Belgrad yakınları 1964). 1922'de orduya girdi. Stalingrad'da sivrildi (1942). Ukrayna'da 4. ve 5. cephelere kumanda etti (1943). Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya taarruzlarında etkili bir rol oynadı (1944 - 1945). Silâhlı kuvvetler genel kurmay başkanı oldu (1963). Bir uçak kazasında öldü. (L)

BİRZED veya **BİRZE** veya **BİRZÎ** i. (fars. *birzed* veya *birze* veya *birzî). Esk.* Kasnı veya şentanboku denilen keskin kokulu sakız. (M)

BİS i. (lat. k. iki defa anlamında). İkinci defa. ‖ *Bis etmek,* bir aktör veya virtüoza, yorumladığı parçayı tekrarlatmak için (bis!) diye bağırmak. ‖ Bir parçanın, bir şarkının son bölümünün veya bir perde sonunun halkın isteği üzerine tekrarlanması. (L)

BİS. — Kim. Bir molekülün, iki eş kökün birleşmesinden meydana geldiğini gösteren fransızca önek. (L)

BİSANTHE. Esk. coğ. Samosluların (sisamlılar) kurduğu şehir. İlk olarak M.Ö. V. yy.da *Herodot Tarihi*'nde (VII. 137) adı geçer. Sonraları *Raidestos* adını aldı. Bugün *Tekirdağ.* (M)

BİSAT i. (ar. *bast,* yaymaktan *bisat). Esk.* Keçe yaygı, halı, kilim, minder: *Şâyan değil mi bir güle pejmürde bir bisat.* (Cenab Şahabeddin).

— ÇEŞ DEY. *Bisat-bûsî,* etek öpme. ‖ *Bisat-ı arz,* çimen, yeşillik. ‖ *Bisat-ı berf* (kardöşeği), karla kaplı yer: ... *bisat-ı berf üzerinde âsâr-ı hayattan ziyade ölüm lekeleri keşfedeceğiz* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Bisat-ı felek,* dünya, arz yuvarlağı. ‖*Bisat-ı hâk,* yeryüzü. ‖ *Bisat-i kevnü mekân,* kâinat. ‖ *Bisat-ı satranç,* satranç tahtası. (M)

BİSATİ (Seracettin), XIV. yy. iran şairi (Semerkant - öl. 1405 veya 1412'ye doğr.). Şair İsmet Buharî'nin öğrencisi Timurlu sultan Halil Bahadır'ın gözde şairi. Özellikle, gazelleriyle tanınır. (L)

BİSAYA'LAR veya **VİSAYA'LAR,** Malezya'da halk. Bisaya adaları adını bunlardan alır. Ama Bisayalar yakın topraklara da (Luzon'un güneyi, Mindanao'nun kuzeyi ve iç tarafları v.b.) yaşarlar. Sayı bakımından Filipinler'in başlıca halkıdır. Toplam nüfusları 2 000 000'a yaklaşır. Bisaya'lar çiftçidirler ve abaka lifinden çok ince kumaşlar dokurlar. Çoğu yurt dışına göçmüştür. (L)

BİSCEGLİE, İtalya'da liman şehri, Puglia'da (Bari eyaleti), Adriyatik kıyısında; 41 700 nüf. (L)

BİSCHHEİM, Aşağı Ren'de (Strasbourg idade çevresi) komün. Strasbourg'un kuzey banliyösünde, Ren'de Marn kanalı kıyısında; 12 400 nüf. Sanayi merkezi (şekercilik; mobilya, kapsül, sandık fabrikaları; camcılık). [L]

BİSCHOFF veya **BİSCHOP** (Nicolas), **Episcopius** diye anılan alman matbaacısı (Wissemburg yakınlarında Rittershofen 1501 - Basel 1563) Erasmus ve Johann Froben'in yakın dostu, sonuncunun damadı. Hieronymus Froben ve Heerwagen ile birlikte yunan ve latin klasiklerini yayımladı. (L)

BİSCHOFSHOFEN, Avusturya'da (Salzburg ili) şehir. İnn'in kolu Salzach kıyısında; 7 900 nüf. Demiryolu kavşağı. Kerestecilik. Camcılık. Bakır madenleri. (L)

BİSCHOP (Nicolas). Bk. BİSCHOFF.

BİSCUTELLA i. (lat. *bis,* iki kere ve *scutella,* küçük bardak). Bitki cinsi. Avrupa'da seyrek olmakla beraber pekçok türü bulunur. Genellikle kireçli kurak yerlerde yetişir. (Meyveleri yatay 8 biçiminde ve çok yassıdır. Turpgillerden.) [L]

BİSELLİUM i. (lat *bis,* iki kere ve *sella,* iskemle). *Esk.* Rom. Municipium'larda kullanılan iki kişilik iskemle. Şeref mevkiine konan bu iskemleler, Roma'da yalnız bazı büyüklere verilen fildişi iskemlelere benzemektedir. (L)

BİSERRULA i. (lat. *bis,* iki kere ve *serrula,* küçük testere). Bitki türü. Sapları yatay ve az çok tüylüdür. Kırlarda biter. (Baklagillerden.) [L]

Bİ'SET i. (ar. *bi'set). Esk.* Gönderme. ‖ Peygamber gönderme: *Ebû Süfyan İbni Hâris, bi'setten mukaddem, Resul-i Ekrem ile gayet tatlı görüşüp...* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Bi'set-i nebeviye* (veya *bi'set-i Muhammediye*), Hz. Muhammed'in gönderilmesi: *Bi'set-i Muhammediye'ye kadar öylece kalmış idi* (Cevdet Paşa). [M]

BİSET (Charles Emmanuel), flaman ressamı (Mechelen 1633 - Breda 1710'a doğr.).

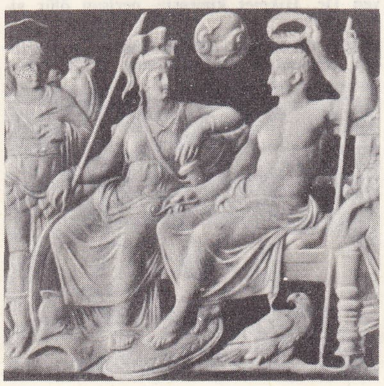

bisellium Augustus'un zaferini temsil eden fildişi oyma (detay) [Viyana müzesi]

Foto. S.N.C.F., Giraudon (LAROUSSE)

Hollanda genel valisinin özel ressamı olarak Anvers'e yerleşti. *Wilhelm Tell efsanesi* adlı tablosu Brüksel müzesindedir (L)

BİSHOP (Alan), ingiliz mühendisi ve profesörü (doğ. 1920). Skempton'un öğrencisi, toprak mekaniği uzmanı. Toprak barajların dengeliği üzerine bir teori kurdu. (L)

BİSHOP (John Peale), amerikalı şair, hikâyeci ve eleştirmen (Batı Virginia'da Charlestown 1892 - Massachussetts'de Güney Chatham, 1944). Scott Fitzgerald, Edmond Wilson ve Allen Tate'in dostu idi. Ölümünden bu yana, eserlerine karşı olan ilgi büsbütün artmıştır. 1948'de *Collected Essays* adı altında denemeleri, *Collected Poems* adı altında da şiirleri yayımlandı. (L)

BİSHOP AUCKLAND, İngiltere'de (Durham) şehir; 35 300 nüf. Kömür madenleri. (L)

BİSHOP'S FALLS, Newfoundland adasında (Kanada) sanayi merkezi. Exploits nehri kıyısında; 2 500 nüf. Hidroelektrik santralı. Meyve özü ve kâğıt fabrikaları. (L)

BİSHOP'S STORTFORD, İngiltere'de (Hertfordshire) şehir, *Stort* kıyısında, Londra'nın kuzeydoğusunda; 18 300 nüf. Hayvan pazarı. Bira fabrikaları. (L)

BİSİKLET i. (fr. *bicyclette*). Arka tekerleği hareket sağlayan, iki tekerlekli taşıt, velosipet: *Sonradan velosipet, bisiklet diye adlar çıkardılar da iyi oldu sanki* (N. Ataç). Bk. ANSİKL. ‖ *Motorlu bisiklet,* silindir hacmi 50 sm^3'ten aşağı yardımcı bir patlamalı motorla donatılmış bisiklet. Bk. TRAFİK, TAŞIT.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Spor. *Bisiklet sporu.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Bisiklet*'in Fransa'da, Direktuvar zamanında çok moda olan «Draisienne»den geldiğini ileri sürenler oldu. Ancak, bu taşıtın hareket şekli değişikti. İlerlemek için yerden destek alması gerekiyordu. Pedalın bulunmasıyle, ön ve arka tekerlek çapları değişik olan iki tekerlekli taşıt (bicycle), sonra da bisiklet ortaya çıktı: bu iki modelin birinden diğerine geçişi kademeli oldu. 1879'da ingiliz Lawson, pedal takımının hareketini arka tekerlek eksenine zincirle aktarmayı başardı: bu taşıtın ön tekerlek çapı yine arka tekerlekten daha büyüktü ve taşıta sadece yön veriyordu. Lawsen ayrıca iki tekerleği birleştiren, seleyi, pedalları, aynayı, gidonu ve ön çatalı taşıyan kadroyu buldu. 1885'te J. K. Starley'in «Rover» i aynı çaptaki tekerlekleri, borudan kadrosu ve dolaysız yön verme sistemiyle bugünkü bisikletin öncülüğünü yaptı. Daha sonra, tekerlekler dönerken pedal takımını durdurmayı sağlayan serbest tekerlek kullanılmaya başlandı ve o zamana kadar pek ihtiyaç duyulmayan fren meselesini ele almak gerekti. Bisikletin ilk modellerindeki fren yokluğu zincirli aktarma sistemi üzerinde tereddütler yarattı. Durmak için pedalları durdurmaktan başka çare yoktu. Bu yüzden sık sık zincirler kopuyordu. 1898'de zincirsiz bir transmisyon denemesi yapıldı. Hareket, konik dişliler ve bir mil aracılığı ile doğrudan doğruya arka tekerleğe iletiliyordu. Ancak alınan verim düşüktü. Kavramalar iyi çalışmıyor ve aracı ağırlaştırıyordu. Deneme başarı sağlamadı ve terk edildi.

Bisiklet, aracın bütün parçalarını taşıyan, çelik veya hafif alaşımlı borulardan yapılmış sağlam bir kadrodan meydana gelir. Kadronun ön kısmında, yön miline (gidonla işleyen) bağlı ön tekerleğin eksenini tutan bir maşa, arka kısmında, uçları arka tekerleğin milini sıkıştıran yatay bir maşa, orta kısmda pedal takımı ve karşısında, üzerinde selenin bağlandığı destek seypası bulunur.

Pedal takımı, hareketi arka dişliye aktarır. Sıra ile her pedala basışta dişli aynanın dönmesi sağlanır. Bu dişli aynaya, arka tekerleği harekete geçiren bir zincir takılıdır; ön tekerlek yön verir. Ayna dişlerinin sayısıyle, ruble dişlerinin sayısı arasındaki fark makinenin gücünü veya hız düşürme oranını gösterir. Pedallar üzerindeki güç, sınırlı olduğundan, yolun eğimine göre değişen dirençleri hafifletmek için birden fazla vites değiştirme oranı bulunmalıdır. Bu sebeple aktarma sisteminde en

bisiklet

1. Sele; 2. Arkalık; 3. Çanta, 4. Arka lamba; 5. Çamurluk; 6. Arka dişli; 7. Dişli değiştirme (vites düzeni); 8. Jant; 9. Zincir; 10. Pedal; 11. Pedal kolu; 12. Pedal aynası; 13. Zincirlik; 14. Kadro; 15. Pompa; 16. Vites değiştirme kolu; 17. Sele desteği sapı; 18. Gidon; 19. Fren tutağı; 20. Ön lamba (far); 21. Fren; 22. Dinamo; 23. Furş; 24. Tekerlek göbeği; 25. Kelebek; 26. Tekerlek teli.

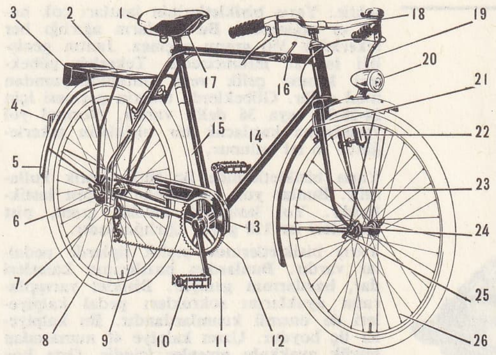

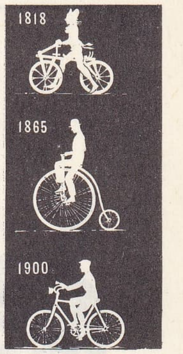

çok kullanılan kaydırıcı tipten bir vites kutusudur. Bunun işleyebilmesi için, aktarmanın bütününden arka tekerlek ekseninin hareketini ayıran bir serbest kasnağın bulunması gerekir. Genellikle hafif alaşımdan yapılmış bir jant ve mil ile bağlantıyı sağlayan madenî tellerin birleşimi olan tekerleklerde şişirme veya dolma lastikler vardır.

— Huk. Karayolları Trafik tüzüğüne göre insan gücünü işe çeviren pedal veya benzeri bir mekanizma ile hareket ettirilen ve devamlı olarak yere değen en fazla üç tekerleği bulunan motorsuz taşıtlara *bisiklet* denir. Yine aynı tüzük gereğince, üzerinde silindir hacmi 50 sm^3'ten (50 dahil), gücü, 1. 5 BB'den (15 dahil) az bir motoru bulunan ve düz yolda azamî hızı saatte 40 kilometreyi geçmeyen bisiklet niteliklerini taşıyan taşıtlar da bisiklet sayılır.

— Spor. *Bisiklet sporu,* önce Fransa'da başladı, ilk resmî yarışma 1869'da Paris ile Rouen şehirleri arasında yapıldı. 126 kilometrelik bu yarışmayı James Moore adlı bisikletçi 10 saat 23 dakika ile kazandı. İlk sürat yarışması ise 1888 yılında yine Fransa'da Tuillier şehrinde oldu.

Fransa'da pistte yapılan bisiklet yarışmaları, Trentin ve Morelon gibi amatör sürat yarışçılarının başarılarına rağmen günden güne gerilemektedir. Yolda yapılan merhaleli yarışlarda Aquetil başarısını kabul ettirmiş Fransa, İtalya, İspanya büyük turlarını kazanmıştır. Düz yol veya klasik yarışmalarda özellikle Belçikalı Van Looy, alman Altig, hollandalı Janssen ün yapmışlardır. Düz yol yarışmaları dünya şampiyonluğunu 1960 ve 1961'de Van Looy, 1964'te Jans, 1966'da Altig kazanmışlardır. Aynı unvanı 1959'da Darrigade, 1962'de Stablinski, 1963'te belçikalı Beh'eyt, 1965'te ingiliz Simpson, 1967'de belçikalı Merckx elde etmişlerdir.

● Türkiye'ye bisiklet sporu 1910 yılından sonra girdi. Dünyada ilk bisiklet yarışının yapılmasının üzerinden tam kırk yıl geçmişti. Meşrutiyetin ilânından önce bazı bisiklet acenteleri sırf reklâm amacıyle Tepebaşı semtinde beton bir pist yaptırdılar, burada halk arasında bisiklet yarışları tertiplediler. Bu bir spor yarışmasından çok hevesliler arasındaki iddialı bahislerden ileri gidemedi.

Bisiklet sporuna, faaliyetleri arasında yer veren ilk kulüp Fenerbahçe oldu (1912). Fenerbahçeli bisikletçi Vecdi, Şinasi ve Alber beyler Türkiye'de düzenlenen ilk bisiklet yarışlarının şampiyonluklarını aralarında paylaştılar.

İlk spor teşkilâtı Türkiye İdman cemiyetleri ittifakının kuruluşundan (1923) sonra bir de Bisiklet federasyonu meydana getirildi. Türk bisiklet sporunun öncüleri arasında Cambaz Fahri, Bıyıklı Fevzi, Raif, Haydar ve Aşot ile hepsinden sonra ortaya çıkan Cavit Cav özellikle belirdiler

1924'te Paris'te yapılan Olimpiyat oyunlarına bu üç bisikletçi gönderildi, ama Paris'te kendilerine yarış bisikleti temin edilemediğinden Olimpiyat yarışmalarına katılamadılar.

Ay-yıldızlı forma ile ilk olarak 1927'de İstanbul'da Türkiye - Bulgaristan millî karşılaşması yapıldı, bundan sonra da Cavit Cav, Taceddin Öztürkmen, Yunus Onat ve Galip Cav'dan kurulu bir kadro ile 1928 Amsterdam olimpiyatlarına gidildi.

Amsterdam dönüşünde dört türk bisikletçisinin yaptıkları büyük Ege turiyle yine aynı yıllarda Muhafızgücü bisikletçilerinin 1 800 kilometrelik Anadolu turnesi, bisiklet sporunu yurda tanıtan önemli teşebbüsler oldu.

1935'te yapılan Romanya turunda ilk iki derece türk bisikletçileri arasında paylaşıldı, 1936 Berlin Olimpiyat oyunlarının 100 kilometrelik yol yarışında da Talât Tunçalp birinci ile denk bir derece elde edecekken, yarım tekerlek farkıyle sekizinciliğe düştü. Aynı yıl Rusya'da yapılan yarışmalarda Talât Tunçalp ile Orhan Suda birincilik ve ikincilikler kazandılar.

1940'ta Balkan ikinciliğini türk millî bisiklet takımı kazandı. İkinci Dünya savaşında uzun bir süre milletlerarası karşılaşmalar yapılamadı. 1948 Londra olimpiyat oyunlarından itibaren yeniden yurt dışı yarışmalarına gidildi.

1946 yılında Güney Amerika'ya giden millî bisikletçi Kirkor Cambaz, Rio de Janeiro'da yapılan 274 kilometrelik yarışmada birinciliği kazandı. Aynı bisikletçi 1952'de Arjantin'de yapılan 3 800 kilometrelik büyük yarışta sakatlanmasına rağmen üçüncülüğü aldı. 1950'den sonra uzunca bir durakama devresine giren bisiklet sporu 1965'ten sonra tekrar kalkınmaya başladı ve son yıllarda tertiplenmekte olan Marmara Bisiklet turu yarışmalarıyle canlandı. Bu devrede ortaya çıkan Çetin Yüce ve Rifat Çalışkan milletlerarası alanda dereceye girebilen değerler olarak belirdiler.

● *Yarış bisikletleri.* Yarışta kullanılan bisikletler, kurs veya kadro isimleriyle anılır. İyi bir kadronun çatısı kare şeklindedir. Bir kadronun normal ölçüsü 52 ilâ 60 santim arasıdır. Selenin borusunun kadrodan yüksekliği ise 7 santimdir. Sele borusunun yüksek olması randımanı arttırır. Normal bir bisiklette seleden inen boru ile arka alt maşa arası 72 derecelik bir açı meydana getirir. Orta göbeğin yere olan uzaklığı ise 27 sm'dir. Orta göbekten arka göbeğe kadar olan uzaklık 41 ilâ 43,5 sm arasıdır. Kadronun uzunluğu ne olursa olsun bu uzaklık değişmez.

Yarış bisikletlerinin gidonları da kare şekline yakındır. Gidon genişliği en az 40 santimdir. Bu gidonlar alüminyumdan yapılır. Boğaz ve boyun denilen bölümler de aynı madendendir. Sele gidondan 2-3 santim yük-

BİSKRA

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

1879'da BİSMARCK

prens von BİSMARCK
Lenbach tarafından
(Berlin müzesi)

sektir. Yarış bisikletlerinin jantları çok hafif ve sağlamdır. Bu jantların ağırlığı her tekerlekte 350 gramı geçmez. Jantın genişliği ise 20 milimetredir. Tekerlek göbekleri krome çelik veya düralüminyumdan imal edilir. Göbeklerde tellerin geçmesi için 24-28-32 veya 36 delik vardır. Normal yol yarışlarına katılacak bir bisikletin tekerleğinde 36 tel bulunur.

Yarış bisikletlerinde üç türlü lastik kullanılır. Bunlar yol, antrenman ve pist lastikleridir. Yol lastikleri 240-280 gram, pist lastikleri ise 110 gram ağırlığındadır.

Yarış bisikletlerinde çeşitli tiplerde pedallar vardır. Bunlardan bazılarının kafesleri dar, bazılarının geniştir. Bisiklet yarışçılarının ayaklarını soktukları pedal kalpiyeleri de önemli kısımlardandır. Bu kalpiyeler üç boydur. Uzun kalpiye 40 numaradan büyük ayakkabı giyenler içindir. Orta boy kalpiyeyi 40 numaradan küçük ayakkabı giyenler kullanır. Küçük boy kalpiye ise bayan bisiklet yarışçıları tarafından kullanılır.

Yarış bisikletlerinde vitesler de birkaç çeşittir. Dişlilerde zinciri değiştirmeye yarayan bu vitesler kadrodan bir kolla uzanır. İyi bir yarış bisikletinde 10 vites bulunur.

◆ **Bisikletli** sıf. Bisiklete binen: *İhtiyar şair, biraz evvel yanımızdan geçen bir bisikletli çocuğa bakıp durarak* (R. N. Güntekin). [LM]

Bisiklet Hırsızları *(Ladri di Bisiclette)*, italyan filmi (1948). Yöneticisi Vittorio De Sica. İkinci Dünya savaşı ertesinde doğan gerçekçi sinema okulunun en başarılı eserlerinden. Meslekten olmayan oyuncularla çevrilen bu filim, sade ve gerçekçi bir anlatımla, işsiz bir adamın dramını canlandırmaktadır. İnsanlarla toplum, bir baba ile bir oğul arasındaki ilişkileri derinlemesine işleyen Bisiklet Hırsızları, savaş sonrasının en duygulu filimlerinden biridir. (L)

BİSİNOZ i. (yun. *byssos*, pamuk ve *nosos*, hastalıktan fr. *byssinose)*. Pamuk işçilerinde görülen akciğer hastalığı. (Tozlardan ileri gelen bu hastalık daha çok nefes darlığı şeklinde belirir.) [L]

BİSKAY. Bk. VIZCAYA.

BİSKRA, Cezayir'de (Batna idare bölümü) idare çevresi merkezi, Avras dağ kütlesinin eteğinde, *Vad Biskra* kıyısında. Biskra eski roma şehri *Vescera*'dır; vahasında 150 000 hurma ağacı vardır; kaynaklar ve Vad tarafından sulanır. Önemli turizm merkezi. Madenleri. Büyük hurma ticareti. Biskra idare çevresi, 172 730 nüf. (L)

BİSKUPİN, Polonya'da bölge, Büyük Polonya'da (Bydgoszcz voyvodalığı). Bydgoszcz'in güneyinde, profesör J. Kostrezewski'nin yönetimindeki önemli arkeolojik kazılar eski göl üstü köylerini açığa çıkardı. Bu kazılar Biskupin'de M.Ö. I. binden bu yana sürekli olarak yerleşildiğini ortaya koydu: yontma taş devrinden (yontulmuş kemikten bir hançer) ve cilâlı taş devrinden (Avrupa bizonu boynuzundan üç bilezik, spondylus kabuklarından bir gerdanlık) kalma eşyalarla bir çukur ve çoban kulübelerinden meydana gelen 5 000 m² lik «kraal» bulundu: Avrupa'da eşine rastlanmayan bu kraal, XVII., XVI. ve XV. yy.lardan kalmadır. Ayrıca gölün ortasındaki bir adada Lusatia medeniyetiyle ilgili islavöncesi iki tahkimli sur ortaya çıkarıldı. Buradaki 106 evin geometrik düzenlenişi 1 200 kişi kadar oldukları sanılan bir kabilenin ne kadar sağlam bir teşkilât kurduğunu gösterir.

M.S. IX. yy.da burada iyice tahkim edilmiş bir *castrum* çevresinde bir merkez meydana geldi. Bu merkezin köy tipi düzenlenişine rağmen, Biskupin'de ortaya çıkarılan kalıntılar burada ticarî (meslekler) ve zenaatçı bir etkinlik bulunduğuna işarettir; şehirleşme X. yy.da da sürdü. Ama daha sonra bu şehirleşme süresi durdu ve Biskupin tipik bir Orta Polonya köy kolonisi halini aldı. (L)

BİSKÜVİ veya **BİSKÜVİT** i. (fr. *bis*, iki defa ve *cuit*, pişmiş'ten *biscuit)*. Uzun süre saklanabilen sert, kuru ve az kabarmış pasta. (Tuzlu da olabilir.): *Kendisini et suyu içine bisküvi doğruyarak yemekte olduğu halde buldular* (Ahmed Mithat).

— Eczc. Hamurun içine tıbbî bir madde katılmış olan bisküvi: *Müshil bisküvileri. Kurtdüşürücü bisküviler.*

◆ **Bisküvicilik** i. Kuru bisküvi, pötifur, v.d. yapım ve ticareti.

— ANSİKL. Mekanik *bisküvicilik* bugünkü sanayiin çok canlı bir koludur. Türkiye'de günde tonlarca üretim yapan fabrikalar vardır. Biçim, süs v.d. konularda çok çeşitli yapılan bisküviler tıp bakımından birkaç kategoride toplanabilir: kuru bisküvi (pötibör gibi), gofret, makaron, pötifur, v.d. Yapımlarında kullanılan ham maddeler şunlardır: çeşitli unlardan başka süt, yumurta, tereyağ ve şeker; sonra her çeşit meyve (badem, ceviz, fındık, fıstık, yer fıstığı, kestane v.d.), reçeller, şurup ve likörler, kahve, çikolata, vanilya, tarçın, zencefil, anason v.d. Hamur karıştırılır, yoğurulur, kalıp veya kesimle biçimlendirilir, tepsilerle tünel fırınlara otomatik olarak sürülür. Pişmeden sonra bisküviler açıkta soğutulur, en modern makinelerle el değmeden ambalajlanır (paketleme, kutulama). Bugün bu işlemlerin çoğu otomatik olarak yapılır. (LM)

BİSMARCK, A.B.D.'de şehir. Kuzey Dakota'nın merkezi, Büyük Ovalar bölgesinde, Missouri kıyısında; 27 000 nüf. Demiryolları kavşağı. Kömür madenleri. Önemli pazar. (L)

Bismarck, 41 000 tonluk savaş gemisi. 1935 ingiliz - alman deniz anlaşmaları sonunda yapıldı ve 1941 başında hizmete girdi. Aynı yılın mayıs ayında Brest'de üslenmiş bulunan *Scharnhorst* ve *Gneisenau* ile buluşup Atlantik'te deniz akınları yapmak üzere *Prinz Eugen* kruvazörünün eşliğinde Gdynia limanından ayrıldı. Bu iki gemi, bir ingiliz uçağı tarafından görülerek 24 mayısta İzlanda ile Grönland arasında Hood adındaki ingiliz krovazörü ile *Prince of Wales* zırhlısının anî saldırısına uğradılar. Çatışmada *Hood* battı, *Prince of Wales* ise savaşı bırakmak zorunda kaldı. *Ark Royal* uçak gemisinin uçakları tarafından dümeni tahrip edilen ve manevra kabiliyetini kaybeden Bismarck, 27 mayısta Brest açıklarında *King George V* ve *Rodney* savaş gemileri tarafından yakalanarak batırıldı. *Prinz Eugen* kruvazörü kurtularak üssüne dönmeyi başardı. (L)

BİSMARCK (Herbert, VON — prensi), alman diplomatı (Berlin 1849 — Friedrichsruh 1904). Otto Bismarck'ın büyük oğlu. 1870 - 1871 Savaşına katıldıktan sonra siyasete atıldı. Dışişleri müsteşarlığında bulundu (1885). Babası onu şansölyeliğe hazırlıyordu, fakat gözden düşünce bu isteğini gerçekleştiremedi (L)

BİSMARCK (Otto, prens VON —) veya asıl adıyle, **von Bismarck - Schönhausen,** alman devlet adamı (Schönhausen 1815 - Friedrichsruh 1898). Altı yaşından on iki yaşına kadar Berlin'deki bir okulda sıkı bir disiplin altında yetişti. Göttingen üniversitesinde oldukça serbest bir öğrenci hayatı yaşadı. Askerliğini gönüllü olarak yaptı, kardeşiyle birlikte malikânelerini başarıyle yönetti. Tarıma karşı derin bir ilgi duydu. Kişiliğinde prusyalı asker disiplini, soyluluk gururu, Lutherci sağlam bir inanç, nazik durumlarda yumuşayan bir hoyratlık toplanmıştı. Bu niteliklerin yanında değişmez özelliği imparatorun şahsına olan bağlılığı ve Almanya'nın büyüklüğüne olan derin inancıydı. Bütün isteği alman birliğini kurmak ve güçlendirmekti. Bu düşünce, hayatının en büyük ve tek amacı oldu. 1847'de, Prusya Landtag'ına seçilince politikada muhalefet yolunu tuttu. Usta bir diplomat olarak Frankfurt Diyet meclisinde Prusya'yı temsil etti, kürsüde bu meclisin yetersizliğini dile getirdi ve onu Avusturya'dan kopmuş saydı (1851 - 1859). 1859 - 1862 Yılları arasında St. Petersburg'da ve Paris'te elçilik görevlerinde bulundu. Bu sıralarda, iki cephede çıkacak bir savaşı önlemek, belki de gelecekteki tasarıları gerçekleştirmek için bu başkentlerde yararlı dostluklar kurdu. Roon'da yapılacak askerî reform için Landtag'dan gerekli oyu elde edemiyen Wilhem I tarafından telgrafla çağrıldı. 20 Eylülde Berlin'e gitti. 23 evlülde Devlet bakanı oldu, bir ay sonra da Başbakanlığa ve Dışişleri bakanlığına geçti; Landtag hiçe sayılarak, gerekli krediler sağlandı ve Prusya'ya iyi eğitilmiş 30 000 kişilik bir ordu kazandıran reform gerçekleştirilerek tam bir diktatörlük kuruldu. Bütçe kral emirnameleriyle yapılmakta; basın hürriyeti kısıtlanmakta, resmî adaylık usulü uygulanmaktaydı. Bütün bunlar, devletin otoritesini güçlendirmekle birlikte, liberaller arasında hoşnutsuzluk yaratıyor, fakat Bismarck'ın başarısı yine devam ediyordu. Çünkü 1862'den sonra kral ile aralarında verimli bir işbirliği kurulmuştu. Bu birlik kralın ölümüne kadar (1882) sürdü. Gerçi, verilen söze ve meşruluk prensibine saygı gösteren kral ile aralarında sert tartışmalar olmuyor değildi. Kral, Bismarck'ın soğuk ve hesapçı gerçekçiliğine hem karşı koyuyor, hem de ondan çekiniyordu. Bununla beraber devletin yararı uğruna, bu otoriter ihtiyar, tercihlerinden, düşüncelerinden ve dostluklarından fedakârlıkta bulunmak akıllılığını gösterdi.

1864'ten 1871'e kadar Bismarck, iki aşamada alman birliğini gerçekleştirdi. Önce Avusturya'yı uzaklaştırdı: Dükalıklar savaşı (1864), Gastein anlaşması (1865). Bismarck, Habsburg'lara karşı savaş açtı ve diplomasi yoluyle onları tecrit etmeyi başardı (Biarritz görüşmeleri, 1865; nisan 1866'da İtalya ile yapılan antlaşma). Prusya'nın 3 temmuz tarihinde kazandığı Sadowa zaferi sonunda Prag'da yapılan antlaşmada (23 ağustos 1866) Avusturya, konfederasyonun bozulmasını, Prusya'nın etrafından Kuzey Alman devletlerinden meydana gelen bir konfederasyon kurulmasını kabul etti. Avusturya ile Main'in kuzeyi, bu konfederasyonun dışında kalıyordu. Kuzey Alman konfederasyonu ayrıca üç Danimarka dükalığı ile Avusturya tarafını tutan Kuzey - Doğu (Hannover, Hessen - Nassau ve Hessen - Darmstadt, Frankfurt - am - Main) Alman devletlerini ilhak hakkını elde etti. İkinci aşamada Bismarck Main'in güneyindeki devletlerin ilhakını engelleyerek alman birliğini köstekleyen Fransa'yı sahneden uzaklaştırmayı başardı. Bu konuda Napoleon III,kendine rağmen onun en büyük yardımcısı oldu. Çünkü Napoleon III, Bismarck ile pazarlığa girerek, Almanya'nın, Ren'in sağ kıyısına, Belçika'ya, sonra da Lüksemburg'a dokunulmaması şartı ile (bahşiş siyaseti) tarafsız kalacağını bildirmiş ve bu yüzden Avrupa'da kendine karşı güvensizlik beslenmesine, Almanya'da da, Fransa zararına, millî duyguların canlanmasına yol açmıştı.

Bu pazarlığın, yabancı basına ustaca bir şekilde aksettirilmesi, daha sonra, 1870'te, Hohenzollern'lerin İspanya tahtına aday gösterilmesi ile ilgili Ems telgrafının kurnazca kısaltılması (değiştirilmesi değil), fransız - alman savaşının patlaması ile sonuçlandı. Bu savaşı, Roon ve Moltke kadar Bismarck da arzuluyordu. Çünkü bu savaş zaferle sonuçlanırsa, Almanya Güney Main eyaletini ilhak edebilecek ve Alsace - Lorraine ele geçirilerek Alman birliği sağlanmış olacaktı. Versailles sarayında, Wilhelm I yararına II. Reich'ın ilânı (18 ocak 1871) ile Frankfurt antlaşması (10 mayıs 1871) Bismarck'ın bu hayalini gerçekleştirdi. Alman birliği gerçeklesince, yalnız imparatora karşı sorumlu kalan Bismarck, Almanya başvekili ve Prusya meclisi başkanı olarak eserini sağlamlaştırmaya koyuldu.

Bismarck, önce Main'in güneyindeki eyaletleri Kuzey Almanya konfederasyonuna kattı, imparator ve başvekillik yetkilerini genişletti; markın imparatorluk bankası tarafından çıkarılmasını sağladı (1872); medenî ve ceza usulü yasaları (1872-1876) ile askerlik hizmetini yedi yıla çıkaran 1874 kanununu kabul ettirdi, son olarak da ulusal azınlıkları millîleştirdi ve böylece, anayasa, maliye, hukuk ve kültür bakımından güçlü bir birlik yarattı.

Fakat, içişleri alanında ve parlamento içindeki diktatörce davranışı kuvvetli bir muhalefetle karşılaştı. Görünüşteki soğukkanlılığına rağmen, ustaca bir uyarlıkla bu muhalefeti kırmağa çalıştı. Almanya şansölyeliği, Prusya meclisi başkanlığı, kendisine olağanüstü bir hakemlik sağlamakla beraber, görevini güçlestirdi: çünkü karşısında oldukça iiberal (genel seçimle seçilmiş Reichstag) ve çok tutucu olan başka bir meclis (sınıf sistemine göre seçilen Landtag) var-

Foto. Berlin müzesi, Loescher et Petsch (LAROUSSE)

BİNGÖL
genel
görünüş

BİNGÖL
Vilâyet binası

BİNGÖL

BİNGÖL
şehir parkı

Aşağı **Bingöl** (Çapakçur)
çarşısı

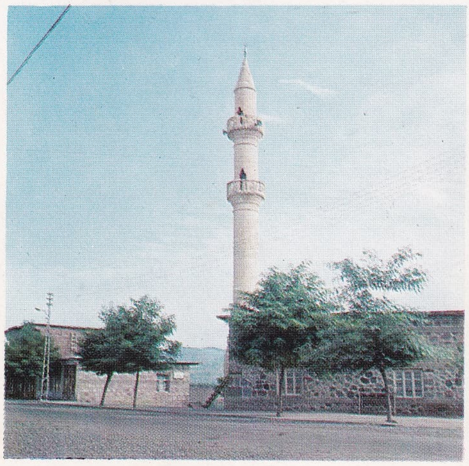

Bingöl camii

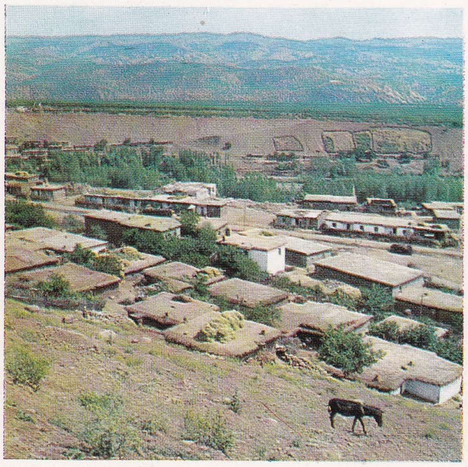

BİNGÖL
doğu anadoluya has tipik evler

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

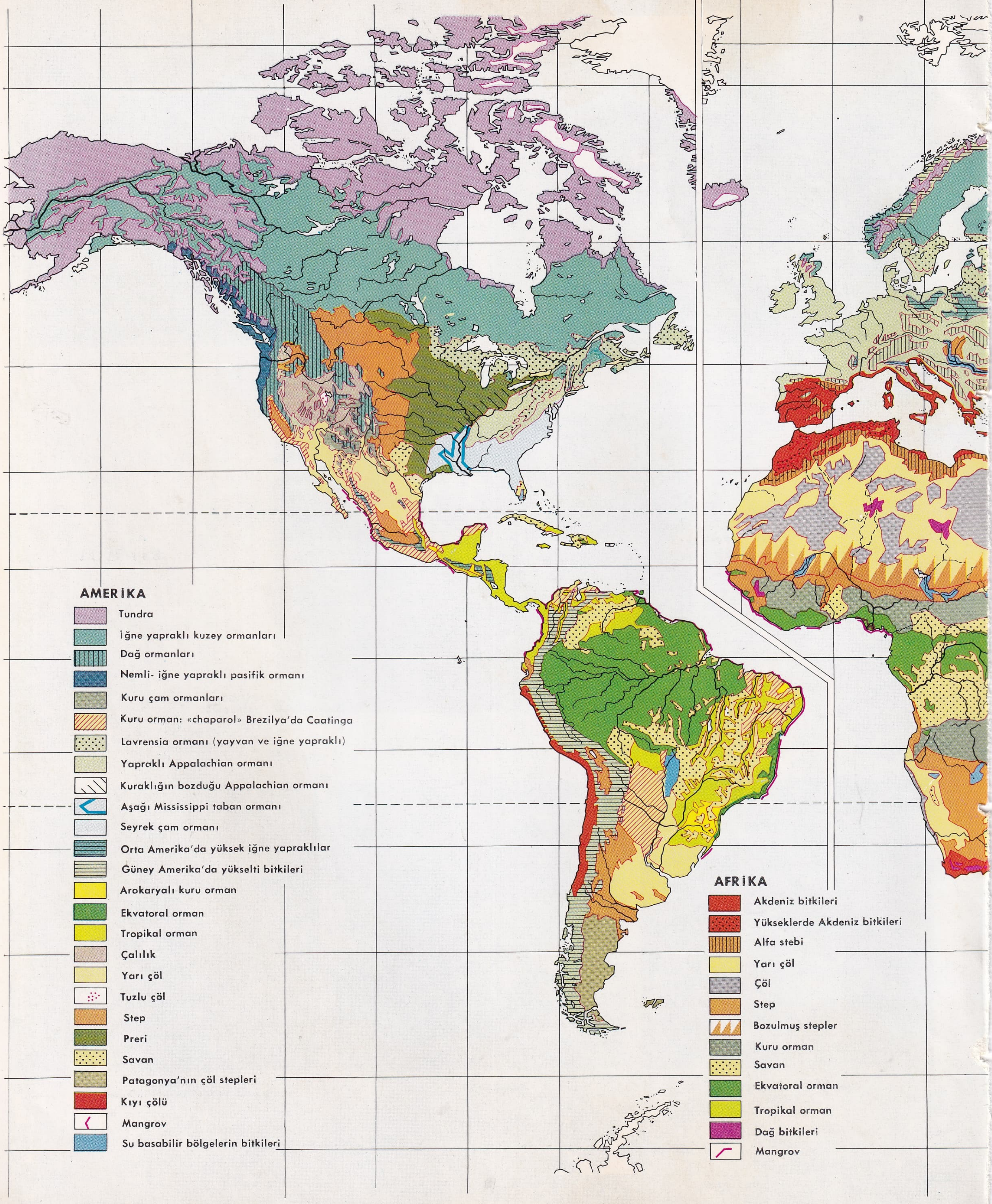
AMERİKA
Tundra
İğne yapraklı kuzey ormanları
Dağ ormanları
Nemli- iğne yapraklı pasifik ormanı
Kuru çam ormanları
Kuru orman: «chaparol» Brezilya'da Caatinga
Lavrensia ormanı (yayvan ve iğne yapraklı)
Yapraklı Appalachian ormanı
Kuraklığın bozduğu Appalachian ormanı
Aşağı Mississippi taban ormanı
Seyrek çam ormanı
Orta Amerika'da yüksek iğne yapraklılar
Güney Amerika'da yükselti bitkileri
Arokaryalı kuru orman
Ekvatoral orman
Tropikal orman
Çalılık
Yarı çöl
Tuzlu çöl
Step
Preri
Savan
Patagonya'nın çöl stepleri
Kıyı çölü
Mangrov
Su basabilir bölgelerin bitkileri
AFRİKA
Akdeniz bitkileri
Yükseklerde Akdeniz bitkileri
Alfa stebi
Yarı çöl
Çöl
Step
Bozulmuş stepler
Kuru orman
Savan
Ekvatoral orman
Tropikal orman
Dağ bitkileri
Mangrov

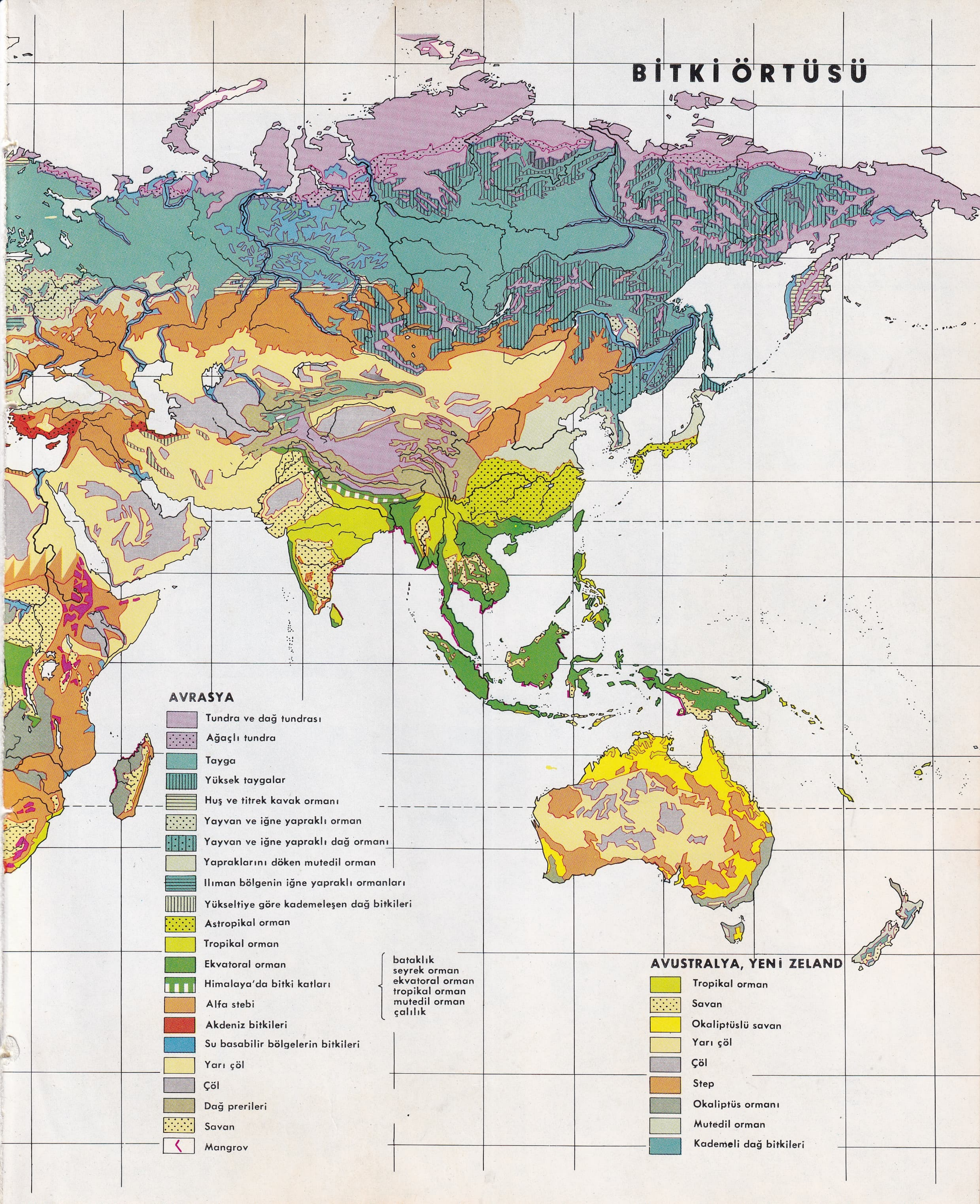

BİTKİ ÖRTÜSÜ
AVRASYA
Tundra ve dağ tundrası
Ağaçlı tundra
Tayga
Yüksek taygalar
Huş ve titrek kavak ormanı
Yayvan ve iğne yapraklı orman
Yayvan ve iğne yapraklı dağ ormanı
Yapraklarını döken mutedil orman
Ilıman bölgenin iğne yapraklı ormanları
Yükseltiye göre kademeleşen dağ bitkileri
Astropikal orman
Tropikal orman
Ekvatoral orman
Himalaya'da bitki katları
bataklık
seyrek orman
ekvatoral orman
tropikal orman
mutedil orman
çalılık
Alfa stebi
Akdeniz bitkileri
Su basabilir bölgelerin bitkileri
Yarı çöl
Çöl
Dağ prerileri
Savan
Mangrov
AVUSTRALYA, YENİ ZELAND
Tropikal orman
Savan
Okaliptüslü savan
Yarı çöl
Çöl
Step
Okaliptüs ormanı
Mutedil orman
Kademeli dağ bitkileri

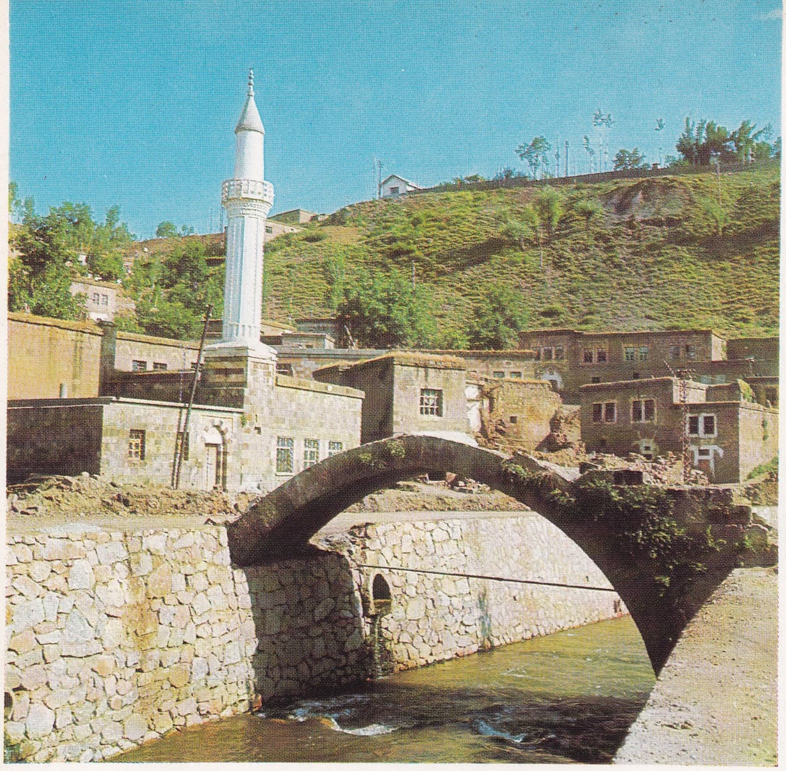

BİTLİS, Hatuniye camii

Gökmeydanı medresesi

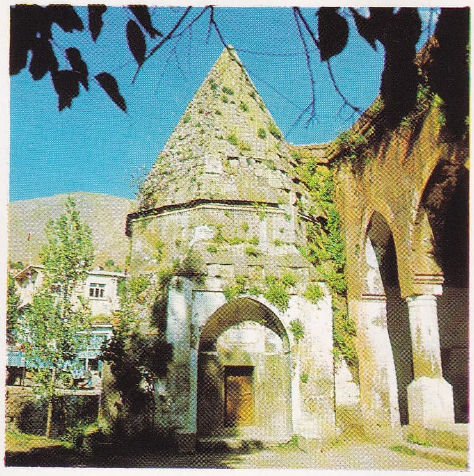

Şeref Han türbesi

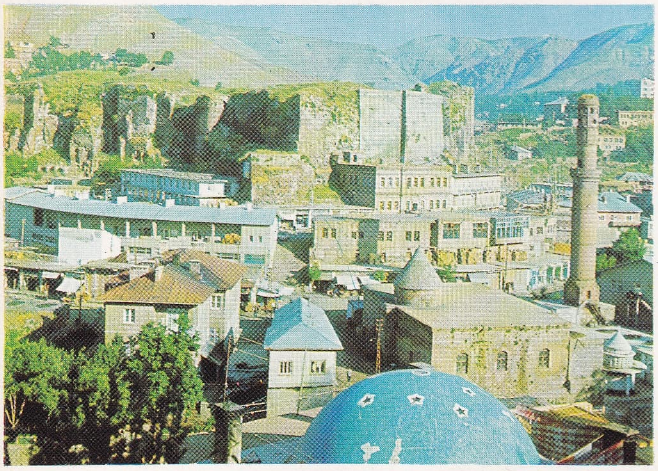

Bitlis kalesi ve Ulucami

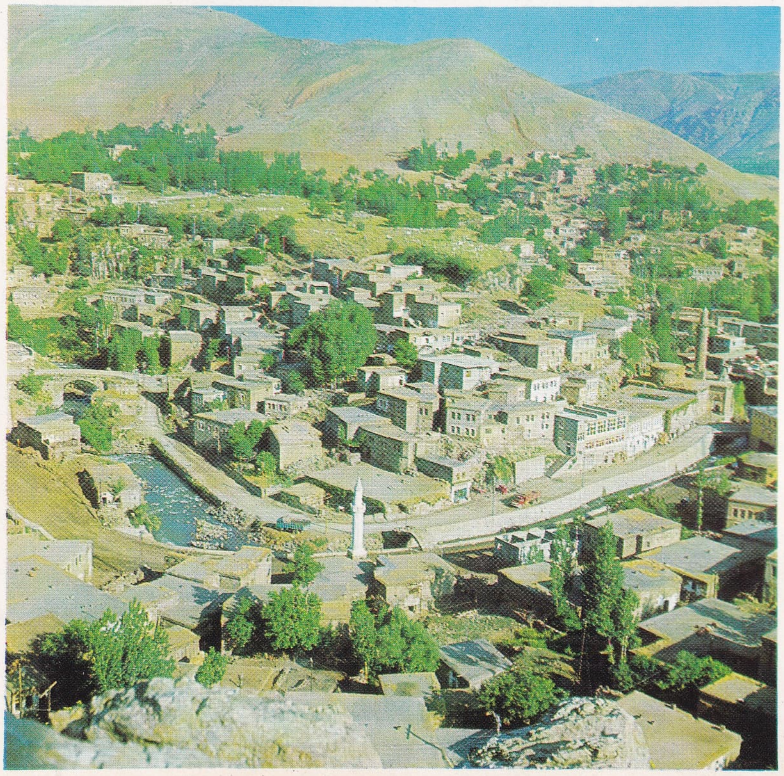

Bitlis'ten genel görünüş

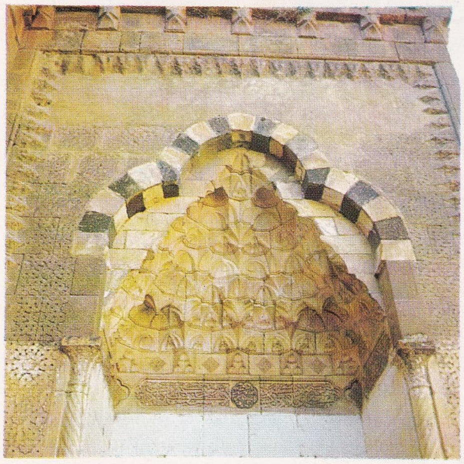

Şeref Han camii kapısından detay

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

dı. İlk dönemde (1871 - 1878) himaye sisteminden yana olan tutucular (Bismarck serbest mübadeleden yana idi) ile Merkez partisinde Windhorst'un etrafında toplanmış olan Katoliklerin ikili muhalefetiyle karşılaştı. Bunlara karşı roma kilisesinin alman ruhban sınıfı üstündeki etkisini ortadan kaldırmak ve alman Katolikleriyle Polonya, Alsace ve Lorraine'deki Katolik azınlıklar arasındaki çatışmayı önlemek için (sivil devleti laikleştiren, tarikatçı papaz topluluklarını kaldıran kanun v.b.) *Kulturkamp** uyguladı. Sonra, ikinci dönemde, Bismarck iktisadî ve siyasî nedenlerle (Prusya tarımının korunması ve 1877'de, 12 sosyalist milletvekilinin seçilmesi) siyasetine yeni bir yön vermek zorunda kaldı. Toprak kanunu taraflısı muhafazakârları memnun etmek için serbest mübadele sisteminden vaz geçtiyse de (1879 kanunu) sanayicilerle nasyonal liberalleri kendine düşman etti. Sosyalistleri yenmek için Merkez partisiyle birleşmeğe çalıştı (Mayıs kanunlarının kaldırılması). Böylece Katoliklere karşı aldığı tedbirlerin başarısızlığını kabul etmiş oldu. Sonra, bir yandan, sosyal demokratlar üzerinde baskı siyaseti (1878 kanunu) uyguladı; öte yandan, bir devlet sosyalizmi gerçekleştirerek işçi kitlelerine birtakım faydalar sağladı (mecburî sigortalarla ilgili sosyal kanunlar, 1883 - 1889). Bununla birlikte, bu konuda pek de başarılı olamadığı sosyalist oyların yükselişiyle belli oldu. 1881'de 312 000, 1890'da 1 427 000 oy.

Almanya'nın içişlerinin yönetilmesinde gerçekçi, ama bazan sakat bir siyaset izleyen Bismarck, milletlerarası alanda daha başarılı oldu. Her şeyden önce, Almanya'nın birleşmesini gerçekleştirmek için barışı korumak gerektiğini anladı. Fransa'ya karşı tehdit edici bir tavır takınmakla birlikte (1874 ve 1878 uyarmaları, 1887'de Schnoebele meselesi) gerçekte, Fransa'nın kalkınmasını geciktirmek ve onu tecrit etmeyi, Alsace - Lorraine için muhtemel bir harekete geçmesini önlemeyi düşünüyordu. Muhtemel bir fransız - rus antlaşması çerçevesi içinde iki cepheli bir savaştan korktuğu için karmaşık, fakat etkili bir sistem kurdu. Bu, hem Avusturya - Macaristan, hem de Fransa'ya karşı Rusya ile ittifaklar kurmayı gözeten bir sistemdi. (Bk. ALMANYA.)

Balkanlarda, çoğu zaman, birbirini tutmayan ilişkilerle bağlı bulunduğu bu iki hasım devletle olan ittifakları sürdüren Bismarck Berlin kongresinde (1878) olduğu gibi, milletlerarası siyasetin ünlü hakemlerinden biri oldu. Bu kongrede, rusların Balkanlarda uygulamağa çalıştığı panislavizm çabalarını durdurdu. Berlin konferansındayse, Avrupa'nın Afrika'daki etki alanlarını sınırladı (1884 - 1885). İzlediği bu siyasetin ataklığı, bundan memnun olmayanların sayısını artırdı. İsteklerini olduğu gibi kabul eden Wilhelm I'in ölmesi, Friedrich II'nin çok kısa süren hükümdarlığından (mayıs - haziran 1888) sonra, Bismarck'a karşı hayranlık duymakla beraber, devlet yönetimini eline almakta acele eden ve genelkurmay başkanı Waldersee'nin etkisinde kalan genç Wilhelm II'nin tahta geçmesi, Bismarck'ın düşmesine yol açtı. Bunun birçok nedenleri vardı: sosyalist partisinin durmadan gelişmesi, birbiriyle bağdaşmaz ittifakların imzalanması, Bismarck'ın şansölyeliği oğluna devretmek istemesi, son olarak da, imparatora haber vermeden parti liderlerini evine kabul etmesi. İmparatorun bir sitemi üzerine Bismarck, kabul edilmez sanarak istifasını verdi; hesabı yanlış çıktı ve Varzin'deki (Pomerania) topraklarına çekildi. 1892'deki barışmaya rağmen, burada hayatının son günlerini, imparatoru ve yeni yöneticileri yeren *Hamburger Nachrichten* (Hamburg'tan Haberler) adlı eseriyle, *Gedanken und Erinnerungen'i* (Düşünceler ve Anılar) yazmakla geçirdi.

Karşılaştığı birçok siyasî güçlüğe (çeşitli iktisadî ve sosyal çıkarlar arasında bağdaşmanın imkânsızlığı) rağmen yaptıklarının bilançosu hayli olumludur: alman birliği onun sayesinde bir gerçek olmuştur. (L)

BİSMARCK takımadaları, Melanezya'da takımadalar, Yeni Gine'nin kuzeydoğusunda; adaların en büyüğünün ismine izafeten New Britain takımadaları da denir. Yüzölçümü 53 000 km²; 157 000 nüf. Takımada 1885 - 1914 yılları arasında alman sömürgesiydi; o tarihten beri Yeni Gine'nin himayesinde kıtaya bağlandı; Avustralya tarafından yönetilir (1921). New Britain adasındaki eski merkezi Rabuul 1937'de bir yanardağ püskürmesinden zarar gördü ve Pasifik savaşı sırasında yıkıldı; yerine Yeni Gine'deki Port Moresby merkez oldu. Takımada New Britain (eski New Pommern), New İreland (eski Nev - Mecklemburg), Lavongai (eski New Hannover) ve Amirallik adaları (Admiralty ıslands) içine alır. Adalar dağlık ve volkaniktir; iklimleri sağlığa zararlıdır; çok sık ormanlarla kaplıdır; bu ormanlarda ilkel topluluklar (melanezyalılar) yaşar. Birkaç hindistancevizi işletmesinden hindistancevizi içi elde edilir. (L)

BİSMARCK'ın siyasî sistemleri. Fransa'yı dışarıda bırakarak, Almanya'nın Avusturya ve Rusya ile antlaşmasını öngören Bismarck'ın siyasî sistemleri. (L)

BİSMİL sıf. (ar. *besmele*, Allah'ın adıyle'den, fars. *bismil*) *Esk.* Boğazlanmış, kesilmiş [hayvan]. ‖ *Mec.* Sabırlı, yumuşak [insan].

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bismil-gâh (bismil-geh)*, hayvan kesilen yer. Salhane, mezbaha. ‖ *Bismil-şüde*, boğazlanmış, kesilmiş [hayvan]. (M)

BİSMİL, Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Diyarbakır iline bağlı ilçe merkezi; 4 444 nüf. Kurtalan'da sona eren demiryolu üzerindeki Bismil istasyonuna 1 km uzaklıkta; yüksl. 505 m.

— *Bsmil ilçesi* (38 058 nüf.; 1 748 km²). Merkez bucağından başka Tepe ve Salat adında iki bucağı ile bunlara bağlı 89 köyü vardır. (M)

BİSMİLLÂH ünl. (ar. *bi'smi'llah*, Allah'ın adıyle). «Bismillahirrahmanirrahim» sözünün kısaltılmışı: *Omuzumda kalmıştı el sıcaklığıyle / Anamın okşarken söylediği bir bismillah* (F. H. Dağlarca). Bk. BESMELE.

— DEY. *Bismillâh demek*, işe başlamak: *Dur bakalım, daha bismillâh demedik.* (M)

BİSMİŞAH ünl. (ar. *be-ismi-şah*, Hz. Ali'nin adıyle). Bektaşîlerce «bismillâh» yerine kullanılan söz. (Şahtan maksat Hz. Ali'dir. «Şahın ismi ile» anlamına gelen bu deyim, «Be ism-i Şah»ın hafifletilmiş şeklidir.) [M]

BİSOLİT i. Miner. Magnezyum, kalsiyum ve demirden oluşan lifli yapıda bir amfibol çeşidi (L)

BİSSAGOS adaları Bk. BIJAGOS.

BİSSAU, Portekiz Ginesi'nin başkenti, Rio Geba halici kıyısında, 3 400 nüf. Tropikal ağaç, hindistancevizi içi, palmiye yağı ihraç eden ticaret merkezi. Portekizlilerin XVI. yy.da zenci ticareti için kurdukları eski ticaret merkezi. (L)

BİSSCHOP (Cornelis), hollandalı ressam (Dordrecht 1630 - ay.y. 1674). Amsterdam müzesinde bulunan eviçi resimlerinde Pieter de Hooch'un etkisi görülür. (L)

BİSSEL i. (1857'de icat eden amerikalı mühendisin adından). Bir çeşit lokomotif kılavuz dingilidir. Bu taşıyıcı dingil, bazı tipteki lokomotiflerin eğrilerden kolaylıkla geçmelerini sağlamak üzere makinenin uç taraflarına yerleştirilmiş, ekseni etrafında hareket edebilen bir tekerlek takımıdır. (Bu dingilin lokomotife dik bir muylu tertibatiyle bağlı kılavuz şasisi vardır. Kılavuz şasisi muylu tertibatı, ana şasinin ortasından geçen bir plan üzerindedir ve geri çekme niteliğinde bir gereç gibi çalışır.) [L]

BİSSİERE (Roger), fransız ressamı (Lot-et-Garonne, Villeréal 1888 - Lot, Marminiac 1964). 1911'de resme başladı. Önce gerçekçiliğin, sonra da kübizmin etkisi altında çeşit çeşit denemelere giristi (sicimle birbirine tutturulan paçavradan duvar kaplaması gibi). 1952'de Plastik sanat ödülünü kazandı. Eserleri, Art Moderne müzesindedir. (L)

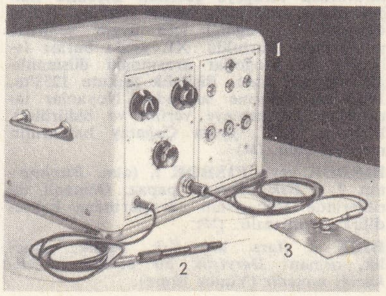

elektrikli **bisturi**
1. Jeneratör
2. Sap
3. Akımın geri geldiği plak

BİSSİNG (Moritz Ferdinand, baron), alman generali (Bellmannsdorf 1884 - Brüksel 1917). 1914'te yedinci alman kolordusu kumandanı sıfatıyle işgal altındaki Belçika'da genel vali olarak bulundu (1914 - 1917). [L]

BİSSON (Alexandre), fransız tiyatro yazarı (Briouze 1848 - Paris 1912). Vodviller ve komediler yazdı. En iyi eseri: *Les Surprises du Divorce* (Boşanmanın Sürprizleri) [1890]) (L)

BİSSON (Hyppolyte), fransız denizcisi (Morbihan, Gueméncé 1796 - Doğu Akdeniz 1827). 1827'de yunan bağımsızlık savaşı sırasında Panayoty adlı brik'in kumandanıydı. Kendisine saldıran korsanlara teslim olmamak için gemisini bütün içindekilerle Kyklades adaları yakınında havaya uçurdu. (L)

BİSSORTE, göl ve sel, kuzey fransız Alplerinde, Savoie'da. (L)

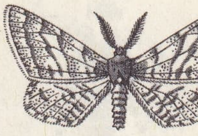

biston hirtaria

BİST sıf. (fars. *bīst*). *Esk.* Yirmi.

◆ **Bistgânî** i. *Esk.* Çıraklara, hizmetçilere ve askerlere 20 günde bir verilen ulufe. (M)

BİSTAMÎ (Abdurrahman bin Muhammed bin Ali bin Ahmed el-Hanefî el Hurufî). Hurufiye tarikatının sofîlerinden (Antalya ? - Bursa 1454). Kahire'de öğrenimini bitirdikten sonra Bursa'da Murad II'nin sarayına girdi. Birçok tasavvuf, tarih ve biyografi kitapları yazdı. Önemli eserleri: *El-Fevayih-ül-Miskiye fi'l — Fevatih-il-Mekkiye* (Mekke'nin Fatihalarında Güzel Çiçek Kokuları); *Şems-ül-Afak fi İlm-il-Huruf* (Harf İlminde Ufukların Güneşi) [M]

BİSTÂMÎ veya **ŞÂHRÛDÎ** (Alâeddin Ali bin Becdedin Muhammed bin Muhammed), İslâm şerh ve haşiye yazarı (Şâhrûd 1400 - İstanbul 1471). Öğrenimini Herat'ta yaptı. Edebiyat, fıkıh okudu. Yirmi yaşındayken kitap yazmaya başladığı için Bistâmî'ye Musannifek «Küçük Musannif» adı verildi. 1444'te Konya'da yerleşerek müderris oldu. Fatih'n veziri Mahmud Paşanın daveti üzerine İstanbul'a gitti. Önemli eserleri: *Vikâye Şerhi, Hidâye Şerhi, Hadâik-ül-İman* (İmanın Bahçeleri), *Keşşaf Şerhi, Envâr-ül-Hadâik* (Bahçelerin Nurları), «*Tefsir*» v.b. (M)

BİSTER i. (fars. *bister*). *Esk.* Döşek, yatak: *Denizler bisterindir, dalgalar kehvâre-i nâzın* (M. Â. Ersoy). [M]

BİSTON HİRTARİA i. Avrupa gece kelebeği. Kurtçuğu ağustos ve eylülde, karaağaçta, ıhlamurda ve bazen geceleri armut ağacında yaşar. (Pulkanatlıların geometridas familyasından.) [L]

BİSTRİTA, Romanya'da şehir, Transilvanya'da (Cluj bölgesi), aynı adı taşıyan nehrin kıyısında, Cluj'un kuzeydoğusunda; 15 800 nüf. Hafif sanayi. (L)

BİSTRİTA, Romanya'da akarsu. Siret'e katılarak Tuna'nın alt kolunu meydana getirir. Moldavya Karpatlarından doğar, çağlıklı tepeler arasından Stejer (veya Bicaz) barajına kadar iner. Romanya'nın ilk büyük su santralı Stejar'da yapıldı. (L)

BİSTURİ i. (fr. *bistouri*). Küçük bıçak şeklinde âlet. Eti çizmeğe ve kesmeğe yarar. ‖ *Elektrikli bisturi*, elektrik etkisiyle kesen cerrahî âlet.

— ANSİKL. Cerr. *Bisturi* cerrahın esas âletidir. Bir sapı, bir de kesici kısmı bulunur. Kullanılacağı yere göre bisturinin şekli değişir. En çok kullanılan *sivri uçlu düz bisturi*'dir, çeşitli ameliyata elverişlidir. Yaraları çepeçevre kesmek için bazen *iki ağızlı*, ucu sivri veya küt bir bisturi daha çok işe yarar. *Elektrik bisturisi*, yüksek frenkanslı akımla dokuları kesmeye veya pıhtılaştırmaya yarayan bir elektrottur. Bu elektrot *sivri, küt*, hatta *yuvarlak* olabilir; yalıtkan bir sapa takılarak elektrik jenera-

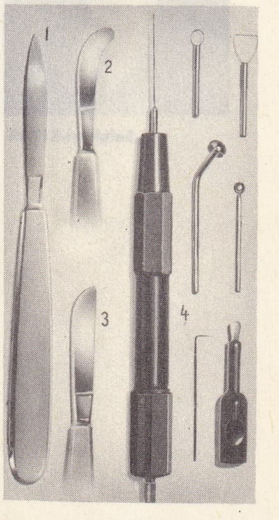

1,2,3. Çeşitli şekilli **bisturiler**; 4. Bir elektrik **bisturisinin** zaman kullanılan sapı ve değişebilen uçları.

Foto. doc. Drapier (LAROUSSE)

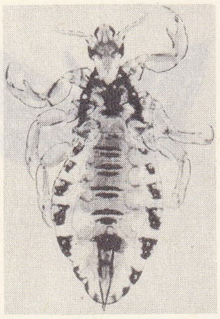
vücut biti (erkek)

Salah al-BİTAR

törüne bağlanır. Kullanılan akımların frekansı 10 - 200 megasikl arasında değişir, akım gücü istenildiği gibi ayar edilir (10-400 W).

Elektrik bisturisinin iyiliği, kesit çevresindeki dokuları, *pıhtılaştırarak* kanamayı önlemesi, hasta hücrelerin ve hastalık ürünlerinin etrafa yayılmasına engel olmasıdır. Özellikle zararsız veya tehlikeli urların tedavisinde kullanılır. (L)

BİSUTİN. Coğ. Bk. BEHİSTUN.

BİSÜBLİME sıf. (fr. *bisublimé*). Arka arkaya iki defa sublime olmuş: *Eczacılıkta bisüblime iyot kullanılır.* (L)

BİSÜLFAT i. (fr. *bisulfate*). Kim. Asit sülfatlara bazen verilen ad. (L)

BİSÜLFİT i. (fr. *bisulfite*). Kim. *Eşanl.* ASİT SÜLFİT.

BİSÜLFİTİK sıf. (fr. *bisulfitique*). Kim. Aldehitlerle ketonların alkali bisülfitlerle verdikleri katılma bileşiklerine denir. (L)

BİSÜLFÜR i. (fr. *bisulfure*). Kim. Molekülünde iki kükürt atomu bulunan sülfürlere verilen ad. (L)

BİSÜS i. Bazı ikiçenekli yumuşakçaların bir yere tutunmak veya bir çeşit yuva yapmak için ayaktaki bir salgı bezinden salgıladıkları yumuşak iplik demeti.

— ANSİKL. *Bisüs,* yumuşakçaların *vulselle, mytilus* (midye), *malleus, pteria, pinna* v.b. cinslerinde görülür. Avrupa'da bazen *pinna*'nın bisüsünden «deniz ipeği» adı verilen kumaşlar yapılır. Bu kumaşla yapılan eldivenler, kadın çorapları, eşarplar görülmedik eşya merakından öte bir değer taşımaz, çünkü pinna az bulunan bir hayvandır; elverişli miktarda bisüs elde edilemez. (L)

BİSÜTUN i. (fars. *bisütūn*). Hüsrev ü Şirîn hikâyesinde Nakkaş Ferhâd'ın Şirîn'e kavuşmak için Hüsrev'in emriyle deldiği dağ. || *Mec.* Gökyüzü.

— DEY. *Esk. Çetr-i bisütun,* gök. (M)

BİSYAR sıf. (fars. k.). *Esk.* Çok.

— ÇEŞ. DEY. *Bisyar-ber,* bol meyveli. || *Bisyar-gû,* çok konuşkan. || *Bisyar-husp,* çok tembel. || *Bisyar-kes,* çok arkadaşı olan, çevresi geniş olan.

◆ **Bisyarî** i. Çokluk (M)

BİŞ sıf. (fars. *bîş*). *Esk.* Fazla, artık.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Biş ü kem,* fazla ve eksik. || *Biş-baha,* pahalı, değerli.

◆ **Bişter** sıf. (fars. *bîş,* çok ve *-ter,* daha'dan *bîşter*). *Esk.* Daha çok: *Ol denlü ondadır elem ü derd-i bişter* (Ziya Paşa). [M]

BİŞBALIK, çince *Peitieng* (Kuzey şehri), Esk. Coğ. Doğu Türkistan'da türk şehri. Tanrı dağlarının kuzeyinde. Bazı Çin kaynakları şehrin M.S. II — III. yy.larda Kaan Stupa adında bir başkent olduğunu yazar. Göktürk yazıtlarında ve bazı uygurca eserlerde Bişbalık adı geçer. 791'de şehir Karlık Türkleri tarafından alındı. Uygurlar, IX. yy.da Kırgızlar tarafından Moğolistan'dan çıkarılınca bu bölgede yerleştiler ve burasını başkent yaptılar. VI. yy.dan sonra, Buddha'cılığın ve buddha kültürünün önemli merkezlerinden biri oldu. 981'de, uygur hanı Arslan Han'ın yanına gelen çin elçisi Van-yendi, burada gördüğü kültür hayatını sefaretnamesinde anlatır. Birçok buddhacı türk bilginin yetiştiği Bişbalık'ta, buddhacı felsefeyle ilgili *Altun Yaruk* adlı eser, uygur bilginleri tarafından türkçeye çevrildi. Bişbalık moğol istilâsı sırasında, uygur ıdıkutu (hanı) Cengiz'e baş eğdiği için uygur şehirleri yıkılmaktan kurtuldu. XI. yy.da burası İslâmlar ile Moğollar arasındaki düşmanlığın merkezi oldu. Bişbalık ıdıkutu 1253'te, İslâmları öldürme suçundan Noyanlar tarafından mahkemeye verildi ve öldürüldü. Bişbalık, XIV. yy.da Çağatay hanlarının merkezi oldu. (M)

BİŞBOK veya **PİŞBOK** i. (alm. *Bischop'*tan ?). *Esk.* Savaşçı papaz. Osmanlı tarihlerinde Macaristan savaşlarından bahsedilirken kullanılır. (M)

BİŞE i. (fars. k.). *Esk.* Sazlık, meşelik, orman: *Dervişlik bir bişedir / Hırkacığı meşedir* (Yunus Emre).

◆ **Bişezar** blş. i. Ormanlık (M)

BİŞAMON veya **TAMU,** japonların yedi Mutluluk ve üç Savaş *(san senjin)* tanrısından biri. Başında miğfer ve elinde mızrakla temsil edilir. (L)

BİŞOFİT i. (fr. *bisekofite*). Miner. Tabiî hidratlı magnezyum klorür. (L)

BİŞON i. (fr. *bichon*). Süs köpeği. Birçok bişon çeşidi vardır: kıvırcık bişon, bolonya, malta, havana bişonu. Hepsi de çok kıllı, yuvarlak başlı, sivri çeneli küçük köpeklerdir. Çoğu beyaz olur. (L)

BİŞR bin BERA, Hz. Peygamberin sahabesinden. Babası Bera bin Marun, Akabe biatine katılanlardandı. Bişr, iyi ok attığı için Hz. Muhammed'in hemen bütün seferlerine katıldı. Zeyneb adlı bir yahudi kadın tarafından zehirlenerek öldü. Bütün ailesinin erkeklerini savaşta kaybeden Zeynep müslümanlardan öç almak istiyordu. Bir koyun keserek içine zehir koydu ve Peygambere götürdü. Peygamber ilk lokmayı ağzına alınca, tâdından şüphelenerek eti yemedi. Fakat Bişr, saygısızlık olmasın diye ses çıkarmadı ve zehirlendi. (M)

BİŞR bin EBÎ HÂZİM, arap şairi. VI. yy.da yaşadı. Cahiliye devri şairlerindendi. Bazı kaynaklara göre Kureyş kabilesinden, bazılarına göreyse Esad kabilesindendir. Şiirlerinde bazı kusurlar, garip ve gerçeğe aykırı bilgiler görülür. Savaş şiirleriyle tanınmıştır. Benî Vâil kabilesiyle yapılan bir savaşta öldü. (M)

BİŞR bin GAYYAS, mutezile mezhebinden arap kelâmcısı (öl. 833). Kadı Ebu Yusuf'tan fıkıh okudu. Kelâm ilmi üzerinde çalıştı. Mutezile mezhebine mensup olduğundan Kur'an'ın «mahlûk» (halk edilmiş) olduğunu kabul ediyordu. Bu sebepten halife Harun-ür-Reşid zamanında takibata uğradı. İdama mahkûm edildiği için 20 yıl saklandı. Aynı hal halife Emin devrinde de devam etti. Halife Me'mun mutezile mezhebini benimseyince Bişr saklanmaktan kurtuldu. Fıkıhta Ebu Hanife'nin takipçisidir. Diğer mutezile mensuplarından farklı görüşleri vardır. (M)

BİŞR bin MERVAN, emevî kumandanı (öl. 694). Emevî halifelerinden Mervan bin Hakem'in üçüncü oğlu. Genç yaşında, Merc Rahit muharebesinde bayraktarlık yaptı. Kardeşi Abdülmelik tarafından Kûfe valiliğine tayin edildi. Bir süre sonra Basra valiliği de kendisine verildi. Bu sırada patlak veren Ezrakîler isyanında yanlış hareket ederek isyanı bastırmağa memur edilen Muhelleb'in düşman karşısında haftalarca hareketsiz kalmasına yol açtı. Bu sırada ansızın ölmesi, askerlerin dağılmasına sebep oldu.

Şairlerden, musikişinaslardan hoşlanır, onları her zaman korur ve bol ihsanda bulunurdu. Bunun için devrin en ünlü şairlerinden Ferezdak, Cerîr v.b. onu kasideler yazarak övmüşlerdir. (M)

BİŞR bin MU'TEMİR, mutezile mezhebinden arap bilgini. Halife Harun-ür-Reşid zamanında Bağdat medresesinin şeyhiydi. İlâhî iradeyle ve bazı önemli kelâm meseleleriyle uğraştı. *Tevlid* veya *tarifat* da denilen *tevellüd* meselesini ilk defa olarak ortaya attı. İlâhî irade üzerinde durdu. Allahın zâtı ile fiilinin, sıfatı olduğunu kabul ediyordu. (M)

BİŞR bin VELİD, Emevî kumandanı. Halife Velid I'in oğlu. Genç yaşta iyi bir tahsil görerek «Mervanî hanedanının âlimi» unvanını kazandı. Anadolu'ya karşı yapılan gazalara iştirak etti ve bir seferinde mısır donanmasının başında Trakya'ya asker çıkararak Edirne'ye kadar ilerledi. Velid II'ye karşı yapılan bir isyana da katıldı. (M)

BİŞR el-HÂFİ, arap sofîsi (Tersâm 767-Bağdat 841). Evinde taraftarlarını toplar, onlara inançlarını öğretirdi. (M)

BİT i. Kanatsız asalak böcek. İnsanların kıllı yerlerinde ve çeşitli memelilerin kılları arasında yaşar. (İlmî adı: *pediculus* *Anoplura* takımının bitgiller familyasının örnek tipi): *Bir balıkçının gömleğinde, olsun olmasın, bit var kabul edilmiştir* (S. F. Abasıyanık). Bk. ANSİKL. || *Bit hastalıkları,* bitlerin ısırmasından ileri gelen deri hastalıkları. Bk. ANSİKL. || *Ağaç biti,* yarımkanatlılardan, ağaçlarda yaşayan, sıçrayan, asalak böcek. || *Baş biti,* insanın başında, saç arasında yaşayan ve üreyen, siyah renkli bit çeşidi. || *Bitki bitleri,* ağaç biti, çiçek biti, kırmız böceği gibi böceklerin genel adı. || *Buğday (ekin) biti,* yarımkanatlılardan, yeşil gövdeli, siyah başlı, ekinlere zarar veren, 2-3 mm boyunda böcek *(Sitophilus granarius).* || *Çiçek biti,* bitki üzerinde sürü halinde gezen, çoğunlukla yeşil, küçük ve yumuşak, böcek cinsi *(Aphis).* || *Kasık biti,* insan vücudunda kasıkta yuvalanan bit çeşidi. Bk. ANSİKL. || *Tavuk biti,* tavuk, horoz v.b. kümes hayvanlarında yaşayan bit çeşidi. || *Vücut biti,* insan vücudunda yaşayan, beyaz renkli bit. Tifüs hastalığının mikrobunu taşıdığı için tehlikelidir. || *Bit sirkesi,* bitin yumurtası.

— ÇEŞ. DEY. *Bit yeniği,* şüpheli, gizli taraf: *Bunda bir bit yeniği var ama anlamadım!* (Ahmed Rasim). || *Bit kanlanmak,* durumu düzelmek, zenginleşmek.

— ANSİKL. *Bitler,* yassı, sert derili, renksiz küçük böceklerdir. Saydam oldukları için kanla dolan sindirim boruları görülebilir. Sirke denilen yumurtaları saçlara ve kıllara yapışır. Bit delici-emici ağzını deriye daldırarak üzerinde yaşadığı canlının kanını emer. Bitin iki çeşidi insana zarar verir: *baş biti* (pediculus humanis capitis) ve *vücut biti* (p. humanus vestimenti). Vücut biti daha çok sırta ve göğüse tutunur.

Baş biti külrengidir. Erkeğin boyu 1,6 mm, eni 0,7 mm, dişisinin boyu 2,7 mm, eni 1 mm'dir. Saçların, kaş kıllarının ve sakalların içinde yaşar. 24 Saatte iki defa kan emer. Başta ftiriyazis'e sebep olduğu gibi veba ve cüzzam basillerinin üremesini de kolaylaştırabilir. Isırmasıyle tifüsün, nöbetli tifüsün, ftiriyazis'in ve hattâ kelliğin insandan insana geçmesine sebep olabilir.

Vücut biti yalnız kan emdiği zaman vücut üzerinde görülebilir. Ergin bir bit, her emişte 0,008 gr kan emer. Kan emmediği zaman elbise kıvrımlarında saklanır. Dişileri yumurtalarını da buralara bırakır (bir dişi bit yaşadığı sürece 200-300 yumurta yapar). Korkunç bir hastalık etkenidir. Ftiriyazis'e sebep olduktan başka, baş biti gibi tifüsün, nöbetli tifüsün ve ayrıca bağırsak hummasının da insana bulaşmasına yol açar. Bitlere karşı öteden beri olduğu gibi civalı ilâçlar (sülimeli su, sarı oksitli merhem) kullanılır. Bazen D.D.T. de bit tedavisinde yer alır. Ama daha çok vücut bitine karşı kullanılır. Ftiriyaz empetigo veya mikozisle birlikte olursa saçları ve kılları dibinden kazımak ve bu hastalıkları ayrıca tedavi etmek gerekir.

Başka bir insan biti de kasık bitidir. *(Phthirius pubis).* Kasık biti vücut bitinden daha kısa ve daha enlidir; başı küçük, göğsü karnından geniş, karın kısma altı halkalıdır. Üç çift ayağında da sağlamca yapışmasına yarayan kuvvetli tırnaklar bulunur. Erkeği 1 mm, dişisi 1,5 mm boyundadır. Ergin kasık biti kasık ve apışarası kıllarının içinde yaşar, sirkelerini oraya yumurtlar. Isırması şiddetli bir kaşıntıya ve ftiriyazis renklenmesine sebep olur; fakat herhangi bir mikroplu hastalık geçirmez.

Maymunların özel bitleri *(pedicinus)* olduğu gibi domuzların *(Hoematopinus suis)* ve diğer memeli hayvanların da özel bitleri vardır. Kuşların ve köpeklerin bitleri post yiyen böceklerdir *(mallophaga).* Eklembacaklı pekçok asalağa genellikle *bit* denir: meselâ arı biti *(Braula caeca),* böcek biti *(triongulins* ve *gameses),* balık biti *(Cymothoés* gibi asalak küçük kabuklular), balina biti *(cyames),* ağustos biti *(lecanium),* kitap biti *(liposcelis),* odun biti (tespihböceği, *lachesilla,* termit) v.b.

● *Bit hastalıkları* iki çeşittir: a) *Pediküloz,* bit ısırmasından dolayı vücudun bir kısmında veya bit çoksa her tarafında beliren marazî belirtiler: *Gövde pedikülozu* vücut bitinin *(Pediculus corporis)* ısırmasından ileri gelir. Omuz aralarında, karında, kalçada, bütün dış ve iç yüzünde kaşıntılı kabarcıklar belirir.

Baş pedikülozu baş bitinin *(Pediculus capitis)* ısırmasından ileri gelir.

Bitin hortumunu deriye sokması şiddetli bir kaşıntıya sebep olur. İnsan kaşınınca da mikroplarin vücuda girmesi kolaylaşır ve iltihaplanma belirir. Pediküloz çoğu zaman başın yalnız arka kısmında görülür.

Foto. Laporte, Dalmas (LAROUSSE)

Hastalığın derecesine göre civalı sıvıların veya yüzde 5'lik D.D.T.li tozların etkili olabilmesi için saçların kesilmesi gerekebilir. b) *Ftiriyazis* kasık bitinin (Phthirius pubis) ısırmasından ileri gelen marazî belirtiler: küçük pembe kabarcıklar geceleri daha da artan kaşıntılara yol açar. Ergin kasık bitleri ısırdıkları zaman tükrük bezlerinden salgıladıkları zehirli bir sıvıyla bazen vücutta benek'lere sebep olurlar. Ftiriyazis de tıpkı pediküloz gibi tedavi edilir; ksilollu vazelin iyi sonuç verir.

◆ **Bitli** sıf. Üzerinde bit olan, bitlenmiş: *Çocuklar bitli mi? - Bitli ya, bakmıyorlar ki!* (M. Ş. Esendal).

— DEY. *Bitli kokuş,* giyimi ve kendisi pis (kız veya kadın).

◆ **Bitlemek** geçl. f. Bir kimsenin bitlerini ayıklamak.

◆ **Bitlenmek** geçz. f. Üzerinde bit üremek. ‖ Kendi bitlerini ayıklamak. (ML)

BİT i. (ing. *binary, digit*'ten). Bilgi-işlem. İki ayrı değer alabilen bilgi birimi. ‖ *Bit yoğunluğu,* bir kayıt ortamı üzerinde birim boyuta kaydeden bit sayısı.

— ANSİKL. Bilgi-işlem. İkili saymanın tabanı olarak kullanılan bir *bit* kayıt ortamının pozitif veya negatif yönde mıknatıslanmasına göre 1 veya 0'a eşittir. Bir sorunun cevaplanmasıyle verilen bilgi bit olarak ifade edilir; bu bitlerin sayısı, soruya verilebilecek cevapların çeşitliliğiyle orantılıdır; bir soruya verilebilecek cevapların çeşidini ifade eden bit sayısı, mümkün olan cevapların sayısının iki tabanına göre logaritmasıdır. Bir sorunun cevabı sadece *evet* veya *hayır* olabilirse cevabın verdiği bilginin değeri 1 bit'tir. Meselâ 52 kartlık bir desteden bir kartın çekilmesine tekabül eden bilgi 5,7 bit değerindedir.

Gerçekten:

$$\log_{10} 52=1{,}716,\ \log_2 10=\frac{1}{0{,}30\ 103}=3{,}322,$$

$$\text{Log}_2\ 52=\log_{10}\ 52\text{X}\log_2\ 10=1{,}716\text{X}3{,}322=5{,}7.$$

İkili kodlu desimal sistem gibi karma sayı sistemlerinde her bilgi birkaç bit'in (genellikle 4 veya 8) birleştirilmesi şeklinde kayıt edilir. (L)

BİTA i. (ital. *bitta*). Denizc. Halatları ve seren yelkenlerinin iskotalarını ve diğer halat, ince ve selviçeleri volta etmek üzere üst güverteye yerleştirilmiş küçük baba. (M)

BİTAP sıf. (fars. *bi-*, olumsuz eki ve *tab'*dan *bitap*). *Esk.* Takatsiz, güçsüz, bitkin: *Gittikçe ağırlaşan bu bitap genç vücudun...* (R. N. Güntekin). *Sabiha hanım bitap, sedirine uzandı* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Bitap düşmek,* çok yorulmak, bitkinleşmek: *Millet fakr ü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir* (Atatürk).

◆ **Bitabâne** zf. *Esk.* Bitkin bir halde. (M)

BİTAR (Salah al-), suriyeli siyasetçi (Şam 1912). Hali vakti yerinde, sünnî bir ailedendir. Öğrenimini Paris'te yaptı. Mişel Eflak ile birlikte Şam'da Diriliş partisini kurdu (1940). Bu parti kısa zamanda, milliyetçi bir parti oldu. Bitar, 1943'te Fransa ile Lübnan arasında patlak veren çatışmalara ve 1945-1946 Suriye ihtilâline katıldı. Sonra Baas partisinin kurulmasına yardım etti. İdeolojik eğitimden geçmiş kadrolar kurmaya çalışan Mişel Eflak'tan ayrıldı. Bitar ise daha çok, politik çalışmalara önem vermekteydi. Çiçekli'nin hükûmet darbesinden sonra, İtalya'ya sığındı (1952-1954). 1954'te milletvekili seçildi, Suriye Dışişleri bakanı (1956-1958), sonra da Birleşik Arap Cumhuriyeti Kültür ve Millî İstikamet bakanı oldu (1958-1959). Nâsır ile arasının açılması üzerine, görevinden ayrıldı (aralık 1959) ve yeniden, arap birliğinin propagandacılığına başladı. 8 Mart 1963 hükûmet darbesinden sonra Suriye Cumhuriyeti başbakanlığına getirildi; mart 1963-şubat 1966 arasında dört kere bu görevde bulundu, aynı zamanda Dısişleri bakanlığını, ihtilâl millî konseyi başkan yardımcılığı (kasım 1963-şubat 1966) görevini de üstüne almıştı. 23 Şubat 1966 hükûmet darbesiyle devrilerek hapse atıldıysa da kaçarak Lübnan'a sığındı. (L)

BİTARAF sıf. (fars. *bi-*, olumsuzluk eki ve ar. *taraf*'tan *bi-taraf*). *Esk.* Tarafsız, yan tutmayan: *Dedim ya ben bitaraf adam olamıyorum* (S. F. Abasıyanık). *Raporunu gayet bitaraf bir şekilde bitirdikten sonra...* (Vâ-Nû).

— DEY. *Bitaraf kalmak* (veya *olmak*), karışmamak, yan tutmamak: *Harekât-ı milliyemize karşı bitaraf kalacaklarını ifade ediyorlar* (Atatürk).

— Huk. Tarafsız.

◆ **Bitarafane** zf. Tarafsızca, herhangi bir kimseyi veya yanı tutmadan.

◆ **Bitaraflaştırmak** ettrg. f. Tarafsız hale getirmek.

◆ **Bitaraflık** i. Tarafsızlık, yan tutmama: *İyi niyet ve bitaraflığımızla dümen tuttuk* (N. Araz).

— Huk. Bk. TARAFSIZLIK. (M)

BİTEK sıf. *(bitmek*'ten *bit-ek). Yeni.* Bol bitki yetiştiren, verimli [toprak]. *Esk.* Münbit. Bk. VERİMLİLİK.

◆ **Biteksiz** sıf. *Yeni.* Verimsiz [toprak]. *Esk.* Gayrımünbit.

◆ **Bitelge** i. *Yeni.* Toprağın verim gücü. *Esk.* Kuvve-i inbâtiya. (M)

BİTER i. Bk. BİTTER.

BİTEVİ veya **BİTEVİYE** zf. (esk. *türk. bitegü*'den). Sürekli, durmadan: *Taze, gevrek, billûr sesiyle biteviye konuşuyordu* (R. H. Karay). ‖ Sıf. Aynı biçimde, değişmeden, yeknesak: *Doğuda kadınların uğradığı biteviye [...] hayatı incelemeğe uğraştım* (H. R. Gürpınar). *Esk.* Tam olarak, tek parça halinde.

— Dil bil. *Bitevi* kelimesi Eski Türkçede tam ve bütün anlamında ve *bitegü* şeklinde kullanıldı. *Bütün* ile aynı kökten olduğu sanılır. Datif eki alarak *biteviye* biçimine girdi ve zarf görevli bir kelime oldu. *Biteviye*'nin, Arapça'da *teviye* bulunmadığı halde yanlışlıkla *bi't-teviye* biçiminde alındığı sanıldı. Bu yüzden halk arasında *bi't-tamam*'dan gelen *birtamam*'da olduğu gibi *bir-teviye* de ortaya çıktı. (M)

BİTEY i. *(bitmek*'ten, *bit-ey).* Bot. Bk. FLORA.

BİT-HİLANİ i. Arkeol. Bk. HİLANİ.

BİTHYNİA i. Zool. Karındanbacaklı küçük yumuşakça. Yumurta biçiminde olan kavkısında kireçten bir kapakçık vardır. Miyosenden itibaren göllerde ve ırmaklarda bollaşmıştır. (Hydrobiidae familyasından.) [L]

BİTHYNİA. Esk. coğ. Küçük Asya'nın kuzeybatı bölgesi ve bu bölgede krallık, Pontos-Euksinos (Karadeniz) ve Propontis'in (Marmara denizi) kenarında. Thrak asıllı Bithyn'lerin M.Ö. VIII. yy.dan itibaren yerleştikleri Bithynia, kısmen Yunanlılar tarafından koloni haline getirildi ve Keyhüsrev ile halefleri tarafından fethedildi, ama boyun eğmedi. Selefkiler zamanında özgürlüğe kavuştu. Yunan kültürüyle ilişki kuran önderleri gerçek yunan kralları oldular. Başlıcaları şunlardır: Prusais I, Prusais II, Nikomedes I, Nikomedes II ve Nikomedes III. Nikomedes II ise Bithynia'yı (M.Ö. 57'de) Roma'ya miras bıraktı. Augustus zamanında ülke bir roma eyaleti haline geldi.Nikomedeia şehrinde bir bithynia'lının baskanlığı altında eyalet meclisi kuruldu. Bithynia Eskiçağ'da tarım ve ticaret bakımından büyük refah içindeydi. Başlıca şehirleri, Nikomedeia (İzmit), Prusa (Bursa) ve Nikia'dır (İznik). [L]

BİTHYNİON. Esk. coğ. Anadolu'da Bithynia bölgesinde eski şehir. Bugünkü Bolu. (Bk. BOLU.) [M]

BİTİK veya **BİTİ** i. (esk. türk. *bitimek*, yazmak'tan). Osmanlılarda ferman, mektup, berat. IV.-XV. yy.a ait belgelerde bu kelimeye rastlanır. Murad II ve Fatih Sultan Mehmed'in verdikleri bazı beratlarda ferman ve nişan anlamına kullanılıyordu.

◆ **Bitikçi** veya **bitigci** i. Eski Türklerde yazıcı, kâtip.

— ANSİKL. Bu kelimenin kökü olan ve «yazmak» anlamına gelen *bitimek* fiilinin, Çinçede «yazı fırçası» anlamına kullanılan *piet* kelimesinden türediği ileri sürülür. *Bitimek* fiilinden türemiş kelimeler Orhun yazıtlarından başlayarak bütün eski metinlerde görülür. Karahanlılarda vezir ile aynı önemi taşıyan ve hükümdarın yazı işleriyle uğraşan bir memura *bitikçi* adı veriliyordu. *Kutadgu Bilik*'te de bu unvandan söz edilir. *Bitikçi* unvanı Türklerden Moğollara geçti ve şekil değiştirerek kullanıldı. İlhanlıların Divanı Kebirinde *ulug bitikçi* adı verilen memurlar yer alıyordu. Bu memurlar emir ve kararları, beratları yazdırırlardı. Bitikçiler, toprakların kaydını da tutar, devlete ait mallar ile hazine hesaplarına bakarlardı. (→ Bibliyo.) [M]

BİTİK, Ankara'nın merkez ilçesine bağlı bucak; bu bucağa bağlı köy. Bucak merkezi *Halkavan* köyüdür. Mürtet ovasındaki köylerin çoğu Bitik bucağına bağlıdır. Bitik köyü dik yamaçlı bir höyüğün üzerinde kuruludur.

— Arkeol. Ankara'nın 42 km kuzeybatısında, Ankara-Kızılcahamam kara yolunun 3 km kadar batısındaki höyük, ovanın tam ortasındadır; yüksekliği 18 m, kaidesi 240 X250 m ölçülerinde daireye yakın bir görünüştedir. 1937'de bulunan bir tunç balta ve kabartmalı bir hitit vazosu höyüğün önemini gösterdi.

Burada Remzi Oğuz Arık tarafından arkeolojik kazılar yapıldı (1948). Görülen tabakalara ve buluntulara göre höyükte 4 kültür katı vardır. M.Ö. V. yy.da başlayan bir klasik çağ iskânı; kesif ve çok mükemmel, üç evreli bir frig iskânı; gene çok önemli bir hitit iskânı; ve en altta Bakırçağı iskânı olmak üzere sıralanırlar. (→ Bibliyo.) [M]

BİTİS i. (fr. *bitis*). Son derece zehirli kısa ve kalın yılan. Pek saldırgan değildir. (Engerekgillerden.)

— ANSİKL. *Bitis*'in birkaç türü vardır: *Bitis arietans (şişen engerek), B. Gabonica (Gabon engereği), B. nasicornis (gergedan engereği)* v.b. Bu sonuncusuna gergedan engereği denmesinin sebebi burnunun ucunda kalkık iki pulcuk bulunmasıdır. Hepsi Afrika'da yaşar. (L)

BİTİŞİK sıf. *(bitişmek*'ten *bitiş-ik).* Birbirine değecek kadar yakınlaşmış, yan yana veya yapışık durumda olan: *Büyük annemin karyolasına bitişik küçük karyolamda birdenbire gözlerimi açtım* (R. N. Güntekin). ‖ Yan, yandaki: *Bitişik masada dört kişi bir inşaat ihtilâfı görüşüyorlardı* (B. Felek). ‖ İ. Yandaki ev, komşu: *Çiçekleri bitişikten yolladılar.*

— Anat. *Bitişik kiriş.* Bk. KİRİŞ.

— Bot. Bir başkasına bitişmiş olan yaprak, çiçek ve meyve için kullanılır: *Hanımelinin yaprak ve çiçekleri bitişik yaprak ve çiçeklere örnektir.* ‖ *Bitişik çanakyapraklılar,* çiçeklerin çanakyaprakları birbirine bitişik olan bitki sınıfı *(Gamosepalous.)* ‖ *Bitişik taçyapraklılık,* taçyaprakları bitişik olan taçların özelliği.

— Müz. Gamda birbirini izleyen iki notanın art arda seslendirilmesiyle gerçekleşen melodi hareketine denir *(Atlamalı hareket*'in karşıtı.) ‖ *Bitişik dereceler,* gamın diatonik ıskalada birbirini izleyen dereceleri; do-re, re-mi, mi-fa v.b.

— Patol. *Bitişik belirtiler,* bir hastalıkta daima görülen ve ona has belirtiler. ‖ *Bitişik dil,* doğuştan veya sonradan yayvan bir tarzda ağız tabanı veya diş etlerine yapışık dil. Ucundan kısa ve geniş bir bağcık ile ağız tabanına yapışık dil. ‖ *Bitişik hastalıklar,* aynı hastada bir arada görülen hastalıklar. ‖ *Bitişik ikizler,* vücutlarının bazı kısımları birbirine yapışık olan ikizler, siyamlı ikizler gibi.

— Şehirc. *Bitişik düzen,* binaların aralık bırakılmadan yapılması.

— Yazı sanatı. *Bitişik harfler,* bir tek şekil meydana getiren ve elyazmalarında yer kazanmak için kullanılan harfler (bu harflerin biçimi, az çok değişikliğe uğramış olabilir). *Esk.* Muttasıl

◆ **Bitişiklik** i. Birbirine bitişik olan iki şeyin durumu; bitişik olma hali.

— Psikol. *Bitişiklik dolayısıyle çağrışım,* fikirlerin çağrışım şekillerinden biri (uzayda ve zamanda bitişik fikirler birbirini hatırlatır). Bazı psikologlar, fikirlerin bütün çağrışım şekillerini bu tip altında toplamaya çalıştılar. (LM)

bitişik harfler
(eski yazılar ilmi)

BİTİŞİM i. *(bitişmek'ten bitiş-im)*. Fonet. Kökeninden farklı iki fonem grubunun birleşmesi.

— Leng. Bitişimli adı verilen bazı dillerde çeşitli gramer ilişkilerini belirtmek amacıyle bir köke ekler ilâve etme.

◆ **Bitişimli** sıf. Leng. *Bitişimli diller*, gramer ilişkilerini, köklere bitiştirilen son eklerle anlatan diller (Fin-Ugur dilleri); tek heceli dillerin (Çince) ve bükünlü dillerin (latince) karşıtıdır. (Meillet, bu sınıflamanın «ne ilmî değeri ne de pratik yararı vardır» der. Gerçekten de dillerin büyük bir kısmı tam olarak bu üç sınıfın içine girmeksizin arada yer alır.) [L]

BİTİŞKEN sıf. *(bitişmek'ten bitiş-ken)*. Bitişmiş, yan yana gelmiş.

— Leng. Kökü değişmeden kelimenin başına veya sonuna ek alan (dil). *Esk.* İltisakî. Bk. BİTİŞİMLİ. (M)

BİTİŞMEK geçz. f. Birbirine dokunacak şekilde yan yana gelmek: *Yazıda harfler bitişmemiş.*

◆ **Bitişme** i. Bitişik hale gelme. ‖ *Bitişme noktası*, iki serbest parçanın birbirine değdiği yer. Serbest veya kaynaşmış iki parçanın ek yeri.

— Cerr. *Bitişme yerinden kesme*, kemikleri kesmeden, onları birbirine bağlayan bağları keserek eklem yerinden ayırma işlemi.

— Psikol. *Bitişme yoluyle çağrışım*, fikir çağrışımlarının bir şekli. (Yer ve zaman içinde bitişik fikirler birbirini hatırlatır.) [Bazı psikologlar fikir çağrışımlarının bütün diğer şekillerini de buraya sokmaya çalıştılar.]

◆ **Bitiştirici** i. Mant. *Bitiştirici tasım*, büyük önermesi bütün sonucu içine alan tasım. ‖ *Bitiştirici toplama*, değişik terimlerin birbiriyle uyuştuğu mantık toplaması. (LM)

BİTİŞİKÇANAKYAPRAKLI blş. sıf. Bot. Çanakyaprakları birbirine bitişik çanaklar için kullanılır. (L)

BİTKİ i. *(bitmek'ten bit-ki)*. *Yeni.* Bot. Bittiği yere kökleriyle tutunmuş olduğu halde gelişip döl veren ve ömrünü tamamladıktan sonra kuruyarak varlığı sona eren yosun, ot, ağaç gibi yaratıkların genel adı. *Esk.* Nebat: *İşte hayvanlar, işte bitkiler, işte bütün cansız sandığımız taşlar* (N. Ataç). ‖ Besinini kısmen veya tamamen, suda, havada ve toprakta erimiş halde bulunan madenî tuzlarla karbondioksit gazından elde eden genellikle yeşil (klorofilli) ve toprağa bağlı canlı varlık. (Bitki, bu besi maddelerini, üzerindeki sayısız deliklerle [gözenekler] veya geniş yüzeylerle [kökler, suyosunları] alır, dışarıdan aldığı ışınsal veya kimyasal enerjiyle organik maddeye çevirir. Bununla beraber bir kısım klorofilsiz canlı grubu da [mantarlar, bakteriler] bitkiler arasında sayılır.) [Bk. KENDİBESLEK, DIŞBESLEK, FOTOSENTEZ.] Bk. ANSİKL. ‖ *Bitki asalağı*, bitki üzerinde asalak yaşayan. (Bitki asalağı çoğu zaman mikroskobik mantarlardır. Fakat küsküt gibi, esmer veya yeşil suyosunları gibi çiçeksiz bitkiler de bitki asalağı olabilir.) ‖ *Bitki bitleri*, eşkanatlı böcekler grubu. Uğur böcekleri, gülbitleri, yaprak pireleri ve yaprakbitleri gibi böcekleri kapsar (hepsi bitkilere zararlıdır.) [İlmî adı: *Phytophtires*]. ‖ *Bitki biyolojisi*, bitkisel canlı maddeyi ve faaliyetlerini inceleyen bilim. *(Eşanl.* BİTKİ FİZYOLOJİSİ.) ‖ *Bitki biti*, birçok kınkanatlının ortak adı (buğday biti, balanin, rynchite v.b.). Buğdaya, nohuda, mercimeğe, ağaçlara (küçük çam biti) dadanırlar. (Bitki bitlerinin çoğu curculionidae familyasındandır.) ‖ *Bitki coğrafyası*, bitkilerin yer yüzündeki dağılımını inceleyen bilim. (Bk. BİYOCOĞRAFYA.) ‖ *Bitki derlemek*, incelemek veya koleksiyon yapmak için bitki toplamak. ‖ *Bitki ekolojisi*, bitkilerle ilişkisi bakımından canlı ve cansız ortamın (iklim, toprak, canlı varlıklar) incelenmesi. ‖ *Bitki hastalıkları bilimi*, bitki hastalıklarını inceleyen bilim dalı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bitki hormonu*, bitkisel hormonlara verilen genel ad. ‖ *Bitki sosyolojisi*, botaniğin bitki topluluklarını (bitki örtüsünün bilesimini, yaşama şartlarını) incelemekle uğraşan bölümü. ‖ *Bitki örtüsü*, belli bir alanda yetişen bitki türlerinin tümü: *Bu vâdide bitki örtüsü çok güzel.* ‖ *Kutsal bitkiler bilimi*, peygamberçiçeği, kırlangıçotu, öksedotu, günebakan, banotu, itdili, zambak, ısırgan, Cezayir menekşesi, adaçayı, mine, çobandeğneği, çiyancık, melise gibi Hıristiyanlarca kutsal bilinen bitkilerde varsayılan hassaları inceleyen bilim.

— Bot. *Çim bitkisi*. Bk. ÇİM. ‖ *Çokyıllık bitki*. Bk. ANSİKL. ‖ Etçil bitki. Bk. ETÇİL. ‖ *Gölge bitkisi*. Bk. GÖLGE. ‖ *Işık bitkisi*, gelişmek için fazlaca ışığa ihtiyaç gösteren bitki. ‖ *İkiyaşayışlı bitki*, kısmen havada, kısmen suda yaşayan bitki. ‖ *İkiyıllık bitki*. Bk. ANSİKL. ‖ *Otsu bitki*. Bk. OTSU. ‖ *Sarılgan bitki*. Bk. SARILGAN. ‖ *Su bitkisi*. Bk. SULAK. ‖ *Tırmanıcı bitki*. Bk. TIRMANICI. ‖ *Yıllık bitki*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. Hayvanlarda olduğu gibi bitkilerin de ancak yüksek yapılı olan ve genellikle karada yaşayanlarında, *bitkiler âleminin* belirgin özelliklerini bulmak mümkündür. Basit yapılı olanlarında tamamen olumsuz bir tanımlamayle yetinmek gerekir. Bitkilerin ağzı yoktur. Katı yemleri alıp sindirmeleri mümkün değildir. Yer değiştirmeleri de pek mümkün olmamakla beraber bu bakımdan farklı bir durum gösteren bitkiler vardır. Aşağıda yazılı özellikleri bu kolları göz önünde bulundurarak belirteceğiz.

● *Hücre bilimi (sitoloji)*. Bitki hücrelerinin dışında, sitoplazma zarının üstünde selülozdan yapılmış, kalın, az geçirgen ikinci bir zar vardır. Bu zar, hücre öldükten sonra da uzun zaman kalabilir. Üzerinde odunözü, mantarözü ve kütin gibi organik bileşikler bulunabilir. Canlı bitki hücrelerinde, hayvansal hücrelerde bulunmayan «plast»lar (klorofil, nişasta veya çeşitli boya maddeleri) bulunur. Kofulları büyüyerek ve çoğu zaman çabucak birbiriyle birleşerek sitoplazmayı çeperlere doğru iter ve sonunda hücrenin ölümüne yol açar.

● *Doku bilimi (histoloji)*. Hücre çeperleri henüz çok ince olan genç dokular (sürgen dokular) ve yaşlı bitkilerdeki *sürgen tabakaları* çoğalmaya elverişlidir. Çeperleri sırf selülozdan yapılmış, çok biçimli ve canlı bir doku olan özekdoku da uzayabilir. Buna karşılık destek dokular (sert doku, pek doku), iletken dokular (odun, soymuk), koruyucu doku (kütinli üstderi, mantarlaşmış kabuk) gibi dokuların bir kısmı ölü veya ölmekte olan dokulardır. Diğer bir kısmı ise gelişemeyecek kadar farklılaşmış ve kendi çeperine sıkışıp kalmıştır. En önemli nokta şudur: ağaçların «öz»ündeki odun gibi ölü dokular yok edilerek dışarı atılamaz. Tam tersine bunlar, bitkinin canlı kısımlarının iş görebilmesi için önemli bir yardımda bulunur. Teorik bakımdan «ölümsüz» sayılan büyük bir ağaç, her yıl yenilenen yaprakları yeni çimlenmiş bir sürgünün yapraklarından hiç de farklı olmadığı halde, çok uzun zaman yaşayabilir (Kaliforniya sekoyaları 2000 yıldan fazla yaşar).

● *Morfoloji*. Kara bitkilerinde başlıca iki şekil göze çarpar: yatay ve dikey. Yatay bitkiler, bazen birbirine bitişen dallı ve uzantılı yatay unsurlardan meydana gelir. Bunlar toprağın yüzüne veya hafifçe yerin içine yayılır. Üzerlerinden yer yer dikey kısımlar yükselir (karayosunları, küfler, likenler, mantarlar, ciğerotları, tırmanıcı veya yeraltı gövdeli bitkiler). Dikey bitkilerin çoğu tohumlu bitkilerdir. Bunlarda: 1. Aşağı doğru büyüyen bir yeraltı kısmı (ana kök) «yan kökler» sistemiyle donanmıştır. Bunların görevi topraktan suyu ve madensel tuzları emmektir; 2. Yukarı doğru büyüyen topraküstü kısmı (ana sap) ise «yan dallar» sistemiyle donanmıştır (dallar ve yapraklar). Bu kısım genellikle klorofilli dir. Görevleri ışık enerjisini ve havadan karbondioksit gazını emmek, solunum yapmak ve terlemektir; 3. Tepede veya yan taraflarda, çiçek kümelerinden veya çiçekliklerden ibaret bir üreme-çoğalma kısmı bulunur. Yatay bitkinin havaya yükselen kısımlarında hattâ «düzgün» denen çiçeklerde, eksenli bitkilerde olduğu gibi, ışınsal bir bakışım vardır. Yapraklarınki dik bir düzleme göre iki yanlı basit bir bakışımdır. İkiçenekli bitkilerdeki yatay yapraklarin üstü ve altı birbirinden farklıdır. *Bir bakışımlı* (zigomorf) denilen çiçeklerde de basit bakışım görülür (nevruzotu, salep). Su bitkileri (suyosunları) sayısız «şerit» parçaları halindedir.

● *Fizyoloji*. Bütün bitkilerde geniş emici alanlar bulunur (tal, emeç, kök). Bu alanlar, karmaşık bazı kanunlara göre suyu, suda erimiş madensel tuzları ve organik maddeleri hızla emer. Emilmede baş etken ozmozdur. Fakat seçici etkenler, epiktez olayları da emilmeyi denetler. Terlemeyle dışarı atılan sadece su ve bazı uçucu esanslardır. Bu yüzden bitki, sürekli olarak veya mevsimden mevsime durmadan gelişir.

Yalnız klorofilli olan yeşil bitkiler ışık enerjisini emebilir (fotosentez). Böylece havadan veya sudan aldıkları karbondioksit ile ham besisuyunu birleştirerek nişasta, yağ ve protein gibi organik maddeleri meydana getirir. Bu maddeler de, başta insan olmak üzere bütün canlı varlıklara besin olur.

● *Üreme*. Çok nadir bazı türler (fukus) dışında bütün basit bitkilerde daima sporlanma organları vardır. Bu organlarda meyoz bölünme (kromozom indirgenmesi) yoluyle tatrasporlar meydana gelir. Bunlar da etrafa saçılıp çimlenerek, eşeysel organları taşıyacak olan gametlibitkiyi veya önçim'i (protal) oluşturur. Eşeysel organlar (erkek [anteridi], dişi [arkegon]) da eşeyhücrelerini (gametler) meydana getirir. Eşeyhücreleri etrafa saçılıp tesadüfen birleşerek döllenince, sporlanma organlarını taşıyacak olan diploit sporlubitki oluşur. Bu «üreme evreleri» (spor-gametlibitki-yumurta-sporlubitki-spor) karayosunlarında, ciğerotlarında ve çeşitli suyosunu gruplarında gayet açıktır. Daha yüksek yapılı olanlarında sporlubitki evresi biraz üstünlük kazandığından üreme evreleri bu kadar belirgin değildir. Erkek protal, tohumlu bitkide küçücük bir çiçektozu borusu haline gelir. Dişi spor etrafa saçılmaz, ana bitkinin üstünde kalarak yalnız sekiz hücreden ibaret küçücük bir protal meydana getirir. Döllenme, *n* kromozomlu evreyi (haploit evre) hemen hemen hiçe indirerek meyoz bölünmenin ardından gelir. Bununla beraber haploit evre asla kaybolmaz, sporlar ise daima vardır.

Yüksek yapılı (tohumlu) bitkilerde görülen tohum yapmanın hayvanlarınkiyle hiç bir benzerliği yoktur. Tohumda bitki taslağı belli bir dereceye kadar geliştikten sonra büyüme belirsiz bir süre için durur. Bitki taslağının çevresinde, koruyucu bir kabuk altında yedek besin maddeleri (besidokusu veya çenekler) bulunur. Elverişli ortamı bulunca bitki taslağı yeniden büyümeye başlayacak, önce yedek besinlerini harcayarak çimlenecek, sonra kendi kendine beslenerek yaşayacaktır. Tohumdan meydana gelen bitkiye «filiz» denir. Bir filiz ikieşeyli olabildiği gibi nadiren bireşeyli de olur (iki evcil türler). Bir filiz, çoğalmak için eşeysel olmayan sayısız imkânlara sahiptir (kol, sürgün, sapkök, soğan, yumru, aşı, v.b. yoluyle bitkisel çoğalma). Bitki daima dikildiği yere bağlıdır ve orada bulunan koşullara iyi kötü uymak zorundadır. Halbuki hayvan daha elverişli yerlere doğru gidebilir. Bitkiler âleminde bireysel alışmaların (intibakların) önemi buradan gelir. Özet olarak diyebiliriz ki, bitkilerle hayvanlar birbirine karşı özellikler taşımakla kalmaz, aynı zamanda yaşamak için genel bir savaş içinde bulunurlar. (Bitkilerin sınıflandırılması için ayrıca bk. CANLI *varlıklar.)*

— Bahçıvanlık. *Bir yıllık bitki, iki yıllık bitki*. Bir yıllık ve iki yılık süs bitkileri genellikle kış sonunda, yani şubat sonundan mayısa kadar, ilkbahar donlarına dayanma dereceleri dikkate alınarak ekilir. Bunlar bahar başından yaz sonuna kadar çiçek açar. Birçoğu doğrudan doğruya toprağa ekildikten sonra oradan alınarak gerekli yerlere dikilir.

Soğanlı bitki, köksaplı bitki. Biçekli bitkilerin bu takımı eşsiz güzellikte türleri kapsar. Bir kısmı her mevsime dayanıklı ise de bir kısmı kışın açıkhavada yaşamaz. Hemen hepsi ilkbaharda çiçek açan bu bitkiler gerekirse birçok yıl yerlerinde kalabilirler. Bununla beraber daha güzel bir çiçeklenme elde etmek için manisa lâlelerini, safranları, ispanya ve ingiltere süsenlerini, sümbülleri, düğünçiçeklerini, lâleleri hazi-

ran-temmuz aylarında, yaprakları kuruduğu zaman sökmek, soğanları veya çotuklarını serin ve havadar bir yere gömmek, ekim veya kasımda yeniden yerlerine dikmek, büyük soğuklardan korumak için üzerlerini samanla örtmek gerekir. Glayöller kıştan sonra ekilir, yazın çiçek açar; dondan korumak için sonbahar sonunda tedbir alınır. Hiç değilse yazın açıkhavada yetiştirilen çokyıllık bitkiler. Pekçok ve pekgüzel olan bu bitkiler üç gruba ayrılır: 1. Her mevsime dayanıklı türler; 2. Kışın korunmak gereken türler; 3. Sucul bitkiler.

Her mevsime dayanıklı çokyıllık bitkiler tohumdan üretilebildiği gibi sürgünlerin ayrılıp dikilmesiyle de üretilir. Bu ikinci yol daha çok kullanılır Tohumlarsa mart-nisan aylarında ekilir. Bu bitkiler normal olarak dikildikleri yerde yıllarca kalabilir. Bazı çokyıllık bitkiler kışın, ya toprak içinde, veya camekânda korunmak ister. Yazın çiçek tarhlarını süsleyen türler bu çeşit bitkilerdir: begonya, odunsu saplı kasımpatı, ağaç tatula, siğilotu, Lobelia erinus, karanfil, Richardie Africana, parlak adaçayı, melez mineçiçeği v.b. Bu bitkiler her zaman daldırma ile üretilir. Çok yıllık süs bitkilerinin bir kısmı suculdur, ya düpedüz su kıyısına veya kıyının yakınlarına dikilmek ister. Aponogeton, çiçekli saz, süsen, unutmabeni, beyaz nilüfer, suotu, sarı su nergisi, su yoncası bu çeşit bitkilerdendir ve her mevsime dayanıklıdır.

● *Bitki hastalıkları bilimi.* Dört çeşit *bitki hastalığı* vardır: mantar hastalıkları, bakteri hastalıkları, virüs hastalıkları ve elverişsiz çevre koşullarından doğan hastalıklar. İlk ikisi asalak hastalığıdır. Fakat virüs hastalıkları da onlardan sayılabilir.

Bitkilerde meydana gelen bozukluklar dış belirtilerden anlaşılır; bu belirtilere bakarak hastalığı anlamak mümkündür.

Asalağın dokulara girmesi iki evreye ayrılır: *bulaşma evresi, kuluçka evresi.* Kuluçka evresi birkaç günden birkaç aya kadar değişir. Hastalık, bitkilerin gelişmesi sırasında şiddetle yayılırsa *salgın hastalık* denir; fakat bazı hastalıklar bitkinin ancak belli bir zamanında bulaşır. Eğer bitki bu zamanı asalak bulaşmadan atlatabilirse hastalığa tutulmaktan kurtulur. Bazı asalaklar ise belli bitki türlerine sıkı sıkıya bağlıdır, başkasında gelişemez. Tedavi edici ilâçlar pek yoktur, ama önleyici mücadele (tohum seçimi, belli zamanda ilâçlama) oldukça etkilidir. Fizyolojik hastalıklar ise beslenme bozuklukları, soğuktan ve sıcaklıktan ileri gelen zararlar, mantarlara ve böceklere karşı kullanılan ilâçlardan doğan hastalıklardır.

◆ **Bitkimsi** sıf. Bitkiye benzer, bitkiyi andırır.

— Zool. *Bitkimsi hayvanlar,* Cuvier'nin hayvanlar âleminin dördüncü koluna verdiği ad. Az çok bitki görünüşünde olan bir sürü hayvanı kapsar. (Bitkimsi hayvanlar iki büyük bölüme ayrılır. Bugün bu bölümlere *derisidikenliler* ve *selentereler* adı verilir.)

◆ **Bitkisel** sıf. Bitki ile ilgili, bitki cinsinden olan. *Esk.* Nebatî.

—Biyol. *Bitkisel beslenme,* sırf bitkilerle beslenen insanların yemek düzeni. (Bk. ETYEMEZLİK.)

— Coğ. *Bitkisel örtü,* bir toprağı örten bitki topluluğu.

— Patol. *Bitkisel hayat,* zihnî yeteneklerini kullanamayan ve ancak yaşaması için gerekli hareketleri yapabilen insanın sürdüğü hayat. (LM)

BİTKİCİL i. ve sıf. *(bitki-cil).* Bitkisel maddelerle beslenen hayvanlar. *(Eşanl.* OTÇUL.)

— ANSİKL. *Bitkicil* hayvanların yapısı besleyici ve sindirimi güç besinlerle beslenmeye elverişlidir. Çiğneyici ve kuvvetli ağız parçaları (mayıs böceğinin, atın, tavşanın ağzı) bitkileri ufalamaya, faydalı mikrop biteyi bakımından zengin ve uzun olan bağırsakları (inekte 40 m) selülozu sindirmeye imkân verir. (LM)

BİTKİCİLLER çoğl. i. Her şey yiyen kınkanatlı böcekler grubu. Bruchidae, chrysomelidae ve cerambicidae familyalarını kapsar. Bunlar ayaklarından tanınır. Ayağın dördüncü parçası çok küçüktür ve beşinciyle kaynaşmış gibidir. || Testere sinekleri denen zarkanatlı böcekler grubu. (L)

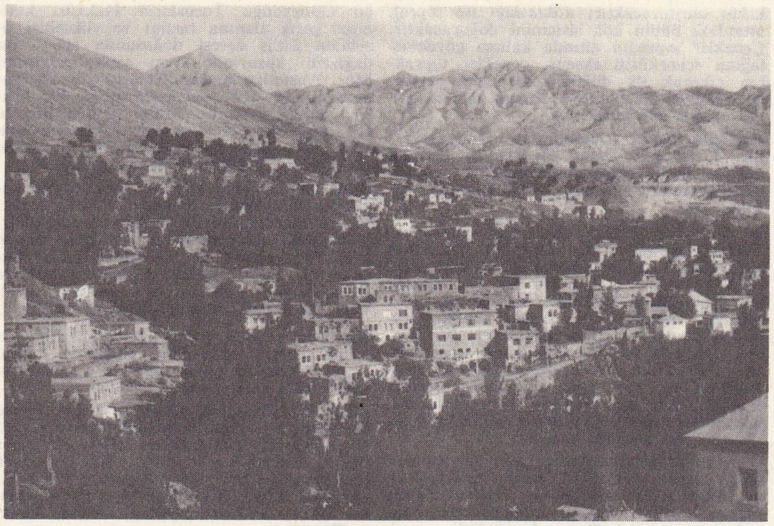

BİTLİS genel görünüş

BİTKİN sıf. ve zf. *(bitmek'ten bit-kin).* Kuvveti tükenmiş, takatsız, çok yorgun: *Bitkin bir halde olan Rafi* (B. Felek). *Perdeler açılınca kendimi gerçekten bitkin buldum* (A. H. Tanpınar).

— DEY. *Bitkin düşmek,* yorulmak, güçsüz kalmak.

◆ **Bitkinlik** i. Bitkin olma hali. *Bayan öğretmenin şaşkınlığı bu sefer bitkinlik ve derken baygınlık haline dönüverdi* (Ş. S. Aydemir).

— Patol. Sürekli bir sinir zayıflığı ve düşkünlük hali. (Başlıca belirtisi irade zayıflığı ve olaylara tepki gösterme yeteneğinin azalmasıdır. Kansızlıkta, verem gibi bazı müzmin hastalıklarda bitkinlik görülebilir. Fakat, nevrasteni, hipokondri, melankoli gibi düşkünlük yapan sinir hastalıklarının en belirgin özelliğidir.) Bk. ANSİKL.

— Psikol. Nevrasteni belirtilerinin tümü. Başlıca bitkinlik halleri: bedenî ve ruhî yorgunluk, uykusuzluk, baş ağrısı, boyun-sırt ağrıları, irkilme ve öfke, dikkati bir noktada toplama ve hatırlama güçlüğü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. *Bitkinlik,* besin yedekleri tükenmiş veya sinir tonus'u azalmış insanın halidir. Yedeklerin tükenmesinden ileri gelen bitkinlik yetersiz beslenmeden doğar. Sinir tonusunun azalmasından ileri gelen bitkinlik ise aşırı beden, zihin ve sinir çalışmasından doğar. Bulaşıcı olsun olmasın müzmin veya had hastalıklar, hattâ fizyolojik düşkünlük bitkinliğe sebep olabilir. Bitkinlik önce güçten düşmeye, sonra da yorgunluğa ve hastalığa karşı direnç azalmasına yol açar.

— Psikol. *Bitkinlik,* modern hayatın bir sonucu gibi görünmektedir. Bozukluklar genellikle aşırı yorgunluktan, üst üste gelen veya çok şiddetli heyecanlardan, seyrek olarak da, genel yorgunluğa yol açan hastalıklardan ileri gelir. Bu bozukluklar genellikle sinirsel enerjinin çok sık kullanılması ve sinirsel etkinliğin fazlalığı sebebiyle sinirlerin aşırı zayıflamasından doğar. (LM)

BİTKİTASLAĞI bļş. i. Bot. Tohumlu bitkilerde, çimlenmeden önce tohumun içinde uyku halinde bulunan embriyon. || — *Teşm. yol.* Henüz tohumdaki veya çeneklerdeki yedek besinle beslenmekte olan çimlenmiş körpe bitki. (Döllenmiş yumurtacıkta gelişmekte olan bir embriyon henüz bir bitki taslağı değildir; kökü̈yle ve yapraklarıyle beslenmekte olan genç bitki de taslak sayılmaz.)

— ANSİKL. Bot. İkiçeneklilerin *bitkitaslağı*'nda üç bölütlü bir eksen bulunur: *saptaslağı (tomurcuktaslağı),* toprak dışındaki ilk düğümün üstünde kalan bütün kısımları meydana getirecektir; *gövdetaslağı,* gövdenin yalnız iki düğümle kökboynu arasında kalan

BİTLİS Ulucamiinin minaresi

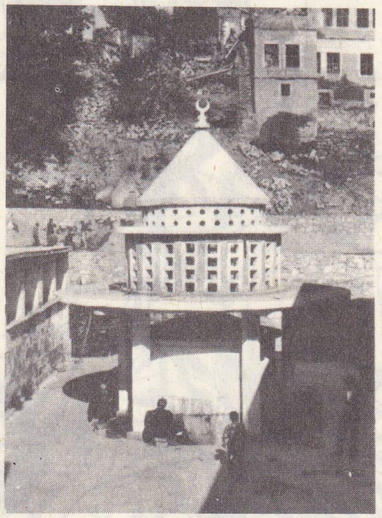

BİTLİS Ulucamiinin şadırvanı

BİTLİS kalesi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

kısmı oluşturacaktır; *köktaslağı* ise toprak altındaki bütün kök sistemini doğuracaktır. Çenekler toprağın altında kalırsa gövdetaslağına «çeneküstü eksen», çenekler topraktan çıkarak ilk düğümü meydana getirirse (fasulye, keneotu) o zaman da «çenekaltı eksen» adı verilir (L)

bittacus

BİTLİS, Doğu Anadolu'da il merkezi şehir; 18 725 nüf. Aynı adı taşıyan ırmağın dar ve derin vâdisi tabanında ve bu vâdinin derelerle yarılmış yamaçlarında kurulmuştur.

● *Coğrafya.* Bitlis, Van gölü kıyısındaki Tatvan iskelesine 26, Kurtalan demiryolu istasyonuna 88, Diyarbakır'a 231 km uzaklıktadır; yüksl. 1 400-1 450 m. Şehrin eski çekirdeği Bitlis kalesinin önünde yer alır. Damları toprak örtülü taştan yapılmış evlerden meydana gelen mahalleler, birbirinden vâdilerle ayrılmış yamaçlara serpilmiştir. Diyarbakır havzasından Murat suyu vâdisine ve Van gölü kıyılarına, oradan İran'a giden yol, Bitlis'in coğrafî mevkii bakımından önemini gösterir ve Bitlis deresinin başlıca geçidini hazırlar.

Osmanlı imparatorluğunun ilk yüzyıllarında Bitlis hanlık merkeziydi ve bu hanlık, Van eyaletine bağlı sayılıyordu. 1927'de Bitlis nüfusu 9 050'ye düşmüş bulunuyordu. Sonradan yavaş bir kalkınma kaydedildi.

Bitlis şehri içinde yer alan halkın *çermik* adını verdiği maden sularına rastlanır. Bahçelerde meyve yetiştirilir. Şehirde bir un fabrikasıyla Tekel idaresinin bir tütün atelyesi vardır. Tezgâhlarda da halı ve battaniye dokunur.

— *Bitlis ili,* Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat ve Murat-Van bölümleri üzerinde yer alır; 154 069 nüf.; 6 707 km². Toprakları Siirt, Muş, Ağrı ve Van illeri arasında yer alır. Doğuda Van gölünün bir kısım kıyısı da Bitlis ili içine girer. İl topraklarında dağlar çok yer tutar. Bunların çoğu Güneydoğu Torosların Hakkâri kesimine geçiş alanına rastlar ve yükseltisi özellikle Bitlis deresi doğusunda artar. Bu dağların kuzeyinde Van gölü çukurunu Muş ovasından ayıran Nemrut sönmüş yanardağı yer alır; yanardağ geniş bir kratere sahiptir ve bu krater içinde bir de göl bulunur. İl toprakları kuzeydoğuda Van gölü üzerinde birden 4 000 m üstüne çıkan heybetli Süphan dağını da kapsar.

Bitlis ilinde iklim sert ve karasal bir karakter taşır. Yazlar çukur alanlarda sıcak, kış ise her kesiminde soğuk ve süreklidir. Güneydoğu Torosların güneydoğuya bakan yüzü bol yağmur alır (1 m'den fazla; Bitlis'te de böyle). Fakat dağların arkasında yağış birden azalır. Yağış mevsimi özellikle kış ve ilkbahardır. Yaz kurak geçer.

Kıyılarında batı yarısı Bitlis ili topraklarına komşu olan Van gölünden başka, Nazik, Arin ve Aygu gölleri ile Nemrut krater gölü de Bitlis ili içindedir.

Bitlis ili nüfusunun yüzde 74'ü kır nüfusu niteliğidir ve çoğu orta-küçük boyutlu 261 köyde yaşar, il toprakları içinde iki şehir (Bitlis, Tatvan: 10 786 nüf.) ve 2 kasaba (Adilcevaz: 6 148 nüf.; Ahlat: 5 879 nüf.) yer alır. İdarî bakımdan il 6 ilçeye ayrılır: Bitlis, Adilcevaz, Ahlat, Hizan, Mutki ve Tatvan.

Bitlis ilinde geçim, tarım ve özellikle hayvancılığa dayanır. Ekili alanların en büyük kısmı tahıla ayrıldığı halde bölgenin ihtiyacını karşılayamaz: buğday (25 000 t), darı (1 450 t), arpa (1 100 t), pirinç (120-130 t). Sanayi bitkileri arasında tütün (500-600 t).

Hayvancılık önemlidir: koyun (350 000), kıl keçisi (240 000), tiftik keçisi (23 000). Sığırlara oldukça yaygın bir şekilde rastlanır (150 000). Kümes hayvancılığı. Bal üretimi.

İlin tek demiryolu Muş ili topraklarından girerek Tatvan'da sona erer. İlin iki yolu Bitlis'i Tatvan'dan ötede Van gölünün kuzey ve güneyinden geçerek Van'a bağladığı gibi göl üzerinde de karşılıklı iskeleler arasında sefer yapılır. Başka kara yolları Bitlis'i Muş, Siirt ve Diyarbakır'a bağlar.

BİTLİS
il haritası

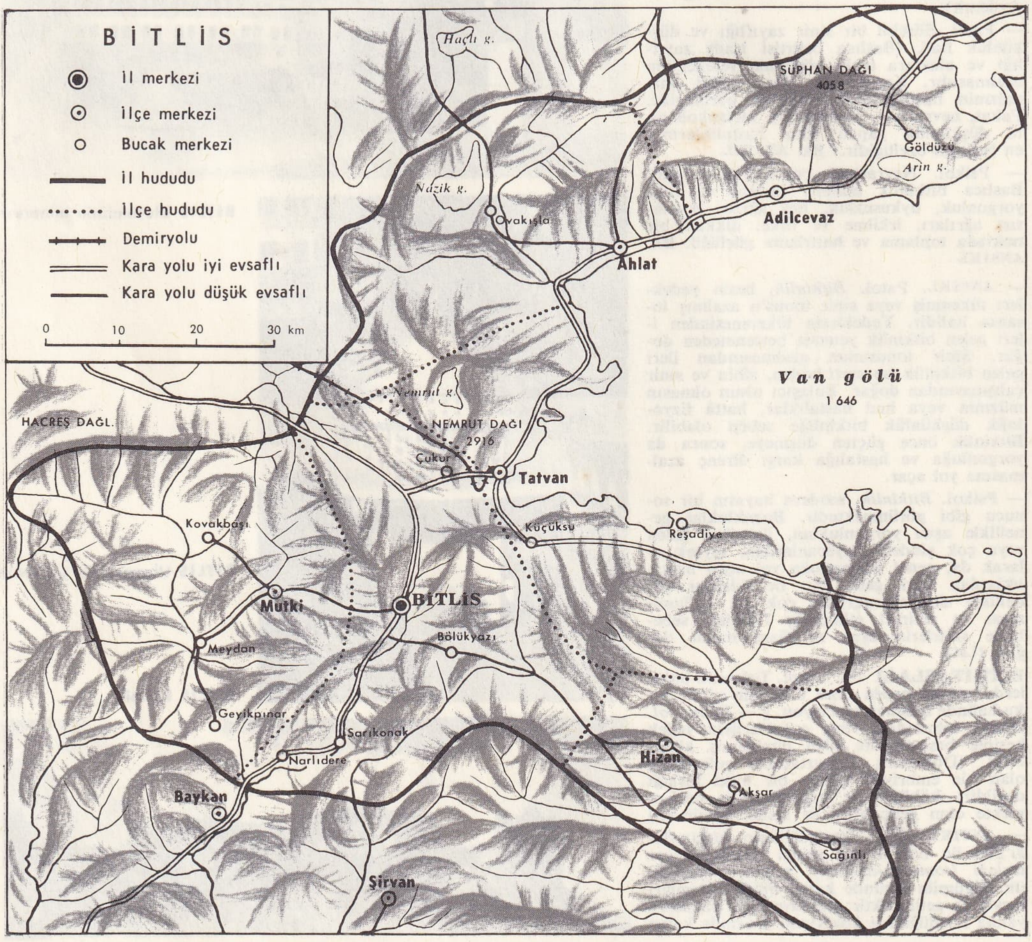

● *Tarih.* Bitlis ilinin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmiyor. Ancak, eldeki belgelerden bu bölgenin M.Ö. IX. ve VIII.yy.da Urartu egemenliği altında bulunduğu anlaşılıyor. Urartu öncesi Hurri yerleşmeleri hakkında bölgedeki höyükler henüz araştırılmadığından fazla bilgi yoktur. Ancak Adilcevaz Kef kalesinde Prof. Emin Bilgiç ve Doç. Baki Öğün tarafından yapılan arkeolojik kazılarla Urartu devri hakkında geniş bilgi edinilmiştir. M.Ö. 714'te Kaykaslar yoluyle gelen kimmer ve iskit akınlarıyle zayıflayan Urartu devleti, Asur devletinin baskısına dayanamayarak M.Ö. 612 yıllarında yıkılınca, bölge önce Asur sonra Pers egemenliği altına girdi. Büyük İskender, Asya seferi sırasında kumandanlarından Badlis bölgeyi ele geçirdi ve buraya tahkimli bir kale yaptırdı. Bitlis adının da bu kumandanın adından geldiği söyleniyor. Eski arap kaynaklarında ilin adı «Badlis», türk kaynaklarında ise «Bidlis» olarak geçer. İskender'in ölümünden sonra ilin güney bölgeleri Selüzitlerin egemenliği altına girdi. Milâttan sonraki yüzyıllarda bir ara yerli beylerin yönetiminde kalan Bitlis, 641'de Halife Ömer'in kumandanı İyaz tarafından ele geçirildi. Doğu Roma imparatorluğu Erzurum, Diyarbakır illeriyle birlikte Bitlis'i de kendi sınırları içine aldı. Emevîler devrinde Muaviye tarafından ele geçirilen Bitlis büyük kargaşalıklar sırasında islâm yönetiminden çıktı. Abd-ül Mâlik devrinde kardeşi Mervan tarafından Elcezire valiliğine bağlanarak Diyarbakır Âmilliği yönetimine verildi. Bizans imparatorluğunun saldırılarını karşılayan bir sınır ili olarak ün yaptı. Bir süre Bizans egemenliğinde kaldı, 1084'te Diyarbakır emîri Fahrüd-devle Muhammed bin Cuhayr tarafından Dilmaçoğlu Mehmed'in yönetimine verildi. Bitlis, 1192'de Ahlat emîrliğinin, 1207'de Eyyûbilerin yönetimine girdi. 1229'da Celâleddin Harizmşah tarafından zaptedildi. Moğolların daha sonra Selçukluların eline geçti. Sonra yeniden Eyyûbilerin yönetimi altına giren Bitlis XIV. yy.da çeşitli devletlerin yönetiminde kaldı. Önce Karakoyunlulara bağlandı, karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un ölümünden sonra (1420) Timur'un oğlu Şahruh'un eline geçti. Ancak Akkoyunlu İskender Bey, Bitlis emîri Şemseddin ile adamlarını öldürterek ili zaptetti. İskender Bey, Selman'da Şahruh'a yenilince (1429), Bitlis emareti Akkoyunlulara bağlandı. Yavuz Sultan Selim'in, Çaldıran seferinden sonra (1514) Şeyh İdrisi Bitlisî'nin aracılığıyle Bitlis emîri Şeref Han IV Osmanlı devletine bağlandı. Bundan sonra birkaç defa İranlılarla Osmanlılar arasında el değiştirdi. 1683'te Osmanlı imparatorluğu sınırları içine kesinlikle girdi. Bundan sonra boş kalan Bitlis kalesi harap bir hale girdi.

Önce Erzurum eyaletinin Muş sancağına bağlı kaza olarak yönetilen Bitlis sonradan Siirt, Muş ve Genç sancaklarıyle birlikte büyük bir il haline getirildi. Bitlis'e bağlanan bu sancaklar, Cumhuriyetin ilânından sonra bağımsız birer il haline getirildi. 1929'da Muş iline bağlı bir ilçe merkezi yapılan Bitlis 1936'da yeniden il merkezi oldu.

— *G. santl.* Bitlis'te her devre ait eserlerle karşılaşılır. *Bitlis kalesi,* ilin ortasında işlek bir yola hâkim noktada, yalçın bir kaya üzerinde yükselir ve doğudan batıya doğru uzanan dörtgen bir yapıya sahiptir. Doğusunda «Karanlık kule» denilen yüksek bir burcu vardır. Batısında «Han sarayı» köşesinde bir yüksek burcu vardır. Kalenin çevresini, altlarında birer kapalı mazgal deliği bulunan 670 açık mazgal kuşatır. Güneyinde üç katlı demir bir kapısı vardır. Çevresi 2 800 m kadardır. Eskiden kale içinde, kale alanının hemen hemen yarısını kaplayan «Han sarayı»,üç yüz ev, ambar olarak kullanılabilen mağaralar, Bitlis çayına inen su yolları, cami ve med-

rese bulunuyordu. İran ve bizans mimarî üslûbunda yapılan sarayın cumba ve şahnişinleri kale duvarları ve burçları üzerinde yükselmekteydi.

Kaleden başka Deytaban tepesi üzerinde aynı adı taşıyan ve bütün Bitlis mahallelerine hâkim bir kule daha vardır. Kulenin, günümüze ancak bir duvarı kalabilmiştir. XIX. yy. sonunda ilde bulunan 15 cami, 25 mescit, imaret, 15 türbe, 3 hamam, 2 han ve 200 çeşme bugün harap durumdadır. Bitlis'teki camilerden dördü, renkli taşlarla işlenmiş minareleriyle bölgeye has bir mimarî üslûbuna sahiptir. En eski cami 1129'da yapılan Ulucamidir; Hacıbekiye camii 1443'te yapılmıştır. Yapılış tarihleri bilinmeyen Hatuniye ve Seyyide Neflise camileri de önemli yapılardandır. Aynulbarit, Kızıl cami 1507'de Alâettin tarafından yapılmıştır. 1519'da yapılan Şerefiye camii ile Alemdar, Aşağı Kale ve Kureyşi camileri, 1129'da yapılan Uluhamam, ilin geri kalan mimarî eserleri arasında yer alır.

Bitlis-Muş yolu üzerinde, Karasu kaynağının yanında bulunan iri ve sert taşlardan yapılmış selçuk kümbetinin bir kısmı harap haldedir.

Bunlardan başka Bitlis-Tatvan arasındaki Rahva düzlüğünde, ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen Başhan ve Hardıl hanı, Şeref Hanın 1594'te yaptırdığı Arasa hanı ile 1502'de Rüstem Paşa tarafından yaptırılan Alaman Hanı'nın dükkân, cami, medrese ve hamamı vardır. Bu hanların birçok yerleri yıkık durumdadır.

Ayrıca Adilcevaz'da yapılan kazılarda Van gölü ve çevreye hâkim yüksek bir tepe üzerinde kurulmuş olan bir Urartu kalesi ortaya çıkarıldı. Kalede büyük bir saray kompleksi ve magazinler bulundu. Magazinlerde ele geçirilen çok sayıdaki pithoslarla (küp), sarayın salonlarında elde edilen kabartmalı taş paye ayakları dikkat çekicidir. Aynı yörede bulunarak Van müzesine taşınan abidevî bir kabartma da bugün Van müzesinde teşhir edilmektedir. (→ Bibliyo.) [M]

BİTMEK geçz. f. Tamamlanmak, sona ermek: *İnşaat bitti. Temel bitti.* || Tükenmek, hiç kalmamak: *Parası bitmek.* || *Mec.* Mahvolmak, perişan olmak: *Boris karısına baktı, bitmişti. Sanki o bu dakikada ölecekti* (Ömer Seyfeddin). || Çok yorulmak, kuvvetsiz kalmak: *Aman beyim bittim. Bu ne karışık yol* (B. Felek). || *Teklz.* Çok beğenmek, son derece sevmek: *Sana bitiyordu zaten, biliyorum* (P. Safa).

— ÇEŞ. DEY. *Bitmeğe yüz tutmuş,* bitmesi, sona ermesi yaklaşmış: *Ocakta bitmeğe yüz tutmuş bir çalı demeti* (R.N. Güntekin). || *Bitmez tükenmez,* hiç bitmeyen, sonu olmayan: *Bitmez tükenmez çöller arasında* (F.R. Atay). || *Git git bitmemek,* çok uzun: *Yol git git bitmiyor.* || *Kendini yiyip bitirmek,* insanın bir şeyi büyüterek, kendi kendini üzmesi. || *Olmuş bitmiş,* yapılacak hiç bir şey kalmadığını belirtir: *Her şey olmuş bitmiş..* (H. R. Gürpınar). || *Olup (oldu) bitti,* emrivaki: *Bir olup, bir bitti ile karşılaştık.* || *Olup bittiye getirmek,* emrivaki yapmak.

◆ **Bitik** sıf. Yorgunluktan gücü, kuvveti tükenmiş: *Kadıncağız bitik zira...* (Ahmed Rasim). || Kötü, fena: *Hâlimiz bitik.*

◆ **Bitiş** i. Son buluş, son: *Çünkü her hayatın kendine göre bir başlayışı, bir bitişi vardır* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

BİTİM i. *(bitmek'ten bit-i-m).* Uç, son, nihayet: *Odunların tâ bitim yerinden* (H. R. Gürpınar). [M]

◆ **Bitimli** sıf. Sonu olan.

BİTİRMEK ettrg. f. Sona erdirmek, tamamlamak, bütünlemek: *İşi bitirdim.* || *Mec.* Yormak, kuvvetten düşürmek: *Bitirdi beni bu içki, bu kumar* (C.S. Tarancı). *Sıcak, yorgunluk, konferans beni bitirmişti* (Ö. Seyfeddin). || Mahvetmek, öldürmek: *Ben duymamış olayım ama, gittiğin yerde söylersen seni bitirirler* (K. Tahir). || *Teklz.* Memnun etmek: *Beni bitiren şahane bir jestle bileti uzattı* (T. Buğra).

— DEY. Anlata anlata bitirememek. Bk. ANLATMAK.

◆ **Bitirim** sıf. *Argo.* Zeki, yaman: *Meğer karı bitirimmiş!* (K. Tahir). || İ. *Mah.* Son, uç (Isparta, İzmir).

— DEY. *Argo. Bitirim yeri,* kumar oynanan yer.

◆ **Bitirimci** sıf. *Argo.* Kumarhane sahibi. (M)

BİTNİK i. (ingilizce - amerikanca *beatnik'*-ten). *Beat generation* (Bit kuşağı) hareketinden yana olan. || *Teşm. yol.* Genel davranışları ve hırpanî kıyafetleriyle sosyal teşkilâttan kopma eğilimleri gösteren ve toplumun dışında bir hayat süren genç kız veya genç erkek. (L)

BİTOLJ. Coğ. Bk. MANASTIR.

BİTON, yunan matematikçisi. M.Ö. III.-yy.da yaşadı. *Kataskeyai Polemikon Organon kai Katapelton* (Savaş Makineleri ve Mancınıkların Yapısı) adlı eserini Bergama kralı Attalos'a sundu. (L)

BİTONTO, İtalya'da şehir, Puglia'da (Bari eyaleti); 37 100 nüf. Katedral (1175-1200). Ünlü Zagarello şarapları. 1734'te burada İspanyollar Avusturyalıları yendi. (L)

BİTOTU bls. i. Aslanağzıgillerden yarıasalak bitki.

— ANSİKL. *Bitotları* otsu bitkilerdir. Çoğunlukla dağlarda yetişir. Çiçekleri genellikle pembe veya sarıdır. *Bataklık bitotu'*-nun boyu 50 sm'yi bulur, çiçekleri pembedir. *Orman bitotu,* nemli ormanlarda yetişir, boyu 15-20 sm'dir. (L)

BİTOVNİT i. *(Bytown'*dan, Kanada'daki Ottawa şehrinin eski adı). Miner. Feldispat plajiyoklaz, sodyum ve kalsiyum alüminosilikat; labrador ile anortit arasında yer alır. (L)

BİTPAZARI bls. i. Eskimiş eşyaların alım satım yeri: *Eskiye itibar olaydı bitpazarına nur yağardı* (Atasözü).

— ANSİKL. Osmanlı devrinden beri, Türkiye'de, eski eşyanın alınıp satıldığı pazara *pitpazarı* denilmektedir. Bir kimse, paraya ihtiyacı olduğunda, daha önce kullanmış olduğu eşyasını *bitpazarı'*na götürerek satar. Yenisini almaya parası yetmeyen veya antika eşya arayan kimseler, buraya gelerek, daha ucuz fiyatla beğendikleri eşyayı alırlar. Hırsızlar, çaldıkları malları buraya getirip sattıklarından, bitpazarları daimî olarak polislerin kontrolu altındadır.

Osmanlılar zamanında, Anadolu ve Rumelideki büyük şehirlerde, bitpazarları vardı. Devlet, buralarda çalışanlardan belirli vergiler alırdı. İstanbul bitpazarlarının ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmiyor. Eldeki en eski tarihî kayıt, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname'*sinde yazdıklarıdır. İstanbul'daki bitpazarı Kapalıçarşının Beyazıt camiine karşı olan tarafında bulunur. Giyim eşyası satılan kısım çarşının içindedir. Sandalye, masa ve çeşitli âletler ise Kapalıçarşı ile Sahaflar arasındaki kısımda satılır. (M)

BİTRUCİ (Nureddin Ebu İshak), endülüslü astronomi bilgini (XIII.yy.). Avrupalılarca *Alpetraguis* adıyle tanınır. İbn Tufeyl'in öğrencisidir. *Kitab-ül-Heyet* (Astronomi Kitabı) adlı eseri latinceye, ibranîce diline çevrildi. (M)

BİTTABİ veya **BİTTABᶜ** zf. (ar. *bi-,* önek, *-el-,* harf-i tarif ve *tabᶜ,* tabiat'tan, *bi't-tabᶜ* veya *bi't-tabi).* *Esk.* Elbette, tabiatıyle, haliyle: *Bittabi yapmadım* (A.H. Tanpınar). *Bittabi, ilk günden itibaren* (Vâ-Nû). [M]

BİTTACUS i. İnce yapılı böcek. Sokarsineğe benzer. Bacakları gayet uzundur. Ön bacaklarıyle çalılara tutunur. Kurtçuğu yerde yaşar. (Mecoptera takımının *bittacidae* familyasından.) [L]

BİTTAMAM zf. (ar. *bi-,* önek, *-el-,* harf-i tarif ve *tamām'*dan *bi't-tamām* [halk dilinde *birtamam*]). *Esk.* Tamamıyle, eksiksiz: *Bilâkis hükûmet-i sabıkanın Paris Sulh Konferansında vilâyat-ı şarkiyenin bittamam vasî bir muhtariyeti haiz Ermenistan olmak üzere ...* (Atatürk). [M]

BİTTEL (Kurt), alman arkeolog ve tarihçisi (Heinenheim 1907). Frankfurt - am - Main'deki Roma-Germania arkeoloji komisyonunda ilmî yardımcı olarak çalıştı (1930). Alman Arkeoloji enstitüsünün İstanbul'daki şubesini 1937-1946 yılları arasında idare etti. 1931'de başladığı Boğazköy (Hattuşaş) kazılarını 1939'a kadar devam ettirdi. 1951'-de ordinaryüs profesör olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Ön Asya Dilleri ve Kültürleri kürsüsünde çalışmağa başladı. 1952'de yeniden başladığı Boğazköy kazılarına halen devam etmektedir. Anadolu prehistoryası üzerine büyük buluşlar yapan Bittel'in başlıca eserleri: *Neue Funde Vorklassischen Zeit aus Kleinasien* (Anadolu'da Yeni Klasiköncesi Buluntuları) [1934]; *Prähistorische Froschung in Kleinasien* (Küçük Asya'da Tarihöncesi Araştırmaları) [1934]; *Die Altertümer der Türkei* (Türkiye'nin Eski Eserleri) [1935]; *Anadolu Prehistoryasına Toplu bir Bakış* (1937); *Archäologische Funde aus Türkei, 1934-1938* (Türkiye'de 1934-1938 Arkeoloji Keşifleri) [1939]; *Atatürk und die Urgeschichtsforschungen* (Atatürk ve İlk Kez Tarih araştırmaları) [1939]; *Wenke Hetkitischer Kunst von Boğazköy* (Boğazköy Hitit Sanatı Eserleri) [1935]; *Die Ruinen von Boğazköy der Hauptstadt des Hethiter Reiches, Kurze Beschreibung* (Hitit Devletinin Başkenti Boğazköy Harabeleri. Kısa Tarif) [1937]; *Deutsche Ansgrabungen in Boğazköy im Herbst 1931* (1931 Sonbaharında Boğazköyde Yapılan Alman Kazıları) [1930]. (M)

BİTTER veya **BİTER** i. (*acı* anlamında alm. k.). Kahverengi acımsı likör. Sarı sabır, kaküle, güvercinotu kökü, cantiyane ve kınakına kabuğu gibi değişik bitkilerin 45 derecelik alkolde haşlanmasıyle elde edilir. (L)

BİTTERFELD, Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idare bölümü) şehir. Leipzig'in kuzeyinde; 32 500 nüf. Bir linyit yatağı üzerinde kurulmuş büyük kimya sanayii merkezi: sentetik kauçuk, esans, boya, fotoğrafçılık malzemesi. Alüminyum metalürjisi. Kâğıtçılık. (L)

BİTUİTUS, Arvern'ler kralı. M.Ö. II.yy.-da yaşadı. Bir orduyle Allobrog'lara yardıma gitti; M.Ö. 121'de konsül Fabius Maximus ile prokonsül Cneius Domitius karşısında Rhone ile İsère'in birleştikleri yerde kaçmak zorunda kaldı. Adamlarının ihaneti yüzünden yakalandı, prokonsülün zafer alayında, esirler arasında yer aldı. (L)

BİTÜM i. (fr. *bitume).* Miner. Özel ve keskin bir koku, alev ve koyu duman çıkararak kolay yanan, karbon ve hidrojen bakımından çok zengin tabiî yakıt maddelerine verilen cins terimi. || *Yuda bitümü,* eski Yuda'da asfaltit gölünden çıkarılan yüksek değerli bitüm. || *Yapışkan bitüm* veya *malt,* koyuluk bakımından petrolden farklı, cıvık ve yapışkan sıvı. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bk. KARASAKIZ.

— Teknol. Tabiî ısıda katı, yoğunluğu bire yakın, koyu kestane renginde cisim. Yol kaplamasında, kâğıt ve çatıların su geçirmez hale getirilmesinde, kömür tozundan briket yapımında, toprağa gömülen boruların korunmasında, çeşitli kauçuk, macun ve boyaların yapımında kullanılır. || *Bitüm levha* veya *demir iskeletli bitüm,* yapıda kullanılan su geçirmez levha. (Bir demir iskelet bitümle kaplanarak elde edilir.) || *Katran-bitüm,* petrol tortusuna yüzde 4 - 5 katran katılarak elde edilen hidrokarbonlu bağlayıcı madde (yol yapımında kullanılır). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Miner. *Bitümler* genellikle çeşitli hidrokarbürlerin karışımından meydana gelen sıvı, yumuşak veya katı cisimlerdir. Yoğunlukları 0,7 ile 1,2 arasında değişir. Başlıca dört çeşit bitüm vardır: *neft* (veya petrol), *malt* (veya yapışkan bitüm), *elaterit* (veya mineral kauçuk) ve *asfalt.* Kumtaşında toplanan ve bundan ayrılması kolay fakat tam olmayan, akışkan ve hafif bir hidrokarbür olan petrol ile, kumtaşı, şist ve daha çok kalkerde bulunan ağır ve oksitli bitüm arasında birçok ara madde (asfalt) vardır. «Bitümlü» diye tanılan şistlerdeki hidrokarbürler ise bitümden çok petrole yakındır; bununla birlikte bütün bu terimler henüz tam yerleşmemiştir. İçine işledikleri taşlardan ayrılmış tamamıyle temiz bitümler Yuda'da, Trinidad'da (Brea gölü), Adriyatik kıyılarında ve Fransa'da (Ain) bulunur.

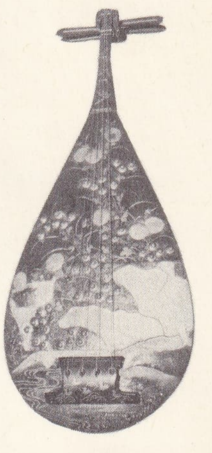

biva (XVII.yy.)

Foto. Sophie Phot. and Feature (LAROUSSE)

— Foto. Bitüm, ışığa karşı duyarlıdır. 1822'de bu özelliği Nicephore Niepce, maden üzerine fotoğraf çekmekte kullandı. Bugün de foto-gravür sanatında bitümden faydalanılır.

— Teknol. Bitümler asfaltlı ham petrol veya basınçlı hava ile elde edilen hafif tortularla asfaltın bir karışımıdır.

Başlıca nitelikleri, ısı etkisiyle yumuşama noktası, nüfuz etme denemesiyle ölçülen sertliği ve telleşirlik veya esnekliğidir. Doğrudan doğruya petrol damıtılmasıyle elde edilen bitümler, hemen hemen yalnız yol yapımında kullanılır. Sıvı halde kolaylıkla kullanılmaları için iki teknik vardır: *cut back* ve *emülsiyon*. Cut back, içine petrol gibi bir sulandırıcının katıldığı bir bitümdür, böylelikle bitüm uygulama sırasında akıcı hale gelir ve sulandırıcı sonradan uçar. Bitüm emülsiyonu, tam ayrıntı halinde ve içinde elverişli bir katma maddesi bulunan petrol tortularının suya katılmasıyle elde edilir. Bitümün yapışkanlığını veya birleştirici gücünü arttırmak için bazen başka *dop*'lar katılır. Saf bitüm özellikle bitümlü beton yapımında, ve seyrek olarak, yüzey kaplamalarda kullanılır. Oksitli bitümler veya şişirilmiş bitümler çok defa izolasyon işlerinde kullanılır.

◆ **Bitümlemek** geçşl. f. İnş. ve Bayınd. Belirli bir kalınlıkta bitüm ile örtmek.

◆ **Bitümlü** sıf. İçinde bitüm bulunan veya bitümün özelliklerini taşıyan: *Bitümlü petrol.* || *Bitümlü kömür,* yağlı kömür. || *Bitümlü maddeler,* sanayide belirli yerlerde kullanmak için yapılan madde; bileşimlerinde, esas eleman olarak bitümlü bileşikler yer alır. || *Bitümlü şist,* kompleks silikat. Organik fosil kırıntılarıyle beraber bulunur, değişik miktarlarda bitümle karışmış haldedir.

— Bayınd. *Bitümlü beton,* içinde bağlayıcı olarak bitümün ve çimento betonunda kullanılan agregaların (kum, çakıl) bulunduğu beton çeşidi.

— Petr. *Bitümlü kum.* Bk. KUM. || *Bitümlü şist.* Bk. ŞİST.

— ANSİKL. Bitümlü maddeler üç büyük sınıfa ayrılır: 1. Saf bitümler, tabiî bitümler ve asfaltlar: 2 Petrol artıkları, 3. Katranlar, taş kömürü ve diğer organik maddelerin artıkları.

● *Bitümlü beton*'da bitüme çoğu zaman mineral toz (*filler*) katılır; böylece bitümün reolojik özellikleri artar. Ayrıca belirli bir miktar yağlı kireç ilâvesi ile de bitüm daha kavrayıcı olur. Bitüm bir eriticide (petrol) seyreltilerek, bir su emülsiyonunda veya 160 derece ısı ile akıcı hale getirilerek kaplama yapılır. İlk iki halde, beton içindeki su veya eriticinin yavaş yavaş uçması ile bitüm kaynaşmış bir kütle haline gelir ve ancak ince tabakalar halinde kullanılabilir. Başlıca kalın ve nispeten esnek kaplamalar vücuda getirmek olan bitümlü beton'a, bu sebeplerden ötürü, yukarıda anlatılan teknik pek uygulanmaz. Ayrıca bitümlü betonun su geçirmezliğinden de yararlanılır (pistler, yollar, baraj duvarları, setler, kanallar). [L]

BİT-YAKİN, Arami devleti. M.Ö. 850'de asur kralı Salmanassar III tarafından Basra körfezi yakınında kuruldu. 712'de Sargon II Bît-Yakin halkını Anadolu'da Melitene'ye (Malatya) sürdürdü. 710 - 709'da memleket tahrip edildi. (L)

BİÜRE i. (fr. *biuret*). Kim. Ürenin 160° C'de ısıtılmasıyle elde edilen NH_2 — CO — NH — CO — NH_2 formülündeki birleşik. (*Eşanl.* ALOFANİK *amid.*)

— ANSİKL. *Biüre* alofanik asidin amididir. Suda, alkolde çözünebilir. Sulu çözeltilerinden hidratlı billûrlar, alkolik çözeltilerinden de susuz uzun yaprakçıklar seklinde ayrılır. Bir molekül su ile billûrlaşır ve susuz olarak 190°C'de erir.
Ornatılmış biüreler de vardır: *trietilbiüre, amilenbiüre,* v.d. Biüre soğukta ve eser halinde bakır sülfat eşliğinde, çok seyreltik potasyum veya sodyum hidroksit çözeltileriyle muamele edildiğinde, kızıl - mor bir renk meydana gelir. *Bu biüre tepkimesi* ürenin, peptonların ve benzer cisimlerin tanımında kullanılır. (L)

BİVA i. Bir cins japon lavtası. Kendisine çok benziyen çin *p'i p'a*'sı gibi, Biva'nın da menşei Gandhara'nın İbrani - budik sanatına dayanır.

— ANSİKL. Japonya'ya VIII. yy.da giren *biva,* tanrıça Benten'in sembolüdür. Çalgı, yumurta biçiminde bir tınlama kasası ve dikey açı durumunda bükülü bir anahtarlıkla son bulan çok kısa bir saptan meydana gelir. Tellerin sayısı 4'tür; sert tahtadan bir mızrapla çalınır. İki cins biva vardır: *satsuma - biva* ve daha büyük olan *bugaku - biva.* Biva bugün sadece, bazı imparatorluk törenlerinde çalınan saray müziğinde kullanılır. (L)

BİVA, Japonya'da göl, Hondo adasında (Şiga eyaleti). Çok sayıda turist çeker. (L)

BİVE sıf. (fars. k.). *Esk.* Dul: *Ey bin kocadan arta kalan bîve-i bâkir* (Tevfik Fikret).

— DEY. *Bîve-zen,* dul kadın.

◆ **Bîvegî** i. Dulluk. (M)

BİVİUM i. Zool. Denizhıyarlarında gövdenin sırt kısmı. Biviumda sırttaki iki ışınsal koldan başka, bunların arasında sırtta ve böğürde üç ışınsal kol daha bulunur. (L)

BİXACEAE i. (ispanyolca *bija* veya *bixa*'dan karayipçe bir kelime). Ayrıtaçyapraklı ikiçeneklilerden bitki familyası. Tropikal bölgelerde yetişen ağaç ve ağaçcıklardan meydana gelir. İçlerinden bir kısmı besin, ilâç ve boya bitkisi olarak kullanılır. (Parietales takımından.) [L]

BİXİO (Gerolamo, *Nino* denir), italyan denizcisi ve generali (Cenova 1821 - Sumatra'da Açem 1873). Jacques Alexandre'ın kardeşi. Sardunya deniz kuvvetlerinde çalıştı. Veneto'da, Piemonte ordusunda 1848 ihtilâline katıldı, sonra Garibaldi kuvvetleriyle Roma'ya gitti (1849). Tekrar on yıl deniz ticaret gemilerinde hizmet ettikten sonra Garibaldi ile birleşti (1859) ve 1860'ta Mille seferine katıldı. 1861'de Cenova milletvekili oldu, italyan ordusuna girdi, 1866 savaşında ve Roma'nın alınışında (1870) yararlık gösterdi. 1871'de senatör oldu, bir gemi donatarak Sunda adalarına gitti ve orada koleradan öldü. (L)

BİYA, S.S.C.B.'de nehir, Güney Sibirya'da, Ob'un iki anakolundan biri. Altay'dan çıkar. (L)

BİYE i. (fr. *biais*). Mod. Elbisenin yaka, kol, etek çevresine kendi kumaşından veya başka kumaştan geçirilen ince kısım.

◆ **Biyeli** sıf. Biyesi olan, üzerine biye dikilmiş bulunan. (M)

BİYEL i. (fr. *bielle*). Mekan. Bir parçadan ötekine veya iki tertip arasında güç iletmeğe yarayan düz çubuk. || *Akuplöman biyeli,* bir lokomotifte gücü, akuple olarak çalışan iki hareketli dingil arasında bölüştüren biyel. || *Biyel itici rotu,* otomobilde motris tekerleklerin dönmesinden doğan itme gücünü arabanın şasisine aktaran, makine parçası. (Bk. ANSİKL.) || *Biyel - manivela sistemi,* doğrusal dalgalı bir hareketi, dairesel devamlı bir harekete çeviren (buhar makinesi, patlamalı motor, içten yanmalı motor) veya devamlı dairesel bir hareketi doğrusal dalgalı bir harekete çeviren mekanik düzen. (Bk. ANSİKL.) || *Füze biyeli,* yön füzesinin löviyesi || *Süspansiyon biyeli,* buharın silindirlere girişi ile ilgili ayar ve kumanda cihazlarının hareketini düzenleyen ve kuvvetlendiren biyel.

— ANSİKL. Mekan. Hareket kaynağı bir makinenin (buhar makinesi, termik motor) *biyel - manivela* sistemi, ana çizgileriyle şu parçalardan meydana gelir: A - M parçasının piston kolu ayağı *(biyel)* denen A noktası doğrusal bir çizgi halinde hareket eder, piston kolu başı veya biyel başı denen M noktasının ise RM manivelası olarak O noktası çevresinde dairesel bir hareketi vardır. Piston kolu ayağı kros denen C noktasına eklemlidir. Bu parça piston koluna bağlıdır ve kayıtlar üzerinde hareket eder. Bir termik motorda ise bu parçanın görevini piston yapar. C Kros pistondan aldığı F gücünü biyel yardımıyle manivelaya (kranka) aktarır. Biyeller birbiri ardınca çekme - sıkışma - çekme (flambe) olarak çalışır. Kesitleri ya daireseldir (böyle olunca orta kısım şişkindir) yahut da I şeklindedir. Böylece flambeye karşı daha büyük bir direnç sağlanır. Biyel başı, manivela üzerinde bir muyluya (buhar makinesinde) veya krank miline (termik motorda) bağlanır. Biyel başı çoğu zaman açıktır, böylece muyluya daha kolayca bağlanır. Bu takdirde biyel yatakları iki çeşit olur. İki yarım yatağın kenarları arasına 0,1 mm kalınlığında saçlar yerleştirilir ve yatak aşındıkça bu pullar değiştirilir ve bu yarım yataklar cıvata veya kamalarla sıkıştırılır. Biyel kolu ayağı bazen çatallı olur. Böyle olunca, muylu biyel üzerinde hareketsizdir. Yataklar ise kros üzerinde bulunur. Muylunun krosa yerleştirilmesi daha kolay olur, bunun ortasında piston kolu ayağını bağlamak için bir yer vardır. Kros ve pistonun aynı parça olduğu termik motorlarda bu şekil kabul edilmiştir. Gripajı önlemek için çoğu zaman biyel başı regule edilir. Silindir hacmi ufak, fakat yüksek devirli motorlarda regule'nin yerini bir iğneli rulman alır. Motorun uzun ömürlü olmasında başlıca faktörlerden biri olan biyel kolunun yağlanması işi böylece kolaylaştırmış olur. Yağlama eskiden barbotaj usulü ile yapılırdı, bugün basınçlı yağ usulü daha çok kullanılıyor. Pistonun hareketini krank miline nakledilen otomobil motoru biyeli, dövme çelikten veya dayanıklı alüminyum alaşımından yapılır.

● *İtme biyeli.* Bir otomobilde motordan arka aksa ve motris tekerleklere gelen güç şasiye aktarılmalıdır. Küçük arabalarda arka aksı çerçeveye bağlayan yaylar itme gücünü aktarırlar. Daha büyük bir güç için iki itme gücü kullanılır. Bunlar bir yandan şasinin ortak bir noktasına, öte yandan ise, bir üçgen çizerek arka dingilin iki ucuna bağlı bulunurlar. Dingilin hareketlerini izlemek için bu biyeller eklemlidir. Gitgide daha sık uygulanan bir şekil de şudur: bir borudan yapılmış tek parça biyel, aktarma milini içine alır ve vites kutusu çıkışında şasiye bir eklemle bağlanır ve diferansiyel karterine cıvata ile eklenir. (L)

BİYELAYA (— **Gora**) [*Akdağ*], S.S.C.B.'de birçok tepeye verilen ad: Altay'da, Kemerovo'nun doğusunda (1 260 m); İablonovyi'de, Çita'nın doğusunda, Şilka'nın yukarısında (1 252 m); Anadir'in yukarısında Çukçe sıradağında (1 504 m); Sikhote - Alin dağ sırasının kuzeyinde (804 m), Amur'un aşağı çığırı yanında. (L)

BİYELAYA (— **Riyeka**) [*Aksu*], S.S.C.B.'de birçok akarsuya verilen ad: Kuban'ın soldan aldığı bir kolu, Batı Kafkasya'da; Ural'da bir akarsu, Ufa'yı sulayan Kama'nın kolu; Donbass'da akarsu, Lugan'ın kolu; Sibirya'da akarsu, Angara'nın kolu, İrkutsk'un aşağı kesiminde Angara'ya kavuşur. (L)

BİYELAYA ÇERKOV S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Kiev'in güneybatısında; 71 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

BİYELGOROD veya **BELGOROD,** S.S.C.B.'de şehir, Ukrayna sınırı yakınında, Harkov'un kuzeyinde; 71 000 nüf. Kursk steplerindeki demir madeninin işlenme merkezi. Biyelgorod, XVI. yy. sonunda kale haline sokuldu ve «Biyelgorod hattı» denen müstahkem mevki zincirinin merkezi oldu. Bu zincir Dnieper ve Volga'nın Tatarlara karşı savunulmasını sağlıyordu. (L)

BİYELGOROD, eski rus şehri, Kiev yakınında, İrpen nehri kıyısında. 980 Tarihli belgelerde adı geçen Biyelgorod, 991'de prens Vladimir tarafından tahkim edildi ve bu devirde kalabalıklaştı. 1174 - 1205 Arasında Kiev prensi Riurik Rostislaviç, Biyelgorod'u kendine merkez yaptı. XII. yy.da derebeylik savaşları sırasında Biyelgorod Kiev'in batısında ileri karakol olarak önemli rol oynadı. Moğol istilâsında terkedildi. XVIII. yy.da köy haline geldi. Yapılan kazılarda XI - XIII. yy. arasından kalma çok sayıda eşya bulundu. Bunlar o çağlardaki rus medeniyetinin seviye yüksekliğini gösterir. Bugün *Biyelgorodka.* (L)

BİYELGOROD DNİESTROVSKİ, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir. Karadeniz kıyısında, Dniester'in ağzında; 7 800 nüf. Balıkçılık ve balık konserveciliği. Bağcılık. Eskiçağ kalıntıları. Kale. Eski adı *Cetatea Alba,* daha sonra da *Akkerman.* (L)

BİYELİNSKİ (Vissarion Gregoriyeviç). Bk. BİELİNSKİ.

BİYELORETSK veya **BYELORETSK,** S.S.C.B.'de şehir, Ural'da, Biyelaya kıyısında; 59 000 nüf. Manganez yatakları. Demir dökümhaneleri; demir ve demirsiz madenler sanayii. (L)

BİYELOVO, S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da, Kuzbas'da; 107 000 nüf. Demirsiz madenler metalürjisi. (L)

BİYELOYARSK veya **BELOYARSK,** S.S.C.B.'de bölge, Ural'da, Sverdlovsk yakınında. Nükleer santral (100 ve 200 MW'lik iki reaktör). [L]

BİYELOYE OZERO («Beyaz Göl»), S.S.C.B.'de göl, boşaltma kanalı Şeksna, Volga'ya dökülür. Volga - Baltık arasındaki sefere elverişli yolun bir kısmı. (L)

BİYELTSY, rumence **Baltsi,** S.S.C.B.'de (Moldavya) şehir, Besarabya yaylasının kuzeyinde; 67 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

BİYELUHA, S.S.C.B.'de dağ, Altaylarda, Ob'un kaynağında; 4 506 m. (L)

BİYİSK, S.S.C.B.'de şehir, Sibirya'da, Ob'u meydana getiren Biya ve Katun'un kavuştukları yerde; 146 000 nüf. (L)

BİYO - (yun. *bois, hayat*'tan). Birçok kelimenin yapımında kullanılan önek. (L)

BİYOAKUSTİK i. (fr. *bioacoustique*). Hayvanların çeşitli durumlarda çıkardıkları seslerin incelenmesi. (Bu durumlar eşleşme, yer değiştirirken yön seçme, düşmanla karşılaşma, yavruya bakım v.b. olarak sayılabilir.) [L]

BİYOCOĞRAFYA i. Coğrafya'nın, yeryüzünde canlıların dağılışını inceleyen ve açıklayan bölümü.

— ANSİKL. ● *Ekoloji. Biyocoğrafya*'nın birinci ve temel görevi, herhangi bir erekçi amaç gütmeden, organizmaların, fizik ortama uyumunu incelemektir: buna *ekoloji* adı verilir. Okyanusların ekolojisi, ışık, tuzluluk ve besin maddeleri gibi etkenlerin sayısı az olduğundan nispeten basittir. Yüze çıkmış karaların ekolojisi ise daha karışıktır. Bunun sebebi bitkilerle hayvanların, hidrosferden daha değişken bir atmosferle etkilenmesi (iklim şartlarının rolü), toprakla karşılıklı etki - tepki durumunda olmasıdır; toprağın özellikleri kısmen kayaların tabiatına ve aklanların eğilimine bağlıdır (toprak şartlarının rolü). Amaç, sadece şu veya bu canlının ortama uyumunu anlamak değildir. Hayvanlar âleminin (favna) beslenmesi temelde bitkilere dayandığından bu iki âlem arasında bir denge bulunur. Bir topluluk, ihtiyaçları uyuşabilen, hattâ, birarada bulunmaktan karşılıklı çıkar sağlayan canlıların toplamıdır. Meselâ Akdeniz bölgesindeki ağaçaltı bitkileri yazın buharlaşmaya karşı ağaçlarla korunur; kışın yapraklarını döken ağaçaltı bitkilerinin gelişme düzeniyse ilkbahar ve sonbaharda çiçek açacak, yani ışıktan ve yüksek ısıdan yararlanacak şekilde ayarlanmıştır (çünkü o sırada ağaçlar yapraksızdır).

Bir bölgenin fizik şartlarını düzenleyen bitki topluluğu *(climax)* yok olmuşsa, belirli birtakım evreleri izleyerek kendiliğinden yenilenir. Meselâ, yapraklarını döken ağaçlardan ibaret bir orman yok edilirse önce fundalık, sonra da yeniden orman haline gelir. Biyocoğrafyanın özel bir dalı olan bitki sosyolojisi, var olan bitki topluluklarını (istatistik yöntemler kullanarak) türler gibi bir bütün olarak tanımlamağa ve bunların dağılışını harita üzerinde göstermeğe çalışır.

Geniş bir bölgede fizik şartlarına uyma, benzer hayat biçimleri gösteren bitki topluluklarıyle belirir; bunların görünüşü ve oluşumu birbirine yakın ve benzerdir. Orman, bu oluşumlardan biridir; yeterli ısı ve nem şartlarının bulunduğu her yerde gelişir. Şartlar orman oluşumuna elverişsizse orada otsu veya fundamsı bitkiler gelişir; bunlar sürekli olabileceği gibi süreksiz de olabilir (savan, bozkır, çalılık v.b.). Bitkisel hayat iklim koşullarına uyduğu için bitki örtüsü de mevsimine göre değişebilir; bu yüzden bir kısım ormanlar yapraklarını dökmeyen bitkilerden, bir kısmıyse yapraklarını döken bitkilerden meydana gelir. Bunla birlikte bitki örtüsü, bitkilerin ortama uyumunu tam olarak ifade etmez. Bu anatomik özelliklerin çoğu zaman onlara «faydası» da yoktur (nemli tropikal iklimlerde pek sık rastlanan uzun yaprakların durumu); bu özellikler daha ziyade hormonların etkinliğinden doğan fizyolojik değişikliklerle ilgilidir. Dahası var, bu gözle görülmeyen mikroskopik uyum tek başına da bulunabilir: yaşama tarzı, hattâ bazen anatomik görünüşü tıpatıp birbirine benzeyen bitkiler, çok değişik fizik koşulları içinde yaşayabilirler; bu son durumda özel fizyolojik karakterleri kalıtım yoluyle geçebilen *ekolojik ırklar*'dan söz edilir.

Botanikçiler, biyolojik olayların incelenmesinde, gözleme en elverişli özel durumlara daha çok ilgi duydukları için, bitkilerin fizik ortama uyumu konusunun incelenmesi henüz başlangıç dönemindedir. Bu yüzden, bütün bir bitki topluluğunun niçin sıcak bölgelerde yetiştiğini anlamaya çalıştığımız zaman ancak çok az sayıdaki tarım bitkileri hakkında edinilen bilgilerle yetinmek zorunda kalırız. Bilgilerimizin bu boşluğu, ancak hem tabiî ortamda, hem de laboratuvarda uygulanacak geniş ölçüde bir deney programıyle doldurulabilir. Bu bakımdan, bitkileri sunî bir ortamda yetiştirerek inceleme imkânı verebilecek ve verileri deneycinin isteğine göre değişebilecek olan fitotron'dan çok şey bekleyebiliriz. Hayvan ekolojisinin oldukça özel yönleri vardır. Onun da temeli tabiî bitki örtüsüne dayanır, ama hayvanlar, fizik şartlara, biteyden çok daha az bağlıdır: meselâ kuşlarla memeli hayvanlar vücut ısısını daima değişmez tutabilir; üstelik yer değiştirebilme yeteneği onlara kötü mevsimden kaçma kolaylığı sağlar. Sadece basit yapılı organizmalar, bitkiler gibi, ortama sıkı sıkıya bağlıdır. (L)

BİYOELEKTRİK, i. Canlı varlıkların ürettiği elektrik. (Bu elektrik bazı balıklarda korunma veya saldırma silâhı olabilir: torpil balığı, uyuşturan yılan balığı (gymnotus electricus) gibi. Bu elektrik genel olarak kasların, kalbin ve beynin çalışmasından meydana gelir ve özel âletlerle anlaşılabilir. (Bk. ELEKTROKARDİOGRAFİ - ELEKTROANSEFALOGRAFİ.) [L]

BİYOELEKTRONİK i. Moleküler biyoloji dalı. Hücreleri meydana getiren moleküllerle hücre metabolizmasındaki tepkimelerde rol oynayan maddeler (protein ve benzeri) arasındaki elektrik etkileri inceler. (L)

BİYOENERJETİK i. Fizyoloji biliminde, canlı varlıklarda hareket, ısı, ışık ve elektrik oluşumu gibi enerji değişikliklerini inceleyen dal. (L)

BİYOFİZİK i. Biyol. Biyolojik fizik veya fizyolojide geçen fiziksel olayların bilimi.

— ANSİKL. Biyolojik fizik veya *biyofizik,* hayat olaylarını, fiziğin metotlarını kullanarak, fizik açısından inceler. Yani *maddenin* canlı varlıklardaki durumunu ele alır. Madde canlıların bünyesinde, kendine has bir halde, katı ile sıvı arası koloidal bir durumda bulunur. (Bk. KOLOİTLER.). Biyofizik aynı zamanda hayat olaylarında enerjinin dönüşümünü, yani kimyasal, ışınsal, mekanik ve termik enerjilerin kullanılmasını ve bu enerjilerin son derece değişik biçimlerde meydana gelişini de inceler. Biyofiziğin yarattığı fizik ve teknik ilerlemeler biyolojiye her gün yeni imkân ve metotlar kazandırmaktadır: canlıda maddenin durumunun incelenmesi, akışkan maddelerin uyduğu dinamik kanunların öğrenilmesi, lüzuciyetin ölçülmesi, eriyiklerin denge kanunlarının, molekül yoğunlaşmaları olaylarının anlaşılması, ozmoz basıncının, yüzey ve kılcallık olaylarının ortaya çıkarılması, birçok belirtileriyle iyonlaşmanın anlaşılması biyofiziğin kullanılma alanlarına örnek olarak gösterilebilir.

Aynı şekilde enerjinin (mekanik, ses gibi titreşimsel, sonsuz imkânlarıyle elektrik ve elektronik enerjinin) incelenmesi ve radyoaktif enerjinin biyolojiye uygulanması alanlarında elde edilen ilerlemeler biyofiziği, hayatı inceleyen bir temel bilim haline getirmiştir. Biyofizik insan ve hayvan sağlığına, bitkisel biyolojiye ve tarıma önemli derecede uygulanmaktadır. (L)

BİYOFORLAR çoğl. i. (fr. *biophores*). Biyol. Weismann kuramına göre, kromozomlar gibi çok karmaşık yapıları oluşturacak şekilde bir araya gelmiş bulunan son derece küçük elemanlar. Dal hücrelerinde bulunan ve kalıtımın esasını meydana getiren bu elemanlar, kimyasal ve moleküllsel yapısı belli özel maddelerdir. (L)

BİYOGENETİK sıf. Biyogenez ile ilgili. || *Biyogenetik eleman,* hayvansal veya bitkisel canlı maddenin bileşimine giren basit cisim.

— ANSİKL. Bugünkü bilgilerimize göre bütün canlılarda her zaman bulunan basit cisimlerin sayısı 27'dir. Bunların 13'ü madensi (karbon, hidrojen, oksijen, azot, kükürt, fosfor, klor, flüor, brom, iyot, arsenik, silisyum, bor), 14'ü madendir (kalsiyum, sodyum, potasyum, magnezyum, demir, çinko, bakır, nikel, kobalt, manganez, alüminyum, kurşun, titan, kalay). Ayrıca bazı canlılarda daha başka elemanların da bulunduğu ortaya konmuştur (vanadyum, rubidyum, sezyum, molibden, baryum, stronsiyum, gümüş ve krom). En çok bulunan on bir eleman yapıcı bir rol oynar; G. Bertrand bunlara *plastik* adını verir (karbon, hidrojen, oksijen, azot, kükürt, fosfor, klor, sodyum, potasyum, kalsiyum, magnezyum). Çoğu zaman eser miktarda bulunan diğer elemanlar ya katalizör rolü oynar veya özel fizyolojik bir sürece katılır: G. Bertrand bunlara *oligo elemanlar* adını verir.

Biogenetiğin temel kanunu, 1866'da Haeckel tarafından ortaya konan kanun: «Bireyoluş, soyoluşun kısa bir tekrarıdır». Başka bir deyimle soyoluş bireyoluşun içinde geçer.

1793'ten sonra bu tekrardan ilk bahsedenlerden biri Kielmer oldu. Meckel (1806) ve Serres (1824) aşırı bir genelleme yaparak «İnsan embriyonu gelişimi sırasında, en basitinden en yükseğine kadar çeşitli derecedeki hayvanların sabit ve sürekli beden yapısını geçici olarak yaşar» dediler. Fritz Muller'e (1864) göre bir türün bireyoluş evreleri, o türün bugünkü duruma gelinceye kadar yüz yıllar boyunca geçirdiği değişikliklerin az çok gerçek bir tekrarıdır. Bu kanunun ilgi çekici yönü, embriyonların geçici organları hakkında kolay anlaşılabilir bir açıklama getirmesidir. (Meselâ memelilerin embriyonunda görülen boyun yarıkları, suda solunuma uygun balığımsı bir yapının izleridir.) [L]

BİYOGENEZ i. (fr. *biogenèse*). Biyol. Her canlı yaratığın kendisini doğuran bir yaratıktan geldiğini kabul eden kuram: *Omne vivum ex vivo* (Her canlı bir canlıdan gelir). Demek ki biyogenez, kendiliğinden oluş kuramına karşıttır. Redi'nin ileri sürdüğü ve Pasteur'ün ispatladığı biyogenez kuramı ancak bugünkü tabiat veya laboratuvarda gerçekleştirilebilen «bugünkü» koşullara göre geçerlidir. Eğer canlı varlığın yaratıldığı doğru değilse, canlı maddenin başlangıçta cansız maddelerden meydana geldiğini kabul etmek gerekir. (L)

BİYOGRAFYA veya **BİYOGRAFİ** i. (fr. *biographie*). Hayat hikâyesi. *Esk.* Tercüme-i hal. || Yaşayışları ve yaptıkları ilgi çekici olan önemli kişilerin hayatını inceleyen, bu alandaki bütün bilgileri derleyip anlatan yazı türü. (Bk. ANSİKL.) *Bu adam meşhur biyografi = tercüme-i hal ve biblyografi = kitabiyat bilginimiz İbn-ül-Emin Mahmud Kemal Beymiş* (Y. Ziya Ortaç).

— ANSİKL. *Biyografi sözlükleri.* XIX. yy.da, tarih bilimlerinin gelişmesi, bütün ünlü kişileri alfabetik sıra ile içine alan eserlerin doğmasına yol açtı. Bu eserlerin başlıcalarından biri, J. F. Michaud tarafından 1811 - 1828 arasında, genellikle tutucu ve gelenekçi yardımcılarla gerçekleştirildi: 45 ciltlik *Biographie Universelle Ancienne et Moderne* (Eski ve Yeni Genel Biyografya). Bu eser 1842 - 1865 yılları arasında yeniden gözden geçirildi. Öncekine karşıt eğilimli olan *Biographie Universelle des Contemporains* (Çağdaş Genel Biyografya) 1824 - 1834 arasında 5 cilt alinde, Robbe, Vieilh de Boisjolin ve Sainte - Beuve tarafından hazırlandı. Bunların yanında, *Nouvelle Biographie Générale Didot* (Yeni Genel Didot Biyografya-

sı) [1851 - 1866], Vapereau'nun *Dictionnaire Universel des Contemporains* (Genel Çağdaş Biyografya) [1858 - 1893] adlı eserleri de önemlidir. Bu alanda, XX. yy.da önce J. Balteau, M. Barroux, M. Prévost (daha sonra M. Prévost ve Roman d'Amat) yönetiminde 1932 yılında başlanan *Dictionnaire de' Biographie Française* (Fransız Biyografya Sözlüğü) dışında önemli eserlere rastlanmaz, ama yalnız bir kategoriye giren ünlü kişilerle ilgili (yazarlar, mimarlar v.b.) biyografya yazılarını biraraya getiren birçok özel sözlük vardır; diğerleri, yalnız sınırlı bir döneme, özellikle çağdaş döneme aittir; meselâ *Who's Who*, bütün iş dallarında belli bir ün kazanmış ve hayatta olan çağdaşlar üstüne biyografya bilgilerini bir araya getirmektedir.

● *Türkiye'de biyografi.* İlk devir biyografyaları arasında tarihler, menakıpnameler ve tezkireler yer alır. Hoca Dehhanî'nin ele geçmemiş *Selçuklular Şehnamesi* XIII. yy.a ait destanî biyografyalardandı. XIV. yy.dan sonra görülmeye başlayan *siyer* kitapları, *kısası enbiya*'lar, *tezkiretülevliya*'lar, *makteli Hüseyn*'ler, Hz. Peygamber'e ve din büyüklerine ait menkıbeleşmiş biyografyalardır. XIV. yy.da Erzurumlu Mustafa Darir'in *Terceme-i Sîret-ün-Nebî* (1388), XVI. yy.da Bursalı Lâmiî'nin *Şevahid-ün-Nübüvve* (Peygamberlik İşaretleri) [1509], Baki'nin *Ma'âlim-ül-Yakin*, Kesin Bilginin İzleri), XVII. yy.da Veysî'nin *Dürret-üt-Tâc* (Tacın Büyük İncisi), Nabi'nin *Zeyl-i Siyer-i Veysî*'si Hz. Muhammed'in hayatını anlatan eserlerdir. Daha önceki peygamberlerin, Kisâî, Sa'lebî gibi yazarların eserlerine dayanan, hayat hikâyeleri kısası enbiyalarda tekrarlanır. XIV. yy.da yazılan *Arâiş-ül-Mecalis* (Meclislerin Süsleri) bu türün en eski örneklerindendir. İslâm velilerine ait menkıbevî hayat hikâyeleri de tezkiretülevliya'larda tekrarlanmaktadır. XIV. yy.dan itibaren görülen bu çeşit eserler arasında Sinan Paşa'nın *Tezkiret-ül-Evliya*'sı (XV. yy.), Lâmiî'nin *Nefahat-ül-Üns*'ü (Sevgi Nefesleri) [XVI. yy.] bulunmaktadır. Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in hayat hikâyesini ve Kerbelâ'da öldürülüşünü anlatan makteli Hüseyn'lerin en tanınmışı da Fuzuli'nin (XVI. yy.) *Hadikat-üs-Süeda*'sıdır (Saadete Ermişlerin Bahçesi).

Din ulularının ve savaşçı halk kahramanlarının tabiatüstü olaylarla karışan menkıbevî hayatları destanî hikâyelerde yer alır. İslâm kahramanı Hamza'nın savaşlarını anlatan *Hamzaname*, Horasanlı Ebu Müslim hakkındaki *Kitab-ı Ebu Müslim*, Battal Gazi'ye ait *Battalname*, Tokat kalesi dizdarı Ârif Ali'nin XV. yy.da yazdığı ve Melik Danişment Ahmed Gazi'nin savaşlarını anlatan *Danişmendname*'si, Ebülhayr Rumî'nin savaşçı ve din büyüğü Sarı Saltuk için yazdığı *Saltukname*'si (1591) dinî - destanî biyografyalardır. Tarikat kurucuları, veliler, şeyhler için yazılan ve gerçek olaylar yanında mucizelere, kerametlere de yer veren biyografyalar menakıpnamelerde toplanır. Bektaşîliğin piri Hacı Bektaş hakkındaki *Manakıpname-i Hacı Bektaş Veli* bu türün en tanınmış eserlerindendir. Küçük Abdal'ın *Velâyetname-i Otman Baba*'sı, Yenişehirli Yahya'nın *Manakıb-ı Emir Sultan*'ı, Eşrefoğlu *Manakıpname*'si, Hüseyin Enisî'nin *Manakıb-ı Akşemseddin*'i, Fatih'in veziri Mahmud Paşa hakkındaki *Manakıb-ı Mahmud Paşa* genellikle XV. - XVI. yy.da yazılan bu eserlerin en tanınmışlarıdır.

Beyatî Seyh Mahmud'un gene XV. yy.da Sultan Cem'e sunduğu *Cam-ı Cem Âyin*, tarihî bir biyografyadır. Aynı devir tarihçilerinden Bahtiyarzade Hüseyin Çelebi'nin *Tuhfet-ül-Hasîl* (Hayır Sahiplerinin Armağanı) adlı eseri okçuların hayatını anlatır.

BİYOLOJİ

embriyoloji
civciv embriyonu

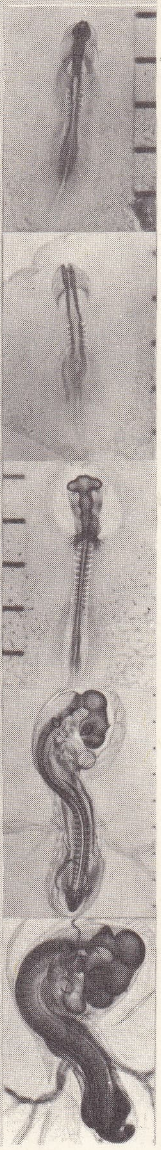

sirke sineğinin kanatlarında meydana gelen değişimler

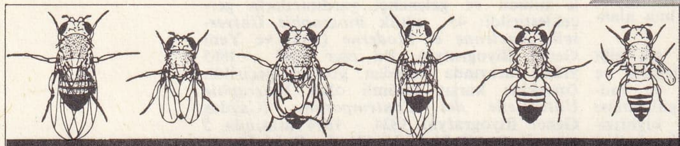

kanatlar: normal, küçük, basit, kesme, kanatsız, körelmiş

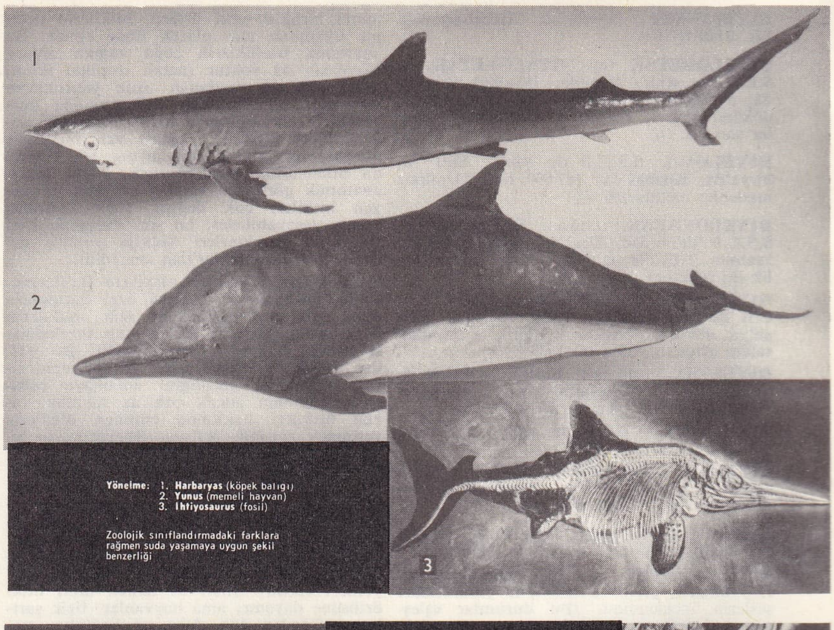

Yönelme: 1. **Harbaryas** (köpek balığı) 2. **Yunus** (memeli hayvan) 3. **İhtiyosaurus** (fosil)

Zoolojik sınıflandırmadaki farklara rağmen suda yaşamaya uygun şekil benzerliği

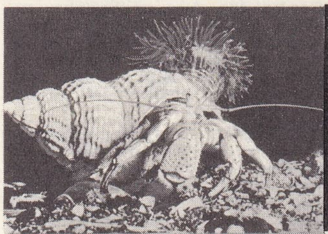

asalaklık ve birarada yaşama: şeytan külâhının boş kavkısı (**Buccirium undatum**) içinde pavurya (**Pagurus bernhardus**) yerleşmiş; pavuryanın sırtında ise asalak olarak bir deniz şakayıkı (**calliactis parasitica**) var. ▶

◀ **ortak yaşama:** bütün baklagillerin köklerinde bulunan ve azot biriktirmeye yarayan bakteri nodoziteleri

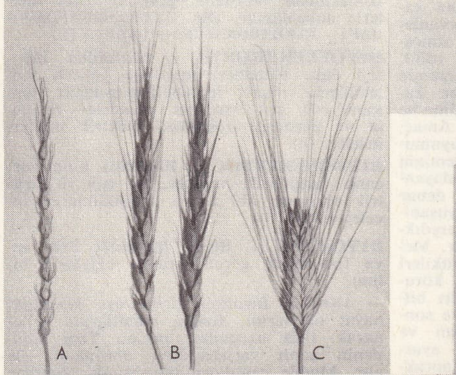

Tahıl ırkları arasında melezleme:
A. Delice yulaf (2n = 28)
B. Çift diploit melez (2n = 56)
C. Timofeyer buğdayı (2n = 28)
(Melez buğday, delice yulaf gibi dip çürüklüğüne dayanıklı ve boyca daha büyük olur)

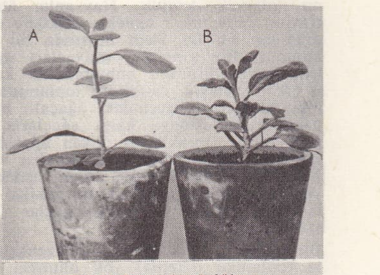

Tütün: A. Deney bitkisi, B. Çiğdem zehirine bandırılmış bitki; boy küçülmüş, yapraklar bozulmuş, kalınlaşmış, harelenmiştir. Bütün bunlar mitoz bölünmelerde bozulma olduğunu gösterir.

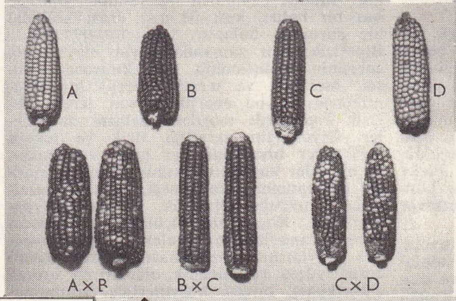

▲ **Mendel kanunlarına göre kalıtım:**
Mısır: A. beyaz tanecikli homozigot
B. mavi tanecikli homozigot
C. sarı tanecikli homozigot
D. zambak rengi homozigot
A x B: Melez 3 mavi, 1-beyaz tanecik
B x C: Melez 3 mavi, 1 sarı tanecik
C x D: Melez 3 sarı, 1 zambak rengi tanecik

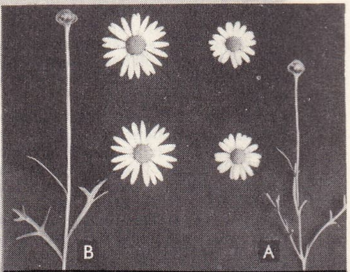

Poliploitlik
Papatya tomurcuk ve çiçekleri
A. Denek; B. Tetraploit

Foto. Noailles, Douglas P. Wilson, C.N.R.A. (LAROUSSE)

XV. yy.dan itibaren biyografyalar hayalî menkıbelerden sıyrılmağa başlar, gerçeğe yakın tarih karakteri kazanır. Destanî biyografyanın yanında şairleri, âlimleri, belli meslek sahiplerinin biyografyalarını veren eserler de çoğalır.

XVI. yy. başında İdris-i Bitlisî'nin yazdığı farsça *Heşt Bihişt* (Sekiz Cennet), ilk 8 osmanlı padihaşının hayatlarını anlatır. Gelibolulu Ali'nin *Manakıb-ı Hünerveran* (Sanatçıların Menkıbeleri) hattat, müzehhib, mücellit ve minyatürcülerin biyografyasıdır. Sanatçıların biyografyalarını toplayan eserler arasında Lütfî'nin *Tezkiret-üş-Şuarâ*'sı, Lâtifî'nin *Tezkire*'si, Sehî Beyin *Heşt Bihişt*'i (Sekiz Cennet) sayılabilir. Din adamlarının hayatını toplayan tabakat kitapları arasında ibni Kemal'in *Tabakat-ül-Müctehidîn*, Akşemseddinzade Mehmed'in *Tabakat-ı Fukaha-yı Hanefiye*'si bulunmaktadır.

Kınalızade Hasan Çelebi'nin *Tezkire*'si, Âşık Çelebi'nin *Meşahir-üş-Şuara*'sı (Şairlerin Ünlüleri), Ahdî'nin *Gülşen-i Şuara*'sı (Şairler Gülbahçesi) XVI. yy.a kadar yaşayan şairlerin biyografyalarını toplar.

XVII. yy.da Karamanlı Ahmed bin Yusuf'un *Manakıb-ı Ulema*'sı (Âlimlerin Menkıbeleri) bir bilginler biyografyasıdır. Riyazî Mehmed Efendinin *Rivaz-üş-Şuara*'sı (Şairler Bahçesi), şairler biyografyasıdır. XVIII. yy.da yazılan eserlerden İbrahim Vahdî'nin *Tekiret-üş-Şuara*'sında arap şairlerinin hayatı yer alır.

Lûtfîzade Hasan Mürteza, *Gülşen-i Hulefa*'da (Halifeler Gülbahçesi) Bağdat halifelerinin, *Devhat-ül-Vüzera*'da (Vezirler Ulu Ağacı) Bağdat valilerinin, *Cami-ül-Envar fi Menakıb-il-Ahyar*'da (Faziletlilerin Menkıbeleri Hakkında Nurlar Toplamı) Bağdatlı velilerin biyografyalarını verir. Bursalı Belig'in *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan* (İrfan Bahçesinin Gül Demeti) ve *Vefiyat-ı Danişverân-ı Nâdiredân*'ı Bursa'ya gömülmüş padişah ve şehzadelerin, vezir, din adamı, bilgin, şair, sanatkârların biyografyalarını toplamaktadır.

Resmî Ahmed Efendi'nin *Halifet-ür-Rüesa*'sı (1878) reisülküttapların, *Hamîlet-ül-Kübera*'sı darüssaade ağalarının biyografyalarını toplar. Mustafa Safayî'nin *Nuhbet-ül-Âsâr min Fevaid-il-Eş'arı*'ı, Mirzazade Mehmed Emin Salim Efendinin *Tezkire*'si, Hüseyin Ramiz'in *Zübdet-ül-Vakıat*'ı şairleri tanıtır. Esrar Dedenin *Sefine-i Mevlevîye*'sinde mevlevî şairleri toplanır.

Abdürrezzak Efendinin *Şerh-üs-Sudur fî Ravzat-il-Kubur*'u Eyüb'e gömülen ünlü kişilerin ve *Tuhfet-ül-Ahbab, Tuhfet-ül-İhvan, Hediyyet-ül-Esdıka, Tuhfet-üs-Sürur, Menakıb-ı Şeyh Cemaleddin İshak Karamanî*'si din adamlarının biyografyalarıdır. Hekimoğlu Ali Paşa için İsmail Ziyaî'nin yazdığı *Tarih-i Hekimoğlu Ali Paşa*, oğlu tarafından kaleme alındığı için dikkati çeken bir eserdir.

XIX. yy.daki biyografyalardan Hasan İzzeddin Efendinin *Ziyaname*'sinde Yusuf Ziya Paşa ve öteki çağdaş devlet adamlarının hayatları anlatılır. Süleyman Faik'in *Devhat-ül-Meşayih*'i (Şeyhler Ulu Ağacı), *Sefinet-ür-Rüesa*'sı da (Başta Gelenler Gemisi) biyografya kitaplarıdır. Hafız Hüseyin bin İsmail Ayvansarayî'nin *Hadikatül-Cevamî*'sinde (Camiler Bahçesi) İstanbul cami ve tekkelerini yaptıranlarla bunların yakınlarında gömülü olanların, *Tercemet-ül-Meşayih*'inde din adamlarının biyografyaları yer alır. Karslızade Cemaleddin Mehmed Efendi'nin *Âyine-i Zürafa*'sında (Zarifler Aynası) osmanlı tarihçilerinin; Vakanüvis Esad Mehmed Efendinin *Bağçe-i Safaendûz*'unda (Safa Bahçesi) edebiyat adamlarının biyografyaları bulunmaktadır.

Tanzimattan sonraki devrede batı etkisine ve yeni zevke karşı eski kültürün devamı olarak yazılan biyografyalar arasında Molla Mehmed Emin Efendinin imam ve hafızları anlatan *Silsile-i Eimme-i Kurra*'sı ile *Hadikat-ür-Riyahin*'i, Eyüp Sultan'ın menkıbelerini anlatan *Manakıb-ül-Halidiye*'si, Selâtin camilerindeki kürsü şeyhlerini anlatan *Gülşen-i Maşayih-i Selâtin*'i padişah ve vezirlere ait *Mecmua-yı Vefiyat*'ı dikkati çeker. Rifat Ahmed Efendinin *Devhat-ül-Meşayih*'inde şeyhülislâmların, *Devhat-ün-Nukaba*'sında nakibüleşrafların, *Vird-ül-Hadaik*'ında sadrazamların, *Ravzat-ül-Aziziye*'sinde peygamberlerin, imamların, hükümdarların, devlet adamlarının biyografyaları bulunmaktadır. Şem'i Mehmed Mollanın *Esmar-ül-Hadaik*'i (1850) Osmanzade Taib'in *Hadikat-ül-Vüzera*'sı (1854) da biyografya eserlerindendir.

Ali Süavi'nin *Ulema* adlı eserinde bilginlerin biyografyaları vardır. Mehmed Süreya'nın 4 ciltlik *Sicil-i Osmanî* veya *Tezkire-i Meşahir Osmaniye*'sinde (1890) devlet hizmetinde bulunanların hayatları anlatılır. Ahmed Cevdet Paşanın *Tarih-i Cevdet*'inde (1854) geniş biyografya bilgileri vardır. Aynı yazarın *Kısas-ı Enbiya*'sı da (1882) peygamberlerin hayatını anlatır.

Namık Kemal *Evrak-ı Perişan* (1881) adlı eserinde Selâhaddin-i Eyyübî, Fatih, Yavuz Sultan Selim ve Emîr Nevruz'un hayatlarını anlatmaktadır. Recaizade Ekrem'in *Kudema'dan Birkaç Şair*'inde bazı osmanlı şairlerinin biyografyaları vardır. Ebüzziya Tevfik'in *Kütüphane-i Meşahir* ve *Kitaphane-i Ebüzziya* serilerinde *İbni Sina* (1881), *Napolyon* (1881), *Gutenberg* (1881), *Benjamin Franklin* (1881), *Diogenes*, *Harun-ür-Reşid* (1882) gibi kitaplar yer almaktadır. Bunlar modern anlamda ilk biyografyalardır. Ahmed Midhat Efendinin arkadaşı Beşir Fuad için yazdığı eserle, Fatma Aliye Hanımın babası için yazdığı *Cevdet Paşa ve Zamanı* da (1913) bu türün başarılı örneklerindendir. XX. yy.ın başlarından itibaren zengin malzemeyle metotlu ve tarafsız biyografyalar çoğalmaya başlar.

Bu türlü eserler arasında Ahmed Lütfullah'ın *Hayat-ı Hazret-i Muhammed*'i (3 cilt, 1916), Ahmed Müfit'in *Tepedelenli Ali Paşa*'sı (1908), Ali Haydar Midhat'ın *Midhat Paşanın Hayat-ı siyasiyesi, Hidematı, Şehadeti* (1906), Ali Said'in *Sultan Abdülhamid Hanın hayatı* (1922), Ali Seydi'nin *Alemdar Mustafa Paşa* (1913), Ahmed Refik'in *Demirbaş Şarl* (1916), *Kabakçı Mustafa* (1915), *Lamartine* (1925), *Sokollu* (1924), *Sultan Cem* (1923), *Sultan Mehmed Han-ı Hâmis Hazretleri* (1908), Efdaleddin'in *Abdurrahman Şeref Efendi, Hayat-ı Resmiye ve Hususiyesi* (1927), İsmail Hakkı ve Ali Reşad'ın *Bismark, Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyesi* (1904), İsmail Hakkı ve Ali Reşad'ın *Bismark*'ı (1904), İsmail Hakkı'nın *Siyer-i Nebeviye*'si (1916), Hakkı Kılıçoğlu'nun *Peygamberler dedesi İbrahim* (1926), Mehmed Salâhaddin'in *Bir Türk Diplomatı: Mustafa Reşid Paşa* (1888), Ali Rıza Seyfi'nin *Barbaros Hayreddin*'i (1910), Vahi'nin *Bursalı Tahir Bey'i* (1918), M. Emin'in *Silistire Kahramanlarından Rifat Paşa*'sı (1911), Şerefeddin Yaltkaya'nın *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*'i (1924), Ziya Hayri'nin *Barika-i Teessür : Hayri Paşanın Tercüme'i Hali* (1919), Ahmed Rasim'in *Matbuat Tarihine Medhal : İlk Büyük Muharrirlerden Şinasi*'si (1927) yer almaktadır.

Bu müstakil biyografyalardan başka Ali Kemal'in *Rical-i İhtilâl* (1913), Ali Muzaffer'in *Teracim-i Ahval-i Meşahir, yahut Zamanımızın Osmanlı Üdeba ve Muharrirleri*'ni (1901), Ahmed Refik'in *Âlimler ve Sanatkârlar*'ı (1924), *Bizans İmparatoriçeleri* (1904), *Büyük Adamlar* (1923), *Köprülüler* (1915), *Meşhur Osmanlı Kumandanları* (1902), *Tesavir-i Rical*'i (1915), Besim Atalay'ın *Türk Büyükleri veya Türk Adları* (1923), Celâl Burhaneddin'in *İngiliz Rical-i Siyasiyesi* (1919), Cemaleddin'in *Osmanlı Tarih ve Münevverleri* (1898), Osman Ergin'in *İstanbul Şehreminleri* (1927), Mehmet Enis'in *Tarihte Güzel Kadınlar* (1925), Mehmet Zeki'nin *Maktul Şehzadeler*'i (1920), Tahir'in *Meşhur Kumandanlar*'ı (1886), toplu biyografya kitaplarındandır. Süheyl Ünver'in *Ressam Nigârî* (1946), *Ressam Nakşî* (1949), *Ressam Levnî* (1949), S. Pertev Boyar'ın *Türk Ressamları* (1948), Melek Celâl'in *Reis-ül-Hattatîn Kemal Akdik* (1958), *Şeyh Hamdullah* (1947); Nurullah Berk'in *Türk Heykeltıraşları* (1937); Sami Yitik'in *Ressamlarımız* (1940); Aşot Madat'ın *Sahnemizin Değerleri* (2 cilt, 1943) güzel sanatlarla ilgili eserlerdir.

Çeşitli meslek sahipleri hakkındaki biyografyalar *Türk Kemankeşleri* (1938, Süleyman Kâni Ertem); *Türk Hekimleri* (1948, Dr. Fethi Erdem); *Türk Ahlâkçıları* (1939, M. Ali Ayni) v.b.dir. Bölgelere göre hazırlanmış biyografyalar da vardır: *Antalya Âlimleri* (1939, Ziya Ataköy); *Hatay Şairleri* (1939, Ahmet Faik Türkmen); *Erzurum Şairleri* (1927, Ziyaeddin Fahri); *Urfa Kahramanları* (1944, Kerim Fırat); *Tokat Vilâyeti Meşhurları* (1949, Halis Turgut Asorkaya); *Çankırı Şairleri* (2 cilt, 1931 - 1933, Çankırılı Talât) v.b.

◆ **Biyograf** i. (fr. *biographe*). Biyografi yazan kimse. (→ Bibliyo.) [ML]

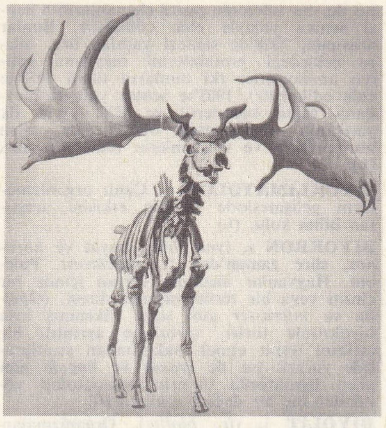

biyoloji
(Megaceros hibernicus)
Aşırı uzama: İrlanda'nın bataklık bölgelerinde yaşamış olan bu geyik «boynuz» ların evrimine bir örnektir. Boynuzların uzaması ihtiyacı aşmıştır ve sonuç olarak faydasız ve can sıkıcıdır.

BİYOGRAM i. Sosyal psikol. Amerikalı psikolog Abel tarafından 1947'de ortaya atılan metot. Anketçilerin isteği üzerine, bir tek ve aynı olayı yaşamış olan birçok kişinin yazdıkları hayat hikâyelerine (Curriculum Viteae'ye) bu ad verilir. Bir tek ve aynı olaya örnek olarak Hitler'in iktidara gelişi verilebilir. Bu olayı birçok insan birlikte yaşamıştır. (Metot, yaşanmış tecrübeleri incelemek ve bunlar arasındaki ortak nitelikleri ortaya çıkarmak imkânını verir.) [L]

BİYOKALORİMETRİ i. (fr. *biocalorimétrie*). Biyol. Biyoloji biliminin, organik etkinlik sonucu ortaya çıkan ısısal olayları inceleyen bölümü. (L)

BİYOKATALİZÖR i. (fr. *biocatalyseur*). Canlı dokuların hepsinde çok az miktarda bulunan madde. Bu maddenin rolü, hayat için gerekli bir veya bir dizi kimyasal tepkimeyi uyandırmak veya kolaylaştırmaktır.

— ANSİKL. Laboratuvar deneylerinde ısı, yoğunluk, basınç gibi koşulları (ki bu koşullar hayat ile bağdaşamaz) gerektiren kimyasal tepkimeler, canlı varlığın bünyesinde ancak *biyokatalizörlerle* mümkün olabilir. *Katalizörler* birkaç türlüdür: a) *vitaminler*, yiyeceklerle ya oldukları gibi veya provitamin şeklinde dışarıdan alınır; b) *hormonlar*, iç salgı bezleri tarafından salgılanır; c) *enzimler*, bütün canlı hücrelerde bulunur; ç) *oligo — elemanlar*, çoğu zaman enzimlere yardım eden madensel maddelerdir. (L)

BİYOKİMYA i. Canlı dokuları meydana getiren maddelerle ilgili kimya kolu. (*Eşanl.* BİYOLOJİK KİMYA.)

— ANSİKL. *Biyokimya*'nın incelediği konular şunlardır: 1. Hücrelerin, dokuların, organların ve bunlarda bulunan sıvıların bileşimi; 2. Dışarıdan alınan maddeler (besin) ile artıkların atılmasına kadar organizmada ortaya çıkan tepkimeler ki bunların tümü genel metabolizmayı ve her madde grubuna tekabül eden elementler de özel metabolizmayı (glüsidlerin, protidlerin, lipidlerin, suyun... metabolizması) meydana getirir. Biyokimya canlı maddeyi meydana getiren bütün elemanlarla ilgilenir; böylece gerek anorganik kimya, gerek organik kimyaya dayanır ve bunlar gibi analiz ve sentez yollarından faydalanır. Gerçekte analiz daima sentezden evvel gelmiştir ve esasen uzun bir süre, hayat ile madde arasındaki sınırın, canlı maddenin sentezinin yapılmasındaki imkânsızlıktan ileri geldiği kabul edilmiştir. Bugün, tek bir canlı hücrenin gerçekleştirilmesi, çözülmemiş bir problem olarak kalmakta

Foto. LAROUSSE

ise de, bu hücrenin çeşitli elemanlarının hepsi sentez yoluyle elde edilmiştir. Bunlar arasında, 1828'de sentezi yapılan üre, hücre çekirdeği proteinlerini meydana getiren aminoasitler (ki bunların tümü 1953'te elde edilmiştir), 1905'te sentez yoluyle meydana gelen kolesterol ve XX. yy.ın ilk yarısında gene sentetik olarak elde edilen hormonların ve vitaminlerin tümü yer alır. (L)

BİYOKLİMATOLOJİ i. Canlı organizmaların gelişmesinde iklimin etkisini araştıran bilim kolu. (L)

BİYOKRON i. (yun. *bios,* hayat ve *khronos,* süre zaman'dan fr. *biochron),* Paleont. Hayvanlar âleminin evrimi içinde bir cinsin veya bir türün yaşama süresi. (*Opellia* ve *micraster* gibi soyu tükenmiş kısa biyokronlu türler, tortuların ayrıntılı bir tarihini tespit etmek bakımından stratigrafide yararlı ise de *crania* ve *lingula* gibi uzun biyokronlu türlerin paleontoloji yönünden hiç bir değeri yoktur.) [L]

BİYOLİT i. (fr. *biolite).* Organizmalardan oluşan kaya. (L)

BİYOLOG i. Biyoloji ile uğraşan kimse. (L)

BİYOLOJİ i. (yun. *bios,* hayat ve *logos* söz'den, fr. *biologie*). Canlıları inceleyen bilim. Biyoloji bugün yaşayan canlılarla sadece fosilleri bulunan eski çağlarda yaşamış canlı varlıkları inceler. ‖ *Moleküler biyoloji.* Biyolojik makromoleküllerin yapısını ve özelliklerini göz önünde tutarak canlı varlıkların bütün niteliklerini açıklamak amacını güden iyice uzmanlaşmış bilim dalı. ‖ *Uzay biyolojisi.* Uzay kapsüllerine özgü koşulların (ağırlık yokluğu, şiddetli kozmik ışınlar v.b.) insanlar, hayvanlar, bitkiler, hattâ bakteriler ve proteinler üzerindeki etkilerini inceleyen bilim.

— ANSİKL. *Biyoloji* kelimesi XIX. yy.ın başlarında ortaya çıktı. 1802 Yılında Fransa'da Lamarck ve Almanya'da Treviranus tarafından kullanıldı. Biyoloji, hayvanlar ve bitkiler dünyasındaki yaşama süreçlerinin aynı oluşu esasına dayanır.

Tarihçe

«Biyoloji» sözü oldukça yeniyse de biyoloji bilimi çok eskidir. Genel olarak Ortaçağ ile birbirinden ayrılan bir eski biyoloji ve bir modern biyoloji vardır.
Eski biyolojinin beşiği Yunanistan'dır. Üç büyük adam eski biyolojiye ün kazandırdı: Hippocrates'in yazdığı tıp ansiklopedisinin etkisi XVII. yy.a kadar sürdü (hekimler her zaman biyolojinin öncüleri oldular); Aristoteles, bir filozof ve tabiat bilgini olarak anatomi, canlıların gelişimi ve botanik hakkında kitaplar yayınladı; hekim Galenos ise fizyoloji alanında deneysel metodun yaratıcısıdır. Roma, biyoloji alanında ikinci derecede bir rol oynadı. Bu alanda çalışan ihtiyar Plinius, özellikle bir derlemeciydi. Lucrecius ise *De Natura Rerum*'unda Epikuros'tan esinlendi.

Yunan - Roma medeniyetinin çöküşüyle ilmî araştırma durdu. Ancak XVII. yy.da Rönesans ile yeniden başladı. Rönesans, Eskiçağ biliminin uyanışını ifade eder. İlmî araştırma Rönesans'a kadar Şam'da, Bağdat'ta, İspanya'da, Cordoba'da yapılageldi. XVII. yy.da yapılan araştırmalar, iskolastiğin etkisinden kurtulmuş olmakla beraber, Eskiçağ otoritelerine, özellikle Aristoteles felsefesine bağlı kaldı.

İtalya üniversitelerinde başlayan ilmî Rönesans, oradan Fransa'ya, Hollanda'ya, Almanya'ya, İngiltere'ye geçti. O çağda, biyolojide üç alan göze çarpar: Anatomi (Michel Servet, Harvey, Pecquet tarafından büyük ve küçük kan dolaşımı, akkan dolaşımı ortaya çıkarıldı), botanik (Monpellier okulu, Kral bahçesinin kuruluşu, 1626), Zooloji (Belon ve Rodelet). Seramikçi Bernard Palissy, jeoloji ve paleontoloji alanında öncü oldu. Bütün bu çalışmalar XVII. yy. sonunda ve özellikle XVIII. yy.da yapılan ilmî araştırmalar için başlangıç ve hareket noktası oldu. Descartes (*Metot Hakkında Konuşma,* 1636), eskilerin otoritesine kesin darbeyi vurdu. XVII. yy. ortalarında âletlerin (büyüteç, mikroskop) ve yeni tekniklerin (özellikle şırınganın) kullanılışı problemlerin olumlu yolda incelenmesini kolaylaştırdı. Malpighi (1627 - 1694) mikroskobik anatomiyi, Leeuwenhook (1632 - 1723) protozoolojiyi ve bakteriyolojiyi kurdu. Fizyolojinin ve etolojinin kurucusu olan Réaumur (1683 - 1757), XVIII. yy.ın en büyük biyoloji bilginlerinden biridir. Canlıların üremesi ve gelişimi hakkında yapılan araştırmalar XVIII. yy.da başladı (Redi, Spallanzani de Graaf, Wolff, Bonnet). Gözlenen çeşitli olaylar, ancak XIX. yy.da gametlerin gerçek önemi öğrenildikten sonra anlaşıldı. Modern kimyanın kurucusu Lavoisier (1743 - 1794) aynı zamanda genel fizyolojinin öncülerinden biridir. Solunumun bir yakıt sağlama işi olduğunu, hayvansal ısının sindirim, solunum ve terlemeyle ilişkisi bulunduğunu Lavoisier ispat etti. XVIII. yy.daki çalışmaların tamamını belirtmek için sistematik alanında yapılan araştırmaları da bunlara eklemek gerekir. Bilindiği gibi Linné'nin *Systema Natura*'sının 10. baskısında, hayvan ve bitki sınıflandırmasının ilk örneği yer almaktadır. XVIII. yy.da modern biyolojinin ortaya çıktığı görülür. XIX. yy. da biyoloji hızla gelişti, çeşitli olaylar ve düşünce akımları ortaya kondu. İlmî araştırma dört büyük alanda gelişti. Morfoloji, fizyoloji, kalıtım ve genetik, evrim. Morfolojinin kurucuları Lamarck (1744 -1829), Cuvier (1769-1832) ve E. Geoffroy Saint-Hilaire'dir (1772-1844). Biyolojinin bu dalı çabucak dallara ayrıldı: sitoloji, protistoloji, zooloji ve oseonografi, fonistik, botanik ve floristik, paleontoloji, doğal ve deneysel embriyoloji, döllenme, bakteriyoloji, filtreden geçen virüslerin incelenmesi.

Fizyoloji, morfolojiye, kimyaya ve fiziğe paralel olarak gelişebildi. Cl. Bernard, *Deneysel Tıp İncelemesine Giriş* adlı eseriyle XIX. yy.ın en büyük fizyoloji bilgini olduğunu ispat etti. Genel fizyolojinin yanı sıra, diyastazların, enzimlerin, vitaminlerin ve hormonların tanınmasıyle, kimyasal fizyoloji de bir gelişme gösterdi. Böylece biyolojik kimya ve endokrinoloji doğmuş oldu. Kalıtım olayı üzerinde duruldu, fakat mekanizması uzun süre anlaşılmadı. Kalıtımın matematik denecek ölçüde kesinlikle ortaya konuşu, 1865'ten itibaren gerçekleştirildi. Fakat Mendel'in çalışmaları ancak 1900'e doğru önem kazandı. Böylece De Vries, Correns, von Tschermak, Bateson, Cuénot, Castle ve Morgan'ın da çalışmalarıyle bir kalıtım bilimi kuruldu. Morgan, Mendel kanunlarını hücreye uygulayarak kalıtıma ilişkin kromozom teorisini ortaya koydu. Biyolojik kuralların tümü evrim olayını ortaya çıkardı. Arka arkaya ileri sürülen yeni kuramlar (Lamarck'çılık, Darvin'cilik, değişinimcilik [mutasyonizm], yeni Darvin'cilik, karma nazariye) evrimi açıklamaya çalıştı. Bu kuramların kusurları çetin eleştirmelerle ortaya kondu, ama her biri yeni bir açıklama getirdiği için hiç biri tamamen çürütülemedi.

Biyolojinin bölümleri

En geniş anlamıyle biyoloji veya en doğru deyimiyle biyolojik bilimler canlı varlıkları inceler ve öteki tabiî bilimlerle sıkı ilişkiler kurar (bugün yeryüzünde 350 000'den fazla bitki, bir milyondan fazla hayvan türü tespit edilmiş durumdadır) ve öteki bilimlerle de ilgilenir. Biyoloji, zooloji ve botanik olarak iki büyük bölüme ayrılır. Bunlar da birçok kollara ayrılır: morfoloji, anatomi, sitoloji, histoloji, embriyoloji, fizyoloji, endokrinoloji, patoloji, ekoloji, etoloji, paleontoloji, sistematik, zootekni, tarım.
Fakat dar anlamda biyoloji veya daha doğru bir deyimle genel biyoloji, yalnız organik hayatın temel problemlerini ele alır. Bunlar, canlı varlığın oluşu, türlerin evrimi, hayatın doğuşu, özellikle canlı varlıkların üreme ve büyüme problemleridir.

Bu anlamda biyoloji hücreyi inceleyen hücre biyolojisini başlangıç olarak alır. Hücrenin genel özelliklerini, protoplazmayı ve morfolojik yapısını, paraplazmayı, hücre fizyolojisini (hücresel alışveriş ve metabolizma) hücre solunumunu, hücre hareketlerini ve hücre çoğalmasını inceler.

Canlı varlık, çoğu kere bir yumurtadan başlayarak meydana gelir. Bu yumurtanın kaynağı nedir? Yapısı nasıldır? Nasıl gelişir? Bu sorulara verilecek cevaplar normal *eşeysel üremeye* ilişkin bütün kavramları (yumurtanın doğuşu, spermanın doğuşu, döllenme, embriyoloji, cinsiyet) kapsar. *Eşeysel üreme,* bazen özel biçimler gösterir (partenogenez, androgenez, ginogenez, plopoit). Genel üreme şekli eşeysel üreme olmakla beraber *eşeysiz üreme* şekilleri de az değildir (ikiye bölünerek üreme, tomurcuklanarak üreme, çelikle üreme, sporlanarak üreme). Canlı varlıkların birçoğu arka arkaya eşeysel üreme ve eşeysiz üreme evresi geçirir. Üreme problemleri, organ aşılama, organ yitirme ve yenileme gibi özel durumlarla da ilişkilidir...

Türlerin evrimi çok geniş bir bölümdür. Bu bölüm, evrim olayını, onun çeşitli kanıtlarını, evrimin kural ve etkenlerini (çeşitlenme, değişinim, kalıtım, doğal elenme), çevreye uyumu, türleşme mekanizması ve evreleriyle türlerin meydana gelişini, evrimi açıklayan teorileri (Lamark'çılık, Darvin'cilik, yeni Lamark'çılık, yeni Darvin'cilik, değişinimcilik, karma nazariye) ve bunların eleştirilerini içine alır. Ve nihayet, bizzat hayatın doğuşu, az çok geçerli varsayımlarla açıklanmaya çalışılan sorulardan biridir. Bilgilerimizin bugünkü durumunda bu sorunun henüz bir çözüme kavuşmamış olduğunu ve genel felsefe alanında kaldığını kabul etmek gerekir.

Biyoloji yöntemleri

Biyolojiye has araştırma yöntemlerine gelince bunlar her bilgi dalında (sitoloji, embriyoloji, kalıtım) kullanılan yöntemlerle benzerlik göstermekle beraber deneye özel bir yer vermektedir. Ayrıca, *deneysel yöntemin* denetleme yolu olarak istatistik yönteme de yer ayırmak gerekir. Bir olayı doğuran nedenlerin karmaşıklığı arttığı zaman baş vurulacak yegâne yöntem odur. *İstatistik yöntem,* kalabalık nedenler arasında bir dereceleme yaparken tüme varımları ve tahminleri kolaylaştıran önemli ilişkileri ortaya çıkarır. İstatistik gözlemler çeşitli diyagramlar ve tekerrür poligonları haline getirilir (bk. BİYOMETRİ). İstatistik sonuçlardan genel kanunlar çıkarılmak istendiği zaman ister istemez ihtimal kavramı işe karışır. Mendel'in kalıtım kanunları büyük sayılar kanunu türündendir. Bütün bir bireyler dizisinde, iki karakterin aynı anda incelenmesi, eğer karakterler nitesel (kalitatif) ise benzerlik düşüncesine, nicesel (kantitatif) ise bağıntı düşüncesine ulaşılır. Bunlar, katsayı ve ilişkilerle belirlenmiş olur. Biyolojinin gelişmesi ile tekniğin ilerlemesi arasında çok sıkı ilişki vardır. Faz kontrastlı mikroskobun, sonra floresanslı mikroskobun ve daha sonra elektronik mikroskobun ortaya çıkışı yeni birer çağ açmıştır. Özellikle elektronik mikroskop hücrenin çeşitli unsurlarının yeni yapısal görüntülerini meydana çıkarmaktadır. Yakın zamanda elde edilen bu bilgiler, hücre hakkındaki görüşlerimizi temelinden değiştirecektir. Mikrosinematografi ve hattâ sinema, özellikle yavaşlatılmış sinema birçok devinsel (hareki) ve fizyolojik mekanizmaların anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Mikroşirürjinin ve ince tekniklerin geliştirilmesi, güç deneylerin yapılmasına imkân vermektedir (sürrenalektomi, hipofizektomi, organ aşıları, doku kültürleri v.b.).

◆ **Biyolojik** sıf. Biyolojiyle ilgili. ‖ *Biyolojik savaş.* Bk. SAVAŞ. (LM)

BİYOLOJİK KİMYA i. Bk. BİYOKİMYA.

BİYOLOJİZM i. Fels. Fizik. ruhsal ve toplumsal olayları «hayat»ın değişik görünüşleri olarak ele alan öğreti. (L)

BİYOLUMİNESANS i. (fr. *bioluminescence).* Bazı canlıların, organik olarak soğuk ışık çıkarması veya ışıması olayı.

— ANSİKL. 1900'de, Raphael Dubois, Paris sergisinin bodrumunu ışıksaçan bakterilerle dolu cam varillerle aydınlattı. Ateşböceği, Afrika ateşböceği, Antillerde yaşayan pyrophorus adlı böcek ve derin deniz balıklarında *biyoluminesans* adı verilen bu olay görülür. (L)

BİYOMAGNETİZMA i. Biyol. Canlı varlıkların yer mıknatıs alanında ve ona denk yoğunlukta sun'î mıknatıs alanlarında gösterdiği duyarlık ve tepki.

— ANSİKL. Boz et sineği, her on konuştan dokuzunda mağnetik bir yönelmeye uygun olarak kuzey-güney veya doğu-batı doğrultusunda konar. Geri kalan yüzde on konuşlarda, muhakkak kuzey-batı veya kuzey-doğu doğrultusunda olduğuna göre bütün bunlar bir tesadüf sonucu olamaz. Sinekler 40 gausluk bir mıknatıs alanına konulduklarında, bu alana paralel veya dik olarak yönelirler. Aynı şekilde, küçük bir salyangoz *(nassorius)*, bir planarya *(dugesia)*, konuldukları deneysel mıknatıs alanının yoğunluğuna ve yönüne göre değişik tarzda yön almakta ve durum değişmektedir. *Biyomagnetizma* alanında, çok değişik türler üzerinde, özellikle volvokslarda olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Kullanılan yoğunluklar 1,5-5 gaus arasındadır (yerin mıknatıs alanı yaklaşık olarak 0,2 gaustur). Rocard'a göre, insan, doğal magnetizmaya karşı son derece yüksek bir ayrımsal duyarlık gösterir. Metrede 1 miliörstedden aşağı derecede magnetizmayı kolayca duyar ve metrede 2 veya 3 miliörstedi kesinlikle farkeder. Yoğun mıknatıs alanlarının biyolojik etkileri, daha önceki olaylarla ilintili değildir. 3 000 Gausun üstünde, drozofilada değişinimsel (mutasyonel) bir etki görülür. 100 Gaustan itibaren omurgalıların arabeyninde etkilenme olur ve magnetizmaya göre şartlı refleksler yaratılabilir. Ama çok yoğun mıknatıs alanlarının en büyük etkisi, metabolizmayı yavaşlatmaktadır. Bu durumda kanserli hücreler daha az etkinlik gösterir, farede kanser daha ağır gelişir. Aynı zamanda fare de yavaş yavaş büyür, akyuvarlarını yavaş yeniler. Anlaşıldığına göre mıknatıs alanı, X ışınlarının zararlı etkisini de önemli derecede azaltır. (L)

BİYOMEKANİK i. Canlılara özgü olayları mekanik açıdan ele alan biyoloji bölümü.

— ANSİKL. Bu ilmin gerçek kurucusu Descartes *Traité de l'Homme* (İnsana Dair) adlı eserinde, iç organların hareketlerini fizik kanunlarıyle açıklamaya çalıştı. D'Holbach onu taklit etti. Modern kimyanın büyük keşifleri, canlılık olaylarının bu tür yorumlanmasını daha da geliştirdi. Biyomekaniğe göre canlı varlıkları yöneten kanunlar, cansız cisimlerin kanunlarından sadece daha karmaşık olması ile ayrılır ve sonuç olarak da canlı varlıkların hareketleri, duyarlık, düşünce ve akıl gibi en karmaşık şekillerinde bile, belli kanunlara bağlıdır. Çok verimli olan bu yöntem her çeşit felsefî tutumun dışında kalır ve mekanizm ile karıştırılmamalıdır. (L)

BİYOMETEOROLOJİ i. Biyol. Zamanın (kısa süreli olay) ve iklimin (uzun süreli olay), canlı varlıklar üzerindeki etkilerini inceleyen bilim. (L)

BİYOMETRİ i. (yun. *bios*, hayat ve *metrein* ölçmek'ten fr. *biométrie)*. Biyol. Canlı varlıklara istatistik metotlarını ve ihtimal hesapları formüllerini uygulayan biyoloji bölümü.

— ANSİKL. *Biyometri*, Quételet, Galton ve Pearson tarafından kuruldu, özellikle karakterlerin benzerliği ve tekerrürü, morfolojik çeşitliliğin anlamı ve genişliği, kalıtsal karakterlerin dayanıklığı alanında ilginç sonuçlar verdi. Rakamlara, eğrilere veya nicesel kanunlara çevrilip bağlanmayan bir deneysel çalışmadan söz edilemez. Bunlar deneysel sonuçlara hiç bir katkıda bulunmasa bile, ilginç bilgiler edinilmesine ve biyolojik kanunların bulunup ortaya konmasına imkân verir. (L)

BİYOMİKROSKOP i. (fr. *biomicroscope)*. Göz bil. Genellikle özel bir aydınlatma düzeneği (ince yarıklı lamba) bulunan ve canlı gözü incelemeye yarayan binoküler mikroskop. (L)

BİYOMORFOZ i. (fr. *biomorphose)*. Biyol. Bir canlı varlığın diğer bir canlı varlık üzerindeki etkisinin sonucu. (L)

BİYONİK i. (fr. *bionique)*. Biyol. Bazı biyolojik süreçleri, özellikle yönelme ve sezme süreçlerini inceleyen bilim. Bunlara benzer süreçlerin askerlik ve sanayi amaçlarını gözönünde tutarak uygulamak bu bilimin temel çalışmalarındandır. Dayton (A.B.D.) toplantısında kurulmasına karar verilen bu bilim özellikle elektronik beyinlerin yapımı için model alınan insan beynini inceler. İnsan ve hayvan sinir sisteminin çalışma kanunlarını elektronik modeller üzerinde incelemeye çalışan sibernetik ile biyonik arasında benzerlik vardır. (L)

BİYONOMİ i. (fr. *bionomie)*. Biyol. Canlıların çevreyle ilişkisini inceleyen bilim.

— ANSİKL. Bu kelimenin ilk defa Erasme Darwin tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. *Biyonomi*, herkesin sandığı gibi, genel biyoloji ile eş anlamlı değildir. W. Preyer'in sandığı gibi genel fizyoloji anlamına da gelmez. Wilson bu terimi, istatistik ve matematik gibi, en basitinden en karmaşığına kadar, hayat olaylarının incelenmesinden çıkarılabilen pozitif kanunların tümünü ifade etmek için kullanıyordu. Bugün bu terim *ekoloji* ile eş anlamlı olmuştur. Ama ekoloji şimdi daha çok kullanılmaktadır. (L)

BİYOPSİ i. (yun. *bios*, hayat ve *opsis* görme'den fr. *biopsie)*. Patol. ve Cerr. Mikroskopta yapısını incelemek amacıyle canlıdan bir doku parçasının alınması.

— ANSİKL. *Biyopsi*, hastadan alınan bozuk dokuların doğrudan doğruya incelenmesiyle çoğu zaman sağlam bir teşhise imkân verir. Kötü urların teşhisi için yegâne sağlam yol budur. Biyopsi, ameliyat sırasında yapılırsa, doku bozukluğunun zararsız veya tehlikeli (kanser) oluşuna göre ameliyat tekniğini belirler. Cerrahide, meme salgı bezi, lenf bezleri v.b. biyopsisi; deri hastalıklarında deri uru veya başka deri dokusu biyopsisi; jinekolojide dölyatağı mikozası, dölyatağı boynu, dölyolu biyopsisi yapılır. Başlangıçta yalnız urlara uygulanan biyopsinin uygulama alanı bugün çok genişlemiştir. Canlıdan alınan doku parçalarının yapısal ve kimyasal incelenmesine dayanan bu yöntem, ursuz hastalıkların belirlenmesinde de kesin teşhis imkânı sağlamaktadır. Elektronik mikroskop, biyopsinin değerini daha da arttırdı. Çoğu zaman meselâ, bir kas veya karaciğer parçası alınır. Sindirim borusu mukozasına, bronşlara, böbreklere v.b. de biyopsi yapılabilir. İstenilen parça, doku kesilmeden bir iğne ile de alınabilir. Aradan bir süre geçtikten sonra bozuk dokunun durumunu ve tedavinin sonucunu öğrenmek amacıyle yeniden biyopsi yapılabilir (karaciğer, böbrek biyopsileri). [L]

BİYOS i. (fr. *bios)*. Biyokim. Biramayası mantarının büyümesini etkileyen hormon. Bitkisel hormonlar grubundandır.

— ANSİKL. *Biyos* karmaşık yapılı bir bileşiktir. İnozitol diye tanınan *biyos I*, «B_7 vitamini» diye de adlandırılır. *Biyos II*'ye biyotin veya «Vitamin B_8» denir. Asit folik ile asit pantotenik de biyoslardandır ve hepsine B vitamini bileşiklerinde rastlanır. Biyos tabiatta çok yaygındır. Bitkilerde olduğu kadar hayvanlarda da rastlanır. (L)

BİYOSEMEZ i. (yun. *bios*, hayat ve *koiman*, uyuklamak'tan fr. *biocémèse*). Fizyol. Yaşantıda yavaşlama. Sebebi ya çevre soğuması (kış uykusu), ya oksijen azlığı (anoksi), ya su azlığı (anhidrobiyoz) veya bu üçünün bir arada bulunmasıdır. (L)

BİYOSENOTİK i. (fr. *biocénotique* veya *biocoenotique)*. Biyosenozlarda çeşitli türlerin rolünü ve yerini inceleyen bilim. (Bu bilim, istenirse fitosenotik, zoosenotik ve protistosenotik bölümlerine ayrılır; birincisi bitkileri, ikincisi hayvanları, üçüncüsü birhücrelileri ele alır. Biyosenotik dört temel bilimin birleşmesinden doğar: sistematik, ekoloji, etoloji, koroloji.) [L]

BİYOSENOZ i. (fr. *biocénose* veya *biocoenose)*. Belli ortama veya belli bir bölgede dengeye kavuşmuş bitey ve direy.

— ANSİKL. İki çeşit *biyosenoz* vardır: *Kapalı biyosenoz:* buraya yeni türler çok zor girer. *Açık biyosenoz:* az çok boş bir ortamı ifade eder. Buraya yeni türler girebilir. (L)

BİYOSENTEZ i. (fr. *biosynthèse*). Biyol. Canlı varlığın kendi içinde yaptığı kimyevî sentez: *Yeşil bitkilerin klorofil yoluyle özümleme yapması, hayvanî dokuların hormon meydana getirmesi, birer biyosentez olayıdır.* (L)

BİYOSFER i. (fr. *biosphère*). Üzerinde hayat olan yeryüzü bölgelerine verilen isim.

— ANSİKL. Karalarda, *biyosfer* ince bir tabakadır, ayrıca ne hava ne de yeraltı kayaları canlılar için elverişli bir ortam meydana getirmez. Buna karşılık, suların en derin yerlerinde bile hayvanlara rastlanır. (Bk. ABİS.) [L]

BİYOSKOP i. (fr. *bioscope)*. Sinematograftan önce icat edilmiş olan ve daha o zaman hareketin sentezi temeline dayanan âlet. (L)

BİYOSPELEOLOJİ i. (fr. *biospéléologie*). Biyol. Mağaralarda yaşayan canlıları inceleyen bilim. 1904'te A. Viré tarafından kuruldu. Bk. MAĞARA. (L)

BİYOSTAZİ i. (fr. *biostasie)*. Toprak bilimi. Toprağın biyolojik bakımdan durgunluk evresi. Bu evrede, kimyasal aşınma, alkali bazlardan meydana gelen metal tuzlarının erimebilen kısmını götürür. (Biyostazi, meselâ bir iklim değişikliği veya insan müdahalesi ile giderilebilir. Buna reksistazi [*rhexistasie*] adı verilir.) [L]

BİYOTAKSİ i. (fr. *biotaxie)*. Biyol. Fosillerin ve bugünkü canlıların doğal sınıflandırma kurallarını belirleyen biyoloji bölümü. [*Eşanl.* TAKSONOMİ.] (L)

BİYOTAKTİZM i. (fr. *biotactisme)*. Biyol. Bir veya daha çok hücrenin her hangi bir hücreyi kendine çekmesi. (L)

BİYOTERAPİ i. (fr. *biothérapie)*. Bazı hastalıklara karşı canlı mikro organizmaların (yoğurt, kefir, mayalar, çeşitli mikroplar) veya bunların yaşadığı ortamın (süt, mide özsuyu, öd v.b.) kullanıldığı tedavi usulü. (L)

BİYOTİN i. (fr. *biotine)*. Miner. Anortitin bir çeşidi. (L)

BİYOTİN i. (fr. *biotine)*. Biyokim. Biyos II'nin öteki adı. (L)

BİYOTİP i. (fr. *biotype)*. Biyol. Kalıtsal bazı özellikleriyle yapı ve biçim benzerliği gösteren bireyler topluluğu. (L)

BİYOTİPOLOJİ i. (fr. *biotypologie)*. Her bireyde, bedenin fizyolojik eğilimleriyle ruhî davranışı arasında kurulabilecek karşılıklı bağıntıları araştıran bilim.

— ANSİKL. *Biyotipoloji* kavramı, antropolojiye ve tıbba cenovalı profesör N. Pendok tarafından 1925'te sokuldu. Araştırmalar, bir yandan, bireyin ana babadan getirdiği kalıtsal varlığın incelenmesine, öte yandan morfoloji ve antropometriye, fizyolojik ve özellikle endoktrinolojik görevsel işbirliğine ve ruhsallığın duyguya ve karaktere ilişkin etkenlerine dayanır.

Çevrenin etkileri, biyotiple ilişkili olarak onu değiştirdikleri ölçüde ele alınır. Ayrımsal antropoloji, meslek seçme, mesleğe yönelme ve yetiştirme, sağlık ve tıp alanında, biyotipoloji, pekçok uygulama yeri bulmaktadır. (L)

BİYOTİT. Bk. KARAMİKA.

BİYOTOM i. (fr. *biotome)*. Elektroradyoloji. Planigrafi yapmaya yarayan aygıt. Bu âletle kesit düzlemine çizilen yörünge bir dairedir. (Bk. TOMOGRAFİ.) [L]

BİYOTONUS i. (fr. *biotonus)*. Biyol. Canlı maddenin sürekli uyarılabilirlik hali. (Bk. TONUS.) [L]

BİYOTOP i. (fr. *biotope)*. Bot. Biyolojik ortam. Meselâ *bir bataklık, bir çöl, bir mağara biyotoptur.* (L)

BİYOTROPİZM i. (fr. *biotropisme)*. Bot. Asalak bitkilerin köklerinin büyüme ve gelişme yönsemesi. Bunların kökleri toprağın içinde, değişik türden konak bitkilerin köklerine ve diğer topraksaltı organlarına doğru yönelir: *Küskütotu ile bostanbozan büyük ölçüde biyotropizm gösterir.* [*Eşanl.* CANLIYA YÖNELİM.] (L)

BİZ zam. Birinci çoğul şahıs zamiri. Bk. ANSİKL. ‖ Resmî üslûpta ve önemli kişiliği olan bir kimsenin ağzında ben anlamına gelir: *Biz böyle düşünüyoruz.* ‖ Yazarlar daha tumturaklı bir anlatım sağlamak veya ben kelimesiyle ona bağlı olan kişisellikten kaçınmak için biz kelimesini kullanırlar: *Biz bu eserde...* ‖ Geçmişteki veya bugünkü yurttaşlarımızı belirtmek için topluluk anlamıyle de kullanılır: *Biz o savaşı nasıl olsa kazanacaktık.*

— DEY. *Biz bize*, yalnız biz, yabancı bu-

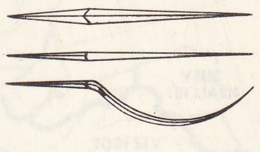

biz çeşitleri

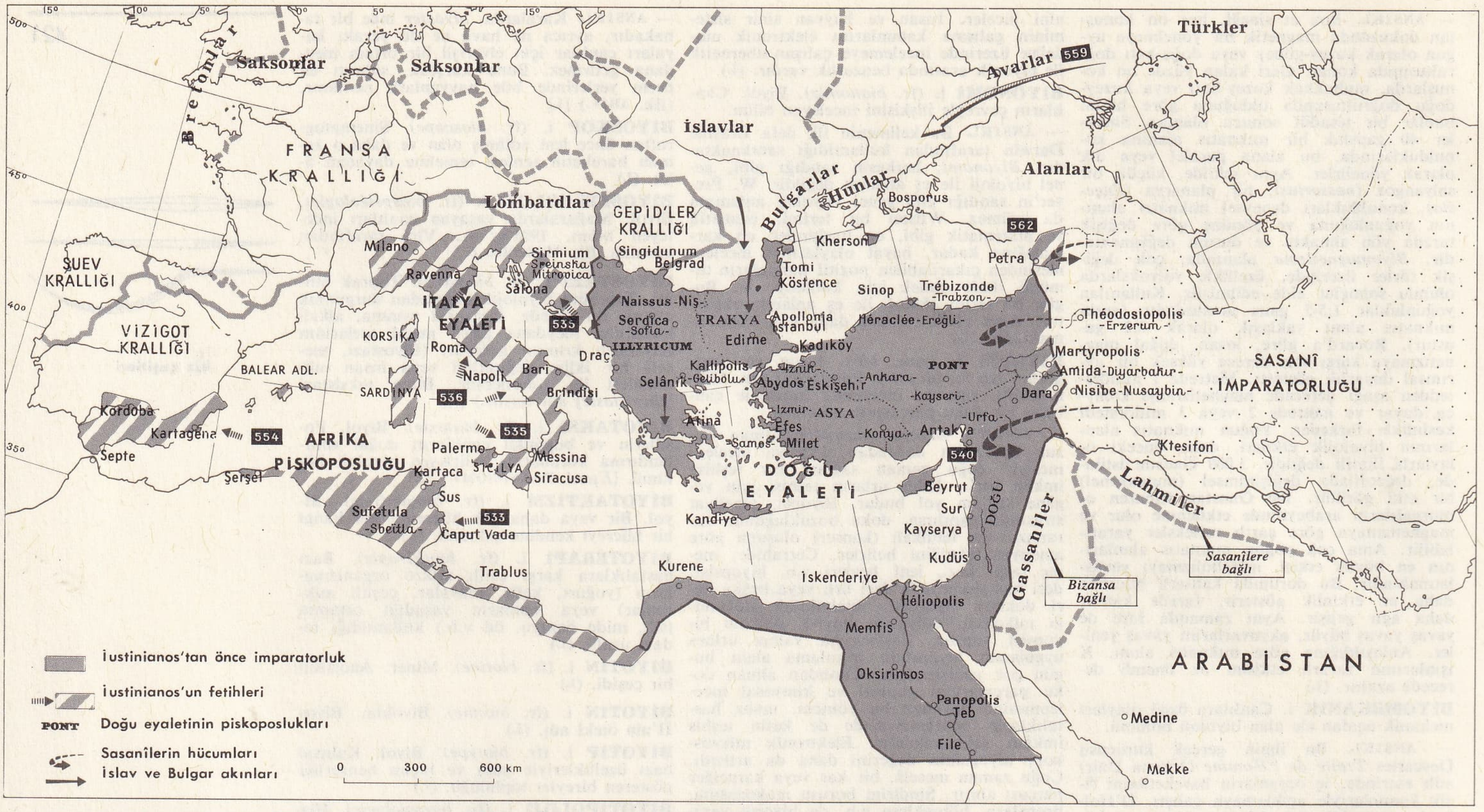

Justinianus'un ölümünde Bizans imparatorluğu (565). Bu harita Justinianus'un Roma imparatorluğunu yeniden kurma teşebbüsünü, bu teşebbüsün konaklarını (Afrika 533; İtalya 535-556; İspanya 554) ve tasarısını (Akdeniz'i bir bizans gölü haline getirme) göstermektedir. Ama, yeniden fethedilen eyaletlerin İstanbul'a olan uzaklığı dolayısıyle eğretiliğini de ortaya koymaktadır. Tuna yönünden gelen istilâların (Avarlar, 568-569) yeniden başlaması batıdaki bizans gerilemesinin başlangıcına rastlar.

Basileios II'nin ölümünde Doğu Roma imparatorluğu. Harita, toprak bütünlüğünü ancak Ön Asya'da koruyabilen Bizans imparatorluğunun X.yy.daki zayıf durumunu göstermektedir. Buna karşılık Basileios II'nin başardığı işleri ortaya koymaktadır: İmparatorluğun sınırlarının kuvvetlendirilmesi (Fırat, Ermenistan yaylası, Tuna); Boğazların iki yanında dengesini bulmuş ve imparatorluğun yeniden kalbi haline gemiş olan İstanbul'un çevresinin korunması.

lunmaksızın: *O gece, bir müddet biz bize kaldık* (A. H. Müftüoğlu).

— ANSİKL. Dil bil. *Biz*, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde de aynı biçimdeydi. Yalnız Eski Anadolu Türkçesinin son devirlerinde, Azerî alanında *miz* biçimi de görülmüştür. Türkçede çekim sırasında zamirler kök değiştirebilirlerse de *biz* zamirinde böyle bir değişime rastlanmaz. Genetif hali: Eski Türkçe devresinde *bizin, biznin*, Eski Anadolu Türkçesinde *bizüm*. Akkuzatif hali: Eski Türkçe devresinde *bizni*, Eski Anadolu Türkçesinde *bizi*. Datif hali: Eski Türkçe devresinde *bizge, bizke, bizne*, Eski Anadolu Türkçesinde *bize*. Lokatif hali: Eski Türkçe devresinde *bizde*. Ablatif hali: Eski Türkçe devresinde, *biznidin*, Eski Anadolu Türkçesinde *bizden*. Ekvatif hali; Eski Türkçe devresinde *bizçe*, Eski Anadolu Türkçesinde *bizçe, bizce, bizçileyin*.

◆ **Bizce.** Çoğul birinci şahıs zamirinin ekvatif hali. Bize göre: *Şiir değeri bizce işte o haldedir* (N. Ataç).

◆ **Bizcileyin** sıf. ve zf. (çoğul birinci şahıs zamirinin ekvatif hali.) Bizim gibi.

◆ **Bizde.** Çoğul birinci şahıs zamirinin lokatif hali. || *Bizim evde, bizim memlekette, bizim toplumda.*

◆ **Bizden.** Çoğul birinci şahıs zamirinin ablatif hali: *Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...* (M. Â. Ersoy). || Sıf. Bizim taraftan, fikren bize bağlı: *Bizdendi. Millettendi. Devlettendi* (F.R. Atay).

◆ **Bize.** Çoğul birinci şahıs zamirinin datif hali: *Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise ve Edirne Yunan'a kalmak üzere bir hat* (Atatürk).

◆ **Bizim.** Çoğul birinci şahıs zamirinin genitif hali: *Galatasaray'da bir hayli bekledikten sonra, bizim tarafa giden bir tramvayın basamağına ayağımı koydum* (B. Felek).

◆ **Bizimki.** Çoğul birinci şahıs zamirinin genitif halinin aitlik eki almış şekli: bize ait. Teklfz. Kadınların kocalarından, kocaların eşlerinden bahsederken kullandıkları söz: *Fitnat, bizimkini tanır* (Ahmed Rasim). Bizim tanıdığımız, bizim çevremizde olan.

◆ **Bizler.** Çoğul birinci şahıs zamiri: *Bir derdin vardır senin, vardır amma, her neyse, O'nun orası bizlere düşmez* (Reşat Nuri). [M]

BİZ i. Çelikten yapılmış ve ağaçtan sapı olan kesiti eşkenar şeklinde, sivri ve kesici âlet: *Kunduracı bizi.* || *Döşemeci bizi*, 20 sm kadar uzunluğunda, gövdesi çelikten, kesiti yuvarlak, ucu sivri âlet: *Döşemeci bizi*, kıtığın şiltelerde işlenmesini sağlar. || *Saraç bizi*, ucu çok ince çelik kalem, ince veya kalın derilerin dikiminde iğnenin geçmesini sağlayan deliği açmaya yarar.

◆ **Bizlemek** geçl. f. El santl. Kunduracılıkta biz denilen ucu sivri iğnenin kolayca geçebilmesi için küçük delikler açmak. || *Halk dili.* Ucu sivri değnekle bir insanı veya hayvanı dürtmek. (ML)

— **BİZ** sıf. (fars. *bihten*, elemek, kalburdan geçirmek'den, *bîz*). Eleyen, kalburdan geçiren. Arapça, Farsça kelimelerin sonuna gelerek bileşik sıfatlar yapar: *Fitnebîz*, fitneci; *gül-bîz*, gül yetiştiren. (M)

BİZANS İMPARATORLUĞU veya **DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU**, Roma imparatorluğunun doğu kısmında M.S. 395'te kurulan ve İstanbul'un 1453'te Fatih Sultan Mehmed tarafından fethiyle ortadan kalkan imparatorluk.

Bizans imparatorluğu, Romalıların doğuda sahip olduğu toprakları, Tuna'dan Germenlerin ve İslavların; Fırat'tan da Perslerin ikili baskısına karşı koruma zorunluğundan doğdu. Bu baskılara karşı imparatorluğa Roma'dan daha yakın ve daha kolay korunabilir bir siyasî ve askerî merkez lâzımdı. Constantinus, eski Bizantion'un yerine kendi adını verdiği yeni şehri (Konstantinopolis) böyle bir sebeple kurdu. İki deniz yolunun birleştiği yerde bulunması ve biri Avrupa'dan, diğeri Küçük Asya ve Suriye'den gelen iki kara yolunun kavşağında olması yeni kurulan şehre büyük değer kazandırıyordu. Bununla birlikte, Bizans imparatorluğu gerçek anlamıyle ancak Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra (395) doğdu ve Batı imparatorluğunun çöküşünden ve imparatorluk nişanelerini, Odoakar'ın Zeno'ya geri vermesinden sonra da büyük önem kazandı. Doğu Roma imparatorluğu da denilen Bizans imparatorluğu üç büyük ülkeden meydana geliyordu: *Balkan yarımadası*. Kuzeyi Tuna ile, kuzeybatısı Tuna'nın güneydoğusunda Sirmium'dan başlayan ve İşkodra'nın kuzeyine ulaşan Adriyatik kıyılarıyle sınırlıydı; *Asya ülkesi*. Asya, Pontus ve Doğu piskoposluklarını, kuzeydoğuda Kafkas kıyılarını, Gürcistan ovasını, Ermenistan dağlarını ve Edessa bölgesiyle Fırat'ın geniş kıvrımını kapsıyordu. *Afrika ülkesi*. Nil'in Akdeniz ağzından Sirt körfezine kadar olan kıyıları ve Mısır'ın özellikle zengin buğday ambarını içine alırdı. İmparatorluğun savunması Suriye, Fırat ve Tuna'nın eski tahkimatı ve bu son bölgedeki Kırım ileri karakolu ile sağlanıyordu.

Batı Roma imparatorluğuna göre Doğu Roma imparatorluğunun daha uzun ömürlü olmasının sebeplerini coğrafî durumun korunmağa uygunluğunda ve mutlakiyetle yönetilmesinde aramak mümkündür. Yerleşmiş bir bürokrasinin, güçlü bir ordunun ve ihtiyatlı bir siyasetin de yardımıyle Bizans, Latin dünyası ile Yunan dünyasının birbirinden farklı siyasî birliğini böylece sürdürebildi. Bizans imparatorluğunun tarihi, gelip geçen imparatorların başarılarına ve karşılaştıkları güçlüklere göre yükselme ve gerileme devrelerine ayrılır. Başlangıçta eski Roma'da olduğu gibi imparator sülâleleri kısa ömürlü oldu, imparatorluğun son sekiz yüzyılında ise uzun ömürlü sülâleler başa geçti. Bizans'ı yöneten imparator sülâleleri şunlardır: 1. Theodosius hanedanı (379-457); 2. Leo hanedanı (457-518); 3. Justinus hanedanı (518-602); 4. Herakleios hanedanı (610-711); 5. İsauria hanedanı (717-802); 6. Phrygia hanedanı (820-867); 7. Makedonya hanedanı (867-1056); 7. Dukas hanedanı (1056-1081); 9. Komnenos hanedanı (1081-1185); 10. Angelos hanedanı (1185-1204); 11. Laskaris ve Batatzes hanedanı (1204-1261); 12. Palaiologos hanedanı (1261-1453).

TARİH

● *330-527 Yılları arası.* Bizans imparatorluğu Roma imparatoru Diocletianus'un çok geniş olan ülkesinin yönetimini kolaylaştırmak için imparatorluğunu doğu ve batı diye iki bölüme ayırmasından doğdu.

Diocletianus (284-305), roma Anayasasını yeniden düzenlerken, iktidarın iki imparator arasında paylaştırılmasını uygun görmüş, imparatorluğu batı ve doğu olarak iki kısma ayırmıştı. Batı bölümünü kendisine ortak seçtiği Maximianus'a bıraktı; kendisi de doğu kısmını aldı. Hükûmet merkezini Nikomedia'da (İzmit) kurdu. Diocletianus'un yerine geçen Büyük Constantinus (306-337), Doğu imparatorluğunda birliği sağladı ve hükûmet merkezini Bizantion'a taşıdı. Anlaşıldığına göre, imparator batı ile doğuyu birleştiren noktada büyük bir Latin merkezi kurmak ve imparatorluğu tehdit eden iç ve dış düşmanlara karşı savunmayı kolaylaştırmak istiyordu. Bizantion, 11 mayıs 330'da törenle başşehir ilân edildi ve Konstantinopolis adını aldı. İmparator Bizans'ı, doğu eyaletlerini ve Roma'yı örnek tutarak yeniden teşkilâtlandırdı. Konstantinopolis'teki putperest tapınakları yıkıldı, devlet dini olarak kabul edilen (313) Hıristiyanlığın anıtları yapıldı. Latincenin resmî dil olması emredildi.

Constantinus'tan sonra yerine geçen imparatorlar, Roma imparatorluğu birliğini koruma fikrinden vaz geçmediler. Büyük Theodosius ölünce (395) imparatorluk Theodosius'un iki oğlu arasında bölündü ve merkezi Bizans olmak üzere batı bölgesi Arcadius'a, merkezi Ravenna olmak üzere batı bölgesi Honorius'a düştü. Böylece Doğu Roma imparatorluğu, kesin olarak kurulmuş oldu (395). Yeni kurulan Bizans imparatorluğu için kavimler göçü büyük bir tehlike değildi. Makedonya ve Yunanistan'da yerleşmiş olan Gotlar (395-408) ise, Arcadius zamanında batıya gönderildiler. Ancak Hun Türkleri Bizans imparatorluğu için Theodosius II (408-450) zamanında yeni ve çok tehlikeli bir düşman olarak ortaya çıktı; ama Bizanslılar para karşılığında Hunlarla barışı sağladılar. Bu sıralarda din kavgaları da imparatorluğu iyice sarsıyordu. Bir kısım Hıristiyanlar İsa'nın Tanrılığını ileri sürmüştü. Nikaia (İznik) ruhanî meclisi ise buna karşı Baba, Oğul ve Ruhulkudüs'ten ibaret üçlü bir kutsal sistem kabul ediyordu (325). İstanbul patriklerinden Nestorius ise, İsa'daki Tanrılık ve insanlık cevherinin birbirinden ayrı iki varlık olduğunu ileri sürerek İsa'nın insanlık cevherine Tanrılığından fazla değer verdi. Nestorius'a önce İskenderiye patriği Kyrillos ile papa Coelestinus karşı çıktılar. Büyümek istidadında görünen din kavgalarına son vermek için imparator Theodosius, Ephesos*'ta yeni bir ruhanî meclis topladı ve burada Nestorius ile taraftarlarını afaroz ettirdi. Fakat az sonra, İsa'da yalnız bir Tanrı tabiatının var olduğunu ileri süren monofisizm mezhebi ortaya çıktı. İstanbul patriği ve papa monofisizmi reddettiler, ama Theodosius bunu ortodoks bir doktrin olarak kabul etti (449). Bu arada İstanbul hıristiyan yüksek okulunu kuran ve İstanbul'un yeni surlar ile çevrilmesini sağlayan II. Theodosius çocuk bırakmadan öldü ve kız kardeşi Pulcheria, Trak asıllı bir general olan Marcianus ile evlendi ve onu imparator ilân ettirdi (450-457). Tahta çıkar çıkmaz Attilâ'nın vergi isteğiyle karşılaşan Marcianus bunu reddetti. Ancak Attilâ'nın ölümü ve Hun imparatorluğunun dağılması, Bizanslıları Hun tehlikesinden kurtardı. Marcianus, Theodosius zamanından beri devam eden dinî anlaşmazlıklara son vermek istiyordu. Bunun için 451'de Khalkedon'da (Kadıköy) topladığı ruhanî meclis, monofisizmi kötüleyerek, taraftarlarını mahkûm etti. Khalkedon kararı adını alan bu karar bizans tarihinde çok önemlidir. Çünkü Bizans hükûmeti monofisizme cephe almakla büyük bir kısmı bu inancı benimsemiş olan doğu eyaletlerini, kendinden uzaklaştırmış oluyordu. Suriye ve Mısır'daki kargaşalıklar, yerli halkın Bizans'tan nefreti, bu zengin ve medenî ülkelerin, VII. yy.da, önce Sasanîlerin, sonra Arapların eline geçmesini kolaylaştırdı.

Marcianus'un son günlerinde ve onun yerine gelen illiryalı Leo I zamanında (457-474) Gotlar problemi ortaya çıktı. Leo I bizans sarayında got hâkimiyetini yeniden kurmağa çalıştı, got kumandanlarından Aspar'ı İsauria'lıların (Suriye) yardımıyle öldürmüş, Aspar ve yakınlarının bizans sarayındaki nüfuzuna böylece son vermişti. Leo I 474'te öldü, yerine torunu Leo II (474) geçti. Leo II o sırada altı yaşında olduğu için babası Zeno ile ortaklaşa saltanat sürdü. Fakat çocuk hükümdar ölünce, Zeno tek başına imparator oldu ve çok geçmeden tahtta hak iddia ederek İstanbul'u alan Basiliscus'u (475-477) devirdi. Zeno zamanında İtalya'da germen ordu kumandanlarının nüfuzu son derece artmıştı. Bunlardan Odoakar, 476'da son Batı Roma imparatoru Romulus Augustulus'u devirdi, sonra Senatus adına Bizans'a bir heyet göndererek, Zeno'dan İtalya idaresinin kendisine bırakılmasını istedi. Odoakar, bu isteği kabul edilince, bağımsız bir hükümdar gibi davranmağa başladı. Buna karşı çıkan Zeno, Odoakar üzerine doğu kralı Theodoricus'u gönderdi. Theodoricus Odoakar'ı yendi ve Zeno'nun ölümünden sonra, merkezi Ravenna olmak üzere, Doğu Got krallığını kurdu.

Zeno, din anlaşmazlığını ortadan kaldırmak için, *Henotikon* adlı bir ferman yayımladı (482). Fakat bu ferman hem ortodokslar, hem monofisizm taraftarlarınca reddedildi; bununla kalmayarak papanın da protestosuna uğradı. Böylece bir uzlaşma fermanı sayılan Henotikon sadece gerginliği bir kat daha arttırdı. Batı ile doğu kiliseleri arasında ayrılığa sebep oldu. Bu ayrılık 518'e kadar sürdü. Zeno'nun ölümünden sonra karısı Ariadna saray muhafızlarından Anastasius ile evlendi ve onu tahta çıkardı. Anastasius I (491-518) zamanında, Bulgar Türkleri ve İslavlar Makedonya, Tesalya ve Trakya'ya akınlar yaptılar. Doğuda Sasanîler 502'de Erzurum'u (Theodosiopolis) [502] ve Amida'yı (Diyarbakır) zaptettiler fakat Bizanslılar bu yerleri kısa zamanda geri aldı. Din kavgaları Anasta-

Bizans altın paraları üstte, Konstas II devri; altta, Constantinus II devri

imparator Theodosius I gümüş kabartma kurs (Tarih akademisi, Madrid)

imparator Justinianus I Ravenna'da San Vitale kilisesi mozayiği

Foto. X, Giraudon, Alinari (LAOUSSE)

sius zamanında da sürdü; imparator, İstanbul patriğine verdiği söze rağmen, monofisizmi tutan bir siyaset güttü ve bu yüzden büyük karışıklıklara yol açtı.

Anastasius'tan sonra yine tahta, saray muhafız kıtası kumandanı olan Justinus I çıktı (518-527). Justinus, ortodoks idi, papa ile barıştı ve böylece doğu ve batı kiliseleri arasındaki anlaşmazlığa son verdi (518).

● *527-610 Yılları arası.* Justinus'un yeğeni Justinianus I'in uzun süren hükümdarlığı (527-565) bizans tarihinin ilk parlak devridir. O, eski Roma imparatorluğunu yeniden kurmak istiyordu. Önce İstanbul'da çıkan Nika ayaklanmasını bastırdı (532), sonra Sasanîlerle «ebedî barış» yapıldı (532). Kuzey Afrika'da Vandal krallığı fethedildi (533-548). İtalya'da Ostrogot (Doğu Got) krallığına son verildi (535-554). Bütün bunlardan sonra Justinianus İspanya'yı da almak için bir deniz seferi açtı, ama bu ülkeyi ellerinde tutan Batı Gotların (Batı Gotları) direnmesi karşısında yalnız İber yarımadasının Akdeniz kıyısında küçük bir parçasını alabildi (550). Justinianus'un açtığı savaşlarla Bizans imparatorluğu çok genişledi. Sicilya, İtalya, Dalmaçya, Balear adaları, Sardinya, Korsika, Güneydoğu İspanya ve Kuzey Afrika'nın bir kısmı imparatorluğa katıldı ve Akdeniz yeniden bir roma gölü oldu. Buna rağmen imparatorluk eski Roma imparatorluğunun önemli parçalarını içine almıyordu. Aynı zamanda hem kuzeyden gelen Türk ve İslavlara, hem de İranlılara karşı çetin savunma savaşları yapmak gerekiyordu. Nitekim, sasanî hükümdarı Hüsrev I (531-579) «ebedî barış»a rağmen, Ostrogotlarla anlaşarak Suriye'yi aldı ve Antakya'yı yakıp yıktı (540). Justinianus, Hüsrev ile para karşılığında beş yıllık bir ateşkes anlaşması yapmayı (545) ve barışı sağlayabilmek için, vergi ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı (562). İslavlar ise hemen her yıl Tuna'yı geçerek Bizans topraklarına saldırıyorlardı. Bizans orduları bu akınlara kesinlikle son veremedikleri için, İslavların bir kısmı Balkan yarımadasında yerleştiler. İslavlardan başka, Gepidler ve Kuturgurlar da Balkan yarımadasının kuzeyini ele geçirdiler. 558-559 Kışında Kuturgur'ların Bizans'a karşı yaptıkları büyük akın püskürtüldü. Bu olaylar sırasında Doğu Avrupa'da yeni bir türk kavmi olan Avarlar ortaya çıktı. Justinianus, Avarları Kuturgurlara karşı kullanmak ümidiyle, bir anlaşma yaptı (558). Öte yandan kiliseyi hükmü altına almak, aynı zamanda devlet ve kilise başkanı olarak, din meselelerini de devlet işleriymiş gibi kararnamelerle yürütmek üzere planlar yaptı. Her şeyden önce papayı kazanmak için Henotikon'dan vaz geçti. Karısı Theodora'nın koruduğu monofisizm taraftarlarını memnun etmek için de Khalkedon ruhanî meclisinin monofisizme karşı olan kararlarını hükümsüz saydırdı. İstanbul ruhanî meclisi (553) imparatorun görüşlerini Ortodoks doktrini olarak kabul edince papa da bunlara boyun eğdi. Bununla beraber beklenilen sonuç yine elde edilemedi; Suriye-Filistin ve Mısır'daki monofisizm taraftarları, Justinianus doktrinine karşı birleştiler. Justinianus, putatapanları, Yahudileri ve batıl sayılan mezheplere mensup kimseleri ya zorla hıristiyan yaptı veya yok etti. 529'da putataparlığın son kalesi olan Atina felsefe okulunu kapattı ve hocalarını kovdu.

imparator Konstantinos VII fildişi (Tarih müzesi, Moskova)

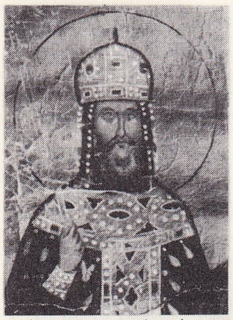
imparator Andronikos IV (XIV. yy. minyatürü)

Justinianus memleketin imarıyle de çok uğraştı. İstanbul'daki Ayasofya kilisesi onun en önemli eseridir.

Justinianus'un devri uzun sürmedi. Yerine Justinus II (565-578) geçti, onun zamanında Longobardlar İtalya'nın büyük bir kısmını aldılar (568). Sadece Güney İtalya, Napoli, Sicilya, Roma ve Ravenna elde kaldı. Hazar denizi yakınlarında yaşayan Göktürklerden Bizans'a bir heyet geldi. Bunlar İran'ı en büyük düşman sayıyorlardı. Çin-Bizans ipek ticaretinde iki ülke arasında aracı olmak ve bu ticaretten İran'ı faydalandırmamak için Bizanslılara yeni teklifler getirdiler. İran'a karşı bir göktürk-bizans antlaşması da düşünüldü. Bu görüşmelerde tam bir sonuç alınamadı ve iran-bizans münasebetleri daha da gerginleşti. Hüsrev I Justinus'un Sasanîlere yıllık vergiyi ödemekten kaçınması üzerine harekete geçti. Önemli bir tahkimli yer olan Dara'yı zaptetti (572). Bu güç durum üzerine Justinus, muhafız kıtası kumandanı Tiberus'un yardımını istedi. Tiberus I (578-582) İranlılara karşı başarıyle savaştı, kumandan Justinus, Melitene'de (Malatya) Hüsrev'i yendi, İran'a girdi ve Sasanî başşehri Ktesiphon'a (Medain) yaklaştığı sırada Hüsrev öldü (579). Mauricius da (582-602) Sasanîlere karşı başarılı seferler yaptı ve Sasanî ülkesinin batı kısmını Bizans imparatorluğuna kattı (591), sonra Avarlara karşı yürüyerek Macaristan'da Tisa nehri kıyısında avar kağanı Bayan'ı yenilgiye uğrattı (601). Batıda iki eksarklığın kurulması da Mauricius zamanında yapılan en önemli işlerden biri oldu. Eksark bizans idaresini temsil eden askerî valiye verilen addı, gerek askerî, gerek sivil kudret eksarkın elindeydi. Eksark Ravenna'da oturduğu için bizans idaresinde bulunan İtalya «Ravenna eksarklığı» adını aldı. Aynı zamanda Afrika'da da «Afrika eksarklığı» veya «Kartaca eksarklığı» kuruldu.

Mauricius'un saltanatına askerî bir isyan son verdi. Yüzbaşı Phocas (602-610) âsiler tarafından imparator ilân edildi. İstanbul'a girerek Mauricius ile taraftarlarını idam ettirdi. İran kralı Hüsrev II Mauricius'un öcünü almak bahanesiyle, Suriye ve Mezopotamya'yı işgal etti, Sasanîler Kadıköy'e kadar sokuldu. Avarlar da imparatorluğa saldırdılar. Phocas'ın başarısız siyaseti ve kanlı şiddet hareketleri, Afrika eksarkı Herakleios'un ayaklanmasına sebep oldu. Mısır da Herakleios'a katıldı, vali bir donanmayle İstanbul'a yürüdü. İstanbul halkı Herakleios tarafına geçti, Phocas idam edildi ve Herakleios tahta çıkarıldı (610-711).

● *610-717 Yılları arası.* Bu sırada imparatorluk son derece kötü bir durumdaydı. Bütün ülkede anarşi hüküm sürüyordu. Kuzeyde avar ve islav, doğuda sasanî tehlikesi imparatorluğu tehdit ediyordu. 611'de Sasanîler Suriye'yi fethetmeğe giriştiler, Antakya, Şam, Kaisareia, Apameia şehirlerini, 614'te de Kudüs'ü aldılar, şehri yakıp yıktılar, İsa'nın haçını zafer âlâmeti olarak Ktesiphon'a götürdüler ve Kadıköy'e kadar sokuldular. 619'da Mısır istilâ edildi, Herakleios, Sasanîlere vergi vermeyi kabul etti. Bunun üzerine Sasanîler geri çekildiler. 622'de savaş yeniden başladı. Herakleios, İstanbul'a saldıran birleşik iran ve avar kuvvetlerini geri püskürttü (626), Sasanîleri Ninive'de yenilgiye uğrattı (627). Barışı Hüsrev II'nin ölümü (628) ve bundan sonra İran'da çıkan karışıklıklar sağlayabildi.

Bizanslılar, elden giden eyaletleri geri aldılar, İsa'nın haçını da törenle Kudüs'e geri götürdüler. Buna karşılık batı eyaletlerini korumak mümkün olmadı. Balkanlarda, Tuna'nın güneyinde bazı topraklar İslavların, İspanya'daki topraklar ise yeniden Vizigotların eline geçti, İtalya'da da Longobardlar ilerledi. Fakat Bizans için en büyük tehlike Araplardı. Arap orduları bizans topraklarına yürüyerek Suriye, Fenike (634-639) ve Mısır'ı ele geçirdiler (640). Herakleios'tan sonra oğlu Konstantinos III yalnız birkaç ay hükümdarlık etti (641) ve öldü, taht oğlu Konstas'a kaldı. Konstas II'nin ise (641-668) bütün iktidarı Araplarla yapılan savaşlarla geçti. Fakat onları durdurmak mümkün olmadı. Doğu Anadolu, Kyrenaika, Afrika eyaleti, Kıbrıs elden gitti, bizans filosu Lykia açıklarında yok edildi (655). Araplar arasında çıkan hilâfet kavgaları olmasaydı İstanbul'u kurtarmak çok güç olacaktı. Bizans topraklarında *thema* adı verilen ve eksarklıklara benzeyen askerî idare bölgeleri kuruldu. *Strategos* (askerî vali) thema'nın bütün askerî ve iktisadî kuvvetine hükmetme hakkını aldı, böylece düşman bir themaya saldırdığı zaman, İstanbul'dan yardım gelmesini beklemeden, bir eyaletin bütün kuvvetini toplayarak savunmayı teşkilâtlandırmak mümkün oldu. Bizans imparatorluğu emevî ordularına ancak bu yeni kuruluşla karşı koyabildi.

Konstas II her şeyden önce İtalya ve Sicilya'yı elde tutmağa uğraşıyordu, bunun için hükûmet merkezini Syrakusai'ye taşırken çıkan bir isyan sırasında öldürüldü. Yerine oğlu Konstantinos IV Pogonatos (Sakallı) geçti (668-685). 673'te İstanbul ilk defa olarak Araplar tarafından kuşatıldı. Kyzikos limanını üs olarak kullandılar ve daha çok yaz aylarında, birkaç yıl üstüste İstanbul'a saldırdılar, fakat surlar ve rum ateşi yüzünden bir sonuç alamadılar. 677'de arap filosu geri çekildi ve Antalya açıklarında şiddetli bir fırtınaya tutularak yok oldu. Emevî Halifesi Muaviye, Anadolu savaşlarından da büyük bir başarı elde edilemeyince Bizanslılarla otuz yıllık bir barış yaptı (678).

Azak denizinin doğu kıyısıyle Kuban arasında kurulmuş olan Bulgar devleti, 642'de, Hazar devletinin baskısı altında dağılmıştı. Bulgarların bir kısmı Asparuh'un önderliği altında Don ve Dnieper'i aşarak Aşağı Tuna'ya indiler, sonra biraz daha güneye ilerleyerek, Bizans'ın Scythia Minor (Dobruca) eyaletine yerleştiler (679). İmparator, Bulgarlara karşı bir sefer açtı (679), fakat yenilince Bulgarlara vergi vermek ve yerleşmeleri için Tuna ile Balkan sıradağı arasındaki bölgeyi bırakmak zorunda kaldı. Böylece imparator Bizans için çok tehlikeli bir komşu olan yeni Bulgar devletini tanımış oluyordu. Herakleios sülâlesi İustinianos II'nin (685-695 ve 705-711) general Leontios tarafından devrilmesiyle sona erdi. Bizans imparatorluğu bu olaydan sonra 717 tarihine kadar bir ara devrine girdi. Leontios'un imparatorluğu zamanında (695-698) Kartaca ve Afrika eyaletleri Arapların eline geçti. Leontios da Tiberios II (698-705) tarafından tahttan indirildi. Tiberios kısa süren saltanatının sonuna doğru Bulgarların yardımıyle geri dönen İustinianos tarafından tahttan indirildi. Kısa zaman sonra İustinianos da öldürüldü. Bardanes veya Philippikos (711-713), Anastasios II (713-715) ve Theodosios III (715-717) devirlerinde Arapların ileri hareketleri arttı. Bunun üzerine Anatolikon thema'sı askerî valisi Pergamon'a kadar ilerleyen Arapları püskürttü ve sonra İstanbul'a girip Leon III adıyle imparator oldu.

● *717-867 Yılları arası.* Leon tahta çıktığı zaman ülkede karışıklık hüküm sürüyordu. Halk sefalet içindeydi. Manastırlar gün geçtikçe çoğalıyor, zenginleşiyor ve halk üzerinde sonsuz bir otorite kuruyordu. Hıristiyanlık iyiden iyiye bozulmuştu, ne yapacağını bilemeyen halk, dini âdeta putataparlığa dönüştürmüşlerdi. Leon, İstanbul'u kuşatan arap akınlarını önledikten (718) sonra, iç meselelerde reformu ele aldı, thema'ları küçülterek askerî valilerin kudretini azalttı, orduyu disipline soktu, küçük mülk sahiplerini zenginlere karşı korudu ve yeni bir kanunname yayımladı ve 726'da çok önemli bir ferman çıkardı. Bu fermanla dinî resimlere taparcasına saygı göstermeyi yasak ediyor, kiliselerde ve umumî yerlerde bulunan kutsal resimleri kaldırıyordu. Bundan başka bu ferman kilisenin çok artmış olan kudret ve baskısına karşı devlet - imparator otoritesini galip getirdi. Böylece manastırların nüfuzu önlenmiş, buradaki binlerce hazıryiyicinin yaşamasına engel olunmuş ve manastırlara servet akımına set çekilmiştir. Bu ferman yüzünden Bizanslılar *ikonoklast* (resim kıran) ve *ikonodul* (resimlere saygı gösteren) diye ikiye ayrıldı. Devleti ve tahtı sarsan resim kırma savaşı böylece başlamış oluyordu. Bu ferman yüzünden papa ile imparatorun arası açıldı, bundan faydalanan Longobardlar Ravenna eksarklığına saldırarak Ravenna'yı aldılar (751). İkonodullar tarafından *Kopronymos* (Adı Pis) diye adlandırılan Konstantinos V (741-775) ve oğlu Leon IV (775-780) zamanında resim savaşı sürdü.

Leon'dan sonra oğlu Konstantinos VI (780-797) imparator oldu, fakat devleti onun yerine annesi Eirene (780-802) idare etti. Eirene, yedinci Nikaia ruhanî meclisinde (787) resimlere saygıya izin verdi ve kilise mensuplarını memnun etti. Sonra oğlunun gözlerine mil çektirdi (797). Eirene 802'de başhazinedar Nikephoros tarafından tahttan indirildi. Yeni imparator Nikephoros (802-811) Araplarla yaptığı başarısız savaşlardan (802-807) sonra 811'de bulgar savaşı sırasın-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

da öldürüldü. Nikephoros'un yerine tahta çıkan Mikhael Rhangabe I (811-813), Çar Krum'un kumandasında İstanbul'a kadar sokulan Bulgarları yenerek barışa zorladı (814), resimleri tekrar yasak etti, manastırları kapattı. Sonunda bir isyan sırasında öldürüldü. Bu isyanı idare eden ve Mikhael Traulos II Kekeme adıyle tahta çıktı (820-829) ve Phrygia sülâlesini kurdu. Mikhael, din resimlerine saygı gösterenleri hoş görürdü. Eski kumandanlarından Nikephoros'un ayaklanmasını bastırdı, fakat Arapların Girit'i zaptetmelerine ve Sicilya'ya yerleşmelerine engel olamadı (827). Oğlu Theophilos (829-842) ikonodullara karşı yeni bir ferman çıkardı (832). Zamanında ticaret, sanayi, ilim ve sanat çok gelişti. Ölümünden sonra karısı Theodora (842-856) küçük yaştaki oğlu Mikhael III'ün yerine hükümdarlık etti ve resim ibadetini serbest bıraktı (842). Kardeşi Bardas, Mikhael III'ün (856-867) yerine idareyi ele aldı. Bu arada Arapların baskısı kuvvetlendi. Bu sırada Ruslar da İstanbul'a kadar ilerlediler fakat bir fırtınada rus filosu yok oldu (865). Mikhael'in gözdesi makedonyalı Basileios 866'da Caesar Bardas'ı öldürdükten sonra 867'de de Mikhael'i öldürttü ve kendini imparator ilân ettirerek Makedonya sülâlesini kurdu.

● *867-1081 Yılları arası.* Bu dönemde Bizans imparatorluğu ikinci parlak devrini yaşamıştır. Makedonya hanedanının hüküm sürdüğü bu devirde ilim ve sanat hareketleri gelişmiş, bizans kültürü bütün çizgileriyle belli olmuş, devlet hem askerî, hem iktisadî bakımdan kuvvetlenmişti. Basileios I (867-886) siyasî amaçlarını gerçekleştirmesini bilen bir hükümdardı. Kendinden evvelkilerden ayrılarak Araplara karşı bir saldırma siyaseti güttü ve bizans topraklarını doğuya doğru genişletti. Oğlu Leon VI'nın (886-912) ilme karşı büyük bir sevgisi vardı. Bu sevgi kendisine *Sophos* (hâkim) lakabını kazandırdı. Fakat Çar Simeon'un idaresindeki Bulgarların ve diğer taraftan Arapların saldırışlarını durduramadı. Araplar 904'te Selânik'i zapt ve yağma ettiler. Leon VI'nın kardeşi Aleksandros yalnız bir yıl hükümdarlık etti (912-913). Leon'un oğlu Konstantinos VII Porphyrogennetos (913-959) iyi bir tarihçi ve ilim hareketlerini destekliyen yazar bir hükümdardı. Pekçok eser bırakmıştır. İdareyi uzun zaman kayın pederi Romanos I Lekapenos'a (920-944) bıraktı, fakat oğulları onu tahttan indirdiler ve idareyi yeniden Konstantinos VII'ye verdiler (945). Konstantinos'un oğlu Romanos II'nin (959-969) ölümünden sonra, dul karısı Theophano'nun evlendiği Nikephoros II Phokas (963-969) Romanos'un küçük yaştaki çocukları Basileios ve Konstantinos yerine saltanatı eline aldı. Kuvvetli bir general olan Nikephoros Phokas, Suriye bölgesinde Hamdanîlere karşı birçok zaferler kazandı, Girit'i zaptetti (961), Halep'i ve diğer birçok şehirleri geri aldı, fakat bir isyan sırasında öldürüldü. Ondan sonra tahta geçen Ioannes I Tsimiskes'in (969-976) saltanatı, Arap, Bulgar ve Ruslarla yapılan başarılı savaşlarla geçti. Ioannes I'den sonra Romanos II'nin oğlu Basileios II (976-1025) tahta çıktı. Kardeşi Konstantinos VIII (976-1028) saltanat ortağı olmakla beraber, devletin idaresine karışmadı. Bizans imparatorlarının en kuvvetlilerinden biri olan Basileios'un en büyük başarısı, Bulgar devletini ortadan kaldırmasıdır (1014-1018). Saltanatı sırasında, Bizans imparatorluğu, İstria'yı, bütün Balkan yarımadasını, Suriye'nin kuzey kısmını, Anadolu'yu, Armenia'yı, Kıbrıs'ı, Girit'i ve Güney İtalya'yı içine alıyordu. Ölümünden sonra Bizans için gerileme başladı.

Konstantinos VIII'in kızı Zoe (1042) üç kocasını, yani Romanos III Argyros (1028-1034), Mikhael IV Paphlagon (1034-1041), Konstantinos IX Monomakhos (1042-1055) ve oğlu Mikhael V Kalaphates'i (Kalafatçı) [1041-1042] tahta çıkardı. Bu imparatorlar zamanında Normanlar Güney İtalya'yı aldı, Tuna yönünden Peçenekler saldırdılar, Doğu Anadolu'da ise, Oğuz Türkleri Bizans imparatorluğu üzerine akınlara başladılar. Resim savaşı sona erdikten ve Makedonya sülâlesi başa geçtikten sonra devlet ve kilise sıkı bir şekilde birleşti, imparator kilisenin mutlak başkanı, İstanbul patriği de din işleri vekili sayıldı. İmparatorların papa ile İtalya eyaletleri bakımından önemli olan münasebetleri, İtalya elden gidince değerini kaybetti. Bu durum Doğu ve Batı kiliselerinin büsbütün ayrılmasına sebep oldu (1054).

Toprak sahibi aristokratlar ve ordu mensupları bu devirde bürokratik idareye karşı savaş açtılar. Zoe'nin kız kardeşi Theodora (1042 ve 1055-1056) 1056'da saray partisi adayı Mikhael Stratiotikos'u kendine bir halef seçmeğe zorladı. Theodora'nın ölümüyle Makedonya sülâlesinin parlak devri sona erdi ve Mikhael VI Stratiotikos (1056-1057) tahta çıktı, fakat bir yıl sonra anadolu ordusu, İsaakios I Komnenos'u (1057-1058) tahta geçirdi. Bu imparator devlet hazinesini düzeltti fakat iki yıl kadar sonra saltanatı Konstantinos X Dukas'a (1059-1067) bıraktı. Konstantinos askerî meselelerle ilgili değildi. Bu sırada kuzeyde Peçenek ve Uz'lara, Doğuda da Selçuklulara karşı imparatorluğu savunabilecek bir hükümdara ihtiyaç vardı. Konstantinos ölünce, siyasî parti, dul imparatoriçe Eudokia'yı kappadokialı general Romanos Diogenes ile evlenmeğe zorladı. Romanos VI Diogenes (1068-1071) tahta çıktığı sırada Selçuklu orduları bütün Anadolu'yu tehdidediyordu. Romanos Diogenes, imparatorluğun bütün kuvvetini doğuda Selçuklularla yapılacak savaş için topladı, fakat Malazgirt'te Alp Arslan'a yenildi ve esir düştü (26 ağustos 1071). Selçuklu sultanının serbest bıraktığı imparator, İstanbul'a dönerken taht başkası tarafından ele geçi-

BİZANS
sanatının yayılması

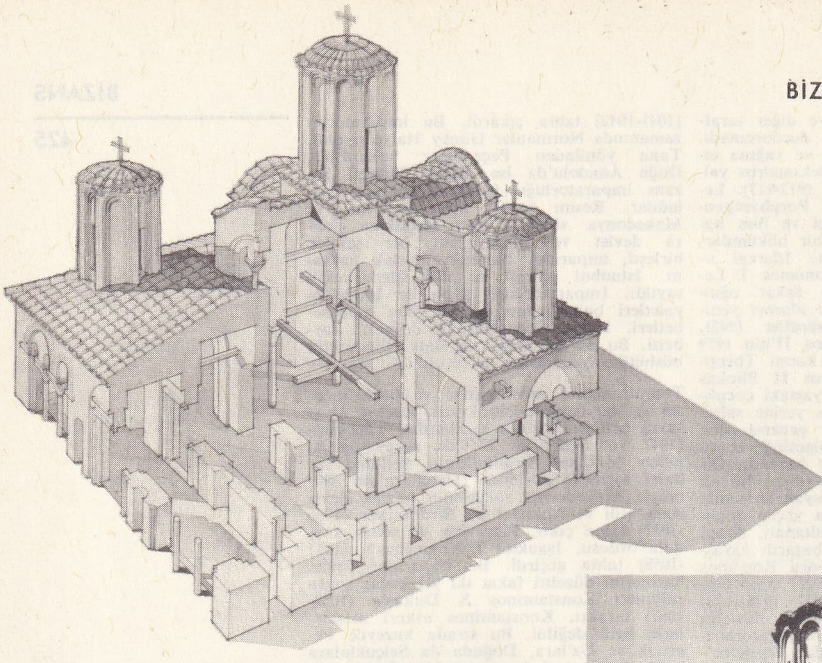

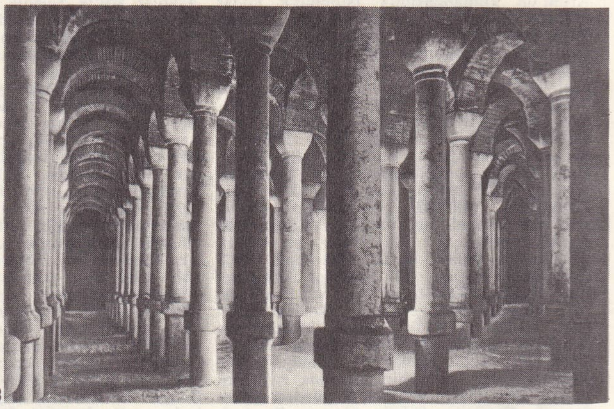

3

Toprakaltı Binbirdirek sarnıcı, 224 mermer sütunun tuttuğu iki katlı büyük bir su deposudur. Tavanını tuğladan yapılmış yuvarlak tonozlar örter. Şaşırtıcı bir bilgi ve atılganlık örneği olan bu yapının yapılış tarihi tartışma konusudur; bazılarına göre Constantinus, bazılarına göre ise Iustinianos devrinde yapılmıştır.

5

2

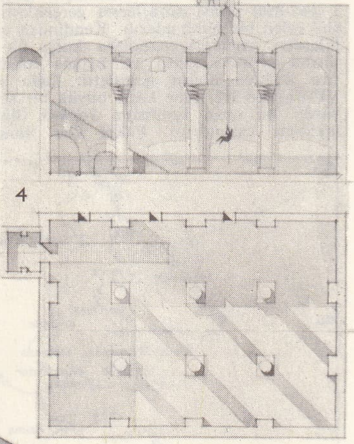

4

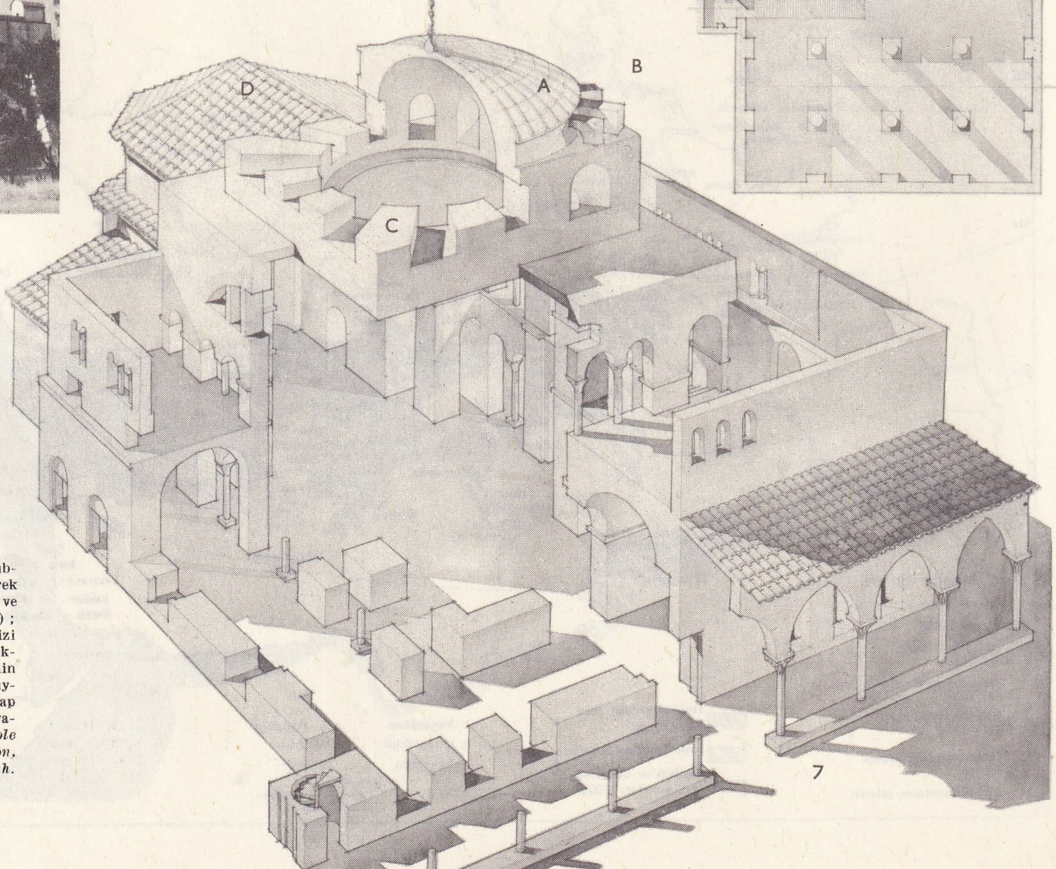

7

6

1 ve 2. Oniki Havarî kilisesi (Selânik), beş adet kubbesiyle dikkati çeker (XIII. yy. sonu). 3. Binbirdirek sarnıcı (İstanbul, VI. yy.). 4. Bir sarnıcın plan ve kesiti (İstanbul) ; 5. Ayasofya (İstanbul, 532-537); 6 ve 7. Ayasofya kilisesi (Selânik). Geniş bir dehlizi (narteks) vardır. Asıl kilise, 77 × 71,70 metrelik dikdörtgen bir alanı kaplar; 31 m çapı olan kubbesinin yerden yüksekliği 54 m'dir. Derin bir güzellik duygusunun en ince ifadesi olan tüm yapılış bir hesap ve mantık harikasıdır: A. Orta kubbe; B. Pekitme ayağı; C. Karnat'ın kare sonu duvarı; D. Absit. Foto *École des hautes études, Boudot-Lamotte, X, Alniari-Giraudon, Sebah et Joaillier, Association Guillaume Budé, Arch. phot. (LAROUSSE)*

HIRİSTİYAN MİMARİSİ (İLK DEVRE)

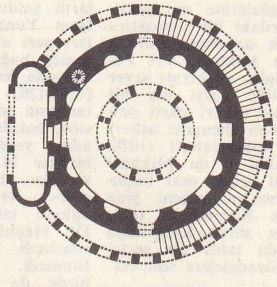

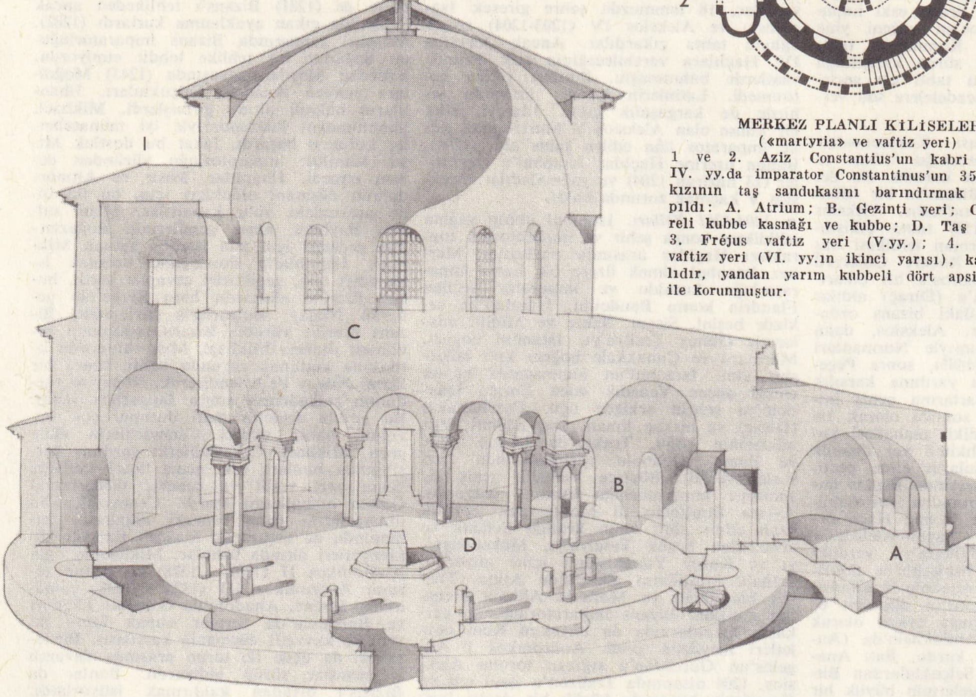

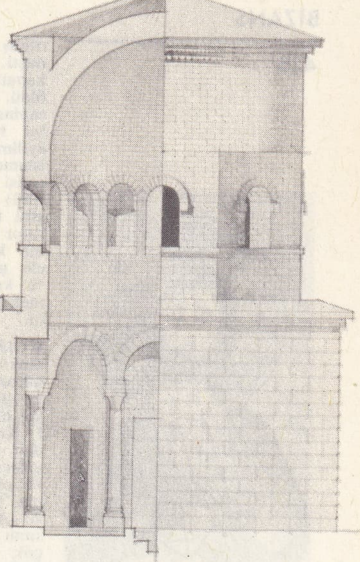

MERKEZ PLANLI KİLİSELER
(«martyria» ve vaftiz yeri)

1 ve 2. Aziz Constantius'un kabri (Roma), IV. yy.da imparator Constantinus'un 354'te ölen kızının taş sandukasını barındırmak için yapıldı: A. Atrium; B. Gezinti yeri; C. Pencereli kubbe kasnağı ve kubbe; D. Taş sanduka; 3. Fréjus vaftiz yeri (V.yy.); 4. Venasque vaftiz yeri (VI. yy.ın ikinci yarısı), kare planlıdır, yandan yarım kubbeli dört apsis tonozu ile korunmuştur.

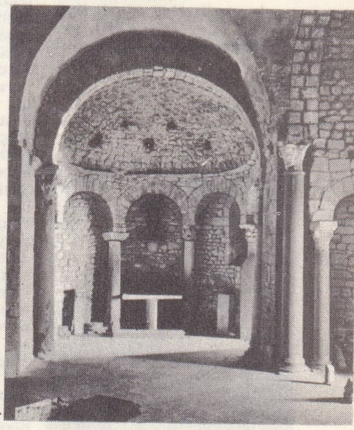

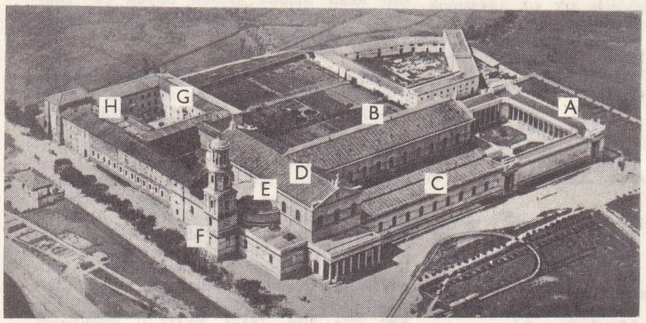

BAZİLİKA PLANLI KİLİSELER

5. Santa-Sabina kilisesi (Roma, V. yy.ın birinci yarısı). Bazilika planı, Roma bazilikalarından çıktı (mükemmel toplantı yeri). Tavanlı eşit olmayan üç nef (tavan tekneli), merkez nef yüksek pencerelerle aydınlatılmıştır. Merkez nefe mozaikle süslü ve zafer takı ile açılan yarım kubbeli büyük absis eklenmiştir. Mihrabı ayıran mermerden bir salon kürsüleri barındırır. Korent'teki yıkılmış bir tapınaktan alınan sütunlar sürüp giden bir baştaban yerine kemerleri taşır.

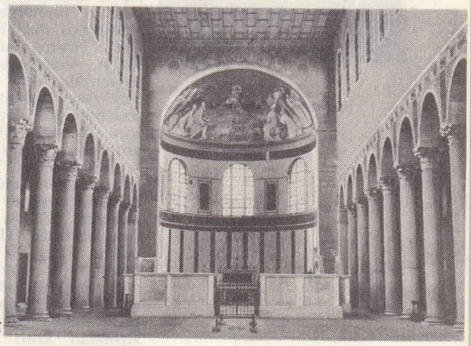

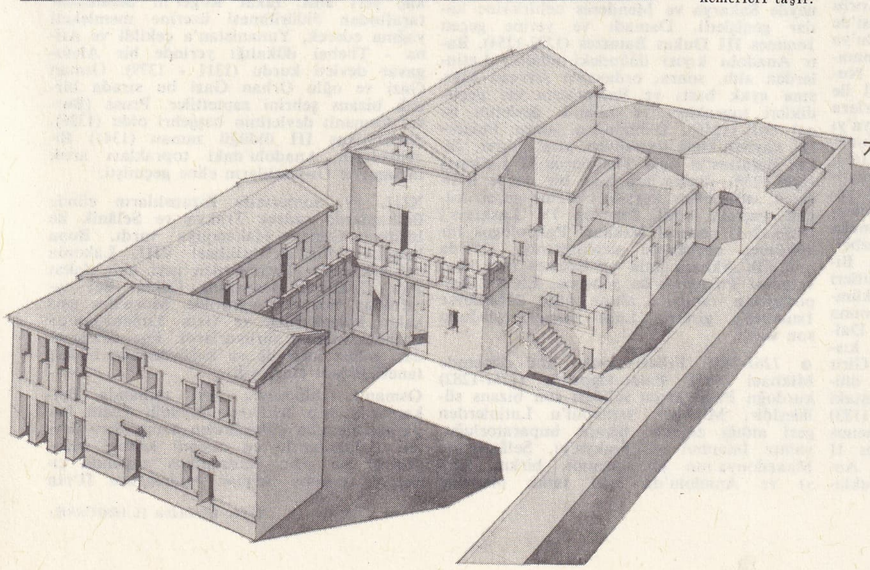

6. San-Paola fuori ile mura bazilikası (Roma). IV.yy.da yapıldı, 1823 yangınından sonra yeniden inşa edildi: A. Sıra sütunlu atrium; B. Esas nef; C. Çift yan sahın; D. Çapraz sahın; F. Çan kulesi; G. Manastır; H. Manastırla ilgili yapılar. Bu geniş bütünde bazilika ile Roma «domus»-unun birleşik etkisi görülür.

KONUT

7. El-Bara villası (Orta Suriye, IV.yy. sonu). XIX. yy.daki kalıntılara dayanarak yapılmış görünüşü. Büyük bir toprak sahibine ait olan bu konak, ev yapılarının yeni hıristiyan mimarîsi üzerindeki etkisine güzel bir örnektir. (Hıristiyan kültü burada genellikle gizli yapılırdı.) Atrium galerilerle çevrilidir. Bunlardan birinin arkasında dikey eklentileriyle çevreli salon bulunur.

rilmiş ve Romanos'un gözlerine mil çekilmişti. İstanbul'da adalardaki bir manastıra kapatılan Romanos, pek az sonra burada öldü. Yerini almış olan Mikhael VII Parapinakes (1071-1078) bilgin, edebiyatı sever bir hükümdardı, askerliğe karşı hiç bir eyilimi yoktu. Bu sebeple askerî parti onu istemedi, yerine Anatolikon thema'sı askerî valisi Nikephoros III Botaneiates'i (1078-1081) tahta çıkardı. Fakat o da Mikhael gibi tahtan indirildi. Bu arada eski imparator İsaakios Komnenos'un yeğeni yine bir kumandan Aleksios Kommenos tahtı ele geçirdi ve 30 yıldır süren karışıklığa ve kumandanlar arasında tahtı ele geçirmek için sürüp giden mücadelelere son verdi.

«Pontokrator İsa» bronz üzerine mineli figür (XIII. yy.) [Palazzo di Venezia müzesi, Roma]

● *1081-1204 Yılları arası.* Komnenos'lar devrinde Bizans imparatorluğu itibar ve nüfuzunu bir yüzyıl daha korudu. Bu devir dünya politikasında Bizans'ın bir «dünya devleti» olduğu son safhadır. Aleksios I Komnenos'un (1081-1118) tahta çıkışından az sonra batıda norman tehlikesi baş gösterdi. Normanlardan Robert Guiscard ve oğlu Bohemonde, Epeiros'a bir çıkartma yaparak Dyrrakhion'u (Dıraç) aldılar ve Aleksios kumandasındaki Bizans ordusunu bozguna uğrattılar. Aleksios, daha çok Veneziklilerin yardımıyle Normanları Balkanlardan geri attı (1085), sonra Peçenekleri yendi (1091). Bu yardıma karşılık Bizanslılar venedik tüccarlarına geniş imtiyazlar verdiler. Bunun sonucu olarak İstanbul'da ayrı bir venedikli mahallesi kuruldu. Kıyıda birkaç tahkimli yer dışında bütün Anadolu, Selçukluların eline geçti. Ancak Haçlı seferleri sayesinde Bizans imparatorluğu bu kötü durumdan kurtulabildi. İstanbul önüne gelen Birinci Haçlı ordusu reisiyle bir antlaşma yapan Aleksios'a Haçlılar zaptettikleri Nikaia'yı verdiler (1097). Kılıç Arslan I'i Eskişehir'de (Dorileion) yendikten sonra Anadolu üzerinden Suriye'ye ilerlediler. Bizans'ın düşmanı olan Bohemonde, antlaşmaya aykırı olarak Haçlıların zaptettikleri Antiokheia'da (Antakya) bir Latin devleti kurdu. Batı Anadolu'ya giren Aleksios, Selçuklulardan Bithynia ve Pamphylia bölgelerinin büyük bir kısmını geri aldı (1116) Oğlu İoannes II Komnenos ise (1118-1143), Anadolu'nun güneydoğu bölgesini zaptetti. Peçeneklere kesin bir darbe indirdi (1122). Kilikia'da Haçlılar tarafından kurulan Ermeni devletini işgal etti (1137) ve Antakya hıristiyan prensiyle savaştı. Oğlu Manuel I Komnenos (1143-1180) bu savaşa devam etti ve bizans topraklarını doğuya doğru genişletti (1147). Bu sıralarda Bizans'ın en tehlikeli düşmanı Normanlardı. Bunlar Korfu adasını zaptettiler ve bir çıkarma yaparak Korinthos ile Thebai'yi yakıp yıktılar. Manuel, Normanlar ile uğraştığı için, İkinci Haçlı ordusunun bizans topraklarından geçmesine izin verdiyse de Haçlıların savaşlarına katılmadı. Onlarla dostluk münasebetlerini devam ettirdi, alman imparatoru Konrad III ile Normanlara karşı bir antlaşma yaptı (1148). Venedik'in yardımıyle Normanları Yunanistan'dan atıp Korfu adasını geri aldı (1149) fakat Brindisi'de bozguna uğradı (1156). Sonra Anadolu'ya dönerek Kilikia Ermenilerinin ayaklanmasını bastırdı (1158-1159), Halep emîri Nureddin Zengi (1159) ve Kılıç Arslan II ile barış yaptı (1161). Hâkimiyetini Macarlara da kabul ettirmeğe çalışarak Dalmaçya'yı ve Güney Macaristan'ın Zseremség (Tuna-Sava köşesi) bölgesini zaptetti (1162-1165), sırbistan kralı Stepan Nemanja'yı kendisine bağladı (1172). Manuel I kendini yeter derecede kuvvetli hissedince, türk dostluğunu bozdu ve Anadolu'ya saldırmağa kalkıştı, fakat Myriokephalon'da (Düzbel) bozguna uğradı (1176). Bundan sonra Bizanslıların Anadolu'yu ele geçirme ümitleri suya düştü. Bizans'ın son büyük hükümdarı olan Manuel I'in saltanatının sonuna doğru Bizans imparatorluğu, Bosna, Dalmaçya, Balkanlar, Anadolu'nun batı kısmıyle kuzey ve güney kıyı bölgesini, Girit ve Kıbrıs'ı içine alıyordu. Manuel'in ölümünden sonra tahta geçen küçük yaştaki oğlu Aleksios II Komnenos'u (1180-1183) saltanat ortağı Andronikos I Komnenos (1183-1185) öldürttü, bunu da İsaakios II Angelos (1185-1195) tahttan indirerek Angelos sülâlesini kurdu. İsaakios, Selçukluların saldırışlarına karşı koydu. Normanların Yunanistan'da işgal ettikleri toprakları geri aldı, fakat Petir Asen'in kurduğu ikinci bağımsız Bulgar devletini tanımak zorunda kaldı (1188). Kardeşi Aleksios III (1195-1203) bir isyan çıkardı ve onun saltanatına son verdi. İsaakios'un oğlu Aleksios, batıda Haçlılara baş vurdu ve babası adına yardım istedi. Haçlılar Aleksios ile birlikte 24 haziran 1203'te İstanbul önüne vardılar, 18 temmuzda şehre girerek İsaakios'u ve Aleksios IV (1203-1204) adıyle oğlunu tahta çıkardılar. Ancak Aleksios IV, Haçlılara verebileceğinin çok üstünde vaatlerde bulunmuştu. Bunları yerine getiremedi. Latinlerin baskısı arasında şehirde de kargaşalık çıktı. İdareyi, silik bir kimse olan Aleksios V Murtzuphlos adı ile imparator ilân edilen şahıs aldı (1204). Bunun üzerine Haçlılar İstanbul'u zaptettiler (13 haziran 1204) ve yağmaladılar. Aleksios V kaçmak zorunda kaldı.

«Meryem ve İsa» (Güzel Sanatlar müzesi, Besançon, Fransa)

● *1204-1261 Yılları.* İstanbul alınıp yağma edildikten sonra şehir ve imparatorluk toprakları Haçlılar arasında paylaşıldı. Merkez İstanbul olmak üzere bir Latin imparatorluğu kuruldu ve imparator seçilen Flandria kontu Baudouin, İstanbul'un sekizde beşini, Sisam, Sakız ve Midilli adalarıyle Güney Trakya'yı, İstanbul boğazı, Marmara ve Çanakkale boğazı kıyı bölgesini aldı. İstanbul'un alınmasında büyük emeği geçen Venedik docu Enrico Dandolo'ya şehrin sekizde üçü, Dyrrhakhion (Dıraç) ve birkaç liman, İon adaları, Ege adalarının çoğu, Trakya'da birkaç şehir ve liman, Gelibolu yarımadasında bazı yerler verildi. Böylece Venedik geniş bir sömürge imparatorluğu kurmuş oluyordu. Ayrıca Bonifacio di Monferrato, Selânik kralı adını aldı; onun krallığı Selânik ve civarından başka Tesalya'yı, Makedonya'yı ve Kuzey Yunanistan'ı içine alıyordu. Selânik krallığının güneyinde Atina- Thebai baronluğu ve Mora'da Akhaia prensliği kuruldu. Bizans imparatorluğunun geri kalan kısımlarında da birtakım Rum devletleri meydana geldi. Andronikos I Angelos'un Gürcistan'a sığınan torunu Aleksios, 1204 nisanında Trabzon'u işgal etti ve Karadeniz kıyısında küçük bir devlet kurdu. Sonraları Trabzon imparatorluğu adını alan bu devlet Türklerle sık sık savaşmak zorunda kaldı. Balkanların batı kısmında Mikhael Angelos, başşehri Arta olan Epeiros despotluğunu kurdu. Kardeşi ve halefi Thenodoros Angelos, Selânik'i (1222) ve Edirne'yi zaptederek (1225) devletini Adriya denizinden bu bölgeye kadar genişletti, fakat bulgar çarı İvan Asen II'ye yenilerek esir düştü (1230). Devleti Bulgar hâkimiyeti altına girdi, fakat Selânik ve Tesalya Theodoros'un kardeşi Manuel'in elinde kaldı.

Bu Rum devletleri içinde, Bizans'ı devam ettiren tek devlet İznik imparatorluğu oldu. Bu yüzden de bu döneme İznik prensliği devri adı verildi. Kurucusu Theodoros I Laskaris (1204-1222) ustaca bir siyasetle devletini Marmara denizinden güneyde Sakarya ve Menderes nehirlerine kadar genişletti. Damadı ve yerine geçen İoannes III Dukas Batatzes (1222-1254), Batı Anadolu kıyısı önündeki adaları Latinlerden aldı, sonra, ordusuyle Avrupa kıyısına ayak bastı ve Bulgarların ele geçirdikleri toprakları ve Selânik devletini işgal etti (1246). Ölümünden sonra Bulgarlar kaybettikleri toprakları geri aldılar; fakat Batatzes'in oğlu Theodoros II Laskaris (1254-1258), Bulgarlara ağır bir darbe indirerek, eski sınırı korudu. Yerine geçen küçük yaştaki oğlu İoannes IV Laskaris'i (1258-1261) general Mikhael Palaiologos bir hükûmet darbesiyle uzaklaştırdı, 1259'da müttefik Akhaia latin ve Epeiros rum kuvvetlerini Palagonia'da yenerek, Efeiros despotluğunu tabiiyeti altına aldı, 1261'deyse İstanbul'a girerek Latin imparatorluğuna son verdi.

● *1261-1453 Yılları arası.* Bu dönemde Mikhael VIII Palaiologos'un (1261-1282) kurduğu Palaiologos sülâlesi son bizans sülâlesidir. Mikhael, İstanbul'u Latinlerden geri aldığı zaman, Bizans imparatorluğu, yalnız İstanbul ve Trakya'yı, Selânik ile Makedonya'nın bir kısmını, birkaç adayı ve Anadolu'da eski İznik prensliği topraklarını içine alıyordu. Devletini Avrupa'da genişletmeğe çalışan Mikhael, Pelagonia savaşında esir aldığı Akhaia prensini serbest bırakması karşılığında Mora'da Mistra, Monembasia, Maina ve Hierakion'u aldı (1262). Bu arada Napoli ve Sicilya krallığını elde eden Charles d'Anjou Bizans için yeni ve çok tehlikeli bir düşman olarak ortaya çıktı (1262). Mikhael, Charles'ı Berat'ta (Arnavutluk) yendiyse de (1281) Bizans'ı tehlikeden ancak Sicilya'da çıkan ayaklanma kurtardı (1282). Mikhael zamanında Bizans imparatorluğunu doğudan bir tehlike tehdit etmiyordu. Kösedağ Meydan savaşında (1243) Moğollara yenilen Anadolu Selçukluları, İlhanlıların hükmü altına girmişlerdi. Mikhael, ilhanlı-moğol hükümdarıyle iyi münasebetler kurmayı başardı, fakat bu dostluk Mısır - Memlûk imparatorluğu yüzünden devam etmedi. İlhanlılar, Mısır ve Altınordu'nun düşmanı oldukları için, bu iki ülke arasındaki yolu kapattılar. Mısır sultanı Baybars, mısır gemilerinin Boğazlardan geçmesi için izin istediği zaman Mikhael, İlhanlılarla dostluğunu bozmak istemediği için, geciktirici cevaplar verdi, bunun üzerine altınordu hanı Berke'nin generali Nogay, Bulgarlarla birleşerek, Bizans üzerine yürüdü. Bizans ordusunun yenilmesi üzerine Mikhael, Mısır-Altınordu ittifakına katılmak zorunda kaldı, sonra bir kızını Nogay ile evlendirerek, Nogay'ın yardımını sağladıktan sonra Bulgarları yendi. Bu sırada devletin malî durumu çok bozuldu, bütün ticaret Cenevizlilerin eline geçti. Mikhael, Cenevizlilerin yardımı karşılığında bunlara eski geniş ticarî imtiyazlarını geri verdi ve ceneviz tüccarlarına Galata mahallesini ayırdı. Cenevizliler bu imtiyazlarını daha sonraki imparator zamanında da arttırarak Bizans'ı iktisadî hâkimiyetleri altında tuttular. Mikhael'in oğlu Andronikos II (1282 - 1328) ve bunun torunu Andronikos III (1328 - 1341) zamanında Bizans, Anadolu'da Osmanlı Türkleri ve Balkanlar'da Sırplar olmak üzere iki yeni ve kuvvetli düşmanla karşılaştı. Bir taraftan da dede ile torun arasında devamlı iç savaşlar sürüp gidiyordu. Bunlar da Bizans'ı ortadan kaldırmak istiyorlardı. Fakat bu plânlar suya düştü, XIV. yy.da sırp kralı Stepan Dusan büyük bir islav devleti kurmak için çalıştıysa da, sonunda bu planın gerçekleştirilmesini XV. yy. ortasında, Türkler başardı.

Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren (1299) topraklarını Bizans aleyhine genişletiyordu. Anadolu'ya gönderilen bizans kuvvetleri onlara karşı daima yenildi. Andronikos II'nin oğlu ve saltanat ortağı Mikhael IX (1293 - 1320) Türkler üzerine bizzat yürüdü (1302), fakat yenildi ve Bizanslılar Kyzikos, Biga ve Bergama'ya çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Andronikos II, Roger de Flor'un kumanda ettiği on bin kişilik Almogavar (Katalan) ücretli kıtasını bizans hizmetine aldı. Almogavarlar, Germiyanoğullarının kuşattıkları Alaşehir'i (Philadelphia) kurtardı ve birkaç yeri aldı, fakat Roger'in Bizanslılar tarafından öldürülmesi üzerine memleketi yağma ederek, Yunanistan'a çekildi ve Atina - Thebai dükalığı yerinde bir Almogavar devleti kurdu (1311 - 1379). Osman Gazi ve oğlu Orhan Gazi bu sırada birçok bizans şehrini zaptettiler. Prusa (Bursa) Osmanlı devletinin başşehri oldu (1326). Andronikos III öldüğü zaman (1341) Bizanslıların Anadolu'daki toprakları artık tamamıyle Osmanlıların eline geçmişti.

XIII. yy. sonlarında Bizanslıların elinde Balkanlarda sadece Trakya ve Selânik ile birlikte Güney Makedonya vardı. Buna karşılık Mora'da Mikhael VIII, Lakonia ve Arkadia'yı Frenklerden geri aldı, fakat Pale (Maltepe) savaşında Orhan Bey tarafından bozguna uğratıldı. Mora'nın geri kalan bölgelerinde ve Orta Yunanistan'da Latinler hüküm sürüyorlardı. Ege adalarından yalnız kuzeyde ve kuzeydoğuda birkaç tanesi Bizans elindeydi.

Osmanlı tehlikesiyle aynı zamanda Balkanlarda sırp tehlikesi büyüdü, Latin imparatorluğunun çöküşünden sonra Sırp devleti Balkanlar'da en önemli kuvvet oldu. İhtiyar ve genç Andronikos arasında çıkan iç savaşta Sırplar Andronikos II'nin

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Bulgarlar da Andronikos III'ün tarafını tuttular. Sırpların 1330'da Velbuzd'ta (bugünkü Köstendil) Bulgarlar üzerinde kazandıkları zaferden sonra, Sırbistan tahtına çıkan Stepan Dusan da (1331 - 1355) Osmanlıların başarılarından faydalanarak, daha Andronikos III'ün ölümünden (1341) önce, Kuzey Makedonya'yı ve Arnavutluk'un büyük bir kısmını topraklarına katmıştı.

Andronikos III ölümünden az önce İoannes Kantakuzenos'u küçük yaştaki oğlu İoannes V'in (1341 - 1391) vasiliğine tayin etti. Fakat ana imparatoriçe Savoie'lı Anna, İoannes'i uzaklaştırmağa çalıştı. Bu yüzden Palaiologoslar ve İoannes Kantakuzenos'un taraftarları arasında çıkan iç savaş, devleti çok hırpaladı. Kantakuzenos 1347'de İstanbul'a girince İoannes V'in saltanat ortağı olarak İoannes VI Kantakuzenos (1347 - 1354) adıyle tahta çıktı. Bu sırada sırp kralı Stepan Dusan, hemen hemen bütün Makedonya'yı alıp, İstanbul'u ele geçirmek için büyük gayretler sarfetti. Kantakuzenos, bunun üzerine türklerden yardım istedi. Bir türk ordusu Balkanlar'a geçti ve sırpları yendi (1353). Fakat bu olaydan sonra Bizans imparatorluğu üzerine bir çeşit türk himayesi kuruldu. Kantakuzenos, kısa zaman sonra, genel hoşnutsuzluk karşısında tahttan ayrıldı ve keşiş olarak Aynaroz'a çekildi.

Balkan fetihleri sırasında türkler Gelibolu'ya yerleşip orayı basamak yaparak İstanbul etrafında birçok kaleyi aldılar, merkezi Bursa'dan Edirne'ye getirdiler. Böylece İstanbul'un etrafı ağır ağır sarıldı. İoannes V İtalya ve Fransa'ya giderek batı hükümdarlarından yardım istedi, hükümdarlığının sonlarına doğru türklere vergi ve gereğince asker vermeye razı oldu. Yerine geçen oğlu Manuel, Anadolu seferlerinde maiyetinde bulunduğu Yıldırım Bayezid'ten izin almadan İstanbul'a geldi. Bu bahaneyle şehir ilk defa Osmanlı Türkleri tarafından kuşatıldı (1391). Yedi ay devam eden bu kuşatma sonunda Manuel eskisinden daha fazla vergi vermeyi ve İstanbul'da bir türk mahallesi kurulmasını kabul etti. Manuel (1391 - 1425), babasının yaptığı gibi, yine batıdan yardım istedi, macar kralı Zsigmond'un idaresinde yardımına koşan büyük Haçlı ordusu, Niğbolu'da Yıldırım Bayezid tarafından yenildi (1396). Bayezid Haçlı seferinin Manuel'in kışkırtmasıyle yapıldığını anlayınca İstanbul'u ikinci defa kuşattı (1399), fakat Timur'un Anadolu'ya hücumu şehrin alınmasına engel oldu. Ankara savaşından sonra osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat kavgalarından faydalanan Manuel, birtakım önemli yerleri geri almayı ve Mora'nın da bizans hâkimiyetini sağlamayı başardıysa da Murad II ile bozuşması Türklerin İstanbul'a yaptıkları yeni ve büyük bir hücuma sebep oldu (1422). Şehrin surları bu sefer dayandı. Manuel'in ölümünden sonra, oğlu İoannes VIII (1425 - 1448) Murad II ile barış yaptığı zaman, Bizans imparatorluğu yalnız İstanbul ve yakınlarında Karadeniz kıyısında Ankhialos (Ahyolu) ve Mesembria (Misevri) şehirlerinden ve Mora'da Mistra despotluğundan ibaretti. Selânik kısa bir süre için Venediklilerin eline geçti, fakat orası da Türkler tarafından alındı (1430).

Ortodoks ve katolik kiliselerinin birleştirilmesini bildiren antlaşmayı imzalamak için imparator İoannes, Floransa ruhanî meclisine kendisi gitti (1439). Bu sırada papa Eugenius IV, hıristiyan devletlerini Türklere karşı yeni bir haçlı seferine davet ediyordu. Macar kralı Ulazalo bir haçlı ordusu başında Türkler üzerine yürüdü, böylece Türklerin Balkanlarda hızla yerleşmesine engel olmak istiyordu, fakat Varna'da yenildi, savaşta öldü (1444). Bundan sonra Bizanslılar Batının yardımından tamamen ümidi kestiler.

İoannes VIII'in ölümünden sonra kardeşi Konstantinos XI (1448 - 1453) iktidarı ele aldı. Artık Bizans imparatorluğu diye sadace İstanbul ile civarı ve Mora'nın bir kısmı kalmıştı. Mehmed II Osmanlı tahtına çıkar çıkmaz İstanbul'un alınması için kesin kararını verdi, Karadeniz'den Bizans'a yardıma gelebilecek gemilere yolu kapatmak için Rumelihisarını yaptırdı (1452). Diğer taraftan Konstantinos da karşı koymak için hazırlanıyor, papanın ve batının yapacağı yardıma güveniyordu. Fakat Bizans'a askerî yardım yerine, ortadoks ve katolik kiliselerinin birleşmesini kutlamak üzere rum menşeli bir katolik kardinali geldi. Şehirde yaşayan Venedikli ve Cenevizliler de savunmaya katıldılar. Özellikle 7 nisan 1453'te başlayan kuşatma 29 mayıs 1453'te şehrin düşmesiyle sona erdi ve son bizans imparatoru Konstantinos surlarda savaşırken öldü. Bk. İSTANBUL'un *fethi*.

İstanbul'un fethiyle Bizans imparatorluğu ortadan kalktı. 1460'ta Mistra despotluğu, 1461'de ise Trabzon Rum imparatorluğu da Osmanlı devletine katıldı.

● *Bizans İmparatorları:* **Büyük Theodosius I** (379 - 395); **Arcadius** (395 - 408); **Theodosius II** (408 - 450); **Pulkheria** (450 - 453); **Marcianus** (453 - 457); **Leo I** (457 - 474); **Leo II** (474); **Zeno** (474-491); **Basiliscus** (475 - 477); **Anastasius I** (491 - 518); **Justinus I** (518 - 527); **Justinianus I** (527 - 565); **Justinus II** (565 - 578); **Tiberius I Constantinus** (578 - 582); **Mauricius** (582 - 602); **Phocas** (602-610); **Herakleios** (610-641); **Konstantinos III** (641); **Herakleionas** veya **Heraklonas** (641); **Konstas II** (641 - 668); **Konstantinos IV Pogonatos** (668 - 685); **İustinianos II Rhinotmetos** (685 - 695); **Leontios** (695 - 698); **Tiberios II** (698 - 705); **İustinianos II Rhinotmetos** (ikinci defa) [705 - 711]; **Philippikos** veya **Bardanes** (711 - 713); **Anastasios II** (713 - 715); **Theodosios III** (715 - 717); **Leon III İsauros** (717 - 741); **Konstantinos V Kopronymos** (741 - 775); **Leon IV** (775 - 780); **Konstantinos VI** (780-797); **Eirene** (780 - 802); **Nikephoros I** (802-811); **Staurakios** (811); **Mikhael I Rhangabe** (811 - 813); **Leon V** (813 - 820); **Mikhael II Traulos** (820 - 829); **Theophilos** (829 - 842); **Theodora** (842 - 856); **Mikhael III** (856 - 867); **Basileios I Makedon** (867 - 886); **Leon VI Sophos** (886 - 912); **Aleksandros** (912 - 913); **Konstantinos VII Porphyrogennetos** (913 - 959); **Romanos I Lekapenos** (920 - 944); **Stephanos ve Konstantinos** (Romanos I'in oğulları) [944 - 945]; **Romanos II** (959 - 963); **Nikephoros II Phokas** (963 - 969); **İoannes I Tsimiskes** (969 - 976); **Basileios II Bulgaroktonos** (976 - 1025); **Konstantinos VIII** (1025 - 1028); **Romanos III Argyros** (1028 - 1034); **Mikhael IV Paphlagon** (1034 - 1041); **Mikhael V Kalaphates** (1041 - 1042); **Theodora** ve **Zoe** (1042); **Konstantinos IX Monomakhos** (1042 - 1055); **Theodora** (ikinci defa) [1055 - 1056]; **Mikhael VI Stratiotikos** (1056 - 1057); **İsaakios I Komnenos** (1057 - 1059); **Konstantinos X Dukas** (1059 - 1067); **Romanos IV Diogenes** (1067 - 1071); **Mikhael VII Dukas Parapinakes** (1071 - 1078); **Nikephoros III Botaneiates** (1078 - 1081); **Aleksios I Komnenos** (1081 - 1118); **İoannes II Komnenos** (1118 - 1143); **Manuel I Komnenos** (1143 - 1180); **Aleksios II Komnenos** (1180 - 1183); **Andronikos I Komnenos** (1183 - 1185); **İsaakios II Angelos** (1185 - 1195); **Aleksios III Angelos** (1195 - 1203); **İsaikos II** (ikinci defa) ve **Aleksios IV Angelos** (1203 - 1204); **Aleksios V Dukas Murtzuphlos** (1204); **Theodoros I Laskaris** (1204 - 1222); **İoannes III Dukas Batatzes** (1222 - 1254); **Theodoros II Dukas Batatzes Laskaris** (1254 - 1258); **İoannes IV Dukas Batatzes Laskaris** (1258 - 1261); **Mikhael VIII Palaiologos** (1261 - 1282); **Andronikos II Palaiologos** (1282 - 1328); **Mikhael IX Palaiologos** (1293 - 1320); **Andronikos III Palaiologos** (1328 - 1341); **İoannes V Palaiologos** (1341 - 1391); **İoannes VI Kantakuzenos** (1347 - 1354); **Andronikos IV Palaiologos** (1376 - 1379); **İoannes VII Palaiologos** (1390); **Manuel II Palaiologos** (1391 - 1425); **İoannes VIII Palaiologos** (1425 - 1448); **Konstantinos XI Palaiologos** (1448 - 1453).

● *Ordu ve savunma.* Bizans'ın temeli, teşkilâtlandırılmış olan orduydu. Bizans'ın askerî müesseselerinin temelleri sarsılmaya başlayınca devlet de gerilemeğe başladı, sonunda yıkıldı. Diocletianus ve Büyük Constantinus'un reformlarına göre ordu iki kısımdan meydana geliyordu: 1. Sınır muhafaza kıtaları, 2. Hareketli ordu. Bizans ordusu hemen her zaman gönüllü ücretlilerden, en çok da yabancı ücretlilerden meydana gelirdi.

VII. yy.da Bizans imparatorluğunun askerî eyaletlerde bölünmesiyle ordu teşkilâtında da esaslı değişiklikler yapıldı. Suriye, Mısır ve Afrika elden gittikten sonra, bu eyaletleri savunacak kuvvette olmayan sınır muhafaza kıtaları da ortadan kalktı. Düzenli ordu yanında çeteler de vardı. Çoğu zaman sınır halkından toplanan çeteciler düşmanın hareketlerini yoklıyarak küçük düşman gruplarına saldırırlardı. Silâh olarak yay, mızrak, kılıç ve çeşitli savaş baltaları kullanılırdı. Önce yalnız deniz savaşlarında kullanılan rum ateşinden şehir kuşatmalarında da başarıyle faydalanılırdı.

Ayrıca taş fırlatma makineleri de (mancınıklar) büyük gelişmeler göstermiştir.

Yaralılar atlı sıhhiye erleri tarafından toplanırlar, bunlara askerî hekimler bakardı. Her birliğin, asker azizlerin figürleri veya imparatorun atlı resmiyle süslenmiş bayrakları vardı.

KURUMLAR

● *Hukuk.* Bizans hukuk sistemi Roma hukukuna dayanır. Theodosius II *Codex Theodosianus* (Theodosius Kanun Derlemesi) [438] adlı metinleri yayımlayarak bizans hukukunun kurulmasında ilk adımı attı. Bu metin Büyük Constantinus'tan (312) başlayarak o güne kadar (438) çıkan fermanları bir araya getiriyordu. Bizans'ın bu tarihe kadar resmî bir kanunnamesi yoktu. Justinianus (527 - 565), bizanslı hukuk bilginlerini Tribonianus başkanlığında bir araya topladı ve o zamana kadar yayımlanmış olan *Codex Theodosianus, Codex Gregorianus* ve *Codex Hermogenianus* adlı kanun derlemelerinden faydalanarak *Codex Justinianus*'u meydana getirdi (529 - 534). Bu derleme o güne kadar yapılmış bütün hukuk çalışmalarını içine alıyordu. Böylece bizans hukukçularının derledikleri roma hukuku Bizans devletini hukuk alanında bir birliğe götürüyordu. Bu kanunlar roma hukukunun eşi değildi. Çünkü bizans hukukçuları devrin sosyal şartlarına, hıristiyan ahlâkına ve helenleşmiş doğunun örf ve âdetlerine uygun bir hale getirmek için, roma hukukunda birçok değişiklikler yaptılar. Bu kanunlarda Hıristiyanlığın etkisi, en çok aile hukukunda göze çarpar. Fakat hıristiyan doğmasına sıkı bağlılık yüzünden, hıristiyan olmayanlar hoş görülmemiş ve bu kanunlarda bütün insanların hürriyet ve eşitliğini ilân eden yüksek düşünüş, pratik hayatta her zaman tatbik edilmemiştir. Justinianus I zamanında çıkarılan kanunlarda aile hukukunda baba her türlü hakka sahipti. Daha sonra Leon III ile Konstantinos V adına 726 tarihinde yayımlanan kanunda anne ve çocuk hakları baba aleyhine genişledi ve evlilik müessesesi de Justinianus kanunlarındakinden daha sağlam temellere dayatıldı. Yine bu devirde ceza hukukunda da önemli değişiklikler yapıldı. Eski kanunlarda var olan ölüm ve para cezası yerine, burnun, dilin ve ellerin kesilmesi, gözlerin kör edilmesi, saçların yakılması v.b. gibi korkunç beden cezaları kondu.

Makedonya hanedanı devrinde, Justinianus kanunları Yunanca olarak yeniden derlendi ve genellikle hukuk araştırmaları yeniden doğdu. Yeni cereyan, bu hanedanın kurucusu Basileios I ile başlar. Bu imparator Justinianus'un hukuk eserlerini yeniden gözden geçirip daha sonraki kanunlarla tamamlayarak, büyük bir kanunlar topluluğu meydana getirmek istedi. Bu büyük eser gerçekleşmedi fakat malzemesi Leon Sophos VI'nın meydana getirdiği *Ta Basilika* (İmparator Kanunları) adlı kitaba alındı. Basileios I zamanında başlayan İustinianos hukukunun yeniden derlenmesi yolundaki çalışmalar. Leon VI Sophos devrinde tamamlandı. Bu devirde meydana getirilen *Basilikler*, Ortaçağ Bizansı'nın en büyük kanun kitapları olup bütün kilise, amme ve medenî hukuk kurallarını bir araya topluyordu. Yine bu devirde Leon VI Sophos kanun yapma ve devrin ihtiyaçları arasında

ahenk yaratma amacıyle eski kanunlardan uygulanamaz hale gelmiş olanları kanundan çıkardı, aynı zamanda örf ve âdetlere kanun kuvvetini verdi. Leon kanunlarında imparator kudretinin mutlak olduğu fikri hâkimdir: Tanrı'nın sevgilisi olan imparator, bütün devlet idaresinin başı, en yüksek ordu kumandanı, en yüksek hâkim ve tek kanun koyucu, kilisenin ve ortodoks dininin koruyucusudur. Kararları kesindir ve yaptığı kanunlar Tanrı'nın ilhamlarıdır. Fakat imparator da kanunlara uymak zorundadır; ancak adaleti göz önünde tutmak şartiyle, yeni kanunlar yapmak ve eski kanunları kaldırmaya hakkı vardır. imparatorun kudreti yalnız din alanında sınırlandırılmıştır. Zira imparator, laik olduğu için, kilisenin sadece koruyucusu olabilir, başkanı olamaz. Kilisenin başkanı, İstanbul patriğidir. İmparator, patriği doğrudan tayin eder, kanun yapıcı olarak kilise idaresine karışırsa da, tayin, hele azil, din adamlarının rızasına bağlıdır. İmparator seleflerinden farklı olarak, ruhanî meclislerin kararlarını değiştiremez, kaldıramaz. Kilise hayatında en yüksek makam, ruhanî meclistir; din meselelerinde yalnız o karar verebilir. Leon VI'nın kanunları, hukuk araştırmalarına büyük bir hız verdi. Basileos devrinde kısa bir durgunluk devri geçtikten sonra, Konstantinos II Monomakhos zamanında açılan (1405) hukuk okuluyle hukuk araştırmaları yeniden hızlandı ve kanun yapma işi Bizans'ın yıkılışına kadar devam etti.

Bu kanunları uygulayan en yüksek hâkim imparatordur. Yalnız onun adına adalet dağıtılabilirdi. XIV. yy. başlarına kadar en yüksek mahkeme, imparatorun kendi idaresindeki imparatorluk mahkemesiydi. Üyeleri yüksek memurlardan seçilirdi. Bu mahkemeden başka, yüksek daire âmirlerinin idare ettikleri mahkemeler ve ayrıca şehirlerde de birçok mahkeme vardı. Mahkemelere belli sayıda avukatlar ve noterler bağlıydılar.

Palaiologoslar zamanında adalet işi çok bozuktu. XIV. yy.da imparatorlar sivil davaların görülmesiyle çok defa yüksek mevki sahiplerini, askerî şefleri, bazen de piskoposları vazifelendirirlerdi. Andronikos III adaleti merkezleştirerek, bütün mahkemeler üstünde yüksek bir mahkeme kurdu (1329). Daha sonra, İstanbul mahkemesine bağlı olmak üzere Makedonya'da, Mora ve Kıbrıs'ta da birer genel mahkeme kuruldu. Cezalar, Hıristiyanlığın etkisi altında bir süre biraz hafifledi yse de, özellikle İsauria hanedanı devrinden itibaren yeniden ağırlaştı. Çarmıha germe cezası kaldırıldı. İdam yerine çok defa ellerin, kulakların, dudakların veya başka uzuvların kesilmesi veya gözlerin kör edilmesiyle yetinildi. Soruşturmada işkenceye de başvuruldu. Zindanlar yalnız idamdan önce mahkûmları veya yargılanmadan önce sanıkları hapsetmek için kullanılır. Suçlular, cezalarını çekmek için, çoğu zaman; sürgüne veya bir manastıra gönderildiler. Son yüzyıllarda, daimî hapishaneler de kuruldu.

● *Devlet idaresi*. Bizans'ta bugünkü hükümetlere benzer bir teşkilât yoktu. Merkez idare, saray memurlarıyle sivil ve askerî memurlardan toplanma bir memur aristokrasinin elindeydi. Saray memurlarıyle en yüksek sivil ve asker memurları, imparator, kendisi tayin ederdi. İmparator yanında danışma organları olarak şu müesseseler vardı: 1. Senato. Roma senatosu örnek tutularak Büyük Constantinus'un İstanbul'da meydana getirdiği senato, devlet hayatında önemli bir rol oynadı. Bazı kanunlar, yayımlanmadan önce, senatoda okunurdu. Fakat senatonun da kanun tasarıları hazırlamak ve imparatora sunmak hakkı vardı. Senatonun en önemli bir yetkisi de, yeni imparatoru seçmek ve tanımak hakkıydı. 2. Senatodan başka, imparatora daha yakın olan Kutsal şûra bir çeşit saray şûrası vazifesini görmüştür. Daimî üyeleri merkez idarenin en yüksek memurlarındandı. 3. Genel toplantılar. Bütün halkın veya yalnız temsilcilerin bulundukları toplantılarda imparator doğrudan doğruya halkla temas ederdi. Bu toplantıların yeri bazen Hippodromos idi. (At meydanı). Başlıca amaç, imparatorun isteklerini halka bildirmek veya propaganda yapmaktı. Aynı zamanda imparator halk efkârını öğrenmek, halk da şikâyetlerini, dertlerini imparatora bildirmek fırsatını bulurdu.

Merkez idarenin en nüfuzlu memuru, Daireler âmiri idi. Aşağı yukarı bugünkü içişleri ve dışişleri bakanlarının vazifesini gören bu başmemurun, bütün resmî daireler, saray muhafız kıtaları, sınıf muhafaza kıtaları, emniyet ve posta üzerinde kontrol hakkı vardı. Yabancı elçilerin kabulü ve genellikle yabancı memleketlerle olan münasebetlerin idaresi de onun vazifelerindendi. Emrinde çalışan memurlardan bazıları, ulak ve hafiye olarak eyaletleri gezer, memurların çalışmasını denetler ve halk efkârını yoklardı. Daireler âmirinden sonra en önemli memur olan kutsal saray idare âmiri adalet işlerine bakar, imparator fermanlarını hazırlardı. Maliye işlerinin idaresi hazine müdürüyle devlet arazileri müdürü arasında bölünmüştü. Hazineye para olarak ödenen vergi ve resimler, ticaret, endüstri ve darphane, hazine müdürünün kontrolu altındaydı. Devlet arazileri müdürü devletin büyük mülkleriyle imparatorun özel hazinesini idare ederdi. Saray memurları başında başmabeyinci bulunuyordu. Daima hadımlardan seçilen bu başmemur, hükümdarla çok sıkı bir münasebette bulunduğundan büyük bir nüfuza sahipti. Herakleios zamanında başlayan reformlarla idare teşkilâtında önemli değişiklikler yapıldı. O zamana kadar birkaç büyük memur tarafından görülen işler, bölünerek, doğrudan doğruya imparatora karşı sorumlu olan daha çok sayıda memura verildi. İmparatorluğun son zamanında sivil idarede merkezîleştirmeye doğru gidildi. Bu devir memurlarından en yüksek olanı bütün maliye işleri ve sivil idare reisi olan daireler müfettişiydi. Bu memur İsaakios Angelos'tan itibaren imparatorluğun sonuna kadar bir başbakan rolünü oynadı. Yüksek sivil memurlara ve ordu şeflerine, rütbelerine göre, şeref unvanları vermek âdetti. Aslında nezaketen verilen bu unvanlar, IV. yy.dan itibaren memurluklara bağlandı.

İKTİSAT

● *Ekonomi*. Bir ziraat memleketi olan Bizans imparatorluğunda köylülerin bir kısmı serbest, bir kısmı da serfti. İlk yüzyıllarda toprakların önemli kısmı büyük arazi sahiplerinin elindeyken, Leon zamanında (768) büyük arazilerin bir kısmı küçük mülk sahiplerine verildi, aynı zamanda thema'ların kurulmasıyle 60 000 küçük askerî mülk de meydana getirildi. Makedonya imparatorları askerî, siyasî ve malî sebeplerle küçük araziyi kanunlarla korudularsa da Romanos Argyros bu kanunları kaldırdı. Serbest köylü, ağır vergilerin yüküne dayanamadığından, toprağını satıp bir büyük arazi sahibinin veya bir manastırın serfi oldu.

Bizans imparatorluğunda en çok tahıl, üzüm, meyve, ilâçlık ot ve pamuk yetiştirilirdi. Arıcılık çok ileriydi. At, sığır, manda, keçi, koyun ve domuz çoktu. Toprak ürünlerinin değiş tokuşunu iyi deniz ve kara yolları kolaylaştırdı. Ziraatın, hem iyi hem kötü devreleri vardı. Bizans sanayii genel tüketim eşyalarından başka lüks eşyaları da üretti. Devlet kontrolu bu eşyaların iyi kalitesini sağladığı için, bizans malları dışarıda da alıcı buldu. Kumaşçılık, ipekçilik, halıcılık, ketencilik, işlemecilik, dokuma boyacılığı, camcılık, kuyumculuk, tunççuluk, minecilik ve fildişi işçiliği en ileri sanayi kollarıydı. Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki bütün önemli kara ve su yolları bizans topraklarından geçtiğinden, Bizans imparatorluğu yüzyıllar boyunca dünya ticaretinde esaslı bir rol oynadı. Devlet, XII. yy.a kadar, ticareti de kontrol altında tuttu. Bazen takas ticareti de yapıldı. Bizans'ın büyük bir ticaret filosu da vardı. XII. yy.dan itibaren Bizans milletlerarası ticaretteki önder rolünü kaybetti; bu, italyan tüccar cumhuriyetlerinin eline geçti. Bizans imparatorluğu, aldığı ödünç paralar karşılığı, bu cumhuriyetlere, özellikle Venedik ve Cenova tüccarlarına geniş haklar vermek zorunda kaldı. Bunlar İstanbul'da küçük devlet şeklinde teşkilâtlandırılan koloniler kurdular.

● *Maliye*. Bizans imparatorluğunun Diocletianus'tan Aleksios Komnenos I'e kadar geçen 800 yıl içinde malî durumu çok iyiydi. Bu durumu sağlam parasına borçluydu. Para birimi altın idi. XI. yy. sonlarında bizans parasının kıymeti düşürüldü ve yeni bir altın para tedavüle çıkarıldı. Ancak sonunda bu yeni para da kıymetini kaybetti. İoannes VIII altın para bastırmaktan da vaz geçti, yalnız gümüş ve bakır paralar bastırdı.

Bizans bütçesinin giderleri arasında millî savunma masrafları önemli bir yekûn tutardı. Sivil idare de çok masraflıydı. Karışık idare mekanizması için kalabalık bir memur kütlesi lâzımdı. Binlerce memur, hadım, hizmetçi ve muhafız çalıştıran saray ile bu sarayda verilen parlak ziyafetler ve törenler çok pahalıya mal olmuştur. Devlet gelirlerinin başlıca kaynakları, devlet atelye ve arazilerinin gelirlerinden başka, vergi ve gümrüklerdi. Başlıca vasıtasız vergiler şunlardı: 1. Arazi vergisi, 2. Otlak ve hayvan vergisi, 3. Şahsî vergi. Bu, sonradan ocak vergisine çevrilerek şehirlilerden de alındı, 4. Şehirlilere bölünen miras vergisi v.b. Çeşitli vasıtalı vergiler de daha çok şehir halkına yükleniyordu. Hem ithal, hem ihraç malları gümrüğe tabiydi. Bizans ticareti çok gelişmiş olduğu için gümrükler devlete büyük bir gelir sağlardı. Ancak son yüzyıllarda italyan cumhuriyetlerine verilen çeşitli gümrük indirmeleri, muafiyetleri bu geliri çok düşürdü. Vergiler XIV. yy. ortalarına kadar düzenli olarak tahsil edilebilirdi. Bu tarihten sonra buna da imkân kalmadı. Gelirler azaldı, giderlerse çoğaldı. İmparatorlar Venedik'ten borç para almaktan başka çare bulamadılar. Bu borçlar hiçbir zaman geri ödenmedi ve devlet maliyece iflâs etti.

GÜZEL SANATLAR

Bizans sanatının kökü kısmen helenistik sanata dayanır. Bir yandan da, Ön Asya ülkelerinin binlerce yıllık gelenekleriyle beslenmiştir. III.-V. yy.lar arasında helenistik sanat bozulmaya yüz tuttu, buna karşılık doğu sanatı yeniden parlamaya başladı. Doğu sanatı insanüstü ögelere yöneliyor, salt süsleme ile yetiniyordu. Ona değer kazandıran özellikler malzeme zenginliği, renk bolluğu ve kompozisyonlardaki kalıplaşmış ruhanî nitelikti. Dura* Europos anıtları helenistik geleneğine, yabancı sanat ögelerine yer verir; bu yüzden bizans sanatına benzer özellikler taşır. Konstantinopolis (İstanbul) kurulduğu sıralarda, bu doğu çeşnili helenistik sanat bütün Roma âlemine yayılmıştı. Constantinus zamanında, hemen her yerde saraylar, kilise olarak yapılmamış bazilikalar, zafer takları, kiliseler yükseldi. İmprator kendi eserlerine zenginlik katmak için, eski anıtların parçalarını kullandı. Yerine geçen hükümdarlar da aynı davranışı sürdürdü. Ancak VI. yy.da, Justinianus'un çabaları ile, Konstantinopolis bağımsız bir sanat okulunun merkezi haline geldi ve bizans sanatı belirginlik kazandı.

Mimarlar bazilikaların düz çizgileri yerine, yuvarlak kiliselerin eğik çizgilerine başvurdu ve bingiler üstünde oturan kubbe türünü benimsedi. Duvar ressamları tarihî konulara hıristiyanlık simgelerinden daha çok yer verdi; eski resimlerin sadeliğini bir yana iterek, daha gerçekçi bir anlatımla, gösterişli mozaikler yaptı. Bu sanat kısa sürede imparatorluğun sınırlarını aştı. Üç dönemde en parlak kertesine ulaştı; Justinianus dönemi, Makedonya dönemi ve Palaiologos dönemi.

● *Justinianus dönemi* (518 - 602). Bu dönemde, Konstantinopolis ve diğer illerde yapılan gösterişli yapılarla bizans sanatı ilk hamlesini yaptı. İmparatorluğun yeni sanatı gerek Asya asıllı ustaları (Tralles'li Anthemios, Miletos'lu İsidoros), gerek planları ve biçimleri yönünden öncelikle doğulu bir sanattır. Uygulanan yeni teknikler de doğudan geldi: oymacılıkta, oylumlamanın yerini, kabartma görünüşünü ışık oyunları ile veren bir yöntem aldı. Çoğu zaman, bezek yalnız iki ucundan

tutturuluyordu (kafes oyma). Bu yeni sanatın şaheserleri İstanbul'daki Ayasofya* (532-537), Aziz Sergios ve Aziz Bakkhos (Küçük Ayasofya camii), Havariler (yıkılmıştır), Ravenna'daki San Vitale* ve Sant' Apollinare Nuovo* kiliseleridir.

Aynı eğilimler, küçük sanatlarda da kendini gösterir: elyazmalarındaki minyatürler (Viyana'daki Tekvin ve Dioskorides'in kitabı, Rossano'daki İncil, Floransa'daki süryanice elyazması), fildişi eserler, kuyumculuk işleri.

● *Makedonya dönemi*'nde (867-1056) de önemli eserler yapıldı, ancak bunlardan çoğu sonradan tahrip edilmiştir. İmparatorluk, Müslümanlar ve İslavlar'la savaşa girdiği için VII. ve VIII. yüzyıllarda bizans sanatında bir gerileme devri başlar. Oysa savaş, dinî sanatı daha güçlendirdiği için ikonacılık bu gerilemenin dışında kaldı. Buna karşılık *basileus*'lar, eskiçağ gelenekleri üstüne kurulmuş ve Arapların etkisinde kalmış bir sanatın gelişmesini destekliyorlardı. Basileus'ların bu eğilimi, bizans sanatında görülen ermeni ve gürcü etkisini de açıklar: kare planlı yunan haçı kiliseler, orta kubbenin ağırlığının bir kısmını yan duvarlara aktaran beşik tonozlu haç kolları, çoğu zaman sütunlarla desteklenmiş payeler, kare yapının köşelerinde daha küçük dört kubbe, 8, 12 veya 16 pahlı çok köşeli bir kubbe kasnağı üstüne bindirilmiş kubbe takkesi, bizans sanatının doğudan aldığı biçimlerdir. Duvarlar tuğladan yapılıyor, araya çiniler de katılarak dış mimarlıkta çok renklilik sağlanıyordu. Yine dış mimarlığa hareket katmak için duvarlar üstüne nişler, kemerler ve çok sayıda pencere yapılıyordu: Konstantinopolis'te Basileos I'in Yeni kilisesi, Selânik'te Theotokos, Ohrid Ayasofyası, Atina'da Küçük Metropolis kiliseleri. Girit mimarîsinden alınan, çıkıntılı dayanma ayaklarıyle desteklenmiş tek sahın planı Güney İtalya'daki bizans yapılarının çoğunda görülür. Manastırların günden güne büyüyen etkisi, hıristiyan geleneğine üstünlük sağlamaya başladı; o devrin el yazmalarındaki minyatürlerde bu etki kolayca görülür (Nazianzos'lu Gregorios, IX. yy.; X. yüzyıldan kalma Mezmurlar kitabı [Bibliothèque nationale, Fransa]; Basileios II'nin Azizler kitabı [Vatikan], XI. yy.). Bununla birlikte süsleme sanatı eski zenginliğinden bir şey kaybetmedi (fildişi, bronz, mine ve kumaş işlemeleri). Komnenos'lar bu sanat akımını XII. yüzyılın sonlarına kadar sürdürdü.

● *Palaiologos'lar dönemi* (1261-1453) sanat yönünden parlak bir devirdir. 1204 Latin istilâsı Bizans imparatorluğu için öldürücü bir darbeydi; bununla birlikte bizans medeniyeti ayakta kalmayı başardı ve günden güne gelişti. Belli sanat merkezlerinin (Konstantinopolis, Selânik) yanı sıra, yeni sanat merkezleri doğdu (Trabzon, Mistras). Trabzon'da kubbeli bazilika tipi yeniden canlandı (Khrysokephalos [Orta Hisar camii], Aziz Eugenios, Ayasofya). Mistras'ta ise yapıların çok çeşitlilik gösteren biçimleri, mimarların ustalığını ortaya koyarken, bir yandan da eski gelenek ve öğretilerin (Evanghelistria kilisesindeki latin haçı, Brutokhion'un Aziz Theodoros kilisesindeki yunan haçı) kaybolmaya başladığını gösterir. Mimarlığın yanı sıra resim sanatı da gelişiyordu; Konstantinopolis'te başlayan ve klasik eskiçağın dirilişini gösteren yeni bir akım önce İtalya'ya, oradan da bütün Batıya sıçradı (Konstantinopolis'teki Khora manastırı [Kariye camii], Aynaroz freskleri, Mistra kiliseleri). Bizans sanatı, islav ülkelerini (Sırbistan, Bulgaristan, Rusya), Kafkas ülkelerini (Gürcistan, Ermenistan), türk sanatını ve batı ülkelerini (İtalya, Fransa, Almanya) büyük ölçüde etkiledi.

DİL VE EDEBİYAT

Bizans veya Ortaçağ yunancası yaklaşık olarak 330-1453 arasında kullanıldı. Bu tarihler, Bizans imparatorluğunun yaşama süresini belirler. Dil açısından, bu dönemde, daha önce beliren eğilimlerin geliştiği görülür. Bu eğilimler XV. yüzyıldan sonra da bir süre devam edecektir. İmparatorluğun dış siyasetindeki değişkenliğe rağmen, Yunanca konuşulan bölge hemen hemen değişmeden kaldı. Justinianus devrindeki (VI. yy.) yeniden helenleşme, latin etkisini ancak sınırlayabildi; latin etkisine, temaslar ve ülkeye yeni gelenlerin kısmî ve değişik süreli işgalleri sonucunda sırayle İslav (VI.-IX. yy.), Venedik (XI.-XVI. yy.), Frank (XIII.-XVI. yy.) etkileri eklendi.

Bu etkiler yalnız kelime hazinesinde değil morfolojide ve kelime yapımında kullanılan yöntemlerde de görülür. Fonetik, daha sonraki grekçenin pek değiştirmeden koruduğu bir biçim aldı: X. yy.da *ü*'nün *i* olmasıyle ünlüler dizgesi beş kısa tınıya indi; bir ünlüyle karşılayan *i* (hattâ bazen *e*), damaksıllaşarak *yod (y)* oldu. Morfolojide, günlük kullanım için, bükün örneksemeleri düzenli hale geldi; dativus ve mastar hali X. yy.da kullanılmaya başlandı, ortaçlar çok azaldı. Eşdillerin sınırlarını, hattâ bölgesini çizen lehçe eğilimleri, çeşitli tarihlerde ortaya çıktı ve bizans halk *koine*'sinin dil birliğini bozdu. Aynı zamanda dilde aşırı özleştirmeciliğe, özellikle birliği pek az sağlanmış yazılı bir *koine* meydana getirerek klasik güzelliğe baş vurulması, dillerin çatışmasını artırdı. Bizans yunancası, biçimler, söz dizimi ve kelime hazinesi bakımından çok farklı yapıları kapsar. Bunlar, sözlü dil (bazı kronikçiler ve aziz hayatı yazarları aracılığıyle bu yapının evrimi düzensiz olarak izlenir) ve az çok bilimsel özellikli yazı dilleridir. Bu sonuncular, resmî dairelerde, imparatorluk yazışmalarında, kilise kuruluşlarında, ilâhiyatta ve büyük ölçüde de edebiyatta kullanılırdı.

330'dan 1453'e kadar, yunan edebiyatı, kendine özgü çizgiler ortaya koyan ve helenizmin tarihinde ayrı bir çağ meydana getiren bir devlet ve uygarlık çerçevesi içinde gelişti: Bizans imparatorluğu ve başkenti Konstantinopolis ile şüphesiz yunan, ama aynı zamanda da bir hıristiyan ve doğu uygarlığı olan bizans uygarlığı. Bu özellikler Bizans'ın meydana getirdiği edebî eserlerde kendini gösterir. Gerçekten, yunan geleneğiyle ilişki sürdürülmüştü. Eskilerin okunması eğitimin temellerinden biriydi ve edebiyat bundan esinlendi. Bizans'ın düşünce yönünden içinde yaşadığı ve çöküşünden sonra da artakalan, yunan dünyasına ve Avrupa'ya geçen birinci mirası budur. İkincisi ise, çöküşünden önceki dört yüzyıl boyunca işlenen hıristiyanlık düşüncesidir. Hıristiyanlık, Bizans'ta helenizmin bir ana çizgisi oldu: tıpkı helenizmin kendini hıristiyanlıkla özdeş kılması gibi. Bu çifte geleneğin sonucu da, edebiyat için, bir yandan gelenceksel anlatım biçimlerine saygı gösterilmesi ve dilin arılaştırılması, öte yandan da, edebî türlerde, kaynağını Bizans'tan alan edebiyat anlayışının etkisini duyan bir hiyerarşi ve değişmezliğin ortaya çıkmasıydı. Böyle olmakla birlikte, bazı yazarlarda, ilkelerin katılığına karşı çıkan çabalara da rastlanır: bazı eserlerde belirli bir içtenlik, hayal gücü ve duyarlık görüldüğü gibi, bu eserlerin günlük dile yakın bir ifadeyle yazılmış olması da dikkati çeker.

● *Birinci dönem* (IV.-VI. yy.) helenizmden bizantinizme geçişi gösterir. Bu döneme haklı olarak «ön-bizans» denir, çünkü edebiyatta, Hıristiyanlık ilhamının yanısıra, antik payenliğin son gösterilerini temsil eden bir payen düşünce hareketi de görülür. IV. yy.da büyük hatip ve ilâhiyatçı kilise büyükleriyle (Kappadokia'lılar ve İoannes Khrysostomos) büyük güç kazanan hıristiyan edebiyatı, V. yy.da dinî dogmayı anlatmaya ve savunmaya yöneldi: İskenderiyeli Kyrillos, Antakya'lı Nestorios taraftarlarına şiddetle karşı gelir; dinî olaylar yazarlığını Sokrates, Sozomenos ve Theodoretos gibi bilginler temsil eder. Hıristiyanlık, duygusal ve romanesk edebiyata Athenais Eudoksia ile girmeğe başlar. Öte yandan, payen düşünceler, varlığını şiir türlerinde olduğu gibi IV. ve V. yy. felsefe ve söz sanatı okullarında da sürdürür. Syrianos, Proklos, Hypatia gibi yeni Eflatun'cular, İulianos Apostat'ın ortaya attığı yeni rönesansı sürdürür. Birçok çömez hatip Himerios, Themistios ve Libanios'un çevresinde toplandı. Tarih, Anaksagoras, Eunapios, Olympiodoros, Zosimos, Bizanslı Stephanos ile kroniğe ve övgücülüğe yöneldi. Epik şiir İzmirli Quintus, Nonnos, Koluthos, Museion ile gelişti, lirik eser olarak yalnız kısa manzum hicviyeler meydana getirdi. Roman, Akhilleus Tatios, Lampsakos'lu Khariton ve Longus ile parladı. Fakat, filozoflarda yeni dine karşı bir akım olarak kalan payenlik, diğer düşünce alanlarında hıristiyanlıkla bağdaştı. Dine paralel bir akım yaratan payenlik, VI. yy.ın ortadan kaldıracağı eskiçağ düşüncesinin son parıltısı oldu.

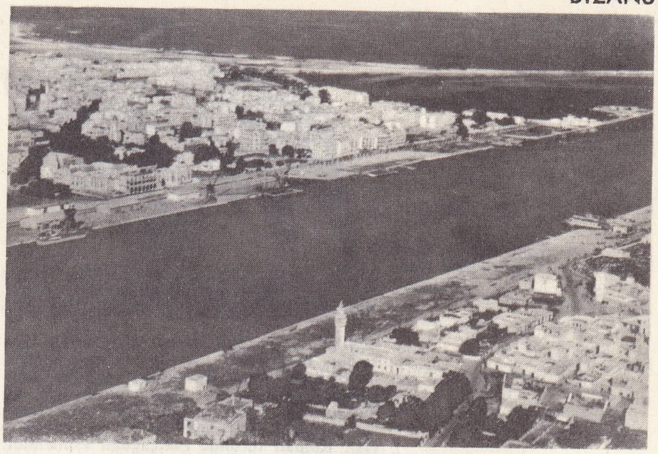

BİZERTE
limana açılan kanal Bizerte gölü ile denizi birleştirir

● *İkinci dönemde* (VI.-XI. yy.) bizans düşüncesi kendine has özelliğiyle açığa çıkar; VI. yy.da parlaklık gösterir, VII. ve VIII. yy.da sabitleşir, sonra da IX. ve X. yy.da yeniden gelişir. Çok zengin olan dinî edebiyat, üç biçime girer: Bizanslı Leontios ile doktrinci ve ilâhiyatçı, Moskhos ve İoannes Klimakhos ile öğretimli veya çileci, en ünlüsü Romanos olan ilâhi ve melodi yazarlarıyle nazımcı olur. Tarihte ise, din duygusu, dindışı tarihe bile damgasını vurmuştur. Kilise tarihiyle imparatorluk tarihi aynı gelişmenin iki ayrı görünüşüdür: bu zamanın en ilginç tarihçisi Prokopios'tur. Kronih, Miletos'lu Esykhios ve özellikle de Malalas ile, daha halka yayılmış bir tür haline gelir. VII. yy.da, dinî edebiyat, ortodoksluğu, tek tanrıcılık ve ikonoklazm sapkınlığına karşı korumaya önem verir. Günah çıkarıcı Maksimos, devrinin en büyük ilâhiyatçısıdır, onu Sina'lı Anastas izler. Mistik akım, azizler üzerine yazılar (Neapolis'li Leontios) ve ilâhiler (Damaskos'lu Andreas) meydana getirdi. VIII. yy.da Nikephoros ve Studion'lu Theodoros tasvirciliği savundu. Ortodoks ilâhiyatı, mezhep ayrılığından önce, bütün ifadesini Damaskos'lu İoannes'te bulur. Kronikçiler (Georgios Pisides, Georgios Sygkellos) insanlık tarihini kutsal tarihe bağlar. Nazımda olduğu kadar (Kassia) nesirde de *(Barlaam ile İoasaph'ın romanı)* yaratmalar seyrekleşir. IX. yy. edebiyatın canlanmasıyle önem kazanır. Yaratma derin bilgiyle kaynaşır, hıristiyanlıkla eskiçağ zevki birleşir. Bu devrin en büyük hümanisti Photios'tur. Kronikçiler (Theophanes, Georgios Hamartolos) tarihî felsefeye yönelir. X. yy. büyük sentezlere ve derlemelere (Symeon Metaphrastes'in yazdığı *Azizlerin Hayatı*, Kephalas'ın *Antoloji*'si) elverişli bir ortamdır. Tarih, Symeon Magistros, Kameniatis, Leontios Diakon ve imparator Konstantinos VII Porphyrogennetos ile ahlâkçılığa yönelir; nazım, halk şarkılarının ve destanların doğuşuna imkân verir. Dinî törenlerden doğma tiyatro oyunlarından meydana gelen ve geleneği XV. yy.a kadar süren halk tiyatrosunun yanında dinden gelen bir tiyatro da doğar, bu devrin en ünlü eseri *Acı Çeken İsa*'dır.

Georges BİZET

● *Üçüncü dönem* (XI.-XV. yy.) bir yeniden doğuş devresidir, amacı, XI. ve XII. yy.da edebî faaliyeti yeniden gruplandırmak, sonra XIII. yy.da, İznik prensliği zamanında, onları ayırmak ve en son XIII. yy.dan imparatorluğun yıkılmasına kadar da yeniden toplamaktır. Mezhep ayrılığının çıkması ile, doğu ve batı arasındaki bağ kesinlikle kopar. İlâhiyat, hıristiyan ve akılcı Psellos ile felsefeye yönelir, yeni ilâhiyatçı Symeon mistiktir, Kekaumenos ise ahlâkçıdır. Bu üç eğilim sırasıyle İtalos, Niketas Stethabos ve Ka-

Foto. Ray-Delvert, X (LAROUSSE)

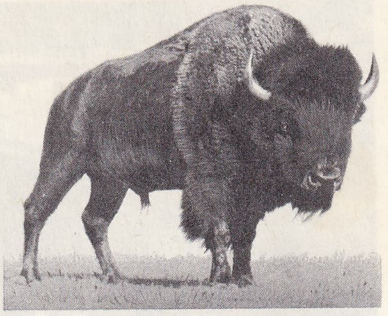

Wainwright Alberta parkındaki **bizon** (Kanada)

taphigiotis, Theophylaktos ve Selânikli Eustathios ile sonraki yüzyılda da devam eder. Tarihçilikle Anna Komnenos gibi kral ailesinden kişiler uğraşır. Diğer tarihçiler, imparatorluğun felâketini önceden sezmişe benzer (Mikhael Khoniates ve Niketas Khoniates). Roman türünde eskiçağdan esinlenildi, hıristiyanlık konularını işleyen veya doğu masallarından alınma eserler verildi. XIII. yy.da, İznik prensliği zamanında, felsefeyi Nikephoros Blemmydes, Georgios Akropolites ve Theodoros II Laskaris temsil etti. Manzum kahramanlık romanları haçlı seferlerinin etkisindedir («Belthandros ile Khrysantza», «Kallimakos ile Khrysorroe»). İmparatorluğun başka bölgeleri, birtakım edebî hareketlere sahne olur: Trabzon ile Mistra kimi zaman rakip durumdadır, fakat Bizans'ın yıkılışından sonra ikisi de helenizme sığınak olur (1204). Palaiologos'lar devrinde, yeniden kavuşulan başkentte edebiyatın son parıltıları görülür. Latinlere karşı tutumları ile, Pakhymeres ve Planudes'in adları yeni bir akıma karışır. İlâhiyat millîleşir, buna karşılık felsefe merakı batıda olduğu kadar doğuda da yayılır. XIV. yy.da bu iki akım Metokhites ve Meliteniotes tarafından sürdürülür. *Esykhasmos* buhranı onları daha çok açığa vurur; Gregorios Palamas, Kavasilas gibi mistiklerce savunulan bu doktrine, Demetrios Kydones karşı çıkar. XV. yy. felsefe bakımından, Latinlere karşı gelmek (Gemistos Plethon) ve latin düşüncesine yaklaşmak (Gennadios, Bessarion) arasında bocaladı. Devrin tarihî olayları imparator Ioannes VI Kantakuzenos, Nikephoros Gregoros, Dukas ve Phrantzes tarafından anlatıldı. *Mora'nın Yunan Kroniği,* batının kuvvetli etkisini gösterir. Roman türünde de durum aynıdır *(Libistros ile Rodamne'nin Romanı).* Bizans imparatorluğu yıkılınca yunan edebiyatı geleneğini sürdürdü, bu edebiyat beş yüzyıl boyunca ulusun simgesi oldu, yeni bir yaratma tarzına yöneldi.

(Not. Bizans ile ilgili özel adlar, imparatorluğun resmî dillerine göre 630'a kadar Latince, ondan sonra Yunanca esasına göre kullanıldı.)

◆ **Bizanslı** sıf. ve i. Bizans ve Bizans imparatorluğu ile ilgili; Bizans'ta veya Bizans imparatorluğunda oturan. (→ Bibliyo.) [ML]

BİZANTİON. Esk. coğ. M.Ö. VII. yy.da Megaralı'ların İstanbul'da büyük Sarayburnu üzerinde kurdukları yunan kolonisi, sonunda çok gelişti ve Konstantinopolis adıyle Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti oldu. (Bk. İSTANBUL.) ‖ *Teşm. yol.* Tarihçilerce Ortaçağ Yunan imparatorluğuna verilen ad. (LM)

BİZAR sıf. (fars. *bizār). Esk.* Rahatsız, tedirgin: *Sen gökte safa-güzin-i dîdar / Ben yerde azâb içinde bizâr* (M. Â. Ersoy). ‖ Usanmış, bıkmış, bezmiş: *Bu sineklerden pek bizarım* (B. Felek). ‖ *Bizar etmek,* rahatsız etmek, usandırmak: *Deşer de zulmeti, bir sahne gösterir ki inan / Bütün bütün beni bizar eder hayatımdan* (M.Â. Ersoy). ‖ *Bizar olmak,* usanmak, bıkmak: *Bu yoklama defterinden evde bizar oldular* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Bizarî** i. *Esk.* Bezginlik, usanç, küskünlük. (M)

BİZAS, Bizans'ın efsanevî kurucusu, M.Ö. 657'de Bizans'a Megaralı'lardan bir koloni yerleştirdiği sanılır. (L)

BİZAZOİK i. Kim. İki adet —N = N— kromofor grubu ihtiva eden boyar madde. *(Eşanl.* DIZAZOİK.) [L]

BİZEBANLAR çoğl. i. Saray ile Babıâli'deki dilsizler için kullanılan deyim. Dilsizlerin Enderunda bulunması Fatih zamanında başlar. Bizebanlar, devlete ait işlerin gizli kalması için alınan zeki kimselerdi. İçlerinden biri Başdilsiz adını alır ve buna hasodalık payesi verilirdi. (M)

Bize Göre, Ahmed Hâşim'in İkdam gazetesinde çıkan fıkralarını topladığı kitap (baskıları 1928, 1960, 1969). Kısa, kesif, şaşırtıcı, fantezinin hâkim olduğu bu sohbet yazıları Haşim'in şiirleri gibi sanat değeri taşır. (M)

BİZEN, Japonya'da kumtaşı üretim merkezi (Okayama eyaleti). XV.-XVI. yy.da çay *(mizuzaşi,* su kabı) ustalarının etkisi altında gelişti. XVIII. yy.da burada birçok tanrı ve hayvan figürü yapıldı. (L)

BİZERTE, Tunus'ta liman şehri, il idare merkezi, Sicilya boğazı kıyısında, Bizerte gölünün ağzında; 46 000 nüf. Bizerte, Kartacalılar ve Romalılar zamanında bir korsanlar cumhuriyetiydi. XVIII. yy.da İspanya'dan çıkmak zorunda kalan Endülüslüler, burasını geniş bir sebze bahçesi, zeytinlik ve meyve ağaçları bölgesi haline getirdiler. Bugün bir balıkçı limanıdır. Trafiği bakımından Tunus limanları arasında üçüncüdür. İki Dünya savaşında önemli rol oynadı. 1963 Ekiminde Fransızları boşaltmasıyle, Tunus'a katıldı. (L)

Bizet koyunu, Fransa'nın Auvergne bölgesinde yetişen yerli koyun ırkı. Kuzusunun eti pek makbuldür. (L)

BİZET (Georges), fransız bestecisi (Paris 1838-Bougival 1875). Paris konservatuvarında Zimmermann (armoni), Marmontel (piyano), Benoist (org) ve Halévy'nin (kompozisyon) öğrencisi oldu. 1857'de Roma ödülünü kazandı. Aynı yıl, Offenbach'ın düzenlediği bir operet yarışmasında ödül kazandı ve *Docteur Miracle* (Mucize Doktor) adlı eseri Bouffes-Parisiens'de oynandı. Roma'dan dönüşünde lirik tiyatroya yöneldi, ama *Carmen ve Arlesienne* adlı eserleri sağlığında soğuk karşılandı. 1862'de öğretmeni Halévy'nin kızıyle evlenen Bizet, en verimli çağında öldü. Tiyatro ve renk sezgisine doğuştan sahipti. Müziği, parlak ve aydınlıktır. Liszt ve Berlioz'a göre gerçek bir fransız dahisidir. Nietzsche, «akdeniz havasıyle dolu» müziğin gerçek temsilcisi saydığı Bizet'yi Wagneri'n, karşısına çıkarır.

Sahne eserleri: *Le Docteur Miracle* (Mucize Doktor) [1856-1857], *Don Procopis* (1858-1859), *Inci Avcıları* (1862-1863), *İvan IV* (1865), *Petr'li Güzel Kız* (1866), *Cemile* (1871), *l'Arlésienne* (1872), *Carmen* (1873-1874). Senfonik eserleri: *Do Majör Senfoni* (1855), *Roma* (1860-1868). *Küçük Orkestra Süiti* (1871), *Vatan Uvertürü* (1873), Çalgı müziği: *Çocuk Oyunları,* 4 elli piyano için on iki parça (1871), ses için elli kadar melodi (1854-1873), beş kantat (1855-1857), bir *Te Deum* ve bazı aktarmalar. (L)

Biz İnsanlar, Peyami Safa'nın romanı (1959). Millî mücadele günlerinde İstanbul'da çeşitli akım ve şahıslar arasında kalan bir öğretmenin, aşk hikâyesidir. Milliyetçi, düşünen bir tip olan Orhan ile, kozmopolit bir çevrede yaşayan Vildan'ın aşkları anlatılırken, devrin fikrî ve ideolojik akımları, meseleleri farklı açılardan gören aydınların tutumları ve ızdırapları ele alınır. Düşünmekten yaşamaya ve harekete geçmeğe bir türlü imkân bulamayan aydın ve üst sınıfa karşı derhal harekete geçen fakir tabaka yer yer karşılaştırılır.

Romanın yapı ve üslûp bakımından dikkate değer tarafı anlatımda modern şuur akımı metodunun kullanılmasıdır. (M)

BİZLENGEÇ veya **BİZLENGİÇ** veya **BÜZLENGEÇ** i. *Halk dili.* Ucu çivili sopa, üvendire. ‖ Kunduracıların kullandığı biz. (M)

BİZMUT (alm. *wismuth).* Sarımtırak beyaz renkte, kırılgan ve kolaylıkla toz haline getirilen metal.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Bizmut tedavisi,* bizmut tuzları ile bazı enfeksiyonların tedavisi.

— ANSİKL. Kim. *Bizmut,* 83 atom numaralı ve atom ağırlığı Bi: 209 olan kimyasal elementtir. Eski kimyacılar bizmutu bilirlerdi. Bu metalin özel bir madde olarak ilk zikredilme tarihi 1529'dur. Fiziksel ve mekanik özellikleri bakımından antimonu çok andırır. Sarımtırak beyaz renkte ve 9,8 yoğunluğundadır, 270°C'de erir ve soğumakla, hacmini arttırarak, romboedrik billûrlar verir; diamagnetiktir. Antimon gibi, kolayca ufalanabilir ve bir havanda toz haline getirilebilir. Soğukta havadan müteessir olmamakla beraber, yüksek sıcaklıklarda yanarak Bi_2O_3 oksidini verir. Klorhidrik ve sülfürik asitler bu maddeye kayda değer bir etkide bulunmaz. Fakat nitrik asidin etkisiyle çözünür.

Kolay eriyen başka metallerle alaşımlar vererek, bunların erime noktalarını daha da düşürür, meselâ, bizmut, kalay ve antimondan müteşekkil olan Darcet alaşımı 94°C'de erir.

Bizmut tabiatta bazen serbest halde de bulunmakla beraber başlıca cevheri *bizmutin'*-dir (Bi_2S_3). Metilan üretimi için, bu sülfür kavrularak oksit haline getirilir, oksit de kömürle indirgenir.

Bizmut'un bileşikleri. Üç değerli bizmut oksit (Bi_2O_3) nitratın kavrulmasıyle elde edilir, sarı renkte, 8,2 yoğunluğunda bir katı maddedir. Bir bizmut tuzu sodyum hidroksitle çöktürülürse, buna tekabül eden $Bi(OH)_3$ hidroksidi meydana gelir, fakat bu bileşik dehidratasyona uğrayarak bizmutil hidroksit BiOOH haline geçer. Bu ürünler eczacılıkta kullanılmaktadır. Aynı maddeler hipokloritler tesiriyle beş değerli bizmutun, asidik özelliklere sahip Bi_2O_5 formülündeki oksidini verir.

Klorun hafifçe ısıtılan bizmut üzerine etkisiyle elde edilen $BiCl_3$ klorürü renksiz bir katı maddedir ve su ile klorhidrik asit ve boyacılıkta kullanılan BiOCl oksiklorürü (bizmutil klorür) verir. Bizmut iyodür, potasyum iyodürde çözünerek, bazı türevlerinin ilâç olarak kullanıldığı potasyum bizmutoiyodür veya iyodobizmutat ($KBiI_4$) veren esmer-siyah renkte bir çökeltidir. Bizmutun iki sülfürü malûmdur: sentez yoluyle elde edilen BiS ve tabiî bizmutin olan Bi_2S_3. Bizmut nitrat $Bi(NO_3)_3$, derişik nitrik asidin metale etkisiyle elde edilir; kolayca nem kapan, beş mol sulu renksiz billûrlar teşkil eder. Bunun çözeltisi çok sulandırılırsa, bazik nitratlar meydana gelir.

Bizmut tuzlarının özellikleri. Bu tuzlar renksizdir, çözeltileri kuvvetli bir sekilde sulandırılmakla, baziktuzlar teşekkülünden doğan bir bulanıklık meydana gelir. Kükürtlü hidrojen tesiriyle, alkali sülfürlerde çözünmeyen siyah bir çökelek, potasyum iyodür etkisiyle de, bir iyodür fazlasında kırmızımtırak bir çözelti vererek çözünen esmer siyah bir çökelek meydana gelir.

Bizmutun metalürjisi. Bizmut Saksonya'da (1870 tarihine kadar aşağı yukarı tekel halinde), Avustralya'da, Avusturya'da ve şimdi de Bolivya'da bazen 5 000 m yükseklikte bulunan kalay madenlerinden çıkarılır. Şu metotlarla elde edilmektedir.

a) Cevher sülfürlü veya arsenikli ise bir kavurma ameliyesinden sonra, kömürle yapılan bir indirgeyici eritmeyle,

b) Sülfürden itibaren demir tesiriyle sağlanan bir çöktürmeyle,

c) Bizmut ihtiva eden kurşun oksitlerinden, bunların yüzde 15'lik klorhidrik asitle sıcakta klorür halinde çözündürülmesi, daha sonra su tesiriyle oksiklorür şeklinde çöktürülmesi ve nihayet indirgeyici bir eritmeye tabi tutulması yoluyle,

d) Aynı şekilde, kurşunun veya bakırın elektrolitik tasfiye çamurlarından itibaren bir ekstraksiyona baş vurularak.

Böylece, elde edilen ham metal, güherçile eşliğinde yapılan bir oksidasyonla eritme veya çözünebilir bir anodun, nitrat çözeltisinde elektroliziyle tasfiye edilir. Bu takdirde altın ile gümüş çamurlarda kalır. Saf halde bizmutun kullanılma alanları sınırlı olmakla beraber (magnetik ölçü âletleri), metal tuz şeklinde olsun (eczacılıkta vazife gören çeşitli ürünler, parfümler, mineler) alaşım şeklinde olsun çok kullanılmaktadır.

Bizmut alaşımları. Kurşun, kalay, kadmiyum, antimon ile bizmut, erime derecesi genellikle 100°C'den düşük olan kolay eriyen alaşımlar verir. Çok yoğun olan bu alaşımlar iyi bir akıcılığa sahiptirler ve

Foto. Canadian National Railways (LAROUSSE)

BİZANS SANATI

Fethiye camii güney yüzü
eski Pammakaristos kilisesi
İstanbul

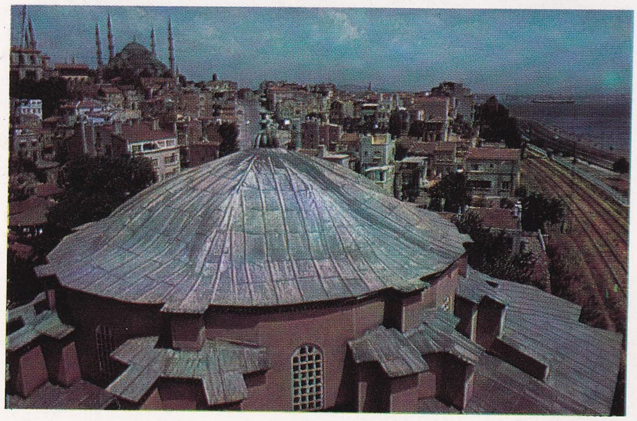

Küçük Ayasofya kubbesi
eski Sergios Bakkhos kilisesi
İstanbul

Aya Evdoksiya
İstanbul Arkeoloji müzesi

Kariye'den (eski Khohara)
bir fresk, Hz. İsa
İstanbul

Dikilitaş
kabartmaları
imparator ve maiyeti
Sultanahmet,
İstanbul

Foto. Angelo Castrillon (MEYDAN)

BİZANS SANATI

İmparatoriçe Theodora, mozaik (VI. yy.)
San Vitale kilisesi, Ravenna

«Mucizevî Balık Avı», mozaik (VI. yy.)
S. Apollinare Nuovo, Ravenna

Venedik'te San Marco katedralinin kubbeleri

Venedik'te San Marco katedralinin
sağ anakapısı

Foto. Jean Vertut (Atlas-Photo), Jacques Six (Atlas-Photo), Véronèse (LAROUSSE)

donmadan sonra herhangi bir büzülmeye uğramazlar; aksine hafif bir genişleme gösterirler. Lehimcilikte, kalıplama işlerinde ve presleme tesislerindeki âletlerin montajında işe yararlar. Damgalama ve dökümle iz alma ameliyelerinde kullanılırlar. Yüzde 50 bizmut, yüzde 27 kurşun, yüzde 13 kalay ve yüzde 10 kalsiyum ihtiva eden alaşım, çok ufak seriler halinde ince levhaların eğritilmesine veya kesilmesine mahsus kalemler veya matrisler yapımına imkân vermektedir. (Bk. CERROBEND veya CERROMATRİX.)

● *Bizmutun organometalik türevleri.* Benzer usullerle elde edilen arsinleri andıran bizmutinler vardır. Bunlar arasında bizmut-arimetil $Bi(CH_3)_3$, bizmut-trietil $Bi(C_2H_5)_3$ ve bizmut-trifenil $Bi(C_6H_5)_3$ zikredilebilir. İlk iki bileşik kolayca alevlenebilen ve patlama ile bozulan sıvılardır.

— Eczc. Bizmutun çözünmeyen tuzları: subnitrat, bazik karbonat..., hastalığın bulunduğu bölgeye tatbik edilen ilâçlardır. Meselâ, haricen cilde sürülür ve dahilen sindirim sisteminin mukozasını örtmek ve bu şekilde ifrazatı düzene koymak için verilir. Böylece mide ülserinde, ishalde, bağırsak yangısında faydalıdır. Bizmut suksinat, rektum yolu ile (fitil) anjine karşı kullanılır.

Hidrata bizmut oksit ile kinin iyodobizmutat'ın yağdaki suspansiyonları, bizmutun suda çözünen bazı organik tuzları (bizmut ve kinin iyodür) ve yağlarda çözünen bazı organik tuzları (bizmut butil tiyolaurat, bizmut karboksietil metilnonoat) frengiye karşı tesirli olan ilâçlardır; yalnız veya penisilin veya arsenikli ilâçlarla birlikte verilir.

◆ **Bizmutil** i. (fr. *bismuthiyle*). Kim. Tek değerli BiO kökü. Bizmutil klorür BiOCl. Bk. BİZMUT.

◆ **Bizmutin** i. (fr. *bismuthine*). Bizmutun başlıca cevheri olan bizmut sülfür Bi_2S_3.

— Kim. Bizmut ihtiva eden ve aminlere benzeyen organik bileşiklere verilen ad. Bunlardan sadece, $Bi(R)_3$ formülündeki üçüncül bizmutinler bilinmektedir.

◆ **Bizmutit** i. (fr. *bismuthite*). Miner. Tabiî bizmut hidrokarbonat.

◆ **Bizmutizm** i. (fr. *bismutisme*). Enjeksiyon veya pansuman olarak kullanılan bizmut tuzları ile zehirlenme (bu durumda, jenjivit, sindirim bozuklukları, albüminüri görülür ve bizmut'un kas içi enjeksiyonlar şeklinde kullanılmasından beri sık olarak rastlanmaktadır).

◆ **Bizmutklorür** i. (fr. *bismuthochlorure*). Kim. Bizmut triklorürün bir metal klorürü ile birleşmesinden meydana gelen karmaşık tuzlara verilen ad.

◆ **Bizmutlu** sıf. Bizmut ihtiva eden: *Bizmutlu bulamaç.*

◆ **Bizmutokr** i. (*bismuthocre*). Miner. Tabiî bizmutoksit Bi_2O_3, muhtemelen bizmutin minerallerinin ayrışmasından meydana gelmektedir. (*Eşanl.* BİZMİT.)

◆ **Bizmutosferit** i. (fr. *bismuthosphérite*). Miner. Küçük kürecikleri andıran tabiî bizmut karbonat.

◆ **Bizmutür** i. (fr. *bismuthure*). Kim. Bizmut ile başka bir elementten meydana gelen bileşik. (L)

BİZON i. (lat. k.). Geviş getiren memeli hayvan. Yabanî bizonların soyu tükenmiştir. Bugün yalnız hayvanat bahçelerinde ve millî parklarda yetiştirilen biri Avrupa, öbürü Amerika menşeli iki türü vardır.

— ANSİKL. *Bizon* kambur cidavlı, kalın postlu, geniş kısa kafalı, kıvrık kısa boynuzlu, tümsek alınlı bir sığır cinsidir. Avrupa bizonu (*bison bonasus*) cidavda yüksekliği 2,30 m'yi bulan 3 m'den uzun çok iri bir hayvandır. Aristo bu hayvanı *bonasos* adıyle tanımlamıştır. XVI. yy.da bile, Almanya'da bol bol avlanırdı. Bunların son yabanî kalıntıları rus hükümetince korunmakta ve Litvanya'da Bialowiaza'da yaşamaktaydı. 1942'de alman askerleri bunların kökünü kuruttu. Bu hayvanlara, şimdi ancak hayvanat bahçelerinde rastlanır. Amerika bizonu (*bison americanus*) daha koyu kıllı, daha iri bir hayvandır. Alnı da hafif tümseklidir. XIX. yy.ın başlangıcında milyonlarca amerikan bizonu vardı. Sıkı bir şekilde korunmasaydı şimdi onun da soyu tükenirdi. Bu hayvanlar, günümüzde, millî parklarda yaşamaktadır. (L)

BİZZARURE zf. (ar. *bi-* önek, *-el-*, *harf-i* tarif ve *żaruret*'ten *biż-żarure*). *Esk.* ister istemez, mecbur kalarak, zorunlu olarak: *Bizzarûre içtima edenlerin karariyle yarınki cuma günü...* (Atatürk). [M]

BİZZAT zf. (ar. *bi-*, önek, *-el-*, harf-i tarif ve *zāt*'tan *bi'z-zāt*). Kendi, kendisi, şahsen: *Vaziyeti yukardan ve bizzat takibetmek lâzım geldi* (Atatürk). ‖ Doğrudan doğruya: *Diyebilirim ki, bizzat iyilik dahi, ancak ceza görmesi ve ayıplanması icab eden bir kötülüğün bulunmasıyle kabildir* (A. H. Tanpınar).

— Huk. *Bizzat ihkakı hak etme,* kendi hakkını zor kullanarak alma, koruma. Yetkili mercilere baş vurmak mümkün olduğu halde, sahip olduğunu iddia ettiği hakkını, bir kimsenin, zorla, kendiliğinden almağa kalkması suçtur. (Türk Cz. kn. md. 308). [M]

BİZZOZERO (Giulio), italyan hekimi (Varese 1846-Torino 1901). Kanda globülini buldu, hücrenin yapısını ve sarkomlu dokuları inceledi. (L)

BJARKE, kral Rolf Krage'nin kız kardeşinin kocasını öldürüp sonra onunla evlenen danimarkalı efsane kahramanı. Bjarke'nin savaş türküsü olan *Bjarkamal* «Saga de Krage»den derlenmiş ve Saxo Grammaticus tarafından çevrilmiştir. (L)

BJELASİCA, Karadağ'da dağ kütlesi, Zekova Glava'da 2 116 m. (L)

BJELAŞNİCA, Yugoslavya'da şistli ve kalkerli dağ kütlesi, Bosna ve Neretva'nın üst vâdileri arasında; Vlahinja'da 2 067 m. (L)

BJELKE. Bk. BIELKE.

BJERKNES (Jakob Aall Bonnevie), norveçli meteoroloji uzmanı (Stockholm 1897). Oslo ve Leipzig'de öğrenimini yaptıktan sonra Bergen enstitüsüne jeofizik profesörü oldu (1931). 1940'tan beri Kaliforniya üniversitesinde ders vermektedir. Babası Vilhelm Bjerknes ile birlikte hava tahminlerine yarayan kutup cepheleri teorisini kurdu. Bunu, siklonların meydana gelişlerinin ve hareketlerinin incelenmesine uyguladı. (L)

BJERKNES (Vilhelm), norveçli jeofizikçi (Oslo 1862-ay.y. 1951). Stockholm'da makine ve matematik fizik profesörü (1893), sonradan Oslo'da (1901) ve nihayet Bergen jeofizik enstitüsünde (1917) kürsü sahibi. Elektrik titreşimeri üzerinde araştırmalar yaptıktan sonra atmosferin ve okyanusun hareketlerine hidrodinamiğin uygulanması konusundaki çalışmalarıyle ün yaptı. Bunları, *Dynamical Meteorology and Hydrography* (1910) ve *physikalische Hydrodynamik* (1933) adlı eserlerinde açıkladı. Kutup cephesi teorisine dayanarak hava tahminleri yapma metodunu ortaya koydu. Bu teoriye göre siklonlar, değişik sıcaklıktaki iki hava kitlesi arasında bulunan bir kesiklilik düzeyinin ortaya çıkmasından doğar. (L)

BJOERN, İsveç kralı, Erik Emundsson'un oğlu. IX. yy. sonunda hüküm sürdüğü sanılır. (L)

BJORNSSON (Sveinn), izlandalı devlet adamı (Reykjavik 1881-ay.y. 1952). Avukat. 1912'de siyasete atıldı, 1914'te Althing'e (İzlanda parlamentosu) seçildi. Kral ve kral naibinin temsilcisi olarak yürütme kuvvetinin başına getirildi (1941). 1944'te cumhuriyetin ilânı üzerine Cumhurbaşkanı seçildi. 1945-1949 döneminde yeniden aynı göreve getirildi. (L)

BJÖRLİNG (Jussi), isveçli tenor (Falun yakınlarında Stora Tuna 1911-Stockholm 1960). Şarkıcılar yetiştirmiş bir ailenin oğlu. Tenorluğa ilk defa 1930'da *Don Giovanni*'de (Ottavio) başladı. Bütün Avrupa'yı dolaştı, Milano Scalasında Salzburg'da çalıştı. 1938'de New York Metropolitan operasına girdi. Gür bir sesi vardı, yedi dili rahatlıkla konuşurdu, bütün tarzları (Wagner dışında) aynı zevk ve ustalıkla canlandırdı. (L)

BJÖRLİNG (Gunnar), isveç dilinde yazan finlandiyalı şair (Helsinki 1887-ay.y. 1960). Alman veya İsviçre dada'cılık anlayışına bağlı olarak verdiği eser, isveç şiirinin gelişmesinde önemli bir etki yaptı. Başlıca şiir kitapları: *Vilande Dag* (Dinlenme Günü) [1922], *Kiri-ra* (1930) ve *«Gölgeler Kumda Oynarlar»* (1947). Son eserlerinde felsefî ve mistik konuları seçtiği görülür: *«Bir Kurşun İzi»* (1951), *Hund Skenar Glad* (Köpek Sevinçle Sıçrıyor) [1959]. (L)

BJÖRNEBORG. Bk. PORİ.

BJÖRNSON (Björnstjerne), norveçli yazar (Kvikne 1832-Paris 1910). Bir papazın oğludur. Çocukluğunu Romsdal'da geçirdi; 1852'de Christiania'da (Oslo) liseyi bitirdi, üniversiteye girdi; orada İbsen, Jonas Lie ve Vinje ile karşılaştı. Kendini edebiyata vermek için öğrenimini bıraktı. 1854'ten 1856'ya kadar edebiyat ve tiyatro eleştirileri yazdı, 1856'da ilk eserini verdi: *«Nasıl Şair Oldum»*. İki yıl sonra *Mellem Slagene* (Savaşlar Arasında) adlı piyesi çıktı. Asıl Kopenhag'da tanındı ve taşkın hayal gücü, anlatış ustalığı ve şiir dolu görüşleriyle ilgi çekti. *Thrond* ve *Synnöve Solbakken* (1857) adlı köy hikâyeleriyle kendine has üslûbu buldu. Bundan sonra, İskandinavların tarih ve destan hikâyelerinin (sağas) kahramanları ile zamanının köylüleri arasında ilgiler bulmaya çalıştı. *Ole Buli*, Björnson'u, 1857'de Bergen tiyatrosunda İbsen'in yerine rejisör olarak çağırdı. Ama yazar, sol eğilimli liberal partinin taraftarı olarak seçimlere katılmak için başkente döndü. Sanata ve tarihe vurgun olan Björnson, 1859'da İtalya, Fransa ve Almanya'ya gitti; 1863'ten önce Norveç'e dönmedi. Bu yıllarda, eski Norveç tarihinden esinlenen *Kong Sverre*'i (Kral Sverre) [1861] büyük trilojisi *Sigurd Slembe*'yi (Piç Slembe) [1862], *Bergliot*'u, Goethe ve Grundtvig'in etkisi altında kaleme aldığı *Olav Trygvasson* adlı tarihî baladları yazdı. Yurda dönüşünde, lirik dramı *Maria Stuart i. Skottland*'ı (Mary Stuart İskoçya'da) [1864] yayımladı; *De Nygifte*'yi (Yeni Evliler) [1865] bitirdi ve çalışmalarını tiyatro ile siyaset hayatı arasında sürdürdü. 1870'te baladlar, folklor, şarkıları, lirizmin ve yurtseverlik coşkunluğunun şaheseri sayılan marşları (Norveç millî marşı bunlar arasındadır), *Digte og Sange* (Şiirler ve Şarkılar) adıyle yayımladı. Ardından, tarihî bir hikâye olan *Sigurd Jorsalfar* (Haçlı Sigurd) [1872], *Brudeslatten* (Düğün Dansı) [1873] ile son köylü hikâyeleri derlemesi çıktı. Yeniden yabancı ülkelere giden yazar, tiyatro alanında dünya çapında başarılı *En Fallit* (Bir İflâs) [1875] ve Christinia'da skandal yarattığı için otuz yıl yasaklanacak olan *Redaktören* (Yazar) adlı eserleri yayımladı. Rydberg'i, Georg Brandes'i, Darwin'i okuyarak dinî bir buhranla kiliseden uzaklaştı ve Wergeland'a yaklaştı. *Kongen* (Kral) [1877] adlı piyesi ve *Magnhild* (1877) adlı hikâyesinde ilerleme ve özgürlüğü övdü. Bu yeni yönünü yansıtan eserleri arasında *Det Ny System* (Yeni Sistem) [1879], büyük bir toplum trajedisi olan *Over Aevne* (İnsan Güçlerinin Üstünde) [1883-1895], alaycı bir komedi olan *Geografi og Kjaerlinghed* (Coğrafya ve Aşk) [1885] ile *Pa Guds Veje* (Tanrı Yolunda) [1889] romanı yer alır. İsveç'e karşı norveç görüşünü belirten anlaşmazlıkta ya birliğin köklü bir ıslahını veya feshini istedi. 1898'de *Paul Lange og Tora Parsberg* (P.L. ile T.P.) ile ardından *Laboremus* (Çalışalım) [1901] adlı dramlarını yayınladı. 1903'te Nobel ödülünü kazandı. Sonra *Mary* (1906) ve son şaheseri sayılan *Naar Den Ny Vin Blomstrer* (Yeni Şarap Olduğu Zaman) [1909] dramlarını verdi. Bir Paris gezisinde öldü. Cenazesi, Norveç'te millî törenle kaldırıldı.

Björnson, ülkesinin düşünce alanındaki bütün çatışmalarına katıldı ve İbsen ile birlikte önemli rol oynadı. Şirleriyle oyunları 1850'den önce başlayan millî romantik akımı sürdürdü ve güçlendirdi. Norveç'in İsveç'ten ayrılmasını gerçekleştiren millî hareketin en önemli kişilerinden biri oldu. (L)

BLABERA i. (yun. *blaberos*, zararlı). Orta ve Güney Amerika'da, Antiller'de yaygın büyük hamam böceği.

— ANSİKL. Evlerde yaşayan *blaberalar* yiyecekleri kemirir. Sıcak ülkelerin dokların-

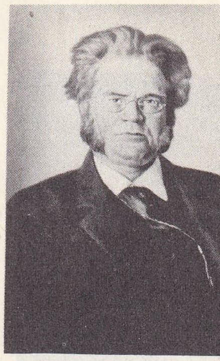

BJÖRNSON
Werenskiold tarafından

Patrick BLACKETT

Foto. Voering, Keystone (LAROUSSE)

da çok yaygın ve boldur. Brezilya ve Guyana hamam böceğinin *(blabera gigantea)* boyu 6 sm'yi bulur. Hamamböceğigillerden. (L)

BLACHE (Jules), fransız coğrafyacısı (Grenoble 1893). Nancy üniversitesinde profesör ve Aix-Marseilel üniversitesinde rektör. Dağların fizikî ve beşerî coğrafyasıyle ilgili birçok eser yazdı: *Les Massifs de la Grande Chartreuse et du Vercors* (Grande-Chartreuse ve Vercors Kütleleri) [1931], *l'Homme et la Montagne* (İnsan ve Dağ) [1933] v.b. Ayrıca A. Danjon ve P. Pruvost ile birlikte Fransız ansiklopedisinin III. cildini hazırladı: *le Ciel et la Terre* (Gök ve Toprak). [L]

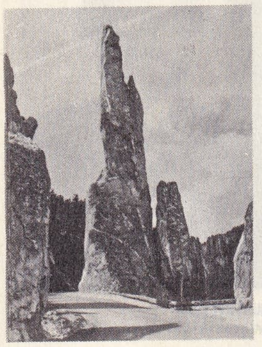
BLACK HİLLS sivri kayalar

BLACHER (Boris), alman besteci (Çin'de Nu Çuang 1903). 1914'ten 1920'ye kadar Rusya'da yaşadı, sonra Berlin'e yerleşti. Dresden ve Berlin'de ders verdi. Berlin Musikhochschule'yi (Yüksek Müzik okulu) yönetti (1953-1959). 1945'ten bu yana Berlin radyosunun başındadır. Başlangıçta Stravinsky'den esinlenmiştir. Özlü ve alaycı bir sülûbu olan Blacher, çok ilgi duyduğu *ostinato* (aynı motiflerin ısrarla tekrarı), çok seslilik ve atonallikten sonra, kromatik gamın on iki sesinin sistematik olarak kullanılmasına yöneldi. Sayısı bir hayli kabarık olan eserleri arasında lirik parçalar (*Prenses Tarakanova* [1941], *Su Baskını* [1947], *Soyut Opera* [1953], *Rosamunde Floris* [1960]), baleler (*İlk Balo* [1950], *Lizistrata* [1951], *Venedik'li Zenci* [1955]), senfonik eserler (*Sinfonia* [1939], *Yaylı Sazlar İçin Konçerto* [1942], *Paganini'nin Bir Temi Üzerine 16 Çeşitleme* [1947], *Cleveland İçin Müzik* [1956], *Oyunlu Müzik* [1960]), çeşitli çalgılar için konçertolar, bir oda oratoryosu *(Romeo ile Juliet* [1945]), yaylı çalgılar için üç dörtlü sonatlar, piyano ve caz için parçalar vardır. (L)

Lucian BLAGA

BLACK (Eugen R.), amerikalı bankacı (doğ. 1898). Georgia üniversitesinde öğrenimini yaptıktan sonra A.B.D.'de bankacılık mesleğine atıldı. Milletlerarası Kalkınma bankasında (BİRD) 1944'ten 1963'e kadar birinci başkan olarak çalıştı, sonra başkan Johnson'un danışmanı oldu. (L)

BLACK (Joseph), iskoçyalı fizikçi ve kimyager (Bordeaux 1728-Edinburgh 1799). Glasgow'da ders verdikten sonra, 1766'da Edinburgh üniversitesine kimya profesörü oldu. Apaçıklık ve kesinlik niteliği taşıyan deneysel eserini, otuz yaşına geldikten sonra tamamladı. Ayrıca teorik incelemeler yaptı ve Lavoisier'in fikirlerini ilk benimseyenlerden biri oldu. Kimya konusundaki çalışmaları özellikle karbon gazı ile ilgilidir. Kendisi bu gazı «sabit hava» diye adlandırdı. İlk esaslı incelemelerini 1754'te yaptı. Arkasından 1755'te magneziyi keşfetti ve bunların birleşmesinden ortaya çıkan magnezyum karbonatı (beyaz magnezi) inceledi. Ayrıca kalkerin kireç haline geçmesi olayı üzerinde çalıştı ve bunun ağırlık kaybı sonucunda meydana geldiğini gösterdi. 1760'a doğru fizikte ısı miktarının, sıcaklıktan ayrı bir kavram olduğunu ilk defa Black ortaya koydu; ısınma ısısı (veya öz ısı) ve hal değiştirme gizli ısısı (buharlaşma, ergime v.b. ısısı) gibi temel kavramları fiziğe soktu. (L)

BLACK (William), ingiliz gazeteci ve romancısı (Glasgow 1841-Brighton 1898). İlk romanı *James Merle* (1864) tutulmadı; *A Daughter of Heth* (Bir Heth Kızı) [1871] adlı romanıyle ün kazandı. *The Strange Adventures of a Phaeton* (Bir Paytonun Garip Maceraları) [1872] adlı başarılı eserinden sonra en iyi romanı sayılan *The Princes of Thule*'u (Thule Prensesi) [1874] yayımladı. Derin bir psikolog olmaktan çok tasvirlerde başarı gösteren bir yazardı. (L)

Black A. et C. Ltd. 1870'te Adam Black (Edinburgh 1787-ay.y. 1874) tarafından Edinburgh'ta kurulan ve 1891'de Londra'ya taşınan ingiliz basımevi. 1827'den 1899'a kadar *Encyclopedia Britannica'yı*, 1851'den itibaren Walter Scott'un eserlerini ve 1897'den itibaren *Who's Who* biyografi yıllığını yayımladı. Öğretim, sanat, tarih, ilâhiyat ve felsefe alanlarında yayımlar yapmaktadır. (L)

BLACK-BAND i. (ing. k., *siyah filon* veya *damar* anlamına gelir). İngiltere'de kahve rengi veya siyah killi demir cevherine verilen ad. Çoğunlukla kömürlü şistlerin içinde tabaka halinde bulunur. (Bu kütle demir cevheri olarak işletilir ve yakıt ilâve etmeden kavrulabilir.) [L]

BLACK BELT, A.B.D.'nin güneyinde bölge, Mississippi, Alabama, Georgia boyunca zengin kara topraklar şeridi meydana getirir. Eskiden başlıca gelir kaynağı pamuk ekimiydi. (Bu deyim, daha geniş bir anlamda zenci nüfusun çoğunlukta olduğu bölgeler için de kullanılır.) [L]

BLACK-BOTTOM i. (nehrin siyah dibi anlamına gelen ing. *blackbottomriver's*'den). Fox-trot ritmiyle yapılan dans. (Amerikalı zencilerin yaydığı bu dans, 1925'te avrupa salonlarında moda oldu. Dansın adımları, zencilerin, çamurlu ırmağı bata çıka geçişini andırır.) [L]

BLACKBURN, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Manchester'in kuzeybatısında; 106 100 nüf. Büyük dokuma sanayii (pamuk ipliği fabrikası, dokumacılık, çirişli pamuk bez) merkezi. Dokuma makineleri. (James Hargreaves, 1764'te, dokuma sanayiinde köklü değişiklik yapan *spinning jenny*'yi [eğirme makinesi] burada ortaya koydu.) [L]

BLACK COUNTRY, İngiltere'de sanayi bölgesi, Birmingham'ın kuzeybatısında, West Bromwich'ten Wolverhampton'a kadar uzanır. Bol maden kömürü ve demir madeni filizi, XIX. yy.da çok önemli bir metalürji'nin gelişmesine yol açtı (bölgedeki yüksek fırın sayısı 180'e erişiyordu). Maden filizinin tükenmesi çelik üretiminin gerilemesine sebep oldu. Ama metalürjinin başka kolları (madenî yaprak, borular, zincirler), makine ve âlet yapımı v.b. gelişti. (L)

BLACKETT (Patrick Maynard Stuart), ingiliz fizikçisi (Londra 1897). Birinci Dünya savaşına katıldıktan sonra öğrenimini Cambridge'de tamamladı, orada Rutherford'ın asistanı oldu. Daha sonra Londra (1933) ve Manchester (1937) üniversitelerinde profesörlük yaptı. İkinci Dünya savaşı sırasında ingiliz donanmasında bilim danışmanlığında bulundu. Blackett, özellikle kozmik ışınlar üzerine yaptığı çalışmalarıyle tanınır. Bu incelemeleri yaparken yararsız bütün deneylerden kaçındı: Geiger'in iki sayacını kullanarak Wilson sis odasının genleşmesini düzen altına aldı. Böylece birçok ışın demeti klişeleri elde etti ve pozitronun varlığını doğruladı. Bu metot ona aynı zamanda, 1925'te bir başkalaşım (transmütasyon) olayına ait ilk resmi çekmeyi ve 1933'te de Occhialini ile fotonların maddeleştirilmesi imkânını sağladı. Blackett aynı zamanda genel bir magnetizma teorisi ortaya koydu. (Nobel fizik ödülü, 1948). [L]

BLACK-FACED sıf. ve i. (ing. k.). Kara başlı koyun ırkı. İskoçya'da yetiştirilir. (Black-faced'lerin erkeği de, dişisi de boynuzsuzdur.) [L]

BLACKFOOT («Karaayaklar»), Kanada'nın kuzeybatsında, eski göçebe yerli halk, algonkin ailesinden. (L)

BLACKHAWK («Karaşahin»). A.B.D.'de yerli bir şef (İllinois, Rock River 1767-Des Moines 1838). Kabilesinin İllinois ile Mississippi nehirleri arasındaki av topraklarını bırakmasını öngören 1804 anlaşmasını kabul etmedi; 1812 savaşında İngilizlere katıldı, 1815'te, teklif edilen anlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı. Fakat, uygulama şekline karşı çıkarak direnince, Cumhurbaşkanı Jackson, üç kolordu ile harekete geçti. (Kara-Şahin savaşı 1831-1832). Yakalandı, şehirden şehre sürüldü, 1835'te serbest bırakıldı. (L)

BLACKHEAD i. Vet. Kamçılı birhücrelilerden Histomonosas meleagridis'in sebep olduğu salgın kuş hastalığı; daha çok hindilerde rastlanır. Hasta hayvanda körbağırsak ve karaciğer iltihaplanır; boyun ve baş önce kül rengi, sonra siyahımsı mavi bir renk alır. (Bk. HİSTOMONOZ.) [L]

BLACKHEATH, Londra'nın banliyösü, Greenwich'in güneyinde. (L)

BLACK HİLLS, A.B.D.'de (güney Dakota ve Wyoming) dağ kütlesi, batıya doğru Büyük ovaları sınırlar; Harney Peak'te 2 207 m. Eski bir kütledir, kıyı yüzey şekilleri meydana getiren tortul kayalar ile çevrilidir. (L)

BLACKİE (John Stuart), iskoçyalı yazar ve yunanca bilgini (Glasgow 1809-Edinburgh 1895). Edinburgh üniversitesinde profesör, Aiskhylos'un bir çevirisini yaptı, çalışmalarıyle iskoç üniversitelerinde klasik öğrenimin yenileştirilmesine yardımcı oldu. (L)

BLACKMORE (Rchard Doddridge), ingiliz yazarı (Berkshire, Longworth 1825- Teddington 1900). Avukatlık yaptı. Yazı hayatına şiir yazmakla başladı, sonra *Clara Vaughan* (1864) adındaki ünlü tarihî romanını, 1869'da da şaheseri sayılan *Lorna Doone*'u yayımladı. Daha sonra *The Maid of Sker* (Sker'in Genç Kızı) [1872] ile *Springhaven* (1887) adlı eserleri yazdı. (L)

BLACKMUR (Richard Palmer), amerikalı yazar (Springfield, Massachusetts 1904-Princeton 1965). Şiirler yazdı: *Second World* (Öbür Dünya) [1942]; *İyi Avrupalı* (1947), daha sonra eleştirme yazılarında dilin ve edebî eserlerin kesin bir incelemesini yaptı. *The Double Agent* (Çifte Ajan) [1935]; *Language as Gesture* (Hareket Olarak Dil) [1952]; *The Lion and the Honeycomb* (Aslan ve Kovan) [1955] başlıca eserleridir. (L)

Black Muslims. Bk. ZENCİ *müslümanlar.*

BLACKPOOL, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Preston'un kuzeydoğusunda, İrlanda denizi kıyısında; 152 100 nüf. Sayfiye yeri. Uçak inşaatı. Otomobil şasileri. Besin sanayii. (L)

Black Power («Kara Güç»), 1966'da amerikan zencilerinin Mississippi eyaletinde yaptıkları yürüyüş sırasında, şiddet taraftarı olmayan öğrencilerin Koordinasyon komitesi başkanı Stokely Carmichael tarafından ortaya atılan parola. Bk. KARA GÜÇ. (L)

BLACKSTONE (sir William), ingiliz hukukçusu (Londra 1723-ay.y. 1780). *Commentaries on the Laws of England* (İngiltere Kanunları Üzerinde Açıklamalar) [1765-1769] adlı eseriyle ingiliz hukukunu halkın anlayabileceği bir hale soktu ve İngiltere'de meşrutiyet fikirlerinin yayılmasını büyük ölçüde etkiledi. (L)

BLACKWATER, İrlanda'da birçok nehrin adı: Lough Neagh'ın (Kuzey İrlanda) kolu; — Orta ovada akarsu, Boyne'un kolu; — Güney İrlanda'da (Munster ili) ırmak. (L)

Blacwood's Magazine. Bk. MAGA.

Blacky Pictures testi (ing. kelimeler: *«Blacky» resimleri testi* anlamında). Projektif nitelikte bir amerikan testi C.A.T.* ilkesine dayanır. Bu ilkeye göre, çocuklar, kendilerini, hayvanlar ile kolaylıkla özdeş kılarlar. Test, on iki planştan ibarettir; her planşta «Blacky» adındaki köpek vardır. Testin amacı, çocuğun ruhî hayatında, cinsî gelişmesinin devrelerini araştırmaktır. Her planş, özel bir psikanalitik çatışmayı uyandıracak tarzda düzenlenmiştir (oral erotizm, oral ve anal sadizm, Oedipus kompleksi, mastürbasyona bağlı suçluluk, kastrasyon* korkusu). Fransa'da kullanılan P. N. (Patte noire) testi, bu testten etkilenmiştir. (L)

BLAEU (Willem JANSZOON), hollandalı coğrafyacı (Uitgeest 1571-Amsterdam 1638). Tycho-Brahe'nin öğrencisi, 1951'de Hven adasında astronomi öğrenimi yaptı; harita, küre ve matematik âletleri yapmayı öğrendi. 1596'da Amsterdam'a yerleşti ve 1605'te on sekiz sayfalık büyük bir dünya haritası, sonra coğrafya ve denizcilik haritaları yayımladı (1617), 1619'da ilk atlası *Theatrum Mundi*'yi, sonra *Theatrum Urbium et Monumentorum*'mu yayımladı. — Oğlu JOAN (Amsterdam 1596 öl. 1673). Babasının çalışmalarını sürdürdü ve 20 sayfalık büyük bir dünya haritası bastırdı: *Nova Totius Terrarum Orbis Tabula* (1648). [L]

BLAGA (Lucian), romanyalı şair ve filozof (Transilvanya, Lancram din Sibiu 1895-Cluj 1961). Alman metafiziğinin etkisi altında *Trilogia Cunoasterii* (Bilgi Trilogiası) [1931-1934] ve *Trilogia Culturii* (Kültür Trilogiası) adlı eserleri (1936-1937) ya-

Foto. Galloway (LAROUSSE)

yımladı. Lirik şair olarak 1919'dan sonra *Poemele Luminii* (Işık Şiirleri) adlı derlemesiyle ün yaptı. Daha sonra *Peygamberin Adımları* (1921) ve *Suların Taksimi*'ni (1933) yayımladı. Şiirde aşkınlığa ulaşmağa çalışır. Şiiri, evrensel bir romen halk şiirinin ana kaynağına ulaşır. Ölümünden sonra gençlik anıları yayımlandı (*Yaşların Kroniği ve Türküsü*, 1964). [L]

BLAGDEN (sir Charles), İngiliz hekimi, fizikçi ve kimyacı (Londra 1748-Arcueil 1820). Sulandırılmış bir eriyiğin donma noktasının düşüşünün, eriyiğin yoğunluğu ile orantılı olduğunu gösteren kanunu buldu. (L)

BLAGODAT tepesi, S.S.C.B.'de tepe, Orta Ural'da, Nijni Tagil'in kuzeyinde; yüksl. 352 m. Zengin bir maden yatağı bölgesinin (demir, bakır, altın, platin) merkezi. (L)

BLAGOEVGRAD, esk. **Gorna Djumaya,** Bulgaristan'da şehir, idare bölümü merkezi, Struma kıyısında; 22 000 nüf. Turistik merkez. Hayvan pazarı. Deri işleme. Tütün. — *Blagoevgrad idare bölümü;* 292 000 nüf. (L)

BLAGOVESÇENSK, S.S.C.B.'de şehir. Sovyet Uzakdoğusu'nda, Zeya'nın kıyısında Amur ırmağıyle kavuştuğu yer yakınında; 95 000 nüf. Daha kuzeyde Kuybışevkskaya'dan geçen Transsibirya demiryoluna bağlantısı vardır. Besin ve metalürji sanayii. Tanker tersaneleri. (L)

Blagoveşçenski katedrali (*Blagoveşçenski Sobar),* Kremlin içerisinde, çarların ibadetine tahsis edilmiş, Moskova katedrallerinden biri. Çok sayıda kubbeleriyle bizans kiliselerini andırır. Pskov mimarları tarafından 1484-1489 yılları arasında yapılmıştır. Yanmış, sonra 1564'te restore edilmiştir. Geleneksel biçimde, dörtgen, üç mihraplı, dört sütunlu ve beş kubbelidir. Kubbelerin kasnak kaideleri, ahşap mimarîden alınmış çıkıntılı kemerlerle süslenmiştir. Burada Rönesans dekoru rus motifleriyle karışır. (L)

BLAHOSLAV (Jan), çek yazar ve bilgini (Prerov 1523-Krumlov 1571). Rahip, sonra 1557'de piskopos oldu. Bohemya Kardeşler birliği üyesi idi. Bu birliğin Cenevre kilisesine uygun olarak yeniden düzenlenmesi için çalıştı. Müzik teorisiyle ilgili bir eser hazırladı, daha sonra Kralicka Bible'e (Kraliçe Kutsal Kitabı) alınan bir yeni Ahit çeviri yaptı ve bir çek grameri yazdı. Bu eserleri sayesinde Bohemya Kardeşler birliğinin büyük yazarı oldu. (L)

BLAİNE (James Gillespie), A.B.D.'li devlet adamı (West Brownsville, Pennsylvania, 1830-Washington 1893). Milletvekili, sonra Maine senatörü, 1876, 1880 ve 1884 cumhurbaşkanı seçimlerinde Cumhuriyetçi partinin adayı, önce Garfield ve sonra Harrison zamanında bakan oldu. 1882'den 1892'ye kadar Kuzey ve Güney Amerika ile ilgili bir siyaset güttü ve başarı sağlamak amacıyle kongreler yaptı. Şili ile Peru arasında çıkan bir anlaşmazlığı çözümledi. (L)

BLAİNVİLLE (Charles-Henri), fransız besteci ve kuramcısı (Tours yakınları 1711-Paris 1777'den sonra). 1741'den 1777'ye kadar birçok teorik eser, *Histoire de la Musique* (Müzik Tarihi) [1766] adlı bir kitap, senfoniler, sonatlar, dinî ve dindışı eserler yazdı. (L)

BLAİR (David), ingiliz dansçısı (Halifax, Yorkshire 1932). 1948'de girdiği Sadler's Wells Ballet'nin 1953'te baş dansçısı oldu. Başarılı bir taklitçi ve parlak bir teknisyen olan Blair, ünlü balerinlere çok iyi eşlik etti. (S. Beriosava, N. Nerina ile oynadığı roller); birçok balede rol aldı: *Fındık-kıran, Sylphides'ler, Nisanda Artecchino* (1947); *Büyük Dedektif* (1953), *İyi Korunmayan Kız* (F. Ashton'un çevirisi, 1960). 1966'da American Ballet Theatre için *«Kuğulu Göl»*ün yeni bir düzenlemesini yaptı. (L)

BLAİNVİLLE (Henri DUCROTAY DE), fransız tabiat bilgini (Arques 1777-Paris 1850). Tıp doktorasını verdikten sonra Collège de France ve Tabiat Bilgisi müzesinde ünlü bilgin Cuvier'ye not etmeye başladı. Fen fakültesine anatomi ve zooloji profesörü oldu (1812), sonra hocasının fikirlerini eleştirdi. 1832'de Cuvier'nin yerine geçti. Başlıca eserleri: *De l'Organisation des Animaux* (Hayvanların Örgütlenmesi) [1822], *Physiologie Générale et Comparée* (Genel ve Karşılaştırmalı Psikoloji), *Principes Fondamentaux de Zoologie* (Zoolojinin Temel İlkeleri). [L]

BLAİR (Robert), iskoçyalı şair (Edinburgh 1699-Athelstaneford, Haddingtonshire 1746). Başlıca eseri *The Grave* (Mezar) [1743], ölümle ilgili derin düşüncelerini yansıtan, kafiyesiz, uzun bir şiirdir. Young'ın *The Nights*'ından (Geceler) esinlenerek yazdığı bu şiir romantizm öncesi devrin konu olarak ölümü işleyen eserleri arasında yer alır. (L)

BLAJ, Romanya'da şehir, Transilvanya'da (Braşov bölgesi), küçük ve büyük Tirnava'nın kavuştukları yerde; 6 600 nüf. Eskiden, Transilvanya'nın dinî başkentiydi. (L)

BLAKANG MATİ, Singapur boğazında ingiliz adası, Singapur'un güneyinde; 6 300 nüf. Müstahkem mevki. (L)

BLAKAVT i. (ing. *black-out*). Ask. Karartma: *Öyle bir donatırım ki, Cumhuriyet Bayramımızın donanması onun yanında blakavt gecelerine döner* (F.R. Atay). [Bk. KARARTMA.] (M)

BLAKE (Robert), ingiliz amiralı (Bridgwater Somerset 1599-Plymouth açıkları 1657). İngiltere'de iç savaş başlar başlamaz parlamento taraftarlarına katıldı. 1649'da deniz kuvvetlerinin başına getirildi. Prens Rupert kumandasındaki krallık donanmasını yendi ve düşmanı Tajo ırmağı ağzında abluka etti. Brezilya donanmasına karşı yaptığı cüretli bir saldırı sonunda portekiz kralı ingiliz krallık donanmasını desteklemekten vaz geçti. Blake, bu fırsattan faydalanarak ingiliz krallık donanmasını 1650'de Cartagena açıklarında bozguna uğrattı. 1652'de Birleşik eyaletlerde savaş başladığı zaman yeniden sivrildi (Dover ve Kentish Knock zaferleri) ve 1653'te İngilizlerin Manş'a hâkim olmalarını sağladı. 1654'te Cromwell, Blake'i çeşitli düşman devletlerden, özellikle Berber devletlerinden öç almak amacıyle Akdeniz'e gönderdi. Blake, 1657'de Kanarya adalarında Tenerife kaleleri önünde demir atmış olan ispanyol filosunu bozguna uğratarak en büyük zaferini kazandı. (L)

BLAKE (William), ingiliz ressamı, gravürcü ve mistik şairi (Londra 1757- ay.y. 1827). Resme karşı küçük yaşta kabiliyet göstermesi üzerine, on dört yaşındayken, gravürcü James Basire'in yanına çırak olarak girdi. 1778'de Stothard, Flaxman ve Fussli ile birlikte Royal Academy'de resim öğrenimi yaptı. Resimle olduğu kadar şiirle de ilgilenen Blake'in büyük bir tutkuyle yazdığı şiirlerinin tatlı ritmi Elizabeth I devrindeki eserlerin ritmini hatırlatır. 1789'da ingiliz şiirinin en değerli eserlerinden biri olan *Songs of Innocence* (Masumluk Şarkıları) adlı kitabını yayımladı. Bu şiirlerini kendi eliyle ofortla bakır üzerine işlediği gravürlerle süsledi. 1795'te şair Young'ın *Nights* (Geceler) adlı eserinin sayfa kenarlarını beş yüzden fazla suluboya resimle süsledi. 1800'de Felpham'da (Sussex) şair Hayley ile buluştu, orada yazdığı *Milton* ve *Jerusalem* (Kudüs) adlı destanî şiirlerini 1803'te Londra'ya döndüğü zaman gravürlerle süsledi. 1810'a doğru Robert Blair'in *The Grave* (Mezar) adındaki eserini resimledikten ve *Cantorbery Hacıları* için gravürler yaptıktan sonra unutuldu ve yoksulluk içinde yaşadı. 1818'de John Linell, Yobe'un bir kitabına ve Dante'nin *Divina Commedia*'sına (İlahî Komedya) resimler yapmasını istedi. Blake bu son eser için çoğu taslak halinde yüz kadar resim yaptı. (L)

BLAKEA i. Güzel pembe çiçekli ağaç veya ağaççık. Orta Amerika'nın tropikal bölgelerinde ve Antiller'de yetişir. (30 Kadar türü bulunan süs bitkilerinin üç dört türü Avrupa'da sıcak limonluklarda yetiştirilir. *Melastomaceae* familyasından.) [L]

BLAKEİT i. Miner. Bir kokimbit (*coquimbite*) çeşidi. (L)

BLAKESLEE (Albert Francis), amerikalı biyoloji bilgini (Geneseo, New York 1874-Northampton 1954). 1915'ten sonra bir Carnegie vakfına bağlı Cold Spring Harbor (New York) tecrübe istasyonunda bitkisel jenetik araştırmalara başladı ve 1936'da bu kuruluşun müdürü oldu. Sonra Columbia üniversitesinde çalıştı (1940-1942) ve 1943'te Smith College (Northampton) jenetik istasyonunu yönetti. (L)

BLAKEY (Art) [müslüman olarak **Abdullah bin Buhayna** adını aldı], amerikalı zenci caz davulcusu (Pittsburg 1919). Fletcher Henderson (1939) ve Mary Lou Williams (1940), Billy Eckstine (1944), sonra da Lucky Millender ile çalıştı (1949). 1955'te Jazz Messengers beşlisini kurdu. Bu topluluk on yıl boyunca bütün dünyada başarılı konserler verdi. Doldurduğu başlıca plaklar: *Bye-ya* (Tehlonious Monk ile birlikte, 1952), *Tempus fugit* (Miles Davis ile birlikte, 1953), *Night in Tunisia* (1958), *One by one* (1963). Jazz Messengers beşlisi, R. Vadim'in *Tehlikeli Alâkalar* adlı filminin sesli bandını hazırladı. (L)

BLAKHERNAİ. Esk. coğ. Bizans devrinde, İstanbul'un XIV. bölgesi. Edirnekapı ile Haliç arasında, bugünkü Avcı Bey, Molla Aşkî ve Atik Mustafa Paşa mahallelerini içine alıyordu. Önceleri, etrafı surlarla çevrili ve İstanbul'a komşu bir şehirdi. Theodosius II zamanında, İstanbul bu bölgeye kadar genişletilerek şehrin kara surları, Tekfur sarayı yakınında Blakhernai surları ile birleştirildi. Sonraki yüzyıllarda bu surlara bazı eklemeler yapıldı. V. yy.da imparatoriçe Pulkheria tarafından yaptırılan ve içinde Meryem'in resmi bulunan Theotokoston Blakhernon kilisesi 1434'te yandı. Kilisenin yanında, Meryem'in eşyalarının bulunduğu bir şapel ve ayrıca içinde havuz bulunan kubbeli, yuvarlak bir salon bulunuyordu. Üç bina da mozaiklerle süslüydü.

XI.yy. da. da Blakkernai'de birçok saraylar olduğu biliniyor. Bugün, bazı sur ve saray duvarları, mahzen kalıntıları, Anemos zindanı ve Tekfur sarayı harabeleri vardır. (M)

BLALOCK (Alfred), amerikalı cerrah (Culloden, Georgia 1899). 1922'den sonra John Hopkins üniversitesinde öğretim görevlisi, 1941'de bu kurumun cerrahî servi-

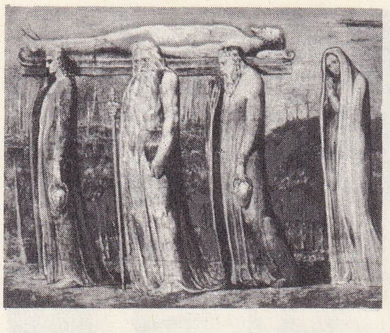

William BLAKE
«Hazreti İsa'nın Çarmıha Gerildiği Tepedeki Ayin»
(National Gallery, Londra)

amiral **BLAKE**

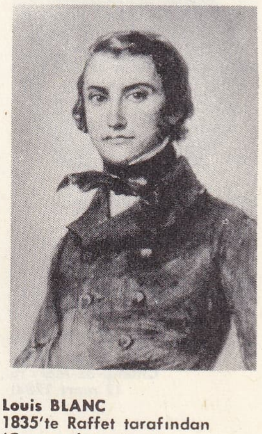

Louis BLANC
1835'te Raffet tarafından
(Carnavalet müzesi)

Mont BLANC
ve Bosses sırtı;
ortada, Vallot barınağı

Foto, X. Bertrand Kempf (LAROUSSE)

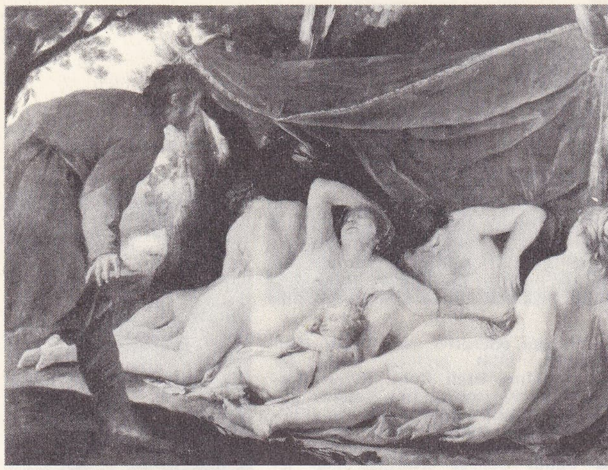

Jacques BLANCHARD'ın «Cimon ve Éphigène» adlı eseri (Louvre müzesi, Paris)

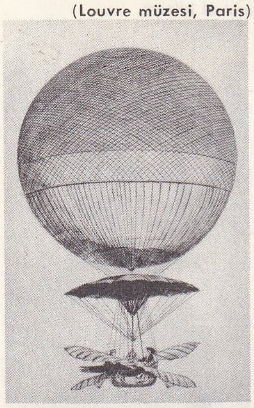

Jean-Pierre BLANCHARD «Uçan gemi» Champ-de-Mars'ta (2 mart 1784)

Maria BLANCHARD «Analık» (Modern Sanat Millî müzesi, Fransa)

Louis XIII ile Castilla'lı BLANCHE'ın taş giyme töreni XIV.yy. minyatürü (Toulouse Belediye kütüphanesi)

sinin müdürü oldu ve doğuştan kalp hastası olanlara ilk tedavi usullerini uyguladı. Taussig ile birlikte kalp hastalıklarının incelenmesine ve tedavisine büyük katkıda bulundu. (L)

BLANC (Charles), fransız sanat tenkitcisi (Castres 1813-Paris 1882), Louis Blanc'ın kardeşi. *La Gazette des Beaux-Arts* (Güzel Sanatlar Gazetesi) adlı bir dergi çıkardı, 1869'da Güzel Sanatlar akademisine seçildi, daha sonra Collège de France'da profesörlük yaptı. *Histoire des Peintres de Toutes les Écoles* (Bütün Okullar Ressamlarının Tarihi) adlı 14 ciltlik bir eser yazdı. (L)

BLANC (Louis), fransız tarihçisi ve siyaset adamı (Madrid 1811-Cannes 1882). Kral Joseph'in emrinde çalışan bir memurun oğludur. İmparatorluk parçalandıktan sonra çocukluğu yoksulluk içinde geçti. Gazeteciliğe başladı, sosyalist akıma katıldı, 1939'da *Organisation du Travail* (Emeğin Teşkilâtlanması) adlı eseri sosyalist düşünürler arasında önemli bir yer almasını sağladı. Bu eserde, 1848'de yazdığı *le Droit au Travail* (Çalışma Hakkı) adlı kitabında yeniden ele alacağı düşüncelerini («herkese ihtiyaçlarına göre; herkese kabiliyetine göre») dile getirir. *Histoire de Dix Ans* (On Yılın Tarihi) [1841] adlı eseri, muhalefetin temmuz monarşisine karşı başarısını sağladı. 1848 Şubatında işçilerin ve *la Réforme* gazetesinin zoruyle parlamentodaki cumhuriyetçilere kabul ettirilen geçici hükûmete üye oldu. Luxembourg komisyonuna başkanlık etti, fakat sosyal atelyelerle ilgili tasarısı amacı dışında bir nitelik kazanıp sosyalistlere karşı millî atelyeler şeklini aldığından başarısızlığa uğradı. 1848 Haziran olaylarına hiç katılmadığı halde İngiltere'ye sürüldü, Fransa'ya ancak 1870'te dönebildi. Seine'den Millet meclisine seçildi, aşırı solu tuttuysa da Komün'ü kınadı. Louis Blanc'ın iktisatla ilgili düşüncelerinin temel özelliği ne rekabete karşı çıkmasında, ne de ortaklık görüşünü savunmasındadır. Blanc devletin, sosyal reformların gerçekleştirilmesi yolunda gerekli vasıtalardan biri olduğu kanısındadır. Adının sosyalizm tarihine geçmesini sağlayan hem görüşleri, hem de tekrar gözden geçirip dokuz defa yeni baştan yazdığı ve düşüncelerini kısa fakat sade bir dille açıkladığı *Emeğin Teşkilâtlanması* adlı eseridir. Bu eserinde iktisadî faaliyetin her kolu için sosyal atelye diye adlandırdığı işçi üretim topluluğunun kurulması gerektiğini öne sürer; bu topluluğun ilk sermayesinin bir kısmı devlet tarafından, bir kısmı da ödünç alınacak para ile sağlanacaktır (sermayenin faizi geçici olarak saklanır; sosyal atelyede ücret herkese eşit olarak dağıtılır, yöneticiler seçimle başa geçer, kazanç üçe bölünür, payın biri ücrete eklenir, ikincisi yaşlı, hasta ve sakatların bakımına ve «diğer sanayi kollarında baş gösterecek krizlerin hafifletilmesine» ayrılır, üçüncüsü de topluluğa alınacak yeni işçilerin gerektirdiği yatırımlar için sarfedilir. Sosyal atelyelerin ekonomik üstünlüğü, özel atelyelerin ortadan kalkmasını veya sosyal atelyelerle birleşmesini gerektireceğinden her sanayi kolu tek düzene bağlanmış olacaktır. Devletin yetkisi altında bütün merkez sanayi atelyeleri toplumun faydasına elbirliğiyle çalışacaktır. 1847-1862 Yılları arasında yazdığı *Histoire de la Révolution Française* (Fransız İhtilâli Tarihi) adlı eseri oldukça ilgi çekicidir. (L)

BLANC (MONT—), Batı Alpleri'nin ve *Mont-Blanc* kütlesinin en yüksek noktası, fransız topraklarında; 4 807 m.

— Dağc. Mont Blanc'ın inlandsis'i dağcılık tarihinde çok önemli rol oynadı; burada çeşitli güçlükler gösteren birçok çıkış yolu vardır. Zirveye ulaşmak için ilk denemeler H.B. de Saussure'ün teşebbüsüyle yapıldı (1775-1785). Sonunda 7 ağustos 1786'da Chamonix'de hekimlik yapan Paccard ve Jacques Balmat'nın giriştikleri deneme ertesi gün öğleden sonra zirvenin ilk defa fethini sağladı. Balmat'nın bir ikinci çıkışından sonra Saussure, ertesi yıl yirmi kişilik bir toplulukla Mont-Blanc'a tırmandı ve zirvede ilk ilmî gözlemleri yaptı. (L)

BLANCHAR (Pierre), fransız oyuncusu (Philippeville 1892-Suresnes 1963). 1921'de konservatuvardan çıktıktan sonra tiyatroda oyuncu olarak çalıştı, ayrıca filimlerde rol aldı. E. Bourdet'nin *La Prisonnière*'inde (Hapis Kız) [1926]; A. Salacrou'nun *l'Inconnue d'Arras*'ında (Arras'ın Bilinmeyen Adamı) [1935], A. Achard ve A. Roussin'in tiyatro eserlerinde büyük başarı gösterdi. (L)

BLANCHARD (Jacques), fransız ressamı ve desinatörü (Paris 1600-ay.y. 1638). Öğretmeni Horace Le Blanc'dan esinlendiği özentili resim anlayışıyle dolgun vücutlu kadınlar çizdi. İtalya'da Tiziano'nun resimlerinden çok etkilendi, bu yüzden çağdaşları ona fransız Tiziano'su adını verdiler. Başlıca eserleri: *Yortu* (Notre Dame de Paris), *Cimon ve Éphigène* (Louvre müzesi). — Kardeşi JEAN-BAPTISTE (Paris 1595-ay.y. 1665), 1663'te akademiye kabul edildi. —Oğlu GABRIEL (Paris 1630-ay.y 1704), 1663'te akademiye seçildi, *XIV. Louis'nin Doğumunun Alegorisi* adlı eseri vardır. (L)

BLANCHARD (Jean- Pierre), fransız havacısı (Les Andelys 1753-Paris 1809). Bir uçan makine yaptıktan sonra, paraşüt denemelerine girişti ve bu denemelerde, hayvanları kullandı. Douvres'dan Calais'ye kadar, Manş'ı ilk defa balonla geçti (1785). Daha sonra sepete bağlı küreklerle yönetilen bir aerostat yaptı. 1808'de, La Haye yakınında, balonun içinde beyin kanaması geçirerek düştü ve ertesi yıl öldü. — Karısı Sophie ARMANT (doğ. La Rochelle yakınında 1778), kocasının uçuşlarına katıldı. 1819'da Paris'te, içinden havai fişek attığı balonun patlamasıyle öldü. (L)

BLANCHARD (Maria), ispanyol ressamı (Santander 1881-Paris 1932). Katalonya'lı bir baba ile fransız bir annenin kızı, 1910'da Paris'e yerleşti. Van Dongen ile çalıştıktan sonra Juan Gris'in etkisiyle kübizme yöneldiyse de, daha çok heyecan veren insan yüzleri ve özellikle analıkla ilgili resimler yaptı. Sert ve güçlü üslûbuyle konulu resmi ve katkısız resmi bağdaştırdı. Eserlerinin çoğu Paris'te Güzel Sanatlar müzesi (Girardin'in dermesi) ve Modern Sanat müzesindedir. (L)

BLANCHARD (Raoul), fransız coğrafyacısı (Orléans 1877-Paris 1965). 1906'da Flandre üstüne bir tezle doktorasını verdi. 1906-1948 Yılları arası Grenoble üniversitesinde profesördü, A.B.D. (Harvard) ve Kanada (Montréal) üniversitelerinde de ders verdi. Alp coğrafyası enstitüsünün müdürü ve *Revue de Géographie Alpine*'in (Alp Coğrafyası Dergisi) kurucusu. Başlıca eserleri: *Alpes Occidentales* (Batı Alpleri) [10 cilt, 1938-1953]; *Asie Occidentale* (Batı Asya) [1929]; *Grenoble* (1911) adlı eserinde bir şehir coğrafyası incelemesi yaptı. (L)

BLANCHE (August Theodor), isveçli yazar ve siyaset adamı (Stockholm 1881-ay.y. 1868). Edebiyatın hemen her türünde eser verdi; Eugène Sue'yü taklit ederek romanlar yazdı. *Sonen av Söder och Nord*, (Kuzey ve Güneyin Oğlu). Stockholm'un en ünlü yazarları arasında yer almasını sağlayan hikâyeler (*En Prästmans Anteckningar* [Bir Papazın Notları], *Hyrkuskens Berättelser* [Bir Arabacının Anlatıları], Bir Oyuncunun Serüvenleri); tarihî oyunlar (Engelbrekt ve Dalarna'lar); komediler ve daha çok fransız, alman ve danimarkalı yazarlardan uyarladığı vodviller yayımladı: *Läkaren* (Hekim), *Hittebarnet* (Sokakta Bulunmuş Çocuk), *Ett Resende Teater Sällskap* (Gezici Tiyatro Okulu). Liberal siyasetçi olarak 1859'da Riksdag'a (Millî Meclis) üye seçildi ve birçok demokratik reformu kabul ettirdi. (L)

BLANCHE (Jacques-Emile), fransız ressam ve yazarı (Paris 1861-Offranville 1942). Antoine Emile Blanche'ın oğlu, 1890'da resme başladı. Eserlerini Londra'da National Galery'de sergiledi ve çok beğenildi. Daha çok portre resimlerinde başarı gösterdi (*Kontes Baranowska, Henri Bergson, Antoine Bourdelle, René Boylesve, Broglie prensesi, Paul Claudel, Jean Cocteau, Mareşal Foch, André Maurois, George Moore, Hélène Vacaresco, Paul Valéry* v.b.). [L]

BLANCHE Bourgogne'lu, Bourgogne kontu Otto IV ile Artois kontesi Mahaut'nun kızı (1296'ya doğr. - 1326). La Manche kontu Charles ile evlendi, kocası daha sonra Güzel Charles adıyle Fransa kralı oldu. 1314'te, görümcesi Marguerite (Tour de Nesle hikâyesi) gibi zina ile suçlandı, Château - Gaillard'a kapatıldı. 1322'de boşandıktan sonra rahibe oldu, Maubuisson manastırında öldü. (L)

BLANCHE Castilla'lı, castillalı prenses (Palencia 1188-Maubuisson 1252), kral Alfonso VIII ile ingiltereli Eleanor'un kızı. Fransa kralı Aslan Louis VIII'in karısı. İngiltere kralının yeğeni olan Blanche, Philippe Auguste ve Yurtsuz John arasında imzalanan Goulet antlaşmasından sonra (1200), Pont-Audemer'de, Fransa kralının büyük oğluyle evlendi. Louis VIII ölünce (1226), derebeyleri ayaklandı (Bk. THIBAUD IV *Champagne kontu*). O sırada oğlu Louis IX, on iki yaşındaydı. Blanche büyük gayret göstererek tehlikeyi önledi. Dediği dedik ve kıskanç bir anne, fakat iyi bir devlet yöneticisi olan Blanche, oğluna, barışa kavuşturulmuş bir krallık bıraktı. Ayrıca, derebeyi ayaklanmasının önlenmesinde büyük payı oldu. Ölümüne kadar çok önemli bir siyasî rol oynadı ve Yedinci haçlı seferinde (1249-1252) ikinci defa hükûmetin başına geçti. Maubuisson manastırına gömüldü. (L)

BLANCHE DE BOURBON, Capet prensesi (Medina 1338'e doğr.- Sidonia, Endülüs 1361). Bourbon dükü Pierre I'in ikinci kızı. Castilla kralı Pedro el Cruel ile evlendi. Kocası, metresi Padilla'lı Maria ile olan ilişkilerine engel olmaması için onu hapsetti ve sonunda zehirledi. Bu olay yüzünden, karısı Blanche'ın ikiz kardeşi olan Fransa kralı Charles V ile arası açıldı. (L)

BLANCHE Navarra'lı (1424-Orthez 1464), Castilla kraliçesi, Aragon'lu Juan II'nin büyük kızı. 1440'ta, o zaman Castilla kralı olan Henri IV ile evlendi, fakat eşlik görevlerini yapmadığı için kocası kendi-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

sini boşadı. Kardeşi Viane prensi Carlos ile birlikte onu mirastan yoksun bırakan babası tarafından kız kardeşi, Foix kontu Gaston VI Pébus'nün karısı Leonor'a teslim edildi, hapiste öldü. (L)

BLANCHET (Emile), isviçreli piyanist ve besteci (Lozan 1877 ay.y. 1943). Busoni'nin öğrencisi (Weimar ve Berlin). 1904'ten sonra Lozan konservatuvarında profesörlük yaptı. Bir balad yazdı; piyano ve orkestra için bir konser parçası besteledi. (L)

BLANCHOT (Maurice), fransız yazarı (Quain, Devrouze yakınında Saône-et-Loire 1907). Fizyolojik hayatla fikrî hayat arasında bir süreklilik arayan bu romancı, düşüncelerini, *Thomas l'Obscur* (Karanlık Thomas) [1941, gözden geçirip ikinci defa 1950'de yayımladı], *le Très-Haut* (Uluların Ulusu) [1948], *Le Dernier Homme* (Son Adam) [1957] adlı eserlerinde yansıtır. Yaratıcılığın anlamını *Comment la Littérature est-elle Possible* (Edebiyat Nasıl Mümkündür?) [1942] adlı kitabında inceler. *l'Espace Littéraire* (Edebiyat Alanı) [1955] ve *Le Livre à Venir* (Çıkacak Kitap) [1959] gibi ilgi çekici eserleri vardır. Çağdaş büyük tenkitçiler arasında yer alır. (L)

BLANC kütlesi (MONT—), Batı Alplerde billûrlu kütle, Fransa, İtalya ve İsviçre sınırlarında. Sıradağın ve Avrupa'nın (Kafkas dışında) en yüksek zirvesi (4 807 m) buradadır. Güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan kütle, derin vâdilerle (Chamonix, Doire Baltée, Ferret vâdisi) kendine has bir görünüş kazanır. Yüksekliği sayesinde (doğuda 4 000 m'den, batıda 3 500 m'den çok) kendine has bir kar ve buz takkesine sahiptir.

Dağ, geniş buzul devri çukurları ve büyük buz yalaklarıyle yarılmıştır; düşey sırtlar çok sert kayalarla sona erer. Buzullar dağ otlaklarında kaybolur ve bugün artık çevredeki büyük vâdilere ulaşamaz. Mont-Blanc'ın başlıca gelir kaynağı turizmdir. (L)

BLANC-MESNİL (LE), Fransa'da (Saint -Denis idare bölümü) kanton merkezi, Paris'in kuzeydoğu banliyösünde; 35 708 nüf. Metalürji: dökümevi, madenî borular, kazancılık, alüminyumu yaprak haline getirme. Kamyon şasileri. Radyatörler. Besin maddeleri. Kimya sanayii. (L)

BLANCO- FOMBONA (Rufino), venezuelalı yazar (Caracas 1874-Buenos Aires 1944). Şair, tenkitçi, hicivci, romancı ve siyaset adamı. Liberal fikirleri savundu, sürgüne gönderildi. Edebiyat alanında modern şiirleriyle kendini tanıttı, *El Modernismo y los Poetes Modernistas* (Modernizm ve Modern Şairler) [1929] adlı bir eser yazdı. Bu arada, *Cuentos de Poeta* (Şair Hikâyeleri) [1901], *Cuentos Americanos* (Amerikan Hikâyeleri) ve ülkesinin törelerini şiddetle yeren romanlar yayımladı: *El Hombre de Hierro* (Demir Adam) [1907], *El Hombre de Oro* (Altın Adam) [1915]. Bundan başka tarihî ve sosyal konularla ilgili eserler yazdı: *«XVI. yy. İspanyol Konkistadorları ve İspanyol Amerikasının Siyasî ve Sosyal Evrimi»* (1917). [L]

Blanco partisi, Uruguay'da, Colorado partisinin rakibi olan muhafazakâr partinin adı. 1958'de, iktidara geldi. (L)

Blanc tüneli (MONT—), kara yolu tüneli. Fransa'daki Arve vâdisini, İtalya'daki Aosta vâdisine bağlar; 11 600 m. (L)

BLANDFORDİA i. (Şahıs adı *Blandford*'dan). Zambakgillerden otsu bitki. Kökleri saçaklıdır. Avustralya'da yetişir. (Turuncu renkte büyük çiçekli bazı türleri sıcak limonluklarda yetiştirilir: *Blandfordia flamea, B. grandiflora, B. Cunninghamii.)* [L]

BLANİULUS i. Kör kırkayak. Duyargaları topuzlu, sırtı kalkanlıdır. Yalnız yan taraflarında uzunlamasına çizgiler bulunur. (Benekli blaniulus ancak 2 sm uzunluğundadır; bahçelerde çeşitli zararlara sebep olur; sebzelerin köklerini yer. Çokayaklıların *iulidae* familyasından.) [L]

BLANKENBURG, Almanya'a (Doğu Almanya, Magdeburg bölgesi) şehir, Harz'ın kuzeydoğu kenarında; 19 700 nüf. Dük şatosu; Blankenburg prensleri eskiden burada oturdu. (L)

BLANKENESE, Hamburg'un (Batı Almanya) batı banliyösünde kasaba. (L)

BLANQUİ (Jérôme Adolphe), fransız iktisatçısı (Nice 1798-Paris 1854), Konvansiyon üyesi Dominique Blanqui'nin (1759-1832) oğlu. Serbest mübadele taraftarıydı. Sanat ve meslekler konservatuvarında, J.-B. Say'ın yerine genel iktisat kürsüsüne tayin edildi (1833). Modern liberal okula bağlıdır; Blanqui'ye göre, zenginleşmek yeterli değildir, bu zenginliğin eşit olarak dağıtılması gerekir. Başlıca eserleri: *Résumé de l'Histore du Commerce et de l'Industrie* (Ticaret ve İktisat Tarihi Özeti) [1826], *les Classes Ouvriès en France* (Fransa'da İşçi Sınıfları) [1848]. (L)

BLANQUİ (Louis Auguste), fransız sosyalist düşünürü ve siyaset adamı (Puget-Théniers 1805-Paris 1881). Jérome Adolphe Blanqui'nin kardeşidir. Hukuk ve tıp öğrenimi gördü, çok genç yaşta Carbonari adlı siyasî bir derneğe girdi (1824); 1830'dan sonra aşırı cumhuriyetçi, bir süre sonra da aşırı sosyalist liderlerden biri oldu. Hayatı gizli dernekler kurmak, yorulmadan mücadele etmek, birbirini kovalayan komplolar ve hapislerle geçti. 1832'de «Onbeşler davası» ve 1836'da «Barut meselesi» suçlularından biri olarak tutuklandı. 1839'da, «Société des saisons» ile birlikte yaptığı bir baskının başarısızlığa uğraması sonucu Mont-Saint-Michel'de ağır hapis cezasına çarptırıldı. 1848 ihtilâlinde, devrin sosyalist akımının sözü geçen nazariyecisi oldu ve bu akıma *Blanqui'cilik* adı verildi. Derneklerde etkin oldu, 1848 şubatından mayıs ayına kadar süren işçi gösterilerinin öncüsü ve yöneticilerindendi. 15 Mayıs olaylarından sonra tutuklanarak on yıla mahkûm edildi, önce Belle-Île'de, sonra Korsika ve Afrika'da hapsedildi. 1859'da affedildi, 1860'tan itibaren *Mahpus* veya *Kurban* adlarıyle anılması ihtilâl çevrelerinde çok etkili oldu. 1861'de yeniden tutuklandı, 1865'te kaçarak Belçika'ya sığındı. 1870 Savaşında Paris'e döndü, 4 eylül ihtilâlinden sonra hükûmeti, savaşma konusunda destekleyen *la Patrie en Danger* (Vatan Tehlikede) adlı gazeteyi çıkardı. 13 Ekim günü belediye binasına yaptığı baskında başarısızlığa uğradı. 18 Mart 1871'den önce, Thiers'in emriyle tutuklandı: Paris komünü esnasında taraftarlarından uzak kalması teşkilâtının başıboş hale gelmesine sebep oldu. Clairvaux'da hapsedildiyse de sonra affedildi (1879). Aday olabilme hakkından yoksun bulunduğu halde Bordeaux'dan milletvekili seçildi (1879). Son olarak aşırı solcu *Ni Dieu, ni Maître* (Ne Tanrı Ne de Efendi) adlı gazeteyi yönetti. Blanqui, 1793 anlarının, Babeuf'cülük ve Carbonari derneğinin etkisi altında kalarak, ihtilâl eylemini, iktidarı ele geçirmek ve işçi sınıfının hâkimiyetini sağlamak amacıyle girişilecek saldırı hazırlığı olarak kabul eder. Ayaklanmayı, siyasî olmaktan çok teknik bir iş olarak görür. «Profesyonel ihtilâlci» fikri ilk olarak Blanqui tarafından ortaya atılıp işlendi. Ayrıca ihtilâlci partilerin askerî tipten bir teşkilâta sahip olmaları gerektiğini ilk olarak ortaya atan da odur: nazarî meseleleri işlediği denemeleri *la Critique Sociale* (Sosyal Tenkit) adı altında ölümünden sonra yayımlandı. Gustave Geoffroy, en iyi eserlerinden birini Blanqui için yazdı: *l'Enfermé* (Mahpus). Aristide Maillol ise Puget-Themers'de bulunan *Zincire Vurulan Eylem* adlı çok güzel bir anıtla Blanqui'yi canlandırdı. (L)

BLANTİRE, Malavi'de (esk. Nyassaland) şehir, bu ülkenin güneyinde; 11 000 nüf. Limbe'ye bağlı ticaret ve tarım merkezi. Tütün pazarı. (L)

BLANTYRE, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Lanarkshire, Glaskow'un güneydoğusunda; 23 500 nüf. Livingstone'un doğum yeri. Demir madenleri. Bakır rafinerisi. (L)

BLANUS i. Akdeniz bölgesinde yaşayan küçük sürüngen. (Ayakları yoktur, bundan ötürü yılana benzer. İkiyönlü kertenkelegillerden.) (L)

BLAPS i. (yun. *blaptein*, zarar vermek'ten fr. *blaps*). Kınkanatlı büyük böcek. Her tarafı siyahtır.

— ANSİKL. *Blaps,* yavaş hareket eden gececi bir böcektir. Karanlık yerlerde yaşar; yer altında yaşayan kurtçukları gibi bitkisel döküntülerle beslenir. *Blaps mortisaga* bodrumlarda, kilerlerde çok görülür. *Tenebrionidae* familyasından. (L)

BLASCO İBANEZ (Vicente), ispanyol romancısı (Valencia 1867- Menton 1928). Liberal fikirleri genç yaşta benimsedi. Yirmi iki yaşında bir ihtilâl teşebbüsünden sonra Paris'e göç etmek zorunda kaldı. 1891'de affedildi, İspanya'ya döndü, orada *El Pueblo* (Halk) adında bir dergi kurdu; on yıl boyunca bu derginin yayımlanmasıyle uğraştı. *Nueva Valencia* (Valencia Hikâyeleri) [1893] adı altında topladığı hikâyelerinin çoğunu ve romanlarını bu arada yazdı: *Arroz y Tartana* (Pirinç ve Yelkenli) [1894], *Flor de Mayo* (Mayıs Çiçeği) [1895] ve ilk şaheseri, *la Barraca* (Lânetlenmiş Topraklar) [1898]. İspanya-Amerika savaşı sırasında tutuklandı, sonra serbest bırakıldı, milletvekili seçildi ve 1909'a kadar siyasî hayata katıldı. Bu arada başarılı birkaç eser yazdı: *Canas y Barro* (Çamur ve Kamışlar) [1902], *Il Intruso* (1903), *La Horda* (İnsan Sürüsü) [1905], *Kanlı Meydan* (Sangrey Arene) [1908], *Los Muertos Mandan* (Ölüler Emrediyor). Arjantin'e yaptığı yolculuğa ve orada edindiği tecrübelere dayanarak bir dizi ispanyol-amerikan romanı yazmağa karar verdi: bu dizinin tek eseri *Los Argonautas*'dır (Arganaut'lar) [1914]; sonra Birinci Dünya savaşı sırasında, kendisine dünya çapında ün kazandıran *Los Cuatro Jinetes del Apocalipsis* (Apokalips'in Dört Süvarisi) [1916] ve *Bizim Deniz* (Mare Nostrum) adlı romanlarını yayımladı. Sürükleyici, etkili ve tatlı bir üslûbu olan yazar, geniş bir hayal gücüne de sahipti. Hayattan alınmış renkli ve canlı tasvirleriyle dikkati çekti. (L)

BLASERNA (Pietro), italyan fizikçisi (Venedik'te Fiumicello, 1836-Roma 1918). Viyana'da, sonra Paris'te fizik öğrenimi yaptı ve bu şehirde Regnault'nun öğrencisi oldu. Palermo üniversitesinde görev aldı (1863). Üniversitenin fizik enstitüsünü idare etmek için Roma'ya çağırıldı (1872). Çeşitli alanlarda ilgi değer eserler yazdı. Özellikle, elektromagnetik indükleme üzerine yaptığı çalışmalarıyle ün kazandı. (L)

BLASETTİ (Alessandro), italyan sinemacısı (Roma 1900). Önce gazetecilik yaptı (1924-1932), sonra sinemayle ilgilendi. Öncü bir filim olan *Sole* (Güneş) [1925] ile rejisörlüğe başladı. Tiyatro ile de ilgilendi ve Roma'da, Pirandello, Priestley, Sherwood, Synge'in eserlerini sahneye koydu. *Sanat Şehri Assisi* (1932) adlı filmini çevirdi, sonra kendini tamamen sinemaya verdi ve tarihî filimleriyle ün yaptı; *Néron ve 1860* (1933), *Siyah Maske* (1940), *La Corona di Ferro* (Demir Taç) [1941], şaheseri olan *Quattro Passi fra le Nuvole* (Bulutlarda Dört Adım) [1942], *Un Giornonello Vita* (Hayatta Bir Gün) [1946], *Aslanların Pençesinde* (Fabiola) [1951], *Peccato Che Sia una Canaglia* (Namussuzluk Günahı) [1954]. Tarihî filimlerinde çok ağır olan üslûbu modern gerçekçi filimlerinde sade ve çekicidir. İkinci Dünya savaşından önceki yıllarda Camerini ile birlikte İtalyan sinemasına yenilikler getirdi. (L)

BLASİS (Carlo), italyan dansçı, koreograf ve dans nazariyecisi (Napoli 1797-Como yakınında Cernobbio, 1878). 1820'de Milano'da *Dans Sanatı Temel Kitabı*'nı yayımladı. Bu eserinde, kol pozisyonlarını, duruş uygunluğunu, dengeyi, tek omuzu öne kırma metodunu ve *ballon*'u belirli bir düzene bağladı; duruş, arabesk, tam dönüş, adagio zamanları ve zincirleme adımlar için kurallar koydu. Parmak ucunda çalışmalardan ilk söz eden Blasis oldu ve zerafetten uzak, cambazca gösterileri kınadı. Tam ve mantıklı bir sıra gözeterek barda ve ortada çalışma usûllerini gösterdi. 1828'de ilk kitabından daha geniş olan *Manuel Complet de Danse* (Dans El Kitabı) adlı büyük eserini, iki dilde Fransızca ve İngilizce olarak bastırdı. Bu kitabında akademik dansın bütün estetik ve didaktik yönlerini inceledi. Eseri, uzun yıllar dans öğreniminde temel kitap oldu. Blasis, çok genç yaşta dansı bırakarak 1838'de Milano Scala okuluna girdi. Orada ve kendi özel okulunda milletlerarası ün yapan büyük dans yıldızları yetiştirdi. Scala'yı 1853'te bırak-

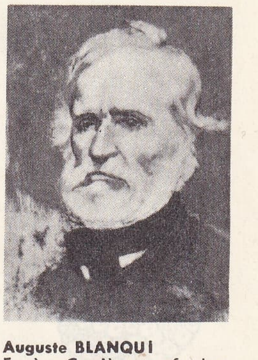

Auguste BLANQUI
Eugène Corrière tarafından

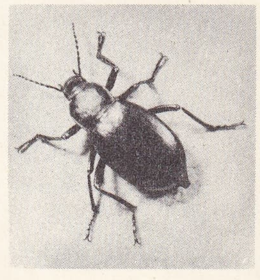

blaps

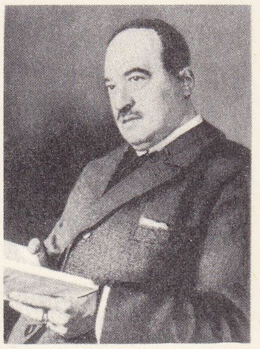

BLASCO İBANEZ

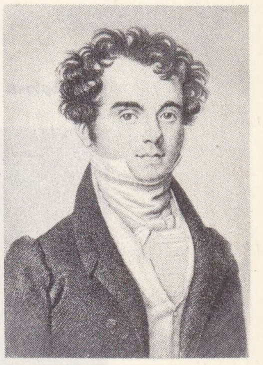

Carlo BLASİS

Foto. *Agence intercontinentale, Vincent, Harlingue, X (LAROUSSE)*

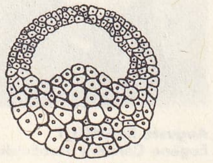

blastula

tıktan sonra Rusya'ya gitti ve orada on yıl kaldı. (L)

BLASİUS (Heinrich), alman fizikçisi (Berlin 1883). Prandtl'ın öğrencisi, Göttingen üniversitesinde öğrenimini yaptı, orada 1907'de haddecilikle ilgili bir doktora tezi yazdı. Yapışkan sıvıların engel karşısında ve silindir biçimindeki borularda akışkanlıklarıyle ilgili birçok inceleme yayımladı. (L)

Blasius profili, düzlemsel bir levhanın laminer sınır tabakası içinde hızların dağılımının evrensel kanunu. (L)

BLASKOVİTZ (Johann), alman generali (Karlsruhe 1883-Nürnberg 1948). Çekoslovakya ve Polonya işgal ordularına (1939), Fransa'da VIII. orduya (1940) kumanda etti. 1944'te Fransa'nın Güney kesimindeki (Saint-Nazaire'den Hendaye'e kadar) alman kuvvetlerinin başına geçti. 5 Mayıs 1945'te Wageningen'de Kanadalılara teslim olmak zorunda kaldı. (L)

BLASS (Friedrich), alman filologu (Osnabrück 1843-Halle 1907). Başlıca eserleri: *Der Griechische Beredsamkeit von Alexander bis auf August* (İskender'den Augustus'a kadar Yunan Belâgatı) [1865], *Die Attische Beredsmakeit* (Attike Belâgati) [1868-1880]. «*Yunan Dilinin Telaffuzu*» (1870), «*Yeni Ahit'teki Yunan Dilinin Grameri*» (1896), «*Attike Edebiyatı Nesrinin Ritimleri*» (1901). Ayrıca yunan yazarlarının eserlerini de yayımladı. (L)

BLAST (fr. *blaste*), tohum anlamına gelen ve embriyolojiye ait birçok terimin yapılmasına yarayan söz. (L)

BLASTEM i. (yun. *blastos*, tohum'dan fr. *blastème*). Embriyoloji. Yarı sıvı, şekilsiz canlı madde. Hücrelerin, billûrlaşma yoluyle bu maddeden doğdukları ileri sürülmektedir (Robin bu hipotezi ortaya attı ve canlı maddeyi «yapıcı blastem veya citoblastem» diye adlandırdı. Hücre bölünmesi Remark, Mohl ve Virchow tarafından keşfedilince bu hipotezden vaz geçildi.) || *Yenileyici blastem.* Bazı omurgalılarda, yaranın üstünde teşekkül eden organ yenilemeye elverişli küçük hücreler. (Blastem, bir büyüme merkezi haline çabucak gelir ve arkasından yeni bir organ oluşur.) [L]

BLASTO—, yun. *blastos*, filiz kelimesinden alınan ve birçok kelimenin kuruluşuna giren önek. (L)

BLASTOCERUS i. Güney Amerika geyiği. İnce, uzun, dallı boynuzları vardır. Boynuzun üst budağı alttakilerden daha büyüktür.

— ANSİKL. Cinsin örnek türü, *goazu* da denilen *pampa geyiği*'dir (*blasto cerus campestris*). Bu geyik boyu ve derisiyle büyük bir karacaya benzer. Gözlerinin çevresinde beyaz halkalar bulunur. (L)

BLASTODERM i. (fr. *blastoderme*). Embriyoloji. Vitellüs yüklü yumurtaların kısmî bölütlenmesinden ileri gelen blastomerlerden oluşmuş yüzeysel ve dairesel levha.

— ANSİKL. Vitellüsce çok zengin olan telolesit yumurtalar (kafadanbacaklılar, kıkırdaklı balıklar, sürüngenler, kuşlar) ile sentrolit yumurtalar (eklembacaklılar), dairesel ve yüzeysel kısmî bir bölütlenme gösterir. Telolesit yumurtaların dairesel bölütlenmesi sonunda blastomerlerden meydana gelen *blastoderm*, kendisiyle vitellüs arasında az çok gücül bir aralık, bir bölütlenme boşluğu bırakarak biraz yükselir. Sentrolisit yumurtaların yüzeysel bölütlenmesi sırasında blastomerler, yumurtanın çeperine doğru göç eder ve tek katlı bir tabaka halinde dizilerek bir blastoderm meydana getirirler. (L)

blefaroplasti

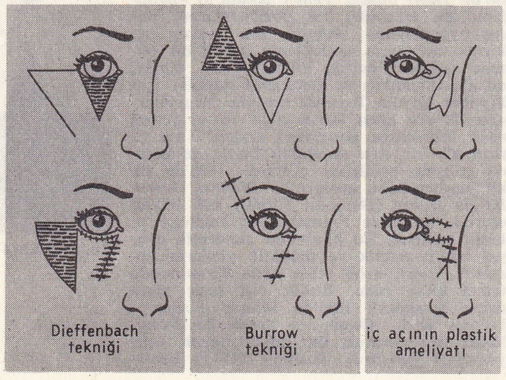

BLASTODİNİUM i. Dinoflagellata takımından birhücreli hayvan. Açık denizlerde bulunan copepoda takımından çeşitli hayvanların midesinde asalak olarak yaşar. (Klorofillidir, ama organik besinlerini konağının kimüsünden emerek alır; konağını besinsiz bırakarak kısırlaşmasına yol açar.) [L]

BLASTOGENEZ i. (fr. *blastogenèse*). Embriyoloji. Embriyon gelişmesinin ilk evreleri ve blastodermin oluşumu. (L)

BLASTOİDEA çoğl. i. Paleozoik tabakalarda bulunan fosil derisidikenliler sınıfı.

— ANSİKL. *Blastoidea*'nın çiçek tomurcuğunu andıran çanağı kısa saplı veya sapsızdır. Ağız ortadadır. Ağızdan dışarı doğru taçyaprak biçiminde suborulları başlangıç levhaları bulunur. Levhaların üzerinde suborularına açılan delikler vardır. Avrupa'da seyrek rastlanan blastoidea, Amerika'da Üst Silüriyen, Devoniyen ve Karbon tabakalarında çok görülür. (Belli başlı cinsleri: *pentremites, blastoidokrinus, orbitremites* v.b.) [L]

BLASTOKARP sıf. (fr. *blastocarpe*). Rhizophoraceae familyasından bitkilerin çoğu gibi, meyve kabuğundan çıkmadan önce çimlenen tohumlar için söylenir. (L)

BLASTOMER i. (fr. *blastomère*). Embriyoloji. Döllenmiş yumurtanın bölütlenmesi esnasında meydana gelen ilk hücreler.

— ANSİKL. *Blastomerler*'in büyüklükleri farklıdır. Bir kısmı küçük (mikromer), bir kısmı büyüktür (*makromer*). Büyüklük farkı dışında blastomerlerin hepsi, her bölgenin kendisine has bir görevi olmasına rağmen, birbirine benzer. Organ taslaklarını meydana getirecek olan bölgelerin, blastomerlerin tümü içinde belli yerleri vardır. Blastomerlerin yer değiştirmesi, embriyonun oluşumunda önemli bir rol oynar. (L)

BLASTOMİKOZ i. (fr. *blastomycose*). Patol. Bir organizmanın içinde veya yüzeyinde blastomycetes'in (biramayaları ve benzerleri) gelişmesinden ileri gelen hastalık: *İçorganlardaki blastomikozlar, mantarlardan ileri gelen deri hastalıklarının ardından ortaya çıkabilir.* (L)

BLASTOMYCETES çoğl. i. Tomurcuklanarak çoğalan mantar familyası. (Biramayaları ile inciçiçeği asalağını kapsar.) [L]

BLASTOPOR i. (fr. *blastopore*). Embriyoloji. Gastrula devresine ulaşan embriyonda, gastrula boşluğunu dışarıya bağlayan delik. Burası içderi ile dışderi arasında sınır teşkil eder.

— ANSİKL. *Blastopor*'un üst dudağı, embriyonun organizasyonunda önemli bir rol oynar. Erginleşen canlıda blastopor anus haline gelir. (L)

BLASTOSFER i. (fr. *blastosphère*). Embriyoloji. Morulla devresinden blastula devresine geçişte vitellüsün kısımlara ayrılma evresi. (L)

BLASTOSPOR i. (fr. *blastospore*). Bot. Tomurcuklanma ile meydana gelen mantar sporu. (Msl.: Biramayalarının tomurcuklanma şekli.)

◆ **Blastosporlu** sıf. Blastosporlarla çoğalan asit yapılı mantarlar için kullanılır. (L)

BLASTOSTROMA i. Embriyoloji. Blastodermin bir parçası. EMBRİYON BENEĞİ de denir. (L)

BLASTOZOİT i. (fr. *blastozoïde*). Hayvan kolonilerinde oozoitin tomurcuklanmasından doğan birey. (Bir hayvan kolonisinde koloninin kurucusu olan ilk birey yumurtadan doğar ve «oozoit» adını alır. Oozoit hemen tomurcuklanarak blastozoitleri, onlar da tekrar tomurcuklanarak öteki bireyleri meydana getirir. Böylece ortaya çıkan kolonideki blastozoitlerin sayısı çok yüksek olabilir.) [L]

BLASTULA i. Embriyoloji. Döllenmiş yumurtanın gelişme evresi. «Birincil karınboşluğu» adı verilen bir merkezî boşluğun çevresine tek sıra halinde düzgünce dizilmiş blastomerlerden meydana gelir.

— ANSİKL. Çukur küre biçimindeki bu *blastula* klasik bir *coeloblastula*'dır (derisidikenliler). Blastula değişik şekiller gösterebilir: bölüklenme boşluğu bulunmazsa ona *sterroblastula* denir (halkalı solucanlar). Eklembacaklıların yumurtaları, çembersi blastoderm şeklinde bir *periblastula* meydana getirir. (L)

BLATTERİN i. Miner. Altın ve kurşunlu tellür. Elasmoz veya nagiyajit çeşidi. (L)

BLAUNDOS. Esk. coğ. Anadolu'da Lydia sınırına yakın bir Frigya şehri. Şehrin Diadokhoslar devrinde kurulduğu, bir yazıtta, «Makedonyalı Blaundoslular» denilmesinden anlaşılır. Çevresi derin vâdilerle çevrili düz bir burun üzerinde kurulan şehrin dışarıyle ilgisi, kuzeyindeki kuleli kapı ile sağlanıyordu. Kapının dışında İon üslûbundaki tapınağın kalıntıları vardır. İç kısımda bir stadyum Claudius tapınağı ve diğer kalıntılar yer alır. Sahnesi yıkık, sadece oturma sıraları kalan tiyatro güneydedir. Blaundos kalıntıları, bugün Eşme ilçesinin, Sülünlü köyü yakınındadır. (M)

BLAVATZKİ (Elena Petrovna), rus teozofu (Ekaterinoslar 1831-Londra 1891). Çok seyahat etti, Hindistan'da buddha dininin batınî felsefesini öğrendi. Amerika ve Avrupa'da teozofi dernekleri kurdu, dergiler yayımladı. *İsis Unveiled* (Örtülerden Sıyrılmış İsis) [1877] adlı bir eser yazdı. (L)

BLAVET (le), Fransa'da nehir, Bretagne'ın güney kıyısında; 140 km. Pontivy, Hennebont ve Lorient'dan geçer, kolu Scorff'u alır, Lorient'a dökülür. Atlas okyanusunda, Port-Louis'de sona eren halici, Lorient demirleme yerini meydana getirir. — *Blavet kanalı*, nehrin Pontivy ile Hennebont arasında kanal haline getirilen çığırından meydana gelir; 60 km. 1825'te tamamlandı, 28 alavere havuzu vardır. (L)

BLAVET (Michel), fransız flütçüsü ve bestecisi (Besançon 1700-Paris 1768). Flüt için sonatla (1728), üç flüt parçası derlemesi, yine flüt için dört kısımlı konçerto yazdı. Ayrıca, geleneksel fransız panayır oyunlarıyle ilgili hafif operaları da vardır: *Olimpos Oyunları* (1753), *Cythère Bayramı* (1753). [L]

BLAY (Pedro), ispanyol mimarı (Barcelona ?-ay.y. 1620). Tarragona ketadrali ve saheseri olan Selva del Campo kilisesinin mimarı. 1596'da Barcelona'da yerleşti. Katalonya askerî valilik sarayını yaptı. (L)

BLAYDON, Büyük Britanya'da (Durham) şehir, Newcastle'ın batısında; 30 800 nüf. Maden kömürü ocakları. Kok kömürü fabrikaları. (L)

BLAZER i. (ing. *to blaze* alev saçmak'tan). Gençlerin giydiği canlı renkli, genellikle çizgili kumaştan yapılmış ceket.

— Dokumc. Fanila ipliği ile dokunan kumaş. (L)

BLAZNAVAC (Milivoj Petrovic), sırp generali ve siyaset adamı (Blaznava 1826-Belgrad 1873). Sırp ordusunu yeniden düzenledi ve bazı önemli bayındırlık işlerini gerçekleştirdi. Prens Mihajlo'nun katlinden (1868) sonra prens Milan'ın naiplik kuruluna katıldı; 1872'den ölümüne kadar meclis başkanlığı ve savaş bakanı oldu. (L)

BLECHNUM i. Amerika ve Okyanusya'da yetişen eğreltiotu. (*Blechnum spicans* nemli ve silisli yerleri sever. Sıcak limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilen türleri vardır: *B. brasiliense, B. orientale.*) [L]

BLED, Yugoslavya'da turistik merkez, Sloven Alplerinde, Bled gölünün kıyısında; 5 500 nüf. Çok sayıda Ortaçağ mezarları. Eski ve yeni şato (mareşal Tito'nun yazlığı). [L]

BLEDA, Eskiçağda ünlü birkaç kişinin adı. Got dilinden gelme bir kelimedir.

1. 434-445 Yıllarında saltanat süren hun hükümdarı. Muncuk'un oğlu, Attilâ'nın kardeşi idi. Attilâ İmparatorluğun doğusunu, Bleda ise batı kısmını idare ediyordu. İki kardeş başa geçtiklerinde, Bizanslılarla, Margus'ta bir barış antlaşması imzaladılar ve Hun imparatorluğu içindeki ka-

vimler arasında birliği sağlayarak merkezî bir idare kurdular. Bir süre sonra, Bleda ile Attilâ arasında anlaşmazlık çıktı ve Attilâ, Bleda'yı öldürttü. Bazı tarihçilerin yazdıklarına göre Bleda neşeli, yumuşak karakterli bir kimseydi. Alman destanı Nibelungenlied'de, Blödel (Bleda) ve Etzel'in (Attilâ) adı geçer. Bleda'nın hayatı, macar efsanelerinde de ele alınır. Erd efsanesine göre, Kadar soyundan olan Buda (Bleda) ile Etele (Attilâ), Bendaguz'un oğludur. Etele Batı kavimleriyle savaşırken Buda, anlaşmayı bozarak karargâhını Sicabria'da kurar ve kendi adına bağlayarak buraya *Budavara* adını verir. Bunun üzerine Etele, Buda'yı öldürüp cesedini Tuna'ya attırır ve Sicambria'nın adının Etele kalesi olmasını emreder. Macar edebiyatında Bleda hikâyesine ayrıca yer verilir.

2. 541-552 Yıllarında hüküm süren Doğu Got kralı Totila'nın kumandanlarından (BİLDİN de denir). Floransa'nın kuşatılmasında büyük yararlık gösterdi.

3. Got piskoposlarından. Bizans tarihçisi Priskos'un yazılarında adı geçer. (M)

BLEDA (Mithat Şükrü), türk siyaset adamı (Selânik 1874-İstanbul 1956). İstanbul'da lise öğreniminden sonra Cenevre Üniversitesi Fen fakültesinde okudu. Vidin Türk toplumunun daveti üzerine Mekâtib-i İslâmiye müdürü unvanı ile Vidin'deki türk okullarını yönetti. Selânik'te okul ve belediye hastahanesi müdürlüğü yaptı. Genç yaşında İttihat ve Terakki cemiyetine girmişti. Meşrutiyetin ilânı (1908) ile yeniden açılan Osmanlı Mebusan meclisinin birinci, ikinci ve üçüncü dönemlerinde sırasıyle Serez (Selânik), Drama (Selânik) ve Burdur (Konya) milletvekili olarak bulundu. 1908'den kapanışına kadar İttihat ve Terakki cemiyetinin genel merkez üyeliğini ve 1916 yılından başlayarak da genel sekreterliğini yaptı. Mütarekede tutuklanarak İngilizler tarafından Malta'ya götürüldü. Türkiye'ye döndükten sonra tarım işleriyle uğraştı. 1935-1950 Yılları arasında Sıvas milletvekilliği yaptı. (M)

BLEDİT i. (fr. *bloedite*). Miner. Tabiî hidratlı (su moleküllü) sodyum ve magnezyum sülfat. (L)

BLEDİUS i. Küçük böcek. Kumda delikler açarak içinde yaşar. (Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

BLEFARİT i. (fr. *blépharite*). Oftalmoloji. Gözkapaklarının kirpikli kenarında oluşan iltihap.

— ANSİKL. *Blefarit* gözkapaklarının kirpikli kenarında bulunan bütün kısımlarda (deri, mukoza, foliküller, kirpik kesecik ve bezleri, Meibomius bezleri) ortaya çıkabilir. Ama en çok rastlanan şekli, özellikle kirpik kesecik ve bezlerinde görülen *kirpik bilefariti*'dir. Blefaritte deri ve mukoza kızarır, bezler iltihaplanır, sonradan kepekleşen sarımtırak bir sıvı akar. Blefarit lenfatik bünyeli kimselerde, beslenme ve içsalgı bozuklukları olanlarda görülür; müzminleşmeye elverişlidir.

◆ **Blefarofimozis** i. (fr. *blépharophimosis*). Gözkapaklarının kirpikli kenarlarının az çok birbirine yapışması şeklinde görülen hastalık. (Bu hastalıkta göz açıklığı az çok daralır.)

◆ **Blefarokalazis** i. (fr. *blépharochalasis*). Üst gözkapağı derisinde bozukluk ve deri altı dokusunda gevşeklik şeklinde beliren hastalık. (Gözkapağının derisinde meydana gelen sarkıklık, kirpikli kısma kadar inerek yukarı bakmaya engel olabilir. Küçük bir ameliyatla giderilebilir.)

◆ **Blefaroplast** i. (fr. *blépharoplaste*). Birhücreli kirpikli veya kamçılı hayvanlarda, sitoplazmanın içinde, çoğu zaman kirpik ve kamçılarının dibinde bulunan, çekirdekle ilişkili ve iyice boyanabilen küçük cisim.

◆ **Blefaroplasti** i. (fr. *blépharoplastie*). Gözkapağındaki madde kaybını veya yaralardan ileri gelen bozuklukları gidermek amacıyle yapılan ameliyat.

— ANSİKL. Gözkapağının telsel kıkırdaksı çatısı ve çembersi kası sağlamsa, üst gözkapağı için, komşu yerlerden (yanak veya alın) alınan deriyle yapılan *blefaroplasti* iyi sonuç verir. Aksi halde hareketsiz bir gözkapağı elde edilir ki, bu gözü korur, ama görmeye engel olur.

◆ **Blefaroptoz** i. (fr. *blépharoptose*). Oftalmoloji. Üst gözkapağı düşüklüğü.

— ANSİKL. *Blefaroptoz* görmeye engel olup olmadığına göre tam veya yarım diye adlandırılır. Blefaroptoz ya gözkapağı bozukluğundan (asıl blefaroptoz) veya bir sinir bozukluğundan ileri gelir. Bu ikincisine *ptosis* adı verilir.

◆ **Blefarorafi** i. (fr. *blépharorrhaphie*). Göz yarığını daraltmak amacıyle iki gözkapağının kısmen birbirine dikilmesi.

◆ **Blefarospazm** i. (fr. *blépharospasme*). Gözkapaklarındaki çembersi kasların, istenmeyerek kasılıp büzülmesi.

— ANSİKL. *Blefarozpazm*, sürekli olabileceği gibi kesikli, yani ard arda hızlı göz kırpma şeklinde de olabilir. Keratitten, gözde yabancı bir cisim bulunmasından veya yüzdeki ağrılı bir tikten ileri gelen bir reflekstir. Kimi zaman, histeri gibi bazı sinir hastalıklarında da görülür.

◆ **Blefarosta** i. (fr. *blépharostat*). Bazı cerrahî müdahalelerde gözkapaklarını açık tutmaya yarayan âlet.

◆ **Blefarotik** i. (fr. *blépharotique*). Gözkapağının seğirmesi. (L)

BLEGEN (Carl William), amerikan arkeologu. Augsburg Papaz okulu ile Yale ve Minnesota üniversitelerinde okudu. 1913-1920 Yıllarında American School of Clasical Studies at Athens'de sekreterlik yaptı. Asistanlık (1920-1926), müdür yardımcılığı (1926-1927) ve bu kuruluşun müdürlüğü görevinde bulundu (1948-1949). 1927-1957 Yıllarında Cincinnati üniversitesi Klasik Arkeoloji kürsüsü profesörlüğünde bulundu. 1932-1938 Yıllarında Truva'da yapılan arkeolojik kazıyı idare etti. Antik Pylos şehri kazılarında çalıştı (1939-1957). [M]

BLEHR (Otto), norveçli devlet adamı (Hedemark Stange 1847-Oslo 1927). Solcularca düzenlenen demokratik ve ulusal harekete katıldı ve Storting'de önemli rol oynadı. Steen'in ikinci kabinesine (1898-1902) girdi, Stockholm'e Norveç isteklerini kabul ettirmek üzereyken, 1903 seçimleri sonunda iktidarı, merkezî bir hükûmete (Hagerup) bırakmak zorunda kaldı, bunun üzerine siyasî hayattan çekildi. (L)

BLEİBTREU (Karl), alman yazarı (Berlin 1859-Locarno 1928). 1890'a doğru alman edebiyatında ortaya çıkan yeni bir akımın öncülerinden. Büyük bir kabiliyete sahip olan yazar, *Dies irae* (Mahşer) [1882] adlı romanı ve gerçekçilikle romantizmin sentezini savunduğu ve bir eleştiri denemesi olan *Revolution der Literatur* ile (Edebî Devrim) [1886] kendinden bekleneni veremedi. Ayrıca çağdaş yazarlarını sert bir dille eleştirdiği *Grössenwahn* (Megolomanya) [1887] adlı bir romanı ve şiir kitapları yayımladı: *«Lirik Günlük»* (1885), *«Tyrol Şarkıları»* (1886). [L]

BLEK BEY (Alexandre Blacque), fransız gazetecisi (1824-Malta 1895). İzmir'de çıkan *«Spectateur Oriental»* gazetesinin önce yazarı, daha sonra sahibi oldu. Gazetesinde türk dış siyasetini batıya karşı savunduğu için İzmir'deki fransız konsolosu, bu şehirde bulunan fransız askerleri aracılığıyle basımevini tahrip ettirdi. Bundan sonra haftalık *Courrier de Smyrne* gazetesini yayımladı (1828). Gene Avrupa'ya karşı türk haklarını savundu. Sultan Mahmud II'den aldığı teklif üzerine İstanbul'a gelerek resmî *Takvim-i Vakayi* gazetesinin fransızca baskısı olan *Moniteur Ottoman*'ı yönetti. 11 Aralık 1831 tarihinde çıkmağa başlayan bu gazetede de Batılıların doğu siyasetine karşı Türkleri savunan yazılar yazdı. Tedavi için Fransa'ya giderken Malta adasında öldü. Ölümü şüpheli görüldü, Ruslar veya İngilizlerce öldürüldüğü ileri sürüldü. (M)

BLEKİNGE, Güney İsveç'te il, Baltık kıyısında, yüzölçümü 3 039 km², 145 000 nüf. İl merkezi, *Karlskrona*. Bir takımadanın siperindeki kıyı kesik kesiktir, balıkçılığa ve deniz ulaşımına elverişlidir. (L)

BLEMMİDES (Nikephoros), bizanslı yazar (Konstantinopolis 1197-öl. 1272). Nikaia (İznik) saray çevresinde önemli bir rol oynadı ve Theodoros II Laskaris'in eğiticisi oldu. 1223'te, tarikata girdi. Batı ve Doğu kiliselerinin birleşmesine karşıydı, bu konuyla ilgili tartışmalara katıldı. (L)

BLEMOMETRE i. (yun. *blême*, darbe ve *metron*, ölçü). Küçük ateşli silâhlarda yayların gücünü ölçmeğe yarayan âlet. (L)

BLEND i. (alm. k.). Miner. Tabiî çinko sülfürü, çinkonun belli başlı cevherlerinden biridir.

— ANSİKL. *Blend* ZnS, kübik sistemde billûrlaşan ve muntazam dörtkenar bakışıklı bir cisimdir. Billûrlar çoğunlukla kahverengi veya siyahtır. Tozu sarıdır. Blend, piezo-elektriktir ve türbolüminesans ve fosforensans olayları gösterir. Çoğu zaman, içinde birçok yabancı madde vardır (demir, kadmiyum, manganez, germanium). Lecaq de Boisbaudran adlı bilgin, bu madde içinde galliumu da keşfetmiştir. Demir çinko cevheri olarak işletilir. (L)

BLENDAJ i. (fr. *blindage*). Elektr. ve Radyotek. Elektriksel veya magnetik alanların yayılmasını engelleyen metot. || Elektriksel veya magnetik alanların etkisindeki bir aracı koruyan veya komşu organların bu organın ışıması yüzünden bozulmasını engelleyen madenî mahfaza. (Bobinlerin, transformatörlerin hem bozucu alanların etkisine çok duyarlı hem de bu alanları meydana getirmeğe elverişli çeşitli sargıları. Bu sebepten radyoelektrik montajlarda sargılar madenî blendajlarla kaplanarak çeşitli sargılar arasındaki parazitlerden korunur. Bazı iletkenler de parazit indüklemelerden korunmak için blendaj içine alınır.)

— Mineral. Göçebilir bir arazide bir kuyu, galeri, tünel, kazı gibi çalışmaları korumak için yapılan ek kalıp.

◆ **Blendajlı** sıf. Bayınd. *Blendajlı kazı*, kaymayı önlemek için yüzleri bir blendajla tutulan çürük zeminde yapılan kazı. (Eğer kazı çok geniş ise dayamalık yerini tutan blendaj, göğüsleme kemerleri veya istinat duvarları ile desteklenir. Kazının dar olduğu hallerde karşılıklı yüzler payandalarla tutulur.)

—İnş. *Blendajlı galeri*, bir blendajla yüzeyi örtülü olan galeri. (Esas inşaatta, bölmeler halinde kaldırılan blendajın yerini, buna zıt yapımda olan beton yüzey alır.) [L]

BLENHEİM i. (Marlborough düklerine ait malikânenin adından). Bodur ingiliz köpeği. Kırmızı-beyaz alaca renkli olur. (L)

BLENHEİM, Yeni Zelanda'da (Güney adası) kasaba, Marlborough ilinin idare merkezi; 5 800 nüf. (L)

Blenheim savaşı, Fransızların *Höchstädt* diye adlandırdıkları savaşa İngilizlerin verdiği ad (1704). [Bk. HÖCHSTÄDT.] (L)

BLENİO (VAL), İsviçre'de bölge, Graubünden'lerin sınırında, Brenno tarafından sulanır. Hidroelektrik donanımı özellikle Olivone ve Biasca santrallarını kapsar. (L)

BLENKER (Ludwig), alman generali (Worms 1812-New York eyaleti 1863). 1833' te yunanistan kralı Othon'un topladığı Bavyera ordusunda görev aldı. 1848'de, Worms belediye başkanı ve millî muhafız birliği kumandanı olarak alman devrimine katıldı. Baden ordusunu yendi. 1849'da sürgün edildi, İsviçre'ye, sonra da New York'a gitti; 1861'de, Kuzey-Güney savaşları için kuzeyli gönüllülerden bir ordu kurdu. Bull's Run savaşından sonra generalliğe yükseltildi, Cross Keys savaşından (1863) sonra da ordudan çıkarıldı, çiftliğine çekildi ve aldığı yaralar yüzünden öldü. (L)

BLENKİNSOP (John), ingiliz mühendisi (Leeds 1783-ay.y. 1831). Leeds yakınındaki bir maden ocağında işçi, 1811'de, ilk lokomotifler için bir ray ve dişli tekerlek sistemini buldu ve patentini aldı. O zamana kadar uygulanan ve büyük ağırlıklar çekmekte yetersiz olan basit bağlantı yerine bu yeni sistemle büyük bir çekme gücü sağlamış oldu. (L)

BLENNOCAMPA i. Testere sineği. *(Blennocampa alternipes*, ahududu; *B. pusilla* gül ağacına zarar verir. Zarkanatlıların *tentredinidae* familyasından.) [L]

BLENORE i. (fr. *blennorhée*). Vet. Köpek hastalığı. Hasta köpeğin burnundan damla damla irinli sıvı akar. (L)

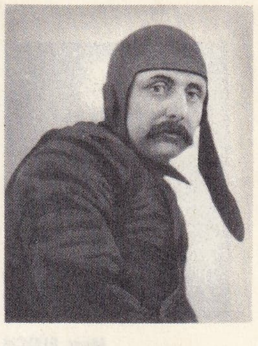

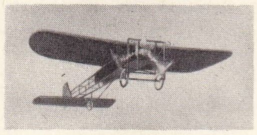

1909'da Louis BLÉRIOT ve uçağı

Foto. Forbin, Branger (LAROUSSE)

Marc BLOCH

BLEPHARİPTERUS i. Sinek türü. Avrupa'da yaşar. Memeli hayvanların ininde ürediği gibi çürümüş ağaçta da gelişir. (Kısaduyargalı sineklerin *helomzidae* familyasından.) [L]

BLÉRİOT (Louis), fransız mühendisi, sanayici ve havacısı (Cambrai 1872-Paris 1936). 21 Ocak 1908'de planını çizdiği tek kanatlı bir uçakla ilk uzun uçuşu yaptı; Toury'den Artenay'e gitti ve döndü. 25 Temmuz 1909'da Manş denizini ilk geçen havacı olarak Calais'den Dover'e uçtu. Fransa'da ilk uçak fabrikasını kurdu. Ayrıca Guynemer ve Birinci Dünya savaşının ünlü havacılarının başarıyla kullandığı Spad uçağını yaptı. (L)

BLES (Hendrik) veya **BLESİUS** (Henricus), flaman ressamı (Bouvignes 1480'e doğr.-Ferrare ? 1550'ye doğr.). Flaman biyografi yazarları onu *Hendrik met de Bles* (Püsküllü Hendrik), İtalyanar da, imza ola rak kullandığı baykuş resmi için, *Civetta* (Baykuş) diye anar. Yeğeni olduğu sanılan J. Patenier ile birlikte, ünlü flaman kır ressamları arasında yer alır. *Bakım Madeni* (Office müzesi) kişiliğini yansıtan en iyi eseridir. (L)

BLESSİNGTON (Marguerite POWER, — kontesi), ingiliz kadın edebiyatçısı (Knockbrit Clonmel yakınında İrlanda'da 1789-Paris 1849). Uzun süre içinde yaşadığı ingiliz yüksek sosyetesindeki önemli rolü yüzünden büyük bir ün kazandı. Cenova'da (1822) Byron ile karşılaştıktan sonra *Conversations With Lord Byron* (Lord Byron ile Konuşmalar) adlı ilgi çekici eserini yazdı. Nisan 1849'da Paris'e gitti, kısa bir süre sonra orada öldü. Sayısı on ikiyi bulan romanlarında ingiliz aristokratlarını anlatır. *Grace Cassidy* (1833), *Marmaduke Herbert* (1847), *Thoughts and Reflections* (Fikir ve Düşünceler) [1859] en ünlü romanlarıdır. (L)

BLET-GANA (Alberto), şilili romancı (Santiago 1830-Paris 1920). Keskin gözlemciliği ve güzel ruh tahlilleriyle Şili edebiyatında romancılığın gerçek öncüsü oldu. Başlıca eserleri: *Martin Rivas* (1862), *Durante le Reconquista* (Yeni Fetih Sırasında) [1897], *Los Transplantados* (Köksüzler) [1904]. (L)

BLETİA i. (ispanyol eczacısı *L. Blet*'in adından). Salepgillerden bitki cinsi. Hemen hepsi Amerika'da yetişen yirmi kadar türü vardır. (Birçoğu soğuk limonluklarda yetiştirilir.) [L]

BLEULER (Eugen), isviçreli hekim (Zollikon, Zürich yakınında 1857-1939). Bunama üzerinde yapılan incelemelere katkıda bulundu ve bu hastalığa «şizofreni» adını verdi. Psikoz ve hipnotizma üzerinde çalıştı. (L)

BLEYMMY'LER, Nil ve Kızıldeniz arasında, Philae'nin güneyinde yerleşmiş eski kavim. II. yy.dan sonra, Thebai'ye kadar birçok sefer yaptılar ve kervanları soyarak Habeş ticaretini Kızıldeniz'e doğru kaymaya zorladılar. Bleymmy'lerin bugünkü *Beca*'ların ataları olduğu sanılır. (L)

BLOİS: şehrin ortasında şato

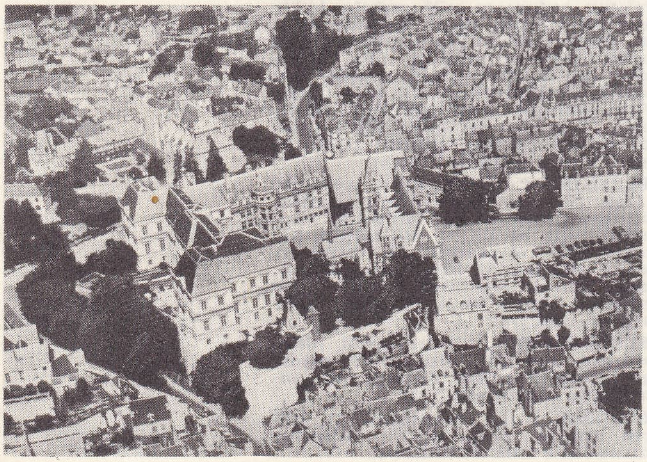

BLİCHER (Steen Steensen), danimarkalı yazar (Vium, Viborg yakınında 1782-Spentrup 1848). Toplum içinde yaşamayı seven, şakacı ve tasasız yaradılışlı, ama sağlığı bozuk bir kimse olan Blicher, Kopenhag'dan ayrılmak zorunda kaldı. Bir süre köyde yaşadıktan sonra tekrar Kopenhag'a döndü, 1807 bombardımanında evini yanmış buldu. Köyde öğretmenlik yaptı, sonra da rahiplik görevinde bulundu, ölünceye kadar para sıkıntısı içinde yaşadı. Ossian'dan etkilenen ve doğduğu yere (Jylland) çok bağlı kalan Blicher, danimarka büyük nesir geleneğinin kurucularından ve aynı zamanda ilk gerçekçi yazarlarından biridir. *Jylland Çevresinde Altı Günlük Gezi* (1817) adlı şiirlerinde romantizmin etkisinden kurtulur. İlk büyük düzyazı kitabı *Bir Köy Öğretmeninin Hatıra Defterinden Parçalar*'dır (1824). Bundan başka bölgesel bir dille yazdığı *Göçebe Kuşlar* (1838) adlı şiir kitabı ve *Herkesin Salonu* (1842) adlı şarkı ve hikâye derlemesi vardır. (L)

BLİDA, Cezayir idare çevresinin (Cezayir idare bölümü) merkezi. *Blida Atlası*'nın eteğinde, Mitica ovasının kenarında, Vadel-Kebir'de; 93 200 nüf. Endülüslüler tarafından kuruldu. Endülüslüler sulama sistemini ve portakal üretimini geliştirdiler. Bu küçük şehir, bahçeler, zeytinlikler, portakal ve badem ağaçlarıyle çevrilidir. 1825 ve 1867 depremlerinde büyük hasar gördü. önemli askerî merkez. Un fabrikaları. — İdare çevresi, 341 000 nüf. (L)

BLİGH (William), ingiliz amirali ve idarencisi (Tyntan, Cromwall 1754-Londra 1817). Cook'un ikinci gezisine katıldı (1772-1774), sonra 1788 yılında Büyük okyanusta bir geziyi yönetti ve gemisinin adını (Bounty) verdiği adalar topluluğunu buldu. 1789 Yılına kadar Tahiti'de kaldı ve başkaldıran tayfaları tarafından Tongas'da, deniz ortasında bırakıldı. *Bligh adaları* diye adlandırdığı adalardan birine çıkmayı başardı. 1790'da Avrupa'ya döndü. 1791'de Büyük okyanusta yeni bir yolculuğa çıktı ve Torres boğazı yakınında *Clarence dükü* takımadalarını buldu. Dönüşünde, 1801 Copenhagen bombardımanına katıldı. 1805'te Yeni Güney Gal (New South Wales) valisi oldu, sert idaresi halkın ayaklanmasına sebep oldu ve 1808'de buradan ayrılmak zorunda kaldı. *Voyage to the South Sea* (Güney Denizine Yolculuk) [1790] adlı bir kitap yazdı. (L)

BLİGHİA SAPİNDA i. (Amiral *Bligh*'in adından). Ağaç türü. Sıcak ülkelerde yetişir, meyvesi yenir. (*Sapindaceae* familyasından.) [L]

BLİNDHEİM, Almanya'da (Bavyera, Schawaben) köy; 700 nüf. (Bk. HÖCHSTÄDT.) [L]

BLİSS (sir Arthur), ingiliz bestecisi (Londra yakınında 1891). Stanford ve Williams'ın öğrencisi, Birinci Dünya savaşından sonra, devrimci üç eseriyle başarı kazandı: *Madame Noy* (1918), *Rout* (1919), *Rapsodi* (1922). Bundan başka önemli birçok eser daha yazdı: piyano için bir konçerto (1938), baleler (*Adam Zero*, 1946), «yaylı çalgılar için» müzik (1935), yaylı çalgılar için iki dörtlü, operalar: *Olimpos'lular* (1949); *Tobia'lar ve Melek* (1960); *Karşılama Şarkısı* (1954), solo, koro ve orkestra için kantat; *John Blow'un Teması Üzerine Çeşitlemeler* (1955) orkestra ve keman için bir konçerto; piyano için bir sonat (1951). [L]

BLİSSUS i. Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan böcek cinsi. (Amerikalıların *chinch bug* dedikleri *Blissus leucopterus*, Amerika Birleşik devletlerinde tahıllara büyük zarar verir. Heteroptera takımının *ligeidae* familyasından.) [L]

BLİTAR, İndonezya'da şehir, Cava'nın güneydoğusunda; 60 100 nüf. Ticaret merkezi. (L)

BLİTTERSDORF (Friedrich Landolin Karl, — baronu), alman devlet adamı (Mahlberg, Baden 1792-Frankfurt 1861). Frankfurt Diyetinde Baden Büyük dükü temsilcisi (1821), sonra başbakan ve dışişleri bakanı oldu. Keyfî bir siyaset güttüğü için kimse tarafından tutulmadı, 1848'de görevinden uzaklaştırıldı. «*Blittersdorf baronunun bakanlığı konusunda*» (Frankfurt, 1849) adlı bir eser yazdı ve kendini savundu. (L)

BLİXEN (Karen), danimarkalı kadın edebiyatçı (Rungsdet 1885-ay.y. 1962). Evlendikten sonra (1912) Kenya'da bir çiftliğe yerleşti, *Den Afrikanske Farm* (Afrika Çiftliği) [1937] adlı eserinde orasını anlattı. Edebiyata, önce romantik hikâyeleri şiir ve incelikle taklit ederek İngilizce yazdığı gerçek dışı hikâyelerle başladı: ISAK DİNESEN takma adıyle *Seven Gothic Tales*'i (Yedi Gotik Hikâye) [1935], kendi adıyle de *Winters Tales* (Kış Hikâyeleri) [1941] ve Afrika'daki anılarını topladığı *Skygger pa Graesset*'i (Çayırda Gölge) [1960] yazdı. «Kader Fıkrası» dediği türden *Ehrengard* adlı hikâyesi 1963'te yayımlandı. (L)

BLİZZARD i. (amerikanca k.). Şiddetli ve dondurucu kuzey rüzgârı; kışın ve ilkbaharda, Kanada ile Birleşik Amerika'nın kuzeyinde, kar fırtınaları halinde eser. (L)

BLOATER i. (ing. k.). Çiroz çeşidi. Hafif ateşte ızgarada pişirilir, üstüne erimiş tereyağı gezdirilir. (Daha çok İngiltere'de, sabah kahvaltısında yenir.) [L]

BLOCH (André), fransız bestecisi (Wissembourg 1873-öl. 1960). Senfonik şiirler, (*Suite Palestinienne*) [Filistin Süiti], iki lirik eser: *Brocéliande* (Opera, 1925) ve *Guignol*'ü (Operakomik, 1949) yazdı. (L)

BLOC (André), fransız heykelcisi (Cezayir 1896-Delhi yakınında 1966). Mühendislik öğrenimi yaptı, 1930'da Paris'te modern plastik sanatlarla yapı sanatını bağdaştırmaya çalışan *Architecture d'Aujourd'hui* (Bugünün Mimarîsi) adlı dergiyi kurdu. Daha sonra, özellikle Brasilia'da, maden, mermer ve plastik maddelerden soyut heykeller yaptı. Espace (1951) grubunun başkanı olan Bloc ayrıca vitray ve halı desenleri için örnekler hazırladı. (L)

BLOCH (Bernard), amerikalı dil bilgini (New York 1907-New Haven 1965). Kansas ve Rhode Island'daki Brown üniversitelerindeki çalışmalarından sonra 1943'ten ölümüne kadar Yale üniversitesinde dilbilgisi dersleri verdi. 1940'tan sonra *Language* adlı derginin yazışleri müdürü oldu. G. Trager ile birlikte yazdığı *Outline of Linguistic Analysis* (Dilbilimsel İncelemenin Ana Çizgileri) [1942] adlı bir kitap ve japon dili üzerine yaptığı çeşitli incelemeler yayımladı. Blach Bloomfield geleneğinin ve Yale dil bilimi okulunun en iyi temsilcilerinden biridir. (L)

BLOCH (Ernest), İsviçre asıllı amerikan uyruklu besteci (Cenevre 1880-Portland 1959). Knorr'un öğrencisi, 1915'ten 1930'a kadar, New York, Cleveland ve San Francisco'da bulundu; her türde eser verdi: *Makbet* (opera [1909]); alto ve piyano için süit (1919), *İsrail* (senfoni); *Shelomo* (viyolensel ve orkestra için rapsodi); *Baal Shem* (keman ve piyano için süit); org için iki prelüd v.b. (L)

BLOCH (Ernest), alman filozofu (Ludwigehafen 1885). Çok genç yaşta sosyalizme bağlandı. 1915'te İsviçre'ye kaçtı, orada prusya militarizmine karşı olan bir mizah gazetesinin yazı işlerinde çalıştı. Almanya'ya dönüşünde *Geist der Utopie*'yi (Ütopyanın Ruhu) [1918], sonra da tezi, *Thomas Münzer als Theolog der Revolution*'u (Devrim İlâhiyatçısı Olarak Thomas Münzer) [1922] yayımladı. Naziliğe şiddetle karşı çıktı. Yazdığı makalelerini *Erbschaft Dieser Zeit* (Bugünün Mirası) [1935] adlı bir kitapta topladı. Eserin yayımlanmasından sonra sürgüne gönderildi. Sonra Amerika Birleşik devletlerine gitti; B. Brecht ve Thomas Mann ile birlikte Aurora Verlag adlı yayınevini kurdu. İkinci Dünya savaşından sonra Frankfurt'ta Goethe üniversitesi felsefe profesörlüğü teklifini reddetmesi ve Leipzig'de Karl Marx üniversitesi felsefe profesörlüğünü kabul etmesi büyük gürültü kopardı. Orada en önemli eseri *Das Prinzip Hoffnung*'u (Umudun Prensibi) [3 cilt; 1954-1956] ve *Arbis der Sozialen Utopien*'i (Sosyal Ütopyanın Taslağı) yayımladı. Daha önce 1946'da New York'da yayımlanan bu eser 1961'de Frankfurt'ta *Naturrecht und Menschlihce Würde* (Tabiî Haklar ve İnsanlığın Erdemi) adıyle yeniden basıldı. 1957'de revizyonistlikle, 1959'da ise gençliği baştan çıkarmakla suçlandı. 1961'de Doğu Almanya'ya dönmeği reddetti, Thubingen üniversitesinde görev aldı. Sosyoloji alanında en çok inançlar sorunu üzerine e-

Foto. X, Les Prises de vues aériennes (LAROUSSE)

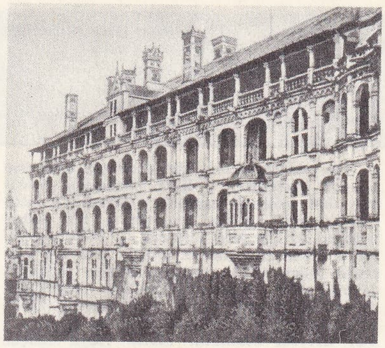

Blois şatosu
François I kanadı

ğildi, Marks'cı bir açıdan, Stalin'ci ilkelere karşı çıkarak «ütopyalar»ın her zaman var olduğunu ve bunların gerekli olduklarını gösterdi. Tarihin bir bütün halinde kavranmasını sağlayan sosyal ütopyanın insanın kendi kendisi hakkında bilince ulaşması olduğunu ileri sürdü. (L)

BLOCH (Felix), isviçre asıllı amerikan uyruklu fizikçi (Zürich 1905). Zürich'teki öğreniminden sonra, 1927'de Leipzig'e gitti, Heisenberg'in öğrencisiyken 1928'de tezini verdi ve profesör oldu. Roma'da kaldıktan sonra, 1930'da Bohr'la Kopenhag'a çalışmağa gitti, 1934'te Avrupa'dan ayrıldı, Stanford (Kaliforniya) üniversitesinde görev aldı; 1939'da amerikan uyruğuna geçti. Atom fiziği uzmanı olan Bloch yayılan dalgaların ölçülmesiyle, atom çekirdeği manyetik alanının incelenmesini sağlayan *çekirdek indüklemesi* adı verilen tekniği buldu. Böylece, nötronun manyetik momentini tayin edebildi. E. M. Purcell ile birlikte, 1952 Nobel fizik ödülünü kazandı. (L)

BLOCH (İsaac Stanislavovich), polonyalı banker (Radom 1836-Varşova 1902). Polonya ve Rusya'da demiryolları yaptı. 1898'de iki eser yayımlandı: *«İktisadî ve Malî Açıdan Rusya»;* daha sonra iktisadî savaşın zararlarını belirten *Gelecekteki Savaş* adlı kitabını yazdı. Nikolay II'yi La Haye konferansının toplanmasına ön ayak olmaya razı etti (1899). [L]

BLOCH (Jean). Bk. JEAN-RİCHARD.

BLOCH (Konrad), alman asıllı, amerikan uyruklu biyokimyacı (Neisse 1912). 1936'da A.B.D.'ye göç etti, 1944'te amerikan uyruğuna geçti; Harvard üniversitesine profesör oldu. 1964'te (Feodor Lynen ile birlikte) kolesterol metabolizması ve yağ asitleri üzerindeki çalışmalarıyle Nobel ödülünü kazandı. Her ne kadar kolesterol'un yapısı çoktandır bilinmekteyse de (Wieland ve Windaus'ın çalışmaları 1927 ve 1928 Nobel kimya ödülü) biyosentezini (organizmada meydana gelmesi) ilk defa Bloch yaptı. Asetik asidin birçok bileşik aracılığıyle bir dizienzim tepkimeleri sonucu, çevrimsel olmayan 30 karbon atomlu karbür yani skalen verdiğini gösterdi. Skalen'in ise, yeni tepkimeler sonucu dört çevrimli sterol'e dönüştüğünü, bunun da üç karbon atomu kaybedince kolesterol meydana getirdiğini açıkladı. Ayrıca kolesterol'un, çok etkin olan bütün steroitlerin (üreme ve böbreküstü hormonları, D vitamini v.b.) temel unsuru olduğunu ispat etti. Bundan başka, bütün canlı varlıklar için çok önemli olan doymamış yağ asitleri zincirinin nasıl meydana geldiğini inceledi. (L)

BLOCH (Marc), fransız tarihçisi (Lyon 1886-Lyon yakınında almanlar tarafından kurşuna dizildi, 1944). Gustave Bloch'un oğlu, 1919'da Strasbourg fakültesinde Ortaçağ tarihi eğitimi görevlisi, Sorbonne'da iktisat tarihi profesörü oldu. 1942'de direnme hareketine katıldı, *Franc-Tireur* yönetici Komitesine girdi. Lucien Febre ile birlikte, iktisadî ve toplumsal tarihin öncüsü oldu, *Annales* (Yıllık) dergisini kurdu. *Les Caractéres Originaux de l'Histoire Rurale Fraçaise* (Fransız Köy Tarihinin Temel Özellikleri) [1931], *La Sociéte Féodale* (Derebeylik Toplumu) [1939-1940] ve *l'Apologie Pour le Métier d'Historien* (Tarihçiliği Savunma) [1952] adlı eserlerinde, tarihle iktisadı başarılı şekilde uzlaştırdı. Birinci Dünya savaşı hatıralarını *l'Etrange Défaite* (Garip Bozgun) [1946] adı altında yayımladı. (L)

BLOCH (Markus Elieser), alman tabiat bilgini ve hekimi (Ansbach 1723-Karlsbad 1799). Tabiat meraklıları derneği üyesi. Önemli ilmî eserler yazdı: *«Bağırsak Kurtlarının Üremeleri ve Yokedilmeleri Üzerine İnceleme»* (1772); *«Bilinmeyen Balıkların Tabiat Tarihi»* (1782). [L]

BLOCH (Oscar), fransız dil bilgini (Vosges'da Le Thillot, 1877-Paris 1937). W. von Wartburg ile birlikte, *Dictionnaire Étymologique de la Langue Française*'i (Fransızcanın Etimoloji Sözlüğü) [1932, 3. bas. 1961] yayımladı. (L)

BLOCHET (Edgard), fransız paleografkütüphaneci, dilci ve şarkiyatçısı (Paris 1870-ay.y. 1937). İslâmistik alanında yetişti, özellikle türkçe, farsça ve arapça yazmalar üzerinde çalıştı. Paris'teki Bibliothèque Nationale'de yazmalar bölümünün müdür yardımcılığını yaptı. Önemli eserleri: *Liste Geographique des Villes d'İran Relatifs à la Philologie et à l'Arceologie Egyptiennes et Assyriennes* (İran'ın Mısır ve Asur Filoloji ve Arkeolojisiyle İlgili Şehirlerinin Coğrafî Listesi) [1895]; *Études de Grammaire Pehlvie* (Pehlevi Grameri Üzerinde İncelemeler); *l'Ascension au Ciel du Prophète Mahomet* (Muhammed Peygamber'in Miracı) [1899]; *Catalogue de la Collection de Manuscrits Orientaux: Arabes, Persans et Turcs, Formee par Charles Schefer* (Charles Schefer Tarafından Meydana Getirilen Doğu Dilleri, yani, Arapça, Farsça ve Türkçe Yazmalar Koleksiyonu Kataloğu) [1900]; *les Écoles de Peinture en Perse* (İran'da Resim Ekolleri) [1905]; *le Nom des Turcs* (Türklerin Adı) [1927]; *Catalogue des Manuscrits Turcs* (Türkçe Yazmalar Kataloğu) [3 cilt, 1932-1933]. (M)

BLOCKİNG i. (ing. k.). Radyoteknik. Tüp veya transistörlü osilatör.

— ANSİKL. *Blocking*'de, bir giriş devresiyle bir şarj devresi arasında sıkıştırılmış bir bağlama kullanılır. Böylece, anodik akımda şiddetli bir değişme elde edilir. Eğer şarj devresinde bir kondansatör bulunuyorsa, bu kondansatör süratle boşalır ve uçlarında gevşeme titreşimleri belirir. Blokaj osilatörü çoğu zaman televizyon alıcılarında tarama gerilimi jeneratörü olarak kullanılır. (L)

BLOEMAERT (Abraham), hollandalı ressam ve gravürcü (Gorinchem 1564-Utrecht 1651). Babasının ve Joos de Beer'in öğrencisi, 1580'den 1583'e kadar Fransa'da (Paris ve Fontainebleau), sonra da Utrecht'te çalıştı. Eserleriyle Hollanda'da özentici akımı en iyi temsil edenlerden biri oldu. *İsa'nın doğuşu, Vahiy,* gibi eserleri Louvre müzesindedir. — Oğlu Hendrik **Bloemaert** (Utrecht 1601'e doğr.-ay.y. 1672), Caravaggio'nun etkisi altında kaldı (*Jean Puttmaker'in Ölüm Yatağındaki Portresi* adlı eseri Amsterdam'da Rijksmuseum'dadır). [L]

BLOMENDAAL, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir, Haarlem'in kuzeybatısında; 20 100 nüf. Turistik merkez; açık hava tiyatrosu. Çiçekçilik. Makine yapımı. Konfeksiyon. Besin sanayii, Brederode şatosunun (XIII.-XVI. yy.) harabeleri. (L)

BLOEMFONTEİN, Güney Afrika cumhuriyetinde şehir, Oranj özerk devletinin başkenti; 148 000 nüf. Üniversite. 1846'da kuruldu, 1849'da Oranj'ın başkenti oldu. Demiryolu atelyeleri. Makine ve besin sanayii. Birliğin yüksek mahkemesi buradadır. 1899'da başkan Kruger ile Sir Alfred Milner arasındaki Bloemfontein konferansının başarısızlığı, Boerler savaşının patlamasına sebep oldu. (L)

BLOİS, Loir-et-Cher idare bölümünün merkezi, Paris'e 172 km, Loire kıyısında; 36 426 nüf. Şehir Loire yanında yükselen yaylanın eteğinde kuruldu, sonra yaylaya kadar genişledi. Turizm merkezi. Metalürji, elektrik, kereste, deri, besin sanayii. Basımevleri. Katedral. Eski anıtlar. (L)

Blois şatosu, Loire'a hâkim tepe üstünde, en eski bölümleri Chatillon kontları (XIII. yy.) ve Orleans dükleri (XV. yy.) tarafından yapıldı. 1498'den sonra Louis XII, adını taşıyan kanadı, tuğla ve taştan tekrar inşa ettirdi. (L)

BLOK i. (fr. *bloc*). Ağır ve büyük yığın: *Mermer bloku.* ‖ İçine resim kâğıtları konulan karton kap. ‖ Birbirine bitişik yapılar yığını: *Yandaki blokta oturuyorum.* ‖ *Mec.* Aynı görüşü benimseyen, aynı inançta olan kimseler: *Çetelerin faaliyete başlaması, buradaki muhalif blokun alenî hareketi, Higehbancıların bir günde hapisten çıkarılması...* (Atatürk).

— Cerr. *Ameliyat blokları,* bir cerrahî servisinin ameliyatlara ayrılmış kısmı. Bk. ANSİKL.

— Coğ. *Blok-diyagram,* yüzey şekillerinin, gözlemcinin karşısındaki kenarların jeolojik iki kesitiyle birlikte kuş bakışı perspektifle gösterilmesi.

— Denizc. Mendireklerin, köprülerin kenar ve orta ayaklarında, genellikle su altı yapılarında kaya yerine kullanılan demirli veya demirsiz beton kitle.

— Dişçilik. Bk. İNLAY.

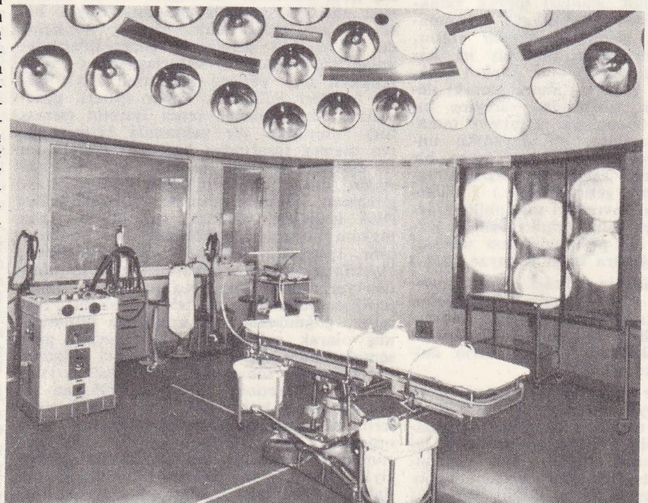

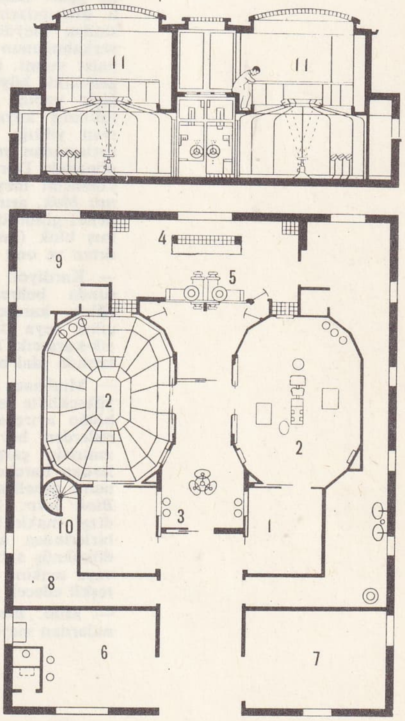

ameliyat bloku
1. Anestezi odası; 2. Ameliyathaneler; 3. Yıkanma odası; 4. Sterilizasyona hazırlık odası; 5. Otoklavlar; 6. Uyanma odası; 7. Endoskopilerin ve röntgen yardımı ile kırık ve çıkıkların yerine konmaların yapıldığı oda; 8. Hekimlerin odası; 9. Eczane; 10. Üstten izleme kubbelerine çıkış; 11. İzleme kubbeleri.

Foto. Assistance Publique (LAROUSSE)

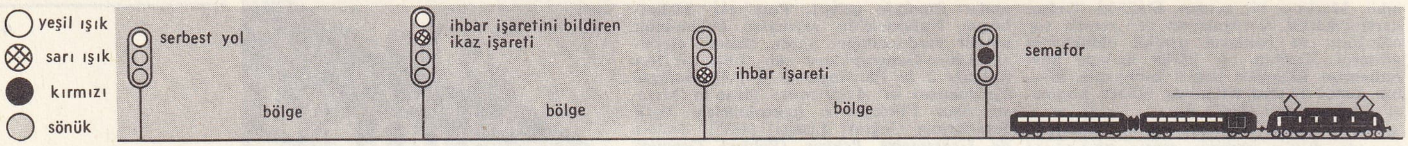

blok sistemi

— Dy. *Bloku açma,* bir demiryol aracının frenini gevşetme. || Blok sistemiyle korunan bir bölgede işaretler (semafor) vasıtasiyle gidiş gelişe kapatılmış bir yolun yeniden seyrüsefere açılması. || *Blok sistemi* (veya kısaltılmış olarak *blok),* aynı yol üzerinde giden veya manevra yapan trenlerin çarpışmasını önlemek amacıyle kullanılan tesise verilen ad. Böyle bir tesise, *ışıklı işaret tertibatlı otomatik blok* da denir. || *Yol devresi otomatik bloku* (veya sadece *blok*), bir demiryolu bölge veya kısmının tüm uzunluğunu ilgilendirebilen ve trenlerin geçişlerinde elektrik devresinin açılıp kapanmasıyle çalışan tertibatın adı. (Herhangi bir özellik belirtmeden «otomatik blok» dendiği zaman genel olarak yol devreli otomatik blok tesisi anlaşılmalıdır.) [Bk. ANSİKL.]

A. BLOK

— İkt. *Para bloku,* paraları altına çevrilemeyen ortak bir paraya bağlı ülkeler topluluğu. Bk. ANSİKL.

— İnş. Küçük taşların harç ile dondurularak bir kütle haline getirilmesiyle meydana gelen sunî taş kütlesi. || *Blok pencere,* kasa, kanat gibi tüm işleme araçları, çarmıhın koruyucu cihazı; aynı zamanda atkıyı, yandikmeleri, dayanmalığı, köşe çalığını, giydirmeyi meydana getiren çerçeve ısıtma ve havalandırma aygıtlarından meydana gelen önceden hazırlanmış bütün. || *Emniyet bloku.* Bk. ANSİKL.

— İstat. Tarımsal bir deneyde birtakım işlemler uygulanan parseller topluluğu. || Bir bilimsel deney planı çerçevesinde bazı işlemlerin uygulandığı elemanlar topluluğu.

— İstihkâm. Tahkimat sisteminde, ateş ve gözetleme araçlarıyle donanmış beton kütle. Bk. ANSİKL.

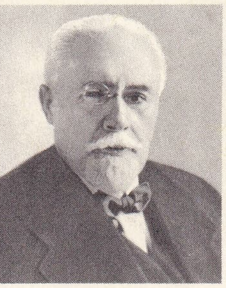
André BLONDEL

— Jeol. *Çarpılmış blok,* çarpılma geçirmiş faylı blok. || *Faylı blok,* yer kabuğunun faylarla sınırlanmış bölgesi. || *Kıta bloku,* denizlerin yüzeyi 200 m alçalırsa Amerika ve Eski Dünyanın meydana getireceği bütün.

— Jeomorfoloji. *Blok yığını (alanı, boşluğu),* toprak yüzeyinde birçok kaya blokunun bölgesel birikimi. (Bunların kaynağı genellikle buzul çevresidir; kayaların don sonucu bölünüp parçalara ayrılmasıyle bu kalıntıların kütle halinde taşınması sürecinden meydana gelir. Bazı blok alanları toprak yataklı oluşumların sonradan sularla yıkanmasından meydana gelir.) || *Bloklar yığını,* yerkabuğunun yüzeyinde birikmiş iri kayalar yığını. (Bk. ANSİKL.) || *Sapkın blok,* genellikle büyük boyutlu (metre olarak) değişik yapıda bir substratum yüzeyine bırakılmış kaya. (Genellikle aşınımın tamamen yıktığı buzulların en dayanıklı unsurlarından meydana gelir; çok erken bir dönemde Dördüncü zaman buzullarının yayılmasını meydana getirmişlerdir.) || *Tünemiş blok,* aşınım, çevredeki taşınabilir maddeleri götürdükten sonra çıkıntı halinde kalmış blok (msl. bir peri bacasının tepesini örten ve onu yağmura karşı koruyan blok.)

— Kardiyol. Yüreğin içindeki sinir dokusunda beliren uyartı iletim bozukluğu. (Blok, karıncıkta [karıncık bloku] kulakçıkta veya özellikle his demetinde [kulakçık-karıncık bloku] ve bu demetlerin dallarında [dal bloku] ol abilir.)

— Matbaac. Bir matriste, aynı genişlik ve yükseklikte sırayle yataylar ve düşeylerle bölüp ayırarak meydana getirilen alt matrislerden her biri. (Bloklara ayrılmış iki matrisin çarpımının hesabı için, elemanlardan hareket ederek klasik çarpma kanununu genelleştiren kurallar kabul edilir.) || *Blok satır,* linotip, entertip, Ludlow gibi dizgi makinelerinde, içindeki harflerin birbirlerinden ayrılmadığı tek parça halinde dökülmüş satır. || *Blok dizgi,* elle harflerin veya makine ile satırların, tamamı bir blok teşkil edecek şekilde tertiplenmesi.

— Mim. *Blok inşaat,* birbirine bitişik binalardan meydana gelen inşaat.

— Oto. *Silindir bloku,* motor bloku. Bk. SİLİNDİR, MOTOR.

— Petrografi. Büyüklük sırası 20 santimetrenin üzerinde olan ve yerinden kıpırdatılması güç kaya parçası.

— Piroteknik. *Barut bloku,* güdümlü araçlarda kullanılan; belirli bir geometrik şekilde ve ağırlığı 100 kiloyu aşan, çoğunlukla çifte bazlı barut kütlesi.

— Radyotek. *Bobin bloku* (veya *takımı),* tek bir muhafaza altına alınmış bobinler ve bunları devreye sokacak komütatörlerin bütünü.

— Siyaset. *Bloklar dışı kalma,* dış siyasetlerini, S.S.C.B. veya A.B.D.'den birine bağlı blokların politikasına göre ayarlamayı reddeden devletlerin siyasî tutumu.

— Teknol. Bir bütün vücuda getiren organlar grubu; bir araçta veya bir makinede bu organların kolaylıkla yerini alabilir.

— ANSİKL. Cerr. *Ameliyat bloku,* cerrahî müdahalelerin en iyi şartlar, en rahat ve en büyük güvenlik içinde yapılabilmesi için gereken oda, âlet, eşya ve diğer malzemenin tümü.

Bir ameliyat blokunun esas elemanı daima *ameliyathane*'dir; onun yanında *sterilizasyon, radioloji, anestezi,* soyunma odaları, lavabolar, âlet kutuları ve dolapları bulunur. Bir blokun çeşitli elemanlarını içinde bulunduran gezici ameliyat blokları da vardır.

— Dy. *Blok,* her yol bölgesinin başlangıç noktasına konan ve «ihbar» veya «dur» emrini veren işaretlerden meydana gelen bir bütündür. Bu işaretleme tesisleri sayesinde, trenlerin, tehlike yaratacak şekilde birbirine yaklaşmasının önüne geçilir. Bir yol bölgesinin «bloke» yani gidiş gelişe kapalı olması, bu bölgenin seyir yönüne nazaran baş tarafına yerleştirilmiş ve genel olarak «semafor» adı verilen işaretlerin, trenin geleceği yöne «dur» emrini vermesi demektir. «Dur» emrini veren semaforu geçmek kesin olarak yasaklanmışsa, bu duruma, «mutlak» *blok* denir. Trenin, hızını ağırlaştırarak ve verilecek ikinci işarete de uymak yoluyle bölge içine girmesine izin verildiği hallerde, blok, şartlı olarak trafiğe açıktır. Bu durumu gösteren blok bölgesinde, tren, herhangi bir engele rastlar rastlamaz durmak zorunluğundadır. Böyle bir seyre, *göz seyri* denir. Yeraltı trenlerinde ve yerüstü demiryolu güzergâhlarında, anlamları önceden kararlaştırılmış olan renkleri, tren yönüne aksettiren ışıklı işaret tesisleri kullanılır. İhbar işareti, genel olarak «dur» emrini veren işaretin (semafor) bulunduğu yer yakınında hizmet gören memur tarafından harekete getirilir (el ile işleyen mekanik tesisat). Bu gibi işaretler, ancak özel birtakım güvenlik aygıtlarının kontrolu altında kullanılabilirler. Blok işaretleri, uzaktan, meselâ gar veya makam kumanda kulelerinden de yönetilebilir. İşaretlerin harekete getirilmesi işinde, elektrik akımından veya mekanik aygıtlardan yararlanılır (harekete getirme ve tespit tertibatı bulunan blok, tek yol bloku). İşaretler, çoğunlukla, bir arada ve düzenlenmiş olarak çalıştırılır. Bir bölgenin giriş semaforunda, ondan sonraki ikinci bölgenin durumunu da ihbar eden işaret vardır. Hatta ihbar işaretinin durumunu bildiren ek bir işaret de bulunabilir (çok süratli trenlerin seyrettikleri bölgelere konmuş ışıklı otomatik işaret tesislerinde). Bu gibi durumlarda, blok, otomatiktir. Trenin geçmesiyle elektrikli yol devresi, kontaklar, pedallar ve bunlara benzer cihazlar sayesinde, makaslar hiç bir hizmetlinin müdahalesine lüzum kalmadan otomatik şekilde harekete geçer. İşlemlerden bir kısmı, mekanik olarak yapılıyorsa (semaforların «dur» emrini vermesi için yapılan işlem), bu çeşit tesislere «yarı otomatik» adı verilir.

— İkt. *Para bloku*'nun ortak parası «hâkim para» olarak kabul edilir. Çünkü, ortak paranın değerini etkileyen değişiklikler, ona bağlı olan paralar üzerinde de etki gösterir. «Hâkim para», bloka bağlı ülkeler arasındaki işlemlerde değer ölçüsü olarak kullanılır ve bundan ötürü, bu ülkeler bakımından önemli bir rol oynar. Bir bloka bağlılığı belirleyen şey, üye ülkeleri, «hâkim para» lı ülkeye bağlayan mübadele hacmidir. İlk para bloku, eylül 1931'de ingiliz lirasının devalüasyonundan sonra kuruldu. Dış ticaretleri bakımından, Büyük Britanya'ya sıkı bir şekilde bağlı olan ülkeler, onunla birlikte *sterlin blok*'unu meydana getirmektedir. Bunların belli başlıları, dominyonlar, İskandinav ülkeleri, Finlandiya, Portekiz, İran, Irak, Siyam, Arjantin, Bolivya ve Peru'dur. Sterling blokunun karşısında, 1935 yılında *dolar bloku* kuruldu ve paraları dolara bağlı olan ülkeler biraraya geldi: Kanada, Filipinler, Meksika, Venezüela, Küba, Haiti ve Orta Amerika. Commonwealth üyesi olan Kanada'nın sterling bloguna değil de dolar blokuna bağlı olması, bu ülke ile Amerika Birleşik devletleri arasında önemli ticaret ilişkilerinin mevcut oluşu ile açıklanır.

1945 Yılında, o devirde Fransız birliğini meydana getiren ülkeler arasında bir *frank bloku* kuruldu.

Halk demokrasileri ise, S.S.C.B. ile birlikte *ruble bloku*'nu meydana getirirler.

— İnş. *Emniyet bloku.* Bir kilidin emniyet bloku sabit bir parçanın (stator) içinde hareket eden bir silindirik blokla (rotor), rotoru stator'a bağlayan birkaç öğeden meydana gelir. Bu düzenin amacı *bağdaşım* adı verilen dış zorlamalardan korunmuş iç tertibata uyar bir anahtarın sokulmasıyle kilidin açılabilmesini sağlamaktır. Anahtarın sokulmasi rotoru gevşetir ve dönüşü rotorun dönüşünü sağlar, o da bir iletme parçasıyle kilit sürgüsünü ve devimsizleştirme örgenini yerinden oynatır. Değişik örgenler tek anahtara ve belirli bir dişli takımına veya başka başka dişli takımları olan bir veya birçok bağdaşıma göre ayarlanmıştır. Değişik örgenler belirli dişleri olan bir anahtarla ve birçok bağdaşıma bağlı çeşitli dişleri olan birkaç anahtarla açılacak şekilde yapılmıştır.

— İstihkâm. 1939 Maginot hattında, yeraltı galerileriyle birleştirilmiş olan bloklar, tahkimli bir tesisin aktif unsurlarını meydana getiriyordu. Bloklar şu sınıflara ayrılıyordu: sadece piyade silâhlarının bulunduğu piyade blokları; gözetleme yeri blokları; topçu blokları (top, obüs, havan v.b.); tahkimli tesislere giren personel ve malzemenin korunmasını sağlayan giriş blokları. Siegfried hattı, Stalin hattı v.b., başka tahkimli bölgelerde ise, daha küçük boyutta olan bloklar, takviyeli bir sahra mevziinin çatısını meydana getiriyordu.

— Jeomorfoloji. *Bloklar yığını*'na özellikle billûrsu ve kumtaşlı kayalarda sık rastlanır; kaynakları çeşitlidir. Bunlar, kendilerini örtmüş olan gevşek ayrışım oluşumlarından veya buzul çevresindeki soliflüksiyon akıntılardan kalan maddelerden meydana gelen kalıntılardır. Bu iki kaynak Sidobre (Kara dağ) karmaşığında olduğu gibi birleşebilir. (LM)

BLOK (Aleksandr Aleksandroviç), rus şairi (Petersburg 1880-ay.y. 1921). Küçük yaşta, V. Soloviov'un etkisi altında kaldı. İçinde, Puşkin'den sonra rusça yazılmış en güzel birkaç şiirin bulunduğu ilk derlemeleri, en güçlü sembolist şairler arasında yer almasını sağladı: *Stihi o Prekrasnoy Dame* (Güzel Kadına Şiirler) [1904]; *Sneznaja Maska* (Kardan Maske) [1907]. Daha sonra dinî hava taşıyan şiirler yazdı. *Skify* (İskit'ler) [1918] ve özellikle ihtilâlin mistik açıdan bir yorumu ve övgüsü olan ve aynı zamanda modern rus şiirinin saheseri sayılan *Dvenadtsat*'ı (On İkiler) [1918] yayımladı. (L)

Foto. Roy, A.P.F. (LAROUSSE)

BLOKAJ i. (fr. *blocage*). Bloke etmek eylemi. Hareketine engel olma, durdurma.

— Elektr. Bir devreden akım geçmesine engel olmak. || *Blokaj kondansatörü*, bir devreye daimî akımların geçmesini önlemek ve alternatif akımların geçmesini sağlamak amacıyle konmuş olan kondansatör.

— Elektron. Bir veya birkaç elektronik tüp veya transistorlar bulunan kumanda elektroduna yerinde bir polarizasyon uygulandığı zaman cereyanın kaybolduğu akım devresi.

— Meteor. Troposferin çok kalın bir tabakasında batı akımlarında kesinti sonucu genel hareketle ortaya çıkan hal. Genel blokajlar çok kısa ve çok geniş bir gezegen dalgasının durmasından meydana gelir.

— Oto. Sert bir frenleme veya frenlerin ayarsız oluşu yüzünden tekerleklerin yer üzerinde arabanın savrulmasına yol açacak biçimde durması.

— Psikol. ve psikopatoloji. Belli bir durumda, özel bir uyartı, tutukluğa sebep olan bir heyecan sarsıntısı yaparak canlı varlığın çevreye ve işe uyumunda bir bozukluk meydana getirdiği zaman o canlı varlığın buna karşı gösterdiği davranış. Bk. ANSİKL.

— Tic. *Blokajı kaldırmak (debloke)*. Erzak nakli ve satışı yasağını kaldırmak. Banka kredilerinden ve hesabı carilerinden serbestçe faydalanmak.

— ANSİKL. Psikol. ve psikopatoloji. *Blokaj* öğrenme ve yetişme durumlarında görülen, çok uzun süren ve genel gidişte gerilemeye sebep olan, bir tepki şeklidir. İnsanda blokaj üç aydan önce görülmez. Beyin kabuğunun büyüme ve gelişmesine bağlıdır. 7-8 Aya doğru çok sık yoklayan yoğun bir heyecan tepkisi (bir yabancı karşısında korku) şeklinde belirir; bu durumda, şüphesiz heyecansal hareket boşaltımlarını engelleyen, beyin kabuğundaki hareket kontrol merkezleriyle ilgilidir. Bazı psikologlar, bu yaşta çocuğa sert davranılmamasını tavsiye ederler, çünkü bu yaşta büyük bir hareket ihtiyacı içinde bulunan çocukta müzmin bir blokaj ve etkinlikte yavaşlama tehlikesi doğurabilir. (LM)

BLOKE i. (fr. *bloquer*, önleme'den *bloqué*). Kullanılmasını, hareketini, elden ele geçmesini önlemek amacıyle el koyma. || Sıf. [*etmek* fiili ile birlikte] Durdurulmuş (hale getirmek): *Kredileri bloke etmek.*

— Mal. *Bloke etmek*, malî işlemlerde bir malın kullanılmasını veya bir paranın harcanmasını durdurmak, el koymak. Kambiyo işlemlerinde hükûmet kararnamesi olmadan parayı kullanılmaz duruma getirmek.

— Spor. *Bloke etmek* [futbolda kaleci için], topu iki elle yakalayarak tutmak. (ML)

BLOKEİT i. Miner. Kübik sistemde, beyaz, billûrlar halinde olan, tabiî nikel selenyum Ni Se_2. (L)

BLOKHAVZ i. (alm. *blockhaus*). İstihkâm. Küçük savunma istihkâmı. Bk. KORUGAN.

— Ask. denizc. Zırhlı büyük gemilerdeki zırhlı kumanda yeri. (L)

BLOKNOT i. (fr. *bloc-notes*). Yaprakları kolayca ayrılabilecek veya zımba deliklerinden koparılabilecek şekilde birbirine zamkla yapıştırılmış veya tel v.b. ile tutturulmuş küçük not defteri: *Doktor Ramiz bir bloknotla masanın yan tarafında yerini aldı* (A. H. Tanpınar.) *Bloknot sağda, takvim her zaman önünde...* (Y. Z. Ortaç). [M]

BLOM (Eric), danimarka ve isviçre asıllı, ingiliz müzik eleştiricisi (Bern 1888-Londra 1959). *Manchester Guardian, Birmingham Post, Observer* gazetelerinde yazdı ve *Grove's Dictionary*'nin 5. baskısını yönetti. Mozart ve Beethoven'in sonatları üzerine incelemeleri vardır. (L)

BLOMBERG (Barbara), Karl V'in metresi ve avusturyalı don Juan'ın annesi (Nürnberg 1527 [?]-Colondres, Bilbao 1597). İmparator, Barbara Blomberg ile ilgilenmedi, fakat çocuğunu himayesi altına aldı. Zuckmayer bundan esinlenerek *Barbara Blomberg* (1948) adlı bir tiyatro oyunu yazdı. (L)

BLOMBERG (Werner VON), alman mareşali (Stargard 1878-Nürnberg 1946). Prusya kurmay subayı, 1927'den 1929'a kadar, *Truppenamt*'ı (Gizli Büyük Kurmay) yönetti. S.D.N.'de (Milletler cemiyeti) [1927] ve silâhsızlanma konferansında (1932) alman heyeti üyesi, 1933'te, Reichswehr'de Hitler'in ılk başbakanı genelkurmayın direnmesine rağmen silâhlı kuvvetleri Nazi partisinin emrine soktu. Böylece orduyu yeniden silâhlandırma imkânını elde etti ve başkumandanlığa getirildi. 1936'da feldmareşal oldu. 1938'de ise, Wehrmacht'ın yeniden kurulması sırasında Hitler tarafından görevinden uzaklaştırıldı ve kenisine hiç bir kumandanlık verilmedi. (L)

BLOMDAHL (Karl Birger), isveçli besteci (Vaxjö 1916), Rosenberg'in öğrencisi, 1954'te Stockholm'de bir oda orkestrasını yönetti. Krallık müzik akademisine profesör oldu (1960). Eserleri arasında, fantezist ve ilmî bir temaya dayanan bir opera (*Aniara*, 1959), baleler (*Sisyphos*, 1957), üç senfoni, bir konçerto grosso, yaylı sazlar için bir *Pastoral Süit* (1947), kantatlar, alto ve keman için konçertolar, iki kuatuor vardır. (L)

BLONDEEL (Lancelot), flaman ressamı, heykelcisi ve mimarı (Poperinghe 1496-Briges 1561). Dinî tablolarını gotik ve rönesans karışımı bir üslûpla yaptı, kişilerini çok süslü, mimarî bir dekor içinde çizdi. En tanınmış eseri, kabartmalı bir şömineydir. Tablolarından bazıları Amsterdam, Bruges ve Tournai müzelerindedir. (L)

BLONDEL i. Işıklılık (lüminans, eskiden parlaklık) birimi. (Metre karesi başına bir lümen yayımlayan mükemmel difüzleyici bir yüzeyin düzgün ışıklılığı. Bir blondel 1/31 400 stilb değerindedir.) [L]

BLONDEL (André), fransız fizikçisi (Chaumont 1863-Paris 1938). Fotometride yenilikler yaptı, özellikle birimlerin seçimi ve temel büyüklüklerinin sınıflamasını gerçekleştirdi; fener ve genel ışıklandırma için elektrikli ışık kaynaklarını inceledi. 1893'te hareketli sistemli osilograf'ı buldu. Fakat başlıca çalışmaları, genel elektrikle ilgilidir. Alternatörlerin bağlantısı, senkron ve asenkron motorlar, hat boyunca elektrik yayılmasındaki bozuklukları inceledi. Radyoelektrik'te radyogonyometri üzerinde çalışmalar yaptı ve ilk radyofarları buldu. Donzère-Mondragon'da kurulan hidroelektrik santralına Blondel'in adı verildi. (L)

BLONDEL (Charles), fransız psikoloğu ve hekimi (Lyon 1876-Paris 1939). Strasbourgh ve Paris edebiyat fakültesinde ders verdi. Başlıca eserleri: *la Conscience Morbide* (Marazî Bilinç) [1914]; *la Psychanalyse* (Psikanaliz) [1924]; *la Mentalité Primitive* (İlkel Düşünüş) [1926]; *Introduction à la Psychologie Collective* (Kolektif Pisikolojiye Giriş) [1928], *la Psychologie de Marcel Proust* (Marcel Proust'un Psikolojisi) [1932]; *le Suicide* (İntihar) [1933]. Eserlerinde, sosyal baskı altındaki zihnî hayata karşıt olarak bireysel «katkısız psikolojik hayatı» ileri sürer. Bu psikoloji toplumla normal veya anormal ilişkiler kurar; bu anormal ilişkiler, çoğu zaman zihin hastalıklarının kaynağıdır. (L)

BLONDEL (François), fransız mimarı (Ribemont 1618-Paris 1686). İlmî incelemeler yaptı. College Royal'de fen dersleri verdi ve 1669'da İlimler akademisine girdi. Loménie de Brienne'in oğlunun eğitmeni oldu; onunla birlikte Almanya, Hollanda, İskandinavya, Avusturya ve İtalya'ya, ayrıca diplomatik görevlerle İstanbul, Mısır (1657-1658) ve Antiller'e (1666) gitti. Birçok ilmî eser, özellikle kendisine şöhret kazandıran *Cours d'Architecture*'ü (Mimarlık Dersleri) [1675-1683] yazdı. Bu eserini, kuruluşu için çalıştığı ve sonradan müdürü olduğu Mimarlık akademisinde okuttu. Perrault'un aksine, eski mimarî düzene bağlı kalınmasını öne sürdü. Saintes'de bir köprü yaptı ve oradaki zafer takını onardı, Clerville ile birlikte, Rochefort ve Paris için şehir planlarını çizdi. Paris'te Saint-Deniz kapısını yaptı. (1677). [L]

BLONDEL (Georges), fransız tarihçisi ve iktisatçısı (Dijon 1856-Paris 1948). Siyasal Bilimler okulunda profesör, yabancı ülkelerde birçok görevlerde bulundu ve bu sırada Avrupa ülkelerinin tarihini ve iktisadî durumunu inceledi. Başlıca eserleri: *l'Essor Commercial et Industriel du Peuple Allemand* (Alman Halkının Ticarî ve Sınai Gelişmesi) [3. bas. 1900]; *la France et le Marché du Monde* (Fransa ve Dünya Pazarı) [1901]; *la Politique Protectionniste en Angleterre* (İngiltere'nin Himayeci Siyaseti) [1904]. (L)

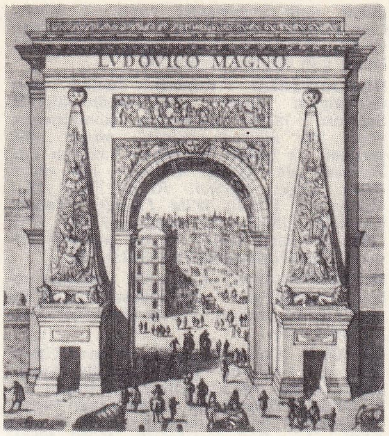

François BLONDEL
Saint-Denis kapısı
XVIII. yy.
(Cabinet des Estampes, Paris)

BLONDEL (Jacques François), fransız mimarı (Rouen 1705-Paris 1774). Mimarlık akademisine girdi (1755) ve Paris'te mimarlık okulu açtı. Büyük bir ün kazandı. Metz ve Strasbourg şehirlerini güzelleştirmek ve onarmak için planlar çizdi, fakat daha çok: *l'Architecture Française* (Fransız Mimarîsi) [1752-1756], *Cours D'Architecture Civile* (Sivil Mimarî Dersleri) [1771-1777] ve bir çeşit manevî vasiyeti sayılan *L'Homme du Monde Éclairé par les Arts* (Sanatların Işığı Altındaki Dünyanın İnsanı) [1774] adlı eserleriyle ün yaptı. (L)

BLONDEL (Maurice), fransız filozofu (Dijon 1861 - Aix-en-Provence 1949). George Blondel'in kardeşi, 1895'ten sonra, Aix fakültesinde ders verdi. *L'action,* Essai D'une Ciritique de la Vie et D'une Science de la Pratique* (Eylem, Hayat Eleştirmesi ve Pratik İlmi Üzerine Deneme) [1893] adlı doktora tezinde olaylardan edindiğimiz bilginin üstünde eylemden türeyen bir inancın nasıl ortaya çıktığını ispat etmeğe çalıştı. Filozofa göre, «İnsanoğlu, iradî eylemiyle olayları aşar, öz gereksemelerini karşılayamaz, benliğinde kendi başına karşılayabileceğinden çok daha fazlası mevcuttur.» Eylemde, bizi etkileyen ve kendi kendimizle, tutarlı olduğumuz takdirde kendisini bize kabul ettirip dinsel inanca kadar götürebilecek «olaylarüstü» bir varlığın ilkesi vardır. Eserleri: *L'Illusion Idealiste* (İdealist Yanılsama) [1898], *Principes Élémentaires D'une Logique de la Vie Morale* (Ahlakî Hayat Mantığının Temel İlkeleri) [1903]; *le Problème de la Philosophie Catholique* (Katolik Felsefesinin Sorunları) [1932], *la Pensée* (Düşünce) [1934], *l'Etre et les Etres* (Varlık ve Varlıklar) [1935], *l'Action* (Eylem) [yeniden gözden geçirilmiş baskısı 1936-1937], *Lutte Pour la Civilisation et Philosophie de la Paix* (Medeniyet İçin Mücadele ve Barış Felsefesi) [1939], *L'Esprit Chrétien et la Philosophie* (Hıristiyan Görüşü ve Felsefe). 1945'te, katolik düşünce ve eylem üzerindeki derin etkisi yüzünden, papa Pius XII tarafından desteklendi. (L)

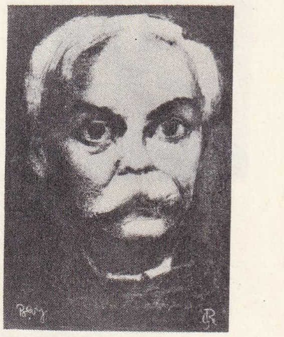

Léon BLOY
Rouault tarafından

BLOODHOUND i. (ing. anlamı *safkan köpek*). Fransa asıllı ingiliz köpek ırkı. (Bloodhound koku alma duyusu çok keskin iri bir köpektir. İz sürmekte çok beceriklidir. *Saint-Hubert köpeği* de denir.) [L]

BLOOMFİELD, A.B.D.'de (New Jersey) şehir; 51 900 nüf. New York bölgesinin banliyösü. (L)

BLOOMFİELD (Leonard), amerikalı dil bilgini (Chicago 1887-Newhaven Connecticut 1949). Başlıca eserleri: *Introduction to the Study of Language* (Dil İncelemesine Giriş) [1914]; *Language* (Dil) [1933] v.b. [L]

BLOOMFİELD (Maurice), amerikalı hindu dili bilgini (Bielitz, Avusturya 1855-San Francisco 1928). Witney'in öğrencisi, Veda

blucin

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Léon BLUM

BLUMENBACH

mareşal G.L. BLÜCHER
J.O. Bock tarafından

diliyle ilgili incelemeler yaptı. *A Wedic Concordance* (Veda Uyuşma Cetveli) [1906] ve *The Religions of the Veda* (Veda Dini) [1906] adlı eserleri vardır. (L)

BLOOMFİELD (Robert), ingiliz şairi (Honington Suffolk, 1776-Bedforshire'da Shefford 1823). Londra'da kunduracılık yaptı; bir atelyede çalıştığı sırada halk şarkıları ve büyük bir başarı kazanan *The Farmer's Boy* (Çiftçi Çocuğu) adlı şiirini yazdı. Diğer eserleri: *Rural Tales* (Kır Hikâyeleri) [1802]; *Wild Flowers* (Yabanî Çiçekler) [1806]; *the Banks of the Wye* (Wye Kıyıları) [1811] ve bir pastoral komedi olan *Hazlewood-Hall* (1823). [L]

BLOOMİNGTON, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Chicago'nun güneybatısında; 36 100 nüf. Ticaret merkezi (sigorta şirketleri). Üniversiteler. (L)

BLOUNT (Charles), ingiliz yazarı (Upper Holloway, 1654-öl. 1693). 1679'da yayınladığı *Anima Mundi* (Dünyanın Ruhu) adlı eserinde ölümsüzlük karşısındaki şüpheci görüşünü anlatır, tabiata uygun bir din teklif eder. Bazı yazılarıyle, basın hürriyetine karşı alınan tedbirlerin hafifletilmesini de sağladı. (L)

BLOUNT (sir Edward Charles), ingiliz maliyecisi ve sanayicisi (Bellamour Rugeley yakını Stafford kontluğu 1809-Aest-Grinstead 1905). Eski ve asil bir fransız ailesinden; 1829'da Paris'teki ingiliz elçiliğinde ataşe, 1831'de babasıyle birlikte Edward Blount bankasını kurdu, 1870'te bu banka Paris Société générale'le birleşti ve Edward Blount, 1901'e kadar, yönetim kurulu başkanı oldu. Aynı zamanda Compagnie Française des Chemins de Fer de l'Ouest'in (Batı Demiryolları Fransız Ortaklığı) başkanıydı. (L)

BLOW (John), ingiliz bestecisi (North Collingham, Nottinghamshire, 1648-Londra1708). 1660'ta yeniden kurulan kral kilisesine girdi ve 1661'den sonra Gibbons'un yönetiminde besteler yaptı. Westminster Abbey'in orgcusu (1668), P. Humfrey'in yerine, kral kilisesinin koro başkanlığı görevinde bulundu, sonra Purcell ile birlikte çalıştı. 1682'de, Lully'nin operalarını hatırlatan *Venus* ve *Adonis*'i yazdı. Klavsen için dört süit besteledi ve daha çok dinsel müziğe yöneldi; çoğu el yazması olan on üç tam âyin, yüz on anthem, mezmurlar, odlar (*Azize Cecillia'ya Od*, 1864) yazdı. Eserlerinin bazıları hayattayken yayımlandı: *Amphion Anglicus*, «Seçilmiş arya dermeleri» (1700), *Kutsal armoni*. Westminster manastırının kuzey tarafında gömülüdür. (L)

BLOW DOWN i. (ing. k.). Petr. Bir petrol tasfiye tesisinde âcil boşaltmaya yarayan rezervuar. (*Eşanl.* ÇABUK-BOŞALTAN.) [L]

BLOY (Léon), fransız yazarı (Perigueux 1846–Bourg-la-Reine 1917). Genç yaşta Paris'e gitti, görüşlerini paylaştığı Barbey d'Aurevilly ile arkadaşlık kurdu, *Figaro* ve *Gil Blas* adlı gazetelerde çalıştı. *Propos d'un Entrepreneur de Démolitions* (Bir Yıkma Müteahhidinin Sözleri) [1884] ve haftalık bir yergi broşürü olan *le Pal* ile (1885) kendini tanıttı. İlk eseri *Révélateur du Globe, Christophe Colomb et sa Béatification Future*'ü (Yeryuvarlağının Kâşifi Kristof Kolomb ve Gelecekte Kutsallaştırılması) ve 1884'ten sonra otobiyografik bir roman olan *la Désespéré*'yi (Umutsuz) yayımladı (1886). Kendi çağına karşı bir çeşit savaş ilânı olan bu kitapta afaroz edilmiş şairleri över (Hello, Barbey d'Aurevilly, Verlaine) ve günün şöhretlerine çatar (Brunetière, Bourget), *La Femme Pauvre* (Yoksul Kadın) [1897]; *les Dernières Colonnes de l'Eglise* (Kilisenin Son Destekleri) [1903]; *Belluaires et Porcher* (Vahşî Hayvan Eğiticisi ve Domuz Çobanları [1905]; *la Sang du Pauvre* (Fakirin Kanı) [1909] adlı eserlerinde, büyük bir felâket sonunda yok olmaya mahkûm olan törelere körü körüne bağlı bir dünyanın soysuzluklarını açıkladı. Bu burjuva dünyasını, *Exégèse des Lieux Communs*'de (Beylik Düşüncelerin Açıklanması) [1902], acı bir dille alaya alarak ortaya koydu. Öfkeler ve tedirginlikler içinde geçirdiği hayatını, sekiz ciltlik günlüğünde ateşli bir üslûpla kaleme aldı: *Mendiant Ingrat* (Nankör Dilenci) [1892-1895]; *Pélérin de l'Absolu* (Mutlağın Yolcusu) [1910-1912]; *la Porte des Humbles* (Yoksullar Kapısı) [1915-1917]. (L)

BLÖF i. (ing. *bluff;* poker oyunu terimi). Oyunda elini olduğundan farklı göstermek isteyenin davranışı. || *Teşm, yol.* Karşısındakinin gözünü yıldırmak, onu kendi gücü ve niyeti hakkında aldatmak isteyenin davranışı: *Biz bunu ya Mütelifinin bir blöfü veyahut* [...] *Ferit Paşa'nın mevkii iktidara getirilmesi gibi iki şıkka hamlediyoruz* (Atatürk. || *Blöf yapmak,* kuvvetliymiş gibi görünerek karşısındakini, gerçek niyeti veya durumu hakkında aldatmağa çalışmak: *Komplo tertip edenlerin meclise ve efkârı umumiyeye karşı, ordu ile yapmak istedikleri blöf, meydana çıkarıldı* (Atatürk). [LM]

BLUCHER (Vasili Konstantinoviç), sovyet mareşali (Barçinsk Ribinsk yakınında, 1889-1938 veya 1939'da kayboldu veya kurşuna dizildi). Bir işçi ailesinin oğlu; çar ordusunda asteğmen, 1916'da yaralandı ve ordudan çıkarıldı. 1917'den sonra bolşeviklere katıldı, partinin Samara delegesi oldu. Omsk'ta, çek birliklerine karşı, sonra da İrkutsk'ta Kolçak'ın, Kırımda Vrangel'in kuvvetlerine karşı kızıl birliklerin başında savaştı. 1921'de Sibirya cumhuriyetinin millî savunma bakanı oldu, 1922'de Japonların Vladivostok'u boşaltmalarını sağladı ve 1938'e kadar, uzak doğu sovyet ordusunun başkomutanlık görevinde bulundu. 1924'ten 1928'e kadar Sun Yat-sen'in askerî danışmanı oldu, Japonları özellikle 1930'da Çvanzolin'de, 1938'de Kassan gölü yakınında birkaç defa yendi. 1935'te mareşalliğe yükseltildi, 1937'de Tukaçevski'yi yargılayan savaş konseyine başkanlık etti, fakat Stalin'in temizleme hareketi sırasında ortadan kayboldu ve 1956'da adı ve anısı yeniden temize çıkarıldı. (L)

BLUCİN i. (ing. *blue,* mavi ve *jean* pamuklu bez'den *bluejeans*). Kıyf. Mavi, kaba pamuklu kumaştan yapılmış pantolon.

— ANSİKL. Amerika'da önce köylü ve işçilerin giydiği bu pantolon çeşidi, İkinci Dünya savaşı içinde bütün dünyaya yayıldı. Erkek çocuk ve kadın blucinleri vardır. Bacaktan yukarı kısmı bedene iyice yapışır. Genellikle ütüsüz giyilir. Paçasında manşet yoktur, fakat geniş bir kıvrımla yukarıya sıvanır. Dikişler beyaz iplikle ve büyük ayakla çekilmiştir. (ML)

BLUDAN, Suriye'de köy, Antilübnan'da, Barada'nın kaynağı yakınında; 1 000 nüf. Ünlü yaz sayfiyesi. (L)

BLUDENZ, Avusturya'da (Vorarlberg) şehir, Ren'in kolu İll'in kıyısında; 10 200 nüf. Ortaçağdan kalma kale kalıntıları. Turizm merkezi (ünlü karnaval). Dokuma sanayii. Saatçilik, çikolatacılık. Kış sporları merkezi (yüksl. 585 m). [L]

BLUDOF (Dimitri Nikolaieviç, — kontu). Rus devlet adamı (Komanovo 1785-Saint Petersburg 1864). Bakan ve Nikolay I'in tahta çıkışında (1829) özel müşavir, yasama komisyonu başkanı. Kölelerin çıkarını savunmak için kararnameler yayımladı, sanıkların garantilerini arttırmak amacıyle hukuk ve ceza yargılama usulu kanunu tasarılarını yazdı. Saint Petersburg Bilimler akademisi başkanı oldu. (L)

BLUE BOOK i. (ing. k. *mavi kitap*). İngilizce resmî belgelere, özellikle Dışişleri tarafından yayımlanan koyu mavi kaplı siyasî raporlara verilen genel ad. (L)

BLUE MOUNTAİNS (*Mavi Dağlar*), Sydney'in batısında dağ kütlesi, Avustralya Alplerinin bölümü. Yaylalardan meydana gelir. Bu yaylalardaki kumtaşından yamaçlar ve ökaliptus ormanları çok turist çeker. — Jamaika'da (Büyük Antiller) dağ kütlesi, adanın en yüksek noktası (2 292 m) bu kütlededir. Kahve işletmeleri. (L)

BLUE RİDGE (*Mavi dağlar*), A.B.D.'de Apalaş* dağlarının doğu kesiminde sıradağ; **Mount Mitchel** tepesinde, 2 037 m. (L)

BLUES (ing. k.). Amerikan zenci folklorunun ağıt parçası.

— ANSİKL. Gayet canlı bir halk şiiri havası taşıyan sözler, kimi zaman sert ve açık saçıktır. Blues'un karakteristik melodi biçimini *blue* denilen notalar ve her biri dörder ölçülük üç AAB dönümlü yapı belirler. Blues tarzı, jazz'ı bütünüyle derinlemesine etkilemiştir. (L)

Blue Streak, «Europe *I» adlı uyduyu fırlatan avrupa yapısı füzenin ingilizler tarafından yapılan ilk kademesi, itici gücü Rolles Royce marka iki füze motoru tarafından sağlanmaktadır. Kerosen ve sıvı oksijenle işleyen bu motorlardan her birinin 68 000 kg'lık bir itme gücü vardır. Çapı aşağı yukarı 3, yüksekliği 20 m olan bu füze, 16 000 kg ağırlığındaki üst katları ve uyduyu, 150 saniyede 59 300 metreye yükselterek, saatte 10 700 kilometrelik bir hız kazandırır. (L)

BLUHME (Christian), danimarkalı siyaset adamı (Kopenhag 1794-ay.y. 1866). 1851'den 1854'e kadar Dışişleri bakanlığında bulundu, ocak 1852'de Danimarka ve dükalıkları için ortak bir Anayasa yaptı. 1857'de, Sund ayakbastı parasını ortadan kaldıran antlaşmaları ve Viyana antlaşmasını imzaladı (1864). Bu antlaşma gereğince Slesvig, Holstein, Lauenburg dükalıkları Avusturya ve Prusya'ya bırakıldı. (L)

BLUM i. (ing. k.). Birinci haddelemeden çıkma dörtgen kesitli çelik külçe. İstenen cins mamule göre saç haddesi, yuvarlak demir, ray veya putrel haddesinden geçirilir. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Blum haddesi,* şekil ingatları sıcak haddeliyerek *blum denen* çubuk taslaklar haline getiren büyük hadde. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Genel olarak *blum*'un kesiti 150x150 ile 300x300 mm arasında olur. Blumlar haddelenerek 50x50 ile 125x125 mm kesitinde kütük yapılır ve kütüklerden profiller haddelenir.

Eğer çelik saç haline getirilecekse, ingat'tan evvelâ alab (kalınlığı 25-60 mm, genişliği 600x1500 mm) ve slabdan da platina (şitbar) haddelenir.

— Metalürji. Normal ve özel çelik yapımında çelikhaneden gelen ingatlar fırınlarda ısıtılarak *blum haddesi*'ne verilir. Normal olarak blum haddesi bir veya iki gözlü düo veya trio tipi olur ve her biri 2 ilâ 15 ton ingat alır. İngat haddeden birçok defa geçtikten sonra, köşeleri yuvarlak dörtgen kesitinde ve kesiti en az 250 sm^2 ve en az 15 sm kalınlıkta blum haline gelir. Aynı şekilde kalınlıkları 10 ilâ 20 cm ve genişlikleri 150 sm'ye kadar olabilen, boyları 2,5 ilâ 5,5 m, slab adı verilen plaka taslakları da yapılır. (L)

BLUM (Léon), fransız yazarı ve siyaset adamı (Paris 1872-Jouy-en-Josas 1950). Kısa zamanda *Gil Blas, Cahier de la Conque, Comoedia* gibi çeşitli gazetelerde yayımlanan edebiyat ve tiyatro ile ilgili tenkit yazılarıyle ün yaptı. 1902'de Jaures'in fransız sosyalist partisine girdi, 1904'ten sonra *Humanité* (İnsanlık) ile işbirliği yaptı. Aralık 1920'de yapılan Tours kongresinde, II. Enternasyonal'e bağlı kalan azınlık grubunun başına geçti ve 1924'te «Sol cu Partiler topluluğu»nu kuranlardan biri oldu. *Populaire*'in baş yazarı, S.F.I.O.'nun gerçek ve sayılan başkanı oldu. 1929'da Narbonne milletvekili seçildi ve 1940'a kadar aralıksız bu görevinde kaldı. Haziran 1936'dan haziran 1937'ye kadar Front* Populaire'in (Halk cephesi) ilk hükûmet başkanı oldu, kırk saatlik çalışma haftasını ve ücretli tatili kabul etti (Matignon anlaşması, 7 haziran 1936). Banque de France'ın (Fransız bankası) devlet tarafından denetlenmesini sağladı ve buğday ofisini v.b. kurdu. Solun parçalanması, sağın düşmanlığı, komünist ve croix-de-feu'ler arasındaki Clichy karışıklıkları sonucu başbakanlıktan düştü. Eylül 1940'ta Vichy hükûmeti tarafından tutuklandı. Riom'da (1942) mahkemeye çıktı. 1943'te Almanlara teslim edildi ve Almanya'ya sürgüne gönderildi. 1945'te müttefik kuvvetler tarafından kurtarıldı. Bir süre topluluklardan uzak kaldıysa da, *Populaire*'deki başyazarlık görevine tekrar başladı ve sosyalist parti üzerine manevî yoldan etkili olmaya devam etti. 16 Aralık 1946'dan 16 ocak 1947'ye kadar IV. Cumhuriyetin Anayasa kuruluşlarını gerçekleştiren sosyalist hükûmetin başkanı oldu. 1941'de ceza evinde tamamladığı *A L'Echelle Humaine* (İnsan

Foto. N.Y.T., X, Goldner (LAROUSSE)

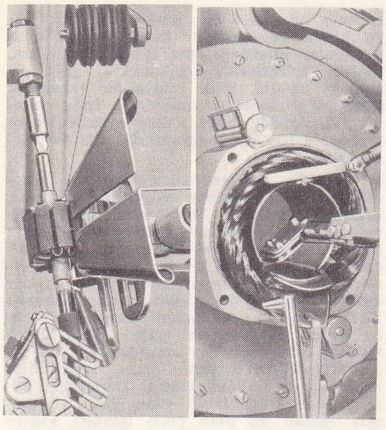

bir elektrik motorunun mekanik **bobinli** stator ve rotoru

ölçüsünde) adlı eserini 1945'te yayımladı. Blum bu kitabında Marks'cılığın temel tezleriyle batı hümanizminin hikrî ve ahlâkî gereklikleri arasında bir uzlaşma ortamı arayan siyasî düşüncelerini ortaya koydu. (L)

BLUM (René), fransız sanat tenkitçisi, edebiyatçı ve bale yöneticisi (Paris 1878-Auschwitz 1942), Léon Blum'un kardeşi. Önce edebiyatla uğraştı, *Gil Blas*'ın yazı işleri müdürü oldu. Bugünkü sinema kulüplerini kurdu. Monte Carlo tiyatrosunun sanat yönetmeni olarak (1924-1930), albay W. de Basil ile birlikte, Sergey Diagilev'in sanat çalışmalarını sürdürmek amacıyle, Monte Carlo bale topluluğunu kurdu. Sonra bu topluluktan ayrıldı, 1936'da, İkinci Dünya savaşının başlamasından hemen önce Amerika'ya giden ikinci Monte Carlo bale topluluğunu kurdu. Blum, daha sonra Almanlar tarafından Paris'ten alınarak sürgün kampına gönderildi. (L)

BLUM (Robert), alman edebiyatçı ve siyaset adamı (Köln 1807- Viyana 1848). Basit bir işçiyken kendini yetiştirdi ve yayımcı oldu. 1848'de Frankfurt parlamentosuna liberal bir milletvekili olarak girdi. Kısa zamanda teşkilâtçılığını gösterdi ve demokratların önderi oldu. Parlamento başkan yardımcılığına seçildi, ekim 1848'de ayaklanmayı bastırmak için Viyana'ya gönderildi. Windischgraetz birliklerince tutuklandı ve kurşuna dizildi. Bu olay gericiliğin azmasına yol açtı ve demokratları umutsuzluğa sürükledi. (L)

BLUMAUER (Aloys), avusturyalı şair, daha çok **le Scarron allemand** adıyle tanınır (Steyr 1755 - Viyana 1798). Önce Cizvit papaz okuluna girdi, sonra da kitapçı oldu. Roma *curia*'sını ve cizvitleri dolaylı bir şekilde eleştiren ve aydın fikirleri savunan *Aeneis Travestiert* (Kılık Değiştirmiş Aeneis) [1784-1788] adlı eseriyle Almanya'da büyük bir ün kazandı. (L)

BLUME (Friedrich), alman müzik bilgini (Schlüchtern, Hesse 1893), Riemann J. Wolf ve Schering'in öğrencisi, 1958'e kadar, Leipzig, Berlin, Spandau ve Kiel'de öğretmenlik yaptı. 1942'den 1956'ya kadar *Neue Schütz-Gesellschaft*'ın başkanı oldu. 1949'dan sonra *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (Tarihte ve Günümüzde Müzik) adlı büyük ansiklopediyi yönetti. 1939'dan 1945'e kadar *Erbe deutscher Musik* (Alman Müziğinin Mirası) derlemesini ve Praetorius, Josquin Des Prés, P.de la Rue, Purcell'in v.b. ses için bestelenmiş eserlerini yayımladı. Başlıca eserleri şunlardır: *Studien zur Vorgeschichte der Orchestersuite* (Orkestra Süitinin İlk Şekilleri Üzerinde İnceleme) [1925]; *M. Praetorius* (1929). *J.S. Bach im Wandel der Geschichte* (Tarih Boyunca J.S. Bach) [1947], *Goethe und die Musik* (Goethe ve Müzik) [1948]; *Syntagma Musicologicum* (Müzikoloji Sentagması) [1963]. (L)

BLUME (Peter), rus asıllı amerikan ressamı (doğ. 1906). 1911'de Amerika Birleşik devletleri'ne gitti. Gerçek unsurlarla yaptığı hayalî resimlerde toplumu sert bir şekilde tenkit eder (*Ebedî Şehir*, 1934 [Guggenheim müzesi, New York]). [L]

BLUMENAU, Brezilya'da (Santa-Catarina eyaleti) şehir, İtajai-Açu ırmağı kıyısında; 22 900 nüf. Bu şehir, aynı adı taşıyan bir alman doktoru tarafından XIX.yy.da kuruldu, bir alman sömürge merkezidir. Köy pazarı; dokuma sanayii. (L)

BLUMENBACH (Johann Friedrich), alman natüralisti (Gotha 1752-Göttingen 1840), antropolojiyi ilk kuranlardan biridir; insanları beş ırka ayırdı (beyaz, sarı, kızıl, kara, malezyalı). *De Generis Humani Varietate Nativa* (İnsan Cinsinin Doğuştan Çeşitliliği) [1775], *Handbuch der Naturgeschichte* (Tabiat Bilgisi El Kitabı) [1803], *Handbuch der Vergleichenden Anatomie* (Mukayeseli Anatomi El Kitabı) [1805] adlı eserleri vardır. (L)

BLUMENBAŞİT i. Mineral. Tabiî mangan sülfür. (*Eşanl* ALABANDİT.) [L]

BLUMENTHAL (Leonhard VON), alman feldmareşali (Schwedt-an-den Oder, 1810-Quellendorf Gotha 1900). 1864'te Danimarka'ya ve 1866'da Avusturya'ya karşı yapılan seferlere katıldı. Prusya veliaht prensinin kurmaybaşkanı oldu. 1810'da Sedan savaşı ve Paris kuşatmasına katıldı. (L)

BLUMER (Johann), isviçreli siyaset adamı, hukukçu ve tarihçi (Glaris 1819 - Lozan 1875). Devlet şûrası ve eski federal mahkeme üyesi oldu; birkaç defa başkan seçildi. Eski medenî ve ceza kanunlarının değiştirilmesi işini ele aldı, federal mahkemenin kuruluşu ve Anayasanın yeni baştan gözden geçirilmesi için çalıştı. (L)

BLUNDEN (Edmund), ingiliz şairi (Yalding, Kent 1896). İlk eserlerinde savaş anılarını anlatır: *Undertones of War* (Savaş Mırıltıları) [1928], daha sonra yazdığı eserlerinde ingiliz veya doğu tabiat manzaralarına karşı duyduğu tutkuyu dile getirdi: *Poems of Many Years* (Birçok Yılların Şiiri) [1957], *A Hong-Kong House* (Bir Hong-Kong Evi) [1962]; *Eleven Poems* (Onbir Şiir) [1966]. (L)

BLUNT (Wilfrid Scawen), ingiliz şair ve gazetecisi (Petworth House, Sussex 1840-Sussex Crabbet Park 1922). Atina, Madrid, Paris ve Lizbonda çeşitli diplomatik görevlerde bulunduktan sonra, Sussex'teki çiftliğinde arap atları yetiştirdi. İngiliz emperyalizmine karşıydı, kuzey Afrika, küçük Asya ve Arabistan'da yaptığı birçok geziler sırasında, millî arap hareketlerine karşı büyük bir sevgi duydu ve bunu *Future of İslam* (İslamın Geleceği) [1888] adlı eserinde dile getirdi. Hindistan'a yaptığı iki geziden sonra, 1885'te *İdeas About İndia* (Hindistan Hakkında Fikirler) adlı kitabını yazdı. 1880'de en iyi manzum eseri olan, *Love Sonnete of Proteus*'u (Proteus'un Aşk Soneleri) yayımladı. (L)

BLUNTSCHLİ (Johann Kaspar), isviçreli hukukçu ve tarihçi (Zürich 1808-Karlsruhe 1881). 1833'ten 1848'e kadar Zürich'te profesörlük yaptı. Zürich kantonu muhafazakâr-liberal partisinin şefi olarak ülkesinin siyaset hayatına atıldı. Sonderbund'dan sonra, Almanya'da yerleşti, Münich ve Heidelberg'de ders verdi. Milletlerarası Devletler Hukuku enstitüsünün kurucularından biridir. Alman ve isviçre medenî hukuku, milletlerarası hukuk, amme hukuku, siyaset ve tarihle ilgili birçok eser yayımladı: *Allgemeines Staatsrecht* (Genel Devlet Hukuku) [1851 - 1852], *Das Moderne Völkerrecht* (Modern Devletler Hukuku) [1875-1876] *Staats-und Rechtsgeschichte der Stadt und Landschaft Zürich* (Zürih ve Bölgesinin Devlet ve Hukuk Tarihi) [1838-1839]. (L)

BLUSH-ON i. (*Kırmızı üst* anlamında ing. k.). Sıkıştırılmış pudradan yapılmış, yüze şekil verecek surette yanaklara fırça ile sürülen sertçe yüz boyası. (L)

BLUZ veya **BULUZ** i. (fr. *blouse*). Kıyf. Kadınların etek veya pantolon üzerine giydikleri ince kumaştan astarsız giyecek: *Hepsinin etekliği, bluzu, yahut entarisi az çok zamanın modasına uygun* (H.E. Adıvar). [M]

BLUZON i. (fr. *blouson*). Boyu kalçaya kadar uzanan spor ceket. ‖ Hafif asker ceketi. (M)

BLÜCHER (Gebhard Leberecht), Blücher von Wahlstatt prensi, prusyalı mareşal (Rostock 1742-Krieblowitz Silezya 1819). Mecklenburglu subay, Friedrich II'nin hizmetine girdi, fakat gaddarlığı yüzünden görevinden alındı. Sonra rütbesi iade edildi ve Hollanda seferine (1787) katıldı. Fransa'ya karşı yapılan savaşta dikkati çekti (1793-1794). Jena ve Auerstedt savaşlarından sonra, Lübeck'te teslim olmak zorunda kaldı (1806). 1813'te, Silezya ordusu baş komutanı olarak Lützen ve Bautzen'de savaştı. Macdonald'ı, Katzbach'a doğru geri püskürttü ve Leipzig zaferini sağladı. Champaubert, Montmirail (1814) ve Ligny'de (1815) yenildi, Wellington'un imdadına tam zamanında yetişmeyi başardı ve böylelikle Waterloo zaferinin sağlanmasında büyük payı oldu. İyi bir tabiyeci olmayan bu kumandan şöhretini daha çok vatanseverliğine, cesaretine ve şansına borçludur. Blücher'e general *Worwarts* («İleri») adı verilmişti. (L)

BLÜMLİSALP, İsviçre'de dağ kütlesi. Bern Oberland'ında; 3669 m. (L)

BLYTH, Büyük Britanya'da (Northumberland) liman şehri, Kuzey denizi kıyısında, Blyth ırmağı ağzında; 36 000 nüf. Kömür ticareti, yapı kerestesi ithali. Balıkçılık. (L)

Bo, Bor'un eski kimyevî sembolü. (L)

BO i. Bk. AŞVATTHA.

BO. Mit. Sümer tanrıçası. Anu'nun büyük kızı ve Nin-girsu'nun karısı. Bereket, bolluk dağıtır, aynı zamanda sağlık tanrıçasıdır. Hastaları iyi eder, tanrıların insanlara açtıkları yaraları sarar. Yedi ikiz kızı vardır. (M)

BOA i. (lat. *boa*, su yılanı). Sarılgan yılan türü. Boagillerden. Yalnız Güney Amerika'da vardır. (Boa yılanının [Boa constrictor] boyu 4 m'yi geçmez. İnsana saldırmaz.) [L]

BOAC, Filipinler'de şehir, Marinduque adasının batı kıyısında; 20 000 nüf. Abaka ticareti. (L)

B.O.A.C., ingiliz havayolları BRİTİSH OVERSEAS AİRWAYS CORPARATİON'ın simgesi. (L)

BOACO, iç Nikaragua'da şehir, idare bölgesi merkezi; 3 100 nüf. —*Boaco idare bölgesi*, 50 000 nüf. (L)

BOAGİLLER çoğl. i. Sarılgan yılanları kapsayan zehirsiz yılanlar familyası. Bunlar avlarını yutmadan önce uzun gövdeleriyle sarıp sıkarak boğar ve ezer. (Afrika, Amerika, Madagaskar, Avustralya ve Yeni Gine'nin sıcak bölgelerinde yaşayan 70 kadar türü vardır. Başlıca cinsleri: *boa, epicratus, piton, corallus, eunectus* [*anakonda*], *eryx*.) [L]

BOANE LİMNE. Esk. coğ. Eskiçağ ve Bizans devrinde Sapanca gölü. (M)

boa yılanı

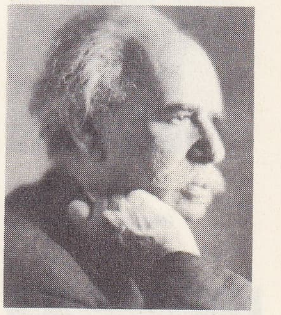

Franz **BOAS**

bobinler

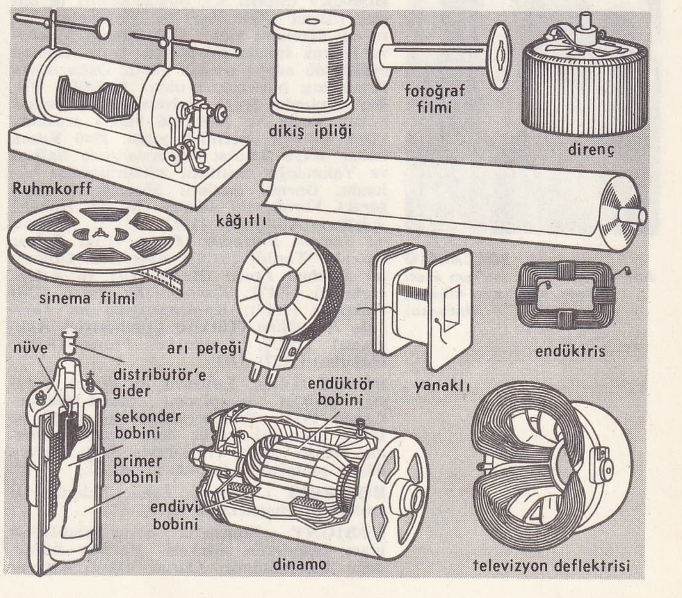

Foto. Micafil, Keystone (LAROUSSE)

bobsleigh

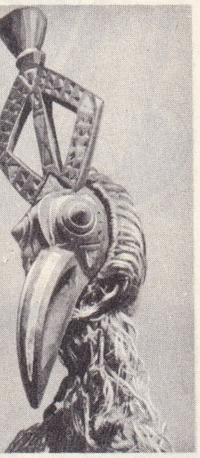

bobo maskesi
Yukarı Volta
(Musée de l'Homme)

BOCCACCiO
Andrea del Costagno'nun eseri
(Santa Apollonia kilisesi,
Floransa)

Board of Trade, İngiltere'de Ticaret bakanlığına verilen ad. (L)

BOARIK, VI.yy. da yaşayan türk kadın başbuğu. Balak'ın karısı. 527'de, bizans imparatoru Justinianus ile Perslere karşı bir antlaşma imzaladı. *Boarık* kelimesinin Türkçe anlamı, «temiz, önder» demektir. (M)

BOARMİA (yun. *boarmia* [öküz koşan], Atena'nın lakabı). Büyük ve güzel bir kelebek. Kanatları dişli ve beneklidir. Kurtçuğu meşede yaşar. (Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

BOAS. Esk. coğ. Eskiçağda ve Bizans devrinde Çoruh ırmağına verilen ad. (M)

BOAS (Franz), amerikalı etnolog (Westphalen Minden 1858-New York 1942). Eskimolar üzerinde incelemeler yapmak için. Baffin adasına giden bir bilimsel sefere katıldı, sonra Büyük okyanusun kuzey kıyısıyle ilgilenerek Britanya Kolombiyası'ndaki kabileleri inceledi. Amerika Birleşik devletlerine yerleşti (1887), Colombia üniversitesinde etnoloji profesörü oldu (1889). Kuzey Amerika'daki dil ve kültürlerle ilgili pekçok bilgi topladı, *Handbook of American Indian Languages*'i (Kuzey Amerika Yerli Dillerinin El Kitabı) [1911] yayımladı. Bundan başka fizik antropoloji ve özellikle tarihöncesi göçlerle ilgilendi. *American Anthropological association* (Amerikan Antropoloji derneği)'nin kurucularındandır. Başlıca eserleri: *Primitive Art* (İlkel Sanat) [1928]; *Anthropology and Modern Life* (Antropoloji ve Modern Hayat) [1929]; *The Mind of Primitive Man* (İlkel İnsanın Düşünüşü) [1911] ve *Race Language and Culture* (Irk, Dil ve Kültür) [1940]. Bu son eserinde daha önceki birçok incelemelerini bir araya topladı. (L)

BOA VİSTA, Yeşilburun portekiz takımadalarının (Rüzgâr adaları) en doğuda olanı; 2 900 nüf. (L)

BOBADİLLA (Francisco DE) [öl. 1502], Kristof Kolomb'dan (1499) sonra, batı hint adaları genel valisi. Büyük gemiciye karşı çok sert davranması ve onu zincire vurarak İspanya'ya yollaması üzerine görevinden alındı. Bobadilla, İspanya'ya dönerken denizde boğuldu. (L)

BOBÇEV (Stefan S.), bulgar yazarı ve bilgini (Elena 1853- 1945 ?). Türkiye'de lise ve tıp öğrenimi yaptı. Daha sonra Moskova Hukuk fakültesini bitirdi. Doğu Rumeli eyaletinde adliye reisliği yaptı. Daha sonra Petersburg büyükelçisi oldu. 1902-1936 Yılları arasında Sofya üniversitesinde bulgar hukuk tarihi ve 1909-1936 yılları arasında kilise hukuku doçentliği yaptı. 1940 Yılına kadar Sofya Serbest üniversitesinde Balkan ve Yakındoğu enstitüsü müdürlüğünde bulundu. önemli eserleri: *Sbornik na Bulgarski Yuridiçeski Obiçai* (Bulgar Hukukî Âdetleri Külliyatı) [1897, 1915]; *İstoriya na Staroto Bulgarsko Prova* (Eski Bulgar Hukuku Tarihi) [1910]; *Bulgarsko Obiçayno Sidebno Pravo* (Bulgar Örf ve Adliye Hukuku) [1917]; *Kanoniçesko Pravo* (Din Hukuku) [1919]; *Konstitutsiyata na Turskato Republika* (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası) [1925]; *Tsırkovno Pravo* (Kilise Hukuku) [1927]. (M)

BOBET (Louis, **Louison** da denir), fransız bisiklet şampiyonu (Saint-Méen-le-Grand 1925). Fransa şampiyonu (1950 ve 1951), arka arkaya üç defa Fransa turunda birinci geldi (1953-1954, 1955; ayrıca dünya şampiyonu da oldu (1954). [L]

BOBİERİT i. Miner. Tabiî, hidratlı (su moleküllü) magnezyum fosfat. (L)

BOBİGNY, Fransa'da Seine-Saint-Denis idare bölgesinin merkezi. Paris'in kuzeydoğu banliyösünde, Ourcq kanalı kıyısında; 37 010 nüf. XVIII.yy.dan kalma kilise. Hastahane. Sanayi merkezi; metalürji (tunç dökümhanesi, çeşitli parça yapımı); makine yapımı; elektrik tesisatı; radyo; besin sanayii (yağhane, şeker fabrikası); madenî oyuncaklar v.b. (L)

BOBİN i. (fr. *bobine*). Üzerine tel, iplik v.b. şeyler sarılabilen silindir şeklinde makara: *Ruhmkorff bobini, trikotaj bobini.*

— Balıkç. Sürütme ağların kurşun yakasında kullanılan ve ağın dibe takılmasını önleyen tekerlek şeklinde ağırlıklar.

— Elektr. Sert bir cisimden yapılmış, yalıtkan ve genellikle silindir şeklinde makara üzerine sarılı bir miktar iletken telden yapılmış tertibat. Bir makaraya sarılmamış hali de olabilir. ‖ *Akış bobini,* menşei statik olan yüklerin akışını temin etmek üzere şebekenin iletkenleriyle toprak arasına bağlanan indüktans. ‖ *Arayıcı bobin,* indüklem hâdiselerden yararlanmak suretiyle magnetik flüksleri ölçmeye yarayan bobin. ‖ *Bobin sarıcı,* yalıtkan bir iletkenle bobin sarma âleti. ‖ *Demir nüveli bobin,* sargıyı taşıyan makara içinde bulunan ve nüvesi yumuşak demirden olan bobin. ‖ *Durdurma bobin* (bazen yanlış olarak şok bobini diye adlandırılan), devrenin bazı kısımlarında, yüksek frekanslı akımın geçmesine mâni olan seri bağlı İndüktans. ‖ *İndükleme bobini,* indükleme olayından faydalanılarak yüksek gerilim alternatif akımı meydana getiren bobin. ‖ *İndüktans bobini,* makaralı veya makarasız ve yalıtkan veya çıplak telli, bilhassa indüktanstan istifade edilerek salınımlı devrelerde sokmak üzere kuple olmayan devrelerde self indüktansı teşkil eden sargı. ‖ *Petersen muhafaza bobini,* şebeke hatların sığalar heyetinin frekansıyle rezonans haline gelmek üzere hesaplanmış ve şebeke akımı tarafından doyma haline getirilen magnetik devre üzerine sarılan bobin. (Bir fazın topraklanması halinde, nötr hattın potansiyel yükselişine mâni olur, aynı zamanda ark söndürücü vazifesini görür.) ‖ *Üfleme bobini,* magnetik bir üfleme tertibatı içinde alanı meydana getiren bobin. Bk. ANSİKL.

— Foto. Aydınlıkta makineye filmin konulmasını sağlayan bir cins makara. (Filim ışık geçirmeyen bir kâğıtla beraber makaraya sarılmıştır. Kâğıdın genişliği filminkine eşit olmakla beraber, uzunluk bakımından onu iki ucunda da epeyi aşar. Makaranın yanakları filmin ışık görmemesini sağlayacak şekilde yapılmıştır.)

— Kâğıtç. Kendi üstüne sarılmış uzun kâğıt veya karton şerit. Üzerinde çok sayıda sarım bulunur. (Bobin terimi, çapı en az 40 sm olan kâğıt ve karton çeşitlerde kullanılır, bundan daha küçük çaplılar için *rula* terimini kullanmak yerindedir.)

— Mad. oc. Bk. MAKARA.

— Oto. Akümülatörle ateşleme sisteminde akım gerilimini değiştiren kısım.

— Radyotek. *Akort bobini,* yalıtkan tellerin spiral şekilde sarılması sonucunda bir özindüksiyon etkisi meydana getiren ve bir kapasite ile verilmiş bir frekansta salınım devresi teşkil eden sargı.

— Telekom. *Godfroy bobini,* hem hattın yükünün boşalmasını hem de iletkenin yüklene tesirini karşılamak için telgraf hattının geliş noktasına konan indüksiyon bobini. ‖ *Torodidal bobin,* aynı bir devrenin hem telgraf hem de telefon muhaberesinde kullanılmasını sağlayan ve yumuşak demir levhalardan yapılmış bir halka üzerine simetrik olarak sarılmış bir bobinden mütesekkil diferansiyel transformatör. ‖ *Yükleme bobini* veya *pupin bobin,* hatlarda zayıflamayı azaltmak için muntazam aralıklarla ilâve edilen indüksiyon bobini.

— Tekst. Çoğunlukla kartondan ve bazen de tahtadan veya sentetik maddelerden yapılan silindir şeklinde veya konik masuralar üzerine sarılan iplik topluluğu. ‖ İplik yapımı sırasında ham maddenin bant halinde tahta makaralar üzerine sarılması yoluyle meydana gelen yumak. ‖ *Bobin makinesi,* tek veya fazla katlı iplikleri silindirik veya konik yumaklar halinde saran makine. Bk. ANSİKL. ‖ *Bobin masurası,* çoğunlukla kartondan yapılan ve müşteriye sevkedilecek ipliklerin silindirik veya konik olarak üzerlerine sarıldığı kâğıt. ‖ *Bobin yapma,* herhangi bir ipliği, silindirik veya konik bir şekilde, karton veya tahta masuralar üzerine sarma işlemi. Bu işlem, trikotaj ipliklerinde, çoğunlukla, iplik dışındaki elyafın iplik bünyesine yapışması için, parafinlenerek yapılır. ‖ İplik yapımı işlemlerinde bant haline getirilen ham maddenin özel tahta masuralar üzerine sardırılması işlemi.

— ANSİKL. Akümülatörle ateşleme sisteminde, *bobin*'in içinde yumuşak bir demir çekirdek çevresinde, birbirinden tecrit edilmiş iki sargı bulunur. Kalın telden olan primer sargıdan, akümülatörden gelen alçak gerilimli akım geçer ve yumuşak demir çekirdeği mıknatıslandırır. Primer akım kesilince, çekirdeğin mıknatıslanması birden kaybolur ve bunun sonucu çok ince telden yapılmış ve aşağı yukarı 20 000 halkası olan sögonder sargıdan yüksek gerilimli indüksiyon akımı geçer. Bobin üzerinde üç uç bulunmaktadır. Bunlardan ikisi, akümülatöre bağlı olan giriş ve primer akıma ait olan çıkış içindir; sögonder akıma ait olan üçüncü uç ateşleme distribütörüne bağlanır. Aracın bütünü silindirik bir kutu içine alınmıştır.

— Elektr. Eksene göre ölçülen, yüksekliği, çapa göre küçük olan yassı bobinleri ve aksi şekilde olan uzun bobinleri veya solenoidleri ayrı ayrı incelemek gerekir. Şekilleri, yukarıda izah edilen şekiller arasında olan bobinler de kullanılır.

Bu sargılar elektrik makinelerinin çoğunda kullanılır; elektro-magnetler, transformatörler, generatörler, motorlar. Bir transformatör, indükleme yoluyle, birbirlerine yüksek veya alçak frekanslı akım gönderen iki bobinden yapılmıştır.

İndükleme magnetik flüks meydana getiren bobine «magnetiklendiren veya indüklendiren bobin» denir, indüklem flüksü değiştirerek, meydana gelen indüklenmiş akıma «indüklem bobini» denir.

İndükleme bobini, yumuşak bir demir gövde üzerine sarılmış iki bobinden meydana gelen bu âlet, Ruhmkorff tarafından icad edilmiştir: *Primer bobini,* az sargılı kalın teldendir daimî cereyanla beslenir. Bir kesici hızlı bir tempo ile devreyi açar ve kapar. (Kesici tipleri çeşitlidir.) *Sögonder bobin* ise çok sargılı ince teldendir. Primer devrenin her açılışında indüklemeden meydana gelen yüksek gerilim akımı dış devrede toplanmaktadır.

Uygulamalar. İndükleme bobini biraz modası geçmiş bir âlettir. Bununla beraber patlarılı motorların ateşlemesinde bol bol kullanılır. Kesici, basit bir kama sistemi olup, motorun devrine tabidir.

Demir nüveli bobin. Demir nüvenin konması, bobinin meydana getirdiği magnetik alanın indüklemesini bir hayli artırmaktadır (havadaki indüklemin on bin defa fazla). Bu suretle, nüvenin civarında yüksek magnetik tesirler elde edilmektedir (elektro mıknatıs prensibi). İndükleme hatları bakımından çok geçirimli olan demir, bu hatları bir araya toplayarak, havada dağılmalarına engel olmaktadır. Aynı bir nüve üzerine magnetik bir bobin ve endüklemli bir bobin üst üste konulursa endükleme bobini, diğer bobinden çıkan bütün flüksden istifade eder (transformatörün prensibi).

— Tekst. İplik makinelerinden (vargel veya büküm) çıkan masuralar üzerindeki iplik miktarı oldukça azdır (60-100 gr). Bu bakımdan, dokuma veya örme sanayiinde, sürekli masura değiştirmeden meydana gelen duruş ve verim kaybı, bu küçük miktarların birbirleriyle birleştirilerek çok daha büyük çapta bobinler meydana getirilmeleriyle, kısmen giderilmiştir. Bobin yapma işleminin başka bir faydası da, bobin makinesi üzerinde bulunan özel mekanik veya elektronik süzgeçlerden (taraklardan) geçen ipliğin, bir cins temizleme işlemine tabi tutulmasındadır. Gerçekten, bu süzgeçler, iplik üzerine yapışmış bulunan çöp, pıtrak, nope v.b. yabancı ve kalite bozucu maddeleri temizlediğinden başka, kalın veya ince kısımlarıyle düğümleri de, kopartmak suretiyle temizler ve ipliği çok daha kaliteli bir hale getirirler.

Bugün sanayide çeşitli tip ve biçimlerde

Foto. Lecuziat-Rapho, Dracol-Musée de l'Homme, Auderson-Giraudon (LAROUSSE)

bobin makineleri yapılmaktadır. Bunlar, arzuya göre ve ufak bir ayarlama ile, silindirik veya tam ve yarım konik bobin sarabilir.

Bobin makinelerine takılarak üzerlerine iplik sarılan masuralar, çoğunlukla karton masuralar olup, yapılacak bobin şekline göre silindirik veya konik tip olabilir.

1967 Basel Tekstil fuarında, masuraları otomatik değiştiren, iplik koptuğu zaman uçları otomatik bağlayarak makineyi harekete geçiren tipler sergilenmiştir. Bu da, el emeğinin azaltılması ve işçiliğin ucuzlatılması yolunda atılmış büyük bir adımdır. (LM)

BOBİZASYON i. (fr. *bobisation*). 1547'de Hubert Waelrant tarafından tasarlanan bir solfej usulü; yedi notalı esas gamın yerine, hekzakord'lar (altı sesli) ve yüzyıllardır kullanılmakta olan nüanslar ile yapılan solsolfeji koymak amacıyle ortaya atılmıştır. (Bu usulün başarısı kısa sürdü.) [L]

BOBO-DİULASSO, Yukarı Volta'da şehir, çevrenin idare merkezi, Uagadugu demiryolu üzerinde, Ue'nin iki yanında; 44 855 nüf. Büyük bir yol kavşağı olan Bobo-Diulasso ticaret ve yönetim merkezidir. Besin sanayii (gazoz, yağhaneler); pamuğu çekirdeğinden ayırma. —*Bobo-Diulasso çevresi*, 190 529 nüf. (L)

BOBO'LAR, Yukarı Volta'da Djenné'den, Bobo-Diulasso'ya kadar uzanan bölgeye yayılmış olarak yaşayan, sayıları 300 000'e varan topluluk. Çok eskiden beri savan tipi tarımla geçinirler. Burada 800 yılından beri yaşamaktadırlar. Yaptıkları zengin renkli resimler soyut ve geometrik biçimlidir. Çoğu zaman çok renkli, anıt görünüşlü maskelerinde, latis'den yapılma, hayvanları temsil eden (horoz, şahin, manda, antilop, yarasa, timsah) bir üst kısım vardır. Bobo'lar, Antillerin «*du ho*» larını hatırlatan aralıksız iskemleler yaparlar. (L)

BOBORİKİN (Piyotr Dimitrieviç), rus yazarı (Nijni Novgorod 1836-Lugano 1921). Natüralist anlayışla, vasat değerde çeşitli romanlar yazdı: Moskova'nın ticaret hayatını anlatan Kitay-gorod (1882) «ve orta halli rus» tipini işlediği *Vasili Tiyorkin* (1894) v.b. en iyi romanıdır. (L)

BOBR, Batı Polonya ve Silezya'da nehir. Krosmo'da Odra ile (sol kıyı) birleşir; 225 km. (L)

BOBREK, Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı), Bytom'un güneybatısında; 20 000 nüf. Metalürji ve kimya sanayii. (L)

BOBRİKOV (Nikolay İvanoviç), rus generali (1839 - Helsinki 1904). St. Petersburg bölgesi kurmay başkanı (1885), 1898'de çarın yaveri, sonra finlandiya valisi oldu; anayasa rejimini kaldırmak, fin kuvvetlerini rus ordusuna bağlamak amacını güden ruslaştırma siyaseti yüzünden, 1904'te, Finlandiya senatosunun genç bir memuru tarafından öldürüldü. (L)

BOBROİSK, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, Berezina nehri kıyısında; 98 000 nüf. Metalürji sanayii ve kereste sanayii; besin maddeleri. (L)

BOBRZYNSKİ (Michel), polonyalı tarihçi ve devlet adamı (Krakow 1894-ay.y. 1935). Hukuk doktoru, Krakow üniversitesinde profesör (1878), 1908'den 1913'e kadar Galiçya'da imparatorluk genel valisi, 1916'da, Viyana kabinesinde Galiçya bakanı oldu. Avusturya taraflısı ve muhafazakâr bir siyaset uyguladı. 1879'da *Dzieje Polski* (Polonya Tarihi Üzerinde Deneme) adlı eserini yayımladı, bunda XVIII.yy. Polonyasını eleştirdi, birçok tartışmalara yol açtı. (L)

BOBSLEİGH i. (ing. k.). Buz ve kar üzerinde, birkaç kişinin birarada kaymasını sağlayan bir çeşit kızak. (Kısaca, BOB da denir.)

— ANSİKL. Özel olarak dondurulmuş pistlerde kaymak için yapılmış olan *bobsleigh*, bir çatı ile iki çift çelik patenden meydana gelmiştir. Direksiyonla yönetilen ön paten, araca yön vermeye yarar. Aracın en arkasında yer alan ve «breack» diye adlandırılan kimse, sağlam iki demir kancayı harekete geçiren fren yapabilir. Araca binenler, arka arkaya oturur veya yüzükoyun yatarlar. Yarışmalarda, iki veya dört kişilik bobsleigh'ler kullanılır. (L)

BOBSTİL i. (ing. *bobstyle*). Züppece giyiniş tarzı. || Bu şekilde giyinen kimse, züppe: *Altmışından sonra cânâ bopstil ettin beni* (Neyzen Tevfik).

— ANSİKL. Spor pabuç, dar paçalı pantolon, geniş omuzlu uzun spor ceket giyip, küçük düğümlü uzun kravat takan, ince bıyıklı, topenseli, çapkın bakışlı ve ağzında piposu olan kimse veya giydiği kıyafete *bobstil* adı verilir. Bob, Robert adının ingilizcede kısaltılmış kullanılışıdır. Amerikan sinema artistlerinden Robert Taylor'un ortaya attığı bu moda onun adına bağlanarak bobstil diye nitelendirilmiştir. (M)

BOBTAİL i. (ing. k.). Kısa kuyruklu ingiliz çoban köpeği. (Briard köpeğine benzer. Kılları daha sık ve daha kabadır. Bazen kuyruksuz veya çok kısa kuyruklu olarak doğar. Ama çoğu zaman kuyruğu normal uzunluktadır. Onun için doğduktan sonra ilk hafta içinde kesilerek kısaltılır.) [L]

BOCA i. (ital. *poggia*). Denizc. Geminin baş tarafını rüzgâra doğru çevirme emri. || *Boca etmek*, bir kabın içindekileri birden bire devirip boşaltmak. || *Orsa boca*, bir sağa bir sola dönerek gitme, düşünmeden rastgele yürüme.

— ANSİKL. Bu komuta, uzun süre, doğrudan doğruya dümen sathına göre verilirdi. Dümeni rüzgâr altına bas emri verilince dümen sathı rüzgârın estiği tarafa dönecek biçimde yekeye basılır, böylece geminin başı rüzgâra dönerdi ve yelken rüzgârdan çıkardı. Halen bu emir, dümen yekesini istenilen yana döndürmek için verilmektedir. (ML)

BOCAGE (Manuel Maria BARBOSA DU), portekizli yazar (Setubal 1765-Lizbon 1805). Hindistan'daki gençlik serüvenleri, devrimci eğitimleri ve kilise ile çatışması yüzünden tedirgin bir hayat yaşadı. Usta ve kolay yazan bir şair olan Bocage, portekiz lirizminde olduğu kadar yergi dolu şiirleriyle de büyük bir ün kazandı. (L)

BOCAGE NORMAND, Normandiya'da bölge, Cotentin'in güneyinde. Manehe, Calvados ve Orne idare bölümlerini içine alır ve Batı Fransa'nın en yüksek bölgesini meydana getirir (Ecouves ormanında 417 m); bu bölgeye bazen *Normandiya İsviçresi* de denir. Yeraltının, Armorik kütlesine ait olan Birinci zaman toprakları granit bünyeli sağrılar ve ağaçlıklı kum taşı yığılmalarıyle batı - doğu sıraları meydana getirirler; vâdiler yumuşak şistlerle derin bir şekilde yarılmışlardır.

Tarım iktisadının temeli hayvan üretimine yönelmiştir. Ayrıca birçok sanayi, hırdavatçılık, demircilik ve kazancılık (Villedieu-des-Poêles, Sourdeval, Vire) ile pamuğun işlenmesi (Flers ve Condé-sur-Noireau) faaliyetleri yaygındır. Kıyıda Granville bir balıkçılık limanı ve turistik yerdir. (L)

BOCALAMAK geçşz. f. (ital. *poggia* ve türk. *-la-* eki'nden).

— Denizc. [Gemi için] Rüzgâra karşı gidemeyip yalpalamak, rüzgâr tarafından sürüklenmek. || Şiddetli fırtınalarda dalgalara karşı ilerlemek mümkün olmadığı zaman uygun fırsat kollayıp aksi rotaya dönerek rüzgâr ve denizi arkaya almak. || *Mec.* Ne yapacağını bilemeyip şaşırmak, bir şöyle, bir böyle yapmak: *Meslekte bocalamak. Sınıfta bocalamak. Evlilik hayatında bocalamak.*

— Spor. Yelkencilikte, kavança etmeye başlayıncaya kadar rotayı rüzgâr altına doğru değiştirmek. (M)

BOCAS DEL TORO, Panama cumhuriyetinde şehir, il merkezi, kuzeybatı kıyısında bir adada; 2 900 nüf. — *Bocas del Toro ili*, 22 000 nüf. Muz işletmeleri. (L)

BOCCACCİNO (Boccaccio), italyan ressamı (Cremona 1465'e doğr. - ay.y. 1525). Üslûbu Perugino'nunkini andırır. (Cremona kilisesi freskleri). — Oğlu CAMİLLO'da (Cremona 1501 - ay.y.1546) babası gibi ressamdı (Cremona, San Sigismondo kilisesi). [L]

BOCCACCİO (Giovanni), italyan yazarı (Paris 1313-Toscaha'da Certaldo, 1375). Floransa'lı bir bankacıyle Paris'li bir kadının evlilik dışı oğlu. Babası Boccaccio'yu Floransa'ya götürdü, sonra da tüccar olması için Napoli'ye gönderdi. Orada kilise hukuku okudu, kralın nikâh dışı kızı Maria Aguinolu'ya âşık oldu (1330) fakat çok geçmeden Maria onu küçümsedi. 1340'ta, Bardi bankası iflâs edince, babası da bütün servetini kaybetti. Boccaccio bundan sonra günlerini bazen Floransa'da, bazen Napoli'de ve sık sık seyahatler yaparak geçirdi. 1350'ye doğru Floransa'ya yerleşti ve orada en önemli eseri olan *Decameron*'u yazdı. Yüz hikâyeden kurulu bu eserde yazar, doğudan, batıdan, efsanelerden, halk masallarından, kişisel gözlemlerinden faydalandı ve bunları ustalıkla günlük hayata uyguladı. Hikâyelerin her biri XIV. y.y.ın bir yanını yansıtır. Tipler çok canlı ve çeşitlidir. Kral prens, serseri, hâkim, dolandırıcı, aşçı, şövalye, ressam, çiftçi, kadınlar, yazarlar, kapalı ve açık bütün yanlarıyle göz önüne serilir. Hikâyelerin her birinin uzunluğu 1 ile 20 sayfa arasında değişir. *Decameron*'u yazdıktan bir süre sonra Boccaccio'nun benliğinde büyük bir değişiklik meydana geldi. Petrarca kararından vaz geçirmeseydi, utanç duyduğu eserini yok edecekti. Bundan sonra klasik incelemelerle uğraştı, kendisine Homeros'u çeviren ve yunanca öğreten hümanist Leon Pilatus'u evinde misafir etti. Kiliselerde Dante'nin *la Divinia Commedia*'sını halka anlattı ve ömrünün sonuna kadar kendini tamamen ilme verdi.

1350'den önce, Boccaccio, nazım ve nesir alanında birçok çalışma yaptı: *Florio e Biancofiore* adlı aşk destanından esinlenerek yazdığı *Il Filocolo* (Aşk Üzgünü), *Il Filostrato* (Sevda Çeken), Maria d'Aguino ile olan macerasını anlattığı *Fiemmetta*, mitolojik bir idil olan *Il Ninfale Fiesolano* (Fiesolano Su Perileri Toplantısı). Bu gençlik çalışmalarında klasik biçimlere sıkı sıkıya bağlı kalmakta gösterdiği büyük çabanın izleri vardır. Bununla beraber, sözü geçen eserlerde, şaheseri *Decameron*'un doğmasını sağlayacak olan derin gözlemciliği ve ihtiraslı karakteri gözden kaçmaz. Bu eserde, Boccaccio, kültür ve zevk düşkünü floransalı zeki, uyanık ve olgun bir aydın olarak ortaya çıkar. Uzun asırlar boyunca izinden gidilecek olan modern italyan nesriyle aynı zamanda gerçekçi ve yergi dolu hikâyelerin ilk yaratıcısı da Boccaccio'dur. Hayatının son yıllarında, yazdığı eserler arasında kadınlara karşı ağır sitemler ileri süren *Il Corbaccio*'yu (Kocamış Karga) özellikle belirtmek gerekir. Ayrıca latince eserler de yazdı: *De Genealogia Deorum Gentilium* (Pagan Milletlerin İlâhlarının Soyağacı Hakkında), *De Casibus Virorum Illustrium* (Ünlü Erkeklerin Düşüşü Hakkında), *De Claris Mulieribus* (Ünlü Kadınlar Hakkında), *Bucolicum Carmen* (Onaltı Eglog), *De Montibus, Sivis* (Coğrafya Sözlüğü). Bu bilimsel eserler, Petrarcus'unkiler gibi, Rönesans hümanizmasının habercisidir. (L)

Bocca della Verita (Gerçeğin Ağzı), Roma'da, Cosmedin Santa Maria kilisesi portiğinde bulunan, büyük çapta, yuvarlak gözlü, açık ağızlı, damarlı mermerden yapılı eski süs maskesi. Bir geleneğe göre, elini bu ağıza koyarak yemin eden kimse, şayet yalan söylüyorsa, elini kurtaramaz. Bu taştan diskin bir çeşmenin veya bir lağımın ağzı olması gerekir. (L)

BOCCATI
«Meryem Müzikçi Meleklerle» detay (Ajaccio müzesi, Korsika)

Luigi BOCCHERİNİ
Bourgeois de la Richardière'in gravürü

mareşal von **BOCK**

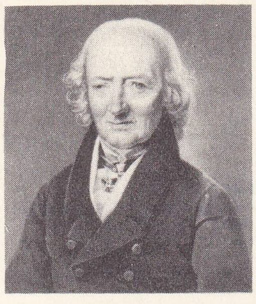

Johann Elert BODE
Olderman'ın taşbasma resmi
(Cabinet des Estampes,
Paris)

Jean BODİN (1530-1596)

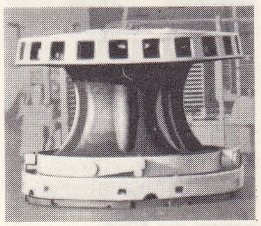

bocurgat

BOCCA D'İNFERNO i. (ital. k. *cehennem ağzı*, anlamında). Alevli gaz. İtalya'nın bazı bataklık bölgelerinde geceleri görülür. (L)

BOCCALİNİ (Traiano), italyan yazarı (Loretta 1556-Venedik 1613). 1612'de çağdaş edebiyatı, töreleri ve siyaseti yeren *Ragguagli di Parnaso'yu* (Parnasos Haberleri) adlı kitabını yazdı. 1614'te ispanyol hâkimiyetini şiddetle yeren *Pietra del Paragone Politica* (Siyasetin Mihenk Taşı) adlı eserini yayımladı. (L)

BOCCANEGRA, kökü XIII. y.y.a dayanan cenovalı aile; birçok siyaset adamı (konsül ve başkan), savaşçı (kaptan ve denizci) ve ünlü bankacı yetiştirdi. En tanınmışları: GUGLİELMO, 1257'de halk temsilcisi olarak on yıl süre için seçildi ve devleti zorbalıkla yönetti; sicilyalı Manfredo ve 1261'de Doğu imparatoruyle birleşti; imparator o zamana kadar venediklilere verilen ticarî imtiyazları cenovalılara da tanıdı; — SİMONE, Cenova'nın 1. başkanı, cenovalı tüccarlar soyluları şehirden uzaklaştırarak Simone'nin daimî başkan olmasını sağladılar (1339). 1344'te soylular tarafından görevinden uzaklaştırıldıysa da 1356'da tekrar döndü. Korsika'da Alghero ve Bonifacio'nun geçici mülkiyet hakkını Aragon'dan sağladıktan sonra, zehirlenerek öldü (1363); — EGİDİO, amiral (öl. 1372), Simone'nin kardeşi, Castilla ile Alfonso XI yararına, Magrıplılara karşı büyük bir deniz zaferi kazandı (1340), Algesiras'ı işgal etti (1344), sonra da Portekizlileri ve İngilizleri yendi; — BATTİSTA, halkı kışkırttı, 1401'de mareşal Boucicaut'un emriyle öldürüldü. (L)

BOCCARDO (Gerolamo), italyan iktisatçı ve gazetecisi (Cenova 1829-Roma 1904). *Trattato Teorico Pratico di Economica Politica* (İktisadın Uygulamalı Kuramsal İncelemesi) [1853] ve *Dizianario Della Economica Politica e del Commercio* (İktisat ve Ticaret Sözlüğü) [1857-1863] adlı eserleri vardır. Önemli bir iktisat yayım dizisini yönetti ve her konuda eserler yazdı. — Oğlu ERNESTO, teknik eserlerden başka *Trattato di Geometria Pratica*'yı (Pratik Geometri İncelemesi) yayımladı. (L)

BOCCATİ (Giovanni DI PIERMATTEO, **il** - da denir), italyan ressamı (1435 ve 1480 yılları arasında Umbria'da yaşadığı sanılır). Urbino'daki Montefeltro sarayını fresklerle süsledi. Perugia'da, Domenico Veneziano'dan gotik sanatın inceliklerini öğrendi *(Vergine alla Pergola* 1447 [Perugia müzesi]; *Vergine Agli Angeli Musicisti* [Ajaccio müzesi]). [L]

BOCCHERİNİ (Luigi), italyan viyolenselci ve bestecisi (Lucca 1743-Madrid 1805). Başpiskoposluk kilisesi müzik yönetmeni papaz Vanucci'nin yanında ilk öğrenimini yaptı, Roma'ya gönderildi, orada viyolensel ve beste çalıştı, sonra da Lucca'ya döndü. Ünü günden güne arttı; İtalya ve Fransa'daki konserleriyle başarı kazandı. 1786'da Paris'e döndü, bazı yayımcılar birçok oda müziği parçalarını bastılar. 1769'da Madrid'e yerleşti ve «İspanya kralının oğlu Luigi'nin daire bestecisi ve virtüozu» oldu. 1787'de, prusya kralı Friedrich Wilhelm tarafından kendisine saray bestecisi unvanı verildi ve Berlin'de 1797'ye kadar maaşla

Bodh Gayâ
tapınağı parmaklığı

çalıştı. Sonunda Madrid'e döndü, ölünceye kadar bu şehirde kaldı. Viyolonsel için konçerto ve sonatlardan başka, bir *Satabat Mater,* yirmi senfoni, altmış üçlü ve keman için yirmi bir sonat besteledi. (L)

BOCCHUS, Moritanya kralı, Jugurtha'nın kayınbabası. Romalılara karşı onunla beraber savaştı ve Marius'a iki defa yenildi. Damadını Sulla'ya teslim etti ve mükâfat olarak Batı Numidya'yı aldı (M.Ö. 105). [L]

BOCCHUS, Moritanya kralı (öl. M.Ö. 33'e doğr.). Jugurtha'nın kayın babası olan Bocchus'un oğlu. Pompeius taraflısı olduğu halde Sezar ona dokunmadı. Kardeşi Antonius taraflısıydı, o Oktavius'u tuttu ve böylece Numidya'ya tek başına hükmetti. (L)

BOCCİONİ (Umebrto), italyan ressam ve heykeltıraşı (Reggio di Calabria 1882-Verona 1916). 1910'da fütürizme katıldı ve 1912'den itibaren daha çok heykelle ilgilendi. 1914'te *Pittura, Scultura Futurista* (Fütürist Heykel ve Resim) adlı önemli teorik eserini yayımladı. Heykelleri New York Modern Sanat müzesinde *(Uzayda Bir Şişe)* ve Milano Sanat galerisinde *(Yürüyen Adam)* bulunmaktadır. (L)

BOCCONİA i. (italyan tabiat bilgini *Paolo Boccone*'nin [1633-1704] adından). Ağaçaltı bitkisi. Amerika'da yetişir. Birçok türlerine bahçelerde rastlanır. (Gelincikgillerden.)

— ANSİKL. Bu bitkilerin en önemli özelliği hepsinde sarı veya kırmızı bir sütün bulunmasıdır. *Bocconia frutescens* Meksika'da müshil ve solucan düşürücü olarak kullanılır. (L)

BOCHEFONTAİNE (L.-T.), fransız hekimi ve fizyoloji bilgini (Manche eyaleti 1840-Paris 1886). Beynin bozmaddesinde meydana getirilen uyartıların çeşitli organlar üzerinde tepki uyandırdığını ortaya çıkardı. Birçok zehirli maddeyi ve ilâcı inceleyerek denedi; bu deneyleri bazen kendi üzerinde yaptı. (L)

BOCHOLT, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir. Aa nehri kıyısında; 44 500 nüf. Rönesans üslûbunda Belediye dairesi. Demir dökümhanesi. Makineler. Pamuk ve keten iplikçilik ve dokumacılığı. Bıçkıhaneler. (L)

BOCHUM, Almanya'da (Batı Almanya Reinland-Westfalen) şehir, Ruhr bölgesinde; 361 700 nüf. Üniversite. Önemli sanayi merkezi. Maden kömürü ocakları, çelik fabrikaları, telcilik, makine fabrikaları, kazanlar, elektrik malzemesi, araba malzemesi, cam imalâthaneleri, otomobil fabrikaları. Bochum, nüfusu 1870'ten beri bir kat artan bir «mantar şehir»dir; büyük özellik taşıyan bu şehir, İkinci Dünya savaşı sırasında çok zarar gördü. (L)

BOCİ i. (ital. k.). Gemilerde ağır yük taşımağa yarayan, iki küçük ve kalın tekerleği olan el arabası. ‖ *Arap bocisi.* Bk. ARAP. (M)

BOCK (Fedor VON), alman mareşali (Küstrin 1880-Lehnsahn, Holstein, 1945). Kuşaklar boyunca asker olan bir ailenin çocuğu ve Falkenhayn'ın yeğeni olan Bock, prusya kurmay subaylarının tipik bir örneğidir. Kronprinz'in dostu ve monarşinin savunucusuydu; Hitler'in yanında yer aldı; Hitler de onu 1938'de, Avusturya'yı işgal etmekle görevli birliklerin başına getirdi. Polonya (1939) ve Fransa (1940) seferlerinde ordu grubu kumandanlığı yaptı ve Fransa seferi sırasında mareşalliğe yükseldi. 1941'de, merkez ordu grubunun başında Rusya'da bulundu, ancak Moskova önünde başarısızlığa uğrayınca Hitler tarafından görevinden uzaklaştırıldı. 1942 Yazında, Kafkasya üstüne yapılacak saldırıyı yönetmesi için yeniden çağrıldı; Stalingrad önündeki birliklerin düşüncesizce tehlikeye atıldığını öne süren ve bu konuda Hitler'le anlaşamayan mareşal, 1942 kasımında kesin olarak ordudan uzaklaştırıldı ve bir hava bombardımanı sırasında öldü. (L)

BOCPURİ i. Bihari lehçesi, Benares'teki Onissa'da 25 milyon insan tarafından konuşulur. (Belli başlı alt lehçeleri Sarvaria, madhesi, saran ve gorakhpuri'dir.) [L]

BOCSKAY (Etienne veya İstvan), Transilvanya prensi (1557-Kassa 1606). Bathory saray muhitinde yetişti ve Avusturya'ya karşı savaşlarda kendini gösterdi. 1604'te, macar isyanının başına geçti ve Macaristan prensi ilân edildi. İmparator onunla uzlaşmak zorunda kaldı ve memleketin haklarını Viyana anlaşmasıyle (1606) tanıdı. Bocskay Transilvanya mevrus prensi oldu, fakat az sonra öldü. (L)

● *Bocskay tacı.* Osmanlı sadrazamı Lala Mehmed Paşanın, 1605 sonbaharında macar prensi Bocskay İstvan'a, kendisini Macaristan kralı ilân ederek giydirdiği taç. 1591'de başlayan Avusturya savaşında Avusturyalıların tarafını tutmuş olan Bocskay; diğer Erdel soyluları gibi savaş sonunda Avusturyalılardan zulüm gördü. Bunun üzerine Bocskay, elindeki kuvvetlerle Avusturya'ya karşı ayaklandı, aynı zamanda da İstanbul'a gönderdiği elçilerle padişahtan yardım istedi. Bu sırada bir avusturya ordusunu yenen Bocskay'a yardım olarak Budin beylerbeyi Bektaş Paşa kumandasında bir osmanlı ordusu Erdel'e gönderildi. Sonunda Avusturyalılar tekrar yenildi ve Uyvar kalesi alındı. Bu zaferden sonra Estergon kalesini ele geçirerek Budin'e dönen sadrazam Lala Mehmed Paşa, Bocskay'yi Macaristan kralı ilân etmek için davet etti. Büyük bir törenle karşılanan Bocskay, sadrazamın elini öptü, sadakat yemini etti. Başına bir taç giydirildi ve beline de murassa bir kılıç kuşatılarak Macaristan kralı ilân edildi. Bocskay'nın tacı İstanbul'da özel olarak yapılmıştı. Altın ve mücevherle süslü bu taç üç bin duka altını değerindeydi. (ML)

BOCUK i. (islavca *bojuku*). Domuz: *İte kaka, çeke sürüye ahırdan bocuk çıkarır gibi...* (Ahmed Rasim). ‖ İsa'nın, Ortodokslar tarafından kutlanan doğum yortusu.

— DEY. *Bocuk kırımı,* domuzları yığın halinde öldürme. (M)

BOCURGAT i. (yun. *mpotzergates*). Ağır kesmeleri kaldırmak veya çekmek için kullanılan, manivela ile döndürülen ve döndürüldükçe ipi kendi üzerine saran dikey kasnaklı çıkrık. ‖ «Tambur» denen yatay silindir üzerine sarılan bir halat, bir kablo veya bir zincir, elle çalışan bir manivelâ veya bir motor ile işleyen ve hız azaltma düzenleri olan veya olmayan bir dişli yardımıyle yükleri kaldırmaya veya çekmeye yarayan âlet. (Bk. ANSİKL.)

Otomatik bocurgat, bir delme tesisinin çıkrığına yerleştirilmiş, kirişlerin bura bura sıkıştırılmasına yarayan özel makara.

— Balıkç. ve Denizc. Küçük ve hafif tekneleri karaya çekmek veya karada yürütmek için; veya dalyan sökerken demirleri (çapaları) kaldırmakta kullanılan ırgat.

— ANSİKL. Kaldırma âletlerinin en eskilerinden biri olan bocurgat, gerek yalnız başına, gerekse vinç, atelye vinci, ekskavatör gibi birçok büyük kapasiteli âletlerde kullanılmaktadır. Hareket organı, bir manivela aracılığı ile insan gücü veya motor olabilir.

Kollu bocurgat, en basiti ve en eskisi olup ekseni üzerinde bir veya iki manivela bulunan basit bir tamburdan meydana gelmiştir; fakat ekseriya bir dişli takımı (basit, çift ve üçlü) veya sonsuz bir vida ile teşkil edilmiş bir hız azaltma düzeni vardır.

Diferansiyel bocurgat, bir kablonun uçlarından her birinin üzerine sarıldığı, aynı eksen üzerine tespit edilmiş çapları farklı iki tamburdan kurulmuştur. Kablonun uçlarından biri sarılırken, diğeri çözülür, öyle ki yük her devirde sadece iki çapın farkına bağlı bir değer kadar kalkar.

Şasinin yerleştirilişine göre, bocurgatlar şöyle sınıflandırılır:

Patenli bocurgatlar, yere tespitini sağlayan köşebent ayaklarla birbirine bağlanan iki saç çerçeve arasına yerleştirilmiş tambur ve hız azaltma organları vardır.

Duvar bocurgatları küçük boyutlu olup bir duvar veya bir kazığa tespit edilmek üzere yapılmıştır.

Motorlu bocurgatlar eskiden çok kullanılan buhar artık bırakılmıştır. Bir kavrama ile bağlanan patlamalı motor veya elektrik motoru kullanılır. Hız azaltıcı dü-

Foto. Johnston et Hoffmann (LAROUSSE)

zen sonsuz bir vida veya çoğu zaman olduğu gibi, verimi daha yüksek olan konik, veya dik dişli takımı olabilir. Daha ağır ve çalışması daha az esnek olduğundan zincirin yerini yeni bocurgatlarda yavaş yavaş kablo almaktadır.

Kollu veya motorlu olsun, bütün bocurgatlarda yükün serbest inişini önleyecek genel olarak basit mandallar kullanılır; motorlu bocurgatlarda, motorla aynı anda gerilime bağlanan bir elektromıknatıs yardımıyle çalışan bantlı veya pabuçlu fren kullanılır.

Bocurgat yatay çubuklarla kol yardımıyle harekete geçirilirdi. Günümüzde genellikle elektrik motoruyle çalışmakta, garlarda, limanlarda, kanallarda, vagonları, gemileri, mavnaları kısa mesafelere çekmekte kullanılmaktadır. (L)

BOCURUM i. Denizc. Filikalar ve kotralarda ve bazı küçük teknelerin kıç aynalığı üzerinde bulunan direğe çekilen yamuk dörtgen şeklindeki yelken. (Bunun alt yakasının [kenarının] bağlandığı bumba genellikle tekneden dışarıya uzar.) [LM]

BOCUT i. *Halk dili.* Ağaçtan oyulan veya buna benzetilerek topraktan yapılan testi. (M)

BOÇİKA, Şibşa*larca medeniyetin ve bütün sanatların tanrısı. Efsanesinde Atlas'ı hatırlatan bir mitos ve aynı zamanda bir tufanın hikâyesi vardır. (L)

BOÇKA i. Eskiden Rusya'da kullanılan ve aşağı yukarı 491,9 litre değerinde olan sıvı ölçüsü. (L)

BODE (Johann Elert), alman astronomu (Hamburg 1747-Berlin 1826). Berlin gözlemevi müdürü, gezegenlerin güneşe olan mesafelerini yaklaşık olarak hesaplamağa yardım eden basit bir usûl buldu (*Bode kanunu*). Bode kanunu, başka gezegenlerin güneşe olan mesafelerini veren ampirik formüldür. Eğer mesafeler güneşe göre değil de, Merkür'e göre aranırsa, bu uzaklık ile terimi 3 ve ortak çarpan 2 olan geometrik nispet dahilinde artar. Birimi astronomik birimin onda biri olarak alınırsa, *n* sıralı bir gezegenin Merküre olan a_n uzaklığı:

$a_n = 3 \times 2^{n-1}$ 'dir.

(Güneşe olan uzaklığı elde etmek için, Merkürden Güneşe olan mesafeye, 4'ü eklemek gerekir.) [L]

BODE (Wilhelm VON), alman sanat yazarı ve müzecilik uzmanı (Kalvörde 1845-Berlin 1929). Hollanda resmi ve italyan heykel sanatı üstüne çeşitli inceleme yazıları yayımladı. Ayrıca *«Rembrandt'ın Eseri Üstüne Açıklamalı Katalog»* (1897-1900) başlıklı kitabı kaleme aldı. (L)

BODEN, İsveç'te (Norrbotten) şehir, Luleälv kıyısında; 14 000 nüf. Önemli garnizon şehri ve demiryollarının kavşak noktası. Makine yapımı. Tarım pazarı. (L)

BODENİT i. Miner. Bir ortit çeşidi. (L)

BODENSCHATZ (Erhard), alman bestecisi (Lichtenberg 1576-Gross-Osterhausen 1636). Bilinen besteleri: *Magnificat*'lar (1599), mezmurlar (1607), 4 sesli kilise şarkıları (1608), doksan tane *Bicinia selectissima* (1615) ve XVIII. yy.da pek tutulan derlemesi *Florilegium Portense*'deki üç motet. (L)

BODENSEE, Orta Avrupa'da göl, Almanya, İsviçre ve Avusturya arasında; 540 km^2. Başlıca su örtüsü Obersee gölü ile batıda çok uzun iki körfezden (Überlingen gölü ve Untersee gölü) meydana gelir. Konstanz şehri Untersee'yi Obersee'ye bağlayan boğaz üzerindedir. Bodense, Avrupa'nın en büyük göllerindendir. İçinden Ren nehri geçer. (L)

BODH-GAYA veya **BUDDHA-GAYA,** Bihar'da bölge, Hindistan'da, Gaya'nın 10 km güneyinde, Patna'ya (Bengal) 99 km. Buddha'cılığın kutsal yeri. Buddha Şakyamuni, Tanrı esinine *(bodhi)* burada bir incir ağacı altında ulaştı. İmparator Asoka'nın M. Ö. III. yy.da yaptırdığı tapınağın yerine bir mabet inşa edildi. Çinli hacı Hivan Çang bu mabedi 637'de yazdığı eserde anlattı; mabet o tarihten bu yana birçok defa onarıldı, hattâ yeniden yapıldı (özellikle 1884'te). Bugünkü mabet piramit biçimindedir, yaklş. ol. M.S. I. yy.da yapılmış bir trabzanı *(vedika)* vardır; bu trabzanın birkaç parçası Kalküta müzesi ve British museum'dadır. (L)

BODHİ i. Buddha bilgeliği. Tanrısal aydınlanma.

— ANSİKL. İyi niyetli insanlar ruh ve yetilerini iyi yöneterek, özellikle derin derin düşünerek doğaüstü bir yoruma baş vurmadan *bodhi*'ye (kökü *budh,* anlamak) varabilir. Brahman biliminde ise, *veda*'ya (kökü *vid,* bilmek) varmak için vahiy gereklidir. Bodhi, durmadan değişen dış görünüşün yanıltmalarını, hiçliği, hayat acılarını ve benliğin yokluğunu açıkça göstererek ruhu, dünya ilişkilerinden kurtarır. Bodhi'ye varış isteği, kurtuluş yolunun ilk adımıdır. Bodhi'ye varmadan önce ancak bir yeniden-doğuş geçirmesi gereken kimse, bir *bodhisatva*'dır. Bunu gerçekleştiren kimse ise bir buddha'dır. (L)

BODHİDHARMA, Mahayana Buddha'cılığına bağlı hint keşişi, Dhyani (çince *Çan,* japonca *Zen*) tarikatının şefi. 520-525'e doğru Çin'e gittiği, Kanton'da, sonra Nankin'de ve en son Wei'lerin yanında Çaolin -sseu manastırında (Song-Şan) kaldığı ve 535'e doğru orada öldüğü sanılır. Öğretisi en çok orada yayıldı, TA-MO adıyle anılır. (L)

Budhimur i. Ortodoks Buddha'cılığının dogmalarını inceleyen tibet eseri. Tibet Buddha'cılığında reform yapan ve Lamaların kademeleşmesini hazırlayan Tsong *Khapa* tarafından yazıldığı sanılmaktadır. (L)

BODHİSATVA i. (hintçe k., *Bodhi niteliğini edinen kişi.*) Buddha'cılıkta olgunluğa ulaşmada çeşitli dereceleri geçerek en üstün aşama olan Tanrısal tenleşmeye varma. Buddha olma niteliğini kazanan kimseye verilen ad.

— ANSİKL. Theravada'ya göre kurtuluş'a ve bodhi'ye bir bencil niyetle de ulaşılabilir. Mahayana ise iyilikseverlik üzerinde durur: başkalarına yararlı olmakla kişi *bodhisatva)* ve *iç dünyaya inen bodhisatva* ikiye ayırırlar: *insansı bodhisatva (manuşi bodhisatva)* ve *iç dünyaya inen bodhisatva (dhyani bodhisatva).* Bunlar, tuşita cennetinde yaşarlar. Daha çok keşiş karakterini benimseyen buddha'ların tersine, süslü elbiseleri, taçlarıyle hükümdarlara benzerler. En ünlüleri Avalokiteçvara, Manjuçri ve dişi Tara'dır. (L)

BODİANSKİ (Ossip Maksimoviç), rus bilgini (1808-Moskova 1877). Moskova üniversitesinde profesör, *«İslav Milletlerinin Halk Şiiri Üstüne Deneme»* (1833) ve *«İslav Alfabesiyle İlgili Araştırmalar»* (1855) adlı eserlerin yazarı. İslav dili ve folklorunu konu alan bilimlerin kurucularından biri olarak tanınır. (L)

BODİN (Constantin), XI. yy. sonunda yaşamış sırp kralı. Yunanlılara karşı ayaklanan makedonya beyleri kendisinden yardım istediler. Önce Yunanlılar karşısında zafer kazandı, daha sonra yenilgiye uğradı ve esir alındı. Gizlice kaçıp, Sırbistan tahtından amcası Radoslav'ı kovarak, tahtı ele geçirdi. 1097'de Toulouse kontu Raimond IV'ün emrinde Kudüs'e giden fransız haçlılarını İşkodra'da karşıladı. (L)

BODİN (Jean), fransız hukukçusu, filozofu ve iktisat bilgini (Angers 1530-Laon 1596). Başlıca eserleri şunlardır: *Methodus ad Facilem Historiarum Cognitionem* (Tarih Bilgilerini Kolaylıkla Öğrenme Metodu) [1566]; *Réponse aux Paradoxes de M. de Malestroit* (M. de Malestroit'nın Paradokslarına Cevap) [1566]; *la République* (Cumhuriyet) [1576]. (L)

BODİOA i. Fildişi Sahilinde, *rhizophoraceae* familyasının *Anopiksis klaineana* ağacından elde edilen kereste. (Pembemsi sarı renkte, çok ince tanecikli ve sıkıdır. Sert olduğundan çatı kerestesi ve demiryolu traversi olarak kullanılmağa elverişlidir.) [L]

BODJONEGORO, İndonezya'da şehir, Cava'da, Solo kıyısında; 20 000 nüf. Tik ağacı kerestesi ve tütün ticareti. (L)

BODLEY (sir Thomas), ingiliz bilgini ve diplomat (Exeter 1545-Londra 1613). Özellikle eski Oxford kitaplığı için gösterdiği gayretle tanınmıştır. 1598'den itibaren kitaplığı yeniden düzenledi ve çok zenginleştirdi. Bu sebeple oraya *Bodley kitaplığı* adı verildi. (L)

Bodley kitaplığ, Sir Thomas Bodley tarafından düzenlenerek 1602'de açılan Oxford kitaplığı. İngiliz düşünce hareketlerinde büyük yararı görüldü. (L)

BODMAN, Almanya'da bölge, Konstanz gölünün kuzey kolu olan Überlingen gölünün kıyısında. Almanların eski *Bodamas* şehri buradaydı. Adını *Bodensee*'ye (Konstanz gölü) verdi. Karolenjler devrinden kalma konut ve kalıntılar. (L)

BODO i. Oval gövdeli, kamçılı birhücreli hayvan; kirli sularda bol miktarda çoğalır. (Bu hayvana bayat insan sidiğinde rastlanır. Birçok türleri gübrelerde, bazıları denizde yaşar. Kendinden daha küçük canlıları avlayarak beslenir.) [L]

BODO i. Tibert-Birman grubundan dil. Assam'da konuşulur. (L)

BODOLAR çoğl. i. Kamçılı birhücreli hayvanlar takımı. Serbest veya asalak olarak yaşar. Bazen iyice küçük olan kamçı organı, biri önde, diğeri arkada, birbirine denk olmayan iki kamçıdan yapılmıştır. (Takımın on familyası vardır.) [L]

BODONİ (Giovanni Battista), italyan matbaacı (Saluzzo 1740-Padova 1813). Avrupa'nın büyük basımevlerince benimsenen 143 değişik biçimde romen harfi yarattı. *Manuale Tipografico* (Basımcının El Kitabı) [1818] adlı eseri ölümünden sonra yayımlandı. (L)

BODONİ

BODOSLAMA i. (yun. *podostima,* geminin kıç bodoslaması). Denizc. Gemi omurgasının baş ve kıç tarafından yukarıya uzanan ağaç veya demir direklerin her biri. (Bk. ANSİKL.) || *Argo.* Burun. || Zf. Cepheden, ön taraftan: *Bodoslama çarpmak.* || *Bodoslama dip praçolu,* bir geminin baş ve kıç uçlarındaki praçol (köşebent). || *Bodoslamalar arası boy.* Bk. ANSİKL. || *Baş bodoslaması,* gemide baş taraftaki direk. || *Kıç bodoslaması,* gemide arka taraftaki direk (pervane bodoslaması, dümen bodoslaması da denir).

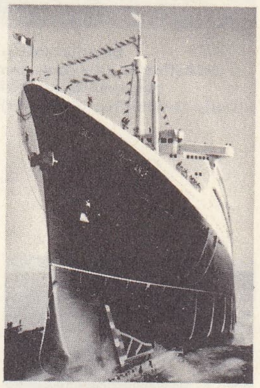

baş bodoslaması

— ANSİKL. *Bodoslamalar* dövme veya dökme çelik lamadan, «U» şeklinde bükülmüş yumuşak çelik levhalardan, ahşap inşaatta ise sert ağaçtan yapılır.

Bazı özel maksatlar dışında, lama bodoslamalar, bugün büsbütün bırakılmış, gerek güzel görünüşü, gerek kaynak işliciliğine uygunluğu, gerekse çatışmalarda su altı kısmının nadiren hasara uğraması gibi özellikleri sebebiyle yerini levha bodoslamalara terk etmiştir.

◆ **Bodoslamadan** zf. Ön taraftan. (LM)

BODRUM i. (yun. *ybodrome).* Binanın yol seviyesinden aşağıda kalan kısmı. || *Bodrum katı (kat),* önemli bir kısmı yol seviyesinden aşağıda kalan oturulabilir kat. || *Bodrum mezarı,* türbe veya kiliselerde, ölü konulması için yeraltında yapılan oda. (M)

BODRUM, esk. **Halikarnassos,** Ege böl-

BODRUM; üstte bronz Demeter heykeli; altta, genel görünüş

Boer'ler savaşı
Makefing'in kuzeyinde son çarpışmalardan biri
(Daily Graphic'ten alınmıştır)

gesinde Muğla iline bağlı ilçe merkezi kasaba; 5 136 nüf. Bodrum yarımadasının güneyinde bir koy kenarında. Denize doğru çıkıntı yapan küçük bir yarımada üzerinde tarihî kalesi vardır. Kasaba yarımadanın iki tarafında kıyı boyunca uzanır, bahçeler içine dağılmış taştan beyaz evler yamaçlara doğru yayılır.

● *Tarih.* Halikarnassos'da tarihöncesine ait yerleşme yerlerinin izleri çok azdır. Herodotos'a göre, şehrin ilk yerli halkı, menşei Karlar'dan olan Lelegler ve Pelasg'lardı. Şehir, Troizen'den gelen göçmen kafilesinin başında bulunan Anthes tarafından M.Ö. 1200 yıllarında kuruldu.

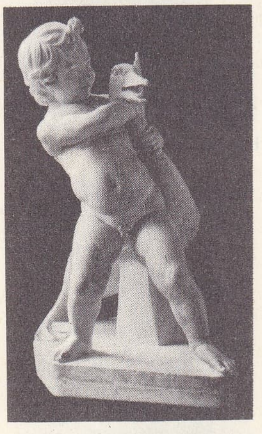

Khalkedon'lu BOËTHOS
«Çocuk ve Kaz»
(Louvre müzesi, Paris)

M.Ö. 546'dan sonra Pers hâkimiyetine giren şehir Perslere bağlı Karya satraplarınca idare edildi. M.Ö. 386'da yapılan kral barışıyle Karya bölgesine Persler hâkim oldular. Karya satraplarının en ünlüsü Mausolos (M.Ö. 377-353), Halikarnassos'u başkent yaptı. Ölümünden sonra Artemisia (M.Ö. 353-351), Hidrieus (M.Ö. 351-344), Hidrieus'un karısı Ada (M.Ö. 344-340), Pixadoros (M.Ö. 340-334) satraplığı ellerine geçirdiler. M.Ö. 334'te Büyük İskender Karya'ya girdi ve Halikarnassos'u aldı. Şehri kendisine yardım eden eski satrap Ada ve kumandanlarından Ptolemaios'a bıraktı. Ada, Karya satraplığını M.Ö. 326'ya kadar devam ettirdi. Ada'dan sonra yerine Asandros geçti ve M.Ö. 321'e kadar saltanat sürdü. Halikarnassos sonra Antigonos'un hâkimiyeti altına ve M.Ö. 301'de İpsos savaşıyle Lysimahos'un eline geçti. Lysimahos ölünce hâkimiyeti Selevkos'a geçti. M.Ö. 244'te Ptolemaios III, Selevkos II ile yaptığı savaşı kazanınca Halikarnassos Ptolemaios'un hâkimiyeti altına girdi. Şehir M.Ö. 197'den Romalılar devrine kadar bağımsız kaldı. M.Ö. 129'da Roma'nın kurduğu küçük Asya eyaletine katıldı. Hıristiyanlığın ilk zamanlarında piskoposluk merkeziydi.

XI. yy. sonlarında türk hâkimiyetine geçti, ancak Birinci Haçlı seferi sırasında Bizans'a, XIII. yy. ortalarında da Menteşe beyliğine bağlandı. 1415'te Rodos şövalyeleri, osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'in izniyle Bodrum'a yerleştiler. Şövalyeler burada tahkimli bir kale yaptılar.

Kanunî Sultan Süleyman'ın 1552'de Rodos seferi sırasında kale tekrar Türklerin eline geçti. 1770'te rus donanmasının hücumuna uğradı. Yunan isyanında (1824) Osmanlılar burayı üs olarak kullandılar. Sultan Abdülhamid II devrinde Bodrum kalesi siyasî mahkOmların hapsedildiği bir hapishaneydi.

BODRUM satrabı
Mausolos
(British Museum)

● *Arkeolojik kalıntılar.* Bodrum'daki arkeolojik kalıntılar günümüze kadar gelmemiştir. Antik yazarlardan elde edilen bilgilere göre şehrin başlıca yapıları şunlardır: Zephyrion kalesi, Salmakis kalesi ve çeşmesi, Agora, Mausolos'un sarayı, Mausoleium. Bugün ayakta duran eserler arasında yalnız tiyatro vardır. Aşağı yukarı 10 500 kişi alabilecek durumda olan tiyatronun oturma kademelerinin bazıları yerli yerinde durmaktadır. Sahne kısmı bütünüyle toprak altındadır.

— *Bodrum ilçesi,* 649 km².; 25 811 nüf. İlçe toprakları Bodrum yarımadasının tamamını kaplar. Yarımada, Bodrum kasabası yakınlarında darlaşır, doğuya ve batıya doğru genişler. Yüksekliği fazla olmayan tepelik bir manzara gösterir. İktisadî faaliyetlerin başında balıkçılık ve süngercilik gelir. Turunçgiller tarımı bu arada özellikle mandalinacılık son yıllarda çok gelişmiştir. Bodrum ilçesinin merkez bucağından başka Karaova, Karatoprak ve Ortakent adlı bucakları ve 30 köyü vardır. (→ Bibliyo.) [M]

Bodrum kalesi, Rodos şövalyeleri tarafından eskiden Zephyria denilen yarımada üzerinde yapılan kale (1415-1437). «Arslanlı kule»yi İngilizler, «İspanyol kulesi»ni de İspanyollar yaptırmıştır. Yuvarlak ve çok kalın duvarlı bir yapı olan «Beyaz kule» ise Abdülhamid II devrinde sürgün yeri olarak kullanıldı. Kaleyi denizden kıyıya doğru iç içe üç çevre duvarı kuşatır; birinci duvarın alçak olmasına karşılık üçüncü duvar diğer ikisinden yüksektir. Kaleye «Dış kapı»dan girilir, kale duvarına oturtulmuş merdivenle de iç kaleye çıkılır. Merdivenin sonundaki bölmeye giren kapının üzerine latince «Tanrım bizi uyanıkken koruduğun gibi uyurken de koru» cümlesi yazılıdır. Ayrıca kalenin birçok yerinde şövalye armaları, klasik yunanca ve latince kitabelere ve azizlerin kabartmalarına rastlanır. Kalenin ilk adı *Aziz Bedro* idi, sonradan bu ad latinleştirilerek *Aziz Peterium*'a çevrildi. Bodrum adının da buradan geldiği söylenir. Kale orta zamanlar şato mimarîsinin mükemmel örneklerinden biridir. (M)

BODRUMLU (Avram Galanti), türk bilim adamı (Bodrum 1873/1874-İstanbul 1961). İstanbul dârülfünununda profesörlük yaptı. Dil ve tarih üzerinde derin bilgisi vardı. Eski ve yeni birçok dil biliyordu. Eserlerinin çoğunu Fransızca yazdı. İki devre Büyük Millet meclisinde Niğde milletvekilliği yaptı. Başlıca eserleri: *Arabî Harfler Terakkimize Mâni Değildir* (1927), *Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmlâ Meseleleri* (1925), *Küçük Türk Tetebbuları* (1925), *Vatandaş Türkçe Konuş* (1928), *Hamurabi Kanunu* (1925), *Hitit Kanunu* (1931), *Türkler ve Yahudiler* (1928), *Bodrum Tarihi* (1945), *Ankara Tarihi* (2 c. 1950-1951), *Niğde ve Bor Tarihi* (1951), *Abdülhamid II et le Sionisme* (Abdülhamid II ve Siyonizm) [1933]. (M)

Bodrum müzesi, 1965'te Bodrum kalesinde açılan müze. Eserler iki bölümde sergilenir: birinci bölüm kaledeki küçük bir kilisenin içindedir. Burada M.Ö. IX. ve VIII. yy.a ait protogeometrik ve geometrik eserler ile Erken Bronz çağa ait kaplar dışında, miken medeniyetine ait buluntular, arkaik, klasik ve helenistik devre ait heykellerle çeşitli tip küp mezarlar ve çocuk lahitleri de vardır; ikinci bölümde ise sünger avcıları tarafından su altında bulunmuş eserler sergileniyor. M.Ö. VI. ilâ I. yy.a ait Rodos, Knidos, Kos, Sakız testileri, bronz zenci çocuk büstü ve mısır tanrıçası İzis'e ait küçük bronz heykel önemlidir. Diğer salonlarda George F. Bass tarafından yapılan sualtı kazılarında çıkarılan eserler yer alır. Ayrıca 1964'te kalenin duvarlarında keşfedilen ve Yunanlılarla Amazonların mücadelesini tasvir eden Mausoleum'a ait bir friz parçası müzenin en önemli eserlerinden biridir. (M)

BODUR sıf. Enine göre boyu kısa ve tıknaz olan: *Bodur kadın. Bodur ağaç.*

— DEY. *Bodur tavuk her dem, piliç,* kısa boyluların daima taze ve olduklarından daha genç göründüklerini belirten söz.

— Bahç. *Bodur ağaç,* çok küçük kalan ağaç. (Genellikle yüksek dağlardaki bitkiler bodur kalır.) Bk. ANSİKL.

— Bahçıvanlık. Alçak boylu (bodur fasulye, bodur bezelye, bodur aslanağzı) bitkilere verilen ad.

— ANSİKL. Japonlar sunî yollarla bitkileri aşırı derecede bodur bırakma usulleri geliştirmişlerdir; özellikle bazı bahçıvanlık teknikleri (çelikleme, aşılama, gıda eksikliği) ile sağlanır; bu usulü tabiî bodurlukla veya cücelikle karıştırmamak gerekir.

◆ **Bodurluk** i. Bodur olma hali. (ML)

BODURCUK i. Küçük testi. (M)

BODUR-ÇAPAK i. Balık türü. (Sazangillerden.) Göl ve ırmaklarda yaşar. Boyu, 20-30 sm'dir. Mayıs ve haziranda, suların sığ kıyılarına yumurtlar. (M)

BOECE veya **BOYCE** (Hector), iskoçyalı hümanist ve tarihçi (Dundee 1465-Tyrie, Aberdeenshire, [?], 1536 [?]). Paris üniversitesinde yetişti ve orada öğretmenlik yaptı. Erasmus ile arkadaş oldu, piskopos Elphinstone'a kurulmasını salık verdiği Aberdeen üniversitesinin başına geçti. İçinde destanların büyük bir yer tuttuğu *Scotorum Historiae* (1527) adında bir İskoçya tarihi yazdı. (L)

BOEDDECKER (Philipp Friedrich), alman bestecisi (Hagenau 1607-Stuttgart 1683). Sırasıyle Darmstadt, Frankfurt, Strasbourg'da ve daha sonra bir Stuttgart kilisesinde org çaldı. *Melos irenicum* ve *Sacra Partitura* adlı eserlerin bestecisidir. (L)

BOEDROMİA i. (yun. k.). Eski Atina'da *Boedromion* ayında (eylülün ikinci - ekimin birinci yarısı), *Apollon Boedromios*'u (yardım eden) anma töreni (Plutarkhos'a göre, Theseus'un Amazonlara karşı kazandığı zaferle ilgili bir bayramdır.) [L]

Boeing company, amerikan uçak yapım şirketi. Boeing Aircraft company (Seattle, Washington) ile Stearman Aircraft company'nin (Wichita, Kansas) bütün hisselerine sahip olan havacılık ve hava nakliyatı holdingi, United Aircraft and Transport company satın alınarak 1934'te kuruldu.

İkinci Dünya savaşında «uçan kale» adı verilen bombardıman uçakları yaptı. 1947'den sonra, kıtalararası büyük hava taşıtlarının tasarımı ve yapımı, güdümlü füzelerin tasarımı ve denenmesi ve havacılık altyapısında teknik düzenlemeler şirketin başlıca çalışmaları oldu. Sanayi alanındaki faaliyeti Renton, Seattle ve Wichita'daki fabrikalarında toplanmıştır. (L)

BOEL (Pieter), flaman ressamı (Anvers 1622-Paris 1674). İtalya'da yaşadı, sonra Paris'e yerleşti ve kralın ressamı olarak Gobelins tezgâhları hesabına çalıştı. Kassel, Frankfurt, Gand, Lille, Madrid, Prag, Rotterdam, Viyana müzelerinde ve Louvre'da eserleri vardır (natürmort ve hayvan tabloları). [L]

BOELELENG. Bk. BULELENG.

BOELLMANN (Léon), fransız orgcusu ve bestecisi (Ensisheim 1862-Paris 1897). Niedermeyer okulunda Gigout'dan ders aldı. Özellikle, viyolonsel ve orkestra için *Variations Symphoniques*'i ve org parçalarından birkaç derlemeyi yayımladı. (L)

BOËLY (Alexandre Pierre François), fransız bestecisi ve orgcusu (Versailles 1785-Paris 1858). Paris'te Saint-Germain-l'Auxerrois kilisesinin baş orgcusu oldu (1837). Bach'ın yoğun kontrapunto tekniğini rahatça benimsemesi ve Beethoven'in sanatına olan eğilimiyle çağdaşlarının hayret ve ilgisini üzerinde topladı. Eserlerinden birçoğu, özellikle org için yazılmış 400 parça, pyano için 30 *Capriccio*, *Piyano için 4 süit*, *4 el için piyano sonatı*, değerli parçalar olmakla birlikte zamanında hiç ilgi görmedi. 1902'de eserlerinin büyük bir kısmı Saint- Saëns yönetiminde derlenerek Costallat yayınevi tarafından yayımlandı. (L)

BOEO burnu, Sicilya'da, adanın batı ucunda Marsala (Trapani ili) yakınında burun. Romalıların *Lilybeum Promontorium*'u burasıdır. (L)

BOERHAAVE (Herman), hollandalı doktor ve kimyacı (Voorhout, Leiden yakınında, 1668-Leiden 1738). 1690'da felsefe doktoru; sonra tıp alanında çalışmaya başladı ve 1693'te tıp doktoru oldu. Profesörken verdiği derslere, bütün Avrupa ülkelerinden Leiden'e her yıl büyük bir öğrenci kitlesi geldi. 1708'de *Institutiones Medicae in Usum Annuae Exercitationis*'i (Bir Yıl İçinde Uygulanan Tıp Öğretimi) ve 1709'da *Aphorismi de Cognoscendis et Curandis Morbis*'i (Hastalıkların Teşhis ve Tedavisi Hakkında Özlü Sözler) yayımladı. Bu iki eser de yöntem ve üslûp yönünden mü-

Foto. Viollet, Giraudon (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

kemmeldir. *Index Plantarum quae in Horto Academico Lugduni-Batavorum Reperiuntur* (Leiden Akademisinin Bahçesinde Bulunan Bitkilerin Fihristi) adlı eserinde bitkilerin erkek ve dişi organlarına bakarak karakterlerini belirtme usulünü ilk uygulayanlardan biri oldu. Ayrıca Leiden üniversitesinde kimya kürsüsüne de getirildi. Böylece hayatını yazanlardan birinin dediği gibi «tek başına bir fakülte haline geldi.». (L)

BOERHAVİA i. Otsu veya çokyıllık bitki. Tropik bölgelerde yetişir. (Bazı türleri bahçelerde süs bitkisi olarak, bazıları ise müshil ve kusturucu olarak kullanılır. *Nyctaginaceae* familyasındandır.) [L]

BOER'LER, Güney Afrika'daki hollandalı kolonlar.

● *Tarih.* XVII. yy.ın ikinci yarısında Hollandalıların Doğu Hindistan kumpanyası gemilerine ikmal üssü olarak Kap'ı seçmeleri, bu üs'te bir topluluğun kurulmasına yol açtı. Kısa zamanda Jan Van Riebeeck'in 1652'de getirttiği kumpanya memurlarıyle *free burghers* denilen hür kolonlar arasında bir farklılaşma başladı. *Free burgher*'ler yakınlarındaki Hotanto'ları yavaş yavaş egemenlikleri altına alarak köleleştirdiler. Otlak aramak için ülkenin içlerine doğru gittiklerinde Bantu'larla karşılaştılar. XVII. yy.da alman, iskandinav göçmenlerinin, özellikle Nantes fermanının yürürlükten kaldırılmasıyle Fransa'dan kovulan Protestanların (Huguenot'lar) gelişiyle kolonların sayısı artmaya başladı. Huguenot'lar Akdeniz tekniğini ve tarımını yeni ülkeye getirdiler, özellikle bağ ve meyve ağacı dikimini öğreterek etkili bir rol oynadılar. Kanunların uygulanması ve oldukça ağır vergiler yüzünden kolonların huzuru kaçıyor, bu yüzden de kolonlarla kumpanya memurları arasındaki ilişki bozuluyordu. O tarihte kolonların sayısı 20 000 kadardı, bir o kadar da köle vardı. Boerler Kafr'larla sürekli şekilde savaştılar. Zulu'ların şefi Şaka savaşla ve çapulculukla geçinen bir birlik kurdu, ölünceye kadar (1828), etrafa dehşet saçtı.

İngiltere ile Boer'ler arasındaki anlaşmazlıklar, Napolyon savaşlarından hemen sonra ingiliz kolonlarının Kap yakınlarına gelip yerleşmesiyle başlar. Arazinin kontrol edilmek ve mülkiyet haklarının gözden geçirilmek istenmesi, özellikle 1834'te köleliğin yasaklanması Boerlerin huzurunu kaçırdı.

Bunun üzerine Büyük Trek denen yığın halindeki göç hareketi başladı, Boer'ler bütün varlıkları ve aileleriyle ülkenin içlerine doğru göç ettiler (1834-1839). Birçok savaştan sonra Oranj ve Transvaal devletleri kuruldu, bu sonuçlara varmak kolonların bencil tutumları yüzünden pek de kolay olmadı. İngiltere 1852'de Boer cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanıdı. Ama pamuk ipliğine bağlı olan bu bağımsızlık (1877'de İngiltere'nin Transvaal'i kendine bağlaması), 1880 yılında Pretorius, Joubert ve Kruger'in başkanlığı altında Boer'lerin başkaldırmasına yol açtı. Boer'ler Laing's Neck'te, Majuba Hill'de İngilizleri yendiler (şubat 1881). Pretoria barış anlaşması (ağustos 1881) ile Boer cumhuriyetlerinin bağımsızlığı yeniden tanındı. Fakat Boer devletleri, Beçuanaland'ı İngilizlerin ele geçirmesiyle ve Zambezi nehrinin kuzeyindeki toprakların «British South Africa Company» diye bilinen ve daha çok *Chartered* adıyle tanınan kumpanyaya imtiyazlı olarak verilmesi sonucunda dört yönden çevrilmiş duruma düştüler. *Chartered* şirketinin yöneticisi Cecil Rhodes bütün Güney Afrika'nın iktisadî yapısını değiştiren kişidir. Altın (1884'te bulundu), elmas madenlerinin keşfedilmesi, Oranj demiryolunun yapılması, buraya *uitlanders* denilen serüven adamlarını çekti, bunlar yeni kurulan Johannesburg gibi şehirlere yerleştiler. Yeni gelenlerin çıkarları İngiliz hükûmetiyle büyük kumpanyalar tarafından korunuyordu; bu ise, Boer'lerin çıkarlarına temelden aykırıydı. Cecil Rhodes Kap sömürgesinin başbakanı olunca (1890) Boer'ler ile anlaşma çareleri aradı, ama dik kafalı Kruger buna yanaşmadı. Bunun üzerine Rhodes, Johannesburg'da (1895) bir isyan tertipledi, Chartered birlikleriyle de bunu destekledi. Dr. Jameson yönetimindeki birlikler Transvaal'i işgale kalkıştılarsa da başaramadılar. Bu olay Avrupa kamuoyunda Boer'ler lehine büyük tepki yarattı. Fakat Kruger'in *uitlander*'lere oy hakkı tanımaması, Güney Afrika'ya birlikler gönderen İngiltere'ye ültimatom vermesi Transvaal savaşına yol açtı (1899). Bu savaş Boer devletlerini ortadan kaldıran, fakat onlara İngiliz Commonwealth'i içinde özelliklerini korumaları için bazı ayrıcalıklar tanıyan Vereeniging antlaşmasıyle (1902) son buldu. Boerlik düşüncesi zamanımıza kadar yaşadı: *afrikaander*'lerin bağımsızlık hareketi Güney Afrika birliğinin Commonwealth'den ayrılmasıyle sonuçlandı. (L)

Boer'ler savaşı (1899-1902). İngilizlerin kuzeye doğru ilerleyerek Kap ile Kahire'yi birbirine bağlama kalkışmaları, askerî hazırlıklara girişmeleri ve Kruger'in askerleri geri çekmesini kesin olarak Londra'dan istemesi sonunda Boer'lerle İngilizlerin arası açıldı. 11 Kasım 1899'da Boer milis kuvvetleri Natal'ı ele geçirdiler, 200-500'er kişilik komando birlikleriyle de Ladysmith ve Kimberley'deki ingiliz garnizonlarını kuşattılar. Bunun üzerine İngilizlerin anavatan dışı birlikleri 80 000 kişilik bir kuvvetle general Buller kumandasında saldırıya geçti. Ama birlikler arasında bağlantı kuramadıklarından (özellikle Colenso'da) başarısızlığa uğradılar. Fakat önemli ölçüde takviye alan İngilizler bu defa kumandanlığa Lord Roberts'i getirerek tekrar üstünlüğü ele geçirdiler. Birçok ciddî başarısızlığa (Spion Kop) uğramalarına rağmen sonunda Boer'leri Paderberg'de (şubat 1900) on gün süren bir savaş sonunda yendiler. İngilizler 13 martta Bloemfontein'i, 5 haziranda Pretoria'yı ele geçirdiler. Çarpışmalar daha iki yıl gerilla savaşları biçiminde sürdü. Bu çarpışmalara Lord Kitchener son verdi. Bu kumandan, merhametsizce uyguladığı taktiklerle (pekçok Boer, ailesiyle birlikte toplama kamplarına sürüldü) Boer şeflerini (Botha, De Wet, Reitz, Smuts) boyun eğmek zorunda bıraktı. Boer'lerden gelen barış isteği üzerine antlaşma 13 mayıs 1902'de Vereeniging'te imzalandı. Bu savaşta İngilizler 22 000 ölü verdiler. (L)

BOETHARKHOS i. (yun. k.). Eski Yunanistan'da yardımcı birliklerin kumandanı. || Kartaca'da yüksek memur. (L)

BOÊTHOS (Khalkedon'lu), M.Ö. II. yy.da yaşamış yunan heykelcisi. *Kaz ve Çocuk* (Louvre) heykeli ona atfedilir. — Delos'ta bulunan Antiokhos Epiphanes'in heykelini (M.ö. 165'e doğr.) yapan aynı adlı heykelci de Boêthos'un soyundan olsa gerektir. M.Ö. 125 civarında Delos'ta bilinen bir başka **Boêthos** daha vardır. (L)

BOÊTHOS (Saydalı), rodoslu Andronikos'un öğrencisi. Augustus devrinde, İskenderiye'de Aristoteles'çi felsefeyi savundu. Strabon'un öğrenim arkadaşıydı. *Ruhun yapısı* üstüne yazdığı eserde öne sürdüğü fikirlere Porphyrios karşı çıktı. (L)

BOETHOS (Saydalı), stoacı filozof (M.Ö. II. yy.). Babilli Diogenes'in öğrencisi. Birçok noktada, stoacıların temel ilkeleriyle görüş ayrılığına düştü ve Aristotelesçilere yaklaştı. Aratos'un *Olaylar* adlı eseri üstüne bir yorum hazırladı. Diogenes Leartios, onun *Tabiat* ve *Kader* üstüne incelemelerinden bahseder. (L)

BOETİUS (Anicius Manlius Torquatus Severinus), latin devlet adamı, filozofu ve şairi (Roma 480'e doğr.-öl. 524). Bir konsülün oğludur. Festus ve daha sonra kızıyle evleneceği Symmachue'un öğrencisi oldu; öğrenimini Atina'da tamamladı. Theodorich'in Roma'ya girişinde şehir adına konuşmak görevini senato Boetius'a verdi. Theodorich de onu emrine aldı. 510'da konsül ve senato princeps'i oldu, 522'de oğullarının aynı mevkiye yükseldiğini gördü. Theodorich Boetius'a önemli ve nazik görevler verdi; ancak, Doğu Roma imparatoruyle gizli ilişkiler kurduğu ileri sürülen senatör Albinus'u savunduğu için, düşmanla işbirliği ve büyücülük suçlarından tutuklanarak işkenceyle öldürüldü. Katolik davasına yaptığı hizmetler unutulmadığı için kilise çok geçmeden Boetius'u «şehitler» listesine aldı. Eserleri içinde en ünlüsü, hapisteyken yazdığı, şiirle karışık nesir halinde kaleme alınmış ve beş kitaba bölünmüş *De Consolatione Phiolsophiae*'dır (Fesefenin Verdiği Avuntu). İlk dört kitapta, kader, şan, Tanrının hikmeti gibi eskiçağ felsefesinin beylik konuları büyük bir belâgatla ele alınır. Beşinci kitap ise, Tanrıdan ve insan hürriyetinden bahseder. Bu eser yarım kalmıştır. (L)

BOETONG. Coğ. Bk. BUTUNG.

BOETTİGER (Carl Wilhelm), isveçli şair (Vaesteraas 1807-Uppsala 1878). Edebiyat (1845) ve avrupa dilleri (1858) profesörü. Şiirleriyle, Tegner ve Geijer'in çömezleri arasında yer alır. Ayrıca latin dilleri ve edebiyatı üstüne eserler verdi. Yazdığı biyografiler arasında Tegner'inki klasikler arasına girmiştir. (L)

BOFFRAND (Germain), fransız mimarı ve dekoratörü (Nantes 1667-Paris 1754). Girardon ve J. Hardouin-Mansart'ın öğrencisi. Orijinal ve cüretli bir sanatçı olarak Paris'te güzel konaklar yaptı. İç süslemeciliğinde daha başarılı oldu. Brüksel yakınında Rochefort malikânesi onun eseridir. *Livre d'Architecture* (Mimarlık Üstüne Kitap) [1745] adlı bir eser yazdı. (L)

BOFORS, Orta İsveç'te sanayi merkezi. Karlskoga şehrinin yönetim sınırları içinde Dökümhaneler; çelik ve top fabrikaları; plastik maddeler. 1646'da kurulan Bofors kumpanyası 1873'te anonim şirket oldu ve silâh, âlet, makine, patlayıcı maddeler, kimyevî ürünler, kauçuk v.b. yapımında uzmanlaştı. (L)

BOFU veya **HOFU,** Japonya'da şehir, Honşu adasında (Yamaguçi ili, Suo denizi kıyısında; 83 600 nüf. Sunî elyaf dokumalar, kauçuk, besin maddeleri. (L)

BOG i. İtalya'dan çeşitli ülkelere yayılan «sarı cüceye» benzer iskambil oyunu. (L)

BOG, *sahip* ve Tanrı'yı belirten islavca kelime. Hint-İran dilinde de aynı anlamda gelen bu terimi İslavların iranlı İskitlerden aldığı sanılır. *Bog*uslav, *Bog*dan veya *Boh*dan [= Tanrıverdi], *Bog*danoviç, *Bog*omil gibi bileşik isimlerde görülür. (L)

BOGA EL-KEBİR, Abbasîler devrinde yaşamış türk kumandanlarından (öl. 862). Halife Mutasım ve sonraki halifeler zamanında birçok başarılar kazandı ve bazı seferlerde başkumandanlık görevinde bulundu. Türk kumandanı Afşin ile birlikte, hurremî reisi Babek'in Azerbaycan yakınlarında çıkardığı isyanı bastırarak büyük başarı kazandı. Arabistan'da Hicaz bölgesinde göçebe Araplarm isyanını halife Vasık'ın emriyle bastırdı (845). 851 Yılında Ermenilerin isyanı üzerine Ermenistan'a, 858'de de Bizans'a başarılı akınlar yaptı. El-Muntasır'dan sonra El-Mustain''in halife olmasında büyük rolü oldu. (M)

BOGA EL-SAGİR, Abbasîler devrinde yaşamış türk kumandanı (öl. 868). Halife Mütevekkil'in devrinde Merend şehrinde Muhammed bin el-Bais'in çıkardığı isyanı bastırdı. Daha çok merkezde siyasî olaylara adı karıştı. Halife Mütevekkil'i öldürenlerin başında geliyordu. Halife Mustansır ve Mustain devrinde devlet idaresi Boga el-Sagir ile müttefiki Vasıf'ın elindeydi. 866'da Mutez'i halifeliğe getirdiler. Aşırı hareketlerinden ve baskısından kurtulmak isteyen halife Mutez tarafından öldürüldü. (M)

BOGANDA (Barthélemy), afrikalı siyaset adamı (Bobangi, Ubangi-Şari, 1910-Orta Afrika cumhuriyetinde Bangi yakınında 1959). Orta Afrika'daki çeşitli papaz okullarında, katolik misyonerlerinden öğrenim gördükten sonra 1938'de papaz oldu. 1938-1948 arasında misyoner olan Boganda, 1946'da Fransız Cumhuriyetçi Halk Hareketi partisinden Ubangi-Şari milletvekili seçildi. O tarihten sonra da kendini tamamen siyasete vererek papazlığı terketti ve evlendi. 1946'dan itibaren aralıksız olarak milletvekili seçilen Boganda, mart 1952'de Ubangi-Şari mahallî meclis danışmanı, nisan 1952'de ise Fransız Ekvador Afrikası başdanışmanı oldu. Afrika'daki halk kitlelerinin hayat seviyesini yükseltmek isteyen ve halk tarafından çok tutulan bu afrikalı lider, aynı amaçla «Siyah Afrika'nın sosyal kalkınma hareketi»ni kurdu ve başkanlığını üstüne aldı. Bu kalkınmayı kolaylaştırmak için Boganda, Hint okyanusundan Guinea körfezine kadar uzanan eski Portekiz, Belçika ve Fransa sömürge bölgelerini yeniden birleştirerek, Bantu'lardan Fransa'nın himayesi altında bir latin federasyonu kurmayı düşündü. Bu amaçla, Fransa'nın bazı

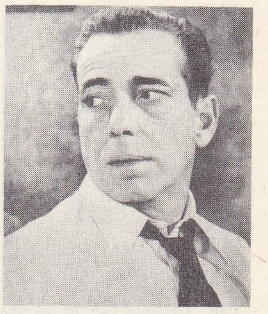

Humphrey BOGART

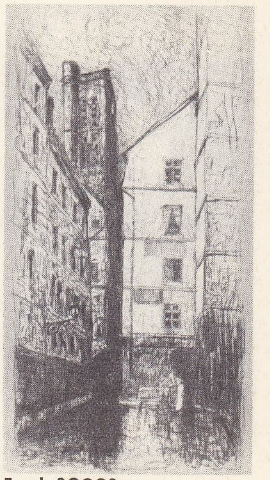

Frank BOGGS
Paris'te «Grenier-sur-l'Eau sokağı»
(Cabinet des Estampes, Paris)

Foto. Warner Bros (LAROUSSE)

«Dur-Sarrukin Kanatlı Boğası»
Asur sanatı
(Louvre müzesi, Paris)

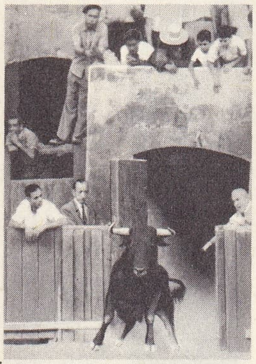

boğanın
Chiquero'dan çıkışı

eski sömürgeleri ile kurduğu «Communaute»ye katıldı ve 1958'de başkanı olacağı Orta Afrika cumhuriyetini kurdu. Ancak, Bangi'nin 80 km batısında meydana gelen bir uçak kazasında öldü. (L)

BOGART (Humphrey), amerikalı sinema oyuncusu (New York 1899-Hollywood 1957). 1920'den 1933'e kadar çeşitli tiyatro turnelerine katıldı. Ününü, R. E. Sherwood'un *The Petrified Forest* (Taşlaşmış Orman) adlı oyunuyle yaptı; buradaki rolünü hem sahnede (1935) hem perdede (1936) oynadı. Perdede zaman zaman gangster, polis hafiyesi ve serüven peşinde koşan kişileri canlandırdı ve güçlü oyunuyle amerikan sinemasına kendini kabul ettirdi: *Arka Sokak* (Dead End; W. Wyler, 1937), *Kirli Yüzlü Melekler* (Angels With Dirty Faces; M. Curtiz, 1938), *High Sierra* (Yüksek Dağ; R. Walsh, 1941), *Malta Kartalı* (The Maltese Falcon; J. Huston, 1941), *Birleşen Kalpler* (The Big Sleep; H. Hawks, 1946), *Karanlık Geçit* (The Dark Passage; D. Daves, 1947), *Altın Hazineleri* (The Treasure of the Sierra Madre; J. Huston, 1947), *Ölüm Gemisi* (Key Largo; J. Huston 1952), *Gazeteciler Savaşı* (Deadline U.S.A.; R. Brooks, 1952), *Çıplak Ayaklı Kontes* (The Barefoot Contessa; J. Manck Iewicz, 1954), *Denizde İsyan* (The Caine Mutiny; Edward Dmytryk, 1954), *Şöhretin Sonu* (The Harder they Fall; Mark Robson, 1956). [L]

BOGASİ veya **BOĞASI** (isp. *bocaci*). Dokumc. Astarlık ince bez. (M)

BOGATA veya **BOĞATA** i. Yıkamadan önce kirlerin kabarması için, çamaşırı, küllü, killi veya ilâçlı suya bastırma işi. (M)

BOGDAN I, 1359'dan 1365'e kadar Boğdan (Moldavya) prensi. Dragoş'un efsanevî kişiliği yanında, Bogdan, Moldavya'nın gerçek kurucusu sayılır. Bogdan, Karpatların öte yanına kesinlikle yerleşince, Macar kralı Lajos tarafından Transilvanya'da Maramureş bölgesindeki mülküne elkonularak cezalandırıldı. Bunun üzerine bağımsızlığını ilân etti. Güçlü bir devlet kurarak sınırlarını genişletti. Moldavya prensliğinin resmî kuruluş tarihi 1359'dur. (L)

BOGDAN II, 1449'dan 1451'e kadar Boğdan prensi. İyi Alexandru'nun oğlu. Stepan'ın babası. Üç yıl hüküm sürdükten sonra İyi Alexandru'nun evlilik dışı oğlu Petru Aron (Petru III) tarafından öldürüldü. (L)

BOGDAN III, Tekgözlü Stepan'ın oğlu ve halefi, 1504'ten 1517'ye kadar Boğdan prensi. Polonya kralı Zygmunt ile Türklere karşı aynı zamanda savaşmak zorunda kaldı, sonunda Osmanlıların hâkimiyetine boyun eğdi. (L)

BOGDAN IV, Alexandru Lapuşneanu'nun oğlu, 1568'den 1572'ye kadar Boğdan prensi. Zevkine düşkün bir prensti. Korkunç İvan tarafından tahttan indirildi. (L)

BOGDANOV (Aleksandr Aleksandroviç MALİNOVSKİY, — denir), rus düşünürü ve iktisatçısı (1873-Moskova 1928). *Teşkilâtlanma Genel Bilimi* (1913) adlı eserin yazarıdır. Avenarius'un ve Mach'ın ampiriyokritisizm felsefesine yakın olan siyasî ve felsefî düşünceleri, Lenin tarafından *Materyalizm ve Ampiriyokritisizm* adlı eserinde tenkit edildi. (L)

BOGDANOVA (Nadejda), rus dansözü (Moskova 1834-ay.y. 1896). Çok genç yaşta Paris'e gönderildi ve az zamanda büyük bir ün kazandı. *La Vivandière, Orfa, le Juif errant la Fronde* adlı eserlerde oynadı. 1855'te Petersburg'a döndü. *Giselle* ile işe başladı. Daha sonra Jules Perrot'nun üç balesinde rol aldı: *Gazelda* (Çingeneler), *Esmeralda* ve *Faust*. Sonra *Sylphide*'de ve *Catarina*'da (Haydutun Kızı) oynadı. (L)

BOGDANOVİÇ (İppolit Fiodoroviç), rus şairi (Ukrayna'da Perevoloçna 1744-Kursk 1803). Özellikle *Duşenka* (Küçük Ruh) [1775] adlı manzum hikâyesiyle tanındı. Çağın klasik şiirinde görülen ağırlığa karşılık; eser uçucu bir üslûpla yazılmıştır. (L)

BOGDANOVİÇ (Maksim Adamoviç), beyaz rusyalı şair (Minsk 1891-Yalta 1917). Memleketlisi köylülerin sefaleti karşısında derin duygularla yazdığı şiirleri Maksim Gorki'nin etkisi altındadır. Eserleri: *Tarlalarda Soğuk Var, Yağmur Var* (1909), *Slutsk'un Dokumacı Kadınları* (1912). *Göçmenlerin Şarkısı* (1914). [L]

BOGDAN-STEPAN, 1591'den 1592'ye kadar Eflak prensi, Türkler tarafından Milmea'nın yerine getirildi, bir yıl sonra devrildi ve yerine Bogdan Alexandru getirildiyse de 1593'te o da devrildi. (L)

BOGDÁNY (Jakob), macar ressam (Eperjes-öl. Londra 1724). Kraliçe Anne zamanında İngiltere'ye gidip yerleşti, yaptığı çiçek ve meyve tabloları orada tutundu. Resimleri Hampton Court'da, Budapeşte ve Stockholm müzelerindedir. (L)

BOGGS (Frank), amerikan asıllı fransız ressamı (Ohio'da Springfield, 1855-Meudon 1926). Venedik, Rotterdam, Londra ve daha çok Paris'ten manzara resimleri yaptı (Carnavalet müzesi); suluboya resimleri çok beğenilir. Birkaç da gravürü vardır. (L)

BOGHARİ, Cezayir'de (Medea ili) idare çevresi merkezi, Şelif nehrinin vâdisinde, nehrin Yukarı Ovalar'dan ayrılıp Tell'i geçtiği yerde; 16 300 nüf. Yukarı Ovalar'ın büyük sürü pazarı. — *Boghari idare çevresi*; 98 300 nüf. (L)

BOGHEAD i. (ing. k., İskoçya'da bir yer adından). Özel maden kömürü türü, büyük bir kısmı mikroskopik yosunlar ve bakteriform cisimlerden meydana gelir, bu yüzden *yosun kömürü* adını da alır.

— ANSİKL. *Boghead*, sert ve donuk renkli bir kömürdür. Uçucu maddeleri çoktur, ama çoğu zaman fazla kül bırakır, bu yüzden normal yakıt olarak kullanılmaz. İmbikler içinde ısıtılmasıyle önemli derecede, sıvı hidrokarbon elde edilebilir. Bu hidrokarbonlar şist yağına (bitümlü şistlerin damıtılmasıyle elde edilir) benzer. (L)

BOGİSİC (Valtasar), dalmaçyalı hukukçu (Cavtat, Dubrovnik yakınında, 1834-Rijeka 1908). Odessa üniversitesinde profesör. Daha sonra Karadağ'da yerleşti ve *Genel Mal Kanunnamesi*'ni (1888) hazırladı. (L)

BOG-MANGANEZ i. Miner. İçinde demir oksit bulunan tabiî mangan oksit hidratı. (Buna aynı zamanda mangan köpüğü de denir.) [L]

BOGNOR REGİS, Büyük Britanya'da (Sussex) sayfiye merkezi, Mans kıyısında; 28 150 nüf. (L)

BOGOİAVLENSKİ (Sergey Konstantinoviç), sovyet tarihçisi (1871-1947). XVI. ve XVIII. yy. rus tarihi, XVIII. yy. diplomatlığı ve S.S.C.B. halkları (özellikle XIX. yy. Özbekistan'ı) konularında uzman. İlmî çalışmaları yayınlanmamış arşivlere dayanır. XVII. yy. Moskova ve Moskova bölgesi tarihi üstüne birçok eseri vardır. (L)

BOGOLYUBOVO, S.S.C.B.'de köy, Vladimir şehrinin 10 km uzağında, Nerli ve Klyazma ırmaklarının kavşağında, 1158'de prens Andrey Bogolyubski tarafından kuruldu. 1934-1938'de Voronin tarafından yapılan kazılar sırasında şatonun beyaz kulelerinden biri, katedral ve bir çevre yolu meydana çıkartıldı. Vladimir prensliğinin siyasî merkezi olan Bogolyubovo, XII. yy.da önemli bir rol oynadı, ama tatar istilâsından sonra saray yıkıldı. Daha sonra aynı yerde, günümüze kadar kalan bir manastır yapıldı. Bogolyubovo yakınındaki (Nerli kıyısında) kilise, Prens Bogolyubski'ye bağlı mimarların yaptığı en güzel eserlerdendir. (L)

BOGOLYUBSKİ (Andrey), rus prensi (Rusya'nın kuzeyi 1119-öl. 1174). Yuri Dolgoruki'nin oğlu. Suzdal'da yerleşti, hemen bütün hayatını orada geçirdi. Böylece, sonradan Moskova devleti adını alacak Suzdal'ın kurulmasında, babasından da çok yararları dokundu. 1169'da, Kiev'e karşı birleşen prenslerin hareketini yönetti. Böylece, Güney Rusya'nın çöküşünü kolaylaştırdı. Çiftçileri Kuzey Rusya'ya çekip, köyler kurdu; doğduğu şehir olan Vladimir'i başkent yaptı ve Moskova hükümdarlarının öncüsü oldu. Katledilerek öldürüldü. (L)

BOGOMİL'LER çoğl. i. (bulgarca *bog*, tanrı ve *mil*, dost). X. yy.da Filibe'de kurulmuş Bulgar «kilisi» sapkın mezhebi.

— ANSİKL. *Bogomiller* mezhebi Hıristiyanlıktaki Teslis'i, Hazreti İsa'nın doğuşundaki kutsallığı ve insan suretinde cisimleşmesini, vaftizi, kilise âyinlerini ve rütbelerini inkâr eder ve evlenmeyi ancak istek üzerine bozulabilme şartı ile hoş görür. Bogomiller mezhebi Balkanlarda her yana yayıldı, Aynaroz dağı manastırlarına girdi. İstanbul'da (Bizans) hattâ Rusya'da etkisini duyurdu. Bu mezhep özellikle XII. yy.da bulgar çarı Boris ve sırp kralı Stepan Nemanja tarafından şiddetle bastırıldı. Bogomiller o zaman Bosna'ya sığındılar, bu bölge mezhebin bir kalesi oldu. Bogomiller mezhebi çeşitli tarikatların doğmasına yol açtı (Adamit'ler, Kathar'lar ve Vaud'lular). Bu mezhebin bazı fikirlerine Reform'da rastlanır.

● *Bogomil edebiyatı*, XI. yy. başında Romanya'da Bogomillerle başlayan edebiyat.

Yarı hıristiyan, yarı putperest olan *bogomil edebiyatı*, romen halkının geleneklerine, efsanelerine ve eski el yazmalarına kadar girmiştir. Bogomillerin etkisi, Yılbaşında ve Noel yortusunda köylülerin söylediği *Yıldız şarkıları* ve *Colinda*'larda da kendini hissettirir. Düzmece dinî metinlerle ilgili bogomil edebiyatı ise, sırp halkının geleneklerine ve şiirlerine kadar sokulmuştur. (L)

BOGOMOLETS veya **BOGOMOLETZ** (Aleksandr Aleksandroviç), rus biyoloji bilgini (Kiev 1881-ay.y. 1946). Kiev ve Saratov üniversitelerinde fizyopatoloji profesörü, Ukrayna İlimler akademisi başkanı. Bogomolets, geç iyileşen yaraların, kırıkların tedavisinde, özellikle ihtiyarlığın geciktirilmesinde etken olduğunu ileri sürdüğü ve kendi adını verdiği serumuyle tanınır. (L)

Bogomolets serumu. Rus bilgini Bogomolets'in kullandığı serum. Bu serum, insandan alınan bazı dokular (kemik iliği, dalak) ezme halinde, bir hayvana (at) şırınga edilerek hazırlanır. Şırınga edilen doku, bir antijen gibi etki yaparak hayvanda, bu dokuya karşı antikor belirmesine sebep olur. Serumun sonradan şırınga edildiği kimsenin retiküoendoteyal sisteminin durumuna ve kullanılan doza göre ilgili dokuda ya bir uyarma veya bir gerileme ve erime görülür. Zayıf dozlar uyarıcı etki yaparak uyuşuk yaraların, ülserlerin kapanmasını, kırıkların sağlam bir şekilde kaynamasını kolaylaştırır. Bogomolets, kuvvetli dozlar kullanarak serumunun etkisini urların tedavisine ve özellikle yaşlanmadan ileri gelen bozuklukları önlemeye yarar hale getirmek istedi. Onun arkasından fransız hekimleri de aynı şeyi denediler: bu alanda elde edilen sonuçlar pek de tatmin edici olmadı; serumla birlikte bir de hormon tedavisi ihtiyacı ve hiperazotemi (üre) gibi sakıncalar doğurdu. Fakat bu güçlükler rus bilgininin çalışmalarından doğan faydayı azaltmaz. (L)

BOGOMOLOV (Fyodor İvanoviç), kont Vorontsov'un toprak kölesi ve 1770'e doğru başlayan köylü hareketinin öncülerinden biri. Kazaklar arasındaki sosyal huzursuzluğun gitgide tehlikeli bir durum aldığını farkeden Bogomolov, 1772 martında, Çar Piyotr III hüviyetiyle ortaya çıktı. 1762'de esrarlı bir şekilde ölen bu çarın adı, halk kitleleri arasında heyecan yaratıyordu ve yaşasa idi, toprak kölelerinin durumunu düzelteceğine inanılıyordu. Baş kaldıran kazaklar Bogomolov'un çevresinde birleştilerse de, ayaklanma derhal bastırıldı. Sibirya'ya sürülen elebaşı Bogomolov, yolculuğu sırasında işkenceyle öldürüldü. Bu ayaklanma, 1773-1775 yıllarında Pugaçev yönetiminde başlayan köylü hareketinin hazırlayıcı sebeplerinden biri olmuştur. (L)

Bogor, esk. **Buitenzorg**, İndonezya'da şehir, Cava adasında; 123 800 nüf. Çay çiftlikleriyle kaplı tepelerin ortasında, Cakarta'nın dinlenme merkezi. Bütün dünyaya ün salan Bogor botanik bahçesi ve tarım araştırma istasyonları İndonezya işletme tarımına büyük atılım yaptırdı. (L)

BOGORODİTSKİY (Vasiliy Alekseyeviç), rus dilci ve türkologo (1858-1948 ?). Kazan üniversitesinde, fonetikçi Baudouin de Courtenay'ın öğrencisi oldu. *Glasnie bez Udareni ya ve Obşçerusskom Yazıke* (Genel Rus Dilinde Vurgusuz Vokaller) [1884] adlı tezini verdi. 1922'den sonra Kazan Doğu Pedagoji enstitüsüne profesör oldu. Türk dili alanındaki başlıca eserleri: *Vvedeneie o Tyurko-Tatarskoe Yazıkoznanie* (Türk-Tatar Dilbilgisine Giriş) [1922]; *Evol-*

Foto. Boyer, Cano (LAROUSSE)

yutsia Okonçaniy Roditel'nogo Padeja v Tyurkskih Dialektah (Türk Lehçelerinde Genitif Hali Takılarının Gelişmesi) [1925]; *Yvedenie o Tatarskoe Yazıkoznanie o Suyazı Sdrugimi Tyurkskimi Yazıkami* (Diğer Türk Dilleriyle İlgisi Yönünden Tatar Dilbilgisine Giriş) [1934].

Genel Lengüistik, indogermanistik ve İslavistik alanında da birçok eserleri vardır. (M)

BOGORODSK, S.S.C.B.'de şehir, aşağı Oka havzasında, Gorki'nin güneyinde. Deri sanayii. (L)

BOGORODSKİ (Fyodor Semyonoviç), sovyet ressamı (1895). İç savaşı ve İkinci Dünya savaşını gösteren tablolar yaptı. (L)

BOGOS Asdikzade, ermeni asıllı piyasa hanendesi ve şarkı bestecisi (İstanbul 1872 -ay.y. 1945). Elimizde 9 güzel şarkısı vardır: Kürdîli hicazkar türk aksağı ve Suzinak yürük curcuna şarkıları çok tanınmıştır. (M)

BOGOTA, Kolombiya'nın başkenti ve Cundinamaroa ilinin idare merkezi. Bogota, Kolombiya doğu Cordilera'sının yüksek bir havzasında kurulmuştur; yüksl. 2 640 m. Cundinamarca havzası toprakları verimli, zengin bir tarım bölgesidir; tahıl tarlaları ve otlaklar yer yer söğüt ve ökaliptüs dizileriyle kesilir. Yükselti bu ekvator bölgesinin sıcaklığını yumuşatır. Sık sık küçük yağmurlar (paramitos) yağar ve sis olur, ama ocaktan marta kadar iklim çok iyidir.

Monserrate'nin eteğinde kurulan Bogota güneyden kuzeye doğru gitgide yayılmaktadır. Katédral çevresindeki mahalleler geçmişteki ipanyol egemenliğinin izlerini muhafaza eder: avlulu alçak evler, oymalı tahta balkonlar, işlemeli demir parmaklıklar; San Francisco ve San Diego gibi kiliseler; San Carlos sarayı gibi sivil yapılar. Sokaklarının meydana getirdiği dörtgen, büyük Jiménez de Quesada caddesiyle çaprazlama kesilir. 8 ve 13. caddeler arasındaki yeni mahalleler eski kesime çok aykırı durur: gökdelenler, büyük bankalar, büyük Tequendama oteli ve ışıklı reklâmlar Kuzey Amerika etkisini gösterir. Birinci Dünya savaşından sonra ancak 170 000 kişi olan nüfusun önemli derecede artması ciddî konut sorunları ortaya çıkardı; nüfusun üçte birinden fazlası kötü konutlarda yaşar.

Çevre köylerinin tarım ve hayvan yetiştiriciliği bakımından zenginliğine rağmen Bogota, Kolombiya'nın başlıca iktisadî merkezi değildir. Yerlilerin eskiden geliştirdikleri yün sanayileri hâlâ etkindir (*mantas* [battaniye] ve *ruanas* [bir çeşit harmaniye] imalâtı); bununla birlikte modern dokuma sanayii, tüketim malları üreten sanayiler ve daha yakın bir dönemde de makine sanayii gelişmiştir. Ama Bogota herşeyden önce siyasî, idarî ve malî bir başkenttir. Eski sanat ve edebiyat geleneği buraya Güney Amerika'nın Atina'sı lakabının verilmesini doğrular. Museo del Oro'da Avrupalıların gelişinden evvelki döneme ait 7 000'den çok mücevher vardır.

Bogota ile iller, özellikle Antiller denizi ve Büyük okyanus limanları arasında taşıt şartları güçtür. Girardot ve Rio Magdalena vâdisiyle demiryolu bağlantısının kurulması katırla ulaşımı ortadan kaldıramadı. Ama modern yollar sistemi oldukça gelişti ve uçak seferleri Bogota'nın ülkeden kopuk durumuna son verdi. Bununla birlikte hava ulaşımı sanayiin gelişmesine fazla imkân sağlayamamaktadır.

— Tar. Bogota 1538'de Gonzalo Jimenéz de Quesada tarafından Santa Fé adıyle eski *Bacata*'nın yerinde kuruldu. Bacata yerli chibcha'ların başlıca merkeziydi. Bogota 1598'den itibaren ispanyol kral naipliği Yeni Granada'nın, bağımsızlığın ilânından sonra da Kolombiya cumhuriyetinin bu devlet üç devlete bölününceye kadar (1831) başkenti oldu. Bu dönemde Yeni Granada cumhuriyetinin başkenti oldu. Bu cumhuriyet daha sonra Granada konfederasyonu (1858), Kolombiya Birleşik devletleri (1863), nihayet Kolombiya cumhuriyeti (1886) adını aldı. (L)

Bogota antlaşması, 30 nisan 1948'de Bogota'da amerikalılararası dokuzuncu konferansta imzalanan belge. 13 Aralık 1951'de yürürlüğe giren bu antlaşma ile Amerika Devletleri teşkilâtı daha kuvvetli bir hukukî temele dayanmış oldu. Yalnız, İngiltere'ye, Fransa'ya, Hollanda'ya bağlı topraklar ile Kanada bu teşkilâtta yer almadılar. (L)

Bogros aralığı. Anat. Karındaki birçok zarların (altkarınakzarı, enine akzar, karınzarı) arasında bulunan üçgenimsi aralık. (L)

BOGUD, Mauritania Tingitana kralı (M. Ö. I. yy.). Pompeius'a karşı savaşta Sezar'ın tarafını tuttu. İspanya'da ve Munda'da (45 Sezar tarafının kazanmasına yardım etti. Sextus Pompeius'un bozguna uğramasında rolü oldu. Sezar'ın ölümünden sonra Octavianus'a karşı Antonius'un tarafına geçti, Actium'da dövüştü ve Antonius'a yardım olarak İspanya'ya bir ordu gönderdi. Halkı kendinden yüz çevirdiği için çekilmek zorunda kaldı ve M.Ö. 31 yılında Agrippa tarafından öldürüldü. (L)

BOGUSLAV I, XII. yy.ın ikinci yarısında Stettin dükü, Raciborz'un oğlu. Devletinin sınırları Orta Pomeranya'ya kadar uzanıyordu. Kendisine, Polonya kralı Doğru Kazimierz tarafından dük unvanı ve tımar hakları verildi. Fakat Polonya'nın himayesi çok sürmedi ve Baltık İslavlarını egemenlikleri altına alan Almanlara karşı koyamadığı için Boguslav, Friedrich'e boyun eğerek imparatorluk prensi payesini aldı (1181). Pomeranya'da hüküm süren birçok islav prensi Boguslav adını taşımıştır. (L)

BOGUSLAWSKİ (Wojciech [Adalbert]), polonyalı yazar (Pozhán yakınında Glinno 1757-Varşova 1829). Polonya tiyatrosunu kurdu, seksen kadar oyun yazdı. Orta derde olan bu piyeslerin çoğu, batı eserlerinden uyarlama veya çeviridir. Bunların içinde en orijinali bir operadır; *Krakovi'liler ve Dağlılar* (1794). Bu eserde ilk defa halk tipleri görülür. Polonya'ya yaptığı en büyük hizmet Varşova'da bir tiyatro kurması ve bu tiyatroyu devlete bırakmasıdır. (L)

BOGUSZOWİCE, Polonya'da şehir, yukarı Silezya (Katowice voyvodalığı) sanayi bölgesinde, Katowice'nin güneybatısında. Madencilik ve metalürji sanayii. (L)

BOĞA i. Sığır türünün erkeği. Bk. ANSİKL.

— DEY. *Boğa gibi,* güçlü kuvvetli, çok iştahlı, vücudu iyi gelişmiş.

— Tar. telm. *Phalaris boğası.* Bk. PHALARİS. || *Girit boğası,* suların içinden çıktıktan sonra öfkesinden Girit'in altını üstüne getiren boğa. Herakles tarafından ele geçirildi. Böylece Herakles yedinci zaferini kazanmış oldu.

— ANSİKL. Sığır yetiştiricisi boğa seçiminde büyük bir dikkat göstermelidir; çünkü sürünün ıslahında, boğanın görevi önemlidir (bk. AYIKLANMA). Boğa ait olduğu ırkın en saf, en belirgin özelliklerini ve aracılığıyle yaygınlaştırılmak istenen nitelikleri taşımalıdır. Genel yapı ve görünüşü tam erkek, duruşu mükemmel olmalıdır.

Boğa 15-18 aylıktan 10-12 yaşına kadar aşımda kullanılabilir. Başlangıçta az sayıda düve aşması daha iyi olur. Sonraları, ikinci aşma yılından itibaren, yılda kırk kadar inek aşabilir. Boğalardan uzun süre damızlık olarak yararlanabilmek için beslenme düzenlerine dikkat etmek gerekir. Bu rejim damızlık dönemi süresince enerjilerini kaybetmemeleri için yeterli olmalıdır; fakat aşırı beslenme de daha yaşlı boğaların şişmanlamasına ve hareket yeteneklerinin azalmasına yol açar. Ayrıca, boğaları insanların yaklaşmasına ve dokunmasına alıştırmak da gereklidir.

— İkonogr. *Boğa* eski Yakın Doğu ikonografisine en çok konu olmuş hayvanlardan biridir. Sumer ve Samî dinlerinde bolluk ve kudret sembolüydü. İlk defa Cemdet-Nasr devrinde, silindir mühürlerde *Bos primigenius* (ilkel yaban öküzü) biçiminde ve M.Ö. üçüncü binyıl ortasında meydana çıktı. Bu çağda bakırdan yapılmış boğa heykelleri El-Ubeyd tapınağının cephesindeki duvar saçaklarında boydan boya sıralanıyordu. En ilgiçekici boğa tasvirleri Ur'daki «kral mezarları» nda bulundu. Mezarlarda bulunan harp'ların ön kısımları yalnız altından veya altınla lâcivert taşından (lapis-lazuli) yapılmış boğa başlarıyle süslüdür. M.Ö. II. binyılda, Kappadokia taş oymalarında fırtına tanrısı Adad, elinde yıldırım, bir boğaya binmiş olarak tasvir edildi. Boğa yalnız başına, tapınağın sunağı üstünde de yer alır. Batı Tanrısı «Hadad» veya «Teşup» I. binyılda Hitit anıtlarında (Malatya) aynı şekilde, boğa üstünde görülür. Bu heykellere Arslantaş ve Tel-Ahmar'da da (Til Barsip) rastlanır (M Ö. VIII. yy.). İranlı Akamanışlar Susa ve Persepolis'teki saraylarında sütun başlıklarını süslemek için boğa öngövdelerini kullandılar. Boğa Suriye'de, Roma devrinde Jupiter Dolichenus adını alan Fırtına tanrısının sembolü olarak kaldı.

İnsan (erkek) başlı *(androkephalos)* boğa, Sumer geleneğinde yer alır. III. binyıl başında örneklere rastlanır: El-Ubeyd'de bir kabartma, Kafaje'de yuvarlak kabartma süs, Ur'da harp mozayiği. Louvre müzesinde Yeni Sumer çağından kalma (III. binyıl sonu) iki küçük, yere çökmüş insan başlı boğa tasviri vardır. Bunların Lagaş'tan (Tello) geldiği sanılır. Asurlular bu garip sekillere kanat takıp dev boyutlar vererek, saraylarının girişine koyarlardı. (Bk. ŞERUB.)

Delos'taki «Boğalar tapınağı»nın frizlerini boğa tasvirleri süsler (M.Ö. III. yy.). Minotauros destanından da anlaşıldığı gibi, Girit medeniyeti, boğaya büyük önem verir: Knossos sarayının duvar resimleri; kara sabuntaşından boğa başı biçiminde kupa (Kandiye); «Corrida kupası» denilen, boğa başı biçiminde kupa (Aya Triada); Vafio'da bulunan altın bardaklar. (Yeni arkeolojik araştırmalar Girit'te M.Ö. II. binyılda ortaya çıkan boğa kültünün Anadolu menşeli olduğunu ortaya koydu. Bizzat Knossos'u kazan ingiliz arkeoloğu Sir Arthur Evans tarafından ortaya atılan [1921] bu fikir sonraları Konya yakınındaki Çatalhöyük'te yapılan kazılarla ispatlandı.) Eski Yunan'da boğa, çoğu zaman bir nehir-tanrının (msl. Akheloos) veya Zeus'un *(Europe'nin Kaçırılışı)* sembolüdür. Boğayı işleyen diğer eserler arasında şunları sayabiliriz: *Herakles ile Girit Boğasının Güreşi* (Selinus metop'u), aslanların ve boğaların çarpışması (Ksanthos mezarı), kurban sahneleri (Louvre müzesinde Panathenaia frizi, *Suovetaurilia* roma kabartması), *Mithra Kutsal Boğayı Boğazlarken* konusunu işleyen birçok heykel grubu. Eski çağların en büyük heykel gruplarından biri de *Farnese Boğası* adıyle tanınır (Napoli müzesi). Apollonios ve Tauriskos'un (ikisi de Tralles'li [Aydın]) eseridir; Antiope'nin oğulları tarafından bir boğaya bağlanan Dirke'yi gösterir.

◆ **Boğalık** i. Boğa olarak kullanılmak üzere ayrılan bir yaşından yukarı erkek sığır. (LM)

BOĞA, *Koç* ve *İkiz*ler arasında yer alan burçlar takımyıldızı. Bu takımyıldızda yıldız fazlalığından dolayı boğa şekli güçlükle fark edilir. En önemli yıldızı, Aldebaran'dır. Boğa takımyıldızı, çıplak gözle kolayca görülebilen Öküz kümesi (Aldebaran'ın çok yakınında) ve Ülker kümesi'nin on derece kadar kuzeydoğusunda yer alır. Daha çok Ülker kümesine yakındır; bu kümenin yıldızları ancak çok keskin bir görüşle birbirinden ayırt edilebilir. Bu kümenin en parlak yıldızı, Anka kuşu'dur. (Bk. GÖK.)

— Burçlar kuşağının ikinci işareti olan bu burç, Koç ve İkizler burcu arasında yer alır. Hipparkhos zamanındaki aynı adlı takımyıldızla çakışır. Günümüzde, ılım noktalarının hareketi sonucu, Koç burcu bu burca doğru kaymıştır. Güneş 20 nisan ve 20 mayıs tarihleri arasında Boğa burcuna girer. (L)

BOĞA veya **BUKA HAN,** efsanevî türk veya moğol hükümdarlarından biri. Ebül Gazi'nin *Şecere-i Türk* eserine göre Tatar Hanın oğludur. Uzun yıllar hükümdarlık etmiş ve ölümünden sonra yerine oğlu Yelince Han geçmiştir. Diğer destanî eserlerde kendisi hakkında bilgi yoktur. (M)

BOĞA akanyıldızları bls. çoğl. i. Boğa takımyıldızından çıkar gibi görülen meteorlar. (L)

Francisco Montes

Juan Belmonte

Joselito

Manolete

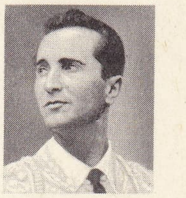

Dominguin

Foto. X, A.F.P. (LAROUSSE)

boğa antilobu

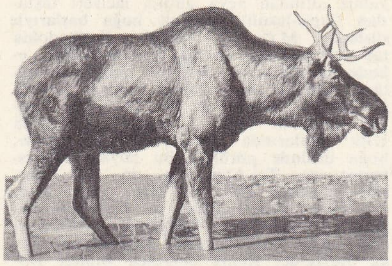

BOĞA antilobu blş. i. Büyük Afrika antilobu (cidağı yüksekliği 1,80 m) [*Tourotragus oryx;* eski *Oreas canna*]; Fransızlar *canna* derler. (Boynuzları burma, postu açık kızılsarıdır. Güney ve Doğu Afrika'da yaşar; av hayvanıdır.) [L]

BOĞAÇA i. Bk. POĞAÇA.

Boğaç Han, *Dede Korkut* kitabında ilk hikâyenin kahramanı. Dirse Hanın oğluna, küçük yaşta bir boğayı öldürdüğünden, *Boğaç* adı verilir. Boğaç Hanın kahramanlığını çekemeyen bazı kimseler onu iftira ile Hanın gözünden düşürürler. Dirse Han, oğlunu öldürmeğe karar verir. Bir avda, onu yaralar. Anası, Boğaç Hanı eve götürerek iyileştirir. Düşmanları, Dirsa Hanın gerçeği öğrenmesinden korkarlar ve esir ederek başka ülkelere götürmeğe karar verirler. Boğaç Hanın anası bunu duyunca oğluna, babasını kurtarmasını söyler. Boğaç Han düşmanlarını öldürür, babasını geri getirir. Bu hikâyede babanın oğlunu vurduğu zaman duyduğu pişmanlık, ananın oğluna olan derin sevgisi ve Boğaç Hanın, babasını affederek kurtarması, sade ve duygulu bir dille anlatılır. (M)

BOĞA GÜREŞİ blş. i. Boğa güreşi veya yarışının en yaygın şekli *corrida*'dır. Bu dövüşte, insan, özel olarak yetiştirilmiş bir boğanın kaba kuvvetini, ustalık ve hünerle yenilgiye uğratmaya çalışır.

— ANSİKL. *Boğa güreşi,* İspanya'da, Portekiz'de, Meksika'da Orta Amerika'da ve Güney Amerika'da (Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Venezuela) büyük rağbet görmektedir. Yüz yıldan beri, Fransa'nın güneyinde de yaygınlaşmıştır.

● *Tarih.* Boğa güreşleri çok eski zamanlardan beri yapılıyordu. Ama gerçek anlamıyle *corrida,* yakın zamanda ortaya çıktı. İspanyol dehasının bir ürünü olan bu tür boğa güreşi, Bourbon'ların ispanya tahtına geçişi (1700) sırasında yaygınlaştı.

Kapalı bir alanda at sırtında yapılan ve asilzadelere mahsus olan boğa güreşi, İspanya'da, XI. yy.dan beri biliniyordu. Boğa güreşinin bu şekli, XVII. yy.da en yüksek gelişme noktasına ulaştı. *Rejon* adı verilen bükülgen bir demir kargı ile, süvari boğayı kovalar ve silâhını hayvanın omuz başına saplardı. Hizmetkârlar, ellerindeki *capa* (pelerin) ile boğayı kendilerine çekerek süvariye yardım ederler ve sonunda hançerlerle vurarak boğayı öldürürlerdi.

XVIII. yy.ın ilk yıllarında, asiller kapalı alan oyunlarına karşı ilgi duymamaya başladılar. Ama halk, para kazanmak amacıyle bu gösterileri benimsedi. Halktan kimseler, boğa güreşlerinde önemli bir rol oynamaya başladılar. Soylulara yardım eden hizmetkârlar, süvari olarak güreşe katıldılar. *Rejon*'un yerine boğaları sürmeye yarayan ve *garrocha* adı verilen üvendirenin kullanılması, boğa ile yapılan mücadelenin de değişikliğe uğramasına yol açtı. Bundan böyle, süvari, boğaya saldırmak yerine, hayvanın kendisine saldırmasını bekliyor ve elindeki silâhla onu güçsüz hale getirmeye çalışıyordu.

Böylece değişikliğe uğrayan gösteri, profesyonel güreşçileri ve meraklı seyircileri ile ticarî bir kurum haline geldi. Güreslerin rahat yapılabilmesi ve seyredilebilmesi için önce ahşap amfiteatrlar, daha sonra da (1749'dan itibaren) örme duvarlı arenalar inşa edildi.

İlk zamanlarda, güreşin süreleri belirlenmemişti. Oyuncuların müdahale sırası da belirli değildi; herkes istediği gibi hareket ediyordu. *Picador*'lar (atlı torrero'lar) güreşin sonuna kadar alanda kalıyor ve yaya *torrero*'lar (güreşçiler) daha sonraları geleneksel corrida'nın temelini meydana getirecek olan oyunları serbestçe yapıyorlardı. Ama Costillares, Pedro Romero, Pepe-Hillo gibi ilk torrero'ların yetişmesiyle, bir spor oyunu niteliği taşıyan boğa güreşi gerçek bir sanat haline geldi. 1770 Yılında corrida'nın yönetmeliği tespit edildi. Süvarinin oyundaki rolü önemini kaybetmemişti. Zamanla, yaya torreronun rolü büyüdükçe süvarinin rolü önemini kaybetmeye başladı. Francisco Montes (1805-1850) devrinde, *matador* (boğayı öldüren yaya güreşçi) picador'a karşı kesin olarak üstünlük kazandı ve bütün oyuncular, matadorun yönettiği *cuadrillo* (takım) içinde yer aldı. 1852'de, Madrid yönetmeliği torreroların hareketlerini ve oyunlarını resmî bir denetlemeye bağlı kılınca gösteri dengeye kavuşmuş oldu.

● *Corrida'nın özellikleri ve unsurları.* Corrida, güreş için yetiştirilmiş ve daha önce arenaya çıkmamış bir boğanın, kesin karar, zekâ, sağlam refleks ve kural bilgisine sahip bir insanla karşılaşmasıdır. Boğanın psikolojisi, güreşin nasıl geçeceğini önceden kestirmeyi imkânsız kılan bir unsurdur; oyunun çekiciliği bu unsura dayanır. Zaten boğa güreşinde hiç bir şeyi önceden kestirmek mümkün değildir. Boğanın nasıl davranacağı, oyuncuların ne gibi fizik ve manevî güçler ortaya koyacağı önceden bilinemez.

Güreş boğasının dövüşgenliği, soyluluğuna, seçilmesindeki isabete ve yetiştirilme tarzına bağlıdır. Bu tür boğalar, ortalama 1 000 hektarlık alanlarda *(ganaderais)* başıboş bir şekilde yetişir. On sekiz aylıkken veya en geç iki yaşına geldiği zaman, *tienta* denilen bir sınavdan geçirilir. Bu sınav, boğanın dövüşe yatkınlığını anlamak için mızraklı bir süvari ile karşı karşıya bırakılmasıdır. Sınav sırasında, hayvana en fazla iki darbe vurulur. Oyalamak için pelerin kullanılmaz. Çünkü, arenaya çıkarılmadan önce boğanın karşısındaki oyuncular tarafından yapılacak sıyrılma çalımları hakkında fikir edinmemesi gereklidir. Bundan ötürü günümüzde boğanın soyu gözönünde tutularak seçim yapılır. Boğa yetiştirilirken çoğunlukla ana ve babası (inek ve damızlık boğa) sınavdan geçirilmekle yetinilir. Bu sınav çok serttir ve inekler ayrıca pelerin denetlemesinden de geçirilir.

Corrida'ya çıkabilmesi için boğa en az dört, en çok yedi yaşında olmalıdır. Ayrıca, fizik görünüşü dövüşgenliğini ve bu amaç için yetiştirilmiş olduğunu belli etmelidir.

İyi bir güreş boğasında üç özellik aranır cesaret, soyluluk ve canlılık. Boğanın ce sareti saldırılarındaki gözüpeklikten, he çeşit kışkırtmaya hemen karşılık vermesinden ve umutsuzluğa düşmemesinden belli o lur. Bu, özellikle mızrak karşısında anlaşılır. Soyluluğu ise güreşçinin elindeki kumaşla gösterdiği yöne dosdoğru saldırmasından anlaşılır. Canlılık (veya *alegria*) ise, en küçük çağrı karşısında, hayvanın süratle harekete geçmesi ve kendini oyuna tamamen vermesi demektir. Ama, bu özelliklerin hepsine sahip olan boğaları bulmak pek kolay değildir. Uygulanan yanlış oyunlar, döğüşün yarattığı yorgunluk ve yapılan işkencelerin gereğinden fazla oluşu, boğayı kuşkulu ve ürkek olmaya yöneltir. Böylece boğa, döğüs tarzını değiştirmeye zorlanmış olur. Gösterinin kaderi, matadorun uygulayacağı taktiği hayvanın özelliklerine göre seçmekteki ustalığına bağlıdır. Her ünlü matadorun, bir mevsim için tuttuğu özel bir cuadrilla'sı (takımı) vardır. Takım, en az iki *picador* ve üç *banderillero*'dan kurulur. Bunlar boğayı pelerin ile oyalar ve kurdelalı şişleri hayvanın omuzbaşına saplarlar. Aralarında biri *puntillero* görevini üstüne alır. Bu görev, boğa yere yıkıldığı zaman son darbeyi vurarak hayvanı öldürmektir.

Plazas de toros adı da verilen arenalar çember şeklinde büyük amfiteatrlardır. *Redondel* veya *ruedo* adı verilen asıl arena ortada bulunur. Ruedo, elli metre çapında bir daire şeklindedir ve iki duvarla çevrilmiştir. Her ikisi de tahtadan yapılmış olan bu duvarlara *barrera* (set) ve *talanquera* (duvar) denir. Seyircilerin oturduğu sıralara saldırmak isteyen boğalardan korunmak için, ikinci duvar birinciden daha yüksek yapılmıştır. İki duvar arasında bulunan *callejon* (geçit) torreroların dinlenmesine ve boağlardan korunmasına yarar. Arenaya üç kapı açılır: birincisi torreroların arenaya çıktığı kapıdır. İkincisi boğaların güreşten dört saat önce tek başlarına kapatıldıkları karanlık hücrelerin *(chiqueros)* yer aldığı bölümden *(toril)* arenaya açılır. Üçüncü kapı ise, öldürülen hayvanların arenadan dışarı çıkarılmasına yarar.

● *Hazırlıklar, tören ve kurallar.* Torrerolar, döğüşecekleri boğaları belirlemek için, sabahleyin aralarında kura çekerler. Kura çekimine matadorlar genellikle katılmazlar; kendilerini temsil etmek üzere banderillero'lardan birini gönderirler.

Güreş, arenaya hâkim yüksek bir locada oturan başkanın nezareti altında yapılır. İspanya'da, başkanlık hakkı valiye resmen verilmiştir. Fransa'da ise, aynı görevi önemli bir kimse veya bilgili bir amatör yerine getirir. Başkanlık önemli bir kimse tarafından yapılıyorsa, yanına teknik bir yardımcı verilir. Başkan, güreşin her safhasının süresini belirler ve kurallara uygun bir şekilde yapılmasını gözetir. Birtakım renkli mendillerden (beyaz, yeşil, kırmızı) yararlanarak buyruklarını bildirir. Başkanın hareketlerini gözleyen bir trampetçi ve iki borazancı değişiklikleri etrafa duyurur. Başkan, locasındaki yerini aldıktan sonra güreşin başlayabileceğini belirtmek için elindeki beyaz mendili sallar. Bu işaret üzerine, Felipe II devrinin modasına uygun siyah kıyafetler giymiş iki atlı *alguazil* (belediye memuru) başkanın locasına doğru ilerleyerek selâm verirler. Daha sonra torrerolar dizisinin *(paseo)* başına geçerler. Torrerolar değişmeyen bir sıra düzeni içinde arenaya çıkarlar. En eski matador soldaki, ondan daha küçük olan matador sağdaki, en genç matador da ortadaki dizinin başında yer alır. Banderillero'lar ve picador'lar arkadan gelir. Başkanın locası önüne gelindiği zaman, torrerolar eğilerek başlıklarını çıkarırlar. İki alguazil locaya daha fazla yaklaşır. Baskan toril'in anahtarını bunlardan birine atar. Bu sırada torrerolar tören pelerinlerini güreş pelerinleri ile değiştirirler. Daha sonra, ilk güreşi yapacak olan takımın üyeleri yerlerine geçerler.

Novillero adı verilen genç boğa güreşçilerinin yetişmesi süresince yapılan *novilla-da*'lar için de aynı tören uygulanır. Bu tür güreşlerde genç boğalar kullanılır. Genç güreşçilerin matador unvanını *(matadoros de toros)* kazanabilmesi için bu unvana sahip bir matadordan «berat» alması gerekir. Matadorluk töreni Madrid arenasında yapılır. Berat töreni daha önce taşrada yapılmıssa, Madrid arenasında yeniden onaylanır.

● *Boğa güreşinin temel kavramı ve safhaları.* Boğa güreşi (corrida), tabiat tarafından korkunç bir şekilde silâhlandırılmış olan ve saldırma içgüdüsüne sahip bulunan bir hayvan karşısında, insan zekâsının üstünlüğünü göstermek amacıyle düzenlenen bir gösteridir.

Güreşçi boğaya üstünlüğünü kabul ettirdiği zaman hayvanın hareketlerine ve aynı zamanda şerefli davranış kurallarına uyarak onu kılıçla öldürür.

Matador kılıç darbesini önden vurmak zorundadır. Bunu yapabimlek için bir değneğe tutturulmuş kırmızı kumaşı yani *muleta*'yı kullanarak boğanın basını aşağıya doğru eğmesini sağlar ve boynuzlarının arasına girecek şekilde hayvana vaklaşır. Daha sonra kılıcı belli bir yere (kürek kemiğinin kenarı ile omurga arası) ve belli bir açı (yatay 45°) yapacak şekilde saplamak için hayvanın üzerine eğilmesi gereklidir. Kılıç, bir iç kanamayle hayvanın ölümünü çabuklaştırmak için hayatî organlardan birini (bir kalın damarı) kesecek şekilde, göğüs boşluğuna derinlemesine saplanmalıdır. Bu sonucu alabilmek için boğanın omuz basını açık bırakmasını ve bir süre hareketsiz kalmasını sağlamak gerekir. Bundan ötürü boğa güreşi stratejisinin temeli, boğayı yavaş yavaş yeterli derecede yorgun düşürmektir. Gü-

Foto. Zoological Soc. New York (LAROUSSE)

reşin çeşitli safhalarını belirleyen şey, işte bu zorunluktur.

Güreşin birinci safhasında *picador*'lar ortaya çıkar. Bu süvarilerin görevi, boğanın ilk saldırışlarını önlemektir. Ellerinde, tahta saplı bir mızrak vardır. Mızrağın ucuna, küçük bir çelik piramit takılmıştır. Piramidin kenarları keskindir. Picador'ların ödevi, hayvanın başıyle güçlü darbeler vurmasını sağlayan üst boyun adalelerine mızrağı saplamak ve böylece başıyle yaptığı vuruşların gücünü azaltmaktır. Boğanın gücünü tamamen yok etmemeleri ama bütün gücüne sahip olmasının da önüne geçmeleri gereklidir. Her mızrak darbesinden sonra torrerolar, gerekli pelerin oyunlarını yaparlar.

İkinci safhada, *banderillero*'lar arenaya çıkarlar. Bunlar boğayı saldırıya geçmesi için kışkırtırlar. Hayvana doğru koşarak, ucunda dört santim boyunda bir zıpkın bulunan, renkli kâğıtlara sarılmış üç veya dört çift şişi boğanın sırtına art arda saplarlar. Şişler, deri ile et arasına saplanır.

Son safha, gösterinin sonucunu yani boğanın öldürülmesini süratlendiren oyunlarla geçer. Güreşi artık tek başına yöneten matador, elinde öldürücü silâhı olduğu halde, hayvanı yormak ve saldırılarından korunmak için muleta'yı kullanır. Hayvanın gerektiği gibi durması yani dört ayağı üzerinde ve başını hafifçe yere doğru eğerek dikelmesi için çeşitli oyunlar uygular. Böylece, boğanın, öldürücü darbeyi yiyecek duruma gelmesini sağlar.

● *Taktik ve strateji.* Pelerin veya muleta yardımıyle gerçekleştirilen bütün hareketlerin amacı, hayvanı her zaman denetim altında tutmak ve güreşçinin istieğine tabi kılmaktır.

Boğaya oyun uygulayarak yanından geçip gitmesini sağlarken güreşçinin gözetmesi gereken esaslar şunlardır: hayvanın saldırmasını beklemek ve tam hizasına geldiği zaman kenara çekilmeye kalkışmamak (*parar*), boğayı, esas saldırı doğrultusuna eğik düşecek şekilde savuşturmak (*cargar*) ve bunu yaparken boğanın koşmasına hâkim olacak şekilde (*mandar*) kumaşı hayvanın süratine uygun bir hareketle çekmek (*templar*). Güreşçi, hayvanın her saldırısında, bu manevrayı yeniden tekrarlamaya hazır halde bulunmalıdır.

Bir torreronun teknik ustalığı, *pase* denilen bu oyunları art arda uygulayışında kendini gösterir. Art arda yapılan oyunlarda hayvan torreroya gittikçe daha fazla yaklaşır. Güreşin ilgi çekiciliği ve tehlikeli yanı bu yaklaşmadan doğar.

Güreşçi boğanın belli bir içgüdüsüne dayanarak kendini korur. Bu içgüdü hayvanın «kımıldayan şeye saldırması ve hareket halindeyken yakalamak istediği için nesnenin hareket ettiği doğrultuya yönelmesidir» (Popelin). İşte bundan ötürü, boğanın saldırısını eğik bir doğrultuya çevirmek güreşçinin üzerinde en fazla durduğu husustur. Bu sonucu sağlamak için, güreşçi, «karşıt boynuza yönelir». Karşıt boynuza yönelmek, hayvan saldırıya geçmeye karar verdiği zaman güreşçinin elindeki kumaşı boğanın saldırma yanına karşıt olan boynuza uzatması demektir.

Bununla birlikte güreşçinin güvenliği ve davranışlarının etkili olması, boğanın saldırısının iyice değerlendirilmesine (uzun veya kısa, kesin veya kararsız, gittikçe güçlenen veya zayıflayan bir saldırı olabilir bu) ve döğüş alanının iyi seçilmesine bağlıdır. Bu seçme, boğalar hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir. Boğanın mizacında âni değişiklikler olabileceğini gözönünde tutmak gereklidir. Ayrıca, hayvan, içgüdüsel bir şekilde, daima belli bir dayanak noktasına (querencia) gitmek eğilimindedir. Güreşin sonuna doğru, iyice yorulduğu için, hesaplı bir savunmaya geçtiği zaman bile boğa bu dayanak noktası çevresinde dolaşır. Arenadaki güreşçinin durumu her zaman boğanın dayanak noktasına göre belirlenir.

Genel olarak güreşçi hayvanın içgüdüsel bir şekilde yöneldiği bu dayanak noktası doğrultusunda saldırıya geçmesini sağlayacak şekilde yer alır.

Güreşçi bu stratejinin karşıtını da kullanabilir (meselâ ağır hareket etmeğe başlayan bir boğanın saldırısını hızlandırmak maksadı ile). Fakat bu çeşit karşıt stratejiler ancak torreronun hayvana üstünlüğü kesinleştikten sonra kullanılır. Gerçekten de, böyle bir davranışı seçmek güreşçinin kendi tekniğine karşı büyük bir güven duyduğunu gösterir. Çünkü bu davranışla boğanın geri çekilme yolunu kesmiş ve hayvanın doğrudan doğruya üstüne saldırması tehlikesini yaratmış olur.

● *Belli başlı oyunlar.* Boğa güreşi oyunlarına *suerte* denir.

Pelerin suerte'leri. Bunlar genel olarak iki kategoriye ayrılır. Birinci kategoride güreşçi olduğu yerde durarak boğayı yanına yaklaştırır ve onu sağından soluna veya karşıt doğrultuya yöneltir. Bu tür *suerte*'ye *veronica* denir. Sözü geçen oyunlara bu adın verilmesinin sebebi pelerinin, dinî bir resimde tasvir edilen azize Santa Veronica'nın tuttuğu şekilde, iki elle ve önde tutulmasıdır. Günümüzde boğa güreşçileri yarım yan ve tam yan dönmüş olarak dururlar ve hayvan saldırdığı zaman ellerindeki kumaşı yana savururlar. Bu oyunun çeşitleri arasında şunları saymak gerekir: *yarım-veronica*'da güreşçi hayvanı olduğu yerde dönmeye ve duraklamaya mecbur eder; *farol*'da, pelerin sanki hayvanın omuzlarına örtülmek isteniyormuş gibi başının üstünden aşırılır; *chicueinla*'da güreşçi, boğanın saldırı yönünün aksine döner. *Gaonera* ve *aragonesa* da *veronica*'ya bağlanabilir. Bu iki oyunda güreşçi pelerini arkasında tutar, ama birincisinde yüzünü, ikincisinde sırtını hayvana çevirir.

İkinci kategoriye giren oyunlarda, boğa pelerini hiç bir zaman geçmez. Güreşçi pelerini sağa sola sallayarak hayvanın önünde geriler (*mariposa*) veya *rebolera*'da olduğu gibi kumaşı tek eline alarak hayvana, kendi gövdesi etrafında bir daire çizdirir.

Şiş suerte'leri. Başlıca iki türe ayrılır: sapma veya *quiebro* (güreşçi hayvanın saldırısını kımıldamadan bekler ve aldatıcı bir hareket yaparak boğayı istediği taraftan geçirir); ve *cuarteo* (güreşçi boğaya yetişmek için onun saldırı doğrultusuna eğik yönde koşarak hayvanı karşılar). Her iki durumda da güreşçinin hayvanla karşılaştığı zaman, tam önünde kısa bir süre durması, dirseklerini kaldırıp ayak uçlarından yükselerek, şişleri boğanın omuzbaşına yanyana gelecek şekilde saplaması gerekir.

Muleta suerte'leri. Bu türün klasik oyunları muleta sol eldeyken yapılanlardır. Muleta ile kılıç sağ ele alınarak yapılan oyunlar makbul sayılmaz. Çünkü, bu oyunlarda kumaşın yüzeyi genişler ve böylece güreşçi hayvanı kolaylıkla atlatır ve önemli bir tehlikeyle karşı karşıya kalmaz. Muletanın sol elde kılıçla birlikte tutulduğu ve kumaşın yüzeyinin iki misli genişlemesiyle yapılan «destekli» oyunlar da değerli sayılmaz.

Asıl oyunlar «sol oyunu» ve «sağ oyunu» (*derechazo*) adı verilenlerdir. Bu oyunlarda güreşçi hayvana bir eğri çizdirmek için kolunu yana uzatarak muletayı açar. Hayvan güreşçinin çevresinde tur yapacak şekilde dönerse buna «tur oyunu» denir. Güreşçi kolunu açacak yerde kumaşı hayvanın boynuzları üzerine kaldırırsa «yüksek» denilen oyunu yapmış olur. Güreşçinin muletayı tutan eline yaklaşan hayvanın başını kaldırması sağlanarak yapılan oyuna, «göğüs» oyunu adı verilir. *Molinete* ise, boğayı güçsüz düşürmek için olduğu yerde dönüşler yapmaya zorlayan ve çeşitli oyunları kapsayan bir dizi harekettir.

Muleta oyunları güreşçinin muleta ve kılıç tutuş tarzına, güreşçi ile boğanın karşılıklı durumlarına, pelerinin açılma tarzına (yüksek, alçak veya normal yükseklikte olabilir), süslü ve ustaca hareketlere (muletanın arkada tutulması, oyun yapılırken el değiştirmek, tek ve iki diz üzerinde yapılan hareketler) göre sınıflandırılır.

Tek başlarına veya birlikte yapılan bu hareketler, muletanın kullanılışıyle ilgili kırk oyun içinde yer alır.

● *Kılıç darbesi.* Darbe, güreşçinin boğayı beklemesi veya ona doğru ilerlemesi bakımından iki ayrı şekilde yapılır. Birincisine *recibir*, ikincisinde *a volapié* adı verilir. Matador kılıç darbesini vururken, boğanın boynuzlarından korunmak için muletayı kullanır ve geriye doğru çekilir. Bu hareketlerin aynı anda yapılması gereklidir.

Darbe, kılıcın saplandığı yere (yüksek, alçak, ileri, geri, ters), açtığı yaranın yönüne (iyi yöneltilmiş, yatay, dikey, yandan) ve derinliğine (tam, orta, hafif) göre adlandırılır. Kılıcın ucu bir kemiğe raslayarak iyice saplanmazsa, bu darbeye *pinchazo;* güreşçi kılıcı sapladıktan sonra kabzayı bırakmadan yeniden çekip çıkarırsa *metisaca* denir. Hayvanın göğsüne eğik bir şekilde ve aşağıdan vurulan kılıç darbesine *bajonaza* ve *golletazo* denir; bunlar makbul sayılmaz. Kılıç darbesinin değeri yapılan hareket ve oyuna bağlıdır. Ama genellikle yukarıdan vurulan (yüksek) darbeler makbul, aşağıdan vurulan darbeler ise değersiz sayılır.

Öldürücü darbeyi yemiş olan ama yere yıkılmayan boğaya, ucundan birkaç santim yukarıda namluyle bir haç meydana getirecek şekilde küçük bir çubuk eklenmiş özel kılıçla vurulur. Bu darbeye *descabello* denir. Kılıcın ucu hayvanın baş tarafındaki ilk iki omurga kemiğinin arasından geçerek soğaniliğe saplanır ve hayvanın hemen ölmesini sağlar.

● *Boğa güreşinin geçirdiği değişiklikler.* XIX. yy. boyunca muleta bir savunma ve yönetme aracı olarak görülüyordu. Matadorun üzerinde durduğu biricik nokta en kısa yoldan zafere ulaşmaktı. Bundan ötürü matadorun muleta ile yaptığı zincirleme oyunların (*faena*) sayısı onu geçmezdi. Boğaların sert ve vahşî olmasını isteyen kimselerin zevki için yetiştirilmiş hayvanların, genel olarak, heyecanlı ve uzun bir gösteriye imkân vermediklerini de unutmamak gerekir. Juan Belmonte ile birlikte (1912-1935 devresi), muleta bir başına önem kazanmaya başladı. Bu büyük güreşçi, yeni bir döğüş tekniği ortaya koyarak, gösteriyi baştan başa değişikliğe uğrattı. Boğanın saldırısını daha iyi denetleyebilmek için yeni bir yöntem ortaya koyan Belmonte ve rakipleri, oyunlarda incelik ve ritmin ortaya çıkmasına önayak oldular. Böylece modern boğa güreşi sanatının bütün özellikleri ortaya konmuş oldu. Belmonte'nin rakibi olan Joselito (1912-1920 devresi) ile geleneksel boğa güreşi de sona erdi. Ne var ki, bu güreşçi de seyircilerin zevkine hitap edebilmek için üslûbunu kısmen değiştirmek ve yeniliklere uymak zorunda kaldı.

Güreşçi, artık, «estetik amaçları gözönünde tutarak dövüşüyor», dar bir alanda, her boğanın kendisine verdiği imkânlara dayanarak, zincirleme hareketler yapıyor ve bu davranışlarında, estetik kurallara ve dramatik etki yaratacak ilkelere bağlı kalıyordu. Ağırbaşlı ve sade üslûbuyle Belmonte'nin okuluna bağlı olan Manolete'nin zamanında (1939-1947 devresi), bu güreşçinin teknik alanda yapmış olduğu yeniliğin (fazla hareket yapmamak, bir heykel gibi durmak ve davranışların kalıplaşması), boğa güreşini bir yıkılışa götürebileceği meydana çıktı. Zevkleri için vahşî ve sert boğalar beslemekten vaz geçen yetiştiriciler, daha uysal ve yumuşak hayvanları arenalara çıkarmaya başladılar. Bu hayvanları dize getirmek daha kolaydı ve böylece matadorlar daha kolaylıkla başarıya ulaşıyorlardı. Manolete ve ondan sonra ün kazananların güreşlerinde, daha da büyük aşırılıklara düşüldü. Boğaların boynuzları kısaltılıyor ve uçları çeşitli araçlar kullanılarak düzgün ve küt hale getiriliyordu. Ayrıca güreşçiler üç yaşını geçmemiş genç boğalarla dövüşüyorlardı. Bu hayvanlar güçsüz ve dayanıksızdı; güreşçinin oyunlarına kolayca kanıyordu. Böylece boğa güreşinin dramatik gösteri yanı da zayıflamış oldu.

Bu duruma karşı, son zamanlarda belli bir tepki gösterildi. İspanyol hükûmeti, boğa güreşini tehdit eden yapmacık ve sahtekârlıkla mücadele etmek için tedbirler aldı (şubat 1953). Aslında, boğa güreşi meraklıları, bu gösterilere karşı duydukları bağlılık ve hayranlığı kaybetmiş değillerdi. Modern boğa güreşçileri, yakın güreşerek, oldukları yerde kımıldamadan durup oyun-

lar yaparak, güreşin ritmini ağırlaştırarak ve oyunları çoğaltarak, boğa güreşi sanatını geniş kütlelerin zevk alacağı hale getirmişlerdi. (L)

BOĞAK i. *(boğmak*'tan *boğ-ak). Yeni.* Tıp. Anjin'e verilen türkçe ad.

BOĞAN i. Tarla fareleriyle savaşta kullanılan boru şeklinde çinko âlet. (İçindeki demir mangalda, samanla karıştırılan odun kömürü yakılır ve üzerine bir avuç kükürt tozu serpilir. Âletin ucu fare deliğine sokulduktan sonra, borunun başındaki körük veya vantilatör çalıştırılır. Çevresindeki deliklerden duman çıkana kadar kükürt dumanı deliğe üfürülür. Fareler zehirli duman ile boğulur. Güney Anadolu'da bu âlet çok kullanılır.) [M]

BOĞANOTU blş. i. Kökünde ve öbür kısımlarında şiddetli bir zehir bulunan bitki. Düğünçiçeğigillerden.) [İlmî adı: *Aconitium*.] Bk. KAPLANBOĞAN. (M)

BOĞASAK sıf. ve i. *Halk dili.* Sık sık kızgınlık gösteren ve boğa isteyen inek. (ML)

BOĞASI. Bk. BOGASI.
BOĞATA i. Bk. BOGATA.

BOĞATA i. (ital. *ligotta*). Denizc. Ağaçtan yapılmış yuvarlak ve iki tarafı şişkin, üç delikli sağlam ve dilsiz makara. Çevresi, kullanılacağı yere göre halat veya demir sapan oturacak şekilde olukludur. Karşılıklı olarak iki tanesinin deliklerinden halat donatmak ve palanga gibi kullanmak suretiyle eski yelkenli gemilerde çarmıhların boşu alınırdı. Bk. MAKARA. ‖ *Boğata torno,* mercek gibi iki yanı şişkin, sapan takılmak üzere çerçevesinin dış tarafında bir oluk bulunan ortası delik bir ağaç blok. Bu deliğe bir makara dili takılır. Deliğin üst kenarında, iki veya üç dilli makaralarda olduğu gibi, donatılan halat bedeninin geçmesi için oluklar vardır. (Boğataya benzediği için *boğata torno* denir.) [LM]

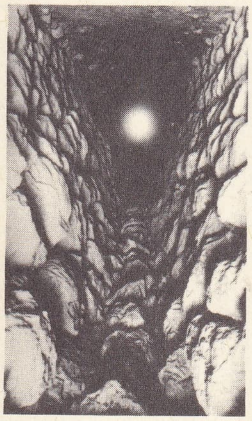

BOĞAZKÖY'de Yerkapı poterninin giriş kısmından görünüş

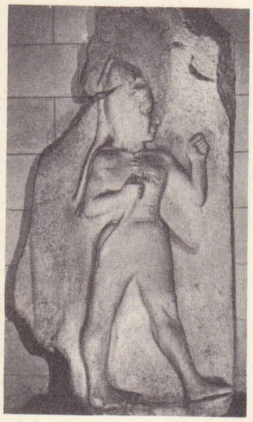

BOĞAZKÖY kral kapısı kabartması «Muharip Tanrı» (M.Ö. XIV. yy.)

BOĞAZ i. Boynun ön kısmı: *Boğazını sıkmak.* ‖ Ağız boşluğundan sonra gelen ve yiyeceklerin geçtiği yer: *Boğazı şişmek. Boğazında lokma kalmak.* ‖ Şişe v.b. kaplarda ağıza yakın ve çoğunlukla silindir şeklinde olan dar kısım: *Şişenin boğazındaki etiket.* ‖ İki dağ arasındaki dar geçit: *Gülek boğazı.* ‖ İki kara parçası arasındaki dar deniz: *Cebelitarık boğazı.* ‖ Çay ağzı. ‖ *Mec.* Yeme içme: *İşçilerin boğazı.* ‖ Geçimi temin edilen kimse: *Başında üç boğaz var.*
— ÇEŞ. DEY. *Boğaz alan* [yiyecek için], boğazı tahriş eden. ‖ *Boğaz boğaza gelmek,* birbirinin boğazına sarılacak kadar şiddetli kavga etmek. ‖ *Boğaz derdi,* geçim için uğraşma. ‖ *Boğaz dokuz boğum (boğa boğa söyle),* düşünmeden konuşma, temkinle, ihtiyatla söyle. ‖ *Boğaz durmaz,* yeme içme her işten önemlidir. ‖ *Boğaz kavgası,* geçim sağlamak için yapılan mücadele. ‖ *Boğaz ola! Argo.* «Afiyet olsun» anlamına. ‖ *Boğaz olmak,* boğazı ağrımak, bademcikleri şişmek. ‖ *Boğaz tokluğuna,* çalışanı yalnız karnını doyurup, ayrıca ücret vermeden çalıştırma usulü. ‖ *Boğazı açılmak,* iştahı artmak. ‖ *Boğazı ele vermek. Esk.* Yakalanmak. ‖ *Boğazı inmek,* bademcikleri şişmek. ‖ *Boğazı şişmek,* durmadan bir şeyler yemek. ‖ *Boğazı kurumak,* çok susamak. ‖ *Boğazına dizilmek* (veya *boğazına durmak)* [üzüntü, korku, kuşku v.b. den] yiyememek, yutamamak, iştahı kesilmek. ‖ *Boğazına düğümlenmek,* söylemek istediğini heyecan veya üzüntü yüzünden ifade edememek: *Yutkundu, yutkundu ama, söyleyecekleri boğazında düğümlendi kaldı* (Yaşar Kemal). ‖ *Boğazına düşkün,* fazla yemekten hoşlanan, ağzının tadını bilen. ‖ *Boğazına kadar,* çok fazla: *Boğazına kadar borca girmek, boğazına kadar çamura batmak.* ‖ *Boğazına (boğazına) sarılmak,* sinirlenerek, karşısındakine hücum etmek. ‖ *Boğazında bırakmak,* başkasının yiyeceğine göz dikerek lokmasını yutturmamak. ‖ *Boğazında kalmak,* ağzındaki lokmayı yutamamak. ‖ *Boğazından geçmemek,* düşünülen kimsenin yokluğu veya yoksulluğundan dolayı huzur içinde yemek yiyememek. ‖ *Boğazından kesmek (arttırmak),* yiyeceğinden kısıp para biriktirmek. ‖ *Boğazını çıkartmak,* kendi geçimini temin etmek. ‖ *Boğazını doyurmak,* karnını doyurmak. ‖ *Boğazını yırtmak,* çok bağırmak: *Demin-den beri sesleniyorum, boğazım yırtıldı.* ‖ *Dar boğazdan geçmek,* tehlikeli durumlar atlatmak. ‖ *Sıkboğaz etmek,* işi çabuk gördürmeğe uğraşmak, sıkıştırmak.
— Coğ. İki kenarındaki kıyılar arasında sıkışmış deniz kolu; iki deniz veya gölü birleştirir. Bk. ANSİKL. ‖ Sarp yamaçlı vâdi. Bk. ANSİKL.
— Devl. huk. *Boğazlar rejimi.* Bk. ANSİKL.
— Kıyf. Tilki postunun boğaz kısmı.
— Leng. *Boğazdan söylemek,* bazı ünsüzleri, özellikle de *r*'leri boğazdan telaffuz etmek.
— Mat. *Boğaz çizgisi,* bir regle yüzey üzerinde, her *g* anadoğrusu üzerinde, *g* ile komşu bir *g'* anadoğrusunun ortak dikmesinin ayağının, *g'*'nün *g*'ye gelip çakışması halinde limiti olarak tarif edilen noktanın yani *merkez noktasının* geometrik yeri.
— Okç. Yirmi dört dereceye ayrılan okun ilk dört derecesine verilen ad.
— Patol. *Boğaz ağrısı,* çeşitli iltihaplar için kullanılan ad (bademcik iltihabı, anjin, boğaz iltihabı, gırtlak iltihabı v.b.).
— Telekom. Telgraf hatlarında kullanılan fincanlarda telin yerleştirildiği çevresel oyuk.
— Zır. *Boğaz açma,* meyve ağaçlarının ve asmaların dibini açmak, açmacıyle veya pullukla yapılan toprak açma işlemi. Bk. ANSİKL. ‖ *Boğaz doldurma,* bir bitkinin dibine toprak yığma işi. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Coğ. Boğazlar bazen çok kısadır ve gerçek bir deniz eşiği meydana getirirler (Babülmendep boğazı böyledir). Bazen çok uzundurlar, o zaman gerçek bir deniz kolu meydana getirirler (Pas-de-Calais, Mozambik kanalı, Tatarski denizi v.b. gibi). Boğazların iki deniz arasında ulaşım yolu, iki kıtanın en yakın iki noktası arasında geçit ve belirli bir deniz havzasının anahtarı olarak iktisadî ve stratejik önemleri büyüktür. (Dar kıstaklar açarak, sunî boğazlar [Süveyş, Panama] yapılmıştır.)

● Bir nehir, yatağını dirençli ve sağlam, sarp yamaçlar meydana getirebilecek kayalar içine oyduğu zaman boğazlar oluşur. O zaman talweg'in gömülmesi, yamaçların yumuşamasından daha çabuk olur. Hızlı bir tektonik yükselmede boğaz şekillenmesine yol açar (Kıyı Alpleri, Orta Asya dağları). İçinden yeraltı nehri akan mağaraların tavanının çökmesi de boğazlar meydana getirir, buna karstlı bölgelerde sık rastlanır. Buzulların şekillendirdiği engebeler, önündeki anî eğim değişmelerini yarması gereken bir akarsu tarafından oyulunca, gene boğazlar oluşur: Alp boğazlarının çoğu bu yoldan şekillenmiştir.
— Devl. huk. *Boğazlar rejimi.* Boğazların tabi oldukları hukuk düzeni. Boğazların çeşidine ve niteliğine göre değişen bu rejim, millî hukuka veya devletler hukukuna konu olur. Üç halin varlığında millî hukuk konusudur: 1. Boğazın kıyılarının tamamı tek bir devletin hâkimiyeti altında ise; 2. Boğazın genişliği karasularının iki mislini geçmezse; 3. Boğaz, aynı devlete ait iki kapalı denizi birbirine veya kapalı bir denizi açık bir denize bağlarsa. Bu üç şartın beraberce var olmadığı hallerde boğazlar devletler hukuku konusu olur. Devletlerarası hukukuyle kabul edilmiş kurala göre, boğazların belli devletlerin hâkimiyetine tabi olması gerektiği hallerde de, buradan geçiş bütün devletlere serbesttir. Bununla beraber hangi boğazlardan serbestçe geçilebileceği, hangilerinin sahil devletinin tam ve mutlak hükümranlığına tabi bulunduğu bir umumî antlaşma ile tespit edilmemiştir; fakat özel önemi olan bazı boğazların tabi olacakları rejim milletlerarası antlaşmalarla tespit edilmiştir.

1. Baltık denizi (Sund, Belt) boğazları (130 mil uzunluğunda, en dar yeri 3 mil.). Bunların rejimi 14 mart 1857 tarihli Kopenhag antlaşmasıyle tespit edildi. Antlaşmaya göre bu boğazlardan geçiş serbesttir. Danimarka o zamana kadar aldığı geçiş ücretini almamayı, fenerlerin, şamandıraların, her türlü seyrüsefer işaretlerinin iyi muhafazasını ve buna mukabil diğer âkit devletler de kendisine maktu ve bir defalık belli bir para vermeyi taahhüt etti.
2. Cebelitarık boğazı (5 km uzunluğunda, 700-800 m genişliğinde). Geçiş serbestliği bulunan Cebelitarık boğazıyle ilgili tek milletlerarası belge, İngiltere ve Fransa'nın Mısır ve Fas'taki menfaatleri hakkında anlaştıkları belirten 8 nisan 1904 tarihli beyannamedir. Bu beyannameye göre adı geçen devletler, Cebelitarık boğazının Fas sahillerinde askerî yığınak ve stratejik tesisler yapılmasına müsaade etmeyeceklerdir.
3. Magellan boğazı (300 mil boyunda, en dar yeri 2,5 ve en geniş yeri 11 mil eninde). 23 Temmuz 1881 tarihli anlaşma ile Arjantin ve Şili, boğazı tarafsız bir halde soktular ve bütün milletlerin gemilerinin serbestçe geçebileceklerini kabul ettiler. Anlaşmada, boğazın sahillerinde bu serbestlik ve tarafsızlıkla bağdaşmıyacak tahkimat yapılmayacağı ve askerî tertibat alınmayacağı da belirtilmiştir.
— Zır. *Boğaz açma,* genellikle bağcılıkta uygulanan bir işlemdir. İlkbaharda toprağı zararlı bitkilerden temizlemek, dip sürgünlerini yok etmek veya gübreleri gömmek için yapılır. Asmanın çevresi çapa ile 15 - 20 sm derinliğinde açılır veya kütük aralarına pullukla çifte karık yapılır, pulluğun kaldırdığı toprak sıra arasına tepeleme yığılır; pulluk yanaşmadığı için kütüklerin dibinde kalan toprak çapa ile alınır.

● *Boğaz doldurma* ilkbaharda veya sonbaharda çapa veya bu işe mahsus başka bir âletle yapılır. İlkbaharda yapılan boğaz doldurmasının amacı toprağa gömülen sap kısmından yeni köklerin çıkmasını sağlamaktır, sonbahardaki boğaz doldurmasının amacı ise bitkiyi bir ölçüye kadar donuk etkilerinden korumaktır.

İlkbahar boğaz doldurması patates tarımında uygulanır; bu bitkinin verimini arttırdığı (çok verimli türlerde) ve yağmur tesiriyle çoğalan yumruların filizlenmeyi önlediği bilinmektedir. Don olayından korkulan bölgelerde sonbahar boğaz doldurması bağlara uygulanır. Bağ boğaz doldurması veya dolgusu kütük dizileri arasından geçirilen özel bir sapan ile yapılır. Bahçıvanlar boğaz doldurmasını ya bazı uzun ömürlü bitkileri soğuktan korumak veya bazı sebzelerin yenen yeşil kısımlarını beyazlatmak için yaparlar. Bu iş için çoğu toprak yerine gübre veya kuru yaprak kullanırlar.

◆ **Boğazsız** sıf. Az yiyen, iştahsız.
◆ **Boğazlı** sıf. Çok yiyen, iştahlı.
◆ **Boğazlık** i. Boğaza konulan sargı. ‖ Kürk yakalık. ‖ Yiyecek. (LM)

BOĞAZHİSARI, Çanakkale hisarının diğer adı. (M)

BOĞAZİÇİ, Karadeniz'i Marmara üzerinden Akdeniz'e bağlayan iki boğazdan kuzeyde olan İstanbul boğazının iki yakasına verilen ad. (Bk. İSTANBUL BOĞAZI.) Kıyı şekilleri: Boğaziçi'nde karşılıklı kıyılar birbirinin kıvrımlarını izler, az çok sert dirseklerle doğrultu değiştirirler. Boğazın kuzey ve güney uçlarında kıyılar kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunu gösterdikleri halde orta kesimde bu genel doğrultuya dik kuzeybatı - güneydoğu ve Kuzey - Güney doğrultulu parçalar vardır. İki kıyı arasındaki aralık, Boğazın devamı boyunca sürekli olarak değişir. Birçok yerde ağaçlıkların ve bahçelerin örttüğü dik yamaçlar Boğaza kavuşan vâdilerin ağzında kesintiye uğrar. Dik yamaçlar önünde daima ince bir şerit halinde olan yerleşme, vâdi ağızlarında genişleyip içeriye sokulur. Boğaz kıyılarını meydana getiren kayaçlar Boğazın kuzey ağzı yakınında İkinci zaman sonuna ait volkanik unsurlardan (andezit, lav ve tüfler), geri kalan kesimlerde ise genellikle Birinci zaman ortalarına (Silur-Devon devirleri) ait killi şist, kumtaşı, mavi renkli kireçtaşı gibi maddelerden oluşur. Dik yamaçlar su altında da kısa bir kesintiden sonra devam eder. Bu dik yamaçların üzerinde oldukça geniş ve az çok dalgalı düzlükler yer alır. Bu düzlükler üzerinde ise yer yer sert kayaçların belirdiği tepelere rastlanır (Çamlıcalar gibi).
Yerleşme noktaları: İstanbul boğazının her iki kıyısı Eskiçağdan beri yerleşme bölgesi idi. Daha çok bahçecilik ve balıkçılıkla geçinenlerin oturduğu köyler, kendi

Foto. Basın-Yayın, Foto-Film (MEYDAN)

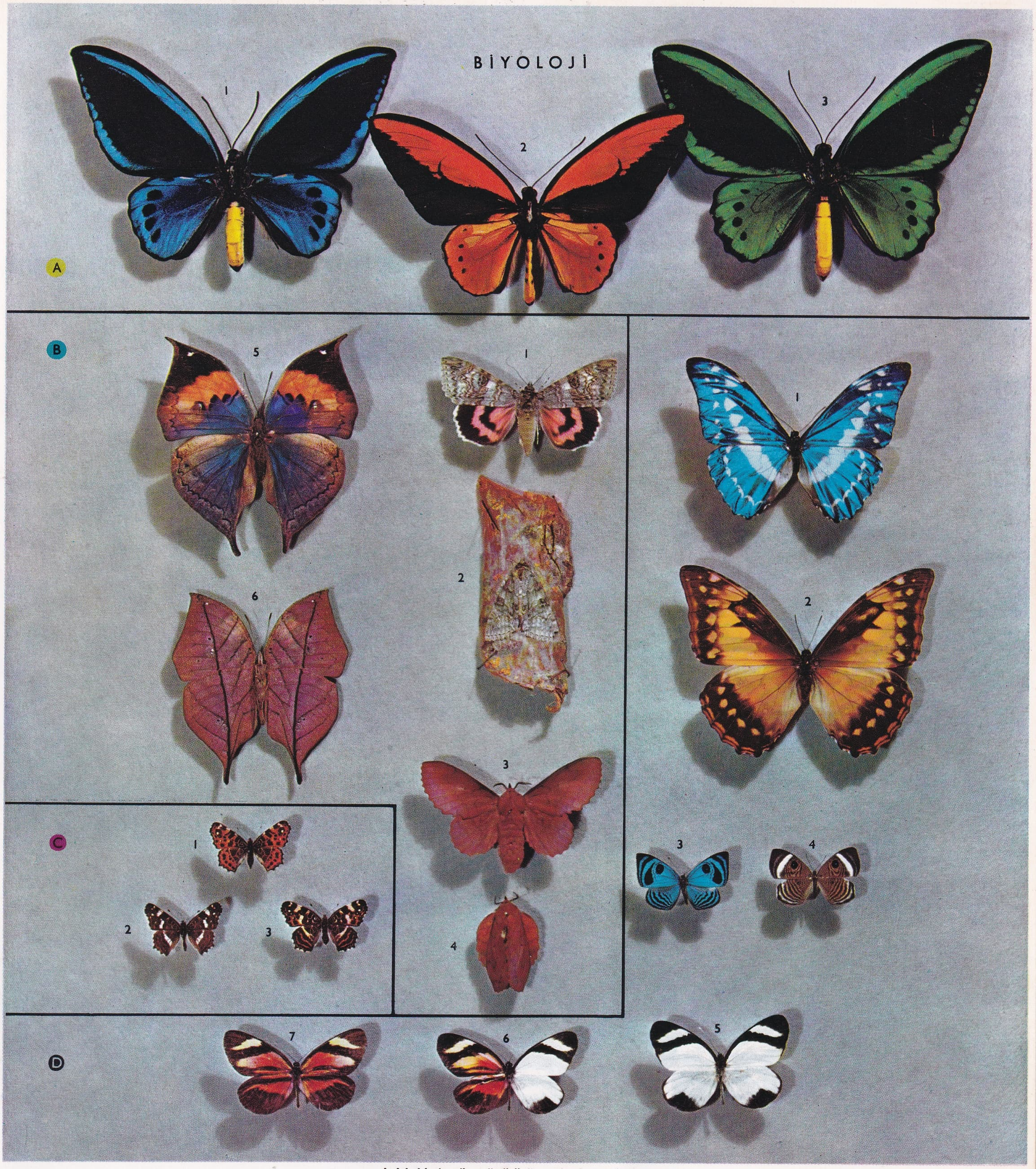

kelebeklerin vücut örtüsünü şartlandıran olaylar

A coğrafî çok şekillilik : 1. **Denithoptera urvillesanus** (Salomon adaları); 2. **O. croesus** (Molük adaları); 3. **O. priamus** (Salomon adaları)

B renk benzerliği : 1. **Catocala nupta, kanatlar açık,** 3. **Gastropacha quecifolia,** kanat açık, 4. dinlenme durumunda, 5. **Kallima inachus** (Cava'-dan), kanatlar açık, 6. alttan görünüş (kelebek çok yapraklı bir dala konduğu ve kanatlarını sırtına yapıştırdığı zaman yalnız alt yüzü görülebilir) 2. Ağaç kabuğuna konmuş durumda

C mevsimlik değişiklikler : 1. **Araschria Levana** (ilkbahar görünüşü), 2. **A. prorsa** (aynı kelebeğin yaz görünüşü), 3. **A. porima** (aynı kelebeğin sonbahar görünüşü)

D cinsel farklılaşma : 1. erkek **Morpho cypris** (Kolombiya) 2. dişi **Morpho cypris** 3. dişi **Mesosemia capanca,** 4. erkek **Mesosemia capanca,** 5. dişi **Perhybris Lorena** (Kolombiya), 6. şekli erdişilik (sol taraf erkek, sağ taraf dişi) 7. Erkek **perhybris Lorena**

buna benzer bir levha herhangi bir hayvan veya bitki ile de yapılabilirdi, ne var ki bu kadar renkli olmazdı.

Foto. LAROUSSE

BOĞAZİÇİ

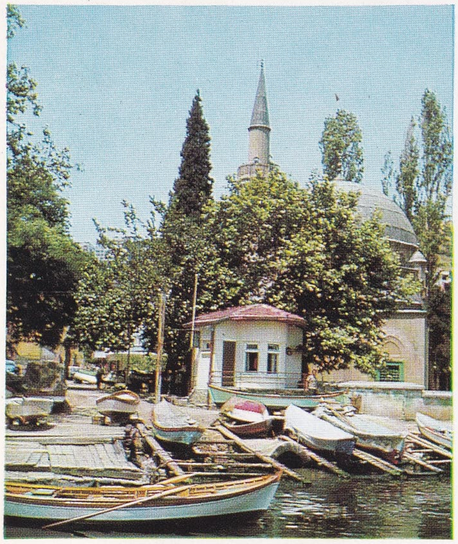

Bebek'ten bir köşe

Kandilli'den Rumelihisarı

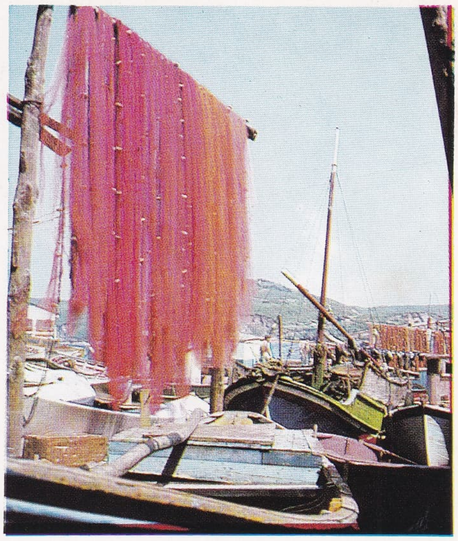

Sarıyer'de balık ağları

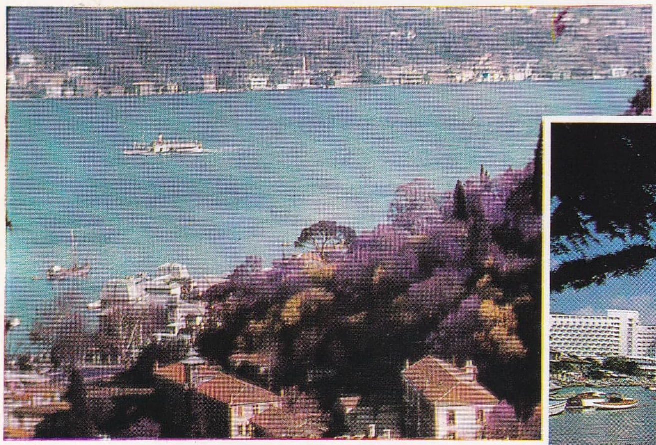

Bebek'ten Anadolu yakası

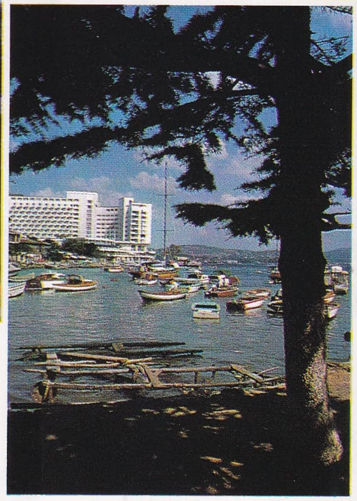

Tarabya koyu

Küçüksu'dan bir görünüş

Rumeli feneri'nden boğaz

Kuzguncuk'ta eski bir yalı

Foto. N. Erkılıç, Veli Saraç, H. Angelo Castrillon, Akın Kamacıoğlu (MEYDAN)

yerleştiği yarımadayı bile uzun süre tam olarak kaplamayan Bizans'tan ayrı kaldı. Sonraları Boğaziçi kıyıları İstanbulluların yazlık oturma yeri oldu. Daha sonraki yıllarda ise büyük şehrin ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Aşağı Boğaziçi: Boğazların güney girişinden başlayarak Ortaköy'e kadar uzanan kısmı Aşağı Boğaziçi adını alır. Bu kısımda Boğaz güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Rumeli (Avrupa) yakasında İstanbul şehrinin bir parçası sayılan Galata (Karaköy) ve Anadolu (Asya) yakasındaki Üsküdar'ı Boğaziçi'nden sayılmaz. Rumeli tarafında ilk kesim Tophane'den Fındıklı'ya kadar uzanır. Son yıllarda İstanbul limanının rıhtımları bu kesime doğru uzatılmıştır. Daha ötede, araba vapurlarının yanaştığı Kabataş, büyük bir sarayın yer aldığı Dolmabahçe ve yoğun bir yerleşme alanı olan Beşiktaş vardır. Bu kesimde İstanbul'un Beyoğlu - Şişli yerleşme alanı hemen hemen kesintiye uğramadan Boğaziçi yerleşme alanına kavuşur. Aşağı Boğaziçi'nin sona erdiği Ortaköy'ün karşısında Paşalimanı'ndan sonra Kuzguncuk ve Beylerbeyi yer alır.

Orta Boğaziçi: Ortaköy kuzeyindeki Defterdar burnu ve karşı yakadaki Çengelköyü koyundan itibaren Boğaz kıyıları güney - kuzey doğrultusuna yaklaşır ve birbirine Boğazın en dar olan bu kesiminde karşılıklı Kuruçeşme - Çengelköyü, Arnavutköyü, Bebek - Kandilli, Rumelihisarı ve Anadoluhisarı, Emirgân - Kanlıca, İstinye - Çubuklu, Yeniköy - Paşabahçe sıralanır. Kıyının bir tarafındaki çıkıntıyı öteki yakadaki girinti karşılar (Kandilli burnu - Bebek koyu gibi). Ayrıca, denizin kapladığı kısa vâdi ağızlarında karaya doğru sokulmuş dar ve oldukça derin koylara rastlanır: Kanlıca ve İstinye koyları.

Yukarı Boğaziçi: Yeniköy - Paşabahçe çizgisinin kuzeyinde Boğaz yön değiştirerek güneydoğu - kuzeybatı doğrultusunu alır, Büyükdere koyundan ve Beykoz'dan sonra yeniden güneybatı - kuzeydoğu yönüne döner. Paşabahçe - Büyükdere ekseninin iki tarafında Boğaz en geniş yerine varır. Bu kesimde Rumeli yakasının küçük bir koyu etrafında yer alan Tarabya ile geniş bir koy etrafında amfiteatr gibi yükselen Beykoz dikkati çeker. Beykoz'da, Boğaz Anadolu kıyısının devamlı yerleşme bölgesi sona erer. Daha ötede ancak seyrek yerleşme noktalarına rastlanır. Anadolukavağı bunlardan biridir. Rumeli yakasında ise Büyükdere - Sarıyer geniş bir yerleşme alanıdır. Daha sonra da bir ara kesinti göstererek Rumelikavağına ulaşır. Boğaziçi'nin bundan ötede kalan kısmı çıplak yahut çalılık yamaçlarla kaplıdır. Hemen hemen ıssız olan bu kesimde yalnız birkaç küçük balıkçı köyüne rastlanır: Rumeli tarafında Garipçe, Rumelifeneri; Anadolu tarafında Poyrazköyü ve Anadolufeneri. Koyu renkli kayaçların meydana getirdiği iki kıyısı birbirinden yavaş yavaş uzaklaşan Boğaz, Fener'lerde sona erer ve Karadeniz'e geçilir. (→ Bibliyo.) [M]

BOĞAZİÇİ, Ege bölgesinde, İzmir ilinin Tire ilçesinde bucak; 10 köy, 5 011 nüf.

— *Bucak merkezi*, 1 114 nüf. Eski adı *Kadifekebir*'dir (Büyükkale). Tire'ye 14 km uzaklıktadır. (M)

Boğaziçi Mehtapları, Abdülhak Şinasi Hisar'ın çocukluk ve gençlik yıllarında tanıdığı Boğaziçi'ne dair anı ve izlenimlerini kapsayan eseri (1942). Yazar bu eserinde tabiat güzellikleri, eğlenceleri, musikisi ve mimarîsiyle anlattığı Boğaziçi'ndeki yaşayışa «Boğaziçi medeniyeti» adını verir. Geçmiş zamana duyulan özlem, ince, şiirli bir ifade ile anlatılmıştır. (M)

BOĞAZKALE, Çorum ilinin İç Anadolu bölgesi kesiminde, Sungurlu ilçesine bağlı bucak; 10 524 nüf. 17 köy.

— *Bucak merkezi* (2 119 nüf.), Sungurlu'nun güneydoğusundadır. (M)

BOĞAZKAYA, Samsun ilinin Bafra ilçesinde bucak; 30 köy, 18 685 nüf.

— *Bucak merkezi*, 1 176 nüf. (eski adı Tosköy), Bafra'nın 18 km güneyindedir. (M)

BOĞAZKESEN bls. i. Bir boğazı düşman saldırısından korumak için kıyıda yapılan kale, hisar. (Osmanlı kaynaklarında, Boğaziçi'nde Rumelihisarı bu adla anılır.) [M]

BOĞAZKÖY, esk. **Hattuşaş**. Esk. Coğ. M.Ö. II. binde Anadolu'da büyük bir siyasî varlık olan Hitit devletinin başşehri. Bugün Boğazkale adıyle Çorum iline bağlı nahiye merkezi. Kızılırmak'ın meydana getirdiği büyük yayın içinde, Budaközü çayının yanındadır. Kalıntıları, Budaközü suyunun çevirdiği oval şekildeki alana yayılmıştır. Şehir, genellikle kuzeyden güneye doğru yükselir. Kuzey kısım «aşağı şehir», güney kısım ise «yukarı şehir» adını alır (en kuzeyde denizden 960 m. en güneyde 1242 m yüksekliktedir). Akropolis doğu kesiminin ortalarında Büyükkale'nin üzerinde bulunmaktadır.

● *Tarih.* Şehirde en eski iskân M.Ö. III. binin ikinci yarısında başlar. Bu tarihe ait yerleşme izleri Büyükkale'de görülür. Boğazköy'ün M.Ö. II bin iskânı ve siyasî tarihi daha iyi bilinmektedir. Kültepe'de bulunan tabletlerde Hattuş'un yanında bulunan bir asur ticaret kolonisinden (Karum) söz edilmektedir. Büyükkale'nin kuzeyinde yapılan araştırmalarla böyle bir pazar yerinin varlığı tespit edilmiştir. Boğazköy'de bulunan bir tabletten Hattuş şehrindeki son kralın adı öğrenilebilmiştir. E. Forrer'e göre Kuşşara kralı Anitta (M.Ö. 1950-1920), Hattuş kralı Piyuşti'yi yenmiş, şehri zaptetmiş ve yakıp yıkmıştır. Mahiyeti ne olursa olsun bu tablet «Eski Hitit» çağında Boğazköy'de mahallî bir hükümdarın varlığını ortaya koyar. Boğazköy, Hattuşiliş I zamanında başkent oldu ve Hattuşaş adını aldı. Bu devirde Büyükkale'de bir saray yaptırıldı, tahkimat duvarı tamamlandı. Kral Hantili zamanında (M.Ö. 1500) Büyükkale'nin kuzeybatısına doğru uzanan asıl iskân sahası da sur içine alındı. M.Ö. XVI. yy. sonlarından XV. yy. başlarına kadar Boğazköy'ün tarihi hakkında fazla bilgimiz yoktur. Tudhalia II (M.Ö. 1420) devrinde şehirde bir gelişme olduğu anlaşılmaktadır. Bu sıralarda Hattuşaş, Kaşka'ların işgaline uğradı ve yağma edildi. Şuppiluliuma zamanında (M.Ö. 1380-1346) Boğazköy çok genişledi ve tamamen tahkim edildi. M.Ö. 1200 civarında Yunanistan ve Anadolu'ya yapılan «Kavimler göçü»yle Hitit imparatorluğu ve Boğazköy yıkıldı. Hitit varlığı daha güneylerde küçük prenslikler veya şehir devletleri halinde birkaç yüzyıl daha devam etti. Friglerin işgalinden sonra Galatlar, Romalılar ve Bizanslılar tarafından iskân olunan şehir ise bir daha eski önemine kavuşamadı.

● *Arkeolojik kazılar.* Boğazköy harabelerini ve Yazılıkaya kabartmalarını ilk defa 1834'te Charles Texier keşfetti. 1862'de Georges Perrot, arkadaşları Edmond Guillaume ve Jules Delbert ile olarak Boğazkale ve Yazılıkaya'da çalışmalar yaptılar. Şehrin ilk planı 1882'de Karl Humann tarafından çıkarıldı. 1893-1894'te şehirde ilk kazıya başlandı. Ernest Chantre'nin «büyük tapınak» ve Yazılıkaya'da yaptığı sondajlarda binlerce çiviyazılı tablet ele geçti. 1905 kasımında İstanbul Arkeoloji müzesinden Theodor Makridi Bey ve Hugo Winckler, Boğazkale'de kazı yapmağa karar verdiler. Daha sonraki yıllarda Büyükkale'de içinde hitit tabletleri bulunan büyük bir arşiv binası ortaya çıkardılar. Aynı yıllarda Alman Şarkiyat cemiyeti ve Alman Arkeoloji enstütüsü adına Boğazkale'de çalışmalara başlandı. 1931'de Kurt Bittel tarafından yürütülen Boğazkale kazılarına 1939'da Birinci Dünya savaşı sebebiyle ara verildi. 1952'de yeniden başlayan kazılar halen devam etmektedir. Boğazkale kazıları K. Bittel, R. Naumann, H.G. Guterbock, T. Beran, P. Neve tarafından yürütülmektedir.

● *Surlar.* Hattuşaş tabiî imkânlardan da yararlanılarak çepeçevre surlarla çevrilmiştir. Surların uzunluğu 6 km'yi bulur. Büyükkale'nin etrafını çeviren surlar, güney taraf hariç masif sur tekniğinde yapılmıştır. Burada ana kaya üzerine açılan yuvalara büyük taş bloklar yerleştirilmiş ve sağlam bir temel elde edilmiştir. Surlar üzerinde, sur bedenini kuvvetlendiren çıkıntılar yer alır. Bunların birbirine olan uzaklıkları arazinin durumuna göre azalıp çoğalmaktadır. Ortalama uzaklık «bir ok atımı»dır (25-30 m). Büyükkale'nin doğusunda çift sur bedeni mevcuttur. Burası kalenin en sarp ve erişilmesi imkânsız olan kısmıdır. Bu çift surun askerî gayelerden çok, yapılacak yeni binalar için, yer kazdırmak gayesiyle inşa edildiği anlaşılmıştır. Büyükkale'nin güneyini çeviren surlar ise «sandık duvar» tekniğinde yapılmıştır. Güneybatı surları ayrıca altlarından poternler geçtiği için «poternli sur» adını da alırlar. Poternler sur yapılmadan önce, surun altına bindirme tekniği ile büyük taşlarla yapılan tünellerdir. Bunlar iç kaleyle dışarının irtibatını sağlar. Poternli surlar üzerinde oturmağa elverişli mekânlar bulunması bunlara «kazamatlı surlar» adının da verilmesine sebep olmuştur. Büyükkale'nin güneyinde «güney şehir» yer almaktadır. Hitit büyük imparatorluk devrinde, Büyükkale'yi güneyden gelecek saldırılardan koruyan üç adet kaya üstü kalesi bulunmaktaydı. Kitabesiyle ünlü «Nişantepe», «Yenice Kale» ve «Sarı Kale» adını taşıyan bu kaleler, sonraları Büyükkale'nin müdafaasını tam olarak yapamadılar ve bu sebeple de şehrin güneyi baştanbaşa surlarla çevrildi. Bunlar da «sandık duvar» tekniğindedir. Çift bedenli olan surlar üzerinde önemli olarak beş kapı bulunmaktadır. Doğuda «kral kapısı», güneyde «yer kapı» (poternli veya sfenksli kapı), batıda «aslanlı kapı», yine batıda yukarı şehir «batı kapısı» ve aşağı şehir «batı kapısı» adını alırlar. Şehre giriş ve çıkışı sağlayan bu kapılardan yukarı şehirde bulunan üç kapı görülmeye değer niteliktedir. Kapıların şehre ve dışa bakan yüzleri monolit taş blokarla kaplı olup; kabartmalarla süslüdür. Kral kapısının şehre bakan yüzünde önceleri bir krala ait olduğu sanılan bir tanrı kabartması vardır.

Hitit plastiğinin en iyi örneğini meydana getiren bu eser şimdi Ankara Hitit müzesindedir. Batı tarafındaki Arslanlı kapının iki yanında bulunan arslan figürleri halen yerli yerinde durmaktadır. Arslanlı kapı ile kral kapısının planı tipik Hitit kapılarının planı gibidir. Bunlar sur bedeninden çıkıntı yapmış iki kule tarafından korunan bir kapı avlusu, kapı geçidi ve kapı odasından meydana gelmiştir. Yer kapı, şehrin en güney noktasındadır. Burada da kapının iki yanında sfenks heykelleri bulunmuştur. Yer kapının altından şehrin içiyle direkt bağlantıyı sağlayan 70 m uzunluğundaki potern geçmektedir. Potern, harp zamanında düşmana gece baskınları yapmak, sulh zamanında ise hayvanların şehre giriş ve çıkışlarını sağlamak için inşa edilmiştir. Yer kapı ile şehrin dışarısı arasında direkt bağlantı yoktur. Kapı ile iki sur bedeni arasına çıkılır. Kapının sağında ve solundaki 100 basamaklı merdivenlerle ovaya inilirdi.

● *Büyükkale.* Boğazköy'ün en önemli arkeolojik merkezlerinden biri ve Hitit imparatorluğunun akropolisidir. Burada beş kültür katı ve yirmi mimarî kat tespit edilmiştir. Bugün Büyükkale'de görülen kalıntılar sadece Büyük Hitit imparatorluk devrine ait yapılardır. Burası etrafı surlarla çevrili bir «üst kale» mahiyetindedir. Ortalama 140 x 250 m^2'lik bir alanı kaplar. Büyükkale'ye girişi güneyde bir kulenin altındaki kapı sağlar. Kapıdan sonra, doğuya doğru adına «kral yolu» denen, kırmızımsı taşlarla kaplı bir yol uzanmaktadır. Bu yol dinî anlamı olan bir havuzla sona erer. Büyükkale yapıları münferit birer yapı halindedir. Binaların birbirleriyle irtibatı holler ile sağlanır. Arkeologlar tarafından «A» dan «N» ye kadar alfabetik sıraya göre adlandırılmışlardır. «A» binası birbirine paralel yan yana beş mekândan meydana gelmiştir. Arşiv binasıdır, iki katlıdır. 1931 - 1933 kazılarında burada 3 500 adet çivi yazılı tablet ele geçmiştir. Batı taraftaki «B», «C», «H» binaları bir arada planlanmıştır. «C» binasının içinde adak eşyaları ve Tudhalia IV'e ait bir stel bulunmuştur. «D» binası Büyükkale'nin en büyük yapısıdır. İki katlıdır. Alt katın mühür deposu, üst katın ise M.Ö. II. binin ilk apadana*sı olduğu bilinmektedir. «D» binasının kuzeyinde «E» binası yer almaktadır. Arka arkaya sıralanmış odalardan meydana gelen «Bit-Hilani*» planlı bir yapıdır. Bunun yanında

Bağata torno'lar

«F» binası yer almaktadır. Bütün bunlardan ayrı olarak «M», «N», «G», «K» ve «J» binaları da ayrı özellikler taşır.

● *Tapınaklar*. Boğazköy'de bugüne kadar yapılan kazılarda beş tapınak kalıntısı tespit edildi. Bunlar (I)'den (V)'e kadar rakamlarla adlandırılır.

I Numaralı tapınak (Büyük Tapınak): aşağı şehirde, Fırtına tanrısı (Teşup) için yapılmıştır (M.Ö. XIV. yy.). 160 x 135 m boyutlarındadır. İki kısımdan meydana gelir: 1. Depo kısmı, 2. Çekirdek tapınak (esas tapınak binası). Gerek depo (magazin) kısmına ve gerekse esas tapınağa güneydoğudaki bir kapıdan girilir. Magazinler ana tapınağın etrafını çevirir ve yabancı gözlerden korur. Bunların içlerinde çivi yazılı tabletler, pithoslar (küp) ve atelyeler bulunması, hitit tapınaklarının aynı zamanda birer ekonomik merkez olduğunu gösterir. Magazin binaları, ince uzun dikdörtgen planlıdır. Yapının çeşitli yerlerinde bulunan merdiven boşluklarından bunların iki katlı olduğu anlaşıldı. Güneydoğudaki girişten sonra ana tapınağa ulaşan üzeri taş döşeli (L) şeklinde bir yol vardır. Bu yolun bir tarafında üzerinde arslan protonları bulunan bir havuz yer almaktadır. Esas tapınak kutsal kısım (aditon*) hariç dikdörtgen planlıdır. Giriş güneydendir ve arka arkaya dokuz mekânlıdır. Kapıdan sonra yine tabanı taş döşeli bir avlu gelir. Avlunun üstü açıktır, sağında ve solunda birtakım odalar sıralanır. Sol taraftaki odalar avludan geçen uzun bir koridora açılmaktadır. Avlunun kuzeydoğu köşesindeki kare planlı yapının tanrı için yapılan âyin ve kurban merasimlerinden önceki kutsal temizlemede kullanıldığı bilinmektedir. Avlunun kuzeyinde payeli bir galeri (portik) yer alır. Kutsal saha bu portikten sonra başlar. Tanrı heykelinin bulunduğu mekân en kuzeyde yer alır. Hitit çivi yazılı metinlerinde «evin kalbi» diye isimlendirilen bu mekânda tanrı için yapılan kurbanlar takdim edilirdi. Yeni araştırmalar bu tapınakta iki kutsal mekânın bulunduğunu ortaya koydu. Boğazköy'de bütün anıtsal yapılarda olduğu gibi Büyük tapınağın da alt kısmı taştan, üst kısımları kerpiçtendir. Bütün bu yapılarda malzeme olarak kalker taşı kullanılmasına karşılık, kült odalarında granit tercih edilmiştir. Damın düz olduğu gerek çivi yazılı metinlerden, gerekse kabartmalardan anlaşılmaktadır.

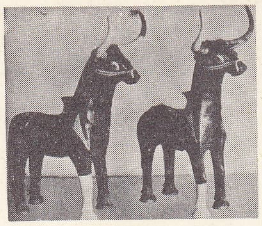

BOĞAZKÖY'den kutsal boğalar (Şerriş-Hurriş)

(II), (III), (IV), (V) Numaralı tapınaklar güney şehirlerdedir. Hemen hepsi aynı özellikte plana sahiptir. Sadece (V) numaralı tapınak, iki tanrıya ait olması ve ilk defa cephe mimarîsine önem verilmesi bakımından farklıdır. Osmankayası mevkiindeki hitit mezarlığında yapılan kazılarda ölülerin bazen hoker vaziyetinde doğrudan doğruya toprağa gömüldüğü veya yine aynı şekilde pithoslar içine konduğu anlaşılıyor. Bu arada ölü yakma âdetinin de var olduğu, içinde kül bulunan kaplardan ve yazılı belgelerden anlaşıldı.

Güney şehirde arslanlı kapının doğusunda bulunan sivil mimarîye ait evlerin önemli kimselere ait olduğu sanılmaktadır. (→ Bibliyo.) [M]

Boğazköy müzesi. Boğazkale'de kurulan müze (6 eylül 1966). Eski Eserler ve Müzeler Genel müdürlüğü ile Alman Arkeoloji enstitüsünün işbirliği sonucunda meydana getirilen müzede Erken hitit çağı keramikleri, M.Ö. 1800-1200'e tarihlenen keramikler, çivi yazılı tabletler, maden ve kemik küçük buluntular sergilenmiştir. Ayrıca Hattuşaş'ın yerleşme planları, bazı önemli buluntulara ait model (hitit tanrısı Teşup'un kutsal boğaları Şerriş ve Hurriş) ve grafikler yer almaktadır. (M)

BOĞAZLAMAK geçl. f. Bir canlıyı boğazını keserek öldürmek. || Hunharca öldürmek. || Hayvan kurban etmek: *Deve boğazlamak.*

◆ **Boğazlanmak** edilg. f. Boğazı kesilerek öldürülmek. || [Hayvan için] Kurban edilmek.

◆ **Boğazlaşmak** ortaklş. f. Birbirini öldürmek. || Şiddetle dövüşmek.

◆ **Boğazlatmak** ettrg. f. Boğazından kestirerek öldürtmek. || Hunharca öldürtmek.

◆ **Boğazlayan** sıf. ve i. Koyun v.b. hayvanları kesen [kimse]. || Birisini öldüren. (M)

BOĞAZLAR çoğl. i. Devl. huk. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ortak adı.

● *Boğazlar bölgesi*. İstanbul, Çanakkale boğazları ve Marmara denizini çevreleyen arazi üzerinde kurulmuş ve askersizleştirilmiş bölge. Sevr* ve Lozan* antlaşmalarıyle boğazlar etrafında askerî olmayan bir bölge kurulmuş, Montreux antlaşmasıyle bu bölge üzerindeki kayıtlar kaldırılmıştır. Sevr antlaşmasıyle Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından birlikte kullanılmak üzere ayrılan bu bölgeyi lüzum gördüklerinde bu devletler işgal edebileceklerdi. Ancak bu hükümler Kurtuluş savaşının başlamasıyle uygulanamadı. Lozan antlaşmasına bağlı olarak imzalanan «Boğazların tabi olacağı usule dair mukavelename» ile Boğazların etrafında ve Ege denizindeki bazı türk ve yunan adalarında askerlikten arınmış bir bölge tesis edilmişti. Bu mukavelenin 4. maddesinde bölge şu şekilde sınırlandırılmıştır: 1. Çanakkale boğazı. Saroz körfezinde Bakla burnunun kuzeydoğusundan başlayan hudut, güneydoğuya doğru seyrederek Kumbağı yakınlarında Marmara denizine varır. Bu hattın güneydoğusunda kalan bölge, yani bütün Gelibolu yarımadası askerlikten arıtılmıştır. Aynı boğazın Anadolu kıyısına gelince, Bozcaada karşısındaki eski İstanbul burnundan başlayarak, 20 km uzaklıktan kıyıya paralel olarak çizilen ve Karabiga'nın kuzeyinde Marmara denizine varan hat ile kıyı arasında kalan bölge gayrıaskerîdir. 2. İstanbul boğazı: Anadolu ve Rumeli kıyılarına 15 km uzaklıktan çizilen paralel bir hatla kıyı arasında kalan bölge askersizleştirilmiştir. 3. Adalar: Marmara denizinde, İmralı hariç, Marmara adaları, Ege denizinde Semendirek; Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları Boğazlar bölgesi içindedir. Bu bölgede hiç bir askerî tesis ve bölgenin inzibatını sağlamak için hafif silâhla donatılmış polis ve jandarmadan başka silâhlı kuvvet bulundurulmayacaktı.

● *Boğazlar komisyonu*. İstanbul ve Çanakkale boğazları bölgesinin ve rejiminin kontrolu için Sevr (10 ağustos 1920) ve Lozan (24 temmuz 1924) antlaşmaları ile kurulmuş olan milletlerarası komisyon.

Komisyon, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Romanya, Yunanistan, Birleşik Amerika (girmek istediği takdirde) ve Milletler cemiyetine üye olurlarsa Bulgaristan ve Rusya delegelerinden kurulacaktı. Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik devletleri ve Rusya ikişer; Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan birer oya sahip olacaklardır (md. 40). Sevr anlaşmasının 38. ve 61. maddelerinde söz konusu olan komisyon; Çanakkale ve İstanbul boğazları arasında kalan ve boğazların üç mil açıklarına kadar olan sularda ve gerektiğinde kıyılarda faaliyette bulunacaktı. Komisyonun kendisine has bayrağı, bütçesi, teşkilâtı, zabıtası bulunacaktı (md. 42, 48, 50). Boğazlardan geçen gemileri rusuma ve tekâlüfe tabi tutmak hakkı ve bunlardan elde ettiği gelirleri sarf etmek yetkisi (md. 53, 54); ayrıca istikraz aktetmek yetkisi (md. 45) bulunacaktı. Boğazlardan geçiş bakımından gerekli bütün tedbirleri almak (md. 43); gerekli sağlık teşkilâtını kurmak ve sağlık hizmetlerinde bulunmak (md. 46-56) gibi çeşitli yetki ve görevleri bulunacaktı. Komisyon faaliyetlerini yürütürken mahallî hükûmetten tamamen bağımsız olarak hareket edebilecekti (md. 42).

Sevr antlaşması Osmanlı hükûmeti tarafından kabul edildiği halde; Türkler millî mücadele açarak, bu barışı tanımadılar ve böylece Sevr barışı gereğince kurulması ve faaliyet göstermesi gereken Boğazlar komisyonu faaliyete geçemedi. Lozan konferansında: önce İtilaf devletleri Sevr antlaşmasında olduğu gibi Boğazlar komisyonunun kurulması tezini savunmuşlarsa da türk delegasyonunun itirazı üzerine ısrardan vaz geçerek türk tezini kabul ettiler. Sevr barışına göre; Türklerin malı bulunan boğazlarda seyrüseferi kontrol ve idare edecek komisyonda bir türk delegesinin oy hakkına sahip olarak bulunmayışı gibi bir aykırılığa karşılık Lozan antlaşmasında türk delegesinin daimî başkanlığı altında bir Boğazlar komisyonu kurulacak (md. 10); bu komisyonda Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Yugoslavya'nın tayin ettiği delegeler de yer alacaktı. Amerika Birleşik devletleri ile Karadeniz'de kıyıları bulunan bağımsız devletler sözleşmeye katıldıkları takdirde komisyonda temsil olunmak hakkı kazanacaklardı (md. 12). Komisyonun görevi savaş gemilerinin boğazlardan geçişine dair hükümlere tam olarak uyup uymadıklarını kontroldan ibaretti (md. 14). Boğazlar komisyonu Milletler cemiyetinin himayesi altında bulunacak; ticaret ve seyrüsefer bakımından faydalı her türlü bilgiyi bu teşkilâta bildirecekti. Boğazlar komisyonu türk hükûmetinin boğazlarda seyrüsefer meseleleriyle uğraşan makamlarıyle de devamlı temasta bulunacaktı.

20 Temmuz 1936 tarihinde imza edilen Montreux (Montrö) antlaşmasıyle Boğazlar komisyonu kaldırıldı ve bu komisyonun görev ve yetkileri Türkiye cumhuriyetine devredildi (md. 24). Mukavele hükümlerinin iyi bir şekilde uygulanmasına Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinin nezaret etmesi kabul edildi.

● *Boğazlar meselesi*. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının tabi olacağı hukuk rejimi dolayısıyle doğan meselelere Boğazlar meselesi denmek âdet olmuştur.

Karadeniz'i Akdeniz'e ve Avrupa kıtasını Asya kıtasına bağlayan boğazların iktisadî, askerî ve siyasî bakımlardan büyük önemi vardır ve *Boğazlar rejimi*, *Boğazlar meselesi* deyimleri daima kullanılmış ve dünya ölçüsünde bir mesele olarak devletlerin ilgisini üzerine çekmiştir. Tarih boyunca büyük devletler arasında bir mücadele konusu olan Boğazların hukukî durumunu I. Türk hâkimiyetinden önceki devre; II. Türk hâkimiyeti devresi olmak üzere iki dönemde incelemek gerekir.

I. *Boğazların türk hâkimiyetinden önceki devresi*. Boğazlar eski Yunanlılar zamanında da tarihin ve mitolojinin konusu oldu. Truva savaşlarının gerçek sebebini Yunanlıların boğazlardan geçen ticaret yolunu elde etmek isteğinde aramak mümkündür. Romalıların hâkimiyeti altına girinceye kadar da Perslerin, Atinalıların ve Ispartalıların hâkimiyet mücadelesine sahne oldu. Romalılar devrinde, boğazlar, bir süre önemini kaybetti ise de Doğu Roma imparatorluğu kurulduktan sonra önemi büsbütün arttı. Hunlar, Avarlar, Sasanîler ve Araplar İstanbul'u almak ve Boğazlara hâkim olmak için zaman zaman Bizans'a hücum ettiler.

Boğazlar meselesinin temelinde jeopolitik faktör kadar iktisadî faktörün yattığını ilk keşfeden yine Bizans oldu. Karadeniz limanları ile Avrupa limanları arasındaki ticareti; Avrupa'nın tüccar devletlerine birer imtiyaz halinde vererek problemi bir bakımdan çözme çaresini onlar aradılar. İlk ticarî imtiyaz venedikli tüccar ve gemilere tanındı. Buna göre venedik ticaret gemileri boğazlardan vergi vermeden geçecek; gemilerdeki yük ve eşya için de bir resim ödenmeyecekti. XII. yüzyılda Cenova ve Piza cumhuriyetlerine de buna paralel imtiyazlar tanındı.

XIII. yüzyılda bu ticarî imtiyazlar için İtalya'daki devletler arasında şiddetli bir rekabet ve mücadele görülür. Özellikle bu devletlerden ikisi Venedik ve Cenova, imtiyazlar konusunda Bizans'ı devamlı bir baskı altında bulunduruyor ve elde ettikleri imtiyazları sürdürmek için İstanbul'da devamlı elçilikler tutuyor ve koloniler kuruyorlardı. XIV. yüzyılda Boğazlar yine Bizanslıların hâkimiyeti altına girdi. Ancak, Osmanlı devleti Boğazlara ve İstanbul'a doğru yayılmakta ve ele geçirdiği topraklara bütünüyle yerleşmekteydi. Türk akıncıları bu yüzyıl başlarında Marmara kıyılarına ulaştılar. 1321 Yılında Bursa ile İstanbul'un arasındaki deniz yolu kesildi, Mudanya, Türkler tarafından zaptedildi ve osmanlı devleti kıyıya yerleşti. 1353'te Türkler Çanakkale boğazını aşarak Avrupa kıyısına ayak bastılar; 1356 yılında da Çanakkale boğazının her iki kıyısı türk hâkimiyeti altına girdi. XIV. yüzyıl sonlarında Çanakkale boğazı ile Marmara kıyıları-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

nın büyük bir kısmı Türk hâkimiyetindeydi. İstanbul boğazının en dar yeri olan ve bugün Anadoluhisarı denilen yerde Yıldırım Bayezid tarafından Güzelcehisar* yaptırıldı. XV. yüzyılın ilk yarısı Yıldırım Bayezid-Timur mücadelesi, Fetret devri ve Murad II'nin Balkan devletleriyle mücadelesi gibi çeşitli olaylarla geçtiğinden; Türklerin Boğazlar ve Bizans üzerindeki baskısı çok azaldı ise de, 1451'de Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıkmasıyle İstanbul ve İstanbul boğazı meselesi yeniden ön plana geçti. 21 Mart 1452'de Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Güzelcehisar karşısına Mimar Muslihiddin nezaretinde Boğazkesen hisarının (şimdiki Rumelihisarı*) yapımına başlandı ve üç aylık bir çalışma sonunda tamamlandı.

Edirne'de dökülmüş toplar, hisarın kıyı burcu olan Çandarlı Halil Paşa burcuna yerleştirilerek, boğazdan geçecek gemilerin iki hisar arasında yelkenlerini indirmesi ve geçiş resmi vermesi şartı konmuştu. Bu şarta ilk önce bir venedik gemisi uymadı; ve Halil Paşa burcundaki toplar tarafından açılan ateş ile batırıldı. Bu olay boğazlar rejimine Türklerin ilk müdahalesidir. Türklerin Boğazlar üzerindeki kesin hâkimiyetleri 29 mayıs 1453'te İstanbul'un zaptı ve Bizans imparatorluğunun yıkılmasıyle başladı. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un zaptından sonra Çanakkale boğazının tahkimi ile de uğraştı. Kilidülbahir* ve Seddülbahir* mevkilerinde tahkimat ve kaleler yaptırdığı gibi Çanakkale sırtlarında Sultan tabyalarını da inşa ettirerek boğazların mutlak hâkimi oldu.

II. *Türk hâkimiyeti dönemi.* Boğazların durumunu, 1453'te türk hâkimiyetine geçişinden günümüze kadar tabi bulunduğu hukuk rejimine göre birtakım devrelere ayrılır:

Boğazlar üzerinde Osmanlı imparatorluğunun mutlak hâkim bulunduğu devre. 1453'ten 1841 tarihine kadar süren bu devrede Osmanlı imparatorluğu boğazlar üzerinde mutlak hâkimdir; bu hâkimiyet 1841 tarihine kadar hukuk bakımından varlığını muhafaza etmekle birlikte; fiilî bakımdan birtakım değişiklikler gösterir. Bu bakımdan bu devreyi de şu tali dönemlere ayırmak gerekir.

1453-1774 Dönemi. Bu dönemde Boğazlar üzerindeki türk hâkimiyeti kesindir. Boğazlardan geçiş imparatorluğun tespit ettiği esaslar içinde yapılmaktadır.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed bir taraftan Balkanlarda ve bir taraftan da Anadolu'da fetihlerde bulundu. Karadeniz'in bir türk gölü haline getirilmesi planlandı. Sinop ve Trabzon alındı ve Anadolu'nun Karadeniz kıyıları türk hâkimiyetine sokuldu. Bunu Kırım'ın alınması izledi.

Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine (1481) yerine geçen oğlu Bayezid II de bu planın gerçekleştirilmesine çalıştı. Karadeniz'in batı kıyıları ele geçirildi. 1484'te Boğazların yabancı gemilere kapandığı ilân edildi. Ancak bu yasaklama uzun sürmedi. Türk ticaret filosu henüz yeterli kuvvet ve kudrette değildi. Bunun için yine Bayezid II devrinde Venediklilere ticarî birtakım imtiyazlar verildi. Bu imtiyazlar Yavuz Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devirlerinde de, türk ticaret filosu kuvvetleninceye kadar tanındı. 1540 Yılında Venediklilere tanınan imtiyazlara son verildi. Buna karşılık yine Kanunî Sultan Süleyman zamanında, 1535'te Fransa kralı François I ile yapılan dostluk ve ticaret antlaşmasıyle bu defa Fransızlara ticarî imtiyazlar tanındı. Bu imtiyazlarla fransız tüccarlarına ve fransız bayrağı taşıyan gemilere boğazlardan serbest geçiş ile türk liman ve denizlerinde ticaret hakkı veriliyordu. Aynı şekildeki imtiyaz 1579'da İngilizlere ve 1612'de de Hollandalılara verildi.

XVII. Yüzyıl sonlarında Avusturya imparatorluğu ile Rusya'nın da boğazlarla ilgilenmeye başladıkları görüldü. 1695'te rus çarı Petro I, Azak kalesini ele geçirmeğe çalıştı. Önce başarısızlığa uğradıysa da, büyük kayıplar vererek 1696 ve 1697 çarpışmaları sonunda Azak Rusların eline geçti. 1699'da rus çarı, Azak ve Kerç Rusya'ya bırakılmak ve boğazlardan rus ticaret gemilerinin geçmesine izin verilmek şartıyle barış yapmak üzere İstanbul'a elçi gönderdi. Uzun görüşmelerden sonra 13 haziran 1700 yılında Azak kalesi ve yakınları Ruslara bırakılmak ve rus gemilerine Azak denizinde seyrüsefer hakkı tanınmak üzerine Ruslarla anlaşmaya varıldı. Rusların ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest geçişine ise yanaşılmadı. Esasen 1711'de çıkan Osmanlı-Rus harbi sonunda Ruslar yenilmiş; Azak ellerinden alınmış ve Karadeniz yeniden bir Türk gölü haline getirilmişti. Ancak Rusya da Karadeniz siyasetinden vaz geçmiş değildi.

Çariçe Anna İvanovna 1736'da Azak kalesini dört aylık bir kuşatma sonunda ele geçirdi. Ruslar böylece yeniden Azak denizine indiler. 1739 Yılında yapılan antlaşmaya göre Ruslar Karadeniz ve Azak denizinde savaş ve ticaret filoları bulundurmak emellerine ulaşamadılar ise de bu arzudan vaz geçmediler.

1774-1841 Dönemi. Bu dönemde boğazlar üzerindeki Osmanlı imparatorluğu hâkimiyeti hukuk bakımından devam etmekle birlikte bazı devletler Boğazlardan serbestçe geçiş hakkını aldılar.

1768 Yılında çıkan savaşta Rusya, Osmanlı devletini denizde ve karada yenilgiye uğrattı. 1774'te yapılan savaşla Ruslar Azak denizi ve Karadeniz kıyılarında hayli toprak kazandıkları gibi hem Karadeniz'de hareket ve hem de boğazlardan serbestçe geçiş imkânını elde ettiler. Böylece üçyüz yıla yakın bir zaman sürmüş olan, Karadeniz'in bir türk gölü olma niteliği ortadan kalktı. Bundan sonra Rusların boğazlar üzerindeki baskıları gittikçe arttı. Fransız ihtilâlinden sonraki günlerde, Fransa'nın sürdürdüğü yanlış siyaset, Osmanlı imparatorluğuyle Rusya'yı birbirine yakınlaştırdı. 1797'de İstanbul'da iki devlet arasında bir savunma antlaşması imzalandı. Buna göre rus savaş gemileri ortak bir savaşta yardım amacıyle boğazlardan serbestçe geçecek, buna karşılık boğazlardan yabancı hiç bir devletin savaş gemileri geçirilmeyecekti. Sekiz yıl için imza edilen bu antlaşma 1805'te yenilendi. Boğazlarda uygulanan bu yeni rejim tamamen Rusya lehindeydi. Bu durum 1807 tarihinde Osmanlı-Rus savaşına kadar sürdü. 1809'da Osmanlı imparatorluğu ile İngiltere arasında yapılan antlaşma boğazlara yeni bir rejim getirdi. Bu antlaşmanın on birinci maddesi ile savaş sırasında bütün devletlerin savaş gemilerine boğazların kapanması kabul edildi. Böylece boğazların kapalı olması kuralı milletlerarası bir belgede yer alıyordu. 1826 Tarihinde imza edilen Edirne antlaşmaları ile rus gemileri ve diğer bütün devletlerin ticaret gemilerine, boğazlardan serbest geçiş hakkı kabul edilmiştir.

1832'de bir osmanlı valisi olan Mehmed Ali Paşanın Mısır'da devlete karşı isyanı ve ordularının osmanlı ordularını yenerek Kütahya'ya kadar gelmesi üzerine Sultan Mahmud II'nin daveti ile bir rus savaş filosu İstanbul'a gönderildi. Arkasından 15 000 kişilik bir rus ordusu Hünkâr iskelesinde karaya çıkarıldı. Bu, Rusya'nın boğazlara bilfiil yerleşmesi demekti. Bundan çekinen avrupa devletleri duruma el atarak Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin Torosların gerisine çekilmesini sağladılar. Osmanlı devleti ile Rusya'yı da boğazlardaki kuvvetlerin çekilmesine zorladılar. Bunun üzerine Osmanlı devleti ile Rusya arasında 1833'te Hünkâr* iskelesi antlaşması imza edildi. İki devletin birbirlerine karşılıklı yardım edecekleri şeklinde olan bu antlaşmanın gizli hükümlerine göre Osmanlı devleti Rusların yardımlarına karşılık Boğazları bütün devletlerin savaş gemilerine kapamak suretiyle Rusya'ya yardımda bulunmayı taahhüt etmekte idi.

1841 Antlaşması ve ondan sonraki devre. Bu devreye, boğazların Milletlerarası bir rejime tabi olması devresi denilebilir. Mısır meselesinin çözümünden sonra ve Hünkâr iskelesi antlaşmasının sona ermesi üzerine Avrupa devletleri, Osmanlı imparatorluğu ile Rusya arasında Hünkâr iskelesi antlaşmasının uzatılması veya başka bir antlaşma yönüne gidilmesi endişesi ile Londra'da bir konferans toplamaya karar verdiler. Londra konferansı sonunda yapılan sözleşmeyle boğazlar yeni bir rejime tabi tutuldu. Buna göre, boğazlardan geçiş, Osmanlı devletinin hukuk kuralları veya Türkiye ile çeşitli devletlerin yaptıkları antlaşma hükümlerine tabi olmaktan çıkarılmış ve milletlerarası bir düzene tabi tutulmuştur.

1841 Londra konferansına Osmanlı devleti, Avusturya, Fransa, İngiltere, Rusya ve Prusya katıldılar. Konferans yalnız boğazlar meselesini ele aldı.

Boğazlar barış zamanında bütün harp gemilerine kapalı kalacaktı. Antlaşmaya katılan devletler bu kurala uymayı kabul etmişlerdi (md. 1) Padişah dost devlet elçilerine ait hafif savaş gemilerinin boğazlardan geçmesine ferman verebilecektir (md. 2). Bu yeni rejim de 1856 Paris antlaşmasına kadar sürdü. Rus çarı Nikola I'in saldırışı ile başlayan Osmanlı-Rus harbine İngiltere ve Fransa'nın da katılması ve sonunda Rusya'nın yenilmesi üzerine 1856'da imza edilen Paris* barışında Karadeniz ve boğazlar meselesi yeniden ele alındı. Antlaşmanın 11. maddesi gereğince Karadeniz tarafsız bir duruma getirilecek, gerek bu denizde kıyısı olanların, gerekse diğer devletlerin savaş gemileri Karadeniz'e giremeyecekti. Antlaşmanın 13. maddesi ile de Osmanlı imparatorluğu ve Rusya, Karadeniz'deki tersanelerini yıkacaklar ve yeniden tersane kurmayacaklardı. Ancak, şu üç konu bu kararların dışında kalacaktı:

a) Tuna ırmağı ile ilgili kararların uygulanmasına yardım bakımından antlaşmayı imza eden devletler Tuna ırmağı ağzında ikişer ufak savaş gemisi bulundurmak ve bu gemileri boğazlardan geçirmek hakkına sahiptirler (md. 19).

b) Elçilikler hizmetinde bulunması geleneklesmiş hafif savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi konusunda padişahın müsaade verme hakkı devam edecektir.

c) Osmanlı devleti ve Rusya Karadeniz'deki kıyı görevleri gereği onar hafif savaş gemisini Karadeniz'de bulundurabileceklerdir. (Paris'te, aynı zamanda imza edilen Osmanlı-Rus ikili antlaşması).

1856 Paris antlaşması Rusya'nın, Karadeniz üzerindeki emellerine ulaşmasını hayli engelledi. Bu antlaşmanın korunmasında birinci derecede sorumlu bulunan Fransa'nın kuvvet durumu Rusya'yı düşündürüyordu. Beklediği fırsat 1870-1871 Fransa-Almanya savaşı içinde ortaya çıktı. Fransa'nın yenilmesi üzerine Rusya Paris antlaşmasını imza eden devletlere birer genelge göndererek, kendisini bu barışın Karadeniz ile ilgili hükümleriyle bağlı saymadığını bildirdi. Bu hareket milletlerarası bir antlaşmanın tek taraflı bozulması demekti ve devletler hukuku prensiplerine aykırıydı. Bu yüzden meselenin yeniden gözden geçirilmesi ve karara bağlanması için 1871 yılında Londra'da bir konferansın toplanmasına karar verildi. 13 Mart 1871'de toplanan Londra* konferansı aşağıdaki kararları aldı.

a) 1856 Paris antlaşmasının boğazlara ait hükümleriyle aynı yılda Osmanlı devleti ile Rusya arasında imza edilen Karadeniz ile ilgili ikili antlaşma kaldırılmıştır (md. 1).

b) Boğazların savaş gemilerine kapalı bulundurulmasıyle ilgili daha önceki antlaşma hükümleri doğrulanmakla birlikte osmanlı padişahının barış zamanlarında dost ve müttefik devletlerin savas gemilerine boğazları açabileceği kabul edilmiştir (md. 2).

c) Ticaret gemilerinin boğazlardan serbestçe geçme hakkı vardır (md. 3).

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda avrupa devletlerinin işe karısması üzerine 1878'de toplanan Berlin konferansında boğazlar rejimini değiştiren bir karar alınmadı; 1871 Londra antlaşması hükümlerinin yürürlükte olduğu belirtildi (md. 63).

Berlin konferansından Birinci Dünya savaşının çıkışına kadar geçen devre sırasında Boğazlar rejiminde yine bir değişiklik olmadı.

1914'te başlayan Birinci Dünya savaşında İtilâf devletlerinin müttefikleri Rusya'ya deniz yoluyle yardımda bulunmak zorunluğu, Boğazları yine ön plana çıkardı ve dünya tarihine Türklerin Çanakkale müdafaası gibi parlak bir başarısını kaydettirdi. Harbin sonunda imza edilen Sevr antlaşması 20 ağustos 1920'de boğazlar re-

jimini temelinden değiştirdi. Antlaşmaya göre:

a) Gerek savaş ve gerekse barış zamanlarında bütün devletlere ait her nevi ticaret ve savaş gemileri boğazlardan serbestçe geçme hakkına sahiptir (md. 37).

b) Kaderi boğazlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan İstanbul şehri de Sevr antlaşmasında yer almaktadır. Buna göre Osmanlı devletinin İstanbul'a sahip olması kabul edilmekle birlikte, Padişah, İstanbul'da yaşayan azınlıkların her nevi hukukuna riayet etmediği ve antlaşma hükümlerini yerine getirmediği taktirde İstanbul'un durumu yeniden ele alınabilecektir. Osmanlı hükûmeti bu yolda alınacak bütün kararları önceden kabul etmektedir (md. 36).

c) Boğazların yeni rejiminin iyi bir şekilde işletilebilmesi için Boğazlar komisyonu adıyle milletlerarası bir komisyon kurulmuştur (md. 38).

Görülüyor ki Sevr antlaşmasıyle Osmanlı devleti Boğazlar ve İstanbul üzerindeki hâkimiyetini kaybetmektedir. Sevr antlaşmasının diğer maddeleriyle Türkiye'nin bağımsızlığı da zedelenmiştir. (Bk. SEVR ANTLAŞMASI.) Padişah hükûmeti antlaşmayı kabul ettiği halde Türk milleti bunu kabul etmeyerek millî mücadeleye girişti. İstiklâl savaşı sonunda (24 temmuz 1923) te imza edilen Lozan barışında Boğazlar meselesi yeniden ele alındı ve Boğazlar için ayrı bir antlaşma yapılması kararlaştırıldı (md. 33). «Boğazların tabi olacağı usul hakkında mukavelename» adını alan bu antlaşmanın birinci maddesine göre boğazlardan savaş ve barış zamanlarında havadan ve denizden serbest geçiş esası kabul edilmekle birlikte savaş ve ticaret gemileri için ayrı rejimler uygulanması kararlaştırılmıştı.

Ticaret gemileri. (Normal ticaret gemileri, hastahane gemileri, yatlar, balıkçı gemileri ve askerî olmayan uçaklar),

Barışta sancağı ve yükü ne olursa olsun, gece ve gündüz boğazlardan serbest olarak geçeceklerdir;

Savaşta ve Türkiye tarafsız olduğu takdirde, barış zamanındaki rejim uygulanacaktır;

Savaşta ve Türkiye savaşa girdiği takdirde, tarafsız gemi ve uçaklar, düşmana gerekli savaş malzemesi, düşman askeri, düşman tebaası veya düşmana yardımcı kuvvet taşımamak şartıyle, geçişte serbesttirler. Türkiye bu gemileri kontrol hakkına sahiptir. Türkiye düşman gemileri hakkında devletler hukuku prensiplerine uygun kararlar alabilir.

Savaş gemileri. (Normal harp gemileri, yardımcı gemiler, asker taşıma gemileri, uçak gemileri ve uçaklar),

Barışta sancağı ne olursa olsun bütün savaş gemileri, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerden deniz kuvvetleri en fazla olanın donanmasından fazla olmamak şartıyle, Boğazlardan geçebilirler;

Savaşta ve Türkiye tarafsız olduğu takdirde, barış zamanındaki rejim uygulanacaktır;

Savaşta ve Türkiye harbe girdiği takdirde, tarafsız gemiler barış zamanındaki muameleye tabi olacaklardır.

Lozan barışında Boğazlardan geçiş serbestliğini sağlamak üzere sahilin iki tarafında askerlikten arınmış bir bölge bulunacak ve geçişi düzenlemek üzere türk delegesinin başkanlığında bir Boğazlar komisyonu kurulacaktır.

Lozan antlaşması boğazları askerlikten arınmış bir duruma getirmek suretiyle Türkiye'yi, Boğazlar gibi hayatî önemi olan bir bölgede gerekli tedbirleri almaktan alıkoymuş ve Türkiye herhangi bir saldırıya uğradığı takdirde savunmasını güçleştirir duruma sokmuştu. Ancak Lozan barışı imzalandığı sırada Milletler cemiyetinin kurulmuş olması ve bu topluluğun barışı koruyabileceği düşüncesi hâkimdi. Kısa bir süre sonra bu düşüncenin bir hayal olduğu anlaşıldı. Çeşitli devletler savaş hazırlıklarına başladılar. 1933'te Japonya Milletler cemiyetinden çıktı. 1935'te İtalyanlar, Habeşistan'a saldırdılar. 1936'da Almanlar askerlikten arınmış olan Ren bölgesini işgal ettiler. Bu hâdiseler karşısında Milletler cemiyetinin aldığı tedbirler fayda vermedi. Böylece Milletler cemiyetine bağlanan ümit boşa gitti. Bunun üzerine Türkiye 11 nisan 1936 tarihinde; Lozan barışını imzalamış olan devletlere birer nota vererek Lozan Boğazlar mukavelenamesinin değiştirilmesini, Türkiye'nin ve Boğazların güvenliğini sağlayacak yeni bir antlaşmanın imzalanmasını istedi. Bunun üzerine 22 haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö (Monreux) şehrinde Avustralya, Bulgaristan, Büyük Britanya, Fransa, Japonya, Romanya, Sovyetler birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılmasıyle başlayan konferans 20 temmuz 1936'da yeni bir boğazlar rejimi meydana getirdi. Buna göre:

Ticaret gemileri barışta sancak ve yükü ne olursa olsun, gece ve gündüz Boğazlardan serbest olarak geçerler. Kılavuz almak isteğe bağlıdır (md. 2).

Türkiye, kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi ile karşı karşıya gördüğü zaman sulh zamanındaki rejimin uygulanmasına devam edilecek; ancak bu takdirde gemiler Boğazlara gündüz girecekler ve türk makamlarının göstereceği yollardan geçeceklerdir. Türkiye isterse kılavuzluğu zorunlu kılabilir (md. 6).

Savaşta ve Türkiye tarafsız ise gemiler sancağı ve yükü ne olursa olsun barış zamanındaki rejime tabidir (md. 4).

Savaşta ve Türkiye de savaşın içindeyse, tarafsız devletlere ait gemiler düşmana yardım edici bir durumda olmamak şartıyle ve gündüz boğazlara girerler ve türk makamlarının göstereceği yollardan geçerler (md. 5). Savaşta sözleşmedeki sınırlamalara uymak ve sekiz gün önceden Türkiye hükûmetine itibarda bulunmak sartıyle savaş gemileri Boğazlardan geçebilirler. Sözleşmeye göre hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemileri toplam tonajları 15 bin tonu ve sayıları dokuzu geçmemek şartıyle Boğazlardan geçebilirler. Boğazlardaki bir limana yapılacak nezaket ziyaretleri bu sınırlamalara tabi değildir. Ayrıca Karadeniz'de bulunan devletlerin savaş gemileri de tonaj ve sınıf sınırlamalarına tabi olmayan geçiş hakkına sahiptir (md. 10-14).

Türkiye, kendisini pek yakın bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya hissettiği zaman tam bir hareket serbestliğine sahiptir. Gerekli bütün tedbirleri alabilir. Ancak aldığı tedbirlerin yersizliği hakkında Milletler cemiyeti Konseyi 2/3 çoğunlukla karar verir ve antlaşmayı imza eden devletlerin çoğunluğu da aynı fikirde bulunurlarsa Türkiye aldığı tedbirleri kaldırır (md. 21).

Savaşta ve Türkiye tarafsız olduğu zaman tarafsız devletlerin gemileri barış zamanındaki kurallara uymak zorundadır. Savaştaki devletlerin gemileri Boğazlardan geçemezler (md. 19).

Savaşta ve Türkiye savaşa girdiği zaman savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi tamamen Türk hükûmetinin isteğindedir.

Lozan antlaşmasındaki Boğazların askerlikten arınması hususu bütünüyle kaldırılmış ve Boğazlar komisyonunun bütün yetkileri Türkiye'ye devrolunmuştur.

7 Ağustos 1946 tarihinde S.S.C.B. Türkiye'ye bir nota vererek:

Boğazların tabi olduğu rejimin değiştirilmesi; meselenin sadece Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerden kurulu bir konferansta çözümü, Boğazların muhtemel bir saldırıya karşı S.S.C.B. ve Türkiye tarafından birlikte savunulması teklifinde bulundu. Bu teklifi Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti; gerektiğinde Boğazlar rejiminin Montrö antlaşmasını imza eden bütün devletlerin katılacağı bir konferansta değiştirilebileceği ve şimdilik Türkiyenin Boğazları her türlü saldırıya karşı korunmaya muktedir bulunduğu şeklindeki 22 ağustos 1946 tarihli cevabî nota ile reddetmiştir.

Aynı konuda, S.S.C.B.'nin 24 eylül 1946 tarihindeki ikinci notası da 18 ekim 1946 tarihli cevabî nota ile reddedildi.

● *Boğazların müdafaası.* Türk topraklarının müdafaası bakımından İstanbul ve Çanakkale boğazları askerî bölge olarak çok önemlidir. Karadeniz ile Akdeniz kıyılarındaki devletlerin deniz yoluyle bağlantısını sağlaması bakımından Boğazlar, bütün dünya milletlerini ilgilendirir.

XVII. yy.dan beri Karadenizli ve Akdenizli devletlerarasında siyasî ve askerî bir konu olan Boğazlar, son yıllarda Amerika Birleşik devletlerinin de ilgilenmesi ile daha geniş bir önem kazandı. İkinci Dünya savaşında uçakların ve uçak gemilerinin oynadığı rol göz önünde bulundurulursa, Karadeniz'in ve onun kapısı olan Boğazların askerî önemi daha iyi anlaşılır. Bu arada, Karadeniz'den Akdeniz'e doğru yapılacak teşebbüslerde de Boğazlar önemlidir. Marmara ve Karadeniz'de kuvvetli deniz üslerini elinde bulunduran bir devletin Akdeniz'e yöneltileceği hareketlerde başarılar sağlaması imkânı artar.

Boğazların durumu ve ileri müdafaa hatları. İstanbul veya Karadeniz boğazının uzunluğu 31,7 km; eni Karadeniz girişinde 4,7 km, Marmara girişinde de 2,5 km'dir. Yunanlılar devrinden son zamanlara kadar İstanbul boğazının strateji merkezleri Kavaklar ile Rumelihisarı'nda bulunuyordu. Uzunluğu 61,8 km, eni ise 1,25-7,5 km olan Çanakkale veya Akdeniz boğazı, strateji bakımından üç bölgeye ayrılır: 1. Ege methalinden Çanakkale şehrine kadar olan 23 km'lik mesafe; buradâki en geniş yer 7,5 km'dir; 2. Çanakkale'den Nağara burnuna kadar olan 6,5 km'lik mesafe, boğazın en dar kısmı buradadır. 3. Nağara'dan Gelibolu'ya kadar olan 32 km'lik mesafe. Bu kıyıların engebeli ve oldukça yüksek yamaç ve tepelerle çevrili olması, özellikle uçak devrinden önce, Boğazların savunmasında tabiî bir yardım teşkil etmiştir. Karadeniz tarafında önü açık bulunan İstanbul boğazına göre, Çanakkale boğazının müdafaası bazı özellikler taşır. Birçok ada ve takımadalarla dolu bulunan Ege denizi, uçak devrinden önce, Çanakkale savunmasının denizdeki ileri hattını teşkil eder. Mayın ve denizaltı devrinde de, Ege denizinin bu özelliği sürmüştür. Bu denizdeki geçitlerde denizaltı gemileri ve mayınlarla bir savunma düzeni kurarak Ege'ye girecek olan düşman savaş ve ticaret gemilerinin geçişlerine engel olmak mümkündür. Nitekim İkinci Dünya savaşında almanlar Girit adasını işgal ederek bu hatlarda engeller meydana getirdiler ve Akdeniz'e hâkim olan müttefik donanmasının ve ticaret gemilerinin Ege'ye girmesine engel oldular. Birinci Dünya savaşında, Çanakkale yakınlarındaki adaların Boğaza karşı üs olarak kullanılması, Lozan antlaşmasınca da İmroz ile Bozcaada'nın Çanakkale için bir ileri savunma hattı kabul edilmesi, Ege denizinin bu özelliğini gösterir. İstanbul boğazının savunulmasında, tabiî bir ileri deniz hattı yoktur. Bu görevi mayın, uçak gemileri ve donanma üzerine almıştır.

Tarih boyunca, Boğazları elinde bulunduran devletler genellikle Anadolu'ya da hâkim oldukları için, Boğazların karadan savunulmasında daha çok Avrupa tarafından gelecek bir akın göz önünde bulundurulmuştur. Bu savunmanın kara ileri hatları geniş ölçüde Doğu Trakya'da, daha dar ölçüde de, Balkan savaşı (1912-1913) sıralarında teklif edilen Enez-Midye hattında bulunmaktadır. Sevr antlasmasında, Rumeli tarafında kesiksiz bir bölge olarak, Saros körfezinde Karaçalı-Karadeniz sahilinde Podima; Anadolu tarafında da yine kesiksiz bir bölge olarak, Edremit körfezinde Kemer İskelesi-Karadeniz kıyısında Akabedr hattı tespit edildi ve sadece İstanbul boğazının en dar müdafaası için de Marmara kıyısından Çekmece-Çatalca ve Sinekli-Podima hattı bırakıldı. Bu hattın askersiz bölge hattı olması onun stratejik önemini belirtir. Lozan antlaşması, her iki boğazı da ayrı ayrı ele aldı ve Boğazların müdafaasını askersiz bölge olarak ikiye böldü: 1. Çanakkale için, Rumeli tarafında, Saros körfezinde Bakla burnu-Marmara'da Kumbağı; Anadolu tarafında da, Bozcaada karşısında Eski İstanbul burnu-Marmara'da Karabiga hattı; 2. İstanbul boğazı için Rumeli yakasında Marmara'da Küçük Çekmece-Karadeniz kıyısında Çifte Alan; Anadolu yönünde de, Marmara'da Maltepe-Karadeniz kıyısında Karaburun hattı. İs-

tanbul boğazı için çok daha dar bir ölçüde de Çatalca hattı tabiî bir müdafaa hattı teşkil eder.

Türklerin Rumeliye geçişine (1356) *kadar Boğazlar:* Avrupa ve Asya kıtaları arasında bir köprü vazifesini gören İstanbul ve Çankkale boğazlarının stratejik ve jeopolitik önemi, tarihten önceki çağlarda başladı. Asya'dan Avrupa'ya göç eden Alpin ırkın bir kısmı, daha sonra da Avrupa'dan Asya'ya taşınan helen öncesi kavimlerden birçoğu bu geçitlerden yararlandı. Yunan sömürgeciliği devrinde Boğazlarda bugünkü anlamda müdafaa tesisleri yoktu. Ancak stratejik noktalarda kale ve hisarlar yapılmıştı. Bu bölgelerdeki ilk büyük askerî olay M.Ö. VI. yy.da oldu. 512'de, Pers kralı Dara, İskitleri batıya doğru takip ederken, İstanbul boğazının en dar yerinde, Sisamlı mühendis Mandrokles'a sallar üstüne bir köprü kurdurdu ve 700 000 kişilik ordusunu Anadolu'dan Rumeliye geçirdi. Pers-Yunan savaşları sırasında da, Kserkses I Çanakkale'den Avrupa'ya geçti. M.Ö. 334'te Büyük İskender, Çanakkale boğazından Anadolu'ya geçti. M.Ö. 191'de Roma orduları da Çanakkale boğazından Asya'ya geçmişlerdi.

Bizans imparatorluğu kurulduktan sonra, İstanbul ve Çanakkale boğazları tahkim edildi ve surlar yapıldı. 627'de Avarlarla İranlılar İstanbul boğazına saldırdılar. 668'de Emevî donanması Çanakkale'yi geçti ve Haliç'e kadar sokuldu. 717'de arap donanması tekrar Çanakkale'de göründü. IX. yy.da arap akınları devam etti. 813 ve 924 yıllarında Bulgarlar İstanbul'u kuşattılar. 860 ve 1048 yıllarında da Varyag (Vareg) gemileri Karadeniz boğazını geçip Marmara'ya girdiler. 922'de, uzun bir mücadeleden sonra Bizanslılar ile Venedikliler arasında Çanakkale hakkında bir antlaşma yapıldı. 1906'da Godefroy de Boulin kumandasındaki birinci haçlı ordusu Boğaziçi'nde Büyükdere çayırında karargâh kurdu. 1190'da üçüncü haçlı ordusu Çanakkale yoluyle Asya'ya geçti. 1203'te dördüncü haçlı ordusu da aynı yoldan faydalandı. Bu seferden sonra Boğazların hâkimiyeti bir süre Venediklilere geçti, fakat Latin imparatorluğunun yıkılışı ile bu hâkimiyet Bizanslılara geri verildi.

XIII.-XIV.yy.larda Çanakkale, Venedik-Cenova rekabetine sahne oldu. Venedik donanması İstanbul önlerinde Ceneviz donanmasıyle birkaç kere çarpıştı. XIV. yy. başında Çanakkale'nin hâkimiyeti bir süre için Katalonyalıların eline geçti. Aynı yıllarda Türkler de Çanakkale'de göründüler. 1332'de Aydınoğlu Umur Bey Gelibolu'yu kuşattı. Bu kuşatma hareketi 1341'de de tekrarlandı. Nihayet VI. Ioannes Kantakuzenos devrinde, 1356 yılında, Orhan Beyin oğlu Süleyman Paşa kumandasındaki kuvvetler Gelibolu yarımadasına geçtiler ve Gelibolu'yu zaptettiler.

1356'dan günümüze kadar Boğazlar. 1356'da Türklerin eline geçen Gelibolu, 1366'da tekrar Bizans idaresine geçti, fakat ertesi yıl yine Türkler tarafından geri alındı. Yıldırım Bayezid 1390'da Çanakkale'de Boğazlar muhafızlığını kurdu ve 1393'te de İstanbul boğazında «Güzelcehisar»ı (Anadoluhisarı) yaptırdı. 1403'teki Ankara bozgunundan sonra, Çanakkale'nin hâkimiyeti tekrar Bizanslıların eline geçti. Mehmed I devrinde hâkimiyet tekrar Osmanlılara geçti ve Gelibolu tahkim edildi, fakat 29 mayıs 1416'da osmanlı donanması Çanakkale'ye giren Venedik donanması tarafından yenildi. Bunun üzerine boğazın Anadolu tarafında yeniden türk tahkimatı yapıldı ve 1427'de italyan donanması Çanakkale'de durduruldu. 1444'te, Murad II devrinde Segedin antlaşmasını bozan Avrupalıların Çanakkale'yi abluka etmelerine rağmen türk kuvvetleri İstanbul boğazından Avrupa'ya geçti. İstanbul'un fethinden önce Mehmed II, 1452'de Rumelihisarında «Boğazkesen» kalesini yaptırdı. Nihayet 29 mayıs 1453'te İstanbul'un fethi ile Boğazlar kesinlikle türklerin eline geçti ve XVII. yy. ortalarına kadar her iki boğaz da sakin bir devir geçirdi.

1635'te, Murad IV devrinde başlayan Girit seferinden itibaren 1657'ye kadar Çanakkale birçok deniz savaşına sahne oldu. Bu savaşlardan sonra, 1659'da Köprülü Mehmed Paşa, Çanakkale'yi, bir kere daha tahkim ettirdi. Bu arada, 1624'te Don Kazakları gemileriyle Karadeniz'den İstanbul boğazına akın ettiler ve Boğaziçi'ni yakıp yıktılar. Bunun üzerine Boğaziçi'nde de yeni tahkimat yapıldı. 3 Temmuz 1700'de rusların Boğazlardan geçme isteği reddedildi ve neticede başlayan savaşlar sebebiyle boğazların önemi bir kat daha arttı. 1768 ve 1773 yıllarında yapılan tahkimat ile yedi kale «Boğaz nazırı» unvanlı bir kumandanın emrine verildi ve gece boğazdan geçmek yasaklandı. Bu teşkilât cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından meydana getirildi. Selim III zamanında, 1794'te Fransa ve İsveç'ten getirtilen uzmanların tavsiyesiyle Boğazlardaki kalelerin takviyesine devam edildi. Fakat Napolyon savaşları sırasında, ingiliz amirali Sir John Duckworth 19-20 şubat 1807'de Çanakkale boğazını topa tuttu ve İstanbul önlerine kadar geldi. Bu olay, Boğazların tahkimatına önem verilmesine sebep oldu. 1809'da Babıâli ile İngiltere arasında imzalanan antlaşmadan sonra Boğazların müdafaası ile rejimi milletlerarası bir mesele halini aldı. 1821'deki Mora savaşı sırasında Boğazlardaki tahkimat kuvvetlendirildi. 1836-1850 Yıllarında ve 1853-1854 (Kırım savaşı) sıralarında Çanakkale boğazında bir geri müdafaa hattı inşa edildi. 1864-1877 Yılları arasında Çanakkale'ye Krupp topları yerleştirildi. 1877-1878 Rus savaşında (93 Harbi) Çanakkale yeniden takviye gördü; İstanbul müdafaası için de 30 km'lik Çatalca hattı meydana getirildi. 28 Eylül 1911'de patlayan Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp) savaşına kadar iki boğaz da bir sükûnet devresi geçirdi. Savaşın patlaması üzerine, 22 ekimde italyan donanması Çanakkale boğazını abluka etti. 18 Nisan 1912 tarihli savaşta, italyan donanması imparatorluk topçusunun ateşi karşısında Çanakkale'den kaçtı. 19 Nisanda Çanakkale boğazı ilk defa olarak mayınlandı. 18 Temmuz 1912'deki hücumda da italyan donanması Cehennem derelerinin ateşi karşısında kaçmak zorunda kaldı.

8 Ekim 1912'de başlayan Balkan harbinde, Bulgarlar Çanakkale ve İstanbul boğazlarını tehdit ettiler, fakat boğazlara giremediler.

1913-1914 Yıllarında her iki boğaz da modern uzun menzilli ağır top ve obüslerle kuvvetlendirildi.

Birinci Dünya savaşında, Almanların Goeben ve Breslau zırhlılarının Çanakkale'den Marmara'ya geçmeleri üzerine, İngilizler Çanakkale boğazını abluka ettiler. Osmanlı imparatorluğunun savaşa girmesinden sonra, ingiliz ve fransız donanmaları Çanakkale boğazına saldırdılar ve böylece burası 8 ocak 1916'ya kadar tarihin en kanlı deniz savaşlarına sahne oldu. Bu arada rus donanması da mayıs 1915'ten itibaren İstanbul boğazını birkaç kere bombardıman etti. Savaşın sonunda, Mondros mütarekesinden (30 ekim 1918) sonra Boğazlar müttefikler tarafından işgal edildi.

İstiklâl savaşında, yunan ordularının denize dökülmesinden sonra türk kuvvetleri Boğazlara yöneldiler. Mudanya mütarekesine (11 ekim 1922) göre Boğazlar bölgesine yalnız türk özel birlikleri girebilecekti. Lozan antlaşmasına (24 temmuz 1923) göre bu anormal durum hafifletildi, yabancı işgal kuvvetleri Boğazlardan çıkarıldı ve Boğazlar askersiz bölge sayılmakla beraber İstanbul'a 12 000 kişilik bir türk tümeni yerleştirildi. 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö antlaşmasıyle Boğazlar tamamen Türk hükûmetinin idaresine geçti ve her iki boğaz bölgesinde müdafaa ve tahkim tesisleri modern bir şekilde yeniden kurularak kara, deniz ve hava yasak bölgeleri tespit ve ilân edildi. İkinci Dünya savaşından sonra, bütün tesisler bugünün tekniğine uygun bir duruma getirildi. Şimdi Boğazlar, askerî bakımdan, Boğazlar ve Marmara Deniz kumandanlığına bağlıdır. (→ Bibliyo.) [M]

BOĞAZLAR İDARESİ (STRAİTS SETTLEMENTS), esk. Britanya sömürgesi, 1867'de kuruldu. Kapsadığı yerler: Penang doğu Hindistan şirketinin 1875'te satın aldığı adada, 1786'da kuruldu, Malaka adası ve şehri (1786'da Hollandalılardan alındı), Wellesley kıt'a ili (Penang yakınında, 1789'da Kedah sultanı tarafından bırakıldı), Singapur adası (Raffles tarafından 1819'da çevre adacıklarıyle birlikte Johore sultanından satın alındı). 1867'de tahtın sömürgesi haline getirilen, 1874-1888 arası Britanya himayesine verilen, geleceğin Malezya Devletleri Federasyonu'nun seçkin bölgesi Boğazlar idaresi başlangıçta Hindistan şirketi tarafından yönetildi; başkenti Penang, sonra (1837) Singapur idi. Christmas (1900), Keeling (1903) ve Labuan (1907) adalarıyle genişledi; bu adalar daha önceleri de Boğazlar idaresi valisinin yetki alanındaydı, vali bu üç adayı bir Yürütme ve bir Yasama Meclisi yardımıyle yönetiyordu.

Bu üslerin başlangıçta başlıca rolü büyük Britanya'nın Uzak Doğu ticarî ve stratejik yolunu denetlemesini sağlamaktı; çoğunlukla birbirinden çok uzak bu toprakların tek bir yetki altında toplanması bu sebeple açıklanabilir. Bununla birlikte, XIX. yy.ın sonundan itibaren deniz artık tek refah kaynağı olmaktan çıktı. Bu toprakların Malezya Devletler Federasyonu ile coğrafî ve iktisadî dayanışmasını gözönüne alan Londra hükûmeti; valilerine yeni himayenin yüksek komiserliğini verdi. Boğazlar idaresi, bu tarihten itibaren çin göçmenlerinin yarımadanın iç bölgelerine giriş noktası ve Malezya'nın kalay ve kauçuğunun ihraç edildiği doğal sürüm yeri oldu. Savaştan çok zarar gören (Penang'ın [aralık 1941] ve Singapur'un [ocak 1941] düşüşü) Boğazlar idaresinin, savaş sonunda statüsü iyice değişti. Malezya'nın bağımsızlığa doğru yol aldığını kestiren Büyük Britanya 1946'dan itibaren Singapur'u öbür topraklardan ayrı bir sömürge haline getirdi. Sonra stratejik Keeling (1955) ve Christmas (1955) adalarının denetimini Avustralya'ya verdi; bu sırada kurulan Penang ve Malaka üslerine devlet statüsü tanıdı ve dokuz Malezya devletiyle birlikte 31 ağustos 1957'de kurulan Malezya federasyonuna katıldılar. (L)

BOĞAZLIYAN, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde, Yozgat iline bağlı ilçe merkezi; 7 925 nüf. Kayseri-Yozgat karayolu üzerindedir. Ankara-Kayseri demiryolu üzerindeki Fakılı istasyonuna 22 km'lik bir yol ile bağlıdır. Kasabanın denizden yüksekliği 1 000 m'dir.

— *Boğazlıyan ilçesi* (2 129 km², 50 002 nüf.), merkez, Fakılı, Yenipazar bucaklarına ayrılır. Bunlara bağlı 39 köyü vardır. Tahıl ekimi ve hayvancılık önemlidir. (M)

Boğazlıyan isyanı, 1920 nisanında yaya ve atlı çetelerin millî birliklere karşı çıkardıkları isyanlardan biri. İsyancılar kısa zamanda Tokat, Zile ve Boğazlıyan'ı ele geçirdi. İsyan dört ay sonunda bastırılabildi. (M)

BOĞAZSIL sıf. Fonet. Dil kökünün yutak çeperine değdirilmesiyle telaffuz edilen ünsüze verilen ad. (L)

BOĞÇA i. Bk. BOHÇA.

BOĞDAN veya **MOLDAVYA,** rumence **Moldova,** Romanya'da tarihî ve coğrafî bölge. Merkezi *Yaş (Iaşi).*

Coğrafya

Boğdan, Karpatlar'ın doğusundadır. S.S.C.B. ile sınırını Prut nehri meydana getirir. Kuzey kenarındaki Bukovina'nın Romanya'ya ait bölümüyle birlikte, burada Romanya nüfusunun aşağı yukarı beşte biri yaşar. Boğdan batıdan doğuya doğru birbirini izleyen üç bölge'den meydana gelir: 1. *Boğdan Karpatları* veya Doğu Karpatlarının (1 800-1 900 m yüksl.) kumtaslı ve sık ormanlı tepeleri, klüzlerle kesilen paralel kıvrımlar halinde uzanır; klüzler içinden nehirler (Bistrita, Trotuş) geçer. İyi sulanan bu dağlar, eyaletin güney kesimi (sulanmaya ihtiyacı vardır) ve hidroelektrik enerji (ülkenin sanayileştirilmesine gerekli) için, değerli bir su rezervidir. 2. Aşırı bölmeli, ama tarıma oldukça elverişli küçük bölgeler meydana getiren bu havzalar, tepeler ve yaylalar dizisi; bu diziye Karpat dizisi denir; çeşitli tarım yapılan, bağlar ve meyve bahçeleriyle kaplı, rüzgârlara kapalı bölgelerdir; yeraltı ürünleri linyit ve petroldür. 3. Kuzeyde *Boğdan ovası,* iç kısımda ve kuzeybatıda yaylalar (Suceava, Birlad yaylaları) ve güneyde Eflak ovasına ulaşan bir ovadan meydana gelen bütün. Bu bütün, Karpatların yamacında birbirlerine paralel iki nehirle akaçlanır: Siret ve Prut nehirleri. Siret, Boğdan Karpatlarından gelen bü-

boğmaklıkuşu

tün Rumen nehirlerini kol olarak alır; daha doğudaki Prut, Ruthenia Karpatlarının sularını Tuna'ya taşır.

Boğdan'ın güneyinde görülen kuraklık da bölgesel bir ayırıcıdır; bu kısımda kuzeye oranla tarımı daha çok rastlantıya bağlı kılar ve büyük sulama çalışmalarını daha çok gerektirir. Boğdan büyük bir tahıl bölgesidir; dağlarda kereste ve hayvan, Karpatın çöküntüsünde şarap ve meyve de üretilir. Bölge şimdiye kadar az sanayileşmişti. Linyit ve petrol işletilmesi sonunda bir enerji şebekesi kurulmasıyle bir elektrik şebekesi meydana getirilmesi, Boğdan'da çeşitli sanayilerin gelişmesini hızlandırdı; bunlar özellikle hafif sanayilerdir (yün, pamuk ve keten iplikçiliği ve dokumacılığı, deri sanayii, besin sanayii, kereste ve selüloz sanayii). Köy nüfusu oranı yüksektir.

Tarih

Romalıların Dacia'dan ayrılmasından sonra Boğdan toprakları biçok defa işgale uğradı (Gotlar: 274-375, Hunlar: 375-453, İslav, Avar ve Bulgarlar: VI.-IX. yy., Macarlar, Tatarlar: XIII. yy.) ve bir düzen kurulamadı. Tatar hâkimiyeti Macar kralı Büyük Lajos'un baskısıyle son buldu. Lajos, Rumen voyvodaları arasından bir askerî ve siyasî önder seçerek Tatarların dönüşüne engel olmakla görevlendirildi. Eski macar topluluklarının (Slanic'in tuz madenleri, Ocna ve Bacau kasabaları) bulunduğu Boğdan'da, voyvoda Dragoş XIII. yy.-dan beri Saksonların oturduğu Baia'ya yerleşti. Oğlu Sas da onun yolundan yürüdü ama Maramureş voyvodası Bogdan tarafından devrildi; bu voyvoda Macar kralına isyan etti; 1359'da Boğdan (Moldavya) prensliğini kurdu. Veraset yasaları olmadığı için başlangıç dönemi karışıklıklarla geçti. Daha sonraki Boğdan prensleri, sonradan Bukovina adını alarak bölgeye hâkim olduklarını Polonyalılara kabul ettirdiler (1387). Osmanlılar Mehmed I zamanında 1420'de Eflak voyvodasını yenip öldürdükten ve Dobruca ile Aşağı Tuna kalelerini idarelerine aldıktan sonra ilk defa Boğdan kalelerine akın edip Dniester mansabındaki Akkerman'ı (Cetatea Alba) kuşattılar, fakat alamadılar. Daha sonra Boğdan, Petru Aron zamanında (1455'te) Mehmed II'nin metbuluğunu tanıdı. Her yıl muayyen bir vergi vermeye başladı. Zamanla ülke üzerinde Osmanlı nüfuzu arttı. Fakat Stefan cel Mare devrinde bundan sıyrılmaya teşebbüs etti ve bu da 1484'te Bayezid II'nin Boğdan'nın kapıları olan Kili ve Akkerman'ı ele geçirip buraları Osmanlı topraklarına katmasıyle sonuçlandı. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapılan bir seferle Dniester üzerindeki müstahkem Tighina (Bender) şehri ile bütün Bucak (güney Besarabya) Osmanlı topraklarına katıldı. XVIII. yy.da Boğdan voyvodalığına yerli prensler değil Babıâli'nin kontrolu altında kalabilecek Fenerli Rum tercümanları tayin ediliyordu. Yaş antlaşmasıyle sona eren Osmanlı-Rus savaşı (1787-1792) Rusya'yı Fillen Boğdan'ın komşusu haline getirdi. Fenerli Rumlar devri, Rumlar aleyhine çıkarılan bir isyan ile sona erdi (1821). Bunun üzerine Mahmud II yerli bir prensi voyvoda tayin etti (1822). 1826'daki Akkerman antlaşmasıyle Memleketeyn (Boğdan ve Eflak) voyvodalarının 7 yıl makamlarında kalmaları kararlaştırıldı. Edirne anlaşması (1829) ile bu topraklardaki Osmanlı nüfuzu daha da azaltıldı. Eflak ve Boğdan'da gelişen milliyetçilik hareketi her iki ülkenin birleşmesini hedef tutmuştu (özellikle Boğdan aydınlar için etkili bir merkez oldu). Nihayet bu cereyan kuvvet kazanarak Albay Cuza önce Boğdan'da daha sonra da Eflak'ta prens seçilerek bir rumen birliği kuruldu (24 ocak 1859). Bundan sonra Boğdan'ın tarihi, Romanyanınkiyle birleşir. 1866'da Cuza'yı deviren hükûmet darbesi Yaş'ta ayrılmaya yol açan son karışıklıkları doğurdu. 1907'de yoksulluğun doğurduğu şiddetli ve kanlı bir ayaklanma patlak verdi ve Eflak'a da sıçradı. 1917 Rus ihtilâli Besarabya'nın Romanya'ya bağlanmasıyle (aralık 1918) sonuçlanan bir hareket yarattı; ama bu bağlanmayı Rusya hiç bir zaman tanımadı. Rusya Dniester kıyısında, rumen topraklarında küçük bir muhtar Moldavya cumhuriyeti kurdu (1924). Bu cumhuriyet Besarabya'nın güneyi hariç Romanya aleyhine genişleyince 13. muhtar federe rus cumhuriyeti haline geldi (1940); 1941-1944 arası Romanya'ya ilhak edildi ve 1944'te yeniden S.S.C.B.'ye geçti. (→ Bibliyo.) [LM]

Boğdan sarayı, İstanbul'da, Karagümrük ile Haliç Feneri arasında olduğu bilinen eski bir saray. Süleyman I zamanında, bir bizans manastırının yerinde yapıldı. Boğdan voyvodalarının oturmaları için ayrılan bu saray 1784'te yandı. Zamanımıza kadar gelen manastırın kilisesi, güney-kuzey yönünde uzanan, 9 m boyunda iki katlı ve taşkın apsisi bulunan küçük bir binadır. Asıl ibadet yeri olan ikinci katın üzeri küçük bir kubbe ile örtülüdür. (M)

BOĞMA i. Havasız bırakarak öldürme. || *Halk dili.* Şalvar || Sıf. Sıkılmış, boğulmuş: *Boğma paça.*

— Denizc. *Boğma salaburnu.* Bk. SALABURUN.

— İpekçilik. Kozaları boğmak için yapılan işlem. (Kozanın kelebek tarafından delinmesini önlemek için krizalitler sıcak hava veya buhar ile öldürülür [veya kloropikrin buharı kullanılır]. Günümüzde, yaklaşık olarak 80°C'lik kuru ve sıcak hava kozaların arasından geçirilir, önce krizalitler öldürülür, sonra kozalar kurutulur. Eskiler bunun için güneş ısısından yararlanırlardı.)

— Kıyf. Anadolu kadınlarının giydikleri paçaları büzülmüş bir çeşit şalvar.

— Ormanc. Kesilmek veya satılmak istenen ağacın daha çabuk ölmesini sağlamak amacıyle kök üstünden yapılan çepeçevre çentik.

— Tar. Eski çağlarda sık sık baş vurulan bir işkence. || *Boğma yoluyle idam.* Bk. ANSİKL. || *Yağlı urganla boğma.* Bk. URGAN.

— ANSİKL. Catilina suikastına katılanlar bu cezaya çarptırıldı. Orta ve Yakınçağlarda tövbekâr olmuş sapkınlar özel bir lûtuf olarak yakılmaya gönderilmeden önce boğdurulurdu. Çin'de soylulara uygulanan bir ceza yoluydu. Müslüman ülkelerinde makbul bir usuldü. Osmanlı padişahları ortadan kaldırmak istedikleri kimselere özel anlamlı bir ipek kement gönderirlerdi. — İspanya'daki *garrote* usulü de bir çeşit boğmadır. Mahkûm bir darağacı önüne oturtulur, darağacından geçen bir vidaya bağlı bir demir çembere boynu geçirilirdi. Vida çevrilerek demir çember darağacına yaklaşır, böylece mahkûmu boğardı. (ML)

BOĞMA veya **BOVMA** i. Türkiye'nin güney illerinde yapılan içki. Daha çok incir, dut ve kuru üzümün mayalandıktan sonra ilkel araçlarla damıtılmasından elde edilir. Alkol derecesi düşük olduğundan çok içilir, bu yüzden yüksek dereceli içkilerden daha çok tesir eder. Bu sebeple «boğma» adını alır. (M)

BOĞMACA i. Bulaşıcı hastalık. Öksürük nöbeti şeklinde gelir ve her nöbetin ardından ipliğimsi mukoza parçaları dışarı atılır. Bazen beslenme yetersizliğine yol açan kusmalara sebep olur.

— ANSİKL. Patol. *Boğmaca* özellikle çocuklarda görülür; başlangıçta bulaşıcı olduğundan çocuktan çocuğa geçer; bunun için kısa süreli bir temas bile yeterlidir. Mikrobu Bardet ile Gengou'nun bulduğu bir kokkobasildir. Bulaştıktan sonra kuluçka süresi 2-7 gün kadardır. Hastalık 10-15 gün, hattâ bazen daha da fazla süren (ateşle birlikte) bronşit ve nezle ile başlar. Sonra öksürük nöbetleri gelir; bu nöbetler uzun ve sesli (horoz ötüsü) bir soluk alma ve anî bir soluk salma şeklinde art arda sıralanır. Nöbet, ipliğimsi balgam çıkarmayle son bulur. Nöbet sayısı yirmi dört saatte 10-40 olabilir. Yirmi otuz gün sonra nöbetler seyrelir ve belirsizleşir. Fakat tam iyileşme haftalar, hattâ aylar sürebilir. Boğmaca başka rahatsızlıklara da yol açabilir: sık sık kusma sebebiyle kuvvetten düşme, kanamalar (burun kanaması, konjonktiva altı morartılar, içkanamalar), anfizem, kas titremesi ve özellikle bronkopnömoni. Hasta, öksürük nöbetlerini sona erinceye kadar tecrit edilmelidir. Tedavi için antispaz modiklere, aşıya, bazen antibiyotiklere (kloramfenikol, spiramisin) ve seruma baş vurulur. Hava değişimi, uçak yolculuğu ve düşük basınçlı özel hücre, inatçı nöbetleri gidermede iyi sonuç verir; fakat enfeksiyon belirtileri (ateş, hırıltı v.b.) tamamen yok olmadan kullanılmamalıdır.

◆ **Boğmacalı** sıf. ve i. Boğmacaya tutulmuş olan [kimse].

◆ **Boğmacamsı** sıf. *Boğmacamsı öksürük,* özellikle mediastenum basınçlarında görülen, boğmaca nöbetini andıran öksürük. (LM)

BOĞMAK geçl. f. Soluk almasına engel olarak öldürmek: *Adamı boğmak, yastıkla boğmak.* || Suya daldırarak öldürmek: *Köpek yavrularını kovada boğdular.* || Bir şeyi belli olmayacak şekle sokmak, örtmek: *Parazit radyonun sesini boğuyor.* || *Mec.* Aldatıp malı pahalı satmak. || Bir hareketi aşırı derecede yapmak: *Hediyeye boğmak, iltifata boğmak.* || [Renk için] Karartmak, kapamak: *Gri seni boğuyor.*

— ÇEŞ. DEY. *Bir kaşık suda boğmak,* kızmak, nefret etmek: *Düşman olması bir yana, onları bir kaşık suda boğabilirdi* (Orhan Kemal). || *Lakırdıya (lafa) boğmak,* gereksiz yere çok söz söylemek.

— Denizc. *Yelkeni boğmak,* yelkeni rüzgârın etkisinden kurtarmak için istingalarla direğe veya serene sarmak. (Bu son durumda, *yelkeni istinga etmek* deyimi de kullanılır.)

◆ **Boğdurmak** ettrg. f. Boğarak öldürtmek: *Fatih Sultan Mehmed padişah olunca yirmi iki kardeşini boğdurdu.*

◆ **Boğdurulmak** edilg. f. Boğulmak suretiyle öldürülmek.

◆ **Boğunuk** sıf. *Halk dili.* Boğuk ses çıkaran. *Esk.* Gayri tannan.

◆ **Boğuş** i. Boğma eylemi, tarzı. (ML)

BOĞMAK i. Boğum yeri, ekleme. || *Esk.* Ağaçtan veya demirden yapılmış, boyuna takılan kolye, gerdanlık. || *Halk dili.* Sağanak şeklindeki yağmur.

— Anat. *Boğmak kemikleri,* parmakların boğum yerlerindeki kemikler.

— Mim. Bir sütun gövdesinde inceltilip daratılarak yapılan ve bogulmuş gibi görünen yer.

◆ **Boğmaklı** sıf. Düğümlü, boğumları olan, eklemli. || Turpun keçiboynuzumsu veya şemsiye agacının baklaması meyvelerinde olduğu gibi aralıklı, kabarık halkalanma gösteren uzun organlar için kullanılır.

— Zool. *Boğmaklı kuş,* toygar adı verilen kuşun bir türü. (ML)

BOĞMAKLIKUŞU bls. i. Büyük tarlakuşu. Tüyleri çok koyu esmer, bazen tamamen siyah olur. Gagası kalın, kanatları uzundur. (Eski dünya'nın kurak bölgelerinde yaşar. İlmî adı: *Melanocorypha calandra.* Tarlakuşugillerden.) [L]

BOĞUCU sıf. Boğma özelliği olan: *Boğucu gaz.* || Solunumu güçleştiren veya yok eden: *Boğucu duman.* || Çok sıcak, *Hamallarsa boğucu havada su gibi terliyorlardı* (Orhan Kemal). || *Mec.* Sıkıntı veren: *Boğucu günler.*

— Patol. Boğulmaya sebep olan. (ML)

BOĞUK sıf. [Ses için] Kısık; çıkmakta güçlük çeken: *Boğuk ses.*

— Balıkç. Akşamdan ağa düşen ve solungaç kapakları ağlara takılarak ölen kalkan balığı.

— Leng. Fonolojide, «keskin» özelliği tanımlayan niteliklerden yoksun bir ayırıcı özellik için söylenir.

— Müz. Timpani, zil v.b. bazı vurmalı çalgıların tümleçlerine (partisyon) konan ve çalgıcılara, darbeleriyle meydana getirdikleri titreşimleri kesmeleri («bogmaları») gerektiğini bildiren işaret.

— Patol. *Boğuk fıtık,* deliği hizasında çok fazla sıkışan fıtık; fıtık geri itilemez, ağrılıdır ve bagırsak tıkanmasına yol açabilir. Ağır sonuçların ortaya çıkmasını önlemek için fıtık derhal ameliyat edilmelidir. Bu sonuçların en tehlikelisi bir bagırsak kıvrımının önce kangren olması, sonra deliklenmesidir. Fıtık deliği ne kadar darsa boğuk fıtıktan o kadar çok korkulur (Kasık fıtığı). [LM]

BOĞULMA i. Havasız kalarak ölme: *Dumandan boğulma, suda boğulma.* || [Ses için] Kısılma, azalma.

— Adlî tıp. Bk. ANSİKL.

— Anat. Vücudun herhangi bir yerinde tabiî veya sunî olarak meydana gelen az veya çok sıkı daralma. (Kelime özellikle fıtıkların en sık görüleni ve en korkulusu olan boğuk fıtıklar için kullanılır.) Bk. BOĞUK.

— Bot. Bitkilerin (veya bitki kısımlarının) solması. Solunum için gerekli oksijenin yokluğundan, özellikle suya boğulmuş topraklarda olur.

— Jeol. Bir antiklinalin veya kümbet bir yapının, çevredeki tortusal topraklarda yavaş yavaş kaybolması. || Bir kara parçasının deniz tarafından kaplanması.

— Jeomorfoloji. Bir engebenin kendi kalıntıları altına gitgide gömülmesi. Bk. ANSİKL.

— Patol. Vücuttaki herhangi bir borunun bir noktada sıkılması. || *El ve ayakta bakışık boğulma*, ellerde ve bazen ayaklarda bakışık olarak meydana gelen damar sıkışması. Buralarda deri mavi veya beyaz renk alır. (Bu hal şiddetli ağrılarla beraber olur ve kısmî kangrenle sonuçlanabilir. *Eşanl.* RAYNAUD HASTALIĞI.)

— Ted. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bir zamanlar *boğulma* «solunum hareketlerinin durması» demekti, ama bugün solunum göreviyle, yani kanın oksijen alması ve karbondioksit artmasıyle ilgili her çeşit bozukluk bu terimle karşılanır.

Boğulmanın sebepleri:

1. Hava dolaşımındaki mekanik engeller; boğazın sıkılması, asılma, suya batma, trakea veya bronşlara yabancı madde tıkanması, yıkıntı altında göğüs ezilmesi, dış baskı ve solunum yollarının tıkanmasına sebep olabilecek bütün hastalıklar (gırtlağın spazmı veya ödemi, krup, bronş veya mediastenumurları), akciğerleri sıkıştırabilecek (pnömotoraks, plörezi) veya hava peteklerini tıkayabilecek hastalıklar (bronkopnömoni, granüli);
2. Solunum merkezinin atıl kalmasından (aşırı anestezi, beyin kanaması, elektrik çarpması) veya solunum kaslarını idare eden sinirlerin hastalanmasından (frenisektomi, çocuk felci) ileri gelen solunum kasları felci.
3. Oksijeni az hava içinde (yükseklikten ötürü basınç azlığı, pis hava [karbondioksitli] ve nihayet oksijen oranı düşük yer).
4. Havasında oksijenle birlikte zehirli bir gaz (karbon gazı, havagazı, klor, iperit v.b.) bulunan bir yerde bulunmak.

Dış baskı veya yabancı madde tıkanması şeklindeki mekanik engel hallerinde boğulma belirtileri birdenbire ortaya çıkar: yüzde kızarma, kanlanma, yavaş yavaş morarma, çarpıntı, engele karşı koymaya çalışan solunum ve el kol hareketleri, öksürük, burun deliklerinde genişleme, çırpınma. Hastalıklardan ileri gelen boğulmada da aynı belirtiler görülür fakat bunlar yavaş yavaş ortaya çıkar; bununla beraber felç hallerinde aşırı hareketler yoktur (çocuk felci). Zararlı gazların solunumda etkileri çeşitlidir: karbon oksit ve hava gazı ile boğulmada yavaş yavaş gelen ağrısız bir uyuklama; iperit, klor v.b. ile boğulmada öksürük ve şiddetli tahriş görülür. Boğulmanın tedavisinde ilk iş, sebebi ortadan kaldırmak, solunum hareketini yeniden başlatmak ve gereken oksijeni sağlamaktır. Boğazın sıkılması ve dış baskı hallerinde sıkıcı bağ kesilmeli, baskı ortadan kaldırılmalıdır. Yabancı madde yutulması hallerinde larengoskopi veya bronkoskopi yapılarak cisim acele çıkarılmalıdır. Su ile boğulma olaylarında sunî solunum uygulanmalıdır. Böylece yutulan su çıkar ve akciğer havalandırılmış olur. Elektrik çarpmasında da sunî solunum uygulanır. Korbon monooksit, havagazı gibi zehirli gazlarla boğulmada ayrıca oksijen ile karbon tedavisi uygulanır. Solunum felçlerinde (çocuk felci) çelik ciğere ihtiyaç vardır.

Genel anestezide boğulmanın dört temel sebebi bulunabilir:

1. Âlette veya hastada mekanik engeller;
2. Çok derin anestezi veya aşırı kürarizasyon sonucu diyafram felci;
3. Âlette oksijen akımı yetersizliği;
4. Anestezi gazının çokluğu (azot protoksit). Bundan ötürü ameliyat edilmekte olan hastayı daima kontrol altında bulundurmalıdır.

— Adlî tıp. Boğulmuş kişilerin yüzü yer yer damarlı ve şiş olur; dil dışarı sarkar, gözler fırlar; boynun çevresinde, boğan unsurun şekline ve kalınlığına uygun çürükler bulunur. Dil kaslarına yakın dokularda kan sızmaları göze çarpar; akciğerlerde hava şişkinlikleri görülür.

— Jeomorfoloji. Çöl boğulması, kurak bölgelerdeki ovaların oluşturucusudur. Gerçekten kapalı havza kalıntıların denize boşaltılmasını engeller. Eskiden çöllerde her türlü çerçöp çökeleğinden oluşmuş maddelerin çöküntülerde biriktiği ve engebeyi yavaş yavaş fosilleştirerek gitgide daha yüksek düzeylere ulaştırdığı kabul edilirdi. Aslında kalıntı birikintileri geniş bir alan kaplıyorsa, kalınlığı genellikle azdır ve çöl boğulmasına ender rastlanır. Üstelik bu birikintinin kışların soğuk geçtiği çöllerde daha sınırlı olduğu sanılır; bu çöllerde parçalanma sıcak çöllere oranla daha yoğundur ve meydana gelen kalıntı kitlesi daha çoktur.

Buna karşılık kum buzul çevresi bölgelerinde oldukça önemli bir boğulma olur; bu bölgelerde nehirler yamaçların meydana getirdiği çok büyük kalıntı kütlesini boşaltmazlar.

— Ted. Suda boğulanların can çekişmesi deneysel olarak hayvanlarda incelenmiştir. İlk evresinde hayvanda solunum durur, damar basıncı düşer, kalp atışları yavaşlar. Sonra solunum derin sık ve hızlı olarak yeniden başlar. Nihayet hayvan hareketsizleşir, birkaç soluk alır, çırpınma başlar. Solunum durduktan sonra kalp atmaya devam eder. Yeniden canlandırma, uzun süreli sunî solunumu gerektirir. Boğulan kimse uzun zaman suda kalmış olsa ve ölmüş görünse bile bu işlem yapılmalıdır. Yirmi veya kırk dakika su altında kaldıktan sonra hayata dönen kimseler az değildir; üç saatlik boğulma sonunda bile canlanma olayları görülmüştür. Demek sunî solunum yaptırmakta ısrar edilmeli, gerekirse dört beş saat uğraşılmalıdır. Yeniden canlandırma işleminde sunî solunumdan başka ve mümkün olur olmaz oksijen tedavisine, ısıtmaya, yürek-damar kollapsını gidermeğe, özellikle akciğer komplikasyonlarını önlemeğe de yer verilmeli, hasta mümkün olan en kısa zamanda bunların uygulanabileceği bir hastahaneye kaldırılmalıdır. (LM)

BOĞULMAK edilg. f. Havasızlıktan ölme: *Dumandan boğulmak, suda boğulmak.* || Güç nefes almak: *Boğularak cevap verdi* (H. Z. Uşaklıgil). || İçi sıkılmak: *Gürültüden boğulmak.* || *Argo.* Aldatılmak, parasını kaptırmak.

— DEY. *Boğulacak gibi olmak*, tıkanmak, nefessiz kalmak: *Sıcaktan boğulacak gibi oldum.* || *Boğulacak kadar*, boğulur gibi, tıkanarak: *Boğulacak kadar hırslanan kantarcı kesti attı:* ... (Orhan Kemal).

◆ **Boğula boğula** zf. Nefessiz kalarak: *Heyecandan boğula boğula, kesile kesile söyledi* (Yaşar Kemal). [M]

BOĞUM i. Boğulmuş, sıkılmış yer. *Paçanın boğumu.* || Parmak, kamış v.b. şeylerin şişkince kısmı: *Saz boğumu, başparmağın boğumu.* || Sıkılmış iki yer, iki boğum arasındaki kısım: *İki boğum kamış kes* || Basparmağın ucundan ilk boğuma kadar olan ölçü (sonradan buna parmak denilmiştir). || *Mah.* Pastırmacılıkta bir çift sucuğa verilen ad (Kayseri).

— ÇEŞ. DEY. *Boğum bağlamak (vermek)*, ekin için başak tutmak, başaklanmak. || *Boğuma kalkmak*, baş vermek, topraktan dikilmek.

— Anat. İnce damarların veya sinirlerin yumak halinde toplu bulunduğu yer: *Lenf boğumları.*

— Kuyumc. Bir ibriğin gövdesi ile dibi arasındaki yuvarlaklaştırılmış süsleme. || Avrupa ortaçağ kuyumculuğunda bir vazonun kadeh kısmını ayağından ayıran, yuvarlak veya çok yüzlü şişkinlik.

◆ **Boğum boğum** sıf. ve zf. Boğumları olan: *Boğum boğum parmak. Boğum boğum sucuk.* || Kısım kısım: *Kamışı boğum boğum kesmek.*

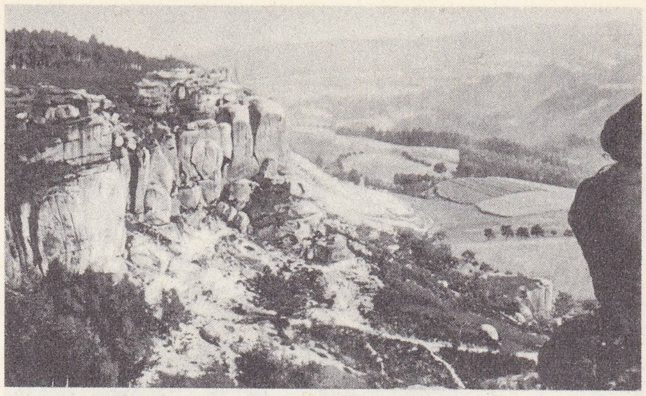

Turnov yaylası

◆ **Boğumlama** i. Fonet. Ses çıkarırken ses yolunun herhangi bir yerindeki kapanma ve daralma.

◆ **Boğumlanma** i. Müz. Sesin, hecelere bağlı olsun olmasın belirli parçalara bölünmesi (iyi boğumlanma, ister *legato*, ister *staccato* çalarken seslerin birbirine bağlanmasında açıklık, seçiklik gerektirir; terim flüt, obua gibi nefesli çalgılar ve org için de geçerlidir).

◆ **Boğumlanmak** dönşl. f. Boğum boğum olmak.

◆ **Boğumlu** sıf. Boğumu olan: *Boğumlu, çarpık parmaklı elleri* (Y. K. Karaosmanoğlu). || [Kuş için] Boynunda halka şeklinde iekesi olan: *Boğumlu kumru.*

— Mim. *Boğumlu sütun*, gövdesi boğum boğum olan sütun (ML)

BOHEMYA kralı Johann von Luxemburg (Arras kütüphanesi)

BOĞUNTU i. Nefes tıkanması. || *Argo.* Bir şeyi gerçek değerinden çok yüksek bir fiyata satma, vurgunculuk. *Esk.* İhtikâr. || Sıkıntı.

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Boğuntu yeri*, kumarhane. || *Boğuntuya getirmek*, birini şaşırtıp, kandırarak kendisinden (bir şey karşılığında) çok miktarda para çekmek. Yutturmak. (M)

BOĞUŞMAK ortaklş. f. Birbirinin boğazına sarılarak kavga etmek. || Döğüşmek, itişip kakışmak.

— DEY. *Boğuşa döğüşe*, didinerek, hayat çabaları içinde: *Boğuşa döğüşe bu yaşa geldiler.* (M)

Jan Zizka

BOHÇA veya **BOĞÇA** i. (*boğmak>boğuça*, boğulmuş çıkın'dan). İçine çamaşır, elbise v.b. konularak bağlanan dört köşe kumaş: *Sabah olunca, öte-berisini bohçasına koyup, on beş yıldır uğramadığı baba evinin yolunu tuttu* (Yaşar Kemal). *Mendil bohçası. Hamam bohçası. Altas bohça.* || Bohça içine sarılmış eşya yığını. || Seçme tütün dengi. || *Argo.* But, kaba et.

— ÇEŞ. DEY. *Bohça etmek*, eşyalarını bohça içinde toplamak. || *Bohça göndermek*, düğün sırasında, bohça içinde hediye göndermek. || *Bohçasını* bağlamak, eşyasını toplamak. || *Bohçasını koltuğuna (eline) vermek*, kovmak, savmak.

— Mutf. *Bohça böreği*, bohça şeklinde yapılan börek.

Streeno harabeleri önünde Vah nehri

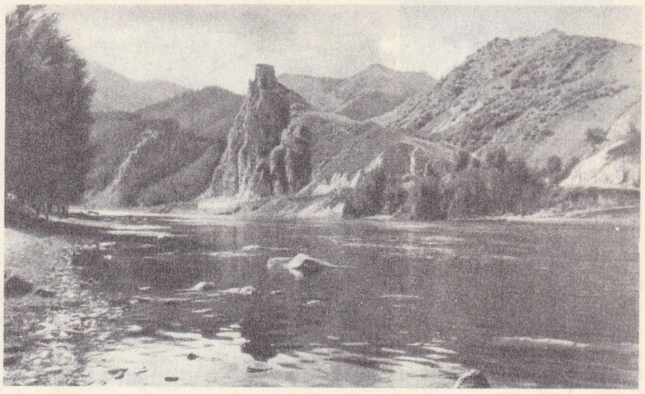

Foto. Chambre de commerce tchécoslovaque, Giraudon (LAROUSSE)

Prag, ön planda Karl IV köprüsü

— Tar. *Bohça baha,* Osmanlı imparatorluğunda, sadrazam ve öbür yüksek makam sahiplerinin sayılı günlerde, bayram, düğün ve cülûs törenlerinde padişaha sundukları, içi değerli hediyelerle dolu bohça. İstanbul içindeki ve dışındaki daha küçük memurlar da yüksek makamlardakilere bohça gönderirlerdi.

◆ **Bohçacı** i. Dokuma eşyayı bohça içinde gezdirerek satan kadın. (Evlenme ve gönül işlerinde aracılık da yapardı.) ‖ Küçük eşyayı elde taşıyan hamal.

◆ **Bohçalamak** geçl. f. Bir şeyi bohçanın içine koyarak sarmak. (M)

Bohemyalı tipi

BOHEM i. (fr. *bohème).* Çingenelerin göçebe ve başıboş hayatlarına benzer şekilde, günü gününe yaşayan, daha çok edebiyat ve sanat çevresinden kimse veya topluluk: *«Bohem» olduğum için benimle evlenmekte tereddüt ediyor* (P. Safa). Bk. ANSİKL.

— DEY. *Bohem hayatı,* başıboş yaşayış.

— ANSİKL. Fransız edebiyat tarihinde başlıca iki bohem topluluğu vardır. Biri, Gérard de Nerval, Théophile Gautier, Arsène Houssaye'nin içinde bulunduğu «Doyenné Çıkmazı» topluluğu. Gérard de Nerval «Bohème Galante» adlı kitabında bu hayatın hikâyesini yazdı. Öbürü, Murger, Privat d'Anglemont, Jean Wallon, Nadar, Champfleury, Vitu, Alfred Delvau, Charles Barbara'nın içinde yer aldığı topluluk. Bunların Canettes sokağında eski bir evde yoksulluk içinde geçen hayatlarını Murger, renkli üslûbuyle dile getirdi.

Fikret Âdil'in *Asmalı Mescit 74* adlı eserinde Türkiye'de Cumhuriyetten sonraki yıllarda ve harf devrimi sıralarında şair, romancı ve ressamların bohem yaşayışına ait anılar yer alır. (LM)

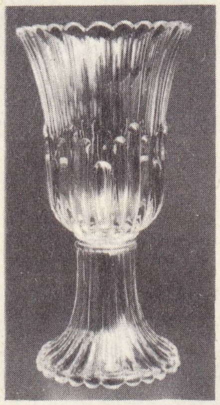

Kristal Bohemya vazosu

Bohème (LA), Giacomo Puccini'nin (1896) ve R. Leoncavallo'nun (1897) operaları bu aynı adı taşır. Her iki eser, Henri Murger'nin *Scènes de la Vie de Bohème* (Bohem Hayatından Sahneler) adlı romanından esinlenmiştir. Puccini'nin operası bir şaheser sayılır; Ravel, orkestrasyonuna hayrandı. (L)

Karlovy - Vary, eski Karlsbad

BOHEMOND I (1050 ?-Canossa 1111), Antakya prensi (1098-1104), Puglia ve Calabria dükü Robert Guiscard ile ilk karısı Alberada'nın büyük oğlu. Babasının ölümünde (1085), kendisine tercih edilerek Puglia ve Calabria düklüğüne getirilen küçük kardeşi Roger I Borsa ile çatıştı, bir uzlaşma ile babasına ait toprakların güney bölümünü aldı. 1095'te Birinci Haçlı seferinin başlarından biri oldu. Nikai'ada (İznik), Dorileion'da (Eskişehir yakınında Şarhöyük) savaştı ve saldırıyle Antakya'yı aldı (1098). Bir siyaset kurnazlığı ile Antakya prensi unvanını aldı. Türklerin eline düşmeseydi, Kudüs'te 1110'da Godefroi de Bouillon'un yerini alacaktı. Serbest bırakılınca, haçlıların Antakya'yı vermek istedikleri Doğu imparatoru Aleksios Komnenos ile savaşa girişti. 1104'te devlet yönetimini bir süre yeğeni Galile prensi Tancrède'e bıraktı. Bizans imparatorluğunu arkadan vurmak için gizlice Avrupa'ya geçti. Güney İtalya'da bir ordu kurdu. Epiros'a gitti (1107). Ama gücüne ve yürekliliğine rağmen Durrakhion'u (Draç) alamadı. Prensliği Doğu imparatoruna bağımlılık şartıyle kabul edildiyse de, Antakya'ya dönmedi ve üzüntüsünden öldü. Ölümünden az önce kral Philippe I'in kızı Constance de France ile evlenmişti. (L)

BOHEMOND II (1109-1130), Antakya prensi (1126-1130). Prens Bohemond I ile Fransa'lı Constance'ın oğlu. Antakya hükûmeti, kuzenleri Galile prensi Tancrède, sonra Salerna prensi Roger'in elindeyken Kuzey İtalya'da yetişti. Roger'in ölümünde (1119), yönetim Kudüs kralı Baudouin II'ye verildi. Baudouin'in çağrısına uyan Bohemond II, Türklere karşı savaşırken öldü. (L)

BOHEMOND III Kekeme (1145-1201), Antakya prensi (1163-1202), Poitiers'li prens Raimond I ile prenses Constance'ın oğlu. Üvey babası Renaud de Châtillon'un esir düşmesi (1160) üzerine, annesine ait olan iktidarı hemen eline geçiremedi. Prens olunca devlet işlerinde pek başarı gösteremedi, Doğu imparatoruna bağımlı olmayı kabul etti, kendisinden önce elden çıkmış olan Âsi nehrinin ötesindeki toprakların geri almaya kalkışmadı. (L)

BOHEMOND IV Tekgözlü, Trablus kontu (1187 ve 1189-1233). Antakya prensi (1201-1233), Bohemond III ile Orgueilleuse'ün ikinci oğlu. Trablus kontu Raimond III tarafından evlât edinildi. Hattın yenilgisinde ölen (1187) kontun yerine geçti. Ancak yönetimi 1187'den 1189'a kadar büyük kardeşi Raimond'a bıraktı; onun 1200'de ölümüyle büyük dayısı Kilikya Ermeni kralı Büyük Leo II'nin desteğini elde eden yeğeni Raimond Rupen'den Antakya prensliğini aldı. Raimond II, Leo II'nin yardımıyle prensliği tekrar ele geçirerek 1216'dan 1219'a kadar yönetti. Ermenistan'la Antakya'nın sürekli çekişmesi, Antakya prensliğiyle Trablus kontluğu arasındaki birliği ortadan kaldırdı. (L)

BOHEMOND V (1198'e doğr.-1252), Antakya prensi ve Trablus kontu (1233-1251), Bohemond IV ile Plaisance de Giblet'nin ikinci oğlu. Devri iç karışıklıklarla geçti. Bohemond V, vasalları ve özellikle karısının akrabalarıyle çarpışmak zorunda kaldı. Bu yüzden, zamanında türk tehlikesi arttı. (L)

BOHEMOND VI Güzel (1235'e doğr.-1275), Antakya prensi (1251-1268), Trablus kontu (1251-1275), prens Bohemond V ile Segni kontunun kızı Luciana'nın oğlu. Tembel ve gevşek bir prensti, Trablus şehrine çekilerek türk tehlikesine kulak asmadı. Sonunda Türkler Antakya prensliğini ele geçirdiler. Antakya'nın kaybı karşısında (1268), etkisiz ve boş bir itirazdan başka bir şey yapamadı. (L)

BOHEMOND VII (1255'e doğr.-1287), Antakya prensi unvanını alan Trablus kontu (1275-1287), Bohemond VI ile Ermeni prensesi Sibylle'in oğlu. Trablus kontluğunun hemen tümüyle Mısırlı Memlûk Türklerinin eline geçmesini önleyemedi. İktidarını elinden alan Trablus komününün memlûk kuşatmasına karşı koyduğu sırada öldü. Birkaç gün sonra Trablus düştü. Kızkardeşi ve mirasçısı Luciana ülkesini geri alamadı. (L)

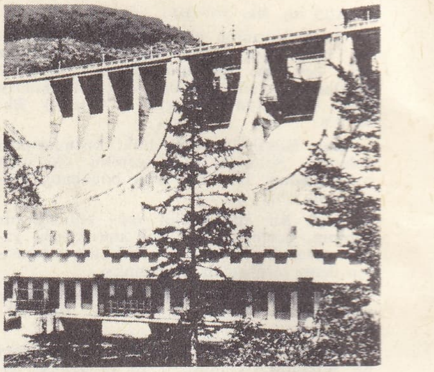

Prag yakınında Slapy barajı

BOHEMYA, çekçe **Cesky,** Çekoslovakya'nın batı kesimini meydana getiren bölge. — Bohemya beş idare bölgesine ayrılır; *Orta-Bohemya* veya *Stredocesky* (1 256 000 nüf. merkezi *Prag); Güney-Bohemya* veya *Jihocesky (651-800* nüf; merkezi *Ceske Budejovice); Batı-Bohemya* veya *Zapadocesky* (847 800 nüf; merkezi *Plzen); Kuzey-Bohemya* veya *Severocesky* (1 138 800 nüf.; merkezi *Ustinad Laben); Doğu-Bohemya* veya *Vychodocesky* (1 216 900 nüf. merkezi *Hradec Kralove).*

Coğrafya

Bohemya, Orta Avrupa'nın hersinyen sıradağlar ve havzalar kesimindedir. Bir tortul havzası gibi görünürse de, İkinci ve Üçüncü zamanlardan kalma örtüsü çok incedir ve dağılışı eşit değildir. Labe vâdisi (yukarı Elbe) dışında, çanağın dip yüksekliği genellikle 200-500 m arasındadır. Birinci zaman kayaları, özellikle batı ve güneyde geniş alanları doldurur ve Bohemya'nın iç kesimlerine, verimsiz topraklı ülkelere has katı bir özellik verir. Bu kesimler bir havzadan çok Batı Avrupa'nın Birinci zamandan kalma Ardenne gibi yaylalarını andırır. Bununla beraber Bohemya, sınırları dağlık çıkıntılardan meydana geldiği için iyi belirlenmiş bir çanaktır: kuzeydoğuda *Krkonose* veya Dev dağları *Snevka* tepesinde en yüksek noktasına ulaşır (1 603 m); *Südetler* coğrafî anlamda, *Jeseniky* tepelerini (1 500 m) kapsar; kuzeybatıda Bohemya Demir dağları veya *Krușne Hory*'ler (1 213 m), alman yamaçlarında *Erzgebirge* adını alırlar; güneybatıda *Cesky Les* veya Bo hemya ormanı ile Sumava nehri ve nihayet güneydoğuda da çek-morav sağrıları (835 m). Bohemya, hidrografya açısından da bir havza meydana getirir; tamamı Elbe ve kolları tarafından akaçlanır: sağda Sazava ve solda Berounka, Ohre ve Bilina'yı alan Vltava.

Bohemya'nın iç kesimleri birbirinden farklıdır. Burada dört bölge ayırt edilebilir:

1. *Kuzey,* en engebeli bölgedir: bu kesim, batı bölümünde Ohre tarafından akaçlanır; Ohre Kadan ve Zatec arasında bölgeden çıkış yolu bulur. Bilina nehri, çukurun doğu kesimini Usti nad Labem'de Labe nehriyle birleşeceği yere kadar izler. Yeni oluşmuş bu tektonik çukur kenarında maden suyu ve sıcak su kaynakları ve volkanik çıkıntılar uzanır. Ohre çizgisinin güneybatısında püskürme olayları çok önemlidir: bunlar Teplá'nın (sıcak nehir) aştığı geniş bir volkanik topraklar kütlesini oluşturmuşlardır; Karlovy Vary'nin (alm. Karlsbad) büyük ılıcaları, Teplá'nın son menderesleri boyunca yer alır.

2. *Plzen havzası,* Berounka hidrografya havzasıyle hemen hemen aynıdır. Batı yönünde Cesky Les ile kaplıdır, kuzeyde Teplá ve Doupov kütleleri, güneyde Brdy (857 m) kıvrımlarıyle sınırlanır. Doğuda Prag ve Polabi yönüne açılır.

3. *Ceske Budejovice havzası,* hemen tamamıyle kapalıdır. Vitava kuzeyde, Brdy ve Tábor yükseklikleri arasında bu havzadan çıkış yolu bulur. Havza soğuk topraklı yoksul bir yayladır; göl, gölcük ve batak-

Foto. Rajsky, Grün, Consulat de Tchécoslovaquie, X, Viollet (LAROUSSE)

lıklarla kaplıdır. Mika, grafit ve kaolin işletilir.

4. Polabı veya Labe ovası, Bohemya'nın en zengin bölgesidir. Güneybatıdan, kuzeydoğuya doğru 200 km uzunlukta ve yüz km kadar genişliktedir. Bu bölgede balçıkla kaplı İkinci zaman ve Üçüncü zaman tortulları ince tabakalar halinde muhafaza edilmiştir. Bohemya'nın güney ve batısındaki verimsizliğe karşıt olarak burada tarım zengindir. Nüfus yoğunluğu daha çoktur (km^2 başına 200 kişi kadar); kasabalar ve küçük sanayi şehirleri boldur. Çekoslovakya'nın başkenti Prag, Orta Avrupa'nın en eski yol kavşaklarındandır. Bohemya'da sanayi gelenekleri ticaret gelenekleri kadar eskidir; bunun sebebi çok sayıda küçük maden yataklarının bulunmasıdır.

Bohemya, Moravya ile birlikte çek ülkesini meydana getirir. Bu ülke Çekoslovakya'nın öbür bölümünü meydana getiren Slovakya'dan on yüzyıllık tarihle ayrılır. Çok çeşitli ve yaygın bir sanayii olan Bohemya İkinci Dünya savaşına kadar Orta Almanya ve İsviçre'nin sanayi bölgelerine benzerdi; oysa bu sırada Slovakya Doğu Avrupa'nın bir eski tarım topluluğu halinde kalmıştı. Bohemya'nın dağlık kenarları boyunca yerleşmiş bulunan Südet almanları 1945'te ülkeden çıkarıldılar. Bunun sebepleri, «Birinci Çek cumhuriyeti» adı verilen dönemle (1919-1938), İkinci Dünya savaşı sırasında giriştikleri ayırıcı hareketlerdir. (Bk. ÇEKOSLOVAKYA.)

Tarih

Bohemya, adını Boi'lerden alır; Boi'ler, bu topraklarda oturduğu bilinen ilk topluluktur. Boi'lerin yerini M.S. I. yy.da germen ırkından Markomanlar aldı. Markomanlar şiddetli savaşlardan sonra Romalılara boyun eğdiler. Kesinlikle bilinmeyen bir tarihten itibaren Karpatların kuzey ve doğusundan gelen islav kabileleri bölgeye yerleştiler; ilk gelişlerinin tarihöncesi devirde olduğu sanılır. Önderleri Cech'in (Çek) adıyle anılan bir kabile bu adı millete verdi. Efsaneye göre Cech'in soyundan gelme Libuse adlı kadın Premysl adlı bir çiftçiyle evlendi; Premysl aynı adı taşıyan hanedanın atası oldu. İslav kabileleri bir süre Avarların boyunduruğu altına girdiler; ama 623'e doğru Samo adlı bir frank tüccarının kışkırtmasıyle ayaklandılar. Samo bu kabileleri otuz yıl kadar yetkisi altında birleştirdi. VIII yy.dan itibaren Büyük Karl'a boyun eğen çek ve morav kabileleri hıristiyanlıkla ilişki kurdular; moravlar prens Mojmir'in (830 doğr.) başkanlığı altında birleşmiş bir devlet meydana getirdiler. Mojmir'in yerine geçen Rostislav hıristiyan oldu, ülkeye Selânik'ten iki yunanlı rahip (Kyrillos ve Methodios) getirtti. Bunlar islavca biliyorlardı, görevleri halkın hıristiyanlaştırılmasını kolaylaştırmaktı. Svatopluk zamanında (870-894) Batı Çek ve Slovakların yaşadığı Moravya en parlak dönemine ulaştı; ama hıristiyanlaştırmayı germen misyonerleri sürdürdü. Svatopluk'un ölümünden az sonra büyük Moravya, Macarların hücumuyle parçalandı. Macarlar germen kralı Arulf'un müttefikiydiler (906), Slovakya'yı ülkelerine kattılar. Bu dönemde, yeni gelişen Çek devletleri germenlerin baskısına uğradı. Soylu sınıfın istekleri karşısında zayıflayan bohemya kralları bu baskıya boyun eğmek zorunda kaldılar. Prens Venceslas (çek dilinde Václav) [921-935], Heinrich I'e yenildi ve yıllık bir vergi ödemeyi kabul etti. Bohemya ve Moravya'yı ele geçiren polonya kralı yiğit Boleslaw'ın kısa süreli iktidarından sonra prens Bretislav I (1037-1055) imparator Heinrich III'ün metbuluğunu tanıdı. Hienrich ona Bohemya, Moravya ve Silizya'yı yurtluk olarak verdi; ama Silizya sonra Polonya'ya bırakıldı. Germen krallığının XI. yy.dan XIII. yy.a kadar süren gerileme devresinde, Bohemya özgürlüğe doğru yol aldı. Vratislav II imparator Heinrich IV'ten «ömür boyunca kral» unvanını elde etti. 1114'te Bohemya dükleri «kralın sakisi» unvanını aldılar ve bu unvanla Roma-Germen imparatorluğunun seçicilerinden oldular. Dük Ladislav II Kızılsakal Friedrich ile iyi geçindi. Friedrich Bohemya'yı birkaç yıl sonra markgraflık haline getirdi ve böylece ona 1918'e kadar muhafaza edeceği özerk bir statü vermiş oldu. Otakar I 1197'de kral unvanıyle taç giydi ve Bohemya bundan böyle soydan geçen bir krallık oldu. Otakar II (1253-1278) son Babenberg'in ölümünden sonra Avusturya'yı işgal, İstirya'yı da ilhak etti. Tahtta hak iddia eden macar kralı Béla IV'ü yenişinden sonra toprakları Bohemya, Moravya, Avusturya, Körnten, Macaristan ve Krain'ı kapsıyordu. Habsburglardan germen kralı Rudolf I, Otakar'ı imparatorluktan çıkardı ve Avusturya eyaletlerini geri vermesini istedi. Dürnkrut'ta Macarların ve Rudolf'un hücumuna uğrayan Otakar sonunda yenildi ve savaşta öldü (1278). Torunu Venceslav III ile Premysl hanedanı ortadan kalktı (1306).

Lüksemburg hanedanı Bohemya'ya 1310'da ayak bastı. Bu hanedandan Johannes I (1310-1346) yukarı Lusatia'yı, Silezya'nın bir kısmını ve Cheb şehrini ülkesine kattı ama islav tebaasıyle ilgilenmedi. Oğlu Karl IV (1346-1378) buna karşılık krallığının çıkarlarını her türlü siyasî gerekten üstün tuttu ve Bohemya'nın en şanlı krallarından oldu. «Altın yasa»sında (1356) imparatorluğun laik seçicileri arasında bohemya kralına ilk sırayı verdi; aşağı Lucatia, Brandenburg ve Silezya'nın yeni prensliklerini Bohemya'ya kattı; Bohemya'nın yasa ve geleneklerini derledi, başkenti Prag'ı yeni bir mahalleyle *(Nove Mesto «Yeni şehir»)* genişletti ve Orta Avrupa'nın ilk üniversitesi olan Prag üniversitesini kurdu; bu üniversite Sorbonne üniversitesi örnek tutularak kuruldu. Amâ Bohemya'ya Almanları çekmekle oğlu Venceslas IV (1378-1419) zamanında patlak verecek milliyetçi tepkiyi hazırlamış oldu. Bu tepki başlangıçta dinî idi: Venceslas IV zamanında Wiclif'ten esinlenen reform hareketi Jan Hus ve pragli Hieronymus yönetiminde başladı. Jan Hus'un ölümünden sonra (1415) Bohemya ayaklanması Almanlarla Çekler (Jan Zižka) arasında bir iç savaş halini aldı. Saray soyluları ile çoğunluğu alman olan burjuvaziden çok kişi öldürüldü. 1436'da roma sarayıyle yapılan *İhlava Compactata*'sı buhrana son verdi ama Bohemya zayıflamış ve düzeni bozulmuştu.

Germen etkisi Lüksemburg hanedanının sönmesiyle (1437) ortadan kalktı.

İyice güçlenen soylu sınıf tacı ele geçirdi. Ladislaus I von Posthumus'un (1452-1457) iktidarından sonra Jan Hus taraftarı bir senyör, Georg Podébrady ülkeyi yönetti. Kral seçilmesi hoşnutsuzluk uyandırmadı ve yabancı müdahalesine, özellikle roma baskısına karşı olanların zaferini sağladı. George Podebrady, Karl IV ile birlikte Bohemya'nın en ünlü kralıdır; Chelcicky'nin çömezlerince kurulan «Bohemya kardeşleri birliğiyle» savaştı; bir basımevi kurdu. Bu basımevinde çek dilinde ilk kitap olan *Kronika Trojanska* basıldı. Katolik ve protestan vaftizlerinin her ikisini de kabul etme taraftarıydı, katolik soyluların şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. Soylular 1469'da Matthias Corvinus'u kral ilân ettiler, sonra polonyalı Jagiellonlara başvurdular. Ladislaw II Jagiellon (1471-1516) ve oğlu Lajos (1516-1526) Macaristan ve Bohemya tahtlarını birleştirdiler.

Bohemya devletleri 1516'da Anna Jagiellon'un (1526-1564) kocası habsburglu Ferdinand'ı kral seçtiler ve bohemya tahtının bu soydan gelenlere geçmesine karar verdiler (1554). Ferdinand'ın vârisleri bitmek bilmeyen anlaşmazlıklar içinde hüküm sürdüler. Bu anlaşmazlıkları protestanlığın Bohemya'da yayılması daha da güçleştirdi. Rudolf II (1575-1611) Prag şatosuna yerleşti ve «çek tarikatına» öğretisini serbestçe yayma hakkı verdi. Bu sırada Habsburgların gücü ve katolik etkisi iyice azaldı. Ama Matthias'ın (1611-1619) hoşgörüsüzlüğünden doğan ve Prag'da katolik 7 danışmanın pencereden atılmasıyle (1618) başlayan soylular ayaklanması, imparatorun etkisini yeniden sağladı. Ferdinand II (1619-1637) isyancıları Beyaz Dağ savaşında (1620) ezdi. Bu savaş Bohemya'nın kaderini uzun süre için belirledi. Yeniden fethedilen ülke siyasî ve dinî yönden metotlu bir biçimde teşkilâtlandı: Bohemya Habsburgların eyaleti oldu. Ülkenin yenilenen Anayasası gereğince Protestanlara Ferdinand III (1637-1657), Leopold I (1657-1705), Joseph I (1705-1711) devrinde her fırsatta işkence edildi. Ama Marie Theresa (1740-1780) «Hoşgörü kararnamesi»ni imzaladı, bu kararname Luther'ci ve reformcu mezhepleri tanıyordu. Boyun eğen Bohemya ancak Joseph II (1780-1790) özerkliğinin son kalıntılarına hücum edince tepki gösterdi. Millî duygu önce sanatçı ve aydın çevrelerde ortaya çıktı. 1848'den itibaren siyasî bir özellik kazandı.

Palacky, Rieger ve Havlicek Avusturya'nın federalleştirilmesini ileri sürdüler (federalleştirme bütün halklara eşit haklar verecekti) ve bu düşünceyi Prag İslav birliği kongresinde (haziran 1848) ve Franfurt parlamentosu hazırlayıcı komitesinde savundular. Alman ve Çek dilinin eşit kılınmasını istediler. 1861'de *Şubat Anayasası* ilân edildi. Bu Anayasa ortak imparatorluk meclisi yanında *(Reichsrat)* her ülkede meclisler kurulmasını öngörüyordu. Macarlardan sonra Çekler de bundan ayrıldılar (1863). Sadowa'dan sonra (1866) «ikilik» kuralı Macaristan'ı Avusturya ile eşit düzeye getirdi, oysa Bohemya *Ocak Anayasasına* (1867) uyacaktı; bu Anayasa Habsburgların Avusturya ve Macaristan dışındaki toprakları için geçerliydi. Prag diyeti 1871'de Alsace - Lorraine'in ilhakını protesto etti. Çek isteklerini karşılamak isteyen Hohenvart hükûmetinin (1871) çabaları boşa gitti ve Çeklerle Avusturyalılar arasındaki ilişkileri düzenlemek amacını güden *«Temel maddeler»* bir yana bırakıldı. Çekler 1879'da «Devlet olma hukuku şartları»nı ortaya koydular ve her yeni meclisin önüne sürdüler. «Eski çek» partisi Taaffe hükûmetine (1879) katıldı ve pratik birkaç sonuç elde etti (Prag'daki Çek üniversitelerinin 1882'de yeniden kurulması). Ama «yeni çek» partisi az sonra öne geçti. Yeni çek partisini Gregr ve Herold yönetiyordu, Tomas Masaryk de bu partideydi. Parti ikilikçi Habsburg krallığına karşı kıyasıya bir muhalefete girişti; Çeklerin baskısı parlamentonun 1900'de dağılmasıyle sonuçlandı. Ama yeni çek partisi çok geçmeden yetkisinin bir kısmını yeni siyasî topluluklar çıkarına kaybetti. 1914 savaşı Masaryk ve Benes'e müttefik ülkelerde geniş bir propaganda kampanyasına girişme fırsatını verdi; bu kampanya ekim 1918'de geçici bir çek hükûmetinin tanınmasıyle sonuçlandı. Aynı ayın 28'inde Prag'da bağımsızlık ilân edildi ve Bohemya bundan böyle Çekoslovakya'nın bir bölgesi oldu.

● *Bohemya dili, edebiyatı ve güzel sanatları.* Bk. ÇEKOVLOVAKYA ve ÇEK. (L)

Bohemya camcılığı. Oldukça ağır olan bohemya camı Avrupa'da kaya kristaline ilk yaklaşan cam oldu. XVI. yy. sonunda Gaspar Lehmann ilk «yontma» (budama) denemelerini yaptı. Bu yeni süsleme usulü Prag sanayiine yarayan ve Venedik'in zararına işleyen bir moda ortaya çıkardı. XIX. yy.da İngiltere'de imal edilen, daha parlak ve «budama» süslemeye daha iyi uyan kurşun kristali, Bohemya camını tahtından indirdi. Bu ülke camcıları da renkli, geçirgen veya mat, boyalı veya yaldızlı, iki veya üç tabakalı camları yetkinleştirmeğe koyuldular. Bu camlar sonradan İngiltere ve Fransa'da taklit edildi. (L)

BOHEMYA-MORAVYA himayesi, devlet, 1939-1945 arası Hitler tarafından kuruldu; Südet'lerin 1938'de Reich'e bırakılan (bk. ÇEKOSLOVAKYA) toprakları dışında, Çek Bohemya ve Moravya eyaletlerini içine alıyordu. (L)

BOHEMYA ormanı. Bk. CESKY LES ve SUMAVA.

BOHEYRİ lehçesi i. En önemli kıptî lehçesi. XI. yy.dan itibaren kıptîlerin dinî dili oldu. (L)

BOHNEN (Michael), alman basbaritonu (Köln 1887-Berlin 1965). 1910'da *Freischütz* operasıyle sanat hayatına atıldı. Berlin'de kendini kabul ettirdi, 1914'te Bayreuth'de Wagner'in *Walküre* operasında Hunding rolüne çıktı. Savaştan sonra New York'ta on bir yıl parlak bir meslek hayatı sürdürdü, 1951'e kadar Berlin'de şarkı söyledi. (L)

BOHNENBERGER (Johann Gottlieb Friedrich VON), alman fizikçisi ve matematikçisi (Württemberg'te Simmozheim 1765-Tübingen 1831). Tübingen'de matematik ve ast-

Niels BOHR

BOİELDİEU
Boilly'nin eseri
(Rouen müzesi)

Foto. LAROUSSE

«Boileau'nun Zaferi» Oeuvres de Boileau adlı kitap için Bernard Picart'ın çizdiği kapak resmi (1718)

ronomi profesörü. Özellikle sarkaçlar, elektrometreler, kondansatörler ve aksomatik objektifler üzerine çalıştı. Kendi buluşu olan bir âlet kullanarak gyroskopik hareketleri incelemesiyle tanınır. (L)

BOHOL, Filipinler'de ada, Visayas grubundan; 450 000 nüf. Manganez madenleri; pirinç, mısır ve hindistancevizi ağacı tarımı. Başlıca şehri *Tagbilaran.* (L)

BOHR (Niels), danimarkalı fizikçi (Kopenhag 1885-ay.y. 1962). Önce Cambridge ve Manchester'de J.J. Thomson ve Rutherford'un öğrencisi, 1916'da Kopenhag üniversitesinde profesör, 1921'de de Kopenhag Teorik Fizik enstitüsüne müdür oldu. Zamanımızın en ünlü teorik fizikçilerindendir. Rutherford'un atom modelini, kuanta teorisine göre geliştirmiş olmakla dünyaca tanınır. Birçok yeni buluşa yol açmış olan Bohr atomu'nun teorisi, bilginin 1913'te yayımladığı bir inceleme yazısında açıklanmıştır. Elektron yörüngelerinin kuanta şartlarına göre belirtilmesi, atom fiziğiyle ilgili pekçok olayı özellikle hidrojen tayfının özelliklerini (Balmer kanunu) ve Mendelyev'in bulduğu, kimyevî elementlerin niteliklerinin devirli olmasının sebebini açıklar. Yörüngelerin bu şekilde belirtilmiş olması hipotezi, değeri deneyle gerçeklenmiş olan ve *Bohr magneton*'u denilen elementer bir magnetik momentin varlığını gerektirir. Bu dikkat çekici eser, yazarına 1922 Nobel fizik ödülünü kazandırdı. Bundan sonra Bohr, atom çekirdeğini ele aldı ve çekirdeği bir sıvı damlasına benzeterek 1933'te, nükleer çözünme olaylarını açıklayan bir teori öne sürdü. Bu yoldan giderek, uranyum 235'in büyük bölünebilme özelliğini açıkladı. İkinci Dünya savaşı sırasında Amerika'ya geçen Bohr, danışman olarak Los Alamos laboratuvarına girdi ve çekirdek enerjisinin elde edilmesi için yapılan çalışmalara katıldı. 1945'te yeniden Danimarka'ya dönen Bohr, teorik fizik ve özellikle dalga ve kuanta fiziği alanlarında çalıştı. Hareket halindeki korpüsküllerle dalgaların, aynı gerçeğin birbirini tamamlayan iki görünüşü olabileceği ilk defa Bohr tarafından ortaya atıldı. Bohr, 1945'te Fransız Fen akademisine yabancı üye seçildi.

● *Bohr magnetonu.* Tayfların bazı özelliklerini (Zeeman olayı) açıklamak için, 1925'te, Uhlembeck ile Goudsmit, bir topaç gibi dönen elektron hipotezini ortaya koydular. Klasik mekanik çevçevesi içinde, böyle bir hareket üzerinde durmadan elektronun, spin denilen $\pm \frac{h}{4\pi}$'ye eşit kendine has bir açısal momentom ($\mathfrak{J}_\omega$) ile, $\pm \frac{eh}{4\pi m}$'ye eşit bir magnetik momenti bulunduğu kabul edilir. Elektronun bu özelliklerini en iyi açıklayan teori, izafiyeti hesaba katan Dirac teorisi'dir. $\frac{eh}{4\pi m}$ magnetik momentine *Bohr magneton*'u denir. h, Planck sabitidir, $h = 6{,}62.10^{-27}$ erg. sm.dir. (e.m.C.G.S.) sisteminde $\frac{e}{m} = 1{,}757.10^{7}$ olduğundan, bu sistemde $\frac{eh}{4\pi m} = 0{,}9273.10^{-20}$'dir. Hidrojen atomunda çekirdeğe en yakın yörüngeyi çizen elektronun, bu hareketiyle meydana gelen magnetik moment bir Bohr magnetonuna eşittir. (LM)

BOHUMİN, Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir, Ostrava'nın kuzeyinde, Odra'nın sağ kıyısında; 19 200 nüf. (L)

BOHUSLÄN, İsveç'te eski il, Skagerrak kıyısında; 4 450 km²; 159 000 nüf. Başlıca şehri, *Uddevalla.* Bohuslän, bir Novveç iliydi, 1658 yılında Karl X tarafından, Roskilde antlaşmasıyle İsveç'e ilhak edildi. Göteborg-och-Bohuslän'ını meydana getiren parçalardan biri oldu. (L)

BOİARDO (Matteo Maria), **Scandiano** kontu, italyan şairi (Scandiano, Modena, 1441-Reggio 1494). Aşk şiirlerinden meydana gelen bir *Canzoniere* ve özellikle, o zamanki italyan halkınca sevilen kahramanlık destanlarından esinlenen *Orlando Innamorato* (Âşık Orlando) adlı bir şövalyelik destanını yazdı. (L)

BOİARİA. Esk. coğ. Almanya'da bölge. M.S. I. yy.ın sonlarına doğru Markoman'ların Bohemya'dan kovduğu Boi'ler buraya yerleştiler. Bugün *Bavyera.* (L)

BOİELDİEU (François Adrien), fransız bestecisi (Rouen 1775-Jarcy 1834). İlk müzik öğrenimini Rouen katedralinde yaptı ve 1793'ten sonra *la Fille Coupable* (Suçlu Kız) adlı iki perdelik bir opera-komik yazdı. Bunu *Rosaile et Mirza* (1795) izledi. 1796'da Paris'e yerleşti ve 1797'de temsil edilen *La Famille Suisse* (İsviçreli Aile), *l'Heureuse Nouvelle* (Mutlu Haber) ve *le Pari* (Bahis) adlı birer perdelik oyunlarla büyük başarı elde etti. 1804'te çar Aleksandr I tarafından saray kilisesi müzik öğretmeni olarak Rusya'ya çağırıldı. 1810'da *La Dame Blanche* (Beyaz Kadın) [1825] adlı eseri ile haklı bir ün kazandı. (L)

BOİLLY
«Tiryakiler»
(Carnavalet müzesi)

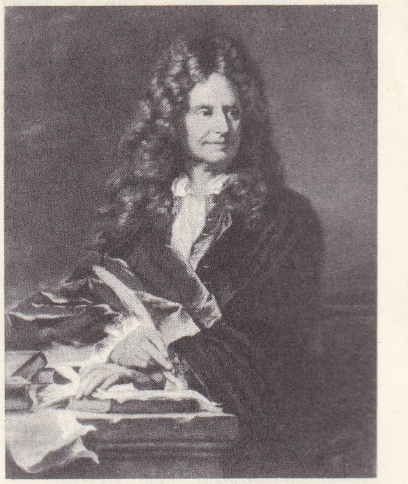

Nicolas BOİLEAU
Rigaud'nun eseri
(Versailles müzesi)

BOİLEAU (Nicolas), **Boileau-Despréaux** da denir, fransız yazarı (Paris 1636-ay.y. 1711). Soyluluk iddialarına rağmen orta tabakadan bir parlamento memurunun oğluydu. Collège d'Harcourt'da iyi bir öğrenim gördü, kardeşi Gilles Boileau ve üvey kardeşi Pierre de Puymoir'ın tevşikleriyle dilbilgisine ve edebiyata yöneldi. 1658'e doğru *Satires*'lerini (Yergiler) yazmağa başladı. Yalnız dostlarına okuduğu bu metinleri bir basımcı, elde ederek 1666'da yayımladı. Boileau da aslını bastırdı (mart 1666). Yerdiği kişilerin sert tepkileri karşısında daha uslu ve yumuşak bir yola dönen Boileau 1667'de yazdığı yeni *Satire*'de (VIII) sakin bir tutumda görülür; 1669'da yazmaya başladığı *Epitres*'de (Manzum Mektuplar) yergi pek azdır ve kendiliğinden doğan nükteler gibidir. Longinus'un «Yücelik Üstüne Düşünceler» ini *Traité du Sublime* adı altında çeviren ve *l'Art Poétique*'i (Şiir Sanatı) [1674] yazan Boileau, şairler topluluğunun kural koyucusu haline geldi. *Lutrin*'de (1674 ve 1683) yergiciliği bırakıp masum gözüken oyunlara başladı. 1677'de kralın tarihçisi oldu ve eski hakaretleri unutmayan üyelerin direnmesine karşı kralın etkisiyle akademiye girdi (1684). Ancak 1694'te gene kavgacı yazılarına döndü ve modern ahlâk değişimini tümüyle suçlayan *Contre les Femmes* (Kadınlara Karşı) adlı eserini yayımladı. Janseniusçuluk tartışmalarına katılmağa başladı, *l'Amour de Dieu* (Tanrı Sevgisi) adlı manzum mektubunda, aslında Bossuet'ye ait olan bir görüşü benimsedi (1698). Sonunda, 1705 veya 1706'da *Equivoque* başlığıyle Compagnie de Jesus'ye karşı uzun bir şiir yazmaya başladı. Pontchartrain'in ve Paris başpiskoposu kardinal De Noailles'in desteklerine ve bütün çabasına rağmen yayın iznini alamadı. 1710'da Louis XIV, Le Tellier'nin öğüdünü dinleyerek kesin ret cevabını verdi. Umutsuzluğa kapılan yaşlı şair iki ay sonra öldü (13 mart 1711).

Boileau'nun eserlerinde ve etkisinde birçok yön vardır. Şair olarak günlük ve basit hayatın pitoresk gözlemlerinde başarılı oldu. Nazmı yoğun ve güçlüdür ama tekdüzelik ve ağırlıktan kurtulmamıştır. Eserleri değerlendirirken kendinden çok emindir. Molière ve Racine'in değerlerini ilk anda fark etmiştir. Ama kendinde daha da yüksek değerler görmüş, *L'Art Poétique*'in temel kitap olacağını sanmıştı. Oysa eser herkesçe kabul edilmiş ilkeleri açıklamakta, yer yer kararsızlık içine düşmektedir. Boileau, Molière ile Racine'i daha başarılı bir yola yönelttiği ve bu iki büyük dehanın şaheserlerini kendisine borçlu oldukları konusunda uzun zaman herkesi inandırmayı başarmıştır. Klasik edebiyat ilkelerini ilk olarak kendisinin ortaya koyduğu fikrini de herkese aşılamayı bilmişti. Oysa bu ilkeler daha önce Chapelain ve Guez de Balzac'ça belirtilmişti. Öte yandan «Préciosité» ve bürlesk 1660'ta zaten eskimiş bulunuyordu.

BOİLLY
«Posta Arabalarının Gelişi»

Foto. Bulloz, Giraudon (LAROUSSE)

Bu bakımdan Boileau yeni bir doktrin yaratmış, bunu kabul ettirmiş değildir. (L)

BOİ'LER, lat. **Boii.** Esk. coğ. Orta Avrupa'da kelt halkı, bugünkü Bohemya'ya yerleşmişlerdi. M.Ö. VI. yy.da bir kol ayrıldı, İberya'nın fethine katıldı, sonra Bordeaux yakınlarına yerleşti. 400'e doğru, başka Boi'ler İtalya'ya göçtüler; bir kısmı da boş yere Noricum'da yerleşmeye uğraştıktan sonra Helvetlerin göçüne katıldılar ve Allier ile Loire nehri arasında, Aedu'ların bulunduğu ülkeye yerleştiler (M.Ö. 58). [L]

BOİLLY (Louis Léopold), fransız ressamı ve taş basmacısı (La Bassée 1761-Paris 1845). *Marat'nın Zaferi* adlı tablosu ile (Versailles müzesi) kendini kabul ettirdi. Diğer tabloları: *Bohain Ailesi* (1787), *le Concert İmprovié* (1790), *Sanatçılar Toplantısı* (27 portre). 1823'ten sonra litografyaya başladı ve özellikle *la Grimace*'i yayımladı: *Posta Arabalarının Gelişi* (1803, Louvre müzesi); *Tiryakiler* (Carnavalet müzesi). *Champs-Elysée'de Erzak Dağıtımı* (1822). [L]

BOİORİX, Boi'lerin şefi. M.Ö. 194'te Romalılarla savaştı. Sempronius Longus ile uzun yıllar sonuçsuz bir şekilde mücadele etti. — Cimbri'lerin şefi. M.Ö. 105'de Roma valisi Marcus Aurelius Scaurus'u kendi eliyle öldürdü. 101 Yılında Alplerin güneyinde Vercellae'de öldü. (L)

BOİOTARKHES i. (yun. *boiotos ve arkhein,* kumandan). Esk. yun. Siyasî ve askerî şef. Temsil ettiği sitelerden (veya bölgeler) biri tarafından her yıl seçilirdi. Görevi Boiotia birliğini yönetmekti. (Boiotarkhes'lik görevi, her zaman toprak sahibi soylulara verilirdi. Boiotarkhes'ler meclisi yürütme, özellikle siyaset ve askerlik alanlarında yetki sahibi idi.) [L]

BOİOTİA, Yunanistan'da bölge, Korinth körfezinin kuzeydoğusunda, alüvyonlu ovalardan ve Kephisos ırmağıyle birbirine bağlanan karstlı havzalardan meydana gelir. Başlıca şehri, Thebai. — *Boiotia (Viotia) yönetim bölgesi,* 106 800 nüf. İdare merkezi *Levadhia.*

— Tar. Boiotia, tarımı sayesinde zenginleşti: bu bölgedeki zengin topraklar askerî bir oligarşinin elindeydi. Kadmeia'lıların şehri Thebia ile Minyai'lerin şehri Orkhomenos, efsanevî iki eski yerleşme merkezi ve Mykenai medeniyetinin odakları idiler. Bu şehir hanedanları aiolis ırkından Boiotialıların işgaliyle (M.Ö. XII. yy.) ortadan kalktı. Bölgenin tarihî önemi Pers savaşları ile ortaya çıkar ve Boiotia birliği ile Thebai şehri tarafından temsil edilir. Thebai her zaman egemenliğini sürdürmeğe çalıştı; bu durum Orkhomenos ve bölgenin güneyindeki diğer şehirlerin hiç bir zaman hoşuna gitmedi. Thebai Atina'ya karşı önce Perslerin, sonra Isparta'nın müttefiki oldu, sonra da Isparta ile yarıştı ve bu rakibini alt etti. Thebai'nin üstünlüğü Makedonyalılar istilâsıyle yunan sitelerinin çatışmalarına son verilmesine kadar sürdü.

— Leng. *Boiotia dili,* Aiolis grubundan eski yunan lehçesi

— ANSİKL. Leng. *Boiotia dili,* Boiotia birliğinin resmî dili olarak büyük birlik gösterir. Çeşitli yazıtlar ve Korinna şiirleri (M.S. V. veya III. yy.dan) aracılığıyle günümüze gelebildi. Fonetik imlâsıyle bütün öteki yunan lehçelerinden ayrılır. Kuzeydoğu lehçelerinin etkileri yüzünden öbür Aiolis lehçelerinden de uzaklaşmıştır. (L)

Boiotia birliği, Boiotia şehirleri arasında kurulan birliğe verilen ad. Çok eski bir tarihe dayanır. Pers savaşlarında Plataia'nın ve ülkenin güneyindeki birkaç küçük sitenin ayrılmasından sonra gücünü kaybetti. 387'de Antialkidas barışıyle birlik dağıldı. Epamainondas, birliği yeniden kurdu. Dört senato ve Boiostarkhes'ler meclisi tarafından yönetilirdi. Roma imparatorluğu yönetiminde birlik devam etti, fakat önemli bir siyasî varlığı olmadı. (L)

BOİOTOS. Yun. mit. Boiotia'ya adını veren kahraman; Poseidon ile Arne'nin oğlu. Kardeşi Aiolos ile birlikte Metapontion'da yetişti. İki kardeş büyüyünce, kendilerini evlât edinen Metapontos'u tahtından indirdiler, sonra adamlarıyle oradan ayrıldılar. Boiotos, Aiolia kralı oldu ve krallığına *Boiotia* adını verdi. (L)

BOİREBİSTA veya **BUREBİSTA,** dakyalı hükümdar. M.Ö. I. yy.da yaşadı. Toprakları Tuna'nın kuzeyinde, Bohemya'dan Karadeniz'e kadar uzanırdı. Önce, Romalılarla birleşti, sonra onlara saldırarak Makedonya'yı yağma etti. Sezar öldüğü yıl bu tehlikeyi uzaklaştırmayı düşünmekteydi. (L)

BOİS COLOMBES, Fransa'da Hauts-de-Seine idare bölgesi'nin merkezi, Paris'in kuzeybatı banliyösünde; 29 985 nüf. Sanayi merkezi: uçak yapımı; rulman fabrikası; elektrik malzemesi; güzellik malzemeleri; marangozluk. (L)

BOİSDUVAL (Jean-Baptiste Alphonse DÉCHAUFFOUR DE), fransız hekimi ve natüralisti (Ticheville, Orne 1799-ay.y. 1879). Önce tıp okudu, sonra fen doktorası yaptı. Pulkanatlı böcekleri incelemede uzmanlaştı. Eserleri: *Genera et İndex Methodicus Europaeorum Lepidopterorum* (Avrupa Kelebeklerinin Cinslerini Gösterir Katalog) [1840], *la Faune Entomologique de l'Océan Pasifique* (Pasifik Okyanusunun Böcek Direyi) [1835], *Histoire Naturelle des İnsectes Lépidoptères* (Pulkanatlı Böcekler) [1836]. (L)

BOİSE, A.B.D.'de şehir, İdaho'nun merkezi, Snake ırmağının ovaları bölgesinde; 34 400 nüf. Şehir 1863'te, bölgede altın bulununca kuruldu. Sanayi merkezi. Önemli havaalanı. (L)

BOİSGUİLBERT veya **BOİSGUİLLEBERT** (Pierre LE PESANT, sieur DE), fransız iktisatçısı (Rouen 1646-ay.y. 1714). *Le Détail de la France* (Ayrıntıları ile Fransa) [1699] ve *Le Factum de la France* (Fransa'nın Gerçek Durumu) [1707] adlı eserlerinde yurdundaki yoksulluğun sebeplerini inceledi ve bunu gidermenin yollarını araştırdı. Evvelce fizyokratların öncüsü sayılan Boisguilbert, iktisadî krizleri maliye sisteminden doğan tüketim yetersizliğine bağlaması bakımından, bugünün iktisatçılarınca «Toplam talep» teorisinin öncüsü olarak kabul edilmektedir. (L)

BOİSMORTİER (Joseph BODİN DE), fransız bestecisi (Perpignan 1691'e doğr.-Paris 1755). Flütün yer alabileceği çeşitli düzenlemeleri denedi. Eserleri: flüt için altı konçerto, *Viyola için Parçalar* (1730), üç opera-bale (*Aşkın Gezisi, Don Quichotte, Daphnhis ile Chloé*), bir süre Rameau'nun sanılan bir kantat *(Actéon),* uzun zaman dinî konserlerin repertuvarında yer alan bir noel moteti *(Fugit nox).* [L]

BOİSROBERT (François LE MÉTEL, — senyörü), fransız şairi (Caen 1592-Paris 1662). Birçok oyun, bir roman ve hikâyeler yazdı. En iyi eseri: *Epitres et Vers* (Manzum Mektuplar) [1647-1659]. Fransız akademisinin kuruluşunda önemli bir rol oynadı ve ilk üyelerinden biri oldu (1634). [L]

BOİSSİER (Edmond), isviçreli botanikçi (Cenevre 1810-Valeyres'de Vaud kantonu 1885). Botanik araştırmaları yapmak amacıyle çıktığı gezilerde topladığı bilgileri çeşitli eserlerde, özellikle, *Flora Orientalis*'te (Doğu Bitki Âlemi) açıkladı. (1867-1884). Bitki koleysiyonu, Cenevre Fen fakültesine verildi. (L)

BOİSSİÈRE (Jean-Baptiste), fransız sözlük yazarı (Valognes 1806-Paris 1885). P. Larousse'un, *Grand Dictionnaire du XX. Siècle*'inde (Büyük XX. yy. Sözlüğü) çalıştı. Özellikle, *Dictionnaire Analogique de la Langue Française* (Fransız Dilindeki Örneksemeler Sözlüğü) [1862] adlı eseriyle tanınır. (L)

BOİSSY D'ANGLAS (François, kont), fransız siyaset adamı (Saint-Jean-Chambre 1756-Paris 1826). İhtilâlden önce avukat ve yazar olan Boissy, Etats généraux'da Annonay milletvekili olarak bulundu ve meşrutiyetçilerin safında yer aldı. Konvansiyon'da Ardèche milletvekili oldu ve kralın idamına karşı oy kullandı. Daha sonra, Kamu Selâmeti komitesine girdi ve konvansiyon meclisi başkanlığına seçildi: 20 mayıs 1795 ayaklanmasında, katillerin bir kargı ucunda kendisine gösterdikleri arkadaşı Féraud'nun başını selâmlayarak, bu ayaklanmaya karşı koydu. Bu olayı Eugène Delaroix ünlü bir tablosuna konu olarak aldı (Bordeaux müzesi). Sonradan sürgün edilen Boissy, 18 brümer'de Fransa'ya döndü, Tribunat üyesi oldu, sonra senatörlüğe seçildi ve kont unvanını aldı. Kral tarafından Yüksek meclis üyeliğine getirildi. (L)

BOİSTE (Claude), fransız sözlük yazarı (Paris 1765-Ivry-sur-Seine 1824). 1800 Yılında tamamladığı *Dictionnaire Universel de la Langue Française* (Fransız Dil Sözlüğü) adlı eseri birçok defa basıldı. (L)

BOİTO (Arrigo), italyan bestecisi ve edebiyatçısı (Padova 1842-Milano 1918). *Mefistofele* (1868) ve *Nerone* operalarını besteledi; Verdi *Othello* ve *Falstaff* operalarının libretto'sunu yazdı. Mimar olan kardeşi Camillo **Boito,** (Roma 1836-Milano 1914), süslemede yeni malzemeler kullandı. *L'Architettura del Medioevo in İtalia* (Ortaçağ İtalyan Mimarîsi) ve *«Yeni İtalya Mimarisi»* adlı iki kitap yazdı. (L)

BOJADOR veya **BOYADOR burnu,** Batı Afrika' kıyısında yüksek burun; İspanyol Sahrası'nda. Ortaçağda bir süre portekiz gemilerinin Atlas okyanusunun güneyinde ulaşabildikleri son noktaydı. İlk olarak 1434'te Gil Eannes tarafından aşıldı. (L)

BOJER (Johan), norveçli romancı ve tiyatro yazarı (Orkedal, Trondheim yakınında 1872-Asker 1959). Yoksul bir ailenin çocuğu idi, kendi kendini yetiştirdi ve okula ancak on beş yaşında başladı. Bojer, delikanlılık çağını sıkıntı içinde geçirdi. Trondheim assubay okuluna girdi, bir yandan edebiyatla uğraşırken bir yandan da bir mağazada tezgâhtarlık yaptı. *Bir Ana* (1894) adlı dramı ile tanındı, ama asıl ününü H. İbsen, B. Björnson, V. Hugo, E. Zola, G. de Maupassant'ın etkisinde yazdığı romanları ile kazandı: *Troens Magt* (İnancın Gücü) [1903], *Liv* (Hayat) [1911], *Den Store Hunger* (Büyük Açlık) [1916], *Dyrendal* (1919), *Den sidste Viking* (Sonuncu Viking) [1921]. Eserlerinde, büyük bir gerçekçilikle, norveçli köylüleri ve balıkçıları anlatır. (L)

BOJİ i. (ing. *bogie).* Bir lokomotifin veya bir demiryolu aracının ucunu taşıyan ve ana şasiye boji pernosunu meydana getirerek düşey eksenli bir eklemle bağlanan iki dingilli taşıyıcı şasi. (L)

BOJİC (Mirko), yugoslav yazarı (Sinj 1919). Çağdaş toplumu anlatan dramlar *(Geri Çekilme,* 1949) ve hikâyeler yazdı *(Hikâyeler,* 1953). Büyük bir köylü ailesi içindeki maddî ve manevî çatışmaları anlatan romanlarıyle ün kazandı. (L)

BOK i. İnsan veya hayvanın gövdesinden boşaltım yoluyle atılan katı madde, dışkı. ‖ Sıf. (Kaba konuşmada) Pis, değersiz, niteliksiz, kötü: *Şu bok imzanı at gayrı kâğıtların altına ... Olmaz mı?* (Yaşar Kemal). ‖ Hakaret anlamını taşır, alçaltıcı söz: *Hergele... Ah, namussuz solucan! bok!* (K. Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Bok (çamur) atmak, (bok sürmek* veya *bok bulaştırmak*), birisini kötülemek, hakkında kötü konuşmak, iftira etmek. ‖ *Bok başı. Mah.* Ottan yapılan bağ kulübesi (Adana). ‖ *Bok boğaz. Halk dili.* Obur, pisboğaz. ‖ *Bok bok' üstüne koyamamak,* hiç bir işi becerememek. ‖ *Bok canına olsun!,* «Allah kahretsin» anlamında kullanılır. ‖ *Bok etmek,* bozmak, berbat etmek. ‖ *Bok götürmek,* pislik içinde olmak. ‖ *Bok karıştırmak,* uygunsuz bir iş yapmak. ‖ *Bok püsür,* ıvır zıvır, değersiz şeyler. Teferruat. ‖ *Bok tulumu,* çok şişman kimse. ‖ *Bok üstünde badem,* birbirine uymayan iki şey. ‖ *Bok üstünde (içinde) badem kadın,* kendisi süslü, evi pasaklı kadınlar için kullanılan deyim. ‖ *Bok üstünde bok,* tutulacak tarafı olmayan. ‖ *Bok yedi (yedici) başı,* her şeye karışan. ‖ *Bok yemek,* hatalı bir iş yapmak, yanlış bir söz söylemek: *Zeyno karı, yanındaki karılara yavaşça, «Kürt bir bok yiyecek», dedi* (Yaşar Kemal). ‖(Birine) *Bok yemek düşmek,* hakkı ve yetkisi olmadığı halde söz söylemek. ‖ *Bok yemenin arapçası (bok yemenin alâsı* veya *bok yemenin gülpembesi*), affedilmez büyük hata. ‖ *(Tabakhaneye) Bok yetiştirmek,* çok acele etmek. ‖ *Bok yolu,* tuvaletin çukur kısmı. ‖ *Bok yoluna gitmek,* hiç yüzünden boş yere hayatını kaybetmek: *Ne şehit oldu ne gazi/Bok yoluna gitti Niyazi.* ‖ *Boka basmak,* içinden

sieur de BOİSGUİLBERT
Santerre'in portresi
(özel koleksiyon)

BOİSSY D'ANGLAS
Tellier'nin eseri
(Versailler şatosu)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

yüze gelen bir sol yumruktan kaçış ve aparkat ile hasmın vücuduna vuruş

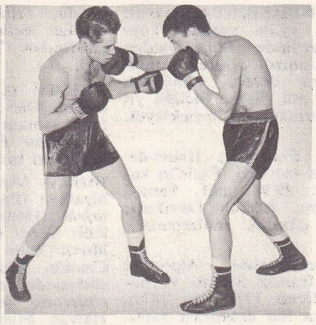

fazla aşağıdan bir kapanma karşısında yüze gelen sağ kroşe

fazla aşağıdan bir kapanma karşısında yüze sol sving

sol direkt ve dağıtılmış parade

yukarıdan ingiliz gardı (kapanması)

çıkılmaz bir duruma düşmek, belâya çatmak, suç işlemek. ‖ *Boka basmaz,* kendini beğenmiş kimse için kullanılır. ‖ *Boka nispetle tezek amberdir,* çok kötü bir şeyin yanında daha az kötü olanın iyi göründüğünü belirten söz. ‖ *Boka taş atmamak,* fena bir şekilde karşılık vereceğini göz önünde tutarak kötü bir kimseyle uğraşmamak. ‖ *Boktan boka sokmak,* hakaret etmek, küçültmek, alçaltıcı söz söylemek. ‖ *Boktan künet* veya *boktan terazi,* hiç bir şey, değersiz bir şey, derme çatma, bozuk düzen. ‖ *Boku bokuna,* boş yere,

kaçınılmış bir sol direkte karşı bir sağ direkt çıkışı

bir sağ direkt karşılığında çeneye sağ aparkat

hiç yoktan. ‖ *Boku cinli,* sinirli. Titiz. ‖ *Boku (bokluğu) çıkmak,* bir şeyin veya bir hareketin kötü yanları ortaya çıkmak. ‖ *(Götünde) Boku kurumak,* aşırı derecede korkmak. ‖ *Bokumun ağa babası,* mağrur bir kimseyle alay etmek için kullanılan deyim. ‖ *Bok (bokun) soyu!,* aşağılayıcı deyim, küfür. ‖ *Bokun üstünde (içinde) oturmak,* pasaklı olmak. ‖ *Bokuna bıçak çekmek,* yerli yersiz sinirlenmek. ‖ *Bokuna kurban olmak,* birisini aşırı derecede severek onun her zahmetine katlanmak. ‖ *Bokunda bok yemek,* birisine körü körüne bağlanmak, inanarak her şeyine evet demek. ‖ *Bokunda boncuk bulmak (bokunda boklavat bulmak* veya *bokunda inci aramak),* gereksiz yere övmek, fazla değer vermek. ‖ *Bokunda sinek öldürmek,* hiç bir şey becerememek. ‖ *Bokunu çekmek,* kötü bir hareketin iyi olmayan sonucundan zarar görmek. ‖ *Bokunu çıkarmak,* bir işi bıktırıncaya kadar, sonuna kadar yapmak. Kötü hareketlerde aşırı gitmek. ‖ *Bokunu çomaklamak,* bir işi fazla karıştırmak. *Halk dili.* Gereğinden fazla alçak gönüllülük göstermek. ‖ *Bokunu temizlemek,* başka birisinin yaptığı hatayı düzeltmek. ‖ *Bokunu yemek,* aşırı derecede birinin tarafını tutmak. ‖ *Akı (aklı, ödü) bokuna karışmak,* aşırı derecede korkmak. ‖ *Ayı boku ile oynamak.* Bk. AYI. ‖ *Bir bok yapamamak* (veya *bir boka yaramamak),* elinden bir iş gelmemek, bir işe yaramamak. Hiç bir kötülük yapamayacak durumda olmak. ‖ *Bir çuval inciri bok (berbat) etmek,* çok iyi bir işi veya durumu berbat etmek, kötü duruma sokmak. ‖ *Boğazına kadar boka batmak,* sonucu iyi olmayan bir işe karışarak kötü duruma düşmek. ‖ *Burnu boka batmak,* belâlı işlerden kurtulamamak. ‖ *Burnu boktan kalkmamak,* düştüğü güç durumdan çıkamamak. ‖ *Burnuna boklu kamış yetişmez,* kendini beğenmiş kimselerle alay için kullanılır. ‖ *Burun boku,* küçük ve önemsiz kimse. ‖ *Çitten duvar, boktan sıva,* sağlam olmayan ev için kullanılır. ‖ *Geçmişi (sülâlesi) boklu,* aşağılayıcı söz. ‖ *Götü boklu,* çoluk çocuk, elinden bir iş gelmeyen, işe yaramayan, kötü: *Sürgün ediyor bizi. Sürgün ediyor, götü boklu okçu...* (Yaşar Kemal). ‖ *Her boka maydanoz,* her işe karışan. ‖ *Karga bokunu yemeden,* sabah erkenden. ‖ [...] *kaşığı ile* [...] *boku yemek,* birbiriyle uyuşmayan şeyleri bağdaştırmaya çalışmak. ‖ *Tavşan boku gibi,* etkileyici bir kişiliği olmayan, ne yararı ne zararı olan. ‖ *Yiğitliğe bok sürmemek,* gururuna yedirmemek.

— Miner. *Bok,* maden cürufu, maden süprüntüsü.

— Zool. *Bokça bülbül,* çıt kuşu (Troglodytes troglodytes). ‖ *Bok sineği,* yumurtasını pislik içinde bırakan sinek türü.

◆ **Boklağı** veya **boklangeç** veya **bokluk** veya **boksak** veya **boksalak** i. *Halk dili.* Helâ.

◆ **Boklamak** geçşl. f. *Argo.* Bir yeri kirletmek. ‖ Bir işi kötü duruma getirmek.

◆ **Boklanmak** dönüşl. f. Kirlenmek, pis olmak.

◆ **Boklaşmak** geçz. f. Kötü duruma girmek.

◆ İ. *Halk dili.* Helâ.

◆ **Boklu** sıf. Pis.

— DEY. *Boklu mum,* mumu alınmış petek kalıntısı.

— Miner. Maden cürufu ile karışık.

◆ **Bokluk** i. Pislik. *Mec.* Kötü durum. ‖ *Mah.* Hayvan pisliğini taşımak için kullanılan kap (Denizli). ‖ İşkembe (Ordu).

◆ **Boktan** sıf. ve zf. *Argo.* Kötü, berbat.

◆ **Bombok** sıf. ve zf. Berbat, çok kötü durumda olan.

◆ **Boktanlık** i. *Argo.* Boktan olma hali; kötü niteliklilik. (ML)

BOKARDO. Mant. Skolastiklerin belleğe kolaylık olmak üzere düzdükleri ve tasımın üçüncü şeklinin bir tipini gösteren terim. Bu terimde büyük önerme tikel olumsuz (O), küçük önerme tümel olumlu (A), sonuncu tikel olumsuz (O) dur. B harfi, bu kipin *Barbara*ya dönüştürülmesi gerektiğini, C harfi ise, bu işlemin tersevirme ile yapılacağını gösterir. Misal: Kötülenemeyecek öfkeler vardır; her öfke bir ilkel heyecandır; öyleyse kötülenemeyecek ilkel heyecanlar da vardır. (L)

BOKARO, Hindistan'da (Bihar) maden kömürü bölgesi, Damodar'ın kuzeyinde. Burada S.S.C.B.'nin yardımıyle bir çelik fabrikası kurulacak ve yılda 4 milyon t üretecektir. (L)

BOKASSA (Jean BEDEL), Orta Afrika cumhuriyeti devlet adamı (doğ. 1921). Albay. Akrabası David Dacko'nun askerî kabinesinde başbakan. 1963'te Millî Savunma kurmaybaşkanlığına getirildi. 31 Aralık 1965 gecesi başkan Dacko'yu devirdi. Hem Cumhurbaşkanı, hem Başbakan olarak onun yerine geçti. (L)

BOKBÖCEĞİ blş. i. Bokla beslenen böcek. (L)

BOKBÖCEKLERİ blş. çoğl. i. Genellikle otçul memeli hayvanların gübrelerinde yaşayan, fışkı böceği, gübre böceği, ateuchus

vücut vücuda (korakor)

sakınılmış bir darbeden sonra vücut vücuda giriş

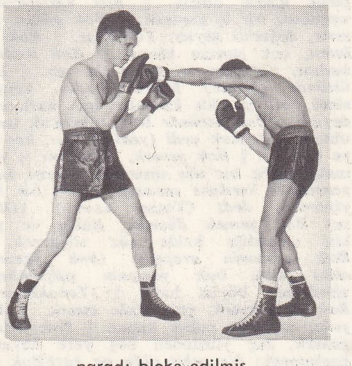

paradı bloke edilmiş bir sol direkt

bir sağ direkt karşısında eskiv

mideye bir sol direkt ve vücudun geri çekilişi ile ondan sakınma

Foto. LAROUSSE

gibi scarabeidae familyasından olan yassı duyargalı kınkanatlı böcekler grubu.

— ANSİKL. *Bokböceklerinin* bütün yeryüzüne yayılmış pekçok cinsi ve binlerce türü vardır. En büyükleri ve en parlak renklileri tropik bölgelerde yaşar. Afrika'da yaşayan koca *heliocopris*'ler ve Amerika'da yaşayan güzel *phanoeus*'lar bunlardandır. Bazıları gübre maddelerinde topaklar yapar ve yemek için onlarla birlikte toprağa gömülür. Yumurtlama ve kurtçukların gelişmesi, daha önce ana babanın gübreler altında kazdıkları yuvaların dibinde aynı maddeler içinde olur. (L)

BOKE, Gine'de şehir, idare çevresi merkezi; Futa-Jalon'un batısında, rio Nunez kıyısında; 7 100 nüf. Önemli boksit yatakları; Konkure barajının hidroelektrik gücü sayesinde bunların işletilmesi tasarlanmıştır. — *Boke idare çevresi*, 79 600 nüf. (L)

BOKENRANEF, Manethon'a göre XXIV. sülâlenin kurucusu ve tek firavunu (M.Ö. 720-715). Babası Tefnakht'ın yerine geçti ve Aşağı Mısır'da (Sais ve Menfis) saltanat sürdü. Mısır'ın en büyük yasa koyucularından biri olduğu söylenirse de çağdaş belgeler pek az olduğu için, bunu doğrulayanlara rastlanmamaktadır. Habeşlilerin Mısır'ı ikinci defa fethine karşı koyduğu için habeşistanlı Şbaka tarafından öldürüldü. (L)

BOKHORİS, firavun Bokenranef'in yunanca adı. (L)

BOKKEVELD veya **COLD BOKKEVELD**, Güney Afrika cumhuriyetinde dağlar, Kap ilinin güneybatısında. 800 m yükseltiyi aşan bu dağlar, Büyük Karroo yaylasının batı şeridini meydana getirir. (L)

BOKMAL i. Leng. *Eşanl.* RİKSMAL.

BOKNFJORD, Norveç'in güneydoğusunda körfez; Kuzey deniz'i kıyısında, Stavanger'in (Rogaland) kuzeyinde. (L)

BOKOR, Kamboç'ta (Kampot ili) şehir, Phnom Komchay sıradağında. (L)

BOKS i. (ing. *to box*, yumrukla dövüşmek'ten). Özel eldiven takmış iki kişinin yumruklarıyle vuruştukları spor dalı.

— ANSİKL. Eski yunan kahramanları yumruklarının gücü ve ustalığıyle övünürlerdi. Homeros, *Odysseia*'da bundan söz eder. Bununla beraber boks klasik sporlar arasına ancak XXIII. Olimpiyat oyunlarında (M.Ö. 698) girdi. Boks çıplak yumrukla veya zırhlı eldiven adı verilen kayışlı eldivenlerle yapılıyordu. Çağımızda boksu kaidelere bağlayıp millî bir spor haline koyanlar ingilizlerdir. İlk ingiliz boks şampiyonu, 1719'da James Flagg'dır. O sıralarda boksta London Prize Fight kaideleri uygulanıyordu. Resmen izin verilmiş olmamakla beraber oynanmasına göz yumuluyordu. Yoksa boksörler ve yöneticiler, halk önünde taşkın davranışta bulunmak sebebiyle polis kovuşturmasına uğrayabilirlerdi. Döğüşler kırlarda, ambarlarda veya kabarelerin arka salonlarında yapılıyordu. Şampiyonluk unvanı için bu çeşit döğüşlerin sonuncusu 8 temmuz 1889'da John L. Sullivan ile Jake Kilrain arasında Richbourg'da (Missouri) yapıldı. Kazanan Sullivan, unvanını on iki yıl korudu. 1891 Yılında ingiliz gazetecisi Chamberlain'in hazırladığı yeni kaide Queensberry markisi tarafından beğenildi, onun desteğiyle uygulanmaya başlandı. Eldiven kullanmak zorunlu hale getirildi. Döğüş süresi üçer dakikalık dönemlere (raunt) ayrıldı. Dönem aralarında birer dakika dinleniliyordu. Bu kaideler bugün de geçerlidir. Dönem sayısı sınırlandırılmadı, rakiplerden biri bitkin düşene veya ringi bırakana kadar döğüşe devam ediliyordu. Günümüzde boks karşılaşmaları en çok on beş dönem üzerinden düzenlenmektedir. (Bu, millî ve milletlerarası profesyonel yarışmalarda uygulanan süredir.) Boksta dört çeşit sonuç vardır: Döğüş dışı bırakarak kazanma (nakavt, *knock-out*, döğüşü yarıda bırakma, döğüşün hakem tarafından durdurulması, oyuncunun ring dışına çıkarılması, diskalifiye); sayı ile üstün gelme; berabere kalma; bir de döğüşsüz maç veya *no-contest* (oyuncular birbirlerine yumrukla saldırmadıkları zaman).

Döğüş kaidesine göre vuruşlar eldivenlerin oynak yerlerini örten kısmıyle başın ve vücudun on tarafına, yanlara, fakat her zaman kemerin üstündeki kısma yapılır. Arkaya vuruşlar yasaktır. Tokat vurmak, tekmelemek, dizle, kafayle çarpmak, böbreklere (kidney punch), kafanın ardına yumruk atmak, sırta vurmak da yasaktır. Kemerin alt yanına yapılacak bir vuruştan meydana gelebilecek sakatlıkları önlemek için bir kemer veya korse takmak zorunludur.

Boks karşılaşmaları ring adı verilen, 4,35 m-6 m kenarlı bir alanda yapılır. Ringin çevresi dört köşesindeki kazıklardan 0,30 m açıklıkta, 2-5 sm çapında üç sıra kenevir halatla kapatılır. Ringin tabanı en az 1 sm kalınlığında keçeyle kaplanır, üstüne de sağlam bir bez geçirilir. Döğüş genellikle bir orta hakem ve iki yardımcı hakemler tarafından yönetilir. Yalnız hakem döğüşçülerle birlikte ringe çıkar. Her boksörün ringin bir köşesinde yeri vardır, dönemler arasındaki dinlenme molasında döğüşçüler, bakıcı ve menecerlerinin yer aldığı bu köşeye gelirler. Maçın sonucu hakem ve yardımcı hakemlerin çoğunlukla verecekleri kararla belli olur. Döğüşten önce döğüşçüler, sınırlandırılmış usul ve kiloya uygun olup olmadıklarının anlaşılması için doktor muayenesinden geçip tartılırlar.

Kilolarına göre profesyonel boksörler şu kategorilere ayrılırlar: Sinek sıklet: 50,802 kg'a kadar. Horoz sıklet: 53,524 kg'a kadar. Tüy sıklet: 57,152 kg'a kadar. Hafif sıklet: 61,237 kg'a kadar. Yarı orta: 66,678 kg'a kadar. Orta sıklet: 72,574 kg'a kadar. Yarı ağır: 79,378 kg'a kadar. Ağır sıklet: 79,378 kg'ın üstünde.

Profesyonel boksta eldivenlerin ağırlığı sinek sıkletten hafif sıklete kadar, 141,75 gr; orta sıkletten ağır sıklete kadar 170,10 gr'dır.

Avrupa ve Dünya şampiyonluk yarışmalarında profesyonel boks döğüşçüleri 15 ravnt döğüşürler. Karşılaşmada unvan söz konusu değilse genellikle 6,8 veya 10 dönemlik karşılaşmalar yapılır. Avrupa Boks birliği (l'European Boxing Commission) Avrupa şampiyonluğunun değişik unvanları için katılacak isteklileri seçer. Eskiden dünya şampiyonları unvanları Millî Boks birliği (National Boxing Association) ve New York Eyaleti Atletizm birliği (New York States Athletic Commission) tarafından denetlenirdi. 1952'den beri Dünya Profesyonel Boks kurulu adında yeni bir teşkilât, unvanların denetlemesini yapmaktadır. Karşılaşmaların tertibi, menecerlerle, anlaştıkları para tutarına göre boksölere para ve burs veren profesyonel organizatörlere bırakılır.

Amatörler arasındaki karşılaşmalar üç ravnt sürelidir. Amatör boks on ağırlık kategorisine bölünmüştür: sinek sıklet: 51 kg'a kadar, horoz sıklet: 54 kg, tüy sıklet: 57 kg, hafif sıklet: 60 kg, yarı velter: 60 kg, velter: 63.500 kg, yarı orta: 67 kg, orta: 75 kg, yarı ağır: 81 kg, ağır: 81'den yukarı olanlar.

Amatörlerin eldivenleri 228 gr'dır, 21 yaşında profesyonel olabilirler. Boks çevrelerinde ingilizce deyimler kullanılır: *clinch:* göğüs göğüse gelmek. *Draw:* berabere biten maç. *Fight:* döğüş. *Forcing:* saldırış. *Groggy:* bitkinlik hali. *Hook:* çok kısa kroşe. *Jab:* küçük direkt vuruş. *Knock down:* yere düşme. *Knock out:* düştüğü yerde on saniye kalan boksörün yenik sayılması. *Swing:* yana yatık olarak yumruk vurma: *Uppercut:* aşağıdan yukarı vuruş.

Profesyonel boksta ağırlık kategorileri birbirini tutmaz. Ötedenberi bilinen sekiz kategori yalnız Büyük Britanya'da yürürlüktedir. Dünyanın öbür ülkelerinde sıklet sınırları hafif farklar görülür. Avrupa kıtasında amatörler için yürürlükteki sıklet sınırları kabul edildi. New York eyaleti süper velter kategorisini tanımadı, buna karşılık süper tüy veya hafif junior adını verdiği yeni bir kategori kurdu. Avrupa, bu kategoriyi kabul etmedi. Özet olarak, Büyük Britanya ve bir kısım Commonwealth ülkeleri ile ilgili British Board of Control sekiz kategori, European Boxing Union (E.B.U.) ve New York eyaleti değişik farklarla on kategori ve Amerika ile Asya karşı hareketlerini yöneten World Boxing Association (W.B.A.) için on bir kategori kabul etmektedir. Aynı adı taşıyan kategorilerin sınırlandırılmasındaki farklar karışıklık yaratmaktadır. Meselâ, 74 kg ağırlıktaki bir boksör Avrupa orta sıklet şampiyonu olabilir, ama yeryüzü ölçüsünde ancak bir üst kategori için çarpışabilir. Bunun sebebi, dünya şampiyonluklarında yalnız İngiliz ölçülerinin geçerli olmasıdır.

● *Türkiye'de boks sporu*, Türkiye'de 1919 yılından sonra başladı. Mütareke yıllarında, işgal kuvvetlerine mensup boksörlerin İstanbul'da yaptıkları karşılaşmalar türk gençlerini bu spora yöneltti, 1922 yılından itibaren türk boksörleri de ringlere çıktı.

Almanya'ya modern boksu sokan ve ünlü dünya şampiyonu Schmeling'e antrenörlük yapan Sabri Mahir, Paris'te boks antrenörlüğü ve organizatörlük yapan Mazlum Kemal, Ziya Boyer, İngiliz Kemal, Tıbbıyeli Ali Sami ve İsmet Uluğ ilk türk boksörleridir. Boks sporu Galatasaray, Kurtuluş ve Fenerbahçe kulüplerinin gayretiyle gelişti. Küçük Kemal, Fransa'da yaptığı maçlarda «Çanakkale Fırtınası» adını kazanan Nuri, Sıtkı Piran, Selâmi, Yorgo Tagar, Pakarat bu gelişme devresinde yetiştiler.

İlk millî karşılaşma 1928'de Moskova ve Bakû'da Rus ve Azerbaycan takımlarına karşı oldu. Bu maçlarda ilk millî boks ekibini Necmi (GS), Rauf (BJK), Rıza (FB), Sıtkı (FB) ve Selâmi teşkil ettiler.

1938 Yılında Alemdar kulübü boks şubesini açtı. Otobüs kazasında kolunu kaybeden ve tek kolu ile boksa devam ederek «Tek Kollu Cihat» adını alan Cihat Vurucu kulüpten yetişti.

Galatasaraylı Melih Açba 1940 yılında Amerika'nın en büyük amatör boks şampiyonası olan Altın eldiven'de 66 kilonun birinciliğini kazandı.

Millî boks takımı 1947 yılında Dublin'de yapılan Avrupa Boks şampiyonasına katıldı. Bu şampiyonada Vural İnan «en teknik boksör» seçildi, Halit Ergönül sıkletinde Avrupa karmasına alınarak Amerika'ya götürüldü.

◆ **Boksör** i. (fr. *boxeur*). Boks sporu yapan kimse: *Bir boksörün... ağır ağır hasmına ilerleyişi gibi..* (H. R. Gürpınar). [LM]

BOKS i. (ing. *box*, hücre). Ahırlarda atları (genel olarak da diğer bütün evcil hayvanları) tek tek ayırmaya yarayan bölme. ‖ Tek hasta yatırılabilecek küçük oda. (L)

Boks (Box) metodu, kimya sanayiinde kullanılan ve «defisyan fonksiyon» adı verilen bir denklemle, varılması istenilen amaç (ekstraksyon, direnç v.b.) ile bunu tayin eden teknolojik faktörler (konsantrasyon, basınç, sıcaklık v.b.) arasındaki oranı ifade etmek imkânını veren metot. (Bu denklem, elektronik hesap makineleri kullanılması sayesinde çözülmüştür.) [L]

BOKSBURG, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) şehir, Johannesburg'un doğusunda, Witwatersrand'da; 64 300 nüf. Altın ve kömür madenleri. (L)

BOKSER i. Alman doguna ve buldoga benzer bekçi köpeği. 50-60 sm. Sarı veya kahverengi, pek zeki bir hayvandır. (L)

Bokser'ler, Çin'de *Adaletin yumrukları* adlı bir gizli derneğin üyeleri. Bu dernek, *Büyük bıçak* derneğinin bir bölümü idi. Japonya'nın 1895'te Çin'i uğrattığı bozguna ve Avrupa devletlerinin isteklerine karşı koyan, yabancı düşmanı bir harekete önayak oldular. Çon-tong'da, *Bokser* adını alan bu hareket güçlendi, hızla gelişti. Bokser'ler özel görevli kurumlara, elçiliklere saldırdılar, 1900'de Almanya elçisi Ketteler'i öldürdüler, yabancı elçiliklerin bulunduğu mahalleyi kuşattılar. Bu arada Rusya, Mançurya'yı ele geçirdi.

Alman generali von Waldersee kumandasında milletlerarası bir askerî birlik 14 ağustos 1900'de elçilikleri kurtardı. Çin, karışıklık çıkaranların en ağır şekilde cezalandırılması, güvenlik teminatı verilmesi, yüksek tazminat ödenmesi şartlarını içine alan bir anlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. (L)

BOKSİT i. (Güney Fransa'da Provence'ta *Baux* köyünün isminden fr. *bauxite*). Mineralojik unsurları esas itibarıyle böhmit, diaspor ve gibbsit Al_2O_3, $3H_2O$ olan sedimanter kaya: ***İlk boksit damarı Baux civarında Berthier tarafından bulundu.***

— ANSİKL. *Boksit* alüminyum metalürjisinin temeli olan saf alümin üretimine ya-

bokser

Tien-tsin'de **Bokser'ler**

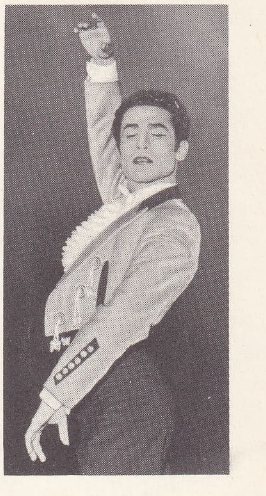

bolero

Foto. Rapho-Black star, X, Lipnitzki (LAROUSSE)

Simon BOLİVAR
Kepper'in bir deseninden

boliviano (önyüz)

rar. Beyazımtırak renkte, fakat çoğunlukla içindeki demir yüzünden kırmızı veya kahverengi olan, çakıyla çizilebilen ve genellikle yumuşak bir kayadır. Sıcak iklimde, eski bir laterizasyon ürünü olduğu tahmin edilmektedir. Kavrulmakla, ateşe çok dayanıklı hale gelir ve ancak 2 050°C'de erir. Kurşun fırınlarında veya daha çok, erimesini güçleştirdiği kil ile karışım halinde kullanılır. Petrolün tasfiyesine de yarar. Elektrik fırınında eritilmekle, kok ve kireç taşıyle karıştırılan boksit Portland çimentosundan daha çabuk donan ve deniz suyuna daha iyi dayanan «erimiş çimento»yu meydana getirir. Bugün bilinen damarlar, savaştan önce heşfedilmemiş veya esaslı bir surette işletilmemiş durumdaydı ve dünya üretiminin yarısından fazlasını Avrupa sağlıyordu, 650 000 tonluk bir üretimle, Fransa dünya birincisiydi. İkinci Dünya savaşında bu durum büyük bir değişikliğe uğradı. İngiliz Guyan'ı ve Surinam ile bunları izleyen A.B.D. ve Jamaika başlıca dünya üreticileri arasına girdiler. Böylece Amerika kıtası dünya boksit üretiminin üçte ikisinden fazlasını sağlamaktadır. Özellikle Fransa'nın, üretimini (bir milyon tondan fazla) arttırmasına rağmen, Avrupa'nın dünya üretiminde işgal ettiği mevki sınırlıdır. Başlıca üreticiler gene Macaristan, İtalya ve Yugoslavya'dır. Sovyet Rusya'nın, miktarı pek iyi bilinmeyen üretiminin yüzbinlerce tona ulaştığı sanılmaktadır. Bu arada Asya'da yeni üreticiler meydana çıktı, bunlar Hindistan, Malezya ve özellikle Indonezya; Afrika'da da Gana, Gine ve Mozambik'tir. Orta çapta Avrupa üreticileri dışta bırakılırsa, büyük boksit üreticilerinin büyük alüminyum üreticileri olmadığı söylenebilir. İlkel madde, deniz yoluyle uzun mesafelere, özellikle Birleşik devletler ve Kanada'daki dev fabrikalara nakledilmektedir. Boksit üretimi gerçekte bu iki ülkedeki alüminyum tröstlerinin elindedir.

Türkiye'de, Zonguldak çevresinde ve Batı Toroslarda boksit yatakları bulunmuştur. (LM)

BOL sıf. Miktar bakımından çok olan (*Zt.* KIT): *Bol ürün aldık. Hancı bol yemek çıkardı.* || Ölçüyü aşan, geniş (*Zt.* DAR); *Bacaklarında siyah pamukludan bol, günde solmuş bir şalvar* (Yaşar Kemal). *Bol elbise.*

— ÇEŞ. DEY. *Bol biçmek*, bir şeyi bütün ihtimalleri düşünerek tasarlamak, hesabı geniş tutmak. ||*Bol bolama (bolamat* veya *bulamaç, bulama)*, çok miktarda, bol bol. || *Bol doğramak*, parasını israf etmek. Birçok vaatte bulunmak. || *Bol gelmek* [giyim eşyası için], uygun ölçüden daha büyük veya geniş olmak. || *Bol keseden atmak*, yapılamayacak, yerine getirilemeyecek vaatlerde bulunmak. || *Bol paça*, dökük, saçık, şapşal. || *Bol (keseden) paçadan atmak*, aşırı bir şekilde öğünmek. Cömertlik taslamak. || *Bol sözlü*, geveze, çalçene.

— Res. *Bol boya*, yağlıboya ile yapılan resimlerde boyaların kalın sürülmesi.

◆ **Bol bol** zf. Çok miktarda.

◆ **Bolca** sıf. ve zf. Nispeten geniş. || Bereketlice, çokça.

◆ **Bollaşmak** veya **bollanmak** veya **bolalmak**, dönşl. ve edilg. f. Genişlemek, bol duruma gelmek. || Bol ve fazla olmak, çoğalmak.

◆ **Bollaştırmak** ettrg. f. Bol hale getirmek.

— Terz. Dar gelen elbisenin dikişlerini sökerek, daha geniş olarak dikmek.

◆ **Bollatmak** ettrg. f. Bol hale gelmesini sağlamak, genişletmek. || Çoğaltmak. (M)

BOL i. (ing. *bowl*'den fr. *bol*). Bir çeşit yayvan çanak. (genellikle sofralarda meyve yedikten sonra parmakları sudan geçirmek için kullanılır). || Özel bir cam çanak içinde hazırlanan, likör, şarap, meyve, maden suyu karışımı içki.

— Dişçilik. Alçı karıştırmak için kullanılan lastik kâse. (M)

BOL i. (yun. *bolos*, toprak kümesi). *Ecz.* Normal haplardan daha büyük ve daha yumuşak hap. (L)

BOL (Ferdinand), hollandalı ressam ve gravürcü (Dordrecht 1616-Amsterdam 1680). Öğrencisi olduğu Rembrandt'ın etkisinde kaldı. Barok üslûbuna yöneldi, özellikle portre alanında çalıştı. Ofortlarından bazıları Rembrandt'a mal edilmiştir. Louvre'da ve belli başlı müzelerde eserleri vardır. (L)

BOL (Hans), flaman ressamı ve minyatürcüsü (Mechelen 1534-Amsterdam 1593). Büyük bir titizlik ve incelikle, halk hayatından sahneler çizdi (Berlin, Bremen, Brüksel [*Anvers panoraması*] v.b. müzeleri). Birçok minyatürle süslediği bir *dua kitabı* Paris millî kitaplığındadır. (L)

BOLA i. (ispanyolca k.). Güney Amerika yerlilerinin kullandıkları kement. Uçlarında taş gülleler bulunan uzun kayışlardan meydana gelir. (L)

BOLAHENG NURİ BEY. Bk. NURİ BEY.

BOLAHENK blş. i. Mus. Bk. AHENK.

BOLAMA, esk. **Bulama**, ada, Portekiz Gine'si kıyısı yakınında; 1941'e kadar Portekiz Ginesi'nin idare merkeziydi. (L)

BOLAMAN, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde, Ordu ilinin Fatsa ilçesine bağlı bucak (26 köy); 23 383 nüf. — *Bucak merkezi* 1 587 nüf.; Karadeniz kıyısında Samsun-Ordu yolu üzerinde Fatsa'ya 8 km uzaklıktadır. (M)

BOLAN, Batı Pakistan'da bölge, Belücistan'da, *Bolan geçitleri*'nin (96 km) başında; bu geçitler Bolan ırmağının boğazları aracılığıyle Batı Pakistan yaylalarını Afganistan'ın ve İran'ın dağlık sınırlarına bağlar. Keta-Zahidan demiryolu Bolan geçitlerini izler. (L)

BOLAYIR, Marmara bölgesinde, Çanakkale ilinin Gelibolu ilçesinde bucak; 8 324 nüf. 5 köy. — *Bucak merkezi* 1 691 nüf; Gelibolu-Tekirdağ-İstanbul yolu üzerinde, Gelibolu'ya 17 km uzaklıkta. Burada Süleyman Paşa ve Namık Kemal'in mezarları vardır. (M)

BOLAYIR (Ali Ekrem), türk şairi (İstanbul 1867-ay.y. 1937). Namık Kemal'in oğlu. Bazı şiirlerinde *A. Nadir* adını da kullanan Ali Ekrem, özel öğrenim gördü. Abdülhamid II devrinde girdiği Mabeyn kâtipliğinde, Kudüs mutasarrıfı oluncaya kadar, 18 yıl çalıştı (1888-1905), bir ara İstanbul Dârülfünunu Edebiyat fakültesinde metin şerhi hocalığı yaptı (1923-1933). 1896'da katıldığı Servetifünun topluluğunda ferdî duygularla dolu şiirleriyle, bu arada ilhamını 1897 Yunan harbinden alan *Vasiyet* şiiriyle tanındı. 1908'den sonra sosyal konular, gündelik hayat sahneleri üzerinde de durdu, Çanakkale ve İstiklâl savaşları sırasında millî şiirler de yazdı, hece veznini denedi. Edebiyat tarihi ve meseleleriyle ilgili araştırmalar ve tiyatro türünde de bazı eserler bıraktı. Başlıca eserleri: *Ruh-i Kemal* (1909), *Zılâl-i İlham* (İlham Gölgeleri, 1909), *Çocuk Şiirleri* (1917), *Ordunun Defteri* (1918), *Şiir Demeti* (1925), *Vicdan Alevleri* (1925), *Namık Kemal* (1930). [→ Bibliyo.] (M)

BOLDİN i. (fr. *boldine)*. Eczc. Boldo bitkisinden elde edilen alkaloit, 1 ilâ 2 mg'lık dozu safra artırıcı olarak kullanılır. (L)

BOLDİNİ (Giovanni), italyan ressamı (Ferrara 1842-Paris 1931). 1880'de Paris'te yerleşti, ününü sürdüren portreler yaptı: (*Robert de Montesquiou Kontu, Markiz Casati* (1909), *Mme Doyen* (1910), *Mme Letellier* (1921), *Mme Edwards ve Çocukları* (1922), *Sforza Kontu* (1924), *Cléo de Mérode, Marthe Régnier, Sem, Verdi* v.b.). Kendisine «Resmin Paganinisi» adı takıldı. (L)

BOLDO i. (*Araukan* dilinden alınma ispanyolca k.). Monimiaceae familyasından bitki türü (*Toldeae boldus*). Anayurdu Şili'dir. Yapraklarında bulunan bir alkoloit (boldin), yağ ve glikozit (boldoglüsin) dolayısıyle uyarıcı ve kuvvetlendirici özellikleri vardır. Bazı karaciğer hastalıklarına (insan ve hayvanda) iyi geldiği söyenir. (L)

BOLDREWOOD (Thomas Alexander BROWNE, **Rolf** — denir), avusturyalı romancı (Londra 1826-Melbourne 1915). Tarım ve hayvancılıkla uğraştı, altın madenlerinin bulunduğu bölgelerde yargıçlık ve hükûmet temsilciliği yaptı. Elli yaşından sonra yayımladığı eserlerinde geniş bir tecrübenin izlerine rastlanır. En tanınmış romanı olan *Robbery under Arms* (Silâhlı Soygun) [1888] avustralya edebiyatının asıl özelliklerini taşıyan ilk eserlerden biridir. (L)

BOLEİT i. (*El Boleo*, Meksika'da aşağı Kaliforniya'da bir maden ocağı). Miner. Tabiî, hidratlı (su moleküllü) bakır, kurşun ve gümüş oksiklorürü. (L)

BOLENDER (Todd Humphries, **Todd** — denir), amerikalı dansçı, koreograf ve bale öğretmeni (Canton, Ohio, 1914). Ballet Society'de (1945-1946)da dansçı ve koreograf olmadan önce çeşitli topluluklarla çalıştı, 1950'de New York City ballet'ye girdi.

Koreografisini hazırladığı eserler şunlardır: *Mother Goose Suite* (Ana Kaz) [1943], *Zodiac* (1947), *The Masquers* (Maskeler) [1957], *Games* (Oyunlar) [1958], *Creation of the World* (Dünyanın Yaratılışı) [1960], *Kontrast* (1966). 1951'de de Harikalar Yaratan Mandarin'in yeni bir yorumunu yaptı. New York, Köln (1963), Frankfurt (1966) operalarında profesör, daha sonra bale öğretmeni olarak çalıştı. Ankara Devlet operası bale bölümünde görev aldı. (LM)

BOLERO i. (isp. k.). XVIII. yy.da 1765-1800 arasında ortaya çıkan ispanyol dansı. Zamanla ritmi değişmiş, birçok yabancı besteciye ilham kaynağı olmuştur. || İki zamanlı ve senkoplu ritimde Küba türküsü ve dansı.

— Kıyf. Kadın kıyafetinde, boyu beli aşmayan, kollu küçük ceket, cepken. (Bretonların mahallî kıyafetinin bir parçası.) || Boğa güreşçilerinin giydiği pomponlu fötr şapka. || İlhamını bu son modelden alan biçim. (L)

Bolero, bir tabloluk bale; müzik: Ravel, koreografi: Bronislava Nijinskaya, dekor ve kostümler: N. Gonçarova. (İlk temsil: Paris operası, 20 kasım 1928, İda Rubinstein baleleri sezonu.) *Bolero* balesinde olay bir ispanyol han lokantasında geçer. Önce, bir çingene kadın, masa üstünde tek basına danseder. Dansın yarattığı coşku bütün müşetilere yayılır. Ravel 1928'de bu eseri için şunları yazmıştı: «İda Rubinstein'in isteği üzerine, orkestra için bir bolero besteledim. Hızı ılımlı ve melodisi, armonisi, bakımından olduğu kadar ritmi bakımından da, baştan sona kadar hep aynı kalan bir danstır, ritmi devamlı olarak trampetle belirtilir. Tek değişiklik, orkestra sesindeki gücün gittikçe arttırılmasıyle sağlanır. «*Bolero*» aslında ustalıklı bir passacalle'dir. (Üç zamanlı dans.) Aynı tema her defasında daha zengin bir çalgılama (orkestrasyon) ile sunularak on dokuz defa tekrarlanır. (L)

BOLESLAW, birçok polonya hükümdarının adı: **Boleslaw I** *Yiğit* (967-1025), Polonya dükü (992-1024), Polonya kralı (1024-1025), Mieszko'nun oğlu ve halefi. Topraklarını Baltık kıyılarına kadar genişletti, Bohemya dükünden Moravya'yı aldı ve damadı Sviatopolk'un çağrısı üzerine Kiev'e girdi. Alman imparatoru Otto III, kral unvanını kullanmasına izin verdi. Boleslaw I, kendisine saldıran imparator Heinrich II'yi yendi; — **Boleslaw II** *Cesur* (1039-1081), Polonya dükü (1058-1076), Polonya kralı (1076-1079), Kasimir I'in oğlu. Birçok defa Macaristan ve Kiev krallığıyle çatıştı. Görev ve unvan dağılımından doğan anlaşmazlıkta imparatora karşı Papa Gregorius VII'yi destekledi. Sert ve kıyıcıydı. Krakow piskoposu aziz Stanislaw'ı öldürdüğü için aforoz edildi ve tacı elinden alındı. Macaristan'da sığındığı bir manastırda öldü (1081); — **Boleslaw III** *Çarpık ağızlı* (1086-1138), Polonya dükü (1102-1138). Hükümdarlığı kardeşi Zbigniew ile paylaştı. Sonra onu öldürdü. Komşularıyle birçok savaşa giristi; — **Boleslaw IV** *Kıvırcık saçlı* (1125-1173), Polonya dükü (1146-1173). Öncekinin küçük oğlu ve Ladislaw'ın kardeşi. Tahttan uzaklaştırılan kardesinin çağırdığı imparator Friedrich Barbarossa'nın akınına göğüs gerdi; — **Boleslaw V** *İffetli* (1226-1279), Polonya dükü (1237-1279). Macaristan kralı Bela IV'ün kızı Kunigunda (Kinga) ile evlendi. Utangaç ve rahatına düşkündü, Tatarların Polonya'yı iki defa istilâ etmelerine göz yumdu. (L)

BOLESLAV, birçok çek prensinin adı: **Boleslav I**, Bohemya dükü (936-967), Bohemya'yı ele geçirdi, yeni bir düzene koydu ve sınırdaki toprakların büyük bir kısmını ülkesine kattı; — **Boleslav II** *Dindar*, Bo-

Foto. LAROUSSE

hemya dükü (967-999), Prag piskoposluğunu kurdu; — **Boleslav III,** *Kızıl,* öncekinin oğlu. Bohemya dükü (999-1003), krallığının parçalanmasına engel olamadı, Polonya kralının tutsağı iken öldü. (L)

BOLETUS i. (lat. k.). Bazitlimantar. İki yüz kadar türü bulunur.

— ANSİKL. *boletuslar* etli mantarlardır. Şapkanın alt yüzü, dışarıya deliklerle açılan çok sıkışık borucuklarla donanmıştır. Boletusların çoğu Avrupalılarca yenir. *Boletus edulis* ve *B. aereus* en ünlüleridir. Kozalaklılara has *B. bradius* da çok sevilir. *Boletus scober* ve kalabalık çeşitleri daha az kokuludur. Şeytan boletusu *(B. satanas)* hazmı güç olarak bilinir: Beyazımtırak şapkası, kırıldığında mavileşen dokusu, kırmızı borucukları, üst kısmı kırmızı bir ağla donanmış şişkin sapıyle mantar kolayca tanınır. Kırmızı boletus *(B. piperatus)* küçüktür. Acı boletus *(Tylopilus fellens)* pembe borucukludur ve yenmez. (Bk. MANTARLAR.) [L]

BOLEYN (sir Thomas), **Ormonde** ve **Wiltshire** kontu (1477-Hever 1539), İngiltere kralı Henry VIII'in danışmanı, sir William Boleyn of Blickling'in (1457'de Londra Belediye başkanı) torunu, 1533'ten 1536'ya kadar kraliçe olan Anne'ın babası. İrlanda siyaset hayatına karıştı, güçlü Kildare kontlarının düşmesinde büyük rolü oldu. (L)

BOLGAR. Esk. coğ. Bk. BULGAR.

BOLİÇE veya **POLİÇE** i. (ibranice *boletz).* Yahudi kadını. *Balat kapısından girdim içeri / Boliçe'ler oturmuş iki keçeli* (Halk türküsü). [M]

BOLİNE. Yun. mit. Bir su perisinin adı. Apollon'un elinden kurtulmak için kendini denize attı. Akhaia'daki Bolina kentine adı verildi. (L)

BOLİNGBROKE (Henri SAİNT-JOHN, vikont), ingiliz devlet adamı ve yazarı (Battersea, Surrey 1678-ay.y. 1751). Tory partisine girdi; anglikan kilisesinin ve krallığının imtiyazlarını Whig'lere karşı savundu. Güzel konuşmasıyle görülmemiş bir nüfuz kazandı ve Harley'in başlıca yardımcısı oldu; onun 1704'te kurduğu hükûmete girdi. Karşı tarafları zorlayarak Utrecht antlaşmasıyle istediği barışı elde etti (1713). O tarihte, Oxford lordu olan Harley ile bozuşmuştu; aralarındaki muhalefet, kişisel bir rekabete dayandığı kadar, siyasî ayrılıklardan ileri geliyordu. Karşılaşılan güçlükler Tory partisini, James II taraftarlarının siyasetini izlemeğe zorladı. Bolingbroke, 1714'te lady Masham ile birleşerek partiye ve hükûmete hâkim oldu. Ama bu başarısından birkaç gün sonra, kraliçe Anne'ın ölmesi ingiliz tahtına protestan kralların geçmesini öngören *Act of Sattlement*'ı yürürlükten kaldırma ümitlerini suya düşürdü. Bolingbroke, Hannover sülâlesinin tahtı ele geçirmesi üzerine, 1715'te İngiltere'den kaçmak zorunda kalarak Fransa'ya sığındı, taht üzerinde hak iddia eden prensin sekreteri oldu. Ama prens, Bolingbroke'un öğütlerini dinlemedi ve gözü kapalı, birtakım maceralara atıldı. Hayal kırıklığına uğrayan Bolingbroke, 1716'da Jasques'cıların davasını kesin olarak bıraktı. Kral George I'in gözdesi lady Kendal'ı para ile elde ederek kendini krala bağışlattı (1723). Fakat ona güveni olmayan Walpole, Bolingbroke'un siyasî görev alma tekliflerini kabul etmedi. Bunun üzerine Bolingbroke, rüşvetçiliğini ileri sürerek Walpole hükûmetine karşı savaş açtı ve muhalefetteki Whig partisinin şefi Pulteney ile birleşti. Tory partisini yeniden kurup canlandırmaya kalktı ve başlıca konu olmak üzere, partiler üstünde devleti yönetecek olan yurtsever bir monarşi kurmanın zorunlu olduğunu savundu. Fakat bu her mizaca uyan siyaset adamının etkisi iyice azalmıştı, bu yüzden bütün çabaları boşa gitti. 1735 ile 1738 arasında siyaset hayatından çekilerek kendini eskisinden daha çok, edebiyat çalışmalarına adadı. 1738'de Gal prensi Frederick ile dostluk kurarak, onun başlıca danışmanı ve «Yurtsever parti»nin gizli başkanı oldu; düşünceleri sonradan George III adıyle tahta çıkan prensin eğitimi üzerinde derin bir etki yaptı. Bolingbroke öldüğü zaman, etkisini hemen hemen kaybetmiş durumdaydı. Maceralarla dolu hayatında, Pope, Swift ve Boltaire ile de dostluk kurmuş olan Bolingbroke'un edebiyatta küçümsenmeyecek bir yeri vardır. (L)

BOLİNTİNEANU (Dimitrie), rumen şairi (Bolintinuldin Vale 1819-Bükreş 1872). *«Ölüm Döşeğinde Bir Genç Kız»* (1842) adlı şiiriyle tanındı. Burs kazanarak Paris'e gitti. 1848'de Bükreş'e döndü. İhtilâl haraketine katıldı, tutuklandı; sonra sürgün cezasına çarptırılınca Transilvanya'yı, İstanbul'u, Paris'i, daha sonra da Viyana, Mısır ve Yunanistan'ı dolaştı. Romanya'ya dönmesine ancak 1857'de izin verildi. Prens Cuza kendisini Millî Eğitim bakanlığına getirdi. Cuza iktidardan düşünce siyasetten çekildi. Eseri, genellikle lirik şiirlerden meydana gelir. Fransızcaya kendi çevirdiği şiirlerini *Brises d'Orient* (Doğu Meltemleri) [1866] adlı kitapta topladı. (L)

BOLİTOBİUS i. Sarı, kızılımsı sarı ve siyah çizgili küçük böcek. Mantarlarda yaşar. (Kınkanatlıların *staphyliridae* familyasından.) [L]

BOLİTOPHİLA i. Mantarlarda büyüyen sinekçik. (Çiftkanatlıların, mantarsineğigiller familyasından.) [L]

BOLİVAR i. Venezuela'nın para birimi. 100 Cèntimo'ya bölünür (sembolü: BOLV). [L]

BOLİVAR i. Kıyf. Adını Simon Bolivar'dan alan geniş kenarlı silindir şapka. 1819-1820 Yılları arasında Fransa'da moda oldu. (L)

BOLİVAR, Kuzey Kolombiya'da idare bölgesi, Antil denizi kıyısında; 797 800 nüf. İdare merkezi. *Cartagena.* (L)

BOLİVAR, Venezuela'da eyalet, Orinoco ile İngiliz ve Brezilya Guyana'sı arasında; 213 500 nüf. Merkezi, *Ciudad Bolivar.* Venezuela cumhuriyetinin en geniş eyaletidir. (L)

BOLİVAR, Ekvador'da il; 147 400 nüf. Merkezi, *Guaranda.* (L)

BOLİVAR (Simon), Güney amerikalı general ve devlet adamı (Caracas 1783-Santa Marta, Kolombiya 1830). Çok eskiden Venezuela'ya yerleşmiş olan bask asıllı zengin bir ailenin oğludur; Jean-Jacques Rousseau'nun düşüncelerini benimsemiş, Simon Rodriguez adında bir eğitimci tarafından yetiştirildi. 1799'da öğrenimini tamamlamak için İspanya'ya gitti. Çeşitli yolculuklara çıktı. Öğrenimle eğlenceyi bir arada yürüttü. Londra'daki Amerikan mason Locası-na girdi ve kendini yurdunun kurtuluşu uğruna savaşmaya adadı. 1807'de Venezuela'ya döndü. 1810'da İspanya hükûmetine karşı ayaklanmasıyle sonuçlanan gizli bir harekete katıldı. Sonra, İngiltere'nin desteğini sağlamak üzere Londra'ya gitti. Miranda'nın yönetiminde önce albay, sonra general olarak sömürgeciliğe karşı «ölüm kalım savaşı»nı başlattı. Fakat 1812'de İspanyol saldırısı karşısında Miranda teslim oldu ve 1816'da Cadiz'de öldü. Bolivar'a gelince, Cartagena'yı ele geçirdi. Bu arada Taguanes zaferi (1813) sonunda ele geçirdiği Caracas'ta parlak törenlerle karşılandı, LİBERTADOR «kurtarıcı» unvanını aldı ve diktatörlük yönetimi kurdu. Yeni kuvvetler alan İspanyollar, diktatörlükten memnun olmayan ova halkını *(Llaneros)* Bolivar'ın üstüne saldılar. Bolivar, önce Jamaica'ya, sonra da Haiti'ye kaçmak zorunda kaldı (1815).

Bolivar, birkaç ay sonra yeni bir ordu kurdu: 1816 aralık ayında Barcelona'da karaya çıktı. Fransız ve ingiliz gönüllülerinden yardım gören general Paez'ın kuvvetleriyle birleşerek birbiri ardınca ispanyol birliklerini bozguna uğrattı. Vatanı Venezuela cumhuriyetinin bağımsızlığını ikinci defa ilân etti ve kendisini de başkan seçtirdi (şubat 1819). Bunun üzerine And'ları gözü yılmadan aştı, Boyaca'da İspanyolları bozguna uğrattı (ağustos 1819), üç gün sonra da Bogota'ya girdi. İspanyol generali Morillo ateşkes teklif ettiyse de savaş yeniden başladı, Carabobo zaferinden sonra, Bolivar Caracas'a girdi. Böylece Yeni Granada'yı, Venezuela'yı (1819) ve yardımcısı Sucre'ün kazandığı zaferlerden sonra da (1822), Ekvador ülkelerini «Kolombiya» adı altında federal bir devlet halinde birleştirdi. Guayakil görüşmesinden sonra (1822), San Martin geri çekilince, muzaffer bir kahraman olarak Lima'ya girdi (1823).

Sucre'ün Ayacucho zaferinden (1824) ve Callao'nun ele geçirilmesinden (1826) sonra, İspanyol egemenliğine son verildi. Bolivar kurtardığı üç devleti (Büyük Kolombiya, Peru ve Bolivya) «Güney Amerika Birleşik Devletler cumhuriyeti» adı altında bir konfederasyon halinde toplamayı düşündü (1826 Kongresi) [Bk. PANAMERİKANCILIK]. Bolivar, imparator olmaya heveslenmekle suçlandırıldı; iktidardan uzaklaşmak zorunda kaldı (1830) ve yedi ay sonra genç denecek bir yaşta, yorgun ve umutsuz olarak öldü. (L)

BOLİVİANİT i. Miner. Tabiî antimuvan ve gümüş sülfür. (L)

BOLİVİANO i. Bolivya'nın para birimi. 100 Centavo'ya bölünür (sembolü: BOLB). [L]

BOLİVYA, isp. **Bolivia,** Güney Amerika'da devlet; kuzeydoğuda Brezilya, güneydoğuda Paraguay ve Arjantin, batıda Şili tarafından sınırlanır; 1 098 581 km²; 3 801 000 nüf. Başkentleri: *Sucre* (Anayasaya göre başkent: 72 200 nüf.) ve *La Paz* (hükûmet merkezi; 381 300 nüf.). Başlıca şehirleri: *Cochabamba* (93 000 nüf.), *Oruro* (92 800 nüf.), *Santa Cruz* (76 000 nüf.), *Potosi* (58 000 nüf.).

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* İki bölge iyice zıtlaşır. Doğuda, ovalar ve alçak yaylalar (ortalama olarak 200 m yüksl.) Bolivyası, Oriente'yi meydana getirir; Oriente, Paraguay nehrinden And dağlarının eteklerine kadar uzanır. Akaçlama, kuzeyde Amazon ırmağının kollarıyle (Madre de Dios, Beni, Mamoré; İtenez), doğuda ve güneyde Paraguay ırmağı ve kollarıyle (Otuguis, Tucabaca, San Rafael) sağlanır. Oriente'nin bu bölgesi henüz az tanınır. Ama Bolivya özellikle bir And dağları ülkesidir; And sıradağları (Cordillera) Bolivya sınırları içinde en büyük genişliğe erişir ve kıvrımlı iki sıra dağ ile çevrili yüksek yayla görünüşü kazanır. Şili ile sınırı çi-

BOLİVYA Andları
Cerro de Potosi

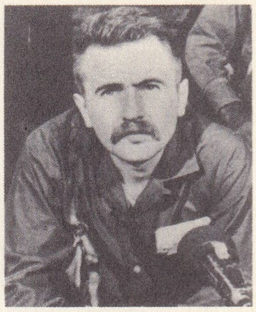

Régis Debray
Camiri'de ilk beynelmilel basın toplantısında

başkan Barrientos

BOLİVYA
doğu bölgesinde Amazon'un bir kolu

Foto. Verger-Multiphoto, Keystone (LAROUSSE)

zen batı Cordillera'da yüksek tepeler vardır (San Pedro [5 635 m], Ollagüe [5 364 m], Tacora [5950 m] ve Sajama [6520 m]); bunlar faal veya sönmüş volkanlardır. Doğu Cordillera'sı, Oriente yaylaları üzerinde iyice yükselir; burada çoğu zaman kumtaşları ve şistler Cochabamba *Valle*'inde olduğu gibi iç vâdilerle oyuludur. Tepeler, 4 000 m'nin üstünde yüksek bir yayla *(Puna)* meydana getirir; bu yüksek yaylayı, üzerinde buzullar taşıyan büyük volkanik dağ kütleleri keser (İllampu [6 550 m], Huayna Potosi [6 184 m], Mururata [6 183 m] ve İllimani [6 458 m]). Her iki cordillera *Altiplano*'yu çevreler; Altiplano rüzgârlara açık, 100 000 km² lik yüksek (4 000 m'nin üstünde) bir yayladır. Doğu Cordillera'da derin boğazlar oyan birkaç akarsu, Altiplano'dan doğar. Ama bu yayla, bütünüyle çok geniş bir kapalı havzadır. Büyük alanlar, az veya çok süreli bataklıklarla («*salar*»lar) kaplıdır. Bu bataklıklar Kuzey Afrika'daki şot'ların benzeridir. Titicaca gölünün sularını Desaguadero ırmağı Poopo gölüne taşır; Poopo gölü de sonunda Uyuni bataklığına dökülür.

● *İklim ve bitki örtüsü.* İklim ve bitki örtüsü tropikal enlem değişiminin ve büyük yükseklik farklarının etkisindedir. Oriente'nin iklimi sıcaktır, bu yüzden bazen *Tropico* adı ile de tanımlanır. Bol yağmur alır. Amazon bölgelerinde orman geniş alanlar kaplar, ama Beni'nin bir kısmı savanlarla örtülüdür. Güneye, Chaco'ya doğru ilerledikçe yağmurlar azalır ve yılın ancak birkaç ayında yağar. Daha alçak bir orman, Paraguay ırmağıyle Santa Cruz And dağlarının alüvyonlu eteği arasında kalan ovayı kaplar. Paraguay veya Arjantin sınırına doğru, bazen (pek ender) palmiyelere rastlanan cılız bir savana geçilir. Cordillera'nın doğu yamacından yukarı doğru çıkılırsa, rüzgâr alışa göre değişen bitki örtüsünün gitgide azaldığı görülür. Kuzeye açık vâdilerde («*yunga*»lar) yağmurlar sürekli, sis sıktır; bu vâdilerin yamaçları yapraklarını dökmeyen bir ormanla kaplıdır; orman 3 400 m'ye kadar görülür. Başka yerlerde, orman 1 200 m'den itibaren azalır ve karışık orman yerini 2 000 m'ye ulaşmayan kuru ormana (küstümotugiller ve cereus) bırakır. *Valle*'ler kuraklık bölgeleridir (Cochabamba 529 mm yağış alır), sulama ile vaha halini alır. Çok soğuk ve kuru olduğu için *Puna*'da ancak seyrek ve sert otlar *(ichu)* yetişir. Buralarda 4 400 m yükseltiye kadar lama ve koyun otlatılır, oysa tarım 4 100 m'ye kadar yapılır.

Beşerî coğrafya

● *Nüfus.* Bolivyalıların yarısından çoğu kızılderilidir; bunların büyük kısmı ispanyolca konuşmazlar. Halkın bir kısmı Oriente ormanlarında oturur; *valle*'lerdeki ve Altiplano'daki *İndio*'lara karşılık bunlar, «vahşi»dirler. Eski Tiahunaco veya İnka imparatorluğu medeniyetlerinin mirasçısı olan İndio'lar, birçok topluluklara ayrılır: Titicaca gölü çevresinde yaşayan ve nesilleri tükenmek üzere olan Uru ve Chipayo'lar, Altiplano'da Aymara'lar, iç vâdilerde Keçua'lar, Melezler nüfusun üçte birini meydana getirirler. Modern göçlerin payı pek az olduğundan nüfusun geri kalanı sömürgelerde doğan avrupalı beyazlardır (Kreol'ler). Nüfus artışı yavaştır, çünkü doğum oranı yüksek ise de, ölüm oranı daha yeni düşmeye başlamıştır. Ortalama nüfus yoğunluğu ancak km²'ye 3 kişidir; Pando idare bölgesinde bu oran 0,3'e düşer, ama Cochabamba dolaylarında 66'ya yükselir. Bununla birlikte tabiî kaynakların azlığı ve toplumsal şartlar Altiplano'yu nüfus yoğunluğu yüksek bir merkez haline getirmiştir. Bu nüfus fazlalığına kısmî bir çözüm yolu, Aymara'ların Oriente'ye doğru göç etmeleridir. Santa Cruz dolaylarında bir iç yerleşme hareketi başlamaktadır, ama 4 000 m yükseklikte yaşamaya alışan halk, tropikal iklime uymada güçlük çeker.

Başlıca şehirler ispanyollar tarafından kuruldu; gümüş madenlerinin işlendiği devirde bunlar zengin şehirlerdi (msl. gerçek bir müze - şehir olan Potosi). Sucre, eski Kreol soylu sınıfını barındırır. Oruro bir maden şehri olarak kalmıştır. Ağaçsız, sert bir sel çukuruna kurulan La Paz'da, eski ispanyol mahallesinin ve yeni kurulan mahallelerin düzenli yollarıyle kızılderili mahallesinin küçük sokaklarının karışıklığı zıtlaşır. Altiplano'nun dışında şehirler pek seyrektir: tarım pazarı Cochabamba, Doğu Bolivya'da Tarija ve özellikle Paraguay'dan Altiplano'ya giden yol üzerindeki konak yeri Santa Cruz.

İktisadî coğrafya

● *Tarım.* Bolivya tarımı nüfusu beslemeğe yetmez. Altiplano ve Puna'da patates, quinoa, arpa, yulaf ve buğday yetiştirilir; ama verim düşüktür. Sulama *Valle*'lerde buğday, mısır, yulaf, patates ile ılıman iklimlerin meyve ağaçlarının ve yoncaların bir arada yetiştirilmesini sağlar; sığır da yetiştirilir. Koyunlar ve lamalardan elde edilen yünleri, kızılderili kadınlar eğirip iplik haline getirirler. Tropikal tarım (kahve, portakal, muz, koka ağacı) yunga'ların özelliğidir. Bu tarım, Santa Cruz bölgesinde şekerkamışı ve pirinçle birlikte gelişmeğe başladı. Büyük toprak mülkiyeti düzeni kızılderililere angarya yaptırıyordu; bu durum tarımın ilerlemesini geciktirdi ve köylü kütlesini yoksulluk ve bilgisizlik içinde bıraktı. 1953'teki tarım reformu, angaryayı ve verimsiz büyük toprakların ekimini yasakladı; küçük mülkiyeti ve yerli köylü topluluklarını *(ayllus)* destekleyeerk teknikleri geliştirerek, kızılderilileri bu yüklerden kurtarmaya uğraştı. Devlet, reformu başarıya ulaştıracak sermayeden yoksundur; iktidarlar oldukça kalabalık topluluklardan destek alamamakta ve para iktisadına henüz pek alışık olmayan kızılderili anlayışıyle uyuşamamaktadır. Bu yüzden tarım üretimi bir hayli düşmüştür. Amerikan yardımı olmasa gerçek bir kıtlıkla karşılaşılacaktır.

● *Madenler.* Maden yataklarının işletilmesi başlangıçtan beri Bolivya iktisadının yürütücü unsuru olmuştur: eskiden gümüş ve ikinci derecede de altın; XIX. yy.ın sonundan beri çinko, kurşun, tungsten ve özellikle kalay. Kalay madenleri doğu Cordillera'dadır (La Paz, Oruro, Potosi idare bölgeleri). Maden ürünleri ülke ihracatının yüzde 90'ını kapsar, ama kalay ihracatı yüzde 74'ten (1929'da) yüzde 55'e düşünce ülke Malezya ve İndonezya'nın ardında üçüncü sıraya indi. Ticaret ve ödemeler dengesi genellikle bozuktur: kalay fiyatlarının dünya çapında düşmesinden ve bu madenin kullanımının azalmasından Bolivya zarar gördü. Maden yönünden fakir ve tükenmekte olan ocakları işleme zorlu-

BOLİVYA haritası

Abant, göl ve çevresi, Bolu

Bolu'dan bir görünüş

BOLU

Bolu dağlarında çam ormanı

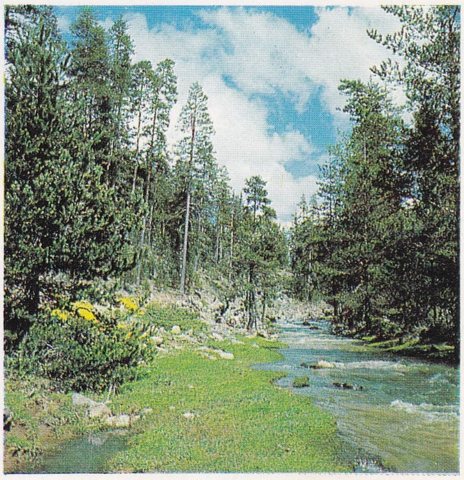

Bolu ormanlarından bir görünüş

Bolu yöresinde bir yayla evi

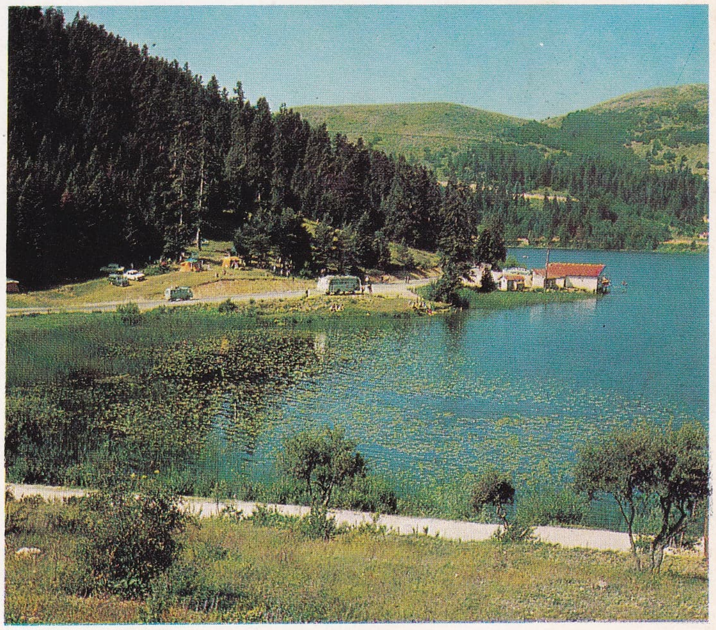

Abant'tan başka bir görünüş

Foto. E. Hakarar, H. Gürsel (MEYDAN)

genel görünüş,
arka planda göl

Burdur gölü kıyısında
belediye plajı

BURDUR

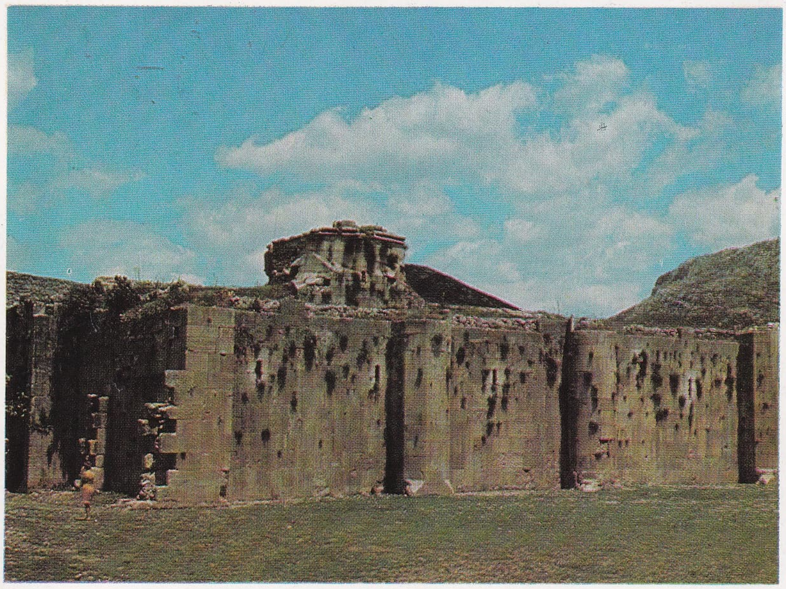

Burdur yöresinde Eski Roma
şehri kalıntılarından iki görünüş

Foto. E. Hakarar (MEYDAN)

ğu üretim masrafını artırmaktadır. 1952'de büyük ortaklıkların (Patino, Rothschild ve Aramayo) millîleştirilmesi, üretimde düzensizlik yarattı ve maden işçilerinin hayat şartlarını düzeltmek için harcanan çaba konjonktürün kötü bir evresine rastladı. Bolivya petrol ihracatçısı oldu. Başlıca petrol yatağı Camiri'dedir. Cochabamba'da bir rafineri kuruldu ve petrol boruları (pipe-lines) döşendi: özellikle Cochabamba'yı Arica'ya bağlayan pipe-line önemlidir. Brezilya ile anlaşmalar yapılarak Corumba-Santa Cruz arasına demiryolu döşetildi; buna karşılık Brezilya petrol işletmesine ortak oldu. 1936'da kurulan millî tesis Yacimientos Fiscales Bolivianos, Kuzey-Amerika şirketlerini ülkeden çıkarmak isteğine tanıklık eder; ama 1956'dan bu yana yabancı kurumlara imtiyazlar verilmektedir. (Bolivian Gulf Oil Co.)

İKTİSAT

Bolivya hâlâ Latin Amerika'da hayat seviyesi en düşük ülkedir. 1965'te kişi başına ortalama gelir ancak 150 dolardı, ama imtiyazlı sınıf yüzünden aslında kütlelere düşen gelir bu rakamın çok altındadır. Kişi başına yararlanılan net besin 2 000 kaloriden düşüktür. Kişi başına enerji tüketimi ancak yaklaşık olarak yılda 185 kg kömür, elektrik tüketimi 150 KWS'tır. 3 500'den çok kişiye ancak bir doktor düşer. 1962'de yetişkin halkın yaklaşık olarak üçte ikisi okuma yazma bilmiyordu.

1958'den 1965'e (dahil) kadar, brüt iç üretim (pazar fiyatıyle) yüzde 33 arttı, ama nüfus yükselmesi yüzünden kişi başına artış, ancak yüzde 21'dir. Oysa bu dönemde, hiç değilse Latin Amerika çerçevesinde nüfus artışı hızı nispeten düşüktür (yılda yüzde 1,4). Nüfusun artması üretici yatırımları kısıtlar (gayri safî millî hâsılada sabit sermayenin payı 1958'den 1965'e kadar ancak yüzde15-17 oranında arttı). Tarım reformu büyük mülkleri ortadan kaldıramadı; bugün 7 000 büyük çiftlik vardır, 30 milyon hektardan çok yer kaplarlar (içlerinden birinin büyüklüğü 2 milyon hektarı aşar). Buna karşılık 5 milyon hektardan az toprak 150 000 aile arasında bölüştürüldü. Dağıtılan toprak parçalarının küçüklüğü, tarım ürünleri ticaretini sınırladı; oysa büyük mülklerin kapladığı toprakların gerçekte ancak yüzde 10'u işletildiği için, bu ticaret zaten yüksek değildi.

Kalay madenlerinin devletleştirilmesi de beklenen sonuçları vermedi. Üretim 1960'tan beri artış göstermesine rağmen (1965'te 25 000 t), 1948-1950 arasındaki seviyeye (40 000 t kadar) ulaşamadı. Devletleştirme, işletmede bir düzensizliğe yol açtı; bu düzensizlik 1965'te hâlâ sürüyordu. Üstelik maden filizindeki kalay oranında da bir düşme oldu. Yine de kalay hâlâ ülke ihracatının yüzde 70'ini sağlar. Ülkenin iktisadı önce bu ürünün piyasa fiyatı değişikliklerine, sonra da ABD'ye sıkı sıkıya bağımlıdır. Bolivya, ithalâtının ve ihracatının yarısını A.B.D. ile yapar.

TARİH

Bolivya veya Yukarı-Peru başlangıçta İnkalar imparatorluğunun bir bölümüydü; ispanyol hâkimiyeti altında, Potosi maden ocakları sayesinde bol miktarda gümüş üretti; o devirde Peru genel valiliğine bağlıydı. 1539'da Pizarro'nun bir yardımcısı, Pedro Anzurez, Charca'lara boyun eğdirdi ve eski Chuquisaca (bugün *Sucre*) şehrinde Ciudad de la Plata adıyle bir sömürge kurdu. Daha sonra Potosi (1545), La Paz, Santa Cruz (1557), Cochabamba (1570), Tarija (1574) şehirleri kuruldu. XVII. yy.da cizvitler Chiquitos ve Moxos kabilelerinde dinî merkezler kurdular. İspanyolların kurduğu çeşitli mahkemelerden dolayı Yukarı Peru'ya çoğunlukla «Charcasoturumu» adı verilirdi; 1776'da Yukarı Peru, La Plata genel valiliğine bağlandı, Peru'da isyan hareketleri Chuquisaca'da başladı. Bir ayaklanmadan sonra ispanyol generali Goyeneche şehre girebildi (1809); ama Balcarce'ın yönetimindeki Arjantinlilerin akınına karşı koymak zorunda kaldı (1810-1811). Belgrano kumandasında bir başka arjantin ordusu Goyeneche'yi 1813'te yendi; ama Belgrano da, Tucuman'a püskürtüldü. 1824 Aralığında Bolivar'ın yardımcılarından general Sucre, Ayacucho'da

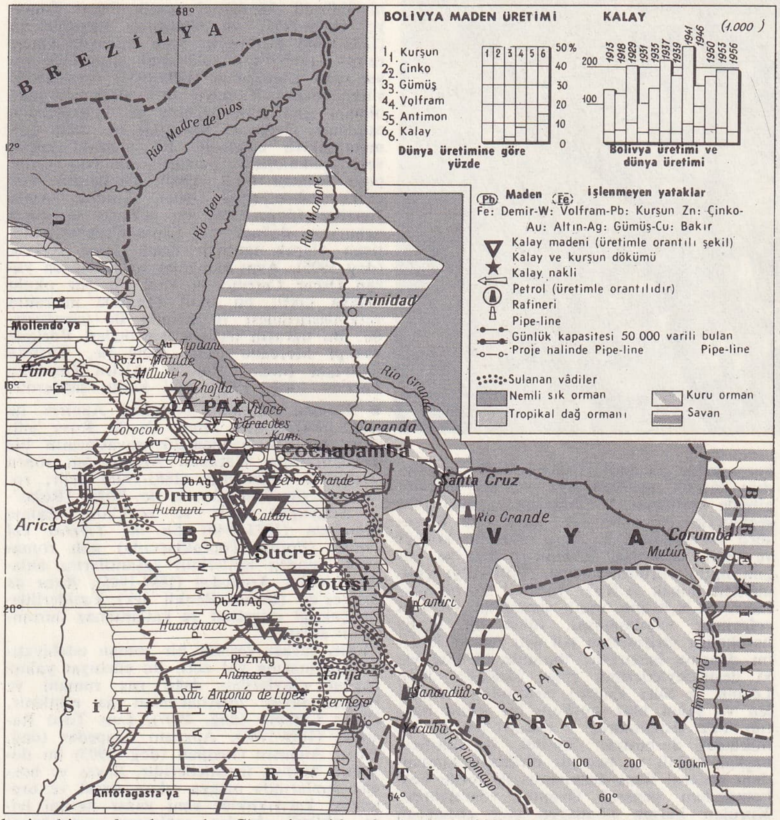

kesin bir zafer kazandı. Chuquisaca'da 6 ağustos 1825'te toplanan kongre, Yukarı Peru'nun özgürlüğünü ilân etti. Yukarı Peru, Bolivya cumhuriyeti adını aldı; bu cumhuriyetin başkanlığına Bolivar seçildi, Sucre de başkan vekili olarak onun adına 1828'e kadar hükûmeti yönetti. Sucre'nin yerini alan general Santa Cruz, Bolivya ile Peru'yu bir konfederasyon şeklinde birleştirmek istediği için Şili ile savaşmak zorunda kaldı ve Yungay bozgunundan (1839) sonra kaçtı. Bundan sonra Bolivya tarihinde iki önemli dönem vardır. 1879'a kadar, isyanlar ve çeşitli hükûmetlerin şiddet davranışları yüzünden Bolivya bir karışıklık ve anarşi devresi geçirdi. 1881'den günümüze kadar siyasî hayat daha düzenli geçti. Ama Bolivya, topraklarının parçalanmasıyle sonuçlanan ciddî dış başarısızlıklara uğradı. Nitratların keşfedilmesiyle birçok şilili maden arayıcının hücumuna uğrayan Atacama bölgesi yüzünden Şili ile arasında çekişme çıkınca, bir anlaşmayle (1866) 23° ve 25° enlemleri arasındaki bölgenin iki ülke arasında bölünmeden kalmasına karar verildi. 1879'da Peru'nun kendisini desteklediğini sanan başkan Daza, Atacama nitratlarının ihracatından vergi almak istedi; bu, uzun bir savaşın başlangıcı oldu. Şili ordusu, Bolivya ve Peru'nun birleşik ordusunu ezdi; Bolivya 1884'te denize olan bütün cephesini (Antofagasta ve Atacama) Şili'ye bırakmak zorunda kaldı. 1903'te Petropolis antlaşmasiyle Bolivya, Brezilya'ya, tazminat karşılığında, kauçuğu ile ünlü Acre arazisini verdi. 1933'te Chaco sorunu, Paraguay ile bir savaşa sebep oldu; bu da Paraguay'ın zaferiyle sonuçlandı. Barış 1936'da Buenos Aires'te imzalandı; bu barış Paraguay'ın topraklar üzerindeki isteklerini yerine getirdi. Böylece 1825'ten 1934'e kadar Bolivya, topraklarının yüzde 54'ünü kaybetti. Birbirini izleyen bu yenilgiler güçlü milliyetçi-devrimci partinin kurulmasına yol açtı; bu parti Cumhurbaşkanı Victor Paz Estenssoro'nun yönetiminde reformlara girişti, büyük şirketleri devletleştirdi (kalay madenleri, 1952), tarım reformuna başladı. Deniz kıyılarını kullanıp kullanmama konusu Bolivya ile Şili'yi yeniden çatıştırmaktadır.

1826'dan beri ülkeyi yönetenlerin on ikincisi olan 1938 Anayasası, 1944'te ve 1952'de değişikliğe uğradı. Hükûmet yetkisi, genel oyla dört yılda bir seçilen cumhurbaşkanındadır; cumhurbaşkanı ancak başkanlık süresinin bitişinden dört yıl sonra yeniden seçilebilir. Aynı şartlarla atanan başkan vekili ölüm veya bir engel halinde başkana vekâlet eder. Yasama yetkisi Millî meclisi meydana getiren iki meclis tarafından uygulanır. İdare bölgelerini temsil eden Senato'da altı yıl için seçilen 27 üye, Millet meclisinde de dört yıl için seçilen 109 üye vardır. Millet meclisindeki üyelerin yarısının seçimi iki yılda bir yenilenir.

J. Lechin'in Troçki'ci eğilimli devrimci partisiyle işbirliği yapan ve Muvimiento Nacionalista Revolucionario (Millî Devrim hareketi) tarafından desteklenen Victor Paz Estenssoro hükûmeti bir tarım reformu yaptı (2 ağustos 1953). Ama kızılderililer angarya çalışmalarından kurtarılıp durumları düzeltilince köylüler ancak tüketim ihtiyaçlarına yetecek kadar ürün elde etmeye başladılar; bunun sonucunda ticareti yapılan ürünlerde azalma meydana geldi. Üstelik kalay fiyatlarının ve millileştirilen madenlerde verimin düşmesi, bütün ülkenin iktisadî durumunda bir alçalmaya yol açtı; enflasyon gitgide daha ciddî bir durum aldı. A.B.D. bir yardımda bulundu. Ama 1956 başkanlık seçimlerinde M.N.R.'nin adayı Hernan Siles Zuazo, özellikle falanjist milliyetçilerin temsil ettiği sağ kanada

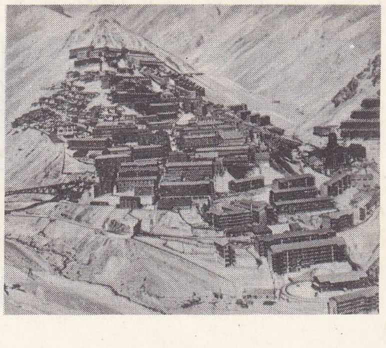

BOLİVYA
Andlarda bakır madenleri

BOLİVYA'nın iktisadî haritası

BOLİVYA
La Paz'da modern binalar

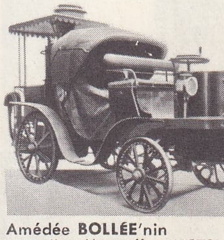

Amédée **BOLLÉE**'nin yaptığı «Mancelle» (1878)

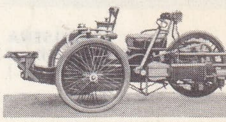

Léon **BOLLÉE**'nin yaptığı küçük araba (1897)

Foto. Aubert de la Rüe, Rol, X (LAROUSSE)

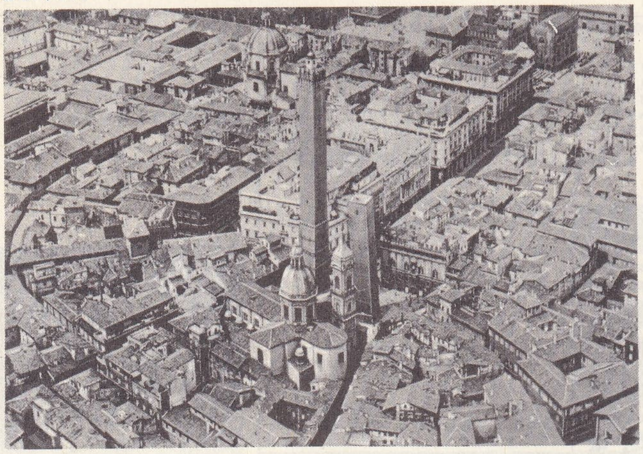

BOLOGNA
eski şehrin merkezinde eğik kuleler

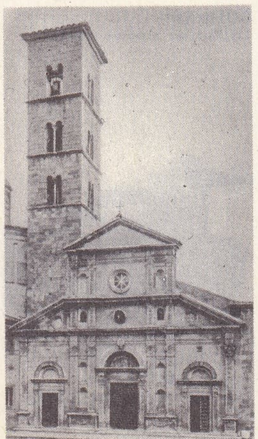

BOLSENA
Santa Cristina kilisesi (XII. ve XVI. yy.)

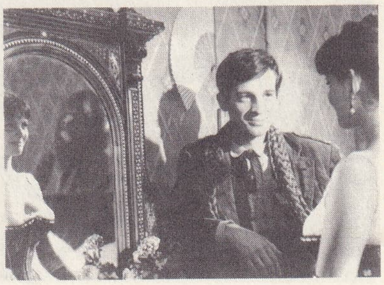

BOLOGNİNİ
«La Viaccia» dan bir sahne

karşı zafer kazandı. Falanjist'lerin hazırladığı birçok ayaklanmaya ve sol kanatta gitgide kesinleşen bölünmelere rağmen 1960 seçimlerini yine M.N.R. aldı. Paz Estensoro yeniden seçildi. Ama müzmin iktisadî ve malî sıkıntılar, ülkenin A.B.D.'ye bağımlılığını sürdürmektedir. Bolivya'yı çökmekten ancak A.B.D. yardımı kurtarmaktadır. M.N.R.'nin ılımlı davranışı ve yeni reformlar yapılmaması, solun bir darbe hareketine girişmesine yol açtı (şubat 1961); bu deneme bastırıldı. Bununla birlikte eski destekleyicilerinin çoğu (özellikle Juan Lechin ve Siles Zuazo) tarafından terkedilen ve sağın hâlâ kuşkulu bir gözle baktığı Paz Estenssoro, 3 kasım 1964'te bir hükûmet darbesiyle devrildi. Bu darbeyi başkan vekili ve paraşüt birlikleri kumandanı general Rene Barrientos ile, ordu başkumandanı general Ovando yönetiyordu. Kurulan karma koalisyon çok geçmeden bölündü ve J. Lechin yeni düzene karşı savaşa başladı. 1965 Mayısında Barrientos üretimi yeniden düzenlemek ve ücretleri düşürmek yoluyle kalay madenlerinde çalışan işçileri yola getirmeye girişti. Lechin ve altmış sendikacıyı sürgüne gönderdi. Barrientos'un iktidara gelmesini sağlayan çeşitli güçler ortadan kalkmıştı. Barrientos önce başkanlığı Ovando ile paylaştı, sonra 3 temmuz 1966'da başkanlığa seçildi; bu başarısına M.N.R.'deki bölünmelerin çok yardımı oldu. Ama Chaco kenarındaki bir gerilla merkezinin eylemleri (1967) Bolivya'nın siyasî sorunlarını yeni bir biçimde ortaya atmak yolundadır.
Bu yeni direnme biçimi gerillaların eylemine katılmakla suçlanan fransız yazarı Régis Debray'ın yargılanması ve Che Guevara'nın savaşta ölmesiyle (ekim 1967) gözler önüne serildi.
27. IV. 1969'da general Rene Barrientos bir helikopter kazasında öldü. Yerine geçen Siles Salinas 25.IX.1969'da general Ovanda Candia tarafından bir darbe ile devrildi.

EDEBİYAT

Sömürge çağındaki düşünce hareketleri için Bk. İSPANYA-AMERİKAN *edebiyatı*.

● *Şiir.* Ricardo Jaimes Freyre (1868-1933) ve Armando Chirveches (1883-1926) çağdaş akımın Bolivya'daki temsilcileridir. Ricardo Jaimes Freyre, parnas üslûbunda şiirler yazdı. Armando Chirveches vatan özlemiyle dolu, hastalıklı bir şairdi, 1926'da kendini öldürdü. Modernci estetik Franz Tamayo (1879-1956) ve Gregorio Reynolds'un (1882-1948) eserleriyle, Jose Eduardo Guerra'nın (1893-1943) melankolik şiirlerinde veya Juan Capriles'in (1890-1953) sonelerinde sürer. Franz Tamayo lirik derlemelerinde olduğu gibi trajedilerinde de helenizmden esinlenir. Gregorio Reynolds ise daha çok metafizikten esinlenir. Bir sonraki kuşak yerli psikolojisini yansıttı: Octavio Campero Echazu (doğ. 1900), Guillermo Viscarra Fabre (doğ. 1901), Antonio Avila Jimenez (doğ. 1900) ile «Chaco savaşının ozanı» ve doğum yeri Santa Cruz'un anlatıcısı olarak tanınan Raul Otero Reiche (doğ 1905). Aynı zamanda romanlar da yazan Oscar Cerruto ile yeni bir şiir okulu ortaya çıktı; bu okul özellikle mısranın yetkinleştirilmesi ve uyumu ile uğraşıyordu. Bu uğraşın başlıca temsilcileri Enrique Kempf Mercado (doğ. 1920) ile, Yoanda Bedregal (doğ. 1916) ve Alcira Cordona Torrico (doğ. 1917) gibi kadın şairlerdir.

● *Roman.* Roman. Nataniel Aguirre ile (1843-1888) başlar. Juan de la Rosa adlı eseri Bolivya bağımsızlık savaşlarının bir uyarlamasıdır. Nataniel Aguirre'den sonra Armando Chirveches (1883-1926) gelir; romanları *(la Candidatura de Rojas* [Rojas'ın Adaylığı]) zarif ve renklidir. Zaime Mendoza (1873-1940) *En las Tierras del Potosi* (Potosi Topraklarında) adlı romanında maden işçilerinin yaşantılarını anlatır. Alcides Argüedas (1884-1946), *Raza de Bronce*'de (Bronz Renkli Irk) kızılderililerin çektiği eziyetleri ve katlanılmaz durumlarını anlatır.
Chaco savaşı verimli bir roman edebiyatının doğmasına yol açtı. Bu edebiyat yalnız çağdaş olaylardan değil rus romanı ve fransız savaş anlatılarından da esinlenir. Oscar Cerruto (doğ. 1907), Luis Toro Ramallo (1898-1946), Augusto Cespedes (doğ. 1904), Augusto Guzman (doğ. 1903) bu dönemin başlıca temsilcileridir. Savaş ve bozgun sonlarında ortaya çıkan siyasî ve toplumsal karışıklıklar yeni yazar neslini iyice etkiledi, bunlar çağlarının sorunlarını dile getirdiler ve çözümlediler; savaş anlatılarının yerini, yerli özellikte eserler aldı. Antoino Diaz (1897-1948) ve Carlos Medinaceli (1899-1949) bu türde eserler verdiler. Juan B. Coimbra (doğ. 1894) Amazon ormanlarını anlatırken, Alfredo Guillen Pinto (1895-1950) ve Jesus Lara (doğ. 1898) büyük çiftlik sahiplerinin ve sanayicilerin sömürdüğü yerlilerin savunucusu oldular. Bu toplumsal hak talebi günümüzde de (özellikle Raul Botelho Gosalvez'in [doğ. 1917] eserleri) başlıca temadır.

● *Tiyatro.* Tiyatro alanında başlıca eserleri romanlarıyle de ün yapan dram ve komedi yazarları Antonio Diaz Villamil ile Adolfo Costa du Rels (doğ. 1891) verdi. Adolfo Costa fransızca bir dram da yazdı. (L)

BOLKAR dağları, Güney Anadolu'da Toros dağlarının orta bölümünde (Orta Toros) yer alan yüksek kütle. Önceleri Bulgar dağları deniyordu, sonradan Bolkar dağları veya Bozoğlan dağları adı da kullanıldı. Bolkar dağları (150x50 km) batıda Taşeli yaylası, doğuda ise Ecemiş koridoru denilen tektonik çukur ile sınırlanır; kuzeydoğudaki Karınca dağı da Bolkar dağlarının uzantısı sayılır.
Bolkar dağları doğu-batı doğrultusunda uzanan, birbirine dayanmış sıralardan meydana gelir. Dağların temel yapısı Karbon devri kireçtaşı ve şistlerinden meydana gelir, bunların altından Devon, üstünden de Perm devri tortulları çıkar. Kuzeyde dağlarla Konya havzası arasında Oligosen killi tabakalarından yapılma tepelik bir alan yer alır. Güneyinde ise Tebeşir devri flişleri ve yeşil kayaçları şeridi uzanır ve bunlarla Adana ovası arasında da Miyosen devrinin kireçli-killi yereyleri tepelik bir alan haline girer.
Bolkar dağlarının en yüksek doruğu Pozantı batısında yer alan Medetsiz tepesidir (3 585 m). Bunu Aydosdağ (3 488 m) izler, batıya doğru yükselti yavaş yavaş azalır. Dağların yüksek kesimlerinde Dördüncü zaman buzul aşınımının izleri (buzyatakları, moren birikintileri) görülüyor; ova kenarından başlayan ormanlar (karaçamlar, Toros göknar'ı, sedirler), 2 400 m'ye kadar devam eder. Özellikle güney kesiminde, göçebelerin yaylak olarak kullandıkları az engebeli alanlara rastlanır (Dümbelek düzü gibi). Dağların güney kesiminde maki bitkileri 500-600 m'ye kadar yaygındır; daha yükseklerde gerçek orman elemanları ortaya çıkmaya başlar. Ormanların üstünde de dağ otlakları yer alır. Bolkar dağlarındaki başka ulaşım yolları dağların batı ucunun ötesinden (Karaman-Silifke yolu) ve doğu kenarını boylayan oluktan (İç Anadolu'yu Adana ovasına bağlayan yollar ve demiryolu) geçer. (M)

BOLLAND (Jean), **Bollandus** da denir, cizvit (Julémont, Liège ili, 1596-Anvers 1665). Héribert Rosweyde'den sonra (1569-1629) *Acta Sanctorum* (Azizler Belgesi) derlemelerini yeniden bir araya getirmek ve yorumlamakla görevlendirildi. Sekiz cilt hazırladı. Bu çalışmayı yürütmekle yükümlü kurula Bolland adı verildi. (L)

BOLLAND'CILAR çoğl. i. (*Jean Bolland*'dan). Bir derneğin çoğu cizvit olan üyeleri; XVII. yy.dan beri, *Acta sanctorum* adı verirler, azizlerin hayatlarıyle ilgili derleme üzerinde çalışır. (L)

BOLLÉE (Amédée), fransız araba yapımcısı (Le Mans 1844-Paris 1917). Çan ve basma tulumba yapan bir adamın oğlu olan Bollée, 1873'te kendi buluşu buharlı bir arabayle önce Sarthe ilinde deneyler yaptı, sonra Mans'dan kalkıp Paris'e giderek büyük bir başarı elde etti. — Oğulları, LÉON (Le Mans 1870-Neuilly-sur-Seine 1913) ve AMÉDÉE (Le Mans 1872-ay.y. 1926), otomobil yapımında öncü oldu ve çeşitli buluşlarıyle (yağlama, karbüratör, hareket nakli v.b.) otomobil tekniğini ilerlettiler. (L)

BOLLİGEN, İsviçre'de (Bern kantonu) şehir, Bern'in kuzeydoğu banliyösünde; 14 900 nüf. Yağ, peynir yapımı. Küçük sanayi. (L)

BOLLNÄS, İsveç'te (Gävleborg) şehir, Ljusnan kıyısında; 16 700 nüf. Bıçkıevleri. Makine yapımı. Kâğıtçılık. (L)

BOLLUK i. Bol olma hali, genişlik: *Etekteki bolluk.* || Bereket, çokluk, her şeyin bol miktarda bulunduğu yer veya zaman: *Bolluk zamanı. (Zt.* KITLIK.)
— DEY. *Nerede o bolluk,* söz konusu şeyin hiç de bol olmadığını belirtmek için kullanılır: *Nerede o bolluk, her gün sana para verecek halim mi var?*
— İkt. Arz'ın istekten daha çok olması halinde mallardaki azlığın ortadan kalkması. (Tekniklerdeki çok büyük gelişmelerle ürünlerin fazlasıyle bollaşacağı inancı doğdu; bu inancın doğuşu ise, görünüşten ibaret olan bir üretim fazlasının, zararına satış ve işsizlikle beliren iktisadî bunalımlara yol açtığı zamana rastlar.) || *Bolluk taraftarı,* bolluk doktrinlerinden yana olanlar. Bk. ANSİKL.
— Terz. Dikiş sırasında elbisenin belirli yerlerinde kumaş fazlalığı.
— ANSİKL. İkt. *Bolluk* doktrininden yana olanlara göre teknik bugün çok bol üretim elde edilmesini sağlamaktadır; bunun için geleneksel bir pahalı değiş tokuş sistemi artık normal olarak işleyemez ve ürünlerin sürümünü sağlayamaz. Üretim fazlasının yol açtığı bunalımlar ve «bolluk içinde yoksulluk» gibi garip olaylar bundan ileri gelir. Artık kapitalist yöntemler eskimiştir, ancak dağıtım usulleri, pek bol ölçüde üretilen malları herkesin ihtiyacına göre üleştirmeği sağlayacaktır. (M)

BOLM (Adolphe), rus dansçısı ve koreografı (Petersburg 1884 - New York 1951). Monte-Carlo'da (1912) Carlotta Zambelli için Rameau'nun *Hébé Şenlikleri* adlı operabalesini düzenledi. Diaghilev'le Amerika'ya giden Bolm, orada kaldı, New York'taki Metropolitan opera'sında bale şefi oldu, 1919'da Petruska'yı düzenledi ve orkestra müziğiyle senkronize ilk dans filmini çevirdi (Saint-Saens'ın Ölüm Dansı). Chicago operasında (1924) öncü eğilimli bestecilerin parçaları üzerine baleler düzenledi: *Pierrot lunaire* (Schönberg), *Monmartre'da Parnassos* (Satie, 1916), *Mandragore* (Szymanovski), *Viyolonselin Trajedisi* (Tansman, 1927), *Noel Carol*'u (Vaughan Williams, 1927) v.b. Buenos Aires'teki Colon tiyatrosunda bir süre çalıştıktan sonra, Stravinski'nin *Apollon*

Foto. E.N.İ.T., Alinari-Giraudon, Unitalia (LAROUSSE)

Musagète adlı balesinin ilk sahne uygulamasını hazırladı. Sonra San Francisco'da Bach müziği üzerine üç bale düzenledi. Daha sonraları Hollywood'da dans filimleri yapımında çalıştı. (L)

BOLOFERİT i. Miner. Tabiî kalsiyum, demir ve magnezyum silikat. *Eşanl.* HEDENBERJİT. (L)

BOLOGNA, İtalya'da şehir, Emilia'da il merkezi; 441 000 nüf. Eski Acmilia yolunun Floransa-Venedik yoluyle kesiştiği yerde bulunan Bologna, Apenninlerin sonunda strateji bakımından önemli bir yerdir. Verimli ve iyi işletilen bir tarım bölgesinin merkezidir. Sanayi gelişmiştir (otomobil, hassas makineler, kimya sanayii, ayakkabı). Bologna çok beğenilen ve çok canlı bir şehirdir. Yolların etrafı kemerlerle çevrilmiştir. Yanıbaşında iki kule yükselir. (Bk. ASİNELLİ *kuleleri).* Ortaçağdan kalma yapılar dev boyutlu ve değişik güzellikte bir bölüm meydana getirir. Başlıca anıtları: Belediye ve Podesta sarayları (XIII. ve XV. yy.), Bevilacque sarayı (XV. yy.). Üniversite (XVI. yy.dan kalma saray), yarım kalmış San Petronio kilisesi (XIV.-XVI.yy.). San Domenico (XIII. yy.) kilisesi, (San Stefano'nun mezarı buradadır.) XI. - XII. yy. arasında yapılmış yedi kiliselik bütün ve XIV. yy.dan kalma Santa Maria kilisesi. Bologna'da zengin müzeler de vardır.

— *Bologna ili,* 837 000 nüf. Pô ovasından Apennin tepesine kadar Reno vâdisi boyunca uzanır. İyi sulanan, verimli bir bölgedir. — Tar. Bologna önce bir etrüsk kasabasıydı *(Felsina),* M.Ö. IV. yy.ın ortalarına doğru Boi'lerin, sonra M.Ö. 190'da romalıların eline geçti (latin kolonisi *Bononia).* Ortaçağda cumhuriyet payesini alan Bologna, imparatorlara kafa tuttu ve Friedrich II'nin oğlu Enzio burada tutsakken öldü (1272). Şehir, XV. yy.da Bentivoglio ailesinin idaresi altına girdi, bu aileyi 1506'da Papa Julius II tahttan indirdi. Bundan sonra Bologna papalık devletlerinden (Fransa'ya ilhak edildiği 1797-1814 arası hariç) biri oldu. 1831, 1848, 1859'da Bologna'da hürriyetçi hareketler patlak verdi; bu hareketleri Avusturyalılar bastırdılar, ama Bologna buna rağmen 1860'ta Piemonte ile birleşti. XI. yy.da kurulduğu sanılan Bologna üniversitesi Ortaçağ'da hukuk öğreniminde ünlüydü (bk. BOLOGNA *okulu*). Şehir Ortaçağ'da ve XVI. yy.ın baslangıcında İtalya'nın büyük sanat merkezlerindendi. (L)

Bologna okulu, XII. ve XIII. yy.larda Bologna üniversitesinde hukuk öğretimi yapan ve roma hukukunu yenileştiren bir hukukçular topluluğunun adı. Justinianus'un metinlerini *Corpus Juris Civilis* başlığı altında toplayıp bunlara birçok yorum veya *açıklama* eklediler, bundan dolayı kendilerine *Açıklayıcılar* adı verildi. (L)

BOLOGNE (Jean). Bk. GIAMBOLOGNA.

BOLOGNİNİ (Mauro), italyan sinema yönetmeni, yeni gerçekçi akımın önderlerinden (Pistoia 1923) L. Zampa'nın, sonra da Y. Allégret ve J. Delannoy'nın yardımcısı. 1956'da *Gli Innamorati* (Âşıklar) adlı filimle tanındı. Diğer filimleri: *Giovanni Mariti* (Genç Kocalar) [1958], *Il Bell Antonio* (Güzel Antonio) [1960], *La Giornata Balorda* (Tatsız Bir Gün) [1960], gerçekçi bir şaheser olan *La Viaccia* (1961); Svevo'nun eserinden esinlenerek çevirdiği *Senilita* (Yanlışlık) [1962]; Moravia'dan esinlenerek yönettiği *Agostino* (1962); *La Corruzione* (Baştan Çıkarma) [1963]. (L)

BOLOMETRE i. (yun. *bole,* atım ve *tesm. yol,* radyasyon ve *metron,* ölçü). Fiz. Işıyan bir enerji akısını bir madenî şeridin direncindeki değişiklikle ölçmek için Langley'in 1811'de icat ettiği elektrik âleti.

— ANSİKL. *Bolometre,* iletilen toplam enerjiyi doğrudan doğruya bilmeyi sağlayan bir ışıma sıcaklığı alıcısıdır; bir Wheatstone şeritten meydana gelmiştir: şeridin sıcaklığındaki hafif değişiklikler, köprünün dengesizleşmesiyle meydana çıkan direnç değişikliklerine çevrilir. Bolometre ve teropil, özellikle kızılaltı ışımayı meydana çıkarmak için kullanılır. Yıldızlardan gelen çok zayıf ısı ışınımını ortaya koymakta kullanılabilen, duyarlığı çok büyük balometreler imal etmek için, geçiş sıcaklığının hemen yakınında aşırı iletkenlerden yararlanılır. (Işınımın etkisinde, aşırı iletkenin sıcaklığı yükselir, direnci ise çok çabuk artar.)

◆ **Bolometrik** sıf. (fr. *bolomètrique).* Bir bolometre yardımı ile elde edilen.

— Astron. *Bir yıldızın bolometrik kadiri,* bir bolometre şeklinde çalışan bir âlet yardımıyle yıldızın radyasyonunu ölçerek elde edilen kadir değeri.

— ANSİKL. Astron. Bir bolometre ile bir yıldız radyasyonunun kaydı, sıcaklık verme bakımından, kızıl altı ve kırmızı radyasyonların bulunduğu spektrumun bütün radyasyonu için yapılır. Kadir için elde edilen sonuçlar, böylece vizuel, fotografik, fotovizuel veya foto elektrik gözlemin verdiği sonuçlardan farklıdır. Anlaşma uyarınca kullanılan bolometrik kadir hemen hemen yıldız tarafından yayınlanan enerjiye tekabül eder. Yıldız için bu esas değerdir fakat genellikle iyi bilinmemektedir. Bu değer, atmosfer ve yıldızlar arası maddenin meydana getirdiği absorpsiyonu nazarı dikkate alarak ve iyi tanımlı bir yansıtıcı âlet yardımıyle yeryüzünde kaydedilmiş değere tekabül eden radiometrik kadirden farklıdır. (L)

BOLOTNİKOV, ünlü rus serfi. 1606'da çar Vasili Çuiski'ye karşı ayaklandı. Asker kaçaklarını, Çernigov, Orel ve Tula bölgelerinin yoksul köylülerini bir araya toplamayı, hattâ orta sınıflarla Çuiski'den memnun olmayan boyarları kendine çekmeyi başardı. 1606'da Moskova yakınında Kolomna'ya yerleşti. Çar, yeğeni prens Mihail Skopin-Çuiski'yi onun üzerine yolladı. Yenilgiye uğrayan Bolotnikov Tula'ya doğru kaçtı; orada da yenildi ve 1607'de öldürüldü. (L)

BOLSENA gölü, İtalya'da göl, Latium'da, Viterbo'nun kuzeyinde. Cimini dağlarında, 305 m yükseltide, bir kraterin içinde. Gölün kuzeyinde *Bolsena* kasabası (4 250 nüf.), yanında XIII. yy.dan kalma bir şato yükselir. (L)

BOLSON i. (meksika dilinde bir terimden). Jeomorfoloji. Bir çöl bölgesinin andoreik çöküntüsü; içinde sel akıntılarının getirdiği döküntüler ve sularda erimiş tuzlar toplanır.

— ANSİKL. Bolson'un kenarlarında alüvyonlu şevler vardır, bunlar merkeze doğru gitgide incelen maddelerden meydana gelir. Merkezde buharlaşma sebebiyle gitgide tuzlulaşan geçici göller vardır, içlerinde tuzlu killer, tuz ve alçıtaşı kırıntıları v.b. birikir. Bu tuzlar killeri ince lifler halinde çöktürür ve birleştirir, böylece hava akımları hızının ansızın azalmasına elverişli duruma getirir. Hava akımları önemli olunca, çanağın merkez kısmı kenarlarında tuzlu balçık kumulları yükselir. Akımların hız azalmasının önemli olduğu bolsonlara sehba adı verilir. (L)

BOLŞEVİK i. (rusça *bolşe,* daha çok). 1903 Brüksel ve Londra kongrelerinde Lenin'in parti teşkilâtlanması konusundaki görüşlerini kabul eden, Rus Sosyal Demokrat partisi çoğunluk bölümü mensupları. ‖ Sıf. Bolşeviklikle (bolşevizm) ilgisi olan; *bolşevik teoriler.* (LM)

BOLŞEVİK adası, S.S.C.B.'de ada, Severnaya Zemlya takımadalarının güneyinde. (L)

BOLŞEVİKLİK veya **BOLŞEVİZM** i. (rusça *bolşe,* daha çok, fazla'dan, fr. *bolchévisme).* Rus Sosyal Demokrat partisi sol kanadının mutlak çoğunluğu tarafından öne sürülen öğretiye verilen ad. Bu çoğunluk 1903'ten itibaren Lenin'in ardında yer aldı ve 1917 ekim-kasım ihtilâlinden sonra iktidara geldi.

— ANSİKL. Rus Sosyal Demokrat partisinin nüvesini, 1883'te Plehanov ve Akselrod'un kurduğu «İş Hürriyeti topluluğu» meydana getirir. Bu yeni parti Marks'çı öğretiyi benimsedi, işçi ihtilâline zemin hazırladı. Rus gençliği üzerinde *narodniki* (tarım kesiminde başkaldırma ve şahsî terörcülük taraflısı popülistlere verilen ad) etkisine karşı koydu. Önceleri yalnız gerçek siyasî etkisi olmayan aydın çevreler söz konusuydu. XIX. yy. sonunda parti, gelişmek ve Rus Sosyal Demokrat İşçi partisini kuran yahudi «Bumd» birliğinin etkisiyle Minsk'te yapılan konferansta teşkilâtlanmak için Rusya'nın sanayileşmesinden yararlandı. Partinin hızla gelişmesinden doğan öğreti ve teşkilâtlanma meseleleri daha sonra Londra'da devam edilen Brüksel konferansında tartışıldı (1903). 1900'de *Iskra* (Kıvılcım) gazetesini kuran Lenin'in başkanlığında toplanan çoğunluk (bolşinstvo) özellikle Martov ve Akselrod'un yönettiği azınlık grubuna (menşinstvo) bütünüyle karşı çıktı. Çoğunluk grubu (bolşevikler) ancak ayaklanma ile gerçekleşebilecek olan proletarya devriminin, yani proletarya diktatörlüğünün kurulabilmesi için partinin disiplinine uyan ve belirli bir görevi olan profesyonel devrimcilerden kurulu merkezîleşmiş bir parti istiyorlardı. Azınlık grubu ise (menşevikler) aksine partinin siyasî demokrasiyi gerçekleştirebilmesi için burjuvazinin ilerici unsurlarıyle birleşmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı.

Sonraki yıllarda bu iki eğilim arasındaki düşmanlık daha da büyüdü. Anlaşmazlık parlamento hayatına katılma konusunda kendini gösterdi. Bolşevikler parlamento hayatını parlamentoculuğu işçilerin gözünden düşürmek için vasıta olarak kabul ediyorlardı. Paris'te 1910'da yapılan ve başarısızlıkla sonuçlanan bir uzlaştırma konferansından sonra her iki taraf ayrı ayrı teşkilâtlandı (Bolşevikler Prag kongresinde [1912] bağımsız Marks'çı partiyi P.O.S.D.R. kurdular [Bolşevik partisi]). Lenin tarafından sıkı bir disiplin altına alınan parti rus sanayi işçileri arasında (bu arada tarım işçileri arasında da) karışıklık çıkarmaya devam etti. 1914'te savaşa karşı olduğunu ilân etti. Mart 1917'de İsviçre'ye sığınan şefleri, Rusya'ya Yüksek Alman kumanda heyetinin yardımıyle dönebildiler. Geçici hükûmeti, ne şekilde olursa olsun desteklemeği reddettiler (Lenin'in Nisan tezleri), özledikleri şeyleri gerçekleştirecek (barış, köylüye toprak, işçilere fabrika, halklara hürriyet) uygun basit bir program sunarak kitleleri kazandılar ve 1917 temmuzunda ilk başarısızlıktan biraz sonra ordunun silâhlı ayaklanmasıyle iktidarı ele geçirdiler (ekim-kasım 1917). Galipler mart 1918'de, Lenin taraftar olmadığı halde adına «bol-

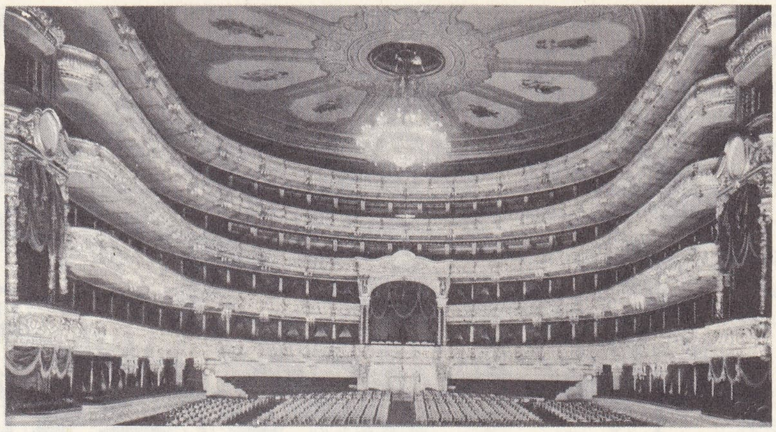

Bolşoy tiyatrosu salonu

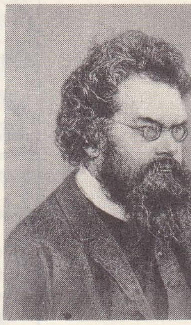

Ludwig BOLTZMANN

Foto. Caxobekogo, X (LAROUSSE)

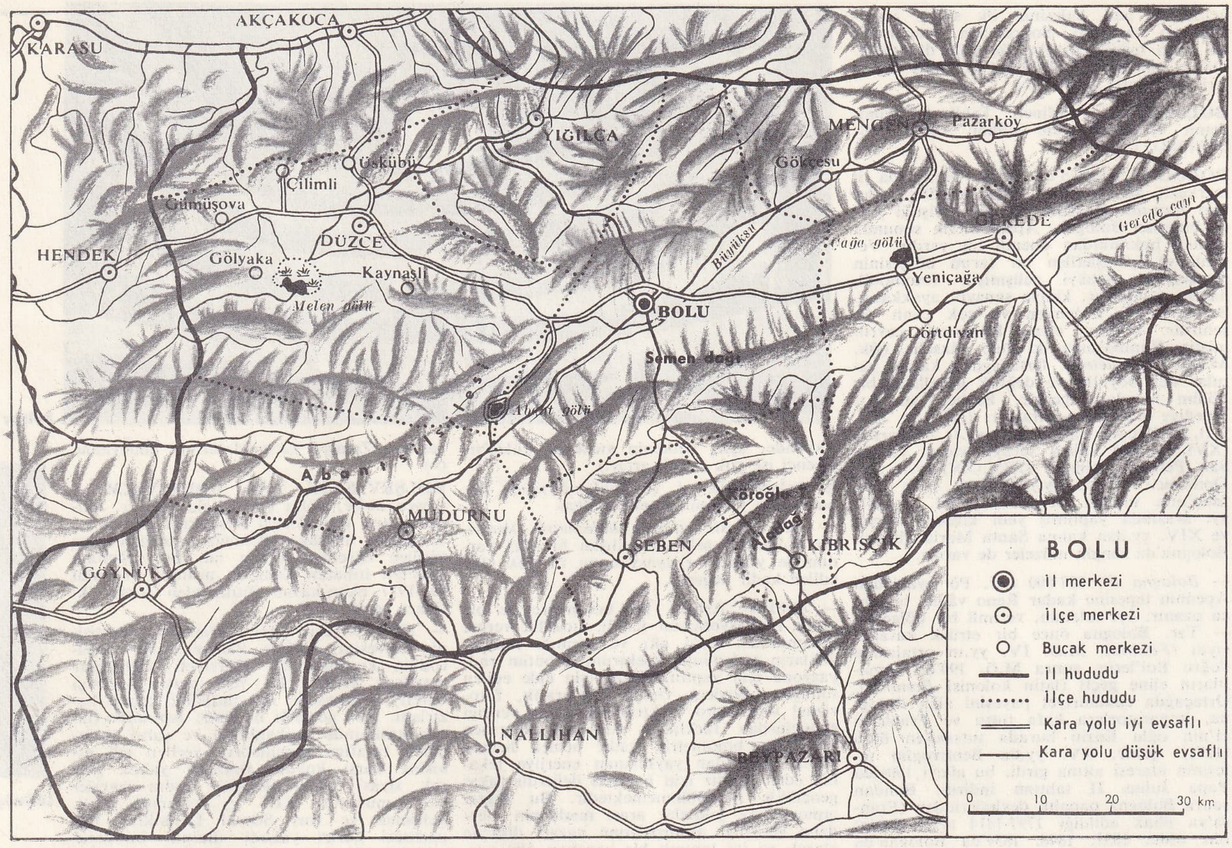

BOLU
il haritası

şevik sıfatı eklenen komünist partisini (eski bolşevik partisi) kurdular. Kapitalist ülkelerde «bolşeviklik» deyimi 1917'den sonra içgüdüsel barbarlığın eşanlamı olarak ve Avrupa medeniyetinin değerlerini yıkıcı sovyet komünizmini nitelemek için gelişigüzel kullanıldı. Gerçekte bolşeviklik soyut bir öğreti olmadı; Rus Sosyal Demokrat partisinin aracılığıyle proletaryanın diktasını sağlamak amacını güttü. Bu hedefine varmak için de iktidarı ele geçirmek yolunda ortaya çıkan zorlukları yenmek amacıyle bazı rus Marks'çılar tarafından benimsenen taktikleri meydana getirdi. (L)

Bolşoy tiyatrosu, Moskova opera binası. 1824'te Bovet ve Mihailov adlı mimarlar tarafından yapıldı. 1853'te yandı, 1956'da yeniden yapıldı. Kökü, ilk rus operasının düzenli gösterilere başladığı 1776 tarihine kadar gider. Bu tiyatroda opera ve baleler oynanır. (L)

BOLTENİA i. Tulumlu hayvan çeşidi. Vücudunun rastgele bir yerine bağlı uzun bir sapçığı vardır. Sapçığın öteki ucu yabancı bir cisme bağlıdır (Kuzey Atlantik'te Yeniyer sekisinde ve Avusturalya'da yaşar. Pyuridae familyasından.) [L]

BOLTON, Büyük Britanya'da (Lancashire), şehir. Manchester'in kuzeybatısında; 160 700 nüf. Dokuma sanayii (pamuk) merkezi. 1779'da, Samuel Grompon ilk pamuk eğirme makinesi *mulejenny*'yi burada imal etti. (L)

BOLTONİT i. (bir yer adı olan *Bolton*'dan). Miner. Alüminyumlu bir forsterit çeşidi. (L)

BOLTRAFFİO (Giovanni Antonio), italyan ressamı (Milano 1467-ay.y. 1516). Leonardo da Vinci'nin öğrencisi. Önce onun yumuşak çizgilerini taklit etmeye, sonra kadın yüzünün anlam zenginliğini belirtmeye çalıştıysa da, kuruluktan kurtulamadı. Eserleri: *Casio Bakiresi* (Louvre); *Aziz Jean - Baptiste* (Brera); *Şair J. Casio* (Brera) ve ressam *Melzi*'nin (Berne) portreleri. (L)

BOLTZMANN (Ludwig), avusturyalı fizikçi (Viyana 1844-ay.y. 1906). Graz (1864), Münih (1891), sonra da Viyana (1895) üniversitelerinde fizik ve matematik profesörlüğü yaptı. Gazların kinetik teorisini ilk ortaya koyanlardandır. 1868'de moleküllerin hızlarının dağılımı kanununu ispatladı ve ihtimaliyet kavramına dayanarak soyut entropi kavramını açıkladı; bunu termodinamiğe uyguladı (1877). 1884'te, ışınım üzerine yaptığı çalışmalar sonucu Stefan kanunu yeniden buldu.

Boltzmann sabiti, tükel gazların tek molekülünün sabit değeri, Avogadro sayısıyle molekül sabitinin bölümüne eşittir: $1{,}381 \times 10^{-16}$ S.G.S. (L)

Boltzmann kanunu veya **istatistiği.** Fiz. Fiziksel sistemler herhangi bir sıcaklıkta ısıca dengede olduğunda, bu sistemlerin içinde bulundukları çeşitli haller arasında dağılma durumunu belirleyen istatistik kanun. Az veya çok karmaşık olan belirli bir fiziksel sistemin (molekül, atom, elektron v.b.) içinde bulunduğu türlü halleri 1,2,3, v.b. ile numaralıyalım ve bu hallerin herbirinde sistemin iç enerjilerini W_1, W_2, W_3, v.b. ile gösterelim.

Birbirinin aynı çok sayıda bir dermeyi gözlemlersek, bunun sayısını 1 halinde N_1, 2 halinde N_2 buluruz v.b. Birbirinin aynı fiziksel sistemler T mutlak sıcaklığında ısıca dengede olduğu hallerde N_1, N_2, N_3 sayıları (şimdi 1,2,3 v.b. hallerinin topluluğu adını alırlar), Boltzmann kanununa uyarlar:

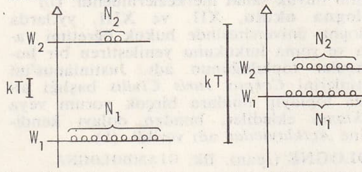

bu ifadede *k* Boltzmann* sabitini göstermektedir.

Bu kanunun sonucu, enerjinin çok küçük olduğu hallerde atomlar daima daha fazla sayıdadır (bu genel kanun fizikte en küçük enerjili haller en kararlı olan hallerdir şeklinde tekrar bulunur). Fakat W_2—W_1 enerji farkı *k*T ısı enerjisine göre çok küçükse, N_1—N_2 topluluklarının farkı son derece küçüktür, 1 ve 2 hallerinde hemen hemen eşit olarak toplanılır.

Eğer W_2—W_1 enerji farkı *k*T enerjisine oranla çok büyükse daha büyük enerji halinin toplulukları N_2 kabaca sıfırdır.

Atom veya molekül enerjisi basamakları çoğu zaman elektron-volt birim alınarak ölçülür; bu birimle ifade edilen ısı enerjisinin değerini bilmek elverişlidir; âdi sıcaklıkta (T=300° mutlak), *k*T =1/40 elektron-volttur.

Fizikçiler, âdi sıcaklıkta hemen hemen eşit sayıda toplulukları olan haller arasındaki değerli topluluk farkları meydana getirmek için çoğu zaman alçak sıcaklıklar kullanırlar (alçak basınçtaki sıvı helyumla 1° mutlak sıcaklığa yakın sıcaklık elde edilir; adyabatik mıknatıslık giderilerek mutlak yüzde bir sıcaklık derecesine erişilmiştir). Fakat incelenen sistemlerle bunları çeviren ortam arasındaki dengeyi bozarak topluluk

BOLU
şehrin genel görünüşü

Foto. Emin Hakarar (MEYDAN)

adyabatik mıknatıslık giderilerek mutlak farkları doğurmayı sağlayan başka metotlar da vardır. (Bk. *çift* REZONANS, *optik* POMPALAMA, *dinamik* POLARMA.) [L]

BOLU, Batı Karadeniz bölgesinde il merkezi, şehir; 21 700 nüf. İşlek bir yol ile bağlandığı Ankara'ya 191 km, İstanbul'a 247 km uzaklıktadır. Şehir kendi adını taşıyan bir ovanın ortasında 50 m kadar yükseğe çıkan bir tepenin yamaçlarından ovaya doğru yayılır; 710 m yüksl. Bolu ovasının güneyinde Aladağ kütlesinin öncüsü durumundaki Seben dağı, kuzeyde ise Sünnice (veya Karadere) dağı yükselir. Bolu'nun ünlü kaplıcaları şehrin 5 km güneyinde, dağların eteğinde yer alır.

● *Tarih.* Bolu'nun tarihöncesi devirlerden beri iskân edilmiş olduğu Remzi Oğuz Arık'ın yaptığı arkeolojik araştırmalardan anlaşılmaktadır. Gerede - Bolu şosesinden şehre girerken yolun üzerinde geçtiği büyük çaptaki bir höyük, klasik çağdan kalma önemli parçalar, mimarlık kalıntıları ve osmanlı devri eserleriyle doludur. Bugün Hisartepe adını taşıyan bu höyüğün eski adı Claudiopolis idi. Ayrıca Bolu Orman mektebinin güneyinde, 60×100 m çapında ve 5 m yüksekliğindeki höyükte Bronzçağ Proto Hitit devri, Hitit -Frig- Klasik çağ çanak çömleği, Truva I, II kaplarına benzer biçimde zoomorfik kaplar bulundu. Bu küçük höyük Bolu'nun en eski tarihini temsil etmektedir. Şehrin içinde, yeni hastahanenin yapıldığı «Hala hisarı» adı verilen tepecikle eski halkevinin yerleştiği tepecik, klasik çağın nekropol'leriydi (mezarlık).

Eski Bolu, Bithynia ile paflagonya'yı ayıran Filyos ırmağının kıyısında bulunan ve Eskiçağda Bithynium, Romalılar devrinde de Claudiopolis denilen yerde idi. Bolu adının Claudiopolis kelimesinin sonundaki «şehir» anlamını taşıyan «polis» sözünden geldiği sanılmaktadır.

Şehrin ilk önce İnönü tepesinde (Eskihisar) kurulmuş olması ihtimali de vardır. İskender'in ölümü üzerine imparatorluğunun dağılmasından sonra bölgede bağımsız Bithynia devleti kurulmuştu. Romalıların eline geçtikten sonra imar gördü. Hadrianus devrinde imparatorun nedimi Antinous'un doğum yeri olduğu için bir kat daha önem kazandı ve Claudiopolis'in adına Hadrianus'un adı da eklendi. Bizans devrinde imparator Theodosius II (480-450) tarafından Bithynia'nın doğusunda kurulan Honorias eyaletinin merkezi oldu. İslâm ordularının VII. ve IX. yy.lar arasındaki batı seferlerinde dağları aşamadıkları için bu bölgeye giremedikleri söylenir. Anadolu Selçuklularının en parlak devri olan XIII. yy.da ve İlhanlılar devrinde bu bölge türklerin eline geçti. Osman Gazi devrinin sonlarına doğru Konur Alp tarafından alınan Bolu'ya Orhan Gazi devrinde gelen ünlü Arap gezgini İbni Battuta, bu bölgede türkmenlerin yaşadığını yazmaktadır. Timur'un Anadolu'yu istilâsından sonra bir süre İsfendiyaroğullarının eline geçen Bolu'yu Murad II zaptederek yeniden Osmanlı devleti sınırları içine aldı.

Bolu XVII. yy.da bir aralık ilçe merkezi, 1867'de de Kastamonu ilinin sancağı oldu. Meşrutiyetin ilânından sonra ise bağımsız bir sancak haline geldi. Cumhuriyet devrinde il merkezi oldu.

● *Güzel sanatlar.* İlde çokça bulunan eski eserler, Bizanslılar ve Osmanlılar zamanından kalmadır. Bizans devrine ait olanlar daha çok Düzce ilçesinn Üskübi yöresindeki Bünüs köyündedir (bk. DÜZCE). Osmanlı devri eserleri cami, medrese, hamam, han, kaplıca v.b. dir. Eski Bolu kalesinin izlerinin bulunduğu tepede yapılan kazılarda birçok sütun başlığı bulunmuştur. Osmanlı eserlerinin en eskisi Yıldırım Bayezid zamanında yapılan Ulucami veya Paşa camii'dir. Tek kubbesi ve iki minaresi olan Osmanlı mimarîsinin özelliklerini taşıyan bu cami depremlerde zarar görmüştür. Öteki mimarî eserler arasında Demirtaş Paşanın oğlu Mehmed Beyin yaptırdığı Semsipaşa camii ile İsfendiyaroğullarından Musa Paşanın yaptırdığı ve son depremlerde yıkılmış olan cami vardır.

Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Orta Hamam, Sokullu Mehmed Paşanın yaptırdığı Tabaklar hamamı harap olmaktan kurtulan

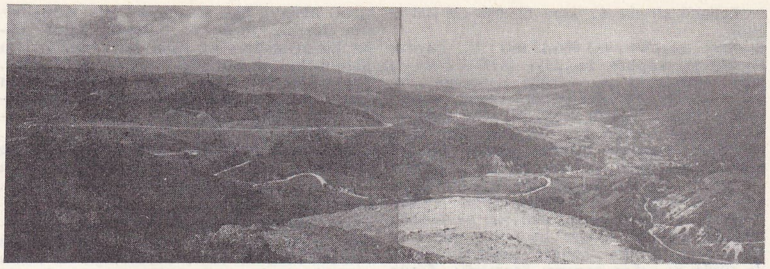

BOLU dağından ovaya bir bakış

eserlerdendir. Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Taş han avlusuz han tipindedir.

● *Bolu ili.* İl toprakları Zonguldak, Çankırı, Ankara, Eskişehir, Bilecik ve Sakarya illeriyle Karadeniz tarafından kuşatılır; yüzölçümü 11 051 km^2, 383 939 nüf.

Kuzey Anadolu dağlarının birbirini izleyen sıraları engebeyi meydana getirir. Güneydoğu sınırı üzerinde İç Anadolu yaylalarını ayıran Aladağ kütlesi Köroğlu tepesinde 2 378 m'ye yükselir. Köroğlu dağları genel adını taşıyan volkanik yapılı dağlar kütlenin doğusunda ve batısında yer alırlarsa da Aladağ'ın yüksekliğini bulamazlar. Bu dağların kuzeyinde Bolu - Ilgaz dağları adı ile ikinci bir sıradağ yer alır. Çerkeş suyu vâdisinin batısında bu dağlar ormanlık kütleler halinde uzanırlar. Yükseklikleri 2 000 m'den azdır. Bolu kuzeyindeki Çile doruğu (1 954 m) ve Sünnice dağı da (1 823 m) bu durumdadır. Bu dağlar güneybatıya doğru Abant dağları ile devam eder (1 748 metre) ve kuzeyde ise Elmacık ve Keremali dağlarına yaslanarak Adapazarı ovası doğusunda sona ererler. Köroğlu ve Bolu-Ilgaz dağları arasına, güneybatı-kuzeydoğu yönünde ve birbirlerinden eşiklerle ayrılmış yüksek ovalar girer: Mudurnu ovası, Bolu ovası, Yeniçağa-Gerede ovası gibi. Bu ova dizisine batıda, 250 m'yi geçmeyen Düzce ovası eklenir. Düzce ovasıyle Karadeniz arasına Kaplandede dağı (1 152 m) ve doğu uzantıları girer. Bunlar fazla yüksek değildir, fakat vâdilerle fazla yarılmışlardır.

Karadeniz kıyılarına doğru engebeler silinir ve il toprakları, başı dere ağızları dışında yalıyarlarla düz bir kıyı çizgisi üzerine iner; yer yer bu yalıyarlar önünde güzel plajlar yer alır (Akçakoca'da olduğu gibi).

İklim bakımından il toprakları Karadeniz'in etkisi altında bulunmakla beraber iç kısımlarda yüksekliğin artması yüzünden yalıboyu (Akçakoca), hattâ alçak ovalar (Düzce) ile iç kısımlar (Bolu, Gerede) arasında önemli farklar belirir. Yalıboyunda yazlar serin, kışlar ılık (ortalama sıcaklık 6° ve 22° C) geçer. Yağış boldur (978 mm), yaz kuraklığı görülmez. Düzce'de de durum buna benzer (ort. 5° ve 23° C; yağış 963 mm). Fakat yükseltinin 500 m'yi geçtiği yüksek düzlüklerde iklim sertleşir: Bolu'da ortalamalar 0° ve 19°,8C, minimum —34°, maksimum 39°,4 C. Bu durum daha yüksek olan Gerede'de büsbütün belirir. Yağışlar da araya giren dağların engellemesiyle azalır: Bolu 530 mm, Gerede 647 mm. Bu kesimlerde yaz sonlarında yağışlar azalır, yaz kurakları İç Anadolu ve Marmara bölgesine göre hafifler. Dağlık kesimlere bol olarak kar yağar. Bolu'da ortalama karlı günler sayısı 28, karla örtülü geçen günler sayısı 39 güne varır. Bolu ilinde dağlık alanlar önemli yer tutmaktadır (yüzde 45). Ormanların büyük kısmı iğne yapraklı, geri kalanı yayvan yapraklı ağaçlardan meydana gelir. Orman idaresinin kesin olmayan bir tahminine göre Bolu ili ormanlarının toplam odun serveti 69 milyon m^3 (45 milyonu iğne yapraklı ağaç); yıllık verim 890 000 m^3'tür.

Bolu ili topraklarının büyük kısmında sular Filyos çayı sistemi tarafından toplanır. Başlıca akarsu (Büyük su veya Bolu suyu) Abant dağlarında doğar, kuzeydoğuya akarak Bolu ovasından geçer. İl topraklarından çıkıp Devrek çayı adıyle Filyos'a kavuşur. İlin kuzeybatı kesiminde sular doğrudan doğruya Karadeniz'e dökülür ki bunlar arasında Düzce ovasından geçen Melen suyu sayılmağa değer. Nihayet ilin batısından doğan sular Mudurnu çayı aracılığıyle Adapazarı ovasında Sakarya'ya, güneybatı köşesinden çıkan sular Göynük çayı aracılığıyle yine Sakarya'ya dökülür. Ankara ili sınırı üzerinde de Köroğlu dağından doğup doğuya doğru akan Ulusu, Filyos sisteminin ana kaynağı sayılır. İl topraklarındaki göllerin en önemlisi Abant gölüdür. Bunun dışında Mengen kesimindeki Yedigöller de Abant gibi gezi yerleri arasında sayılır. Bunların dışında suyunu bir ayak ile Devrek çayına gönderen Reşadiye (Yeniçağa) göllü ve Gerede gölcükleri sayılabilir.

İdarî bakımdan Bolu ili 10 ilçeye ayrılır: Bolu, Akçakoça, Düzce, Gerede, Göynük, Kıbrısçık, Mengen, Mudurnu, Seben, Yığılca. Nüfusun yalnız yüzde 16'sı 3 000'den fazla nüfuslu 5 şehir ve kasabada oturur. Yalnız iki yerleşme noktasının nüfusu onar bini geçer: Düzce (22 274 nüf.), Bolu (21 700 nüf.), geri kalan nüfusun (yüzde 84) büyük kısmı 200-800 nüfuslu 784 köyde yaşamaktadır.

BOLU
Abant'dan bir köşe

Bolu ilinde topraklarının faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir: tarım alanları (ekili-dikili topraklar ve nadas) yüzde 24, orman yüzde 45, çayır ve otlaklar yüzde 20, ürün vermeyen yerler yüzde 11. Tarım alanlarının dağılışı ise şöyle gösterilebilir: tahıl tarlaları yüzde 81, baklagiller yüzde 6, sanayi bitkileri yüzde 4-10, meyve ağaçları dikili yerler yüzde 9. En fazla yer tutan tahıl tarlalarında en çok buğday (75, 111-105 000 t), ikinci olarak mısır (30 000 - 60 000

BOLU
yayla evleri

Foto. Emin Hakarar (MEYDAN)

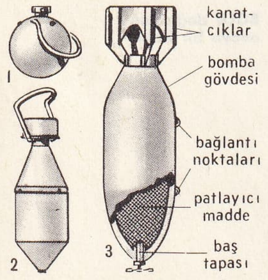

uçak bombası
1 ve 2, 1914-1918 savaşı
3, bugünkü

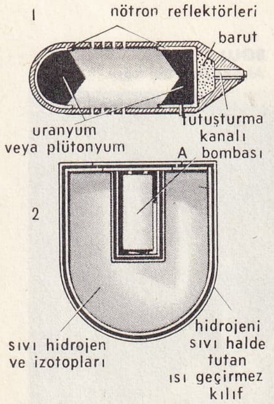

atom bombası
bombaların şeması
1, «A» atom bombası
2, «H» hidrojen bombası

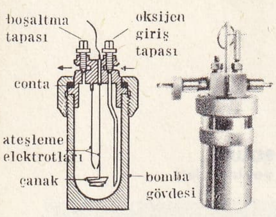

ısıölçer **bomba**

t), üçüncü sırada da arpa (25 000 - 29 000 t) ekilir.
Bunları mahlût (13 000-17 000 t), çavdar (11 000 t), kaplıca buğdayı (8 000-12 000 t) izler. Yulafa az yer verilir. Kıbrısçık, Seben ve Göynük ilçelerinde sınırlı olarak pirinç ekimi yapılır (250-700 t). Patates, Bolu ilinin öteden beri tanınan bir besin ürünüdür, bununla beraber patates üretimi bakımından Bolu ili baş sıralarda gelmez (47 000 t). Baklagiller ekiminde fazla olmayan bir miktar da fasulye ekilir (1 500-1 900 t). Hayvan yemi olan fiğ ve burçak dışında ötekilere önem verilmez. Sebze ekimi de sınırlıdır. Sanayi bitkileri arasında tütün ve şeker pancarı önemlidir. Tütün üretimi (900-1 100 t), Düzce ovasında kümelenmiştir. Yığılca'da az olarak ekilmekte, Bolu ve Göynük ilçelerinde ise denemeleri yapılmaktadır. Şeker pancarı üretimi (1967'-de 85 000 t), Düzce, Göynük ilçelerinde ve çevresinde yapılır. Ayrıca Bolu merkez ilçesinde sıkı kontrol altında pancar tohumu yetiştirilerek kısmen Almanya'ya ihraç olunur. Bolu ilinin başka endüstri bitkileri arasında az olarak yetiştirilen haşhaş (1 100 kg. afyonsakızı, 28 t tohum), kenevir (ip ve halat yapılır, 8 ton kadar), keten (6 t lif, 36 t tohum ayçiçeği (200 t) sayılabilir. Soya ve aspir ekimi deneme halindedir. Meyveler çeşitli olup en önemlisi Akçakoca ilçesinde yetiştirilen kurutmaya elverişli fındıktır (alanı Düzce ilçesine de taşar). Yöredeki fındık ağaçlarının sayısı 13 milyonu geçmekte, üretim yıldan yıla 5-16 t arasında değişmektedir. Elma yetiştirilmesine de önem verilir. Bağlar fazla yer tutmaz.
Hayvancılık bakımından dikkati çeken bir nokta yakın yıllarda koyundan fazla sayıda olan kılkeçisinin şimdi sayı bakımından gerilemiş olmasıdır (295 000 koyun, 290 000 keçi). Ankara keçisine iç kısımlarda az rastlanır (2 500), sığır oldukça çok (116 000), manda azdır (5 000). Kümes hayvanları (özellikle tavuk) çokça yetiştirilir, bal da elde edilir. Madenlerden işletilenleri azdır; en yaygın olarak linyit bulunur ve özellikle Bolu - Mengen arasında Merkeşler'de işletilir. Burada demir yatakları da vardır. Endüsetri fazla gelişmemiştir. Bulunan tesisler arasında ağaç servetinden faydalananlar başta gelir. (Bolu'da sunî tahta fabrikası, kereste fabrika ve atelyeleri, mobilyacılık).
Ulaşım bakımından Bolu ili İstanbul'u Ankara'ya bağlayan ana yol üzerinde yer alır. Düzce-Bolu-Yeniçağa-Gerede'den geçen bu yoldan Yeniçağa'da Zonguldak, Gerede'de Karabük-Kastamonu ve Çankırı ayrılır. Ayrıca Düzce'den Akçakoca'ya bir yol iner. Karadeniz kıyı yolu kenar Akçakoca-Karasu arasında tamamlanmıştır. Geniş çam ormanları ve güzel gölleri ve Karadeniz kıyısındaki plajlarıyle Bolu ile Türkiye'nin turistik önemi fazla olan illeri arasında yer alır. (→ Bibliyo.) [M]

Bolu Beyi, Köroğlu hikâyelerinde kahramanın savaştığı şahıslardan biri. 1580 Tarihli bir belgede, Bolu dolaylarında Köroğlu adlı bir eşkiya türediği ve hemen yakalanmasının emredildiği yazılıdır. Bolu Beyi, Gerede kadısına gönderilen bu hükümden sonra Köroğlu ile savaşmağa girişmiş olmalıdır. Köroğlu hakkındaki destanlaşmış halk hikâyeleri bu olay etrafında toplanır. Bolu Beyi'nin, seyisinin gözlerini kör ettirdiği ve Köroğlu'nun bu seyisin oğlu olduğu, hikâyenin İstanbul rivayetinde anlatılmaktadır. Bir rivayete göre Bolu Beyi padişahın kızını almaya hak kazanmak için Köroğlu'nun üzerine yürür ve bozguna uğrar. Diğer bir rivayete göre Bolu Beyi sevdiği kızı alabilmek için Köroğlu ile savaşmağa gider. Bunu öğrenen Köroğlu iyi yürekliliğinden dolayı Bolu Beyine yardım etmek için teslim olur, fakat hapsedilir ve işkenceye uğrar. Beyin nişanlısı Köroğlu'nu kurtarır. Köroğlu'nun Bolu Beyi ile mücadelesine ait motifler İranlılarla ermeni kralları arasında IV. yy.da geçen olaylara dayanmaktadır. (M)

BOLU dağı, halk arasında bu ad, Düzce'den gelen İstanbul-Ankara yolunun Bolu ovasına ulaşmak üzere tırmandığı, iki tarafı ormanlık yokuş için kullanılır. Batıda 250 m'den 800 m'ye çıkan yamaçlar doğuda Bolu ovasına doğru hafif bir eğimle iner; bu bakımdan gerçekte bir dağ değil, bakışıksız bir eşik söz konusu olabilir. (M)

BOLU-ILGAZ dağları, Bolu ovası ile Soğanlı ve Devrez çayı vâdileri kuzeyindeki dağlara coğrafyacılar tarafından verilen genel ad. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda yer alan dağların batı kesimine Bolu dağları adı verilebilir (Sünnice dağı, Çile doruğu), Yeniçağa-Mengen yolu ile Çerkeş-Karabük demiryolu arasında yer alan kesimden (Arkut dağı, Naldöken dağı, Karadağ, Yellice dağı) sonra daha doğuda Ilgaz'lara geçilir. Çoğunlukla orman örtüsü taşıyan bu dağlar, batıda Adapazarı ovası ve doğuda Kızılırmak yarma vâdisi arasında izlenebilir. (M)

Bolu isyanı, 4 nisan 1920'de padişah ve hilâfet taraftarlarının teşvikleriyle Bolu, Düzce ve Hendek'te patlak veren isyan. Âsiler az zamanda 5 000 kişilik bir kuvvet haline geldiler. Düzce hapishanesini boşaltarak, suçluları kendi taraflarına çekip, millî kuvvetlerin silâhlarını ellerine geçirdiler; subaylarla hükûmet memurlarını hapsettiler. isyanın Hendek ve Adapazarı'na kadar yayıldığı sırada isyancılar üzerine Geyve'den gönderilen 24. tümen Hendek'te pusuya düşürüldü. Tümen kumandanı Mahmud Bey ile kurmay heyeti öldürüldü ve tümen, ağırlıklarıyle birlikte esir edildi. Bunun üzerine Adapazarı dolaylarına Ali Fuat Paşa, Bolu dolaylarına da albay Rıfat Bey kumandasında büyük çapta millî birlikler gönderildi ve üç ay uğraşılarak isyan bastırıldı. (M)

BOLU ovası, Batı Karadeniz bölümünde yer alan yüksek bir ova. Yükseltisi güneybatıda 750 m'yi geçtiği halde kuzeybatıda 600 m'ye iner. Ova, adını hemen hemen ortasında, bir tepe etrafında kurulmuş Bolu* şehrinden alır. Bolu ovası Abant dağlarından doğan ve kuzeybatıya doğru akarak düzlüğü boydan boya geçen Bolu suyu (Büyük Su) ile sulanır. Ovayı güneyden Aladağ kütlesine yaslanan dağlar (Seben dağı 1 854 m v.b.), kuzeyden Bolu-Ilgaz dağlarının batı kesimi (Sünnice dağı 1 829 m ve Çile doruğu 1 954 m) kuşatır. Kuzeybatıda darlaşarak Bolu suyunun geçtiği boğazlarla sona erer. Bolu ovası genellikle ağaçsız olup orman bitkileri, kenardaki dağlardadır. Kalın bir toprak tabakasıyle kaplı olan ova tabanında tahıl, baklagiller, sebze ve tohumluk şeker pancarı v.b. yetiştirilir. (M)

BOLU suyu, Batı Karadeniz bölümünde akarsu (*Büyük Su* da denir); uzunluğu 145 km. Bolu ovasından ve Bolu'nun güneyinden geçer. Abant gölünün ayağı Bolu suyunun başı olarak sayılabilir. Suya, biraz doğuda, Ardıç dağından inen ikinci bir kol ve ovanın her iki yanından gelen dereler de katılır. Kuzeybatıda ovayı bırakıp dar boğazlara giren Bolu suyu, kuzeye yönelerek Devrek kasabasından geçmeden önce sağdan Tatarcık deresini alır ve Devrek çayı adıyle kuzeydoğuya yönelerek Tefen demiryolu istasyonu yakınında Filyos ırmağına katılır. Bolu suyu ilkbaharda kabarır, yaz sonuna doğru fakirleşir. (M)

BOLVADİN, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde Afyon iline bağlı ilçe merkezi; 20 139 nüf. Ortasından Akarçay'ın geçtiği bir ovanın kuzeyinde deniz seviyesinden 1 000 m yüksekliktedir. Konya-Afyon kara yolundan Çay'da ayrılarak kuzeye yönelen bir yolun 13'üncü kilometresi üzerindedir. Bu yol daha kuzeyde Emirdağ-Çifteler üzerinden Eskişehir'e varır. Son zamanlarda gittikçe büyüyen Bolvadin çevresinde tahıl ekimi ve koyun yetiştirilmesi önem taşımaktadır.
— Tarih. Bolvadin'in Bizans devrindeki adı *Polybotum* idi. Haçlı savaşlarından çok zarar gördü. Kurtuluş savaşında Yunanlılar buraya kadar ilerledi. İkinci İnönü zaferinden sonra çekildiler. Büyük Taarruz (ağustos 1922) hazırlığında Bolvadin, önemli bir karargâh yeri oldu.
— *Bolvadin ilçesi* (1 108 km^2 yüzölç. 35 464 nüf), tek bucaktan ibarettir ve 13 köyü vardır. (→ Bibliyo.) [M]

BOLYAİ (Farkas), macar matematikçisi (Bolya 1775-Marosvasarhely bugün Targu-Mureş 1856). Önce İngiltere'de, sonra Almanya'da okudu. Orada Gauss ile tanıştı. Eseri: *Tentamen Juventutem Studiosam in Elementa Mathescos Purae İntroducendi* (Saf Elemanter ve Yüksek Matematiğin Temelini Genç Öğrencilere Öğretme Denemesi) [1832]. — Oğlu JANOS (Kolozsvar, bugün Cluj, 1802-Marosvasarhely, bugün Targu Mureş 1860), İstihkâm subayı. *Tentamen*'in birinci cildine bir ek yazdı: *Appendix Scientiam Spatii Absolute Veram Exhibens* (Mutlak ve Gerçek Feza Bilgisini Kanıtlayan Ek). Bu, Eukleides geometrisine dayanmayan bir geometri denemesidir. (L)

BOLZ (Lothar), doğu almanyalı siyaset adamı (Gleiwitz 1903). Polonya'ya, sonra S.S.C.B.'ne sığındı (1933-1947), 1949'da Bayındırlık bakanı oldu. 1953'ten 1965'e kadar Alman Demokratik Cumhuriyetinin dışişlerini yönetti. (L)

BOLZANO, İtalya'da şehir, Alto-Adige'de, İsarco ırmağı kıyısında, İsarco'nun Adige nehriyle birleştiği yer yakınında il merkezi; 87 000 nüf. İsviçre ve Avusturya'ya giden ulaşım yollarının önemli düğüm noktası ve birinci sınıf turistik merkez olan Bolzano, aynı zamanda bir sanayi merkezidir; alüminyum ve magnezyum metalürjisi. *Bolzano ili,* 374 600 nüf. (Çoğunluğu almanca konuşur.) Bütün yukarı Adige ve yukarı İsarco Alp'lerini kapsar. Burası turistik bir bölgedir. Önemli hidroelektrik kaynaklar. Meyve bahçeleri. (L)

BOLZANO (Bernhard), italyan asıllı çek filozofu, mantıkçı ve matematikçi (Prag 1781-ay.y. 1848). Katolik rahibiydi. 1805'ten itibaren Prag üniversitesinde din felsefesi okuttu. Akılcılıkla suçlandırıldığından 1820'-de kürsüsünden ayrılmak zorunda kaldı. Matematiğe dayanan bilimsel bir felsefe kavramıyle Kant sonrası idealizmine karşı çıktı. Husserl'in fenomenolojisi kaynağını onun düşüncelerinden alır. Eserleri: Kendi «salt mantık» anlayışını açıklayan *Wissenschaftslehre* (Bilim Öğretisi) [1837], sonsuzluk ve sonsuz - küçükler hesabı soru-

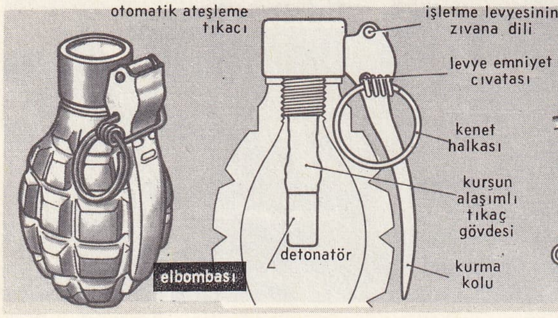

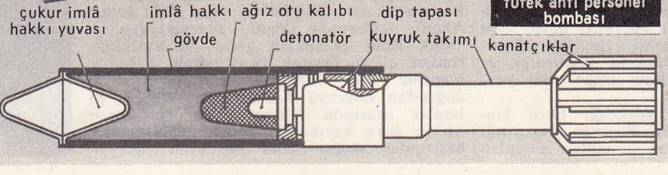

nuyle ilgili görüşlerini ortaya koyduğu *Paradoxien des Unendlichen* (Sonsuzluk Üzerine Aykırı Düşünceler) [1851]. (L)

Bolzano-Weierstrass yardımcı teoremi. Mat. Sınırlı bir küme sonsuz sayıda noktaları kapsarsa, bu kümenin en az bir yığılma noktası olduğunu gösteren önerme. (L)

BOM i. *Argo.* Yalan.

— DEY. *Bom atmak,* yalan söylemek, aldatmak.

◆ **Bomcu** sıf. *Argo.* Yalancı, aldatan. (M)

BOMA, Kongo'da (Orta Kongo ili) şehir. 11 100 nüf. Portekizlilerin eski zenci ticareti merkezi olan Boma, 1886'dan sonra bağımsız Kongo devletinin, daha sonra (1926'ya kadar) Belçika Kongosu'nun başkenti oldu. (L)

BOMBA i. (ital. k.). İçi patlayıcı ve yanıcı maddeyle dolu, madenî küre biçiminde, bir ateşleme düzeni (fitil, kapsül, fünye) ile patlayan canlı, cansız hedefleri yok etmek için kullanılan ateşli silâh: *Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin / Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin* (M. Â. Ersoy). ‖ ANSİKL. ‖ Büyük fıçı veya varil. ‖ Bomba şeklinde, kalın demirden yapılmış kap.

— ÇEŞ. DEY. *Bomba gibi.* Teklz. İyi, sağlam, gözalıcı, gösterişli. ‖ *Bomba gibi patlamak,* kızıp öfkelenerek birdenbire bağırmak. Bir olayın veya bir haberin birden ortaya çıkarak herkesi şaşırttığını belirtmek için de kullanılır. ‖ *Argo. Bomba patlamak,* çalmak, hırsızlık etmek. ‖ *Bombası patlamak,* meydana çıkmak.

— Ask. Havc. *Bomba salan,* bombardıman uçaklarına yerleştirilen ve bomba atmağa yarayan âlet. Bk. ANSİKL. ‖ *Uçak bombası,* güdümlü bomba, uzaktan kumandalı bomba. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Volkan bombası,* yanardağ tarafından havaya püskürtülen ve tekrar yere düşen lav parçaları (çeşitli volkan bombaları vardır, *helezon* veya *iğ biçimli* bombalar, bunlar erimiş bir halde püskürtülürler ve kendilerine has biçimlerini havada dönerek alırlar; *çatlaklı* veya *ekmek kabuğu* şeklindeki bombalar, daha koyudurlar, soğuma etkisiyle meydana gelen büzülmelerin doğurduğu çatlakları vardır).

— Kim. Bir ısıölçere daldırılan ve asıl gücünün ölçülmesi istenen yakıttan belli bir miktar bulunduran kapalı çelik kap. Ameliyenin esası, yakıtın bir elektrik kıvılcımıyle ateşlenmesi ve ısıölçerdeki suya geçen (yanma ısısının meydana getirdiği) sıcaklık artışının özel bir termometre ile okunmasıdır. (Berthelot tarafından icat edilen bu cihaz, Mahler, Moureu v.b.'nin çalışmalarıyle modernleştirilmiştir.)

— Nükl. fiz. *Atom bombası,* enerji kaynağı olarak uranyumun veya plütonyumun fisyonundan yararlanan yeni bir tip bomba. (Bk. ATOM, FİSYON ve ANSİKL.) ‖ *Hidrojen bombası,* hafif elemanların füzyonundan (kaynaşmasından) yararlanan yeni tip bomba. Bk. FÜZYON ve ANSİKL.

— Sil. *Bomba tomarı,* eskiden bombaları namlu içine yerleştirmek için kullanılan ağaç kama. ‖ *El bombası,* patlayıcı, yangın çıkarıcı veya sis meydana getirici zayıf kudretli ve elle veya tüfekle atılabilen hafif mermi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Saatli bomba,* hedefleri istenilen anda imha etmek amacıyle içine özel bir ayar düzeni yerleştirilmiş bomba. ‖ *Su bombası,* bk. ANSİKL.

— Teknol. *Manometreli bomba,* patlayıcı maddelerin denenmesinde kullanılan ve toplam basıncı ölçmeğe yarayan bir manometre ile donatılmış kalın ve sağlam çeperli madenî kap. (Manometreli bomba ile yapılan denemede patlamadan doğan ısı ve basınç ölçülür. İlk manometreli bombayı 1870'te Noble yaptı. 1882'de Vieille bu âlete patlama sonucu kruşer'in ezilme derecesini döner bir silindir üzerine kaydeden bir kayıt cihazı ilâve ederek âleti geliştirdi.)

— Tıp. *Kobalt bombası,* bk. KOBALT.

— ANSİKL. *Bombalar* XVI. yy.da Almanya'da (Karl V'in Aire'i bombalaması) ve XVII. yy.da Fransa'da görüldü. İlk bombalar havan topu ile atılan ve ağırlıkları ile, parça tesiri veya taşıdıkları barut hakkı ile ölçülen silâhlardı. Ateşleme başlangıçta fitille yapılır, fitil bomba atılmadan önce tutuşturulurdu. Sonraları tahtadan fünyeler kullanıldı. Bunlar bombanın atılmasıyle ateş alır, belirli bir zaman sonra patlardı. XVIII. yy. sonunda 8, 10, 12 pusluk, XIX. yy.da ise 15, 22, 27 ve 32 santim-

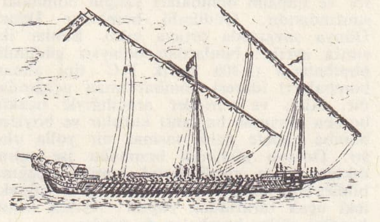

bombarta

lik bombalar kullanıldı. Birinci Dünya savaşında *bomba* terimi daha fazla ince cidarlı, yüksek tahrip güçlü, kanatçıkları olan ve havan toplarıyle atılan silâhlara verildi. Bunların mermi yolu dik ve ilk hızları zayıftı.

— Ask. Havc. *Uçak bombaları*'nın ince cidarlı bir gövdesi ve bu gövde üzerinde bir kanat sistemi vardır. Bu kanatçıklar bombaya belirli bir yön ve duruş verir. Bomba üzerinde ayrıca fünye, uçakta taşınmak üzere bir askı sistemi bulunur. Bombalar, ya bombardıman uçaklarında olduğu gibi bomba bölmesi içinde veya avcı-bombardıman uçaklarında olduğu gibi gövde veya kanatlar altında taşınır. Bombardıman zamanı bombalar, uçağın yerden yüksekliği, bombanın ağırlığı ve hedefin boyutları dikkate alınarak salınır. *Talim bombaları, tahrip bombaları, yangın bombaları, kimyasal bombalar, aydınlatma* ve *işaret bombaları* olarak sınıflandırılan bombalar vardır. Aydınlatma ve işaret bombaları fotoğraf çekmeğe, nişan almağa ve yere inişe imkân verir. Fünye, patlayıcı madde ve bomba gövdesi hedefin açıkta canlı hedef, büyük veya küçük tesis olmasına göre değişir.

Kullanılan gecikmeli fünyeler birkaç saniyeden birkaç haftaya kadar ayarlanabilir ve böylece bombardıman edilen yerlerin onarımını güçleştirir.

Bombalarda patlayıcı madde olarak genellikle tolit veya melinit kullanılır; bombaların ağırlığı 50 kilo ile 10 ton arasında, boyutlarıyse birkaç santimetre ile (yangın bombaları), 8 metre arasında değişir. Fos-

Breguet 14 (Fransız): yapısı madenî, 1917'de hizmete girdi, yük ağırlığı 1 250 kg, motoru 300 beygirgücü, sürati saatte 130 km, azamî tavanı 5 000 m, 2 makineli tüfeği vardır, 200-300 kg bomba taşır, havada kalma süresi 3,5 saat. (Harp sonrası ilk akınların yapılmasını bu uçak sağlayacaktır.)

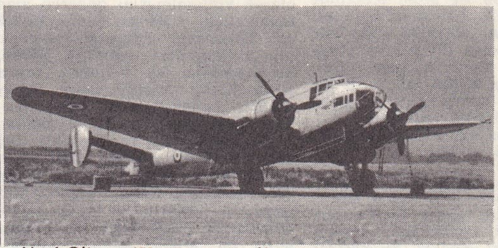

Lioré-Oliver 451 (Fransız): İkinci Dünya savaşı başında hizmete girdi, 1 050 beygirgüçlü, 2 motorludur. Yük ağırlığı 11 t, 7 000 m yükseklikte, sürati 500 km, azamî uçuş mesafesi 2 200 km, 20 mm'lik bir topla 6 makineli tüfeği ve 1,5 t bombası vardır (1940'ta Fransa savaşı esnasında kullanılmıştır.)

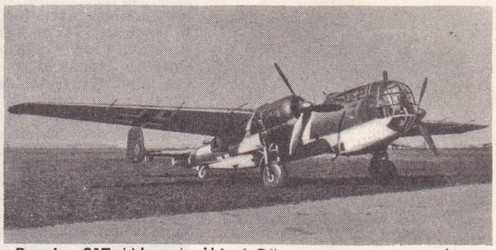

Dornier 217 (Alman): İkinci Dünya savaşı esnasında (1941'de) çok sayıda imal edilmiştir. Çeşitli tipleri sürekli olarak geliştirilmiştir. 1 600 Beygirgüçlü, 2 motorludur. Yük ağırlığı 15 t, azamî uçuş mesafesi 3 380 km'dir. (1942 ile 1944 arasında Rusya seferi esnasında kullanılmıştır.)

De Havilland «Mosquito» (İngiliz): İkinci Dünya savaşı uçaklarındandır. Bolsa ve kayın ağacından imal edilmiştir. (Çeşitli tipleri vardır: Av bombardıman, keşif, gece keşfi.) 1 690 Beygirgüçlü, 2 motorlu, yük ağırlığı 8,4 t, azamî uçuş mesafesi 4 000 km. (1944'te Normandiya seferi esnasında ün salmıştır.)

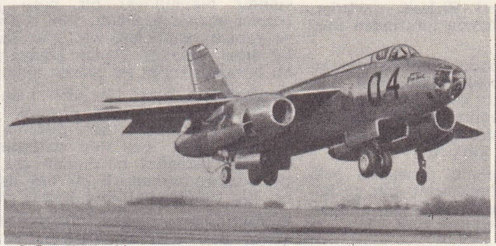

S.O. 4050 «Vautour» (Fransız): 1955'te hizmete girdi, yük ağırlığı 14-18 t, hafif bombardıman uçağıdır, azamî uçuş mesafesi 4 000-5 000 km, topları, roketleri ve değişik sayıda hafif bombaları vardır. (Bunun gece avı tipi de mevcuttur.)

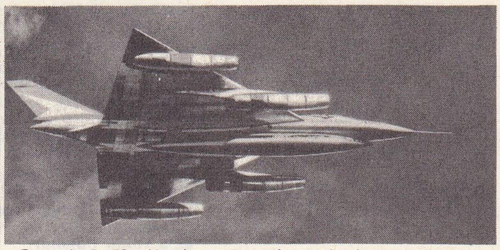

Convair B 58 «Hustler» (Amerika Birleşik devletleri): 8 000 kg itme gücüne sahip 4 reaktörlü «Sratofortress» B 52'nin yerine geçmek üzere imal olunmuştur. Aynı zamanda kıtalararası balistik özel silâhların atışı için platform olarak da kullanılır. (Bu uçak, taşıdığı özel silâhı 2 500 veya 3 000 km mesafede bulunan hedefine attıktan sonra yarım dönüş yapar.)

Foto. X, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

for ve napalm bombaları yangın bombaları sınıfındandır. Güdümlü bombalar İkinci Dünya savaşında ortaya çıktı. Bunlar iki sınıfa ayrılır: bunlardan dolaysız güdümlü bombaların (1 400 kg'lık P.C. tipi alman bombaları) idaresi bombardıman uçağındadır. Alıcı ve vericiler aracılığıyle uçakla bomba arasında bağlantı kurulur ve böylece bomba hedefe daha şaşmaz bir yolla ulaşır. Dolaylı güdümlü bombalar ise salındıktan sonra gördüklerini bomba uçağına bildirirler, böylece yönelmeleri çok yüksekteki uçak tarafından yapılır. Ayrıca kendi kendini güden bombalar da vardır.

● *Bomba salanlar*. Bazı bombardıman uçaklarında, gövdeye yerleştirilen ve içlerinde bombaların asılı bulunduğu madenî sandıklardır: bazıları da (av-bombardıman ve son model bombardıman uçaklarında olduğu gibi) dışta bulunan ve bombaları, kanatlar veya gövde altında yatay olarak tutan âletlerdir. Nişan alma yerinde bombardımancı, bir elektrik devresi yardımıyle bu âletlere kumanda eder ve ayarladığı zaman aralıkları içinde bir veya birkaç bomba atar. Bk. BOMBARDIMAN.

— Nükl. fiz. *Atom bombası*. Atom bombasının prensibi atom pili prensibinin aynıdır (bk. PİL). Tek fark çekirdek tepkimesinin hızıdır. Uranyum 235'ten veya plütonyumdan yararlanılır, nötronları yavaşlatmaya elverişli maddelerden kaçınılır. Zincirleme tepkimenin meydana gelmesi için, bir fisyon sırasında yayımlanan nötronların başka bir çekirdekle karşılaşmasını sağlamak ve uranyumdan kurtulmalarını önlemek için yeterli bir hacim gerekmektedir. Bu hacme *«kritik hacim»* denir. Bu halde bomba, ayrı ayrı kritik hacimden küçük ve birdenbire bireşmeleri kritik hacimden daha büyük hacim tutan birçok elemandan ibaret olarak tasarlanabilir. Bu şekilde gerçekleştirilen bomba çok büyük bir güce sahiptir. Atom bombasının incelenmesi ve imali Birleşik devletlerde 1940'tan beri dev bir çalışma programı uygulanmasını gerektirmiştir. Aynı zamanda hem uranyum 235'in hem de plütonyumun üretilmesine girişilmiştir. Uranyum 235 esas itibarıyle uranyumun gaz halindeki bileşiklerinin, gözenekli çeperlerden difüzyonuyle elde edilmiştir. Uranyum 235 ile uranyum 238 arasındaki pek küçük kütle farkından ötürü ayrılma azar azar yapılır. Plütonyum ise atom pillerinde hazırlanmıştı (Hanford). İlk atom bombası 16 haziran 1945'te Yeni Meksika çöllerinde denendi. 6 ve 9 ağustosta iki bomba Hiroşima ve Nagazaki'ye atıldı, korkunç tahribat yaptı (Hiroşima'da 80 000 ölü ve 50 000 yaralı). Bu tarihten sonra gittikçe daha kuvvetli bombalar Birleşik devletler, S.S. C.B., Büyük Britanya ve Fransa tarafından yapıldı. Bk. ATOM *enerjisi*.

● *Hidrojen bombası*. Kendi kendine başlayan fisyon sonucu meydana gelen zincirleme tepkimeden farklı olarak füzyon tepkimelerinin çok büyük sıcaklıkların gerçekleştirilmesiyle başlaması gerekir. Bu hususta atom bombasından faydalanılmış olduğunu düşünmekte isabet vardır. Böylece hidrojen bombası bir atom bombasıyle hafif elemanların bir topluluğundan (hidrojen, döteryum, trityum, lityum v.b.) ibarettir. Böylece gerçekleştirilen bombanın gücü atom bombasınınkinden çok üstündür ve şüphesiz istenildiği kadar arttırılabilir. Bu tipten bombalar 1950'den beri Birleşik devletler, S.S.C.B. ve Büyük Britanya tarafından imal edilmiş ve denenmiştir.

● *Atom bombası*. Fisyon bombasının patlaması kritik altı birçok kütlelerden başlayarak çekirdek yakıtlı kritik üstü bir kütle birleşiminden elde edilir, kritik kütle zincirleme bir tepkimenin gelişebilmesi için başlangıç noktası olan kütledir.

Bu kritik kütle maddenin geometrik şekline bağlıdır. Verilen bir hacim için en küçük yüzeye karşılık gelen dolu bir küredir; plütonyumda 16 kg ve uranyum 235'te 48 kg'a yakın bulunur.

Fisyon bombasının verimini yükseltmek için, fisyona uğrayan madde bir zarfla çevrilir, buna «tamper» denir. Bu zarf, kritik üstü madde çok çabuk dağılmasın diye, aynı zamanda hem yayımlanmış kaçan nötronları yansıtmağa hem de tepkimeyi sığdırmağa yarar. Böylece kritik kütle plütonyum için 6 kg'a ve uranyum için 15 kg'a düşer.

Kritik altı kütleleri ilkin bölmelerle izole edilir, bombayı ateşlemek için bu bölmeler kaldırılır. Sonra klasik patlayıcılar ateş alır ve bu kütleleri birbiri üzerine sıkıştırır ve zincirleme tepkime, saniyenin milyonda birinden daha az bir zamanda başlamış olur. Patlayıcı çekirdeği çeviren büyük dirençli zarf, nötronları geri gönderir, patlama anını biraz geciktirir, bu andan itibaren fisyona uğramamış atomlar dağılır ve zincirleme tepkime durur.

Fisyon bombasını hızlandırmak için fisyona uğrayan maddeye içi boş bir küre şekli verilebilir, bunun içine, meselâ lityum hidrürler konur. Patlamadan açığa çıkan ısı bu termonükleer elemanların füzyonunu doğurur, bu da yayımlanan nötron sayısını, yani fisyona uğrayan plütonyum veya uranyum atomlarının oranını artırır. Bombanın verimi böylece artmış olur. Termonükleer mermiler çok daha karışıktır. Bunların bazılarında en az beş ayrı eleman bulunur: uranyum 235, uranyum 238, döteryum, trityum ve lityum 6. Burada meydana gelen tepkimeler o takdirde aşağıdaki şekildedir: ısı açığa çıkararak ve nötron akımı yayımlayarak uranyum 235 bir fisyona uğrar. Bu ısı, ateşlenmesi en kolay olan bir döteryum-trityum füzyon tepkimesi başlatır. Aynı zamanda nötronlar akışı lityum 6'yı trityuma dönüştürür, bu da öncekine katılır. Bu halde, çeşitli döteryum-döteryum füzyonlarının başlaması için sıcaklık yeter derecede yükselir. Nihayet, bundan meydana gelen pek enerjik nötronlar, bombanın dış zarfını meydana getiren uranyum 238 fisyonunu belirler. Bütün bunlar saniyenin birkaç milyonda birinde cereyan eder ve merminin gücü sınırlı değildir.

— Sil. 1427 Yılında ilk defa Casalmaggiore'de meydana getirilen ve elle atılan, içleri barutla dolu toprak gülleler, bombaların ilk şekli olarak kabul edilebilir. Bunlarda tutuşturma bir fitil yardımıyle yapılırdı. XVI. ve XVII. yy.larda bomba daha yaygın bir şekil aldı. 1610'da Jean de Nassau, düştüğü zaman kendiliğinden yanmaya başlayan bir «patlayıcı gülle»yi tasvir etmektedir: 1692'de Vauban, Namur'ün kuşatılmasında 20 000'e yakın bomba yaptırmıştır ve XIV. Louis devrine ait talimnamelerde bombacıların (Humbaracı) ilkönce yaya, sonra atlı olarak kullanılmasını öngören maddeler bulunmaktadır. 1760'tan sonra, piyade ve topçu silâhlarının gelişmesi sebebiyle bombanın kullanılması kesintiye uğradı. 1855'te Sivastopol'da el bombası tekrar ortaya çıktı. Kırıcı niteliğe sahip patlayıcı maddelerin kullanılmasına başlanması üzerine bombaların tesiri arttı ve bunlardan Rus-Japon savaşında ve özellikle 1914-1918'de, mükemmel bir çatışma silâhı olarak faydalanıldı ve o zamandan beri kullanılmasına ara verilmedi. Fakat, bomba kullanan elemanların başlarından geçen birçok kazalar dolayısıyle, bombaların bir silâhla veya fırlatıcı bir araçla atılması çareleri arandı. XVII. yy.da bu amaçla basitleştirilmiş bir mancınık tecrübe edildi, bundan sonra tüfekler kullanıldı; bu şekilde kullanışta bomba, çapı namlununkinden daha küçük olan çelik bir çubuğa tespit ediliyor ve çekirdeksiz bir kartuş yardımıyle atılıyordu. Bu düzen geliştirilerek 1915'e kadar devam etti; bu tarihte, tüfek namlusunun ucuna geçirilen silindir biçimindeki bir boru vasıtasıyle bomba atışına başlandı: İşte o sıralarda sis ve yangın bombaları v.b. gibi özel bombalar imal olundu. İkinci Dünya savaşında bu borunun yerini bir bilezik aldı.

Denizaltılara karşı bir silâh olan *su bombaları* her iki savaşta da çok kullanıldı. Bunlar hidrostatik bir pistonla istenilen derinliğe göre ayarlanıp patlatılır. Ayrıca denizaltı tekneleri tarafından çekilmeleri için bunlara mıknatıslı bir baş da takılmıştır. Bk. DENİZALTILARA KARŞI SAVAŞ.

◆ **Bombacı** i. Bomba kullanan veya yapan kimse. Bomba ile av yapan balıkçı.

◆ **Bombacılık** i. Balıkç. Dinamit, barut, karpit v.b. patlayıcı maddeler kullanarak yapılan balık avlama usulü.

— ANSİKL. Balıkç. *Bombacılık* balıkların geniş ölçüde yok olmasına sebep olur. Patlayıcı madde atıldıktan sonra ölen balıkların çoğu akıntıdan ve ağırlıklarından dolayı dalınabilecek derinliklerin dışına sürüklenir. Yüzeyde veya sığda kalanlar el, kepçe ve kakıç ile toplanır.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de bombacılıkla balık avlanması kanunla yasaklandığı halde Türkiye'deki denizlerde, göllerde ve akarsularda halen yapılmaktadır.

◆ **Bombalamak** geçl. f. Belli bir hedefe çeşitli vasıtalarla planlı veya plansız bomba atmak. (LM)

Bomba, Ömer Seyfeddin'in *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanan hikâyesi (1909). Balkan savaşından önceki yıllarda, Makedonya'da komitacıların ürkütücü yaşayışlarını, entrika ve zulümlerini anlatır. Dışarıdan millî kurtuluş fedaisi gibi görünen bulgar çetecilerinin gerçek yüzlerini ortaya koyar. Eski komitacı Boris, Genç Türklerin Meşrutiyeti ilânından sonra silâhını bırakıp köyünün öğretmeniyle evlenir; kötülüklerden, savaştan uzaklaşmak için Amerika'ya göç hazırlığına başlar. Köye inen çeteciler Boris'in biriktirdiği yol parasını babasından alır, karısını oynatır, saklamaları için paketlenmiş bir bomba bırakırlar. Paketin kanlı sargıları arasından Boris'in kesik başı çıkar. Konusunu bir bulgar haydut türküsünden alan bu tanınmış hikâye, sanatçının ilk basımı 1938'de yapılan bir kitabına da adını verdi. (M)

BOMBAATAR bİş. i. Bomba atan âlet, silâh.

— ANSİKL. Sil. Birinci Dünya savaşında meydana getirilmiş olan *bombaatarlar* yay, barut veya basınçlı hava ile çalışırdı. Sonraları piyade havanı bu silâhtan esinlenerek yapıldı. 1939'da Fransa'da, tetikle işleyen bir çarpma mili bulunan 50 mm'lik bir bombaatar gerçekleştirildi. Menzili 80-400 m arasındaydı ve değişmez bir ateş açısı vardı. Bu silâh 1945'ten sonra kullanılmadı. (L)

BOMBACİ (Alessio), italyan dilci ve türkologu (Sicilya-Castroreale 1914). Napoli Üniversitesinde ünlü türkolog Luigi Bonelli'nin yanında okudu, aynı üniversitenin Doğu Araştırmaları enstitüsünde türk dili ve edebiyatı profesörü oldu. Başlıca eserleri: *La «Regola del Parlaro Turcho» di Filippo Argenti* (F. Argenti'nin «Türkçe Konuşma Kuralları», Napoli) [1938]; *Le Fonti Turche Delle Bataglia Delle Gerbe* 1560 (1560 Cerbe Savaşına Ait Türkçe Kaynaklar) [1941-1946]; *La Collezione di Documenti Turchi Dell'Archivio di Stato di Venezia* (Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Vesikalar Koleksiyonu) [1949]; *Diplomi Turchi Dell R. Archivio di Stato di Firenze* (Floransa Devleti Krallık Arşivindeki Türkçe Vesikalar) [1940]; *Padre Pietro Ferraguto e la Sua Grammatica Turca 1611* (Rahip Pietro Ferraguto ve Onun 1611'deki Türkçe Grameri) [1940]; *Il Viaggio in Abissinia di Evliya Çelebi 1673* (Evliya Çelebi'nin 1673'teki Habeşistan Seyahati) [1943]; *Storia Della Letteratura Turca* (Türk Edebiyatı Tarihi) [1956]; *La Letterature Turca* (Türk Edebiyatı) [1969]. (M)

BOMBAKS i. Meyvesi pamuk gibi tüylü ağaç.

— ANSİKL. *Bombaks* cinsi ağaçlar tropikal Amerika'da, Afrika ve Asya'da yetişir. Bu ağaçlar hızlı büyümeleri kadar gövdelerinin iriliği, çiçeklerinin ve acayip meyvelerinin güzelliğiyle de dikkati çeker. Elli kadar türü vardır. Bunlardan altısı Çin Hindi'nde yetişir. Ağacı, odun damarlarının kalınlığı ve lifçe fakirliği sebebiyle yalnız sandık yapımında kullanılabilir. Tohumu saran tüylerden de faydalanılır. (Bk. KAPOK.) Çin Hindi'nde gayet parlak ve ipek gibi yumuşak, sarı veya esmer renkte bir kapok çeşidi elde edilir. Bunun elde edildiği ağaca *Hint kapok ağacı* denir. *Bombacaceae* familyasının örnek bitkisi bu cinstir. (L)

BOMBARDIMAN i. (fr. *bombardement*). Bombalarla veya daha genel olarak, top, uçak veya herhangi bir silâhla savrulan veya kendi kendine hareket eden herhangi bir ağır mermi ile saldırma. || *Ağır bombardıman*, uzak mesafeli ve önemli hedeflere ağır bombardıman uçaklarıyle yapılan imha hareketi. || *Bombardıman etmek*, bir şehre, bir mevzie bomba veya top ateşiyle taarruz etmek. || *Borbardıman*

uçakları. Bk. ANSİKL. || *Destek bombardımanı*, hücuma kalkan piyade birliklerini veya tankları desteklemek için düşman hedeflerine yöneltilen bombardıman. || *Stratejik bombardıman*, düşmanın iktisadî potansiyelini yok etmeyi hedef tutan bombardıman. || *Taktik bombardımanı*, düşman silâhlı kuvvetlerinin imhasını hedef tutan bombardıman. || *Varagele bombardımanı*. Bk. ANSİKL. || *Yatay bombardıman, pike bombardıman*. Bk. BOMBARDIMAN *uçağı*, BOMBA ve ANSİKL. || *Yaylım bombardımanı*. Bk. YAYLIM.

— Ask. havc. *Bombardıman uçağı*, bombalama işinde kullanılan uçak. || Gündüz, gece, orta, ağır bombardıman uçakları için bk. ANSİKL. || *Avcı bombardıman uçağı*. Bk. AVCI *uçağı*. || *Bombardıman uçak takımı*, birlikte uçan iki veya üç bombardıman uçak grubu: *Bir bombardıman uçak takımı*.

— Devl. huk. Müstahkem yerlerin ve askerî hedeflerin savaşta bombardıman edilebilmelerine karşılık, açık şehirlerin bombardımanı prensip olarak yasaktır. Savaşın getirdiği zorunluklar ve savaşan tarafların bütün endüstri tesislerini düşmana karşı kullanmaları, askerî hedefleri diğerlerinden ayırmayı güçleştirir.

— Elektronik. *Katot bombardımanı*, katottan çıkan elektronların hızla anoda çarpması.

— Nükl. fiz. *Atom bombardımanı* (topçu bombardımanına benzediğinden böyle adlandırılmıştır), radyoaktif maddelerin parçalanımıyle fırlatılan sabit bir hızlı tanecik yayınımı veya özel âletlerle (siklotron, betatron v.b.) büyük bir hız verilen elektrikli taneciklerin fırlatılması.

— ANSİKL. *Hava bombardımanı*. Tarihçe. Birinci Dünya savaşının sonunda hava bombardımanı: kara savaşına müdahale için kumandanlık emrine verilmiş bir ek vasıtadan başka bir şey değildi ve bu müdahale gerek doğrudan doğruya savaş meydanına, gerekse geceleyin geri bölgelere yapılırdı.

1919'dan 1939'a kadar bazı nazariyeciler (İtalya'da Douhet, Amerika Birleşik devletlerinde Mitchell), büyük ölçüde yapılacak hava bombardımanının ne çeşit «çıkarlar» sağlayacağı konusunda tahminlerde bulundular. Fakat, 1939'da savaş yeniden patlak verince Fransa, bombardımana ait prensipleri, Mareşal Fayolle'ün Birinci Dünya savaşıyle ilgili genel raporunda belirttiği şekilde ele aldı. Buna karşılık Almanya bütün gücünü hava kuvvetleriyle işbirliği esasına dayamış ve bu maksatla büyük bir hava kuvveti meydana getirmişti: bu da, Almanya'ya 1940'ın yıldırım başarılarını sağladı. Fakat İngiltere'ye karşı giriştiği gündüz hava akınlarında büyük kayıplara uğradı ve bu akınlardan vaz geçti. Bk. İNGİLTERE SAVAŞI.

Aynı şekilde ingiliz bombardıman uçaklarının gündüz akınları da alman av uçakları tarafından önlendi ve iki taraf da yalnız gece akınlarıyle yetindi. Bunun sonucu havacılıkta büyük gelişmeler oldu ve radyoelektrik yardımcıların kullanılması daha yaygın bir hal aldı. Gündüz bombardımanlarıyse özel olarak hazırlanmış ve donatılmış birliklere ihtiyaç gösteriyordu. Bu arada savaşa katılmış olan Amerika, bütün bu denemelere rağmen yine de gündüz bombardımanlarını gerçekleştirecek birlikler kurulmasını ele aldı. Harekâtın uzun mesafeli ve kesin sonuçlu olması da ayrıca öngörülüyordu. 1943 Ocak ayında, Kazablanka konferansında Müttefikler, Almanya'ya karşı büyük ölçüde bir hava saldırısı yapmayı karar altına aldılar. Bu saldırı Almanya'nın savaş potansiyelini (ağır endüstri, ulaştırma şebekesi v.b.) hedef tutuyordu ve o zamanki stratejik duruma uygun olan bir öncelik sırasına göre yapılacaktı. Kararın uygulanması ancak, av uçaklarının gerekli harekât yarı çapına (2 000 km) ulaşıp bombardıman uçaklarına eşlik edecek hale geldikleri zaman, yani 1943 yazında mümkün oldu. Ocak 1944 ve mayıs 1945 arasında Almanya'ya ve işgal ettiği topraklara iki milyon ton bomba atıldı. Her ne kadar Müttefikler o zamanlar 22 000 bombardıman uçağı kaybettilerse de bu hava akınları kesin zaferin kazanılmasında önemli bir unsur oldu (61 alman şehri hemen hemen tahrip edildi, 300 000 kişi öldü, 7 milyondan fazla kimse evsiz barksız kaldı, ulaştırma şebekesi felce uğradı). 1945'ten itibaren atom silâhının ortaya çıkması, ilkönce bombardıman hava kuvvetlerine birinci planda stratejik bir rol verdi ve bunun sonucu olarak gerek Sovyet Rusya'da ve gerekse Birleşik Amerika'da ağır bombardıman uçaklarından kurulu kudretli filolar teşkil edildi. (Stratejik Hava kumandanlığı.) Kıtalararası balistik silâhların ortaya çıktığı tarih olan 1956'dan beri hava bombardımanının stratejik önemi bazı nazariyeciler tarafından, bu yeni özel silâhların lehine olarak yeniden ele alınmış bulunmaktadır.

● *Stratejik bombardıman meseleleri*. Bunların birincisi hedeflerin seçilmesidir ki bu husus yüksek kademedeki emir ve kumanda makamlarına ait bir görevdir. Gerçekten, her bombardıman görevinin büyük bir dikkatle hazırlanması gerekmektedir: bu maksatla; ayrıntılı planlar, fotoğraflar, tahrip edilecek tesislerle ilgili teknik bilgiler, mahallî hava şartları v.b. kullanılacak uçakların seçilmesine imkân veren istihbarat hücum açısı v.b. ile birlikte olmak üzere muhtemel hedeflere ait esaslı dosyalar meydana getirilmektedir. İkinci Dünya savaşında başarılan önemli görevler (meselâ: V_1, V_2 atış rampalarının tahribi), bu gibi hedeflerin aynı büyüklükteki benzerlerinin meydana getirilmesine ve bunlar üzerinde tecrübeler yapılmasına yol açmıştı. 15: 20 km üzerinde kademelenmiş ve çokluk 100'den fazla uçakla yapılan bu akınlar aynı zamanda düşmanın aslî hedefe ait yolunu değiştirtmek üzere, gösteriş görevlerini de kapsamaktadır. Bombardıman birliğinin tevcih noktasına ulaşması ve orada, önceden tasarlanmış olan bombardıman düzenini ve başlangıç noktası istikametini alması gerekmektedir. Uçaklar, bomba salış noktasına gelince bombalarını atarlar, sıyrılma hareketi yaparlar, sonra geri dönüş şeklini almak üzere grup düzenine girerler. Bombardıman usulleri hedefin özelliklerine göre değişir. Normal bombardıman yatay uçuşla yapılır, hedef boyutları uygunsa çok yüksekten, uçaklar radarlı ise kör uçuşla da yapılır.

● *Diğer görevler ve teşkilât:* bombardıman hava kuvvetleri stratejik görevlerinden başka düşman birliklerini tespit etmek, onun ulaştırma yollarını kesmek ve tanklarına yahut topçu tesislerine taarruz etmek üzere kara kuvvetleri yararına doğrudan doğruya müdahalede bulunurlar. Çok küçük hedefler söz konusu olursa uygulanacak usul, 45 dereceden yukarı bir açı altında pike yahut yarım pike bombardımanıdır. Hat hedefleri için ve bazı özel hallerde çok alçak uçuşla (yalama) bombardıman yapılır ki bu da baskını kolaylaştırır. 1955'ten beri Amerika Birleşik devletleri yeni bir usul ortaya koymuştur, şöyle ki: uçak alçak uçuşla hedefin karşısına varır ve yarım hipingin ilk yarısı esnasında bombasını salar; bu hareket yarım tono ile sona erer ve bu durum, kendisinin hedef bölgesinden sıyrılmasını sağlar; bu akrobasi hareketiyle bomba ve uçak, salış esnasında birbirlerinin aksi istikamete yönelmiş olur.

— Ask. havc. Bombardıman uçağı başlangıçta, engeller gerisinde bulunup topçu ateşlerinden saklı olan veya topçu menzilinin ulaşamadığı hedeflere taarruz için kullanılmak maksadıyle tasarlanmıştı. Sonra bu uçakların görev sınırları genişleyerek savaş alanına, daha sonra da hareket alanlarına teşmil edildi. Faydalı yükü, uçuş bağımsızlığı, tavanı, silâhları ve sürati, bombardıman uçağının belirli özelliklerini teşkil eder ve bu özellikleri sıkı sıkıya birbirine bağlı oluşu, bombardıman uçağının yapacağı görevlere göre, uzmanlığa sahip bulunmasını gerektirir.

1939'da gündüz bombardıman uçakları, 1 000 kg bombayı 500 km mesafeye taşıyorlardı; süratleri az olmakla beraber savunma vasıtaları fazlaydı. Genellikle dört motorlu olan gece bombardıman uçağının hareket yarıçapı uzundu (5 000 km); tavanı av uçaklarınınkinden üstün olduğundan uçaksavar topçusunun menzili dışında kalırlardı ve önemli miktarda faydalı yük taşıyabilirlerdi (4 000 kg). Bombardıman uçağının savunması, taret üzerine oturtulmuş birkaç hafif makineli tüfekle sağlanırdı; yüksek irtifada vukua gelen donma yüzünden bazen bu silâhların kullanılması imkânsız olurdu.

Tanrı Ganeşa bayramından bir sahne

İkinci Dünya savaşında ve bu savaştan sonra şu tip bombardıman uçakları ortaya çıktı: *orta bombardıman uçağı*. Çok kere iki adet ileriye itici âleti bulunur, av uçağının pek az altında olmak üzere yüksek bir sürate sahiptir ve faydalı yükü de 4 tondur («Marauder» B—26, «Mitchell» B—25, «Vautour»» tipleri). *Ağır bombardıman uçağı*. Çok sayıda mürettebatla gece bombardımanı görevi yapan dört, altı ve sekiz taneye kadar ileriye itici motoru sayesinde yüksek bir tavana sahiptir, hareket yarıçapı çok büyüktür. Bunların faydalı yükü de artmaktan geri durmamıştır. Geri tepmeyle itmeden meydana gelen yüksek kudret sayesinde ağır bombardıman uçaklarının hızları gittikçe artmaktadır («—29» Superfortress'in [üstün uçar kale] kudreti 8 800 beygirgücü idi, oysa tepkili motoru 16 320 kg itiş gücüne sahip 8-52 stratofortress [strato uçan kale] saatte 800 km hızla aşağı yukarı 130 000 beygirgücüne eşit olan bir kudrete sahip bulunmaktadır). B—52 stratofortress, 1957'de inişsiz olmak üzere dünya turunu yaptı. Bu kategoriye dahil olan uçaklar ayrıca çeşitli tipte birçok hava trafiği cihazlarıyle, cayroskopik ve elektronik nişan âletleri ve radarla donatılmışlardır. Ve bu âletler sayesinde kör uçuş yapabilirler, gece veya bulutların üstündeyken hedefleri görmeden isabetli olarak bombalayabilirler (4 000 metre yükseklikte en çok hata 100 metredir). Nükleer bombaların ve özel silâhların ortaya çıkışına kadar stratejik bombardıman görevleri, pratik alanda bu uçaklara ait bulunuyordu. 1954'le 1959 arasında, petrolden daha fazla bir ısı kudretini yeni bir cins katı yakıt (Boran) tecrübe edilmiştir. Bu gelişme dolayısıyle bombardıman uçağı belki daha da etkili olacaktır (söz konusu uçağa «kimyasal» bombardıman uçağı adı verilmiştir). [LM]

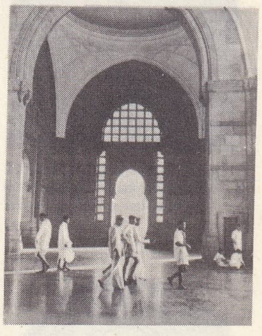

BOMBAY
«Hindistan Kapısı»

BOMBARDON i. Sakshorn grubundan, nefesle çalınan, pistonlu ve bakır kontrbas âleti. (Armoni orkestralarında, kontrbastuba'dan sonra, en kalın sesi veren âlettir.) [L]

BOMBAY, Hindistan'da il, Maharaştra eyaletinin merkezi, aynı adı taşıyan küçük adada, kıtaya ve hemen yanındaki Salsette adasına bağlı; 2 840 000 nüf. Hindistan'ın ikinci şehri olan Bombay'ın gelişmesi, çözülmesi güç şehircilik sorunları ortaya çıkardı; özel bir komisyon bu sorunları çözmeğe uğraşmaktadır. Eski şehrin, hisarın, ötesinde daha iyi kurulmuş yeni şehir ile, kuzeye doğru sanayi mahalleleri ve işçi mahalleleri gelişti. Büyük çapta ucuz pamuklu imali Bombay'ın öbür Hindistan şehirleri üzerinde sınaî üstünlük kurmasını sağladı (200 dokuma imalâthanesi 200 000 işçi çalıştırır). Sermaye birikimi ve ustalık kazanılması sayesinde Bombay yeni rekabetlere ticarî değeri daha yüksek bir dokuma üretimi ve sanayiinin çeşitlenmesiyle karşı koyabildi: makine yapımı, camcılık, tabakhaneler, petrol rafinerileri, kimya ve besin (balık konserveleri) sanayii. Yüksek ve kapalı bir kıyı önünde kurulmasına rağ-

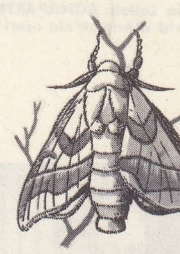

ergin bombyx

Foto. Louis-Frédéric, Brihat-Rapho (LAROUSSE)

Louis de BONALD

Charles-Marie BONAPARTE
Girodet-Trioson'un portresi
(Versailles müzesi, Paris)

Maria Letizia BONAPARTE
David d'Angers'nin eseri

men yetkin limanı ve ülkenin öbür kısımlarıyla bağlantısını sağlayan demiryolu şebekesi sayesinde Hindistan'ın ikinci antreposu oldu. Kara yoluyle yaptığı ticaret demiryoluyle yaptığı ticaret kadar önemlidir. Gucrat ve Konkan vâdilerini, Batı Gatların bir kısmını ve Dekkan yaylasını kapsayan eski Bombay eyaleti, genişlik bakımından Hint birliğinin en büyük (495), nüfus bakımından da Uttar Prades'ten sonra ikinci (48 milyon nüf.) eyaletiydi. 1960'ta iki yeni eyalete bölündü; kuzeybatıda Gucrat ve güneydoğuda Maharaştra (merkezi Bombay).

— Tar. Bombay oldukça yeni bir şehirdir. Ptolemaios tarafından anlatılmasına ve Elephanta adasındaki Puri sitesi V. yy.dan itibaren ün kazanmasına rağmen, bugünkü Bombay'ın yerinde ilk şehir XIII. yy.da kuruldu. Bombay 1348'de Gucrat Müslümanları tarafından alındı, 1534'te Portekiz'e bırakıldı, Charles II ve Catherine de Bragance'ın evlenmesiyle İngiltere'ye geçti. 1668'de, Doğu Hint şirketine verildi. Gemilerin musona karşı sığınmasına çok elverişli olduğu için bu şirketin merkezi oldu. 1783'te yeniden Britanya tahtına katıldı. XX. yy.da iktisadî hayatını hâlâ zengin Parsi aileleri yönetmektedir. (L)

BOMBAZEN i. (esk. ital. *bombaggine*'den). Pamuktan, sıkı dokunmuş sağlam kumaş. Ortaçağda bu kumaştan gemi yelkenlerine kadar çok şey yapılırdı. ‖ Sonraları, yünle karışık ipekten yapılma Milano'da dokunan ince bir kumaş. Bu kumaş matem elbiselerinde kullanılmak üzere siyah renkle dokunurdu. ‖ XVII. yy.da ters yüzü bulunmayan bir tür kumaş. ‖ XVIII. yy.da Milano ve Fransa'da dokunan ipekli ve sıkı dokunmuş pamuklu bir kumaş. (L)

BOMBAZET i. İngiliz yapağısından yapılan çok ince yünlü kumaş. (L)

BOMBE sıf. (fr. *bombé)*. Kabarık, şişkin. ‖ İ. Kabarıklık, şişkinlik: *Bombe yapmış kumaş*.

◆ **Bombeli** sıf. Şişkinliği, kabarıklığı olan: *Bombeli... Kabarık, ceketimsi birşey* (Ahmed Rasim). [M]

BOMBERG (Daniel), hollandalı basımcı (Anvers ?-Venedik 1549). 1511'de Venedik'e yerleşerek kendisini İbranice eserler basmaya adadı, sanatını geliştirmek için varını yoğunu harcadı. Bastığı eserler: *Biblia Rabbinica* (Tevrat) [1518; 2. baskı 1525], *Babyl Talmud* (Babil Talmudu) [11 cilt]. Bu yayımlar kendisine 300 000 ekü'ye mal oldu. (L)

BOMBETOKA koyu, Madagaskar'ın kuzeybatı kıyısında körfez, Mozambik kanalında; Betsiboka ırmağı, bu körfeze dökülür. Majunga şehri körfezin girişindedir. (L)

BOMBİNA i. Kurbağa cinsi. Uzaktan gelen çan sesini andırır monoton bir ötüşü vardır. *Bombina bombina*, bombina'nın karnı ateş rengi, *B. variegata*'nınki ise sarıdır. (Kuyruksuz kurbağaların tekerdillikurbağagiller familyasından.) [L]

BOMBOT i. (ing. *bum boat)*. Denizc. Limanlarda gemilere çeşitli eşya götürmekte kullanılan kayık. (M)

BOMBUS i. Bk. YABANARISI.

BOMBUS'LAR çoğl. i. İğneli, zarkanatlı böcekler topluluğu. Arıgillerden çeşitli yabanarılarını kapsar. (Dünyanın yalnız ılıman ve soğuk bölgelerinde bulunurlar.) [L]

BOMBYCİDAE çoğl. i. Pulkanatlı böcekler familyası. Bugünkü böcek bilginleri bunları ipekböceği kelebeği ile yakın akraba sayar. Türü azdır ama bütün kıtalarda yaygındır. (L)

BOMBYLİİDAE çoğl. i. Kısaduyargalı çiftkanatlı böcekler familyası. Bu familyadaki böcekler çok kıllı, uzun hortumlu sineklerdir. Güneşli yerlerde, özsuyunu emdikleri çiçeklerin üzerinde dolaşarak hızla uçarlar.

— ANSİKL. *Bombyliidae* familyasının birçok türü, özellikle sıcak ve çorak bölgelerde yaygındır. Kurtçukken zarkanatlıların yuvalarında, çekirgelerin yumurta-yuvalarında veya bazı tırtılların vücudunda yaşarlar. Başlıca cinsleri: *autrax, bombylius, systoechus*. (L)

BOMBYLİOS i. İçindeki sıvı boşalırken lık-lık diye ses çıkaran küçük antik vazo. (L)

BOMBYX i. Pulkanatlılar (kelebekler) takımının *Lasiocampidae* (veya bazı bilginlere göre *bombycidae)* familyasından ipekböceği kelebeği *(Bombyx mori)* ile ona yakın türlerin cins adı. ‖ *Teşm. yol.* Tırtılı her hangi bir bitkiye zarar veren lasiocampidae familyasından çeşitli böceklere verilen ad: ağaç renkli bombyx'u *(Malacosoma neustria)*, böğürtlen bombyx'u *(Macrothy locia rubi)*, terfıl bombyx'u *(Lasiocampa trifolii)*, çam bombyx'u *(Dendrolimus pini)*. ‖ *Teşm. yol.* (Yanlış olarak), başka familyalardan çeşitli büyük gece kelebeklerine verilen ad: aylandız iğreti bombyx *(Lymantria dispar, disparidae* familyasından), yıldızlı bombyx *(Orgyia antiqua, liparidae* familyasından), esmer bombyx *(Euproctis phaeorrhea, liparidae* familyasından) v.b. (L)

BOMİLKAR, kartacalı general, Numidia'lılara karşı bir sefer düzenledi, orduyu harekete geçirdikten sonra kendisi Kartaca'ya döndü ve iktidarı ele aldı. Fakat halk kendisini yaklayarak çarmıha gerdi (M.Ö. 308). [L]

BOMİLKAR, Kartacalı amiral, Cannae savaşından sonra Hannibal'e takviye kuvvetleri ulaştırdı. Daha sonra Marcellus tarafından kuşatılan Siracusa şehrine yardım için gönderildiyse de roma donanmasını görünce kaçtı (M.Ö. 209). [L]

BOMİLKAR, numidialı maceracı, Jugurtha'nın gözde adamı. Onun emriyle Roma'da, Massinissa'nın torunu genç Massiva'yı öldürdü. Afrika valisi Metellus, Jugurtha'yı kendisine teslim ederse cezasının bağışlanacağını bildirdiyse de durumu öğrenen Jugurtha, daha atik davranarak Bomilkar'ı öldürttü (M.Ö. 107). [L]

BOM JESUS DA LAPA, esk. *Lopa*, Brezilya'da (Baia eyaleti) şehir, Sao Francisco ırmağının sağ kıyısında; 18 000 nüf. Hac yeri (mucizeli mağara). [L]

BOMMELWAARD, Hollanda'da ada, S.-Hertogenbosch'un kuzeyinde, Waal ile Maas arasında. (L)

BOMVU RİDGE, Swaziland'da dağ kütlesi, Mbabane'den 20 km kadar uzakta. Demir yatakları. Elde edilen demir Lourenço Marques limanından (özellikle Japonya'ya) ihraç edilir; 220 km uzunluğunda bir demiryolu aracılığıyle maden bölgesi bu limana bağlanır. (L)

BON, ilkel Tibet dini. (Eski durumunda hâlâ Moğolistan ve Sibirya'da egemen olan şamanlığa benzerdi. Bgyyur-bon kutsal yazıları [bu dinin gelişmesinin ikinci dönemi] Buddha'cı kutsal yazıların kabaca aktarılmasından başka bir şey değildir. Bon dini de, kendi payına Buddha'cılığı etkilemiştir.) [L]

BON, 13 ile 15 temmuz arasında kutlanan Japon ölüler günü. Bu üç günlük süre içinde, ata ruhlarının dünyaya geri geldiği sanılır ve her aile evdeki mihraba onlar için bazı yiyecekler koyar. 15 Temmuz gecesi Tokyolular çok hoş bir görüntüsü olan bir âdeti tekrar ederler. Sumida ırmağı boyunca, yanar mumlarla süslü küçük salları bırakır, takımadalarda yaşayan köylülerse meydanlarda *bon-odori* denen danslarla vakit geçirirler. (L)

BONAC markisi. Bk. USSON (Jean-Louis D').

BONAÇA i. (ital. *bonacia)*. Denizc. Sakin, durgun deniz. (M)

BONA DEA, Faunus kültüne bağlı romalı tanrı. Senede bir, kadınlar ve genç kızlar, kutsal Aventinus ormanında, Bona Dea'nın mister'leriyle ilgili âyin yaparlardı. Aventinus'ta, bu tanrının tapınağı bulunmaktaydı. Tapınağa erkek sokulmazdı. (L)

BONA di Savoia, Milano düşesi (Avigliana 1449-Fossano 1503). Dük Ludovico di Savoia'nın kızı, Milano dükü Galeazzo Maria Sforza'nın karısı (1468). 26 Aralık 1476'da öldürülen kocasının kardeşleri Ludovico ve Ascanio kaçmak zorunda kalınca dük ilân edilen oğlu Gian Galeazzo adına naiplik yaptı. 1479'da zafer kazanarak Milano'ya dönen Ludovico il Moro, 1480'de Bona'yı iktidardan uzaklaştırdı. (L)

Bonain anestezi sıvısı. Eczc. Eşit miktarda kokain klorhidrat, mentol ve fenol karışımı vücudun belli bir yerinde anestezi için kullanılır. (L)

BONAİRE, Antiller denizinde (Rüzgâraltı adaları), Hollanda adası, Venezuela kıyısı açıklarında; 5 700 nüf. İdare merkezi, *Kralendijk*. (L)

BONALD (Louis, vicomte DE), fransız yazarı ve filozofu (Millau yakınlarında Monna şatosu 1754-ay.y. 1840). 1791'de sürgüne giden yazar Direktuvar zamanında Fransa'ya döndü ve Napolyon ile Fontanes'in ısrarlarıyle üniversite konseyi üyesi oldu. Geleneksel monarşinin ve dinin savunucusu ve aşırı grubun kuramcısı olarak tanınan Bonald, Kralın emriyle Fransız akademisine girdi (1816). Eserleri: *Théorie du Pouvoir Politique et Religieux* (Siyasî ve Dinî İktidar Teorisi) [1796], *Essai Analytique sur les Lois Naturelles de L'Ordre Social* (Toplum Düzeninin Tabiî Kanunları Üzerine Çözümleme Denemesi) [1806]. 1815'ten sonra aralarında *Recherches Philosophiques*'in de (Felsefî Araştırmalar) [1818] bulunduğu birçok eser yayımladı. (L)

BONAMPAK, Yucatan'ın güneyinde şehir, eski Maya imparatorluğunun merkezi. Burada çok güzel freskler bulundu (1946). Gerçekçi bir üslûpla ve çok canlı renklerle yapılmış dinî ve dindışı sahneler. (L)

BONANZA i. (isp k.). Çok zengin yerel maden filizi penceresi. (Bonanzalara genellikle, hidrostatik seviyede rastlanır; bu seviye yaptığı etkiyle maden filizini zenginleştirir.) [L]

BONAPARTÇILIK i. İktidarın Bonapart hanedanında bulunduğu yönetim sistemi; bu iktidar hem veraset, hem milletin verdiği yetkiyle iktidarın Bonapart hanedanında oluğu ve bu durumun her türlü egemenliğe temel ilkesi sayılan milletin verdiği yetki gereği idi. (Bu ilke, iki Bonapart'ın dayandığı 1789 geleneğine uygun düşer. Ulusal egemenlik plebisitle sağlanmaktadır.) ‖ *Teşm. yol. Plebisite dayanan otoriter demokrasi, genel oyla sağlanan diktatörlük*. (L)

BONAPARTE veya **BUONAPARTE,** lombardiyalı aile, üç kola ayrılır. Bu kollar, Bolonya, Treviso ve Floransa'da yerleşti.

Joseph BONAPARTE
Wicar'ın portresi
(Versailles müzesi, Paris)

Lucien BONAPARTE
Lefèvre'in portresi
(Versailles müzesi, Paris

Louis BONAPARTE
ressamı bilinmiyor
(Versailles müzesi, Paris)

Jérôme BONAPARTE
Gros'nun portresi
(Versailles müzesi, Paris)

Foto. Neurdein, Giraudon, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

İmparator Napolyon, sonuncu kola bağlıdır.

I. NAPOLYON AİLESİ

BONAPARTE (Charles Marie), Napolyon I'in babası (Ajaccio 1746-Montpellier 1785). Roma ve Piazza'da hukuk öğrenimi yaptıktan sonra 1764'te Letizia Ramolino ile evlendi. Bu evlilikten on üç çocuğu oldu. Önce Paoli ile birlikte Korsika'nın kurtuluşu için mücadele etti (1768-1769), daha sonra fransız hükûmetini tuttu.

BONAPARTE (Maria Letizia RAMOLİNO), Charles Marie'nin karısı (Ajaccio 1750-Roma 1836). İmparatorluk devrinde, «Madame Mère» (Valide Hanım) unvanını aldı (1805).

II JOSEPH KOLU

BONAPARTE (Joseph), Napolyon I'in ağabeyi (Korsika 1768-Floransa 1848). Paoli, halkı Fransa'ya karşı ayaklandırdığı zaman adadan ayrıldı. 1794'te, Marsilya'da Julie Clary (1777-1845) ile evlendi. Joseph, Napolyon sayesinde, görevli olarak Korsika'ya gönderildi (1796). Parma elçisi oldu (1797). Sonra, aynı görevle Roma'ya gitti. Beşyüzler meclisine üye oldu ve daha sonra istifa etti. Özel yetkiyle büyükelçiliğe tayin edildi, müzakerelere katıldı. Lunéville (1801) ve Amiens (1802) antlaşmalarıyle Concordat'yı (1801) imza etti. Daha sonra, Napoli (1806-1808) ve İspanya (1808-1813) kralı oldu.

III. NAPOLYON KOLU, Bk. NAPOLYON
IV. LUCİEN KOLU

BONAPARTE (Lucien), **Kanino** prensi, Napolyon I'in ikinci kardeşi (Ajaccio 1775-Viterbo 1840). 1789'da Korsika'ya gelerek devrimci fikirleri ateşli bir şekilde savundu. Paoli ile arası açılınca, ailesini yanına alarak Marsilya'ya sığındı. Burada, Christine Boyer ile evlendi (1795). Beşyüzler meclisinde Liamone eyaletinin temsilcisi olarak bulundu. 18 Brumaire hükûmet darbesini hazırladı ve bu meclisin başkanı olarak önemli bir rol oynadı. Madrid'e büyükelçi olarak gönderildi. İspanya ile Fransa'nın arasını bulmayı başardı. Paris'e döndü ve kardeşiyle barıştı. Napolyon, Lucien'i Tribunat'ya soktu. Lucien, burada, önemli tasarıları savundu. Napolyon istemediği halde, sarraf Jouberthon'un dul karısı Alexandrine de Bleschamp ile evlendi.

V. ELİSA KOLU

BONAPARTE (Maria-Anna, **Elisa** da denir), Napolyon I'in kızkardeşi, Lucca ve Piombino prensesi ve Toska büyük düşesi (Ajaccio 1777 - Trieste civarında 1820). 1793'te Marsilya'ya ailesinin yanına gitti ve Napolyon'un istememesine rağmen, korsikalı yüzbaşı Felix Bacciochi ile evlendi (1797). 1805'te, kendisine ve kocasına Lucca ve Piombino prenslikleri verildi. Elisa, bu prenslikleri, başarılı bir şekilde yönetti. Buna mükâfat olarak, Napolyon, Elisa'ya büyük düşes unvanı ile birlikte imparatorluğa bağlanmış olan Toscana eyaletinin yönetimini verdi. 1814'te, imparatorluk ile bütün ilintilerini keserek, eyaletlerinin yönetimini elinde tutmaya çalıştı. 1815'ten sonra Bologna'ya gitti. Daha sonra Brünn'e (Brno) yerleşti. Avusturyalılar, kendisini savaş tutsağı saydılar. Bununla bilrikte, Trieste'ye çekildi.

VI. LOUİS KOLU

BONAPARTE (Louis), Napolyon I'in üçüncü kardeşi, Hollanda kralı (Ajaccio 1778 - Livorno 1846). Napolyon'un himayesinde yetişti ve İtalya ile Mısır seferlerinde onun yaverliğini yaptı. 1804'te imparatorluk başkumandanlığına getirildi. Joséphine'in kızı Hortense de Beauharnais ile istemeyerek evlendi ve çok geçmeden ayrıldı. Napolyon tarafından, yeni kurulan Hollanda krallığı tahtına oturuldu (1806). Ama onunla sürekli olarak çatışma halindeydi. Bu çatışmanın nedeni, Büyük orduya hollandalı askerleri göndermek isteyişiydi. Ayrıca, kıta ablukası meselesinde de Napolyon ile anlaşamıyordu. Kardeşinin sayesinde yükselmiş olduğu halde, bağımsız bir kral rolü oynamaktan vaz geçmiyordu. Sonunda, savaştan bıkarak, Zeeland ve Hollanda Brabant'ını Fransız imparatorluğuna bıraktı (şubat 1810). Daha sonra tahtından vaz geçmek zorunda kaldı (temmuz 1810).

BONAPARTE (Charles Louis Napolyon). Bk. NAPOLYON III; - EUGENE LOUİS NAPOLYON, Napolyon III'ün oğlu, fransız imparatorluk prensi (Paris 1856 - Ulundi Zuzuland 1879). Saarbrücken savaşına katıldı (2 ağustos 1870) ve ilk bozgundan sonra İngiltere imparatoriçesinin yanına gitmek zorunda kaldı. Orada, Woolwich okulunda askerlik öğrenimi yaptı (1872-1875). 1878'de, Zuzuland'daki ingiliz ordusu kurmaylığına katılmak istedi. Orada, bir keşif hareketi sırasında öldürüldü.

VII. PAULİNE KOLU

BONAPARTE (Marie Paulette, **Pauline** de denir), Borghese prensesi, Guastalla düşesi, Napolyon I'in ikinci kız kardeşi (Ajaccio 1780 - Floransa 1825). Konvansiyon üyesi Fréron ve general Duphot'dan evlenme teklifleri aldı. Ama 1797'de general Leclerc ile evlendi. Onunla birlikte Saint-Domingue'e gitti ve oradan dul olarak döndü (1802). 1803'te, ünlü bir ailenin başı olan zengin romalı prens Camillo Borghese ile evlendi. Daha sonra Paris'te ve Roma'da yaşayan Pauline, güzelliği, aşk maceraları ve serbest davranışları dolayısıyle dillere destan oldu (Canova'nın *Muzaffer Venüs* heykeli için çıplak olarak modellik yaptı). 1814'te Napolyon ile birlikte Elbe'ye gitti ve Murat ile barışmasını sağladı.

VIII CAROLİNE KOLU

BONAPARTE (Marie-Annociade, **Caroline** de denir), Napolyon I'in üçüncü kız kardeşi, Napoli kraliçesi (Ajaccio 1782 - Floransa 1839). Korsika'dan ayrılmak zorunda kalarak ailesiyle Marsilya'ya yerleştı (1793). 1800'de general Murat ile evlendi. Clèves ve Berg büyük düşesiyken vârisi olmayan imparator öldüğü takdirde, kocasıyle birlikte onun yerine geçmeyi düşünüyordu. Gerektiği zaman kendisine yardım etmesini sağlama bağlamak için, Paris valisi Junot'nun metresi oldu. Napoli tahtına çıktıktan sonra (1808), 1814 yılında yerini elde tutabilmek amacıyle mücadele etti. Murat'yı Avusturya ile birleşmeye zorladı. Ama bu ihanete rağmen durumunu kurtaramadı. Kocasının korkunç ölümünden sonra Trieste'ye sığındı ve orada Kontes Lipona adıyle yaşadı. Dört çocuk bırakmıştır.

IX. JÉROME KOLU

BONAPARTE (Jérôme), Napolyon I'in en küçük erkek kardeşi, Fransa mareşali (Ajaccio 1784 - Villegenis, Seine-et-Oise 1860). 1800 Yılında donanmaya girdi. Saint Domingue'de savaştı. 1803'te Antillerde kumandanlık yaparken görevinden ayrılarak Amerika Birleşik devletlerine gitti. Baltimor'lu zengin bir tüccarın kızı olan Elisa Patterson ile evlendi (1803). 1807'de Vestfalya kralı ilân edildi ve Würtemberg prensesi Katherina ile evlendi. 1812'de, bir alman askerî birliğinin başına getirilerek Kassel'e gönderildi. Yüz Gün sırasında Fransa'ya döndü; bir tümenin başında, Belçika seferine katıldı. 1848'de Paris'e geldi. Yeğeni Napolyon III tarafından İnvalides valiliğine (1848), Fransa mareşalliğine (1850) ve Senato başkanlığına (1852) atandı. (L)

BONASONE (Giulio), italyan ressam ve gravürcüsü (Bologna 1510'a doğr. - Roma 1574'ten sonra). Raffaello, Michelangelo, Giulio Romano, Francesco Primaticcio, Francesco Parmigianino'dan esinlenerek yapılmış 350 estampın sahibi olduğu sanılmaktadır. (L)

BONAVENTURA (aziz), Ortaçağın büyük ilâhiyatçılarından (Bagnorea, Toscana 1221 - Lyon 1274). Yirmi bir yaşında fransisken tarikatına girdi. Asıl adı **Fidanza'lı Giovanni**'dir. Öğrenimini tamamlamak üzere Paris'e gitti, sonra orada genç rahiplere felsefe ve ilâhiyat okuttu. 1256'da fransiskenlerin başkanlığına seçildi, dilencileri bağımsız papazların saldırılarına karşı korumaya ve tarikatında beliren uyumsuz eğilimleri birleştirmeğe çabaladı. Papa Gregorius X tarafından 1273'te Albano piskoposluğuna, az sonra da kardinalliğe atandı. **Doktor Seraphicus** diye anılan Bonaventura Ortaçağ yazarlarının belli başlı mistikleri arasındadır. Başlıca eserleri: *Speculum Mariae Virginis* (Meryemin Aynası), *İtinerarium Mentis in Deum* (Zihnin Tanrıya Doğru Yolu) v.b. (L)

«la Bon Bock»
Édouard Manet'nin eseri

BONAVENTURE, Kanada'da (Québec) idare bölgesi, Gaspe yarımadasında; 44 000 nüf. İdare merkezi, *New Carlisle.* — Kanada'da (Québec) köy, Gaspe yarımadasında; 2 900 nüf. Balıkçılık. Sayfiye yeri. — Kanada'da (Québec) ada. Gaspe yarımadası kıyısında, Percé karşısında. Deniz kuşları barınağı. (L)

Bon Bock, Manet'nin 1873 sergisinde büyük başarı kazanmış bir tablosu. Bu tablo için Guerbois birahanesinin gediklilerinden gravürcü E. Bellot poz vermişti. Paris'in Latin mahallesindeki bir birahane bu tabloyu sembol olarak aldı. Aktör Francisque ise birahaneyi tablonun canlı bir kopyası haline getirdi. Opera baritonlarından Faure tarafından satın alınan tablo şimdi Philadelphia'da, Carrol Tyson koleksiyonundadır. (L)

BONBON i. (fr. *bon*'un [iyi] tekrarlanmasıyle meydana gelmiş kelime). Emileri veya çiğnenen şekerleme. (L)

BON burnu, Tunus'un kuzeydoğusunda yarımada. Güneyde Grombalia çukuru yanında yükselen dağlık bir bölgedir *(Cebel Ben Ulid*'de 637 m); ağaç yetiştiriciliği (zeytin, portakal) ve bahçıvanlık. (L)

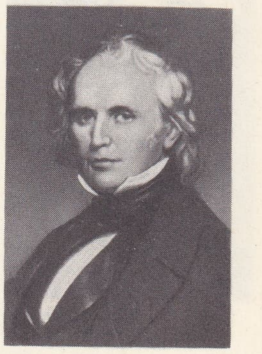

William BOND

BONCHAMPS veya **BONCHAMP** (Charles, — markisi), Vendée'lilerin önderi (Juvardeil 1760-Saint-Florent-le-Vieil 1793). Su-

BONCHAMPS markisinin lahti
Saint-Florent-le-Vieil'de (Maine-et-Loire)

Foto. Druet, X (LAROUSSE)

BONİFACIO

baydı. Ayaklanan Vendée'li köylüler tarafından önder olarak seçildi. Mauges'larda Elbéenin emri altında kumandanlıkta bulundu ve birçok savaşa katıldı. 17 ekim 1793'te Cholet savaşında yaralandı ve binlerce cumhuriyetçi mahpusun bağışlanmasını sağladıktan sonra ertesi gün öldü. Saint-Florent-le-Vieil kilisesindeki lahti heykeltıraş David d'Angers'in eseridir. (L)

Rosa BONHEUR arabacı etüdü

BONCOMPAGNİ Dİ MOMBELLO (Carlo), LAMPORO kontu, italyan hukukçusu ve devlet adamı (Torino 1804-ay.y. 1880). Birçok önemli hukuk çalışması yanında *İntroduzione alla Scienza del Diritto* (Hukuk Bilmine Giriş) [1848] adlı eseriyle tanındı. Siyaset hayatı, 1848'deki millî ve liberal hareketle başlar. Bakan ve meclis başkanı (1853-1856) olarak italyan birliğini sağlamaya çalıştı. Floransa'daki görevi sırasında (1859), italyan birliği Savoie hanedanı tarafından sağlanmadığı takdirde, İtalya'nın bağımsızlığı uğrunda girişilecek her türlü çabanın boş olduğuna liberalleri inandırdı. Piemonte'de Toscana'lı Ricasoli'nin gerçekleştirdiği Toscana birliği hareketini başlatanlardan biri oldu. (L)

BONCUK i. Cam, taş, sedef, tahta, plastik gibi maddelerden yapılan ortası delikli, renkli süs tanesi: *Cıncık alırlar, boncuk alırlar* (Yaşar Kemal). ‖ Mahya kurmak için minarelerin üst şerefeleri arasına gerilen haiatın ucundaki şimşir halka. ‖ *Boncuk mavisi*, türkuaz ve jat rengi de denilen bir çeşit mavi renk. ‖ *Argo*. Çingene veya zenci kadın.
— ÇEŞ. DEY. *Boncuk gibi (göz)*, küçük ve mavi gözler için kullanılır. ‖ *Bokunda boncuk bulmak*. Bk. BOK. ‖ *Katır (at) boncuğu*, kötü gözlerden korunmak için katır, at gibi hayvanların boyunlarına takılan iri mavi boncuk. ‖ *Mavi boncuk kimde ise gönlüm ondadır*, sevgi nişanesi olarak verilen mavi boncukla ilgili hikâyeyi telmih eden deyim.
— Ciltc. *Boncuk baskı demiri*, boncuk şeklinde süs basmaya yarayan yaldız demiri.
— Denizc. *Trosa çemberi boncuğu*, içi çepeçevre oyuk ağaç küre. Trosa çemberinin bedeni bu küreye geçirilir.

Giotto'dan BONİFATİUS VIII (San Giovanni'nin Laterano kilisesi, Roma)

— Kıyf. İçinden iplik geçirerek kumaşa dikilebilmesi için ortası delinmiş, küçük süs tanesi. (Boncuklar bakışımsız, düz veya façetalı veya uzun boru biçiminde olabilir.) ‖ *Boncuk işemeli kumaş*, üzerine boncukla motifler işlenmiş kumaş. ‖ *Göz (nazar) boncuğu*, nazara karşı özellikle çocukların elbiselerine veya başlıklarına takılan mavi camdan, ortasında sembolik bir göz olan boncuk.
— Süs. *Boncuklu kordon* veya *boncuklu silme*, bir silme üzerinde tespih taneleri şeklinde kabartma yuvarlakların sıralanmasıyle meydana gelen süsleme motifi.
— Tıp. *Boncuk illeti*, halk arasında havaleye verilen ad.

◆ **Boncuk boncuk** zf. Yuvarlak yuvarlak, tane tane.
— DEY. *Boncuk boncuk terlemek*, ter kabarcıkları görülecek şekilde terlemek: *Kırmızı yüz boncuk boncuk terlemiş* (Yahya Kemal).

◆ **Boncukçu** i. Boncuk yapımı veya alım satımıyle uğraşan kimse.

◆ **Boncuklaşmak** dönşl. f. Boncuk biçimini almak: *Durmuş kıpkırmızı kesilmiş, yüzünde ter damlaları boncuklaşmıştı* (Yaşar Kemal).

◆ **Boncuklu** sıf. Üzeri boncukla işli, boncukla süslü.
— Miner. Boncuk veya gözyaşı damlası biçiminde bulunan mineraller için kullanılır: *Boncuklu kuvars*. (ML)

BOND (William Cranch), amerikalı astronom (Portland, Maine 1789-Cambridge, Massachusetts, 1859). Eskiden saatçilik yapan Bond, önce kendine özel bir gözlemevi kurdu, daha sonra Harvard kolejinin gözlemevine geçti ve 1840'ta buranın yönetmeni oldu. Bu gözlemevinde, ilk defa bir yıldızın (Vega, 1850) resmini çekti. Bundan iki yıl önce, 16 eylül 1848'de ise, Cambridge'de (Massachusetts) Satürn'ün sekizinci uydusu olan Hiperiyon'u keşfetmişti. Ondan iki gün sonra, W. Lassell, Starfield'den (Liverpool yakınında) bu uyduyu gözlemledi. İlk elektrikli kronografı bulan da (1850) Bond'dur. — Oğlu GEORGE PHİLİP (Cambridge, Massachusetts 1825 - ay.y. 1865), babasından sonra Harvard kolejinde aynı göreve getirildi ve Oriyon takımyıldızının nebülözünü keşfetti. (L)

BONDARÇUK (Sergey), sovyet sinema oyuncusu ve sahneye koyucusu (Belozerka, Odessa 1920). Genç yaşta amatör oyuncu olarak sahneye atıldı. Bir süre Pudovkin'in öğrencisi oldu, sinemaya S. Gerassimov'un *Genç Nöbetçi*'siyle (1949) başladı. Önemli filimleri: S. Samsonov'dan *Ağustos Böceği* (1955), *Othello* (1957). İtalya'da, Rossellini'nin *Gece Kaçkınları* (1960) filminde oynadı. Sonra *Bir Adamın Alınyazısı* (1958) adlı filmi çevirdi ve Tolstoy'un *Harp ve Sulh* romanını dört bölüm halinde sinemaya uyguladı. (L)

BONDE, isveçli büyük aile. En tanınmış üyeleri: Gustaf **Bonde** (1620-1667), hazine bakanı olduktan sonra Karl XI'in çocukluğu sırasında naipler meclisinde üyelik yaptı; — Karl **Bonde** (1648-1699), Fransa sarayında İsveç elçisi, Ryswick antlaşmasını gerçeklestirdi; — Gustaf **Bonde** (1682-1764), krallık danışmanı, «*Bereiler*» partisinin liderlerinden. (L)

BONDENO, İtalya'da şehir, Emilia'da (Ferrara ili), Panaro nehri kıyısında; 28 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

BONDERİZASYON i. (ing. *to bond*, bağlamak'tan). Demir eşyanın, temizleyici fosforik çözeltisine daldırılarak meydana getirilen yüzeysel bir demir fosfat tabakası sayesinde paslanmaya karşı korunması. ‖ *Teşm. yol.* Daldırma veya püskürtme yoluyle bütün fosfatasyon usullerinin hızlandırılması.
— ANSİKL. *Bonderizasyon*, kısa süreli bir fosfatasyon usulüdür (en fazla on dakika). Burada son işlemler için lâzım olan kuvvetlenme tabakasını meydana getirme süresini kısaltıcı maddeler kullanılır. Özellikle otomobil, bisiklet, motosiklet sanayiinde, elektrik tesislerinin muhafaza edildiği kutuların imalinde, metalik möbleler, buzdolabı fabrikalarında, boyaların metalle iyice kenetlenmeleri için kullanılır. (L)

BONDON (Jacques), fransız bestecisi (Boulbon, Bocuhes-du-Rhône 1927). Müzik eğitimine César Franck okulunda ve Charles Koechlin'den ders alarak başladı (1945-1946), sonra Paris konservatuvarına girdi (1947-1953), Darius Milhaud ile Jean Rivier'nin öğrencisi oldu. Estetiği bakımından gelenekçidir; duyarlığı açısından romantizmsonrası sanatçılar arasında yer alır. Senfonik eserleri: *Kubbe* (1954), *Sihirli Koru* (1954); martenot ve orkestra için konçerto (1955), *Başka Bir Dünya İçin Müzik* (1962). Oda müziği alanında martenot, piyano ve bateri için bestelediği *Kaleïdoskop* (1957) ve telli çalgılar için I. dörtlü (1959). Vokal müzik alanında ise insan sesi ve 14 çalgı için *Yılan Yemi* (1959). Ayrıca filim müziği de besteledi. (L)

BONDT (Jacobus). Bk. BONTİUS.

BONDU, Afrika'da eski kırallık, Faleme ile Yukarı Gambia arasındaki alanı içine alırdı. Bambuk yakınındaydı, değerli ürünleri Senegal yolcularının ilgisini çekerdi. XIX. yy. başında Mungo Park tarafından ziyaret edildi. Faidherb 1858'de Bondo'yu fransız mandası altına soktu. (L)

BONDUCELLA i. (ar. *bonduk*). Bot. *Tohumları acı, ateş düşürücü ve solucan söktürücü bitki. (İlmî adı: *Caesalpinia bonducella*. Leguminosa takımının *Caesalpiniaceae* familyasından.) [L]

BONE i. (fr. *bonnet*). Düz veya kıvrımlı, her çeşit yumuşak kumaş v.b. maddeden yapılan başlık. (M)

BONELLİ (Franco Andrea), italyan tabiat bilgini (Cuneo 1784-Torino 1830). Torino Bilimler akademisi üyesi (1809), üniversitede profesör, Torino Tabiat Bilgileri müzesinde müdür. Tabiî bilimler ve özellikle böcek bilimi üstüne eserler yayımladı: *Specimen Faunae Sub Alpinae* (Alp Eteklerinde Yaşayan Canlıların Örnekleri) [1807], «*Torino Bilimler Akademisi İncelemeleri*» (1809) adlı eserde (özellikle kınkanatlılar, ağılılar konusunda) «*Böcekler Bilimi Üstüne Gözlemler*» adlı bölüm. (L)

BONELLİ (Luigi), italyan dilcisi, islâm araştırmacısı ve türkoloğu (Brescia 1865-Napoli 1947). Milano üniversitesini bitirdi (1887). Napoli Doğu Yüksek enstitüsünde türkçe ve farsça profesörü oldu. Arapça alanında Maltız dili üzerinde çalıştı. Kur'an'ı italyancaya çevirdi (1929). Türk dili alanındaki en önemli eserleri: *Grammatica Turca Osmanli* (Osmanlı Türkçesinin Grameri) [1890]; *Primo Corso di Esercizi Turchi* (Türkçe Öğrenenler İçin İlk Araştırmalar) [1905]; *Il Turco Parlato* (Türk Konuşma Dili) [1910]; *Locuzioni Proverbiali del Turco Volgare* (Türk Halk Dilinde Darbımeseller) [«Keleti Szemle» dergisinde, c. I. Peşte, 1900]; *Voci del Trebsionda* (Trabzon Diyaleğinden Kelimeler) [«Keleti Szemle» dergisinde, c. III. Peşte, 1902]; *Lessico Turco-İtaliano* (Türkçe-İtalyanca Sözlük) [1939]. Ayrıca, Osmanlıca belge ve metinler üzerinde çalıştı. Seydi Ali Reis'in *Muhit*'i ve yeni türk edebiyatı hakkında çalışmaları vardır. Roma'daki Biblioteca Casanatense'de bulunan arapça, farsça ve türkçe elyazmalarının bir kataloğunu hazırladı. (M)

BONELLİA i. (tabiat bilgini *Bonelli*'nin adından). Denizde yaşayan solucanımsı hayvan. Çok acayip bir ayrıeşeyliliği vardır (cüce erkek).
— ANSİKL. Dişi *bonellia*'nın, uç kısmı çatallaşan çok uzun bir hortumu vardır. Erkeğinin boyu çok kısadır (1-2 mm) ve dişisinin üzerinde asalak yaşar. Dişinin çıkardığı bazı salgıların, hortumuna yapışan kurtçukları «erkekleştirdiği» sanılmaktadır. Cinsiyetin bu şekilde «epigamik» belirlenmesi yalnız bu cinste görülen bir durumdur. Bu cinsin örnek tipi yeşil bonellia, Akdeniz'de kayalar üstünde yaşar. (Echiuroidea grubundan.) [L]

BONET i. (fr. *bonnette*). Sil. *Nişan dürbünü boneti*, nişan dürbünlerinde bakacın, nişancının baktığı tarafına gözü korumak için konulan silindir biçimindeki kauçuk parça.
— İstihkâmcılık. Şev veya siperlerin önünde bulunan ve küçük bir karakol biçiminde olan ileri mevki. (Bu mevkiin iki cephesi

Foto. Henrard-Air-Photo, Giraudon, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

dışarı doğru bir dik açı meydana getirir.) || Tahkim edilmiş bir tesisin köşesinde çıkıntı meydana getirecek biçimde yükseltilmiş siper. (L)

BONET (Théophile). Bk. BONNET.

BONFİLE bls. i. (fr. *bon filet*). Kasaplık hayvanların fleto kısmından çıkarılan et parçası. (Bel kemiğinin altında ve her iki tarafında, kalçanın içinden, böbreklere kadar uzanır.)

— Mutf. *Fırında bonfile,* sırayle, üstten ve alttan ateş verilerek fırında pişirilen bonfile. || *Izgarada bonfile,* ateş üzerinde, ızgarada pişirilen bonfile. || *Tavada bonfile,* kızdırılmış yağda pişirilen bonfile.

— ANSİKL. Hayvanın az hareket eden kısmına rasladığı için bonfile gevrek ve lezzetli olur. En iyi bonfile besili ve körpe sığırlardan çıkartılır. Ağırlıkları 1-1 1/2 kg arasında değişebilir. Koyun etinin bonfilesi 150 gr gelir. Bonfile körpe ve gevrek olduğundan kuru ısıda pişmeye elverişlidir. Izgara, tava veya fırında pişirilirse lezzetli bir et elde edilir. Kuş gömü pastırma da bonfileden hazırlanır. (M)

BONGO kütlesi, Orta Afrika cumhuriyetinde dağ kütlesi; bu kütlenin sırtları Ndele ve Şari vâdisine doğru alçalır. (L)

BONGO'LAR veya **OBONGO'LAR**, Afrika'da bazı halkların adı; bir kısmı Gabon'da, öbür kısmı Bahr-el-Gazal havzasında yaşar. Gabon Bongoları pigmedirler ve çoğunluğu avcılıkla geçinir. Doğu Bongoları tarımla uğraşırlar. Dilleri, sudan grubundandır. (L)

BONHEUR (Marie Rosalie, **Rosa** — de denir), fransız kadın ressamı (Bordeaux, 1822 -By, Seine-et-Marne, 1899). İlk eserlerini 1840 salonunda sergiledi. 1848'de *Nivernais'de Çift Sürme* (Louvre müzesi) adlı tablosuyle ödül kazandı. Eserlerinde, hayvanları ve köy sahnelerini canlandırır. Biraz ağır fakat temiz bir üslûbu vardır. (L)

BONİ (Giacomo), italyan mimar ve arkeologu (Venedik 1859-Roma 1925). Crispi tarafından 1898'de Forum kazılarını yönetmeğe çağırıldı ve büyük bir ustalıkla sürdürdüğü görevinin başında ölünceye kadar kaldı. 1923'te senatör seçildi. (L)

BONİFACİO, toscanalı üç markinin ortak adı. İlki Bavyera asıllı idi ve 823'e doğru öldü. — İkincisi onun oğludur; Dindar Louis'nin saltanat kavgalarına karıştı ve Korsika'yı İspanya ve Kuzey Afrika Müslümanlarına karşı savundu. — Üçüncüsü (Mantova 985 [?]-öl. 1052). Kontes Matilde'nin babasıdır. (L)

BONİFACİO, Korsika'da (Carteré idare çevresi) kanton idare merkezi, yüksek bir kalkerli yalıyarın üstünde, Sardunya'nın karşısında, Sardunya'dan *Bonifacia ağızları* (veya *boğazı*) ile ayrılır; 2 620 nüf. Kayalık üzerindeki yukarı şehir, kemerli geçitlerle birbirine bağlanan dar sokakcıkları, kiliseleri ve denize inen Aragon kralı merdiveniyle ünlüdür. Kale yukarı şehrin batısında, dar bir yayla üzerindedir. *Marine* limanı, bir deniz kolunun sonundadır; deniz kolunun kenarında mağaralar vardır. Marine, balıkçılık ve yolculuk limanıdır. (L)

BONİFACİO boğazı, Korsika ve Sardinya'yı ayıran boğaz, Pertusato burnu ile Sardinya'nın Testa ve Falcona çıkıntıları arasında. 10 km kadar genişliği olan bir dizi küçük ada (Cavallo, Lavezzi) ve kayalık yüzünden kimi zaman yarıya iner. Eskiden boğazda sefer tehlikeliydi. (L)

BONİFACİUS, romalı kont (öl. 432). Honorius devrinde Afrika valisi, Galla Placidia ve Valentinianus III taraftarı. Galla Placidia tarafından saray muhafız kıtası kumandanlığına atandı. Aetius kendisini gözden düşürttü, fakat Bonifacius Afrika'daki valiliğini bırakmayı kabul etmedi, tarihçi Prokopios'a göre, Vandal'larla ilgi kurdu, bununla birlikte barbarların istilâsını da durdurmağa çalıştı. Vandal kralı Geiserich'e yenildi ve Afrika'dan kovuldu (430-431). Tekrar Galla Placidia'nın güvenini kazandı, yeniden çatıştığı Aeitius tarafından öldürtüldü. (L)

BONİFACİUS (aziz), germanya din yayıcısı (Kirton, eski Wessex krallığı, 680'e doğr.-Dokkum 754 veya 755). Asıl adı olan WİNFRİD yerine latince **Bonifacius** adını aldı, Çalışmalarının iki temel niteliği vardır: germanya misyonu ve frank kilisesinin yeni baştan kuruluşu. Friesland'da 716'da başlayan Germanya misyonu, Thüringen ve Hessen'de Karl Martel'in desteğiyle devam etti. Bonifacius, 722'de Roma'da piskoposluğa yükseltildi, 731'de başpiskopos oldu. Papa, kral Karlmann ve kral Pépin ile anlaşarak Frank kilisesine yeni bir düzen vermeye çalıştı (742-745), disiplini yeniden sağladı ve zorla el konan kilise mallarının bir kısmını geri aldı. 753'te Friesland'daki misyonerliğine döndü, orada Paganlar tarafından öldürüldü. (L)

BONİFATİUS, birçok papanın adı: — BONİFATİUS I (aziz) [418-422], Afrika'da, Galya'da (Arles başpiskoposluğu) ve Doğuda (İllyria üzerindeki papalık haklarının korunması) faaliyet gösterdi. — BONİFATİUS II (530-532). Got asıllı, Augistinus'a karşı olanların inançlarına son verdi. —BONİFATİUS III (19 şubat-12 kasım 607). — BONİFATİUS IV (aziz) [608-615], benedikten. Bizans imparatoru Phokas'tan Pantheon'u aldı ve onu hıristiyan kilisesine çevirdi. — BONİFATİUS V (23 aralık 619-25 ekim 625), Hıristiyanlığın İngiltere'de gelişmesine ve örgütlenmesine çalıştı. — BONİFATİUS VI, ancak on beş gün hüküm sürdü (nisan 896). — BONİFATİUS VII (Francon) [947 ve 984-985], haziran 974'e doğru Crescentius hizbince papalığa getirildi. Alman imparatoru Otto II Roma'ya yürüyünce, Vatikan hazinesiyle birlikte İstanbul'a kaçtı. Benedictus VII tarafından afaroz edildi. 984'te Roma'ya döndü. Ioannes XIV'ü tutukladı ve hapiste aç bıraktı; kendisi de 985'te öldü. Çoğunlukla meşru papa sayılmaz. — BONİFATİUS VIII (Benedetto Caetani) [Anagni 1235 (?)-Roma 1303], 1281 yılında kardinal, 1290'da Fransa'da papalık elçisi, Coelestinus V'in çekilmesinden sonra 24 aralık 1294'te papa oldu. Hıristiyanlığı barışa kavuşturmak ve papanın himayesi altında birlestirmek amacına ulaşamadı: Venedik ile Cenova, Anjou ile Aragon, papa taraflılarıyle almanya taraflıları, Orsini'ler ile Colonna'lar, Fransa ile İngiltere arasında savaşları önleyemedi. Papaz adaylarının genel giderlerden pay aldıklarını ileri süren fransa kralı Philippe IV ile çatışınca *Clericis Laicos* kararnamesiyle ve saldırgan deyimlerle, kilise dokunulmazlığını hatırlattı. Kral çevresi *Antequam essent clerici* mektubuyle karşı koydu. Bununla birlikte, bir uzlaşmaya varıldı ve 1297'de Bonifatius VIII, Louis IX'u azizler arasına koydu. 1300 Jübilesi (Jübilelerin ilki) papa için bir zafer oldu. Bu vesileyle, papanın bütün krallardan üstün olduğunu keskin bir ifadeyle ilân etti. 1303'te Bonifatius VIII, Philippe IV'ü afaroz etti. Guillaume de Nogaret'in tavsiyesiyle kral, ruhanî meclise baş vurdu ve papanın yakalanıp getirilmesine karar verdi. Bu amaçla düzenlenen Anagni seferinde, Bonifatius VIII'in şahsî düşmanları Colonna'lar, papaya karşı çok kaba davrandılar (eylül 1303). Anagni'liler tarafından kurtarılan Bonifatius VIII, Roma'ya dönünce öldü (11 ekim 1303).

Yerine geçen Benedictus XI ve Clemens V korkularından onu inkâr ettiler ve krala karşı alınan afaroz kararını kaldırdılar. — BONİFATİUS IX (Pietro Tomacelli) [2 kasım 1389-1 ekim 1404], gücünü kullanarak urbanuscu partiyi yeniden kurdu; haklarını savunmadaki uzlaşmazlığı, din ayrılıkları sorununun çözümünü geciktirdi. Malî sıkıntıyı gidermek için papalık vergisini önemli bir oranda ağırlaştırdı. (L)

BONİN (Charles Eudes), fransız kâşifi (Poissy 1865-Barcelona 1929). Çin imparatorluğu sınırlarını, Tibet ve Moğolistan'ı aşarak, Tonkin'den Sibirya'daki rus topraklarına kadar uzandı (1895-1896). De Vaulserre'le birlikte bütün Orta Asya'yı doğudan batıya aşarak Yang-çe ırmağını Suifu'ya kadar inceledi, Lo-lo kabilesine sokulmayı ilk olarak başardı (1898), daha sonra (1899) Hoang-ho çığırını izledi. Koko Nor ve Lop Nor'dan geçerek Çin Türkistan'ında Marco Polo'nun yolundan Avrupa'ya döndü (1900). [M]

BONİN adaları, japonca *Ogasavara,* Büyük okyanusta Japon adaları grubu, Kyuşu'nun güneydoğusunda; 7 400 nüf. Tropikal iklimi muz, ekmek ağacı ve şekerkamışı tarımına elverişlidir. Takımadanın doğusunda *Bonin adaları çukuru,* 10 374 m. (L)

BONİNGTON (Richard Parkes), ingiliz ressamı (Arnold, Nottingham yakınları, 1801-Londra 1828). Calais'de Louis Francia'nın (1816), sonra Paris'te Gros'nun öğrencisi. Normandiya'yı gezdi. Hayranı olan Delacroix ile birlikte İngiltere'ye döndü. 1826'da Venedik'te *San Marco Meydanı* tablosunu yaptı (Notingham müzesi). *François I ile Navarra Kraliçesi* adlı tablosu 1827'de Paris'te sergilendi. *Versailles Parkı* ve *Yaşlı Kadın* portreleri Louvre müzesindedir. Bonington, eserlerinin tarihî nitelikleri açısından romantik akıma bağlıdır. Resimleri, renklerinin tazeliği, Gainsborough ve Lawrence'i andıran soylu inceliği bakımından ilgi çekicidir. (L)

BONİNİ (Girolamo), **Anconitano** da de-

BONİNGTON'un fırçasından «Versailles Parkı» (Louvre müzesi, Paris)

«Bon Marşe» 1875 sergisinden bir gün

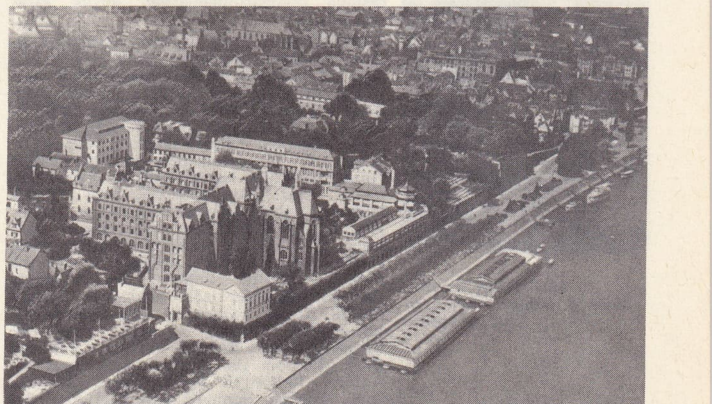

BONN
Ren kıyısında Alter Zoll gezinti yeri

Foto. Giraudon, Faure Beaulieu, Luftbild (LAROUSSE)

Ossian BONNET

BONNIER resimli «Flora»dan alınmış desen

BONNİVET senyörü kime ait olduğu bilinmeyen bir gravürden

nir, italyan ressamı (Ancona, XVII. yy. ikinci yarısı). Albani'nin öğrencisi. Onunla birlikte Bologna'daki Farnese salonunu süsledi. *Azizler'in Taptığı İsa* adlı tablosu Louvre müzesindedir. (L)

BONİVARD (François DE), cenevreli milliyetçi (Seyssel 1493-Cenevre 1570). Manastır başrahibi. Kendisini Chillon şatosuna hapseden (1530-1536) Savoie dükü Charles III'e karşı Cenevre'nin bağımsızlığını savundu. Byron, *Chillon Mahpusu* adlı şiirinde onun duyduğu acıları ölümsüzleştirdi. 1536'da Bern'liler tarafından kurtarıldı, Cenevre'ye gitti, yurt edindiği bu şehrin tarihini yazdı, eseri 1831'de yayımlandı. (L)

BONJEANİA i. (şahıs adından). Gövdesi lal renginde, çiçekleri pembemsi, çokyıllık bitki. Akdeniz bölgesinde kumluk yerlerde yetişir. (Baklagillerden.) [L]

BONJUR ünl. (fr. *bon* iyi ve *jour* gün'den *bonjour*). Günaydın.

◆ **İ.** Kıyf. Çizgili pantolonlu ve uzun ceketli erkek elbisesi. (M)

BONKÖR sıf. (fr. *bon*, iyi ve *coeur*, kalb'den *bon coeur*). İyi yürekli, cömert: *O, gerçekten bonkör bir insandı.*

◆ **Bonkörlük** i. İyi yüreklilik, cömertlik: *Ben sana bonkörlükle... dur şimdi ona da itiraz edersin... yani hulûs-i kalble* (H. R. Gürpınar). [M]

BONMARŞE bļş. i. (fr. *Au Bon Marché* adlı kurumdan). İçinde her türlü giyim, süs eşyası, oyuncak v.b. satılan büyük mağaza: *Galata bonmarşesi.*

— ANSİKL. 1852'de Aristide Boucicaut'nun (1811-1877) meydana getirdiği ticarî kuruluş. Yeni satış yöntemleri (kâr hadlerinde sistemli indirim, hızlı stok giriş-çıkışı) sayesinde bu büyük mağazanın iş hacmi 1852'de 500 000 franktan 1860'ta 5 milyona çıktı. 1870'te Boucicaut dünyaca tanındı ve satış formülü Avrupa ve Amerika'nın güçlü perakendeci ticaret kuruluşları tarafından yaygınlıkla uygulandı. (L)

BONN, Federal Almanya cumhuriyetinin (Rheinland-Westfalen) başkenti; Ren kıyısında; şistli Ren kütlesinin ağzında; 150 000 nüf. 1786'da kurulan, 1818'de yeniden düzenlenen üniversite. Bonn başkent olmadan önce küçük bir şehirdi; Ren kıyısında yükselen tepelere kurulmuştu; başlıca sınaî özellikleri bir bayrak fabrikası, daktilo makinesi, büro malzemesi ve seramik imalâtıydı. Bugün her şeyden önce idarî bir şehirdir; güneyinde, Ren kıyısında, Bundestag çevresinde, resmî dairelerin bulunduğu yeni bir semt kurulmuştur. Eski şehrin başlıca anıtı roman üslûbunda Münster kilisesidir (XI. yy.dan kalma koro yeri; XII. yy.dan kalma avlu dehlizi). XVII. yy.dan kalma belediye sarayı. Beethoven'in doğduğu ev (müze). Poppesdorff şatosu (1715).

— Tar. Bonn, Ubi'lerin bir şehriydi; sonra *Bonna* veya *Castra Bonnensia* adıyle küçük bir roma kalesi oldu. Almanlar tarafından yıkıldı; imparator Julianus tarafından onarıldı. XIII. yy.dan itibaren Köln elektör prenslerinin merkezi oldu. 1795'te Fransızlar tarafından ele geçirildi. 1815'te Prusya'ya verildi. İkinci Dünya savaşı sırasında bombardımanlardan büyük zarar gördü. (L)

BONNARD (Pierre), fransız ressamı (Fontenay-aux-Roses 1867-Le Cannet 1947). Hukuk öğrenimi görmesine rağmen resme karşı ilgi duydu. Güzel Sanatlar Yüksek okuluna, oradan Julian'a akademisine girdi. Edouard Vuillard, K.—X. Roussel, Maurice Denis, Ranson, Félix Vallotten, Sérusier ile tanıştı ve çok geçmeden onlarla birlikte Nabis* grubunu kurdu. 1889'da roma ödülünde başarı elde edemedi, aynı yıl ilk taşbasma afişini (*France-Champagne*) yaptı. Afiş, iki yıl sonra aynı yolu seçecek olan Henri de Toulouse Lautrec'in ilgisini çekti. Pierre Bonnard, önce süsleme sanatlarına yöneldi. 1891'de Bağımsızların salonuna *Bahçede Kadınlar* adlı tablosuyle katıldı. 1894'te *Revue Blanche*'ın taşbasma afişini hazırlarken, Octave Mirbeau, Henri de Régnier, Jules Renard, Tristan Bernard, Félix Fénéon ile tanıştı. Aynı sıralarda Abroise Vollard'ın ilgisini çekti. Durand-Ruel, 1896'da Bonnard için özel bir sergi düzenledi, ikinci sergi 1906'da Bernheim-Jeune galerisinde açıldı. Bonnard, 1903'te Salon d'Automne'da açılan ilk sergiye katıldı. Ranson akademisi kurulunca (1906) orada profesör oldu. Eugène Bruet, 1922'de Bonnard'ın eski eserlerini de içine alan bir sergi açtı. 1923'te Carnegie vakfından ödül aldı, 1926'da aynı vakfın jüri üyeliğine seçildi. 1936'da yine bu vakıftan ikinci bir ödül kazandı. P. Bonnard'ın Paris'te, özellikle Montmartre'da birçok atelyesi oldu. Yaz aylarını uzun süre Dauphiné'de, Grand-Lemps'da geçirdi. 1929'dan sonra Cannet'de oturdu. Belçika ve Hollanda'ya (1907), İtalya'ya (1910 ve 1922), sonra İngiltere, İspanya, Cezayir ve Tunus'a, 1926'da da Pittsburgh'a gitti. Ancak 1935'e doğru tanınmaya başladı. Çok sayıda tablo ve birkaç duvar resmi yaptı. Önceleri açık renkler kullandı, Japon gravürcülerinin ve Gauguin'in etkisinde sade bir üslûp denemesine girişti, resim düzeninde Degas ve Toulouse-Lautrec ile boy ölçüştü (*Anne ve Çocuk*, 1889). Tablolarındaki Paris sokakları ve müzikholler zarif ve duyguludur: *Moulin-Rouge, Paris Bahçesi* (1896), *Araba* (1898). Bonnard, 1899'a doğru eviçi resimlerine yöneldi (*Yemek Odası, Lamba Altı, Büyük Anne*). Portre ve peyzajlar yapmaya devam ettiyse de, bundan sonra eviçi yaşantılarını ön plana aldı. 1902'den, özellikle de 1910'dan sonra tablolarında ışık öğesi alabildiğine arttı, ışık gölge öğesi ağır basar oldu. Art Moderne müzesinde, *Kayıkta* (1906), *Gülümseme* (1920), *Berheim de Villers Kardeşler* (1920), *Tuvalet* (1922), *Cezirde Plaj* (1922), *Kırmızı Gömlek* (1925), *Cannet'de Yemek Odası Köşesi* (1932); Paris G. S. müzesinde: *Kahvaltı, Abroise Vollard* (1920), *Banyoda Çıplak, Bahçe;* Grenoble müzesinde, *Beyaz Eviçi, Genç Kadın ve Köpek* v.b. eserleri vardır. Bonnard, grafik eserlerinde tüm akademik geleneklerden uzak, hafif, yumuşak, ifade gücüyle yüklü bir desenci olarak görünür. *Estamp ve Afiş* (1895), *Ressam Gravürcüler* (1896), *Yüzler Salonu* (1896), *Le Figaro* (1899), *Rus Baleleri* (1914) bu özellikleri en iyi belirten afişleridir. Taşbasması eserleri arasında, *Paris Yaşantısından Birkaç Görünüş* (1899) dikkati çeker.

Anıları, *Correspondances* (1945) adı altında yayımlandı. Son büyük eseri Assy kilisesi mihrabı için yaptığı *Aziz François de Sales* resmidir. (L)

BONNARD (Roger), fransız hukukçusu (Puymiclan, Lot-et-Garonne, 1879-Bordeaux 1944). 1940'ta Bordeaux Hukuk fakültesi dekanı oldu. Kelsen'in hukuk kuramından daha şekilci felsefe sorunlarına Duguit'den daha çok yer veren bir genel hukuk kuramı ortaya attı. Eserleri: *Traité de la Formation du Droit Par Degré* (Hukukun Derece Derece Oluşumu Üzerine İnceleme) [1928], *l'Etat et le Droit Dans la Doctrine Nationale-Socialiste* (Nasyonal - Sosyalist Doktrininde Devlet ve Hukuk) [1937], *Précis de Droit Administratif* (İdare Hukuku) [1943]; *le Contrôle Juridictionnel de l'Administration* (Yönetimin Kazaî Denetimi) [1934]. (L)

BONNAT (Léon), fransız ressamı (Bayonne 1833-Monchy-Saint-Eloi, Oise 1922). İspanya'da Federico Madrazo'nun, sonra Paris'te Cogniet'nin öğrencisi oldu. Önceleri büyük boyutlarda dinî tablolar yaptı: *Meryem'in Göğe Çıkarılışı* (Bayonne'da Saint-André kilisesi), *İsa* (Paris Ağır Ceza mahkemesi). 1870 Başlarında Doğu'ya yaptığı bir yolculuktan sonra yeni konulara yöneldi (*Fellah Kadını, Türk Berberi*). Daha çok portre yaptı: *Victor Hugo, Pasteur, Alexandre Dumas fils, Renan, Joseph Bertrand, Taine* v.b. Sahip olduğu çok güzel bir desen derlemesini, bugün kendi adını taşıyan Bayonne müzesine ve Louvre'a bağışlandı. (L)

BONNE (Rigobert), fransız su mühendisi (Raucourt 1727-Paris 1794). Fransız bahriyesinin harita dairesinde hidrografi mühendisi olarak çalıştı. Önemli eserleri: *Atlas de Toutes Les Parties Connues du Globe Terrestra* (Yeryüzünün Bilinen Bütün Kısımlarının Atlası); *Carte de la Tartarie in Dependante* (Müstakil Tataristan Haritası); *Carte de l'Empire Perse* (İran İmparatorluğunun Haritası); *Carte de la Méditerranée* (Akdeniz Haritası); *Atlas General ou Moderne* (Umumî veya Modern Atlas). [L]

BONNEFOY (Yves), fransız şairi (Tours 1923). Denemeleri: *l'İmprobable* (1959), *Rimbaud Par Lui-Même* (Kendi Diliyle Rimbaud) [1961], *Un Rêve Fait à Mantoue* (Mantova'da Görülen Düş) [1967]. Eleştirileri: *Les Tombeaux de Ravenne* (Ravenna Mezarları) [1953], *Peintures Murales de la France Gothique* (Gotik Fransa Duvar Resimleri) [1954]. Şiir kitapları: *Du Mouvement el l'İmmobilité de Douve* (Douve'un Hareketi ve Hareketsizliği Üzerine) [1953]; *Hier Régnant Désert* (Çöle Hükmeden Dün) [1958], *Pierre Écrite* (Yazılı Taş) [1959]. (L)

BONNELLY (Rafael), dominikli devlet adamı (doğ. 1905). 1939'da milletvekili, 1941-1942 arasında İçişleri bakanı, 1946'da Çalışma ve İktisat bakanı oldu. Ocak 1962'de, A.B.D.'nin desteğiyle, Trujillo rejiminden sonraki yeni yönetimin başına getirildi. Ancak aralık 1962 seçimleri, devrimci parti lideri ve başlıca rakibi olan liberal J. Bosch'un başarısıyle sonuçlandı. (L)

BONNER (Edmund), ingiliz kilise büyüğü (1500 ?-Londra 1569). Cromwell tarafından Henry VIII'in yanına yerleştirildi. Papa'ya karşı kralı savundu (1532-1533). 1539'da Cromwell'in etkisiyle Londra piskoposu oldu. Papalığa olduğu kadar protestanlığa da karşı durarak çocuk kral Edward VI saltanatının ilk yıllarındaki reformları kabul etmek istemedi, 1550'de tutuklandı. Mary Tudor tahta geçince serbest bırakıldı, protestanlara karşı girişilen korkunç kıyım hareketlerini yönetti. Elizabeth'in tahta çıkışıyle yeniden güç duruma düştü. Hapiste öldü. (L)

BONNET veya **BONET** (Théophile), isviçreli hekim (Cenevre 1620- ay.y. 1689). Patolojik anatominin kurucusu sayılmaktadır. *Sepulchretum Anatomicum* adlı eseri (1679) Morgagni'ye ışık tuttu. (L)

BONNET (Charles), isviçreli filozof ve tabiat bilgini (Cenevre 1720-1793). Hukukçu iken tabiat bilimine yöneldi ve bitki bitlerinde döllenmesiz çoğalmayı ortaya çıkardı (1740). Gözlemlerini, *Traité d'İnsectologie* (Böcekler Bilimi Üzerine İnceleme) adlı eserinde topladı (1745). *De l'Usage des Feuilles* [1754] (Yaprakların Kullanımı) adlı diğer bir eseri botanik araştırmalarını kapsar. 1762'de *Considérations sur les Corps Organisés* (Organlaşan Cisimler Üstünde Düşünceler) adlı eserini, yayımladı: 1764'te yazdığı *Contemplation de la Nature* (Tabiata Bakış) adlı eserinde, Malebranche ve Leibniz tarafından ileri sürülen, tohumların önceden varoluşu ve evrimi kuramını savundu. Ayrıca, *Essai de Psychologie* (Psikoloji Üstüne Deneme) [1754] ve *Essai Analytique sur les Facultés de l'âme* (Ruhun Yetileri Üstüne Analitik Deneme) adlı iki eseri daha vardır. (L)

BONNET (Ossian), fransız matematikçisi (Montpellier 1819-Paris 1892). Ecole polytechnique'ten yetişti, orada belletici olarak çalıştıktan sonra 1873'ten 1878'e kadar öğretim müdürü oldu. 1878'de Paris fen fakültesi matematik astronomi kürsüsünün başına geçti; 1833'te Boylamlar dairesi üyesi oldu. Birçok önemli incelemeler yaptı, saf geometride özgün çalışmalarla dikkati çekti. (L)

BONNEVAL (Claude, kont). Bk. KUMBARACI AHMED PAŞA.

Bonneville dam, A.B.D.'de büyük hidroelektrik tesis. Washington ve Oregon eyaletleri sınırında. Columbia nehri kıyısında. (L)

BONNİER (Gaston), fransız botanikçisi, (Paris 1853-ay.y. 1922). Sorbonne'da botanik profesörü (1887) olarak botanik araştırma laboratuvarını ve Fontainebleau bitki biyolojisi laboratuvarını kurdu (1889). Bitkilerin fonksiyonlarını (balözlülüklerin rolü, likenlerin gerçek yapısı, bitkilerde gaz alış verişi v.b.), bu fonksiyonların, organların yapısı ve biçimiyle ilişkilerini (iklimin ve türlü etkenlerin bitklerin yapısına etkisi, türlerin coğrafî dağılışı v.b.) inceledi. Bonnier o zamana kadar görülmemiş nitelikte bitki kitapları yayımladı, kullandığı terimlerin sadeliği ve türlerin temel karakterlerini belirtişiyle dikkati çekti. Başlıca eserleri: *Flore du Nord de la France et de la Belgique* (Kuzey Fransa ve Belçika'nın Florası) [1887], *Nouvelle Flore des Environs de Paris* (Paris Dolaylarının yeni Florası)

Foto. Petit, Giraudon (LAROUSSE)

[1887], G. de Layens ile birlikte yazdığı *Nouvelle Flore Pour la Determination Facile des Plantes* (Bitkileri Kolayca Tanımak İçin Yeni Flora) [1887], *Plantes des Champs des Bois* (Tarla ve Orman Bitkileri) [1887], *Petite Flore* (Küçük Flora) [1889], *Éléments de Botanique* (Botaniğin Temel Bilgileri) [1889] ve botanik biliminin en büyük eserlerinden biri olan *Flore Compléte Illustrée* (Resimli Bütün Flora). [L]

BONNİVET (Guillaume GOUFFIER,— senyörü), fransız amirali (1488 [?]-Pavia 1525). François I'in çocukluk arkadaşı ve gözde adamıydı. Diplomat olarak da asker olarak da başarı gösteremedi. Navarra'da (1521) ve İtalya'da (1523) yenildi. Sonra da Pavia yenilgisine sebep oldu. Savaşın kaybedildiğini anlayınca ölüme atıldı. (L)

BONO i. (ital. *buono*). Bir kimseden mal veya belirli bir miktar para tahsiline yetki veren senet. Bk. SENET.

— ÇEŞ. DEY. *Bono kırdırmak*, vadesi gelmeden getirilen bononun karşılığını daha eksiğine ödemek. || *(Birine) Açık bono vermek*, sonsuz yetki tanımak. || *Hatır bonosu*, gerçek bir borca dayanmayan ve yalnız adına yazılanın kırdırıp para alması için imzalanmış bono.

— Huk. *Bono* veya *emre muharrer senet*, kanunda belirtilen özel şekil şartlarına tabi olan ve bir miktar paranın ödenmesi vaadini ihtiva eden kıymetli evrak niteliğinde borç senedi.

● *Bono türleri*. 1. *Hazine bonosu*. Devletin vergisi gelirlerinin belli bir zaman parçası içinde giderlerini karşılamaması durumunda, hazinenin para açığını karşılamak için, bütçe yılı içinde ödenmek üzere kısa vadeli (üç veya altı ay, en çok bir yıl vadeli) olarak çıkarılan bonolardır. Bu bonoları çıkarmaya kanunî sınırlar içinde Maliye bakanlığı yetkilidir. Gelirin çoğaldığı aylarda bu hazine bonoları piyasadan toplanır.

2. *Tasarruf bonosu*. Tasarruf bonoları, kalkınma yolundaki geri kalmış veya az gelişmiş ülkelerde, tasarruf ve özellikle yatırım sermayesi yetersizliğini cebrî borçlanma yoluyle kısmen gidermek için çıkarılmaktadır.

Türkiye'de de aynı amaçla 1 mart 1961'de yürürlüğe giren 223 sayılı Yatırımlar Finansman Fonu ve Tasarruf Bonoları Hakkında kanun ile tasarruf bonoları çıkarılması kabul edildi. Bu kanunun 1. md. sine göre söz konusu bonolar ile güdülen amaç «Türk ekonomisinin istikrar içinde gelişmesini teminen tarım, sanayi ve ulaştırma sahalarında yapılacak yatırımların finansmanıdır». Bunun için bir «Yatırımlar Finansman fonu» kurulması öngörülmüş, söz konusu fonun cebrî tasarruf ve borçlanma aracı niteliğindeki «Tasarruf bonoları» ve kanunun 2. md. sinde belirtilen diğer gelirlerle beslenmesi düşünülmüştür. Ancak hukuken mevcut olan «fon» fiilen gerçekleştirilemedi ve tasarruf bonolarından elde edilen gelir yıllık bütçe harcamalarında kullanıldı, vatandaşlar da Hazineden aldıkları bonoları biriktirecekleri yerde çok ucuz fiyatla elden çıkardılar ve böylece 223 sayılı kanun ile güdülen amaç ortadan kalktı, bonolar spekülatif kazanç kaynağı haline geldi. Bunun üzerine tasarruf bonosu düzenini ıslah için 930 sayılı kanun yürürlüğe kondu (29 şubat 1968). Bu kanun 1. md. sinde 223 sayılı kanunun 1. md. sinde ifadesini bulan amacı tekrarlayarak, bundan sapmaları önleyecek şu tedbirleri getirir: bonolar, 223 sayılı kanunda öngörüldüğü gibi 5 yıl sonra hamiline ait olamayacak, kesin olarak nama yazılı olacaktır. Bonoların devir ve temliki de, belli istisnalar dışında, yasaklanmıştır. Eski bonolar üzerinde spekülasyonu önlemek ve bugüne kadar sağlanan spekülatif kazançları da kısmen olsun vergilendirebilmek için bu bonoların değiştirilmesi ve bu değiştirmenin Maliye bakanlığınca hazırlanacak bir tüzüğe göre gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Söz konusu tüzük hazırlanıp yayımlanmıştır. Kanuna göre, eski tasarruf bonolarının yenileriyle değiştirilmesi sırasında doğrudan doğruya hazineden alındığı ispat edilemeyen bonolardan, 930 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği tarihte hamiline hale gelmiş bulunan tasarruf bonoları için bono bedelinin yüzde 20'si, nama yazılı olanlar için ise bono bedelinin yüzde 40'ı nispetinde vergi kesilmesi ve bakiye için yeni bono verilmesi kabul edilmiştir.

Maliye bakanlığı 930 sayılı kanunun geçici maddesine göre, değiştirme esaslarını tespit ve ilân etti. Bu ilândan itibaren iki yıl içinde değiştirmenin tamamlanması öngörüldü. Bu süre içinde usulüne uygun olarak değiştirme için baş vurmayanların alacak ve her türlü talep haklarının ortadan kalkması kabul edildi.

3. *Hatır bonosu*. Bononun kredi fonksiyonundan yararlanmak üzere ihdas edilen ve şekil ve tedavül kabiliyeti bakımından bononun yukarıda anlatılan bütün özelliklerini taşıyan bonodur. Bu türlü bonoların geçerliliği doktrin ve mahkeme içtihatlarıyle kabul edilmektedir. Alelâde bonodan farklı yanı tanzimine âmil olan alt münasebet bakımındandır. Gerçekten, hatır bonosunda, borçlu olarak görünen şahsın alacaklı olarak görünen şahıs ile arasında bono ile borçlanmasını gerektirecek bir hukukî münasebet sözkonusu olmayıp, sırf alacaklı olarak görünene nakdî kredi sağlamak için bonoyu düzenler. Hatır bonosunda alacaklı görünen kimse ise vadede bononun kendi elinde bulunması halinde borçlu görünenden ödeme talep etmeyerek onu iadeyi, bononun tedavüle çıkarılıp da vadede başkaları tarafından ödeme için borçlu olarak görünene ibrazı halinde, onun yerine senedin hakli hamiline bedeli ödemeyi taahhüt etmiş olur.

4. *Diğer bonolar*. Türkiye'de daha çok tahvil niteliği taşıyan bazı bonolar vardır. 4058 Sayılı kanun ile ve bunu değiştiren 4120 ve 4195 sayılı kanunlar ile (2794 sayılı kanun ile kurulmuş bulunan) Amortisman sandığının Hazine kefaleti ile ihracına mezun kılındığı hamiline muharrer, kısa vadeli tasarruf bonoları bunlardandır. Aynı şekilde 307 sayılı kanun ile kara yolları yapımı için girişilecek âri taahhüt işlerinde kullanılmak üzere 440 milyon liraya kadar bono ihracına Bayındırlık bakanının muvafakatıyle Karayolları Genel müdürlüğü ve bu bonolara kefalet etmeye Maliye bakanı mezun kılınmıştır. Aynı yetki Karayolları Genel müdürlüğüne 7090 ve 7362 sayılı kanunlar ile de verilmiştir. (M)

BONOMELLİ (Geremia), italyan kilise büyüğü (Nigolino 1831-ay.y. 1914). Liberal eğilimiyle tanınmış ve remona piskoposluğunda bulunmuştur (1871). Yabancı ülkelerdeki italyanlara yardım amacıyle *Opera Bonomelli*'yi kurdu. (L)

BONOMİ (İvanoe), italyan siyaset adamı (Mantova 1873-Roma 1952). *Avanti* gazetesinin ve *Critica Sociale* dergisinin yazarlarından. 1909'da milletvekili seçildi. 1912'de partisinden atıldı. Reformcu sosyalist hareketi başlattı, 1916 ile 1921 arasında birkaç defa bakan oldu: 1921'den 1922'ye kadar başbakanlık etti, faşizmin iktidara geçme çabalarına karşı güçsüz bir direnme gösterdi. 1924'te siyasetten çekilerek çağdaş italyan tarihi üzerinde incelemeler yaptı. 1924'ten 1944'e kadar antifaşist hareketin önderlerinden biriydi, Roma'nın kurtuluşundan sonra başbakan oldu (1944-1945), 1948'de senato başkanlığına seçildi. Yaşadığı dönemin siyasî hayatı üzerine birçok eser yazdı. (L)

BONONCİNİ, italyan besteci ailesi. Yeterince incelenmediği için, bu aileye atfedilen eserlerden çoğunun, ailenin hangi üyesi tarafından bestelendiği bilinmemektedir. — GIOVANNİ MARIA (Modena yakınları 1642 -Modena 1678). Modena saray bestecisi, sonra Bologna'da şarkı öğretmeni oldu. *Ballettolar, sonatlar, senfoniler*, madrigal ve şarkılar, *tek ses için oda kantatları* ve *Musico Prattico* adlı bir inceleme bıraktı. — GIOVANNİ BATTİSTA (Modena 1670-Viyana ? 1750'ye doğr.), öncekinin oğlu. Bologna, Roma, Berlin ve Paris'te yaşadı, Londra'ya çağrıldı (1720-1727); Händel'e rakip oldu. Lotti'nin bir madrigal'ini kendi adıyle yayınlaması rezalete yol açınca İngiltere'den kaçmak zorunda kaldı. Opera temsilleri vererek bütün Avrupa'yı dolaştı. O çağda, çeşitli bestecilerden derlenmiş pasticcio denen operaların sevilip temsil edilmesi yüzünden, oynattığı operalardan hangilerinin kendisine ait olduğu pek bilinemez. *Trattenimento*'lar, *konçerto*'lar, *sinfonia*'lar, *düetto*'lar ve sekiz ses için *missa*'lar besteledi. — ANTONIO MARIA (1677-Modena 1726), öncekinin kardeşi, yanlış olarak **Marc-Antonio** diye bilinir. Kardeşinin izinden yürüdü, bu yüzden ikisinin eserleri birbirine karıştırıldı. Antonio 1704 ile 1711 arası Viyana sarayında önemli görevlerde bulundu, sonra kardeşi dış ülkelerde ün yaparken, o Roma ve Modena arasında mekik dokudu. Çoğunlukla operalar ve oratoryolar besteledi, fakat kantat'ları 5 sesli bir missa'sı, bir de 4 sesli *Stabat Mater*'i vardır. *Camilla'nın Zaferi* adlı operası, kuruluşunun sağlamlığı, orkestralamadaki bağımsızlığı ve zenginliği bakımından müzik tarihince önemlidir. (L)

BONONİYEN sıf. ve i. (fr. *Bononien*). Jeol. Portlandiyen'in alt kısmı. (L)

BONPLAND (Aimé GOUJAUD da denir), fransız tabiat bilgini (La Rochelle 1773-Santa Ana Arjantin, 1858). Önce deniz kuvvetlerinde cerrah oldu. Sonra Alexander von Humboldt ile Amerika'ya uzun bir ilmî seyahat yaptı (1799-1804), çoğu bilinmeyen altı binden fazla bitki topladı. Eserleri: *Les Plantes Équinoxiales Recueillies au Mexique, à Cuba, dans les Provinces de Caracas, de Cumana, aux Andes de Quito, sur les Bords de l'Orénoque et des Amazones* (Meksika ve Küba'dan, Karakas ve Kumana eyaletlerinden, Quita Andlarında Orenok ve Amazon Sahillerinden Toplanan Ekvatoral Bitkiler) [1805]. *Monographie des Mélastomées* (Melastomeler Hakkında Monografi) [1806] ve A. von Humboldt ile beraber *Voyages Aux Régions Équinoxiales du Nouveau Continent* (Yeni Kıt'anın Ekvatoral Bölgelerine Seyahatler) [1815 ve sonrası], *Nova Genera et Species Plantarum* (Yeni Bitki Cins ve Türkleri) [1815], *Mimosées et Autres Plantes Légumineuses du Nouveau Continent* (Yeni Kıt'anın Mimozaları ve Başka Baklagilleri) [1819]. (L)

BONPORTİ (Francesco Antonio), italyan bestecisi (Taranto 1672-Padova 1749). İnnsbruck'ta öğrenimini yaptıktan sonra Roma'ya gitti. Pitoni ve Corelli ile çalışarak olgunlaştı, din adamı oldu. Taranto'ya dönüşünde, çeşitli çalgılar için yaptığı bestelerle tanındı. Eserleri Veracini ile Bach'ın ilgisini çekti: *Üç Sesli Oda Sonatı* derlemesi (1696-1705), keman ve klavsen sonatlarından bir derleme (1707), tek keman için *İnventioni* (1712), *4 çalgı için konçertolar, konçertinolar, motetler, arya* ve *baladlar*. Recitativo'ları, ses sanatıyle çalgı sanatını uzlaştırıcı bir nitelik taşır. (L)

BONSDORFİT i. (*Bonsdorff*'un adından). Miner. Hidratlı demir, alüminyum ve magnezyum tabiî silikatı. Kordiyerit mineralinin ayrışımından meydana gelir. (L)

BONSERVİS bls. i. (fr. *bon service*). Birine çalıştığı yerden ayrılırken iyi hizmet ettiği hakkında verilen belge.

— Huk. İşinden ayrılan işçiye işveren tarafından verilen işin ne olduğunu, çeşidini ve süresini gösteren belge. Belgenin işveren tarafından imzalanması gerekir ve işçi dilerse o yerin mülkî âmiri veya muhtarı bu imzayı tasdik eder (İş kn. md. 20). Borçlar kn. md. 335'e göre, işçinin açık olarak istemesi halinde onun hal ve hareketini gösteren hususlar da bonservise eklenir. (M)

BONSTETTEN (Charles Victor DE), isviçreli yazar (Bern 1745-Cenevre 1832). Gençliğinde Yverdon'da, J.J. Rousseau, Cenevre'de Ch. Bonnet, Ferney'de Voltaire ile tanıştı. Eğitimini Leyde, Cambridge, Paris ve

Charles Victor de BONSTETTEN

bonz
Kandy manastırı (Seylan)

Germain BOFFRAND'ın Seignelay oteli (maddesi 451. sayfada)

Foto. Arch. Phot., X, A. Petit (LAROUSSE)

Evangeline BOOTH

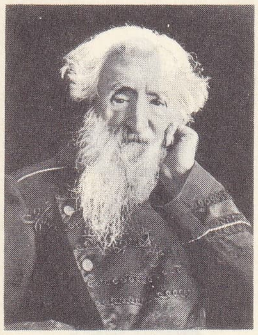
William BOOTH

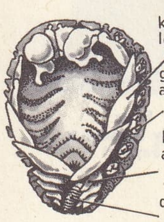

bopyrus

İtalya'da tamamladı. Tessin ve Nyon'da (Vaud) yargıç olarak çalıştı, yeniden yurt dışına çıktı, dönüşte Cenevre'de yerleşti. Avrupa kültürünü ilgilendiren bütün sorunlara eğilerek 1803'e kadar almanca, sonra da fransızca eserler yazdı: *Über Nationalbildung* (Millî Eğitim Üstüne) [1802], *Voyage sur la Scène des Derniers Livres de l'Eneide* (Eneis'in Son Kısımlarının Geçtiği Yerlerde Gezi) [1804], *l'Homme du Midi et l'Homme du Nord* (Güney Adamı ile Kuzey Adamı) [1824]. Bu son eserde, Mme de Stael'in etkisi açıkça görülür. Ayrıca *Lettres à Mathisson* ile (Mathisson'a Mektuplar) *Lettres à Frederike Brun* (Frederike Brun'a Mektuplar) [1829] adlı eserleri de kayda değer. (L)

BONTEMPELLİ (Massimo), italyan yazarı (Como, 1878-Roma 1960). Eserinin çeşitli dönemleri XX.yy. italyan edebiyatının başlıca eğilimlerini yansıtır. İlk hikâyelerinde güçlü bir mizah görülür. *Socrate Moderno* (Modern Sokrates) [1908]. *Il Figlio di due Madri*'de (İki Ananın Bir Oğlu) [1929] Pirandello'nun etkisi sezilir. En iyi eseri *Gente Nel Tempo*'dur (Zaman İçinde İnsanlar) [1937]. Bu eserinde «sihirli gerçekçilik»e kaymıştır. (L)

BONTEMPİ (Giovanni Andrea ANGELİNİ, de denir), italyan bestecisi ve müzik kuramcısı (Perugia 1624'e doğr.-ay.y. 1705). Roma'da Virgilio Mazzocchi okulunda yetişti. Güzel sesli bir castrato (hadım) olan Angelini, Barberini ve Frescobaldi'nin, sonra Venedik'te Rovetta ve Cavilli'lerin çevresinde yaşadı. Çağrıldığı Dresden sarayında, ilk operası *Paride*'yi temsil ettirdi (1662). Kitaplarından *Historia Musica* (1695) ve kuramsal eserleri şarkı tarihi için önemlidir. (L)

BONTEMPS (Georges), fransız camcısı (Paris 1799-ay.y. 1884). 1823'ten 1848 ihtilâline kadar Choisy-le-Roi kristal atelyelerinde müdürlük yaptı. Sonradan İngiltere'ye yerleşerek Chance cam atelyesini yönetti. XIX. yüzyılın en üstün cam uzmanlarından biridir. (L)

BONTEMPS (Pierre), fransız heykeltıraşı (1506'ya doğr.-1570'e doğr.). 1536'dan 1550'ye kadar François Marchand ve Philibert Delorme ile birlikte Fontainebleau'da François I'in mezarını yaptı. 1556'da Charles du Magny'nin yatay heykelini (Louvre) bitirdi. Dinî inançları yüzünden 1562'de Paris'ten ayrılmak zorunda kaldı. (L)

BONTEN, Brahma'nın japonca adı. (L)

BONTHE, Sierra Leone'de şehir, Sherbro adasında. Hurma yağı ve kakao ihracat limanı. (L)

BONTİUS veya **BONDT** (Jacobus), tabiat bilgini (Leyde 1599-Caca 1631). Dolaştığı ülkelerdeki bitkiler ve hayvanlar hakkında eserler yazdı; eserleri, ölümünden sonra doktor Piso tarafından yayımlandı. (L)

BONTOK'LAR, Luzon adasında (Filipinler) halk, dağlarda yaşarlar. Suladıkları geniş setlerde pirinç tarımı yaparlar. (L)

BONUS EVENTUS («İyi Başarı»), önceleri hasatı koruyan, sonra da başarı tanrısı olarak tanınan roma tanrısı. Roma'da, Pantheon yakınlarında, adına bir tapınak ve bir revak yapıldı. (L)

BONVALOT (Gabriel), fransız gezgini (Epagne 1853-Paris 1933). Orta Asya'da, G. Capus ile yaptığı ilk yolculukta, Türkistan'ın büyük şehirlerini gezdi; ilgi çekici üç harabe grubu buldu (1882). 1889-1890 Arası, Orléans prensi Henri eşliğinde, Tibet'i yeni yollardan aşarak, Sibirya'dan Tonkin'e kadar Orta Asya'yı baştan başa geçti. (L)

BONVESİN DE LA RİVA, italyan şairi (Milano 1240'a doğr.-öl. 1313'e doğr.). Milano dilinde, dinden esinlenen, özellikle *Libro delle Tre Scritture* (Üç Kutsal Kitap) [1274] gibi, halkça tutulan manzumeler yazdı. Doğduğu şehir üstüne de tarihî bir eser yazdı: *De Magnalibus Urbis Mediolanensis* (Büyük Roma Eyaletleri Tarihi Üstüne) [1288]. (L)

BONVİN (François), fransız ressamı (Vaugirard 1817-Saint-Germain-en-Laye 1887). Hollanda ve flaman ressamlarının etkisinde kaldı. Halk hayatından sahnelerin (çalışan işçiler, hastabakıcılar) yanısıra birçok natürmort da yaptı. Bütün eserlerinde gerçekçi, yalın ve tatlı bir üslûp kullandı. (L)

BONZ (japonca *Bozu*). Buddha rahibi veya keşişi. (L)

BOOGİE-WOOGİE i. (ing. k., kaynağı bilinmeyen onomatope). Bir dansa adını veren caz türü.
— ANSİKL. *Boogie-woogie* Kuzey Amerika'nın güneyinde doğdu, 1930'a doğru Chicago'da yaygınlaştı. Piyanoda, sol el sürekli olarak, aynı ritimde bir motif çalar (noktalı sekizlikler, onaltılıklar), buna sağ elin çaldığı bir *blues* melodisi veya tema'sı karşılık verir. *Boogie-woogie* üslûbu piyanodan orkestraya geçmiştir. (L)

BOOKMAKER i. (müşterek bahis karnesi veya defteri tutan kimse anlamına gelen ingilizce k.). At yarışlarında müşterek bahisten para kazanmayı meslek edinen kimse.
— ANSİKL. Müşterek bahis oyuncusu, belirli bir atın kazanması *için* para koyduğundan, bookmaker, *aleyhte* bahse giren bir kimsedir. Bookmaker'in menfaati mümkün olduğu kadar çok sayıda ata oynanmasını sağlamak ve kazanan at için kendisine yatırılmış paraları, bütün öteki atlar üzerine oynanmış paralardan ödeyerek kâr etmektir. Bookmaker'lik İngiltere'de serbesttir. Türkiye'de bookmaker yasaktır. Müşterek bahis oynatma hakkı Tarım bakanlığının izni ile bir kuruluşa verilir. Türkiye Jokey kulübü bu izinle bugün için bu haktan yararlanmaktadır. (LM)

Book of Snobs (The) [Züppeler kitabı], W. M. Thackeray'ın nükteli yazıları. Önce *Punch* dergisinde yayımlandı (1846-1847), sonra kitap halinde basıldı (1848). Eser, daha önce Byron'un da değindiği ingiliz iki yüzlülüğünün acı bir yergisidir. Thackeray bu eserde bütün züppelikleri göz önüne serer: saray, aristokrasi, kilise ve ordu züppeliği. (L)

BOOLE (George), ingiliz mantıkçısı ve matematikçisi (Lincoln 1815-Cork 1864). 1849'a kadar Lincoln'da, daha sonra Cork'ta ders verdi. Başlıca eserleri şunlardır: *Theory of Analytical Transformations* (Analitik Dönüşümler Teorisi) [1839], *Mathematical Analysis of Logic* (Matematik Açıdan Mantığın Çözümlenmesi) [1847], *An Investigation of the Laws of Thought* (Düşünce Kanunları Üstüne Bir Araştırma) [1854], *Treatise on Differential Equations* (Diferansiyel Denklemler Üstüne İnceleme) [1859], *Treatise on the Calculus of Finite Differences* (Sonlu Farklar Hesabı Üstüne İnceleme) [1860]. Tamamen matematik düşüncelerden hareket eden Boole, sembolik metodu kapsayan genel ilkelere ulaştı ve böylece çağdaş matematik mantığın öncülerinden biri oldu. (L)

Boole değişkeni (*Boole*'nin adından). Mat. Karşılıklı olarak birbiriyle bağdaşmaz (meselâ 0 ve 1 gibi), iki değer almağa elverişli bir değişkenin adı. (L)

Boole halkası, özdeş iki elemana uygulanan çarpma kanununun çarpım olarak yine bu elemanı verdiği halka: $a.a=a$. (L)

BOOM, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün. Rupel kıyısında; 17 600 nüf. Küçük liman; tersaneler. Önemli tuğlacılık. Biracılık. Demiryolu malzemeleri. Çinko ve kurşun dökümhaneleri. Demircilik. (L)

BOON (Louis Paul), flamanca yazan belçikalı yazar (Aalst 1912). Halkçılık amacı ile toplumsal sorunları işleyen romanlarında modern gençlikle yaşlı kuşakların çatışmasını konu olarak aldı. Romanları: *De Voorstdat Groeit* (Kenar Mahalle Büyüyor) [1943], *Abel Gholaerts* (1944), «*Kilise Yolu*» (1953), *Menuet* (1955). Masal derlemeleri: «*Yedek*» (1965), «*Flandr'daki Köy*» (1966). [L]

BOONE (Daniel), amerikalı şehir kurucusu (Reading yakınları, Pennsylvania, 1734-Saint-Charles yakınları, Missouri, 1820). 1769'da, henüz boş bir bölge olan Kentucky'ye giderek orada *Boonesborough* şehrini kurdu. 1803'te burası Birleşik Devletler'in mülkiyetine geçince, Missouri kıyılarında kendine bırakılan topraklar üzerinde yaptığı küçük bir kulübeye çekildi. Romancı Fenimore Cooper, roman kişileri arasında birtakım takma adlarla ona önemli bir yer vermiştir. (L)

Boosey and Hawkes, ingiliz müzik basımcıları ve nefesli çalgı yapımcıları birliği. 1816'da kurulan Boosey firması, 1930'da müzik âletleri yapımcısı Hawkes ile işbirliği yaptı. Yeni firma başlangıçta italyan sahne müziği partisyonları, 1854'ten sonra da çok sayıda ingiliz eserleri, özellikle *London Ballad Concerts* külliyatını yayımladı. Firma, Hawkes ile birleştikten sonra çağdaş müzikte uzmanlaştı (Britten, R. Strauss, Bartok). Ünlü Chinton klarinetleri de Boosey and Hawkes firmasının eseridir. (L)

BOOSTER i. Soğutma. Soğutucu bir gazın basıncını diğer bir kompresörün emme basıncına çıkarmağa yarayan kompresör. (*Eşanl.* ÖNKOMPRESÖR.) [L]

BOOSTRAP [bustrap] (ing. k.). Elektron. Testere dişi biçiminde kısa salınımlı titreşimler elde etmeğe yarar transistörlü montaj. (Bu montaj değişmez akımlı bir kondansatör yükü üretirken, elektronik bir sistem de anî olarak kondansatörü boşaltır.) [L]

BOOTH (Charles), ingiliz sosyoloğu ve armatörü (Liverpool 1840-Whitwick 1916). Londra'da yoksulluk üzerine yaptığı istatistik incelemelerle (1891-1903) kamu oyunu uyardı. Yaşlılara ödenek sağlanmasını öngören bir tasarıyı var gücüyle savundu. (L)

BOOTH (Evangeline), İngiltere'de yoksullara yardım amacıyle kurulan *Salvation Army* örgütünün kadın önderlerinden (Hackney, Middlesex 1865-Hartsdale, New York devleti, 1950), *Salvation Army*'nin kurucusu William Booth'un ikinci kızı. On sekiz yaşındayken Londra'da yoksul insanların oturduğu East-End semtinde yaşadı ve buradaki mutsuz ve kimsesiz insanların gözünde halk dostu olarak ün kazandı. Büyük Britanya'daki bu örgütün «komutanı» ve şefi oldu. 1934'ten 1939'a kadar «general» rütbesiyle çalıştı, Birinci Dünya savaşı sırasında Fransa'da kantin ve misafirhane kurdu. (L)

BOOTH (John Wilkes), amerikalı tiyatro oyuncusu (Bel-Air, Maryland 1838-Bowling Green, Virginia 1865). Amerikan iç-savaşında güneyin görüşünü savundu, Washington tiyatrosunda cumhurbaşkanı Abraham Lincoln'u bir tabanca kurşunu ile öldürdü (14 nisan 1865). Virginia'ya kadar kaçabildi, atlı devriyeler tarafından öldürüldü. (L)

BOOTH (sir Felix), ingiliz imalâtçısı (1775-1850), 1829'da yüzbaşı Ross'un ikinci seferinin masraflarını ödedi, o da Arktik'in bir yarımadasına *Boothia Felix* (bugün, Boothia yarımadası) adını verdi. (L)

BOOTH (William), ingiliz vaizi ve reformcusu (Nottingham 1829-Londra 1912). Metodist tarikatına bağlı bir ailedendi. 1864'te dinî bir yardım örgütü kurdu; bu kuruluş 1878'de *Salvation Army* «Kurtuluş ordusu» haline gelince «general» unvanını aldı. Örgüt, 1880'den sonra, bütün dünyaya yayıldı. — Karısı Catherine **Booth** (Ashbourne, Derbyshire, 1829-Clacton-on-Sea, Essex 1890), vaazlarında ona çok yardım etti ve *Kadınların Görevi*'ni yayımladı. (L)

BOOTH (William Bramwell), William ve Catherine Booth'un oğlu (Halifax 1856-Hadley Wood 1929). Din ve sosyal haklar konusundaki çalışmalarında babasına yardımcı oldu; Kurtuluş ordusunun «generali» olarak onun yerine geçti. (L)

BOOTHİA yarımadası, esk. **Boothia Felix,** Kanada'da (Kuzeybatı toprakları) yarımada, *Boothia körfeziyle* ayrıldığı Baffin adası ile Prince of Wales adası arasında (Somerset adası aracılığıyle) kuzeye doğru uzanır. (L)

BOOTHİT i. (Edward Booth'un adından, fr. *boothite*). Miner. Tabiî hidratlı bakır sülfat. (L)

BOOTLF, Liverpool'un kuzeyinde semt; 82 100 nüf. Kalay metalürjisi. (L)

BOOTLEGGER i. (ing. k.). A.B.D.'de, içki yasağı yıllarında alkol kaçakçısı. (L)

BOOZ (veya **BOAZ**), bir Tevrat kişisi. Moab'lı bir kadın olan uzak akrabası Rut ile evlendi, ondan bir oğlu oldu. Bu İşa-ya'nın atası olan kral Davud'un babası Obadyo'dur. (L)

BOÖTES, Çoban takımyıldızının latince adı. (Kısaltılmışı: Boo.) [L]

Foto. *Interpresse, Haines* (*LAROUSSE*)

BOP i. (islavca *bob*'dan). Oyun. Pokerde her oyuncu tarafından ortaya konan para. ‖ Yerdeki paraya razı olduğunu anlatmak için kullanılan söz. (M)

BOP i. (ing. k.). Müz. 1945'ten beri çok gözde olan caz üslûbu. *Bop*'ta büyük ritmik çıkışlara, kromatik ve uyuşumsuz armoniye baş vurulur. (*Eşanl.* BE-BOP, RE-BOP.) [L]

BOPP (Franz), alman dilbilimcisi (Mainz 1791-Berlin 1867). Berlin üniversitesinde filoloji ve sanskritçe profesörü (1821). Başlıca eserleri: *Analytical Comparison of the Sanskrit, Greek, Latin and Teutonic Languages* (Sanskrit, Yunan, Latin ve Alman Dillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi) [1816]; *Ausführliches Lehrgebönde der Sanskrita-Sprache* (Sanskritçenin Tam Dizgesi) [1820]; *Grammatica Criticae Linguae Sanscritae* (Sanskritçe Dilinin Eleştirili Grameri) [1829-1832]; *Glossarium Sanscritum* (Sanskritçe Sözlüğü) [1830]; *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutschen* (Sanskrit, Zend, Yunan, Latin, Litvan, Got ve Alman Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri) [1833-1852]. Hint-Avrupa dillerinin gramer biçimlerinin açıklama ve eleştirisine dayanarak bu dillerin oluşum ve kipliklerindeki genel ilişkilerle, ortak ilkeleri ortaya koydu. (L)

BOPP (Léon), fransızca yazan isviçreli yazar (La Chaux-de Fonds 1896). Amiel üstüne yaptığı incelemeleri ve romanlarıyle tanınır. Eserleri: *Liaisons du Monde Roman d'un Politique* (Dünya İlişkileri, Bir Siyasînin Romanı) [1938-1944], *Ciel et Terre* (Gökyüzü ve Yeryüzü) [4 cilt, 1962-1963], *Psychologie des «Fleurs du mal»* (Elem Çiçeklerinin Psikolojisi) [1964-1966]. (L)

BOPPARD, Almanya'da (Batı Almanya, Ren Pfalz'ı) şehir; 8 500 nüf. Bağcılık ve turizm merkezi. İlâç sanyii. Maden suyu kaynakları. Eski özerk imparatorluk şehri. (L)

BOPYRUS i. (yun. *bous*, öküz, sığır ve *pur*, ateş). Önayaklı kabukluların (istakoz v.b.) solungaç boşluğunda asalak yaşayan tespihböceği. (Eşayaklıların *bopyridae* familyasından.) [L]

BOR i. Kim. Karbonla bazı benzerlikler gösteren ametal. ‖ *Bor zehirlenmesi*, borik asidin sebep olduğu zehirlenmelerden ileri gelen hastalıkların tümü.
— ANSİKL. 1808 Yılında Gay-Lussac, Thenard ve Dauy tarafından aynı zamanda bulunan ve atom numarası 5, atom ağırlığı B=10,82 olan element. Çok sert, siyahımsı kahverengi, amorf bir toz. Yoğunluğu 2,4. Ancak 2000°C'nin üstünde erir, bilinen eriticilerin hiç birinde çözünmez. Elektrik iletkenliği ısı ile çok artar. Periyodik cetvelin üçüncü sırasında ametal olarak yalnız *bor* bulunur. Kimyasal özellikleri bakımından karbon, silisyum ve alüminyum gibi bazı metallere benzer. Ametaller içinde en çok elektropozitif olanıdır. Sıcakta genellikle bütün basit cisimlerle birleşir, havada yeşil bir alevle yanarak bor anhidrite (B_2O_3) dönüşür. Kükürt, karbon ve halojenlerle bileşikler verir. Metallerin büyük bir kısmıyle borürleri meydana getirir. İyi bir indirgendir, ametal oksitlerin hepsini, metal oksitlerin de çoğunu indirger. Bileşikleri çok kararlı, madde de bileşikler yapmaya çok elverişli oldugundan, boru element halinde elde etmek çok güçtür. Fransız bilgini Morssan bor anhidriti (B_2O_3) yüksek sıcakta magnezyumla indirgeyerek bor elde etti. Ayrıca, bor klorürün elektrik yayında hidrojenle indirgenmesinden de elde edilir. Bor saf olarak kullanılmaz, fakat bazı metallerle (demir, bakır v.b.) yaptığı alaşımları metalürjide dezoksidan olarak kullanılır.

● *Bor bileşikleri:* 1) *Bor hidrür.* Magnezyum ve borun doğrudan doğruya birleşmesiyle elde edilen magnezyum borüre, seyreltik klorhidrik asitle işlem yapıldığı zaman, az kararlı olan bor hidrürlerden meydana gelmiş bir gaz karışığı açığa çıkar. (Bk. BORAN.)
2) *Bor halojenürleri.* Bor anhidrit (B_2O_3) üzerine, klor ve karbon etkisiyle çok akıcı ve uçucu bir sıvı olan ve su ile ayrışan bor klorür (BCl_3) elde edilir. Bor flüorür (BF_3), bor anhidrit, flüorin ve sülfürik asit karışımının ısıtılmasından meydana gelen gaz; nemli havada bol duman verir.
3) *Bor nitrürler.* Bor nitrür (BN), doğrudan doğruya birleşmeyle elde edilen beyaz, hafif, çok sert ve az eriyen bir tozdur.
4) *Bor karbürler.* Bor anhidritin, elektrik yayında karbonla indirgenmesinden meydana gelen çok sert bir cisimdir (B_6C).
5) *Bor oksit.* Bk. BORİK.
— Nükl. fiz. Bor, nötronlara, özellikle yavaşlatılmış nötronlara karşı büyük bir soğurma özelliği gösterir. Bunun için de termik nötron reaktörlerinin kontrolunda kullanılır. Gaz halindeki flüorür bileşikleri (BF_3), iyon odaları ve tanecik sayaçlarında nötronları bulmaya yarar.

◆ **Boroflüorür** blş. i. (fr. *borofluorure*). Bir borürle bir flüorürün birleşmesi. (*Eşanl.* FLÜOBORAT.)

◆ **Borokalsit** blş. i. (fr. *borocalcite*). Miner. Tabiî hidratlı kalsiyum borat. (*Eşanl.* HAYESİN.)

◆ **Boromanyezit** blş. i. (fr. *boromagnesite*). Miner. Tabiî hidratlı magnezyum borat. (*Eşanl.* SZEBELİYİT.)

◆ **Boronatrokalsit** blş. i. (fr. *boronatro calcite*). Miner. Yapısında sodyum, kalsiyum ve bor bulunan madem filizi. Bu filizden boraks elde edilir. (Türkiye'de Biga ve Kestelekte [Balıkesir] vardır ve halen işletilmektedir. Güney Amerika'da da bulunur.) [*Eşanl.* ULEKSİT.]

◆ **Borosilikat** blş. i. (fr. *borosilicate*). Bir boratın silikatla birleşmesinden meydana gelen çift tuz.

◆ **Borotitanat** blş. i. (fr. *borotitanate*). Bir borat ve titanat bileşiği. (LM)

BOR i. (esk. türk k.). Şarap.
— Dil bil. *Bor* kelimesi XIV. yy. sonlarına kadar yazı dilinde kullanıldı. Kâşgarlı Mahmud kelimeyi, arapça «hamr» sözü ile açıklar. Yusuf Has Hâcib de, bu kelimeye şeriatın haram saydığı «hamr» karşılığını verir; bor içmenin zararlarını anlatır. Şarap sözünün karşılığı olarak türk lehçelerinde *çağır, sücü* kelimeleri kullanıldı. Bunlardan sücü XIX. yy.a kadar yaşadı. *Bor* sözü ise XIV. yy.dan sonra ancak Bor, Borluk, Borla gibi yer adlarında görüldü. Bor kelimesi Türkçeden Macarcaya da aynı anlamla geçti. (M)

BOR i. (ing. *bort*). Eskiden örtü olarak kullanılan kaba yün dokuma. ‖ Yuvarlak, tanecikli, sarımtırak elmas. ‖ Kuyumculukta ve sanayide kullanılmaya yaramayan karaelmastan başka her elmas. (Bor, değerli taşları yontma işinde kullanılır.) [L]

BOR veya **BORAK** sıf. *Halk dili.* Taşlık, işlenmemiş ve tarıma elverişli olmayan [toprak, yer]. (M)

BOR, Yugoslavya'da (doğu Sırbistan) şehir; 15 000 nüf. Bakır rafineri ve dökümhanesi. İki Dünya savaşı arasında şehir çok gelişti. Yakınında, Avrupa'nın en önemli bakır madenlerinden biri işletilmektedir. (L)

BOR, İç Anadolu bölgesinde Niğde iline bağlı ilçe merkezi; 14 309 nüf. Verimli bir ovanın kuzey kenarında Kayseri-Niğde-Ulukışla demiryolu üzerindedir. 1 150 m yüksl. Halıcılık, dericilik ve dokumacılık. Tarihî değeri olan camiler ve hamamlar. Güneyde, İlk ve Ortaçağın önemli Tiana şehrinin kalıntıları. — *Bor ilçesi* (1 935 km², 57 193 nüf.), merkez, Altunhisar, Kemerhisar bucaklarına ayrılır. Bunlara bağlı 33 köyü vardır. Tahıl ekimi, başta elma olmak üzere meyvecilik ve bağcılık ilçenin başlıca gelir kaynağıdır. (M)

BOR veya **BUR,** iskandinav mitolojisinde, dev Bur'un oğlu. Dev Boltorn'un kızı Bestla ile evlendi, ondan üç oğlu oldu: Odin, Vili ve Ve. Bunlara «gökyüzü ile yeryüzünün sahipleri» deniyordu. (L)

BOR (Paulus), hollandalı ressam (Amersfoort, 1600'e doğr.- ay.y. 1669). İtalya'ya yaptığı yolculuktan 1628'de döndü. Caravaggio'nun etkisi altında, sarı renkle zenginleştirdiği kendine özgü açık gri tonlarla, dinî, mitolojik ve pastoral konuları çizdi. Amersfoort müzesindeki eseri: *Bir Aile Portresi.* (L)

BOR (Tadeusz KOMOROWSKİ de denir), polonyalı general (Lwow 1895-Londra 1966). Birinci Dünya savaşında avusturya-macaristan ordusunda subaylık yaptı, 1920'de ve 1939'da yeni polonya ordusu saflarında Sovyet Rusya'ya karşı savaştı. Polonya'da «gizli ordu» diye anılan askerî direniş örgütünün önderlerinden biri oldu. 1943'te bu gizli ordunun başına geçti ve 1944'te geri çekilmekte olan Almanlara karşı Sovyet ordusunun ilgisiz kaldığı Varşova ayaklanmasını hazırladı, Varşova'nın teslim olmasından sonra Almanların eline geçti, Amerikalılar tarafından kurtarıldı. Bir süre Londra'daki polonya hükûmet kuvvetlerinin başına getirildi. Anıları 1952'de *«Bir Gizli Ordunun Tarihi»* adı altında yayımlandı. (L)

BORA i. (yun. *boreas*, kuzey rüzgârı, ital. *bora*). Coğ. Geçici, şiddetli, sağanaklı rüzgâr (çoğu zaman yağmurla birlikte gelir ve geçer): *Bora geçer lâkin benim köpüklerim eksilmez* (M. E. Yurdakul).
— ÇEŞ. DEY. *Bora patlamak,* birden şiddetli rüzgâr çıkmak. ‖ *Bora yemek (bora-ya tutulmak),* boradan kurtulamamak, rüzgârsız yere sığınamamak.
— ANSİKL. Meteorol. Soğuk rüzgâr, Trieste ile Dubrovnik arasında Adriya denizi ve kıyılarında eser. Dondurucu hava, denizden 1 000 m yükseklikteki bir yamaçtan iner, Boğazlardan geçer, hızı 30 m/s'ye erişen sert rüzgârlar doğurur. Buna benzer rüzgârlar Karadeniz sahilinde (Novorossiisk'-te) ve Novaya Zemly'da eser. (ML)

BORA (Katharina VON), Luther'in karısı (Lippendorf, Saksonya 1499-Torgau 1552). Genç yaşta bir Citeaux manastırına gönderildi. 1523'te sekiz rahibeyle manastırdan kaçtı. Luther onları soylu ailelerin yanına yerleştirdi ve Katharina ile evlendi (1525). Katharina Luther'e bütün varlığıyle bağlandı ve 6 çocuk doğurdu. (L)

BORABAY gölü, Amasya'nın kuzeydoğusunda, Taşova ilçesi sınırları içinde göl. Taşova ilçe merkezine 18 km uzaklıktaki bu gölün 900 m uzunluğu olmasına karşılık eni dardır. Bir akarsu vâdisinin tabiî olarak tıkanması sonucunda oluşmuştur. Etrafı çam ağaçlarıyle çevrilidir. Küçük dinlenme evleri. (M)

BORA BORA, Sosyete takımadalarında (Rüzgâraltı adaları) volkanik ada; 1 500 nüf. İkinci Dünya savaşı sırasında amerikan üssü. (L)

BORAGO i. Hodan'ın ilmî adı. (L)

BORAH (William Edgar), amerikalı siyaset adamı (Fairfield, İllinois 1865-Washington 1940). Kansas'ta avukatlık yaptı. 1907'de İdaho senatörü oldu ve üst üste beş dönem seçimi kazandı. Cumhuriyetçi partiden ayrıldı, Roosevelt, Taft ve Wilson'la çatıştı. Hükûmetin Orta Amerika ve Filipin'lerdeki siyasetine karşı çıktı. Savaş sonunda Versailles antlaşmasının onaylanmasına ve Amerika'nın, Milletler cemiyeti'ne girmesine karşı ortaya çıkan partinin etkili liderlerinden biri oldu. Silâhsızlanma konferansı düşüncesini ileri sürdü ve 1924'te Dışişleri bakanlığı komisyonunun başkanı oldu; bütün hayatı boyunca Amerika Birleşik devletleri'nin tarafsızlığı siyasetini savundu. (L)

BORAK sıf. *Halk dili.* Bk. BOR.

BORAKS i. Kim. Yoğunlaşmış bir borik asitten türeyen ve formülü $Na_2B_4O_7$, $10H_2O$ olan sodyum tuzu.
— ANSİKL. *Boraks,* suda (özellikle sıcakta) çözünebilen, renksiz, billûr bir maddedir. Isı tesiriyle, evvelâ su kaybeder, sonra erir; o zaman metal oksitlerini çözündürebilir ve soğutulmakla elde edilen camlaşmış cisim, çözünen okside has bir renkte görünürler; kuru usul ile yapılan analiz metodunun prensibi bu özelliğe dayanır. Aynı özellikten ötürü, metallerin temizlenmesinde, porselenlerin süslenmesinde, sahne dekorlarına mahsus bezlerin yanmaz hale getirilmesinde boraks kullanılır. Boraksın derişik oksijenli su ile muamelesiyle ağartıcı olarak kullanılan ve bazı çamaşır sularının terkibine giren bir perborat elde edilir. Boraks tabiatta serbest halde bulunur; eskiden, *tinkal* adı altında Tibet'ten getirtilirdi. Bugün borik asitten veya Anadolu'da bol miktarda bulunan (Susurluk) kalsiyum borattan sınaî yolla elde edilir. (L)

BORAL i. Nük. fiz. Alüminyum içinde bulunan bor karbürden oluşan madde. Isısal nötronlar için büyük bir soğurma gücü gösterir ve ışınımdan koruyan ekran imâlinde kullanılır. (L)

BORAN i. Şimşek, gökgürültüsü, kuv-

borassus

1945'te general BOR

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

vetli rüzgâr, sağanak halinde yağmur veya dolu ile birlikte ortaya çıkan şiddetli atmosfer olayı.

— ANSİKL. Sokaktaki adam için *boran* elektrikle ilgili bir olaydır. Hattâ meteorolojide bile gök gürlemesinin ilk ve son patlaması *boranın süresi*'ni belirler. Gerçekte boran olayının esası çok şiddetli dikey hareketlerin oluştuğunu belirten *kümülo-nimbus* adındaki büyük dikey gelişmeli bulutlara bağlıdır. Oluşma hareketleri bu bulutları doğurur ve birbirine paralel, fakat etki bakımından farklı iki seriyi ortaya çıkarır: elektrik olayları (ki bunlar her zaman meydana gelmez) ve özellikle mekanik ve yağmurla ilgili olaylar (sağnaklar). Boranlı yükselmeler, çok yoğun bir *dikey* istikrarsızlıktan doğar. İstikrarsızlığın sebepleri hem termodinamik (yüksek dikey gradientler, yüksek rutubet, birbirine bitişik topraklar arasında sıcaklık tezatları) hem de mekaniktir (soğuk bir cephenin itişi, orografik itiş). Deney, bütün bu faktörler içinde *soğuk cepheler*'in en önemli olduklarını göstermiştir: boranlar kışın kutup havası içinde bile ortaya çıkar (meselâ Svalbard). Bütün aktif soğuk cepheler az çok boranlı bir karakter gösterir ve sağanaklara yol açar. Diğer faktörler genel olarak cephelerin etkisine katılır: engebe (şiddetli dağ boranları buradan doğar), arazi tezatları, rutubet derecesi (tropikal boranlar), yükseklerde bulunan soğuk damlalar (Akdeniz boranları). [L]

BORAN i. Kim. Doymuş hidrokarbonlara benzer bor ve hidrojen bileşiklerinin grup adı.

— ANSİKL. Kim. Sıvı halindeki boranlar türboreaktörler ve füzelerde hidrokarbürlerin yerine yakıt olarak kullanılır. Yüksek kalorifik güçlerinden dolayı daha iyi sonuçlar verir. (L)

BORANA'LAR, Hami ırkından kabile. Boranalar, Kenya'da Rudolf gölü kıyılarında yaşarlar. (L)

BORANİ veya **BURANİ** i. Mutf. Bulgur veya pirinçle pişirilen, üzerine yoğurt dökülerek yenilen ıspanak v.b. sebze yemeği. (M)

BORANİCE veya **BURANCİNA** veya **BURUNCUNA** i. (ital. *bronzino*). Gemc. Pirinçten yapılan makara dili zıvanası. (M)

BORANİÇE i. (islavca *boranitsa*). Göllerde ve ırmaklarda balık tutmak için kullanılan altı düz kayık. (M)

BORAS, İsveç'te (Alvsborg) şehir. 1622'de Gustaf-Adolf tarafından Viskan kıyısında kuruldu; 65 600 nüf. İsveç'te dokuma sanayiinin en büyük merkezi. Makine yapımı atelyeleri. Dokumacılık ve iplikçilik teknik okulları. — Yakınında, *Viskafors*'da kauçuk sanayii. (L)

BORASİT i. (fr. *boracite*). Miner. Tabiî magnezyum kloroborat. Türkiye'de Balıkesir ilinde bulunur. (LM)

BORASSUS i. (yun. *borassos*, kabuklu hurma). Palmiye cinsi. Hindistan'da, Molük adaları'nda, tropikal Afrika'da yetişir.

— ANSİKL. *Borassus*'ların yüksekçe bir gövdesi ve onun ucunda yelpaze biçiminde kalın bir yaprak yığını vardır. Bölmeli çiçeklerinden *palmiye şarabı* denen şurubumsu bir içki elde edilir. Bazı türlerinin kerestesi sert, siyah ve oldukça sağlamdır. Üstelik böcekler de yanına sokulmaz. Bu yüzden birçok âletlerin yapımında kullanılır. (L)

BORAT i. (fr. *borate*). Borik asidin tuzu veya esteri. (L)

BORATAV (Pertev Nailî), türk folklorcusu (Gümülcine 1907). İstanbul Yüksek Öğretmen okulu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1930). 1952'de Fransa'da École des Langues Orientales'de görev aldı. Daha sonra Centre National de la Recherche Scientifique'te araştırma uzmanı, École Pratique des Hautes Études'de Türk Halk edebiyatı profesörü olarak çalıştı. Başlıca eserleri: *Köroğlu Destanı* (1931), *Folklor ve Edebiyat* (I. cilt 1939, II. cilt 1945), *Halk Edebiyatı Dersleri* (1942), *Pir Sultan Abdal* (A. Gölpınarlı ile, 1943), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* (1946), *Zaman Zaman İçinde* (1958), *Az Gittik Uz Gittik* (1969), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (1969). Türk masalları konusunda Fransa ve Almanya'da yayımlanmış araştırmaları da vardır. (M)

BORATİNSKİ (Yevgeni Abromoviç). Bk. BARATİNSKİ.

BORAZAN i. (türk. *boru* ve fars. *zen*, çalan'dan *boruzen*> *borazan*). Konik delikli, özellikle piyade sınıfında kullanılan üflemeli bakır çalgı. Bk. ANSİKL. || Verilen emirleri boru çalarak ileten er.

— DEY. *Borazan gibi*, çok kalın ve gür sesler için kullanılır.

— Tar. İbraniler. *Borazanlar bayramı*, Tişri ayında kutlanan musevî bayramı. *Eriha'nın borazanları*, Kitabı Mukaddese göre, Yeşu tarafından kuşatılan Eriha'nın duvarlarını bu borazanların sesi yıkmıştır. || *Kutsal borazan*, İsraillileri tapınağa çağırma haberini vermeğe yarayan borazan.

— ANSİKL. *Borazan* daha çok askerî bandolarda kullanılan bakırdan yapılmış bir çeşit büğlüdür; üzerinde anahtar veya piston tertibatı bulunmadığına göre, notalar, çalanın nefesine verdiği şiddet ve dudaklarını büzüş derecesine göre çıkar. Elde edilen dört nota bütün «si bemol» akortu, bir de beşli aralığın beş perdeden tekrarıdır. Bu notalar çeşitli ritimler ve ölçüler içinde kullanılarak, bütün askerî işaret ve havalar çalınır. Borazanın berrak ve keskin bir sesi vardır.

◆ **Borazancı** i. Boru çalan kimse.

◆ **Borazancıbaşı** i. Baş borazancı: *Borazancıbaşı borazanbaşı / Akşamları batan güne karşı / Çaldığınız istiklâl marşı...* (C. S. Tarancı).

— DEY. *Nefesine güvenen borazancıbaşı*, herhangi bir konuda yetenekli olduğuna inanan bir kimseyi kendini göstermeye davet etmek için kullanılır. (LM)

BORAZANHAYVANI blş. i. Tatlısularda yaşayan, borazan biçiminde, kirpikli bir hücreli hayvan. (İlmî adı *stentor*.) [L]

BORAZANKUŞU blş. i. Borazankuşugillerden kuş türü (*Psophia crepitans*). Tüyleri kadife gibi yumuşak ve siyah, ayakları ve gagası yeşil, 52 sm boyunda bir kuştur. Güney Amerika'nın kuzeyinde yaşar. (Bk. AGAMİ.) [M]

BORAZON i. (fr. k.) [tes. edil. ad]. Elektron. Bor nitrür sunî billûru.

— ANSİKL. *Borazon*, elması andırır yapıda ve onun kadar sert bir maddedir. Ancak, yarı iletken olmayan tabiî elmasa karşılık sentez yoluyle elde edilen elmaslar yarı iletken hale getirilebilir ve bu özellikleriyle elektronikte büyük bir rol oynar. Borazon'un P ve N'li, aynı zamanda her ikisini (P-N) bulunduran billûru çeşitleri vardır. Borazon billûrları 150°C'nin üstünde bile yarı iletkenliklerini korurlar, halbuki aynı sıcaklıkta germanyum ve silisyum bu özelliklerini kaybeder. (L)

Borba, yugoslav gazetesi. Yugoslav işçileri sosyalist birliğinin (komünist partisi) organı. 1922'de kuruldu. *Borba*, Belgrad'ta sırp Zagreb'te hırvat, Ljubljena'da sloven dillerinde yayımlanır. (L)

BORBECK, Essen'in (Batı Almanya) kuzey banliyösü. Maden kömürü ocakları. Demir ve çinko dökümhaneleri. Çelik fabrikaları ve haddehaneler. Makine ve bisiklet fabrikaları. (L)

BORBOREMA (SERRA DO), Kuzeydoğu Brezilya kıyısına paralel uzanan sıradağ. (L)

BORBORİDAE çoğl. i. Kısaduyargalı çiftkanatlı böcekler familyası. Pekçok gübre sineği türlerini kapsar: *borborus*, *limosina* veya *cypsela*. (L)

BORBORUS i. (yun. *borboros*, balçık). Avrupa'da yaşayan küçük sinek. Bozulmuş organik maddeleri pek sever. (Çiftkanatlıların *borboridae* familyasından.) [L]

BORCH veya **BORRİCHİUS** (Olaf), danimarkalı bilgin (Sönder Bosch 1626-Kopenhag 1690). Kopenhag üniversitesinde felsefe, kimya ve botanik okuttu ve fakir öğrenciler için bir kolej açtı. 1678 de oksijeni, güherçileden ayırdı, fakat bu gazın niteliğini anlayamadı. Başlıca eserleri şunlardır: *Hermetis Aegyptiorum et Chemicorum Sapientia* (Eski Mısır'da Gizli ve Şifalı Kimya Birleşikleri Üstüne Bilgi) [1674], *Doctmasia Metallica* (Madenler Üstüne Bilgiler) [1678], *Conspectus Seriptorum Chemicorum* (Kimyasal Yazmaların İncelenmesi) [1696]. (L)

BORCHARDT (Carl Wilhelm), alman matematikçisi (Berlin 1817-Rüdersdorf, Berlin yakını 1880). Öğrenimini Almanya, İtalya ve Paris'te yaptı. Paris'te okurken Liouville ile yakın ilgi kurdu. 1848'de Berlin üniversitesine profesör oldu. 1855'e doğru, Crelle'in kurduğu *Journal für die Mathematik* dergisinin yönetimini üstüne aldı. Gezegenlerin yüz yılda bir gösterdiği değişiklikler, Abel transandantları v.b. üstüne çalışmalar yaptı. (L)

BORCHERT (Wolfgang), alman yazarı (Hamburg 1921-Basel 1947). 1939'da askere alındı. 1942'de naziliğe karşı gelme suçuyle ölüm cezasına çarptırıldı. Sağlığının bozukluğu yüzünden bağışlandı, rus cephesine gönderildi. Naziliğe karşı gizli çalışmalarını sürdürdüğü için yeniden hüküm giydi. Amerikan kıtaları tarafından kurtarıldı ama üne kavuşmadan öldü. *Draussen Vor der tür* (Kapıların Dışında) [1947] adlı tiyatro eserinde, yıkıntı haline gelmiş bir ülkede, savaş dönüşü gençliğin duyduğu bunalımı anlatır. 1949'da biraraya getirilen eserlerinin bütününde gerçeğe doğru umutsuz bir özlem vardır. (L)

BORCHGREVİNK (Carsten Egeberg), norveçli kâşif (Oslo 1864-ay.y. 1934). *Southern Cross* adlı gemiyle Antartika bölgelerine yolculuk yaptı (1898-1899 arası); bu yolculuk güney kutbunun fethine yol açtı.

— Adı, Ross denizindeki Antartika adalarından birine verildi. (L)

BORÇ i. Geri verilmek üzere faizle veya faizsiz alınan para: *Borç almak. Borç vermek.* || *Mec.* Manevî ve ahlâkî ödev, yükümlülük: *Yeğenlerini yetiştirmek borcu idi.*

— ÇEŞ. DEY. *Borç altına girmek (borca girmek)*, borç para almak. Yükümlülük yaratan bir davranıştan yararlanan kimse için kullanılır. || *Borç bini aşmak* (borç gırtlağa çıkmak veya borç paçasından akmak), borcu altından kalkılamayacak kadar çoğalmak. || *Borç para*, borçlanarak: Evi borç harç yaptırdılar. || *Borç yemek*, borçla geçinmek. || *Borca batmak*, ödenilemeyecek kadar çok borca girmek. || *Borçtan kurtulmak* (veya borcunu kapatmak), borcunu ödemek. || *Boynunun borcu*. Bk. BOYUN.

— Huk. Alacaklının bir borç ilişkisine dayanarak borçludan talep edebileceği ve borçlunun yerine getirmekle yükümlü olduğu hareket tarzı (dar anlamda borç). Bk. EDİM. || İki taraf (alacaklı ve borçlu) arasında mevcut olan ve alacaklıya borçludan belirli bir edimi yerine getirmesini istemek hakkını veren hukukî ilişki (geniş anlamda). Geniş anlamlıyle borç ilişkisinden bir tek borç (dar anlamda) doğabileceği gibi çeşitli borçlar da doğabilir. || *Borç bakiyesi*, hesap kesiminde borçlu kalınan meblağ. || *Borç pusulası*, bir alacaklıya ödenecek paraları gösteren cetvel. || *Borç senedi*, borçlu tarafından alacaklıya verilmesi gereken para miktarını ve varsa vadesini göstermek için düzenlenen belge. Bk. SENET. || *Borca batık tereke*. Bk. TEREKE. || *Borcun doğumu (kaynakları)*. Bk. AKİT. *Haksız Fiil*. *Haksız* İKTİSAP. Bk. ANSİKL. || *Borçtan ibra*, alacaklı ve borçlu arasında yapılan bir sözleşmeyle borcun tamamen veya kısmen ortadan kaldırılması. Bk. İBRA. || *Borç ikrarı*, borcun kabullenilmesi. || *Borcun mevzuu*, bk. EDİM. || *Borcun nakli*, alacaklı ve borcu kabullenen kişi arasında yapılan bir sözleşmeyle borcun yeni borçluya geçmesi. (Bu durumda eski borçlu borcundan kurtulur.) || *Borcun sukutu*, bk. ANSİKL. || *Borçlar hukuku*, borç ilişkilerini düzenleyen kaidelerin tümü. Özel hukukun bir koludur. Bk. HUKUK. || *Borçlar kanunu*, maddesine bk. || *Borçtan kurtulma davası*, İcra ve İflâs hukukunda, İcra tetkik merciinde itirazı muvakkaten kaldırılan borçlunun, aleyhine yapılan icra takibatının devamına engel olmak için ve maddî hukuk bakımından borçlu olmadığını tespit ettirmek üzere, muvakkat kaldırma kararının kendisine tefhim veya tebliğinden itibaren 7 gün içinde genel mahkemeye (bu, takibin yapıldığı yer mahkemesi olabileceği gibi, ala-

caklının ikametgâh mahkemesi de olabilir) giderek açabileceği dava. ‖ *Bölünebilir* (taksimi kabil) *borç*, borcun konusu olan edimin, özü değişmeden ve değer kaybına uğramadan bölünebilmesi. ‖ *Bölünemez* (taksimi kabil olmayan) *borç*, borcun konusu olan edimin, özü değişmeden ve değer kaybına uğramadan muhtevaca aynı çeşitli edimler halinde yerine getirilememesi. (Bir tablo teslimi borcu gibi.) ‖ *Eksik borç*, (tabiî borç) genel olarak alacaklının dava yoluyle borçluyu ifaya zorlamayacağı buna karşı borçlunun, rızasıyle yaptığı ifanın geçerli olduğu ve geri alınamaz bir nitelik taşıdığı borç (zamanaşımına uğramış borç, kumar ve bahisten doğan borçlar, evlenme tellâlının ücret alacağı gibi). ‖ *Muaccel borç*, bir ecel veya vade söz konusu olmadan alacaklı tarafından ifası talep ve dava olunabilen borç. ‖ *Mücerret borç ikrarı*, borcun sebebi gösterilmeden yapılan ve geçerli olan (Borçlar kn. md. 17) borç tanıması veya borç vaadi. ‖ *Müeccel borç*, talep ve dava olunabilmesi bir ecel veya vadenin gelmesine bağlanmış borç.

— Malî huk. *Devlet borcu*, devlet tarafından yurt içinden veya dışından alınan paralarla, içte ve dışarıda ödenmesi gereken borçlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Huk. Borç*, bir şahsı bir diğer şahsa karşı edimi yerine getirmekle yükümlü kılan hukukî bir bağdır. Borç ilişkisi iki tarafın varlığını gerektirir. Lehine edim vaad olunan ve bunun yerine getirilmesini istemeğe hakkı bulunan *alacaklı;* bu edimi yerine getirmekle yükümlü olana *borçlu* denir. Borç ilişkisi, sadece taraflar arasında talep edilebilen haklar doğurur. Borçlar başlıca akitlerden, haksız fiillerden veya sebepsiz iktisaplardan doğar. Özellikle edimin yerine getirilmesi *ifa; tecdit* (yenileme); *alacaklı* ve *borçlu* sıfatlarının birleşmesi; ifanın kusursuz imkânsızlığı; (Borç. kn. 117); *takas; zamanaşımı; ibra* hallerinde son bulur. Eski devirlerde borçlunun borcundan ötürü kişisel sorumluluğu kabul edilirdi ve alacaklı borçlunun şahsına el koyabilirdi. *Borç için hapis*, borçlunun kişisel sorumluluğunun bir süre sonra ortaya çıkan çeşididir Modern hukukta asıl olan borçlunun kişisel olarak değil, malvarlığıyle sorumlu olmasıdır. Bu sebeple kural olarak, borç için hapse yer yoktur. Türkiye'de, borç için hapse, özellikle İcra ve İflâs hukukunda şartları özel olarak düzenlenmiş bazı istisnaî durumlarda rastlanır. Bunların başında borçlunun mal beyanında bulunmaması gelir. Alacaklı tarafından borçluya tebliğ ettirilen ödeme emrine karşı, süresinde mal beyanında bulunulmadığı takdirde, hapisle tazyik olunacağı kaydedilmiş olmak şartıyle ve alacaklının talebi üzerine borçlu, borcunu ödeyinceye kadar İcra hâkimliğince bir defaya mahsus olmak üzere hapisle tazyik olunur. Bu hapis üç ayı geçemez. Aynı şekilde, satış talebinden evvel, borcunu muntazam taksitlerle ödemeyi taahhüt eden, fakat bunu makul bir sebep göstermeden ihlâl eden borçlu, alacaklının şikâyeti üzerine 5 günden bir aya kadar hafif hapis cezasına mahkûm edilir (İc. İf. kn. 340). Yine, nafaka borçlusu borcunu ödemezse alacaklının şikâyeti üzerine 10 günden üç aya kadar hafif hapse mahkûm olur (İc. İf. kn. 344). Keza yapma ve yapmama borçları için de İc. İf. kn. 30 ve 343 hapisle tazyiki öngörür. Bk. İCRA *cezaları*. Amme alacaklarının tahsil usulü hakkındaki kanunun 60. maddesiyle de amme alacağını ödemeyen ve mal beyanında da bulunmayan, kendisine ödeme emri tebliğ edilmiş borçlunun, mal beyanında bulunana veya borcunu ödeyene kadar üç ayı geçmemek üzre hapisle tazyik olunması kabul edilmiştir.

● *Devlet borcu*. Devlet borçlarının nakli, devletin bir bölümü bağımsız bir devlet olduğu veya başka bir devlete katıldığı zaman ortaya çıkar. Genellikle kabul edilir ki, sadece bırakılan toprak parçası yararına girişilmiş bölgesel borçlar, bu toprak parçasının borcu olarak kalır. Doğrudan doğruya ve gerçek anlamda devlet borcunda ise, durum farklıdır. Bölünmesi, genellikle büyük güçlükler doğurur. Birinci Dünya savaşına son veren antlaşmalarda genel olarak, savaştan önceki üç malî yılın ortalaması esas alınmış ve bırakılan toprak parçasına ait bazı çeşit gelirler ile bölünmeden önceki devletin tüm gelirleri arasındaki sabit orana göre bırakılan topraklara ait ödeme gücü tespit olunmuştur. Sonra gelen devletler bu topraklardan müteselsil olarak borçlu değildir. Fransa, Versay antlaşmasının 255. md.sine göre, 1871'de Almanyanın, Fransız borçlarını üzerine almamış bulunmasını göz önünde tutarak Alsace-Lorraine'i, devlet borcu olmadan geri almıştır.

— Malî huk. *Devlet borcu meydana gelişi*. Devlet borcu başlangıç açısından, iç borç, dış borç olarak ayrılır. İç borç millî pazara çıkarılan ödünçlerle meydana gelmiştir. Dış borç, yabancı pazarlara çıkarılan ödünçlerle meydana gelmiştir; borçlu devletlerle, ülkesinde ödüncün yapıldığı devlet arasında bir milletlerarası antlaşma olduğu kabul edilir. Süresi açısından iç devlet borcu dalgalı borç (veya kısa vadeli borç) olarak ayrılır. Dalgalı borç genellikle üç yıldan az olan kısa vadeli ödünçlerin tümüdür. Adını, özelliği olan oynaklıktan alır. Bu, sermayenin niteliğinden (geçici olarak kullanılabilir) ve onu meydana getiren ödünçlerin niteliğinden (devamlı olarak çıkarılmış kısa süreli ödünçler) gelir. Yeni yatırımlar ve yenilemeler az veya çok ödemeleri karşılar ve geçer. O şekilde ki, borç tutarı, konjonktüre ve siyasî ve sosyal duruma göre günden güne değişebilir. Devlet pasifinde önemli bir yer tutar ve özellikle Hazine bonoları ile yapılır. Kayıtlı veya konsolide borç, uzun süreli taahhütle meydana gelir ve devlet bunu, çeşitli tiplerdeki yıllık gelirlerin alacak kalıntılarıyle, üç aylık ödemeler şeklinde öder. İlkin, kamu borçlarında defter-i kebir usulünü koyan 24 ağustos 1793 tarihli kanunla kabul edildi. Cambon tarafından teklif edilen ve eski alacak senetleri yerine deftere yazılma şeklini getiren bu kanun, Paris'te merkezleşmiş olan muhasebeyi basitleştiriyor ve özellikle kâğıt paranın elden ele geçmesini, tedavülünü azaltıyordu. Kanuna göre, yeni Cumhuriyet hükûmeti Monarşinin bütün borçlarını üstleniyordu. Cambon, bununla, maliyeyi düzelterek, devlet kredisini canlandırmayı umuyordu. Fakat, birçok gelir sahibi, anî tehlikeleri daha çok dikkate aldı. Sona ermesi açısından, iç devlet borcu; devamlı borcu, geri verilen veya sönümlenen borcu ve yasama süresince olan borcu kapsar. Yıllık geri verilen borç, konsolide borcun, geri verilme vadesi, belirli bir tarih olarak tespit edilen kısmıdır (meselâ, tasarruf ve emanet sandığından alınan ödünçler). Devamlı borç, yazılı ve konsolide borcun, ödüncün, istikrazın yapıldığı zaman, geri verilme vadesinin belirtilmediği kısmıdır. Bugün için önemli bir yeri yoktur, fakat 1913'te devlet borcunun üçte ikisini temsil ediyordu. Yaşama süresince olan borç, ödünçveren kimsenin yaşadığı sürece ödenen bir yıllık gelirle geri verilen ödünç şeklinde yapılmıştır. Fransa'da, özellikle, sivil veya asker emekli memurların yararlandığı ve devletin yüklendiği bir alacak kalıntıları servisini belirtir. Devlet borcuna, devletin kefil olduğu borçlar da katılır. Bunlar, başlıcaları, çeşitli idare örgütlerinin ve kanun teşebbüslerinin (S.N.C.F.; E.D.F. ve G.D.F. v.b.) çıkarttığı istikrazlar, ödünçlerdir. Bu borcun, küçük bir kısmı yabancı ülkelerde yapılmıştır. Devlet borcu; amortisman başka bir borçla değiştirme ve uzun vadeliye çevrilme şekillerinde, başka bir hale çevrilir.

◆ **Borçlandırmak** ettrg. f. Borçlanmasına yol açmak.

◆ **Borçlanmak** geçz. f. Borç almak, borca girmek. ‖ *Mec.* Manevî bir yükümlülük altına girmek.

◆ **Borçlu** sıf. Borcu olan, borç almış: *Borçlular bir yığın güçlük çıkarıyor* (A.H. Tanpınar). ‖ *Mec.* Manevî bir yükümlülüğü olan.

— DEY. *Borçlu sınıf geçmek*, bütünlemeye kaldığı bir dersi veremediği halde bir üst sınıfa devam edebilmek.

— Huk. Borcun konusu olan edimi yerine getirmekle yükümlü olan kimse.

— Muhasebe. Hesabı alacaklandırıldığından fazla borçlandırılan kimse. Böyle bir hesaba borçlu hesap denir. (Borçlu borcunun alacağını aşan kısmını borçludur. Bir müessesenin bilançosunun aktifinde, borçluların hesapları gruplandırılır ve bunlar bilançoda, gerçekleştirilebilir kıymetler arasında bir fasıl halinde gösterilir.) [ML]

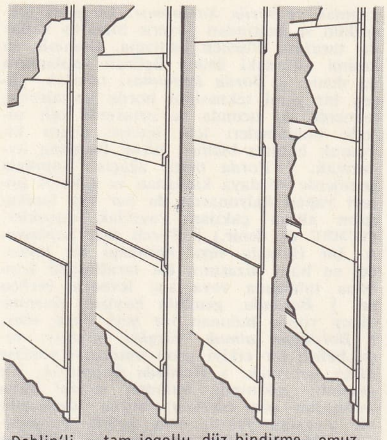

borda kaplaması

BORÇ i. (islavca k.). Rus sebze çorbası. Domates, lahana veya pancar, ekşi krema ve bazen de et konularak yapılır. (L)

BORÇ, Zend dilinde *Apam-Napat* diye anılan ve Avesta'da *«berezant»* yani «Saygi değer» diye nitelenen mitolojik varlık, veya çin adı «berezant» kelimesinden gelir. Artakserkses III tarafından yardıma çağrılan tanrıçanın, yani Anahita'nın babalığıdır. Aynı zamanda Ateş'in ve Su'yun cin'idir. (L)

BORÇKA, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde Artvin iline bağlı ilçe merkezi; 3 763 nüf. Çorum nehrinin aşağı kısmında akarsuyun her iki yanında yer alır. Artvin-Hopa yolu üzerindedir. Kasabanın iki kesimi bir asma köprüyle birbirine bağlanır. *Borçka ilçesi* (1168 km², 36 490 nüf.), Merkez, Camili, Göktaş (Murgul), Muratlı bucaklarına ayrılır. 35 Köyü vardır. İlçede tütün, mısır ekimi gelişmiştir. Murgul Bakır işletmesi bu ilçe sınırları içindedir. (M)

Borçlar kanunu, 4 ekim 1926 gününde Medenî kanun (Türk Kanunu Medenîsi) ile birlikte yürürlüğe giren ve Medenî kanunun mütemmimi olan, borç ilişkilerini düzenleyen kanun (kn. nu. 818). 1881 Tarihli İsviçre Federal Borçlar kanununun umumî hükümleri ve aktin nevilerine ait kısımları dilimize çevrilmek suretiyle hazırlanmıştır. Borçlar kanunu iki kısımdır: 1. Umumî hükümler; 2. Aktin çeşitli türleri. Her iki kısımda 23 bap vardır. (M)

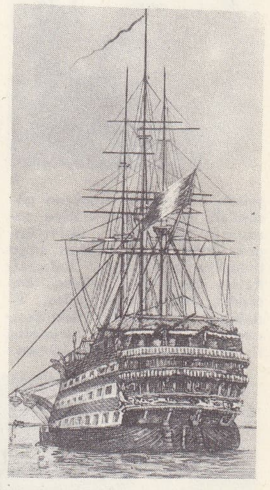

«Borda» okul gemisi «Illustration» dan bir desen (1885)

BORDA i. (ital. k.). Denizc. Gemi güvertesinin su üstünde kalan yan kısmı. ‖ Temeli su içinde olan iskele, mendirek gibi yapıların yan tarafı. ‖ Dönülen taraf. ‖ *Borda ateşi*, bir bordadaki topların aynı zamanda ateş etmesi: *Borda ateşi açmak*. ‖ *Borda atış gücü*, borda toplarının hepsinin bir tek atışta savurduğu mermilerin ağırlık toplamı: *Şu kadar ton borda atış gücü, gibi*. ‖ *Borda bataryası*, aynı bordadan atış yapan topların tümü: *Sancak batarya, iskele batarya*. ‖ *Borda bordaya*, iki geminin birbirine yanaşarak yatması. ‖ *Borda botu*, gemilerin bordalarını temizlemek için ayrılmış küçük filika. ‖ *Borda çift tartı metodu*, bk. TARTI. ‖ *Borda değiştirmek*, tramola etmek. Bk. TRAMOLA. ‖ *Borda denizi*, gemiye bordalarından çarpan deniz. ‖ *Borda etmek*, yandan yanaşmak. ‖ *Borda fenerleri*, gemilerin iskele tarafındaki kırmızı, sancak tarafındaki yeşil ışıklı işaret fenerleri. ‖ *Borda hattı*, donanma gemilerinin yan yana ve aynı hizada seyretmek üzere girdikleri düzen. (Bu hat kumanda gemisinin sancak tarafında [sağ] kurulursa *sancak borda hattı*, iskele tarafında [sol] kurulursa *iskele borda hattı* denir). ‖ *Borda iskelesi*, geminin sol tarafı. ‖ *Borda kaplamak*, bir teknenin eğrileri üzerine saç veya tahta borda kaplaması

BORDEAUX
Cailhau kapısı (1495)

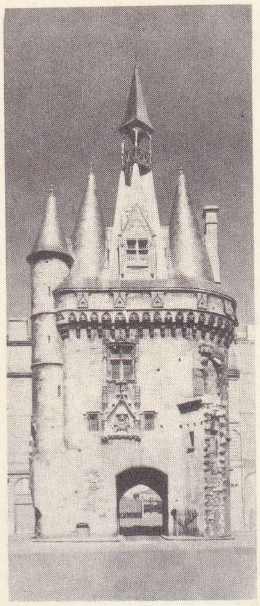

şehrin merkezinin uçaktan görünüşü, ön planda adliye sarayının karşısında Saint-André hastahanesi; soldan sağa belediye binasının bahçesi, Resim ve Heykel müzesi, katedral, Pey-Berland kulesi, Edebiyat ve Bilimler fakültesi; uzakta Quinconces meydanı, liman rıhtımları ve Garonne

Foto. Danois, Durandaud (LAROUSSE)

yapmak. || *Borda kaplaması*, bir gemi teknesinin su hattından güverte hizasına kadar dış tarafına döşenen kaplama. Geminin su kesimi altındaki üstten üçüncü kaplamaya da denir. || *Borda kaplaması takmak*, ahşap bir gemi teknesinin borda levhalarını, teknenin iki ucunda ve ortasında eşit surette bölünmeleri için içeriye doğru kıvırarak bunları biçime, tekne formuna uydurmak. || *Borda tirizi*, ağaçtan yapılmış gemilerde bordaya kaplanan ve takviye görevi yapan kalyonarda da her top lumbarının altına çakılan yuvarlak dirsekler. (YUMRU da denir.) || *Borda tiriz kaplaması*, bir filikada veya herhangi bir teknede, su hattı hizasının üst tarafındaki kaplama tahtasına veya saç levhaya verilen ad. || *Bordada*, geminin boylam eksenine dikey yönde bulunan bir şeyi ifade eder. || *Bordadan almak*, rüzgârı, akıntıyı veya belirli bir etkiyi gemi omurgası yönüne dikey getirmek. || *Bordada bulunmak*, bir geminin yakınında bulunan sandal veya motordan söz ederken, borda iskelesinin alt tavasına yakın, ama açıkta bulunduğunu belirtir. (Bir eşyadan söz edilirken onun gemi bordasına yakın, ama gemi dışında ve deniz üstünde olduğunu açıklar.) || *Bordada römorkör*, yedekte çekilen bir gemiyi bordasında yanaşarak çeken römorkör. || *Bordadan rüzgâr*, gidilen rotaya dikey olarak esen rüzgâr (APAZLAMA da denir). || *Bordada tutmak*, herhangi bir şeye borda tarafını göstermek, onu borda hizasında görmek. (*Borda göstermek* de denir.) || *Bordaya yatırmak*, dip kısmı (KARİNA) tamire muhtaç bir gemiyi, bu kısmı meydana çıkacak surette öbür bordası üzerine yatırmak işlemi. (Gemi kuru bir havuza giremeyecek durumda bulunduğu zaman böyle yapılır. Artık dünyanın her köşesinde kuru havuzlar bulunduğundan bu manevra yalnız küçük gemilere uygulanıyor.) || *Dalgaları bordaya almak, dalgaya borda vermek*, dalgaları bordadan alarak durmak veya dalgalar bordadan vuracak bir rota izlemek.

— Havc. ve Oto. *Borda levhası*, bir uçağın veya motorlu bir taşıt aracının işlemesinin kontrolunu sağlamak üzere pilot veya sürücünün iyi göreceği yere konmuş olan cihazlar.

— Huk. *Borda mukaheme usulü*, bazı devletlerde denizlerdeki deniz kuvvetlerinde kurulan ve borda mahkemeleri denilen askerî mahkemelerin uyguladığı kısa ve çabuk yargılama usulü. Bu mahkemelerin verdikleri hükümlere de *borda hükümleri* denir.

— ANSİKL. *Borda kaplaması* teknenin su sızdırmasını önler ve tekneye biçim verilmesini sağlar. Bütün tekne boyunca uzayan ağaç veya saç levhalardan meydana gelir. Su altında kalan kaplamalardan geminin boylam ekseni hizasındaki ve en dipteki dört tanesine omurga ve omurganın her iki tarafındakilere *sintine dış kaplaması*, ondan sonrakilere döşek başı kaplaması ve ana güverte hizasının hemen altındakilere *ağız kuşağı* veya *capa kaplaması* denir. Geri kalanların özel adı yoktur. Omurga hariç, her biri alfabe sırasına göre ve bir harfle gösterilir: Sintine dış kaplaması (A), sonraki (B) gibi. Saç borda kaplamalarında levhalar kıçtan başa doğru numaralanır. Kaplama kalınlığı, teknenin muhtelif yerlerinde değişir. En kalın olanlar genellikle tam bordadaki levhalardır. Bundan sonra omurga ve sintine dış kaplaması en kalındır. Saç levhalar birbirleriyle çeşitli surette birleştirilir: *Bindirme kaplama:* bundan her levha, tıpkı arduvaz kaplı damlar gibi birbirine hafifçe bindirilir (bu sistem saç, inşaatta artık kullanılmıyor). *Dublinli bindirme;* bu sistem de kullanılmıyor. TAM JOGULLU BİNDİRME (ingilizceden türkçeleştirilmiş kelime) kaplamada, levhaların iki kenarı öbürünün üzerine biner: DÜZ BİNDİRME JOGUL. Bazı gemilerde kaplama levhalarının karşılıklı birleştiği yerler perçin yapılır ve levhaların iki başı da kaynak edilir. Bazı gemilerde ise, levhalar postlara perçinlenir, fakat levha kenarları ve başları kaynak edilir. Bazı gemilerde de hiç perçin kullanılmaz, hep kaynak yapılır. Buna *armuz kaplama* denir. Çifte kaplama teknelerde borda kaplamaları iç ve dış olmak üzere iki hattır. İçtekiler pupaya, dıştakiler baş tarafa doğru yatık olmak üzere kaplanır. Bazen bu iki kaplama arasına, su sızdırmazlığı sağlamak için katranlaşmış branda gerilir, bu surette tekne hem daha sağlamlaşır, hem de ağırlığı azaltılmış olur.

◆ **Bordalamak** f. Bir gemiye bordası hizasından yaklaşmak, kaza ile veya saldırmak için çarpmak. || Kıyı boyunca gitmek. || Bir geminin sancak veya iskele bordası hizasında olmak. (ML)

BORDA (Charles DE), **Borda şövalyesi** de denir, fransız matematikçi ve denizcisi (Dax 1733-Paris 1799). La Flèche kolejinde birkaç yıl geçirdikten sonra istihkâm sınıfına, sonra da hafif süvari birliğine girdi. *Mémoire sur le Mouvement des Projectiles* (Mermilerin Hareketi Üstüne Bir İnceleme Yazısı) adlı eseriyle, 1756'da Fen akademisine yedek üye olarak alındı. Mareşal Maillebois'nın yaverliğine alındıktan sonra yeniden istihkâm sınıfına girdi ve akışkanların direnci, hidrolik çarklar v.b. üstüne inceleme yazıları yayımladı. 1767'de deniz kuvvetlerine geçti. 1771'de, akademi adına deniz saatlerini kontrol etmek üzere *Flore* refakat gemisine atandı. 1775'te yüzbaşı rütbesiyle Kanarya adalarının tam yerini tespit etmekle görevlendirildi. Bu çalışması sırasında, eskiden yer tayininde kullanılan magnetik metotlar yerine, yeni astronomi metotlarından yararlandı. Daha sonra, Estaing kontunun kurmay başkanı olarak 1777 ve 1778 savaşlarına katıldı. Borda, daha önce *yansıma dairesini* gerçekleştirmişti; ondan sonra da, Yer'den yapılacak gözlemleri kolaylaştırmağa yarayan sinyal tekrarlayıcı daireler yaptı. Méchain ve Delambre ile birlikte, bir meridyen yayının uzunluğunu bulmakla görevlendirildi. Yerçekimi şiddetinin ölçülmesinde ilk defa sarkaçtan yararlanan da Borda oldu.

1840'tan 1913'e kadar Brest limanında demirli duran ve Deniz Harp okulu olarak kullanılan gemiye Borda adı verildi. (L)

BORDALLO PİNHEİRO veya **BORDALO PİNHEİRO** (Columbano), portekizli ressam (Lizbon 1857-ay.y. 1929). Güçlü ve sade portreler yaptı. Özellikle *Gri Eldivenli Kadın*'ı ünlüdür. 1903'te akademi profesörü oldu. Yurdunda büyük bir etki yaptı ve çağdaş sanatlar müzesinin kuruluşuna önayak oldu (1911). Bu müzede, kendisine de bir salon ayrıldı. (L)

BORDEAUX, Fransa'da Gironde idare bölgesinin merkezi; Garonne kıyısında, Paris'e 585 km; 254 122 nüf. Üniversite. Deniz sağlık okulu. Temyiz mahkemesi. IV. Askerî bölgenin idare merkezi.

— Tar. Bordeaux (Burdigala), Garonne'un sol kıyısında, Okyanusa yüz kilometre kadar uzaklıkta, nehir ulaşımının durağı olan bu ırmağın halicinin bulunduğu (Gironde) yerde, kara yollarının kavşağında kuruldu. Bituriges Vivisci'lerin başkenti, sonra da ikinci Akitanya'nın merkeziydi (370-508). Liman, Roma devrinden önce, küçük bir akarsuyun (Devèze) çizdiği büklüme yerleşti. Yukarı imparatorluk devrinde taş ve tuğladan yapılmış bir amfiteatrın kalıntılarına hâlâ rastlanır. Aşağı imparatorluk devrinde bir sur yapıldı. Bordeaux 1154'te akitanyalı Aliénor'un, Plantagenet'lerden Henry ile evlenmesiyle İngilizlere geçti. 1453'te kesinlikle Fransa'nın oldu. Şehir XIX.yy.da iyice genişledi. Sol kıyıdaki Bègles, Talence, Pessac, Mérignac, Caudéran, Bouscat ve sağ kıyıdaki Floirac, Cenon, Lormant banliyöleriyle birlikte bugün Bordeaux'nun nüfusu 415 000 kişiyi aşar. Şehir yollarını çizdiği ekseni izleyerek nehir kıyısındaki köy yolları boyunca ve kurutulmuş bataklıklarda (kuzeyde Bordeaux, Blanquefort, Brugge, batıda Chartreuse, doğuda Queyries bataklıkları) gelişti. Konut semtleriyle XVIII.yy.dan kalma zengin ticaret yerleri dikkati çeker. İşçi mahallelerinin bazıları aşırı kalabalık ve yoksul görünüşlüdür. Daha yeni mahallelerde evler tek katlıdır.

● *Liman:* Liman modern ihtiyaçlara uydu ve birçok yeni düzenleme yapıldı; haliç su kesimi 8,5 metre gemilerin geçmesine elverişli hale getirildi. (L)

BORDEAUX (Henry), fransız yazarı (Thonon-les-Bains 1870-Paris 1963), Paul Joseph Bordeaux'nun kardeşi. Hukuk öğrenimi yaptı. Edebiyata tenkit yazılarıyle başladı. Sonra romana yöneldi. 1900'de *le Pays Natal* (Anayurt) ile başlayarak bir dizi roman yazdı. Bu romanların amacı «eski aile trajedileri temasını» geliştirerek aile ruhunu ve geleneksel inancı yüceltmekti. Eserleri: *Dönüşü Olmayan Yol* (La Voie sans Retour) [1901], *Yaşamak Korkusu* (La Peur de Vivre) [1902], *Les Roquevillard* (Roquevillard'lar) [1906], *Les yeux qui s'Ouvrent* (Açılan Gözler) [1908], *Or-*

manlar Bakiresi (La Robe de Laine) [1910], *Kar İzleri Örttü* (La Neige sur les Pas) [1911], *La Maison* (Ev) [1913], *La Chartreuse du Reposoir* (Reposoir Rahibesi) [1924], *Tuilette* (Küçük Kiremit) [1930], *La Fille du Prisonnier* (Mahpusun Kızı) [1954], *Le Flambeau Renversé* (Devrilen Meşale) [1961]. Anıları *Histoire d'Une Vie* (Bir Ömrün Hikâyesi) [1946-1963] adı altında 9 cilt halinde yayımlandı. (L)

BORDEAUX (Paul Joseph), fransız generali (Thonon-les-Bains 1866-ay.y. 1951). 1917-1918'de Yunanistan'daki Fransız Askerî Heyetinin başkanlığını yaparken Yunanistan'ın Müttefikler yanında yer almasına çalıştı ve Yunan ordusunda tümgeneral olarak bulundu. (L)

BORDELAİS, Fransa'da coğrafî bölge, Akitanya havzasında; Bordeaux'nun yukarı kesiminde, La Réole bölgesinden Gironde nehrinin sol kıyısı ucuna kadar uzanan bölümü içine alır. Bordelais başlıca iki kesimden meydana gelir: güneybatıda Gironde, Garonne ve Dordogne yanında yükselen tepeler ile bugün kurutulmuş eski bataklıklar. Tepeler Médoc'ta ve Graves bölgesinde kum ve çakılla örtülüdür; burası, bağcılık merkezidir. Eski bataklıklar Dordogne nehriyle Gironde nehri ve halici boyunca uzanır; bu kesim büyük ölçüde bataklık tarımına ve hayvan yetiştirilen çayırlara ayrılmıştır.

Bordelais birçok şarapçılık bölgesine bölünür: *Médoc;* güneyde *Yukarı Médoc* (ünlü kahte şarapları); *Graves* bölgesi; Sauternes ve Barsac çevresi, *Entre -deux-Mers* coğrafî bölgesi Garonne ve Dordogne nehirleri vâdilerinin arasındaki tepelerden meydana gelir. Buğday ve sebze yetiştirilir. Kuzeydoğuda, Dordogne nehrinin sağ kıyısında yükselen tepelerde ünlü *Saint-Emilien* bağları vardır. (L)

BORDEN (sir Robert Laird), kanadalı devlet adamı (Grand-Pré, Yeni İskoçya 1854-Ottawa 1937). Önce avukatlık yaptı, sonra milletvekili oldu, 1901'de muhafazakâr partinin başına geçti. 1911'de başbakan oldu; 1914'te Kanada'yı savaşa sokan hükûmetin başkanıydı. Memleketinin geniş ölçüde savaşa katılmasını istediği için gönüllü askerlik usulünü kaldırarak muvazzaf askerlik usulünü koydu; bu konuda kanadalı fransızların büyük direnişiyle karşılaştı. Savaş sonunda Kanada'nın barış konferansında özel bir temsilcilik elde etmesini sağladı. 1920'de hastalanınca görevden çekildi. (L)

BORDEREA i. Yürek biçiminde kalınca yapraklı bitki. Çiçekleri yeşilimtırak, meyvesi kurudur. Pireneler'de, kayalık yerlerde yetişir. (*Dioscoreaceae* familyasından.) [L]

BORDES (Antoine), fransız armatörü (Gimbrède, Gers 1815-Bordeaux 1883). 1835'te Şili'ye gitti, 1849'da armatör oldu. Sodyum nitratın üretimindeki özelliklerini farketti. Avrupa'ya satmak üzere bütün gemileriyle sodyum nitrat taşıdı. İşlerini üç oğlu sürdürdü ve Birinci Dünya savaşından önce Bordes firması 160 000 ton kapasiteli 46 yelkenliyle dünyanın en büyük ticarî filosuna sahip durumdaydı. Fakat savaştan doğan kayıplar ve yeni iktisadî şartlar, yelkenli gemilerle yapılan deniz ticaretini sona erdirince, Bordes firması 1935'te dağıldı. (L)

BORDES (Charles), fransız bestecisi (Rochecorbon, Vouvray yakınları 1863-Toulon 1909). César Franck'ın gözde öğrencilerinden. Fransız ve yabancı ustaların XV., XVI., XVII. yüzyıllardaki dinî ve din dışı çok sesli bestelerini yeniden değerlendirmeye çalıştı. 1889-1890 Yıllarında görevle gittiği Bask eyaletlerinde yüz kadar halk şarkısı derledi. 1894'te Alex Guilmant ve Vincent d'Indy ile birlikte, sonradan gerçek bir konservatuvar haline gelen, Schola cantorum'u kurdu. *İlk Dinî Müzik Üstatları Antolojisi* adlı bir eser yayımladı. (L)

BORDET (Jules), belçikalı hekim ve mikrobiyoloji bilgini (Soignies 1870-Brüksel 1961). Paris Pasteur enstitüsünde okudu; bağışıklık ve serum tedavisi v.b. hakkında önemli eserler yayımladı. Tümleç tepkimesini, Gengou ile beraber tavuk difterisi ve boğmaca mikrobunu buldu. Brüksel üniversitesinde mikrobiyoloji ve parazitoloji profesörü, Brabant Pasteur enstitüsünde müdür; 1919'da Nobel tıp ödülünü kazandı. *Traité de L'İmmunité dans les Maladies İnfectieuses* (Bulaşıcı Hastalıklarda Bağışıklık) adlı bir eseri vardır.

Bordet-Gengou basili, boğmaca mikrobu; hastalığın had devresinde balgamda bulunur. Kan kültüründe üreyebilen gram negatif tepkimeli ve havayle yaşantılı bir basildir.

Bordet-Gengou tepkimesi veya *tümleç tepkimesi*, serum biliminde antikorların teşhisi için kullanılan tepkime. Bilinen bir antijen (meselâ bir mikroplu bir eriyik) ile ona ilişkin bir antikor (meselâ patolojik bir serum) biraraya getirilirse antikorun antijene yapışması ancak *tümleç* veya *eleksin* denilen üçüncü bir maddenin aracılığıyle olabilir. Buna karşılık, bilinen bir antijen ile tümleci şüpheli bir serumla bir araya getirilirse, tümlecin tutunması (veya bağlanması) ancak bu serum içinde antikorun bulunduğu zaman mümkün olacaktır. (Onun için bu antikora duygunlaştırıcı veya amboseptör de denir.) Bu şekilde bağlanmış olan tümleç başka bir *antijen+antikor* tepkimesinde, meselâ *koyun alyuvarları+ antikorun serumu* hemoliz tepkimesinde yararlı ve etkili olamaz. İki tepkime (tümleç bağlanması ve hemoliz göstergesi) bir arada olarak frengi teşhisinde sık sık kullanılır. (L)

BORDEWİJK (Ferdinand), hollandalı yazar (Amsterdam 1884-La Haye 1965). Schiedam'da avukatlık yaparken *Fantastische Vertellingen* (Duyulmamış Hikâyeler) [1919-1924] adlı eseriyle edebiyata atıldı. Daha sonra gerçekçi hikâyeler yazdı. Bunlarda memleketinin şehir havasını veya kuşaklar arasındaki çatışmayı anlatır. Eserlerinde, «Style» akımının plastik fonksiyonalizmine yakın, «betonarme» adı verilen bir yazış tarzı yarattı. *Blokken* (Bloklar) [1931]; *Bint* (1934); *Karakter* (Karakterler) [1938]; *Noorderlicht* (Kuzey Tanyeri) [1948]; *Dava Dosyası* (1958) gibi eserleri vardır. [L]

BORDİGHERA, İtalya'da şehir, Liguria'da (İmperia ili), Riviera kıyısında, fransız yakınında; 9 900 nüf. Önemli turistik merkez. (L)

BORDİNG (Anders), danimarkalı yazar ve şair (Ribe 1619-Kopenhag 1677). Günlük konularda hafif şiirler yazdı. 1666'dan ölümüne kadar on iki heceli mısralarla yazdığı manzum bir dergi yayımladı. (L)

BORDJ-MENAİEL, Cezayir (Tizi-Ouzou idare bölgesi) idare çevresinin merkezi, İsser vâdisi yakınında, Büyük Kabiliye dağlarının eteğinde; 20 600 nüf. Tütün ekimi. — *Bordj Menaiel idare çevresi;* 114 700 nüf. (L)

BORDO i. ve sıf. (fr. *Bordeaux* şehri'nin adından). Adını Bordeaux şehrinden alan ünlü fransız şarabı. ‖ Şarap rengi, mora çalan kırmızı. (M)

BORDONE (Paris), italyan ressamı (Treviso 1500-Venedik 1571). Tiziano'nun öğrencisi ve taklitçisi. Venedik'te, Treviso'da, bankacı Fugger tarafından çağırıldığı Augsburg'ta, sonra da Fransa'da çalıştı. Birkaç güzel portrenin dışında (*Dadı*, Pitti sarayı) özellikle dinî ve mitolojik konularda özentili resimler yaptı: *Cennet* (Venedik), *Vertumne ile Pomone* (Louvre), *Aziz Marco'nun Yüzüğü* (Venedik). [L]

BORDOSİT i. (fr. *bordosite*). Miner. Tabiî civa ve gümüş bileşiği. Şili'de bulunur. (L)

BORDÖ, Paeröerne takımadalarının kuzeyinde ada, kıyıları çoğunlukla dev yarlar halinde yükselir; 2 600 nüf. Koyun yetiştiriciliği. Balıkçılık. (L)

BORDRO i. (fr. *bordereau*). Bir hesabın ayrıntılarını belirten cetvel: *Maaş bordrosu*, — Bank. ve Bors. *Bordro yapmak*, bordroda görülen kıymetleri iskonto etmek. ‖ *Aracı bordrosu*, sarraf ve aracıların yaptıkları işlemlerin dökümlü durumu. ‖ *Hesap bordrosu*, borç ve alacak toplamı. ‖ *İskonto bordrosu*, iskontoya verilen kâğıt paraların dökümlü beyanı. ‖ *Kasa bordrosu*, ödemeleri ve toplanacakları birer birer gösteren not. ‖ *Kayıt bordrosu*, bir imtiyaz veya ipoteki, ipoteklerin muhafazasına ait defterlere kaydettirmek için gerekli bilgi kapsayan damgalı kâğıt üzerindeki durum. ‖ *Ödeme bordrosu*, tasnif edilmiş alacaklıya zabıt kâtibi tarafından verilen ödeme emri zaptının sureti.
— Bayınd. ve İnş. *Fiyat bordrosu*, yapılacak işlerin her çeşidinin fiyatlarını sayan bordro.
— Huk. Borsa acentesi tarafından müşteri hesabına yapılan muamelenin nevini, alınan veya satılan senetlerin cinsini ve miktarını özet olarak açıklayan (cetvel) belge. ‖ Hizmet akdiyle bağlı kişilere veya işçilere ödenen ücretlerin aslını, kesintilerini ve ödenecek miktarını gösteren cetvel. ‖ Gelir vergisi mükelleflerinin, hizmetlilerine, işçilerine ve serbest meslek sahibinin ödemelerini ve gelir vergisi kesintilerini gösteren cetvel, muhtasar beyanname.
— Sosyol. mevzuat. *İsim bordrosu*, sosyal güvenlik, yapının ödenişine göre, bir müessesenin ücretlileri için düzenlenmiş liste. (LM)

BORDÜR i. (fr. *bordure*). Herhangi bir şeyin kenarını süsleyen veya kenarı boyunca uzanan kısım. ‖ Özellikle bir şeyi süslemek veya korumak için yapılan çerçeve.
— Bahç. Süs bahçelerinde çimenlikleri, çiçek tarhlarını, fidan ve ağaçları yoldan ayıran kısım. Bk. ANSİKL. ‖ *Bordür bitkileri*, belirli alanları sınırlamak amacıyle tarh v.b.'nin kenarına dikilen bitkiler. Bk. ANSİKL.
— Süs. Halı, minyatür ve yazma sayfaların, örtü ve mendillerin, kutu, çekmece gibi eşyaların etrafını çeviren süslemeli kısım. Bordürlerin yapılış şeklinden, eserlerin değerlendirilmesi ve tarihlendirilmesi mümkündür.
— ANSİKL. Bahç. Türkiye'de, basit bahçe tarhlarında, yassı bordürler, çim, arapsaçı, gazon v.b.'den, dik bordürler de şimşir, levantin v.b. bitkilerden yapılır; mazı, gladisya gibi ağaççıklar da yüksek bordürlerin yapımında kullanılır. Genellikle yassı bordürlerin hemen arkasında dik bordür yer alır. Dik bordürler de süsen, karanfil veya dik gövdeli çiçeklerden (kına çiçeği, hüsnüyusuf) meydana getirilir. (ML)

BORÉ (Eugène), fransız din adamı ve şarkiyatçısı (Angers 1809-Paris 1877). La Mennais'nin gözde öğrencisi. Ermenistan'a gitti, orada otuz yıl kaldı. Rusların kutsal yerlere el uzatmalarıyle ilgili raporları, Kırım savaşına yol açan istekleri doğurdu. Misyonun baş papazı olarak öldü. La Mennais ile olan yazışmaları (1830-1836) çok ilgi çekicidir. (L)

BOREADAİ Yun. mit. Kuzey rüzgârı Boreas'ın çocukları, özellikle ikiz olan Kalais ve Zetes. Kanatlı yaratıklar olarak tasavvur edilmişlerdir. Aynı zamanda rüzgârların perisidirler. Argonot seferi sırasında, kral Hpine'yi rahatsız eden Harpia'ları kovaladılar. (L)

BOREAL. Coğ. Bk. KUZEY.

BOREAS, Kuzey rüzgârının kişileştirilmesi. Titanlardan biriyle Aurora'nın oğlu. Erekhtheus'un kızı Oritheia'yı kaçırdı. Birçok çocuğu oldu: *Khione* (Kar), *Avra*'lar (Meltemler), *Zetes* ve *Kalais*, *Hoemos*, Uzak Kuzey bakireleri v.b. Thrakia en çok sevdiği yerdi. Athenai'de, İlissos yakınlarında bir tapınağı vardı. Kanatlı, saç ve sakalı karla örtülü, yenleri uçuşan bir elbise giymiş, hırçın suratlı bir ihtiyar olarak tasvir edilmiştir. (L)

BOREASMOS i. Esk. yun. Soluğuyle, iran donanmasını dağıtan *Boreas*'ın şerefine verilen Atina şenliği. (L)

BORECKY (Jaromir), çek şairi (Budejovice, 1869-Prag 1951). *Rosa Mystica* (Mistik Gül) [1892], «*Şairin İlâhisi*» (1905), «*Hayat Şarkıları*» (1911), «*Gül Yağmuru*» (1920) gibi kitaplarında aşk ve hüzün şiirleri yer alır. (L)

BOREL (Emile), fransız matematikçisi ve siyaset adamı (Saint-Affrique, Aveyron, 1871-Paris 1956). École Normale Supérieure'de öğrenim gördükten sonra, Paris Fen fakültesinde profesörlük, École Normale Supérieure'de bilim yönetmenliği ve Henri-Poincaré enstitüsünde müdürlük yaptı. Sonsuz küçükler hesabı ve ihtimaller hesabıyle ilgili ilk çalışmalar Borel'indir. Birinci Dünya savaşında, düşman toplarının yerini tespit etmek üzere sınırda görevlendirildi. 1924'te Aveyron'dan radikal ve radikal-sosyalist milletvekili seçildi, 1925'te Painleve kabinesinde Bahriye bakanı oldu. (L)

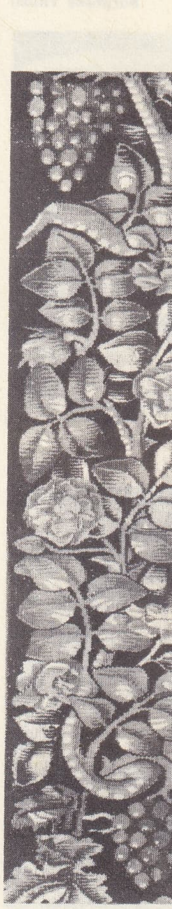

bordür
XVI. yy. halıcılığı
(Aix-en-Provence katedrali)

Paris BORDONE
«Dadı»
(Pitti sarayı, Floransa)

Foto. Giraudon, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Roma'da Borghese villası

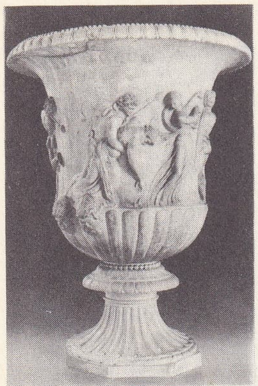

Borghese vazosu

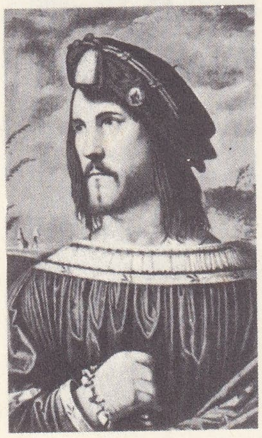

Cesare BORGİA'nın Giorgione'ye mal edilen portresi

Lucrezia BORGİA

BOREL D'HAUTERİVE (Pétrus), fransız yazarı (Lyon 1809-Mostaganem, Cezayir 1859). Mimar, ressam ve şairdi; romantizmin en ateşli taraftarlarından biri oldu. *Rhapsodies* (Rapsodiler) [1832] adlı bir şiir derlemesiyle iki roman yayımladı: *Champavert, Contes İmmoraux* (Champavert, Ahlâkdışı Hikâyeler) [1833] ve *Madame Putiphar* (1839). Çağdaşları tarafından değeri bilinmeyen eserleri özellikle gerçeküstücüler tarafından göklere çıkarıldı. (L)

Borel-Lebesgue teoremi, açık bir aralıklar ailesiyle örtülü reel sayıların R cümlesinin, sınırlı ve kapalı her alt cümlesinin, bu aralıkların sonlu sayıda bir miktarıyle örtülebileceğini ifade eden teorem. (L)

BORELLİ (Giacinto), italyan devlet adamı (Demonte 1783-Torino 1860). İçişleri bakanı. Sardinya kralı Carlo Alberto kendisine *Statuto fondamentale* adıyle anılan ve siyasî reformun yapılmasını sağlayan Sardinya anayasasını hazırlama görevini verdi (1837). Borelli, parlamento rejimine düşman olduğu için meşrutiyet hükûmetinde görev almak istemedi, senatörlük unvanını reddetti ve sayıştay başkanlığıyle yetindi. (L)

BORELLİ (Giovanni Alfonso), italyan fizyoloji ve fizik bilgini (Napoli 1608-Roma 1679). Pisa'da matematik öğretmenliği yaptığı sırada, derin matematik bilgisine dayanarak bu ilmin kurallarını biyolojik olaylara ve özellikle hareket olaylarına uygulamaya çalıştı. İatromekanizmin kurucusudur. Sıvıların kılcal borular içinde yükselmesine ait kanunları (1670) Jurin'den önce ortaya atan odur. Gökcisimlerinin hareketini bir çekim kuvvetine bağlıyordu. (L)

BORES (Francisco), ispanyol ressamı (Madrid 1898). 1922'de Madrid'te «ultraîste»lere (aşırıcılar) katıldı. 1925'te Paris'e yerleşti, tablolarını Fransa, Londra ve Amerika'da sergiledi. *Elbise Provası* (1934) [New York Modern Sanat müzesi], *Mavi Ortam* ve *Bir Masa Etrafında Oturanlar* (1955) [Millî Modern Sanat müzesi] gibi ünlü eserleri vardır. (L)

BOREUS i. Kanatları körelmiş tuhaf bir böcek. Alpler'de ve Kuzey Avrupa'da yaşar, İlkbaharın ilk günlerinde, hattâ kışın karlar üzerinde dolaşır. (Mecoptera takımının *panorpidae* familyasından.) [L]

BORG (Peter Aron), isveçli bilgin (Avesta 1776-Stockholm 1839). Stockholm'da ve Lizbon'da sağır-dilsiz ve körler için birer enstitü kurdu. (L)

BORGA. Coğ. Bk. PORVOO.

BORGATA veya **BURGATA** i. (ital. *burgata).* Denizc. Bitkisel ve tel halatların pus (2,54 sm) olarak çevresini belirten birim: *Altı burgatalık halat,* çevresi 6x2,54: 15-24 sm olan halat. (M)

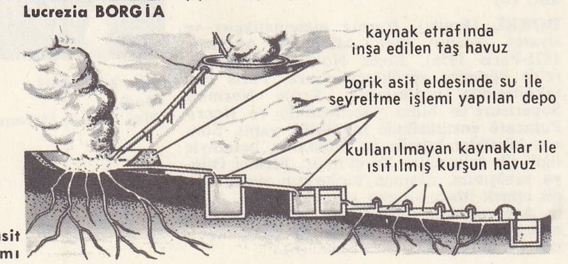

borik asit çıkarımı

BORGERHOUT, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün, Anvers'in doğu banliyösünde; 50 500 nüf. Besin ve kimya sanayii. Metalürji. Kâğıtçılık. Konfeksiyon. Elmas yontma. Tütün. (L)

BORGES (Jorge Luis), arjantinli yazar (Buenos Aires 1899). Şiirde «ultraîste» akımının nazariyecisi. Denemelerinde özellikle kavrayışlı bir zekâ göze çarpar: *Ficciones* (Hayaller), *«Anketler», Historia Universal de la İnfamia* (Alçaklığın Genel Tarihi), *Historia de la Eternidad* (Sonsuzluğun Tarihi). Neslinin en dikkate değer yazarı. (L)

BORGESE (Giuseppe Antonio), italyan yazarı (Polizzi Generosa, Palermo, 1882-Fiesole 1952). Birçok gazetede çalıştı ve çok sayıda eleştirici eseri yazdı: *la Nuova Germania* (Yeni Almanya) [1909], *Gabriel d'Annunzio* (1909), *La Vita e il Libro* (Hayat ve Kitap) [3 seri, 1910-1913], *İtalia e Germania* (İtalya ve Almanya) [1917]. *Rubè* (1921) adlı romanı büyük başarı kazandı; bu etkili eser, Birinci Dünya savaşından sonra ne yapacağını bilmeyen aydınların bunalımını dile getirir. *I Vivi e i Morti* (Diriler ve Ölüler) [1923] meraklı bir romandır. İki dram yazdı, bunların en iyisi *Lazzaro*'dur (1925). Faşizme karşı olduğu için 1931'de Amerika'ya gitti. Chicago üniversitesinde profesör oldu (1936); 1948'de İtalya'ya döndü. İngilizce olarak yazdığı son eserleri siyaseti ve tarihi konu alır. *Goliath, the March of Fascism* (Golyat veya Faşizmin İlerleyişi) [1937], *The City of Man* (İnsanların Şehri) [1940]. (L)

BORGHESE, Siena asıllı italyan ailesi, edebiyat ve sanat koruyucusu. Ünü, 1605'te CAMİLLO'nun Paulus V adıyle papa seçilmesiyle başlar. — Camillo'nun yeğeni kardinal Scipione CAFFARELLİ, Villa Borghese'yi kurdu ve orada ünlü bir koleksiyon meydana getirdi. — MARCANTONİO II, Caffarelli'nin oğlu, Sulmona prensi ve İspanya *grande*'si (1598-1658), babasının mirasına kondu ve şimdiki Borghese'lerin soy kökü oldu. — CAMİLLO (Roma 1775-Floransa 1832), Marcantonio IV'ün oğlu (Roma 1730-öl. 1809). 1803'te Napolyon I'in kız kardeşi, general Leclerc'ten dul kalan Pauline Bonaparte ile evlendi, Fransızları tuttu ve Guastalla prensliğini karısı ile paylaştı (1806). Fransa'ya katılan Piemonte'nin yönetimini 1807'den 1814'e kadar elinde tuttu, ailesinin iki yüzyıldır biriktirdiği koleksiyonu Napolyon'a satmak zorunda kaldı. 1815'te koleksiyonun büyük bölümü kendisine geri verildi. — FRANCESCO, marcantonio IV'ün ikinci oğlu, Aldobrandini prensi (Roma 1776-öl. 1839). Camillo'nun yerine geçti. Ailenin şimdiki üç dalı, Borghese'ler, Aldobrandini'ler ve Salviati'ler Francesco'nun üç oğlundan gelirler: MARCANTONİO V, CAMİLLO ve SCİPİONE. (L)

Borghese sarayı, roma sarayı. 1590'da kardinal Dezza için Martino Lunghi tarafından yapılmaya başlandı. 1607'de Paulus V (Camillo Borkhese) için Flaminio Ponzio tarafından bitirildi. Avlusu iki katlı bir galeriyle çevrilidir. (L)

Borghese vazosu, üzerinde bir bacchanalia'nın alçak kabartması bulunan Helenistik çağ yunan vazosu kopyası. XVI. yy.da bulundu. (Louvre müzesi.) [L]

Borghese villası, kardinal Scipione Caffarelli Borghese için Giovanni Van Santen'in yaptığı (1615), bahçelerini Domenico Savino'nun çizdiği köşk; Roma'dadır. Borghese prensleri villada değerli ve sayısız antika eşya toplamışlardı. 1891'den bu yana Roma'nın en güzel heykel ve resim müzelerinden biri olmuştur. Burada, Bernini'nin heykellerinin önemli bir bölümü ve Canova'nın yaptığı Pauline Borghese'nin (Pauline Bonaparte) Venüs biçimindeki heykeli bulunmaktadır (1805). [L]

BORGHESİ (Bartolomeo, kont), italyan eski paralar ve yazıtlar uzmanı (Savignano, Romagna 1781-San Marino 1860). Bir *Corpus İnscripionum Latinarum* (Latince Yazılı Belgeler Dergisi) hazırlamak için yaptığı tasarı, Berlin akademisince gerçekleştirildi ve külliyatı Napolyon III hesabına bastırıldı (1862-1897). [L]

BORGHİNİ (Vincenzio), italyan benedikten papazı ve bilgini (Floransa 1515-ay.y. 1580). Toscana'nın seçkin kişileriyle ve İl Tasso ile arkadaştı. Eskiçağ tarihi ve güzel sanatlar üzerinde derin bilgisi vardı. Boccaccio'nun *Decameron*'unu ayıklamakla görevli komisyonun üyesi olarak, bu konuda yayımlanan *Annotazioni e discorsi*'yi tek başına kaleme aldı. (L)

BORGHOLM, İsveç'te (Kalmar) kasaba. Öland adasının merkezi; 2 570 nüf. Yumuşak iklimli sayfiye yeri. XIII. yy.dan kalma şato kalıntıları. (L)

BORGİA, XV. yy.da yaşamış Borja (Aragon) asıllı italyan ailesi. 1455'ten 1504'e kadar tarihî bir rol oynadı. Ünü, Valancia başpiskoposu Alfonso'nun papalığa seçilmesiyle (Calixtus III, 1455-1458) başlar. Alfonso, sonradan Alexander VI adıyle papa olan (1492-1503) yeğeni RODRİGOZ'u, 25 yaşında (1456) kardinal yaptı; Rodrigo'nun Rosa Vannozza Catanei'den evlilik dışı birçok çocuğu oldu. (L)

BORGİA (Cesare), Rönesans çağının italyan prensi (Roma 1475'e doğr.-Pampelune 1507), Alexander VI'nın en sevdiği oğlu. Babası tarafından Valencia başpiskoposluğuna getirildi, 1493'te kardinal oldu. Roma'ya giren Fransızlara rehine olarak teslim edildiyse de çok geçmeden kaçtı, sonra, kardeşi Gandia dükünü öldürmekle suçlandı, fakat bu konuda inandırıcı kanıt bulunamadı (1497). Siyasî hayatını yoluna koymak amacıyle, Orta İtalya'da verasete dayanan ve papalığa bağlı bir prenslik kurmaya çalıştı. Kardinallikten istifa etti (1498). Papaya Fransa ile anlaşmasını salık verdi ve Louis XII'nin Jeanne de Valais'den boşanmasını sağlamak ve Georges d'Amboise'ı kardinalliğe yükseltmek amacıyle Fransa'ya gitti. Charlotte d'Albert ile evlendi, önce Velentinois, sonra da Romagna dükü oldu (1499). Fransa'nın desteğiyle (1500), Malatesta'yı Rimini'den kovdu, Louis XII ile birlikte Napoli krallığına girdikten ve Capua'yı aldıktan sonra bütün Romagna ile Urbino'yu ele geçirdi (1502). Milano'yu özellikle Floransa'yı tehdit etti. Sonunda Colonna'larla (1501) Orsini'leri (1503) yenilgiye uğrattı. Fakat Alexander VI'nın ölümünde, hasta yatağında olduğu için, Borgia'ların düşmanı Julius II'nin papalığa seçilmesini önleyemedi. Elindeki kaleleri teslime zorlandı, hapse atıldı ise de kaçtı, yanına sığındığı Gonzalo de Cordoba tarafından İspanya'ya gönderildi. İkinci bir kaçıştan sonra (1506), kayınbiraderi Navarra kralı Jean d'Albert'in hizmetinde milis kumandanı oldu, pusuya düşürülerek öldürüldü (1507). Machiavelli İl Principe (prens) adlı eserinde kusursuz hükümdar portresini çizerken Cesare'nin hayatını örnek aldı. (L)

BORGİA (Giovanni), **Gandia** dükü (1474 ?-Roma 1497). Alexaner VI'nın oğlu. Benevento ve Terracina'yı aldıktan sonra esrarlı bir şekilde öldürülmesi (14/15 temmuz 1497 gecesi) Orsini'lerden, sonra da kardeşi Cesare'den bilinmiştir. (L)

BORGİA (Giovanni), **Nepi** dükü, Alexander VI'nın ve Juilia Farnese'nin oğlu. Cesare'nin, sonra papa'nın meşrû oğlu olarak kabul edildi. Halk arasında dolaşan dedikoduya göre, Giovanni Borgia babasıyle zina yapan Lucrezia'dan dünyaya gelmiştir. 1530'da hâlâ hayattaydı. (L)

BORGİA (Goffredo) [1481-1552], papa Alexander VI'nın üçüncü oğlu. Alfonso II'nin evlilik dışı kızı Aragon'lu Sanche ile evlendi ve Squillace prensi oldu. (L)

BORGİA (Lucrezia) [Roma 1480-Ferrara 1519], papa Alexander VI'nın kızı. Babası onu Giovanni Sforza ile evlendirdi (1493), sonra da Napoli kralı Aragon'lu Alfonso II'nin evlilik dışı oğlu Bisceglie dükü Alfonso ile evlenebilmesi için ilk kocasından boşattı (1497). Alfonso, Cesare Borgia'nın emriyle hançerlenerek öldürüldü. Cesare, Romagna'da kendi özel durumunu sağlamlaştırmak için, kız kardeşini bu defa Ferrara dükü Alfonso d'Este ile evlendirdi (1501). Papa, Roma dışında iken, Vatikan'ın idaresini iki defa Alfonso'ya bıraktı. Lucrezia, Ferrara'da sanatçı ve edebiyatçıları çevresinde topladı. Bu toplantılara katılanlardan Pietro Bembo ona *Asolani* adlı şiirini adadı, Ariosto da *Orlando Furioso*'da onun erdemlerini övdü. V. Hugo onu, kişileri tarihî ger-

Foto. Boudot-Lamotte, Giraudon, Anderson (LAROUSSE)

çeklere uygun olmayan *Lucrèce Borgia* adlı oyununun kahramanı yaptı. (L)

BORGİA (Stefano), kardinal (Velletri 1731 -Lyon 1804). Papazlar propaganda topluluğuna sekreter (1770), sonra kardinal (1789) rütbesiyle 1802'de aynı topluluğa başkan oldu. Büyük bir bilgindi. Misyonerlerle olan ilişkilerinden yararlanarak Velletri'deki ünlü müzeyi kurdu. (L)

BORGİA veya **BORJA Y ARAGON** (Francisco DE), **Squillace** prensi (Madrid 1582-ay.y. 1658), Peru kral naibi (1614-1621). Peru'daki ispanyo şehri Borja, onun adını taşır. (L)

BORGOGNONE. Bk. BERGOGNONE.

BORGO SAN LORENZO, İtalya'da komün, Toscana'da (Floransa ili), Sieve kıyısında; 16 500 nüf. Mugello'nun başlıca merkezi. Giotto, Borgo San Lorenzo yakınında doğmuştur. (L)

BORGOU, Kuzey Dahomey'de bölge; Nijer, Nijerya ve Togo ile sınırlanır. Engebesi az bir yayladır; Nijerin sağdan aldığı kollar (Mekru, Alibori) ve Gine körfezine dökülen nehirlerle (Okpara, Veme) sulanır. Borgou'da Baribolar yaşar; darı, mısır, japon patatesi ve manyok yetiştirmekle geçinirler.

— Tar. Borgou bağımsız bir yerli devletiydi, rakip prensliklere bölünmüştü. 1894-1898 Arasında Fransa ile İngiltere'nin şiddetle çatışmasına yol açtı. İngiltere, Royal Niger company'nin çıkarlarını savunuyordu. Sonradan Borgou'nun batı kesimi Dahomey'e, doğu kesimi de Nijerya'ya bağlandı. (L)

BORGUND, Norveç'te (Sogn ve Fjordane) köy. Ülkenin en eski (1150'ye doğr.) ahşap kilisesi buradadır. (L)

BORİK sıf. (fr. *borique*). Bor'dan türeyen bir asit ve bir anhidrit'e verilen isim.

— ANSİKL. Kim. *Borik anhidrit* (veya *bor trioksit*) B_2O_3, 600°C'de buharlaşan,renksiz, billûrlaşmayan, cam şeklinde bir kütledir. Çok güç bozunur ve suya karşı büyük ilgi gösterir. Borik asit vererek suyle birleşir. (Bk. BORAKS.) Borik asit (H_3BO_3) yoğunluğu 1,5 olan sedef görünüşünde, parlak ve yağlımsı yapraklar halinde billûrlaşan bir maddedir. Çözünürlüğü soğuk suda azdır, sıcak suda ise belirli şekilde artar Isıyle dehidratasyona uğrayarak erimiş borik anhidriti verir.
Çözeltisi zayıf bir asit karakterini gösterir, fakat alkaliler tesiriyle, ortoborik adı verilen H_3BO_3 asidinin tuzu elde edilemez. Derişme sırasına göre, ya metaborik (HBO_2) veya tetraborik ($H_2B_4O_7$) asidin (boraks gibi) tuzu meydana gelir. Bununla beraber bazı ortoboratlarda (meselâ kalsiyum ortoborat $Ca_3B_2O_6$) mevcuttur. Bunlar, kuru yolla, yani anhidritin bir metal oksitle eritilmesinden elde edilir. Borik asidin alkollere tesiriyle, karakteristik bir yeşil alevle yanan etilborat ($(C_2H_5)_3BO_3$ gibi ortoborik asidin esterleri olan borik eterler meydana gelir. 1702'de Homberg tarafından keşfedilen borik asit, tabiatta oldukça yaygındır: bazen maden sularında (Wiesbaden, Luchon v.b.) ve Toscana'da yer yarıklarından çıkan buharlarda yani *suffioni*'lerde bulunur. Aynı zamanda borat halinde de bulunur: bunlardan sodyum tuzunu *(boraks)*, kalsiyum tuzunu *(borakalsit)*, magnezyum tuzunu *(borasit)* saymak gerekir.Borik asidin elde edilmesi için, suffionilerin buharları yoğunlaştırılır veya tabiî boratlar sülfürik asitle muamele edilir. Tasfiyesinde boraks safhasından geçirilerek billûrlaştırılır. Borik asit, çözelti halinde antiseptik olarak ve kolayca bozulan (zamklar, kola, besin maddeleri) organik cisimlerin muhafazasında kullanılır. Bazı minelerin ve Pyrex gibi özel camların terkibine girer. Mumların fitillerine emdirilir, böylece eskiden baş vurulan fitil kısmı ameliyesine lüzum kalmaz. Borik asit özellikle boraksın üretiminde kullanılır.

◆ **Borikli** sıf. Eczc. İçinde borik asit bulunan: *Borikli vazelin.* ‖ *Borikli su,* borik asit'in yüzde 3'lük sulu çözeltisi; hafif antiseptiktir, kostik değildir. (L)

BORİL i. (fr. *boryle*). Kim. Tek değerli —B kökü: *Boril sülfat* $(BO)_2SO_4$. (L)

BORİL, bulgar çarı (1207-1218). Kaloyan'ın (Güzel İvan) yeğeni. Kuzeni İvan III Asen II'yi geçen tacı ele geçirmek için İvan II'nin dul karısıyle evlendi. Filibe'de Franklara yenildi (1208). Kızını verdiği latin imparatoru Henri de Flandre ile barış yaptı. Bogomil'ler İvan Asen'in taraftarı olan meşrutiyetçilerle birleştiklerinden Boril tarafından Tırnova Concile'in de sapkınlık suçundan mahkûm edildiler (1211). Bu, şiddetli bir ayaklanmaya yol açtı ve ancak macar kralı Andrassy II'nin müdahalesiyle bastırıldı. Buna karşılık krala Belgrad bölgesindeki bir kısım bulgar arazisi verildi. Boril, Sırplarla başarısızlıkla sonuçlanan savaşlara girişti. Tırnova'da İvan Asen tarafından tutuklandı, gözleri oyuldu, rakibi de çar ilân edildi. (L)

BORİMOS. Bk. BORMOS.

BORİNA i. (ital. *boline*). Denizc. Direklerdeki yatay serenlere açılan dört köşe yelkenleri geriye doğru geren iplerin (iskota) bağlandıkları köşelere (yaka) yakın olarak bulunan ve yelkeni çevreleyen halatın (gradin halatı) üzerindeki kazayağı (üçgen) sapanlara bağlanan ip. (Rüzgârı başa yakın olarak seyir edilirken [orsa seyir] tekneyi rüzgâra mümkün olduğu kadar yaklaştırmak için yelkenin, rüzgârın geldiği yöndeki yakasını [kenarını] açıp gergin tutmağa yarar.) ‖ *Borina kaçma,* bazı yelkenli gemilerin çeşitli sebeplerle devamlı olarak kendiliğinden rüzgâr üstüne doğru dönme eğilim gösterdiği hale verilen ad. ‖ *Borina patası,* seren yelkenlerinin gradin yakalarına borina halatlarının bağlanması için iki veya üç mafyon arasına tertiplenmiş kazayağı sapanı. ‖ *Borina yakası,* dört köşe yelkenlerde direğe bitişik olan yaka. (M)

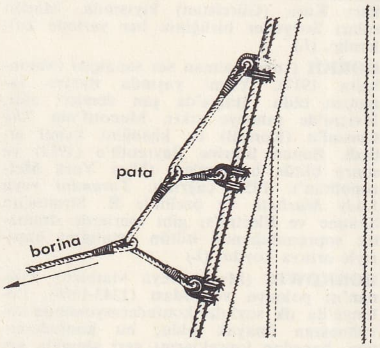

borina patası

BORİNAGE, Belçika'da maden kömürü bölgesi, Hainaut'da, Mons'un batısında. Yedi merkezde, 4 milyon tondan çok yakıt (Belçika maden kömürü üretiminin yedide biri) çıkarılır. Kalınlığı az tabakaların parçalanması yüzünden madenlerin işletilmesi gitgide zorlaşmaktadır. (L)

BORİNATA veya **BURİNATA** i. (ital. *bolinetta*'dan). Denizc. Tirinket yelkeninin (pruva direğinin en alttaki yatay serenine açılan yelken) borinası. (M)

BORİS (veya **BOGORİS**), birçok bulgar veya rus prensine verilmiş olan islav vaftiz adı. (L)

BORİS I (907), bulgar hanı (852-889), Malamir'in yeğeni ve halefi, Karadağ Sırplarıyle Bosna Hırvatlarına boyun eğdiremedi (852 ve 854). Keskin görüşlü becerikli bir hükümdardı. Güney İslavlarını Bulgaristan çevresinde toplamak arzusunu gerçekleştirmek amacıyle Büyük Boravya'nın ve Bizans'ın ikili baskısı altında hıristiyan oldu. Bizans'ın nüfuzundan kurtulmak için önce karolenjiyen misyonerlerini yardıma çağırdı. Asillerin karşı koymasına rağmen, halkı, hıristiyan dinini kabule zorladı. Nicolay I'den bir latin piskopos istedi ve ikinci bir defa, Bizans'ın vesayetinden kurtulmağa çalıştı ama başarıya ulaşamadı. Gerçekte, bulgar kilisesi İstanbul'a sadece ismen bağlı millî bir kilise oldu; din adamları resmî dil olarak İslavcayı kabul ettiler. Hıristiyanlığa dönüş emelini gerçekleştiren Boris I, krallık yönetimini güçlendirdiği gibi Bulgaristan'ı medeniyet din ve dil birliğine de kavuşturdu. Böylece, memleketini Balkanların en dinamik devleti yaptı. Franc din adamları tarafından Büyük Moravya'dan kovulan İslav din uluları Kyrillos ve Methodios'u geri çağırdı (885); sonra bir manastıra çekildi (889). 893 Yılında paganizme eğilim duyan büyük oğlu Vladimir'in yerine, İstanbul'da yetişmiş küçük oğlu Simeon'u geçirmek üzere manastırdan çıktı. (L)

BORİS II (949 doğr. - 979), bulgar çarı (969-972). Petir I'in oğlu. İstanbul sarayında yetişti, bizanslı bir kızla evlendi. Güçsüz bir çardı, kiev rus prensi Svetoslav'ın Bulgaristan'ı istilâ etmesini önleyemedi (970). Bizans imparatoru İoannes, Tsimiskes, rus akımına karşı Bulgaristan'ı savundu, fakat Tuna'ya kadar memleketi ilhak ederek Boris II'yi tahttan ayrılmağa zorladı. (L)

BORİS III (Sofya 1894-ay.y. 1943), bulgar kralı (1918-1943), Ferdinand I'in ve Marie-Louise de Bourbon-Parme'ın oğlu. Annesinin isteği üzerine katolik oldu, bulgar halkını memnun etmek ve Rusya'ya yaklaşmasını kolaylaştırmak için ortodoks usulünce vaftiz edildi; babasının tahttan vaz geçmesiyle kral oldu (1918). Saltanatının başlarında silik bir rol oynadı (Stambuliyski'nin köylü diktatörlüğü, 1913-1923) ise de komünist tedhişine karşı büyük bir soğukkanlılık gösterdi (1923-1925 suikastları). Anayasayı geçici olarak yürürlükten kaldırdı (1934) ve kurduğu otoriter rejimde hiç bir değişiklik yapmadan aynı Anayasayı 1938'de yeniden yürürlüğe koydu. İkinci Dünya savaşında Almanya'ya yanaştı, Bulgaristan'ı Yugoslavya ve Yunanistan'a karşı bir alman üssü haline getiren Berchtesgaden antlaşmasını imzaladı (1941) ise de almanlara mutlak olarak boyun eğmedi. Bulgar bağımsızlığını koruyabildi. Hitler ile yaptığı bir görüşmeden dönerken naziler tarafından öldürüldü (L)

BORİS I'in vaftizi
XIV. yy. islav minyatürü
(Bizans kütüphanesi, Paris)

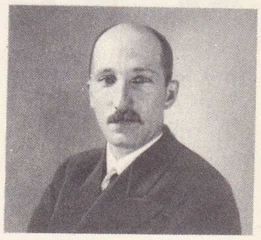

BORİS III

çar **BORİS GODUNOV**
XX. yy. başında rus okulu deseni

Max **BORN**

«Boris Godunov» müzikal dramından bir sahne
Opera tiyatrosu

Foto. X, Manuel, Lipnitzki (LAROUSSE)

BORNEO
kazık temel üstünde kurulan bir balıkçı köyü

BORİS (aziz) [öl. 1015], Kiev hükümdarı Vladimir'in oğlu. Vladimir'in oğulları arasında yaptığı paylaştırmada, Rostov ülkesi ona düştü. 1015'te, Vladimir'in büyük oğlu Sviatopolk'un emriyle, kardeşi Gleb'le birlikte öldürüldü. Ortodoks kilisesince her iki kardeş din uğrunda can veren azizlerden sayıldı. (L)

BORİS GODUNOV (1551 - 1605), rus çarı (1598-1605). Tatar asıllı idi. Kız kardeşi, zavallı bir insan olan çar Fedor I ile evlenince (1584-1598) Boris, iktidarı onun adına yönetti. Henüz güçlü olan Boyar'ları yıpratmaya ve kilisenin desteğini kazanmaya çalıştı. Fedor'un ölümünden sonra, Zemski-Sobor (Rus meclisi) tarafından çar seçildi (1598). Boris'in, İvan IV'ün oğlu ve tahtın son vârisi olan Dimitriy'i öldürttüğü söylenir. İsveç'e karşı açılan savaşı kazandıktan sonra, ağır bir sosyal buhranla karşılaştı. Gerekli işgücü sağlayabilmek için, toprak sahiplerine, kaçak köylüleri dört yıl süreyle kovuşturma hakkı tanıdı. Sanıldığı gibi Rusya'ya toprak köleliğini sokmadığı halde, köylülerin yer ve sahip, değiştirme hakkını belli bir süre içinde engelledi. Boris öldüğü zaman Rusya, köylülerin kanlı ayaklanmalarıyle çalkalanıyordu. Polonya'nın desteklediği düzmece Dimitriy Moskova üzerine yürüdü ise de yenildi (1604). [L]

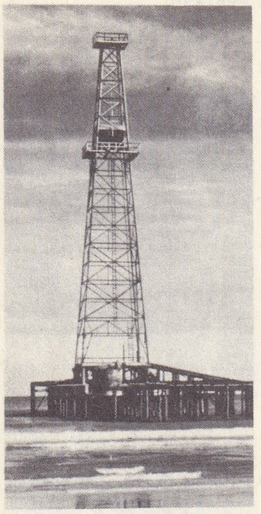

BORNEO
Seriu petrol işletmesi

Boris Godunov, Puşkin'in tarihî trajedisi. Karamzin'in *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo* (Rusya İmparatorluğu Tarihi) adlı eserden esinlenerek 1825'te Mihailovskoe'de yazdığı ve 1831'de yayımladığı bu üç perdelik oyun, rus edebiyatının ilk büyük millî tiyatro eseridir. (L)

Boris Godunov, Mussorgski'nin, Puşkin'in trajedisinden düzenlediği 4 perde ve 9 tabloluk opera. 1598-1605 Arasında yer alan tarihî bir efsaneye göre Boris Godunov, tahta geçmek için Korkunç İvan'ın oğlu ve kendi kayınbiraderi olan küçük Dimitriy'i öldürtür. Dramın olayları, Boris ile düzmece Dimitriy ve Boris ile halkı arasındaki ikili çatışmaya dayanır. Zaten oyunun başlıca kahramanı rus halkıdır. Mussorgski bu eserinde, sözlerin ve duyguların doğrudan doğruya müzikle anlatılmasını istemekle Debussy'ye öncülük etmişti. 1869-1872 arasında bestelenen *Boris Godunov*, 1874'te Petersburg'da Mariynskiy tiyatrosunda oynandı. (L)

BORNEO
Kinabalu bölgesi en yüksek tepesi

BORİSLAV, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Karpatların eteğinde, Drogobiç'in güneyinde; 35 000 nüf. Petrol rafinerileri ve petrokimya sanayii. (L)

BORİSOGLEBSK, S.S.C.B.'de şehir, Voronej ile Saratov arasında; 54 000 nüf. Tarım merkezi, besin sanayii. (L)

BORİSOV, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, Minsk'in kuzeydoğusunda; 59 000 nüf. Tütün ve kereste sanayii. (L)

BORİVOJ I, dük ve Bohemya'nın ilk hıristiyan prensi (894-902), Przemyslid ailesinden. Daha sonra azize mertebesine yükseltilen karısı Ludmilla ile birlikte 874'e doğru din ulusu Methodius tarafından vaftiz edildi ve Bohemya'ya, latin kültü tarafından daha sonra yok edilen bizans kültünü soktu. İki oğlu vardı; ölümünden sonra yerine geçen Spitihner I ve Vratislav I (L)

BORİVOJ II (öl. Macaristan 1124), kral Vratislav'ın oğlu, birçok defa Bohemya dükü unvanını aldı (1100-1107). [L]

BORJA, İspanya'da (Aragon, Zaragoza ili) kasaba, Moncayo sıradağlarının eteğinde, Huecha kıyısında; 4 400 nüf. Borgia ailesinin yetiştiği yer ve Aragon araplarının önemli sanat merkezi: çan kulesi, saraylar. — Yakınında, Veruela manastırı (XII.-XVI. yy.). [L]

BORJA Y ARAGON. Bk. BORGİA.

BORJOMİ, S.S.C.B.'de ılıca merkezi, Yukarı Kura (Gürcistan) kıyısında. Maden suları Sovyetler birliğinin her yerinde kullanılır. (L)

BORKH (İnge), alman ses sanatçısı (Mannheim 1917). Yirmi yaşında tiyatro sanatçısı oldu. İtalya'da şan dersleri aldı, İsviçre'de sahneye çıktı, Menotti'nin *The Consul*'u (Konsül) ile kişiliğini kabul ettirdi. Bunun üzerine Bayreuth'e (1952) ve sonra bütün başkentlere (New York Metropolitan'ı, 1958) çağrıldı, *Turandot* veya *Lady Macbeth* ve özellikle R. Strauss'un Salome ve Electra'sı gibi eserlerde dramatik sopranoluğunun bütün ustalığını başarıyle ortaya koydu. (L)

BORKOWİC (Marko veya Mathieu), Poznan'ın polonya voyvodası (1343-1358), Polonya'da ılk soylular konfederasyonunun kurulmasına önayak oldu; bu konfederasyon, hanedan topraklarını geri almakla görevli kraliyet subaylarına karşı kurulmuştu. Borkowic tutuklandı ve aç bırakılarak ölmeye mahkûm edildi. (L)

BORKU, Güney Sahra'da (Çat) ülke, Tibesti dağlarının güney eteğinde. Vahalar. — *Borku-Ennedi-Tibesti ili*; 52 600 nüf. İdare merkezi, *Largeau*. (L)

BORKUM, Kuzey denizinde almanlara ait ada, Ems nehri (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) ağzında Balıkçılık; sayfiye yeri. (L)

BORLÄNGE, Orta İsveç'te (Kopparsberg) şehir. Dalalv kıyısında; 27 400 nüf. Domnarvet ve Kvarnsveden yerleşme merkezlerinin birleşmesinden meydana gelen önemli sanayi (kâğıt ve elektrikli çelik fabrikaları) merkezi. Açık hava müzesi. (L)

BORLASİA ANGLİAE i. İnce, uzun, yassı deniz solucanı. Uzunluğu 6 m'ye erişebilir. (Yassısoluncanlar bölümünün nemertinler sınıfından.) [L]

BORLU, Ege bölgesinde Manisa ilinin Demirci ilçesinde bucak; 5 481 nüf.; 16 köy. — *Bucak merkezi*, Demirci'yi Salihli'ye bağlayan yol üzerindedir; 730 nüf. (M)

BORMANN (Martin), alman siyaset adamı (Halberstadt 1900). 1921'den itibaren yahudi düşmanı oldu. 1924'te siyasî bir cinayetten mahkûm oldu, serbest bırakıldıktan sonra nazi partisine girdi (1925). 1933'te S.S.'lerin generali ve Rudolf Hess'in kurmay başkanı oldu, 1941'de Hess'in yerine geçti, başbakan yardımcılığına getirildi ve Hitler'in en güvendiği adamlardan biri olarak vasiyetini gerçeklestirdi ve 1945'te Dönitz'i başbakanlığa getirdi. Berlin yıkıntıları arasında öldüğü sanılmaktadır (2 mayıs 1945). Nurenberg mahkemesi tarafından savaş suçlusu olarak gıyaben ölüme mahkûm edildi. (L)

BORMİO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Sondrio ili), Adda kıyısında; 3 000 nüf. Bormio, yüksek Adda vâdisindeki geniş çanağa hâkim durumdadır. Yaz kış turist çeken önemli bir merkezdir. Kalsiyum sülfatlı sıcak su kaynakları. (L)

BORMİO boğazı. Bk. STELVİO BOĞAZI.

BORMOS veya **BORİMOS,** güzelliğiyle tanınan bithyniali genç, Mariandynoi krallarından birinin oğlu. Av'da öldü. Ölümü, her yıl hasat zamanı anılırdı. (L)

BORN (İgnaz, baron VON), avusturyalı mineraloji bilgini (Karlsburg, Transilvanya 1742-Viyana 1791). 1776'da imparatoriçe Maria-Theresa tarafından Viyana imparatorluk müzesini düzenlemekle görevlendirildi. Maden ocakları tekniğine, özellikle malgamalama yoluyle elde etme metoduna yenilikler getirdi. (L)

BORN (Max), alman fizikçisi (Breslau 1882), 1933'te ingiliz yurttaşlığına geçti. Breslau, Heidelberg, Zürich, Göttingen ve Cambridge'de öğrenim gördükten sonra, Berlin (1915) ve Frankfurt (1919) üniversitelerinde teorik fizik profesörü, sonra Göttingen Teorik Fizik enstitüsü müdürü (1921) oldu. Nazi ihtilâlinden sonra, ülkesinden ayrılarak İngiltere'ye geçti. 1935'te Bangalore (Hindistan), sonra da (1936) Edinburgh'da profesörlük yaptı. Kimyevî ilgideki elektrik yapıyı açıkladı. Elektronik teorisinden hareket ederek, 1919'da katı cisimlerin sıkıştırılabilme ve esneme özelliklerini hesapladı. 1927'de dalga mekaniğine dayanarak, hareket eden taneciklerdeki ortak dalgaların tahminî yapısını açıkladı. 1933'te elektromagnetik alanın birim teorisini düzenledi. Heisenberg'in düşüncelerini geliştirerek, Jordan ile birlikte «Matrisler mekaniği» denilen bir sistem düşündü. Bu sisteme göre, atomların spektroskopik özelliklerini açıklamak mümkün olacaktı. 1954'te Walther Bothe ile birlikte Nobel fizik ödülünü kazandı. (L)

BORNA, Almanya'da (Doğu Almanya, Leipzig idare bölümü) şehir, Leipzig'in güneyinde; 17 600 nüf. Linyit çıkarma merkezi. Termik santral. Makine sanayii. (L)

BORNEO, İndonezya'da ada, Ekvator kuşağında, genişliği bakımından Hollanda Hindistanı'nın birinci, dünyanın üçüncü adası, kuzeyde Sulu denizi, batıda güney Çin denizi, güneyde Cava, doğuda Makassar boğazıyle sınırlanır; 736 000 km²; 3 milyon nüf. Dört bölgeye ayrılır: bölgelerin en büyüğü *Kalimantan*, İndonezya cumhuriyetinin on eyaletinden biridir; öbür bölgeler Malezya toprakları (Sabah [esk. Kuzey Borneo*] ve Saravak) ile Britanya himayesindeki *Brunei** sultanlığını içine alır.

● *Coğrafya*. En yüksek tepesi *Kinabalu* 4 175 m'ye ulaştığı halde Borneo çok dağlık bir ada değildir. Aralıklı kütlelerin ve tepelerin eteğindeki, boğazlarla yarılı orta yükseltide (1 000 m'nin altında) yaylalar adanın iç kısmında ve batısında geniş topraklar kaplar. Bunların bazıları faylı billûrsu yaylalardır (Schwaner dağları); öbürleri hemen hemen yatay durumda kalmış Dördüncü zaman kumtaşlarından oluşurlar (Müller dağları); bazı yerleri bazaltlarla veya volkanik tüflerle örtülüdür. Dördüncü zaman kıvrılmasının sıradağlarıyle volkanik engebeler, adayı Makassar boğazı çöküntüsü kıyısında sınırlar ve kuzeye doğru dış bükey bir yay çizer. Bu engebeler, şiddetli bir aşınıma uğramışlardır. Adanın doğusundaki sıradağlarla, iç kısım ve güneybatıdaki kütleler geniş havzaları çevreler; bu havzalar batıda Rajang ve Kapuas, güneyde Barito nehirleriyle akaçlanır. Nehirler, birçok su kolu, bataklıklar ve göllerle dolu, geniş alüvyon ovaları meydana getirir. Denize doğru, deltalar ve deniz kulaklarını kapayan kıyı kordonlarıyle sınırlanırlar. Borneo'da ekvator iklim özellikleri, ortalama 26°C çevresinde oynayan sürekli ve yüksek sıcaklıklar ile muson veya deniz alizesinin verimli yağmurlarıyle (bölgelerin yönüne göre yılda 1 500-4 500 mm arasında) ortaya çıkar. Bu şartlar mangrov ile büyük yağmur ormanlarının oluşumuna çok elverişlidir. Ormanlarda özellikle tropikal ağaçlar ile değerli kerestelik ağaçlar (sandal ve kâfuru ağacı) yetişir. Ormanlarda, birçok maymun (gümüşü jibon ve orangutan), maymunsular ve tapirler barınır. Bu ormanlarda yer yer savanlara

Foto. Morrisson-Holmès (LAROUSSE)

rastlanır, bunlar insanların ormanı işletmesinden doğar.

Adanın girilmesi zor büyük kısmı hâlâ ıssız ve gezginler için çok tehlikelidir: iklim şartları sağlığa zararlıdır; iç kısımlardaki nehirler, seyahati tehlikeli kılan çağlayanlarla kesilir; en ilkelleri hâlâ kafa avcısı olan yerlilerle ilişki kurmak güçtür. Borneo'nun iç kısmında Çinhindi ve Filipinler'den göç eden Dayak'lar yaşar; büyük ölçüde balıkçılık ve avcılıkla geçinirler, ama sulanan setlerde pirinç tarlaları, sebze ve meyve bahçeleri (şekerkamışı, arak ağacı, sagu ağacı) kurmayı da başarmışlardır. Malezyalı ve Çinliler, güneyde Cava'nın karşısında Borneo'nun ırk bakımından en karışık halkı olan Barito deltasının Bandjaresen topluluğu, müslüman Dayaklar, Johore Malezyalıları, Cavalılar ve Araplar çok eski tarihlerde Borneo'ya yerleşmişlerdir. Adada ilk işletilen maden zenginliklerinin (altın ve elmas) önemi bugün bir hayli azalmıştır. Ama kıyı adası Pulau Laut ile Basito ve Orta Kapuas'ın ovalarından kömür çıkartılır. Tarakan adası, Kutai havzası, Mahakam'ın ağzı ve Balikpapan koyunda çıkarılan petrol Balikpapan'da; Seria'da çıkarılan ise lutong yoluyle Brunei'de arıtılır ve ihraç edilir. Miri'deki petrole Saravak'ta antimuvan ve civa da eklenir. Bandjarmasin'in biberi avrupalıları buraya çok erken bir dönemde çektiği halde Borneo'da ticarî tarım az gelişmiştir. Başlıca ürünler (biber ve kauçuk) özellikle doğu kıyısında işletmelerden ve Britanya'ya ait bölgelerden gelir. İndonezya'nın bütününe oranla Borneo'nun değerlendirilmesi çok geri kalmıştır. Nüfusunun düşüklüğü ve işlenebilir geniş toprak rezervleri yüzünden, ada, ileride Cava'nın tabiî nüfus boşaltıcısı olacaktır.

Sabah (eski kuzey Borneo) ve Saravak'ın Malaysia federasyonuna katılmasından beri (1963) ada üçe bölündü: yeni devlet İndonezya cumhuriyeti ve Brunei sultanlığı, Malaysia'ya katılan topraklar üzerinde Filipinler'in, özellikle de İndonezya'nın hak iddia etmeleri Kuala lumpur devleti ile Cakarta devleti arasında şiddetli bir çatışmaya yol açtı (Sabah'a silâhlı tecavüz). Ama İndonezya'da yeni yöneticilerin iktidara gelmesi, bu yöneticilerin teklifiyle Batı Malaysia, Singapur, Sabah, Saravak ve Brunei arasında kuzey bölgelerin kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakları üstüne müzakerelere girişilmesini sağladı. Müzakereler sonunda 3 eylül 1966 antlaşmasıyle, Malaysia'yı İndonezya'dan ayıran sınırda faaliyet gösteren İndonezyalı komünist toplulukları bertaraf etmek için karma bir komisyon kuruldu. Britanya hükûmeti de adadaki 10 000 askerini geri çekmeğe karar verdi.

● *Keşif tarihi.* Borneo, Macapait imparatorluğunun bir bölümüydü, 1511'de portekizli Abreu buraya ulaştı, 1521'de de Pigafetta, Borneo'yu gezdi. 1526'da portekizliler, 1604'te de Hollandalılar bu ülkeye geldiler. Bütün XVII. ve XVIII. yy. boyunca, Hollanda Doğu Hindistan şirketi ülkenin tek hâkimi olabilmek için sırasıyle İspanyollar ve İngilizlerle çarpıştı. Bunula birlikte XIX. yy.a kadar Borneo'nun ancak kıyıları keşfedilebildi. Adanın iç kısımları Müller, Schawaner ve Posewitz'in seferleriyle daha iyi tanınabildi.

● *Tarih.* Bk. İNDONEZYA.

● *Güzel sanatlar.* Bk. İNDONEZYA.

● *Dilbilim.* Borneo'nun iç kısmında *dayak* dili konuşulur; birçok lehçesi vardır, en çok tanınanları doğu kıyılarında konuşulan *busan* ile *tidon*'dur; tidon lehçesi *bolonan* ve *tarakan* lehçelerinden meydana gelir. (L)

BORNEO (KUZEY). Bk. SABAH.

BORNEOL i. (*Bornéo*'nun adından). Formülü $C_{10}H_{17}OH$ olan terpenik alkol. Keton şekli kâfuru meydana getirir.

— ANSİKL. Optikçe birbirinin tersi iki kâfur bulunmasına karşılık, hepsi aktif ve ikişer ikişer optikçe karşıt olan dört bor*neol* vardır. Bunlar, eskiden, α kamfoller adı verilen sağ ve sol borneoller ile β kamfoller adı verilen sağ ve sol iziborneollerdir. Tabiî borneoller genellikle rasemik haldedir: Dryobalanops camphora hemen hemen saf olan (Borneo kâfuru) dekstrojir şeklini verir; bunun optikçe tersi *Blumea balsamifera* esanslarında bulunur (N'Gaï kâfuru). Her iki şeklin esterleri birçok kokulu yağlarda bulunur. Bununla beraber, sağ borneol ile sol izoborneol genel olarak sağ şekilli kâfurun hidrojenlenmesiyle elde edilir. Sodyumla hidrojenlenmeden borneol, katalitik hidrojenlenmeyle de izoborneol elde edilir. Aynı şartlarda sol kâfur ile öncekilerin optikçe tersi olan borneol ve izoborneol elde edilir.

Borneoller 204°C'de erir ve 212°C'de kaynar; izoborneoller 212°C'de erir ve bunun biraz üstünde kaynar. İzoborneoller alkali etkisiyle hemen hemen bütünüyle izomerleşerek stabil olan borneolleri verirler. Borneol ve izoborneoller dehidrate olarak bazan iki optik şekli bulunan *bornilen* adlı terpeni genellikle de kamfen adlı terpeni verirler. Kromlu oksitlenme ile tekrar türedikleri kâfurları meydana getirirler. Borneol ve izoborneol esterleri parfümeride kullanılır. Çam esansında (konifer esansı) bulunan bornil asetat 29°C'de erir. İzobornil asetat ve formiatlar tekabül ettikleri alkolden başlayarak elde edildikleri gibi ayrıca kâfura asetik asit ve formik asitin doğrudan bağlanmasıyle de elde edilir. Kâfurun sentezinde pinen'den başlayarak yapılan işlemin yolu budur. (L)

BORNET (Edouard), fransız botanikçisi (Guerigny, Nièvre 1828-Paris 1916). Suyosunları bilgini G. Thuret ile birlikte bu bitkilerin döllenme şeklini buldu. Eserleri: *Notes Algologiques* (Suyosunları hakkında İnceleme) [1874-1880], *Études Phycologique* (Yosunbilim Araştırmaları) [1878]. (L)

BORNEZİT i. (fr. *bornésite*). Borneo kauçuğundan elde edilen $C_7H_{14}O_6$ formülündeki bileşik. (Bornezit, inozitin izomerlerinden birinin bir metilli eteridir.) [L]

BORNHOLM, Baltık denizinde Danimarka'ya bağlı ada, İsveç Scania'sının güney doğusunda; 588 km², 48 600 nüf. Bu granitli adanın en yüksek yeri 162 m'dir. Zengin tarım ve hayvancılık. Kaolin maden yatakları, fayans ve çanak çömlek yapımı için işletilir. Balıkçılık. Turizm ve sayfiye yeri.

İsveç kıyılarına 40 km, Polonya ve Almanya kıyılarına 100 km uzaklıkta bulunan ada, deniz seferlerini gözlemek için donatıldı. Danimarka'nın 1949'da NATO'ya katılmasından sonra Bornholm, Baltık denizinde bir gözetleme ve uyarma merkezi oldu.

— Tar. Bornholm veya Burgondhar, M.S. II. yy. ortalarında Roma imparatorluğunu yıkan barbarların (Gotlar, Zepidolar, Hemllar, Burgondlar) Avrupa'ya akınları sırasında geçtikleri Baltık denizinde bulunan iki adadan biridir (Gotland ile birlikte). III.yy.da Danimarkalılar buraya yerleştiler. IV.yy. boyunca Lund başpiskoposluğunun malı olan ada, 1510 yılında Hansa birliği, sonra Danimarkalılar tarafından işgal edildi. Geçici olarak 1645-1660 yıllarında İsveçlilerin ve 1945-1946 yılları arasında da Rusların eline geçti. Adanın savunmasında yararlı olan yuvarlak biçimli kiliseler hâlâ muhafaza edilmektedir. (L)

Bornholm hastalığı. Gribe benzeyen, virüs hastalıklarını andırır bulaşıcı hastalık. İlk defa 1930'da Bronholm adasında görülmüştür. Bünyece zayıf olmayan kişilerde çok hafif geçen bu hastalık, kısa süreli yüksek ateş, «göğse kan hücumu» ve çeşitli kas ağrılarıyle kendini belli eder. Avrupa'da her yıl birçok kimsede görülür. (L)

BORNHÖVED, Almanya'da (Batı Almanya, Schleswig-Holstein) köy, Neumünster'in doğusunda; 2 700 nüf. Ortaçagda Holstein meclisleri Bornhöved'de toplanırdı. Almanlar (Lübeck ve töton şövalyeleri) Danimarka kralı Waldemar II'yi burada yendiler (temmuz 1227) ve Baltık denizini bir Danimarka gölü haline sokmasını önlediler. (L)

BORNİL i. (fr. *bornyle*). Formülü $C_{10}H_{17}$ olan borneol'den hidroksil kaybıyle elde edilen kök.

◆ **Bornil-,** Kim. Molekülde *bornil* kökü olduğunu gösteren önek.

◆ **Bornilamin** i. (fr. *bornylamine*). Formülü $C_{10}H_{17}NH_2$ olan kâfuroksimin indirgenmesiyle elde edilen birincil terpenli baz. (Yapı bakımından borned ve izobornede uyan, biri 163°C'de eriyen dekstrojir, diğeri 184°C'de eriyen levojir; iki stereoizomer baz.)

◆ **Bornilen** i. (fr. *bornylène*). Formülü $C_{10}H_{16}$ olan, pinen iyothidratın bozunmasıyle elde edilen, kamfen ve pinen'in izomeri olan terpenli hidrokarbon. (Bu madde katı halde bulunur, 103°C'de erir; klorhidrik asit etkisiyle bornil ve izobornilden farklı olan bir klorhidrat haline geçer.) [Yapısı için. Bk. KÂFUR.] (L)

BORNİN i. (*Born*'un adından, fr. *bornine*). Miner. Tabiî bizmut sülfotellürür. (*Eşanl.* TETRADİMİT.) [L]

BORNİT i. (*Born*'un adından, fr. *bornite*). Mineroloji. Tabiî bakır ve demir sülfür Cu_5FeS_4. (*Eşanl.* ERÜBESİT.) [L]

BORNİTRÜR. Kim. Bk. NİTRÜR.

BORNOVA, İzmir şehrinin banliyö semti; 30 445 nüf. Eski adı *Burunabat*'tır. Yamanlar dağı eteğinde meyilli araziye kurulmuştur. Semtin bir kısmı da düz kesimlerde yayılır. İzmir'e 7 km'lik bir banliyö hattıyle bağlanır. Ayrıca İzmir-Manisa kara yolu Bornova'dan geçer. Ege üniversitesi de Bornova'dadır.

— *Bornova ilçesi* (203 km², 70 261 nüf.), tek bucaktan ibarettir, 16 köyü vardır. İlçe sınırları içinde nüfusu 20 000'i aşan Çamdibi adlı bir yerleşme merkezi daha vardır. (M)

BORNOZ i. (ar. *burnus*> fr. *burnous*). Kıyf. Önden açık, kollu, havludan yapılmış, banyodan sonra kurulanmak için giyilen üstlük. (ML)

BORNU, Batı Afrika'da bölge. Nijerya ve Kamerun ile Nijer cumhuriyetinin bir kısmını içine alır. Kuzeydoğuda Çat gölü ile sınırlanır. Güneyinde savannalar, kuzeyinde istepler ve Çat gölü yakınında tuzlu bataklık halinde ovalar vardır. Bir tarım (pamuk, yerfıstığı, arap zamkı, darı) ve hayvancılık ülkesidir. Başlıca merkezleri *Maiduguri, Potiskum, Nguru* (demiryolu terminali), Kamerun'da *Dikoa*. Halkının çoğunluğu müslümandır (Kanuri'ler ve Fula'lar).

● *Tarih.* Bornu bu adla ilk defa İbn Fazl Allah al - Omarî'nin *Ta'rif*'inde geçer (1312'de Kahire'de yazılmıştır). Bornu güçlü bir devlet idi, aralarında Hafsî'ler yönetimindeki Tunus'un da bulunduğu birçok Afrika devletiyle ticarî ve siyasî ilişkisi vardı. Kanem'den gelen ve XI. yy. sonlarında Bornu'yu islâmlaştıran Seyfiye sultanları tarafından yönetiliyordu. Komşu halkların sonu gelmez hücumlar yaptığı (XIV. ve XV. yy.lar) karışık bir devreden sonra Bornu XVI. yy.da en parlak devrine ulaştı: Kanem, Tuareg ve Çatlılara karşı yapılan başarılı seferler ülkenin emniyetini sağladı. İçeride karışıklık çıkaran kabile reisleriyle mücadele, elinde 25 000 kişilik bir ordu bulunan sultanın otoritesi altında Bornu'nun birleştirilmesini sağladı. Bornu XVII. yy.dan itibaren gerilemeğe başladı. Yağmacı kabileler tarafından tahrip edilmiş, açlık ve salgın hastalıklarla zayıflamış bir halde olduğundan Fulbe istilâsına (1808) karşı hiç bir direnme göstermedi. Bununla beraber Fezzan asıllı ve bir Kanem prensesi ile evli olan Muhammed-ül-Kanem tarafından kurtarıldı. Muhammed yeni bir başkent kurdu: köle, fildişi ve deri pazarı olan Kuka. Seyfiye hanedanı 1854'te söndü ve Muhammed'in oğlu Ömer, «şeyh» adıyle Bornu'yu yönetti. Ölümünden az sonra ülke Rabah tarafından istilâ ve başkenti yerle bir edildi (1893-1894). Bu kargaşalıklar Avrupalıların müdahalesine yol açtı. Bornu ilk defa, Clapperton, Denham ve Oudney adlı İngilizler tarafından ziyaret edildi (1823); hükümdarın çok iyi karşıladığı alman Barth ise burasını uzun uzun dolaştı (1851-1854). 1900'de Rabah, fransız kumandanı Lamy tarafından yenildi. Toprakları Fransa, Büyük Britanya ve Almanya arasında paylaşıldı. Alman kesimi 1919'da Büyük Britanya'ya geçti ve Nijerya ile birlestirildi. Nijerya bugün eski Bornu'nun en büyük kısmını kapsar, geri kalan bölüm Nijer'e eklenmiştir. (L)

BORO (Sadun), türk denizcisi (İstanbul 1928). Galatasaray lisesini (1948), Man-

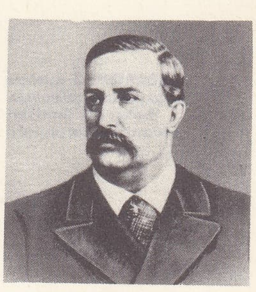

Alexandr BORODİN

Jean BOROTRA

Luis BORRASSA
tahta üstüne yapılmış İsa'yı tasvir eden mihrap arkalığı (1404) [Munoz koleksiyonu, Barcelona]

Foto. X, Monde et Caméra, Viollet (LAROUSSE)

BORROMEO adaları «İsola Bella» adasında bahçenin terasları Stresa'nın karşısında

chester üniversitesini bitirdi (1952). Bir ingiliz gencinin *Ling* adlı kotrasıyle yaptığı dünya turuna katıldı (1952). Yolculuk ingiltere'den Karayib adalarına kadar sürdü. İkinci dünya turuna 22 ağustos 1965'te İstanbul'dan başladı. *Kısmet* adlı yelkenlide karısı Odo Boro da bulunuyordu. Akdeniz, Cebelitarık, Kanarya adaları, Panama, Güney Pasifik adaları, Yeni Gine, İndonezya adaları, Singapur, Kızıldeniz (Süveyş kanalı kapalı olduğu için tekneyi Aşdod limanına karadan taşıttırdı) yolunu takip ederek 15 haziran 1968'de İstanbul'a döndü. Gezi hatıralarını *Pupa Yelken* (1969) adlı eserinde topladı. (M)

BOROBUDUR, Cava'nın iç kısmında büyük buddha tapınağı (850'ye doğr.); kozmik bir sembol olarak taşıdığı anlam çok karmaşık, mimarî biçimi ise benzersizdir; çok büyük boyutlu kat kat kaidesi çokgen biçiminde ve tırtıllıdır; her kat bir dizi alçak kabartmayle süslüdür; bu alçak kabartmalar özellikle Buddha'nın hayatını *(Lalitavistara)* tasvir eder. (L)

BORODİN (Aleksandr), rus bestecisi (Petersburg 1833-ay.y. 1887). İrmete kral soyundan prens Gedeonov'un evlilik dışı oğlu. Önce bilim alanında çalıştı, 1862'de Askerî Tıp akademisi kimya kürsüsüne tayin edildi; bu arada kendi çabasıyle piyano, viyolonsel, flüt, obua çalmayı ve beste yapmayı öğrendi. 1862'de Balakirev ile tanıştı ve «Beşler» grubuna katıldı. 1869'dan sonra 18 yıl boyunca beste yaptı. En önemli eseri *Prens İgor* (Knyâz İgor), Batı'lı Rusya ile Doğu'lu Rusya'nın bir bileşimi ve ilk müzikli rus destanıdır. Diğer eserleri: üç senfoni (1867, 1876, 1887), *Orta Asya İsteplerinde* (V Sredney Azii) [1880], iki dörtlü, piyano için *Küçük Süit* (1885) ve on dört melodi. (L)

BORODİN (Mihail Markoviç GRUSSENBERG denir), sovyet diplomatı (Yanoviçi, Vitebsk 1884-öl. 1953). 1908'de A.B.D.'de yerleşti, 1918'de Rusya'ya döndü. Mexico'da ve İngiltere'de siyasî kışkırtma hareketlerine katıldı. Kanton'da (1924) sovyet misyonunun başkanı ve Sun Yat-sen hükûmetinin danışmanı oldu. Rus Komünist partisini örnek alarak Sun'un Kuo-min-tang partisini yeniden düzenlemesinde payı oldu. Sun Yat-sen'in ölümünden sonra (1925), Çan Kay-Şek tarafından Çin'den çıkarılınca, Rusya'ya döndü (1927). Kanton'da Çinhindi komünistleriyle ilişki kurdu. 1937'de yeniden Çin'e döndüğü sanılıyor. (L)

BOROEVİÇ VON BOJNA (Svetozar), Avusturya-Macaristan generali (Umetic 1856-Klagenfurt 1920). Birinci Dünya savaşında, Rusya cephesinde 3. Avusturya-Macaristan ordusuna kumanda etti (1915), savaşın bitimine kadar da İtalya'daki İsonzo cephesinde Avusturya kuvvetlerinin başında bulundu. (L)

BORO'LAR, Batı Afrika'da zenci halk. Nijer ırmağı kıyılarında, Timbuktu'nun yukarısında ve Bani nehri kıyılarında yaşarlar. Boroların 30 000 kişi kadar oldukları sanılır. Ülkenin en eski yerlileri sayılırlar. (L)

BOROLLOS veya **BURULLUS,** Mısır'da deniz kulağı. Nil'in (Aşağı Mısır) iki kolu arasında; Akdeniz ile bağlantısı vardır. Balıkçılık. (L)

BOROMETRE i. (tes. edil. ad). Sanay. İncelenen cam nümunesinden geçen bir nötron huzmesinin uğradığı soğurmayı ölçerek camda bulunan bor miktarını bildiren âlet. (L)

Boronali (fransızcada eşek anlamını taşıyan *Aliborin* kelimesindeki harflerin yer değiştirmesi ile meydana gelen kelime), Roland Dorgelès'nin bir eşek kuyruğu ile yaptığı resme attığı imza. Bu tablo *Adriya Denizinde Güneş Batışı* adı ile, 1910 Bağımsız Sanatçılar salonunda sergilendi. (L)

BORONİA i. (fransız botanikçisi *Borone*'nin adından). Bot. Avustralya'da yetişen ağaççık. Çok güzel görünüşlü, çok ıtırlıdır. Birçok türleri limonluklarda yetiştirilir. Sedefotugiller familyasındandır. (L)

BORORO'LAR. Bk. KOROADO'LAR.

BORORO'LAR, fulbe ırkından halk, Çat'ta, Orta Afrika cumhuriyetinde, Kamerun'da ve Nijerya'da yaşarlar; Bororo'lar göçebedirler, sığır yetiştiriciliğiyle geçinirler. (L)

BOROTRA (Jean), fransız tenis şampiyonu (Arbonne, Aşağı Pireneler 1898). Elli defadan fazla Fransa şampiyonu oldu. (L)

BOROVANSKY (Eduard), çek dansçısı ve koreografı (Prerov 1902-Sidney, Avustralya 1959). Prag Millî tiyatrosunda baş dansçı oldu. 1926'da Anna Pavlova topluluğuna katıldı. 1932'den 1939'a kadar Ballets Russes de Monte-Carlo topluluğunda çalıştı. Bu grupta Avustralya'ya giderek orada yerleşti (1944). On yıl sonra yeni bir topluluk kurdu. (Borovansky Ballet company). Bu topluluk yeniden teşkilâtlandıktan sonra Borovansky Avustralya balesi adını aldı. Koreograf olarak, *Siyah Kuğu, Outlaw (1951), Avustralya Toprakları, İtalyan Cappricio'su* adlı baleleri hazırladı. (L)

BOROVİÇİ, S.S.C.B.'de şehir, Novgorod'un doğusunda. Linyit yatakları. (L)

BOROVİKOVSKİ (Vladimir Lukiç), ukraynalı rus ressamı (Birgorod 1757-Petersburg 1825). Mirgorod kiliselerinde çalıştı. Levitski'nin yanında öğrenimini tamamladı. Roslin, Lampi, Mme Vigée-Lebrun'ün etkisinde sanatını geliştirdikten sonra, portre ressamı oldu. Louvre müzesindeki rus çariçesi portresi (1813) onun eseridir.

Borovski Pafnutiyev manastırı, Rusya'da bir kaledeki manastırın duvarları içinde yer alan XVI. yy. yapıları. Manastır, 1444'te Koluga bölgesinde, Borovski kenti yakınlarında kurulmuştur. (L)

BOROZDİN (Semeyka), rus ikona ressamı. Stroganov okulundan (XVI. yy. sonu ile XVII. yy. başı). İmzalı eserleri Leningrad müzesiyle Moskova'daki Tretiakov galerisindedir. Solviçegodsk katedralini süslediği sanılır. (L)

BORRAGİNACEAE. Bk. HODANGİLLER.

BORRASSA (Luis), katalonyalı ressam (öl. 1424). Barcelona'da yerleşmiş geronalı bir ressamın oğlu. İlgi çekici mihrap arkalıkları (Guardiola [1404], Tarrassa [1411] ve Vich müzesi [1415-1418]) yaptı. (L)

BORRERO (Antonio), ekvadorlu siyaset adamı (Cuenca 1827-1891). Arkadaşı Garcia Moreno'dan sonra cumhurbaşkanı oldu (1875-1876). [L]

BORRİ (Pasquale), italyan dansçısı ve koreografı (Milano 1820-ay. y. 1884). İlk defa 1840'ta, La Scala'da baş dansçı olarak sahneye çıktı. *Rübezahl adlı* balesiyle (1848; müz. Reuling'in) Viyana'da ün kazandı. Uzun süre orada kaldı. *Su Perisi, Redowa* v.b. adlı eserleri hazırladı. Milano'da, Eugène Sue'nün *Paris Esrarı* adlı romanından alınan *Rodolphe*'u (1858) ve 5 perdelik romansı bir bale olan *Georges Revees*'i sundu. Borri, *Emma*'da, aynı süre içinde iki sahne verme tekniğini kullandı (1866). 1861'de Paris operasında *Messina Yıldızı,* Cenova'da *Lola Montez,* sonra Floransa'da *Müsrif Çocuk* balelerini sundu. (L)

BORRİCHİUS (Olaf). Bk. BORCH.

BORROMEO adaları, ital. **İsole Borromee,** ada topluluğu; Maggiore gölünde (İtalya) üç adadan *(İsola Bella, İsola Madre, İsola Superiore* veya *Pescatori)* meydana gelir. Bunlar 1671'e kadar çorak kayalardı, bu tarihte kont Vitaliano Borromeo bunları park haline getirdi. Adalardaki manzaraların ünü yaygındır. İklimin yumuşaklığı (Latinler bu adalara *İnsulae Caniculares* adını verirlerdi) tropikal bitkilerinin yetiştirilmesine elverişlidir. (L)

BORROMEO (Federico), milano piskoposu (Milano 1564-ay.y. 1631). Önceleri askerdi. 1580'den sonra, Bologna ve Pavia'da okudu ve 1587'de kardinal oldu. İspanyol hükûmetine karşı kilisenin dokunulmazlığını savundu. Milano'da katoliklik reformu için çalıştı. *Biblioteca Ambrosiana*'yı kurdu. (L)

BORROMİNİ (Francesco), italyan mimarı (Bissone, Lombardia 1599-Roma 1667). Maderna'nın öğrencisi. Önce, Roma'da Filippini manastırında, sonra *San Carlino alle quattro Fontane* kilisesi yapımında 1638-1641 arasında çalıştı ve ön cephesini ancak 1667'de tamamlayabildi. Başka eserleri: *Santa Maria dei sette Dolori;* ayrıntıların bolluğu ile rokoko üslûbunu müjdeleyen *Sant'Ivo alla Sapienza* (1642-1650). [L]

BORROW (George Henry), ingiliz yazarı ve gezgini (East Dereham, Norfolk 1803-Oulton Broad, Suffolk 1881). Avrupa'yı ve Doğu'yu dolaştı, çingenelerin dilini ve yaşayışlarını inceledi; bir çingene sözlüğü yazdı ve içinde otuz ayrı dilden çeviriler bulunan *Targum* adlı bir eser yayımladı. Daha sonra, Kutsal Kitap şirketinin ticaret temsilcisi olarak İspanya'yı dolaştı. Edebiyat alanında ününü *The Bible in Spain* (İspanya'da Kutsal Kitap) [1843] ile sağladı. 1851'de *Lavengro*'yu ve 1857'de, onun devamı olan *The Romany Rye*'ı yazdı. Bütün eserlerinde zevkle okunan bir yenilik vardır. (L)

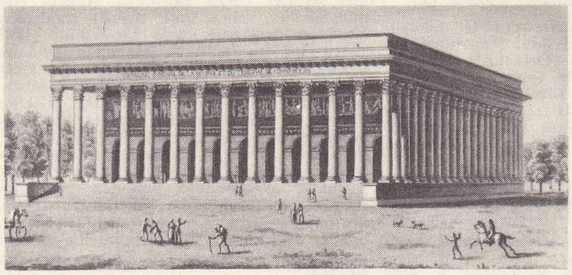

Paris'te imparatorluk **Borsa sarayı,** 1826 yıllarında

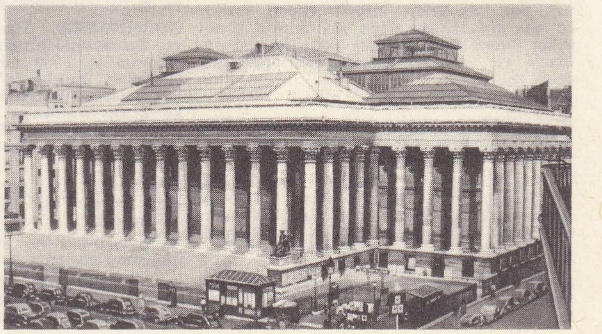

borsa'nın günümüzdeki hali

Foto. LAROUSSE

BORSA i. Sayı, ölçü veya ağırlıklarına göre belirlenebilen mislî eşyanın devletin müsaade ve kontrolu altında ve özel hukuk kuralları çerçevesinde alınıp satıldığı ticarete mahsus yer. (Bk. ANSİKL.) || *Borsa oyunu,* devlet tahvilleri, dövizler, çeşitli menkul değerler üzerinde kötü niyetle oynanan oyun, yapılan spekülasyon. || *Borsa simsarı,* bir iş anlaşması ile bağlı olmadan, esas veya yardımcı iş olarak, borsa acentelerine iş götürmeyi meslek edinmiş kimse. || *Döviz borsaları,* döviz üzerine işlem yapılan borsalar. (Bk. ANSİKL.) || *Emtia borsaları* (ticaret ve zahire borsaları), mislî, tiplere ayrılabilir nitelikteki madenler, buğday, mısır, un, ayçiçeği, kendir, şeker, kahve, kauçuk, kakao, pamuk, yün v.b. emtianın örneğe bakılarak veya örnek gösterilmeksizin alınıp satıldığı borsalar. (Mislî nitelikte olmayan ve her parçası ayrı nitelik taşıyan emtia ise münferit olarak emtia pazarlarında satılır.) [Bk. ANSİKL.] || *İş borsaları,* iş arayanlar ile işverenler arasındaki münasebetlerin sağlandığı yerler. (Bk. ANSİKL.) || *Karaborsa,* resmî ve serbest borsalarda işlem gören her çeşit kambiyo, nukut, esham, tahvilât ve emtianın şu veya bu surette gizli bir şekilde alınıp satıldığı, resmî ve meşru olmayan piyasalara veya bu türlü işlemlerin tümüne birden verilen ad. (Bk. KARABORSA.) || *Menkul kıymetler ve kambiyo borsaları,* tedavül kabiliyeti taşıyan kıymetli evrak üzerine alım satım işlemi yapılan borsalar. (Bk. KIYMETLİ *evrak.*) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Borsa*da, işlem gören mislî eşyanın hazır bulundurulması veya teşhiri gerekli değildir. Alım satım, örneğe bakılarak veya buna lüzum duyulmadan yapılır. Teslim-tesellüm ile karşılığın ödenmesi hemen yapılmayabilir. Böylece borsada alışveriş, «hazır para-hazır mal» esasına göre iş görülen pazarlarda rastlanmayan bir hareket ve esneklik kazanır. İktisadî açıdan borsalar, belli bir zaman ve yerde ticarî ilişkilerdeki arz ve talep mekanizmasının sağlam çalışmasını ve elden geldiği kadar rasyonel bir fiyat teşekkülünü sağlamak için kurulmuş toptan mislî eşya sürüm yerleridir. Borsada yapılan işlemler, borsada temsil edilen ticaret dalındaki fiyat teşekkülünü zorunlu olarak etkiler; ilgililer, ticarî işlerinde borsa fiyatlarını gözönünde bulundurmak zorundadırlar. Karşılıklı hesap görme, takas veya benzeri amaçlarla yapılan toplantı yerleri (Kliring mahalleri) ile satılacak şeylerin hazır bulundurulduğu pazarlar (haftalık, aylık veya yıllık pazar, panayır ve fuarlar) borsa niteliğinde değildir. Pazar ve panayırların aksine borsalar devamlı bir kuruluş niteliğindedir. Borsada iş görenlerin ticarî ikametgâhları çoğunlukla borsa mahallidir. Borsaların başlıca özellikleri şunlardır:

a. Borsa zamanı. Borsada işlemler hergün belli saatlerde yapılır. İşlem zamanına göre «öğle borsaları» ve «akşam borsaları» deyimleri kullanılır.

b. Borsa örf ve âdetleri. Borsa işlemleri kanun, tüzük gibi mevzuatla birlikte uyulması zorunlu örf ve âdetlere göre yapılır. Bunlar, yüklü borsa işlemlerini büyük çapta kolaylaştıracak, anlaşmazlıkları hemen hemen tamamen ortadan kaldıracak nitelikte ve borsada işleme yetkili üyeler tarafından önceden kabul edilen, uyulması zorunlu hukuk kurallarıdır.

Paris **borsası** 1873'te ve günümüzdeki hali

c. Kur tespiti. Borsada kabul edilen fiyat ve kurlar resmî bir kur tabelasına yazılır ve derhal günlük gazetelere duyurulur. Böylece ilgililer, kendilerini ilgilendiren emtia ve menkul kıymetlerin fiyat ve kurunu en çabuk şekilde haber alabilirler.

ç. Borsada faaliyet gösteren kişilerde aranan vasıflar. Borsa işlemlerinin özellikleri dolayısıyle herkesin borsada çalışmasına imkân verilmez, borsada çalışacakların ihtisas, itibar sahibi olması aranır.

d. Emtia ve menkul kıymetlerin borsa ticaretine kabulü, özellikle borsa kataloguna alınması ve kote edilmesi belli formalitelere bağlıdır.

e. Borsalar *devletin denetim ve gözetimi altında* çalışır. Türkiye'de tüzel kişiliği olan kanun kuruluşları niteliğindedir.

● *Tarih.* Borsaların ilkel şekline mislî malların el değiştirdiği, alınıp satıldığı ticaret mahalleri olarak çok eski devirlerde rastlanıyordu. Eski Babilliler, Mısırlılar ve Fenikeliler devrinde borsaların mevcut olduğu ileri sürülmektedir. Tarihçi Th. Mommsen'in eski romalı bankacıların forum'daki basilica binalarında toplantılarını (collegia merkatorum) «Roma borsası» olarak kabul eden görüşü tartışma konusudur. Borsalar İtalya'daki şehir devletlerinde şehir tüccarları tarafından kurulan Loggia'lar ve İspanya'daki Lonja'lar çerçevesinde varlıklarını geliştirdiler. Ortaçağda ün kazanan ve daha gelişmiş olan Venedik, Floransa borsalarında yalnız kambiyo mektubu (bir çeşit kıymetli evrak) üzerinde işlem yapıldığı bilinmektedir. Borsa adı, borsaların meydana gelmesinden çok sonra ortaya çıktı. Bu kelime Flandr'da bir ticaret şehri olan Brugge'deki bir meydanın adından alındı. Asil van der Beurse ailesinin malikânesi önünde bulunan ve onların adına bağlanarak «de Beurse» veya «de Burse» diye anılan meydanda XV. yy.da tüccarlar borsa işleri için toplanıyorlardı. Bu meydanda yapılan ilk faaliyetler 1460 yılında Anvers'de teşkilâta bağlandı ve böylece Batı Avrupa'nın en eski borsası ortaya çıktı. Daha sonra borsa kurumu ve adı Avrupa'nın diğer merkezlerine de yayılmağa başladı. Anvers borsası gelişerek 1531 yılında ilk milletlerarası borsa niteliğini kazandı ve modern borsanın öncüsü oldu. Anvers borsasının kapısında «in usum negotiatorum cujuscunque nationis ac linguae» (bütün milletlerin ve dillerin tüccarları için) sözleri yazılı idi. Gerçekten, bu borsada İngiltere'den, İtalya'dan ve diğer birçok ülkeden ticaret adamları toplanıyordu. Anvers şehrinin ticaret ve alışveriş özgürlüğü, denizaşırı eşya ticaretini geliştirdi. O çağdaki yazarlardan biri, Anvers borsası için «İnsan orada bütün dillerin karmakarışık bir gürültüsünü duyuyordu... Kısaca Anvers borsası dünyanın her yanından bir parçanın biraraya geldiği küçük bir dünyaya benziyordu» der. Hollanda - Doğu Hindistan (1602) ve Batı Hindistan (1622) kumpanyalarının kurulmasıyle borsa ticareti yeni bir döneme girdi. Amsterdam, milletlerarası ticarette Anvers'in yerini aldı. Hollanda'nın Fransızlar tarafından işgaline kadar Amsterdam, borsa ticaretinde önemli gelişmelere sahne oldu. Vadeli işlemler ilk defa bu borsada yapıldı. Borsa işlemlerinin icraı ve tasfiyesi burada büyük bir mükemmelliğe ulaştı. XVI. yy.dan itibaren gelişerek zamanımıza ulaşan tanınmış borsalar şunlardır:

«Borsada» Degas'nın tablosu (Louvre müzesi, Paris)

Fransa'da. Lyon borsası (1595), Toulouse ve Bordeaux borsaları (1595), Nantes borsası (1705).

İngiltere'de. XVI. yy.ın ikinci yarısında Thomas Gresham tarafından Londra'da kurulan Royal Exchange, 1773'te Stock Exchange haline geldi.

Almanya'da. XVI. yy.ın ilk yarısında Augsburg ve Nürnberg, ikinci yarısında Hamburg ve Köln; XVII. yy. başında Königsberg, Lübek, Frankfurt ve Leipzig, XVIII. yy. başında Berlin borsası.

Amerika'da. 1792'de kurulan ve bulunduğu sokağın adıyle «Wall Street» diye anılan New York borsası bugün dünyanın en önemli esham ve tahvilât borsasıdır. Wall Street'de yine büyük ve tanınmış zahire, maden, muhtelif emtia, şeker, kahve, petrol borsaları da yer almıştır.

Borsa çeşitleri

1. *Emtia borsaları* (ticaret ve zahire borsaları): genellikle menkul kıymetler borsaları ile birleşmiş halde bulunan emtia (ticaret) borsaları birçok emtia türü üzerine işlem yapılan genel ticaret borsaları, tek tür ticarî emtia üzerine işlem yapılan özel ticaret borsaları olmak üzere ikiye ayrılır. Bugün milletlerarası ticarette Viyana, Prag, Linz, Zürich, Paris, Amsterdam, Rotterdam ve dünyanın büyük merkez borsaları olarak New York, Chicago, Winnipeg, Min-

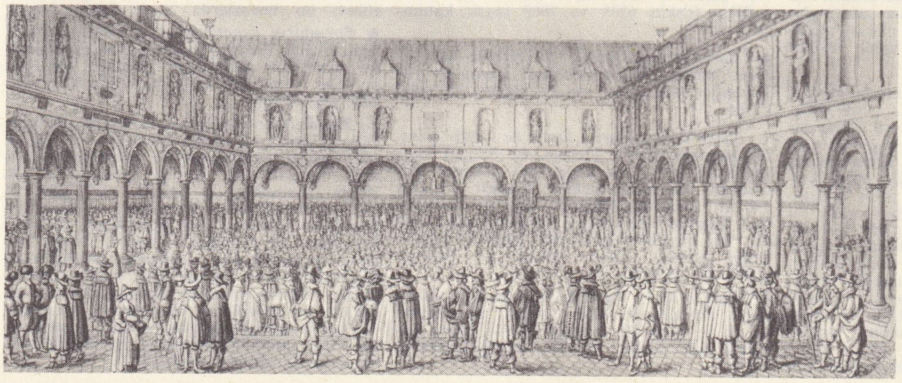

1644'te Londra'da Kraliyet **borsası** (Royal Exchange); sağda New York'ta «Wall Street»

Foto. Agence intercontinentale, Giraudon, Hulton, U.S.I.S. (LAROUSSE)

neapolis, Londra, Liverpool, Kalküta ve Singapur emtia borsaları büyük rol oynamaktadır. Özel emtia borsaları arasında Londra ve New York'taki şeker borsası, Londra kömür borsası, New York, Liverpool, Bombay, İskenderiye ve Saopaulo'daki pamuk borsaları, Kalküta ve Londra'daki jüt ve çin verniği, Bremen, Londra ve New York'taki petrol borsası sayılabilir. Emtia alım satımında ölçüler tek tip olmadığı ve aynı cins malda dahi farklar bulunduğu için bunlar eldeki örneğe göre ve kaynakları ile nitelikleri belirtilerek işlem görür. Ayrıca emtia fiyatı ile birlikte teslimatın nevi ve mahiyeti bakımından *a)* mağaza, antrepo, fabrika v.b. teslimi fiyatı, *b)* fob (free on bord) teslim fiyatı, *c)* cif (cost and freight) teslim fiyatı v.b. de gösterilir.

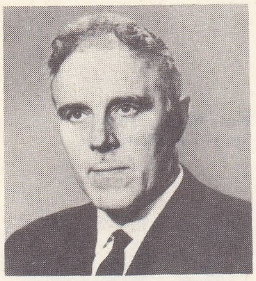

BORTEN

Emtia alım satımında zaman bakımından şu şekillere uyulur:

a) Loko alım satım. Bu satımda mal depo, gümrük antreposu veya borsa yakınında bir yerde bulunur ve işlemin akdinden hemen sonra teslim edilecek nitelikte olur. *b) Taşınmakta olan emtia üzerine işlem.* Satımın yapıldığı sırada mal, demiryolu veya gemi ile taşınma halindedir ve yaklaşık olarak tayin edilebilen bir vadede teslim yerine ulaşacaktır. Denizaşırı ürünler çoğunlukla yolda iken bir alıcı bulmak üzere Avrupa'ya yollanır. Gemi, yükünü boşaltacağı yer için kesin emri alacağı «emir limanı»na hareket eder. Bulunduğu yerden veya emir limanından teslim yerine hareket eder. *c) Malın belli bir zaman içinde boşaltılması şartıyle işlem.* Bu türlü satımda mal, satım sözleşmesinde mutabık kalınan zamanda teslim edilecektir. Bu tür satımın faydası, malın arzını elverişli piyasa şartlarına uydurabilmek bakımından imkân vermesindedir. *d) Vâdeli işlem.* Bu halde emtianın belirli bir zaman parçası içinde veya belli bir vadede teslim veya tesellüm edilmesi gerekir. Satım anlaşmasının yapıldığı sırada, satılan emtia teslim yerinde değildir, satıcıya malın teslimi için belli bir süre verilir. Bu süre, ilgili ticaret dalına ve borsanın bulunduğu yere göre 1-3 aydır. Yaygın olan süre özellikle Amerikan borsalarında 1 aydır. Borsada işlem gören emtianın tesellümü, yukarıda belirtilen hallerde, satıcının ihbarından sonra vukubulur.

BORTOLUZZİ

2. *Menkul kıymetler ve kambiyo borsaları.* Menkul kıymetler borsalarında başlıca iki türlü işlem yapılır.

a) Kasa işlemi, efektif borsalarında yapılan en basit ve en tanınmış işlem şeklidir. Borsa örf ve âdetleri çerçevesinde, peşin alım satım işlemidir.

b) Vadeli işlem, mevzuat, örf ve âdete göre, kesin veya primli olarak belirli bir miktar kıymetli evrak için belli bir kur üzerinden yapılan ve taraflarca kıymetli evrakın teslimi ile satış tutarının ödenmesi hemen değil daha sonraki bir vadede vukubulan işlemlerdir. Birçok borsada, ifa zamanı olarak «ayın sonu» (ultimo) caridir. Bundan dolayı bu işlemlere «*ultimo işlemler*» de denir. Bununla birlikte bazı borsalarda «ayın ortası» (per medio) şeklinde vadeli işlemler de yapılmaktadır. Vadeli işlemlerin özel şekilleri şunlardır:

aa) Kesin işlemler. Alıcının kararlaştırılan kıymetli evrakı, mutabık kalınan zamanda, uyuşulan kur üzerinden kesin olarak alması, satıcının da bunları her halde teslimi taahhüt ettiği işlemlerdir.

bb) Primli işlemler. Kesin işlemlerin aksine, işlem yapan taraflardan biri, prim ödemek suretiyle giriştiği işlemden ve onun doğurduğu yükümlülüklerden kaçınabilmek hakkına sahiptir. Yani, borsa işleminin tarafları, giriştikleri işlemle bağlı kalıp kalmamak hususunda, belli bir prim karşılığında, bir seçimlik hakka sahip olurlar. Bu işlemde primin miktarı ile prim vermek yetkisinin hangi tarafa ait olduğu satım sözleşmesinin yapıldığı sırada tespit olunur. Bu işlemin faydası, menkul kıymetin kurunu kendisi için uygun bulmayan seçimlik hak sahibine daha az bir zararla işlemden ve yükümlülükten kurtulabilme imkânı vermesidir. Söz konusu prim, örf ve âdete göre, hemen veya bozulan anlaşmanın ifası gününde ödenir. Primli işlemlerin bazı özellikler gösteren şekilleri de vardır.

cc) Çift primli işlemler. Taraflara, işlemin konusu olan bir miktar kıymetli evrakı, sözleşmenin ifası gününde ya mutabık kalınan daha yüksek bir kur üzerinden alma veya yine evvelce tespit edilmiş olan daha düşük kur üzerinden teslim edebilme hakkı verilir.

çç) Muhayyer işlemler. Taraflardan biri, bir prim karşılığında, sözleşmenin ifası gününde, teslim veya tesellüm edeceği kıymetli evrak miktarını tek taraflı olarak artırabilme hakkını elde eder.

dd) Report ve depord işlemleri. Bir taraf, vadeli işlemi kıymetli evrakın teslimi için uyuşulan tarihten önce muaccel hale getirebilir.

3. *Döviz borsaları.* Genellikle kıymetli evrak borsaları ile yer ve zaman bakımından sıkı ilişkide bulunurlar. Fakat ticarî hayatta kıymetli evrak borsaları kadar önem taşımazlar. Gerçekten, döviz işlemleri geniş ölçüde borsa dışında yapılır.

4. *İş borsaları.* Türkiye'de işçilerin iş bulmalarına ve çeşitli işler için elverişli işçiler bulunmasına bir amme hizmeti olarak devlet aracılık eder. Bu aracılık hizmeti için Çalışma bakanlığına bağlı İş ve İşçi Bulma kurumu kurulmuştur. Bu kurumun çeşitli il ve ilçelerde şubeleri vardır. Bundan dolayı iş borsaları yoktur.

Türkiye'de borsalar

● *Tarihçe.* Türkiye'de XVI. ve XVII. yy.-da sanat ve ticaret erbabının meydana getirdikleri lonca teşkilâtını borsaların ilk şekli saymak mümkündür. Modern anlamıyle ilk resmî borsa 2 aralık 1873 tarihli nizamnameyle kurulan «Dersaadet Tahvilât borsası»dır. Adından da anlaşılacağı üzere, bu borsa bir menkul kıymetler borsası niteliğindedir. Bu tarihten 13 yıl sonra 15 nisan 1886'da yayımlanan «Umum Borsalar nizamnamesi» ile ticaret borsalarının kurulması mümkün oldu ve ilk ticaret borsası İzmir'de «İzmir Ticaret ve Sanayi borsası» adı altında kuruldu. Daha sonra 1906 yılında «Esham ve Tahvilât ve Kambiyo ve Nukut Borsası nizamnamesi» ve bunun arkasından da 1923'te bu nizamnamenin zeyli yürürlüğe kondu. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra 22 nisan 1925 tarih ve 655 sayılı «Ticaret ve Sanayi Odaları kanunu» ve buna dayanılarak 27 eylül 1925 tarihli «Ticaret ve Sanayi Odaları nizamnamesi», 16 mayıs 1929 tarihli ve 1447 sayılı «Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları kanunu», 11 ocak 1943'te 4355 sayılı «Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları kanunu», 8 mart 1950 tarih ve 5590 sayılı «Ticaret Odaları», «Ticaret ve Sanayi Odaları», «Sanayi Odaları», «Ticaret Borsaları» ve «Ticaret Borsaları Birliği kanunu» yürürlüğe konuldu.

● *Mevzuat.* Bugün, borsalarla ilgili olarak yürürlükte bulunan kanunlar şunlardır: 3 nisan 1302 (1886) tarihli Umum Borsalar nizamnamesi, 16 mayıs 1929 tarih ve 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları kanunu, 11 ocak 1943 tarih ve 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları kanunu, 8 mart 1950 tarih ve 5590 sayılı kanun ve bunun tadiline ilişkin 6233 ve 7060 sayılı kanunlar.

● *Borsaların çeşitleri,* Türkiye'de *a) Ticaret borsaları, b) Menkul Kıymetler ve Kambiyo borsaları* olmak üzere iki türlüdür.

1. *Ticaret borsaları.* İzmir'de 1892 yılında kurulan İzmir Ticaret ve Sanayi borsasından sonra devamlı bir gelişme göstererdiler. En yeni ticaret borsası 1 mart 1965'te kurulan Kayseri Ticaret borsasıdır. Ticaret borsalarının toplam sayısı 38'-dir. En büyükleri sırasıyle, İstanbul (1925), İzmir (1892), Adana (1913) ve Ankara (1927) borsalarıdır.

a) Mahiyetleri. Ticaret borsaları, borsaya dahil maddelerin alım satımı, fiyatlarının tespit ve ilânı ile meşgul olmak üzere kurulan tüzel kişilik taşıyan kamu kurumlarıdır.

Ticaret borsalarının görevleri, borsaya dahil maddelerin alım ve satımını tanzim ve tescil etmek; bunların fiyatlarını tespit ve ilân etmek; alıcı ve satıcının teslim - tesellüm ve ödeme bakımından vecibelerini, her tipin asgarî niteliklerini ve işlemlerini tasfiye şartıyle fiyatlar üzerine etki eden şartları; anlaşmazlıklarda seçilecek hakem tayin etme usullerini gösteren ve Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları birliğinin onaylaması ile tekemmül eden genel kaide ve hükümler husule getirmek; yurt içi ve yurt dışı borsa ve piyasaları takip ederek fiyat haberleşmesi yapmak; borsaya dahil malların tiplerini ve niteliklerini tespit etmek üzere laboratuvar ve teknik bürolar kurmak ve kurulmuşsa bakmak; sair mevzuatla ve Ticaret bakanlığınca verilecek görevleri yapmak; borsaya ait örf ve âdetleri tespit ve ilân etmek suretiyle mübadeleyi tanzim etmek ve mübadele emniyetini sağlamaktır.

b) Ticaret borsalarına kayıt. Bu işlem mecburîdir. Ticaret borsalarına dahil maddelerin alım satımı ile uğraşanlar bulundukları yerin ticaret borsalarına girmek zorundadırlar. Buna uymayanların kayıtları borsalarca ilgililere danışılmaksızın yapılır ve kendilerine tebliğ edilir. Ancak borsaya kayıtlı maddelerin üretici veya yapımcıları borsalara kaydolmadan da kendi mallarını borsada satabilirler.

Kanuna göre bu üretici ve yapımcılar başında, borsaya kayıtlı maddeler üzerinde alım satım işlerini gerek doğrudan doğruya ve gerekse aracılık yoluyle yapan (borsa komisyoncuları, borsa ajanları, borsa simsarları) bütün fertler borsada kaydolunma zorunluğu altındadır.

Ticaret borsaları, ticarî ihtiyaçların gerekli kıldığı yerlerde Ticaret bakanlığınca kurulur. Borsaların çalışma bölgeleri bulundukları şehrin belediye sınırlarıdır.

Borsalar, odaların ve borsaların tamamını içine alan ve bunlar arasında bir koordinasyon sağlamak üzere kurulan Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Borsaları birliği adındaki tüzel kişilikte yer alır. Bu bakımdan kendi tüzel kişiliklerine halel gelmez.

c) Ticaret borsalarının organları. Ticaret borsalarının organları, Meslek komiteleri, Meclis, Yönetim kuruludur.

Meslek komiteleri, meslek gruplarınca seçilen 5-7 kişiden kurulurdur. *Meclisler,* her meslek kurulundan seçilerek 2'şer kişiden meydana gelir. Tanzimi, idarî ve kazaî selâhiyetleri ve tasarrufları vardır. *Yönetim kurulu,* Meclisin kendi üyeleri arasından bir yıl için seçeceği 5-11 kişiden meydana gelir. İcra organıdır.

Borsa çalışmalarına katılan diğer yetkililerin başlıcaları şunlardır: *genel kâtip.* Gelirleri 50 000 liradan fazla olan borsalarda meclisler tarafından tayin olunan bir genel kâtip bulunur. Borsa Yönetim kurulunda ve meclisinde oy hakkını taşır ve Borsa işlemlerini tedvirle görevlidir. *Borsa komiseri.* Borsalarda hükûmet tarafından tayin edilmiş bir komiser bulundurulur. Borsada günlük alım satım işlemlerini ve fiyat dalgalanmalarını tarafsız bir denetim altında bulundurmak üzere Ticaret bakanlığınca tayin edilen komiserler, gelirleri 50 000 liradan az olan borsalarda bulunmazlar. Bu görevi bu borsalarda genel kâtip yapar.

● *Borsaların denetlenmesi.* Borsalar ve bunların birliği Ticaret bakanlığınca denetlenir. Bu denetleme hiyerarşik nitelikte olmayıp borsalar tüzel kişi olduklarından idarî vasilik şeklindedir.

2. *Menkul kıymetler ve kambiyo borsası.* Türkiye'deki en eski borsadır. 2 aralık 1873 tarihli nizamname ile «Dersaadet Tahvilât borsası» adı altında İstanbul'da kuruldu. Sonradan 16 mayıs 1929 gün ve 1447 sayılı «Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları kanunu» ile düzenlendi. Menkul kıymetler ve kambiyo borsaları devlet, vilâyet ve belediyeler tarafından çıkarılan istikraz esham ve tahvilleri ile hazine bonolarının, anonim şirketler tarafından çıkarılan esham ve tahvillerin ve borsaya kabulüne Maliye bakanlığınca izin verilen ecnebi esham ve tahvilleri ile nukut ve kambiyoların alınıp satıldığı yerlerdir.

Foto. A.F.P., Petit (LAROUSSE)

● *Borsanın üyeleri.* Borsanın üyeleri *a) aslî, b) kayıtlı üyeler* olmak üzere iki türlüdür. Aslî üyeleri acentelerdir. Kayıtlı üyeleri, coberler (kendi hesabına menkul kıymet alıp satanlar), bankalar, bankerler, sarraflar, kulisyerler (borsa kulislerinde bulunup kendi hesaplarına acentelere alım satım emri verenler) ve senetleri borsada kayıtlı şirketlerdir.

Acenteler, kanunda gösterilen şartları (6. md.) haiz kimseler arasından borsa meclisinin seçimi ve komiserin inhası üzerine Maliye bakanı tarafından tayin edilir. Bunlar ticarî sıfat taşımaz, yalnız esham ve tahvilât ile kambiyo ve nukut alım satımına aracılık yaparlar.

● *Borsa meclisi.* Borsaların yedi acenteden kurulu birer meclisleri vardır. Bu meclis acentalar tarafından gizli oyla iki yıl için seçilir. Borsa meclisinin görevleri, Borsalar kanunu ve nizamnamesinin uygulanmasına ilişkin tedbirleri görüşmek; bütçe ve kesin hesabı düzenlemek; devlet kadrosuna dahil olanlar dışında, müstahdemleri seçmek ve ücretlerini belirlemek; borsalara aslî ve kayıtlı üye kabul etmek; borsa işlerinden çıkacak anlaşmazlıkları incelemek ve halletmek; borsa üyeleri hakkında disiplin kararları almak; abone ücretlerini tayin, kurtaj tarifelerini düzenlemektir. (ML)

BORSEC, Romanya'da köy. Transilvanya'da (Bacau bölgesi); 2 250 nüf. Çok ünlü maden suları. Kış sporları. (L)

BORSİPPA veya **BARSİPPA.** Esk. coğ. Babil ülkesinde şehir. Hille'ye 17 km. Büyük tanrı Nabu (Babil tanrısı Marduk'un oğlu) tapınağındaki kulenin kalıntıları, uzun süre «Babil Kulesi»nin kalıntıları sanıldı. Bu yerin bugünkü ismi *Birs Nemrud'*-dur (Irak). [L]

BORSOD-ABAUJ ZEMPLEN, Kuzeydoğu Macaristan'da idare bölgesi; 583 000 nüf. İdare merkezi, *Miskolc.* (L)

BORS i. (islavca k.). Bk. BORÇ.

BORŞA, Romanya'da şehir, Transilvanya'da (Baia Mare bölgesi), yukarı Vişau vâdisinde; 12 300 nüf. Borşa, yüksek Rodna kütlesinin eteğindeki küçük bir çöküntü havzasındadır. Yarıklar boyunca sıcak ve maden suyu kaynakları. Kereste sanayii. (L)

BORT i. (ing. k.). Sarımtırak, yuvarlak pürtüklü elmas. ‖ Mücevher olarak veya sanayide kullanılmayan ve karbonado dışında her çeşit elmas. ‖ Kuyumculukta elmasların yuvarlatılmasında kullanılır. (L)

BORTEN (Per), norveçli siyaset adamı (Flå 1913). Tarım mühendisi. 1945'te, doğduğu şehrin belediye meclis başkanlığına seçildi. Küçük işletmeciler partisine yazıldı ve 1950'de Storting'e milletvekili seçildi. 1955'te partisinin başkanı oldu, partinin amacını ve programını genişleterek merkez partisi niteliği verdi. 1961'de *Odelsting* (Meclis) başkanlığına seçildi. Eylül 1965'te genel seçimlerden sonra, başbakan olmak amacıyle bu görevinden ayrıldı. (L)

BORTKİEWİCZ (Wladslaw), polonyalı bilgin (Petersburg 1868-Berlin 1931). İstatistikçi, Berlin üniversitesinde profesör. Poisson formülünü istatistiğe uygulayarak küçük sayılar kanununu buldu. (L)

BORTNİANSKİ (Dimitry Stepanoviç), ukraynalı besteci (Goluhovo 1755-Petersburg 1825). Bir süre kaldığı İtalya'da üç opera besteledi; Petersburg'a dönerek çarlık orkestrasını yönetti ve yalnız ses için dinî eserler *(a cappella)* besteledi. (L)

BORTOLUZZİ (Paolo), italyan dansçısı (Cenova 1938). Sanata 1958 milletlerarası III. Nervi festivalinde, italyan bale topluluğunda başladı; sonra «Ballet du XX. Siècle»e girdi. Brüksel'de Monnaie tiyatrosuna bağlı olmakla beraber, Milano Scala'sında (R. Petit'nin *Gece Kızları* [1963]; *Kuğu Gölü*'nde [N. Berio Düzenlemesi, 1967]) ve Düsseldorf operası temsillerinde rol aldı. Béjart topluluğunda, Beethoven'in *Dokuzuncu Senfonisi*'nde (1964), *Passacaglia*'da (1964), *Bahar Ayini*'nde (1965) ve özellikle, *Roméo et Juliette*'de oynadı. (L)

BORU i. Bir yerden bir yere sıvı veya gaz aktarmağa yarayan, sert veya bükülgen maddeden yapılmış, iki ucu açık, içi boş, yuvarlak nesne: *Su borusu. Havagazı borusu.* ‖ Megafon. ‖ Gramofon borusu. ‖ *Argo.* Saçma, boş söz.

— ÇEŞ. DEY. *Boru mu bu. Argo.* «Olacak şey mi bu?» veya «kolayca geçiştirilecek konu değil» anlamında kullanılır. ‖ *Boru gibi ötmek,* boş konuşmak. ‖ *Borusu ötmek,* yetkisi olmak, sözü geçmek. ‖ *(Birinin) Borusunu çalmak,* çıkar sebebiyle bir kimsenin şahsını, fikirlerini övmek, söylediklerini tekrarlamak. ‖ *Boruyu çalmak,* bir nimete konmak.

— Akışkanlar mekan. *Boru ağızlığı,* akmakta olan bir akışkana bir hız artışı vermeğe yarayan profilli eleman. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir gaz türbininin, gazları açık havaya geri veren ve itiş enerjisini sağlayan genleşmenin içinde meydana geldiği bitim borusu.

— Akustik ve Müz. *Sesli boru* veya sadece *boru,* içerisindeki havanın titreşim yaptığı, maden veya ağaçtan konik, silindirik veya kare kesitli boru. Hava sütunu, insan nefesi (flüt, obua, fagot, klarnet) veya körükler (org) ile titreştirilebilir. Bk. ANSİKL.

— Anat. *Östaki borusu,* burun boşluğuyle orta kulağı birleştiren kanal. ‖ *Sidik borusu,* sidiği böbreklerden sidik torbasına geçiren boru. ‖ *Yemek borusu,* yiyeceklerin mideye geçişini sağlayan ve ağızla mide arasında bulunan boru.

— Ask. *Boru hattı,* askerî amaçlarla harekât alanlarında benzin, yağ, su ve başkaları gibi sıvı ikmal maddelerini ulaştırmak için kullanılan boru tesisleri. (Boru hatları, lojistik destek işlerinde iktisadî bir ulaştırma aracıdır, düşman saldırılarında diğer ulaştırma araçlarından daha az zarar görür; ulaştırma araçlarının kullanılması mümkün olmayan hallerde boru hatları işletilmesi sürdürülür.)

— Bot. Bitişik taçyapraklı çiçeklerde çanak veya taçların boru şeklindeki alt kısmı. ‖ Bazı mantarlarda şapkanın alt yüzünde görülen birbirine paralel boruckuklardan her biri. ‖ *Çiçektozu borusu,* çimlendikten sonra çiçektozundan çıkan ve erkek eşeylik hücresini dişi eşeylik hücresine götüren ipliksi sitoplazma. ‖ *Eleksi borular,* boylu boyunca bitkinin her yanına yayılan ve ongun besisuyunu dolaştıran tabakanın en önemli kısmıdır.

— Din tar. *İsrafil'in borusu,* kıyamet borusu. Kutsal kitaplara dayanan apokaliptik anlatılara göre kıyametin kopmasından önce bir meleğin çaldığı boru ile bütün ölüler uyanacaktır. Bk. İSRAFİL.

— Fiz. *Kılcal boru,* iç çapı son derece küçük olan boru; iç çapın küçük oluşundan bu boru kalınlıkça bir saç teliyle karşılaştırılabilir. ‖ *Mariotte borusu,* kolları eşit olmayan ve Mariotte kanununu denel olarak ispat etmeğe yarayan kıvrık büyük boru (daha kısa olan kol kapalı tutulur).

— Kim. *Emniyet borusu,* bir sıvı üzerindeki basıncın değişmesinde, bu sıvının bulunduğu kaptan bir diğerine geçmesine engel olmak için, bazı cihazlara bağlanan düz veya eğri boru. ‖ *U, V, W, T, Y, S borular,* bu harflerden biri şeklinde yapılan boru.

— Magnetizm. *Alan borusu,* kapalı bir çevreye dayanan kuvvet çizgilerinin tümü tarafından sarılan uzay parçası.

— Mekan. *Pitot* veya *Darcy borusu,* bir su akımının hacmini (debi) ölçmeğe yarar. Bk. ANSİKL.

— Mim. *Borulu köprü,* uç uca eklenmiş madenî boru dizilerinden yapılan ve kârgir ayaklara taşıtılan köprü.

— Mus. Eski türk musikisinde, özellikle mehterlerde kullanılan ve türlü şekilleri olan, basit üfleme sazı. *(Nefir* de denirdi.) Bk. ANSİKL.

— Müz. Çeşitli çalgılara ve pistonlu kornetlere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Boru tertibatı,* bir orgda asıl ses borularını gizleyen açıktaki boruların tümü.

— Oto. *Besleme boruları,* makinenin her tarafında su, benzin, yağ gibi sıvıları gerekli noktalara dağıtan borular. ‖ *Emme borusu,* karbüratörden silindirlere yakıtı geçiren boru. ‖ *Dışarı atma borusu,* gelen yanmış yakıtları eksoz kutusuna nakleden boru.

— Petrol. *Boru şebekesi,* bir tasfiyehane veya bir depoda petrol ürünlerinin içinden geçtiği, genellikle yer seviyesinde uzun boru şebekesi.

— Tar. *İskender'in borusu,* anlatıldığına göre, imparator İskender savaşlarda askerlerini toplamak için çok büyük bir boru kullanırdı. Borunun sesi 100 stad, yani 18 km uzaktan duyulurdu.

— Teknol. Bk. ANSİKL. ‖ *Boru anahtarı,* boruları birbirine bağlamak için kullanılan âlet. ‖ *Boru bileziği* (veya *kelepçesi*), iki boru veya çubuğu birbirine bağlamak için, birleştirilen ağızların etrafına geçirilen enli halka. ‖ *Boru dirseği,* dirsek şeklinde kıvrılmış boru. ‖ *Boru döşemek,* akışkan bir maddeyi bir yerden başka bir yere iletmek için boruları birbirine eklemek. ‖ *Boru hattı,* birbirine eklenmiş boruların meydana getirdiği dizi. ‖ *Boru süzgeci,* emici bir borunun ağzına yabancı maddelerin girmesini önlemek için konulan süzgeç. ‖ *Boru tertibatı,* bir tesisatta sulu veya toz halinde maddelerin dolaştığı boru ve kanalların tümü. ‖ *Soba borusu,* sobada yanan cisimlerin dumanını etrafa yaymadan dışarıya vermek için sobaya takılan boru.

— Termik. *Boru demeti,* bir ısı değiştiricisinde, bir aradaki boruların tümü. ‖ *Boru gövdesi,* kazanın duman borularını bulunduran ve iki boru aynası arasında kalan kısmı. ‖ *Besleme borusu,* suyu, ölçme âletinden kullanıldığı yere kadar götüren boru. ‖ *Değiştirici borusu,* genellikle 20 mm çapında, değiştiricilerin boru demetinde yararlanılan çelik veya pirinç boru. ‖ *Duman borusu,* bir kazanda, içinde sıcak gazın dolaştığı borulardan her biri. (İki çeşidi vardır: içlerinde yüksek ısıtıcıların yerleştirildiği kalın borular ve boru gövdesinin alt kısmına yerleştirilmiş küçük borular. ‖ *Fırın borusu,* 100 ilâ 150 mm çapında, tasfiyehane ocaklarının serpantinleri (soğutma kangalları) için kullanılan, âdi çelik veya alaşımlı boru. ‖ *Field borusu,* bazı kazanların, özellikle Field kazanının buharlaştırma borusu. (Bu boru düşey veya eğik iç içe iki borudan oluşmuştur. Dış boru alt ucundan kapalı; iç boru ise açık olup dış boru kapağının kıvrımına açılır; su iç borudan iner, su buhar karışımı ise iki boru arasından yükselir ve açığa çıkar.) ‖ *Işıyan boru,* bir gaz brülöründen gelen yanma ürünlerinin içinde dolaştığı madenî boru; bu borunun çok veya az yüksek sıcaklığa getirilmiş dış çeperi, yerleştirildiği kapağın içinde çok sönük veya parlak bir ışın salar. ‖ *Kaburgalı boru,* uzunlamasına levhalar veya enlemesine plakalarla donatılmış, kaynaklı veya mıhlı boru; bir ocağın, bir ilk ısıtıcının, bir ön ısıtıcının veya bir soğutucunun ısı alışveriş yüzeyini arttırmaya yarar. ‖ *Su göstergesi* veya *düzey borusu,* kazanın içiyle bir olan ve suyun kazan içindeki düzeyini okumayı sağlayan düşey saydam boru.

— Tıp. *Boru sesi,* bazı akciğer hastalıklarında (özellikle zatürreede) dinlemekle işitilen ses; katı bir boruya üflendiği zaman duyulan sese benzer.

— ANSİKL. Akışkanlar mekan. Akışkanın akış hızı, bu akışkan içindeki sesin hızını geçmesi gerekirse boru ağızlığının profili önce yakınsak, sonra ıraksaktır. Laval boru ağızlığının profili bu şekildedir. En dar kesitte («boyun») suyun geliş yönünde hız sugsoniktir (sesaltı). Bu kesitte ses hızı ayarlanır. Iraksak profilde, akıs supersoniktir (sesüstü) veya hipersoniktir (aşırı sesüstü); bu kısımda çarpma dalgalarının oluşumu gözlemlenebilir.

— Akustik ve Müz. *Sesli boru,* içindeki hava titreşince ses çıkaran sert cidarlı bir borudur. Bu titreşim borunun ucunda bulunan ve içine hava üflenebilen bir «ağızlık» aracılığı ile meydana gelir. Böylece boruları ağızlıklarına ve borunun şekline göre sınıflandırmak mümkündür.

İki tip ağızlık kullanılır. Flüt ağızlığında üflenen hava, borunun dibindeki ince bir yarıktan geçer; yarıktan çıkan hava akımı, tübün iç yüzünde yer alan, sivri köşesi yarığa koşut duran bir paha çarpar; hava pahın her iki yanında salınımlar yapar, bu ise borudaki hava sütununda titreşim yaratır. Bu tip ağızlıkla ses veren çalgılar arasında blokflüt ve birçok org borusu yer alır. Orkestra flütünde, yarığı flütçünün du-

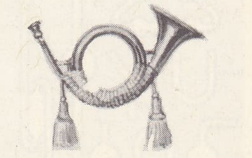

boru

borazan

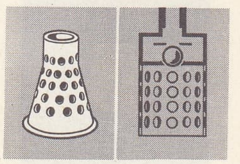

boru süzgeci

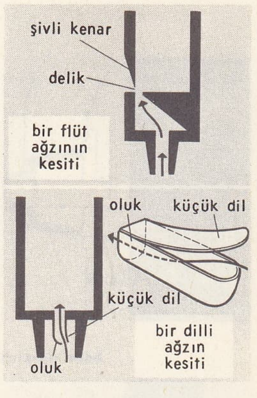

sesli boru

Foto. LAROUSSE

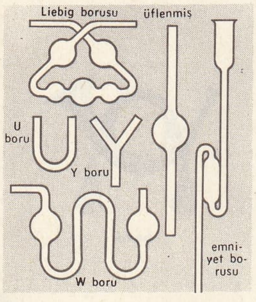

borular (kim.)

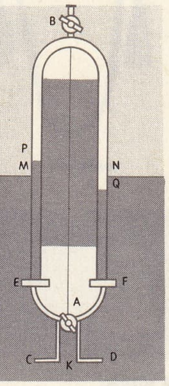

pilot borusu (akışkanlar mekan.)

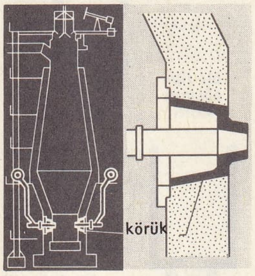

boru ağızlığı

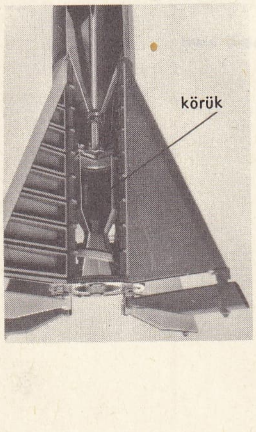

dakları meydana getirir. Dilli ağızlıkta, bir oluk, eğri bir dil tarafından kısmen kapatılmıştır. Hava bu şekilde meydana getirilmiş aralıktan geçmeye zorlanınca, hava akımının bir kapıyı çarptırmasına benzer bir şekilde dil de oluğun üstüne gelir ve kapatır. Dil elastiki olduğu için sonradan doğrulur ve olay tekrarlanır. İstenilen ritimde ayarlanabilecek bu hava akımı kesintileri, borudaki havanın titreşimlerini sürdürür. Havalı âletlerin çoğunda dil vardır; bunlar ya tek (klarnet, saksofon...) veya çift (obua, fagot...) olurlar. Bazen çift dil, âleti kullanan kimsenin dudakları ile sağlanır (borazan, trompet, trombon...).

Diğer taraftan, borular şekilleri bakımından da ayrılırlar: silindirik (klarnet), konik (obua) veya silindirik-konik (bakır âletlerin çoğu). Yanal boyutları uzunluğuna göre küçük olan borunun çıkardığı ve temel ses denen en kalın sesin frekansı, genel olarak, uzunlukla ters orantılıdır (kalın sesler uzun borulardan çıkar). Ayrıca boru temel sesten başka, «kısmî ses» denen diğer sesleri de çıkarır (meselâ âletin ağzına git gide daha hızlı üfleyince bu farkedilir). Bir borunun çıkardığı kısmî sesler dizisi, esas olarak şekline ve ağzına bağlıdır. Birinci grup: flüt ağızlı silindirik açık boruların (flüt) ve dilli konik boruların (obua) kısmî sesler dizisinde temel sesin bütün harmonikleri vardır. İkinci grup: flüt ağızlı silindirik kapalı borular (orgun bazı boruları) ve dilli silindirik borular (klarnet), temel sesin ancak tekli harmoniklerini kapsayan kısmî sesler çıkarırlar. Ayrıca, birinci gruptaki boruların temel sesi, ikinci gruptan aynı uzunluktaki boruların temel seslerinden bir oktav daha tizdir.

— Mekan. Darcy tarafından geliştirilen *Pitot borusu* EBF eşit kolları bulunan sifon şeklinde kıvrılmış cam bir borudan yapılmıştır. Bu boru, yarıçapı çok küçük olan iki bakır EAKC, FAD boruyle son bulur; bu borular bir A musluğuyle kapatılabilir. Düşey kollar arasına derecelenmiş bir çift bölüntü tespit edilmiştir. Nihayet, üst kısımda, küçük bir B musluklu boru gözlemciye borunun iki kolu içinde eşit bir emme uygulamayı sağlar. Âlet akış yönüne çevrilmiş olarak su içine daldırılır; küçük borulardan biri, meselâ C akıma karşıdır; öteki D borusu zıt yöne çevrilmiştir.

Âlet düşey olarak tutulur ve akar suyun yatağı içine çakılmış bir çubuğa tespit edilir. Bundan sonra A ve B muslukları açılır, su C borusunda MN dış yüzeyinden daha yüksek bir P düzeyine, D borusunda daha alçak bir Q düzeyine yükselir. Böylece

$$MP + NQ = \left(\frac{1}{m} + \frac{1}{m'}\right)\frac{v^2}{2g}$$

denklemi elde edilir (bu denklemde *v* suyun akış hızını, MP, C borusunda düzeyin yükselişini, NQ, D borusunda düzeyin alçalışını; *m* düzeyin fazlalık yükselişine ait bir düzeltme katsayısını; *m'* ise D borusunda düzeyin alçalışına ait bir başka katsayıyı göstermektedir). Kullanılan âlet için $\frac{1}{m} + \frac{1}{m'}$ katsayılarının $\frac{1}{k}$ değeri ve MP+MQ toplamının *h* değeri tayin edilirse $v = \sqrt{2gkh}$ denkleminden *v* elde edilir.

Hava B borusuyle emilerek, yükseklik farkı değişmeden P ve Q düzeyleri yükseltilir. O takdirde bu farkın okunuşu daha kolay olur.

— Mus. Orhun yazıtlarında (M.S. VIII. yy.), Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-it-Türk*'ünde ve farsça bir metinde (VII. yy.), ilk türk ordu muzıkasının Asya'da, Kuça ve Balasagun şehirlerinde ağaç kabuklarından yapılmış borular kullandığı yazılıdır. Çin kaynakalarında, Balasagun'a gönderilen çinli bir kumandanın dinlediği bir türk muzıka takımından da söz ediliyor. Aynı kaynaklarda, bu çinli kumandanın dinlediği boruların ve diğer musikî âletlerinin birkaç tanesini Çin'e götürdüğü de kayıtlıdır. Orta Asya'da kullanılan *kurenay* adlı ordu borusu, Alpertunga'nın (Efrasiyab) icadıdır. Bu borular ayrıca hint, iran ve kırım ordularında da çalınırdı. Murad IV, bu madenî borulardan birini Revan'dan getirmiş ve mehterbaşına vermişti. Osmanlı mehterhanelerinde çalınan borular çok gür sesli ve madenî âletlerdi. Mehterhanenin kullandığı boruların bir çeşidine de *alp borusu* adı verilmişti.

Evliya Çelebi, bu borunun mucidinin Alparslan olduğunu yazar. Yine Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde, XVII. yy.da İstanbul'da Unkapanı semtinde usta bir saz yapıcısı tarafından sarı pirinçten perdesiz borular yapıldığı da yazılıdır. Çin ve iran kaynaklarında *nay-ı türkî* adlı, bir buçuk arşın uzunluğunda, delikli, başı deve boynu gibi eğri ve çok gür sesli bir boru çeşidinden de bahsedilir. Bu boru daha çok savaşlarda çalınırdı. Nizamî'nin farsça bir beytinde de, «nay-ı türkînin Türkleri çoşturduğu» anlatılır. Türk ordusunda, eski yy.larda, çekilen veya göç eden askerî kuvvetlerin göç borusu çaldığı bilinmektedir. Büyük İskender'in Türkistan'a yürümesi üzerine, türk hakanı Şu'nun çekilmesi, *Dede Korkut Kitabı*'nda «boru urılıp göçülmesi» şeklinde ifade edilmiştir. Osmanlı imparatorluğunda, Selim III devrinde, Avrupa'daki örneklerine uygun olarak 1794'te kurulan yeni askerî birliklerin önüne, İstanbul'daki fransız subayları tarafından bir boru takımı da konulmuştu. Mahmud II devrinde Yeniçeri ocağının kaldırılması (1826) sonucunda mehterhanelerin yerini batı sistemine uygun askerî bandolar alınca, boru takımları bandolarla işbirliği halinde çalışmaya devam ettiler. Cumhuriyet devrinde ordu saflarında yer alan boru ve trampet takımları, alay ve müstakil taburlarda görevlerine devam ettiler. Bu yeni boru takımlarına 1955'te davul ve zil eklenmesi yoluna gidildi. Bu tarihten itibaren, düzenlenen yeni repertuvarlarıyle boru takımları bugün de ordu bandolarında yer alır.

— Müz. Eskiden «borular» cornettino, cornetto, cornone'yi kapsardı. Gluck'e kadar süregelen bu çalgılardan kimisi eğriydi. XVII. yy.a kadar çok kullanılan tiz borular, venedik okulu, Schütz v.b.de görülebileceği gibi üst perdeden trombonlara eşlik ederlerdi. || *Pistonlu boru*, üç pistonlu ve tınısı çoğunluğa hoş gelen kısa borulu bakır çalgı. Bu çalgıdan kolay ses çıkması çok tutulmasını sağladı. Ses genişliği iki buçuk oktavdır.

Tipik olanı *si* bemol borudur, fakat *do*, *si* ve *la* tonunda borular da yapılmaktadır. || Orgda, soprano veya bir tenor perdesindeki süslü melodiyi değerlendirmek için ton «göçürme» düzeninde temel ses ve iki üst oktav [8, 4, 2] dışında bir beşli [2 2/3] ve bir üçlü [1 3/5] bulunur. (Borular oldukça geniştir.)

— Teknol. Teknolojide kullanılan borular çok değişik çaplarda olabilir. Bir boru hattı veya boru şebekesi çeşitli kalınlıkta borulardan meydana gelir.

Demir döküm borular, daha çok su tevzi şebekelerinde kullanılan bu boruların dökümü yatay veya dikey olarak yapılır. Boru imalinde santrifugasyon usulü de uygulanır.

Çelik borular, dikişli veya dikişsizdir. Dikişsiz olanları yuvarlak bir yarı mamulün sıcak çalışılması (delme ve haddeleme) yoluyle elde edilir. Küçük çaplar ise soğuk çekilir. Dikişli boruların yapımında saç yuvarlatılıp kaynatılır.

Toprak altında kalacak çelik borular (basınçlı akışkanların naklinde kullanıldığı zaman), aşınmaya karşı bitüm ve cam elyafından yapılmış bir kaplamayle korunur; elektro-kimyevî aşınmaya karşı ise metali pasifleştiren katodik bir koruyucu kullanılır. Pipe-Line'lar bu şekilde kaplanmış ve korunmuş kaynaklı borulardır.

Betonarme borular, 0,40 metreden daha geniş çapta borular yapmak için betonarme kullanılır. Beton içinde, uzunluğuna yerleştirilmiş demir iskelet, çelik sargılarla sağlamlaştırılmıştır. Önemli işlerde kullanılacak borularda su geçirmezlik sağlamak için öngerilmeli beton* kullanılır ve saç bir levha yerleştirilir.

Kurşun borular, hidrolik presle elde edilir. 100 Derecede (C) eriyen kurşun antimuanla karışınca daha yüksek sıcaklığa dayanır, yumuşak ve aşınmalara karşı dayanıklıdır. Çoğu sularda bulunan kalsiyum karbonata ve bütün kimyevî etkilere karşı hidrokarbonatlı kurşunla kaplanır.

Bakır borular, özel hadde levhaları kullanarak çekme yoluyle veya yuvarlatılmış bakır levhanın karşılıklı uçları lehimlenerek elde edilir.

Kauçuk borular, pamuk bir iskeletin içten ve dıştan kauçukla kaplanması yoluyle yapılır. Bu iskelet maden sargılarla takviye edildiği takdirde, aşınmaya karşı daha dayanıklı bir boru elde edilir.

Plastik maddeden borular, bu çeşit boruların özelliği hafif ve bükülgen olmalarıdır. Bu borular dayanıklıdır ve mükemmel termik ve elektrik yalıtkan sayılır.

◆ **Borucu** i. Boru yapan veya satan kimse. || *Esk.* Tulumbacı takımının en önde giden üyesi. || Bandolarda boru çalan kimse. — Teşk. tar. Mehterhanede boru çalan kimse.

◆ **Borucuklar** çoğl. i. Müz. Armoni kornosu ve basit trompetin ses yollarına eklemek suretiyle temel sesleri değişikliğe uğratıp yeni armonik sesler elde etmek için çalgı yapımcılarının XVIII. yy. ortalarında buldukları değişik boyda boru parçaları. Bunlara *yedek tonlar* da denir.

◆ **Borulu** sıf. Kim. Bir veya birkaç borusu olan: *Borulu damıtma kabı.* — Termik. *Borulu kazan*, içindeki sıcak akışkan (gaz borulu kazan) veya su (su borulu kazan), büyük yüzey sağlayabilen borularda akar. (Borular demet şeklinde toplanabilir.)

◆ **Borumsu** sıf. Taçyaprakları boru gibi kıvrık olan çiçekler için kullanılır: *Hasekiküpesi çiçeklerinin taçyaprakları borumsudur.* (LM)

BORUÇİÇEĞİ blş. i. Bot. Sarmaşıkgillerden bitki. Sarmaşıkgillerin birçoğuna fakat en çok *Ipomaea purpurea*'ya boruçiçeği denir. (Boruçiçeği bahçelerde çardakları, evlerde pencereleri süslemek için yetiştirilir. Çabucak yeşil bir perde meydana getirir.) [L]

BORUSS'LAR. Esk. coğ. Borussia'da (Vistula ile Nyemen arasındaki Baltık kıyısı) yaşayan halk. Boruss'ların Germenler ile herhangi bir ırk ilişkisi yoktu. Polonya tarafından yapılan din değiştirme teşebbüslerine karşı direndiler. XIII. yy.da Teuton şövalyeleri tarafından kısmen kılıçtan geçirildiler veya püskürtüldüler. Ondan sonra *Prusyalılar* terimi *Boruss'lar* teriminin yerini aldı ve çok daha geniş bir anlam kazanarak buraya göç eden veya başka bölgelerden olan germen unsurları da belirledi. *Prusya* kelimesi için de durum aynı oldu. (L)

BORU TOLMAÇ, peçenek kabilelerinden altıncısı (IX-X. yy.). Arpad hanedanı zamanında Macaristan'a gelip yerleşen Peçenek Türkleri arasında da bir Tolmaç kabilesi vardı. (M)

BORÜR i. Bor'un basit bir cisimle verdiği bileşik: magnezyum borür Mg_3B_2 gibi. (L)

BORY DE SAINT-VINCENT (Jean-Baptiste MARCELLIN, baron), fransız generali, coğrafyacısı ve tabiat bilgini (Agen 1778-Paris 1840). 1800'de tabiat bilgini olarak, Kaptan Baudin'in Avustralya'ya yaptığı ilmî araştırma seferine katıldı: Afrika'daki belli başlı takım adalarını inceledikten sonra Avrupa'ya döndü. 1829'da Mora'ya yapılan ilmî araştırma seferini yönetmekle görevlendirildi. (L)

BORYSTHENES (yun. k.). Dnieper nehrinin eski adı. (L)

BORZAGE (Frank), amerikan sinema yönetmeni (Satl Lake City 1893-Holywood 1961). Önceleri Thomas Ince yönetiminde oyuncu. 1916'da Triangle şirketinde sahne koyuculuğuna atandı. 1925'ten sonra, gerçekçi ve lirik üslûpta filimler çevirdi: *The Seventh Heaven* (Gök'ün Yedinci Katı) [1927], *The River* (Irmak) [1929], *Liliom* (1930), *A Farewell to Arms* (Silâhlara Veda) [1933], *A Man's Castle* (Bir Adamın Şatosu) [1933], *No Greater Glory* (Zaferin Daha Büyüğü Olamaz) [1934]. Ayrıca daha az ilgiye değer birçok ticarî filim çevirdi. (L)

BORZEŞTİ, Romanya'da Cheorghe Gheorghiu-Dej şehrinin banliyösü. (L)

BORZUYA, 531-579 arasında saltanat sü-

ren sasanî sülâlesinden Anuşirevan'ın doktoru ve danışmanı. Onun emriyle Hindistan'a gitti, sanskrit dilindeki tıp kitaplarıyle *«Kelile ve Dimne»*'yi İran'a getirerek, pehlevî diline çevirdi. Satranç oyunu da Hindistan'dan İran'a Borzuya tarafından getirildi. (M)

BOSA i. (ital. *bozza* > fr. *bosse*). Denizc. Bir ucu geminin güvertesine bağlanmış kısa bitkisel halat veya zincir (üzerinde kuvvet bulunan bitkisel veya tel halatların bedeninden dolanmak suretiyle bunların, baba, halka v.b. yerlere bağlanışına kadar geçen kısa süre içinde tutmak için kullanılır). || *Bosa çemberi*, yelkenli gemilerde ana serenlerin hamaylisini kuşatan çember. Serenler bu çember üzerindeki aneleden, bosa zinciri denilen kısa bir zincir ile direğin kolumbirine asılmıştır. (Bk. SEREN, ANELE, KOLUMBİR.) || *Bosa fora etmek*, geminin bazı aksamını yerinde tutan şeyleri, tutucuları, bosaları çekip çıkarmak, çözmek: Demirleri fundo için bosalarını fora etmek. || *Bosa sapanı*, yelkenli gemilerde ana serenleri bosa çemberi kullanmadan hamaylisinden asan zincir veya halat sapanlar. || *Demir bosası*, gemi demirleri vira edip yerine oturttuktan sonra, demirin ağırlığını ırgat üzerinde bırakmamak veya bir yanlışlık sonucu zincirin ırgattan kurtularak kendiliğinden fundo olmasını önlemek için güvertenin demirloçasına yakın bir yerine tespit edilmiş demirden yapılı bağlama tertibatı. (Bk. VİRA FUNDO.) || *Kopan bosa*, kızaktan indirilmekte olan bir geminin fundo edilen zincirlerine aralıklarla vurulan bu halat bosalar peş peşe koparak geminin kaymasını yavaşlatır. || *Mürnele camadan bosa*, az dayanıklı incecik iplerden yapılmış camadan tırneleleri, bir yelkeni sarmaya yarar ve yelkeni açmak için az bir baskı yapılınca koparlar.

◆ **Bosalı** sıf. Denizc. *Bosalı kanca*, içine geçirilmiş olan zincir veya halatı kolayca fırlatıp çıkartmak üzere yapılmış kanca: *Bosalı kanca romorkörlerde kullanılır*. (ML)

BOSANQUET (Bernard), ingiliz filozofu (Rock Hall, Nortumberland, 1848-Londra 1923). St. Andrews'de (İskoçya) profesörlük yaparken, Bradley ile dostluk kurdu. Mantık, ahlâk ve estetik üzerinde birçok incelemesi vardır: *Knowledge and Reality* (Bilgi ve Gerçeklik) [1885], *Logic* (Mantık) [1888], *History of Aesthetics* (Estetik Tarihi) [1892], *Civilization of Christendom* (Hıristiyan Medeniyeti) [1893] v.b. Hegel ve Lotze'nin etkisinde kalan Bosanquet, onların buluşlarını somut ve birci bir anlayış içinde geliştirdi. Bosanquet'e göre gerçek, teşkilâtlanmış bir bütündür ve bu bütünde ilişkiler eşyanın asıl özünü meydana getirir. Bundan ötürü, özne ve nesne arasında öz bakımından hiçbir ayrılık yoktur ve bunlar sadece gerçek ve somut bütünün birer yüzüdür. Bosanquet'in estetik, töre ve din alanındaki araştırmaları, bu öğretiyi, çeşitli deneylerle doğrulamak amacını güder. (L)

BOSATSU i. (sanskritçe *bodhisattva*'nın Japoncası). Japonya'da Buddha durumuna gelmeden önce birkaç defa daha «beşerî» hayat yaşamak zorunda olan buddha ermişlerine verilen ad. (Halk, Bosatsu'ları koruyucu olarak kabul eder. En tanınmışları merhamet tanrıçası olan Kannon'dur.) [L]

BOSBOOM (Johannes), hollandalı ressam ve gravürcü (La Haye 1817-ay.y. 1891). B. J. Van Hove'nin öğrencisi. Kilise ve manastır içi resimleriyle tanındı. Değerli desen ve gravürler yaptı. *Kilise İçi* adlı tablosu Louvre müzesindedir. — Karısı, Anna TOUSSAINT (Alkmaar 1812-La Haye 1886), tarihî romanlar yazdı. (L)

BOSCAN ALMOGAVER (Juan), ispanyol şairi (Barcelona 1495'e doğr.-ay.y. 1542). İtalya'da Karl V'in ordularında hizmet etti. İtalyanca'yı öğrendi ve sevip benimsediği on bir heceli ölçüyü ispanyol şiirinde denedi. Ordudan ayrılınca, sonradan Alba dükalığına geçen genç Alvarez de Toledo'nun eğitimini üzerine aldı. Kendi eserleriyle birlikte bastırmak için arkadaşı Garcilaso de La Vega'nın eserlerini toplamıştı, ölümü bu tasarının gerçekleşmesini engelledi: iki arkadaşın eserlerini Boscan'ın karısı bastırdı (1544). Eserleri arasında, ilk baskısı 1534'te yapılan ve Baldassare Castiglione'in italyanca manzumesinden çevrilen *El Cortesano* (Saraylı), italyan zevkine uygun pastoraller ve soneler sayılabilir. (L)

BOSCAWEN (Edward), ingiliz amirali (Cornwall 1711-Guildford, Surrey 1761). İspanyollara ve Fransızlara karşı yapılan savaşlarda ün kazandı, 1748'de Hindistan'a gönderildi, fakat Pondichéry'de başarısızlığa uğradı. 1758'de Cap-Breton adasını ve Louisbourg'u ele geçiren kuvvetlere kumanda etti. 1759'da Akdeniz Donanması kumandanı olarak Lagos'ta Toulon filosunu yendi, böylece Fransızların İngiltere'ye çıkarma yapmalarını önlemiş oldu. (L)

BOSCH (Carl), alman kimyacı ve sanayicisi (Köln 1874-Heidelberg 1940). Heidelberg üniversitesinde profesör olan Bosch, 1899'da Badische Anilin und Soda Fabrik (B.A.S.F.) şirketine girdi. 1925'te I.G. Farbenindustrie'nin başkanlığına getirildi. 1909'da, adıyle anılan bir usulle, atmosferdeki azottan amonyak sentezini gerçekleştirdi (Haber-Bosch usulü). 1931'de Bergius ile birlikte Nobel mükâfatını kazandı. (L)

BOSCH (Clemens Emin), alman tarihçisi (1899-1955). Berlin ve Heidelberg üniversitelerinde okudu. Halle üniversitesinin «İlkçağ Araştırmaları enstitüsü»nde doçent (1932) oldu. Türkiye'de İstanbul arkeoloji müzelerindeki antik sikke koleksiyonlarının tertip ve tasnifi ile görevlendirildi (1932). Sikkeler için bir rehber hazırladı (1939). Aynı yıllarda müslüman olarak Emin adını aldı. 1954'e kadar İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde Hellenizm-Roma tarihi ve nümismatik profesörlüğü yaptı. Başlıca eserleri: *Hellenizm Tarihinin Ana Hatları* (1942); *Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe kadar Hellenizm Devletleri* (1940); *Roma Tarihinin Ana Hatları* (1940); *Antalya Kitabeleri* (1947). [M]

BOSCH (Hieronymus VAN AEKEN veya AKEN, Jérôm — da denir), hollandalı ressam ve gravürcü (Hertogenbosch 1450/1460 ay.y. 1516). Hayatı hakkında çok az bilgi vardır. Doğduğu şehrin dışına çıkmadığı sanılır. Bu şehir isminin son hecesi onun takma adı olmuştur. Şehrin katedrali için vitray ve halı modelleri çizmekle işe başladı. Sağlığında epey ün sağladığı anlaşılmaktadır. Otuz kadar eseri muhafaza edilmiştir. Kaybolmuş bazı kompozisyonları XVI. yy.da yapılmış kopya ve «yorumlar» yardımı ile bilinir.

İster dinî, ister günlük konularda olsun Bosch insan kalabalığını çok sever. Bunlar bazen pek kaba ve âdi, bazen canavar görünüşlü varlıklardır. Kullandığı veya sezdirdiği imgelerin giriftiliği eserlerinin güç anlaşılmasına sebep olur. Fantastik düşünce dünyası ve bir rüyalar cehenneminden gelme canavarların bolluğu ile Bruegel'in öncüsüdür (*Ermiş Antonius ve Şeytan* [Lizbon ve Anvers müzeleri], *Kıyamet Günü* [Viyana müzesi]). Dinî konular bile yüzlerdeki zalim ifadelerle başka anlam kazanır. (*Dikenli Taç* [Prado], *Haçların Taşınışı* [Gand], *Kâhinlerin İbadeti* [Prado], *Ecce Homo*). Buna rağmen Bosch ayrıntılarda gerçeğe uymakta çok titiz ve dikkatli davranır. Çizgideki büyük ustalığı ve gerçekdışı yaklaşımları ile insanlığın kötülük ve küçüklüklerine nefretle bakan acı alaycılığı resimlerinde birleşir (*Deliliğin Tedavisi*, *Saman Arabası* ile *Zevkler Bahçesi* [Prado]). Sonuncu eserlerinden biri olduğu sanılan *Müsrif Çocuk*'ta (Rotterdam'da Boymans müzesi) serbest irade ve insanın yalnızlığı konuları işler. Çirkin ve gülünç ifade şekilleri birçok resim meraklısını etkilemiştir; bunlar arasında Felipe II'nin de bulunması İspanya müzelerinde eserlerine geniş yer verilmesini izah eder. Bosch birkaç desen de bırakmıştır. Bu kompozisyonlarda doğa gözlemlerindeki üstünlüğü daha da belirlidir (*Baykuş Yuvası*, Boymans müzesi). Resimleri, başta gerçeküstücülük olmak üzere birçok XX.yy. sanat akımını etkiledi. (L)

BOSCH (Juan), dominikli devlet adamı (La Vega 1909). «Las Cuevas» adlı bir edebiyatçı grubunun öncüsü oldu, romanlar yazdı ve liberal eğilimli Dominik İhtilâlci partisini kurdu (1939). 1942'de sürgün edildi. 1961'de diktatör Trujilo'nun katlinden sonra Dominik cumhuriyetine döndü ve dönüşü halk arasında büyük bir heyecan uyandırdı. 1962'de cumhurbaşkanlığına seçildi. Tutucu çevrelerin muhalefeti 25 eylül 1963 silâhlı ayaklanmasına yol açtı ve J. Bosch devrildi. Bu devrilişi büyük bir krize ve milletlerarası yankılara yol açtı. Usul bakımından sol çevrelerin itirazıyle karşılaşan 1 haziran 1966 başkanlık seçimlerinde Bosch, sayılan oyların çoğunluğunu alamadı, böylece muhafazakâr Joaquin Balaguar iktidarı aldı. (L)

Hieronymus BOSCH
«Son Yargı»
orta panodan detay

Hieronymus BOSCH
gravürcüsü bilinmiyor
(Cabinet des Estampes, Paris)

BOSCHETTİ (Amina), italyan kadın dansçı (Milano 1836-ay.y. 1881). Sanat hayatına Milano'da Scala operasında başladı, kısa zamanda güzelliği, istidadı, canlı ve ifadeli dansı ile ün kazandı. Paris'te ve dünyanın en büyük sahnelerinde dans etti; birçok bale oyunu düzenledi (*Altın Post* [Roma 1879] v.b.). Baudelaire sonelerden birini ona armağan etti. (L)

BOSCO (Bartolomeo), italyan hokkabaz (Torino 1793-Dresden 1863). Büyük bir şöhret kazandı ve HOKKABAZLARIN KRALI adını aldı. (L)

BOSCO (Henri), fransız yazarı (Avignon 1888). Uzun yıllar Fransa'nın güneyinde ve Kuzey Afrika'da öğretmenlik yaptı. Eserlerinde Akdeniz düşüncesi ağır basar. 1924'te yayımlanan ilk romanı *Pierre Lampedouze*'dan sonra şu eserleri verdi: *le Jardin d'Hyacinthe* (Hyacinthe Bahçesi) [1941], *le Mas Théotime* (Théotime Çiftliği) [1946], *Un Rameau de la Nuit* (Gecede Bir Küçük Dal) [1950], *L'Antiquaire* (Antikacı) [1954], *le Chemin de Monclar* (Monclar Yolu) [1962], *l'Epervier* (Atmaca) [1963]. Bosco, alışılmamışı ve esrar duygusunu derin bir tabiat anlayışıyle bağdaştırır. Son eserlerinde, «hayatı çekilebilir hale getirecek aldatıcı görüntüler» yaratmak için geçmişteki bazı hayalleri, sözleri ve olayları yeniden canlandırır. (L)

Hieronymus BOSCH
«Baykuş Yuvası», detay
(Boymans Van Beuningen müzesi, Rotterdam)

BOSCOREALE, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün yamaçlarında; 17 000 nüf. Tarım ve bağcılık merkezi. 1895'te burada zengin bir gümüş eşya hazinesi ve freskler bulundu. Bunların büyük kısmı Louvre müzesindedir. Mücevherler İskenderiye devrinden kalmadır. Hazinenin bulunduğu villa, eski kır villaları arasında, en sağlam kalmış tiplerden birisidir. (L)

BOSCOTRECASE, İtalya'da şehir, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün eteğinde; 21 500 nüf. Dokuma sanayii. Bağcılık. (L)

BOSCOVİCH (veya **BOCHKOVİTCH** veya **BOSKOVİÇ**) [Ruggero Giuseppe], matematikçi, fizikçi, astronom ve diplomat (Ragusa 1711-Milano 1787). On dört yaşında cizvit tarikatına girdi; 1740'ta matematik ve felsefe profesörü oldu. Pavia ve Milano'da ders verdi, 1773'ten 1783'e kadar Fransa'da yaşadı ve çalıştı. Renksemezliğin (akromatizm) incelemesinde kullanılan diasporametre adlı değişken açılı prizmayı buldu (1755). Newton'un doktrinlerini yaydı ve atomcu varsayımlar üzerine kurulan, maddenin dinamik bir teorisini ortaya attı (1758). *Theoria Philosophiae Naturalis*'i (1758), ayrıca la-

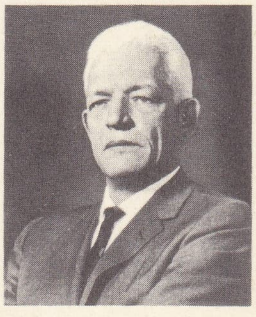

BOSCH

Foto. Frequin, Caméra Press (LAROUSSE)

BOSNA-HERSEK

Hersek'te tütün zıraatı

Saraybosna'da çarık satıcıları

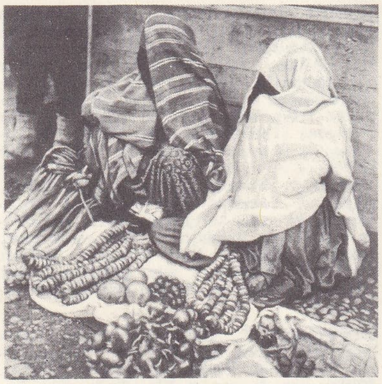

Mostar'da köylü kadınlar

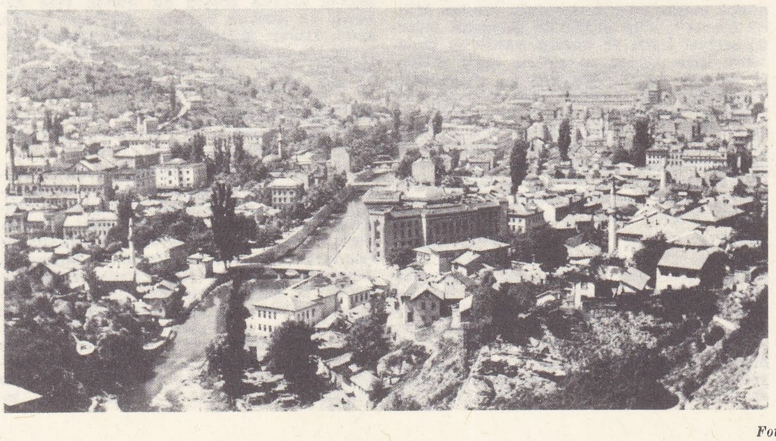

Saraybosna

tince şiirler, özellikle *De solis et Lunae Defectibus*'u (Güneş ve Ay Sapmaları Üstüne) [1750] yazdı. (L)

BOSE (Jagadiş Şunder), hintli fizikçi (Mymensigh, Bengal 1858-Giridih, Benfal 1937). Kalküta'da ve İngiltere'de Cambridge'de okuduktan sonra, Hindistan'a döndü (1885). Pek kısa elektrik ışınları veren ve kolayca Hertz deneyleri (yansıma, kırılma, kırınım, polarma) yapan bir âlet tasarladı (1897). Bazı molekül olguları üstüne maddenin bütün canlı veya inorganik biçimlerine ortak genel bir niteliğin varlığını ispat etmeğe çalışan incelemeleri vardır. Sonradan Einstein tarafından mükemmelleştirilecek olan bir istatistik mekanik ortaya koydu; bu, foton konusunda Boltzmann mekaniğinin yerini alacaktı. Kalküta'da bir araştırma enstitüsü kurdu. (L)

BOSE (Subhas Şandra), hintli siyaset adamı (Cuttack, Orissa 1897-Taiwan 1945). Hindistan Millî Kongresinin solcu üyelerinden. 1938-1939'da kongre başkanı oldu. İngilizlere karşı çıktı. Aşırı milliyetçi bir harekete önayak oldu. 1940'ta tutuklandı, 1941'de Avrupa'ya kaçtı ve Mihver kuvvetlerinin hizmetine girdi. Japonyanın özendirmesiyle Bangkok'ta, Hindistan Bağımsızlık birliğini (1942), sonra da Singapur'da «Hür hindistan» adıyle bir hükûmet (1943) kurdu. Bir uçak kazasında öldü. (L)

Boseki-Rengo kai («İplikçiler derneği»), 1882'de Japonya'da kurulan dernek. Japon dış ticaretinin genişlemesine ve özellikle çin pazarlarının japon dokumacılığına açılmasına büyük ölçüde yardımcı oldu. (L)

BOSİO (François Joseph), monakolu heykelci (Monako 1768-Paris 1845). Pajou ve Canova'nın öğrencisidir. Hemen hemen bütün hayatını Fransa'da geçirdiği için FRANSIZ CANOVA diye tanınmıştır. Alçak kabartmalar (Vendôme Sütunu), *Louis XIV'ün heykeli, Louis XVI'nın ölümü*, Chapelle Expiatioire için topluluk, Carrousel zafer anıtında araba, Napolyon'un, imparatoriçe Joséphine'in, Louis XVIII'in, Charles X'un büstleri ve mitolojik konularda birçok heykel eserleri arasındadır. (L)

BOSİO (Giacomo), lat. *Bosius*, XVI. yy. İtalyan tarihçisi. *Kudüslü Aziz Yuhanna Tarikatı Tarihi* adlı bir eser yazdı (1594-1602). [L]

BOSJEMANİT i. Miner. Mangan şapı, Bosjeman River (Afrika) kayaçlarında kalın bir sıva tabakası halinde bulunur. Pickeringite'in bir çeşidi. (L)

BOSKOOP, Hollanda'da (Güney Hollanda) şehir, Rotterdam yakınında; 9 300 nüf. Bahçıvanlık. Gül bahçeleri ve fidanlıklar; dünyaca tanınmış süs bitkileri. (L)

BOSKOP, Transvaal'de yer. Pochefstroom yakınında. 1913'te fosil halinde bir insan iskeleti bulundu. Bu iskeletin Eskitaş devrinin ortalarından kalma olduğu sanılır. Bazı nitelikleri hem şimdiki Boşimanları, hem de Avrupa son Eskitaş devri insanlarını andırır. (L)

BOSMAN (Herman Charles), güney afrikalı yazar (1905-1951). İngilizce roman ve hikâyeler yazmıştır *(Mafeking Road*, 1947). [L]

BOSNA, Yugoslavya'da nehir, Sava'nın kolu (sağ kıyı), Bosna bölgesi, adını bu ırmaktan alır; 308 km. Bosna'nın ünlü karst yapılı kaynağı, İgman dağının eteğinde bulunur. Akarsu geçitlerle birleşmiş birkaç havzadan geçer ve Bosna dağlarının içerilerine doğru, Saraybosna havzasına kadar bir giriş yolu açar; ama sefere elverişli değildir. Suların en bollaştığı mevsim ilkbahardır. (L)

BOSNA eyaleti, Osmanlı imparatorluğunun idare bölgesi. 1463'te fethedilerek, Rumeli beylerbeyliğine bağlandı ve Minnetoğlu Mehmed Bey sancak beyliğine getirildi. Bosna sancak beyleri, Bosna beyi diye anılıyor ve sancak Avrupa'daki Osmanlı topraklarının Orta koluna dahil bulunuyordu. XVI. yy.da Osmanlı devleti Avrupa ortalarına doğru genişlediği sırada, Bosna sancaklı bir eyalet haline getirildi (1595). 389 Zeamet ve tımara ayrılan Bosna eyaletinin geliri 12 000 000 akçe idi. Bosna eyaletinin ilk beylerbeyi Sokullu Gazi Ferhad Paşadır. Paşalar ilk önceleri Bosnasaray'da oturuyorlarken, sonradan Banyaluka ve Travnik'e yerleştiler. Bosna eyaleti, askerî bakımdan bir Uc sayılırdı. Zeamet ve tımarlarından on bin cebeli çıkar, buna paşanın hasına göre çıkardığı üç bin asker katılır ve Avrupa içlerine akınlar yaparlardı. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından (17 haziran 1826) sonra buradaki yeniçeriler bu karara karşı geldiler ve 1827'de vali Abdurrahman Paşa bunlardan bazı sergerdeleri idam ettirdi ve yeniçeriliği ortadan kaldırdı. Yeni askerî teşkilât kurulduktan sonra, burada bir askerî idadî okulu açıldı. Osmanlı devletinde, Tuna vilâyeti idare teşkilâtının düzenlenmesinden sonra ikinci olarak Bosna eyaleti teşkilâtlandırıldı (1865). Bu nizamname ile Bosna eyaletinde kazalar cemaatlere, cemaatler yaftalara, yaftalar da köylere ayrıldı ve eyaletteki okulların idaresi için Maarifi Umumiye müdürlüğü kuruldu. Bosna eyaleti, Türkiye maarif tarihinde ilk Maarif müdürlüğünün kurulduğu vilâyet olarak geçer. İstanbul'da 1857'de kurulan Mülkiye mektebine bir şube olarak Bosna'da 1866'da Sabah mektebi ile öğretmen yetiştirmek için 1875'te bir Dârülmuallimin açıldı. Bosna eyaleti vilâyet olmadan önce dokuz sancaktan ibaretti. Vilâyet haline getirilince, Saraybosna (7 kaza), İzvornik (9 kaza), Bihke (8 kaza), Travnik (6 kaza), Hersek (11 kaza), Yenipazar (10 kaza) ve Banyaluka (5 kaza) olmak üzere yedi mutasarrıflık kuruldu. 1876'da Hersek Gaçka kazası ayrı bir mutasarrıflık haline getirildi ve iki sancaklı bir vilâyet olarak Bosna eyaletinden ayrıldı. Bu durum 1878 Berlin antlaşmasına kadar devam etti. Son Bosna valisi Ahmed Mazhar Paşanın buradan ayrılmasıyle osmanlı hâkimiyeti sona erdi, sadece Kosova vilâyetine bağlı Yenipazar sancağının sivil idaresi osmanlı devletine bırakıldı. (M)

François Joseph BOSİO Louis XIV'ün heykeli Victoire meydanı, Paris

BOSNA-HERSEK, sırp-hırvatça *Bosna i Hercegovina*, Yugoslav Sosyalist Federatif cumhuriyetlerinden biri; 51 139 km²; 3 277 000 nüf. Merkezi, *Saraybosna (Sarajevo)*.

● *Coğrafya.* Bosna-Hersek, Sava vâdilerinden Adriya denizi kıyısına kadar çeşitli coğrafî bölgeleri içine alır. Kuzeyde nemli Bosna'nın ormanlık dağ kütleleri (kuzeybatıda Krajina, güneybatıda Stari Vlah) 1 500 m yükseltiyi aşmaz; bu kütleler Sava'nın sağ kıyıdan (Bosna) aldığı kolların vâdileri tarafından yarılmıştır, kollar dar geçitlerle birbirine bağlı havzalardan geçer. Bosna-Hersek'in karst yapılı kesimi daha yüksektir. Bjelaşnica, Çvrsnica ve Prenj'in yüksek kütleleri 2 000 m'yi geçer. Karstlı büyük *polye*'ler kuzeybatıdan güneybatıya uzanır. Neretva vâdisi Adriya denizi yönünde ülkeyi baştan başa aşan bir yarık meydana getirir: Akdeniz bölgesi özelliklerini taşır. Bosna ve Hersek uzun süre geri ve yalnız basına kalmış, ilişki kurmamış bölgelerdi. Karstlı bölgelerde toprakların ancak kesik kesik parçalarda bulunması tarıma zarar verir. 2 570 000 Hektarlık tarım topraklarının yarısını, yüksek bölgelerde verimsiz otlaklar, vâdilerde çayırlar örter. Bosna ile kolu Spreca'nın aşağı vâdilerinde mısır ve buğday tarımı yapılır; Neretva'nın ovaları ise bataklık tarımına ve meyve

Foto. Ariel-Temporal, Zucca, Tosodabac (LAROUSSE)

bahçelerine ayrılmıştır. Koyun yetiştiriciliği bütün bölgelerde gerilemektedir. Erik rakısı başlıca ürünlerden biri ve tek ihracat kaynağıdır. Buna karşılık yeraltı zenginlikleri çoktur, madenlerin işletilmesiyle Tuzla yakınında tuz, Vareş ve Ljubija'da demir, Srebnica'da kurşun ve gümüş, Çevljavonici'de manganez, özellikle de Mostar çevresinde, Banovici'de ve Sava ile Bosna'nın vâdilerinde kömür ve linyit elde edilir. Ulaşım yolları kötü olan geri kalmış bölgelerin sanayileştirilmesi, İkinci Dünya savaşından sonra Yugoslav iktisadî yenileşme tasarısının başlıca amaçlarındandı. Yeni demiryolları yapıldı (Samac-Saraybosna, Brçko -Banovici). Zenica büyük bir ağır metalürji merkezi oldu. Kimya ve dokuma sanayii Banyaluka, Tuzla ve Saraybosna'da yoğunlaştı. Bu çok hızlı kalkınma şehirlerin hızla büyümesi, kuzeydeki dağlarda nüfus boşalması ve ülkede üretimin artmasına yol açtı.

● *Tarih.* Bosna, roma eyaleti İllyria'nın bir bölümüydü, adını Sava'nın kolu Bosna (eski çağda *Bosante)* nehrinden aldı. VII. yy.da bölge avar ve islav istilâsına uğradı. Avarlar İstanbul'a saldırıp yenilinceye kadar, bölgedeki islav kabilelerini idare ettiler; VII. yy.dan itibaren bölge Hırvatlara ve daha da çok Sırplara akraba bir kabile tarafından islavlaştırıldı; kısa süre sonra bir ban yönetiminde prenslik oldu. Bulgaristan X. yy.da Bosna'nın doğu bölümünü topraklarına kattı (927); sırp çaslav (928-960) tarafından başka bir prenslik olarak kurulan diğer kesimi de Bulgaristan'ın metbuluğunu tanıdı. 1025'e kadar Bizanslılar, XII. ve XIII. yy.da Macarlar, XV. yy.da da Türkler coğrafî konumu yüzünden Bosna'yı almağa çalıştılar. Macar kralları Koloman (XII. yy. başı) ve Béla IV (1250'den sonra) Bosna'yı Macaristan'a katmaya uğraştılar, ama başaramadılar; Kulin (1180'den önce yaklş. 1204) ve Matej Ninoslav'ın (yaklş. 1233 — yaklş. 1250) Bosna'ya sağladıkları özerkliği kabul etmek zorunda kaldılar. XIV. yy.da büyük aileleri (Kotromaniç'ler ve Şubic'ler) iktidar için çatıştıran savaşlara rağmen Stefan II Kotromanic (1322-1353) sayesinde hem Macar Anjou hanedanının sarayına (her ne kadar bosnalı büyük ailelerin oğulları bu sarayda yetiştiriliyorlardıysa da hem de sırp Duşan imparatorluğuna karşı Bosna, Adriya denizine kadar yayılarak ülkenin özerkliğini korudu. Hum (geleceğin Hersek'i) bölgesi ve Ragusa'ya kadar kıyılar (Venedik ile ilişkiler) bu prensin denetimindeydi. Yerine geçen yeğeni Tvrtko I (öl. 1391), aziz Sava'nın mezarı başında kendini Sırbistan ve Bosna kralı ilân etti (1377). Sırplarla birlikte Kosova'da Osmanlılara karşı savaştı (1389). Bu sırada Osmanlıların Niğbolu zaferini kazanmaları (1396) bu bölgelerde dehşet uyandırdı ve macar kralı Zsigmond'a düşman olan Bosna-Hersek derebeylerinin büyük çoğunluğu Osmanlı devletiyle anlaştı. XIII. yy.-dan itibaren katharcılığa çok yakın manici bir mezhep sapkınlığı olan bogomilcilik. Bosna'da iyice yayıldı. Bu sapkınlık 1239 ve 1245 haçlı seferlerine, Macaristan kralı Zsigmond'un üç defa müdahalesine (1405, 1407, 1410-1411), fransisken ve dominiken misyonerlerinin gönderilmesine (bunlar kral Tvrtko II Tvrtkoviç'i [1404-1409] hıristiyan yaptılar) ve son Bosna krallarının (Stefan Tomas [1443-1461]; Stefan V Tomaseviç [1461-1463]) zulümlerine yol açtı. Bosna-Hersek'te düzensizliğin devam ettiği sırada voyvoda Stefan Vukcic kendini Sava dükası ilân etti ve ülkesine Hercegovina adını verdi (1448). Fakat bütün çabalara rağmen karışıklık sona ermedi ve 1463'te Bosna-Hersek osmanlı hâkimiyetine girdi. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra (1453) Bosna-Hersek ile de uğraştı ve 1463'-te Osmanlı devletine kattı.

Bundan sonra Bosna-Hersek'in kuzey bölümünü ele geçiren Macarlar burayı bir süre ellerinde tutabildiler. Bosna-Hersek Kanunî Sultan Süleyman devrinde bütünüyle Osmanlı hâkimiyeti altına alındı. Bosna-Hersek, 1585-1878 arasında Osmanlı imparatorluğunun bir eyaleti olarak idare edildi. İmparatorluk devrinde halkın çoğu müslüman oldu ve imparatorluğa bağlı kaldı. XVI. ve XVII. yy.larda yirmi iki bosna-hersekli sadrazamlığa yükseldi. 1528-1585 Arasında bir sancak beyliği olan Bosna-Hersek, sonra eyalet oldu. 1463-1878 Arasında buraya 240 Osmanlı valisi gönderildi. Eyalet merkezi olarak önce Bosnasaray, sonra Banya Luka, daha sonra da Travnik kabul edildi. Bosna-Hersek, Osmanlı imparatorluğunun gerileme devrinde Avusturyalıların hücumuna uğradı. Memleketin kuzey bölümü Pasarofça antlaşması (1718) ile Avusturyalılara bırakıldı. Belgrad antlaşması (1739) ile de bu topraklar geri alındı. Bu tarihten itibaren Bosna-Hersek'in durumu Avusturya tarihiyle paralel bir hal aldı. Bölgede XIX. yy. başından itibaren karışıklıklar ve isyanlar çıkmağa başladı. Babıâlinin yaptığı ıslahat üzerine çıkan isyan, Ömer Paşa tarafından bastırıldı (1851). Bosna halkı 1858'de Avusturya müdahalesini istedi. 1875'te Hersek isyanı patlak verdi. Bu isyanın bastırılmasına rağmen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) sonunda yapılan Berlin antlaşması (1878) ile Bosna-Hersek, Avusturya'-nın askerî işgali altına verildi. 1908'de 1-kinci Meşrutiyet'in ilânı üzerine Avusturya -Macaristan imparatorluğu bu toprakları ilhak etti (5 ekim 1908) ve Osmanlı imparatorluğu bir yıl sonra bu ilhakı tanımak zorunda kaldı. Bosnalıların Avusturyalılara düşmanlığı ve Sırbistan'ın genişleme isteği arşidük Franz-Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesine (28 haziran 1914) yol açtı; bu olay Birinci Dünya savaşının başlamasında büyük bir rol oynadı. 1918 Kasımında Bosna yeni Yugoslav devletiyle birleştiğini açıkladı; bu birleşme ortaya ciddî bir durum çıkardı: müslümanların hıristiyanlarla bir tutulması. Müslümanlar, ortodoks sırp ve katolik hırvatların kendi çıkarlarına gerçekleştirmeye çalıştıkları merkezîleştirmeye ve büyük toprak sahiplerinin aleyhine olan toprak reformuna karşı çıkmak için Mehmet Spaho'nun Müslüman Yugoslavlar birliğinde toplandılar; bu birlik, Hırvat Köylü partisine çok yakındı. 1941'den 1945'e kadar Hırvat krallığına bağlanan Bosna Hersek 1945'ten bu yana Yugoslav Federatif Halk cumhuriyetinin altı kurucu cumhuriyetinden biridir. (L)

Bosna-Hersek meselesi, Bosna- Hersek bölgesinde 1853-1919 yılları arasında çıkan isyanların, siyasî ve hukukî olayların bütünü. Kırım savaşından önce Rusya, Avusturya-Macaristan imparatorluğunu baskı yapmağa teşvik ederek, Bosna-Hersek bölgesini Osmanlı imparatorluğundan ayırmak istedi (1853). Avusturya-Macaristan hükûmeti savaşa girmek istemediğinden bu teklifi reddetti. Rusya, ortodoks kilisesini korumak bahanesiyle, ordularını Eflak-Boğdan'a soktu ve savaş, Paris antlaşmasına (1856) kadar sürdü. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı imparatorluğu yeni kanunlar çıkararak ıslahat hareketlerine başladı. Fakat 1857'de Hersekte müslüman çiftliklerinde çalışan hıristiyan köylülerinin vergi sisteminden şikâyetleri yüzünden bir ayaklanma oldu. İsyan bastırıldıktan sonra âsiler Viyana'ya sığındılar ve Bosna-Hersek'te, ıslahat fermanının tatbik edilmesini istediler. Bunun üzerine 1859'da çıkarılan bir nizamname ile bir süre sessizlik sağlandı ise de 1873'te tekrar ayaklanmalar, silâhlı çarpışmalar başladı ve isyan Bosna'ya yayıldı. Avusturya-Macaristan'ın teşebbüsü ile Berlin Memorandumu denilen bir vesika hazırlandıysa da bunun şartlarını uygun görmeyen İngiltere, Beşik boyuna bir filo gönderdi. Büyük devletler ise Berlin Memorandumu'nun Babıâliye tebliğini geciktirdiler. Bu arada, Bosna-Hersek bölgesini ele geçirmek isteyen Karadağ ve Sırbistan, aralarında anlaştılar ve 1876'da Sırbistan, Bosna'ya kuvvet gönderip isyanı bastırmak isteğiyle Babıâliye müracaat etti. Bu teklif reddedilince, Türkiye ile iki Balkan memleketi arasında başlayan savaş Türkiye lehinde gelişti. İngiltere, Avusturya-Macaristan'ın aracılığı ve Rusya'nın sert ültimatomu üzerine mütareke yapıldı.

Fakat Rusya'nın sert davranışı, Osmanlı İmparatorluğu ile arasının açılmasına sebep oldu. 1877'de Rus orduları Türk topraklarına girdi. Savaş, Ayastafanos antlaşmasıyle sona erdi (1878). Sonunda Büyük devletler, Berlin'de bir kongre için toplanılmasına karar verdiler ve 13 temmuz 1878'de imzalanan antlaşmayle, Bosna-Hersek üzerindeki fiilî Türk hâkimiyeti sona erdi. Antlaşmanın 25. maddesine göre; Avusturya, Bosna ve Hersek eyaletlerinde asker bulundurabilecek, Yeni Pazar sancağının idaresi Osmanlılara bırakılacak fakat Avusturya, Yenipazar'ın her tarafında asker bulundurmak, askerî ve ticarî yollar yapmak yetkisine sahip olacaktı. Bosna-Hersek'in, Avusturya-Macaristan imparatorluğu tarafından işgal edileceğini öğrenen Müslüman halk silâhlanarak işgal kuvvetleriyle savaşmaya başladı. Ekim 1878'de Müslüman kuvvetlerin yenilmesiyle çarpışmalar son buldu. Bir süre sonra, Viyana hükûmeti, Yeni Pazar bölgesini işgal edeceğini bildirdi. 21 Haziran 1879'da yapılan bir antlaşmayle, Yeni Pazar sancağının Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin işgaline terki kararlaştırıldı. Ve bu baskı 1908 yılına kadar devam etti. 1908'de II. Meşrutiyetin ilânından sonraki karışık durumdan faydalanmak isteyen Avusturya-Macaristan hükûmeti, Bosna-Hersek bölgesini kendi ülkesine kattığını ilân etti. Bu hareket Berlin antlaşmasına aykırı olduğundan, Osmanlı hükûmeti tarafından protesto edildiyse de 26 şubat 1909'da Avusturya-Macaristan hükûmeti ile bir protokol imzalandı ve Bosna-Hersek'in Avusturya'ya katılması tanındı. Buna karşılık Avusturyalılar, Yeni Pazar'ı Türklere iade ediyor ve kapitülasyonların kaldırılması için yardım vaat ediyorlardı. Bu arada, Sırbistan'ın Bosna-Hersek üzerindeki eski düşünceleri devam ediyordu. Sırbistan'a ilhak için çalışılıyordu. Bosnasaray'a gelen sırp talebesi Printsip'in 28 haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan Veliahtı arşidük Ferdinand'ı öldürmesi, Birinci Dünya savaşının çıkmasına sebep oldu. Savaş sonunda Avusturya ile galipler arasında 10 eylül 1919'da yapılan St. Germain antlaşması ile Bosna-Hersek'in Yugoslavya'-ya verilmesi kararlaştırıldı. (M)

Bosna madalyası, sultan Abdülmecid zamanında çıkarılan madalya (1849). Sırpların Bosna'da yarattığı kargaşalıkları bastırmakta başarı gösterenlere verilmek üzere hazırlandı. Altın ve gümüş çeşitleri vardır. Ön yüzünde tuğrayı hümayun, arka yüzünde ise, geometrik süslü bir daire içinde üstte ay ve yıldız, altta ise «Bosna, Sene 1266» yazısı bulunmaktadır. 36 mm çapındadır. Hattat ve hakkâki Mustafa Efendi, resim ve süslerin hakkâki ise Mr. Robertson'dur. (→ Bibliyo.) [M]

BOSNASARAY, Yugoslavya Sosyalist Federatif cumhuriyetlerinden Bosna-Hersek'in merkezi. *Saraybosna* da denir. (Bk. SARAYBOSNA.) [M]

BOSNAVÎ veya **BOSNEVÎ** sıf. ve i. (*Bosna* ve ar. *-vî* nispet eki'nden). *Esk.* Bosnalı. ‖ Boşnak. (M)

BOSON (öl. 887), Bourgogne kralı (879-887), Vienne kontu Bouin'in (veya Bivin) oğlu. Kayınbiraderi Kel Charles kendisini dük yaptı (875) ve İtalya'nın idaresini ona verdi. Boson, İtalya'da Louis II'nin kızı Ermengarde ile evlendi. Ermengarde iddialı bir kadındı. Louis III ve Carloman zamanında, kendisini tutan yüksek dereceli papazlar tarafından kral ilân edildi. Sınırları belirsiz olan krallığı, hemen hemen bütün Rhône ve Saône havzasını kaplıyordu. Karolenj soyu son temsilcileri, Ermengarde'ı Vienne'de iki sene (880-882) tutuklu bıraktılar. Diois'da savaşa devam eden Boson şehri geri aldı. 901'de, oğlu Kör Louis imparator oldu. (L)

BOSPORİON veya **PROSPHORİANOS**

BOSNA-HERSEK
Jajce

Foto. *Office de tourisme yougoslave (LAROUSSE)*

LİMEN, lat. **Portus Prosphorianus.** Esk. coğ. Bizans devrinde İstanbul'daki beşinci bölge olan Bosporios Akra (Sarayburnu) ile Sirkeci arasında liman. Makedonya kralı Philippos II'nin Byzantion'a saldırısının burada püskürtüldüğü (M.Ö. 340) kabul edilir. Limanın adı, çevredeki pazar yeri ve hayvanpazarından alınmıştır. Ticarî önemi olan bu limandan başka Khalkedon'lular (Kadıköylüler) tarafından kullanılan Skala ton Khalkidonion (Sirkeci iskelesi) vardı. Cenevizliler XI. ve XII.yy. da burada iskele kurdular. (M)

BOSPORİOS AKRA. Esk. coğ. Bugünkü Sarayburnu. Efsaneye göre Zeus'un inek şekline sokulan sevgilisi İo, Anadolu'ya bu noktadan geçti. (M)

BOSPOROS (Bosporos Thrakios, Bosporos Thrakikos veya **Thrak Bosporosu** da denir). Esk. coğ. Boğaziçinin Eskiçağdaki adı. Bosporos kelimesi Boğaziçi'yle Hellespontos'un (Çanakkale boğazı) ortak adı olarak ilk defa M.Ö. V.yy. da Aiskhylos'un *Persai* (Persler) trajedisinde geçer. Herodot, Boğaziçi'ni Hellespontos ve Propontis'den (Marmara denizi) ayırarak, ona *Bosporos Thrakios* adını vermektedir. Roma yazarlarında bu ad *Bosphorus* olarak geçer. Bizans devrinde *Bosporos* adı yerine *Byzantiakon stoma* (Bizans ağzı) ve *Fretum Ponticum* (Karadeniz boğazı) gibi adlar kullanıldı.

Bosporos kelimesinin kaynağı kesinlikle bilinmiyor. Genellikle Thrakça'dan geldiği kabul edilir.

Kelimenin birinci kısmını meydana getiren *Bos*, yunanca *bus* (öküz, inek) kelimesiyle birleştirilerek, çeşitli rivayetlere bağlanır ve kelimeye «öküz geçidi» veya «inek geçidi» anlamı verilir. Efsaneye göre Zeus'un inek haline getirilen sevgilisi İo, kıskanç Hera'nın takibinden memleket memleket kaçarken Bosporos'tan geçer. Keras'un (Haliç) kuytu bir yerinde Semystra'da (bugünkü Sivritepe burnu) gizlenerek Keroessa adında bir kız dünyaya getirir. Daha sonra bu kız ile Poseidon'un ilişkisinden Byzantion'un kurucusu Byzas doğar. Bosporos kelimesinin ikinci kısmı, Thrak yer adlarında sık sık görülen *para* (pazaryeri, geçit yeri) ve yunanca *poros* (geçilen yer, geçit) kelimesiyle aynıdır.

● *Tarih.* Bosporos kıyılarında medeniyetin ilk izlerine Kadıköy'de Kurbağalıdere vâdisinde rastlandı. Burada yapılan kazılardan ele geçirilen arkeolojik buluntular Neolitik devirde Bosporos kıyılarının iskân edildiğini gösterdi. Ayrıca Sarayburnu'nda da çok eski devirlere ait iskân izlerine rastlandı. Eskiçağ tarihçilerine göre bu kıyıların ilk ahalisi Thraklardı. Yunanlıların Bosporos bölgesine yerleşmesi M.Ö. VII. yy. da başladı. Yunanlıların bu kıyılara yerleşmesi önemli bir dönüm noktası oldu.

Bosporos'un Rumeli kıyısı Sykai veya Sykides (bugünkü Karaköy) ile başlar. Daha sonra Metopon (Tophane) gelir. Fındıklı ile Kabataş arasındaki bölgeye *Delphin kai Karandas* (Yunusbalığı ile Karandas) denilirdi. Kabataş'ın adı *Thermastis* idi. Daha sonra sırasıyle bugünkü Çırağan sarayı çevresindeki (?) Hoi Rhodion periboloi (Rodosluların bölgesi), Arnavutköy'deki Hestiai (Ocaklar), Lasthenes (İstinye) en önemli merkezlerdi.

Bosporos'un Anadolu kıyısı Rhebas (bugünkü Riva) deresinin ağzıyle başlar ve Kromion veya Kolone adı verilen kayalıklardan sonra Ankyraion'a (bugünkü Yumburnu) varır. Bu kısmında en önemli merkezler Amykos (Beykoz), Potamonion (Göksu vâdisi), Ekhaia (Kandilli), Lykadion (Vaniköy) Khrysopolis (Üsküdar) ve Khalkedon'dur (Kadıköy).

Bizans devrinde Bosporos'un önemli bir geçit yeri olarak birtakım siyasî olaylara sahne olduğu bilinmektedir. Fakat kıyılarındaki iskân yerlerinin tarihçeleri hakkında pek bilgi yoktur. Bu devreye ait İstinye, Tarabya gibi yer adları bugün de kullanılmaktadır. Ancak, Bizans devrinde Bosporos'un geniş ölçüde iskân edilmediği muhakkaktır. Bizans'ın ilk yüzyıllarında küçük kıyı köyleri kuruldu, yer yer manastır ve saraylar yaptırıldı. Bizans idaresinin zayıflamasıyle bunlar terkedilerek yavaş yavaş ortadan silindi. Bosporos'tan geçen gemilerden vergi ve gümrük almak, gerekince de geçidi kapatmak için yukarı Bosporos'ta yaptırılan karşılıklı Kavaklar kaleleri büyük tarihî rol oynamadı. Bu devirde Anaplous ve Bizade adlarını taşıyan Rumeli yakasının en önemli kısımları; Galata, Diplokionion veya Kionia (Beşiktaş), Khallai (Bebek), Therapeia (Tarabya) ve Kalos Agros (Büyükdere vâdisi) idi.

Anadolu yakasında ise Khrysopolis (Üsküdar), Stauros (Beylerbeyi), Boradion (Kanlıca) ve Eirenaion (Çubuklu) bilinen en önemli kısımlardır. (M)

BOSPOROS imparatorluğu, Eskiçağda Bosporos Kimmerios kıyı bölgesini, Kırım'ın doğusuyle Taman yarımadasını içine alan devlet.

● *Tarih.* Bosporos imparatorluğu hakkında ilk tarihî kayıtlar M.Ö. V. yy. da yunan yazarı Diodoros'ta geçmektedir. Diodoros İmparatorluğun başkenti *Pantikapaion* ve çevresinde M.Ö. 480-483 arasında Arkhainaks hanedanının hüküm sürdüğünü kaydeder. Fakat bu kralların adlarını ve hüküm sürelerini bildirmez. M.Ö. 483'te iktidar Thrak menşeli Spartokos'un eline geçti. Bu hanedan zamanında yunan kolonilerinden Nymphaion ele geçirildi ve ayrıca etraftaki kabileler egemenlik altına alındı. Spartokos'un oğulları devri hakkında elimizde pek az bilgi vardır. M.Ö. 130 sıralarında İskit kabile reislerinden Skiluros, Bosporos imparatarluğunu tehdit etmeğe başladı. Spartokos hanedanının son hükümdarı Pairisades V, bu baskıya dayanamayarak Pontos kralı Mithradates'den yardım istedi (M.Ö. 114-113). Bunun üzerine Pontus ordusu İskitleri mağlup etti. Pairisades de memleketini Mithradates'e teslim etti. Daha sonra Bosporos'ta, Mithradates'in tayin ettiği vali Hygiainon, Mithradates'e karşı ayaklandı ve kendi adına para bastırdı. Fakat Mithradates Bosporos'u yeniden işgal etti ve oğlu Makhares'i kral olarak tahta çıkardı (M.Ö. 81). Makhares ise Romalılarla birleşerek babasına karşı cephe aldı. Mithradates Pompeius tarafından ülkesinden kovulunca, büyük güçlükler içinde Bosporos Kimmerios'a vardı. Makhares, babası Pantikapaion surları önüne gelince intihar etti (M.Ö. 65). Kısa süre sonra Mithradates'in diğer oğlu Pharnakes de babasına karşı isyan etti ve ordu tarafından kral ilân edildi. Mithradates bu sırada öldürüldü, Pharnakes Romalılar tarafından Bosporos kralı olarak tanındı (M.Ö. 63). Pharnakes iradeli ve kuvvetli bir kraldı. Topraklarını Don'a kadar genişletti, Romalılar tarafından serbest şehir ilân edilen Phanagoria'yı hâkimiyeti altına aldı, Pontus krallığını da ele geçirmek istedi. Pontus'un birçok şehirlerini zaptedip Bithynia ve Asia üzerine yürürken Bosporos'ta vali olarak bıraktığı Asandros'un isyanı haberi üzerine geri dönmek zorunda kaldı. M.Ö. 47'de Zela'da (Zile) Sezar'a mağlup oldu ve Bosporos'a kaçtı, fakat Asandros'a da yenildi ve öldürüldü. Böylece Asandros, Bosporos kralı oldu. Uzun süren saltanatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm yılı da kesinlikle bilinmemektedir. Yalnız karısı Dynamis'in kocasının ölümünden sonra birkaç yıl tek başına hükümdarlık ettiği ve Büyük Mithradates'in torunu, Augustus'un adamı Scribonius ile evlendiği bilinmektedir.

Bu durumdan hoşlanmayan Augustus, Pontus kralı Polemon'u Bosporos üzerine göndertti. Bosporoslular Scribonius'u öldürüp Polemen I'e boyun eğdiler (M.Ö. 15). Asandros'un oğlu Aspurgos Polemon I'i öldürttü ve tahta çıktı (M.S. 16). Cenkçi bir kral olan Aspurgos, etraftaki bütün âsi kabileleri egemenliği altına aldı. Aspurgos'un ölüm tarihi kesinlikle bilinmiyor. Gaius devri başlarında ölmüş olması muhtemeldir. Aspurgos'un ölümünden sonra Polemen I'in oğlu Polemen II, Gairus tarafından Bosporos kralı ilân edildi, fakat bu da imparator Claudius tarafından tahttan indirilip yerine Aspurgos ailesinden Mithradates II, Bosporos tahtına çıkarıldı (42-46). Bu süre içindeki yönetimden memnun kalmayan Claudius tarafından tahta Mithradates'in kardeşi Kotys geçirildi. Kotys I'den (46-69) sonraki hükümdarlar hakkında çok az bilgi vardır. 71 Yılına ait bir sikke üzerinde Tiberios İnlios Rheskuporis adı bulunmaktadır. Bu hükümdardan sonra Tiberios İnlios Sauromates II, daha sonra da Tiberios İnlios Kotys tahta geçti. M.S. 154 yılından 343'e kadar gelen krallar 14 tanedir.

Bosporos kralları Polemon I'den itibaren Roma'yı tanıdılar ve bastırdıkları sikkelerde «Roma dostu», «imparator dostu» gibi adlar kullandılar. Fakat zamanla Bosporos imparatorluğunun Roma ile bağları azaldı; Posporos hükümdarlarının görevleri de Roma'dan aldıkları yardım paraları karşılığında Step göçmenlerine, İskitlere, daha sonra da Gotlara karşı savunmaktan ibaret kaldı. Kotys II 123'te, Sauromates II 193'te İskitlere karşı başarılı savaşlar yaptı. Roma devrinde devletin toprakları küçülmedi. Bosporos imparatorluğu bu devirde Taman yarımadasının, Tanais'e (Don) kadar Maiotis kıyı bölgesini, Theodosia ve bugünkü Arkat'a kadar Kırım'ın doğu parçasını içine alıyordu. Yalnız Büyük Mithradates'in Bosporos imparatorluğuna kattığı Khersonnessos (Sebastopol), Antoninus Pius zamanında serbest ve muhtar şehir oldu. Got ve hun akınları zamanında bu toprakların bir kısmı elden gitti. Hun imparatorluğu kurulunca Taman yarımadası ile Maiotis kıyısı Hunların eline geçti. Kırım da hun nüfuzu altına girdi. Nihayet bizans imparatoru Justinianos, Pantikapaion'u, Khersonessos'u ve Kırım'ın gotlarla meskûn olmayan kısmını Bizans imparatorluğuna kattı. Arkeolojik buluntular, Bosporos imparatorluğunda yüksek bir yunan - Kimmer - iskit kültürünün varlığını göstermektedir. (M)

BOSPOROS KİMMERİOS veya **KİMMERİOS.** Esk. coğ. Eskiçağda Maiotis (Azak denizi) ile Pontus Euxeinos'u (Karadeniz) birbirine bağlayan boğaza; Kimmer boğazının iki yakasındaki Bosporos imparatorluğuna; Bosporos imparatorluğunun başşehri *Pantikapaion*'a verilen ad.

Maiotis ile Pontus Euxeinos'u birbirine bağlayan boğazın (bugünkü Kerç boğazı) İskit devrinden (M.Ö. VII. - VIII. yy.) önce adı Pantikapes idi. Antik yazarlara göre Bosporos Kimmerios, Maiotis ve buna dökülen Tanais (Don), Avrupa ile Asya arasındaki sınırı teşkil ediyordu.

Bosporos Kimmerios kıyılarının bilinen en eski halkı Kimmerler'dir. Bunlar, M.Ö. VIII. yy.da İskit hâkimiyeti altına girdiler. M.Ö. VII. yy.da İon'ların koloniler kurmak amacıyle Kimmer boğazına kadar geldikleri anlaşılıyor. M.Ö. 480 - M.S. 341 yılları Bosporos imparatorluğu devridir. M.S. 230'da burada ilk Germen kabileleri göründüler. IV. - VI. yy.larda Bosporos Kimmerios'ta hıristiyanları görmekteyiz. IV. yy.da bir aralık Hunlar hüküm sürdüler. Bizans imparatoru Justinianos (518-527), Pantikapaion (Kerç) hariç, burasını Bizans hâkimiyeti altına aldı. Bizans hâkimiyeti VIII. yy.a kadar sürdü.

Eskiçağda Bosporos Kimmerios kıyılarında iskân yerleri kurulmuştu. Antik kaynaklarda geçen eski yer adlarının yalnız bir kısmı bugünkü yerlere bağlanabilmiş, bir kısmının da yeri tespit edilememiştir.

«Avrupa» (batı) yakası: Antik devir yazarları tarafından Zenonos Khersonessos (Zenon yarımadası) olarak adlandırılan yerin bugünkü Zvuk burnu olması fikri ortaya atıldı. Asıl boğaz, daha ileride, sahilin en doğuya çıkan kısmında, bugünkü Yenikale'nin kuzeyindeki fenerle başlar. Bu kısımda Myrmekion, Pantikapaion (Bosporos imparatorluğunun başkenti), Nymphaion gibi önemli antik şehir harabeleri yer alır. Takil burnu ile asıl boğaz sona erer. Bundan sonra sahil boyunca Zephyrion, Kimmerikon ve Theodosia gibi önemli antik şehirler yer alır.

«Asya» (doğu) yakası: Bosporos Kimmerios'un doğu yakası kuzeyde Kimmerion burnu ile başlar. Plinius'a göre, buranın daha eski adı *Kerberion* idi. Bosporos imparatorluğunun Asya bölümünün başşehri *Phanagoreia*'dır. *Phanagoreia*'nın, Korokondamitis'in güney kıyısında bugünkü Sennapa'nın yerinde olduğu kabul edilir. Bu kısımda Stratokleia, Hermonassa ve Korokondame adlı önemli antik şehirler vardır. (M)

BOS PRİMİGENİUS i. Aurochs denen yabanî sığırın ilmî adı. (L)

BOSQUET (Pierre), fransız mareşali. (Mont-de-Marsan 1810-ay.y. 1861). Cezayir savaşına katılarak parlak başarılar elde etti, sonra İkinci imparatorluk savaşlarında, özellikle Kırım seferinde kendini gösterdi. Bu savaşta Alma'da zafer kazandı, İnkerman'da İngilizleri kurtardı. 8 Eylül 1855'te Malakof kalesine yapılan hücumda ağır yaralar aldı. (L)

BOSSA NOVA, portekizcede *yeni dalga* anlamına gelen söz, 1960'a doğru Brezilya'da çalınan ve oynanan yeni bir samba dansı için kullanılır; müziği de aynı adı alır. (L)

BOSSE (Abraham), fransız gravürcüsü (Tours 1602-Paris 1676). 1648'de Krallık akademisi kurulunca burada perspektif dersleri vermekle görevlendirildi. 1628'de Paris'te Jacques Callot ile tanıştı ve ondan, o güne kadar kezzapla çalışan sanatçıların kullandığı yağlı ve yumuşak vernik yerine, çalgı âletleri yapanların kullandığına benzeyen yağsız ve ince verniğe dayanan yeni bir teknik öğrendi. Abraham Bosse gravürlerinde, bir şair veya yorumlayıcı değil, sadece tasvirler yapan bir sanatçı olarak gözükür. En ünlü eserleri şunlardır: *la Bal* (Balo), *le Peintre* (Ressam), *le Sculpteur* (Heykelci), *les Graveurs* (Gravürcüler), *l'Impression des Planches en Taille-douce* (Kalem Oyması Tabloların Basımı) v.b. (L)

BOSSERT (Helmuth Theodor), alman arkeologu (Landau [Pfalz] 1889-ay.y. 1961). Heidelberg, Strasburg, Freiburg ve Münih üniversitelerinde okudu. Frieburg'daki Albert-Ludwig üniversitesini bitirdi (1913). Türkiye'de almanlar tarafından yönetilen Boğazköy kazılarına katıldı (1933). İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde profesör oldu (1934). Türk Arkeoloji enstitüsü müdürlüğü yaptı. «Eski Ön Asya Dilleri ve Kültürleri» bölümünde vazife gördü. Türk tabiiyetine girdi (1947). Çeşitli dillerde birçok eseri ve incelemesi vardır. İlim tarihine geçen en büyük basarısı ve milletlerarası ünü, hitit hiyerogliflerini çözmek oldu. Başlıca eserleri: *Altanatolien* (Eski Anadolu) [1942]; *Karatepe-Yeni Bir Eti Harabesi, İlk Rapor* (1946); *Altsyrien* (Eski Suriye) [1951]; *Altkreta* (Eski Girit) [1921]; *Hellas und Rom* (Yunanistan ve Roma) [1936]; *Asi* (Asya) [1946]. (M)

BOSSHARD (Rodolphe Théophile), isviçreli ressam (Vaud kantonunda Morges 1889-Paris 1960). Cenevre güzel sanatlar okulundaki öğreniminden sonra Paris'te isim yaptı (1921-1936). Peyzaj, çıplak, portre ve çeşitli kompozisyonlarında kübizm etkisi görülür. Sarı tonların üstün geldiği eserlerinde buğulu bir hava ve ince duygu zevkleri vardır. Pierre Louys'in *Nemflerin Çöküşü* adlı kitabını resimledi. Tabloları Paris Modern Sanat müzesindedir. (L)

BOSSİ (Carlo, baron), italyan siyaset adamı (Torino 1758-Paris 1823). Botta ile birlikte İtalya'da Fransız partisinin belli başlı önderlerinden. Piemonte'yi 1798'den 1802'ye kadar yönetti. 1805'ten 1815'e kadar fransız imparatorluğunun eyalet valisi oldu ve Restorasyon döneminde siyasetten çekildi. Fransız ihtilâlini ve Napolyon'u öven şiirler yazdı. (L)

BOSSİ (Marco Enrico), italyan bestecisi ve orgcu (Salo 1861-1926 denizde). Como katedralinde orgcu (1881-1890), Napoli konservatuarında org öğretmeni ve Venedik, Bologna ve Roma konservatuarlarının yöneticisi oldu. Oratoryo türünde kıymetli besteleri, bir *Reguiem*'i v.b. vardır. — ADOLFO (Morbegno 1876), Milano katedralinin orgcusu, sonra Milano konservatuvarında armoni ve kontrapunt öğretmeni oldu. — RENZO (Como 1883), 1916'da Milano konservatuarında org ve beste öğretmenliğine geçmeden önce orkestra şefliği yaptı; opera, senfonik şiir ve melodiler besteledi. (L)

BOSSONS buzulu, Mont-Blanc kütlesi kuzey yamacı buzullarının en ünlülerinden biri, uzunluğu 8 km. (L)

BOSSUET (Jacques Bénigne), fransız kilise büyüğü, yazarı ve vaizi (Dijon 1627-Paris 1704). Öğrenimini Paris'te Navarre kolejinde tamamladı. 1652'de papaz oldu, başdiyakos olarak Metz'e gitti, orada vaazlar verdi ve protestanlarla tartışmalara girişti. 1659'da Paris'e döndü. Bundan sonraki on yılını daha çok vaız vermekle geçirdi ve böylece ünü bütün Fransa'ya yayıldı: Condom piskoposluğuna (1669), Veliahtın mürebbiliğine (1670) tayin edildi ve Académie Française'e seçildi (1671). 1672'de piskoposluktan çekildi ve 1680'e kadar yalnız veliahtın öğrenimiyle uğraştı. 1681'de Meaux piskoposu oldu, ölümüne hadar bu görevde kaldı. Sözü geçen bir kilise büyüğü olarak Fransa kilisesini savundu. 1682'de fransız kilisesinin özgürlüğü üzerine papazlar meclisince yazılan *Déclaration des Quatre Articles*'ın hazırlanmasında önemli bir rol oynadı. Protestanlarla yeniden tartışmaya girişti: 1690'dan 1693'e kadar, kiliselerin birleşmesi konusunda Leibniz ile mektuplaştı. Ömrünün son yıllarında bile vaizliğine devam etti ve bunu 1701'e kadar sürdürdü. İnanç konusunda uzlaşmaz bir tutumu olan Bossuet zamanının sözü en çok geçen katolik tartışmacısı oldu. 1671'de yazdığı *Exposition de la foi Catholique* (Katolik İnancının Açıklanması), bütün inançları aydınlığa kavuşturmadığı gerekçesiyle eleştirildiyse de, katolikliğe dönme konusunda önemli bir akıma yol açtı. Aslında Bossuet, bütün eserlerinde, eleştiri ve bağımsızlık düşüncesini söndürmeye, yeni eleştirinin yarattığı ilerlemeleri de yenmeğe çalıştı.

1668-1670'e doğru Bossuet, Descartes felsefesiyle ilgilendi. *Traité de la Connaissance de Dieu et de soi-même* (Tanrıyı ve Kendini Tanıma Üstüne İnceleme) adlı eseri bütünüyle Descartes'cı bir eserdir. Bossuet'nin Descartes sisteminde hayran olduğu yön, sonsuz bir Tanrının ve ruhun varlığıyle ilgili ispatlamadır.

Bossuet, veliahtın eğitmeniyken *Discours Sur l'Histoire Üniverselle*'i (Dünya Tarihi Üstüne Konuşma) [1679'da tamamlandı, 1681'de yayımlandı] yazdı. 1709'da yayımladığı *la Politique Tirée de l'Ecriture Sainte* (Kutsal Kitaba Dayanan Siyaset) adlı eser, politika, tanrısal hukuka dayanan krallık, otoritenin mutlak ve aşkın niteliği üzerindeki görüşlerini açıkladı. Bossuet, büyüleyici etkisini hitabetteki yeteneğinden almaktadır. Kutsal hitabet alanında, zamanın modası olan parlak konuşma ile açık ifade arasında, sadelik ve büyüklükle dolu kişisel bir üslûp yarattı. En güzel cenaze töreni söylevleri, prenslerin büyük yaşantıları ve kaderlerini etkili tablolarda canlandırır: *Oraisons Funèbres* (Cenaze Töreni Söylevleri). Başka eserleri: *Histoire des Variations des Eglises Protestantes* (Protestan Kiliselerinin Anlaşmazlıkları Tarihi) [1688], *Sermons* (Vaızlar) [1660-1662], *Correspondance* (Mektuplar) [15 cilt, basımı: 1909-1912]. Otuz bir cilt tutan külliyatı 1862-1866 yıllarında basıldı. (L)

BOSSUT (abbé Charles), fransız matematikçisi (Tartaras, Yukarı Forez 1730-Paris 1814). Paris'e gitti, orada Clairaut ile D'Alembert'in gözüne girdi. *Encyclopédie*'nin matematikle ilgili bölümünün hazırlanmasında D'Alembert ile birlikte çalıştı. (L)

BOST (Pierre), fransız senaryocu ve romancısı (Lasalle, Gard 1901). Jean Aurenche ile birlikte birçok senaryo ve diyalog yazdı: *Douce* (Tatlı Kız) [C. Autant-Lara, 1943], *la Sympionie Pastorale* (Kır Senfonisi) [J. Delannoy, 1946], *İçimizdeki Şeytan* (le Diable au Corps) [C. Autant Lara, 1947], *Occupe-toi d'Amélie* (Amélie ile İlgilen) [C. Autant - Lara, 1949], *Dieu a Besoin des Hommes* (Tanrının İnsanlara İhtiyacı Var) [J. Delannoy, 1950], *l'Auberge Rouge* (Kırmızı Han) [C. Autant - Lara, 1951], *Jeux İnterdits* (Yasak Oyunlar) [R. Clément, 1952]. (L)

BOSTAN i. (fars. *bū*, koku ve *-sitān*, yer'den, *būsitān*, koku yeri, güzel kokulu yer). Sebze bahçesi. ‖ Kavun, karpuz yetiştirilen yer. ‖ Kavun karpuzun ortak adı.

— ÇEŞ. DEY. *Bostan (dolap) beygiri gibi dönmek*. Bk. DOLAP. ‖ *Bostan korkuluğu*, kendisinden çekinilmeyen veya görevini tam anlamıyle yerine getiremeyen silik kimse.

— Bahç. *Bostan beli*, toprak kazmak için kullanılan uzun saplı âlet. ‖ *Bostan (dolap)*

BOSSUET
Hyacinthe Rigaud tarafından
(Louvre müzesi, Paris)

beygiri. Bk. DOLAP. ‖ *Bostan dolabı*, kuyudan su çıkarmağa yarayan aygıt. ‖ *Bostan tahtası*, bahçelerdeki ottan yatak.

— Bot. *Bostan patlıcanı*, az çekirdekli, büyük ve yuvarlak patlıcan.

— ANSİKL. Ticaret amacıyle sebze yetiştirilen bahçe. İhtiyaçların temin edilmesi ve satışın kolay olması için şehre yakın yerlerde kurulur. Yetiştirilen sebzeler özel bahçelerde yetiştirilenler kadar çeşitli değildir.

Pahalı satılabilen ve taşınmaya elverişsiz olan sebzelerin ekim için tercihi şehre yakınlıkla ilgilidir. Yılda 5-6 defa ürün alınan bostanlar çeşitli nitelikteki topraklarda bulunabilir ve bol miktarda gübre kullanılır. İlk ve son turfanda sebzeler yetiştirmek için ayrıca fanus ve camekânlar kullanılır.

◆ **Bostancılık** i. Bağ ve bahçe işleriyle uğraşma. (M)

Bostan veya **Bustan,** Sâdî-i Şîrâzî'nin öğretici, eğitici mesnevisi (1257). «Adalet, ihsan, sevgi, alçak gönüllülük, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münacaat» adlı on bölüme ayrılır. Öğütler, fıkra ve hikâyelerle açıklanır. Türkiye'de uzun yıllar farsça öğretimi için kullanılan eser, önceleri «Sâdînâme» diye anılıyordu, Bostan adı yazarın ünlü mesnevisi Gülistan'a benzetilerek sonradan verildi. *Bostan*'ın seçilmiş parçalarından meydana gelen *Ferhengnâme-i Sâdî* (Sâdî'nin Öğüt Kitabı), Mes'ud bin Ahmed tarafından manzum olarak türkçeye çevrildi (1354). Türkçe yazılmış şerhlerin (açıklama) ünlüleri Sürûrî'nin (öl. 1561), Şem'î'nin (öl. 1591), Suudî'nin (öl. 1591), en başarılısı da Havâyî'nindir (öl. 1608). Mensur türkçe çevirileri arasında Kilisli Rıfat (1934), Hikmet İlaydın (1946) tarafından yapılanlar yer alır. (M)

BOSTANCI i. Teşk. tar. Birlik halinde teşkilâtlanmış sultan sarayları bahçıvanlarına verilen ad. ‖ *Bostancı başı*, Bostancı ocağının en büyük âmiri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bostancı ocağı*, bostancıların bağlı oldukları ocak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Bostancı başı*, Bostancı ocağından yetişir, dışarıdan, hattâ Edirne bostancılarından dahi kimseyi aralarına karıştırmazlardı. Saray içinde idam olunması gereken devlet büyükleri, Bostancı başıya teslim edilirdi. Sadrazam ve vezirlerin sürgünleri, onun aracılığıyle yapılırdı. Saraydan yükselme sureti ile çıkarılacak olurlarsa beylerbeylik veya vezirlik, normal olarak çıkarılmalarında da kapıcı başılık veya sancak beyliği alırlardı.

● *Bostancı ocağı*. Biri İstanbul'da diğeri de, Edirne'de olmak üzere iki bağımsız Bostancı ocağı vardı. Edirne Bostancı ocağının teşkilâtı ayrıydı ve kadrosu daha azdı. Bursa, Amasya, Manisa gibi yerlerde de, hükümdarlara ait topraklarda bostancılar vardı. Bostancı ocağına devşirmeden gelen Acemi oğlanları, ya doğrudan doğruya veya bir süre türk çiftçisi yanında kalıp türk - islâm kültür ve geleneğiyle

Yeniçeri ocağında
BOSTANCI
(Üniversite kütüphanesi)

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

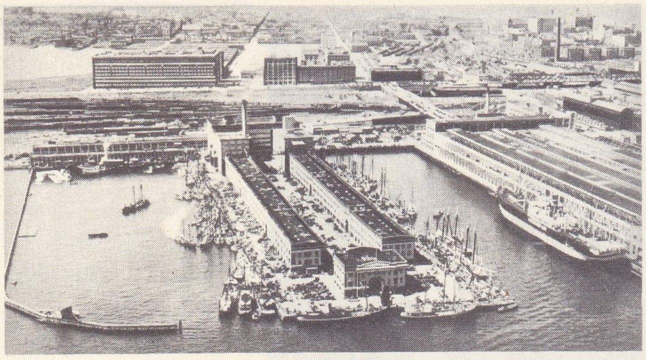

BOSTON
balıkların boşaltıldığı rıhtım; ön planda mezat yapılan hal binası

James BOSWELL
Langton'dan gravür (Cabinet des Estampes, Paris)

yetiştikten sonra alınırdı. Bu ocakta hizmet edenler, dış hizmetlere çıkınca yükseldikleri derecelere göre yeniçeri, kapıkulu süvarisi veya hünkâr müteferrikası olurlardı. Bazen tersane hizmetine de verilirlerdi. Yirmi bölük olan hasbahçe eratı, saraydaki hasbahçeye bakardı. Bostancı ocağına giren Acemilerin diğer bir kısmı da Yalı köşkü, Sepetçiler köşkü, Kayıkhane, Balıkhane, Otluk kapı, Soğuk çeşme, Heybeci, Bamyacı, Kuşhane, Gülhane, İncili köşk, Dolap, Değirmen, Mezbelekeş (Çöpçü), Tulumbacı v.b. ocaklarda hizmet ederlerdi.

Bostancı ocağındaki Acemiler, dokuz dereceye ayrılırlardı. Dokuzuncuların kıdemlisi terfi ederse hamlacı (kürekçi), hamlacı yükselirse bostancı hasekisi, o da terfi ederse, bostancı kethüdası olurdu.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra seçilen 1 500 bostancıdan Asâkiri Hassa adıyle bir saray muhafaza teşkilâtı kuruldu. Topkapı sarayı ile diğer saraylar bunların muhafazasında idi. Adları sonradan Bâb-ı Hümayun hademesi oldu. (→ Bibliyo.) [M]

BOSTANCI, İstanbul şehrinin Marmara denizi kıyısında, Suadiye ile Maltepe arasında yer alan semt. Kadıköyü'ne, biri kıyıya yakın (Bağdat caddesi), ötekiler daha içeriden geçen (Kayışdağı caddesi ve Ankara yolu) yollarla bağlanır. Bostancı adının yakın zamanlara kadar burada geniş yer kaplayan, şimdi hemen hepsi yerini konutlara bırakmış bulunan bostanlardan türemiş olması mümkündür. Eski kaynaklarda burada bir Bostancı başı bahçesi bulunduğundan da bahsedilmektedir. İdare bakımından Bostancı, İstanbul ilinin Kadıköy ilçesi içinde, Erenköy bucağının bir parçasını meydana getirir. (M)

BOSTANCIBAŞI ABDULLAH PAŞA, Mahmud II devri sadrazamlarından (öl. İzmit 1823). Bostancılıktan yetişerek 1809'da Bostancıbaşı, sonra vezir ve kaptanıderya oldu. İstanbul'da Çengelköyü'nde bir camii vardır. (M)

Bostan iskelesi, İstanbul'da Eyüp semtinde iskele. Eyüp camiinin sağındadır. XVII. ve XVIII. yy.da burada, devlet erkânına ve ilmiye ricaline ait konaklar vardı. Padişahların kılıç kuşanmaları Eyüp camiinde olurdu. Padişah gelirken Bostan iskelesinde karşılanır ve tören bitince yine buradan uğurlanırdı. (M)

BOSTANKAYA, esk. coğ. Van bölgesinde, Muradiye'nin 7 km kuzeyinde, Urartu kalelerinden birinin bulunduğu Eskiçağ şehri. Kalede kuzeydoğu hariç olmak üzere çok az tahkimat kalıntısı bulunmaktadır. Sur duvarlarında kyklopik tarzda iri taşlar vardır. En yukarıda düz bir alan yer alır. Doğu yönde küçük bir sarnıç bulunmaktadır. Kuzeydoğu yöne doğru yapılmış olan kutsal yerde ana kaya üzerinde tanrıya sunulan hediyeler için bir niş, iki raflı bir hücre, basamaklar ve belki de sunak vazifesini gören bir yapı vardır. Burası tipik bir açıkhava tapınma ve kurban yeridir. Şehrin yakınlarında bulunan bir yazıtta Urartu hanedanının imarcı kralı Menua tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Kalenin yamaçlarında, yüzeye yakın kazılarda çıkan bol miktarda keramikler M.Ö. VIII. ve VII. yy. geç Urartu devri özelliği taşıdığından yapılışının bu sıralarda olduğu sanılmaktadır. Urartu devrindeki adı bilinmiyor. (→ Bibliyo.) [M]

BOSTANZADELER, XVI. ve XVII. yy.-da ilmiye sınıfından seçkin kimseler yetiştiren aile.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde Tireli Mehmed Efendinin oğlu BOSTAN MUSTAFA EFENDİ ile tanınmaya başladılar. Ailenin yetiştirdiği en büyük şahsiyet iki defa şeyhülislâmlık makamında bulunan (1589-1592 ve 1593-1598) BOSTANZADE MEHMED EFENDİ'dir (1535-1598). Bostanzade ailesinden MUSTAFA EFENDİ, Rumeli (1594-1595 ve 1600-1601) ve Anadolu kazaskerliklerinde (1594) bulundu. BOSTANZADE MEHMED EFENDİ de 1614 ve 1623 yıllarında Rumeli kazaskerliği makamına iki defa geçti, BOSTANZADE YAHYA EFENDİ ise Anadalu (1623) ve Rumeli (1629) kazaskerliklerinde bulundu. Bundan sonra ailenin mensuplarına *Yahyazadeler* dendi. (M)

BOSTAR veya **BOSTOR,** kartacalı birkaç generalin adı. Bunlardan biri, Hamilkar ve Hasdrubal ile birlikte, Afrika'da Atillius Regulus'un istilâsına karşı koyarken Adis'te yenildi (M.Ö. 256). [M]

BOSTON i. Müz. Üç zamanlı ağır vals. ‖ *Boston usulü* (caz terimi), piyanoda bas'ları (tek sayılı zamanlarda) ve bu baslara temellendirilen akorları birbirinin peşi sıra çalmak.

— ANSİKL. *Boston,* bir dans türü olmaktan çok vals, hattâ polka veya mazurka gibi başka dansların değişik biçimde oynanmasıdır. Adımlar altı hareketlidir, üç öne üç arkaya. Bu bakımdan üç zamanlı valse kolaylıkla uyar. Amerikan bostonu ağır bir vals müziğiyle yapılır. Ayak uçlarında dönmeden altı boston adımıyle tam bir tur tamamlanır. Kesikli boston dansı, bostona bağlanan değişik figürlerden meydana gelir. Üç çeşit adımı vardır: dört köşe adım, gezinti ve royal boston. (L)

BOSTON i. A.B.D.'nin *Boston* şehrinde, 1775 kuşatması sırasında ortaya çıkan kâğıt oyunu, 52 kâğıtla 4 kişi arasında oynanır. (L)

BOSTON, A.B.D.'de liman şehri, New England'da, Massachusetts'in merkezi. Charles River'in Atlas okyanusuna döküldüğü yerde; 697 200 nüf. Charles River, Mystic ve Neponset haliçleri limana yetkin bir konum kazandırır; bir kısmı su altında bir *drumlinler* takımadasıyle açık deniz yönünde korunur. Liman XIX. yy.da bir göçmen dalgasıyle (İrlandalılar, Kuzey Avrupalılar, Yahudiler, İtalyanlar) birlikte gelişti. Bugün Boston'un çifte görevi vardır: ticarî rolü liman trafiğine bağlıdır; bu trafik ham maddeler ve besin maddeleri ithal eder. Liman, yün, deri ve post pazarıdır; bankacılıkla ilgili etkinliği tüm New England'ı ilgilendirir. Sınaî rolü de önemlidir: dokumacılık (pamuk ve yün), makine ve kauçuk sanayii, tahta işçiliği, petrol arıtılması. Şehir birbirine tünel ve köprülerle bağlı birçok yarımada üstünde gelişmektedir. Charles River halicinin güneyinde eski Boston West End ve Back Baysemtleriyle batıya doğru uzanır; kuzeyde Charles River ve Mystic arasında Charlestown vardır; güneyde South Boston ve kuzeydoğuda East Boston.

Boston özellikle kuzeyde uydu şehirlerle çevrelenir, buralarda liman yakınında Chelsea, Revere, Everett, Malden'de ağır sanayi gelişmiştir.

— Tar. Boston'un gerçek kuruluşu 1630'da vali John Winthrop'un gelişiyledir. Şehir kuzey Amerika'nın aydın merkezi ve koyu protestan yuvasıydı; Kuzey Amerika ingiliz sömürgeleri tarihinde büyük rol oynadı. 1773'te İngiltere ile savaşa ve Birleşik devletlerin bağımsızlığına yol açan ayaklanma (*Boston «tea-party»*) burada başladı. Boston'da 1813'te İngilizlerle Amerikalılar arasında bir deniz savaşı da oldu. Şehir hürriyet tarafları soylu sınıfıyle öğünür.

Boston müzeleri. MUSEUM OF FİNE ARTS. 1870'te kuruldu, her çağın sanat eserlerini (önemli çin ve japon sanatı koleksiyonları, XIX. yy. fransız resimleri) kapsar. İNSTİTUTE OF MODERN ART (1908), Museum of Fine Arts'a ek olarak kuruldu, çağdaş sanat sergilerine ayrılmıştır. (L)

BOSTON, Büyük Britanya'da (Lincolnshire) liman şehri, Fenland'da, Witham nehrinin ağzında; 24 500 nüf. XIII. yy.da burası krallığın Londra'dan sonra en önemli limanıydı. Aziz Botolph kilisesi. Pazar. Balıkçılık. Besin konserveleri. (L)

BOSTON (Ralph), amerikalı atlet (Laurel, Mississippi 1939). 1960'ta 8,21 m ile J. Owens'in yıllarca dayanan rekorunu kırdı ve aynı yıl uzun atlama olimpiyat şampiyonu oldu. Rekorunun 1962'de kırılmasından sonra 1964'te 8,34 m'lik bir derece ile tekrar öne geçti (1965'te 8,35 m). Son olimpiyatlarda (Tokyo, Mexico) kendisinden beklenilen birinciliğe erişemedi. Rekoru Mexico olimpiyadında (1968) büyük farkla kırıldı. (L)

BOSTOR. Bk. BOSTAR.

BOSTRİCİDAE çoğl. i. Kınkanatlı böcekler familyası. Duyargalarının ucunda eklemli bir topuz bulunur.

— ANSİKL. Bu familyadaki böcekler sıcak bölgelerde daha çok bulunur. Odun yiyerek beslenir. Birçok türlerinde, erkek ve dişi böcek, yumurtaların konacağı deliği kazmak için birlikte çalışır. (L)

BOSTRYCHUS CAPİCİNUS i. (yun. *bostrukhos,* saç buklesi). Kınkanatlı böcek. Avrupa'da meşe odununda yaşar. *(Bostrychidae* familyasının örnek böceği.) [L]

BOSWELL (James), iskoçyalı biyografi yazarı (Edinburgh 1740-Londra 1795). Almanya'yı, İtalya'yı, İsviçre'yi dolaştı. J.J. Rousseau'nun tavsiyesi üzerine, Paoli'yi görmek için Korsika'ya kadar uzandı. İngiltere'ye dönüşünde, Korsika üzerine notlar, *General Paoli'nin Hayatı* (1768), *Mert Korsikalılar Lehine Denemeler* (1769) adlı kitaplarını yayımladı ve hayranı olduğu büyük denemeci ve eleştirici Samuel Johnson'u görmek için her yıl Londra'ya gitmeyi âdet edindi. 1791 Yılında, psikolojik biyografi örneği sayılan *Samuel Johnson'un Hayatı'*nın ilk baskısı çıktı. Kendini beğenmişin biri ve hep yüksekten atan Boswell, *Günceler*'inden de anlaşılacağı üzere, çok kuvvetli bir gözlemciydi. (L)

BOSWELİA i. (*James Boswell*'in adından). Bir çeşit günlükağacı. Hindistan'da ve Afrika'nın tropiklerarası bölgesinde yetişir.

— ANSİKL. Somali'de ve Güney Arabistan'da yetişen *boswellia carteri*'nin gövdesi çentilirse beyaz bir sıvı akar. Bu da bir çeşit günlük olur. Hakikî günlük, Habeşistan'da yetişen *boswellia papyriyfera*'dan elde edilir. Burseraceae familyasından 15 türü olan bir bitki cinsidir. (L)

BOSWORTH (William Welles), amerikalı mimar (Marietta 1869). Öğrenimini Paris güzel sanatlar okulunda yaptı. A.B.D.'de pek çok yapının, özellikle Massachusetts teknoloji enstitüsünde bazı yapıların, Broadway'de American Telephone and Telegraph Co. merkez bürosunun (28 katlı) mimarıdır. Reims katedralinin, Versailles ve Fontainebleau saraylarının onarımıyle ilgili fransız-amerikan kurulunda genel sekreter. (L)

Bosworth savaşı, İngiltere'de Leicester'in batısında cereyan etmiş ve «Çifte gül» savaşına son vermiş olan savaş (1485). Askerlerinin dağılıp kaçmaları üzerine tek başına kalan İngiltere kralı Richard III bu savaşta yenildi ve öldürüldü. Savaşı kazanan Henry Tudor, Henry VII adıyle hemen kral ilân edildi. (L)

BOŞ sıf. İçinde hiç bir şey bulunmayan: *Boş şişe. Boş kutu. Elinde boş gaz tenekesiyle hammal nasıl olsa suya geliyordu* (Orhan Kemal). Zt. DOLU. ‖ İçinde kimse oturmayan: *Boş ev.* ‖ Issız, tenha: *Boş sokak.* ‖ Üzerinde yapı bulunmayan: *Boş arsa.* ‖ Sürülmemiş: *Boş toprak.* ‖ Münhal, açık: *Boş makam.* ‖ Serbest: *Boş yer.* ‖ Vakti olan: *Bugün boşum.* ‖ *Mec.* Bilgisiz: *Boş adam. Boş kafalı.* ‖ Verimsiz: *Boş çabalar.* ‖ Gerçeğe dayanmayan, hayal ürünü: *Boş vaatler.* ‖ Anlamsız, abes: *Şu boş âleme düşmüş* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Boş atıp dolu tutmak (vurmak),* umduğu gerçekleşmemek. ‖ *Boş bulunmak,* ihtiyatsızlık etmek, bir şeyi düşünmeden söylemek veya yapmak. Anî bir ses veya gürültüden ürkmek. ‖ *Boş çıkmak,* umduğu gerçekleşmemek. ‖ *Boş çıkmamak,* bir işten az da olsa kâr elde etmek. ‖ *(Eli kolu) Boş dönmek,* bir işte veya bir konuda başarı elde edememek. ‖ *Boş durmak,* bir şeyle meşgul olma-

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

mak: *Birden hamalların boş durdukları dikkatine çarpınca kaşları çatıldı* (Orhan Kemal). ‖ *Boş düşmek (olmak). Esk.* Şeriat hükümlerine göre kocadan ayrılmak. ‖ *Boş gezmek,* işsiz güçsüz dolaşmak. ‖ *Boş gezenin boş (baş) kalfası,* hiç bir iş yapmadan dolaşan, aylak. ‖ *Boş kâğıdı. Esk.* Ayrılmak isteyen kocanın karısına gönderdiği boşanma belgesi. ‖ *Boş kile dipsiz ambar,* eli çok açık kimse veya faydasız iş. ‖ *Boş küp,* bilgisiz kimse. ‖ *Boş lâf etmek,* verimsiz, gereksiz sözler söylemek. ‖ *Boş ol! Esk.* Erkeklerin karılarını boşamak istedikleri zaman söyledikleri söz. ‖ *Boş oturmak,* herhangi bir işle meşgul olmamak, iş yapmamak. ‖ *Boş vermek. Teklz.* Aldırmamak. ‖ *Boş yere,* gereksiz olarak. ‖ *Boşa çalışmak (işlemek),* kendine ve başkasına yararı olmadan çalışmak. ‖ *Boşa çıkmak,* sonuç vermemek, yarar sağlamamak. ‖ *Boşa gitmek,* işe yaramamak: *Bütün çabalar boşa gitti.* ‖ *Boşa koydum dolmadı, doluya koydum almadı,* kararsız durumlarda söylenen söz. ‖ *Eli boş.* Bk. EL.

— Denizc. *Boş almak,* sarkık bir halatı germek. ‖ *Boş çektiği su,* bir geminin boş tonajının karşılığı suya batan kısmının derinliği, çektiği su. ‖ *Boş gemi,* yük almamış, bu sebeple karinası yeteri kadar suya gömülmemiş gemi. ‖ *Boş koymak,* gergin bir halatı gevşetmek. ‖ *Boş olmak,* her iki tarafından bağlı bir halatın, palanganın veya zincirin sarkık durumu. ‖ *Boş tonaj,* bir ticaret gemisinde bütün donanımı ile teknenin ve makinelerin birlikte ağırlığı. (İstim makineli bir gemi söz konusu olursa, fayrap düzeyine kadar suyla doldurulmuş kazanların ağırlığı da hesaba katılır; buna karşılık yakıt, hamule, iaşe maddeleri, içme ve yıkanma suyu katılmaz. [*Boş tonaj metrik ton (1 000 kg) ile belirtilir*]; (Anglosakson sisteminde bu durumda kullanılan ton birimi 1 016 kg'dır.) ‖ *Boş vermek,* gerilmiş olan halatı gevşetmek.

— İnş. *Boş almak,* geçici olarak desteklemek.

— Mat. Hiç bir eleman ihtiva etmiyen bir cümle hakkında söylenir.

— Mekan. *Boşa almak,* iki kısım arasındaki bağlantıyı ayırmak.

— Müz. *Boş tel (açık tel),* telli çalgılar tekniğinde parmakla basılmaksızın akort edildiği asıl sesi veren tel.

— Sosyol. psikol. *Boş zaman.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Etnoloji bilgilerine göre ilkel toplumlarda hayat üç bölüme ayrılır: beslenme ve uyuma gibi tabiî ihtiyaçların karşılanması (yemek, içmek, uyumak), hayatı sürdürme araçlarının aranması (av, balıkçılık, tarım), eğlenmeler (oyunlar, danslar, konuşmalar). Boş zamanlarda eğlenme, oyalanma ve bu vakitleri değerlendirme, insanların karşısına her zaman bir mesele olarak çıkmıştır. Romalılar işsiz güçsüz pleb sınıfını eğlendirmek için oyunlar düzenlerlerdi. Makineleşme çağı, zorunlu üretim ve rekabet XIX. yy.ın büyük bir kısmında çalışma temposuna öyle bir hız verdi ki, boş zaman bırakmak bir yana, gereği kadar dinlenme imkânlarını bile ortadan kaldırdı. Zaten «boş zaman halk kütlesinin manevî sağlığı için zararlıdır» diyenler de vardı. Fakat XIX. yy.ın sonuna doğru, işçilerin istekleri ve bazı işveren çevrelerinin ilgisi sonucunda dinlenme konusunda önemli ilerlemeler oldu. Birinci Dünya savaşından sonra milletlerarası seviyede çalışma saatlerinin sınırları belli oldu ve işçiye boş zaman hakkı yahut dinlenme hakkı tanındı. Bu konuda devlet müdahalesi sadece kamu için daha yararlı olduğu gerekçesiyle veya şu şekilde vakit geçirmenin bir diğerinden herkes için daha iyi olduğu düşüncesiyle değil, sinema, radyo ve televizyon gibi kuvvetli kurumların desteğini kazanmak amacıyle yapılmıştır. Boş zaman veya çalışanların dinlenme hakkı uzun zaman edebiyat ve siyaset konusu olduktan sonra, bugün tarafsız bir görüşle ele alınan sosyolojik bir sorun haline gelmiştir. Boş vakti değerlendirme bugün şöyle tarif edilir: «kişinin meslek, aile ve toplum görevlerini yaptıktan sonra, dinlenmek, eğlenmek, toplumla olan ilişkilerini arttırmak, meslek dışı öğrenimi geliştirmek veya topluma kendi isteğiyle katılmak amacıyle kendi seçeceği işler ve meşguliyetler» (J. Dumazedier). «Dinlenme ve rahatlamanın en tabiî şekli, genç öğrencinin, sınıftaki hareketsizlikten sonra, bağırarak ve koşuşarak teneffüse çıkmasıdır. Boş zamanın ilk değerlendirilmesi oyunla başlar. Oyun hareket ihtiyacının veya engellenmiş isteklerin, hayal gücüne başvurularak karşılanması veya aldatmaca bir şekilde gerçekleşmesidir» (Dr. R. Valton). Yetişkin insanda, bu tamamlayıcı yaşantı, bu denkleştirme veya kaçma isteği, kişinin zekâsına, zevklerine, kültürüne ve çevresine karşı gösterdiği tepkilere göre biçim alır. İnsandaki kaçma ve yalnız kalma isteği, ilkel şekli karnaval veya gizlenme, kılık değiştirme olan bazı oyunlarla gerçekleşir ve ikinci kişilik bu yoldan tatmin edilir. Bu oyunların en gelişmiş şekilleri de sinema tiyatro, spor gösterileri, televizyon, kitap ve müziktir. Boş zamanı değerlendirmenin gerçekten hareket isteyen şekilleri yolculuk, kamp hayatı, turizm, spordur; bunlar gerek hayat temposunda gerekse yaşam tarzında değişiklik getirir. İnsanın kendi seçeceği fikir çalışmaları merakını tatmin eder ve yeni amaçlar doğurur: koleksiyon yapmak, tartışmak, satranç, briç oynamak gibi... Sanatlar bir boşaltma şeklidir: yazar ve tiyatro oyuncusu için, yarattıkları kişiler birer boşalma vasıtasıdır. Öğrenci ise alışılmış muziplikler, sert ve ağır şakalar veya bağrışma ve tepişme ile rahatlar. Sahne sanatları ve pantomimden alınmış tekniklerin ruhî tedavi ilminde büyük önemi vardır. Yüceltme faaliyetleri ise, kişinin tatmin edilmemiş eğilimlerini gerçek hayata aktarır. Siyasî çalışmalar, din yayma uğraşıları, sendikacılık çabaları da bir felsefenin veya bir ideolojinin somutlaştırılması olarak görülür. Sanayi çağında dinlenme'nin hangi ihtiyaçlara cevap verdiği araştırma konusu olmuştur. Bazı görüşlere göre aşırı işbölümü ve görevlerin ufak parçalara bölünerek dağıtılmasının yarattığı tekdüzelik kişilik yapısını bozmaktadır. Friedmann'a göre birçok işçi, meslek hayatlarında bulamadığını tatilde arama yoluna gider. Bu durumda bazı sosyologlar insanın gelişmesinde çalışmanın olduğu kadar dinlenmenin de bir rolü olup olmadığını araştırma yolunu tutmuşlardır. Böylece ikinci derecede sanılan faaliyetlerin birinci plana çıkması beklenebilir.

Otomatik üretimin çalışma hayatında gittikçe daha geniş bir uygulamaya kavuşması çalışma sürelerinde bir azalma, buna karşılık dinlenme ve tatil sürelerinde bir artışa doğru götüreceğinden, bugünün «çalışmaya» dayanan toplumu, giderek «dinlenme ve tatile» dayanan bir toplum olma yolundadır. Böylece bugüne kadar çalışmaya dayanan toplum değerlerinde köklü bir değişiklik olacaktır. Bugün birçok gençte görülen ruhî dengesizlik çalışma ve dinlenmeyle ilgili geleneksel görüşlerimizde gereken büyük değişikliğin belki bilincine varmış olmalarının sonucudur. Onlar için çalışma bir insanın hayatını doldurabilecek ve dış dünyaya tepkilerini şartlandırabilecek yeterlikte değildir. Dinlenme ve eğlenme insana çalışma yüzünden mahrum kalınan zevk ve tatminler, ümit edebilme ve yaratma imkânını verecektir; sıkıcı tekdüze bir meslekten kaçmak da insanlar için bir «şarttır».

Her kişinin boş zamanını kullanma şekli önce kendi kişiliği, sonra da içinde yaşadığı çevreye göre yön alır. Yaş, kültür seviyesi, aile durumu, meslek hayatı, konut durumu ve malî imkânları bu konuda önemli rol oynar. Bekâr erkeğin aile babasından daha çok boş zamanı vardır; sinema ve tiyatroya daha çok gider, arkadaşlarıyle daha sık buluşur, kazancının daha büyük bir kısmını eğlence ve oyunlara ayırabilir. Bir gencin eğlenceleri (spor, sinema, dans) olgun bir adamınkilerden daha çeşitlidir ve daha hareketlidir. Köylü eğlenme ve dinlenmesini daha çok ölü mevsimlere saklar; eğlencesi, eski geleneklere nispeten daha bağlıdır. İşçinin eğlenme ve dinlenmesi iş hayatından ayrılamaz: kır gezintileri, balık tutma, spor gösterileri, evde kalıp yapacağı ufak tamir işleri ve sinema, atelyede çalışanın açık hava, yalnız kalma ve yeni bir şey yapma ihtiyaçlarına cevap veren şekillerdir. Büyük kütleye hitap eden sinema, tiyatro, basın, radyo, televizyon gibi eğlencelerin başlıca müşterisi işçiler, memurlar ve orta sınıftır. Burjuva sınıflarda maddî refah ve kültür seviyesi, boş zamanın kullanılışında kendini belli eder.

Boş zaman ve bunun kullanılış şekli psikolojik ve aynı zamanda toplumsal çeşitliliği belirleyen unsurlardır ve bu bakımdan bir toplum içinde sınıf ayrılığının yeni şekilleridir. Köylü ve kentliye, aydın ve işçiye hitap eden kütle eğlenceleri sınıfların arasındaki kültür ve diğer özellik farklarını azaltır. Ancak iktisadî ve sosyal şartlar bakımından daha aşağı sınıfların tepkileri de daha zayıftır.

Sonunda boş zamanı değerlendirme sorunu bir kültür sorunu olarak karşımıza çıkar: genel kültür seviyesinin yükselmesi, boş zamanın değerlendirilmesi ile yakından ilgilidir. Daha genel bir anlayışla eğlenme ve dinlenme kültürün bir şartıdır ve kültür de boş zamanın uygun bir şekilde değerlendirilmesi için gereklidir.

◆ **Bomboş** sıf. Tamamen boş: *Eve geldi ki, ev bomboş* (Yaşar Kemal).

◆ **Boşlamak** geçsz. f. *Argo.* Bırakmak, terketmek.

◆ **Boşta** sıf. ve zf. İşsiz, aylak olarak.

— DEY. *Boşta gezmek (kalmak* veya *oturmak),* işsiz olmak.

◆ **Boşuna** zf. Yararsız, gereksiz olarak.

— DEY. *Boşu boşuna,* gereksiz olarak. (LM)

BOŞA veya **POŞA,** Kafkas çingenelerine verilen ad. Birkaç bin kişilik bu topluluk, kendilerine *Lom* adını verir. Boşaların konuştukları lehçe, Hindukuş'taki Dardu dilleri ile Apabhramsa lehçelerinden birine dayanır. Boşalar, V. yy.da Hindistan'dan ayrılarak Kafkaslara yerleştiler. (M)

BOŞALMA i. Boş duruma gelme.

— Elektr. Bir elektrik yükünün bir iletkenden ötekine geçişi veya bu elektrik yükünün sıfıra düşürülmesi. (Boşalma iletken bir cisim yoluyle meydana gelince *iletmeli,* hava gibi yalıtkanlarda olursa *patlamalı* veya *ışıldamalı* denir; ikinci durumda birdenbire ve ses ile ışık olayları eşliğinde olur.) [Bk. PATLAMA'lı]. ‖ *Atmosferik boşalma,* atmosferin potansiyelleri farklı bulunan iki bölgesi arasında meydana gelen boşalma (genellikle iki bulut arasında veya bulutla yer arasında olur): *Yıldırım, ışıldamalı atmosferik boşalmanın özel bir halidir.* ‖ *Bir akümülatörün boşalması,* bir elektrik akümülatöründe biriken enerjinin bir dış devrede harcanması. (Bu işlem sırasında, akümülatörün iki kutbu arasındaki potansiyel farkı boşalmanın büyük kısmı süresince görünür derecede sabit kalır [kurşunlu akümülatörler için yaklş. ol. 2 volt], işlemin sonunda çabucak düşer (kurşunlu akümülatörler için 1,8 volta yakın), âletleri bozma tehlikesinden ötürü bu halde boşalma durdurulmalıdır. ‖ *Bir kondansatörün boşalması,* bir kondansatörün iki armatürünü aynı potansiyele getirmeğe ve böylece yükünü yok etmeğe yönelen işlem. ‖ *Gazlar içinde boşalma,* çok düşük basınçlı bir gazla dolu bir tübün iki elektrodu arasındaki birkaç bin voltluk bir potansiyel farkının etkisi altında bu tüpten elektrik akımının geçişi. (Bu potansiyel farkının doğurduğu elektrik alanının etkisi altında, gaz içinde bulunan elektronlar ve iyonlar harekete koyulur; elektronların moleküllere çarpması yeni iyonlar oluşumuna sebep olur; böylece akım devam eder. Zıt işaretli iyonların tekrar birleşmesi tüp içinde değişik görünüşte ışıltılar ortaya çıkarır. Bu olay elektronun ve izotopların keşfine yol açmıştır.) ‖ *Sorguç şeklinde boşalma.* Bk. SORGUÇ. ‖ *Titreşimli* (veya *salınımlı*) *boşalma,* boşalma akımı alternatif ve sönümlü olunca meydana gelen olay. (Bu durumlarda, kıvılcımlar gittikçe azalan bir şiddetle bir armatürden diğerine salınır.)

— Coğ. Dışarıya akışı olmayan bir çanağın (havza), bölgede iklim değişmesi (yağışların artması, buharlaşmanın azalması) veya çanak dibini dolduran alüvyonların kenardaki yüksek alanlara kadar erişmesi sonucunda, dış akışa katılması. Dördüncü zamanın nemli, serin devrelerinde bazı kapalı havzaların böylelikle dış akışa katılması bazıları tarafından bir kapsama (kaptür) olayı olarak gösterilmek istenmiştir.

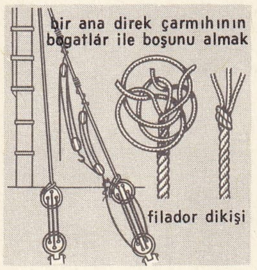

boşalmak

— Fiz. *Boşalma borusu*, bir buhar makinesinde, hava pompası tarafından basılan yoğunlaşmış suları besleme haznesine gönderen boru.

— Mekan. *Bir supabın boşalması*, karşı ağırlığın, yay geriliminin veya kaldıraç kolunun değişmesi sonucunda supap yükünün azalması.

— Patol. Bir sıvının, bulunduğu organdan dışarıya akması.

— Psikanaliz. Psişik cihaza uyarımlar tarafından sağlanan enerjinin, bütün olarak veya kısmen dışarıya yönelmesi.

— Psikiyatr. İçine atarak biriktirdiği kompleks ve bastırılmış eğilimlerden hastanın kurtulmasını sağlayan olgu. (LM)

BOŞALMAK geçsz. f. Boş duruma gelmek: *Daire boşaldı.* || Bir yerden dışarıya akmak: *Şişe devrildi, zeytinyağı boşaldı.* || Çözülmek. || Açılmak, gevşemek: *Zemberek birden boşaldı.* || Koşum takımından kurtulmak: *Atlar boşalsı.* || *Mec.* Derdini dökmek: *Anlattı anlattı, biraz boşaldı.*

◆ **Boşaltılma** i. (Bir kabın) İçindeki maddenin tamamen dışarıya aktarılması.

— ANSİKL. Sil. *Bir ateşli silâhın boşaltılması*, o silâhın içine konan barut hakkının çıkarılması. Çarpma iğnesinin kapsüle değmemesi halinde, silâhı boşaltmadan önce beklemek uygundur. Çünkü barut hakkının geç ateş alması ihtimali vardır ve mekanizmanın vaktinden önce açılmasıyle bir kaza meydana gelebilir. *Çukur imlâ haklı bir merminin veya bir mayının boşaltılması*, merminin veya mayının içindeki imlâ hakkının çıkarılması. Bu eylem, hattâ atılmış ve patlamamış bir mermi veya mayının toplanması işi, gayet tehlikelidir ve cephane ve mühimmat işlerinde uzman kişiler tarafından yapılmalıdır. (ML)

BOŞALTAÇ i. Bir kap içindeki havayı boşaltmaya yarayan tulumba. (M)

BOŞALTICI i. Elektr. Potansiyelleri aynı olmayan iki iletkeni, aynı potansiyel düzeyine getirmek için kullanılan yalıtkan saplı iletken maşa. *Boşaltma maşası* veya durgun elektriği uyarıp harekete geçirdiğinden *uyarıcı* da denir.

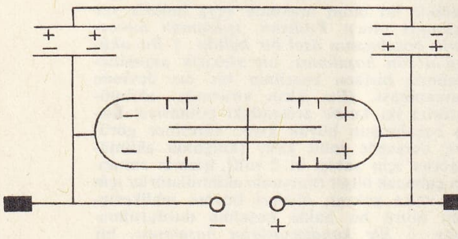

Wirmshurst elektrik aracında, boşaltıcının kolları, aracın sigasını arttırmak için kullanılan kordansatörlerin iç armatürlerine taraklarla bağlıdır. Kondansatörlerden birinin iç armatürü ile ona bağlı bulunan tarak ve boşaltıcı kolu, diğer kondansatörün iç armatürü ile ona bağlı bulunan tarak ve boşaltıcı kolu, bir kondansatörün iki armatürünü meydana getirir. Kondansatörlerin dış armatürlerinin dış yüzlerindeki yükler, bu armatürler aralarında bağlı olduklarından her an birbirini nötrleştirir. || *Elektrostatik boşaltıcı*, bir elektrostatik mikrofonun ilk ayarlanmasında, mikrofonun diyaframına uygun bir elektrostatik kuvvet uygulamak için kullanılan yardımcı elektrot. || *Mikrometrik boşaltıcı*, patlama uzaklığını ayarlamak üzere, iki iletken kolu mikrometrik bir vida yardımıyle birbirine yaklaştırılabilen boşaltıcı. || *Henley boşaltıcısı*, bir kondansatör boşalırken geçen akımın bazı etkilerini göstermek için 1799'da Henley'in tasarladığı araç. Akımın geçmesiyle meydana gelen ısı miktarı, iletkenin direnci ile orantılı olduğundan boşalma akımı, çok ince ve direnci büyük platin, gümüş tel veya levhalarından geçirilirse onların eridigi veya buharlaştığı görülür. Cam bir kaptaki su içine batırılan ince bir platin telden, kondansatörün boşalma akımı geçirilirse suyun birden buharlaşmasıyle kap parçalanabilir (elektrik torpili).

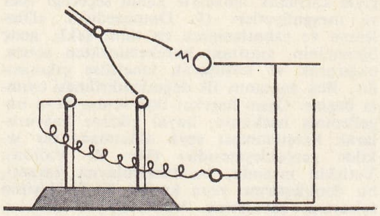

— Teknol. Preste matristeki parçayı çıkarmak için boşaltma miline kumanda eden mekanizma. (EJEKTÖR de denir). Boşaltıcı, mekanik, hidrolik, pnömatik veya elektronik olabilir. (L)

BOŞALTIM i. Sistemlerin çalışabilmesi için devamlı olarak gereken boşaltma işlemleri.

— Bot. Bitkilerde tam anlamıyle bir boşaltım yoktur. Bunlardakine salgı denir.

— Fizyol. Bir salgı bezi veya boşaltım organının çıkardığı ürünlerin bezden veya organizmadan dışarı atılması. Bk. ANSİKL. || *Boşaltım aygıtı*, boşaltıma yarayan aygıt: *Boşaltım organları.*

— Sanay. Petrol sanayiinde, bir arındırma işleminden sonra bir hazne veya işlem aygıtında kalmış olan ürün, reaktif, çamur v.b. nin boşaltılması.

— ANSİKL. Fizyol. Boşaltım olayı boşaltım organlarının hücrelerinde başlar; buralardaki hücreler yeteri kadar boşaltım maddesi biriktirince, bu maddeler boşaltım organlarının çeperlerinden dışarı sızarak veya düpedüz çeperi yırtarak boşaltım kanalına dökülür. Burada biriken maddeler kan basıncının itişiyle veya kanalı meydana getiren düz kasların kasılmasıyle, ya bir vücut boşluğuna (sindirim bezlerinde olduğu gibi) veya doğrudan doğruya (ter bezleri, yağ bezleri v.b.) veya bir biriktirme organında (sidiktorbası, ödkesesi) biriktikten sonra dışarı atılır. (L)

BOŞALTMA i. Bir maddenin tabiî veya sunî yollardan atılması: *Yukarıdan ve aşağıdan boşaltma. Bir absenin içindeki irini boşaltma.* || Bir yerden toplu halde çıkış: *Bir tiyatro salonunu boşaltma.* || *Boşaltma kanalı.* Bk. ANSİKL.

— Astronotik. Bir füzenin yanma hücresinde hasıl olan gazların hava deliği vasıtasıyle dışarıya atılması.

— Bayınd. *Boşaltma kanalı*, bir gölü, havuzu v.b. boşaltmağa yarayan kanal. || *Su boşaltması*, kazı sırasında topraktan çıkan fazla suyun dışarı akıtılması.

— Dokumc. Dokumacının çözgü levendini sökmeden çözgüyü gevşetmesi. Bu işlem daha çok yanlış atkı atmaktan meydana gelen atkı kolanlarını söküp yanlışlığı düzeltmek için yapılır.

— Dy. Bir bölgeyi terk etmek. || *Boşaltma* veya *aktarma*, bir haznenin ve özellikle bir vagonun veya sarnıç kamyonunun içindekini boşaltma veya değiştirme eylemi. || *Yolu, gabariyi boşaltma*, hareket halindeki demiryol vasıtalarına çarpacak derecede yola yakın durumda bulunan eşya, malzeme ve her türlü maddenin gerekli sınırlar dışına çıkarılması. Yoldan uzaklaşma, açılma. || *Travers altı boşaltma*, traversin altındaki sıkışmış balast tabakasını kırmak ve yumuşatmak.

— Fiz. *Hava boşaltma makinesi*, bir kaptaki gazı boşaltarak kap içinde bir boşluk yaratmağa yarayan cihaz. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Kalıp boşaltma*, kalıba dökülen veya üstünden kalıbı alınan maddenin hiç bir parçası takılmadan tamamıyle döküldüğü kaptan boşaltılması.

— Huk. Bk. TAHLİYE. || Denizc. huk. Yükün gemiden çıkarılması. || *Boşaltma müddeti*, taşıyıcının, yükün boşaltılması için beklemesi gereken süre. || *Boşaltma yeri (limanı)*, yükün boşaltılacağı yer. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Boşaltma kemeri*, kapı veya pencerelerin üst kısmındaki ağırlığı karşılamak için örülen kemer. || *Boşaltma lülesi*, su deposu, havuz ve kazanların sularını boşaltan musluk.

— Okyanus bil. *Boşaltma akıntısı*, deniz akıntısı. Dar ağızlı bir koy veya körfezin, bir atol gölü veya denizle geçici ilişkisi olan bataklık bir bölgenin v.b. sularının boşaltılmasını sağlar.

— Oymacılık. *Boşaltma kalemi*, tahtayı veya çamuru oyarak boşaltan keskin çelik kalem.

— Sanay. Bir hazne veya bir boru içindeki gazları vakum yaparak çıkarma.

— Sil. Bir ateşli silâhın mermi kovanını yataktan çıkarma veya ateş ederek mermileri bitirme. || Hafif silâhla üst üste ateş etme.

— Soğutma. *Boşaltma* veya *su buharı makinesi*, içinde bulunan tuzlu sudan bir kısmının bir boşaltıcı kompresörce verilen vakum etkisiyle buharlaşması sonucu soğuk elde edilen tesisat.

— Taşıt. *Boşaltma aracı*, bir taşıtın boşaltılmasını sağlayan araç. (Vagonu eğen, deviren veya çeviren, yükü kuvvetli su fışkırmasıyle sürükleyen, malın cinsine uygun olması gereken araçlar kullanılır.)

— Teknik. İçindeki tuz konsantrasyonunu sınırlamak ve çamurları temizlemek için bir kazanın suyunun bir kısmını boşaltma işlemi. (Çok defa aynı anlamda ARITMA deyimi kullanılır.) Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bir parçayı kalıptan çıkarma işlemi: *Boşaltma mekanik şekilde elle veya basınçlı hava ile yapılabilir.*

— Telekom. Verici hat üzerinde akım gönderdikten sonra sükûnet konumuna geldiği zaman, hattı kısa bir an için toprağa bağlamak üzere kullanılan düzen.

— Tic. Deniz nakliyatında, kira ile gemi tutan kişinin, yükleme ve boşaltma işini sözleşmede öngörülen veya sözleşme yoksa mahallî kurallara uygun belli bir süre içinde yapılması. Bk. KİRALAMA.

— Zır. *Boşaltma makinesi*, saman, ot, kök ve gübre boşaltmasında kullanılan makine. (Tarım alanında daha çok *tırnaklı boşaltma makinesi* kullanılır.) || *Basınçlı boşaltma makinesi*, tahıl [o zaman *emici* de denir], dökme saman ve ot için [o zaman da *havalı depolama makinesi* denir] kullanılır. (Madenî bir tüp içinde dönen *sonsuz vidalı boşaltma makineleri* ise tanelerin işlenmesinde kullanılır.)

— ANSİKL. Eski çağlarda ilgi çekici *boşaltma kanalları* yapıldı. Yunanistan'daki Kopais gölü (Boiotia) 6 km uzunluğunda yeraltı kanallarıyle Euripos'a bağlanıyordu. İtalya'da Albano gölünün seviyesini ayarlayan boşaltma kanalı, M.Ö. IV. yy.da yapıldı. Fucino gölünü Liri'ye bağlanan bir boşaltma kanalıyle kurutmak amacıyle büyük çalışmalara girişildi. Bu işi Sezar tasarladı, Claudius başlattı, Hadrianus bitirdi. Ama bakımsızlık yüzünden kanal Eskiçağın sonunda tıkandı. Dağ yeraltı galerileriyle her yöne kazılmıştı. XIX. yy.da bu boşaltma kanalı yeniden hizmete açıldı.

— Fiz. *Hava boşaltma makinesi.* İlk hava boşaltma makinesi, 1650 yılında Otto Von Guericke tarafından tasarlandı. Bu laboratuvar cihazı, herbiri bir pistonla donatılmış iki pompa gövdesinden meydana gelir. Piston kolu, bir dişli tekerlek ve pistonla dişlinin ters hareketlerini birleştiren bir manivela tarafından idare edilir. Her piston iki madenî parçadan meydana gelir, bu parçalar birbiri üstüne vidalanmıştır ve aralarında kösele rondelaları sıkıştırılırlar. Bu madenî parçalar ve rondelalar bir cep meydana getirir; bu boşluk içinde aşağıdan yukarıya doğru açılan bir supap bulunur. Her pistonun içinden hafif sürtünmeyle kayabilen bir kol geçer. Her kolun alt kısmında da, piston yukarı çıktığı zaman borular açık, piston indiği zaman borular kapalı olacak şekilde, bir borunun ucunu kapatabilen kesik koni biçiminde bir ekleme borusu bulunur. Herbiri bir pompa gövdesinin dibinden çıkan iki hava borusu, içinde boşluk yaratılmak istenen kapla bu boruları birleştirmeğe yarayan bir musluğa bağlıdır. İki pompa gövdesi de kapla bağlantı halinde olduğundan, pistonlardan biri yukarı kaldırıldığı zaman içinden geçen kolu da kendisiyle birlikte yukarı çeker. Böylece, kabın içindeki hava, pistonun altından pompa gövdesine dağılır. Piston aşağı indiği za-

man kol da onunla birlikte iner ve pompa gövdesiyle kap arasındaki bağlantıyı keser. Pompa gövdesi içinde kapalı kalan hava, hacmi azaldıkça sıkıştırılır. İçerideki havanın basıncı, dış atmosfer basıncından daha büyük olduğu zaman, pistonun içine yerleştirilmiş olan supap açılır ve pompa gövdesindeki bütün hava dışarı çıkar. Her piston aynı şekilde hareket eder ve her gidiş gelişte bir miktar havayı dışarı atar. Pompa gövdelerini birleştiren hava borusu ve kap, makinenin platini denilen cilâsız camdan bir yatağın merkezinde son bulur. Kap fanus şeklinde olduğu zaman bu yatak üstüne yerleştirilebilir. Makinede ayrıca, bir cam mahfaza içine yerleştirilmiş ve makinenin hava borusuyle bağlantı halinde olan bir manometre bulunur.

Piston'un n *darbesinden sonraki basıncı.* V kabın hacmi, p_0 başlangıçtaki basınç, pompa gövdesinin hacmi, p_n pistonunun *n* darbesinden basınç olmak üzere, sabit sıcaklıkta.

$$p_n = p_0 \left(\frac{V}{V+v}\right)^n \text{ 'dir.}$$

Demek ki başlangıçtaki basınç devamlı olarak azalır, bununla birlikte, zararlı boşluk nedeniyle belli bir sınırın daha altına düşmez. Piston iniş hareketini yaptığı sırada, pistonla pompa gövdesinin alt kısmı arasında kalan boşluğa zararlı boşluk denir. En mükemmel makinelerde bile giderilemeyen bu boşluk, havanın seyreltilmesini sınırlar. Çünkü, piston aşağı indiği zaman öyle bir an gelir ki pistonun altında kapalı bulunan bütün hava, dış basıncı karşılayacak yeterli basınca ulaşamadan zararlı boşluğa dağılır; *u* zararlı boşluğun hacmi olmak üzere, basınç limiti

$$p_0 \frac{u}{v} \text{ 'dir.}$$

Hava boşaltma makinesinin daha başka modelleri de vardır. Tam bir boşluk yaratılmak istendiği zaman su veya civa boruları kullanılır.

Modern makineler, Akkorlu elektrik lambalarının, X ışınları yayan ampullerin, elektronik tüplerin ve fotoelektrik selüllerin yapımıyle, gittikçe daha geliştirilmiş boşluklara ihtiyaç duyuldu. Bu zayıf basıncı sağlayan cihazlar, hazırlık niteliğinde bir boşluk meydana getiren yardımcı pompaların kullanılmasını gerektirir. Tam bir boşluk yapmak için, moleküler veya civa buharlı bir pompadan yararlanılır.

Basıncı, civa basıncının yüzde birinden milimetrenin milyonda birine kadar düşüren Gaede veya Holweck pompası moleküler pompaların bir örneğidir. Meselâ Gaede cihazında, ekseni etrafında büyük bir hızla dönen madenî bir silindir bulunur, bunun çevresinde de, yine silindir biçimi bir boşluk bırakacak şekilde kendisinden biraz daha büyük sabit bir kılıf vardır. Kılıfla silindir arasındaki boşluğa iki geniş boru gelir; bu borulardan biri, boşluk yaratılmak istenen kapla, öteki de yardımcı pompoyle birleşir. Silindir, dönme hareketini birinci borudan ikinci boruya doğru yapar. Hareketli cidar üstüne çarpan moleküller, birinci kaptan ikinciye doğru kayar. Civa buharlı pompalar arasında, Gaede'nin civa yayma pompası ve Langmuir'in yoğunlaştırma pompası sayılabilir. Havası boşaltılacak ortamın molekülleri, bir civa buharı akımıyle taşınır, civa buharı da daha sonra soğutularak yoğunlaşır. Boşluğun tam olması için, düşük sıcaklıkta soğurma olayından yararlanılır, özellikle sıvı havada soğutulmuş kömür, alkali veya toprak alkali tuzları kullanılır.

— Denizc. huk. Boşaltma işleri, yüklemede de olduğu gibi bazı yerlerde özel teşebbüs tarafından, bazı yerlerde de devlet tekeli tarafından yapılmaktadır. Taşıyan, boşaltma müddeti için ayrıca ücret isteyemez. Boşaltmanın ne kadar süreceği mukaveleyle belli edilir. Böyle bir anlaşma yoksa taşıyan, boşaltma müddetinin bittiğini gönderilene bildirir. Kaptan yükü boşaltmak için gemiyi yükü teslim alacak olan kimsenin (gönderilen) ve bunlar birden fazla ise, hepsinin gösterecekleri yere demirler. Yer, zamanında gösterilmemiş veya bütün gönderilenler yer göstermekte birleşmemiş olurlarsa veya suyun derinliği, geminin selâmeti, mahallî nizamlar veya tesisler verilen talimata göre hareket etmeğe mâni olursa kaptan, mutat boşaltma yerine demirler. Mukavele, boşaltma limanı nizamları ve bunlar yoksa mahallî teamüllerle aksi kararlaştırılmamışsa eşyanın gemiden çıkarılması masrafı taşıyana, geri kalan boşaltma masrafları gönderilene aittir.

— Teknik. Kazanın suyunda, sıcakta eriyik halinde tuzlar bulunursa, buharlaşmayle tuzlar yoğunlaşır. Kazanın madeni üzerinde bu tuzların birikip zararlı bir etki yapmasını önlemek için yoğunlaşmayı sınırlamak gerektir. Suyun bir kısmı boşaltılıp yerine yeni su konur. Arıtma yoluyle tuz yoğunluğunu düşürme, deniz suyuyle beslenen deniz kazanlarında zorunlu olmuştur. Arıtma aynı zamanda çamurları boşaltmağa da yarar; bu halde arıtma çamurların biriktiği noktada yapılır. (LM)

BOŞALTMAK ettrg. f. Bir kap veya bir yerde bulunan şeyleri dışarıya çıkartmak: *Havası boşaltılmış bir balon gibi biçimini kaybetmiş, pörsümüş, sönmüştü* (A.H. Tanpınar). ‖ Dökmek, saçmak, boca etmek: *Cebindeki paraların tümünü üstüme boşaltı* (Yaşar Kemal).

— DEY. *İçini boşaltmak*, derdini dökmek. Kusmak.

— Dy. *Ateş* (veya *ızgara) boşaltmak* veya kısaca *boşaltmak*, kazanda su kalmadığı zaman, kazanın dış çeperindeki kurşunun ergimesini veya herhangi bir kazayı önlemek için lokomotifin ocağını tamamen temizlemek.

— Denizc. Geminin herhangi bir kısmını boşalttırmak: *Baş kasarayı boşaltmak.*

— Elektr. Bir elektrik yükünü sıfıra indirmek.

— Psikanaliz. İçe itilmiş düşünce veya eğilimleri yeniden bilinç alanına çıkarmak: *Psikanaliz tedavisi bilinçaltına itilmiş eğilimleri boşaltmak amacı güder.*

— Sanay. Bir arındırma işleminden sonra kalıntıyı veya herhangi başka bir ürünü akıtmak. ‖ Bir âletin veya bir borunun içindeki gazları vakumla boşaltmak.

◆ **Boşaltmalık** i. İnş. Su deposundaki suyun hepsini boşaltmağa yarayan ağız veya musluk. (LM)

BOŞAMAK geçl. f. (*boş*'tan *boşamak*). [Eski kanuna göre koca için] Karısı ile arasındaki nikâh bağını bozmak: *İlk karılarını boşadı* (R. N. Güntekin). ‖ *Argo.* Vaz geçmek, değer vermemek: *Ben dünyayı boşadım* (A. H. Tanpınar).

— DEY. *Bekâra (ergene) karı boşamak kolaydır* (veya *kolay gelir*), bir konuda tecrübesi olmayan işi kolay zanneder. (M)

BOŞANMA i. Geçerli bir evliliğin kanunun öngördüğü sebeplerden biriyle, eşlerin sağlığında, mahkeme kararı ile bozulması.

— Demogr. *Boşanma oranı*, boşananlarla ilgili nüfus olayı. ‖ *Brüt boşanma miktarı*, yıllık ortalama boşanma sayısı. (Bu sayı, çok defa, sadece evli şahısların dikkate almasıyle bulunur). Bk. ANSİKL.

— Huk. Evlilik birliğine son verme. ‖ *Boşanma davası*, eşlerden birini evlilik birliğine son verecek, bozucu yenilik doğuran kararı elde etmek için açtığı dava. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Boşanmada kanunîlik prensibi*, kanunda yazılı olmayan bir sebeple boşanmanın mümkün olmaması. ‖ *Genel boşanma sebepleri*, kanunda genel olarak düzenlenen geçimsizlikler. ‖ *Karşılıklı rıza ile boşanma*, eşlerin, boşanma için anlaşarak mahkemeye baş vurmaları (Türk hukukunda kabul edilmemiştir). ‖ *Mutlak boşanma sebepleri*, ispat edilmesi halinde, hâkimin boşanma kararı vermeye mecbur olduğu zina, cana kast, pek fena muamele, terk ve terzil edici cürüm gibi haller. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Nispî boşanma sebepleri*, boşanmaya karar verilebilmesi için, hâkime, evlilik birliğinin sarsılıp sarsılmadığını takdir etme yetkisi veren geçimsizlik, akıl hastalığı, haysiyetsiz hayat sürme gibi haller. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Özel boşanma sebepleri*, kanunda özel olarak belirtilen haller. (Zina, cana kast, pek fena muamele, terzil edici cürüm ve haysiyetsiz hayat sürmek, terk ve akıl hastalığı).

— Fizyol. Birden kurtulma: *Organizmaya adrenalinin boşanması, nabız sayısının artmasına ve damar basıncının yükselmesine sebep olur.*

— ANSİKL. Demogr. *Boşanma oranı*'nın istatistik çözümü henüz ilkel safhadadır. Toplam evli nüfus içinde boşanmaların sıklığını (frekansını) inceleyen toptan istatistiklerin ötesinde, daha ileri incelemeler yapılmıştır. Bunlar, Fransa'da evliliğin ilk 7 yılında, aile bağının bozulma tehlikelerinin gittikçe artmakta ve sonra gittikçe azalmakta olduğunu, evliliğin otuz beşinci yılından önce de ihmal edilmeyecek duruma gelmediğini göstermektedir. Kopan evlilik bağının ortalama süresi on iki yıldır.

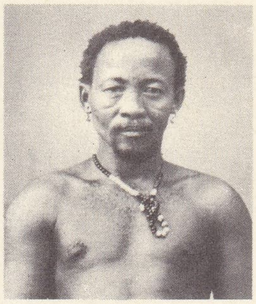
BOŞİMAN

Savaş sonrasında kaydedilen boşanmalar bir yana bırakılırsa, uzun süreli evliliklerin sayısında hissedilir bir artış olmuştur. Evlilik süresindeki bu artış, bazen boşanmaların sayısına etki etmiş ve yüzyılımızın başından beri gerek uyuşmazlıkların çözümlenmesinde gerekse uzun süreli evliliklerde bir artış kaydedilmiştir.

Türkiye'de boşanma oranı: 1927'de erkek ‰ 0,21, kadın ‰ 0,78; 1935'te erkek ‰ 0,14, kadın ‰ 0,44; 1945'te erkek ‰ 0,27, kadın ‰ 0,24; 1950'de erkek ‰ 0,42, kadın ‰ 0,49; 1960'ta erkek ‰ 0,57, kadın ‰ 0,71.

— Huk. Boşanmada, kanunun öngördüğü çeşitli sebepler şöyle sıralanabilir: *zina.* Evlilik birliği devam ederken, eşlerden birinin rızası ile bir üçüncü kişiyle cinsî münasebette bulunması (Med. kn. md. 129). Medenî kanun, karı ve kocanın zinasında bir fark gözetmeksizin, eşlerden herhangi birinin evlilik dışında bir defa cinsî münasebette bulunmasını zina için yeterli görürken, Ceza kanunu eşler arasında bir ayırım yapar. Ceza kn. md. 440-441'e göre, zina suçunun olabilmesi için, kadının bir defa cinsî münasebette bulunması yeterliyken, erkek yönünden bu suçun olabilmesi için, başka bir kadınla karı-koca gibi yaşama şarttır. Boşanma davası zinayı öğrenmeden itibaren 6 ay ve her halde zinanın vukuundan itibaren 5 yıl içinde açılır. Af ile dava düşer.

Cana kast ve pek fena muamele. Cana kast, eşlerden birinin, diğerini öldürmek maksadıyle hareket etmesidir. Pek fena muamele ise, eşe cismanî zarar verecek fiilleri yapmak, eziyet etmek veya ona ağır hakarette bulunmaktır. Dava, fiilleri öğrenmeden itibaren 6 ay ve her halde fiillerin vukuundan itibaren 5 yıl içinde açılır. Af ile dava düşer.

Terzil edici cürüm ve haysiyetsiz hayat sürme. Ahlâk düzeninin büyük bir şiddetle reddettiği bir fiil, terzil edici cürümdür. Haysiyetsiz hayat sürme ise, şerefli ve namuslu bir insanın hoş görmediği bir hayat tarzını devamlı olarak idame ettirmektir. Müşterek hayatın bu yüzden çekilmez hale gelmesi aranır. Bu sebebe dayanan dava her zaman açılabilir.

Terk. Eşlerden birinin, evlilik birliğinin kendisine yüklediği ödevleri yerine getirmemek kastıyle, müşterek hayata son vermesidir. Terkin en az üç ay sürmesi gerekir. İkinci ayın sonunda, terk eden eşe, mahkeme yoluyle eve dönmesi ihtar edilir ve ihtardan itibaren bir ayın geçmesi ile boşanma davası açılır (Med. kn. md. 132).

Akıl hastalığı. Eşlerden birinin akıl hastası olması, bu hastalığın en az üç yıl sürmesi, şifasızlığının doktor raporuyle tespit edilmesi ve evlilik birliğini kökünden sarsması halinde diğer eşin, akıl hastalığına dayanarak dava açma hakkı vardır (Med. kn. md. 133).

Geçimsizlik. Evlilik birliğinin, eşler arasındaki müşterek hayatı çekilmez hale getirecek şiddetli bir geçimsizlikle kökünden sarsılmasına dayanan genel bir boşanma sebebidir. Tarafların hiç birinin kusuru bulunmasa bile, bu sebep gerçekleşebilir. Yalnız geçimsizlik daha çok bir tarafın kusuruna dayanıyorsa, onun açacağı boşanma davası reddedilir.

● *Boşanma davası.* Dava, istisnaî haller dışında, kocanın ikametgâhında açılır. Hâkim delilleri serbestçe takdir eder ve ikrar hâkimi bağlamaz. Bosanma sebeplerinden biri sabit olmuşsa, karar boşanmaya dair olabileceği gibi, karı kocanın barışmaları ihti-

Foto. Musée de l'Homme (LAROUSSE)

mali varsa sadece ayrılığa dair de olabilir. Buna karşı, ayrılık davası açılmışsa, hâkim boşanmaya hükmedemez.

● *Tarihçe.* İlkel toplumlarda, evlilik genellikle, çözülmez bir bağ olarak kabul edilmez ve en eski toplumlarda da ancak bir erkek çocuğun doğumuyle çözülmez olurdu. Boşanma teşebbüsü çoğu kere tek taraflıydı ve erkek tarafından yapılırdı. Boşanmanın en çok görülen sebebi kadının kısırlığıydı. Ama anaerkil toplumlarda durum tabiî ki başkaydı. Boşanma, Eskiçağın doğu dünyasında her devletin mevzuatında vardı. Mezopotamya'da, koca karısını ihmal ediyorsa, kadın boşanma isteyebilirdi. Kadının kısırlığı boşanma sebebiydi, ama kocasını aldatması ölümle cezalandırılırdı. Boşanan kadın, cihazına sahip olur ve eski eşinin mirası üstündeki hakları saklı kalırdı. Asur hukukunda, erkek eşini serbestçe boşayabilir ve kadın kocanın evinde oturmuşsa, koca kadının çeyizini muhafaza edebilirdi. Esir düşmüş bir savaşçının karısı iki yıl sonra tekrar evlenebilirdi. Kocası tarafından terk edilmiş olan kadın ise beş yıl beklemek zorundaydı. İbranîlerde, az çok belirli sınırlandırmalarla, erkeğin boşama hakkı kabul edilmişti. Bunun kutsal kitaptaki tanınmış örneği, İbrahim'in Hacer'i göndermesidir. Yunan'da boşanma hakkı kadına da erkeğe de tanınmıştır. Atina'da boşanma, cihazın iadesini gerektiriyordu. Solon mevzuatına göre, karısı zina yapan erkek medenî haklarını kaybetmemek için karısını boşamak zorundaydı. Eğer, yargıç kral, boşanma hakkını vermişse, kadın ortak hayatı terk edebilir ve cihazı iade edilirdi. Boşanmaya Roma'da M.Ö. II. yy.dan itibaren sık rastlanmaya başlanmıştır. Bu konuda, kocaya büyük bir otorite sağlayan ve sadece ona boşanma hakkı tanıyan *cum manu, manus* ile evlilikle; karşılıklı anlaşmaya dayanan *sine manu, manus*'suz evliliği birbirinden ayırmak gerekir. Bu son durumda, kadının iradesi de erkeğinki gibi evliliği sona erdirmeye yetiyor ve boşanmayı yedi tanık önünde bildirmek gerekiyordu.

İlk İmparatorluk devrinin Roma toplumunda evlenme ve boşanmaya sık sık baş vurulmuştur. İuvenal, beş yılda sekiz koca değiştiren kadınlarla alay eder. Mezar taşlarında, kadının erdemleri sayılırken, yalnız bir defa evlenmişse, hayatı boyunca bir tek kocası olmuş olduğu da belirtilirdi. Hıristiyan imparatorluk devrinde, boşanma örf ve âdetlerden kaybolmadı. Justinianos mevzuatı, özellikle para cezası olmak üzere, boşananlara uygulanan cezaları ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Bununla birlikte, boşanma hakkı yine de kabul ediliyordu.

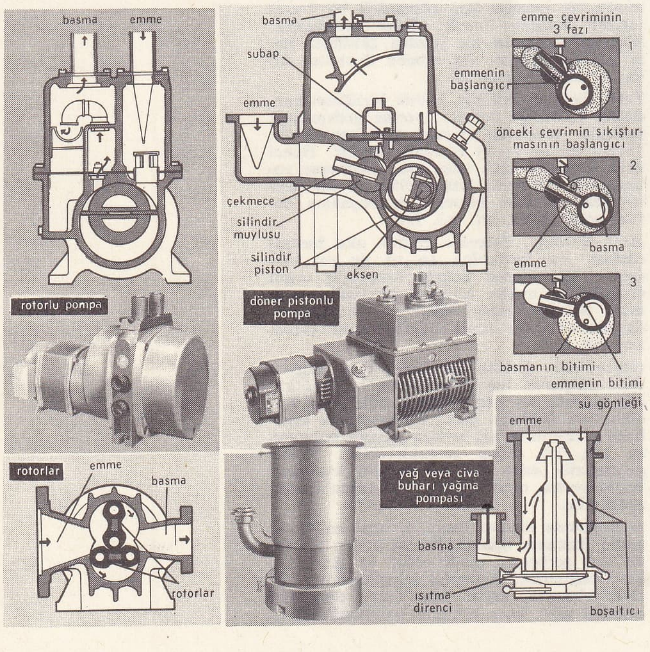

boşluk (sanay.)

İslâm hukuku kurallarının düzenlediği eski hukukumuzda *talâk* (boşanma) hakkı, prensip olarak, sadece kocaya tanınmıştı ve koca bu hakkını herhangi bir sebep göstermek veya mahkemeye baş vurmak zorunluğu olmaksızın bir taraflı irade beyanıyle kullanabilirdi. Bu şekilde nikâhı bir taraflı olarak ortadan kaldırmağa *tatlik*, boşayana *mutallik*, boşanan karıya ise *mutallâka* denirdi. Talâk iki biçimde olabiliyordu: 1. *Talâk-ı ric'î*, yani geri alınabilir talâk. 2. *Talâk-ı bâyin*, yani kesin, geri alınamayan talâk. Bir de, boşanma hakkının daha nikâh yapılırken karıya veya karı henüz reşit değilse onun ana ve babasına tanınması imkânı vardı; buna *tefviz-i talâk* denilirdi. (Bk. HÜLLE, TALÂK, TEFRİK.) [ML]

BOŞANMAK dönşl. f. [Karı veya koca için] Mahkeme kararı ile birbirinden ayrılmak. (Bk. BOŞANMA.) || [Hayvanlar için] Koşum takımından kurtulmak. || Birdenbire ve bol akmak: *Yağmur boşandı.* || Yerinden hızla fırlayıp kurtulmak: *Yay boşandı.* || *Mec.* Derdini dökmek. || Hüngür hüngür ağlamak: *Mektepte gözlerimden bir katre dökülmemiş iken, burada birdenbire boşandım* (Ahmed Rasim).

— DEY. *Boşanıp da semerini yemek*, çok obur kimseler için kullanılan teklifsiz söz.

◆ **Boşatmak** ettrg. f. Boşanma işini yaptırmak. Boşandırmak. (M)

BOŞBAĞIRSAK blş. i. Anat. İncebağırsağın oniki parmak bağırsağından gelen ilk kısmı. (Bk. İNCEBAĞIRSAK.) [L]

BOŞBOĞAZ blş. sıf. ve i. Geveze, yerli yersiz konuşan (kimse).

◆ **Boşboğazlık** blş. i. Gevezelik, gereksiz konuşma. || *Boşboğazlık etmek*, düşüncesizce konuşmak: *Bırak boşboğazlık etme Hacı* (M.Â. Ersoy). [M]

BOŞBOYNUZLULAR çoğl. i. Geviş getiren hayvanlar grubu. Antiloplar, sığır, koyun ve keçiler bu gruba girer. Bunların hepsinde, kafatasına bağlı kemik bir eksen üzerinde içi boş boynuzlar bulunur. Genellikle iki cins de boynuzlu olur. (L)

BOŞİMAN'LAR (ing. *Bushmen*). Kalahari çölünde yaşayan göçebe halk. Boşimanlar (çalılıkta yaşayan insanlar), belki de Güney Afrika'nın en eski topluluklarından biridir. Medeniyetlerinin birçok belirgin yanlarıyle bazı antropolojik nitelikler onları üst paleolitik (eski taş) devir halklarına bağlar. Bu halklar o zaman Kuzey ve Doğu Afrika'nın büyük bir kısmını işgal ediyordu. Kuzeyden gelen avcı Boşimanlar, Boskop* adamının temsil ettiği daha eski bir halkın yerini aldılar. Zambezi güneyindeki bütün bölgeye yayılmışlardı, fakat önce Hottanto'lar ve XVII. yy.dan itibaren de güneyden gelen Beyazlar tarafından kovularak Kalahari çölüne sığındılar. Yaklaşık olarak 7 500 kişiden ibarettir. Güvensiz bir hayat sürerler, mızraklar ve zehirli oklarla sürek avı yaparlar. Av arama işinde duyularının büyük keskinliği bazı kolaylıklar sağlar. Temel siyasî ve sosyal birimleri avcı çeteleridir. Kısa boylu (ortalama 1,52 m), sarımtırak derili, yüzleri geniş, dörtköşemsi, çeneleri sivri, kafatasları uzun, kulakları dışa doğru çıkıktır. Saçları o kadar kıvırcıktır ki daha deriden çıktıkları yerde toplanıp kalır. Omurgalarının kuyruk sokumu bölgesinde belirli bir eğrilik, kaba etlerindeyse «steatopygie» adı verilen çok büyük yağ birikimleri göze çarpar. Boşimanlar, kaya üzerindeki gravür ve resimlerinden anlaşıldığına göre artistik yeteneklere sahiptir.

— Leng. *Boşiman dili.* Boşimanların dillerinde fonetik yönünden «müzikal» tonların ayırt ettirici görevleri ve saklamalar önemlidir. *Boşimanca*'nın morfolojisi henüz iyi bilinmiyorsa da, isimler ve zamirlerde bir tekil, bir çoğul ve bir de ikil olduğu tespit edilmiştir; bazı ağızlar (Kalahari çölünün kuzeybatısındaki *naron* gibi) eril ile dişil karşıtlığı da gözetir. Zamir sistemi zengindir; bu sistemde öznel biçimler ve nesnel biçimler, birinci çoğul şahıs zamiri için bir dışındalama ve bir de içindeleme biçimi bulunur. Fiil değişmez, fakat ayrıntıları ve zamanları belirtmek için ekler alır. (L)

BOŞLUK i. (*boş*'tan *boşluk*). İçinde hiçbir şey bulunmayan mekân. *Esk.* Halâ: *Uzay boşluğu.* || Oyuk, çukur: *Kalıpta boşluk kalmamalı.* || Kapanmamış yer: *İki duvar arasındaki boşluk.* || Kesinti, kopukluk: *Edebiyatımızda X. ve XIII. yy.lar arasında bir boşluk vardır.* || Boş geçen süre: *Boşluktan sıkılıyorum.* || Eksiklik, yoksunluk duygusu: *İçimde bir başka boşluk var.*

— ED. TELM. ***Doğa boşluktan korkar*** (*Natura abhorret a vacuo*), eski fizik biliminin açıklayamadığı bazı olayları bir sebebe bağlamak için yarattığı ünlü söz. Torricelli'nin hava basıncı üzerine yaptığı deneyler bunun yanlış olduğunu ortaya koydu.

— Anat. İnsan vücudu veya organlarındaki boş kısımlar. (Kalp boşlukları, beyin karıncıklarının boşlukları, ağız boşluğu, göz çukuru veya boşluğu, burun boşlukları v.b.; birçok organların bulunduğu yere de *boşluk* denir: beynin bulunduğu yere *kafatası boşluğu*, akciğerler ve kalbin bulunduğu yere *göğüs boşluğu*, sindirim organlarının bulunduğu yere *karın boşluğu* ve bunların tümüne birden *büyük boşluklar* adı verilir.) || *Orta kulak boşluğu*, kulak yolu ile iç kulak arasındaki boşluk. (Dışında kulak zarı, içinde orta kulak kemikleri [çekiç, örs, üzengi] bulunur: östaki borusuyle yutağa açılır.)

— Bot. *Hücreler arası boşluk*, birçok hücrelerin aralarında bulunan açıklık. Küçük bir hücre arası boşluğunun yavaş yavaş büyümesiyle meydana gelebileceği gibi dokuların çekilmesiyle de meydana gelir. (Boşluklar su bitkilerinde ve ikiçenekli bitkilerin yatay yapraklarının alt yüzünde çok gelişir.)

— Dokubilim. *Boşluk sistemi*, hücreler, dokular ve organlar arasındaki birbiriyle bitişik olmayan boşlukların tümü. Vücut sıvılarının büyük kısmı bu boşluklarda bulunur. (Boşluk sistemi, damarlar dışında gerçek bir dolaşım sağlar. Bu boşlukların en büyükleri, bir ortaderiyle çevrili bulunan sıvı keseleridir [akciğer zarı ve karın zarı, eklemsıvısı keseleri].)

— Elektron. Yarı iletkenlerde atomdan ayrılan bir elektronun atom dış yörüngelerinde bırakmış olduğu yer. (Taşıdığı eksi yükün böylece kaybolması, artı yükün var olması gibi kabul edilir. Buna göre, yarı iletkenlerde, akımın yayılması boşlukların hareketi olarak düşünülebilir. [*Delik* de denir].)

— Fels. Belli uzaylarda, görülür veya görülmez hiçbir maddenin bulunmayışı. (Epikuros'çular, «her şey dolu olsaydı, hareket mümkün olmazdı» diye düşünürlerdi. Descartes'çılar ise boşluğun hareket için gerekli olduğunu, hattâ boşluğun olabileceğini kabul etmezlerdi.)

— Fiz. Bir kristal şebekesinin bir düğümünde bir atomun bulunmayışı. || İçinde, ne cinsten olursa olsun hiç bir cisim bulunmayan yer: *Hava boşaltma makinesiyle sağlanan boşluk tam değildir.* || *Barometre boşluğu*, cıvalı barometrenin yukarı ucunda, yani barometre odasında boş kalan kısım. || *Molekül boşluğu*, bir gaz moleküllerinin ortalama yolu, gazın bulunduğu bir kabın çeperlerinin uzaklığından büyük olması için, içindeki gazın yeter derecede seyreltildiği bu kabın hali. (Kalan gazın basıncı 10^{-6} atmosfer basamağındadır.) || *Optik boşluk*, optik araçlardan hiç birisiyle, yapısında herhangi bir heterogenlik olduğu gösterilemeyen katı, sıvı veya gaz halindeki bir maddenin durumu. (Ultra mikroskopla içinde asıltı halinde tanecikler ve Tyndall etkisi görülmeyen bir cisim optik bakımdan boş olarak nitelenir.) || *Rezonans yapan boşluk*, yüksek frekansta elektronik rezonansları besleyebilen içi boş madenî cisimler. (Bunu uyartmak için bir ilmik veya küçük antenlerle akuple [eşlik] ettirilir. Bir boşluğun temel rezonans dalga boyu, boyutları basamağındadır, oysa normal bir rezonans devresinin dalga boyu çizgisel boyutlarından çok daha büyüktür.)

— G. santl. *Beyazları boş bırakma*, bir desenin, bir yağlıboya, bir suluboya veya bir gravürün bazı yerlerini karartmadan, boyamadan boş bırakma.

— Huk. Belirli meselelere cevap veren bir

Foto. Photolai, Sogeo (LAROUSSE)

antlaşmada veya hukuk kuralında hükümlerin yokluğu. (Birçok millî hukuk sistemlerinin aksine, milletlerarası hukuk, yargıca genişletici yorum yoluyle boşlukları doldurmak yetkisini vermez. Bu yüzden Milletlerarası Adalet divanı, ihtilâflı olaylara uygulanacak kaideler bulamadığı zaman, *non liquet** kararı vermek zorundadır.)

— İnş. *Pencere* veya *kapı boşluğu.* (Bk. AÇIT.)

— Jeol. Tabakalar dizisinde bir sıranın eksik olması. (Boşluklar, yığılmayı [msl. bir boğazda hızlanan deniz akıntısı] önleyen olaylar veya çoğunlukla tortu dizisinde köşeli uyumsuzlukla birlikte giden aşınma olayları sonucunda meydana gelir.)

— Mad. oc. Bir şantiye veya bir galerinin dayanağı üzerinde, dayanak hatasından veya yüksek kısımlardaki toprağın yerel kaymasından ileri gelen boşluk, çöküntü.

— Mekan. *Boşluk alma,* birbirine değmekte olan parçalar arasında aşınmadan doğan boşluğu mümkün ölçüde ortadan kaldırmak veya azaltmak için, bir kavramanın, bir kumanda'nın veya bir hareket iletiminin kuruluşunda yapılan değişiklik.

— Metal. Dövülmüş veya haddelenmiş çelik parçanın gövdesinde görülen kusur. (Bk. ANSİKL.) || *Yüzey boşluğu,* metalin kalıbı tamamıyle dolduramaması fena bir akışkanlık veya anormal gaz bulunuşu sebepleriyle dökümün yüzeyinde oluşan çukur.

— Mim. *Faydalı boşluk,* bir yapıda duvarlar çıktıktan sonra geri kalan alan. (Duvar hacimleri ile faydalı boşluklar arasındaki orantı çağlara ve üslûplara göre değişir; meselâ roman mimarîsinde duvar hacimleri, gotik mimarîde ise faydalı boşluklar ağır basar.)

— Nöroloji. Beyin dokusu içinde, küçük oyuklar halinde bulunan doku bozukluğu. (Bu çeşit boşluklar genellikle çok sayıda olur ve özellikle ihtiyarlarda görülür; yarım inmelere, yürüme bozukluklarına [küçük adımla yürüme], konuşma aksaklıklarına, kasınmalı gülme ve ağlamalara, hattâ bazen bunaklığa yol açar.)

— Radyotek. *Boşluk yükü,* bir elektron tübünün katodunu çevreleyen bölgedeki elektron yığılması. (Karşılıklı itmeleri yüzünden, bu boşluk yükü, elektronların yörüngelerini değiştiren bir etki yapar.)

— Sanay. *Boşlukta damıtma,* petrolün ağır ürünlerinin ayrımsal damıtılması; bu işlem sırasında, damıtma cihazının içinde boşluk yapmak gerekir. || *Boş* veya *yüksüz işleme.* Bk. ANSİKL. ve İŞLEME.

— Teknol. Bir kısmı dolu bir haznenin boş yeri. Bu boşluk, hacim farkı hesaplanarak, haznedeki sıvının miktarını ölçmeğe yarayabilir.

— ANSİKL. Metal. Kırılmış yüzeyde, boşluklar birkaç milimetre çapında yuvarlak veya uzanmış olarak kolayca görülür. Nikel-krom çeliklerinde daha çok görülen bu boşlukların sebebi yapım sırasında çeliğe fazla miktarda hidrojen girmesiyle mekanik ve ısıl değişiklikler sonucu metal yapısındaki iç gerilimlerdir. Sıcak şekli değiştirme (dövme veya haddeleme) sonunda kâfi derecede yavaş olmayan soğuma hızı boşlukları oluşturur.

— Sanay. Sanayide, çok yetersiz bir *boşluk* sağlayan hava boşaltma* makineleri yerine, barometre boşluğundan yararlanan civalı tulumbalar; su veya civa akımı ile havayı sürükleyen emmeçler; yarıya kadar cıvayle dolu bir silindiri bölmelere ayıran döner tamburlu Gaede rotatif tulumbaları (dönme süresince bu bölmeler alternatif olarak, boşaltılacak kaptan emilen hava ve bu havayı dışarı atacak olan civa ile dolar); saniyede boşalttıkları hava miktarı çok fazla (debisi yüksek) civa buharlı pompalar; kimyasal birleşme ve iyonları soğurma yoluyle gaz moleküllerini dışarı atan iyon pompaları kullanılır

Bu makineler, elektronik lambalarda, elektrik lambalarının ampulleri içinde, sıvıları sabit ısıda tutmaya yarayan borularda boşluk yaratmak ve damıtma cihazında, kaynama ısısını düşürmek için kullanılır.

Boşlukta maden işleme. Düşük basınç veya vakum teknikleri, madenleri çevre gazlarının etkisinden (oksitlenme, nitratlanma) korumak; maden ve alaşımları, bileşimlerinde bulunan (çinko, alüminyum, kurşun, karbon gibi) zararlı maddelerin buharlaştırılmasıyle arıtmak ve ergimiş veya katı haldeki madenlerde çözülmüş halde bulunan gazları (hidrojen, azot) çıkarmak imkânını verir (Martin fırınında, konventisörde veya elektrik fırınında çelik üretilirken, gazlardan temizlenmesi). Demir sanayiinde de, özel çeliklerin ergitilmesi ve hazırlanması, orta kapasiteli endüksiyon fırınlarında veya 15 tonluk külçelerin dökümüne elverişli olan elektrot harcamalı ark fırınlarında, yine boşluk altında yapılır.

Nükleer sanayide kullanılan madenlerin hazırlanmasında da, uranyum, berilyum, zirkonyumun ergitilmesi; katı haldeki bu madenlerin içinden gazların çıkarılması; elektron bombardımanıyle lehim yapma ve tavlama işlemleri için hava boşaltma (vakum) tekniğine baş vurulur.

Toz maden sanayiinde ise, paslanmaz çelikten veya ateşe dayanıklı madenlerden veya alüminyum-alümin karışımı gibi paslanır madenlerden parça yapmada, boşluk altında mayalama işleminden yararlanılır.

◆ **Boşlukçuluk** i. Fels. Tabiatta boşluğu kabul edenlerin sistemi.

◆ **Boşluklu** sıf. Miner. Birleşme noktalarında küçük aralıklar bulunan, içinde boşluklar olan: *Boşluklu cisim.* || *Mec.* Yeterli olmayan, tam olmayan, boşlukları olan. (M)

BOŞLUKLAŞMA i. Fiz. Hareket halindeki bir sıvının içinde buhar veya gazla dolu boşluklar oluşumu: 1893'te A. Normand torpido denemeleri sırasında boşluklaşma üzerinde dikkatle durmuş ve konuyu incelemiştir.

— ANSİKL. Fiz. *Boşluklaşma,* hareket sonucu, sıvı içindeki basınç bu sıvı buharının geriliminden küçük olursa meydana gelir. Bu boşluklar akım ile sürüklenir; boşluklar basıncın tekrar yükseldiği bir noktaya ulaşırsa, boşluklaşma kalmaz, buharın yoğunlaşmasıyle ve çoğu zaman şiddetli bir yuvarlanma gürültüsüyle, boş bölgeler ortadan kaybolur. Boşluklaşma olayı su türbinlerinde ve büyük bir hızla dönen gemi pervanelerinde büyük önem taşır, çünkü bu olay verim kaybına ve bazı hasara sebep olur. Bunun iki sebebi vardır: hava boşluklarına (rutubetli hava) oksijenin hücum etmesinden ileri gelen kimyevî sebep ve buhar kabarcıklarının madenî çeperde ezilmiş bulundukları yerlerde, çarpmalardan («su çekici») meydana gelen mekanik sebep. (M)

BOŞNAK i. Bosnalı veya Bosna asıllı.

— DEY. *Boşnak güzeli,* dolgun çehreli, sarışın, al yanaklı güzel. (M)

BOŞNAK'LAR, eski Bosna halkıyle, bugünkü Bosna-Hersek Müslümanlarına verilen ad. Bosnalılar, IX.yy.da Hıristiyanlığı kabul ettiler ve sonraları Bogomil mezhebini benimsediler. XV.yy.da Fatih Sultan Mehmed devrinde Bosna'nın fethinden sonra müslüman oldular. Aralarında, Nakşibendîlik, Rufaîlik, Mevlevîlik ve Halvetîlik gibi tarikatlar kolayca yayıldı. XIX.yy.da Avusturyalılar Boşnakları hıristiyanlaştırmak için tedbirler aldılar ise de 1908'de Meşrutiyetin ilânı ile Müslümanların din hukukunu tanımak zorunda kaldılar. Din muhtariyeti 1931'e kadar devam etti ve bu tarihte kral Aleksandar tarafından kaldırıldı. Fakat ölümünden sonra, Maliye bakanı ve yugoslav Müslüman partisi reisi Mehmed Spaho din muhtariyetini yeniden verdi. Bosna-Hersek'te islâm dini teşkilâtı, bir dinî siyaset ile ulema meclisi, vakıflar meclisi, vakıflar müdürlüğü ve her kazada birer mahallî vakıflar idaresinden ibarettir. Bilim, sanat ve sosyal hayatta türk-islâm kültüründen etkilenen Boşnaklar arasında Sokullu Mehmed Paşa, Damat İbrahim Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Mevlâ Abdülkerim, Cezzar Ahmed Paşa, Sofu Mehmed Paşa, Koca Mustafa Paşa, Hersekzade Ahmed Paşa gibi ünlü devlet adamları ve kültürlü kişiler vardır. Boşnaklar, çoğunlukla uzun boylu, koyu saçlı, kumral ve kahverengi gözlü olurlar. Sarı saçlı ve mavi gözlü olanları az sayıdadır. Yerli kıyafetleri; askerlerde kısa etek ve onun üzerine giyilen çedik pabuç, başlık olarak keçe külâhı ve belde meşin kemere sokulan bir kamadır. Kadınlar ise entari ve süslü buluzlar giyer, başörtüsü olarak boneye benzeyen başlıklar takarlar. Konukseverlik ve açık sözlülük karakteristik özellikleridir.

Dil ve edebiyat

Bosna Müslümanlarının konuştukları dil, Sırpça-Hırvatça-Bosniakça'nın bir şeklidir. Bir taraftan, islav dilleri sınıfına giren Sırpça-Hırvatça-Bosniakça'nın edebî şekli olan Ştokav lehçesine, diğer taraftan da Türkiye Türkçesinin rumeli lehçesine bağlanır. Gerek Müslüman Bosnalıların konuştukları Sırpça-Hırvatça-Bosniakça ve gerek aynı halkın konuştuğu Boşnak Türkçesi, 1463'te Bosna'nın fethiyle teşekküle başlar. Bosna'da önceleri batı bölgelerde İslavların *glagolica* denilen alfabesi kullanılırken, sonraları Boşnak alfabesi kullanılmaya başlandı.

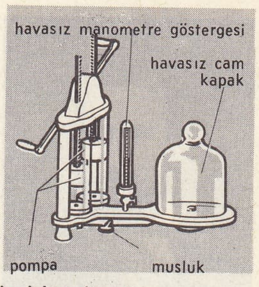

boşluk makinesi

Osmanlı imparatorluğu tebasından bir **BOŞNAK** tipi

Boşnak halk edebiyatı çok zengindir. XVII. yy.da başlayan yazılı boşnak edebiyatının ilk yazarları, Müslümanlardan Muhammed Hevaî Üsküfî, Katoliklerden ise Matej Divkovic'dir. 1878'de Avusturya-Macaristan işgalinden sonra boşnak edebiyatında batı etkisi görülmeye başlar. 1900'de Ömer Süleymanpasic, Osman Djikic ve Avdo Karabegovic'in beraber yazdıkları *Pobratimstvo* (Kardeşler) adlı eserde bu etki görülür. Osmanlı devrinin son yıllarında, biri Bosnasaray'da, diğeri Mostar'da olmak üzere iki resmî vilâyet gazetesi çıkıyordu. Şakir Kurtçehajic'in Türkçe olarak yayımladığı «*Gülşen-i Saray*» (1868-1870) adlı haftalık edebî dergi, Bosna-Hersek'te çıkan ilk dergidir. Bu derginin yayımlanmasından sonra arap harfli türkçe; latin ve kiril harfli boşnakça pekçok dergi daha çıkmıştır. XX. yy.da boşnak basınında tanınmış olan yazarların en değerlileri Ahmet Haciyaliç, Dr. Abdullah Hasanbegoviç, Sakıb Korkut, Mahmut Behmen, Hamzaliya Ayanoviç, Ömer Kaymakoviç, Mustafa Çeliç, Muhammed Panca, Hamid Dizdar, Reşad Kadiç, İsmet Varatanoviç, Münir Şahinoviç ve Şerif Arnavutoviç'tir. Bu yazarların içinde özellikle, aslen arnavut olan Şerif Arnavutoviç Bey, yeni boşnak edebiyatının duygulu ve mücadeleci bir siması olarak dikkati çeker. Boşnaklar Türkçeden başka, arap ve fars dillerinde de birçok eser verdiler. Boşnakların arap ve fars dillerinde meydana getirdikleri eserlerin bir kısmı basılmış, bir kısmı da Doğunun ve Batının çeşitli kütüphanelerinde yazma halinde kalmıştır. Bu eserlerin tam ve mükemmel bir kataloğu da yoktur. Bu alanda ilk araştırmalara XIX. yy. sonlarında Bosnasaray belediye başkanı İbrahim Edhem Başagiç (*Salname-i Vilâyet-i Bosna*'da) ile Bosna-Hersek muavin reisüluleması Mehmed Tevfik Okiç (türkçe olarak: *Eslâfımız* [Bosnasaray'daki *Vatan* gazetesinde]) tarafından başlandı. Edhem Başagiç'in oğlu Safvet Basagiç, H. Mehmed Hancic (*El-Cevher-ül-Esna fi Terâcim-i Ulemâ-i ve Şuarâ-i Bosna* [Bosna Şair ve Bilginlerinin Hayatları] Kahire 1931), M. Tayyib Okiç (Bosna'daki *Gayret* dergisi, *Gayret Yıllığı, Veçernya Posta gazetesi* v.b.), Osman Asaf Sakoloviç, Derviş Korkut, Hâzım Şabanoviç ve başka boşnak yazarları bu araştırmaları ilerlettiler.

Türk dili ile yazmış olan boşnak asıllı şairlerin sayısı yüz elliyi geçer. Bu şairlerin otuz kadarı tam birer divan sahibidirler. Meselâ Mahmud Paşayi Veli (Adnî), Mostarlı Hasan Ziyaî, Vusûlî, Mostarlı Derviş Paşa Bayezidagiç, Lâmekânî, Fevzî Mehmed, Talib Ahmed, Akovalı Ahmed Hatim, Çayniçeli Derviş Süleyman Mezakî, Bosnasaraylı Hasan Kaimî Baba, Bezmî İbrahim Yasakçiç, Samiî, Rıfdî Mehmed (Samiî'nin oğludur), Zekeriya Sükkerî, Mziçeli Mustafa Zarî, Mirî Hüseyin Alaybegoviç, Yüsrî Ahmed, Ahmed Rüşdî, Ayıntab kadısı iken 1710'da ölen Mahir Abdullah, yine aynı yılda ölen Asım Yusuf, Kafzade Faizî'nin *Leyla vü Mecnun* mesnevîsini tamamlayan Nevesinyeli Azim Mahmud, Ujiçeli Alaeddin Sabit, Suzî, Mehmed Fadıl Paşa, İstolçalı (Stolac), Ali Paşa Rizvanbegoviç'in kızı Habibe Hanım ve İstolçalı Arif Hikmed Rizvanbegoviç Stoçeviç (neşri: İbnülemin Mahmud Kemal İ-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Hristo BOTEV

general BOTHA

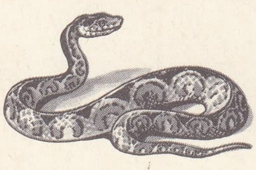

bothrops

nal, İstanbul 1919) gibi.
Boşnaklar arasında türk dili için çalışan şu gramerci ve leksikografları da belirtmek gerekir: gramercilerden İbrahim Edhem Berbiç *(Bosansktürski Učitely* [Boşnakça-Türkçe Öğretmeni] İstanbul 1893), Yunus Remzi Stovio *(Gramatika i Vyejbenitsa Turskog Yezika* [Türk Dili Grameri ve Okuma Kitabı] 2 cilt, yazma 1893), Hazim Şabanoviç *(Turska Gramatika i Vyejbenitsa* [Türkçe Gramer ve Okuma Kitabı] Bosnasaray, 1942) gibi yazarlar dikkati çeker. Leksikograflar arasında önde gelen boşnak bilginleri ise şunlardır: Muhammed Hevâî Üsküfî, Hüseyin Hüsnü Hacı Hüseyinoviç *(Bosansko-Tursko-Arapsko-Perziyski Ryeçnik* [Boşnakça-Türkçe-Arapça-Farsça Sözlük] yazma) ve Ahmed Kulender *(Mali Tursko-Bosanski Ryeçnik* [Türkçe-Boşnakça Küçük Sözlük] Manastır, 1912).

Bilim ve sanat

Bosna'nın alınmasından sonra, burada, islâm ilimleri gelişti ve tefsir, hadis, fıkıh, kelâm alanında birçok eser yazıldı. Yugoslavya'da ilk *Kur'an* tercümesi Belgrad'da 1895'te sırp Miço Ljubibratic tarafından yayımlandı. Özellikle fıkıh, Boşnaklarda çok işlenmiş bir ilim koluydu. İslâmî bilimlere bağlı olarak felsefe, mantık, tasavvuf, ahlâk gibi bilimlerde de gelişmeler oldu. Filoloji alanında, türkçe yazanlardan Bosnalı Sudî ile Bosnasaray müftüsü Foyniçalı Muhammed ibni Yusuf, arapça yazanlardan Hasan Kafî El-Ahkisarî ünlü kişilerdi. Balkanlardaki şarkiyat çalışmalarına ilk defa Bosna-Hersek'te başlandı. Ayrıca coğrafya, pedagoji, tıp, sağlık, iktisat, ticaret, ziraat, jeoloji, matematik alanlarında eser veren birçok boşnak yazarı vardır. Her alanda olduğu gibi boşnak sanatında da türk ve islâm etkisi görülür. Önemli sanat eserleri: Bosnasaray'da Fatih Sultan Mehmed adına yaptırılan cami (Careva Dzamija), Gazihüsrevbey camii (Begova Dzamija), Ferhadiye camii (Ferhadija), Foca'da Alaca camii, Mostar'da Karagözbey camii, Bosnasaray'da Gazihüsrevbey medrese ve hankahı, Moric, Kolubara ve Taşlı hanları, yine Bosnasaray'da eski Bezistan ile Brusa Bezistan'ı, Vişegrad'da Sokullu Mehmed Paşanın Drina nehri üzerinde kurduğu büyük köprü (Mimar Sinan'ın eseri) ve Mostar'daki ünlü köprü (mimar Hayreddin'in eseri). Resim alanında, Zagrep Güzel Sanatlar akademisi profesörlerinden Ömer Mujadzic, kübist eserleriyle tanınan ünlü bir ressamdır. Hattatlık, tezyinî sanatların başında gelir. Süleyman (Mezakî) ve Muhammed (Nergisî) önemli iki hattatır. Boşnak musikisinde de türk zevki etkileri görülebilir. Gusla denilen özel çalgılarının yanında, saz, tambur, kemençeye de rastlanır. (→ Bibliyo.) [M]

BOT i. (ing. *boat).* Denizc. Bir gezi teknesinde gemicilerin kıyıya gidiş geliş için kullandıkları ağaç, plastik veya kauçuktan yapılmış küçük sandal. (Savaş gemilerinde bunlara patalya denir. Küçük savaş gemilerinde sınıflarını gösteren kısma eklenerek adlandırılır: *Torpido botu.* Bk. TORPİDOBOT, *hücum botu.* Bk. HÜCUMBOT, *Avcı* botu.)*
— Ask. *İstihkâmcı botları,* sularda gidiş gelişe, köprü kurmaya veya savaşa yarayan araçlar. ‖ Çıkarma botları. Bk. ANSİKL.
— Havc. *Bot kanadı,* deniz uçaklarının su üstündeki dengesini artırmak üzere omurgası boyunca konulan kanat profili biçimindeki yüzgeç.
— ANSİKL. Ask. *Çıkarma botları.* Kauçuktan veya kontrplaklı tahtadan yapılma, taşınması kolay ve akarsulardan geçiş harekâtı sırasında kullanılan hafif tekneler. Bunlar akarsuyun kıyısına kadar elde taşınırlar. İstiap hadleri küçüktür (8-10 kişi), fakat hızları saatte 35 km'yi aşabilir. (LM)

BOT i. (fr. *botte).* Uzun konçlu, kapalı ayakkabı, potin. (M)

BOTALLO (Leonardo), italyan hekimi (Asti 1530-öl. 1571'den sonra). Paris'e yerleşti, Şarl IX, Alançon dükü ve Henri III'e hekimlik etti. Kan almanın en koyu taraftarlarından oldu ve bu usulü geri getirdi. Miktarı bir hayli olan eserleri *Opera Omnia* (Bütün Eserleri) [1660] adıyle yayımlandı. (L)

Botallo deliği, dölütte, kalbin iki kulakçığını birleştiren delik, doğumda kapanır. İlk olarak Botallo'nun doğru bir şekilde anlattığı bu deliğin kapanmaması, temiz kanla kirli kanın karışmasına yol açarak deri morarmasına ve boğulmaya sebep olan doğuştan bir kusurdur. (L)

BOTAN çayı, Dicle'ye karışan akarsulardan biri. 230 km. Kaynağını Hakkâri kuzeyindeki dağlık kesimlerden alır. Önceleri doğu-batı doğrultusunda akar. Bu kesimlerde daha çok Buhtan çayı adıyle bilinir. Siirt'in güneybatısında Bitlis çayı ile karışır. Güneye doğru yönelir ve Til yakınında Dicle'ye ulaşır. (M)

BOTANİK i. (yun. *botane,* ot'tan *botanikos,* fr. *botanique*). Tabiî bilimlerin bitkileri inceleyen bölümü.
— ANSİKL. ● *Bölümleri. Botanik,* bugün birçok özel bilim dalına ayrılmıştır. Bunların her biri bitkiyi bir başka açıdan ele alır. Hepsinden önce *genel botanik* gelir. Genel botanik bütün bitkilerde ortaklaşa bulunan olayları inceler. *Özel botanik* ise şu veya bu bitki grubunun özel incelemesidir. Genel botanik üç büyük dala ayrılır: *morfoloji* veya *organografi,* bitkinin çıplak gözle veya büyüteçle görülebilen dış kısımlarını inceler (yapısal morfoloji), *bitki anatomisi,* iç organları inceler, dokubilim *(histoloji)* dokuları inceler, hücrebilim *(sitoloji)* hücreleri inceler; *bitki fizyolojisi,* ergin ve sağlam bitkinin görevlerini ve bu görevleri nasıl yerine getirdiğini, *fitopatoloji* hasta bitkiyi, *bitki teratoloji*'si bitkilerde ucubeliği ele alır; nihayet kelimenin dar anlamıyle *bitki biyolojisi,* bitkinin üremesini ve gelişmesini, ona bağlı *embriyoloji,* büyümenin ve farklılaşmanın evrelerini, kalıtım *(genetik)* kalıtsal özelliklerin yavruya geçiş kanunlarını inceler. Özel botaniğe gelince, onun komşu türler arasındaki farkları saptamak, sıralamak ve her bitkinin özelliklerini ortaya koymaktır. *Sistematik,* bitkilerin mümkün olduğu kadar «doğal» ölçülere göre kategorilere ayrılmasını (bk. SINIFLANDIRMA), soyoluş *(filojeni)* türlerin gelişmesini anlatır. Soyoluşun dayanağı olan *paleobotanik* veya *bitki paleontolojisi,* taşlaşmış eski bitkilerin kalıntılarını ve izlerini inceler. Özel botanik ikinci olarak sistematikçe tanınan şu veya bu grubu başlı başına ele alır: tohumlu bitkiler bilimi *(phanérogamie)* çiçekli bitkileri, sporlu bitkiler bilimi olan *(cryptogamie)* bütün öteki bitkileri ele alır. Bu sonuncusu da kısımlara ayrılır: *mukoloji,* mantarları, *algoloji,* yosunları ve tamamen bağımsız bir bilim olan bakteriyoloji bakterileri inceler. Özel botanik üçüncü olarak *bitki ekolojisi,* bitki sosyolojisi *(fitososyoloji)* ve *bitki coğrafyası* gibi bölümlere ayrılır. Ekoloji, şu veya bu bitkiye elverişli ortamı ve karşılıklı olarak şu veya bu ortamda yetişen bitki örtüsünü inceler. Bitki sosyolojisi aynı yerde yetişen bitki topluluklarını, bitki coğrafyası büyük bitkisel bölgeleri ele alır. Dördüncü olarak *uygulamalı botanikten* bahsetmek gerekir. Her biri, başlı başına dünya botanikçilerinin büyük bir kısmını meşgul eden birer bilim olan eczacılık, toksikoloji, sanayi ve en önemlisi genis tarım ve ormancılık alanları botaniğe büyük ölçüde yer verir.

● *Tarih.* İlk tasnifçi botanikçi Theophrastes (M.Ö. 380-327) olsa gerek. Aristoteles'in öğrencisi olan Theophrastes birçeneklilerle ikiçeneklileri birbirinden ayırdığı gibi hurmanın ikievcikli bir bitki olduğunu da belirtmiştir. Tasvirî botaniğin Ortaçağ'da, özellikle eczacılar arasında büyük bir önemi vardı. Fakat, çiçeklerine ve meyvelerine göre bitkilerin sınıflandırılması için Césalpin'i (1519-1603) beklemek gerekir. Bauhin (1550-1624), 6 000 bitki türünü tanımladı ve Linné'den önce çift isme dayanan isimlendirmeyi kullandı. Tournefort (1656-1708) *cins* kavramını tanımladı. Bernard Jussieu (1699-1777) ile Antoine Laurent Jussieu (1746-1836) *familya*ları betimlediler; de Candolle (1778-1841) ve Brongniart (1801-1876) *sınıfları* ve *bölümleri* birbirinden ayırdılar. Van Tieghem (1839-1893) ve botaniğe evrim düşüncesini sokan Hofmeister (1822-1877) sınıflandırma işini tamamladılar. Bitki fizyolojisini Bonnier (1853-1922) geliştirdi. Jordan (1814-1897) ve De Vries (1848-1935) tarafından değişiniminin (mutasyon) keşfi, türlerin evrimi problemini yeniden canlandırdı; Noel Bernard'ın (1874-1911) ortak yaşarlık (simbioz) hakkındaki araştırma ve çalışmaları da botaniğe yepyeni kavramlar getirerek onu zenginleştirdi. Burada ne bakteriyoloji bilginlerinden, ki en ünlüsü hiç şüphesiz Pasteur'dür, ne penisilini bulan Fleming gibi, bitkilerden çeşitli ilâçlar elde eden eczacı ve kimyacılardan, ne de büyük ziraatçı ve ormancılardan bahsetmiyoruz. Sadece şunu hatırlatalım ki bilime hücre kavramını sokan ve «brown» hareketini keşfeden botanikçi Brown'dır (1773-1858). Maddenin parçacık teorisi ve bütün modern fizik bu keşiften doğmuştur.

◆ **Botanikçi** i. Botanikle uğraşan kimse, botanik uzmanı. (LM)

BOTANY BAY, Avustralya'nın doğu kıyısında körfez (Yeni Güney Galler), 1770'te Cook tarafından bulundu. Sefere katılanlardan Banks, bitkilerinin zenginliği sebebiyle körfeze bu adı verdi. Botany 1787'de İngiliz hükûmeti tarafından sürgün yeri olarak seçildi. Arthur Philipp 1788'de burada bir ceza kolonisi kurma denemesi yaptıktan sonra Port Jackson'a taşındı ve Sydney'i kurdu. Botany, bugün Sydney'in sanayi banliyösünün bir bölümüdür. (L)

BOTAUL ÇOBAN, Peçenek Türklerinden bir başbuğ (X.yy.). Botaul, Peçenek dilinde «Botaoğlu» demektir. «Çoban» da kabile adıdır. (M)

BOTELHO (Abel Acacio DE **Almeida),** portekizli yazar (Tabuaço 1854-Buenos Aires 1917). Başarılı bir askerlik ve siyaset hayatının yanısıra tiyatro eserleriyle aşırı ölçüde gerçekçi romanlar yazdı: *Patologia Social* (Toplum Patolojisi) adı altında toplanan *O Barao de Lavos* (Lavos'lu Baron) [1891], *O livro de Alda* (Alda'nın Kitabı) [1898], *Fatal Dileme* (Öldürücü İkilem), *Prospero Fortuna* (Mutlu Alınyazısı) [1910]. (L)

BOTERO (Giovanni), italyan yazarı (Bene Vagienna 1553'e doğr.-Torino 1617). *Della Ragione di Stato* (Devletin Gereği Üstüne) [1589] adlı eserinde Machiavelli'nin nazariyelerine karşı koyar ve Malthus'culuğun öncülüğünü yapar. (L)

BOTEV (Hristo), bulgar yazar ve vatanseveri (Kalofer 1848-Vrattsa bölgesi 1876). 1867 Yılında Romanya'ya gitti, uzun zaman orada kaldı. Ateşli bir sosyalistti; Bükreş'te bulgar ihtilâli Merkez komitesi üyesi ve gazeteci olarak Bulgarların göç etmesinde büyük rol oynadı. Asıl şöhretini şiirlerine borçludur: ülkücülüğünü, ihtilâlciliğini, din adamlarına karşı düşmanlığını, zorbalığa karşı duyduğu nefreti, geleceğe inancını çoşkun mısralarla anlattı. Bu şiirlerin çoğu, özellikle *Hacı Dimitar,* bulgar edebiyatının şaheserleridir. Ülküsü uğrına canını feda eden Botev, Bulgaristan'ın en çok tanınan ve sevilen yazarıdır. Memleketinin bağımsızlığa kavuşmasından iki yıl önce Türklere karşı savaşırken öldü. (L)

BOTEV tepesi, esk. **Yumrukçal,** Balkan dağlarının en yüksek noktası, Bulgaristan'da; 2 376 m. (L)

BOTH (Andries), hollandalı ressam (Utrecht 1608'e doğr. - Venedik 1641). Babasının ve Abraham Bloemaert'in öğrencisi. Resimlerinin çoğu Roma'da tanıştığı Pieter van Laar'ın etkisinde ve onun tarzındadır. (Mainz, Glasgow, Dijon Müzeleri). —Kardeşi JAN (Utrecht 1618'e doğr. - ay.y. 1652), Roma'da Claude Lorrain'den etkilenerek çalıştı (Louvre). [L]

BOTHA (Louis), güney afrikalı general ve devlet adamı (Greytown 1862-Pretoria 1919), Transvaal millet meclisi üyesi. İngiltere ile ilişkilerini kesmekten çekinmekle birlikte Kruger'in saldırısını geri püskürterek ona karşı savaştı (1899). Joubert'in ölümü üzerine başkumandanlığa tayin olundu. Orduyu yeniden teşkilâtlandırdı ve komando birlikleriyle ingiliz zaferini iki yıl geciktirdi. Vereeniging barışını imzalayanlardandı; savaştan sonra tekrar siyaset hayatına döndü. 1907'de Transvaal hükûmet başkanı oldu. 1908'de Durban Konvansiyonunu imzaladı, 1910'da Güney Afrika birliği

Foto. X, Wyndham (LAROUSSE)

başkanı oldu. 1914'te eski dostu De Wet'e karşı İngiltere'yi destekledi, 1915'te mareşal Smuts ile birlikte Almanların elinde bulunan Güney Batı Afrika'sını işgal etti ve Avrupa'da toplanan barış konferansına katıldı (1919). [L]

BOTHE (Walter Wilhelm), alman fizikçisi (Oranienburg, Berlin yakınında 1891 - Heidelberg 1957). Planck'ın öğrencisi olan Bothe önce Giessen üniversitesinde profesör (1930), sonra Heidelberg fizik enstitüsünün müdürü oldu. H. Becker ile birlikte 1930'da alfa tanecikleriyle berilyumu bombalıyarak, nüfuz edici bir ışınım elde etti. Bunun, nötronlardan meydana geldiği sonradan anlaşıldı. Geiger sayacıyle cisimciklerin ışınımlarını incelemede çakışmalar yöntemini buldu. Max Born ile birlikte 1954'te Nobel fizik ödülünü kazandı. (L)

BOTHRİDERA i. Ağaç kabuğu altında yaşayan böcek. Oduncul kınkanatlıların kurtçuklarını yiyerek beslenir. Bütün dünyada yaygındır. (Kınkanatlıların *colydiidae* familyasından.) [L]

BOTHRİDİUM i. Yassısolucanlar sınıfından asalak solucanların düğme iliği biçimindeki çekmeni. (L)

BOTHRİOCEPHALUS i. Yassı solucan. Başında iki çekmen veya *botridi* bulunur. Eşeysel delikleri ise karnının altındadır. İnsanın, köpek, kedi, domuz, ayı v.b. gibi bazı memeli hayvanların incebağırsağında asalak yaşar. Uzunluğu 2-8 m, halka sayısı 3 000-4 000 arasındadır. Nadiren tek bulunur.

— ANSİKL. *Botpriocephalus*'un gelişimi oldukça karmaşıktır, çoğunlukla insandan önce iki arakonak değiştirir. Kopepot türünden bir kabukluya yem olan kirpikli embriyonu bu birinci konakta kurtçuğa dönüşür. Kabuklu hayvanı balık yutunca kurtçuk balığa geçer, onun kaslarına yerleşerek gelişimini sürdürür. Balıktan da, iyi pişmemiş balık eti yiyen insanlara geçer. *Bothriocephalus latus* ve *tenia bothriocephalus* insanda asalak yaşar. Bu solucanlar Avrupa'da Baltık ve Kuzey denizi kıyılarında, İsviçre ve İtalya göllerinde, Tuna deltasında bulunur. Yassısolucanların *ptychohobothriidae* familyasından. (L)

BOTHROPS i. Amerika'da yaşayan zehirli yılan. (Engerekgillerden.)

— ANSİKL. En iyi bilinen türü, üçgenbaşlı veya mızrakbaşlı *Bothrops atrox*'dur. Eskiden *lachesis* cinsine bağlanan bu yılana, başının şeklinden dolayı *Lachesis lanceolatus* (lat. *lancea*) mızrak denirdi. Geceleri avladığı küçük hayvanlarla beslenir. Boyu 2 m'yi nadiren aşar. Öldürücülüğü ile ünlüdür. Şekerkamışı tarlalarında bu yılandan kurtulmak için 1850'de Afrika'dan Antiller'e firavun fareleri getirtilmiştir. (L)

BOTHWELL, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Lanarkshire), Clyde'ın kuzey kıyısında, Glasgow'un yukarı kesiminde; 58 500 nüf. —*Botwell köprüsü savaşı*, Monmouth'un kral taraftarı ordusu bu savaşta İskoçyalıları yendi (22 haziran 1670). [L]

BOTHWELL (James HEPBURN, — kontu), iskoçyalı siyaset adamı, İskoçya kraliçesi Marie Stuart'ın kocası (1536- Adelersborg, Zeeland 1578). Koyu protestan olmasına rağmen kraliçe naibi katolik Mary of Lorraine'in siyasetini benimsedi. Çok hareketli geçen hayatında sert tartışmalar (özellikle Arran'la), sürgünler ve övünçlü dönüşler birbirini izledi. 1566'da Rizzio'nun öldürülmesi üzerine, kendisine âşık olan Marie Stuart'ın tarafını tuttu. 1567'de Marie Stuart'ın kocası Darnley'in öldürülmesinde büyük rolü oldu. Marie Stuart'ın, bu olaydan üç ay sonra kocasının katiliyle evlenmesi halkı tiksindirdi. Daha 1567 haziranında Marie tahttan vaz geçmek zorunda kaldı. Bothwell ise Danimarka'ya kaçtı ve orada deli olarak öldü. (L)

BOTHYNODERES i. (yun. *bothunos*, çukur ve *dere*, boyun). Külrenginde bitki biti. Oldukça iri ve uzuncadır. Akdeniz çevresindeki ülkelerde yaşar. *(Bothynoderes punctiventris*, Orta Avrupa'da pancarın en büyük düşmanıdır. Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

BOTKEN i. Denizc. Ortaçağda kullanılan küçük tekne. (L)

BOTOKUDO'LAR, Bunlar, rio Doce bölgesinde yaşayan dil bakımından Aymara ailesine giren Brezilya yerlilerindendir. Alt dudaklarında, dudaklarının içine soktukları tahtadan yapılma yuvarlak bir cisim taşırlar. İlkel ve göçebedirler. Yemiş devşiriciliği, kara ve deniz avı ile geçinirler. Hemen hemen yok olmak üzeredirler. (L)

BOTOŞANİ, Romanya'da şehir, Boğdan'da (Suceaya bölgesi), Sicna vâdisinde; 31 000 nüf. Zengin bir tepeler bölgesinin pazarı. Bu bölgede topraklar meyve bahçeleri, çayırlar ve tarlalar halinde bölünmüştür. Botoşani, bugün bir sanayi şehridir: önemli dokuma sanayii; tabakhaneler ve ayakkabı fabrikaları; şekercilik. İkinci Dünya savaşı sırasında Yahudilerin kütle halinde öldürülmesi yüzünden şehrin nüfusu çok azalmıştır. (L)

BOTRİOLİT i. Miner. Salkım şeklinde tabiî hidratlı kalsiyum borosilikat. (*Eşanl:* DATOLİTE.) [L]

BOTRİYOJEN i. Miner. Tabiî hidratlı (su moleküllü) demir ve magnezyum sülfat. (L)

BOTRİYOMİKOM i. (fr. *botryomycome*). Patol. İyileşmek üzere olan yaralar üzerinde gelişen, çok damarlı, bağdokumsu, yuvarlak ve zararsız ur. (Elektrikle yakılarak yok edilir.) [L]

BOTRİYOMİKOZ i. (fr. *botryomycose*). Bir cerahat mikrobunun (stafilokok) sebep olduğu hastalık.

— ANSİKL. Vet. Hayvanlarda *botriyomikoz* çeşitleri: fünikülit veya at kısırlaştırma mantarı; at, sığır ve domuzda kalın çeperli müzmin çıbanlar. Keçi ve koyunda peynirimsi irinli çıbanlar. (L)

BOTRİYOPTERİS'LER çoğl. i. Paleobotanik. Fosil eğreltiotları familyası. Soyları tükenmiştir. Bunların sporkeselerinin çeperleri kalın ve içinde birçok hücre dizisinden yapılmış esnek şeritler vardır. (Bu familya devoniyen'den permiyen sonuna kadar yaşamıştır.) [L]

BOTRİYOSEFALOZ i. (fr. *bothriocéphalose)*. İnsanın incebağırsağında şerit (bothriocephalus) bulunmasından ileri gelen hastalık.

— ANSİKL. *Botriyosefaloz* bazen aşırı kansızlık şeklinde belirir (mm^3'te, normal değerde 200 000 alyuvar); sebebi, şerit halkalarının salgıladığı hemoglobin eritici yağsı bir maddedir. Bu hastalığa karşı geleneksel şerit düşürücü ilâçlar kullanılır. Kansızlık varsa karaciğer özütü de verilir.

Bu hastalık kedilerle köpeklerde de görülür. Botriyosefalozun görüldüğü ülkelerde kedi köpek gibi etçil hayvanlara belli zamanlarda şerit tedavisi uygulamak gerekir. Böylece bothriocephalus yumurtalarının yayılması ve arakonaklara (kabuklular, balıklar) ve insana bulaşması önlenir. (L)

BOTRYDİUM i. Nemli topraklarda yetişen yuvarlakça yeşil suyosunu. Borucuklu bir yapısı vardır. *(Botrydium*'un anî kuraklığa karşı, yavaş kuruma veya sulanma şeklinde değişik korunma imkânları vardır. Xanthophyceae sınıfından.) [L]

BOTRYLLUS i. Tulumlu hayvan. Suyosunlarının veya kayaların üzerine tutunarak kabuk levhalar halinde birikir.

— ANSİKL. Her birinin ayrı solungaç deliği bulunan *botryllus*'lar tek delikli ortak bir dışkılık çevresinde daire şeklinde toplanır. Güzel renkli bazı türleri Akdeniz kıyılarında çoktur. (L)

BOTRYS. Esk. coğ. Fenike'de şehir, Akdeniz kıyısında. Eskiden Byblos kralının buyruğu altında idi; Tell al-Amarna tabletlerinde sözü edilir. (Bugün Lübnan'da 3 300 nüfuslu *Batrûn* sahil kasabası.) [L]

BOTRYTİS i. (yun. *botrys*, salkım). Bot. Biçimsiz mantar. *Botrytis cinerea*, taze ekinlerde ve limonluk bitkilerinde hastalığa sebep olduğu gibi meyvelerin çürümesine de sebep olur.

— ANSİKL. *Botrytis*, üzümde tanelerin kısmen kurumasına yol açarak şeker yoğunluğunu artırır, mayalaşmayı yavaşlatarak şıranın bileşiminde değişikliklere sebep olur. Bazı beyaz şarapların yapımında faydalıdır. Zararlı olduğu zaman benzenin nitrik asit bileşikleriyle ilâçlanır. (L)

BOTSTİBER (Hugo), avusturyalı müzik bilgini (Viyana 1875-Shrewsbury 1942). Viyana Konzerthaus derneği yöneticisiydi; Pachelbel'in eserlerini yayımladı, bu besteci üstüne bir tez hazırladı; Haydn, uvertürün tarihi, senfoni ve süit üstüne incelemeler yazdı. (L)

BOTSWANA, bağımsızlığına kavuşmasından (30 eylül 1966) sonra Bechuanaland'ın aldığı yeni ad; 576 000 nüf. Başkenti *Gaberones*. İlk başbakanı, demokrat partisinin muhafazakâr lideri Dr. Seretse Khama'dır. Güney Afrika ile bir gümrük birliği kuran Botswana, bu ülkeyle sıkı ilişkilerini sürdürmektedir. (L)

BOTTA (Carlo), italyan hekimi, siyaset adamı ve tarihçisi (San Giorgio Canavese, Piemonte 1766-Paris 1837). İtalya'da fransız partisinin önderlerinden biri oldu. Hap-

Sandro BOTTİCELLİ «İlkbahar» (Uffizi galerisi, Floransa)

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

François BOUCHER
«Venüs'ün Süslenişi»
(Stockholm müzesi)

sedildi, sonra Fransa'ya sürüldü. Cumhuriyet ve imparatorluk ordularında cerrah olarak hizmet etti. Doire milletvekili oldu, muhalefet saflarında yer aldı ve Napolyon'un düşürülmesi için oy verdi. Yüz-gün döneminde Nancy, sonra Restorasyon'da Rouen akademisi rektörü oldu, 1822'de görevinden alındı. Bundan sonra *Storia d'Italia* (İtalya Tarihi) adlı eserine çalıştı. (L)

BOTTA (Paul Emile), fransız arkeologu (Torino 1802-Achères 1870). Carlo Botta'nın oğlu. İskenderiye, Musul ve Trablus'ta fransız konsolosu. Korsabad'ta kazılar ve Ninova'da araştırmalar yaptı, Louvre müzesine çok sayıda kabartma yolladı. (L)

BOTTAİ (Giuseppe), italyan gazetecisi ve siyaset adamı (Roma 1895-ay.y. 1959). İtalyan faşist birliklerinin ilk kurucularından (1919). 1921'de milletvekili. «Roma üstüne Yürüyüş»'e katıldı. Düzeni korumakla görevli gönüllülere kumanda ederken, bir yandan da günlük *l'Epoca* (1923) gazetesini ve *Critica fascista* dergisini yönetti. Korporasyonlar bakanlığı müsteşarıyken korporasyon rejiminin uygulanmasına çalıştı ve iş sözleşmesini kaleme aldı. Milli Eğitim bakanlığına getirildi (1936-1943), fakat 23 temmuz 1943'te Büyük mecliste Mussolini hakkında elverişsiz bir gündemi desteklediği için Verona'da (haziran 1944) gıyap kararıyle ölüme mahkûm edildiyse de Cezayir'e kaçtı, Légion étrangère'e girdi (1944-1948). Tekrar İtalya'ya dönünce, ölümüne kadar kralcı partide çalıştı. (L)

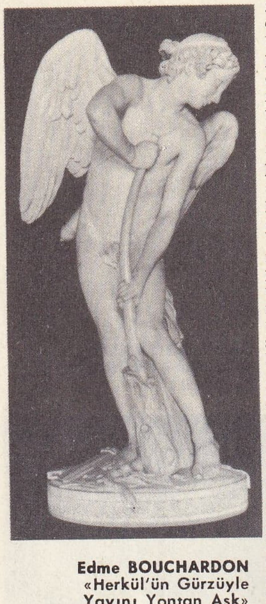

Edme BOUCHARDON
«Herkül'ün Gürzüyle Yayını Yontan Aşk»
(Louvre müzesi, Paris)

BOTTEN, fince **Pohia** veya **Pohjola,** Kuzeydoğu İsveç ile Kuzeybatı Finlandiya'da bölge, aynı adlı körfezin kıyısında. Ortaçağ'ın sonlarında doğu ve kuzey kesimleri Finliler, batı kesimi de İsveçliler tarafından sömürgeleştirildi. İsveç'in *Norrbotten* ve *Vasterbotten* illerinin kurulmasında Botten'den yararlanıldı. Finlandiya'da eski *doğu Botten* veya *Pohjanmaa* (İsveç dilinde *Österbotten)* ili. Vaasa, Oulu ve Lappi illeri arasında bölüştürüldü. (L)

BOTTEN körfezi, Baltık'ın kuzey kesimi, Finlandiya ile İsveç Norrland'ı arasında. Hemen her yerinde 100 metreden az olan derinliği Harnösand açıklarındaki bir çukurda 295 m'ye ulaşır. Çok az tuzlu olan suları (1 000 de 2 - 5 oranında) altı ay süreyle donabilir. (L)

BOTTİ. Bk. BOTTEN.

Jacques BOUCHER DE CREVECOEUR DE PERTHES

BOTTİCELLİ (Sandro DI MARİANO FİLİPEPİ — denir), italyan ressamı, desinatörü ve gravürcüsü (Floransa 1444-ay.y. 1510). Önceleri öğretmeni Fra Filippo Lippi'ye özendiyse de ilk eserlerinde *(Güç* [1476], *Judith, Holofernes,* üçü de Uffizi galerisinde) Verrocchio ve Pollaiolo'nun etkileri de görülür. 1481'de papa Sixtus IV tarafından Sistina kilisesinin dekorasyonunda çalışmak üzere Roma'ya çağrıldı. Orada Rosselli, Ghirlandaio ve il Perugino ile birlikte çalışarak İsa ve Musa'nın hayatlarından sahneleri canlandıran, çok zengin detaylı üç fresk yaptı. Sanat hayatının büyük bir kısmı Floransa'da geçti. Bu şehirde Medici'ler için, hümanizmaya olan bağlılığını şiir dolu allegorilerle ortaya koyduğu bir dizi mitolojik tablo yaptı *(la Primavera* [ilkbahar], 1478; *Venüs'ün Doğuşu,* [1485], Uffizi). Ayrıca kiliseler, dernekler ve bazı kimseler için dinî konulu birçok eser yarattı (*Meryemin Taçlanması* [1488], Uffizi). Botticelli, çoğu zaman iri madalyonlar (tondi) içine yerleştirdiği madonna'-lar da yaparak zarif ve orijinal buluşlarını değerlendirme fırsatını buldu (*Şamdanlı Madonna* [Berlin], *Narlı Madonna* [1487, Uffizi]). Sonraki eserlerinde daha sert bir anlatımcılık çabası ve yer yer Floransa'da Savanarola'nın vaizlarının yarattığı ahlâkî bunalımın etkileri sezilir. (*Acı* [1498], Münih Pinakothek'i; *Çarmıha Geriliş*, Cambridge [A.B.D.]; *İsa'nın Doğuşu* [1500], Londra). Figürlerinin anlatım zenginliği ve çizgilerinin keskinliği bakımından çok ilgi çekici olan desenlere *İlâhi Komedya*'yı resimledi. Rönesans resim sanatının gelişmesinde Botticelli'nin büyük payı vardır. Kendisini deliliğe yakın bir noktaya kadar götüren kaygısı, sanatına sinirli, şiddetli ve ince bir yön, şekillerine ise dans eder gibi uçucu görünüşler verdi. Botticelli, böylece gerçekçi resme hareket ilkesini kazandırdı. Öte yandan hastalık derecesine varan zerafet duygusu, eserlerine, kendine has şiir dolu bir hava verir. Gerek seçtiği konularda gerekse renk uyumunda tabiata özenmekten çok kendi duyuş tarzını canlandırmaya çalıştı. Botticelli bu bakımdan Rönesans'ın ilk bölümünü kapayarak (Floransa devri), sanatta bireyciliğin zaferini müjdeler. (L)

Bottom, Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası* adlı eserinin kişilerinden biri. Aptal ve kendini beğenmiş atinalı bir dokumacının başı, büyü ile bir eşek başı haline gelir. Periler kraliçesi sevimli Titania da ona âşık olur. (L)

BOTTROP, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr bölgesinde; 110 700 nüf. Maden kömürü ocakları. Sanayi merkezi. (L)

BOTTYAN (Janos), kuman asıllı macar generali (1645'e doğr.-1709). Türklere karşı savaştı ve 1704'te Rakoczi Ferenc II ile birleşti. Macar Kurtuluş savaşının en yiğit kumandanlarından biridir. (L)

BOTUCATU, Brezilya'da (Sao Paulo) şehir, *Serra de Botucatu*'da; 33 900 nüf. (L)

BOTÜLİZM i. (lat. *botulus,* sucuk'tan fr. *botulisme).* Bozuk et konserveleri (sosis, jambon, kavurma) yemekten ileri gelen zehirlenme olaylarının tümüne verilen ad. Hastalığın sebebi havasız yaşayan bir basildir *(bacillus botulinus).*

— ANSİKL. Vet. *Botülizm* bütün memelilerde, kuşlarda ve bazı tatlısu balıklarında görülür. Hasta hayvanda hiç bir zaman ateş yoktur, bozukluk hafiftir ve hiç bir özgül belirti taşımaz. Hastalık genellikle yiyeceklerde veya içeceklerde sporların veya toksinlerin varlığına bağlıdır. Çoğu zaman bulaşma yemliklerin veya suluklarının botülizmden ölmüş küçük hayvan leşleri ile kirlenmesinden ileri gelir.

— Tıp. İnsanda zehirlenme önce basit sindirim bozukluklarıyle başlar (kusmalar, ishal); iki ilâ altı günlük bir bekleme devresinden sonra felçler belirir; önce yutak ve gırtlak kaslarını, sonra dil, kol, bacak ve solunum kaslarını sarar; girişilen her türlü tedaviye rağmen kısa zamanda ölümle sonuçlanır. Bu çok tehlikeli zehirlenmeden sakınmak için, ısıya çok dayanıklı olan botülizm toksinini yok etmek amacıyle konserve yiyecekleri, iyice haşlamak ve pişmemiş salamura ve tütsülenmiş etlerden kaçınmak gerekir. (L)

BOTVİNNİK (Mihail), sovyet mühendisi ve satranç oyuncusu (Petersburg 1911). S.S.C.B.'de yedi kere, milletlerarası turnuvalarda da birçok defa şampiyon olduktan sonra 1948, 1951, 1954, 1958 ve 1961'de dünya şampiyonu oldu. 1963'te T. Petrossian'a yenildi. (L)

BOTWOOD, Newfoundland adasında liman şehri, Exploits ırmağının halici kıyısında; 3 700 nüf. Maden filizi ve kâğıt hamuru ihracatı. Deniz uçakları üssü. (L)

BOTYS i. Küçük kelebek. Esmer benekli beyazımsı renktedir. Tırtıllı ısırganlarda yaşar. (Pulkanatlıların *pyralidae* familyasından.) [L]

BOUCHARD (Chares), fransız hekimi ve biyoloji bilgini (Montier-en-Der 1837-Sainte-Foy-lès-Lyon 1915). Genel patoloji ve tedavi profesörü, enstitü üyesi (1887), sonra Biyoloji cemiyeti başkanı (1879) oldu. Başlıca eserleri: *les Maladies par Ralentissement de la Nutrition* (Beslenmenin Yavaşlamasıyle Ortaya Çıkan Hastalıklar) [1882], *Leçons Sur les Auto-intoxications dans les Maladies* (Hastalıklarda Kendi Kendine Zehirlenme) [1892], *Traité de Pathologie Générale* (Genel Patoloji Ders Kitabı) [1895-1897]. Tıp çalışmalarında mikrobiyolojinin önemini çok erkenden anlamıştır. (L)

BOUCHARDAT (Apollinaire), fransız eczacı ve kimyacısı (l'Isle-sur-le-Serein, Yonne 1806-Paris 1886). Aynı yılda (1832) Paris'te hastahane eczacıbaşı ve tıp doktoru oldu. Eczacılar derneğine ve Tıp akademisine başkanlık etti. Glikozüri ve amigdalin, salisin, floricin gibi glikozitleri ayırma konusunda çalışma yaptı. Kimya, toksikoloji, farmakoloji, sağlık bilgisi ve tarım konularında birçok araştırma ve incelemede bulundu, eserler yayımladı. (L)

BOUCHARDAT (Gustave), fransız hekim ve kimyacısı (Paris 1842-ay.y 1918). Apollinaire Bouchardat'nın oğlu. Eczacı okulunda profesör, Tıp akademisine başkan oldu. Şekerler, kinin, kâfuru sentezi hakkında eserleri vardır. İsopren'in polimerisini ve kauçuğun bileşimini ortaya koydu. (L)

BOUCHARDON (Edme), fransız heykeltraşı (Chaumont-en-Bassigny 1698-Paris 1762). Babası Jean-Baptiste Bouchardon ile Coustou'dan ders gördü. Paris'te Saint-Sulpice kilisesinde, Versailles'da ve Choisy satosunda heykeller *(Herakles'in Topuzundan Yay Yontan Aşk Tanrısı)* yaptı. En ünlü eserleri, Paris'te Grenelle sokağındaki çeşme ile Louis XV'in atlı heykelidir. Bu sonuncu eser ihtilâl günlerinde parçalandı. — Kardeşi JACQUES PHİLİPPE (Chaumont-en-Bassigny 1711-Stockholm 1753), İsveç'te saray heykeltıraşı oldu. (L)

BOUCHER (François), fransız ressamı ve gravürcüsü (Paris 1703-ay.y. 1770). Bir nakış desinatörünün oğlu. 1723'te Roma resim ödülünü kazandı. 1734'te akademiye girdi *(Renaud et Armide)*, 1765'te de akademi müdürü ve kralın baş ressamı oldu. Ayrıca Paris operasıyle Beauvais'deki kraliçe yapımevlerinin dekoratörüydü. Mme de Pompadour'a resim dersi vererek kardeşi M. de Marigny'nin himayesine girdi. Akıl almaz bir çabuklukla resimler, dekorasyonlar, desenler ve halı resimleri yaptı. Ressam olarak değeri tartışma konusu olabilirse de dekoratör olarak, özellikle kadın odalarının süslemesinde, önde gelmekteydi. Hayranı olduğu Rubens gibi biçimlerin zenginliğini ve dolgunluğunu belirtmekten hoşlanırdı. Resimlerinde ön plana aldığı çıplakların yanında portreler, kır tabloları, peyzajlar, menkıbe, din ve mitolojiye dayanan konuları işledi. Boucher'nin üslûbu üzerinde Watteau'nun büyük etkisi oldu. Üstün eser olarak isimlendirebileceğimiz çalışması Soubise konağının birinci kat salonlarındaki dekorasyonlarda görülür. Sayısız çalışmaları arasında: *Venüsün Tuvaleti, Banyodan Çıkan Diana, Ressam ve atelyesi* (Louvre), Çin üslûbunda birçok eser (Besançon müzesi) sayabiliriz. Londradaki Wallace koleksiyonunda bir seri büyük dekoratif kompozisyonu vardır. (L)

BOUCHER (Guillaume), fransız kuyumcusu (XII. yy.). Louis IX'un elçileri onu Karakurum'da (Türkistan) bularak Fransa'ya getirdiler. Boucher mekanizmalı bir çeşme yaptı. Bu çeşmenin üzerinde boru öttüren bir melek vardı. (L)

BOUCHER DE CREVECOEUR DE PERTHES (Jacques), fransız tarihçisi (Rethel 1788-Abbeville 1868). Jules Armand Guillaume Boucher'nin oğlu. Önce edebiyat ve tiyatro üzerinde çalışmaya da özellikle arkeoloji incelemeleriyle tanındı. Abbeville'de gümrük müdürüyken 1844'te bu şehrin dolaylarındaki alüvyon yataklarında kabaca yontulmuş çakmak taşından âletler buldu; 1846'da, tufandan önceki büyük hayvan türleriyle çağdaş bir insan ırkının varlığını kesinlikle ileri süren ilk eserini yayımladı. Yayımları, Fen akademisi tarafından kuş-

Foto. Manuel, Giraudon, X (LAROUSSE)

kuyle karşılandı ise de yabancı ülkelerde, özellikle İngiltere'de büyük ilgi uyandırdı. Araştırmalarını sürdürdü ve yargılarının doğruluğunu bilim dünyasına kabul ettirdi. Abbeville'in bir müzesinde toplanmış olan koleksiyonu 1940 bombardımanında yok oldu. (L)

BOUCHERİE (Auguste) fransız hekim ve kimyacısı (Bordeaux 1801-1871). Çürümekten ve bazı mantarların zararlı etkisinden korumak için oduna bakırsülfat şırınga etme usulünü buldu. (L)

BOUCHERİE (Auguste), fransız hekim ve bilgini (1869-1943). Paris'teki Fizik ve Kimya okulunda öğrenim gördükten sonra Kuzey Demiryolları şirketine girdi. Sabit şiddetli elektrik akımı için bir dağıtma düzeni icat etti. Sonra 1894'e doğru, asenkron motorları besleyecek çok fazlı akımların ilk uygulamalarıyle ilgilendi. Bundan başka kısa devreye sokmayle ilgili denkleme olayları, alternatörlerin bağlanması, bunların magnetik kaçakları ve reaktif güçlerinin sakınımı üstüne araştırmalar yaptı. Georges Claude'la birlikte denizlerdeki ısı enerjisinden yararlanma konusunda çalışmalar yaptı. (L)

BOUCHES-DU-RHÔNE, Fransa'nın güneyinde idare bölgesi, Akdeniz kıyısında, Provence'ta; 5 248 km²; 1 248 355 nüf. (km²-ye 237 kişi). İdare merkezi, *Marsilya*. Batıda aşağı Rhône bölgelerini içine alır: sulamanın bataklık tarımı ve meyve yetiştiriciliğini sağladığı *Comtat*'nın güney kesimi; kalkerli küçük dağ sırası Alpille'lerin güneyinde ancak birkaç bölümü değerlendirilebilen (tahıl tarımı, koyun yetiştiriciliği) geniş *Crau* vâdisi; Rhône deltasının başlıca iki kolu arasındaki çok geniş bataklıklarla örtülü *Camargue* (sığır yetiştiriciliği, bağlar ve özellikle pirinç tarımı). İdare bölgesinin doğu kesimi bir dizi havza ile, kalkerli dağ sıralarıyle ayrılmış vâdileri içine alır; Trévaresse sıradağı, kuzeye doğru, idare bölgesini sınırlayan Durance vâdisi yanında, güneye doğru bağlarla kaplı *Touloubre* havzası yanında yükselir. Arc ırmağının akaçladığı *Aix en Provence* da bağlık, bataklık tarımı uygulanan bir bölgedir. Güneyde Marsilya'nın banliyöleri *Huveaune* havzasında Aubagne'a doğru uzanır. Marsilya ile Marsilya'ya bağlı Berre gölü bölgeleri, idare bölgesi sanayiinin büyük kısmını toplayan bir iktisadî bütün meydana getirir: metalürji ve makine yapımı, petrol rafinerileri, kimya sanayii (sabun), yağhaneler, konfeksiyon v.b. Ayrıca idare bölgesinde birçok linyit yatağı da işletilir. (L)

BOUCİCAULT (Dion), irlandalı oyuncu ve tiyatro yazarı (Dublin 1822-New York 1890). Beş perdelik bir komedi olan ilk oyunu *London Assurance* (Londra Güvenliği) [1841] çok tutuldu. Birçok oyun ve uygulamadan sonra, 1860 yılında, Gerald Griffin'in romanından aktardığı *The Colleen Bawn* ile irlanda melodramları dizisine başladı. Bunların en başarılıları *Arrahna-Pogue* (1865) ile *The Shaughraun*'dır. (1874). [L]

BOUCİCAUT (Jean II) [1366'ya doğr. - Yorkshire 1421], fransız mareşali (1391), Doğu Roma imparatorluğunun baskumandanı. Belçika'da Roosebeke'de savaştı (1372). Korkusuz Jean'ın Bayezid I'e karşı açtığı haçlı seferine katıldı. Niğbolu savaşında Türklere esir düştü (1396), fakat fidyesini ödeyerek esaretten kurtuldu. 1399'da, Türkler tarafından kuşatılan İstanbul şehrini kurtarmakla görevlendirilen bir fransız filotillasının başına geçti, ablukayı kaldırmayı başardı, şehri savunma durumuna soktu, Doğu Roma İmparatoru Manuel II ile yeğeni İoannes VII'yi barıştırdı ve imparatoru, bir haçlı orduşu kurmak isteğinde bulunmak üzere Avrupa'ya götürdü. Charles VI'ya bağlı olan Cenova'yı 1401'den 1409'a kadar idare etti, orada San Giorgio bankasını kurdu (1407). Bir ayaklanma dolayısıyle Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. 1415'te Azincourt savaşında esir düştü, İngiltere'ye götürüldü. (L)

BOUCOURECHLİEV (André), bulgar asıllı fransız bestecisi (Sofya 1925). Berio ile Maderna'nın öğrencisi. Eserleri: *Texte I*, elektronik müzik (1958), *Texte II* (1959); bir piyano sonatı; *İşaretler*; soprano ve üç vurma çalgı grubu için *Grodek* (1963); *Gece müzikleri*. *Schumann* ve *Beethoven* üzerine iki etüdü vardır. (L)

BOUDET (Jean, kont), fransız generali (Bordeaux 1769-Budweis, Güney Bohemya 1809). 1796'da Guadeloupe'u İngilizlerden geri aldı ve Port-au-Prince'i ele geçirdi (1802). 1809'daki Essling zaferi, kuvvetlerinin direnişiyle kazanıldı. (L)

BOUDET (Jean-Pierre), **Boudet oncle** da denir, fransız askerî eczacısı (Reims 1748-Paris 1828). Reims'te kimya öğretmenliği yaptı, Mısıra giden bilim kuruluna katıldı, sonra orduda başeczacılığa getirildi. Avusturya ve Rusya seferlerinde bulundu. Kimya alanında (Prusya mavisinin hazırlanması), ilâç alanında (Fransız ve Mısır haşhaş özü üzerinde karşılaştırmalı inceleme) ve tarih alanında (eskî mısır tarihi, *Camcılık sanatı*) çalıştı. (L)

BOUDEWİJNS (veya **BAUDUİNS**) [Adriaan], flaman ressamı (Brüksel 1644-ay.y. 1711). Paris'te A. F. Van der Meulen ve A. Genoels ile birlikte Gobelin'ler için *Oniki Ay*'ın örnek kartonlarını hazırladı. İtalyan şehirlerinden esinlenen küçük boyutlu peyzajları, çoğu zaman, P. Bouts tarafından kumaşa aktarıldı (Amsterdam, Prado, Mainz, Valenciennes müzeleri.) [L]

BOUDİCCA (veya **BOADİCEA**), Britanya adası halkını meydana getiren İcen'lerin kralı Prasutagus'un karısı. Prasutagus, devletini iki kızı ile Neron'a vasiyet etmişti. Miras imparator tarafından kabul edildi, fakat Boudicca kötü muamele gördü ve askerler tarafından kızlarının namusuna saldırıldı. Roma yönetimine düşman olan halk bu olaylar üzerine baş kaldırdı. Boudicca kraliçe olarak tanındı, ayaklanan 120 000 kişinin başına geçirildi. Suetonius Paulinus Breton'ları ile çarpışmada kesinlikle yenildi. Tacitus'a göre 70 000'i öldürüldü; Boudicca, kızlarıyle birlikte kendini zehirledi. (L)

BOUDİN (Eugène), fransız ressamı (Honfleur 1824-Deauville 1898). Empresyonistlerin öncüsü sayılır. Önce İsabey'in etkisinde kaldıysa da deniz ve plaj manzaralarının gerçekçiliği ve şiirli havası yönünden daha çok Corot ve Jongkind'e yaklaşır. Resim öğrenimini Le Havre'da, Belçika'da ve Paris'te yaptı. Courbet ile tanıştı. Yeniden Le Havre'a dönerek (1854) kendisini Jongkind'le tanıştıran Monet'nin öğretmeni oldu. 1874'te ilk empresyonist resim sergisine katıldı. Peyzajlarında çok sık görülen aydınlık gökyüzleri dolayısıyle, Corot tarafından kendisine «Göklerin kralı» adı verildi. Boudin bu bakımdan Courbet ile empresyonistler ve özellikle Monet arasında bir köprü vazifesi gördü. (L)

BOUE (Ami), avusturyalı jeoloji bilgini (Hamburg 1794-Vislau 1881). 1830'da Fransa Jeoloji derneği'ni kurdu; bilim alanında milletlerarası işbirliğinin öncülerindendir. (L)

BOUFFLERS (Stanislas Jean, — şövalye, sonra — markisi), fransız şairi (Nancy 1738 -Paris 1815). 1780'de tuğgeneral, 1784'te tümgeneral oldu. 1789'da, Etats généraux'ya katıldı, yeni görüşleri destekledi, devrimin gelişmesinden ürkerek 10 ağustos'tan sonra Fransa'dan ayrıldı, göçmenlerin toplu halde Polonya'da birleşmeleri için Prusya kralından toprak elde etti, Berlin akademisine üye seçildi, 1797'de Mme de Sabran ile evlendi. 1800'de Fransa'ya dönünce topraklarına çekildi. *Aline, Reine de Golconde* (Golconde Kraliçesi Aline) [1761] adlı bir hikâye kitabı vardır. Şiirlerini, *le Coeur* (Yürek) [1763], *Poésies et Pièces Fugitives* (Şiirler ve Kısa Oyunlar) [1782] adlı kitaplarında topladı. (L)

BOUGAİNVİLLE, Melanezya'da dağlık ada; Salomon takımadalarının en batıda olanı; 10 000 km²; 40 000 nüf. Merkezi, *Kieta*. Ada, balta girmez ormanlarla kaplıdır; bu ormanlarda çok vahşî melanezyalı kabileleri yaşar, kıyılarda birkaç hindistancevizi işletmesi vardır. 1768'de Bougainville tarafından bulundu, 1899'dan 1914'e kadar Almanya'nındı, 1921'de Avustralya'nın mandasına verildi. 1942 Ocağında Japonların işgal ettiği adayı Amerikalılar 1943 kasımında boş yere almaya uğraştılar; Japon garnizonu savaşın sonuna kadar adada tutunmayı başardı. Bougainville bugün Birleşmiş milletler tarafından Avustralya'nın himayesine verilmiş bir adadır. (L)

BOUGAİNVİLLE (Louis Antoine, — kontu), fransız denizcisi (Paris 1729-ay.y. 1811). Paris barışından sonra deniz kuvvetlerine girdi ve Malouines (bugün Falkland) adalarında, Fransa hükûmetinin izni ve Saint-Malo'lu armatörlerin yardımıyle, bir sömürge kurdu. Daha sonra ispanyolların kıskançlığı yüzünden burayı terk etti. Sonra (1766-1769) *Boudeuse* adlı gemiyle bir deniz gezisine çıktı, Pasifik'te Polinezya takımadalarını dolaştı, yeni adalar keşfetti. Bu gezisini ünlü *Voyage Autour du Monde* (Dünya Çevresinde Gezi) [1771] adlı eserinde anlattı. Daha sonra Amerika savaşına katıldı ve 1779'da filo kumandanı ve kara kuvvetleri tümgenerali oldu. (L)

BOUGAİNVİLLEA i. Tırmanıcı bitki. Tropikal ve subtropikal Amerika'da yetişir. (Kuzey Afrika'da birçok türleri, özellikle *Bougainvillea glabra*, limonluklarda ve

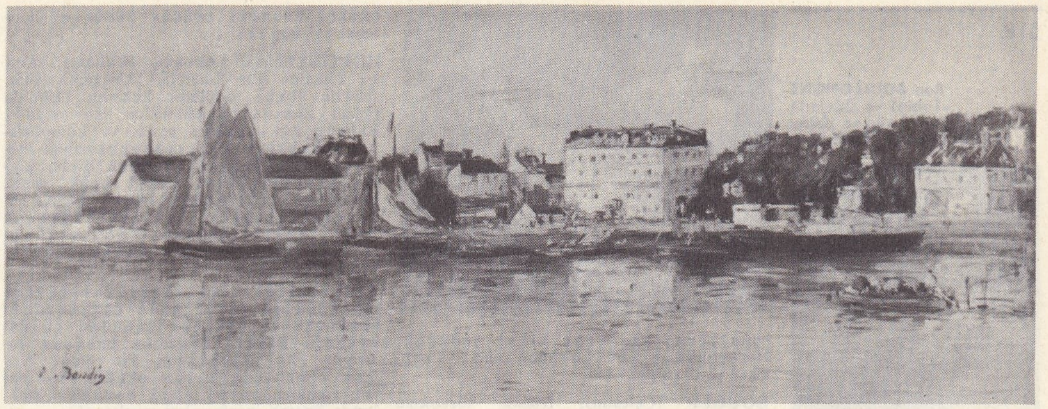

Eugène BOUDIN
«Trouville Limanı»
(Güzel Sanatlar müzesi, Cezayir)

BOUGUEREAU
«Teselli Eden Meryem»
(Louvre müzesi, Paris)

Boulbon mihrap arkalığı

Foto. Giraudon, Neurdein (LAROUSSE)

Bon BOULLONGNE
«Tabiat ve Öğeleri»
tür ve detay
(Büyük Trianon, Versailles)

hattâ açıkta süs bitkisi olarak yetiştirilir. Nyctaginaceae familyasından olan bu cinsin 8 türü vardır.) [L]

BOUGLÉ (Célestin), fransız sosyologu (Saint-Brieuc 1870-Paris 1940). Durkheim'in öğrencisi. Sorbonne'da profesörlük (1901) ve Yüksek Öğretmen okulunda müdürlük yaptı (1935). Eserleri: *la Démocratie Devant la Science* (Bilim Karşısında Demokrasi) [1904], *Leçons de Sociologie Sur l'Évolution des Valeurs* (Değerlerin Evrimi Üzerine Sosyoloji Dersleri) [1922], *Les Socialismes Français* (Fransız Sosyalizmleri)

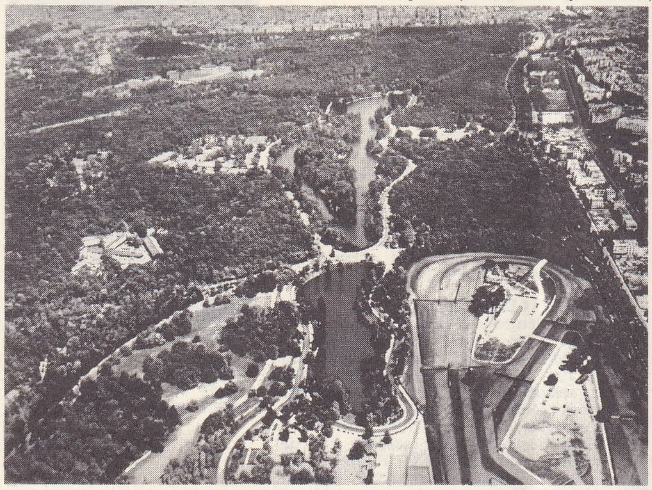

Boulogne ormanı iki göl ve Auteuil hipodromunun bir parçası

[1933], *Humanisme, Sociologie, Philosophie* (Hümanizm, Sosyoloji, Felsefe) [1939]. (L)

BOUGLİONÉ (Nicolas, **Sampion** da denir) [öl. 1967], fransız sahne oyunları düzenleyicisi. (L)

BOUGUER (Pierre), fransız astronomu, hidrografı ve matematikçi (Le Croisic 1698 -Paris 1758). 1735'te, yeryüzünün biçimini tayin etmek için Godin ve La Condamine ile birlikte Peru'ya gitti. Çağının ilk hidrograf coğrafyacılarındandır. Birçok eser bıraktı, fotometri bilimini kurdu ve heliometreyi icat etti. (L)

BOUGUEREAU (Adolphe *William*), fransız ressamı (La Rochelle 1825-ay.y. 1905). 1850'de Roma ödülünü kazandı. 1876'da Güzel Sanatlar akademisine üye seçildi. Rafaello'nun koyduğu resim ve kompozisyon kurallarının artık değişemiyeceğine inanarak geleneklere bağlı kaldı. Bütün çağdaş akımlara karşı geldiği halde gerek Fransa'da gerek Fransa dışında büyük ün kazandı. *Gençlik ve Aşk, Din Kurbanının Zaferi, Avutucu Meryem, Venüs'ün Doğuşu* adlı kompozisyonları Louvre müzesindedir. (L)

BOUİLLAUD (Jean), fransız hekimi (Garat 1796-Paris 1881). Beyin önloplarındaki bozuklukların konuşma üzerindeki etkisini ispatladı. Böylece Broca'nın buluşunu hazırladı. Tıp akademisine üye oldu. Profesör olarak elli yıl ders okuttu. Had eklem romatizması ve birçok hastalıklar hakkında önemli incelemeleri vardır. (L)

Bouillaud hastalığı. Eklemlerde ve kalpte görülen iltihaplı hastalık. Sebebi tartışmalıdır (streptokok toksini, bir virüs, özel istidat gibi). Fakat etkili ve erken tedavi, bunun sebep olduğu kalp kapakçıkları hastalıklarının ortaya çıkmasını engeller.) [*Eşanl. had eklem* ROMATİZMASI.] (L)

BOUİLLÉ (François Claude Amour, — markisi), fransız generali (Cluzel-Saint-Eble 1739-Londra 1800). Guadeloupe (1768) ve Rüzgâr adaları genel valisi (1777). 1790'da Meuse, Sarre ve Moselle ordusu başkumandanı oldu. 1791'de Louis XVI'nın kaçırılması için hazırlanan harekete katıldı, plan başarısızlığa uğrayınca Fransa'dan ayrıldı. Eseri: *Mémoires sur la Révolution Française* (Fransız Devrimi ile İlgili Anılar). [L]

BOUİLLON, Belçika'da (Luxembourg ili, Neufchâteau idare çevresi) şehir; Semois kıyısında; 3 100 nüf. Turizm merkezi. Yaylada Bouillon düklerinin Ortaçağda oturdukları şato. Demirhane. Dökümhane. (L)

BOUİLLON (Frédéric Maurice DE LA TOUR D'AUVERGNE, — dükü), Sedan prensi (Sedan 1605-Pontoise 1652). Katolik olan Eléonore Cathérine Fébronie de Berg ile evlendi (1634), «Süvari tümgenerali» rütbesiyle Fransa hizmetine girdi ve protestanlıktan ayrıldı (1636). 1641'de, Soissons kontu ile birlikte, Richelieu'yü devirmeğe karar verdi. İspanyollarla birleşerek Fransızlarla çarpıştı. Fakat ispanyollar tarafından yalnız bırakılınca Sedan'a çekildi ve Fransızlara boyun eğdi. Cing-Mars suikastına katıldığı için Casal'da tutuklandı. 1644'te Fransa'dan ayrıldı ve bir süre Papa Urbanus VIII'in kuvvetlerine kumanda etti; 1647'de geri döndü, Fronde ayaklanmasına katıldı, sonra Mazarin ile barıştı ve 1651'de Sedan ve Raucourt'u, Albert dükalığı, Evreux kontluğu ve çeşitli topraklarla değişmeye razı oldu. Anılarını *(Mémoires)* yayımladı. (L)

BOUİLLON (Henri de LA TOUR D'AUVERGNE, TURENNE vikontu, — dükü) [Joze şatosu 1555-Sedan 1623]. Fransız siyaset entrikacısı. Calvin'ciliği benimseyerek Nérac (1579) ve Fleix (1580) barış görüşmelerinde bulundu. Paris kuşatmasında Henri de Navarre'la (Henri IV) birleşti (1590). Bouillon dükalığının mirasçısı Charlotte de La Marck ile (1591), onun ölümünden sonra (1594) Elisabeth de Nassau ile evlendi (1595). İspanya'ya savas açılmasından yanaydı. Lüksemburg'u istilâ edemedi ve Doullens önünde bozguna uğradı (1595). Biron ile birlikte Henri IV'e karşı Güney Fransa'da bir ayaklanma hazırladı, bu hareket meydana çıkınca yabancı ülkelere sığınmak ve Bouillon dükalığı üzerinde fransız himayesini kabul etmek zorunda kaldı (1606). Naiplik meclisi üyesiyken (1610) Sully'yi ve Concini'yi devirmek için tertiplere girişti. (L)

BOUİLLON (Robert III DE LA MARCK, FLEURANGES senyörü, — dükü) [Sedan 1491'e doğr. - Longjumeau 1537]. İtalya savaşlarına katıldı. François I'in adaylığını desteklemek üzere 1519'daki imparatorluk seçimi sırasında Almanya'ya gitti. 1525'te Pavia'da esir düştü, bu arada Fransa mareşalliğine yükseltildi ve tutsaklık günlerinde, 1490-1521 yıllarını anlatan *Mémoires* (Anılar) adlı kitabına çalıştı. (L)

BOUİLLON dükalığı, Fransa ile Belçika sınırında, **VIII.** yy.dan kalma olduğu sanılan küçük devlet. İmparator Henri IV tarafından Godefroi için bir dükalık olarak kurulmuştu (1093). Godefroi, haçlı seferine çıkarken dükalığı Liège piskoposluğuna bıraktı. Dükalık 1483'e kadar piskoposluğun himayesinde kaldı. Liège'in Guillaume de La Marck tarafından alınması üzerine La Marck hanedanına geçti ve Guillaume dükalığı kardeşi Robert I'e (öl. 1voy 1489) verdi. Ailenin son ferdi Charlotte de La Marck, dükalığı, evlenme yoluyle La Tour d'Auvergne hanedanına devretti (1591). [Bk. BOUİLLON (Henri de la Tour d'Auvergne, dük).] (L)

BOUİLLY (Georges), fransız cerrahı (Orleans 1848-Paris 1903). Önce hastahane hekimi, sonra tıp fakültesi öğretim üyesi oldu. Özellikle karın içi ameliyatlarında çok usta bir cerrahtır. (L)

Bouilly ameliyatı. Jinekol. Dölyolundan yararlanılarak dölyatağı boynunun kısmen kesilip çıkarılması tekniği. (L)

BOULADOUX (Maurice), fransız sendikacısı (Parthenay 1907). 1929'da Hıristiyan Gençlik Sendika birliğini kurdu ve 1937'de Fransız Hıristiyan İşçi konfederasyonunun (C.F.T.C.) genel sekreter yardımcısı oldu. İkinci Dünya savaşından sonra bu örgütün önce genel sekreterliğine, sonra başkanlığına geçti. (L)

BOULAİNVİLLİERS (Henri DE), **Saint-Saire** kontu, fransız tarihçisi ve filozofu (Saint-Saire, Normandiya 1658-Paris 1722). Derebeylik rejimine karşı büyük hayranlık duyan Boulainvilliers, soyluların Franklardan geldikleri tezini savundu. Ona göre, Fransa'da iki ırk vardı: fatihler yani soylu kişiler; soylularla din adamlarının dışında kalan kitleyi meydana getiren ve fatihlere yenilmiş olan Galya Romalıları. Eseri: *Essai Sur la Noblesse* (Soyluluk Üzerine Deneme) [1832]. (L)

BOULANGER (Georges), fransız generali ve siyaset adamı (Rennes 1837-İxelles, Belçika 1891). Tümgeneral rütbesiyle 1884'te Tunus'taki birliklerin kumandanlığında bulundu. Clèmenceau'nun desteklemesiyle Savaş bakanı oldu (1886-1887). Önce cumhuriyetçilerin güvenini kazandı; orduyu güçlendirerek askerler ve milliyetçiler arasında büyük ün yaptı. Bu sayede hükûmetten memnun olmayanları kendi etrafında topladı: bunlar hükûmetteki istikrarsızlığa karşı gelen ve daha kuvvetli bir devlet kurulmasını isteyen muhalif radikaller (Naquet ve Rochefort), Bonapartcı, Monarşiden yana olanlar, iktisadî bunalımın ağırlığı altında ezilen (yaklaşık olarak 200 000-300 000 işsiz) ve seçilen radikallerin etkinsizliğinden hayal kırıklığına uğrayan halk tabakası propaganda broşürleri, Epinal resimleri, halk türküleri, onun olağanüstü etkisini arttırıyordu. Hükûmet Boulanger'nin durmadan artan nüfuzu karşısında endişeye kapıldı, kendisini iş başında tutmadı; Clermont Ferrand'daki 13. ordu kumandanlığına gönderdi. Binlerce parisli bu örtülü sürgün olayını Lyon garında protesto etti (8 temmuz 1887). Rochefort ve Deroulede idaresindeki Millî Cumhuriyetçi komite içinde toplanmış olan Boulanger taraftarları her ara seçimde onun adaylığını koydular ve 1888-1889 seçimlerinde her seçim bölgesinde ezici bir çoğunluk kazandı. Fakat Boulanger, bir ayaklanma olayının başı olmaktan çok bir âleti haline getirildi, ordu ve polisin bir kısmı ile halkın desteğine rağmen Elysée sarayı üzerine yürüme emri veremedi. Bu kararsızlıktan yararlanan hükûmet vilâyetlere ait oylamayı kaldırdı; birkaç yerden aday gösterilme usulü kaldırıldı; vatanseverler birliği kapatıldı, Boulanger devlete karşı bir darbe hazırlamakla suçlandı. Bunun üzerine Brüksel'e kaçmak hatasını işledi; böylelikle kendisine yöneltilen suçlamaları doğrulayan bir durum yaratmış oldu ve gıyaben müebbet hapse mahkûm edildi. General, metresi Marguerite de Bonnemain'in ölümüyle manevî dengesini yitirerek onun mezarı başında intihar etti. (L)

BOULANGER (Nadia), fransız kadın bestecisi ve öğretmeni (Paris 1887). Roma ö-

BOULOGNE-SUR-MER
merkezî gar ve liman

Foto. M. V., Durandaud, Photothèque franç. (LAROUSSE)

dülü ikincisi (1908). Eserleri: piyano ve orkestra için *Rapsodi*, R. Pugno ile birlikte melodiler ve D'Annunzio'nun bir dramı üzerine *Ölü Şehir*. Paris'teki École Normale de Musique'te (1920-1939) ve A.B.D.'de müzik tarihi, besteleme, orkestra ve koro yönetimi dersleri verdi. 1950'den bu yana Fontainebleau Amerikan konservatuvarını yönetiyor. 1957'de École Normale de Musique'te yeniden görev aldı. Öğrencileri arasında Jean Françaix ve İgor Markeviç'i sayabiliriz. İdil Biret'i de Nadia Boulanger yetiştirmiştir. — Kız kardeşi LİLY (Paris 1893 -Mézy 1918), Fauré'nin öğrencilerindendir. Büyük Roma ödülünü birincilikle kazanan ilk kadın besteci oldu (1913). Dinî eserleri, melodileri ve bir keman - piyano sonatı vardır. (L)

BOULANGER (Nicholas Antoine), fransız filozofu (Paris 1722-ay.y. 1759). Büyük tabiat felâketlerinin ve evrensel tufan inancının etkisinde kalan Boulanger, boş inançların ve dinî fikirlerin kaynağını, bu âfetlerin insan oğluna verdiği korkuda aradı. Ona göre İncil ve tarihteki bilgiler bile astronominin birer sembolüdür. *Recherches Sur L'Origine du Despotisme Oriental* (Doğu Despotizmi'nin Kaynağı Üzerinde Araştırmalar) [1766] ve *Antiquité Dévoilée* (Eskiçağın İçyüzü) [1766] adlı eserleri d'Holbach tarafından yayımlandı. (L)

BOULANT i. Süs güvercini. *Boulant*, hava yutarak yemekborusu ile kursağını şişirdiği için döşünde iri bir şiş meydana gelir. (Fransız, alman, sakson *boulant*'ı gibi çeşitli ırkları vardır.) [L]

Boulbon mihrap arkalığı, Provence okulunun İsa'yı mezardan çıkarken gösteren eseri (1457'ye doğr.): solda, aziz Agricol ve kilise mensubu bir bağışçının portresi görülüyor (Louvre). [L]

BOULDER, A.B.D.'de (Colorado) şehir, Kayalık Dağlar'da, Denver'in kuzeybatısında; 37 700 nüf. Colorado üniversitesi yakınında Atom Enerjisi komisyonunun tesisleri. (L)

BOULE (Marcellin), fransız paleontoloji bilgini (Montsalvy, Cantal 1861-ay.y. 1942). Muséum'da profesörlük etti (1902-1936), İnsan Paleontolojisi enstitüsünü kurdu (1920). Masif Santral'ın jeolojisi, memelilerin paleontolojisi ve özellikle insan fosilleri üzerinde çalışmalar yaptı. 1893'ten 1940'a kadar Anthropologie dergisine müdürlük etti. *Les Annales de Paléontologie* (Paleontoloji Yıllığı) ve *Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine*'i (İnsan Paleontolojisi Enstitüsü Arşivleri) kurdu. *Essai de Paléontologie Stratigraphique de l'Homme* (İnsanın Stratigrafik Paleontolojisi Üzerinde Deneme) adlı kitabında (1888-1889) ilk defa olarak dördüncü devrin jeolojik, paleontolojik ve arkeolojik olaylarını biribirine bağlamağa çalıştı. 1913'te La Chapelle-aux-Saints'de bulunan neandertal insanını tarif etti ve *Hommes Fossiles*'in (Fosil İnsanlar) birinci baskısını 1921'de yayımladı. (L)

BOULENGER (Hippolyte), belçikalı ressam (Tournai 1837-Brüksel 1874). Fransa'daki Barbizon resim okuluna benzeyen Tervuren okuluna bağlıdır. Başlıca eserleri Brüksel müzesindedir: *Orman Kenarı* (1865), *Güzellikler Yolu* (1872) v.b. (L)

BOULEY (Henry), fransız veterineri (Paris 1814-1885). Alfort okulunda klinik profesörü, Museum'da karşılaştırmalı patoloji profesörü olarak, Pastör'ün öğretilerine daima destek oldu. Boynuzlu hayvanlarda görülen, ruam hastalığı, bulaşıcı zatürree ve tifüs hakkında çok dikkate değer eserler yayımladı. 1856'dan itibaren Reynal ile beraber *Nouveau Dictionnaire de Médecine, de Chirurgie et d'Hygiène Vétérinaires*'in (Hayvan Hekimliği, Cerrahisi ve Sağlığı Sözlüğü) yayınını yönetti. (L)

BOULEZ (Pierre), fransız bestecisi ve orkestra yöneticisi (Montbrison 1925). Schönberg'in 12 ses dizisi tekniği, Stravinski ve Messiaen'ın ritim buluşları, Weber'in tını düzeni gibi çağdaş müziğin çeşitli buluşlarını ilk olarak birleştirmeyi başardı. Birçok eseri vardır: koro ve orkestra için *le Visage Nuptial* (1947-1950), *Structures* (Kuruluşları), *le Marteau Sans Maître* (Sahipsiz Çekiç), somut müzik için iki inceleme (1952), iki piyano sonatı ve estetik üstüne makaleler. Ayrıca üç orkestra grubu için *Double* (1958); soprano ve çalgılar için *Pli Selon Pli, Mallarmé'nin Portresi* (1960); *İki Piyano için Structures* (2. serisi 1961); orkestra için *Pırıltılar*'ı yazdı (1960). Orkestra şefi olarak değerini *Bahar-Âyini* ile ortaya koydu. Hollanda, Almanya, özellikle Bayreuth'a orkestra yöneticisi olarak çağırıldı. 1960'tan beri, Basel ve Darmstadt'ta müzik dersleri vermektedir. 1967'de *Domaine musical*'in yöneticiliğinden ayrıldı. (L)

BOULLAY (Pierre François Guillaume), fransız eczacısı (Caen 1777-Paris 1869). 1798'de eczacı olduktan kısa bir süre sonra Paris'te açtığı eczanesiyle ün kazandı. Tıp Akademisine üye oldu. Eczacılık Bülteninin ve eczacılık derneğinin kurucularındandır; 1825'te Paris Eczacılık derneği başkanlığına getirildi. En önemli çalışmaları arsenik, klorhidrik, fosforik eterler hakkındadır. Balıkotunun zehirli etkin maddesi pikrotoksini ayırdı. Tatlı badem ve menekşe üzerinde araştırmalar yaptı. (L)

BOULLET (Georges), fransız mühendisi ve devlet fabrikaları genel müfettişi (Rennes 1870-Morlaix 1947). Politeknik okulu mezunu, tütün sanayiinde çalıştı, dünyaca tanınan makineler yaptı. 1905'te, sigaraları dik dörtgen prizma şeklindeki kutularla paketlemek için bir makine tasarladı, önce dakikada 25 ile 35 paket olan makinenin kapasitesi sonradan 50 pakete kadar yükseldi. Morlaix'de çiğneme tütünü işleyen büküm makinesini geliştirdi ve enfiye paketleme cihazını icat etti. (L)

BOULLİAU (İsmael), fransız astronomu (Loudun 1605-Paris 1694). Protestanlıktan katolikliğe geçmiş ve 1630'da papaz olmuştur. Bazı yıldızların ışık değişimleri ile ilgili ilk uygun açıklamayı yapan odur. (L)

BOULLONGNE veya **BOULOGNE,** fransız sanatçı ailesi. Aralarında: LOUİS, *Baba* veya *İhtiyar*, ressam ve gravürcü (Paris 1609-ay.y. 1674). Jacques Blanchard'ın öğrencisi idi. İtalya'da Sebastien Bourdon ile dost oldu, Louvre ve Versailles'da çalıştı. — BON, *Büyük*, ressam ve gravürcü (Paris 1649-ay.y. 1717), öncekinin oğlu. Colbert'in yardımıyle örgenimini İtalya'da tamamladı. Paris'te Les invalides'deki Saint-Ambroise ve Saint-Jérôme kiliselerindeki dekorasyon en önemli eseridir. — Louis de Boullongne, *Genç*, ressam (Paris 1654-ay.y. 1733), öncekinin kardeşi. Versailles'da çalıştı. Eserleri ustaca olmakla birlikte orijinallikleri yoktur. — GENEVİEVE (1645-1710) ve MADELEİNE (1646-1709), öncekinin kız kardeşleri. Natürmort alanında başarılı oldular. (L)

BOULOGNE (la), Fransa'da, Vendée'de ırmak, Grand-Lieu gölünün kolu; 70 km. (L)

Boulogne ordugâhı, Bonaparte'ın Boulogne-sur-Mer'de kurduğu ordugâh. 1803'te İngiltere istilâsı için kuruldu; 150 000 kişilikti. Bu ordunun İngiltere'ye geçirilmesi için 1 700'ü aşkın gemi Pas-de-Calais kıyılarında toplandı. Seferin gerçekleştirilebilmesi için ingiliz donanmasının bir süre uzaklaştırılması gerekiyordu. Villeneuve'ün Antillerde yenilmesi (1805) ve Trafalgar yenilgisi bu tasarıyı suya düşürdü. (L)

Boulogne ormanı, Paris'te büyük park, yaklş. 800 hektar, Neuilly, Longchamp, Boulogne, Auteuil ve Passy ile sınırlanır. Adını içindeki Notre-Dame-de-Boulogne-sur-Mer kilisesinden alır. Boulogne şatosu (yaptırılmasına 1528'de François I başladı, italyan üslûbunda mimarisi ve seramik süslemesi Girolamo Della Rubbia'nın eseridir. Devrim sırasında yıkıldı). Muette şatosu, Longchamp manastırı (ihtilâl sırasında yıkıldı. Yerinde bugün Longchamp hipodromu vardır). Uzun süre haydut yatağı olan Boulogne korusu XVII. yy.dan itibaren bir gezi yeri oldu. 1952'de devlet tarafından Paris şehrine verildi. Son düzenlemesini (Alphand ve Davioud'nun yardımıyle) Haussmann yaptı. (L)

Boulogne Ormanı Kadınları, fransız filmi. Yönetmeni Robert Bresson. 1944'te Jean Cocteau'nun bir diyalogu üstüne ve Diderot'nun *Kaderci Jacques* (Jacques le Fataliste) adlı romanının bir bölümünden esinlenerek çevrildi. Robert Bresson bu filmle üslûbunu örnek bir kesinlikle kabul ettirdi. Eserde, karakterler derinlemesine incelendi. Sinema sanatında çevre ve insan incelemesinin böylesine ileri götürüldüğü azdır. (L)

BOULOGNE-BİLLANCOURT, Seine kantonunun (Saint-Denis idare çevresi) idare merkezi, Paris'in güneybatı banliyösünde, Sen ırmağının bir kıvrımında; 107 074 nüf. Otomobil, makine, elektrik malzemesi fabrikaları. (L)

BOULOGNE-SUR-MER, Fransa'da Pas-de-Calais idare çevresinin merkezi, Liane'ın ağzında; 50 036 nüf. Demir filizi, hint lifi ve manganez ithalâtı. Çimento ihracatı. Balıkçılık.

— Tar. Liane halici yanında yükselen tepelerde Romalılar bir kale *(Gesoriacum)* yaptılar. Kalenin bir askerî limanı *(Portus itius)* vardı; Constance Chlore bu limanı doldurttu. Hıristiyanlığın en ünlü hac yerlerinden biri burada olduğu için (Meryem'in mucize yaratan resmi) Boulogne Ortaçağ'da ün kazandı. 1544'ten 1550'ye kadar İngilizlere geçti. Napolyon İngiltere seferini burada (Bk. BOULOGNE *ordugâhı)* hazırladı. Boulogne-sur-mer bugün Manş'ı geçecek yolcular için büyük bir transit merkezidir. 1966'dan sonra liman iyice geliştirildi. (L)

BOULONNAİS, Fransa'nın kuzeyinde (Pas-de-Clais) bölge, Artois tepelerinin batısında, *Yukarı Boulonnais*, 200 m yükseltiye erişen yaylalardan oluşur; bu yaylalar iyice yarılmıştır; balçık bakımından yoksuldur; tahıl, şeker pancarı ve sebze yetiştirilir. *Aşağı Boulonnais*, koru görünüşlüdür; büyük kısmı otlarla örtülüdür, hayvancılık yapılır.

— Tar. *Boulonnais*, Roma devrinde II. Belçika'nın, sonra frank krallığı Neustria'nın bir parçasıydı. Karolenjler zamanında *Bononia* (Boulogne) çevresinde yeni bir bölge meydana getiriyordu. Adı *Pagus Bononiensis* idi. 1478'de Fransa krallığına katıldı. (L)

Bounty, Britanya kraliyet donanmasının bir gemisi, 1788'de Pasifik'e gitti. Ertesi yıl, gemi Polinezya yakınında iken kaptan teğmen William Bligh'in sert hareketleri yüzünden mürettebat ayaklandı. Kaptan ve kendisine bağlı on sekiz denizci bir sandal içinde denize bırakıldılar. Az sonra Dimor'a ulaşmayı başardılar ve tekrar vatanlarına döndüler. Âsiler de Tahiti ve Pitcairn adalarına yerleştiler. (L)

BOUNTY adaları, Yeni Zelanda'nın güneydoğusunda, granit yapıda, ıssız 9 takım ada. Kaptan Bligh tarafından 1788'de bulundu. Yeni Zelanda'nındır. (L)

BOURBAKİ (Charles Denis SAUTER), yunan asıllı fransız generali (Pau 1816-Cambo 1897). Cezayir ve Kırım'da başarı gösterdi, sonra kraliyet Muhafız Birliği'nin kumandanı oldu (1870). Metz kalesi kuşatmasında mareşal Bazaine tarafından gizli bir görevle İmparatoriçeye gönderildi, sonra Doğu ordusu kumandanlığına atandı. 1871'de Villersexel'de galip geldi, fakat Lisaine'de yenildi, Besançon'a doğru geri çekildi. Ordusu İsviçre hududunda sıkıştırıldı, intihara teşebbüs etti. (L)

BOURBAKİ (Nicolas), Fransız Yüksek öğretmen okulu eski öğrencilerinden bir matematikçiler grubunun kullandığı topluluk adı. Üyeleri, yaş sınırına (elli yaş) gelenlerin görevden çekilmesi ve yerlerine daha genç olanların seçilmesiyle devirli olarak değişir. Bunlar 1939'dan beri, Hilbert'in düşüncesine göre, matematik bilimini mantıkî çıkış noktasından ele alarak yeniden açıklamağa ve bunun için herkese, modern ilme giden en basit ve kestirme yolu göstermeğe giriştiler. Bu amaçlarını gerçekleştirme yolunda birçok eser yayımladılar. (L)

BOURBON (Charles III, 8. — dükü), Montpensier, Forez, Mercoeur ve Clermont kontu, Bourbon ve Auvergne dükü. Gilbert de Bourbon'un ikinci oğlu. İlk savas tecrübelerini Bayard'ın yanında Cenovalıların isyanı (1507) sırasında edindi. Agnadel savaşında yararlıklar gösterdi ve Louis XII tarafından başkomutanlığa yükseltildi (1514). Bourbon düşesi olan karısı Suzanne 1521'de vâris bırakmadan ölünce, François I'in annesi Louise de Savoie dükalık üzerinde hak iddia etti. Dava parlamentoda görüşülürken Charles, Karl V'in gizli tekliflerini kabul

general **BOULANGER**
Debat-Ponsat tarafından

Foto. Braun (LAROUSSE)

BOURBON HANEDANI

HENRİ IV
(1553-1610).
Henri III, Navarra kralı, Bourbon dükü (1562-1589),
Fransa ve Navarra kralı (1589-1610),
eşleri:
1. Marguerite de Valois
2. Marie de Médicis

Henriette de France (1609-1669) eşi İngiltere kralı Charles I

Gaston (1608-1660) Orléans dükü. eşi 1. Marie de Bourbon-Montpensier 2. Marguerite de Lorraine

İkinci **ORLÉANS** hanedanı bu koldan gelir.

Marie-Christine (öl. 1663) eşi Savoia'lı Vittorio Amedeo I

Élisabeth (1602-1644) eşi İspanya kralı Felipe IV

LOUİS XIII (1601-1643), Fransa ve Navarra kralı (1610-1643), eşi Anne d'Autriche

Philippe I (1640-1701) Orléans dükü. eşi 1. İngiltereli Henrietta 2. Pfalz prensesi Charlotte

Üçüncü **ORLÉANS** hanedanı bu koldan gelir.

LOUİS XIV (1638-1715) Fransa ve Navarra kralı (1643-1715), eşi Avustralyalı Marie-Thérèse

Philippe (1668-1671) Anjou dükü

Louis (1661-1711). «Büyük Dauphin» eşi Bavyeralı Christine

Charles (öl. 1714), Berry dükü, eşi Orléans'lı Marie

1 erkek çocuk (öl. 1713), Alençon dükü

Felipe V (1683-1746), «Anjou dükü» İspanya kralı (1700-1724 [feragat], 1724-1746), eşi 1. Savoia'lı Maria Luisa 2. İsabel Farnesio

İspanya **BORBON**'ları bu koldan gelir.

Louis (1682-1712), Bourgogne dükü, veliaht (1711-1712). Eşi Savoia'lı Maria Adelaide

LOUIS XV (1710-1774), Anjou dükü, sonra veliaht (1712-1715), Fransa ve Navarra kralı (1715-1774), eşi Marie Leszczynska

Louis (öl. 1712), Bretagne dükü, veliaht (1712)

Louis (1729-1765), veliaht eşi 1. İspanyalı Maria Teresa 2. Saksonyalı Maria Josepha

Louise-Elisabeth (1727-1759) eşi Borbone-Parma'lardan Filippo

LOUIS XVI (1754-1793) önce Louis Auguste, Berry dükü, sonra veliaht (1765-1774), Fransa ve Navarra kralı (1774-1791), Fransızlar kralı (1791-1792), eşi Avusturyalı Marie Antoinette

LOUİS XVIII (1755-1824), Provence kontu, 1795'ten 1824'e kadar «kral», aslında 1814-1815 ve 1815-1824 arasında, eşi Sardinya-Savoia'lı Louise Marie

CHARLES X (1757-1836), Artois kontu Fransa kralı (1824-1830), eşi Sardinya-Savoia'lı Marie-Thérèse

Marie-Thérèse-Charlotte (1778-1851) «Madame Royale» eşi Angoulême dükü Louis-Antoine

Louis Joseph (1781-1789) veliaht

LOUIS «XVII» (1785-1795) Louis-Charles Normandie dükü, veliaht (1789-1793), sonra «kral» (1793-1795)

Charles Ferdinand (1778-1820), Berry dükü, eşi Bourbonne-Sicilya'lardan Maria Carolina

Louis-Antoine (1775-1844), Angoulême dükü eşi Marie-Thérèse-Charlotte «Madame Royale»

HENRİ «V» (1820-1883), Bordeaux dükü Chambord kontu, eşi Modena'lı Maria Luisa Teresa

Louise-Marie-Thérèse (1819-1864) eşi Borbone-Parma'lardan Carlo III

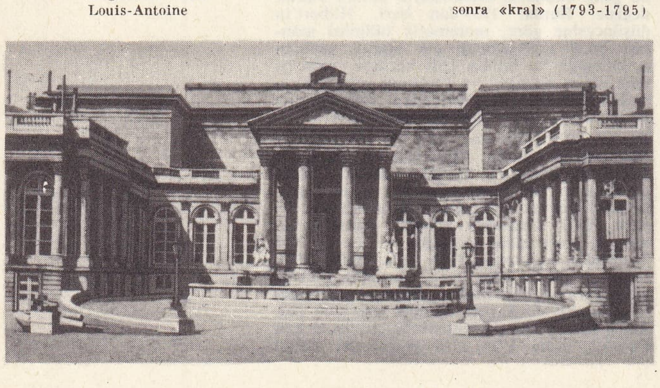

Bourbon sarayı şeref avlusu

etti. Fransızların şüphelerini üzerine çekip, takip edilince kimliğini gizleyerek onun yanına kaçtı. İmparator tarafından başkomutanlığa getirildi. İtalya'ya geçerek Fransızları oradan kovdu. 1525'te Pavia zaferini kazandı. Daha sonra ücretli askerlerden meydana getirdiği bir orduyle kendi çıkarına İtalya'da savaşa girişti, Roma'yı kuşattığı sırada yaralanarak öldü. (L)

BOURBON adası. Bk. REUNİON ADASI.

BOURBON-CONTİ (Amelie Gabrielle Stephanie Louise DE), maceracı kadın, belki Conti prensi ve Mazarin düşesinin evlilik dışı kızı (Paris 1756-ay.y. 1825), sonradan Conti prensi olan kardeşi La Marche kontunun, dalaverelerinin kurbanı oldu. Gönderildiği Lons-le-Saunier'de sahte bir ölüm kâğıdıyle ölü olarak gösterildi ve Louise Françoise Delorme (bütün bu işlerin elebaşısı olan oda hizmetçisinin adı) adıyle Billet adındaki bir savcıyle evlendi. Prensin ölümünden sonra XVI. Louis'den bir ödenek elde etti: krallığın yıkılmasıyle sefalete düştü. Convention meclisi ona Paris'te Cassette sokağında bir göçmen evi verdi. Sonradan Orleans'ta Martroi meydanında bir tütün satış yeri elde ederek, orayı yönetti; 1797'de, Goethe'nin *Die Natürliche Tochter* (Evlilik Dışı Kız) adlı eserinde yararlandığı, *Mémoires historiques'i* (Tarihsel Anılar) yayımladı. (L)

BOURBON hanedanı, isp. **Borbon,** ital. **Borbone,** Avrupa'nın en büyük eski hükümdar sülâlelerinden biri. Bourbon prenslerinin 1572-1931 arasındaki hükümdarlık unvanları şunlardır: Navarra, Fransa, İspanya, Napoli ve Sicilya (veya İki-Sicilya), Etruria kralı, Parma ve Lucca dükü. Sülâlenin bir kolu Brezilya imparatorluk tacının vârisi olduğunu da ileri sürmüştür. Fransa kralı Louis IX'un oğlu Clermont kontu Robert'in eski Bourbon lortlarının mirasçısı olan bir kadınla evlenmesi, bu soyu, Capet sülâlesinin bir dalı haline getirdi. Clermont kontunun oğlu Louis, bütün ataları gibi, Bourbon dükü unvanını aldı (1327). Birinci dükün büyük oğluna bağlı kol, Montpensier kontluğu unvanını aldı ve 1527'de ortadan kalktı. Sülâle küçük oğullarla devam etti. Bu, sülâlenin La Marche-Vendôme koludur. Bütün krallar, Condé ve Conti prensleri bu koldandır. Bu koldan iki Bourbon, kral naipliği yaptı (Jacques II, Marche kontu, Napoli'de; Antoine, Vendôme dükü, Navarra'da), sülâlenin başı Henri de Bourbon önce 1572'de annesinin halefi olarak Navarra kralı, sonra da Valois hanedanında erkek vâris bulunmadığı için 1589'da Capet sülâlesinin başı olarak, Henri IV adıyle Fransa kralı oldu. Henri IV'ün soyundan, sülâlenin iki fransız kolundan başka İspanyol, Parma, Napoli-Sicilya ve Brezilya kolları da türedi.

Fransa'da, büyük oğul kolu doğrudan doğruya Henri IV'ten Louis XVII ile Louis XVIII'e, onlardan da Charles X ve «Henri V» sıfatıyle taht üzerinde hak iddia eden Charles'ın torunu Chambord kontuna geçti. Fransa'da, 1883'te, büyük oğul kolunun son bulmasıyle Bourbon ve Capet sülâlesinin başkanlığı İspanya'daki kola geçti. Bir Bourbon olan Felipe V, Habsburg sülâlesinden iki kral kızı soyundan geldiği için ve İspanya'nın Habsburg sülâlesinden gelen son kralı Carlos II'nin vasiyeti üzerine, 1700'de İspanya tahtına çıktı. Bir Capet olan Felipe V İspanya tahtı için yeni bir kanun (loi salique) koydu. Buna göre kadınlar tahta çıkamıyordu. Oysa Felipe V'in erkek çocuğu olmayan büyük torunu Fernando VII bu kanunu kızı İsabel lehine değiştirdi. *Loi salique*'e göre tahta çıkması gereken Don Carlos, kanunun değiştirilmesini protesto etti ve Fernando'nun ölümünden sonra Carlista savaşlarının birincisine başladı.

1936'da Carlos'un soyunda erkek vâris bulunmaması ve İsabel'in de 1846'da Fernando VII ve Don Carlos'un öteki erkek kardeşlerinin oğluyle evlenmesi İsabel'in soyundan gelen Barcelona kontunu hem Bourbon sülâlesinin başı hem de ispanyol tahtının meşru vârisi haline getirdi. İspanya kralı Carlos IV'ün erkek torunları kalmayınca (haklarından vaz geçen ailelerin dışında), Bourbon sülâlesinin başkanlığı Napoli-Sicilya koluna geçecekti. İspanya kralı Carlos III, 1734-1735 arasında Napoli ve Sicilya'yı fethetti. 1759'da İspan-

Foto. Giraudon, Braun (LAROUSSE)

ya tahtına çıkınca buraları oğlu Fernando'ya bıraktı. Aynı şekilde Napoli-Sicilya kolu sona erince, başkanlık Parma dükalığı üzerinde hak iddia edenlere geçecekti. Bunlar İspanya kralı Carlos III'ün kardeşi Felipe'nin torunlarıydı. Carlos ile Felipe'ye Parma dükü unvanı Parma düklerinin asıl mirasçısı olan anneleri İsabel Farnese'den geliyordu. Carlos, Parma dükü oldu (1731-1735), fakat Napoli ve Sicilya kralı olabilmek için düklükten vaz geçti. Felipe ise 1748'e kadar düklüğünü kesinlikle kabul ettiremedi.

Bourbon sülâlesinin küçük oğul kolu Fransa kralı Louis XIV'ün kardeşi Philippe'in soyundan gelen Orléans koludur. Orléans dükü Louis Philippe 1830'da temmuz devriminin sonucu olarak fiilen Fransa kralı oldu. Torunlarına bugün Fransa tahtının asıl vârisleri gözüyle bakılmakta ve bunlara İspanyol, Napoli, Sicilya ve Parma kolları karşısında öncelik tanınmaktadır; çünkü, Avrupa'da Bourbon sülâlesi dışındaki güçler, Bourbon hanedanının İspanya'da tahta çıkmasına razı olmadan önce, Felipe V'in çocukları ile birlikte bütün haklarını Fransa tahtına bırakmasını istediler. Böylece İspanya kolu ile bu kolun bölümleri olan Napoli-Sicilya ve Parma kolları saf dışı bırakıldı; Orléans sülâlesi de tabiî olarak, 1883'te Chambord kontunun ölümüyle Fransız tahtı üzerinde hak iddia edebildi. Orléans kolunun Brezilya tahtında hak iddia etmesine, kont d'Eu'nün son Brezilya impartorunun mirasçısı İsabella ile evlenmesi yol açtı. Bu evlilikten dünyaya gelenler, Orléans-Bragan'a veya Bourbon Bresile sülâlesini meydana getirdiler.

Bourbon ailesinin siyasî tarihi, Avrupa siyasî tarihi ile Bourbonların hüküm sürdüğü çeşitli devletler tarihinin bir parçasıdır. Hanedanların işbirliği XVIII. yy.da, fransız ve ispanyol Bourbonlarının «Aile anlaşmaları» ile (1733, 1743, 1761) hayli etkili oldu. Bu etki Fransız devrimi ve Napolyon savaşları sırasında ve XIX. yy.da gücünü kaybetti.

Bourbon sülâlesinin bir de evlilik dışı kolları vardır. Bunların devam eden en eski kolu Bourbon-Busset'dir; Bourbon dükü Charles I'in oğlu, Liège prens ve piskoposu Louis de Bourbon'un (öl. 1482) soyundan gelmektedir. Henri IV ve Louis XIV'ün sayısı kabarık olan evlilik dışı çocuklarının en önemlileri meşru evlât olarak tanındı. Vendôme'daki ikinci Bourbon ailesi ve Henri IV'ün Gabrielle d'Estrées'den olan en büyük oğlu, Vendôme dükü César ile başlar (1594-1665). Verneuil dükü Henri (1601-1682), Henri IV ile Verneuil markizi'nin oğludur. Louis XIV'ün Louise de la Vallière'den olan beş çocuğundan ikisi meşru olarak tanınmıştır: Louis (1667-1683), (Vermandois kontu) ve Marie Anne (1666-1739) [Conti prensi Louis Armand ile evlenmeden önce Mademoiselle de Blois olarak bilinirdi.] Louis XIV'ün Marquise de Montespan'dan olan bütün çocukları meşru olarak tanınmıştır: Louis Auguste (1670-1736), Maine dükü (son vârisi 1775'te öldü); Louis César (1672-1683), Saint Germain-des-Près'de papaz; Louis Alexandre (1678-1737), Toulouse kontu [oğlu Penthièvre dükü Louis Jean (1725-1793), Lamballe prensi Louis Alexandre'ın (öl. 1767) ve sonradan kral olan Louis Philippe'in annesi Louise Marie Adélaide'in babasıydı]; Louise Françoise (1673-1743), Louis III de Condé ile evlenmeden önce Mademoiselle de Nantes olarak tanınmıştı; Louise Marie (1676-1681), Mademoiselle de Tours ve Françoise Marie (1677-1749); Chartres dükü ve sonradan Orléans dükü olan naip Philippe ile evleninceye kadar ikinci Mademoiselle de Blois olarak bilinirdi. (L)

BOURBONNAİS, Fransa'nın iç kısmında eski eyalet, Nivernais, Bourgogne, Lyonnais, Auvergne, Marche ve Berry arasında. Merkezi, *Moulins*. Massif Central'in doğu kenarının bir bölümünü meydana getirir, *Allier* idare bölgesini içine alır.

— Tar. İlk Bourbon senyörünün, Aimard veya Andhémar (X. yy. başı) adında olduğu sanılır. Senyörlük başlangıçta batıya doğru gelişti ve XII. yy.da kesin sınırlarına ulaştı. Capet sülâlesinden XI. Louis'nin oğlu Robert de Clermont Bourbon sülâlesinden Béatrice ile evlenmesi sayesinde Bourbonnais'yi aldı. Oğlu Louis I, 1327'de Bourbon dükü oldu. Torunu Louis II Forez ve Beaujolais'yi topraklarına kattı. XV. yy.da Bourbonnais gerçek bir eyalet halini aldı ve devrin öbür büyük derebeylik eyaletleriyle (Berry, Bretagne, Bourgogne) rekabete girişti. Charles I, Korkusuz Jean'ın kızlarından biriyle evlendi. Oğlu Pierre II Louis XI'in kızıyle evlendi ve Charles VIII'in çocukluğu zamanında iki kere naiplik yaptı. Ünlü Bourbon kumandanı Charles III, François I'e karşı koyamadı ve Bourbonnais fransız tahtına bağlandı. Bourbonnais bundan sonra Fransa'nın önemli aydın merkezlerinden biri oldu ve fransız rönesansının hazırlanmasına katkıda bulundu (fransız resminin üstün eserlerinden biri: Moulins üçlü tablosu). [L]

BOURBON-PARME BRANGANCE (Xavier François DE) [Camaiore, Lucca eyaleti (İtalya) [1889]. Belçika ordusunda topçu subayı oldu, 1917'de kardeşi Sixtus'un yanında, Karl I'in önayak olduğu Avusturya-Macaristan ile itilâf devletleri arasındaki gizli görüşmelere katıldı. Don Carlos'un kardeşi Alfonso Carlos'un 1936'da ölümünden sonra Carlosçu'lar tarafından İspanya tahtına aday gösterildi. Fransa'da Bourbonnais'de bir direniş hareketine girişti. Tutuklanarak Almanya'daki Schirmeck ve Dachau kamplarına gönderildi. Koyu katolik ve aşırı kralcıydı. 1945'te general Franco'nun, bir naip lehine iktidardan çekilmesini isteyen bir bildiri yayımladı. (L)

Bourbon sarayı, (mecaz yoluyle Fransa'da «Millet meclisi» anlamında Palais-Bourbon). Önceleri Üniversite sokağında 126 No. da özel konak 1722'de Giardini tarafından yapılmaya başlandı. Lassurance, Gabriel ve Aubert tarafından ve XIV. Louis'nin kızı, Bourbon düşesi Mlle de Nantes için yapılmasına devam edildi. 1795'te Beşyüzler *(Cinq-Cents)* meclisine ayrıldı ve yeniden düzenlemesi (büyük salonda iyon stilinde bir sıra sütunla nihayetlenen yarım daire biçiminde çevre) Gisors ve Leconte'a verildi. Sen ırmağına bakan cephesindeki korinthos stilinde 12 yüksek sütun 1806'da Poyet tarafından yapıldı. Alçak kabartmalar ve oymalarla süslü bir alınlık bütünü tamamlamaktadır. 1829'da Millet meclisi bu raya yerleşti. O sırada July toplantı salonunu yeniden elden geçirdi (1829-1832). 1851'den 1870'e kadar yasama organı Palais Bourbon'da kaldı ve 1879'da mebusların meclisi bugün Millî meclis toplantılarına ayrılmış olan eski salonda yerleşti. Yükseltilen eski Lassay konağı meclis başkanlarının ikametgâhı oldu. (L)

BOURCHİER (Thomas), ingiliz kilise büyüğü (1404-Knowle 1486). Canterbury başpiskoposu (1454), İngiltere baş yargıcı (1455) ve kardinal (1467). York'lar'ı ve Lancasterleri barıştırmaya uğraştıktan sonra birincileri tuttu; Edward IV (1461), Richard III (1483) ve Henry VII'ye (1485) taç giydirdi. (L)

BOURCİEZ (Edouard), fransız dilbilimcisi (Niort 1854-Bordeaux 1946). Roman dilleri uzmanı. Eserleri: *Précis Historique de Phonétique Française* (Fransız Dili Fonetiğinin Tarihçesi) ile *Eléments de Linguistique Romane* (Roman Dilbilimi Temel Bilgisi) [1889]. (L)

BOURDALOUE (Louis), fransız vaizi (Bourges 1632-Paris 1704). Cizvit tarikatına girdi. 1669'da Paris'e yerleşti ve sarayda en sık vaız veren hatip oldu. Bourdaloue, mantığının sağlamlığı, açıklamalarının kesinliği, ahlâkî çözümlerinin inceliği ile dikkati çekti. Tasvir ettiği «portreler»le kimi hedef tuttuğu bilgili dinleyenlere hemen anlaşıldığından, çağdaşları tarafından çok beğenildi. (L)

BOURDALOUÉ (Paul Adrien), fransız jeodezi bilgini (Bourges 1798-ay.y. 1868). Tesviye âletinde, görüş uzaklığını yüz metreye kadar kısaltmakla, jeodezi usulleriyle yapılan tesviyeden çok daha iyi sonuçlar alındığını ispatladı. 1847'de Süveyş kıstağında kanal açılması için gerekli tesviye işlemlerini yürütmekle görevlendirildi. Onun yöntemi sayesinde, Akdeniz ile Kızıldeniz'in ortalama seviyelerinin aşağı yukarı aynı olduğu anlaşıldı. Fransa'da, kesin sonuçlar veren ilk tesviye şebekesini kurmak görevi de ona verildi ve 1857'den 1864'e kadar çalışarak, 15 000 km'lik geniş bir şebeke kurmayı başardı. Bu şebeke, Fransa'da yapılan genel tesviye işlemlerinin başlangıç noktası oldu. (L)

Antoine BOURDELLE
atelyesinde
«Kuvvet» adlı heykelinin
yanında (1923)

BOURDEAU (Jean), fransız filozofu (Limoges 1848-Cognac-le-Froid, Haute-Vienne, 1928). Louis Bourdeau'nun yeğeni. Felsefe meseleleri ve sosyalist hareketi üzerine geniş kapsamlı ve derin incelemeler yayımladı: *Henri Heine* (1884), *le Socialisme Alemand et le Nihilisme Russe* (Alman Sosyalizmi ve Rus Nihilizmi) [1892], *La Rochefoucauld.* (L)

BOURDEAU (Louis), fransız sosyologu ve filozofu (Rochechouart 1824-Paris 1900). *Théorie des Sciences, Plan de Science Intégrale* (Bilimler Teorisi, Tüm Bilim Planı) [1882] adlı eserinde, pozitif bilim açısından, insan bilgilerinin genel bir sınıflamasını yapmaya çalıştı. En önemli iki felsefe eseri; *la Problème de la Mort* (Ölüm Meselesi) [1892] ve *la Problème de la Vie'dir* (Hayat Meselesi) [1901]. Bourdeau, burada, ölümsüzlüğü tam anlamıyle reddetmeye çalıştı ve ferdî hayat ile ortaklaşa hayatın, «tensellik»in, «ruhsallık»ın ve «birlikte yaşama»nın şartlarını inceledi. (L)

BOURDELLE (Emile Antoine), fransız heykeltıraşı (Montauban 1861-Le Vésinet 1929). Peyzaj ressamı Combes'un ve Paris Güzel Sanatlar okulunda Falguière'in öğrencisi. Eserlerini ilk defa 1884 Salonunda sergiledi (Besteci *Saintis*'in büstü); madalyonlar *(Michelet, Arago, Carnot* v.b.) ve *Beethoven*'in çeşitli büst ve figürlerini yaptı. 1893'te, Montauban belediyesi hesabına yapmayı kabul ettiği *Şehitler Anıtı*'nı altı yılda bitirdi. Rodin'den etkilendi ve 1890'dan sonra onun yardımcısı oldu. Eserlerinde, Roma ve Eski Yunan heykeltıraşlarının etkisi ağır basar *(Apollon'un Başı)*. Bourdelle dokuz yüze yakın heykel, binlerce desen, fresk, pastel ve yağlıboya resim yaptı: *Pallas Athèna* (1905), *İngres'in Büstü* (1908), *Ok Atan Herakles* (1909), *Rodin Büstü* (1910), Champs-Elysées tiyatrosu freskleri ve alçak kabartmaları (1910-1912), *Anatole France* ve *James Frazer*'in büstleri (1919), *Meryem ile İsa* (1920), *Eros'u Taşıyan Bakkhe* v.b. (L)

BOURDET (Edouard), fransız tiyatro yazarı (Saint-Germain-en-Laye 1887-Paris 1945). *la Prisonnière* (Tutsak Kadın) [1926] adlı eseriyle tanındı. Zamanın törelerini, ahlâk bozukluklarını keskin bir dille yeren usta bir yazar olarak kabul edildi. Eserleri: *le Sexe Faible* (Kadınlar) [1929], *Les Temps Difficiles* (Sıkıntılı Zamanlar) [1934], *Margot* (1935), *Fric-Frac* (1936), *Père* (Baba) [1944]. (L)

BOURDİCHON (Jean), fransız ressam ve minyatürcüsü (Tours 1457'ye doğr.-ay.y. 1521). Portresini de yaptığı sanılan Anne

Édouard BOURDET

Jean BOURDİCHON
«Anne de Bretagne'ın
Önemli Günleri» adlı
minyatüründen

Claude BOURGELAT
Pierre Chinard'ın madalyonu
özel koleksiyon

Foto. Giraudon, Manuel, Lipnizki (LAROUSSE)

Léon BOURGEOIS

Paul BOURGET
Paul Chabas tarafından

de Bretagne'ın hizmetinde çalıştı. Millî kitaplıktaki *Anne de Bretagne'nın Dua Kitabı* ile tanınır. Onun olduğu kesinlikle bilinen tek resmi Napoli müzesindedir. (L)

BOURDON (Sébastien), fransız ressamı (Montpellier 1616-Paris 1671). Paris'te Barthélemy'nin öğrencisi. Güneyde asker oldu, sonra Roma'ya gitti. Fransa'ya dönüşte bütün tarzları denedi, özellikle kopyadaki ustalığıyle göze çarptı. 1648'de krallık akademisinin oniki üyesinden biri oldu. Kraliçe Christina tarafından İsveç'e çağırıldı, dönüşte Akademi rektörlüğüne seçildi (1655). Canlı portreler yaptı: *Fouquet* (Versailles), *İsveç Kraliçesi Christina* (Prado), *Mimar* (Lille), *Genç Adam* (Montpellier) ve kendi portresi (Louvre). [L]

BOURG (DU), **BURGHO** veya **BURGH**, Fetihten sonra İngiltere'ye göçen, bir kolu da, Yohn'un naipliği devrinde, İrlanda'ya yerleşen normandiyalı aile. Adı ingilizleşerek BURGH oldu; İrlanda'ya yerleşen en önemli kol da adını BURKE veya BOURKE'e çevirdi, sülâlenin bazı üyeleri de atalarının adını bırakarak MAC WILLIAM adını aldılar.

Bu ailenin başlıca üyeleri şunlardı: HUBERT, Kent kontu (öl. 1243), naip, İngiltere ve İrlanda yüksek yargıcı (1216-1232). Muhalefeti parçaiayarak krallığa hâkim olmasını bildi. Kendi çıkarını gözetirken krallığın gücünü de arttırmaya çalıştı. Yetkisini aşırılığa vardırdığı için Henry III ile çatıştı; Galler'e (1231) ve Poitou'ya yaptığı askerî seferler başarısızlığa uğradı. Herkesi kendine düşman etti, çekilmek zorunda kaldı ve bir süre tutuklandı; — WILLIAM, öncekinin kardeşi, sülâlenin İrlanda kolunu kurdu (öl. 1205). Prens John ile birlikte 1185'te İrlanda'ya vardığında, prens kendisine Thomond ve Limerick beyliklerini verdi. Thomond kralının kızı ile evlenerek, 1195'te topraklarını genişletti; — RICHARD, öncekinin oğlu (öl. Bordeaux 1243). 1228'den 1238'e kadar İrlanda yüksek yargıcı, 1235'te, Connaught'un en büyük kısmını ele geçirdi ve Connaught beylik unvanını en büyük oğlu RICHARD'a (öl. 1248) bıraktı; — GAUTIER veya WALTER (öl. 1271), öncekinin ikinci oğlu; Lacy'lerden miras yoluyle Doğu Ulster'e sahip oldu. 1255'e doğru **Ulster** *earl'ü* unvanını aldı. — RICHARD, *Kızıl Kont*, Connaught beyi ve 2. **Ulster** kontu, öncekinin oğlu, İrlanda'nın en güçlü tımar sahibi (öl. 1326). Topraklarını genişleterek İrlanda'nın yarı kuzeyine hâkim oldu. Oğlu John, Clare hanedanının mirasçısı Elizabeth of Clare ile evlendi; — WILLIAM, 3. **Ulster** kontu (1313 [?]-1333), John'un oğlu, 1331'de İrlanda'nın yönetim yardımcısı. Bourg ve Clare hanedanlarının vârisi olan biricik kızı ELIZABETH Edward III'ün oğlu Clarence'li Lionel ile evlenince sayısız mülkleri ingiliz tahtına eklendi. (L)

BOURGAULT - DUCOUDRAY (Louis), fransız bestecisi (Nantes 1840-Vernouillet 1910). Büyük Roma ödülünü aldı (1862); Paris konservatuvarında müzik tarihi öğretmenliği yaptı (1878-1908), *Conjuration des Fleurs* (Çiçeklerin Büyüsü), *Hymne à la Patrie* (Vatana Övgü) gibi koro eserleri, senfoniler, operalar (*Thamara, Bretagne* v.b.), oda müziği parçaları besteledi; Breton halk türkülerinin niteliklerini açıklayan çalışmalar yaptı. (L)

BOURGELAT (Claude), fransız veterineri (Lyon 1712-Lyon 1779). Avukatken atçılığa merak sardı. O zamana kadar sadece görgüye dayanan veterinerliğe bilimsel bir temel sağlamağa karar verdi. 1761'de Avrupa'da ilk olarak Lyon'da kurulan Veteriner okuluna müdür oldu. Eserleri: *Eléments d'Hippiatrique* (At Hekimliğinin Temel Bilgileri) [1750]; *Anatomie Comparée du Cheval, du Boeuf et du Mouton* (At, Sığır ve Koyunun Karşılaştırmalı Anatomisi) [1766]: *Traité de la Conformation Extérieure du Cheval* (Atın Dış Yapısı Üstüne İnceleme Kitabı) [1769]. (L)

BOURG-EN-BRESSE, Fransa'da Ain idare bölgesinin merkezi, Paris'e 442 km; 35 640 nüf. Büyük tarım pazarı. Sanayi merkezi: iletken kablolar; makine yapımı; marokencilik; mobilya fabrikaları; ayakkabı fabrikaları; sanat seramikleri; 1964'te kurulan otomobil fabrikası. Şehrin yakınında Brou kilisesi. — İdare çevresi, 193 971 nüf. (L)

BOURGEOIS (Emile), fransız tariçisi (Paris 1857-Versailles 1934). Sorbonne'da profesör, Sèvres Seramik fabrikasında müdür. Eserleri: *Manuel de Politique Étrangère* (Dış Siyaset Elkitabı) [1910-1919], *Les Origines et les Responsabilités de la Grande Guerre* (Birinci Dünya Savaşının Nedenleri ve Sorumlulukları) [1921]. Ayrıca Ampir üslûbu ve seramik üzerine eserleri vardır. (L)

BOURGEOIS (Léon), fransız siyaset adamı (Paris 1851-Oger şatosu, Marne 1925). 1887'de emniyet müdürü, daha sonra milletvekili. Dokuz defa bakan ve 1895-1896 arasında başbakan oldu. Eğitim bakanı olarak Jules Ferry'nin izinden gitti, özellikle orta öğretim üzerine eğildi. Dışişleri bakanı olarak uluslararası anlaşmazlıkların hakemlik yoluyle çözümlenmesini savundu (1895, 1899 ve 1907, la Haye Barış konferansları). 1919'da Milletler cemiyeti çalışmalarını yönetti. 1920'den 1923'e kadar senato başkanı oldu. (L)

BOURGEOIS (Robert), fransız generali ve bilgini (Sainte-Marie-aux-Mines 1857-Paris 1945). Politeknik'te öğrenimini bitirdikten sonra Ordu Coğrafya servisine girdi. 1900'den 1906'ya kadar, Ekvator'da bir meridyen yayınının ölçülmesiyle görevli kurula başkanlık etti. 1911'de Ordu Coğrafya servisi yönetmeni oldu, Birinci Dünya savaşı sırasında fransız ordusunda topografya sınıflarını teşkilâtlandırdı. Düşman bataryalarının yerlerinin kestirilmesi için ses ölçme takımları, kara gözetlemesinde haber araştırma kolları meydana getirdi. Yerölçüm bilimi ve astronomi üstüne birçok inceleme ve öğretici eser yazdı. (L)

BOURGEOIS (sir Peter F.), ingiliz ressamı (Londra 1756-ay.y. 1811). Loutherbourg'un öğrencisi. Savaş sahneleri ve deniz manzaraları ile ün kazandı. Fransa, İtalya, Hollanda ve Polonya'yı dolaştı, burada kralın ressamı unvanını aldı (1791). 1793'te Londra akademisi üyesi, 1794'te kral George III'ün peyzajcısı oldu. Dulwich College müzesini kurdu. (L)

BOURGES, Fransa'da Cher idare bölgesinin ve Berry ilinin merkezi, Yèvre, Langis, Moulon ve Auron ırmaklarının birleştikleri yerde, Berry kanalı kıyısında; 63 479 nüf. Piroteknik okulu. Millî savunma ile ilgili okul ve tesisler. Kültür sarayı. Bourges bölgesel bir merkezdir. Birkaç sanayi koluyle canlılık kazanır: dökümevleri, silâh fabrikaları, cephane fabrikaları, makine ve uzay araçları yapımı, bisküi fabrikaları, biracılık, likör fabrikaları, konfeksiyon, basımevleri v.b.

— Tar. Bourges'un eski adı *Avaricum* idi. M.Ö. 52'de Sezar tarafından kuşatıldı. Augustus devrinde, Akitanya'nın merkezi oldu. Yüzyıl savaşları sırasında Charles VII'nin başkenti ve ingiliz istilâsına karşı direnme merkeziydi. Bourges krallığın en büyük şehirlerindendi; dokuma ve deri sanayiinde çok ilerlemişti, özellikle 1418-1450 arası Jacques Coeur'un ticarî ve malî işlemleriyle daha da zenginleşti. Ortaçağdan sonra Bourges önemini kaybetti.

— G. santl. XII. yy.dan kalma katedrali, gotik üslûbunun en saf örneklerindendir: batı cephesinde çok büyük beş kapı ve bitirilmemiş iki kule (XIV.-XVI. yy.) vardır; XII., XV., XVI. yy.dan kalma vitrayları Fransa'nın başlıcalarındandır. Jacques Coeur sarayı gotik üslûbunun üstün eserlerindendir. (L)

BOURGES (Elémir), fransız yazarı (Manosque 1852-Paris 1925). Romanları: *Sons la Hache* (Baltanın Gölgesinde) [1883], *le Crépuscule des Dieux* (Tanrıların Çöküşü) [1884], *les Oiseaux s'Envolent et les Fleurs Tombent* (Kuşlar Uçar ve Çiçekler Dökülür) [1893]. Bu son romanında güçlü tutkularla çeşitli serüvenlere giren bir prens ailesinin dağılışı anlatılır. *la Nef* (1904-1922) adlı eserde Prometheus'un acıları insan kaderinin sembolü olarak ele alınır. (L)

BOURGET (LE), Fransa'da (Saint-Denis idare bölgesi) komün, Paris'in kuzeydoğu banliyösünde; 10 236 nüf. Sanayi merkezi. Bourget havaalanı Birinci Dünya savaşı başında kuruldu ve bu savaş sırasında önemli rol oynadı. İki Dünya savaşı arasında Paris'in başlıca havaalanıydı. Lindbergh 22 mayıs 1927'de bu alana indi. Bugün Paris'in ikinci havaalanıdır, özellikle Avrupa trafiğini sağlar. (L)

BOURGET (Paul), fransız yazarı (Amiens 1852-Paris 1935). Matematikçi Justin Bourget'nin oğlu. Birkaç şiir kitabıyle tanındıktan sonra 1883-1886 arasında yayımladığı *Essais* (Denemeler) ve *Nouveaux Essais de Psychologie Contemporaine* (Çağdaş Psikoloji Üstüne Yeni Denemeler) adlı eserlerinde çağdaş kötümserliğin çeşitli yönlerini belirten yazarların psikolojisini inceledi. Bu denemeleri günümüzde, en iyi eserlerinden sa-

Saint-Étienne katedrali batı cephesi

BOURGES

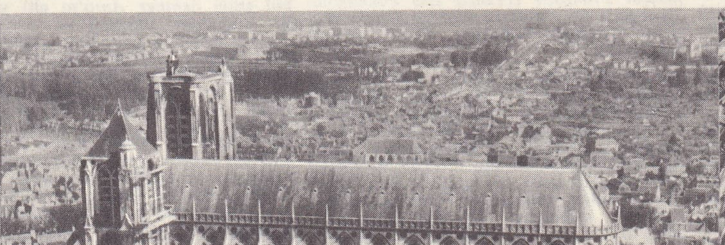

katedralin merkezî ulu kapısından detay

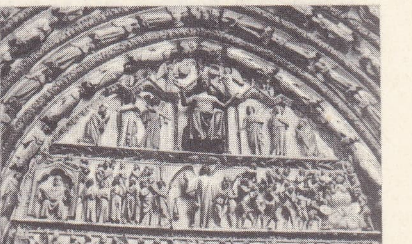

Foto. Roubier, Bulloz, Lapie, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

BOURGOGNE şaraplarının yapımı

yılmaktadır. Fakat çağdaşları onu kırk yıl boyunca sadece psikolojik tahliller yapan bir romancı diye tanıdı: *Cruelle Enigme* (Yaman Bilmece) [1885], *Un Crime d'Amour* (Bir Aşk Cinayeti), *Bir Kadının Yalanları* (Mensonges) [1887], *André Cornelis* (1887), *Çömez* (le Disciple) [1889], *Un Coeur de Femme* (Bir Kadın Yüreği) [1890], *Mev'ut Toprak* (la Terre Promise [1892], *Cosmopolis* (1893), *Mavi Düşes* (la Duchesse Bleue) [1898], *Un Divorce* (Bir Boşanma) [1904], *Un Drame Dans le Monde* (Dünyada Bir Dram) [1921]. Hikâye derlemeleri: *l'Irréparable* (Onarılamaz) [1884], *Pastels* (1889), *Noeuveaux Pastels* (1891), *Complications Sentimentales* (Duygusal Karmaşalar) [1898], *Drames de Famille* (Aile Dramları) [1900], *Un Homme d'Affaires* (Bir İş Adamı) [1900], *Monique* (1902), *l'Eau Profonde* (Derin Su) [1903], *les Deux Soeurs* (İki Kız Kardeş) [1905], *l'Envers du Décor* (Dekorun Öbür Yüzü) [1911], *Anomalies* (Sapıklıklar) [1920].

P. Bourget, natüralizmden hemen sonra, psikolojik romana dönüşün habercisidir. Belki önceleri kılı kırk yaran bir estet, bir züppe, bir hevesli etkisi uyandırdı, fakat, *Disciple*'den sonra, sorumluluk meselelerini ele alan bir ahlâkçı olarak yolunu çizdi; bu yol onu ailenin, geleneklerin, yüzyılların deneyine dayanan kurulu düzenin daha sağlam bir hale getirilmesi gereğine götürdü, Le Play'ın etkisiyle toplumların kurtulmasında din ilkelerinin önemini ona duyurdu. Bourget, kişisel veya toplumsal her türlü dengesizliğin ve psikoz'un ne kadar büyük bir tehlike olabileceğini anladı: tıp öğrenimi bu duygusunu daha da arttırdı ve *l'Action Française*'in doktrinini desteklemesine yol açtı. (L)

BOURGET gölü, Fransa'da göl, Savoie Alplerinde. Yüksl. 231 m; uzunluğu 18 km; eni 3 km; en derin yeri 145 m; yüzölçümü 44 km². Başlıca kolu Leysse, Savières kanalı aracılığıyla (4 km) Rhône'a bağlanır. (L)

BOURGOGNE veya **BURGONYA,** Fransa'da bölge, Paris havzasının, Saône ovalarının ve Massif Central'in kenarında.

Coğrafya

Bourgogne tarihî bir bölgedir, fizikî bir bütünlüğü yoktur, çok farklı coğrafî bütünlere aittir. Kuzeyde Aşağı Bourgogne, Yonne ve Armançon'un orta yükseklikte vâdilerini kapsar. Çayırlarla ve bataklık tarımı bitkileriyle örtülü bu vâdiler arasında, kalkerli ve çıplak, alçak yaylalar birkaç kıyı engebesiyle yükselir; yaylalarda tahıl tarımı yapılır. Batıda Bourgogne, ormanlık Morvan kütlesini ve kütleyi bir kuşak gibi saran killi ovaları içine alır; bu ovalar zengin hayvancılık bölgeleridir. Sen'in kaynaklarını aldığı bölge ile Langres yaylası arasındaki *Yukarı Bourgogne,* koruluk, kalkerli, yüksek yaylalardan meydana gelir; ıssızdır, iklimi serttir. Bu bölgeye «dağ» adı verilir. Saône ovalarının üzerinde sahanlıklar meydana getirerek alçalır. Dağın son sahanlığı büyük bir faya tekabül eder: buraya Altın Kıyısı adı verilir; yamaçlarında Fransa'nın en büyük bağlarından biri vardır. Yağış getiren rüzgârlara karşı kıyının meydana getirdiği siper ile, kalker kalıntılarından oluşan topraklar bağcılığa gerekli şartları sağlar. Saône'u çevreleyen alüvyonlu ovalar, *Pays-Bas*'yı meydana getirir; burada geniş ormanlar uzanır, tarım *Saône vâdisi* dışında zengin değildir. Güneydoğuda, tarihî Bourgogne'un bir bölümü Bresse'e aittir. Bourgogne güneyde Massif Central'in kenarı boyunca uzanır: Autun'un güneyinde billûrsu Autunois kütlesi; büyük sanayi bölgesi Montceau-les-Mines ve Creusot çöküntüsü, büyük hayvancılık bölgesi Charolais, hayvancılık ve çeşitli tarım bölgesi Maconnais.

Tarih

● BAŞLANGIÇ. M.Ö. II. yy.da Aedular Bourgogne topraklarının büyük kısmını işgal ettiler. Uzun süre roma egemenliğine boyun eğdikten sonra Vercingétorix'in isyanına katıldılar. İsyanın son perdesi (Alesia teslimi) Bourgogne'da oynandı. Autun şehri roma imparatorluğunun aydın merkezlerinden oldu. III. yy.da Alamanlar Bourgogne'u işgal ettiler ve Burgondlar'ın fethine kadar (475-480'e doğr.) yönettiler. Burgondlar bir krallık kurdular. Gondehaut, başlıca kralların; *lex Burgundionum* ve *lex Romana Burgundionum* adlı yasaları çıkardı. Oğlu Sigismund Katolikliği kabul etti. Bourgogne krallığı 534'te Merovenjlerin fethiyle ortadan kalktı. 561'de Merovenjlerden Gontran yönetiminde ikinci Bourgogne krallığı kuruldu. Gontran'ın ölümünden (592) sonra ve Karolenjler devrinin başlangıcında Bourgogne, Austrasia ve Neustrasia'nın yanısıra Avrupa'nın en istikrarlı üç siyasî bütününden birini meydana getiriyordu. Ülke 771'de Büyük Karl'a geçti. Kardeşi Karlmann'ın ölümünden sonra Bourgogne bölüşmeler sonunda yeniden parçalandı (Verdun antlaşması 843). 879'da Bolon kontu «Bourgogne ve Provence» kralı seçildi. 888'de Bourgogne Provence'dan ayrıldı, 834-935'te yeniden birleştirildi. «Bourgogne Provence» veya «Arles» krallığı 1032'ye kadar özerkliğini korudu, bu tarihte Germenlere geçti ve 1378'e kadar kurtulamadı. Bundan sonraki dönemde krallık birçok timara bölündü.

● *Bourgogne dükalığı.* Verdun antlaşmasıyla (843) frank Bourgogne'u (daha sonra asıl Bourgogne) roma Bourgogne'undan ayrıldı. Roma Bourgogne'unun kuzeyinde sonradan Franche-Comté kuruldu. IX. yy. boyunca *Francia Occidentalis* kralları ile Bourgogne kralları, Frank Bourgogne'u yüzünden çatıştılar. IX. yy.ın sonunda Boson'un kardeşi Richard Frank Bourgogne'unu iskandinav akınlarına karşı savundu ve dük unvanını aldı. Fransa kralı dindar Robert, Bourgogne dükalığını işgal etti (1002-1016). Dükalık Robert'in ölümünden sonra (1031) Capet sülâlesinden Robert I'e verildi. Robert'in soyundan gelenler 1361'e kadar hüküm sürdüler. Dükalık IX. yy.dan XI. yy.a kadar özerkliğini korudu. XI. yy.da Fransa kralı Philippe Auguste dük Hugues III'ü (1162-1192) yendi ve dükalık Fransa krallarına boyun eğdi.

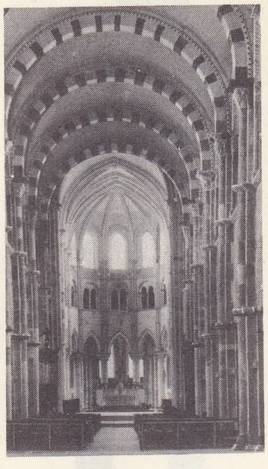

Vézelay kilisesinde nef

Bourgogne IX-XII. yy. arası dinî bakımdan büyük önem kazandı: benediktinlerin merkezi (867); Cluny manastırı (1910); Aziz Bernard'ın II. haçlı seferine (1146) taraftar toplaması.

XIII. yy.da Bourgogne iktisadî, ticarî bakımdan iyice kalkındı: dokumacılık (Chalon, Dijon, Chatillon, Beaume), şarapçılık. Bourgogne Capet'lerinin son dükü Philippe I vâris bırakmadan ölünce (1361), dükalık Fransa kralı Jean II'ye geçti. Atak Philippe 1369'da Philippe I'in karısı Flandre'lı Marguerite ile evlendi ve ona kocasından miras kalan Flandre, Bourgogne, Artois ve Nevers'in topraklarına kattı. İyi Philippe bu toprakları satınalma, evlenme ve miraslarla genişletti:Naumur (1421), Hainaut, Hollanda, Freische, Zelanda (1428) ve Brabant, Limbourg (1428), Lüksemburg (1441) kontlukları. Charles le Téméraire de, 1467'de dinî Liège prensliğinde iktidarı geçici olarak ele geçirdi.

Atak Philippe (1364-1404) fransız krallığının büyük derebeylerinden biri olarak hüküm sürdü. Ama oğlu Korkusuz Jean (1404) Bourgogne fesat hareketinin önderlerinden oldu; Orleans'lı Louis'nin öldürülmesini hazırladı (1407), sonunda Fransa kralı Charles VII'nin emriyle öldürüldü (1419). Bundan yararlanan oğlu İyi Philippe (1419-1477) Fransa kralına bağlılık yeminini geri aldı ve kendini «Büyük Batı dükü», «Tanrının Yardımıyle Dük» ilân etti. Sonunda XI. Louis'ye bağlandıysa da fiilî bağımsızlığını sürdürdü. Charles ile Téméraire kuzeydeki toprakları Bourgogne ve Franche Comté ile birleştirdi ve bir ilhak siyaseti (Lorraine) güttü.

Charles le Téméraire XVI. yy. (Dijon müzesi)

Charles, Nancy önünde ölünce (1477), Bourgogne eyaletleri çöktü. Louis XI, Bourgogne dükalığını ve Franche Comté'yi (Arras antlaşması, 1482) aldı. Charles le Téméraire'in kızı Marie de Bourgogne Avusturya'lı Maximilien ile evlendi (1477). Charles VIII ile Bourgogne'lu Marguerite'in tasarlanan evlenmesinin kesinlikle suya düşmesi, Fransa'ya Comté ve Chablais'yi kaybettirdi (1443). Fransa ile Habsburglar arasında dükalık yüzünden ortaya çıkan çekişme ancak Cateau-Cambresis antlaşmasıyle son buldu.

● *Kurumlar.* Bourgogne eyaletleri hükümdarlarının kurnazlığı sayesinde birbirine bağlanmış bölümlerdi. Bu yüzden herbirinin özel gelenek ve kurumlarına saygı göstermek gerekiyordu. Dükler gene de bir bütünlüğü sağlama siyaseti sürdürmeyi başardılar. Bourgogne dükalığı, Comté ve Flandre'da «états généraux»lar kurdu. Charles le Téméraire merkezîleştirilmeyi daha geliştirdi ve

BOURGOGNE
Rochepot'dan görünüş

Foto. Giraudon, Roubier, Landau-Rapho (LAROUSSE)

mareşal **BOURMONT**
Pigeot tarafından
(Cabinet des Estampes)

Auguste **BOURNONViLLE**

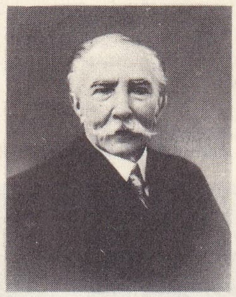
Charles **BOURSEUL**

Malines meclisi lehine birçok genel kurumu ortadan kaldırdı. Başkanlığını şansölyenin (en ünlüsü Nicolas Roy) yaptığı bir Büyük Meclis yardımıyla dük ülkeyi yönetiyordu. Malî işlerin yürütülmesine «genel gelir toplayıcı» bakıyor, bir haznedar da onu denetliyordu. Bourgogne ve Pays-Bas gelir toplayıcıları genel gelir toplayıcıya bağlıydılar. Çok karmaşık olan gelirler (bölgelerden ve vergilerden) yetmediğinden dükler yanlarındaki italyan bankerlerin temsilcilerinden borç alıyorlardı. Adalet mekanizması çok bölünmüştü ve merkezî bir kurum yoktu. İyi Philippe 32 muhafız bölüğünden meydana gelen düzenli bir ordu kurdu. Bu orduyu derebeylerin askerleri ve paralı askerler tamamlıyordu.

● *İktisadî hayat.* Bourgogne'un gücü çeşitli topraklarının zenginliğiyle açıklanır. Bunlar XV. yy.da Avrupa'nın en zengin topraklarıydı. Bourgogne'un zenginliğinin temsilcisi değeri yüksek, istikrarlı ve sıkı bir denetim altında tutulan dükalık altınıydı. Asıl Bourgogne'un yukarıda sayılan zenginliğine, Felemenk'in zenginliği de ekleniyordu. Felemenk XV. yy.da İtalya ile iktisadî yönden rekabet edebilecek tek güçtü. Felemenk Bourgogne ile birleşince hem kendi dinamizmi arttı hem de dükalığın etkinliğini arttırdı (Dijon'un nüfusu on beş yılda bir kat çoğaldı). Felemenk'in dokumacı şehirleri, Kuzey denizindeki ve çevre körfezindeki pazarlarda yaptığı değişimin gelişmesi, ringa balıklarını fıçılamak usulünün ortaya çıkması (Hollanda'nın zenginliğinin temelidir), büyük düklerin zenginliğinin temelini meydana getirdi; Gand, Brugge, Brüksel, Malines, Liège, Dordrecht en zengin şehirlerdi. Daha sonra Anvers ve Amsterdam ön plana geçtiler. Ama XV. yy.da ingiliz dokuma sanayiinin gelişmesiyle Felemenk zayıfladı ve parçalandı.

Güzel sanatlar

Bourgogne topraklarında roma işgalinden önemli anıtlar kaldı: Autun'da Saint-Adré kapısı. Ortaçağda roman sanatına ülkenin özellikleri (Bourgogne okulu) eklendi. Bu okulun özelliklerine birçok yapıda rastlanır: Dijon Saint Benigne kilisesi (XI. yy.), Saint Philibert de Tourno, büyük Cluny manastırı (devrim sırasında yıkıldı), Fontenay manastırı (1139-1147) ve Madeleine de Vézelay kilisesi. Roman üslûbunun iyice yerleşmesi yüzünden Bourgogne'a gotik üslûbu geç girdi: Auxerre katedrali, Beaune öksüzler yurdu (XIV. yy.). Bourgogne dükleri birçok sanatçıyı korudular. Atak Philippe heykeltıraş Claus Sluter'i çağırttı ve aile türbesi ile Champoll manastırının süslemelerini (Musa'nın kuyuları) yaptırdı. Philippe'in türbesi örnek tutularak Avrupa'da birçok türbe yapıldı. Bu sanatın başlıca özelliği gerçekçiliğin içtenliği ve biçimlerin geniş hareketler halinde dağılmasıdır. Bourgogne dükleri birçok flaman ve hollandalı ressam ile minyatürcü de getirttiler: Broederfam R. Van der Weyden, J. Van Eyck (J. Van Eyck'in şansölye Rolin için yaptığı «Meryem» bugün Louvre müzesindedir.) [L]

BOURGOGNE, Fransa'da Marne (Reims idare çevresi) kantonunun idare merkezi. Reims'in kuzeyinde, kurak Champagne kesiminde; 585 nüf. XII. ve XIII. yy.lardan kalma kilise (İkinci Dünya savaşı sırasında hasar gördü). [L]

bourrée (auvergne dansı)

BOURGOGNE (Jean DE), fransız ressamı, İspanya'da **Juan de Borgona** diye bilinir (1494'e doğr.-Toledo [?] 1554). İtalyan sanatının Castilla'da yerleşmesine öncülük etti. Pedro Berruguete'nin Avila katedralinde yarım bıraktığı mihrap arkalığını tamamladı, özellikle Toledo katedralinde çalıştı (Mudejar tarzında kilise ve manastır duvar resimleri). [L]

Bourgogne kanalı, Paris havzasında kanal; 242 km. 1775'te Louis XV devrinde başlandı, ancak 1832'de tamamlandı. Sen ile Saône nehirlerini birleştirir. Laroche'da, Armançon ile Yonne ırmaklarının birleştiği yerden başlar, Buffon'a kadar Armançon vâdisinden geçer, sonra tünel halinde 365 m yükseltideki bir eşiği aşarak Pont-d'Ouche'ta, Ouche vâdisine varır, Dijon'a ulaşır, Bourgogne ovasını geçer ve Saint-Jean de-Losne'da Saône'a dökülür. 189 Alavere havuzu vardır. Trafiği (600 000 t) özellikle taşkömürü ve yapı malzemesinden meydana gelir. (L)

Bourgogne şarapları, i. Bourgogne bölgesinde yapılan şarap.

— ANSİKL. *Bourgogne* terimi Yukarı ve Aşağı Bourgogne'un bütün şaraplarını ifade eder; ama en değerli, en ünlü şaraplar Côte d'Or'da elde edilir. Dijon'dan Tournus'ye kadar uzanan bölgeyi içine alan Yukarı Bourgogne üçe bölünür: *côte des Nuits, côte de Beaune, côte Chalonnaise.*
Aşağı Bourgogne, Yonne bağlarını içine alır; bu bağlar özellikle Chablis'nin beyaz ve Jrancy'nin kırmızı şaraplarıyle ünlüdür. (L)

BOURGUETiCRiNUS i. Fosil denizlâlesi (Tebeşir çağı). Zamanımızdaki rhizocrinus'a benzer. (L)

BOURGUiGNON (Francis DE), belçikalı besteci ve piyanist (Brüksel 1890-ay.y. 1961). De Greef, E. Tinel ve P. Gilson ile çalıştıktan sonra piyanist olarak Avustralya, Güney Amerika, A.B.D.'ye uzun turneler yaptı. Brüksel konservatuvarında kontrapunta öğretmeni oldu ve 1925'ten sonra beste yapmaya başladı. Eserleri: bir dram (*Tradimento,* 1929), bir bale *(Orpheus'un Ölümü,* 1928) bir senfoni, senfonik şiirler, oda müziği, konçertolar v.b. (L)

BOURGUiGNON (Georges), fransız hekimi (Paris 1876-ay.y. 1963). Kronaksi *(la Chronaxie Chez l'Homme)* İnsanda Kronaksi, 1923). İyonlaşma, normal ve patolojik elektrofizik üzerinde araştırmalar yaptı. (L)

BOURGUiN (Maurice), fransız iktisatçısı (Château-Thierry 1856-Versailles 1910). Sosyalist kuramlar üzerindeki nesnel çözümlemeleri ile tanınır: *Proudhon et Karl Marx* (1893), *les Systèmes Socialistes et l'Evolution Economique* (Sosyalist Sistemler ve İktisadî Gelişme) [1904]. (L)

BOURKE veya **BURGH** (Ulick kontu, markisi), irlandalı siyaset adamı (1604 ?-1657 ?). Charles I'e yürekten bağlıydı. İrlandalı katolik soylular arasında 1641 ayaklanmasına yalnız o katılmadı. Ormonde'nin yanında aracı olarak (1643-1646'da kral hükûmetiyle birleşik İrlandalılar arasında bir anlaşmaya varılmasına çalıştı, papa temsilcisi Rinuccini'nin siyaseti ile çatıştı; 1648'de Galway'i boyun eğmek zorunda bıraktı. Kral uğruna savaşta direndi ise de, 1652'de parlamento kuvvetleri karşısında teslim olmak zorunda kaldı. (L)

BOURMA LATTAY. Türk mit. Yakut türklerine göre ölüm hastalıklarını insanlara musallat eden ruh. (M)

BOURMONT (Louis, GHAISNES DE — kontu), Fransa mareşali (Bourmont şatosu, Anjou 1773-ay.y. 1846). 1789'da Fransa'dan ayrıldı, 1795'te Vendée ayaklanmasına katıldı. 1799'da Saumur'de başarı kazandı ve Le Mans'ı ele geçirdi. 1800'de Bonaparte ile barış imzaladıysa da Fauché kendisini yakalattırarak, Besançon'da hapsettirdi. 1804'te hapisten kaçtı, Lizbon'da Junot'nun hizmetine girdi. 1808'de Fransa'ya dönerek, kısa bir süre tutuklu kaldıktan sonra orduya döndü ve tümgeneralliğine yükseldi (1814). Waterloo savaşından dört gün önce imparatorluk ordusunu bırakarak Gand'da, Louis XVIII'e katıldı. 1823'te İspanya seferinde parlak bir rol oynayarak Yüksek Meclise üye oldu. 1829'da Savaş bakanlığına tayin edildikten sonra Cezayir seferine kumanda etti ve mareşalliğe yükseldi (1830). Louis-Philippe'e bağlılık yemini etmeye yanaşmadı, Vendée'de Berry düşesinin ayaklanma teşebbüsüne katıldı (1832); gıyaben ölüm cezasına çarptırıldı. Portekiz iç savaşları sırasında (1833-1834) don Miguel birliklerine kumanda etti. Daha sonra Roma'ya yerleşti. 1840'taki genel aftan sonra Fransa'ya döndü. (L)

BOURNEMOUTH, Büyük Britanya'da (Hampshire) şehir; Manş kıyısında; 146 700 nüf. Bournemouth büyük bir sayfiye merkezidir, 1870'ten sonra hızla gelişti. (L)

BOURNEViLLE (Désiré Magloire), fransız hekimi (Grancières, Eure 1840-Paris 1909). Özellikle sinir ve akıl hastalıkları üzerinde çalıştı. Paris Belediye meclisi üyesi (1876-1883) olarak hastahane personelinin laikleştirilmesine ve geri zekâlı çocuk servislerinin kurulmasına çalıştı. (L)

BOURNONiT i. (fransız mineraloji bilgini Jacques Louis, *Bournon* kontu [1751-1825] adından). Miner. Tabiî kurşun ve bakır antimonyo-sülfür. (L)

BOURNONViLLE (Antoine), fransız asıllı danimarkalı dansçı ve koreograf (Lyon 1760-Fredensborg, Danimarka 1843). Viyana'da Noverre'den ders aldı. Noverre, Paris operasında bale şefi olarak Vestris'in yerine geçince, Bournonville de Paris'e gitti. 1782'deki ilk başarılarından sonra Stockholm operasına girdi. Avrupa'da turnelere çıktı. 1792'de solist dansçı olarak Kopenhag operasına girdi ve Danimarka uyruğu oldu. Koreograf Galeotti'nin ölümünden sonra dans yönetmeni oldu (1816). 1822'de tiyatrodan ayrıldı. Çok yakışıklı olan Bournonville, usta oyunculardan öğrendiği mimik sanatında büyük başarı kazandı. (L)

BOURNONViLLE (Auguste), danimarkalı dansçı ve koreograf (Kopenhag 1805-ay.y. 1879), Antoine Bournonville'in oğlu. Öğrenimini Paris'te Vestris ve Gardel ile birlikte yaptı, 1828'de Kopenhag'a döndü, dans okulu müdürü (1829), sonra bale şefi oldu (1836-1877). Danimarka balesine, saf fransız geleneği çizgisinde yeni bir canlılık kazandırdı. Düzenlediği başlıca eserleri: *Faust* (1832), Philippe Taglioni'nin *Sylphide* balesinin yeni uygulaması (1836), *Albano'da Şenlik, Toreador* (1840) ve en güzel eseri olan *Napoli* (1842). [L]

BOURQUELOT (Emile), fransız kimyacısı (Jandun, Ardenne'ler 1851-Paris 1921). Hastahanelerde stajiyer (1876) ve daha sonra Laennec hastahanesi (çocuklar hastahanesi) baş eczacısı oldu ve 1884'te *Sefalopod Yumuşakçalarda Sindirim Olayları* adlı tez ile doktora imtihanını verdi. 1897'de Yüksek Eczacılık okulunda profesörlüğe ve aynı sene Tıp akademisi üyeliğine seçildi. Biyokimya ve özellikle bitkisel kimya üzerinde çalıştı. Özel olarak hidroliz ve oksitlenme sağlayıcı diastazları inceledi ve birçoğunu ayırmayı başardı. (L)

BOURRÉE i. (fr. k.). Fransa'da doğan ve V. yy.dan beri halk dansı, saray dansı ve çalgı süitlerinin bir bölümü olarak tanınan dans. ‖ *Bourrée adımı,* akademik dans adımı. Üç adımlı bir yürüyüştür: birinci adımda ayak düz olarak basar, diğer iki adım ise yarı parmak ucunda ve tam parmak ucunda yapılır.

— ANSİKL. *Bourrée,* bugün iki ayrı ritimle uygulanır: biri, iki (Berry ve Bourbonnais bölgeleri), öteki ise üç zamanlıdır (Auvergne ve Lomuusin bölgeleri), bunun ikinci zamanı hafiftir. XVII. yy.da gösterişli bir danstı, koreografisi XVIII. yy. dans öğretmenleri tarafından belirlendi. 1650'de süit bölümleri arasına katıldı. Lully, M.-A. Charpentier, Rameau'dan önce gelen operabale ustaları ve yabancı okullar (Händel, Muffat, Bach) *bourrée*'yi sık kullandı. Bir yüzyıl kadar unutulduktan sonra, flokloru ve klasik dönemi temel alan bestelerde Saint-Saëns, Chabrier, Roussel, Florent Schmitt v.b. tarafından yeniden ele alındı. (L)

BOURRiT (Marc Théodore), isviçreli mine ressamı (Cenevre 1739-ay.y. 1819). Alplerin çeşitli manzaralarını kalemle ve fırça ile tasvir etti. Cenevre kilisesinde ilâhici oldu. (L)

Bourru Bienfaisant (LE), Goldoni'nin fransızca yazdığı komedi (1771). Asık yü-

Foto. Mydtskov, X, Ramecourt (LAROUSSE)

zü arkasında iyi ve taptaze bir yürek taşıyan yaşlı Géronte'un kişiliği, oyunun alışılmış entrikasında ağır basar. J.-J. Rousseau, Géronte tipinde kendisinin canlandırıldığını sanarak Goldoni ile çekişmiştir. (L)

BOURSAULT (Edme), fransız şairi ve tiyatro yazarı (Mussy-l'Evêque, Champagne 1638-Montluçon 1701). Molière'e karşı *Portrait du Peintre ou la Contre Attaque de «l'École des Femmes»* (Ressamın Portresi veya «Kadınlar Mektebi»ne Karşı Hücum) [1663] yazdı; bunu trajediler ve töre komedileri izledi: *le Mercure Galant* (1683) ve *Esope à la Cour* (Aisopos Sarayda) [1701]. (L)

BOURSEUL (Charles), fransız bilgini (Brüksel 1829-Saint-Céré 1912). Babası subaydı. Posta ve telgraf işletmelerine girdi, o günlerde kullanılan telgraf sistemini geliştirdi. İnsan sesinin elektrik kanalıyle uzağa iletilebileceğini düşünerek 1854'te (Graham Bell'den önce) ilk telefon âletini icat ettiyse de çevresinden yeterince yardım görmediği için araştırmalarını yarıda bıraktı. (L)

BOURSSE (Esaias), hollandalı ressam (Amsterdam 1631-öl. denizde, 1672). Eviçi resimlerinde Vermeer Van Delft ile Pieter de Hooghe'nin etkileri görülür. Doğu Hindistan şirketi hesabına Hindistan'da dolaştı. Aix-la-Chapelle, Amsterdam (İplik Eğiren Kız), Berlin, Mainz, Strasbourg müzelerinde eserleri vardır. (L)

BOURVİL (André RAIMBOURG — denir), fransız sinema oyuncusu, şarkıcısı ve mizah yazarı (Petrot-Vicquemare, Seine-Maritime 1917). Müzikholde ve radyoda (1938) çalıştıktan sonra, kısa zamanda operet şarkıcısı olarak ün kazandı: *le Maharadjah* (Mihrace), *le Bouillant Achille* (Kanı Kaynayan Asil) v.b. 1945'ten sonra sinemaya geçti: *Garou-Garou Passe-Muraille* (Duvar Geçen Gulyabani) [1951], *les Trois Mousquetaires* (Üç Silâhşörler) [1953], *le Bossu* (Kambur) [1959], *Tout l'Or du Monde* (Dünyanın Bütün Altınları) [R. Claire'in 1961] *la Grande Vadrouille* (Büyük Gezi) [G. Oury'nin, 1966]. (L)

BOUSCAT (LE), Fransa'da Gironde'un (Bordeaux idare çevresi) komünü, Bordeaux'nun batı banliyösünde; 21 462 nüf. (L)

BOUSQUET (Joë), fransız yazarı (Narbonne 1897-Carcassonne 1950). 1918'de Vailly savaşında ağır yaralandı, ömrünü yatakta geçirdi. Yoğun ve zengin anlatımlı bir şairdir. Belli başlı eserleri: *la Tisane de Sarments* (roman, 1936), *Traduit du Silence* (1941), *le Meneur de Lune* (1946), *la Neige d'un Autre Âge* (Bir Başka Çağın Karları) [1953]. Ölümünden sonra yayımlananlar: *Langage Entier* (1966), *Lettres à Poisson d'Or* (Altın Balığa Mektuplar) [1967]. (L)

BOUSSEAU (Jacques), fransız heykeltıraşı (La Crépelière, Poitou 1681-Madrid 1740). Coustou'nun öğrencisi. 1737-1740 Arasında İspanya kralı Felipe V'in baş heykeltıraşı oldu. Ayrıca Granja krallık şatosunda çalıştı. (L)

BOUSSET (Jean-Baptiste DROUARD DE), fransız bestecisi (Dijon 1662-Paris 1725). Louvre kilisesinde müzik yönetmeni. Daha sonra şansonlar (ağır parçalar veya meyhane havaları) bestelemekte başarılı oldu, bu tür şarkıları kapsayan 34 derleme yayımladı (1690-1724). — Oğlu RENE, (Paris 1703 -ay.y. 1760), Notre-Dame kilisesinin ve 1759'a doğru krallık kilisesinin orgcusu oldu. Eseri: *Dinsel Kantatlar* (1735 ve 1740). [L]

BOUSSİNESQ (Joseph), fransız matematikçisi (Saint-Andre-de-Sangonis, Herault 1842-Paris 1929). Lille Fen fakültesinde diferansiyel hesap (1872), sonra Paris Fen fakültesinde matematiksel fizik ve fiziksel mekanik profesörü. Başlıca eserleri genel mekaniği ve fiziksel mekaniği, ısı teorisini ve optiği, kılcallığı, esneklik ve direnci ilgilendirmektedir. Aynı zamanda ırmak kabarma ve alçalmalarını, girdapları, dalgayı, deniz çalkanmasını v.b. inceledi ve felsefe ile ilgili değerli muhtıralar yazdı. (L)

BOUSSİNGAULT (Jean-Baptiste), fransız kimyageri ve tarım uzmanı (Paris 1802-ay.y. 1887). Basit bir bakkalın oğlu olan Boussingault, ne yüksek, ne de hattâ orta öğrenim yaptı. Bu yüzden, tezinin savunması için, özel izin alması gerekti. Saint-Etienne'deki Maden okulunun derslerini izledikten sonra, Yeni-Granada'da bir maden işletmesinin idaresini üzerine aldı. İspanyol sömürgelerinin ayaklanması sırasında Boliver'un kurmay heyetine girdi ve katıldığı seferlerde, jeoloji ve meteorolojiye ait kıymetli bilgiler edindi. Fransa'ya döndükten sonra, Lyon Fen fakültesinde kimya kürsüsüne atandı. 1829'da Conservatoire des Arts et Métiers'de Tarım kürsüsüne geçti. 1837'de, Sorbonne'da Thenard'ın yerine geçti. 1839'da da Bilimler akademisine seçildi ve 1848'de Kurucu meclise Bas-Rhin temsilcisi olarak katıldı. Boussingault çeliklerde silisyum bulunduğunu keşfetmiş ve bu elementin alaşımlar üzerindeki rolünü tespit etmiştir: Dumas'nın, atom kütleleriyle ilgili araştırmalarına katıldı. Fakat kendisini daha çok tarımsal kimyaya ve bitkisel fizyolojiye verdi. Gübrelerin azot ve fosforca zenginliği hakkındaki etüdü, yaşayan dokuların terkibi, ot yiyen hayvanların salgıları ot ve samanın gıda değeri, atmosfer azotunun bağlanması konusundaki araştırmaları zikredilebilir. (L)

BOUSSİNGAULT (Jean-Louis), fransız ressam ve gravürcüsü (Paris 1883-ay.y. 1943), Jean-Baptiste Boussingault'un torunu. Portre, natürmort ve duvar resimleri yaptı (Chaillot sarayının dekorasyonu). Başlıca tabloları: *Kadın Figürü, Kadın Profili, Üzüm Sepeti, İki Figür Arasında Çiçek Vazosu, Bahçede Kadınlar* (Modern Sanatlar müzesi). Gravürcü olarak en önemli eserlerini taşbasması, puvantses kazı tarzında yaptı. (L)

BOUSSİNGAULTİA i. (Fransız tarım ve kimya uzmanı Jean-Baptiste *Boussingault'*-un adından). Tırmanıcı bitki. Anayurdu Güney Amerika'dır. Yaprakları ve yumruları yenir; bunun için tarımı yapılır. (İlmî adı: *Boussingaultia baselloidea*. Basellaceae familyasından olan bu cinsin 10 türü vardır.) [L]

BOUSSİNGAULTİT i. (J.-B. *Boussingault'* un adından, fr. *boussingaultite*). Miner. Toscana'da Travalle *suffioni*'lerinde bulunan magnezyum ve amonyum tabiî çift sülfatı. (L)

BOUSSİRON (Simon), fransız mühendis ve sanayicisi (Perpignan 1873-Paris 1958). Eiffel tesislerinde çalıştıktan sonra 1899'da kendini tamamen betonarme çalışmalarına verdi. 1900'den sonra betonarme ile ilgili sıkışma ve bükülme genel formüllerini yayımladı. 1910'da ince kemerler inşasını en elverişli hale getirdi; bu tarihten sonra kemerli damlar inşasına başladı. Bunlardan 1924'te yaptığı Bourget-Dugny hangarının kemer açıklığı 40 metre, 1951'de yaptığı Marignane hangarının kemer açıklığı ise 100 metredir. 1906'da yarım eklemlerle ilgili bir ihtira beratı aldı ve bunu 1909'da yaptığı Amélie-les-Bains köprüsüne ve 1911'de yaptığı Montauban köprüsüne uyguladı. 54 ve 56 metrelik iki kemer ile bu son köprü Birinci Dünya savaşı öncesinde gerçekleştirilmiş en önemli betonarmelerden biridir. (L)

BOUSSU, Belçika'da (Hainnaut, Mons idare çevresi) komün, Borinage'da, Mons'un batısında; 11 600 nüf. XVI. yy.dan kalma (onarılmış) şato. Kilise (XII. yy.dan kalma koro yeri; XVI. yy.dan kalma çan kulesi). Maden kömürü. (L)

BOUTENS (Pieter Cornelis), hollandalı şair (Middelburg 1870-La Haye 1943). 1880 hareketiyle yenilenen klasik akımın temsilcisi. Eserlerinin lirik havası (*Stemmen* [Sesler] 1907, *Vergeten Liedjes* [Unutulmuş Şarkılar] 1909, *Zomerwolken* [Yaz Bulutları] 1922). XX. yy. başlarında hollandalı bütün genç şairleri etkiledi. Homeros çevirileri; anlatım gücü ve üslûp bakımından eşsiz bir değer taşır. (L)

BOUTERWEK (Friedrich), alman yazarı ve filozofu (Oker, Goslar yakınları 1765-Göttingen 1828). Kant'ın, daha sonra da Jacobi'nin felsefesini benimsedi. 1797'de Göttingen üniversitesinde felsefe profesörü oldu. Başlıca edebî eseri: *Geschichte der Heueren Poesie und Beredsamkeit* (Modern Şiir ve Belâgat Tarihi) [1801-1819]. Felsefî eserleri: *Aphorismen Nach Kants Lehre Vorgelegt* (Kant Öğretisine Göre Vecizeler) [1793], *Apodiktik* (1799) *Aklın Çağları* (1802), *Aesthetik* (Estetik) [1807], *Akıl Dini* (1824). [L]

BOUTET (Daniel), fransız mühendisi (Chartres 1886). 1933'te Demir ve kara yolları genel müdürü oldu. Tane ölçme usulünü, katran ve bitüm gibi plastik maddelerin özellikleri ile kullanılışlarını inceledi. Şoselerin şekil bozukluklarını ölçen âletler hazırladı ve kullandı. (L)

BOUTİGNY (Pierre Hippoltyte), fransız kimyacı ve eczacısı (Colleville, Harfleur 1798-Ereux 1884). Kalefaksiyon olayını ilk defa inceledi ve bu hususta *Küresel Maddeler Üzerinde İncelemeler* adlı eserini yayımladı. (L)

Boutique Fantasque (LA), Léonide Massine'in bir perdelik balesi. Müzik: Rossini'den uygulayan ve işleyen O. Respighi; dekor ve kostümler: A. Derain. İlk defa 1919'da Londra'daki Alhambra Theater'da Diaghilev Rus Bale topluluğu tarafından temsil edildi. Eser, o günlerde sanat hayatına yeni atılan Massine için parlak bir başarı oldu. *Boutique Fantasque,* Rossini'nin canlı ve oynak ritimleri ile akademik tarzda dansedilen, bol mimikli bir baledir. (L)

BOUTROUX (Émile), fransız filozofu (Montrouge 1845-Paris 1921). 1874'te *«Tabiat Yasalarının Olumsallığı»* konulu tezini verdi, daha sonra Montpellier, Nancy üniversitelerinde ve Sorbonne'da ders okuttu (1885). 1902'de Thiers vakfının müdürü oldu. Boutroux'ya göre tabiatta zorunluluk yalnız görünüştedir: mekanizm teorisi ve yasaları bizi, yanlış olarak bir çeşit evrensel kadere inanmaya götürür; nitelik görüşü, nicelik görüşünün üstünde yer almalı; ereklik, hareketin üstündedir; sebeplerle sonuçların birbirine kesin bağlantısının ötesinde, olumsallık ve ilerleme vardır. Çeşitli olaylar (mekanik, fizikî ve kimyevî, biyolojik ve psikolojik) olumsal bir şekilde birbirleri üzerinde yer almışlardır; tabiî evrimin alt kademesinden, üst kademesine geçerken birbirine indirgenemeyen ilerleyici bileşimlerle karşılaşır. Eserleri: *de l'Idée de Loi Naturelle Dans la Science et la Pilosophie* (Bilim ve Felsefede Tabiat Yasası Kavramı Üstüne) [1895], *Etudes d'Histoire de la Philosophie* (Felsefe Tarihi İncelemeleri) [1897], *Pascal* (1900), *Science et Religion Dans la Philosophie Contemporaine* (Çağdaş Felsefede Bilim ve Din) [1908], *William James* (1911). Bergson, Boutroux'nun öğrencisiydi. (L)

BOUTRY (Roger), fransız piyanisti ve bestecisi (Paris 1932). Paris konservatuvarından Roma Büyük ödülünü (1954) alarak çıktı. Piyanistliği meslek edinmekle birlikte daha çok beste yapmaya çalıştı. Son derece zarif olan eserlerinde Debussy ve Ravel'in havası sezilir. Eserleri: *Reflets Sur Rome* (Roma Işıkları) [1955], *Saksofon* ve *Orkestra için Serenad* (1956), *Piyano* ve *Orkestra için Konçerto* (1954-1956) ve *le Rosaire des Joies* (Sevinç Tesbihi) adlı bir oratoryo (1957). [L]

BOUTS (Dierick veya Thierry), flaman ressamı (Haarlem 1415'e doğr.-Louvain 1475). Haarlem çevresinde yetiştikten sonra Brüksel'de R. Van Der Weyden'in atelyesinde çalıştığı sanılır. 1450'ye doğru Louvain'e yerleşti. En ünlü eseri, *Kutsal Tören Mihrap Arkalığı,* Louvain'deki Saint-Pierre ki-

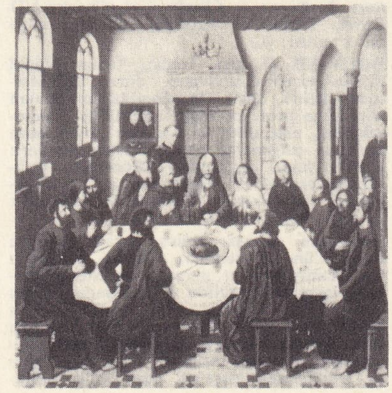

Jean-Louis BOUSSİNGAULT
«Kadın Figürü»

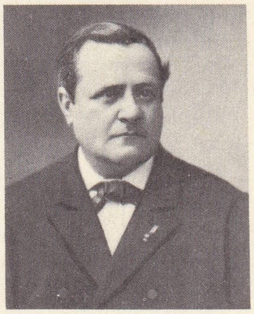

Joseph BOUSSİNESQ

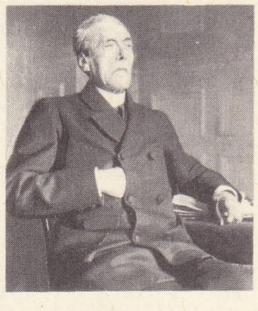

Émile BOUTROUX

Dierick BOUTS
«Son Yemek» adlı mihrap arkalığından orta pano tablonun bütünü ve detay (Saint-Pierre de Louvain)

Foto. Piron, Dornac, A.C.İ. (LAROUSSE)

lisesindedir (1464-1468). Bu eser, XV. yy.ın en büyük ve değerli kompozisyonları arasında yer alır. Bouts, 1468'de Louvain şehrinin ressamı olduktan sonra belediye binası dekorasyonunu üzerine aldı. Brüksel müzesinde iki büyük panosu vardır: *İmparator Otto'nun Efsanesi.* Bir adlî hatayı konu alan bu kompozisyonlar XV. yy. flaman duvar ressamlığı yolundaki ilginç çabaları temsil eder. Resimde görülen kişilerin çoğu portre niteliği taşır. D. Bouts'un eserlerinin bir kısmı Louvre'da, Londra'da National Gallery'de, Berlin'de, Lille'de ve Rotterdam'da bulunmaktadır. En değerli resimleri arasında Münih Pinakothek müzesindeki üçüz tablo *(Kâhinlerin Tapınışı)* Saint-Sauveur'deki (Burges), *Aziz Hippolytos'un Öldürülmesi* sayılabilir. D. Bouts'in sanatındaki en büyük özellik, peyzajlara aktardığı duygulu aydınlık ve genişlik anlayışıdır. İki oğlu oldu: DIERICK II ve ALBRECHT (öl. 1548). İkisi de babalarını taklit etti. (L)

BOUTY (Edmond), fransız fizikçisi (Nant, Aveyron 1846-Paris 1922). École Normale Supérieure'den mezun olduktan sonra Paris Fen fakültesinde profesör oldu (1885). Tuzlu eriyiklerdeki elektrik iletkenliği ve mikanın dielektrik gücünü inceledi. Jamin ile birlikte *École Polytechnique İçin Fizik Dersleri* adlı eseri yayımladı. (L)

BOUVARD (Alexis), fransız astronomu (Les Fouches 1767-Paris 1843). Paris rasathanesi müdürü. *Nouvelles Tables des Planètes Jupiter et Saturne* (Jüpiter ve Satürn Gezegenlerinin Yeni Cetvelleri) [1808] adlı bir eser yazdı, sekiz kuyruklu yıldız keşfetti ve bunların parabolik elemanlarını hesapladı, ayrıca Uranüs'teki düzen bozukluklarının üstüne gözlemlerde bulundu. (L)

BOUVARD (François), fransız kemancısı ve bestecisi (Lyon 1684'e doğr.-Paris 1760). 18 Yaşında yazdığı lirik trajedisi *Médus* Paris operasında oynandı. Diğer eserleri: *Ağır Parçalar, Sürekli Bas ve Tek Keman İçin Sonatlar,* bir lirik trajedi *(Cassandre)* bir kantat *(Kırda Aşk)* ve *Usquequo* mezmuru. (L)

Bouvard et Pécuchet, Gustave Flaubert'in ölümünden sonra yayımlanan romanı (1881). Orta zekâlı iki kâtip bir yaz gezintisinde tanışır ve dost olurlar. Tarım, kimya, arkeoloji v.b. gibi alanlarda birçok teşebbüse girişirlerse de, hepsinde başarısızlığa uğrarlar. Nerdeyse marazî denecek derecede bir tutkuyle üstünde on yıl çalışılan ve yarıda kalan bu eser, hasta Flaubert'in hayal kırıklığını, hayatın ve basma kalıp düşüncelerin gülünç yanlarını yansıtma yolundaki çabasını açığa vurur. (L)

BOUVARDİA i. (Louis XIII'ün hekimi ve saray bahçeleri baş yönetmeni *Bouvard*'ın [1572-1658] adından). Ağaçsı veya otsu bitki. Amerika'da otuz kadar türü bulunur. (Kökboyasıgillerden. Çiçekçilikte değişinim veya melezleme yoluyle elde edilen sayısız çeşitleri vardır.) [L]

BOUVET adası, Atlas okyanusunun güneyinde volkanik ada, 54°26' güney enleminde, 1739'da fransız Bouvet de Lozier tarafından keşfedildi. 1927'de Norveç tarafından ilhak edildi. (L)

BOUVİER (Gilles le), **le Héraut Berry** de denir (Bourges 1386-1457 ?). Doğu Akdeniz'e yaptığı geziler sonunda *Coğrafya* adlı bir kitap yazdı. Ayrıca *Chronique et Histoire du Règne de Charles VII* (Charles VII Devri, Tarihi ve Kroniği) adlı bir eseri daha vardır. (L)

BOUVİER (Louis), fransız tabiat bilgini (Saint-Laurent-Grandvaux, Jura 1856-Maisons-Laffitte 1944). Muséum'da entomoloji kürsüsüne profesör oldu (1895-1932). Yumuşakçalar, eklemliler ve özellikle onycophora üzerinde çalışmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Vie Psychique des Insectes* (Böceklerin Ruhsal Hayatı) [1919] *Habitudes et Métamorphoses des Insectes* (Böceklerde Alışkanlık ve Başkalaşma) [1921] v.b. (L)

Bouvines savaşı, Fransa kralı Philippe Auguste'ün, 27 temmuz 1214'te, Fransa'yı istilâ etmiş olan ve parçalamak isteyen germen imparatoru Otton IV, Flandre kontu Ferrand ve ingiltere kralı Yurtsuz John kuvvetlerine karşı elde ettiği zafer. Karma istilâ ordusu Valenciennes yakınında toplanmıştı. Philippe Auguste bu orduya karşı, köylülerden teşekkül eden milis birliklesini sevketti. Savaşın şiddetli anında Fransa kralı atından düştü, köylülerden biri tarafından kurtarıldı; ama sonunda zaferi kazandı. Renaud de Boulogne, Ferrand ve Guillaume de Salisbury esir edildiler, Otton kaçmayı başardı.
Bouvines, ulusal bir zafer olarak nitelendi. Capet hanedanının senyörler üzerinde egemenlik kurmasını sağladı Avrupa'da büyük yankılar uyandırdı. Otton IV, imparatorluk tahtını daha fazla koruyamadı ve yerini rakibi Friedrich II'ye bırakmaya mecbur kaldı. Daha önce Roche-aux-Moines'da da yenilmiş olan kral John'un bir kere daha yenilgiye uğraması baronların muhalefetini kolaylaştırdı. John 1215'te, Magna Carta'yı kabule zorlandı. Böylece krallığının mutlak iktidarına ilk darbe indirilmiş oldu. (L)

BOVAL i. (Gine'de Futajalon fulbe dilinden k.). Jeomorfoloji. Lateritli veya demirli bir kabuktan meydana gelen yayla; aşınma ile iyice alçalmış, üst toprağını kaybetmiştir, git gide seyrekleşen buğdaygiller çayırı ile kaplıdır.

◆ **Bovallaşma** i. Jeomorfoloji. Bovale dönüşme mekanizması; bu dönüşümün sonucu.
— ANSİKL. *Bovallaşma,* lateritli killerin tropikal ortamdaki evriminin en sık rastlanan sonucudur: insan eliyle çıplaklaştırıldıkça git gide daha katı kabuklar halini alırlar. Zenci Afrikası Hindistan ve Brezilya'da hemen başlanması gereken bovallaşmaya karşı savaş, yaşamalı fizikî coğrafyanın en çetin sorunlarındandır. (L)

BOVARİZM i. (Flaubert'in *Madame Bovary* adlı romanından). Psikiyatr. Gerek duygu, gerekse sosyal yaşantı alanında hissedilen eksiklik duygusu. Nevrozlu kadınlarda sık sık rastlanır.
— ANSİKL. *Bovarizm* deyimini ilk defa 1892'de Jules de Gaultier kısa bir denemesinde kullandı. Flaubert'in romanının evrensel bir felsefenin ortaya çıkmasına yol açtığını söyledi. Jules de Gaultier bu kelimeyi «insana kendini olduğundan başka türlü görebilmesi için sunulmuş olan güç» diye tanımlar. Bovarizm, mitomani ve histeriye benzetilebilir. Bovarizm'in yapısında, kendini beğenmişlik, kendi kendine telkin, taşkın bir hayal gücü ile ihtiraslı istekler birleşir, böyece kişi kendini gerçek durumunun üstünde görür. (L)

BOVE (Ossp İvanoviç), rus mimarı (Petersburg 1784-Moskova 1824). 1812'deki yangından sonra Moskova'nın onarımında büyük bir katkısı oldu. Kentin ortasındaki yapılar onun eseridir. (L)

BOVENİT i. Miner. Tabiî hidratlı (su moleküllü) magnezyum silikat. (L)

BOVES (José Tomas Rodriguez), ispanyol-amerikan taraftarı (Gijon, Asturia 1783-Urica, Venezuela 1814). Kastilya asıllı, ortahalli bir aileden. 1810'da kurtuluş savaşı sırasında İspanya krallık ordusuna girdi. Bolivar'a karşı «Cehennem tümeni» adlı kıyıcı bir çete kurdu. Bir çarpışmada öldü. (L)

BOVET (Daniel), italyan farmakolojisti (Neuchâtel 1907). Fourneau'nun öğrencisidir, 1929'da Fen doktoru unvanını aldı; 1929'dan 1947'ye kadar Fourneau'ya yardımcılık etti. Ondan sonra Roma tıbbî kimya laboratuvarına müdür oldu. Antihistaminler ve sentetik kürarlar hakkındaki çalışmaları dolayısıyle, 1957'de fizyoloji ve tıp Nobel ödülünü kazandı. 1964'te Fransa Bilimler akademisine yabancı üye seçildi. (L)

BOVİANUM, Sammnium'da (İtalya) eski şehir. M.Ö. 312 ve 299'da, Samnit savaşları sırasında Romalılar tarafından alındı, sonra koloni haline getirildi. Bugünkü *Boiano* şehri. (L)

BOVİDAE. Bk. BOYNUZLUGİLLER.

BOVİLLAE. Esk. coğ. Latium'da (İtalya) şehir, Appai kolu kenarında. Albano yakınlarında oldukça önemli kalıntılar. (L)

BOVİNAE. Bk. SIĞIRLAR.

BOVİO (Giovanni), italyan yazarı ve siyaset adamı (Trani 1841-Napoli 1903). Napoli'de profesör. Cumhuriyetçi partinin en gözde adamlarından. 1876'dan sonra milletvekili. *Dottrina dei Partiti in Europa* (Avrupa'da Partilerin Doktrini) [1886] adlı kitapla, hukuk eserleri ve birkaç piyes yazdı. Hegel'in etkisinde kaldı. (L)

BOVİSTA i. Gasteromycetales takımından mantar türü. Körpe iken yenir. (L)

BOVLİNG i. (ing. *bowling*). Amerika'dan çıkma kuka oyunu. (Akçaağaçtan veya meşeden yapılmış 38 sm yüksekliğinde, 25,50 m uzunluğunda, 1,85 m eninde, ağaçtan yapılmış bir pistin sonuna üçgen biçiminde yerleştirilmiş 10 kuklayı, peygamber ağacından 18 ilâ 32 sm çapında iki gülleyi yuvarlayarak devirmektir. Devrilen her bir kuka bir puvandır. İki gülle ile on kuka devrildiği takdirde buna *bir onör,* bir gülle ile on kuka devrilirse *çift onör* denir. Oyun, partisi on atıştan ibarettir.) [L]

BOW, Londra'nın doğusunda işçi mahallesi. (L)

BOWDEN (sir Harold), ingiliz sanayicisi (San Francisco 1880). 1899'dan itibaren bisiklet sanayiinde mühendis olarak çalıştı. 1902'de çelik telden sarmal bir kılıf içinde işleyen çelik telli bisiklet frenini icat etti. (L)

BOWDİCHİA i. Ağaç türü. Kaba noktalı sert bir kerestesi vardır. Zor işlenir, fakat çok güzel cilâ tutar. Başlıca türleri *Bowdichia Guianensis, B. nitidia.* Baklagiller takımından. (L)

BOWEN (Elizabeth), ingiliz kadın romancısı (Dubiin 1899). 1923'ten beri, Alan Charles Cameron ile evlidir. Edebiyat hayatına 1923'te hikâyeler yazarak başladı. Romanları: *the Hotel* (Otel) [1927], *the House in Paris* (Paris'teki Ev) [1935], *the Death of the Heart* (Kalbin Ölümü) [1938], *the Heat of the Day* (Günün Sıcağı) [1949], *After Thought* (Düşünüp Taşındıktan Sonra) [1962]. Hikâyeleri: *Look at All Those Roses* (Bütün Şu Güllere Bak) [1941], *the Demon Lover* (Âşık Şeytan) [1947]. 1942'de ingiliz romancıları üstüne bir tarihî ve tenkit eseri yazdı. (L)

Bowen hastalığı. Kadın hastalığı. Kadın cinsiyet organında epitelioma şeklinde keratinleşme (diskeratoz). Elle dokunulduğunda hafifçe sertlik gösteren, vernik kırmızısı renginde bir veya birçok kabartı halinde beliren ve oldukça yavaş gelişen bir hastalıktır. Amerikalı deri hastalıkları uzmanı James Templeton *Bowen*'in adıyle anılır. (L)

BOWER (Edward), ingiliz ressamı (Devonshire [?]-Londra 1666). Önceleri, Van Dyck'in yardımcısı ve taklitçisi olarak resme başladı. Daha çok, Charles I'in duruşması sırasında ayak üstü çizdiği desen ve resimlerle tanınır. (L)

BOWİE (William), amerikalı yerölçüm bilgini (Annapolis Junction, Maryland 1872-Washington 1940). Trinity kolejinde iyi bir öğrenimden sonra, 1895'te Coast and Geodetic Survey'e girerek, hayatı boyunca yerölçüm bilimi ile uğraştı. Hayford'un çalışma arkadaşıydı, sonra da onun denkleşim teorilerini olgunlaştırdı. Washington ilimler akademisi başkanı oldu (1930). Denkleşim hakkında birçok eser bıraktı. (L)

BOWLES (Chester Bliss), amerikalı siyaset adamı (Springfield, Massachusetts 1901). Savaş üretimi ve fiyatları millî yöneticiliğine tayin edildikten sonra Truman tarafından Office Of Economic Stabilization'in (Ekonomik İstikrar ofisi) [1946] başına getirildi ve federal yönetimin iktisadî işlere karışma yetkisini artırmağa çalıştı. İki defa (1951 ve 1963) A. Birleşik devletlerinin Hindistan elçiliğine tayin edildi ve memleketinin, Nehru hükûmetine yardımını sağladı. Bu arada vali (1949-1951), sonra milletvekili (1958) seçildi; temmuz 1960'ta partisinin başkanlık seçiminde uygulayacağı çalışma tasarılarını hazırlamakla görevlendirildi. Kennedy'nin cumhurbaşkan adaylığını destekledi, onun dışişleri danışmanı oldu. Başlıca eserleri: *Tomorrow Without Fear* (Korkusuz Yarın), *Africa's Challenge to America* (Afrika'nın Amerika'ya Meydan Okuyuşu), *the Coming Political Break Though* (Siyasî Çöküntüye Doğru). [L]

BOWLES (Paul), amerikalı besteci ve yazar (Jamaica, New York 1910). Birçok opera ve bale müziği ile filim müziği yazdı. Amerikan hayatını beğenmediği için Tanca'ya göçtü. Hikâye ve romanlarında, Kuzey Afrika'daki gezileri sırasında dinlediği hikâyelerden esinlenerek modern dünyanın saçmalığını göstermeye çalıştı: *the Shelter-*

ring Sky (Koruyucu Gökyüzü) [1949], *Let it Come Down* (Bırak, Yıkılsın) [1952], *A Life Full of Holes* (Delik Deşik Bir Hayal) [1964], *Up Above the World* (Dünyanın Üstünde) [1967]. (L)

BOWLES (William Lisle), ingiliz şairi ve yazarı (King's Sutton, Northamptonshire 1762-Salisbury 1850). Orta değerde sayısız şiirleri arasında *Forteen Sonnets* (On Dört Sone) [1789] adlı şiir derlemesi kayda değer. «Lakist» diye anılan şairler onu kendilerine öncü olarak kabul ederler. (L)

BOWLESİA i. Çiçek sapları kısa, şemsiye çiçekli bitki. Maydanozgillerden. (L)

BOWMAN (İsaiah), amerikalı coğrafyacı (Waterloo, Kanada 1878-Baltimore 1950). Yale üniversitesinde profesör (1905-1915), Amerikan Coğrafya derneği (New York) müdürü (1915-1935), Johns Hopkins üniversitesi rektörü (1935-1948). Güney Amerika'daki deneylerine dayanarak Andes dağları üstüne önemli eserler yazdı: *the Andes of Southern Peru* (Güney Peru Andları) [1916] ve *Desert Trails of Atacama* (Atacamanın Çöl Yolları) [1923]. Diğer önemli eserleri: *the New World Problems in Political Geography* (Siyasî Coğrafyada Yeni Dünya Meseleleri) [1921], *the Mohammedan World* (İslâm Dünyası) [1924], *International Relations* (Milletlerarası İlişkiler) [1930]. (L)

Bowmann veya **Muller kapsülü,** Malpighi cisimciklerini çevreleyen özel zar. Adını ingiliz hekimi *William Bowmann*'dan (1816-1892) alır. (L)

BOWRA (sir Cecil Maurice), ingiliz dilbilgini (Çin 1898). Wadham kolejinde (Oxford) profesör. Eski Yunanistan'ın lirik şiirleri ile sembolist fransız ve rus şiirleri üstüne önemli eserler yayımladı. (L)

BOWRİNG (sir John), ingiliz dilbilgini, gezgini ve yöneticisi (Exeter 1792-Claremont, Exeter yakınında 1872). 1821'de Jeremy Bentham ile tanıştı, onun düşüncelerini benimsedi ve eserlerini yayımladı. 1824'ten 1830'a kadar *Westminister Review* adlı dergiyi yönetti. 200 Dil bilmek ve bunlardan 100'ünü kolayca konuşmakla övünürdü. Chambre des communes üyesi oldu (1835-1837 ve 1841-1849); bütün ülkelerin halk balad ve şiirlerini derlemek için özellikle Balkanlar, Macaristan ve Rusya başta olmak üzere bütün Avrupa'yı dolaştı. Kanton'da Britanya konsolosu (1849), Hong-Kong'ta vali (1854) oldu. 2. Çin savaşına sebep olan siyasî ve ticarî anlaşmazlıkta Çinlilere karşı koydu. Kırk cilt kadar tutan şiirler, tenkitler, gezi izlenimleri, siyasî denemeler, çeviriler ve 1877'de *Autobiographical Recollections of sir John Bowring* adı ile yayımlanan anılarını kaleme aldı. (L)

BOXTEL, Hollanda'da (Kuzey-Brabant) şehir, Dommel ırmağı kıyısında; 16 600 nüf. Dokuma sanayii; konfeksiyon. Metalürji. Besin sanayii. (L)

BOY i. Bir nesnenin tabanı ile en yüksek noktası arasındaki uzaklık: *Ağacın boyu. İnsanın boyu.* || Üst kenardan alt kenara kadar olan uzaklık: *Çerçevenin boyu.* || Uzunluk: *Cetvelin boyu.* || Boyut, büyüklük derecesi: *Sattığı sandıklar birkaç boydu* (Şemseddin Sami).||Kıyı, kenar: *Dere boyu.*
— ÇEŞ. DEY. *Boy abdesti.* Bk. ABDEST. || *Boy almak* veya *boy atmak,* uzamak, büyümek. || *Boy bos,* insan boyu, endam. || *Boy ölçüşmek,* yarışmak. || *Boy vermek* boyuna göre ayırmak. || *Boy göstermek,* kendini belli etmek, gösteriş yapmak. || *Boy ölçüşmek,* yarışmak. || *Boy vermek* [bitkiler için], uzamak, gelişmek. Suyun derinliğinin insan boyunu geçip geçmediğini kontrol etmek. [Kumaş için] istenen uzunlukta olmak. || *(Bir) Boydan (bir) boya,* bir uçtan bir uca, göz alabildiğine: *Boydan boya uzanmış bir boz toprak* (Yaşar Kemal). || *Boyu beraber,* aynı boyda. || *Boya çekmek (yetmek),* uzamak, boyuna büyümek. || *Boyu bosu yerinde,* görünüşü, endamı güzel. || *Boyu boyuna, huyu huyuna,* iyi anlaşan çiftler için söylenir. || *Boyu (bosu) devrilsin!,* «ölsün» anlamında beddua. || *Boyuna vermek,* [kumaş v.b. için] boyuna doğru uzamak. || *Boyunun ölçüsünü almak,* başarısız bir deneme yapmak, bir işten yenik çıkmak. || *Adam boyu,* normal bir insan boyu yüksekliği: *Veli dayıgilin evlerinin önünde bir adam boyu yüksekliğinde bir çardakları vardı* (Yaşar Kemal). || *Enine boyuna,* gelişmiş, gösterişli.

— Antropol. Bk. ANSİKL.

— Ask. *Boy çukuru, boy siperi.* Bk. SİPER.

— Balıkç. Sığ sularda özellikle dalarak yapılan midye, sünger, yosun ve benzeri avcılıkta derinlik ölçüsü. || *Balık boyu,* a) total boyu, burun ucundan kuyruk ucuna kadar olan düz mesafe (LT); b) standart boy, balığın burun ucundan kuyruk başlangıcına kadar olan mesafe (LS); c) çatal boyu (Forklength), balığın burun ucundan kuyruk çatalının alt kenar ortasına kadar olan mesafe (LT).

— Bot. *Azamî boy,* belli bir bitki türünün normal olarak ulaşabildiği en büyük boy. (Teorik bakımdan, bazı bitkilerin büyümesi, yani uzaması sınırsızdır. Gerçekte ise enine büyümenin bir sınırı vardır. Katılaşma ve durgunlaşma sebebiyle boyuna büyümenin de bir sınırı vardır denebilir. Yalnız sarmaşıklar ve tırmanıcı bitkiler bu sınırı aşmakta ve ancak, yerine göre, yaşlanmayle büyümeleri sınırlanabilmektedir.)

— Fiz. *Dalga boyu.* Bk. DALGA, DALGAÖLÇER, FREKANS.

— Spor. Yarışçıları birbirlerinden ayıran birim. (At sporu veya kürek yarışı v.b.) Bir at boyu veya bir tekne boyu: *Bir boyla, yarım boyla kazanmak.*

— Terz. *İç boy,* pantolonda ağ ile paça arasındaki uzunluk (*kavalo* da denir).

— ANSİKL. Antropol. *Boy,* bir kimse ayakta dik durduğu zaman yerle kafatasının tepesi arasında kalan mesafedir.

Boy, büyüme olayının sonucudur; bundan dolayı, her şeyden önce iç salgıların (hipofiz, tiroit) etkisine bağlıdır. Yaşama tarzının, beslenmenin, sosyal durumun da boyu etkilediği iddia edilir. Soyaçekim bu bakımdan önemli rol oynar ve ırklar gibi kalıtım etkenleriyle birbirine bağlı insan topluluklarında bireylerin yaklaşık olarak hep aynı boyda olmalarını izah eder.

Boy yaşa ve cinsiyete göre de değişir (yaşlandıkça kısalır). Antropoloji bilginlerinin bu konudaki sınıflaması şöyledir:

Erkekler: cüceler, 130 sm'den az; çok kısalar, 130,0-149,9 sm; kısalar 150,0-159,9; azıcık orta boylular, 160,0-163,9 sm; orta boylular, 164,0-166,9 sm; artık orta boylular 167,0-169,9 sm; uzun boylular, 170,0-179,9 sm; çok uzun boylular 180,0-199,9 sm; dev adamlar 200 sm'den fazla.

Kadınlar: cüceler, 121 sm'den az; çok kısalar 121,0-139,9 sm; kısalar 140,0-148,9 sm; azıcık orta boylular, 149,0-152,9 sm; orta boylular, 153,0-155,9 sm; artık orta boylular, 156,0-158,9 sm; uzun boylular, 159,0-167,9 sm; çok uzun boylular, 168,0-186,9 sm; devanası kadınlar, 187 sm'den fazla.

Demek ki erkeklerde boy ortalaması 130,0-199,9, kadınlarda 121,0-186,9 sm arasındadır.

Bugünkü halklar arasında çok kısa veya kısa boylu olanlar: Akkas zenciler (pigmeler) [ortalama erkek boyu, 145 sm], Andamanlı zenciler (148 sm),Veddalar (153 sm), Laponlar (153 sm), Eskimolar (158 sm); büyük boylu olanlar: Saralar (182 sm), Patagonyalılar (184 sm).

Belki de birbiriyle karışma yüzünden beyaz halklarda, bir süreden beri ortalama boyda hızlı bir artış görülmektedir.

◆ **Boy boy** zf. Değişik büyüklükte, ayrı ölçüde. Türlü türlü: *Sonunda bir ipe boy boy onar dizilen* (M. Â. Ersoy).

◆ **Boyca** zf. Boyuna göre. || Uzunluk bakımından.

— Fiz. Uzunluk birimine nispet edilen büyüklük için kullanılır. *1 mm çapında bakır bir telin boyca direnci kilometre başına 22 ohmdur.*

◆ **Boydaş** i. Aynı boyda. || Akran.

◆ **Boylanmak** geçz. f. Boyu uzamak: *Ben görmeyeli epey boylanmış.*

— DEY. *Boylanıp poslanmak,* dikkat çekecek şekilde boyu uzamak.

◆ **Boylu** sıf. Uzun boylu.

— ÇEŞ. DEY. *Boylu boslu (poslu),* gösterişli, uzun boylu. || *Boylu boyuna (boyunca),* boyunun uzunluğunca: *Odasında maroken kanepeye boylu boyunca uzanmış, çıplak ayaklarını da buz dolabına sokmuştu* (Orhan Kemal). || *O kadar uzun boylu değil,* fazla ileri gitme.

◆ **Boyunca** zf. Uzunluğu kadar: *Kıyı boyunca sıralanan ağaçlar.* || Süresince, kadar: *Üç yıl boyunca onu görmedim.*

— ÇEŞ. DEY. *Boyunca beraber çocuğu (evlâdı) olmak,* yetişkin çocuğu olmak. || *Boyunca günaha girmek,* büyük bir günah işlemek.

◆ **Boysuz** sıf. Kısa boylu. (LM)

BOY i. Ortak bir sosyal düzen içinde bir arada yaşayan, aynı soydan insanların meydana getirdiği en basit topluluk. || Oğuz Türklerinde önemli bir siyasî birlik: *Oğuz'un Bayat ve Afşar boyları da gerek Türkiye'de gerek İran'da ve Azerbeycan'da mevcuttur* (Ziya Gökalp.) [Bk. ANSİKL.] || *Boy beyi,* boy denen sınıfın başında bulunan kimse. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Yahudiler Yakup'un on iki oğlundan gelme on iki boya bölünmüştü. Levi'nin hizmetinde olan boyun kendi toprağı yoktu; Yusuf'un boyunu ise iki oğlu Efraim ile Manasse'nin boyları temsil ediyordu. Atina ve Attike'de başlangıçta dört boy vardı. Bunlar *trittus*'lar ve *demos*'lar şeklinde ikiye bölündü; sonra da sayıları Kleisthenes tarafından ona çıkarıldı. Kleisthenes bu boylara mahallî kahramanların adlarını verdirdi. Aynı zamanda da seçimlerde, askere alma işlerinde, din törenlerinde bunlara dayanılmasını kararlaştırdı. Bu boyların her birinin, adını aldığı mahallî kahramanın adıyle anılan bir tapınağı, malları ve hazinedarı vardı. Roma'da boyların sayısı başlangıçta yalnız ikiydi: Titienses ve Ramnes. Luceres boyunun adı, şehri kuran bu iki boyun adlarının yanı sıra ancak daha sonraları anılmaya başlandı. Tıpkı Atina'da olduğu gibi, boylar siyasî ve askerî bir kadro meydana getirmişlerdi. Servius Tullius devrinden itibaren de bu boyların yerini, toprak bütünlüğü esasına bağlı boylar aldı. İçlerinden kırlarda yaşayan on yedisine (sonuncusu hariç) patrisyen gentis'ler (uluslar) adı verildi. Ayrıca, şehrin dört idarî bölümünün her biri için bir boy olmak üzere dört boy daha vardı. Daha sonraları ise boyların sayısı otuz beşe çıktı. *Comitia* meclislerinin kurulmasından beri yurttaşlar boylar halinde oy veriyorlardı. İlk oy veren boyun oyuna *prerogativa* adı verilir ve bu oy, genellikle diğer oyların hepsini aynı yöne sürüklerdi. İlkin boy esasına göre yapılan asker toplama işlemleri sonraları yüzer kişilik bölümler esasına göre yapılmaya başlandı. Nüfus arttığı ve toprak esası kalktığı zaman muhafaza edilmiş olan boy adları, geleneksel yollardan biriyle (yani azat, kabul veya boyun büyükleri tarafından tayin yoluyle) boya giren bir kimsenin «yurttaşlık hakkı»na sahip olduğunu gösteren bir belirti olarak işe yarıyordu.

● *Boy beyi,* yurdunda kabîlesi ile birlikte bağımsız olarak yaşardı. Yazı yaylada, kışı ise bir ırmak kıyısındaki kışlığında geçirirdi. Bey, her sabah divan otağına çıkar Kabîle işlerini görüşür, habercileri kabul ederdi. Karargâhında ailesi, muhafızlar, kapıcılar, çavuşlar, bekçiler ve esirler bulunurdu. Selçuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Dulkadiroğulları, Karamanlı ve Osmanlı hanedanlarının kurucuları birer boy beyiydi. Osmanlılar devrinde Anadolu'daki büyük türkmen kabîlelerinin başkanlarına da boy beyi denirdi. Beylerin kabîlelerinden kendileri için vergiler aldıkları arşiv belgelerinden anlaşılıyor. Bu vergiler «âdet-i kuşak-ı boy beği», «âdet-i salgun-ı boy beği» gibi adlar alırdı. (LM)

BOY i. Sömürgelerde uşak olarak kullanılan yerli genç. (L)

BOY veya **BOYTOHUMU** bls. i. Bot. Bir adı da Çemen olan Boyotunun tohumu. (M)

BOYA i. Cisimlere renk vermek veya onları dış etkilerden korumak için kullanılan renkli madde: *Yeşil boya. Yağlı boya. Ya bu kan rengi boya!* (M. Â. Ersoy). [Bk. ANSİKL.] || Renk. || Mürekkep. || *Mec.* Aldatan görünüş.

— ÇEŞ. DEY. *Boya almak (tutmak),* iyi bo-

yanır olmak. || *Boya çekmek (vurmak)*, boyamak. || *Boya günü. Mah.* Kına gecesinden iki gün önce çeşitli maddelerden geline boya hazırlamak için bir araya toplanma (Antalya). || *Boyası atmış*, solmuş.

— Biyol. *Boya ağacı*, kabuğu dericiler tarafından boya yapmak için kullanılan bir çeşit kayın ağacı. || *Boya maddesi*, hayvan veya bitki dokularına renk veren madde. || *Canlı boyları*, hücreyi bozmadan, hiç değilse kısa sürede ölümüne yol açmadan, bazı hücre kısımlarının görülmesini sağlayan boya maddeleri. (Bu türlü boyalar canlıları canlı iken inceleme imkânı verir. Nötr kırmızı, az yoğun kullanılmak şartıyle bir canlı boyasıdır.)

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Boya akması*, bütün boya katlarının tek-düzeli kurumasına engel olan bir boya tabakası sürülmesinden ileri gelen boya bozukluğu.

— Kozmetik. *Boya maddesi*, cilde hoş bir renk ve görünüş vermek için sürülen krem ve düzgünlerin hazırlanmasında kullanılan madde.

— Res. *Boya aralıkları*, bazı resim yöntemlerinde beyaz bırakılan kısımlar.

— Teknol. *Boya haslıkları*, mensucat boyamasında tabiî ve sentetik boyaların kullanıldıkları yere ve dış etkilere bağlı dayanma kabiliyetleri. (Bk. ANSİKL.) || *Boya tabancası*, sıvı boyayı püskürtmek için kullanılan âlet.

— Tekst. *Boya abraşı*, kumaş veya dokumaların iyi boyanmaması sonucu, yer yer dalgalı kalması. || *Boya çubuğu*, boyaya daldırılacak ipek çilelerinin asıldığı, porselen, cam veya paslanmaz çelikten yapılmış düzgün biçimli özel çubuk. || *Boyayı sökme*, bir kumaş üzerindeki rengin bir kısmını veya tamamını yok etme. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Boya süzme*, kan dolaşımına şırınga edilen bazı boyayıcı maddelerin karaciğer yoluyle süzülüp öd yoluyle çıkartılması. Boya süzme görevinin muayenesi karaciğerin çalışma durumu hakkında bilgi verir. [Karaciğer yetmezliğinin biyolojik teşhisi.]

— ANSİKL. G. santl. Boyanacak nesneyi boyayıcı maddeye batırmak suretiyle boyama tarzı hem kumaşlara hem tahtalara uygulanabilir. Eski çağlarda da boyama teknikleri uygulanmaktaydı. Homeros Asya endüstrisinin bu alanda çok ilerlemiş olduğunu övgüyle anlatır. Fenikenin «erguvan» rengi ün salmıştı, Süleyman yaptırdığı tapınağın süslenmesi için gereken kumaşları Fenike'den getirtmişti. Mısır'da yapılan renkli kumaşlar da çok beğenilirdi. Doğu ülkelerinde yaygın olan boyama atelyeleri Ortaçağda Batı Avrupa ülkelerine de geçti ve özellikle XIII. yy.da Venedik'te boyama atelyeleri kuruldu. XIV. yy.da Fransa'da Lyon, Rouen ve Tours gibi şehirlerde, XV. yy.da Paris'te önemli boyama atelyeleri açıldı. Hollandalı Cornelis Doebbels'in XVI. yy.-da «Kırmız böceği»nden çok güzel al renk çıkardığı söylenir. Bu arada, Fransa'nın halı dokumacılığında ün yapmış olan ve çok usta boyacılar olan Gobelins'lerin adını anmak gerekir. Boyacılık mesleğini bir kanunla düzene koyan Colbert, boyaların en sağlam maddelerden çıkarılmasını sağladı; ayrıca, solan boyaların kullanılmasını da yasakladı. XVIII. yy.a kadar uygulanan usuller o tarihten sonra yeni buluşlarla değerini kaybetti. 1771'de Doucet siyah ipeklileri açık renklere boyama tarzını buldu. Lyon'lu boyacı Martin değişik boya ve renk çeşitleri buldu. Helot, yünlerin boyanma tekniğini geliştirdi; Macques ve Lepileur d'Apligny pamukluların boyanmasına yeni tarzlar getirdiler. Lyon'lu Crochet, solmus döşeme kumaşlarının renklerini tazelemenin sırrını uzun süre saklamıştır. Boyama sanatının ustaları sayılan Fransızlar arasında Berthollet, Chaptal ve 14 420 renk çeşidini tespit eden Chevreul'u saymak gerekir. XIX. yy.ın ikinci yarısında maden kömürü katranından çıkarılan renklendirici maddelerin bulunuşu yeni bir çağın başlangıcı sayılır. 1950'den sonra yapılan laboratuvar arastırmaları, temeli petrol olan renkler hazırlanması yolunda gelişmeler kaydetmektedir.

— Teknol. Boyanacak eşyanın cinsine ve kullanılacağı yere göre boya seçmek gerekir. Daima ışıkta giyilecek bir kumaşı buna dayanıksız bir boya ile veya her an su ile temasta olan bir kumaşı da suya dayanmayan boyalarla boyamak, kötü sonuç verir. Bir boyanın haslığı, bu boyanın elyaf üzerine tespitinden sonra göreceği değişik dış etkilere karşı dayanma gücüdür. Bu etkiler genel olarak, iki bölüme ayrılır: 1. Günlük yaşamadaki dış etkiler (ışık, yıkama, su, ütü, sürtme, ter ve çamur gibi); 2. Sanayide kumaşa uygulanan işlemlerden doğanlar (kasarlama, dink, merserizaj, kürütleme, klorlama, asitleme veya karbonizaj gibi). Bu etkilerin boyayıcı madde üzerinde de zararları, olabilir (elyaf üzerindeki boyanın renk değiştirmesi; veya yok olarak solması gibi.) Aşağıdaki tablo, boya haslık değerlerini ve bu değerlerin anlamını gösterir:

Işık haslığı	Diğer etkiler haslığı	Anlam
1	1	Çok az veya çok zayıf
2	1—2	Az veya zayıf
3	2	Orta
4	2—3	Ortanın üstünde
5	3	İyice
6	4	İyi
7	4—5	Çok iyi
8	5	Mükemmel

— Tekst. *Boya sökme* işlemi, herhangi bir dokuyu boyayan maddenin, dokuyu hırpalamadan kimyevî yollarla yok edilmesidir. Bu işlem, bozuk ve abraşlı boyanmış malların düzeltilmesi için kullanıldığı gibi, özellikle basma (emprime) sanayiinde kullanılmaktadır. Bu iş için, önce top halinde düz bir renge boyanmış kumaş üzerine, içinde bu boyayıcı maddeyi parçalayabilecek ve böylece boyayı yok edecek kimyevî madde bulunan bir pat, yer yer ve şekilli olarak tatbik edilerek, patın değdiği yerlerdeki boyayıcı madde sökülür. Eğer kumaş bazik boyalara batırmak suretiyle veya indigo (bk. İNDİGO) ile boyanmışsa, sökücü madde olarak potasyum kromat, sodyum veya alüminyum klorat veya bazı cins nitratlar kullanılabilir. Zira bu maddeler oksitleyicidir, boyarmaddeyi parçalar. Fakat kumaş, azo boyarmaddelerle boyanmışsa, sökme işleminin sodyum hidrosülfit ile yapılması gerekir. Bu boya sökme işlemi, zamanımızda çok gelişmiştir, sökücü kimyevî maddeyi, parçalanamayan bir boyarmaddeyle karıştırıp pat haline getirmekle, renkli kumaşlar üstüne başka renkte emprime desenler yapılması kabil olur. Bu şekilde kumaş üzerindeki boyayı parçalayan sökücü madde, onun yerine kendisinin tesir ettmediği ve pat içinde birlikte bulunduğu boyayıcı maddeyi devrederek yeni bir renk meydana getirmiş olmaktadır. Yeni boyalı bir kumaş üzerinde, bu işlemle renkli çiçekler meydana getirilebilmektedir.

◆ **Boyalı** sıf. Boyanmış veya boyaya batırılmış olma hali: *Turuncu boyalıdır o mavna* (Yaşar Kemal). || Renkli.

◆ **Boyasız** sıf. Boyanmamış. || Renksiz. || Soluk. (ML)

BOYABAT, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde Sinop iline bağlı ilçe merkezi; 9 418 nüf. Kızılırmak'ın önemli kollarından Gökırmak'ın vâdisindedir. İl merkezi Sinop'a 95 km uzaklıktadır. Çeltik tarımı. Birkaç çeltik fabrikası. Kerestecilik ve dericilik.

— *Boyabat ilçesi*'nin (1 723 km^2, 62 710 nüf.) merkez bucağından başka Saraydüzü adlı bucağı ve 127 köyü vardır. (M)

BOYACA, Kolombiya'da köy. Doğu Cordillera'da, Tunja'nın güneyinde; 370 nüf. Bolivar İspanyolları burada yendi (7 ağustos 1819).

— *Boyaca idare bölgesi*, 829 000 nüf. İdare merkezi Tunja. Doğu Cordillera ve Pllanos'u içine alır. (L)

BOYACI i. Boya imal eden, satan veya yapan kimse. || Mesleği kundura boyamak olan kimse.

— DEY. *Boyacı küpü değil* (veya *küpü mül*), pek çabuk ve başları savma yapılamayacak işler için kullanılır. || *Boyacı küpüne girmiş gibi*, çok boyalı kadın. (M)

BOYACILIK i. Boya imal eden, satan veya yapan kimsenin işi.

— ANSİKL. *Tekstil boyacılığı tarihi.* Boyacılık tarihi iki büyük devrede incelenebilir: Birinci devir, çok eski devirlerden XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadarki bölüm. Bu devirde bazı hayvan ve bitkilerden çıkarılan tabiî boyalarla bazı madenî boyalar kullanılmıştır. İkinci devir XIX. yy.ın ikinci yarısından bugüne kadar gelir. Bu devirde özellikle boya türleri geliştirilmiştir. Bu devire sunî boyalar devri de denilebilir. Bu iki devri kesin olarak birbirinden ayırmak mümkün değildir. İlk devirde, fazla miktarda boya tanınmadığından başka; mevcut boyaları da kullanmak çok güçtü ve boyanan renkler, çoğunlukla fena ve sağlamlık ve canlılık bakımından çok zayıftı. Halbuki, ikinci devirde boyaların devamlı olarak arttığını görüyoruz ve aynı zamanda da kaliteleri yükseldiği gibi kullanış usulleri de gittikçe basitleştirilmiştir. I. DEVİR: Bu devrin başlangıç tarihini kesin olarak sınırlamak mümkün olmamaktadır. Çünkü, çok eski uygarlıklardan bize kalan eserlere göre, onlar, kumaşlarını boyamasını biliyorlardı. Mısır'da bulunan mumyaların üstünü saran kumaşlarda (bk. BUSOS) indigoyu (bk. İNDİGO) görmek mümkündür. Atinalılar ve İspartalılar devrinde deniz hayvanlarından çıkarılan tabiî bir cins boya ile boyanmış erguvan kumaşların, pahalı olmalarından dolayı, yalnız zenginler tarafından kullanılırdı. Türk kırmızısı adı ile anılan ünlü parlak kırmızı renk, çok eski zamanlardan beri Türkler tarafından kullanılırdı. Halbuki bu kırmızı, ancak XVIII. yüzyıl başında Fransa'ya girebilmiş ve orada da, bu boyanın çıkarıldığı garans bitkisi ekilmeye başlanabilmiştir. Türkler, Yine çok eski zamanlardan beri, kumaşlar üzerine, değişik bitkisel boyalarla basma yapmasını biliyorlardı. Prusya mavisi, 1704'te Sülfat asidinin bulunmasıyle gelişmiş ve sanayide kullanılmaya başlanmıştır. 1740'ta Mr. Barth, indigoyu sülfat asidi içinde eriterek indigo karmenini buldu. Bu şekilde, diğer değişik buluşlar bizi birinci devrenin sonuna doğru getirmektedir. O zaman için bu tip boya işlemlerinin ne kadar güç şartlar altında dikkat nazara alınırsa, boyacıların elde ettikleri sonuçlara şaşmamak elde değildir. II. DEVİR: Bu devir, sunî ve sentetik boyalar devridir. Bu devirde, boya yapımı için kullanılan maddeler ne organik ve ne de bitkiseldir; sadece topraktan çıkarılan maden kömürüdür (houille). Bu devirde, daha önce bulunan birkaç tip sentetik boya dikkate alınmayacak olursa, Mr. Perkin, maden kömürü katranından hareket ederek önce benzen ve sonra da anilini bulmus, bütün devri, alt üst eden boya endüstrisinin temellerini kurmuş oldu. Anilinin sentetik boya endüstrisinde oynamış olduğu rol o kadar önemlidir ki, bütün bu sınıf boyalara anilin boyaları adı vermek âdet olmuştur. Anilinden fuksine geçen ilk bilgin Verguin'dir. 1879'da garansın özü olan alizarinin Graebe ve Libermann tarafından sentetik olarak yapılabilmesi, sanayide amordan boyalara büyük bir yol açmıştır. 1884'te Böttigen'in pamuğu doğrudan doğruya boyayan Kongo kırmızısını bulduğu çok önemli bir tarihtir. Zamanımızda kullanılan boyaların büyük bir kısmı sentetik boyalardır. Tabiî boyalar daha ziyade, mordan veya şarj işlemlerinde veya nüanslandırmalarda kullanılmaktadır. (L)

BOYADOR burnu. Bk. BOJADOR.

BOYALI, Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu ilinin Araç ilçesinde bucak; 8 986 nüf.; 26 köy.

— *Bucak merkezi* (332 nüf.), ilçe merkezinin güneyinde, 37 km uzaklıktadır. (M)

BOYALIK, Marmara bölgesinde İstanbul ilinin Çatalca ilçesinde bucak; 16 751 nüf. 16 köy. — Bucak merkezi *Hadımköy*'dür. (M)

BOYALIKÖY, Afyonkarahisar ilinin Sincanlı bucağına bağlı köy. Köyde, Selçuklulara ait bir medrese ve iki türbeden ibaret bir külliye vardır. Kureyş bin İlyas bin Oğuz tarafından 1210 yıllarına doğru yapıldığı sanılır. Kubbeli medreseler tipine giren medrese bugün haraptır. Kesme taş ve tuğladan iki katlı ve eyvanlı olarak yapılmıştır, revaksız avlusunun üzeri ka-

palıdır. Güneyde cami olarak kullanılan bölümün kubbesi yıkılmıştır. Medreseye bitişik sekizgen gövdeli Kureyş Baba kümbeti, kare şeklinde bir kaide üzerine oturur. Üst kısmı tuğladan piramit biçiminde çatı ile örtülüdür. Külliyenin güneyinde eyvan tipli diğer bir türbe yer alır. Zengin figürlü alçak kabartmaların olduğu dokuz taş, buradan alınarak, Afyon müzesine götürüldü. Bunlar figürlü türk plastiğinin ilgi çekici örneklerindendir. (M)

BOYALI MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA *Boyalı, Nişancı.*

BOYAMA i. Boya sürmek eylemi. || Renkli yazma, mendil. || sıf. Rengi boya ile sonradan verilmiş: *Boyama kumaş, boyama saç.*

— Berberlik. Saça, sakala sunî renk vermek için yapılan işlem.

— Bot. Çeşitli boyalarla bir bitkinin çeşitli kısımlarını renklendirme tekniği. (Canlı ve ölü hücreler önceden tespit edildiği şekilde boyanabilmektedir. Anatomik botanikte de çok kullanılan tekniklerden biri, ince kesitlerin saplı, kırmızı veya iyotlu yeşil boyalarla boyanmasıdır. Birincisi selüloz zarları pembeye, ikincisi odunlaşmış zarları yeşile boyar. (Özel durumlara uygun daha başka boyalar da vardır.)

— Plast. mad. *Kuru boyama,* uygun boyarmadde veya pigmentlerle sentetik reçineli taneleri boyama usulü. Bu işlem döner kazanlı bir karıştırıcıda kuru olarak yapılır.

— Şekercilik. Bonbonları boyayan şekercinin işi.

— Tekst. Tekstil maddelerinin boyanması ve bunlar üzerine herhangi bir rengin devamlı tespiti işlemi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tekst. Kumaş üzerine vernik veya albüminle yapıştırılmış yağlı veya suluboya gibi maddelerle yapılan *boyama* işlemleri, daha ziyade artistik anlam taşır ve boyama sayılmaz. Bu işlem için, boyanın elyaf içine iyice işlemesi ve yıkanınca çıkmaması gerekir. Boyama işlemlerinde boyacıyı maddenin elyaf içine girme şekli mekânik veya kimyasal olabilir. 1. *Mekanik ıslatma yoluyle boyama işlemi.* Burada, boyayıcı madde suda erimeyen ve sadece ince zerreler halinde dağılan bir maddedir; ince boya zerreleri boyanacak kumaş üzerindeki ince deliklere ve boşluklara, fiziksel olarak tutunur ve kumaşı boyanmış olarak gösterir. Çamaşırlarımızın çivitlenmesi bu prensibe dayanmaktadır. 2. *Kimyevî ıslatma yoluyle boyama.* a) Eğer boyanacak elyaf kullanılan boyayıcı maddeye karşı ilgi gösteriyorsa, boya, elyaf üzerine hiç bir yardımcı maddeye lüzum kalmadan bağlanır ve onu renklendirir; b) eğer kullanılan boyayıcı maddeye karşı elyafın ilgisi yoksa, o zaman problem, elyaf üzerinde boyayı tutucu bir astar maddesi kullanmakla çözümlenir. Zira elyafın ıslatıldığı kimyasal astar maddesi, kullanılan boyayıcı maddeyi eriyen tuzlar halinde bağlar ve dolayısıyle de tekstili boyar. Bu arada sadece indigo, bir özellik göstermektedir. Zira, suda erimeyen bu mavi boyayıcı madde, indirgeme yoluyle, suda eriyen renksiz bir madde haline sokulabilir ve bu şekildeki eriyikte elyaf ıslatıldıktan sonra da, onun havada yeniden oksitlenmesi ile, boya elyaf üzerine tespit olunur; c) bazı hallerde de renk, elyaf üzerinde kimyasal yollarla meydana getirilir. Meselâ, boyanacak tekstilin sarı siyanür banyosuna batırılmasından sonra, içinde demir tuzları bulunan ikinci bir banyodan geçirilerek prusya mavisi renginin elde edilmesi gibi. Boyama işlemleri, kullanılan tekstil maddesinin cinsine (yün, pamuk, sun'î veya sentetik) ve şekline (yığın, tops, iplik veya kumaş) veya boyayıcı maddenin kimyasal özelliğine göre değişir. Boya işlemlerini çabuklaştırmak için otoklav tipi boya kazanları kullanmak ve boyayı basınç altında yapmak, büyük faydalar ve zaman tasarrufu sağlamaktadır. Bu tip boya kazanlarında boya banyosu, özel pompalarla devamlı hareket ettirilmekte ve bu şekilde boyanan elyafın içine iyice işlemesi sağlanmaktadır. Bazı hallerde, çözülmüş çözgü ipliklerinin bu sistemle boyanması mümkün olur. Boya makinelerinin hepsi krom-nikel karışımı çelikten yapılmakta ve bu şekilde, bir evvelki boya işleminden kalan boya bulaşıklarının kolayca temizlenmesi sağlandıktan başka paslanma problemi de halledilmiş olur. Eskiden kullanılan tahta kazanlar, artık tarihe karışmıştır. Boya işlemlerinde kullanılan boyayıcı maddeler ise, tabiî veya sentetik olarak birçok gruba ayrılmış ve her birisi için, tekstil maddelerinin cins ve şekillerine göre kullanma reçeteleri tespit olunmuştur. (Bk. BOYACILIK.) [LM]

BOYAMAK geçl. f. Boya ile renk vermek: *Kapı boyamak. Kumaş boyamak, dudak boyamak.*

— DEY. *Göz (gözünü) boyamak,* kandırmak: *Asılsız vaatlerle halkın gözünü boyayanlar...*

◆ **Boyalamak** geçl. f. Gelişigüzel boya sürmek.

◆ **Boyanmak** dönşl. ve edilg. f. Üzerine boya sürülmek: *Kapı beyaza boyandı. Suları kırmızıya boyanmıştı* (Yaşar Kemal). || Yüzüne boya sürmek: *İyi boyanmak sanattır.*

◆ **Boyatmak** ettirg. f. Boya sürdürmek: *Evi boyattık.*

◆ **Boyatılmak** geçl. ve edilg. f. Üzerine boya sürdürmek: *Kapı boyatıldı.*

◆ **Boyayıcı** sıf. Boyamağa yarayan: *Boyayıcı bitki.*

— Kim. *Boyayıcı maddeler.* Bk. ANSİKL.

— Res. Genel olarak ince pudra halinde, sıvılar ve ortamlar içinde erimeyen, boyayıcı-renklendirici madde; örtücü, şeffaflığı giderici ve renk verici olarak kullanılır.

— ANSİKL. Teknol. Hemen hemen tüm boyayıcı ağaçlar ekzotik odunlardır: bakam ağacı, sarı ağaç, amerikan meşesi, kızılağaç, sarı boya ağacı ve İran tohumları. Birkaç çeşidi hematin adı altında tanınan bakam ağacı özü, en çok yünün siyaha, pamuğun siyah ve griye, ipek ve derinin siyaha boyanmasıyle kürk boyamasında kullanılır. Bakam ağacından sonra en önemli boyayıcı sarı ağaç Orta Amerika'da yetişir. Kısmen Fransa'da imal edilen özü, daha çok bakam ağacı ile siyaha boyamada nüans vermeğe yarar. Amerikan meşesi kabuğunda mükemmel bir sarı boya maddesi vardır ve yün, eldivenlik deri boyamasında ve çoğunlukla baskıda kullanılır. Orta Amerika ülkelerinde (Kosta Rika, Nikaragua), Meksika ve Antillerde yetişen kızılağacın birçok çeşidi vardır. Pernambuk ağacı da Brezilya'da boldur ve başka türleri Hindistan, Tayland ve Japonya'da yetişir. Sarı boya ağacı dallarından, deri boyamasında çok kullanılan bir boya maddesi çıkar.
İran tohumları, Suriye, Anadolu ve İran'da yabanî veya ehlî olabilen bir ağaççığın meyveleridir. Bu meyvelerde, yüksek kalite kumaşların baskısında kullanılan bir sarı boya maddesi (ramnetin) vardır. (LM)

BOYAN, en eski ve ünlü rus halk şairlerinden biri (XI.yy. sonu XII.yy. başı), *İgor'un askerlerinin hikâyesi*'nde (XII.yy.) adı geçer. (L)

BOYANA i. Bk. BOYNA.

BOYAR i. (esk. rusça *boyarin,* sonra *barin;* sırp-hırvatça *bolyar, bolyarin*). İslav ülkelerinde, özellikle Rusya'da eski asillerin adı. (Kiev Rusya'sında kelime, prensin arkadaşlarının kurdukları yüksek sınıf anlamına gelirdi. *Druyina* içindeki boyarlar şefleri için askerî hizmet gören dar bir çevreydi: Moskova'da çok daha önemli bir rolleri vardı: Meclis veya *duma* halinde toplanırlar, daima devlet işlerine karışırlardı. Büyük Petro'dan itibaren rolleri önemsizleşti) [L]

BOYAR (Ali Sami), türk ressamı (İstanbul 1880-ay.y. 1967). Heybeliada Deniz okulunu bitirdi, İstanbul Sanayii Nefise mektebine yazıldı (1900-1907). Çallı İbrahim, Hikmet Onat ve başka arkadaşlarının Paris'te bulundukları bir devirde (1910-1914) Paris'e giderek Güzel Sanatlar okulunda Cormon atelyesinde çalıştı. Dönüşünde ordudan ayrıldı. Kız Sanayii Nefise mektebi, aynı mektebin erkek bölümü, Evkaf müzesi ve son olarak Ayasofya müzesi müdürlüklerinde bulundu. 1944'te emekliye ayrıldı. İstanbul manzaraları ve tarihî anıtlarını canlandıran birçok tablo yaptı: Ayasofya'nın iç ve dışından görünüşler, etütler, Kariye camii, Rumelihisarı v.b. Gravür tekniğini iyi bildiğinden pul ressamı olarak ün saldı. Türk pullarının bazılarını yaptı ve Londra'da basılmalarını sağladı. Boyar, «Şevket Dağ» okulu denilebilecek bir türün gelenekçi temsilcisidir. (M)

BOYAR'LAR çoğl. i. (rus. *boyarin*). Eski Rusya'da asilzadelere verilen ad.

— ANSİKL. *Boyar* unvanına Prens Rurik devrinden beri rastlanır. Rus knyaz'larının (prens) müşavirleri sayılabilecek olan boyarlar, knyaz'ın drujina (maiyet) sınıfını meydana getiriyorlardı. Duma (saray meclisi) üyeleri, yüksek memurlar ve ordu kumandanları boyarlar arasından seçilir ve yaptıkları görevlerin karşılığı olarak kendilerine geniş topraklar verilirdi. Boyarlık babadan oğula geçmezdi. Eski Rusya tarihinde pek önemli siyasî rol oynayan boyarların kudreti XVI.yy.da çar İvan IV zamanında azaldı ve çar Deli Petro (hük. 1682-1725) devrinde boyarlık kaldırıldı. Eski Bulgaristan'da küçük boyarlar ve büyük boyarlar olmak üzere iki boyar sınıfı vardı ve bulgar çarları boyar meclisine danışmadan hiç bir şey yapamazlardı.

● Boyarlık eski Eflak ve Boğdan beyliklerinde de vardı. Eski rumen prensleri müşavirlerini ve kumandanlarını boyarlar arasından seçerlerdi. (M)

Boyar'lar naipliği, rus tarihinin 1533'ten 1547'ye kadar uzanan devresi. Bu dönem boyarları işbaşından uzaklaştırmış olan Vasili III'ün (1533) ölümüyle başlar. 1538'de ölen Helene Gliniski'nin naipliğinden sonra hükûmeti sekiz yaşındaki çocuk İvan IV adına boyarlar yönetmiştir. Şuyiski ailesi, sonra Bielski'ler, daha sonra yine Şuyiski'ler naiplik yaptılar. 1543'te genç çar, metropolit Makarij'in kışkırtmasıyle Andrey Şuyiski'yi öldürttü. Metropolit, yetiştirdiği çar'a Dormition kilisesinde taç giydirdi ve onu zengin bir boyarın kızı olan Anastasia Romanov ile evlendirdi. (L)

BOYARMADDE blş. i. Kim. Bazı ortamlarda çözünerek, ortama belli bir renk veren tabiî veya sunî renkli madde.

— ANSİKL. Kim. Bir madde, diğer bir renksiz maddeyi «boyamak» niteliğine sahipse, yani bu iki maddenin birbirinden ayrılmasına imkân bırakmayacak şekilde sürekli bir renklendirme sağlarsa, *boyarmadde* adını alır. Bu tanım, anorganik pigmentlere *boya,* hayvanî veya nebatî elyafın boyanmasını sağlayan ürünlere de *boyarmadde* adının verilmesini gerektirir. Fakat konuşma dilinde *boya* ve *boyarmadde* terimleri çok defa birbirinin yerine kullanılır. Elyaf üzerinde çözünmez pigmentlerin meydana gelmesi (prusya mavisiyle boyama, manganlı hâki) bu elyaf üzerinde «boya» oluşmasını gösterir. Buna karşılık, kırmız böceği kırmızısı, indigo, sentetik boyarmaddeler, *boyarmadde* niteliğine sahiptir. İlk boyarmaddeler nebatî (kök boya, indigo, rezeda çiçeği, bakam ağacı) veya hayvanî (kırmız böceği) idi. Günümüzde kullanılan boyarmaddelerin aşağı yukarı tümü, maden kömürü katranında bulunan hidrokarbon türevleridir; aslında tabiî boyarmaddelerin büyük bir kısmı sentetik olarak elde edilebilmiştir ve şentetik boyarmaddeler grubunda yer alır.

Organik boyarmaddeler. Kromoforlar ve okzokromlar. Renkli organik maddeler, muhakkak *boyarmadde* niteliğini taşımaz. Normal anlamda, bir organik madde, görünen ışığı soğurursa renklidir. Fakat her ne kadar soğurma olaylarında bütün molekülün bünyesinin rol oynayacağı düşünülürse de, ilk tahmin olarak, molekülün rengi, bunun mevziî yapısına bağlanabilir. Yetersiz bir terimle *kromofor* (chromophore) adı verilen ve çok az rastlanan bazı fonksiyonel gruplar molekülün renklenmesine yeterlidir. Fakat genel halde renklenme *zayıf kromoforlar* olarak kabul edilen, *güçlü kromofora değil,* yakın morötesinden ayrı ayrı soğurma sağlayan doymamış fonksiyonel grupların bir araya gelmesine bağlanır. Eskiden Witt kromofor adını yalnız iki benzenli halkaya bağlı bulunan —N=N— gibi gruplara *(azoik kromofor)* vermekte ve meydana gelen topluluğa da *kromogen* (chromogène) demekte idi.

Ör.: $C_6H_5—N=N—C_6H_5$ (azobenzen). Bu ayırım doğru sayılamaz, çünkü benzen halkalarının kendileri de hafif kromofor özellik gösterir ve böylece soğurma şeritlerinin yer değiştirmesi olayına katılırlar. Şu halde, Witt'in kromogenlerini *kompleks kromoforlar* olarak kabul etmek yerinde olur.

Azobenzen turuncu bir maddedir. Fakat tekstil elyafa bağlanacak hiç bir fonksiyonel grup taşımadığından, boyama işine yaramaz, yani bir boyarmadde niteliğinde değildir. Bunun çözeltilerine renksiz bir kumaş batırılırsa meydana gelen renk, sürekli bir yıkama ile tamamen yok olur.

Azobenzeni bir boyarmadde haline koymak için, benzen halkalarından birinde *okzokrom* (auxochrom) adı verilen ve *tuz haline getirilebilen bir gruba* yer vermek gerekir. Meselâ *aminoazobenzen*

$$C_6H_5—N=N—C_6—H_4—NH_2$$

(anilin sarısı) bir boyarmaddedir. (Çok basit ve çözünürlüğü yüksek olduğu için, kalitesi iyi değildir.) Boyanın elyafa bağlanmasını sağlayan rollerinden başka, bazı okzokromlar renk üzerinde derin değişiklikler meydana getirir; bazıları ise hiç bir etki göstermez. Organik boyarmaddelerin sınıflamasının, önce kompleks kromofor, sonra okzokromun (veya okzokromların) niteliklerine göre yapılabileceği sanılır. *Kompleks kromoforlar*'a gelince, soğurma şiddetinin ve bunun büyük dalga boyları yönünde yer değiştirmesinin, moleküldeki basit kromoforlar sayısı toplamından çok bu kromoforların bağıl yerlerine ve molekülün dar bir bölgesinde toplanmalarına bağlı olduğu görülmektedir.

En iktisadî kromoforlu donanım, *çapraz konjüğe çifte bağlar sistemi* (ki böyle bir sisteme kolayca varılamaz) ve bu tip iki sistemin birleşmesiyle, daha kolay elde edilen *kinonlu halka*'dır. Fakat bu sistemler *mezomer* olduklarından, belli bir yazılış biçimleri yoktur. Bunun için, kompleks kromoforların kimyevî sınıflamasını yaparken dikkat etmek gerekir. Bazı yazarlar, pikrik asit gibi *nitro*'lu boyarmaddelerde; anilin sarısı gibi *azo*'lu boyarmaddelerde; metilen mavisi gibi *tiazin*'li boyarmaddelerde; akridin turuncusu gibi *akridin* boyarmaddelerinde; *ftaleinler*'de ve *rodaminler*'de; *anilin siyahında* v.b. kinonlu halkalar bulunduğu kanısındadır. Diğer bazıları, bu yapıyı, *fuksin* gibi *trifenilmetan* boyarmaddelerine ve *alizarin* gibi *antrakinon*'lu boyarmaddelere uygun görürler. Diğer taraftan, *indigo*'lu boyarmaddeler gerçek kinonlu halkalarla gösterilemezlerse de, indigonun kromoforu kinonlu halkanınkinden çok farklı yapıda değildir. Nihayet, *kükürt*'lü boyarmaddelerin yapısı kesin olarak aydınlatılamamıştır. Buna karşılık, okzokromların sınıflaması kolaydır. Bunlar *asidik:*

$$-SO_3H,\ —CO_2H,\ —OH,$$

veya *bazik*

$$—NH_2,\ —NHR,\ —NR_2$$

olabilir.

İlk iki grup renk üzerine fazla bir etki göstermez, diğer dört grup ise, çok defa rengi daha belirli bir hale getirir, yani soğurma tayfını büyük dalga boyları yönüne doğru kaydırır. Pratik bakımdan, boyarmaddeler şöyle sınıflanabilir:

1— *Bazik boyarmaddeler.* Bunlar nötral banyoda yünü boyar, fakat pamuk üzerine ancak tanen ile yapılan bir kenetleme (mordansaj) işlemiyle bağlanabilir.

2— *Asitli boyarmaddeler.* Bunlar yünü asit ortamda boyar, fakat pamuk üzerine etki yapmaz.

3— *Sübstantif* (veya *direkt*) boyarmaddeler. Bu tip boyalar, tuzlu banyoda her çeşit elyafı boyar. Bunların hemen hepsi *poliazoik* sınıfındandır.

4— *Kenetleme boyaları.* Bu boyarmaddeler, bir metal hidroksitle sağlanan kenetleme işleminden sonra, pamuk ve yün elyafı boyayabilir. Renk, hidroksidin cinsine bağlıdır *(alizarin).*

5— *Tekne boyaları.* Bunlar genellikle suda çözünmediklerinden bir indirgeme reaksiyonuyle önce *lökotürevleri* adı verilen renksiz veya az renkli maddeler haline getirilir. Bu türevler seyreltik alkalilerde çözünür, böyle bir çözeltiye daldırılan kumaş havada bırakılırsa, ortamdaki karbon dioksit alkaliyi nötralleştirir ve oksijen de lökotürevini oksitleyerek, boyarmaddenin elyaf üzerinde yeniden meydana gelmesini sağlar *(indigo).*

6— *Kükürtlü boyarmaddeler.* Bunlar da sodyum sülfür etkisiyle çözünür hale geldikten sonra, substantif olur. (L)

Boyar Orşa'nın Kızı *(Boyarin Orşa),* rus şairi Lermontov'un manzum eseri (1835). Litvanyalı genç bir kölenin acıklı hikâyesi. Arsen, Korkunç İvan'ın gözdesi Boyar Orşa'nın kızıyle sevişir. Bu eserde Lermontov, XVI. yy.daki rus soylularının hayatını gizleyen örtüyü kaldırmağa çalışır. Bazı kusurlarına rağmen bu şiir, rus edebiyatının şaheserlerinden sayılır. (L)

BOYCE (Hector). Bk. BOECE.

BOYCE (William), ingiliz orgcusu ve bestecisi (Londra 1710-ay.y. 1779). Genç yaşta sağır oldu. Saray kilisesinde orgculuk ve kral orkestrasında şeflik yaptı. Değişik türdeki bestelerden başka sahne eserleri de yazdı: İlâhiler İlâhisi'nin müzikli bir düzenlemesi olan *Salomon Serenata;* Dryden'in güftesi üzerine müzik; sonatlar, senfoniler; türlü konularda melodi, düetto ve kantat'ları içinde toplayan *Lyra britannica* v.b. Ayrıca, *Cathedral Music* (Kilise Müziği) [1760-1778] adı altında bir dinî müzik derlemesi yayımladı. (L)

BOYCOTT (Charles Cunningham), ingiliz subayı (Burgh Saint Peters, Norfolk 1832-Flexton, Suffolk 1897). İrlanda'da County Mayo'da Kont Erne'ye ait çiftliklerin yönetimine getirildi. Sert davrandığı için irlandalı çiftçiler Tarım birliği ile Parnell'in öncülüğünde Boycott'a karşı 1880 yılında toplu bir tepki hareketine geçtiler (hayvanların sakatlanması, satışların önlenmesi veya geciktirilmesi). Maddî ve manevî anlamdaki bu gerçek «abluka» hareketine «boycott (boykot*)» adı verildi. (L)

BOYD (Martin), avustralyalı romancı (Luzern, İsviçre 1893). İlk romanlarını **Martin Mill** takma adıyle yayımladı. *The Monforts* (1928) adlı eserinde XIX. yy. ortalarından bu yana avustralyalı bir aileyi anlatır. *Lucinda Brayford* (1946) en iyi eseri sayılır. 1914'ten sonra Avrupa'ya yerleşen Boyd, son romanlarında toplumsal sorunları ele almıştır: *The Cardboard Crown* (Mukavva Taç) [1952], *A Difficult Young Man* (Müşkülpesent Delikanlı) [1955], *When Blackbirds Sing* (Karatavuklar Öterken) [1962], *Day of my Delight* (Sevinç Günüm) [1966]. (L)

BOYDELL (John), ingiliz gravürcüsü (Dorrington 1719-Cheapside, Londra 1804). Londra dolaylarının manzaralarını canlandıran gravürlerini *Bridge Book* (Köprüler) adlı [1746] kitabında yayımladı. Ayrıca İngiltere ve Galler ülkesinin manzaralarını bir kitapta topladı, yayımcılığa başladı. En büyük eseri ünlü ressamların tablolarından esinlenerek yaptığı Shakespeare tiyatrosu gravürleridir. 1791 Yılında Londra belediye reisi seçildi. İngiltere'de gravürcülüğün gelişmesine katkıda bulundu. (L)

Boyden deneyi veya **yemeği.** Elektroradyoloji. Ödkesesi saydamsızlaştırıldıktan sonra kasılmasının derecesini ölçmeğe yarayan deney. (Yağlı besinler yedirilerek yapılır [yumurta, tereyağı, kaymak, çikolata].) [L]

BOYD-ORR

BOYD-ORR (John, baron), ingiliz bilgini (Kilmaurs, Ayrshire 1880). Aberdeen üniversitesinde tarım profesörü (1942-1945). Sonra Glasgow üniversitesinde rektör (1945). Bu üniversitede insan beslenişinin yetersizliğine değinerek, toprak kaymasıyle mücadele ve modern tarım usullerinin geliştirilmesi gerektiğini ileri sürdü. İngiliz ve milletlerarası komiteler üyesi, beslenme ve tarım teşkilâtı genel müdürü oldu (1946-1947). 1949'da Nobel ödülünü kazandı. Eserleri: *Minerals and Pastures in Relation to Animal Nutrition* (Hayvan Beslenimi Bakımından Madenler ve Otlaklar) [1929], *The National Food Supply* (Millî Besin Sağlama) [1934], *Food, Health and Income* (Besin, Sağlık ve Gelir) [1936], *Food and the People* (Besin ve Halk) [1944]. (L)

BOYE (Karin), isveçli kadın yazar (Göteborg 1900-Alingsäs yakınları 1941). Motala'da (1929), sonra Viggbyholm'da (1936-1938) öğretmenlik yaptı. «Aydınlık» sosyalist grubunun üyesiydi. Öncü edebiyat dergisi *Spektrum*'da çalıştı (1931-1932). Duygulu ve coşkun bir ülkücülükle beslenen eserleriyle iki savaş arasının en önemli yazarlarından oldu. Edebiyata *Moln* (Bulutlar) [1922] adlı lirik şiir kitabıyle atıldı, T.S. Eliot'nun *The Waste Land*'ini (Yitik Ülke) büyük bir ustalıkla İsveççeye çevirdi *(Glömda Landet)* [1932]; mistisizmini *För Trädets Skull* (Tarlayı Dinlendirmek İçin) [1935] ve ölümünden sonra yayımlanan *De Sju Dödssynderna* (Yedi Büyük Günah) [1941] adlı eserlerde ortaya koydu. Romanları arasında en önemlisi polis diktasıyle yönetilen ve bir karınca yuvasına benzettiği geleceğin toplumunu anlatan *Kallocain*'dir (1941). [L]

BOYEN (Hermann VON), prusyalı general ve devlet adamı (Kreuzburg 1771-Berlin 1848). Tilsit barışından sonra (1807), orduyu yenileme çalışmalarında Scharnhorst'a yardım etti: 1813'te genelkurmay başkanı ve birinci Paris antlaşmasından sonra savunma bakanı oldu. Viyana kongresi ertesinde Prusya kralının 1813'te halka söz verdiklerinin gerçekleştirilmesine çalıştı ve gerici siyasetine karşı geldi, ama 1819'da çekilmek zorunda kaldı. 1841-1947'de yeniden savunma bakanı oldu. Eseri: *Erinnerungen* (Anılar) [L]

BOYER (Charles), amerikan uyruklu fransız oyuncusu (Figeas 1899). Konservatuvara girmek için felsefe öğrenimini yarıda bıraktı. Önce Bernstein'ın piyeslerinde oynadı *(Mutluluk, Sır* v.b.). Asıl ününü sinemada yaptı. Beyaz perdeye 1920'de Marcel L'Herbier'nin yönettiği *l'Homme du Large* ile (Açık Denizlerin Adamı) geçti. *Tumulte*'ü (1931), *Liliom*'u (1934) ve *la Bataille*'ı (Savaş) [1934] çevirdi, sonra Hollywood'da *Maria Walewska*'da (1937), *Orage*'da (Fırtına) [Paris 1938] oynadı. 1940'tan sonra Amerika'ya yerleşti. Çevirdiği birçok filim arasında *Arka Sokak* (Back Street) [1940], *Gaslight* (Gaz Işığı) [1944], *Zafer Anıtı* (Arc de Triomphe) [1947] sayılabilir. A.B.D.'de Fransa'nın yararına çalıştı ve *Madame de...*'yü (1953), *Nana*'yı (1955) v.b. çevirmek üzere Paris'e döndü. 1955'ten sonra *Parisli Kız* (Une Parisienne) [M. Boisrond, 1957], *Fanny* (J. Logan, 1960), *The Four Horsemen of Apocalypse* (Apokalypsis'in Dört Süvarisi) [V. Minnelli, 1960], *Adorable Julia* (Tapılası Julia) [A. Weidenmann'ın 1961], *Paris Brule-t-il?* (Paris Yanıyor mu?) [R. Clément, 1966] filimlerinde oynadı. (L)

BOYER (Jean-Pierre), antilli siyaset adamı (Port-au-Prince 1776-Paris 1850). Melez olan Boyer, Toussaint'deki zenciler karşısında San Domingo'nun güneyindeki melezlerin üstünlük sağlamaları için Rigaud'ya ve Pétion'a yardım etti. 1820'de bütün ülkeye hâkim oldu: Christophe'un ölümünden sonra eski İspanyol bölgesini de ele geçirerek 1825'te Fransa ile bir antlaşma imzaladı. Yönetimi başarılı olmadı, 1843'te iktidardan düşünce Paris'e sığındı. (L)

BOYKOT i. (ing. *Boycott* özel isminden). Bir kuruluşa, bir kimseye veya ülkeye baskı yapmak amacıyle, o kuruluş, kimse ve ülkeyle her türlü ilişkiden kaçınmak: *Boykot yapmak.*

— Huk. Bir insan topluluğunun anî olarak veya bir plana göre bir veya birden fazla kimseyle sosyal veya iktisadî ilişkilerini kesmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Boykotu ilân ve teşvik edene boykot teşvikçisi, boykot yapması kendisinden istenen kimseye boykotçu ve boykota maruz kalan kimseye boykot edilen denir. Boykot teşvikçisi ve boykotçu aynı kimseler olabilir. İş hukuku sahasında boykot, grev veya lokavt şeklinde gözükür. Türkiye'de, özellikle basında, boykot kelimesinin grev karşılığı kullanıldığı görülmektedir (memurların, öğretmenlerin boykotundan söz açılması gibi). Boykotun amacı, belirli bir şeyi yapmasını veya yapmamasını sağlamak için, boykot edilen kimsenin iradesi üzerine bir baskı yapmaktır. Haksız boykotun müeyyidesi, ahlâka, dürüstlük kuralına aykırılık veya hakkın kötüye kullanılması sebeplerinden birine dayanan tazminattır. (ML)

BOYLA veya **BUYLA** i. Eski Türklerde bir unvan. Suci yazıtında Boyla Kutlug Yargan ve Orhun yazıtlarında Göktürk veziri Tonyukuk'un taşıdığı Boyla Baga Tar-

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

kan unvanlarında geçer. «Boyla» adı Uygurlarda da kullanılırdı. Kelimenin Mogol, Mançu dillerinden veya Altay grubu dışındaki dillerden geldiği ileri sürülür. Boyla unvanı Tuna Bulgar Türklerinde de görüldü. Bizans'ta şahıs adı olarak kullanıldı. Bizans Rumcası yahut Bulgar Türkçesi yoluyle Eski Rusçaya geçti. *Igor Destanı*'nda «başkan» anlamı ile kullanıldı. (M)

BOYLA BAGA TARKAN, eski Türkçede bileşik unvan. Anlamı iyice bilinmeyen bu unvan, Göktürk veziri Tonyukuk'a verilmiş ve Orhon yazıtlarında da belirtilmiştir. (M)

BOYLA ÇABAN veya **BUYLA ÇABAN,** söylentiye göre peçenek türk veziri (IX. yy.). Adı, Nağyszentmiklos definesine ait altın tas üzerinde türkçe bir yazıtta, *Bouela Zoapan* şeklinde geçer. Bu kelimelerin birincisi, Eski Türkçe *boyla* rütbe adıdır. Macar türkoloğu Gy. Nemeth, *zoapan* kelimesinin, *çaban* şeklinde okunması gereken peçenekçe bir ad olduğunu ileri sürer. *Boyla Çaban* adına, aynı definede, türk oyma yazısıyle yazılan başka bir kap üzerinde de rastladığını söyler. (M)

BOYLA KUTLUG YARGAN, eski Türklerde, bileşik rütbe unvanı. Bu ad, Kuzey Moğolistan'da Suci yazıtında bu Kırgız kabilesinden Yaglakar Kan Ata'nın unvanı olarak geçer. (M)

BOYLAM i. (*boy, boylamak*'tan *boyla-m*). *Yeni.* Belirli bir yer veya bir gökcismi için, bu noktanın meridyen düzlemiyle, başlangıç olarak alınan bir meridyen düzleminin yaptığı iki düzlemli açı. (İster Yer'in, ister bir gökcisminin yüzeyindeki bir nokta söz konusu olsun, bu nicelik çeşitli küresel koordinat sistemlerine uyabilir. Bu noktanın boylamı ve enlemi*, alınan koordinatlar sistemi içinde noktanın konumunu belirlemeye yeterlidir.) || *Bir yerin astronomi açısından boylamı,* o yerden görülebilen belli gökcisimlerinin konumlarına dayanarak yapılan ölçmeyle, o yerin boylamı olarak elde edilen değer. || *Bir yerin coğrafî boylamı,* Yer ekvatoru boyunca, incelenen yerin meridyeni ile başlangıç meridyeni arasında, Yer'in küre olarak kabul edilmesi esasına dayanılarak ölçülen açı. || *Bir yerin jeodezik boylamı,* Yer ekvatoru boyunca, anlaşmalı belli bir yüzeye (genellikle, hafifçe yassıltılmış bir dolanma elipsoidi) dayanarak ve bu yüzey üzerinde nirengiyle kademeli olarak yapılan ölçmelerden alınan sonuçları birleştirerek elde edilen boylamları hesaplayarak, incelenen yerin meridyeni ile başlangıç meridyeni arasında ölçülen açı. || *Bir gökcisminin tutulum boylamı,* bu gökcisminin, tutulum düzlemiyle, ilgili kutup ekseninin meydana getirdiği koordinatlar sistemi içinde hesaplanan boylamı. (Bu durumda başlangıç meridyeni, tutulum düzlemiyle Gök ekvatoru düzleminin kesişme noktasından [γ noktası] geçen tutulum meridyenidir. Bu boylam günmerkezli veya yermerkezli olabilir. Bu iki çeşit boylam arasındaki fark, gezegenlerde çok belirlidir. Ancak gezegen Yer ile kavuşma veya karşı konumdaysa fark sıfıra eşitlenir veya 180°'ye eşit olur.) || *Gökada boylamı,* bir gökcisminin, Gökadanın ortalama düzlemiyle, ilgili kutup ekseninin meydana getirdiği koordinat sistemi içinde hesaplanan boylamı. (Başlangıç meridyeni, Gökadanın ortalama düzlemiyle Gök ekvatoru düzleminin [anlaşma ile kararlaştırılan gerçek konum] kesişme noktası olarak belirlenir.) || *Gözlemlenen boylam,* bir deniz yolculuğunda, *tahmin edilen boylam*'a karşıt olarak, Güneş veya başka gökcisimleri üzerinde doğrudan doğruya yapılan gözlemlerle elde edilen boylamın değeri. || *Tahmin edilen boylam,* hareket noktasının bilinen boylamını ve alınan yolun tahminî değerini hesaba katarak bulunan ve deniz yolculuklarında kullanılan boylamın değeri. || *Yörüngede boylam,* gezegen hareketlerinin incelenmesinde kullanılan anlaşmalı değer; bu değer, yörünge düzlemleri tutulum düzleminden farklı ve γ noktası sadece Yer'in yörünge düzlemine ait kabul edilerek hesaba katılır.

— Denizc. *Boylam kemere,* bir tekne bordalarının iç kısmında, baştan kıça kadar uzanan, profilden veya demir lataların birleştirilmesiyle yapılmış pastalar. Borda kaplamaları bunların dış tarafına konur. (Boylam kemereler, uzunlamasına bir yapısı olan akaryakıt gemilerinde çok fazla kullanılır.) || *Boylam kemere kuşak,* bir güverte döşemesi altına, güverteyi gergin halde tutmak ve ona dayanak olmak üzere konulan boylam eleman. Suyun tekneye girmesine engel olan kapağın dikey kenarı.

— ANSİKL. Bir gökcisminin, günlük hareketin dönme ekseniyle Gök ekvatorunun meydana getirdiği sistem içindeki konumunu belirlemek için, başlangıç saat dairesi γ noktasının saat dairesi olduğundan, bu gökcisminin bahar açısına baş vurulur. γ noktası günlük harekete katıldığından, bir yıldızın bahar açısı, saat ibresinin ters yönünde 0'dan 24 saate kadar hesaplanan hemen hemen değişmez bir çokluktur (yükselimi de öyledir).

Bir A gezegeninin, genellikle ℑ harfiyle gösterilen *yörüngedeki boylamı,* bu yörüngenin N çıkış düğümünün Ω boylamı ile, gezegenin A konumu ve N arasındaki sapma açısının toplamına eşittir. Bu yoldan gidilerek, aynı düzlemde olmayan çeşitli gezegenlerin elemanları, uzay ve zaman yönünden ortak bir başlangıca bağlanabilir.

Elipsoit biçiminde homogen olmayan bir Yer düşünüldüğünde, bir noktanın jeodezi ve astronomi açısından boylamları arasında hiç bir benzerlik bulunamaz. Astronomi açısından boylam, Yer'in biçimi ve iç yapısı konusunda ileri sürülen bütün hipotezlerin dışında olan bir fizik verisidir; oysa jeodezik boylam, nirengi noktalarının hesaplanması ve haritaların düzenlenmesi için anlaşma ile kabul edilmiş matematik yüzeye baş vurur. Bu iki değer arasındaki fark, *düşeyin sapması* denilen bir açının η doğu-batı bileşenini meydana getirir.

Yer üstünde alınan herhangi bir nokta için başlangıç meridyeni, Greenwich gözlemevindeki meridyen dürbünlerinin birinden geçen meridyen düzlemine pek yakın olan anlaşmalı bir meridyendir. Gerçekte, Yer üstünde alınan iki nokta arasındaki *boylam farkı* belirtilir. Ancak noktalardan birinin meridyen düzlemi kesinlikle başlangıç düzlemi olarak kabul edilirse, incelenen noktanın *boylam*'ından söz edilebilir.

Yeryüzü boylamları (daha önce de belirtildiği gibi, Greenwich meridyeninden itibaren) artı değerde batıya, eksi değerde doğuya doğru 0'dan 12 saate veya aynı anlamda 0'dan 180°'ye kadar hesaplanır; burada saat, 15° değeri olan bir açı ölçü birimidir. Zaman veya yay dakika ve saniyeleri için de durum aynıdır. Bir yerin yeryüzü boylamı, aynı fiziksel anda, bu yerin *mahallî* saati ile, prensip olarak *evrensel zamana* (E.Z.) uygun olan başlangıç meridyeninin saati arasındaki farka eşittir. Ancak, bu iki yerin yıldız saatleri tarafından belirtilen saat farkları da söz konusu olabilir. Aslında, saat tayinleri ne bir anda, ne de birlikte yapılmadığı için, bu iki yerin her biri için saatlerden veya gözlemevi kronometrelerinden yararlanılır ve başlangıç meridyeninin saati günde bir-çok defa radyotelgraf saat işaretleriyle bütün dünyaya yayılır. Mahallî kronometreyi göz önünde bulundurarak şu noktalara dikkat etmek gerekir:

astronomi gözlemleriyle, mahallî zamana göre belirli bir anda mahallî saatin düzeltilmesi gerekir. Çoğu zaman bu çokluk C *pl* ile gösterilir;

işaretlerin radyotelgrafla alınmasından sonra, mahallî saat başlangıç meridyeni zamanına oranla en kısa süre içinde düzeltilmelidir. Bu çokluk ise çoğu zaman C *pg* ile gösterilir. Her iki gözlemin, kronometrenin çalışması düzeltilerek (yanlışlık daima az ve bulması kolaydır) aynı zamana ayarlanmış olması şartıyle, başlangıç meridyeniyle aranılan boylamın farkı Δλ

$$\Delta\lambda = C_{pl} - C_{pg}.$$

formülüyle bulunur. Demek ki daha çok iki zamanlı bir işlem söz konusudur.

Mahallî zamanın tayini, doğrudan doğruya gözlemcilerin *kişisel denklemler*'inin etkisi altındadır; bu da, onda 1 veya 2 zaman saniyesine ulaşabilir, Yani ekvator bölgelerinde 45 veya 90 m'lik bir konum sapması yaratır. Onun için *kişisel olmayan* gözlem metotlarının (fotoğrafla veya fotosel lambalar aracılığıyle yazma; motorla çalışan *kişisel olmayan mikrometreler* v.b.) kullanılmasında büyük fayda vardır.

Radyotelgraf saat işaretleri bulunmadan (1912'ye doğru) önce, C *pg* çokluğu ancak, büyük bir titizlikle taşınan ve başlangıç meridyeninin saatini kontrol etmede kullanılan kronometreler aracılığıyle yapılan *zaman nakli* ile öğrenilebilirdi. Bu usul (sadece 1912'ye kadar kullanılmıştır) hiç şüphesiz pek keskin değildi. İncelik isteyen işlemlerde, aşağı yukarı 1880'den 1910'a kadar direkt telgraf haberleşmeleri, daha uzak bir geçmişte ise ışıklı işaret yayınları kullanıldı. 1911'de, milletlerarası başlangıç düzlemi olarak Greenwich meridyeninin kabulünden önce, fransız, Cezayir ve Tunus haritaları, milletlerarası meridyene göre, doğuya doğru 9 dakika 20,93 saniye veya 2° 20' 13", 95'lik bir sapması olan Paris meridyenini kullanıyordu. (LM)

BOYLAMAK geçl. f. Herhangi bir yere istemeyerek gitmek: *Çantamı unutmuşum, evi yeniden boylayacağım.* || Hoşlanılmayacak yere gitmek zorunda kalmak: *Hapishaneyi boylamak. Suyun dibini boylamak.*

— DEY. *Ahreti (öbür dünyayı) boylamak, teklz.* ölmek.

◆ **Boylama** i. Boylamak işi.

— Balıkç. *Boylama halatı,* balık ağının baş tarafına bağlanan ip. (Ağı suda dik tutmak için bu ipin bir ucu da iri bir mantara bağlanır.) [M]

BOYLE (Roger), **Broghill** baronu ve **Orrery** kontu, ingiliz-irlandalı asker ve yazar (Lismore Castle 1621-öl. 1679). Kralcılara eğilimi olduğu halde Cromwell'e bağlı kaldı ve özel meclise de (Privy Council) üye oldu. Richard Cromwell yönetimine karşı direnmek gereğine inanınca, İrlanda'ya döndü, Charles II'nin tahta çıkarılmasına çalıştı. (L)

BOYLE (sir Robert), ingiliz-irlandalı fizikçi ve kimyacı (Lismore Castle 1627-Londra 1691). Cork kontunun on beş çocuğundan on dördüncüsü. Ateşli bir anglikan ve içine kapanık bir insan olan Boyle, hayatı boyunca hiç evlenmedi ve kendini bilimsel araştırmalara verdi. Çeşitli alanlardaki çalışmalarıyle, çağının en dikkate değer bilim adamlarından biri oldu. Fizik alanındaki çalışmaları sonucu 1661'de, katıların ve sıvıların yoğunluklarını kesin ölçülerle belirtti. Ertesi yıl gazlar üstüne çalışarak, hava ile yaptığı deneylerden elde ettiği sonuçları açıkladı ve Mariotte'dan daha önce, gazların sıkıştırılabilmesi kanununu açıkladı. Hooke'un yardımıyle, Otto von Guericke'in hava boşaltma makinesini geliştirdi ve termometresini hava geçmeyecek şekilde örterek daha yararlı hale getirdi. Buzun ergime ısısını sabit nokta olarak almak fikrini ortaya atan da Boyle'dur. Ayrıca, vakumda kaynama noktalarının düştüğünü fark etmiş, buzun buharlaşmasını meydana çıkarmış, bir baroskop yapmış ve hidrostatik paradoksu açıklamıştır. Optik alandaki çalışmalarıyle, ince tabakaların meydana getirdiği renkli halkaları buldu. Vakumda da elektrostatik etkilerin ortaya çıktığını gösterdi ve elektrik etkilerden doğan olayları fark etti. Kimya alanında, Aristoteles'in elementler teorisine karşı çıkarak, bu teorinin ne ölçüde keyfî olduğunu gösterdi. Ünlü eseri *The Sceptical Chymist*'te (Şüpheci Kimyacı) [1661] bu eski düşünceleri kesinlikle ret ederek, çağdaş kimyasal element kavramını ilk defa ortaya attı. Asitlerin tanınmasında renkli ayıraçları (menekşe şurubu) ilk defa sistemli bir şekilde kullanan ve asit tanımını veren de yine Boyle'dur. Klorürlerin tanınmasında gümüş nitratı, klorhidrik asidin tanınmasında ise amonyak gazını kullanarak tuz çözeltilerini ve amonyum sülfürü (Boyle çözeltisi) inceledi. Kimyasal tepkime sonucu açığa çıkan gazların toplanmasını sağlamış, hidrojeni ayırmış, fosforlu hidrojeni, civa sülfatı, asetonu ve metil alkolü bulmuştur. Yanma olayı ve solunum için havanın gerekli olduğunu göstermiş ve bu olaylar sırasında havanın pek az bir kısmının harcandığını fark ederek, havanın bir karışım olduğunu açıklamıştır.

Robert BOYLE
Vertue tarafından
(Bibliothèque Nationale, Paris)

Foto. LAROUSSE

1645'ten sonra, ömrünün sonuna kadar, bilimle uğraşmayı seven kişileri evinde toplamış ve bunlar, Charles II zamanında kurulan Royal Society'nin temel üyeleri olmuştur. Bir süre Doğu Hint Adaları şirketinin müdürlüğünü yapan Boyle, misyonerliğe de ilgi duymuş, bu amaçla İncil'i çeşitli dillere çevirtmiştir. (L)

BOYLESVE (René TARDİVEAU, **René** — de denir), fransız romancısı (La Haye-Descartes 1867-Paris 1926). Siyasal Bilgiler ve Louvre okullarına devam ettikten sonra kendini edebiyata verdi. Duygulu ve alaycı bir mizacı vardı. Taşra hayatını başarıyle canlandırdı: *Mademoiselle Cloque* (1899), *l'Enfant à la Balustrade* (Parmaklıktaki Çocuk) [1903]. *Le Parfum des Iles Borromées*'de (Borromeo Adalarının Kokusu) [1898] çok sevdiği İtalya'yı anlattı. *Leçon d'Amour Dans un Parc* (Bir Parkta Aşk Dersi) [1902] ve *Nouvelles Leçons d'Amour Dans un Parc* (Bir Parkta Yeni Aşk Dersleri) [1925] adlı eserlerinde, alaycı zekâsını ve fantezi duygusunu ortaya koydu. Keskin bir gözlemci, parlak bir yazar olan Boylesve'in eserlerinde sağlam bir yapı ve şekil titizliğine rastlanmaz. (L)

BOYLUKUŞ bls. i. Karinasızlar grubundan çok büyük boylu fosil kuş. Kemiklerine, yakın jeolojik devirlere ait tabakalarda çok rastlanır.

— ANSİKL. *Boylukuş* cinsinin yakın devirlerde soyu tükenmiş birçok türü vardır; bunların en büyüğü 3 m yüksekliğindeki devboylu kuştur *(Aepyornis maximus)*. Bu kuş, Geoffroy Saint-Hilaire'e gönderilen her biri 150 tavuk yumurtasına denk 8 litre hacmindeki iki fosil yumurtadan anlaşılarak tanındı. Bunların kafatası nispeten küçük; kanatları iyice körelmiş; bacakları çok kalın, ayakları üç parmaklıdır. Madagaskar'ın ilk yerlileri bu kuşu biliyorlar ve avlıyorlardı; X.yy. a doğru soyu temelli tükendi. (L)

BOYM (Michel), polonyalı cizvit ve misyoner Lwow 1612-Kuangsi 1659). 1643'ten sonra Hindistan'ı ve Çin'i baştan başa dolaştı. Çin'in haritasını yaptı, bu ülke üstüne bir seri inceleme yazdı. (L)

Boymans müzesi, Rotterdam'da koleksiyoner (Lwow 1612-Kuangsi 1659). 1643'-bağışıyle 1847'de kurulan belediye müzesi. 1935'ten sonra mimar A. Van der Steur'-un, çağdaş müzecilik ilkelerine uygun olarak kurduğu bir yapıya nakledildi. Burada saklanan önemli tablolar arasında: Dierick Bouts'un *(Aziz Jean)*, Hieronymus Bosch'-un *(Müsrif Çocuk, Baykuş Yuvası)*, Claés'-in, Frans Hals'ın, Saenredam'ın, Rembrandt'ın *(Titus)*, Ferdinand Bol'un, Brouwer'in, Téniers'nin, Rubens'in, Chardin'in, Jongkind'in, Pissarro'nun, Monet'nin, Van Gogh'un *(Dokumacı)*, Ensor'un, Van Dongen'in *(Charles Rappoport'un Portresi)* eserleri vardır. Ayrıca, Edgar Degas'-nın, Rodin'in, Renoir'ın, Despiau'nun, Georges Minne'nin, Rik Wouters'in de heykelleri bulunmaktadır. Süsleme sanatları bölümü özellikle Delft fayansları bakımından zengindir. (L)

BOYNA veya **BOYANA** veya **BOYUNA** i. Denizc. Sandalı kıçtan yürüten kısa kürek. || Küçük sandal. || *Boyna etmek*, sandalı kıçtan tek kürekle yürütmek. || *Boyna kürek* veya *boyna küreği*, bir sandalın kıç aynalığının üst kenarına açılmış bir yuvaya geçirilen kürek; pala kısmı su içinde bir sağa bir sola kaydırılmak suretiyle ileri gitmeyi sağlar. || *Boyna palası* veya *kürek palası*, boyna küreğinin yassı uç kısmı.

◆ **Boynacı** i. Denizc. Eski tip gırgır alamanalarında kancabaşlarda, kayığın baş tarafındaki pala kürek ile manevrayı sağlayan kürekçi. (ML)

BOYNE, İrlanda'da nehir, Drogheda'dan geçer ve İrlanda denizine dökülür; 135 km. Kıyılarında, Drogheda yakınında, 1 temmuz 1690'da Wilhelm III (Scomberg dükü kumandasında 36 000 kişi) ile James II Stuart (16 000 irlandalı ve 7 000 Lauzun'lü fransız) orduları arasında bir savaş oldu. Daha güçlü ve daha iyi yönetilen protestan ordusu ezici bir zafer kazandı, bu olay Stuartların davasına bağlı kalmış son ülke olan bütün İrlanda'nın kısa zamanda düşmesine yol açtı; böylece İngiltere'de 1688'de başlayan ihtilâlin zaferi pekişmiş oldu. (L)

BOYNUÇIPLAK tavuk i. Boynunda ve kursak hizasında tüy bulunmayan tavuk çeşidi. (Bu özellik çeşitli ülkelerin tavuklarında değişinim sonucu ortaya çıkar.) [L]

BOYNUEĞRİ MEHMED PAŞA, osmanlı veziri (Samsun 1578-İstanbul 1662). Bağdat seferinde, İranlılara karşı savaşırken yaralandığı ve boynu eğri kaldığı rivayet edilir. Valilik ve muhafızlıklarda bulundu. 1655'te Şam valisi iken Sadrazam oldu. Venedikliler Limni ve Bozcaada'yı işgal ettiğinde İstanbul'a gelmesinden çekinilen düşmanı yıldırmak için şehrin kale duvarlarını beyaza boyatması meşhurdur. Bazı dedikodular üzerine Malkara'ya sürüldü. daha sonra Eyüp'te oturma iznini aldı ve orada öldü. (M)

BOYNUZ i. Bazı hayvanların başında bulunan ve savunmaya yarayan tırnaksı maddeden sert ve sivri çıkıntı. *Geyik boynuzu. Gergedan boynuzu.* (Bk. ANSİKL.) || [Böceklerde] Duyarga. || Hacamat işleminde kullanılan âlet: || Sıf. Boynuzdan yapılmış: *Boynuz kaşık, boynuz tarak.*

— ÇEŞ. DEY. *Boynuz çekmek*, hacamat etmek, kan almak. || *Boynuz takmak.* *Teklz.* Karısı veya başka bir kadın yakını tarafından aldatılmak. [Kadın için] Aldatmak. || *Boynuzları yaldızlamak*, tekrar tekrar aldatılmak. || *Boynuzu kurtlu*, yakını olan bir kadının başkalarıyle ilişki kurmasına göz yuman veya bunu sağlayan. || *Kuru boynuz*, hacamat etmeden yapıştırılan boynuz.

— Denizc. Eski yelkenli gemilerin meydana getirdiği borda hattının iki yan ucu.

— Mant. *Boynuz kanıtı*, ikilemin veya kanıtın eski ismi. Bu kanıtın büyük önermesi iki çelişik önermeden kuruludur, ikisi de aynı sonucu verir.

— Müz. Nefesli saz olarak kullanılan boynuz. Bk. ANSİKL.

— Oymacılık. *Boynuz kap*, Barbarların herhangi bir şey içmek için kullandıkları öküz boynuzu. (Daha sonra, oymacılıkta, boynuzlardan yararlanarak veya boynuzları taklit ederek *hanap* adı verilen kaplar yapıldı.)

— Paleont. *Ammon* veya *koç boynuzu*, ilk jeologlar tarafından ammonitgillere verilen ad.

— Sembol ve Güzel sanatlar. *Boynuzlu at.* Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— Vet. *Boynuz ameliyatı*, geviş getiren hayvanlarda boynuzların kesilip çıkarılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Müz. *Boynuz* adlı çalgı, ucundan delik açılarak hazırlanan hayvan boynuzundan yapılırdı. Bu boru Avrupa köy topluluklarında çağırı aracı olarak kullanılır veya bazı korkunç sesler çıkarmağa yarardı. Boynuzdan yapılmış yeni veya eski başka tipte (Zenci Afrika boruları) çalgılar vardır. Bunlar gözönünde tutularak fildişi süvari boruları ve kornetler yapılmıştır.

— Sembol ve Güzel sanatlar. İlkçağda, bazen **hint eşeği** adı verilen *boynuzlu at*'ın hint kaynaklı olduğu söylenirdi. Başı kırmızı, boynuzu siyah ve beyaz, uzun, düz ve sivriydi ve aynı zamanda hem kuvveti hem de bekâreti temsil ediyordu. Ortaçağda, zehire karşı etkili olduğuna inanılan boynuzu çok aranırdı.

Boynuzlu at, Ortaçağ sanatında, özellikle de Paris'teki Cluny müzesinde bulunan ve Boussac şatosundan gelmiş olan bazı halılar üzerinde görülür.

— Teknol. Boynuzun kullanılabilmesi için bazı işlemlerden geçmesi gerekir: kemik kısımlarından ayrılması için önce suya yatırılır, sonra kaynar su içinde yumuşatılır, testereyle uzunlamasına kesilir ve yassılaştırılarak uzatılabilir. Böylece kuruyan madde, ince veya kalın yapraklar halinde parçalara ayrılır. Nemli sıcaklıkta eritilerek kalıba dökülebilir. Boynuz maddesi, yaprak halinde olduğu zaman, saydamdır. Kolayca boyanabilir. İşe yaramayan kısmı ise, prusya mavisi ve potasyum siyanür yapımında kullanılır. Toz halinde ufalandığı zaman, çok yararlı bir gübredir. Eski çağlarda, süsleme sanatında ve ufak tefek eşya yapımında boynuzdan yararlanılıyordu. Çinliler ve Japonlar, tahta ve lake işlerine boynuzdan kakma süsler de katarlardı. Kakmacılıkta boynuzun kullanılması XVII. yüzyılda başlar. İçi oyulmuş hayvan boynuzu, belki de insanların ilk içki kadehiydi. XVII. Yüzyıla kadar, fenerlere cam yerine, ince yapraklar halinde boynuz takılırdı. XV ve XVI. yüzyılda ise, ışık araçları, geyik boynuzuna asılarak tıpkı bir avize gibi kullanılırdı.

— Vet. Ahırlarda bağlanmadan tutulan süt ineklerinde *boynuz ameliyatı* sık sık yapılır; böylece boynuz darbelerinden veya boynuz ekseni kırılmasından ileri gelen travmalar önlenmiş olur. Bu işlem için değişik usuller uygulanır: özel bir kıskaçla kıstırma, lastik halka ile dipten boğma, kıl testereyle kesme. 5-15 Günlük buzağılarda, boynuz taslağı ya bir oluklu keskiyle veya özel bir dağlama aracıyle köreltilir veya kimyevî bir madde sürülerek yok edilir.

— Zool. *Boynuz* gergedanda tek, gevişgetirenlerde çifttir. Tıpkı toynak, tırnak ve cırnaklar gibi bunlar da *üstderi*'den oluşur; boşboynuzlularda boynuzlar, boynuz ekseni denen koni biçimindeki bir ekseni çepeçevre saran, birbirine paralel, esnek ve sağlam uzun liflerden yapılmıştır. Meselâ, sığırın boynuzu boynuz eksenini saran bir kın şeklindedir ve bu eksenden hiç bir zaman ayrılmaz. Daimî olduğu için koparılsa bile yeniden çıkmaz. Geyiklerin dallı boynuzları ise, tersine *altderi*'den oluşur. Daima düşer, yenilenir. Zürafada boynuzlar kemiktendir ve yeniden çıkan geyik boynuzları gibi her zaman *damarlı* bir dokuyle kaplıdır. Aynı doku amerika antilobunda da (keçi antilop) bulunur; bunların boynuzları iki kemik eksen üzerinde bulunan ve devreli olarak belli zamanlarda kopup ayrılan boynuz dalları ile boynuzsu maddeden kılıflar taşır. Dört boynuzlu hint antiloplarında, istisnaî olarak iki çift boynuz bulunur; oysa bütün öteki gevişgetirenlerin sadece bir çift boynuzu vardır. Boynuzlugillerden bazılarının boynuzu yoktur (özellikle Angus ırkları); diğer bir kısmında ise *oynak ve hareketli boynuzlar* bulunur; bunlar alın kemiğine bağlı olmadığı için sadece deriye tutunur. Bu anormallik mutlaka irsî değildir; bu çeşit boynuzlulara, Çat, Angola, Madagaskar, Gine sığırlarında rastlanır. Çeşitli gevişgetirenlerde (koyun, geyik) yalnız erkeklerde boynuz bulunur. Gergedanın boynuzları üstderiden oluşur. Burun kemiklerindeki hafif çıkıntılara bitişik olan gergedan boynuzunun içi doludur.

◆ **Boynuzcuk** i. Anat. Burun boşluklarının dış yan çeperinde bulunan üç küçük kemik çıkıntısına verilen ad: *üst boynuzcuk, orta boynuzcuk, alt boynuzcuk.*

◆ **Boynuzlamak** geçl. f. [Hayvan için] Boynuzlarıyle vurmak, yaralamak. || *Teklz.* [Kadın için] Yakını bir erkeği başka bir erkekle aldatmak.

◆ **Boynuzlanmak** dönşl. f. Boynuz yarası almak: *Boğa tarafından boynuzlandı.* Boynuzları çıkmak: *Geyik bir yaşında boynuzlanır.* || *Teklz.* [Erkek için] Yakını bir kadın tarafından aldatılmak.

◆ **Boynuzlu** sıf. Boynuzu olan [hayvan]. || *Teklz.* Yakınlarından bir kadının iffetsizliğine aldırmayan.

◆ **Boynuzsuz** sıf.Boynuzu olmayan [hayvan].

◆ **Boynuzumsu** sıf. Miner. *Boynuzumsu taş*, az çok boynuza benzeyen çeşitlere verilen ad: *Boynuzumsu çakmak taşı.* (ML)

BOYNUZDALI bls. i. Geyik, sığır ve karacanın kök boynuzları üzerinde biten dal boynuz. Bunlara bakılarak hayvanın yaşı anlaşılabilir.

— ANSİKL. Ana boynuzun üzerindeki ilk *boynuzdalı*. Geyiklerin en tehlikeli silâhıdır. Ondan sonra gelenlere sırayle 2., 3., ve varsa 4. boynuzdalı denir. Geyik belli bir yaşa varınca anaboynuz sapının ucu yassılır ve tepe boynuzdalları meydana gelir; bu dallar el parmakları gibi yan yana dizilidir. Geyiğin boynuzdalları daima en çok dal ne tarafta ise ona göre sayılır ve

bu sayı ikiyle çarpılır. İki tarafındaki boynuzdalı sayısı eşit değilse geyiğe *dağınık boynuzlu* denir. (L)

BOYNUZLUAT, Büyükköpek, Küçükköpek, Orion ve Dişisuyılanı takımyıldızları arasında bulunan ve pek parlak olmayan birkaç yıldızı kapsayan ekvatoryal takımyıldızı. (L)

Boynuzlu at ve kadın, XV.yy. sonlarından kalma altı parçalık duvar örtüsü (Cluny müzesi). Altı panonun her birinde, değişik elbiseler giymiş bir genç kadın resmi vardır. Bu örtünün beş duyuyu temsil ettiği ileri sürülüyorsa da, altıncı parçanın neyi gösterdiği belli değildir.

BOYNUZLUENGEREK blş. i.Boynuzlu yılan. Büyük Sahra'da ve Arabistan'da yaşar. (Başındaki iki boynuz bu hayvana korkunç bir görünüş verir. Genellikle kumda saklanan ve geceleri ortaya çıkan bu zehirli yılandan çok korkulur. Ama sokması her zaman insanı öldürmez.) [İlmî adı: *Cerastes cerastes.*] (L)

BOYNUZLUGAGALIGİLLER blş. çoğl. i. Tropikal bölgelerde yaşayan kalaoları kapsayan kuş familyası. Familyanın örnek kuşu *kalao*'dur. (Gökkuzgunumsulardan.) [L]

BOYNUZLUGİLLER çoğl. i. Geviş getirenler takımından çift parmaklı memeliler familyası. Bunlarda köpekdişi ve üst çenede kesici diş yoktur. Boynuzlar sürekli ve içi boştur. Altı gruba ayrılır: *Sığırlar, keçiler, koyunlar, keçiantiloplar, dağkeçileri, antiloplar.* (L)

BOYNUZLUTEKE blş. i. Zool. Kınkanatlılardan uzunboynuzcuklu böcek. (Cerambyx eros veya cerdo.)

— ANSİKL. *Boynuzluteke* 3-5 sm boyunda, oduncul bir böcektir. Meşe ağacında yaşar; tırtılı ağaçta derin delikler açar; sadece geceleri dışarı çıkar. (M)

BOYOTU blş. i. Tirfile yakın bir yıllık otsu bitki. Çiçekleri mavi, sarı veya beyaz olur; çimenliklerde veya tarlalarda yetişir, özel olarak da yetiştirilir. (İlmî adı: *Trigonella faenugraecum.* Baklagillerden.)

— ANSİKL. *Boyotu,* kuruduktan sonra çok kokulu, bileşik yapraklı bir ottur; yapraklarında beş yaprakcık bulunur; uzun badıcında yassı tohumlar vardır. Hemen hemen dört köşe olan bu tohumlar ezildiği zaman kuvvetli bir koku yayar. Tadı acıdır. Boyotunun tohumları öğütülerek pastırmalara sürülen çemenin yapımında kullanılır. Çemenin yüzde 10'u boyotu tohumu unudur. Bu un, çemenin pastırmaya yapışmasını sağlar. (LM)

BOYTA, kabar türk başbuğu (IX.yy.). Bizans tarihçisi Konstantinos Porphyrogennetos'a göre, Kabarlar, Hazer Türklerinin bir bölümüydü, Hazer idaresine karşı ayaklanan Kabarlar, yenildiler ve Don ile Dnieper ırmakları arasında yaşayan Macarlara sığındılar. Anonymus'a göre Kabar başbuğunun adı Boyta idi. Hakkında fazla bir bilgi yoktur. (M)

BOYTAÇ veya **BOYTACA,** fransız asıllı portekiz mimarı (öl. Batalha 1522). Manuel I'in krallık mimarı (1490). Setubal'da İsa kilisesini, Belem'de Aziz Hieronymus tarikatı manastırını ve kilisesini, Guarda katedralinin sahınını yaptı; Santa Cruz kilisesini ve Coimbra krallık sarayını onardı. Batalha krallık manastırı ile, yarıda kalan kilisesini, Septe, Tanca, Alkazar ve Arzila surlarını tamamladı. (L)

BOYTOHUMU blş. i. Bot. Bk. BOY.

BOYUN i. Vücudun omuzların başlangıcı ile başın başlangıcı arasında kalan kısmı: *Zürafanın uzun bir boynu vardır. Boyun başını tutamıyacak kadar incelmiş, ipincecik olmuş* (Yaşar Kemal). ‖ *Teşm. yol.* Şişe ve güğüm gibi kapların dar ve uzun olan üst kısmı.

— ÇEŞ. DEY. *Boyun bağlamak* veya *boyun kesmek. Esk.* Tevekkülle kabul etmek, itaat etmek: *Adam değil misin oğlum gönüllüsün semere / Küfür savurma boyun kestiğin semercilere* (M.Â. Ersoy). ‖ *Boyun borcu,* minnet duygusundan dolayı yapılması gereken hareket: *Senin evlenmen benim üstüme. Boynumun borcu* (Yaşar Kemal). ‖ *Boyun bükmek (Boynunu bükmek),* çaresizliğini belli etmek, çaresiz kalmak. ‖ *Boyun eğmek,* karşısındakinin kuvvetli olmasından dolayı rıza göstermek, itaat etmek. *Bu kaymakamda öyle durup da boyun eğecek göz yok* (Yaşar Kemal). ‖ *Boyun tutmak,* itiraz etmek, birisine karşı diklenmek.‖*Boynu altında kalsın!* (veya *boynu kopsun*), «ölsün!» anlamında beddua. ‖ *Boynu armut sapına dönmüş,* çok zayıflamış kimseler için söylenir. ‖ *Boynu bükük (boynu burulu* veya *boynu buruk),* yoksun, üzgün, kederli: *Baba ocağının direği bir baba, boynu bükük bir ana, irili ufaklı kardeşler* (Orhan Kemal). *İkisinin de boyunları bükük, ikisinin de benizleri uçuktu* (A.H. Müftüoğlu). ‖ *Boynu eğri,* herhangi bir sebepten birine karşı söz söyleyemeyecek durumda olan. ‖ *Boynu kıldan ince olmak,* doğru ve haklı olarak verilen kararı itirazsız kabul etmek. ‖ *Boynuna almak,* bir işi görev bilerek üzerine almak. ‖ *Boynuna atmak,* kabahati başkasına yüklemek. ‖ *Boynunu kırmak,* çekip gitmek, her cezaya ve duruma razı olmak ‖ *Günahı boynuna,* bir şeyin sorumluluğunu bir başkasına yüklemek için kullanılır.

— Anahtarcılık. Bir kilitte, anahtarın hareketiyle dili sabit veya hareketli kılan yaya bağlı hareketli parça.

— Anat. Diş tacının sınırı (aslında mine prizmalarıyle diş semanının birleşme bölgesidir). ‖ Bazı kemiklerin dar kısmı: *Aşıkkemiğinin boynu, uyluk kemiğinin başıyle gövdesini birbirinden ayırır.* (Uylukkemiğinin boynu, uyluk başını gövdesine birleştiren silindirimsi kısımdır; uylukkemiği çoğu zaman buradan kırılır. Kolkemiğinin [pazu kemiği], eklem yüzeyini çevreleyen üst kısmına *anatomik boyun,* kemik ucunu gövde kısmıyle birleştiren dar yerine de *cerrahî boyun* denir.) ‖ *Boyun aponevrozları,* boyundaki kas, iç organ veya damar-sinir gruplarından her birini saran aponevroz. (Bunlar üç tanedir: yüzeysel, orta ve derin aponevroz.) ‖ *Boyun atardamarları,* boyuna yayılan atardamarlar. (Bunların hepsi köprücükaltı atardamarından çıkar; üç tanedir: derin boyun atardamarı, çıkan boyun atardamarı, yüzeysel enine boyun atardamarı.) ‖ *Boyun ense bağı,* omurgaüstü bağa verilen ad. (Bu bağ, ense kaslarını ortadan ikiye ayıran, dikine telsel bir levha şeklindedir.) ‖ *Boyun omurları,* boyundaki yedi omur. (Birincisi [atlas], ikincisi [eksen] ve yedincisi [çıkıntı] özgül karakter ve biçimdedir.) ‖ *Boyun sempatiği,* büyük sempatiğin boyundaki kısmı; üç sinirdüğümden yapılmıştır: boyun üst sinirdüğümü, boyun orta sinirdüğümü, boyun alt sinirdüğümü; bu sonuncusu birinci göğüs sinirdüğümü ile birleşerek yıldız sinirdüğümünü meydana getirir. ‖ *Boyun sinirağı,* boynun ön tarafındaki ilk dört çift sinir dalından meydana gelen sinirağı. (Bundan çıkan dallardan biri diyafram siniridir, diyaframı yönetir: dört tanesi deriye gider: şakak siniri, kulak siniri, enine sinir, köjrücüküstü siniri [bunların dördüne birden *yüzeysel boyun sinirağı* denir].) ‖ *Boyun sinirleri,* omuriliğin ilk sekiz siniri. ‖ *Dölyatağı boynu,* bu organın dölyatağı yoluna açılan alt taraftaki dar kısmı. ‖ *Sidiktorbası boynu,* sidiktorbasının sidikborusuyle ağızlaşan dar kısmı. ‖ *Üst yüzeysel boyun toplardamarı,* dış boyun toplardamarının bir kolu.

— Ask. tar. *Boyun zırhı,* boynun alt kısmını koruyan, çelikten veya bakırdan yapılmış boyunduruk. (Askerî donatım malzemesindendi.) Bk. ANSİKL.

— Atçılık. Bk. ANSİKL.

— Bot. Bitişik çanakyapraklı bir çanakta veya bitişik taçyapraklı bir taçta çiçek borusunun yayılıp genişlediği yer. ‖ Bir arkegonun yukarı dar kısmı. (Olgunlaşınca boyunun içinde, jelatinimsi bir maddeyle dolu bir kanal belirir. Anterozoit bu kanaldan geçerek oosfere ulaşır.)

— Coğ. Bir engebenin, bir dağın keskin sırtının alçalan kısmı; çoğunlukla bir yamaçtan öbürüne geçişi sağlar.

— Deric. *Boyun derisi,* öküz veya inek derisinin, hayvanın omuzlarını ve boynunu örten parçası. (Boyun, davlunlama ile vücuttan ayrılır. Bk. DAVLUN *kesme).*

— Fizyol. *Boyun vurulması.* Boyun vurulunca, soğaniliğe yakın yerden omurilik kesilmiş olur; solunum ve yürek durduğu için ölümle sonuçlanır. Başı kesilen hayvanlarda organlara yapılan uyartı refleks hareketlerine sebep olur; bu da omurilikte sinir merkezleri bulunduğunu gösterir.

— İnş. Döner merdivende basamağın çekirdeğe bağlandığı en dar parçası. ‖ Bir evyenin taş üzerinde düzleştirilen akış borusunun ucu. ‖ Bir şöminede ocakla dumanlık arasındaki boğum. ‖ *Boyuna kesit,* bir yapı, bir mobilya veya herhangi bir eşyanın uzun tarafına paralel olarak onu kesmek üzere geçirildiği farzolunan dikey bir yüzeyin, o eşyaya dokunduğu noktaların bütününden meydana gelen şekil. Eğer bu yüzey o eşyanın eni istikametinde geçirilirse *enine kesit* veya *profil kesit* denir.

— Kıyf. *Boyun atkısı (kaşkol),* yakanın ceket veya pardesü ile temasını önlemek, soğuktan korunmak için boyuna sarılan dar atkı.

— Mat. *Boyun metodu, n*'nin büyük değerleri için

$$\int_a^b e^{nf(u)}\,du,$$

tipindeki entegraller esas kısmının aranması metodu.

— Mim. Bir sütunda gövde ile bilezik arasındaki dörtte bir daire oyuk geçiş. (Bk. SİLME *oyuğu.)* ‖ Bir sütun başlığının en dar yeri. ‖ Bir çeşit iç bükey silme. (Bu anlamda *oluk silme* de denir.)

— Patol. *Boyun adeniti,* boyundaki akkan düğümlerinin iltihabı. ‖ *Boyun tutulması,* sebebi ne olursa olsun, aşırı kas gerginliğinden dolayı başın kötü duruşu. (Bk. ANSİKL. ‖ *Teşm. yol.* Bundan doğan ağrı.

— Saraçl. *Boyun altı kayışı,* atın başlığında tepe kayışının bir yanından gelip, boyun altından geçtikten sonra diğer yana bağlanan kayış.

— Teknol. *Boyun halkası,* bir boşaltma borusu çevresine kaynatılan ve onun taşıyıcıları içinde düzey olarak kaymasını önleyen dökme parça.

— Teşk. tar. *Boynunu vurmak,* mahkûmun boynunu keserek uygulanan ölüm cezası.

— ANSİKL. Ask. tar. XVI. yy.ın *boyun zırhı,* boynu ve omuzları örten boyundan göğüse kadar inip sırt üzerinde yuvarlaşan bir zırh parçasıydı. XVI. yy.da oldukça uzun olan boyun zırhı XVII. yy.da git gide kısaldı. XVIII. yy.da ise, üstü yaldızlı bakırdan, gümüş bir arma ile süslü bir hilâl biçimini aldı. XIX. yy.da piyade subaylarının günlük kıyafetinde veya büyük üniformalarında bir işaret olarak muhafaza edildi. 1881'de kaldırıldı.

— Atçılık. Biçimine göre atın *boynu* özel adlar alır. Göğüs ve omuzlarla ahenkli olan boyna *ahenkli boyun;* alt tarafı dışbükey, üst tarafı kalkık olan ve başın dik durmasına yol açan boyna *geyik boyun;* bükümü başa iyice yakın olan boyna *kuğu boyun;* üst tarafı boylu boyunca eğri olan boyna *değirmi boyun;* göğüs ve omuzlarla ahenkli olmayan, iğreti duran boyna *sakar boyun* denir.

— Patol. *Boyun tutulması,* boyun omurlarındaki kemik bozukluklarından veya bazı kasların ağrılı kasılmalarından ileri gelebilir. Başın bir yana eğilmesi şeklinde belirir. Deriden, kemikten, eklemden ve kaslardan ileri gelen çeşitli boyun tutulmaları vardır. *Asıl boyun tutulması* genellikle göğüs-şakak (sterno-mastoit) kasının çekilmesinden ileri gelen boyun tutulmasıdır. Üşütmeden, romatizmadan veya hatalı bir duruştan ileri gelebilir. Çoğu zaman boyun eklemlerindeki rahatsızlığın artması sonucudur. Bazen omurlardaki mikroplu bir iltihaptan veya bir omurga urundan ileri gelebilir; bu takdirde omurları oğuşturmak tehlikeli olabilir (beyinin arka kısmını besleyen omurga atardamarının zedelenmesi). *Kasınmalı boyun tutulması,* piramidal kas demetinin irkilmesinden dolayı boyun kaslarının kasılmasından ileri gelir.

◆ **Boyunlu** sıf. Enseli, kalın enseli.

◆ **Boyunluk** i. Boyuna sarılan kumaş.

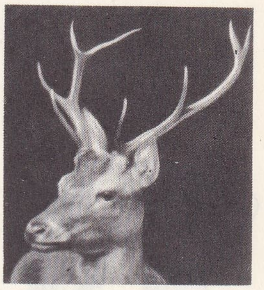

boynuzdalı

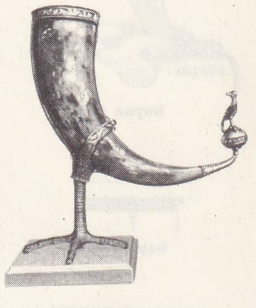

boynuz kadeh (Bigliothèque Nationale, Paris)

Foto. Rödle, Giraudon (LAROUSSE)

boynuzlu at

siğilotu (çıplak boyun)

lycopsis (kapalı boyun)

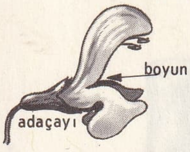

boyun (bot.)

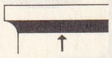

boyun (mim.)

boyun

— Saraçl. Beygirin göğsüne konan ve keçe veya yünlü bir kumaştan meydana gelen koşum takımı parçası: *Boyunluk, hamut yerine kullanılır ve onun gibi düzeltilmeye lüzum göstermez.* (LM)

BOYUNA i. Bk. BOYNA.

BOYUNA zf. Uzunlamasına. *Esk. Tulânî.* Zt. ENİNE. ‖ Aralıksız durmadan: *Otobüslerin en üstüne binmiş davulcular boyuna, durmadan çalıyorlardı* (Yaşar Kemal). [M]

BOYUNBAĞI blş. i. Erkeklerin ve bazen kadınların boyunlarına bağladıkları belli biçimdeki kumaş, kravat. (L)

BOYUNDURUK i. *(boyun* ve *-duruk,* isimden isim yapma eki'nden). Çift süren veya arabaya koşulan hayvanların boynuna geçirilen ağaç çember (bk. ANSİKL.): *Boyunduruklarından çözülüp arabaların tekerleklerine bağlanmış öküzlerle camızların böğürtüsü* (Orhan Kemal). ‖ *Mec.* Zulüm ve zorbalık şeklinde maddî ve manevî baskı: *Boyunduruk altında yaşayan bir ülke.*

— DEY. *Boyunduruğa vurmak,* baskı altına almak.

— Denizc. Başlıklı, uzun madenî çubuk. ‖ *Boyunduruk yeke,* dümene kumanda etmek için kullanılan iki kollu yeke. ‖ *Bita boyunduruğu,* bitanın tepe kısmına enlemesine geçirilen ve demir (çapa) funda edilirken (denize bırakılırken) zincirin bitadan fırlamasına engel olan madenî çubuk.

— İnş. Ahşap ve demir inşaatta iki dikey direk veya dikme arasında yatay olarak tespit edilen ve o dikmeleri, birbirine yaklaşmasına engel olacak şekilde tutan ağaç veya demir parçalar. (Pencere boşluklarının yan dikmeleri arasına yerleştirilen bu ağaçlardan yukarıdakine *üst boyunduruk,* alttakine de *alt boyunduruk* denir. Pencere veya kapı gibi bir boşluğun yan dikmeleri arasına konulmayıp kuşaklamaların dikmeleri veya döşeme kirişleri aralarına konulan parçalara ise *çelik* denir.) ‖ *Boyunduruk kemer,* iki kârgir ayağı bağlamak için aralarına yapılan ve üstü boş bırakılan kemer. (Endülüs mimarîsinde bu çeşit kemerler çok kullanılırdı.)

— Mad. oc. Bir galeri tahkimatının tavanını tutan ağaç veya maden, yatay parça. Boyunduruk çoğu zaman iki dikmeye dayanır.

— Spor. Yağlı güreşte oyun; rakibinin başını, koltuk altına aldıktan sonra yine aynı kolu boynuna dolayıp sıkıştırma hareketidir. Böylelikle rakip yere çekilip sırtüstü çevrilmeye çalışılır. ‖ *Boyundurukla bastırma,* boyunduruğa alınan bir pehlivanın üzerine abanarak onu başından yere doğru çekerek çökertme. ‖ *Boyunduruktan çapraza,* boyunduruğa alınan pehlivanın gırtlağına aşağıdan yukarıya doğru bastırarak koltuk altından fırlatıp dağınık kolları arasından çapraza girme.

— Teşk. tar. *Boyunduruk hakkı,* Osmanlı imparatorluğu zamanında tımarlı sipahilere verilen toprakların ürünlerinden, dönüme göre alınan yıllık vergi.

— Vet. Çitlerin arasından geçemesinler diye hayvanların boynuna takılan ağaçtan tasma.

— ANSİKL. Zır. Sığırların koşulacağı boyunduruklar, çevresi 1 m olan gürgen, kayın ve dişbudak ağacının bir insan boyu kadar kısmından yapılır. Boyunduruk alt tarafı öküzün boynuna veya başına kalıp gibi uyacak biçimde yapılır. Tek hayvana göre olanlarına basit veya tek boyunduruk denir. Eş koşulan hayvanlar içinse çift boyunduruk kullanılır. Boyunduruk, ülkelerde yerleşmiş geleneklere göre, ya hayvanın boynuna veya boynuzların hemen ardına, başın üstüne bağlanır. Başa vurulan boyunduruk, altına yumuşak bir yastık konarak kayışlarla bağlanır. Boyunduruğun ortasında araba okunun bağlanması için bir delik bulunur. Çift boyunduruklar tek bir ağaç şeklinde olabileceği gibi parmaklık şeklinde de olabilir. Bu boyunduruklarda hayvan daha rahat soluk alır.

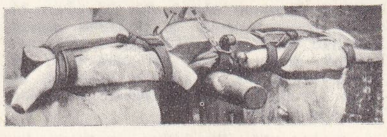

◆ **Boyundurukçu** i. Boyunduruk yapan veya satan kimse.

◆ **Boyunduruklu** sıf. Boynuna boyunduruk vurulmuş olan. (ML)

BOYUNSAK i. Hayvanların boynuna takılan çember.

— Mim. *Boyunsak silme,* iki daire yayının eklenmesinden doğan oyuk silme, alttaki daire yayı aşağı doğru uzar. Boyunsak silme altındaki üsttekinden daha taşkın olan iki şerit silme arasında yer alır. (*Ters deve boynu silme* de denir.)

— ANSİKL. *Boyunsak silme* genellikle sütun ve yapıların tabanlarında kullanılır. Uzunlamasına olan biçimi, tabana geçişte, tabanın çeşitli silmeleri arasındaki süreklilîğini bozmadan, üst temele daha çok dayanma alanı sağlar. Gövdeye yakın olana *üst boyunsak silme,* tabana doğru inerken onu izleyene *alt boyunsak silme* denir. (ML)

BOYUT i. *(boy*'dan *boy-u-t). Yeni.* Bir cismin şu veya bu yöndeki uzanımı: *Her cismin üç boyutu vardır: Uzunluk, genişlik ve derinlik.* ‖ Ölçü: *Boyutları almak.*

— Fiz. *Boyut analizi* veya *boyutsal analiz,* formüllerin homogenliğini gerçeklemek ve bundan cebirsel şekli kurmak için fizik büyüklüklerin ve birimlerin boyutlarını kapsayan denklemlerin kullanılışı. ‖ *Boyut denklemleri.* Bk. DENKLEM.

— Foto. Bk. ANSİKL.

— Mat. Düzlem şekillerin alanlarını ve katı cisimlerin hacimlerini hesaplamak için gözönüne alınması gerekli uzunluk, genişlik ve derinlik kavramlarından her biri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bir matrisin boyutu,* satırlarının sayısı (yükseklik) ile, sütunlarının sayısı (uzunluk). ‖ *Bir vektörel uzayın boyutu,* serbest bir aileyi kuran ve gözönüne alınan vektörel uzayı doğurabilen vektör sayısı. (Eğer bu serbest ailede *n* vektör varsa, böylece doğurulan vektörel uzayın boyutu *n*'dir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Dört boyutlu uzay,* uzayla ilintili özel kavramı. (Bk. GEOMETRİ. Çokluk. ‖ *Dördüncü boyut,* bağıllık (izafiyet) teorisindeki ve Minkowski'nin dört boyutlu evrenindeki zaman. ‖ *İki boyutlu geometri,* düzlem geometri. ‖ *Üç boyutlu geometri,* uzay geometri.

— Mekan. Bk. ANSİKL.

— Metrol. Türev bir büyükle bunun bağlı olduğu temel büyüklükler arasında mevcut olan bağlantının ifadesi. Bk. ANSİKL.

— Sosyol. Kavranmağa çalışılan bir sosyal olayı meydana getiren unsurların tümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Foto. Belli başlı fotoğraf boyutları (milimetre izerinden) şunlardır: 70x 10; 10x16; 18x24; 24x36

Santimetre cinsinden:

3x4; $4\frac{1}{2}$x6; 6x9; 9x12; 10x15; 13x18; 18x24.

Sinema filimleri ise şu genişlikte olur: 8; 9,5; 16; 35; 55 mm v.b.

boynuzlu at ve kadın (Cluny müzesi, Paris)

TABLOLAR İÇİN ŞASİ BOYUTLARI

NUMARA	FİGÜR	PEYZAJ	MARİN
1	22x16	22x14	22x12
2	24x19	24x16	24x14
3	27x22	27x19	27x16
4	33x24	33x22	33x19
5	35x27	35x24	35x22
6	41x33	41x27	41x24
8	46x38	46x33	46x27
10	55x46	55x38	55x33
12	61x50	61x46	61x38
15	65x54	65x50	65x46
20	73x60	73x54	73x50
25	81x65	81x60	81x54
30	92x73	92x65	92x60
40	100x81	100x73	100x65
50	116x89	116x81	116x73
60	130x97	130x89	130x81
80	146x114	146x97	146x89
100	162x130	162x114	162x97
120	195x130	195x114	195x97

— Mat. *Boyut* kelimesi başlangıçta, farklı üç genişliği birbirinden ayırmak için kullanılmıştır. Çizgiler tek boyutlu, yüzeyler iki, hacimler ise üç boyutludur. Düzlem şekillerin incelenmesini uzaydaki şekillerin incelenmesinden ayırt etmek için «iki boyutlu veya üç boyutlu geometri» deyimi kullanılır. Bir terimin veya daha genel olarak, homogen bir ifadenin boyutu dendiği zaman cebirde, bu terimin veya ifadenin derecesi anlaşılır. Bu benzetiş, bir uzunluğun ifadesinin birinci derece oluşundan ileri gelir; bir yüzeyin ölçümünün, bu yüzeyle ilişkili çizgilerden birkaçının ölçülmesine dayanan ifadesi ikinci dereceden olur. Aynı şekilde, bir hacim ölçümünün, uygun şekilde seçilmiş çizgilerin ölçümleriyle ifadesi, üçüncü dereceden olur.

● *Bir vektörel uzayın boyutu.* Bir serbest aileye ait olan ve bir E vektörel alanı doğurabilen vektörlerin *n* sayısı iyi belirlenmiştir, çünkü E'yi doğurmağa elverişli her bağımsız vektör ailesi aynı sayıda vektörden meydana gelir. Bu ailelerden herhangi biri taban* olarak alınabilir. *Boyut*'un varlık şartı, sonlu sayıda bir *p* vektör (bağımlı olsun olmasın) ailesinin doğurabildiği her uzay için yerine getirilmiş bulunur: $p \geqq n$ elde edilir, eğer gözönüne alınan aile serbest vektörlerden meydana gelmişse eşitlik gerçekleşir; bütün hallerde *n*, ailenin serbest vektörlerinin sayısına eşittir. Boyut tanımının uygulanmadığı vektörel uzaylar mevcuttur: sonsuz sayıda serbest vektörlerden teşekkül etmiş aileler mevcut olabilir; bu halde uzayın *boyutu sonsuzdur* denir; bir *x* değişkeninin sürekli fonksiyonlarının kurduğu vektörel uzay bu türdendir.

n boyutlu bir vektörel uzayda, her alt uzay, *n*'ye eşit veya bundan küçük sayıda bir serbest vektör ailesi tarafından doğurulabilir; doğuran olarak seçilen aileye bağlı olmayan bu sayı, alt uzayın boyutudur. Bu sayı *n*'ye eşitse, alt uzay E uzayının kendisidir. Bütünleyici iki alt uzay için boyutlar toplamı *n*'ye eşittir; gerçek bir üç düzlemli meydana getiren üç

Foto. Bullos, Giraudon (LAROUSSE)

vektör bir taban kurar. Alt uzay olarak düzlemdeş vektörler (2 boyutlu hal) ile doğrudaş vektörler (1 boyutlu hal) bulunur.

— Mekan. Mekanik ve madenî inşaatta kullanılan parçaların boyutlarının belirlenmesi, uygulamalı mekaniğin özel bir dalı olan mukavemetin konusudur. Bir yapının türlü elemanları, bütün içindeki durumları ve bağları bakımından, belirli kuvvetlerle zorlandıklarından, en iyi fiyat ve direnim şartlarını gerçekleştirmek için, bu elemanların her birine en küçük ve güvenli boyutu vermek gerekir.

Modern sanayi, ucuz yapılar, güçlü ve hafif araçlar (otomobil, uçak v.b.) gerektiğinden, uzun zamandanberi tecrübeye dayanan bu belirleme işi, gittikçe daha çok hesaba dayandırılmaktadır.

— Metrol. Fiziksel büyüklükler az sayıda temel büyüklüklere getirilebilir. Böylece bir hız, bir uzunlukla bir zamanın bölümüdür; demek ki hız birimi uzunluk birimiyle doğru orantılı, zaman birimiye de ters orantılı olarak değişir; hızın boyutları L uzunluğuna göre 1, T zamanına göre de —1'dir, bu:

$$[v] = \left[LT^{-1}\right]$$

formülüyle ifade edilir. Bir hızla bir zamanın bölümü olan ivme'nin boyutu

$$[\gamma] = \left[LT^{-2}\right] \text{'dir.}$$

Bir M kütlesiyle bir ivmenin çarpımı kuvvettir; bundan ötürü kuvvet biriminin boyutu

$$[f] = \left[LMT^{-2}\right] \text{'dir.}$$

İş veya enerji, bir kuvvetle bir uzunluğun çarpımına eşittir; dinç (zinde) kuvvet (yani kinetik enerjinin iki katı) bir kütleyle bir hız karesi çarpımına eşittir. Şu halde bu üç büyüklüğün boyut formülü

$$[W] = \left[L^2MT^{-2}\right] \text{'dir.}$$

Verdiğimiz mekanikten alınmış bu örnek «birimlerin boyutları» ve «boyut denklemlerinden» ne anladığımızı göstermeğe yeterlidir. Bu boyut formüllerinden birimlerin değişmelerinde yararlanılır.

— Sosyol. Sosyal olay, ilkin, çeşitli boyutları ortaya konacak karmaşık bir bileşim olarak ele alınır. Bu boyutlar, ölçülenebilecek, ortaya konabilecek veya varsayımlardan doğrulanabilecek biçimde bir araya getirilir. Demek oluyor ki boyut kavramı sıkıca ölçü kavramına bağlıdır. Meselâ, Lazarfeld'in verdiği bir örneği alarak söylemek gerekirse, ihtiyatın ne olduğu bilinmek istenince, bu davranışı, o davranışın boyutları olan kendini güvenliğe almak, birçok ihtimale güvenmek v.b. bir dizi birleştirici unsura indirgemek gerekir. Birçok kavramı ve davranışı ise doğrudan doğruya tanımak imkânsızdır. Herkesin kabul ettiği düşüncelerin sahte kesinliğinden kurtulmak için incelenen kavram, boyutlarıyle ilişkisi içinde ele alınır. Toplumumuzda din konusundaki tutumu incelemek istersek, pekçoğu birer önyargı olan bazı genel fikirlere dayanmak yetmez. Din konusundaki davranışı, kolayca ölçülebilecek olan (tapınaklara gidenlerin sayısı, dua alışkanlığı, dinî törenler, inançlar gibi) tamamlayıcı unsurlarına indirgemeye çalışmak da gerekir. Bir davranışın boyutlarına indirgenmesi çoğunlukla güçtür. Bunun birinci sebebi, incelenen kavramın iyice belirlenmemesi veya iyice ve apaçık şekilde ortaya konmamış olmasıdır. Bu durumda, söz konusu olan kavram, «eksik» bir kavram veya kötü belirlenmiş, sadece sezgiyle kurulmuş yarım yamalak bir kavramdır. İşçinin veya askerin «iyi ahlâk» kavramı veya bazı amerikalı sosyologlar tarafından geliştirilen ve araştırmaları ilmî sonuçlara varmaktan çok belli bir ideolojiyi geliştirmeğe yaramış olan «manevî yükseklik» kavramı, bu çeşitten kavramlardır. İkinci sebep de, tek olarak ele alınan ve apaçık şekilde belirlenen bu kavramı kuran unsurlara indirgenmesinin güç olmasıdır. Bu durumda boyutların gün ışığına çıkarılması sosyologun hünerine, çözümleme gücüne bağlı olur. Bundan dolayı da, aynı konunun değişik biçimlerde ele alınabildiği görülür.

◆ **Boyutsuz** sıf. Fiz. Boyutu bulunmayan, bundan ötürü de sayısal değeri bütün birimlerden bağımsız olan bir büyüklük hakkında söylenir. (LM)

BOZ sıf. Toprak ve kül rengi, gri: *Hacıya sorarsanız boz sıpanın üstüne yoktur* (Yaşar Kemal). || İşlenmemiş ve sürülmemiş (toprak).
— DEY. *Boz bulanık*, duru olmayan, kirli: *Yine bahar oldu coştu yüreğim / Akar boz bulanık selli dereler* (türkü).

◆ **Bozarmak** geçz. f. Boz renge girmek. || (*Kızarmak* fiili ile birlikte) Yüzünün rengi değişmek. Utanmak: *Kızarıp bozardı.*

◆ **Bozca** sıf. Boz rengi andıran. || 1. Açılmamış, işlenmemiş toprak, ham tarla.

◆ **Bozrak** sıf. Boza çalan. (M)

BOZA i. Darı, arpa, mısır gibi tahılların hamurunun ekşiltilmesiyle yapılan çok hafif alkollü, mayhoş, krem veya açık bej renginde koyu içecek. Bk. ANSİKL.
— ÇEŞ. DEY. *Boza gibi*, (sıvılar için) koyu ve yoğun. || *Boza olmak*, bozum olmak. || *Ensesinde boza pişirmek*, devamlı rahatsız etmek.
— ANSİKL. *Boza*'nın M.Ö. IV. yy.da Doğu Anadolu'da kullanıldığı bilinmektedir. Orta Asya'da sevilen bir içkiydi. Osmanlılarda özellikle kış aylarında yapılır, geceleri konaklarda boza sohbetleri düzenlenirdi. İstanbul'da *arnavut bozası* ün kazanmıştı. Bugün Türkiye'den başka Balkanlarda, Macaristan, İran ve arap ülkelerinde yapılmaktadır. Darıdan boza yapmak için darı önce öğütülür ve kepeği alınır; unu kavrulur ve su ile pişirilir, elekten geçirilir. Mayalaşması için ya eski bozadan katılır veya ekmek mayası çıkın yapılıp içine bırakılır. İstenilen ekşilik elde edilince şeker katılır. Serin yerde saklanır. Bulgur veya buğdaydan da yapılır. İçilirken üzerine tarçın ekilir, genellikle kaba leblebi ile beraber sunulur. Türkiye'de yapılan bozalarda alkol derecesi yüzde 2'den azdır. Yüzde 1 de asit laktik bulunur. Kafkasya Türklerinin yaptıkları bozada alkol derecesi yüzde 4-6 kadardır.

◆ **Bozahane** bļş. i. Eskiden, insanı şarap gibi sarhoş eden fazla mayalandırılmış ve içine afyon da karıştırılmış olan bozanın içildiği yer.

Osmanlı imparatorluğu devrinde meyhaneler kapatılıp yıktırıldıkça, bozahaneler de aynı muameleye uğrardı. XIX. yy.a doğru bunlar ortadan kalktı. (M)

BOZ - ABA, Selçuklu valisi (öl. 1147). Fars valisi Mengü-Bars'ın emîri idi. Huzistan vilâyetini idare ediyordu. Selçuklu sultanı Tuğrul bin Muhammed, kardeşi Mes'ud'a karşı mücadele ederken ona yardımcı olarak gelenler arasında Boz-Aba da vardı (1133). Mengü-Bars isyan edip Sultan Mes'ud'a karşı yürüdüğü zaman, Boz-Aba da onunla beraberdi. Gurşenbe'de yapılan savaş sonunda Mengü-Bars yenilerek esir oldu ve öldürüldü. Savaş meydanından kaçmış olan Boz-Aba, Mengü-Bars'ın öldürüldüğünü öğrenince geri döndü ve yağmaya dalan Sultan Mes'ud'un ordusuna hücum ile onu mağlup etti. Sultan Mes'ud canını zor kurtardı, yakalanan emîrlerinden birçoğunu Boz-Aba öldürttü (1138) ve Fars'a dönerek Mengü-Bars'ın yerine geçti. Emîr Kara-sungur, yanında Melik Selçuk-şah olduğu halde, Fars vilâyetine yürüdü; Selçuk-şah'ı buraya yerleştirdikten sonra geri döndü. Sefid-Diz kalesine çekilmiş olan Boz-Aba, ordusuz kalan Selçuk-şah'ı esir etti (1139). Daha sonra Rey valisi Abbas ile birleşti. Yanlarında bazı Selçuklu şehzadeleri de vardı. Bunlar Sultan Mes'ud'u tahttan uzaklaştırmak için harekete geçtiler. Sultan Mes'ud Bağdat'a gitmek zorunda kaldı. Boz-Aba ve yanındakiler, Hemedan'a geldiler. Ancak Sultan Mes'ud, Arran emîri Çaylı Candar ile birleşerek, Boz-Aba ve diğerlerini yerlerine çekilmeğe mecbur etti (1145). Sultan Mes'ud, Fars vilâyetinde Boz-Aba'nın hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Daha sonra Boz-Aba, Rey emîri Abbas ve Abdurrahman bin Toga-yürük ile de anlaşarak Sultan Mes'ud'a hâkim oldular. Ancak Sultan Mes'ud diğer iki emîri öldürttü. Boz-Aba intikam almak için Sultan Mes'ud'a karşı yürüdü ve onun anlaşma teklifini kabul etmedi. Hemedan şehrine bir günlük mesafedeki Karatigin çayırında yapılan savaşta Boz-Aba esir edildi ve öldürüldü (1147). [→ Bibliyo.] (M)

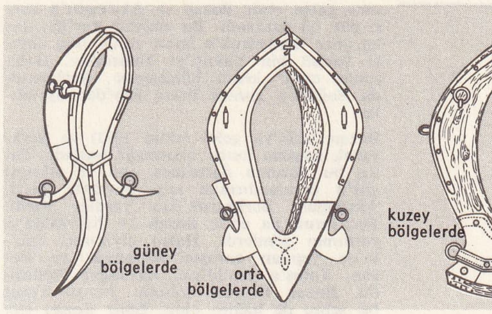

boyunduruk takımlarından hamut

boyun zırhı

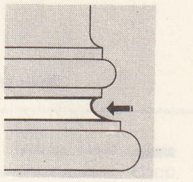

boyunsak silme

BOZAN, Büyük Selçuklu emîri. Sultan Melikşah devrinde tarih sahnesine çıktı. Sultan Melikşah, Musul bölgesinden, ayaklanan Tekiş üzerine yürüdüğü zaman yanındaki emîrler arasında Bozan da vardı (1085). Haleb'in Tutuş tarafından muhasarası sırasında, şehrin hâkimi tarafından davet edilen Sultan Melikşah'ın Isfahan'dan hareketinde de hassa kumandanı olarak yanındaydı (eylül-ekim 1086). Melikşah'ın Suriye seferinde sultan tarafından Urfa'yı zapta gönderildi. 3 Ay muhasaradan sonra Urfa'yı teslim aldı (28 şubat 1087) ve oraya vali tayin edildi. Yine bu yıl içinde Gence'yi zapta memur edilen Emîr Bozan şiddetli bir muhasaradan sonra şehri ele geçirmiş ve etrafını da merkeze bağlamıştı. Halife Muktedî ile evlenecek olan Sultan Melikşah'ın kızı Mehmelek Hatun'u Bağdat'a getirecek Terken Hatun'a refakat etmek için Sa'd-ed-Devle Gevherâyîn ile Emîr Bozan da Isfahan'a gönderildi. Dönüşte gelin alayının en önünde Gevherâyîn ile Bozan yürümekte idiler. Daha sonra Bağdat şahnesi de olan Emîr Bozan, bu şehirde dinî tartışmalardan çıkan bir olayı bastırdı (nisan 1089). Halife Muktedî ile geçinemeyen Mehmelek Hatun'u Emîr Bozan ve Humartegin Sevâb, Bağdat'tan Isfahan'a götürdüler (mayıs-haziran 1089). Fatımîler'in Şam'ı tehdidi üzerine Tutuş, kardeşi Sultan Melikşah'dan yardım istedi. Sultan Melikşah kardeşine yardım etmeleri için Emîr Bozan ve Haleb valisi Aksungur'a emir verdi (1090). Birleşen Selçuklu kuvvetleri önce Hıms'a yürüdüler. Kale hâkimi İbn Mülâib ve oğulları şehri amanla teslim ettiler (1090). Bundan sonra Akra ve Efâmiyye kaleleri alındı.

Tutuş aralarında Bozan'ın da bulunduğu emîrlerle birlikte Trablus-Şam üzerine yürüdü. Şehrin hâkimi Kadı Celâl el-Mülk bin Ammar, Sultan Melikşah'a bağlı olduğunu söyleyerek, para ile kendi tarafına çektiği Aksungur ile Tutuş'un arasını açmayı başardı. Aksungur'un kuvvetleri ile çekilmesin Sultan Melikşah, Ebu'l-Kasım'ı uzaklaştırmak ve İznik'i ele geçirmek için görevlendirdiği emîr Porsuk'u geri çağırarak yerine Urfa emîri Bozan'ı tayin etti. Emîr Bozan, Sultan Melikşah tarafından huzura kabul olunmayan, Ebu'l-Kasım'ı yakalayarak yayının kirişi ile boğdurdu (1092). Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı son ziyaretinde davet edilen emîrler arasında Bozan da vardı. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu sultanı olmak isteyen Tutuş'a emîr Bozan da itaat etti ve onun namına hutbe okuttu (1092). Daha sonra Nusaybin üzerine yürüyen Tutuş'a iltihak etti. Nusaybin alındı (mart 1093). Musul hâkimi İbrahim bin Kureyş'e karşı Mudayyi'de savaşan Tutuş ordusunun sol kanat kumandanı emîr Bozan idi (nisan 1093). Savaş sonunda Musul, Tutuş'un eline geçti. Emîr Bozan, Diyarbekir bölgesini hâkimiyeti altına alan ve Tebriz'e kadar ilerleyen Tutuş'un yanında idi. Ancak Aksungur'un teşviki ile her ikisi Sultan Berkyaruk tarafına geçtiler. Tutuş bu durumda Berkyaruk'a karşı sultanlık mücadelesini yapamayacağını anlayınca Diyarbekir bölgesine geri döndü. Berkyaruk ya-

Foto. LAROUSSE

nına gelen emîr Bozan ve Aksungur'a karşı çok iyi davrandı. Bu emîrler Rey'de, daha önce Berkyaruk'a isyan etmiş olan dayısı İsmail bin Yakutî'yi öldürdüler. Daha sonra onlar kendi bölgelerine, Berkyaruk da Bağdat'a gitmek üzere Rey'den ayrıldılar.

Bozan Urfa'ya geldi (ekim 1093) ve Berkyaruk namına hutbe okutmağa başladı. Tutuş bu durumu öğrenince onu ve Aksungur'u cezalandırmak için harekete geçti. Aksungur, Berkyaruk'dan yardım istedi. Berkyaruk da emîr Bozan ve Kür-Boğa'yı yardımcı gönderdi. Halep civarında Seb'in'de yapılan savaşta Aksungur ve Bozan, Tutuş'a yenildiler. Aksungur öldürüldü. Bozan Haleb'e sığındı. Ancak Tutuş bu şehre de hâkim oldu. Emîr Bozan esir alındı ve öldürüldü (mayıs 1094). Daha sonra Tutuş, onun öldürüldüğünü bilmeyen Urfa'ya kesik başını göndererek, şehre hâkim oldu. (→ Bibliyo.) [M]

BOZANÖNÜ, Isparta'ya giderken Bozanönü istasyonunun doğusuna düşen tabiî mağaralar. Burada 1944 yılında Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu tarafından arkeolojik araştırmalar yapıldı. Kazılarda mağaralarda üst paleolitik devrin orinyasiyen çağına ait çakmak taşından âletler meydana çıkarıldı. Keramik bulunmadı. Mağaralarda fosilleşmeğe yaklaşan at dişleri de ele geçirildi. Bu, Anadolu'da paleolitik iskânı gösteren ilk mağaradır. Isparta ve Burdur bölgesinin en eski tarihini aydınlatmak bu buluntular sayesinde mümkün olabilir. (M)

BOZA savaşı (bozgunu) 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları sırasında Eflak-Boğdan sınırını meydana getiren Rimnik nehri üzerindeki Martineşti kasabası yakınında yapılan savaş (22 eylül 1789). Osmanlı kuvvetleri geri çekilirken, Boza nehrinde köprü yıkılarak birçok Osmanlı askeri boğulmuştu. Bu olay nedeni ile bu savaşa, Osmanlı tarihlerinde BOZA BOZGUNU adı verildi.

Osmanlı ordusu Ruscuk sahrasından hareket etti ve 23 temmuz 1789 salı günü, Silistire sahrasına vardı.

Osmanlı ordusunun Fokşani'deki yenilgisi üzerine Serdar-ı Ekrem Kethüda Hasan Paşa, 1250 kişilik bir süvari kuvvetini Silistire'den Boza'ya gönderdi.

Boza savaşı

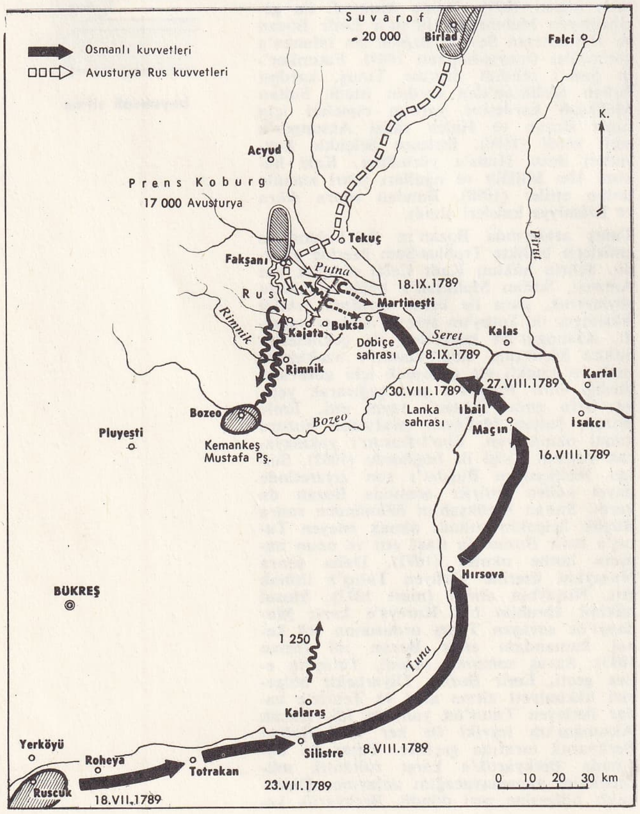

Kendisi de Livayı Şerif ve Orduyu Hümayun'un geri kalan kısmı ile, Tuna nehrinin doğusundaki kıyı yolundan Maçin sahrasına geldi (16 ağustos 1789). Ertesi gün Sadr-ı Âzam (Serdar-ı Ekrem) otağında harb meclisi toplandı.

Rus ve Avusturya kuvvetleri Fokşani ve kuzeydoğuda idi. Orduyu Hümayun'un İsakcı yolu ile Kartal'a geçerek Han Tepesi bölgesindeki Rus kuvvetleri üzerine ilerlemesi halinde; Fokşani bölgesindeki birleşik düşman kuvvetleri geride kalıp Eflak'ı elde edecekler, Tuna nehri ulaştırmasını kesecekerdi. İbrail üzerinden Fokşani'ye hareket edilerek düşman yenilgiye uğratılırsa, ordunun gerisinde tehlike kalmayacak, Eflak elde bulunacağı için ikmal sıkıntısı çekilmiyerek, Yaş'a ilerlenebilecekti.

Eski İsmail Seraskeri ve Karaman valisi Abdi Paşa, Çarhacı (öncü) tayin edildi. Çevrezade Ahmed Paşa da, artçı tayin edildi. Rusların Kalçın ve Han tepesi bölgesindeki kuvvetlerine karşı, Koban Hanı Bahtgiray Han ile İsmail Seraskeri eski Derya Kaptanı Hasan Paşa gönderildi.

Orduyu Hümayun, açık denilen Tuna kayıkları ile İbrail tarafına geçmeğe başladı (27 ağustos 1789). Serdar-ı Ekrem de, İbrail'de bir harp meclisi topladı (30 ağustos 1789). Mecliste:

1. İbrail kalesinin takviyesi için dalkılıç eratı yazılmasına, İbrail kalesine Silistire ve diğer yerlerden top getirtilerek tabyalanmasına;

2. Kalas şehri, Seret ve Pirut nehirlerinin döküldüğü yerler ve Tuna nehri ile çevrilmiş olduğundan, buraya köprü yapılmasından vaz geçilmesine;

3. Maçin bölgesinin ve Kruvan boğazının korunması için, Kruvan boğazını savunan Mahmud Paşa kuvvetlerinin takviye edilmesine;

4. Tuna donanmasının, Kalas ağzında bulunarak savunmaya katılmasına;

5. Kuğuzade Süleyman Paşa, Tepedelenli Ali Paşazade Muhtar Paşa emirlerindeki kuvvetlerle, Kemankeş Mustafa Paşa emrine verilerek, Eflak bölgesinin savunulmasına karar verildi.

İbrail sahrasından hareket eden Orduyu Hümayun 12 eylül 1789 salı günü, Boza suyu kenarındaki Lanka sahrasında ordugâha yerleşti.

Fokşani'de Avusturya kuvvetleri ve Birlat'da da Rus kuvvetleri bulunuyordu. Boza nehri üzerine köprü kuruldu, etrafı tahkim edildi. Köprünün korunması ve geriden gelecek ikmal maddelerinin orduya ulaştırılması görevleri, İbrail muhafızı Mahmud Paşaya verildi. Ordu, 17 eylül 1789 günü, Boza nehri üzerinde kurulan köprüden geçerek Dobiçe sahrasına ve ertesi günü Rimnik nehri üzerindeki Martineşti kasabasına vardı. Düşman ve arazi keşfi için gönderilen Çarhacı Abdi Paşa ile sağ ve sol kol komutanları ve kuvvetleri Fokşani'ye yaklaştıkları sırada, 500 kişilik düşman süvari kuvveti ile karşılaştı ve birçok esir aldı. O gün şiddetli yağmur yağdığından Rimnik nehri kabarmış ve keşif kuvvetleri suyu geçemeyerek karşı kıyıda kalmışlardı. 21 Eylül 1789 günü ordunun geri kalan kısmı Rimnik nehrini geçerek nehrin doğu kısmında savunmaya geçmeğe ve tahkimat yapmağa başladı.

22 Eylül 1789 günü Abdi Paşa, keşif için gönderildi. Aynı gün Boza'dan keşif ve emniyet tertibatı almadan Fokşani'ye doğru ilerleyen Kemankes Mustafa Paşa kuvvetleri, Fokşani güneyinde Rus süvarilerinin baskın tarzında taarruzlarına uğradı. Keşfe gönderilen Abdi Paşa kuvvetleri de düşman taarruzuyle karşılaştı. Esas mevzide bulunan piyade eskeri (yeniçeriler), ileriden gelen top, tüfek sesleri duyunca, Osmanlı kuvvetlerinin düşmanı yendiğini sanarak mevzilerini bıraktılar ve ileriye yürüdüler. Osmanlı ordusunun bu durumunu gören Rus süvari ve esas taarruz kuvvetleri batıdan, Avusturya kuvvetleri de doğudan Osmanlı mevzilerine taarruz ettiler. Daha ziyade süvari kuvvetleri arasında geçen savaş 5,5 saat kadar devam etti. Osmanlı ordusu mevzilerde tutunamayarak Rimnik nehrini geçti ve Boza nehrine doğru geri çekilmeğe başladı (22 eylül 1789). Serdar-ı Ekrem Kethüda Hasan Paşa, yaya askerin arkasını aldıktan sonra akşama doğru Rimnik nehrini geçerek 23 eylül 1789'da Boza nehri kenarına vardı.

Ertesi gün, Boza nehri kenarında toplanan asker iki üç yerden geçit bulup suyu aşarken yıkılan köprü dolayısıyle sulara dökülerek büyük kayıplar verildi. Boğulanlar arasında Reis-ül-Küttab (dışişleri bakanı) Hayri Efendi de vardı.

Bundan sonra Serdar-ı Ekrem toplayabildiği ordu ile İbrail'e geldi. İbrail'den Silistire'ye gelinceye kadar asker dağıldı. Boza savaşında Osmanlılar 23 000 kayıp verdi, bütün top ve cephaneleri düşmanın eline geçti.

Rus ve Avusturya kuvvetleri Osmanlı ordusunu Rimnik nehrine kadar takip ettiler. General Suvarov komutasındaki rus kuvvetleri General Potemkin'in emri ile Birlat'a eski yerlerine, General Koburg komutasındaki Avusturya kuvvetleri de Fokşani bölgesindeki yerlerine çekildiler ve daha sonra Bükreş'e döndüler (11 kasım 1789). Savaş sonucunda Eflak kıtası düşman eline geçmiş oldu.

Bu yenilginin sonucu olarak Eflak kıtası Osmanlıların elinden çıktı. Yenilginin sebepleri şunlardı:

1. Emir ve komuta makamlarında bulunanların sevk ve idare yetersizliği,

2. Piyade ve süvari erlerinin eğitim noksanlığı ve disiplinsizliği,

3. Keşif, emniyet ve irtibata önem verilmemesi,

4. Savunma usul ve kaidelerinin bilinmemesi; yeniçerilerin piyade sınıfı görevlerini yapmamaları, birer at tedarik ederek süvari askeri gibi hareket etmeleri.

5. Düşmanın üstün topçuya sahip olması, topçuların eğitimlerinin çok yüksek derecede oluşu,

6. Düşman piyade ve süvarilerinin çok iyi eğitim görmüş olmaları, hayvan ve teçhizatlarının mükemmel olması, özellikle süvari kuvvetlerinin Avrupa'nın en yüksek derecesinde ateş ve hareket kabiliyetine sahip olması. (M)

BOZAYI. Bk. AYI.

BOZBAKKAL bls. i. Zool. Karatavukgillerden boz renkli ardıçkuşu. (İlmî adı: *Turdus pilaris.*) [M]

BOZBURUN, Ege bölgesinde Muğla ilinin Marmaris ilçesinde bucak; 4 713 nüf.; 6 köy. — *Bucak merkezi* (1 148 nüf.) Marmaris'e 60 km uzaklıktadır. (M)

BOZBURUN, Gemlik ve İzmit körfezleri arasında batıya doğru uzanan Armutlu yarımadasının bitim yeri. Kıyıları denize dik bir şekilde iner. Buraya bir de deniz feneri konmuştur. Türkiye'nin kıyılarında bu adı taşıyan başka yerler de vardır: Saros körfezi güneyi, Edremit körfezi güneyi, Karabiga yakını, Köyceğiz gölü ayağının denize döküldüğü yer yakını. (M)

BOZCAADA, esk. *Tenedos,* Ege denizinin kuzeydoğusunda Türkiye'ye ait bir ada (40 km²). Türkiye'nin batı kıyılarından 7-8 km uzaklıkta. Üçgen şeklindeki adanın kısa kenarı Anadolu'ya bakar. Adanın en yüksek noktası kuzeydoğuda bulunur (Göztepe: 192 m).

— Tar. Bozcaada 1455 yılında İmroz adası ile birlikte Osmanlı topraklarına katıldı. Fatih Sultan Mehmed'den sonra zaman zaman el değiştirdikten sonra 1923 Lozan antlaşması ile Türkiye'ye bırakıldı. Kasabanın yanıbaşında Cenevizlilerden kalma bir kale vardır.

— *Bozcaada ilçesi,* aynı adlı adanın kıyısında küçük bir vâdinin denize kavuştuğu yerde; 2 141 nüf. Bozcaada ilçesinin hiç köyü yoktur. Bağcılık, şarapçılık, balıkçılık. (M)

Bozcaada muharebesi, Kaptanıderya Mezemorta Hüseyin Paşanın Venedik ateşgemilerini yendiği 8 deniz muharebesinden biri (14 haziran 1698). Hüseyin Paşanın Osmanlı donanmasında yaptığı ıslahat sonucu

elde ettiği bu başrılar kuzey Ege adalarını, bunlara komşu olan kıyıları ve Çanakkale boğazını saldırılardan korudu. (M)

BOZCALI (Sabiha), türk ressamı (İstanbul 1903). İstanbul akademisinden sonra Berlin ve Münih'de Louis Corinth ve Karl Kaspar, Paris'te Paul Signac, Roma'da Giorgio di Chirico gibi ünlü hocalarla çalıştı. Özellikle portre türünde ustaca bir akademizm uyguladı. Eski İstanbul ilüstrasyonları, tarihî türk tipleri v.b. eserleriyle kitap ve dergi resimleyicisi, grafik sanatçısı olarak başarı gösterdi. Zonguldak kömür işletmeleri v.b. çalışmaları konuya uygunluk bakımından belge olarak ilgi çekicidir. (M)

BOZDAĞ, Türkiye'de hemen bütün coğrafî bölgelerde rastlanan dağlar. En tanınmış olanları: 1. Ege bölgesinde Gediz ve Küçük Menderes vâdileri arasında yer alan dağlar, bunların en yüksek tepesi (2 160 m),aynı adı taşıyan yayla (BOZDAĞLAR); 2. Eskişehir'in kuzeyinde, doğuya doğru Sündiken dağlarıyle uzanan Bozdağ (1 371 m); 3. Anadolu'nun güneybatı köşesinde Reşadiye (Datça) yarımadasında iki deniz arasında dik yamaçlarla yükselen dağ (1 175 m); 4. Ege bölgesinde Acıpayam'ın güneybatısında yer alan dağ (2 421 m); 5. Konya'nın kuzeydoğusunda Konya ve Tuzgölü çanaklarını basık bir sırt biçiminde ayıran Bozdağ (1 544 m); 6. Doğu Anadolu'da yukarı Murat havzasında Patnos kuzeyindeki volkanik Bozdağ. (M)

BOZDAĞLAR, esk. **Tmolos,** Ege bölgesinde Gediz ve Küçük Menderes ovaları arasında uzanan dağ kütlesi. Doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 125 km. En yüksek tepesi Salihli ile Ödemiş arasında Bozdağ (2 160 m). Bozdağlar, kuzeydeki Gediz - Alaşehir suyu vâdileri üzerine oldukça dik, güneydeki küçük Menderes vâdisi üzerine pek dik yamaçlarla iner. Sözü geçen yamaçlar üzerinde ise yükseltisi 1 000 m'yi aşan dalgalı yaylalar uzanır ve yer yer tepeler sıralanır. Dağların yapısı çoğunlukla billûrlu eski şist ve yer yer mermerleşmiş kireç taşındandır ve Gediz ovasına bakan kenarında genişliği 10 km'yi geçebilen ve kalınlığı yüzlerce metreyi bulan gevşek yapılı çökeltilere rastlanır: Kumlu-killi, kızıl veya esmer renkli olan bu çökeltiler içinde köşeli veya az çok yuvarlanmış çakıllara rastlanır. Sel suları tarafından yarılan bu çökeltilere bilgin A. Philippson *Tmolus-schutt* «Bozdağ molozu» adını vermiştir. Tahmin edildiğine göre Bozdağlar, güneydeki Aydın dağlarıyle tek bir kütle meydana getiriyordu ve sözü geçen molozlar, bu kütle yükselirken onun çevresine çökelmişlerdir. Bozdağ molozlarına şimdi Bozdağların kuzey yamacı ve Aydın dağlarının güney yamacı önünde rastlanıyor; buna karşılık, adı geçen dağları ayıran Küçük Menderes ovası kenarlarında bunlar görünmüyor. Bu durum, Küçük Menderes çukurunun sonradan meydana geldiği düşüncesini desteklemektedir. Görünüşe bakılırsa Boğdağlarla Aydın dağlarının sırtlarındaki yaylalar üzerinde uzanan «asılı» vâdiler, Küçük Menderes çöküntü alanıyle birbirinden ayrılmış aynı vâdinin devamıdır. Gerçekte, Bozdağların Aydın dağlarından ayrılması doğuda tam olmayıp iki eski kütle bu yönde birleşerek Üçüncü zaman tortul örtüsü altına dalmaktadır. Batı yönünde ise, Bozdağlar Karabel (480 m) ile Nif (Kemalpaşa) dağından (1 600 m) ayrılır. Daha ötede bu dağdan alçak bir eşikle ayrılan Manisa-Yamanlar dağı, İzmir ötesinde de Urla yarımadası görülür. Burada yüzey şekilleri doğu-batı yönünde sıralanışlarıyle, Bozdağların devamı gibi görünürlerse de, gerçekte bunlar kuzey-güney doğrultulu kıvrımların birtakım çukurlarla birbirlerinden ayrılmış parçalarından başka bir şey değildir. Bozdağların orman örtüsü, ilkçağdan beri insanların büyük tahribine uğramıştır. Orman yerine birtakım ağaç kümelerine rastlanır. Dağların yüksek sırtlarına yazın serinlemek için çıkılır. Gölcük ve Bozdağ yaylaları önemli yazlık oturma yerleridir. Bu yayla kesimlerinde tarım da yapılır (patates). Bozdağların kuzey ve güney kenarlarında birtakım şehirler sıralanır: Kuzeyde Alaşehir, Salihli (eski Sardes'in doğusunda), Turgutlu (kasaba), güneyde Ödemiş (Ortaçağın Birgi'sinin yerine geçmiş), Bayındır ve Torbalı. Pek fazla kullanılmayan iki yol Ödemiş ile Salihli'yi, Torbalı ile Kemalpaşa'yı birleştirir. (M)

BOZDECH (Emanuel), çek tiyatro yazarı (Prag 1841-1889'da esrarlı bir şekilde kayboldu). Fransız yazarı Scribe'in etkisinde kaldı. *Baron Goertz* adlı bir trajedi (1867), sonra konusunu tarihten alan birçok başarılı komedi yazdı. (L)

BOZDOĞAN bls. i. Doğan türü *(Falco aesalon)*. [Bk. CÜCEDOĞAN.]

— Esk. sil. Yeniçeriler tarafından kullanılan ve atların eğerlerinde asılı duran, altı toplu gürz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tek parçadan yapılır yahut başı demir veya bakırdan ve sapı ağaç, demir veya bakırdan olurdu.

İçi boş bir güllenin üzerine sivri çiviler geçirilmek suretiyle yapılanları da vardı. Beyzî bir yüzeye dikine altı dilim konarak yapılmış şekline şeşper denir.

Piyade bozdoğanı, bütünüyle ağaçtan yapılır, sapına göre daha kalın olan baş tarafına üçer sıra çivi çakılırdı. Bunlar Yeniçeri ocağında atlı zağarcılar, atlı sekbanlar ile ocağın büyük subayları ve yaya başı, bölük başı, oda başılar tarafından kullanılırdı.

Yıldırım Bayezid, Ankara savaşında, kendini savunmak için bozdoğan kullanmıştı. Yıldırım Bayezid'in kullandığı bozdoğanının büyük ve ağır olduğu, bu silâhın kuvvetli vurduğu, bir vuruşta bir düşmanı öldürdüğü söylenir. (M)

BOZDOĞAN, Aydın iline bağlı ilçe merkezi; 6 739 nüf. Akçay'ın geçtiği Bozdoğan ovasının batısında, Madronbaba dağının eteğindedir. İlçenin bucağından başka 41 köyü vardır. Yazları sıcak, kışları ılık ve yağışlı geçer. Çiftçilik ve meyvecilik yapılır. Pabuçoğlu, Baltacıoğlu, Hıdırbaba ve Çarşı camileri gibi önemli tarihî eserleri vardır. (M)

Bozdoğan kemeri *(Kırkçeşme kemeri, Valens kemeri* de denir), İstanbul'da Saraçhane ile Zeyrek arasında Bizans devrinden kalma su kemeri. Atatürk bulvarını doğudan batıya keserek şehrin 3. ve 4. tepelerini (Fatih-Üniversite alanı) birleştirir. Yapımına Valentius (364-378) tarafından 368'de başlatıldı. İmparatora karşı başkaldırmak isteyen Khalkedon (Kadıköy) şehrini cezalandırmak için bu şehrin surlarının yıkılarak taşlarının bu kemerde kullanıldığı söylenir. Bizanslı tarihçi Cedrennus'a göre imparatorun kızı adına yapılacak hamamlar için hazırlanan taşlarla yapılmıştır. Daha önce Romalılar devrinde imparator Hadrianus zamanında İstanbul'da bazı su tesislerinin kurulduğu bilinmektedir (123), ancak bunların kemerle ilgisi olup olmadığı hakkında bilgi yoktur. Önceleri Bizans imparatorlarının, sonraları da Osmanlı sultanlarının saraylarına su getiren bu kemer, çeşitli zamanlarda tahribata uğradı, birçok kereler onarıldı ve her onarımda birçok değişikliğe uğrayarak yapıldığı devirdeki özelliğini kaybetti. Bizanslılar devrinde Justinianus (VI. yy.), Justinus II (576), Konstantino (758) ve Basileus II (1019) tarafından onarım gördü. Osmanlılar devrinde önce Fatih Sultan Mehmed, bugünkü Hürriyet meydanında bulunan Eski sarayın, hamamların ve Kırkçeşme yakınındaki mahallenin ihtiyacı için onarım yaptırdı. 1509'daki bir depremde Şehzade camii yakınındaki kısmı yıkıldı. Kanunî Süleyman zamanında Mimar Sinan, kemeri onarımdan geçirdi. Kemerin kuzey yüzünde, 45'inci ayağın üzerindeki bir yazıttan Mustafa II'nin bu bölümü onarttığı anlaşılmaktadır (1697). Adının nereden geldiği kesinlikle bilinememektedir. Eskiden burada bulunan ve aynı adı taşıyan bir köyden geldiğini ileri sürenler olduğu gibi Abdülmecid zamanında yapılan bir haritada görüldüğü gibi kemere «yıkık» anlamında «Bozulgan» dendiği ve bu sözcüğün halk dilinde zamanla «Bozdoğan» biçimini aldığını söyleyenler de vardır. Aslında boyu 1 km kadarmış, günümüzde Fatih'ten Şehzade camiine kadar 592 m ve Beyazıt yönündeki 199 m'lik parçaları ile 800 m'ye yakın bir kısmı ayakta durmaktadır. Şehzade camii sokağı ile Delikanlı sokağı arasındaki bölümünden toprak üzerinde hiç bir iz görülmez. Valentius devrinden kalan kısmı Fatih yönünde başlayarak 1'den 40'a ve 46'dan 51'inci gözlere kadar olan bölümüdür. Kanunî Sultan Süleyman zamanında onarılan bölüm 52 ile 56 arasındaki gözlerdir. Kemer açıklığı 4 metre, ayak kalınlığı 5,70 m'dir. Genişliği Fatih yönünde 3,40 m; 25'inci kemer yakınında ise 5,65 m'yi bulur. Denizden en yüksek noktası 63,50 m'dir. Topraktan yüksekliği ise 18,50 m'dir. Üst üste iki sıra kemerden meydana gelir. İlk sıranın kemer ve ayakları büyük kesme taşlardan, üst sıradakiler ise daha küçük taşlardan yapılmıştır. Üst bölümde her 4 ile 7 taş sırasında birbirine demir kenetlerle bağlı bir taş sırasına rastlanır. Bu kenetli taş sıralarının Bizanslıların her zaman kullandıkları tuğla sıralarla aynı görevi gördüğü anlaşılmaktadır. (M)

BOZGUN i. *(bozmak*'tan *boz-gun)*. Bir topluluk içinde, karşılıklı güvenin bozulması ile doğan karışıklık, perişanlık. || Yenik bir ordunun düzenini kaybederek askerî disiplinin gerektirdiği bütün bağları koparması. || Sıf. Bu hale düşmüş olan: *Bozgun ordu.*

— ÇEŞ. DEY. *Bozguna uğramak* (veya *bozgun vermek, bozgun yemek)*, yenilip perişan olmak.

◆ **Bozguncu** sıf. ve i. Bir toplulukta ikilik yaratan [kimse]: *İki bozguncu yüzünden bütün plan bozuldu.*

◆ **Bozgunculuk** i. Bozguncunun davranışı: *Bozgunculuk etme, sen de bize katıl.*

◆ **Bozgunluk** i. Bozgun. || Bozgun olanın durumu, pişmanlık. (M)

BOZKIR i. *(boz* ve *kır*'dan). Otsu bitkiler veya bodur ağaçsılardan meydana gelen kurakçıl oluşum; bitki örtüsünün süreksiz oluşu bakımından çayır denilen otsu bitki topluluğundan ayrılır.

— Arkeol. *Bozkır sanatı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Bozkır*'ların birçok türü vardır: yazları serin ve oldukça yağışlı olan kesimlerde görülen çayır-istep'ler; dağ yamaçlarında yayılan çalılık istep'ler; tuzlu topraklarda tuza dayanabilen bitkilerin biraraya gelmesiyle oluşan tuzcul istepler. Bozkır, ilkbaharda havaların ısınması, karların erimesi veya yağmurların yağmasıyle çabu-

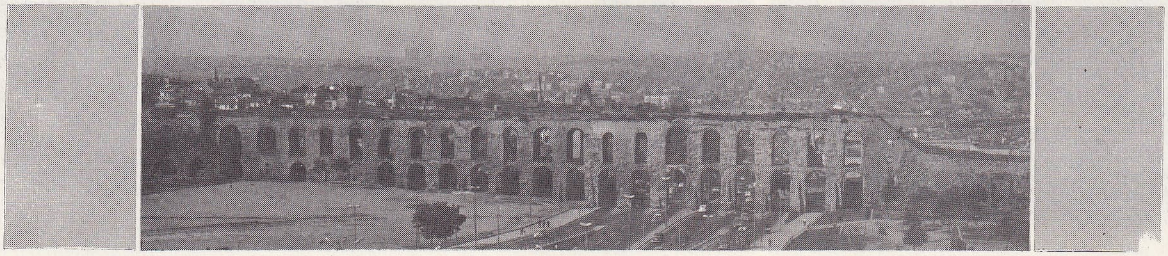

Foto. N. Erkılıç (Meydan)

Bozdoğan kemeri

topuz

şeşper

topuz

şeşper

bozdoğan

Bozkır sanatı
sağda, çin bozkırlarından kaplan kabartması (gümüş plaka); solda, Ordos yaylasından at kabartması (gümüş plaka) [British museum]

cak gelişir. Toprağın kalın, nemin yeterli olduğu yerlerde bozkırı meydana getiren otlar büyür; fakat bu görünüş çok sürmez. Sıcağın birden artması, yağışların kesilmesi ve toprakta nem kalmaması yüzünden otlar kurur ve bozkır, aylarca koruyacağı boz bir renge bürünür. Sonbaharda otsu bitkiler yeniden sürmeye başlarsa da gelişemezler. Bozkırlar çok yerde tarlaya çevrilerek ilk görünüşünden uzaklaşır. Hayvancılık ve aşırı otlatma yüzünden de bozkır zenginliği kaybolur. İç Anadolu bozkırları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Macaristan'daki Puszta'lar ve Arjantin pampa'ları da bozkır örneklerinden sayılır.

Bozkır, tarım kaynakları, nispeten kısıtlı bir tabiî bölge meydana ketirir. Verimin yetersizliğini ve iklim şartlarının yıllara göre düzensiz olarak değişmesini karşılamak için insanlar, bozkırdan ancak geniş alanları işleterek yararlanabilirler. Avustralya ve Kalahari'deki bozkırlarda küçük yerli gruplar göçebe hayatı yaşar, toplayıcılık ve avcılıkla geçinirler. Geleneksel tarım kuralları çerçevesinde göçebe ve yarı göçebe hayvancılık, genellikle en elverişli faaliyet biçimidir; çünkü sürülerin yer değiştirmesi bitki örtüsünün yoksulluğunu karşılar. En çorak ve çöle benzer bozkırlar, uzun yola dayanıklı hayvan sürülerinin (develer, hecin develeri, koyunlar) yetiştirildiği bölgelerdir En az çorak bölgelerde sığır yetiştirilir. Bu bölgelerde iklim şartları bazen geleneksel tarım yapılmasına imkân verir; bu tarımdan elde edilen gelir, sadece hayvan yetiştirilen bölgelerde elde edilen gelirden yüksektir. Atlı ve develi göçebelerin yayılması yerleşik köylülerin daha gerilere itilmesine ve hayvancılığın, iklim şartları imkân verdiği sınırının çok ötesine göçmesine yol açtı. (Kuzey Afrika'da, Orta Asya'da, S.S.C.B.'de olduğu gibi.) Günümüzde modern teknikler bozkırlarda tahıl tarımını geliştirdi. Makinelerle işlenen geniş yüzeyler, «kuru tarım» uygulamasına baş vurulması, çok zayıf verimlere rağmen tarımın global verimliliğini sağladı. Bu sekilde işlenen az nüfuslu bozkır kesimleri (Amerika'nın batısı, S.S.C.B.'nin güney bölümleri, Güneydoğu Avustralya, Arjantin pampası), büyük ölçüde tahıl ihraç eden bölgeler haline geldi. Öte yandan bozkırların önemli bir bölümü bugün, yünü için beslenen boyun yetiştiriciliğine ayrılmıştır (özellikle Avustralya, Güney Afrika bozkırları). Bu bölgelerde su kaynaklarının ve yoncalıkların düzenlenmesi eskiden felâketlere yol açan büyük kuraklıkların sonuçlarıyle savaşmayı sağladı.

— Arkeol. Bozkırlar sanatı deyimi, Bronz çağında Mogolistan'dan Romanya'ya kadar Avrasya bozkırları alanında yaşamış olan göçebe halkların meydana getirdikleri sanat eserlerini ifade eder. Bu çok büyük bölgeyi kontrolları altında tutan göçebeler, Çin ve İran arasında olduğu gibi İran ile Akdeniz ülkeleri arasında da geçişi sağladılar. Bütün Avrasya'ya yayılan medeniyet merkezlerinde meydana getirilen sanat eserlerini içine alan bozkır sanatı, hayvanları konu alan üslûbuyle kendini belli eder. Bütün eşyaların üzerinde (koşum takımları, silâhlar, mutfak eşyaları, mücevherler), gerçek veya hayalî hayvan resimlerine rastlanır. Bu hayvanlar (özellikle geyik, at, yaban domuzu, yırtıcı kuşlar) tek veya gruplar halinde temsil edilmiştir. İki veya daha çok hayvanın döğüşüne çok sık (özellikle kemer tokalarında) rastlanır.

Üç coğrafya unsuru, göçebe ticaretini etkiler ve medeniyet merkezleri arasında mübadeleyi sağlayan büyük yolları belirler: bozkır ovalar yolu (Rusya, Türkistan) batı-doğu ilişkilerini, sefere elverişli nehir yolları (Elbe, Volga, Obi, Yenisey, Lena) kuzey-güney ilişkilerini, orman ve deniz yolları da (Akdenir, Karadeniz, Ural ve Altay) merkezî ilişkileri kolaylaştırır.

Bugün Luristanlıların yaşadığı Zagros'un yüksek vâdilerinde önemli ölçüde bronz ve demir malzeme (silâhlar, vazolar, süs eşyaları) kapsayan birçok yeraltı mezarlığı bulundu. Bunların M.Ö. 1800 yılında Mezopotamya ve Önasya medeniyetleriyle ilişki kuran Kassit'lerden kaldığı anlaşıldı. «Luristan sanatı» adıyle tanınan sanat eserlerinin III. binyılın ortasıyle M.Ö. XI. yy. arasında geliştiği sanılmaktadır. Silâhlar, salkım küpeler ve göğüs iğneleri, hayvan şekilleriyle (özellikle geyikgillerle) süslenmiştir. M.Ö. 1550-1200 yılları arasında Transkafkasya ve doğu dünyası sınırında başka bir bronz merkezi olan Talyche bölgesi de bozkır sanatında önemli rol oynadı. M.Ö. I. binin ilk yarısında Batı Kafkasya'da «Kuban» medeniyeti (Adını Kuzey Osetya'da Kuban köyünden alır) ortaya çıktı. Taş sandukalı mezarlardan çıkarılan eşyalar arasında baltalar, hançerler, koşum takımı bezekleri, gemler, göğüs iğneleri, kemer tokaları, kulpları, hayvan biçiminde kaplar bulundu. Gence ve Luristan ile yakın ilişkileri olan bu medeniyet, I. binyıl ortasında Volga, Don ve Dnieper bölgesine yayıldı ve M.Ö. VII. yy.dan itibaren iskit sanatını etkiledi. Gerçekten bu devirde Kakadeniz kıyılarında İskit kabileleri iktidarı zorla ele geçirmişlerdi. Bölgelere göre değişen bu iskit medeniyeti (M.Ö. 700-200. yy.a doğr.) İran etkisindeydi. V. yy.dan itibaren yunan medeniyeti ağır bastı. I. Binyılın sonunda İskitlerin yerini Sarmatlar aldı (yaklş. M.Ö. 200-M.S. 200). Sarmat kuyumculuk eserleri, İskitlerin geleneksel gerçekçiğilinden ayrıldı ve gittikçe süsleyici bir biçime büründü. Kakmalarla süsleme anlayışına bağlı bu stilizasyon, bütün bozkırlarda iskit sanatından sarmat sanatına geçişi gösterir ve Gotlar aracılığıyle Batı Avrupa'ya aktarılmıştır.

M.Ö. II. binyılda, Orta Sibirya'da Ural'dan Yenisey'e kadar yayılan Andronovo medeniyetinin yerini, II. binyılın sonunda Minusinsk havzasında Karasuk medeniyeti aldı. Hayvan biçimleriyle bezenmiş bir dizi bıçak bu medeniyetin bronz eşyalarında görülür. I. Binyılın ortasında, Karasuk medeniyetinin yerini Togar medeniyeti aldı ve yaklaşık olarak İsa'nın doğumuna kadar sürdü. Altay bölgesi medeniyeti (M.Ö. 700-100) Minusinsk havzasındaki Togar medeniyetiyle çağdaştır. Pazarık bölgesindeki büyük mezarlarda (kurganlar) iki bin yıldan çok süredir el değmemiş (tahta, boynuz, deri ve keçeden yapılmış) birçok eşya bulundu. Kral mezarlarına atlar bütün koşum takımlarıyle birlikte gömülmüştü. Bu koşumlarda, tahtadan oyulmuş göz kamaştırıcı hayvan motifleri (hareketli eğriler ve dalgalı çizgilerle belirtilmiştir) vardır. Ordos ve Suei Yuan bölgesi, Çin seddinin ötesinde Kuzey Çin'in büyük bir bölümünü içine alır. Çin bronz ustalarının tecrübelerinden yararlanan ve Minusinsk havzasının motiflerinden örneklere sahip olan bu bölgede, Milât'a doğru bronz eşyalardaki hayvan motiflerinde gerçekçilik yavaş yavaş kayboldu; bunun yerini stilizasyon ve süslemecilik aldı. Böylece karasuk çağında batı ve uzakdoğu arasında, Odos aracılığıyle kurulan bağlar, Tagar çağında öylesine gelişti ki Sarı nehirden Tuna'ya kadar bütün bozkır sanatı tek bir üslûptan esinlenirmişcesine eserler verdi. (LM)

BOZKIR, Konya ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe merkezi; 3 112 nüf. Konya'ya 119 km uzaklıkta, deniz seviyesinden 1 180 m yükseklikte kurulmuştur. Çevresinde tahıl tarımı, bağcılık ve meyvecilikle uğraşılır.

— *Bozkır ilçesi*nin (1 923 km^2, 57 875 nüf.) merkez bucağından başka Ahırlı, Belören, Üçpınar adlı bucakları vardır. Köy sayısı 70'tir. (M)

BOZKIRANTİLOBU blş. i. Bk. SAYGA.

Bozkır isyanları, Kurtuluş savaşında Konya'nın Bozkır ilçesi ve dolaylarında padişaha ve dine bağlılık bahanesiyle millî harekete karşı başgösteren ayaklanmalar. İlki 27 eylül-4 ekim, ikincisi, 20 ekim-4 kasım 1919 günlerinde oldu. İlk ayaklanmanın nasihatle bastırılmasından cesaret bulan ve bozkırlı âyan üyesi Zeynelabidin ile İngiliz Muhibleri cemiyetinin kışkırtılmalarına kapılan âsilerin ikinci ayaklanması yarbay Mehmet Arif (Ayıcı) müfrezesi tarafından bastırıldı. (M)

BOZKIRKEDİSİ blş. i. Yabanî kedi *(Felis manul)*. Asya'nın orta ve kuzey bölgelerindeki bozkırlarda ve kayalık çöllerde yaygındır. (Avrupa yaban kedisine en yakın tür budur.) [L]

BOZKIRKOYUNU blş. i. Koyun türü. Erkeği gür yeleli, halkalı boynuzludur. Boynuz kesiti üçgenimsi olur. (Birbirinden az farklı birçok çeşidi vardır, Pencap ve Türkistan'da halka boynuzlu bozkırkoyunu, Belucistan'da blanfordi bozkırkoyunu yaşar.) [İlmî adı: *Ovis vignei*.] (L)

BOZKURT, Türk mit. Göktürk hanedanının kökleri hakkındaki efsanelerde yer alan önemli bir mitolojik unsur. Çin kaynaklarında tespit edilen rivayete göre, Göktürklerin ilk hakanı olan Asena veya A-çine bir dişi bozkurttan türemişti. Olağanüstü bir kudreti olan bu hakan, rüzgârlara ve yağmurlara hükmederdi. Bu efsanenin

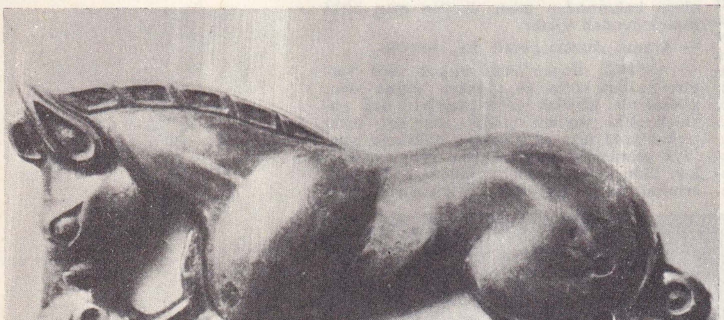

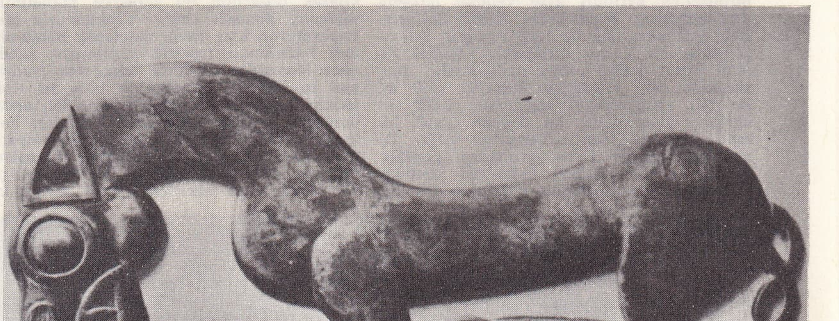

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

bir başka şekline göre, Göktürkler batı denizinin batı kıyılarında otururlardı. Düşmanları olan bir kavimin saldırısı sonunda ancak bir çocuk sağ kalabildi. Bir düşman askeri çocuğun ellerini ve ayaklarını keserek bir bataklığa bıraktı. Bir dişi kurt bu çocuğu besledi ve bu oğlandan gebe kaldı. Düşman hükümdarı bu çocuğu öldürtmek istediyse de, kurt, onu alıp bir mağaraya götürdü ve orada bir oğlan doğurdu. Daha sonra Türkler bu mağaraya «Budun inli» (milleti koruyan tanrı) adını verdiler. Göktürk hakanları karargâhlarının kapısına bozkurtun hatırası olarak kurt başlı sancak dikerlerdi. Orta Asya'da hükümdarlık eden diğer türk hanedanlarının kaynakları hakkındaki başka rivayet ve efsanelerde de bozkurt motifine rastlanır. Çinlilerin IV. yy.dan beri tanıdıkları Gavçiğ'lerin (Uygurlar) kökünе dair çin kaynaklarında tespit edilen rivayet de, yine bu bozkurt efsanesinin aynıdır. Moğol istilâsından sonra eski türk hanedanlarının kökü hakkında söylenen efsaneleri Cengiz sülâlesi de benimsedi. Moğol imparatorluğuna giren türk kavimleri de hakanlar sülâlesi hakkındaki birçok rivayetleri Cengiz Han'a mal ettiler. Kıpçak grupuna giren türk kavimlerinde Cengiz hanedanının kaynağına dair iki efsane *Çingiznâme* adlı eserde vardır. Moğol hanedanı tarihini yazan müslüman tarihçilerin hiçbiri kurttan bahsetmez. Birçok «Çingiznâme»ler gördüğünü söyleyen ve sülâlesinin geleneklerine bağlı olduğu anlaşılan Ebül Gazi Bahadır Han dahi, Reşîdeddin gibi, Börte Çine'yi (moğolca bozkurt) ancak bir şahıs adı olarak gösteriyor. İslâm kültürü etkisindeki moğol hanlarının, bu efsanedeki kurdu beğenmedikleri ve maniheizmi kabul eden uygur hanlarının da bozkurtu unutmuş oldukları anlaşılıyor. Uygur harfleriyle yazılı olan Oğuz Kağan efsanesinde bozkurt motifine rastlanır. Ayrıca Kurban Ali Hâlid'in *Tevârih'*inde anlatılan Başkurt rivayetinde de aynı bozkurt motifi görülür. Çeşitli türk kavimlerinde hükümdarlık etmiş olan türk hanedanlarının kaynakları hakkında söylenen efsanelerdeki bozkurt motifinin, totemcilik zamanlarının karanlıklarına kadar dayanması kuvvetle muhtemeldir. (M)

BOZKURT, Ege bölgesinde Denizli ilinin Çardak ilçesinde bucak; 9 910 nüf.; 13 köy. — *Bucak merkezi*, Çardak'a 6 km uzaklıktadır, 1 703 nüf. (M)

BOZKURT, Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu iline bağlı ilçe merkezi; 2 954 nüf. Denize 3 km uzaklıktadır. — *Bozkurt ilçesi*nin (304 km²; 15 681 nüf.) tek bucağa (merkez bucak) bağlı 31 köyü vardır. (M)

BOZKURT (Mahmut Esat), türk hukuk profesörü ve siyaset adamı (Kuşadası 1892 -İstanbul 1943). İstanbul Hukuk fakültesinde okudu. Fribourg üniversitesinden hukuk doktoru unvanını aldı (1918). Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine yurda döndü. T.B.M.M.'nin birinci döneminde İzmir milletvekilliğine seçildi ve ölümüne kadar hep bu ilden milletvekili oldu. Londra konferansına giden heyette görev aldı. 1922-1923 Arasında iktisat bakanlığı, 1924, 1930 arasında da adalet bakanlığı yaptı. Türk medenî kanunu son bakanlığı zamanında kabul edildi. Türk bandıralı Bozkurt vapuruyle Fransız bandıralı Lotus vapurunun Adalar denizinde çarpışması üzerine Türkiye ile Fransa arasında çıkan uyuşmazlıkta Milletlerarası La Haye Adalet divanında Türkiye'yi temsil etti. Ankara ve İstanbul üniversitelerinde Türk devrim tarihi dersleri verdi. Ankara Hukuk fakültesinde devletler hukuku okuttu. Eserleri: *Du Regime des Capitulation Ottomanes* (Osmanlı Kapitülasyonları Rejimine Dair [1928]), *Türk İhtilâlinde Vatan Müdafaası* (1934), *Devletlerarası Hak* (1940), *Atatürk İhtilâli* (1940 ve 1967), *Aksak Timur'un Devlet Politikası* (1943) [M]

BOZKURT BEY. Bk. ALÂÜDDEVLE BOZKURT *Dülkadiroğlu*.

Bozkurt-Lotus davası, türk Bozkurt vapuru ile fransız Lotus vapurunun 2 ağustos 1926 tarihinde Ege denizinde Sığrı açıklarında çarpışmaları ve Bozkurt vapurunun batması üzerine başlayan milletlerarası dava. Bozkurt'un batması ve sekiz kişinin boğulması üzerine Lotus İstanbul'a gelince, Türk hükûmeti Bozkurt kaptanı ile birlikte Lotus'un nöbetçi kaptanını da tutuklayarak tahkikata girişti. Fransız hükûmetinin buna itiraz ederek Türkiye'nin davranışının devletlerarası hukuka aykırı olduğunu bildirmesi üzerine, anlaşmazlığın halli için Milletlerarası Adalet divanına baş vuruldu. Fransa, açık denizlerde işlenen suçlar hakkındaki soruşturmayı ancak geminin bağlı bulunduğu devletin yapabileceğini ileri sürdü. Adalet divanı, açık denizlerde işlenen suçlar hakkında yalnız geminin bağlı olduğu devletin soruşturmada bulunabilmesi kuralının zorunlu ve mutlak bir kural olmadığına, ayrıca suçun etkisi Türk gemisinde görüldüğünden Türk hükûmetinin ilgilenme hakkının bulunduğuna karar verdi ve davayı Türkiye kazandı. (M)

Bozlak i. (*bozlamak*, ağlamak, sızlamak'tan). Mus. Orta ve Güney Anadolu'nun bazı bölgelerinde bir türkü makamı. || Bu makamla söylenen ve konusu acıklı olan türküler. (Bozlak melodileri, pekçok çeşitleri olan «uzun havalar» grubuna girer.) [M]

BOZLAMAK geçz. f. *Halk dili.* [Deve için] Bağırmak. || *Mec.* Çığlık koparmak. (M)

BOZMADDE bls. i. Anat. Merkez sinir sisteminin, sinir hücrelerinin gövde kısmından meydana gelen kısmı. (Bu hücrelerin uzun uzantılarından veya sinir tellerinden meydana gelen akmadde teriminin karşıtıdır; bozmadde beyni sarar [beyin kabuğu], ayrıca beynin içinde boz çekirdekleri meydana getirir; omurilikteyse bozmadde içte, akmadde dışta bulunur.) || *Boz çekirdekler,* beyindeki bozmadde topakları. (En önemlileri şunlardır: görselyataklar veya *talamus* [abeyinde], çizgilicisimler [dirseksi çekirdek ile mercimeksi çekirdek: mercimeksi çekirdek de *pallidum* ve *putamen* diye ikiye ayrılır; hepsi uçbeyinde bulunur], kızıl çekirdek [ortabeyinde].) [L]

Bozkır sanatı
tahtadan oyma at başı
İskit tesirli geç Viking
sanatı
(Universitets Oldsak-Samling,
Oslo)

BOZMAK geçl. f. Bir şeyi işlemez veya kötü işler hale getirmek: *Saati bozmak.* || Düzenli şekilden çıkarmak, karıştırmak: *Odayı düzeltmiştim kim bozdu?.* || Dokunmak, zarar vermek: *Olmamış meyveler insanın midesini bozar.* || Büyük parayı ufaklığa çevirmek: *Yüz lira bozar mısınız?* || Şekil değiştirmek: *Elbisemi bozup yeni moda uydurdum.* || Mağlup ve perişan etmek, bozguna uğratmak: *Düşmanın bir tümenini bozdu.* || Hükümsüz hale getirmek: *Anlaşmayı bozmak, yemini bozmak.* || Bahçe, bostan v.b. yerlerin son ürünlerini toplamak: *Bostanı bozduk.* || *Argo.* Kızoğlan kızın bikrini izale etmek. || *Mec.* İyiyi kötü kılmak: *Terbiyesiz adamlarla görüşmesi ahlâkını bozdu.* || Beklemediği bir söz söyleyerek bir kimseyi küçük düşürmek, utandırmak: *Koltukları kabararak: Bozarım tabiî, dedi. Sesimizi çıkarmıyoruz diye bizi enayi belliyorlar* (Orhan Kemal). || Aklını kaybetmek: *Adam gittikçe bozuyor.* || Aklını kaybedecek kadar bir şeye düşkün olmak: *Kitapla bozmuş.*
— ÇEŞ. DEY. *Abdest bozmak.* Bk. ABDEST. || *Ağız bozmak.* Bk. AĞIZ. || *Bağ bozmak.* Bk. BAĞ. || *Fikrini (niyetini) bozmak,* kötü şeyler tasarlamak. || *Hava bozmak,* hava iyiyken kötüye çevirmek. || *İstifini bozmamak,* umursamamak, soğukkanlılığını kaybetmemek. || *Nişan bozmak,* nişanlıdan

Bozkır sanatı
tunçtan yapılmış
bir tepelik
M.Ö. I. binyıl
(Ordos yaylası, Çin)

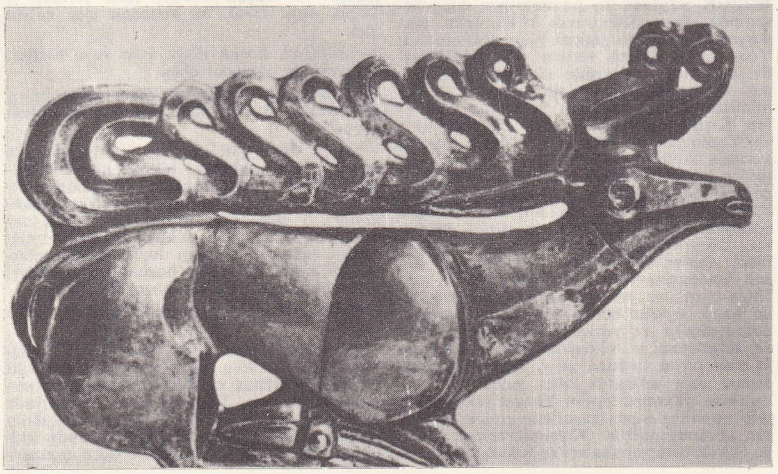

Bozkır sanatı
solda, konstromskaya
kurganından altın geyik
M.Ö. VII. - VI. yy.;
sağda, Sibirya'dan kartal
kabartması (altın plaka)
[Hermitage müzesi, Leningrat]

Foto, N. Erkılıç (MEYDAN); LAROUSSE

Halil Nihat BOZTEPE

ayrılmak. || *Oruç bozmak,* iftar etmek veya bilerek, bilmeyerek orucu sakatlamak. || *Şakaya (lâtifeye) bozmak,* ciddî bir söz veya teklifin uygun düşmediğini sezerek sözü şakaya çevirmek.

◆ **Bozdurmak** ettrg. f. Bozmak işini yaptırmak: *Para bozdurmak.*

— DEY. *Bozdur bozdur harca (kullan),* miktarı az olan şeyler için alay yollu söylenir.

◆ **Bozma** i. Bozmak eylemi. || Bir şeyden bozularak yapılmış, şekli değiştirilmiş. || Sıf. Melez.

— Deneysel psikol. *Bozma olayı,* daha önceki bir deneyin, daha sonraki bir işlem üzerinde meydana getirdiği değişiklik, çarpıtma. (Meselâ, öznenin, ağırlıkları git gide artan bir sıkletler serisi gibi derece derece sıralanmış bulunan uyarıcılar arasında yapması gereken bir sınıflamanın ortalaması üzerinde, daha önce tartmış olduğu bir sıkletin deneyi yüzünden yaptığı bir bozmadır. Öznenin tespit ettiği sınıflamanın ortalaması, gerçekte, bu ağırlığa bağlı olacaktır.)

— Huk. Bir adlî, idarî kaza veya askerî kaza kararının, kanunun ihlâli veya yanlış yorumu, yetkisizlik veya yetki tecavüzü sebebiyle Yargıtay, Danıştay veya Askerî Yargıtayca kaldırılması. (Bk. ANSİKL.; FESİH.)

— Psikanaliz. *Geriye doğru işleyen bozma* veya sadece *bozma* (anülasyon) bir savunma mekanizmasıdır. (Gerçekten veya hayalen yapılmış olan bir şeye, gerçekten veya hayalen karşıt olan bir şeyi yapmaktan ibarettir. Bu mekanizma, özellikle, saplantılı nevrozda görünür.)

— Teşk. tar. Kapıkulu süvarilerine zamanından önce para lâzım olduğunda, üç ayda bir aldıkları ulufenin kırdırılmasına verilen ad. Bozma işini, kapıkulu süvarisinin İstanbul'da bulunan bir arkadaşı yapardı.

— ANSİKL. Huk. Hukuk yargılamasında bozma kararının kapsamı dışında kalan kısım kesinleşir. Dosya mahallî mahkemeye geri verilir. Davanın yeniden başlaması için taraflardan birinin talebi gerekir. Mahkeme, tarafların görüşlerini dinledikten sonra *bozma* kararına uyup uymamağa karar verir. Mahkemenin eski kararında ısrar etmesi halinde dava Yargıtay Genel kurulunda kesin bir çözüme bağlanır.

◆ **Bozmacı** i. Eski ve bozuk şeyleri alarak parça parça satan kimse.

◆ **Bozucu** sıf. Tahrip edici.

— Mekan. ve Astron. *Bozucu fonksiyon,* gözönüne alınan bozucu kuvvetin potansiyeli. || *Bozucu kuvvet,* etkisi daha önce gözönüne alınan etkilere hemen eklenen kuvvet.

— Radyotek. *Bozucu işaret,* radyo yayınlarında bozucu bir etki meydana getiren işaret. || *Bozucu posta,* radyo yayınlarını bozmaya yarayan verici. (Yayınları bozulmak istenen postanın dalga boyuna eşit veya çok yakın bir dalga boyu ve bu postanın modülasyonunu engellemek amacıyle çok kuvvetli seslerle modüle edilir.)

◆ **Bozulmak** edilg. f. Bozmak işine konu olmak. || Kuvvetten düşmek: *Biçare kız pek bozulmuş. Kadid olmuş her yeri* (M. E. Yurdakul). || [Yemek için] Kokmak, fenalaşmak: *Karnıyarık bozulmuş.* || Değerli niteliğini kaybetmek: *Ah ne oldu bozuldu mu eski kan?* (M. E. Yurdakul). || *Argo.* Bir şeye kızmak, canı sıkılmak.

◆ **Bozulacak** sıf. Bozulabilir niteliği olan.

— Dy. *Bozulacak (kırılacak cinsten) eşya,* bozulur veya kırılır türden, demiryol ulaşım işlerine ait tarifelerde taşınmaları özel hükümlere bağlı eşya.

◆ **Bozulmaz** sıf. Bozulma özelliği olmayan.

— Fiz. Eylemsiz, harekete veya dinginliğe (sükûnete) karşı hiçbir eğilimi olmayan. || *Bozulmaz denge,* cisme askıda bulunduğu nokta veya eksen etrafında nasıl bir konum verilirse verilsin, devam eden denge. || *Bozulmaz nokta,* bir eriyebilirlik eğrisinin (doymuş eriyiğin koyuluğunu sıcaklığının fonksiyonu olarak veren eğri) teğetinin koyuluk eksenine paralel olduğu nokta. (Eritkenle eriyen cismin kimyasal bir bileşme meydana getirdiği her durumda böyle bir nokta vardır. Bu noktanın koordinatları bu bileşmenin ergime sıcaklığını ve bir de kimyasal bileşimini gösterir.)

— Mekan. *Bozulmaz denge.* Bk. KARARLILIK.

◆ **Bozum** i. Bozulma, utanma. || *Bozum havası,* mahcupluk, utangaçlık. || *Bozum olmak,* utanmak, bozulmak.

◆ **Bozuntu** i. Bozulmuş bir şeyin kalan kısımları, döküntü, enkaz. || Şaşkınlığa düşme. || Taşıdığı unvana lâyık olmayan, bir şeye özenen: *Şair bozuntusu, filozof bozuntusu.*

— DEY. *Bozuntuya vermemek,* bir yanlışlığın farkında değilmiş gibi davranmak, durumu idare etmek.

◆ **Bozuşmak** ortaklş. f. Araları açılmak. (ML)

BOZOĞLAK, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde Erzincan ilinin Kemah ilçesinde bucak; 3 486 nüf.; 9 köy. — *Bucak merkezi* (641 nüf.), Kemah'a 20 km uzaklıktadır. Eski adı İhtik'tir. (M)

BOZOĞLAN dağları. Bk. BOLKAR DAĞLARI.

BOZOK, Yozgat ilinin eski adı. Osmanlı imparatorluğunun idarî bölümü içinde Ankara iline bağlı bir sancaktı. T.B.M.M.'nin 25 haziran 1927 tarih ve 630 sayılı kararıyle Bozok adı Yozgat'a çevrildi. (M)

BOZOK, yirmi dört oğuz boyundan on ikisine verilen ad. *Bozok* kelimesinin kaynağının Oğuz Han ile ilgili bir destana dayandığı bilinir. Tarihçi Reşidüddin'e göre, Oğuz Han'ın altı oğlu vardı. Rivayete göre, bunlar, bir gün avda üç altın ok ile bir altın yay buldular ve babalarına getirip, bunları pay etmelerini istediler. Oğuzhan, altın yayı, Gün, Ay, Yıldız adlı üç büyük oğluna, okları ise Gök, Dağ, Deniz adlı üç küçük oğluna verdi. Yayı verdiklerini *Bozok,* okları verdiklerini de *Üçok* diye adlandırdı ve kendisinden sonra gelecek hanların Bozok'tan seçilmesini emretti. Oğuz Han ölünce, büyük oğlu Gün başa geçti. Bozok kolundan olan boylar üstün ve asil sayılırdı. Savaşta ve her türlü törende sağ tarafta yer alırlardı. Çoğu oğuz hükümdarları (Kayı, Bayat, Beydili, Avşar gibi) Bozok boylarından çıkardı. Fakat bir zaman sonra Üçoklar üstünlük kazandılar. Dede Korkut hikâyelerinin esası bu devre ait olaylardır. Selçuklu ailesinin bağlı olduğu Kınık boyu, Üçok kolundandı. Arap tarihçilerin yazdıklarına göre Dülkadiroğulları devletini kuranlar Bozoklardan, Ramazanoğulları beyliğini kuranlar ise, Üçoklardandı. Yozgat ilinin eskiden Bozok adı taşıması Bozok kolundan kabilelerin XV. yy.da buraya gelip yerleşmesindendir. (M)

BOZOK (Hüsamettin), türk yazarı (İstanbul 1916). *Yeditepe* sanat ve edebiyat dergisini kurdu. Opera dergisine yönetmen oldu. Eserleri: *Emile Zola* (inceleme 1940), *Portreler* (yedi batılı şair ve yazar üzerine, 1941). [M]

BOZOKLU MEHMED ÂKİF PAŞA. Bk. ÂKİF PAŞA.

BOZOK yaylası, İç Anadolu'nun doğu kesiminde, Orta Kızılırmak bölümünün orta parçasını meydana getiren yöre. Buranın adı Yozgat dolaylarına verilen eski addan gelir: Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında Yozgat vilâyetine (il) bir süre Bozok ili denilmiştir. Yüzey şekilleri genellikle silik olup Kızılırmak'ın kolu olan Deliceırmak'a ve Yeşilırmak'ın kolu olan Çorum suyuna karışan vâdilerle yarılmış hafif dalgalı düzlükler meydana getirir. Bu yayla düzlükleri doğuda Sıvas'ın Akdağ kütlesine dayanır, kuzeydoğuda Deveci dağı'nın batıya doğru ilerleyen kolları düzlükler arasında kaybolur. Güneybatıda Kırşehir'e doğru yeniden basık dağlar belirir. Bunların dışında, Bozok yaylasının yükseltisi 1 200-1 400 m arasında oynar ve yer yer bu düzlükler üzerinde basık tepeler belirir. Yayla kuzeybatıya doğru alçalır ve yavaş yavaş Delice ırmak ve Kızılırmak'ın yükseltisi 800 m'den aşağı olan taban ovasına gelir. İklimi sert, yağışları orta miktarda olan yayla ve onun üzerinde yükselen tepeler Yozgat yakınındaki çam ormanı dışında genellikle çıplak ve bozkır görünüşündedir. Kıvrımlı temeli örten az eğimli örtü tabakaları çoğunlukla kızıl ve alaca renkli killerden oluşmuştur; bunların arasında yer yer alçı ve tuz oluşumları da vardır. Bozok yaylası topraklarında buğday ve arpa ekilir, küçükbaş hayvan beslenir. Seyrek olan nüfus çoğunlukla köylerde yaşar. Yaylanın başlıca şehri il merkezi olan Yozgat'tır. (M)

BOZO'LAR, Bani ile Nijer ırmaklarının kavşağında bataklık bölgelerde yaşayan zenci halk. Sayıları 30 000 kadardır. Denizci ve balıkçıdırlar. Töreleri, Dogon'larla birlikte ülkenin en eski halkının bunlar olduğunu gösterir. (L)

BOZON i. Nükl. fiz. Bose-Einstein'in istatistik kanununa uyan tanecik. (Elemanter veya bileşik tanecikler, spinleri tam sayı [0, 1, 2 v.b.] olduğu zaman Bose istatistiğine uyar. Mezonlar ve fotonlar bozondur. Birbirinden ayrılamaz sayılan helyum çekirdeği veya tanecikleri bir bozondur.) [L]

BOZOVA, Akdeniz bölgesinin Antalya ilinin Korkuteli ilçesinde bucak; 10 225 nüf.; 12 köy. — *Bucak merkezi* (1 444 nüf.), Korkuteli'nin 20 km kuzeyindedir. (M)

BOZOVA, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Orta Fırat bölümünde Urfa iline bağlı ilçe merkezi; 3 425 nüf. Urfa'nın 39 km kuzeybatısındadır. — *Bozova ilçesi* (1 150 km²; 34 015 nüf.), merkez, Kanlıavşar ve Yaylak bucaklarına ayrılmıştır. Bunlara bağlı 76 köyü vardır. Hayvancılık ve tarım başlıca geçim kaynağıdır. (M)

BOZTEPE, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde Tokat ilinin Zile ilçesinde bucak; 38 köy. 22 326 nüf. — *Bucak merkezi*nin eski adı Yeni Müslüman'dır (1 501 nüf.). Sıvas-Samsun demiryoluna 3 km uzaklıktadır. (M)

BOZTEPE (Halil Nihat), türk mizah şairi (Trabzon 1882-İstanbul 1949). Öğrenimini Trabzon'da yaptı. Düyunu Umumiye idaresinde çalıştı, Komiserlik Kalemi müdürü oldu (1922). Osmanlı borçları için Paris'e giden heyete üye olarak katıldı (1925). Büyük Millet meclisi'nin üçüncü döneminde Gümüşhane, sonraki dönemlerde Trabzon milletvekili seçildi. 1908'den sonra, gazete ve dergilerde yazıları yayımlandı. Divan şairlerine yaptığı mizah nazireleriyle ün kazandı. Eserleri: *Nedim Divanı ve Nedimi Kadim* (1921), *Siham-ı İlham* (1921), *Mahitap* (1924), *Âyine-i Devran* (1924), *Ağaç Kasidesi* (1947). Fransız edebiyatından çevirileri de vardır. (M)

BOZUK sıf. Bozulmuş olan, işlemeyen veya kötü isleyen: *Bozuk makine. Bozuk saat,* || Düzensiz, kusurlu: *Bozuk yol.* || [Yiyecek için] Bozulmuş, kokmuş, yenmeyecek hale gelmiş; *Bozuk yemek.* || [Para için] Bütün olmayan. || *Mec.* Kötü: *Bozuk ahlâk.*

— ÇEŞ. DEY. *Akidesi bozuk,* inancı sağlam olmayan. || *Bozuk düzen,* düzensiz. || *Çiçek bozuğu.* Bk. ÇİÇEK.

— İçk. *Bozuk şarap,* eskime ve oksitlenme sonucu ekşiyerek portakal rengini alan şarap için söylenir.

— İpekçilik. *Bozuk koza,* iyi oluşmamış, yumuşak ve küçük kalmış ipek kozası. || *Bozuk koza ipeği,* bu kozadan elde edilen ipek.

— Matbaac. *Bozuk dizgi,* satır veya harfleri aynı hizada olmayan dizgi.

◆ **Bozukluk** i. Bozuk olma durumu. || Bir paranın küçük para birimleri halindeki durumu.

— Patol. Bir aygıt, bir organ veya bir dokuda ortaya çıkan çalışma, isleme düzgünsüzlüğü: *Solunum bozuklukları. Akıl bozuklukları. Görme bozuklukları. Karaciğer bozuklukları.* || *Beslenme bozuklukları,* çoğu zaman bir organ veya dokuya az kan gitmesinden (atardamar veya toplardamar yetersizliği) veya bir sinir bozukluğundan ileri gelen beslenmeye ilişkin bozukluk. (ML)

BOZUK i.Türk halk musikisinde bir çalgı türü.

— ANSİKL. Uzun saplı, tambura ve bağlama tipli Anadolu çalgılarının orta boydaki bir türüne Güney ve Batı Anadolu'nun bazı bölgelerinde ve Kayseri ilinin köylerinde *bozuk* adı verilir. Şeyh Süleyman Efendinin *Çağatay Sözlüğü*'nde de aynı anlamda kullanılır. Bir halk etimolojisine göre makam-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

dan makama geçişte, düzeninde değişiklik yapıldığı için bu adla anılmaktadır. Yunanistan'da *buzuki* adlı tipi pek yaygındır. (Bk. KOPUZ, BAĞLAMA, CURA.) [M]

BOZUKTIRNAK. Vet. At toynağının çatlak, yarık, çizgili, girintili çıkıntılı, az çok yaygın, bazen üst üste binmiş tırnak levhaları şeklindeki bozuk kısmı.

— ANSİKL. *Bozuktırnak,* tırnak salgılayan kısmın harap olmasından veya yokluğundan ileri gelir. Çoğu zaman arızîdir; bazen bıcılgan, iltihap veya toynak ülserinden, daha çok da kötü nallamadan olur.

Başlıca tedavi yolu düz nal ve antiseptikli pansuman kullanmaktır. (L)

BOZULUS, Osmanlı devrindeki Anadolu Türkmen topluluklarından biri. Akkoyunlulardan Anadolu'daki kalıntılarından oldukları bilinir. XVI. yy.da Diyarbakır bölgesinde bulunan Bozulus, Diyarbakır Türkmenleri, Dülkadirli ve Şam Türkmenleri olmak üzere üç kola ayrılıyordu. Kışın Beriyye bölgesinde kalıyor, yazın da Diyarbakır-Erzurum arasındaki yaylalarda geçiriyorlardı. 1583'te Çıldır bölgesindeyken iran uç beylerinin baskınına uğradılar ve malları yağmalandı. XVI. yy.da Bozulus'un Osmanlı imparatorluğu iktisadî hayatında büyük bir yeri vardı. Padişaha vergi verir fakat askerî harekâta katılmazlardı. Devlet memurlarının ve İranlıların baskılarına dayanamayarak XVII. yy.da dağıldılar. (M)

BOZÜYÜK, Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde Bilecik iline bağlı ilçe merkezi; 10 842 nüf. Haydarpaşa-Ankara demiryolu üzerindedir. Ayrıca Bursa-Eskişehir kara yolu da buradan geçer. Nüfusu, bağlı olduğu ilin merkezi olan Bilecik'inkinden (9 722 nüf.) fazladır. Eski İstanbul-Bağdat yolu üzerinde bulunduğu için, Bozüyük'te Osmanlı devri eserleri fazladır. Bunların başında Kasımpaşa camii gelir. Burada Devlet demiryollarının kireç fabrikası ile birkaç tane un fabrikası, kereste yapımevleri ve mozaik fabrikası bulunmaktadır.

Kurtuluş savaşında Garp Cephesi kumandanlığının karargâhı idi. Bir ara işgale uğradıktan sonra 5 eylül 1922'de kurtuldu. — *Bozüyük ilçesinin* (848 km^2, 28 863 nüf.) merkez bucağından başka Dodurga adlı 1 bucağı ve 43 köyü vardır. (M)

BÖBREK i. Karın içindeki zararlı maddeleri süzen, sidik salan ve omurganın sağ ve sol yanında bulunan çift organ.

— Anat. *Böbrek atardamarları,* biri sağ, biri sol olmak üzere iki tanedir, aorttan çıkar, böbreklere kan götürür. ‖ *Böbrek havuzcuğu,* böbreğin boşaltım aygıtının büyük çanaklara bitişik geniş bölümü; daralan bir kısımla sidik borusuna ulaşır. (Böbrek havuzcuğu üçgen biçiminde ve tabanı içte böbrek boşluğuna doğrudur. Dıştaki kısmı böbrek sapını tamamlar. Böbrek havuzcuğu herhangi bir sebeple çok genişlemiş olabilir: buna *böbrek genişlemesi* denir.) ‖ *Böbrek sinirağı,* böbrek atardamarlarının çevresinde bulunan sempatik sinir ağı. ‖ *Böbrek toplardamarları,* biri sağ, biri sol olmak üzere iki tanedir, böbreğin siyah kanını alır, alt anatoplardamarla birleşir. ‖ *Böbrek yuvası,* telsel bir zarla sınırlı boşluk: içinde böbrek bulunur. (Bu yuvanın alt tarafı açıktır. Böbrek düşüklüklerinin olabileceği bundan anlaşılır.) Bk. ANSİKL.

— Cerr. *Böbrek çıkarma,* böbreğin birini kesip alma işlemi. Bk. ANSİKL.

— Dokubilim. *Dolaşık böbrek borucukları,* Bowmann kapsülünden sonra gelen borucuklar. Sırasıyle şu kısımlardan meydana gelir: Asıl dolaşık borucuk, Henle yayı, kenar dolaşık borucuğu (yumacığın süzdüğü, fakat atılmaması «gereken» maddeleri tekrar kana veren bölge burasıdır), Bellini borucuğu. Bk. ANSİKL.

— Patol. Bk. ANSİKL. ‖ *Böbrek düşüklüğü,* böbreğin anormal sarkması ve oynaklığı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Böbrek genişlemesi,* böbreğin, özellikle böbrek havuzcuğunun sidik birikmesi yüzünden az çok önemli derecede genişlemesi. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Sunî böbrek,* organik böbreklerin yerini tutacak şekilde hazırlanmış mekanik ve fiziko-şimik aygıt. Bk. ANSİKL.

— Vet. *Böbrek iltihabı,* sığırlarda intanî böbrek iltihabı. Önce böbrekte ve böbrekhavuzcuğunda oluşan, sonra sidikborusuna, hattâ sidiktorbasına yayılan irinli iltihap. (Sığırlarda oldukça sık görülen bu hastalık, bir *corynebacterium*'dan ileri gelir. Zor işeme ve irinli sidik çıkarma şeklinde kendini gösterir. Hastalık oldukça ağır gelişebilir. Sonu daima ölümle biter. Başlangıçta kuvvetli penisilin dozu fayda sağlayabilir.)

— ANSİKL. Anat. *Böbrekler* önden arkaya doğru yassı, kabataslak fasulye biçiminde iki kırmızı bezdir. Karınzarının arkasında, karının arka çeperine bitişik «böbrek yuvası» denilen sınırlı bir boşlukta, omurganın iki yanında, son kaburgalar hizasında, sağ taraftaki soldakine göre biraz daha aşağıda bulunur. Her böbreğin üst iç tarafında böbreküstü bezleri vardır; bunlar içsalgı bezleridir; sidik aygıtıyle fizyolojik ilgileri yoktur. İç tarafta her böbreğin bir göbeği vardır; bu göbek aortdan çıkan böbrek atardamarıyle alt anatoplardamara dökülen böbrek toplardamarından meydan gelir.

Bu hizada bir de böbrekhavuzcuğu bulunur: sidikborusu buradan çıkar.

Asıl böbrek dokusu iki tabakadan ibarettir: Kabuk bölgesi, özbölgesi. Özbölgesi Malpighi piramitlerinden, kabuk bölgesi Ferrein piramitlerinden yapılmıştır. Her iki sistemin piramit tabanları birbirine karşıdır. Bu şekilde piramitlerden meydana gelen böbrek dokusunun orta yerinde, büyük ve küçük çanaklarla böbrek havuzcuğundan ibaret geniş bir böbrek boşluğu bulunur.

— Cerr. *Böbrek çıkarma.* Böbreğin tamamı kesilip çıkarılırsa börbek çıkarma «tam», böbreğin bir kısmı kesilip alınırsa «kısmî», böbrekle birlikte bütün böbrek yuvası alınırsa «geniş» diye adlandırılır. Böbrek çıkarma işlemi, böbrek kanserinde, verem, taş, şekil bozukluğu gibi sebeplerle böbreğin işe yaramaz duruma düştüğü hallerde uygulanır.

— Dokubilim. *Böbrek,* her biri minik bir böbrek olan sayısız sidik borucuklarından (nefron) meydana gelir. Her nefronda sırayle şunlar bulunur: Bowmann kapsülüyle kaplı bir damar yumağı (yumacık), dolaşık bir böbrek borucuğu; ince bir kısım (Henle yayı); toplayıcı bir boruya dökülen bir ara parça; bir çanakta son bulan Bellini düz borucuğu. Böbrek ayıklayıcı bir süzgeç ve organizma artıklarının bir kısmını dışarı atan bir yoğunlaştırma aygıtı rolü oynar. Bir böbreğin çıkarılması hiç bir hastalık belirtisine sebep olmaz, öteki böbrek derhal gereken dengeyi sağlamak için yeterli büyüklüğü alır; buna karşılık iki böbreğin birden çıkarılması birkaç gün içinde ölümle sonuçlanır.

— Patol. Böbrek özekdokusunun mikroplardan veya zehirlenmeden ileri gelen had veya müzmin iltihapları nefritlerdir. Lipoit nefrozu genel metabolizma bozukluklarıyle ilgili özel bir böbrek rahatsızlığıdır. Böbrek apsesine «piyonefrit», böbrek zarı iltihabına «perinefrit» veya «perinefretik flegmon» denir. Piyelonefrit asıl böbreğin değil boşaltım yollarının iltihaplanmasıdır; çoğu zaman böbrek kulunçlarının sebebi olan böbrek taşları yüzünden böbrek çanaklarıyle böbrek havuzcuğunun hastalanmasıdır. Böbrekte doğuştan bazı şekil bozuklukları bulunabilir: meselâ, tek böbrek (atnalı şeklinde) veya üçüncü bir böbrek bulunması. Bunlar nadiren özel bozukluklara yol açar. Buna karşılık düşük veya yüzen böbrek birçok ağrılara ve sinir bozukluklarına sebep olur. Nihayet böbrekte zararsız veya tehlikeli urlar (kanser), verem, çok sayıda kist (polikist hastalığı) bulunabilir.

● *Böbrek düşüklüğü.* Bu hastalık genellikle ameliyatı gerektirmez. Ameliyatın gerektiği haller seyrektir. Böbrek düşüklüğü özellikle kadınlarda ve sağ tarafta sık görülür. Bazen «oynak böbrek» veya «sarkık böbrek» ten söz edildiği olur.

● *Böbrek genişlemesi* ya doğuştan bir bozukluktan veya sidik borusunu tıkayan herhangi bir engelden ileri gelebilir. Böbrek genişlemesi, sonunda böbreği çalışamaz hale getirerek büsbütün harap olmasına yol açar. Biriken sidikte mikropların üremesiyle böbrek iltihabı ortaya çıkar. Böbrek genişlemesi sonuçları bakımından ve böbreğin çalışmasını korumak için erken tedaviyi gerektirir. Tedavi esas itibarıyle ameliyattır ve hastalığın sebebine göre değişir (anormal bir borunun kesilmesi, taşın çıkarılması, böbrek havuzcuğuna plastik ameliyat yapılması).

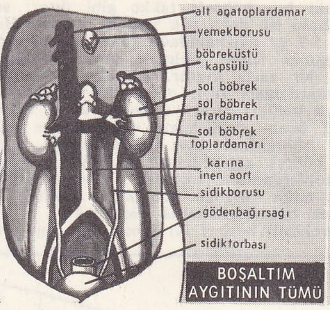

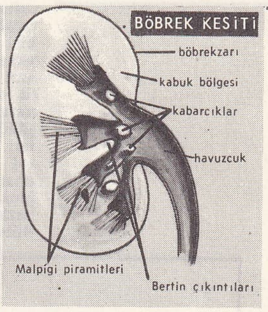

böbrek

— Ted. *Sunî böbrek,* böbrekleri yetersiz olan hastalarda böbreklerin bazı boşaltım görevlerini yapmaya elverişli bir aygıttır. Bazen, böbrekler, geçici had bir hastalığa tutulabilir ve normal görevlerini yapabilecek durumda olamaz; sunî böbrek işte bu tehlikeli devreyi geçiştirmeye ve böbreklerin düzelmesine yarar. Bazen, böbrekler, iyileşmeyen müzmin bir hastalığa tutulabilir: bu gibi hallerde düzenli aralıklarla (haftada iki defa) uygulanan sunî böbrek tedavisi hastanın ömrünü bir süre uzatır. Aygıt, vücut dışında, atardamardan toplardamara veya toplardamardan toplardamara giden bir dolaşıma bağlanır. Hastanın kanı aygıtın bir ucundan girer. Zararlı maddeleri süzülüp kan temizlendikten sonra vücuda döner. Sunî böbreğin çeşitli modelleri vardır. Hepsinin prensibi aynıdır: kan yarı geçirgen (iyonlar ve küçük moleküller için geçirgen, alyuvarlarla protsinler için geçirmez) selofan bir zara dokunarak akar; zarın öteki yüzü özel bileşimli bir sıvıyle sürekli olarak yıkanır. Diyalizde, kanla sıvı arasında alışveriş olur: kan, artıklarını veya fazla bulunan maddelerini (üre, organik asitler, sodyum, su) kaybeder ve kendisinde bulunmayan maddeleri (glikoz, bikarbonat iyonları, kalsiyum) alır. Resimde gösterilen sunî böbrek selofanı yaprak şeklinde bir modeldir. Aygıt atardamar-toplardamar görevini de yapar; vücut dışındaki bu dolaşımın tek pompası da gene hastanın kalbidir. Bir pompayle emilen diyaliz sıvısı, diyaliz sıvısı deposundan gelen yeni sıvıyle durmadan yer değiştirir. Bir tulumba ile çekilen sıvı, aygıtın içinde, bir depodan alınarak yenilenmektedir.

◆ **Böbreksi** sıf. Biyol. Böbrek biçiminde olan: *Böbreksi tohum.* ‖ *Böbreksi cisimcikler,* böbrek veya eğri çomak biçiminde tek çekirdekli sporozoit; asalak sarcocystis'lerin sporlanması sırasında görülür. (M)

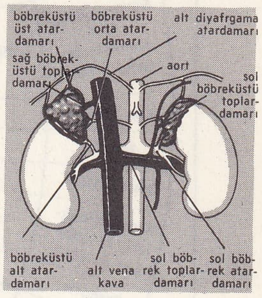

böbreküstü bezi

BÖBREKÜSTÜ bezleri bls. i. Anat. Her iki böbreğin içi kenarının üst kısmında bulunan içsalgı bezleri. Bk. ANSİKL.

— Cerr. *Böbreküstü bezi çıkarılması,* böbreküstü bezinin ameliyatla çıkarılması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Böbreküstü bezi iltihabı,* mikroplu ağır hastalıklar sırasında meydana gelir, bel ve karın ağrılarına, sindirim bozukluklarına ve dermansızlığa yol açar.

— ANSİKL. *Böbreküstü bezleri,* çok karekteristik sarımtırak gri renktedir; sağ ta-

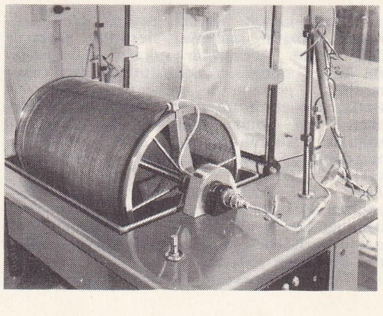

sunî böbrek cihazı

Foto. LAROUSSE

raftaki bez böbreği takke gibi örter: sol taraftaki ise daha çok virgülü andırır. Her biri 5-7 gr ağırlığındadır. İkisi de böbrek yuvasının içinde bulunur ama böbrekten ince bir zarla ayrılır. Üç tane böbreküstü atardamarı (üst, orta, alt) iyice dallanarak bunları sarar ve besler, kanın dönüşünü bezin ortasındaki toplardamar sağlar; böbreküstü bezi toplardamarı solda sol böbrek toplardamarına, sağda ise alt anatoplardamara birleşir. Güneşsi siniraği̇na bağlı bulunan böbreküstü sinirağı bu bezleri bolca dallanarak iyice sarar.

Böbreküstü bezleri iki tabakadan yapılmıştır: dışta kabuk bölgesi, ortada özbölgesi. Kabuk bölgesi kimyasal steroitler grubundan birçok hormonlar çıkarır (kortizon). Bu kabuk steroitleri elektrolitlerin dengelenmesinde, protein ve şeker metabolizmasında, cinsel hormonların salgılanmasında önemli rol oynar. Özbölgesi ise adrenalin salgılar. Adrenalin, damarları daraltarak atardamarda kan basıncının yükselmesini sağlar.

Tıpta, böbreküstü bezlerinin yapısı retropnomoperituvan ile, çalışması ise özel uyarıcı verilerek, uyarıcı verilmeden önce ve verildiği anda, kandaki hormon miktarı ölçülerek anlaşılır.

— Cerr. *Böbreküstü bezinin çıkarılması,* bu organda bir ur bulunduğu zaman yapılır. Kabukbölgesinin aşırı derecede çalıştığı hallerde iki böbreküstü bezi birden veya sırayle çıkarılabilir (iki yanlı çıkarma). Bu ameliyattan sonra bu bölgenin çıkardığı hormonları dışarıdan aralıksız olarak vermek gerekir; iki yanlı böbreküstü bezi çıkarılması ölüme yol açar. (L)

BÖBÜRLENMEK dönşl. f. (fars. *bebr,* kaplan'dan *beberlenmek* > *böbürlenmek*). Boş bir gururla kendini överek kurumlanmak, büyüklük taslamak: *Bana kendimi çok hatırlatıyorsunuz... yo, beyhude böbürlenmeyin! Hiçbir zaman sizin gibi olmadım* (A.H. Tanpınar).

◆ **Böbürlene böbürlene** zf. Büyüklük taslayarak: *Böbürlene böbürlene birtakım şeyler söyledi, sonra da birkaç şiirini okudu* (Nurullah Ataç).

◆ **Böbürlenme** i. Böbürlenmek eylemi: *Bu böbürlenmenin, namus taslamanın yeri miydi?* (S.F. Abasıyanık). [M]

BÖCEK i. Trake sistemiyle solunan, başı göğüs kısmından biraz ayrı, göğsü üç halkadan yapılmış (her birinden bir çift bacak çıkar) eklembacaklı küçük hayvan. (Bk. ANSİKL.) [Birçok türlerde ergin böcek kanatlıdır. Bu durum diğer omurgasız hayvanların hiç birinde görülmez.] ‖ Bilim ayrılığı gözetilmeksizin kelebek, kurt, tırtıl gibi eklembacaklı küçük hayvanlara halk arasında verilen genel ad: *Yine bir tanesi vardı ki, böceklerden pek korkardı* (R. N. Güntekin). *Bütün böcekler, bütün kuşlarla tapındığımız yer* (H. E. Adıvar). ‖ *Mec.* Ufak tefek esmer kimseler için kullanılan sevgi sözü: — *Nafile böceğim... Sen hakikaten sallanmaktan korkuyorsun* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Böcek çıkarmak,* ipekböceği yetiştirmek. ‖ *Börtü böcek,* çeşit çeşit böcekler.

— Balıkç. İstakoz ve karides sepeti çekmeğe yarayan, ince yapı demirinden çapa.

— Zır. *Böcek zehiri,* böcekleri yok etmeğe yarayan ilâç. Sıvı, toz, macun veya gaz şeklinde olabilir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Böcekler* veya altıbacaklılar sınıfı (veya üstsınıfı) eklembacaklılar bölümünün bir parçasıdır. Böcekler genellikle karada yaşar. Vücut eklemli bölütlere ayrılmıştır. Üzeri, *kitin* adı verilen dayanıklı bir maddeyle kaplıdır (dış iskelet). Vücut üç kısma ayrılır: baş, göğüs, karın. Başta bir çift duyarga, gözler, üç sadegöz ve üç çift ağız parçası bulunur. (Altçeneler, çeneler ve altdudaklar.)

Göğüs üç bölütten meydana gelir: öngö-

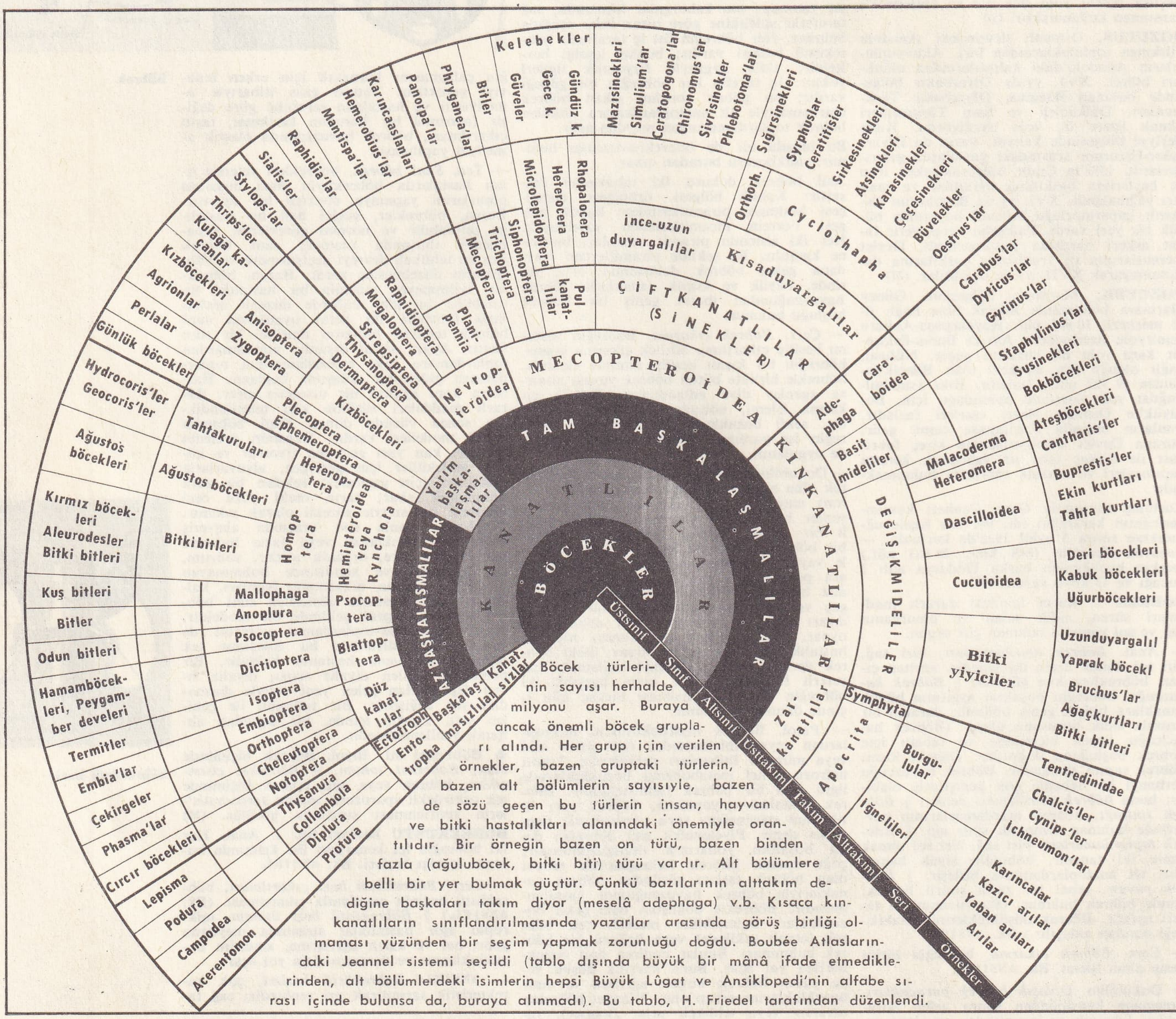

Böcek türlerinin sayısı herhalde milyonu aşar. Buraya ancak önemli böcek grupları alındı. Her grup için verilen örnekler, bazen gruptaki türlerin, bazen alt bölümlerin sayısıyla, bazen de sözü geçen bu türlerin insan, hayvan ve bitki hastalıkları alanındaki önemiyle orantılıdır. Bir örneğin bazen on türü, bazen binden fazla (ağuluböcek, bitki biti) türü vardır. Alt bölümlere belli bir yer bulmak güçtür. Çünkü bazılarının alttakım dediğine başkaları takım diyor (mesela adephaga) v.b. Kısaca kınkanatlıların sınıflandırılmasında yazarlar arasında görüş birliği olmaması yüzünden bir seçim yapmak zorunluğu doğdu. Boubée Atlaslarındaki Jeannel sistemi seçildi (tablo dışında büyük bir mânâ ifade etmediklerinden, alt bölümlerdeki isimlerin hepsi Büyük Lûgat ve Ansiklopedi'nin alfabe sırası içinde bulunsa da, buraya alınmadı). Bu tablo, H. Friedel tarafından düzenlendi.

güs, ortagöğüs, artgöğüs. Göğsün her bölütünden birer çift bacak, son iki bölütünden de birer çift kanat veya kanada benzer organ çıkar. Karın on iki bölütten meydana gelir; belli başlı içorganları kapsar. Her bölüt bir yarımdaire üstte, bir yarımdaire altta olmak üzere iki parçalıdır (sternit). Embriyon sonrası gelişme ya doğrudan doğruya veya dolaylıdır. Sindirim sistemi üç kısma ayrılır: Kursak, mide (basit bir torba şeklinde), sonbağırsak. Sinir sistemi, yemekborusunun üstündeki bir merkez (beyin) ile, karın tarafından önden arkaya doğru uzayan ip merdiven biçiminde sinir düğümlerinden meydana gelir. Dolaşım sistemi bir sırt damarından ibarettir. Bunun karındaki kısmı yürek, göğüsteki kısmı aort ödevi görür, aortun ön tarafı açıktır. Kan iç organlar boşluğundaki yağsı dokudan aralıklarda açık olarak dolaşır. Solunum sistemi, her bölütte aynı olan trake gruplarından meydana gelir. Trakeler vücut içinde kana batık durumdadır ve solukdelikleri (stigma) yoluyle dışarıya açılır. Solukdelikleri, göğüs bölütleri ile karnın ilk sekiz bölütünün yanlarında bulunur. Solunum hemen hemen daima havayle olur, hattâ suda yaşayan böcekler bile su yüzüne çıkıp, hava ihtiyaçlarını gidermek zorundadır. Kasların hemen hepsi çizgili kastır. Titrek epitelyum yoktur. Başka hiç bir hayvan grubunda bu özellikler bulunmaz. Böceklerde, boynuz, diken veya tümsek şeklinde, sivri ve garip çıkıntılar bulunur. Boya maddeleri, aykırı ve değişik yönlerde dizilmiş levhacık veya pulcuklar, böceklere değişik parlak renkler verir. Böcekler büyük olabilirler, ama karbon devrinde yaşamış olan ve kanat açıklığı 70 sm'yi bulan *Meganeura Monyi*'nin boyuna bir daha erişememişlerdir. Bununla beraber, bazı umacı çekirgelerin boyu 30 sm'yi bulabilir. Kınkanatlılarda *Titanus giganteus*'un boyu 15 sm veya daha uzun olabilir; çekirgelerin ve gece kelebeklerinin *(Erebus agrippina)* bazılarında kanat açıklığı 30 sm'yi bulur. Böceklerin en küçükleri yarım milimetreden daha küçük sinekciklerdir. Bazı böceklerin yumurtalarında asalak yaşayan böcekler, meselâ, *megaphragma*lar daha da küçüktür. (Bk. MYMAR.) Görülüyor ki bu böcekler birhücrelilerin en büyüklerinden daha küçük, dev böcekler ise omurgalıların en küçüklerinden çok daha büyüktür. Bazı böceklerde vücudun arka ucundaki bir iğneye bağlı zehir bezleri vardır (zarkanatlılar); bazı böceklerde ise son bölüt kıskaç veya burgu şeklinde gelişmiştir; dişi böcek bu organlar sayesinde yumurtalarını toprağın, bitki ve hayvan dokularının içine bırakır. Böcekler yumurtlayarak (ovipar), yumurta karnında açılıp doğurarak veya (ovovivipar) doğrudan doğruya kurtçuk doğurarak ürer. Yavru, yumurtadan çıkar çıkmaz ergin böceğe benzeyebilir (yarımbaşkalaşmalı böcekler) veya ergin böceğe hiç benzemeyebilir (başkalaşmalı böcekler). Bu takdirde ergin hale gelmek için hayli karmaşık bir değişiklik devresi geçirir. (Bk. BAŞKALAŞMA.) *Topluluk halinde yaşayan böcekler*de (termitler, arılar, yabanarıları, karıncalar) toplu yaşama duygusu genellikle memelilerden çok daha yüksektir. Böcekler teşkilâtlı yaşamalarıyle, yıkıcı güçlere karşı dirençleriyle, içgüdüleriyle yumuşakçalardan ve diğer omurgasızlardan üstündürler.

Böcek türleri pek çoktur. Bir milyona yakın tür tespit edilmiştir; bunların tür sayısı, bitkiler de dahil diğer bütün canlıların tümünden fazladır. Kaldı ki bazı türlerin de sayısız çeşidi vardır. (Karasinek, kızılkarınca v.b. Böcekler üstsınıfı iki sınıfa bölünebilir: Kanatsızlar, kanatlılar. Birinciler kanatsızdır, pek az başkalaşma geçirir veya hiç geçirmezler (thysanura, protura ve collembola takımları). Ötekiler kanatlı böceklerdir (veya evrimle kanatsızlaşırlar) ve başkalaşma geçirirler. Bunların bir kısmında başkalaşma tam değildir, bir kısmı ise tam başkalaşma geçirir. Tam başkalaşma geçirenler hareketsiz bir nemf evresi geçirirler. (Bk. *Renkli tablo.)* Paleontolojik buluntular noksan başkalaşma geçiren veya hiç başkalaşmayan böceklerin tam başkalaşma geçirenlerden daha önce ortaya çıktığını göstermektedir. Düzkanatlılar, termitler, günlük böcekler, hamamböceğimsiler karbon ve permiyende ortaya çıkmıştır; kınkanatlılar ise daha önce triyasta görülür. Kızböcekleri alt liyasta; eşkanatlılar, sinirkanatlılar üst liyas ve jura çağlarında; zarkanatlılar, pulkanatlılar, ikikanatlılar ise tersiyerde bulunur.

İnsana doğrudan doğruya faydalı birkaç böcekle (balarısı, ipekböceği, kırmız böceği, bazı mazıböcekleri), zararlı bir kısım böcekleri yedikleri için tarıma faydalı sayılan bazı böcekler (pislik böceği, staphylinus, uğur böceği, kum böceği, tırtıl avcısı, çeşitli zarkanatlılar ve ikikanatlılar) dışında hemen hemen bütün böcekler zararlıdır. Genel olarak biyolojik koşullar böceklerin aşırı derecede üremesine engel olur, fakat bir engel çıkmadığı zaman çok üreyebilen bazı böcekler önemli derecede zararlara yol açar (asmabiti, eudemis, mayısböceği, liparis, Hesse sineği, doriphorus, buğdaybiti v.b.) bunlar böcekçil omurgalı hayvanlar ve böcek yiyen böcekler yetiştirmekle veya asalaklı bitkileri doğrudan doğruya ilâçlanmakla yok edilir.

Ormanlara ve ağaçlara zararlı böcekler iki gruba ayrılır: oduncullar ve yaprak yiyenler. Oduncullar, ağaçlarda dehlizler açar, ağacın gövdesini harap eder, yaprak yiyenler ise en çok yaprakları, ama aynı zamanda tomurcukları, fışkınları, çiçekleri ve meyveleri de yerler. Oduncul böceklerin bir kısmı ağacın içine kadar gider, diğer bir kısmı ise kabukla odun arasına yerleşerek ağacın canlı kısımlarını harap eder. İnsanlara ve hayvanlara doğrudan doğruya saldıran böcekler pek çoktur. Bitler, pireler ve sokucu sinekler insan ve hayvan hastalıklarının taşınmasında çok önemli rol oynar. Bu hastalıkların birçoğu âfet şeklini alır. Vebayı, tifüsü, sıtmayı, sarı hummayı ve uyku hastalığını saymak yeter. Isırıcı sinekler layşmaniya ve kılkurdu gibi hastalık etkenlerini taşır ve insana aşılar. Bazı sinekler de doğrudan doğruya hayvanların üzerine yumurtlar ve yumurtaların gelişmesi çeşitli rahatsızlıklara sebep olur.

— Zır. *Böcek zehirleri,* bitkisel ürünlerden yapılabildiği gibi sentetik olarak da yapılmaktadır. Etki şekline göre iki çeşit böcek zehiri vardır: 1. *Dokunma zehirleri,* derisine değdiğinde böceği veya kurtçuğu öldürür. Nikotin, rotenon bu çeşit maddeler olduğu gibi bazı sentetik ilâçlar da bu çeşittendir: diklorodifeniltrikloretan (D.D.T.), hekzaklorosiklohekzan (H.C.H.), difenilen sülfür, diğer sülfosiyanik, eterler, v.b.; 2. *Sindirim zehirleri,* böceği yiyecek yoluyle zehirler. Bunlar genellikle, kalsiyum ve kurşun arseniyatları gibi fabrikada yapılmış ilâçlardır. Böcek zehirlerinin kullanılması kanunla düzenlenmiştir.

◆ **Böcekçil** sıf. Böceklerin üzerinde büyüyen sporlu bitkiler için kullanılır.

◆ **Böceklenme** dönşl. f. Böcek peyda etmek. || Böceklenerek bozulmak: *Un böceklenmiş.*

◆ **Böcekhane** veya **böceklik** i. İpekböceği yetiştirilen yer.

◆ **Böcekli** sıf. Böceklenmiş, içinde böcek bulunan. (LM)

Böcekbaşı bls. i. Teşk. tar. Osmanlı devlet teşkilâtında emniyet, zabıta âmiri.

— ANSİKL. *Böcekbaşı* yakaladığı suçluları, kimliklerine ve işledikleri suça göre, ağakapısına veya yeniçeri ağasının yanına veyahut ihtisab nazırının konağına veya Babacafer zindanına gönderir, cezalandırılmalarını sağlardı. Böcekbaşı ölüm cezalarını da uygulardı.

Gizli zabıta görevi yapan Böcekbaşının emrinde erkeklerden başka kadın memurlar da bulunurdu. Emrindekiler çoğunlukla hırsızlık, yankesicilikle ün yapmış, fakat sonradan bu işleri bırakmış kimselerdi. (M)

BÖCEKBİLİMİ bls. i. Zoolojinin böcekleri veya altıbacaklıları, daha geniş anlamda, karada yaşayan eklembacaklıları inceleyen bölümü.

— ANSİKL. Modern *böcekbilimi,* Malpighi'nin ipekböceği üzerindeki araştırmaları ve Swammerdam'ın böceklerin başkalaşması hakkındaki gözlemleriyle XVII. yy.da başlar. XVIII. yy.da Frisch ile Roesel von

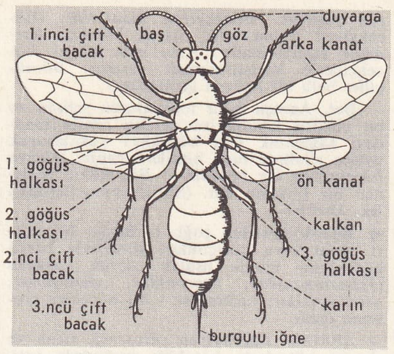

böcek

Rosenhof, eklembacaklılardan birçok hayvanın geçirdiği değişiklikleri ve bunların yaşantılarını açıkladılar. Ama bu yüzyılın en büyük gözlemcisi Réamur'dür (1683-1757). Onun yazdığı *Mémoires Pour Servir à l'Histoire des Insectes* (Böceklerin Tarihi Konusunda Araştırmalar) adlı eser, böcekbiliminin şaheserlerinden biridir. İsveç'te Charles De Geer (1720-1778) onu izleyenlerdendir.

Böcekler hakkındaki araştırmalara, o zamana kadar eksik olan ortak temeli, ünlü tabiat bilgini Linne sağladı. Linne herkesce kabul edilebilen bir sınıflandırma yaptı ve çift isimli bir adlandırma usulü koydu. XVIII. yy.ın sonunda, Geoffroy, kınkanatlıların bacaklarındaki eklem sayısına, Fabricius ağız parçalarının benzerliğine göre sınıflandırma yaptılar. Tabiî familyaların yaratıcısı olan Latreille (1762-1833) böcekbilimine yakınlık (akrabalık) kavramını soktu ve bugünkü sistematik böcekbilimini kurdu. Jean-Henri Fabre (1823-1915), ilk defa, gayet akıcı bir dille kaleme aldığı gözlemleriyle, halkı böceklerin yaşantısıyle ilgilendirmeyi becerdi.

Bugün, böcekbilimi tabiî bilimlerin en çok ilgi çeken kollarından biridir. Tarım alanındaki uygulamaları, büyük bir önem kazanmıştır. (L)

BÖCEKÇEKEN bls. sıf. Yok etmek amacıyle böcekleri çekmeye elverişli bütün kimyasal maddeler için kullanılır. (*Zt.* BÖCEKKAÇIRAN.)

— ANSİKL. *Böcekçeken* maddeler belli bir türü çekerek yalnız onu yok eder. Bu yüzden böcek zehirlerine tercih edilir. Çünkü böcek zehirleri ayrı ayrı gözetmeksizin her böceği öldürür. (L)

böcekbaşı

BÖCEKÇİL i. ve sıf. Sadece veya çoğunlukla böcekle beslenen canlı. Sinekkapanlar, karatavuklar, kuyruksallayanlar, köstebekler, kirpiler, peygamberdeveleri, örümcekler v.b. böcekçildir. Kuşların çoğu böcekçildir. || *Böcekçil bitkiler.* (Bk. BÖCEKKAPAN.)

— *Böcekçiller* çoğl. i. İki yüz kadar türü kapsayan memelihayvanlar takımı (kirpiler, köstebekler, soreksler).

— ANSİKL. *Böcekçiller* çok dişli kara hayvanlarıdır. Dişlerinin büyümesi sınırlı, köpekdişleri küçük, azıdişleri girintili çıkıntılı sivridir. Bacakları kısa, tırnaklar çengel gibidir. Çoğunun derisi dikenlidir. Avustralya ve Güney Amerika'dan başka dünyanın her yerinde bulunur. Sekiz familyaya ayrılır. Köstebekgiller, suköstebeğigiller, kirpigiller, altın-köstebekgiller, soreksgiller, sivrisincapgiller, sıçrar-hortumlugiller. Primatların, (insanlar, maymunlar ve makiler) bu böcekçillerin bazılarıyle (özellikle kirpigiller ve sivrisincaplar) aynı soydan geldikleri sanılmaktadır. (L)

BÖCEKKABUĞU bls.i. ve sıf. Yeşille mor arasında, maden parlaklığında renk: *Böcekkabuğu deriden çanta.* (M)

BÖCEKKAPAN bls. i. Bot. Bir kısım organları böcek yakalamağa ve sindirmeğe elverişli olan bitkilerin ortak adı (apocynum, dionea, drosera). [L]

BÖCEKURU bls. i. Bitki hastalığı. Bir böceğin sebep olduğu bitki uru. Bitki uyuzu anlamına da kullanılır. En çok rastlanan bitki urlarındandır. Mazı da denir. (L)

BÖCEKYİYEN bls. sıf. ve i. Böceklerle beslenen. || Böcekler üzerinde asalak ola-

Arnold BÖCKLİN kendisi tarafından

böğürenmaymun

rak yaşayan: *Böcekyiyen mantarlar.* (Böcekyiyen terimi sıfat olarak böcekçil terimiyle eşanlamdadır. Ama isim olarak böcekçillerle karıştırmamak gerekir. *Böcekçiller* belli bir hayvan grubudur.)

— Bot. Azotça fakir topraklarda yetişen ve bu yüzden kendilerine gerekli azotlu maddeyi sağlamak için böcekleri yakalayarak öylece sindiren bazı bitkilere denir: *Dionea böcekyiyen bir bitkidir.* ‖ Böceklerle beslenen bir bitkinin adı. (Sinekkapangillerden.) Bk. ANSİKL.

◆ **Böcekyiyenler** çoğl. i. Başka böcekleri yiyen veya kurtçukları genellikle başka böceklerin içinde asalak olarak yaşayan *(Ichneumonidae, braconidae, chalsididae, proctotrudiae, tachinidae* v.b.) böcekler grubuna denir.

— ANSİKL. *Böcekyiyen (drosera),* sıcak ve ılıman bölgelerin bataklık yerlerinde yetişir. Avrupa'da en yaygın olanı beyaz çiçekli, çokyıllık otsu bir bitki olan bataklık böcekyiyenidir *(Drosera rotundifolia).* Yaprakları kırmızımsı, yapraksapı uzun, yaprakayası değirmidir. Yaprağın üst yüzü, dibinde uyarılabilir bezler bulunan tüycüklerle kaplıdır. Böcek dokununca bu tüycükler birdenbire kıvrılır, bütün yaprakayası büzülür: böcek yakalanır ve ölür; salgı bezlerinden, güneşte parıldayan damlacıklar şeklinde, pepsince zengin asitli bir sıvı çıkar, böcek sindirilir. Böcekyiyenin özsuyu öksürük dindirici olarak kullanılır. (L)

BÖCKH (August), alman filologu (Karlsruhe 1785-Berlin 1867). Filolojinin, bir ulusun bütün içtimaî ve siyasî hayatını belli bir süre içinde ele alarak canlandıran tarihî bir metot olması gerektiğini savundu. Önemli eseri: *Corpus Inscriptionum Greecarum* (Yunanca Yazıtlar Derlemesi) [1824-1850]. (L)

BÖCKLİN (Arnold), isviçreli ressam (Basel 1827-Fiesole 1901). Düsseldorf akademisinde Schirmer'in öğrencisi. Paris'e (1848), Roma'ya (1850) gitti; başarı kazandı. Basel, Münih ve Weimar'da çalıştı, 1860'ta Weimar yeni Güzel Sanatlar okulunda peyzaj dersi verdi, sonra da İtalya'ya yerleşti (1876). Çoğu zaman naif nitelikteki konulu resimleri veya tarihî tablolarına kıyasla, *Villas au Bord de la Mer* dizisi daha değerlidir. Romantik, fakat roma geleneği ile karışık bir anlayış içinde, yarı pagan, yarı alman mitolojisine dayanan bir hava taşıyan eserler verdi. Renkleri güçlü olmaktan çok, acıydı. Eserleri: *Bir Bahar Günü, Kentauros ile Nympha* (Berlin), *Dalga oyunları* (Münih Pinakoteki), *Ölüler Adası, Vita Somnium Breve* (Hayat Kısa Bir Rüyadır), *Paolo ile Francesca* (Weimer), *Vénus Genitrix* (Basel). [L]

BÖCÜ i. Çocukları korkutmak için söylenen ve gulyabani, umacı gibi hayalî yaratıklara verilen ad. *(Eşanl.* ÖCÜ.) ‖ *Halk dili.* Böcek. (M)

BÖGÜ HAN-TEGİN (veya **BOKU HAN-TEGİN**), uygur hükümdarları sülâlesinin kökleriyle ilintili olarak Alâeddin Cüveynî tarafından tespit edilen efsanenin kahramanı. Efsanenin konusu şudur: Uygurlar, Tolga ile Selenga ırmaklarının birleştiği yerde, Kumlancu bölgesinde yüzyıllardan beri yaşarlardı. Kumlancu'da bulunan bir tepenin, gökten inen bir ışıktan gebe kalması üzerine, bir süre sonra tepede bir kapı açıldı ve içinden beş erkek çocuk çıktı. Sungur Tegin, Kotur Tegin, Kökel Tegin, Or Tegin ve Bögü (veya Boku) Tegin adlı bu çocukları Uygurlar büyüttüler. Çocukların en küçüğü olan Bögü Tegin çok akıllı ve bilgili olduğu için Uygurlar onu kendilerine han seçtiler. Bir gece Bögü Han, bir kız tarafından Kut dağına götürüldü. Bu kız Bögü Hana dünyaya hâkim olacağını bildirdi ve ona yeni bir din öğretti. Bögü Hanın ölümünden sonra Uygurlar Balasagun şehrine göç ettiler.

Bu efsane, Çinlilerin yazdığı Moğol sülâlesi tarihinde de vardır. Alâeddin Cüveynî bu efsaneyi Karakorum'da bulunduğu sırada Uygur bilginlerinden veya rahiplerinden duymuş olmalıdır. Cüveynî bu efsanenin bir taş üzerinde yazılı olduğunu kaydeder. Efsanenin kahramanı Bögü Han, tarihî bir şahıstır. Cüveynî'nin sözünü ettiği Karakorum yazıtında onun adı gerçekten vardır. Bögü Han 760-780 yılları arasında hakanlık etmiş ve 763'te mani dinini kabul ederek Uygurlar arasında yaymıştır. (M)

BÖĞ i. Yer örümceği. İri veya orta boylu, son derece çevik ve yırtıcı, gececi bir hayvandır. (İlmî adı: *Galeodes.)*

— ANSİKL. *Böğler,* Eski Dünya'nın sıcak ve çorak bölgelerinde yaygındır. *Galeodes Graecus* ve *G. araneoides* Doğu Avrupa'nın güneyinde yaşar, her ikisi de kızıl ve sarımsı renktedir; vücudu külrengi dik kıllarla kaplıdır. (L)

BÖĞÜR i. İnsan veya hayvan vücudunun kaburgalarla kalça arasında kalan kısmı. ‖ İnsan vücudunun bir bölümü: *Yumruklarını böğrüne dayadı* (Ömer Seyfeddin). *Bir kurşun sağ böğrümü çizip geçmiş olacak* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Teşm. yol.* Yan taraf: *Sular uyanmıştı. Küreklerin altında, sandalların böğründe çırpıntılar, şıpırtılar vardı* (H. E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. *Boş böğür,* böğüre verilen ad: *Bir kurşun yemişiz omuz başımızdan, bir kurşun yemişiz boş böğrümüzden...* (K. Tahir). ‖ *Eli (iki eli, elleri) böğründe (kalmak),* ne yapacağını bilememek, çaresiz kalmak: *Böyle iki elim böğrümde, bu ihtiyarın ölümüne göz dikerek beklersem mahvolurum* (H. R. Gürpınar).

— Atçılık. Bk. ANSİKL.

— Mim. Yapının bir bölümünü ana yapıya bağlayan kemer.

— ANSİKL. Atçılık. Atta *böğür* üç kısımdır: üstte *çökük* bir kısım, ortada *kiriş,* altta *çekik* bir kısım. Böğür uygun sayılmak için kısa ve dolgun olmalıdır. Üst kısım fazlaca geniş olursa böğür «çukur», orta kısım çok gergin olursa «çıkık» denir; bu iki kusur aynı hayvanda birden bulunursa o hayvana da *lâgar* denir. Atın böğrü tazı böğrüne benzerse *kalkık böğür* denir.

Böğürün hareketleri soluk alma ve verme hareketleridir; göğüs hastalıklarının teşhisine yarar. Gebe hayvanlarda (özellikle inek ve kısrakta) dölütün hareketleri böğürde belirir ve hayvan su içerken gözle görülebilir. (ML)

Böğürdelen kalesi, Belgrad'ın batı kısmında ve Sava nehri üzerinde osmanlı serhad kalesi. 1470-1471 Yılları arasında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırıldı. Böğürdelen adı «yandan vuran tabya» anlamına gelir. Osmanlı kaynaklarında bu kalenin adına *Sabaç* şeklinde de rastlanır. Kale, 1476'da Macarların eline geçtiyse de, Kanunî Sultan Süleyman 1521'de burasını geri alarak tamir ettirdi. (M)

BÖĞÜRENMAYMUN bls. i. Orta ve Güney Amerika'da yaşayan yassıburunlu maymun.

— ANSİKL. *Böğürenmaymunlar (alouata),* oldukça iri vücutlu, kalın postlu, yakalayıcı uzun kuyruklu hayvanlardır. Ses kutusu şeklindeki şişkin ve torbamsı dil kemiği sayesinde, kilometrelerce öteden duyulabilen çığlıklar atabilir. Yaşlı erkeklerde bu şişkinlik sık kıllı uzun bir sakalın altında kalır. Kızılımsı sarı böğürenmaymun *(Aluata seniculus)* en çok rastlanan türdür; kuyruğu da dahil boyu 1,60 m uzunluğundadır. Ekvador ve Venezuela'da yaşar. (L)

BÖĞÜRMEK geçz f. [Öküz, deve v.b. için] Bağırmak: *Köyün sığırları böğürmeğe, köyde her yer canlanmağa başladı* (Yaşar Kemal). *Mec.* [İnsan için] Yüksek sesle ve anlaşılmaz biçimde bağırmak.

◆ **Böğrüşmek** ortaklş. f. Birlikte bağırmak.

◆ **Böğüre böğüre** veya **böğür böğür** zf. Bağırarak: *Böğüre böğüre toprakları yırtar* (K. Tahir). *Ben, işte böğür böğür ağlamak istiyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Böğürme** i. Böğürmek eylemi.

◆ **Böğürtmek** ettrg. f. Bağırmak.

◆ **Böğürtü** i. Böğürürken çıkan ses.

— Avc. Geyik ve geyiğin aşk çığlığı. ‖*Böğürtü zamanı,* kızışma devresi. ‖ *Böğürtüye saldırmak,* köpekleri, çevre içinde böğürdüğü duyulan geyiğin peşine salmak. (ML)

BÖĞÜRTLEN i. Dikenli bitki. Meyvesi küçücük taneciklerden meydana gelmiş topaklar halindedir. (Gülgillerden; ilmî adı: *rubus.)* [Yaprakları ve bazen tomurcukları halk hekimliğinde peklik sağlamak için kullanılır.]

— ANSİKL. Bir *böğürtlen* türü olan ahududu *(Rubus idaeus)* uzun zamandan beri bahçelerde yetiştirilir. (Anayurdu Avrupa dağlarıdır.) Böğürtlen çok arsız bir bitkidir. Çit bitkisi olarak kullanılır. Bayağı böğürtlenin *(R. fructicosus)* sarmaşığımsı dalları ve yaprak sapları sık dikenlidir. Meyvesi önce kırmızı olur, sonra kararır. Ekşi tatlı bir tadı vardır. Şurubu ve reçeli yapılır. Daha bodur olan mavi meyveli böğürtlenin *(R. caesius)* meyveleri, bayağı böğürtleninkinden daha iri, fakat daha tatsızdır. İsveç'te yetişen kuzey böğürtleninin *(R. arcticus)* meyvesinden Laponlar hem yiyecek, hem de içki yapar. Bazı böğürtlenler süs bitkisi olarak kullanılır. Böğürtlenler her çeşit toprakta ve iklimde yetişebilir. (L)

BÖĞÜRTLEN, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Orta Fırat bölümünde, Urfa ilinin Birecik ilçesine bağlı bucak; 4 735 nüf.; 14 köy. — *Bucak merkezi* (489 nüf.), Birecik'e 22 km uzaklıktadır. (M)

BÖHLAU (Helene), alman kadın romancı (Weimar 1859-Widdersberg, Münih yakınları 1940). 1886'da İstanbul'da müslüman olarak Ömer Raşit adını alan Dr. Friedrich Arndt ile evlendi, onunla birlikte İstanbul'a geldi, karı-koca bir süre sonra Münih'e dönerek orada yerleştiler. Önce eski Weimar Almanya'sını canlandıran hikâyelerini yayımladı: *Ratsmädelgeschichten* (Belediye Üyelerinin Kızları Üstüne) [1888]; sonra evliliğe, insana ve topluma çatan tezli eserler yazdı: *Der Rangierbahnhof* (Manevra İstasyonu) [1895]. Daha sonra, hayatın tatlı ve uyumlu yönünü veren, daha yumuşak hikâyelere döndü: *Isebies* (1911). [L]

BÖHL VON FABER (Johann Nikolaus), alman bilgini (Hamburg 1770-Cadiz 1836). Cadiz'de konsolos iken eski İspanyol edebiyatına merak sardı ve iki antolojiyi düzenledi: *Floresta de Rimas Antiguas Castellanas* (Eski Castilla Kafiyeleri Demeti) [1821-1825] ve *Teatro Espanol Anterior a Lope de Vega* (Lope de Vega'dan Önceki İspanyol Tiyatrosu) [1832]. — Kızı CECİLİA, **Fernan Caballero** adıyle İspanyol romancısı olarak tanınır. (L)

BÖHM (Georg), alman orgçusu ve bestecisi (Hohenkirchen 1661-Lüneburg 1733). Öğrenimini Jéna üniversitesinde yaptıktan sonra Hamburg'ta, sonra 1698'de Lüneburg'da orgçu olarak çalıştı. Bir kantat ile lied'lerden başka, Froberger, Buxtehude ve Pachelbel'in eserlerini hatırlatan, aynı zamanda fransız müziğinin etkisini gösteren, org ve klavsen için kompozisyonlar besteledi. (L)

BÖHM (Theobald), alman flütçüsü ve bestecisi (Münih 1794-ay.y. 1881). Paris, Londra, İsviçre, İtalya ve Orta Avrupa'yı dolaştı. 1832'de flüt için, yüzyıldan beri değiştirilmeyen ve obua ile klarinet ve bas için kullanılan, bir mekanizma icat etti. Flüt, piyano veya orkestra için altmış kadar parçayle flüt üzerine deneme niteliğinde iki eseri vardır. (L)

BÖHM-BAWERK (Eugen von), avusturyalı iktisatçı (Brünn 1851-Viyana 1914). Marjinalist psikoloji okulunun önde gelenlerinden biri. Faize, zamanın bedeli gözüyle bakan önemli bir teorisi vardır. Buna göre, faiz, elaltında bulunan bir mal ile ileride elde edilecek bir mal arasındaki değer farkını temsil eder. Başlıca eserleri: *Kapital und Kapitalzins* (Sermaye ve Sermaye Faizi) [1884-1889], *Grundzüge der Theorie des Wirtschaftlichen Guterwertes* (İktisadî Mal Değeri Teorisinin Ana Çizgileri) [1886]. (L)

BÖHME (Jacob), mistisizmin başlıca temsilcilerinden (Altseidenberg, Görlitz yakınları 1575-Görlitz 1624). **Alman Filozofu** diye anılır. Görlitz'de ayakkabıcı ustası idi. Genç yasta ermişçe hayaller gördüğünü ileri sürdü. Ona göre her şeyin ilkesi, özü ve sonu Tanrıdır. Ölümlü veya sonsuz olan her şey gibi kötülük ve iyilik de Tanrıdan gelir. Spinoza, Schelling ve Hegel'in öncüsüdür. Eserleri: *Aurora Oder Morgenröthe im Aufgang* (Şafak Sökerken) [1612],

Foto. X, Hermes-Lane-Rapho (LAROUSSE)

İNSAN VE HAYVANLARA ZARARLI BÖCEKLER

BİTKİLERE ZARARLI BÖCEKLER

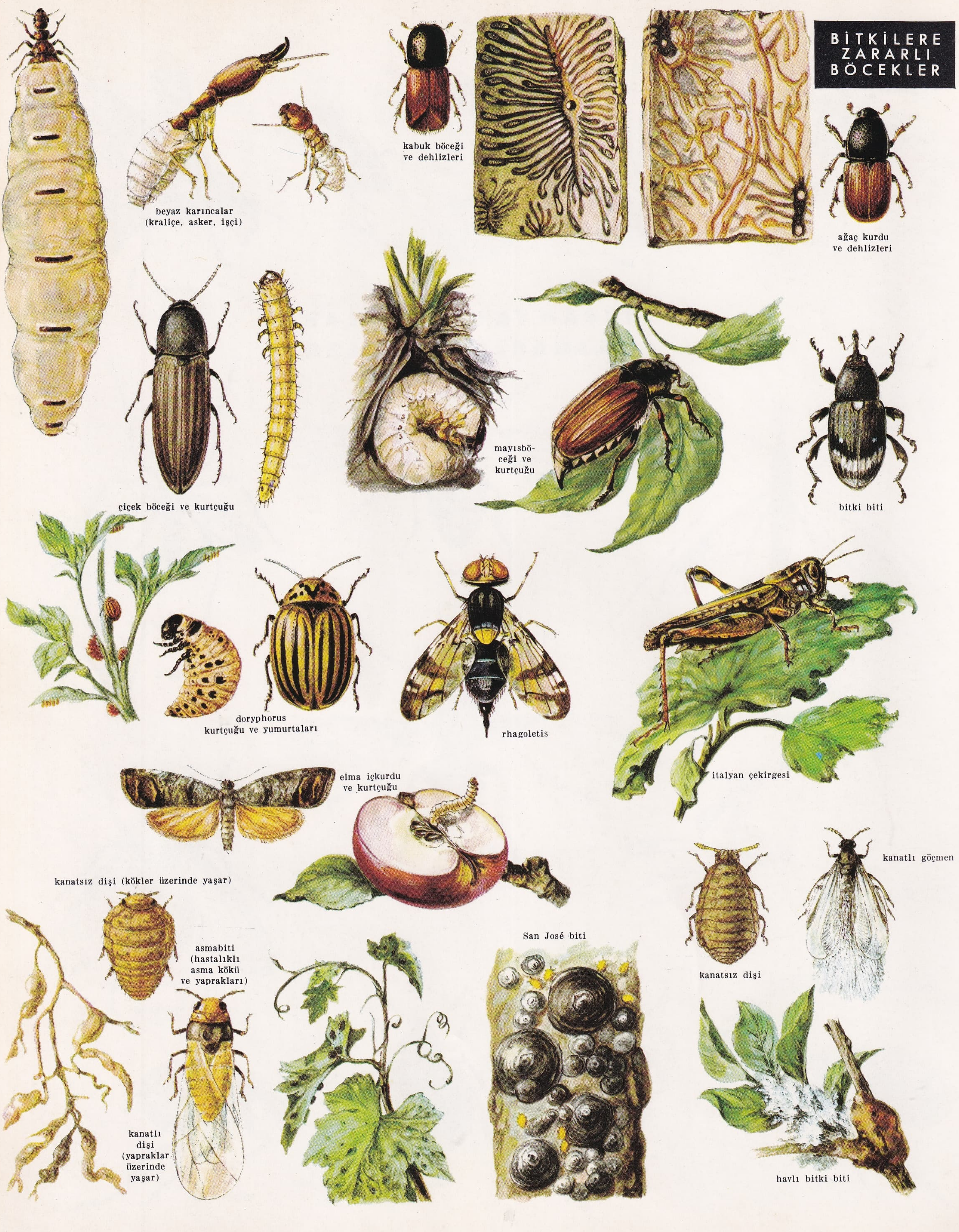

Beschreibung der Drei Prinzipien Göttlichen Wesens (İlâhi Varlığın Üç İlkesi Üzerine) [1619], *Vom Dreifacen Leben des Menschen* (İnsanın Üçlü Hayatı Üstüne) [1620], *Mysterium Magnum* (Büyük Sır) [1623]. (L)

BÖHMER (Eduard), alman filologu (Stettin 1827-Lichtenthal 1906). Halle ve Strasbourg üniversitelerinde profesör, Güney edebiyatı uzmanı olarak *Chanson de Roland*'ın karşılaştırmalı baskısını hazırladı. (L)

BÖHMER (Johann Friedrich), alman tarihçisi (Frankfurt-am-Main 1795-ay.y. 1863). Karolenj devri üstüne eserler yazdı. *Monumente Germaniae Historica*'da (Almanya Tarihi Kaynakları) çalıştı, *Regesta İmperii*'yi (İmparatorluk Belgeleri Derlemesi) biraraya topladı (1831). [L]

BÖHMER (Justus Henning), alman hukukçusu (Hannover 1674-Halle 1749). Halle üniversitesinde profesör, Prusya'da devlet danışmanı, protestan hukukunun kurucusu. (L)

BÖHM-ERMOLLİ (Eduard VON), avusturyalı general (Ancona 1856-Troppau 1941). Birinci Dünya savaşında ikinci avusturya ordusu komutanı, 1915'te rus cephesindeki savaşlara katıldı, 1918'de komutasındaki bir alman-avusturya ordusunun başında, fransız cephesinde Aisne üzerine yapılan saldırıya katıldı (27 mayıs). [L]

BÖHMİT i. Miner. Alüminyum hidratın tabiî oksidi. Al_2O_3, H_2O ile gösterilir. Boksidi teşkil eden minerallerden biridir. Türkiye'de bol miktarda Toroslar'da Akseki ve Zonguldak'ta, Kokaksu ve başka yerlerde de vardır. (LM)

BÖHTLİNGK (Otto VON), alman bilgini, hint dilleri uzmanı (St. Petersburg 1815-Leipzig 1904). Sanskritçeden birçok çeviri yaptı. Eserleri: *Über die Sprache der Jacuten* (Yakutların Dili) [1851], R. Roth ile birlikte, St. Petersburg'da bastırdığı *Sanskrit-Wörterbuch* (Sanskritçe Sözlük) [7 cilt 1853-1875]. (L)

BÖLEN i. ve sıf. (*bölmek*'ten *böl-en*). *Yeni.* Mat. Bölme işleminde bölünen sayının kaç eşit parçaya ayrıldığını gösteren sayı. *Esk.* Maksumunaleyh. (Bk. ANSİKL.) || *Ortak tam bölen*, iki veya daha fazla sayıyı tam olarak bölen sayı. || *Sıfır böleni*, bir halkada, bir *b* elemanı ile çarpımı *(ab)* sıfır olan bir *a* elemanı. (*b* elemanı da bir sıfır bölenidir.) [Bk. ANSİKL.] || *Tam bölen*, bir sayıyı kalansız bölen sayı.

— ANSİKL. Mat. *Bölenler*, yani bir sayının askatları veya çarpanları, bu sayıyı tam olarak bölen sayılardır; meselâ 2, 3, 4, 6 sayıları 12'nin bölenleri veya askatlarıdır.

Bir sayının asal çarpanları veya asal bölenleri, bu sayıyı tam olarak bölen asal sayılardır. 12'nin asal çarpanları 2 ve 3'tür. Bir sayının bölenlerini tayin etmek için, bunun asal çarpanlarını aramakla işe başlanır. Ele alınan sayı, kaç defa mümkünse, asal sayıların en küçüğü olan 2 ile o kadar defa bölünür. İkinci bölüm aynı şekilde, asal sayıların ikincisi olan 3 ile kaç defa mümkünse o kadar defa bölünür; böylece 1'e eşit bir bölüme ulaşılıncaya kadar işleme devam edilir. Verilen sayının asal çarpanları bilindiğine göre, onları ikiser ikişer, üçer üçer çarpmakla *bileşik bölenler* elde edilir.

İki veya daha çok sayının birkaç ortak çarpanı olabilir. İki sayının bütün ortak çarpanlarının en büyüğüne bu iki sayının *en büyük ortak bölen*'i adı verilir.

Birçok sayının en büyük ortak bölenini elde etmek için, önce bunlar asal çarpanlarına ayrılır, sonra bu sayıların en küçük üslü ortak çarpanları alınıp çarpılır. İki sayının en büyük ortak böleni şöyle de bulunabilir: büyük sayı küçüğe bölünür, küçük sayı kalana bölünür, birinci kalan ikincisi ile bölünür, üçüncü kalan dördüncüsü ile bölünür, böylece bir sıfır kalan elde edilinceye kadar devam edilir. Son bölmenin böleni aranan en büyük ortak bölendir. A, B, C, D gibi birkaç sayının en büyük ortak bölenini bulmak için, önce A ile B'nin α en büyük ortak böleni bulunabilir, sonra α ile C'nin β en büyük ortak böleni bulunur, en sonra β ile D'nin γ en büyük ortak böleni bulunur. Aranan en büyük ortak bölen γ 'dır.

1. Bir sayı bazı sayıları bölüyorsa bunların en büyük ortak bölenlerini de böler.

2. Birkaç sayı aynı sayıyla çarpılırsa, ortaya çıkan sayıların en büyük ortak böleni de işlemden önceki en büyük ortak bölenin bu çarpanla çarpılması sonucunda bulunur.

3. İki sayı en büyük ortak böleniyle bölünürse elde edilen sayılar aralarında asaldır.

● x cinsinden bir polinomun en basit bölenleri birinci derecedendir ve $(x—a)$ şeklindedir. Bir x'li polinom da, x yerine a konulduğunda bu polinom sıfır ederse, $x—a$ ile bölünebilir.

● *Sıfır bölenleri* bütün halkalarda yoktur. Gerçel (reel) veya kompleks sayılar bünyesinde $ab = 0$ eşitliği, ancak a veya b çarpanlarından biri sıfırsa mümkündür. Sıfır bölenleri olmayan bir halkaya *tamlık halkası* denir. Böylece, modulo 6 kongruans sınıflarının Z/6 halkasında, 2 ve 3 sınıfları, sıfır bölenleridir: gerçekten 2x3 = 0 elde edilir. Z/n halkasında eğer n asal değilse sıfır bölenleri mevcuttur; n basamaktan kare matrisler, komutatif olmayan bir halka meydana getirir, bu halkada sıfır bölenleri bulunur. Bunun gibi, 2. basamaktan kare matrislerde,

$$\begin{bmatrix} 2 & 4 \\ 5 & 10 \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} -2 & 6 \\ 1 & -3 \end{bmatrix}, \begin{bmatrix} 0 & 0 \\ 1 & 2 \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} 4 & 0 \\ -2 & 0 \end{bmatrix}$$

işlemleri yapılırsa, çarpım olarak sıfır matrisi bulunur: yazılan dört matris sıfır bölenlerdir. Bir kare matris eğer determinantı sıfırsa (tekil matris) ve yalnız bu halde, sıfır bölenidir. (L)

BÖLGE i. (*bölmek*'ten *böl-ge)*. Sınırları, idarî veya iktisadî birliğe, arazi, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine veya üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçası: *Kuzey bölgesi. Marmara bölgesi. (Esk.* Mıntıka.)

— Anat. Vücutta belirli bir kısım: *Baş bölgesi.*

— Ask. Önemli ve genellikle cepheye paralel herhangi bir taktik sahaya verilen ad. (Bu saha tahkim edilmiş bir bölge, bir savunma mevzii, bir muharebe veya geri hizmet veya ikmal sahası, trafik kontrol bölgesi olabilir.) || *Bölge kumandanı*, bir bölgedeki askerî kuvvetlerin en yüksek rütbeli subayı. || *Askerî bölge*, bölge kumandanı adı verilen tek bir subayın emri altında, birkaç ili içine alan askerî kara, hava veya deniz bölgesi. || *Harekât bölgesi (alanı)*, savaş alanının askerî harekât ve ona ait idare faaliyetleri için lüzumlu parçası. || *Menzil bölgesi (sahası)*, harekât alanının, muharebe sahası gerisinde ve buna bitişik parçası: (Ulaştırma hatlarını, ikmale ve tahliyeye ait tesislerin ve sahra kuvvetlerinin derhal desteklenmesi ve bakımı için gerekli diğer unsurları içine alır.) || *Muharebe bölgesi (alanı)*, muharip birliklerin fiilen muharebe ettikleri harekât alanının ileri sahası. Muharip birliklerinin harekâtı için lüzumlu bölgeyi içine alır ve geriye doğru menzil sahasının en hududuna kadar uzanır. || *Savaş bölgesi (alanı)*, savaş harekâtına doğrudan doğruya sahne olan veya sahne olması muhtemel kara, deniz ve havaalanları || *Savunma bölgesi*, bakanlıkların sivil ve askerî dairelerinin tümü adına, millî savunmayle ilgili tedbirlerin tasarlanıp uygulanmasına çerçeve teşkil eden ve birkaç ili içine alan arazi bölgesi. || *Yurdiçi bölgesi (sahası)*, normal olarak harekât alanları hariç olmak üzere tekmil millî ülkeyi kapsar.

— Biyo. coğ. Bitki coğrafyasında, yerleşik familyaların bulunduğu ülke. Yerleşik bitkiler yalnız o bölgeye has olduğundan başka ülkelerde bulunmaz.

— Bot. Bk. ANSİKL.

— Coğ. Bk. ANSİKL.

— Havc. *Kontrol bölgesi*, uçakların hava trafiği servislerince (kule) yerden yükselti (irtifa) ve yön bakımından sürekli bir kontrol altında tutuldukları hava bölgesi. || *Uçuş bölgesi*, uçakların devamlı bir kontrola tabi olmadan yerden uçuş talimatı alabilecekleri hava bölgesi.

— İda. Avrupa devletlerinin (Almanya gibi) ve Fransız Milletler birliğinin çeşitli bölgelerinin toprak veya idare bölümleri. Bk. ANSİKL.

— Mat. Belirli bir fonksiyonun alması gerektiği noktalar veya değerler cümlesi: *Tanım bölgesi, tamlık bölgesi.* (BAĞIMLI BÖLGE de denir.) || Düzlemin doğrular veya eğrilerle sınırlanan parçası. || Uzayın düzlem veya yüzeylerle sınırlanan parçası. || *Bölgeler metodu*, denklemi PQR= $\overline{PQR}$ şeklinde olan düzlemsel bir eğri, ancak PQR ile $\overline{PQR}$ 'nün çarpımının aynı işarette olduğu bölgelerde bulunabildiğine göre, bu eğriyi inceleme metodu. || *Basit bağımlı nokta bölgesi*, basit kapalı bir çevre içindeki noktalar cümlesinin teşkil ettiği bölge. || *İki kat bağımlı nokta bölgesi*, biri öbürünün içinde olduğuna göre kesişmeyen kapalı iki basit çevre arasında bulunan noktalar cümlesinin teşkil ettiği bölge. || *İşlem bölgesi*, bir E $\{a_1, a_2 \ldots\}$ cümlesi üzerinde bir dış bileşim kanunu tanımlamağa yarayan bir $\{x_1, x_2 \ldots\}$ cümlesidir. x elemanlarının biri ile a elemanlarının birinden meydana gelen her çifte, E'nin bir elemanı karşılık olur: *Reel sayılar cümlesi bir vektörün bir skalerle çarpımı için bir işlem bölgesidir.* || *Operatörler (işleyiciler) bölgesi*, doğrunun elemanı a olan bir C cümlesi için, doğrucu elemanı α olan Ω cümlesidir. Bu cümle içinde a'yı α 'ya bağlayan bir (dış) bileşim kanunu vardır ve bunun $\alpha .a$ sonucu bir E elemanıdır. Bu kanun, gerçekte, $\Omega \times E$ çarpımının E içinde uygulanışıdır. (Bir vektörün bir skalerle çarpılmasında, reel sayılar cümlesi vektörler cümlesi için bir operatörler bölgesidir. Bu çarpma vektörel uzay kuruluşunun karakteristiklerinin bir kısmını teşkil eder. α için bir işleyiciler bölgesi, iç bir nitelik değildir. O Ω 'nın E'ye göre oynadığı rolü ifade eder.) || *Rasyonellik bölgesi*, belirsiz, bağımsız parametreli rasyonel fonksiyonlar cümlesi. Bu fonksiyonlarda geçen katsayılar tam sayılardır. || *Tamlık bölgesi*, çarpma yasası için nötr bir eleman kabul eden tamlık halkası: *Bağıl tamların Z halkası bir tamlık bölgesidir.* || *Tanım bölgesi. Eşanl.* TANIM CÜMLESİ.

— Sosyal Psikol. *Bölge örnekleme yöntemi*, bir sondajda, coğrafî dağılımdan hareket edip eşit nüfuslu bölgelerdeki konutları genel olarak topoloji bakımından ayırarak (msl. bir şehir toplaşmasında semtler, ev toplulukları, apartmanlar) toplumdan örnekler almağa dayanan yöntem. (Bu şekilde elde edilen birimler daha sonra numaralanır. Tahmine dayanan basit bir usulle [msl. tahminî sayılara dayanan bir tablo] örnekleme yapılacak bölge veya birimler belirlenir. Sonra, buna benzer bir yöntemle her birimde görüşüp konuşulacak kişi veya kişiler belli olur.)

— Spor. *Bölge başkanı*, bir bölgenin spor işlerini yöneten görevli.

— ANSİKL. Bot. Sürgendokunun farklılaşmasından doğan gövde katlarına birinci bölgeler denir. Özellikle ikiçeneklilerle açıktohumlularda, birincil bölgelerin ortasında oluşan ikincil bölgeler belirdiği görülür: bunlar da doğurgan tabakaların ürünüdür. Daha sonra bu ikincil bölgeler içinde üçüncül bölgeler oluşabilir. Gövdelerde merkez-silindir meydana getiren bölge, yapraklara bir ortak eksen (iğne yaprak) halini alabilir: çamgillerde olduğu gibi. Çoğu zaman yaprak sapındaki tek orta damar veya yaprakayasına kol veren ortadamarların her biri, yaprağın damar bölgesini oluşturur.

— Coğ. *Doğal bölge* fizik nitelikleriyle tanımlanır. Bu nitelikler, bir jeoloji yapısının evrimi oldukça uzun süreli ve karışık olmuş yüzey şekillerinin, kararsız bir iklimin, bu kararsızlığın izlerini taşıyan bir toprak ve bitki örtüsünün, özel bir akarsu ağının ifadesidir. Yuvarlak tepelerden meydana gelen relyefi alçak esikleri, çukur vâdileri, burunlarla ve koylarla kesilmiş genellikle kayalık kıyıları, katırtırnağı, eğreltiotu, süpürge otlarından meydana gelen geniş fundalıkları ve bulutlu gökyüzüyle Fransa'da Bretagne doğal bir bölgedir. Ben-

yabanî böğürtlen

Foto. Doisneau-Rapho (LAROUSSE)

Jacob BÖHME
gravür
(Cabinet des Estampes, Paris)

zer görünüşleri bulunmakla birlikte yine de fark gösteren Vosges'lar, Arden'ler, geniş Massif Central, Beauce veya Picadie ovaları, İle-de-France yaylaları da doğal bölgelerdir. Bu alçak veya düz memleketlere karşı Alp ve Pireneler güçlü sıradağlar halinde çıkar. Bununla birlikte Ön Alpler massif Central'den, Kuzey Ön Alpleri de Güney Ön Alplerinden iyice farklıdır. Afrika'da Magrıp'ın güneyinde, bölge ayırımında jeolojik ve morfolojik şartlar iklim şartlarına göre ikinci plana düşer. Büyük alanları içine alan bu bölgelerin bazı yerlerinde yapraklarını hiç dökmeyen ormanlar, bazı yerlerinde de çöl hâkimdir. Durum, Kanada veya S.S.C.B.'nin orta soğuk kuşaktaki iğneyapraklı ağaçlardan meydana gelen ormanlarıyle veya daha yüksek enlemlerdeki Grönland ve Antarktika'nın tundraları da taşlık alanları ve buzla kaplı geniş alanlarında da böyledir. Demek doğal bölgeye oldukça karışık, oldukça geniş bir fizikî görünümde rastlanır; bazen bir görünüş (yüzey şekilleri, bitki örtüsü v.b.) hâkim olacak kadar ağır basar, bazen de orta iklim bölgelerinin tepe ve ovalarında olduğu gibi, görünümler öylesine değişiktir ki öğeleri arasında bir aşama sırası kurulamaz. Bu yüzden bir bölgenin sınırlarını belirlemek güçtür. Batıdan doğuya doğru geniş bir biyoklimatik bölgede (nemli tropikal orman, savan, kurak bölgenin çölü veya orta soğuk bölgenin tayga'sı) ilerlenirse görünüm yüzlerce kilometre değişmeden kalabilir. Doğal bölge sınırlarını, kesiklerini belirlemek için yüzey şekilleri gibi ikinci derecede öğeler olması gerekir. Orta iklimli ülkelerde de bölge sınırlaması zordur. Orta Avrupa veya Fransa'da genişlikleri az birçok bölgeler ayrılabilir. Yapısal, morfolojik, biyoklimatik değişiklikler çoğalır. Çözülemeyecek kadar karışık bileşimler meydana getirebilir. Böylece, Fransa'daki merkezî yayla tek yapılı bir doğal bölge değildir ve Limousin veya Morvan'dan Montagne Noire'a ve Cevennes'e kadar birçok bölgesel ayırımlar yapılabilir. Bununla birlikte çok küçük yüzeylerde, meselâ ikinci dereceden bir vâdi çerçevesinde, doğal bir bölge tanımlanamaz. Özellikle bir doğal bölgeyle, bir coğrafî bölge karıştırılamaz, çünkü coğrafî bölge yalnız doğal verileri açısında değil, insanların faliyetiyle de tanımlanır. Oysa bu faaliyet özellikle eldeki teknik olanaklara dayanır; çok değişik biçimler ortaya koyar. Bu yüzden coğrafî bölge az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkelerde aynı şekilde tanımlanamaz. Az gelişmiş ülkelerde insan tabiata daha çok bağlıdır ve tabiatı değiştirmekten çok tabiata uyar.

Ama coğrafî bölgeler doğal bölgelerle aynı ölçüde karışmaz. Birbirinin aynı olan durumlar istisna sayılır. İki bölgenin çakışması ancak devşirme veya avcılıkla geçinilen (Orta Afrika pigmeleri) seyrek nüfuslu yerlerde görülür. Sıcak tropikal bölgelerde tabiatın değiştirilmesi daha güç olduğu halde, coğrafî bölgeyi yine faaliyeti az da olsa insan yaratır. İnsan bu geniş topraklarda bazı kesimlere yerleşir. Av, balıkçılık, otlatma, tarım yollarını ele geçirir. Alanı tanımlar ve sınırlar. Coğrafî bölge burada insanın kontrol ettiği ve adını verdiği alanla karışır. Kamp yerlerinin veya köylerin çevresinde meydana gelir; özellikle yol, vâdi, ırmak ve kıyı boylarına yerleşip pazar yerlerini kurar. Sürekli tarım yapılan yerler çevresinde (özellikle bu yerlerde toprak düzenlenmiş, taraçalar yapılmış ve sulama şebekesi kurulmuşsa) küçük parçalara ayrılma eğilimi gösterir.Böylece Asya'nın Musonlar bölgesinde olduğu gibi bir dağ havzası, bir delta veya taban düzeyi ovası, İran'da olduğu gibi bir dağeteği ovası, Akdeniz yarımadalarında olduğu gibi kuru ve sulu tarımla yarı göçebe veya çevre dağlara, yaylaya çıkma yoluyle uygulanan hayvancılığın birlikte görüldüğü bir vâdi veya vâdiler topluluğu, bir iç ova insan faaliyetinin coğrafî bölge haline getirdiği alanlara örnektir. Bu coğrafî bölgeler de tabiî şartlardan çok insanların faaliyeti ve iktisadî sosyal teşkilâtlanmaları etkisiyle aralarında yeniden bölünebilirler. Orta iklim bölgelerinde, hiç değilse Avrupa'da, coğrafî bölgelerin meydana gelişi, doğal şartların aşırı çeşitliliği ve iktisadî, sosyal, siyasî evrim veya devrimlerin daha çok ve daha karmaşık olması ölçüsünde gelişmiştir. Ulaşımın at veya arabayle yapıldığı, tarım, hayvancılık ve genel elsanatlarının temel ihtiyaçları karşıladığı derebeylik zamanında coğrafî bölgeler küçük oldukları için sayıları da çoktu. Tabiatiyle yollar, ırmaklar ve denizler pazarları, panayırları ve şehirleri birleştiriyordu; ama büyük çapta ticaretle ancak küçük bir azınlık uğraşıyordu ve bu ticaret özellikle lüks ürünleri içine alıyordu. Büyük kısmı köylerde yaşayan halk, içlerine kapanmış bir halde ve çoğunluğu öztüketim sistemi içinde yaşıyordu.

Oldukça zorunlu ve istikrarlı olan topluluk geleneklerine uyuyorlardı; bu gelenekler meselâ mülkleri ayıran çitlerin bulunup bulunmamasını, tarla şekillerini, yerleşmenin toplu veya dağınık olmasını, hattâ çiftliklerin biçimini, yapıların, mobilyaların, giyeceklerin biçimini, dil ve söyleyişi, hukukî ve sosyal gelenekleri, dans ve efsaneleri açıklar. Kır nüfusu yavaş yavaş gelişti ve bölge folkloru halinde muhafaza edilmeğe çalışılan geleneklere sıkıca bağlı kaldı. Folklor terimi bile bu muhafazakârlığın bugüne kadar sunî olduğunu açıklarsa da, eskiden bölgelerin yaşayışını büyük ölçüde etkiliyordu; bu bölgeler küçüktüler ve bir mülk gibi sınırlı veya bir il kadar geniş olabiliyor, bir senyörlük, bir idare birimiyle çakışabiliyorlardı. Makineleşmeden önceki dönemde bölge bu yüzden çok karışık ve oldukça istikrarlı bir fizikî ve beşerî veriler bütünüyle tanımlanıyordu, bu veriler toprağın gelir kaynaklarıyle, az verimli tekniklere sahip olan insanı birbirine bağlıyordu. Birbirine bağlı olan gelir kaynakları ve teknikler bir görünüm tipini tanımlar; bu görünüm tipinde doğal etkenlerle insanların gerçekleştirdiği değişiklikleri ayırdedilebilir bir aşama dengesi halinde birleşir; çünkü orman veya tarla, temel bir ürün, görünüme damgasını vuruyor ve bir yol, pazar veya şehir çevresinde teşkilâtlanmış hayatın ritmini kabul ettiriyordu. Bölgenin kesin bir kişiliği, geleneksel bir adı, iyice belirlenmiş sınırları vardı. Üretim ve değişim tekniklerinde meydana gelen değişmeler, devletin modernleştirilmesi, düşünce veya anlatım biçimlerinin millîleştirilmesi veya milletlerarası hale getirilmesi pasif bölgeciliklerin yanısıra eski bölgeleri de sarstı. Fransa'da derebeylik sisteminin kalıntıları üzerinde yeni kurumlar, millî toprağı küçük birimlere ayırdı. Ama bu birimler hayalî olarak bölündüler; bu bölünme sonucunda idare bölgeleri meydana geldi; idare bölgelerinin sınırları kolaylık olması için doğal çizgiler (dağlar veya ırmaklar) ve merkez görevi yapabilecek bir şehrin varlığı hesaba katılarak çizildi. Bu, derebeylik sisteminden kalma sayılan bölgeyi inkâr etmek ve yerine herhangi bir idare çevresi koymak demekti. Ama yine de birçok bölge dokunulmadan kaldı. Avrupalıların büyük keşiflerden sonra yerleştikleri ve emperyalizmler devrinde sömürgeleştirdikleri «yeni» denen ülkelerde alan genellikle daha geniş, geleneklerin baskısı daha hafifti. Coğrafî bölgeler ya bütünüyle yeniden yaratıldı veya doğal şartlara daha iyi uyan geleneksel bir bölge teşkilâtına eklendi. A.B.D.'de giderek farklılaşan büyük buğday (kış veya yaz) ve mısır «Kuşakları» ile Brezilya'nın birbirini izleyen öncü bölge veya bölümleri oldukça sade, yoktan var olmuşa benzeyen bölgelere tekabül eder. Ama Orta Amerika veya Andlar kesiminde kolonileştirilmiş tropikal bölgelerdeki modern tarım işletmelerinin (gerek Avrupalıların gerekse yerlilerin kahve, kakao, kauçuk ağacı ve yağ hurması işletmeleri) gelişmesi, eski bölge teşkilâtına yeni bir bölüm ekledi; bu bölüm ırk farkları veya besin elde etmek için yapılan üretimin gerektirdiği düzenlemelerle değil, milletlerarası bir pazar düzenlemesiyle tanımlanır. Kuzey Afrika'da da makineyle tarım yapılan büyük tahıl işletmelerinin, bağların, turunçgil ve sebze tarımı işletmelerinin modern ulaşım eksenleri boyunca ve şehirlerdeki işçi ve tüketim pazarları yakınında ağırlığı kömüre dayanan sanayi merkezleri kuruldu ve köyler artan değişime katılmağa başladı; çeşitlenen ihtiyaçlara ve artık sadece bölgesel olmaktan çıkıp millî ve milletlerarası hale gelen pazarlara cevap verebilmek için üretimlerini değiştirdiler, özelleştirdiler; nüfus bakımından şehirler yararına hemen tamamiyle boşaldılar ve şehirler ya merkezi oldukları bölgeler gibi yavaş yavaş sönükleştiler veya ölçüsüz bir şekilde büyüdüler. Avrupa'da bu bölgeler genellikle idare bölümlerine girmezler, oldukça geniş ve kalabalık millî topraklar üzerinde yayılırlar; bu bölümler iktisatlarının nispeten bağımsız olmasıyle tanımlanır, çeşitli faaliyetleri bağdaştırılacak bir merkezden yönetilecek şekilde düzenlenmişlerdir. Alanları ve nüfusları mübadele araçlarının bugünkü donatımıyle ilişkilidir; bu donatım işçilerin yer değiştirmesine, pazarlara mal sağlanmasına, sermayelerin hareketlerine, toplum ve yönetim hizmetlerinin yürütülmesine, hâkim ve avukatlara danışılmasına, okul ve üniversite kurumları açılmasına, bölgesel basının yayılmasına imkân verir. Bu yeni bölgesel alanlar elli bin kilometrekareye yakın yer kaplar (8-10 fransız «departement»ının veya bir alman land'ının kapladığı yer) çevrelerindeki nüfus toplamı 5 milyon kişidir. Bu yeni bölgesel bölümlerin doğal bölgelerle ilişkileri giderek azalmıştır. Buna karşılık bunlar doğal bölgelerin birbirini tamamlayıcı karakterlerini birleştirdiler. Eski beşerî bölgelerle de hiçbir ilişkileri kalmamıştır; yeni coğrafî bölgede gelenekler ve toplumcu anlayış giderek kaybolmaktadır. Yeni coğrafî bölge, istatistiklerle kesinleşen sayılarla nitelenir. Ağırlığını iyice bağdaştırmayı sağlayan merkeze (metropol) vermiştir. Ama sınırları belirsiz ve değişkendir: komşu bölgeyle dinamik fakat kararsız denge halindedir; özel otoyolları, hızlanan demiryolu araçları, süpersonik uçaklar ve füzeler sayesinde uzaklıklar kısalırken dünya küçülür gibi görünmekte, buna karşılık bölgelerin sınırları genişlemektedir.

— Esk. ida. Kutsal imparatorluğun idare ve özellikle yargı alt bölümü. (Albrecht II, 1438-1439 yıllarında, imparatorluğu altı idare bölgesine ayırmak istemişti. 1500'de Maximilian I, bu tasarıyı tekrar ele aldı ve on idare bölümünün sınırlarını belirledi. Avusturya, Bavyera, Burgonya, Franken, Aşağı Ren, Yukarı Ren, Aşağı Saksonya, Yukarı Saksonya, Schwaben ve Westfalen. Bu idarî düzenleme çabası, feodal âdetlerle, prenslerin ve şehirlerin egemen haklarıyle ve arazi sınırlarındaki devamlı değişiklikleriyle çatıştı. İdare bölgeleri, Land alt bölümü olarak, ancak XIX. yy.dan itibaren gerçek bir idare bölümünü meydana getirdiler.) || Avusturya imparatorluğunda, Bach'ın eski tarihî eyaletler zararına kurduğu idare bölümü. (Viyana hükûmetinin atadığı memurlar tarafından yönetilen bu bölgeler, iktidarın hükûmet elinde toplanmasını kolaylaştırdı.) || XVII. yy. Fransa'sında, protestanların, Marie de Médicis'in düşmanca siyasetine karşı koymak için kurdukları en önemli idare bölümü (1611) [Saumur meclisi]. 10 Mayıs 1621'de Luynes ve Louis XIII'e karşı bu idare bölümlerinden sekiz tane kurdular.

◆ **Bölgesel** sıf. *Yeni*. Bölgeye ait, bölgeyle ilgili. *Esk*. Mıntıkavî, mevziî. (LM)

BÖLL (Heinrich), alman yazarı (Köln 1917), genç kuşağın en güçlü yazarlarından. İkinci Dünya savaşından hemen sonraki hayatı anlatan romanlarında, süssüz bir tarafsızlık ve gerçekçilikle birlikte acı bir mizah yer alır: *Trenin Tam Saatıydı* (Der Zug war Pünktlich) [1949], *Ve O Hiç Bir Şey Demedi* (Und Sagte Kein Einziges Wort) [1953], *Das Brot der Frühen Jahre* (Gençlik Yıllarının Ekmeği) [1955]. (L)

BÖLME i. Bölmek eylemi, ayırma, parçalama. || Bölünerek ayrılmış yer: *Yaldızlı kafeslerle çevrili bir bölme padisahlar içindi* (Ş. S. Aydemir). || Bir yeri, küçük odalara veya kısımlara ayıran ince duvar, tahta perde: *Onlar ellerinden gelse odaların arasındaki bölmeleri kaldırmağa, oteli umumî bir koğuş haline getirmeğe taraftardırlar* (R. N. Güntekin). || *Halk dili*. Evlerde yıkanmak için ayrılan küçük oda, gusulhane.

— Anat. Çeşitli organları birbirinden ayıran ince perde: *Burun boşlukları bölmesi, gödenbağırsağı-dölyolu bölmesi. Kalp karıncıkları arasındaki bölme* v.b.

— Arkeol. Bir vazonun kabarık kısmının, bir resmin veya bir alçak kabartmanın yüzeylerini ayıran bölümlerden her birine verilen ad. || Roma ve gotik kapı tablolarının işlemeli kuşağı.

— Bot. Bazı meyveleri birçok bölümlere

Foto. LAROUSSE

ayıran ince çeper. || Bölmelerle bölünmüş bir kapsüldeki bölümlerden her biri.

— Denizc. Gemilerde birbirinden perdelerle ayrılmış ve birinden diğerine su sızmayacak şekilde yapılmış kompartımanlar. || *Bölme dayakları,* bölme perdelerini takviye eden serenler. || *Bölme kapıları,* bölmelerin birinden öbürüne geçebilmek için kapanınca su sızdırmayacak şekilde yapılmış kapı. || *Bölme perdeleri,* bölmeleri yatay ve dikey olarak birbirinden ayıran perdeler. (Bk. PERDE.) || *Sızdırmaz bölme.* Bk. ANSİKL. || *Zırhlı bölme,* savaş gemilerinde yandan gelen mermilere karşı yapılan ve sağdan sola uzayan zırh ile kaplı kısım.

— Ed. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bir bakır levha üzerinde, içine mineyi akıtmak için meydana getirilen yuvalara verilen ad.

— İnş. Bir yapının içini bölen ve taşıyıcı olmayan dikey ince duvar: *Lambrili levhalardan yapılmış bölme.* (Bk. ANSİKL.) || Bir eşyanın içinde bölmeler meydana getiren perde: *Fişek çantasının bölmesi, evrak dolabının bölmesi.* || *Bölme duvarı,* bir yapıda dış yüze dik veya paralel iç duvar. || *Açılır kapanır bölme,* bir odayı veya odanın bir kısmını tecrit etmek üzere, istendiği zaman, yere vidalanmış bir ray üzerinde kaydırılabilen, plastik madde ile kaplı ve bir madenî yapısı olan eklemli bölme. || *Havalandırma bölmesi,* hava akımını yöneltmek amacı ile maden ocaklarında kullanılan bölme. (Bk. HAVALANDIRMA.) || *Kuru bölme,* alçı, harç gibi sulu bağlayıcı kullanmadan, önceden yapılmış ögelerin kuru olarak koyulup yapıldığı bölme. || *Su geçirmez bölme,* herhangi bir su sızmasını belirli bir yerde tutmak amacıyle bir gemide bulunan bölmeler. || *Tahta bölme,* ahşap iskeleti görülen ve araları alçı, tuğla veya taş ile doldurulmuş bölme.

— Mant. Bir ikilemin önermeleri tarafından ortaya konulan almaş. || Bir cinsin içinde bulunan türlerin sayımı. (Bir cinsin türlerini sayarak yapılan bölme, bir kavramı veya bağlı olan kavramları kurar ve bunlarla ilgili akıl yürütmelerin değerini [erimini] tam olarak anlamamızı sağlar. Meselâ bir durumdan başka bütün durumları dışarıda bırakarak bir ideyi [düşünceyi] kuran dolaylı tanıtta bölme zorunludur. Bölmenin en sağlam biçimi *dikotomi*'dir.)

— Mat. Aritmetikte bir niceliğin belirli sayıda eşit parçalara ayrıldığı işlem. (Bk. ANSİKL.) || Cebirde, birine bölünen, öbürüne bölen denilen iki cebirsel ifade verildiğinde, bölenle çarpımları bölünene eşit olan bir üçüncüyü bunlardan bulmaya çalışan işlem.

— ANSİKL. Denizc. *Sızdırmaz bölme.* Yük taşıyan gemilerde en az dört adet sızdırmaz bölme perdesi bulunur. Müsademe bölmesi perdesi, baştaki bölmenin perdesi, kıç kruz perdesi, pervane şaftının dışarıya çıktığı yerdeki bölme perdesi.
Makine dairesi geminin baş tarafına gelen kısmındaki perde ve öbürü de bu dairenin geminin kıç tarafında bulunan perdedir. Ayrıca, sınıflandırma şirketlerinin koyduğu kurallara göre yük ambarlarında da ambar perdeleri bulunur. Yolcu gemilerinde daha çok bölme ve perdeler bulunur ve bunların sayısı birçok faktörlere bağlıdır.
1912 Yılında «Titanic» gemisinin batmasından sonra gemilerde bölme konusu ciddî olarak ele alındı ve 1914 yılında toplanan devletlerarası bir konferans, yolcu gemilerinin bölme sistemi üzerinde yeni kurallar koydu. Ancak 1914-1918 Birinci Dünya savaşı bu kuralların uygulanmasına imkân vermedi. 1929 Yılında Londra'da toplanan Denizde Can Emniyeti konferansının koyduğu kurallar ancak bu yıldan sonra konferansa katılan ve katılmayan bütün devletlerce uygulanmağa başlandı.

— Ed. Bir söylevi, bir yazıyı, bir eseri aralarında bağlar bulunan birçok parçaya ayırmak. (Bölme, söylevde anlatma'dan önce gelir. Amacı tartışmada ele alınacak başlıca noktaları dinleyicilere açıklamaktır. Eski çağ hatipleri bölmeyi yöntemli ve kesin bir şekilde kullanmamışlardır. Modern çağlarda, siyasetçiler ve avukatlar bölmeye çok seyrek bas vurdular. Kilise hatipleri ise, işlemeyi düşündükleri çeşitli noktadan açık bir şekilde birbirinden ayırdılar ve önceden söylevlerini, sınırları belli parçalara böldüler. Meselâ, Bourdaloue, bölmelerinin kesinliği ve bazen de inceliği ile ün kazanmıştır.)

— İnş. *Bölme*'ler hafif, ısı ve sese karşı yalıtkan olmalıdır. Geleneksel bölmeler pişmiş topraktan yapılır. Bunlar, dolu veya boşluklu, üzeri sıva ile kaplanan tuğlalar, cam tuğlalar, hafif beton dolu veya boşluklu bloklar, üzeri sıvanan alçı dolgular olabilir. (Bk. DOLMA *çatkısı.*) Mimarlar sıvayı ortadan kaldıran ve aynı zamanda kolaylıkla sökülüp takılmayı sağlayan *kuru bölme* denilen önceden yapılmış bölmelerin kullanımına yönelmişlerdir. Ahşap esasına dayanan her türlü pano (kontrplak, liflerden yapılmış, sıkıştırılmış panolar v.b.), keten sapları, tahıl sapları, sıkıştırılmış kabartmalı kâğıtlar bu amaçla kullanılabilir. Bunların yapılma tekniği dolu kapılarınkine benzer. Yerine konmaları da titreşimleri geçiren sert bağlantılar kullanmadan döşeme duvar ve tavanla tam bir birleşmeyi sağlayan özel gereçlerin kullanımını gerektirir. Kuru bölmeler ses yalıtımı yönünden ilgi çekici özelliklere sahiptir. Hazırlanmaları çağdaş inşaatın eğilimine göre yapılmaktadır. Bu tip malzemenin, dülgerlerin su kullanarak yaptıkları bölmelere kıyasla, kuru yapılma üstünlüğü vardır. Bunlar, ya yanmaz veya ateşe dayanır malzemelerden yapılır.

— Mat. ● *Tam sayıların aritmetiksel bölmesi.* Bölme, bölünen adı verilen bir sayıyı, bölen denilen öteki bir sayıda bulunan birimler kadar eşit parçalara ayırmayı amaç tutan bir işlemdir. İşlemin sonucu bölüm adını alır. Bölünen, bölenin tam katıysa, bu takdirde bölmenin iki çarpanın çarpımı ile bu çarpanlardan biri verildiğine göre öteki çarpanı bulmayı amaç tutan bir işlem olduğu söylenebilir. Bu halde bölme tam olarak yapılıyor denir. Bölmenin, böleni tam olarak ihtiva etmediği olur, söz gelimi 58 bölüneni, 8 bölenini 7 defa ihtiva eder ve 2 birim bölünmez kalır. İşlemde bölünmez kalan birim sayısına *kalan* adı verilir. Tarifin kendisinden anlaşılacağı gibi kalan, bölenden daha küçüktür.

Yapılacak bir bölme, (:) işaretiyle gösterilir: (54 : 7)'nin 54'ün 7 ile bölünmesini gösterdiği gibi. Aynı sayıları $\frac{54}{7}$ şeklinde birbiri üzerine koyup yatay bir çizgiyle ayrılmış durumda da yazabiliriz.

Bir bölmenin bölüneni D ile, bölenini d ile, bölümü Q ile, kalanı da R ile gösterirsek $D=d \times Q+R$ bağıntısı açıkça ortaya çıkar. İki tam sayının bölümünü bulmağa yarayan kural şudur: İki tam sayıyı bölmek için, bölünenin solundan böleni en az bir, en çok dokuz kere ihtiva eden gerektiği kadar rakam ayırmakla işe başlanır. Böylece, ayrılmış sayının bölenle bölünmesi, bölümün ilk rakamını verir. Bölümün ilk rakamıyle bölenin çarpımı yapılıp sonuç gözönüne alınan kısmî bölünenden çıkarılır, elde edilen farkın sağına, bölünende ayrılmış bulunan sayıyı izleyen ilk rakam indirilir ve böylece ikinci bir kısmî bölünen teşkil edilir, bunu bölenle bölüp bölümün ikinci rakamı elde edilir. Bölümün öteki rakamlarını sırayle elde etmek için aynı şekilde devam edilir: son kısmî bölünen, bölümün son rakamını verir.

● *Bölme ile sağlama yapma.* Bölme ile sağlama yapmak için yukarıda verilen

$$D=d \times Q+R$$

bağıntısı ele alınır, bulunan bölümle bölenin çarpımı yapılır, sonuca bölmenin kalanı eklenir, eğer işlem doğru yapılmışsa bölünenin tekrar bulunması gereklidir.

● *Ondalık sayıların bölünmesi.* Ondalık sayıların bölünmesi, iki ondalık sayıdan her birini 10'un kuvvetiyle çarpmakla onların bölümünün değiştirilemediği düşüncesine dayanır. Bu şu anlama gelir: Ondalık iki sayıdan her birinde virgülü herhangi bir sayıdan sağa götürmekle o sayıların bölümleri değişmez. İşlemi yapmak için, önceki prensibi uygulayarak böleni tam sayı kılmakla işe başlanır, sonra bölünenin tam kısmı bölenle bölünür, elde edilen ve sıfır da olabilen bölümün sağına bir virgül konur ve tam sayılarda olduğu gibi işleme devam edilir.

● *Kesirlerde bölme.* Bayağı iki kesri bölmek, bölen kesirle çarpıldığında tekrar bölüneni veren üçüncü bir kesir aramaktır. Bölen kesri ters çevirip bölünenle çarpmakla sonuç (bölüm) elde edilir.

● *Cebirsel bölme.* İki polinomu bölmek iki türlü olur.

a) Değişkenin azalan kuvvetlerine göre iki polinomu bölmek A ve B, x değişkeninin iki polinomu olsun, A'nın derecesi B'ninkinden büyük olsun, A'yı B'ye bölmek demek, R'nin derecesi B'ninkinden küçük olmak üzere önce iki olacak biçimde iki Q ve R polinomu bulmak demektir.

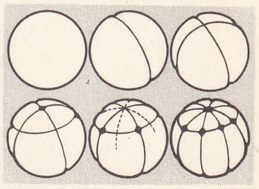

bölünme

$A \equiv B \times Q + R$ olsun, Q (x)'e bölüm ve R'ye de *kalan* adı verilir. İşlemin ancak tek şekilde mümkün olduğu ortaya konur, eğer R kalanı özdeş olarak sıfırsa, A polinomu B polinomu ile bölünebilir denir. Q (x) polinomu, değişkenin azalan kuvvetlerine göre sıralanmışsa, ilk terimi A'nın ilk terimini, B'nin ilk terimine bölmekle elde edilir. Bölümün ilk terimi böylece elde edildikten sonra öbür terimleri elde etmek için aşağıdaki şekilde işlem yapılır: B polinomu bölümün ilk terimiyle çarpılıp A'dan çıkarılır, bu çıkarmanın kalanı (ilk kısmî kalan) artık ancak B böleni ile bölümün henüz bilinmeyen kısmının çarpımını ihtiva eder, bu bilinmeyen kısmı bulmak için, önceki gibi işlem yapılır. B'den küçük dereceli bir kalan elde edilinceye veya özdeş olarak sıfır olan bir kalana erişilinceye (A bu halde B ile bölünebilir) kadar böylece devam edilir.

b) Değişkenin artan kuvvetlerine göre iki polinomu bölmek. A ile B, x'in iki polinomu olsun, ikincisinin sabit bir terimi bulunsun, p de herhangi bir sayı olsun, A'yı p'inci kuvvete göre artan kuvvetlerle bölmek demek, derecesi en fazla p'ye eşit, bir Q polinomu ile bir R polinomu bulmak demektir ki özdeş olarak

$$A \equiv B \times Q + x^{p+1} \quad \text{olsun.}$$

Burada da işlemin ancak bir tek şekilde mümkün olduğu gösterilir. Q bölümünü belirlemek için daha önce söylediğimiz gibi işlem yapılır. Şu tek farkla ki, polinomlar burada değişkenin artan kuvvetlerine göre sıralanmıştır. İşleme en azından $p+1$'e eşit derecede bir terimle başlayan kısmî bir kalan elde edilince son verilir. Bu kısmî kalan bölmenin x^{p+1}R kalanıdır, bölümde elde edilmiş olan kısmî terimlerin cümlesi Q bölümünün tümünü teşkil eder.

◆ **Bölmeli** sıf. Bölme ile ayrılmış: *Gazino bahçesinin hususî gibi olan bölmeli kısmına girerler* (H. R. Gürpınar).

— Ciltc. *Bölmeli yaldızlama,* çizgi işlemeleri ile meydana gelmiş bölmeler içinde, küçük baskı demirlerinin gruplaşmasından meydana gelen, bir süslemeyi gösteren yaldızlama.

— G. santl. İnce bölmelerle çevrili mineli kap. Dikey olarak yerleştirilen taşlarla süslenen bu kapların yüzeyleri cam gibidir. Bk. ANSİKL.

— Histol. Bir bölme ile iki parçaya ayrılmış içi boş organın durumu.

— Radyotek. *Bölmeli bobin,* bir veya birkaç ara prizli (uçlu) bobin diliminden meydana gelmiş bobin.

— Siyasî kurumlar. *Bölmeli (madde madde) oylama,* bir gündemin bölümlerini, bir değişikliği, bir kanun teklifini veya bir tasarının bölümlerini oylamak üzere meclis üyelerinin arka arkaya, ayrı ayrı oy kullanmaya davet edilmesi.

— ANSİKL. G. santl. Mineli kabın tabanı bir metal plaktır. Bu taban üzerine işlemeli gövde oturtulur. Gövde ve taban aynı veya ayrı bir maddeden yapılmış küçük kemerlerin lehimlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu suretle elde edilen kab'a renkli oksitle karıştırılmış mine dökülür. Sonra fırınlama, parlatma işlemi yapılır. Bölmeli mine kaplar, Doğuda genellikle altındandır. XII. ve XIII. yy.lara kadar bu kapları yalnız bizans kuyumcular yapardı.

Mısırlılarda da bu kaplara rastlanır. Fakat Kahire ve Louvre müzelerindeki örneklere göre bu kaplar Mısır'da kilden yapılırdı.

Bölmeli kaplar dönemi, damgalı kaplar dönemini önceler. Bölmeli kaplar dönemi V. yy.dan aşağı yukarı XIV. yy.a kadar uzanır. XII. yy.dan itibaren batıda yapılan damgalı mineli kaplar ötekilerle rekabet etmeğe başladı (özellikle Limoges ve Trier'de yapılanlar). Reims katedralinde bulunan Aziz Remi'nin kadehi, Kolonya'daki Müneccim krallar sandukası, Louvre'da Saint-Denis manastırından gelme vazolar ilk yapılan bölmeli mine kaplar arasındadır. (LM)

BÖLMEK geçl. f. Bir bütünü parçalara ayırmak: *Elmayı ikiye bölmek.* || Bir bütünün içinde birden fazla parça meydana gelecek şekilde ayırma yapmak: *Odayı üçe bölmek.* || Birbirine düşman hale getirmek: *Siz Türklüğü ikiye bölüyorsunuz* (P. Safa).

— TAR. TELM. ***Hükümran olmak için bölmek,*** Machiavelli'nin (Makyavel) ileri sürdüğü kural. Machiavelli'den önce Roma senatosu, Louis XI ve Cathérine de Médicis de bu kuralı uygulamışlardı. XIX. yy. sömürge imparatorluklarının kuruluşunda, Asya ve Afrika'nın komşu topluluklarını birbirine düşman etmek için bu kuraldan çok yararlanıldı.

— Matbaac. *Bir kelimeyi bölmek,* bir kelimeyi ikiye bölüp yarısını satırın sonuna, öbür yarısını da arkadan gelen satırın başına yerleştirmek.

◆ **Bölünebilir** blş. sıf. Tam bölünebilen, bölünmede kalan vermiyen: *Başka bir sayıyla bölünebilir bir sayı o sayının katıdır.*

◆ **Bölünebilirlik** i. Fiz. *Cisimlerin bölünebilirliği,* maddenin genel bir özelliği: bazı cisimler son derece ince parçalara bölünebilir. Bununla birlikte maddenin sonsuz şekilde bölünebilmesi kabul edilmez. Fakat cisimlerin pek küçük, bölünemez unsurların (atomlar veya moleküller) topluluşmasından oluştuğu ileri sürülür.

— Mat. Bölünebilme niteliği. || *Bölünebilirlik özellikleri,* bir sayının bir başka sayıyla tam olarak bölünüp bölünemediğini bölme yapmadan önce basit işlemlerle anlamayı sağlayan özellikler.

— ANSİKL. Mat. Verilen bir sayının bir bölenle *bölünebilirliğini* anlamayı mümkün kılan kurallar türlü sayılama sistemleri için aynıdır. Bu kurallarda verilen sayının rakamları toplanarak ve çıkartılarak basit eşleştirmeler yapılır. Bu basit işlemler bölmeden kalanın, gözönüne alınan bölenle yapılacak çeşitli hesaplarındaki kuralların özel durumları olarak görünür (sıfır kalan hali).

● *Bir sayının, 2 ve iki'nin kuvvetleri olan 4, 8, 16 v.d. ile bölünebilme özellikleri.* Bir sayının 2 ile bölünmesinden kalan, bu sayıda birler basamağı rakamının 2 ile bölünmesinden elde edilen kalana eşittir. Bir sayının 4 ile bölünmesinden kalan, bu sayının sağındaki son iki rakamın teşkil ettiği sayının 4 ile bölünmesinden elde edilen kalana eşittir v.b. Bir sayının 2 ile bölünebilmesi için, birler basamağındaki rakamın 2 ile bölünebilmesi, yani bu rakamın çift olması gerek ve yeter'dir. Bir sayının 4 ile bölünebilmesi için sağdan son iki rakamın teşkil ettiği sayının 4 ile bölünebilmesi gerek ve yeter'dir. Bir sayının 8 ile, 16 ile v.b. bölünebilmesi için gerek ve yeter şart, o sayıda sağdan son üç, dört v.b. basamaktaki sayının 8, 16 v.b. ile bölünebilmesidir.

Bir sayının 5 ile ve bunun kuvvetleri olan 25 v.b. ile bölünebilmesi özellikleri. Bir sayının 5 ile bölünmesinden elde edilen kalan, birler basamağı rakamının 5 ile bölünmesinden elde edilen kalanın aynıdır. Bir sayının 25 ile bölünmesinden kalan, bu sayının sağdaki son iki rakamının teşkil ettiği sayının 25 ile bölünmesinden elde edilen kalanın aynıdır v.b. Buradan şu sonuç çıkar: bir sayının 5 ile bölünebilmesi için, son rakamının 5 veya 0 olması gerek ve yeter şarttır. Bir sayının 25 ile bölünebilmesi için son iki rakamının teşkil ettiği sayının 25, 50 veya 75 sayılarından biri veya iki sıfır olması gerek ve yeter'dir.

Bir sayının 9 ile bölünebilme özellikleri. Bir sayıdaki rakamların toplamı 9 ile bölünebilirse bu sayı da 9 ile bölünebilir.

Bir sayının 3 ile bölünebilme özellikleri. 3 rakamı 9'un böleni olduğundan, bir sayıdaki rakamları toplamı 3 ile bölünebiliyorsa bu sayı da 3 ile bölünebilir.

Bir sayının 11 ile bölünebilme özellikleri. Bir sayının sağdan başlayarak tek sıradaki rakamlarının toplamıyle çift sıradaki rakamlarının toplamı arasındaki fark (hangisi büyük olursa olsun) 11 veya 11'in katı ise, bu sayı 11 ile bölünebilir. Eğer çıkarma yapılamazsa, küçük sayıya, çıkarma mümkün olacak şekilde 11 veya 11'in bir katı eklenir.

Bütün sayılama sistemlerinde, eğer bir sayı, ikişer ikişer asal birçok başka sayıyla bölünebilirse bu sayı o sayıların çarpımıyle de bölünebilir: bir sayının meselâ 120 ile bölünebilmesi için, bu sayının aralarında asal olan ve çarpımları 120 eden 3,5 ve 8 ile bölünebilmesi gerek ve yeter şarttır.

● Cebirde, *bölünebilirlik* kelimesinin, ancak tam ifadeler yahut polinomlar söz konusu olduğunda bir anlamı vardır. Bir polinomun diğer bir polinomla bölünmesinden elde edilen bölüm bir polinom şeklinde ifade edilebiliyorsa, bu polinom öbürüne bölünebilir demektir.
Bir polinomun, meselâ x cinsinden bir polinomun $x—a$ binomu ile bölünebilme özelliği büyük önem taşır: eğer ele alınan polinomun katsayıları sayılardan ibaretse a bir sayı'dır, değilse katsayılara giren harfleri temsil eder. Bir tam x polinomunun $(x—a)$ ile bölünmesinin kalanı, polinomda x yerine a koymakla elde edilen sonuçtur; bundan şu sonuca varılır: x cinsinden bir polinomun $x—a$ binomu ile bölünebilmesi için polinomda x yerine a konulmasının polinomu özdeş olarak sıfır kılması gerek ve yeter şarttır.

● Bir çarpma kuralı bulunan bir cümle içinde, a'nın b'yi böldüğünü söylemek $b = ac$ olacak şekilde bir c elemanının varlığını bildirmektir. Konu komutatif bir kuralla ele alınabilir. Meselâ $a|b$, yazılır, bu a, b'yi böler diye okunur:

$$a|b \Leftrightarrow \exists\ c, b = ac.$$

Doğal tam sayıların meydana getirdiği N cümlesi içinde bölünebilme kısmî bir sıra bağıntısıdır. Bağıl tam sayıların biçimlediği Z halkası için ise böyle değildir; bölünebilme yansımalı (refleksif) ve geçişli (transitif) kalır, fakat antisimetrik değildir. Karşıt işaretli iki sayı eşit olmasa da karşılıklı olarak birbirine bölünebilir. Bu —1 gibi bir'in bir böleninin varlığından doğar. Daha genel olarak, bir tamlık bölgesinde (e birim elemanlı tamlık halkası), e'nin bölenleri vardır. Böyle bir bölen ε ise, a ve $a\varepsilon$ gibi iki eleman karşılıklı olarak birbirini böler. «Karşılıklı olarak birbirini bölmek» bağıntısı bir eşdeğerlik bağıntısıdır. e sınıfı (birimsel elemanlar) çarpma için bir grup meydana getirir. Öbür sınıfların her biri de, elemanlarının herhangi birinin birim elemanlarıyle çarpımıyle elde edilebilir. Bağıl tam sayıların Z halkası içinde, her sınıf karsıt iki elemandan meydana gelir. Bu, birbiriyle karşılıklı olarak bölünebilen eleman sınıflarına ayırma sayesinde, bölüm cümlesi için (doğal tam sayılar cümlesi için olduğu gibi) bölünebilme kısmî bir sıra bağıntısı olur.

◆ **Bölünebilme** i. *Yeni.* Mat. Kalansız bölünür olma. *Esk.* Kabiliyet-i taksim.

◆ **Bölünmek** edilg. f. Parçalara ayrılmak: *Bir top kumaş dörde bölündü.* || Bir bütünün içinde birden fazla parça meydana getiren bir ayırıma konu olmak: *Kat ikiye bölündü.*

◆ **Bölünmez** sıf. [Sayı için] Bölünmeyen. (*Eşanl.* ASAL.)

— Mat. *Bölünmez sayı.* Bk. ASAL *sayı.*

◆ **Bölüntü** i. *Yeni.* Bölünmüş, iki veya daha çok parçaya ayrılmış şey: *Şiirlerindeki duraklarda kelime bölüntülerine pek az rastlamaktayız* (Abdülbaki Gölpınarlı). || Bölme, ayrılmış yer.

◆ **Bölüşmek** ortaklş. f. İki veya daha çok kişi arasında herhangi bir şeyi paylaşmak: *Burada herkesin her şeyini alıp güzelce bölüşmüyor musunuz?* (K. Tahir).

◆ **Bölüştüren** sıf. Bölüştüren, paylaştıran, herkese payına düşeni veren.

◆ **Bölüştürme** i. Paylaştırma, çeşitli parçalara ayırma.

— Muhasebe. Bazı para tutarlarını çeşitli hesaplar veya kişiler arasında dağıtma eylemi: *Genel giderlerin bölüştürülmesi.* || İşletme muhasebesi tahlili konusunda, çeşitli fasılalardaki hesaplara veya maliyet fiyatlarına, kesirlere bölünmüş ve orantı kurallarına göre genel toplama eşit olduğu hesaplanmış bir tutarın uygulanışı.

◆ **Bölüştürmek** ettrg. f. Paylaştırmak işlemini yaptırmak.

◆ **Bölüştürücü** sıf. Bölüştüren, paylaştıran; herkese hakkını veren: *Bölüştürücü tedbirler, bölüştürücü adalet.*

— Leng. Bölme, paylaştırma, dağıtma belirten ve nesne veya kişileri takım takım ele alan sayı sıfatları için kullanılır: *Birer* (çocuk), *ikişer* (masa), *üçer* (kitap) v.b. (*Eşanl.* ÜLEŞTİRME [sayı sıfatı].)

— Mant. Bir bütünün her parçasına uygulanan. (Birleşimlinin [kolektif'in] karşıtı). [LM]

BÖLSCHE (Wilhelm), alman yazarı ve tenkitçisi (Köln 1861-Oberschreiberhau 1939). Tabiat bilgisi üzerine yazdığı belli başlı tanıtma eserleri Darwin'in etkisini taşır, Spiritizma incelemelerine dayanarak *Die Mittagsgöttin* (Öğle Tanrıçası) [1891] adlı bir roman yazdı. 1887'de bir çeşit estetik bildirisi sayılabilecek bir deneme yayımladı: *Die Naturwissenschaftlichen Grundlagen der Poesie* (Şiir'e Temel Olarak Tabiat Bilgisi). Bir Darwin biyografisi de yazdı. (L)

BÖLÜ i. (*bölmek*'ten *böl-ü*). Mat. Bölme işlemini gösteren ÷ işaretinin okunuşu: *Kırk bölü yirmi.* || Bayağı kesirde pay ile payda arasındaki çizginin okunuşu: *Bir bölü iki.* (M)

BÖLÜCÜ sıf. Bölen, bölme işini yapan. || *Mec.* İkilik yaratan, nifak sokan [kimse]

— Mekan. Takım tezgâhlarının bölmeler yapmağa (ağaç kütüklerinin tahtalara, bir açının eşit parçalara v.b. bölünmeleri.) veya işlenecek maddenin kalınlığını azaltmağa yarayan kısmı. || İşlenecek parçayı belirli bir açıya kadar döndürmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. Mekan. En basit *bölücü,* bir veya birçok çember üzerinde eşit aralıklı, çok sayıda delik delinmiş sabit bir tabladan meydana gelmiştir. Bölünecek parçaya bağlı manivela bir broş taşır. Bu broş bazı deliklerin içinden belirli açılarda yer değiştirir, böylece bölmeye imkân verir. Manivela ile broş arasına sonsuz vida konularak bölme imkânları artırılır. Bu düzene bir «at kafası» üzerine monte edilmiş bir dişli takımı eklenmesiyle bölücülerin en eksiksizi ve en çok kullanılan olan diferansiyel bölücü elde edilir. Optik bölücüde, dönme açıları derecelenmiş bir çember üzerinde doğrudan doğruya bir okülerle okunur: bütün mekanik sistemin boşlukları böylece ortadan kaldırılmış ve duyarlık epeyce artırılmış olur.

— Siyaset. Bir siyasî partinin birliğini parçalamayı, bozmayı hedef edinen kişi. (ML)

Bölüğün Muharebe Talimi, Atatürk'ün, alman generallerinden Litzmann'dan çevirerek İstanbul'da İbrahim Hilmi'nin (Çığıraçan) Kütüphane-i Askerî yayınları arasında ve «Yeni Tabiye ve Seferiye külliyatı»nın beşinci kitabı olarak yayımlanan tercümesi (1912). Kitabın almanca adının anlamı *«Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri»*dir. Atatürk kitabın, takımın muharebe talimi ile ilgili bölümünü de çevirerek daha önce Selânik'te bastırtmıştı (1908). Bölüğün muharebe talimi belli bir tabiye problemi ile ilgili bir örnekle başlar ve ekli krokideki isimlere atıf yaparak açıklamalarda bulunur. Atatürk çeviride kişi ve yer adlarını da tamamen türkçeleştirmiştir. *Bölüğün Muharebe Talimi* 1959 yılında yeniden basıldı. (M)

BÖLÜK i. Bütünden ayrılmış parça, kısım: *Bir dedikodunun dedikodu olabilmesi için insanlardan bir bölüğünün bildiği bir şeyi öteki bölüğün bilmemesi lâzım gelmez mi?* (S.F. Abasıyanık). || Perde, duvar v.b. şey-

le ayrılmış bina bölümü: *Dergâh penceresini geçip kızının oturduğu bölüğe geldi* (N. Araz). || Ortadan bölünüp iki yana taranmış saçın bir tarafı. (Bk. BELİK.)

— DEY. *Bölük pörçük*, parça parça, bütün meydana getirmeyen: *Bilgisi bölük pörçük.*

— Ask. İçinde teknik ve idarî çalışmalar yapılan esas savaş birliği: *Piyade bölüğü. Tank bölüğü.* (Bk. ANSİKL.) || *Bölük savunma bölgesi*, bir savunma savaşında veya ortalığın yatıştırılması veya asayişin sağlanması görevinde piyade veya süvari bölüğü büyüklüğündeki bir birliğe verilen arazi bölgesi.

— Ask. tar. *Bölük ağası*, Osmanlılarda atlı Kapıkulu ocağının atlı bölük kumandanından her birine verilen ad. Bu bölüklerin her biri kendi içinde birçok bölüklere ayrılır, bunların kumandanlarına da bölük başı denirdi. (1843'ten 1870'e kadar olan devrede zaptiye jandarma bölük kumandanlarına da bölük ağası denirdi. 1908'den önce bölük kumandanı yerine kullanılan bir deyimdi. Bölük ağaları yüzbaşı rütbesine sahiptiler). || *Bölük başı*, Yeniçeri ocağı ağa bölüklerinin kumandanları. Bunların en kıdemlilerine baş bölük başı denirdi. (Bk. ANSİKL.) || *Bölük emini*, onbaşı ile çavuş arasında, itibarî bir görevliye verilen ad. (Bu, bir rütbe değildir. Bu göreve her bölük ve taburdan, okur yazarlardan bir kişi seçilirdi; bunların yazıcılık, idare ve iaşe işlerini kovalamak gibi görevleri vardı.) || *Bölüğe çıkma*, saray, Yeniçeri ocağı ve diğer hizmette bulunanlardan, Kapıkulu süvari bölüklerine verilme işlemi. || *Bölükler halkı*, atlı bölükten kurulu olan Kapıkulu süvari teşkilâtına mensup olan kimselere verilen ad. (Bu bölükler sipahi, silâhtar, sağ ulûfeciler, sol ulûfeciler, sağ garipler, sol garipler idi.)

— İstat. Ortak bir özelliğe bağlı olarak aynı bir kategori içinde sıralanmış istatistik gözlemler grubu. || *Bölük merkezi*, aynı bölükte gruplanmış değerler bütünüyle değiştirilen tek ortalama değer. || *Bölük sınırı*, bir bölüğün içindeki değerlerin aralarında sıralandığı uç sayılardan her biri: *Bölük sınırları genellikle bölüğün parçalarıdır.*

— Mat. On kuralına göre yazılan bir tam sayının, sağdan sola üçer üçer ayrılan basamaklarından her bir üçlü takıma verilen ad: *Birler bölüğü, binler bölüğü. Esk.* Hane. || *Birler bölüğü*, bir sayının birler, onlar ve yüzler basamaklarının üçüne birden verilen ad. || *Binler bölüğü*, bir sayının binler, onbinler ve yüzbinler basamaklarının üçüne birden verilen ad.

— Mim. Bir yapıda bir kişinin veya bir ailenin oturması için ayrılan parçanın tümü: *Ön bölükte oturanlar.* Bk. ANSİKL.

— Süsleme santl. *Bölük* veya *bölme*, düz veya eğri çizgilerden kurulu bir düzenin tekrarlanan veya sıralanan motif olarak bir alanı süslemesi.

— ANSİKL. Ask. Ordunun çeşitli sınıflarında bölük teşkilâtı vardır: *Piyade bölüğü, süvari bölüğü, tank bölüğü* gibi. Görevleri ve mevcutları sınıflarının özelliklerine göre değişir. Bütün bölüklere yüzbaşı rütbesinde bir subay kumanda eder.

Savaşın asıl unsuru olan piyade bölüğü yaklaşık olarak 200 er kadardır. Piyade bölüğü bölük karargâhı, üç piyade takımı ve bir silâh takımından kuruludur.

— Ask. tar. *Bölük başlar* atlıydı, eğerlerinin sol tarafına bir demir bozdoğan ile bir kalkan asılırdı. Padişahlar camiye giderken bölük başılar gösterişli elbiseler ve başlarına değerli taşlarla süslenmiş başlık giyer, ellerinde mızrak gibi uzun kamışlar tutarak alaya katılırlardı. Atlarının haşaları da süslüydü.

Bölük başlar, kale muhafızlığı göreviyle ve 8 000, 15 000 akçe dirlikle tımara çıkarlardı. Yeniçeri ocağındaki bölük başılardan başka, Kapıkulu süvarisinin esas bölükleri dışındaki bölüklerin kumandanlarına ve saruca, sekban, levent, tüfekçi denilen eyalet kapı halkı teşkilâtında bulunan bölüklerin kumandanlarına da. bölük başı denirdi.

— Mim. Eski saray ve konaklarda çeşitli bölükler bulunurdu. Genellikle erkeklerin oturduğu bölüme Selâmlık bölüğü, kadınların oturduğu bölüme ise Harem bölüğü denirdi. Bunlara kısaltılarak sadece harem ve selâmlık da denilir. Osmanlı saraylarında hanım sultanların ve kadın efendilerin özel bölükleri bulunurdu.

◆ **Bölükât** çoğl. i. *Esk.* Bölükler.

— Teşk. tar. *Bölükât-ı erbaa*, Kapıkulu süvarilerinin sipahi ve silâhtarlar dışındaki diğer dört bölüğüne verilen ad. || *Bölükât-ı seb'a*, Osmanlı devletinin Mısır'da yedi ocaktan meydana gelen askerî teşkilâtı.

◆ **Bölük bölük** zf. ve sıf. Parçalanmış, kısım kısım: *Bölük bölük edilmiş ekmek. Evi bölük bölük kiraya verdiler.* || Bölükler halinde, pekçok: *Bölük bölük asker.*

◆ **Bölüklüler** bİş. çoğl. i. Ask. tar. 196 ortadan kurulu Yeniçeri ocağında 1 ve 61. ortalarını teşkil eden ağa bölükleri mensuplarına denirdi. (ML)

BÖLÜKBAŞI (Osman), türk siyaset adamı (Kırşehir, Mucur 1913). Fransa'da Nancy Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik bölümünü bitirdi (1937). Kandilli rasathanesinde asistan oldu (1938). Haydarpaşa lisesinde matematik öğretmenliği yaptı (1940). 1946'da Demokrat parti saflarında siyasete girdi ve parti genel müfettişi oldu. Partiden istifa etti (1947), mareşal Fevzi Çakmak* ile birlikte Millet* partisini kurdu (1948). Kırşehir'den milletvekili seçildi (1950). Millet partisi 1953'te geçici ve 1954'te devamlı olarak kapatılınca Cumhuriyetçi* Millet partisini kurdu (1954), aynı yıl Köylü partisiyle birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet partisi adını alan bu siyasî kuruluşun genel başkanlığında kaldı (1962'ye kadar). Aynı yıl bir anlaşmazlık sonucu C.K.M.P.'den ayrılarak yeniden Millet partisini kurdu (1962). [M]

BÖLÜKBAŞI (Rıza Tevfik), türk şairi (Cesirmustafapaşa 1869-İstanbul 1949). Tıbbiye'yi bitirdi (1899), Maarif nazırı (1918), Şuray-ı devlet reisi (1919) oldu, Sevr antlaşmasını imzalayan delegeler arasında yer aldı. Yüzellilikler arasında yurt dışına çıkarıldı (1922), yirmi yıllık sürgün hayatının çoğunu Ürdün'de geçirdi, 1934'te Cunya'ya (Lübnan) yerleşti. 1943'te af kanunundan birkaç yıl sonra yurda döndü. Önceleri Abdülhak Hâmid ve Tevfik Fikret etkisinde aruz şiirleri yazdı. Gerçek kişiliğini ise, saz ve tekke şiiri geleneğine dayanan samimî ve lirik koşma, nefes ve divanlarla gösterdi. Mehmet Emin Yurdakul'daki lirizm ve ahenk eksikliğini kapatarak âşık tarzının ve hecenin dirilmesine, yayılmasına öncülük etti, halk şiiri ile aydınlar arasında bağ kurdu. Felsefe, edebiyat, edebiyat tarihi konularında da eserleri olan Rıza Tevfik, şiirlerini *Serab-ı Ömrüm* (Ömrümün Serabı) adlı bir kitapta topladı (1934). [→ Bibliyo.] (M)

BÖLÜKBAŞI (Zerrin), türk heykeltıraşı (İstanbul 1922). İstanbul Güzel Sanatlar akademisi heykel bölümünde, Prof. Rudolf Belling atelyesinde çalıştı (1937-1941). İstanbul Belediyesi Şehir galerisi şefliğinde bulundu (1954-1963). İstanbul, Ankara, İzmir'de sergiler açtı; Berlin, Münih, Roma ve Viyana'da karma heykel sergilerine katıldı. Kazandığı ödüller: Berlin (*Arap Kadını Başı*); Paris (*Dansöz*); Ankara (Devlet Rèsim ve Heykel sergisi ikinciliği [1969]). Milletlerarası Kadın Sanatçıları kulübü Türkiye kolu başkanı olan Zerrin Bölükbaşı'nın memleket içinde ve New York, Paris, Mexico'da müze, galeri ve özel koleksiyonlarda eserleri vardır. (M)

BÖLÜKYAZI, Doğu Anadolu bölgesi Yukarı Murat-Van bölümünde Bitlis ilinin merkez ilçesine bağlı bucak; 8 145 nüf; 22 köy. — *Bucak merkezi* (772 nüf.) Bitlis'e 19 km uzaklıktadır. Eski adı *Simek*'tir. (M)

BÖLÜM i. (*bölmek*'ten *böl-üm*). Bölünen bir bütünün parçalarından her biri: *Hayatta birbirlerinden böyle kesin olarak ayrılmış bölümler mi vardır* (N. Ataç). || Devir, çağ: *O gün, edebiyat tarihinde hecenin beş şairi diye bir bölüm açanların üçü orada tanıştılar* (Y.Z. Ortaç). *Esk.* Kısım.

— ÇEŞ. DEY. *Bölüm bölük*, parça parça: *Saçım üçe böldüler / Bölüm bölük de ördüler* (Halk türküsü). || *İş bölümü (yapmak)*, iki veya daha çok kişi arasında işleri paylaşmak: *Arkamızdan hemen Balıkesir'e yetişirsiniz. Şimdilik Sabahattin Beyle aranızda bir iş bölümü yapın* (K. Tahir).

— Ask. Ordu kuvvetlerinin gerektiği şekilde parçalara ayrılarak dağıtılışı. *Esk.* Taksim-i kuvva.

— Belâgat. *Nutkun bölümleri*, başlangıç, anlatım, doğrulama ve bitim.

— Eğ. Bir öğretmenin gözetimi altındaki öğrenci grubu: *Küçükler, ortancalar, büyükler bölümü.* || Çok kalabalık sınıflarda bir öğretmenin sorumluluğu altına verilen kesimlerden her biri.

— İkt. *İş bölümü*. Bk. İŞ.

— İda. Görev bakımından, başka masalara kıyasla birbirine yakın olan birkaç masanın tek bir şeflik olarak düzenlenmiş hali: *Bir bölüm şefi.*

— Mat. Bölme işlemi sonunda elde edilen sayı. || *Bölüm cümlesi*, bir B eşdeğerlik (denklik) bağlantısı olan bir C cümlesi için C/B şeklinde gösterilen eşdeğerlik sınıflarının cümlesi. || *a'nın sağdan (soldan) b ile bölümü*, bir iç bileşim yasası olan $bx = a$ ($yb = a$) gibi bir cümledeki x elemanı (veya y elemanı).

— Müz. Bir müzik eserinde bulunan ayrı parçalar: Dört bölümlü sonat.

— Psikol. *Zekâ bölümü*. Kişinin zekâsını ve zihnî yaşını nicelik olarak veren formül. (Söz konusu kişi çocuksa zihnî yaşı gerçek yaşının bir oranı olarak verilir. Örneğin 0'dan 20'ye numaralı 10 testte ortalama bir kişinin, 100 numara aldığını kabul edelim. Zekâ bölümü şu formüle göre elde edilir. $\dfrac{\text{Zihnî yaş} \times 100}{\text{Gerçek yaş}}$). [ML]

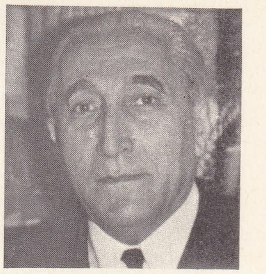

Osman BÖLÜKBAŞI

BÖLÜMLEME i. Mim. Bir evi, konağı veya daireyi iç görevlere göre bölme.

— İstat. Bir veya birçok karaktere göre sınıflanan, ayrılan ve düzenlenen verilerin bütünü. || *Binom bölümleme*. Bk. İKİTERİM-Lİ. || *Ampirik bölümleme*, frekansların bir karakterin ölçülmesi sonucu elde edildiği bölümleme. || *Nitel* (tek dereceli) bölümleme, frekansların özel niteliklere göre sınıflandırıldığı bölümleme. || *Nicel* (çok dereceli) bölümleme, frekansların niceliksel ve ölçülebilen karakterlere göre sınıflandırıldığı bölümleme. ||*Kuramsal bölümleme*, tam olarak belirlenmiş matematik bir formüle uygun düşen bölümleme.

◆ **Bölümlemek** geçl. f. Birbirine eşit veya benzer olanları bir araya toplayarak gruplara ayırmak, sınırlamak. (LM)

BÖLÜN i. (*bölmek*'ten *böl-ü-n*). *Yeni.* Tefrika. (M)

BÖLÜNEN i. (*bölünmek*'ten *bölün-en*). *Yeni.* Mat. Bölme işleminde eşit kısımlara ayırmak istenilen nicelik veya sayı. *Esk.* Maksum. (M)

BÖLÜNME i. Belirli bölümlere ayrılma; bu ayrılma sonunda ortaya çıkan durum: *Aralarında belirli bir bölünme oldu.* || Bir bütünde ayrı bölümler meydana getirmek: *Türkiyenin bölgelere bölünmesi.*

— Biyol. *Eşit bölünme*, hücrenin aynı sayıda kromozom taşıyan hücrelere bölünmesi. || *Hücre bölünmesi*, hücrelerin çoğalması. || *İndirgen bölünme*, hücrenin özel bir bölünme şekli. Bu bölünmede kromozomların sayısı yarıya indirgenir. (2N, diploid sayıdan, N'ye, haploid sayıya iner.) Bk. ANSİKL.

— Kim. Sıvıların yağ asitlerine ve gliserole ayrışması. (*Hidroliz* de denir.)

— Nükl. *Çekirdek bölünmesi* (ing. *spallation*), dıştan parçacıkların büyük enerji ile çarpışları sonucunda çekirdeğin çok sayıda parçacıklara bölünmesi.

— Patol. *Organ bölünmesi*. Bütün olan organların bölünmesi bir travma sonucu olabilir; o zaman bölünme asepsili dikişle giderilir. Organ bölünmeleri bazen doğuştan olabilir (burun kanatları, göz kapakları, damak, karın çeperi); bu gibi bölünmeler yerine göre basit bozukluk veya ucubelik sayılır.

— ANSİKL. Biyol. Her hücre, daha önce var olan bir hücreden meydana gelir; bu kural XIX. yy.ın ortalarında Virchow tarafından belirlendi (*omnis cellula e cellula*). Hücre bölünmesi iki türlü olur: *basit bö-*

Foto. MEYDAN

lünme veya *amitoz, dolaylı bölünme* veya *mitoz* (veya *karyokinez*). Üçüncü bir bölünme tipi de *meyoz*'dur. Yalnız eşeylik hücrelerinde görülür. Bu bölünmede önce bir indirgen bölünme, sonra bir eşit bölünme meydana gelir. (LM)

BÖLÜT i. *(bölmek'ten böl-ü-t). Yeni.* Zool. Eklembacaklıların vücudunu meydana getiren yan yana dizili parçalar; bunlara HALKA da denir. || *Bölüt organları,* halkalı solucanların nefridiumları.

— Dokubilim. *Halkalararası bölük,* miyelin kınının halka boğumlarından ikisi arasındaki sinir kılıfı. (Buna karşılık Schwan kınında boğumlanma yoktur.) || *Kas bölütü* veya *Kranse kas odacığı,* çizgili kasların ince iki diski arasında kalan boşluk. (İnce diskler, kas telleri içinde çizgi şeklinde uzayıp giden telcikler arası zardan oluşur. Kas tellerinin birbirine yapışmasını sağlayan katı ve sağlam bir maddedir.)

— Ebelik. *Alt bölüt,* dölyatağının kalın gövdesi ile boyun arasında bulunan boynun son kısmı. (Burası dölyatağının dölütlü olmayan kıstak bölgesidir. Alt bölüt ince ve üzerindeki zar ayrılabilir olduğu için sezaryen ameliyatlarında dölyatağı tercihan bu hizadan kesilir.)

◆ **Bölütlenme** i. Biyol. Ortaderinin, sırtipinin her iki yanında bölütlere veya ilkel boğumlara bölünmesi. (Bunlardan hem vücudun sırt-böğür kasları, hem de iskelet dokusu meydana gelir.)

— Embriyoloji. Döllenmiş yumurtanın, blastulayı meydana getirinceye kadar art arda bölünmesi.

— ANSİKL. Embriyoloji. *Bölütlenme,* yumurtayı gittikçe küçülen parçalara ayırır: bunların her birinin görevi vardır. Bölütlenme tarzı yumurtanın yapısına ve *vitellus gücüne* bağlıdır. *Tam bölütlenme* ve *kısmî bölütlenme:* yumurtanın tümü ikiye bölünürse bölütlenme tamdır (bu türlü bölütlenme eşit de olabilir [deniz kestanesi], eşitsiz ve ışınımsı da olabilir [kurbağalar]; veya eşitsiz ve sarmal olur [solucanlar, yumuşakçalar]). Kısmî bölütlenme vitellus'ca zengin yumurtalarda görülür; bunda yalnız etkin plazma bölünür; bölütlenme diskimsi (balıklar) veya yüzeyde (eklembacaklılar) olabilir.

◆ **Bölütlü** sıf. Bölümlere, halkalara ayrılmış olan. (LM)

BÖN sıf. Saf, budala: *Dadısı bir şey söylemez. Halayık zaten bön, ahmak, ürkek* (Ahmed Rasim).

◆ **Bön bön** zf. Safça, aptal aptal: *Gene kıs kıs, bön bön güldü* (Orhan Kemal).

— DEY. *Bön bön bakmak,* aptal aptal, safça bakmak: *Onlara hitap ettiğim vakit hiçbir şey anlamaz gibi bön bön yüzüme bakarlar* (Y.K. Karaosmanoğlu).

◆ **Bönlük** i. Saflık, aptallık: *Bu bönlükle yaşarsan dünyada rahat yüzü, para yüzü göremezsin* (H. R. Gürpınar). [M]

BÖÖK (Fredrik), isveçli edebiyat eleştiricisi (Kristianstad 1883-Kopenhag 1961). Lund üniversitesinde edebiyat tarihi profesörü. Önce, *Nesir, Hikâye ve Romanın 1809'a Kadar İsveç'teki Tarihçesi* (1907) adlı eserini yayımladı. Biyografileri: *H.C. Andersen* (1938), *Stagnelius* (1942), *Verner von Heidenstam* (1945-1946), *Esraias Tegnér* (1946-1947), *Victoria Benedictsson* (1949-1950), *Betraktelse* (Tema'şa) [1954], *Kısa Yazılar ve Özdeyişler* (1959), *Ebbe Tuneld'in Biyografisi* (1960). [L]

BÖRDE, Almanya'da coğrafî bölge. Büyük Kuzey ovasıyle hersinyen bölgelerinin birleştiği noktada. Toprak altı, buzul taşları ve ırmak-buzul tortularının (Saale devri) üstten kapadığı, İkinci zaman kıvrımlı tabakalarından meydana gelir. Bunların hepsini de kalın bir lös tabakası örter. Burası verimli bir tarım bölgesidir. Çok erken çağlarda ormanlar tarlaya çevrilmişti. Ortaçağ'da burada birçok şehir kuruldu. Terimin dar anlamıyle Börde'ler, Magdeburg çevresinde sınırlanır; ama Minden'den Dessau'a kadar uzanan şeridi belirlemek için de kullanılır. Tarım, lös sayesinde gelişmiştir. Oldukça büyük işletmeler çok yanlı yoğun tarım yaparlar (buğday, şeker pancarı, patates, tütün, sebze, sunî hayvan yemi); bunun yanı sıra ahırda sığır yetiştirilir. Buna, şehirlerden başlayarak yayılan ve potas, demir filizi, kaya tuzu, kömür, petrol ve linyit yataklarının desteklediği sanayi eklenir. Aşağı Saksonya'nın Hannover ile Braunschweig arasında bulunan, Doğu Almanya'da da Magdeburg'a kadar devam eden başlıca sanayi bölgesi buradadır. (L)

BÖREK i. Mutf. Açılmış hamur veya yufka içine çeşitli malzeme koyularak pişirilen hamur işi: *Peynirli börek. Kıymalı börek. Su böreği.*

— ANSİKL. Çeşitli malzeme kullanılarak değişik lezzet ve biçimlerde börekler yapılabilir: su böreği, sigara böreği, tatar böreği, peynirli, kıymalı, ıspanaklı, kabaklı, patatesli tepsi börekleri, kars böreği, sarıyer böreği v.d. Börekler fırında, saçta, tavada veya suda pişirilir. Börek hamurları için has, özlü ve bozulmamış unlar tercih edilmelidir. Böreklik unlar çok beyaz veya sarımtırak olmalı, avuç arasında sıkıldığı zaman parmak aralarından fışkırmalı, kokusu hoş olmalıdır. Ele kalın gelen unlar, kalın öğütülmüş kepekli, esmer ve özsüz unlardır. Glüteni az unlar özsüz yani kuvvetsizdir. Böyle unlarla yapılan hamurlar açılırken gevşer, katlar gerektiği gibi kabarmaz.

Börek hamurları yoğurulduktan sonra bir saat kadar nemli bir bez altında bekletilirse açma işlemi daha başarılı olur.

◆ **Börekçi** i. Börek yapan veya satan kimse. (M)

BÖREKÇİ (Rifat), türk din adamı, Türkiye cumhuriyetinin ilk Diyanet işleri başkanı (Ankara 1861-ay. y. 1941). Ankara medresesinde müderrislik, istinaf mahkemesinde üyelik yaptı, Ankara müftüsü oldu (1907). Kurtuluş savaşında Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin Ankara örgütü başkanlığını üzerine aldı. Millî mücadelenin meşru olmadığına dair şeyhülislâm Dürrîzade Ataullah Efendi tarafından verilen fetvaya karşı ve savaşın İstanbul hükûmetini bile esaretten kurtaracak kutsal bir hareket olduğu hakkındaki fetvayı yazıp bunu Anadolu'daki bütün müftü, müderris ve ulemaya imzalattı. Bu yüzden İstanbul'daki sıkıyönetim harp divanı tarafından gıyaben idama mahkûm edildi. T.B.M.M.'nin birinci döneminde altı ay kadar Menteşe milletvekili olarak bulundu fakat Ankara müftülüğünü tercih ederek çekildi. Diyanet işleri başkanı oldu, ölümüne kadar (30 mart 1924 - 5 mart 1941) bu görevde kaldı. (M)

BÖRİ (Tacülmülük), Böriler sülâlesine adını veren Şam atabeyi (öl. 1132). Çocukluğundan itibaren babası Tuğtegin'e Haçlılar'a karşı savaşlarda yardımı oldu. Babası onu Cebele'ye vali olarak gönderdi. Fakat Böri sevilmediğinden, birkaç ay sonra, halk tarafından vazifesinden uzaklaştırıldı (1101). Trablus-Şam emîri Fahr el-Mülk ebû Ali bin Ammâr, Haçlılar'a karşı yardım istemek için Selçuklu sultanı Muhammed Tabar ve Abbasî halifesine müracaata karar verdi. Bağdat'a giderken uğradığı Şam'da Tuğtegin onun maiyetine Böri'yi de kattı (1108). Haçlılar Baalbek üzerinde vali Hadım Gümüştegin'in yardımı ile hâkimiyet kurmak istediler. Tuğtegin durumdan haberdar oldu ve Gümüştegin'in yerine Böri'yi tayin etti (1110). Babasının ölümünden sonra yerine geçti (1128). Böri, Haçlılarla savaşta sahibi ölen ve boş kalan toprakların satılması, çalıştırılması ve elde edilecek gelirin cihada ayrılması için hukukî bir izin belgesi almak amacı ile Halife el-Müsterşid ve Selçuklu sultanı Mahmud'a gitti ve bu izni aldı (1128).

İsmailîler Şam'ı Haçlılar'a teslim etmek ve karşılığında Sûr'u almak için vezir Tahir el-Mezdeganî ile anlaştılar. Böri bu anlaşmayı öğrenince vezir Tahir'i ve Şam'daki İsmailîlerin hepsini öldürttü (1129). Banyas'daki İsmailîler, Haçlılar ile temasa geçti. Kudüs kralı Baudoin II bu durumdan faydalanarak Şam'ı kuşattı. Böri'nin yanındaki Türkmen askerleri Haçlıların yiyecek ve bilgi toplamak için gönderdiği müfrezeleri mağlup etti. Ayrıca yağan şiddetli yağmurlar da Haçlılar'ın geri çekilmesine sebep oldu (kasım 1129). İsmailîlerin intikam için gönderdikleri fedailer Böri'yi yaraladılar (1131). Böri aldığı yaranın tesiri ile 6 haziran 1132'de öldü (→ Bibliyo.) [M]

BÖRİ-BARS, Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın oğlu (öl. 1095). Kardeşi sultan Melikşah onu Herat ve Garcistan melikliğine tayin etti. Sultan Berkyaruk (1094-1105) Horasan'da kendisine isyan eden amcası Arslan Argun'a karşı Böri-Bars'ı gönderdi. Yanına Mes'ud ve Altuntaş adlı emîrleri de verdi. Ancak Altuntaş, Mes'ud ve oğlunun kendisine karşı davranışlarından şüphelenerek onları öldürdü, fakat bu olay Böri-Bars'ın durumunu etkilemedi. Horasan'da etrafına süratle asker toplandı. Ayrıca İmâd el-Mülk Ebu'l-Kasım bin Nizam el-Mülk'ü kendisine vezir yaptı.

Böri-Bars ilk savaşta Arslan Argun'u yendi (1095) ve Merv ile Horasan'ın büyük kısmına hâkim oldu. Arslan Argun ise Türkmenlerden ordu toplayarak Merv'i aldı. Herat'ta olan Böri-Bars tekrar Arslan Argun'un üzerine yürüdü. Bu savaşta Böri-Bars yenildi ve esir oldu. Tırmız'de hapsedildi, bir müddet sonra da boğduruldu. (→ Bibliyo.) [M]

BÖRİLER, Şam'da hüküm süren bir Türk sülâlesi (1104-1154). Bu sülâlenin kurucusu Suriye Selçuklularından Tutuş'un azadlısı ve sırdaşı Zahîr-ed-dîn Tuğtegin idi. Tuğtegin, 1095'te Tutuş'un oğlu Dukak'a atabey oldu. Dukak'ın 18 haziran 1104'te ölümünden sonra, Tuğtegin Şam'da kendi sülâlesinin hâkimiyetini kurdu. 11 Şubat 1128'de öldü ve yerine sülâleye ismini veren oğlu Tacülmülük Böri geçti. Onun da yerine 1132'de geçen oğlu Ebu'l-Fazl İsmail babası gibi öldürüldü (30 ocak 1135). İsmail'in kardeşi Sihab-ed-dîn Mahmud da öldürülünce yerini alması için kardeşi Baalbek valisi Cemal-ed-dîn Muhammed çağrıldı. Kısa bir süre sonra Muhammed'in oğlu Mucîr-ed-dîn Abak başa geçti (1140). Ancak o idarî işleri atabeyi olan Muîn-ed-dîn Üner'e bıraktı. Üner'in ölümü üzerine (30 ağustos 1149) işlerin idaresini Abak ele aldı. Şam'ın Haçlılara geçmesini önlemek için, şehir Nured-dîn Zengî tarafından alınınca (25 nisan 1154) Abak önce Hıms'a, daha sonra da Balis'e çekilmek zorunda kaldı (1154). [M]

BÖRİ TİGİN, karahanlı hükümdarı (XI. yy.). Adına ilk defa *Tarih-i Beyhaki*'de rastlanır. Bu eserde Tamgaç Han İbrahim ile Böri Tigin Ebu İshak İbrahim'in aynı kişi oldukları yazılıdır. 1041-1042'de Buhara'da basılan paralarda ise Böri Tigin'in İbrahim bin Nasr adıyle anıldığı görülür. Gazneli Mes'ud tarafından kendisine emîrlik verilen Böri Tigin bir süre sonra, dağlarda yaşayan Kumîci'lerin yanına gitti ve 3 000 kişilik kuvvetle Gazneliler saldırdı. Sultan Mes'ud, bu ayaklanmayı bastırmak için yola çıktı ise de, kışın şiddetinden geri dönmek zorunda kaldı. Böri Tigin Maveraünnehr'e hâkim oldu. (M)

BÖRK i. *Esk.* Kıyf. Daha çok hayvan postundan yapılan başlık: *Osman Bey, bu ak sancak şanına askerinin börkünü de beyazdan yapıyor* (N. Araz).

— ANSİKL. *Börk,* Orhan Bey zamanından beri osmanlı ordusunda kullanıldı, Yıldırım Bayezid devrinden itibaren de Yeniçeriler tarafından resmî başlık olarak benimsendi. Börkün alt kısmı şerit biçiminde sırmayle işlenir, ön kısmına sarı tenekeden bir kaşıklık eklenirdi. Kaşık yoldaşlığının, Yeniçeriler arasında önemi büyük olduğundan, bu kaşıklığa birer kaşık sokarlardı. *Yeniçeri keçesi* de denirdi. Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey, kırmızı kadife veya çuhadan yapılmış, üstüne sarık sarılan bir başlık giyerdi. Bu başlığın adı da *börk-i horasanî* idi. (M)

BÖRKENEK i. Gevişgetirenlerin midesindeki ikinci boşluk; gevişgetirme sırasında yem lokmaları buradan ağza gider. (L)

BÖRKENEK i. *Mah.* Seyhan taraflarında yapılan ve kenarları sırma ile işlenmiş püsküllü baş sargısına verilen ad. (M)

BÖRKLÜCE MUSTAFA (Dede Sultan), Şeyh Bedreddin'in müritlerinden (öl. 1419). 5 000 müridiyle isyan ettiği zaman, Çelebi Mehmed (Mehmed I.) tarafından isyanı bastırmak için üzerine gönderilen Saruhan valisi Aleksandır'ı yendi ve öldürdü. Aleksandır'ın yerine Saruhan valisi olan Timurtaş Paşazade Ali Bey de Börklüce Mustafa'ya yenilince, Çelebi Mehmed, şehzade Murad'ı (Murad II) isyancılar üzerine gönderdi. İsyan bastırıldı ve Börklüce Musta-

fa, taraftarları ile birlikte öldürüldü. (M)

BÖRLİN (Johann), isveçli dansçı ve koreograf (Härnosänd 1893-New York 1930). Önce Stockholm operasında oynadı, sonra Kopenhag'da Mikhail Fokin ile çalıştı. 1920'de Paris'e gitti ve Rolf Maré'nin orada kurduğu isveç balesi topluluğuna katıldı. Börlin ve Maré, besteci, dekoratör ve yeni ressamların yardımıyle art arda birçok bale düzenlediler: *Mücevher Kutusu, Oyunlar, El Greco, Dünyanın Yaratılışı, İnsan ve İsteği, Eyfel Kulesinde Evlenenler.* İsveç balesi topluluğu dağıldıktan sonra (1925) Börlin mesleğini özellikle Amerika'da sürdürdü. (L)

BÖRNE (Löb Baruch, **Ludwig** — denir), alman gazetecisi (Frankfurt-am-Main 1786-Paris 1837). Liberal bir yazardı, resmî makamlarla uyuşamadığı için önce yayıncı Cotta'nın muhabiri olarak Fransa'ya sığındı (1820-1822); «*Paris Manzaraları*», özellikle *Briefe aus Paris* (Paris'ten Mektuplar) [1832-1834] adlı eserlerinin alman resmî makamları tarafından yasaklanması ününü arttırdı ve «*Genç Almanya*»nın dikkatini Paris ve Fransa üzerine çekti. (L)

BÖRRESEN (Hakon), danimarkalı besteci (Kopenhag 1876-ay.y. 1954). Svendsen'in öğrencisi; V. d'Indy ile Nikisch'in arkadaşı. Grieg üslûbunda bir romantiktir. Eserleri: iki opera, bir bale (*Tycho Brahe'nin Rüyası*), üç senfoni v.b. (L)

BÖRTEÇİNE, Reşidüddin (*Câmi-Üt-Tevârih*) ve Ebülgazi Bahadır Han'a (*Şecere-i Türk*) göre türkleri Ergenekon'dan kurtaran demircinin adı. Moğollarca da Bozkurt anlamına gelir. (M)

BÖRÜ i. (esk. türk k.). Kurt. (Oğuzlar dışındaki bütün türk ağızlarında kullanıldı. Oğuz boylarında börü yerine kurt kelimesinin yayılması, bazı klanlarda börü sözünün tabu sayılmasından ileri geldi.) [M]

BÖRÜLCE i. Fasulyeye benzer iki bitkiye (*Vigna* ve *dolichos*) verilen ortak ad. ‖ Aynı bitkilerin meyvesi veya tohumu.

— ANSİKL. Börülcenin bir cinsi (*Vigna*) almaşık yapraklı, sarılgan-sürüngen gövdeli otsu bir bitkidir. Çiçekleri sarı veya kırmızı olur; salkım durumunda bulunan çiçeklerden yenebilen tohumlar elde edilir. *Vigna catjang*, Avrupa'nın güneyine kadar bütün sıcak ülkelerde yetiştirilir. En çok yetiştirilen türü ise asıl börülcedir (*V. sinensis*).

Börülcenin diğer cinsi (*Dolichos*) tropik bölgelerde yetişir. Tarımı yapılan yegâne türü Mısır börülcesidir (*Dolichos Lablal*).

Her iki cins börülce de fasulyeye çok benzer; fakat bunların çiçeğinde kayıkçık sarmal değildir. Böylelikle fasulyeden ayırt edilir. Börülce, fasulye gibi hem taze hem de kuru tane olarak kullanılır. Hayvan yemi de olur. Türkiye'de son on yıl (1959-1969) börülce yıllık üretim ortalaması 2 320 ton, 1968 üretimi 2 000 tondur. Börülce üreten başlıca iller Isparta (774 t), Muğla (121 t), Balıkesir (45 t) ve Aydın'dır (22 t). [LM]

BÖRZSÖNY kütlesi, Kuzey Macaristan'da küçük dağ grubu. Budapeşte'nin yukarı kesiminde Tuna'nın dirseğine ve Estergon'a hâkimdir; 939 m. (L)

BÖTTGER (Johann Friedrich), alman seramikçisi (Schleiz 1682-Dresden 1719). Simya üzerinde çalıştı, altın yapmanın sırrını çözdüğünü ileri sürdü, 1705'te de Meissen dolaylarındaki kırmızı kille çin porseleninden daha düşük kalitede bir porselen yapmayı başardı, bu usulü sonradan geliştirdi. Saksonya'da Meissen fabrikasını kurdu (1710). [L]

BÖTTİCHER (Karl), alman arkeologu (Nordhausen 1806-Berlin 1889). Berlin'de profesör, daha sonra şehrin müzesinde heykel bölümünün müdürü. Başlıca eseri: *Yunanlılarda Mimarlık* (1854-1856). [L]

BÖTTİGER (Carl Wilhelm), isveçli yazar (Västeras 1807-Uppsala 1878). Uppsala üniversitesinde profesör. Avrupa edebiyatı ve özellikle Dante ile Schiller üzerine araştırmalar yayımladı, romantizm etkisinde lirik şiirler yazdı. (L)

BÖYLE sıf. (*bu* ve *eyle* veya *ile*'den). Bunun gibi, buna benzer: *bu mümkün müydü? Böyle şey olabilir miydi?* (H. Z. Uşaklıgil). *Böyle bir yiğit, Ağa koğuşuna yaraşır* (K. Tahir). ‖ Zf. Bu şekilde, bu tarzda: *Yooo... On lira nasıl olur? Ağa gibiler böyle yaparsa sonra?* (M.Ş. Esendal). *Nice sevdalılarla sevgililer / Aşkı yollarda böyle beklediler* (Yahya Kemal).

◆ **Böyle böyle** zf. Bu şekilde, böylece. ‖ Yavaş yavaş, derece derece.

◆ **Böylece** zf. Bu şekilde: *Yahya Kemal konuştuğumuz dille şiir yazan ilk şairimiz oldu, böylece bugünkü şiiri o kurdu* (N. Ataç).

◆ **Böylecene** zf. *Halk dili.* Böylece, bu şekilde.

◆ **Böylelikle** zf. Bu tarzda devam ederek, sonunda.

◆ **Böylemesine** zf. Bu şekilde.

◆ **Böylesi** i. Buna benzeri, bu şekilde olanı: *Onlardan birisiyle anlaşırız / Böylesi daha uygun değil mi?...* (K. Tahir).

◆ **Böylesine** zf. Çok fazla, aşırı bir tarzda: *Böylesine çalışmak olmaz!* (M)

B.P., BRİTİSH PETROLEUM COMPANY'nin sembolü. (L)

B.R., ingiliz demiryolları BRİTİSH RAİLWAYS'in kısaltması. (Eski hatlardan G.W.R. [Great Western Railway], L.M.S. [London Midland and Scotland Railway], L.N.E.R. [London North Eastern Railway], S.R. [Southern Railway]'in, devletleştirilmesiyle meydana gelen idare.) [L]

Br, kimyada *brom*'un sembolü. (L)

BRA, İtalya'da şehir. Piemonte'de (Cuneo ili), Tanaro yakınında, Moferrato'da; 18 600 nüf. Deri sanayii. Makine yapımı (otomobil şasisi). Dokuma sanayii. Şarapçılık. (L)

BRAATEN (Oscar), norveçli yazar (Oslo 1881-ay.y. 1939). Oslo halkının yaşayışını anlatan sayısız eserler yazdı. *Den store barnedapen* (Büyük Vaftiz) [1925] adlı oyunu ve 1919'da yayımladığı *Ulvebiet* (Kurtların İni) romanı en başarılı olanlarıdır. (L)

Brabançonne (LA), Belçika millî marşı; Belçika eyaletlerinin Hollanda hükûmetine karşı ayaklanarak bağımsızlıklarını ilân ettikleri 1830 yılında Fr. Van Campenhout (1780-1848) tarafından bestelendi. (L)

BRABANT, tarihî bölge; bugün Belçika ve Hollanda (Kuzey-Brabant) arasında bölüşülmüştür.

Roma ve frank devirlerinden önce Nervi'lerin eline geçen Brabant 870'te dört bölüme ayrıldı: Schelde ve Dender nehirleri arasında Eenham kontluğu veya Brabant; Nivelles çevresinde Wanlon-Brabant (Roman-Pays); Tervueren ve Vilvorde'a kadar yayılan Brüksel kontluğu; Louvain (Löwen) kontluğu. Bu kontlukların ilk ikisini Flandre hanedanı ilhak etti. Brüksel ve Louvain ise XI. yy.da Brabant dükalığı adı altında birleştirildi. Brabant 1477'de Avusturya'ya geçti; kuzey kısmı 1609'da Birleşik eyaletlerin oldu. Utrecht barışı (1713) Brabant'ın güney bölgesiyle ispanyol Felemenki'nden arta kalanı avusturya Habsburg'larına veriyordu. Fransız ihtilâli sırasında bir süre fransızlara da geçen Brabant 1815'te Felemenk Krallığı'na katıldı; ama Belçika'nın ayrılması (1830) sırasında yeniden bölündü. (L)

BRABANT, Belçika'da il; 3 369 km²; 2 085 294 nüf. Merkezi, ülkenin siyasî başkenti olan Brüksel (*Bruxelles*). Brabant ili toprakları Üçüncü zamandan kalma kayalardan meydana gelir, kayaların eğimi kuzeye doğrudur. Bu tortul topraklar balçıkla örtülüdür ve güneyden kuzeye akan nehirlerle (Senne, Dyle, Gette'in yukarı kesimi) hafifçe yarılır. Brabant'ın alçak yaylaları Namur bölgesinin kuzeydoğusunda biraz yükselir (yaklş. 180 m yüksl.), Brabant çok zengin bir tarım bölgesidir.

Başlıca üç yöreye ayrılır:

● Kuzey ovası, Üçüncü zaman kil ve kumları ile Dördüncü zaman akarsu birikintilerinden oluşur. Sanayi (kâğıtçılık, kimya, çimento, tuğla sanayii).

● Bu ovanın güneyinde uzanan geniş şev. Balçıkla kaplı alçak Brabant yaylalarından oluşur. Bu yaylalarda birkaç orman da vardır. Bölge tahıl tarımında uzmanlaşmıştır. Brüksel ve Louvain çevresinde çok çeşitli bir sanayi kesimi vardır; besin sanayii (un fabrikaları, malt fabrikaları); kimya sanayii; makine yapımı; hafif metalürji.

● İlin güney bölümünde engebe daha belirgendir. Bu balçıklı, rüzgâra açık topraklarda nüfus köylerde toplanır; tahıl ve şeker pancarı ekilir.

Brabant ilinden flamancayı kuzeyde, Walon dilini güneyde bırakan dil sınırı geçer. (L)

BRABANT (KUZEY), Hollanda dilinde **Noordbrabant,** Hollanda'nın güneyinde il; 4 905 km²; 1 543 000 nüf. İdare merkezi, *'SHertogenbosch*, Kuzey Brabant, Maas ve Ren büyük deltasının kum ve çakıllarından meydana gelmiştir. Toprağı killi ve kumlu bir bölgedir. Ülke bir hayvancılık (sığır, domuz) ve (toprağa gömülü yüzlerce yıllık gübre sayesinde) zengin bir tarım (tahıl, patates) merkezidir. Bazı kesimleri çam ormanlarıyle ağaçlandırılmıştır. Şehirler seyrektir; bölgenin sınırlarında birkaç sanayi merkezi (Tilburg, Breda, Eindhoven) vardır. (L)

BRABHAM (Jack), avustralyalı otomobil yarışçısı (Hurstville, New South Wales 1926). Hemen hemen bütün Avrupa büyük yarışlarını kazandı. Üç defa dünya şampiyonu oldu (1959, 1960, 1966). [L]

BRAC ital. **Brazza,** Adriya denizinde yugoslav adası, Dalmaçya takımadalarının en yükseği (788 m); 394 km²; 15 000 nüf. Başlıca şehri, *Supetar*. Bağlar, zeytinlikler, incir ağaçları. Koyun yetiştiriciliği. (L)

BRACCİANO gölü, İtalya'da göl. Lazio'da (Roma ili), Sabatini tepelerindeki eski bir kraterin içinde, Paolo su kemeri ile Tibere'e (Tevere) dökülür. — Göl, *Bracciano kasabası* (8 300 nüf.) ve Orsini şatosunun eteğindedir. (L)

BRACCİO (ital. k.). Keman gibi kol ile tutulan yaylı sazları belirtmeğe yarayan kelime: *Viola da braccio* (alto anlamındaki almanca *Bratsche* kelimesi bundan gelmedir). [L]

BRACCO (Roberto), italyan oyun yazarı (Napoli 1862-Sorrento 1943). İlk oyunlarını natüralizmin ve İbsen'in etkisinde yazdı: *I Fantasmi* (Hayaletler) [1906]. Fakat daha sonra psikolojik oyun türüne ve kişinin iç dünyasını yansıtan deyişe yöneldi: *Sperduti Nel Buio* (Karanlıkta Kaybolanlar) [1901], *La Piccola Fonte* (Küçük Kaynak) [1905], *Il Piccolo Santo* (Küçük Aziz) [1911] bu rolde yazdığı en ünlü eseridir. (L)

BRACHEUX kumu, Bracheux'de, Beauvais yakınında (Oise, Marissel komünü) deniz kumları; Thanesiyen* devrinden kalma kalın (30 m) tabakalar. İçlerinde güzel fosiller vardır: *Ostrea bellovacina, Cucullaea crassatina, Cardita pectuncularis.* (L)

BRACHİOLARİA i. Denizyıldızlarının kurtçuk şekli. Ön taraflarında, hareketli kollar biçiminde uzantılar bulunur. (L)

BRACHİONİDAE i. Zool. Rotifera familyası. Bunların sert bir kılıf içinde bulunan gövdeleri geniş, ayakları halkalıdır. (Çoğu tatlısularda yaşar.) [L]

BRACHİOPODA i. Bk. KOLSUAYAKLILAR.

BRACHİOPTERİGİİ çoğl. i. Göğüs yüzgeçleri brachiopterigium tipinde kemikli balıklar altsınıfı. Sırt yüzgeçleri pekçok, pulları parlaktır. (Çok ilkel olan bu ba-

Johann BÖRLİN
Mariya Vasiliev'in «Dans» dergisinin kasım-aralık 1924 sayısı için kapak resmi

BRABANT
Beersel şatosu

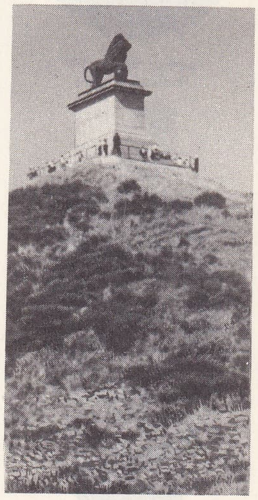
BRABANT
Waterloo tepesinde anıt

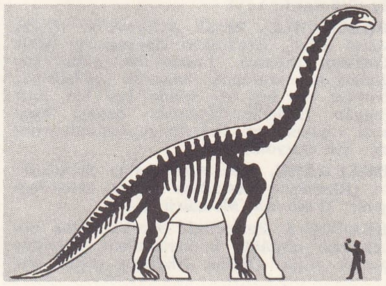
brachiosaurus

Foto. Levan, Degroote (LAROUSSE)

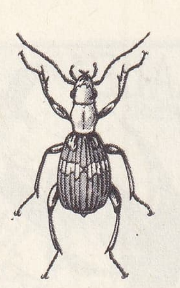
brachynus

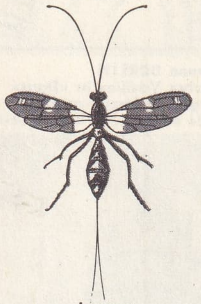
bracon

James BRADLEY
Hudson'a göre

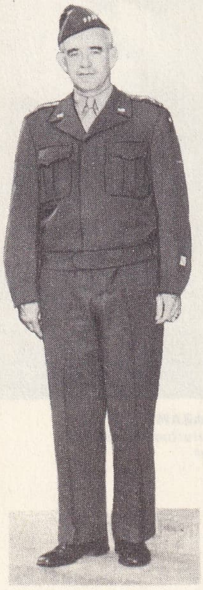
general BRADLEY

lıklar [polypter, calamoichthys] yalnız Afrika tatlısularında bulunur.) [L]

BRACHiOSAURUS i. *Sauropoda* grubundan dinozorumsu sürüngen. Kalıntıları Kuzey Amerika, Portekiz ve Doğu Afrika'da üst Jura ve alt Tebeşir tabakalarında bulunmuştur. (Brachiosarus'un ön ayakları arkadakilerden daha büyüktü. Boyunun brontosaurus ve diplodocus'un boyundan daha uzun olduğu sanılır [yaklaşık olarak 25 m].) [L]

BRACHONYX PİNETİ i. Çam biti. (Kınkanatlıların curculionidae familyasından.) [L]

Bracht tekniği, doğum sırasında dölütün çıkışına uzun süre müdahale etmeyerek bütün gövde çıktıktan sonra dölütü çekmeden ana karnına doğru devirme şeklindeki doğum tekniği. (L)

BRACHVOGEL (Albert Emil), alman romancısı ve oyun yazarı (Breslau 1824-Berlin 1878). Diderot'nun *Rameau'nun Yeğeni* adlı eserinden esinlenerek yazdığı *Narsis* (1857) oyunuyle ün yaptı. (L)

BRACHYCERUS i. Büyük bir bitkibiti. Duyargaları düz ve kısadır. Yerde gezinirken görülür. Daha çok Akdeniz, Doğu ve Güney Afrika ülkelerinde yaşar *(Brachycerus transversus*'un kurtçuğu zambakgillerin, özellikle nergisin soğanında yaşar. *Bundatus* ve *algirus*un kurtçukları ise soğan ve sarımsağa zarar verir. Kınkanatlıların curculionidae familyasından.) [L]

BRACHYMYRMEX HEERİ i. Küçük karınca (bir milimetreden kısa). Anayurdu Antillerde St. Thomas adasıdır; yaygındır. Zarkanatlıların karıncagiller familyasından. (L)

BRACHYNUS i. Mavi siyah, sarı karışımı alaca renkli ağılı böcek.

— ANSİKL. *Brachynus*'ların ilginç bir savunma yeteneği vardır. Anus'undan aşındırıcı ve çok uçucu bir sıvı fışkırtır. Fışkırmanın sesi işitilir. Bu salgı düştüğü deride yanık duyusu uyandırabilir. Brachynuslar taşların altında veya kır yerlerde döküntüler içinde küçük gruplar halinde yaşar. En iyi bilinen türü domuzlan böceğidir *(Brachynus crepitans)*. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından. (L)

BRACHYPTERUS i. Kısa elitralı kınkanatlı küçük böcek. Kulağakaçana benzer. Daha çok ısırganların çiçeklerinde yaşar. (Nitidulidae familyasından.) [L]

BRACHYRHYNCHA çoğl. i. Yengeç grubu. (Kısa karınlı, onayaklı kabuklular.) Duyargaları tüysüz ve incedir; kabuğu üçgenimsi değildir. (L)

BRACHYTELES i. Örümcekmaymununun ilmî adı. Güney Brezilya'da yaşayan bu maymunun kuyruğu uzun ve sarılgan, kol ve bacakları incedir: bu yüzden çok çevik hareket eder. (Yassıburunlu maymunların *cebidae* familyasından.) [L]

BRACHYTRYPES MEGACEPHALUS i. Sicilya cırcırböceği. Başı iri, elitraları karın kısmını aşacak kadar uzundur (5 sm) [Düzkanatlıların cırcırböceğigiller familyasından]. (L)

BRACHYURA çoğl. i. Onayaklı kabuklulardan yengeçlerin ilmî adı. Bunlarda karın kısmı kısa ve göğüs karın tarafındaki bir çukura yerleşmiştir. Sırt tarafından bakıldığında görülmez. (L)

BRACHYURUS i. *Uakari* veya *cacajao* denilen Amazon maymunu. Saki'ye benzer, fakat kuyruğu kısadır. (Yenidünya maymunugillerden olan Brachyurus'un sadece üç türü vardır.) [L]

BRACKNELL, Büyük Britanya'da (Berkshire) şehir, Reading'in doğusunda. Şehir 1949'dan itibaren. Londra'nın nüfus yoğunluğunu azaltmak amacıyle geliştirildi. Nüfusu on beş yıl içinde beş kat arttı (bugün 25 000'in üstünde). Sanayi merkezi (makine ve elektrik malzemesi yapımı, konfeksiyon.) [L]

BRACWEDE, Batı Almanya'da Bielefeld'in (Rheinland-Westfalen) güney kenarında şehir; 22 000 nüf. Metalürji. (L)

BRACON i. Zarkanatlı böcek. Başka böceklerin, özellikle kınkanatlıların üzerinde asalak yaşar. (Bütün ülkelerde çeşitli türlerine rastlanan bracon *braconidae* familyadındandır.) [L]

BRACONİDAE i. Zarkanatlı delici böcekler familyası. Genellikle küçük boylu, ince yapılı böceklerdir. Yaşantıları tırtır sineğine benzer. Dünyanın her tarafında yaygındır. (Başlıca cinsleri: *bracon, microgaster, apidius.)* [L]

BRACONNOT (Henry), fransız kimyacısı (Commercy 1780-Nancy 1855). önce eczacı, sonra tabiî ilimler profesörü, Nancy botanik bahçesi müdürü oldu. Organik kökenli maddelerin bozunmadan elde edilebilen özüyle ilgili sistemli araştırmalar yaptı. Mantarlardaki mantar asidini, kavaklardaki populini ve baklagillerin tanelerindeki eriyebilen albümini (legümin) buldu. Pamuk barutunu ilk hazırlayan da Braconnot'dur. (L)

BRACQUEMOND (Félix), fransız ressamı, gravürcüsü ve dekoratörü (Paris 1833-ay. y. 1914). 1848'e doğru ofortla gravür alanında çalıştı, sonra bu usulü Edouard Manet'ye öğretti. Goncourt kardeşler, Gavarni, Fantin-Latour, Alphonse Legros ve Baudelaire ile dost oldu. 1874'te izlenimci grubun ilk sergisine, daha sonra dördüncü ve beşinci (1880) sergilerine katıldı. 1885'te gravür üstüne *Du Dessin et de la Couleur* (Desen ve Renk Üstüne) adlı bir kitap yayımladı. (L)

BRACTEA sıf. ve i. (lat. k. maden şerit veya levhası). Çok ince bir madenî pulun yalnız bir yüzüne basılan eski bir para.

— ANSİKL. Eskiçağda heykeller, mobilyalar, kumaşlar bu adı taşıyan çok ince altın yapraklarla kaplanırdı. Mezarların içine bırakılan cenaze mücevherlerinin yapımında da kullanılırdı. Para biçimindeki bu mücevherlerin yüzü kabartma şeklinde ve arkası oyuk olarak basılırdı. Bu gelenek Orta ve Kuzey Avrupa'da muhafaza edildi. Danimarka, İsveç, Norveç ve Almanya'da IV., V. ve VI. yy.a ait *bractea*'lar bulundu; bunlar çok zaman klasik çağdakilerden daha kalındır ve askı halkaları vardır. Gerçek bractea paraları XII. yy.da göründü, genellikle saf gümüştendir. Kızılsakal Friedrich I'inkiler en önemlileri arasında sayılır. Bractea'lar XIV. yy. sonuna kadar yapıldı; bu tarihten sonra yerini daha kalın ve daha sağlam olan *grossus*'ler aldı. (L)

BRACTON veya **BRATTON** (Henry DE), ingiliz din adamı ve hukukçusu (Devonshire 1216'ya doğr.-Exeter 1268). Yargıçlık yaptı, sonra Exeter piskoposluğu başkâtibi oldu. İngiliz hukuku üzerine ilk inceleme kitabını yazdı. 1250 ile 1256 yılları arasında hazırladığı bu eseri 1296'da yayımladı. (L)

Bradamante, *Orlando Furioso*'nun kadın kahramanlarından biri. Rinaldo da Montalbano'nun kız kardeşi, kendisine dokunan herkesi devirebilen bir mızrağı vardı; sihirbaz Merlin ve peri Mélusine sayesinde sihirbaz Atlant'ın esir tuttuğu Agramand ordusu şeflerinden Ruggiero'yu kurtardı. Sayısız serüvenlerden sonra Ruggiero ile evlendi. (L)

BRADDOCK (Edward), ingiliz generali (1695?-1755). Virginia milislerine komuta etti. Yukarı Ohio üzerinde Duquesne kalesindeki fransız birliğine yaptığı başarısız saldırı sırasında öldürüldü. (L)

BRADDON (Mary Elizabeth), **Mrs. Maxwell,** ingiliz kadın romancı (Londra 1837-Richmond 1915). Olay örgüsünü ustalıkla işlediği ve başarı sağladığı romanlarında derin bir ruh incelemesi yoktur. Yetmişten fazla eser yayımladı. Bunların arasında en önemlileri: *Lady Audley's Secret* (Lady Audley'in Sırrı) [1862], şaheseri sayılan *Aurora Floyd* (1863) ve *Ismael*'dir (1884). (L)

Bradel ciltlemesi, dikilmiş fasiküllerin tümünü bir karton kapak içine koymak suretiyle yapılan ciltleme usulü. Bu karton kaplama, kitaba dikilerek değil hafif bir bezle yapıştırılır. Özelliği, uzunluğuna bir yuvanın kitap arka tarafını kapak kısımlarından ayırmasındadır. Bu ciltleme usulü, XVIII. yy. sonundan beri değer bakımından fazla bir önem taşımayan kitapların ciltlenmesinde kullanılır. (L)

BRADFORD, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir. Pennine'lerin kenarında; 295 800 nüf. St. Peter kilisesi (XV. yy.). Yün işlemesinde uzmanlaşmış büyük dokuma sanayii merkezi; kadife, ipekli kumaşlar; yün ticaretinde dünya çapında önemli merkez. (L)

BRADİ—, yun. *bradys*, yavaş kelimesinden alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren öğe.

◆ **Bradiartri** i. (fr. *bradyarthrie)*. Nöroloji. Konuşurken seslerin yavaş boğumlanması. *(Eşanl.* BRADİLALİ.) [L]

BRADİFAZİ i. (fr. *bradyphasie*). Heceleri çeke çeke yavaş konuşma hastalığı. (L)

BRADİFEMİ i. (*bradys* ve *phêmê*, söz'den fr. *bradyphémie)*. Psikiyatr. Konuşma hızının genel olarak yavaşlaması. Bazı bunama veya zekâ geriliği hallerinde, bazen de sarada görülür. (L)

BRADİKARDİ i. (fr. *bradycardie*). Yürek atışının dakikada 60'tan aşağı düşerek yavaşlaması.

— ANSİKL. *Bradikardi* normal kimselerde de (antremanlı sporcular, vagotoniliIer, ihtiyarlar) görülebilir. Bu gibi hallerde elektrokardiyogram atımın sinüs irkilmesiyle idare edildiğini gösterir. Bradikardi, his demetindeki bozukluktan da ileri gelebilir. (Adams-Stokes bozukluğu olsun olmasın sürekli yavaş nabız). Bu durumda ise elektrokardiyogram kulakçık-karıncık uyuşmazlığı gösterir. (L)

BRADİKİNEZİ i. (*bradys* ve *kinesis*, hareket'den fr. *bradykinésie)*. Psikiyatr. ve Nöroloji. Hareket etkinliğinin genel olarak yavaşlaması. (Parkinson hastalığında, bazı beyin urlarının sebep olduğu bozukluklarda, sarada, katatonide ve zekâ geriliğinde görülür.) [L]

BRADİKİNİN i. Patol. Oktopeptid (8 amino asidli polipeptid). Anafilaktik şok sırasında histaminle beraber kanda bulunur.

— ANSİKL. Yapılan deneylere göre, *bradikinin* bağırsakta gittikçe artan yavas bir kasılmaya sebep olur; düz kaslar için kuvvetli bir uyartıcıdır. Uzun süre kan basıncı düşüklüğü yapar. Fizyolojik sonuçları üzerinde antihistaminiklerin herhangi bir etkisi yoktur. Bradikinin bazı enzimlerin plazmanın β -globulinleri üzerine etki yapmasıyle meydana gelir. Kanda plazmin'in hızlandırıcı etkisiyle ve belki de enzimlerin plazmini tamamlamasıyle oluşur. (L)

BRADİLALİ i. (fr. *bradylalie)*. Nöroloji. Heceleri kesik kesik, yeknesak ve ağır söyleme. (L)

BRADİSFİGMİ i. (fr. *bradysphygmie*). Nabızda yavaşlama. Gerek bradikardiden, gerekse bazı kalp atışlarının nabza iletilmemesinden ileri gelir. (Bu bozukluk özellikle bazı kalp atışlarının çok zayıf olduğu tam aritmilerde görülür.) [L]

BRADİSOROS i. Fosil sürüngen. Teromorflar takımından. Daha çok PAREİASAURUS adıyle tanınır. (L)

BRADİTROPİ i. (fr. *bradytrophie*). Biyol. ve Tıp. Beslenmede yavaşlama.

— ANSİKL. Bouchard'ın geciktirici beslenme yöntemine Landouzy tarafından verilen ad. Organlar arasında besin, özellikle oksijen alımında yavaşlatma şeklinde belirir. (L)

BRADLAUGH (Charles), ingiliz yazarı ve siyasetçisi (Hoxton, Londra 1833-ay. y. 1891). Din konusunda özgür bir düşünürdü, söz hürriyetinin en ateşli savunucularından biri oldu. (L)

BRADLEY (Francis Herbert), ingiliz filozofu (Glasbury, Brecknockshire 1846- Oxford 1924). Öğrenimini Oxford'da tamamladı ve burada öğretmenlik yaptı. Bradley, Bosanquet ile birlikte, Hegelci ve monist eğilimli anglosakson idealizminin en önemli temsilcisi oldu. Gerçeği soyuta dönüştürmek yerine, Bosanquet örneğince bunun tersini, somutun önceliklığini ileri sürdü. Ampirik gerçek, mutlağı ve hakikî gerçeği maskeleyen bir dış görünüşten ibarettir. Bradley'in düşüncesi, Bosanquet, W. James ve G. Marcel üzerinde büyük bir etki yaptı ve ingiliz yeni gerçekçilerinin saldırısına uğradı. Belli başlı eserleri şunlardır: *Principles of Logic* (Mantığın İlkeleri) [1883], *Appearance and Reality*

Foto. Centre Culturel Américain (LAROUSSE)

(Dışgörünüş ve Gerçeklik) [1893], *Essays on Truth and Reality* (Hakikat ve Gerçek Hakkında Denemeler) [1914]. Ayrıca *Mind'*-da birçok makale yayımladı. (L)

BRADLEY (James), ingiliz astronomu (Sherborne, Gloucestershire 1693-Chalford, Gloucestershire 1762). Londra Royal Society üyesi, Halley'den sonra saray astronomu ve Greenwich rasathanesi müdürü oldu. Işığın sapıncı (1727) ve yer ekseninin üğrümünü (1748) buluşuyle ün yaptı. Ayrıca kırılmayle ilgili deneye dayanan bir formülü ve Jupiter uydularının hareketini gösteren çizelgeleri vardır. Gözlemlerini on üç ciltte topladı. Bunların sadece ikisi yayımlandı (1798-1805). [L]

BRADLEY (Omar Nelson), amerikan generali (Clark, Missouri 1893). 1915'te West-Point Askerî okulundan piyade teğmeni olarak mezun oldu, meslek hayatı boyunca piyade sınıfının gerçekten en seçme uzmanlarından biri olduğunu gösterdi. Memleketinin askerî okullarında birçok defa tabiye dersleri okuttu. 1941-1942'de Fort Benning Piyade okulu kumandanı oldu. 1943'te II. Kolordu kumandanı olarak Tunus ve Sicilya savaşlarında sivrildi. 1944'te Normandiya çıkarmasındaki amerikan kuvvetlerine ve 12. Ordular grubuna kumanda etti. Bu grubu önce Bretagne'a sonra Sen, Ren ve daha sonra Elbe nehirlerine kadar kadar yönetti (1944-1945) ve Elbe'de Rus kuvvetleriyle birleşti, 1948'de Kara Ordusu kurmay başkanı oldu; 1949'dan emekliye ayrıldığı 1953 tarihine kadar Kara, Deniz ve Hava orduları kurmay başkanları kurulu başkanlığında, sonra Atlantik Pakti Savunma komisyonunda amerikan hükûmetinin daimî temsilciliği görevinde bulundu. 1952'de hatıralarını yayımladı. (L)

BRADSHAW (John), ingiliz hâkimi (Stockport 1602-Londra 1659). 1649'da Cromwell hükûmeti Charles I'in aleyhine dava açtığı zaman daha yetkili kişiler bu davaya bakmayı reddettiklerinden Bradshaw mahkeme başkanlığına getirildi; kralın ve birçok kral taraftarının yargılanmasını hukukî endişelerle değil, taraf tutarak ve hissî bir şekilde yürüttü. (L)

BRADSOT i. (danimarka dilinde k.). Vet. Koyunlarda görülen bir vibriyondan ileri gelen şiddetli hastalık. Mikrobun toksini öldürücü bir zehirlenmeye yol açar. Hayvanın kırkbayır mukozasında kanlı ve ödemli bir iltihaplanma olur. (L)

BLADSTREET (Ann Dudley), amerikalı kadın şair (Northampton, İngiltere 1612-North Andover, Massachusetts 1672). Du Bartas'tan esinlenerek yazdığı şiir kitaplarının arasında *The Tenth Muse Lately Sprung up in America* (Onuncu Sanat Müz'ü Amerika'da Yeni Doğdu) [1650] en önemlisidir. Bu eseri amerikan şiirinin ilk örneklerinden biri sayılabilir. (L)

BRADWARDİNE (Thomas), ingiliz ilâhiyatçısı (Hartfield veya Chichester 1290?-Lambeth 1349). **Doctor Profundus** Canterbury başpiskoposu Edward III'ün günah çıkarıcı papazı. Pelagius doktrinine karşı bir inceleme kitabı yazdı: *De causa Dei Contra Pelagium* (Pelagius'a Karşı Tanrı Davası) [1618]. Bu eserinde hıristiyanlıkta daha o zamandan ağır basmaya başlayan Aristo'culuğa karşı çıktı. (L)

BRADWELL veya **BRADWELL ON SEA**, Büyük Britanya'da (Essex) bölge, Blackwater halicinin güney kıyısı yakınında 300 MW gücünde nükleer merkez. (L)

BRADYPORUS i. Zool. Ağır gövdeli, kanatsız çekirge. Doğu Avrupa'da yaşar. (Düzkanatlıların locustidae familyasından.) [L]

BRAEKELEER (Ferdinand DE), belçikalı ressam (Anvers 1792-ay. y. 1883). 1819'da Roma ödülünü kazandı. Gérard Dov'un kompozisyonlarını andıran çeşitli küçük tablolar yaptı: *Gelinin Yolcu Edilişi*, *Köyün Müzik Okulu* (Brüksel müzesi). —Öğrencisi ve oğlu, HENRİ (Anvers 1840-ay. y. 1888) yaptığı resimlerde Pieter de Hooch'un etkisinde kaldı. (L)

Braekel tavuğu, belçika tavuk ırkı. Bol yumurta yapan birçok çeşidi vardır. (L)

BRAGA, Portekiz'de şehir, Minho idare bölümünün merkezi; 32 620 nüf. XII. yy.dan kalma katedrali (büyük kapı), XIV. yy. ile XVIII. yy. arasında iyice onarıldı. —*Braga idare bölümü*, 546 300 nüf. (L)

BRAGA veya **BRAGO** i. (ital. *braché'*-den). Denizc. Lumbarlarda kızaklar üzerine yerleştirilen topların geri tepmesini hafifletmek için konan halat. (M)

BRAGA (Teofilo), portekizli şiyasetçi ve yazar (Ponta Delgada, Asor adaları 1843-Lizbon 1924). Coimbra okulunun en ünlü kişisi olan Braga, 1872'de Lizbon üniversitesi modern edebiyat kürsüsüne atandı, portekiz edebiyatına pozitivizmi ilk getirenlerden biri oldu. Başlıca şiirleri: *Tempestades Sonoras* (Gürültülü Fırtınalar) [1864]; *Vivau dos Tempos* (Zamanların Hayali) [1864]; *Torrentes* (Sağnaklar) [1869]. Braga'nın Portekiz edebiyatına yenilikler getiren en ünlü eserleri: *Historia da Literatura Portuguesa* (Portekiz Edebiyatı Tarihi) [1870-1873]; *Camoes* (1873-1875) ve *As Modernas Ideias na Literatura Portuguesa* (Portekiz Edebiyatında Yeni Fikirler) [1892]. Braga cumhuriyetçi hareketlere katıldı ve 1910 ihtilâlinden sonra kurulan geçici hükûmetin 1911'e kadar başbakanı, 1915 yılında da Portekiz Cumhurbaşkanı oldu. (L)

BRAGANÇA, Portekiz'de şehir, idare bölümü merkezi, Sabor kıyısında; 8 800 nüf. Ticaret merkezi. Dokuma sanayii. Şehir 1442'de Portekiz kralı Joao I'in evlilik dışı oğlu Affonso I adına dükalık haline getirildi. Bragança'nın II. dükü Affonso II ile oğlu ve vârisi Fernao II dükalık hanedanının XV.yy.a kadar devamını sağladılar. Fernao II adı siyasî bir olaya karıştığından, kayınbiraderi Joao II'nin eliyle Lizbon'da idam edildi (1483). Kral Manuel I, çok sevdiği Joao II'nin büyük oğlu Jaime'i kendisine veliaht tayin etti. Juan I (1543-1614) ve Juan II de tacın kendi soylarında kalmasını sağladılar. — *Bragança idare bölümü*'nün nüfusu 228 000'dir. (L)

BRAGANÇA (Joao DE), portekizli Capet prensi **la Foëns** dükü (1719-1806), portekizli Miguel (kral Pedro II'nin evlilik dışı oğlu) ve Ligne'li Louise-Antoinette'in ikinci oğlu. Yazar ve bilgin. Lizbon Krallık Bilimler akademisini kurdu, Avusturya safında Yedi Yıl savaşına katıldı ve 1800'de portekiz ordusuna kumandanlık etti. (L)

Bragança ailesi, Portekiz kralı Joao I'in evlilik dışı oğlu Affonso I'den (1442'de Bragança dükü) gelen aile. 1580'de Portekiz'in Felipe II tarafından işgali sırasında bu aileden Joao I, taht üzerinde hak iddia etti. Torunu Joao II, 1640 ihtilâli sırasında Joao IV adıyle tahta çıktı; soyundan gelenler 1910 ihtilâline kadar Portekiz'de, 1822-1899 yılları arasında da Brezilya'da hüküm sürdü. 1640'tan itibaren «Bragança dükü» unvanı kralın vârisine verildi. Bragança ailesinin başlıca küçük dalları Mello ve Cadaval aileleridir. (L)

BRAGG (Braxton), güneyli amerikan generali (Warrenton, North Carolina 1817-Galveston, Texas 1870). 1847'de Meksika Savaşına katıldı ve Kuzey-Güney savaşı başlayınca Mississippi ordusu kumandanlığına getirildi. Birkaç başarıdan sonra 1863'te Chattanooga'da general Grant, daha sonra da 1864'te Atlanta'dan Savanna'ya taarruz eden general Sherman tarafından mağlup edildi. (L)

BRAGG (sir William Henry), ingiliz fizikçisi (Wigton, Cumberland 1862-Londra 1942). Öğrenimini önce Man adasında, sonra da Trinity College'de (Cambridge) yaptı. 1886'da Adelaide üniversitesinde (Güney Avustralya) matematik ve fizik profesörlüğüne atandı, burada radyoaktiflikle ilgili ilk araştırmalarını yaptı. 1909'da Leeds ve 1915'te de Londra üniversitesinde profesör, sonra Büyük Britanya krallık enstitüsünün müdürü oldu. Oğlunun da yardımıyle W.H. Bragg billûrlaşmış cisimlerle X ışınlarının kırınımını inceledi; billûrlu maddeler ağından geçen X ışınlarının titreşim girişimi üzerine kurulmuş, yüksek frekanslı bir spektrografı birlikte icat ettiler, böylece birçok billûrun yapısını da buldular ve 1915 Nobel fizik ödülünü kazandılar. Başlıca eserleri (oğlu ile beraber): *X-Rays and Crystal Structure* (X Işınları ve Billûr Yapısı) [1915]; *The World of Sound* (Ses Dünyası) [1920]; *Concerning the Nature of Things* (Nesnelerin Yapısı Üzerine) [1925]; *The Universe of Light* (Işık Evreni) [1933]. (L)

BRAGG (sir William Lawrence), ingiliz fizikçisi. (Adalaide, Avustralya 1890). William Henry Bragg'ın oğlu. Öğrenimini Adelaide koleji ve Cambridge üniversitesinde yaptı, Manchester üniversitesine fizik profesörü olarak atandı (1919). 1938'de Cambridge'de deneysel fizik profesörü oldu. Babasıyle birlikte 1915 Nobel fizik ödülünü kazandı. Bundan sonra çalışmalarına yalnız başına devam eden Bragg, daha çok alaşımların yapısı üzerinde incelemeler yaptı. Eserleri: *The Crystalline State* (Billûr Hali) [1934]; *Electricity* (Elektrik 1936); *Atomic Structure of Minerals* (Minerallerin Atom Yapısı) [1937]. (L)

BRAGGİT i. Miner. Tetragonal sistemde billûrlaşan tabiî platin, palladyum ve nikel sülfür. (L)

Bragi, İskandinavların ikinci derecedeki tanrılarından Odin'in oğlu. Hitabet ve şiir tanrısıdır; dilinin üstünde en eski Germen ve İskandinav harfleri çizilidir. Bragi'ye tapıldığını belirten hiç bir kesin belgeye rastlanmamıştır. (L)

BRAGO i. Bk. BRAGA.

BRAGOT i. (isp. k.). Denizc. Gemilerde baştan birinci direk (pruva) ile ikinci direğin (grandi) serenlerine bağlı oynak halatların makarası. (M)

BRAGOU-BRAZ i.(bretonca k.). Eskiden Aşağı Bretagne'da köylülerin giydiği bol ve kısa pantolon. (L)

BRAHE, birbirleriyle akraba olan danimarkalı ve isveçli iki aile. Birincisi özellikle XVI. yy.da AXEL (öl. 1551) ile tanındı ve 1789'da önemini kaybetti. İsveç kolunun en tanınmış kişileri arasında şunlar sayılabilir: GUSTAF (1558-1615), feldmareşal; iki önemli kadın: SOPHIE (1556-1643), soy kütükleri bilgini, özellikle büyü gibi gizli bilgilerle ün yaptı; kontes EBBA (1596-1674), saraylı, güzelliğiyle meşhurdur. Gustaf Adolf'un dostu oldu, mareşal Jacques de La Gardie ile evlendi; — PER (1602-1680), mareşal, Gustaf-Adolf'un en sevdiği arkadaşlarından ve İsveç'in en zengin adamlarından biri. Finlandiya valisi, Abo üniversitesinin kurucusu. Karl XI zamanında naiplik üyesi oldu. (L)

BRAHE (Tycho), danimarkalı gökbilgini (Knudstrup 1546-Prag 1601). Hukuk öğrenimi yapmak için gittiği Leipzig'de astronomiyle ilgilendi. Dış ülkeledeki gözlemevlerini gezdikten sonra 1571'de Danimarka'ya döndü ve Herridsvadd manastırına yerleşti. Ertesi yıl, yeni gözlemlediği bir yıldız ilk eserine konu oldu: *De Nova Stella Anni 1572* (1572 Yılının Yeni Yıldızı Üstüne). Fredrik II'nin çağrısı üzerine, 1574'te Kopenhag üniversitesinde astronomi öğretimine başladıysa da, 1575'te yeniden Kopenhag'dan ayrıldı. Çok geçmeden Fredrik II, kendisini geri çağırdı, Sund'daki Hveen adasını ona bağışladı, bir de maaş bağladı. Tycho Brahe bu ada üzerinde muhteşem Uraniborg şatosunu («Uranią sarayı») yaptırdı, şatoya ekli olarak bir basımevi, bir kâğıt fabrikası, bir de Stelborg («Yıldızlarsarayı») gözlemevini kurdu. Çok geçmeden çevresinde öğrenciler, bilginler, hattâ prensler toplandı. Ne var ki, dinin gereklerini yerine getirmemesi ve derebeyleri hor görmesi yüzünden yıldırımları üstüne çekti. Böylece, Fredrik II'nin ölümünden (1588) sonra tahta geçen Christian IV, bilgine devlet hazinesinden her yıl ödenen maaşı kaldırdı. Tycho Brahe 1597'de Uraniborg'dan ayrılıp Almanya'ya gitti. Rudolf II'nin kendisine Prag'da bir yer vermesi üzerine yeniden çalışmalara başlayan Tycho Brahe ay teorisi üzerinde önemli düzeltmeler yaptı. Kırılma olayını hesaba katan ilk astronom Tycho Brahe'dir; bir düzeltme çizelgesi hazırladı. Ayrıca 777 yıldızı kapsayan bir katalog düzenledi. Öğrencisi Kepler, onun bıraktığı el yazması notlardan yararlanarak, 1 000 yıldızlık yeni bir baskı yaptırdı. Merih gezegeninin hareketiyle ilgili kesin gözlemleri, Kepler'in gezegenlerin hareketi ile ilgili ünlü kanunlarını hazırlamasında yardımcı olmuştur. (L)

BRAHEA i. Bot. Palmiye cinsi. Meksika'da yetişir. Yaprakları dam çatısı yapmakta kullanılır. (Kiraz iriliğindeki meyveleri yenir. Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. İ-

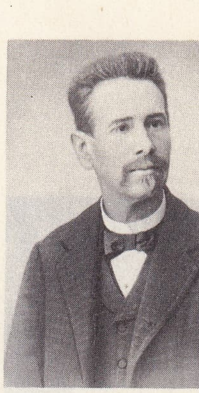

Teofilo BRAGA

Tycho BRAHE
N. de Larmessin'in gravürü
(Cabinet des Estampes, Paris)

BRAHMA'nın heykeli
khmer sanatı, X. yy.
(Guimet müzesi, Paris)

Félix Bracquemond
(fotoğraf 560. sayfada)
bractea
(fotoğraf 556. sayfada)

Foto. Fonseca (LAROUSSE)

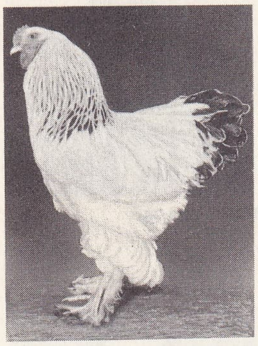

brahma tavuğu

ki türü vardır. İlmî adı: *Brahea dulcis.*) [L]

BRAHMA, hint tanrısı. *Brahman*'ın insanlaştırılmasından doğmuştur. Brahman mutlak anlamına gelir. Brahman'cılık halk inançlarıyle karışarak yeni bir biçim alınca, dünyanın yaratıcısı olarak Brahma, dünyanın koruyucusu Vişnu ve yıkıcısı Şiva'nın yanında yer aldı. Dört başlı, dört kollu olarak tasvir edilir. Ellerinde alâmetleri olan ibrik, tespih ve âyin kaşıkları vardır. Kutsal kuşa biner *(Hamsa)*. Buddha'cı geleneğe göre Tanrı İndra ile beraber yeni doğan Buddha'yı karşılar. (L)

BRAHMAGUPTA, hint matematikçisi (doğ. 598'e doğr.). XVII. ve XVIII. bölümleri Colebrooke tarafından ingilizceye çevrilen (Londra, 1817) *Brahma-Sphuta-Siddânta* (Kutsal Çiçeklenme Yoluyle Kusursuzluğa Erişme) [628] adlı ve astronomiyle ilgili bir eseri vardır. (L)

BRAHMA-LOKA veya **SATYA-LOKA,** brahman göklerinin en yücesi; Brahma ve diğer üstün tanrıların yeri. Meru dağının tepesindedir. Buddha kozmolojisinde *suretler âlemi*'nin ancak alt tabakasını teşkil eder. Orada oturan tanrılar ölümsüz değillerdir; vücutları esîridir, fakat henüz maddeden kurtulmamıştır. Yeniden doğmak zorundadırlar. Suretler âlemi aşağı tanrıların otağı olan *arzular âlemi* ile Buddha'ların taht kurduğu *şekilsiz âlem* arasında yer alır. (L)

Brahma-Mimansa veya **Brahma-Sutra,** M.S. IV. yy.ın ikinci yarısında Badarayana tarafından yazıldığı sanılan, vedanta felsefesini inceleyen kitap. (L)

BRAHMAN i. (sanskritçe k.). Brahman anlayışına göre tüm varlığın temeli olan kaynak, kural.

— ANSİKL. Bu kelime Veda dini törenlerinde kullanılıyordu; sonraları *Brahmana*'lar ve *Upanişad*'larda yorumlanabilen kutsal bir bilim haline geldi. Brahmanlık çağında Mutlak ve Varlığın bizzat kendisi sayıldı. Her şeyin temel kuralı olarak, *Upanişad*'larda kavram araştırmalarının merkezine oturtuldu. *Upanişad*'lar evren *(brahman)* ile kişisel ruh *(âtman)* eşitliği üzerine metafiziklerini kurdular. (L)

BRAHMANA'LAR, dört *Veda*'nın yorumunu yapmağa yarayan, ilâhi varlıkla ilgili düşüncelerin fihristi. Kuzey Hindistan'da meydana getirilen bu Brahmana'ların, M.Ö. X.-VII. yy.a dayandıkları ileri sürülür. Ortaçağ boyunca bu düşüncelerin yorumu yapılagelmiştir. İlintisiz öneriler ve sınıflandırma dizileri halinde Brahma dinindeki adak doktrinini açıklarlar. (Bk. BRAHMAN'CILIK.) [L]

BRAHMAN'CILIK i. Hindistan'ın dinî ve sosyal rejimi. Veda'cılığın devamıdır.

— ANSİKL. Tar. Hindistan'ın, daha doğrusu Arya'lar tarafından fethedildikten sonraki çerçeve içinde ele alınan Hindistan'ın öz dini Brahman'cılıktır. Hindistan'da doğan Buddha'cılık, Caynacı'lık gibi diğer dinler ancak Brahman'cılığın bir reformu veya buna bir tepki gibi gözükür; Brahman'cılığın esaslarını da kabullenir; *Brahmana*'lar ve *Upanişad*'lardan başlayarak (M.Ö. 800-600 ?) Brahman rahipler kastının egemenliği ağırlığını duyurdu. Âyinciliğin ağır bastığı Veda'lar dininde rastlanmayan metafizik endişeler belirmeğe başladı. Milâttan itibaren Veda'lar öncesinden veya düpedüz halktan gelen birçok inancın ve tapınmanın karışımı destanlar yoluyle yavaş yavaş Brahman'cılık sistemi içine girdi. Bunların yanı sıra felsefe sistemleri (*darçana*'lar) kuruldu. Önce ağızdan ağıza aktarılan, sonra temel kurallar (*sutra*) halinde yazıya geçen bu kuralların yorumları *(bhaşya)*, bazıları ismen bilinen, bazıları bilinmeyen kimselerce yapıldı. Bu sistemler üstüne bitmez tükenmez bir edebiyat yaratıldı, aşağı yukarı II. yy.dan çağımıza kadar pekçok eser yazıldı. Bu çerçeve içinde yeni fikirler günümüzde de geliştirilegelmektedir. Hintli ünlü fikir adamları bu *darçana*'lardan ya birine ya ötekine bağlılıklarını açıklamışlardır. Darçana'larda çok çeşitli görüşler belirtilir. Bunları iki ana akım çevresinde toplamak mümkündür: biri gelenekçi akım, öbürü tanrıcı akım. Gerçekten, hint düşüncesine vergi birtakım varsayım ve kurgular ile panteizmin ve âyinciliğin yanı sıra bir sevgi doktrini sayılan *bhakti* de Hindistan'ı her kişi için ayrı ve tek bir Tanrı kavramına götürmüştür. Çağdaş hint düşünceleri bu sonuncu eğilimin ve daha birçok etkenin zoruyle inanç hoşgörüşüne dayanan bir dünya dini kurmağa çalıştılar. (Bk. VİVEKANANDA). Brahman'cılık, Buddha'cılıktaki din yayma geleneğine sahip olmamakla beraber, gene de güneydoğu Asya'ya kadar Hindistan dışına taştı, diğer ülkelerde de hükümdarlık kavramı ile kaynaşarak yer yer bir devlet dini haline girdi.

● *Din.* Brahman'cılığın sayısız tanrıları vardır, ama en önemlileri birkaç tanedir. Öteki tanrılar onların uyduları gibidir. Tanrılar *(deva)* arasında bir büyüklük sırası bulunur. Brahman'cılık geliştikçe bu tanrılardan üçü ayrı bir üstünlük kazandı: Brahma, Vişnu, Şiva. Dişi tanrı «enerji»yi *(Şakti)* temsil eder *(Şakti*'den *Şakti'cilik* doğdu). Tanrılar arasında çeşitli akrabalıklar vardır. Birçokları da birbiriyle kaynaşır: en önemlileri Harihara (Şiva ile Vişnu) ve Ardhanari'dir (Şiva ile Şakti'si). Tanrılar da tıpkı insanlar gibi davranırlar. Ruh göçümünden kendilerini kurtaramazlar, bugünkü dünyada onlar da ergeç öleceklerdir. Çok etraflı bir ikonografya sayesinde hepsini özelliklerivle tanırız. Bunlar, kutsal binekler *(Vahana)* veya hayvan bedeninin bir parçası veya uzuvları gibi (dört, sekiz kol, birkaç kafa v.b.) birtakım özelliklerdir. Gökyüzünde veya ulaşılmaz bir dağın doruğunda (Kailasa, Meru) otururlar. Bölgesel inanışlar, tapınmalar köy ve ev tanrılarına yönelir. Kahramanlar, evliyalar, bilgeler tanrılaştırılmıştır. Tanrılaştırılan hayvanlar da vardır (inek, at, yılan v.b.) Bazı bitkiler de kutsal sayılmıştır. Dinin alt tabakalarında ağaca tapma (özellikle incir ağacına) çok yaygındır.

● *Felsefe.* Veda'ların karışık çoktanrıcılığı mezheplere bölünme çağlarında bir düzene girer ve yüce bir ilkeyi hâkim kılmağa yani tektanrıcılığa dönüşmeğe yönelir. İnançların ve ibadetlerin temelindeki efsanevî tanrı kalıbının şu veya bu adı taşıması filozoflar için önemsizdir. Esas amaç tanrısallığı gerçekleştirebilmektir. Bu da kurtuluş *(mokşa)* demektir. Mokşa'ya sayısız yollardan geçilerek varılır, ama bunları belli başlı iki ana yolda toplamak mümkündür: beden ve ruh çilesi *(yoga)*, ve mistik temaşa*(bhakti)*. Bu iki yol da Bilgi'ye *(jnana)* açılır. Bu araştırmaların doğurduğu ve 4 000 yıla yayılan bir edebiyat, Tanrı kavramına, insanlık tarihinde rastlanan en güçlü yöneliştir.

● *Âyinler.* Âyinler, mezheplere göre düzenlenmiştir. Bu yüzden çok çeşitli âyin vardır. Tapınma bakımından en belirgin olay *puja*, yani «yüceltme»dir. Puja, daha eski kurban törenlerinin yerini almıştır. Özel ibadet hergün aile reisi veya «ev rahibi» tarafından yapılır. Genel törenler tapınakta rahiplerce yönetilir. Bu tören sırasında heykele çiçekler sunulur, heykel yıkanır, giydirilir, süslenir, tütsülenir. Dua, Veda'lardan beri kutsal sayılan bir işlemdir. Duanın belirli durumlara göre kesin olan kurallara aynen uyularak okunması çok önemlidir. Kutsal deyişler ve hitap'lar *(mantra)*, tantrizm'in etkisiyle dualar arasına girdi. Dualar ve mantra'ların her birine *om* hecesinin şeklen söylenmesi ile başlanır. Bu hece *Upanişad*'lardan beri tanrılaştırılmıştır. Bunlara kutsal diyagramların *(yantra)* icrası eklenir. Yantra, tanrı görüntüsünün doğrudan doğruya yansımasıdır. Âyinlerde vücut hareketleri *(mudra)* Brahmana'lardan bu yana şekil ve anlam bakımından kesince belirlenmiştir. Ayrıca ibadetle ilgili eşyalar da kullanılır: çanaklar, testiler, ayna, lambalar, sedef borular *(çankha)*, çanlar *(ghanta)* v.b. Brahman dini mensuplarının hayatını başından sonuna kadar resmî âyinler doldurur. Halk bayramlarında çok büyük kalabalıklar çeşitli yerlere hacca giderler veya tapınaklarda toplanırlar. Bir tapınağın kuruluşu ise başlı başına bir âyin düzenidir. Ayrıca da, tanrı suretinde bir heykelin yapımını ve yerine konmasını gerektirir.
Buddha'cı sanattan daha sonra ortaya çıkan Brahman sanatı Hindistan'da ve Güneydoğu Asya'da muhteşem eserler yaratmıştır. (L)

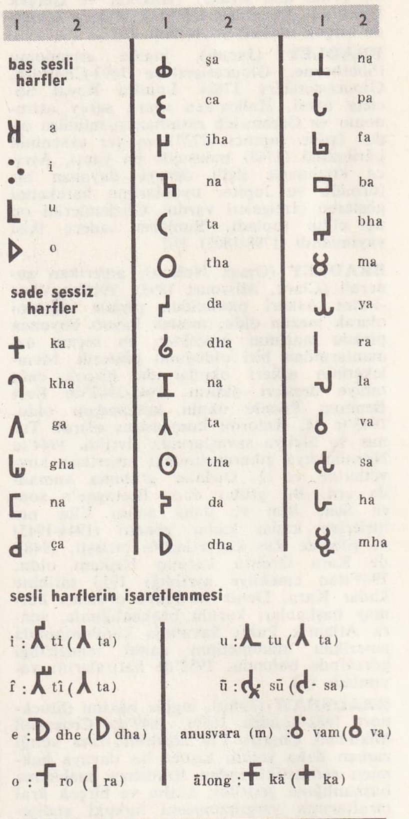

brahmi

BRAHMAN'LAR i. Hindistan'daki dört kasttan ilki olan ve 1947 Anayasasıyle resmen yürürlükten kaldırılan rahipler kastının üyeleri.

— ANSİKL. *Brahmanlar*, doğuştan kutsal birer varlıktır. Dinî törenlerde Veda'yı uygulamak, bu kitaptan yorumlar yapmak ve din geleneklerini öğretmek yetkilerine sahiptirler. Sabahları yapılan dinî törenlerde, karıları *Brahminler* onlara yardım eder. Bütün hindistan rahipleri brahmandır; ancak çoğu, dünya işleriyle de uğraşır, özellikle çiftçilik yaparak geçinirler. Brahmanların ayırt edici işareti, rahip olurken takılan pamuktan yapılmış kutsal bir şerittir. (L)

Brahma-Purana veya **Adi-Purana,** *Purana* dizisinin en önemli kitaplarından biridir. Pek eski olmamasına rağmen kutsal yerlerin ilgi çekici tasvirlerini verir. (L)

BRAHMAPUTRA, Tibet'in güneyi ve Hindistan'da nehir; yaklş. 2 900 km. Kuzey Himalaya buzullarından *Tsangpo* adıyle çıkar. (Tibet'te bütün büyük akarsulara bu

BRAHMAPUTRA kıyılarında balıkçılık

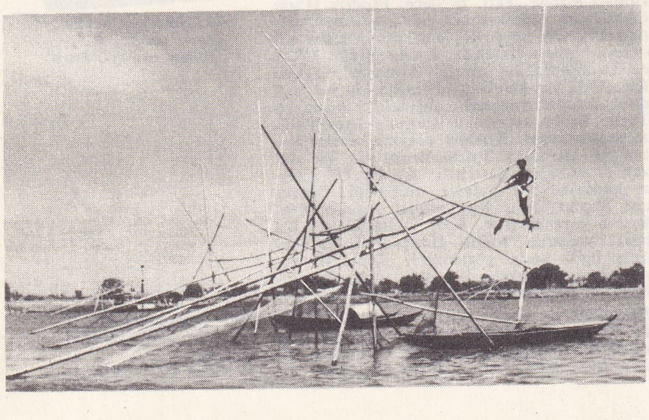

Foto. Scheide, Gabrielle Bertrand (LAROUSSE)

ad verilir.) Doğu'ya yönelir, sonra erişilmesi imkânsız boğazlarla Doğu Himalaya'da kendine bir geçit açar (burada *Dihang* adını alır). Dihang ile birleşmesinden itibaren *Brahmaputra* adını alır ve Assam ovasını izler. Goalundo'da Ganj ile birleşir. İki ırmak büyük Bengal deltasını oluşturmuştur. Luhit kolunun alt tarafında Dibrugarh'a kadar, 1 300 km boyunca, vapurla sefere elverişlidir. Yukarı kesiminde, ilkel yapılışlı tibet gemileri 600 km boyunca ırmağı kullanırlar. Brahmaputra dünyanın en güçlü nehirlerindendir. Ortalama debisi 12 000 m³. (L)

BRAHMA tavuğu, Anayurdu Hindistan'dır. Adını Brahmaputra ırmağından alır. Birçok yeni ırkların üretiminde brahmalardan faydalanılmıştır. (İki çeşidi vardır: *beyaz brahma*'nın tüyleri beyaz, kuyruğu siyah, *siyah brahma*'nın tüyleri ise kırçıl siyah olur.) [L]

BRAHMİ i. Hindistan'ın çeşitli dilleri için çok eski çağlardan beri kullanılan yazı. — ANSİKL. *Brahmi*'nin bir samî örneğe göre yapıldığı düşünülebilir. Hint-arî fonetiğine uygun hale gelen bu yazı özellikle ünlüleri kaydeder. Eldeki en eski belgeler imparator Aşoka'nın (M.Ö. III. yy.) fermanlarıdır ve bunlar yazının ilk gelişmesinden çok sonraki dönemlere aittir. Brahmi Hindistan'ın kuzeybatısına, güneyine, doğusuna ve Çin Hindi'ne kadar yayılmış gibi gözükmektedir. Devanagari bu yazıdan türemiştir. Brahmi soldan sağa yazılır. (L)

BRAHMO SAMAJ («Tanrının Evi»), hint'te, bazen BRAHMOİZM de denen mezhep cereyanı. 1830'da raca Ram Mohan Roy tarafından tektanrıcı bir anlayışla kurulmuş, şair Rabindranath Tagore'un babası olan ve «Aziz» *(Maharşi)* diye tanınan Devandranath Tagore'un çalışmalarıyle yeni bir canlılık kazanmıştır. Bu teoloji okulunun temeli, *Upanişad*'ların serbest yorumlarına dayanır. Bu cereyan XX. yy.ın başındaki milliyetçi ayaklanmalarda önemli bir rol oynamıştır. (L)

BRAHMS (Johannes), alman besteci, piyanocu ve orkestra şefi (Hamburg 1833-Viyana 1897). Varlıksız bir aileden gelen Brahms müziğe, halk orkestralarında kontrbas çalan babası tarafından başlatıldı. Cossel ve Marxsen (1841) ile piyano çalıştı ve halkın karşısına harika çocuk olarak çıktı (1847). Tanınmasına büyük yardımı dokunan Schumann ile 1853'te karşılaştı. Lippe-Detmold prensinin saray konserleri yönetmenliği ve Hamburg'da (1859) koro şefliği yaptıktan sonra 1862'de Viyana'ya Singakademie'nin; daha sonra Gesellschaft der Musikfreunde'nin (1872-1875) şefi olarak yerleşti. O tarihten sonra hayatının hikâyesi eserlerinden ayrılmaz. Viyana'daki çalışmaları dışında İsviçre, İtalya, Salzkammergut veya Kara Ormanlara birkaç gezi yaptı. Hayatının sonuna doğru oldukça sunî bir şekilde doğan ve sürdürülen bir hizipleşme Brahms'ı Wagner'cilerle karşı karşıya bıraktı. Bazı kadınlarla taşkın bir sevgi ilişkisi oldu, fakat Clara Schumann ile geçirdiği söylenen maceranın gerçekle hiç bir ilgisi yoktur.

Brahms'ın piyano eserleri arasında üç sonat, 6 dizi çeşitleme, yedi balad derlemesi, intermezzo'lar, rapsodi'ler, vals'ler, dört el piyano için 4 dizi *macar dansı* vardır. Oda müziği olarak: keman ve piyano için üç sonat, çello ve piyano için iki sonat, klarinet ve piyano için iki sonat, 5 üçlü, yaylı sazlar ve piyano için 3 dörtlü, yaylılar için 3 dörtlü, bir piyanolu beşli, yaylılar için 2 beşli, klarinetli bir beşli, yaylılar için 2 altılı yazmıştır. Orkestra için iki serenat, *Haydn'ın bir tema'sı üzerine çeşitlemeler,* dört senfoni, iki uvertür *(Akademik, Trajik),* piyano ve orkestra için iki konçerto, orkestra ve keman için bir konçerto keman, viyolonsel ve orkestra için de bir konçertosu vardır. Şarkı olarak şu besteleri yapmıştır: piyano eşliğinde tek ses için otuzdan fazla lied derlemesi (15 *Magelone-Romanzen* dizisi ve 4 *Ernste Gesänge* bunlar arasındadır), piyano eşliğinde 2 ses için 6 derleme, yine piyano eşliğinde dört ses için 7 derleme *(Liebesliederwalzer)* bunlar arasındadır. Yaklaşık olarak 30 motet, kanon, ilâhi, halk şarkıları derlemesi, *Ein deutsches Requiem, Rinaldo,* erkek korosu ile *Alto-Rapsodie.*

Brahms estetiğini ve üslûbunu her şeyden önce içgüdüsüne, tesadüflere ve ırk özelliklerine borçludur. Eserlerinde görülen viyana izlenimleri ve macar etkileri geçicidir, rastlantı sayılabilir. Brahms, çağının zorunluklarına uyarak romantik ve klasik anlayışı eserlerinde kaynaştırdı. Kuzeyli bir köylü, muhafazakâr, Luther'ci ve katı düşünceli bir kişi olmasına, sanatında da düzen zevkine ve şekil disiplinine bağlı kalmasına rağmen, Theodor Storm, Tieck, Jean Paul, Eichendorff ve Hoffmann gibi yazarları okurken hayale dalacak kadar bir yaradılışı vardı. Klasik çerçevelerden başkasını kullanmadı. Ancak bunların boyutlarını genişletti. Tema malzemesi çok zengindir. Sonatlarındaki allegrolarda 6 veya 7 tema bulunduğu görülür. Çeşitleme sanatı Brahms'ta o çağın bilmediği ölçüde değişiklik, bağımsızlık ve genişlik kazanır. Brahms'ta ritim duygusu çok gelişmiştir: çeşitli tempo ve atımların üst üste bindirilmesi ve senkop, eserinde çok sık görülür. Melodi ise coşkundur; halk havalarıyle benzerlikleri vardır. (L)

BRAHUİ'LER veya **BRAHO'LAR,** Belucistan'da (Batı Pakistan) halk; Belucîler tarafından bölgenin doğusundaki dağlara püskürtülmüşlerdir. Göçebedirler, hayvan yetiştirmekle geçinirler: yaklş. 250 000 nüf. Arap harfleriyle yazılan dilleri, Brahuiler dravid ailesine bağlar. Müslümandırlar. (L)

BRAİD (James), ingiliz cerrahı (Rylaw House, Fifeshire 1795-Manchester 1860). Hipnotizmayı ilk ortaya atan. Deneycinin dediklerine tamamen uymak ve uyutulmayı kesinlikle istemek şartıyle, bir insanın 0,25 ilâ 0,45 m uzaklığa konmuş parlak bir cisme baktığı zaman, aşağı yukarı bir çeyrek saat içinde uyuduğunu ilk olarak Braid keşfetti. (L)

BRAİLA. Bk. İBRAİL.

BRAİLES (William DE), ingiliz tezhipçisi (XIII. yy.). Oxford'da çalıştı (Catte Street) ve papaz oldu. El yazması kitapları süsledi *(Sarum Hours; Kıyamette Yargı Günü,* Fitzwilliam Museum, Cambridge 1230-1250), ayrıca minyatürler (Walters Art Gallery, Baltimore) yaptı. Duvar resimleri ve vitraylar da yaptığı söylenir. (L)

BRAİLLE (Louis), fransız mucidi (Coupvray, Seine-et-Marne 1809-Paris 1852). Üç yaşında kör oldu, 1819'da Körler enstitüsüne girdi. Kendini müziğe verdi, Paris'in birçok kilisesinde org çaldı. Körler enstitüsünde öğretmen olunca, öğretimi kolaylıkla yürütebilmek için, ders sırasında öğrencilerin not almalarını ve imlâ ödevlerini yapmalarını sağlayan, kabarık noktalar sistemine dayanan bir yazı şekli buldu. Bugün, bütün dünyada benimsenen bu sistemi müzik notalamasına da uyguladı. (Bk. KÖR.) [L]

BRAİLOVSKİ (Aleksandr), fransız uyruklu, rus asıllı piyano virtüozu (Kiev 1896). Chopin'in eserlerini çalmakla ün kazanmıştır. (L)

BRAİNE-L'ALLEUD, flamanca **Eigenbrakel,** Belçika'da (Brabant, Nivelles idare çevresi) komün; 13 900 nüf. Dokuma (yün ve pamuk) sanayii; konfeksiyon. Kereste ve deri sanayii. Çeşitli metalürji. — Waterloo ovası bu komünün yakınındadır. (L)

BRAİNSTORMİNG i. (ing. k.). Kişilerin fikirlerini kolaylıkla öne sürebilmeleri için gerekli ortamı sağlayarak, en kısa zamanda, en çok sayıda yeni fikrin doğmasına yol açabilecek bir grup çalışma tekniği.

— ANSİKL. 1939'da Alex F. Osborn tarafından ortaya konan ve insanların hayal güçlerini bir arada çalıştırmalarına dayanan *brainstorming,* prensibi itibariyle alışılmış konferans çalışmalarına karşıttır. Amacı kalıtıma, eğitime veya hayal gücünün serbestçe çalışmasını önleyecek ve tasarlanan fikirleri öldürecek diğer metot alışkanlıklarına bağlı zihnî engelleri ortadan kaldırmaktır. Çalışmaya katılanlar sessiz ve rahat bir yerde, toplantıyı yöneten kimsenin ortaya koyduğu mesele karşısında tekliflerini serbestçe söylerler, hal çareleri tasarlarlar. Uygulanacak prensipler şunlardır:

1. Mümkün olduğu kadar çok sayıda fikrin toplanmasına çalışılır; ne kadar çok fikre baş vurulursa, ortaya konan meselelerin çözümünü bulma ihtimali o kadar artar. Bu

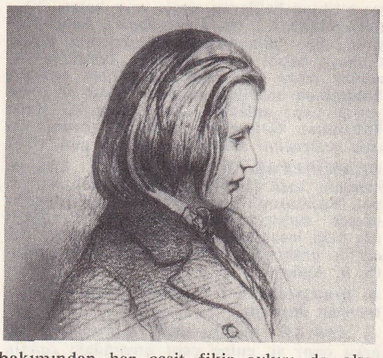

bakımından her çeşit fikir aykırı da olsa olumlu karşılanır;

2. Bazı fikirleri daha tasarı halinde iken körletmemek ve üyelerde çekimserlik yaratmamak için her türlü tenkit yasaklanır;

3. Çalışmaya katılanların her biri diğerinin fikrini düzeltmeğe veya başka bir teklif getirmeğe davet edilir. Bu arada çalışmayı yönetenin görevi de çok önemlidir. Eleştiri, üyelerin hayal gücünü engelleyeceği için yöneten eleştiriye baş vurmadan, meseleden uzaklaşılmamasına dikkat edecektir. Ayrıca, bütün teklifleri tarafsız bir şekilde gözlemesi ve özetlemesi de şarttır. (L)

BRAİN-TRUST i. (ing. k.). Herhangi bir müdür veya bir bakan için proje veya plan hazırlamakla görevli, sınırlı sayıda teknisyen, uzman v.b. grubu.

— ANSİKL. Bu ad, ilk olarak Franklin Roosevelt'in 1933'ten itibaren New Deal siyasetini hazırlayıp uygulamak üzere çevresinde topladığı profesör, iktisatçı ve maliyecilerden kurulu düşünürler grubuna verilmişti. (L)

BRAJ-BHAKHA i. Batı hindî dilinin lehçesi; Uttar Pradeş eyaletinin merkezinde ve komşu bölgelerde 11 milyon insan tarafından konuşulur (devanagari alfabesiyle yazılır). [L]

BRAK i. (ital. *braco).* Kısa kıllı, sarkık kulaklı av köpeği. Çok iyi bir yakalayıcıdır. (Renk farklarıyle birbirinden ayırt edilen birçok türleri vardır: *alman brakı,* alacalı veya düz kahverengi; *fransız brakı,* kahverengili alaca; *mavi Auvergne brakı,* siyah, beyaz benekli veya mavi; *Bourbonnais brakı,* beyaz üstüne mor benekli; *Dupuy brakı,* beyaz ve kahverengi; *Saint-Germain brakı,* turuncu-beyaz; *Weimar brakı,* gümüşî gri.) [L]

BRAK (TELL), Yukarı Suriye'de höyük, M.E.L. Mallowan yönetiminde ingiliz heyetinin 1937-1938'de yaptığı kazılarda ortaya çıkarıldı. En önemli bulgu Cemdet Nasr döneminden (III. binyıl başı) kalma tapınaktır. Tapınağa «gözlü tapınak» adı verilir; bu adın verilmesine sebep, her birinin üstünde oyulmuş bir veya daha çok çift göz bulunan birçok put'un bulunmasıdır. Ayrıca Naram Sin'in bir sarayı ortaya çıkarıldı. Saray, kareye yaklaşan bir plan gösterir, anıtsal bir girişi vardır. Yığma duvarlar 10 m kalınlığındadır. Sarayın sırlı tuğlaları üzerinde Naram Sin adı okunur. Naram Sin M.Ö. 2300'e doğr. Akkad hanedanının 4. kralıydı. Kazılarda M.Ö. II. binden kalma medenî mardaklar bulundu: üzerlerinde siyah zemine işlenmiş beyaz geometrik süslemeler vardır. (LM)

BRAKE, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Weser kıyısında; 17 000 nüf. Eski bir limandı, yerini Bremerhaven aldı. Tersaneler. Besin ve dokuma sanayii. (L)

BRAKİ — (yun. *brakhy).* önek. (L)

BRAKİFİLLUM i. Paleobotanik. Kozalaklı, dallı fosil bitki. Çok kısa yaprakları birbirine yakındır. (Hem porsuğa, hem araucaria'ya benzer. Kalıntılarına retiyen'den orta Tebeşire kadar rastlanır.) [L]

BRAKİKOM i. (fr. *brachycome).* Koyungözü papatyaya yakın bitki cinsi. Avustralya, Yeni Zelanda, güney ve tropik Afrika'da yetişir: 50 kadar türü vardır. (L)

BRAKİL i. Denizc. Büyük bastonu*, kon-

BRAHMS
çizeni bilinmiyor (1853)
(İnguimbertine kütüphanesi, Carpentras)

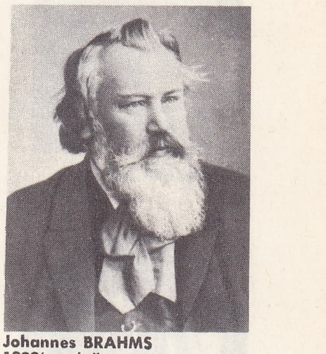

Johannes BRAHMS
1892'ye doğru

Louis BRAİLLE

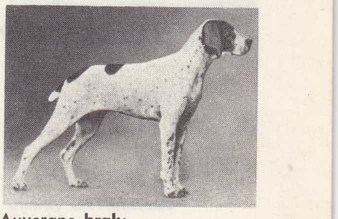

Auvergne brakı

Foto. Bulloz, X, Giraudon (LAROUSSE)

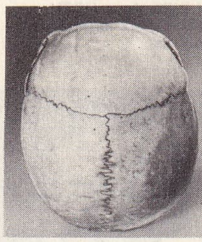

brakisefal kafatası

bractea

BRAMANTE Roma'da San Pietro in Montorio kilisesinin küçük tapınağı

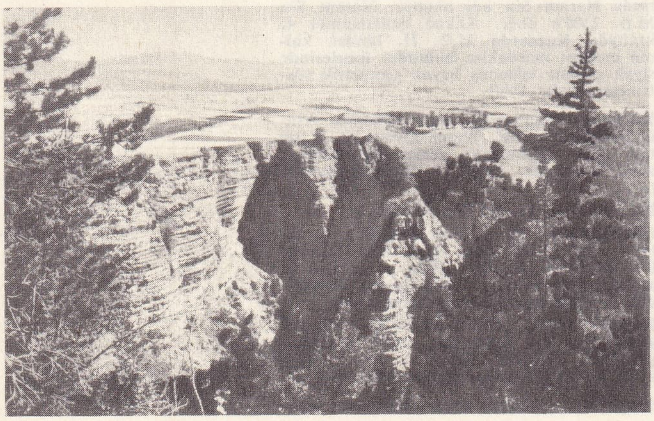

BRAMABİAU çukuru (Gard)

tra bastona bağlayan zincir veya halat. (M)

BRAKİLOJİ i. (fr. *brachylogie).* Leng. Eksiltili diye adlandırılan bir deyimin kullanılması. Misal: *«Eller tutmaz, bacaklar yürümez olur».* Bu cümlenin *«Eller tutmaz»* bölümünde brakiloji vardır. || Uzun bir ifade yerine aynı anlamda, daha kısa bir ifade kullanma: *Geleceğimi ümit ediyorum* yerine *geleceğimi umuyorum* demek gibi. (LM)

BRAKİSEFAL sıf. (yun. *brakhys,* kısa ve *kephale,* kafa'dan fr. *brachycéphale).* Antropol. Kafatasının genişliğiyle uzunluğu hemen hemen birbirine denk (böylece uzunluğu az) olan insanlar ve hayvanlara denir: *Bir aralık brakisefal olduğumuz keşfolunmuştu* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Brakisefallık** i. Antropol. Brakisefal olanların durumu.

— ANSİKL. *Brakisefallık,* kafatasının ön arka çapı ve enine çapı arasındaki oranla hesaplanır. Başka bir deyimle brakisefallıkta, ön arka çap ile enine çap hemen hemen birbirine eşittir yani kafatası yuvarlakçadır. Brakisefallık bazı ırkları açıkça belli eden önemli antropometrik bir karakter sayılır. Bu ırklar arasında Finlandiyalılar, Hırvatlar, Bavyeralılar, Laponlar ve Fransa'da Savoie'lılar ile Auvergne'liler v.b. sayılabilir. (LM)

BRAKİSTOKRON sıf. (fr. *brachistochrone* veya *brachystochrone).* Mat. Bir cismin bir noktadan ötekine en kısa zamanda gidebilmesi için izlediği eğri (cismin hareket noktasındaki hızı sıfır kabul edilerek).

— ANSİKL. Mat. *Brakistokron* problemi adı verilen bu problem 1696'da Jean Bernoulli tarafından ortaya atılmış ve Leibniz, Newton, L'Hôpital, Jean ve Jacques Bernoulli tarafından aynı zamanda çözülmüştür. Varılan sonuca göre, aranılan eğri, tabanı yatay olan ve hareket noktasında dönüm noktası bulunan bir sikloittir; bu sikloit 2. noktadan geçer. Bu problem genelleştirilebilir: verilen iki noktanın birinden ilk hızsız harekete başlayan; belirli bir kuvvetin etkisinde hareket ederek 2. noktaya en kısa zamanda gelen hareketli bir noktanın çizdiği eğri yine *brakistokron* adını alır. Eğer hareketli nokta, sabit bir noktadan geçen ve noktadan uzaklığı ile orantılı olan bir kuvvetle çekiliyorsa brakistokron, bir episikloiddir. Bu episikloidin taban çemberinin merkezi, bu kuvvetin geçtiği sabit noktadır. Verilen bir yüzey üzerindeki brakistokronu aramak bir inceleme konusu olabilir. (L)

BRAKİYOPTERİGİUM i. Balık yüzgeci. Bunlarda, yelpaze biçiminde dizilmiş ana kılçıkların üzerinde, aynı biçimde dizilmiş küçük kılçıklar bulunur. (Bu ilkel yüzgeç tipine, bugün yalnız, Afrika'da tatlı sularda yaşayan polipter'lerde ve calamoichthys'lerde rastlanır. Bazı anatomi bilginleri uçan hayvanlarda ayakların bu yüzgeçlerden oluştuğunu ileri sürer. Brakiyopterigium, arkipterigium ile iktiyopterigium'a karşıt tutulur. (L)

BRAKİZOM sıf. (fr. *brachisome).* Gövdesi uzun, kol ve bacakları kısa olduğu için tıknaz görünen insanlara ve ırklara verilen ad. (L)

BRAKNA, Moritanya cumhuriyetinde çevre. Senegal ırmağının sağ kıyısında; 75 025 nüf. İdare merkezi, *Aleg.* (L)

BRAKNA'LAR, Futa'nın kuzeyinde, Senegal nehrinin sağ kıyısında yaşayan magribî kabilesi.

Zenaga soyundan olmakla beraber Braknalar arap ve zenci kanı taşırlar. Bütün Magribîler gibi Braknalar dericilik, madencilik ve ağaç üzerine kakma işleri yaparlar. Dinleri islâmdır. Uzun yıllar Fransa'ya karşı savaştılar. (L)

BRAKPAN, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) şehir, Witwatersrand'da, Johannesburg'un doğusunda; 85 000 nüf. Madencilik merkezi (maden kömürü, altın). Metalürji. (L)

BRAMA i. (frankça *brahsima,* savaş baltası). Birçok kemikli balıkların ortak adı. Hepsi yandan basık ve yüksektir. Pulları büyük, sırt yüzgeci kısa, anus yüzgeci uzun (sazanın tersi) ve ağzı bıyıksızdır. || *Deniz braması,* pagellus ve papas balığı gibi vücudu yüksek ve yandan basık birçok kemikli balıklara verilen ad.

— ANSİKL. *Abramis brama* durgun ve akarsularda yaşar, eti yenir. Boyu 50 sm kadardır. *Blicca bjorkna* sakin sularda yaşar. Eti yenir, fakat eti yumuşak ve değersizdir; uzunluğu 30 sm'dir. Bramalar bitkisel kırıntılarla ve küçük hayvanlarla beslenir.

— Balıkç. *Bramalar,* çekingen ve kuşkulu balıklarıdır. Oltayle veya vurularak tutulur. Onları sakin ve derin sularda aramak gerekir; pişmiş buğdaya, yumuşak kenevir ekmeğine, kuru ekmeğe ve ezilmiş patatese gelir. Brama avlayabilmek için olta ipini, ucunda yem bulunan olta iğnesi suyun dibinde duracak şekilde ayarlamalıdır. Bramalar için olta yemi kışın solucan ve et kurdudur. Yazın bitkisel yemleri tercih etmek gerekir: pişmiş buğday, ekmek, patates: Brama dipte yemi yakaladığı zaman, oltayı biraz hafifleteceğinden olta mantarı su yüzünde dümdüz durur. Bu durum balığın takıldığını gösterir. Oltayı hemen çekmek gerekir. (L)

BRAMABİAU, Fransa'da Noir kalkerli toprak bölgesinde (Gard) mağara. Camprieu köyü yakınında, dolomit kalkerleri içine oyulmuş bu mağaranın birçok, yaygın kolu vardır. İçinden Bonheur suyu geçer. Bonheur burada birçok yeraltı kol ve kaynağının sularını alır, sonra anıtsal bir çıkıştan geçer ve dışarıda *Bramabiau* adını alır; yeraltı çağlayan ve gölleri. (L)

BRAMAH (Joseph), ingiliz makine uzmanı (Stainborough 1749-Londra 1814). Birçok yararlı buluşu vardır: tuvaletlerin temizlenmesi için bir çeşit musluk, adını taşıyan bir emniyet kilidi, içkili yerlerde mahzendeki içkilerin yukarıdaki tezgâha çıkmasını sağlayan basınçlı bir makine, banknotları numaralayan baskı makinesi v.b. Ayrıca *«Kilitlerin Üzerine İnceleme»* adlı bir eser yayımladı. (L)

BRAMANTE (Donato d'Angelo LAZZARİ, — denir), italyan mimarı (Urbino yakını, 1444-Roma 1514). Urbino'da yetişen Bramante 1477 yılına doğru Bergamo'ya gitti, orada ressam olarak çalıştı, sonra Milano'da Ludovico il Moro'nun sarayına girdi. 1482'den 1486'ya kadar San Satiro kilisesi ve vaftiz evini inşa etti, iç süslemelerini yaptı. 1492-1498 Yılları arasında Santa Maria delle Grazie'nin koro bölümünü yaptı, Francesco di Giorgio ve Amadei ile birlikte Pavia katedralinin planlarını çizdi. Çalışmaları, ilk hıristiyanlık sanatı heykelleriyle Brunelleschi'nin yeniden ortaya çıkarıp uyguladığı merkezî plana karşı olan ilgisini yansıtır.

1499'da Roma'ya gitti, orada daire planlı küçük San Pietro in Montario tapınağını (1502), Santa Maria della Pace'nin sahnını yaptı ve sanıldığına göre Kançılarlık sarayında da çalıştı. Vatikan'da eski sarayla İnnocentius III'ün tepe köşkünü uzun iki galeriyle birleştirmeyi tasarladı (1503). Roma'daki en önemli eseri San Pietro'nun yunan haçı planlı yeni bazilikasıdır, 1506'da başlanan bu eser daha sonra Michelangelo tarafından tamamlandı. Bramante'nin İtalyan mimarîsinin gelişmesinde büyük bir payı vardır. (L)

BRAMANTİNO (Bartolomeo SUARDİ, il — denir). İtalyan mimarı ve ressamı (Milano 1450-öl. 1536'ya doğr.). San Nazaro'da Bramante eğilimli Trivulzio kilisesini yaptı (1519), bu yüzden Bramantino adını aldı. Tablolarında Vincenzo Foppa ve Leonardo da Vinci'nin etkisi görülür. Locarno'da, Santa Maria del Sasso manastırında, *Mısıra Kaçış* adlı bir tablosu vardır. 1525'te Francesco Maria Sforza tarafından dükalık mühendisliği ve ressamlığına atandı. (L)

BRAMBİLLA (Francesco), italyan heykelcisi (öl. 1599). Pavia manastırı koro kısmının kafes bölmesini şamdan ve küçük dikilitaşlarla süsledi. Milano katedralinin tezyinatı için kırk yıl çalıştı (kürsü, havari heykelleri v.b.). [L]

BRANAS (Theodoros), XII. yy.ın sonu ve XIII. yy.ın başında yaşamış bizans asili. Fransa kralı Louis VII'nin kızı olan, Aleksios II ve Andronikos I Komnenos'tan dul kalan Agnès de France ile evlendi, Bizans imparatorluğunun fatihi Latinlerle birleşti (1204). İmparator Baudouin I, Branas'ı Trakya'da Apros senyörü yaptı ve imparator Henri ise ona Caesar unvanını verdi. Theodoros Branas imparatorun vasalı olduğu Dimetoka'dan başka Venedik'e bağlı olan Edirne'yi de aldı. (L)

BRANCA (Giovanni), italyan makine uzmanı ve mimarı (Sant Angelo in Lizzola 1571-Loreto 1645). İlk eseri *Manuale di Architettura*'dan (Mimarlık El Kitabı) (1629) başka *Macchine* (Makine) [1629] adlı bir inceleme yayımladı. Bu kitabında bir tekerleğin kanatlarına çarpan buhar etkisiyle çalışan bir mekanizmayı anlatır. (L)

BRANCATİ (Vitaliano), italyan yazarı (Pachino, Siracusa 1907-Torino 1954). Catania'da, sonra Roma'da edebiyat okuttu. Alaylı bir gerçekçilikle sicilyalı burjuvaları romanlarında canlandırdı: *Don Giovanni in Sicilia* (Don Juan Sicilya'da) [1941], *Il Bell' Antonio* (Güzel Antonio) [1949]. (L)

BRANCHELLİON i. Balıksülükleri familyasından sülük cinsi. Kenarları dalgalı ve çıkıntılı yaprak şeklindeki yan solungaçlarından kolayca tanınır. (Torpil balığının branchellionu bu balığın vücudunun alt tarafına yapışır.) [L]

BRANCHİOPODA i. Genellikle küçük boyda kabukluları kapsayan alt sınıf. Yassı ve parçalı ayakları en belirgin özellikleridir.

— ANSİKL. *Branchiopoda* üç takıma ayrılır: *Anostraca* (bağaları yok), *Phyllopoda* (çok sayıda somitli bir gövdesi, on çift başardı ayakları ve upuzun bir vücudu var), *Cladocera* (kısa vücutlu, gövdede somit sayısı onu aşmaz, başardı ayağı altı çiftten fazla olmaz). Genellikle hepsi tatlı sularda yaşar. Acı veya tuzlu sularda yaşayanları da vardır. (L)

BRANCHİOSTOMA i. Zool. Kafatassız hayvan türü. Yegâne örneği Avrupa denizlerinde yaşayan batrak'tır *(Branchiostoma lanceolatum).* [Bk. BATRAK.] (L)

BRANCHİPUS STAGNALİS i. Tatlı sularda yaşayan yaprak ayaklı kabuklu hayvan türü (solungaçayaklıların anostraca takımından). [L]

BRANCHİURA i. Çeşitli balıkların üzerinde dış asalak olarak yaşayan kabuklular takımı.

— ANSİKL. *Branchiura* hayvanın derisine veya solungaç boşluğuna yapışır. Örnek türü, Avrupa tatlı sularındaki balıkların üstünde yaşayan *argulus foliaceus*'tur. Bunlara *balık biti* de denir. (Bk. ARGULUS.) [L]

BRANCKENBURY (Sir Henry), ingiliz generali (Bolingbroke, Lincolnshire 1837-Nice 1914). Topçu subayı olarak 1857'de hint sipahilerine, 1873'te Aşantiler'e, 1878'de Güney Afrika'daki Zulu kabilesine karşı yapılan savaşlara katıldı. 1881-1884'te Paris ataşemiliterliğinde, 1886 ile 1891 yılları arasında İngiltere Savunma bakanlığında müdür olarak bulundu. Tabiye ve savaş tarihine ait birçok eser yazdı. (L)

BRANCOVEANU veya **BRİNCOVEANU** (Costantino), Eflak (Valanchia) prensi (1654-1714). Sultan Süleyman II'den Eflak prensliğini aldı (1688). Bu tarihten itibaren *Cantacuzino* unvanını takındı. Kendisi aynı za-

Foto. Anderson-Giraudon, Auclair (LAROUSSE)

manda Cantacuzino, Brâncoveanu ve Basarab ailelerinden geldiğini iddia ediyordu. Constantin Cantacuzino'nun kızı prenses Elena ile evlendi ve kayınbiraderlerinin de yardımıyla nüfuzunu ve yerini sağlamlaştırdı. Cantacuzino adını bırakmak zorunda kalınca, birçok hükümdar yetiştirmiş, fakat uzun zamandan beri sönmüş bulunan çok eski Eflak sülâlesi Basarab ailesinin adını aldı. Bu sülâleden hayatta olan hiç kimse bulunmadığı için bu yeni unvanını uzun süre kullanabildi. 1710'da, Rusya ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki savaş sırasında Eflak ve Boğdan (Moldavya) prenslerinin sadakatinden emin olmak isteyen Babıâli, Eflak eyaletinin idaresini Dimitrie Cantemir'e vermek teşebbüsünde bulundu. Bunun üzerine Brâncoveanu, Cantemir'i imparatorluğun düşmanı olarak gösterdi ve sadrazamın Cantemir'i Sakız adasına sürdürmek istemesine sebep oldu. Bunu vaktinde haber alan Cantemir, fransız elçisi Kont de Fériol'e sığındı. Bu sırada Brâncoveanu, Karl XII'nin müttefiki olan Kazak reisi Mazeppa tarafından Rusya ile gizli ilişkilerde bulunmakla itham edildi. Bu suçlamaya göre Brâncoveanu, Ruslara 30 000 kişilik bir yardım vaadinde bulunmuştu. Ahmed III, bu habere ilgisiz kalmadı ve Dimitrie Cantemir'i 1710 kasımında Boğdan hospodarlığı ile görevlendirdi ve Brâncoveanu'yu yakalayıp İstanbul'a göndermesini emretti. Fakat bu arada çar Deli Petro ile de anlaşan Cantemir, Prut savaşından (1711) sonra Rusya'ya kaçtı. Üç yıl sonra da Brâncoveanu yakalanıp İstanbul'a getirildi ve dört oğlu ile birlikte Yedikule'de idam edildi. (M)

BRANCUŞİ (Constantin), Paris okuluna bağlı romanyalı heykeltıraş (Pestişani Gorj, Eflak 1876-Paris 1957). Paris Güzel Sanatlar Yüksek okulunda Antonin Mercié'nin öğrencisi (1904), Rodin'in etkisiyle akademik sanat anlayışından uzaklaştı, yalnız madde, hacim ve ritim üzerine kurulu bir heykelcilik anlayışının öncüsü oldu: *Bilgelik* (1908), *Prometheus* (1911), *Sonsuz Sütun* (1918), *Altın Kuş* (1919), *Dünyanın Başlangıcı* (1924). Bazı eserleri *Prenses X* (1917) gibi büyük bir tepkiyle karşılandı, fakat dünyanın her yerinde, özellikle A.B.D.'de Brancusi'nin sanat anlayışını benimseyen birçok kişi çıktı. (L)

Brand, H. İbsen'in beş perdelik dramı (1866'da yazıldı, 1885'te oynandı). Oyunun kahramanı Brand iradeyi ululaştırarak insanlığı kalkındırmak ister. Duyguların zaafına karşı koyar; kendisine ve başkalarına karşı da çok sert davranır; dünyadan tam olarak el etek çekmeyi öğütler. Parolası «ya hep ya hiç»tir. *Brand* kişi gücünün bir çeşit yüceltilmesidir. (L)

BRAND, Avusturya'da kış sporları merkezi. Vorarlberg'de, Bludenz yakınında (yüksl. 1 050-1 800 m). [L]

BRAND (Jan). Bk. BRANDO.

BRAND (Johannes, **Jan** — denir), güney afrikalı devlet adamı (Kap 1823-Bloemfontein 1888). 1864'ten ölümüne kadar Oranj cumhurbaşkanlığında bulundu. Oranj, ingiliz müdahalesi tehdidi altında bulunduğu için, her şeyden önce, komşu büyük sömürgelerle her türlü çatışmadan kaçınma yollarını araştırdı. Oranj ve Transvaal cumhuriyetlerinin kendi başkanlığı altında birleşmesini istemedi ve 1881'de de Transvaal ile İngiltere arasında çıkan ilk savaşta arabuluculuk yaptı. (L)

BRAND veya **BRANDT** (Hennig), hamburglu simyacı (öl. 1692). 1669'da idrar özünü damıtırken, tesadüfen fosforu buldu. (L)

BRANDA veya **BIRANDA** i. (ital. *branda*). Gemilerde tayfaların ve erlerin yattığı asma yatak. || *Branda askısı*, sarılmış brandaları asarak istif etmek için kemerelere bağlanmış izbirolar (yağmurlu ve denizli havalarda brandalıkların da ıslanacağı ihtimaline karşı brandalar bu izbirolara asılıdır.) [Bk. KEMERE, İZBİRO.] || *Branda bağı*, brandaları, yelkenleri ve benzer şeyleri sarmak için kullanılan bağ. (Birbirini takip eden mezavoltalardan meydana gelmiştir.) || *Branda bezi*, atkısı tek, dokusu çift kendir, keten ve pamuk ipliğinden sık ve sağlam dokunmuş bez. (Gemilerde yelken, tente, ambar muşambası v.b. malzemenin yapımında kullanılır.) || *Branda bot*, iskeleti ağaçtan, kaplaması brandadan yapılmış küçük ve narin tekne. (Çift palalı yekpare kürekle yürütülür. Genellikle bir veya iki kişilik olur. Bir çeşit eğlence teknesidir. Daha çok padlbot adı ile anılır.) [Bk. NARİN *tekne*.] || *Branda falakası*, brandanın baş ve ayak uçlarını gergin tutmak için kullanılan başları çentikli çıtalar. || *Branda kasavelesi*, brandaları yıkadıktan sonra asıp kurutmak için gerilen ip. || *Branda kılıfı*, brandayı içine koymak için, gene brandadan yapılmış torba. || *Branda kova*, tabanı ve ağzı ağaç çemberle takviye edilmiş, kulpu halattan yapılmış branda bezinden kova. (Yelken v.b. hacimli yedek malzemenin kullanıldığı ve personel sayısının fazla olduğu yelken devrinde katlanarak saklanma kolaylığı vardı.) || *Branda kulağı*, brandalar asılı dumdayken köşelerini iki yana açmak için bu kısımlardaki matafiyonlara bağlanarak karşılıklı gerilen ince ipler. || *Branda kurmak*, brandanın sicimlerini takmak. || *Branda numarası*, brandalar sarıldığı zaman dış tarafına gelecek şekilde siyah boyanmış bir daire düzeyi üzerine beyaz boya ile yazılan, erlerin genel görev numarası. || *Branda örtü*, yelken devrinde güvertede olup bitenleri düşmandan saklamak için kadırgaların bordasına baştan kıça kadar çekilen örtü. || *Branda örümceği*, brandanın her iki ucuna yerleştirilmiş sicimlerin meydana getirdiği örümcek biçimi ağ. || *Branda parampet*, güverte çalımı fazla olan kayıklarda, yüklü olduğu zaman orta kısım denize çok yakın geldiğinden çırpıntıların içeri girmemesi için her iki küpeşte boyunca dikilmiş punteller üzerine gerilen branda bezi. (Bk. *güverte* ÇALIMI, PUNTEL, KÜPEŞTE.) || *Branda sapan*, çok sağlam branda bezinden, kenarları takviye edilerek yapılan, kolları halattan bir cihaz. Büyükbaş hayvanların ve fıçı, bidon gibi eşyanın gemiye alınıp verilmesinde kullanılır. (*Öküz sapanı* da denir.) || *Branda şamandıra*, deniz uçaklarının veya balonların, rüzgârın estiği tarafa dönük kalıp, hızla yana sürüklenmesini önlemek için çapa gibi kullanılan ağzı ağaçtan bir haç veya demirden bir çemberle açık veya gergin tutulan konik branda torba. || *Branda şıpkası*, branda asıldığı vakit, düzenli bir şekilde durması için brandanın iki başına açılmış matafiyonlardan alınarak bir halka üzerinde toplanan 6-8 ipin meydana getirdiği askı. || *Branda tirizi*, yatmak üzere açıldığı zaman brandaları bağlamak için kemerlere tespit olunan delikli tirizler. || *Branda usturmaça*, branda bezinden silindir şeklinde dikilen, içine mantar kırığı veya lastik doldurulan usturmaça. (Bk. USTURMAÇA.) || *Arma branda!*, yatma saatinde brandaların açılması için verilen komuta. || *Sara branda*, kalkma saatinde brandaların toplanması için verilen komuta.

— ANSİKL. *Branda*, dikdörtgen biçiminde astarlanmış bir bezden yapılır. İçine şilte yerleştirilir. İki ucuna açılmış saksağan gözü denilen deliklerden sicimler geçer. Ayrıca, bu sicimlerin birleştiği bir halka ve brandanın hemen ucunda bulunan halkaya tespit edilmiş kalın bir halat bulunur. Bu halatın görevi, çengeller arasındaki açıklık halkaların yerleştirilmesine imkân vermeyecek kadar fazla olduğu zaman, halkaya yeter derecede gerilim vermektir. Bu basit yatağın kenarlarına bakışımlı olarak dikilmiş üçleme halatlar, branda sıkıştığında onu germeye yarar. Eski gemilerde, brandalar gündüz küpeştelere istif edilirdi. Bu brandaların saklandığı sandıklar da aynı adla anılırdı. Bazı ülkelerde kullanılan brandalar taşınacak şekilde yapılmıştır. Bu çeşitten olanlar bir sırıkla (Japonya, Afrika) veya iki sırıkla (doğu Asya) asılır. (LM)

BRANDAN veya **BRENDAN Aziz,** Clonfert piskoposu (öl. 577 veya 583). İngiltere'de birçok manastır kurdu. İskoçya'ya bir gezi yaptı. Bu gezi, Ortaçağın en ilgi çekici serüven romanlarından biri olan *«Aziz Brendan'ın Deniz Gezisi»*nde kendisiyle ilgili efsanenin doğmasına yol açtı. (L)

BRANDENBURG, Kuzey Almanya'da eski eyalet, merkezi *Berlin* idi. Brandenburg, Havel ile Spree'nin aşağı çığırında bulunan büyük buzul ovasını kısmen içine alıyordu.

«Almanya'nın kum ocağı» adı verilen bu yoksul ülke bataklıklar, fundalıklar, çam ve kayın ormanları ile örtülü idi. Brandenburg, Prusya'nın birleşmesinde merkez rolü oynadı. Becerikli hükümdarları, XVII. yy. dan itibaren Brandenburg'u değiştirmeğe koyuldular. Flaman kolonları *Fläming*'e adlarını verdi. Hollandalılar ile fransız protestanları, köy ve şehirlerin gelişmesine katkıda bulundu. Krallar Berlin'i Oder'e bağladılar ve Brandenburg'u büyük buzul ovasının doğu ile batısı arasında bir ulaşım yolu haline getirdiler. Berlin'in gelişmesi tarım ürünleri talebini artırdı, ama bölgedeki öbür şehirlerin gelişmesini durdurdu. Junker'lerin büyük toprakları eskiden köy hayatının temeliydi; Polonya'dan göç eden köylüler ve tarım işçileri bu toprakların bir kısmını işliyordu. Tarım reformu, bunların çiftliklerinin yerine küçük aile işletmelerini getirdi; bu işletmelerin arasında sıkı bir işbirliği vardır. Gelişen tarım tekniği bu yoksul topraklarda büyük sürülerin beslenmesini ve patates, çavdar, şeker pancarı yetiştirilmesini mümkün kıldı. Hemen tamamı tarla haline getirilmiş, eskiden kil temelli buzultaşların kapladığı araziler en iyi topraklardır. Buna karşılık çam ormanlarıyle cılız otlaklar, buzul devrinden kalma kumların büyük kısmını kapsar. Şehirler, genellikle ırmak geçitlerinde veya bataklıklı ovaların dar yerlerinde kurulmuş eski kalelerin etrafında gelişmiştir: Brandenburg, Küstrin, Frankfurt - an - der-Oder, Fürstenwalde. Bu şehirler ticaret ve küçük sanayi merkezleridir.

TARİH

● *Başlangıç*. Brandenburg seçici markgraflığı, Elbe ile Oder arasındaki toprakları kapsardı. Bu topraklar Spree ve Havel tarafından akaçlanır. Bronz çağından beri insanların oturduğu bu topraklarda eskiden Vandallar, Burgundlar, Semnonlar, sonra Wiltz, Liutits ve Obrodit İslav kabileleri yaşadı. Büyük Karl bunları durdurmak için Wende marklığını kurdu, ama ölümünden sonra İslavlar tekrar Elbe'nin batısına akınlar yapmağa başladılar. X. yy.da Heinrich I, Wiltz'ler ve Liutits'lere karşı hücuma geçti ve Brennabor kalesini (geleceğin Brandenburg'u) aldı. Büyük Otto, Havelberg (946) ve Brandenburg (948) piskoposluklarını kurdu ve Mainz, sonra da Magdeburg piskoposluklarını bunlara bağladı. Sonuncu piskoposluk, 962'de Recknitz kıyılarındaki zaferden sonra, yenik İslavları hıristiyanlaştırmak ve germenleştirmek için kurulmuştu. Otto bu işi sürdürme görevini, Recknitz zaferi kumandanlarından marki Gero'ya verdi. Gero ölünce (965) marklık altı bölgeye bölündü. Bu bölgelerden Altmark veya Nordmark, 1134'te imparator Lothar Von Supplimburg tarafından Ballenstedt kontu Ayı Albrecht'e (1106-1170) verildi. Albrecht, Brandenburg'un gerçek kurucusudur.

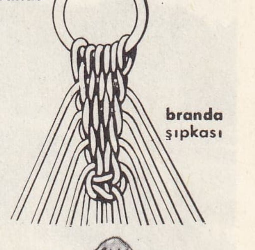

branda

branda şıpkası

branchipus

Constantin BRANCUŞİ
«Fok»
(Millî Modern Sanat müzesi, Paris)

Brand'dan bir sahne
(Oslo tiyatrosu)

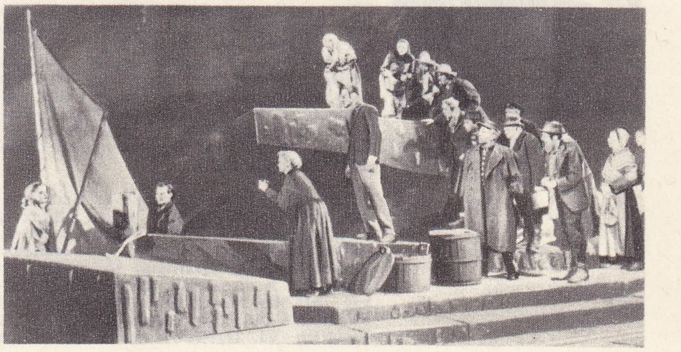

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

BRANDENBURG Potsdam'ın kuzeybatısında Poret kanalı

BRANDENBURG, Friedrich I Petrus Rollos'un gravürü (Cabinet des Estampes, Paris)

BRANDENBURG, Sigismund H.de Gross'un gravürü (Cabinet des Estampes, Paris)

Willy **BRANDT** (solda) ve Kiesinger

● *İlk Brandenburg devleti* (1134-1320). Ayı Albrecht kısa bir süre bütün Kuzey Almanya'yı yönetmeğe heves ettikten sonra (Bk. HEINRICH der *Löwe* ve SAKSONYA), yalnızca kuzey marklığının germenleştirilmesiyle uğraştı. Hıristiyan olmuş küçük bir islav prensi olan Przibislaw, Albrecht'i kendisine vâris yaptığı için, Wend'lerin başlıca kalesi Brennabor'u (984'te ellerine geçirmişlerdi) yeniden alabildi (1153). Böylece Altmark ile Mittelmark'ı yetkisi altında topladı, Brandenburg markgrafı unvanını aldı ve hollandalı kolon'ların yardımıyle Havelland'ı kalkındırmağa koyuldu. En az 1235'ten itibaren imparatorluk seçicisi olan halefleri, doğuya doğru yayılma ve germen kolonları yerleştirme programlarını metotlu bir biçimde sürdürdüler. Birlikte hükümdarlık eden iki torunu (Otto III 1220-1267 ve Johann I, 1220-1266) Lusatia'yı (1253) aldılar ve egemenliklerini Oder'in doğusuna (Neumark ve Pomeranya'da Uckermark) kadar yaydılar. O tarihten itibaren Brandenburg üç eyaleti kapsadı: Elbe ve Oder'in batısında *Eski Marklık* (Altmark), Elbe ve Oder arasında *Orta Marklık* (Mittelmark) ve Oder'in doğusunda *Yeni Marklık* (Neumark). Köln'ün islav köyleri (1232), Berlin (1242) ve Frankfurt-an-der-Oder (1253) şehir haline getirildi ve alman kolon'ları bu şehirlere yerleştirildi. İki kardeşin mirasçıları yüzünden kısa bir süre bozulan Brandenburg'un bütünlüğü, 1310'da Waldemar (1318-1319) tarafından kısmen yeniden sağlandı; ama oğlunun ölümünden sonra (1320) Askanya hanedanı ortadan kalktı.

● *XIV. yy. daki güçlükleri: Wittelsbach ve Lüksemburg.* 1323'te Brandenburg'u ele geçiren Wittelsbach'lara Lüksemburg'ların karşı çıkması markgraflığın gelişmesini durdurdu. Bu güçlüklere rağmen, imparator Karl IV, Ludwig Von Wittelsbach'a (imparator Ludwig der Boyer'in oğlu) markgraflık unvanı vermek ve onu yedi seçiciden biri yapmak zorunda kaldı (*Altın * Mühürlü Ferman,* 1356). 1373'te marklığı, Lüksemburg hanedanından Wenzeslaus'a verdi. Wenzeslaus imparator seçilince marklığı üvey kardeşi Sigismund'a devretti (1378).

Bütün bu güçlüklere rağmen, Brandenburg'un iktisadî gelişme çabası durmamıştı. Tarım (toprakların tarla haline getirilmesi), ticaret (Elbe ile Oder üzerinde seferin düzenlenmesi, Hansa ile ittifak) gelişti. Ülke topraklarının işlenir hale getirilmesinde köylü sınıfı önemli rol oynadı. Bu yüzden XIV. yy. da prenslerin ve soyluların yetkisi sağlamlaştırılıncaya kadar bu köylülere, herhangi bir kölelik bağı karşılığında da olmayan, birçok imtiyaz tanındı. Zaten, 1280'den beri margraflar, eyaletler onaylamadan vergi toplamamayı kabul etmişlerdi. 1355'te eyaletler markgrafa devamlı bir danışman atama hakkını bile aldılar. Prensin kararlarının uygulanması bu danışmanın onayına bağlıydı.

● *Hohenzollern'ler.* Lüksemburg hanedanından Markgraf Sigismund, yeğeni Nürnberg burggraf'ı Friedrich VI von Hohenzollern'in yardımıyle 1411'de imparator seçilince, Brandenburg markgraflığını seçici unvanıyle birlikte kesin olarak, daha önce de birkaç defa bu markgraflığı yönetmiş olan Friedrich'e vermeyi kararlaştırdı (1415). Friedrich VI 1417'de Konstanz'da törenle iktidarı ele aldı. Alman birliğini gerçekleştirecek sülâlenin yükselişi böylece başladı. Brandenburg XIV. yy. daki veraset kavgaları nedeniyle birçok toprak kaybına uğradığı için, o tarihte artık yalnız Eski ve Yeni Marklık ile Ucker bölgesini kapsıyordu.

Yeni Seçici Friedrich I [VI] (1415-1440) ve oğlu Friedrich II (1440-1470) Pomeranya'yı almağa çalıştılar ve başaramadılar; soylu sınıfın ayaklanmaları ve şehir burjuvalarının bağımsızlık isteğiyle mücadele etmek zorunda kaldılar. Ama, bunların halefi Albrecht Achilles'in başa geçişinden sonra (1470-1499), Brandenburg'un durumu hızla sağlamlaştı: 1472'de Pomeranya dükü, seçicinin metbuluğunu tanıdı; 1473'te *«Dispositio Achillea»* (Achilles kararnamesi) seçicilik malları bütününün yeni hükümdara devredileceğini belirtiyordu; hükümdarın küçük kardeşleri seçicilik mallarından yararlanamayacaktı. Kararname ancak XVI. yy.ın sonunda tam mânâsıyle uygulanabildi.

XVI. yy. da Hohenzollern'ler seçiciliği iyice merkezîleşmiş bir devlet haline getirdiler; yönetim, adalet (Yüksek Adalet divanı veya Kammergerich) ve öğretimle (Frankfurt üniversitesi, 1506) ilgili yeni kurumlar yarattılar. Bundan başka, Joachim II'nin (1539) Luther'ci reformlara yanaşması sayesinde katolik kilisesinin mallarına el koyarak zenginleştiler; Silezya dükalığından (1537) ve Prusya'dan (1569) veraset haklarını satın aldılar. Böylece, oralardaki sülâlelerin ortadan kalkması halinde Hohenzollern'lere yeni emniyet kapıları açılmış olacaktı. Ama Hohenzollern'lerin toprak hırsı ancak XVII. yy.da, özellikle Johann Sigismund (1608-1619) devrinde tatmin oldu.

● *Brandenburg eyaletinden Prusya devletine.* XVII. yy. da Hohenzollern'lerin toprak kazanma hırsları Brandenburg eyaletini bir alman devleti haline getirdi; bu devlet, iki veraset (1614'te Cleve, 1618'de Prusya) ve ülkeye yararlı bir antlaşma (Vestfalya, 1648) sayesinde Kuzey denizinden Baltık denizine kadar bütün Kuzey Almanya'ya çaprazlamasına yayıldı. 1604'ten itibaren yalnız seçiciye bağlı özel bir meclis kuruldu: bu meclis seçicinin yetkisini yerel isteklerin zararına olarak güçlendirdi ve çeşitli eyaletlerin tek elden yönetimini mümkün kıldı.

Bu arada Brandenburg, Otuz Yıl savaşlarından çok zarar görmüştü (1648'de Berlin'in nüfusu 6 000'e düştü); ayrıca, bu kadar genişlemiş bir toprak bütünü içinde basit bir eyalet derecesine indi. Ama bütün bunlara rağmen ayakta kalan kurumları (Landtag) ve sahip olduğu imtiyazlar sayesinde bağımsızlığını korudu. Üstelik markgraflık, kurulma yolundaki Prusya devletinin meydana gelmesinde birinci derecede rol oynadı; bunun sebebi, Brandenburg'un Hohenzollern iktidarında bir çekirdek görevi taşıması ve Ren ile Niemen'e eş uzaklıkta merkezî bir konuma sahip olmasıdır. Bu yüzden Büyük seçici (1640-1688), Nantes fermanının kaldırılmasından zarar gören fransız protestanlarını buraya yerleştirdi, Potsdam fermanı (1648) gereğince onlardan bataklıkları kurutmalarını, Berlin yakınındaki geniş fundalıkları ve ormanları ekilebilecek topraklar haline getirmelerini istedi. Berlin bu tarihten sonra Hohenzollern eyaletlerinin ortak başkenti oldu. Oder'i Elbe'ye bağlıyan Friedrich - Wilhelm kanalının kazılması da, kanalın üstünde bulunan Berlin'in önemini büsbütün arttırdı. (Bk. PRUSYA.) [L]

Brandenburg konçertoları, *«Çeşitli âletler için konçertolar»* adını verdiği bu altı konçentoyu Bach 1721'de Brandenburg markgrafı Christian Ludwig'e ithaf etmiştir. Bu konçertoların çalınması yaylı ve nefesli 15-20 çalgı gerektirir. Tutti'ler bazen, birkaç solocunun icra ettiği *concertino*'lar (II, IV, V), bazen de, bütünden ayrılan bir solocunun tek icrasıyle karşılaşır (I, III, VI). İtalyan biçimi uvertürlerin üç bölümü (canlı-ağır-canlı) ile *rondo* ve *da capo*'ların yer aldığı bu konçertolar, klasik senfoninin gerçek kaynağıdır; bütün çok sesli düzen çeşitlerine ve çalgıların bütün teknik imkânlarına bu konçertolarda yer vermiştir. (L)

BRANDES (Edvard), danimarkalı yazar ve siyaset adamı (Kopenhag 1847-ay. y. 1931), Georg Brandes'in kardeşi. Gazeteci ve eleştirici; ağabeyinin parlak bir yardımcısı oldu ve 1884'te V. Hörup ile *Politiken* gazetesini kurdu, tiyatro yazarı olarak birçok oyun yazdı. *Et Besg* (Bir Ziyaret, 1882) adlı oyunu eserlerinin arasında en iyi olanıdır. Önce Folketing (1880-1894), sonra Landsting meclislerine (1906-1927) seçildi, Zahle'nin radikal hükûmetlerinde maliye bakanlığı yaptı (1909-1910 ve 1913-1920). [L]

BRANDES (Georg), danimarkalı edebiyat eleştirmecisi (Kopenhag 1842-ay.y. 1927). *Den Rranske Aestetik i vore Dage* (Çağdaş Fransız Estetiği) [1870] konulu tezinde ve ilk çalışmalarında Sainte-Beuve ve Taine'in etkisi açıkça görülür. İngiltere'de Stuart Mill ile, Fransa'da Renan ve Taine ile tanıştıktan sonra bu eğilim daha da güçlendi. XIX. yy. Avrupa edebiyatının büyük akımlar üstüne konferanslar vermek için Kopenhag'a döndü (3 kasım 1871). Bu konferanslar, bütün İskandinavya için yeni bir anlayışın doğmasını sağladı ve İbsen'in deyimiyle «dün ile bugün arasında bir uçurum açtı». Brandes bu konuşmalarında, romantizm akımının sürdürücülerini yerdi ve yeni bir edebiyat anlayışının yolunu çizdi. Artık «sorunlar tartışmaya açık» tutulacaktı. Sonraları, kardeşi Edvard Brandes ile birlikte İskandinavya memleketleri edebiyatı üstüne mutlak bir hâkimiyet kurdu. Danimarkalı ve yabancı yazarlar hakkında makaleler, eleştiri denemeleri, gezi notları yayımladı; *Disraeli* (1878) ve *Lasalle* (1881) gibi siyasetçiler üstüne eserler yazdı. Fakat zamanla bireyciliğe yöneldi: *Shakespeare* (1895), *Goethe* (1914-1915), *Voltaire* (1916-1917), *Jül Sezar* (1918) veya *Michelangelo* (1921) gibi olağanüstü kişileri adı geçen kitaplarda inceledi. (L)

BRANDİS (Christian), alman filologu (Hildesheim 1790-Bonn 1867). Bonn üniversitesinde profesör; Berlin Krallık Bilimler akademisi teşebbüsüyle Aristoteles eserlerinin eleştirmeli basımını hazırlamak üzere Avrupa'nın belli başlı kitaplıklarını inceledi (1831-1836). Çok değerli eserler yayımladı: *Handbuch der Geschichte der Griechisch-Römischen Philosophie* (Yunan-Roma Felsefesi Tarihi El Kitabı, 1835-1844), *Geschichte der Entwickelungen der Griechischen Philosophie* (Yunan-Roma Felsefesinin Gelişme Evreleri Tarihi) [1862-1864]. (L)

BRANDİSİT i. Miner. Klintoit türünden tabiî hidratlı alüminyum, demir, magnezyum ve kalsiyum silikat. (L)

BRANDO veya **BRAND** veya **BRANDS** (Jan), flaman kronikçisi (öl. Brugge 1428). Citeaux rahibi, XII.-XIV. yy. arası Felemenk tarihiyle ilgili bir kronik yazdı. (L)

BRANDO (Marlon), amerikalı oyuncu (Omaha 1924). Tiyatroda birkaç deneme yaptıktan sonra, New York'ta Actor's Studio'da Lee Strasberg ve Elia Kazan'ın öğrencisi oldu. İlk çevirdiği filim *The Men'dir* (Erkekler - F. Zinnemann 1950); 1947'de sahnede de oynamış bulunduğu *İhtiras Tramvayı* (A Streetcar Named Desire; E. Kazan 1951) ile kendini sinema dünyasına kabul ettirdi. Bundan sonra birçok filimde oynadı ve aktör olarak güçlü kişiliğini ortaya koydu: *Viva Zapata* (E. Kazan, 1952); *Julius Ceaser* (J. Mankiewicz, 1953); *Kanlı Hücum* (The Wild One; L. Benedek, 1953); *Rıhtımlar Üzerinde* (On the Waterfront; E. Kazan, 1954); *Genç Arslanlar* (The Young Lions; E. Dmytryk, 1957); *İki Yüzlü İntikam* (One-eyed Jack; Kendi yönetiminde, 1960); *Denizde İsyan* (Mutiny on the Bounty; L. Milestone, 1961); *Amansız Tahip* (The Chase; A. Penn, 1966); *Hong Kong'lu Kontes* (The Countess from Hong Kong; Charlie Chaplin, 1966). [L]

BRANDON, Büyük Britanya'da (West Suffolk) şehir. Tebeşir oluşumlu kıyı engebesinin eteğinde; 2 400 nüf. Yakınındaki taş ocakları Cilâlıtaş devrindenberi işletilmektedir. Bu ocaklardan çakmaktaşı çıkarılır. İkinci Dünya savaşı sırasında bu bölgede birçok havaalanı yapıldı. (L)

BRANDON, Kanada'da (Manitoba) şehir. Assiniboine kıyısında; 28 200 nüf. Tarım ürünleri pazarı ve sanayi merkezi (petrol rafinerisi, silolar, un fabrikası, bira fabri-

Foto. Photothèque de Dresde, Camera-Press (LAROUSSE)

kaları, şüt sanayii v.b.). Manitoba üniversitesine bağlı kolej. (L)

BRANDS (Jan). Bk. BRANDO.

BRANDT, Deli Petro'nun arkadaşlarından biri (XVII. yy. sonu - XVIII. yy. başlangıcı). Alman asıllı. Moskova Sloboda'sında yaşıyordu: vatandaşı Karsten ile birlikte genç çara gemicilik sanatını öğretti. (L)

BRANDT (Edgar), fransız demircilik sanatkârı ve sanayicisi (Paris 1880-Cenevre 1960). Tahsilini Vierzon'da tamamladıktan sonra süslemelerinin bolluğuyle dikkati çeken önemli eserler yaptı. Etoile meydanındaki zafer takı (Arc de Triomphe) altında bulunan alev anıtı onun eseridir. Brandt

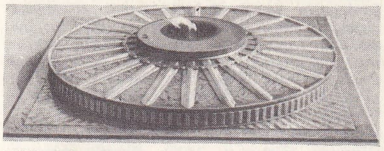

1920 yıllarına doğru demircilikte süsleme sanatını geliştiren «otojen» kaynağı buldu. Böylece dövme işinin güçlüğünü ortadan kaldırdı. (L)

BRANDT (Hennig). Bk. BRAND.

BRANDT (Sebastian). Bk. BRANT.

BRANDT (Willy), alman gazetecisi ve siyasetçisi (Lübeck 1914). Sosyalist gençlik saflarında mücadele etti, Almanya'da Lübecker Volksbote'de gazeteci olarak çalıştı, 1933'te Nazilerin iktidara geçmeleri üzerine Almanya'dan kaçtı. Norveç (1933-1940) ve İsveç'te (1940-1945) gazeteciliğe devam etti. Hitler'in düşüşünden sonra anavatana döndü, Sosyal Demokrat partiye girdi, sonra 1949'da Bundestag'da partiyi Berlin delegesi olarak temsil etti: 4 ekim 1957'de Berlin Belediye başkanlığına seçildi. 10 Ocak 1959'da bu başkanlığa yeniden seçilince partinin en gözde liderlerinden biri oldu. Berlin'in Federal Alman cumhuriyetine bağlanmasından yana olan Brandt, 1958 eylülünde Berlin ile Batı Almanya arasındaki ulaşım engellerinin ortadan kaldırılmasını savundu. Reich'in eski başkentinde, hiç olmazsa statükonun korunmasında, Sovyet Rusya'nın da garantisini sağlamak için Kruşçev ile doğrudan doğruya görüşmek üzere yaptığı teşebbüsler başarısızlıkla sonuçlandı (1959). Temmuz 1966'da yeniden Sosyal Demokrat parti başkanlığına seçildi; aynı yılın sonunda başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı olarak, yeni başbakan Kiesinger gibi alman diplomasisini fransız-alman ittifakı temeli üzerine kurmak istedi. Hükûmete girince Batı Berlin belediye başkanlığını bıraktı. 1969 Seçimlerinden sonra başbakan oldu. Eylül 1969'da yapılan seçimler sonucu, partisinin (S.D.P), oyların yüzde 42'sini almasına rağmen liberallerle yaptığı koalisyonda başbakan oldu (ekim 1969). Hükûmeti alman markının değerini yüzde 9,29 yükseltti ve Hallstein doktrininden uzaklaşarak yeni bir doğu siyaseti izlemeğe başladı. (LM)

BRANDTİT i. Miner. Tabiî hidratlı mangan ve kalsiyum arseniyat. (L)

BRANDY (ing. k.). Sert alkollü, damıtılmış içki. (L)

BRANDYS (Kazimierz), polonyalı romancı (Lodz 1916). *Miedzy Wojnami* (Savaş Arasında) [4 cilt, 1947-1951] adlı eserinde 1939 öncesini, işgal ve Polonya Halk cumhuriyetinin ilk kuruluş yıllarını anlattı. Toplumcu gerçekçilik ilkelerine göre düşünülmüş *Obywatele* (Vatandaşlar, 1954) romanından sonra *Matka Krolow* (Kralların Anası, 1957) ile bir edebî bilinç incelemesine girişti. *Listy do Panl Z.* (Bayan Z'ye Mektuplar, 1957-1960) ile *Romantizm* adlı denemelerinde ve kendi hayat hikâyelerinden esinlenmiş anlatılarında, insan meselelerinin karmaşıklığı üstüne eğildi. (L)

BRANDYWİNE, A.B.D.'de (Pennsylvania ve Delaware) nehir. Philadelphia'nın güneyinde Delaware'e ulaşır. Washington'un âsileri bu ırmağın kıyısında Cornwallis kumandasındaki İngilizler'e yenildi (11 eylül 1777). Bu bozgun, general Howe'un Philadelphia'yı almasına yol açtı (25 eylül). [L]

BRANDZA (Dimitri), rumen botanikçisi (İaşi 1846-Slanic 1895). Paris'te okudu. Romanya'ya döndüğünde önce İaşi, sonra da Bükreş üniversitesinde zooloji ve botanik profesörü oldu. Brandza, Bükreş Botanik enstitüsünün kurucusudur. (L)

BRANGWYN (sir Frank), ingiliz ressamı ve gravürcüsü (Brugge 1867-Ditchling, Sussex 1956). Jean François Millet'nin etkisinde kaldı, sonra William Morris'in atelyesinde çalıştı. Doğuyle ilgili konuları, duvar süslemelerini, pazar manzaralarını yan yana koyduğu büyük lekelerle işledi. Islak kazı usulüyle yaptığı resimleriyle büyük ün kazandı. (L)

BRANİBOR, Almanya'da Havel ırmağı üstünde, Berlin'in batısında bulunan eski islav yerleşmelerinden biri. Bu kelime «savunma ormanı» anlamına gelmektedir. Almanlar islavca *bor* (orman) kelimesiyle *burg*'u karıştırarak *Branibor*'u *Brenna-Burg*'a, sonra *Brandenburg*'a çevirdiler. Bundan da *Brandeburg* ülkesinin adı çıktı. Sakson Markgraf Ayı Albrecht burasını zaptettikten beri islav Branibor Almanların elinde kaldı. (L)

BRANİCKİ (Franciszek), polonyalı soylu kişi (1730'a doğr. -Ukrayna 1819). Jan Branicki'den ayrı bir aileye mensuptu. Önce basit bir tımar sahibi iken, Rusya taraftarı olunca çok çabuk yükseldi, büyük bir servet yaptı. Potemkin'in yeğeniyle evlendi. 1775'te büyük hetman, 1792'de Targowica konfederasyonunun kurucularından biri oldu, 1794'te vatan haini ilân edildi. (L)

BRANİCKİ (Jan), polonyalı soylu kişi (Tykocin 1689-Bialystok 1771). Branice köyünden (Krakow yakını) gelme eski ve ünlü bir ailenin son temsilcisi. Krakow şatosu yöneticisi, krallığın büyük hetmanı oldu. Kralın 1763'te ölümünden sonra Rusya'ya karşı olan parti Branicki'yi tahta çıkarmayı düşündü. Sınır dışı edildi, karısının kardeşi Stanislaw-August Poniatowski'nin seçilmesinden sonra Polonya'ya dönebildi, Bialystok'taki malikânesine yerleşti. Buradaki arazisini «Polonya'nın Versailles'ı» haline getirdi. (L)

BRANKHİDAİ. Esk. yun. Rahip ailesi; Didyma'daki eski Apollon tapınağında hizmet görüyorlardı. Brankhidai ailesi Anadolu'ya yunan topluluklarının yerleşmesinde büyük rol oynadı; tapınağı Asya, Mısır ve Ege'deki yunan toplulukları ile haberleşme merkezi haline getirdiler. (L)

BRANKHİOS Yun. mit. Oğlu Brankhos'un kurduğu, Brankhidai ailesinin hizmet ettiği Didyma'daki tapınakla ilgili olarak Apollon'a verilen ad. (L)

BRANKHOS. Yun. mit. Apollon'un oğlu, Brankhidai ailesinin atası. Miletos yakınlarında, Didyma'daki tapınağı Brankhos'un yaptırdığı ileri sürülür. (L)

BRANKİOSAURUS i. (fr. *branchiosaurus*). Stegosefalusların *brankiosaurus* familyasından iki yaşayışlı fosil hayvan. *(Protriton petrolei* adıyle bilinen kurtçuğuna permiyen şistlerinde rastlanır.) [Bk. PROTRİTON.] (L)

BRANKİOSAURUSGİLLER bls. çoğl. i. (fr. *branchiosauridés*). Semender görünüşünde fosil amfibi familyası. Geniş başlı, iyice kemikleşmiş iskeletli, sağlam omurgalı, gömük dişli, ince pulcuklarla kaplı hayvanlardı. (Başlıca türü: *brankiosaurus* veya *protriton melanerpeton*. Karbon ve Permiyen çağlarında yaşamıştır.) [L]

BRANKİYOM i. (fr. *branchiome*). Patol. Boyunda beliren kötü ur. Solungaç izleri köreldikten sonra bunların dokularında kalan embriyonal kalıntılarının anormal gelişmesinden doğar. Bu urlar çok seyrek görülür. (L)

BRANKİYOTROPİZM i. (fr. *branchiotropisme*). Balıkların oksijeni fazla suya doğru yönelme tepkisi. (L)

BRANKOVİC, bir sırp ailesinin adı, belli başlı üyeleri şunlardır: VUK (öl. 1398), Çar Lazar'ın damadı. Adı Sırplarda «hain»in eş anlamlısıdır. 10 000 Süvariyle savaştan kaçmak, böylece Kosova (1389) felâketine sebep olmakla suçlandı. Türklerin vassalı

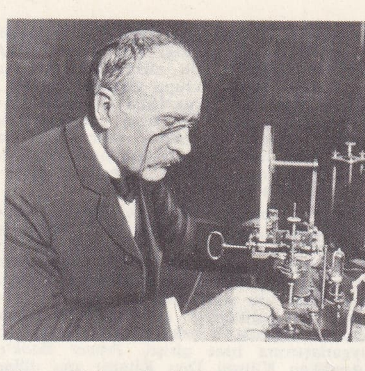

Edouard BRANLY laboratuvarında

oldu, zehirlenerek öldürüldü. — DURAD, Vuk'un oğlu, 1427'den 1456'ya kadar Sırbistan prensi, Belgrad'ı Macarlara bırakmak zorunda kaldı, başkenti olan Semendire (Smederevo) kalesini inşa etti. 1439'da kaleyi Türkler aldı. (L)

BRANLE i. Müz. Kökü fransız olan bir dans. İki veya üç zamanlı ritmi vardır. Ayakların yana kaydırılması bu dansın en belirli özelliğidir. XVI. yy. başından XVII. yy. sonuna kadar çok tutulan Branle herhalde Basse-dance figürlerinden birinin gelişmiş şeklidir. Saray XVIII. yy.da bu dansı terkedince Branle'dan orkestra süiti'nin yeni bir şekli doğdu. (L)

BRANLY (Edouard), fransız fizikçisi (Amiens 1844-Paris 1940). 1875'te Rollin kolejinde profesör, sonra Paris katolik enstitüsünde fizik profesörü, 1890'da alıcı radyo tasarlamasıyle ün yaptı. Telsiz telgraf işaretlerini almağa yarayan bu âlet Marconi tarafından uzağa yayın deneylerinde kullanıldı. Branly, ayrıca ışığın etkisi altında elektriklenen cisimlerdeki boşalma üzerine araştırmalar ve uzaktan kumanda ile ilgili deneylerini yayımladı (1902). [L]

Branly borusu bls. i. Radyotek. Elektromagnetik dalgaların etkisiyle direnci değişen bir iletken (1890 Yılında Branly tarafından bulunan bu dalga alıcı iletken, iki ucu madenî birer kapakla kapatılmış ve içine maden talaşı doldurulmuş ince bir cam tüpten ibarettir.) [L]

BRANNER (Hans Christian), danimarkalı yazar Ordrup 1903-Kopenhag 1966). *Legetöj* (Oyuncak) [1936] adlı romanıyle sanat hayatına atıldı, kuşağının en ünlü yazarlarından biri oldu. Hikâyelerinde ve tiyatro eserlerinde modern toplumda ortaya çıkan ruhsal ve sosyal çatışmaları yansıtır. Başlıca eserleri: *Om Lidt er vi Borte* (Yakında Yok Olacağız) [1939]; *Historien Om Börge* (Börge'den Hikâyeler) [1942]; *To Minutters Stilhed* (İki Dakikalık Sükût) [1944]; *Angst* (Bunalım) [1947]; *Rytteren* (Süvari) [1949]; *Söskende* (Erkek ve Kız Kardeşler) [1952]; *Bjergene* (Kayalar) ([1953]; *İngen Kender Natten* (Geceyi Kimse Bilmez) [1955]; *Vandring Langs Floden* (Nehir Boyunca Avarelikler) [1956]; *Thermopylae* (1957); *Ariel* (1963); *«Matador»* (1965). [L]

BRANNERİT i. Miner. Tabiî titan ve uranyum oksit. (L)

Brannik (bulgarca *brania*'dan), iki Dünya savaşı arasındaki dönemde Bulgaristan'da kurulmuş yarı-askerî nitelikte gençlik teşkilâtı. (Hitler'in gençlik kuruluşlarının benzeri olan bu teşkilât, nazi üniformasını taklit etti; 1944'te ortadan kaldırıldı.) [L]

BRANT veya **BRANDT** (Sebastian), alman hümanisti (Strasbourg 1458-ay.y. 1521). Şair

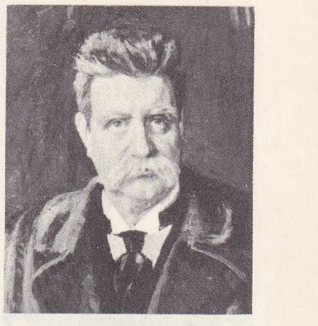

Hjalmar BRANTİNG
Richard Berg tarafından
(Stockholm Millî müzesi)

BRANTÔME
Clouet okulu
(Bibliothèque Nationale, Paris)

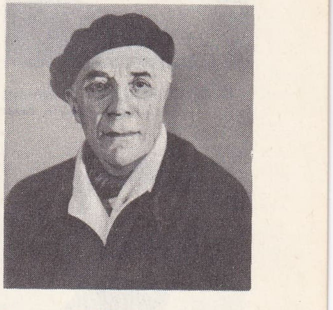

Georges BRAQUE

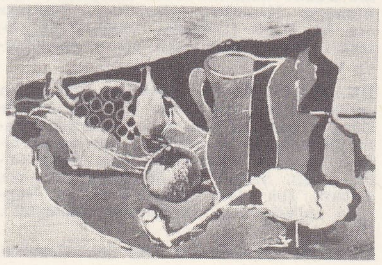

Georges BRAQUE
«Natürmort» (Millî Modern Sanatlar müzesi, Paris)

Foto. Meurisse, Svenska portratarkivet, Giraudon, A.İ. Arch. phot. (LAROUSSE)

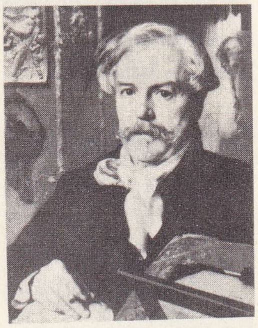

Félix BRACQUEMOND
Ed. de Goncourt'un portresi

BRASSEMPOUY'da bulunmuş fildişinden kadın başı

Georges BRASSENS

ve hukukçu. 1494'te Basel'de yayımlanan Alsace lehçesiyle yazdığı *Das Narrenschiff* (Deliler Gemisi) adlı şiirle tanındı. Bu yergi eseri bütün avrupa dillerine çevrildi. Brant Alsace'da hümanizma akımının öncülerindendi. Basel'de latin edebiyatı ve hukuk öğretmenliği yaptı, sonra sırasıyle Strasbourg hukuk danışmanlığıyle belediye kâtipliğine tayin olundu. İmparator Maximilian tarafından korundu. (L)

BRANT (Joseph), mohawk dilinde **Thayendanegea,** Kuzey Amerika'da Mohawk kabilesinden (şimdiki New York eyaleti 1942-şimdiki Ontario'da 1807). Bağımsızlık savaşında kanadalı Fransızlara karşı İngilizleri tutan altı kabilenin başına geçti, cesaret ve yiğitliğiyle göze çarptı. Sonra Yukarı Kanada'ya çekildi ve Mohawk'ları uygarlaştırma işine girişti. *Prayer Book*'u (Anglikan Kilisesi Dua Kitabı) ana diline çevirdi. Adı Brantford şehrine verildi. (L)

BRANTA i. Yabanî küçük kaz. Tüyleri beyaz, siyah ve bazen kızıl karışımı külrengi olur. Kuzey kutbuna yakın bölgelerde yaşar, kışın güneye göç eder. (Güney Avrupa kıyılarında iki türüne rastlanır; boynu hilâlli kaz [*Branta bernicla*] ve *B. Leucopsis;* ikincisi daha iridir ve daha seyrek görülür. Boynu hilâlli kaz Türkiye'de de görülür. (L)

BRANTAŞ, Cava adasında (İndonezya) nehir; 257 km. Güneydoğu dağlarından doğar, sırasıyle batı, kuzey ve doğu yönünde akar. Madura karşısında bir delta ile Cava denizine dökülür. Modjekerto barajı Surabaya'nın güneyinde geniş bir bölgenin sulanmasını sağlar. (L)

BRANTFORD, Kanada'da (Ontario) şehir, Grand river kıyısında; 52 000 nüf. Etkin sanayi merkezi (tarım âletleri, makineler, elektrik malzemesi, dokumacılık, kimyevî ürünler v.b.). A. Graham Bell'in eski evinde telefon müzesi. (L)

BRANTİNG (Hjalmar), isveçli devlet adamı (Stockholm 1860-ay.y. 1925). Stockholm rasathanesinde astronom. Genç yaşta kendini sosyalist örgütleşmeye verdi. *Socialdemokraten* (kuruluşu: 1885) gazetesini yönetti; Riksdag'a (İsveç parlamentosu) girdi. Altı yıl tek başına sosyalist partiyi temsil etti; işçi sorunlarının çözümüne çalıştı. 1914'te yeni askerî ödeneklere karşı çıktı, Müttefiklere eğilimli olduğu halde tarafsız Hammarskjoeld hükûmetini destekledi. 1917'de Nils Eden hükûmetinde görev aldı. Liberallerin veya radikallerin desteklediği üç sosyalist hükûmet kurdu (mart-ekim 1920, ekim 1921-nisan 1923, ekim 1924-ocak 1925); aşırı sosyalist ama kömünizme karşı bir siyaset uyguladı, hastalığı yüzünden çekilmek zorunda kaldı. Milletler cemiyetinde sözü geçen bir üye oldu. Aland adaları görüşmelerinde İsveç'i temsil etti ve Silâhsızlanma komisyonuna başkan oldu. (L)

BRANTÔME (Pierre de BOURDEİLLE, — senyörü), fransız yazarı (Bourdeille 1540'a doğr. -öl. 1614). Hayatının büyük bir kısmını etkin siyasetçi veya asker olarak geçirdi. İtalya'da dövüştü. Afrika'da Türklere karşı savaştı. Birinci ve Üçüncü Din savaşlarına katıldı; sarayda görev aldı, gözden düştü; Périgord'daki topraklarına çekildi. Karıştığı olayları anlatarak boş zamanını değerlendirdi: *Les Vies des Hommes illustres et des Grands Capitaines Étrangers* (Ünlü Yabancı Kişilerin ve Büyük Komutanların Hayatları), *Les Vies des Hommes illustres et des Grands Capitaines Français* (Ünlü Fransızların ve Büyük Komutanların Hayatları), *Les Vies des Dames illustres, des Dames Galantes* (Ünlü Kadınların, Hafifmeşrep Kadınların Hayatları), *Discours Sur les Duels* (Düellolar Üstüne) v.b. Eserleri ancak ölümünden sonra yayımlandı. (L)

BRANZELL (Karin Maria), isveçli kadın şarkıcı (Stockholm 1891). İlk defa 1912'de sahneye çıktı, 1919'de Berlin operasına girdi; New York Metropolitan operasında birinci kontralto oldu (1924-1944); Bayreuth'da çalıştı. Seçkin bir Wagner'ci idi; pes seslerde çok etkili olmasına rağmen soprano rollerine de çıkabilirdi (Brünnhilde). [L]

BRAOSE (Guillaume DE) [öl. Corbeuil 1211], Henri II'nin ölümünde Marche derebeylerinin en güçlüsü. Yurtsuz John'ın gözdelerinden biriydi, 1207'de araları açıldı; 1210'da sürüldü, topraklarına elkondu, karısı ve çocukları hapiste açlıktan öldüler. (L)

BRAQUE (Georges), fransız ressamı (Argenteuil 1882-Paris 1963). Havre Güzel Sanatlar okulunda Charles Lhullier'nin, R. Dufy'nin ve Othon Friesz'in öğrencisi oldu. 1905 Yılında Paris'te buluştuğu Othon Friezs'ın etkisiyle *fovizm*'e katıldı. 1906 Yılında onunla birlikte Anvers'e gitti. Sonradan Picasso ile tanıştı, *kübizm*'e yöneldi. 1909 Yılında La Roche-Guyon'da hâlâ peyzajlar yapıyordu; 1910'dan sonra tamamen natürmort üzerinde çalıştı; bu yüzden «Kübizmin Chardin»i lakabıyle de anılır. 1911'de Picasso ile Céret'de buluştu, 1912'de Sorgues'da resimlerine gerçek malzemeler katmağa başladı. (kâğıt, tahta, kum). Braque, çok başarılı olduğu tahta ve mermer taklitlerinde, boya işleriyle uğraşan babasının atelyesinde öğrendiklerinden yararlandı. 1914'te piyade subayı iken ağır yaralandı, sağlığına ancak 1917'de kavuşabildi. Bundan sonra resimlerini tabiat görüntülerinin kopyası olmaktan kurtardı. Biçimleri ve renkleri, «lirik bir olgu» diye niteledigi ve tabiattan bağımsız saydığı kompozisyonun ancak birer öğesi olarak kabul etti. Fransa ve dünyadaki bütün önemli çağdaş sanat müzelerinde eserleri vardır. Diaghilev topluluğu için Molière'den uygulanan bir bale oyununun elbise ve dekorlarını hazırladı: *Les Fâcheux* (Münasebetsizler) [1924]. *Carnet de Georges Braque* (George Braque'ın Defteri) adlı kitabında hayat, sanat ve resim üzerindeki düşünceleri toplanmıştır. 1953 yılında Louvre müzesinde Henri II salonunun tavanını süsledi. Çağdaş sanat akımlarında önemli etkisi oldu. (L)

Braschi sarayı, Pius VI'nın yeğeni Bracchi dükü için Roma'da del Pasquino alanında, Cosimo Morelli'nin XVIII. yy.ın sonunda yaptığı saray. Kırmızı granitten sütun ve yalancı sütunlar arasındaki merdiveni meşhurdur. Bugün Roma müzesinin bir bölümüdür. (L)

BRASİDAS, Peloponnessos savaşında Isparta generali. Atinalılara karşı Methone'yi savundu. Khalkidike şehirlerini gene Atina'ya karşı ayaklandırdı. Amphipolis savaşında Kleon'u yendiyse de kendisi de onun gibi bu savaşta can verdi (M.Ö. 422). [L]

BRASİDİK sıf. (fr. *brassidique).* Kolza yağının alkollü potasyum hidroksit çözeltisiyle sabunlaştırılması sonucu elde edilen ve 65°C'de eriyip 256°C'de kaynayan $CH_3—(CH_2)_7—CH=CH—(CH_2)_{11}—CO_2H$ formülünde bir etilenik aside verilen ad. (L)

BRASİLİA, Brezilya'nın yeni başkenti, Goias devletinden alınma bir federal yönetim bölümünün ilder merkezi, iç yaylalarda; 1 200 m yüksl.; 142 000 nüf. Yeni bir başkent kurma tasarısı José Bonifacio'nun telkinleriyle başladı (1823). Ama şehrin yerini belirleme amacını güden ilk incelemelere ancak 1893'te girişildi ve 1955'te bugünkü yer kabul edildi. Başkent 1960'ta resmen Rio de Janeiro'dan Brasilia'ya taşındı. Şehir çağdaş şehircilik ve mimarî anlayışının ilgi çekici bir gerçekleştirilmesidir: şehircilik uzmanı Lucio Costa'nın yaptığı (güçlü bir mantığa dayanan) plan, eşkenar üçgen biçimindedir. Hükûmet saraylarıyle çeşitli büyük yapılarını mimar Niemeyer inşa etti ve brezilyalı heykeltraşlarla ressamlar süsledi. Konut mahalleleri, *superquadras* adı verilen ve yeşil sahalarla birbirinden ayrılan az yüksek bina gruplarından meydana gelir. Şehirde trafik meseleleri, geniş bir otomobil yolu şebekesiyle çözümlenmiştir. (L)

BRASİLİK sıf. Behenolik ve erusik asitlerin yükseltgenmesiyle elde edilen ve 114°C'de eriyen $HOCO—(CH_2)_{11}—COOH$ formülündeki diaside verilen ad. (L)

BRASİLLACH (Robert), fransız yazarı (Perpignan 1909-Montrouge kalesinde kurşuna dizilerek 1945). 1928'de École Normale Supérieure'e girdi; *Action Française* gazetesinde edebiyat tenkitçiliği yaptı, *le Voleur d'Étincelles* (Kıvılcım Hırsızı) [1932] adlı kitabı ile romancılığa başladı. Maurice Bardèche ile ortaklaşa *Histoire du Cinéma*'yı (Sinema Tarihi) [1935] yazdı. Haftalık *Je Suis Partout* dergisinin (1937-1943) başyazarı idi. Fransa'nın kurtuluşunda düşmanla işbirliği yapmakla suçlandı ve ölüme mahkûm edildi. Ölümünden sonra yayımlanan eserleri: *Poèmes de Fresnes* ve *Anthologie de la Poésie Grecque* (Yunan Şiiri Antolojisi) [1950]; *La Reine de Césarée* adlı dramı ise 1957'de oynandı. (L)

BRASS, Nijerya'da (Doğu bölgesi) yer. Nijer deltası kollarından birinin ağzında. Bu kola adını verir. XIX. yy.da önemli bir limandı. (L)

BRASSAİ (Gyula HALASZ — denir), rumen asıllı fransız fotoğrafçısı (Braşov 1899). Budapeşte ve Berlin'deki sanat araştırmalarından sonra 1923'te Paris'e gitti ve gerçeküstü topluluğuna katıldı. Paris hayatının alışılmamış çekiciliği ile ilgili olarak *Paris de Nuit* (Geceleyin Paris) [1933], *Camera in Paris* (Paris'te Kamera) [1949] ve *Graffiti* (1961) adlı eserlerini yazdı. (L)

BRASSAVOLA (Antonio), italyan hekimi (Ferrara 1500-ay.y. 1570). Birçok papanın, Karl V, Henry VIII ve François I'in hekimi. Paris'te savunduğu *De Omni re Scibili* adlı tezinden ötürü François I, Brassavola'ya MUSA adını verdi. Bu yüzden bazı eserlerinde Antonio Musa adını kullanır. Helleboros'un (Çöpleme otu) tedavide kullanılmasını öngörmüştür. (L)

BRASSCHAAT, Belçika'da komün (Anvers il ve idare çevresi), Anvers'in banliyösünde; 23 400 nüf. Topçu poligonu. (L)

BRASSEMPOUY, Fransa'da (Dax idare çevresi) komün, Chalosse'da, Hagetmau'nun batı-güneybatısında; 357 nüf. XV. ve XVI. yy.dan kalma kilise. Orinyasiyen devirden kalma tarihöncesi buluntular: bir kadın başı ve fildişinden yapılmış bir heykelcik (Saint-Germain-en-Laye müzesi). Bu heykelcik bereket sembolü olduğu sanılan çıplak bir kadını gösterir. (L)

BRASSENS (Georges), fransız yazarı, bestecisi ve şarkıcısı (Sète 1921). 1952'de Patachou tarafından keşfedilen bu sanatçı birkaç yıl içinde küçük kabarelerden en büyük müzikhollere yükseldi. Radyo yayınlarına katıldı, R. Clair'in *Porte des Lilas* adlı filminde oynadı (1957) ve bu filmin müziğini yazdı. 1955'ten bu yana ününe gölge düşmeyen ve türkülerini gitarla söyleyen Brassens, Güney Fransa'nın eski saz şairlerini andıran bir üslûpta, uyarcılığı yeren, dünyamızın bayağılıklarını, sevgileri, dostlukları dile getiren birçok şarkılar yazdı. Bunların başlıcaları: *la Mauvaise Réputation* (Kötü Ün), *le Gorille* (Goril), *le Fossoyeur* (Mezar Kazıcısı), *la Ballade des Cimetières* (Mezarlıklar Baladı), *la Guerre 14-18* (14-18 Savaşı), *les Amours d'Antan* (Geçmiş Zaman Aşkları), *Assassinat* (Adam Öldürme), *Supplique Pour Être Enterré à Sète* (Sète'de Gömülebilmek İçin Dilekçe). 1967'de Fransız akademisinin büyük şiir ödülünü kazandı. (L)

BRASSEUR (abbé Charles), **Brasseur de Bourbourg** da denir, fransız gezgini ve yazarı (Bourbourg 1814-Nice 1874). Kolomb öncesi Amerika'nın tarih ve arkeolojisi üzerinde ilk çalışanlardan. Fakat Meksika ve Orta Amerika'daki kalıntılarla ilgili çalışmaları onu gelişi güzel sonuçlara götürmüştür. (L)

BRASSEUR (Pierre ESPİNASSE, **Pierre** — denir), fransız oyuncusu (Paris 1905). A. Camus'nün *l'Etat de Siège* (Sıkı Yönetim), J. - P. Sartre'ın *le Diable et le Bon Dieu* (Şeytan ve Allah Baba) [1951] adlı piyeslerinde güçlü ve essiz bir tiyatro oyuncusu olduğunu gösterdi. Birçok filimde başrolü oynadı: *Sisler Rıhtımı* (Quai des Brumes) [1938], *Yaz Işığı* (Lumière d'Été) [1942], *Paradideki Çocuklar* (les Enfants du Paradis) [1944], *Verona'lı Âşıklar* (les Amants de Verone) [1949], *Mavi Sakal* (Barbe-Bleue) [1951], *Rasputin* (1953), *Leylâklı Kapı* (Porte de Lilas) [1956], *les Yeux Sans Visage* (Yalnız Bir Çift Göz) [1961]. (L)

BRASSY (Thomas Brassey, kont), ingiliz sanayicisi, siyaset adamı ve iktisatçısı (Stratford 1836-Londra 1918). 1880'de *the*

Foto. Arch. phot. Marc. Vaux (LAROUSSE)

British Navy'yi ve 1886'da, bugün de adını taşımakta olan *the Naval Annual* adlı yıllığı yayımlayarak denizcilik meselelerinde büyük bir yetki sahibi oldu. Sunbeam adlı bir yat ile dünya turunu gerçekleştirdi (1876 -1877). [L]

BRASSİA i. Bot. Konuk orkide cinsi. Brezilya'dan Meksiya'ya kadar bütün tropik Amerika'da yetişir. Bazı türleri Avrupa'nın ılık ve sıcak limonluklarında yetiştirilir. (L)

BRASSOLİS SOPHORAE i. Güney Amerika'ya has, morpho'ya benzer, güzel iri kelebek. Tırtılları, yüzlercesi bir arada olmak üzere, ipekten bir kese içinde yaşar ve muz ağacının yapraklarıyle beslenir. (Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.) [L]

Bras-Spungs («pirinç yığını»), Dalay Lama'ların 1414'e doğru Tsong-Kapa tarafından kurulan yazlık yeri; Lhassa'nın 8 km kadar batısında. Ortodoks Gelugpa mezhebine aittir. Tibet'in en zengin ve en kalabalık manastırlarından biridir. (L)

BRASTAGİ. Bk. BERASTAGİ.

BRASYA i. (ital. *bracciare*'den). Denizc. Serenlere yön veren donanım. ‖ *Brasya etmek*, serenlere yön veren donanımı kullanmak. (M)

BRAŞOV, 1950'den 1960'a kadar **Stalin** veya **Oraşul Stalin**, esk. alm. **Kronstadt**, Romanya'da şehir. Transilvanya havzasının güneydoğu kısmında bölge merkezi; 128 000 nüf. 1211'de Teuton şövalyeleri tarafından kurulduğu sanılan şehir, kısa zamanda Transilvanya'da germen nüfus yerleşmesinin merkezi oldu. Gotik üslûbunda büyük katedral (Kara kilise) ve birçok anıt. Eski belediye binasında tarih müzesi. Braşov son zamanlarda büyük bir sanayi merkezi oldu: dökümhaneler, çelik, traktör, besin maddesi fabrikaları v.b. — *Braşov bölgesi*, 1 034 000 nüf. (L)

BRATESCU-VOİNEŞTİ (Ion Alexandru), rumen yazarı (Targovişte 1868-Bükreş 1944). Bükreş'te avukatlık yaptı, milletvekili seçildi. Rumen akademisinde başkan yardımcılığı yaptı. Birçok hikâye kitabı vardır: *Hikâyeler ve Taslaklar* (1903), *In Lumea Dreptatii* (Adalet Dünyasında) [1906], *Intuneric şi Lumina* (Aydınlık ve Karanlıklar) [1912], *Yolu Kaybetme* (1923), *Kırıntılar* (1929). Eserlerinde genellikle haksızlığa uğramış basit insanları anlatır. A. de Herz ile ortaklaşa *Sorana* (1915) adlı bir oyun yazdı. 1920'de yayımladığı *In Slujba Pacii* (Barışın Hizmetinde) adlı eserinde 1. Dünya savaşının korkunç olaylarından esinlenerek milletlerarası teşkilâtlanma yolunda bir tasarı ileri sürdü. (L)

BRATHWAİT (Richard), ingiliz yazarı (Burneshead, Kendal yakınları, Westmorland 1588-Catterick 1673). En ünlü eseri, *Barnabae Itinerarium or Barnabee's Journal* (Barnabe'nin Gezisi) [1638] adlı şiir derlemesidir. (L)

BRATİANU, romanyalı aile. Liberal partinin kaderini etkileyen birçok önemli siyaset adamı yetiştirdi: DIMITRIE (Piteşti 1818-Bükreş 1892), 1848 millî hareketine katıldı ve geçici hükûmette üye oldu. Sürüldü, Bükreş'e döndü ve *divan*'a girdi (1849). 1868'de Millî Eğitim bakanı, 1880'de başbakan oldu, ertesi yıl kardeşi Ion tarafından devrildi; — ION (Piteşti 1821-ay.y 1891), başlangıçta kardeşi Dimitrie'nin siyasî kanılarını ve kaderini paylaştı. Onun gibi 1848 millî hareketine katıldı, sonra da *divan*'a girdi. 1876'da Millî Liberal partinin şefi oldu, Rosetti hükûmetinde birçok defa bakanlık yaptı. 1877 Türk-Rus savaşı ve Berlin kongresi (1878) sıralarında önemli rol oynadı, kongrede Romanya'nın bağımsızlığını kabul ettirmeğe çalıştı. Yaman bir hatip ve gözü yükseklerde bir insandı. Rosetti'den ayrıldı ve 1881'de kardeşi Dimitrie'nin yönetimindeki hükûmeti devirdikten sonra gerçek bir diktatör oldu. Kralın desteklediği zorba yönetminin uzaması yüzünden halkın sevgisini kaybetti. 1888'de gittikçe güçlenen ve kendisini suçlamağa hazırlanan muhalefet karşısında direnemeyerek çekildi. Ülkesine sağlam bir seçim reformu ve etkin bir idarî merkeziyet kazandırdı. Siyasî yazıları vardır; — ION, Ion'un oğlu (Florica 1864-Bükreş 1927). Fransa'da mühendislik öğrenimi yaptıktan sonra sosyal sorunlara eğildi ve 1895'te Liberal partiden milletvekili seçildi. 1896'da içişleri bakanı, 1909'da Millî Liberal partinin başkanı oldu, 1911'de kısa bir süre için iktidara geldi, 1913'te tekrar başbakan oldu. Birinci Dünya savaşının başlangıcında, alman taraftarlarının düzenlerine, gizli davranışlarına karşı, Romanya'nın müttefikler yanında savaşa katıldığı 15 ağustos 1916'ya kadar, tarafsızlıkta direndi. Romanya ordusunun uğradığı yenilgilerden sonra Almanya'nın zorla kabul ettirmek istediği barış şartlarına boyun eğmemek için, şubat 1918'de istifa etti. İttifak devletleri yenilgisinden sonra aynı yılın sonunda yeniden iktidara geldi. Paris barış kongresinde Romanya heyeti başkanı Take Ionescu'nun tavizci siyasetini önlemek için Paris'e gitti. Orada sert bir dille yurdunun çıkarlarını savundu, başarısızlığa uğrayınca konferanstan ayrıldı. Avusturya-Macaristan ile yapılan barış antlaşmasını doğru bulmadığını belirtmek için eylül 1919'da istifa etti. Ocak 1922'de, Take Ionescu'nun yerine tekrar iş başına geldi. Yeni seçimlerin doğurduğu güçlü liberal çoğunlukça desteklendi, Anayasa üzerinde ve tarım alanında önemli reformlara girişti. Romanya'nın Fransa ve Polonya ile ilişkilerini ve Küçükler ittifakını (Çekoslovakya-Yugoslavya-Romanya) sağlamlaştırdı. 1926'da yeniden istifa etti, 1927'de tekrar iktidara geldi, seçimleri yönetti, az sonra da öldü. Kabinesinde maliye bakanı olan kardeşi Vintila, 1928'de J. Maniu iktidara gelinceye kadar, onun yerini aldı. — COSTANTINO, Ion'un kardeşi (Florica 1866-öl. 1950). Paris Polytechnique okulunda yetişti, sınaî ve malî alanda birçok işleri yönetti. 1910'dan 1918'e kadar milletvekili ve 1934'te Millî Liberal parti başkanı oldu. 1944'te Romanya'nın müttefiklere yeniden katılmasına çalıştı. 23 Ağustos 1944 hükûmet darbesinden sonra kurulan ilk koalisyon hükûmetinde devlet bakanı oldu. Çok geçmeden iktidardan uzaklaştırıldı. Komünist hükûmetçe tutuklandı, hapiste öldü. (L)

BRATİSLAVA, esk. alm. **Pressburg**, Çekoslovakya'da şehir, Batı Slovakya'nın merkezi, Tuna kıyısında; 252 000 nüf. Üniversite. Türklerin zorlu akınları karşısında Habsburg imparatorluğu Budapeşte'yi bırakmak zorunda kalınca, Bratislava Macaristan'ın başkenti oldu. XVII. ve XVIII. yy.lardan kalma büyük şato (1811'de yandı, şimdi onarılmaktadır). Eskiden başpiskoposun oturduğu barok üslûbunda saray. Şehir, bir nehir limanı ve Batı Slovakya ovasının ticaret merkezi olarak XIX. ve XX. yy.larda gelişti. Anıtsal bir görünüşü olan merkez mahallesi, büyük mağazalar, ticaret şirketleri ve milletlerarası bankaların eski merkezidir. Konut semtleri sebze bahçeleriyle bağların arasında tepelere dağılır. Sanayi ovada kuruldu: besin maddeleri, maden, dokuma (sunî lifler) ve kimya sanayii. (L)

BRATSK, S.S.C.B.'de şehir. Sibirya'da, Angara ırmağı kıyısında, büyük demir madeni yatakları yakınında; 51 000 nüf. Şehirden yirmi kilometre kadar uzaktaki hidroelektrik santral, dünyanın en büyük santrallarından biridir. Angara üzerindeki baraj temeller üstünde, 126 m'ye yükselir ve 179 milyar metreküplük bir su kitlesini (Léman gölündeki suyun iki katı) 600 km uzunlukta bir sunî gölde tutar. Santralda her biri 230 MW'lik yirmi grup türbin vardır. 4 600 MW toplam güç ile yılda 20 Tws'den fazla enerji sağlar. Elektrik enerjisinin bir kısmından yararlanacak büyük bir alüminyum fabrikasının yapımı 1966'da bitirildi. Santralın yakınında dev bir odun sanayii (selüloz) tesisi de vardır. Bu tesis yılda 4 milyon merreküp odun işler. (L)

BRATTAİN (Walter Houser), amerikalı fizikçi ve teknisyen (Hia-men, Çin 1902). Önce Washington'da, sonra Oregon ve Minnesota üniversitelerinde okudu. Washington'daki U.S. Bureau of Standards'da bir yıl çalıştıktan sonra 1929'da Bell telefon şirketinin laboratuvarlarına girdi. İkinci Dünya savaşı sırasında, gizli silâhlar araştırma servisinde çalışmak üzere Columbia üniversitesine tayin edildi. 1956'da, J. Bardeen ve W. Shocley ile birlikte, yarı iletkenler ve germanyumlu transistör üstündeki çalışmaları ile Nobel fizik ödülünü kazandı. (L)

BRATİSLAVA XVII. ve XIII. yy.dan kalma Tuna'ya hâkim bir şato

BRATTON (Henry DE). Bk. BRACTON.

BRAUCHİTSCH (Walther von), alman mareşali (Berlin 1881-Hamburg 1948). Prusya askerî aristokrasisinin gerçek temsilcisi. Birinci Dünya savaşı sırasında Alman genelkurmayında hizmet gördü. 1932'de alman ordusu topçu kuvvetlerinin başına geçti ve Versailles antlaşmasına son vermek isteyen Nazi rejimini benimsedi. 1938'den sonra kara ordusu başkumandanı oldu, savaşta Polonya, Fransa ve Balkan savaşlarını ve Rusya seferinin başlangıcını yönetti, fakat 1941 aralık ayında, alman ordusunun Moskova önündeki başarısızlığı üzerine Hitler tarafından görevinden uzaklaştırıldı. 1945'te hapsedildi, Hamburg hastahanesinde öldü. (L)

Ion BRATİANU (1821-1891)

BRAUDEL (Fernand), fransız tarihçisi (Lunéville-en-Ornois 1902). *Annales (Economies, Sociétés, Civilisation)* [İktisat, Toplumlar ve Uygarlıklar] adlı yıllığın yönetimine katıldı. Eseri: *la Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Époque de Philippe II* (Philippe II Zamanında Akdeniz ve Akdeniz Dünyası) [1949]. (L)

BRAULİO Aziz (590'a doğr.-651), 626'da Zaragoza piskoposu. Çeşitli eserler yazdı, üstadı Sevilla'lı İsidoro'nun *Etimologias*'ına devam etti. (L)

BRAUN (Alexander), alman botanikçisi (Regensburg 1805-Berlin 1877). Berlin'de botanik profesörlüğü yaptı (1851). Eserleri: *Türe Göre Birey Olan Bitki* (1853), *Algarum Unicellularium Genera Nova et Minus Cognita* (Tekhücreli Bitkilerin Yeni Türleri) [1855], *Parthenogenesis bei Pflanzen* (Bitkilerde Kendi Kendini Dölleme). [L]

mareşal von BRAUCHİTSCH

BRAUN (Gustav), alman coğrafyacısı (Dorpat 1881-Oslo 1940). 1912'de Basel, 1918'de de Greifswald üniversitelerinde coğrafya profesörü oldu. Bu son üniversitede Kuzey Avrupa Araştırmaları enstitüsünü kurdu. W. M. Davis teorilerinin Almanya'daki taraftarlarından biri idi. Almanya coğrafyasıyle baltık ve iskandinav memleketlerinin coğrafyaları üzerinde çalıştı. (L)

BRAUN (Karl Ferdinand), alman fizikçisi (Fulda 1850-New York 1918). Marburg, Karlsurhe, Tübingen, Strassburg'da nazarî fizik profesörlüğü yaptı, radyoelektrik dalga yayıcıları istasyonlarının enerjisini arttırmağa yarayan usulleri buldu ve elektrikle dalgaları belirli yönlere aktaran antenler düşündü (1902). Asıl ününü 1897'de keşfettiği *katot osilograf*'a borçludur. 1909'da Marconi ile birlikte Nobel fizik ödülünü aldı. (L)

BRAUN (Thomas), belçikalı şair (Brüksel 1876), eserlerini fransızca yazdı. Fransız şairi Francis Jammes'den etkilendi, özellikle *le Livre des Bénédictions* (Dua Kitabı)

BRATSK hidroelektrik santralı

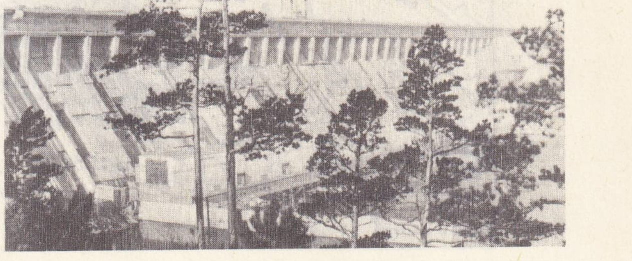

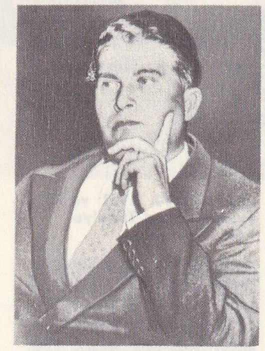

Wernher von BRAUN

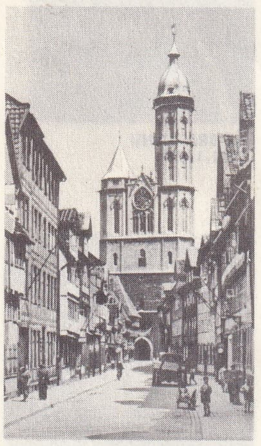

BRAUNSCHWEİG
Weberstrasse ve 1944'te büyük zarar gören St. Audreas kilisesi

[1900] adlı şiir derlemesiyle tanınır. (L)

BRAUN (Wernher VON), A.B.D. uyruklu alman mühendisi (Wirsitz 1912). Atmosfere füze gönderme denemeleri yapan alman profesörü Hermann Oberth'in yardımcısı (1930), 1932'de de Kummersdorf deneme istasyonunun şefi oldu. 1933'te füzelerinden biri 2 000 metre yol aldı. Bu başarı Adolf Hitler'in dikkatini çekti. 1936'da Peenemünde deneme merkezine müdür oldu. 1938'den sonra V2 roketlerinin ilk örneklerini uçurmayı başardı, 1944'te bunlara son şeklini verdi. 1945 Başında Amerika Birleşik devletlerini bombalayabilecek uzun menzilli füzeler yapmağa koyuldu, sonra Bavyera'ya sığındı ve orada amerikan kuvvetlerine teslim oldu. 1945 Ağustosunda A.B.D.'ye gitti; önce Texas'ta Fort Bliss merkezinin teknik müdürü oldu. Amerikan vatandaşlığına girdi. 1950'de füzeler üzerine araştırma ve geliştirme planının sivil müdürü sıfatıyle, Alabama'da Huntville'de Redstone Arsenal'e gönderildi. Orada üç katlı füze «Jupiter-C»yi tasarladı. Bu da, ilk amerikan yapma uydusu olan «Alpha-1958»in fırlatılmasını sağladı. Daha sonra özellikle feza yolculukları projesinin gerçekleşmesinde (dünya çevresinde uçuş platformları, bugünkü füzelerden yararlanarak Ay'a ve Merih'e yolculuk v.b.) kesin bir aşama olan dev Saturn füzesinin yapımında çalıştı. (L)

BRAUNAU veya **BRAUNAU AM İNN**, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) şehir; İnn kıyısında; 11 600 nüf. Eski evler ve Ortaçağdan kalma pekçok anıt. Hidroelektrik santralı. Orada alüminyum fabrikası. Adolf Hitler'in doğum yeri. (L)

BRAUNER (Victor), rumen ressamı (Piatra Neamts 1903-Paris 1966). 1930'da Paris'e yerleşti; gerçeküstücü topluluğun gösterilerine katıldı. Gittikçe daha çok hayale dayanan kompozisyonlarında ilkel sanatlardan esinlendi. (L)

BRAUNİT i. Miner. Mangan cevheri olarak işletilen, $3Mn_2O_3MnSiO_3$ formülündeki mangan silikat. (Kahverengi-siyah bir maddedir, tetragonal sistemde çok küçük billûrlar halinde bulunur. *Marselin* veya *heteroklin* bu mineralin demirli bir türüdür.) [L]

BRAUNLAGE, Almanya'da turistik merkez, Harz'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya). Kış sporları. (L)

BRAUNSCHWEİG, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir. Börde bölgesinde, idare bölümü merkezi; 242 500 nüf. *Eski Braunschweig* eyaletinin merkezi olan şehir, İkinci Dünya savaşı sırasında çok zarar gördü. Çok süslü belediye binası. Romen üslûbunda (1173-1195) kilise (Aslan Heinrich'in mezarı ile bronzdan aslan heykeli). Önemli bilim merkezi. Birçok yayınevi; basımevleri. Hesap makineleri ve piyano yapımı. Şehre 10 km uzaklıkta, Mittellandkanal kıyısında bir sanayi mahallesi gelişmektedir; burada özellikle büyük otomobil ve cam fabrikaları vardır. Doğu Almanya'dan taşınan konserve ve optik sanayii. Harz'ın girişinde önemli turizm merkezi. — *Braunschweig idare bölümü*, 871 600 nüf.

— Tar. Oker kıyılarında, tarihöncesinden beri su ve kara avcılarından meydana gelen bir topluluk vardı. Büyük Karl, Saksonlarla yaptığı savaşlar sırasında bu merkezi yıktı. Şehri Saksonya dükü Liudolf'un oğlu Bruno'nun kurduğu sanılır (860'a doğr.). Dük Aslan Heinrich devrinde Braunschweig ilk Saksonya dükalığının gerçek merkezi oldu. Çok parlak bir şehirdi; Hansa'ya ilk girenlerden biridir. Zenginliğini ve gücünü Otuz Yıl savaşlarına kadar korudu. Şehir uzun zaman Braunschweig sülâlesinin çeşitli kolları arasında bölünmeden kaldı. 1671'de Braunschweig düklerinin merkezi oldu. (L)

BRAUNSCHWEİG eyaleti, Almanya'da eski bir eyalet, hemen tamamı Aşağı Saksonya'ya katıldı; merkezi **Braunschweig.** Eski sınırlar Harz'da ashersinyen bir havza ve Orta Weser'in tortul yaylalarında sınırları çok karışık satıh topraklarını kapsar. Verimli tarım toprakları ve Harz madenleri.

— Tar. Braunschweig toprakları Karolenj'lere boyun eğen sakson ülkesinin bir bölümü, X. yy.da da güçlü sakson dükalığının bir parçasıydı. Bu dükalığın 1180'de parçalanması sırasında dük Heinrich der Löwe, Braunschweig ile Lüneburg'u elden çıkarmadı. Welf hanedanının başı olan torunu Otto, 1235'te Hohenstaufen hanedanının başı imparator Friedrich II ile uzlaştı ve Mainz diyetinde Braunschweig ve Lüneburg dükü unvanının tanınmasını sağladı. Braunschweig-Lüneburg toprakları aşağı Elbe'den Werra ve Fulda nehirlerinin birleştiği yere kadar uzanan bütünü kapsıyordu. 1806'da Braunschweig, Napolyon tarafından Vestfalya krallığına katıldı. 1814'te Leipzig savaşından sonra Friedrich-Wilhelm yeniden dük unvanını aldı. Topraklarının bir kısmı yeni Hannover krallığına katılan Braunschweig dükalığı, 1815'te germen konfederasyonuna, 1866'da Kuzey Almanya konfederasyonuna katıldı; 1884'te kanunen Hannover'li Georg V'e (1866'dan beri krallığı Prusya'ya katılmıştı) geçmesi gerekirken Bismarck, Albrecht Von Preussen'i naip ilân ettirdi. Hannover tahtından vaz geçen Georg V'in oğlu Ernst August, Wilhelm II'nin kızı Viktoria Luise ile evlendikten sonra Prusya tarafından tanındı, böylece veraset sorunu 1913'te çözümlenmiş oldu. 1918'de hanedan devrildi ve Braunschweig cumhuriyet oldu; 1934 yasasıyle Reich'e katıldı. Braunschweig bugün Federal Almanya'da Aşağı Saksonya land'ının bir bölümüdür. (L)

BRAUNSCHWEİG sülâlesi, soyu Saksonya dükü Heinrich der Löwe ile Welfler'e dayanan alman prens sülâlesi. (Bk. BRAUNSCHWEİG *eyaleti.*) Veraset yüzünden meydana gelen bölünmeler, aileyi birçok kollara ayırdı, başlıcaları şunlardır: Braunschweig -Lüneburg (en az üç kolu vardı), Wolfenbüttel, Dannenberg, Göttingen, Bevern; her dal ortaklaşa Braunschweig dükalığı unvanını taşıdı. Braunschweig sülâlesinin başlıca üyeleri şunlardır: OTTO (1175-1219). [Bk. OTTO VON BRAUNSCHWEİG]. — ALBRECHT I *der Löwe* (1236- 1279), dükalığı 1267'de kardeşi Johann ile paylaştı ve ona Lüneburg'u verdi. — ERNST AUGUST (Herzberg 1629-Herrenhausen 1698), ilk Hannover seçicisi. — ELİSABETH CHRİSTİNE, Anton von Braunschweig'in kızı (1691-1750). 1708'de müstakbel imparator Karl VI ile evlendi ve imparatoriçe Marie-Theresa'nın annası oldu. — FERDİNAND, **Braunschweig** dükü (Wolfenbüttel 1721-Braunschweig 1792), Yedi Yıl savaşında, Friedrich II'nin kumandanlarından biri ve Prusya ordusu feldmareşali ve birleşik ordular başkumandanı (1757) oldu. Sonunda kralla arası açıldı ve Braunschweig'a çekildi. — ELİSABETH CHRİSTİNE (1715-Schönhausen 1797). Hayatı boyunca kendisinden ayrı yaşayan müstakbel Friedrich II von Preussen ile evlendi (1733); Schönhausen'e yerleşti, hayatını hayırseverlikle ve ahlâkî kitaplar yazarak geçirdi; — KARL WİLHELM FERDİNAND, **Braunschweig** dükü (Wolfenbüttel 1735-Ottensen 1806). Yedi Yıl savaşlarında Prusya emrinde çalıştı. 1778'de Bavyera'nın iktidar mücadelesinde, 1787'de Hollanda'ya yapılan askerî müdahalede kendini gösterdi. Avrupa'nın en iyi generallerinden biri olarak kabul edilen Karl Wilhelm 1792'de Fransa'nın istilâsına başkumandan olarak katıldı. Longwy ve Verdun'ü aldıktan sonra Paris'e yürürken Paris halkına *Braunschweig manifestosu* adıyle bilinen ünlü ültimatomunu verdi. Danton ile gizli görüşmelere girişti. Dizanteri salgını, ordusunu kırıp geçirdi; Valmy'nin topa tutulmasından sonra, geri çekildi (20 eylül 1792). 1793'te, Fransızlardan Mainz'ı yeniden aldı. Fakat Geisberg'te Hoche'a yenildi ve avusturyalı general Wurmser ile anlaşamayarak, kumandanlıktan çekildi. 1806'da yeniden görevlendirildi, Auerstedt'te yaralandı ve çok geçmeden öldü; — CAROLİNE, Karl Wilhelm'in kızı, 1795'te İngiltere Gal prensiyle evlendi. (Bk. CAROLİNE.); — FRİEDRİCH WİLHELM. **Braunschweig** dükü (Braunschweig 1771-Quatre-Bras 1815), Caroline'in kardeşi, 1809'da, Napolyon ile savaşmak için bağımsız bir ordu topladı. 1814-1815 Savaşlarına katıldı. Quatre-Bras savaşında öldü; — KARL FRİEDRİCH AUGUST WİLHELM, **Braunschweig** dükü (Braunschweig 1804-Cenevre 1873), Friedrich Wilhelm'in oğlu, uyrukları kendisinden hiç hoşlanmadılar, ülkeden koğuldu (1830). Londra ve Paris'e sığındı, orada rezilâne bir hayat sürdü. Çok zengindi, bütün servetini, at üzerinde bir heykelinin dikilmesi şartıyle Cenevre'ye bağışladı; — AUGUST LUDWİG MAXİMİLİAN FRİEDRİCH WİLHELM **Braunschweig** dükü (1806-1884), Karl Friedrich'in kardeşi, 1831'den sonra Braunschweig'i bir anayasa rejimi içinde yönetti ve 1848'den sonra Almanya'da baş gösteren hürriyete aykırı tepkilere karşı koydu.

● *Braunschweig-Göttingen kolu.* ERNST (öl. 1368) tarafından kuruldu, bir bölüşme sırasında Oberwald'ı Göttingen şehri ile beraber elde etti.

● *Braunschweig-Lüneburg kolu*'nu birinci Braunschweig-Lüneburg kontu (1235-1252) Otto I (1204-1252) kurdu. — ERNST I **Von Braunschweig-Lüneburg,** *«Günah çıkaran»* diye anılır (Ulzen 1497-Celle 1546), Speyer'-

BRAZZAVİLLE
şehir planı

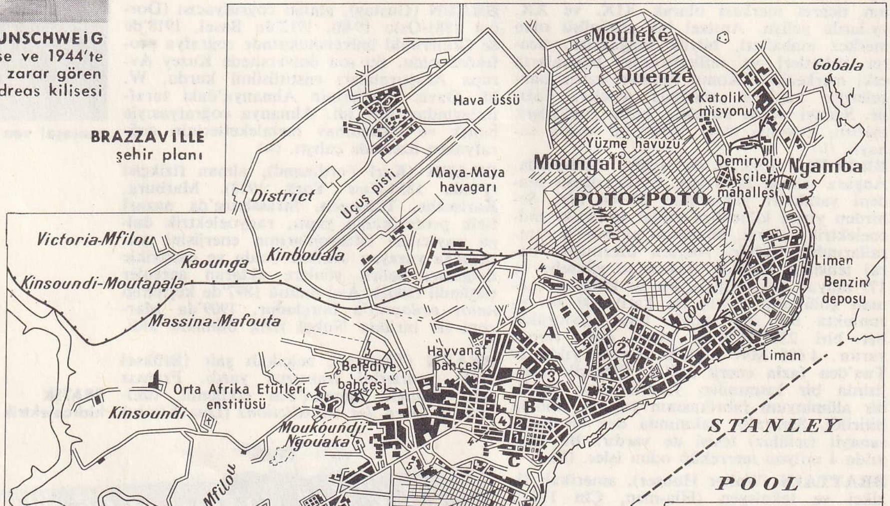

Foto. L.I., Brinckmann-Schröder (Atlas-photo) [LAROUSSE]

de, Luther'ci prenslerin protestosunu imzalayanlardan biri; Scmalkald birliği üyesi; Münster'li Anabaptistler'e, sonra da katolik kalan yeğeni Heinric von Wolfenbüttel'e karşı savaştı; — CHRİSTİAN, **Braunschweig-Lüneburg** dükü (Groningen 1599-Wolfenbüttel 1626), Otuz Yıl savaşları başlangıcında, yakıp yıkıcılığıyle ün yaptı; — GEORG WİLHELM, **Braunschweig-Lüneburg-Celle** dükü (1624-1705), XVII. yy.daki bütün Avrupa savaşlarına katıldı. İngiltere'ye saldırışında, Oranj'lı William III'e refakat etti.

● *Braunschweig-Wolfenbüttel kolu:* HEİNRİCH, **Braunschweig-Wolfenbüttel** dükü, *«Genç»* diye anılır (1489-1568). İsyan eden köylülerin ezildiği Frankenhausen savaşında (1525) büyük başarı kazandı. Önce reform aleyhtarı idi; yeğeni Ernst von Lüneburg tarafından memleketinden kovuldu, sonunda Luther'ciliği benimsedi; — JULİUS, **Braunschweig-Wolfenbüttel** dükü (1528-1589), Luther'ciliği himaye etti, Helmstedt üniversitesini kurdu. 1584'te bir süre Braunschweig birliğini yeniden sağladı; — HEİNRİCH JULİUS, **Braunschweig-Wolfenbüttel** dükü (Wolfenbüttel 1564-Prag 1613), zamanının en aydın adamlarındandı. Hukukçu, aynı zamanda mimardı. Yunanca ve İbranice bilirdi. Wolfenbüttel'de oynanan on bir tane dram yazdı. Halberstadt'da Luther'ci piskopos oldu; — FRİEDRİCH ULRİCH, **Braunschweig-Wolfenbüttel** dükü (1591-1634), Otuz Yıl savaşında imparatorluk ittifakından ayrılıp İsveç tarafına geçti. Çocuğu olmadı, hükümran olduğu topraklar Braunschweig-Lüneburg'lara geçti. (L)

Braunschweig manifestosu, 25 haziran 1792'de, Fransa'ya karşı ittifak adına, Prusya ve Avusturya ordular başkumandanı Braunschweig dükü kral Wilhelm Ferdinand tarafından imzalanan ve Koblenz'de ilân edilen bildiri. Marie-Antoinette'in isteği üzerine Limon markisi tarafından kaleme alındı. Bu bildiri 1 ağustosta Parislileri ve yasama meclisini çileden çıkardı, halk hareketini şiddetlendirdi, Paris'te krallığın düşmesine sebep oldu (10 ağustos 1792). [L]

BRAUNWALD, İsviçre'de (Glaris kantonu) sayfiye yeri ve kış sporları merkezi. Glaris'in güneyinde, Linth vâdisi yanında yükselen düzlük üzerinde. Yüksl. 1 300-1 500 m. Kablolu demiryolu. (L)

BRAURON. Esk. coğ. Attike'de şehir. Helen öncesi yerleşme merkezi. Burada Pelasg'larla ilgili kubbeli mezarlar bulundu. *Artemis Brauronia* kültü daha eski bir kültün yerini almıştır; bu eski kült kutsallaştırılmış hayvanlara («Brauron ayıları») adanmıştı. Brauron çevresindeki bazı köyler büyük Atina synoikismos'undan önce, yarım kalmış bir synoikismos halinde gruplaşmışlardı. (L)

BRAURONEİA i. Esk. yun. Beş yılda bir, Brauron'da, *Artemis Brauronia* onuruna yapılan şenlikler. Efsaneye göre, Tauris'ten dönüşlerinde Orestes ile İphigeneia burada karaya çıkmışlardı. — Brauron'da Dionysos adına yapılan şenlikler. (L)

Brauronion, Atina akropolünün batısında bulunan çevre duvarına verilen ad; burası ayı-tanrıça *Artemis Brauronia*'ya tapınak olarak ayrılmıştı. Brauron bölgesinden gelmiş olan bu kült özellikle kadınlar tarafından benimsenmişti. (L)

Braut von Corinth (Die) [*Korinthos'lu nişanlı*], Goethe'nin baladı (1797). Konusu, M.S. II. yy.dan kalma yunanca bir eserden alınmıştır. Genç bir adam Korinthos'a nişanlısını görmeye gider. Orada, yüzü örtülü, eşsiz güzellikte bir kadın yatağına yaklaşır. Bu, nişanlısının hayalidir. Kadın, annesi tarafından Hıristiyanların tanrısına adandığını, bu yüzden kendisiyle evlenemeyeceğini söyler. Buna rağmen sevişirler, birleşmeleri gencin ölümüyle sonuçlanır. (L)

BRAVA, Yeşil Burun, Portekiz takımadalarından biri; 7 900 nüf. Başlıca şehri *Nova Sintra.* Balıkçılık. Bağcılık. Güherçile. (L)

BRAVAİS (Auguste), fransız fizik ve mineraloji bilgini (Annonay 1811-Versailles 1863). Lyon Fen fakültesinde astronomi profesörü oldu, 1846'da politeknik okulunun fizik kürsüsüne getirildi. İlk araştırmaları, atmosferdeki optik olaylar ve özellikle Güneş görüntüsü ve hâlelerle ilgilidir. Bravais, bu olayları gözlemek için (1844) Martin ile birlikte Mont Blanc tepesine ilk bilimsel çıkışı yaptı. Kristallerin ağ yapısında olduklarını (1849) savunan ünlü varsayımı ileri sürdü; kristal yapılı ortamlardaki anizotropluk ve simetrileri açıklayan bu varsayım da, daha sonraları X ışınlarının kırınımı yöntemi ile doğrulandı. (L)

Bravais-Jackson sarası. Organizmanın yalnız bir parçasında, üyelerden birinde veya bir üyenin bir kısmında görülen sara. Çoğu zaman beynin, belirli ve bilinen bir yerindeki bir bozukluktan ileri gelir; bu haliyle nedeni bilinmeyen genel saradan ayrılır. (Bk. SARA). [L]

Bravais-Pearson katsayısı. Farklar psikolojisi ve İstat. Bağımlı iki değişken arasındaki bağlaşıklık katsayısı. İki değişkeni bulunan bir kök tümden elde edilen örneğe göre Bravais-Pearson katsayısı şu formülle belirtilir:

$$r = \frac{\Sigma (x - \bar{x})\,(y - \bar{y})}{\sqrt{\Sigma\,(x - \bar{x})^2}\,.\,\sqrt{\Sigma\,(y - \bar{y})^2}},$$

Burada x ve y örneğin marjinal dağılımlarının aritmetik ortalamalarıdır. Σ sağındaki bütün değerler için toplamı temsil eder.

Bravais Pearson katsayısının hesaplanması için karelerin toplamıyle sonuçların toplamını verebilecek birkaç pratik hesap metodu vardır. Bravais Pearson katsayısı aynı örneğe dayanılarak tatbik edilen iki testin sonuçlarının değerlendirilmesinde daima kullanılır. (L)

Brave New World. Bk. YENİ DÜNYA.

BRAVLE i. Güreşte bir oyun. Oyun tatbik etmek üzere arkaya geçen rakibin kolunu anî bir hareketle kapma ve yere oturarken o koldan çekmek suretiyle kendini körpüye getirme hareketidir. (M)

BRAVO ünl. (ital. k.). Aferin!, çok iyi!: *Rauf Beyin bu itirafı âzanın mucibi memnuniyeti oldu ve «bravo!» sesleri ile karşılandı* (Atatürk). [M]

BRAVO veya **BRAVO DEL NORTE** (RİO), Rio Grande* del Norte'nin Meksika dilindeki adı. (L)

BRAVO DE ACUNA (Pedro), ispanyol generali (öl. Manila 1606). Filipinlerde vali, Molukka adalarını Hollandalılardan elinden aldı (1606). [L]

BRAVO MURİLLO (Juan), ispanyol siyaset adamı (Fregenal de la Sierra, Badajoz 1803-Madrid 1873). Meclis başkanlığı yaptı. 1847-1868 Arasında birkaç defa hükûmette görev aldı. Özellikle maliye ve bayındırlık bakanlıklarında bulundu. (L)

BRAVOYİT i. Miner. Kübik sistemde billûrlaşan, tabiî demir ve nikel sülfür. (L)

BRAY, Fransa'da bölge, Normandie, Picardie ve Île-de-France (Seine-Maritime) arasında; Béthune ve Yukarı Epte ırmakları tarafından akaçlanır. Bölge aşınma ile temizlenmiş bir antiklinalin evrimiyle oluştu. Bir hayvancılık bölgesidir (at ve özellikle sütü için beslenen inekler); elde edilen süt, yağ, peynir ve süttozu yapımında kullanılır. Başlıca merkezleri, Neufchâtel ve Gournay-en-Bray. (L)

BRAY, Gael dilinde **Bri Chuallan,** İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili, Wicklow idare bölgesi) şehir, İrlanda denizi kıyısında, Dublin'in güneydoğusunda; 12 100 nüf. Kaplıcalar. İç turizm merkezi. (L)

BRAY (sir Reginald), ingiliz devlet adamı ve mimarı (Worcester St. John Bernardine, Worcester yakınları -öl. 1503), Henry VII'nin danışmanı. (L)

BRAYER (A.), fransız doktoru (XIX. yy.). Özellikle İstanbul ve Türkler hakkındaki eseri ile tanınır. 1815 İle 1824 yılları arasında İstanbul'da oturdu. Bu süre içinde şehrin topografyası ve folkloru üzerinde araştırmalar yaptı. Türklerin yaşayış ve karakterlerini inceleyen Brayer'in İstanbul'daki veba salgınlarıyle ilgili araştırmaları da vardır. Çalışmalarının sonucunu, 1836'da Paris'te iki cilt halinde basılan eserinde topladı: *Neuf Années à Constantinople, Observations Sur la Topographie de Cette Capitale, l'Hygiène et les Moeurs de ses Habitants, l'Islamisme et son Influence. La peste, ses Causes, ses Variétés, sa Marche et son Traitement, la Non-contagion de cette Maladie* (İstanbul'da Dokuz Yıl, Bu Başşehrin Topografyası, Halkının Sağlığı ve Âdetleri, İslâmiyet ve Etkileri Hakkında Gözlemler. Veba, Sebebi, Çeşitleri ve Arazı, Tedavisi ve Bu Hastalığın Sâri Olmaması Hali). Brayer'in ayrıca *Voyage en Bulgarie* (Bulgaristan'da Seyahat) [1843] adlı bir eseri daha vardır. (M)

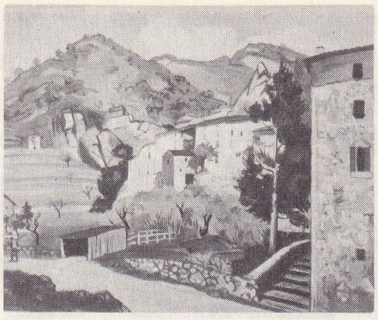

Yves BRAYER
«André Chamson'un Evi»

BRAYER (Yves), fransız ressamı (Versailles 1907). İspanya ve İtalya'ya yolculuklar yaptı, 1945'ten sonra özellikle Provence ve Camargue'da çalıştı. Opera için çeşitli dekor ve elbiseler hazırladı. Montherlant'ın *Malatesta*'sı ile Claudel'in *Soulier de Satin* (Saten Ayakkabı) adlı eserlerini resimledi. 1963'te Meksika'yı, 1966'da Mısır'ı gezdi. Modern Sanat müzesinde *Saintes-Marie-De-la-Mer Plajı* (1948) ve *Séminaristes Rouges* tabloları bulunmaktadır. (L)

BRAYERA i. (fransız hekimi *Brayer*'in adından). Bot. Habeşistan ağacı. Habeşlerin *disi kuso* dedikleri çiçeklerinden kuvvetli bir şerit ilâcı elde edilir. (Gülgillerden.) [L]

Savorgnan de BRAZZA

BRAY-STEİNBURG (Otto, — kontu), bavyeralı siyaset adamı (Berlin 1807-Münih 1899). 1846-1847 ve 1848-1849'da dışişleri bakanı; Petersburg (1860), sonra Viyana büyükelçisi oldu. Kasım 1870'te Versailles'da Bismarck ile kurulmakta olan alman imparatorluğuna Bavyera'nın katılmasını öngören antlaşmayı imzaladı. Eseri: *Denkwürdigkeiten* (Anılmağa Değer Olaylar) [1901]. (L)

BRAZ (Ossip Emmanuyloviç), rus ressamı ve desinatörü (1872-1936). «Mir İskusstva»nın (Sanat Dünyası) sergilerine katıldı. Ünlü A. Çehov portresi, Moskova-Tretiakov galerisindedir. 1920 Yılında Rusya'dan ayrıldı ve daha çok peyzaj ve natürmort üzerinde çalıştı. (L)

BRAZİ, Romanya'da (Ploeşti bölgesi) şehir, Ploeşti'nin güneyinde; 1 500 nüf. Petrol arıtma merkezi. (L)

BRAZOS, A.B.D.'nin kuzeyinde (Texas) ırmak, Büyük Ovalar'ı akaçlar ve Houston güneyinde Meksika körfezine dökülür; 1 400 km. (L)

BRAZZA. Bk. BRAC

BRAZZA (Pierre SAVORGNAN DE), italyan asıllı fransız kâşifi (Castel Gandolfo 1852-Dakar 1905). Fransız deniz kuvvetlerine girdi. Gabon kıyılarından Ogoue'ye vardı. A-

BRAZZAVİLLE'de
bir mahalle

Foto. Giraudon, Agence de la France d'Outre-mer, Carmet (LAROUSSE)

«Breda'nın Teslimi» tablonun bütünü ve detay

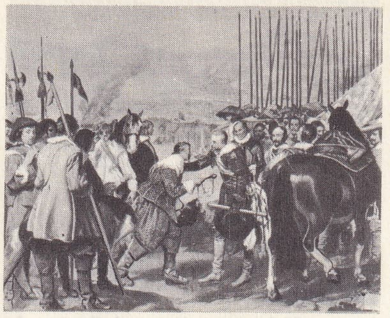

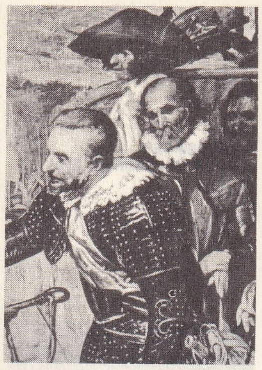

Bertolt BRECHT

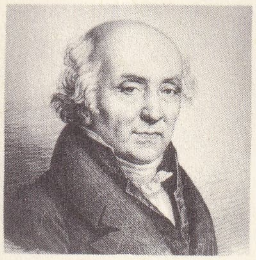

Abraham Louis BREGUET Boilly tarafından

Louis BREGUET (1804-1883)

lima ve Licona ırmaklarına ulaştı (1875-1878). Avrupa'ya dönüşünde Stanley'in keşiflerini haber alarak ikinci bir seferinde Ogoue ve Alima yoluyle Kongo'ya ulaştı. Kral Makoko'nun bütün kabilelerini Fransa'nın himayesi altına koydu (1879-1882). Sonraki gezilerde Kongo'ya Ogoue ve Alima üzerinden denize yol açmayı denedi (1883-1885). Hükûmetin genel komiseri sıfatıyle (1887-1897), önce «Batı Afrika», sonra «Fransız Kongosu» (bugün Fransız Ekvador Afrikası) adını alan sömürgenin kurulmasına ve sistemli olarak keşfedilmesine (özellikle Sangha ve kolları) çalıştı. (L)

BRAZZAVİLLE, Kongo cumhuriyetinin başkenti ve Cue bölgesinin idare merkezi, Fransız Ekvador Afrikası'nın eski başkenti, Stanley Pool kenarında, Kinşasa karşısında; 131 000 nüf. Şehir çok geniş yer kaplar, Cue ırmağı ağzının yukarı kesiminde kat kat taraçalar üzerinde uzanır. Asıl şehrin çeşitli semtlerinin (idarî mahalle, misyonlar, memur meskenleri mahalleleri) varoşlarında köyler kurulmuştur: yukarı kesimde Poto-Poto (en önemlisi ve halkı karışık olanı) ve aşağı kesimde Bacongo. Köyler dama tahtası biçiminde yolların kenarında sıralanan kulübelerden meydana gelir; burada işçiler, esnaf ve zanaatçılar yaşar. Brazzaville her şeyden önce idarî bir şehirdir. Ama aynı zamanda da büyük bir ticaret ve sanayi (besin ve dokuma sanayii, tuğla harmanları, kereste sanayii v.b.) merkezidir. Cue ırmağı kıyısında kurulan hidroelektrik santral sayesinde Brazzaville İkinci Dünya savaşından bu yana çok gelişti. Kongo-Okyanus demiryolu hattının ve Kongo ırmağında gemi seferlerinin (Ubangi ırmağında devam eder) başlangıç noktasıdır.

— Tar. Eski Ntamo şehrine Savorgnan de Brazza'nın adı verildi. Brazzaville, 1940'tan itibaren hür Fransa'nın merkezi oldu: general doktor Sicé burada bir ayaklanma hazırladı; ayaklanma 28 ağustos 1940'ta patlak verdi ve sonunda albay Larminat iktidarı ele geçirdi. General de Gaulle 1940 ekim ve kasımını Brazzaville'de geçirdi, sonra Fransız Ekvador Afrikası'nı genel vali Eboué'ye emanet etti. 1940 Aralığından itibaren Brazzaville radyosu (1943'te altı antenli bir verici oldu) bütün Afrika, A.B.D., Fransa, Yakındoğu ve Çinhindi'ne «Hür Fransa»nın propagandasını yaydı. Brazzaville havaalanı İngiltereyi Doğu Afrika ve Orta Doğu'ya bağlayan hava yolunun kavşak noktası oldu. (L)

Brazzaville konferansı, ocak 1944'te general de Gaulle ve René Pleven'in sömürge valileri ve danışma meclisi temsilcileriyle yaptıkları toplantı. Bu konferansta Fransa'nın deniz aşırı topraklarında yaşayan halklar için uygulanacak yeni bir politikanın ana hatları çizildi. (L)

BRCKO, Yugoslavya'da (Bosna) şehir, Sava nehri kıyısında; 12 253 nüf. (L)

BRDA çoğl. i. sırp-hırvat dilinde terim (tekili **Brdo),** Karadağ kütlesini ifade eder. Karadağlar 2 000 m'yi aşar ve ormanlarla kaplıdır. Bir zamanlar yoğun olan köy hayatı bugün önemini kaybetmektedir. (L)

BRDA, Polonya'da ırmak, Vistül'ün kolu (sol kıyı); Pomorze'de doğar; 217 km. (L)

BRDY, Çekoslovakya'da küçük dağ kütlesi, Bohemya'da, Prag'ın güneybatısında. Brdy'ler, kumtaşlı tepelerdir ve ormanlarla kaplıdır; en yüksek yeri 857 m. Kuzeyde Plzen, güneyde Ceske Budejovice yaylaları yanında 400-500 m'ye yükselir. (L)

BRE veya **BİRE** ünl. «Ey», «hey» anlamlarında seslenme: *Ey bre deli gönül / Nidelim senin ile* (Yunus Emre). || «Be» yerine: *Bre ağalar, bre beyler / Ölmeden bir dem sürelim* (Pir Sultan Abdal); || Şaşkınlık belirtir: *Bre bu ne soğuk!* || Hareketin sürekliliğini belirtmek için iki çekimli fiil arasında kullanılır: *Bu yokuş da merdiven merdiven. Çık bre çık* (Ahmed Rasim.) *Doldu bre doldu. Bu Büyükada ne bereketli yer* (B. Felek).

— DEY. *Bre aman!,* heyecan, korku, şaşkınlık v.b. belirtir: *Demek ki Adana zelzelesi devam ediyor. Bre aman, ne yapayım diye düşünürken...* (B. Felek). [M]

BREA, fransız ressam ailesi. — LOUİS (Nice 1458'e doğr.-1523'e doğr.), 1475-1519 yılları arasında Nice ve Liguria'da çalıştı. Eseri: İtalya ve Fransa sanatı arasında bir bağ kuran *Cimiez Mihrap Arkalığı* (1475). — ANTOİNE (1504-1545), Louis'nin kardeşi. — FRANÇOİS (1530-1562), Antoine'ın oğlu. Eseri: Büyük ölçüde İtalyan etkisinde olan *(Sospel Günahkârları ile Bakire Meryem)* [1510'a doğr.] mihrap arkalıkları. (L)

BREAK [breyk] i. (ing. k. *ara verme*). Müz. Caz müziğinde, parçayı çalgıcılardan birinin sürdürmesi için orkestranın susması. || Sadece şarkıcıya yer vermek için eşlik eden orkestranın müziği kesmesi. (L)

BREAKİNG i. Bitki biyol. Lâlede görülen virüslü hastalık. Lâlenin çiçek kısmında çizgi şeklinde veya dağınık olarak, sarımtırak veya beyaz lekeler şeklinde belirir. (L)

BRÉAL (Michel), fransız dil bilgini (Landau, Ren Bavyerası 1832-Paris 1915). *Essai de Semantique* (Semantik Denemesi) [1897] adlı başlıca eseri kelimelerin anlam değişimini inceler. (L)

BREASTED (James Henry), amerikalı Eski Mısır dil ve tarihi uzmanı (Rockford, İllinois 1865-New York 1935). 1919'dan itibaren Chicago Oriental İnstitut müdürü. Eserleri: *History of Egypt* (Mısır Tarihi) [1905], *Ancient Record of Egypt* (Eski Mısır Arşivleri) [5 cilt, 1906-1907], *The Edwin Smith Surgical Papyrus* (Edwin Smith'in Cerrahlıkla İlgili Papirüsü) [1930]. (L)

BRECHİTES i. İkiçenekli deniz yumuşakçası. Uzun bir borusu vardır.

— ANSİKL. *Aspergillum* da denen *brechites*'lerin ikiçenekli küçük bir kavkısı vardır. Bu kavkı silindirimsi, ince ve uzun bir borunun çeperine yapışıktır. Borunun üzeri çoğu zaman ince bir kum tabakasıyle kaplıdır. Üst ucunda, bahçe süzgecinin musluğuna benzer delikli bir kurs bulunur. Hayvan kavkının bulunduğu yerden boruya yumuşakçaların eklem kaslarına benzeyen kaslarla bağlıdır. Bu hayvanlar sahil kumlarına dikine gömülmüş durumda yaşar. Sıcak denizlerde yirmi kadar türü vardır (Kızıldeniz, Cava kıyıları, Avustralya, Yeni Zelanda ve Çin kıyıları). Pliyosen'den itibaren fosillerine rastlanır. (L)

BRECHT (Bertolt), alman oyun yazarı (Augsburg 1898-Berlin 1956). Tıp öğrenimi yaptıktan sonra Birinci Dünya savaşında bir askerî hastahanede hizmet gördü; 1923'te Berlin'deki Deutsches Theater'in müdürü Max Reinhardt'ın yanında çalıştı ve *Trommeln in der Nacht* (Gece Çalınan Trampetler) adlı ilk piyesini ona beğendirmeyi başardı. Bunun ardından, çek yazarı Haşek'in *Aslan Asker Şvayk* adlı romanını tiyatroya uyguladı, sonra *Mann ist Mann*'ı (İnsan İnsandır) [1927] yazdı. Berlin Halk tiyatrosunda oynanan bu oyunu *Üç Kuruşluk Opera* (Dreigroschenoper) [1928] adlı ünlü eseri izledi. Konusunu ingiliz yazarı John Gay'in *Beggar's Opera*'sından (Dilenci Operası [1728]) alan bu oyun Schiffbauerdam tiyatrosunda sahneye konuldu, büyük başarı kazandı ve filme alındı. Nazi rejiminin can düşmanı olan Brecht 1933'te Almanya'dan ayrılarak Amerika'ya gitti ve 1948'e kadar orada kaldı. Bu sürgün hayatı sırasında şiirler, romanlar, hikâyeler, tiyatro eserleri yazdı. Başlıca oyunları: *Galileo Galilei* (1938), *Sezuan'ın İyi İnsanı* (Der Gute Mensch von Sezuan) [1939], *B. Puntilla ile Uşağı Matti* (Herr Puntila und sein Knecht) [1940] *Arturo Ui'nin Yükselişi* (Der Aufhaltsame Aufsheg des Arturo Ui) [1941], *Cesaret Ana ve Çocukları* (Mutter Courage una ihre Kinder) [1945], *Kafkas Tebeşir Dairesi* (Der Kaukasische Kreidekreis) [1945], *Lucullus'un Yargılanması* (Das Verhör des Lukullus) [1951], *Simone Machard'ın Gözüne Görünenler* (Die Gesichte der Simone Machard) [1951]. Bu eserlerden çoğu,,Brecht'in ölümüne kadar karısı Helene Weige ile birlikte yönettiği Doğu Berlin'deki «Berliner Ensemble tiyatrosunda oynandı. Bu eserler yabancı ülkelerde de büyük yankı uyandırdı. Brecht'in Marx'cı eğilimli olan tiyatro eserlerinde çağdaş toplumun yapısı eleştirilir. Ona göre insan haksızlıklarla suç ortağı olmadan bu toplumda yaşayamaz; tiyatro eseri insanı büyülü bir dünyaya sürükleyecek yerde, hayat gerçeklerinin ortaya koyduğu sorunları kavrayacak bir bilince erdirmelidir. Brecht'in 1918-1933 arasında yazdığı şiirler 1960-1967 yıllarında yayımlandı. (L)

BRECKNOCK veya **BRECON,** Galce dilinde **Aberhonddu,** Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin güneyinde, Usk kıyısında; 5 600 nüf. Katedral (XIII-XIV.yy.). *Brecon Beacons* adlı yüksek tepelerin eteğinde kurulan şehir, turizm merkezlerindendir. (L)

BRECKNOCKSHİRE veya **BRECONSHİRE,** İngiltere'de idare bölgesi, Galler ülkesinin güneyinde; 55 600 nüf. İdare merkezi *Brecknock* veya *Brecon.* (L)

BRECLAV, Çekoslovakya'da (Güney Moravya bölgesi) şehir, Dyje kıyısında, Avusturya sınırı yakınında; 15 000 nüf. Çok canlı bir folklor bölgesinin merkezi. Besin sanayii. (L)

BRECON. Bk. BRECKNOCK.

BRECONSHİRE. Bk. BRECKNOCKSHİRE.

BREDA, Hollanda'da (Kuzey Braband) şehir, Belçika sınırı yakınında, Rotterdam'ın güneydoğusunda; 107 100 nüf. XV. yy. ve XVI. yy. dan kalma şato ve XIII. yy. dan kalma gotik brabant üslûbunda kilise. Breda, hendeklerle çevrili eski bir müstahkem mevkidir. Çeşitli sanayi metalürji, dokuma (sunî ipek, yün, halı), plastik maddeler; besin maddeleri (konserve, bira, şeker, çikolata), makine sanayii (dokuma makineleri); deri sanayii ve ayakkabıcılık. (L)

BREDA (Ernesto), italyan mühendisi ve sanayicisi (Campo San Martino 1852-Milano 1918). 1886'da lokomotif ve demiryolu malzemeleri yapan önemli bir şirket kurdu. (L)

BREDA (Vincenzo Stefano), italyan mühendisi, sanayicisi ve siyaset adamı (Limena 1825-Padova 1903). İtalya'nın bağımsızlığı için Sorio ve Montebello'da (1848) çarpıştıktan sonra, demiryolu malzemesi (1854) ve kamu inşaatı yapan önemli bir şirket kurdu (1872). Aynı zamanda Terni çelikhanelerinin yapılmasında büyük rolü oldu. (L)

Breda antlaşmaları. İlk antlaşma, 1575'te İspanya ile Birleşik eyaletler arasındaki savaşları geçici olarak durdurdu. İkinci antlaşma 31 temmuz 1667'de Thames ırmağını abluka altına alan Felemenk filosunun baskısı altında İngiltere, Birleşik eyaletler, Fransa ve Danimarka arasında yapıldı. Charles II, Felemenk gemileriyle taşınan malları deniz nakliyatı sözleşmesinin yükümlerinden muaf tutmayı kabul etti, buna karşılık İngiltere sonradan New York olan Nieuw Amsterdam'ı elinde tuttu. Birleşik eyaletlerin müttefiki Fransa, İngilizlerin 1654'te aldığı Akadya'yı geri aldı ve Antil deniz savaşında İngilizlerden aldığı Antigua, Montserrat ve San-Cristobal adalarını geri verdi. (L)

Breda bildirisi, İngiltere kralı Charles II'nin 4 nisan 1660'da Breda'da yayımladığı metin. Kral bu bildiriyle ülkede bir genel af vaat etti ve ingiliz parlamentosu üyelerinin 1641'deki isteklerinin önemlilerini kabul etti. Breda bildirisi Charles II'nin yeniden tahta çıkmasını sağladı. (L)

Breda freni, sürekli ve yavaş gevşeyen, daha çok italyan yapısı taşıtlarda kullanılan otomatik fren. (L)

Breda'nın teslimi, *Kargılar* adıyle de anılır (3,07 m x 3,67 m), Velasquez'in ünlü tablosu (Prado müzesi). 1635'te yapıldığı sanılıyor. Tabloya konu olan olay 1625'te geçer: Çizgili, kalın bir elbise giymiş olan vali, parlak ve zarif zırhlar içinde duran

Foto. Braun, Ullstein, Nadar-Archives phot. (LAROUSSE)

ispanyol generali Spinola'ya kentin anahtarını veriyor; askerlerin kargıları arkasında ışıklı geniş bir peyzaj yer alır. Tablonun sağında duran gri elbiseli bir subay'ın yüzünü Velasquez kendi yüzüne benzetmiştir. (L)

BREDBERJİT i. Miner. İçinde Kalsiyum ve magnezyum bulunan demirli bir grena türü. (L)

BREDİG (Georg), alman kimyacı ve fizikçisi (Glogau 1868-New York 1944). W. Ostwald'in öğrencisi. Heidelberg (1901), Zürich (1910) ve Karlsruhe'de (1911) profesörlük yaptı. 1940'ta A.B.D.'de yerleşti, 1898'de koloitlerin elektriksel dağılımını keşfetti: soğutulmuş bir sodyum eriyiğine batırılan iki gümüş elektrot arasından elektrik yayı geçirerek koloidal gümüşü elde etti. 1899'da, anorganik maya olarak nitelediği koloidal madenlerin sebep olduğu katalizleri inceledi. (L)

BREDİUS (Abraham), hollandalı sanat eleştirmeni (Amsterdam 1855-Monaco 1946). Amsterdam müzesinin kataloğunu düzenledi, *Die Meisterwerke des Rijksmuseums in Amsterdam*'ı (Amsterdam Müzesindeki Şaheserler) yayımladı (1855-1887). Rembrandt'a ait desenleri toplayarak meşhur bir koleksiyon meydana getirmişti. (L)

BREDOW (Adalbert VON), Prusya generali (Briesen 1814-ay.y. 1890). 16 Ağustos 1870'te, Vionville'de 3. Prusya piyade kolordusunu fedakârlığıyle kurtaran ünlü süvari hücumuna kumanda etti. (L)

BREEDER i. (ing. k.). Çekirdek fiz. Yakıt harcarken aynı zamanda yakıt meydana getiren ve bu yüzden çok uzun süre işleyebilen çekirdek reaktörü. (*Eşanl.* SÜRREJENERATÖR PİL.) [L]

BREENBERGH (Bartholomeus), hollandalı ressam (Deventer 1599-Amsterdam 1657). Paulus Bril'in öğrencisi, İtalya'da yedi yıl kaldı. Tablolarında, özellikle tarih veya kutsal tarihten sahnelerle süslü eski kalıntı manzaraları yer alır. (*Eski Roma Kalıntıları*, Louvre). [L]

BREGENZ, Avusturya'da şehir, Vorarlberg'in merkezi, Konstanz gölü kıyısında; 21 200 nüf. Metalürji, elektrik, kimya, dokuma ve besin sanayii. Kış sporları merkezi (yüksl. 398 m). [L]

BREGMA i. (yun k., *basın tepesi* demektir). Anat. Alın kemiği ile yankafa kemiklerinin birleştiği nokta. Bebeklerde ön bıngıldak burada olur (L)

BREGUET, İsviçre asıllı saatçi ve âletler icat eden aile. —ABRAHAM LOUİS (Neuchâtel 1747-Paris 1823), rahip Marie'nin Mazarin kolejinde verdiği matematik derslerini izledi. Versailles'da, sonra da Londra'da saatçilik öğrendi. Londra'dan dönünce bugün Quai de l'Horloge denen Quai Morfondus'de bir dükkân açtı. 1793'te tekrar İsviçre'ye gitti ve Paris'e 1795'te döndü. Saatlere daha büyük bir kesinlik verebilmek için masalı saat maşası üzerinde uğraştı ve çevrintili saat maşası ile «otomatik kurgulu saat»i icat etti. Bundan başka, rasathaneler için hassas saatler, denizciler için de denizcilik kronometreleri yaptı. 1815'te deniz kuvvetlerinin saatçisi oldu. (1816'da İlimler akademisine girdi.) — Oğlu ANTOİNE LOUİS (1776-Le Buisson Corbeil civarı 1858), 1823'te babasının dükkânını işletmeye başladı. — LOUİS (Paris 1804-ay.y. 1883), öncekinin oğlu. O da saatçi olmakla beraber çok hassas ilmî âletler yaptı, Marey'in deprem kaydeden silindirli âleti, Fleuriais'nin kronografı, Graham Bell'in fotofonu v.b. Rouen demiryolu hattında ilk elektrikli telgrafı kurmakla görevlendirildiği zaman hareketli telgrafı ve kadranlı telgrafı icat etti. Aynı zamanda telgrafhaneler için yıldırımlık, mermilerin hızını ölçen bir âlet, uzaklara saati ileten elektrikli bir saat sistemi ortaya koydu. 1841'de Masson ile birlikte indüksiyon bobinin ilk modelini meydana getirdi. — ANTOİNE (Paris 1851–ay.y. 1882), öncekinin oğlu. 1875'te rüzgârın hızını ölçen elektrikli bir âlet, 1878'de bir civalı telefon icat etti. Kuvvet hatları üzerinde yaptığı araştırmalardan başka, sicimli telefon ile Gramme makinesi üzerine muhtıralar yazdı. (L)

BREGUET i. Breguet atelyelerinde yapılan ve Breguet markası taşıyan saat veya kronometre. (L)

Louis BREGUET (1880-1955)

Louis BRÉHIER

Alfred Edmund BREHM

BREJNEV

BREGUET (Louis), fransız pilotu ve sanayicisi, Antoine Breguet'nin oğlu (Paris 1880-Saint-Germain 1955). Dünyanın ilk pilotlarından ve ilk uçak yapımcılarındandır. Birinci Dünya savaşında, İtilâf devletlerinin zaferine büyük katkıda bulunan *Breguet XIV* uçaklarını yaptı. Savaştan sonra yaptığı *Breguet XIX* uçakları uzun uçuşlarda rekorlar gerçekleştirmeyi, özellikle Costes ve Bellonte'un Kuzey Atlantiği doğudan batıya ilk defa olarak aşmalarını sağladı. Breguet fabrikalarında, ayrıca birçok ticarî uçak serisi yapıldı; «Leviathan» (1919), Breguet «Deux-Ponts» (1955) gibi. Louis Breguet'nin yapım atelyelerinde birçok hava gemisi ve özellikle keşif uçakları yapıldı. Breguet ölümünden biraz önce birçok yarışma kazanan ve birçok rekor kıran 900 tipinde yarışma planörleri yaptı. (L)

Breguet telgrafı, elektrikle işleyen âlet. Bu telgraf âletinin alıcısı (kadran) bir transmetörün, üzerinde döndüğü diskin bölümleri sayısınca dilimlere ayrılmıştır. Girişte ve çıkışta, bu dilimler, alfabe harflerini aynı sırada basarlar. Bir dilimden diğerine geçişte manet (maniplatör) bir seri akım yayını ve kesişi meydana getirir. Bu dalgalanmalar girişte, kadran üzerinde hareket eden ibreyi her dilim için belirli bir açıda hareket ettirir. Manet bir dilim üzerinde durunca, ibre de, alıcı kadran üzerinde bunun karşılığı olan dilim üzerinde durur. Breguet telgrafı «Fransız cihazı» diye adlandırılan Foy-Breguet'nin yerini almıştır. (L)

BREGUMATJA, Arnavutluk'ta kıyı ovası, Mati ırmağının aşağı çığırı kıyısında, Aşağı Drin'in güney kolu ağzında. (L)

BRÉHAT adası, Bretagne'da (Côtes-du-Nord) ada, Paimpol yakınında, Arcouest çıkıntısının kuzeyinde; 700 nüf. Bréhat, aslında dar bir kıstakla birleşen iki adadan meydana gelir. Turizm merkezi (ağustosta 5 000 nüf.). Port-Clos'da balıkçı limanı. (L)

BRÉHİER (Emile), fransız filozofu (Barle-Duc 1876-Paris-1952). Louis Bréhier'nin kardeşi. Rennes (1909-1912), Bordeaux (1912-1914, 1919) ve Paris (1919-1946) üniversitelerinde felsefe okuttu. *Revue Pilosophique*'in yöneticisi olan Bréhier, eski yunan ve ortaçağ felsefesi üzerine eserlerden başka bir de *Histoire de la Philosophie* (Felsefe Tarihi) [1926-1932] adlı bir kitap yazdı. (L)

BRÉHİER (Louis), fransız tarihçisi ve arkeologu (Brest 1868-Reims 1951). Bizans tarihi uzmanı olarak bizans uygarlığının çeşitli yönlerini, Batı dünyası ve Fransa ile ilişkilerini inceledi. Başlıca eserleri: *L'Art Byzantin* (Bizans Sanatı) [1924], *l'Art Chrétien, Son Développement Iconographique des Origines à nos Jours* (Hıristiyan Sanatı, İkonografi Bakımından Başlangıçtan Günümüze Kadar Gelişmesi) [1928], *le Monde Byzantin* (Bizans Dünyası) [3 cilt. 1947-1950]. (L)

BREHM (Ludwig), alman kuş bilgini (Schönan, Gotha yakınları 1787-Renthendorf, Neustadt yakınları 1874). Eserleri: *«Kuşlar Üzerine Deneme»* (1821-1822), *«Avrupa Kuşlarının Tabiî Tarihi Üzerine İnceleme»* (1823-1824), *«Kuş»* (1824-1827), *«Almanyadaki Kuşların Tabiî Tarihi»* (1831). — Oğlu. ALFRED EDMUND, gezgin ve tabiat bilgini (Renthendorf 1829-ay.y. 1884). Afrika'da beş yıl dolaştı, sonra Kuzey Avrupa'yı, Sibirya'yı gezdi. Eserleri: *«Afrikanın Kuzey-Doğusunda Yolculuk»* (1855), *«Kuşların Hayatı»* (1860-1861). En önemli eseri, *«Resimli Hayvanlar Âlemi»* dir. (Böcekler bölümünü Taschenberg, aşağı seviyedeki hayvanlar bölümünü O. Schmidt ile işbirliği ederek yazmıştır.) Bu klasik eserdeki bilgiler bugün için eskimiştir. (L)

BREHMER (Hermann), alman hekimi (Kurtsch 1826-Görbersdorf 1889). Tabiat bilimleri, sonra da tıp öğrenimi yaptı ve veremin tedavisine çalıştı. 1859'da Görbersdorf'ta kurduğu sanatoryum örnek bir kurum sayılır (1862). [L]

BREHON i. (gaelce k.). Gael İrlanda'sında yarışma ile seçilen yargıç ve hukukçular.

◆ **Brehonlar** çoğ. i. Eski İrlanda'da kanun derlemesi. (L)

BREİSGAU, Almanya'da bölge, Freiburg-in-Breisgau (Baden-Wurttemberg) çevresinde. Orta Ren ovasının bir kısmı, Kaiserstuhl volkanik tepeleri ve Karaorman'ın kenarından meydana gelir. Çok yönlü bir tarım bölgesidir; bağcılık önemlidir.

— Tar. Breisgau, Schwaben dükalığına bağlıydı, Zähringen ailesinden bir kolun mülkü oldu, sonra bu aile ile Baden markgrafları arasında bölüşüldü. XIV.yy. sonunda Breisgau'nun büyük kısmı Avusturya'ya verildi. 1805 Pressburg antlaşmasına kadar Avusturya'da kaldı. Bu antlaşma ile Baden'e bağlandı. (L)

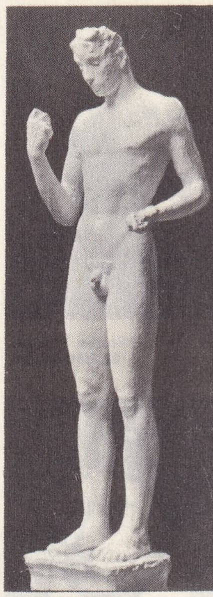

Arno BREKER «Apollon»

BREİTHAUPTİT i. (alman bilgini Johann August Griedrich *Breithaupt*'un [1791-1873] adından). Miner. Formülü NiSb olan tabiî nikel antimon alışımı veya antimonlu nikel. (Bakır kırmızısı rengindeki bu mineral nikelin izomorfudur.) [L]

BREİTHORN, Alpler'de tepe, İsviçre ile İtalya sınırında, Rosa dağının batısında; 4 165 m. (L)

BREİTKOPF, basımcı ve yayımcı alman ailesi. BERNARD CHRİSTOPH (Clausthal 1695-Leipzig 1777), evlilik yoluyle bir basımevine sahip oldu (1719), onu kısa sürede geliştirdi. — Oğlu, JOHANN GOTTLOB İMMANUEL (Leipzig 1719-ay.y. 1794), basım uzmanı, elle dizilen harflerle yeni bir basım yolu buldu, bu yöntemle coğrafya haritaları, müzik notaları, çin harfleri bastı, Hiller, C.Ph. E. Bach, Mattheson, Telemann, Stamitz v.b. nin eserlerini yayımlayarak basımevini müzik eserleri alanında da geliştirdi. Bütün dünya dillerini içine alan dört yüzden fazla alfabe için kazı kalemi ve matris toplamıştır. —CHRİSTOPH GOTTLOB (Leipzig 1750-ay.y. 1800), öncekinin ikinci oğlu, basımevini arkadaşı Gottfried Christoph **Härtel**'e (Schneeberg 1763-öl. 1827) bıraktı. Kuruluşundan beri Leipzig'de bulunan Breitkopf ve Härtel firması, 1945'ten sonra Wiesbaden'e nakledildi. (L)

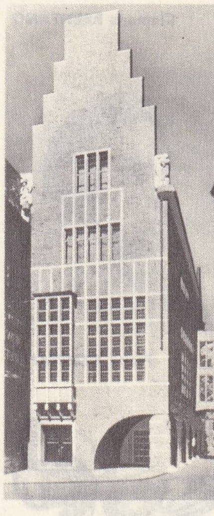

BREMEN
Robinson evi

BREİTNER (George Hendrik), hollandalı ressam (Rotterdam 1857-Aerdenhout 1923). Willem Maris'in öğrencisi. Amsterdam'ın eski mahallelerini çoğu zaman kış mevsimindeki haliyle gösteren empresyonist resimler yaptı. (La Haye, Mesdag Müzesi.) «Amsterdam'ın Zola»sı diye bilinir. (L)

BREİTSCHEİD (Rudolf), alman siyaset adamı (Köln 1874-Buchenwald 1943). İktisadî sorunlarda uzman. Önce liberal eğilimliydi, 1912'de sosyalizme bağlandı. Ka-

Foto. A.İ., Brenhy, Ullstein, Karsh-Camera-Press, Marc Vaux (LAROUSSE)

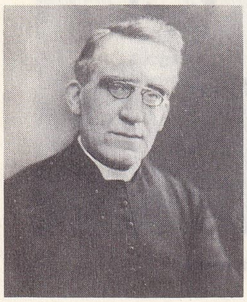

Henri BREMOND

Nicolas Thomas BRÉMONTİER

Clemens BRENTANO

Franz BRENTANO

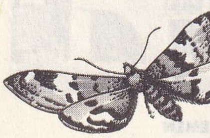

brephos

sını 1918'den ocak 1919'a kadar süren devrim sırasında İçişleri bakanı idi; daha sonra kendini milletlerarası meselelere verdi. Halk tutmadığı halde, 1919'da Almanya'ya zorla kabul ettirilmiş olan Versailles antlaşması şartlarına saygı gösterme siyasetini, halkın hoş karşılamamasına rağmen, destekledi. 1933'ten sonra Fransa'ya sığındı. 1940'ta alman polisince tutuklandı, sürgünde öldü. (L)

BREİTSCHWANZ i. (almanca k., *geniş kuyruk* anlamındadır). Vaktinden önce veya ölü doğan karakul kuzusunun kürkü. (Her kuzudan breitschwanz kürkü çıkabilir: hindistan ve hareli çin kuzuları.) [Bk. ASTRAGAN, KÜRKÇÜLÜK.] (L)

BREJNEV (Leonid İlyiç), sovyet siyaset adamı (Kamenskoe, bugünkü Dneprodzerzhinsk 1906). İkinci Dünya savaşında topçu generali rütbesiyle ukrayna cephesi siyasî yöneticisiydi; savaştan sonra Ukrayna'da Kruşçev'in yanında kaldı ve yavaş yavaş yükselerek Ukrayna cumhuriyeti merkez komitesi üyesi oldu. 1950'de Moldavya'ya gönderildi ve hemen ardından bu cumhuriyetin parti birinci sekreterliğine atandı. 1954'te Deniz kuvvetleri siyasî yöneticiliğine getirildi; iki yıl sonra Kazakistan'da parti birinci sekreteri oldu. Aynı zamanda XX. kongre tarafından Sovyetler Birliği Merkez komitesi üyeliğine ve prezidyum yedek üyeliğine seçildi. 7 Mayıs 1960'ta mareşal Voroşilof'un yerine devlet başkanı (Yüksek sovyet prezidyum başkanı), sonra da 14 şubat 1964'te Kruşçev'in yerine Sovyetler Birliği Komünist partisi birinci sekreteri oldu; bu unvan nisan 1966'da Genel Sekreterlik olarak değiştirildi. (L)

BREKER (Arno), alman heykeltıraşı (Elberfeld 1900). Taşçı olan babasının öğrencisiyken Düsseldorf Güzel Sanatlar Okuluna devam etti, ama yetişmesinde asıl Rodin'in heykelleri büyük rol oynadı. 1927'den 1932'ye kadar Despiau'nun etkisinde kaldı. Bir süre Floransa'da ve Roma'da kaldı, orada Michelangelo'nun üslûbunu benimsedi. Hitler kendisine Berlin'de önemli işler verdi. Sonradan, özellikle büst üzerinde çalışmağa başladı. Başlıca büstleri: *Jean Cocteau, Jean Marais* (1963), *Paul Morand, Roger Peyrefitte* (1964), *Marcel Pagnol, Friedrich Sieburg* (1965), *Mme Georges Prade, Jacqueline Pagnol* (1966). [L]

BREMEN, Almanya'da (Batı Almanya) liman şehri; bir *Land*'ın idare merkezi; Kuzey Denizi kıyısında; 563 300 nüf. Şehir Weser kıyısında, denize 65 km uzaklıktadır; dış limanı, *Bremerhaven*. Liman tesisleri İkinci Dünya savaşında bombardımanlardan büyük zarar görmedi, ama şehir yıkıldı. Amerikalılar Bremen'i büyük çapta donattılar: şehir önce Amerikalıların işgal bölgesi limanı, sonra da amerikan ordusu için gelen malzemenin boşaltıldığı liman oldu. Bu yüzden şehirde, özellikle yeni yapılarda göze çarpan gerçek bir amerikanlaşma meydana geldi. 10 m'ye kadar taraklanan Weser sayesinde Bremen sömürge ürünlerinin büyük bir antreposu oldu. Yakın tarihte önemli demir fabrikaları kuruldu. Sigara, tütün (Batı Almanya'da imal edilen paket tütünlerinin yarısından fazlası), çikolata, kahve. Gemi inşaatı, bazı kimya sanayii, bir petrol rafinerisi, otomobil yapımı, hassas âletler, kauçuk ve deri (ayakkabıcılık) işleme, dokuma sanayii (jüt, yün, basma), büyük bira fabrikaları (büyük çapta ihracat), demir tesisleri (yüksek fırın, çelik fabrikası, haddehane, kok fabrikası), şehrin sınaî etkinliğini tamamlar. Müzeler (denizaşırı müzesi). Kısmen XI.yy.dan kalma katedral. — *Bremen Land*'ı, 712 200 nüf.

— Tar. Bremen VIII.yy.ın ortasında piskoposluk olarak kuruldu; sonradan bremenhamburg başpiskoposluğunun dayanağı oldu; XII.yy.dan sonra güçlü bir dinî merkez haline geldi ve başpiskopos-prensler, papalıktan, iskandinav ülkelerini hıristiyanlaştırma görevini aldılar. XIII.yy.ın sonunda, şehir halkı dinî yöneticilere karşı bağımsızlığını ilân etti ve Bremen, Hansa'nın en işlek limanlarından biri oldu. XVI.yy.da mezhep değiştiren şehir, din savaşlarından çok zarar gördü. 1846'da, «imparatorluk serbest şehri» statüsünü resmen elde etti. Bremen piskoposluğu 1638'de İsveç kralına verildi; İsveç kralı bu sayede alman prensi oldu. 1806'da Fransızlar Bremen'i aldılar; 1813'e kadar, Fransa'nın Bouches-du-Weser idare bölgesinin merkezi oldu. Viyana kongresi (1815) ile bağımsızlığını yeniden elde eden Bremen, 1866'da Kuzey Almanya konfederasyonuna, 1871'de Almanya imparatorluğuna girdi. 1918 Alman devriminin başlıca merkezlerinden biri oldu. 1945'te şehrin üçte ikisi ingiliz ordusu tarafından yıkıldı. Bremen limanı Amerikalıların Kuzey denizindeki başlıca üssü oldu. Wesermünde ile birleştirilen Bremen, 1947'de *Land* sınıfına yükseldi. 1947 Anayasasıyle Bremen bağımsız bir Hansa şehri oldu; aynı zamanda alman cumhuriyetinin de üyesidir. Gizli oy ile iki belediye başkanı seçen bir *Landtag* ile bir senatosu vardır. Bremen, Federal Alman Cumhuriyeti federal kurulunda bir üyeyle temsil edilir. (L)

BREMER (Fredrika), isveçli kadın romancı (Tuorla, Abo yakınları, Finlandiya, 1801 - Arsta 1865) Barış severliğin ve kadın haklarının ateşli savunucusu. Başlıca eserleri: *Teckningar ur Hvardagslifvet* (Günlük Hayat Sahneleri) [1835-1843] genel adı altında toplandı. Başlıca romanları: *Familjen H...* (H... Ailesi) [1830], *Presidentens Döttrar* (Başkanın Kızları) [1834], *Nina* (1835), *Hemmet* (Yurt) [1839], *«Erkek ve Kız Kardeşlerin Yaşayışı»* (1848) ve özellikle, feminizm taraftarlarının daha sonra benimsedikleri ülküyü dile getiren *Hertha* (1856). [L]

BREMERHAVEN, Almanya'da (Batı Almanya) Bremen'e bağlı liman şehri, Weser'in ağzında; 141 000 nüf. Bremen'in dış limanı. 1827'de kuruldu, birçok havuz, tersane, doklar, besin (balık konservesi) ve makine sanayii. Büyük balıkçılık merkezi. Yeni madencilik limanı 1964'te hizmete açıldı. 80 000 Gros tona kadar gemilere açıktır. (L)

BREMİA i. Bot. Siphomycetes grubundan mantar türü (*Bremia lactucae*). Marulda mildiyu hastalığına sebep olur. (L)

BREMNER (Robert), iskoçyalı müzik yayımcı ve basımcısı (Edinburgh 1700'e doğr. - Kensington Gate, Londra 1789). 1754'te Edinburgh'a, 1762'de de Londra'ya yerleşti. Çağının en önemli müzik eserlerini yayımladı: J. C. Bach, Boccherini, Corelli, Gluck, Gossec, Haydn, Jomelli v.b. gibi sanatçıların besteleri. Yazdığı eserler içinde en tanınmış olanı *Rudiments of Music* (Müziğin Temel Bilgileri) adlı kitabıdır (3 baskı, 1756, 1762, 1763). [L]

BREMOND (abbé Henri), fransız edebiyat eleştirmeni ve tarihçisi (Aix-en-Provence 1865-Arthez-d'Asson, Basses-Pyrénées 1933). 1882'de cizvitlere katıldı. Önce öğretmenlik yaptı, sonra *Etudes* (1899) adlı dergide yazılar yazdı. Cizvitlerden ayrılarak bağımsız papaz oldu (1904). En önemli eseri *Histoire Litteraire du Sentiment Religieux en France*'tır (Fransa'da Din Duygusunun Edebî Tarihi) [11 cilt, 1916-1936]. Eleştirme metodu çok zengin belgelere dayanır; bu yöntemle din tarihinin büyük kişiliklerini canlandırmayı başarır. Ancak, taraf tuttuğu, Jansenius'culara ve Bossuet'ye karşı aldığı şüpheci tavırdan anlaşılır. Bremond, daha çok Fénelon'un mistisizmine (*Apologie pour Fénelon* [Fénelon'u Savunma], 1910) bağlanır. Bu mistisizm eğilimini, şiir üzerine yazdığı eserler de doğrular: Bremond'a göre şiir mistik bir coşkunluktur. Diğer eserleri: *Pour le Romantisme* (Romantizm İçin) [1923], *la Poésie Pure* (Salt Şiir) [1926], *Prière et Poésie* (Dua ve Şiir) [1927], *Racine et Valery* (1930). [L]

BRÉMONTİER (Nicolas Thomas), fransız mühendisi (Quevilly, Rouen yakınında 1783-Paris 1809). Goskonya körfezinde, gittikçe daha çok yerinden oynayan ve Landes köylerini gömülme tehlikesiyle karşı karşıya getiren kum tepelerini tespit etme işini üzerine aldı. Uzun süre verimsiz kalan birçok deneyden sonra tehlikeyi önledi. Brémontier öldüğü zaman, 3 700 hektarlık kumulu ağaçlandırarak memleketine verimli ve çok güzel ormanlar kazandırmıştı. (L)

BREMSSTRAHLUNG i. (alm. *Bremsen*, frenleme ve *Strahlung*, ışın). Nükl. Elektrikle yüklü taneciklerin madde içinden geçerken yavaşlamaları olayı. (*Eşanl.* YAVAŞLATMA IŞINI.) [Elektrikle yüklü bir tanecik çekirdeğin yakınından geçerken, bu çekirdeğin yarattığı elektrostatik alanın etkisiyle yolunu değiştirir. Bu yön değiştirme, bir gamma ışık özünün (foton) yayınlanmasıyle birlikte olur. Taneciğin yavaşlama sonucu kaybettiği enerji, ışıközünün enerjisinde yeniden açığa çıkar. Tanecik ne kadar hızlı, çekirdek ne kadar ağır olursa bu olay da o kadar önemli olur.] (L)

BRENDAN Aziz. Bk. BRANDAN.

BRENET (Antoinette BOBİLLİER, **Michel** — de denir), fransız müzik bilgini (Lunéville 1858-Paris 1918). Sıkı bir çalışma düzeni ve tükenmez bir merak ve araştırma sayesinde fransız müzik biliminin gelişmesine büyük katkısı oldu. Eserlerinden *Haendel* (1912), *Dictionnaire Pratique et Historique de la Musique* (Kullanışlı ve Tarihsel Müzik Sözlüğü) [1926] Amédée Gastoué tarafından tamamlanarak yayımlandı. (L)

BRENET gölü, İsviçre Jura'sında göl, Joux vâdisinde (Vaud kantonu), 1 008 m yüksl.; 79 hektar. 20 m derinlik. Bu göl dar bir geçitle Joux gölüne bağlanır. (L)

BRENN i. Keltce'de askerî şeflere verilen ad.

— ANSİKL. M.Ö. 390-383 yıllarına doğru, Keltlerin Senon kolundan bir grup Etruria'yı aldı, Roma'yı ele geçirdi ve halkını haraca bağladıktan sonra şehri tahrip etti. Bu gelip geçici sefer Roma'da bir rivayetin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu rivayete göre, *Brennus*'lardan biri fidye olarak daha çok altın almak için kılıcını terazinin bir kefesine koyar. Ancak karşısına çıkan Camillus sonunda onu yener ve Roma'nın şerefini kurtarır. M.Ö. 279 yılında Tuna vâdisine inen, Makedonya'yı alan ve Tesalya'yı tahrip eden, Ptolemaios Keraunos'u yenen, Thermopylai boğazını geçen, Aitolia'lıların şerefle savunmalarına rağmen Delphoi tapınağını yağma eden 20 000 kişilik galyalı çapulcu kuvvetin kumandanına da Yunanlılar *Brennos* adını vermişlerdir. (L)

BRENNA (Vincenzo), italyan asıllı süslemeci ressam ve mimar (Floransa 1745-Petersburg 1820). Roma'da ve Varşova'da bir süre kaldıktan sonra Rusya'da yerleşti (1780-1801). Pavlosk'taki saray (1797) ile Petersburg'daki Mihail şatosunun süslemeleri (1797-1800) ve Leningrad G.S. akademisi yakınındaki *Rumiantsev* dikilitaşı onun eseridir. (L)

BRENNAN (Louis), avustralyalı mühendis ve mucit (Castlebar 1852 - Montreux 1932). Jiroskop üzerinde çalıştı ve onun torpillerde ve özellikle tek raylı demiryollarında uygulanması konusunda buluşları oldu. (L)

BRENNE, Fransa'da bölge, Berry'de (İndre idare bölgesi), Chatillon-sur-Indre çevresinde. XIX.yy.da bu bölgenin düzenlenmesine çalışıldı ama sonuçlar pek verimli olmadı. Brenne'in büyük kısmı hâlâ gölcükler (sayısı 350'yi bulan bu gölcüklerde sazan balığı yetiştirilir) ve korularla kaplıdır. (L)

BRENNER (Joseph Hayim), ibranice yazan yazar (Ukrayna 1881-Yafa 1921). Geleneklere bağlı bir yahudi okulunda yetişti, rus ordusunda hizmet etti ve 1906'da sonra kendini edebiyata verdi. 1909'da Filistin'e göç etti, orada edebiyat çalışmalarını sürdürdü. 1921 mayısındaki yahudi-arap çatışmaları sırasında öldürüldü. Ghetto (yahudi mahallesi) hayatının üzüntülü ve acı dolu özelliklerini antlamada, milletinin düşünce ve ahlâk yanını işlemede çağdaş ibranî edebiyatının en kötümser yazarı sayılır. (L)

BRENNER (Richard), alman araştırıcısı (Merseburg 1833-Zengibar 1874). Baron von der Decken ile birlikte Afrika'nın doğu kıyısındaki ırmakların, İkinci Bir yolculuğunda da Galla'lar ülkesi kıyılarının keşfini yaptı. (L)

BRENNER geçidi, doğu Alplerde geçit, Ötztal kütlesiyle, Hohe Tauern kütlesi arasında, Avusturya ile İtalya sınırında, Brenner, Alplerin, yükseltisi en az olan (1 370 m) geçitlerindendir; en eski çağlardan beri bilinir. Akdenizlilerin amber almak için

Foto. Anderson-Giraudon, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

Baltık denizine gidebilmelerini sağlayan yollardan biri Brenner'den geçerdi. Ortaçağda birçok germen kralı İtalya'ya gitmek için bu geçitten yararlandı. 1772'den beri düzenli bir yoldan geçilebiliyor; bu Alpleri tünelsiz aşan tek yoldur; 1867'de bir demiryolu yapıldı; bu yollar Münih ve İnnsbruck'u Bolzano, Trento ve Verona'ya bağlar. 1933-1945 Yıllarında Hitler, Bronner'de Mussolini ile birçok defa buluştu. Geçidin arkasında, Avusturya'da kış sporları merkezleri: Gries (yüksl. 1 165 m) ve Steinach (yüksl. 1 048 m). [L]

BRENNOS i. Bk. BRENN.

BRENTA, Kuzey İtalya'da ırmak, Dolomit'lerde Caldonazzo gölünden çıkar; 174 km. Brenta, Valsugana'yı sular ve Bassano'da ovaya girer. Eskiden ırmağın alüvyonları ile dolmak tehlikesi karşısındaki Venedik deniz kulağına dökülürdü; aşağı kolunun yatağı değiştirildi, şimdi doğrudan doğruya Chioggia'nın güneyinde Adriya denizi kıyısına ulaşır. Brenta'nın suları ilkbahar ve sonbaharda yükselir. Eski aşağı yatağı kenarında Venedik soylularının yazlık sarayları. — *Brenta kütlesi,* Dolomit'lerin batı bölümünde, başlıca tepesi Campanile Basso (2 877 m); katıksız ve keskin çizgileriyle bir çan kulesine benzer. Zirveye ilk tırmanışı 1899'da O. Ampferrer ile K. Berger yaptılar. Birinci imparatorluk devrinde bir *Brenta idare bölgesi* (merkezi *Padova*) vardı. (L)

BRENTA (Gaston), belçikalı besteci (Brüksel 1902). P. Gilson'un öğrencisi. Belçika radyosunda müzik yönetmenidir. *Khadi Dupé* (Aldatılan Kadı) [1929] adındaki operasının ardından üç bale besteledi: *Flǒrilège de Valses* (Vals Demeti) [1940], *le Bal Chez la Lorette* (1954), *Candide* (1955). Bundan başka, 40 kadar partisyonu vardır. (L)

BRENTANO (Clemens), alman şairi ve romancısı (Ehrenbreitstein 1778 - Aschaffenburg 1842), Bettina von Arnim'in kardeşi, Goethe'nin kadın arkadaşı Maximiliane von La Roche'un oğludur. Mistisizme yönelmiş ateşli bir hayalgücü vardı. Güçlü, fakat kurala, düzene isyan eden bir kabiliyetti. Alaylı bir dille söz ettiği klasisizm temsilcilerinden çok romantizm taraflılarına yakınlık duydu. İlk eserleri: *Godwi* adlı bir roman (1801) ve *Ponce de Léon* adlı bir komedidir (1804). Bu eserin kişisiyle C. Brentano arasında benzerlikler vardır. 1804'te buluştuğu Arnim ile birlikte çalışarak (1806-1808) eski alman şarkılarından meydana getirdikleri *Des Knaben Wunderhorn* (Sihirli Boru) adlı ünlü derlemeyi yayımladı. En dikkate değer eseri, Ortaçağ Almanya'sını canlandıran, *Chronik Eines Fahrenden Schülers*'dir (Bir Öğrencinin Yolculuk Günlüğü) [1818]. *Geschichte vom Braven Kasperl und dem Schönen Annerl'*-de (Cesur Gaspar ile Güzel Anna'nın Hikâyesi) [1817] aldatılan ve evlilik dışı çocuğunu ortadan kaldırdığı için ölüme mahkûm edilen kız temasını işledi. Mistik özlemi bakımından hiç bir zaman belirli bir noktada karar kılamayan Brentano, 1818'de katolikliği kabul etti. Bk. ARNİM. (L)

BRENTANO (Franz), alman filozofu ve psikoloğu (Marienberg 1838 - Zürich 1917). Clemens Brentano'nun yeğeni. Dominiken olan Brentano aynı zamanda katolik ilâhiyatçısıydı. Würzburg'da, 1895 yılına kadar Viyana'da, Floransa'da ve 1914 yılından sonra da Zürich'de felsefe profesörlüğü yaptı. Belli başlı eserleri: *Psychologie vom Empirischen Standpunkt* (Ampirik Hareket Noktasından Ruhbilim) [1874-1911], *Vom Ursprung Sittlicher Erkenntnis* (Ahlakî Bilginin Kaynağı Üstüne) [1889], *Die Vier Phasen der Philosophie und ihr Augenblicklicher Stand* (Felsefenin Üç Aşaması, Bugünkü Durumu) [1895], *Aristoteles und Seine Weltanschauung* (Aristoteles ve Dünya Görüşü) ve *Von der Klassifikation der Psychischen Phänomene* (Ruhsal Olayların Sınıflandırılması Üstüne) [1911]. Brentano'nun öğretisi, Meinong ve Husserl'i etkilemiştir. Brentano mantığı psikolojiden ayırt eder ve fenomenolojik araştırmayı psikolojiye uygulayarak bu ilmi son imkânlarına kadar götürür; bu araştırmanın özelliği, bütün olguların bağlı bulunduğu kanunları, derinlemesine bir çözümlemeyle tanımağa çalışmaktır. Brentano, *(intentionalismus)* kavramını kullanır; kendisinden sonra Husserl de bu kavramı ele almıştır. (L)

BRENTANO (Heinrich VON), alman siyaset adamı (Offenbach 1904-Bonn 1964). 1932 Yılında avukat, 1945'te Hessen eyaletinde C.D.U.'nun (Hıristiyan Demokratlar Birliği) kurucularından biri oldu. 1949'da Bundestag'a (Federal meclis) gönderildi. C.D.U. parlamento grup başkanlığına getirildi (1949), Avrupa konseyinde, Federal Almanya cumhuriyeti temsilcisi (1950) olarak fransız-alman yakınlaşmasını sağlamağa çalıştı. Aynı örgütün yönetim kurulu ikinci başkanlığına seçildi. 1955'te Federal Almanya dışişleri bakanı, 1956'da başbakan yardımcısı oldu. (L)

Brentano şekilleri, Müller-Lyer'in şekillerinin değişik türleri. Brentano'nun şekillerinde (*şekil* 1) geometrik optik göz yanılması ıraksak dirsekler arasında kalan doğru parçasını (*a*'da gerçek veya *b*'de görünen), yakınsak dirsekler arasında kalan doğru parçasından daha büyük kabul eder. Oysa, nesnel bakımdan ikisi birbirine

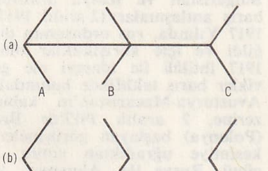

şekil 1

şekil 2

eşittir (AB = BC). Bu göz yanılması Müller-Lyer yanılmasına benzer. Ebbinghaus, gözleri arasındaki uzaklık eşit olan kırlangıçlar bularak, Brentano'nun çizgili şeklinin (*şekil* 2) somut bir örneğini tasarladı: uzaklığın eşitsiz olduğu yolundaki göz yanılması bu deneyle de açıkça görülür. (L)

BRENTFORD AND CHİSWİCK, Londra'nın batı banliyösünde (Middlesex) şehir, Thames'in kuzey kıyısında; 54 800 nüf. (L)

BRENTHİDAE i. Hortum ağızlı kınkanatlı böcekler familyası. Yeryüzünün sıcak bölgelerinde yaygındır. Bu böceklerin gövdesi uzun olduğu gibi başı da uzun bir burun şeklinde yatay olarak uzamıştır. (Brenthidae, tropikal ormanların çürümüş ağaç gövdelerinde çoğu zaman karıncalarla bir arada yaşar.) [L]

BRENTHUS i. Çok uzun, büyük boylu böcek. Asya ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde bulunur. (Odun kütüklerinin kabukları altında yaşar. *Brenthidae* familyasının örnek tipi.) [L]

BRENT OF BİN BİN, Miles Franklin olduğu sanılan bir avustralyalı yazarın takma adı. *Up the Country* (Yaylalarda) [1928] ve *Ten Creeks Run* (On Dere Akar) [1930] adlı eserlerinde 1830-1895 yılları arasında, Avustralya'daki koyun çobanlarının hayatını anlatır. (L)

BRENTOPARA. Esk. coğ. (trak dilinde *para,* pazar). Bizans imparatorluğu zamanında Thrake eyaletinde ve bugünkü Filibe (Bulgaristan'da) bölgesindeki Hisar yakınlarında şehir. (M)

BRENTWOOD, Londra'nın kuzeydoğu banliyösünde (Essex) şehir; 52 000 nüf. (L)

BRENZ (Zohann), alman ilâhiyatçısı (Weil der Stadt, Schwaben 1499-Stuttgart 1570). Önce piskoposluk meclisi üyesi, sonra Luther'in çömezi oldu. Halle kilisesini düşüncelerine göre yeni baştan örgütledi ve Tübingen üniversitesinin yönetimine katıldı. Çağının din kavgalarında önemli bir rol oynadı ve birçok dinî tartışmalarda yer aldı. Karl V'in baskısı yüzünden Württemberg dükü Ulrich'in yanına sığındı. *Confessio Wurtembergica*'nın, önemli bir din kitabının ve İncil yorumlarının yazarıdır. (L)

BRESCİA
«Rotonda»

BREPHOS PARTHENİAS i. Kelebek türü. Tırtıllı kayın ve gürgen ağaçları üzerinde yaşar. (Pulkanatlıların *brephidae* familyasının örnek böceği.) [L]

Brera sarayı, 1615'te F.M. Richini tarafından Milano'da yapılan saray. 1943'te bazı yerleri yıkıldı; şimdi yeniden yapılmış durumdadır. Bir rasathane ve 1770'te kurulmuş 400 000 ciltlik bir kitaplığı barındırmaktadır. Ayrıca *Meryem'in Hayatından Sahneler* (Carpaccio), *Ölü İsa* (Mantegna), *Ana Şefkati* (Bellini), *Meryem ve Gülağacı* (Luini), *Meryem'in Evlenmesi* (Raphael), *Kırbaçlama* (Signorelli) tablolarının da bulunduğu zengin bir resim müzesi de Brera sarayındadır. (L)

BRESCİA, İtalya'da şehir; Lombardia'da; il idare merkezi, Ön Alplerin eteğinde, Trompia vâdisinin ağzında. Şehirde birçok kilise (San Francesco [XII. yy.]; San Giovanni [XV. yy.]; San Salvatore [VIII. yy.];) ve Rönesans üslûbunda güzel yapılar (Santa Maria dei Miracoli) vardır. Yeni katedral 1604'te yapıldı. «Rotonda» denilen eski katedral XI. ve XII. yy.dan kalmadır. Alplerin kenarında olan Brescia dağ bölgesiyle Po bölgesi arasında mübadele merkezidir. Sanayi etkindir; çelik fabrikaları, demiryolu malzemesi ve makine yapımı; otomobiller; dokuma (pamuk) sanayii; plastik maddeler; biracılık; ayakkabıcılık. — *Brescia ili,* 881 600 nüf. Adamello tepesinde Po ovasına ve İseo gölünden Gardo gölüne kadar uzanır. (L)

BRESLAU. Bk. WROCLAW.

BRESSANONE, alm. **Brixen,** İtalya'da komün, Trentino'da (Bolzano ili), İsarco ile Rienza ırmaklarının birleştikleri yerde; 14 000 nüf. Tarım ve ticaret merkezi. Sayfiye yeri. (L)

BRESSE, Fransa'nın doğusunda küçük bölge. Doğuda Jura, batıda Saône, kuzeyde Chalon bölgesi, güneyde Veyle arasında, Ain, Saône-et-Loire ve Jura idare bölgelerini içine alır; bir Üçüncü zaman gölünün yerine kurulmuştur, bu gölün marn yığışımları su geçirmez bir tabakada meydana getirir. Köylülerin çalışkanlığı Bresse'i zengin bir bölge haline getirdi. (L)

Bresse kazı, Küçüğe yakın orta boyda kaz çeşidi. Tüyü, derisi eti ve yağı beyazdır. (L)

Bresse tavuğu ve horozu

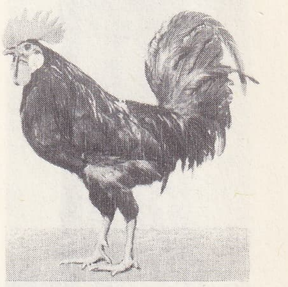

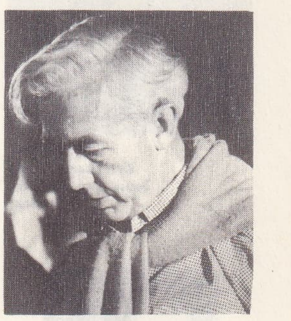

Robert BRESSON

BREST: kalkar köprü

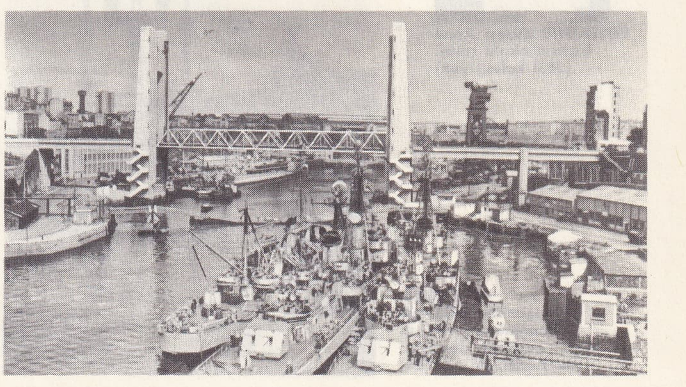

Foto. Ullstein, Justin, Difilm (LAROUSSE)

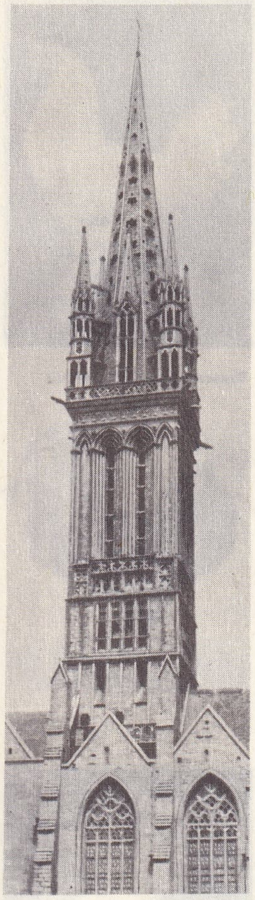

BRETAGNE, Kreisker (77 m) Saint-Pol-de-Léon (Finister)

BRETAGNE düşesi Anne fransız okulu resmi (özel koleksiyon)

Bresse tavuğu, en eski ve en tanınmış tavuk ırklarından biri. Birçok çeşidi varsa da, en yaygın olanları beyaz ve siyahlarıdır. Çok yumurtlayan Bresse tavuğu her iklime dayanıklıdır. Etinin eşsiz ve çok nefis lezzetiyle ünlüdür. (L)

BRESSLAU (Harry), alman tarihçisi (Dannenberg, Hannover 1848-Heidelberg 1926). Almanya'nın en ünlü Ortaçağ tarihi bilginlerinden biri. 1888'den itibaren büyük *Monumenta Germaniae Historica* dergisinin yayın komitesinde üye oldu, tarihe yardımcı bilimlerde uzmandı. (L)

BRESSON (Robert), fransız filim yapımcısı (Bromont-Lamothe, Puy-de-Dôme 1907). Resme karşı duyduğu yakınlıkla otuz altı yaşına kadar sayısız tablo yaptı; bu resimlerde, daha sonra sinema eserlerinde görülecek olan temel nitelik, yapı sağlamlığı göze çarpar 1943'te, sözlerini Jean Giraudout'nun yazdığı, *les Anges du Péché*'yi (Günah Melekleri) sahneye koydu, eleştiricilerin ilgisini çekti. Bütün filimlerinde görülecek olan sade anlatım önce bu eserinde belirir. Diderot'dan esinlenerek çevirdiği *les Dames du Bois de Boulogne* (Boulogne Ormanı Kadınları) [1945], George Bernanos'nun eserinden alınan, *le Journal d'Un Cure de Campagne* (Bir Köy Papazının Günlüğü) [1950], *Un Cundamné à Mort s'est Échappé* (Bir İdam Mamkûmu Kaçtı) [1956] ve *Pickpocket* (Yankesici) [1959], *le Procés de Jeanne D'Arc* (Jeanne D'Arc Davası) [1962], G. Bernanos'nun romanından esinlenen *Mouchette* ((1966) son filimleridir. (L)

BREST, Fransa'da idare çevresi merkezi (Finistère idare bölgesi), Brest demirleme limanının kuzey kıyısında; 142 901 nüf. Brest büyük bir deniz üssüdür. Penfeld'in her iki kıyısında kurulmuştur; tersaneleri, Todt kuruluşundan kalma bir denizaltı üssünü, yeraltı kışlalarını, önemli bir termik santralı ve Avrupa'nın en uzun (88 m) açılır kapanır köprüsünü kapsar. Olağanüstü konumuna rağmen uzun süre ihmal edilen limanın, ticareti gelişmektedir (Cezayir şarapları, petrol, kereste ithali). Savaş malzemesi yapımı dışında şehrin sanayiini gemi onarımı, makine ve kimya sanayii, dokuma (tuhafiyecilik) ve besin sanayii temsil eder.

— Tar. Brest, galya-roma devrinde *Gesocribate* adlı bir limandı. Önce Léon kontluğunun, sonra da Bretagne dükalığının (1239) bir bölümü olan şehir, 1342'de İngilizlere geçti; 1397'ye kadar onlarda kaldı. XVII. yy. sırasında güçlü bir savaş limanı haline getirildi ve İngiltere'ye karşı harekete geçen donanmaların çoğu burada donatıldı. Şehir XVIII. yy.da en parlak dönemini yaşadı, sonra önemi Toulon lehine azalmağa başladı. İkinci Dünya savaşı sırasında da Brest önemli bir alman denizaltı üssü oldu. (L)

BREST, pol'ca **Brzese and Bugiem** ve 1921'e kadar **Brzesc Litewski,** rusça **Brest-Litovsk,** alm. **Brest-Litowsk,** S.S. C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, Polonya sınırında, Polezya'da; 73 000 nüf. Dokuma ve kereste sanayii.

— Tar. 1596'da Polonya krallığında katolik ve ortodoks kiliseleri birleşti. Polonya'nın üçüncü paylaştırılmasından sonra (1794) Rusya şehri ilhak etti (1795). Brest Birinci Dünya savaşı sırasında Almanların işgaline uğradı (ağustos 1915). 3 Mart 1918'de rus komünistleri Almanya'yla barış imzaladılar. İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlar 1939 eylülünde şehre girdiler, sonra Rusya'ya bıraktılar ve 1941 haziranından 1944 temmuzuna kadar yeniden işgal ettiler. (L)

BREST koyu, Bretagne'ın batı kıyılarında (Finistère) geniş koy. Elorn ve Aulne ırmakları derin ria'larla buraya dökülür. Bu tabiî havza 15 000 hektar kaplar; dar (genişliği 2 km) Brest limanağzı, okyanusla tek bağlantısıdır. (L)

Brest-Litovsk antlaşması, Birinci Dünya savaşının son yıllarında, Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı imparatorluğu, Bulgaristan ve Rusya arasında imzalanan barış antlaşmaları (2 aralık 1917-3 mart 1918). 1917 Yılında, rus ordusunun durumu iyi değildi ve içte karışıklıklar oluyordu. Ekim 1917 ihtilâli ile idareyi ele geçiren Bolşevikler barış teklifinde bulundular. Almanya, Avusturya-Macaristan'ın kabul etmesi üzerine, 2 aralık 1917'de Brest-Litovsk'da (Polonya) başlayan görüşmeler birkaç kere kesintiye uğradıktan sonra 3 mart 1918 günü, Rusya ile, Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı imparatorluğu ve Bulgaristan arasında bir barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Rusya, Ardahan, Kars ve Batum sancaklarını Osmanlılara verecek, bütün askerlerini geri çekecek ve taraflar, İran ile Afganistan'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüklerine riayet edecekti. (M)

BREŞ. Bk. KÖŞELİ ÇAKILTAŞI.

BRETAGNE, Fransa'nın batısında coğrafî bölge, Finistère, Côtes-du-Nord, Ille-et-Vilaine, Morbihan idare bölgeleriyle, Loire-Atlantique'in bir bölümünü içine alır.

Coğrafya

Bretagne, Armoriken kütlesindedir, en büyük kesimi yumuşak tepeler ve çoğunlukla tekdüze yaylalar üstünde uzanır; bu tepe ve yaylalar eski peneplenlere tekabül eder; akarsular bu yaylalar arasında derin boğazlar açmıştır. Başlıca yükseltiler Arrée dağlarındadır (348 m); Arrée dağları Méné yükseklikleriyle uzanır. Bu dağların bakışımı Montagne Noir'dır (325 m). Aşağı Loire ve Mont-Saint Michel koyu arasında kalan bölgede yükseltiler azalır ve engebeli kesimler sert kaya sıralarına veya faylardan meydana gelen basamaklara tekabül eder. Bretagne ikliminin özelliği deniz etkisinin hâkim olmasıdır. Bu etki, batıdaki yükseklikleri bol yağış almasına, bölge ikliminin yumuşamasına (ocak kıyı ortalaması 6°) buna karşılık da yazların, özellikle kuzey kıyılarda çoğunlukla serin geçmesine yol açar.

Bretagne'ın yolsuzluk yüzünden uzun süre ülkenin öbür bölümleriyle ilişki kuramaması, iktisadın ilkellikten sıyrılmasını engellediği gibi, hızla çoğalan nüfusun düşük yaşama düzeyinden kurtulmasına imkân vermedi. Ama yirmi-otuz yıldan beri bu durum oldukça değişmiştir ve Bretagne artık yoksul bir bölge sayılamaz.

Yeni tarımın özelliği yemlik bitki ekimi ile hayvancılığın gelişmesidir; bol sulama isteyen bitkilerin tarımı bazı kıyı bölgelerinin (özellikle Léon ve Cornouaille) zenginleşmesini sağladı. Yalnız Morihban'ın bazı kantonlarında tarım henüz yeterince verimli değildir ve hâlâ geniş fundalıklara rastlanır.

Kuzey kıyılarda ikinci derecede önemli olan balıkçılık Atlas okyanusu limanlarında (Lorient, Concarneau) çok büyük gelir sağlar. Bretagne kıyılarındaki turistik etkinlik bölgenin iktisadî hayatında önemli rol oynar. Tarımdan sonra ikinci derecede önemli olan sanayi, özellikle Lorient, Saint-Nazaire ve Brest'teki tersaneler ve metalürjiyle temsil edilir. Nantes başlıca sanayi merkezidir. Ama sanayi alanındaki iş azalması Bretagne'lıları Paris bölgesine göçmeye zorlamaktadır.

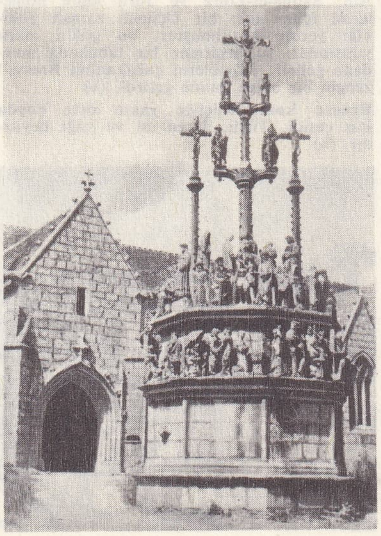

BRETAGNE, Plougonven (Finister) komününde İsa'nın çarmıha gerilişini temsil eden anıt (1554)

Bretagne dükü Jean de Montfort ve karısı Nantes sakinlerinin saygısını kabul ederken

Tarih

Bretagne'da (V. yy. akınlarından önce adı Armorik idi) birçok tarihöncesi taş yapıt (dolmenler, tümülüsler, menhirler, kromlekler) vardır. Bölgeyi Romalılardan önce ele geçiren halkların başlıcası Venet'lerdir. Venet'ler Crassus (M.Ö. 57) ve Brutus'a (M.Ö. 58) yenildiler. Bundan sonra Bretagne roma galyasında ikinci derecede rol oynadı ve hıristiyanlaşması yavaş oldu.

V. yy. akınları sırasında Germenlerin hemen hiç dokunmadığı Bretagne, buna karşılık Angıl ve Sakson'lardan kaçan birçok Breton'un sığınağı oldu. Merovenjler zamanında Bretagne bağımsızlığını korudu. Karolenjler Bretagne marklığını kurdular ve yönetimini bir süre «Chansons de geste» lerin kahramanı Roland'a verdiler. Ama dindar Louis'nin vasalı olan bölgesel bir önder olan Nominoe, bağımsızlığını sağlamlaştırdı ve bölgede ilk dinî ve idarî teşkilâtı kurdu. Dükalığın tamamı ancak X. yy.-da Rennes kontu Conan I'in yetkisi altında toplandı. Anjou'lu Foulqué sülâlesi ve Normandiya dükleri Bretagne için çatıştılar.

XI. yy.da Bretagne önce Cornovailles sülâlesine, Henri II'nin oğlu Geoffroi'nın dükalığın vârisiyle evlenmesi sonunda da Plantagenet'lere geçti. Fransa kralı Louis Philippe bölgeyi bir krallık yurtluğu haline getirdi ve Dreux sülâlesinden Pierre I Mauclerc'e (1213-1237) verdi. 1297'de Bretagne'ın dükalığı tanındı.

Dreux hanedanı bölgesel teşkilâtı sağlamlaştırdı. XIII. yy.da bir kontlar kamarası ve bir parlamentonun ilk belirtileri ortaya çıktı ve ülke sekiz «bailllies»ye bölündü. Bretagne akınlar ve iç savaşlar yüzünden XIV. yy.a kadar bir iktisat ve kültür merkezi olamadı. Jean III'ün (1312-1341) vâris bırakmadan ölmesi şiddetli bir buhrana yol açtı: Bretagne Veraset savaşı. Bu savaş, Yüzyıl savaşlarının birinci yarısında Fransa'ya büyük zararı dokunan buhranın benzeridir. Dükalığa Blois'lı Charles ve Montfort'lu Jean sahip çıktılar. Sonunda savaşı Charles V kazandı.

Rennes'in merkezi

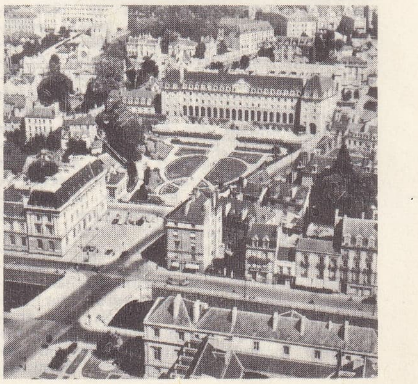

Foto. A.V. Thomas, Giraudon, Roubier, Photothèque française (LAROUSSE)

Charles V'in oğlu Jean V (1399-1442) zamanında Bretagne en güçlü devrini yaşadı, feodal Bourgogne, Anjou ve Berry eyaletlerine eşit duruma geldi. Son Bretagne dükü François II (1458-1488) İngiltere, sonra da imparator Maximilian ile ittifaklar yaparak bağımsızlığını korumak istedi. Kızı Anne önce Maximilian (1490), sonra Charles VIII (1491) ile, o ölünce de Louis XII ile evlendi. Kızları Claude, François I ile evlendi ve Bretagne Fransa krallığına katıldı. Veliaht Henri III, Bretagne dükü unvanını aldı (1547) XV. yy.da dükalığın kurumları değişti. Dük'e yönetimde bir şansölye ve bir konsey yardım ediyordu. Genel parlamento öbür büyük yurtlukların eyaletleriyle bir seviyedeydi. XV. yy.da Bretagne ansızın zenginleşti: hayvan yetiştiriciliğinin ilerlemesi, kumaşçılığın gelişmesi, denizciliğin (açık deniz balıkçılığı, tuz ve şarap ticareti) artması, basımevlerinin kurulması.

Fransız monarşisi Breton imtiyazlarına saygı gösterdi. Reform bu bölgeye ulaşamadığı halde Bretagne din savaşlarıyle çalkalandı. 1675'te dolaysız vergilerin aşırılığına karşı bir isyan patlak verdi ama şiddetle bastırıldı. XVIII. yy. başlangıcında kralın yetkisiyle Bretagne parlamentosunun özel çıkarları arasındaki çatışma sürüp gitti (Poncallec'in isyanı; savcı Chalotais'nin Aiguillon düküyle savaşı [bu savaş 1788 Lamignon reformuna yol açtı]). Bretagne XV. yy.dan XVIII. yy.a kadar tam bir denizcilik bölgesi oldu. Saint Malo ve Morlaix limanlarından çıkan balıkçı gemileri İslanda ve Newfoundland'da avlandılar. XVI. yy.-dan itibaren Bilbao ile ilişki kuran Nantes, sömürge ticaretinin başkenti oldu (Afrika ve Antillerden köle, Antillerden rom ve tütün getiriyordu). Loricat doğu Hindistan'la ilişki kuran başlıca liman, Brest ise bir askerî üs halini aldı. Rennes, Nantes ve Vannes'da kalabalık bir tüccar ve memur burjuvazisi ortaya çıktı. Şehirler değişti, rönesans üslûbunda veya klasik üslûpta anıtlarla doldu. Fransız ihtilâline coşkunlukla katılan Bretagne rahip sınıfının anayasasına karşı ayaklandı ve kral taraftarı çiftçilerin (1794) yatağı oldu; kral taraftarlığı ancak 1801 Concordat'sı imzalanınca ortadan kalktı. Ama gene de bütün karşı devrimci hareketler Bretagne'da doğdu (Vendée, 1793-1794 federalistlerin teşebbüsleri).

● *Güzel sanatlar.* Bretagne mimarîsi normandiya mimarîsinin bir örneğidir. XII. yy.dan kalma eski sanat eserleri enderdir (Saint-Gildas-de-Rhuys 1032 ve Landévennec 1040 kiliseleri). XIV. yy.ın başlangıcında Léon'da Saint Paul (Finistère) kilisesi ile Kreiker çan kulesi yapıldı. Dük Jean V zamanında breton sanatında ispanyol-flaman etkisi (özellikle çok renkli sundurmalar ve yaldızlı mihrap arkalıklarında) görüldü. Rönesans biçimleri (gotik yapılarını bozmaksızın) italyanlaştırıldı. Ölü kemiklerinin muhafaza edildiği kemiklikler (Pougonven, 1532) ve haç dikili tepeler (XV. yy. sonu) breton yaratmalarıdır; haç dikili tepeler Cornouailles bölgesinin özelliğidir. Heykelcilikte en çok işlenen konular İsa'nın ölümü ve alegorik sahnelerdir.

● *Edebiyat.* Breton dili önce Latince, sonra da Fransızcanın etkisinde kaldı; bu diller bildirilerin ve resmî yazışmaların kaleme alınmasında kullanılıyordu. XI. yy.dan itibaren breton dili burjuvaların ve halk tabakalarının dili oldu. Ortaçağ boyunca ve sonraki yüzyıllarda yazarlar fransızca ve latinceden dinî eserler çevirmekle yetindiler. İlk edebî metinler fransızca yazıldı: Alain Bouchart'ın *Grandes Chroniques de Bretagne*'i (Büyük Bretagne Kronikleri) [1514]; Pierre le Baud'un *Chroniques et Histoires des Bretons*'u (Bretonların Kronikleri ve Tarihleri) [1638]. XV. yy.dan itibaren elyazması veya baskılı mister*'ler ortaya çıkmağa başladı; bunlar breton dilinde edebiyatın en canlı örnekleridir. Romantizmle birlikte breton dilinde eserlerde nispî bir gelişme görüldü; bu atılım özellikle Hersart de la Vitemarque'ın Barra Breiz'i etkisiyledir. Bu yazar da gramerci Jean François le Gonide'in (öl. 1838) başlattığı dilin arıtılması ve yazıda reform hareketinin etkisindendir. Barraz-Breiz aslında çoğu la Villemarque tarafından daha önce hazırlanmış breton türkülerini kapsar. Özellikle Le Moal'ın hikâyeleri (Dirrador), Jean Pierre Calloch'un mistik şiirleri (1921'de Breidor takma adıyle yayımlandı) ve Tanguy Malmanche'ın tiyatro eserleri bu eserden esinlendi. (L)

BRETİSLAV, Premyslidler hanedanından bohemyalı üç dükün adı. 1037'den 1055'e kadar saltanat süren BRETİSLAV I, Polonya'nın bir kısmını istilâ etti ve tahtın veraset düzenini, en büyük evlât hukukuna göre ayarladı. (L)

BRETON i. Bretagne halkından veya bu halkla aynı soydan kimse. (ML)

BRETON veya **BRİTTON** veya **BRİTTAİNE** (Nicholas), ingiliz şairi ve romancısı (Saint Giles-without-Cripplegate 1545'e doğr. -öl. 1626'ya doğr.). Çeşitli alanlarda birçok eser verdi (nesir, nazım, pastoral, yergi, mizah, teoloji). 1577'de «*Akıllı Bir Gencin Eserleri*» adlı kitabını yazdı. Lirik şiirleri 1600'de çıkan *England's Helicon* dergisinde yayımlandı. Romanları nükteli ve parlak, yalın düşüncelerle doludur ve hiçbirinde o zamanki eserlerde görülen kabalık yoktur. Nesir olarak yazılmış bir çeşit aşk hikâyesi olan *Wit's Trenchmour* en başarılı eserlerindendir. (L)

BRETON (André), fransız yazarı (Tinchebray, Orne 1896-Paris 1966). Tıp öğrenimine başladı, Freud'un eserleri üzerine bilgi edindi. Guillaume Apollinaire'in arkadaşı idi. 1919'da ilk şiir derlemesini, *Mont de Piété*'yi yayımladı. Aynı yıl, Louis Aragon ve Philippe Soupault ile birlikte, Tristan Tzara'nın yarattığı «dada» akımının yayın organı olan *Littérature* (Edebiyat) dergisini kurdu. Tam anlamıyle ilk gerçeküstücü örnek sayılan *Les Champs Magnétiques*'i (Mıknatıslı Alanlar) Philippe Soupault ile birlikte yazdı ve bu dergide çıkardı. 1924'te *Manifeste du Surréalisme*'i (Gerçeküstücülüğün Bildirisi) yayımladı, tam bir psişik otomatizm» ile «alışılmış biçimlere direnme» yi ilke edinen *Révolution Surréaliste* (Gerçeküstücü Devrim) dergisini yönetmeğe başladı. 1928'de şiirsel romanı *Nadja*'yı yayımladı; orada hayatının bazı bölümlerini hayalî bir yorum değişikliğiyle anlattı. 1929'da *Second Manifeste du Surréalisme*'de (Gerçeküstücülüğün İkinci Bildirisi) bu akımın felsefî anlamını derinleştirdi, siyasî nitelikteki bütün dış baskılara karşı koydu. 1935'te Komünist partisi ile ilişiğini kesti; 1940'ta yayımladığı *Anthologie de l'Humour Noir*'ı (Kara Mizah Antolojisi) Vichy hükûmeti yasaklayınca (1941) Amerika'ya sığındı. 1946'da Paris'e döndü, ertesi yıl gerçeküstücülükle ilgili uluslararası bir sergi düzenledi. 1956'dan başlayarak gerçeküstücülüğün canlanmasında ön planda yer aldı. Cordier (1956) ve l'Oeil (1965) galerilerinde sergiler hazırladı. 1965'te şiirleri ve eleştiri denemeleri yeniden basıldı. *Surrealisme et la Peinture* (Gerçeküstücülük ve Resim [1928-1965]). 1961'de *Brèche* adlı yeni bir dergi kurdu. Eserleri. *Claire de Terre* (Dünya Işığı) [1923], *Les pas Perdus* (Kayıp Adımlar) [1934], *Les Vases Communicants* (Bileşik Kaplar) [1932], *Le Point du Jour* (Gün Doğarken) [1934], *L'Amour Fou* (Çılgın Aşk) [1937], *Fata Morgana* (1942), *Arcane 17* (1945), *Poèmes* (Bütün Şiirleri) [1948], *Entretiens* (Konuşmalar) [1952], *La Clé des Caps* (1953), *Adieu ne Plaise* (1954), *l'Art Magique* (Büyük Sanat) [1957]. (L)

BRETON (Jules Louis), fransız mühendisi ve siyaset adamı (Courrières 1872-Bellevue 1940). İlmî ve sınaî araştırmalar ve Yeni buluşlar bürosu müdürü olarak meslekî hastalıklarla ilgili birçok sosyal kanunun çıkmasına önayak oldu. Elektrik üzerinde bilimsel çalışmalarda bulundu (röntgen ampulleri, dinamolar, yüksek frekanslı akımlar, kurşun ve çinko boyalar). [L]

Breton atı i. Bretagne bölgesinde yetiştirilen koşum atı. Bu ırkın iki çeşidi vardır: *breton koşum beygiri* ve *menzil beygiri*. İkincisi biraz daha ufaktır. Çeşidi ne olursa olsun hepsinin yapısı ve özellikleri birdir. Dayanıklı, kuvvetli, uyumlu bir hayvandır. (L)

BRETON DE LOS HERREROS (Manuel), ispanyol tiyatro yazarı ve şairi (Quel, la Rioja 1796-Madrid 1873). Oyunlarının bir bölüğü fransız piyeslerinin taklidi veya eski ispanyol piyeslerinin değiştirilmiş şeklidir; üslûbu geregince özenli olmamakla beraber kendi kişisel eseri olan yüz kadar piyes de yazdı. Zamanının komedi yazarlarından farklı yanı, kadın duygululuğunu büyük bir ustalıkla canlandırmasıdır. En iyi eserleri şu komedileridir: *A Madrid me Vuelvo* (Madrid'e Dönüyorum) [1828], *Marcela o Cuál de los Tres?* (Marcela) [1831], *la Escuela del Matrimonio* (Evlilik Okulu) [1853]. (L)

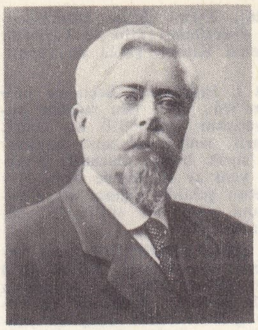

Jules Louis BRETON

doktor BRETONNEAU

BRETONCA i. Leng. Bretagne'da kullanılan dil. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Leng. Armonik yarımadasının batısında konuşulan *bretonca* kelt dillerinin «brythonik» öbeğindendir; ama IV. yy.dan itibaren kaybolan *galya dilinin* bir kalıntısı değildir. Bretonca, Büyük Britanya'nın anglosakson istilâsına uğradığı sırada (V.-VI. yy.) göçmenlerle Manş ötesinden gelen bir dildir. Galya diliyle akrabadır. Konuşulduğu alan hiç bir zaman eski dükalık arazisinin bütününü kapsayamadı. Bu alan X. yy.da üçte bir oranında daraldı; bunun nedenleri iyi bilinmez, ama norman akınları yüzünden ülkede meydana gelen karışıklığa bağlanabilir. Bu alanın en büyük genişliğe ulaştığı dönemden bugün fransızca konuşulan bölgelerin yer isimlerinde çok belirli izler kalmıştır. Bretonca günümüzde Finistère idare bölgesinin bütününde, Côtes-du-Nord ve Morbihan idare bölgelerinin yaklaşık olarak yarısında, Saint-Brieuc koyundaki Plouha'dan Atlantik kıyısındaki Rhuys yarımadasının doğu kısmına çekilecek saymaca bir çizginin batısında konuşulur.

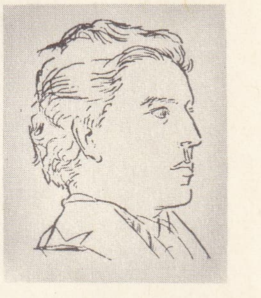

André BRETON
Picasso tarafından

Bretonca konuşulan ülkede dört lehçe görülür: *Léon*, *Treguier*, *Cornouaille* ve *Vannes* lehçeleri. Léon lehçesi edebiyat bakımından belli bir üstünlük sağlamışsa da, kelimeleri öbür lehçelerinkinden daha arı değildir. (L)

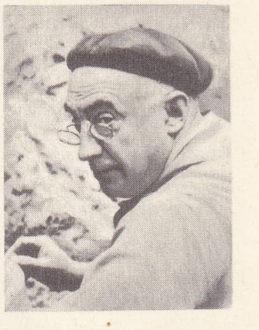

Henri BREUİL

BRETONNEAU (Pierre), fransız hekimi (Saint-Georges-sur-Cher 1778-Passy 1862). Tours hastahanesinde başhekim ve profesör olarak çalıştı. Trousseau, Velpeau, Baillarger gibi seçkin hekimler yetiştirdi. Difteri ve tifo hastalıklarını belirledi; *tifoyu Dothiénentérie* adıyle diğer hastalıklardan ayırt etti. Gerçek kaynağını sezdiği için, mikroplu hastalıklar hakkında türsellik doktrinini kurdu. Bu bakımdan tıbba yeni ufuklar açan kişilerden biridir. Eserleri: *Des Inflammations Spéciales du Tissu Muqueux et, en Particulier, de la Diphtérie* (Mukoza Dokusunun, Özellikle Difterinin özel İl-

BREUER'in yaptığı
De Bijenkorf mağazası
(Rotterdam)

Foto. Manuel, Richebourg, X, Musée de l'Homme Parc Film (LAROUSSE)

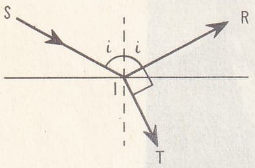

S I gelen ışın
I R yansıyan ışın
I T kırılan ışın

brewster gelme açısı
(i açısı)

tihapları) [1826], *Traité de la Dothiénentérie et de la Spécificité* (Tifo ve Türsellik Üzerine İnceleme Kitabı) [1922 de yayımlandı]. (L)

Breton sığırı i. Fransa'nın Bretagne bölgesinde yetişen sığır ırkı. (Bu sığırlar küçük boylu [yetişkin ineği 350 kg gelir], ince yapılı zarif, sinirli ve canlı hayvanlardır. Rengi siyah beyaz alacadır. İneklerin boynuzu yeni ay biçiminde olur. Her iklime uyabilecek şekilde sağlam ve dayanıklıdır. Boyuna göre bol süt verir; sütü yağca zengindir.) [L]

BRETON Y HERNANDEZ (Tomas), ispanyol bestecisi (Salamanca 1850-Madrid 1923). 1875-1895 Yılları arasında çok çalınan Zarzulea'ları ile ün yaptı. İçlerinde «*la Dolores*» (Keder) gibileri bütün dünyada çalınan eserler arasına girdi. Opera türünde «*los Amantes de Teruel*» (Teruel Âşıkları) [Madrid, 1889] ve «*Garin*» (Barselona, 1896) gibi eserler verdi. Senfonik eserleriyle oda müziği eserleri önemlidir. «*Escenas Andaluzas*» (Endülüs Sahneleri) orkestra süiti; «*Los Galeotes*» (Kürek Mahkûmları) senfonik şiiri; *Apocalypsia* oratoryosu, keman konçertosu; bir beşli, 3 dörtlü ve bu serinin en üstünü sayılan bir üçlü v.b. Geniş kültürlü bir sanatçıydı. Madrid Millî konservatuvarında önce beste öğretmenliği, sonra yönetmenlik yaptı. Büyük ün sağladı ve XX. yy.ın başlarında sesini duyuran ispanyol bestecilerinden birçoğunun yetişmesinde rol oynadı. (L)

Bretton Woods milletlerarası anlaşmaları, Mihver devletlerine (Almanya-İtalya-Japonya) düşman, 44 devletin 1 ve 22 temmuz tarihleri arasında Bretton Woods'da (New Hampshire, A. Birleşik devletleri) yaptıkları konferansta alınan kararlar. Bu anlaşmaların hedefi devletler arasında 2. Dünya savaşından sonra ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verecek bir *para ve ticaret siyaseti*'ni yürütecek milletlerarası kurumları gerçekleştirmekti. Devletler arasında mal mübadelesini belirli bir seviyede tutmak ve milletlerarası ticareti geliştirmek amacıyle kurulan Milletlerarası Para fonu ve Milletlerarası Kalkınma ve İmar bankası bu anlaşmalarla ilgili olarak kurulmuştur. (L)

BRETWALDA, Anglosaksonlarda manevî nüfuzu adanın diğer kralları veya hiç olmazsa onların birçoğu tarafından kabul edilmiş olan krallara verilen unvan. Bretwalda unvanı V. yy. sonunda Sussex kralı Aelle'ye, VI. yy. da Wessex kralı Ceawlin'e sonra Kent kralı Aethelbert'e verildi. (L)

BRETZEL veya **BREZEL** i. (Alsace'ça k., lat. *brachium*, kol'dan). Sert, tuzlu, susatıcı, 8 biçiminde yapılmış ve bira ile ikram edilen alman alsace çöreği. (L)

BRETZNER (Christoph), alman dram yazarı (Leipzig 1748-ay.y. 1807). Özellikle Mozart'ın müziğiyle ölümsüzleştirilen, *Die Entführung Ausdem Serail* (Saraydan Kız Kaçırma) [1781] adlı opera güftesiyle tanınmıştır. (L)

BREUER (Marcel), macar mimarı ve süslemecisi (Pecs 1902). 1920'de Bauhaus Sanat okulu öğrencisi, 1924'te aynı yerde mefruşat bölümü müdürü oldu. Modern mobilyaların yapımında bükülmüş çelik borular, kontrplak ve alüminyum kullanarak ilk standard ölçüleri uygulayan Breuer 1928'de Berlin'e yerleşti, ev eşyaları yapımı üzerinde çalıştı. Nazizmin yayılmasıyle Almanya'yı terketti, önce Londra'ya, sonra Cambridge'e (Massachusetts) gitti. Öğretmeni Gropius'la birleşerek Harvard üniversitesinde ders verdi. Bu sırada New Kensington'daki yerleşme merkezinin (Pittsburg civarında) inşası tamamlandı. Breuer 1946'da Newyork'a yerleşti. 1952'de Nervi ve Zehrfuss'la beraber Paris'teki Unesco sarayının yapımı işine seçildi. Mimarlıkta görevci (fonetionnaliste) olmakla beraber zerafetten vaz geçmeyen Breuer birçok genç Amerikan mimarını etkiledi. Önemli eserleri arasında Rotterdam'daki De Bijenkorf mağazası (1955-1957) Collegeville'deki Benedikten manastırının kilisesi (Minnesota, 1953-1961) ve özellikle Bronx üniversitesi kütüphanesinin okuma salonu (New-York, 1956-1961) sayılabilir. (L)

BREUİL (Henri), fransız din adamı ve tarihöncesi araştırıcısı (Mortain 1877-L'Isle-Adam 1961). 1910 Yılında Beşerî Paleontoloji enstitüsünde, 1929-1947 yılları arasında da Collège de France'ta tarihöncesi etnografya profesörlüğü yaptı. Özellikle Fransa ve Güney Afrika'da duvarlarında süsler çizilmiş birçok mağara ve üzerinde boya ile resimler yapılmış kayalar buldu. Bunlara dayanarak eski taş devrinden beri güzel sanatlarda ekoller bulunduğunu ortaya koydu. Eski taş devri kültürlerinin kronolojisi ve sınıflandırılması konusunda tespit ettiği esaslar bugün de araştırıcılara ışık tutmaktadır. Çin'de Pekin yakınında Choukou-Tien mağarasında keşfedilmiş Sinanthropus Pekinensis'in ateşi kullanmasını bilen ilk insan olduğunu tespit etti. Başlıca yayımları: *Les Peintures Rupestres Schèmatiques de la Pèninsule İbèrique* (İber Yarımadasında Kaya Yüzlerine Boyanmış Şematik Resimler) [1924]; *L'Afrique Prehistorique* (Tarihöncesi Afrika) [1933]; *Les Hommes de la Pierre Ancienne* (Eski Taşın İnsanları) [1951]; *400 Siècles d'Art Pariétal* (Kaya Yüzü Sanatının 40 000 Yılı) [1952]. (LM)

BREUİL-CERVİNİA, İtalya'nın Val d'-Aosta bölgesinde, Cervin dağı eteğinde (2 050-3 500 m yüksl.) Kış sporları istasyonu. (L)

BREUNERİT i. Miner. Tabiî magnezyum ve demir karbonat. (L)

BREUNİNG (VON), bonnlu aile, Beethoven'in dostu. JOSEPH, 1777'de Bonn şatosu yangınında öldü. — Dul eşi, HELENA, dört çocuğunu yetiştirdi ve genç Beethoven'e bir anne yakınlığı gösterdi. Ünlü besteci, sosyal hayatla ilk ilişkilerini, manevî ve edebî oluşumunun başlangıcını kendisine borçludur. — Çocuklarından ELEONORE (1771-1841) ve STEFFEN (1774-1827) Beethoven ile mektuplaştılar. (L)

BREVE i. (lat. *brevis*, kısa'dan, *breve*, kısaltılmış liste). Kilise hukukunda. Bir kararı açıklamak üzere yazılmış, bir bildiri niteliğinde ve özel bir durumu öngören papa mektubu. [L]

BREVES (François SAVARY, marquis DE MAULEVRIER, comte DE), fransız diplomatı (1560-Paris 1628). Henri IV saltanatının en seçkin elçisi, 1591'den 1606'ya kadar İstanbul'da büyükelçi olarak görev aldı, 1606'da kapitülasyonları yeniletti. Berberî devletlerinin büyük sayıdaki hıristiyan tutsaklarını hürriyete kavuşturmak suretiyle ün yaptı. 1608'de Roma büyükelçiliğinde bulundu. Doğudan, bugün hepsi millî kütüphanede bulunan yüzden fazla türkçe ve farsça eser götürdü. (L)

Breviario di Estetica *(Estetik)*, Benedetto Croce'nin *Estetica come Scienza dell'Espressione e Linguistica Generale* (Anlatım ve Genel Dilbilimi Olarak Estetik) [1900] adlı eserinin devamıdır. Estetik olgu, duyguların anlatımda işlenmesidir. Düşünce ve duygular lirik sezgi yoluyle anlatım (ses, şekil, yazı) haline gelir. Sanat eserinin herhangi bir içeriği olabilir; eserin değeri, ancak, sanatçının biçim-anlatım'da bu içeriği bireyselleştirme yeteneğine bağlıdır. Sanatçının kullandığı gereçler (ideolojiler, sempatiler, tutkular, ortam, dinî veya siyasî düşünceler) sanatçının insan olarak kişiliğinde rolleri olmak bakımından, yaratmanın ön koşullarıdır. Sanat sezgiden doğan serbest bir yaratış olmakla beraber, üstünde tam bir fikre varabilmek insanın insanı bütünüyle ve tarih içindeki yeriyle başlangıç noktası olarak ele almakla mümkündür. Bu yüzden Croce, bütün gerici ve akla aykırı okulların koyu bir düşmanıdır. İyi anlaşılmayan öğretisi bazı yanlış yorumlara (yeni romantizm, gizlilik, orfizm v.b.) yol açtı. Benedetto Croce bu estetik anlayışını diğer eserlerinde, özellikle *L'Intuizione Pura e il Carattere Lirico dell Arte* (Saf Sezgi ve Sanatın Lirik Niteliği), *La Poesia* (Şiir) adlı eleştiri denemeleri ve kalem tartışmalarında tamamladı. (L)

Breviarium Alaricianum, 506'da Vizigot kralı Alarik II'nin emriyle galya-roma halkı için latince olarak kaleme alınmış roma kanunları özeti. Özellikle, Theodosius kanunundan alınmış parçaları, Gaius, Paulus, Papinianus gibi romalı büyük hukukçuların yazılarını içine alır. Bu kitap Galya'da ve komşu ülkelerde uzun zaman çok etkili oldu. (L

BREVİLLE (Pierre ONFROY DE), fransız bestecisi (Bar-le-Duc-1861-Paris 1949). Th. Dubois ve C. Franck'ın öğrencisi. Schola Cantorum'da beste öğretmenliği, müzik eleştiriciliği yaptı; güzel eserler besteledi, bunlar arasında lirik bir dram olan *Eros Vainqueur* (Galip Aşk) [1910]; kadınlar korosu için *Sainte Rose de Lima* (Lima Azizesi Rose); *la Princesse Madeleine* (Prenses Madeleine) ve *les deux Princesses de Maeterlinck* (Maeterlinck'in İki Prensesi) için bir uvertür; piyano, piyano ve keman için sonatlar, melodiler v.b. vardır. (L)

BREVİS i. (lat. k., kısa). Müz. Ortaçağ ve Rönesans'ta nota işareti (XIII. yy. da içi dolu siyah kare ile XIV.yy.da siyah, bazen de kırmızı veya mavi kareyle, XIV. yy. sonu, XV. ve XVI. yy.da içi boş bir kareyle gösterildi. *Brevis*in değeri, içinde kullanıldığı ritim işaretiyle orantılıdır [1 veya 2 zamanlı olabilir]. Greko-latin nazım sanatındaki karşılığından örnekseme yoluyle alınan brevis müzikte süre birimidir). [L]

BREWSTER (sir David), iskoçyalı fizikçi (Jedburgh, Roxburghshire 1781-Allobry, Tweed'in üzerinde 1868). Önce Edinburgh üniversitesinde ilâhiyat okudu, sonradan kendini fiziğe, özellikle optiğe verdi. Saint Andrews üniversitesinde profesör oldu, Londra Kraliyet cemiyetinin ve Bilimler akademisinin üyesi oldu (1849). 1808-1830 Arası «Edinburgh ansiklopedisini» yönetti, yine bu şehirde bir *Bilim Dergisi* çıkardı. Bir polarimetre icat etti ve billûrlardaki polarma ile çift kırınımı inceledi; bu nitelikte yüz kadar billûr cinsi kaydetti; yansımaiyle polarma kanunlarını buldu, 1815'-te maksimum kutuplaşmayı veren gelme açısını *(Brewster gelme açısı* denir) belirtti. Stereoskopu mükemmelleştirdi, çiçek dürbünüyle, fenerlerin parçalı merceklerini tasarladı. 1826'da, bir elektrikî mıknatıs yaptı. 1828'de monokromatik (tek renkli) bir ışık elde etmek için, içinde sodyum tuzu bulunan alev kullandı. 1834'te de güneş ışığı tayfının tellürik çizgilerini keşfetti. (L)

Brewster gelme açısı veya *kutuplaşma açısı*, ışık ışınının, yansıyan ışının tamamiyle kutuplaşmasına karşılık olan gelme açısının özel değeri. (Adî cam için, bu geliş açısının değeri yaklaşık 55°'dir. Genel kural olarak, Brewster açısı kırılan ışının yansıyan ışına dik olmasına karşılık gelen açıdır [Brewster kanunu].). [L]

BREWSTERİT i (*D. Brewster*'in adından gelir). Miner. Monoklinik sistemde, kısa prizmalar halinde billûrlaşan ve içinde stronsiyum baryum bulunan bir zeolit. (L)

BREYTENBACH (Breyten), afrikaans diyle yazan güney afrikalı yazar ve ressam (Bonnievale 1939). Avrupalı yazarlardan, özellikle Beckett ve Ionesco'dan esinlenerek yazdığı hikâyelerini *Katastrofes* (Yıkımlar) [1964] ve *Om te Vlieg* (1966) adlı kitaplarında yayımladı. Güney Afrika-daki yeni edebiyat akımının ileri gelenlerindendir. (L)

BREZA (Tadeuez), polonyalı yazar (Siekierzynce, Volhynie 1905). Denemeler (*Edebî Notlar*, 1956), günlükler (*Bronz Kapı*, 1959) ve romanlar «*Gök ve Yer*» [1949-1950], *Baltazar Şenliği* (1952) yazdı. Bu eserlerinde savaştan sonraki Polonya ve Avrupa'nın siyasî ve ruhanî yapılarının gelişmesini çözümledi. (L)

BREZEL i. Bk. BRETZEL.

BREZİL i. Bot. Brezilya'da yetişen baklagillerden *Hematoxylon brasiletto*'nun odunu. İçinde kırmızı bir boya maddesi vardır (hematin).

— ANSİKL. *Brezil*, sentetik boya maddeleri bulunmadan önce boya hammaddesi olarak kullanılırdı. Nerede yetişirse yetişşin (Antiller, Hindistan), kırmızı oduna *brezil*, yeni «Kor renginde» adı veriliyordu. Bu odunun bolluğunu gören ilk kâşifler, Brezilya devletine bu adı verdiler. (L)

BREZİLİN i. (fr. *brésiline*). Renksiz billûrlu madde. Brezilya odunundan elde edilir.

— ANSİKL. *Brezilin*, karmen kırmızısı rengindeki boya maddesinin renksiz cinsidir. Brezilinin alkali eriyikleri havayle temas edince oksitlenerek *brezilein* rengini alır.

Bir asitle çökeltilerek brezilein elde edilebilir. (L)

BREZİLYA BİRLEŞİK DEVLETLERİ, port. **Brasil**, Güney Amerika'da federal devlet. Atlas okyanusu kıyısında; 8 514 000 km²; 87 305 000 nüf. Başkenti, *Brasilia*. Başlıca şehirleri: *Rio de Janeiro, Sao Paulo, Recife, Salvador, Porto Alegre, Belo Horizonte, Belem.*

COĞRAFYA
Fizikî coğrafya

I. YÜZEY ŞEKİLLERİ. Güney Amerika'nın en geniş devleti olan Brezilya'nın ortalama yükseltisi çok değildir: ülke yüzölçümünün yüzde 40'ı 200 m'nin altındadır. Topoğrafya bakımından ülkenin görünüşü genellikle engebesiz ve tekdüzedir; tablet biçimleri hâkimdir. Brezilya'nın büyük kısmını kambriyum öncesi kratogenler meydana getirir; bu kratogenler, tortul kayalarla kaplıdır. Doğudaki yüksek kratogenler batıya doğru yumuşak bir eğilimle alçalır. Son zamanlarda meydana gelen bir gençleşme yer yer eski kıvrımların yeniden belirmesine ve Apalaş tipinde bir engebenin doğmasına yol açtı. Örtü yaylaları *(chapadas)* üzerinde, *canga* denen lateritli bir kabuk meydana gelmiştir. Beş büyük bölge ayırt edilebilir: Amazonas yöresi, kuzeydoğu, doğu ve güneydoğu, Güney Brezilya, Orta Brezilya ve Batı Brezilya.

Amazonas yöresi, kratogenin oluk biçimi çukurluğuna tekabül eder. Kuzeyden, billûrlu temele dayanan ve Guyana kütlesini (Parima Paracaima [2 850 m], Uassari, Acarai, Tumucumaque) meydana getiren kumtaşlı yaylalarla sınırlanır. Manaus'un yukarı kesimine açılan geniş çöküntülerdeki çukurların dibi özellikle Üçüncü zamandan kalma tortullarla doludur.

● *Kuzeydoğu.* Tortul örtü burada kıyı engebeleriyle (Maranao, Piaui, Ceara chapada'ları ve İbiapaba ile Araripe tümseği) sınırlanan yaylalar meydana getirir. Yükselti 1 000 m'nin altındadır. Birkaç büyük ırmak geniş vâdiler açmıştır; bu vâdiler (Gurupi, Turiassu, Merrim [1 095 km], İtapecuru [1 650 km], Parnaiba [1 716 km]) bir batık kıyıda (Maranhao Guyana'sı ile Sao Marcos körfezi) son bulur. Doğuda tortullar kaybolur ve yükselmiş kratogen küçük Apalaş tipinde küçük engebeler meydana getirir; bu engebeler dar boğazlarla ve Borborema dağının bakışımsız tümseği Baturite dağı gibi (kıyıya paralel olarak kuzeyden güneye doğru uzanır) birbirinden ayrı küçük dağ sıralarıyle yarılmıştır. Deniz kıyısında kumullarla (Ceara'da) ve kıyı gölleriyle Alagoas eyaletinde sınırlanan büyük kumsallar vardır. Kıyıların ardında *tabuleiros* adı verilen Üçüncü zamandan kalma alçak yaylalar yükselir; bu yaylalar bazı yerlerde kıyıya kadar ulaşır ve kıyıda (Sao Roque ve Branco burnunda) yalıyarlar meydana getirir.

● *Doğu ve Güneydoğu.* Yüksek bir bölgedir. Kratogenin yükseltişi burada daha belirgindir; billûrlu engebeler doğrudan doğruya Atlas okyanusuna varır. Rio Sao Francisco ile kıyı arasında üzerinde kuvarslı doruklar bulunan yaylalar uzanır; bu durum bölgeye dağlık bir görünüş verir Chapada Diamantina [pico das Almas'da 1 850 m] ve serra do Espinhaço [1 800 ile 1 000 m arasında]). Bu sıradağlardan ırmaklar (Muruti, Jeguitinhonha, rio Doce) doğar. Bu ırmaklar pekişmiş eski kıyı kordonları ardında (*restingas*'lar) kıvrıla kıvrıla akar ve haliçler meydana getirerek okyanusa dökülür. 20° Enlem çizgisine doğru engebelerin ve kıyının yönelimi güneybatıdan kuzeydoğuya döner, yükselti artar ve kratogendeki çatlaklar büyür. Bakışımsız bir çarpılmış blok olan Serra do Mar'ın sarp yamaçları kıyı ile Guanabara, Angra dos Reis, Santos, Paranagua körfezleri yanında yükselir; bu kütle, serras da Estrela ve dos Orgaos ile birlikte Rio de Janeiro eyaletinde başlar ve Paranapiacaba ve Bocaina dağlarıyle Sao Paulo eyaletinde devam eder; Graciosa dağı Panama eyaletinde kıyı engebelerini meydana getirir; Graciosa dağı Santa Catarina eyaletinde alçalarak parçalara ayrılır. Geride, Paraiba do Sul vâdisi uzanır; bu vâdinin kuzeybatısında Sayo serra da Martiqueira yükselir; Brezilya'nın en yüksek tepesi bu kütlededir: *pontao da Bandeira* 2 890 m. Paraiba, Ribeira ve İtajai ırmakları dışında, yüksek toprakların akaçlanması batıya doğru kayar ve rio Grande tarafından yapılır; bu ırmak Parana, rio Tiete, Paranapanema, İvai, Xapeco ve İguaçu ırmaklarını meydana getirir.

● *Güney Brezilya.* Kratogen burada az yer tutar (Rio Grande do Sul'ün yumuşak tepeler bölgesi). Araziyi örten topraklar uzun, girintili çıkıntılı kıyılar meydana getirir; bu kıyıların önünde hum tepeleri yer alır; hum tepeleri serra do Mar'ın arka yamacından doğan ırmaklarla yarılmıştır. Kıyı çizgileri doğuda Birinci zaman kumtaşlarına, batıda İkinci zaman kumtaşı ve bazaltlarına tekabül eder. Bazalt ve kumtaşlarından meydana gelen dik bayırlara bazan *serra beral* adı verilir; bunlar Sao Paulo eyaletinde serra de Botucatu adını alır.

● *Orta ve Batı Brezilya.* Chapada'larının yaygınlığıyle (Goias ve Mato Grosso) nitelenir; bunların adları bulundukları bölgeye göre çok değişik ve belirsizdir. Parana ırmağı bir ineç içinde kuzeyden güneye akar; bu SENKLİNAL batıda Sao Paulo yaylalarıyle, doğuda güney Mato Grosso ile sınırlanır; Mato Grosso Paraguay'ın alüvyonlu ovası üzerindeki Maracaju ve Bodoquena dağlarıyle sona erer. Bu çöküntüye eğiliminin azlığı nedeniyle «Pantanal» (bataklık) denir. Serra dos Pireneus (1 395 m) chapada dos Veadeiros'da (1 678 m) ve Pantanal'ın ortasındaki düzleşmiş Urucum'da (1 000 m) kratogen, Apalaş tipinde engebeler meydana getirir.

II. İKLİM VE BİTKİ ÖRTÜSÜ. Güneyde ve Atlas okyanusu bölgesinin yüksek kesimleri (18°C) dışında yıllık ısı ortalaması 22°C'yi geçer. Amazonas bölgesinden tropika bölgesine yaklaşıldıkça yaz ile kış arasındaki sıcaklık farkları (çok sıcak bir yazdan daha serin bir yaza doğru) artar. Curitiba'da bazen kar yağar ve Sao Paulo'nun sabahları sisle kaplanan vâdilerinde don olayına rastlanır. Engebeler kıyı bölgesinin yağışını (serra do Mar'ta 4 524 mm) artırır; kıyı ve Amazonas bölgelerinde yağışlar yılda 2 000 mm'yi geçer. Ülkenin her yerinde yağışlar yaz mevsiminde (ekimden eylüle kadar) düşer; kış mevsimi (marttan eylüle kadar) kuraktır. Kıyı bölgesinde Salvador ile Roque burnu arasında yağmurlar, martta başlar, eylüle kadar sürer (en serin mevsim). Amazon bölgesinde kurak devrenin süresi kısalır, ama (yağmurların düzenli yağdığı Acre bölgesi dışında) tamamıyle ortadan kalkmaz. Kuzeydoğu eyaletlerinin iç kesimlerinde ve Sao Francisco'nun orta ve aşağı vâdisinde iklim yarı kuraktır (800 mm'den ve bazen 500 mm'den az yağış); bazen art arda birkaç yıl kurak geçer. Güney Brezilya'da kış yağışlı mevsim halini alır; iklim, astropikaldir.

Yapraklarını dökmeyen ağaçlardan meydana gelen orman *mata* bütün Amazonas bölgesini, serra do Mar'ı, Mantiqueira dağını, Sao Paulo'nun batı yaylalarını ve güney eyaletlerindeki yaylaların büyük kısmını kaplar. Kuzeydoğu Brezilya'nın en yüksek, en sulak yerlerinde de bu ormana rastlanır. Sıklığı ve yaygınlığı tropik ötesinde azalır, yerini araucaria korularına ve la Paraguan çayı ağaçlarına bırakır. Savanlar Brezilya'nın ikinci önemli bitki örtüsünü meydana getirir. Amazonas bölgesinde (Marajo, Rio Branco) az rastlanan campo'lar, Mato Grosso'da ve Goias eyaletinde ön plana geçer; güney bölgelerinin çayırları (Gerois, Vacasia Guarapuava campo'ları) Rio Grande do Sul tepelerinde ortayan çıkan pampanın habercisidir. Orta Brezilya'nın en az verimli toprakları üzerinde savan, dikenli, cılız çalılar tarafından engellenir; bu çalılar bazen *campocerrado* veya «kapalı savan» denilen bir oluşum meydana getirir.

Yarıkurak bölgede *caatinga* adı verilen kurakçıl bir bitki örtüsü vardır; caatinga, grimsi yapraklı küçük ağaçlardan atlasçiçeğigillerden ve ananasgillerden meydana gelir. Piaui ve Maranhao'da palmiye topluluklarıı görülür. Irmak ağızları ve körfezler bir çeşit sakız ağacıyle (hint kirazı) çevrilidir. Ama insanlar, ormanları yokederek, savanları yakarak bitki örtüsünü geniş ölçüde değiştirdikleri için aşınım ve lâteritleşme olayları başgöstermiştir.

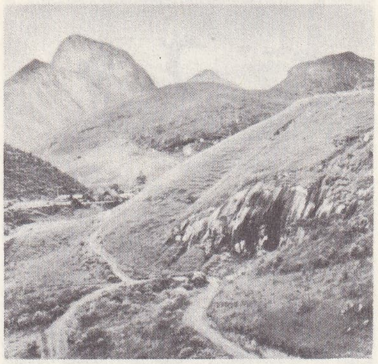

Serra do Mar'da granit engebeler (Rio de Janeiro devleti)

İktisadî ve beşerî coğrafya

I. NÜFUSUN YERLEŞMESİ. Yerli oranı düşüktür; bunların sayılarını tam olarak vermek de zordur. XVI. yy.dan itibaren cizvitler, yerlileri köylerde (misyonlar) toplayarak hıristiyanlaştırmağa çalıştılar. Ama Portekiz sömürgecileri *bandeiras* (sözlük anlamı: bayraklar) denen köle avcılığına giriştiler; bunların en ünlüleri Sao Paulo'daki *bandeirantes* beyazların giremediği bölgelerin ve Avrupalılarla ilişki kurma sonunda kapılan yeni hastalıklar yerli sayısının iyice azalmasına yol açtı. Sağ kalan yerliler Amazonas bölgesiyle Mato Grosso'ya sığındılar. Bununla birlikte brezilya medeniyeti yerlilere çok şey borçludur; en köklü köylüler *caboclo* adı verilen melezlerdir; bunlar hâlâ Tupi Guarani kabilelerinin tarım metotlarını uygular. İlk sömürgeciler Brezilya'da her şeyden önce, ülkeye bugünkü adını vermiş olan boya tahtasını (braise) aradılar. 1526'dan itibaren Portekizliler şekerkamışı ekimini getirdiler; XVII. yy.da, Brezilya, Avrupa şeker ihtiyacının büyük kısmını karşılamağa başladı. Tarım işletmecileri kuzeydoğu kıyı bölgesindeki ormanlardan tarla açtılar. Üretimleri verimsiz olan yerlilerin yerine Afrika'dan köle getirttiler. Brezilya XVII. yy. da kısa bir süre Hollandalılar tarafından işgal edilmesine rağmen [1630-1645] kesinlikle Portekizlilerin eline geçti. Sao Paulo bandeirantes'leri And dağları, Amazon plata yöresi yakınlarına kadar uzanan alanı ele geçirdiler; böylece Tordesillas antlaşmasiyle çizilen nazarî sınırı aştılar. Pedro Teixeira, Amazon boyunca ilerledi. Mem de Sa, Fransızları Rio de Janeiro'dan kovdu. Sao Luis de Maranhao, Recife ve komşusu Olinda, Salvador (Bahia) gibi şehirlerin gelişmesinde şeker ihraç limanlarının katkısı oldu. XVIII. yy.da Bandeirantes denen serüvencilerin yüksek bölgelerde Orta Brezilya'da altın ve elmas bulmaları gerileme-

Rio de Janeiro ön planda Pao de Açucar dağı

Foto. Jean Manzon, Aubert de la Rüe (LAROUSSE)

kahvenin kurutulması

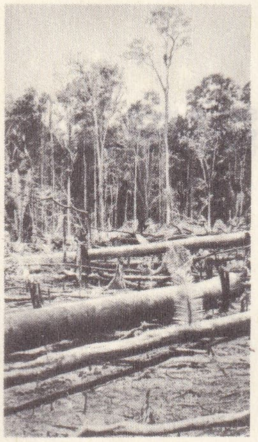

ekvatoral ormanın tarla haline getirilmesi

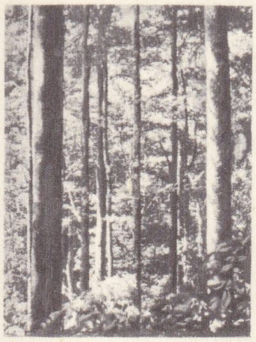

Brezilya Guyanası'nda ekvatoral orman ağaçları gövdesi tamamen diktir dallar yerden 30-40 metre yükseklikte çıkmağa başlar

Campina Grandé de (Parohyba devleti) tütünün halat halinde hazırlanması

ğe başlayan şeker iktisadının yerini aldı ve yeni göçmen akınları yarattı. Gerek doğrudan doğruya Portekiz'den, gerekse şeker bölgelerinden gelen bu akınlar Minas Gerais'ye doğru yöneldi ve Ouro Prêto, Sabara, Mariana, Diamantina gibi şehirlerin kurulmasına yol açtı. O zaman, Brezilya, Avrupa'ya büyük ölçüde altın göndermeğe başladı. Madencilerin varlığı, besin maddeleri tarımıyle hayvancılığı kalkındırdı. Maden bölgeleriyle kıyı arasında ilişkiler yoğunlaştı, yol şebekesi boyunca konak yerleri ve küçük tarım merkezleri kuruldu. Deniz kıyısındaki faaliyet birçok küçük liman arasında dağılıyor ama Rio de Janeiro, limanının emin oluşu nedeniyle başta geliyordu. XVIII. yy.ın sonunda Portekizliler, İspanyollar tarafından tehdit edilen güney bölgelerinde egemenliklerini sağlamlaştırma ihtiyacını duydular; bu yüzden Lizbon hükûmeti Santa Catarina adasına Azor'lu kolonlar gönderdi ve Rio Grande do Sul pampalarına yarı asker çobanların yerleşmesini destekledi; bu pampalar, maden bölgelerine kurutulmuş et, içyağı ve katır gönderir. XIX. yy.da kahve ekimi yüzünden nüfus arttı. Fransız Guyana'sından getirilen kahve ağacı, 1830'a doğru, Rio de Janeiro'nun iç yörelerinde büyük ölçüde ekilmeğe başladı. Paraiba vâdisi aracılığıyle Sao Paulo Eyaletine girdi; 1870'ten sonra ekimi buradan, ufalanmış bazalttan meydana gelmiş verimli mor topraklara, daha sonra (XX. yy.da) batı yaylalarına ve Parana eyaletinin kuzeyine hızla yayıldı. Kahve tarımının ilerlemesine bağlı olan nüfus artışı, tropika Brezilya'sında henüz durmuş değildir. Bu ilerleyiş, kara ve demiryolları şebekesinin kurulmasına, yeni şehirlerin meydana gelmesine ve büyük tarım işletmelerinin (fazendas) çoğalmasına yol açtı. Sao Paulo öncülerinin bu ilerlemesi ormanın zararına ve çoğunlukla tropika topraklarının tahrip edilmesi pahasına gerçekleşti. Kölelik 1888'de kaldırılınca, büyük tarım işletmecileri (fazendeiros), avrupalı tarım işçilerinin (colonos) ülkeye göçmesini sağladılar. Gelen işçilerin en çoğu italyandı; onları İspanyollarla Portekizliler izledi. Birinci dünya savaşından sonra, Almanlar, Macarlar, İslavlar da geldi; bunlara suriyeli ve lübnanlı tacirlerle 700 000'den fazla japon da katıldı. Avrupalı göçmenlerin ülkeye giriş ve çıkış toplamı 3 milyon kadardır. Ülkenin kahve ticareti ve yabancı göçleri sayesinde zenginleşmesi Sao Paulo şehrinin gelişmesine yol açtı. Ama, yirmi yıldan beri göç hareketleri azalmaktadır (kota kanunları); yabancı göçmenlerin yerini, daha az zengin eyaletlerden gelen Brezilyalılar aldı.

Bir başka yerleşme merkezi de Güney eyaletleridir. Brezilya makamları bu eyaletlerde 1824'ten itibaren (Sao Leopoldo kolonisi) zaman zaman duraklayan bir göç ve yerleştirme siyaseti uyguladılar. İtalyanlar, Polonyalılar ve özellikle Almanlar ülkeye göçmen olarak çağrıldı. Bu kolonlar çoğunlukla birbirinden ayrı, çok küçük ama pek verimli topraklara yerleştirildiler; ve kısa zamanda Rio Grande do Sul, Santa Catarina ve Parana yaylalarında ormanların zararına yeni topraklar edinen öncüler haline geldiler. Bu öncülerin kurdukları küçük tarım işletmeleri, zamanla Güneyden gelen Sao Paulo'lu öncülerin büyük tarım işletmelerine kadar uzandı.

Böylece nüfusun ağırlık merkezi, kuzeydoğudaki eski Brezilya sömürgesinden tropikanın ve astropikal Brezilya'nın yeni topraklarına doğru düzenli olarak kaydı. Ama yoğunluğu fazla olan merkezler hep eskisi gibi, deniz kıyısında veya kıyı yakınlarındadır. Dolayısıyle bu merkezler, Amazonas bölgesiyle Orta ve Batı Brezilya'da görülen tenhalıkla (*Sertao* bölgesi) tam bir tezat halindedir. Sertao çalılık bir bölgedir, her yeri bilinmez, gelecekte yararlanılması düşünülebilecek bir yedek toprak sayılabilir. Brezilya'nın iç kısmında şehirler pek seyrektir; bunlar, özellikle, idare merkezleri aynı zamanda da yerel pazarlardır; Corumba, Cuiaba, Goiania, Manaus ve özellikle yeni başkent Brasilia. Ama Atlantik'e daha yakın şehirler ve limanlar (Belem, Fortaleza, Recife, Salvador, Vitoria, Curitiba ve limanı Paranagua Porto Alegre) giderek hızlanan bir kalkınma dönemine girdi; bu yüzden görevleri çoğaldı. İki merkez, nüfusu 3 milyonu aşan yerleşme noktaları meydana getirir: Sao Paulo ile limanı Santos ve Brezilya'nın eski başkenti Rio de Janeiro. Nüfus hızla artmaktadır: 1872'de 10 milyonken bugün 80 milyona yakındır. Ölüm oranı azalmakta, doğum oranıyse yüksekliğini (1 000 de 43) muhafaza etmektedir; yirmi yaşından genç olanlar nüfusun yarısından çoğunu meydana getirir. Halkın değişik köklerden gelmesi sağlam bir millî bütün halinde kaynaşmasını engellemedi. Yerli soyundan gelenler özellikle taşra Brezilyası'ndaki caboclo'larda görülürse de, zenciler daha çok kuzeydoğuda yerleşmişlerdir. Melez çeşitlerinin çoğunluğu gözönünde tutulursa, Afrika asıllı unsurların sayısını belirlemenin güçlüğü ortaya çıkar (yeni sayıma göre, zenciler yüzde 11'dir). Ülkede hiçbir ırk ayırımı gözetilmez; bir zencinin toplum basamaklarını çıkması güç olsa bile, beyazlarla zenciler yan yana yaşar ve birbirleriyle evlenirler. Brezilya, giderek beyazlar ülkesi haline gelmektedir. Akdeniz asıllı topluluklar ve katolik dini, göçmenlerin büyük kısmının kaynaşmasını kolaylaştırdı. Güney eyaletlerinde Almanların kaynaşması çoğunlukla diğer topluluklardan ayrı kalmaları nedeniyle gecikti. Bununla birlikte, alman asıllı Brezilyalılar artık siyasî bir sorun değildirler. Japonların bile yavaş yavaş yerli halkla kaynaştığı görülür. Brezilya'nın *jus soli* kanunu, bu kaynaşma sürecini hızlandırmıştır.

II. İKTİSAT. Sömürge antlaşmasına göre yönetilen Portekiz sömürgesi, XIX. yy. başlarında yabancılara açıldı. Brezilya, Avrupa, sonra da Kuzey Amerika için tropik ürünleri satan ve mamul ürünler alan ülke oldu. Birinci Dünya savaşından sonra, bir değişiklik meydana geldi ve sanayileşme hızla gelişti; sanayi kalkınması, İkinci Dünya savaşından sonra daha da hızlandı. Bununla birlikte, iktisadî bakımdan büyük devletlere bağlı oluşu, tabiî kaynaklarının değerlendirilmesini geciktirdi. 1930'dan beri Brezilya bütün çabalarını iktisadî ve siyasî bağımsızlığın temel taşı olarak kabul edilen sanayi kalkınmasına vermiştir. Önemli sonuçlar elde edildi. Brüt iç üretim 1939-1963 arasında üç kat arttı. Yıllık artış oranı 1955-1960 arasında ortalama olarak yüzde 5,9, 1935-1960 arasında yüzde 4,6 idi. Tüketim mallarından çok üretim mallarına ağırlığını veren sanayi kalkınması, millî üretimdeki bu artışın başlıca sebebidir. 1939-1962 Arasında sanayi üretiminin gerçek değeri altı kattan çok arttı. Millî gelirdeki bu büyük artışa rağmen hayat seviyesi hâlâ düşüktür. (1963'te yılda kişi başına 220-250 dolar.) Nüfusun hızlı artışı yüzünden kişi başına brüt üretim 1955-1960 arasında ancak yüzde 2,7, 1960-1965 arasındayse ancak yüzde 1,7 oranında arttı. Brezilya'nın nüfusu yılda ortalama yüzde 3 oranında artar; bunun sebebi yüzde 40'ı aşan doğum oranının değişmemesi, buna karşılık ölüm oranının (bugün yüzde 15) sürekli olarak düşmesidir. 1958-1967 Arasında Brezilya'nın nüfusu 67 milyondan 85 milyonun üstüne çıktı. Büyük toplumsal eşitsizlikler değişmeden kaldı. Brezilya nüfusunun yüzde 60'a yakını elverişsiz şartlar altında yaşar; okuma yazma bilmeme oranı önemlidir (yüzde 40). Doğu ve güneydeki nispeten zengin eyaletler ile (Sao Paulo, Rio de Janerio, Guanabara, Minas Gerais, Rio Grande do Sul, Parana) Brezilya'nın geri kalan kısmı arasındaki farkları sanayileşme artırdı. Bütün kuzeydoğu eyaletlerinde kişi başına gelir millî ortalamanın yarısından (bazen yılda kişi başına 50 dolara düşer) daha düşüktür. Kuzeydoğuda millî gelirin meydana gelmesinde tarım, ticaret ve hizmetler başlıca rolü oynar; daha güneydeyse sanayi başta gelir. Bunun sonucu olarak büyük sosyal dengesizlikler ortaya çıkar. Bir yandan, tarım faaliyeti toprağı işleyenlerin insanca bir hayat seviyesine ulaşmalarına elvermez. Gerçekten tarım yapılan alanlar çok bölünmemiştir; genellikle büyük mülkler meydana getirir; çoğunlukla işlenmemiştir veya yarıcılık sistemiyle yetersiz ve kötü şekilde işlenmektedir; 1 000 hektardan büyük mülkler tarım işletmeleri toplam alanının yüzde 50'ye yakınını kaplar, Mato Grosso'da bu oran daha da yüksektir. Bu basmakalıp işlenişin sebebi aralarında para veya aile ortaklıkları kuran büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve sanayicilerdir. Her türlü donatım, değerlendirme programı veya toprak reformu onların çıkar ve durumlarına uygun gelmezse gerçekleştirilemez. Bu çıkar ve durumlar, idarî büro ve kurullarda bile sıkı sıkıya savunulur.

Hemen bütünüyle tarımla geçinen bu eyaletlerde, sanayi, maden çıkarma merhalesinden öteye pek ender geçer. Öte yandan şehirlerdeki sanayi kalkınması, durumlarını düzeltmeyi umut eden köy işçilerini çekmiştir. Brezilya'nın kuzeydoğusundaki «Sertao»da aşırı kuraklık dönemleri, kalabalık aç insan topluluklarının şehirlere göçmesine yol açtı; bu göçmenler başlangıçta iş ve ekmek bulacaklarını sanarken kısa süre sonra kaderlerine boyun eğdiler ve kendilerini beslemesi de, barındırması da imkânsız olan zengin şehrin çevresinde gecekondu mahallelerine sıkıştılar; zaman zaman yoksul köylerden şehirlerin parlak görünüşüne aldanarak kopan göçmen dalgalarını büyütürler. Zaten 1955 yılında ilk köylü birlikleri de çoğunlukla kuraklıktan kavrulan bu kuzeydoğu eyaletlerinde ortaya çıktı; umutsuzluk ve açlıkla yoğrulan bu birlikler; işlemek isteyen kişilere toprak verilmesini istiyorlardı. Yeterli bir program ve amaç olmadan gerçekleşen iktisadî kalkınma, enflasyon eğilimlerinin ve dış ödemelerde dengesizliklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu dengesizlikler dış ticaret ve yatırımların etkisine bağlıdır. Döviz gelirleri ve giderler hâlâ büyük ölçüde dünya kahve piyasasının fiyatlarına dayanır; çünkü kahve, ülke ihracatının düzenli olarak yüzde 50'sini sağlar. Yatırımların verimi henüz harcadıkları geliri karşılayacak üretimden uzaktır. Bu yüzden arz ile talep arasında fiyat yükselmesi açısından dengesizlik artar. Ayrıca bu genel kalkınma siyasetine enflasyon karşı çıkar; her türlü tasarruf çabasını imkânsız kılar ve kalkınmayı daha önce gelişmiş bölge ve dallarda toplayarak sanayi dalları ve bölgeler arasındaki eşitsizliği artırır.

Genel bir açıdan iktisadî kalkınma, özellikle yapısal engeller tarafından kösteklenir. Önce, tarımın çeşitlendirilmesi denemeleri ancak kısmen başarıya ulaştı. Panama eyaletinin bugün Sao Paolo eyaletine oranla daha büyük ölçüde katıldığı kahve üretimi 2 Mt'a (yaklş. dünya üretiminin üçte biri) ulaştı. 1965'te hâlâ global tarım gelirinin yüzde 15'ini temsil ediyordu. Pazarlanması giderek daha ciddî sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Verimler düşüktür. Bazı temel besin tahıllarının üretimi (yağ çıkarılan bitkiler, buğday, pirinç v.b.) iç tüketimi karşılamaz. Sonra enerji kesiminde kömür madenleri oldukça eski bir metotla işletilir. Buna karşılık önemli doğal şartların desteklediği kamu gücü müdahaleleri, Brezilya'nın birkaç yıl içinde bir hidroelektrik tesisler ağına kavuşmasını sağladı (Paulo Afonso santralının bitirilmesi, Sao Francisco kıyısındaki Tres Marias'ın hizmete girmesi, Nio Grande kıyısındaki Furnas santralı; Parana kıyısında Urubupunga'nın düzenlenmesine başlanması). Petrol çıkarma ve arıtma alanında da önemli sonuçlar elde edildi. Brüt petrol üretimi tüketimin üçte birini karşılar. Demiryolu ve deniz ulaşımı da tarım ve sanayi üretimine yeterli değildir. Ayrıca sanayi üretimi Brezilya'nın çeşitli tabiî bölgeleri arasındaki eşitsizlik-

Foto. Aubert de la Rüe, ambassade du Brésil (*LAROUSSE*)

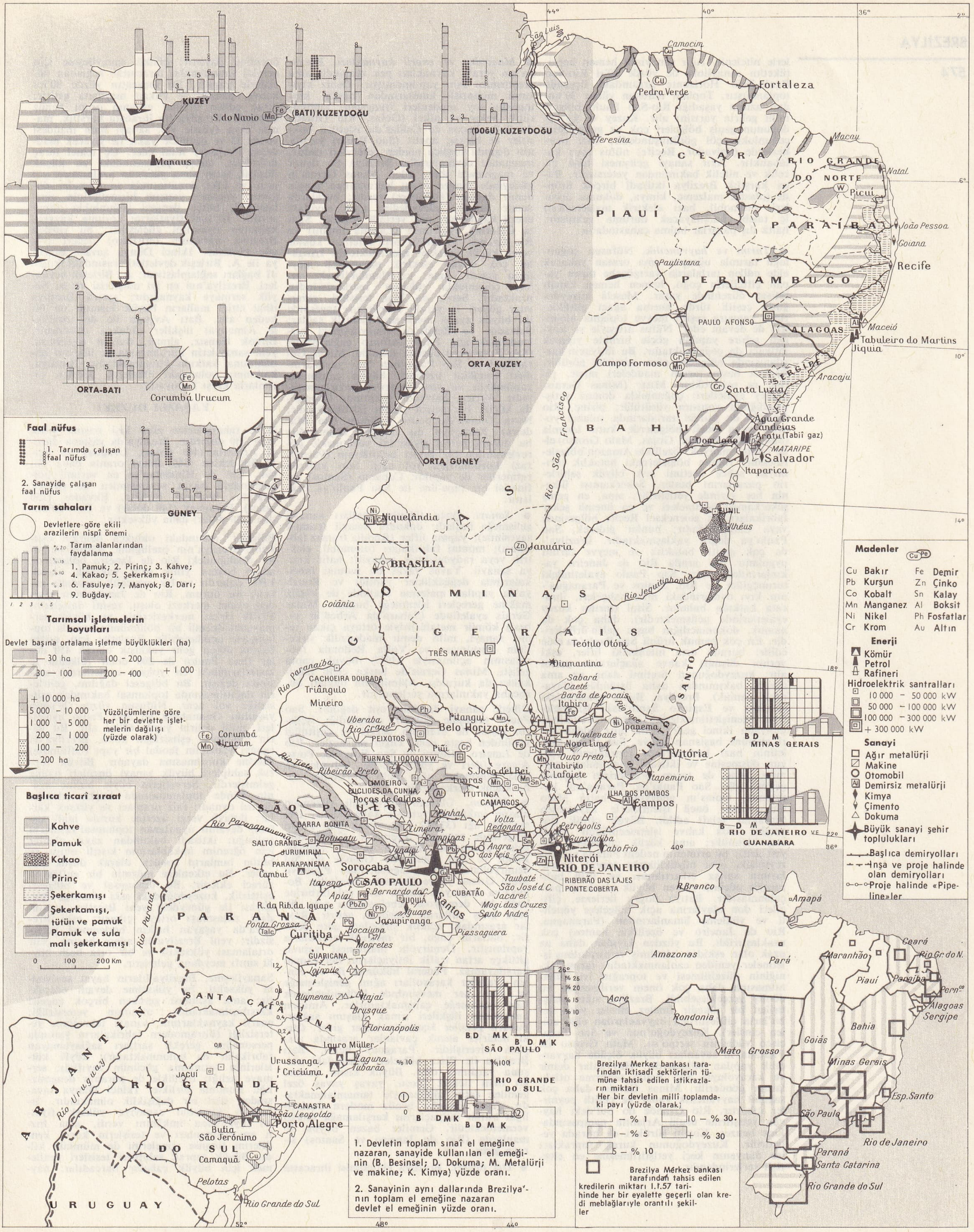

KUZEY
(BATI) KUZEYDOĞU
(DOĞU) KUZEYDOĞU
ORTA-BATI
ORTA KUZEY
ORTA GÜNEY
GÜNEY
S. do Navio
Manaus
Corumbá Urucum
Faal nüfus
1. Tarımda çalışan faal nüfus
2. Sanayide çalışan faal nüfus
Tarım sahaları
Devletlere göre ekili arazilerin nispî önemi
Tarım alanlarından faydalanma
1. Pamuk; 2. Pirinç; 3. Kahve; 4. Kakao; 5. Şekerkamışı; 6. Fasulye; 7. Manyok; 8. Darı; 9. Buğday.
Tarımsal işletmelerin boyutları
Devlet başına ortalama işletme büyüklükleri (ha)
— 30 ha
30 — 100
100 — 200
200 — 400
+ 1 000
+ 10 000 ha
5 000 — 10 000
1 000 — 5 000
200 — 1 000
100 — 200
— 200 ha
Yüzölçümlerine göre her bir devlette işletmelerin dağılışı (yüzde olarak)
Başlıca ticarî zıraat
Kohve
Pamuk
Kakao
Pirinç
Şekerkamışı
Şekerkamışı, tütün ve pamuk
Pamuk ve sula malı şekerkamışı
0 100 200 Km
Fortaleza
Pedra Verde
Camocim
Teresina
Macau
Natal
CEARÁ
RIO GRANDE DO NORTE
Picuí
PIAUÍ
PARAÍBA
João Pessoa
Goiana
Recife
Paulistana
PERNAMBUCO
PAULO AFONSO
ALAGOAS
Maceió
Tabuleiro do Martins
Jiquia
Campo Formoso
SERGIPE
Aracaju
Santa Luzia
Agua Grande
Candeias
Aratu (Tabiî gaz)
Dom João
MATARIPE
Salvador
Itaparica
BAHIA
Ilhéus
Rio São Francisco
Rio Jequitinhonha
Niquelândia
BRASÍLIA
Januária
Goiânia
MINAS GERAIS
TRÊS MARIAS
Teófilo Otôni
Diamantina
Rio Paranaíba
CACHOEIRA DOURADA
Triângulo Mineiro
Sabará
Caeté
Barão de Cocais
Itabira
Pitangui
Uberaba
Rio Grande
Belo Horizonte
Monlevade
Nova Lima
Ouro Preto
Ipanema
ESPÍRITO SANTO
Vitória
PEIXOTOS
FURNAS 1 100 000 KW
Piûi
Rio Tietê
Ribeirão Preto
LIMOEIRO
EUCLIDES DA CUNHA
Poços de Caldas
S. João del Rei
Lavras
Itabirito
C. Lafaiete
ITUTINGA
CAMARGOS
ILHA DOS POMBOS
Itapemirim
Campos
SÃO PAULO
Pinhal
BARRA BONITA
Rio Paranapanema
SALTO GRANDE
JURUMIRIM
Botucatu
Limeira
Campinas
Jundiaí
Volta Redonda
Petrópolis
Niterói
Cabo Frio
RIO DE JANEIRO
PARANAPANEMA
Cambuí
Sorocaba
SÃO PAULO
Itapeva
S. Bernardo do C.
Angra dos Reis
Santos
RIBEIRÃO DAS LAJES
PONTE COBERTA
Taubaté
São José d. C.
Jacareí
Mogi das Cruzes
Santo André
CUBATÃO
Apiaí
R. da Rib. da Iguape
Iguape
Jacupiranga
Piassaguera
Ponta Grossa
PARANÁ
Curitiba
Bocaiuva
Morretes
Rio Paraná
GUARICANA
Joinvile
Blumenau
Itajaí
Brusque
Florianópolis
SANTA CATARINA
Lauro Müller
Laguna
Tubarão
Urussanga
Criciúma
Rio Uruguay
JACUÍ
RIO GRANDE DO SUL
CANASTRA
São Leopoldo
Porto Alegre
Butiá
São Jerônimo
Camaquã
Pelotas
Rio Grande do Sul
ARJANTİN
URUGUAY
Madenler
Cu Bakır
Pb Kurşun
Co Kobalt
Mn Manganez
Ni Nikel
Cr Krom
Fe Demir
Zn Çinko
Sn Kalay
Al Boksit
Ph Fosfatlar
Au Altın
Enerji
Kömür
Petrol
Rafineri
Hidroelektrik santralları
10 000 — 50 000 kW
50 000 — 100 000 kW
100 000 — 300 000 kW
+ 300 000 kW
Sanayi
Ağır metalürji
Makine
Otomobil
Demirsiz metalürji
Kimya
Çimento
Dokuma
Büyük sanayi şehir toplulukları
Başlıca demiryolları
İnşa ve proje halinde olan demiryolları
Proje halinde «Pipe-line»ler
B D M K
MINAS GERAIS
RIO DE JANEIRO VE GUANABARA
SÃO PAULO
RIO GRANDE DO SUL
1. Devletin toplam sınaî el emeğine nazaran, sanayide kullanılan el emeğinin (B. Besinsel; D. Dokuma; M. Metalürji ve makine; K. Kimya) yüzde oranı.
2. Sanayinin aynı dallarında Brezilya'nın toplam el emeğine nazaran devlet el emeğinin yüzde oranı.
Amapá
Ceará
Maranhão
Rio Gr. do N.
Pará
Paraíba
Amazonas
Piauí
Pern.
Alagoas
Sergipe
Acre
Bahia
Rondonia
Mato Grosso
Goiás
Minas Gerais
Esp. Santo
São Paulo
Rio de Janeiro
Paraná
Santa Catarina
Rio Grande do Sul
R. Branco
Brezilya Merkez bankası tarafından iktisadî sektörlerin tümüne tahsis edilen istikrazların miktarı
Her bir devletin millî toplamdaki payı (yüzde olarak)
— % 1
1 — % 5
5 — % 10
10 — % 30
+ % 30
Brezilya Merkez bankası tarafından tahsis edilen kredilerin miktarı 1.1.57 tarihinde her bir eyalette geçerli olan kredi meblağlarıyla orantılı şekiller

lerle nitelenir. Ağır sanayinin hemen hepsi, tüketim sanayiinin de yüzde 50'si Rio-Sao Paulo-Belo Horizonte arasındaki üçgende toplanmıştır. Toplam nüfusun yüzde 30'undan azının yaşadığı Rio-Sao Paulo bölgesi millî gelirin yarısını alır. Kuzey ve kuzeydoğunun geniş bölgeleri çok az gelişmiştir; çoğunlukla çöl görünüşündedir, bazı merkezlerde (Salvador, Recife) nüfus aşırı kalabalıktır. Ağır sanayi gelişmesi hâlâ nicelik ve nitelik bakımından yetersizdir. Buna karşılık Brezilya iktisadî birçok üründe (plastik malzeme, kimya, dokuma ürünleri, otomobil, bazı elektrik malzemeleri) iç talebi karşılayacak duruma gelmiştir; hattâ dış pazarlar bulma çabasındadır.

● *Tarım ve hayvancılık.* Nüfusun çoğunluğu tarımla uğraşır; ama orman yakarak elde edilen tarlalarda yarıgöçebe tarım yapan çiftçilerin çoğu, hemen hemen kapalı iktisat düzeninde yaşar. Meselâ kuzeydoğuda çeşitli türde hurma ağacı çiftliklerinin yanısıra çeşitli meyve toplama biçimleri de devam eder. Nüfus artışıyle ve köyden şehire yapılan göçle birlikte yiyecek ihtiyacı da çoğalmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanışında bölgelere göre eşitsizlik görülür. Başlıca besin tarımı maddeleri mısır, pirinç ve manyoktur. Mısır (Minas Gerais, Güney eyaletleri) çoğunlukla domuz yetiştiriciliğinin yanısıra yürütülür; pirinç, Rio Grande do Sul'ün tarlalarında sulama yoluyle veya öncü bölgelerde kuru tarımla (Sao Paulo, Parana, Goias, Mato Grosso) elde edilir; manyok, özellikle Amazon bölgelerindedir. Ilıman bölgelerdeki bataklık tarımıyle, sebze üretimi çok büyük şehirlerin pazarlarını besler. Şekerkamışı ülkenin her yerinde yetiştirilir; ama, en geniş şekerkamışı işletmeleri ve en önemli şeker fabrikaları, ya geleneksel Recife bölgesinde veya Campos'dadır; bunlar giderek, Sao Paulo'ya doğru yaklaşmaktadır. Brezilya'da çok çeşitli bataklık ve meyve tarımı uygulanır. Bu arada Rio de Janeiro yakınlarındaki veya Sao Paulo eyaletindeki turunçgiller ile Rio, Santos ve Paranagua'nın kıyı ovalarındaki muz bahçeleri, ihracata katkıda bulunur. Sisal (tarımı kuzey eyaletlerinde gelişmektedir), daha çok da pamuk, dokumacılığın başta gelen ürünleridir. En çok pamuk ürünü Sao Paulo'da elde edilir; burada orta nitelikteki lifler, eski verimi düşmüş kahve ağaçlarının yerini alır; kuzeydoğunun üretimi daha az ama nitelik bakımından daha üstündür (dayanıklı pamuk). Brezilya, Bahia eyaletindeki (İlhéus) ve Espirito Santo'daki işletmeleriyle (genişletilmektedir) kakao üretiminde dünyada ikinci gelir. Ama otuz yıldan beri ekimine başlanan kahve, Sao Paulo eyaletinin bazı kesimlerinde toprakların yorgun düşmesine ve iktisadî bunalımlara rağmen, gene de tarım ürünlerinin başında gelmektedir; Sao Paulo'da, Parana'nın kuzeyinde, Goias'ın güneyinde, hattâ Mato Grosso'daki öncü işletmelerle kaybedilen topraklar telafi edildi. Büyük çiftlik (fazenda) hâlâ kahve işletmeciliğinin alışılmış biçimidir; ama küçük çiftliklerin sayısı arttı; bu artmanın nedeni Parana'nın kuzeyindeki orta büyüklükteki toprak parçalarının satışa çıkartılması ve 1930 buhranıyle gücünü yitiren büyük alanların parçalanmasıdır. Batıya doğru ilerleme, çiftçileri don olaylarına açık bölgelere yöneltti ve yükleme limanlarından (Paranagua, Rio de Janeiro ve özellikle Santos) çok uzaklaştırıldı. Bu yüzden kıyıdan daha az uzak olan eskiden isletilmiş ve bırakılmış işletmeler yeniden canlanmaktadır; tarım tekniğinin düzeltilmesi ve toprağın iyi kullanılmasına daha çok önem verilmesiyle bu dönüş gerçekleşebildi. Brezilya sığır yetiştirilen bir ülkedir (melez cinsler yerli zebu'larla çiftleştirilen hayvanlardan elde edilen cinsler). Kuzeydoğu'nun ve Sao Francisco vâdisinin sertao'su, Mato Grosso ile Pantanal'in savanları büyük ölçüde hayvancılık yapılan bölgelerdir. Hayvanlar demir ve karayoluyle Sao Paulo semirme otlaklarına gönderilir. Minas Gerais, daha çok sağmal hayvancılık yapar ve çeşitli peynirler çıkartır. Rio Grande do Sul'deki hayvan yetiştirme usulü Arjantin pampasındakine benzer. Koyun sürüleri de burada yetiştirilir. Kuzeydoğunun kurak toprakları ise dünyanın keçi yetiştirilmesine en elverişli yerlerindendir.

● *Madenler ve enerji kaynakları.* Brezilya'nın yeraltı kaynakları pek zengindir ama araştırması tam yapılmamıştır. Deniz kıyısının monazitli kumlarından başka, kratogenin soy madenleri (tungsten, tantalit, rütil) bakır ve nikel (Goias, Rio Grande do Sul), Poços de Caldas'da işletilen boksitler ve birkaç apatit (Sao Paulo) yatağının dışında başlıca maden rezervleri demir, manganez cevherleridir; Brezilya bu demir ve magnanezi ihraç eder. Minas Gerais'in güneyinde maden oranı bakımından zengin demir dağları (İtabirites) vardır; buralarda demir hemen yüzeydedir. Çok sayıdaki enerji kaynakları pek verimli değildir. Santa Catarina eyaletinde (Laguna limanı) ve Rio Grande do Sul'de orta nitelikte kömür veren küçük yataklar işletilmektedir. Irmaklar çok büyük elektrik potansiyeli meydana getirir; ama, yararlanılabilecek yerleri çoğunlukla tüketim merkezlerinden uzaktadır, Serra do Mar tesisleri, rezervuar gölleri ve yeraltı fabrikaları sayesinde iki büyük eyalet merkezine elektrik sağlar; Salvador ve Reçife'de sanayileşmeyi hızlandırmak için Paulo Afonso çağlayanları (Sao Francisco) düzene sokuldu. Minas Gerais'teki ve Sao Paulo'nun batı yaylalarındaki ırmaklar üzerinde büyük çalışmalar yapılmakta ve yeni tasarılar hazırlanmaktadır. Ayrıca, Salvador yakınında Lobato'da küçük bir petrol yatağı işletilmektedir; Nova Olinda'da petrol bulundu (rio Madeira). Kamuoyu dış etkilere düşmandır; bu durum petrol siyasetini yürütmekle görevlendirilen bir devlet teşkilâtının (Petrobraz) kurulmasına yol açtı. Son yıllarda rafineriler de yapıldı; Cubatao (Santos) rafinerisi bir pipe-line ile Sao Paulo'ya bağlanır.

● *Sanayi.* Önce tüketim malları sanayii gelişmeğe başladı: dokuma sanayii (pamuk sayesinde); yapma lifler (Rhodia fransız fabrikası); montaj fabrikaları (otomobil, elektrik veya radyoelektrik sanayii); hafif kimya sanayii. Yavaş yavaş bu montaj fabrikalarında değişiklikler yapıldı ve Brezilya'da yapılan malzeme özellikle de küçük makine gereçleri işlenmeğe başladı. Minas Gerais eyaletinde (Sabara'da Arbed'in şubesi) kömür metalürjisiyle ortaya çıkan temel sanayi, millî demir madencilik şirketinin kurulması ve Volta Redonda fabrikasının açılmasıyle (1947) büyük çapta gelişti. Minas Gerais'de başka çelik fabrikaları da kuruldu. Alüminyum imalâtı Sorocaba yakınlarına yerleşmiştir.

Ülkede sanayi dağılımı eşit değildir. Sao Paulo yerleşme bölgesi, çalıştırdığı işçilerin sayısı ile üretimin değeri ve çeşitliliği yönünden başta gelir. Diğer merkezler: Rio de Janeiro, Niteroi ve Sao Gonçalo. Porto Alegre (deri ve yün), Recife, Salvador ve hâlâ gelişmekte olan Belo Horizonte, daha küçük merkezlerdir.

● *Ulaşım.* Ülkenin büyüklüğü yüzünden ulaşım imkânları yetersiz kalmaktadır. Demiryolu ağı (37 032 km) ancak Sao Paulo bölgesinde yeterince yoğundur. Çeşitli bölgeler arasındaki ilişkiler zayıftır (Minas-Bahia ve Sao Paulo-Rio Grande do Sul demiryolları). Kuzeydoğuda, Sao Paulo'yu Mato Grosso'ya ve Corumba üzerinden Bolivya'ya bağlayan büyük ana yol birbirine bağlı bir demiryolu şebekesinden çok, ülkeye giriş yollarını meydana getirir. Raylar arasındaki açıklık şirketlere göre değişir; hatların çoğu, bir metrelik aralıklarla yapılmıştır. Demiryolu malzemesi yapımı gittikçe artan trafik ihtiyaçlarını her zaman karşılayamaz. Federal hükûmet ile en zengin eyaletler karayolları ağını genişletmeğe ve yılın her mevsiminde kullanılabilecek hale getirmeğe çalışmaktadırlar. Amazon havzasında ilişkileri ırmak ulaşımı sağlar; buharlı gemiler Iquitos'a kadar gider. Öteki nehirler ancak çavlanlar arasında ulaşıma elverişlidir. Paraguay nehri, Batı Brezilya ile Plata bölgeleri arasındaki ulaşıma yardımcı olur. Büyük kısmı devlete ait olan ticaret filosu, yavaş yavaş özel gemiler satın alınmasıyle tamamlanmaktadır. Ama limanlar henüz modern denizciliğin bütün ihtiyaçlarını karşılamağa imkân vermemektedir. Gemiler bazen büyük limanlarda (Rio de Janeiro ve Santos) sıraya girer.

● *Dış ticaret.* Brezilya ekonomisi ihracatın önemine dayanır; çünkü sanayileşme için gerekli satınalmalar ihracattan sağlanan dövizlerle yapılır. Bu ihracatın yüzde 80'ini kahve, pamuk ve kakao meydana getirir; ihraç edilen mamul eşyanın oranı henüz düşüktür. Brezilya bu ihracata karşılık, mamul eşya (yüzde 41), sanayi ham maddesi yüzde 33 ve özellikle yakıt ile yiyecek maddeleri (buğday) ithal eder. Üç temel ihraç ürününün dünya piyasasındaki en küçük düşüşü, satın alma gücünün azalmasına yol açar ve ülke donatımında sınırlamalar doğurur, yabancı yatırım hizmetlerinin ağırlaştırdığı bütçe dengesi çoğunlukla olumsuzdur. İhracat fiyatlarını koruma kaygısı, kambiyo siyasetini güçleştirir; bu yüzden Brezilya parasının (cruzeiro) değeri çok güç korunur. İkinci Dünya savaşı Brezilya ile A. Birleşik devletleri arasındaki iktisadî bağları sağlamlaştırdı; A. Birleşik devletleri, Brezilya'nın en iyi müşterisi ve en büyük sermaye kaynağıdır; ayrıca Brezilya ithal ettiği malların büyük kısmını bu ülkeden alır. Batı Avrupa ile de (özellikle Almanya) ilişkiler oldukça gelişmiştir. Birçok fransız, alman, italyan teşebbüsü, yeni sanayilerin kurulmasına ve ülkenin donanımına katkıda bulunmaktadır. Brezilya, kalkınma yolundaki ülkelerde görülen sorunlarla karşı karşıyadır.

YAŞAMA DÜZEYİ

B.M. tahminlerine göre kişi başına yıllık gelir 230 dolardır. Brezilya'da yaşama düzeyi Arjantin (460 dolar), Uruguay ve hatta Şili'dekine (360 dolar) oranla daha düşük, Çin ile Hindistan'ın en verimli bölgelerindeki hayat seviyesinden de yüksek değildir. Bununla birlikte, Ekvador (150 dolar), Paraguay (140 dolar) ve Peru'dakinden (120 dolar) daha yüksektir.

Bölgeler arasındaki oldukça belirgin eşitsizlik Brezilya'nın özelliğidir. Bütünüyle şehir niteliğindeki Rio de Janeiro bölgesinde adam başına yıllık gelir yaklaşık olarak 1 000 dolardır ve bir ayrıcalık meydana getirir; bu durum, Rio de Janeiro'nun eskiden eyalet merkezi oluşu, resmî dairelerin, büyük şirket merkezlerinin ve büyük sermayenin önemli bir bölümünün burada toplanışıyle açıklanabilir. Eyaletler için, adam başına düşen gelir yaklaşık olarak 450 dolar (Sao Paulo) ile 200 dolar (ülkenin iç kısımlarındaki en yoksul eyaletlerde) arasında değişir. Bu bölgesel dağılım, gelirlerin dağıtılmasında toplumsal bakımdan eşitsizliğe yol açar. Nüfusun yüzde 20'sinin yaşadığı Guanabara ve Sao Paulo eyaletleri, millî gelirin yüzde 68'ini alır. Bu derin toplumsal eşitsizliğin kökü, Brezilya'da sanayi yapısının feodal bir yapı (latifundia) üzerine kurulmasına dayanır. Büyük toprak sahipleri büyük sanayi öncüleri haline gelmişlerdir. Servetlerin böyle birkaç kişinin elinde toplanmasında başka etkenler de rol oynadı: faiz oranları ve yüksek kârlar; dolaylı vergi üzerine kurulu malî sistem; devamlı uygulanan toplumsal yasaların yokluğu; iktisadî bakımdan zayıf olanlar için öğrenim imkânlarının kısıtlı oluşu ve bütün bunların sonucu olarak düşük ücretler. Bu etkenlere müzmin bir enflâsyon süreci eklenir. Bu toplumsal ve bölgesel eşitsizlik, kuzeydoğudaki eski sömürge Brezilyası ile güneydeki yeni Brezilya arasındaki zıtlaşmayı ortaya çıkarır; eski Brezilya'da yaşayan halkın beslenmesi yetersizdir; yeni Brezilya'da adam başına gelir ortalaması yüksektir ve bir orta halli köylü sınıfı meydana gelmiştir.

Sanayileşme, Brezilya'lıların hayat seviyesini yükseltti; bu yükselme devam edecektir; ama aşılması gereken birçok engelle karşılaşılmaktadır: ulaşımın yetersizliği; enerji kaynaklarının, sanayi tekniğinin yetersizliği (ültramodern fabrikaların yanında personeline gerekli şartları sağlayamayan fabrikalar da bulunmaktadır); köylü kütlelerinin satınalma gücünün zayıflığı; sermaye azlığı; özellikle de paranın dengesizliği. Bununla birlikte, İkinci Dünya savasından beri bir değişiklik olmaktadır. İthalâtın kontrolu sanayiye yüksek fiyatlar uygulama imkânını verdi, ama hızlı amortismanları ve tesislerin kendi kendilerini finanse etmelerini de mümkün kıldı. Büyük toprak sahipleri tesisleri yenilemek için büyük çabalar harcadılar; hay-

vancılıkla uğraşanlar düzenli olarak Avrupa'dan binek hayvanı ithal ettiler. Millî tasarrufun önemi büyüdü, hacmi arttı; tehlikeli işlerden çok, sağlam yatırımlara yöneldi.

TARİH

Brezilya, 1500 yılı nisanında portekizli gemici Cabral tarafından keşfedildi; Cabral, alize rüzgârlarıyle sürüklenerek bugünkü Salvador'un (Baia) güneyindeki Porto Seguro kıyılarına çıktı. Saragossa antlaşmasıyle (1529) kesinleşen Tordesillas (7 haziran 1494) antlaşması uyarınca, keşfedilen yeni arazi, Portekiz'e ayrılan bölgeye katılıyordu.

Portekiz'in ilk kıyı tesisleri ve Brezilya'nın idare bakımından teşkilâtlanması

XVII. yy. başlarına kadar, sömürgeleşme, kıyı ovalarından öteye geçmedi; bunlar çeşitli araştırıcılar (bugünkü Sao Paulo bölgesinde yerleşen Joao Ramalho [1509], daha güneye [bugünkü Santa Catarina] yerleşen [1526] Aleixo Garcia v.b.) tarafından kurulan birbirinden uzak yerleşme merkezleri meydana getirdiler. Yerlilerin (Tupi Guarani) Portekizlilere karşı direnmelerinin çok yetersiz olması da bu dağılmayı kolaylaştırdı. Bununla birlikte XVI. yy.ın sonlarında devamlı oturulan ancak on kadar tesis sayılabilirdi; kuzeydoğuda (Nordeste) Baia yakınında (Salvador) ve Pernambouc'daki (Recife) tesisler başlıca merkezlerdi. Buralarda şekerkamışı ekimi, 1532'de, Martim Afonso de Sousa'nın yönetimindeki kolonların gelişiyle başladı.

Anayurdun ve zenci köle sağlayıcısı Afrika'nın nispeten yakın oluşuyle iklimin bu kâr getiren tarıma elverişli olması, bu bölgeyi XIX. yy. sonuna kadar Brezilya'nın başlıca yerleşme merkezi haline getirdi; daha güneydeki Portekiz merkezleriyse tahkim edilmiş basit konaklama yerleriydi ve sürekli olarak yerli kabilelerin tehdidi altındaydılar. Portekiz kralının Doğu Hindistan'a gösterdiği ilgi, XVI. yy. ortalarına kadar Brezilya'daki topraklarına önem vermemesine yol açtı; bu toprakların yönetimi, deniz kıyısında herbiri 180-600 km uzanan on iki kıyı savunma çevresini yöneten donatarios'lara (bağış alıcılar) bırakılırdı. Donatarios'lar kolonlara çok geniş şeker üretim alanları dağıttılar; bu alanların merkezi şeker değirmeni yöneticisinin oturduğu *casa grande*'dir; değirmenin yöneticisi alanın da sahibidir; casa grande'nin çevresinde *senzala*'yı meydana getiren zenci kulübeleri toplanır.

Sonunda Brezilya'nın değerini anlayan kral Juan III, ülkenin iktisadî ve toplumsal yapısına ilişmeksizin, donatarios'lara görevden el çektirdi ve yetkilerini bir «Brezilya genel valiliği»ne devretti; bu valilik kıyıdaki dağınık kolon gruplarının sağlam bir biçimde kaynaşmasını sağladı (1538). Bahia'da (Salvador) daha sonra Rio de Janeiro'da oturan bir vali veya genel donatarios yönetimindeki bu valilik 13 kıyı savunma çevresine ayrıldı; çevrelerin yönetimleri ouvidores'lere verildi; bunlar XVII. yy.da aşırı bağımsızca davranan valilerin yerini aldılar.

İlk vali Tomé de Sousa oldu (1549-1553); mecburî askerlik hizmeti koyarak yeni şehirler yaptırdı; bu şehirler, senadores de câmara'ların yönetiminde geniş bir özerkliğe sahiptiler. Bu sistemli merkezîleştirme siyaseti fransız Villegaignon ile Coligny'nin Guanabara körfezine (1555-1560) ve La Ravardière'in Sao Luis do Maranhao'ya (1594-1615) yerleşme teşebbüslerinin başarısızlığa uğramasını sağladı. Bu teşebbüslerin tekrarlanmasını önlemek için Brezilyalılar yeni kıyı kaleleri yaptılar: Rio de Janeiro (1565), Fortaleza (1609). Bununla birlikte Hollandalılar Bahia (1624) ile Pernabmouco'yu (Recife) ele geçirdiler ve bir tesis kurdular; Maurice de Nassau'yu buraya vali yaptılar (1636-1645). Hollandalılar ancak portekizli kolonların ayaklanması sonucunda kovuldular (1654). Bu Hollanda müdahalesinin nedeni, Portekiz ile İspanya'nın geçici olarak birleşmesidir (1580-1640); bu birleşme Brezilya için bir tek yönden faydalı oldu; Castilla'daki Hindistan meclisinden örnek alınarak bir Conselho de India'nın (1604) kurulması; bu teşkilât, Breziya'nın iktisadî hayatını ve yönetimini Lizbon'dan denetlemekle görevliydi.

Brezilya yaylalarının ve Amazonas bölgesinin işgali

1554'ten itibaren Cizvitler Sao Paulo'yu kurarak ülkenin iç kesimlerinin fethine başlamışlardı; böylece Brezilya'nın gelecekteki fatihlerine yol gösterdiler; Cizvitlerin ülkenin içine sokulmak istemelerinin nedeni yerlileri hıristiyanlaştırmaktı. Aslında yaylaların işgali yüzyıllık evreler halinde gerçekleşti; başlangıçta serüvencilerin (bandeirantes) eseriydi. Bandeirantes'ler XVII. yy.da köle avcılığı yaparak batıya Sertao'nun iç bölgelerine girdiler, su yolları boyunca ilerleyerek stratejik noktalarda tahkimli karakollar meydana getirdiler; bu karakolları kurmalarının nedeni Bandeirantes'lerin sömürgeleştirme yöntemlerine düşman cizvitlerin teşebbüslerine karşı koymaktı. XVIII. yy. da Minas Gerais, Ouro Preto (1696), Mato Grosso (1718) Goias'ta (1726) altın bulunması üzerine Bandeirantes'ler altın ve değerli taş arayıcısı oldular. Brezilya o tarihte dünyanın en çok altın üreten ülkesiydi; madenlerin yakınında şehirler Diamantina (1728), Sabara doğuyor; şehirlerin çevresinde de besin maddeleri tarımıyle uğraşan büyük tarım işletmeleri (fazendas) kuruluyordu. Katır yolları açıldı, halk, ordu konak yerlerine yerleşti. Ama maden yaylalarının değerlendirilmesi ancak Sao Paulo ile Nordeste'den sürekli olarak yeni halk topluluklarının gelmesiyle sağlanabildi; bu yüzden Sao Paulo ve Nordeste'deki şekerkamışı çiftlikleri tenhalaştı ve terkedildi, ama buna karşılık sürekli çalıştırılabilecek yataklar sağlanamadı. Gerçekten, maden işçilerinin ihmalciliği zorla maden çıkarma ve krallık idaresinin maden işçilerine uyguladıkları sıkı denetim XVIII.yy.ın ortalarında yatakların tükenmesine ve terkedilmesine yol açtı. Yalnız Rio de Janeiro bölgesi bu işletmeden gerçekten yararlanabildi; çünkü coğrafî konumu bakımından maden ülkelerinin en kestirme pazarını meydana getiriyordu, Rio de Janeiro 1763'te Bahia (Salvador) şehrinin yerine başkent oldu. Şeker (XVI.-XVII. yy.) ve altın ile değerli taş (XVIII. yy.) dönemlerini hayvancılık dönemi izledi. Çobanlık uğraşılarına bağlanan nüfus yoğunluğu düşüktür ama aynı kaynaktan gelir. Bu nüfus XVII. yy. da Nordeste'den XVIII. yy. sonunda da güneyden (Azor kolonlarının çağırılması) başlayarak, Brezilya topraklarının sürekli ve düzenli olarak işgal edilmesine yol açtı; işgal edilen topraklar maden bölgesini hattâ daha öteleri içine aldı. Geniş hayvancılık bölgeleri (Estancias) ve tüketim merkezleri arasındaki bağlantı, sığır sürülerinin açtığı yollarla (Boiadas) sağlanıyordu. Başıboş kalmayı ve geniş alanlara yayılmayı seven sürü sahipleri (Vaqueiros'lar) resmî makamlara bağlı bölgelerden mümkün olduğu kadar uzaklaştılar ve dericiliğe dayanan bir medeniyet kurdular, bu medeniyetin temeli taze et ve deri ticaretiydi (yerini XVIII.yy.da kuru et ticaretine bıraktı). Amazon ovası ise Brezilya'nın iktisadî alanının dışında kaldı ama aslında Portekiz sömürgesine katılmıştı. Bu katılma önce Cizvitlerin Hıristiyanlığı yerleştirme çabaları, daha sonra Lizbon hükûmetinin işe karışması ve 1661'de Cizvitlerin ülkeden atılmaları sayesinde gerçekleşti. Lizbon hükûmeti, Hollandalıların (Orinoco'dan), İspanyolların (Peru'dan) ve Fransızların (ırmağın yukarı kesimine doğru çıkarak) sızma teşebbüslerinin Negro ile Amazon'un kavşağındaki birleşme noktasına (bugünkü Manaus'un bulunduğu yer) 1669'da bir kale yaptırdı. Brezilya topraklarının işgali ve değerlendirilmesi gerçekleştiyse de siyasî bakımdan olaylara yol açtı. Önce, Portekiz 1703'te, Brezilya ticaretinin İngiltere tekeline girmesini onaylayan Methuen antlaşmasını imzaladı; bu durum İspanya veraset savaşları sırasında Fransa'nın iki müdahalesine yol açtı. Bunlardan birincisi Rio önlerinde başarısızlıkla sonuçlandıysa da (1710), ikincisi Duguay-Trouin'e şehre girme ve ağır bir fidye alma imkânını verdi (1711). Öte yandan çevredeki arazinin fethi İspanya ile anlaşmazlıklar çıkmasına yol açtı; bunun nedeni İspanya'nın Tordesillas antlaşması uyarınca Amazon ırmağının ağzından Sao Paulo'ya uzanan bir çizginin batısındaki bütün merkezleri denetlemek istemesiydi. Özellikle Brezilya'nın güney kesimlerinde çözümlenmesi güç sınır sorunları ortaya çıktı. Uruguay devletinin kaynağı olan Sacramento sömürgesi Portekizliler tarafından bu kesimde, Plata ırmağı kıyısında kurulmuştu (1680). İspanyollar bu sömürgeyi önce tahrip ettiler, sonra Utrecht antlaşmasıyle (1713) bırakmak zorunda kaldılar; ama *reducciones* kurmak isteyen ispanyol Cizvitleri buraya kanunsuz olarak yerleştiler (1750-1763). Sonunda Portekiz, San İldefonso (1777) ve Pareto (1778) antlaşmalarıyle bu topraklardan kesinlikle vazgeçmek zorunda kaldı. Buna karşılık, Rio Grande do Sul'ün çobanlık yönünden değerlendirilmesi işine güçlüklerle karşılaşmaksızın girişilebildi.

Sömürgelerde iktisat ve toplum hayatı

Bu devrede Brezilya'nın zenginliği sağlam temellere dayandı; Brezilya Methuen antlaşmasıyle Britanya ile iktisadî dayanışma kurdu, böylece pirinç, tütün, boya elde edilen bitkiler, özellikle de şekerkamışı tarımında yeni bir atılım yaptı; şekerkamışı Rio ve Sao Paulo eyaletlerinde yetiştirilmeğe başlandı. Maranhas'dan, Goias'a kadar pamuk, Paro'dan Bahia'ya kadar ise kakao yetiştiriliyordu.

Joao I zamanında (1750-1777) Pombal, Portekiz gibi Brezilya'da da bir yenileştirme siyasetine girişti; bu siyasetin amacı büyük toprak sahipleri yönetiminin son izlerini ortadan kaldırmak, devlet memurlarının ahlâk bozukluğunun önüne geçmek, tarım ve maden üretimini artırmaktı. Amacını gerçekleştirebilmek için göç olayını, kamu hizmetlerini ve öğretimi düzenledi; yerlilerin köle olarak alınıp satılmasını yasakladı (1775), ama Angola'dan getirtilen bayağı hizmet işçilerinin sayısını giderek artırdı; ticareti geliştirmek için şirketler kuruldu. Ticaret tekelleri ancak boya elde edilen ağaçlara, tuza, balıkçılığa ve içkilere uygulandığı için bu son teşebbüsün kısmen başarısızlığa uğramasına rağmen Portekiz, Büyük Britanya'nın yanı sıra bu

Cabral'ın Brezilya'yı alışı

BREZİLYA 1519'da Lopo Homem tarafından (Bibliothèque Nationale)

Foto. Viollet, Bibl. nat. (LAROUSSE)

işten sömürge paktı uyarınca büyük kazanç sağladı; yalnız cizvitlerin ülkeden kovulması birkaç güçlük doğurdu; cizvitlerin kovulmasının sebebi kolonlar tarafından yerlilere yardım etmekle (yerli köyleri v.b.) suçlanmalarıydı. Bununla birlikte, bu iktisadî gelişmeye rağmen Brezilya'nın siyasî ve sosyal dengesi tehlikeye düştü. Amazon ormanlarına ve Mato Grosso campos'larına sığınan yerlilerin sayısı azdı ve pek tehlikeli değildiler; ama nüfusun büyük kısmını meydana getiren kütlenin durumu böyle değildi; bu kütle çok karışık bir toplum meydana getiriyordu ve ırkların karışması sonunda yeni bir insan tipi (caboclo) ortaya çıkmıştı. Caboclo terimi ilk anlamıyle Portekizlilerle yerlilerin karışmasından meydana gelen melezleri ifade ediyordu; ama geniş anlamıyle zencilerle beyazların ve zencilerle yerlilerin karışmasından doğan melezleri de kapsıyordu. Gerçekte Caboclo'lar genellikle çiftçilik, bazen de madencilikle uğraşırlar ve yoksulluk içindedirler. XVIII. yy.dan itibaren büyük toprak sahipleri ve kurnaz tüccarlar hızla büyük servetler kazandıkça Caboclo'ların yaşama şartları ağırlaştı; idarenin yüklediği ağır vergiler ve XVIII. yy. sonunda Minas Gerais yaylalarını kırıp geçiren madenlerle ilgili buhran yüzünden Caboclo'ların hoşnutsuzluğu daha da arttı. Fransız yazarlarının felsefî ve siyasî eserlerini okumanın aydın sınıf arasında doğurduğu akımın yanısıra devrimci bir hareket ortaya çıktı; ama devrimin önüne geçildi. Devrim hareketinin bastırılmasında hükümetin enerjik bastırma kararları almasından çok (1792'de Tiradentes'in idamı) ülkeye eskiden yerleşmiş beyazlarla, zengin melezlerin etkisi büyük oldu; bunlar Brezilyalıların enerjisini millî kavrama yönelttiler.

Napolyon I'in Portekiz başkentini işgalinden sonra Portekiz kraliyet ailesi ve başkentinin 1808'de Rio de Janeiro'ya aktarılması sırasında Brezilya milliyetçiliği daha somut bir hale geldi. Ülkede bir basımevi, gazeteler, bankalar kuruldu. Özellikle, 1816'da kral Joao VI adıyle tahta çıkan naip, İngiltere ile bir antlaşma imzaladı (Bahia antlaşması, 1810); bu antlaşma Brezilya ürünlerinin satış imkânını artırdı ve ülke limanlarını dış ticarete açtı; böylece Portekiz'den çok Brezilya'nın işine yarayan bir siyaseti benimsedi. Joao VI, 1820 Portekiz devriminden sonra Avrupa'ya dönünce (1821) Brezilya naipliğini ortanca oğlu dom Pedro'ya bıraktı. 1808'den 1821'e kadar özgürlük yolunda ilk adımları atan Brezilya, yeniden basit bir Portekiz sömürgesi olmayı kabul etmedi. Bunun üzerine için için hazırlanan devrimin İspanyol sömürgelerinde olduğu gibi başarıya ulaşmasından korkan dom Pedro, brezilyalı büyük toprak sahiplerinin de ısrarıyle Brezilya halklarının savunucusu olmayı kabul etti; kısa süre sonra bağımsızlık ilân edildi (7 eylül 1782) ve dom Pedro 12 ekimde imparator oldu. (Bk. PEDRO I. Brezilya imparatoru.)

Bağımsız Brezilya

● *Brezilya imparatorluğu.* Amiral Cochrane kumandasındaki britanya filosunun baskısıyle 1823'te portekiz birlikleri ülkeden ayrıldılar. 1824'te Anayasa yürürlüğe girdi; Anayasa imparatora yasama gücünü kontrol etme hakkını sağlayarak «ılımlaştırıcı» bir güç verir. Ama Pedro I, 1826'da Joao VI'nın yerine geçmek için Portekiz'e gitmek isteyince ülkede bir buhran başladı. Brezilya Lizbon'dan değil, Rio'dan yönetilmek istiyordu. 7 Nisan 1831 ayaklanmasıyle imparator tahtı oğlu Pedro I'e bırakmak zorunda kaldı. Pedro I, Brezilya'da doğmuştu; ama yaşının küçüklüğü (beş yaşındaydı) bir naiplik kurulmasını gerektirdi (1831-1841), bu naiplik kurumu Nordeste'de, sonra da güneyde karışıklıklara yol açtı. 1834'ten itibaren ek bir antlaşmayle taşra imtiyazlarına tavizler verildi ve gerçek bir parlamento rejimi kuruldu; iktidarın muhafazakâr ve liberal partiler arasında el değiştirmesi bu rejimin özelliğidir.

Pedro II, çok kültürlü bir hükümdar ve orta bir siyasetçiydi; şartlara göre Brezilya'daki iki partiden birini veya öbürünü destekleyerek özellikle 1834'ten itibaren (Parana kabinesi) büyük bir iktisadî kalkınma siyasetini (kara yolu ve demiryolları yapımı) kabul ettirmeyi başardı; bu siyaset, yatırımları yapan soylu sınıfın işine yaradı; bu sınıf 1860'tan itibaren büyük ölçüde kahve tarımına girişti. Kahve tarımı Guyana'da başlamış, XVIII. yy. sonunda Peru'ya girmiş, sonra Rio ve Sao Paulo'ya ulaşmıştı; Sao Paulo da 1880'den 1929'a kadar sürekli olarak Sao Paulo yaylalarında gelişti.

Ülkenin değerlendirilmesini çabuklaştırmak için Pedro II, 1830'dan itibaren Avrupalıların ülkeye göçmelerini destekledi; bu göçüş güney Brezilya'nın kalabalıklaşmasına katkıda bulundu (alman kolonilerinin kurulması). Ama Paraguay'a karşı yok edici bir savaşa girişmek zorunda kaldı (1865-1870); bu savaş Brezilya ordusuna ve kumandanları Caxias'a temsil ettikleri gücün bilincine varmak fırsatını verdi. Bu yüzden Pedro II'nin liberal ama zorbaca siyaseti, rahip sınıfının (medenî durumun basitleştirilmesi, masonluğun desteklenmesi), muhafazakârların (genel oylama sistemi), liberallerin (otoriterlik) ve yatırımları elinde tutan soylu sınıfın (köle ticaretinin 1871'de yavaş yavaş başlanarak 1888'de tamamiyle yasaklanması) hoşnutsuzluklarını imparatora karşı birleştirince rejimi değiştirmek ve cumhuriyeti ilân etmek için (15 kasım 1889 pronunciamento'su) araç olarak ordudan yararlanıldı. Hükûmet darbesinin başarıya ulaşmasında Auguste Comte pozitivizminin aydın çevrelerdeki etkisinin payı büyüktür; bu etki öylesine yaygındı ki yönetici sınıflarda hiç kimse, hatta kral bile artık monarşinin erdemlerine inanmıyordu.

● *Brezilya Federatif cumhuriyeti.* Subayların (Fonseca) ve pozitivist'lerin (Magalhaes) yardımıyle hazırlanan ve 22 şubat 1891'de yürürlüğe giren cumhuriyet Anayasası uyarınca laik (kilise ile devlet işlerinin ayrılması) ve federalist (A.B.D.'ninkilere benzer kurumlar yaratılması) bir devlet kuruldu. Brezilya öbür Güney Amerika devletlerinin tersine ordu ve donanmanın çalkantılarına (1803) karşı koymayı başardı. 1894'ten (cumhurbaşkanlığa Barros'un seçilişi), 1930'a kadar tamamıyle yasalara uygun olarak on iki cumhurbaşkanı birbirini izledi; bu sırada Monroe'nin doktrininden ayrılmayan Brezilya özellikle kahve ihracatının artması sayesinde zenginleşiyordu; kahve ihracatının artmasında sayıları gitgide çoğalan avrupalı göçmenlerin (İtalyan, İspanyol ve Portekizliler) katkısı oldu. Brezilya iktisadında kahvenin, yani Sao Paulo eyaletinin, hep başlıca rolü oynaması hükûmet memurlarının çoğunun Nordestelilerden değil de Sao Paulo'lulardan seçilmesini açıklayabilir ve devletin 1906 aşırı üretim buhranı sırasında kahve üreticilerine yaptığı malî yardımı da haklı çıkarır.

Brezilya'nın ağırlık merkezi güneye doğru kayarken Amazonas topraklarının Brezilya sınırları içindeki bölümünün ülkeye katılmasına girişildi. Spix ve Martius'un Amazon ırmağı boyu ve Japura'da (1817-1820), Castelmau kontunun Paraguay ırmağı kaynaklarında (1843-1847), Dr. Crevaux'nun iç kesimlerdeki büyük yaylalarla (1876-1882), H. Meyer'in Xingu kıyılarında (1900) yönettikleri bir dizi ilmî araştırma seferi sayesinde bu birleştirme hareketi baslatıldı. 1914'te Brezilya'nın Latin Amerika'da en güçlü devlet olduğu tartışılmaz bir gerçektir. A.B.D.'nin İtilâf devletleri yanında savaşa girmesinden hemen sonra Birinci Dünya Savaşına Almanya'ya karşı katılması üzerine iktisadî faaliyeti daha da arttı. Güneyde yetiştirilen buğday ve amazon ormanlarından (seringueiros'lerin rolü) elde edilen kauçuk üretimi geliştirildi ve ihraç edilmeğe başlandı. Ama avrupa pazarlarının kapanması, kauçuk fiyatlarının özellikle de kahve fiyatlarının düşmesi (1929) rejimin yıkılmasına yol açtı. Güneyli bir doktor olan liberallerin önderi Getulio Vargas gerici bir dikta hükûmeti kurdu; 1891 Anayasasını yürürlükten kaldırdı, Sao Paulo'da bağımsızlık isteyen bir ayaklanma hareketini bastırdı (1932), kendini dört yıl süreyle cumhurbaşkanı seçtirdi ve yeni bir Anayasayı meclisten geçirmeyi başardı (1934); bu Anayasa kısmen temsilî (milletvekillerinin yüzde 80'i), kısmen korporatif sistemle (milletvekillerinin yüzde 20'si) bir parlamento seçilmesini öngörüyordu. 1937'de cumhurbaşkanı Vargas kongreyi dağıttı, eski partileri kapattı ve bir plebisit sonunda altı yıl için Brezilya diktatörü oldu; böylece rejimin dikta özelliği artıyordu. Başlangıçta bu rejim Avrupa'daki faşist devletlere benzer bir görünüş aldıysa da Vargas Brezilya'yı İkinci Dünya savaşına müttefikler safında soktu (1942'de 25 000 kişilik birlik). Bununla birlikte 1945'te bir generaller topluluğu tarafından devrildi ve 1946'da yeni bir demokratik ve federatif Anayasa kabul edildi. Ama general Dutra yönetimi zamanında Brezilya komünist partisinin hızla gelişmesi (oysa parti kanun dışıydı) tehlikesiyle karşılaştı.

Sovyet ideolojisi etkisini olduğu kadar Kuzey Amerika'nın malî müdahalesini de savuşturmak isteği 1950'de Getulio Vargas'ın ezici bir çoğunlukla yeniden seçilmesini sağladı. Vargas'ı marmiteiros hareketi destekliyordu; bu hareket birçok bakımdan general Peron'un descamisados'larının benzeridir. Ama Vargas bir muhalif gazeteciye tertiplenen suikastin kışkırtıcısı olmakla suçlanınca ordu, görevinden ayrılmasını istedi; Vargas kendini öldürdü (24 ağustos 1954). J. Café Filho'nun kısa süreli cumhurbaşkanlığından sonra (1954-1955), yerine geçen J. Kubitschec Kuzey Amerika ve Sovyet denemelerinden eşit ölçüde yararlanarak ülkenin değerlendirilmesine girişti: sınaî donatımın hızlandırılması (Volta Redonda'daki demir tesisleri); yeni sanayi veya maden işletmelerinde yabancı şirketlere en çok yüzde 49 oranında hisse senedi verilmesi yoluyle Brezilya'ya zengin liklerini dilediği gibi kullanma özgürlüğünü verme isteği, federal organlarda toplanan iktidarın bir bölümünü eyalet hükûmetlerine vererek ülkenin iktisadî ve siyasî teşkilâtını merkeziyetçilikten uzaklaştırma çabaları; Brezilya'nın siyasî birlik ve bütünlüğünü sembolleştirmek üzre Goias'ın merkezinde yeni bir başkent kurma (Brasilia) isteği. Böylesine geniş bir programın gerçekleşmesi bir ulaşım şebekesinin kurulmasına bağlıdır; ulaşım kıyılarda aşırı yoğunlaşan nüfusun, ülkenin iç bölgelerine dağıtılmasını sağlayacaktır; kıyılardaki aşırı kalabalığın az beslenmişliği ve gizli yoksulluğu toplumsal kargaşalıklara gebedir; üstelik gelecekte bir zenginlik kaynağı olabilecek bu nüfus yoğunluğu XX. yy.ın ortasında Brezilya maliyesi için ağır bir yük meydana getirmektedir. 1961'de Janio Quadros cumhurbaşkanlığına seçildi, aynı yıl içinde istifa etti ve yerine başkan yardımcısı J. Goulart geldi. Goulart, 1 nisan 1964'te devrildi ve mareşal Castello Branco cumhurbaşkanı oldu.

21 Nisan 1960'ta, yeni başkentin Brasilia olduğu, şehrin kurucusu başkan Juscelino Kubitschec tarafından resmen açıklandı. Ama bu olağanüstü başarı, daha az şirin, hemen hemen çöl görünüşlü, sıkıcı yaylalar üzerinde kaybolmuş böyle bir yere gelmek için Rio'yu bırakmak zorunda kalan memurlar başta olmak üzere, şiddetli tenkitlere uğradı. Gerekmiş olan muazzam masraflar, artmakta olan enflasyona ve iktisadın bozulmasına hedef oldu.

Bu nedenle, ekim başkanlık seçimleri, Kubitschec'in desteklediği mareşal Lott'u 1 700 000 oy farkla yenen (oyların yüzde 48'i) Sao Paulo eski valisi Janio Quadros'a ezici bir zafer sağladı. Seçim sembolü bir süpürge olan Quadros, idaredeki bozukluk ve hesapsız plansız masraflara karşı mücadele önderi olarak ortaya çıktı ve hükûmet giderlerinde 100'de 30 bir indirim yapılmasını emretti. Gerçekteyse Quadros'un düzensiz politikası, enflasyonu artırmaktan başka işe yaramadı. Askerî çevreler ve Guanabara devletinin nüfuzlu valisi Carlos Lacerda tarafından komünizme şirin görünmekle suçlanan Quadros, «karanlık güçlerin kurbanıyım» diyerek, ağustos 1961'de ansızın istifa etti.

Büyük mülk sahibi, Vargas'ın eski işbirlikçisi başkan yardımcısı Jao Goulart'ın başkan olması gerekti. O sırada Goulart Çin'deydi. Ancak Goulart başkanlığa onun başkanlık yetkilerinin meclisler tarafından kısıtlanmasını kabul etmesinden sonra getirildi (ekim, 1962). Ama 6 ocak 1963'te, bir referandumla, başkana yetkilerinin hepsi geri verildi. J. Goulart, halk kütlelerinin gitgide daha şiddetle istemekte oldukları

BULGARİSTAN
ROMANYA
YUGOSLAVYA
YUNANİSTAN
TÜRKİYE
KARA DENİZ
EGE DENİZİ
MARMARA DENİZİ
SOFYA
Filibe (Plovdiv)
Varna
Burgaz
Rusçuk
Giurgiu
Plevne
Tırnova
Lofça
Şumnu
Razgrad
Eski Cuma
Isperikh
Dobriç
Balçık
Kavarna
Silistre
Kazanlık
Eski Zağra
Yeni Zağra
İslimye
Zimniça
Hasköy
Pernik
Köstendil
Samokov
Balkan dağları
Rodop dağları
Vitoş dağı 2285
Rila dağı
Musalla tepesi 2925
Pirin dağı 2915
Demirkapı geçidi
Edirne
Kırklareli
İstranca dağları
İSTANBUL
Tekirdağ
Dedeağaç
Gümülcine
İskeçe
Kavala
Drama
Serez
Selânik
Selânik körfezi
Orfano körfezi
Halkidikya yad.
Çanakkale
Balıkesir
Bursa
Uludağ 2543
Kaz dağı
Bilecik
İzmit
Larissa
Volos
Kaliakra burnu
Semadirek
İmroz
Bozcaada
Limni
Taşoz
0 20 40 60 80 100 km

BREZİLYA
ATLAS OKYANUSU
VENEZUELA
İNGİLİZ GÜYANI
SURİNAM
FR. GÜYANI
GEORGETOWN
PARAMARIBO
CAYENNE
CARACAS
BARQUISIMETO
Trinidad
AMAZONAS
PARÁ
MATO GROSSO
GOIÁS
MINAS GERAIS
SÃO PAULO
PARANÁ
SANTA CATARINA
RIO GRANDE DO SUL
BAHIA
PIAUÍ
CEARÁ
RIO GRANDE DO NORTE
PERNAMBUCO
SERGIPE
ESPÍRITO SANTO
BOLİVYA
PARAGUAY
ARJANTİN
URUGUAY
ŞİLİ
PERU
Manaus
BELÉM
São Luís
Teresina
FORTALEZA
Natal
João Pessoa
RECIFE
MACEIÓ
Aracaju
SALVADOR
Ilhéus
BRASÍLIA
Anápolis
Goiânia
Cuiabá
Campo Grande
BELO HORIZONTE
Vitória
RIO DE JANEIRO
NITERÓI
SÃO PAULO
SANTOS
CAMPINAS
CURITIBA
Florianópolis
PORTO ALEGRE
Pelotas
Rio Grande do Sul
MONTEVIDEO
BUENOS AIRES
LA PLATA
ROSARIO
SANTA FE
ASUNCIÓN
LA PAZ
Cochabamba
Oruro
Salta
Oğlak dönencesi
0 500 km
Bitki örtüsü
Daima yeşil nemli orman
Ağaçlı savan (Campo cerrado)
Yapraklarını döken tropikal orman
Savan (Compo limpo)
Arokaryalı orman
Campo cerrado ve caatinga «babaçus» palmiyeleri
Seyrek mimoza ormanı
Pantanal kompleksi (bataklık)
Kıyı bitkileri
Başlıca ticarî bitkiler
Kahve
Kakao
Pamuk
Pirinç
Şekerkamışı, tütün, pamuk
Şekerkamışı
Sulamalı pamuk ve şekerkamışı

solda, oyma tahtadan put, Aşağı Amazon sanatı; sağda, İsa kilisesi XVIII. yy. barok sanatı Congonhas (Minas Gerais)

...syal reformları gerçekleştirmeyi denedî ve başlıca hedef olarak, toprak reformunu ele aldı. Mart 1964'te, köylülerle toprak sahipleri arasında olaylar patlak verdi. Bazı ordu çevrelerinin, özellikle deniz subaylarının endişeleri, 31 mart askerî isyanına yol açtı. Halk kütlelerinin başıboşluğu, Goulart'ı ordu şeflerinin ültimatomuna boyun eğip sürgüne gitmeğe zorladı (1 nisan 1964). Milletvekilleri Meclis başkanı Ranieri Mazzili'nin geçici hükûmeti, birçok kimsenin tutuklanmasına yol açtı ve önemli sayıda tanınmış kişiyi medenî haklarından yoksun bırakan bir «antikomünist» temizlik çabasına girişti. Sindirme hareketi, özellikle işçi sendikalarına, köylü birliklerine ve üniversite çevrelerine dokundu. 9 Nisanda yayımlanan 1 numaralı esas kararname, 1946'nın liberal Anayasasını katılaştırdı ve altı ay süreyle devlet başkanına çok geniş yetkiler tanıdı. 15 Nisanda, mareşal Castelo Branco cumhurbaşkanı oldu. Birleşik Amerika'nın önemli malî yardımından faydalanan yeni hükûmet, etrafına C. L. Cerda'nın öngördüğü «Linha Dura»nın aşırı sağ temsilcilerine muhalif ılımlıları topladı. Bununla birlikte, yıkıcı diye bilinen unsurlara karşı şiddetli bir temizleme siyaseti güttü. Brezilya'nın dış siyaseti, Dominik sorununda Amerika Devletleri Teşkilâtına vermiş olduğu olumlu cevapta açıkça görülür; Brezilya ordusu, Kuzey Amerikalıların her zaman yanındadır. İçte ise enflasyon 1964'te en yüksek noktasına ulaştı. O yıl hayat yüzde 87 oranında bir artış gösterdi. Planlama bakanı Roberto Campos, 1967'ye kadar görevde kalarak, bunu yavaşlatmayı başardı. Bir «istikrar planı» sayesinde, hayat 1965'te ancak yüzde 45 ve 1966'da yüzde 38 oranında pahalılaştı. Brezilya ekonomisi o zaman bir çeşit malî sağlamlık kazandı. Vergi reformu yapıldı, yolsuzluklarla mücadele edildi. Fakat bu ekonomik ve sosyal politika, özellikle dar gelirlilerin ve Minas Gerais demir madeninin işletilmesi için Amerikalılarla yapılan anlaşmayı hoş görmeyen milliyetçilerin karşı çıkmasına yol açtı. Rejim 1965 seçimlerinde, liberal muhalefeti tutan bir valiler çoğunluğunun iş başına gelmesinden sonra, ciddî zorluklarla karşılaştı. Bu nedenle, 2 sayılı Esas Kararname (27 ekim) mareşale, halefini seçme hakkına kadar varan olağanüstü yetkiler tanıdı: milletvekilleri yeni hükûmet partisine (Millî Yenilesme birliği «Arena») yazılacak veya izin verilmiş tek başka siyasî teşkilât olan Brezilya Demokrat hareketine katılacaktır. Bu düzenleme rejimin evrimini sağlamış oluyordu. 3 Eylül 1966'da, rejim taraftarlarının iş başına gelmesini sağlayan (iki dereceli seçim) bir usule göre yeni valiler seçildi. 3 Ekimde, parlâmento, bir başka mareşali Castelo Bronco'ya halef olarak tayin etti. Bu, eski savaş bakanı ve tek aday Costa e Silva idi. Aynı ekim ayında, Castelo Branco, üyelerinden beşinin dokunulmazlığının kaldırılmasına karşı gelen parlamentoyu kasıma kadar tatil etti. 15 Kasım genel seçimleri, Arena'nın parlamento çoğunluğunu muhafaza etmesini sağladı. Yeni bir Anayasa, yürütme organını daha da güçlendirdi: başkan, kararname yayımlayabilecek ve acil durumlarda, millî meclise (kongreye) danışmadan, altmış gün süreyle sıkı yönetim ilân edebilecekti. Mareşal Costa e Silva, 15 mart 1967'de iş basına geldi; bu tarihten iki gün önce, millî menfaatlere aykırı sayılarak faaliyetlere savaşmada sert bir araç olmak üzre, bir devlet güvenliği kanunu yayımlanmıştı.

Nisan 1964 olaylarından doğan rejim, muhalefeti sindiremedi; en etkin temsilcileri katolik kilisesinin bazı üyeleriyle öğrenci çevreleri idi.Geleneksel siyasî çevrelerden gelen başka unsurlar da 1966 ve 1967'de, Carlos Lacerda'dan Kubitschek'e kadar uzanan bir «Geniş cephe» meydana betirdiler. J. Quadros da kendi hesabına, eski işçi partisinden gelen muhalifleri bir araya toplamaya gayret etmektedir.

Anayasa

18 Eylül 1946 Brezilya Anayasası (cumhuriyetin ilânından bu yana besinci Anayasa) yürütme gücünü cumhurbaşkanına verir. Cumhurbaşkanı beş yıl süre için seçilir, askerî ve sivil yönetimin başkanıdır, Millî kongreye karşı sorumlu bakanlar atamak ve işten el çektirmek hakkına sahiptir. Kendisiyle aynı tarihte seçilen ve kanun hükmü gereğince, aynı zamanda senato başkanı olan başkan yardımcısı otomatik olarak başkanın yerine geçer.

Senato üyeleri eyalet başına üç senatör olmak üzere 8 yıl süre için seçilir. Millet meclisi üyelerinin sayısı ise nüfusa göre değişir. Bu iki meclis yasama gücünün organı olan millî kongreyi meydana getirir. En yüksek federal mahkeme, Anayasa mahkemesidir. Bu mahkemenin on bir yargıcını senatonun onayıyle Cumhurbaşkanı seçer; bu yargıçlar bakan seviyesindedirler. Federal Temyiz mahkemesi, seçim mahkemeleri ve askerî mahkemeler yargı gücünü meydana getirir. Okuma yazma bilen, on sekiz yaşındaki her kadın ve erkek brezilyalının oy verme hakkı vardır.

GÜZEL SANATLAR

Brezilya'da Kolomb öncesinden kalma önemli bir kültür merkezi yoktur. Yerli sanat; birkaç kabilenin eserinden ibarettir; Tupi'lerin keramikleri; Kaduveos ve Katukinas'ların tahtadan maske ve bebekleri; Amazon yerlilerinin tüyden süsleri. Sömürge dönemi sanatı bütünüyle Karşı-Devrim döneminin barok üslûbuna bağlanırsa da aslından ayrılan yeni özellikler gösterir. Gelişmesi oldukça geç oldu; en parlak dönemi XVII.; özellikle de XVIII. yy.dır. İnşaat yapma izni, hattâ bazı malzemeler Portekiz'den geldiği için, bu ülkenin başkentiyle sürekli ilişkiler kurulmuştu. O kadar ki, bu ilişkiler Brezilya eyaletlerinin karşılıklı ilişkilerinden de daha sıkıydı. Bu yüzden her eyalet kendine has eğilimler gösterir: Bahia (Salvador) büyük boyutlara, Recife süslemeye, Minas Garais klasik sadeliğe yönelmiştir.

Öte yandan, tamamıyle dinî olan brezilya sanatı halka dayanan, soylu sınıfı olmayan, dinî dernekler çevresinde merkezîleşen, akıl almaz zenginlikte bayramların coşturduğu bir toplumun ürünüdür: Brezilya XVIII. yy.ın ortasında Ortaçağ dönemini yaşayan bir dünyadır. Zenci ırk geniş hayal gücüyle önemli rol oynar. Kiliseler özel bir plana göre yapılır: hıristiyan topluluğunun dinî hayatına ayrılan çok sayıda oda iki yanlı bir koridorla birbirine bağlanır; kapı, merdiven ve tribünler diktörtgen paralelyüzün dış sadeliğini ve iç bütünlüğünü bozmaksızın çeşitli bölümlerden öbürlerine geçişi sağlar. Cepheler, tek kapılı, üstünde üçgen bir alınlık bulunan bir dikdörtgen veya karelerden meydana gelir; sadelik bakımından, bildiğimiz kilise planına uygundur.

Barok çizgilerin fantazisi süslemede, özellikle kilisenin içindeki tahta oymalardadır. Ama kilise bütünüyle sadedir ve ritim bütünlüğü bozulmaz.

En ünlü anıtlar Recife'dedir (Pernambuco eyaleti): Concepcion kilisesi, ünlü yaldızlı mihrabıyle San Francisco kilisesi tavanları, zengin süslemelerle kaplı katedral ve manastır; ayrıca Rio de Janeiro'da San Benito ve San Francisco kiliseleri, Minas Gesais eyaletinde melez Antonio Francisco Lisboa tarafından yapılmış ve süslenmiş Ouro Prêto (San Francisco), Mariana, Congohas do Compo kiliseleri. Antonio Francisco Lisboa «Sakat» (1730-1814) en ünlü sanatçılardandır.

Valentim da Fonseca e Silva ve değerli sanatçılar yuvası Baia okulundan yetişen İnacio da Costa Brezilya'nın başlıca heykeltıraşlarıdır. İlgi çekici ressamlar da çoktur: Joao de Deus Sepulveda (Recife'de çalıştı), rahip Ricardo do Pilar (Rio'da, San Benito kilisesindeki *Yaralı İsa* adlı tablosu ünlüdür).

Bu yapılardaki *Azulejos* denen keramik süslemeler, göz aldatıcı biçimlerle süslü tavanlar ve yaldızlı tahtadan oymalar çok değerli sayılır.

XIX. yy.da Brezilya sanatı dinden uzaklaştı ve Avrupa, özellikle de fransa okulunu izledi. Fransız enstitüsü üyelerinden meydana gelen bir fransız sanat misyonu (aralarında ressam Taunay de bulunuyordu) 1816'da Brezilya'ya gitti. Bu misyon öğrenciler yetiştirdi ve faaliyetini gösteren işler bıraktı. İmparator Pedro II sanatçıları korudu. Mimarlık, tek katlı sömürge tipi evlerden amerikan üslûbunda gökdelenlere hiç bir geçiş dönemi tanımadan atladı.

XX. yy.da Brezilya'da yeni ve kendine has nitelikler gösteren bir resim okulu gelişti. Lasar Segall (1885-1957) ve Candido Portinari (doğ. 1903) bu okulun en ünlü iki temsilcisidir.

1954'ten beri iki yılda bir düzenlenen Sao Paulo sergileri milletlerarası sanat hayatında rol oynar.

1960'ta Brezilya'nın başkenti Brasilia'nın kurulmasıyle, mimarîde gözle görülür bir gelişme oldu; şehrin planını ve yapımını Lucio Costa (doğ. 1902) ve Oscar Niemeyer (doğ. 1907) gerçekleştirdiler. A. Eduardo Reidy'nin (1909-1964) kurduğu Rio

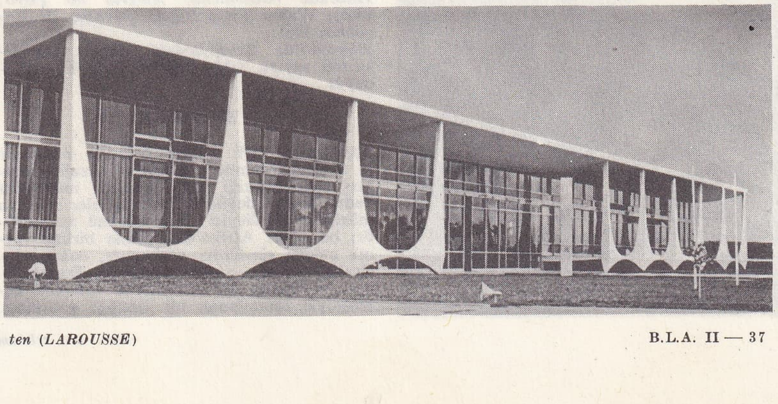

Brasilia'da hükûmet sarayı

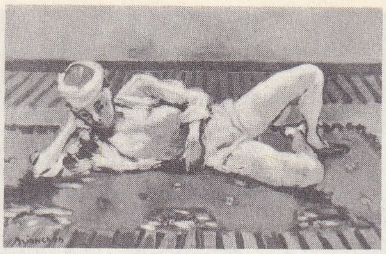

Maurice BRİANCHON'dan «Kırmızı Halı»

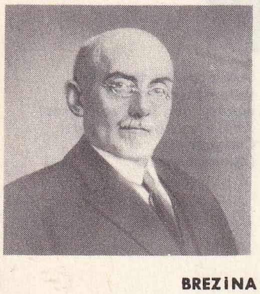

BREZİNA

Aristide BRİAND (Milletler cemiyetinde, 1926)

Modern Sanat müzesi de 1960'ta açıldı. Sergio Bernardes (doğ. 1919), «M.M.M. Roberto» (Marcelo, 1908-1964; Mauricio, doğ 1913; Milton 1914-1953), Rino Levi (1901-1965), Jorge Machado Moreira (doğ. 1904) gibi mimarlar çok geniş ve modern bloklar kurdular. Bahçe mimarı Roberto Burle-Marx (doğ. 1909) ilgi çekici bahçeler yarattı (Rio'daki, do Atérro da Gloria bahçeleri).

● Birçok müze kuruldu: Sao Paulo'daki Çağdaş Sanat müzesi (1964), Salvador'daki Modern Sanat ve Kutsal Sanat müzeleri, Salvador'da 1966'da iki yılda bir tekrarlanacak bir modern sanat gösterisi yapıldı. Recife şehrinde yeni bir sanat merkezi kuruldu. Brezilya'daki en büyük sanat gösterisi Sao Paulo'da iki yılda bir yapılan ve milletlerarası yankılar yapan gösteridir.

● *Resim alanında,* aralarında Di Cavalcanti'nin de bulunduğu (doğ. 1897) figüratif sanatçıların yanı sıra Alfredo Volpi (doğ. 1896), Yolanda Mohaly (doğ. 1909), Danilo di Prete (doğ. 1910), Polonya asıllı Frans Krajcberg (doğ. 1921) ve Japon asıllı Manabu Mabe (doğ. 1924) gibi ressamlar soyut bir sanat anlayışını geliştirdiler. Bu sanatçılar dışında brezilyalı çağdaş ressamların başlıcaları şunlardır: Brezilya'nın zengin halk geleneklerinden esinlenen Djanira do Mota e Silva (doğ. 1914), yağlıboya ve ofort tekniğiyle çalışan İberé Camargo (doğ. 1914), geometrik kompozisyonlar yapan Milton Dacosta (doğ. 1915). Brezilyalı ressamlardan birçoğu yurt dışında ün kazanmıştır: Grafik Sanatlar enstitüsü müdürü Mentiro, Cicero Diaz (doğ. 1908) ve Antonio Bandeira (doğ. 1922) çok orijinal ve saf bir halk sanatı okuluyle yeni figüratif eğilimlerin temsilcileri (msl. Antonio Dias [doğ. 1944]) bunların başlıcalarıdır. Brezilya'da gravür sanatı da önemli bir gelişme gösterdi; bu türün öncüsü Oswaldo Goeldi (1895-1961) Venedik'te iki yılda bir yapılan yarışmada birçok ödül kazandı.

● *Heykeltıraşların* en ilgi çekicileri şunlardır: Victor Brecheret (1894-1955); klasiklerden Bruno Giorgi (doğ. 1905); Alfredo Ceschiati (doğ. 1918); gerçeküstücü Maria Martins (doğ. 1900).

SİNEMA

Sayısız iktisadî zorluklarla karşılaşan brezilya sineması 1940'tan 1950'ye kadar nicelik ve nitelik bakımından düşük bir seviyede kaldı. Değerli sayılabilecek filimler parmakla gösterilecek kadar azdır: Humberto Mauro'nun *O Cortaço* (Avlu) [1946], Carmen Santos'un *Incorfidencia Miniera* [1948] adlı eserleri ve G. Vasconcelos'un *Sertao* [1947] veya Pedro Lima'nın *Nordeste* adlı sosyal eğilimli belgesel filimleri bu dönemin başlıca eserleridir. 1950'de, Brezilya bankası ve Sao Paulo eyaleti tarafından kurulan yeni bir ortaklık, her yıl on önemli filim yapmayı kararlaştırdı; filimlerin dağıtımını Columbia şirketi üzerine alacaktı. Bu iddialı programı düzene sokması için Alberto Cavalcanti görevlendirildi. Cavalcanti'nin genç yapımcılar üzerindeki etkisi büyük oldu: Adolfo Celli'nin *Caiçara* (1950), Tom Payne'ın *Terra é Sempre Terra* (Dünya Hep Dünya Kalacaktır) [1951] adlı filimlerinin prodüktörlüğünü yaptı. Bu arada, büyük bir başarıyle Brezilya'ya has destansı filimi tanıttı: Lima Barreto'nun yönettiği *O Cangaceiro* adlı bu filim çok ilgi topladı ve milletlerarası bir başarıya ulaştı. Çalışmalarını sürdürmek üzere Avrupa'ya dönmeden önce, Cavalcanti başka bir şirket hesabına iki filim yönetti: *Simao o Caôlho* (Tekgözlü Simon) [1952] ve *O Canto do Mar* (Denizin Şarkısı) [1953]. İki yarı -belgesel filim, Salomao Scliar'ın *Vento Norte*'si (Kuzey Rüzgârı) [1952], Nelson Pereira dos Santos'un *Rio 40°*'si (1957) ile Walter Hugo Khouri'nin *Estranho Encontro'su* (Tuhaf Rastlantı) [1958] ve *Na Garganta do Diabo*'su (Şeytan Uçurumları) [1960], 1952-1960 arasında dikkati çeken belli başlı filimlerdir. Kuzey Amerika'nın üstünlüğü 1958'den itibaren (bu yıl içinde satılan 300 milyon biletin hemen hemen 250 milyonu A.B.D.'de çevrilen filimlere gitmiştir) azalmağa yüz tuttu; bu arada Brezilyalıların millî bir sinema kurmak amacını güden çabaları dağınık kaldı, oysa aşılması gereken zorlukların sayısı oldukça kabarıktı. Bununla beraber Anselmo Duarte'nin, geleneksel olmasına rağmen ilgi çekici filmi *O Pagador de Promessas* 1962'de Cannes festivali büyük ödülünü kazanınca, gözlemcilerin dikkati Brezilya'ya yöneldi. Bu ülkede filim yapımının bir evrime yöneldiğini sezdiren belirtiler ortaya çıktı. Yeni bir sinemacı kuşağı kendini kabul ettirdi. «Cinema Novo»'nun (Yeni Sinema) sözü edilmeğe başladı. Bu genç yönetmenler brezilya sinemasının daha titiz olmasına, gerçeklerin daha güçlü biçimde gözlenmesine çalıştılar: o zamana kadar beyaz perdeleri dolduran geleneksel «karnaval» filimlerine yani folklorun aldatıcı çekiciliğine karşı ayaklandılar ve doğrudan doğruya çağdaş Brezilya'nın toplumsal ve iktisadî sorunlarını ele aldılar. İlk eserlerini çeşitli milletlerarası sinema festivallerinde göstererek, başlangıçta bir yakınlık ve merak duygusu uyandırdılar. Malî imkânların azlığı nedeniyle ortaya çıkan bazı acemiliklere, yetersizliklere rağmen, sonraları bütün dünyada gittikçe artan bir ilgiyle karşılanan yeni bir üslûbu kabul ettirdiler. *Catule'nin Tutkunları* (1964) filmiyle Anselmo Duarte ve *Noite Vazia* (1966) filmiyle W. H. Khouri bu eylemin dışında kaldılar. «Yeni sinema»nın başlıca yöneticileri şunlardır: Roberto Santos (*A Hora e Vez de Augusto Matraga*, 1966), Nelson Pereira dos Santos (*Vidas Secas*, 1963), Carlos Hugo Christensen (*Crônica da Cidade Amada*, 1965), en genç kuşaktan ise Glauber Rocha (*Barravento*, 1962; *Deus e o Diabo no Terra do Sol*, 1964; *Terra em Transe*), Paulo Cesar Saraceni (*Arraial do Cabo*, 1961; *Pôrto de Caixas*, 1964; *O Desafio*, 1965); Ruy Guerra (*Os Fuzis*, 1964), Luis Sergio Person (*Sao Paulo SA*, 1965), ikiz kardeşler Jose ve Geraldo Santos Pereira (*Grande Sertao)*, Joaquim Pedro de Andrade (*Garrincha; Alegria do Povo*, 1965); Walter Lima (oğul) [*Menino de Engenho*, 1965].

1966-1967'de Brezilya'daki sinema seyircilerinin sayısı, yılda 360-400 milyon arasındaydı.

MÜZİK

Brezilya'da yerli müziği öylesine zengindir ki tamamı bilinmez. Brezilya müziğine katkısı zenci müziği veya portekiz müziğinin kadar önemli değildir. Zenci köleler brezilya müziğine büyüleyici ritim gücünü kazandırdı; bu ritmi Afrika'dan gelme birkaç vurma çalgısı sürdürür: *atabaques, cuica, marimba, matraca, ganza, reco-reco.* Portekizliler Brezilya'ya kültürlerini ve *saudade* kelimesiyle tanımlanan bir özelliği getirdiler. Minör makamındaki içli şarkılar *(modinha)* bu kaynaktan doğdu.

Brezilya'da müzik kültürü başlangıçtan beri olağanüstü zenginliktedir. XVIII. yy.da ilk önemli besteciler ortaya çıktı. Carlos Gomes (1836-1895), Avrupa çapında ün yapan ilk bestecidir. XX. yy.da besteciler folklordan esinlendiler: Francisco Braga (1868-1945), Joaquim Antonio Barroso Neto (1881-1941), Villa-Lobos* (1887-1959), Luciano Gallet (1893-1931), Frutuoso Viana (doğ. 1896), Haeckel Tavares (doğ. 1896), Brasilio İtibere, Mozart Camargo Guarnieri (doğ. 1907), Francisco Mignone (doğ. 1897) ve Lourenço Fernandes (doğ. 1897).

H.H. Koellreutter'in 1939'da kurduğu «Musica Viva» akımında çağdaş müziğin en ileri eğilimleri görülür.

EDEBİYAT

Brezilya edebiyatı aslında anayurdun dilinde yazılmış olduğu için sınırlarını belirtmek zordur. Brezilya edebiyatını kurma görevi ülkeye ilk gelen filodaki portekizli bir yazara (Pero Vaz de Caminha) düştü. Sonra ilk misyonerler geldi. Bunlardan rahip Jose de Anchieta'nın mistik eserleri XVI. yy.da en güzel örneklerini verdi. Yeni sömürgenin edebiyatı yavaş yavaş, ilk kaynağın etkisinden sıyrıldı. Şair Gregano de Mattos (1633-1696) yergi türünden olan eserlerinde Brezilya toplumundan esinlenen yazarlara en iyi örnektir. Bununla beraber Portekiz etkisi hâlâ sürüyor ve iyi aile çocukları öğrenimlerini Coimbra'da görüyorlardı. XIX. yy.da bile şair Gonçalveş Dias (1823-1864) bu etkiden kurtulmamıştır; oysa çağdaş Antonio de Castro Alvez (1847-1871) «Zenci Gemisi» adlı şiirinde daha çok Brezilyalıdır. Özerklik akımı romantik döneme (1830-1870) kadar gelişti; romantik dönemi natüralist ve tenkitçi bir tepki evresi izledi (başlıca ustası Machado de Assis [1839-1908]). Daha sonra «Parnasse»çılar ve sembolistler ortaya çıktı; bu akım 1920'ye kadar sürdü. XX.yy. başında değerli nesir yazarları da (Euclides da Cunha [1866-1909], Rui Barbosa [1849-1923]) yetişti. 1922'de San Paulo'da edebiyat dünyasında gerçek bir devrim oldu: önderliğini Mario de Andrade'nin (1893-1945) yaptığı bir şairler topluluğu tarafından düzenlenen «Modern Sanat haftası», her türlü akademik veya Parnasse'çı etkiye karşı tepki gösterme akımının başlangıcı oldu. Bu akımı Rio de Janeiro'da romancı Jose Pereira de Graça Aranha (1868-1931) destekledi. Jose Pereira, Brezilya edebiyat akademisinin kurucu üyesiydi, 1924'te akademiden ayrıldı. Ondan sonra akademi, bir süre önce kendisine hücum eden birçok yazarı kabul ederek kendini gençleştirdi.

1922 Yılındaki modern sanat haftasının doğurduğu yenilik taraflısı ve millivetçi atılımdan sonra brezilya edebiyatı iki yönde gelişti: 1. Çağdaş insanlık gerçeğini ve özellikle toplumsal eşitsizlikten doğan dramların ele alınması; 2. Özellikle şiirde kesinlik kaygusuna. dil ve biçime önem verilmesi. Roman ve hikâye ister şehirci ister bölgeci olsun, halkın günlük hayatını anlatmayı görev bilir. Gastao Cruls (1888-1959) konusunu Amazon bölgesinden alır. José Américo de Almeida (doğ. 1887), Graciliano Ramos (1892-1923) ve José Lins do Rego (1901-1957) ise konularını özellikle kuzeydoğu eyaletlerinden seçerler. Jorge Amado (doğ. 1912) Bahia'yı anlatırken lirik unsurlarla mizahı kaynaştırır. Oysa romancı Verissimo (doğ. 1905) Pôrto Alegre'yi anlatır. Joao Guimaraes Rosa (doğ. 1908) ise (Corpo de Baile [Sertao Geceleri] 1965), Sertao'yu tasvir eder. Aynı temaları Raquel de Queiros (doğ. 1910) daha şiddetle, Lucio Cardoso (doğ. 1913) daha çok iç acısı katarak işledi. Toplumsal eleştiri ve folklordan esinlenme Mario de Andrade (1893-1945) ve Jorge de Lima kuşağının benimsediği şiir temalarının başlıca unsurlarıdır. Daha sonra bu şairleri Manuel Bandeira (doğ. 1886) «yamyamlık» akımının kurucusu Oswald de Andrade (1890-1954), Guilherme de Almeida (doğ. 1890), Sergio Milliet (1899 1966), Carlos Drummond de Andrade (doğ. 1902) izledi. Murilo Mendes (doğ. 1901) ve Augusto Frederico Schmidt (1906-1965) incil üslûbunun çok güçlü etkisiyle daha mistik bir akım yaydı. Ama, *Orfeu da Co-*

BRİAÇON

Foto. Arc. tchécoslovaques, W.-W., Lapie, Arch. phot (LAROUSSE)

ceição (1956) adlı trajedinin yazarı Vinicius da Moriais'yi (doğ. 1920) izleyerek yeni şair kuşağı daha çok yeni yeni deyişler bulma ve biçim araştırması üzerinde durmaktadır. Joao Cabral de Melo Neko (doğ. 1913) ve Ledo İvo (doğ. 1924) bunun örneğidir. Bununla birlikte iktisadî ve toplumsal sorunlar üzerinde düşünme ve bu konuların edebî bir biçimde anlatılması Gilberto Freyre (doğ. 1900) ve Fernando de Azevedo'nun denemelerine konu oldu.

— İşl. *Brezilya danteli*, ince dantel, birbirinden ayrı motifler halinde işlenir; bu motifler, iplikleri örümcek ağına benzer şekilde gerilmiş gülbezeklerden meydana gelir. (L)

BREZİNA (Vaclav İgnac JEBAVY, **Otokar** da denir), çek şairi (Pocatky 1868-Jaromerice 1929). Fakir bir zanaatçı ailenin çocuğu. Moravya'da öğretmenlik yaptı. Göz kamaştırıcı istiarelerle süslenmiş bir ruhçuluğun ağır bastığı birçok eser yayımladı: *Tajamné Dàlky* (Esrarlı Uzaklıklar 1895), *Svitani Nazàpad* (Batıda Şafak, 1896), *Vetry ed Polü* (Kutup Rüzgârları, 1897), *Stavitelé Chramü* (Tapınağın Mimarları, 1899), *Ruce* (Eller, 1901), *Hudba Pramenü* (Pınar Müziği, 1903'te yayımlanmış ve 1919'da tekrar gözden geçirilmiş denemeler derlemesi). Brezina, yurdunun mistik eğilimlerinin en iyi temsilcisidir. (L)

BRHASPATİ. Bk. BRİHASPATİ.

BRİAN BORU, Boroimhe denir, İrlanda kralı (Thomond 926-Clontarf 1014). Önce küçük bir kral iken 976'da Limerick İskandinav'larına karşı kazandığı zaferle bütün Munster'i elde etti. Sonra Leinster'i zaptetti. 1002'de büyük kral Maelsechlainn II'yi (Malachy) yerini kendisine terketmek zorunda bıraktı. Düşmanları olan Danimarkalıları ve İrlanda Norveçlilerini yardıma çağırdı. Brian Boru, kurduğu orduyle İskandinav'larla müttefiklerini kendisinin de öldürüldüğü Colontarf (1014) savaşında yendi. İrlanda'yı birleştirmek, düzen ve barışa kavuşturmak istemişti. Fakat büyük imparatorluk hayalleri onun ölümüyle birlikte sona erdi. (L)

BRİANCHON (Maurice), fransız ressamı (Fresnay-sur-Sarthe 1899). 1924'te Blumenthal bursunu aldı, başka bir burs da sağlayarak İspanya'yı dolaştı. Konu seçiminde, ışığı ve uzayı çözümleyerek ifade etmede Bonnard ve Vuillard'ı izledi. Birçok duvar resmi, duvar halıları yaptı. Birçok öğrenci yetiştirdi. Modern sanatın gelişimindeki rolü önemlidir. (L)

BRİANÇON, Fransa'da Hautes-Alpes idare çevresinin merkezi, bulunduğu yaylanın eteğinde Durance ve Guisanne ırmakları birleşir; 10 105 nüf. Yukarı şehir yıldız biçimindeki Vauban surlarının içine sıkıştırılmıştır. Kuzeybatıda Fortville dinlenme yeri. Briançon eskiden bir alp konfederasyonunun başkentiydi. Doğramacılık; kilitçilik; süt sanayii. Antrasit madenleri. (L)

BRİANÇONNAİS, Güney Fransa'da Yukarı Alplerde bölge, Yukarı Durance'ın sol kıyısında. Briançonnais yüksek bir bölgedir, ancak iyi mevsimde aşılabilen yüksek geçitlerle İtalya'ya bağlanır. Güneye ancak Durance vâdisi yoluyle açılır. İktisat özellikle hayvancılığa, hidroelektrik üretimine ve turizme dayanır. (L)

BRİAND (Aristide), fransız devlet adamı (Nantes 1862-Paris 1932). Orta halli bir ailenin çocuğu; hukuk tahsili yaptı ve avukat olarak Saint-Nazaire barosuna yazıldı. Sosyalist bir savaşçı olan Briand kendisini çabucak gazeteci, siyasî avukat ve kongre hatibi olarak tanıttı. Fakat birçok defa seçimleri kaybetti (1889, 1893, 1898). Fransız Sosyalist partisinin sekreteri oldu (1901), 1902'de Loire'dan milletvekili seçildi. Devletle kilisenin ayrılması kanununun sözcüsü oldu (1905), bunun meclisten geçmesini sağladı. Millî Eğitim ve Dinler bakanı olarak hükûmete katıldı. Dinler için yeni bir rejim düzenledi. Amsterdam milletlerarası sosyalist kongresi kararlarına karşı geldi (1904). Birlesik Sosyalist partisinin disiplinine boyun eğmeği reddetti (nisan 1905) ve bağımsız sosyalistler arasında yer aldı. Hükûmet adamı olarak III. Cumhuriyet devrinde eşsiz bir siyasî hayat geçirdi: 16'sı Dışişleri bakanlığı, 11'i de Başbakanlık olmak üzere 27 defa bakan oldu. Birinci Dünya savaşı sırasında Selânik seferinin ve Balkan cephesinin açılmasına sebep oldu. Savaş bitince Milletler cemiyeti çerçevesinde kurulan milletlerarası iş birliği ve birleşimli güvenlik teşkilâtlanması siyasetini uyguladı. Locarno antlaşmasını imzaladı (1925), fransız-alman yakınlaşmasını gerçekleştirmeyi denedi (Thoiry ile Stresemann mülâkatı, 1926 eylül), Milletler cemiyetini güçlendirmeğe çalıştı. Altmış milletin savaşı kanun dışı saydığını belgeleyen Briand-Kellogg antlaşmasını (ağustos 1928), Avrupa'da federal birlik rejiminin kurulması hakkındaki Briand muhtırasını (1930) imzalaması Fransa'da ve diğer ülkelerde geniş ölçüde sevilmesine yol açtı. «Cenevre ruhu» ve genel silâhsızlanma havarisi Briand, insanlığın barış umudunu güçlendirdi; ölümü Milletler cemiyetinin gücünden çok şey yitirdiği güne rastladı. İyi bir arabulucu ve her zaman soğukkanlıydı. Parlamentoda olduğu kadar milletlerarası müzakerelerde de ilgiyle dinlenen nadir hatiplerdendi. (1926'da Nobel barış ödülünü aldı). [L]

BRİANZA, İtalya'da bölge, Lombardia'da, Morza'nın kuzeyinde, morenli bir amfiteatrın oluşturduğu tepelerden meydana gelir; bu tepeleri Como gölünün iki kolu ile Seveso ve Adda vâdileri sınırlar. Birbirine uzak merkezlerde dokuma sanayii (pamuk, hint lifi) uygulanır. (L)

Briare kanalı, Paris havzasında kanal; 56 km. Loing, Loire ırmağını Sen nehriyle birleştirir. Avrupa'da çift menfezli ilk kanaldır; yapımına 1604'te başlandı, 1642'de tamamlandı. (L)

BRİAREOS. Yun. mit. Yüz kollu, elli başlı dev, bir rivayete göre Titan'lara karşı Zeus'e yardım etti: bir başka rivayete göre de ilâhların düşmanıdır, yıldırım çarpmasıyle Etna'nın altına gömülmüştür. Bir başka adı da **Aigaion**'dur, kudurmuş denizin dalgalarını temsil eder. (L)

BRİÇ i. (kökeni bilinmiyor). İkişer kişilik takımlar halinde dört kişi arasında elli iki kâğıtla oynanan, whist'ten türemiş iskambil oyunu: *Salondakiler dörder dörder iki briç karesi yaptılar* (B. Felek). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Briç 1880'e doğru İstanbul'da ortaya çıktı, 1932'de kaidelere bağlandı. Bugün, yalnız iki şekli oynanır: en yaygın olan *kontrat briç* ve sadece Fransa'da oynanan *plafon briç*.

*Kontrat briç*te, iskambil kâğıdının tümü, saat yelkovanı yönünde (soldan sağa) dağıtılır; herkese 13 er kâğıt düşer. Kâğıt sırası astan ikiliye doğru inen normal sıradır. En büyük beş kâğıda (as, rua, dam, vale, onlu) *onör* adı verilir. Konuşmayı kâğıdı yapan açar ve eşine (karşısında oturan oyuncu) elinin durumunu belirtmeğe çalışır; bu işi ya pas (elim zayıf) diyerek veya güçlü yahut uzun rengini söyleyerek yapar. Kâğıt renklerinin belirli bir değer sırası vardır: *trefl* (sinek, 20 sayı), *karo* (20 sayı), *kör* (kupa, 30 sayı), *pik* (maça, 30 sayı), sanzatu (kozsuz birincisi 40, diğerleri 30'ar sayı). Bütün bu sayılar kazanılan el sayısına göre hesaplanır. Alınan ilk altı el sayılmaz (yani «iki pik» oynayan taraf 6+2=8 el almak zorundadır); konuşmalar yukarıda belirtilen değer sırasına göre yapılır: karşı tarafın iki pik deklarasyonunu (koz söyleme) geçebilmek için 3 trefl, karo veya kör demek gerekir (bu durum ise bir el fazla yapmayı kabul etmek demektir); oysa karşı taraf üç karo kör veya trefl (dörde çıkmadan) üç pik diyerek geçebilir.

Ayrıca onör kâğıtların da belirli değerleri vardır: as 4, rua 3, dam 2, vale onlu 0 puandır; bu duruma göre briç kâğıdında 40 puan vardır. Bu sayılar ancak oyuncuların ellerindeki kâğıt gücünü ölçebilmelerine yarar.

Oyunu, arttırmayı kazanan taraftan, oynanacak rengi ilk söyleyen oyuncu (eşi işe karışmaksızın) oynar; ilk kâğıt oynandıktan sonra ise oyuna karışmayan eşin eli yere açılır. İlk kâğıdı artırmayı kazanan oyuncunun solundaki atar.

Yazı sistemi. Tarafların kazandıkları sayılar bir çizgiyle ortadan ikiye bölünen bir kâğıda yazılır. Çizginin alt kısmına oyunu bitirmek için gerekli olan ve ancak deklare edilip başarıldığı zaman kazanılan sayılar yazılır; üst kısmınayse kazanılan ödüller, yapılan fazla ellerin karşılıkları ve karşı tarafın ödediği cezalar yazılır. Oyun taraflardan birinin 2 zon kapamasıyle biter, ancak en çok sayı kazanan ekip tarafından kazanılır. Zon, çizginin altına en az 100 sayı yazmak demektir. Bunun için en az şu oyunları oynamak gerekir: 5 sinek veya karo (20x5=100), 4 kör veya pik (30x4=120), 3 sanzat (40+30+30=100). Zon bir defada kapatılabildiği gibi birkaç elde de kapatılabilir.

Karşı tarafın deklare ettiği kadar el alamayacağını varsayan oyuncu «kontr» der. Kontr'a rağmen oyun çıkarsa, oynayan taraf zonda değilse oynadığı koz rengi değerinin 3 katını (örnek: 5 karoya oynuyorsa 5x20x2=200), zondaysa 4 katını (5x20x4=400) kazanır; yaptığı her fazla el zonsuz 50 zonda 100 sayı kazandırır. Zonsuz ve kontrsuz her batış 50, zonda 100 sayıdır. Kontrlu oyunlardaysa birden çok batış formülle hesaplanır: Zonsuz 2N-100 (N=200 sayı); zonlu: 3N-100. Kontrlu zonsuz bir batış 100, zonlu 200 sayıdır. Kontr çekilen taraf eline güveniyorsa «sürkontr» der; bu durumda kazanılan ve kaybedilen sayılar kontrluya oranla bir kat artar. Oyunu en çok sayı toplayan taraf kazanır. *Ödüller:* oyun bitiren taraf, rakipleri zona girmişse 500, girmemişse 700 sayı kazanır. Elinde 4 koz onörü bulunduran 100, 5 koz onörü (sanzatda 4 as) bulunduran tarafsa 150 sayı kazanır.

Deklare edildikten sonra yalnız bir el dışarı vererek 12 el almağa şlem, hiç el vermeden bütün kâğıtları almağa gran şlem (büyük şlem) denir. Zonsuz şlem ikramiyesi 500, zonlu 750'dir; granşlem ikramiyesi 750 ve 1500'dür. Ancak bu ikramiyeyi kazanabilmek için oyun başında şlem veya granşlem deklare etmiş olmak gerekir.

*Plafon briç*te de renklerin belirli değerleri vardır (trefl 6, karo 7, kör 8, pik 9, sanzatu 10); bu değerler oynanması taahhüt edilen sayılarla çarpılır; 30 sayı toplayan zona girer ve birinci zon için 100, ikincisi için 400 sayı ödül kazanır. Oyunun önemli yanı, iyi oynamanın yanısıra deklare edişte durulacak yeri bilmektir; deklare edişte amaç en az tehlikeyle en çok sayıyı kazanmaktır. Eşler, durulacak yeri yalnız kendi konuşmalarını değil rakiplerinin konuşmalarını da hesaba katarak kararlaştırmalıdır. (ML)

P. W. BRİDGMAN

BRİÇ i. (ing. *bridge*, köprü). Diş hekimliği. Bk. KÖPRÜ.

BRİÇKA i. (rusça k.). Rusya'da kullanılan üstü kapalı, kışın kızak haline sokulan, sorgun ağacından yapılmış hafif araba. (L)

BRİD i. (fr. *bride*). Cerr. Doğuştan olan, yanıktan, yaralanma veya ameliyattan ileri gelen bozuk derilerdeki gergin ve çekik kısım. ‖ Karın zarının iplik şeklindeki bazı yapışık kısımları (bunlar bağırsak düğümlenmesine yol açabilir); akciğer zarının katları arasındaki yapışıklıklar (bunlar ancak akciğer zarı boşluğuna hava verilerek birbirinden ayrılabilir). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Cerr. *Bridlerin kesilmesi*. Tedavi amacıyle göğüs boşluğuna hava verildiği zaman, iki akciğer zarı katını birbirine bağlayan bridler ciğerleri iplik ve ağlarla göğüs çeperine bağlı tutarak büzülmesini güçleştirebilir. Bridlerin kesilmesi bu bağları ortadan kaldırmak amacıyle göğüs boşluğuna sokulan ve plöroskop ile yöneltilen bir elektrik bıçağıyle yapılır. (L)

BRİDEL (Samuel Elisée, baron), isviçreli şair ve tabiat bilgini (Crassier 1761-Gotha civarı 1828). Asillik unvanı aldı; Berlin, Paris ve Roma'da çeşitli görevlerde bulundu. Karayosunları hakkında yaptığı çalışmalar bugünkü briyolojiye başlangıç oldu: *Yeni Kas Bilimi* (1797-1803), *Eki* (1807-1812), *Tabiat Ölçülerine Göre Kasları İnceleme Metodu* (1819), *Genel veya Sistematik Briyoloji* (1826-1827). [L]

BRİDGEND, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin (Glamorganshire) güneyinde; 15 200 nüf. Biracılık. Taş ocakları. İç turizm merkezi. (L)

BRİDGEPORT, A.B.D.'de (Connecticut) liman şehri, Long Island Sound kıyısında; 156 700 nüf. Boston ve New York ile birlik-

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

iki direkli brik (Kabasorta uskuna)

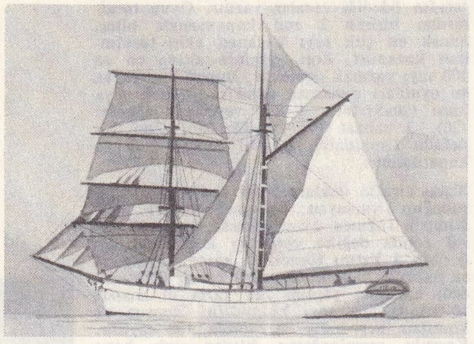

brik

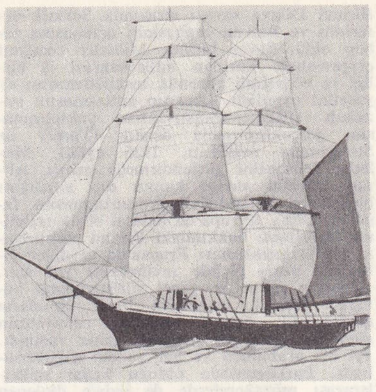

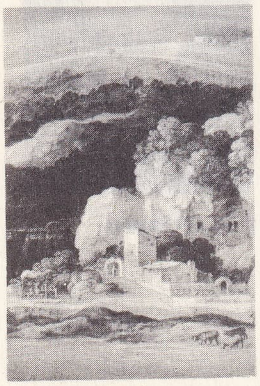

Paulus BRİL
bir peyzajdan detay
(Louvre müzesi, Paris)

BRİLLAT-SAVARİN
Stanley tarafından

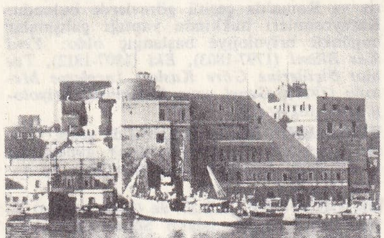

BRİNDİSİ
Castello suevo

te mahallî kabotaj limanı. Sanayi merkezi: dikiş makineleri ve makineli araçlar, lüks otomobiller, elektrikli araçlar, kâğıt sanayii, basımevi, dericilik. (L)

BRİDGES (Robert), ingiliz tenkitçisi ve şairi (Walmer, Thanet adası 1844-Oxford 1930). Öğrenimini Oxford'da tamamladı ve 1882'ye kadar doktorluk yaptı, fakat 1870'ten sonra yazdığı şiirleriyle derin klasik kültürü olan bir şair olarak ün kazandı. Yunan nazmından esinlenen bilgince yazılmış ve incelik dolu şiirleri daha çok şekil titizliğine dayanır. Başlıca eserleri: *The Growth of Love* (Aşkın Büyümesi) [1876]; *Prometheus the Fife-giver* (Ateşi Veren Prometheus) [1883]; *Eros and Psyche* (Eros ve Psykhe) [1885] ve manzum olarak yazılmış tarihî dramlar: *Nero* (Neron) [1885]; *Achilles in Scyros* (Akhilleus Skyros'ta) [1890]; *Palicio* (1890); *The Return of Ulysses* (Odysseus'un Dönüşü) [1890]; *The Christian Captives* (Esir Hıristiyanlar) [1890]; *Demeter* (1904). Robert Bridges ayrıca *Keats Hakkında* ve *Milton's Prosody* (Milton'un Nazmı) [1893] adlı tenkit eserleri yayımladı. 1913'te Alfred Austin'in ölümünden sonra kral tarafından saray şairi seçildi. Daha sonra *Ibant Obscuri* (1916), *Britannia Victrix* (1919), *October* (Ekim) [1920], *The Testament of Beauty* (Güzellik Vasiyeti) [1929] adlı eserleri yazdı. (L)

BRİDGETOWN, Barbados adasının (ingiliz Antilleri) idare merkezi, Carlisle koyu kıyısında; 19 000 nüf. Adanın başlıca limanı. Turistik merkezi. (L)

BRİDGEWATER (Francis EGERTON, — üçüncü dükü), ingiliz büyük toprak sahibi (1736-1803), inşa ettirdiği kanallarla ün yaptı. Bunlar arasında, Manchester'de kendi arazisinden çıkartılan kömürün boşaltılması için, 1759'da mühendis James Brindley tarafından yapımına başlanan Worsley kanalı ve inşaatı 1772'de tamamlanan Manchester-Liverpool kanalı en tanınmışlarıdır. Bunlar İngiltere'de ırmak ulaşımını geliştirmek yararına yapılmış ilk büyük ve modern bayındırlık çalışmalarından sayılır. (L)

BRİDGMAN (Percy Williams), amerikan fizikçisi (Cambridge, Massachusetts 1882-Randolph, New Hampshire 1961). Mezun olduğu Harvard üniversitesinde 1926'da matematik ve fizik profesörlüğüne getirildi. Yüzbinlerce atmosfere ulaşabilen üstün basınçlar elde etmeğe çalıştı ve bunların etkisi altındaki maddenin özelliklerini inceledi. Böylece, sudan daha yoğun sayısız buz çeşitleri ve 12 000 atmosferde değişmeyen siyah fosforu buldu (1914). Aynı zamanda, metallerin ısı ve elektrik iletkenlerini inceledi ve basınca göre değişkenliklerini gösterdi; bundan başka billûrların niteliklerini de inceledi. Bağlılık ve kuanta teorilerinin fizik teorileri üzerindeki etkilerini de inceledi. 1946 Nobel fizik ödülünü aldı. (L)

BRİDGWATER, İngiltere'de (Somersetshire) liman şehri, Parret kıyısında; 25 600 nüf. Patlayıcı maddeler fabrikası. Kâğıtçılık. Selofan. (L)

BRİDLİNGTON, Büyük Britanya'da (Yorkshire, East Riding) şehir, Kuzey denizi kıyısında, Flamborough burnu güneyinde; 26 000 nüf. Bu sayfiye merkezi İkinci Dünya savaşında hava hücumlarından büyük zarar gördü. (L)

BRİE, Fransa'da bölge, güneyde Sen ve kuzeyde Marne vâdileri arasında, doğuda Île-de-France kıyısıyle sınırlanır. Kalkerleri bol fosilli bir yayladan meydana gelir; bu yaylanın üstünde yer yer balçıkla kaplı bir kalkerli kabuk tabakası vardır. Batıda, Rozey çevresindeki *Aşağı Brie* veya *Fransız Brie'*sinde büyük ölçüde tahıl ve şeker pancarı tarımı yapılır; yemlik bitki tarımı, sütü için beslenen inekler yetiştirilmesini sağlar. Bölge, tarım işçilerinin oturduğu köylerle, birbirinden uzak, küçük kalelere benzeyen büyük çiftlikleri kapsar. Bu kesim güneye doğru *Brie pouilleuse* korularıyle sınırlanır. *Yukarı Brie'*de, Ferté-Gaucher bölgesinden itibaren ormanlar doğuya doğru git gide sıklaşır. (L)

BRİENNE, Champagne'lı aile. 987'de Brienne'i alan Engilbert'in soyundan gelir. Brienne kontları olan büyük dalın başlıca üyeleri: — *Büyük* GAUTİER IV, Brienne (1205-1251) ve Yafa kontu. — GAUTİER V, Gautier IV'ün torunu, Brienne kontu (1261-1311), Atina dükü (1301-1311). Doğuya geçen katalan ücretli askerlerini hizmetine aldı, daha sonra kovduğu ücretlilerle Kopais gölü savaşında çarpışırken öldürüldü. Bu bozgun sonunda Fransa, Yunanistan'daki nüfuzunu kaybetti. — GAUTİER VI, Gautier V'in oğlu, Brienne kontu, Atina dükü (1312-1356), Floransa valiliği sırasında (1342-1343), halkın desteklediği grup tarafından kovuldu. Diğer büyük dallardan biri de JEAN de Brienne'in soyundan gelen **Eu** koludur. (L)

BRİENNE-LE-CHATEAU, Fransa'da Aube kantonunun (Bar-sur-Aube idare çevresi) idare merkezi, Champagne'da; 3 676 nüf. XVIII. yy.dan kalma şato.

— Tar. Napolyon, Fransa seferi sırasında Blücher'i burada yendi; bu zafer, Blücher kumandasında Marne vâdisi üzerinden yürüyen Prusya-Rusya kuvvetlerinin, Schwarzenberg kumandasında Seine vâdisi yönünden gelen Avusturya-Rusya birlikleriyle buluşmasına engel oldu. (L)

BRİENZ, İsviçre'de (Berne kantonu) komün, *Brienz gölü* kıyısında, Ön Alplerin eteğinde; 2 900 nüf. — *Brienz gölü,* Aar vâdisinde (30 km²; derinliği 262 m), Thun gölünden, Lutschine deltasıyle ayrılır. Interlaken burada kuruldu. Brienz yalçın uçurumlu eski bir buzul vâdisindedir. (L)

BRİERLEY HİLL, İngiltere'de (Staffordshire) şehir. Birmingham'ın batı bölümünde; 56 400 nüf. Metalürji. Makine yapımı. (L)

BRİEUX (Eugène), fransız oyun yazarı (Paris 1858-Nice 1932). Salandri ile birlikte yazdığı *Bernard Palissy* (1879) ve *le Bureau des Divorces* (Boşanma Bürosu) [1880] adlı oyunlarla kendini tanıttı. Gazetecilik yaptıktan sonra 1890'da tekrar tiyatroya döndü ve kendini oyun yazarlığına verdi. Başlıca oyunları: *L'Engrenage* (Dişli Çarklar) [1894]; *les Bienfaiteurs* (Hayırseverler) [1896]; *L'Évasion* (Kaçış) [1896]; *la Robe Rouge* (Kırmızı Elbise) [1900]; *Maternité* (Analık) [1903]; *les Hannetons* (Mayıs Böcekleri) [1906]; *L'Enfant* (Çocuk) [1923]; *La Famille Lavolette* (Lavolette Ailesi) [1926]. (L)

BRİFİNG i. (ing. *briefing,* uçak mürettebatına çeşitli konularda bilgi ve son direktiflerin verilmesi için yapılan toplantı). Belirli bir konuda yapılan toplantı: *Brifing salonu.* (Kelime, İkinci Dünya savaşı sıralarında askerlik dilinde kullanılmış, oradan genel dile geçmiştir.)

— ANSİKL. *Brifing* sırasında pilotlar, telsizciler, makineli tüfek nişancıları son bilgi ve haberleri alırlar. Bu toplantı, haritalar üzerindeki çalışmalara, geçilecek yolların fotoğraflarını incelemeğe, özellikle, uçaklara karşı korunan savunma bölgelerinin, geçiş yönlerinin, düşmanın hava kuvvetleri durumunun gözden geçirilmesine, şaşırtma yollarının tayinine, zor durumda kalacak uçakların dönüşte inecekleri yerlerin tespitine, telsiz ve seyrüsefere ait talimatın ve meteorolojiye ait hususların görüşülmesine imkân verir. Havacılık dışındaki askerî hareketlerin topluca gözden geçirilmesine de *brifing* denilmektedir. Sivil hayatta devlet ve hükûmet ileri gelenlerinin, bir konuyle ilgili olan veya bir bölgede görevli bulunan idareciler ile uzmanlardan bilgi almak için düzenledikleri toplantılara da bu ad verilir. (LM)

BRİG, İsviçre'de (Valais kantonu) kasaba, Rhône ile Saltine'in birleştikleri yerde; 4 600 nüf. Brig, Semplon yolunun başlangıç noktasıdır. Stockalper şatosu (XVI. ve XVII. yy.). Makine yapımı. Turizm. (L)

Brigadas internacionales (*Milletlerarası birlikler*), 1936-1939 İspanya iç savaşında Cumhuriyetçi kuvvetler safında savaşan ve çoğunlukla yabancı komünist gönüllülerden meydana gelen askerî birlik. (Sayısı 20 000'e varan bu birlik, özellikle Teruel ve Brunete savaşlarında kendini gösterdikten sonra, Franco'cuların son saldırısı karşısında cepheden çekildi, Fransa'ya geçip silâhlarını teslim etti. [Bk. İSPANYA, *1936-1939 İç savaşı*].) [L]

BRİGANT'LAR. Esk. coğ. Britanya adasında halk, şimdiki York idare bölgesinin bir bölümünde otururlardı. M.S. 71-74'te Petillius Cerealis'e yenilerek Roma'ya boyun eğdiler. (L)

BRİGGS (Henry), ingiliz matematikçisi (Warley Wood, Yorkshire 1561-Oxford 1631). Oxford ve Londra'da geometri profesörü, özellikle logaritmalar üzerindeki çalışmalarıyle ün yaptı. Kendi adıyle anılan 10 tabanlı logaritma cetvelleri onun eseridir. (L)

Brighella, italyan Commedia dell'arte tiyatrosunun kişilerinden. Beyazlar giyinirdi; başlangıçta Fransızların «Pierrot»suyle benzerliği vardı. Fransız tiyatrolarında «Briguelle» adıyle, XVI. yy.da görülmeğe başlandı. Yalancı ve düzenbaz uşak kişiliğine büründü. (L)

BRİGHOUSE, İngiltere'de (Yorkshire, West Riding) şehir, Bradford'un güneyinde, Pennine'lerin kenarında; 30 600 nüf. Dokuma sanayii: yün iplikçiliği ve dokumacılığı; halıcılık; dokuma makinesi fabrikaları. Meyvecilik (şeftali). (L)

BRİGHT (John), ingiliz siyasetçisi (Rochdale - 1811-Londra 1889). Daha gençliğinde liberal düşünceleri savundu ve kitleleri etkilemekte gösterdiği ustalıkla dikkati çekti. Cobden'in arkadaşıydı ve kısa zamanda, köklü reform taraftarı şeflerinden biri oldu. Durham'dan milletvekili seçildikten sonra (1843), hatipliği sayesinde Avam kamarasını etkiledi. Serbest mübadele ve seçim reformları için amansızca savaştı. Böylece 1867 reformunun gerçekleşmesine katkıda bulundu. Barışçı olduğu için Kırım savaşına karşı çıktı. Amerika'daki Kuzey-Güney sa-

Foto. Marc Vaux (LAROUSSE)

vaşı sırasında kuzeylileri tuttu. 1868'de Gladstone hükûmetinde bakan oldu, İrlanda meselesiyle ilgili olarak sosyal reformlar konusunda Gladstone'u desteklediyse de, siyasî reform tasarıları söz konusu olunca ondan ayrıldı. 1886'da Jöe Chamberlain ile birlikte kurduğu liberal partinin parçalanışına şahit oldu. (L)

BRİGHT (Richard), ingiliz hekimi (Bristol 1789-Londra 1858). Önce Londra'da Guy's Hospital'de çalıştı, sonra da kraliçenin hekimi oldu. 1827-1836 Arasında Wells ve Blakall'ın gözlemlerine kendininkileri de ekleyerek müzmin nefrit hakkında bir dizi araştırma yayımladı. Müzmin nefrit hastalığı bu yüzden onun adıyle anılır. (L)

Bright hastalığı. Patol. Bk. NEFRİT.

BRİGHTON, İngiltere'de (Sussex) şehir, Manş denizi kıyısında; 162 800 nüf. Londra'ya yakın oluşu bu eski limanı Britanya adalarının en ünlü sayfiye şehri haline getirdi; başkente uzaklığı 100 km'den az olan şehir *London by the Sea* (Deniz Kıyısındaki Londra) adıyle de anılır. 1784'te Galler prensi (sonradan kral George IV adıyle tahta çıktı) Brighton'da oturdu. Kumsalı 8 km uzunluğundadır. 1961'de bu şehirde bir üniversite kuruldu. (L)

BRİGHT STOCK [brayt stok] i. (ing. k.). Petr. 50°C'de, yapışkanlık derecesi 25 ilâ 40 Engler derece arasında değişen ağır yağ. (Bright stock, artıkların, vakum altında asfalttan arınmasıyle elde edilen bir petrol.) [L]

BRİGUNGPA, 1166'da Rniing-ma-pa* mistik okulunda lama Padma-ling-pa'nın kurduğu Tibet buddha mezhebi. Adını doğu Tibet'te, Lhassa'nın 100 km kuzeydoğusunda bulunan Brigung manastırından alır. (L)

Brihad Aranyaka Upanişad, Upanişad*'ların en eskisi (M.Ö. 1000-800?), *Satapatha Brahmana*'nın bir parçası. (L)

BRİHASPATİ veya **BRHASPATİ,** Hindu dininin *Rig Veda*'da adı geçen tanrılarından biri. Ayrıca *Rişhi* adı altında, eski bir kanunnamenin yapıcısı ve ilâhilerin yazarı olarak kabul edilir. İyi konuştuğuna inanıldığı için «söz sultanı» adını almıştır. (L)

Brihat Samhitâ, VI. yüzyılın ikinci yarısında Varâha Mihîra tarafından yazılmış hint astronomi kitabı. (L)

BRİK i. (ing. *brigantin*'in kısaltması *brig*'-den fr. *brick*). Denizc. İki direkli, tam serenli ve arması kabasorta donanımlı (seren yelkenli), birkaç top taşıyan gemi.

— ANSİKL. Brik yelken donanımı, XVIII. yy.ın ikinci yarısında ortaya çıktı. Savaş gemisi olarak çok kullanıldı. 500 Ton ağırlıkta olanları vardır. Bunlar, refakat, istasyoner gemi ve gambot görevlerinde kullanıldı ve istimli gemilerden sonra kullanılmaz oldu. Ticaret gemisi olarak brikler XX. yy. başına kadar Brik-Gulet* şeklinde devam etti. (LM)

BRİK i. (ing. *break*). Eskiden, önde çok yüksek bir oturma yeri, arkada da boylamasına yerleştirilmiş oturacak yerleri bulunan dört tekerlekli yaylı at arabası. (L)

BRİKET i. (fr. *briquette*). Sanayi kömüründen basınçla elde edilen, tuğladan daha büyük boyutta yakıt. ‖ *Linyit briketi,* sıkıştırma yolu ile yapılan ve evlerde kullanılan yakıt.

— Metal. Maden tozundan basınçla elde edilen kitle.

◆ **Briketleme** i. Metal. Maden tozunun fırında pişirilmeden önce soğuk basınç altında sıkıştırılarak briket haline getirilmesi. (Bk. TOZ'lar *metalürjisi.*) [L]

BRİK-GULET i. Denizc. İki direkli yelken gemisi. (KABASORTA USKUNA da denir.)

— ANSİKL. Bu tip gemilerin yalnız mizana direğinde dört köşe yelken açılır. Grandi direği (ikinci direk) eşit kenarlı olmayan dört köşe randa yelkeni ile donatılır ve bunun üstüne grandipik yelkeni denilen üç köşe yelken açılır. Bu donanım geminin daha az sayıda denizci ile idaresini sağlar. (L)

BRİL i. (fr. *briller,* ışıldamak'tan). Tecrübî psikol. Işık şiddeti, sübjektif birimi. Bilgin Hanes, 1951'de, sübjektif fani* ölçeğini hazırlarken bu birimi kullanmıştı. (L)

BRİL (Mattheus), flaman ressamı (Anvers 1550-Roma 1583). Kısa süren çalışma hayatını İtalya'da geçirdi. Daha çok manzara resmi üstünde çalıştı. Vatikan için freskler yaptı. Eserini aynı zamanda öğrencisi olan kardeşi PAULUS (Anvers 1554-Roma 1626) tamamladı. İtalya limanları ve kır manzaraları Claude Lorrain'i müjdeler. Büyük müzelerin çoğunda eserleri vardır. (L)

BRİLLOUİN (Léon), fransız fizikçisi (Sèvres 1889). Marcel Brillouin'in oğludur. École Normale Supérieure'den mezun oldu (1908), Sorbonne'da ve Collège de France'da teorik fizik profesörlüğü yaptı (1928). Başlıca araştırmaları, dalga mekaniği, kuantum istatistiği, teorik spektroskopi ve elektromagnetik dalgaların yayılması konularıyle ilgilidir. (L)

BRİLLAT-SAVARİN (Anthelme), fransız hukukçusu ve yazarı. (Belley 1755-Paris 1826). Kurucu mecliste milletvekili iken, Terör devrinde sürgün edildi. Konsüllük zamanında Temyiz mahkemesi danışdanlığına getirildi. 1826'da yayımlanan *la Physiologie du Goût* (Tat Fizyolojisi) adlı yemek kitabıyle tanınır. (L)

BRİLLOUİN (Marcel), fransız fizikçisi (Saint-Martin-de Melle, Deux Sèvres 1854-Paris 1948). Çeşitli meselelerle uğraşan Brillouin, gazların yayılışının matematik kuramını geliştirdi (1900), sıvıların ve gazların yapışkanlığını (1907), uçakların denge sağlamlığını inceledi (1910) [L]

Brillouin olayı veya **yayınımı,** ışığın bir ışık ışınının geçtiği saydam bir ortam tarafından yayınımı; bu ortamda, her doğrultuda yayınmış ışığın dalga boyu gelen ışığın dalga boyundan pek az farklıdır.

Brillouin yayınımı, yayınan ışığın dalga boyunun gelen ışığın dalga boyuna eşit olduğu *Rayleigh yayınımı*'na karşıttır. Brillouin olayına göre, dalga boyu değişerek yayınan ışık miktarı, Rayleigh olayında dalga boyu değişmeden yayınıma ugrayan ışık miktarından çok daha azdır. Brillouin olayı, ışık dalgalarıyle ses dalgalarının karşılıklı birbirine etkimesiyle açıklanabilir. Madde içi termik çalkantı hareketleri ile bu dalga hareketlerine bölünerek incelenir. Böylece, ışık dalgasının frekans değişimlerini, Doppler-Fizeau olayına benzer şekilde açıklamak mümkündür: gelen ışık ışınının doğrultusuyle, yayınan ışığın toplandığı doğrultu arasındaki açıya θ, ışığın ortamdaki yayılma hızına V, ses dalgalarının yayılma hızına v denilirse, ilk frekansı ν olan ışık dalgasının $\Delta\nu$, frekans değişmesi

$$\frac{\Delta\nu}{\nu} = \pm 2\,\frac{v}{V}\,\sin\frac{\theta}{2}$$

formülüyle hesaplanır. Kuanta terimlerinden hareket edildiğinde, yani, ν frekanslı ışık dalgasına ait bir foton (ışıközü) ile ν' frekansı ν''ye eşit olan bir ses dalgasına ait bir fotonun karşılıklı birbirine etkimelerile meydana gelen enerjinin sakınımı ve hareket miktarı yazıldığında, yine aynı formül bulunur.

Belli bir doğrultuda yayınan ışığın tayf analizi yapılırsa, ν frekansındaki ana çizgiden (Rayleigh yayınımı) başka, ana çizginin altında ve üstünde bakışımlı olarak yerleşmiş $\nu - v$ ile $\nu + v$ frekanslı, çok daha az şiddette iki çizgi görülür; bu iki çizgi *Brillouin ikilisi*'ni meydana getirir. Yayındıran ortamda, v' frekanslı aşırı sesler (ültra ses) hasıl etmek suretiyle bu ikiliye çok daha büyük bir şiddet kazandırılabilir. Ancak, normal şartlarda bu ikili, çok daha şiddetli bir ana çizginin hemen yakınında ($\frac{v}{V}$ daima çok küçüktür) bulunduğu için, gözlemlenmesinde de bazı güçlükler ortaya çıkar.

Brillouin ikilisinin gözlemi, bir ortamda bulunan termik çalkantılı ses dalgalarının incelenmesine de yardım eder. Laserlerin meydana getirdiği yeni ışık kaynakları, yayınım olaylarının gözlemlenmesini büyük ölçüde kolaylaştırır ve bu incelemeye yardımcı olur. (L)

BRİN (Benedetto), italyan deniz kuvvetleri mühendisi ve siyaset adamı (Torino 1833-Roma 1898). İtalyan donanmasını kurdu ve 1866'dan itibaren deniz kuvvetlerinde çalıştı, sonra sırasıyle Livorne tersanesi müdürü ve genel müfettiş oldu, dört defa Bahriye bakanlığında bulundu (1876-1898). Gemi yapımına önemli yenilikler getirdi. 1881'de, İtalyan Deniz kuvvetleri ve Ticaret filosu üstüne iki eser yayımladı. (L)

BRİNCOVEANU (Constantino). Bk. BRÂNCOVEANU.

BRİNDESİ (Giovanni), ünlü italyan ressamı (XIX. yy.). Özellikle Sultan Abdülmecid zamanındaki İstanbul'u canlandıran tabloları ile ün kazandı. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Sadece italyan asıllı olduğu biliniyor. XIX. yy. ortalarında İstanbul'a geldi. O devrin İstanbul'undan manzaraları, gravürler, suluboya ve yağlıboya tablolar halinde çizdi. Ayrıca türk kıyafetlerini gösteren pek güzel resimler de yaptı ve bu resimler büyük bir ilgi uyandırdı.

eski İstanbul'dan bir görünüş «Mezarlıkta Ney Taksimi»

İstanbul'un camileri, çeşmeleri, tepeleri, sarayları, kuleleri, surları, sokakları, meydanları v.b. Brindesi'nin çizdiği başlıca konulardır. Tasvir ettiği tipler arasında mevleviler, bektaşiler, sokak satıcıları, ordu mensupları, gezintiye çıkmış hanımlar v.b. büyük bir yer tutar. (M)

BRİNDİSİ, İtalya'da şehir, Puglia'da il idare merkezi, Adriya denizi kıyısında; 70 200 nüf. Birindisi, özellikle Yunanistan ve Ortadoğu'ya giden yolcuların hareket limanıdır. İç bölgelerin zengin tarım kaynakları limanın trafiğini geliştirmiştir. Kimya sanayii. — *Brindisi ili,* 344 000 nüf. Ovalık bir bölgedir, tarım oldukça zengindir: bağlar, zeytinlikler, bataklık tarımı, incirlikler.

— Tar. Eski *Brundusium* şehri, doğu ile roma ülkeleri arasında bağlantı noktasıydı. M.Ö. 246'da latin kolonisi oldu; zengin ve şatafatlı anıtlarla süslü bir şehirdi. Cumhuriyet sonu ve İmparatorluk devirlerinin tarihinde rol oynadı; Octavianus ile Antonius arasındaki barış M.Ö. 40'ta burada imzalandı. Cia Appia'nın sonu, doğuya giden yolcuların hareket limanıydı. Vergilius burada öldü. Ortaçağda kutsal yerlere gitmek için Brindisi'den gemiye binilirdi. Altıncı haçlı seferinin hareket limanı da burasıdır. Sonra liman kumlarla doldu ve şehir 1456 depreminde yıkıldı. XIX. yy.da Brindisi yeniden bir yolcu limanı oldu. 1919'dan önce «Malle des Indes» ve Peninsular and Oriental co. seferlerinin uğrayıdı. (L)

BRİNEL i. (ingiliz madencisi *J. A. Brinel*'in [1849-1926] adından). Madenlerin sertliğini ölçen makine. ‖ *Brinel metodu,* maden veya alaşımlarının sertliğini ölçmekte kullanılan usul. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Brinel* cihazı bir hidrolik presten meydana gelmiştir, pistonun nihayetinde ki çubuğa çok sert çelikten (su verilmiş kromlu çelik) yapılmış ve çapı bilinen (genellikle 10 mm) bir bilya oturtulmuştur. Denenecek parça düzgün bir yüzeye konur ve buna bilya ile belli bir P basıncı uygulanır. Basıncın S alanı ölçülür. Brinel'lerin adedi yani $\Delta \frac{P}{S}$, sertliğini ifade eder. Bu deneme ile madenin belirtilen noktasının özelliği gösterilir. Sakıncalı tarafı ise madenin, biryapımlı olmadığı veya gayet sert bir yüzeysel tabakaya

BRİNVİLLİERS markizi

Marcel BRİON

mareşal BRİSSAC
XVI. yy. fransız okulu
(Condé müzesi, Chantilly)

BRİSSOT DE WARVİLLE
Duplessis-Bertaux
tarafından (özel koleksiyon)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); Arch. phot., A.D.N.P., Giraudon (LAROUSSE)

BRİSTOL

sahip olduğu zaman denemeyi etkilemesidir. Bu denemenin elverişli tarafı ise imal edilen her parça üzerine uygulanabilmesi ve parçayı bozmamasıdır. Ayrıca emniyet tertibatı olarak kullanılan parçaların biryapımlılıklarının kontrolu bu yolla sağlanır.

Bundan başka, aynı cins madenlerde çekme direnci R, yaklaşık olarak brinel adedine orantılıdır.

R=C × (C bir sabittir.)

Tavlanmış âdi çelik ... C = 0,35

Bakır ve tavlanmış pirinç ... C = 0,50

● *Brinel metodu*'na göre «D» çapında bir çelik bilya ölçülecek madenin bir yüzüne «P» kuvveti ile basılır. Bilyanın maden üzerinde meydana getirdiği izin mm^2 cinsinden yüzey alanı hesaplanır. Bu alan «P» kuvvetine bölünerek madenin kg/mm^2 cinsinden Brinel sertliği bulunur. (LM)

BRİNGAS (İosef), bizanslı devlet adamı (öl. 971). Konstantinos VII Porphyrogennetos'un saltanatının gözde adamlarındandı. Romanos II adına imparatorluğu yönetti (959-963), parlak askerî başarılar kazandı. Romanos II, ölümünden önce naipliği karısı Theophano'ya ve hükûmet yönetimini de Bringas'a bıraktı. Bringas'tan nefret eden imparatoriçe, Asya kumandanlığına atandığı için görev yerine giden imparatorluğun en iyi generali Nikephoros Phokas'ı İstanbul'a çağırdı. Bringas silâh arkadaşları arasından Nikephoros Phokas'ın yerine birini koymaya çalıştı ise de İoannes Tsimiskes ve Romanos Kurkuas şeflerine her şeyi açıkladılar. Nikephoros Phokas Kayseri imparatoru ilân edildi ve Bringas'a karşı bir ayaklanmanın başladığı İstanbul üzerine yürüdü, Bringas çekilmek zorunda kaldı, Paphlagonia'ya sürüldü. (L)

BRİNK (André Philippus), Afrikaanca yazan Güney afrikalı yazar (Kap, 1935). Romanlarıyle, Güney Afrika'ya çağdaş avrupa edebiyatının ana temalarını getiren «Sestiger» akımının en belirgin temsilcilerinden biri oldu (*Elçi*, 1963; *Cümbüş*, 1965). [L]

BRİNON (Fernand DE), fransız siyaset adamı (Libourne 1885-Montrouge kalesi 1947). *Journal des Débats* gazetesinin yazı işleri müdürü (1920-1932). 1921'den sonra Fransız-Alman işbirliği siyasetini benimsedi. Fransa-Almanya komitesini (1935) kurdu; önce Laval'ın, sonra da Vichy hükûmetinin Paris temsilciliğine (1940-1942) seçildi. 1942'de devlet bakanı oldu, nazilerle işbirliği siyasetini savundu, sonra Almanya'ya sığındı (1945). Yüce divan tarafından ölüme mahkûm oldu, idam edildi. (L)

BRİNVİLLİERS (Marie-Madeleine D'AUBRAY, — markizi), fransız kadın suçlu (Paris 1630-ay.y. 1676). Dreux d'Aubray adlı bir yüksek hâkimin kızı. 1651'de Brinvilliers markisi Antoine Gobelin ile evlendi. 1659'da Antoine evine, Godin de Sainte-Croix adında genç bir subay aldı. Çok geçmeden Mme de Brinvilliers subaya âşık oldu. Fakat Mme de Brinvilliers'ın babası, Sainte-Croix'yı Bastille'e hapsettirdi. Genç subay birkaç ay sonra serbest bırakıldı. Zehir yapma sanatını âşığından öğrenen Madame de Brinvilliers, önce babasını (1666), sonra miraslarına konabilmek için iki kardeşini zehirledi (1669-1670). Sainte-Croix 1672'de ölünce evinde; Mme de Brinvilliers'nin, suçu birlikte işlediklerini açığa vuran mektupları bulundu. Londra'ya, oradan da Hollanda'ya kaçan Mme de Brinvilliers, 25 mart 1676'da Liège'de bir manastırda ele geçti. 17 Temmuzda kafası kesildi. (L)

BRİO i. (ital. k., *canlılık*). Parlaklık, sürükleyicilik.

— Müz. *Con brio*, canlı ve parlak. (*Eşanl.* BRİOSSO.) [L]

BRİON (Friedrike), bir protestan papazının kızı (Niederrödern, Alsace 1752-Meissenheim, Lahr yakınları 1813). Hukuk öğrenimini Strasbourg'ta yapan Goethe'nin sevgilisi. (L)

BRİON (Luis), Hollanda asıllı kolombiyalı tüccar (Curaçao 1782-ay.y. 1810). Bolivar'ı büyük ölçüde destekledi, bir filotilla ile Cayes seferine (1816-1817) katıldı ve seferin başarıyle sonuçlanmasını sağladı. Böylece Venezuela ve Kolombiya'nın bağımsızlıklarını kazanmalarına katkıda bulundu. Yoksulluk içinde öldü. (L)

BRİON (Marcel), fransız yazarı (Marsilya 1895). Çoğu inanılmaz olaylarla dolu hikâye ve romanlar yazdı. *La Folie de Céladon* (Céladon'un Çılgınlığı) [1935], *Un Enfant de la Terre et du Ciel* (Yerin ve Göğün Çocuğu) [1943], *La Chanson de l'Oiseau Étranger* (Garip Kuşun Türküsü) [1958], *De l'Autre Côte de la Fôret* (Ormanın Öte Yanında) [1966]. Biyografileri: *Giotto* (1929), *La vie d'Alaric* (Alaric'in Hayatı) [1931], *Botticelli* (1932), *Michelangelo* (1939), *Machiavelli* (1948), *Goethe* (1949-1950), *Mozart* (1955), *Kandinsky* (1961). Medeniyet ve sanat tarihi üzerindeki eserlerinden *Histoire de l'Egypte* (Mısır Tarihi) [1954] ve *Art Abstrait* (Soyut Sanat) [1956] ünlüdür. (L)

BRİONİ, Adriya denizinde yugoslav takımadası, İstriya açığında, Pula yakınında. En büyük adasının (Brioni Veli) yüzölçümü 3,3 km^2. Brioni hükûmetin malıdır; federal cumhuriyetin başkanı burada oturur. Roma kalıntıları; VI. yy.dan kalma bir şato ile bazilikanın harabeleri. (L)

BRİOSCO (Andrea), **il Riccio** da denir, italyan kuyumcusu, heykeltıraşı ve madalyoncusu (Padova 1470-ay.y. 1532). Bronz eserleri, XV. yy. Padova okulunun en güzel eserleri arasında yer alır. En tanınmışı Padova'da, Sant Antonio kilisesindeki büyük şamdandır. Dört metre boyundaki bu eseri 1507'de başlayarak 1516'da bitirdi. Brioscọ'nun kendi kabartma resmini taşıyan bir madalyonu da vardır. (L)

BRİOUDE, Fransa'da Haute Loire idare çevresinin merkezi, Auvergne'de, *Limagne de Brioude*'da, Allier yakınında; 6 928 nüf. Eski galya köyüdü *(Briate)*. Aziz Julianus kilisesi (XII.-XIII. yy.). XVII. yy.dan kalma belediye sarayı. Kimya sanayii makineleri. Bıçkıhane. — *İdare çevresi*, 48 557 nüf. (L)

BRİOVERİYEN (fr. *briovérien*) i. ve sıf. Jeol. Saint-Lô (brovera) fillatlarının prekambriyen katının adı. (Brioveriyen'in kinavaiyen ile yaşıt olduğu sanılır.) [L]

BRİSBANE, Avustralya'da şehir, Queensland eyaletinin merkezi; 621 000 nüf. Avustralya genel valisi Brisbane tarafından 1825'te bir ceza sömürgesi olarak kuruldu. 1942'de mahkûmların sürüldüğü bir yer olmaktan çıktı ve yakınındaki İpswick kömür madeni sayesinde gelişti. Şehrin ticaret merkezi Brisbane ırmağının bir kıvrımı içindedir; ırmağın iki kıyısı boyunca, ülkenin en etkin limanlarından biri olan Brisbane'in liman tesisleri uzanır. Çeşitli sanayi kolları yakın bir dönemde gelişmiştir: makine yapımı, çelik fabrikaları, konservecilik. (L)

BRİSBANE (sir Thomas Makdougall), iskoçyalı general ve astronom (Brisbane House, Largs yakınları, Ayrshire 1773-ay.y. 1860). 1794'te York düküyle birlikte Flandre'da bulundu. Ralph Abercromby'nin emriyle Antiller'e gitti (1796-1802). 1812'de İspanya'da tuğgeneral olarak Vitoria, Orthez ve Toulouse savaşlarına katıldı. Sonradan Avustralya'da vali iken, içinde 7 835 yıldız adı bulunan bir katalog hazırladı. (L)

BRİSİNGA i. (tanrıça Freyja'nın mücevherlerinden birine eski iskandinavcada verilen ad). Atlantik okyanusunun derinliklerinde yaşayan bir çeşit deniz yıldızı.

— ANSİKL. Gövdesi büyük bir disk biçimindedir; bu gövdeden çıkan kollar çok uzun olduğu için yılanyıldızı gibi görünür. Işık saçan organları bulunduğundan bazen kuvvetle parlar. (L)

BRİSSAC (Charles I DE COSSÉ, — kontu), **le marechal de Brissac** diye anılır (1505'e doğr.-Paris 1563). François I'in hizmetinde, İspanya'da ve Piemonte'de kahramanca savaştı, 1550'de mareşal oldu. 1563'te İngilizlerden Le Havre'ı aldı. (L)

BRİSSAC (Charles II DE COSSÉ, kont, sonra birinci dük) [1550'ye doğr.-Paris 1621]. Din savaşlarının son safhasında Lig taraftarı göründü. Poitou, sonra Paris valisi (1594) oldu. Gizlice anlaşarak 22 mart 1954'te Henri IV'ü Paris'e soktu. Lig'in verdiği mareşallık payesini Henri IV de onayladı. (L)

BRİSSAUD (Edouard), fransız hekimi ve sinir hastalıkları uzmanı (Besançon 1852-Paris 1909). Hekimliğin bu dalında birçok çalışma yayımladı. *Revue Neurologique*'i kurdu. *Leçons sur les Maladies Nerveuses* (Sinir Hastalıkları Hakkında Dersler) adlı eseri yazdı; Charcot ve Bouchard'ın iç hastalıklarıyle ilgili *Traité de Médecine* adlı kitaplarına büyük katkıda bulundu. (L)

Brissaud ve Sicard belirtisi. Nöroloji. Yarım yüz kasılması. Karşıt taraftaki organların hareket bozukluklarıyle bir arada olur. (L)

BRİSSON (Barnabé), fransız hukukçusu ve bilgini (Fontenay-le-Comte 1530'a doğr.-Paris 1591). Paris parlamentosunda kralın sözcülüğünü yaptı (1573). *Code de Henri III* (Henri III Kanunu) [1587] adıyle bilinen hukuk metinlerini bir araya topladı. Calvin'cilere karşı kurulmuş olan Katolikler birliğinin (Lig) birinci başkanlık görevini kabul etti ama Lig'çilere karşı olan protestan partisiyle gizlice ilişki kurarak Lig'çilerin aşırılıklarını önlemeğe çalıştı. Kısa bir yargılamadan sonra idama mahkûm edildi ve toplantı salonunun direğine asıldı. (L)

BRİSSON (Henri), fransız siyaset adamı (Bourges 1835-Paris 1912). Millet meclisine seçildi, aşırı sol uçta yer aldı, birçok defa meclis başkanı oldu. 1885'te ve 1898 seçimlerinden sonra başbakan oldu. Dreyfus'e cephe alan millî savunma bakanlarına güvensizlik gösterdiğinden 1898 ekiminde başbakanlıktan düşürüldü. (L)

BRİSSON (Pierre), fransız gazeteci ve tenkitçisi (Paris 1896-ay.y. 1964), *Annales Politiques et Littéraires* dergisini kuran Jules Brisson'un torunu, derginin sonraki yayın müdürü, yazar ve tenkitçi Adolphe Brisson'un oğlu, Pierre Brisson, dergide ve tiyatro tenkitçisi olarak *Temps* gazetesinde (1924) babasının yerini aldı. 1932-1942 Yılları arasında genel yayın müdürlüğünü yaptığı günlük *Figaro* gazetesini, 1944'te yeniden yayımlamağa başladı. Tiyatro tenkidi ve edebiyat tarihi konularında eser verdi: *Au Hasard des Soirées* (Akşam Tesadüfleri) [1935], *Du Meilleur au Pire* (İyiden Kötüye) [1937], *Molière, sa Vie et ses Oeuvres* (Molière, Hayatı ve Eserleri) [1942], *Théâtre des Années Folles* (Çılgın Yıllarda Tiyatro) [1943], *Les Deux Visages de Racine* (Racine'in İki Yüzü) [1944], *Tchekhov et sa Vie* (Çekov ve Hayatı) [1955]. (L)

BRİSSOT DE WARVİLLE (Jacques Pierre BRİSSOT, — denir), fransız siyaset adamı (Chartres 1754-Paris 1793). Gazeteci ve yergi yazarı iken, 1784'te kraliçeyi yeren, ama yazarı kesin olarak bilinmeyen bir yazı yüzünden Bastille'e kapatıldı. Zenci dostlar derneğini kurdu (1788). Zencilerin hürriyetlerine nasıl kavuşturulabileceğini incelemek üzere Amerika'ya gitti. Yasama meclisine Paris milletvekili seçildi, zencileri hak bakımından beyazlara eşit ilân ettirdi. Yabancı ülkeleri gezmiş olduğu için kendisini dış siyaset uzmanı olarak tanıttı. Diplomatik komiteyi etkileyerek evrensel hürriyet yolunda savaş açılmasını ileri sürdü. Ezilen halkların krallara karşı ayaklanacağını umuyor, ihtilâlin bu yollardan başarıya ulaşacağına inanıyordu. «Bütün Avrupa ateşe verilmedikçe rahat edemeyiz» diyordu. Con-

Foto. Central office of inform. (*LAROUSSE*)

vention meclisine Eure-et-Loir milletvekili olarak girdi. Girondin partisinin başlarından biri oldu. 2 Haziran 1793'te kovuşturmaya uğradı, kaçtı, Moulins'de tutuklanarak Paris'e getirildi ve giyotinle başı kesildi. Eserleri: *Théorie des Lois Criminelles* (Ceza Kanunları Teorisi) [1781], *De la France et des Etats-Unis* (Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri Üzerine) [1787], *A Mes Commettants* (Müvekkillerime) [1793]. (L)

BRİSSUS i. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan deniz kestanesi. (Tersiyer devri fosili.) [L]

BRİSTOL (ing. k.). Kâğıtç. Belli sayıda resim kâğıdı üst üste konulup yapıştırılarak elde edilen bir çeşit karton. Bristol karton da denir. Üzerine suluboya ve mürekkep kalemi ile resim veya minyatür yapılır. Kitap kapağı olarak da kullanılır. (M)

BRİSTOL, Büyük Britanya'da (Gloucestershire) şehir. Avon ırmağı kıyısında, Cotswold Hills'in batısında; 436 600 nüf. Liman XIX. yy.da modernleşti ve gelişti. Bristol bugün buğday, petrol v.b. ithal eder. Önemli tesisleri olan şehir (tersaneler, kalay metalürjisi) İkinci Dünya savaşında bombardımanlardan çok zarar gördü. Bu ana sanayi dallarına bugün yeni sanayi dalları eklendi: besin sanayii (un fabrikaları, çikolata, şeker, bira), ayakkabı ve kâğıt fabrikaları, basımevleri v.b. Şehirde eski eserler vardır: Saint Mary Redcliff kilisesi. Bristol katedrali Aziz Augustinus rahiplerinin 1142'de kurdukları manastırın kilisesiydi; katedralin norman eseri olan kısmından vaız salonuyle büyük kapı kaldı. En ilgi çekici yeri, gotik üslûbundaki koro bölümüdür.

— Tar. Şehir Romalılar zamanında Avon vâdisinin bir havzasında kuruldu, Danimarka monarşisi yıllarında yün ticareti sayesinde gelişti. Danimarka ile ilişkilerinin 1172 kararnamesiyle düzenlenmesi Dublin'i bir koloni olarak Bristol ticaretine açtı. XII. ve XIV. yy.larda, zaten gelişmiş olan ticaret faaliyetine, kumaş sanayii de eklendi. 1353'te şehir, konaklama merkezlerinden biri oldu. XVI. yy.da serüvenci tüccarların kurduğu bir şirket sayesinde ticaret hayatı daha da genişledi. XVI. yy.da sömürge ticareti limanın en önemli etkinliği haline geldi ve Bristol en parlak devrini yaşadı. XIX. yy.da köle ticaretinin yasaklanması ve Liverpool limanının gelişmesi sonunda Bristol'un önemi azaldı. (L)

BRİSTOL, A.B.D.'de (Connecticut) şehir, Hartford'un güneybatısında; 36 000 nüf. Dokuma sanayii. Spor malzemesi. (L)

BRİSTOL (John DIGBY, birinci-kontu), ingiliz siyaset adamı ve diplomatı (1580-Paris 1653). Buckingham'ın can düşmanı idi, bu yüzden Charles I'in kinini üstüne çekti. Parlamento'nun haklarını savunduğu için 1626'dan 1628'e kadar hapiste yattı. 1638'de İskoçya'da ayaklanma başgösterince kralı uyararak ona tehlikede olduğunu haber verdi. Fakat ılımlılığı yüzünden parlamentoda çoğunlukta olanların gazabına uğrayarak 1642'de hapse atıldı. 1642'den 1644'e kadar kralcıların safında savaştı. Sonra Caen'e göç etmek zorunda kaldı. (L)

BRİSTOL (John DIGBY, ikinci — kontu), bir öncekinin oğlu (Madrid 1612-Chelsea 1677). Charles I ile parlamentonun çatışması sırasında (1640), önce çoğunluk partisi saflarında yer aldı; ama bu kanadın şiddet siyasetiyle bağdaşamayınca kralcılara geçti, onların yanında dövüştü (1642-1645). Yenildi, Fransa'ya, sonra Hollanda'ya sığındı. 1657'de katolik oldu, bu yüzden Clarendon'un düşüşüne kadar (1663) görev dışı kaldı. (L)

BRİSTOL kanalı, İngiltere'de körfez, Britanya adasının batısında, Atlantik kıyısında, kuzeyde Galler ülkesi ile, güneyde Cornwall, Devonshire ve Somersetshire arasında. Kanalın bitiminde Severn halici başlar. Uzunluğu 128 km; batı ucunda genişliği 69 km. (L)

BRİTANNİ veya **BRİTONLAR.** Esk. coğ. Britanya adasının güneyinde halk; Saksonların zaferinden ve ülkeye yerleşmelerinden sonra bir kısmı denizi aştı, Galya'nın batısındaki Armorik yarımadasına yerleşti ve buraya adını verdi. (Bk. BRETAGNE, İNGİLTERE, ARMORİK.) [L]

Britannicus, Racine'in trajedisi. Neron'un tahttan uzaklaştırdığı Britannicus, Junie'yi sevmektedir. Neron'un annesi Agrippine bu ilişkiyi savunur. Ama Neron, Junie'ye tutulur. Narcisse'in yardımıyle annesinin tasarılarını bozar. Eğitmeni Burrhus'un yalvarmalarına rağmen, Britannicus'u bir ziyafete çağırır ve zehirler. Eserde, en iyi canlandırılan tipler, siyasî iktidar tutkusundaki Agrippine ile «doğuştan canavar» Neron'dur. (L)

BRİTANNİCUS (Tiberuis Claudius), Claudius ile Messalina'nın oğlu (M.S. 41 ?-55). İmparatorluğun tabiî vârisi iken, Claudius'un ikinci karısı Agrippina, önceki kocasından olan oğlu Neron'u evlatlığa kabul ettirerek Britannicus'un elinden bu hakkı almayı başardı. İmparatorun ölümünden sonra Neron tahta çıkınca Agrippina, iktidarın elinden gittiğini görerek onu, Britannicus'u tahta çıkarmakla korkuttu. Bunun üzerine Neron, bir şölende genç prensi zehirletti. (L)

BRİTANYA, lat. **Britannia,** Büyük Britanya'nın eski adı; bu topraklarda oturan ve latin yazarların *Britanni* adını verdikleri halkın adından. Britanni'nin, *Pretani* veya *Priteni* (yunan yazarlarının *Pretanoi*'si) kelimesinin Sezar tarafından bozulmuş biçimi olduğu ve Britannilerin Keltlerden önce adayı, hattâ bütün takımadayı işgal ettikleri sanılır. Kıyılar boyunca İspanya'dan İrlanda'ya kadar uzanan Atlas okyanusu medeniyeti halkları Cilâlıtaş devrinde adaya yerleştiler. Adayı, M.Ö. I. binde Briton Keltleri işgal etti; son grup (Belga'lar) M.Ö. 75'e doğru geldi. Britanya'da başlıca iki kelt medeniyeti merkezi gelişti: biri doğu ve kuzeydoğuda (özelliği: büyük tümülüsler), öbürü güneydoğuda (özelliği: göllerde kazıklar üstüne kurulan evler).

Romalıların Sezar yönetiminde ilk gelişlerinden önce bile, Britanya nispeten zengin bir ülkeydi. Galya ile çok eskiden beri sıkı ilişkileri vardı. Halkı, Galya'dan gelmeydi, toprakaltı (Weald'ın demiri, Cassiterides'in kalayı) ve topraküstü (has buğday, arpa, koyun yünü) zenginliklerinin bir kısmını Galya'ya satıyordu. O çağlarda Higlands, Norfolk, Suffolk, Ouse ve Severn'de insan bulunmadığı sanılır; bunun sebebi, yerli halkların Norfolk ve Suffolk'un verimli ve kaba topraklarıyle, Ouse ve Severn'in nemli ve bataklık vâdilerine yerleşmekten kaçınmalarıdır. Yerleşmenin bu garip dağılımının sebebi tekniktir: karasaban toprağı üstünkörü sürer ve toprak çok kabayse iş görmez. Eski kütlelerin dış eteklerindeki yumuşak topraklar ile özellikle İngiltere'nin güneydoğusundaki tebeşirli, çakıllı ve kuru toprakları halkı en çok çeken bölgelerdi. Bununla birlikte, toprağa marn katma ve Belga'ların toprağı daha derin işleyen *kelt carruca*'sını getirmeleri sayesinde önemli gelişme oldu; gelişme sonucunda mahallî halklar ağır ağır ama sürekli olarak yer değiştirdiler; bu yer değiştirme M.S. IX. yy.a kadar sürdü ve ovalar yönünde gelişti. M.Ö. I. yy.'ın ortalarında Britanya siyasî ve etnik bir bütün meydana getirmekten uzaktı. Ülkede birçok kabile, east Anglia'da Icenus; Costwold'da Dobunus, Wales bölgesinde Silür'ler ve Ordovices halkı, kuzeyde (bugünkü Yorkshire) Brigantes halkı yaşıyordu. Bu kabilelerin birkaçı krallıklar (Icenus, Dobunus, Brigantes) halinde birleşti. Bazı kabileler, özellikle Colchester'deki Trinovantes halkı, Londra çevresini kontrolu altında tutan «Catuvellaunus'lar» Belga'lar krallığı ile savaşmaktaydılar. Sezar bu olayları Atrebat kralı Comm aracılığıyle izliyordu; özellikle, adanın işgaliyle yakından ilgilenen romalı tüccarların çağırısını yerine getirmek isteyen Sezar, iki lejyonla Portus Itius'dan denize açıldı (55); ama filosu fırtınada dağıldığından 54'te yeni bir sefer hazırlamak zorunda kaldı. Romalılar Catuvellaunus'ları yendiler ve vergiye bağladılar; başkentleri Verulamium'u işgal ettiler. Ama Galya'da barış sağlanamadığından Sezar adadan ayrılmak zorunda kaldı; bu durum Britanya'nın Romalıların eline geçmesini yüz yıl geciktirdi. Bununla birlikte Britonların rahatı uzun sürmedi, çünkü Vercingétorix'in yenilgisinden sonra yeni bir Belga'lar akını geldi: Atrebat'ların kralı Comm, galyalı önderlerle ittifak yaptı; ama bu ittifak bir işe yaramayınca Galya'dan ayrılmak istediğinden ikinci bir Belga krallığı kurdu; bu krallığın sınırları Thames'in güneyinde Downs'dan Wessex'e kadar uzanıyordu. İyi savaşçı ve çok iyi çiftçi olan Belga'lar romalılaşmağa çalıştılar (paraları buna tanıklık eder; bu durum Romalıların ülkeye girmesini kolaylaştırdı. Oysa, daha bireyci olan Keltler Romalıların sızmasına açıkça karşı koydular. Başka cephelerde lejyonlar bulundurmak gerektiği için durmadan ertelenen Britanya'nın fethine, sonunda imparator Claudius (kral Cunobelinus'un ölmesi ve bunun sonucunda iktidara roma aleyhtarı partinin gelmesinden sonra) girişti (M. S. 43). Adanın fethine yavaş yavaş güneydoğudan başlandı ve Agricola tarafından (77-83) hemen hemen tamamlandı. Agricola, batıyı (bugünkü Wales bölgesi) ve İskoçya'nın yüksek toprakları sınırına kadar kuzeyi ele geçirdi. Ülkenin romalılaştırılması güçlüklerle başladı ve şiddetli ayaklanmalar (en ünlüsü 61'de Colchester, Londra ve Verulamium'u yakan kraliçe Boadicea isyanıdır) ile kuzey uçtaki Pictus'ların dış direnmesi yüzünden birçok defa tehlikeye girdi. Roma Britanyası'nın savunulması II.

1585'te İngilizlerin Virginia'ya gelişi

1669'da Londra limanı (Cabinet des Estampes, Paris)

Madros'ta Saint-Jean kalesi XVII. yy.da Daniell'in gravürü (Cabinet des Estampes, Paris)

Foto. X (LAROUSSE)

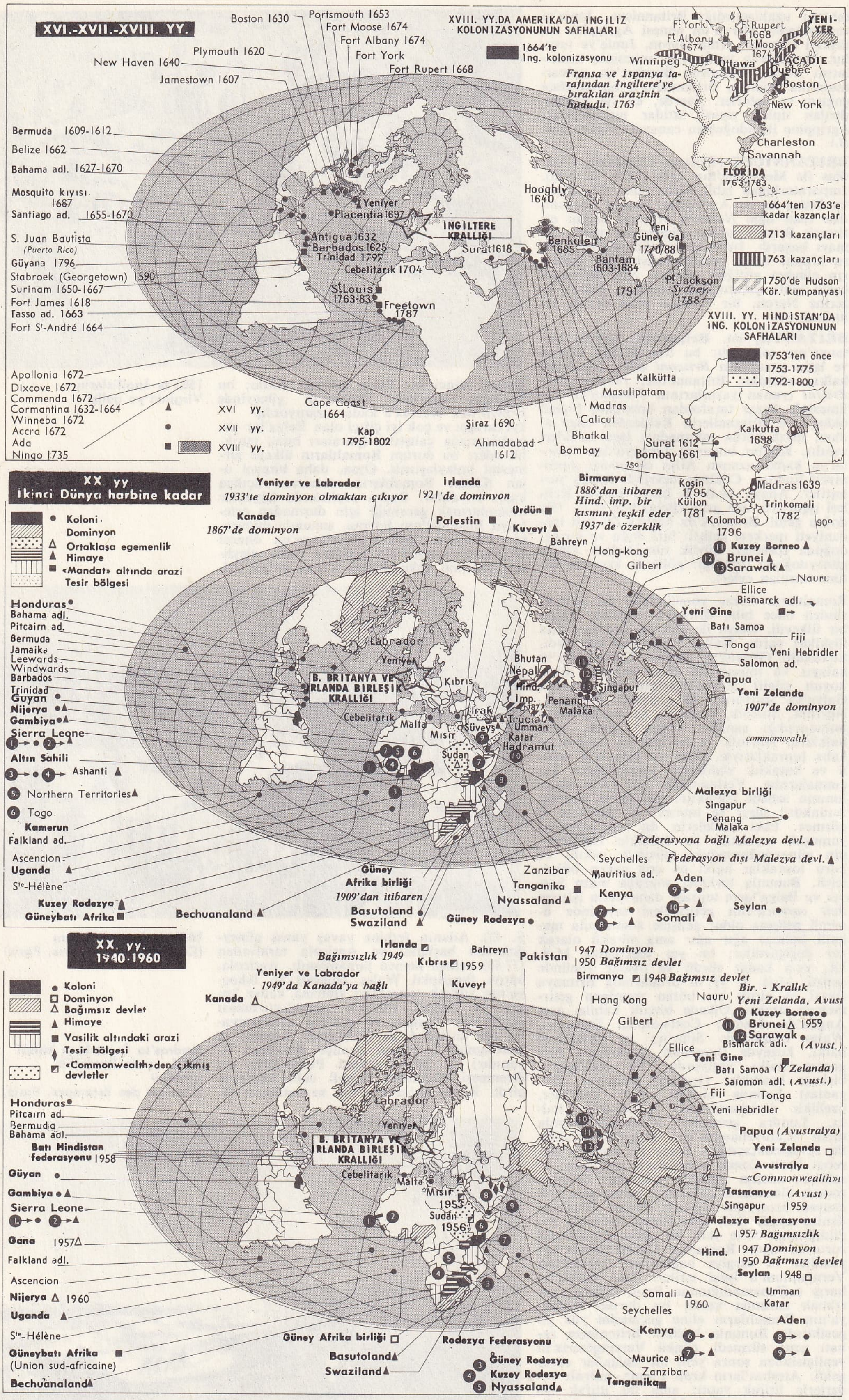

yy. başında imparator Hadrianus tarafından yeniden düzenlendi. Hadrianus Tyne'in ağzında, Solway Firth'de ünlü suru yaptırdı. Bu sur, 140'a doğru Antoninus'un yaptırdığı Forth halicini Clyde halicine bağlayan ikinci bir surla desteklendi. Romalılar imparatorluklarının öbür bölgelerinde olduğu gibi Britanya'da da feth ettikleri yerleri örgütlediler. Bu örgütleme, taşrada, üç veya beş yıl için atanan bir *propraetor* aracılığıyle sağlandı. Propraetor'un emrinde üç lejyon vardı. Bu lejyonlar, önceleri güneyde (Gloucester ve Lincoln), daha sonra kuzeyde (Chester ve York) konakladılar; bir *legatus Legionis*'in komutası altındaydılar. Adlî hizmetlerde bir *Legatus Juridicus*, malî hizmetlerden de imparatorluk *procurator*'u sorumluydu.

Londralı tüccarlar ile Caerleon Chester ve York'ta (Eboracum) konaklıyarak güvenliği sağlayan 3 lejyon sayesinde romalılaşma M.S. I yy.ın sonundan itibaren hızla gelişti. Bununla birlikte kuzey ve batıdaki askerî sınır bölgeleri medenîleşmedi ve birkaç istisna dışında buralarda ne şehre ne de *villa*'ya rastlanıyordu. Gerçekte, roma medeniyeti, yalnız Midlands'a ve Londra havzasına yayıldı.

Bu son bölgelerde roma medeniyeti, Romalıların sayısı çok az olmasına rağmen kesinlikle yerleşti. Önce *decurio*'lar ve seçimle başa gelen magistratus'lar tarafından yönetilen dörtgen planlı şehirler kuruldu. Ama bu şehirlerin statüleri farklıydı; bazıları ordu tarafından kuruldukları̇ndan municipium statüsünü aldılar (yalnız Verulamium bunun dışında tutuldu). Öbürlerinin statüsü daha aşağıydı; bunlar, yerlilerin oturduğu az nüfuslu ve küçük yüzeyli (Bath ve Londra hariç) merkezlerdi. Genellikle 70-100 arasında, Flavius'lar döneminde kurulan bu şehirler ancak III. yy.da tahkim edildi; güvenlikleri tam ve köy çevreleriyle ilişkilerinin sıkı olması Britanya'daki roma şehirleşmesinin kendine özgü niteliklerdir.

Bununla birlikte, bu şehirlerin temel görevleri dinî, siyasî ve kamusal merkezler olmalarıydı. Ama bir forum'ları (Silchester, Caerwent), eğlence ve dinlenme kurumları da (Silchester ve Bath hamamları, Verulamium ve Colchester tiyatroları) vardı. Mabetler de yapıldı, ama bunlarda kelt etkisinin izleri oldukça derindi.

Pazar şehirleriyle birlikte *villa*'lar da gelişti. Britanya'da 500 kadar villa bulundu; bunların yüzde 90'ı Severne ağzından Trent ağzına uzanan bir çizginin güneyindedir. Bu villa'lar genellikle sürekli oturulan konutlardı; özellikle şehirlerin çevresinde yapıldılar. Kelt etkisi iç düzenlerinden çok planlarında (villa-ambar, villa-avlu ve özellikle villa-koridor) görülür. Bu villa'ların iç düzenlerinde, atrium bulunmamasına rağmen, italyan örneğine (banyolar, mozayikler veya duvar resimleri) oldukça sadık kalınmıştır. Bu villa'larda bulunan eşya, Roma'nın günlük hayatın akışını ne derece değiştirdiğini gösterir.

III. yy.dan itibaren vergilerin artması, şehirlileri köylerdeki mülklerine çekilmeğe zorladı; bu durum *villa*'ların medeniyet yayıcı görevini arttırdı. Ama *villa*'ların, köylerinde dağılmadan kalan kelt asıllı köylülerin romalılaştırılmasına ne oranda yaramcı olduğu belirsizdir. Köylülerin yayaşıyışları ayrıntılarıyle bilinmemektedir. Bu kültelere, barışı ve refahı romalıların getirdiği söylenebilir. Ama kelt dinlerinin yaşaması, III. ve IV. yy.da şehir hayatını kurma imkânsızlığı, roma medeniyetinin yerli halkları gerçekten etkilemediğini kanıtlar gibidir. Zaten yerliler Roma'dan çok Galya'ya bağlıydılar.

Bununla birlikte yeni tehlikeler ortaya çıkmıştı; kuzey bölgelerini zaman zaman tehdit eden Pictus'ların seferlerine güney ve güneydoğu kıyılarında sakson korsanlarının, batıda Skot'ların akınları eklendi. Maximianus tarafından Manş denizinde sefer serbestliğini sağlamakla görevlendirilen bir Ménapii'li Carausius, 288'de baş kaldırdı. Britanya'daki birliklere kendini imparator ilân ettirdi ve Avrupa kıtasındaki Gesoriacum'u (Boulogne) ele geçirdi. Carausius an-

Britanya İmparatorluğu

cak 293'te Constantius Chlorus tarafından yenildi ve öldürüldü. Yerine geçen eski londralı tüccar Allectus da 296'da öldürüldü. Diocletianus zamanında Britanya idarî açıdan yeniden düzenlendi. İki yeni eyalet kuruldu. Bunlar Birinci Britanya'dan (198'de kurulmuştu) alınan Flavia Caesariensis ve İkinci Britanya'dan (burasını da 198'de Septimus Severus kurmuştu) alınan Maxima Caesariensis idi. Bu iki eyalet, Galya eyaletine bağlı bir piskoposlukta tek bir bütün halinde toplandı ve başkenti Londra oldu. Roma valisi Londra'da oturuyordu. *Litus Saxonicum*'dan bir kont, kıyı savunmasını sağlamakla görevlendirildi. Ama eyaleti, Roma imparatorluğuna gerçekten katmak için yapılan tüm denemeler başarısızlıkla sonuçlandı; önemini kaybeden şehirler yeniden canlandırılamadı. IV. yy.da kolayca hıristiyanlaştırılan ada, Roma imparatorluğunun Avrupa'da ikiye bölünmesinden sonra 407'de (son lejyonların ayrılması) Romalılar tarafından kesinlikle terkedildi. Daha o tarihte yeniden keltleşme yoluna giren Britanya, bağımsızlığını uzun süre koruyamadı. V. yy.ın ortalarından itibaren adayı fethetmeğe ve sömürgeleştirmeğe girişen anglosakson çetelerine karşı, Bretonlar şiddetle karşı koydular; ama teşkilâtlanma eksikliği yüzünden VI. yy.da yenildiler. Ülke İngiltere adını aldı. Bu sırada İrlanda korsanlarından kaçan batı britanyalılar Armorik yarımadasına yerleştiler, yarımadaya Bretagne adını verdiler ve burasını keltleştirdiler. (L)

BRİTANYA (BÜYÜK). Bk. BÜYÜK BRİTANYA.

BRİTANYA adaları, Avrupa'nın kuzeybatısında takımada: kıtadan, Manş ve Kuzey denizleriyle ayrılır. Büyük Britanya, komşu adaları (Wight, Man, Hebride, Orkney, Shetland) ve İrlanda'dan meydana gelir. (L)

BRİTANYA imparatorluğu, 1931'e kadar Britanya tahtının egemenliğini tanıyan ülkelerin bütününü belirten deyim.

● *Serüvenin başlangıcı.* XV. yy. sonunda Batı Avrupa'yı Atlas okyanusuna veya Akdeniz'e yönelten büyük yayılma hareketine İngiltere de az ölçüde katıldı. Ülke İki-gül içsavaşından yeni çıkmıştı ve ilk önce birliğini sağlaması gerekiyordu. İngiliz denizcileri, metotlu ticarî işletme ve keşif hareketinden çok, korsanlıkta tecrübe sahibiydiler. Bununla birlikte, XV. yy.ın sonlarında, Muscovy ve Cathay şirketleri kuruldu ve Henry VII emrinde cenovalı Caboto, Newfoundland'i buldu. Manş ve Kuzey denizinin egemenlik altına alınması ve daha geniş bir yayılma siyasetinin izlenmesi için Elizabeth'in saltanatını beklemek gerekti. İberleri taklit dileği ve onlara karşı duyulan çekingenlik bu siyaseti, özellikle deniz yayılmasına yöneltti. Atlas okyanusunun orta kesimi ve Hint okyanusu İberlerin ve kısa bir süre sonra, Felemenklilerin bölgesi olarak kaldı. İngilizlerin XVI. yy.ın ikinci yarısındaki seferleri Kuzey Atlas okyanusunu inhisar etti. Kuzeydoğu ve kuzeybatı geçitleri araştırıldı, Kuzey Amerika'da ilk koloniler kuruldu (1583-1585). İngilizler, İspanyolların etki bölgesinde baskınlar ve korsanlık yapmakla yetiniyordu. Bu çağ, kendileri katılmadan dünyanın paylaşılmaması için her şeyi göze alan serüvencilerin, gezginlerin, korsan ve tacirlerin çağıydı.

● *Öncüler ve zenci esir tacirleri.* XVII yy.la sömürgeleştirme çağı açılmış oldu. Özel teşebbüs esas oldu, ama krallık yasaları bu teşebbüsleri yöneltti ve destekledi. İmtiyazlı büyük şirketler kuruldu, bunlardan ilki ve en kudretlisi Doğu Hint Adaları şirketidir (1600). Servet peşinde koşan «müteşebbisler»in ilk işgal ettiği yerler Amerika'nın Atlas okyanusu kıyılarındadır: Virginia (imtiyazı 1606'da aldı), Bermuda'nın ileri karakolu (1609) gibi. Stuart İngiltere'sinden hoşnut olmayan bazı püriten'ler (aşırı protestanlar) Amerika yolunu tuttu. 1620'de, «Pilgrim Fathers», bakir bir arazide New England'ın çekirdeği olan Plymouth topluluğunu kurdular. (Bk. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ.)

Tropik Amerika'ya komşu olan bu koloniler, ticarî ve stratejik merkezler meydana getirdi. Eldorado, sekerkamışı, ekim alanı haline gelmişti. İspanyollara ait olan bu alanda, Hollandalılar ve sonra Fransızlarla girişilen rekabet, sürekli bir uyuşmazlık yarattı ve Avrupa savaşlarının çıkmasına yol açtı. İngiliz deniz egemenliği sınavlardan geçerek kendini gösterdi ve yeni yerler rakip devletlerin elinden alındı: Antillerin bazıları 1627'de (Bardadeos) ve 1632'de (Antigua, Montserrat), İngiliz Hondurası 1638'de, Bahama 1647'de, Jamaika 1655'te alındı. 1664'te, York dükünün kumanda ettiği donanma, Hollandalılardan Yeni Amsterdam'ı aldı. (Burası York dükünün şerefine New York diye adlandırıldı.) Böylelikle New England'ı güney sömürgelerine, Virginia ve Maryland'a, 1663'ten sonra da, Kuzey ve Güney Carolina'ya kattı. Bu süre içinde amerikan tarımsal işletmelerinde elemeğine karşı duyulan ihtiyaç, ingiliz zenci esir tacirlerinin Gambia'da yerleşmelerine (1618) ve ünlü «üçgen ticaretinin» güçlenmesine yol açtı. Doğu Hint Adaları şirketi de, kendi yönünden boş durmadı; 1633'te Bengal'da ve 1639'da Madras'ta ticaret merkezleri kurdu. Charles II'nin Portekiz prensesi braganzalı Catherine ile evlenmesi, İngiltere'ye Bombay'ı kazandırdı. XVII. yy. sonunda, İngiliz şirketi, Hindistan'a iyice yerleşti.

● *Ticaret imparatorluğu.* 1688 İngiliz ihtilâli, ticaret burjuvazisine yaradı. İhtilâli, XVIII. yy.ın ilk üç çeyreğindeki sömürge yayılması dönemi takip etti. Gerçek bir imparatorluk kuruldu ve sömürge antlaşması teorilerine göre ticarî çıkarlar noktasından metotlu bir tarzda işletildi. Deniz üstünlüğünün gerekliliği her zamankinden daha çok kendini gösterdi. Bu gelişme başlıca iki engelle karşılaştı: Amerika kıtasının büyük kısmını kontrolu altında bulunduran İspanya ve denizaşırı bir ülke durumuna hızla gelmekte olan Fransa, 1700'de bu iki krallık arasında kurulan ittifak, tehlikeyi arttırdı. XVIII. yy. rekabet ve düşmanlık içinde geçti. Bu durum iki büyük savaşa yol açtı. İspanya savaşı (1701-1713) ve Yedi Yıl savaşı (1756-1763). Bunlar Büyük Britanya'ya yayılma fırsatı sağladılar. İspanya savaşı, Cebelitarık ve Minorca'yı, Akadya ve Hudson körfezini; Yedi Yıl savaşı, Mississippi'nin kuzeyinde ve doğusunda kalan Fransız Amerikası'nı, Florida'yı, Antil adalarının birçoğunu (Grenada, Saint-Vincent, Tobago) ve Gorée hariç, Senegal'in ticaret merkezlerini Britanya imparatorluğuna kazandırdı. Bundan başka, Hindistan'da Fransızlara karşı girişilen savaş, İngilizlerin yayılmasını sağladı. Plassey zaferiyle (1757) bütün Bengal ele geçirilmişti. Fransızların aradan çıkarılması, Clive'in, sonra da Hastings'in enerjik hamleleri, İngilizlere basarılarından tam anlamıyle yararlanma imkânı verdi. Birkaç yıl içinde, Circar, Agra ve Audh, Bihar, Haydarâbâd, Doğu Hint Adaları ingiliz şirketinin kontroluna alındı. Böylelikle 1770'e doğru, başlıca iki egemenlik kurulmuş oldu: Labrador'dan Guyanalara kadar uzanan amerikan grubu ve Ganj ovası ile Dekkan'dan başlayan Hindistan. Fakat bu geniş ve uzak ülkelerin korunma ve işletilmesi, ulaştırma ve dolayısıyle deniz üsleri sorununu ortaya çıkarıyordu. Öte yandan, doğuyle ticaret, genellikle hâlâ Akdeniz üzerinden yapılmaktaydı. Bunun nedeni, Afrika'yı çevreleyen Atlantik yolunun o zaman Hollandalılarca kontrol edilmesiydi. Bundan dolayı daha o zamandan batı havzasını kontrolu altında tuttuğu Akdeniz'in Britanya için büyük önemi vardı.

● *Krizler çağı.* O sırada Amerikan ihtilâli patlak verdi. 1776'da ilân edilen 13 sömürgenin bağımsızlığı, Büyük Britanya deniz egemenliği kaybetmek tehlikesiyle yüzyüze geldikten sonra 1783'te kabul edildi. Versailles antlaşması, birçok ülkeyi (Senegal, Florida, Minorca) yeniden ele geçiren Fransa ve İspanya'nın sadece öç alması demek değildi. Bu antlaşma aynı zamanda İngiliz imparatorluğuna da ağır darbe indirmişti.

Bu aynı zamanda, sömürgeleştirmenin gelişiği geleneksel prensiplere karşı çıkan düşüncelerin bir çağı oldu. Ne var ki, bu manevî buhran siyasetin bütünüyle yön degiştirmesine yol açmadı. Fakat, insanî problemlere karşı, imparatorluk içinde yeni bir tutumun belirmesine sebep oldu. İmparatorluk W. Pitt ile faal bir döneme girdi. 1784 Hindistan kanunu, çok eleştirilen şirket üzerinde tahtın bir çeşit kontrolunu sağladı. Asya'da ingiliz topraklarının çoğalması sona ermedi. 1786'da Hindistan sömürgesi denizcileri, Uzakdoğu'ya açılmayı sağlayacak bir üs elde etmek amacıyle, geleceğin Boğazlar kurumlarının (Malayalı) çekirdeği olan Penang'ı 1786'da ele geçirdi. 1788'de, iki yeni sömürge kuruldu: Afrika kıyısında bulunan ve azatlı kölelerin yerleştirildiği Sierra Leone ile Avustralya'nın güneydoğusunda New South Wales. Bu sonuncu, o zaman, kürek mahkûmlarının gönderildiği bir yerdi. Bununla birlikte kudretli Avustralya federasyonunun çekirdeği ödevini gördü ve Büyük Britanya böylece Pasifik'e iyice yerleşti.

mayıs1902'de Boer'ların tesliminden sonra Londra sokaklarında gösteriler

Fakat Avrupa'da durum tekrar tehlikeli bir hal aldı. Büyük Britanya 1793'te bir ölüm kalım çatışmasına girmek zorunda kaldı ve bu çatışma 1802-1803 arasındaki kısa bir duraklama dışında 1815'e kadar sürdü. Kıta Avrupa'sında büyük kargaşalıkların yeniden başgöstermesi Britanya imparatorluğunun yayılmasını kolaylaştırdı. Fransız dinamizminin boyunduruğu altına süratle girmiş Avrupa karşısında, İngiltere'nin deniz egemenliğine her zamankinden daha fazla önem vermesi gerekti. Her ne kadar Fransa ve onun geçici müttefiklerine (İspanya ve Birleşik eyaletler, diğer sömürgeci devletler) karşı girişilen savaş, gittikçe şiddetlenirken yeni fetihler imkân dahiline girdi ve gerekli hale geldi. XVIII. yy.ın son yıllarında Tippoo Sahib'in atak hareketleri, Hindistan'da ingiliz mal ve arazisinin korunmasını, bu arazinin genişletilmesini gerekli kıldı. Trafalgar'dan sonra (1805), denizlere kesinlikle egemen olan Büyük Britanya, Atlas ve Hint okyanusunu kaplayan kuvvetli bir üs ağını kurdu.

1815'te Birleşik Krallık kendini dev gibi bir imparatorluğun başında buldu. Daha önceki sömürgelere, Malta, Ascension adası, Kap, Antil adalarının birçoğu (Trinite ve Saint Lucie), Mauritus adası, Seychelles adaları, Seylan, Malaya'da Wellesley eyaleti, Avustralya ve Hindistan'da pekçok yerler katıldı.

● *Liberalizmin ilerleyişi.* Birleşik Krallık, bu çağda, derin ekonomik, sosyal ve manevî değişikliklere girişti. XVIII. yy. sonunda kölelik aleyhtarlarınca yürütülen mücadele, 1807'de zenci köle alışverişine son verdi. Köle alışverişinin önlenmesi ve diğer insanî kaygılar, Birlesik Krallığın kendisini bir deniz polisi gibi görmesine yol açtı ve Afrika ile Asya'daki bazı küçük devletlerin işlerine karışmasına imkân verdi, öte yandan, Britanya adalarındaki aşırı nüfus artışı, gelişmekte olan sınaî ekonominin istihdam etme gücünün ötesine varıyordu. Onun için yeni ülkelere doğru göçler arttı. Bu göçler, önceleri tropikal iklim bölgesinin dışındaki yerlere yöneldi. 1850-1880 Arası, Avustralya ve Kanada'da maden zen-

New England'da «Pères Pèlerin'ler» muhafızların himayesinde âyine giderlerken

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

Benjamin BRITTEN

ginliklerinin bulunması ve 1846-1848 yıllarındaki büyük İrlanda kıtlığı, halkın bu yer değiştirmesini çabuklaştırdı. Bununla birlikte, bu dikkate değer ilerlemeler, aynı coşkunluğu doğurmadı. Liberaller sömürge işletmelerini kuşkuyle karşılıyorlardı. Dünya ekonomisine egemen hale gelmiş bir ülke için, sömürgelerin sağlayacağı maddî çıkar önemsizleşmişti. Amerikan ihtilâlinden ve eskiden parlak adalarının geçirdiği iktisadî buhrandan sonra, ingiliz halkının çoğunluğu, sömürgeleri elde bulundurmak ve savunmak için girişilen masraflara karşı hassasiyet gösterdi. Fazla olarak, metodizm ve saf hıristiyanlık hareketinin etkilediği bu millette, mensup birçok kimse, kazanç fikrinden ve kudretli olmak dileğinden nefret ediyordu.

Bu manevî tutum, başka bir devlet, Britanya imparatorluğunun menfaatlerini tehdit etmeğe kalkıştığında, ingiliz halkının var gücüyle bu yabancı devlete karşı tepki göstermesine engel değildi. Bu savunucu saldırganlığın en dikkate değer elebaşısı Palmerston'du. Yabancı talepleri etkisiz bırakma isteği ve denizaşırı toplulukların teşebbüsleri, ingiliz imparatorluğuna yeni ülkeler kattı: Malakka ve Singapur (1818-1819), Altın kıyısı (1821), Falkland'ler (1833), Aden (1839), Yeni Zelanda (1840), Hong-Kong (1841), Natal (1842), Saravak ve Labuan (1842-1848), Aşağı Birmanya (1826-1852), Hindistan'ın henüz bağımsız olan devletleri (1831'den 1854'e kadar) bu ülkeler arasında sayılabilir. 1830-1870 Devresinin temel özelliği, yayılmadan çok iç gelişmedir. Liberalizmin zaferi, sadece Birleşik Krallığın değil (himayeci gümrük kanunlarının kaldırılması, 1846-1851), aynı zamanda imparatorluğunun fizyonomisini de değiştirdi. Liberaller, şiddetli buhranları en az giderle önlemek istediler. Kanada ortaya çıkan kargaşalık (1838-1839) sonunda, 1848'de, bu memlekete, sonra da 1855'te Avustralya'ya ve Yeni Zelanda'ya temsilî bir hükûmet kurma izni verildi. 1867'de, Kanada Dominyonunun kurulmasıyle yeni ve atılgan bir denemeye girişilmiş oldu. Birleşik Krallığın en zengin sömürgesi halini alan Hindistan'da, mahallî zorluklar, 1857'de hint askerlerinin isyanına yol açtı. Bu ayaklanmaların bastırılmasını şirketin tasfiyesi (1858) izledi. Ayrıca Hindistan sömürgesinde birtakım reformlar yapıldı. Burası, düzenli bir memur kadrosu (civil service) ve kıtlıkla savaşta değerli bir araç olan demiryolu şebekesiyle donatıldı.

● *Militan emperyalizm.* Denizcilikteki ilerlemelerin yanı sıra, Süveyş kanalının açılması (1869)), büyük ticaret yollarını değişikliğe uğrattı. Avrupa'nın yayılma hareketi, böylece, hummalı bir gelişme dönemine girdi. Diğer memleketler gibi, Birleşik-Krallık da bu yeni atılışa katıldı. 1874'ten 1881'e kadar başbakan olan Disraeli, bu atılışa kesin bir anlam kazandırdı. Bununla birlikte, Disraeli, Glandstone'un yönettiği, şiddetli bir liberal muhalefetle karşılaştı. Ama emperyalizm, kendi doktrinini yenileştirmekle kalmadı; Dike ve Sceley gibi kuramcılar ve Kipling gibi şairler tarafından yüceltilerek savunuldu. İngiliz büyüklüğüne inanış ve bütün dünyada gerçekleşmesi zorunlu olduğu sanılan uygarlık görevi duygusu, bu ideolojinin özünü meydana getiriyordu. Bu coşkunluk liberaller ve radikaller (J. Chamberlain) arasında olduğu kadar, muhafazakârlar arasında da (W. Churchill) yayıldı.

İmparatorluk, stratejik, siyasî, ticarî ve insanî çeşitli sebeplerle kaznılmış birçok ülkeyle zenginleşti. Böylelikle Birleşik Krallık, köleliğe karşı olmaktan kudretli olma arzusuna kadar çeşitli sebepleri ileri sürerek Afrika'nın bölüşülmesinden büyük pay aldı. Müteşebbis kimselerin davranışı, kimi vakit hükûmetlerinkini geçti. C. Rhodes ve sahibi olduğu British South Africa company (1889'da kurulmuştur) bunun bir örneğidir. Elde edilen başlıca yerler şunlardı: Malaya Federal devletleri (1874, 1909), Kıbrıs (1878), Nijerya (1879), Mısır (1882) [1936'ya kadar himaye devleti olarak işgal altında bulunduruldu], Bechuanaland (1885), Okyanusta birçok ada toplulukları (Gilbert ve Ellice [1877], Cook [1888], Salomon [1893] v.b.), Rodezya'lar ve Nyassaland (1888-1889), Kenya ve Zanzibar (1890), Uganda (1894), Gana (1896-1897), İngiliz-Mısır Sudanı (1898), Oranj ve Transvaal Boer cumhuriyetleri (1900-1902). İmparatorluk, büyüdükçe teşkilâtlandı. Hindistan sömürgelerinin ve himaye devletlerinin tümü, 1877'de Hindistan imparatorluğu payesine yükseltildi. Kanada dominyonuna, Vereeniging barışından sekiz yıl sonra 1900'de Yeni Zelanda ve Avustralya federasyonu, 1910'da Güney Afrika birliği katıldı. İmparatorluğun bütün ülkelerini kapsayan, çıkar ve duyguları aynı olan geniş bir topluluk fikri, İngilizlerin düşüncesinde yer bulmağa başladı. Bazıları bunu, ilişkileri daha iyi düzenlenmiş ve iktisadî konuları da kapsıyan (1884'te kurulan Imperial Federation League) daha sıkı bir federal teşkilâtın kuruluşuna kadar götürmek istedi. Milner, bu anlayışın en güçlü propagandacılarından biriydi, gerçekleşmesine katkıda bulunmuştu. Fakat, 1885'te ilk millî kongrenin toplandığı Hindistan'da, millî duygunun ortaya çıkışı, imparatorluğun geleceği konusunda bir korku yarattı.

● *İmparatorluktan Commonwealth*'e. Bütün zorluklara rağmen, İngiliz imparatorluğu 1914-1918 savaşı sırasında dayanışma gösterdi. Denizaşırı ülkeler savaş çabasına bütün gücüyle katıldı. 1918 zaferi ve yenilen imparatorlukların miraslarının paylaşılması, İngiliz imparatorluğunu en geniş boyutlarına ulaştırdı: Güneybatı Afrika, Tanganika, Togo ve Kamerun'un parçaları, Filistin, Ürdün, Irak (1927'ye kadar İngiliz himayesi altındaydı), çeşitli okyanus toprakları (Yeni Gine'nin kuzeydoğusu, Bismarck takımadaları, Admiralty adaları, Nauru v.b.) imparatorluğun sınırları içine girdi. Asya milletlerinin gelişmesinden ve petrolün büyük rol oynamağa başlamasından beri imparatorluğun ekseni Atlas okyanusu değil, Hint okyanusu ve Büyük okyanus oldu; Yakındoğunun önemi arttı. Bununla birlikte, problemler üst üste yığıldı. Yeni çözümlemeler gerekti. Başlarında Kanada olduğu halde bütün dominyonlar, yaptıkları fedekârlıklarla orantılı sorumluluklara sahip olmak istediler ve Barış konferansında hükümranlıklarını zımnen belli ettiler. Birleşik Krallık bölündü. Yüz yıldan fazla zamandan beri birliğe isyan halinde olan ve altı kontluğa indirilen İrlanda, 1922'de dominyonluk tüzüğünü elde etti. Daha uzak, fakat tehlikeli olan Hindistan imparatorluğunu karıştıran sarsıntılar, bağımsızlık fikrini hızla geliştirdi. 1919 kanunu, bu ülkeye reformlar sağladı ve reformlar 1935'te yarı bağımsızlığın elde edilmesiyle sonuçlandı. Londra'dan yönetilecek federal birlik düşüncesinden vaz geçilerek, imparatorluğun en gelişmiş ülkelerinin bağımsızlığa kavuşturulması, 1926 ve 1930 imparatorluk konferansında kararlaştırıldı ve 1931 Westminster tüzüğü ile onaylandı. İmparatorluk yaşamağa devam etti ve yerini zamanla Commonwealth aldı. (L)

British Africa South Chartered company Bk. İNGİLİZ GÜNEY AFRİKA İMTİYAZLI ŞİRKETİ.

British Broadcasting corporation (B.B.C.), Britanya radyo ve televizyon kurumu. 14 Kasım 1922'de kurulduğu zaman, *British Broadcasting company* adını taşıyordu. Şimdiki adı 1 ocak 1927'de konuldu. Aynı tarihte bir kraliyet fermanıyle radyo yayınlarını tekelinde bulunduran bir kamu kuruluşu haline geldi. Televizyon için durum aynı değildir, çünkü B.B.C.'ninkinden başka bir de bağımsız, ticarî bir şebeke vardır. B.B.C. bağımsız olarak hareket eden ve yalnız parlamentoya karşı sorumlu bulunan yedi kişilik bir kurul tarafından idare edilir. Kurumun bütçesi parlamentonun onayından geçer. B.B.C.'nin tesisleri Londra'dadır; idare merkezi ve ana stüdyoları Portland meydanında «Broadcasting House»da, televizyon bölümü ise «Shepherd's Bush»da yerleşmiştir. Yaptığı propaganda yayınlarıyle, İkinci Dünya savaşı boyunca önemli bir rol oynadı. (L)

British council, İngiltere'nin başka ülkelerle ilişkilerini düzenlemek amacıyle 1934'te özel teşebbüsler ve İngiliz dışişleri bakanlığının desteğiyle kurulmuş, 1940'ta da Kral buyrultusu ile yerleşmiş kültür kurumu. Merkezi Londra'dadır. 30 kişilik bir yürütme kurulu tarafından idare edilir. Başlıca eylem alanı ingilizce konuşulmayan ülkelerdir: ingilizce öğretmeni yetiştirilmesi için kurslar açar, Büyük Britanya ile başka ülkelerde 200 kitaplık açmıştır. Yayımları vardır, ingiliz sahne sanatını, müziğini ve diğer sanatlarını tanıtmağa çalışır.

12 Mart 1956 tarihli kültür antlaşması gereğince Türkiye'de de bir ingiliz kültür bürosu (*İngiliz Kültür heyeti* de denir) ilkdefa 1940'ta sözlü bir antlaşmayle Ankara'da kurulmuştur. (LM)

British European Airways (B.E.A.), 1946'da kurulan Britanya havacılık şirketi. Helikopterle hava nakliyatını geliştirmekde önemli bir rol oynadı. 1947'de bu usulden faydalanan ilk Avrupa posta hizmetini, 1950'de Cardiff ile Liverpool arasında iç yolcu nakliyatı seferlerini işletmeye açtı. Vickers Armstrong uçak inşaat şirketiyle yaptığı bir teknik anlaşma ile B.E.A., daha 1950'de, Londra-Paris ve Lozan-Edinburgh hatlarında ilk tepkili uçakları hizmete koydu. (Bk. BRİTİSH OVERSEAS AİRWAYS CORPORATİON.) [L]

British Motor corporation (B.M.C.), *Austin Motor co.* ve *Nuffield organization* şirketlerinin 1952'de birleşmesinden meydana gelen ingiliz otomobil sanayi grubudur. B.M.C.'nin kontrolu altında olan Longbridge, Cowley, Abington, Coventry, Birmingham v.b. fabrikaları Austin ve Moris markalı ingiliz halk tipi, Wolseley markalı lüks model, Riley ve M.G. markalı spor arabaları imal etmektedir.

Avrupa otomobil yapımcıları arasında 1953'ten beri B.M.C. dünya otomobil sanayiinde General Motors, Ford ve Chrysler'den sonra dördüncü gelmektedir. B.M.C.'nin yıllık çalışması değer olarak, Büyük Britanya otomobil sanayi hacminin yarısından çoğunu gerçekleştirir. (L)

British Museum, Londra'daki ünlü müzenin adı. 1753'te doktor Hans Sloane'dan satın alınan sanat eserleri koleksiyonu ve kitaplığı çevresinde kuruldu. Koleksiyonlarının çeşitliliği bakımından dünyanın en zengin müzesidir. Lord Elgin'in heykelleri, George III'ün kitaplığı, Harvey koleksiyonu, Cotton elyazmaları gibi eserlerle gitgide zenginleşti. İlk olarak, 1686'da Puget tarafından yapılan Montague Hause'a yerleştirildi, 1758'de halka ilk defa burada açıldı. Bugün Great Russel caddesinde, Robert Smirke ve kardeşinin 1823-1847 yıllarında yaptığı, o zamandan bu yana daha da genişlemiş bir sarayı kaplamaktadır. Müzede kralın kitaplığının dışında en değerli koleksiyonlar arasında grek ve roma heykelleri, *Knidos Demeter*'i, dünyanın yedi harikası arasında sayılan *Efes Artemis tapınağı* ve *Halikarnas mezar anıtı*'nın kabartmaları, Asur ve Babil medeniyeti eserleri (Nemrud salonu, Asur salonu), Grenville koleksiyonu (XI.-XV. yy. süslemeli el yazmaları), desen ve estamp odası; seramik koleksiyonu v.b. vardır. (Bk. NATİONAL GALLERY ve TATE GALLERY.) [L]

British Overseas Airways corporation (B.O.A C.), 1939 yılında İmperial Airways ve British Airways uçak şirketlerinin birleşmesiyle kuruldu. Savaşta millî savunma emrine alındı ve 1946'da tekrar sivil hatların işletilmesi işini üzerine aldı. Birleşik-Krallık ve Kuzey Amerika hava yollarında seferler düzenledi. Latin Amerika hava yolları, British South American Airways (B.S.A.A.), Britanya adaları ve Avrupa ise British European Airways (B.E.A.) gruplarına verilmiştir ve bu üç şirket arasında kuvvetli bir menfaat ortaklığı vardır. B.O.A.C. ve B.S.A.A. halen tek şirket halinde çalışırlar. B.E.A.; B.O.A.C.'nin Avrupa koludur. Yıllık cirosu, işlettiği hava yollarının uzunluğu, taşıdığı yolcu miktarı ve yük hacmi bakımından B.O.A.C. dünyanın en önemli şirketlerinden biridir. (L)

British Petroleum company (B.P.), 1909'da önce Anglo-Persian Oil Co. adıyle kurulan Anglo-Iranian Oil co. Ltd.'in yerini alan milletlerarası bir konsorsiyum. 1914'te ingiliz deniz kuvvetleri kömür yerine mazot kullanmağa karar verince Anglo-Persian'ın hisselerini satın aldı (yüzde 56), böylece en önemli müşterisi oldu. Öbür

Foto. Caméra-press (LAROUSSE)

hisseler, yarı yarıya Burmah Oil company'ye, Royal Dutch Shell'e ve özel kişilere kaldı. Şirket 1933'te memlekette satılan veya dışarı ihraç edilen petrole ton başına 4 şilin faiz vermeğe, bu faizin tutarı olarak da yılda 750 bin sterlinden aşağı düşmeyecek bir parayı iran hazinesine ödemeye söz verdi. 1949'da İran hükûmetinin isteği üzerine yeni bir anlaşma imzalayarak faiz miktarı ton başına 6 şiline yükseltildi, bundan başka yılda en az 4 milyon lira ödenmesi istendi. Fakat İran hükûmeti, solcuların baskısıyle 1951'de Anglo-Iranian Oil co.'yi ve ona ait büyük Abadan rafinerisinin üretimini millileştirmeye karar verdi. Beş yıllık bir aradan sonra işletme, 1954 yılında eski Anglo-Iranian (yüzde 40), beş amerikan şirketi (yüzde 40), Royal Dutch Shell (yüzde 14), ve bir fransız petrol şirketi'nin (yüzde 6) katılmasıyle yeniden milletlerarası bir konsorsiyum haline getirildi. (L)

BRİTOLİT i. Miner. Tabiî seriyum ve kalsiyum siliko-fosfat. Apatit grubundan olup hekzagonal sistemde billûrlaşır. (L)

BRİTON dili blş. i. Leng. Kelt dilinin bir kolu; bazı fonetik özellikleriyle Goidelce'den ayrılır.

— ANSİKL. *Briton dili,* Anglosaksonların Büyük Britanya'yı istilâlarından önce (V.-VII. yy.) Britanya adalarında (İrlanda dışında) konuşulurdu. M.Ö. I. binin ortalarında Briton halkları Büyük Britanya'yı istilâya başladıkları sanılır; Britonlar Keltlerden önce adada bulunan halkları (Pictus'lar) geriye doğru sürdüler veya britonlaştırdılar; Pictus'lar yalnız adanın kuzeyinde tutunabildiler. Son istilâ (Belga'larınki) M.Ö. 80-70 sıralarında oldu. Biri kuzeydoğuda, öbürü güneybatıda (özelliği göl köyleridir) oldukça farklı iki kültür tipi gelişti. Romalıların bugünkü İngiltere'yi ele geçirmelerinden sonra (M.S. I. yy. başı), latin dilinden yapılan birçok aktarmalarla briton dili zenginleşti; bu aktarmalar briton dilinden türeyen dillerde de görülür: Galler ülkesinde bugün de konuşulan *gal ya dili;* ingiliz Cornwall'inde, XVIII. yy.da ortadan kalkan Cornwall lehçesi ve V.-VII. yy.lar arasında Manş ötesinden gelen Kolonlar tarafından ülkeye getirilen *armorik bretoncası.* Bununla birlikte V. yy.da roma rejiminin yok olmasıyle VI. yy.da anglosakson istilâcıların zaferi arasındaki dönemde ülkede yeni bir keltleşme görüldü. Anglosakson kolonileştirmesinin gücü karşısında ülkenin iç bölgelerine itilen briton dili ve roma-kelt medeniyeti, güneybatıda (Cornwall), batıda (Galler ülkesi) ve kuzeybatıda (Cumbria, yani Cumberland ve Stratclyde) oldukça uzun bir süre yaşadı. (L)

BRİTONLAR. Esk. coğ. Bk. BRİTANNİ.

BRİTTAİNE (Nicholas). Bk. BRETON.

BRİTTEN (Benjamin), ingiliz bestecisi (Lowestoft, Suffolk 1913). F. Bridge ve J. Ireland'ın öğrencisi; *Franck Bridge'in Bir Teması Üzerine Çeşitlemeler* (1937) adlı eseriyle ün yaptı. Crabbe'in The Borough'u üzerine bestelediği *Peter Grimes* operasının Sadler's Wells'de temsil edilmesi kendisine devamlı bir şöhret sağladı ve bu eseri birçok dillere çevrilerek yeniden oynandı. Britten, *Lucretia'nin Kaçırılması* (1946), *Albert Herring* (1947), *Billy Budd* (1954), *The Turn of the Screw* adlı eserleriyle opera sanatına yenilikler getirdi. Ayrıca birçok eseri daha vardır. Çocuk sesi ve arp için *A Ceremony of Carols* (Çocuk İlâhileri Töreni); solocular, koro ve orkestra için *İlkbahar senfonisi;* Rimbaud'nun şiirleri üzerine *Illuminations,* konçertolar ve yaylılar için iki dörtlü; *Dilenciler Operası*'nın (1948) yeni bir düzenlemesi; *Gloriana Operası* (1953); *Noye's Fludde* (1958); Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası* (1960); piyano için bir konçerto (1954); tenor, yedi *obbligato,* çalgı ve orkestra için gece müziği (1958); solocular, koro ve orkestra için bir kantat (1959). [L]

Britton, 1391'e doğru, *de Breton* adlı bir papaz tarafından fransızca olarak kaleme alındığı sanılan çok eski bir ingiliz kanun kitabının adı. Bu eser anglonorman hukuk tarihi bakımından çok değerlidir. (L)

BRİTTON (John), ingiliz arkeologu (Kington Saint Michael, Chippenham yakını, Wiltshire 1771-Londra 1857). Başlıca eserleri: *The Cathedral Antiquities of England* (İngitere'nin Eski Katedralleri) [1814-1835], *Dictionary of the Architecture and Archeology of the Middle Ages* (Ortaçağ Arkeolojisi ve Mimarlık Sözlüğü) [1835-1836]. (L)

BRİTTON (Nathaniel, Lord), amerikalı tabiat bilimi uzmanı (New Dorp, New York eyaleti 1859-New York 1934). New York Botanik bahçeleri müdürü (1896-1926), Amerika florası üzerinde birçok çalışması vardır. (L)

BRİTTON (Nicholas). Bk. BRETON.

BRİULA. Esk. coğ. Anadolu'da Karia bölgesinde Antiokheia'nın (Çiftlik) kuzeydoğu tarafında, Maiandros'un (Büyük Menderes) kuzeyinde, bugün Aydın iline bağlı Bilara köyü yakınlarında bir yer. Plinius'a göre Ephesos «concentus iuridicus» una (mahkeme bölgesi) bağlı olan Briula'da Apollon, Kybele ve Dionysos kültüne tapılıyordu. Hıristiyanlık devrinde piskoposluk merkezi oldu. (M)

BRİULLOV (Aleksandr Pavloviç), rus mimarı ve ressamı (Petersburg 1798-ay.y. 1877). Paris'te *La Description de l'Architecture de Pompei* (Pompeius Mimarîsinin Tasviri) [1829] adlı bir eser yayımladı. Petersburg'da Nevski üslûbunda Luther kilisesini (1833-1838), Pulkovski gözlemevini (1834-1839), klasik üslûpta Kış sarayı ve Mermer sarayın birçok salonunu (1837 yangınından sonra) yaptı. Ayrıca portreleri de vardır *(Th. Choubert,* Leningrad müzesi, *Kont M.M. Speranski,* Moskova Tretiyakov galerisi). [L]

BRİULLOV (Karl Pavloviç), rus ressamı (Petersburg 1799-Marciano, Roma yakını, 1852), Aleksandr Briullov'un kardeşi. İvanov'un öğrencisi, Roma'da *Pompeius'un Son Günleri* adlı ünlü tablosunu yaptı (1833). Rusya'ya dönünce saray ressamı oldu, birçok portreler *(I.A. Krilov, Saltikova Prensesi),* duvar resimleri yaptı. 1935'te Yunanistan ve Türkiye'yi ziyaret etti. Briullov XIX. yy.ın ilk yarısında yetişen rus ressamlarının en ünlülerinden biridir. (L)

BRİUSSOV (Valeri Yakovleviç), rus şairi (Moskova 1873-ay.y. 1924). Gösterişli bir dekadantizm anlayışıyle şiirler yazarak edebiyat alanına atıldı: *Me eum esse* (1896), *Urbi et orbi* (1903). *Terazi* adlı önemli bir sembolist dergiyi yönetti, sonra Parnasse'cıların etkisinde kaldı. Ekim devriminde komünist oldu, biçim ve tekniği bakımından ilginç şiirler yazdı (*Şu günlerde,* 1921). Rus şiiriyle ilgili eserleri yanında fransızca, latince, ingilizce ve ermeniceden başarılı şiir çevirileri vardır. (L)

BRİVE-LA-GAİLLARDE, Fransa'da (Corrèze idare bölgesi) idare merkezi, Brive bölgesinde, Corrèze kıyısında, 43 684 nüf. Limousin ve Akitanya arasında geçiş meydana getiren bir bölgede bulunan şehrin eski kesiminde Saint-Martin kilisesi (XII. ve XIV. yy.) ve rönesans üslûbunda Labenche konağı dikkati çeker. (L)

BRİX i. (Alman bilgini Adolf Ferdinand Venceslaus *Brix*'in adından 1798-1870). Bir eriyikteki şeker yüzdesini (yüzde gram olarak) doğrudan doğruya veren, 15°C'de ayarlanmış, şamandıralı yoğunlukölçer. || *Brix derecesi,* bu yoğunlukölçerle belirtilmiş derece. (L)

BRİXHAM, Büyük Britanya'da (Devonschire) liman şehri, Manş denizi kıyısında; 10 700 nüf. Balıkçılık. William of Orange 5 eylül 1688'de burada karaya çıktı. (L)

BRİYANTİN i. (fr. *brillantine).* Saç ve sakala parlaklık ve canlılık vermek veya kabarmış saçları yatırmak için kullanılan kristalize veya sıvı halinde madde.

— Terz. Astar olarak kullanılan sık dokunmuş ve parlatılmış bir cins pamuk bez. (ML)

BRİYOFİTLER çoğl. i. Bot. yapraklı karayosunları ile ciğeryosunlarını kapsayan bitki topluluğu. (İlmî adı: *Bryophyta.)*

— ANSİKL. *Karayosunlarının* benzerliği üremelerinin benzer oluşundandır. Arka arkaya iki evreli, iki döllü bir üreme tarzı vardır: 1. *Haploit gametli evre.* Yere düşen spor çimlerin, ipliğimsi veya şeridimsi bir önçim (protonema) meydana getirir. Protonemadan yapraklı bir sap veya bir tal meydana gelir. Yapraklı sap (veya tal) yeteri kadar geliştikten sonra, üzerindeki hücrelerden bazıları erkek organları (anteridi), bazıları dişi organları (arkegon) meydana getirir. Anteridi'de meydana gelen bir anterozoit (erkek döl hücresi) bir damla su içinde arkegona doğru ilerler; arkegona ulaşınca boyun kısmından girer ve yumurta hücresini (oosfer) döller. Erkek ve dişi hücrelerin çekirdekleri kaynaşınca zigot meydana gelir. 2. *Diploit sporlu evre.* Zigot bölüne çoğala bir sporlu bitki meydana getirir. Bunun bir sapçığı, sapçığın ucunda da bir kapsülü (veya spor kesesi) vardır. Sporlar kapsülün içinde meydana gelir. Kapsül açılınca sporlar saçılır, dökülür ve koşullar elverişliyse çimlenir. Briyofitler bu bakımdan eğrelti otlarından ayrılır: briyofitler damarsız bitkilerdir; yalnız gametli evrede sapları yapraklıdır. (L)

BRİYOLOJİ i. (fr. *bryologie).* Bot. Karayosunlarını inceleyen botanik bilimi. (L)

BRİZBİZ i. (fr. *brise-bise).* Pencere çerçevesine içeriden ve iki ucu da tutturularak takılan ince perde. (L)

BRİZE i. (fr. *brisé).* Koreografi. Küçük «batterie» sınıfına dahil bir dans adımı.

— ANSİKL. Koreografi. *Brize* şu hareketlerden meydana gelir; beşinci pozisyondan başlayarak (meselâ sol bacak önde). Bükük duruma geçilirken sol bacak yerden kayarak bir sıçrayışla eğik bir çizgi izler ve sol öne fırlatılır, sağ bacağın ardından sol bacak sıçrama hareketi yapar, havada iki ayak çarpışır ve beşinci pozisyona düşerken yerini alır. Bu adımın gerektirdiği vücut hareketi arka tarafa olduğu gibi ön tarafa doğru da olabilir. Brize'nin bir çeşidi olan brize vole'de bir ayak üzerine düşülür ve genellikle bunu bir başka brize vole aksi yönde izler; bu da vücudun iki yana sallanmasını gerektirir; gövdenin sol ve sağa doğru eğilerek harekete katılması bu yüzdendir. (L)

BRİZEUX (Auguste), fransız şairi (Lorient 1803-Montpellier 1858). 1825 yılına doğru Paris'e gitti, sade bir dille yazılmış incelik dolu *Marie* (1832) adlı şiirini yayımladı. Auguste Barbier ile birlikte İtalya'ya yaptığı yolculuktan sonra, önce *Les Ternaires* (Üçlüler) [1841], sonra *La Fleur d'Or* (Altın Çiçek) adı altında bir başka şiir kitabı çıkardı. Eserinde üç sayısına mistik bir

BRNO

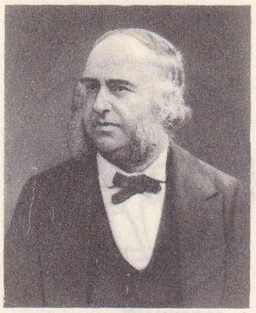

doktor Paul BROCA

Ole BROCH

BROADWAY'in gece görünüşü

Foto. Chambre de comm. tchécoslovaque, Petit, Université d'Oslo, U.S.I.S. (LAROUSSE)

BROCKDORFF-RANTZAU

BROCKHAUS yayınlarının alâmeti farikası

önem verdi ve bu temel düşünce şiirde üçlüklerin çokluğuyle de kendini gösterdi. Bundan sonra *Primel et Nola* (Primel ve Nola) [1842] adlı aşk şiirini, Akademi ödülü almasını sağlayan *Bretens*'u (Breton'lar) [1845] ve *Histoire Poétiques* (Şairane Hikâyeler) [1855] adlı şiirlerini yayımladı. Şair, yalın bir dille ve içtenlikle, doğduğu ülkenin güzelliklerini dile getirdi. 1841'de *Divina Commedia*'yı (İlâhi Komedi) çevirdi. (L)

BRNO, Çekoslovakya'da şehir, Güney Moravya'nın merkezi, Svratka ve Svitava ırmaklarının birleştiği yerde; 309 000 nüf. Eski şehirde çeşitli tarihî (Silvio Pellico'nun hapsedildiği Spielberg kalesi) ve dinî (Sankt Peter katedrali, gotik ülsûbunda Sankt Jacob kilisesi, barok üslûbunda cizvit kilisesi v.b.) anıtlar vardır. Brno, sanayiin gelişmesi sonunda önemli ölçüde büyüdü. En eski sanayi, Avusturya-Macaristan imparatorluğu devrinde kurulan ve orduya yararlı olan metalürji ve yünlü kumaş sanayiidir. Bu iki sanayi dalında, daha sonra, demiryolu malzemesi ve zıraat makineleri fabrikaları, deri, cam ve porselen fabrikaları eklendi. Bugün kimya sanayii en geniş yeri tutar. Önemli milletlerarası fuar. (L)

BROACH, Hindistan'da (Gucrat) şehir, Narbada'nın halicinde Cambay körfezi kıyısında; 73 600 nüf. Pamuk sanayii. Eski adı *Barugaza*. (L)

BROAD (Charlie Dunbar), ingiliz filozofu (Londra 1887). Öğrenimini Cambridge'de yaptı ve orada 1933'ten sonra ahlâk ve felsefe dersleri verdi. 1935'te Psikolojik Araştırmalar derneği başkanı oldu. Eserleri: *Perception, Physics and Reality* (Algılar, Fizik Bilimi ve Gerçeklik) [1914]; *Scientific Thought* (Bilimsel Düşünce) [1923]; *The Mind and its Place in Nature* (Zihin ve Tabiattaki Yeri) [1925]; *Five Types of Ethical Theory* (Beş Çeşit Ahlâk Teorisi) [1930]; *Examination of McTaggart's Philosophy* (McTaggart Felsefesinin İncelenmesi) [1933-1938]. Alexander, Whitehead ve Russel gibi düşünürlerin benimsediği yeni gerçekçilik akımının temsilcilerinden biri de Broad'dır. Bu akımın özelliği, hareket noktasının belli bir sisteme dayanmaması, bilgiyle ilgili bütün problemleri ayrıştırıp incelemesi ve her şeyden önce teorik bir amaç gütmesidir. (L)

BROAD PEAK, Hindistan'da zirve, Karakurum'da, Karakurum geçidinin batısında, K 2 yakınında; 8 051 m. Birçok keşif heyeti (özellikle Abruzzi dükü [1909], albay Kenneth Mason [1926] ve Spoleto dükü [1929] başkanlığındaki heyetler) tarafından incelendi. 1957'de, Schmuck, Wintersteller, Diemberger ve Buhl'dan meydana gelen Avusturya ekibi zirveye tırmanmayı başardı. (L)

BROADSTAİRS, Büyük Britanya'da (Kent) sayfiye yeri. Kuzey denizi kıyısında, Ramsgate'in kuzeyinde; 15 100 nüf. (L)

BROADWAY, New York'ta (A.B.D.) ünlü ana cadde. Manhattan semti boyunca, Battery Park'tan Ossining'e kadar 64 km uzunluğundadır. (L)

Broadway Melody, ilk amerikan sesli filimlerinden (1929). Yapımcıları Harry Beaumont ile Edmund Goulding gelecegin sesli sinemasının bazı özelliklerini bu filimde ortaya koydular: baş artist Bessie Love'ın hıçkırıkları, ses-görüntü etkilerinin birarada kullanılışı, kameranın fazla hareketliliği, konusu amerikan müzikhol çevrelerinde geçen bu filmin başlıca özelliklerini meydana getirir. (L)

BROCA (Louis), fransız mühendisi. Tramvay ve liman hatlarında çok kullanılan, yola gömülen oluklu rayı buldu. (L)

BROCA (Paul), fransız cerrahı ve antropoloğu (Saint-Poy-la-Grande 1824-Paris 1880). Paris Tıp fakültesinde cerrahî ve Yüksek Araştırmalar okulu laboratuvarında antropoloji profesörü, 1876'da kurulan Antropoloji enstitüsünde çağdaş antropolojinin önderlerinden biri oldu. Hayatının son yıllarında özellikle beyin üzerinde incelemeler yaptı. Afazinin beyin sol üçüncü kıvrımında meydana geldiğini buldu, bu buluş o zamandan beri önemli incelemelere konu oldu. Eserleri *De l'Etranglement Dans les Hernies Abdominales* (Karın Fıtıklarında Boğulmalar) [1853] adlı doçentlik tezi; *Des Anévrismes et de Leur Traitement* (Anevrizmalar ve Tedavisi) [1856]; *Traité des Tumeurs* (Urlarla İlgili İnceleme) [1856-1869]; *Mémoires Sur les Caractères Physiques de l'Homme Préhistorique* (Tarih öncesi İnsanın Fizik Özellikleri) [1869]; *Mémoires d'Anthropologie* (Antropolojiyle İlgili İncelemeler) [1871-1875]; *Instructions Craniologiques et Craniométriques* (Kranioloji ve Kraniometri Üzerine Dersler) [1875]. Bunlardan başka Broca Beau ve Bonamy'nin çıkardıkları *Atlas d'Anatomie Descriptive du Corps Humain'de* (İnsan Vücudu Tasvirî Anatomisi) çalıştı. 1872'de antropoloji okulu ile *Revue d'Antropologie*'yi (Antropoloji Dergisi) kurdu. 1880'de temelli senatör seçildi ve sol kanada katıldı. Bir anevrizma krizi sonunda senatoda öldü. (L)

Broca afazisi, başlıca belirtilerinden biri konuşma (artrik) bozuklukları olan afazi. (L)

Broca beyin büklümü, beynin sol tarafında ve alında bulunan üçüncü beyin büklümü. Zedelenmesi tam konuşma yitimine yol açar. (L)

Broca hastahanesi, (antropoloğun adına izafeten), Paris'te Broca caddesinde (XIII.) bulunan hastahane. Önemli bir kadın hastalıkları servisi, ayrıca deri ve cinsel hastalıklar polikliniği vardır. Hastanede araştırma laboratuvarları kurulmuştur. (L)

BROCH (Hermann), avusturyalı romancı (Viyana 1886-New Haven, A.B.D. 1951). Önce sanayici, sonra *Die Schlafwandler* (Uyurgezerler) [1931-1932] adlı üçleme romanıyle edebiyat dünyasına girdi. J. Joyce'un roman tekniğinden esinlenerek yazdığı bu eserinde, Wilhelm II'nin idaresindeki Almanya'yı anlatır. Aynı tekniği *Der Tod des Virgil* (Vergilius'un Ölümü) [1945] adlı kitabında da kullanır. Anschluss'tan sonra (1938), Amerika'ya göç etti. (L)

BROCH (Ole), norveçli matematikçi ve siyaset adamı (Fredrikstad 1818-Sèvres, Seine-et-Oise 1889). Norveç demiryolları genel müdürü (1855), Kredi bankası müdür yardımcısı oldu (1862). 1862'de milletvekili seçildi, sonra Bahriye ve Posta bakanlığı (1869-1872) yaptı. Milletlerarası ölçü ve ayarlar bürosu müdürlüğüne atandı. (L)

BROCHARD (Victor), fransız filozofu (Quesnoy-sur-Deûle 1848-Paris 1907). Sorbonne'da eski felsefe profesörü, *De l'Erreur* (Hata Üzerine) [1879] ve *les Sceptiques Grecs* (Yunan Şüphecileri) [1887] adlı eserlerin yazarı. 1900'de Manevî ve Siyasî Bilimler akademisine seçildi. (L)

BROCHER (Charles Antoine), isviçreli hukukçu (Carouge, Cenevre yakını 1811-Cenevre 1884). Cenevre üniversitesinde hukuk profesörü. *Cours de Droit International Privé* (Milletlerarası Özel Hukuk Dersleri) adlı bir eseri vardır. (L)

BROCKDORFF-RANTZAU (Ulrich, — kontu), alman diplomatı ve siyaset adamı (Schleswig 1869-Berlin 1928). Prusyalı bir memurun oğlu. Mesleğinde kısa zamanda parlak bir başarı kazandı. Ebert (1918-1919) ve Scheidemann'ın (şubat-haziran 1919) kabinelerinde Dışişleri bakanı oldu. Alman heyeti başkanı olarak Müttefiklerle yapılacak barış antlaşması müzakerelerine katıldı. Birbiri ardından verdiği notalarla barış şartlarını hafifletmeğe çalıştı. Önemsiz birkaç noktanın dışında istediği sonucu elde edemeyince delegelerin çoğunluğuyle birlikte Versailles'dan ayrıldı (16 haziran 1919). Antlaşmayı imzalamak görevini arkadaşı danışman von Haniel'e devretti. Scheidemann ile birlikte hükûmetten çekildi. 1922'de Almanya'nın Moskova elçisi oldu. (L)

BROCKELMANN (Carl), alman şarkiyatçısı (Rostock 1868-Halle 1956). 1893'te, Breslau (şimdi Polonya'da Wroclaw) üniversitesinde doşent. 1900'de profesör, 1903'te Königsberg'de (şimdi Rusya'da Kaliningrad), 1910'da Halle'de, 1922'de Berlin'de, 1923'te de yine Breslau üniversitesinde samî dilleri ordinaryüs profesörü oldu. 1936'ya kadar bu görevde kaldı. Birçok bilim derneğine üye seçildi. Alman devleti tarafından «Millî ödül»le mükâfatlandırıldı. *Zeitschrift für Semitistik* dergisini yönetti. Başlıca eserleri: Semitistik alanında: *Grundriss der Vergleichenden Grammatik der Semitischen Sprachen* (Samî Dilleri Karşılaştırmalı Gramerinin Esasları) [2. c., 1908-1913]. Süryanca alanında: *Syrische Grammatik mit Paradigmen, Literatur, Chrestomathie und Glossar* (Süryanca Gramer, Bibliyografya, Metinler ve Sözlük ile Birlikte) [1899, 6. bas. 1951], *Lexicon Syriacum* (Süryanca Sözlük) [1895, 2. bas. 1928]. Arapça alanında: *Geschichte der Arabischen Literatur* (Arap Edebiyatı Tarihi) [2. c. 1898-1902], *Arabische Grammatik* (Arapça Grameri) [A. Socin'in 1885'te çıkardığı gramerin yeni basımı, son bas. 1951]. İslâmistik alanında: *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi* (Geschichte der Islamischen Völker und Staaten) [1. c. 1954]. Türkoloji alanında: *Ali's Qissa'i Jusuf* (Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u) [1917]; *Mitteltürkischer Wortschatz* (Orta Türkçenin Kelime Hazinesi) [1928, Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-it-Türk*'ündeki kelimelerin başka kaynaklarla karşılaştırılmış alfabetik indeksi]; *Osttürkische Grammatik der İslamischen Literatursprachen Mittalasiens* (Orta Asya'nın İslâmî Doğu Türk Edebiyatı Dillerinin Grameri) [1951-1954]. (M)

BROCKEN (veya **BLOCKSBERG**), Harz billûru dağ kütlesinin en yüksek noktası (1 142 m). Doğu Almanya'da. Halkın inancına göre 30 nisanı 1 mayısa bağlayan Walpurgis gecesinde burada büyücüler toplanır. Bu dağın tepesinden yolcuların çoğu zaman kendi görüntülerini büyümüş olarak bulutlar da gördüğü söylenir; buna *Brocken hayaleti* derler. (L)

BROCKES (Berthold Heinrich), alman şairi (Hamburg 1680-ay.y. 1747). Alman şiirinde yeniden doğuşu hazırlıyan ve mistik bir eser olan *İrdisches Vergnügen in Gott*, (Tanrıda Dünya Kıvancı, 1721-1748) ile ün yaptı. İsa'nın çektikleriyle ilgili şiirleri Keiser, Telemann, Handel, Mattheson, kısmen de Bach tarafından bestelenmiştir. (L)

BROCKHAUS, Westphalenli bir alman kitapçı ailesi, kurucusu Friedrich Arnold (Dortmund 1772-Leipzig 1823). En ünlü temsilcisi Hienrich'tir (Amsterdam 1804-Leipzig 1874). Amsterdam'da kurulan Brockhaus kitabevi ilk defa 1808'de *Konversations-Lexikon* adlı bir ansiklopedi yayımladı ve bu eser XIX. yy. boyunca tekrar tekrar gözden geçirilerek defalarca yeniden basıldı. 1928-1935 arası da 20 ciltlik yeni bir ansiklopedi *Der Grosse Brockhaus* (Büyük Brockhaus) yayımladı. 1952-1957'de bu eser baştan başa ele alındı ve 12 cilt olarak yeniden basıldı. 1945'te Brockhaus şirketi Wiesbaden'e yerleşti. (L)

BROCKHAUS (Hermann), alman şarkiyatçısı (Amsterdam 1806-Leipzig 1877). Friedrich Arnold Brockhaus'un üçüncü oğlu. İran ve sanskrit diliyle yazılmış eserlerden çeviriler yaptı ve bu eserlerin yeni baskılarını yayımladı. (L)

BROCKTON, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Boston'un güneyinde; 72 800 nüf. Ayakkabı sanayii merkezi. Besin sanayii. (L)

BROCKVİLLE, Kanada'da (Ontario) şehir, Saint Lawrence kıyısında; 17 700 nüf. Metalürji ve kimya sanayii. Elektrik malzemesi yapımı. Şapka keçesi. Süt ürünleri. Et konserveleri. (L)

BROCQ (Jean-Louis), fransız hekimi (Laroque-Timbaut, Lot-et-Garonne 1856-Paris 1928). Deri hastalıklarının incelenmesinde ihtisas yaptı, fransız dermatoloji okulunun şeflerinden biri oldu. Başlıca eserleri: *Traitè des Maladies de la Peau* (Deri Hastalıkları Ders Kitabı), *Traitement des Dermatoses par la Petite Chirurgie et les Agents Physiques* (Deri Hastalıklarının Küçük Cerrahî ve Fiziksel Yollarla Tedavisi) [1898], Dr. Jacquet ile birlikte yazdığı *Prècis Élémentaire de Dermatologie*. (L)

Brocq-Dühring deri iltihabı. *Eşanl.* AĞRILI ÇOKŞEKİLLİ DERMATİT. (Bk. DÜHRİNG.)

BROD, Yugoslavya'da şehir, Sava kıyısında; Sava'nın sol kıyısındaki Slavonski Brod (Hırvatistan) [20 000 nüf.] ile Bosanski Brod'un (Bosna) [8 000 nüf.] birleşmesiyle meydana geldi. Tarım ürünleri pazarı. Ulaşım yollarının kavşak noktası. Demiryolu malzemesi yapımı. Slavonski'de petrol rafinerisi. (L)

BROD (Max), alman dilinde eser veren yazar (Prag 1884). Bir israil ailesinden gelen

Foto. Ullestein, X (LAROUSSE)

Brod, 1939'da Hitler'cilerin istilâsı sırasında göç etti. Telâviv'de Habimah tiyatrosunun müdürü oldu. 1937'de dostu Franz Kafka'nın hayat hikâyesini yazdı. *Tycho Brahes Weg zu Gott* (Tycko Brahes'nin Tanrı'ya Giden Yolu) [1916], *Reübeni, Fürst der Juden* (Yahudilerin Prensi Reubeni) [1925], *Galilei in Gefangenschaft* (Galile Tutsak) [1948] gibi eserlerinde Kafka'dan esinlendiği görülür. 1964'te kendi hayat serüveni olan *Mücadeleli Hayat* adlı eserini yayımladı. (L)

BRODERİ i. Bk. NAKIŞ.*işi*.

BRODEUR yarımadası, Baffin (Kanada) adasının batı ucunu meydana getiren yarımada. (L)

BRODİ, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Lvov'un doğu-kuzeydoğusunda; 15 000 nüf. XIV. yy.dan kalma şato. Ruslar, Birinci Dünya savaşında, Brussilov'un hücumu sırasında şehri ele geçirdiler (28 temmuz 1916). [L]

BRODİEA i. (iskoçyalı botanikçi *James Brodie*'nin adından). Bot. Zambak cinsi. Amerika'nın tropikal olmayan bölgelerinde ve batı-kuzey taraflarında yetişir. (Brodiealar çok güzel bitkilerdir. Avrupa'da serin limonluklarda yetiştirilir. Özellikle *Brodiea uniflora* mart-mayıs arasında çit çiçeği olarak kullanılır. 35 Kadar türü vardır.) [L]

BRODİE (sir Benjamin Collins), ingiliz cerrahı (Winterslow, Wilthshire 1783-Broome Park, Surrey 1862). Kraliçe Victorya'nın baş cerrahı. Zehirler üzerine yaptığı çok ilginç deneylerden başka, birçok değerli eserler yazdı: «*İdrar Organları Hastalıkları Üzerinde Dersler*» (1849), *Pathological and Surgical Observations on the Diseases of the Joints* (Eklem Hastalıkları Üzerine Patolojik ve Cerrahî Gözlemler) [1850], «Psikolojik Araştırmalar» (1856), «Bitki Zehirlerinin Değişik Etki Yolları Hakkında Deneyler». — Oğlu Sir BENJAMİN COLLİNS (Londra 1817-Torquay 1880), Oxford üniversitesinde kimya profesörü oldu; karbonun alotropisiyle ün yaptı. Potasyum klorat ve nitrik asit yükseltgenleyici karışımına adı verildi. (L)

BRODSKİ (İssaak İzrailieviç), sovyet ressam ve desinatörü (Ossipenko [Berdiansk] yakınlarında Sofievka 1884-öl. 1939). J. Repine'in öğrencisi, Güzel Sanatlar akademisi müdürü oldu, ekim ihtilâli ile ilgili gerçekçi resimler yaptı: *Lenin'in Rutilov Fabrikasındaki Konuşması, Lenin Smolnyi'de, Bakû'da 26 Komiserin İdamı*, portreleri v.b. (L)

BRODY (Sandor), macar romancısı ve tiyatro yazarı (Eger 1863-Budapeşte 1924). Önce Kolozsvar'da gazetecilik yaptı, sonra Budapeşte'ye geldi ve Zola'nın etkisinde kalarak *Nyomor* (Sefalet) [1889] adlı ilk kitabını yazdı. Ayrıca *Don Quixote Kisasszony* (Bayan Don Kişot) ve *Faust Orvos* (Doktor Faust) gibi romanlar yayımladı. Sosyal haksızlıkları dile getirebilmek için tiyatroya döndü ve birçok oyun yazdı: *A Dada* (Sütnine) [1901] adlı dramından sonra *A Nap Lovagnia* (Günün Kahramanı) [1902] adlı romanını yazdı. *A Tanitono* (Kadın Öğretmen) [1908], *Lèa Lyon* (1917) gibi eserleri ünlüdür. (L)

BRODZİNSKİ (Kazimierz), polonyalı eleştirmeci ve şair (Krakow 1791-Dresden 1835). Varvoşa üniversitesinde 1822-1831 yıllarında polonya edebiyatı profesörlüğü yaptı. *Wieslaw* (1820) adlı bir manzumeyle sözde klasiklerle romantikler arasında kalem tartışmalarına sebep olan *O Klasycznosci i Romantycznosci* (Klasisizm ve Romantizm Üstüne, 1818) adlı bir inceleme yazısı bıraktı. (L)

BROEDERLAM (Melchior), flaman ressamı (Ypres [?] 1328'e doğr.-1410'dan sonra). Flandre kontu Louis de Male'in ressamı. 1381'e doğru Hesdin şatosunun süslemelerini yaptı. 1384'te Bourgogne dükünün ressamı ve oda hizmetkârı oldu. Champmol manastırının mihrap arkalığının dört kanadı onun eseridir. (1394, Dijon müzesi): *Meryem'e Verilen Haber, Ziyaret, Tapınakta Takdim ve Mısır'a Kaçış* başlıca eserleridir. (L)

BROFFERİO (Angelo), italyan yazarı ve siyaset adamı (Castelnuovo Calcea, Piemonte 1802-Locarno 1866). Avukatlık yaptı, vatan-

BROGLİE dükü Victor François XVIII. yy. fransız okulu (Versailles şatosu)

BROGLİE dükü Achille Léon Victor

BROGLİE dükü Albert Bonnat tarafından

severliğiyle kendini gösterdi; 1831'de bir suikast olayı dolayısıyle tutuklandı. 1848'den sonra miletvekili oldu ve parlamentonun solunda yer aldı. Orada sık sık Cavour ile çatıştı. İyi bir siyaset adamı ve hatipti. Piemonte lehçesiyle birçok siyasî şiirler yazdı. (L)

BROGİTARUS (M.Ö. I. yy.), Sezar'ın Galatia krallığına getirdiği Dejotarus'un yerini almak isteyen Galat; kayınpederi olan Dejotarus'u Sezar'a karşı fesat tertiplemekle suçladı. Cicero kendisini başarıyle savundu. (L)

BROGLİE (Louis, önce prens, sonra dük), fransız fizikçisi (Dieppe 1892), Maurice Broglie'nin kardeşi. Tarih öğrenimini yaptıktan sonra kardeşinin izinden giderek fizikle uğraştı. Birinci Dünya savaşı sırasında, general Ferne'nin yönetimi altında Eiffel kulesinde radyotelegraf yayını cihazını kuran heyete katıldı. 1924'te, *Recherches Sur la Theorie des Quanta* (Kuanta Kuramı Üzerinde Araştırmalar) adlı önemli bir tez yazdı. 1932'de, Paris Fen fakültesinde fizik kuramları kürsüsüne tayin edildi. 1929'da Nobel fizik ödülünü kazandı, 1933'te Bilimler akademisine girdi, 1942'de burada devamlı sekreter oldu, 1944'te Fransız akademisine seçildi. İki ışık kuramını (yayın ile dalga kuramlarını) uzlaştırmağa çalıştı, 1924'te doktora tezinde *Mécanique Ondulatoire*'ın (Dalgalar Mekaniği) temelini attı. Hareket halindeki elektron ve parçacıkların dalga niteliklerine sahip olduğunu açıklayan bu kuram, ertesi yıl, Davisson ve Germer tarafından deneyle parlak bir şekilde doğrulandı. Böylece bu buluş elektronik analiz ve optik gibi faydalı sonuçların elde edilmesini sağladı. Broglie daha sonra manyetik elektron kuramıyle spinli parçacıklar kuramını inceledi. Fizik kuramları üzerinde birçok eser yazdı: *Ondes et Corpuscules* (Dalgalar ve Parçacıklar) [1930]; *La Physique Nouvelle et les Quanta* (Yeni Fizik ve Kuanta) [1937]; *Matière et Lumière* (Madde ve Işık) [1937]; *Continu et Discontinu* (Sürekli ve Süreksiz) [1941]; *Physique et Microphysique* (Fizik ve Mikrofizik) [1947]; *Optique Ondulatoire et Corpusculaire* (Parçacık ve Dalga Optiği) [1950]; *Savants et Decouvertes* (Bilginler ve Buluşlar) [1951]. (L)

BROGLİE (Maurice, dük), fransız fizikçisi (Paris 1875-Neully-sur-Seine 1960). Albert de Broglie'nin oğlu, 1895'te Deniz Harp okulundan mezun oldu ve 1904'te denizcilikten ayrıldı. Önce Meudon rasathanesinde, sonra Langevin'in öğrencisi olduğu Collège de France'da, en sonra da Chateaubriand caddesindeki özel laboratuvarında çalıştı. 1908'de bilim doktorasını yapan Broglie, Collège de France'da genel ve denel fizik profesörü oldu. İlk çalışmaları molekül fiziği, özellikle gazların iyonlaşması üzerinedir. Ültramikroskop ile suda veya havada asılı duran ve bir elektrik alanına tâbi olan parçacıkların hareketini inceledi ve duman parçacıklarının elektrikleşmesini keşfetti. Sonra, 1913'ten itibaren dönen billûr metodunu uygulayıp X ışınlarının tayfı üzerinde çalıştı. 1921'de nükleer foto elektrik olayını buldu. Bu buluşa göre X ışınlarıyle yayılan elemanlar, birbirlerinde parçacıkların tayflarının oluşumuyle ayrılabilen sınırlı elektron kategorileri yayar. Bu tayflar, atomun yapısına doğrudan doğruya girmeyi sağlar. Yayımladığı eserler: *İntroduction à la Physique des Rayons X et Gamma* (X ve Gamma Işınları Fiziğine Giriş) [1938], *Atomes, Radio-activité et Transmutations* (Atomlar, Radyoaktivite ve Dönüşmeler) [1938]. (L)

BROGLİE sülâlesi, Piemonte asıllı fransız ailesi. VİCTOR FRANÇOİS (1718-Münster 1804), Louis XVI'nın 1789 temmuzunda Versailles yakınında toplanan ordularının kumandanlığını yaptı, 1790'da Almanya'ya iltica etti. 1792'de ilk göçmen kıtalarına kumanda etti. — ACHİLLE LEON VİCTOR (Paris 1785-ay.y. 1870), Broglie dükü, Victor François'nın torunu, kendisini başbakan seçen Louis-Philippe'i destekledi (1835-1836). — ALBERT (Paris 1821-ay.y. 1901), Broglie dükü, III. cumhuriyet devrinde kral taraftarlarının muhalefetini yöneti. 12 Mayıs 1874'te Thiers'in düşmesini sağladı. 1873 -1874 ve 1877'de başbakan oldu. Mac-Mahon'a meclisi dağıttırdı, fakat seçimlerde başarı sağlayamayınca siyasî hayattan çekilmek zorunda kaldı. (L)

BROKAR i. (ital. *broccato*). Altın veya gümüş işlemeli çiçekleri ve süsleri olan ipekli kumaş.

— ANSİKL. *Brokar,* «Şam işi» denilen yatak örtülerine verilen addır. Bugün çeşitli madenî tellerle dokunmuş ipekli kumaşlar da *brokar* diye adlandırılır. Doğudan batıya gelmiş olan bu değerli ve ağır kumaş çeşidi özellikle Ortaçağda çok aranan bir süs ve giyim eşyasıdır. Eski metinlerde sık sık rastlanan «altın ve gümüş işlemeli kumaş» deyimi ile kastedilen brokardır. Avrupa'nın birçok önemli merkezlerinde, brokar yapımına önem verilmiştir. (L)

BROKEN HİLL, Kuzey Rodezya'da şehir, orta eyaletin idare merkezi; 34 000 nüf. Madencilik merkezi: kurşun, çinko, kobalt, vanadyum. Çinko metalürjisi ve kurşun döküm evleri. Kenar mahallesi *Broken Hill Mine* (4 500 nüf.) batıya doğru uzanır. 1921'de çevrede Neanderthal türünden insan kemiği fosilleri bulundu. Bunun üzerine paleontoloji bilginleri Neanderthal insanın Avrupa'da ortadan kalktıktan sonra Afrika'da bir süre daha yaşamaya devam ettiği sonucuna vardılar. (L)

BROKEN HİLL, Avusturalya'da (New South Wales) şehir, zengin bir maden bölgesinin ortasında (gümüşlü kurşun, çinko, kalay v.b.); 35 000 nüf. Metalürji. (L)

brokar
gümüş ve çok renkli ipekle işlenmiş (Tarihî Dokumalar müzesi, Lyon)

BROGLİE dükü Louis

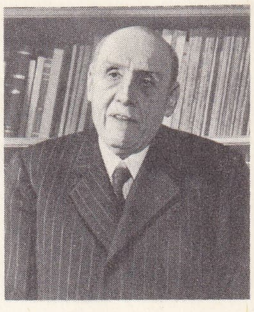

BROGLİE dükü Maurice

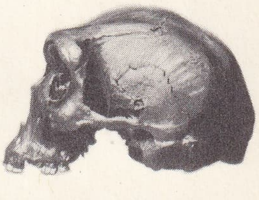

BROKEN HİLL kafatası

Foto. Ervin-Marton, Bräün, Giraudon, X, Musée de Lyon (LAROUSSE)

BROKER (Nicholas), ingiliz heykeltıraşı (öl. Londra 1426'ya doğr.) Godfrey Prest ve çırakları Nicholas Fraunceys ile, İngiltere kralı II. Richard ve kraliçe Anne of Bohemia'nın (1394-1396) mezarlarının desenlerini yaptı ve altın yaldızlı bakırdan kalıplarını döktü. (Westminster manastırı.) [L]

BROKHTHOİ veya **PROOKHTOİ**. Esk. coğ. Bosporos'un (İstanbul boğazı) Anadolu kıyısındaki Göksu deresi ile Vaniköy arasındaki dik yamaçların bizans devrindeki adı. «Sarp yamaçlar» anlamına gelir. Burada imparator Justinianus I, kilise yaptırdı. Ayrıca iki de manastır vardı. (M)

BROLİK i. Denizc. Kürekle çalışan sığ su gemisi. (M)

BROM— veya **BROMO—**, bir bileşikte bromun varlığını gösteren önek. (L)

BROM i. (yun. *bromos*, fena koku'dan fr. *brome*). Kim. Halojen grubu ametallerinden element.

— Petrokim. *Brom indisi* (göstergesi), benzinin (veya petrol damıtma ürünlerinden herhangi birinin) içindeki olefin miktarını, doymamış hidrokarbonlar tarafından tutulan brom oranına dayanarak yaklaşık olarak belirtmede kullanılan metot.

— Tıp. *Brom zehirlenmesi*, brom ve bileşiklerinden özellikle potasyum bromürden ileri gelen zehirlenme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Montpellier yakınındaki tuzlaların anasularında 1826'da, Balard tarafından keşfedilen *brom*, atom numarası 35, atom ağırlığı Br=79,92 olan elementtir. Âdi sıcaklıkta sıvı halde bulunan elementler yalnız brom ve civadır. Koyu kırmızı renkte ve fena kokulu olan bromun yoğunluğu, suyun yoğunluğunun üç katı kadardır. —7°C'de billûrlaşır, solunumu tehlikeli olan kırmızı yoğun buharlar çıkararak 60°C'ye doğru kaynar. Bir litre suda 35 gr kadar çözünerek, kavuniçi-kırmızı renkte *brom suyu*'nu verir. Eter, karbon sülfür ve kloroformda her oranda erir. Kimyevî özellikleri bakımından klora benzeyen tek değerli bir ametaldir. Kızıl derecede, hidrojenle birleşerek bromhidrik gazını (HBr) verir. Bazı hidrojenli bileşikleri de ayrıştırır: meselâ, kükürtlü hidrojen, amonyak ve hidrokarbonlar. Mantar ve kauçuk gibi organik maddelerin çoğunu, kısa zamanda bozar. Bromun hidrojen üzerindeki bu etkisi, kükürt dioksit, arsenik trioksit ve demir II tuzları üstüne klorlu su gibi etki yapan brom suyunun oksitleyici özelliklerini de açıklar. Brom, madenlerin çoğu ile doğrudan doğruya birleşerek bromürleri verir; ancak bu bromürle klor etkisiyle ayrışarak bromu açığa çıkarır: bromun elde edilmesinde bu tepkimeden yararlanılır. Maden oksitleri ve hidroksitleriyle, klorun tepkimesine benzer bir tepkime gösterir: seyreltik ve soğuk bir sodyum hidroksit eriğiyle, Javel suyunu andıran bir bromür ve hipobromit karışımı elde edilir. Brom çeşitli ametallere de etki eder; fosfor ile olaya girince, sıvı halindeki tribromür PBr_3 veya katı haldeki pentabromür PBr_5 veren çok şiddetli bir etkime meydana gelir.

Brom tabiatta, sodyum, potasyum ve magnezyum bromürler halinde bulunur. Deniz suyunda az miktarda bulunan bu bromürler, deniz bitkilerinde, bazı maden yataklarında, Ohio ve Güney Tunus'taki tuzlu göllerde, özellikle Stassfurt ve Alsace'daki klorür yataklarında bulunur. Bromun elde edilişinde, maden bromürlere etkileyerek bromu ayrıştıran klorun etkisinden yararlanılır; meselâ:

$$MgBr_2 + Cl_2 \rightarrow MgCl_2 + Br_2.$$

İçinde çok miktarda bromür bulunan sıcak anasular, bir boruya akıtılır; borunun altından da klor gazı gönderilir. Böylece serbest halde açığa çıkan brom, buhar halinde yayılır. Daha sonra, soğuk bir su tabakası altında yoğunlaştırılarak aralıklı damıtma ile arıtılır. Brom bazen, elektroliz yoluyle de elde edilir.

Fotoğrafçılıkta kullanılan gümüş bromür ve sinir sistemini yatıştırıcı özelliği olan potasyum bromür gibi maden bromürlerinin hazırlanmasında da bromdan yararlanılır. Ayrıca, tedavi maddesi, göz yaşartıcı madde ve boyarmadde olarak kullanılan bazı brom-lu organik türevlerin elde edilmesinde kullanılır. Fakat başlıca kullanma alanı, motor yakıtlarında vuruntuyu önleme maddesi olan kurşun tetraetilin hazırlanışındadır. (L)

BROMAL i. Üç bromlu asetik aldehite (CBr_3—CHO) verilen ad.

— ANSİKL. *Bromal*, renksiz, keskin kokulu ve göz yaşartıcı bir sıvıdır. Yoğunluğu 3,34'tür; 173°C'de kaynar, suda, alkolde ve eterde çözünür. Ham ürün 53°C'de eriyen, billûrlaşmış *bromal hidrat;* CBr_3—$CH(OH)_2$ aracılığıyle temizlenir. Bromal alkaliler tesiriyle bromoform ve formik asit haline geçer. (L)

BROMALİD i. (fr. *bromalide*). Bromal'in bir anhidrite tesiriyle meydana gelen, *kloralid*'lere benzer bileşik. Formülü, CBr_3—CH (OCO—R)$_2$'dir. (L)

BROMALİZARİN i. (fr. *bromalizarine*). Brom'un, karbon sülfürlü ortamda alizarin üzerine etkisiyle elde edilen bromlu alizarin. (Alizarin gibi boyar.) [L]

BROMAMİN i. (fr. *bromamine*). Kim. Amonyağın NH_2Br formülündeki ornatma ürünü. (Bromaminler, kloraminlere benzer.) [L]

BROMANİL i. (fr. *bromanile*). Kim. Özellikleri kloranilinkine benzeyen sarı billûrlar şeklindeki tetrabromokinon'a ($C_6Br_4O_2$) verilen ad. (L)

BROMANİLİN i. (fr. *bromaniline*). Formülü Br—C_6H_4—NH_2 olan üç izomerden herhangi birine verilen ad. (L)

BROMARGİRİT i. (fr. *bromargyrite*). Miner. Tabiî gümüş bromür, gümüş cevheri olarak kullanılır. (Kübik sistemde billûrlaşır ve formülü AgBr'dir.) [*Eşanl.* BROMARGİR, BROMİT, BROMİRİT.] (L)

BROMASETANİLİD i. (fr. *bromacétanilide*). Anilin'in brom aset amidi. Erime derecesi 131°C'dir, hava ile temasa gelince alkalin eritişle yükseltgenmeye uğrayarak indigo haline geçer. (Formülü: C_6H_5NHCO—CH_2Br.) [L]

BROMASETİK sıf. (fr. *bromacétique*). Brom'un asetik asit üzerine tesiriyle elde edilen $BrCH_2$—CO_2H formülündeki aside verilen ad. (Bromasetik asit 50°C'de erir, 208°C'de kaynar ve nemkapan billûrlar teşkil eder. 159°C'de kaynayan ve gözleri yaşartan etilik esteri bazı sentezlerde kullanılmaktadır.) [*Eşanl.* MONOBROMASETİK.] (L)

BROMASETOFENON i. (fr. *bromacétophénone*). Asetofenon'un C_6H_5—CO—CH_2Br formülündeki bromlu türevi. Buharlarının mukozaları ve gözleri tahriş etmesi nedeniyle silâh olarak kullanılması teklif edilen ve 50°C'de eriyen madde. (L)

BROMASETON i. (fr. *bromacétone*). Bromun aseton üzerine etkisiyle meydana gelen CH_3—CO—CH_2Br formülündeki madde.

— ANSİKL. Bromaseton, gözyaşartıcı, düşük basınçta damıtılabilen bir yağdır. Üretiminde aseton ile brom tepkimeye sokularak bromhidrik asit elde edilir, buradan tekrar bromun elde edilmesi için sodyum klorat ve sülfirik asitli ortamda çalışılır. Bu şekilde elde edilen ürün klorasetonla birleşmiştir ve martoniti teşkil eder; martonit silâh olarak kullanılır. (L)

BROMAT i. (fr. *bromate*). Bromik asidin tuzu veya esteri. (L)

BROME (Richard), ingiliz komedi yazarı (1652'de öldü). Ben Jonson'a hizmet etti, sonra onun dostu oldu, yirmi kadar tiyatro eseri yazdı. Ben Jonson'un gerçekçiliğinin etkisinde kaldı ve aynı zamanda işbirliği yaptığı Dekker'in yolunda gitti: *The Northern Lasse* (Kuzeyli Köylü Kızı), *The Court Beggar* (Saray Dilencisi) [1632]; *The Antipodes* (Tabantabana Zıt) [1638]; *A Jovial Crew* (Neşeli Topluluk) [1641] başlıca eserleridir. (L)

BROMELİA i. (isveçli botanikçi Olof *Bromel*'in adından). Bot. Ananas türü. Amerika'da yetişen ananasgillerden. *(Bromelia chrysantha, fastuosa, laciniosa, pinguin, sylvestris* türleri bahçe meraklılarının beğendiği türlerdir. Akdeniz iklimipde, son ikisinden yenebilen meyve alınabilmektedir.) [L]

BROMELİACEAE çoğl. i. Ananasgiller. Başlıca ananas, *Bilbergia, Tillandsia* v.b. cinslerini ihtiva eden bir monokotil bitkiler familyası.

— ANSİKL. *Ananasgiller* familyasındaki bitkiler otsu veya odunsu, ekseriyetle küçük boylu, epifit bitkilerdir. Hemen hepsi Amerika'nın ekvator bölgesinde yetişen 50 kadar cinsi ve 2 000 kadar türü vardır. Bromelia'lar bazen sıcak serlerde yetiştirilir. Epifit ananasgiller, üzerinde yaşadığı ağaçta kendine ancak fizikî bir destek bulur ve ağaçtan beslenmez. Bu bitkilerde, yağmur mevsiminde çok su toplamak yeteneğinde olan özel dokular vardır. Madenî tuzları havadaki tozlardan ve azot ihtiyacını, bitki üzerinde yaşayan bakterilerin ölülerinden temin eder. Bir tel ucunda asılı olarak yetiştirilebilen bitkiler yalnız bunlardır. (L)

BROMFİELD (Louis), amerikalı romancı (Mansfield, Ohio 1896-Colombus, Ohio 1956). Colombia ve Cornell üniversitelerinde okudu, 1917'den 1918'e kadar fransız ordusuna bağlı gezgin hastahane birliğinde görev aldı, sonra gazetecilik yaptı, romanlar yazdı. Modern Amerika'yı makineleşmenin esiri olmakla suçladığı yergili bir ahlâk romanı olan *Early Autumn* (Erken Sonbahar) [1926]; devamlı olarak bugünden geçmişe, gerçekten tabiatüstüne geçen yazarın yergili ve acı bir dille yazdığı *Strange Case of Miss Annie Spragg* (Miss Annie Spragg'in Meraklı Hikâyesi) [1928]; bir günlük süre içinde, çeşitli çevrelerden alınmış sahnelerle New York yaşantısını oldukça serbest bir dille anlatan *Yaşamak Hasreti* (Twenty-Four Hours) [1933]; çok zenginleşen, sonra da parasını hesapsızca harcayıp fakir düşen, sonunda katil olan bir cambazın hikâyesi olan *A Modern Hero* (Modern Kahraman) [1936]; korkunç tufanların kırıp geçirdiği bir hint beyliğindeki yaşayışı heyecanlı bir dille tasvir eden, ilham kaynağı tümüyle değişik bir eser niteliğini taşıyan *The Rains Came* (Yağmurlar Gelince) [1937]; güçlü ve idealist bir ırktan olan, fakat sanayi medeniyeti yüzünden gitgide değerinden kaybeden öncü bir göçmen ailesinin hikâyesini dile getiren *The Farm* (Çiftlik) [1938] en ünlü eserleridir. Ayrıca *Night in Bombay* (Bombay'da Gece) [1940], *Wild is the River* (Vahşi Irmak) [1941], *Pleasant Valley* (Hoş Vâdi) [1943], *Mis Parkington, Until the Daybreak* (Gün Doğmadan Paris) [1946], *What Became of Anna Bolton* (Anna Boltan'a Ne Oldu) [1945], *Colorado* (1947) adlı birçok roman daha yayımladı. (L)

BROMHİDRAT i. (fr. *bromhydrate*). Azotlu bir baz üzerine hidrojen bromür etkisiyle elde edilen tuz. (L)

BROMHİDRİK sıf. (fr. *bromhydrique*). Brom'un hidrojenle birleşmesinden meydana gelen HBr asidine verilen ad.

— ANSİKL. *Bromhidrik asit* (veya hidrojen bromür) renksiz, keskin kokulu, yoğunluğu 2,7 olan, oldukça kolay sıvılaştırılabilen (kaynama noktası: -70°C), sudaki çözünürlüğü oldukça yüksek (0°C'de: litre başına 600 litre) ve çözeltisi birçok hidrat verebilen bir gazdır. Güç çözüşür, fluor ve klor ile bozunur. Oksijenle, kızıl derecede tersinir bir tepkime verir. Yükseltgenler (manganez dioksit, permanganat, nitrik asit) tesiriyle, brom açığa çıkar. Kuvvetli bir asittir, metallerin büyük bir kısmına tesir eder, bazlarla tuzları verir. Bromürler klorürlerin izomorfudur, bunların yerlerine geçebilir. Suyun fosfor ve brom etkisiyle ayrışmasından üretilir. Evvelâ fosforun bromla birleşip fosfor tribromür (PBr_3) verdiği bunun da suyle tepkimesi neticesi elde edildiği kabul edilir: $PBr_3 + 3H_2O \rightarrow H_3PO_3 + 3HBr$. Aynı gaye için bromun naftalenle verdiği ornatma tepkimesinden de faydalanılabilir. (L)

BROMİDROZ i. (*bromidrose* veya *bromhidrose*). Deri hastalığı. Bol miktarda pis kokulu ter çıkarma hastalığı. (Bromidlerle ilgisi yoktur, daha çok ayaklarda ve koltuk altında görülür.) [L]

BROMİK sıf. (fr. *bromique*). Formülü $HBrO_3$ olan oksijenli brom asidine verilen ad.

— ANSİKL. Klorik asidin benzeri olan *bromik asit*, kararsızdır ve çözelti halinde bulunur. Bazlarla bromat tuzlarını verir,

bu da bromür ve oksijene ayrışma eğilimindedir. Bromik asit, bromat üzerine sülfürik asit etkisiyle elde edilir. Alkali bromatlar, sıcakta bromun alkaliler üzerine etkisiyle elde edilir:
$3Br_2 + 6KOH \rightarrow 5KBr + KBrO_3 + 3H_2O$. (L)

BROMİRİT i. (fr. *bromyrite*). Miner. Bk. BROMARGİRİT.

BROMİT i. (fr. *bromite*). Miner. Bk. BROMARGİRİT.

BROMİUS i. Asmalara zarar veren böcek. (*Bromius obscurus* türü Akdeniz bölgesinde yaygındır. Kurtçuğu toprağın içinde yaşar ve asma köklerini kemirir. Ergini ise aynı bitkinin yapraklarını acayip bir şekilde [harf biçiminde] keser. Kınkanatlıların *chrisomelidae* familyasındandır.) [*Eşanl.* ADOXUS VİTİS.] (L)

BROMLAMA i. Kim. Bir bileşiğin yapısına brom katma. (Bk. HALOJENLEME.)

BROMLEY, Londra'nın güneydoğusunda bulunan bir şehir, 64 200 nüf. (L)

BROMLİT i. Miner. Bk. ALSTONİT.

BROMO—. Bk. BROM—.

BROMO, Cava adasında (İndonezya) sönmemiş volkan. Tengger dağlarında; 2 392 m. (L)

BROMOBENZEN i. (fr. *bromobenzène*). Benzen'in bromla ornatılmış türevi. Formülü C_6H_5Br. (*Eşanl.* FENİLBROMÜR.)
— ANSİKL. *Bromobenzen,* bromun benzen üzerine, bir katalizör eşliğinde, soğukta etkisiyle elde edilir. (Kullanılan katalizör susuz alüminyum klorür, demir v.s. olabilir.) 157°C'de kaynayan 1,50 yoğunluğunda bir sıvıdır. (L)

BROMOBENZOİK sıf. (fr. *bromobenzoïque*). Formülleri $Br—C_6H_4—CO_2H$ olan ve sıra ile 147°C, 155°C ve 251°C'de eriyen üç (*orto, meta* ve *para*) izomer asitten herhangi birine verilen ad. (L)

BROMOFENOL i. (fr. *bromophénol*). Fenolun bromlu türevi. (Üç izomer bromofenol $Br—C_6H_4—OH$ mevcuttur. *Orto* türevi sıvı halinde olup 195°C'de kaynar ve antiseptik olarak kullanılır. *Meta* ve *para* türevleri, sıra ile 32°C ve 66°C'de eriyen cisimlerdir.) [L]

BROMOFORM i. (fr. *bromoforme*). Formülü $CHBr_3$ olan, aseton üzerine alkali hipobromit etkisiyle elde edilen bir kloroform benzeri. (Yoğunluğu 2,9, eter kokulu; 151° C'de kaynayan anestezik bir sıvıdır. Şurubu miğde ağrısı ve öksürüğe karşı kullanılır.) [L]

BROMOKOLOGRAFİ i. (fr. *bromocollographie*). Foto. Bk. OLEOBROMİ.

BROMOMERKÜRAT i. (fr. *bromomercurate*). Genel formülü M_2HgBr_4 olan kompleks tuz. Buradaki M tek değerli bir metalin sembolüdür. (*Eşanl.* MERKÜRİBROMÜR.) [L]

BROMONAFTALEN i. (fr. *bromonaphtalène*). Naftalen'in $C_{10}H_7Br$ formülünde ornatılmış türevi. (İki izomeri vardır: 279° C'de kaynayan bir sıvı olan α türevi ile 59°C'de eriyen ve 282°C'de kaynayan β türevi.) [L]

BROMONİTROBENZEN i. (fr. *bromonitrobenzène*). Kim. Formülleri $Br—C_6H_4—NO_2$ olan üç izomerden herhangi birine verilen isim. (L)

BROMOPİKRİN i. (fr. *bromopicrine*). Kireç kaymağının pikrik aside tesiriyle elde edilen, Br_3CNO_2 formülünde, —10°C'de donan patlayıcı ve göz yaşartıcı sıvı. (*Eşanl.* NİTROBROMOFORM.) [L]

BROMOPLATİNAT i. (fr. *bromoplatinate*). Genel formülü M_2PtBr_6 olan kompleks tuz. Burada M tek değerli bir tuzu temsil eder. (*Eşanl.* PLATOBROMÜR.) [L]

BROMOPLATİNİT i. (fr. *bromoplatinite*). Genel formülü M_2PtBr_4 olan kompleks tuz. Burada M tek değerli bir tuzu temsil eder. (*Eşanl.* PLATOBROMÜR.) [L]

BROMOSTANNAT i. (fr. *bromostannate*). Formülü M_2SnBr_6 olan kompleks bir tuz. Burada M tek değerli bir metali temsil eder. (*Eşanl.* STAUNİBROMÜR.) [L]

BROMOSTİROLEN i. (fr. *bromostyrolène*). Formülü $C_6H_5—CH{=}CHBr$ olan, sabunculuk ve parfümeride kullanılan sümbül kokulu bir sıvı. (L)

BROMOSÜKSİNİMİD i. (fr. *bromosuccinimide*). Azot atomunda bromlanmış süksinik imid. (Kenardaki formüle bakınız.)
— ANSİKL. *Bromosüksinimid,* bromun süksinimide etkisiyle elde edilmektedir. Etilenik ve aromatik hidrokarbonlara dikkate değer bir şekilde tesir ederek, brom atomunu, etilenik bağlantı veya aromatik çekirdek ile α durumunda olan bir karbon atomuna bağlı hidrojen atomlarından birinin yerine geçirir ve bu hidrokarbonları *bromhidrik eterler* haline getirir. (L)

BROMOTİTANAT i. (fr. *bromotitanate*). Formülü M_2TiBr_6 olan kompleks bir tuz. Buradaki M tek değerli bir metali temsil eder. (*Eşanl.* TİTANOBROMÜR.) [L]

BROMOTOLUEN i. (fr. *bromotoluène*). Formülü $CH_3—C_6H_4—Br$ olan üç izomer türevin herhangi birine verilen ad.
— ANSİKL. *Bromotoluenler,* benzil bromürün izomerleridirler. *Orto* ve *para* izomerlerinin karışımı, brom'un bir katalizör eşliğinde, soğukta toluen'e etkisiyle elde edilir. *Para-bromotoluen,* büyük bir kısmı, karışımın soğumasıyle ayrılan ve 28°C'de eriyip 184°C'de kaynayan katı bir maddedir. *Orto-bromotoluen* 181°C'de kaynar. Toluidin diazoiklerinden itibaren saf halde üç izomer elde edilebilir. Bu metodla elde edilen *meta -bromotoluen* sıvıdır. 183°C'de kaynar. (L)

BROMSGROVE, Büyük Britanya'da (Worchestershire) şehir. Birmingham'ın güneybatısında; 27 900 nüf. Pazar yeri. Vagon yapımı. (L)

BROMUS i. (yun. *brome,* besin, yem). Yem bitkisi. Yıllık veya çokyıllık türleri vardır. (Buğdaygillerden.)
— ANSİKL. *Bromus* türlerinin çoğu gayet iyi yemlik olur. Kısır bromus kılçıklı başakçıklarından dolayı kötü bir ottur. Çünkü kılçıkları yemi yiyen hayvanın burun deliklerine batar. (L)

BROMÜR i. (fr. *bromure*). Bromhidrik asidin tuzu veya eteri.
— ANSİKL. Metalik *bromürler,* ya bromhidrik asidin metaller üzerine etkisi, ya metalik oksit veya hidroksitler üzerine etkisi veya metallerle bromun doğrudan bağlanmasıyle üretilir. Suda çözünmeyen bileşikleri: gümüş, kurşun, bakır ve civa I'li bromürlerdir. Teşhisleri, çözelti halinde bromhidrik asit ve bromürler üzerine gümüş nitrat ilâvesinde sarımtırak bir renk meydana gelmesiyle yapılır; ayrıca karbon sülfürlere bağlı bulunan ve bromu açığa çıkararak rengiyle tanınmasını sağlayan klorlu su da kullanılır. Işıkta bozulan (siyah olan) gümüş nitrat, fotoğrafçılıkta kullanılır (jelatinli bir bromür eriyiği ile kaplanan camlar, filimler, kâğıtlar). Tedavi alanında kullanılan başlıca bileşikleri: potasyum bromür (spazm giderici ve ağrı kesici), amonyum bromür (boğmacaya karşı), kalsiyum bromür (sara'ya karşı), kâfurlu bromür (spazm giderici ve uyutucu), etil bromür (anestezik).

◆ **Bromürlü** sıf. Kim. Yapısında bromür bulunan: *Bromürlü eriyik.* (L)

BRONGNİART (Adolphe), fransız botanikçisi (Paris 1801-ay.y. 1876). Alexandre Brongniart'ın oğlu. Tıp öğrenimi yaptı; sonra anatomi ve bitki fizyolojisi üzerine yaptığı araştırmalarla botaniğe başladı. 1828'de *Histoire des Végétaux Fossiles* (Fosil Bitkiler Tarihi) adlı eserine başladı, ama yayımı tamamlanamadı. 1833'te Muséum'a profesör olarak atandı. Bitki paleontolojisinin kurucusu oldu. Audouin ve Dumas ile birlikte *Annales des Sciences Naturelles* (Tabiî Bilimler Yıllığı) dergisini kurdu. Başlıca eserleri: *Prodrome d'une Histoire des Végétaux Fosilles* (Fosil Bitkiler Tarihine Giriş) [1828], *Considérations Sur la Nature des Végétaux Qui ont Couvert la Surface de la Terre aux Diverses Époques de sa Formation* (Olusumunun Çeşitli Dönemlerinde Yeryüzünü Kaplayan Bitkilerin Yapısı Üzerine Düşünceler) [1838] ve ölümünden sonra basılan *Recherches Sur les Graines Fossiles Silicifiées* (Silisleşmiş Tahıl Fosilleri Üzerine Araştırmalar). [L]

BRONGNİART (Alexandre), fransız mineroloji uzmanı ve jeologu (Paris 1770-ay.y. 1847). Başlıca eserleri: *Essai d'Une Classification Naturelle des Reptiles* (Sürüngenlerin Tabiî Sınıflandırılması Üzerine Deneme) [1805], *Traité Élémentaire de Minéralogie* (Mineraloji Ana Kitabı) [1807]. (L)

BRONGNİARTİT i. (fr. *brongniartite*). Miner. Bir jamesonit türüdür. (L)

BRONİEWSKİ (Wladyslaw), polonyalı şair (Plocak 1897-Varşova 1962). Vatanseverlik duygularından esinlendi. Halkın geniş sevgisini kazandı. Birçok eser yayımladı: *Dymnad Miastem* (Şehri Kaplayan Duman) [1927], *Troski i Piesni* (Tasa ve Türkü) [1933], *Yel Değirmenleri* [1935], *Son Çığlık* [1938], *Drzewo Rozpaczagene* (Umutsuzluk Ağacı) [1945], *Ümit* [1951]. Son olarak kızının ölümü üzerine yazdığı *Anka* (1956) adlı şiirlerinde daha kişisel bir lirizm göze çarpar. (L)

BRONKİYOLİT i. (fr. *bronchiolite*). Pnömol. Bronşların son dallarının iltihabı. (L)

BRONKO—, BRONKİ—, yun. *bronkhia,* lat. *bronchia*'dan alınan ve bazı terimlerin bileşimine giren önekler. (L)

BRONKOGRAFİ i. (fr. *bronchographie*). Bronşları kontrast bir madde ile saydamsızlaştırarak elde edilen radyografi. (Bronşlarda başlayan bronş genişlemelerini ve akciğer urlarını teşhis etmeyi kolaylaştırır.) [L]

BRONKOLİT i. (fr. *broncholite*). Pnömol. Bronş taşı.
— ANSİKL. *Bronkolitler,* bronşlarda oluşarak boruyu tıkayan taş gibi katı maddelerdir. Çeşitli iltihaplardan, özellikle veremden ileri gelir. Fakat bunların bulunuşu bünyede taş yapmağa aşırı eğilim olduğunu gösterir. Başlıca sakıncası bronş tıkanmasıdır. (L)

BRONKOPİYORE i. (fr. *broncho-pyorrhée*). Cerahatli bronşit, müzmin bronşitlerin son evresi ve bronşektazilerin her zamanki belirtisidir. (L)

BRONKOPNÖMONİ i. (fr. *bronchopneumonie*). Akciğer bronşçuk ve lopçuklarının iltihabı.
— ANSİKL. *Bronkopnömoni* veya *lopçuk pnömonisi* çoğu zaman bulaşıcı bir hastalıktan sonra (kızamık, grip v.b.) meydana gelen had veya müzmin bir bronş hastalığı sırasında ortaya çıkar. Çocuklukta çok sık görülür ve kızamığın en tehlikeli sakıncalarından biridir; yaşlılarda ise gripten ileri gelir. İhtiyarlarla zayıf bünyeliler bu hastalığa daha kolay yakalanır. Tehlikesi hastalığın yaygınlık derecesiyle, hastanın genel sağlamlığı ve kalb direnciyle orantılıdır.
— Vet. Hayvanlarda *bronkopnömoni* bulaşıcıdır ve çoğu zaman çeşitli şekilde bir araya gelen ultravirüslerle bakterilerden ileri gelir. Özellikle genç hayvanlarda sık görülür. Solucanlı bronkopnömoni koyunda ve istisna olarak kedide olur; sebebi akciğer parankimasını saran *protostrongylus, mullerius, oelurostrongylus* gibi *metastrongylidae* familyasından kurtlardır. (L)

BRONKORE i. (fr. *bronchorrhie*). Bol miktarda, renksiz, saydam, köpüklü balgam çıkarma. Müzmin bronşitte görülür. (L)

BRONKOSE i. (fr. *bronchocèle*). Bir bronşla ilişkisi olan gazlı boyun uru. (L)

BRONKOSKOP i. (fr. *bronchoscope*). Solukborusunun ve büyük bronşların içini muayene etmeğe yarayan âlet.
— ANSİKL. *Bronkoskop* bir çeşit endoskoptur. Küçük bir lamba ile içten teşhislerin konmasına yaradığı gibi, yabancı cisimlerin ve küçük ur parçacıklarının çıkarılmasına da yarar. (L)

BRONKOSKOPİ i. (fr. *bronchoscopie*). Pnömol. Büyük bronşların içini bronkoskopla doğrudan doğruya görme yöntemi.
— ANSİKL. Önce yabancı cisimlerin çıkarılması için kullanılan *bronkoskopi,* bronş urlarının erken teşhis etmek ve bronş dallarının iltihaplı ve kanamalı bozukluklarını incelemek için her zaman baş vurulan bir yöntem haline gelmiştir. (L)

BRONKOSPAZM i. (fr. *bronchospasme*). Bronşların çapını daraltan kasılmalı büzülme.
— ANSİKL. *Bronkospazm,* bronşların belli bir yerindeki bir bozukluktan ileri gelebileceği gibi bronş kaslarının büzülmesine kumanda eden pnömogastrik siniri uyaran bir

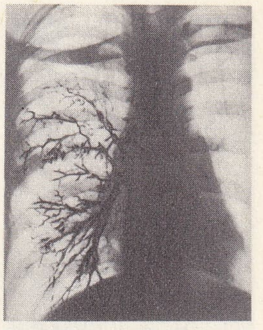

bronkografi sağ akciğer

bronkoskop bronş içinde aspiratör iç tüp üst lob bronşu içinde

Foto. X (LAROUSSE)

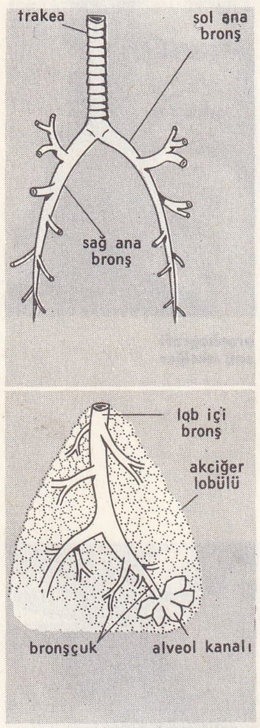

büyük bronşların dallara ayrılışı ve akciğer lobcuğunun şeması ve bronşlar

refleksten de ileri gelebilir. İkinci durumda bronkospazm yaygın demektir. Bunun en tipik örneği astma nöbetidir. Sebep olduğu büzülmenin derecesine ve yaygınlığına göre az çok önemli bir solunum sıkıntısına yol açar. Özellikle soluk verişte güçlük şeklinde belirir; ciddî durumlarda siyanoza ve boğulmaya vararak oksijen tedavisini gerektirebilir. (L)

BRONKOSPİROMETRİ i. (fr. *bronchospirométrie*). Bronşlardan gelen havadan bir miktar alarak solunumun derecesini araştırma ve ölçme yöntemi. (L)

BRONKOSTENOZ i. (fr. *bronchosténose*). Bir bronşun daralması. (Bk. BRONŞ.) [L]

BRONSART VON SCHELLENDORF (Paul), alman generali (Danzig 1832-Schettnienen 1891). 1870'te Sedan'ın teslimi müzakerelerinde bulundu, 1883'te Harbiye nazırı oldu. *Der Dienst des Generalstabs im Frieden und im Krieg* (Savaşta ve Barışta Kurmay Hizmetleri) [1876] adlı bir eser yazdı. (L)

BRONSART VON SCHELLENDORF (Walter), alman generali (Danzig 1833-Berlin 1914). Paul Bronsart von Schellendorf'un kardeşi. 1866 Avusturya-Prusya ve 1870 Fransa-Almanya savaşlarına katıldı. 1893'te savunma bakanı oldu. Alman ordusuna iki yıllık mecburî askerliği getirdi. (L)

BRONSVELD (Andries Willem), hollandalı ilâhiyatçı ve siyaset adamı (Harderwijk 1839-Utrecht 1924). İlk önce Utrecht'te rahip olarak, protestan geleneklerini temsil etti. Hıristiyanlar partisini kurdu. Katoliklerle anlaşan Kuyper hükûmetiyle savaştı. (L)

BRONŞ i. (fr. *bronche*). Anat. Solukborusundan sonra gelen iki ana borudan her biri ve bunların dalları. || *Bronş sesi*, muayene sırasında akciğer dinlenirken işitilen çok kuvvetli rezonans (seselim); havanın akciğer içinde yoğun bir şekilde iletilmesinden ileri gelir.
— Patol. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Anat. İnsanda (solukborusu) dördüncü sırt omuru hizasında iki *bronş*'a ayrılır: sağ ve sol ana bronşlar. İki ana bronş başlangıçtan itibaren birbirinden ayrılır, dışa ve arkaya doğru ilerler. İkisi arasında ortalama 70°C'lik bir açı meydana gelir. Sonra akciğer atardamarı, akciğer toplardamarı ve bronş atardamarı ile beraber her biri bir akciğer sapının içinde ilerler. Akciğer dışındaki bu kısımda sol ana bronşu aort kemeri, sağ ana bronşu ise azigos kemeri dolanır. Akciğere giren ana bronşlar çok sayıda yan dallara, yan dallar da bronşların son dalcıkları olan *lopçuk üstü bronşlara* ayrılır. Lopçuk bronşlar lopçukların içine girerek sonuçlanır ve orada *lopçuk içi bronşları* adını alır. Her bir lopçuk içi bronş da dalcıklara ayrılır ve son dalcıklara *bronşcuk* denir. Bronşcuklar genişler, iğri büğrü bir boru şeklindeki petek kanalı haline gelir. Petek kanalları da birkaç defa bölünmeye uğrar ve keseciklerden ibaret bir salkım şeklini alır. Petek kanallarının iç yüzeyindeki bu keseciklere akciğer petek gözleri denir.
— Patol. *Bronş* hastalıkları, bozukluğun bulunduğu yere, yaygınlığına ve soluk alış verişi üzerindeki etkisine göre değişik önem taşır. Bronşların mukoza zarının bozulmasından ileri gelen hastalıklarla (bk BRONŞİT) bronş borusunun tıkanma veya genişlemesinden ileri gelen hastalıkları birbirine karıştırmamak gerektir.
Bronşların genişlemesi (bronşektazi veya bronşiektazi) daima bölütseldir (yani yalnız bir bronş bölütünde olur); balgamın bolluğu ve bronş dallarında irinleşme şeklinde rahatsızlıklarla kendini belli eder. *Bronşların tıkanması*, bronşların içinde meydana gelen patolojik bir olayın (iyi veya kötü tabiatlı urlar) veya yabancı bir cismin (solunumla bir bronşa girmiş çeşitli cisimler, kanama, mukuslu veya irinli salgı, bronş taşı) sonucu olabileceği gibi, bronşun etrafında yerleşen ve gelişen patolojik bir üründen de ileri gelebilir (bez urları, anevrizma).
Bronş daralmaları çeşitli had veya müzmin bronş hastalıklarından sonra görülür. Yara izlerinin büzülüp sertleşmesi şeklinde kendini gösterir.
◆ **Bronşçuk** i. Bronşların uç dallarından her biri. (L)

BRONTE kız kardeşler

BRONŞEKTAZİ i. (fr. *bronchectasie* veya *bronchiectasie*). Bronşların genişlemesi.
— ANSİKL. *Bronşektazi* orta veya küçük çapta bronşlarda görülür: çoğu zaman bir yanda ve bir bronş parçasında bulunur, fakat bir veya iki akciğerin bir veya birçok bölgelerinde de olabilir. Teşhis, bronşlara kontrast bir madde (iyotlu yağ) şırınga edildikten sonra röntgenle konur. (L)

BRONŞİT i. (fr. *bronchite*). Pnömoloji. Bronşların iltihaplanması.
— ANSİKL. *Bronşit*, solunum yollarının en sık görülen hastalığıdır; ya bir soğuk algınlığından veya bronşların toz veya zehirli gazlarla irkilmesinden sonra olur; bulaşıcı bir hastalığın (grip, kızamık, boğmaca, tifo v.b.) bronşlarda yerleşmesinden de ileri gelebilir. İltihap, özellikle, bronşların mukoza tabakasını sarar, alt tabakalarda pek az bozukluk görülür. Bütün bronşitlerde görülen ortak belirtiler: *öksürük*, bronşların salgılarını dışarı atmağa yarar, fakat öksürük merkezlerinin irkilmesine bağlı bir refleks hareketi de olabilir; balgam, *mukuslu*, mukuslu ve irinli veya irinli olabilir, çocukta, kadın ve ihtiyarlarda bulunmayabilir; *nefes darlığı*, özellikle yaygın bronşitlerde daha belirgindir; *göğüs ağrısı*, öksürükten ileri gelir ve diyaframın göğüs kafesinin alt tarafına bitiştiği yerde duyulur.
Hastanın muayenesinde belirtiler en çok dinlemekle elde edilir. Göğüsten hırıltılı, horultulu, ıslıklı sesler gelir *(ıslıklı hırıltı.)*
Hastalığın gidişine göre bronşitler had ve müzmin bronşit, yayıldığı alana göre de yaygın ve sınırlı bronşit diye ikiye ayrılır.
Basit had bronşit, ister hafif, ister ağır olsun, çoğu zaman bir soğuk algınlığından sonra başlar ve genellikle burun-yutak, gırtlak veya solukborusu iltihabıyle birlikte görülür. Göğüs kemiğinin arkasında yanma ve ağrı, genel rahatsızlık, ateş yükselmesi, kuru ve nöbetli öksürükle başlar, balgam yoktur (çiğlik devresi). Bundan sonra belirtiler geriler, öksürükle az veya çok irinli balgam çıkmağa başlar (kaynama devresi), hastalık bir veya iki hafta içinde yavaş yavaş iyileşerek kaybolur. Tedavi için, kan çekici, öksürük dindirici, balgam söktürücü, kuvvetlendirici ilâçlar ve ihtiyaç halinde antibiyotikler kullanılır.
Bronşların son dallarında ve akciğer peteklerinde meydana gelen iltiaplara *kılcal boru bronşiti* denir. Sahici bronşitten daha çok bronkopnömoniye benzer. Bunda boğulma belirtileri fazla olduğu gibi hastalığın vücudun genel durumu ve kalb üzerindeki yankısı da fazladır. Ağır olan bu hastalık daha çok çocuklarda ve ihtiyarlarda görülür.
Belirti bronşitleri. bütün bulaşıcı hastalıklar sırasında görülebilir; grip, kızamık, boğmaca ve tifoda daha çok görülür. Bronşların asit (nitrikasit, tuzasidi, sülfürik asit), baz (amonyak) veya metal (krom, arsenik, iperit) buharlarıyle zehirlenmesi şeklindeki tahrislerden de ileri gelebilir.
Sınırlı had bronşitler, bronşun sadece bir kısmını ilgilendirir ve bronkoskopi ile meydana çıkarılabilir. Bu da yukarıda saydığımız bronşitlerinkine benzer sebeplerden ileri gelir; ya öksürük, balgam çıkarma gibi had bronşit belirtileri, ya zaman zaman kan tükürme veya ilgili bronşun tıkanması sonucu soluk alma ve vermede bozukluk belirtileri gösterir.
Müzmin bronşitler özellikle öksürük ve irinli balgamla belirir, yavaş yavaş ağırlaşarak daimî hale gelir. Çoğu zaman tekrarlanan had solukborusu-bronş iltihaplarından sonra ortaya çıkar ve arada ateşli had evreler geçirir. Müzmin bronşit iyice *azmış akciğer sklerozu* ile birlikte bulunabileceği gibi, bulaşıcı hastalıklardan (verem, frengi), damarsertliğinden (ihtiyarlarda), zehirlenmelerden de (zehirli gaz solunumu) ileri gelebilir; bazı sınırlı akciğer bozukluklarıyle (çıban, kanser, mikoz) da karışabilir. Kaynağını böbrek ve kalpten alan bronş-akciğer staz ve ödemleriyle birlikte görüldüğü de çoktur.
— Vet. Hayvanlarda hastalığın gelişme hızına göre *had bronşit* ve *müzmin bronşit*, hastalığın sebebine göre *mikroplu bronşit* ve *asalaklı bronşit* ayırımı yapılır. Mikroplu bronşitler bulaşıcı olabileceği gibi yer yer de görülebilir; bazıları bir ultravirüsten ileri gelir (at, sığır, kümes hayvanları). Asalaklı bronşitleri metastrongylidae familyasından ipsi solucanlar yapar (*dictyocaulus*, gevişgetirenlerde; *metastrongylus*, domuzlarda). [L]

BRONTE, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Catania ili), Etna yanardağının eteğinde, Simeto vâdisinde; 22 300 nüf. Şehir 1799'da Sicilya kralı Fernando III tarafından dükalık haline getirildi ve ingiliz amirali Nelson'a Bronte dükü unvanı verildi. (L)

BRONTE (Charlotte), ingiliz kadın edebiyatçısı (Thornton, Yorkshire 1816-Haworth 1855). Anglikan kilisesinin papazı olan Patrick Bronte'nin kızı. 1821'de annesini kaybetti; önce yatılı okulda öğretmenlik, sonra mürebbiyelik yaptı (1832), daha sonra Haworth papaz evinde kız kardeşleriyle beraber yaşadı. 1846'da onlarla birlikte Currer, Ellis ve Acton Bell takma adlarını kullanarak *Poems*'i (Şiirler) yayımladı. İlk romanı olan *The Professor* (Profesör) ancak 1857'de ölümünden sonra basıldı. Kendisine ün kazandıran ikinci eseri *Jane Eyre* oldu (1847). Bu ihtiras dolu romanın şiddetli havası yanında açığa vurulan hislerin gerçek oluşu esere büyük bir başarı sağladı. Kendinden önce, göğüs hastalığından ölen iki kız kardesi gibi, Bronte de aynı rahatsızlıktan önmeden önce ilk romanına benzer, kişisel görüşlerini yansıtan iki roman daha yayımladı: *Shirley* (1849) ve *Villette* (1853). — Kız kardeşi EMILY'nin (Thornton 1818-Haworth 1848) diğer iki Bronte'den daha derin bir duyarlığı vardı. 1846'da birlikte yayımladıkları şiir derlemesinin en güzel parçaları onundu. Doğduğu Yorkshire'daki kıraç yerleri sert ve dokunaklı bir lirizmle tasvir ettiği trajik romanı *Rüzgârlı Bayır*'da (Wuthering Heights) yeteneğinin bütün imkânlarını ortaya koydu. — Kız kardeşleri ANNE (Thornton 1820-Scarborough 1849) ablaları kadar kabiliyetli değildi, yalnız iki roman yazdı: *The Tenant of Wildfell Hall* (Wildfell Hall Çiftçisi) [1847] ve *Agnes Grey* (1848). [L]

BRONTEİON i. (yun. *bronte*, gök gürültüsü'nden). Esk. yun. Gök gürültüsünü taklit etmek amacıyle kullanılan eski tiyatro aracı. (L)

BRONTES i. Böcek cinsi. İpliğimsi duyargaları çok uzundur. Ağaç kabuklarının altında yaşar. Kurtçuğu orada çeşitli odun böceklerinin kurtçuklarını yer. (Kınkanatlılar *cucujidae* familyasından.) [L]

BRONTEUS i. Silür ve Devon çağlarında yasamış fosil hayvan. (Vücudu oval baş büyük, iki kaşının arası belirsizdir. Gövdesi on boğumlu, pygidium'u büyük ve yelpaze biçimindedir.) [L]

BRONTOSAURUS i. (yun. *bronte*, yıldırım ve *saura*, kertenkele). Kertenkeleayaklılardan dinozorumsu fosil sürüngen.

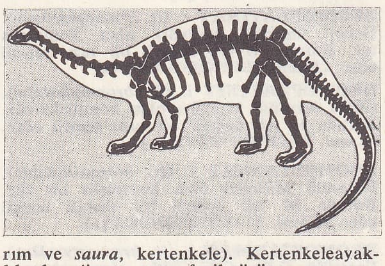

Foto. British Council (LAROUSSE)

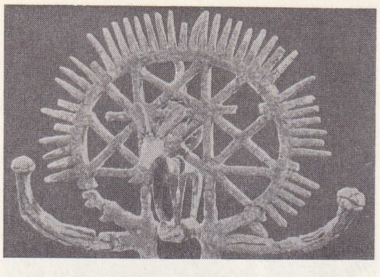

bronz güneş kursu, Alacahöyük kral mezarlarından, Proto-Hitit devri (M.Ö. 2500-2100)

— ANSİKL. Marsh'ın, Wyoming'de Alt Tebeşir çağı tabakasında bulduğu kocaman kemikler bir araya getirilerek somutlaştırılan bu hayvan bugün tam iskeletiyle bilinmektedir. Canlı hayvanın, 22 m boyunda ve 30 t ağırlığında olduğu tahmin ediliyor. Brontosarurus'un çok küçük bir başı, kıvrılabilir uzun bir boynu, beş parmaklı sağlam ayakları, uzun ve ağır bir kuyruğu vardır. (L)

BRONX, New York'ta ilçe, Manhattan'ın kuzeydoğusunda; 1 424 000 nüf. Park. (Hayvanat ve nebatat bahçesi.) [L]

BRONZ i. (fr. *bronze*). Metal. Bakır ve kalay alaşımı: *Bronzların kalay oranı genel olarak yüzde 30'dan azdır.* Bk. ANSİKL. ‖ *Bronz taklidi,* bronza benzeyen ve içinde yüzde 15 çinko bulunan pirinç. ‖ *Alüminyumlu bronz.* Bk. BAKIR-ALÜMİNYUM. ‖ *Berilyumlu bronz.* Bk. BAKIR-BERİLYUM.

— DEY. *Bronz ten (yüz),* yanmış, tunçlaşmış ten (yüz): *Arkasında bronz yüzlü kâtip ve hademelerle vapura geçti* (F. R. Atay).

— Nümism. Eski çağlarda bronz sikkelere verilen ad. (Romalıların kullandığı sikkeler; büyük, orta, küçük bronz olmak üzere üçe ayrılıyordu. Fakat daha sonra bunun yerini *sestertius, dupontius* ve *as* almıştır.)

— Prehist. *Bronz çağı.* Bk. ANSİKL.

— Res. *Bronz tozu,* asit ve bazlara karşı duyarlı, donuk bir kaplama tabakası meydana getiren, sarı renkli madenî boya maddesi. (Bronz tozu özellikle süsleme resimlerinde, bazen alüminyum tozuyle karıştırılarak, altın yaldız yerine kullanılır; bu karışımın hazırlanır hazırlanmaz resme uygulanması gerekir.)

— ANSİKL. Metal. Tarihte taş devrinden sonra bronz devri geldiğine göre bronz çok eskidenberi bilinen bir alaşımdır. İlk devirlerde bronz, bakır ve kalay metallerinin karıştırılmasıyle değil de doğrudan doğruya bu iki metali yapısında bulunduran cevherlerden elde edilmekteydi. Ergitme ve döküm kolaylığı, sertliği, direnci, ses vermesi, parlatılabilmesi ve altın rengine benzemesi nedenleriyle bronz eski çağlarda ev eşyası, âlet, silâh ve heykel yapımında kullanılmıştır. Bronz endüstrisi daha çok Girit adası, Mısır, Mezopotamya, Fenikeliler, Çin ve Hindistan'da gelişmişti. Yunan ve Romalıların etkileriyle bronz işleme tekniği zamanla bütün Avrupa'da gelişti. Amerika'da İnka'lar bronzu 11'inci yüzyıla doğru keşfettiler.

İşlenmesi

Bronz, ergitilen bakırın içine kalay ilâvesiyle elde edilen bir döküm alaşımıdır. Burada, banyonun yüzeyi odun kömürüyle kaplanarak yükseltgenmeye karşı korunur, ayrıca yükseltgenmeyi önleyici olarak da bakır fosfor (kuprofosfor) ilâve edilir. Döküm genellikle kum kalıplarda yapılır.

Kaba olarak dökülen bronz genellikle heterojen yapıdadır ve bir tavlama işlemiyle homojenleştirilir. Kalay yüzdesi 10'a kadar olan bronz külçelerin soğuk haddeleme, dövme veya çekme ile şekillendirilmesi mümkündür. Kalay oranı yüzde 10'dan fazla olanların şekillendirilmesi ısı altında yapılır.

Sınıflandırma

● *Normal bronzlar.* Bunlara kalay bronzu da denir, yalnız bakır ve kalaydan yapılırlar. Kullanma yerlerine gör kalay oranları şöyledir:

Levhadan para ve madalya yapmak için yüzde 3 ilâ 8 kalaylı bronz kullanılır. Aşınmaya karşı dayanıklıdır, kolay şekillenir, renk ve parlaklığını muhafaza eder. Bu bronzdan yapılan çubuk, tel ve benzerleri; mücevherat ve süs eşyaları yapımında kullanılır.

Yüzde 8 ilâ 12 kalaylı bronz deniz suyu ile diğer bazı kimyasal maddelere karşı dayanıklılığı sebebiyle musluk-vana gibi malzemenin ve makine parçalarının yapımında kullanılır. Yüzde 13 ilâ 20 kalaylı bronz mekanik aşınmaya dayanıklıdır, metal yatak gibi yerlerde kullanılır.

Yüzde 20 ilâ 30 oranında kalaylı bronz çan, çıngırak ve benzeri eşya yapımında kullanılır. Titreşim genliği çok düşük bir hızla küçülür ve böylece uzun müddet ses verme özellikleri vardır.

Yüzde 30 ilâ 40 kalaylı alaşımı eski tip bronz aynalar yapımında kullanılır. Bu alaşımlar beyaz renkte, sert ve kırılgandır. (bronzun rengi, kalay oranının artmasıyle, gül renginden yeşilimsi sarı ve beyaz griye doğru değişir). Çok iyi parladığından eskiden ayna olarak kullanılırdı.

● *Özel bronzlar.* Bir veya daha fazla element katılmasıyle belli özellikleri olan daha ucuz bronzlardır.

Çinko bronzları. Çinko ilâvesi bronzun maliyetini azaltır ve dökümünü kolaylaştırır. İlk defa İngiltere'de kullanılan ve «admiralty» bronz denen alaşımın yapısında yüzde 8 ilâ 10 kalay ve 3 çinko vardır. Flanş, vana ve boru bağlantı parçaları için kullanılır.

Kurşun bronzu. Kurşun bronzu, daha iyi işleme ve şekil verme işini kolaylaştırır. Yüzde 2 ilâ 10 kalay ve 5 ilâ 30 kurşunlu bronz, metal yatak, halka ve sürtünme parçaları yapımında kullanılır.

Fosfor bronzu. Genel olarak ergimiş haldeki bronza dökümden evvel, yükseltgenmeye engel olan bakır forforu şeklinde fosfor katılır (yüzde 0,01 kadar). Fosfor yüzdesi 0,10 ilâ 0,30'a yükselirse sert ve kırılgan Cu_3P bileşiği oluşur ve metalin sürtünmeye karşı dayanıklığını arttırır. Bu bronzlar döküm halinde olduğu gibi preslenmiş, haddelenmiş veya çekilmiş olarak da kullanılır. Sert çekilmiş ve elektrik cihazlarında yay olarak kullanılan şeritlerde kopma dayanımı 80 kg/mm^2'ye kadar çıkar.

Çinko-kurşun bronzları. Uygun fiyat, işleme kolaylığı ve sürtünmeye dayanıklıkları sebebiyle çok kullanılır. Yüzde 1 ilâ 8 kalay, 2 ilâ 5 çinko ve 1 ilâ 5 kurşun ihtiva ederler. Kopma gerilimleri 25 kg/mm^2 ve kopma uzamaları yüzde 30 kadardır.

Sürtünme bronzu. Sürtünmeyle meydana gelen aşınmaya dakanıklı metal yatak, halka, yivli parçalar, tekerlek v.b. gibi parçaların yapımında kullanılan normal veya özel tipte bronzlar vardır. Bu bonzun yapısında esas kütleyi oluşturan oldukça yumuşak bakır-kalay fazı ile bunun içinde dağılmış ötektoid veya ötektik yapısında sert Cu_3Sn,Cu_3P bileşikleri bulunur. Yüzde 13-20 kalaylı bronz, çinko veya fosforlu bronz bu yapıdadır.

Parçanın eskimesi sürtünmeyle tutukluk veya yıpranmasıyle kopma şeklinde oluyorsa bronz kullanılır. Kullanma şartlarına göre bronzun terkibi yüzde 85 bakır, 10 kalay, 5 kurşundan (darbesiz ve hafif süratle yumuşak sürtünmeye yüksek dayanıklılık), yüzde 68 bakır, 2 kalay ve 30 kurşuna kadar değişir (yüksek süratte orta yüke bir süre dayanma).

Paris bronzu. Bronz adı verilen bu alaşım gerçekte, yüzde 88 bakır, 10 çinko ve çoğunlukla 2 kurşun karışımı olan bir kurşunlu pirinç alaşamıdır. Altın rengi, işleme kolaylığı (kurşun nedeniyle), çubuk ve tel şekline getirilebilmesi nedenleriyle ziynet ve süs eşyaları yapımında kullanılır.

Sanat bronzu, heykel, vazo, sarkaç gibi eşyanın döküm ile yapımında kullanılır. Sanat bronzunun terkibi çok değişiktir. Bu alaşımlar için iyi bir akışkanlık ve belli bir renk veya yüzey elde etmek istenir. Eski devirdeki bronzların yapımında yüzde 8 ilâ 15 kadar kalay bulunur. Kurşun ve çinko ilâvesi dökümü kolaylaştırır. Bu alaşımların

bronz geyik heykelciği, Alacahöyük kral mezarlarından, Proto-Hitit devri, M.Ö. 2500-2100, bezemelerde altın ve elektron kullanılmıştır (Hitit müzesi, Ankara)

bronz ile kurşunlu pirinç arasında sınıflandırılması güçleşir. Maliyeti düşürmek için yüzde 25'e kadar çinko kullanılabilir. Sarkaç bronzlarının terkibi yüzde 80 bakır, 4 kalay, 14 çinko ve 2 kurşundur. Bu bronzlar kum veya kil kalıplarda, model, kaybolan mum v.b. metotlarla dökülebilir. Yüzeylerine kimyasal işlemlerle sarı-portakal veya yeşilden siyaha kadar eski bronz renkleri verilebilir.

Top bronzu. Top namlusu dökümünde kullanılan bu bronz 1870 savaşından sonra terkedilmiştir. Parçalanmaya karşı dayanıklılık ve kolay döküm için yapımında yüzde 8 ilâ 12 kadar kalay kullanılırdı. Kalaylı pirinçler, özellikle İngiltere'de, boru yapımında da kullanılmıştır.

— Prehist. *Bronz çağı* (Anadolu). *Bronz çağı* veya *Tunç çağı* diye adlandırılan devir, Anadolu'da ortalama olarak M.Ö. 3000-1000 yılları arasındaki devreyi kapsamaktadır. (Bk. TUNÇ *çağı.*) Bronz çağı, Anadolu'da üç büyük kısma ayrılır. 1. *Eski Bronz* (M.Ö. 3000-2100). Bu devir de kendi arasında, Erken, Orta ve Son olarak üçe ayrılır. 2. *Orta Bronz* (M.Ö. 2100-1750-1650), Anadolu'da ilk yazılı belgelerin bulunduğu ve böylece tarih çağlarının başladığı devirdir ve «Asur ticaret kolonileri çağı» adı altında incelenir. 3. *Son Bronz* (M.Ö. 1650-1200). Anadolu'da Bronz çağı çeşitli bölgelere ayrılır:

I. bölge. Truva-Yortan grubu. Bu grup içinde Beşiktepe, Kumtepe*, Hisarlık*, Beycesultan*, Babaköy* yerleşmeleri vardır.

II. bölge. Frigya-Bithynia grubu. Ahlatlı-

bronz geyik heykelciği (Horoztepe)

bronzdan çocuğunu emziren kadın heykelciği (Horoztepe)

bronz geyik heykelciği Proto-Hitit devri (M.Ö. 2500-2100)

mermer idol, Kültepe (Kaneş) M.Ö. XIX.yy. (Kayseri müzesi)

Bronz çağı, keramik kap (Beycesultan)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

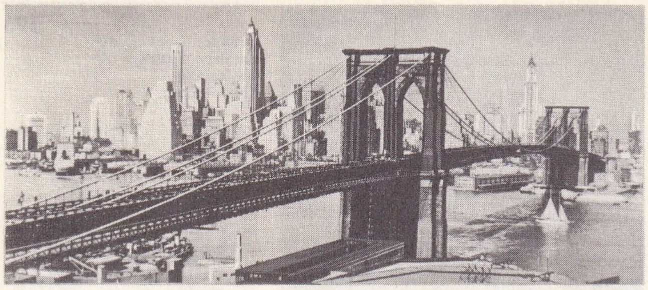

BROOKLYN
Manhattan ile Brooklyn arasında asma köprü, arkada Manhattan adasının gökdelenleri

Brooks kuyrukluyıldızı (1911)

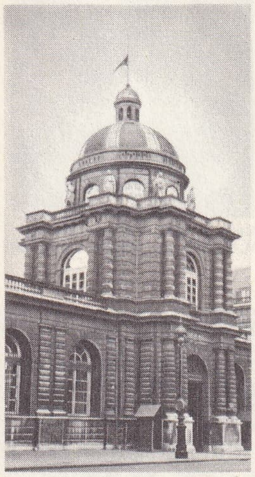

Salomon de BROSSE
Luxembourg sarayı giriş taç kapısı

bel*, Gordion*, Polatlı*, Karaoğlan*.
III. bölge. Pisidia göller yöresi.

IV. bölge. Doğu Anadolu-Kappadokia. Bu yörede Alişar*, Alacahöyük*, Hashöyük*, Boğazköy*, Maşhat*, Kültepe* yerleşmeleri vardır.

V. bölge. Doğu Anadolu-Pulur*, Karaz*, Tilkitepe* istasyonları.

VI. bölge. Güney Anadolu. Burada Kilikia, Çukurova yerleşmeleri vardır. Mersin, Tarsus, Tilmenhöyük*, Gediklihöyük* gibi.

Anadolu'da III. binin başından itibaren bakır, kurşun, kalay, altın ve bakır-kalay, bronz ve altın-gümüş (elektron) gibi karımışlardan çok sayıda silâh ve çeşitli eşyaların yapılmağa başlandığı görülür. Bu devirde bakır madeni çokça kullanıldığından. Eski Bronz çağının ilk safhalarına, Anadolu'nun bazı bölgelerinde *Bakır çağı* adı verilir. Anadolu'daki Bakır çağı keramikleri elle yapılmıştır. Kuvvetli ateşte pişirildiğinden kırmızı bir renk almıştır, perdahlıdır. Kaplar, paralel çizgi gruplarından meydana gelen geometrik şekillerle süslüdür. Bronz çağında Anadolu'da küçük şehir beyliklerinin kurulduğu ve bu şehirlerin surlarla tahkim edildiği yapılan kazılardan anlaşılmıştır. Surlarla çevrili olan bu şehirlerin birbirine bitişik olan iskân topluluklarından meydana geldiği görülmektedir. Küçük odalardan ibaret olan evlerde ocak, fırın, sedir ve nadir olarak zahire depoları gibi ayrıntılar ve bölümler bulunmaktadır. Batı Anadolu'daki Bronz çağı yerleşmelerinde uzun dikdörtgen planlı veya megaron tipi yapılar görülür. Bir yangınla son bulan Truva I katında elde yapılan keramikler siyah renkli ve kabadır. Surların temeli taştan, duvarları ise kerpiçten yapılmıştır. Kapıların iki yanında kuleler vardır. Stilize idoller ilgi çekicidir. Bu devrede mezarlık yoktur. Truva II'de askerî mimarî daha gelişmiş olarak görülür. Çömlekçi çarkı kullanılmağa başlanmış, keramikler perdahlanmış ve iyi fırınlanmıştır. İdoller stilize şekildedir. Orta Anadolu'da Bronz çağını en iyi temsil eden yerler arasında Alacahöyük de vardır. Özellikle Alacahöyük ve Horoztepe*'de bulunan kral veya prens mezarları dikkati çeker. Bunlar dikdörtgen biçimli basık birer odadan ibaret sade yapılardır. Mezarlar ölü ve ölü hediyeleri konduktan sonra kalaslarla örtülüp toprakla kapatılmıştır. Alacahöyük'te 16 adet mezar bulunmuştur. Mezarlar için özel bir saha ayrılmıştır. Boyutları 4x3 m'dir; derinlikleri 70-120 sm arasında değişir. Mezarın üstündeki kalasların üzerine, kurban edilen hayvanların baş ve bacak kemikleri bırakılmıştır. Ölüler daima, dizleri karına çekik olarak hoker vaziyetinde gömülmüştür. Orta Anadolu'nun Bakır çağını temsil eden Alacahöyük kral mezarlarının Mezopotamya'nın Akkad sülâlesiyle çağdaş olduğunu ileri süren yeni görüşler de vardır. Hattâ belki de bu mezarlardan biri, Naram-Sin'e karşı 17 kralla birlikte savaşan Hattuş kralı Pampa'nın mezarıdır. Elde yapılan çanak çömlekler, tek renklidir ve çok azı boyayle bezenmiştir. Boyalı kaplar daha çok kırmızı ve açık zemin üzerine koyu renklerle süslüdür. Motifler çoğunlukla geometriktir. Kap biçimleri çeşitli olup, çoğu madenî kaplara benzetilmiştir. Çanak çömlek şekilleri gaga ağızlı testiler, ayaklı meyvelikler, emzikli çaydanlıklar, tek kulplu kâse ve fincanlar, çift kulplu vazolardır. Bu çağda küçük heykelcilik de gelişmiştir. Alacahöyük ve Horoztepe'de kralların ve prenslerin mezarlarında bulunmuş olan bronz ve elektrondan kadın heykelcikleri, güneş kursları, bronz ve bronz üzerine elektron kakma ve kaplama boğa ve geyik heykelcikleri, altın süs eşyaları, boncuk, bilezik, yüzük, kolyeler dikkati çeker. Boğa ve geyik heykelcikleri bu çağ tanrılarının sembolleridir. Bütün bu eşyalar mezarlara «ölü hediyesi» olarak bırakılmıştır. Kazılarla mezarlardan çıkarılan bu eşyalar bu çağın maden işçiliğindeki büyük gelişmeyi açık olarak göstermektedir. Ön Asya dünyasında uzun kılıcın en eski örnekleri bu mezarlarda bulunduğu gibi, silâh ve aynalardan bazıları da Kafkasya'da, Mezopotamya'da Sümer ülkesinde ve Ege adalarında bulunan eserlere benzerlik gösterirler. Kıbrıs'ta Vounous kültüründeki söğüt yaprağı biçiminde, sivri uçlu ve ağız kısmının orta yerinde yüksekçe bir damar bulunan bronz Kıbrıs hançeri, Alacahöyük kamalarıyle olan benzerliği gibi. Fakat Kıbrıs maden işçiliği Alacahöyük ve Horoztepe'nin yanında çok ilkeldir. Bütün bunlar, ticarî ilişkilerin bir sonucudur. Zengin şehir beyleri eliyle yönetilen bu ticaret, bu çağdan hemen sonra ortaya çıkan büyük ticaret sisteminin öncüsü olmuştur. Eski Bronz çağında eğirme ve dokumacılığın çok ilerlediği, üzeri süslü tezgâh ağırşaklarından anlaşılmaktadır. Bu devirde özellikle mühürcülük sanatı da çok gelişmiştir. Esas mühür şekli yerli olan damga mühürlerdir. Çoğunlukla geometrik motiflerle süslü olan bu mühürlerin yanında, az olmakla birlikte, Mezopotamya menşeli silindir mühürler de vardır. Bunlar, özellikle bu çağdaki mülkiyet haklarını göstermesi bakımından önem taşır. Orta Anadolu'nun Bronz çağında en iyi temsilcisi olan Kültepe höyüğünde bu tip mühürlerden çok sayıda bulunması dikkati çeker.

Bunlardan başka madenden yapılmış çeşitli eserler arasında özellikle bereket sembolü olan ana tanrıçayı temsil eden kadın heykelcikleri de vardır. Çocuğunu emziren bronzdan Horoztepe heykeli veya elektrondan Hasanoğlan heykelciği bunların en tipik örneğidir.

M.Ö. III. binin son çeyreğinden itibaren İç Anadolu'da önemli bir Bronz çağı yerleşmesi Alişar'dır. Bu devirde tek renkli çanak çömleğin yanında, sade geometrik motiflerle süslü, boyalı keramiğin varlığı ilgi çekicidir. M.Ö. III. binin sonunda ve II. binin başında büyük bir gelişme gösteren ve arkeolojik yayımlarda «III. Alişar keramiği» olarak adlandırılan çanak çömlek tipleri ilgi çekicidir.

Bu çağda Batı ve Orta Anadolu'nun dışında Doğu Anadolu'da, Bronz çağı daha değişik bir biçimde ve mahallî özellikler göstererek gelişmiştir.

Bronz çağı tarihî yönden incelenirse bu çağda şehir medeniyetlerinin tam anlamıyle geliştiği ve İç Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile bağlantılar kurarken Batı Anadolu'nun da deniz veya kara yoluyle Güney Akdeniz kıyıları ve Çukurova ile bağıntılar kurduğu görülür.

◆ **Bronzlama makinesi** bls. i. — ANSİKL. *Bronzlama makinesi* ilk olarak 1867 yılında, Lille'li matbaacı Leonard Danel tarafından icat edildi. Renkli bir vernikle basılan sayfalar bronz tozu dökülen bir kabın altından geçer, sonra bez şerit veya merdaneden geçerek silinir. (LM)

BRONZİNO (Angiolo), italyan ressamı (Floransa 1503-ay.y. 1572). Pontormo'nun öğrencisi, Floransa saray sanatının en iyi temsilcisi, Medici'ler «Eski saray»ını şatafatlı bir şekilde süsledi (1555-1564). Birçok portre yaptı. *Toledolu Elenore ile Oğlu Ferdinand I* (Uffizi galerisi, Floransa); *Cosimo I* (Londra). Sanatçı portreleri (Lizbon, Berlin, Paris) veya *Marie de Mediçis'in Çocukluğu* portresi, diğer resimlerinden daha üstün bir değer taşır. (L)

BRONZİT i. (fr. *bronzite*). Miner. Serpantinlerde bulunan, tabiî demir ve magnezyum silikat. (L)

Bronz Yıldız madalyası (*Bronze Star medal*), Amerika Birleşik devletleri nişanı. İkinci Dünya savaşında kahramanlık gösteren askerlere 1944'te ödül olarak verilmesi kararlaştırıldı. Ortadan kenarı beyaz zırhlı, dikey bir mavi şeritle kesilen, dış kenarına beyaz zırh geçirilmiş kırmızı kurdele. (L)

Richard BROOKS
«Lord Jim»den bir sahne

BROOK [bruk] i. (ing. k.). Atçılık. Dere, içi su dolu geniş hendek. Engelli at yarışlarında bulunan en önemli engellerden biridir. (L)

BROOK (Peter), ingiliz sinema ve tiyatro yöneticisi (Londra 1925). Çok çeşitli etkiler altında kalmış olan (amerikan natüralizmi, soyut resim, Brecht estetiği) sanatçı, Artaud gibi, tiyatroya yeniden bir «bayram» havası vermeyi arzuladı. Bazen dekor ve kostümler çizerek (*Jarry'nin Kral Übü'sü* için), bazen de fon müzikleri besteleyerek (Shakespeare'in *Kral Lear'ı* için) metni, bir imgenin sağlamlığı ve güzelliğini ele alarak değerlendirmek istedi. Shakespeare'in, Arthur Miller'in ve John Arden'in oyunlarını yönetmesine rağmen tiyatrodaki eğilimleri ozanca ve şaşırtıcı biçimlerden yanadır (Genet, Gelber). Sinemada *The Beggar's Opera* (Üç Kuruşluk Opera) [1953], *Moderato Cantabile* (1960), *Lord of the Flies* ile (Sineklerin Efendisi) [1962] başarı kazandı. 1966'da Peter Weiss'in *Marat-Sade* oyununu hem sahneye koydu hem de filme aldı. (L)

BROOKE (Augustus STOPFORD), ingiliz edebiyat eleştirmecisi (Letterkenny, Donegal kontluğu [İrlanda] 1832-Ewhurst, Surrey 1916). Rahip oldu, Londra'da bir papazlık görevi aldı (1866). Vaızlarındaki düşünce gücüyle ün yaptı. Birkaç ilâhiyat eseri yayımladı (1880). Bu kitaplarında cesaretle ortaya koyduğu düşünceleri İngiliz kilisesiyle bozuşmasına yol açtı ve Anglikan mezhebini terk etti. En iyi eserleri edebiyat tarihine ait olanıdır: *The History of Early English Literature* (Başlangıç Devri İngiliz Edebiyatı Tarihi) [1892], *English Literature from the Beginnigns to the Norman Conquest* (Başlangıçtan Norman İstilâsına Kadar İngiliz Edebiyat Tarihi) [1898]. (L)

BROOKE (Charles Johnson), Sarawak racası (Somerset 1829-Cirencester 1917). Dayak'ları, 1868'de yerine geçtiği amcası adı-

Angiolo BRONZİNO
«Toledolu Elenore ile Oğlu Ferdinand I»
(Uffizi galerisi, Floransa)

Foto. U.S.İ.S., Rudoux, Alinari, Columbia (LA ROUSSE)

na egemenliği altına aldı. Yirmi yıl sonra Britanya himayesine girdi. (L)

BROOKE (Fulke Greville, I. baron), şair ve ingiliz devlet adamı (Beauchamp Court, Warwickshire 1554-Warwick'te öldürüldü 1628). İngiliz Maliye bakanlığı görevinde bulundu (1614-1621). Sir Philip Sidney'in dostuydu. Onun hayat hikâyesinden başka ahlâkî ve siyasî manzumeler, bu arada *Coelica* gibi kraliçe Elisabeth'i öven 109 sone, ayrıca klasik tarzda birkaç trajedi yazdı. (L)

BROOKE (Henry), irlandalı romancı ve tiyatro yazarı (Rantavan 1703-Dublin 1783). Avukat, Swift ve Pope'un arkadaşı, felsefî şiiri *Universal Beauty* (Evrensel Güzellik) [1735] ile ün yaptı. *Gustavus Vasa* (1739) adlı trajedisi büyük başarı kazandı. En ünlü eseri olan *The Fool of Quality* (Değerli Deli) [5 cilt, 1765-1770] hem gerçekçi hem de mistik bir romandır; bu eser, Wesley tarafından kısaltıldı ve yeniden yayımlandı (1780). [L]

BROOKE (Rupert), ingiliz şairi (Rugby 1887-İskiro adası 1915). Öğrenimi Rugby ve Cambridge'de yaptı. 1915'te ingiliz deniz kuvvetlerine gönüllü olarak katıldı, güneş çarpması ve kan zehirlenmesinden öldü. Kabiliyetini özellikle sone yazmada gösterdi. İlk şiir derlemesi *Poems*'i (Şiirler) 1911'de yayımladı. Diğer eserleri şunlardır: 1914 *and Other Poems* (1914 ve Diğer Şiirler), *John Webster* üzerine bir inceleme, *Letters From America* (Amerika'dan Mektuplar) [1916]. Tüm şiirleri 1918'de basıldı. (L)

BROOKE (sir James), ingiliz subayı (Bénarès 1803-Burrator, Devanshire 1868). Önce Doğu Hint Adaları şirketinde memur oldu, sonra güney denizlerinde korsanlığa karşı savaşmak üzere bir gemi hazırladı. Dayak'ların ayaklanmasını bastırma konusunda Borneo sultanına yardım etti. Bu hizmetine karşılık 1841'de Sarawak racası unvanını aldı. Çok geçmeden Sultandan ayrı olarak bir hükûmet kurdu ve birçok büyük devlet tarafından tanındı. Deniz korsanlarına karşı giriştiği savaşı sürdürdü ve adada ingiliz nüfuzunun yerleşmesini sağladı. Çocuk ve torunları 1946 yılına kadar Saravak'ın hükümranlığını ellerinde tuttular. (L)

BROOKHAVEN, A.B.D.'de (New York eyaleti) yer. Long Island'ın güney kıyısında. Atom araştırma laboratuvarı (28 000 kw gücünde reaktör). [L]

BROOKİNG (Charles), ingiliz ressamı (Deptford [?] 1723-Londra 1759). Deniz ve deniz savaşlarına ait tablolarında genç Williem Van de Velde'nin İngiltere'ye yerleştirdiği resim geleneğini başarılı şekilde sürdürenlerden biridir. Üne kavuşacağı sırada veremden öldü. Eserleri Greenwich'dedir. (L)

BROOKİT i. (fr. *brookite*). Miner. Formülü TiO_2 olan tabiî titan dioksit çeşidi. (Adını ingiliz mineralojisti H. J. *Brooke*'dan alır.)

— ANSİKL. *Brookit,* ortorombik sistemde kahve rengimsi veya kırmızımsı renkte billûrlaşır. Laboratuvarda sunî olarak titan klorür üzerine su buharı etkisiyle elde edilir. Fransa'da Saint-Gothard'da, İngiltere'de ve Urallar'da bulunur. (L)

Brook kulübü *(Brook's club),* Londra'da muhafazakâr partililerin (*whig*'ler) siyasî kulübü. Temeli 1774'te, ünlü bir kahvede atıldı. (L)

BROOKLİNE, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir. Boston'un banliyösü; 54 000 nüf. (L)

BROOKLYN, New York'ta semt, Saint Long İsland'ın batı ucunda; 2 627 000 nüf. Sanayi şehri.

— Tar. Brooklyn 1636'da, hollandalı Joris Jansen Van Rapelje ve eşi tarafından Godanus'un kuzeyinde kuruldu; Long Island'da ilk sürekli yerleşme yeri oldu. İngilizler, başkaldıran Amerikalıları burada yendiler (1776). [L]

BROOKS (Louise), amerikan sinema artisti (Wichita 1900). Önce ünlü Ziegfeld trupunda kadın dansçı olarak çalıştı. 1925'te sinemaya geçti Kendini, H. Hawks'ın *Her Limanda Bir Kız* (A Girl in Everty Port) [1928] adlı filmiyle kabul ettirdi. Almanya'da G. W. Pabst'ın F. Wedekind'den *Lulu* adıyle uyguladığı *Die Büchse der Pandora* (Pandora'nın Kutusu) [1929] ile *Das Tagebush Einer Verlorenen* (Düşmüş Bir Kadının Günlüğü) [1929] adlı filimlerde oynadı. Fransa'da ve sonra gene Amerika'da filimlerde oynadı. Sinemayı 1932'de bıraktı. (L)

BROOKS (Richard), amerikalı sinema yönetmeni (Philadelphia 1912). Cesur ve acı bir tenkide dayanan filimler çevirdi: *Gazeteciler Savaşı* (Deadline, USA) [1952], *The Ligt Touc* (Aşk Mucizesi) [1952], *Blackboard Jungle* [1955], *The Last Hunt* (Son Av) [1956], *Elmer Gantry* (1960), *Sweet Bird of Youth* (Tatlı Gençlik Kuşu) [1962], *The Professionnals* (Profesyoneller) [1966], *in Cold Blood* (1967) [L]

BROOKS (VAN WYCK), amerikalı eleştirmeci ve deneme yazarı (Plainfield, New Jersey 1886). Mark Twain (1920) ve Henry James (1925) üstüne incelemeler ve A.B.D. edebiyat tarihi üzerine beş ciltlik bir eser yayımladı (1936-1952). [L]

Brooks kuyrukluyıldızı, 1889'da keşfedilen ve belli dönemlerde görülen kuyrukluyıldız. Dolanım süresi 6,931 yıldır. 1889 Yılında, kendisinden daha küçük beş parçayle birlikte görüldü; her biri gözlenebilen (1918'deki hariç) daha sonraki geçişlerinde bu parçalar kaybolmuştu. 1886 Temmuzuna doğru Jupiter'in çok yakınından geçmiş ve bu yüzden yörüngesinde ve fizik yapısında değişiklikler meydana gelmiş olmalı ki; yörüngesinin bir kısmı o tarihten itibaren devirli olarak görülebilir hale geldi. (L)

BROOKS RANGE, esk. adı **Endicot Range,** Alaska'nın kuzeyinde sıradağ; yaklş. 2 900 m. (L)

BROQUEVİLLE (Charles, — kontu), belçikalı siyaset adamı (Mol, Belçika 1860-öl. 1940). 1892'den sonra katolik milletvekili, dört kere başbakan oldu. Kral Albert'le birlikte 1914'te alman ültimatomunu reddetti ve 1918'e kadar Belçika'nın Müttefikler safında sürdürdüğü savaşı yönetti. (L)

Brorsen kuyrukluyıldızı, 1846'da Kiel gözlemevinde, danimarkalı gökbilgini Brorsen tarafından keşfedilen kuyrukluyıldız. Dolanımını 5 463 yılda tamamlayan bu kuyrukluyıldız son defa 1879 yılında görüldü. (L)

BRORSON (Hans Adolf), danimarkalı papaz ve şair (Randerup 1694-Ribe 1764). Dinî şarkıları ölümünden sonra yayımlanan *Svanesang* (Kuğu Türküsü) derin bir iman ve duygululuğun ifadesidir. (L)

BROSCUS i. Siyah veya esmer ağılı böcek. Kumlu yerlerde taş altlarında yaşar. *(Broscus cephalotes* kıyı kumullarında görülür. Kınkanatlıların *Carabidae* familyasından.) [L]

BROSİMUM i. Bot. Dutgillerden ağaç türü. Amerika'da yetişir. Birçok türünün kerestesinden faydalanılır: *Brosimum paraense, B. lanciferum, B. angustifolium.* Amazon havzasından komşu bölgelere de yayılan *Brosimum Guianense (Piratinera Guianensis)* ağacının odunu çok dayanıklıdır, güzel cilâ alır. Küçük tahta işlerinde, Keman yayı ve baston yapımında kullanılır. Eskiden örgü şişi ve tığ yapımında kullanılırdı. (*Eşanl.* FEROLİA.) [L]

BROSİO (Manlio), italyan devlet adamı (Torino, 1897). Faşist yönetimi sırasında liberal bir avukattı. 1944'te Liberal parti başkanı oldu. Önce devlet bakanlığı, sonra millî savunma bakanlığı (1945-1946) yaptı. Partiden ayrıldı. Elçi olarak Sovyetler birliğine (1946), Londra'ya (1952), Washington'a (1954) ve Paris'e (1961) gitti. 1964'te NATO genel sekreteri oldu. Kıbrıs buhranının doğurduğu Türk-Yunan gerginliği konusunda görüşmeler yapmak üzere. 5 kasım 1964'te Atina'dan Ankara'ya geldi. Ertesi günü, o zamanki cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve başbakan İsmet İnönü tarafından kabul edildi. NATO'nun yargıç durumunda olmadığını, ancak uzlaştırıcı telkinlerde bulunabileceğini belirtti ve 8 kasım 1964'te Türkiye'den ayrıldı. (Bk. KIBRIS.) [ML]

BROSMİUS i. Gelincik balığına yakın kutup denizi balığı. (Eti yenir. Kuzey Avrupa'da ve Amerika'da tuzlaması ve tütsülenmesi yapılır.) [Mezitgillerden.] (L)

BROSSE (Jean DE), **Mareşal de Boussac** da denir (1375'e doğr.-1433). 1426'da Fransa mareşali oldu, Charles VII'nin saltanatı sırasında İngilizlere ve Bourgogne'lulara karşı yapılan savaşlara katıldı; borçları yüzünden afaroz edilmiş olarak öldü. (L)

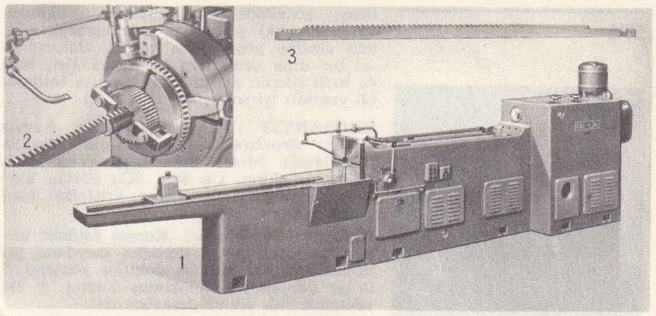

1. **broşlama makinesi** (tığ çeker), 2. bir yivli pinyon üzerinde **broşlama** (tığ çekme), 3. **broş**

BROSSE (Salomon DE), fransız mimarı (Verneuil-en-Halatte yakınları 1571'e doğr.-Paris 1626), Marguerite de France'ın özel mimarı Jean de Brosse'un oğlu, Marie de Médicis'nin özel mimarı Jacques II Androuet Du Cerceau'nun yeğeni. Marie de Médicis için Paris'te Luxembourg sarayını yaptı (1615-1620). İki yüzyıl boyunca kilise kapılarına örnek sayılacak olan Saint-Gervais kilisesi kapısını onun yaptığı sanılır (1616). 1618'den 1622'ye kadar Paris adliye sarayının büyük salonunu onardı. Arcueil su kemerini yaptı (1624), Rennes belediye binası ve Coulommiers şatosunun planlarını hazırladı. — Oğlu veya yeğeni Paul **de Brosse** (1590'a doğr.-1644'e doğr.), 1615 yılından sonra krallık mimarı oldu. (L)

BROSSOLETTE (Pierre), fransız öğretmen ve gazetecisi (Paris 1903-ay.y. 1944). Fransız devlet radyosunda (1936-1939) ve *Populaire* gazetesinde çalıştı. Alman işgali sırasında «Musée de l'homme» direniş örgütüne katıldı. 1642'de Londra'da General de Gaulle'e siyasî danışman oldu. İşgal altındaki Fransa'ya paraşütle birkaç defa indi; güney ve kuzey bölgelerindeki hareketlerin birleştirilmesi ve Millî Direniş konseyinin kuruluşu gibi önemli görevler gördü. Gestapo'ca tutuklandığı zaman bildiklerini söylememek için kendini öldürdü. (L)

BROŞ i. (fr. *broche*). Kadın elbiselerinin yakasına takılan süslü iğne: *Broşu güle güle takınız hanımefendi!... Lâf aramızda, broş pek de pahalıya mal olmadı* (B. Felek).

— Mekan. Bir takım tezgâhında, işlenecek parçayı veya bir âleti taşıyan, silindir biçiminde döner kısım. (Bk. ANSİKL.) || Silindir biçiminde bir deliğe çap vermeğe veya bu delik etrafında yiv açmağa yarayan âlet.

— ANSİKL. Kuyumc. İlk *broş,* elbiseleri tutturmak, açılmasını, düşmesini önlemek ihtiyacından doğan tokadır. Mısır broşları, çoğu zaman renkli cam hamuru mozaiğindendir. Bu mozaik altın yuvalar içine oturtulmuştur, ortasında süs olarak büyük bir kabartma domuzlan böceği vardır. Yunanlılar ve Romalılar, elbiselerindeki uyumlu kumaş dökülüğünü sağlamak için tokalar kullandı; bunlar çoğunlukla ince işlenmiş kıymetli madendi. Etrüsklerin iğneleri önceleri çok basitti, uçlarında oyuk bir top bulunurdu. Sonraları değişik süslerle bezendi. Toka zamanla broş biçimini aldı, ortaçağda kancalı iğne kullanıldı. Rönesanstan sonra broş değişen giyim üslûbunun evrimini izledi.

— Mekan. Bir takım tezgâhı *broş*unun uç kısmında, işlenecek parçayı taşıyan bir torna aynası veya bir yatak bulunduğu gibi, genellikle konik bir çap içinde sap takılmış ve basit bir kavramayle hareket ettirilen bir âlet (matkap, freze, rabya çubuğu v.b.) veya bir torna ucu da bulunabilir. Bir tek takım tezgâhında, işlenecek parça üstünde aynı anda çok sayıda delik açabilen birden fazla broş bulunabilir. Ayrıca, silindir biçimi bir gövde üstünde çeşitli yerlere yerleştirilmiş ve biri durduğu zaman öteki çalışacak şekilde ayarlanmış çok sayıda kesici kenarları olan bu âlete de «broş» denilir. Bir broş ya iterek (bu durumda âletin uzunluğu azdır, yoksa çalışırken merkezden dışarı kaçabilir), ya çekerek (genellikle böyledir) çalışır. Bu durumda, *oluk açma makinesi* denilen, özel bir çekme makinesi kullanılır. Bu işleme de *broşlama** denilir.

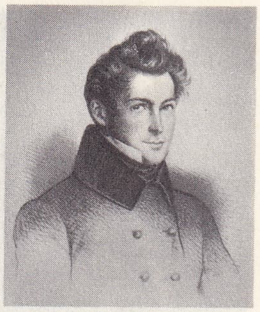

Henri de BROUCKÈRE

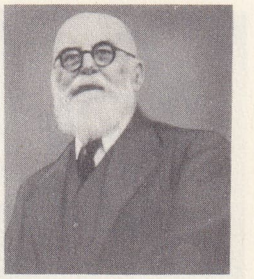

Louis de BROUCKÈRE

George BROWN

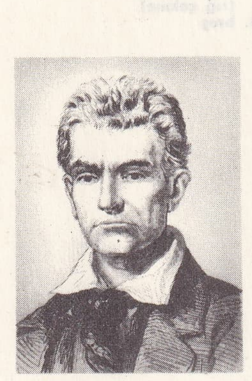

John BROWN
(1800-1859)

Elizabeth BROWNING

Robert BROWNING

Broş, genellikle, hızlı takım çeliğinden (kromlu çelik) yapılır ve uygulanacak işlemin cinsine göre biçim verilir. Bakımı özel bir itina gerektiren bu kesici âlet, ince ve hızlı işlerde ayrıca seri imalâtta (otomobil yapımı) iyi sonuçlar·verir. (LM)

BROŞANTİT i. (fr. *brochantite,* fransız jeologu *Brochant de Villiers*'nin adından [1772-1840]). Miner. Sulandırılmış tabiî bazik bakır sülfat. $Cu\ SO_4$, $3Cu\ (OH)_2$. Saydam, zümrüt yeşili renkte kristaller biçiminde bulunur. (L)

BROŞE i. (fr. *broché*). Kumaş üstünde birbirinden ayrı duran desenler meydana getirmek için baş vurulan dokuma yöntemi. || Broşe yöntemiyle dokunmuş kumaş. || Bu yöntemle elde edilen desenler. (M)

BROŞLAMA i. Mekan. *Broş* adı verilen bir düz freze yardımıyle, çeşitli biçimlerde delikler açmak veya deliklere çap vermek için başvurulan maden işleme usulü. (Bk. ANSİKL.) || Bir broş yardımıyle, birleştirilecek parçalar üstünde açılmış iki deliği karşı karşıya getirmek için kazan atelyelerinde uygulanan işlem.

— ANSİKL. Mekan. Bazen yanlış bir deyimle, *matkapla delme* de denilen *broşlama* işleminin esası çok sayıda dişleri olan ve bir doğru boyunca gidip gelen *broş*'un yardımıyle bir deliğin çeperlerini kazıyarak genişletmektir. Eğer bu âletin kesidi hafifçe konik olursa, parça üstüne daha önceden çizilmiş bir deliği oymağa yarar; eğer kesit çokgen biçimindeyse, daire biçimindeki bir deliği broşla aynı kesitte bir delik haline getirmeğe ve kama pimleri için delik üstüne yivler açmağa yarar.

Broşlama, âletin bir tek geçişi sırasında yapılır. Âletin boyu ise, diş sayısına ve bu dişlerin hatvesine bağlıdır. Bu işlem için, broşlama veya oluk açma makinesi kullanılır. İşlenecek madenin kalınlığı çok fazla olursa, art arda geçişler yapan değişik kesitli bir broş takımı kullanılır. Çoğu zaman zıvana açma, hattâ bazen rabya salma yerine uygulanan broşlama işlemi, her türlü yivli delik açmada ve kama pimi için yiv hazırlamada kullanılır. Bazen, özel olarak yapılmış broşlar yardımıyle helezon biçimi yivler açılabilir. A.B.D.'de uygulama alanına koyulan broşlama işlemi, mekanik sanayide seri imalât (otomobil v.b.) alanında büyük bir gelişme gösterdi.

— *Broşlama makinesi,* dökme demir veya dökme çelikten yapılmış, yatay durumda uzun bir gövde ve mekanik (vida-somun tertibatında, makine üzerine tespit edilmiş olan somun bir makara yardımıyle döndürülür) veya hidrolik (yağ ile çalışan pompa-piston tertibatı) olarak işleyen bir broş* çekme tertibatından meydana gelir. Makine ister mekanik, ister hidrolik olsun, broşlanacak parça gövdenin ön kısmındaki sabit bir yere yerleştirilir. Âletin kesici kısmı, çeperleri genişletilerek taslak halindeki deliğin içinden geçirilerek broşun ucuna takılır ve makine çalıştırılır. Çekme gücü sayesinde âlet, parçanın içinde gidip gelir; delik açılınca broş takılı olduğu yerden çıkarılıp, alınır. Makine ne kadar hızlı çalışırsa, broşun dönme süresi de o kadar azalır. (L)

BROŞÜR i. (fr. *brochure*). İnce kapaklı, sayfa sayısı az, küçük kitap: *Propaganda broşürü. Esk.* Risale. (M)

BROTERO (Felix DE AVELAR), portekizli botanikçi (Santo Antao do Tojal, Lizbon yakınında 1747-Acolena de Belein 1828). Engizisyondan kaçmak için Paris'e göçtü, orada Daubenton ile Laurent de Jussieu'ye öğrencilik etti. Yurduna dönünce ilkin Coimbra'da botanik profesörü (1791-1810), sonra Lizbon'a yakın Ajuda botanik bahçesine müdür oldu. *Phytographia Lusitanica Selectior* (1816-1827) adlı bir eseri vardır. (L)

BROTOLOMİA i. Kelebek cinsi. Üst kanatları dişli, esmer ve külrengi beneklidir (kanat açıklığı 4-5 sm). Tırtılı kuzukulağı ve ballıbaba üzerinde yaşar. Süs bitkilerine de dadanır, güle ve menekşeye zarar verebilir. (İlmî adı: *Brotolomia* veya *Triecphora meticulosa.* Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

BROU, Fransa'da Eure-et-Loire kantonunun (Chateaudun idare çevresi) idare merkezi; Beauce ve Perche sınırında; Oranne kıyısında; 3 280 nüf. (L)

BROU, Fransa'da Bourg-en-Bresse (Ain) komününde yer. Kilise (1513-1532), manastır (1506-1512). [L]

BROUAGE, Fransa'da Hiers-Brouage (Charente-Maritime) komününde köy; Brouage kanalının kıyısında; 500 nüt. XIV. yy.dan XVII. yy.a kadar Brouage, Batı Avrupa'nın tuz üreten ve ihraç eden en önemli limanıydı. Bugün Brouage ölü bir şehirdir; yan tarafında burçları olan ve kraliyet kapısıyle süslü 1 600 m uzunluğunda surlar. (L)

BROUCHOVEN (Jan-Baptist VAN), flaman devlet adamı (1621'e doğr.-Toulouse 1691). Madrid'te Flandre konseyi üyesi. Çeşitli diplomatik görevlerde bulundu, 1676'da Bergeyck kontu oldu. Rubens'in dul karısıyle evlendi. (L)

BROUCHOVEN (Jan VAN), flaman devlet adamı (Anvers 1644-öl. 1725). Jan Baptist Brouchoven'in oğlu. Maliye müfettişi, savunma bakanı, Hollanda konseyi üyesi, Versailles ve Utrecht'de ispanya kralı Carlos II'nin olağanüstü yetkili delegesi, daha sonra da Madrid'de başbakan. (L)

BROUCKÈRE (Charles DE), belçikalı iktisatçı (Bruges 1796-Brüksel 1860). 1826'da Etats Généraux ikinci meclisi üyesi iken, Belçika devriminde büyük bir rol oynadı (1830-1831), kongrede görev aldı, maliye bakanı oldu (1830-1831), kral Léopold'un ilk kabinesine, önce içişleri, sonra da savunma bakanı olarak girdi. Brüksel'de iktisat profesörüyken, gümrük himayeciliğine karşı çıktı. Brüksel belediye başkanı (1848-1860) olarak temsilciler meclisinde katolik partisiyle çekişti. (L)

BROUCKÈRE (Henri DE), belçikalı siyaset adamı (Bruges 1801-Brüksel 1891), Charles de Brouckère'in kardeşi. 1830 İhtilâlinden önce başsavcı idi; sonra Brüksel yargıtayı danışmanı, daha sonra da Millî kongre ve Temsilciler meclisi üyesi oldu; ılımlı liberal partinin etkin bir üyesi idi. 1847'de de devlet bakanı oldu. 1852-1855 Arasında dışişleri bakanlığı ve başbakanlık yaptı. (L)

BROUCKÈRE (Louis DE), belçikalı siyaset adamı (Roulers, Batı Flandre 1870-Brüksel 1951). Liberal ve burjuva bir aileden geldiği halde, çok genç yaşta işçi hareketine katıldı, 1907'de *Le Peuple* (Halk) gazetesinin müdürü oldu. 1911'de işçi eğitim merkezini kurdu ve sosyalist enternasyonal'inin başkanlığını yaptı. Koyu bir Marx'çı olan Brouckère, doktrinin dışına çıkılmasına karşı idi. Kral Léopold III'e şiddetle karşı koydu. 1946'da devlet bakanı oldu. (L)

BROUGHAM AND VAUX (Henry Peter BROUGHAM, baron), ingiliz siyaset adamı ve hukukçusu (Edinburgh 1778-Cannes 1868). İskoçya barosunda üye. Genç yaşta siyasetle ilgilendi. *Edinburgh Review* gazetesinin, Whig'lerin bir organı durumuna gelmesinde rolü oldu. 1812'de halkın tutmadığı, özel konsey kararlarına (Orders in council) karşı Liverpool tüccarlarını savunarak yeteneğini ortaya koydu. 1820'de George IV tarafından kraliçe Carolina aleyhine açılan boşanma davasında, kraliçeyi savunarak ününü bir kat daha arttırdı. 1810'da parlamentoya girdi. Köleliğe karşı radikallerin reformcu tezlerini savundu; hiç bir mezhebe bağlı olmayan ve halk kütlelerine de yayılacak bir öğrenim yararına ilk tedbirlerin alınmasını sağladı. Grey ve Melbourne'un bakanlıkları sırasında (1830-1834) adalet işlerinin başına geçti ve adlî reform yaptı; 1832'deki seçim reformunda rolü oldu. 1834'ten sonra her ne kadar hükûmette görev almadıysa da Lordlar kamarasında etkinliği devam etti. (L)

Brouha-Hinglais-Simonnet tepkimesi, gebelik teşhisinde kullanılan biyolojik tepkime. Bunun için gebeliğinden şüphe edilen kadının sidiği erginleşmemiş erkek fareye şırınga edilir. (L)

BROUN (Robert), ingiliz heykeltıraşı (XV. yy. başları). Krallık gemisi *Holigost*'un ahşap süslemelerini yaptı (1415); sonra Sheen'de kral odasının döşenmesini yönetti (1418). 1421'de Richard Hertcombe ve karısının mezarlarını yaptı (Berkshire'de Bisham Abbey). Kral Henry IV ile kraliçe Joan'ın Canterbury'deki mezarları da onun eseri sayılır. (L)

BROUNCKER of Castle-Lyons (William BROUNCKER, vikont), irlandalı matematikçi (Castle-Lyons 1620-Londra 1684). Cromwell zamanında kralcıydı. Daha sonra, kurucularından biri olduğu Royal Society'nin başına geçti (1660). Zincirleme kesirleri buldu. (L)

BROUSSAİS (François Joseph Victor), fransız hekimi (Saint-Malo 1772-Vitry 1838). Orduda hekimlik, Val-de-Grâce asker hastahanesinde ve Paris üniversitesinde profesörlük etti. Ona göre bütün hastalıkların sebebi iltihaplanmadır; dermansızlık ise istisnaî bir durumdur. Onun için insanı güçsüz düşürücü bir tedavi yolu tutturdu (kan alma bu tedavide önemli bir yer tutuyordu). Kan alma yüzünden neredeyse kendisi de ölüyordu. Büyük ün kazanan «Fizyolojik Tababet» yöntemi 1832'de Paris'i kasıp kavuran kolera salgını karşısında etkisiz kaldı. (L)

BROUSSE (Paul), fransız siyaset adamı (Montpellier 1844-Paris 1912). Hekimdi, İkinci imparatorluk rejimine karşı cephe aldı. Enternasyonal'in üyesi olarak 1871 Commune hareketine katıldı; 1880'e kadar Barcelona ve İsviçre'de yaşamak zorunda kaldı. Joffrin'le birlikte *possibiliste* veya *broussiste* diye anılan partiyi kurdu. Partinin amacı şiddetli bir ihtilâle baş vurmadan toplumun yapısını değiştirmekti (1882). 1905'te Paris Belediye meclisi başkanı, 1906'da milletvekili oldu. (L)

BROUSSEL (Pierre) veya **DE BROUSSEL** (1575'e doğr.-Paris 1654). 1637'den sonra Paris parlamentosunda üye. Kendi halinde yaşadı, halk tarafından çok sevildi. Mazarin'in «Vergi emirnamelerine» karşı çıktı. 26 Ağustos 1648'de tutuklanınca Fronde hareketinin başlangıcı olan kaynaşmalar patlak verdi. İki gün sonra serbest bırakıldı. 1649'da parlamentoca Bastille'in yönetimine atandı. 1652 Temmuzundaki ayaklanmadan sonra belediye reisi seçildi. Seçim kral danışmanları tarafından geçersiz sayılınca kısa bir süre sonra ayrılmak zorunda kaldı (1652). [L]

BROUSSONETİA i. (tabiat bilgini Pierre Marie Auguste *Broussonet*'nin [1761-1807] adından). Duta benzer ağaççık. (Dutgillerden.)

— ANSİKL. En önemli türü, en çok Japonya'da kullanılan *kâğıt broussonetia*'sıdır *(Broussonetia papyrifera)*. Kerestesi yumuşak, hafif ve cilâlanmağa çok elverişlidir. Uzun ve bol olan soymuk demetlerinden «çin kâğıdı» yapımında kullanılır. Bu kâğıt oyma-kalıp basımında çok elverişlidir. Kâğıt broussonetiası Avrupa iklimine alıştırılmıştır. (L)

BROUWER (veya **BRAUWER**) [Adriaen], flaman ressamı (Oudenaarde 1605 veya 1606-Anvers 1638). Haarlem'de Frans Hals'in öğrencisi. Bruegel'in etkisinde kaldı. Hareketliliği bakımından (hapiste kalmak dahil) hayatı Fransız şairi François Villon'unkine benzetilir. Başlıca konuları, meyhane ve kahve sahneleri, iskambil oynayan veya kavga eden köylülerdir. Resimlerindeki canlılık, psikolojik gerçek ve etkileyici duygu öğeleri ile Brouwer büyük ressamlar arasında yer alır. Önce çok kuvvetli değişik renkler kullandı ise de zamanla tok renkleri benimsedi. Birçok izleyicisi oldu. Önemli müzelerde, Louvre'da ve özellikle Münih Pinakothek'inde eserleri vardır. (L)

BROUWER (Dirk), hollanda asıllı amerikalı gökbilgini (Rotterdam 1902-New Haven 1966). 1927'de Leyden üniversitesinde doktorasını verdikten sonra A.B.D.'ye göç yerleşti. New Haven'deki Yale gözlemevinde kendini tamamen gök mekaniği çalışmalarına verdi. Buradaki çalışmalarıyle yüksek öğretimin bütün basamaklarını aşarak, 1941'de bu gözlemevinin müdürü oldu. Çalışmaları daha çok, gök mekaniği denklemlerinin sayısal integral metotlarıyle ilgilidir. Yapma uydu yörüngelerinin incelenmesinde bu metotların da payı olacağını ilk düşünenlerden biridir. Ayrıca, astronomide kullanılan belli başlı değişmez sayıların değerlerini yeniden gözden geçirdi. Bu çalışması, 1964'te Milletlerarası Astronomi birliğince benimsenen yeni bir sistemin doğmasına yol açtı. Astronomi öğretiminin önemli bir kısmını,

Foto. A.F.P., Bruckmann, «l'Illustration», National Portrait Gallery (LAROUSSE)

1961'de G.M. Clemence ile birlikte yazdığı *Methods of Celestial Mechanics* (Gök Mekaniği Metotları) adlı kitabında vermiştir. (L)

BROUWER (Luitzen Egbertus Jan), hollandalı matematikçi (Overschie 1881), Amsterdam üniversitesinde profesör (1912). Matematik bilimlerle mantık arasındaki bağıntıların genel teorisi, geometri ve topoloji üstüne çalıştı. *Sezgici* denilen yeni bir çığırın doğuşunu hazırladı. Bu düşüncenin temel ilkeleri şunlardır: Whitehead ve Russell'in teorilerine karşıt olarak, saf mantıktan tümden gelim yoluyle bütün matematik ilkeleri kurmanın imkânsızlığı ve mantığın, matematik bilimleri aşmaksızın bunlarla beraberce gelişen bir yöntem'e indirgenmesi. (L)

BROWALLİA i. (isveçli tabiat bilgini *Browallius*'un [1707-1755] adından). Tropik Amerika'da yetişen bitki. Vişnî, mavi veya beyazımsı çiçekleri bulunur. (Aslanağzıgillerden.) [L]

BROWN (Charles Brockden), amerikalı romancı ve gazete yazarı (Philadelphia 1771-ay.y. 1810). Edebiyatla uğraşmak için avukatlığı bıraktı, Fransız devrimine ve W. Godwin'in reformcu eserlerine büyük bir hayranlık duydu. Denemeler ve siyasî yazıların yanısıra romanlar da yazdı. Kadın haklarını savunan *The Dialogue of Alcuin* [1797] adlı eserinden sonra, bir karından-konuşma hikâyesine dayanan *Wieland or the Transformation* (Wieland veya Değişim) [1798] ile başarıya ulaştı. Başka eserleri: *Ormond, or the Secret Witness* (Ormond veya Gizli Tanık) [1799], *Arthur Mervyn* (1800-1801), *Edgar Huntly* (1800), *Clara Howard* ve *Jane Talbot* (1801). Bazı yönleri ile J. F. Cooper, E. Poe ve Hawthorne'un öncüsü sayılır. Davranışları ve sosyal kuramlarından ötürü «Amerikan Godwin'i» diye anılır. (L)

BROWN (Clarence), amerikalı sinema yönetmeni (Clinton 1890). Sinemaya Maurice Tourneur'ün yanında başladı. 1920'den sonra birçok filim çevirdi. Greta Garbo'nun belli başlı bütün filimlerini o yönetmiştir: *Felsh and the Devil* (Ten ve Şeytan) [1927]; *Anna Christie* (1930); *Anna Karenina* (1935); *Conquest* (Maria Walewska) [1937]. Bunların dışında *The Trail of 98* (1928); *Intruder in the Dust* (1949) gibi filimlerini başka oyunculara çevirdi. (L)

BROWN (Clifford), amerikalı caz trompetçisi (Wilmington 1930-öl. 1956).1953'te Lionel Hampton orkestrasına girdi. 1954'te baterici Max Roach'la birlikte, kısa zamanda ün kazanan bir beşli kurdu. Güçlü çalışı, buluşlarının zenginliği ve güzel tınısı ile kendini kabul ettirdi. Üslûbu «bop» ile «cool» arasında bir geçiştir. (L)

BROWN (Earle), amerikalı besteci (Lunenburg, Massachussets 1926). Öğrenimini Boston'da, sonra Denver'deki (Colorado) Schillinger Müzik okulunda yaptı; John Cage ile birlikte çalıştı, sonra çağdaş müziğin zengin plak dizisini yayımlayan *Time Records*'un müdürü oldu. Besteci olarak Brown yeni amerikan okulunda 12 ton müziğinden sonraki akımın en özgün kişilerinden biridir. İlk bestelerinde çok çalışılmış tını ve ses buluşları ve kuvvetli bir şiir yeteneği göze çarpar. Belli başlı eserleri şunlardır: Piyano için *The Pezzi* (1951), *Perspectives* (1952), Sekizli I (1953) ve II 1954); Oda topluluğu için *Indices* (1954); 9 tek çalgı için *Penthatis* (1958), *Büyük Orkestra İçin Müzik* (1957-1961); *Available Forms* (1962), *İki Orkestra ve İki Şef İçin I. ve II. Modül* (1967). [L]

BROWN (Ernest William), ingiliz astronomu (Hull 1866-New Haven, Connecticut 1938). 1891'de Haverford kolejinde (Pennsylvania) tatbikî matematik profesörlüğü yaptı, 1907'de Yale'de profesör oldu. Daha çok gök mekaniğiyle uğraşmıştır. Ayın hareketi üstüne yeni bir kuram ortaya atmış, bunu ispat ederek, 1926'da Yer'in kendi ekseni çevresinde dönüş hareketindeki düzensizliği kesfetmiştir. (L)

BROWN (Ford Madox), ingiliz ressamı (Calais 1821-Londra 1893). Pre-Raphaelite resim okulunun öncülerinden. *Şair Chaucer, Edward III'ün Sarayında* adlı tablosu en çok bilinenidir. 1878'de Manchester belediye binasını dekore etti (L)

BROWN (George), ingiliz devlet adamı (Londra 1914). Çok genç yaşta sendikacılığa bağlandı. 1945'te işçi partisinden milletvekili, aynı yıl tarım bakanı yardımcısı oldu. Tarım ve balıkçılık bakanlığında parlamento sekreteri (1947) olduktan sonra 1951'de bayındırlık bakanlığına ve «özel danışmanlığa» atandı. 1951'den 1953'e, sonra da 1960'tan 1963'e kadar Strasbourg'da Avrupa Konseyi Danışma kurulunda İngiltere'yi temsil etti. 1960'ta parlamentodaki işçi grubunun ikinci başkanlığını yaptı. 1964'te Wilson kabinesinde iktisat bakanı oldu; 1966'da dışişleri bakanlığına atandı. (L)

BROWN (Hubert GEROİD, **H. Rap** da denir), amerikalı zenci lider (doğ. 1944). 1960 Yılında kurulmuş olan öğrenci derneği S.N.C.C.'de *(Student Non-Violent Coordinating Committee)* Carmichael'in yerini aldı (1967). Şiddete baş vurmakla suçlanarak 1967 ağustosunda birkaç gün tutuklandı. (L)

BROWN (John), iskoçyalı hekim (Lintlaws veya Preston, Berwickshire 1735-Londra 1788). Uyarım ve uyarılabilme hakkındaki görüşü pekçok taraftar kazandıysa da hiç bir verisi doğru çıkmadı. Sistemine *brownism* adı verildi. (L)

BROWN (John), ingiliz coğrafyacısı (Dover 1797- Londra 1861). Arktik bölgeleri uzmanı; sir John Franklin'in kaybolmasından sonra onun izlediği yolu bulmayı başardı ve Prince of Wales toprakları ile Victoria toprakları arasında bir boğaz olduğunu tahmin etti. Gerçekten 1859'da Mc Clintock bu boğazı tam Brown'un düşündüğü yerde buldu (L)

BROWN (John), köleliğin kaldırılmasını savunan amerikalı (Torrington, Connecticut 1800-Charlestown, Virginia 1859). Koyu bir püritendi, kölelere yapılanlara karşı baş kaldırdı. 1854'te Osawatomie'de (Kansas) kurulan çetenin başına geçti, kölelikten yana olanlara karşı aralıksız bir savaşa girişti. Kaçan köleler için Virginia dağlarında sığınacak bir yer kurmayı düşündü. 1859'da Harper's Ferry (Virginia) cephaneliğini ele geçirdi, ama kısa bir süre içinde yakalandı, yargılandı ve asıldı. Öldürülmesi, kuzey eyaletlerinde iç savaşın başlamasından bir iki yıl önce büyük yankılar yaptı. (L)

BROWN (Robert), iskoçyalı botanikçi (Montrose 1773-Londra 1858). Avustralya'ya yaptığı yolculuktan sonra, *Prodromus Florae Novae Hollandiae*'yi («Yeni Hollanda» Arazisinin Florası) [1810], daha sonra da, *Güney Topraklarının Coğrafyası ve Botanik Sistemi Üstüne Genel Düşünceler* (1814) adlı eserleri yazdı. 1827'de British Museum'da botanik bölümü müdürü oldu. Sıvı içindeki çok küçük katı parçacıkların düzensiz hareketini keşfetti. Bu hareketlere *Brown hareketi* adı verildi.

● *Brown hareketi*, boyutları birkaç mikronun altında bulunan madde parçacıklarının sıvılarda ve özellikle suda yaptıkları düzensiz hareket. (Sonsuz olarak devam eden bu hareket 1727'de Robert Brown tarafından keşfedilmiştir. Bu hareketler maddenin kinetik teorisine göre her parçacığın sıvı moleküllerinden yediği çarpmalarla açıklanmaktadır. Eylemsizlikleri daha büyük olan daha hacimli parçacıklar bu harekete görünür derecede katılmaz, Brown hareketi ultramikroskoplarla gözlenir; koloidal haldeki cisimlerin niteliklerinden biri bu harekettir.) [L]

BROWN (Sidney George), amerikalı mühendis (Chicago 1873- Sidmouth, Devon, İngiltere 1948). Önce denizaltı telgraf tekniği üstünde çalışarak bu konuda uzman oldu, 1898'den sonrayse telsiz telgraf ve telsiz telefonla ilgilendi. Mikrofonlar, amplifikatörler, hoparlörler ve radyo elektrik alıcıları, ayrıca cayroskop'lu bir pusula icat etti. (L)

BROWN (Thomas, **Tom** — denir), ingiliz yergi yazarı (Shifnal, Shropshire 1663-Londra 1704). Manzum ve mensur birçok veciz deyişler, yergiler, diyaloglar, mektuplar yayımladı. *Letters From the Dead to the Living* (Ölülerden Dirilere Mektuplar) adlı eserini Lukianos'un diyaloglarından esinlenerek yazdı. (L)

BROWN (Thomas), iskoçyalı filozof, şair ve hekim (Kirkmabreck 1778-Londra 1820). İngiltere'de büyük bir metafizikçi olarak kabul edilir. Erasmus Darwin'in *Zoonomia*'sını çürütmek için yazdığı bir eserle felsefeye başladı. Hume'u inceledi. Edinburgh'ta Dugald Stewart ile birlikte çalıştıktan sonra, onun felsefe kürsüsündeki yerini aldı. Daha sonra, Destutt Tracy ile tanıştı. (L)

Brown, Boveri, bir İsviçre elektromekanik imâlat şirketi, 1891'de Baden'de Charles E.L. Brown ve Walter Boveri tarafından kuruldu. Şirket 1893'te Frankfurt-am-Main elektrik santralını kurmayı üstüne aldı. 1900'de sabit sınaî tesisler veya gemiler için buharlı türbin yapımında Avrupa'nın önde gelen şirketi olmuştu. 1936'dan itibaren, İsviçre'nin ham madde bakımından yoksul olmasına rağmen *Brown, Boveri* elektromekanik sanayiinde dünya piyasasının başta gelen firmalarından oldu. İsviçre'nin iktisadî çerçevesini aşarak öteki Avrupa ülkelerinde ve denizaşırı ülkelerde faaliyet gösterdi ve özellikle Mannheim'daki Brown Boveri A.G. ile Saarbrücken'deki Saar Brown Boveri Gmbh gibi şubeleriyle büyük bir ortaklık haline geldi. (L)

BROWNE (Peter), ingiliz filozofu, Cork ve Ross piskoposu (1665 ? - Cork 1735). Locke'un felsefesini çürütmek için eserler yazdı ve kendisi de Berkeley tarafından eleştirildi. Browne'a göre, akıl, vahiyle tamamlanmalıdır. (L)

BROWNE (Robert), ingiliz din reformcusu (Tolethorpe, Rutland 1550-Northampton 1633). İlk püritenlerden. İman ve ahiret mutluluğunun bireysel niteliği üstünde durdu. Hıristiyan topluluklarında zaman aşımına bağlı olmayan hakların devlet vesayeti altına konulamayacağını ileri sürdü. Norwich piskoposunun kışkırtması üzerine tutuklandı, bir süre Hollanda'ya kaçtı (1582 - 1585), sonra anglikan kilisesine boyun eğdi. Buna rağmen, *Congregationalism* mezhebini kurmuş oldu. (L)

BROWNE (sir Thomas), ingiliz hekimi ve yazarı (Londra 1605-Norwich 1682). Din ve bilimin ilişkileri üzerinde duran *Religio Medici* (Hekim dini) [1642] adlı başlıca eserinde, hem dindar, hem şüpheci, hem de iyimser bir tutumu vardır. (L)

BROWNE (William), ingiliz şairi (Tavistock, Devonshire 1591-Ottery Saint Mary, Devonshire 1643'e doğr.). Edmund Spenser'in izinde, pastoral tarzda eserler verenrek bu yolun İngiltere'deki klasik temsil-

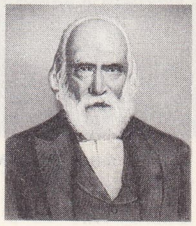

BROWN-SÉQUARD

Libéral BRUANT
Hôtel des İnvalides
Esplanade'a bakan yüz

Foto. J. de Beauprè (LAROUSSE)

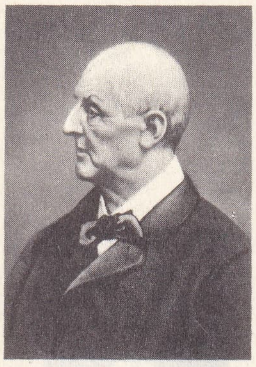

Anton BRUCKNER

Ferdinand BRUCKNER

Kadife BRUEGEL
«Yel Değirmenleri»
(özel koleksiyon)

cisi oldu. Eserleri: *Britannia's Pastorals* (Britannia Pastoralleri) [2 cildi 1613-1616'-da, 3. cildi 1852'de çıktı] ve *The Shepherd's Pipe*'ın (Çobanın Kavalı) [1614] belirli kusurlarına karşılık, ilhamlarındaki içtenlik ve gençlik temizliği göze çarpar. (L)

BROWNE (William Alexander Francis), ingiliz akıl hastalıkları uzmanı (Stirling 1805-öl. 1885). 1847'de İskoçya akıl hastalıkları hastahaneleri genel müdürü oldu. Akıl hastalarının hemen tamamen hür olmalarını savundu ve düşüncelerini klasikleşmiş bir eserde açıkladı: *What Asylums were, and Ought to be* (Tımarhaneler Nasıldı, Nasıl Olmalı). Bu eserin akıl hastahaneleri ve tımarhanelerin yönetimi ile ilgili köklü değişikliklerde etkisi oldu. Browne, İngiltere'de ilk defa akıl hastalıkları üzerine düzenli dersler tertipledi. (L)

BROWNEA GRANDİCEPS i. Parlak pembe çiçekli otsu bitki. Tropik Amerika'da yetişir. Avrupa'da sıcak limonluklarda yetiştirilir. (Erguvangillerden [10 tür].) [L]

BROWNELL (Franklin), amerikan asıllı kanadalı ressam (New Bedford, Massachusetts 1857-Ottawa 1946). Resim eğitimini Paris'te gördü, 1886'da Ottawa'ya yerleşti. Profesör oldu ve Royal Canadian Academy'ye üye seçildi. Çeşitli peyzajları ve batı kıyısından resimlerle ülkesine izlenimci resim anlayışını getirdi. (L)

BROWNİNG i. (Browning adından ing. *browning*). John Moses Browning* tarafından icat edilmiş olan otomatik tabanca. (L)

BROWNİNG (Elizabeth BARRETT), ingiliz kadın şair (Coxhoe Hall, Durham 1806-Floransa 1861). Şiir yazmağa çok genç yaşta başladı, duyarlık taşıyan eserleriyle büyük ün kazandı. 1846'da şair Robert Browning ile evlendi, birlikte İtalya'ya giderek Piza ve Floransa'da kaldılar. İngiliz edebiyatının en üstün eserleri arasında sayılan *Sonnets from the Portuguese*'i (Portekizli Kadının Soneleri) [1847] eşine olan aşkından esinlenerek yazdı. *Casa Guidi Windows*'dan (Casa Guidi'nin Pencereleri) [1851] sonra *Aurora Leigh*'i (1856) yayımlandı. Kafiyesiz mısralarla yazılmış bu manzum felsefî roman, bazı kusurlarına rağmen en iyi eserlerinden sayılır. Başka eserleri: *The Seraphim and Other Poems* (1838), *Poems Before Congress* (1860), *Last Poems* (Son Şiirler) [1862]. (L)

BROWNİNG (John Moses), amerikalı mucit (Ogden, Utah 1855- Brüksel 1926). Bir top fabrikatörünün oğlu. 1879'da namlu dibinden dolan bir tüfek, sonra Winchester'le birlikte hızla ateşlenebilen topu yaptı; 1896'da kendi adını taşıyan 7,65 mm'lik otomatik tabancayı buldu. 1897'de buluş haklarını Herstal yapımevine sattı. (L)

BROWNİNG (Robert), ingiliz yazarı. Elizabeth Browning'in eşi (Camberwell, Londra 1812-Venedik 1889). Bir banka memurunun oğlu idi. Genç yaşta kabiliyetini göstererek şairliğe başladı. 1833'te, Shelley'in etkisinde, coşkun bir romantizm havası taşıyan *Pauline* adlı eserini yayımladı. Sonra *Paracelsus* (1835), *Strafford* (1837), *Sordello* (1840) gibi anlaşılması çoğunlukla güç eserler, *Pippa Passes* adlı bir komedi (1841), *Dramatic Romances and Lyrics* (Dramatik ve Lirik Şiirler) [1842], *Luria* adlı bir trajedi (1846) yazdı. Evlendikten sonra, *Men and Women*'i (Erkekler ve Kadınlar) [1855] yayımladı. Karısının ölümü (1861) ona çok acı geldi. Buna rağmen, birkaç yıl sonra en iyi eserlerinden biri olan *Dramatis Personae* (Dram Kişileri) [1864] adlı eserini yazdı. En önemli eseri olan *The Ring and the Book* (Yüzük ve Kitap) 1868-1869'da yayımlandı. Alışılmamış konulara eğilen Browning, çoğu zaman içrekliğe (esotérisme) ve yapmacılığa kaçıyordu. Fakat şiir dili çok güçlü, monologları, hikâyemsi şiirleri, coşkun ve canlıdır. Son yıllarında birçok eser daha yayımladı: *The Red Cotton Nightcap Country* (Kırmızı Pamuk Takkeler Ülkesi) [1873], *Dramatic İdylls* (Dramatik İdiller) [1878-1880], *Parleyings with Certain People* (Bazı İnsanlarla Konuşmalar) [1887], *Asolando* (1889). [L]

BROWNLEE (Frank), ingilizce yazan Güney afrikalı romancı (Kap 1875). Romanı: *Cattle Thief* (Hayvan Hırsızı) [1929]. Hikâyeleri, *Corporal Wanzi* (Onbaşı Wanzi) [1937]; folklor derlemesi: *Lion and Jackal* (Aslan ile Çakal) [1938]. (L)

BROWNSBURG, Kanada'da (Québec) sanayi merkezi; 3 500 nüf. Cephane fabrikası, kimyevî ürünler. (L)

BROWN-SÉQUARD (Charles Edouard), fransız hekimi ve fizyoloji bilgini (Port-Louis, Maurice adası 1817-Paris 1894). 1846'da doktor olduktan sonra fizyoloji ve sinir hastalıkları üzerine araştırmalara girişti. 1851 Hükûmet darbesinden sonra Fransadan ayrılarak, Richmond'da, Londra'da ve Harvard üniversitesinde ders verdi. Daha sonra Paris Tıp fakültesine profesör oldu. Kanın bileşimi, omurilik ve hastalıkları, vücut ısısı, sinir ve kas sistemleri, akkan düğümleri hakkındaki çok önemli çalışmaları ona borçluyuz. Erbezi özü şırınga ederek yaşlıları ve hastalıktan yeni kalkanları kuvvetlendirmek için giriştiği denemeler, opoterapi ve organoterapi adlarıyle tanınan tedavi usullerine başlangıç oldu. Araştırmalarını 500 kadar yazı ve kitapla açıkladı. (L)

Brown-Séquard belirtisi, bedenin alt kısmını ilgilendiren, bir tarafta derin anestezi ile beraber hemiparezi, diğer tarafta yüzlek anestezi ile kendini gösteren belirti. Omuriliğin bir yanında bozukluk olduğunu gösterir. (L)

Brown-Séquard yöntemi, Claude Bernard'ın ortaya attığı iç salgı kavramına dayanan tedavi yöntemi. Bu yöntem iyi çalışmayan bir organın yerine, memelilerden alınan bir organın yerleştirilmesini veya aynı organın özünü şırınga etmek suretiyle çalışma gücünü geri getirmeyi öngörür. Opoterapi bu prensipten doğmaktadır. (L)

BROWNSVİLLE, Amerika Birleşik devletlerinde (Texas) şehir; Rio Grande kıyısında; nehrin denize döküldüğü yer yakınında; 48 000 nüf. Petrol rafinerileri ve kimya sanayii. Besin sanayii. Turunçgiller tarımı. (L)

BRÖGGERİT i. (fr. *bröggerite*). Miner. İçinde toryum oksidi bulunan piçblend çeşidi. (L)

BRÖMSEBRO, Güney İsveç'te (Blekinge ve Kalmar) bölge, eski İsveç, Danimarka sınırının her iki yanında. (L)

Brömsebro konferansları ve barışı, İsveç ile Danimarka arasında. Gustav Vasa ile Christian III arasında 1541'de imzalanan ilk antlaşma, iki ülke arasında elli yıl için barış sağladı. — 1645'te Oxenstierna tarafından Danimarka ile yapılan bir başka antlaşma, İsveç'i Sund ile Büyük ve Küçük Belt boğazları geçiş parasından kurtardı; Jämtland'ı, Gotland ile Ösel (Saaremaa) adalarını ve otuz yıl için de Halland'ı İsveç'e bıraktı. (L)

BRÖNDAL (Viggo), danimarkalı dilbilimci (Kopenhag 1887-ay.y. 1942). Söz bölüklerini mantıklı bir biçimde ayırt etmeğe çalıştı. Başlıca eserleri. *Essais de Linguistique Générale* (Genel Dilbilim Denemeleri) [1943] ve *Partes Orationis* (Söz Bölükleri) [1948]. (L)

BRÖNSTED (Johannes Nicolaus), danimarkalı kimyacı (Varde, Jutland 1879- Kopenhag 1947). 1898'de Kopenhag Politeknik enstitüsünde mühendislik çalışmalarına başladıktan sonra, kimyaya karşı ilgi duydu ve 1905'te aynı şehirdeki üniversite laboratuvarında asistanlığa başladı. 1909 Yılında fizik, kimya profesörü oldu. Kimyevî tepkimeler kinetiği ile eriyiklerin termo-dinamiğine önemli bir katkıda bulundu. Asit baz çiftlerini tarifi sayesinde, Arrhenius'un ion teorisini yenilemekle büyük bir şöhret kazandı. İsveçli Hevesy ile beraber civa izotoplarının ayrımı üzerinde çalıştı. (L)

BRÖTEL (veya **BRETEL**) i. (fr. *bretelle*). Erkeklerin pantolonlarını tutturdukları deri veya lastik askı. Bazı kadın çamaşır ve el-biselerindeki kumaş veya şerit askı.

◆ **Brötelli** sıf. Askılı.

— Terz. *Brötelli eteklik*, belden veya göğüs üzerinden askıları olan çocuk ve genç kız etekliği. (LM)

BRÖVE i. (fr. *brevet*). Bir kimsenin bir işi yapabileceğini gösterir yeterlik belgesi: *Pilotlarımıza törenle uçuş bröveleri verildi.*

— Havc. Pilotluk eğitimini başarı ile bitirenlere verilen beyaz madenden (gümüş) nişan. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Havc. *Havacılık brövesi,* bir kimsenin havacılık spor veya mesleğini yapabilecek kabiliyette olduğunu gösteren belge ve arma. Türk Ordusunda Hava kuvvetlerinden başka, Kara kuvvetlerinde topçu atışı için keşif uçuşu yapanlara, komandolara, Deniz kuvvetlerinde denizaltıcı ve dalgıçlara verilen bröveler vardır. Havacılık bröveleri sol üst cep üzerine takılır. Türk ordusundaki havacılık brövelerinin arka yüzünde pilota verilmiş olan pilot sıra numarası vardır. Bazı ordularda bröveler beyaz yerine sarı madenden olur. (M)

BRUANT (Aristide), fransız halk şarkıcısı (Courtenay 1851-Paris 1925). 1885'ten sonra «Chat-Noir» gece kulübünde («Mirliton») çalıştı. Argolu bir dille yazdığı buruk şarkıları yönetime karşı her çağda duyulan tepkinin sözcülüğünü yapmaktadır. (L)

BRUANT (Libéral), fransız mimarı (Paris 1635 - ay.y. 1697). Krallık mimarı (1663). Paris Mimarlık akademisi kurucularından. Hôtel des İnvalides'in kubbesi dışında kalan bölümlerini yaptı; la Salpêtrière düşkünlerevinin kilisesinde (Le Vau ile) Petits-Pères kilisesinde (Le Muet ile) ve Châtelet'nin büyütülmesinde (Nicolas de l'Espine ile) çalıştı. İngiltere'deki Richmond şatosu Bruant'ın projelerine göre yapıldı (1662); — Kardeşi JACQUES, oğullarından ikisi ve bir yeğeni de değerli birer mimar oldular. (L)

BRUAY-EN-ARTOİS, Pas-de-Calais'de (Béthune idare çevresi) yönetim merkezi, maden kömürü havzasının (Bruay grubu) batı kısmında, Béthune'ün güneybatısında; 30 902 nüf. Kömür madenleri. Kazancılık. Konfeksiyon. (L)

BRUCE veya **BRUS** (Edward), iskoçyalı Robert I'in kardeşi, onunla birlikte bağımsızlık savaşına katıldı. 1315'te Ulster başbuğlarının çağrısı üzerine İngilizlerle dövüşmek için İrlanda'ya gitti. Başarı kazandı, 1316'da İrlanda kralı oldu. Fakat Dundalk'a karşı hesapsızca giriştiği savaşta yenildi ve öldürüldü (1318). [L]

BRUCE veya **DE BRUS,** normandiyalı aile. İngiltere'de, sonra İskoçya'da yerleşti ve burada ün kazandı.

— ROBERT I, fatih William I'in arkadaşı. Kendisine Yorkshire'da topraklar verildi: — ROBERT VIII, bağımsızlık yolunda savaştı, 1306'da Robert I adıyle İskoçya kralı oldu. Bu sülâle İskoçya'da 1371'e kadar saltanat sürdü. (L)

BRUCE (James), iskoçyalı gezgin (Kinnaird House, Stirlingshire 1730 - Londra 1794). Habeşistan'ı dolaştı (1768-1772) ve Nil'in Habeşistan'daki kaynaklarına (Bahr-el-Azrak veya Mavi Nil) yeniden ulaştı (burası daha önce P. Paez tarafından bulunmuştu). Bunların Nil'in gerçek kaynakları olduğunu sandı. 1790'da gezisinin hikâyesini yayımladı. (L)

BRUCE (Michael), iskoçyalı şair (Kinneswood, Kinrosshire 1746-ay.y. 1767). Dokunaklı ve hüzün dolu eserler verdi. Tasvir şiiri *Loch-Leven*'de Thomson'un etkisi görülür. *Elegy Written in Spring* son eseridir. (L)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Baba **BRUEGEL** «Dilenciler» (Louvre müzesi, Paris)

Baba **BRUEGEL** «Beytüllahim Sayımı» (Brüksel müzesi)

BRUCE (sir David), avustralyalı hekim (Melbourne 1855-Londra 1931). Malta, Mısır ve Güney Afrika'da orduda hizmet etti. Royal Society kendisine malta humması ile Uganda ve Nyassaland'daki uyku hastalığı üzerinde araştırma görevleri verdi. Sonradan *brucellosis* hastalığı adı ile anılan *malta humması* hakkındaki çalışmaları yayımlanmıştır. (L)

BRUCE (Stanley MELBOURNE, Vikont), avustralyalı devlet adamı (Melbourne 1883-Londra 1967). 1918-1929 ve 1931-1933 dönemlerinde milletvekili oldu, çeşitli bakanlıklarda bulundu. 1921-1923 Arasında hazine bakanı iken, büyük savaş borçlarına batmış olan Avustralya maliyesi için çok yararlı hukukî ve ticarî kararlar aldı. Millî parti liberal kanadının lideri olarak, dışişleri bakanlığı ile birlikte başbakanlığa getirildi (1923-1929), deniz ticaretindeki buhrana rağmen 1925 seçimlerinde partisini zafere ulaştırdı. Commonwealth içinde, İngiltere ile sıkı bağlar kurdu. Marmara boğazları statüsünü belirleyen Montreux (1936) konferansına başkanlık etti. Canberra üniversitesine rektör oldu (1951). [L]

BRUCE (Yakov Vilimoviç, kont), iskoç asıllı rus feldmareşali (Moskova 1670-öl. 1735). Deli Petro tarafından topçu kuvvetlerinin başına getirildi (1711), topçu birliklerine yeni bir düzen verdi. 1721'de Nystadt barış antlaşmasına katıldı ve kont unvanını aldı. (L)

BRUCELLA i. Bazen basil, bazen kokobasil, «gram negatif» bakteri cinsi. Brucellosis hastalıklarını yapar. (L)

BRUCELLOSİS i. İnsanda (malta humması) ve bazı hayvan türlerinde (geviş getirenler, atgiller, domuzlar ve nadiren etçillerle kümes hayvanları) görülen hastalık grubu.

— ANSİKL. *Brucellosis*, David Bruce'nin bulduğu *brucella* adlı mikroplardan ileri gelir. Bulaşma çoğu zaman gizli olur. Türlere göre çeşitli organ veya dokulara yerleşir. *Brucella melitensis*, özellikle akdeniz sahillerinde görülen ve dalgalı ateşle kendini belli eden bir hastalığa sebep olur. Bu hastalık sığır ve davarda, genellikle gebeliğin üçüncü veya dördüncü ayında düşüklere sebep olur. Düşükler ertesi yıl seyrek görülür. Kesin teşhis ancak laboratuvar muayenesi ile konabilir (sero-aglutinasyon). Özel bir tedavisi yoktur. Etkili aşısı bulunmadığı için sağlık koruma tedbirlerine önem vermek gerekir. Sürüde hastalık belirir belirmez, dışarıdan gelen bütün hayvanları karantinaya almak ve seroaglutinasyon deneyinden geçirmek ister. Hastalıklı olduğu deneyle anlaşılan hayvanları çabucak sürüden ayırmak iyi olur.

Hastalık insana sütle geçer; mikrobun hastalık yapma gücü, özellikle keçide uzun sürer. Sığır ve davarın brucellosis'i salgın olduğu için sıkı ve zorunlu tedbirlerin uygulanmasını gerektirir. Bang tarafından tanımlanan *B. abortus bovis* sığırlarda epizootik düşüklere sebep olduğu gibi insanda da hastalık yapar. *B. abortis suis* domuzlarda epizootik düşükler yapar. (L)

BRUCH (Max), alman bestecisi (Köln 1838-Berlin 1920). Hiller ve Reinecke'nin öğrencisi. Koblenz, Liverpool, Breslau'da orkestra şefliği, Berlin akademisinde beste öğretmenliği yaptı. *Odysseus, Arminius, Gustav-Adolf* (1898) oratoryoları, sol minör keman konçertosu ve viyolonsel için *Kol Nidrei* adlı eserleriyle, gecikmiş bir romantik olarak tanınır. (L)

BRUCHE, Alsace'ta nehir, İll nehrinin kolu (sol kıyı); 70 km. Vosges dağlarında, Saales boğazından doğar, ünlü bir vâdiyi (eski *via Salinatorum*) sular. Lorraine tuzcuları bu yoldan Alsace'a tuz getirirlerdi; nehir Strasbourg'ta kavşak yapar. (L)

BRUCHSAL, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg şehir. Karlsruhe'nin kuzeydoğusunda; 20 000 nüf. Speyer piskopos-prenslerinin eski merkezi olan şehirde, alman barok üslûbunda şatoların (1730) en güzellerinden biri bulunur, ama kısmen yıkılmıştır. Rokoko üslûbundaki iç süslemeleri, Neumann'ın yaptığı merdiven yeri, oymalarla bezenmiş kubbesiyle bu şato çok ünlüdür. Makine yapımı. Kimya sanayii. Malt fabrikaları, biracılık. Kâğıtçılık. Deri ve tahta işi. Dolaylarında, küçük petrol yatağı. (L)

BRUCHUS i. Baklagillerin tanelerine zararlı böcek.

— ANSİKL. Yüzlerce türü bulunan *bruchuslar*, Eski Dünya'da yaygın böceklerdir. Kurtçukları, baklagillerden çeşitli bitkilerin tanelerinde yaşar. Birçoğu zararlıdır. Bezelye kurdu *(Bruchus pisorum)*, mercimek kurdu *(B. lentis* ve *signaticornis)*, bakla kurdu *(B. rufimanus)*. Kınkanatlıların *bruchidae* familyasından. (L)

Oğul **BRUEGEL** «Kış Manzaraları»

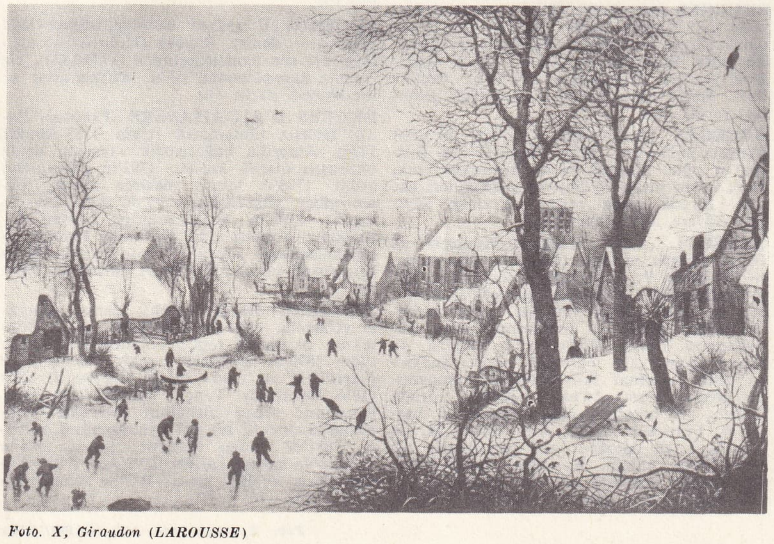

Oğul **BRUEGEL** «Köyde Bayram» (özel koleksiyon)

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

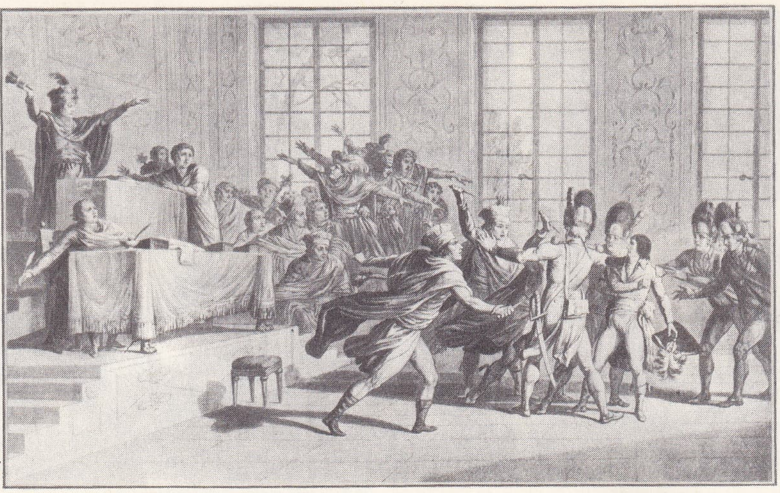

«19 Brumaire Yıl VIII» gravür (Carnavalet müzesi, Paris)

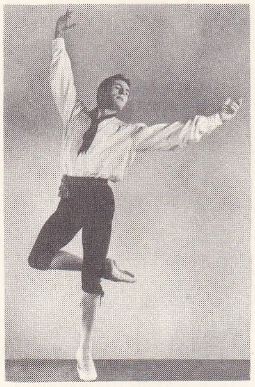

Erik BRUHN

BRUMMELL

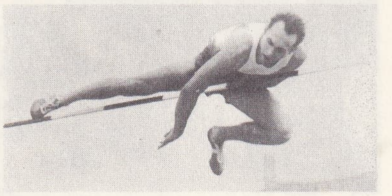

Valeri BRUMEL

BRUCİN i. Kargabüken bitkisinden elde edilen, formül adı dimetoksistriknin olan alkaloid. (Striknin ile aynı niteliktedir fakat biraz daha az zehirlidir.) [L]

BRUCK (Karl Ludwig, — baronu), avusturyalı devlet adamı (Elberfeld 1798-Viyana 1860). Trieste'de Avusturya Lloyd'u adlı denizcilik kumpanyasını kurdu, 1848 yılına kadar yönetti ve geliştirdi. Frankfurt parlamentosunda Trieste temsilcisi oldu; 1851'e kadar Ticaret bakanlığı yaptı, 1955'te de Viyana'da maliye bakanı oldu. Memleket içindeki gümrükleri kaldırdı, bütün imparatorluk içinde posta ve demiryolu örgütlerini canlandırdı (1854'te Semmering'in açılması). Almanya'nın bazı kısımlarıyle gümrük birliği tasarısını destekledi. Habsburglar imparatorluğunda iktisadî hayata canlılık sağlayarak birliği sürdürmeğe çalıştı. Ama 1860 yılındaki bütçe açığı ve borç para bulamama yüzünden intihar etti. (L)

BRUCK (Nicolas Remi), belçikalı sosyolog ve subay (Diekirch 1818-İxelles 1870). Bruck, medeniyetin, her 516 yılda bir dünya etrafında bir dönüş tamamlayarak bir milletten ötekine atladığını bir teori olarak ortaya sürdü: «Tarihin Matematik Teorisi». Belli başlı eserleri: *l'Humanité, son Développement et sa Durée* (İnsanlık, Gelişmesi ve Süresi) [1866], *Manifeste du Magnétisme du Globe et de l'Humanité* (İnsanlığın ve Yerküresinin Magnetizmi Manifestosu) [1866], *Le Choléra ou la Peste Noire* (Kolera veya Kara Veba) [1867], *Étude Sur la Physique du Globe: Phénomènes Atmosphériques* (Yerküresi Fiziği Üzerine İncelemeler: Atmosferle İlgili Olgular) [1869]. (L)

BRUCK AN DER MUR, Avusturya'da (Steiermark) şehir. Mur nehri kıyısında; 14 700 nüf. Linyit ve magnezi yatakları. Metalürji sanayii. Kâğıtçılık. Demiryolu merkezi. (L)

BRUCKER (Johann Jakob), alman filozofu ve bilgini (Augsburg 1696-ay.y. 1770). Protestan kilisesine bağlı bir papazdı. Önce verdiği vaızlarla tanındı, sonra bu alanı bırakarak önemli eserler verdi. *Historia Critica Philosophiae a Mundi İncunabulis and Nostram Usque Aetatem Deducta* (Dünyanın Başlangıcından Günümüze Kadar Eleştirmeli Felsefe Üstüne Düşünceler) [1742-1744] adlı eseri, felsefe tarihinin babası olarak sayılmasına yol açtı. (L)

BRUCKNER (Anton), avusturyalı besteci ve orgcu (Ansfelden 1824-Viyana 1896). Ailesinin bütün üyeleri gibi müzik öğretmenliği yaptı. Linz ve St. Florian'da besteler yazdı, org ve keman çaldı. 1861'de Viyana'da «müzik ustası» unvanını aldı ve senfonik müziğe yöneldi (*«do»* minör I. senfoni, 1865-1866). Öğretmeni Sechter'in yerine geçerek 1868'de Viyana konservatuvarında org, armoni, kontrapunta öğretmeni ve saray orgcusu oldu. Nancy'de, Paris Notre-Dame kilisesinde ve Londra'da org çalarak büyük başarı kazandı. Wagner ile tanıştı, III. senfonisini ona sundu. Bir beşli ve birçok dinî eser besteledi, IX. senfonisini bitiremedi. Org için hemen hemen hiç bir şey yazmadı. O da, Schubert gibi verimli, duygulu ve romantiktir. Senfoniyi üç tema üzerine kurmağa çalıştı. Latin ülkelerinde eserleri tutulmadı; buna karşılık germen asıllı ülkelerde ve Amerika'da çağımızın en büyük bestecilerinden biri sayılır. (L)

BRUCKNER (Theodor TAGGER, **Ferdinand** — denir), avusturyalı tiyatro yazarı (Viyana 1891-Berlin 1958). Avusturya tiyatrosunun Birinci Dünya savaşından sonraki öncü eğilimli yazarlarından biri. 1933'ten sonra Fransa ve A.B.D.'de yaşadı. En önemli oyunları: *Krankheit der Jugend* (Gençliğin Hastalığı) [1929], *Simon Bolivar* (1945), *Der Kampf mit dem Engel* (Melekle Kavga) [1958]. (L)

Brudzinski belirtileri, polonyalı çocuk hastalıkları uzmanı Josef Brudzinski (Bolew 1873-Varşova 1917) tarafından ortaya konan ve beyin omurilikzarlarının sertleştiğini gösteren belirtiler: **1.** hasta sırtüstü yatırılarak bacaklardan biri buta, but da kalçaya doğru bastırılınca öteki bacak da, bükülerek kısalır, **2.** ense zorla bastırılarak bükülürse bacaklar da kendiliğinden bükülür. (L)

BRUEGEL (Abraham), flaman ressamı (Anvers 1631-Napoli 1680'e doğr.). Jan II'nin oğlu. Çiçek ve meyve natürmortları yaptı. Bir süre Roma'da kaldıktan sonra Napoli'ye yerleşti. Amsterdam, Brüksel, Rotterdam, Stockholm, Torino müzelerinde tabloları vardır. (L)

BRUEGEL (Ambrosius), flaman ressamı (Anvers 1617-ay.y. 1675). «Kadife» Jan Bruegel'in oğlu. Yaptığı peyzajlara çoğunlukla D. Teniers insan ve hayvan görüntüleri ekledi. Birçok çiçek resmi de onun sayılır. (Anvers, Jacobskerk.) [L]

BRUEGEL (Jan), **«Kadife» Bruegel** de denir, flaman ressamı (Brüksel 1568-Anvers 1625). Baba P. Bruegel'in ikinci oğlu. Bir minyatürcünün inceliğiyle manzaralar, mitoloji ve İncil konulu tablolar, çiçek resimleri yaptı. Ünlü bir minyatürcü olan büyükannesi Maria Bessemers'in, sonra da Pieter Goetkint'in öğrencisi oldu. İtalya'ya gitti, kardinal Borromeo'nun himayesine girdi. Sonra Anvers'e yerleşti, orada Rubens ile arkadaş oldu. Rubens'ten başka F. Francken II, H. Van Balen, H. de Clerck, J. de Momper gibi ressamlarla sık sık birlikte çalıştı. Kendisini taklit edenlerinkinden ayırdedilmesi çok güç olan birçok eser bıraktı. Bunların birçoğu Madrid, Milano, Münih ve Louvre müzelerindedir. (L)

BRUEGEL (Jan II), flaman ressamı. (Anvers 1601-ay.y. 1678), «Kadife» Bruegel'in oğlu. Babasının izinde yürüdü, onun atelyesinin başına geçti ve çalışmalarında eski gelenekleri sürdürdü. (L)

BRUEGEL (Jan-Baptist), flaman ressamı (Anvers 1647-Roma 1719). Jan II'nin oğlu. Torino müzesindeki iki natürmortun ona ait olduğu ileri sürülmektedir. (L)

BRUEGEL (Pieter) **Baba,** flaman ressamı. 1525-1530 yılları arasında, adını taşıdığı köyde doğdu; bu köy bazı kimselere göre Breda (Hollanda) yakınında, bazılarına göre ise de Brée (Belçika) yakınındadır; 1569'da Brüksel'de öldü. Gençlik yıllarını 'SHertogenbosch'ta geçirdiği ve orada Hieronymus Bosch'un eserlerinin etkisinde kaldığı sanılır. Anvers'de sonradan kızıyle evlendiği Pieter Coekce'nin yanında çıraklık etti ve 1551'de loncaya usta olarak alındı. İtalya yolculuğundan (1552-1553) birçok desenle döndü. Anvers'e dönünce Hieronymus Cock'un gravürcülerine desenler çizdi. 1563'te Brüksel'e yerleşti. Tarihi belli resimleri 1557-1568 yılları arasında yer alır. Bunların en eskileri, özellikle *Âsi Meleklerin Düşüşü* (Brüksel müzesi), Bosch'un gerçekdışı anlayışının etkisindedir. Diğerlerinde ise folklordan, flaman atasözlerinden, kır ve köy hayatından esinlendi. *Aylar* veya *Mevsimler* diye adlandırdığı resimlerinde manzara ressamlığındaki dehasını ortaya koydu: *Karda Avcılar* (Viyana), *Hasat* (New York), *Ekinlerin Biçilişi* (Prag). *Körler* (Napoli müzesi) veya *Dilenciler* (Louvre) adlı eserlerinde hayatın acı yönlerini işler. *Düğün Yemeği, Köylü Dansı* (Viyana) tablolarında ise büyük sanat gücünü bütün incelikleriyle görmek mümkündür. *Darağacındaki Saksağan* (Darmstadt) gibi küçük tabloları da kuruluşlarındaki çekicilik ve yetkinlik bakımından değerlidir. Konusunu İncil'den aldığı *Beytüllahim Sayımı* adlı eserini (Brüksel) tamamen Brabant bölgesine has bir dekor içerisinde verdi. Seçtiği konuların çoğu halk ile ilgili ve bazen mizah doluysa da Bruegel Flandre ülkesinde Rönesansın öncüsü oldu. İtalyanların «insanın özü» kavramına, düşman veya hiç değilse kayıtsız bir evrenin bütünleyici parçası olan gerçek, somut insanı tercih etti. (*Fırtına,* Viyana müzesi; *İnsan Sevmeyen Adam,* Napoli müzesi). On dördü Viyana'daki Kunstshistoriches Museum'da bulunan kırk kadar eseri vardır. (L)

BRUEGEL (Pieter II) **Oğul, «Cehennem» Bruegel** de denir, flaman ressamı (Brüksel 1564'e doğr.-Anvers 1637 veya 1638). **Baba** Pieter Bruegel'in oğlu. Bu «Cehennem» takma adı, yangın ve cehennem sahnelerine karşı olan düşkünlüğünden dolayı verildi. Babasının eserlerini temel alarak, daha düşük değerli kopyalar yaptı. Bazen, aynı eserin birkaç değişik kopyası vardır; — Oğlu PİETER III'ün tablolarını babasınınkilerinden ayırmak imkânsızdır. (L)

BRUEROVİC (Marc BRUÈRE-DESRİVAUX **Marko** — denir), Ragusa (Dubrovnik) edebiyatının son temsilcilerinden (1774-1823), bir fransız konsolosunun oğlu, maskaradlar ve bir komedi yazdı. (L)

BRUEYS D'AİGAİLLİERS (François Paul), fransız tümamirali (Uzès 1753-Abukir 1798). Amerika bağımsızlık savaşına deniz yüzbaşısı olarak katıldı. 1793'te görevinden atıldı. 1795'te tekrar mesleğe alındı, tuğamiralliğe yükseltildi. 1797'de Adriyatik filosuna, 1798'de Mısır seferine katılan donanmaya komuta etti. Ordunun Mısır'a çıkarılmasından sonra Abukir'de Nelson'un saldırısına uğradı, bu savaş esnasında öldü. (L)

BRUGÈRE (Henri Joseph), fransız generali (Uzerche 1841-Le Lautaret 1918). Politeknik okulunun topçu bölümünden mezun oldu, 1870'te savaşlara katıldı. *Tactique de l'Artillerie au cours de la Guerre de 1866* (1866 Savaşında Topçu Taktiği) adlı incelemesinde topçu birliğinin gelecekteki savaşlarda önemli bir rol oynayacağını belirtti. 1881'de Tunus seferine, sonra 1884'te Tonkin'de savaşa katıldı. 1899'dan 1904'e kadar Paris valiliği yaptı. 1904'te «généralissime» oldu. (L)

Foto. X, Serge Lido, Agip (LAROUSSE)

BRUGGE, fr. **Bruges,** Belçika'da şehir, Batı Flandre'ın merkezi; 13 km uzunluğunda bir deniz kanalıyle Kuzey denizine bağlanır; 52 463 nüf. XX. yy.da deniz kanalının açılması etkinliği oldukça arttırdı: önlimanda ağır sanayi (kok fırınları, metalürji) yerleşti. Şehir geleneksel sanayiini (dokumacılık, dantelcilik, besin sanayii) muhafaza etti. Ortasında bulunduğu bölgede hayvancılık ve sebze tarımı ağır basar; Brugge bu ürünlerin pazarlandığı yerdir.

● *Tarih.* Brugge'nin VII. yy.da kurulduğu sanılır. IX. yy.ın sonunda bugünkü şehrin yerinde, Zwyn körfezi ağzında bir kasaba vardı. Flandre kontu Baudouin I, bu kasabayı kendine merkez yaptı. X. yy.da şatonun eteğinde ve himayesinde bir ticaret merkezi (*portus*) kuruldu. Daha sonra XII. yy.da *castrum* ve *portus*'un birleşmesinden meydana gelen Brugge tahkim edildi ve bir belediye meclisi kuruldu. 1150'de haliç alüvyonlarla dolunca, o devir için çok ileri bir sistem olan çift kapılı bir alavere havuzu yapıldı. Flandre-İtalya kara yolu Brugge'de Baltık ve Kuzey deniz yollarına bağlanır; bu elverişli coğrafî konumu, Brugge'yi önemli bir ticaret şehri haline getirdi. Dış ticareti özellikle İngiltere pazarlarına yöneldi: İngiltere'den yün alınır ve şehirde işlenip yeniden satılırdı. Brugge XII. yy.da şehirlerarası bir loncalar birliği kurulmasına önayak oldu (Brugge veya Londra Hansası). Ama Brugge'yi milletlerarası bir değişim pazarı haline Tötonya Hansası getirdi; Tötonya Hansası, XIII. yy.ın başında Brugge'de önemli bir ticaret kolonisi kurdu; önliman Damme'ye, Prusya'dan kehribar, Baltık ülkelerinden buğday, Bremen ve Hamburg'dan bira, Novgorod'dan kürk, Norveç'ten kereste ve morina geliyordu. Buna karşılık Hansa şehirleri de buranın ürünlerini (Brugge kumaşları, bakır eşya), Fransa'dan gelen ürünleri (tuz, şarap), Akdeniz ve doğudan gelen ürünleri (Cenova kadifesi, Venedik brokarı, baharat ve XV. yy.dan itibaren Tolfa şapı) satın alıyordu. İtalya ile Flandre arasında ticaretin kontrolu italyan tüccarlarının, özellikle Venedikli ve Cenovalıların elindeydi. Ticarî faaliyet malî kurumların da gelismesine yol açtı; büyük italyan malî şirketleri (XIV. yy.da Bardi ve Peruzzi, XV. yy.da Medici) şehirde şubeler açtılar; Avrupa'nın kuzey ve güney ülkeleri arasında bütün sermaye değişimi işlemleri bu şubelerde yapılıyordu.

Bu iktisadî ve malî gelişmenin yanısıra Brugge'de dokuma sanayii de (Ypres ve Gand ile birlikte) gelişti; dokumacılığın gelişmesi, işçi sınıfının teşkilâtlanmasına ve şehrin sosyal havasını bulandırmasına yol açtı. İlk ayaklanmada Flandre kontu Dampierre'li Guy, el altından işçi hareketini destekleyince şehirliler Fransa kralı güzel Philippe'e baş vurdular (1300). Philippe isyanı bastırdı. 1302'de dokumacı Pierre de Coninc yönetimindeki ayaklanmada, fransız şövalyeleri kılıçtan geçirildi (17 mayıs 1302). Coninc kraliyet ordularını Courtrai'de yendi (11 temmuz 1302). Zanaatçılar şehrin yönetimini kırk yıl kadar ellerinde tuttular. Brugge bir süre fiilî bir bağımsızlık içinde yaşadı; şehirde ticarî bir cumhuriyet kuruldu. Flandre kontluğunun Bourgogne'a geçmesi de (1384) şehrin zenginliğine zarar vermedi. Şehir bu devirde en parlak dönemini yaşadı (40 000-50 000 nüf.). Limanın kumla dolması ve Anvers'in rekabeti sonunda Brugge geriledi. Avusturya kralı Maximilian'ın yabancı tüccarlara Anvers'e taşınmaları emrini vermesi, Brugge'ye önemli darbeyi vurdu. İyi Philippe'in, Brugge'ye eski zenginliğini kazandırmak için çabaları (Zwyn'in temizlenmesi, ispanyol yünleri üstünden geçiş vergisi) başarısızlıkla sonuçlandı. Brugge bir daha toparlanamadı.

● *Güzel sanatlar.* Brugge çok önemli bir sanat merkeziydi. Brugge'ye has bir mimarî üslûbu vardır: oymalı cepheler, basamaklı duvar kalkanları; XV. ve XVI. yy.da bir resim okulu gelişti; bu okul etkisini Avrupa'da da duyurdu; Van Eyck kardeşler, Hugo van der Goes, Hans Memling, Petrus Christus, Jean Provost, Gerard David başlıca temsilcileridir. Brugge eski zenginliğinden kalma birçok anıtı muhafaza eder: kiliseler, kanallar, soyluların evleri. Eskiden ticarî zenginliğiyle ün salan şehir, bugün sanat zenginlikleri ve Ortaçağ ile Rönesansın havasını yansıtan eski sitesiyle ünlüdür. Hal binası cephesinin ortasında 80 m'yi aşan kule (XIII.-XV. yy.) yükselir. Gotik üslûbunda belediye sarayı XIV. yy.dan kalmadır. Kıvrımlı duvar balkonuyle eski mahkeme kalemi Rönesansın Brugge'deki ilk yapısıdır (1533). Gruuthuse beyleri sarayı (1420) eski mobilyalarıyle ilkel Flandre'ın arkeoloji müzesidir. Saint-Sang bazilikası (1150) üst üste iki kiliseden meydana gelir: roman üslûbunda St. Basil ve üst kattaki bazilika. St. Salvatorskerk katedrali (alt kısımları XIII. yy.dan kalma) Belçika'da gotik üslûbunda tuğla yapıların en eskilerindendir. Notre-Dame kilisesinin yapımına XIII. yy. başında başlandı, XV. yy. sonunda bitirildi (1340'tan önce bitirilen kulesi 122 m). Kilise'de zengin bir resim koleksiyonu, Charles le Téméraire ve kızı Bourgogne'lu Marie'nin mezarları ve Michelangelo'nun yaptığı bir *Meryemle Çocuk* tablosu vardır. Sint-Gillis ve Saint-Jacques kiliselerinin XIII. yy.dan önemli bölümleri kalmıştır. Jerusalem kilisesinde (1427) bizans özellikleri görülür. Begin rahibeleri manastırı XIII. yy.da İstanbul'lu İoanna tarafından kuruldu, kilisesi ve eski reviriyle Ortaçağ özelliklerini muhafaza eder. Saint-Jan hastahanesinde (XIII. ve XV. yy.) Memling'in şaheserleri yer alır. Belediye müzesi XV. yy. flaman eserleri bakımından zengindir. Özellikle Jan Van Eyck'in, Hugo van der Goes'in, Memling'in, Gerard David'in eserlerini kapsar. (L)

Brugge danteli, veya **Flandre gipürü,** iki ayrı işlemle yapılır: 1. motiflerin veya süslerin işlenmesi; 2. bu işlenmiş süslerin, iğneyle yapılmış zincirlerden meydana gelen bir zemin üstüne yerleştirilmesi. (L)

Brugge kanalları. Bunlardan deniz kanalı, 1545'te tasarlandı, 1895-1904 yılları arasında açıldı, Brugge'nin iç limanını Zeebrugge limanıyle birleştirir; uzunluğu 10 km; genişliği 70 m; derinliği 8 m. Diğerleri: Damme kanalı, 14 km; Oostende kanalı, 23 km. (L)

BRUGMANN (Friedrich Karl), alman dilbilimcisi (Wiesbaden 1849-Leipzig 1919). Freiburg ve Leipzig'de sanskritçe ve karşılaştırmalı filoloji dersleri verdi. Başlıca eserleri: H. Osthoff ile ortaklaşa yazdığı *Morphologischen Untersuchungen der İndogermanischen Sprachen* (Hint-Avrupa Dilleri Üzerine Morfoloji Araştırmaları) [1878-1881]; *Zum Heutigen Stand der Sprachwissenschaft* (Filolojinin Bugünkü Durumu) [1885]; Delbruck ile birlikte yazdığı *Grundriss der Vergleichenden Grammatik der İndogermanischen Sprachen* (Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı Gramer İlkeleri) [1886]. (L)

BRUGMANS (Sebald Justinus), hollandalı hekim ve tabiat bilgini (Franeker 1763-Leyden 1819). Leyden'de botanik, tabiat tarihi ve kimya profesörü oldu. «Batavia Pharmakopeia'sı» adlı yayını yönetti (1805). Hollanda, Fransa ile birleştiği zaman Napolyon I tarafından kara ve deniz sağlığı servisi genel müfettişliğine tayin edildi. (L)

BRUGPA, XII. yy. ortasına doğru, Aziz Mila Repa'nın çömezi Dpagbsan Dbang-po tarafından yukarı Tibet'teki Ralung manastırında kurulan buddha mezhebi. Rniingma-pa okulunun mistik öğretisine bağlıdır. (L)

BRUGSCH (Heinrich Karl), **Brugsch Paşa** denir. Alman bilgini, eski mısır tarihi uzmanı (Berlin 1827-Charlottenburg 1894). Kahire'de konsolos yardımcılığı, sonra Göttingen ve Berlin'de profesörlük yaptı. Birçok eser yayımladı: *Demotik Gramer* (1855), *Die Geographische İnschriften Altägyptischer Denkmäler* (Eski Mısır Âbidelerinde Coğrafî Yazıtlar) [1857-1860], *Hieroglyphisch-Demotisch Wörterbuch* (Hiyeroglifik-Demotik Sözlük) [1867-1882], *Thesaurus İnscriptionum Aegyptiacarum* (Mısır Yazıtları Derlemesi) [1883-1891]. (L)

BRUGUİERA i. (fransız tabiat bilgini *Pruguières*'in adından). Ağaç cinsi. Asya ve Afrika'nın tropik bölgelerinde, bataklık kıyılarda yetişir. Tanence zengin olduğu için değerlidir (*Rhizophoraceae* familyasından). [L]

BRUHAT (Georges), fransız fizikçisi (Besançon 1887-Buchenwald 1944). 1906'da École Normale Supérieure'den çıktı ve 1919'a kadar aynı okulda yardımcı olarak çalıştı ve öğretim görevlisi oldu. 1921'de Lille Fen fakültesine profesör tayin edildi. 1927'de bir yandan Sorbonne'da Gökfiziği kürsüsünü, öte yandan da École Normale Supérieure'de fizik kürsüsünü aldı ve bu okula müdür yardımcısı oldu. 1944'te Almanlar tarafından esir edildi ve sürgünde öldü.

Çalışmaları, fizik optik (ışığın saydam cisimler içinden geçişi ve özellikle morötesi'ndeki polarimetri) ile termodinamik (kritik nokta civarında akışkanların teorik incelenmesi, yalıtkan sıvılarda elektrostriksiyon) gibi konuları kapsar. 1923-1943 Yıllarında 4 cilt halinde yayımlanan *Cours de Physique Générale* (Genel Fizik Dersleri) adlı fizik kitabıyle, güneş, ay ve yıldızlar üstüne halkın anlayabileceği dilde eserler vermiştir. (L)

BRUHN (Erik PELTON EVERS, **Erik** — denir), danimarkalı dansçı (Kopenhag 1928). Baleye ilk defa 1947'de İsveç Krallık balesinde başladı; 1949'da aynı yere baş dansçı atandı. Bundan sonra Metropolitan balet'de çalıştı. Romantik ve klasik repertuvarındaki bütün büyük baleleri oynadı. (*Fındık Kıran, Don-Quichotte, Romeo ve Juliet, Kuğu Gölü, Etütler*). 1964'te Paris operasında *Giselle* oyununda Y. Chauviré'nin yanında dans etti. Koreograf olarak *Concertette*'i (1953) düzenledi ve çeşitli ortaklıklar için birçok baleyi yönetti. Bunlar arasında: *la Syphide* (1964) *Napoli* (1964), *Romeo ve Juliet* (1966), *Kuğu Gölü* (1967) sayılabilir. 1966'da kendi adına bir ortaklık kurdu. (L)

BRUHNS (Karl Christian), alman gökbilgini (Plön, Honlstein 1830-Leipzig 1881). Leipzig rasathanesi müdürü (1860). Bu rasathaneyi kendi isteğine göre yeniden inşa ettirdi (1860-1861). Bruhns, gezegenler, kuyrukluyıldızlar ve yıldızların mevkii konusunda birçok gözlemlerde bulundu. 1853-1863 Arası on kuyrukluyıldız keşfetti. Yer ölçümü bilimiyle de uğraştı. (L)

BRUHNS (Nikolaus), alman besteci (Schwabstedt 1665-Husum 1697). Lübeck'de Buxtehude'un öğrencisi, orgcu ve keman virtüozu. Başlıca eserleri: 12 kantat, org için 3 prelüd ve füg, *Nun komm der Heiden Heiland* adlı koral bir prelüd. (L)

BRUHOVETSKİ (İvan), 1663'ten 1668'e kadar Doğu Ukrayna hetmanı olan kazak şefi. İktidarını güçlendirmek amacıyle Rusların kendi idaresi altındaki topraklara sızmalarına göz yumdu. Bu durum 1668 yılı ayaklanmasına sebep oldu. Bruhovetski daha sonra Rusya'ya karşı girişilen harekete katıldı, fakat bunda geç kaldı. Her iki Ukrayna'nın da hetmanlığını eline geçiren, Batı Ukrayna hetmanı Doroşenko'nun emriyle öldürüldü. (L)

BRUKHİON, lat. *Bruchium,* Helenistik çağda İskenderiye'nin merkez mahallesi, büyük limanın güneyinde. Museion (müze), kütüphane ve Ptolemaios'lar sülâlesinin tahkim edilmiş sarayı bu mahalledeydi. (L)

BRUKTER'LER. Esk. coğ. Germanya halkı; Brukter'ler, Ems ile Lippe bölgelerinde yaşarlardı. Arminius'un ve Batav'ların isyanına katıldılar (M.S. 70). Komşu halklar tarafından hemen tamamen ortadan kaldırıldılar (M.S. I. yy.ın sonu). [L]

BRULEZ (Raymond), flaman diliyle yazan belçikalı yazar (Blankenberge 1895). Voltaire düşünüşlü, parlak bir yazar olan Brulez romanlaştırılmış hayat hikâyesini konu olarak işlediği eserleriyle felemenk edebiyatının en iyi hicivcisi olarak tanındı. Birçok roman yayımladı: *Borgen'in Evi* (1954), *Triumvirlerin Anlaşması* (1951), *Liman* (1952), *Güllerin Mucizesi* (1954); Epikuros'çu felsefesini *Antonios ve Son Eğinim* (1932), *Callista'daki Görüntü* (1934) adlı hikâyelerinde ortaya koydu. (L)

BRUMAİRE i. (fr. k.). Fransız ihtilâl takviminde yılın 22 (veya 23) ekimde başlayan ve 21, 22 (veya 23) kasımda sona eren ikinci ayı. (L)

Brumaire Hükûmet darbesi (18-19 Brumaire, 9-10 kasım 1799), iktidarı Bonapart'ın almasına ve konsüllük döneminin başlamasına yol açan hükûmet darbesi. Direktuvar rejimi dört yıldır süregelen siyasî, malî buhranlardan ve askerî alandaki talihsizlik-

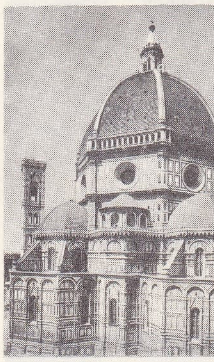

BRUNELLESCHİ
Santa Maria del Fiore'nin kubbesi (Floransa)

Ferdinand BRUNETİÈRE

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

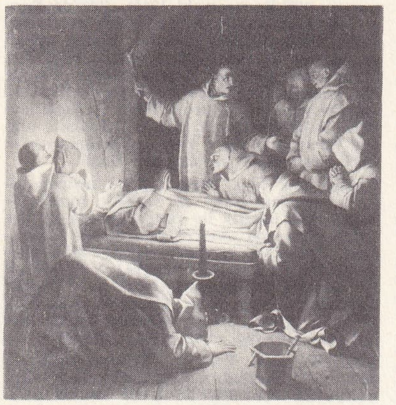

«Aziz BRUNO'nun Ölümü» Le Sueur tarafından (Louvre müzesi, Paris)

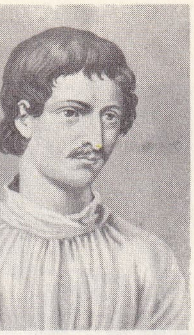

Giordano BRUNO

Ferdinand BRUNOT

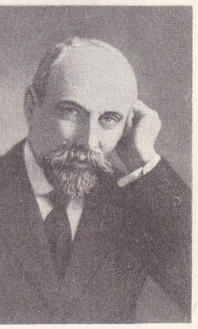

Léon BRUNSCHVİCG

BRUNSWİCK veya BRAUNSCHWEİG dükü

lerden sonra gözden düşmüştü. Haydutluğun artmasından, aşırı sağcıların (Bourbon'ların tahta dönmesi) ve aşırı solcuların (Jakoben tedhişçiler) tehdit ve teşebbüslerinden çekiniliyordu. 1799 İlkbaharında revizyonist bir grup meydana geldi. Kuramcıları Sieyès idi; burjuvazi ve malî çevrelerce ve birkaç general tarafından desteklendi. Amaç, Anayasa çerçevesi içinde yetersiz kalan yürütme gücünü sağlamlaştırmaktı. Ama bu iş için halkın sevdiği bir generalin yardımı da gerekliydi. Mısır dönüşünde halkın bir kahraman olarak karşıladığı Bonapart düşünüldü. 18 Brumaire günü (9 kasım 1799) Eskiler meclisinin başkanı üyelere bir jakoben komplosunun meydana çıkarıldığını bildirerek meclislerin Saint-Cloud'ya naklini ve Napolyon'un Paris birlikleri kumandanlığına getirilmesini kabul ettirdi. Talleyrand, Barras ile görüşerek istifa etmesini sağladı. Moreau da Gohier ile Moulin'i mahpus tutuyordu. Yürütme gücünün çökmesi sağlanmıştı. Ama 19 Brumaire günü Eskiler meclisindeki beceriksizce bir konuşmadan sonra Beşyüzlerin salonuna giren Bonarpart «Kahrolsun diktatör! Kanun kaçkını!» haykırışlarıyle karşılandı ve milletvekilleri tarafından tartaklandı. Maiyeti müdahale etmek zorunda kaldı ve yarı baygın olan generali hasımlarının elinden kurtardı. Kardeşi meclis başkanı Lucien, Napolyon'un kanun dışı sayılması (böylece yargılanmaksızın ölüme mahkûm edilmesi) için gerekli oylamayı geciktirdi. Sonra da birkaç humbaracının yardımıyle salondan çıkarak müteredit duran yasama meclisi muhafızlarını kışkırttı. Beşyüzler meclisinin başkanı ve meşruluğun temsilcisi olarak onlardan, İngiltere tarafından satın alınmış bir «kamalı temsilciler» azınlığının dehşete düşürdüğü meclisi kurtarmalarını istedi. Humbaracılar Murat'nın yönetiminde Beşyüzler meclisine girerek milletvekillerini salondan çıkardılar. Direktuvar, Sieyès ve Bonapart'ın umdukları gibi meclislerin kendi kararlarıyle değil de kuvvet yoluyle devrilmişti. Akşam güçlükle toplanan Eskiler ve Beşyüzlerin üyelerinden otuz kadarı, üç geçici konsülü (Sieyès, Roger-Ducos ve Bonapart) ve onlarla birlikte yeni bir Anayasa hazırlamakla görevli iki komisyonu tayin ettiler. (L)

BRUMEL (Valeri), sovyet atleti (Tolbuzino, S.S.C.B. 1942). 1959'da ortaya çıktı. 1961'de dünya yüksek atlama rekorunu kırdı, sonra bunu 1963'te 2,28 m.ye çıkardı. Tokyo olimpiyatlarında şampiyon oldu. 1965'te bir motosiklet kazasında ağır yaralandı, sporu bırakmak zorunda kaldıysa da 1969'da yeniden atlayabilir duruma ve forma girdi. Atlama tekniğinin mükemmel olması kendisine bu spor için kısa sayılan boyunun (1,85 m) ortaya koyduğu elverişsiz durumu giderme imkânını verdi. (L)

BRUMMELL (George Bryon, Beau), ingiliz moda meraklısı (Londra 1778-Caen 1840). Gal prensi müstakbel George IV'ün dostluğu, kendisine ingiliz yüksek sosyetesine katılma imkânını sağladı; zekâsı ve iyi giyinmesiyle çok çabuk ün yaptı. Kibar çevreler üzerindeki etkisi, zengin çocukları arasında moda düşkünlüğünün (dandicilik) yayılmasını sağladı. Fakat prensle aralarının bozulması ve aşırı harcamaları yüzünden durumu sarsıldı. Alacaklılarından kurtulmak için Fransa'ya kaçtı (1816), sefalet içinde öldü. (L)

BRUMPT (Emile), fransız hekimi ve tabiat bilgini (Paris 1877-1951). 1901'de tabiî bilimler doktoru, 1906'da tıp doktoru oldu; 1907'de Paris Tıp fakültesi parazitoloji ve tıbbî tabiat tarihi profesörlüğüne getirildi. Hastalık yapan birçok mikropları tanımladı. *Traité de Parasitologie* (Parazitoloji Ders Kitabı) adlı eseri bu alandaki bütün bilgileri içine alır. (L)

BRUN (Conrad). Bk. BRUNUS.

BRUN (Johan Nordal), norveçli yazar ve ilâhiyatçı (Bynesset 1745-Bergen 1816). İlâhiyat çalışmalarını Kopenhag'ta yaptı, Norveç'e döndü, 1793'te Bergen piskoposu seçildi. İlk norveç millî marşını, *Einar Tambeskielver* adlı büyük millî dramı (1772), pekçok da kilise ilâhisi yazdı. (L)

BRUN (Rudolf), isviçreli belediye başkanı (1300'e doğr.-Zürich 1360). Zürich'te durumdan memnun olmayanların (iktidardan uzaklaştırılan şövalyeler ile siyasî eşitlik isteyen zanaatçılar) başına geçti, yeni bir Anayasa düzenledi, kendini ölünceye kadar belediye başkanı ilân ettirdi (1336). Unterwalden'i Avusturya'ya karşı destekledi (1351), fakat sonradan Avusturya ile uzlaştı (1356). [L]

BRUNCH i. (anglo-amer. k., *breakfast* [sabah kahvaltısı] ve *lunch*'tan [öğle yemeği]). A.B.D.'de sabah saat 11'e doğru yenir. Sabah kahvaltısından daha geniş ve öğle yemeğinden daha hafif olur, iki yemeğin yerine geçer. (L)

BRUNCK (Philippe), fransız yunanca bilgini (Strasbourg 1729-ay.y. 1803). Yunan antolojisini *Analecta* adı altında yayımladı; Aristophanes, trajedi yazarları ve Rodos'lu Apollonios'un önemli eserlerini de gözden geçirerek bastırttı. (L)

BRUNE (Guillaume), fransız mareşali (Brive-la-Gaillarde 1763-Avignon 1815). Basım işçisi ve gazeteci; 1892'de Danton sayesinde, at ve arabalara (savaş için) el konması işiyle görevlendirildi. 1793'te Normandiya federalistlerini Pecy-sur-Eure'de yendi, o yılın ağustosunda tuğgeneralliğe yükseldi. 1798'de, Mısır seferinin giderlerini karşılayacak olan Bern hazinesini ele geçirdi; İtalya'daki, daha sonra Hollanda'daki orduları kumanda etti. Hollanda'da Bergen zaferini kazandı. İngilizleri Hollanda'yı boşaltmağa zorladı. Marengo savaşına katıldı, 1804'te mareşal oldu. 1807'de Stralsund'u zaptetti, sonra gözden düştü. Napolyon'un son yüz günlük ikidarı esnasında duc d'Angoulême ile savaştı ve kralcıların Avignon'daki yıldırma hareketleri kurbanlarından biri oldu. (L)

BRUNEAU (Alfred), fransız besteci (Paris 1857-ay.y. 1934). Paris konservatuvarında Franchomme, Massenet, Savart'ın öğrencisi. *Geneviève* kantatı ile Roma ikinci ödülünü kazandı (1881). *Gil Blas, Figaro, Matin* gazetelerinde müzik eleştiriciliği yaptı. Birçok eser yazdı. Kırk melodiden başka operaları da vardır: *le Rêve* (Rüya) [1890], *l'Attaque du Moulin* (Değirmene Saldırı) [1892-1893], *Messidor* (1894-1896), *l'Ouragan* (Kasırga) [1897-1900], *l'Enfant-Roi* (Çocuk Kral) [1902], *le Jardin du Paradis* (Cennet Bahçesi) [1913-1921]; ayrıca bir *Requiem* (1884-1888). Bruneau, G. Charpentier ile birlikte lirik dramın gelişiminde doğacılık akımının temsilcisi oldu. Fakat eserinde Wagner etkisi vardır. Libretto'larının çoğunda Zola'dan esinlendi. (L)

BRUNEAU (Charles), fransız dilbilimcisi (Givet 1883). Tezleri Ardennes bölgesindeki Champagne, Wallonie ve Lorraine lehçelerinin ağızları üzerinedir. Sorbonne'da profesör; *Précis de Grammaire Historique* (Kısa Tarihsel Gramer) adlı eserin yazılmasında Ferdinand Brunot ile işbirliği yaptı. Ferdinand Brunot'nun *Histoire de la Langue Française* (Fransız Dili Tarihi) adlı dizisinde XII. cildi (Romantik çağ) ve XIII. cildin ilk bölümünü (Realist çağ) düzenledi; *Petite Histoire de la Langue Française* (Fransız Dilinin Kısa Tarihi) [1955-1958] adlı bir eseri de vardır. (L)

BRUNEİ, Borneo'nun kuzeybatı kıyısında sultanlık; 105 800 nüf. Başkenti, *Brunei* (10 600 nüf.). Sultanlık, Sarawak'a ait bir toprak şeridiyle ikiye bölünür. Alçak ve rutubetli bir bölgedir; burada malezyalı kabileler oturur; pirinç ve sagu ağacı ekimi, manda yetiştiriciliği ve balıkçılıkla geçinirler. Başkent aynı zamanda da sultanlığın başlıca limanıdır; başlıca etkinliği kauçuk işletmeleridir. Petrol üretimi, ülke iktisadının temelidir.

● *Tarih.* Brunei, 1956'dan beri Sultan Ömer Ali Seyfeddin'in düzenlediği yarı demokratik bir Anayasaya sahiptir. O tarihten bu yana sultan, ülkeyi bir özel meclis, bir yürütme meclisi ve bir yasama meclisi yardımıyle yönetmeyi kabul etti. Yasama meclisindeki 21 üyeden 10'unun meclise seçimle girmesini sağlayacak Anayasa değişikliği yapıldı (1965); yürütme meclisinin, sultan başkanlığında bir bakanlar kurulu haline gelmesi kararlaştırıldı. Serdar Azahari başkanlığındaki muhalefet partisi Rayaat seçimli milletvekilliklerinin hemen hepsini aldı (1959). Malezyalılardan meydana gelen bir çoğunluğa dayanan ve İndonezya'nın desteğinden faydalanan Azahari, 10 000 kişilik bir ordu kurdu ve iktidarı ele geçirmeğe çalıştı (7 ve 8 aralık 1962 hükûmet darbesi). İsyan ingiliz kuvvetleri tarafından sekiz gün içinde bastırıldı; Azahari evvelâ ormanlara sığındı, sonra da Manila'ya geçerek ülke dışında bir hükûmet kurdu. Azahari'nin bu hareketi sonunda İndonezya ve Filipinler, ayrı ayrı sebeplerle «Büyük Malezya»nın kurulmasına karşı çıkma imkânı buldular; bu durum yeni federasyona girmeyi ve federasyon üyelerini petrol kaynaklarından yararlandırmayı reddeden sultanın isteğine uygundu. (L)

BRUNEL (sir Marc Isambard), ingiliz uyruklu fransız mühendisi (Hacqueville, Vexin 1769-Londra 1849). 1799'dan sonra Londra'ya yerleşti, 1824'ten 1842'ye kadar süren çalışmalarıyle Thames nehrinin altından bir tünel açtı. — Oğlu ISAMBARD KINGDOM, ingiliz mühendisi (Portsmouth 1806-Westminster 1859). Doklar, tüneller, köprüler yaptı ve 2,13 m genişliğinde bugün artık kullanılmayan özel demiryolları inşa etti. Atlantiği geçen ilk buharlı gemilerden *Great Western*, demirden yapılan ilk transatlantik *Great Britain* (1845) ve yarım asır süreyle dünyanın en büyük gemisi olan *Great Eastern* (1858) onun eserleridir. (L)

BRUNELLA i. Kurak yerlerde bitki cinsi. Avrupa'da birçok türleri bulunur. (Ballıbabagillerden.) [L]

BRUNELLESCHİ (Filippo), italyan ressamı, mimarı ve heykeltıraşı (Floransa 1377-ay.y. 1446). İlk eğitimini kuyumculuk ve heykeltıraşlık alanlarında çalışarak yaptı. 1401'de Ghiberti'nin birincilik aldığı, vaftizhanenin ikinci kapısı için açılan yarışmaya katıldı, sonra Donatello ile birlikte Roma'ya gitti, eskiçağ eserlerini inceledi. Floransa'ya döndü, Santa Maria del Fiore kilisesinin oval başlığını sekizgen bir kasnak üzerine değişik bir biçimde ve ustalıkla oturtarak ön plana geçti. Bu başarısıyle mimarîye yeni bir anlayış getirdi. Antik sanat kaynaklarından beslenerek çok iyi bildiği perspektif kurallarının verdiği imkânları özel bir anlayış içinde ve ustaca kullandı. Eklemlenen hacimlerin iç ilişkileri ve belli bir ritmle dağıtılmış yüzeyler arayarak ahenk ve anıtsallık sağlamak Brunelleschi'nin yöntemidir.

Bu alandaki en büyük başarısı, sonradan Pazzi kilisesinde de (1429-1446) uyguladığı motifleri ile kullandığı kare planla ve kubbeli San Lorenzo âyin eşyası hazinesidir *(Sacristia)* [1420]. San Lorenzo'da bazilika tipini (1421-1423), Santa Maria del Fiore kilisesinde de merkezî planı uyguladı (1436'da başlandı, yarım kaldı). Bu yapıların duvarlarındaki derin oyuklar Brunelleschi'nin iç mekân ve ışıklandırma düzeninde kazandığı kesin ustalığı gösterir ve yeni bir ifade tarzı sayılır. Aynı gelişmeler Santo Spirito kilisesinde de (1444) görülür. Özlü ve açık düzenimi halk yapılarında olduğu kadar Guelfi'ler ve Pitti saraylarında, Ospedale degli Innocenti'nin kemer altlığında da uyguladı. Yapılarında Toscana roman üslûbundan yararlandı, fakat onlara antik sanattan aldığı motifleri daha kesin bir şekilde uygulamasını bildi. Brunelleschi'nin Rönesansı başlatan sanatçılar arasında en tutarlısı olduğu söylenebilir. (L)

BRUNELLESCHİ (Umberto), italyan ressamı (Pistola 1886). 1919'da Paris'te yer-

Foto. Giraudon, X, Manuel (LAROUSSE)

leşti. Afişlerinde *(Pygmalion)*, portre ve resimlemelerinde (Alfred de Musset'nin *Venedik Gecesi)*, Floransa rönesansı ve Commedia dell'arte'den esinlendi. (L)

BRUNETİÈRE (Ferdinand), fransız eleştiricisi ve yazarı (Toulon 1849-Paris 1906). 1886'da École Normale'de öğretim görevlisi, *La Revue de Deux Mondes*'un önce yazı işleri sekreteri, 1893'te de müdürü oldu. Özellikle edebî eleştirme eserleri yayımladı: *Études Critiques* (Eleştirme İncelemeleri, 9 cilt, 1880-1925); doğalcı okul aleyhine yazılmış bir seri makaleden meydana gelen *«Le Roman Naturaliste»* (Doğacı Roman) [1883]; *Manuel de l'Histoire de la Littérature Française* (Fransız Edebiyat Tarihinin El Kitabı) [1897]. Eserleriyle Jules Lamaitre ve Anatole France'ın izlenimciliğine karşı, eleştirmenin dogmacı ülküsünü savundu. 1900 Yılına doğru kesinlikle dine döndü, sonra yıllarını toplumsal Hıristiyanlığı savunmakla geçirdi. (L)

BRUNHES (Jean), fransız coğrafyacısı (Toulouse 1869-Boulogne-sur-Seine 1930). Freiburg ve Lausanneüniversitelerinde, sonra Collège de France'da profesör. Avrupa, Akdeniz kıyıları, Uzakdoğu ve Kuzey Amerika'ya sayısız yolculuk yaptı; böylece özel sorunları yerlerinde inceledi *(l'İrrigation Dans la Péninsule İbérique et Dans l'Afrique du Nord* [İberik Yarımadası ve Kuzey Afrika'da Sulama], 1902) ve birçok belge topladı. Bu belgeler sayesinde yazdığı *Géographie Humanie* (Beşerî Coğrafya) [1910] adlı büyük inceleme bu yeni bilimde ilk fransız eseridir. Başka eserleri: *Géographie Humaine de la France* (Fransa'nın Beşerî Coğrafyası) [1920-1926]; G. Hanotaux'nun *Histoire de La Nation Française* (Fransız Milletinin Tarihi) adlı eserinin birinci bölümü, Camille Vallaux ile birlikte, *Géographie de l'Histoire* (Tarihî Coğrafya) [1921]. (L)

BRUNHİLDE, vizigot kralı Athanagild'in kızı (İspanya 534'e doğr.-Renève, Dijon yakını 613). Austrasia kralı Sigebert ile evlenmek uğruna Arius'çuluğu bıraktı, katolik oldu. Çok geçmeden kralın kardeşi Chilperich de onun ablası Glaswintha ile evlendi. Daha sonra Galswintha öldürüldü ve Chiilperich metresi Fredegunde ile evlendi. Bunun üzerine kral Sigebert Brunhilde'nin kışkırtmasıyle baldızının öcünü almağa karar verdi; Chilperich, Bordeaux, Cahors, Limoges, Béarn ve Bigorre gibi Galswintha'ya ait olan toprakları Sigebert'e Galswintha'nın canbedeli olarak vermek zorunda kaldı. Neustria ile Austrasia arasında bu yüzden çıkan savaşta, Sigebert öldürüldü (575); Brunhilde tutuklanarak, Rouen'a sürüldü; orada Chilperich'in oğlu Merovech ile evlendi. Chilperich ikisini de yakalattı, Merovech'i öldürttü, ama kraliçeyi serbest bıraktı. Brunhilde Austrasia'ya dönerek, halkın *(Leudes)* karşı gelmesine rağmen, oğlu Childebert adına naiplik yapmağa başladı. Burgonya kralı Guntram ile yakınlık kurarak, oğlunun Burgonya tahtı vârisi olmasını sağladı (587 Andelot antlaşması). Guntram'ın ölümünden sonra (592), Brunhilde Austrasia ve Burgonya'da hüküm sürdü. Böylece, Fredegunde'nin yeni saldırılarını geri püskürtmek fırsatını buldu. Childebert 595 yılı sonunda ölünce, Brunhilde bu sefer torunu Thibert adına Austrasia'da ve gene torunu Thierry adına Burgonya'da olmak üzere çifte naiplik yapmak zorunda kaldı. Fredegunde ve oğlu Chlothar II'nin saldırısına uğrayarak, Laffaux'da yenildi ise de (596), Fredegunde'nin ölmesiyle, kurtuldu (597). Austrasia halkı tarafından kovulunca, Burgonya'ya Thierry'nin yanına sığındı. Onun isteğiyle, yönetimi ele aldı: Chlothar II ile savaşması için torununu kışkırttı (604), Chlothar ancak Thibert'in ve Austrasia soylularının araya girmesiyle canını kurtarabildi. Brunhilde bu kez de torunu Thibert ile savaşmak zorunda kaldı. Thibert kardeşi Thierry tarafından yenilerek öldürüldüğü zaman (612), Brunhilde, «regnum Francorum» (Frank krallığı) birliğini yeniden kurmak üzereydi. Thierry'nin zamansız ölümü (613) her şeyi altüst etti. Austrasia soyluları Brunhilde'nin üçüncü naipliğini kabul etmeyerek, onu Chlothar II'ye teslim ettiler; Chlothar II Brunhilde'ye üç gün süreyle işkence yaptırdıktan ve bir deveye bindirip ordusuna teşhir ettikten sonra, vahşi bir atın kuyruğuna bağlatarak parçalattı. Günümüz tarihçileri, Brunhilde'nin krallık otoritesini yeni baştan kurmak isteyerek, kilise ve soyluları bu otoriteye saygı göstermeğe zorladığı gerçeğini belirtirler. Brunhilde'nin güttüğü bu siyaset sonunda ölümüne sebep oldu. (L)

BRUNİ (Antonio Bartolomeo), italyan besteci (Cuneo 1751-ay.y. 1821). Kemancı Pugnani'nin öğrencisi. Paris'te birçok operayı başarıyle sahneye koydu: *Corradino* (1786), *Celestina, Sihirli Ada, le Mariage de J.-J. Rousseau* (J.-J. Rousseau'nun Düğünü), *Tobern, Binbaşı Palmer*, imparatoriçe Joséphine'in birinci kemancısıyken 1806'da İtalya'ya döndü, fakat yine Paris'e gelerek, *le Règne des Douze Heurest* (On İki Saat Saltanlık) ve *le Mariage Pour Commission* (1816) operalarını temsil ettirdi. Ayrıca konçertolar, sonatlar besteledi ve keman için metotlar yazdı. (L)

BRUNİ (Leonardo), italyan hümanisti (Arezzo 1370-Floransa 1444). Coluccio Salutati'nin çıraklarındandı. Onun gibi papalık kançılarlığında kâtiplik yaptı, sonra Floransa cumhuriyetinde önemli bir yönetici oldu. Aristoteles, Platon, Demosthenes ve Plutarkhos'u latinceye çevirdi; Sulla devrinden 1402'ye kadar Floransa tarihini yazdı: *Historiarum Florentini Populi Libri XII* (12 Bölümlük Floransa Tarihi). [L]

BRUNİUS (Karl Georg), isveçli mimar, şair ve edebiyatçı (Tanun 1792-Lund 1869). Lund üniversitesinde Yunanca profesörü, *Carmina Latina*'yı (Latin Şiirleri) ve uzun bir manzume olan: *De Diis Arctois Librisex*'i (Kuzey Tanrıları Üstüne Altı Kitap) yayımladı. Lund, Vaxjö v.b. katedrallerinin onarımını yönetti. Sanat tarihi üzerine birçok eser yazdı. (L)

BRUNN (Heinrich VON), alman arkeologu (Wörlitzm-Dessau yakınında 1822-Schliersee 1894). Münih'te arkeoloji profesörü (1865); seramik müzesi ve madalya bölümü müdürü. Bellibaşlı eserleri: *Geschichte der Grieschischen Künstler* (Yunan Sanatkârları Tarihi) [1853-1859], *Kunst in Homeros'-dur* (Tarihçi Homeros'ta Sanat) [1868]. (L)

BRUNNEN, İsviçre'de (Schwyz kantonu, İngenbohl komünü) yer. Dört-Kanton gölünün kuzey kıyısında, Muota nehri ağzının yakınında. Önemli turistik merkez. Çimento fabrikası. (L)

BRUNNER (Heinrich), avusturyalı hukukçu ve tarihçi (Wels, Yukarı Avusturya 1840-Kissingen 1915). Fransız hukuk tarihi üzerine önemli eserler yayımladı (özellikle eski normand hukuku üzerine); 1886'da *Monumenta Germaniae Historica*'nın «Kanunlar Bölümü» yönetimine geçti. *Deutsche Rechtsgeschichte* (Alman Hukuk Tarihi) adlı bir eser yayımladı. (L)

BRUNNER (Johann Conrad), isviçreli hekim (Diessenhofen 1653-Mannheim 1727). Heidelberg'de hekimlik etti (1687). Pankreasın içsalgı bezi görevi üzerinde araştırmalarda bulundu. (L)

Brunner bezleri, ince bağırsağın başlangıcında (onikiparmak bağırsağının birinci ve ikinci kısımları) mukoza içindeki kas tellerinin altında bulunan salgı bezleri. (L)

BRUNNERİT i. (fr. *Brunnerite)*. Mavi bir kalsit çeşidi olan, tabiî kalsiyum karbonat ($CaCO_3$). [L]

BRUNNOW baronu, sonra **kontu** (Filip İvanoviç), alman asıllı rus diplomatı (Dresden 1797-Darmstadt 1875), Nesselrod'un yakın iş arkadaşı. Avrupa'da siyasî denge kurulması ve Osmanlı imparatorluğunun parçalanmaması taraftarıydı, 1840 Londra antlaşması görüşmelerine katıldı; bu antlaşma Rusya, Avusturya, Prusya ve İngiltere arasında imzalandı; amacı Şark meselelerini (Fransa'yı işe karıştırmadan) düzenlemekti. Brunnow Paris kongresinde (1856) Rusya'yı temsil etti ve 1860-1874 yılları arasında İngiltere ve Fransa'da büyükelçilik yaptı. (L)

BRUNO (Giordano), italyan düşünürü ve yazarı (Nola, Napoli krallığı 1548-Roma 1600). Soylu bir aileden olduğu için Napoli'nin edebiyat ve felsefe çevreleriyle kolaylıkla ilişki kurdu. On yedi yaşında Napoli'de dominiken manastırına girdi, on üç yıl süreyle Tommaso teolojisini inceledi, ayrıca bütün modern ve eski filozofları da okudu. Herakleitos ve Demokritos'un etkisinde kaldı, Roma'da 1576 yılında mezhep sapkınlığı yüzünden hakkında bir dava açıldı. Fikirlerinde ısrar etti, Cenevre'ye kaçtı. Fakat orada da Calvin'in serbest düşünceye karşı sert tutumunu beğenmedi, bir akademi profesörüyle kalem tartışmalarına girişti, Cenevre'den de ayrılmak zorunda kaldı. Önce Toulouse'a, sonra Paris'e gitti ve Henri III'e adadığı *De Umbris İdearum* (1582) adlı ilk eserini yayımladı. Bu eser Sorbonne'da bir kürsü teklif edilmesine yol açtı. 1583'te Londra'ya gitti, verdiği dersler teoloji bilginlerini kuşkulandırdı. Paris'e dönünce, üniversitedeki Aristoteles'çilerle kalem tartışması yaptı, *Acrotismus Camoeracensis*'i yazdı. Almanya'da Luther'ciler tarafından çok iyi karşılandı: Wittenberg, Prag, Helmstädt ve Frankfurt'ta ders verdi, latince yazdığı eserlerini yayımladı. Fakat Prag'da Calvin'cileri çileden çıkardı (1588). Giovanni Mocenigo'nun davetlisi olarak Venedik'e gitti, Andrea Morosini'nin çok canlı bir aydınlar merkezi olan kitabevinde Galileo ve Sarpi ile sık sık görüştü. Bruno, dehasını meydana getiren güçlü bilgiyi nasıl elde ettiğine dair sırrı kendisine vermediği gerekçesiyle Mocenigo tarafından kiliseye teslim edildi. İşkencelere rağmen Bruno iddia ve düşüncelerinden vazgeçmedi, diri diri yakıldı.

Bruno panteist yeni Platon'culuktan hareket ederek Aristoteles doktrinini eleştirdikten sonra, Copernicus prensiplerinin uygulanma alanını çok genişletti ve düşüncenin üstün amacı olarak dünya hakkındaki bilgilerin akıl ve deney üzerine temellenmesi fikrini savundu. Dogma düşmanı diyalektikçi bir düşünürdü. Katoliklerin de protestanların da hoşuna gitmedi. Herder ve Hegel onu modern eleştirici düşüncenin kurucularından biri olarak sayarlar. Harareti bir araştırma susuzluğuyle dolup taşan eserleri kiliseye ve çağının düşünce ve âdetlerine karşı yazılmış tartışma veya yergi kitaplarıdır. Başlıca eserleri: *Lo Spaccio Della Bestia* Trionfante (Galip Hayvanın Kovuluşu), *De la Causa, Principio ed Uno* (Sebep, İlke ve Tek'lik Üstüne), *Del'infinito, Universo e Mondi* (Sonsuzluk, Evren ve Dünyalar Üstüne). Bu üç eseriyle birlikte 1584'te yayımlanan ve içinde bilgiçlere yönetilmiş ağır yergiler bulunan bir diyalogla *(Cena delle Ceneri* [Küllerin Yemeği]) *Gli Eroici Furori* (Cesur Öfkeler) [1585] adlı bir kitabı daha vardır. (L)

BRUNO Aziz, chartreux rahipleri tarikatının kurucusu (Köln 1035-Catanzaro yakınında Serra San Bruno 1101). 1056 Veya 1057 yıllarında Reims piskoposluğu okullarında öğretmeni Hermann'ın halefi, yirmi yıl süreyle parlak bir şekilde dilbilim ve din ilmi okuttu. İçlerinde müstakbel papa Urbanus II'nin de bulunduğu değerli öğrenciler yetiştirdi. Gournay başpiskoposu din sömürücüsü Manasses ile şiddetli çatışmaları (1067-1080) oldu. Bruno başpiskoposu 1080 yılında azlettirmeğe muvaffak oldu, sonra manastıra girdi. Grenoble yakınlarında altı arkadaşıyle 1084'te Grande-Chartreuse'ü kurdu. Urbanus II tarafından, öğütlerine ihtiyaç duyulduğu için Roma'ya çağırıldı. Kısa bir süre sonra Calabria'ya çekilmek iznini aldı, orada Della Torre chartreux manastırını kurdu. Grande-Charteuse'e dönemeden öldü, buranın idaresini öğrencisi Landuin eline aldı. İki mektubundan başka mezmurlar ve Aziz Paulus'un mektupları üzerine mistik yorumları vardır. XVII. yy.da azizlik mertebesine yükseltildi. (L)

BRUNOT (Ferdinand), fransız dilbilimcisi (Saint-Dié 1860-Paris 1938). Tezi (*Étude Sur la Doctrine de Malherbe d'Après son Commentaire Sur Desportes* [Desportes Üzerine Yazdığı Açımlamaya Dayanılarak Malherbe'in Öğretisinin İncelenmesi], 1891) yönteminin kusursuzluğu ve sağlam mantık örgüsü bakımından ilgi çekicidir. Sorbonne'da pofesör, daha sonra Edebiyat fakültesi dekanı oldu; 1905'te yazmağa başladığı büyük *Histoire de la Langue Française, des Origines à 1900* (Başlangıcından 1900'e Kadar Fransız Dili Tarihi) adlı eser üzerine çalışmalarını sürdürdü; 1926'dan 1937'ye kadar VI, VII, VIII ve IX. ciltleri yayımladı, X. cildin birinci bölümünü hazırladı. Ferdinand Brunot fransız dilbilim tarihindeki önemli yerini, tanımladığı tarihçi yönteme ve araştırmalarla düşünceleri gramer kategorileri ve biçimleri yerine dil psikolojisine yöneltmesine borçludur. *La Pensée et la*

general **BRUSSİLOV**

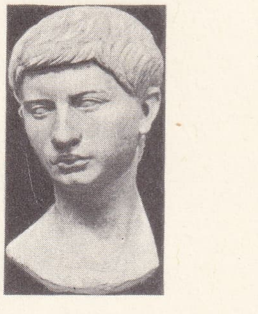

BRUTUS
M.Ö. 85-42
(Musee Nazionale, Napoli)

Foto. *Giraudon (LAROUSSE)*

BRÜKSEL XVII. yy.da (Cabinet des Estampes, Paris)

Langue (Dil ve Düşünce) [1936] adlı eseri birçok defa basıldı. Ferdinand Brunot dersleriyle de çok etkili oldu. Ayrıca, Sorbonne'da kurduğu Fonetik enstitüsünde ünlü kişiler ve yazarlar tarafından söylenen nesir ve nazım birçok metni plağa aldırdı. (L)

BRUNOY, Fransa'da Seine-et-Dise (Corbeil-Essonnes idare çevresi) komününün idare merkezi; Yerres nehri kıyısında, Sénart ormanı kenarında; 15 247 nüf; koro yeri XIII. yy.dan, iç süslemeleri XVIII. yy.dan kalma kilise. Sayfiye yeri. (L)

BRUNSCHVİCG (Léon), fransız filozofu (Paris 1869-Aix-les-Bains 1944). 1909'da Sorbonne'da profesör, Kant eleştirmeciliğinin ortaya koyduğu problemleri, bilim alanında yapmış olduğu derin incelemelerin ışığı altında yeniden ele aldı. *Modalité du Jugement* (Yargının Modaliteleri) [1897] adlı tezinden başka birçok eser yayımladı: *Spinoza et Ses Contemporains* (Spinoza ve Çağdaşları) [1894], *Introduction à la Vie de l'Esprit* (Ruh Hayatına Giriş) [1900], *l'İdéalisme Contemporain* (Çağdaş İdealizm [1905], *Les Étapes de la Philosophie Mathématique* (Matematik Felsefenin Aşamaları) [1912], *l'Expérience Humaine et la Causalité Physique* (İnsanî Tecrübe ve Fizik Nedensellik) [1922], Pierre Botroux ve Felix Gazier ile birlikte hazırladığı *OEuvres Completes de Blaise Pascal* (Blaise Pascal'ın Bütün Eserleri) [1897], *Le Génie de Pascal* (Pascal'ın Dehası) [1925], *Le Progrés de la Conscience Dans la Philosophie Occidentale* (Batı Felsefesinde Bilincin İlerleyişi) [1927], *La Raison et la Religion* (Akıl ve Din) [1939]. (L)

Bruns formülü veya **teoremi,** çeşitli matematik formülleriyle ifade edilmiş bağıntı. Alman astronomu Bruns (1838-1919), *Figur der Erde* (Yerin Şekli) [1878] adlı inceleme yazısında o zaman yeni olan potansiyel (matematik yöntemli) teorisini, yerin şeklinin belirlenmesine uyguladı; elde ettiği temel sonucu bu bağıntı ile açıkladı. Bu bağıntı, değişik derinliklerde, özellikle deniz altında yapılan gravimetrik ölçüler yardımıyle dolaylı olarak «Geoid»in eğriliklerinin belirlenmesini sağlayan teorik ve denel çalışmaların hareket noktasıdır. (L)

BRUNSUM, Hollanda'da (Limburg) şehir; 24 500 nüf. Maden kömürü ocakları. Çeşitli metalürji. 1967'den beri NATO'nun büyük kumandanlıklarından birinin (Orta Avrupa Kesimi Müttefik Kuvvetleri kumandanlığı) merkezi. Atlantik paktı birleşik kumandanlıkları Fransa'dan çekilmeden önce bu kumandanlık Fontainebleau'da idi. (L)

BRUNSVİGİT i. Miner. Klorit grubundan tabiî hidratlı demir ve magnezyum alüminosilikat. (L)

BRUNSWİCK. Bk. BRAUNSCHWEİG SÜLÂLESİ.

Brunswick indisi. Bk. İNDİS.

BRUNSWİCK yarımadası, Güney Şili'de yarımada, güneybatıda Macellan boğazını sınırlar. (L)

BRUNSWİK, ünlü ve soylu bir macar ailesi, Beethoven'in hayatında önemli rolü oldu. Kont FRANZ (1776-1832), *Appassionata* bu usta çellist'e ithaf edilmiştir; Peşte alman tiyatrosu müdürlüğünü yaptı. — Kız kardeşi THERESE (1775-1861), ömrünü kimsesiz çocuklara adadı. — Kız kardeşi JOZEFİNA (1779-1821), önce Deym, sonra da Stackelberg kontesi oldu. Beethoven'in «Ölümsüz Sevgili» başlıklı mektubunu bu kadına yazdığı sanılmaktadır. 1813'te doğan yedinci çocuğunun, Beethoven'in kızı olması ihtimali vardır. (L)

BRUS (Edward). Bk. BRUCE.

BRUSHİT i. (Mineraloji bilgini *G. J. Brush*'un adından; fr. *brushite*). Miner. Tabiî hidratlı kalsiyum fosfat. Guano yataklarında yumrular halinde bulunur. (L)

BRUSİT i. (mineraloji bilgini A. *Bruce*'ün [1777-1818] adından fr. *brucite*). Miner. Formülü Mg $(OH)_2$ olan, tabiî magnezyum hidroksit. Eşkenar paralel yüzlü levha biçiminde billûrlaşır. Cam veya sedef parlaklığında serpantinlerde veya bazı kireç kayalarında bulunur. (L)

BRUSSEL, Brüksel'in flamanca adı. (L)

BRUSSİLOV (Aleksey Alekseyeviç), rus generali. (Petersburg 1853-Moskova 1926). 1877-1878'de Balkan seferine katıldı. 1914'te Macaristan'a girdi. 1915'te Güneybatı cephesi kumandanı oldu. 1916'da Verdun'de ün kazandı. 1917 Martında çar Nikola II'nin tahtını bırakmasından sonra başında bulunduğu birlikleri kumandası altına alamadı. Brussilov daha sonra sovyet rejimi taraftarlarıyle birleşti, 1917 ekiminde Moskova'da ağır surette yaralandı ve bir bacağı kesildi. 1920'de S.S.C.B.'nin Askerî Danışma konseyine katıldı, fakat etkin bir rol oynayamadı. (L)

BRUSTİANO i. Korsika bağlarında yetişen beyaz üzüm asması. (L)

BRUSTOLON (Andrea), italyan marangoz ve tahta heykeltıraşı (Belluno 1662-ay.y. 1732). Roma'da Bernini'nin eserlerini gördü. Venediğe yerleşmeden önce Parodi ile çalıştı. Abanoz ve şimşir ağacından mağrıplı savaşçı ve zincirli tutsak figürleri ve güzel biçimli mobilyalar yaptı (Ca'Rezzonico'daki sarayda anıtsal oturma yerleri). [L]

BRUTAİLS (Elie Jean Auguste), fransız arkeologu (Viviez, Aveyron 1859-Bordeaux 1926). Roussillon ve Andorra hakkında incelemeler yayımladı. Bundan başka, *L'Archéologie du Moyen Age et ses Méhodes* (Ortaçağ Arkeolojisi ve Metotları) [1901], *Précis d'Archéologie du Moyen Age* (Ortaçağ Arkeolojisi) [1908], *Pour Comprendre les Monuments de France* (Fransa Anıtlarını Anlamak İçin) [1917], *La Géographie Monumentale de la France Aux Epoques Romane et Gothique* (Gotik ve Roman Devirleri Fransız Anıtları Coğrafyası) [1923] adlı eserleri yazdı. (L)

BRUTİUM. Bk. BRUTTİUM.

BRUTTİA CRİSPİNA, roma imparatoriçesi (öl. Capri, M.S. 183). Senatör Bruttius Praesens'in kızı. 176'da, üç yıl sonra babası Marc Aurelius'un yerine geçecek olan Commodius ile evlendi. Commodius'a karşı düzenlenen bir suikasta karıştı, sürüldü ve görümcesi Lucilla ile birlikte öldürüldü. (L)

BRUTTİUM veya **BRUTİUM,** Calabria'nın Eskiçağdaki adı. Bruttium M.Ö. 270 yılında Romalılara boyun eğdi. Hannibal, Cannae savaşından sonra burada, Kartaca'dan yardım gelmesini boş yere bekledi. Yunan, sonra da roma çağında başlıca şehirleri: Consentia *(Cosenza)* ve Rhegium *(Reggio).* [L]

BRUTTİUM'LULAR (lat. *Bruttii).* Esk. coğ. Bruttium halkı. Önceleri Lucanii'lerin egemenliği altındaydılar. M.Ö. 356'ya doğru Pandosia çevresinde güçlü bir konfederasyon kurup, yunan kıyı sitelerini topraklarına katmak istediler. Epir prensi Aleksandros Molossos'a, sonra da sicilyalı Agathokles'e karşı başarıyle savaştılar. Agathokles'in ölümünden sonra (289), yunan sitelerine hücumlarını sürdürdüler. Roma'nın müdahalesi yıkılmalarına yol açtı. Pyrrhos'un çabalarıyle bir süre direndilerse de konfederasyon çöktü. Üyeleri, Roma'ya kıyasla Apenninlerin önünde veya arkasında olmalarına göre Transmontani ve Cismontani olarak iki gruba ayrıldı. Hannibal'in tarafını tutmaları yüzünden cezalandırıldılar, tümenlerden kovuldular ve ordunun en kötü, karanlık işleriyle görevlendirildiler. (L)

Brutus, M.Ö. 46'da Cicero'nun söylev sanatı üstüne yazdığı eser. Cicero ile arkadaşı Atticus ve Brutus arasında karşılıklı konuşma biçiminde yazılmıştır. Latin konuşma sanatının tarihini veren bu eserin gerçek amacı, Cicero'nun üstün yerini üstü kapalı olarak belirtmek, sonra da bu üstünlüğü rakibi Brutus gibi daha yalın bir üslûbu salık veren yeni-attike'cilere karşı savunmaktır. Edebiyat eleştirisi üstüne eski çağlardan bize kalan en ilgi çekici eser budur.(L)

BRUTUS (Lucius Junius), Mağrur Tarquinus'un kız kardeşlerinden birinin oğlu. Roma krallarına karşı sonsuz ve haklı bir kinle doluydu. Lucretia'nın intihar etmesi üzerine halkı ayaklandırdı, krallığın kaldırılması ve kral ailesinin sürülmesi için bir kararname çıkarttı (M.Ö. 509). Konsüllük kuruldu ve Brutus ilk iki konsülden biri oldu. Tarquinius'ları yeniden tahta oturtmak için yapılacak bir suikaste katıldıkları meydana çıkan iki oğlu ölüme mahkûm edildiler ve idamlarında Brutus bizzat başkanlık etti. Aslında Junius Brutus olayı oldukça gerçek dışıdır ve vekanüvislerce adının daha sonra araya karıştırıldığı sanılmaktadır. Brutus adı tarihte aşırı cumhuriyetçi kişiliğin sembolü olarak kaldı. (L)

BRUTUS (Marcus Junius), M.Ö. 83'te halk savunucusu, Marius taraflısı. Sulla devrinde, Cisalpina genel valisi. Mutina (Modena) şehrinde Pompeius tarafından yakalandı ve öldürtüldü (M.Ö. 78). [L]

BRUTUS (Marcus Junius), romalı siyaset adamı ve yazar (Roma M.Ö. 85'e doğr.-öl. 42). öksüz kalmıştı, dayısı Cato tarafından yetiştirildi. Erkenden Cicero'ya bağlandı, Pharsala'da Pompeius tarafında savaştı, fakat Sezar'ın affından yararlanarak felsefe öğrenimi için Atina'ya gitti. Cisalpina'da propraetor (46), sonra da şehir yargıcı (45) oldu. Fakat Sezar'a karşı yapılan suikasta katıldı ve bu işte çok etkin oldu. Öldürülürken, Brutus'un elinde kendisine yönelen hançeri gören Sezar, «Sen de mi Brutus» diye bağırdı. Antonius'un çağrısı üzerine, halk suikastçıların aleyhine ayaklandı, onlar da Roma'yı tekredip Yunanistan'a gitmek zorunda kaldılar. İki düşman ordu Philippoi ovasında karşılaştı (42), Octavianus ve Antonius'a karşı, Brutus ve Cassius cumhuriyetçileri idare ediyorlardı. Brutus yenilince Euripides'den, sonraları «Fazilet, sen bir kelimeden başka bir şey değilsin» şeklini alan iki mısra söyledi ve dikili kılıcının üzerine kendini attı. Brutus'un kişiliği birçok yazar ve şaire konu oldu. Lucanius onu Stoa'cı bir kahraman olarak ortaya koydu. Buna rağmen, Cicero ile olan yazışmalarında Brutus'un soğuk ve sert, fakat etkileyici bir karakterde olduğu göze çarpar. Denemeler *(De Virtute* [Fazilet]) yazdı ve nutuklar söyledi, bununla beraber hatipten çok filozof olarak bilinirdi. (L)

BRUTUS ALBİNUS (Decimus Junius), Marcus Brutus'un akrabası ve onun gibi Sezar'ın katillerinden biri. Oysa Sezar'ın Galya'da ve iç savaşlarda yardımcısı idi. Antonius'u Mutina'da yendi (M.Ö. 43). Ordusu kendisini terkedince Galya'ya sığındı; orada 43 yılında Antonius'un emriyle öldürüldü. (L)

BRUTUS CALLAECUS (Decimus Junius), M.Ö. 138'de roma konsülü. Lusitania'lıları ve Galicia'lıları yendi ve Valencia şehrini kurdu. Roma'da, Flaminius yarış alanı yakınında Mars tapınağını yaptırdı. Şair Accius'un dostuydu. (L)

BRUXELLES. Bk. BRÜKSEL.

BRUYN (Bartholomäus), **Baba —** denir, alman ressamı (Wesel 1493-Köln 1555). Joos Van Cleve ve roma sanatı etkisindeki Hollandalıların çırağı. Essen, Xanten kiliseleri

Foto. LAROUSSE

baş sunakları, tüccar ve yargıç portreleriyle Köln okulunun son büyük temsilcisidir. (*Johann Von Aich ve Karısı* [1535], Münih; *Philip Gail, Karısı ve Çocukları* [1545], Louvre). — *Oğul* BRUYN adıyle anılan oğlu BARTHOLOMÄUS da (1530'a doğr.- 1680'e doğr.), Köln'de babası gibi portre ressamı olarak ün yaptı. (L)

Brücke (DİE) [*Köprü*], 1903'te Dresden'de kurulan ressamlar grubu. Alman anlatımcılığı bu grupta doğmuştur. (L)

BRÜCKE (Ernst Wilhelm VON), alman fizyoloji bilgini (Berlin 1819-Viyana 1892). Sırasıyle Berlin, Königsberg ve Viyana üniversitelerinde profesörlük etti. *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute* (Seslerin Fizyoloji Prensipleri) [1856], *Eine Neue Methode der Phonetischen Transkription* (Ses Yazmada Yeni Yöntem) [1863], *Physiologie der Farben....* (Renklerin Fizyolojisi ve Sanayi Sanatlarına Uygulanması) [1860], *Vorlesungen über Physiologie* (Fizyoloji Hakkında Konferanslar) [1873-1874]. [L]

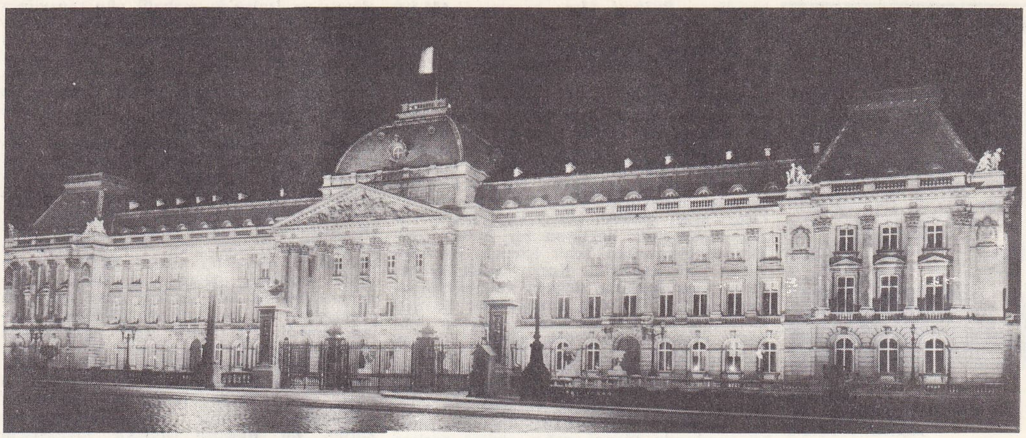

krallık sarayı

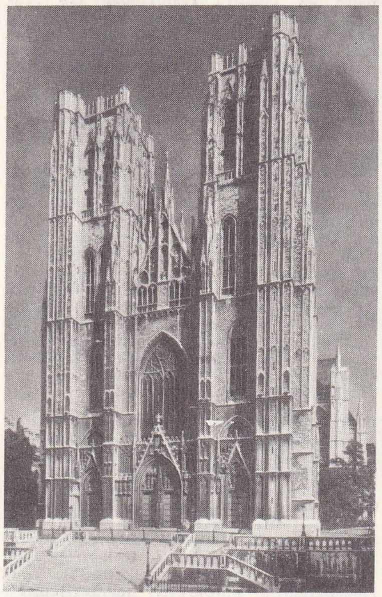

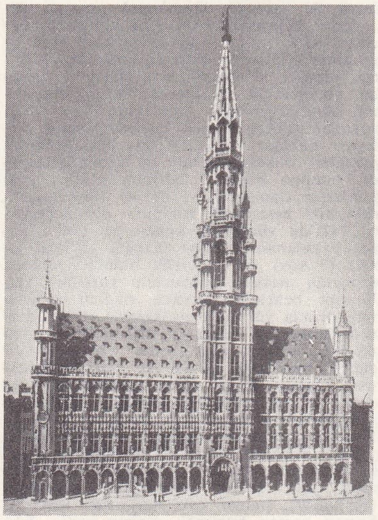

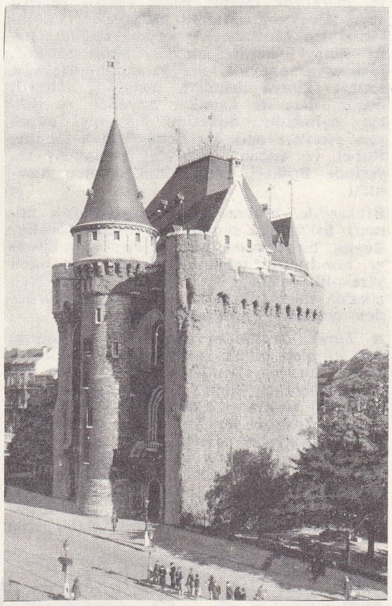

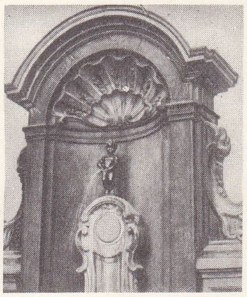

Manneken Pis

belediye sarayı

hal kapısı

Saints-Michel-et-Gudule kilisesi

Büyük meydan

BRÜCKNER (Edvard), alman coğrafyacısı (Jena 1862-Viyana 1927). Bern (1888-1904), Halle (1904-1906), sonra da Viyana (1906-1927) üniversitelerinde profesör. İklimin devirli değişmelere uğradığını göstermeğe çalıştı. Buzul jeomorfolojisiyle ilgili incelemeleri de vardır.

— Meteorol. *Brückner devresi,* E Brückner'in tarif ettiği 35 yıllık iklim devresi. (L)

BRÜHL, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir. Köln şehrinin güneybatısında; 35 000 nüf. Barok üslûbunda Augustusburg şatosunda, XVIII.yy.da Köln prensleri otururlardı. Linyit madenleri. Ağır metalürji. Makine yapımı. Şeker rafinerisi. (L)

BRÜHL (Heinrich, kont VON), alman devlet adamı (Gangloffsömmern, Thüringen 1700- Dresden 1763). Polonya kralı ve Saksonya seçicisi August II'nin nedimi ve mabeyincisi. August III zamanında da mevkiini muhafaza etti, hattâ kral adına devleti yönetti. Krala hesapsız para meblağları sağladı, büyük servet sahibi oldu; böylece ülkede hal bırakmadı ve memleketi karşı koymadan Friedrich II'ye teslim etti (Pirna 1756). Edebiyat ve güzel sanatları himaye eden Brühl, Dresden'de büyük bir kitaplık meydana getirdi. Dresden'deki *Brühlsche Terrasse* onun eseridir. (L)

BRÜKSEL veya **BRUXELLES,** flamanca **Brussel,** Belçika'nın başkenti ve Brabant eyaletinin merkezi, Senne nehri kıyısında; idarî sınırlar içinde 170 100 nüf.; «Büyük Brüksel»de 1 003 000 nüf. Brüksel krallığının başşehri, hükûmet ve parlamento mer-

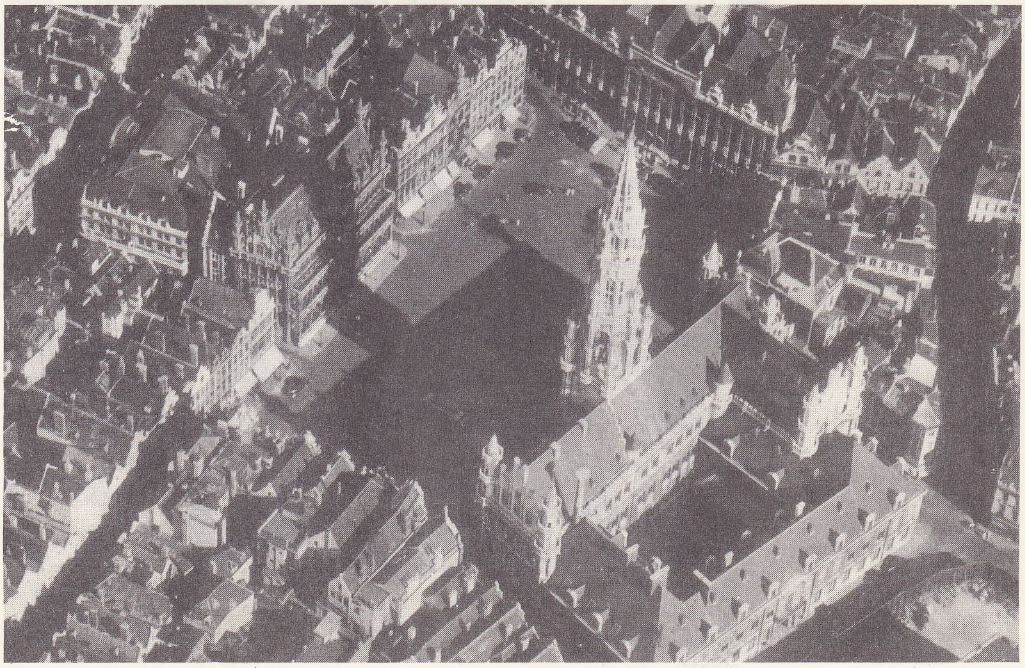

Foto. Commissariat du Tourisme Belge, Poucin (LAROUSSE)

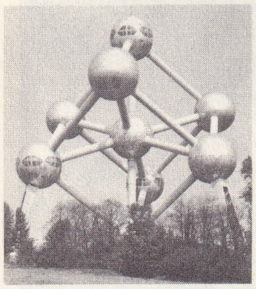

BRÜKSEL
1958'deki sergi için yapılan atomium

kezidir. —*Brüksel idare çevresi;* 1 424 500 nüf.

● *Coğrafya.* Mahallelerin kuruluşu şehrin çeşitli etkinliklerini gösterir: vâdideki alçak şehir, sanayi ve ticaret merkezidir; doğudaki yüksek şehir konutlara ve resmî yapılara (park, kral sarayı, müze, adliye sarayı) ayrılmıştır; ticaret ve bankacılık mahalleleri bu iki bütünü birleştirir. Brüksel'in değişmesi XVIII. yy.'da başladı; bir şehir planı gereğince, yüksek kesimde havadar mahalleler kuruldu. XIX. yy.'da (1868) aşağı şehirde, güney istasyonunu kuzey istasyonuna bağlayan bir bulvar açıldı; Senne nehrinin, şehir içindeki yolu boyunca üstü kapatıldı. Konut banliyösü her yana, ama özellikle doğuya ve güneye yayıldı. 1921'de, Brüksel, çevresindeki komünleri idare sınırları içine aldı. Böylece başkent, eksenleri kuzeyden güneye 10 km, batıdan doğuya 7-8 km'yi bulan bir yerleşme alanı haline geldi. Brüksel'de sanayi gelişmesi evvelden birikimini yapmış yerli sermaye ve bol işgücüne ve şehir içi tüketim pazarına dayanmıştır; dokuma sanayii merkezde (Senne nehri vâdisi) yerleşti veya güney ve batıdaki mahallelere (Saint-Gilles'den Molenbeek'e kadar) dağıldı; hafif sanayi (imalât sanayii, besin sanayii, lüks eşya sanayii) daha da dağınıktır; ağır sanayi (kimya ürünleri, metalürji sanayii) demiryolları ile kanallar boyunda ve şehrin dışındadır. Sukesimi 6,5 m'yi aşmayan gemilere açık bir deniz kanalı (Senne, Rupel ve Escaut [Schelde] üstünden) sayesinde Brüksel, Belçika'nın onuncu limanıdır.

Brüksel'de, brabant, flaman ve barok mimarî üslûbunda binalar bir arada görülür. Büyük bir avrupa başkentidir; ama Paris ve Londra'nın tersine, ülkedeki çok canlı yerelcilik geleneği ve zaten ufak olan Belçika'da diğer şehirlerin de büyümesi yüzünden, gelişmesi engellenmiş oldu.

● *Tarih.* Brüksel'in yeri VII. yy. sonundan itibaren bilinir sanılmaktadır; şehir aslında Louvain kontlarının XI. yy.da (?) Koudenberg'de (Soğuk dağ) yerleşmeleriyle kuruldu; kontların Sainte-Gudule tepesinde bulunan şatosu ile ilk kasaba o tarihten itibaren surlarla çevrildi. Brugge-Köln yolu üzerinde (1150'ye doğru açıldı) bir ticarî konak yeri oldu. XIII. yy.ın sonunda on yedi şehir ticaret birliğine katılması sayesinde Champagne fuarlarıyle sıkı ilişkiler kurdu. İngiliz kumaşlarının daha ucuz olması ve İtalya'da mahallî yün sanayiinin gelişmesi bu ülkenin Felemenk'ten kumaş ithalini tamamen durdurmuştu; oysa ketenler ve duvar örtüleri İtalya'da daha kolay satılıyordu; bu yüzden kumaşçılık bu devirde Brüksel'de yerini keten dokuma ve duvar örtüleri sanayiine bıraktı. Hattâ buhran öylesine ciddiydi ki işsiz kalan Brüksel kumaşçıları 1380'den itibaren Floransa'ya göçtüler. İktisadî etkinliklerin çeşitliliği, güçlü ve zengin bir sınıfın ortaya çıkmasını kolaylaştırdı: «lignage»lar. Bu sınıf 1229'da Brabant dükü Henri I'den, şehrin kendini yönetme hakkını (ticarî imtiyazlar ihsanı) aldı; ama, bir lonca (gilde) halinde birleşen bu soylar (XIV. yy.dan sonra yedi soy, belediye sayısında o kadar), siyasî iktidarı sayıları daha çok olan sanatçılarla ve işçi sınıfıyle bölüşmeyi kabul etmedi. İşçi sınıfı 1303 ayaklanması sayesinde belediye ve loncaya girmek hakkını kazandı; ama 1306'da Brabant dükünün, Maliye şûrasına (1334'te kuruldu, 6 üyesi vardı) Brüksel'li iki burjuva sokan müdahalesi, soylular yönetimini yeniden kurdu. Bu yönetim özellikle kumaşların imali ile satışını düzenlemek ve işçi ücretlerini belirlemek v.b. gibi konularla uğraştı. XIV. yy.ın sonunda brabant kumaşçılığının gerilemesi Brüksel loncasının 1385'ten itibaren düzeninin bozulmasına, soylular yönetiminin yıkılmasına ve demokrasinin ilânına yol açtı. Gerçekten de 1390'da, soylular işçilere meslek örgütleri içinde birleşme hakkını tanıdılar; bu örgütlerin en güçlüleri dokumacılarınkiyle çırpıcılarınkiydi; bundan böyle belediyeler meslek başkanlarına danışacak ve meslek başkanlarından biri hesapların teslimini denetleyecekti. 1421'de yürürlüğe konan ve 1795'e kadar uygulanan belediye tüzüğü, soylular sınıfı (7 soy) ile, 9 birlik halinde yeniden toplanan meslek örgütlerinin karşılıklı yetkilerini belirledi; böylece flaman şehirlerine oranla yüzyıllık gecikmeyle sosyal devrim Brüksel'de başarıya ulaşıyordu. Aslında bu durum gerilemenin başlangıcıydı; çünkü meslekler siyasî bir rol oynamaktan uzaktı; kendi içine çekilen soylular sınıfı da bir oligarşiye dönüştü. Soyluların son imtiyazlarını 1532'de Karl V kaldırdı. Sosyal güçlüklere rağmen Brüksel XIII. yy.dan itibaren, iktisadî etkinlikleri sayesinde büyük bir şehir oldu. Nüfusunun artması yeni surlar yapılmasını gerektirdi (1357-1379); bunlar eski surlardan uzun ve hemen hemen bugünkü surlara eşitti. XV. yy. başında belediye sarayının yapımı için mimar Van der Thunen, panoları süslemek için de Van der Weyden çağırıldı. Weyden'in süslemeleri bugün kaybolmuştur. Merkezleri Louvain'i bırakan Brabant dükleri, Brüksel'i kendilerine başkent ve adlî, malî merkez yaptılar. Brüksel XIV. yy.dan itibaren, soylu sınıfın ve Brabant düklerinin hoşgörüsü sayesinde, Felemenk'-in din hayatında çok önemli rol oynadı. Şehir böylece birtakım mezhep sapkınlıklarının yayıldığı merkezlerden oldu.

XV. yy.da Bourgogne dükü İyi Philippe'in öbür topraklarına Brabant'ın katılmasıyle (1430) Brüksel, Felemenk'in gerçek başkenti oldu. Philippe belediye sarayını tamamlattırdı. 1489'daki veba salgınına rağmen (15 000 ölü) şehir XV. yy.da Karl V imparatorluğunun siyasî ve coğrafî merkezi oldu; şehirde şatafatlı bir saray vardı. Bu sarayı önce felemenk kralının halası Margarethe, sonra kız kardeşi Maria, daha sonra da kızı Margarethe yönetti. Karl V, *«états généraux»* önünde Bourgogne ülkeleri hükümdarlığından (1555), sonra da İspanya krallığından (16 ocak 1556) Brüksel'de vaz geçti. Oğlu Philip iki alavere havuzlu bir kanal yaptırttı (bu kanal Brüksel'i Escaut'ya bağlıyordu). Ama siyasî merkezciliği ve dinî tutuculuğu yüzünden hoşgörü rejimine son verdi; Brabant düklerinin başlattığı ve Avusturya'lı Margarethe'nin sürdürdüğü bu rejim, Erasmus ile çömezlerinin de yerleşmelerini sağlamıştı. Alba dükü, kralın emriyle, sapkınları ve yerel özgürlük savunucularını yargılamak için «Karışıklık mahkemesi» veya «Kanlı mahkemeyi» kurdu (1567). Bu mahkeme Sablon alanında Egmont ve Hornes kontlarının boynunu vurdurdu (5 haziran 1568). Bu yüzden yeni Felemenk valisi Avusturya'lı Don Juan'a düşman olan şehir, William III of Orange'ı 1577'de parlak gösterilerle karşıladı. Don Juan Brüksel'e ancak 1578 ocağında girebildi. Bu karışıklıklar şehrin iktisadî açıdan gerilemesine yol açtı. Brüksel ancak İsabelle ile kocası Arşidük Albert (1599-1663) zamanında geçici bir zenginliğe kavuştu.

Halk ayaklanmalarının altüst ettiği, Louis XV'in ordularının yağmaladığı, mareşal Villero'nun 1695'te bombaladığı (4 000 ev yıkıldı) Brüksel, Utrecht antlaşmasıyle (1713) İspanyollardan Avusturyalılara geçti. Yeni rejime karşı muhalefet çok şiddetli oldu; muhalefet önderi Anneessens (eski meslek örgütleri başkanı) 1719'da idam edildi. Huzur yeniden sağlandı ve Brüksel XVIII. yy.ın ikinci yarısında güzelleştirildi. Ama Habsburgların bürokrasiyi merkezîleştirme siyasetinden memnun olmayan Brükselliler Paris devrimini haber alınca, 1789 kasımında Avusturyalılara karşı ayaklandılar ve «Birleşik Belçika eyaletleri»nin bağımsızlığını ilân ettiler. Avusturyalıların yeniden işgal ettikleri Brüksel (aralık 1790), Dumouriez'in orduları tarafından alındı (kasım 1792). 1793 Martında boşaltıldı ve Fleurus'tan sonra (1794 temmuzu sonu) yeniden fransızlara geçti. Fransızlar Brüksel'i, Dyle idare bölgesinin merkezi yaptılar (1794-1814). Brüksel 1815'te Felemenk krallığına katıldı ve La Haye'in yanısıra hükümdarın iki yılda bir yerleştiği merkez oldu. Ama 25 ağustos 1830'da Paris devrimi haber alınınca bir ayaklanma patlak verdi; bu ayaklanma Belçika krallığının bağımsızlığı ilânıyle sonuçlandı. Brüksel, krallığın başkenti oldu ve kral Leopold I, 21 temmuz 1831'de şehre yerleşti.

20 Ağustos 1914'ten 18 kasım 1918'e ve 17 mayıs 1940'tan 3 eylül 1944'e kadar iki defa alman işgaline uğrayan Brüksel, bombardımanlardan zarar görmesine rağmen, yeniden önemli bir iktisadî merkez oldu. 42 Milyon kişinin gezdiği Dünya sergisi (nisan-ekim 1958) zenginliğine tanıklık eder. 1958 Dünya sergisinden beri çevrede yeni mahalleler kuruldu; şehrin büyük bir bölümü yerleşmektedir. Laeken parkındaki «Atomium», atom çağının bir sembolüdür: 102 m yükseklikte madenî bir yapıdır, alüminyumla kaplı 9 çelik küreden meydana gelir.

Avrupa İktisadî komisyonu merkezinin Brüksel'de olması ve S.H.A.P.E. merkezinin 1967'den beri şehrin yakınına taşınması Belçika başkentinin ileride Avrupa'ya baş-

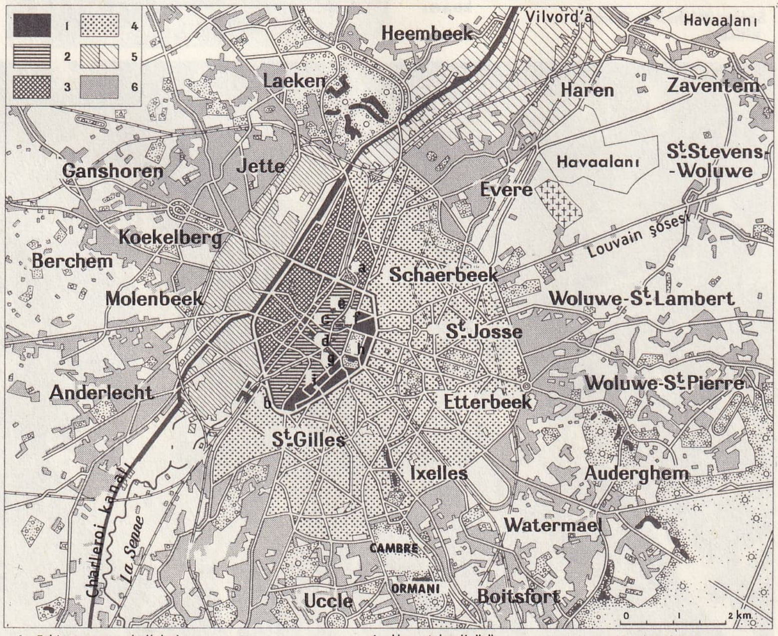

BRÜKSEL şehri ve civarı

1. Eski oturma mahalleleri (şimdi idarî merkez)
2. Ticaret ve işmerkezi
3. Eski sanayi mahallesi
4. XIX. yy.ın oturma mahallesi
5. Sanayi sahası (a, inşa edilmiş, b, inşa edilmemiş)
6. İkamet banliyösü

a. Kuzey garı
b. Güney garı
c. Borsa
d. Belediye sarayı
e. Devlet tiyatrosu
f. Ste. Gudule katedrali
g. Müze
h. Krallık sarayı
i. Adalet sarayı

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

kent olacağı umudunu uyandırdı. 1963'te eski Brüksel idare çevresi (Brabant ili), üç yeni idare çevresine bölündü: *Başkent Brüksel* (1 076 900 nüf.), *Brüksel çevre komünler* (52 600 nüf.), *Hal-Vilvorde* (394 000 nüf.).

● *G. Sanat.* Başlıca kamu yapıları *Grand-Place* çevresindedir. Grand-Place Avrupa'nın en değerli mimarî bütünlerindendir. Belediye sarayı meslek örgütleri yapılarının (XVII. yy. sonu) yanındadır; bu saray gotik üslûbun en parlak örneklerindendir; kulesi (89 m) Jan Van Ruysbroeck tarafından yapıldı (1449). Karşısındaki kral sarayında (eski ekmek hali idi, XIX. yy.da yeniden yapıldı), komün müzesi vardır. *Royal* alanı (XVIII. yy.da fransız mimarları Guimard ve Barré tarafından yapıldı) ile komşu alanlar yeni-klasik üslûpta, bütünlüğü ilgi çekici bir düzenleme meydana getirir. Komşu alanlarda kraliyet kitaplığı, Modern sanatlar müzesi (Lorraine dükü Charles'ın eski sarayı), Akademiler sarayı ve Park vardır. Saint-Michel-et-Gudule (1226-1665) manastırı dinî yapıların başlıcasıdır. Notre-Dame-de la-Chapelle kilisesi birbirinden farklı iki bölümden meydana gelir: biri sivri kemerli roma üslûbunda (XII. ve XIII. yy.dan kalma koro yeri ve çapraz sahın); öbürü gotik üslûpta (XV. yy.). Sahın sütunlarına büyük boyutlu havari heykelleri yaslanır; bunları Jérôme Duguesnoy, Lucas Fayd'herbe v.b. yapmıştır. Bir yan kilisede Pieter Bruegel'in mezar taşı vardır. Saint-Jean-Baptiste-au-Béguinage, flaman barok üslûbunun örnek tipidir (1657-1671). Belçika'nın en güzel bina cephesi bu kilisededir. Kraliyet güzel sanatlar müzeleri arasında, çeşitli müzeler yer alır: 1° Eski sanat müzesi (Van der Weyden, Memling, Matsys, Bruegel, Rubens, Jordaens v.b.); 2° Modern sanat müzesi (XIX.-XX. yy.); 3° Wiertz müzesi (1806-1865). Kraliyet sanat ve tarih müzelerinde (Cinquantenaire parkı) çok çeşitli koleksiyonlar vardır: tarihöncesi, Mısır, klasik eski çağ ve eski Felemenk'in sanat sanayii (mücevhercilik, fildişicilik, halıcılık v.b.) ürünleri. XIV. yy.dan kalma surun son kalıntısı (Hal kapısı) silâh ve zırh müzesi haline getirildi. Anderlecht kenar mahallesinde: Saint-Pierre kilisesi (XVI. yy.da tamamlandı, içinde Romalılardan kalma bir mezar mahzeni vardır); Erasmus'un 1515'ten kalma evi (ünlü hümanist burada birçok defa kaldı.). [M]

Brüksel antlaşması, savunma ittifakı; Fransa, Büyük Britanya ve Benelux ülkeleri arasında, 17 mart 1948'de Brüksel'de, elli yıl için imzalandı.

Batı Avrupa'nın askerî teşkilâtlanması çerçevesinde imzalanan Brüksel antlaşması bir savunma komitesi (bu komite üye ülkeler başbakanlarını bir araya getiriyordu), bir askerî sürekli komite (merkezi Londra'daydı) ve bir Batı Avrupa silâhlı kuvvetleri kurmay heyeti (1948'de Fontainebleau'da, Montgomery ve Le Lattre yönetiminde) kurdu. Brüksel antlaşması özü ve biçimiyle Kuzey Atlantik paktının gerçek öncüsüdür. Antlaşmanın kurumları 1950-1951'de NATO kurumlarıyle birleşti. Avrupa savunma ortaklığının başarısızlığından (ağustos 1954) sonra, Paris antlaşmalarının yarattığı Batı Avrupa birliğine temel olması için Brüksel antlaşması metinleri yeniden ele alındı. (L)

Brüksel danteli, özel bir keten iplik ve iğneyle yapılan dantel. Alençon danteline benzer, fakat daha ince, düz ve hafif desenlidir. Pamuk iplikle yapılan süsler sonradan birçok zigzaglarla dantele eklenir. (L)

Brüksel kanalı, Belçika'da sefere elverişli su yolu, Brükseli Rupel'e bağlar; 28 km. Gabarisi büyük (2 000 ton) bir yoldur; yıllık trafiği 7 milyon tona yaklaşır. (L)

Brüksel konferansı, «kölecilik aleyhtarı» konferans (1889). Belçika kralı Léopold II'nin önderliğinde toplandı. Amerika Birleşik devletleri ile Osmanlı imparatorluğu da dahil 16 devlet katıldı. 2 Temmuz 1890 antlaşmasıyle sonuçlandı. Bu antlaşma Berlin antlaşmasını (1885) tamamladı; zenci ticaretinin önlenmesi, sömürgelerde yerli haklarının genişletilmesi, sömürgelere ateşli silâhların ithalinin yasaklanması gibi kurallar getirdi. Konferans, önceki teşebbüslerden daha etkili oldu ve zenci ticaretinin ortadan kalkmasını sağladı. (ML)

Brüksel konferansı, «yuvarlak masa» konferansı da denir, toplantı, 20 ocak 1960'ta başladı, 19 şubatta bir uzlaşmayle sona erdi; bu uzlaşmayle, Kongo'ya 30 haziran 1960'ta bağımsızlık verilmesi kararlaştırıldı. Konferansta bir tarafı, belçikalı 3 bakan ve 10 milletvekili, öbür tarafı aralarında J. Kasavubu ve L. Lumumba da bulan 40 afrikalı temsil ediyordu. (L)

BRÜLAJ (fr. *brûlage*). Berberlik. Kesimden sonra saç uçlarını hafifçe yakma işlemi. (İngilizce *singeing* deyimi de kullanılır.) [L]

BRÜLÖR i. (fr. *brûleur*). Dy. Fuelle çalışan buharlı lokomotiflerde, sıkıştırılmış hava veya buhar yardımıyle fuele hız veren ve yayınma durumuna getirerek yanmasını sağlayan tertibat.

— Oto. Eskiden, patlamalı motorlardaki gaz karışımının akkor hale gelmesiyle ve kızıl dereceye getirilmiş bir platin boru yardımıyle ateşleme yapan cihaz.

— Tekst. İplikleri aleve tutmağa yarayan alazlama makinesinin bir gaz bekinden meydana gelen kısmı.

— Termik. Yanıcı bir maddeyle (toz veya akaryakıt), yakıcı bir maddeyi (hava, oksijen) bir araya getirip, çıkış kısmında yanmayı sağlayan cihaz: *brülör genellikle, yanıcı ve yakıcı maddeyi iyice birbirine karıştıracak ve bu maddelerin oranlarını, debisini, ayrıca alevin biçimini ayarlıyacak şekilde hazırlanmıştır.* || *Birleşik* veya *Karma brülör*, petrol rafinerilerindeki kazan veya fırınlarda kullanılan, hem gaz, hem fuel-oil ile beslenebilen brülör. || *Kontrol brülörü* veya *kontrol beki*, havagazının kalitesini yaklaşık olarak tayin etmeye yarayan cihaz.

— ANSİKL. Termik. En basit *brülör*'ler yalnız yakıtı (yanıcı maddeyi) -genellikle debisini ve çıkış hızını ayarlıyarak- açık havaya veya bir ocağa verir, burada yakıcı hava ile yakıtın temas şartlarını belirleyen, sıvı tabakasının biçimi ile çıkan gazın hızı ve biçimidir. Yağ yakıtlı bazı küçük brülörler ve aydınlatma gazı veya asetilen için kullanılan akkor alevli bekler (kelebek bek) bu tiptedir.

Brülörlerin çoğu, hem yanıcı hem yakıcı maddeyi bir arada verir; bunlar gerek cihazın içinde, gerek çıkışta bu maddelerin iyice karışmasını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bazen yakıt yanması için gerekli havayle brülörün içinde karışır. Toz haline getirilmiş bir katı yakıt veya çok küçük damlacıklar halinde püskürtülen bir akaryakıtı vermek için genellikle bu ilk hava temasına *(birincil hava)* baş vurulur. İşlemin geri kalan kısmı, ayrı delikler tarafından brülörün çıkış kısmında tamamlanır; bazen de, yanmadan kalan yakıt, yanma odasının öteki noktalarında yakılır *(ikincil hava, üçüncül hava).*

Gaz yakıt brülörleri. Gaz yakıt brülörleri, kullanma alanlarına ve yakılacak gazların cinsine göre çeşitlere ayrılır. Kullanma alanları çok değişik ve çeşitlidir: aydınlatma, mutfak âletleri, ev ısıtma cihazları, fırınlar, sanayi ocakları. Tabiî gazlar ve damıtma gazlarının ısı değeri yüksektir, bileşimlerinde genellikle büyük oranda ayrışabilir hidrokarbürler bulunur. Eğer bu gazlar, kendilerini yakacak olan havayle daha önceden karışmış değillerse, hidrokarbürler brülörün çıkış kısmında ayrışır ve hava temasıyle yanan karbon tanecikleri parlak bir alev (beyaz alev) verir. Kelebek beklerde ve asetilen lambalarının yaygın tiplerinde durum böyledir. Buna karşılık, hava ile gaz brülörün içinde iyice birbirine karıştırılırsa, parlaklığı az, ısısı çok yüksek bir alev elde edilir; en yüksek sıcaklığa, mümkün olduğu kadar az hava vermek suretiyle tam bir yanma sağlandığı zaman ulaşılır. Böyle bir alevle, belli kısımlarda çok yüksek bir sıcaklık elde edilir ve özellikle laboratuvar işlemlerinde kullanılır. Bu alev aynı zamanda, yayma gücü yüksek maddelerden yapılmış lamba gömleklerini akkor hale getirmeğe yarar (Auer beki).

Önceden karışımlı beklerin, en basit ve en yaygın tipi *Bunsen brülörüdür* (Bunsen beki). A'dan gelen yanıcı gaz, bir halka yardımıyle tamamen veya kısmen tıkanabilecek şekilde ayarlı O deliklerinden giren yanma havasını içeri çeker ve gazla hava C ile B arasında birbirine karışır. Gaz akımının hızı ne çok fazla, ne de çok azsa, yakıtın hepsi B'de tutuşur ve alev burada sabit kalır. Eğer hız çok düşükse, alev bekin içerisinde meydana gelir; hız çok fazla olursa, gaz yanmaya fırsat bulamayacak kadar hızlı dolaştığı için, alev de bir müddet sonra söner. Çok sıcak ve kararlı bir alev elde etmek için, brülör çeşitli düzenlerle geliştirilir: Meker bekinde, bekin uç kısmı bölmelere ayrılmıştır. Sanayi şalumoları (üfleçler), özellikle ucu veya «mızrağı», çok yüksek sıcaklıkta, küçük hacimli bir alev veren brülörlerdir: bunun için, ısı değeri çok yüksek gazlardan yararlanılır ve yakıcı madde olarak oksijen kullanılır: yanıcı ve yakıcı maddeler basınç altında tutulur.

Ev âletleri (mutfak, ısıtma) veya sanayi cihazlarının çoğunda brülörler, çok sayıda küçük alev veren birkaç sıra bekten meydana gelmiştir. Böylece havayle temas yüzeyini oldukça genişletmek ve büyük hacimli bir aleve ihtiyaç kalmadan, ısıtmayı büyük bir alana yaymak mümkün olur. Burada genellikle, hava ile gazın ancak bir kısmı önceden karışır. Büyük boyutlu brülörler ise, buharlı kazanların ocaklarında veya öteki sanayi cihazlarında kullanılır. Bu brülörlerde, duruma göre, (ısı değeri yüksek) zengin veya fakir gazlar, tabiî gazlar veya gazojenlerden elde edilmiş veya sanayi işlemleri sırasında açığa çıkmış (yüksek fırın gazı) sunî gazlar yakıt olarak kullanılır. Fakir gazlarla, hava ve gazı önceden ısıtmak mümkün olduğu için, oldukça yüksek bir sıcaklık elde edilebilir. Büyük metalürji fırınlarında gaz ve hava, fırının duvarlarına açılmış kanallardan gelir; yanıcı ve yakıcı maddelerin aynı yönden gelmesiyle, brülörün görevini kanallar yapar. Gazların yanmasında izlenen özel bir usul de, *yüzey yanması*'dır. Bu usulde, hava ve gaz karışımı, gaz borusunu tıkayan sünger gibi gözenekli topraktan yapılmış bir diyafram içinde tutuşturulur.

Sıvı yakıt (akaryakıt) brülörleri. Bu brülörlerde yakıt olarak, özellikle petrol yağları kullanılır. Petrol yağları da, çok yaygın, ancak yanlış bir terimle *mazot* adı altında toplanır ve gittikçe azalan yapışkanlıklarına göre sırayle *ağır, hafif ve âdi fuel oil* olarak sınıflandırılır. Ağır yağlar, sanayi fırınlarının ve kazanlarının ocaklarında çok kullanılır; hafif yağlar ise ev ocak-

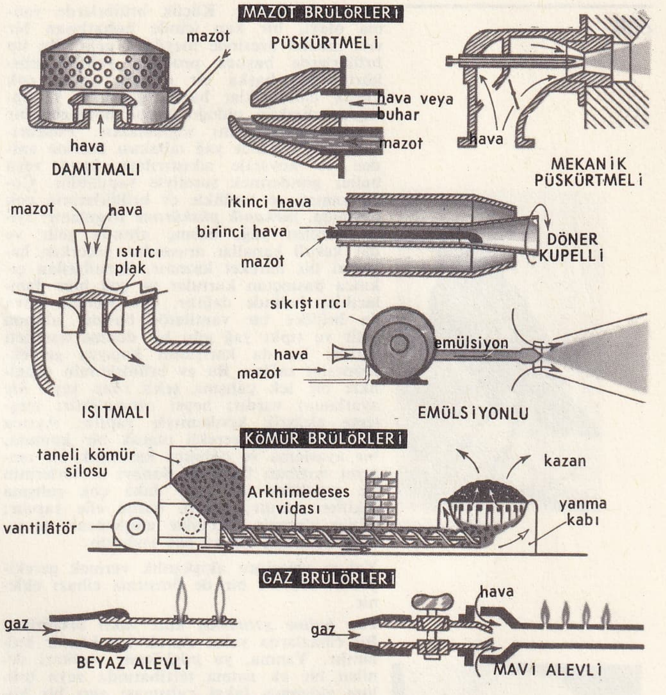

mazot brülörleri

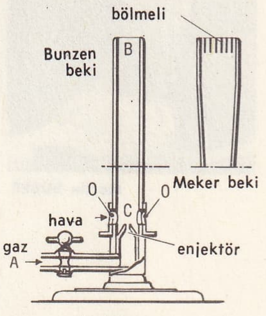

brülör

Heinrich BRÜNİNG

Foto. W.-W. (LAROUSSE)

bubalornis

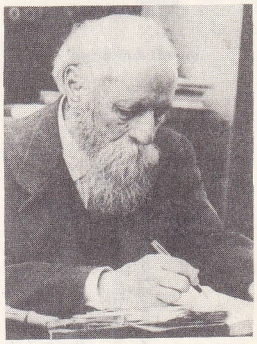

Martin BUBER

larında kullanılır. Küçük brülörlerde yanma olayı, bir kap içinde buharlaşan bir sıvı tabaka üzerinde meydana gelir. Bu tip brülörlerde başlıca problem yakıtın püskürtülmesi, başka bir deyişle, yakıtı çok küçük damlacıklar haline getirmek ve havayle mümkün olduğu kadar homogen bir şekilde karışmasını sağlamaktır. Püskürtme, brülör içinde yağ tabakası üzerine anîden ve kuvvetle sıkıştırılmış hava veya buhar göndermek suretiyle yapılabilir. Çoğu zaman ve özellikle ev brülörlerinin pek çoğunda, *mekanik püskürtme* uygulanır: iyice süzülen yağ, basınç altında gelir ve dar kesitli kanallar arasından geçerken helezonî bir hareket kazanır, kanallardan çıkınca basınçtan kurtulur ve çok ince damlacıklar halinde dağılır. Öte yandan hava da brülöre bir vantilatör basıncı altında gelir ve tıpkı yağ gibi bir dönme hareketi verilir; bu da karışımın kolayca gerçekleşmesini sağlar. Bu ev brülörlerinin genellikle bir tek çalışma şekli *(hep* veya *hiç* ayarlama) vardır; hepsi otomatiktir; ateşleme elektrik kıvılcımıyle yapılır; Ayrıca bu brülörlerde gerekli olarak bir komuta, bir ayarlama ve oldukça karmaşık bir emniyet tertibatı bulunur. Sanayi brülörlerinin ise genellikle iki veya daha çok çalışma şekilleri vardır; idaresi bazen elle yapılır; bütün idarenin, özellikle ateşlemenin tamamen otomatik olması pek enderdir.

Yakıta yeterince akışkanlık vermek gerekiyorsa, brülöre bir de önısıtma cihazı eklenir.

Toz haline getirilmiş katı yakıt brülörleri. Bu cihazlarda yakıt olarak toz kömür kullanılır. Yanma, ya *püskürtme merkezi* denilen bir ek ısıtma tertibatında veya brülöre eklenmiş fakat çalışması ayrı bir kömür kırma tertibatında olur. Toz kömür genellikle, kendisini brülöre taşıyan birincil hava içinde dağılmış haldedir. Öte yandan ikincil hava da brülöre gelir. Bu iki havanın aynı yönden gelince, ocağın ısısıyle tutuşan bir karışım ortaya çıkar (ilk ateşleme, yağ veya gaz yakıtlı bir brülör aracılığıyle sağlanır). Alevin biçimi, havanın geliş yönüne bağlıdır; alevin ve yanma odasının biçimi de zorunlu olarak birbiriyle ilişkilidir.

Toz halinde katı yakıtla ısıtma, küçük hatta orta çapta ocakların ısıtılmasında pek kullanılmaz; buna karşılık, çok büyük ocaklarda, özellikle modern elektrik santrallarının ocaklarında en çok uygulanan ısıtma sistemi budur. (L)

BRÜNHİLD, alman efsanesi Nibelungen'de adı geçen kahramanlardan biri. Wotan'ın gözde kızı. (L)

BRÜNİG, İsviçre Alplerinde boğaz, Aar nehri vâdisini Dört-Kanton gölü bölgesine bağlar; 1 011 m. Yazlık yer ve kış sporları merkezi. (L)

BRÜNİNG (Heinrich), alman siyaset adamı (Münster 1885-A.B.D. 1961). Westfalen'li bir köylü ailesinden misyoner bir papazın kardeşi; önce hukuk, sonra felsefe ve tarih okudu. Malî konularda uzman oldu. 1924'te Reichstag'a seçildi; nasyonal sosyalizme muhalif partilerin kapatıldığı 1933 yılına kadar devamlı olarak seçimleri kazandı. 1929'da Katolik Merkez partisinin parlemento lideri, 1930'dan 1932'ye kadar da başbakan oldu. İktisadî krize rağmen, günün ihtiyaçlarına uymaz bulduğu sosyalizmi iktidardan ayırmak için, parlamenter demokrasiyi güdümlü demokrasiye çevirmeğe çalıştı. Bu amaçla temmuz 1930'da Reichstag'ı dağıttı, fakat yeni seçimlerde parlamentoya 107 nazi milletvekilinin girmesi Hitler'e iktidar yolunu açtı. Bu durumda Brüning ayakta durabilmek için sosyal demokratlara dayanmak zorunda kaldı. 1932'de Hitler'in iktidara gelmesini önlemek üzere Hindenburg'un yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilmesi için çalıştı; fakat 31 mayısta, askerî birlikler kurulmasına karşı geldiğinden, Hindenburg tarafından görevinden uzaklaştırıldı ve bu Weimar cumhuriyetinin sonu oldu. 1933'te sürüldü. Baltimore Katolik üniversitesinde profesör oldu, 1952'de Almanya'ya tekrar geldi. (L)

BRÜSİN i. Kargabüken'den elde edilen alkaloid: dimetoksistriknin. Strikninle aynı nitelikleri taşır, fakat ondan daha az zehirlidir.

BRÜT sıf. (fr. *brut*). Kabı ile darası çıkarılmadan tartılan [ağırlık]. || Kesintisi yapılmamış [para, aylık].

— Denizc. *Brüt Register Ton (BRT)*, makineler, teçhizat, tertibat, yakıt ve mürettebat yerleri dahil olmak üzere ticaret gemilerinin toplam hacmi. (1 BRT = 100 kademküp = 2,83 metreküp.)

— Mad. oc. Maden ocağından çıkarılan ürünün, az veya çok yabancı maddeyle karışık hâli: *Brüt maden filizi.*

— Muhasebe. *Brüt kâr.* Bk. KÂR.

— Petr. Maden yatağından çıkarılan tabiî petrol ürünleri, karşıt anlamı tasfiye edilmiş ürünler.

— Tic. *Brüt ağırlık*, bir kolinin (mal ve ambalajla) ağırlığı, bir arabanın yüklü haldeki ağırlığı, karşıt anlamı net ağırlık (sadece malın ağırlığı). [LM]

BRY (Thierry DE) [veya **BRİE**], flaman gravürcü ve kuyumcu (Liège 1528 -ay.y 1859). Önce Strasbourg'da (1560), sonra da Frankfurt'da (1570) yerleşti; — Oğlu JAN-THEODOR, kuyumcu ve süslemeci, büyük etki yapan örnek derlemeleri bıraktı. (L)

BRYA i. Küçük boylu bitki. Anayurdu Amerika'dır. İki türünden *(Brya ebenus* ve *B. buxifolia)* müzik âletleri ve fırça yapımında kullanılan *cocuswood* adlı bir kereste elde edilir. (Leguminosa takımından.) [L]

BRYAKSİS, yunan heykeltıraşı (M.Ö. IV. yy. ikinci yarısı). Halikarnassos mezar anıtının kuzey kısmında çalıştı; Atina'da imzalı bir kaidesi bulundu. Birçok yapıtlar bıraktı. Bunlardan bir tanesi İskenderiye'deki büyük *Serapis* heykelidir. (L)

BRYALES çoğl. i. Uzun saplı karayosunu takımı. Kapsül ekseninin çevresi sporkesesidir. Kapsülün tepesindeyse bir kapakcık bulunur. (L)

BRYAN (William Jennings), amerikalı devlet adamı (Salem, İllinois 1860- Dayton, Tennessee 1925). Jaksonville'de, sonra Lincoln'da avukat, gelir üzerinden tek bir vergi teklif etmekle büyük bir ün kazandı. 1890'da Kongre üyeliğine seçildi. 1896, 1900 ve 1908'de A.B.D. başkanlığı için üç defa demokratların adayı oldu. İkisinde Mc Kinley'e ve üçüncüsünde Taft'a yenildi. 1912'de W. Wilson'un başarısında büyük payı oldu. Dışişleri bakanlığına getirildi, barışsever ve tarafsız olduğundan, 8 haziran 1915'te Lusitania yolcu gemisi konusunda Başkanın ikinci protesto notasını göndermesinden sonra istifa etti. Birinci Dünya savaşından sonra içki yasağı ve kadınların seçme ve seçilme hakkı gibi kanunların çıkarılmasında büyük payı oldu. (L)

BRYANSK, S.S.C.B.'de şehir, Kara Topraklar bölgesinin batısında, Desna kıyısında; 206 000 nüf. Besin maddeleri sanayii. Dericilik. Metalürji. Komşu *Bejitsa* şehrinde önemli demiryolu malzemesi fabrikası.

● *Tar.* XIII. ve XIV. yy.da bağımsız bir prensliğin başkenti olan Bryansk, 1356'da Litvanya tarafından işgal edildi, 1503'te Rusya'ya katıldı. İkinci Dünya savaşında, alman Bock ordular grubunun Moskova yönündeki genel saldırısı sırasında şehir, 18 ekim 1941'de Guderian'ın zırhlı birlikleri tarafından tahrip edildi. Almanların 17 ağustos 1943'te boşalttığı şehre Kızılordu girdi. [L]

BRYANT (William Cullen), amerikalı yazar (Cummington, Massachusetts 1794-New York 1878). 1825'te gazetecilik yapmak için avukatlığı bıraktı ve 1828'den ölümüne kadar *Evening Post* gazetesinin başyazarlığını yaptı. Birçok şiir kitabı yayımladı; *Thanatosis* (ölüm ve ötesine dair düşünceler) [1817], *Poems* (Şiirler) [1821], *A. Forest Hymn* (Orman İlâhisi) [1824-1825], *Fountain and Other Poems* (Kaynak ve Diğer Şiirler) [1844], *The Flood of Years* (Yılların Seli) [1876]. Hikâyeler, siyasî yazılar yanında *Letters of a Traveller* (Bir Gezginin Mektupları) [1850] gibi gezi notları da bıraktı. İlk büyük amerikan ozanlarından olan Bryant, mısralarının güçlü ve lirik bir ilhamla yazılmış olmalarından çok taşıdıkları ciddiyet havası ile ahlâk ve dinî nitelikler yönünden ilgi çekicidir. (ML)

BRYCE (James BYRCE, I. vikont), ingiliz devlet adamı ve hukukçu (Belfast 1838 - Sidmouth 1922). Yabancı ülkelere yaptığı sayısız geziler sebebiyle milletlerarası meseleleri çok iyi bilirdi; liberal partinin üyesi oldu ve 1886'dan 1907'e kadar birçok bakanlıklarda bulundu. Gelenekçi liberallerin barışçı görüşlerini destekledi. Washington büyükelçisi oldu (1907-1913), iki memleket arasında, özellikle Kanada dolayısıyle askıda kalmış birçok meseleyi çözümledi. Özellikle, Güney Amerika'da 1910'da yaptığı araştırma ile ün yaptı. Bryce yazılarında Güney Amerika'da iki çeşit devlet bulunduğunu ileri sürdü: Parlamenter kuruluşları bir gösterişten ibaret olan ve iktidarın en güçlüye ait bulunduğu devletler (Peru, Ekvador v.b.), bir orta sınıfın devlete kararlılık verdiği ülkeler (Arjantin, Brezilya, Şili). [L]

BRYDGES (sir Samuel Egerton), ingiliz bilgini (Wootton, Kent 1762-Cenevre 1837). Yazdığı şiirleri unutuldu; buna karşılık Elizabeth devrinin nadir eserlerini yayımlamış olması büyük bir katkıdır. 1812'de parlamento üyesi oldu. 1818'de İsviçre'ye çekildi, 1834'te hayat hikâyesini yayımladı. (L)

BRYENNİOS, Bizans'da geniş topraklar sahibi büyük soylu aile. En ünlü mensupları: NİKEPHOROS, bizanslı general, 1075'te Bulgaristan dükü oldu, 1077'de kendini imparator ilân etti, fakat mağlup oldu, rakibi Nikephoros Botanyates tarafından esir ve kör edildi (1078). — NİKEPHOROS, asker ve tarihçi (Orestias 1062-Bizans 1137), öncekinin oğlu. İmparator Aleksios I'in kızı Anna Komnenos ile evlendi ve caesar unvanını aldı. Godefroi de Bouillon ile savaştı (1097), Aleksios ile Antakya'lı Baudouin arasında barış aracılığı yaptı (1108). Karısına ve kayınvaldesi Eirene'ye rağmen kanunî vâris İoannes'i tahttan indirmeyi reddetti. 1057'den 1081'e kadar Bizans tarihini yazdı. (L)

BRYGOS, atinalı çömlekçi (yaklş. M.Ö. 500'e doğr.). Attike keramikçiliğinin en büyük ustalarından biri (imzalı dokuz eseri vardır). Yanında çalışan ressamların en ustası Brygos'un yaptığı kupaları ve vazoları kırmızı figürlerle süsledi. (L)

BRYSON, eski yunan filozofu (M.Ö.V.yy.), Pythagoras'ın öğrencisi. *Oikonomikos* (İktisat) adlı bir eserin yazarıdır. — M.Ö. IV.-yy.da yaşamış ve *Akhaia'lı Bryson* denen Yunan filozofu. Kinizm okuluna bağlı, muhtemelen Diogenes'in öğrencisi ve Krates'in hocası.

— M.Ö. IV.yy.da yaşamış olan ve *Herakleialı Bryson* denen eski Yunan filozofu. Sokrates'in veya Megaralı Eukleides'in öğrencisi. Şüphecilerin başı olan Pyrrhon'a Megara diyalektiğini öğretti. (L)

BRYUM i. (lat. karayosunu). Karayosunları sınıfının örnek bitkisi. (L)

BRZEG, Polonya'da şehir (Opole voyvodalığı). Brzeg Odra ırmağı kıyısındadır. 18 000 nüf. Besin sanayii. Hafif metalürji. XIII. yy. dan anıtlar.

— Tar. Brzeg 1250'de şehir derecesine yükseltildi, ama komşu bölge 1670'e kadar kendi dükleri tarafından yönetildi. 1675'te imparator Bohemya kralı unvanı gereğince şehri ve bölgeyi kendi toprakları arasına kattı. 1428'de çek reformcusu Jan Hus taraftarları şehri yaktılar. Brzeg, Silezya ile birlikte 1742'de Prusya tarafından ilhak edildi. (L)

BRZEZİNKA, esk. alm. **Birkenau,** Polonya'da bölge, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı), Auschwitz'in 3 km güneybatısında. Maden kömürü işletmeciliği. Almanlar burada Auschwitz kampına ek olarak büyük bir toplama kampı (Auschwitz II) kurdular. Bu kampın kurulmasının amacı yahudileri (erkek, kadın, çocuk) büyük gaz odalarında (kampa varır varmaz yapılan seçmeden sonra) yok etmekti. Gaz odaları beş ölü yakma fırınına her gün binlerce ceset veriyordu. Bu kampta üç milyon kişi öldürüldü. Polonya hükûmeti kamp barakalarının büyük kısmını muhafaza etti. (L)

BRZOZOW, Polonya'da (Rzeszow voyvo-

Foto. Keystone (LAROUSSE)

dalığı) şehir, Beskid'lerde, yüksek Wislok ve San vâdileri arasında; 4 000 nüf. Petrol işletme merkezi. (L)

B.T.U., *British Thermal Unit,* ingiliz sisteminde ısı birimi. Pound'ın (librenin) kütlesine eşit bir su kütlesinin sıcaklığını, ısıtma işlemi 39,2° F'de yapıldığında, 1° F yükseltmek için gerekli ısıdır. Bu 1 055, 06 joule, yani yaklaşık 252 kalori-gram'ın karşılığıdır. (L)

BU sıf. Hem yer ve zaman bakımından, hem de söz dizisinde en yakın olanı belirten işaret kelimesi: *Bu adam. Bu ağaç. Bu ürküntü belki de, Avrupa mânâsında bir siyasî demokrasinin bir an evvel Türkiye'de de kurulması arzusuna dayanıyordu* (Ş.S. Aydemir). ‖ Zam. En yakın olanın yerini tutar: *Bunlardan biri, Mersin Mebusu bulunan Miralay Selâhattin Beydir* (Atatürk). — ÇEŞ. DEY. *Bu ağza kayık yanaştıramam,* hiç bir şeyi umursamadığını anlatmak için kullanılan söz. ‖ *Bu abdestle daha çok namaz kılar.* (Bk. ABDEST.) ‖ *Bu cümleden olarak.* (Bk. CÜMLE.) ‖ *Bu defa,* bu sefer, şimdi. ‖ *Bu itibarla,* bundan dolayı. ‖ *Bu kabilden,* aynı sınıftan, aynı türden: *Yukarıdaki tahrirat kelimesi bu kabilden olduğu gibi, ahlâk, talebe, edebiyat, yârân, evlât gibi birçok tabirler bu kadroya dahildir* (Ziya Gökalp). ‖ *Bu münasebetle,* sırası gelmişken: *Bu münasebetle şunu söylemek isterim ki..* ‖ *Bu suretle,* böylelikle. ‖ *Bu takdirde,* eğer böyle olursa. ‖ *Bu yakınlarda,* oldukça, yakın bir zamanda. ‖ *Şu bu,* öte beri, öteki beriki.

— Dil. bil. *Bu* kelimesinin çekimi sırasında ve çoğul şeklinde araya bir *n* sesi gelir: *Bunda, bunlar* gibi. Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde *bular* şekline de rastlanırdı. Bazı Türk şivelerinde çekim sırasında kelime başındaki *b* sesi *m*'ye dönüşür: *Bunun*> *munun, buna*> *muna* gibi.

◆ **Buna.** «Bu» işaret zamirinin datif hali: *Buna Osmanlıca adı veriliyordu* (Ziya Gökalp).

— ÇEŞ. DEY. *Buna binaen (mebni),* bir şeye dayanarak. ‖ *Buna değdi (idi), buna değmedi (idi) diyerek,* seçerken önce beğenmeyip bıraktıklarını da sonra birer birer almak. ‖ *Buna mukabil,* karşılık olarak.

◆ **Bunca.** «Bu» işaret zamirinin ekvatif hali; epey, çok: *Bana bunca yıl sabır verdi* (F.H. Dağlarca). ‖ Bu kadar: *Değer miydi yoksa bunca bekleme* (B. Necatigil).

◆ **Bunda.** «Bu» işaret zamirinin lokatif hali: *Bunda şüphe mi vardı?* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Esk.* Burada.

— DEY. *Bunda bir iş var,* bilinmeyen ve anlaşılması gereken bir sebep bulunduğunu anlatır.

◆ **Bundan.** «Bu» işaret zamirinin ablatif hali: *Mesrurenin bütün tadı benim için bundan ibaret kalmıştı* (R.N. Güntekin). ‖ *Esk.* Buradan.

— ÇEŞ. DEY. *Bundan akdem,* daha önce. ‖ *Bundan başka,* ayrı olarak. ‖ *Bundan sonra (böyle),* bir şeyden sonra: *Hasan'a bundan sonra göreceğiniz facialarin bir küçük başlangıcı gibi bakıyordum* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Hattâ bundan sonrası için düşünülen şeyleri, hepsini unutmak lâzım geliyordu* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ *Bundan iyisi can sağlığı,* bundan daha iyisi olamaz. ‖ *Bundan dolayı (ötürü, nâşi),* onun için. ‖ *Şundan bundan,* öteden beriden, çeşitli şeylerden.

◆ **Bunun.** «Bu» işaret zamirinin genitif hali: *Bilmem ama, bunun da sonu odur* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Bunun burası,* senin anlayacağın: *Bunun burası kendi işim. Bununla birlikte (beraber),* böyle olduğuna bakmayarak. (M)

BU i. (ar. *ebū*'dan, *bū*). Baba: *Bubekr* <Ebubekir. (M)

BÛ veya **BÛY** i. (fars. *bū, būy*). *Esk.* Koku: *Lâlede, sümbülde evvel reng übûlar var idi* (Ziya Paşa). ‖ *Mec.* Umut.

— ÇEŞ. DEY. *Bû-fürûş,* koku satan. ‖ *Bûy-i ümid,* (ümit kokusu) ümit belirtisi. ‖ *Bûy-i vefa,* (vefa kokusu) karşılıklı vefa bulmak umudu. ‖ *Amber-bû,* amber kokulu. (M)

BUACHALLA (Domhnall Ua), irlandalı siyaset adamı (1886). 1916'daki Paskalya ayaklanmasına katıldı, İngiliz hükûmeti tarafından tutuklandı, sonra serbest bırakıldı. Sinn Fein partisinin üyesi olarak ingiliz avam kamarasına seçildi (1916), toplantılara katılmayı reddetti. Cumhuriyetçiydi, 1921 tarihli İngiliz-İrlanda antlaşmasına karşı koydu. İrlanda Temsilciler Meclisine *(Dail)* milletvekili seçildi (1919), 1923'e kadar çalışmalara katıldı; 1927'de cumhuriyetçi Fianna Fail partisinden tekrar milletvekili seçildi ve 1931'e kadar bu görevinde kaldı. Bağımsız İrlanda devletinin genel valisi oldu (1932-1937). [L]

BUAKE, Fildişi kıyısında komün, Abican-Nijer hattı üzerinde, Baule ülkesinde idare bölge ve çevresi merkezi; 43 524 nüf. Büyük yol kavşağı üzerinde ticaret merkezi. Ruh hastalıkları hastahanesi. Tekstil sanayii (iplik ve dokuma); çırçır tesisleri; pamuk ve dokumacılık araştırma kurumu. Tuğla fabrikaları. Orman işletmeleri. — *Buake çevresi,* 367 990 nüf. (L)

BUA'LAR, Çat'da müslümanlaşmış zenci halk. (L)

BU AMAMA (Muhammed bin Arbi, Hacı), Avlad Sidi Şeyh kabilesi murabıtı (Figig 1840-öl. 1908). 1881'de Güney Oran'daki bütün göçebe kabileleri isyana kışkırttı. İsyanın bastırılmasından sonra Tuat'a, sonra da Figig'e yerleşti ve Güney Oran'daki karışıklıklara katıldı. Emrindeki kuvvetler, 1905'te Fas'ta sultana karşı ayaklanan Mogi Bu Hamara'ya yardım etti. (L)

BUAR, Orta Afrika cumhuriyetinde şehir. *Buar-Babua bölgesinin* merkezi, Yade kütlesinde; 16 100 nüf. Ticaret merkezi. Çırçır tesisleri. Kahve işletmeleri. Elmas madenleri. — *Buar-Babua bölgesi,* 76 400 nüf. (L)

BUARFA, Doğu Fas'ta (Ujda ili) şehir. Tigri Şott'u ile Tamlelt ovası arasında, Ujda-Kolomb-Beşar demiryolu üzerinde; 17 700 nüf. Ticarî merkez. Önemli maden (mangan) işletmesi. (L)

BUAT i. (fr. *boîte).* Elektr. Elektrik akımı devrelerinde birleştirme yapmak veya akımı bir veya daha fazla kollara ayırmak için kullanılan araç. ‖ *Yeraltı buatları,* içleri yalıtkan bir madde ile dolu, dökme demirden yapılmış su geçirmez buat. Genellikle yol seviyesinden 0,80 ve 1,30 m derinliğe yerleştirilir; bulundukları yeri göstermek için de yol seviyesinden 20 sm derine galvanizli bir ızgara konur. ‖ *Havaî buat,* telefon tellerinin bağlanmasında, dışardan akım almak için kullanılan buat. ‖ *Üfleme buatı,* yüksek gerilimli akımların kesim noktalarında meydana gelen elektrik yayını üflemede kullanılan buat. Bu elektrik yayını söndürmek için basınçlı hava veya su buharı gönderilir. (L)

BUBALORNİS i. (yun. *bubalos,* manda ve *ornis,* kuş). Güneydoğu Afrika'da yaşayan siyah tüylü büyük mimarkuşu. İrice, toplu yuvalar yapar. Bazen yuvasını bir yırtıcı kuşun yuvasının yanına kurar. (L)

BUBAS i. (yun. *bubalos,* manda). Siyah renkli gübre böceği; göğüskalkanı yoktur; erkeğinin başında iki boynuzcuk bulunur. *(Fubas bison* ve *bubalus* Güney Avrupa'da yaşar. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

BUBASTİS Esk. coğ. Mısır Deltası'nda şehir (Mısır dilinde *Pubastit* [«Bastet'in evi»], şehre adını veren tanrıça Bastet'den). Tarihöncesinden beri önemli bir şehirdi. Hyksos'ların başkentlerinden biri oldu. Mısır hanedanlarının XXII.'si olan Bubastis hanedanı bu şehirden çıktı. Bu hanedanın kralları, şehri süslediler. Şehrin dinî bayramları ünlüydü. Naukratis ve daha sonra İskenderiye, ticareti deltanın batı dalına çevrilince şehir zenginliğini kaybetmeğe başladı. Bubastis, Bizans devrinde bir piskoposluktu, arap egemenliğinin ilk yüzyıllarında söndü. Kalıntıları *Tell-Basta* adını taşır. — *Bubastis Nômos*'u, eski Mısır'da eyalet, merkezi *Bubastis.* (L)

Bubastis kolu. Esk. coğ. Nil deltasının doğu kolu. (L)

BUBER (Martin), Avusturya asıllı israilli filozof (Viyana 1878-Kudüs 1965). Felsefe profesörü, Frankfurt üniversitesinde musevî dini ve ahlâkı üzerinde ders verdi (1923-1933). Sonra *Ich und Du* (Ben ve Sen) [1923] adlı eserinde her şeyden önce dünya ile ilgili bir insan anlayışına doğru yöneldi. 1938'de Filistin'e gitti, Kudüs üniversitesinde sosyal felsefe profesörü oldu (1938-1951). Mistik olduğu kadar temelinde hem gelenek bulunan, hem de din topluluklarındaki insanların kardeşçe ilişkileri üzerine kurulmuş sosyal bir esasa dayanan bir yahudilik anlayışı geliştirmeğe çalıştı, Hasidim'i inceledi. *Die Erzählungen der Chassidim* (Hasidim[ler] Hikâyeleri) [1947-1948]. Sosyal ilişkilerle ilgili felsefesini *Pfade in Utopia* (Ütopyanın Yolları) [1950] ve bu ilişkilerin XVIII. yy.daki tarihini *Gog und Magog* (Gog ve Magog) [1949] adlı eserlerinde ortaya koydu. (L)

BUBİNGA i. (Afrika dillerinden). Bir esans adı. Kökboyasıgillerden *guibourtia* bitkisinden elde edilir (Kamerun, Gabon). [Aynı bitkinin kırmızı renkli, hareli, oldukça zarif ve sert kerestesi kaplamacılıkta, fırça ve bıçak sapı yapımında kullanılır.] (L)

BUBİ tuzağı. Bk. TUZAK.

BUBNA-LİTTİTZ (Ferdinand, kont), Çek asıllı avusturya feldmareşali (Zamrsk 1768-Milano 1825). 1788 Avusturya-Osmanlı harbinde Türklere, 1793'ten 1813'e kadar da Fransızlara karşı savaştı ve Wagram savaşından sonra feldmareşalliğe yükseldi (1809). 1818'de Lombardia valisi oldu, 1821'de Piemonte'deki karışıklıkları bastırdı. (LM)

BUBON i. Biyol. Bk. HIYARCIK.

BUBU i. *Halk dili.* Bk. ÇAVUŞKUŞU.

BUBULEUS i. Böcek yiyen kuş. Tropik Asya ve Afrika'da görülen bu kuşun rengi beyaz ve soluk kırmızıdır. Evcil hayvanların asalaklarını yemek için sürülerle bir arada dolaşır, önüne çıkan böcekleri yemekten de geri kalmaz. (L)

BUCA, İzmir ili merkez ilçesinde bucak merkezi şehir; 38 979 nüf. İzmir şehrinin güneydoğusundadır. Aydın-İzmir demiryoluna Kızılçullu'dan ayrılan bir şube hattıyle bağlanır. Eskiden, İzmir'deki yabancı nüfusun dinlendiği bir sayfiye şehri idi. Şehrin sokakları düzenli bir şekilde yapılmıştır. İstasyon caddesi şehrin eksenini meydana getirir. Öteki caddeler buna ya paralel veya diktir. İzmir Eğitim enstitüsü de buradadır. — *Buca bucağı,* 41 616 nüf. ve 4 köy. (M)

BUCAK i. Kenar, köşe yer: *Türk cemaatleri harp uğrunda Asya'nın bucaklarından toplanırlardı* (A.H. Müftüoğlu). ‖ İlçenin bir müdür tarafından yönetilen idare bölümlerinden her biri, nahiye: *Yalova'nın Çınarcık bucağı.* ‖ *Esk.* Açı, zaviye.

— ÇEŞ. DEY. *Dört bucak,* her taraf: *Dört bucağa ateş düşmüş yanıyor.* (Yaşar Kemal). *Homer oldum, saz elimde dört bucağı dolaşarak* (Y.Z. Ortaç). ‖ *Köşe bucak,* her taraf: *Bugün köşe bucak evi temizledim.* ‖ *Cehennemin bucağı,* çok uzak ve ıssız yer: — *Ne diye düştün bu cehennemin bucağına sen* (R.H. Karay). ‖ *Ucu bucağı yok,* çok geniş yerler için kullanılır. ‖ *Uçsuz bucaksız,* çok geniş, büyük: *Yurdumuz uçsuz bucaksız* (Cahit Külebi).

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Mim. Binalarda köşe, açı veya girintinin sonu.

— Tar. Güney Besarabya'nın eski adı.

— ANSİKL. Huk. Özellikle 1950 yılından sonra geçirilen kötü tecrübeler, Türkiye'de siyasî partilerin *bucak* teşkilâtlarına karşı olumsuz bir havanın doğmasına sebep olmuş ve 13 temmuz 1965 tarihli ve 648 sayılı Siyasî Partiler kanunu 5. ve 17. maddeleriyle bu teşkilâtı yasaklamıştır. Kanuna göre, siyasî partilerin (çeşitli meclislerdeki gruplar dışında) sadece merkez organları, il ve ilçe teşkilâtı, parti tüzüğünce öngörülmüş olmak kaydıyle köy veya mahalle muhtarlık bölgelerinde parti görevlileri ve yardımcı kuruluşları bulunabilir. Siyasî partiler anılan parti görevlisinden başka, bucaklarda ve köy veya mahalle muhtarlık bölgelerinde herhangi bir ad altında teşkilât kuramazlar (md. 17/II).

◆ **Bucak bucak** zf. Her yerde, her tarafta.

— ÇEŞ. DEY. *Bucak bucak aramak,* her yerde aramak: *O hemşerim, sanırım çoktan inmemiş buraya / Bucak bucak aradım, olsa rastgelirdim ya* (M.Â. Ersoy). ‖ *Bucak bucak kaçmak (saklanmak),* bir şeyle veya

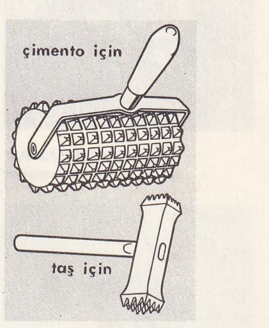

bucartalar

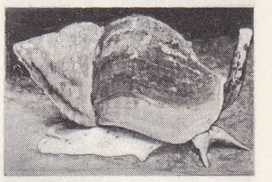

buccinum

Foto. Noailles (LAROUSSE)

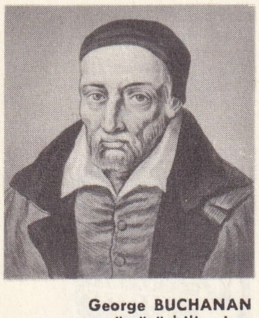

George BUCHANAN
gravürcüsü bilinmiyor

BUCHMAN

Pearl BUCK

BUCKİNGHAM I. dükü
Rubens tarafından
(Offices, Floransa)

bir kimse ile karşılaşmaktan çekinerek savuşmak (gizlenmek): *Ben gayri Şakir Beye görünmeyeyim diye bucak bucak kaçardım* (Sabahattin Ali). *Kırk yılda bir ağaca çıkmak için bucak bucak saklanmak ve geceyi beklemek lâzım geliyor* (R. N. Güntekin). [M]

BUCAK, rumence **Bugeac,** Besarabya'nın İsmail, Kahul, Akkerman (Cetatea Alba) ve Bender (Tighina) vilâyetlerini içine alan güney kısmı. Tuna, Karadeniz ve Dniester (Turla) nehri arasında bulunan arazi, Prut nehrine kadar uzanır. XV. ve XVI. yy.da Boğdan'dan (Moldavya) ayrılarak Osmanlı imparatorluğu topraklarına katıldı; XIX. yy.a kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. Tarihî Bucak'ı meydana getiren dört vilâyetin nüfusu 1938 istatistiklerine göre 528 000 rumen, 285 000 rus ve ukraynalı, 178 000 bulgar, 106 000 türk (Gagauz), 80 000 alman ile bir miktar Kırım türkü, yahudi ve ermeniden ibaretti. Burada İskitler, Sarmatlar, Trak Getler'i, I.-III. yy.da Romalılar, sonra Gotlar, Hunlar ve Avarlar yaşadı. İslavlar muhtemelen V. yy.dan itibaren buraya yerleştiler; daha sonra Balkan yarımadasına yayıldılar. VII. yy.da Karadeniz'in kuzeyinde büyük bir devlet kuran Bulgarlar bir süre Bucak'ta bulundular. X. yy.da Macarlar yerleştiler ve Bulgarlar ile Peçeneklerin müşterek hareketleri sonucunda buradan uzaklaştırıldılar. Peçenekler Bucak'a yerleştirlerse de XI. yy.da Karadeniz'in kuzeyine, Boğdan, Eflak ovalarına olduğu gibi Bucak'a da hâkim olan Kuman'lara boyun eğdiler. 1241'de Bucak Altınordu topraklarına katılarak XVI. yy.a kadar bu devletin egemenliğinde kaldı. Boğdan voyvodalığı kurulduktan (1359) sonra Bucak yeni devletin sınırları içine alındı; Bucak'ın kaderi Boğdan'ınki ile birleşti. XV. yy. başlarında Bucak daha önce Dobruca'yı işgal etmiş olan Osmanlı Türklerinin baskınlarına uğradı. Bayezid II devrinde Kili ve Akkerman gibi Boğdan'ın iki müstahkem şehrinin alınması Bucak'ın Türkler tarafından fethine başlangıç oldu (1484). Kanunî Sultan Süleyman'ın 1538'de Boğdan voyvodası Petru Rareş üzerine yaptığı tenkil seferinde Bucak tamamen Osmanlı topraklarına katıldı. Bucak'ta bulunan Kili, Akkerman ve Bender sancakbeyleri tarafından idare edilmekte idi. Murad III devrinde (XVI. yy. sonları) idarî teşkilâtta yapılan değişiklik sonucunda Kili, Akkerman ve Bender sancakları ile bütün Bucak toprakları Özi eyaletine bağlandı. Osmanlı idare kadrosunda Bucak ile Boğdan arasında idare ve rejim bakımından büyük farklar olmasına rağmen iki ülke arasında bir iş birliği vardı. Bucak'ta önemli miktarda Tatar yaşamakta idi. Bunlar arasında asayiş bozukluğuna son vermek için sadrazam Fazıl Ahmed Paşa Bucak'ı bir nevi Nogay voyvodalığı şekline koymayı düşündü. XVIII. yy.da Boğdan, Fenerli beyler tarafından idare edildiği zaman Bucak başka karışıklıklara sahne oldu. 1727'de Bucak Tatarları, Kırım hanı Mengli Giray'a karşı ayaklandılar. Fakat Boğdan voyvodası Ghica, Ahmed III'ün emri ile güneye inerek bu hareketi bastırdı. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Bucak mücadele alanlarından biri oldu. Küçük Kaynarca antlaşmasında (10 temmuz 1774) Bucak, diğer yerlerle birlikte Osmanlı imparatorluğuna iade edildi; 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Bucak tekrar işgale uğradı, fakat 1792 Yaş antlaşması ile Osmanlılara ait olduğu kabul edildi. 1806'da Rusya, Eflak ve Boğdan voyvodalarının azillerini bahane ederek savaş ilân etmeksizin Boğdan ve Bucak'a girdi; Selim III bunun üzerine savaş ilân etmek zorunda kaldı.

Yapılan savaş sonunda imzalanan Bükreş antlaşması ile (1812) Bucak, Besarabya'nın geri kalan kısmı ile Rusya'ya ilhak edildi. 1822-1823 Yıllarında buraya Almanlar ve İsviçreliler ile bir miktar bulgar yerleşti; bununla birlikte gelen Gagauzlar da Bucak'taki türk unsurunu kuvvetlendirdi. 1856 Paris antlaşmasında Boğdan'a iade edilen Bucak arazisi 1878'e kadar Boğdan'da kaldı. Berlin antlaşması ile Bucak, Rusya'ya iade edildi. 1918'de Bucak ile birlikte bütün Besarabya, Romanya'ya verildi. II. Dünya savaşından sonra Bucak arazisi Besarabya ile birlikte Rus toprakları arasına katıldı. (M)

BUCAK, Burdur iline bağlı ilçe merkezi; 10 094 nüf. Burdur'a bağlı ilçe merkezleri arasında en fazla nüfuslu olanıdır. Antalya -Burdur yoluna 2 km uzaklıktadır; yüksl. 840 m. Tarihî eserleri arasında Selçuklular devrinden kalma bir han vardır. Kasabanın eski adı olan *Oğuzhan* buradan gelmektedir. Çevresinde tahıl tarımı ve Virginia tipi tütün ekimi gelişmiştir. *Bucak ilçesi*'nin (1 436 km², 34 068 nüf.) merkez bucağından başka Kızılkaya ve Kocaaliler adlı bucakları ve 38 köyü vardır. (M)

BUCAK, Urfa ilinin Siverek ilçesinde bucak; 8 706 nüf.; 8 köy. — *Bucak merkezi*, Beğdeş köyü (871 nüf.), Siverek'e 28 km uzaklıktadır. (M)

BUCAKKIŞLA, Konya ilinin Karaman ilçesinde bucak; 7 843 nüf., 17 köy. — *Bucak merkezi* (535 nüf.), Karaman'a 53 km uzaklıktadır. (M)

BUCALA, Kongo Kinşasa'da şehir, ülkenin kuzeybatısında. (L)

BUCARAMANGA, Kolombiya'da şehir. Doğu Cordillerasında, Santander idare bölgesinin merkezi; 208 000 nüf. Ticaret merkezi. Besin sanayii. (L)

BUCARTA veya **BUCARDA** i. (fr. *boucharde*). Teknol. Dört köşe, iki başlı, üzeri piramit çentiklerle kaplı taşçı çekici (çentiklerinin sayısı 9 ilâ 65 arasında değişebilir). Bazen saplı merdane biçiminde de olabilir. ‖ Kaldırım ziftçilerinin ve çimentocuların kullandıkları, yüzeyi düzgün girinti ve çıkıntılarla kaplı madenî merdane. (L)

Bucaş muahedesi, Lehistan ile Osmanlı imparatorluğu arasında yapılan barış (18 ekim 1672). Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti zamanında Lehistan'a yapılan seferde Leh kalelerinin birbiri ardına Osmanlılar eline geçmesi üzerine Lehistan kralı barış istedi. Kırım hanı aracılık yaptı; 1672'de Bucaş (Buczacs) sahrasındaki Osmanlı ordugâhında barış yapıldı. Antlaşmaya göre, Lehistan'daki Lipka tatarlarından osmanlı ordusuna katılanların mallarına ve ailelerine bir zarar verilmeyecekti. İçlerinden göç etmek isteyenlere kolaylık gösterilecekti. Osmanlı hazinesine her yıl *pişkeş* adı ile 22 000 altın verilecekti. Buna karşılık Lehistan'ın Kırım kuvvetleri ve kazaklar tarafından yağmalanması son bulacaktı. Podolya. eyaleti eski sınırı ile Osmanlılara, Ukrayna ise kazaklara bırakılıyordu. Lehliler kendileri için ağır gelen maddeleri kabul etmediler. Antlaşmanın yürürlüğe girmesi yeni bir protokolla ancak 1676'da sağlandı. (M)

BUCCİNİDAE çoğl. i. Karındanbacaklı, öndensolungaçlı deniz yumuşakçaları familyası. Bunların kavkısı topaç biçiminde ve kalındır; kavkı deliği değişik uzunlukta bir kanal şeklinde uzanır ve keskin dişli, kuvvetli, törpü gibi bir dille son bulur.

— ANSİKL. Bu familyadaki yumuşakçalar özellikle soğuk denizlerde yaşayan etçil hayvanlardır. Pekçok cinsi vardır; en önemlileri: *neptunea* (kutup çevresi), *buccinum* (özellikle kuzey denizleri), *cominella* (güney denizleri), *pollia*, *cantharus* (Hint, Pasifik ve Atlas okyanusları), *pisania* (Akdeniz, Antiller, Güney denizleri) ve *euthria* (Akdeniz, Japon ve Avustralya denizleri).

Tebeşir çağında beliren bu yumuşakçalar Üçüncü zamanda iyice bollaşır. (L)

BUCCİNUM i. Denizde yaşayan büyük yumuşakça. Bazı türlerinin kavkısı borazan gibi kullanılabilir.

— ANSİKL. *Buccinum* çok etçil bir hayvandır. İstediği zaman çıkarabildiği uzun bir hortumu vardır. Ağzında oldukça kısa ve doğru bir kanal (sifon) bulunan, güdük tepeli kavkısıyle tanınır. *Buccinum undatum* çok bilinen bir türüdür. Kavkısında çoğu zaman bir pavurya yaşar. Önden solungaçlı karındanbacaklıların *buccinidae* familyasından. (L)

BUCCO i. Zool. Tropik bölgelerde yaşayan kuş. Siyah, sarı, kırmızı yahut yeşil renkte küçük veya orta boylu bir kuştur. Başında parlak renkli benekler bulunur. (Ağaçkakansıların *bucconidae* familyasından.) [Bk. *Kuşlar levhası II*].

— ANSİKL. Gagası kuvvetli ve geniştir. Gagasının altında uzun sert tüycükler bulunur. Ayaklarında iki parmak önde, iki parmak arkadadır. Ağaçlarda yaşar, meyve ve böceklerle beslenir. (L)

BUCCONİDAE çoğl. i. Tropik bölgelerde yaşayan guguk kuşları familyası. En önemli cinsi *bucco*'dur. (Ağaçkakansılar takımından.) [L]

BUCEGİ, Romanya'da dağ kütlesi, Transilvanya Alp'lerinin doğu kısmında İalomitsa yukarı havzasının yanında yükselir; 2 507 m. (L)

BUCEPHALA i. Dalgıç ördek. Erkeği beyaz ve siyah, dişisi koyu kahverengidir. *Bucephala clangula*'ya kışın Güney Avrupa'da rastlanır. (L)

BUCER veya **BUTZER** (Martin). Bk. KUNHORN.

BUCH (Leopold VON), alman jeologu (Stolpe, Angermünde yakınları 1774-Berlin 1853). Araştırmaya düşkün soylu bir kişi idi. Yaya olarak geziler yaptı. Yanardağlarla sıradağların oluşumunu, yer kabuğunun derinlerden gelen kabarmasıyle açıkladı. Almanya'nın jeoloji haritasını hazırladı (1826). [L]

BUCHAN (Alexander), iskoçyalı meteorolog (Kinneswood 1829-Edinburgh 1907). Edinburgh rasathanesine girdi, 1885'te İskoçya'da Ben Nevis rasathanesi çalışmaları müdürü oldu. Gözlemleri yorumlamakla görevlendirildiği bir deniz seferi sonunda meteoroloji ve denizler bilimi üstüne iki ilgi çekici eser yazdı (1889). İzobar haritaları ve çeşitli öğretici eserler yayımladı. *Handy-Book of Meteorology* (Meteoroloji El Kitabı) [1867]. (L)

BUCHAN (John Stewart, — kontu), iskoç prensi (1380-1424'e doğr.). Fransa başkumandanı, Albany dükünün oğlu ve İskoçya kralı Dobert II'nin torunu. 1421'de Fransız veliahtı Charles'a (gelecekteki Charles VII) dört-beş bin kişilik bir iskoç ordusu getirdi, bununla Baugé'de ingilizler alt edildi. Verneuil'de veya Fransızların İngilizlere karşı kaybettikleri Harengs savaşında öldürüldü. (L)

BUCHAN (William), ingiliz hekimi (Ancrum 1729-Londra 1805). Herkesin anlayabileceği pratik bir hekimlik kitabı ile tanındı: *«Ev Hekimliği»* (1769); *«Bir Ananın Ödevleri»* (1800) adlı eserinde sağlığa uygun çocuk bakımının kurallarını ortaya koydu. (L)

BUCHANAN, esk. *Grand-Bassa*, Liberya'da bölge. Saint Jon nehrinin ağzı yakınında. Liman. (Demir filizi ihracatı.) [L]

BUCHANAN (George), iskoçyalı hümanist (Killearn, Stirlingshire 1506-Edinburgh 1582). Öğrenimini Paris'te yaptı ve 1560 yılına kadar Fransa'da yaşadı. Öğrencileri arasında Montaigne de vardı. Reform hareketine çok erkenden meyletti. 1536'da kısa bir süre için

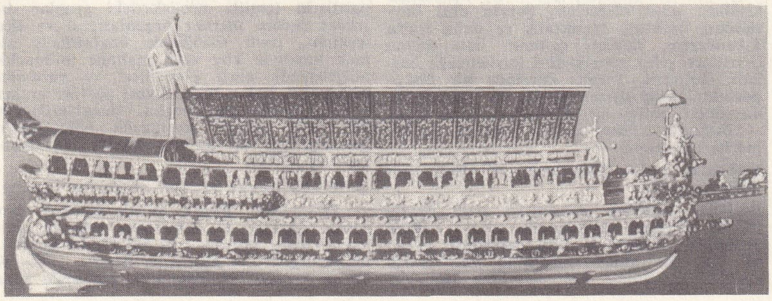

Bucintoro
(Arsenal müzesi, Venedik)

Foto. A.F.P., Holmès, Anderson-Giraudon, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

İskoçya'da iken keşişler aleyhine yazdığı bir taşlama yüzünden hapsedildi. 1560 veya 1561'de yeniden İskoçya'ya döndüğünde, Calvin'ciliği kesinlikle kabul etmiş bulunuyordu; protestan kilisesine açıkça girdi. Mary Stuart'ın duruşması sırasında, Moray ile birlikte İngiltere'ye gitti ve Kraliçe aleyhine ileri sürülen suçlamaları bütün gücüyle destekledi. 1570'ten sonra, genç James VI'nın eğitmenleri arasında yer aldı. Çeşitli eserler yazmış olan Buchanan, bilgisiyle Avrupa çapında ün kazandı. Latin dili ve edebiyatı alanında önemli bir bilgin ve ünlü bir oyun yazarı idi. İncil'deki konularla ve tarihle ilgili trajedileri, Jodelle, Grévin ve La Taille'a ışık tuttu. Trajedileri önce, ders verdiği kurumların bulunduğu Bordeaux, Coimbra ve Paris'te oynandı: Euripides'ten çeviriler *(Alkestis, Medeia);* ayrıca, *Baptistes* (1577), *Jephtes* (1554). La Péruse, *Ode à Buchanan*'da *Medeia*'yı över. *Jephtes* ise Th. de Bèze'in *Abraham Sacrifiant* (Oğlunu Kurban Eden İbrahim) adlı eserine ilham kaynağı oldu. Eserleri arasında, Mary Stuart aleyhine yazdığı *Detectio Mariae Reginae*'yi (1571), mutlakiyetçilik aleyhindeki düşüncelerini dile getiren ve öğrencisi olan müstakbel kral James VI için yazmış olduğu *De Jure Regni Apud Scotos*'u (1579) ve *Rerum Scoticarum Historia* (1582) adlı İskoçya tarihini anmak gerekir. Buchanan'ın özellikle Du Bellay üzerinde büyük etkisi oldu. (L)

BUCHANAN (James), amerikalı siyaset adamı (Mercersburg yakını, Pennsylvania 1791-Wheatland, Pennsylvania 1868). 1820'den 1831'e kadar kongre üyesi, Rusya'da elçi (1831-1833), sonra 1845'e kadar senatör. 1853'te İngiltere'de Amerika büyükelçisi, 1854'te Amerika'nın Küba adasını ilhaka hakkı olduğunu açıklayan beyannamenin kabul edildiği Oostende konferansına katıldı. 1856'da cumhurbaşkanı seçildi. Aşırı derecede kölelik taraflısıydı. (L)

BUCHANAN (Robert Williams), ingiliz şairi ve tiyatro yazarı (Caverswall, Staffordshire 1841-Streatham 1901). Edebiyata şiirle başladı: *Undertones* (Fısıltılar) [1863]. Swinburne ve Rossetti'ye saldırdığı *Fleshly School of Poetry* (Şiirde Tenperest Anlayış) adlı makalesi *(Contemporary Review*, ekim 1871), büyük yankılar uyandırdı. İlk romanı *The Shadow of the Sword* (Kılıcın Gölgesi) [1871] bu türde en iyi eseridir. Tiyatroda büyük başarı kazandı *(Lady Clare* [1883]; Fielding'in *Tom Jones* adlı eserinden uyguladığı *Sophia* [1886]; *The Charlatan* [Şarlatan] 1894). [L]

BUCHAN'CILAR çoğl. i. Bir İskoç tarikatının üyeleri. Kızlık adı Simpson olan Elspeth *Buchan* (1738-1791) tarafından kuruldu. (Elspeth Buchan bu tarikatı presbiteryen papaz Hugh White ile birlikte Glasgow yakınlarında Irvine'de kurdu (1779). İsa'nın bir gün gelip kendilerini cennete götüreceğine inanan Buchan'cılar ahlâksızlıkla suçlanmış, kovulmuş, bölünmüş ve 1846'dan önce dağılmışlardır.) [L]

Buchenwald, alman toplama kampı, Weimar'ın (Thüringen) kuzeybatısında, 1937'de naziliğe karşı olanları toplamak için açıldı. Bir geçiş ve ayırma kampıydı. Alman sanayiine ve özellikle V1 ve V2'leri yapan Dora yeraltı fabrikalarına çok sayıda işçi sağladı. Burada bir blok, tifüsle ilgili denemeler için düzenlenmişti. Başka kamplardan getirilen tutuklularla büyük bir şehir halini aldı; bu yüzden ölüm oranı yükseldi (toplam olarak getirilen 240 000 kişiden 52 500'ü öldü). Nisan 1954'te Amerikalılar tarafından kurtarıldı. Kurtarıldığı sırada, bayağı suçlardan ötürü tutuklu olanlara karşı kampın yönetimini ele geçiren siyasî tutuklular, muhafızlarıyle çarpışmağa başlamışlardı. 1958'de burada bir anıt yapıldı. (L)

BUCHEZ (Philippe Joseph), fransız filozofu ve siyaset adamı, (Matagne-la-Petite, Ardennes 1796-Rodez 1865). Saint-Simon'un çömezi; katoliklikle sosyalizmin karışımından meydana gelen öğretisini *l'Européen* gazetesinde açıkladı (1831-1832 ve 1835-1838). Eserleri: *Introduction à la Science de l'Histoire* (Tarih Bilimine Giriş) [1833] ve *Essais d'un Traité Complet de Philosophie* (Eksiksiz Bir Felsefe Denemesi) [1839]. (L)

Buchholz rölesi. Elektr. Yağlı statik transformatörleri koruyan röle. (Transformatörde bir arıza olunca mevziî bir ısınma olur, yağ ayrışır ve gaz habbecikleri husule gelir. Bu habbecikler, içinde iki kontaktı harekete geçiren bir yüzücü cisim bulunduran bir çanda toplanır. Birinci kontakt alarm işaretini verir, ikinci kontakt ise, transformatöre cereyan veren şalterin açılmasını temin eder.) [L]

BUCHMAN (Frank), amerikalı mürit, «manevî silâhlanmanın» kurucusu (Pennsburg, Pennsylvania 1878-Freudenstadt 1961). Hareketini önce 1938'de Avrupa'da, 1939'da da A.B.D.'de ortaya attı, sonra oradan bütün dünyaya yaydı. Eserleri arasında *Dünyayı Yeniden Kurmak* adlı kitabı en önemli olanıdır. (L)

BUCHNER (Eduard), alman kimyageri (Münih 1860-Focşani, Romanya 1917). Baeyer'in asistanı oldu, sonra Kiel (1893), Tübingen (1896), Berlin (1898), Breslau (1909) ve Würzburg (1911) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Kendisine 1907 Nobel Kimya ödülünü kazandıran çalışmalarının başlıca konusu fermentleşme kimyasıydı. İlk olarak fermentlerin, diastaz etkisiyle meydana geldiğini gösterdi ve 1897'de, bira mayasından kendi adını taşıyan enzimi, sonra invertazı ve nihayet laktik fermentten laktazı elde etti. (L)

Buchner hunisi. Kim. Alçak basınç süzme işlemlerinde kullanılan daire şeklindeki tabanı düz ve delikli, silindirik porselen huni. (L) .

BUCHOLZİT i. (Alman kimyageri C. F. *Bucholz*'un adına izafeten). Miner. Sillimanit mineralinin lifli ve sıkışmış bir türü. (L)

BUCHSER (Frank), isviçreli ressam (Solothurn yakınlarında Feldbrunnen 1828-ay.y. 1890). Dinî reislere muhafızlık yaptı, sonra Avrupa ülkelerinde, Kuzey Afrika'da ve uzun yıllar kaldığı A.B.D.'de gezilere çıktı. Önceleri tutumu romantik idi, sonra Courbet ve Manet'nin etkisinde kaldı. 1859 Yılında tarihî tablolar yapmak üzere İspanya'da görev aldı. Fas-İspanya savaşlarının resimlerini yaptı. 1865'te isviçreli sanatçılar birliğini kurdu. Basel, Luzern, Solothurn müzelerinde eserleri vardır. (L)

Bucintoro i. Denizc. Venedik dükalarının eski bir geleneğe uyarak denizde evlendikleri gün yapılan törende bindikleri kürekli geminin adı. *Bucintoro*, heykellerle süslü, yaldızlı bir kadırgaydı. Bütün teçhizatı da yaldızlanmıştı. Venedik dükası her yıl İsa'nın göğe çıktığı gün Adriyatik deniziyle evliliğini yenilemek için bu gemiyle gezmeğe çıkardı. Lido geçidine gelince: *Desponsamus te, mare nostrum, in signum veri perpetuique dominii* (Bizim denizimiz, olumlu ve sonsuz bir egemenliğin belirtisi olarak seninle evleniyoruz) der ve takdis edilmiş bir yüzüğü denize atardı. Bütün hükümdarların elçileri ve papanın temsilcisi bu törene katılırdı. Papa Alexander III Venedik'e sığındığında o zamanki dükaya «Bir eş nasıl kocasına uyarsa, deniz de sana öyle uysun» diye hitap etmiştir. Antonio Canaletto XVIII. yy.da bile yapılan bu töreni birçok eserine konu almıştır. (L)

BUCK (Pearl Sydenstricker), amerikalı kadın romancı (Hillsboro, Virginia 1892). Bir misyoner rahibinin kızıdır. Renkli, insancıl ve gerçekçi romanlarında ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Çin'i anlattı. Hemen hemen bütün dillere çevrilen *Sarı Esirler* (The Good Earth) adlı romanını 1932'de yayımladı, sonra bu eserinin bir çeşit devamı olan *Sons* (Oğullar) [1932] ve *A Hause Divided*'ı (Dağılan Yuva) [1934] yazdı. Bundan sonra büyük yankılar uyandıran eserleri birbirini izledi. *Ana* (The Mother) [1934], *Gurbetteki Kadın* (The Exile) [1936], *Hak Yolcusu* (Fighting Angel) [1936], *Bu Mağrur Kalp* (This Proud Heart) [1938], *Vatan Sevgisi* (The Patriot) [1939], *Şimdi ve Daima* (Today and Forever) [1941], *Canavar Tohumu* (Dragon Seed) [1942], *China Inblack and White* (1946), *Josui* (The Hidden Flower) [1952], *Orkide* (Imperial Woman) [1956], *Pekin'den Mektup* (Letter From Peking) [1957], *The Living Reed* (Canlı Kaval) [1963], *Death in the Castle* (Şatoda Ölüm) [1964]. Dünya çapında ün yapan Pearl Buck, 1932'de Pulitzer ve 1938'de Nobel edebiyat ödüllerini kazandı. (L)

BUCKİE, Büyük Britanya'da liman. Kuzey İskoçya'da (Banffshire), Kuzey denizi kıyısında; 7 700 nüf. Önemli balıkçılık (ringa) limanı. Konserve fabrikaları. Sayfiye yeri. (L)

BUCKİNGHAM, Kanada'da (Québec) şehir. Lièvre ırmağı kıyısında; 7 400 nüf. Hidroelektrik santral. Kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikası. (L)

BUCKİNGHAM, Büyük Britanya'da (Buckinghamshire) şehir, Ouse ırmağının menderesinde; 4 400 nüf. Bu eski şehir, Londra'ya giden büyük yolların dışında kaldığından gerilemeğe başladı. XV. yy.dan kalma kilise. (L)

BUCKİNGHAM (George VİLLİERS, — birinci dükü). Bk. VİLLİERS.

BUCKİNGHAM (George VİLLİERS, — ikinci dükü). Bk. VİLLİERS.

BUCKİNGHAM kont ve **dükleri,** İngiltere'de Lordlar kamarası üyeleri. Buckingham kontu unvanı bilindiğine göre ilk defa 1097'ye doğru Longueville (Normandiya) senyörü ve fatih William'ın arkadaşı Walter Giffard (öl. 1102) tarafından kullanıldı. Oğlu Walter'in ölümünden sonra (1164) unvan, birinci kontun yeğeni olan ve 1176'da erkek vâris bırakmadan ölen Richard de Clare'e geçti. Bu kontluk unvanı, ancak 1377'de Edward III'ün oğlu, sonradan Gloucester dükü olan Thomas of Woodstock'un adına yeniden verildi. Bu unvan, evlenme yoluyle, 1444'te Buckingham dükü olan Humphrey Stafford'a geçti ve Edward Stafford'un 1521'de idamına kadar bu ailede kaldı. 1617'de kontluk unvanı James I tarafından, daha sonra dük mevkiine yükseltilen George Villiers'e yeniden verildi. (L)

Buckingham sarayı (Buckingham Palace), Londra'da Saint James parkında 1705 yılında Buckingham dükü için yaptırılmış krallık konutuna verilen ad. 1762'de George III'e geçen sarayı, Nash, 1821'de Palladio'nun üslûbuna uygun olarak onardı, 1846'da Blore tarafından bir kanat eklenerek, büyütüldü; 1913'te de sir Aston Vebb cephesini yeniledi. (L)

BUCKİNGHAMSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölgesi. İngiltere adasının iç kısmında, Chiltern Hills'in iki yanında; 486 200 nüf. İdare merkezi, *Aylesbury*. (L)

BUCKLAND (William), ingiliz jeologu (Axminster 1784-Clapham 1856). Londra kraliyet cemiyeti üyesi, 1847'de British Museum'un sorumlusu oldu. İngiltere'de jeolojik ve paleontolojik inceleme zevkini yaydı. Oxford'da bulunan jeoloji koleksiyonu onun eseridir. (L)

BUCKLANDİT i. (jeolog W. *Buckland*'ın adından). Miner. Siyah bir epidot çeşidi. || Ortit çeşidi. (L)

Bucky tedavisi, alman radyoloji bilgini Gustave Bucky'nin (doğ. 1880) icat ettiği yumuşak ışın tübüyle sağlanan ışınların tedavide kullanılması. (Dalga boyu çok u-

BUCKİNGHAM II. dükü
Van Dyck tarafından

Buckingham sarayının girişi

Foto. Keystone, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

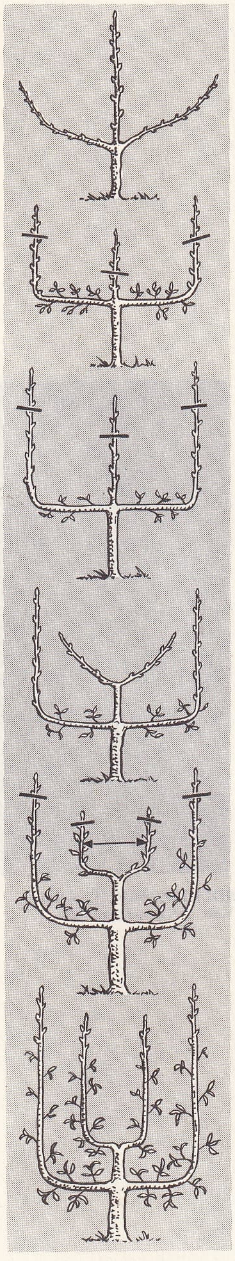

budama (ağaççılık) elayası veya U şekli budama

zun olan bu ışınlar vücut yüzeyine özellikle deri hastalıklarına uygulanır.) [L]

Bucolica, Vergilius'un ilk büyük eseri, M. Ö. 42-39 yılları arasında yazıldı. Diyalog veya anlatı tarzında, on kısa parçadan veya *eglog*'dan meydana gelmiştir. Vergilius, önce iskenderiyeli şairleri ve özellikle, birbirleriyle şiir okuyarak yarışan çobanları konu olarak olan Theckritos'u taklitle yetindi. Acılarını, topraklarının elinden alınması yüzünden duyduğu üzüntüleri, koruyucularına karşı minnetini dile getiren çoban şiirleri yazdı: Yeni bir «Altın çağ»ı müjdeleyen 9., 1. ve 4. şiirler bunlar arasındadır. (L)

BUCORVUS i. Büyük kara kalao. Ekvatoral Afrikası savanlarında yaşayan kuş. (L)

BUCURGAT i. Bk. BOCURGAT.

BUÇ i. (esk. türk. k.). Son, uç. ‖ *Buç noktası*, en sondaki nokta. (M)

BUÇAÇ, lehce *Buczacz*, türk, *Bucaş*, S.S. C.B.'de (Batı Ukrayna) şehir; 11 120 nüf. Strypa ırmağı üzerinde, eski Tarnopol eyaletinin güneybatısındadır. Halkı tarım ve atçılıkla uğraşır. Ayrıca duvar halıcılığı da yapılır. Burada 1672'de Lehistan ile Osmanlı devleti arasında Bucaş antlaşması imzalandı. (M)

BUÇUK sıf. (*bıçmak*'tan *bıç-uk>buçuk*). Yarım: *Saat sekiz buçukta Tokatlı'nın pastane tarafında buluşalım* (Vâ-Nû).

— ÇEŞ. DEY. *Az buçuk*. Bk. AZ. ‖ *İki buçukluk*, iki buçuk lira değerinde para: *Kayınvalde büyük kahverengi çantasını açıp içinden çıkardığı iki buçukluğu damada uzatarak*... (B. Felek).

— Ask. tar. *Buçuk vermek*, Yeniçerilerin günlüklerine yapılan yarım akçelik zam. Bu zammı alan yeniçeri, odabaşısına 50 akçe verirdi.

◆ **Buçukçu** i. Teşk. tar. Osmanlı padişahlarının alayla camie gitmeleri sırasında yoksullara sadaka dağıtan askerî memurlar. (Buçukçular, kapıkulu süvarilerinin silâhtar bölüğü mensupları arasından seçilirdi.)

◆ **Buçuklu** sıf. Kesirli, fazlası olan: *Buçuklu sayılar*. (M)

BU'D i. (ar. *bu'd*). *Esk.* Uzaklık: *Yeni bir bu'd-i iftirâk açıyor* (Cenab Şahabeddin). ‖ Uzay, evren: *Sükûn tasavvuru kaabil mi bu'd-ı mutlakta* (M. Â. Ersoy). ‖ Aralık.

— ÇEŞ. DEY. *Bu'd-ı akreb*, en yakın uzaklık. ‖ *Bu'd-ı bâid*, uzak mesafe. ‖ *Bu'd-ı eb'âd*, boyutların boyutu, en büyük uzaklık. ‖ *Bu'd-ı hakikî*, asıl uzaklık. ‖ *Bû'd-i ittisal*, gökte birbiriyle ilgili iki merkez arasında görülen (zâhirî) uzaklık. ‖ *Bu'd-ı kutb*, kutup uzaklığı. ‖ *Bu'd-ı meftur*, mutlak uzaydaki gerçek uzaklık. ‖ *Bu'd-ı mesafe*, gidilen yolun uzaklığı. ‖ *Bu'd-ı mizvâ*, gözlemciyle gökteki iki yıldız doğrultusu arasında, gözlemcinin gözünde meydana gelen açı. ‖ *Bu'd-ı muaddel*, doğu veya batı ufkunda bir uzay cisminin zaman açısı. ‖ *Bu'd-ı mukavvem*, grafikle gösterilen uzaklık. ‖ *Bu'd-ı bâid*, uzak mesafe. ‖ *Bu'd-ı rü'yet*, görünen uzaklık. ‖ *Bu'd-ı semtürre's*, zenit uzaklığı.

— Mat. Bk. BOYUT.

— Denizc. *Bu'd-ı tamamî*, denizcilerin kullandığı mesafe. (M)

BÛD i. (fars. *bûden*, olmak'tan *bûd*). *Esk.* Varlık.

— DEY. *Bûd ü nebûd*, varlık ve yokluk; İnsanın varı yoğu: *Olmayıp kendisi âzürde dil-i bûd ü nebûd* (Ziya Paşa). [M]

BUDA, Tuna'ya hâkim kale, Macaristan'ın başkenti Budapeşte şehrinin iki yakasından birini meydana getirir. Buda eski soylular şehridir, dar, dik sokaklarında eski senyörlerin evleri vardır. Roman ve gotik üslûbundaki taç giyme kilisesi (Matyas Templom kilisesi) XIX. yy.da ve İkinci Dünya savaşı yıkıntılarından sonra tamamıyle onarıldı. (Bu kilise bir ara Türkler tarafından cami olarak kullanılmıştır.) Tepenin geri kalan kısmını çok büyük boyutlu kale kaplar; bugün hükûmet sarayı haline getirilmiştir. 1945'te Almanlarla Sovyetler arasındaki sert savaşlar sırasında yıkılan bu mahalle, yeniden kuruldu. Irmağa ve Aşağı Peşte şehrine bakar; manzarası çok güzeldir. (L)

Buda, hun-türk hükümdarı Bleda'ya hun-macar efsanelerinde ve macar edebiyatında verilen ad. (M)

BUDAFOK, Budapeşte'de sanayi semti, Tuna'nın sağ kıyısında, Buda'nın semtleriyle Gellert tepesinin güneyinde. Çevresi bağlıktır. Köpüklü şarap damıtma evleri ve fabrikaları. (L)

BUDAGOV (Lazar Zaharoviç), rus türkologu (Astrahan 1815-ay.y. 1892). Aslen ermenidir. Moskova ve Kazan üniversitelerinde okudu. Petersburg üniversitesinin Doğu fakültesinde türk dilleri kürsüsünün Azerî Türkçesi doçenti oldu (1845). 1870'e kadar bu görevi yanında Rus dışişlerinde Asya şubesi tercümanlığı yaptı. Başlıca eserleri: *Kratkiy Uçebnik Tatarskago Yazıka* (Tatar Dilinin Kısa Ders Kitabı) [1844], *Prakti-çeskoe Rukovodstvo k Turetsko-Tatarskomu Aderbeydjanskomu Nareçiyu* (Türk-Tatar Azerbaycan Lehçesine Ait Pratik El Kitabı) [1857], *Sravnitelnıy Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy* (Türk-Tatar Lehçelerinin Mukayeseli Sözlüğü) [3 cilt, 1868-1870]. (M)

Buda Halála («Buda'nın ölümü»), macar şairi Janos Arany'nin (1817-1882) Hunlar hakkındaki destanı (1864). On iki bölümden meydana gelen destanın konusu şudur: Hunların yaşlı kralı Buda (veya Bleda), küçük kardeşi kudretli Etele'yi (Attilâ) hun ordusunun başına geçirir. Fakat yaptığı işten çabuk pişman olur. Hunlar arasında bir kardeş kavgasının çıkmasını isteyen got kralı Bern'li Detre, Buda'nın şüphelerini körükler. Buda, bir ordu manevrası sırasında yapılan av eğlencesinde bir yaban sığırı tarafından yere devrilir, fakat Etele kendisini kurtarır. Bu arada, bir akşam avdan sonra Buda'nın çadırında toplanan davetliler, bir ozanın kopuzla çalıp söylediği ünlü «Mucizeli Geyik» destanını dinlerler ve macar milletinin doğuşunu öğrenirler. Kısa bir süre sonra Etele'nin ünü her tarafa yayılır. Bu arada hunların tanrısı Hadur, Etele'ye sihirli bir kılıç gönderir. Etele'nin itibarını kıskanan Buda, Etele savaşta iken onun sarayından bu sihirli kılıcı çaldırtır ve yeni yaptırdığı Buda kalesinde saklar. Bunu öğrenen Etele, ordusu ile ülkesine döner ve Tanrı kılıcını almak için Buda kalesine gider. Buda, kılıcı vermek istemez ve bu kılıçla kardeşi Etele'yi öldürmek ister. Fakat bu sihirli kılıç Buda'nın elinde bayağı bir kılıç haline gelir. Buda kaçarken kardeşi Etele tarafından arkasından vurulup öldürülür. Bu cinayeti gören tanrı Hadur, hun milletinin kaderine ağlar. Çünkü Etele'nin cinayetinden sonra Hunlar yok olmağa mahkûmdur. Bu epope, Janos Arany'nin tasarladığı büyük bir hun trilojisinin birinci bölümüdür. İkinci bölüm Attilâ'nın fetihlerini, üçüncü bölüm ise Attilâ'nın ölümünü ve Hun imparatorluğunun parçalanmasını anlatacaktı. Şairin ölümü üzerine, bu büyük destan yarım kaldı. (M)

BUDAK i. Ağaç gövdesinde tomurcuk çıkacak yuvarlak boğum. ‖ Ağacın dal olacak sürgünü: *Ağaç karır, devran döner / Kuş budağa bir kez konar* (Yunus Emre). ‖ *Budak gözü*, tahtalarda budakların düşmesiyle açılan delik. ‖ *Budaklı tahta*, budak yerleri çok güç işlenen tahta. ‖ *Budak yeri*, ağaçlarda ince ve küçük dalların kesilmesinden kalan çıkıntılı kısım. Bunlar kolayca yerinden fırlayacağından marangozlukta budaklı keresteler makbul sayılmaz.

— ÇEŞ. DEY. *Budak özü*, taze sürgün. ‖ *Dal budak salmak*, gelişmek, büyümek: *Birbirlerini tutarlarsa hepsi de beğenilir, çok çok kitap yazarlar, bizim de dal budak salmış bir edebiyatımız olur* (Nurullah Ataç). ‖ *Gözünü budaktan esirgememek (sakınmamak)*, hiç bir şeyden çekinmemek, korkusuz olmak.

— İnş. Kerestede dalların ağaç gövdesinden kesildiği yerde meydana gelmiş koyu renkli sert kısım.

◆ **Budaklanmak** edilg. f. Budak sürmek, dallanmak.

— DEY. *Dallanıp budaklanmak*, kolay sanılan bir işin gelişerek güçleştiğini anlatır.

◆ **Budaklı** sıf. Budağı olan [ağaç].

◆ **Budaksız** sıf. Budağı olmayan [ağaç]. ‖ Budak yerleri olmayan düz [tahta ve kereste]. (M)

BUDALA sıf. (ar. *bedil*, karşılıklı değişme > *büdelâ'* değişmiş olanlar'dan *budala*). Bön, zekâca geri, aptal: *Hiç bir vakit gelmeyecek olan ruhunun eşini bekleyen budala kız!* (H. E. Adıvar). ‖ Herhangi bir şeye karşı düşüncesizce düşkünlük gösteren: *Kibarlık budalası* ‖ İ. Aptal kimse: *İki budala geldi.*

◆ **Budalaca** zf. Budala gibi, aptalca: *Adı etrafında çekişmeler, kavgalar, budalaca gülmeler hemen son yıllarına kadar sürüp gitmişti* (N. Ataç).

◆ **Budalalaşmak** dönşl. f. Budala haline gelmek. Şaşırmak.

◆ **Budalalaştırmak** ettrg. f. Budala haline getirmek. Şaşırtmak.

◆ **Budalalık** i. Budala olma hali. ‖ Düşüncesizce, akılsızca yapılan iş: *Yarabbim bu budalalıkları yaparken ne kadar güzeldi* (A. H. Tanpınar).

— DEY. *Budalalık etmek*, akılsızca davranmak: *Seninle konuşacağım; bir budalalık etmeyesin diye* (S. F. Abasıyanık). [M]

Budala, Dostoyevski'nin romanı (1868). İçinde oldukça karmaşık olayların yer aldığı bu anlatının kahramanı, soylu bir aileden gelen soysuzlaşmış prens Mişkin'dir. Prens Mişkin, kendisini her çeşit iradî davranıştan alakoyan bir ruhî çöküntü içindedir. Aynı zamanda, insanlara sınırsız bir güven beslemek gerektiğine inanır. Bu kanı onu bir iyilik ve fedakârlık idealine sürükler. Ama bu anlayışı uygulamak isteyince de, genç afişte Nastasya Filipovna'yı entrikalardan ve içinde yaşamak zorunda bırakıldığı ahlâkî bayağılıktan çekmek yolundaki girişiminin gösterdiği gibi, başarısızlığa uğrar. Böylece de Mişkin'in iyiliği kendisini azizlik katına çıkaramaz; ahlâk açısından, bir sakat olarak kalır. (L)

BUDAMA i. Ağaççılık. Budamak eylemi: *Reçineli ağaçlara budama yapılmaz*. (Bk. ANSİKL.) ‖ Fazla olanı kesip atma. ‖ *Budama vakti*, ağaçların budanması gereken belirli zamanlar: *Budama vakti geldi ve diyarımızda kumrunun sesi işitiliyor* (Peyami Safa). ‖ *Alçak budama*, ağacın alt dallarını keserek uzamasını sağlamak için yapılan işlem. (Bu dal kazara koparsa açılan yarayı keskin bir bıçakla düzleştirdikten sonra üzerine koruyucu madde sürülmelidir.)

— Bağc. Bk. ANSİKL.

— Ciltc. Bir kitabın kenar taraflarının kesilmesi. (Elle ciltlemede kenar kesme, kenar kesme presi üzerinde; sınaî ciltlemede ise masiko yardımıyle yapılır. Kenar kesme işlemi sırasında kesilen kâğıt parçaları, kâğıt ve mukavva imalâtı için ham madde olarak kullanılır.)

— Meyvc. Bk. ANSİKL. ‖ *Kış budaması (kuru budama)*. Bk. ANSİKL. ‖ Yaz budaması (yeşil budama). Bk. ANSİKL.

— Ormanc. Bk. ANSİKL.

— Spor. Yağlı güreşte bir oyun, rakibin tutmak için uzanan ellerini elle keserek, tutmasına engel olma (*çırpma* da denir).

— ANSİKL. Ağaççılık, *Budama*, ağacın kuru dallarını yok etmek, dal yükünü hafifletmek veya ağaca biçim vermek için yapılır. Budama sıra usulü dikilmiş tarım ağaçlarında faydalı ise de, orman ağaçları için tavsiye edilmez; çünkü mantar hastalıklarına yol açabileceği gibi işlenecek ağacın değerini de azaltabilir; üstelik ağacın soyca büyümesini de her zaman etkilemez.

Gezi veya bahçe ağaçlarına, hattâ çit bitkilerine budamayle güzel şekil verilir. Budama ağaçlar için yaprak dökümünden ilkbahara kadar, çitler için temmuzda ve sonbaharda uygulanır. Budama ile meydana gelen yaralar geniş ve önemlice ise yapılacak iş, önce budama bıçağı ile yaranın üstünü düzlemek, sonra üzerini aşı macunu ile kapatmaktır. Böylece yaranın kapanması kolaylaşır.

— Bağc. *Bağ budaması*'nın amacı üzüm verimini artırmak ve düzenli tutmak, üzümün kalitesini iyileştirmek, ağaca istenilen boy ve gelişmeyi sağlamaktır. Budama dal, tomurcuk, yaprak gibi bazı organların bir kısmını veya tümünü kesip atmayı gerektirir. Meyvecilikte olduğu gibi, *kuru budama* ve *yaş budama* diye iki çeşide ayrılır.

Bağ budamasında gözetilecek esaslar: 1.

Salkımlar geçen yıldan kalan dallar üzerindeki tomurcuklardan fışkıran taze sürgünlerde meydana gelir; kütükten çıkan sürgünlerde, yani iki yılı aşkın sürgünlerde üzüm bulunmaz; 2. Üzüm verimi, kütüğün gücü ve gürlüğüyle ters orantılıdır; bununla beraber, cılız bir omcada çok salkım olur, ama bu da onu yorar ve ölüme sürükler; sürekli bir verim sağlanmak isteniyorsa, normal gürlüğe önem vermelidir; 3. Meyve ve filiz sayısı ne kadar azsa, omcanın gelişmesi o kadar büyük olur; 4. Bağ çubuğundan çıkan filizler çubuğun dibinden ne kadar uzaksa, meyve verimi de o derece fazla olur; 5. Bir dal ne kadar dik olursa beslenmesi o kadar kolaylaşır, gelişme gücü artar.

Bağcılıkta budama sistemleri çok çeşitlidir ve bölgeden bölgeye değişir; başlıca üç tip budama vardır: *kısa budamada* yaşlı çubukta dipteki gözden başka sağlam 2-3 göz bırakılır; *uzun budamada* uzun bir çubuk üzerinde üç veya dörtten fazla göz bırakılır; *karma budamada*, omcada hem kuvvet çubuğu (2-3 gözlü), hem de üzüm çubuğu bulunur. Seçilecek budama sisteminin üzümün çeşidine (çubukların dip filizleri bazı çeşitlerde verimli, diğerlerinde verimsizdir) ve toprağın cinsine (kuvvetli topraklarda omcalar gür olduğu için daha uzun budanabilir) göre değişir. Asmalara budama ile verilen biçim çok değişiktir; genellikle az gelişmeli ve çok gelişmeli şekiller diye ikiye ayrılır; daha pratik olarak asmalar çoğu zaman, alçak asma (kısa kütük ve toprağa yakın kollar), orta asma (kütük toprak yüzeyinden 40-50 sm yüksekte) ve yüksek asma (üzüm veren dallar 50 sm'den daha yüksekte) diye üçe de ayrılır. Seçilecek biçim üzüm çeşidine, toprak ve iklime göre değişir; genellikle ilkbahar donlarından korkulan yer ve bölgelerde alçak şekil tercih edilir; bu prensipler budama sistemlerini üç şekle götürür: kordon biçimi, yelpaze biçimi ve çanak biçimi.

Budama zamanı uykuya yatma başlangıcından (yaprakların sararıp dökülmesinden sonra) uyanmaya kadar sürer; genellikle sonbaharda ön budama, ilkbaharda kesin budama uygulanır; kesin budama su yürümeden önce bitirilmelidir; çubuklar kalacak gözün hemen üstünden veya iki boğum arası fazla ise, birkaç santim üstünden budanır. Bunun için budama bıçağı ve daha çok budama makası kullanılır.

Yeşil budama. Bk. FİLİZ *alma*.

— Meyvc. *Meyve ağaçlarında budama* şu amaçlarla yapılır: 1 elverişli, düzenli ve bol meyve elde etmek; 2. ağaçlara istenilen biçimi vermek; 3. ağacın bütün kısımları arasında iyi bir denge kurmak; 4. ağaçları daima genç tutmak. Çıplak kalmasın diye dallar, uçta bulunan ve diğerlerinin zararına gelişme eğilimi gösteren gözlerin berisinden kesilir; çok güçlü dallar yatay duruma, çok cılız dallar dikey duruma yaklaştırılır; sadece odun veren gürbüz dallara meyve verdirmek (yaprak-dal gelişimini zayıflatmak) için bu dallar eğdirilir. Bir dal kısa budanırsa gürbüz sürgünler verir; tersine uzun budanırsa cılız sürgünler verir, dolayısıyle meyve vermeğe daha yatkın olur. Budama *kış budaması (kuru budama)* ve *yaz budaması (yeşil budama)* diye ikiye ayrılır.

Kış budaması. Anadalcıkların genellikle üç veya dört gözden ötesi, yan dalcıkların hepsi budanır. Kuru veya çıplak dallar, gelişmeye elverişli bir göz bırakılarak kesilir (yaklaştırma); bir kısım çiçek tomurcukları yok edilir (üç taneden biri bırakılır); ayrıca dipten kesme, biçim verme, bükme, tomurcuk alma, kertme, kabuk çizme gibi işlemler uygulanır. Kış budaması yaprak dökümünden yeni yaprakların sürmesine kadar, yani kasımdan marta kadar yapılır.

Yaz budaması. Yeşil budamada daha çok kabuk çizme, bırakılan tomurcukların gelişmesi için filiz ve uç alma uygulanır, yaprak açma ve meyve seyreltme de yeşil budamaya girer. Yaz budaması mayıstan eylüle kadar yapılır.

— Ormanc. Ormancılıkta *budama*, tepede birkaç dal bırakılarak, ağacın gövdesindeki yan dalların testereyle dipten kesilmesine dayanan bir çeşit işletmeciliktir. Kesim sonunda elde edilen uzun dallar ve yapraklı kısımlar demetlenerek bağlanır ve hayvan yemi olarak kullanılır. Budanan yerlerden çıkan tomurcukların verdiği yeni sürgünler, ağacın cinsine göre her üç, altı veya dokuz yılda bir yeniden budanır. Karaağaç, meşe, dişbudak, kavak genellikle böyle işlenir; diğer budama işlemleri gibi bu budama da ağacın dinlenme süresinde yapılır. Bazı ormancılar, ağaçların yaralanabileceğini öne sürerek, bu tarz budamayı zararlı bulurlar. Ağacın boyu uzadıkça, altta kalan sürgünler güneşsizlikten kuruyabilir. Buna kendiliğinden budanma denir.

◆ **Budanmak** edilg. f. Dalları kesilmek, kısaltılmak: *Gül budanmış, dal dal olmuş* (Halk türküsü). *Öylecene dalları budanmış, kalın bir ağaç gibi duruyordu* (Yaşar Kemal).

◆ **Budantı** i. *Esk*. Budanmış dalların hepsi.

◆ **Budatmak** ettrg. f. Budama işini yaptırmak: *Ağaçları budatmak.*

◆ **Budayıcı** i. Budama işini yapan; bu işi meslek edinen kimse.

— ANSİKL. *Budayıcı*, budama işinde bıçak, testere, küçük balta v.b. gibi âletlerden faydalanır; yüksek dallara ulaşmak için ya merdiven (orta boylu ağaçlarda) veya pençe, kanca, çengel ve kemer (çok yüksek ağaçların, cadde ve orman ağaçlarının budanması) kullanır. (LM)

BUDAMAK geçl. f. Daha çok ürün almak veya düzgün bir biçim vermek amacıyle ağaç, asma v.b. bitkilerin dallarını kısaltmak: *Ellerindeki dalları budaya budaya uzaklaştılar* (Yaşar Kemal). ‖ *Mec*. [Bir şeyi] Eksiltmek, azaltmak: *Bu ay yine bizim maaşı budadılar.*

— ÇEŞ. DEY. *Lâf kıtlığında asmaları budamak.* (Bk. ASMA.) ‖ *Kökünden* (veya *kökten*) *budamak*, bir işi sona erdirmek, bitirmek, ortadan kaldırmak.

— Ağaççılık. Bk. BUDAMA.

— Bot. Yeni filiz sürsün diye bir bitkinin dallarını kesmek.

— Denizc. *Bir gemiyi budamak*, geminin direklerini yıkmak veya su hattı üstündeki yükseklerini azaltmak.

— Deric. Gereksiz kısımları atmak için bir derinin kenarlarını kesmek *(kenar kesmek)*. [ML]

Buda paraları. Nümism. Hun-türk hükümdarı Buda (Bleda) için basılan gümüş ve bakır hatıra paraları. Ön tarafında, Buda'nın resmi ve etrafında latince «BVDA DVX HVNNORVM» (Hunların önderi Buda) kelimeleri görülür. Arka tarafında ise «AR. BVDA 441» yazısı vardır. (M)

BUDAPEŞTE, Macaristan'ın başkenti, Tuna kıyısında; 1 225 000 nüf. (banliyöleriyle birlikte 1 850 000 nüf.). Budapeşte, Prag gibi iki bölümden meydana gelen bir şehirdir. Tuna'nın sağ kıyısındaki yüksek bölüm Buda, eski idare ve soylular şehridir. Irmağın sol kıyısında, alçaktaki bölüm Peşte, başlangıçta tüccarların kümelendiği şehirdi; Buda kalesinin temsil ettiği mutlak hükümdarlık sembolü karşısında anayasa rejimi kuruluşlarının merkezi oldu. Şehrin sanayi mahalleleri, özellikle Peşte çevresinde, şehrin güneyinde ve Csepel adasının kuzeyinde gelişti.

Budapeşte'nin coğrafî konumu çok elverişlidir: Tuna'nın Macaristan dağlarını aştığı boğazların sonunda Pilis ve Börzöny kütleleri arasında, büyük Pannonia ovası karşısında yer alır. Birçok büyük yol Budapeşte'de birleşir: Tisa ve kolu Hernad'ın yukarı havzasından geçerek Ruthenia ve Doğu Slovakya'ya giden yol; Alföld'den geçerek Romanya'ya ve Balkan yarımadasına giden yollar; Tuna'yı boydan boya izleyen yollar; macar boğazlarını ve geçitlerini aşarak Batı Macaristan, Avusturya ve Batı Slovakya'ya giden yollar. Hıristiyan ve Germen Avrupa'sının önünde Pannonia ovalarındaki son engebeye sırtını yaslayan şehrin, düşman birliklerinin hareketlerini kontrol etmeğe elverişli bir konumu vardı. Buda tepelerinin ve Gellert dağının yer aldığı sağ kıyıdaki şehir, Ortaçağda ve modern çağın başlarında görülen savunma şehirlerinin en iyi örneklerindendir. Tuna kıyısında iki tepe yükselir; bu tepeler, daha ilerideki (batıda) yüksekliklerden derin bir çöküntüyle ayrılır. XVIII. yy.da şehrin sa-

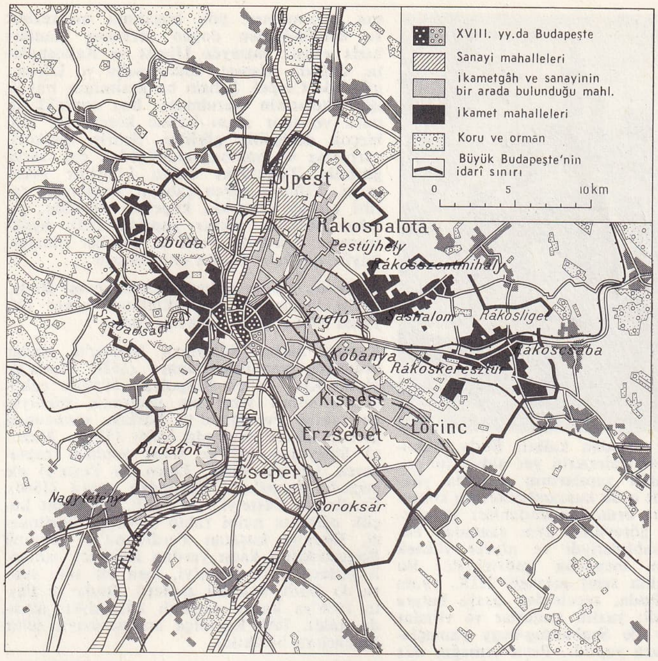

BUDAPEŞTE haritası

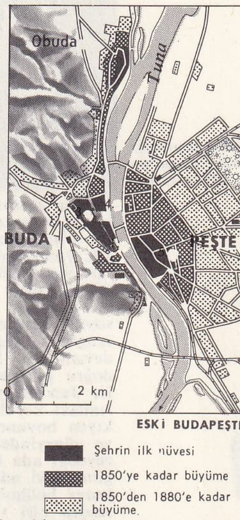

ESKİ BUDAPEŞTE

BUDAPEŞTE krallık şatosu

Foto. Meurisse (LAROUSSE)

buddha tapınağı Tjandi Pawon'da (Orta Cava), 800'e doğru

BAYON BUDDHASI düşünür durumda çok başlı yılan kaidesi üzerinde (Angkor), XI. yy. veya XII. yy.ın ilk yarısında

vunma görevi ortadan kalktı; Buda, hükûmetin ve askerî dairelerin yer aldığı bir şehir oldu. Kamu yapılarının yanında yüksek görevlilerle ordu kumandanlarının konutları yer alırdı; ordu kumandanları ve yüksek hükûmet görevlileri aynı zamanda büyük toprak sahipleriydi ve macar yüksek soylu sınıfını meydana getirirlerdi. Bu zengin ve seçkin semt geleneği XIX. yy.da devam etti. Buda, tepelerden aşağı batıya doğru genişledi; yazlık konutlar ve villalar ise Janoshegy ile Szabadsag-hegy yamaçlarındaki korulara yapıldı. Peşte ırmağın düz kıyısı boyunca uzanır; ırmak, şehrin kuzey ve güneyindeki büyük adaları çevreler: kuzeydeki ada bir parktır (Marguerite adası); güneydeki ada (Csepel) çok daha büyüktür; kuzey bölümünde şehrin ilk sanayi mahalleleri bir vardır. Peşte, Buda tepeleri ve Gellert dağı karşısında merkezden çevreye doğru birbiri ardısıra yayılan halkalar halinde gelişti; en eski ticaret mahalleleri çok küçük olan ilk şehrin içindeydi; ikinci halka XIX. yy. başında gelişen mahalleleri kapsar; bu mahalleler Kossuth zamanındaki Peşte'yi meydana getirir. Bir üçüncü mahalle, XIX. ve XX. yy.daki burjuva kesiminin sınırlarını belirleyen parklara kadar (özellikle Şehir korusu [Varosliget]) uzanır. Bu halka, özellikle evlerin yer aldığı mahalleleri kapsar: en güzel cepheli yapılar ışıklı büyük caddelerdedir; büyük caddeler boyunca genellikle sıcak su kaynaklarının buharı fışkırır. Şehir korusu, Tuna'dan dört kilometre uzaklıktadır. Tuna kıyısındaki parlamento binasıyle eski gümrük binası arasında 3 km boyunda anıtsal yapılar vardır; bu yapılarda gotik ve bizans üslûbunun karışımı görülür; eski gümrük binası bugün üniversite olarak kullanılmaktadır. Ama İkinci Dünya savaşından hemen önceki yıllarda gelişen çeşitli sanayi, işçi mahallelerinin ve bütünüyle barakalardan meydana gelen mahallelerin asıl şehrin sınırları dışına taşmasına sebep oldu; bu mahallelerde çok kalabalık köylerden göçen işçiler oturur. Şehrin yöresindeki eski köyler Avrupa'nın en fakir banliyölerinden birinin gelişmesiyle böylece silinmiş oldu. Şehir gelişimi yönünden hiç bir tabiî engelin bulunmadığı bir tarım ovasında, sanayi alanları, demiryolu ayırma istasyonları, yük boşaltma merkezleri ve kendiliğinden doğan yerleşme alanları hızla gelişti: kuzeyde Ujpest ve Rakospalota, doğuda Kispest, Rakoscsaba ve Lörinc, güneyde Csepel. Şehrin bu kesiminde büyük işçi sitelerinin kurulması, boş toprakların park ve spor alanı haline konulması gibi birçok değişiklik görülür. Şehrin merkezi, çarpışma ve bombardımanlardan çok zarar görmüş, Tuna'daki bütün köprüler yıkılmıştı. Yıllarca süren çabalar sonucunda tarihî eserler onarıldı, köprüler kuruldu, yıkılan bölgeler tekrar yapıldı. 1956 Ayaklanması sırasında Peşte'de yıkılan binalar, büyük caddeler bugün onarılmıştır.

● *Tarih.* Roma kolonisi *(Aquincum)* Buda, Attilâ tarafından zaptedildikten sonra IX. yy.da Macar'ların başkenti oldu.

Kanunî Sultan Süleyman Mohaç'ta macar ordusunu yendikten sonra (1526) Buda'ya girdi. Kral Janos Szapolyai Türkler çekildikten sonra şehri ele geçirmek istediyse de rakibi Ferdinand'ın baskısı sonucunda geri çekilmek zorunda kaldı (1527). Kanunî Süleyman 1527'de şehri yeniden zaptederek Janos'a verdi, Janos da Peşte'yi ele geçirdi. Janos'un ölümünden sonra (1540), Ferdinand Peşte'yi, geri aldı. Janos'un küçük oğlunun naibi rahip György Martinuzzi, Buda'yı kuşatan Ferdinand'ın generali Roggendorf'a karşı yardım isteyince osmanlı ordusu önce Peşte'yi, kısa bir süre sonra da Buda kalesini zaptetti. Buda ve Peşte 1686'ya kadar osmanlı hâkimiyeti altında kaldı. 1699 Karlofça antlaşmasıyle şehir Macarlara bırakıldı.

Joseph II, 1784'te şehirde bir üniversite kurdu. 1867 antlaşmasından sonra Macaristan krallığının başkenti oldu; 1873'te Buda ve Peşte birleşti. Şehir, Bela Kun'un muzaffer romanyalı birlikleri tarafından 4 ağustos 1919'dan 16 kasım 1919'a kadar işgal edildi; İkinci Dünya savaşında da amiral Horthy'nin tutuklanmasından sonra Wehrmacht (alman askerî kuvvetleri) tarafından 15 ekim 1944'te yeniden işgal edildi. 1 Kasımda kuzeyden Malinovski, güneyden Tolbuhin'in yönettiği sovyet kuvvetleri tarafından şehrin kuşatılmasına başlandı. Bu iki ordu 29 aralıkta Tuna kıyısındaki Estergon'da (Budapeşte'nin 25 km kuzeybatısında) birleştiler ve teslim olmayı kabul etmeyen 30 alman-macar tümenini çevirdiler. 9 Ocak 1945'teki alman karşı hücumu ablukayı yarmayı denedi ve Estergon'u geri aldı. Ama, kısa süre sonra hücum öncesi hatlarına püskürtülen Almanlar Budapeşte sokaklarında (bir aydan uzun süre) kanlı savaşlar yaptılar; 13 şubatta Ruslar şehri 127 000 tutsak ile birlikte geri aldılar. 5-15 Mart arasında Sepp Dietrich yönetimindeki 30 alman tümeni şehri almak için yeniden hücuma geçti; hücum Szekesfeharvar'dan (bk. BALATON *gölü*) başladı; ama Budapeşte'ye kadar ulaşamadı. Budapeşte, 1947 barış antlaşmasına kadar sovyet işgalinde kaldı. (Bk. *İkinci* DÜNYA SAVAŞI.)

23 Ekim 1956'da Budapeşte'de komünist yönetimine karşı bir ayaklanma oldu. Bir öğrenci gösterisiyle başlayan ayaklanma, halka ve Maleter'in yönettiği askerî birliklere sıçradı; bu sırada işçiler de Komünist partisi binalarını yaktılar. Komünist partisi sekreteri Geroe tarafından çağırılan sovyet tankları ayın 24'ünde duruma müdahale etti; Geroe, Nagy'nin başbakanlığa getirildiğini açıkladı. Nagy, 27 ekimde bir koalisyon hükûmeti kurdu, liberal tedbirler alacağını açıkladı ve sovyet kuvvetlerinin ülkeden çekilmesi için görüşmelere girişti. Ama bu birkaç günlük durgunluk devresinden yararlanan mareşal Jukov Macaristan'a 20 tümen getirdi; Nagy'nin dünya kamu oyunu yardıma çağırmasına rağmen bu kuvvetler 4 kasımda olaya kütle halinde müdahale ettiler; kısa süre sonra Nagy Romanya'da tutuklandı. Bunun üzerine Kadar idareyi ele aldı ve 14 kasımda ayaklanma bastırıldı. (LM)

Budapeşte müzesi, 1863'te kurulan Macaristan millî galerisi. Kaynaklarını Esterhazy ailesine borçludur. XVII. yy. da seçici prens Pal (1635-1712) tarafından toplanmasına başlanan koleksiyonlarını XVIII. yy.da Muhteşem Miklos bir hayli zenginleştirdi. 1865'te prens Pal Esterhazy'nin Budapeşte akademisine aktardığı bu koleksiyonlar Macaristan devletinin eline geçti ve bağış, vasiyetli bağış ve satın almalarla sürekli olarak zenginleşti. XIX. yy. fransız ressamları burada dikkati çekecek derecede temsil edilmişlerdir (özellikle Manet), ama eski usta ressamlar daha ağır basar: Raffaello *(Esterhazy Meryemi),* Boltraffio *(Çocuklu Meryem),* Correggio *(La Madonna del Latte),* Giorgione *(Antonio Broccardo'nun Portresi),* Caravaggio (kendi portresi), Gérard David *(İsa'nın Doğuşu),* El Greco *(Cebrail'in Meryem'e Müjdesi),* Goya *(Testi Taşıyan Genç Kız).* [L]

BUDAUN, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir, Ganj ovasında, ırmağın 30 km kuzeyinde; 58 800 nüf. Tarım pazarı ve kimya sanayii merkezi. XIII. yy. dan kalma cami. (L)

BUDD (Edward Gowen), amerikalı mucit ve sanayici (Smyrna, Delaware 1870-Philadelphia 1946). «Tamamen çelik»ten yapılmış otomobil karoserlerinin, sonra yekpare saçtan yapılmış arabaların mucididir. Punta kaynakla birleştirilmiş saç levhalardan meydana gelen imalât tekniğini geliştirdi. Bu usulü paslanmaz çelik kullanmağa elverişli bir duruma getirdikten sonra bu buluşunu geçmişte eşine rastlanmayan bir başarıyle demiryolu taşıtlarına uyguladı. Bu işte önemli bir sınaî örgüt tarafından, ayrıca da iyi hazırlanmış bir tanıtma yayınıyle desteklendi. (L)

BUDDE veya **BUDDEUS** (Johann Franz), alman filozofu. (Anklam, Pomeranya 1667-Gotha 1729). Önce Halle, sonra Jena üniversitesinde profesör, felsefe tarihi üzerinde önemli araştırmalar yaptı. Ayrıca, Wolff'un dogmatizmine karşı koydu. (L)

Buddenbrook'lar, Thomas Mann'ın romanı (1901). Lübeck'li bir burjuva ailesinin hikâyesi. Ailenin durumu, son üyesi genç Hanno'nun 1876'dan ölümüne kadar XIX. yy. boyunca kuşaktan kuşağa gittikçe bozulur. Roman gerçekçi bir eser olmaktan çok, yavaş yavaş çözülüp dağılan bir ailenin ruh durumuna eğilen psikolojik bir incelemedir. (L)

BUDDEUS (Johann Franz). Bk. BUDDE.

BUDDHA («Ermiş»). Buddha'cılıkta, her türlü arzuyu yok ederek yetkin bilgiye, başka bir deyişle «ilham»a *(bodhi)* eren

buddha heykeli uslûplarının Çin'deki evrimi, Seichi Mizuno'nun «Çin Heykelciliğinin Tarihi» adlı eserinden

Yun-kang uslûbu 469-490

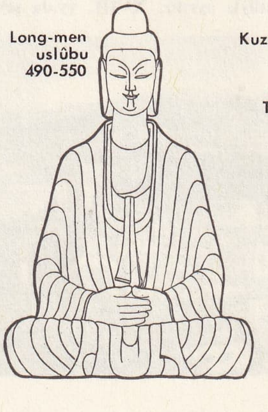

Long-men uslûbu 490-550

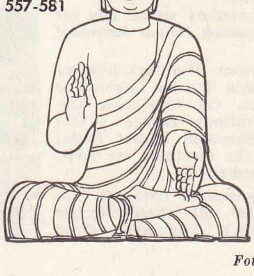

Kuzey Ts'iler uslûbu 550-557 ve Kuzey Tcheou'lar uslûbu 557-581

Soneï uslûbu 589-618

T'ang uslûbu 618-906

Foto. Arch. des Indes neérlandaises, Mayuyama and co., japon (LAROUSSE)

ve böylece ruh göçünden sonsuza dek kurtulan kimseye verilen ad.

— ANSİKL. *Buddha* adını taşımağa en çok lâyık olan, tarihî bir kişi ve Buddha'cılığın kurucusu Gautama veya Sakyamuni'dir («Sakyaların Bilgesi»). Geleneğe göre Gautama'dan önce birçok buddha daha gelmiştir; önce dört, sonra altı buddha. Mahayana inancına göre, buddha sayısının çokluğu, buddhaların yalnız geçmişte değil, evreni meydana getiren sayısız dünyalarda da var olmalarındandır. Buddha'cılığın evrimi onu Mesih'çiliğe götürmüştür. Mesih'çiliğin başlıca konusu Sakyamuni'nin yerini alacak olan geleceğin buddhacısı Maitreya'dır. Bu evrimin bir sonucu da Amitabha gibi kültlerde somutlaşan tanrıcılıktır. Tam olarak batılı bir görüşe buddha'ları «insan buddhaları» *(manuşi-buddha)* ve «istiğrak buddhaları» *(dhyani-buddha)* olarak ikiye ayırır. Buddha uzun zaman ancak sembollerle canlandırıldı. Sonunda heykel ve resimlerindeki tip ortaya çıktı. Bu tip, sanıldığına göre, İsa'dan sonra I. yy.-da Hindistan'ın kuzeyinde (Mathura) veya kuzeybatısında (bugün Pakistan'da kalan Gandhara'da) aynı zamanda doğdu. Buddha ayakta veya bağdaş kurmuş olarak gösterilir. Sırtında keşiş cüppesi vardır. Bu cüppe okullara ve çağlara göre bazen iki omuzu birden örter, bazen sağ omuzu açıkta bırakır. Merkezleri aynı olan büklümleri vardır veya vücuda yapışmıştır, belli belirsizdir. Tavırları (mudra) ya korkusuzluğu, ya şefkati, ya düşünceyi belirtir veya ders verir gibidir. Onda ermişliğin belli başlı belirtilerini görürüz: kafatasında çıkıntı *(uşnişa)*, iki göz arasında kıllı ben *(urna)*, elinin ayasına derin çizilmiş kutsal tekerlekler *(şakra)*. Gupta'lar devrinde idealleştirilmiş yüz çizgileri (IV.-VI. yy.) Buddha'ya esrarlı ve düşünceli bir anlam kazandırır. Meselâ Sarnath müzesindeki ve Kalküta'nın Hint müzesindeki budhalar böyledir. Bu buddha tipi Hindistan dışına da yayılmıştır. Yalnız Khmer ülkesi, Cava gibi hintlileşmiş memleketlerde değil Çin'de ve Japonya'da da görülür. (Guimet müzesindeki [Fransa] buddha heykelleri.) [L]

BUDDHA (CANLI) i. Bazı Tibet ve moğol tapınaklarının ulu kişilerine verilen unvan; bunlar buddha veya buddha ulularının *sürekli cisimleşmesi* olarak kabul edilirler. («Cisimleşmiş lâma» diye de adlandırılırlar.)

— ANSİKL. Canlı buddhalar arasında *Dalaylama* ve *Pantçen rinpoçe* en başta yer alır; sonra daha az önemli buddhalar, bodhi'satva'lar, hint ermişleri ve cisimleşmiş *Kutuktuslar* gelir. Bunlar bölgesel ermişlerin cisimleşmiş şeklidir. Tibet'te bir hayli vardır. Bunların çoğunlukla aralıksız cisimleşmeden daha çok, ölümlerinden iki üç yıl sonra suret değiştirdikleri kabul edilir. Şu halde bunlar buddhadan çok *bodhisatva*'dır. Cisimleşme öğretisinin hint öğretilerinden geldiği sanılır (Vişnu'nun cisimleşmeleri). [L]

BUDDHABİLİM blş. i. Budha'cılığı inceleyen bilim.

— ANSİKL. XX. yy.ın ilk yıllarında buddha üstüne yapılan incelemelerde büyük ilerleme oldu. Bu ilerlemeler Türkistan'da arkeolojik keşiflerden (P. Pelliot, sir Aurel Stein) ve buddha dinine ait kuralların çevirilmiş olduğu Hint-Avrupa ve başka ülke dillerinin çözülüp okunabilmesinden sonra sinolog (Ed. Cavannes) ve hindiyatçıların (Sylvain Lévi) sıkı işbirliğiyle mümkün oldu. O zamandan beri *buddhabilim* batı ve doğu bilginlerinin çok sayıda eser vermeleri özellikle bilgi derleştirmeğe ve ekip halinde çalışmağa dayanan japon bilimi sayesinde gelişti. Bundan başka, arkeoloji, filoloji çalışmalarını tamamladı. (L)

BUDDHA'CILIK veya **BUDİZM** i. Sakyamuni'nin kurduğu öğreti ve dinin adı.

— ANSİKL. Tarih. Avrupalıların *Buddha'cılık* adını verdikleri din, Hindistan'da Nepal ile Audh sınırlarında M.Ö. VI. yy.ın ikinci yarısında ortaya çıktı. XIX. yy.daki batılı eleştiriciler gerçek varlığını inkâr etmişlerse de bu dinin kurucusu yaşamış bir insandır. (Bk. SAKYAMUNI.) Kurduğu öğreti Orta Hindistan'ın bütün doğu bölgesine yayılmış, batıya ve kuzeybatıya (belki de Taksila'ya kadar) taşmıştı. Buddha yaşadığı sürece bu yeni inanç kâğıda dökülmedi. Buddhacı topluluğun *(sangha)* ne bir dinî kanunu, ne de tam anlamıyle bir kuralı vardı. Buddhanın *parinirvana'*-sından (M.Ö. 478 [?]) sonra usul ve kurallara *(vinaya)*, inançlara, dinî kanuna, *(dharma)* ve metafiziğe *(abhidharma)* ait öğretileri birliğe kavuşturmak ihtiyacı doğdu. Bu amaçla önce Rajagriha'da (M.Ö. 477 [?]), sonra Vaicali'de (M.Ö. 367 [?]), ve Pataliputra'da (M.Ö. 242 [?]) ruhanî meclisler toplandı. Bu arada çeşitli mezhepler (Sihavira, Mahasanghika, Sarvastivadin v.b.) kuruldu. Mezheplerin sayısı hergün artıyordu. İmparator Aşoka'nın Buddha'cılığı benimsemesiyle (M.Ö. 250-249) [?]), din yeni bir güç kazandı. Misyonerler bu dinin imparatorluğun hem içinde hem dışında yayılmasını kolaylaştırdılar. Seylan'ı Buddha'cılığı kabul etmesi (M.Ö. 241 [?]) bu döneme rastlar. Mezhepler gitgide birbirinden farklı hale geldiler, öyle ki, Milâdın başlarına doğru Buddha'cılıkta bir parçalanma oldu, bu dinin yeni bir şekli ortaya çıktı: Gelenekçi Buddha'cılığa *(theravada* veya *hinayana)* karşı olan *mahayana*. Siyasî olaylar, özellikle kuzeyde ve kuzeybatıda Kuşana imparatorluğunun doğuşu Buddha'cılığın Yukarı Asya yoluyle Çin'de yayılmasını kolaylaştırdı. Kanişka zamanında (II.yy.) Keşmir'de yeni bir ruhanî meclisin toplandığı sanılmaktadır. Buddha'cılık hızını hiç kaybetmeden Gupta'lar devrinde bir kat daha gelişti (IV. ve V. yy.). Zulümler ve özellikle V. yy.da hun istilâsı yüzünden Buddha'cılık Hindistan'da gerilemeğe başladı. Kanauj'lu Harsa zamanında (VII.yy.) ünlü çin gezgini Hiuan-Çang ülkenin birçok yerinde Buddha'cılığın terk edildiğini görmüştür. Âyincilik yavaş yavaş Lâma'cılığa kadar vardı. Brahman'cılık, Buddha'cılıkla giriştiği yarışta git gide daha başarılı olmağa başladı, islâm istilâları Buddha'cılığı kesin şekilde bozguna uğrattı (XII. yy.ın sonu, XIII. yy.ın başlangıcı). Ama Asya'nın çeşitli ülkelerine yayılan Buddha'cılık gene de varlığını sürdürdü. Bugün dünyanın en büyük dinlerinden biridir.

Dinlerinin yenileşmesini, genişlemesini, derinliğine işlenmesini isteyen buddhacılar bu konularda önemli adımlar attılar. Buddha'nın ölümünün 2500. yıldönümü dolayısıyle 1956'da Hindistan'da, Seylan'da ve Birmanya'da düzenlenen törene Çin Halk cumhuriyeti delegeler yolladı. Daha önce 1950'-de Buddha'cılığın öğretisini ve törelerini derleyip toplamak amacıyle 29 ulusun delegeleri tarafından Kolombo'da Milletlerarası Buddha'cılık birliği kurulmuştu. 1966 Mayısında 25 yy. dan beri ilk olarak Kolombo'da buddhacıların dünya ölçüsünde konferansı toplandı. Kamboç'ta, Laos'ta ve Tayland'da Buddha'cılığın öteden beri yürürlükte bulunan devlet dini statüsünü Birmanya kendi ülkesinde uyguladı (1961). Vietnam savaşı Buddha'cılığın yeniden ele alınmasını gerektirdi. Bu ülkede, geleneksel statik bir Buddha'cılığın yanısıra *yenileşmiş Buddha'cılık* adı altında bir de dinamik Buddha'cılık ortaya çıktı. Kendini kabul ettirmesi kolay olmadı; buddhacıların ser kanadı'nın hükûmete karşı koyması dolayısıyle Vietnam Buddha'cılık enstitüsünün yönetici kemitesi topluca istifa etti.

Kamakura Büyük **BUDDHA**'sı bronzdan, XIII. yy. Japonya

● *Dogmalar*. *Theravada* Buddha'cılığının dogmaları geniş ölçüde brahman felsefesinden, özellikle Kapila'nın *Samkhya* okulundan alınmıştır. Buddha'cılık da onun gibi ilkel maddenin ebedîliğine, yok edilmez olduğuna inanır. İlkel madde, önüne geçilmez, mekanik bir kanunun etkisiyle Tanrı gücünü, Tanrı yönetimini işe karıştırmadan, kendi unsurlarını kümeler ve birleştirir. Evrende ne varsa böylece vücuda gelir. Dünyalar kurulur, durmadan gelişir, geriler, yok olur, sonra yeniden doğar. Bu dört aşamanın her birine *kalpa* adı verilir. Canlıların ruhu da dünyaların boyun eğdiği kanunlara uymak zorundadır. Bu ruh bütün *yoga*'lar boyunca hayvandan insana, insandan Tanrı'ya doğru gelişir. Sevaplarına, günahlarına göre kâh yükselir, kâh alçaklara düşer. Bu değişiklik, ruh ayıplarından ve erdemlerinden sıyrılıp *Nirvana*'-ya varıncaya kadar sürüp gider. Ruhların göçünü bu denli korkunçlaştıran da ebedîliği kadar sürecek olan bu durmaksızın yeniden doğuşlardır. Sakyamuni bunu önlemek için *dört yüce yol* (Arya-Satyani) doğmasını ileri sürer: acı, sebebi, yok edilişi, bu yok edilişe götüren yol. Acı, hayattan ayrılamaz. Hayatın kaynağı bilgisizliktir. Tutkular, arzular, dış nesnelere bağlanış bilgisizlikten doğar. Dış nesneler (veya tutkular, arzular, nesnelere bağlanış) duyular yoluyle varlıkları yaratır. Bilgisizlik ortadan kaldırılırsa duyuların gücü de yok olur ve yeni doğuşlar önlenir. İzlenecek yolda 4 aşama vardır: bilim dış dünyanın, ölümlü unsurlardan kurulu nesnelerin, ben'in hiçliğini, boşluğunu, kararsızlığını, gerçekdışı olduğunu ve bütün bunlara bağlanmanın ne büyük bir çılgınlık olduğunu gösterir. «Beş yasak»a uymak: zina etmemek, hırsızlık yapmamak, cana kıymamak, yalan söylememek, sarhoş olmamak. «On günahtan çekinmek» katilden, hırsızlıktan, zinadan, yalandan, dedikodudan, küfürden, gevezelikten, hasetten, kinden, inanç yanlışından kaçınmak. Herkes eylemlerinden sorumludur, ister istemez hesabını verecektir. Bilge, erdemlerine göre, ışıklar dünyasının uluları arasında veya sadece daha üstün mevkide bir insan olarak doğar, kemale ermişse *bodhisatva*, nihayet *buddha* olur, erdem böyle mükâfatlandırılır. Dinsiz veya günahkâr, daha aşağı mevkide bir insan olarak karanlıklar dünyasının ruhları arasında cinler ve hayvanlarla bir arada, 18 cehennemden birinde doğar. Cehennem ebedî değildir. Çekilen cezaların şiddeti ve süresi işlenen suçlara göre değişir. Ceza bittikten sonra, ruh varlıklar zincirinde vaktiyle işlemiş olduğu edimlere göre lâyık olduğu yeri alır. Tanrıların gücü de, mutluluğu da bağımlıdır. Basit birer memurdur bunlar. Belli bir zaman için evreni korumakla görevlidirler. Onlar da ölüp ölüp dirilmek zorundadırlar. Yalnız buddhalar yeniden doğmaz. Onlar *Nirvana*'nın sonsuz mutluluğuna erişmişlerdir.

buddha rahibi

Mahayana Buddha'cılığı çok farklı görüşlere dayanır. *Theravada*'nın ileri sürdüğü ahlâk yerine gönül ve düşünce yolunu öğütler. Tarih boyunca Buddha'cılığın bu iki şeklini geniş bir edebiyatı olan felsefe okulları temsil eder.

● *Kurumlar*. Buddha Sakyamuni'nin çevresinde kurulan topluluk, müritlerle veya laik müminlerle *(upasaka)*, keşişlerden *(bhikshu)* meydana gelir. Buddha'yı, kanunu ve topluluğu ululaştırmakla, baş temel yasağı gözetmekle, toplulukğa yapılan bağışlarla, keşişlere verilen sadakalarla, kutsal kitabı dinlemekle laikler erdeme ulaşırlar. Mahayana'da laiklerin önemi artar. Çünkü Bodhisatva'nın amacı dünya işlerinden el etek çekmeksizin kendini ve varlıkları kurtarmaktır. *Theravada* geleneğine göre *bhikşu*'lar gezgin dilencilerdir. Ermiş *(arhant)* sıfatına ve *Nirvana*'ya en uygun aday bunlardır. Laik müminlerden mutlak saygı beklerler. Ama bir anda rahip olunmaz; 8 yaşında mürit, 20 yaşından sonra rahip olunur. Bunun için sıkı bir sınav geçirilir. Rahip olanlar manastırda yaşar-

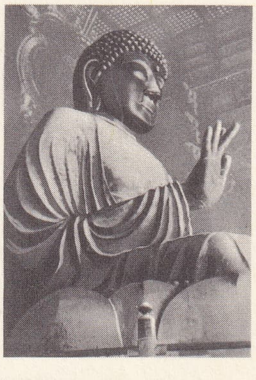

BUDDHA'nın bronzdan dev heykeli (Todaiji tapınağı) Batı Japonya'nın eski başkentinde

Foto. Pan-Asia photo news-Rapho, Foreign Press Camera, Atlas-photo (LAROUSSE)

lar. Kıdem ve ehliyetlerine göre derecelendirilirler. Hata işleyince disiplin cezasına çarptırılırlar, tövbe istiğfar ederler. Buddha tarafından kendi istekleri olmadan rahibe yapılan kadınlar *(bhikşhuni)* rahiplerle aynı kurala uyarlar. Ama yaşları ne olursa olsun *bhikşu*'lara saygı göstermek zorundadırlar. Bu müessese *mahayana*'da laiklere verilen öneme kıyasla daha az önemlidir. Mahayana'da günah çıkarma pek gelişmiştir. Günah çıkarmanın kuralları bugün özellikle Tibet'te ve Uzakdoğu'da sürüp giden şekillerden anlamak mümkündür.

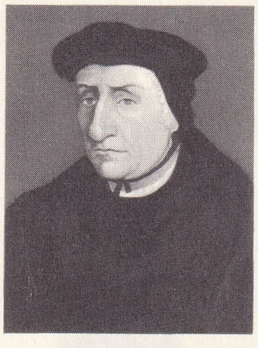

Guillaume BUDÉ
XV.-XVI. yy. fransız okulu
(Versailles şatosu)

● *Tapınma ve anıtlar.* Buddha'cılık gelişmesinin ilk çağlarından itibaren Buddha'yı, kanunlarını ve topluluğu ululaştıran birtakım tapınma şekillerini benimsemiştir. Kutsal emanetlere karşı ilk zamanlardan beri büyük bir saygı gösterilirdi. Bu emanetleri saklamak veya Buddha'nın hayatına ve daha önceki hayatlarına ait olayları anmak için anıtlar yükseltildi *(stupa)*. Bununla beraber Buddha'nın resimlerine tapınma nispeten daha sonraki bir tarihte başlamış gibi görünmektedir. Bu tapınma tarzı bugün de Buddha'nın heykeline çiçekler, giysiler, süsler sunmak, ilâhiler okumak, vakıflara büyük bağışlarda bulunmak suretiyle devam eder. Zamanla bu tapınmalar başlangıçtaki keşişce sertlikle hiçbir ilgisi kalmayan bir debdebe haline gelecektir. Bu törenlerde sihirler yapılır, cinler kovulur. Şefaatte bulunulur. Bunlar Buddha'cılık öncesi veya doğrudan doğruya halk kaynaklı âdetlerdir. Efsunlar, muskalar, resimler, dövmeler aynı kaynaktan gelmektedir. *Mahayana*'nın ibadet şekilleri ile *theravāda*'nınkiler aynıdır. Kutsal metinlere karşı çok gelişir. Bu metinler kendi başlarına kurtarıcı bir değer kazanır. Büyük bir itina ile yazılıp resimlendirilen yazmalar *(mandala)* çoğalır. Lâmacı ibadetler, bu kavramları daha da çoğaltmıştır. Çok girift törenler büyük yer tutar.

mareşal **BUDYONYİ**

● *Çin'de Buddha'cılık. Tarih ve gelişme.* İsa'dan önce Çinlilerin buddha konusunda hiç bir bilgileri olmadığına muhakkak gözüyle bakılır. Yeni dinin Çin'e kesin olarak hangi tarihte girdiği de belli değildir. Buddha'cılık İsa'dan sonra II. yy.-da bir başka *Tao*'culuk gibi Çin'de kök saldı. Yerli halkın diline uyabilmek için Toa'culuktan birçok deyim aldı. Buddha metinlerinin çinceye tercümesi hümanizmanın en verimli işlerinden biri sayılmalıdır. Tam anlamıyle hiç bir zaman ayrı olmadığı halde gene birbirine bağlı bulunmayan iki medeniyet bu yoldan kaynaşmak imkânını buldu.

Buddha'cılığın Çin'deki egemenliği geçici oldu. Konfuçyus ve Tao dini Buddha'cılık ile rekabet halindeydi. Hint din kuruluşunun desteğine ihtiyacı vardı. Bu destek zaman zaman kendini hissettirdi, XII. yy.dan sonra kayboldu. Çin bu yeni dinle büyük sayıda rahip ve rahibe yetiştirmişse de buddha düşüncesini zenginleştirecek ölçüde pek az

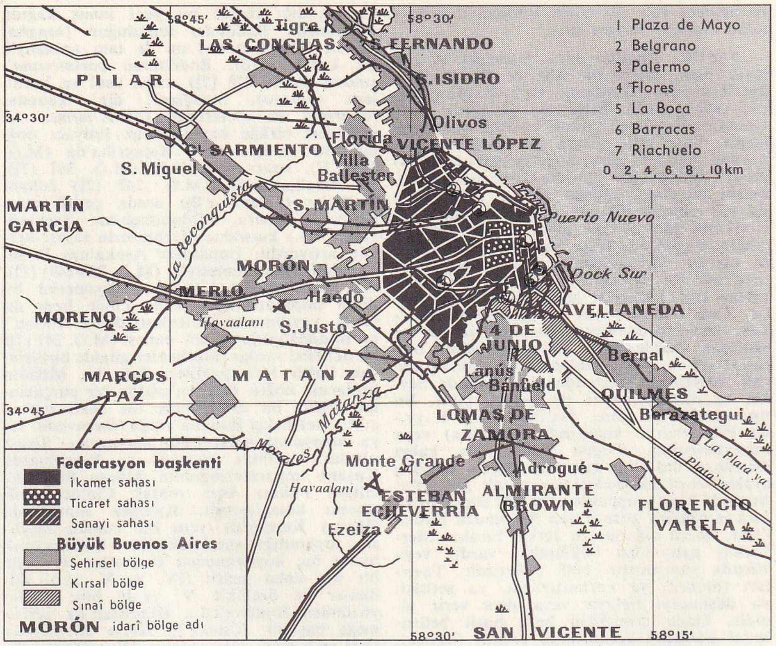

BUENOS AIRES

bilim adamı çıkarmıştır. İnsanı her ülkede kahreden acılara karşı Buddha'cılığın gösterdiği merhamet Çinlilerin ruhunda yeni bir şefkat yarattı (Boddhisatva Avalokiteçvara Çin'de acı çekenlere yardım elini uzatan tanrıça Kuan Yin oldu).

444'te, 426'da, özellikle 845'teki düşmanca tepkilere rağmen hint dini kendini kabul ettirmeyi başardı: Çin'de manevî vatanın ayrılmaz bir parçası oldu. Buddha'cılık çok defa yerli halktan gelmeyen hanedanlar tarafından desteklendi. Buddha'cılık Hindistan'ın dörtte üçünde kaybolduğu zaman Çin'de halk inançlarıyle kaynaşarak davranışsız bir yaşama sürdürdü, Tibet'te ve Moğolistan'da yeni bir şekil altında *Lâmacılık* adıyle benimsendi. Buddha'cılık yalnız Japonya'da yeniden bir hayat kaynağı haline geldi.

● *Çin'de Buddha okulları.* Çin Buddha'cılığının çeşitleri Hint'teki eski rahip topluluklarına veya okullara tıpatıp uymaz. Şüphesiz Çin, Buddha'cılığı hazır olarak buldu, kuruluşuna katılmadı. Ne var ki Buddha'cılık Çin'e gezginlerin ve mütercimlerin ve keyiflerine göre parça parça girmiş, Hint'teki gelişme aşamalarına uygun bir yol takip etmemiştir. II. yy. ile X. yy. arasında yazılan metinler, içinde doğdukları çevredekinden farklı anlamlar kazandılar, çünkü Tao'culuğa karşı az veya çok yakınlık duyan dağınık çevrelerde ayrı ayrı, parça parça yorumlandılar. Hindistan'a vergi bir mesele olan *«Ruhların göçünden nasıl kurtulunabilir?»* sorusunda Buddha'cılığın verdiği *«Nirvana yoluyle»* karşılığı Hindistan'da taşıdığı önemi başka bir ülkede bulamazdı. Gerçek Buddha'cılık «kurtuluş»u arıyordu; oysa Çinliler «mutluluk»a ulaşmak istiyorlardı.

Çin'deki belli başlı buddhacı okullar şunlardır: (bunların hiç biri Buddha'cılığı bütünüyle yansıtmaz.)

«Saf Toprak» okulu, açıkça iranlılaşmış mahayanacı bir buddha ile ilgili sutralar bütününe dayanır: Amithabha («sınırsız görmek») adını taşıyan bu Buddha batıdaki bir cennetin hâkimidir. Çin bu konudaki bilgilerini özellikle mütercim Kurnarajiva'ya borçludur (V. yy. başları). Uzakdoğu bu cennette yaşamağa can atacaktır. Bu mezhep mensuplarına göre kurtuluş daha çok halk inançlarına dayanan birtakım âyinlerle gerçekleşiyordu.

Çan (japonca *zen*) yani dhyana «dikkati yoğunlaştırma» okulu: dhyana, yoganın ve buddha düşüncesinin belirgin çabasıdır. 520-530 Arasında Bodhidharma bu öğretiyi anlatmak için Hindistan'dan Çin'e gelir. Daha sonra Çan, Tang sülâlesi devrinde, Kurnarajiva sayesinde geniş bir alana yayılır.

Tien Tay (japonca *tendai)* okulu. VI. yy.-ın ikinci yarısından günümüze kadar uzanan parlak bir geçmişi vardır. Okuma ile düşünmeyi uzlaştıran oldukça saf bir Buddca'cılıktır. Hem belirli bir ülkücülüğü, hem de belirli bir gerçekçiliği vardır.

Viyana okulu, VII. yy.da kuruldu. Buna göre pratik disiplin imandan ve bilgiden daha önemlidir.

Yoga veya Lâma okulu, VIII. yy.dan itibaren Çin'de ve Tibet'te görülür. Hint dininin en karışık unsurlarını bir araya toplar ve her türlü büyüyü öğütler.

● *Japon Buddha'cılığı.* Buddha'cılık Japonya'ya resmen 552'de koreli rahipler tarafından getirilmiş sayılır. Bunların yanlarında din kitaplarının *(sutra)* çince tercümeleri vardı. Başlangıçta güç yayıldı. Çünkü saraydaki iki güçlü rahip sülâlesini, Nakatomi'ler ve Mononobe'leri karşısında buldu. Başka bir rakip sülâle olan Sogo'lar bu yeni dine Japonya'ya yerleşip yayılma hakkını tanıdı.

Buddha'cılığın Japonların millî dini *Şinto*'dan ahlâk ve düşünce bakımından büyük üstünlüğünü ilk anlayan da Sogo, ünlü Şotoku Taişi oldu. VII. yy.ın sonlarından

BUENOS AIRES
yeni şehir

Foto. Alinari-Giraudon, Sib-Photo service, Ambassade d'Argentine (LAROUSSE)

itibaren Şotoku Taişi birçok tapınak kurdurdu. Nara yakınlarıdaki ünlü Horyuji bunlar arasındadır. Daha sonra Buddha'cılık şaşırtıcı bir şekilde hızla gelişti. VIII. yy.ın ortalarına doğru, Çin ile kültür ilişkileri kuruldu (daha önce Japonya kültür alanında Kore'nin etkisi altındaydı), Buddha'cılığın nüfuzu en yüksek doruğuna vardı, yeni başkent Naro'da Buddha'nın muazzam bir heykeli ünlü Daibutsu tarafından diktirildi. O sırada Japon adalarında altı tarikat bulunmaktaydı. Bunların üçü Mahayana'ya, üçü de Hinayana'ya bağlıydı. Gerçekte bu tarikatlar arasındaki tek anlaşmazlık, varlığın metafizik araştırması konusundaydı. Bütün Nara döneminde (710-794) Japon Buddha'cılığı oldukça dar bir aydınlar çevresi dışında pek yayılmamıştı. Tendai ve Şinto mezhepleriyle, yüzde yüz millî ve halka dönük nitelikte öğretilerin doğduğuna tanık olmak için VIII. yy.ın sonlarını beklemek gerekecektir. *Ryobu-Şinto* adıyle tanınan dinlerarası bir anlaşma bu arada gerçekleşti. *Ryobu-Şinto* Buddha'cılık ile eski yerli inancı, Şinto'yu kaynaştırmak istedi. Bu resmî mezheplerin yanı sıra Amida inancı çevresinde halkçı ve bireyci bir Buddha'cılık da gelişti. Bununla beraber Japonya'da gerçekten orijinal bir öğreti, *zen* Buddha'cılığı ancak XII. yy. sonlarında ortaya çıkacaktır. Zen, sadeliği ve pratik niteliği, doğmalara yer vermeyişiyle askerî bir kast olan Samurai'ler tarafından pek çabuk benimsendi. XVI. yy. sonlarında Katolikliğin Japonya'ya girmesi bir buhran yarattı, ama Zen Buddha'cılığı bunu başarıyle önledi. Tokugawa'ların «şogun»luğu devrinde (1600-1868) Konfuçyus'çuluk yeniden itibar kazandı ve Buddha'cılık ilk defa olarak bir gerileme gösterdi. Sonra İkinci Dünya savaşından önce yeni bir kriz daha geçirdi. Japon hükûmeti Japonya'nın eskiden millî dini olan şinto'yu halka benimsetmeğe kalkıştı. Bugün takımadalara yayılmış 106 223 tapınak ve bu tapınaklarda ibadet eden 50 milyon japon Buddha'cı vardır. Mezheplerden beşi önemlidir: başta Amida'cı Şinşu mezhebi (13 milyon), Zen mezhebi (9 milyondan çok), Şingon mezhebi (8 milyon) ve nihayet her birinin üçer milyon müridi bulunan Joda ve Nişiren mezhepleri.

● *Türklerde Buddha'cılık.* Türk asıllı olan Tobalar, Çin'e hâkim olduktan sonra, şaman geleneklerini korumakla birlikte buddhacı âyinlere de katılmağa başladılar. Bir süre sonra da Buddha'cılık Toba devletinin millî bir dini haline geldi. Tobaların eski şaman âyinleri de bir buddha âyini hüviyetine girdi. Böylece devlet otoritesiyle Buddha'cılık birleşince ağır vergiler için devlete karşı ayaklanan halk Buddha'cılığa karşı da cephe aldı. Bazı buddhacı rahipler de halkın içine girerek kötü günlerin Buddha'nın sayesinde geçip iyi günlerin başlayacağı inancını yaymağa çalıştılar. Bu sebeple bir halk Buddha'cılığı oluştu («Maitreya tarikatı»). Tobaların egemenliği altında bulunan uluslardan özellikle hun kabileleri sık sık başkaldırdılar.
Uygurlar 765 yılında Çin'i ele geçirmek istediler, ancak bir süre sonra Tibet'e karşı çinlilerle anlaştılar ve ticarî ilişkileri geliştirme yoluna gittiler. Çin'in kuzeyinde yerleşmiş olan Uygurlar Buddha'cılığı değil de Maniheist'liği benimsemişlerdi. Yıkılış tarihi olan 840'a kadar Uzakdoğu'da ve Orta Asya'da din ve ticaret bakımından bir hayli üstündüler. Uygur devletinin yıkılması üzerine Çin'de çoğunluğu yabancı olan ve millî serveti kendilerinde toplayan tapınaklar aleyhine bir hareket başladı ve birçok buddhacı rahip öldürüldü.
Uygur Buddha'cılığı dinî inançlarını kapsayan eser uygurcaya çevrilmiştir.
Freskolarda birçok uygur rahibi ve prensleri; prens portrelerinde de Buddha'cılığın sembolü olan lotus çiçeği görülmektedir. Bunun yanında eski türk kıyafetlerini belirleyen unsurlar da vardır. Uygur freskolarının bir kısmı bütünüyle buddhacı tablolar, bir kısmı da uygur buddhacı âyinleri ve sosyal hayatı gösteren tablolardır. Sogd, uygur ve mani alfabelerini kullanan Uygurlardan kalan eserlerin büyük bir kısmı Buddha'cılık ile ilgilidir. Mahayana şeriatinin inançlarını kapsayan bu eserler, Tohri, Kuça Tohar Buddhacası, Çin, Sogd dillerinden, az bir kısım da sanskritçeden çevrilmiştir. Uygurlar Buddha'cılığa ait karmaşık ve çeşitli kavramları türkçeleştirmede büyük başarı elde etmişlerdir. (→ Bibliyo.) [LM]

BUDDHA DAKİNİ, Tibet'te önemli *dakini* grubunu meydana getiren, bazı zaman iyi dilekli, bazı zaman da şeytanca düşünceli tanrıçaların kraliçesi. Bütün kudretini paylaştığı en üstün Buddha (*Vajrasattva*'nın «*sakti*»si veya karısıdır) kendisinden istenen lütûfları büyük bir cömertlikle yerine getirmesiyle tanınır. (L)

BUDDHA-GAYA. Bk. BODH-GAYA.

BUDDHA KAPALA, Tibet ve Nepal'de uygulanan Lâma Buddha'cılığında (*Tantra* Buddha'cılığı) Buddha Sakyamuni'nin en üstün sayılan sınıfa girebilmesi için aldığı şeytanî biçim. Bu sınıfa giren *Yidam* buddhalarına veya koruyuculara büyü ile ilgili kurban âyinlerinde baş vurulur. (Bu halde, dört elinde silâh, danseder; sağ ayağıyle bir ölüyü çiğner ve bu arada da gücünü kişileştiren bir tanrıça, *sakti* kendisini dört eliyle sarmış durumda temsil edilir.) [L]

BUDDİCOM (William), ingiliz mühendisi (Liverpool 1816-Mold, Flintshire 1887). Paris-Rouen-Le Havre hattının bir bölümünü inşa etti (1842) ve Sotteville'de demiryolu malzemesi yapan önemli atelyeler kurdu. Adını verdiği bir lokomotif (tip III) fransız demiryollarında uzun süre pek everişli görülerek kullanıldı. (L)

BUDDLEİA i. (ingiliz botanikçisi Adam *Buddle*'nin adından). Süs bitkisi. Mor, pembe veya beyaz çiçeklidir. Çin'den getirilerek Avrupa iklimine alıştırılmıştır. (*Buddleiaceae* familyasından.) [L]

BUDÉ (Guillaume), fransız dil bilgini ve hümanisti (Paris 1467-ay.y. 1540). Eski yunan kültürünün tekrar önem kazanmasında büyük payı oldu. Orléans'da, hukuk öğreniminden sonra, bir yunanlı pedagog olan Sparta'lı Hermonymos ve İoannes Laskaris'in derslerini izledi (1494). *Annotations aux Pandectes*'te (Dava Kararnamelerine Dair Açıklamalar) [1508] titiz bir ahlâkçı ve tarihçi olarak hukuku hor gördüğünü belirtti. *De Asse* adlı eserinde (1514) milletlerin refahı üzerine beslediği düşüncelere de yer ayırarak, eski paralara dair verdiği bilgiler geniş kültür sahibi bir ilim adamı olduğunu gösterir. *Commentaires Sur la Langue Grecque* (Yunan Dili Üzerine Açıklamalar) [1529] adlı eserinde de büyük bir filolog olduğu görülür. Budé'nin ölümünden sonra yayımlanan *l'Institution du Prince* (Prensin Yetiştirilmesi) [1547] adlı eserinde Plutarkhos'un önemli sözleri yanında prenslerin eğitimi ve bilginlerin korunması ilgili birçok öğüt vardır. Mektupları, o devrin edebiyat tarihi için birer belge niteliğindedir. (L)

BUDENG i. Siyah renkli cava maymunu (*Semnopithecus maurus*). [L]

BUDGE (Ludwig Julius), alman fizyoloji bilgini (Wetzlar 1811-Graifswald 1888). Önce hekim, sonra Bonn'da anatomi ve fizyoloji profesörü oldu. Eserleri: «Sinir Sistemi Üzerinde Araştırmalar» (1841-1842), «Genel Patoloji» (1843), «Fizyoloji Ders Kitabı» (1862) ve buna ek olarak bir Fizyoloji Özeti (1864). [L]

BUDGE (sir Ernest Alfred Wallis), ingiliz eski mısır uzmanı ve şarkiyatçısı (Cornwall 1857-Londra 1934). British Museum'da Mısır ve Asur eserleri sorumlusu oldu. Müzenin koleksiyonuna birçok eski yazı kazandırdı (binlerce çivi yazısı tableti, mısır papirüsü, kıptî, süryanî, arap, habeş ve yunan elyazması). Nil ve Mısır üstüne birçok eser yayımladı. (L)

BUDGELL (Eustace), ingiliz yazarı (Saint Thomas, Exeter yakını 1686-Londra 1737). Yakın akrabası Addison'un himayesiyle, İrlanda Gelirler Genel denetmeni oldu, fakat kralın İrlanda temsilcisi olan Bolton dükkâne karşı bir yergi yazınca, görevinden uzaklaştırıldı. Addison'un çıkardığı *Spectator*'da çalıştı, derginin otuz yedi sayısını yazdı. Beş parasız kaldı, kendini Thames ırmağına attı. (L)

BUDİN, Osmanlı imparatorluğunun Macaristan'daki başlıca eyaletlerinden biri. Şimdiki Budapeşte'nin bir kısmını meydana getirir. 1526'da Mohaç savaşından sonra Osmanlıların eline geçti. 1529'da ise ikinci defa, Kanunî idaresindeki ordu tarafından zaptedildi. Budin 1541'de keşin olarak alındı ve bir Osmanlı eyaleti haline kondu. Osmanlı ordusunun Viyana kuşatmasından (1683) çekilmesinden sonra Avusturyalılar tarafından iki defa kuşatıldı. Abdi Paşa'nın başarılı savunmasına rağmen, şehit olması üzerine Avusturyalıların eline geçti (2 eylül 1686). Karlofça antlaşmasıyle Macaristan'a verildi (1699). [→ Bibliyo.] (M)

BUDİN'LER, İskit ülkesinde eski halk, Dnieper ile Don arasında yerleşmişlerdi. (L)

BUDİZM i. Bk. BUDDHA'CILIK.

BUDORCAS TAXİCOLOR i. Gevişgetirenlerden boşboynuzlu yabanî hayvan. Görünüşü hem sığıra, hem de ceylana benzer. (Dağkeçileri oymağından.)
— ANSİKL. *Budorcas taxicolor*, sağlam bacaklı irice bir hayvandır. Cidağıya kadar boyu 1,15 m'dir; derisi uzun ve sert kıllarla kaplıdır; küçük bir yelesi vardır. Rengi gri, mavi ve kızıl olur. Tibet ve Kuzey Vietnam dağlarında sürüler halinde yaşar. (L)

BUDRİO, İtalya'da komün, Emilia'da (Bologna ili), İdice kıyısında; 15 100 nüf. Ticaret merkezi. (L)

BUDUMA'LAR, Çat gölünün adalarında ve gölün kuzeyinde yaşayan zenci halk. Buduma'lar Tibesti'li Teda'ların bir bölümüdür; adları «ot insanları» anlamına gelir. (L)

BUDUN i. (esk. türk. k.). Solyol. Aralarında töre, dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından da birbirine bağlı olan insanlar topluluğu, kavim: *Beş ulus budunda birleşsin çabucak* (Ziya Gökalp).
— ANSİKL. Türkçe metinlerden anlaşıldığına göre, VIII. yy.da geçen *boy* teriminden daha geniş anlamı vardır. O devirde Tokuz Oğuz, Türgiş, Kırgız, Karluk ve diğer türk boylarına da budun denilirdi. Kaşgarlı Mahmud (XI. yy.) *Divanü Lûgat-it-Türk*'te «*budun*» kelimesinin Çigil lehçesine ait olduğunu söyler ve kelimeyi «reâya, halk, kavim» şeklinde açıklar. XVI. yy.da Altınordu ve Harizm'de yazılan türkçe eserlerde *budun* kelimesi «millet, tebaa, halk» anlamlarında kullanıldı. XVI. yy.dan sonraki eserlerde bu kelime görülmez. (M)

BUDUN İNLİ, Göktürklerin kutsal saydıkları bir dağa, ayrıca Şamanlara inanan Türklerin tapınaklarına verilen ad. «Ülkenin koruyucusu olan ruh» anlamına gelir. (M)

BUDVAR i. (fr. *boudoir*). Ev sahibesi hanımların yalnız kalmak veya misafirleri kabul etmek için kullandıkları küçük süslü oda. (L)

BUDYONYİ veya **BUDYENYİ** (Sisyon Mihayloviç), sovyet mareşali (Rostov bölgesi 1883). Süvari astsubayı olarak çarlık ordusunda 1904-1905 Rus-Japon savaşına, sonra da Birinci Dünya savaşına katıldı. 1917'de ihtilâli benimsedi, iki yıl sonra süvari tümen kumandanı olarak Denikin ve Wran-

BUFFALO BİLL

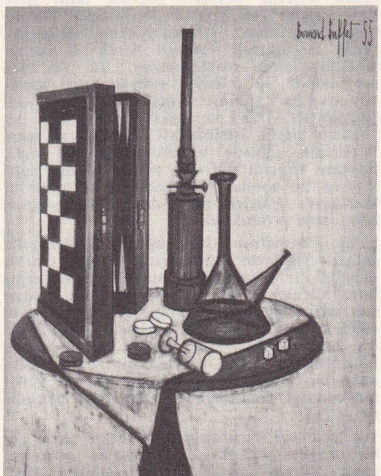

«Palyaço»
Bernard BUFFET
«Natürmort»

Foto. Elliott and Fry, Dragesco (LAROUSSE)

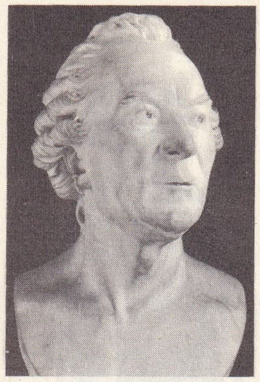

BUFFON
Houdon tarafından
(Louvre müzesi, Paris)

Ettore **BUGATTI**

mareşal **BUGEAUD**
XIX. yy. fransız okulu
(Ordu müzesi, Paris)

gel ordularıyle çarpıştı. 1920 Polonya-Sovyet savaşı sırasında I. süvari ordusunun başında yararlıkları görüldü; orduyu Romanya sınırlarına yöneltti. Kızıl ordunun sevilen kişilerinden oldu, 1923'te Süvari Genel müfettişliğine tayin edildi, 1935'te de mareşalliğe yükseldi. 1937'de Moskova Askerî Bölge kumandanı oldu, iki yıl sonra Komünist partisi Merkez komitesi üyeliğine çağırıldı ve 1940'ta Savunma komiseri yardımcılığına getirildi. 1941 Alman istilâsı sırasında güney cephesi kumandanlığıyle görevlendirildi, Uman'da ve Kiev'de ağır yenilgilere uğradı. Kumandanlık görevinden alınarak Voroşilov ile birlikte Kızıl ordunun ihtiyatlarını teşkilâtlandırmak üzere Ural bölgesine gönderildi. 1946'da Yüksek mecliste Ukrayna milletvekili oldu. (L)

BUDZAD i. Tibet'te, Buddha manastırlarında büyük önem taşıyan din büyüğü. Görevi, törenlerde koroyu ve çalgı topluluğunu yönetmek ve rahip çömezlerinin müzik eğitimini gözetmektir. (L)

BUEA, Güneybatı Kamerun'da yer, Kamerun dağının güneydoğu yamacında; 1 300 nüf. Alman Kamerunu'nun eski başkenti ve Britanya yüksek komiserliğinin eski merkezi. İklimi sağlığa yararlıdır. (L)

BUEİL (Jean DE), fransız soylusu (1405-1478). İngilizlerin *Baş Belâsı* diye anılır. Charles VII'nin en büyük generallerindendi. Normandiya'nın ve Guyana'nın fethinde önemli rol oynadı. 1450'de amiral oldu. Louis XI'in tahta çıktığı yıllarda gözden düştü, ama değerli kişiliğiyle yeniden kralın gözüne girmeyi başardı. (L)

BUENAVENTURA, Kolombiya'da (Valle del Cauca idare bölgesi) liman şehri, Büyük okyanus kıyısında; 54 900 nüf. Cauca vâdisi ve Cali ile kara ve demiryolu bağlantısı olan liman, kısa süre önce modernleştirildi. Şeker ve kahve ihraç eder. (L)

BUENOS AİRES, Arjantin'in başkenti, Plata nehri kıyısında; 3 875 000 nüf. (Banliyö ile birlikte 4 milyondan çok). 1536'daki başarısız yerleşme çabasından sonra 1580'de tahkim edilmiş bir karakol kuruldu; görevi Plata ırmağı üzerinde seferi denetlemekti. Adını Sevilla denizcilerinin koruyucusu Santo Maria de Los Buenos Aires'den alan Buenos Aires, 1776'da ispanyol kral naipliğinin merkezi oldu. Şehir nispeten yavaş gelişti: 1780'de nüfusu ancak 24 200 kişi, 1880'de ise 270 000 kişiydi. Göçmenlerin akınıyle Pampa'nın değerlendirilmesi, şehrin hızla gelişmesini başlattı. Nüfusu 1904'te 951 800, 1914'te ise 1 574 800 kişi oldu. 1880'de 4 000 hektarlık bir alanı kaplayan şehir toprakları 1914'te 19 000 hektara yükseldi. Banliyölerle birlikte şehir bugün 700 km²'lik bir alanı kaplar.

Buenos Aires her şeyden önce bir limandır. Derinliği yelkenlilerin yanaşmasına yeterli bir yerde kuruldu. İlk liman Riachuelo deresinin denize kavuşması ve yamacın hafifçe sarplaşmasıyle (barranca) meydana geldi. Modern düzenlemelere 1882'de başlandı: Puerto Madero kazıldı, tahıl siloları yapıldı ve yukarı kesimdeki Puerto Nuevo düzenlendi. Liman işlerine başka görevler de eklendi. Buenos Aires bir sanayi şehridir: besin (soğutucular, un ve bira fabrikaları) ve dokuma sanayii; deri sanayii; makine yapımı; küçük metalürji; çeşitli âletler. İdarî ve siyasî önemi, millî ve yabancı büyük işletmelerle, bankaların merkezlerinin şehirde toplanmasına yol açtı. Başkent toplam nüfusun yüzde 10'unu kapsar ve bu modern başkent ile Arjantin'in eski taşra şehirleri arasındaki nüfus yoğunluğu farkı artmaktadır.

Şehir Pampa'nın düz toprakları üzerinde gelişti; yerleşme kurallarına uygun olarak düzgün bir plana göre kuruldu; ama yapıların kurulduğu alanlar aralıklı olduğundan sınırlarını çizmek güçtür. 20 km'yi aşan caddeler vardır, ama evler ancak bir püskül meydana getirir; bu püskülün arkasında hâlâ boş topraklar uzanır; bu yüzden başkent bir bütünlüğe sahip değildir ve gelişmesinin iyi yönetilmediği izlenimini uyandırır.

İlk ispanyol kuruluşunun mirasçısı olan şehir merkezi, Plaza de Mayo'yu çevreler; canlı küçük sokakları; en ünlüsü Colle Florida'dır. Katedral ile devlet başkanının sarayı da bu semttedir. İki köşegen ana cadde Julia A. Raca ve Roque Saenz Pena kuzeye ve güneye, uzun Rivadavia caddesiyse batıya doğru uzanır. Liman yakınındaki iki mahallede (El Bajo ve La Boca) balıkçılar, gemiciler ve göçmenler barınır. İşçilerin oturduğu uzak kenar mahalleler küçük bağımsız şehirler halini almıştır: Quilmes, Ezeiza, Avellaneda. Bu işçi mahallelerinin bozuk yolları ve harap kulübeleri merkezin birkaç gökdeleni, Palermo ve Belgrano mahallelerinin lüks villaları ve aristokrat yatağı Alvear ana caddesiyle büyük bir tezat meydana getirir.

— *Buenos Aires ili,* 5 457 000 nüf. (L)

BUENOS AİRES gölü, Arjantin'de göl, sularını Baker ırmağı ile Büyük okyanusa, Descado ırmağı ile Atlas okyanusuna akıtır. (L)

Buen Retiro, Madrid kapılarında Felipe IV'ün 1631'de yaptırdığı krallık konutu. Günümüzde Madrid'in bir parkıdır (Retiro). Carlos III, 1759'da aynı yerde, yıktırılan bir porselen ve mozaik yapımevi kurdurdu. Bu yapımevi 1812'de yıkılmıştır. (L)

Buerger veya **Bürger hastalığı,** kol ve bacak damarlarında art arda tıkanma şeklinde beliren hastalık; zamanla sakatlığa sebep olur. Gençlerde görülen ve seyrek rastlanan bu hastalığın adı avusturyalı cerrah Leo Bürger'den (Viyana 1879) gelir. Önemli biyolojik bozukluklarla bir arada görülür; birçok atardamar hastalıklarının aksine bozukluklar iltihaplıdır. Tedavi usulleri çeşitli, karışık ve bazen umut kırıcıdır. (L)

BUFA Bk. TAŞEMEN.

BUFARİK, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi, Blida idare çevresi) komün, Mitica ovasının ortasında; 33 100 nüf. 1836'da, bataklık bir bölgede kurulan askerî karakol. Bufarik'in çekirdeğini meydana getirdi. Ovanın sağlığa zararlılığı ve tarım ürünlerine pazar bulunmaması yüzünden yerleşmenin başlangıcı güç oldu. Akaçlamanın düzenlenmesi ve bağcılığın geliştirilmesiyle bu güçlüklere çare bulundu (1880). Bölgede, çok geniş bağlar ve turunçgil fidanlıkları vardır. (L)

BUFF (Charlotte) [Wetzlar 1753-Hannover 1828]. Weltzlar krallık yargıcının kızı, Goethe'de büyük bir tutku uyandırdı, yazar onu **Lotte** (Charlotte) adıyle *Werther* romanının kahramanı yaptı. (L)

BUFFA (Opera). Müz. XVIII. yy.da İtalya'da doğan alaylı ve eğlendirici opera türü: *Pergolesi'nin bir Opera Buffa*'sı. (L)

BUFFALMACCO (Bonamico), italyan ressamı (Floransa 1262'ye doğr. -öl. 1351'e doğr.). Pisa'daki Camposanto'da bulunan *Dünyanın Yaratılışı* ve *Âdem ile Havva* fresklerini onun yaptığı söylenir. Yaptığı kesinlikle bilinen eseri, Settimo'daki Badias'ın süslemesidir (1315). Bu eseri Giotto tarzındadır. (L)

BUFFALO i. (ital. *bufalo*. manda). Kuzey Amerika bizonlarına verilen ad. (L)

BUFFALO, A.B.D.'de (New York) şehir, Erie gölünün kuzeydoğu ucunda; 532 800 nüf. Buffalo'nun konumu ticarete çok elverişliydi, bu yüzden temeli Hollandalılar tarafından çok erken bir dönemde atıldı. İlk şehir Erie gölü kıyısında kuruldu; kuruluşu yer iki dünya savaşı arasında yeni Welland kanalı yapılıncaya kadar Büyük göllerde ulaşımın doğal ucunu meydana getiriyordu. Trafiği 17 milyon ton olan limanın gelişmesine, sanayinin gelişmesi eşlik etti; sanayi limandan transit geçen ürünleri işler: Buffalo'da kereste sanayii ve komşu şehir North Tonawanda'da bakır, petrol arıtılması; uçak v.b. yapımı: un, özellikle de demir fabrikaları (komşu liman Lackawanna'da Superior gölünün demir filizini işleyen Bethleem Steel fabrikası). Niagara'dan elde edilen hidroelektrik enerji sayesinde imalât sanayii de gelişmiştir: otomobil, makine yapımı; elektrik malzemeleri v.b. (L)

Buffalo (ALBRIGHT ART GALLERY OF). 1905'te Buffalo'da kurulan müze. Galerinin zengin koleksiyonunda değişik türlerde heykeller (Bénin'den Lehmbruck'a kadar birçok heykelcinin bronzları) ve resimler (Claude Lorrain'den Cézanne'a, Gauguin'e [*Sarı İsa*] kadar birçok ressamın eserleri) vardır. Buffalo sanat galerisinde birçok geçici sergiler de açıldı; en önemlileri: «Pictorial Photography» (Resim Tarzında Fotoğraf) [Alfred Stieglitz, 1910] ve «Yozlaşmış Alman Sanatı» (1940). [L]

BUFFALO BİLL (William Frederick CODY, — denir), amerikalı öncü (Scott idare bölgesi, Iowa 1848-Denver 1917). 1859'da Altına hücuma, Ayrılık savaşına ve Cheyenne'lerle Sioux'lara karşı girişilen askerî harekâta katıldı. Asıl ününü, Kansas Pacific Raibroad adını taşıyan demiryolunun yapımı sırasında, işçilerin bizon etiyle iaşesini sağlamak için avcılık ederek yaptı (1867-1868). Sonra, birkaç yıl tiyatro gösterileri düzenledi. (L)

BUFFET (Bernard), fransız ressamı ve gravürcüsü (Paris 1928). Kısa bir süre Güzel Sanatlar Yüksek okulunda Eugène Narbonne'un atelyesinde çalıştı, Othon Friesz'den teşvik gördü, 1948 Eleştirmeciler ödülünü kazandı. Eserleri Çağdaş Sanat Millî müzesinde, Paris Çağdaş Sanat Şehir müzesinde v.b. bulunur. Din çileciliğine yatkın üslûbu, 1952'de yaptığı, İsa'nın çilesiyle ilgili üç tabloda kendini gösterir. Daha sonra *Savaş, Jeanne d'Arc'ın Hayatı, Paris, New York* gibi konuları işledi. Lautréamont'un *Les Chants de Maldoror* (Maldoror Şarkıları) [1952] ve Jean Giono'nun *Recherche de la Pureté* (Safiyeti Arama) [1953] adlı kitaplarını iğne kazısı gravürlerle süsledi. 1955'te *La Passion* (İsa'nın Çilesi) başlığını taşıyan taşbaskı resim derlemesini yayımladı. Son yıllarda yaptığı yağlıboya tablo dizileri: *Kuşlar* (1960), *Annabel'in Portreleri* (1961), *Venedik* (1963), *Muséum* (1964), *Derisi Yüzülmüşler* (1965), *Çıplaklar* (1966), *Corrida* (1967). [L]

BUFFO i. (ital. k.). Eski italyan operasında güldürücü şarkıları söyliyenlere verilen ad. ‖ *Basso buffo*, bu tür operada komik rollere çıkan bas sesli sanatçı. (LM)

BUFFON (Georges Louis LECLERC, — kontu), fransız yazarı ve tabiat bilgini (Montbard 1707-Paris 1788). Bourgogne il meclisi üyesi. Benjamin François Leclerc de Buffon'un (1683-1775) oğludur. Dijon'da cizvit okulunda okudu, hukuktan mezun oldu. 1730'dan sonra Fransa'da ve yabancı ülkelerde dolaştı. Tabiî bilimlere tutkunluğu yüzünden, 1735'te İngiliz Hales'in *Bitkilerin Statiği* adlı kitabını çevirdi; başına yazdığı önsözde deneysel bilim yöntemlerini ilk olarak alabildiğine açık bir şekilde anlattı. 1739'da fransız bilimler akademisine girdi ve daha sonraları tabiat tarihi müzesi haline getirilen saray bahçesine müdür oldu. *Histoire Naturelle* (Tabiat Tarihi) adlı muazzam eserini bu sırada tasarladı ve yazmağa başladı: ilk üç cilt 1749'da yayımlandı, eserin yayımı 1788'e kadar sürdü (36 cilt: *Histoire de la Terre* [Yeryüzünün Tarihi], *Quadrupèdes* [Dörtbacaklılar], *Oiseaux* [Kuşlar], *Mineraux* [Mineraller], *Supplements* [Ekler] ve bunun içinde *Epoques de la Nature* [Tabiatın Devirleri, 1778]). Büyük kısmını Montbard malikânesinde yazdığı bu esere yardım edenler: anatomi için Daubenton, hayvan tanımları için rahip Bexon ve Guéneau de Montbeliard, mineraller için Guiton de Morveau ve Faujas de Saint-Fond. Diderot'nun ansiklopedisinin, felsefî düşüncelere ve bütün bilimlere karşı halkın ilgisini geliştirdiği bir zamanda, tabiî bilimlere aşırı ilgi duyan kamuoyunda eser büyük bir başarı kazandı. Bununla birlikte, Buffon ansiklopedicilerden değildir. Buffon bilimin bağımsız kalmasını ister ve bütün fikirlerini, önceden tasarlanmış kuramlara değil, deneyle elde edilen olgulara dayamağa çalışır. Fazla sistematik bulduğu için, Linne'nin sınıflandırmasını beğenmez, hayvanları, yapı ve yaşayışlarını inceden inceye gözden geçirerek nitelemeğe çalışır. Yerin oluşu ve jeolojik devirler hakkındaki eseri (*Epoques de la Nature*) [Tabiatın Geçirdiği Çağlar] Buffon'un gittikçe, evrenin yavaş yavaş dönüşüm sonucu doğduğu kanısına yöneldiğini gösterir: ona göre, yaşayan türlerin değişmezliği tartışılabilir: böylece Buffon deneyden çok sezgiye dayanarak evrimci kuramlara yol açar. Buffon, iktisat konusunda da bazen öncü sayılır, buna sebep *Essai d'Arithmétique Morale* (Ahlâkî Bakımdan Aritmetik Üstüne Deneme) adlı eserinde şöyle demesi-

Foto. Giraudon, Monde et Caméra (LAROUSSE)

dir: «Yoksulun zorunlu ihtiyaçlar için ödediği para ile para babasının kesesini dolduran para matematikçiye göre, aynı cinsten iki birimdir, ama ahlâkî bakımdan birincisi altın değerindeyken, ikincisi metelik etmez».

Buffon'a göre herkesin anlayabileceği bilimsel bir eser, yüksek nitelik taşıyan üslûbuyle, fikirlerin ifadesine bir düzen ve canlılık veremezse, değeri olamaz. Buna o kadar önem verir ki, fransız akademisine kabulü dolayısıyle verdiği söylev (1753), geleneğe uygun olarak, yerini aldığı kişiye bir övgü söylevi olmak gerekirken, tam bir üslûp incelemesi olur. Buffon bu söylevinde şunu belirtir: özellikle bilim alanında kişisel olmayan düşünce yığını nasıl fikirlerden, kuramlardan oluşursa üslûp da düşünceyi doğuran zekânın kendine özgü yapısını ortaya koyar: «Üslûp insanın ta kendisidir.» *l'Histoire Naturelle* (Tabiat Tarihi) biçim bakımından hiç şüphesiz Buffon'un kişiliğinin damgasını taşır: onun tumturaklı üslûbunun bugün modası geçmiş gibidir: ama biraz dar olan bu estetik, hiç değilse esere, bilim alanını edebiyata sokmak isteyen bir eser için gerekli olan tam bir ifade açıklığı sağlamıştır. (L)

Bûf-i Kûr, İran'ın çağdaş ve gerçeküstücü yazarlarından Sadık Hidayet'in en ünlü eseri. Adı Kör Baykuş anlamına gelen bu eser, kendisi ile konuşan ve bilinç altının tutsağı olan bir varlığın hikâyesidir. 1938'de yazar Hindistan'da iken birkaç nüsha çoğaltılarak dağıtıldı. Kısa bir süre sonra basıldı. Fransızca, almanca ve ingilizceye çevrildi. Büyük ilgi gördü ve birçok baskıları yapıldı. (M)

BUFTALMİ i. (yun. *bous,* öküz ve *ophtalmos,* göz'den fr. *buphtalmie).* Göz Hastalığı. Göz yuvarlağının büyümesi ve öküz gözünü andırır şekilde dışarıya fırlaması. (L)

BUFTALMUM i. Sarı çiçekli bitki türü. Ormanlarda ve bataklık yerlerde biter. (Bileşikgillerden.) [L]

BUG, daha doğrusu **BATI BUG** (Ukrayna'dakı Bug veya *Güney Buk* veya *Doğu Bug'a* karşıt olarak), S.S.C.B. ve Polonya'da ırmak; 800 km. Bug'un kaynağı, Ukrayna'da, Lvov yakınındaki Podolia yaylasının batı kenarındadır. 80 km'den sonra Polonya sınırına varır, bu sınır boyunca 300 km uzanır, Brest'in yukarı kesiminde Polonya'ya girer ve Vistül ile birleşir. (L)

BUG veya **GÜNEY BUG,** S.S.C.B.'de (Ukrayna) ırmak, Karadenize dökülür; 856 km. Bug, Ternopol'un doğusunda, Volhinya ve Podolya yaylasından doğar, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru Dniester'e paralel olarak Nikolayev limanına kadar akar; Dniester de aşağı kesiminde Dnieper ile birleşir. Ağzı 1774 (Küçük Kaynarca antlaşması) ve 1792'de (Yaş antlaşması) Rusya'nın sınırını meydana getirdi. (L)

BUGAKU i. (Japonya'da bir orkestra (gagaku) eşliğinde oynanan, kökü Buddha'dan gelen oyun.

— ANSİKL. *Bugaku*'nun öğeleri Çin, Hindistan, Kore ve Nara çağındaki Campa'dan (VIII. yy.) gelmişti. Olağanüstü törenler dolayısıyle elli kadar oyuncu ve çalgıcı tarafından oynanan bu oyunda bazen Tibet ve Malezya'dakilere benzeyen korkutucu maskeler takılır. (L)

Bugaku, G. Blanchine'in koreografi süiti. Japon âyin danslarından esinlenerek meydana geldi. Süitin müziği Toshiro Mayuzumi, kostümleri Karinska, dekorları David Hays tarafından düzenlenmiştir. İlk defa New York City Ballet topluluğu tarafından 1963'te New York'ta temsil edilmiştir. Belli başlı yorumcuları, Allegra Kent ve Edward Villella'dır. Aynı topluluk tarafından Paris operasında da temsil edilmiştir (1965). [L]

BUGANDA. Coğ. Bk. BUGUNDA.

BUGARACH tepesi, Fransa'da kalkerli tepe Corbières'in (Aude) en yüksek noktası; 1 231 m. (L)

BUGAT çoğl. i. (ar. *bâğt,* serkeç'ten *buğât).* Serkeşler, âsiler: *Bugat u serkeşânı her tarafta pâymâl etti* (Ziya Paşa).

— Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğu devrinde devlete sebepsiz olarak isyan edip eşkiyalık yapan kimselere denirdi. (M)

BUGATTİ (Ettore), fransız uyruğuna geçmiş italyan sanayicisi (Milano 1882-Paris 1947). On altı yaşında üç tekerlekli, iki motorlu bir velosipet yaptıktan sonra heykeltıraşlık öğrenimine başladı; bundan sonra da kendini mekanik ve otomobil yapımına verdi. İlk arabasını daha 1898'de çıkardı. Lorraine'de bulunan Dietrich firmasiyle anlaşarak 1907'de Molsheim'de bir fabrika kurdu. Fransa'nın dostu idi, Birinci Dünya savaşında müttefiklerin hizmetine girmek için, işgal edilen Alsace'daki kuruluşlarını terk etti, savaşın sonunda fabrikalarını Molsheim'de yeniden kurdu. Mekaniğe âşıktı, yaptığı motor gövdeleri ahenkli hatlarıyle ün saldı. Yarış motorlarında ilk defa kompresörü kullanan Bugatti'dir. Ayrıca motora fazla yakıt vermenin her zaman bir yakıt ziyanı olmadığını da ispat etti. Molsheim fabrikalarında dünyaca tanınmış spor ve yarış arabaları ve çok lüks otomobiller imal etti. Bugatti fransız demiryolları için de ilk benzinli otomotrisi yaptı (1933). — Oğlu JEAN (1916-Strasbourg 1939), babasından sonra fabrikanın başına geçmeğe hazırlanıyordu. Babası en güçlü modellerin denemelerini ona yaptırıyordu. Bogatti adına büyük ün yapmış olan sekiz silindirli bir motorun denemesinde kaza geçirdi ve direksiyon başında öldü. (L)

BUGATTİ (Rembrandt), italyan heykelcisi (Milano 1885-Paris 1916), Ettore Bugatti'nin kardeşi. Aynı türden hayvanların özel çizgilerini belirtmeğe çalıştığı bronz heykelcikler yaptı. *Bizon, Panter, Fil, Atlar* adlı heykelcikleri Paris Çağdaş Sanatlar müzesindedir. (L)

BUGEAUD (Thomas Robert), **La Piconnerie** markisi, **İsly** dükü, fransız mareşali (Limoges 1784-Paris 1849). Yüz-gün sırasında Napolyon'a katıldı ve Savoia'da bir avusturya birliğini yendi. Restorasyon devrinde Périgord'daki yurtluğuna çekildi ve tarımla uğraştı. Louis-Philippe onu tümgeneralliğe yükseltti. 1836'da Cezayir'e yollandı. Oran'da Abdülkadir'e karşı şiddetli bir savaş yönetti, onunla Tafna anlaşmasını imzaladı (1837). 1840'ta Cezayir genel valisi oldu, birliklerini Afrika savaşı şartlarına uydurarak istilâyı düzenledi. 1847'de Millet meclisiyle anlaşmazlığa düştü, görevinden çekildi ve koleradan öldü. (L)

BUGEY, Fransa'nın doğusunda bölge, Bellegarde'ın yukarı kesiminde, Rhône'un büklümünde, batıda Ain, kuzeyde Nantua dar boğaziyle sınırlıdır. Bugey iki bölümdür: 1. Hopitaux dar boğazının güneyinde *Aşağı Bugey* (kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan Molard de Don sıradağında); 2. Kuzeyde *Yukarı Bugey* (kuzeyden güneye yönelen dağları içine alır). [L]

BUGGE (Elseus Sophus), norveçli dil bilgini (Larvik 1833-Christiania, bugünkü Oslo 1907). En eski cermen ve iskandinav harflerini okumak için yeni bir yöntem buldu. *Edda*'dan (1867) başka, *Norveç Halk Dilinde Ünsüzler*'i (1858), *Norveç'in Eski Halk Şarkıları*'nı ve *Kuzeyin Tanrısal Efsanelerinin ve Kahramanlık Öykülerinin Kaynağı Üstüne İncelemeler*'i yayımladı. (L)

BUGGE (Thomas), danimarkalı astronom ve matematikçi (Kopenhag 1740-ay.y. 1815). 1777'de Kopenhag'da astronomi ve matematik profesörü oldu. (L)

BUGİ i. Leng. İndonezya grubundan dil. Celebes'in güneyinde konuşulur. (L)

BUGİ'LER (tam deyimiyle *Tau Wugi,* «Wugi'ler» demektir). Seleb adalarının güneyinde yaşayan halk; sayıları 1 500 000 kadardır. Bugi'ler, bugün hâlâ iyi denizcidirler. Balıkçılıkla, deniz ticaretiyle geçinirler. Borneo'nun güneyinde, Bali ve Lombok'ta geniş yerleşme bölgeleri kurmuşlardır. Hollandalılar Seleb bölgesinde üstünlük sağlamak için bunlarla birçok defa çarpışmak zorunda kalmışlardır. Eskiden zayıf imanlı hindu olan Bugi'ler bugün müslümandırlar. (L)

BUGRAN i. Buhara kumaşı. Eski Buhara kumaşlarının fransız diline geçen şeklidir.

— ANSİKL. *Bugran* (Buhara kumaşı), Ortaçağda Buhara'da dokunur ve oradan Avrupa'ya gönderilirdi. İlk önceleri batis ve «byssus» (Türkçe bez) kadar ince olan bu kumaş sonraları, taklit edile edile gittikçe daha kabalaşmış ve en sonunda bir cins pamuk pike haline gelmiştir. (L)

buğday

kılçıksız buğday

sert buğday

Polonya buğdayı

BUGUÇANİ, S.S.C.B.'de yer, Sibirya'da. Burada, Angora üzerinde büyük bir hidroelektrik santralı yapılmaktadır. 3 600 MW gücündeki bu santral, yılda yaklaşık olarak 50 Tws üretecektir. (L)

BUGULMA, S.S.C.B.'de (Kazan Tatarları özerk cumhuriyeti) şehir. Ural'ın petrol bölgesinde (İkinci Bakû); 61 000 nüf. Maden sanayii; cam fabrikaları. (L)

BUGUNDA veya **BUGANDA,** Uganda'da bölge, Victoria gölünün kuzeyinde; burada *Baganda*'lar oturur. İdare merkezi, *Kampala.* (L)

BUGUNİ, Mali'de (Sikasso bölgesi) çevre merkezi. Bamako'nun güneydoğusunda; 4 300 nüf. Yol kavşağı. İdare ve sağlık merkezi. — *Buguni çevresi* 280 038 nüf. (L)

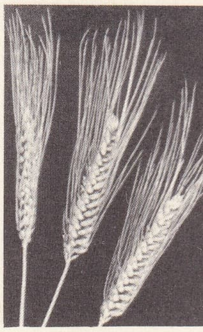

olgun buğday başağı

BUGURUSLAN, S.S.C.B.'de şehir. Kuybişev'in kuzeydoğusunda, Ural petrol bölgesinde; 40 000 nüf. İkinci Bakû bölgesinin petrol çıkarma ve arıtma merkezi. Besin sanayii. (L)

BUGÜN bls. i. İçinde bulunduğumuz gün: *Bugün pazartesi.* || Zf. İçinde bulunulan günde: *Bugün yanından hiç ayrılmayınız* (H. Z. Uşaklıgil). *Bugün hava bulutlu olacak.* || *Teşm. yol.* İçinde bulunulan devir, çağdaş dönem: *Türkiye'yi bugün ayakta tutan ordusudur* (F.R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Bugün bana (ise) yarın (da) sana,* bugün birinin başına gelen kötü bir durumun daha sonra başkasına da gelebileceğini hatırlatan söz. || *Bugün buldum bugün yerim, yarına Allah kerim,* günü gününe yaşayanların kullandığı söz. || *Bugün yarın,* çok yakında: *Arkadaşımın gelmesini bugün yarın bekliyorum.* || *Bugünden tezi yok,* hemen şimdi, derhal: *Bugünden tezi yok çalışmağa başla, yoksa bu işi bitiremeyeceksin.* || *Bugünden yarına,* az zaman sonra. || *Bugüne bugün,* «unutma ki», «şunu iyi bil ki» anlamında kendisinden sonra gelen söz üzerine dikkati çeker: *Ben bugüne bugün Şem'inin amcasıyım* (H. R. Gürpınar). || *Bugünkü günde,* içinde bulunduğumuz zamanda: *Bugünkü günde geçinmek çok zor.*

tek sıralı buğday

◆ **Bugünlük** zf. Bugün için: *Bugünlük yeter.*

— DEY. *Bugünlük yarınlık,* çok yakında olması beklenen doğum veya ölüm hakkında söylenir: *Remziye Hanım için bugünlük yarınlık diyorlar* (Ahmed Rasim). [M]

Bugyet-üt-Taleb fi Tarih-il Haleb, Arap

soldan sağa, başçıklarla çevrili dişi organ; çatlayan başçık ve dişi organın üzerine saçılan çiçektozları; döllenmiş dişi organ

Foto. Jean Vincent (LAROUSSE)

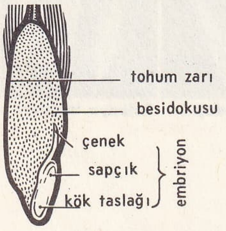

buğdaysı meyve
yulaf tohumu (kesit)

tarihçilerinden Kemaleddin İbnüladîm'in eseri. Halep şehriyle ilgili sultan, vezir, emîr, âlim, şair ve ediplerin hayat ve faaliyetlerini anlatır. Yazarın yaşadığı XIII. yy. için en önemli kaynaktır. XI. ve XII. yy. içinde başvurulan kaynak eserler arasındadır. Tamamının 10 cilt olduğu söylenir. Elde bulunan Paris, Londra, İstanbul (Ayasofya) nüshaları eserin ancak bazı bölümlerini biraraya getirir. (M)

BUĞA, Hırvatların kadın başbuğu (VII. yy.). Adı Türkçe olduğundan, Buğa'nın bir avar-türk prensesi olduğu sanılmaktadır. (M)

BUĞABAY, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın imamı (XV. yy.). Kırk bin mandası olduğundan kendisine bu ad takıldı. Evliya olduğuna inanılmış bir kimse idi. Rumiye'deki türbesi ziyaret yeri olarak tanınır. (M)

BUĞDAN. Coğ. Bk. BOĞDAN.

BUĞDAY i. Bot. Tohumu ekmek yapımında kullanılan bitki: *Buğday tarlası. Buğday hasadı.* (Buğdaygillerden. Bilimsel adı: *triticum*). [Bk. ANSİKL.] || Aynı bitkinin başaktan ayrılmış tanesi: *Bir çuval buğday. Evimi yaktınız, harman yerindeki buğdayımı yaktınız* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Esk. Ağırlık ölçüsü. (Yaklaşık olarak gramın beşte biri.)

— DEY. ***Buğday benizli (tenli),*** hafif esmer: *Karaosmanoğullarından başıbozuk paşası Halit Bey otuzbeş yaşlarında, buğday benizli, ortadan uzun gösteren...* (K. Tahir). — Bot. *Buğday pası.* Bk. PAS *hastalığı.* || *Kara buğday.* Bk. KARABUĞDAY.

— Folk. *Dişbuğdayı.* Bk. DİŞBUĞDAY.

— Zool. *Buğday güvesi.* Bk. GÜVE.

— ANSİKL. Bot. *Buğday*'ın özellikleri: çiçeği bileşik başak şeklindedir; her başak çok çiçekli ve sapsız başakcıklardan meydana gelir. Meyvesi biraz uzunca, iki ucu değirmi, ortası derin çizgili buğday tanesidir. Tanenin besidokusu unludur; embriyonu alt tarafında yana doğrudur. Kökü saçakköktür; içi boş veya dolu uzun sapının ucunda bir başak bulunur; yaprakları düğümlerden çıkar; yaprakkınının ucunda bir dilcik, iki kulacık vardır. Biryıllık veya çokyıllık olabilir; ılıman iklimi sever. Buğday türleri, kromozom sayısına göre üç kategoriye ayrılır: ***Triticum spontaneum*** ve ***triticum monococcum*** türleri birinci kategoriye; ***Tr. diccocoides, Tr. dicoccum,*** sert buğday ***(Tr. durum), Tr. turgidum,*** Polonya buğdayı ***(Tr. polonicum)*** ikinci kategoriye; yumuşak buğday ***(Tr. vulgare)*** ve kılçıksız buğday ***(Tr. spelta)*** üçüncü kategoriye girer.

Tarım. Uygulamada yalnız iki buğday türü geniş alanlarda yetiştirilir: Sert buğday ***(Tr. durum)*** ve yumuşak buğday ***(Tr. vulgare).*** Buğday üç yıl geçmeden aynı yere ekilmemelidir. Genellikle bu çapa bitkisinden (pancar, patates) veya baklagillerden (yonca, tırfıl) sonra ekilir.

Çiftlik gübresi veya yeşil gübre aynı tarlaya buğdaydan önce ekilmiş olan bitkiye verilmeli, sunî gübreler ise, dengeli, orantılı olmalıdır (oran: 1 [azot], 2,5 [fosforik asit], 2,5 [potas]; bir hektara verilecek miktar ise: azot [25-40 kg]; fosforik asit [60-85 kg]; potas [40-80 kg]). Buğdayın kökleri derine gitmez; yüzeye yakın, altı tıkız, gübrece zengin, 5-7 sm derinliğinde yumuşak toprağı sever. Ekimde, o bölgenin iklimine ve toprağına uygun sağlam veya ilâçlanmış tohum kullanmalı; kış buğdayını 15 ekim-15 kasım arasında, kış-yaz buğdaylarını ocak sonundan 10 marta kadar, yaz buğdaylarını mart sonundan nisan başına kadar ve hepsini iyi hazırlanmış toprağa ekmelidir; tohum ekme makinesiyle ekilecek tohumlar az derine, 20-30 sm aralıklı diziler halinde atılmalıdır; bir hektara atılacak tohum miktarı buğdayın çeşidine ve ekimin zamanına v.b. göre 90-180 kg arasında değişir. Azotlu gübrelerin bir kısmı veya tümü azotlu veya azotlu amonyaklı gübre halinde, kış sonunda ilkbaharda atılmalıdır; azotlu gübrenin geç atılması genellikle iyi sonuç verir.

Bakım işleri, meydana gelen kaymak tabakasını kırmak için sürgü çekme, kesek kırma, tapanlama, ot ayıklama işlemleri kapsar. Hasat biçerbağlar veya biçerdöğerle yapılır. Verim çok değişiktir; en yüksek verim hektar başına 6 tonu aşar.

Dünya buğday üretimi. Dünya buğday üretimi yılda ortalama 125 milyon tondur; başlıca buğday ihracatçısı ülkeler Arjantin, Avustralya, Kanada ve Amerika Birleşik devletleridir; Batı Avrupa ülkeleri ise en çok buğday ithal eden ülkelerdir.

Dünya buğday üretiminin en-büyük kısmı üç grup ülke veya devlet tarafından sağlanır: başta gelen S.S.C.B., Ukrayna'nın güneyindeki kara topraklar ve Sibirya'daki geniş ovalar sayesinde dünya üretiminin dörtte birini sağlar (yaklaşık olarak 90 milyon ton). Kuzey Amerika da aşağı yukarı aynı miktarda buğday üretir; bunun üçte ikisini Amerika Birleşik devletlerinin Wheat Belt bölgesi, geri kalanını da Kanada ovaları sağlar. Başta Fransa'nın bulunduğu orta ve Batı Avrup ülkelerinin üretimi ilk iki gruptan daha azdır, ama bunlarda verim daha yüksektir (hektar başına S.S.C.B. ve Kanada'da 1 ton, Fransa'da 2 ton, Hollanda ve Danimarka'da 4 ton). Diğer büyük üretici ülkeler Asya'da (Hindistan, Pakistan, Çin) ve güney yarımkürede (Arjantin, Avustralya) bulunur. Afrika pek az buğday üretir.

Buğday kolay taşınabilir ve uzun yıllar saklanabilir; onun için en çok buğday üreten ülkelerin en çok buğday tüketen ülke olması gerekli değildir. Yiyecek buğday sağlayan ülkeler tarih boyunca değişti durdu: sırayle Akdeniz havzası, Baltık ülkeleri orta ve batı Avrupa büyük üretici ve ihracatçı bölgeler oldu. XIX. yy.ın ikinci yarısından sonra, dünya ihracatının en büyük kısmını «yeni» adı verilen ülkeler sağlamağa başladı. Buğdayı az tüketen Kanada, Arjantin ve Avustralya, buğday üretiminin bir kısmını Batı Avrupa'ya, özellikle İngiltere'ye ihraç eder. Amerika Birleşik devletleri, Güney Amerika ve Asya ülkelerini besler. S.S.C.B. ile Fransa, üretim miktarına ve dünya piyasa durumuna göre. 1965'te dünya buğday üretimi 280 Mt kadardır. Başlıca üretici ülkeler yine S.S.C.B. (80 ilâ 100 Mt), Amerika Birleşik devletleri (35 Mt), Çin (30 Mt), Kanada (20 Mt). Arjantin ve Hindistan (10 Mt) kadardır. Buğday ihraç eden başlıca ülkeler Amerika Birleşik devletleri ile Kanada, buğday ithal eden başlıca ülkeler ise sosyalist ülkeler (Sovyet üretimine rağmen) ve Hindistan'dır.

Buğday ticareti iki dünya savaşı arasında büyük bunalım geçirdi; milletlerarası konferanslarla (1949 ve 1953 Washington anlaşmaları) buğday fiyatları ayarlanarak, pazarlar bölüşüldü. Dünyda yıllık üretim, savaş öncesine göre daha fazla olduğu halde, dünya nüfusunun hızla artması, güneyyarımküre ülkelerinde ve Hindistan'da, ürün alımının düzensizliği sebebiyle kolayca çözülemeyen bir beslenme problemi ortaya koymaktadır.

Türkiye üretimi. Türkiye'de buğday, yüzyıllardan beri ekilen, bol miktarda üretilen yerli bir üründür. Türkiye'nin tarım ekonomisi buğday üretimine, buğday üretimi ise iklim şartlarına sımsıkı bağlıdır: mevsim yağışlı geçerse buğday bollaşır, mevsim kurak geçerse buğday kıtlaşır. Türkiye'de buğday temel yiyecek maddesidir; bu yüzden Türkiye en çok buğday tüketen ülkelerin başındadır. 1965-1967 İstatistiklerine göre, Türkiye'de buğday üretimi dünya üretiminin yüzde 7'si kadardı. Bununla beraber bazı yıllar üretim azaldığı için dışarıdan buğday satın almak zorunluğu doğmaktadır (son yıllarda durum budur).

Türkiye'de en çok yumuşak buğday, ikinci derecede sert buğday ekilir. Buğday ekilen alanların toplamı 1968'de 8 250 000 hektar, elde edilen ürün 9 520 000 t, hektar başına verim ortalama 1 154 kg. 1967 İstatistiklerine göre buğday üreten başlıca illerimiz: Konya (1 541 118 t), Yozgat (289 086 t), Ankara (1 109 721 t), Urfa (421 038 t), Afyon (265 651 t), Çorum (259 976 t), Maraş (236 214 t), Kayseri (202 180 t), Adana (231 494 t).

◆ **Buğdaysı** sıf. Buğdaya benzeyen. (LM)

BUĞDAY biti bls. i. Başlıca örneği buğday biti olan çeşitli böceklerin yaygın adı.

— ANSİKL. ***Buğdaybiti (Calandra granaria)*** çoğu zaman ambarlarda ürer ve kurtçukları taneleri kemirir. Bu böceğe karşı ambarı havalandırmak, taneleri sık sık aktarmak, zedelenmiş taneleri kapalı yerde, karbon sülfür veya kloropikrin dumanına tutmak gerekir. 50°C'den yüksek ısıya dayanamaz. *Pirinçbiti (C. oryzae)* tropikal ülkelerde tahıllar için bir âfettir. Aynı bölgelerde yaşayan büyük buğdaybitleri *rhynchophorus* cinsindendir. Buğdaybiti, kınkanatlıların *curculionidae* familyasındandır. (L)

BUĞDAY eyaletleri. Esk. coğ. Eskiçağlarda Roma'ya belirli ölçüde buğday vermek zorunda olan eyaletler (Afrika, Mısır). [L]

BUĞDAYGİLLER çoğl. i. Birçenekli bitki familyası. Yaprakları şerit biçiminde, basit ve kınlıdır. Saplarının içi genellikle boştur (buğday sapı). Çiçekleri başak, salkım veya başakçık salkımı durumunda bileşik çiçektir. Genellikle erdişi olan bu çiçeklerde çanak ve taç yoktur. İçi unlu azotlu maddelerle dolu tohum biçiminde bir meyvesi vardır. (Glumiflores takımından.) [İlmî adı: *graminaceae*].

— ANSİKL. İnsanlara sağladığı ürünler bakımından bu familyanın önemi çok büyüktür.

Tahılların çoğu bu familyadandır. İçinde büyük miktarda nişasta bulunan tohumları için yetiştirilir. Buğday, pirinç, yulaf, arpa, mısır çeşitli un elde edilen tahıllardır. Çayır bitkilerinin büyük bir kısmı *buğdaygiller*'dendir. Sunî çayırlarda bunlara baklagillerden bazı bitkiler eklenir. Buğdaygillerin hayvan beslenmesindeki rolü de çok büyüktür.

Çimlerin büyük bir kısmı dahi buğdaygillerdendir. Domuzayrığı, sarıyonca, çayır otu, kokulu yonca ve özellikle karaçayır bunlardandır. Hele çok ince çim elde edilmek istenirse yalnız sonuncu tür kullanılır.

Güney Asya asıllı olan şeker kamışı da *(Sassharum officinarum)* bu familyaya girer. Kamış şekeri XVIII. yy.ın başlarına kadar bir lükstü. Ancak Napolyon zamanında şeker pancarından şeker elde edilmesi onu lüks olmaktan çıkarabildi.

Bambuyu da saymak gerekir. Pekçok işte (hayvan yemi, doğrama kerestesi, boru, kapkacak, dokuma v.b.) kullanılan bambu buğdaygillerdendir.

Buğdaygillerin 313 cinsi ve 3 000'den fazla türü vardır. Birçok bilgin bunları oymaklara ve altfamilyalara ayırmaya çalışmışlardır: *bambugiller, oryzeae panicoideae, pooidea* v.b. (L)

BUĞDAY güvesi bls. i. Tahıla zarar veren küçük kelebek.

— ANSİKL. *Buğday güvesi*'nin *(Sitotroga cerealella)* kanatları esmer, başı, duyargaları, bacakları ve gövdesi kurşunî gridir; korkunç derecede çoğalır. Kükürt dumanıyle veya karbon tetraklorüre karıştırılmış karbon sülfürle yok edilir. (Bk. SİTOTROGA.) [L]

Buğday Kurdu *(Curculio),* Plautus'un komedisi (M.Ö. 193'e doğr.). Oyun adını, palavracı ve övüngen bir askeri sömüren asalak bir kişinin adından alır. (L)

BUĞDAYLI, Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde Balıkesir ilinin Gönen ilçesine bağlı bucak; 3 650 nüf; 7 köy. — *Bucak merkezi* (1 002 nüf.), Gönen-Bandırma yolu üzerinde Gönen'e 17 km uzaklıktadır. (M)

BUĞDAYSI meyve i. Çatlama çizgisi bulunmayan, tek tohumlu kuru meyve. İnce meyve kabuğu tohumunkiyle kaynaştığı için erginleşmiş haldeyken ikisini birbirinden ayırt etmek mümkün değildir: *Buğdaygillerin veyveleri buğdaysı meyvedir.* (*Eşanl.* TOHUM.) [L]

BUĞDAY solucanı bls. i. Bk. İPLİKSOLUCANLARI.

BUĞDAY sürmesi bls. i. Bot. Buğdayda sürme hastalığını yapan bazitlimantar. *(Ustilaginales* takımının *tilletiaecae* familyasından.) [İlmî adı: *Tilletia tritici.*] (L)

BUĞRA veya **BUĞUR** i. (esk. türk. k.). İri erkek deve, iki hörgüçlü deve: *Meğer hânım Bayındır Han'ın bir boğası var idi, bir dahi buğrası var idi* (Dede Korkut).

◆ **Buğrasamak** veya **buğursamak** geçz. f. [Dişi deve için] Erkek deve istemek. (M)

BUĞRA (Mehmet Emin), Doğu Türkistan

kurtuluş mücadelesinin önderi (Hotan 1901-öl. 1965). Karakaş Oybağ Yeni medresesini bitirdi (1921). Aynı medresede 1924-1931 yılları arasında baş müderrislik yaptı. Doğu Türkistan'ı Çin hâkimiyetinden kurtarmak amacını güden gizli harekâtı idare etti. 1933 Şubatındaki silâhlı halk ayaklanmasını yönetti. Hotan'da kurulan geçici Doğu Türkistan cumhuriyetinin başbakan ve başkumandanlığı görevlerinde bulundu. Millî harekât başarısızlığa uğrayınca Hindistan'a geçti (1934). 1945'ten sonra mücadelesini siyasî alanda yürüttü. Çin Kurucu meclisi üyeliğinde ve Doğu Türkistan eyaleti ikinci valiliğinde bulundu; Çunking'de *Altay*, Urumşi'de *Erk* gazetesi başyazarlığını yaptı. 1949'da Kızıl Çin'in işgali üzerine ülkesini yine terk etmek zorunda kaldı. 1952'de T. C. uyruğuna girdi. Ankara'da çıkan *Türkistan* ve *Voice of Türkistan* adlı dergilerin sahip ve başyazarlığını yaptı. (M)

BUĞRA (Tarık), türk yazarı (Akşehir 1918), Konya lisesini bitirdi (1936), gazetelerde fıkra yazarlığı ve yazıişleri müdürlüğü yaptı. Hikâye kitapları şunlardır: *Oğlumuz* (1949), *Yarın Diye Bir Şey Yoktur* (1952), *İki Uyku Arasında* (1954), *Hikâyeler* (1964). Bunlardan başka *Siyah Kehribar* (1955), *Küçük Ağa* (1964), *Küçük Ağa Ankara'da* (1966) gibi romanları yazdı. Fıkralarından, gezi notlarından bir kısmını *Gagaringrad* (1962) ve *Gençlik Türküsü* (1964) kitaplarında topladı. Tiyatro alanında da çalışarak *Ayakta Durmak İstiyorum* (1966), *Bu Toprak İçin* gibi oyunlar yazdı. (M)

BUĞRAHAN, X. yy. başlarında, Orta Asya'daki Yağma boyundan çıkan ve ilk Türk-İslâm devletini kuran hanedana mensup türk hükümdarlarının birçoğuna verilen unvan. Bu hanedana *Karahanlılar* veya *İlighanlar hanedanı* denir. Bk. SATUK *(Abdülkerim)*, HARUN bin MUSA, MUHAMMED bin YUSUF, EBU ALİ HASAN *bin Arslan Han.* (M)

BUĞU i. Su buharı, gaz haline gelmiş su: *Ekin saplarından, destelerden usul usul, incecik, gözle görülür görülmez bir buğu yükseliyor* (Yaşar Kemal). ‖ Soğuk cisimler üzerinde ince bir tabaka halinde yoğunlaşmış su buharı: *Her sabah erikleri saran buğudan / Buğudan, sisten, aşktan, kokudan* (O. V. Kanık). *Kapalı camların ince buğularından, minareleri yıkılmış, mescitlerinin üzerine haçlar asılmış, tenha köyleri görüyor gibi oluyordu*k (Ö. Seyfeddin). ‖ *Buğu önleyici,* cam üzerinde su buharının yoğunlaşmasını önlemek için optik âlet merceklerinin veya araba camlarının ovulduğu özel macun.

— Denizc. *Ambar buğusu,* bir geminin ambarında meydana gelen ve ince bir sis teşkil eden yoğunlaşmış nem.

— Mutf. *Buğu kebabı,* kuşbaşı doğranan koyun etinin arpacık soğanıyle susuz olarak, buğu ile pişirilmesiyle yapılan yemek çeşidi.

— Res. Yağlıboya resimlerde yağın uçmasıyle rengin donuk ve dumanlı bir hal alması.

— Ted. *Buğu hapı,* buğu yapmak için kaynar suya atılan, uçucu maddelerden yapılmış hap.

◆ **Buğuevi** blş. i. Hastalık dolayısıyle, mikroplu sayılan eşyanın sıcak buğu ile temizlendiği yer. *Esk.* Tephirhane.

◆ **Buğulu** sıf. Buğu ile kaplanmış, buğulanmış: *Kahvelerde oturanlar bu vakitte bu hızla geçen atlıyı görebilmek için başlarını buğulu camlara yapıştırıyorlardı* (Sabahattin Ali).

— Res. Renklerin bir duman tabakası arkasında gibi görünmesi. Bir manzara resminin uzaklıklarında dumanlı gibi görünen renklere *buğulu renkler* adı verilir. (ML)

BUĞULAMA i. Mutf. Buğu ile pişmiş yemek: *Balık buğulaması.*
— ANSİKL. Kendi buğusuyle pişecek olan yiyeceklerin üstlerini sıkıca kapatmak, ateşi de çok hafif tutmak gerekir. Buğulama yoluyle pişirilen yiyecekler, havanın oksijeniyle az temas ettiğinden oksidasyon yoluyle vitamin kaybı da az olur. Yiyeceklerdeki diğer besin unsurları ile maden tuzları yemeğin içinde kalır. Buharın basıncını artırmak için düdüklü tencereler kullanılır. Yiyecekler 100°C'nin üzerinde daha çabuk pişer.

◆ **Buğulanmak** dönşl. f. Buğulu hale gelmek: *Başımı dayadığım ıslak soğuk cam nefeslerimle buğulandı* (R. H. Karay). *Gün vurmuş sular buğulanıyordu* (Yaşar Kemal). [M]

BUĞULAMAK geçl. f. Buğuya tutmak, buğudan geçirmek.
— Mutf. Bazı yemekleri buğu ile pişirmek. (M)

BUĞUN i. Esk. Mim. Kapalı yer içindeki dumanın dışarı atılması için yapılan baca ve duman delikleri. (M)

BUĞUR i. Bk. BUĞRA.

BUĞZ veya **BUĞUZ** veya **BIĞZA** i. (ar. *buğż). Esk.* Düşmanlık duyma, nefret, kin: *Gör şeytanı buğzundan ne fitneler eyledi* (Yunus Emre). ‖ *Buğz etmek,* nefret etmek, düşman olmak: *«Her kim Ammar'a buğz ederse Allah ona buğz eder» diye buyurmuş* (Cevdet Paşa). [M]

BUH i. (ar. *būh). Esk.* Çakır gözlü doğan. ‖ Erkek baykuş.

◆ **Buhe** i. Dişi baykuş. (M)

BU HAMARA, Fas tahtında hak iddia eden kişi (rogi) [Cebel Zerhun 1862'ye doğr. -Fas 1909]. Cilâlî bin İdris Zerhunî Yusufî'nin Berberî asıllı olduğu sanılır. Fas'ta mimarlık öğrencisiydi. Sultanın halifesi Mulay Ömer'in sekreteri oldu. Evliya olarak ün saldı, sultan Abdülaziz'in ağabeyi Mulay Muhammed ibn-ül Hasan olduğu iddiasıyle tahta çıktı. Taza'ya yerleşti, sonra doğu Fas'ı ayaklandırdı, 1903'te Ucda'yı işgal etti. Ona karşı girişilen seferler başarı kazanamadı. Bu Hamara bir süre cezayirli kışkırtıcı Bu Amama tarafından desteklendi, savaşını yıllarca sürdürdü. Yine de Fas'ı alamadı, kuvvetleri dağıldı, 1909'da, Rif'te, 1908'de tahta çıkan sultan Abdülhafız'ın adamları tarafından yakalandı. Fas'a götürüldü, birkaç gün demir kafes içinde halka gösterildi, bir aslanın kafesine atıldıktan sonra tüfekle öldürüldü. (L)

BUHAR i. (ar. *buhār).* Isı etkisiyle, sıvılarla bazı katıların dönüştükleri gaz hali: *Su buharı.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Teşm. yol.* Sis: *Bu yanda çamları örten buhar-ı berrakın...* (Tevfik Fikret).

— Fiz. *Buhar kasası,* kazan içindeki buhar giriş borusu tarafından doymuş buharla beslenen ve kızdırıcı boru takımının iki ucuna bağlı olan iki bölmeli kasa. Buhar kasası, silindirleri kızgın buharla besler. ‖ *Doyuran buhar,* belli bir sıcaklıktaki basıncı, bu sıcaklıkta alabileceği en büyük değere erişen buhar. (Kendini doğuran sıvıyle dengede olan bir buhar doyuran buhardır.) ‖ *Kuru buhar,* kendini doğuran sıvıyle birlikte bulunmayan buhar. (Aynı sıcaklıkta, kuru hava basıncı doyuran buharın basıncından daha azdır.) Bk. ANSİKL.

— Kim. *Buhar banyosu,* damıtılacak maddenin konulduğu kap etrafında buhar (genellikle su buharı) dolaştırmak suretiyle çalışılan bir damıtma sistemi. ‖ *Buharla kraking,* buhar püskürtmeli kraking yoluyle olefin elde etmeğe yarayan bir petrokimya işlemi.

— Mekan. Hareket sağlayıcı bir güç olarak kullanılan su buharı. ‖ *Buhar çekmecesi perdesi,* çekmecenin deliklerini silindirin deliklerinden ayıran dolu kısım. ‖ *Buhar makinesi, buharlı gemi,* su buharının esnek gücüyle hareket ettirilen makine, gemi. (Bk. ANSİKL. ve KAZAN, MOTOR.)

— Oto. *Buhar tıkaması* (ingilizcesi *vapor-lock),* bir motorda, karbüratörün ısınması sonucu meydana gelen beslenme arızası. (Buhar tıkaması, motordan çıkan ısının anî olarak yükselmesiyle meydana gelen benzin buharlarının, boruların üst kısmında birikerek boruları tıkamasıyle ortaya çıkar.)

— Ted. *Buhar banyosu,* yüksek ısılı su buharı ile doyurulmuş hava içinde bulunmak. Buhar banyosu sıcak su banyosu ile sıcak hava banyosu arası bir şeydir; eklem iltihapları ile sinir ağrılarının tedavisinde kullanılır.

— ANSİKL. Fiz. Buharlaşma olayı sırasında açığa çıkan gaz halindeki cisme *buhar* adı verilir. Buharların oluşum özellikleri, boşlukta veya bir gaz içinde incelenebilir. Uçucu bir sıvıdan birkaç damla, bir pipet yardımıyle civalı bir barometre içine damlatılırsa, sıvı civayı geçip, barometre boşluğunda buharlaşarak birdenbire kaybolur.

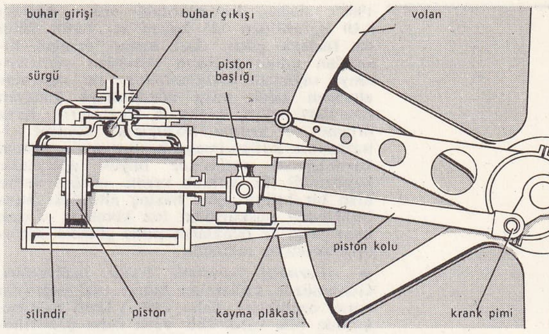

buhar makinesi

Çıkan buharların basıncı ise, civa sütununun anîden düşmesine yol açar. Aynı sıcaklıkta, bir buharın basıncı, buharı doğuran sıvının az veya çok oluşuna göre değişik kanunlar izler: **1.** Sıvının miktarı, ilk buharlaşmadan sonra hava sütununun tepesinde bir tabaka halinde kalacak kadar çoksa, civanın üstünde kalan boşluk, kapsayabildiği bütün buharlarla doymuş olur, buhara da *doyuran* denir. Barometre kaldırılıp indirildiğinde, haznenin üzerindeki civa yüksekliği değişmez. Hacim değişmelerine rağmen, buharın basıncı ve yoğunluğu hiç değişmez, sabit kalır. Buna karşılık buharlaşan kütle, genleşebileceği hacimle orantılı olarak değişir; **2.** İçindeki buhar doğuran sıvı miktarı fazla olmayan buharlı bir barometre kaldırıldığında, buharın hacmi (bu halde buhara doyurmayan veya *kuru buhar* denir) ve civa sütununun yüksekliği aynı anda değişir. Bu durumda buhar, gaz özelliği gösterir ve Mariotte kanununa göre hareket eder. Doyuran buhara tekabül eden ve *doyma basınçları* denilen basınçlar, sıvıya göre değişir ve sıcaklıkla artar. 100°C'de 1 atmosfere eşit olan suyun doyma basıncı, 374°C'de 218 atmosfere çıkar.

— Mekan. *Buhar makinesi,* buhar haline getirilen bir su damlası yer yüzeyinde, sıvı halindekinin 1 700 katı bir hacim kaplar, bu özellikten doğan genleşme gücünden ise sanatta, sanayide, gemicilikte v.b., hareket ettirici güç olarak yararlanılır. 100°C'de su buharı, sıvının yüzeyine basınç yapan 1,033 kg/sm² değerindeki hava kütlesini kaldırır. Su buharının esnek gücü sıcakta hızla artar. 1615'e doğru, su buharının basıncından hareket sağlayıcı güç olarak yararlanmayı ilk olarak Salomon de Gaus düşündü. Ondan sonra Denis Papin, bugün kendi adıyle anılan «Buharlı tencere» adını verdiği ilk buhar kazanını yaptı. 1663'te Worcster markisi, su seviyesini yükseltmek için bir buharlı çeşme düzenledi. Daha sonra 1698'de, Savery'nin buluşu olan buharlı tulumbayı Newcomen et Cawley yeni buluşlarla geliştirdiler ve sanayi alanına uyguladılar. Bu tulumbada kazanın buharı, bir silindir içinde hareket eden madenî bir pistonun yüzlerinden birine etki eder, pistonun öteki yüzü ise doğrudan doğruya dışarıdaki hava ile temas halindedir. Bu *basit zamanlı makine* Watt tarafından *iki zamanlı makine* haline getirildi ve böylece uygulama alanı genişledi. Jouffroy d'Abbans, 1776'da mekanik kürekli bir gemiyi Doubs üzerinde, daha sonra da kanatlı çarkları olan bir gemiyi Saône nehrinde yüzdürdü. 1803'te Fulton ilk istimbotu (steamboat) yaptı. 1827'de Seguin'in tasarladığı borulu kazanı, 1829'da Stephenson kendi yaptığı «Rocket» adlı bir lokomotifte kullandı.

Bir buhar makinesini beslemeğe yarayan buhar, «kazan» denilen bir üreteç içinde sağlanır, daha sonra bu buhar, asıl motor kısmında kullanılır ve en sonunda ya dışarının havasına karışır veya bir kondansöre gelir. Buhar giriş ve çıkışını düzenleyen takımların hepsi birden buhar dağıtımını meydana getirir.

Buharın kazanda elde ettiği basınç gücünden, ya alternatif hareketli pistonlu motorlarda doğrudan doğruya veya buhar türbinlerinde kinetik enerjiye dönüştürmek suretiyle dolaylı olarak yararlanılır. Kazanların gelişmesi, yüksek ısılı buharla çalışan yüksek basınçlı makinelerin gerçekleştirilmesini sağladı.

1900'e doğru, kazanlardaki buhar basıncı 8-10 kg/sm²'den 125 kg/sm²'ye, hattâ daha da fazlaya çıktı. Asıl kazan denilen kısımdan çıkan gazların ısısından yararlanmayı sağlayan *ekonomizörler* ile ızgaralar altından sıcak hava göndermeye yarayan *ısıtıcıları* gelişti. Mekanik ızgaraların, hava üfleme ve arıtma tekniğinin, kontrol cihazlarının kullanılmağa başlamasıyle, sanayi kazanlarının veriminde büyük gelişmeler kaydedildi. En yüksek verim, ocağın yerini alan bir brülör içine basınç altındaki hava tarafından püskürtülen toz kömürle çalışan kazanlarla ve ocakların çekiş gücünü arttırmak suretiyle sağlandı.

● *Alternatif hareketli buhar makineleri.* Günümüzde kullanılan buhar makinelerinin temel özellikleri, daha 1880 yılının makinelerinde bile vardı (bir veya daha çok silindir içinde genleşme, gücün bir regülatör [ayarlayıcı] ile ayarlanması, koruyucu kılıf ve aşırı ısıtıcının kullanılması).

● *Pistonlu makine.* İki ucu kapalı sert dökme demirden bir silindir içinde, yumuşak dökme demirden iki veya üç segmanla donatılmış yine dökme demirden yapılma bir *piston* hareket eder. Piston kolu bir *salmastra* içinde pistonun dip tarafından geçer ve bir piston başlığı ile *sürgüler* aracılığıyle harekete getirilir; piston başlığı *biyel ayağına* eklenir. Öte yandan biyel de *krank* (manivela) *pimine* bağlıdır. Bir *volan* hareketi ayarlar ve piston, piston yolunun sonuna geldiği zaman, her dönüşte iki kere meydana gelen ölü noktaları geçiştirir.

Bir silindirli makineler çoğu zaman ikişer ikişer birleştirilir ve 90°C'lik iki dirsekli bir krank mili üzerinde birlikte çalışır; bu da, biyellerin her durumunda makinenin işlemesini sağlar ve volana lüzum kalmadan dönüşü düzenler.

● *Çok genleşmeli (kompaund) makineler.* Buharın bütün potansiyel enerjisinden yararlanmak için, çapları gittikçe büyüyen iki veya üç silindire sırayle buhar etki ettirilir: böylece bölümlü bir genleşme elde edilir, yani buhar dağılımı iki veya üç katına çıkarılabilir.

Merkezden buhar çıkışlı makinede buhar, silindirin dibinden girer ve genleşme sonunda, dağıtıcı rolü oynayan pistonun, silindirin ortasındaki delikleri açık bırakmasıyle dışarı çıkar. Demek ki, buhar silindirin içinden hiç yön değiştirmeden geçer; bu yüzden bu makinelere bazen *eşakımlı* adı verilir.

Salınan silindirli makinelere, piston kolunun mil koluyle birleştirilmesinden biyel konulmadı. Piston koluyle mil kolunu birleştirmek için silindir, bir orta dönme ekseni meydana getiren, iki krank pimi üzerine yerleştirilir. Bu pimlerin içinde, buharın giriş ve çıkışını sağlamak üzere açılan kanallar olduğundan, ortaları oyuktur.

Bu motorlar, ancak zayıf güçler için kullanılabilir. Boyutları pek büyük değil, yapım masrafları da azdır.

Alternatif hareketli buhar makinesi, artık buhar türbininde pek kullanılmıyor. XIX. yüzyılın başında büyük ilerlemeler kaydeden buhar makinesi, sanayideki yerini patlamalı motorlar, içten yanmalı (dizel) motorlar ve özellikle elektrik motorlarına bırakmıştır; bununla birlikte, odun yongası v.b. gibi ucuz yakacak sağlanırsa, buhar makinesi iyi sonuç verir. Büyük buhar türbinleri, elektrik santrallarında çok kullanılır.

◆ **Buharî** i. Ocak veya oda içindeki dumanın dışarı çıkması için yapılmış baca veya delik.

◆ **Buharlı** sıf. Buharı olan. ‖ Buharla çalışan. (LM)

BUHARA, Orta Asya'da, Özbekistan Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde eyalet ve şehir; 484 000 nüf. (1939); 126 900 km². Buhara, Zerefşan nehrinin suladığı verimli bir vâdidedir. Kışları çok soğuk, yazları ise sıcak geçer. Nüfusun çoğunluğunu Özbekler meydana getirir. Ayrıca Tacikler, Türkmenler, Kazaklar ve Buhara Yahudileri de vardır. Merkezi, 50 400 nüfuslu Buhara şehridir. Pişmemiş tuğladan birkaç katlı, düz damlı evler, âbidevî görünüşlü camilerle tezat meydana getirir. Şehrin yakınında, kayısı, elma, kiraz, üzüm, kavun, gül, süsen, ayçiçeği, haşhaş ve tütün yetişen bahçeler sıralanmıştır. Halıcılık, dokumacılık, bakır eşya işçiliği, ziynet eşyası işçiliği gibi el sanatları gelişmiştir.

● *Tarih.* Buhara'nın en önemli kısmı Sogd'ların elinde idi. Uzun süre Sakalar da burada oturdular. M.S. II. yy.da Yue-Çi'ler Sakaları Amuderya ülkesinden çıkarttı. M.S. 410'da ise Eftalitler (Ak hunlar) Yue-Çi'leri buradan kovdular. Yüz yıl sonra Orta Asya Türkleri, Eftalit kralını Buhara yakınında yendiler ve Amuderya ile Siriderya arasındaki zengin topraklara sahip oldular. Eftalit'ler, İran'ın sasanî hükümdarları ile devamlı savaş halindeydiler. Türk hakanı, Eftalit'leri Buhara'dan sürünce İran hükümdarına şöyle yazdı: «Müşterek düşmanımızın kanı, Amuderya'nın sularını kızıllaştırdı». Maveraünnehir'in, VII. yy. sonunda müslümanlar tarafından istilâ edilişine kadar, Buhara, Batı Türklerinin idaresinde kaldı. Buhara şehri kesin olarak M.S. 676'da düştü. IX. yy. başlarına kadar Maveraünnehir, Halifeliğin Doğu eyaletleri valisinin idaresinde kaldı. 820'ye kadar bu valiliğe araplar atanırdı, fakat bu tarihte valilik Tahir adında bir iranlıya verildi.

Arap coğrafyacıları, şehrin önceleri Buhara yakınlarındaki Çarşanba-i Rametan köyünün yerinde bulunduğunu ileri sürerler. Bu bölgede yapılan kazılarda birçok heykel ve duvar kalıntıları bulundu. Buhara bölgesi hakkında Çin kaynakları, V. yy.dan itibaren bilgi verir. Çinliler Buhara'nın bulunduğu yere Nu-mi derlerdi. VII. yy.dan sonra ise şehrin esas adını kendi söyleyişlerine uydurarak, Pu-ho dediler. Buhara adının, Sanskritçe vihâra (manastır) kelimesi ile ilgili olduğu söylenir. VII. yy.da buraya gelen Çinli gezginler, Sogdiana'da ve Buhara'da birçok Buddhist mabetleri bulunduğunu anlatırlar. Bundan dolayı şehrin Buddhist adı ile anılmış olması ihtimali de vardır.

943-944'te Muhammed Nerşahî'nin yazdığı *Buhara Tarihi*'nden şehrin tarihi hakkında bilgi sağlanmaktadır. İslâm orduları İran'ı alıp, Orta Asya eyaletlerine akınlar yapmak için hazırlandıklarında, Buhara ve Semerkant dolaylarında karargâh kurdular. Bu sırada Buhara, Kabac Hatun tarafından idare ediliyordu. «Hatun» unvanının Türkçe olmasına rağmen Buhara emîrlerinin türk oldukları şüphelidir. Buranın halkı ancak Böktürkler devrinde türkleşmeğe başladı. Göktürk hâkimiyeti VIII. yy.ın ilk yarısında sona erdi. Arap istilâsı sırasında başkent, Baykent idi. İkinci başkent de Cemkent idi. Tarihçi Nerşahî'ye göre, Cemkent sonradan Buhara adını aldı. Araplar bu iki şehri de ele geçirdiler. Emevî kumandanı Kuteybe bin Müslim, Buhara'da İslâm hâkimiyetini tam olarak sağladı. Bu sırada Buhara emîrleri, Merv şehrinde bulunan bir genel valiye bağlı idiler. IX. yy.dan sonra bu valilik Merv'den Nişabur'a kaldırıldı ve Buhara Nişabur'a bağlandı. IX. yy.ın ikinci yarısında Samanoğullarının idaresine geçen Buhara çok gelişti. Emîr İsmail 892'den sonra bütün Maveraünnehir'i hâkimiyeti altına aldı. Buhara Karahanlılar devrinde genişledi ve imar edildi (XII. yy.). 1141'de, Katvan savaşından sonra Buhara Karahıtayların, 1207'de Harezmşahların eline geçti. 1220'de Moğollar tarafından istilâ edildi. 1239'da Moğol idaresine karşı köylüler ve küçük esnaf isyan etti. Moğollar, Buhara'da büyük medreseler kurup ilmi geliştirmek için çalıştılar. İran Moğolları 1273'te Buhara'yı istilâ ederek, halkı kılıçtan geçirdiler. Çağatay hanedanı ile İran Moğolları arasında birkaç kere el değiştiren Buhara, Timur ve Timuroğulları devrinde eski önemini kazanamadı ve yerini Semerkant aldı. 1316'da Buhara halkı Ceyhun'un güneyine nakledildi. Bundan sonra Buhara sönük bir şehir olarak kaldı.

— *Sanat eserleri.* X. yy.da Buhara şehri, Eski Şehir, Yeni Şehir ve İç Hisar olmak üzere üç bölümden meydana geliyordu. Şehir surlarla çevriliydi. Buhara emîrlerinin sarayı İç Hisarda bulunuyordu. Sur 1165'te yıkıldı. X. yy.dan kalan tek eser Samanoğulu İsmail'in türbesidir. Sasanî ateşgedelerinden etkilenerek yapılan türbe kare planlıdır (9X9 m²). Her duvarda açılan kapılar sivri kemerlidir. Türbenin, sepet örgüsü şeklindeki tuğla süslemeleri dikkati çeker. Ana mekânı örten büyük kubbe dışında, yanlarda dört küçük kubbe bulunur. Köşelerde yuvarlak payeler, duvarların üst kısmında, sağır nişlerden meydana gelen galeri vardır. Kubbeye geçiş tromplarladır.

Buhara'nın 50 km kuzeyinde bulunan kare planlı Hazer Degaron camii Karahanlılar devrine (XI. yy.) aittir. Yuvarlak tuğla payeler üzerine sivri kemerlerle, kubbeli bir yapıdır ve kubbenin etrafı tonozlarla çevrilidir. 1121'de yapılan bir camiye ait olan Kelân minaresi, Karahanlılardan Arslan Han tarafından yaptırılmıştır. Şerefesi altındaki çini kitabede 1129 tarihi yazılıdır. Yıkılan camiin yerine Şeybanîler daha sonra başka bir cami yaptılar.

XII. yy.a ait Mugak Attari camiinde cephede görülen yuvarlak payeler, tuğla, stuck, tuğla hamurundan yapılma, geometrik ve epigrafik süsler ilk defa karşımıza çıkar. Timurlulara ait eserlerden, Bayan Kuli Han'ın türbesi 1395 yılına aittir. Portalinde ve iç kısımda sırlı tuğla, içte kubbede ise çini dekoru var. Kubbe süslemeleri, geometrik dilimler arasında kıvrık dalları rumî ve palmetlerden ibarettir. Uluğ Bey'in yaptırdığı Uluğ Bey medresesi XV. yy.a aittir. 1535-1536'da yapılan Mîr Arap medresesi ve Çor Bakr medresesi ile 1651-1652 yıllarına ait Abdülaziz Han medresesi Safevî devri XVI. yy mimarîsini temsil eder. Buhara mimarîsinin en son örneği 1807'de Niyaz Kul tarafından yaptırılan dört kuleli medresedir. (→ Bibliyo.) [ML]

BUHARA Halk cumhuriyeti, Genç Buharalılar cemiyetinin kurduğu bağımsız millî hükûmet. 1 Ekim 1920'de toplanan Kurultay, yeni rejimi ve S.S.C.B. ile dostluk ilişkilerini tasdik etti. Yeni hükûmet para basmak hakkını koruyor, fakat askerî kuvvet yine Rusların elinde kalıyordu. Buhara Halk cumhuriyeti, 1924'te ortadan kaldırılarak toprakları, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan Sovyet Sosyalist cumhuriyetleri arasında bölüştürüldü. (M)

BUHARA hanlığı, XVI. yy. başından, 1868 yılına kadar bağımsız, 1868-1920 arası, Rusya'nın himayesinde yarı bağımlı türk hanlığı. Buhara hanlığı, Şibanoğulları (1500-1599), Canoğulları veya Astrahan hanları (1599-1785) ve Mangıtlılar (1785-1920) tarafından idare edildi. Şibanoğulları sülâlesini, Cengizlilerden Muhammed Şaybak kurdu. 1500 Yılında Buhara, Şaybak Hanın kumandasındaki Özbekler tarafından zaptedildi ve Timuroğullarını yenen Özbekler yeni bir devlet kurdular. Bu devlet Buhara ve Hive hanlıkları halinde yüzyıllarca yaşadı. Yüz yıl kadar hüküm süren Şibanoğullarından Ubeydullah bin Mahmud ve Abdullah bin İskender devrinde Buhara bir siyaset ve fikir merkezi oldu. Daha sonra başa geçen Canoğulları, Şibanoğullarıyle akraba idiler. Ruslar tarafından alınan Astrahan hanlığı reislerinden Yar Muhammed ile oğlu Can, Buhara'ya sığındılar. İskender'in kızı ile evli olan Can'ın oğlu Baki Muhammed, XVI. yy.ın sonlarında Canoğulları sülâlesini kurdu. Abdülaziz devri (1645-1680) Buhara hanlığının son parlak devridir. Daha sonra zayıflayan Buhara hanlığı, 1740'ta Nadir Şah tarafından zaptedildi. Nadir Şahın ölümünden sonra, Canoğullarının yerine Mangıt sülâlesi geçti. Kurucusu Mir Ma'sûm Şah Murad ve oğlu Haydar devrinde Buhara bir şeriat merkezi oldu. Daha sonra başa geçen Nasrullah (1827-1860), Buhara hanlığının sınırlarını genişleterek Maveraünnehir'in tamamını ele geçirdi. Muzafferüddin devrinde (1860-1885), Ruslar Türkistan'ın içerilerine doğru ilerlediler. Buna karşı gelen Emîr, 1868'de, Zire-Bulak'ta mağlûp oldu. İngiliz rekabetini düşünen Rusya, Buhara hanlığının yarı egemen olarak yaşamasını uygun gördü. Buhara hanlığına katılan, Şehr-i Sebz, Hisar ve Dervaz bölgelerinden başka Ruslar, 1873'te Hive hanlığının bir kısım topraklarını da Emîr'in idaresine verdiler. İlk önceleri, Emîrlik egemen sayılırken, bir süre sonra Türkistan'da, Rusya Hariciye vekâletine bağlı bir ajanlık kurularak, hanlığın siyasî ve askerî egemenliği kaldırıldı. Abdül'ahad (1885-1910) devrinde, Buhara Hanlığı topraklarından geçen demiryolu üzerinde Rus kasabaları yapılarak, buraya Rus halkı yerleştirildi. Mir Alîm Han devrinde de (1910-1920), Çarlık Rusya'sının baskısı devam etti. 1917 İhtilâli üzerine endişeye düşen Emîr, daha önce kurulan Genç Buha-

ralılar cemiyetinin aleyhine harekete geçti. 1918'de Ruslar, Buhara hanlığına karşı savaş açtılar ve birçok aydınlar öldürüldü. Eylül 1920'de Buhara hanlığının işgal edilmesi üzerine Emîr Mir Alîm Han, Afganistan'a sığındı böylece Mangıt sülâlesi ve Buhara hanlığı sona erdi. (M)

BUHARÎ (Abdullah). Bk. ABDULLAH BUHARÎ.

Buharî (Abîd **el—**), Fas imparatorluğunda, sultan Mulay İsmail'in (1672-1727) yalnız zenci kölelerden kurduğu imparatorluk muhafız alayı askerlerine verilen ad. Kur'an yerine *Sahih el-Buharî* üzerine yemin ettirildikleri için bu adı almışlardır. *(Abîd, abd* [kul, köle] kelimesinin çoğuludur.) [L]

BUHÂRÎ (Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail El-Cûfî **el—**), hadis bilginlerinin en büyüğü (Buhara 810-Semerkant yakınında Hartenk 869). Buhara'da doğduğu için *Buhârî* diye tanındı. Avrupalı şarkiyatçılar, Buhârî'nin İran'lı olduğunu ileri sürmüşlerse de, bu kesinlikle bilinmiyor. Buhârî'nin milliyeti üzerindeki en kuvvetli söylentiler, onun türk asıllı olduğunu gösterir niteliktedir.

Pek küçük yaşta iken babasını kaybetti. Daha on bir yaşında iken hadis ile uğraşmağa başladı. Ünlü hadis bilgini Ed-Dâhilî'nin meclisine devam etti. Zekâsının keskinliği ve hafızasının gücüyle kendisini tanıyanların hayret ve takdirlerini kazandı. Hattâ Es-Subkî'nin anlatmasına göre, Ed-Dâhilî bazı hadis yanlışlarını, o zaman daha on bir yaşında bulunan Buhârî'nin yardımıyle düzeltti. Buhara'nın diğer bilginlerinden de ders alan Buhârî, bu ders ve meclislerde hocaları ile tartışmaya girecek kadar kabiliyet gösterdi. On altı yaşında iken İbn El-Mübârek ve Vâkî'nin eserlerini ezberlemiş bulunuyordu. Yine aynı yıl (826), annesi ve kardeşi Ahmed ile birlikte Mekke'ye giderek hacı oldu. Hacdan sonra annesi ve kardeşi Buhara'ya döndükleri halde kendisi Mekke'de kaldı ve orada Abdullah bin Ez-Zübeyr bin El-Hâmidî'den (öl. 834) şafiî fıkhını öğrendi. On sekiz yaşında iken sahabe ve tâbiînin hüküm suretlerini ve sözlerini topladı. Hahis toplayıcıların biyografilerini kapsayan *Et-Tarih-ül-Kebîr* (Büyük Tarih) adlı eserini, anlatıldığına göre «mehtaplı gecelerde ve Hz. Peygamber'in kabri yanında» yazdı. Hadis toplamak ve aynı zamanda ders vermek için altı yıl Hicaz'da kalan Buhârî, diğer islâm ülkelerini de dolaştı. Mısır'a gitti, oradan Irak'a geçerek beş yıl Basra'da kaldı. Bu arada İran'a da gitti ve oradan Buhara'ya döndü (837). Tanınmış birçok bilim merkezinde hadis hocalığı yapan Buhârî, bu arada, dolaştığı yerlerde tanıdığı hadis bilginlerinden pekçok hadis toplamıştı. Buhara'ya döndükten sonra şehrin valisi Halid bin Muhammed'in kendi sarayında çocuklarına hadis okutması için yaptığı teklifi reddedince vali ile arası açıldı ve şehri terk etmek zorunda kaldı. Semerkant halkı, kendisini davet ettiği için oraya gitmek üzere Buhara'dan ayrıldı. Fakat bu davet yüzünden Semerkantlılar arasında anlaşmazlık çıktığını duyunca Semerkant yakınındaki Hartenk'te yerleşmek zorunda kaldı. Nihayet ikinci ve kesin bir davetten sonra ata binmek üzere iken kendisine fenalık geldi ve kısa süren bir hastalıktan sonra Hartenk'te öldü.

Eserleri: *El Câmi-üs-Sahîh* (Doğru Derleme), doğruluğu bütün bilginlerce kabul edilmiş olan hadisleri bir araya toplayan bu eser, Buhârî'nin en tanınmış eseridir. On altı yıllık bir çalışma sonunda yazılan ve bin kişiden toplanan altmış bin hadisten seçilmiş 7 275 hadisi kapsayan bu eser, Kur'an'dan sonra en doğru kitap olarak tanınır. Eser, birçok bilgin tarafından şerh edildi ve ayrıca özetleri de yapıldı. *Sahih-i Buhârî* diye tanınmış olan eserin pekçok baskısı vardır. Eser Türkçeye de çevrilmiştir (1928-1947). *Es-Sülâsiyât* (Üçlükler), Hindistan'da yayımlandı. *El-Edeb-ül-Müfred* (Tek Edep), hadisle ilgilidir. *Et-Tarîh-ül-Kebîr* (Büyük Tarih), hadis rivayet edenlerin hayatlarını anlatır. *Et-Tarîh-üs-Sagîr* (Küçük Tarih), Et-Tarîh-ül-Kebîr'in özetidir. *Ez-Zuafa-üs-Sagîr* (Küçüklerin Zayıf Olanları) [1909] ilmiyle ilgili bir kitaptır. *Halku Ef'al-il-İbâd*'ı (Kulların Davranışlarını Tayin Etme) [Delhi 1890], Buhara valisi Halid bin Ahmed ile aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine yazmıştır; insanların fiil ve hareketlerinin Allah tarafından tayin edildiğini anlatır. Ayrıca, *Tefsîr-ül-Kur'an* (Kur'an Tefsiri), *Tenvîr-ül-Ayneyn bi-Def-il- Yedeyn* (İki Eli Uzaklaştırma Suretiyle İki Gözü Aydınlatma) ve *Hayr-ül-Kelâm fî-l-Kıraati half-il-İmâm* (İmamın Arkasında Okunacak Hayırlı Sözler) adlı eserler de Buhârî'ye mal edilmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

BUHARİN (Nikolay İvanoviç), sovyet siyaset adamı (Moskova 1888-ay.y. 1938). Çok genç yaşta bolşeviklere katıldı. Lenin'in sürgün arkadaşlarındandı. Ekim ihtilâline katıldı, ihtilâlden sonra Marx'çılığın en parlak kuramcılarından biri olarak tanındı, sovyet komünizmini sosyalist alman doktrincilerine karşı savundu *(Tarihî Maddecilik Kuramı* [1921]; *Emperyalizm ve Sermaye Birikimi* [1925]). Toprakların kamulaştırılmasına karşı çıktı. Stalin eskiden Buharin'i savunmuştu (1925), böyle olduğu halde Buharin sovyet komünizminin Stalin'e karşı olan sağ kanadının başına geçti. Bu sağ kanat Stalin tarafından 1929-1930 yıllarında ortadan kaldırıldı. Buharin daha sonra affedilir gibi oldu ve *İzvestiya* gazetesinin başyazarlığa getirildi (1934). Buna rağmen, yankılar uyandıran itiraflarda bulunduğu Moskova duruşmalarının son kurbanlarından biri olmaktan kurtulamadı. (L)

BUHARLAMA i. Buharlaşmak eylemi.
— Tekst. İplik ve kumaşların yaş ve sıcak su buharı etkisine bırakıldığı bir sanayi işlemi. Bk. ANSİKL.

— Term. *Buharlama âleti,* bir buhar üretecinde, aşırı ısıtıcı (sürşofför) ve toplayıcılara (seküperatözlere, bunlar ısı ve enerji toylayıcısıdır) karşıt olmak üzere buharlaşmaya yarayan kısım.

— ANSİKL. Tekst. Bu işlem, yün elyafının sıcak su buharı etkisiyle yumuşaması ve soğutulduğu zaman kendisine buhar altında verilen herhangi bir şekli koruma özelliğine dayanır. İpliklere verilen büküm, bir işlemle tespit edildiği gibi, kumaşların renk ve baskısını tespit eden işlem de aynı prensibe dayanmaktadır. || Bazı tip boyayıcı maddelerin elyaf üzerine tespiti için yapılan işlem.

◆ **Buharlaşma** i. Buhar haline gelme.

— Petr. *Buharlaşma eğrisi,* bir petrol ürününün, sıcaklığın artmasıyle buharlaşan oranlarını gösteren grafik.

— Teknol. *Buharlaşmaölçer,* atmosferin buharlaştırma gücünü ölçmeğe yarayan âlet. (EVAPOROMETRE veya ATMİSMOMETRE de denir).

— ANSİKL. *Buharlaşmaölçer,* havaya açık konmuş belli bir su kütlesi bulunan bir kaptır. Her gün kalan miktar tartılır, ağırlığı yüzeyle bölünerek buharlaşan su yüksekliği (dilim) hesaplanmış olur. Bir başka tip (Piche buharlaşmaölçeri) daimî ıslak kalan bu nem içen yüzey tarafından buharlaştırılan su kütlesini verir. Fakat böylece elde edilen değerler yanıltıcıdır, çünkü tabiî ortamların dışında elde edilmiştir (ırmak örtüsü, bitkisel örtü, nemli toprak v.b.) [Bk. LİZİMETRE] (LM)

BUHARLAŞMAK geçz. f. Buhar haline gelmek: *Sıvılar buharlaşır. Esk.* Tebahhur etmek. (M)

BUHARLAŞTIRICI i. Sanay. Bir sıvı ürününü koyulaştırmak (konsantre etmek) için suyunu buharlaştırmada kullanılan âlet. *(Eş-anl.* EVAPORATÖR, TEPHİR KAZANI.) Bk. ANSİKL. || Meyvelerin ve sebzelerin suyunu sıcak bir hava akımıyle çektirmede kullanılan sürekli âlet. || Sıf. Buhar haline getiren [madde].

— Frigorifik. Bir soğutma tesisatının içinde frigorijen (soğuk doğurucu) akışkanın soğuk meydana getirerek buharlaştığı âlet. Bk. ANSİKL.

— Petr. Sıcak bir ürünü anî basınç genleşmesiyle buharlaştırmağa yarayan âlet: *Buharlaştırıcı, tablalar üzerine bindirilmiş buharlaştırma alanını kapsayan bir sütundur.*

— ANSİKL. Sanay. Eskiden serbest havalı havuzlarda ısıtma suretiyle yapılan sıvıların koyulaştırılması şimdi, kısmî boşluk altında işleyen *buharlaştırıcı*'larda yapılmaktadır. Buharlaştırıcılar, küçük güçler için basit etkilidir, genel halde ise çok etkilidir. Çok etkili buharlaştırıcılar, gittikçe düşük basınçlar altında değişik kaynama sıcaklıklarında çalışan birçok buharlaştırıcıdan meydana gelmiştir. Bu sistem buharlaştırıcılardan birinin içinde meydana gelen buharlardan, kendinden sonra gelen buharlaştırıcıyı ısıtmada yararlanmayı sağlar. Buharlaştırıcılar, koyulaştırılmış (konsantre) süt, domates salçası ve şekercilikte de şurup elde etmede kullanılır.

— Frigorifik. Buharlaştırıcıların, *sıvı soğutucuları* ve *gaz soğutucuları* diye iki çeşidi vardır. Sıvı soğutucuları, genellikle soğutulacak sıvıya daldırılmış soğutma kangalları, veya yatay veya düşey çok borulu buharlaştırıcılardır. Gaz soğutucuları ya tavana veya odaların çeperlerine tespit edilmiş soğutma kangallarıdır veya içlerinde buharlaştırıcının yakınında hava dolanımının bir vantilatörle hızlandırıldığı zorlanan konveksiyonlu radyatörlerdir.

◆ **Buharlaştırma** i. Fiz. Buhar haline getirme işlemi. Bk. ANSİKL. || Bir sıvıyı ince damlacıklar halinde dağıtmak. || *Buharlaştırma grubu,* asıl adıyle «buharlayıcı» denilen kazan, ilk ısıtıcı (ekonomizör, hava ön ısıtıcısı) ile teferruatını kapsayan büyük ve karışık üreteç (burada kaynama mevcut olduğundan «buharlaştırma» deyimi yerinde değildir).

— Şekercilik. *Buharlaştırma cihazı,* buharla ısıtılan ve içinde şurubun yoğunlaştığı ve kristalleştiği kap.

— ANSİKL. Fiz. *Buharlaşma* veya bir sıvının buhar haline dönüşümü her sıcaklıkta yapılır. Bununla birlikte, gliserin ile monohidrate sülfürik asit, adî sıcaklıkta önemli sayılacak buhar çıkarmaz. Civa için: buharın basıncı, adî sıcaklıkta barometrik ve manometrik gözlemlerde ihmal edilecek kadar azdır. Buz gibi bazı katılar, iyot, arsenik, kâfur, kokulu maddeler ve yüksek derecede madenler sıvılaşmadan buhar verir. Bunların süblimleştikleri söylenir. Eğer sıvının sadece serbest yüzü, buhar meydana getirirse olay buharlaşma adını alır. Bir sıvı, açık havada derece derece ısıtılırsa, yüzeyi buhar yaymağa başlar, daha sonra kabinin en sıcak çeperlerinde gaz kabarcıkları oluşur. Bu kabarcıklar, sıvı kütlesini geçip yüzeyde çatlar. Bu anda sıcaklık duraklı kalır: Kaynama olmaktadır. Bir cismin birim kütlesinin t°'de sıvı halden yine bu sıcaklıkta doyuran buhar haline geçmek için gerekli kalori miktarına bu cismin buharlaşma gizli ısısı veya sadece buharlaşma ısısı denir. (Bk. KALORİMETRE, KAYNAMA, SÜBLİMASYON, BUHAR.)

◆ **Buharlaştırmak** ettrg. f. Buhar haline getirmek. *Esk.* Tebahhur ettirmek.

◆ **Buharlayıcı** sıf. Buhar haline getiren [cisim, madde v.b.]
— Fiz. İçinde buharlaşmanın yapıldığı kap. (LM)

BUHAYRE i. (ar. *bahr,* deniz'den *buhayre,* küçük deniz). *Esk.* Göl: *Adım başında derin bir buhayre dalgalanır* (M. Â. Ersoy). [M]

BUHAYRE, Mısır'ın kuzeybatısında il, 1 484 000 nüf. Buhayre'nin, Fatımî hükümdarı Mustansır devrinden beri var olduğu bilinir. Tahminen eski Havf-Garbî'nin yerindedir. Nil'in batısında, İskenderiye'nin güneyindedir. Merkezi *Damanhur.* (M)

BUHL veya **BUHÛL** i. (ar. *buhûl*). Esk. Cimrilik, el sıkılığı. (M)

BUHL (Vilhelm), danimarkalı siyaset adamı (Fredericia 1881-Kopenhag 1954). Sosyalist Stauning kabinesinde maliye bakanıydı. 1942'de Stauning ölünce başbakan oldu. Yerine Scavenius'u getirmek isteyen alman işgal yetkililerine karşı direndi. 1945'te, Danimarka'nın kurtuluşundan sonra yeniden hükûmet başkanı oldu. (L)

BUHRAN i. (ar. *buhrân,* sayıklama, hezeyan). Hastalığın en tehlikeli devresi, nöbet: *Tedbirli olmak lâzımdı, zira yolda benim gibi buhrana tutulmuş iki neferi kaybetmiştik* (R. H. Karay. *Neşeli bir akşam yemeğinden sonra gece buhranlar içinde çırpınarak şeker hastalığından ölmüştür* (Y. Z. Ortaç). || Şiddetli belirtilerle kendini gösteren ruhsal düzensizlik: *O sinir buhranlarını, o ta ensesinden başlayarak haftalarca devam eden baş ağrılarını...* (H. Z. Uşaklı-

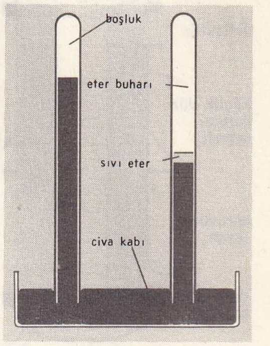

buharlaştırma

BUHARİN

Foto. Viollet (LAROUSSE)

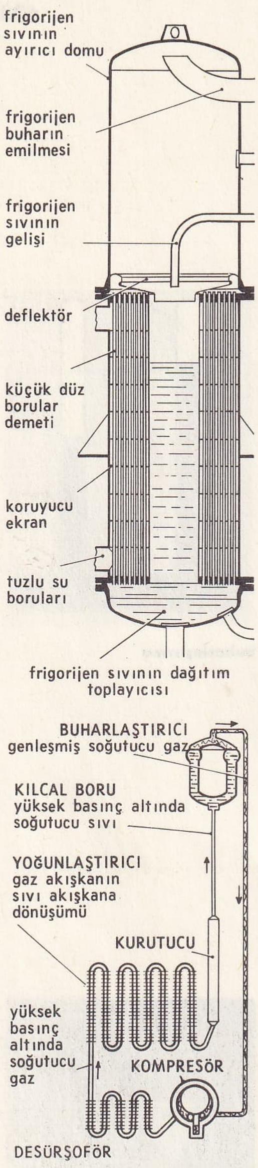

buharlaştırıcı

buhurluk
Sèvres porseleninden Louis XVI devri (Louvre müzesi, Paris)

gil). ‖ Olayların gelişiminde ortaya çıkan karışıklık hali; tehlikeli durum: *Siyasî buhran, Malî buhran.* ‖ Kıtlık, eksiklik, yokluk: *İşçi buhranı. Kömür, yakıt buhranı.* ‖ Gücünü kaybetme, düşme, kıtlaşma: *Ahlâk buhranı.*

— ÇEŞ. DEY. *Buhran geçirmek,* karışık bir devrenin içinde olmak: *Eski zevkler yıkılıyor, yerine yenileri gelemiyor, içtimaî vicdan şimdi böyle bir buhran geçiriyor* (P. Safa). Şiddetli ruhsal dengesizliğe uğramak: *Ne büyük bir buhran geçirdim* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Esk. Buhran-ı vükelâ,* kabine buhranı: *Devlet-i aliyyelerinde bir buhran-ı vükelâ zuhur etmesi, efkâr-ı umumiyye-i millette derin bir heyecan tevlid etmiştir* (Atatürk).

— Huk. *Buhran vergisi,* 1931'de görülen iktisadî buhran sebebiyle konulmuş, 1951'de kaldırılmış olan vergi. Bk. ANSİKL.

— İkt. Üretimle tüketim arasındaki dengenin bozulması. İktisadî buhran, kurların ve fiyatların düşmesi, iflâslar ve işsizlikler belirlenir. *Güdümlü ekonomi, kapitalist ülkelerde meydana gelen devrî buhranları engelleme amacına yönelir.* (Bk. KRİZ.)

— Siyaset. *Hükûmet buhranı (kabine buhranı),* hükûmetin istifası ile yeni hükûmetin kurulması arasında geçen dönem. ‖ Hükûmetin istifası.

— Patol. *Esk. Buhran-ı ceyyid (buhran-ı kâmil, buhran-ı mahmud, buhran-ı tahallül),* hastalığın iyileşeceğini gösteren nöbet. ‖ *Buhran-ı redi, (buhran-ı zeveban, buhran-ı zübûl),* hastalığın ağırlaştığını, ölüm halinin yaklaştığını gösteren nöbet.

— ANSİKL. Huk. Resmî ve hususî müesseselerde aylık ve ücretle çalışanların almakta oldukları paralardan müterakki şekilde ve yüzde 10-24 nispetinde alınan ve sonradan kazanç vergisinin 1950-1951'de mükellefleri ile bina vergisinde de içine alan bu vergi, 3 haziran 1949 tarihli ve 5421 sayılı kanunla konan gelir vergisinin 1950-1951'de uygulanmağa başlaması üzerine, ücretlerle kazanç vergisine tabi diğer kazançlar üzerinden kaldırıldı. Bugün yalnız bina vergisiyle ilgili ek bir vergi halinde kaldı.

◆ **Buhranlı** sıf. Buhran belirtileri gösteren: *Hastalığın buhranlı devresi.* ‖ Mec. Karışık ve tehlikeli: *Meşrutiyetin ilânı gibi en buhranlı dakikalarda...* (Ömer Seyfeddin). [LM]

BUHŞ i. (ar. *buhş*). *Esk.* Delik. ‖ Usturlab*ın göz deliği. (M)

BUHT veya **BUHTİ** i. (ar. *buht* veya *buhtî*). Esk. Zool. İki hörgüçlü deve. (M)

BUHTAN çayı. Bk. BOTAN ÇAYI.

BUHTUNNASAR. Bk. NABUKODONOSOR.

BUHTURÎ (Ebu Ubâde El-Velîd bin Ubeyd), arap şairlerinin en meşhurlarından (Menbic 819-Halep veya Menbic 897). Tay kabilesine mensuptur. Genç yaşta Bağdat'a giderek uzun süre burada kaldı. Elimize geçen ilk mersiyesini halife Mutasım'ın ölümüne yazdı. Vezir Abdülmelik bin Zeyyad şairi himaye etti. Halife Mütevekkil zamanında saray şairi atanan Buhturî onun öldürülmesi üzerine Menbic'e döndü. Bir süre sonra tekrar hilâfet merkezine dönerek yine saray şairi atandı ve uzun süre bu vazifede kaldı. Ömrünün büyük kısmını hilâfet sarayında geçirdiği için yazdığı şiirler tarih araştırmaları bakımından kıymetlidir. Bazı konularda tarihî kaynaklarda bulunmayan bilgileri onun divanında bulmak mümkündür. Edebiyat tarihçileri Buhturî'yi Abbasiler devrinin en ünlü şairlerinden biri olarak kabul ederler. *Divan*'ı birkaç kere basıldı (İstanbul baskısı, 1884'te). Çoğu zaman Ebu Tammân ile kıyaslanan Buhturî'nin seçme yazılarından meydana gelen *Hamase* adlı bir eseri daha vardır (Leiden 1909). [M]

BUHÛL i. Bk. BUHL.

BUHUR i. (ar. *bahr,* tütme'den *bahûr* > fars. *buhûr*). *Esk.* Tütsü, dinî törenlerde yakılan kokulu ağaç v.b. maddeler: *Epikteros'un kandili etrafa, buhûr hissi veren baygın kokular içinde, gaipten gelen işaretlermiş gibi titrek ışıklarını yayıyordu...* (Ş. S. Aydemir). Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. Buhur suyu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Hindistan'da ve daha çok Afrika'da yetişen çeşitli boswellia (térébenthacées) ağaçlarının kabuklarını çizmekle elde edilen zamk-reçine, günlük. (Yakıldığı zaman saçtığı koku yüzünden günlük dinî törenlerde kullanılır: Çoğu zaman asilbend, mürrüsafi gibi başka çeşit reçinelerle karıştırılarak yakılır. (*Eşanl.* OLİBAN.)

Buhurlar, ibadet veya âyin için toplanılan kalabalık yerlerdeki fena kokuları gidermek için kullanılırdı. Bunun yanında, iyi kokunun ruh üzerindeki etkisi düşünülerek cami ve tekkelerde de buhur yakılırdı. Bütün dünya milletlerinde bu âdet vardır. Bir Çin kaynağında bahar bayramlarında, Türklerin ateş yaktıkları ve göğe ok attıkları anlatılır. Göktürklere giden bir Bizans elçisinin, ateş üzerinden geçilerek temizlendiği bilinir. Uygurlarda ise tedavi için buhur yakıldığına dair kayıtlar vardır.

— Teşk. tar. *Buhur suyu,* osmanlı sarayında yapılan güzel kokulu bir su. Halk tarafından kullanılmazdı. Seferli odası gençleri tarafından yapılır, süzülen beyaz kısım, her yıl Ramazanın on beşinci günü geçince padişaha, diğer kısım, vezirlere ve devlet ileri gelenlerine sunulurdu. Verileceği kişinin rütbesine göre, çeşitli süslemeli kap ve şişelere konurdu. Buhur suyu terkibinde sarı sandal, ödağacı, buhurumeryem, kırmız, lotur, aselbent, çöğen tohumu, susam kökü ve islâh-ı misk, islâh-ı çiçek vardı.

◆ **Buhurcu** i. Tütsü satan.

◆ **Buhurlamak** geçl. f. Tütsü yakmak: *Dostların bir kısmı daha evvel giderek hamamı boşalttılar, temizleyip buhurladılar* (N. Araz).

◆ **Buhurlu** sıf. Tütsülenmiş.

— Dokumc. Yol yol çizgileri olan kumaş: *Buhurlu şal.*

◆ **Buhurluk** i. İçinde, tütsü için kullanılan maddeler yakılan kap. (Bk. BUHURDAN.) [ML]

BUHUR çoğl. i. (ar. *bahr,* deniz'den *buhûr*). *Esk.* Denizler. (M)

BUHURDAN blş. i. (fars. *buhûr,* tütsü ve *-dân,* yer ismi yapan ek'ten *buhûr-dân*). İçinde kokulu ağaç parçaları yakılan tütsü kabı: *Ölüm âsûde bahar ülkesidir bir rinde / Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter* (Yahya Kemal). *Yanıyor unutulmuş buhurdan / Yine gecenin içinde sessiz* (O. V. Kanık).

— ANSİKL. Türk *buhurdan*'ları ayaklı olur. üzerinde duman çıkması için delikler veya kafesli kapaklar vardır. Genellikle geniş bir tabla üzerine yerleştirilir. Kapakları, sivri veya kubbe şeklindedir. Gümüşten, tombaktan v.b. maden alaşımlarından yapılırdı. Eski Şam ve Yemen buhurdanları gümüş savatlarla işlenir, Araplarınki ise kandil biçiminde olur ve zincirle asılırdı. Çin buhurdanları porselen ve bronzdan çeşitli şekillerde yapılırdı.

Avrupa'da, eski Önasya medeniyetlerinin etkisiyle yapılan buhurdanlar Hıristiyanlığın ilk yıllarından sonra kullanılmağa başlandı.

◆ **Buhurdanlık** i. Tütsü kabı. (M)

BUHURİZADE MUSTAFA ITRÎ EFENDİ. Bk. ITRÎ.

BUHURUMERYEM blş. i. (fars. *buhûr,* tütsü ve ibranice *Meryem*'den, *buhûr-ı Meryem*). Bot. Çuhaçiçeğigillerden çiçekli bitki. Bk. Tavşankulağı: *Ne peygamber, ne de çan çiçekleri / Ne de buhûrumeryem* (B. Necatigil). [M]

BUHVOSTOV (Yakov Grigoryeviç), rus mimarı (XVII. yy. sonu). Nikolskoye Sverçkovo köyünde (Moskova bölgesi) toprak kölesiydi. Riazan yakınlarında Solotçinski manastırını (1689) ve Riazan'da Dormityon katedralini yaptı (1693-1699). Bu eserlerdeki biçim çeşitliliği ve süsleme değişikliği XVIII. yy.ı müjdeler. (L)

BUİLDİNG-UP i. (ing. k. *sağlamlaşma, kalınlaştırma*). Teknol. Bir parçanın boyutlarını artırmak için yapılan galvanoplastik işlem. (L)

BUİLTH WELLS, Büyük Britanya'da köy. Galler ülkesinde (Brecknockshire); 1 600 nüf. 1282'de Llewelyn'in burada bozguna uğraması gal direnmesine son verdi. Köy önemli bir yol kavşağıdır. (L)

BUİRA, Cezayir'de (Tizi-Ouzou idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Hamza ovasında, Curcura'nın eteğinde; 31 300 nüf. Önemli ticaret ve tarım merkezi. — *Buira idare çevresi,* 89 500 nüf. (L)

BUİ ŞU, Kuzey Vietnam'da şehir. (L)

BUİTRAGO DEL LOZOYA, İspanya'da (Castilla la Nueva, Madrid ili) yer. Sierra Guadarrama'nın eteğinde; 737 nüf. Bu geri kalmış şehir, yandan kare biçiminde kulelerle berkitilmiş mazgallı surlarını muhafaza eder. XIV. yy. başlarından kalma islâm kalesi (XV. yy.da Santilana markisi tarafından değiştirildi). Hastahane ve gotik üslûbunda XV. yy.dan kalma kilise. (L)

BUJALANCE, İspanya'da (Andalucia, Cordoba ili) şehir, Cordoba'nın doğusunda; 12 700 nüf. Ticaret merkezi. Mağripliler̂dan kalma bir kalenin harabeleri. (L)

BUJİ i. (fr. *bougie*). Oto. Patlamalı motorlarda, karbüratörden gelen gaz karışımını, yanma odasından bir kıvılcım geçirmek suretiyle tutuşturmağa yarayan tertibat. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Sıcak buji,* ısıyle karşı karşıya gelen yalıtkan yüzeyi geniş olan buji. (Düşük sıkıştırmalı yavaş motorlarda kullanılır.) ‖ *Soğuk buji,* ısıyle karşı karşıya gelen yalıtkan yüzeyi küçültülmüş buji. (Sıkıştırma oranı yüksek, hızı motorlarda iyi sonuç verir.)

— ANSİKL. Oto. Bir otomobil motorunun ateşleme *buji*'si, temel olarak iki madenî elektrottan meydana gelir. Bujinin, silindir kafası içinde dönerek sıkışan madenî gövdesi üstünde, elektriği iletmeyen ve yüksek sıcaklığa karşı dayanıklı özel bir yalıtkan maddeden yapılmış bir cisim bulunur. Bu yalıtkan cismin tam ortasından elektrotlardan biri geçer. Bu elektrota da distribütör yardımıyle manyeto veya bobinin ikinci sargısında meydana gelen yüksek gerilimli akım iletilir. Uç kısmı birinci elektrotun oldukça uzağına yerleştirilen ikinci elektrot ise, bujinin kütlesiyle bağlantı halinde olsun ve ikinci akımın geçişi sırasında bir elektrik yayı meydana getirsin diye, madenî gövde içine yerleştirilmiştir. Bujinin bütünü, silindir kafasına tespit edilmiştir ve metaloplastik bir çubuk, silindirle buji arasında geçirmezliği sağlar. Yalıtkanın, gazların yanmasıyle karşı karşıya gelen kısmında, yüzeye yayılan karbonun yanabilmesi için sıcaklığın en az 500°C'a ulaşması gerekir. Ancak otomatik ateşlemeyi önlemek için, bu sıcaklık 850°C'ı geçmemelidir. (L)

BUJUMBURA, Burundi'nin başkenti *Usumbura*'nın yeni adı. (L)

BUK i. (ar. *buk*) Esk. Düdük, boru. ‖ Boşboğaz insan. ‖ Boş söz.

— ANSİKL. Kadeh şeklinde ağızlıkları olan nefesli çalgılar iki kısma ayrılır: Biri konik boru tipi, diğeri silindirik boru tipidir. Hayvan kabuğundan ve boynuzlardan, madenden, düz veya kıvrık bütün konik borulu çalgılara buk denir. Madenî borunun islâm dünyasına Selçuklular tarafından getirildiği iddia edilir. (M)

BUK'A i. (ar. *buk'a*). Esk. Ülke, yer: *Ecdâdıma neşîmen olan buk'a-i memât* (Ali Ekrem). ‖ Büyük bina: *Yârab! Neye böyle bir yığın hâk / Olmuş yatıyor o buk'a-i pâk?* (M. Â. Ersoy). ‖ Benek, leke.

◆ **Buk'a buk'a** zf. Yer yer, memleket memleket: *Şimendifer ki tarar buk'a buk'a dünyayı* (M. Â. Ersoy). [M]

BUKA, Altınordu devletinin ilk devirlerinde yaşamış moğol asılzadesi. Bayagutlardan Nogay Yarguçi adlı bir prensin oğludur. Hayatı hakkındaki bilgilerimiz azdır. Ayrıca, Hülâgu torunlarından ikinci bir Buka daha vardır. Kaynaklarda Buka'nın, Abaka Hanın akrabalarından Melike Hatun ile evlendiği belirtiliyor. Fakat bu evlenmeyi hangi Buka'nın yaptığı tartışma konusudur. (M)

BU-KADİR, esk. **Charon,** Cezayir'de (El-Asnam idare bölge ve çevresi) komün, Şelif vâdisinde; 10 047 nüf. Aşağı Şelif üzerinde sulama barajı; 28 000 hektarlık arazinin sulanmasını sağlar. (L)

BUKAĞI i. Yürümesini güçleştirmek için esirlerin veya hayvanların ayağına vurulan köstek: *Kolların o bukağıdan daha kuvvetlidir ümidinde misin?* (Namık Kemal).

— ANSİKL. Hayvc. *Bukağı* köseleden veya ipten yapılmış halka veya tokalı kemer şeklindedir. Hayvanların çifte atmasını önle-

Foto. Roubier (LAROUSSE)

mek, cerrahî bir ameliyat sırasında hareketini engellemek veya belli bir alanda otlamasını sağlamak amacıyle takılır. Hayvan belli bir alanda otlasın diye vurulan bukağılar ayakları çok sıkmamalıdır. Hayvan bukağıdan gıdıklanıyorsa, bukağıyı çıkarırken yanda durmalıdır.
Eski devirlerde, ağır cezaya çarptırılanların ve esirlerin el ve ayaklarına bukağı denilen demir zincir veya demir halka geçirilerek serbest hareketlerine engel olunurdu. Kaşgarlı Mahmud bu kelimeyi «hırsızlara vurulan zincir» şeklinde açıklar. XI. yy.da Karahanlılar ve Uygurlar'da hırsızlara da bukağı vurulurdu. XIV. ve XV. yy.larda Anadolu Oğuzları da esirlere vurulan zincire bukağı diyorlardı. Osmanlılar zamanında bukağı yerine kelepçe ve lâle kelimeleri kullanıldı. Bugün Anadolu'da sadece atların ayaklarına vurulan zincirli kilide bukağı denir.

◆ **Bukağılamak** geçl. f. Ayağına zincir vurmak.

◆ **Bukağılanmak** edilg. f. Zincire vurulmak.

◆ **Bukağılatmak** ettrg. f. Zincire vurdurmak.

◆ **Bukağılı** sıf. Ağzında bukağı olan [at]. ‖Beyaz bilekli [at].

◆ **Bukağılık** i. Vet. Atın ayağında tırnakla topuk arasında kalan dar kısım.
— ANSİKL. Vet. *Bukağılığın* kısası makbuldür. Çok uzun veya çok kısası kusur sayılır; böyle atlara *«uzun bukağılıklı»* ve *«kısa bukağılıklı»* denir. Bukağılık çok eğik olursa ata *«alçak bukağılıklı»*, çok dik olana *«yüksek bukağılıklı»* denir.
Bukağılıkta yumuşak kabartılar, parmak kemiği çıkıntıları şeklinde kusurlar bulunabilir, bunlar kişilerin çalışmasını zorlaştırırsa hayvan aksar.
Hayvan yularla kösteklendiği zaman, yular sapı bukağılıkta çatlaklara da sebep olabilir. (ML)

BUKA HAN. Bk. BOĞA.

BUKALEMUN i. (yun. *khamaileon*, yer arslanı'ndan > ar. *ebûkalemun). Zool.* Bukalemungillerden, kertenkeleye benzer sürüngenlerin ortak adı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Mec.* Çıkarına göre görünüşünü ve davranışını değiştiren adam.
— DEY. *Bukalemun gibi renkten renge girmek*, sık sık inanç, düşünce v.b. değiştirmek. ‖ *Esk. Dehr-i bukalemun* (veya *cihan-ı bukalemun, dünya-yı bukalemun*), yalancı, değişir dünya.
— Dokumc. Eskiden renk renk ipliklerle dokunan ipek kumaş, diba-yı rûmi.
— ANSİKL. *Bukalemunlar*, beslenmek için böcekleri yakalamadaki çeşitli özellikleri bakımından ilginç hayvanlardır. Bukalemunun hem ayakları hem de kuyruğu yakalayıcıdır. Her ayağındaki beş parmak, iki kısma ayrılarak bir kıskaç meydana getirir. Gözleri birbirinden bağımsız olarak, her tarafa bakabilir. İnce uzun dilini avının üstüne fırlatır, dilin salgıladığı sıvıya yapışan böceği ağzının içine atar. Bukalemun, olağanüstü bir renk değiştirme, yani rengini içinde bulunduğu ortamın rengine uydurma gücüne sahiptir. Güney Avrupa'da bir tek bukalemun türü bulunur: O da Japonya ve Kuzey Afrika'da yaşayan bayağı bukalemundur. *Chamaeleon chamaeleon.* Bu tür yumurtlayıcı olduğu halde, Doğu Afrika'nın dağlık bölgelerinde yaşayan *bitoeniatus* doğurgandır. Madagaskar'da bir bukalemun türü yaşar; boynuzlu bukalemun *(Leandria perarmata)* denen bu hayvanın başında ve sırtında dikenli kemik çıkıntılar bulunur.

◆ **Bukalemunluk** i. Biyol. Bazı hayvanlarda, deri renginin birdenbire değişmesi olayı. Hayvan bunu, içinde bulunduğu ortama uymak amacıyle veya başka bir sebeple yapar.
— ANSİKL. Bukalemunun veya bukalemunluğa elverişli hayvanların derilerinde asitli pigmentler (boya maddeleri) [*kromoplast, kromatofor, iridosit*] taşıyan hürceler vardır. Bu hücreler büzülmek veya genişlemek niteliğindedir. Bukalemunun derisinden bir parça alınarak mikroskopta bakılacak olursa üst derinin hemen altında ilkin bir sarıboyalı hücre tabakası görülür. Onun altında siyahlı kırmızılı yıldızsı hücre tabakası vardır. Ondan sonra ince levhacıklar halinde bulunan mavi ve beyaz boyalı ışıkkıran hücreler gelir ki, bunlar ışığı gökkuşağı renklerine ayırır. Siyah boyalı hücreler tamamen genişler, bütün öteki hücreler büzülürse deri siyah renk alır. Siyah boyalı hücreler biraz genişler, ötekiler de biraz büzülürse mavi boyalı hücreler göze çarpar. Sarı boyalı hücrelerin genişlemesi maviyi yeşile çevirir ve buna benzer değişiklikler sürer gider. Bu değişiklikler bazen yavaş, bazen hızlı olur. Bunların refleks hareketleriyle belirdiği anlaşılmaktadır. Bukalemunun vücudu delikli bir perdeyle örtülerek ışığa tutulduğu zaman yalnız ışığın doğrudan doğruya değdiği yerler renklenir. Aynı deney bayıltılmış bir hayvan üzerinde yapılacak olursa gene aynı sonuç elde edilir. Gözün çıkarılması, bazı durumlarda, renk değişikliğine yol açar. Kuvvetli uyarımlar ve şiddetli heyecanlar (öfke, sevinç v.b.) da renk değişikliğine sebep olur. Aslında olay çok karmaşıktır. Bu değişikliklerde yalnız sinirsel etkilerin değil, hormon etkilerinin de payı vardır. Meselâ adrenalin hormonu boyalı hücrelerin daralmasına, intermedin ise genişlemesine sebep olur. Cinsel bakımdan hormon etkileri, birçok erkek bukalemunların üreme zamanında renk değişikliğine uğramasını açıklamaktadır (çiftleşme derisi). [LM]

BUKALEMUN (lat. *Chamoeleon, ontis),* kutup ve gemi takımyıldızları arasında güney yarı gök küresinin küçük takımyıldızı. Dördüncü kadirden daha parlak hiç bir yıldız yoktur. (L)

BUKALEMUNGİLLER çoğl. i. (yun. *khamaileon*, bukalemun). Kertenkelelerden uzun dilli sürüngenler familyası. Örnek tipi bukalemundur. (Familyanın 80 kadar türü vardır; çoğu *bukalemun* cinsindendir.) [L]

BUKANYE i. Antillerde vahşî öküz avlayan bazı maceracıların adı. Bunların amacı ya eti kurutmak veya deri ticareti yapmaktı. Bu maceracıların kullandığı büyük uzun tüfek.
— ANSİKL. Avrupa'dan gelen bu macera adamları, *bumanye*'ler (Fransız, İngiliz, Hollandalı), derilerini sattıkları ve etlerini kuruttukları, yarı vahşî öküzler yetiştiriyorlardı. Bahamadan İngilizlerce (1629), Saint Christophe'dan İspanyollarca (1630) kovulan bu maceracılar Tortue adasının korsanlarıyle ve Fransa ile birleştiler. 4 000-5 000 kadarı Fransa adına Saint-Domingue'in batı kısmını işgal ettiler (1665). Karayib denizindeki ingiliz gemilerini tehdit etmeğe başladılar ve 1688'de Orta Amerika'yı (Costa Rica) geçtiler. XVII. yy.ın sonunda Bahamalar'da bunlardan bazılarına rastlanmaktaydı. (L)

BUKAVU, esk **Costermansville,** Kongo'da şehir, Güney-Kivu ilinin merkezi, Ruanda sınırı yakınında, Kivu gölünün güney ucunda; 35 000 nüf. İklimi sağlığa elverişlidir. Bukavu önemli bir ticaret ve kara, demir, hava yolları (Kamembe havaalanı) ulaştırma merkezidir. (L)

Buke-Hatto, asker sınıfını düzen altına almak üzere XVII. yy. başlarında Japonya'nın kudretli derebeylerinden Tokugava İyeyasu tarafından yürürlüğe konmuş olan kanunlar. (L)

BUKELLARİON THEMASI, yun. *thema ton Bukellarion*. Esk. coğ. Bizans imparatorluğunun askerî idare bölgelerinden biri. Sangarios (Sakarya), Konya ilinin kuzeyi, Halys (Kızılırmak) ve Karadeniz Ereğlisi arasında kalan topraklarda idi. Merkezi Ankyra (Ankara) olan bu bölgenin strategos'u (askerî vali) metinlerde ilk olarak 767 yılında anılır. Klaudiopolis (Bolu), Herakleia (Karadeniz Ereğlisi), Amastris (Amasra) önemli şehirleriydi. Theophilos (829-842) zamanında bölgenin doğu kısmının ayrılarak yeni bir Paphlagonia theması kurulduğu sanılmaktadır. (M)

BUKEPHALİA. Esk. coğ. Kıta Hindistan'ında yunan şehri. Hydaspes'in kıyısında; karşısındaki Nikaia ile birlikte Krateros tarafından İskender'in Paurava'yı yendiği savaşı (326) hatırlatmak için kuruldu. Birkaç ay sonra iki şehir de yıkıldı. (L)

Bukephalos, İskender'in atı. Kimse sırtına binemiyordu. İskender on bes yaşındaydı; atın, kendi gölgesinin hareketinden ürktüğünü anladı; hayvanı güneşe karşı tuttu, bu yolla ona kolayca hâkim oldu. Atını Paurava'ya karşı yaptığı savaşta kaybetti. Onun için büyük bir cenaze töreni düzenledi, Hydaspes kıyılarına gömdü, mezarı üstünde *Bukephaleia* şehrini kurdu. (L)

BUKERO i. (ital: *bucchero).* Killi toprak. Etrüsk keramiklerinin yapımında kullanılırdı (M.Ö. VII.-IV. yy.). [Bukero vazoları siyah renkliydi, bu rengi dumanda tütsülemeyle alırdı, bronza benzerdi.] (L)

BUKET i. (fr. *bouquet).* Çiçek demeti: *Ona bir buket vermeden geçip gidemem, demiş* (F. R. Atay). [M]

BUKHİS, Mısırlıların Erment'te *(Hermonthis)* besledikleri kutsal boğanın yunanca adı. (L)

BUKİTASEM, Sumatra adasında (İndonezya) yer, Palembang yakınında. Kömür madenleri. (L)

BUKİTTİNGGİ, esk. **For de Cock,** İndonezya'da şehir. Menangkabo (Sumatra) ülkesindeki dağlarda; 81 600 nüf. Eski Hollanda kalesi. Kahve ve tütün pazarı. (L)

BUKLE i. (fr. *boucle).* Lüle halindeki saç: *Kestane renkli bukleleri omuzlarına düşüyordu* (Vâ-Nû).

◆ **Bukle bukle** sıf. ve zf. Kıvrım kıvrım, bukleli [saç]: *Saçları bukle bukle!... Tırnaklar temiz...* (B. Felek). [M]

BUKLET i. (fr. *bouclette*, küçük saç lülesi). Değişik numara ve bükümde iki tek kat ipliğin birbiriyle bükülerek, birinin diğeri üzerinde kıvrımlar ve bukleler meydana getirdiği bir cins fantezi iplik. ‖ Bu iplikle dokunmuş kumaş veya örülmüş eşya. (M)

BUKOBA, Tanzaniya'da köy. Victoria gölünün batı kıyısında; 3 000 nüf. Kahve, tütün ve sisal işletmeleri merkezi. Bölgede kalay ve tungsten madenleri. (L)

BUKOFZER (Manfred), amerikalı müzik bilgini (Oldenburg 1910-Berkeley Kalifornia, 1955). Müzik bilimi eğitimini Almanya'da yaptı, A.B.D.'ye göç etti, 1941'de Berkeley'de Kaliforniya üniversitesi müzik fakültesine öğretmen tayin edildi. İngiliz polifonik müziği, Dunstable ve Dufay hakkında makaleler ve incelemeler yazdı. (L)

BUKOLİA (yun. *bukolos*, sığırtmaç'tan), Nil deltasında bölge. Marcus Aurelius devrinde burada yerli çobanların *(bukolos)* Roma egemenliğine karşı şiddetli bir ayaklanması oldu. (L)

BUKOLOS («Sığırtmaç»). Yun. Mit. Kolonos'un oğlu. Kız kardeşi Okna'nın sevilmesini istediği, fakat kendisini küçümseyen Eunostos'u öldürdü. Kız kardeşi umutsuzluktan intihar ederken, Eunostos'un babası tarafından tehdit edilen Bukolos başka bir diyara kaçtı. (L)

BUKOVİNA, Doğu Karpatlarda bölge. Kuzeydeki bir bölümü S.S.C.B.'nin, gerisi Romanya'nın. Başlıca şehri Çernovtsi Sovyet topraklarındadır.
— Tar. Bukovina'nın tarihi uzun süre Boğdan'ın tarihinden ayrılmaz; Boğdan'ın kuzey kesimini meydana getiriyordu. Ruslar 1769'da Osmanlılarla savaşları sırasında Bukovina'yı aldılar, Küçük Kaynarca antlaşmasından (1774) sonra boşalttılar; ama Avusturya, Rusya'nın elde ettiği çıkarlara karşılık Bukovina'nın kendisine bırakılmasını sağladı (1775). Avusturya, Alman asıllı aileler yerleştirme, ortodoks kilisesinin büyük topraklarına el koyma, daha sonra da Çernovtsi'de (Czernowitz veya Cernauti) bir alman üniversitesi kurma yoluyle bölgeyi germenleştirmeğe çalıştı. Önce askerî bir yönetime boyun eğen Bukovina, 1787'de Galiçya'ya bağlandı; sonra Bukovina dükalığı halini aldı (1849). Ülkenin en geri bölgelerinden biri olan, okuryazarı az Bukovina'yı, Avusturya rejimi ihmal etti. Rumen millî uyanışıyle birlikte toprak taleplerine Bukovina'nın geri istenmesi de katıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında bölge Ruslara geçti, sonra Avusturyalılar tarafından geri alındı (1917). Avusturya-Alman yenilgisi sonunda Romanya bölgeyi işgal etti ve 27 ekim 1918'de millî meclis Bukovina'nın Romanya'yla birleştirilmesini istedi; bu istek barış antlasmasıyle onaylandı. Bölgede çok sayıda ukraynalı ve önemli bir yahudi azınlığının yaşaması Bükreş hükûmeti için bazı sorunlar yarattı. İkinci Dünya savaşının başına doğru Rusya bir ültimatomla

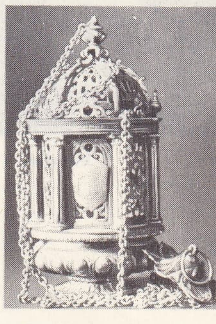

buhurdan
XVI. yy. sonu
(Louvre müzesi, Paris)

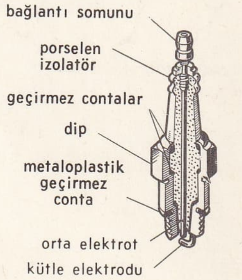

buji (oto.)

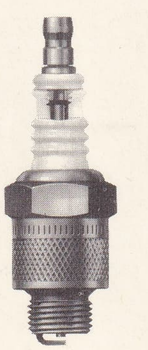

buji

bukağı (zootekn.)

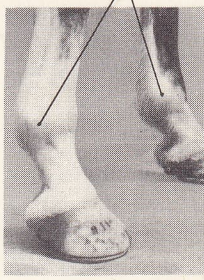

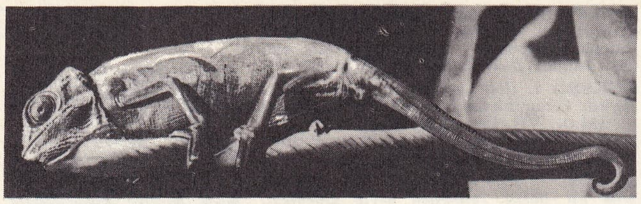

bukalemun

Kuzey Bukovina'nın büyük kısmının ve Besarabya'nın kendine bırakılmasını istedi. Krallık Romanyası bu isteğe boyun eğdi, fakat az sonra almanların yardım ettiği rumenler tarafından yeniden ele geçirilen Kuzey Bukovina, 1944'te S.S.C.B. tarafından işgal edildi; sonra 1947 antlaşması gereğince Rusya'ya katıldı. (L)

BUKRANİON i. Arkeol. Süsleyici ve koruyucu öküz başları.

— ANSİKL. İlk örneklerde sunakların köşelerinde girland taşıyıcısı olarak görülür. Sonradan lahitlerde ve korkuluk levhaları üzerinde süsleyici mahiyette kullanıldı. Genel olarak üç tarzda tasvir edilir: iskelet biçiminde öküz başı, stilize hatlarla işlenen başlar ve normal form. Mısır ve Mezopotamya (özellikle mühürler üzerinde) sanatında çok görülmesine rağmen, menşei Anadolu olmalıdır. Yunan sanatından sonra Roma'da da bolca kullanıldı. Yunan ve Roma bukranionları değişik biçimdedir. Roma imparatorluk devrinde ise daha önceki girland taşıyıcı bukranionlar yerine oldukça iyi işlenmiş ve çıkıntılı kaideler üzerinde duran eros figürleri vardır. (M)

BUKSHOVDEN veya **BUXHOVDEN** (Frederik, kont), rus feldmareşali (Magnusdal, Livonia 1750-Lohde şatosu, Estonya 1811). 1792'den 1794'e kadar Polonya'da Suvorov'un emrinde savaştı; ülkenin teslim oluşundan sonra burayı yönetti. Austerlitz'de Rusların sol kanadına kumanda etti. Tilsit antlaşmasından sonra Finlandiya'yı Ruslara boyun eğdirmekle görevlendirildi (1808-1809). [L]

BUKU i. Sedefotugillerden çeşitli bitkilerin yapraklarına verilen ad. Hoş kokulu olan bu yapraklardan kaynatılarak elde edilen sıvı, sidik yollarının temizlenmesinde kullanılır. (L)

BULAÇABAN, Peçenek Türklerinin altıncı kabilesi (IX.-X. yy.). Macar türkologu Nemeth Gyula'ya göre, Bulaçaban adının anlamı, «alaca atları olan Çaban kabilesi» dir. Fuat Köprülü ise, bu adın ikinci kısmı olan *Çaban* kelimesinin bir unvan olacağı fikrini ileri sürer. (M)

BULAK i. (esk. türk. k.). Pınar, su kaynağı. (M)

BULAK, Kahire'de kenar mahalle. Eski Kahire'nin kuzeybatısında ve Nil'in batı kıyısında bir iskeleydi, bugün şehrin içindedir. 1799'da Napolyon savaşları sırasında Fransızlar tarafından yakıldı; Kavalalı Mehmed Ali Paşa yeniden yaptırdı. Güzel yayınlarıyla ün kazanmıştır, büyük bir basımevi vardır. (ML)

BULALA'LAR, Çat'da yaşayan müslüman zenci halk. (L)

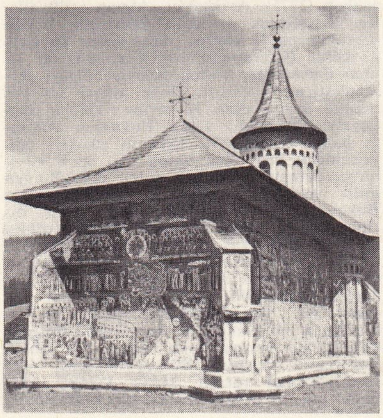

BUKOVİNA
boyalı kilise
XV. yy. Voronet'de (Romanya)

BULAMA i. Üzüm şırasından yapılmış koyu pekmez: *Biraz evel, kapı ağzında duran bulamaya sürünür sürünmez...* (Ahmed Rasim). [*Bk.* ANSİKL.] || *Halk dili.* Koyunun veya ineğin ilk sütü, ağız. || Bu sütün kaynatılmasıyle yapılan yemek.

— ANSİKL. Üzümün kaynatılıp dövülmesiyle elde edilen katılaştırılmış pekmeze, çalma, masara, ravanda, nardenk gibi değişik adlar verilir. Güneşte koyulaştırılanına günbalı denir. İçinde yüzde 65-83 kadar şeker vardır. Üzüm suyu pişirilirken asidi, pekmez toprağı ile kesildiğinden bulamadaki pekmezin asidi azdır. Maya olarak eski bulama kullanılır. Ağartmak için pekmeze sabundoruk otu, çöğen gibi bitkilerin kaynatılmış suları veya yumurta akı katılır. Bulamanın en iyi yapıldığı yer Zile, en çok yapıldığı yer ise Gaziantep'tir. (M)

BULAMAÇ i. (*bulamak*'tan). Sulu ve cıvık hamur. || Un, şeker ve yağ ile pişirilerek yapılan hamur tatlısı: *Bazı canı peynirle soğan ister. Bazı bana bir bulamaç ediver der* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Karışım: *Şiir ve müsbet bilgiler..: Mesele bunların bulamacını tutturabilmekte* (N. F. Kısakürek).

— Bitki hastalıkları. Bitki hastalıklarına ve zararlı böceklere karşı kullanılan, mantar ve böcek öldürücü zehirlerle hazırlanan sulu ilâç.

— ANSİKL. Bitki hastalıkları. *Bordo bulamacı,* bağ mildiyusuna, patates mildiyusuna, bağ çürüklüğüne ve daha başka bazı hastalıklara karşı kullanılır. Yüzde 2'lik bir bulamaç hazırlamak için 80 litre suya 2 kg göztaşı (bakırsülfat) konarak eritilir, gene yüzde 2'lik bir bulamaç için ayrı bir kaba 1 kg sönmemiş kireç konur, üzerine yavaş yavaş su dökülerek 20 litre oluncaya kadar karıştırılır; elde edilen süt kıvamındaki kireçli su göztaşı eriyiğine, onu yansızlaştırıncaya kadar katılır. (Tepkime turnusol kâğıdıyle denetlenir.) *Burginyon bulamacı,* göztaşı ve bakırkarbonatla yapılır. *Kükürtlü-kireçli bulamaç'lar*'ın esası ise kalsiyum polisürfürdür. Bu bulamaçlar küllemeye ve daha başka bazı hastalıklara karşı etkilidir (benek hastalığı). Böcek öldürücü etkileri de vardır. *Arsenikli bulamaçlar* (kurşunlu veya kireçli arseniatlar), çeşitli böcekleri yok etmek için kullanılır.

— Mutf. Un helvasının bir türü sayılabilecek olan bulamaç'a helvadan fazla su konur. tabağa muhallebi kıvamında dökülür. (LM)

BULAMAK geçl. f. Bir şeyle gelişigüzel kaplamak veya bir şeye batırmak: *Midyeleri una bulamak.* || Bir şeyi kirletmek lekelemek: *Ayakkabılarını çamura bulamak.* || *Esk.* Sıvı halindeki bir şeyi karıştırmak.

— DEY. *Elini kana bulamak.* Bk. EL. (M)

BULAN, Filipinler'de şehir, Ticas boğazı kıyısında, Luzon adası güneyinde; 9 500 nüf. Limanından abaka ve hindistancevizi içi ihraç edilir. (L)

BULAN, Hazar kağanı (VIII. yy.). Azerbaycan'ın başşehri olan Erdebil üzerine yaptığı başarılı bir seferden sonra, 740 yıllarında hıristiyan, musevî ve müslüman din adamları arasında cereyan eden dinî bir tartışma sonucunda diğer dinlerden üstün olduğuna kanaat getirdiği museviliği, milletiyle birlikte kabul etti. (M)

BULANCAK, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde Giresun iline bağlı ilçe merkezi; 9 343 nüf. Ordu ile Giresun kıyı yolu üzerinde, Giresun'a 14 km uzaklıktadır. Fındık bahçeleriyle çevrili olan kasabanın evleri deniz kıyısından başlayarak 250 m yüksekliğe kadar tırmanır. Eski adı Akköy'dür. Kasaba halkının bir kısmı yaz aylarında Bektaş ve Karagöl yaylalarına çıkar. — *Bulancak ilçesinin* (808 km², 65 489 nüf.) merkez bucağından başka Kovanlık ve Piraziz adlı bucaklar ve bunlara bağlı 59 köyü vardır. Halk fındık tarımı, balıkçılık ve deniz nakliyeciliği ile uğraşır. (M)

BULANIK sıf. *bulanmak*'tan *bula-n-ı-k*). Duru, açık olmayan, bulanmış olan: *Bulanık su.* || Bulutlu, kapanık: *Merak etmeyiniz dedi, Rio'da bulanık ve güneşsiz hava az olur* (F. R. Atay). *Hava bulanıktı* (A. H. Müftüoğlu). || Fersiz, donuk: *Işık vursa bile içine fer düşmeyen bulanık gözlü, küçücük sıska yılgın bir köpekti* (R.H. Karay). || Net olmayan, iyi seçilmeyen: *Küskün ve bulanık bir sesle daima yattığı yerden - Beni nideceн? diye sordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Sesi bakışları gibi bulanık ve hafif bir şikâyet âhengiyle perdeliydi* (R. N. Güntekin). || Karışık: *Haymana ve Sivrihisar havalisini geçen bütün yollardan bulanık bir göç seli akmağa başladı* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Niteliği tam anlaşılmayan: *Meral kendini tutamıyarak bulanık bir neşe içinde bağırdı* (P. Safa).

— DEY. *Bulanık suda balık avlamak,* bir fırsattan kötü yönde yararlanmak.

— İçk. sanay. *Bulanık şarap,* fermentleşmesi bitmemiş şarap. (Kış bitip sıcaklık artınca fermentleşme yeniden başlar. Fermentleşme 2 kademeli olabilir: birincisi havanın ısınmasıyle normal bir şekilde, ikincisiyse maya eklenmesiyle olur ve fermentleşme tamamlandıktan sonra şarap tasfiye edilir, başka bir fıçıya aktarılır ve serin bir yerde saklanır.)

◆ **Bulanıklık** i. Bulanık olma hali. || Karışıklık: *Kafalarında bir bulanıklık keşfeder gibi olduk* (Atatürk).

— Foto. Netliği olmayan bir fotoğraf.

— Kim. Bir sıvıya bulanık bir hal veren hafif çökelti.

— Meteorol. *Renk renk yansılar gösteren bulanıklık,* görme kabiliyeti, 20 km'yi geçtiği zaman uzaktaki eşyayı hafif gölgeleyen mavimtırak perde. (Bu, tamamıyle temiz havada moleküllerin yayılmasından ve 0,1 μ 'lük çok ince parçacıkların etkisinden olur).

— Fen. *Bulanıklık noktası,* bir kalorimetrede iyice soğumuş bir yağın bulandığı ve donmanın ilk belirtisi olan koyu bir tabakanın meydana geldiği sıcaklıktır. (Bu yağın soğukta geçirdiği değişiklikleri değerlendirmeğe yarayan bulanıklık noktası, çoğu zaman donma noktası ile ilintilidir.)

◆ **Busbulanık** sıf. Çok bulanmış: *Gözlerin busbulanık rengi, kapaklar şiş şiş* (M. Â. Ersoy). [ML]

BULANIK, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murat-Van bölümünde Muş iline bağlı ilçe merkezi; 6 186 nüf; 1 480 m yüksl. Muş'a 99 km uzaklıktadır. Kasaba eğimli bir yüzey üzerinde kurulmuştur. — *Bulanık ilçesi* (1706 km², 44 322 nüf.); merkez, Erentepe ve Karaağıl bucaklarına ayrılmıştır. 63 Köyü vardır. (M)

BULANJERİT i. (fr. *boulangérite*). Mineer. Tabiî kurşun arseniyosülfür. (L)

BULANJİZM i. (fr. *boulangisme*). Adını general Boulanger*'den alan siyasî hareket. (Rejime karşı olanların hepsi, 1885'ten 1889'a kadar bu ad altında birleşmişlerdi. Bir buhranın ifadesi olan fakat buna hiç bir yapıcı çözüm getirmeyen bu hareket, elebaşının Belçika'ya kaçmasından hemen sonra ortadan kalktı.) [L]

BULANMAK geçz. f. (*bulamak*'tan *bula-n-mak*). Her yanı bir şeyle kaplanmış olmak: *Askerlerin hepsi toza bulanmış* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Duruluğunu kaybetmek: *Yıldızdır yaylası Banaz'dır köyü / Yaz bahar ayında bulanır suyu* (Pir Sultan Abdal). || Bulantısı olmak. || Kirlenmek, lekelenmek: *Yer yer mürekkep lekelerine bulanmış olan masanın üstünde...* (Sabahattin Ali). || *Mec.* Karışmak: *Tabiî, pek tabiî meclis çalkalandı, bulandı* (N. Araz). *Kızıl ordunun gelişinden sonra şehrin havası bulanmıştı* (Ş. S. Aydemir). || Netliğini kaybetmek: *Üst tarafı gittikçe bulanarak dağılan uzun bir gölge idi* (P. Safa). || Saflığını kaybetmek, başka şeylerle karışmak: *O saf kalb, henüz bir şeyle bulanmadığı halde şu aralık konakta gördüğü bazı âlemleri hatırlıyordu* (Ahmed Rasim).

— DEY. *Gönlü bulanmak,* midesi bulanmak: *Ulan yeter! Gönlüm bulandı, yağlı boya bu kadar yalanmaz* (B. Felek).

◆ **Bulandırıcı** sıf. Tıp. Bulantı veren: *İç bulandırıcı ilâçlar. İç bulandırıcı kokular.* || *Bulantı dozu,* kusturmadan bulantı yapmağa yeterli doz. || *Mec.* Tiksindirici; manevî iğrenme duygusu uyandıran.

◆ **Bulandırmak** ettrg. f. Bulanmasına yol açmak: *Çamur, suyu bulandırdı.*

— ÇEŞ. DEY. *Mide bulandırmak,* kuşku

Foto. X (LAROUSSE)

uyandırmak. || *Ortalığı (havayı) bulandırmak,* huzursuzluk yaratmak: *Niçin türlü türlü düşünceyle ortalığı bulandırıyorsun?* (N. Araz).

◆ **Bulanış** i. Bulanma tarzı, şekli.

◆ **Bulanma** i. Bulanmak eylemi: *Sudaki bulanma duruldu.* (ML)

BULANTI i. *(bulanmak*'tan *bula-n-tı).* Mideyle boğaz arasında duyulan ve kendini kusma isteğiyle belli eden rahatsızlık ve genel olarak kusma isteği: *Kuvvetli kokular başağrısı, mide bulantısı verirmiş* (Ahmed Rasim). *Midesindeki bulantı geçmiş, kulakları artık uğuldamıyordu* (S. F. Abasıyanık).

— ANSİKL. Yutak, yemekborusu ve karın kasları bulantı duyulduğu zaman iradedışı kasılır ve bazen bol miktarda tükrük salgılanır. Bulantı ağız-yutak sinir uçlarının irkilmesinden ileri gelir; mide, karaciğer-öd bozukluklarında, zehirlenmelerde, deniz tutmasında v.b. görülür. Bazı ağrılar, nevraljiler, bağırsak, böbrek, dölyatağı sancıları da bulantı yapabilir. Dilin dip tarafına parmakla veya herhangi bir âletle bastırılarak sunî yoldan da bulantı sağlanabilir. (LM)

Bulantı *(la Nausée),* Jean-Paul Sartre'ın romanı (1938). Yazarın bu ilk edebî eseri (bundan önce, *İmgelem* üstüne bir felsefî inceleme yazmıştı) büyük ün kazanmasına yol açtı. Sartre bu eseri 1932 yılında, M. de Rollebon adında biri üzerine tarih tezi hazırlayan Antoine Roquentin'in günlüğü olarak sunar. Bu günlükte, Maupassant'a yaraşan bir gerçekçilikle, Le Havre'a bağlı Bouville kasabasında yaşayanları anlatır. Öte yandan da, ilk bakışta, hiçlik duygusundan ileri geldiği sanılabilecek bir dramı anlatır. Ama kısa bir süre sonra, bu dram, sınırsız bir varoluşun ezici etkisi altında hürriyetini elde edemeyen bir kimsenin bunalmışlığı olarak ortaya çıkar. Bulantı, Sartre'cı varoluşçuluğun bütün temalarını kapsayan bir kitaptır. (L)

BULAŞICI sıf. *(bulaşmak*'tan *bulaş-ıcı).* Bulaşan, bir kimseden başkasına geçen: *Bulaşıcı hastalıklar.*

— Tıp. [Hastalık için] Bulaşma yoluyle yayılan: *Uyuz bulaşıcı bir hastalıktır.*

— Vet. Bk. SALGIN *hayvan hastalığı.*

— ANSİKL. Hükûmete haber verilmesi zorunlu veya isteğe bağlı bulaşıcı hastalıklar:
I. *Haber verilmesi zorunlu hastalıklar:*
1. Tifo ve paratifo,
2. a. Lekeli humma,
   b. Diğer riketsiya hastalıkları,
3. Çiçek,
4. Kızıl,
5. Kızamık,
6. Difteri (kuşpalazı),
7. Febris miliaris,
8. Kolera,
9. Veba,
10. Sarı humma,
11. a. Basilli dizanteri,
    b. Amipli dizanteri,
12. Toplu gıda zehirlenmeleri,
13. Serebro-spinal menengokoklu menenjit,
14. Çocuk felci,
15. Trahom,
16. Malta humması (brucellosis hastalığı),
17. Cüzzam,
18. a. Sarılıklı kanamalı leptospiroz,
    b. Diğer leptospirozlar,
19. Psitakoz,
20. Tetanoz,
21. Hummai racia,
22. Boğmaca,
23. Tularemi,
24. Sıtma,
25. Loğusa humması,
26. Ruam,
27. Şarbon,
28. Kuduz,
29. Uyku hastalığı,

II. *Haber verilmesi isteğe bağlı hastalıklar:*
1. Akciğer veremi,
2. Salgın grip,
3. Yılancık,
4. Kabakulak,
5. Kellik.

(Bu tablo 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha kanununun 57. maddesine uygun olarak düzenlenmiştir).

◆ **Bulaşıcılık** i. Tıp. Bulaşıcı olanın özelliği.

— ANSİKL. *Bulaşıcılık* kızamık, kabakulak ve gripte çok fazla; kızılda ve veremde orta derecede, beyinomurilik menenjiti ve salgın ansefalitte zayıftır. Bu farklar hastalık etkeninin dayanıksızlığından çok, bolluğundan ve hastalık yapma gücünden ileri gelir. (ML)

BULAŞIK sıf. *(bulaşmak*'tan *bulaş-ı-k).* Bulaşmış olan, bulaşan. || *Mec.* Kötü, kirli: *Bulaşık işlere çokça girip çıkmış* (K. Tahir). || [İnsan için] Rahatsız eden, sataşan: *Bulaşık adam.* || İ. Yıkanmamış mutfak eşyası: *Ondan nasıl yemek pişirileceğini, bulaşık ve çamaşır yıkanacağını* [...] *öğrenmeliydim* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Bulaşık suyu gibi,* [sulu içecek ve yiyecekler için] kötü hazırlanmış, tadı tuzu olmayan.

◆ **Bulaşıkçı** i. İşi kirli kapları yıkamak olan kişi. (M)

BULAŞKAN sıf. *(bulaşmak*'tan *bulaş-kan).* Bulaştığı yerden kolayca temizlenemeyen, yapışkan: *Bulaşkan çamur.*

BULAŞMA i. *(bulaşmak*'tan *bulaş-ma).* Bulaşmak işi, sürülme. || Geçme: *Hastalık bulaştı.* || İsteği dışında bir işe karışma: *Kavgaya bulaşma.*

— Bitki hastalıkları. Bir asalağın yerleşme evresi. (Bu terimle yalnız asaağın bulaşması değil, aynı zamanda tohumlarının da bulaşması ifade edilir.) [Meselâ: Yenirce sporlarının buğday tanelerine bulaşması.]

— Çeridek fiz. Tehlikeli ışın yayan radyoaktif bir madde ile kirlenme hali.

— Leng. Bir kelimenin, bir yapının, bir ses öğesinin örnekseme yoluyle bir başka kelimeyi, bir başka yapıyı, bir başka ses öğesini etkilemesi. Bk. ÖRNEKSEME.

— Mant. Birbiriyle ilişkin olan iki veya daha çok kavramın karşılıklı etkisi. Bu etki, kavramlar arasında bir karışıklığa yol açabilir.

— Psikiyatr. ve psikol. *Fikrî bulaşma,* psikiyatrik belirtilerin bir kişiden diğerine doğrudan doğruya geçmesi. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Hastalığın bir canlıya geçmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikiyatr. *Fikrî bulaşma,* hezeyana göre değişiklik gösterir ve özel bir ruhî alanın bulunmasını gerektirir. Ahmaklarda, telkin altında kalanlarda, mistiklerde ve delilerde görülür. Mekanizma aynı olmakla beraber *ikili hezeyan* ile *kollektif hezeyan*'ı birbirinden ayırmak gerekir.

Lasègue ve Falret'in iyice incelediklerı ikili hezeyanlarda, iki kişiden biri etkileyici veya vericidir; kendi yarattığı heyezanlı tema'yı diğerine zorla kabul ettirir, diğeri edilgen veya alıcıdır. Hezeyanın, bir kişiden diğerine geçebilmesi için gerçeğe yakın karakter taşıması ve uzun zamandan beri bir arada yaşayan iki kişi arasında gerçekleşmesi gerekir. Hezeyanın her zaman rastlanan konusu evham fikirlerdir.

Kolektif hezeyanda, sihirbazlık kavramına sık rastlanır. Bunun, tarihte birçok örneği vardır: Loudun'daki cin çarpmışların hezeyanı, Urbain Grandier'nin hayatına malolmuştur.

— Tıp. Hastalık, hasta insandan sağlam insana aracısı olmadan geçerse bulaşma doğrudan doğruyadır. Meselâ frengide, frengi mikrobu, frenginin mikroplu yarasından sağlam insanın mukoza veya derisine bu şekilde geçer. Bir aracı gerekli ise bulaşma dolaylıdır. Meselâ sıtmada, sıtma sivrisineği, bir sıtmalının kanından aldığı sıtma mikrobunu sağlam bir insana geçirir. Ayrıca karma bulaşmalar vardır; hattâ böylesine daha da çok rastlanır: mikroplu su ve yiyeceklerle geçen tifo, hava ile geçen grip, çamaşır, elbise ve kitaplarla geçen kızıl v.b. Fakat bu aracılar, sıtma, sarı humma veya uyku hastalığında olduğu gibi muhakkak gerekli değildir. Hemen hemen bütün birhücreli hayvanlardan ileri gelen hastalıklar doğrudan doğruya veya dolaylı olarak bulaşıcıdır; bakterilerden ileri gelen hastalıkların çoğu karma bulaşıcıdır. (LM)

BULAŞMAK geçz. f. *(bulamak*'tan *bula-ş-mak).* Bir şeye sıvaşmak, sürülmek: *Eline biraz kan bulaştı* (H. R. Gürpınar). || Hasta bir kimseden hesta olmayan bir kimseye geçmek: *Kızamık bizim çocuklara da bulaştı.* || İstemeden veya rastlantı sonucu bir işe karışmak: *Sen başından beri savaş subayı kaldın; bizim girdiğimiz işlere bulaşmadın* (K. Tahir). || Çatmak, sataşmak: *Sana hiç bulaşmadı mı Çerkesler* (K. Tahir).

— DEY. *Kokmaz bulaşmaz* (veya *ne kokar ne bulaşır),* hiç bir şeye karışmayan veya fazla yakınlık göstermeyen insanlar için kullanılır.

◆ **Bulaşılmak** edilg. f. Sürülmek. || İstenmiyen işe girişilmek.

◆ **Bulaştırmak** ettrg. f. Bulaşmasına yol açmak: *Elbisesine çamur bulaştırmak. Hastalık bulaştırmak.*

— DEY. *Yüzüne gözüne bulaştırmak,* beceremeyip berbat etmek. (M)

BULATOVİC (Miodrag), yugoslav yazarı (Karadağ 1930). Bir halk şairinin torunudur. Kendi kendini yetiştirdi. İlkin, uzun bir lirik şiirde, dağ şarkılarının on heceli mısralarını kullandı. Sonra mensur şiirler yazdı. Ama hicivci zekâsı ve hikâyecilik gücü, yaşayabilmek için umutsuz ve sürekli bir mücadeleye girişmiş olan düşkün ve sakat insanların dünyasını canlandırdığı *«Kravat»* (1953), *Djavoli Dolace* (Şeytanlar Geliyor) [1955] gibi hikâyelerinde ve *Vuk i Zvono* (Kurt ve Çan) [1958], *Crveni Petao Leti Prema Nebu* (Kırmızı Horoz) [1959] gibi roman ve oyunlarında dile gelir. Beckett'in «Godot'yu Beklerken»i üstüne bir çeşitleme olarak yazdığı *Godot Geldi!* adlı bir oyunu vardır. (L)

BULAVA, XVII. yy. da Ukrayna hetmanlarına (Kazak reisleri), Lehistan kralı veya Osmanlı imparatoru tarafından egemenlik sembolü olarak verilen asa. Üç dört arşın uzunluğundaki bu asanın ucunda bir topuz bulunurdu. (M)

BULAVAYO. Bk. BULAWAYO.

BULAVİN, Don kazaklarının hetmanı. 1706'da Rus çarı Büyük Petro'ya karşı genel bir ayaklanma tertipledi. Önce Aydar ırmağı kıyısında başlayan bu isyan hareketi, kısa süre içinde bütün Don ve Terek kazaklarını sardı. Başkurtlar da Bulavin'i desteklediler ve Osmanlı devletinden yardım istediler. Fakat, Babıâli, Rusya ile daha önce imzaladığı barış antlaşmasına uyarak Bulavin'e ve Başkurtlara yardım etmedi. Çerkask'ı zapteden ve Azak kalesini tehdit eden Bulavin, 1707'de Petro'nun muntazam ordularına kumanda eden Vasili Dolgoriki'ye yenildi ve kendi askerleri tarafından öldürüldü. (M)

BULAWAYO veya **BULAVAYO,** Güney Rodezya'nın güneybatısında şehir; 133 000 nüf. Ülkenin başlıca sanayi ve ticaret merkezi. Demiryolu ile Beira, Salisbury ve Güney Afrika birliği şebekelerine bağlıdır. Metalürji fabrikaları. Besin ve dokuma sanayii. Demiryolu malzemesi atelyeleri. (L)

BULBİNE i. Zambakgillerden bitki. Güney Afrika, Habeşistan ve doğu Avustralya'da yetişir. (L)

BULBOCODİUM i. Soğanlı bitki. Siyahımsı bir soğanı, leylâk pembesi çiçekleri vardır. Uzun ömürlüdür. Çimenliklerde yetişir. (Acıçiğdemgillerden.) [L]

BULBOPHYLLUM i. Salepgillerden bitki. Eski dünyanın tropikal bölgelerinde seksenden fazla türü vardır. *Bulbophillum Beccaril* (Borneo); *B. lemniscatum* (Birmanya); *B. Lobbii* (Cava); *B. Umbellatum* (Nepal) sıcak limonluklarda yetiştirilir. (L)

BULDAN, Ege bölgesinde Denizli iline bağlı ilçe merkezi; 9813 nüf. İzmir-Alsancak-Afyon demiryolu üzerindeki Sarayköy istasyonuna 18 km uzaklıktadır. Yüksl. 610 m. Denizli'ye bağlı ilçe merkezleri arasında en fazla nüfuslu olanı Buldan'dır. Kasaba halkının büyük bir kısmı dokumacılıkla uğraşır. 2 km uzaklıktaki aynı adı taşıyan maden suyu, sindirim rahatsızlıklarına iyi gelir.

— *Buldan ilçesi* (518 km²; 21 539 nüf.) tek bucaktan ibarettir ve 27 köyü vardır. (M)

BULDO i. Selüloid'den yapılmış yuvarlak top şeklinde araç. Kamışlı oltalarda bedeni yüzdürmek için mantar yerine kullanılır. (Aracı ağırlaştırmak gerektiğinde içerisine bir miktar su doldurulabilir.) [L]

BULDOGYARASASI bls. i. Brezilya ve Antiller'de yaşayan yarasa. (Bu cinsin *Nyetinomustaeniotis* türü Akdeniz bölgesinde yaşar.) [L]

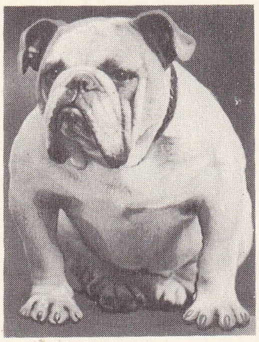
buldok

mareşal BULGANİN

BULDOK i. (ing. *bulldog).* Basık burunlu, alt çenesi üst çenesine oranla daha uzun, büyük ve kuvvetli bir köpek cinsi: *Azıcık kısa olan üst dudağının, kalkık burnunun ifadesi onu hiddetli bir buldok köpeğine benzetir* (H. E. Adıvar).

— ANSİKL. Başları her bakımdan aynı yapı ve özellikleri taşıyan çeşitli *buldok* ırkları vardır. Bunlarda kafatası yüze göre daha büyük, burun kısa, profil içbükeydir. Genellikle geniş ve kuvvetli olan alt çene, üst çeneden biraz uzundur. Kafa derisi, gevşek olduğu için az çok kıvrışıktır.

Boyu, gücü ve cesareti sebebiyle buldok iyi bir bekçi köpeğidir. Buldok ırkları arasında belli başlıları şunlardır: *Küba buldoğu* (vahşî görünüşü olan bu köpekle eskiden kaçak zencileri araştırırlardı, bundan ötürü köle köpeği diye de adlandırılır). *İspanyol buldoğu, Tibet buldoğu* (bu köpeklerin, iri avları yakalamak için kullanılan eski asur av köpeklerinin soyundan geldiğini söyleyenler vardır. Bunlar, şimdi, yak sürülerine bekçilik etmektedir). *Bordeaux buldoğu*, fransız asıllı, kuvvetli ve cesur bir köpektir. Çeneleri iyice gelişmiş olan bu köpek, efendisine çok bağlı, birinci sınıf bir bekçi köpeğidir. (LM)

BULDOZER i. (ing. *bulldozer).* Toprak tesviyesinde kullanılan paletli araç. (Ön tarafında dik veya hafif eğik duran güçlü bir çelik bıçak vardır ve araç bu bıçağın biçimine göre değişik adlar alır.)

— ANSİKL. Biçimine göre adlandırılan üç tip *buldozer* vardır: *dik buldozer, eğik buldozer* (angldozer), *yatık buldozer* (tiltdozer). Her üç tipte de bıçak daima düşey olarak hareket edebilir, hidrolik krikolar veya kablolar yardımıyla alçalıp yükselir. Buldozerler bu kesici bıçakla toprağı parçalar ve kaldırdıkları toprağı ileri doğru iterek sürükler. Taşınan maddelerin yığılması iktisadî olarak ancak yakın mesafelerde (10 ile 30 m) yapılabilir. Toprak doldurma işlemleri için çok elverişli olan bu makine aynı zamanda tarla açma v.b. işlerde de kullanılır. (L)

BULDUMCUK olmak geçz. blş. f. *Halk dili.* Eline geçen herhangi bir şeyden dolayı çok fazla sevinmek, üzerine düşmek. (M)

BULE i. (yun. k.). Eski Yunan şehir devletlerinin senatolarına verilen ad.

— ANSİKL. M.Ö. 508-507'de Kleisthenes'in reformları sonucunda meydana gelen *bule*, demos'ların nüfuslarına göre gösterdikleri belirli bir miktar aday arasından seçilmiş 500 üyeden meydana gelirdi. Bu meclis icraî kudreti elinde bulunduran dokuz arkhon hükûmetin yanında sadece bir danışma meclisi değil, malî işlerle veya savaş ve dış siyaset meseleleriyle uğraşan, aynı zamanda halk meclisinde görüşülecek meseleleri hazırlayan faal bir hükûmet organıydı. Bu meclis ellişer kişilik 10 «pritanlia» yahut «encümene» ayrılmıştı. Bunlar sırayle birbirinin arkasından 36'şar gün işlere bakarlardı. «Epistates» adını taşıyan pritanlia başkanları her gün kurayle değişirdi. Encümenin bir kısmı gece gündüz vazife görür, üyeler «tolos» adını taşıyan yuvarlak bir binada işlere bakarlar, orada yemeklerini yer, hattâ geceyi geçirirlerdi. Bule'nin teşriî kudreti yoktu. Kanunlar eskiden olduğu gibi «ekklesia» yani «halk meclisi» tarafından müzakere ve kabul olunurdu. Bu meclis genel olarak agoradaki buleuterion binasında toplanırdı. (M)

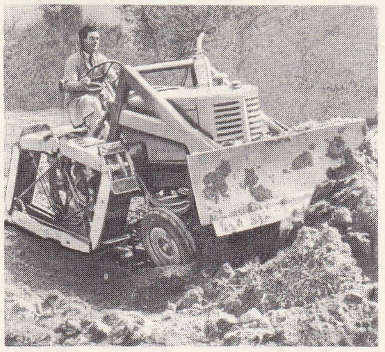
buldozer

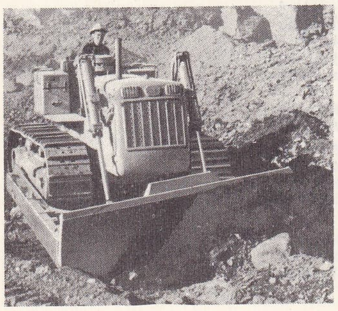

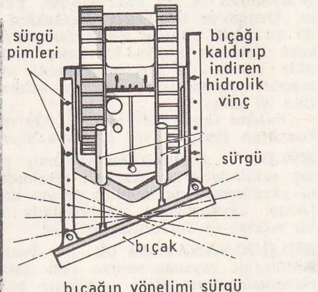

bıçağın yönelimi sürgü durumuna göre belirir.

BULELENG veya **BOELELENG,** Bali adasının (İndonezya) başlıca limanı. Pirinç ve kahve ihracatı. (L)

BULEUTERİON i. Eski Yunan şehir devletlerinde bule'nin toplandığı bina. Özel bir planı yoktur. Çoğunlukla agorada yer alır. (M)

BULFİNCH (Charles), amerikalı mimar (Boston 1763-ay. y. 1844). Klasik mimarî alanında, R. Adam ve Th. Jefferson'un teorilerinin etkisi altında kaldı. 1791'de, Boston Board of Selectmen (Seçkinler meclisi) üyeliğine seçildi ve 1799'da reis oldu. Bu görevde on dokuz yıl bulundu.

Boston'da yaptığı birçok bina daha sonraları yıktırılmıştır. 1794'te yapılan Federal Street Theater bunlardan biridir. State-House (1799), Harvard üniversitesinde University Hall binası (1815) ve Massachusetts Umumî hastahanesi (1820), hâlâ ayakta duran eserleri arasındadır. 1818-1830 yılları arasında, Washington'da, Capitol'un batısındaki revak ile ona giden teras ve merdiveni yaptı. Daha sonraları, Amerika Birleşik devletlerinin bütün devlet kapitolları bu binanın planına göre yapılmıştır.

Bulfinch'in diğer eserleri arasında, Beacon Hill üzerinde sütun şeklindeki anıt (1789), Boston'daki Franklin Crescent evleri (1793), Massacusetts devlet hapishanesi (1803) sayılabilir. Franklin Crescent evleri, on altı birimden ibaret bir bloktur. Amerika'nın ilk millî mimarî devresine ait olan bu eserlerin orijinal bir üslûbu vardır. (M)

BULGANİN (Nikolay Aleksandroviç), sovyet siyaset adamı (Nijni-Novgorod 1895). Partiye 1917'de girdi, önce Çeka'da çalıştı, sovyet endüstrisinde birçok önemli görevde bulundu, 1938'den 1941'e kadar Devlet bankasının yöneticisi oldu. İkinci Dünya savaşı sırasında Jukov'un ordusunda siyasî komiserdi. General oldu ve Yüksek Savunma konseyinde mareşal Voroşilov'un yerini aldı (1944). Silâhlı Kuvvetler bakanlığına getirildi, mareşalliğe yükseltildi (1947) ve başbakan yardımcısı oldu (1953). 1955 Şubatında Malenkov'un yerine başbakanlığa getirildi. O sıralarda Kruşçev ile birlikte yeni sovyet yönetiminin en önde gelen kişisi sayılırken 1958 nisanında görevlerinden çekilmek ve çıkmış olduğu basamakları hızla inmek zorunda kaldı; mayısta Devlet bankası yöneticisi, ağustosta Kafkasya'daki Stavropol sovnarkozunun yöneticisi oldu, eylülde Sovyet Yüksek Şûrası prezidyumundan çıkarıldı. Gözden düşmesinin, partiye karşı olan Malenkov, Molotov, Kaganoviç grubunun elenmesi sırasında gösterdiği çekimser tutuma bağlı olduğu öne sürülür. (L)

BULGAR i. Bulgaristan halkından veya bu halkla aynı soydan kimse. || [İsim tamlamalarında] Bulgarlar, Bulgaristan: *Bulgar müziği.*

— İşl. *Bulgar işlemesi*, değişik dokumalar üstüne genellikle pamuk ipliğiyle yapılan ve elbiselerde süs olarak kullanılan renkli işleme. (Çok karışık ve canlı renklerde yapılan bu işlemelerde dik ve eğik iğne işleri, kanaviçe ve sap işleri yer alır.) [LM]

BULGAR veya **BOLGAR.** Esk. coğ. X.-XI. yy. da, Volga Bulgarlarının başkenti. Şehrin yıkıntıları, Tatar Sovyet Sosyalist Muhtar cumhuriyetinin Kuybışev bölgesinde, Bolgarı köyündedir. V. yy. dan itibaren Çin ile ticarî ilişkiler kuran ve 3,5 km² yer kaplayan şehrin üç tarafı hendekle çevrilidir. Nüfusunun 50 000 olduğu tahmin edilmektedir. Bulgar şehrine ait ilk bilgiyi, 922'de burayı ziyaret eden İbn Fadlân verir. 976 yılına ait eski paralarda da Bulgar adına rastlanır. O zamanlar, şehir milletlerarası bir pazar yeriydi. X. yy.da Suvar şehriyle yaptığı mücadeleyi kazanarak üstünlük sağladı. Fakat XII. yy. da feodal çekişmeler sebebiyle, daha sonra ise XIII. yy. da Moğol istilâsıyle eski önemini kaybetti (1236). XIV. yy. da tekrar kuvvetlenen şehirde bu devre ait birçok sanat eseri vardır. Dörgen camii, Sv. Nikolay kilisesi, Manastır bodrumu, Han türbesi, Kara Saray adlı cami, Ak saray, Kızıl saray, günümüze kadar gelebilen eserlerdir. Yapılan kazılarda evler, su yolları, taş döşeli kaldırımlar, havuzlar ortaya çıkarıldı ve ayrıca büyük dökme kazanlar, sobalar bulundu. Şehrin batısında, XIV. yy.a ait Yunan sarayının yıkıntıları vardır. Şehir, 1431'de Moskova Prensi Kör Vasil'in askerleri tarafından yıkıldıktan sonra Volga bölgesinin merkezi Kazan şehri oldu. (M)

BULGARCA i. Bulgaristan'da ve Balkan yarımadasında Bulgarların yaşadığı bölgelerde konuşulan islav dili. Sırpça, Hırvatça ve Slovence ile birlikte, islav dillerinin güney kolunu meydana getirir.

— ANSİKL. *Bulgarca,* Eski Bulgarca (IX.-XI. yy.), Orta Bulgarca (XII.-XV. yy.) ve Yeni Bulgarca (XVI. yy.dan sonra) dönemlerine ayrılır. En eski dil örnekleri arasında Kiril ve Methodios (IX. yy.) kardeşlerin *Kutsal Kitap*'tan çevirdikleri parçalar yer alır. Bu metinlerde Sloven dilinin Selânik lehçesi kullanılmıştır. Çar Samuil'in 993 tarihli yazıtı da en eski metinler arasındadır. Bunların diline Eski Pannonca, Eski Slovence, Eski Kilise İslavcası adı verilir. Eski Bulgarcanın gelişmesiyle: 1. Bulgar Kilise İslavcası veya Orta Bulgarca, 2. Sırp-Hırvat Kilise İslavcası, 3. Rus Kilise İslavcası meydana geldi. Yerli diller, Kilise İslavcasında değişiklikler yaptı. Bulgarca, XIX. yy.ın ortalarında modern bir edebiyat dili olmağa başladı.

● *Fonetik.* Eski Bulgarca, Güney İslav grubundandır. Başlıca özelliği damaksıllaşmanın sınırlı olmasıdır. Ünsüzler arasında **or > ra, *ol > la* gibi değişimler olur. Doğu ve Batı gruplarından Ana İslavcadaki **t'* sesinin; *şt'; *d'* sesinin *jd'* oluşuyle ayrılır. Ana İslavcadaki genizsi *a* ünlüsü ile *ĭ* ve *ŭ* yarı ünlülerinin sabit kalması ise bu dili Sırp-Hırvat kolundan ayıran özelliktir.

Ana İslavcadaki *ı* sesi Eski Bulgarcada aynen kaldı, Yeni Bulgarcada ve Sırp-Hırvat -Sloven kolunda *i*'ye çevrildi. Kelime içi *l* sesi Sırp-Hırvatçada düşen seslerdendir. Kelime başı *y* bakımından Sırp-Hırvat kolu Yeni Bulgarca ile ortak özellikler gösterir. Bulgarca, yer yer, ünlü yerine çınlamalı seslere dayanan bazı İslav dillerine karşılık hecelerini ünlülerle destekler. Ana İslavcadaki damaksı *ĭ* ile sert *ŭ* Eski Bulgarcada genellikle hafif *ı* değerindeydi. Fakat yer yer tam ünlü haline de gelmislerdi. Yeni Bulgarcada birinci ünlüleşme denilen *ĭ > e* ve *ŭ > o* değişimi meydana geldi. Bu değişimin dışında kalanlar ikinci ünlüleşmeyi meydana getirdi. Bugünkü Bulgarcada eski *ĭ* başlı başına bir ses olmaktan çıkmıştır. Sadece kendinden önceki ünsüzü damaksıllaştırır. Eski *ŭ* sesi ise kelime sonundaki ünsüzleri sertleştirmeğe yarar, kelime içinde *ı* değerindedir.

Ana İslavcanın genizsi *ǫ* vokali Eski Bulgarcada *ą* oldu. Yeni Bulgarcada *a* değerini aldı. Genizsi *ę* sesi bu niteliğini kaybederek düz *e* (bazen de *a)* oldu.

Orta Bulgarcada *genizsi değişimi* denen olay da görülür. Genizsi olmayan bazı ünlüler de değişmiştir. Eski Bulgarcanın *y* sesi Yeni Bulgarcada *i* ve *ĭ* olmuştur.

Ana İslavcada tam bir ikili-ünlü olmayan *ie* sesi Eski Bulgarcada açık *e*'ye yakın bir sesti ve kendinden önceki ünlüyü damaksıllaşmış *ea, ia* haline getirirdi. Sonradan düz *e*'ye çevrildi. Lehçelerde nadir olarak *a* haline geldi.

Bulgarcada ünsüzler çok az değişti. Eski Bulgarcadaki *d̦z* sesi Yeni Bulgarcada *z* oldu. *Ḫ, ş, j, țs, ç* sesleri Ana İslavcada da olan sızıcı ve ıslıklı ünsüzlerdi. Bulgarcada vurgu sabit değildir.

Foto. X (LAROUSSE)

● *Morfoloji ve sözdizimi.* Eski Bulgarca isimler eril, dişil ve yansız cinslerdeydi. Sayıya göre ve 7 hal içinde sentetik olarak çekiliyordu. Orta Bulgarcada bazı çekim halleri birleşti ve sistem basitleşti. Yeni Bulgarcada isim çekimi sistemi bütünüyle değişti, ön edatlarla analitik şekilde yapılmaga başlandı Eski sentetik çekim kısmen zamir çekiminde kaldı. Yeni Bulgarcada, Rumen ve Arnavut dilerinde olduğu gibi ismin sonuna gelen bir harfi tarif de vardır. Sıfatlar cins ve sayı bakımından isimlere uyar. Yeni Bulgarcada sıfatların üstünlük dereceleri analitik olarak *po* ve *nay* edatlarıyle yapılmaktadır.

Bulgarcada, fiiller, Yeni Yunanca ve Arnavutçada olduğu gibi eski mastar şekillerini kaybetti. Yeni Bulgarcada söz dizimi de değişim gösterdi.

İsim cümleleri bırakıldı. Cümleler altsıralı cümlelerden çok, yan sıralı cümlelerle kurulmağa başlandı.

● *Sözlük.* Eski Bulgarcanın sözlüğü aşağı yukarı sabit kaldı. Yeni Bulgarca, Türkçe başta gelmek üzere Yunanca, Rumence, Arnavutça, Farsça'dan kelimeler aldı. Türk asıllı kelimelerin bir kısmı Eski Bulgar Türkçesinden geçmişti. Buna sonradan Osmanlı devrine ait olanlar da eklendi. Yeni Bulgarcada *-ci, -li, -lik* gibi Türkçe ekler de kullanılır. Türkçe köklere Bulgarca ekler getirilerek mastarlar yapılır.

● *Lehçeler.* Bulgaristan, lehçeler bakımından Doğu ve Batı gruplarına ayrılır. Aradaki sınır Niğbolu'dan güneybatıda Petriç'in doğusuna iner. Geniş bölüm Doğu Bulgarca alanındadır. Edebî Bulgarca, Tırnova lehçesine dayanır. Doğu Bulgarca üç alt bölüme ayrılır: arkaik nitelikteki Güneydoğu lehçesi, daha az arkaik Kuzeydoğu lehçesi ve güneybatı Orta Rodoplar lehçesi.

Bulgarca ile Sırpça arasında yer alan Makedonya lehçeleri sonradan Yugoslavya Federatif Halk cumhuriyetini meydana getiren 6 cumhuriyetten biri olan Makedonya'nın resmî dili oldu.

● *Yazı.* IX. yy.ın ilk yarısında Yunan harfleri kullanılmıştı. Selânikli papaz Kiril ve Methodios kardeşler 863 sıralarında Bizans yazısına dayanarak glagolit alfabeyi hazırladılar. Kiril'in öğrencilerinden Kliment Kirilik alfabeyi meydana getirdi. Yeni Bulgarcanın alfabesi Kirilik yazıya dayanır. İmlâ İkinci Dünya savaşından sonra yeniden düzenlendi. (ML)

BULGAR dağları. Bk. BOLKAR DAĞLARI.

BULGARÎ i. (*bulgar*'dan). Küçük boy, dört telli bağlama çeşidi.

— ANSİKL. Anadolu'nun güneybatısında, Çukurova taraflarında, Kayseri bölgesinde hâlâ kullanılan bir sazdır.

Eski Volga boylarında yerleşip Müslümanlığı kabul eden bulgar adlı türk boyundan bazı oymaklar Kars yoluyle Anadolu'ya inerek Toroslara komşu bazı yaylalarda konargöçer olmuşlardı; çalgının onlardan kaldığı ileri sürülür. Bu çalgı Anadolu ve Rumeli'de kullanılmamakla birlikte, *tanbur-ı bulgarî* adıyle, geçen yüzyılda güneyden Mısır'a kadar yaygındı. Zamanla bazı tertip farklılıklarına uğradı. Evliya Çelebi'nin çalgı çeşitleri arasında bu çalgıdan söz etmemesi XVII. yy.da İstanbul'un *bulgarî*'yi bilmediğini gösterir. (M)

BULGARİS (Dimitrios). Bk. VULGARİS.

BULGARİS (Evgenios). Bk. VULGARİS.

BULGARİSTAN, bulgarca **Bılgariya,** resmî adıyle **Bulgaristan Halk cumhuriyeti,** Balkan yarımadasında devlet; Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye'nin Avrupa'daki parçası arasında; 110 927 km²; 8 258 000 nüf. (1966 da). Başkenti *Sofya* (801 111 nüf.). Başlıca şehirleri: *Filibe* (222 508 nüf.), *Varna* (180 110 nüf.), *Rusçuk* (128 888 nüf.), *Burgaz* (106 300 nüf.), *Eski Zağra* (89 000 nüf.), *Pernik* (82 600 nüf.), *Plevne* (80 200 nüf.), *İslimye* (67 500 nüf.), *Kolarovgrad* (61 900 nüf.), *Tolbuhin* (54 500 nüf.), *Hasköy* (56 500 nüf.), *Yanbolu* (57 000 nüf.). Bulgaristan, Ege denizinin kuzeyi ve aşağı Tuna vâdisinin güneyindeki dağlık bölgededir. Bir yandan Orta Avrupa ve Doğu Avrupa, öte yandan da Akdeniz kıyısındaki Avrupa arasında bir geçiş ülkesidir.

COĞRAFYA

Fizikî ve beşerî coğrafya

Fizikî bakımdan, Bulgaristan iki büyük bölgesel bütüne bölünebilir: **1.** Tuna ovaları, nehirden Balkan sıradağlarına kadar uzanan eğimli büyük yaylalardan ve Balkan sıradağlarından meydana gelen bütün; **2.** Meriç havzasını (eski tarihî Rumeli bölgesi) ve bu havzayı çevreleyen dağları (kuzeyde Orta Balkan, güney ve güneybatıda Rila, Pirin ve asıl Rodop dağlarını içine alan Rodop kütleleri) kapsayan bütün.

● *Tuna Bulgaristanı,* Balkan sıradağlarından Tuna'ya doğru yavaş yavaş eğilen geniş bir yaylalar şeridini kapsar. Aşağı Tuna'nın sağ kıyıdan aldığı kollar (Lom, Oosta, Vit, İsker ve Yantra) burada kenarları dik ve çoğunlukla dar vâdiler açar. Bir balçık örtüsü bu yaylayı büyük ölçüde tahıl tarımı yapılan bir bölge haline getirir; tütün ve pamuk gibi sınaî değeri olan tarıma da elverişlidir.

Vâdilerin yamaçlarında bağlar ve meyve ağaçları önemli yer tutar. Vâdilerde pirinç tarlaları eski nemli çayırların ve kenevir tarlalarının yerini almıştır. Romanya kıyısında iyice genişleyen nehir ovası, Bulgaristan topraklarında ancak süreksiz şeritler meydana getirir; çünkü yayla, çoğunlukla nehrin yanıbaşına kadar sokulur; nehrin yanında yirmi otuz metre yükseklikte yarlar yer alır. Balkanlara yaklaşıldıkça yayla git gide engebelenir: çeşitli tarım yapılan değişik manzaralı bir tepeler ve havzalar bölgesine geçilir. Burada bağlar ve meyve bahçeleri git gide sıklaşır. Tuna Bulgaristanının iklimi, kara iklimidir ve komşu

BULGARİSTAN arması

BULGARİSTAN haritası

Eflak'ınkine çok benzer; içinde bulunduğu enleme rağmen kışlar, iyice sert geçer. Plevne'de ocak ayı ortalaması -4°C'dir ve yılda en az iki ay sıcaklık sıfırın altına düşer. Buna karşılık yaz mevsimi sıcak geçer; temmuz ortalaması +23°C'dir. Yağışlar çoğunlukla yaz mevsiminde olur. Ama yaz mevsiminin sonu, doğuya doğru gidildikçe kuraklaşır. Luddgora (eski Deli Orman) adı verilen yaylanın doğu kesimi yarı çorak bir steptir; bu step güney Dobruca'da da devam eder. Güney Dobruca'da tahıl tarımı daha dengesizdir; verim yıldan yıla değişir.

Tuna Bulgaristanı'nın güney sınırını Balkan dağları meydana getirir; Balkan dağları Alp ve Karpat kıvrılmaları sistemindendir; Tuna kıyısında, Demirkapı bölgesinde birdenbire çatallanır ve güneybatı Karpatlara eklenir. Bu kütle billûrsu ve başkalaşmış kayaçların uzun süreli yükselmesinden meydana gelmiştir. Topoğrafya, piramitlerden ve körelmiş sırtlardan meydana gelir. Sıradağın genel ekseni batıdan itibaren alçalır; ama en yüksek nokta batı ve doğu Balkanlar arasında geçiş bölgesini meydana getiren (yükseltisi 1 500 m'den çok) yerdedir. Botev (esk. Yumrukçal) tepesinde 2 375 m'ye ulaşır. Doğu Balkanlarda, 1 500 m'yi aşan tepelere pek ender rastlanır. Kolaylıkla aşılabilen Balkan dağları Karadeniz yakınında iyice alçalır ve birçok sıradağa bölünür.

Boris I
(Bizans kitaplığı)

● *Balkan Bulgaristanı*, kuzeyde, birbirini izleyen bir havzalar dizisinden (bu havzalar Balkan dağlarının eteğinde toplanmıştır; güneybatıda Rodop bütünüyle sınırlanır), güneyde de Balkan dağlarına paralel yüksekliklerden («Orta Balkan» [*Sredna Gora*]) başlar. Havzaların en büyüğü ve en önemlisi Sofya havzasıdır; Balkan dağlarını boğazlardan geçerek aşan İsker aracılığıyle Tuna'ya doğru akaçlanır. Orta Balkan ve Balkan dağları arasında, daha doğuya doğru, Levskigrad (Karlıova) ve Kızanlık havzaları birbirini izler. Bu havzalar kuzey yönünde rüzgârlara kapalıdır, yazlar çok sıcak ve güneşli geçer. Dağlardan inen sular, havzaları kuraklık tehlikesine karşı korur ve birçok yerin sulanmasını sağlar. Ama kışlar özellikle Sofya havzasında aşırı sertliğini muhafaza eder. Sofya havzası az ölçüde dağ iklimi özellikleri gösterir. İklimi en iyi havza Kızanlık hazvasıdır; burası meyve ağaçları, bağlar ve ünlü çiçek (gül) bahçeleriyle örtülüdür.

Balkan Bulgaristanı'nın başlıca bölgesini geniş Filibe havzası meydana getirir. Burası Balkan sıradağları, Orta Balkan ve eski dağlardan meydana gelen Rodop bloku arasında kalan bölgedir; Meriç tarafından akaçlanır. Filibe doğuya doğru gidildikçe çoraklaşan bir ovadır, eski hayvan yetiştiriciliğinin yerini yavaş yavaş tarım almaktadır. İklim burada da kara iklimidir; ova yalnız Karadeniz yönünde rüzgârlara açıktır: yaklaşık olarak ocak ortalaması + 1°C'dir, temmuz ortalaması + 22°C ile +24°C arasında değişir. Yağış rejiminin özelliği, yağmurların yaz mevsimi başında çoğalmasıdır. Meriç havzasının doğu kesimi kuraklıktan zarar görür. Bununla birlikte havzanın büyük kısmında tahıl, tütün ve keten, güney ve kuzey kenarlarında da bağ ve meyve ağaçları yetiştirilebilir.

● Bulgaristan'ın güneyinde büyük bir dağlık kütle vardır; *Rodop* adı verilen bu kütle, aslında birbirinden iyice farklılaşmış iki billûrsu kütleden meydana gelir: batıda Rila (2 925 m) ve Pirin kütleleri (2 915 m); doğuya doğru asıl Rodop'u meydana getiren ve en yüksek yeri 2 191 m olan yüksek topraklar kütlesi. Bu dağlar sık korularla örtülüdür; yaz otlakları buradadır. Rodop'lar maden (linyit, madenler) bakımından zengindir ve Balkan dağlarının yanısıra Bulgaristan'ın başlıca hayvan yetiştirme bölgelerinden birini meydana getirir. Güney kenarlarında Bulgaristan'ı yunan Trakya'sından ayıran sınır uzanır.

İktisadî coğrafya

Bulgaristan'da tarım iktisadı hâlâ ön planda gelir. Köylüleri sebzecilikten büyük gelir sağlarlar; ayrıca, buğday, mısır, meyve, üzüm, sebze (soğan, domates, biber), pamuk ve millî ürün olan tütün de yetiştirilir. Köylülerin çoğu üretim kooperatiflerinde toplanmıştır. Çiftliklerde, dağlarda uygulanan hayvan yetiştiriciliği (2 000 000 sığır ve 10 000 000 koyun ile önemli sayıda domuz ve kümes hayvanı) de önemlidir.

Sosyalist tipte bir sanayi kurmak için yapılan ilk planlar sanayiin önemini artırdı; eskiden beri var olagelen küçük besin ve dokuma sanayiine önemli linyit (yılda 17 milyon ton kadar), demir filizi ve demirsiz madenler (kurşun ve çinko) çıkaran santiyeler, hidroelektrik santrallar (elektrik üretimi 10 yılda on beş kat arttı), metalürji fabrikaları (Dimitrovo bölgesi) ve kimya fabrikaları (Dimitrovgrad) eklenmesiyle, sanayide kalkınma gerçekleşti.

İktisadî kalkınmada, şehir nüfusunun da hızla arttığı görüldü. 1950'de 100 kabul edilen maddî net üretim indeksi, 1965'de 180 oldu. Bu devrede kişi başına üretim yüzde 70 arttı, millî gelir piyasa fiyatıyle iki kat kadar yükseldi. Bu gelişmenin sanayiin hızlı kalkınmasıyle yakın ilişkisi vardır: sanayi 1965'te maddî net üretime (yüzde 34'ü tarım) yüzde 45 oranında katılıyordu. Toplam sanayi üretimi indeksi 1958'de 100 iken 1965'te 238'e yükseldi. Özellikle imalât metalürjisi (1965 indeksi 400), kimya (356) ve elektrikte (314) artış hızlı oldu. 1958-1966 Arası 11,5'ten 25 Mt'ye yükselen ve elektrik elde etmeyi sağlayan linyit çıkartımının artışı enerji üretiminin çoğalmasına yol açtı. Ülkede sürekli olarak görülen kömür, demir ve petrol kıtlığı, özellikle S.S.C.B.'den yapılan ithalâtla giderildi ve çelik üretimi (1958'de 0,2 Mt'den 1968'de 0,7 Mt'ye) ile petro-kimya (Burgaz rafinerisinden beslenir) sanayii gelişti.

Tarım alanında toprakların hemen tamamı ortaklaştırıldı; kooperatif sayısında görülen azalmanın sebebi (1957'de 3 200, 1963'te 1 000'den az) verimlerini artırabilmek için bu kuruluşların birleştirilmesidir. Ticarî denge aşağı yukarı sağlandı. S.S.C.B. çok uzakta olmasına rağmen Bulgaristan'ın başlıca ticaret ortağıdır; Bulgaristan ihracatının yüzde 55'ini alır ve bu ülkeye ithalât oranında satış yapar. İktisadın kalkınma hızı (yılda yüzde 8) yürürlükte olan beşinci plan süresince muhafaza edilecektir. Milletlerarası turizmin gelişmesiyle (1967'de ülkeye 752 000 yabancı geldi) ödemeler dengesinde bir düzelme beklenmektedir.

Hayat seviyesi, gelişmiş ülkelere nispetle hâlâ düşüktür. Kişi başına gelir ortalaması 1965'te 400 dolar olarak kabul edilmişti; ama bu alanda da önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Özellikle sanayi kesiminde saat ücretleri 1958-1965 arası yüzde 30 artırıldı. Oysa bu devrede hayat pahalılığı ancak yüzde 5 artmıştır.

TARİH

Bugünkü Bulgaristan topraklarında Trak'lar oturuyordu; ülkeye M.Ö. 30'dan 8'e ka-

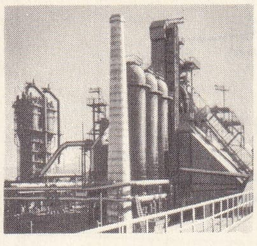

Lenin metalürji tesislerinin yüksek fırını

büyük bir kooperatifte hasat

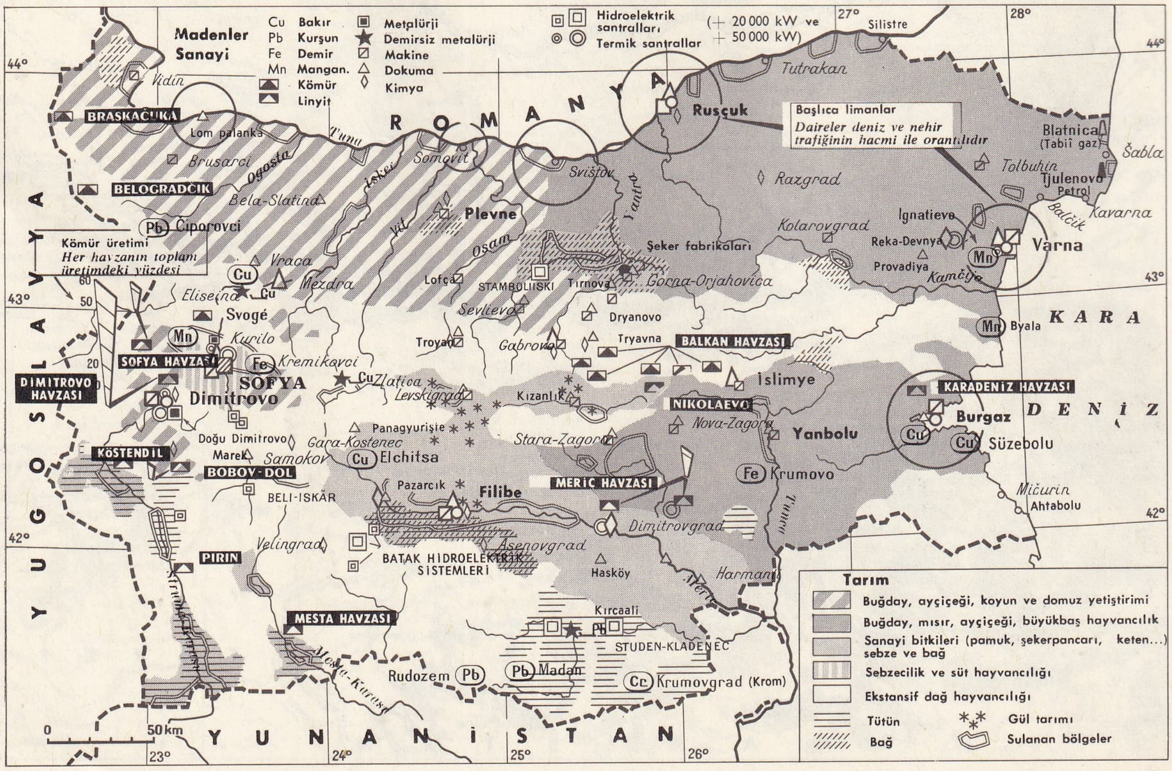

BULGARİSTAN'ın iktisadî haritası

Foto. X, Bulgar Tanıtma bürosu (LAROUSSE)

Kolarovgrad'da tarihî «Tombul» camii

dar Romalılar hâkim oldu. Augustus, iktidarının son yıllarında Bulgaristan'ı bir roma eyaleti (Mesia) yaptı. Claudius tarafından gönderilen bir temsilcinin yönetimindeki Mesia, Domitianus tarafından iki eyalete (aşağı Mesia ve yukarı Mesia) bölündü; bu bölmenin sebebi akınlara karşı aşağı Tuna'nın savunma sistemini sağlamlaştırmaktı; bugünkü Bulgaristan toprakları bu eyaletlerin ikincisi üzerindedir.

VI. yy.ın başından itibaren islav kabileleri Mesia'ya girmeğe başladılar; 581'den itibaren de buraya yerleştiler. Taş taş üstünde bırakmayan akınlarına rağmen sağ kalabilen yerli kabilelerin yanısıra, toprakların kalabalıklaşmasına yol açtılar.

680 Yıllarına doğru Karadeniz'in kuzeyinden Bulgar Türklerinin gelmesiyle bulgar tarihi başlamış oldu. Hun imparatorluğu içinde önemli rol oynayan Bulgar Türkleri Onogur grubundandır. Bulgar Türkleri 481'den itibaren yalnız Yukarı Tuna kıyılarında değil, Volga ve Kama vâdilerinde de görünüyorlar ve orada ilk bulgar egemenliğini kurdular. Bu egemenlik Büyük Bulgaristan adıyle, XV. yy.a kadar sürdü. Aşağı Tuna bölgesine yerleşen bulgar kabileleri ise daha önce birçok defa Balkanlar'ı yağmalamış, İstanbul'u tehdit etmiş (540, 558-559 akınları) ve Avarlar ile birlikte bu şehri ele geçirmeğe çalışmışlardı (626); 679'da Asparuh Han yönetiminde bu kabileler nehri geri dönmemek üzere aştılar ve ovayı Balkanlara kadar işgal ettiler. Asparuh'un yerine geçen Tervel, imparator İustinianos'un tahtını yeniden ele geçirmesine askerî bakımdan yardım etti; İustinianos da Bulgarlara Trakya'nın büyük kısmını bıraktı; böylece imparatorluk başkenti savunmasız kaldı (755 akını); Konstantinos V, sonradan, bu bölgeyi geri almağa çalıştı (756'dan 775'e kadar 6 akın).

Bulgaristan topraklarının fethini IX. yy.da Krum tamamladı. Krum herkesin çekindiği bir handı, 809'da Serdika'yı (Sofya) işgal etti, imparator Nikephoros I'in ordusunu dağıttı, imparatoru öldürdü (811) ve İstanbul'u kuşattı (814). Şehir, Krum'un ansızın ölmesiyle kurtulabildi; ama imparator Leon, Krum'un oğlu Omurtag Hana Yukarı Meriç vâdisinin Manan bölümünü Rodoplara kadar bırakmak zorunda kaldı. Bizans'taki bölünmelerden (İkona kavgaları) yararlanan Omurtag (814-831) ve Malamir (831-836), islav topraklarını Arnavutluk'a kadar işgal ettiler, ama Ege denizine ulaşamadılar.

Birinci Bulgar krallığı

İşgalciler kendilerine Balkanlar'da tartışılmaz bir egemenlik sağlayacak kesin savaşa girmeden önce, kabile teşkilâtını terk ettiler ve bir devlet kurdular; bu değişikliği Bulgarların ilkel kabileler ve islavlar ile çok çabuk kaynaşmaları hızlandırdı. Ama Bulgarlar dil bakımından islavlaşırken bu yeni milletin yönetici unsurunu meydana getirdiler. Bulgar adıyle anılan bu milletin

Basileios II, Samoil'i kovalıyor (1014) (Bizans kitaplığı)

meydana gelmesinde başlıca etken, Boris I'in din değiştirmesi oldu. Boris başlangıçta Bizans'ın etkisinden kurtulabilmek için Roma'daki dinî liderliğini kabullenmeyi aklına koymuştu, ama sonra İstanbul'un fethini kolaylaştıracağını düşünerek İstanbul'daki patriğe bağlandı. 870'te Bulgaristan'a bir başpiskopos tayin edilmesi millî kilisenin kurulmasıyle sonuçlandı; bu millî kilisenin resmî dili islavcaydı; ayrıca Kiril harflerinin benimsenmesi de Bulgaristan'ın medenî bir ülke olmasına yardım etti. Sağlam temeller üstüne kurulan Bulgaristan'ın başına geçen Boris'in ortanca oğlu Simeon (893-927), sırp topraklarını (Adriya denizi kıyıları dışında), Belgrad, Batı Makedonya ve Arnavutluk'a kadar kontrolu altına alarak Büyük Bulgaristan'ı kurmaya girişti. Simeon, Methody'nin çömezi Kliment'in yardımıyle bu topraklarda Hıristiyanlığı yaydı. İstilâ tehlikesi karşısında kalan Bizans imparatorluğu, macar kabilelerinin duruma müdahale etmelerini sağladı (895); ama Bulgarların İstanbul'u tehdit etmelerini ve yıllık vergiye bağlamalarını (897) önleyemedi. Simeon, Edirne'yi iki kere (914 ve 923) ele geçirdi, İstanbul'u kuşattı. Şehir ancak İslavların bizanslı Romanos I'in kışkırtması sonucu isyan etmeleriyle (924) kurtulabildi.

Simeon'un ölümünden az sonra Petr'in (927-969) imzaladığı barış antlaşmasıyle bu başarılar onaylandı. Sırbistan, Doğu Bosna, Karadağ'dan Valona'ya kadar Adriya denizi kıyıları (Durazzo dışında), Makedonya ve Selânik ile Ege denizi kıyılarında bütün Trakya'yı içine alan gerçek bir Bulgar imparatorluğu kuruldu. Bulgar hanlarına çar unvanı, Preslav başpiskoposuna da patrik unvanı verildi; ayrıca bulgar kralı, imparatorun kızını aldı. Bu parlak dönem uzun sürmedi, çar Petr'in otoriter olmayışı ve Romanos I'in kışkırttığı Macar ve Peçeneklerin hücumları Bulgaristan'ı zayıflattı; ülke zaten hanedanların iç kavgaları, Sırpların düşmanlığı (931'de bağımsızlıklarını kazandılar) ve adının Bogomil olduğu sanılan bir rahibin yaydığı sapkın mezheplerle içten içe kemiriliyordu. Bogomil'in yaydığı mezhebin Küçük Asya'dan geldiği ve Mani'cilikle ilgisi olduğu sanılır.

Bu mezhep barış ve mal ortaklığı ilkele-

Rila manastırı

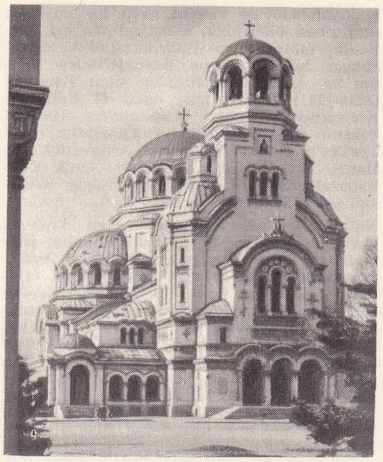

Sofya Aleksandır Nevski kilisesi

rine dayanıyordu. Bogomil'ciler, kilisenin ve büyük bulgar senyörlerinin mallarını bölüştürmek isteyerek, köylüleri imparatorluğun yönetici çevrelerine karşı ayaklandırdılar; böylece Birinci Bulgar krallığının yıkılmasına yol açılmış oldu.

Yıkılma, genç çar Boris II zamanında (969-972) gerçekleşti. Ülkeyi önce Kiev'li Ruslar (967-972 istilâsı), sonra İoannes Tsimiskes yönetiminde Bizanslılar (972) işgal etti. Çar esir alındı, Bizans'a götürüldü ve hükümdarlıktan vaz geçirildi. Bizans, krallığı ilhak ettiği gibi patrikliği de kaldırdı. Yalnız Batı Bulgaristan bağımsızlığını koruyabildi.

Bizans işgalinin şiddeti, millî bir ayaklanma doğurdu (980); ayaklanmanın başına soylu bir bulgar, Samoil geçti. Samoil, 986-995 arası Simeon'un krallığını Bosna'dan Tesalya'ya kadar yeniden kurdu; ama Selânik önünde başarısızlığa uğradı. Sperkheios bozgunundan (966) sonra, fethettiği yerlerin doğu kesimini kaybetti. Geçici bir kalkınma döneminin ardından (1005-1014), Samoil'in bir kumandanı, daha sonra da kendisi 1014'te yenildi. Samoil'in Strumca kıyılarında bozguna uğraması imparatorluğun sonu oldu. Basileios II (bu savaştan sonra *bulgar-kıran* unvanını aldı) 15 000 harp esirinin gözlerini kör ettirdi ve bunları Samoil'e gönderdi; Samoil iki gün sonra öldü. 1018'de bütün Bulgaristan Bizans'a boyun eğdi ve eyaletlere bölündü.

İkinci Bulgar krallığı

Bizans hâkimiyeti 1018'den 1186'ya kadar sürdü. Son bulgar kralının oğulları tarafından 1040 ve 1072'de çıkarılan isyanlar sonuç vermedi.

XI. yy.ın ikinci yarısından itibaren Bulgaristan'ı türk soyundan Peçenek, Guz ve Kumanlar istilâya başladılar. Özellikle Kumanlar (Kıpçak), Bulgaristan'da Bizans'a karşı beliren hareketleri destekleyerek, Asen hanedanı idaresinde, ikinci Bulgar krallığı'nın kurulmasında başrolü oynadılar. Tırnova beyleri olan Kuman asıllı Asen ve kardeşi Petr, Bizans'ın Anadolu'da Selçuklu Türkleriyle uğraşmasından yararlanarak Bulgaristan'ın siyasî ve dinî bağımsızlığını ilân ettiler (1186). Asen ve kardeşi Bulgaristan'ın eski başkenti Preslav'ı zaptederek, Bizans'ı kendileriyle barışa zorladılar. Haçlı seferleri sırasında Latinler'in eline geçen Bizans'ta kurulan Latin imparatorluğunun yeni Bulgar krallığına açtığı savaş Edirne'de tam bir bozgunla sonuçlandı (1205). Kumanların da büyük ölçüde katıldığı bu savaşta Bizans imparatoru Bulgar kralına esir düştü.

Asen'in ikinci kardeşi Kaloyan Macaristan ile de savaşarak, Bulgar krallığının sınırlarını güneyde Filibe'yi, Makedonya'nın büyük kısmını, batıda Niş ve Sofya'yı içine alacak şekilde genişletti. Kaloyan, Bulgar kilisesinin Roma kilisesi ile birleşmesini kabul ederek Papa İnnocentius III'ten krallık tacı aldı (1204) ve böylece İkinci Bulgar krallığının avrupa devletlerince tanınmasını sağladı.

İvan III Asen II'nin mühürü (Bizans kitaplığı)

çar İvan VI Aleksandır (Bizans kitaplığı)

Romanya'lı Theodora, İvan VI Aleksandır'ın karısı (Bizans kitaplığı)

Foto. Bulgar Tanıtma bürosu (LAROUSSE)

çar Ferdinand

Boris III

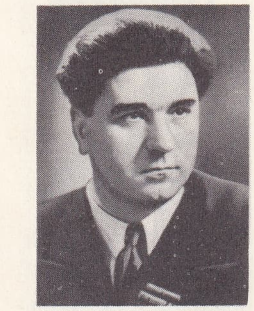
Çervenkov

Kaloyan 1207'de kuman asıllı bir voyvoda tarafından öldürüldü. Boril adında bir zorbanın tahta çıkıp indirilmesinden sonra, Bulgar krallarının en büyüklerinden sayılan ve Asen hanedanından olan Asen II (1218-1241) tahta geçti. Asen II Epir'deki Komnenoslara karşı Klokotinitsa savaşını kazandı (1230). Edirne ve Dimetoka dahil Trakya'yı, Makedonya'yı, Arnavutluk ve Banat'ı sınırları içerisine kattı. İznik Rum imparatorluğu ile anlaşarak Bulgar kilisesini patriklik haline getirdi (1235).

Bulgar krallığı Balkanlar'ın en kuvvetli devleti olduğu sırada, 1241'de Moğollar Bulgaristan'ı çiğneyip geçtiler. Moğollar, Asen'in oğlunu Büyük Hanın metbuluğunu tanımağa zorladılar (1243). Moğol istilâsından sonra Bulgaristan çökmeğe başladı. Arnavutluk, Makedonya ve Trakya kaybedildi. İç isyanlar başgösterdi. 1277-1279 Yılları arasında İvaylo adında bir çoban tahta geçti ise de, bir kuman boyarı olan Terter, Tırnova'da çarlığını ilân etti (1279) ve Terter hanedanını kurdu. Terter, Moğol hakanını metbu tanıdı, fakat Bizans'ın nüfuz ve müdahalelerine son verdi. Terter zamanında Kuman Boyarları, Altınordu'nun batısına hâkim büyük moğol kumandanı Nogay'a dayanarak, devlete sahip oldular. Bulgaristan'ın gerçek hâkimi Nogay'dı. Bulgar Boyarları ancak Güney Bulgaristan ve Rodoplar bölgesinde hâkim olabildiler. Gerçekte ise bu devirde Bulgar krallığı birliğini kaybetmiş bulunuyordu. 1300'de Nogay'ın oğlu Kaka, bulgar tahtına oturdu ise de kayınpederi Sretoslav Terter onu öldürterek tahtı geri aldı. Terter'in oğlundan sonra, Tırnova'da toplanan büyük mecliste çar ilân edilen kuman boyarı Şişman, devletin birliğini kurmağa çalıştı ise de, Köstendil'de sırp kralı tarafından büyük bir bozguna uğratıldı.

İvan Aleksandır zamanında (1331- 1371) Bulgaristan ikinci plana düştü. Sırpların Balkanlar'da üstünlük kurduğu bu devirde, Bulgar toprakları daha Murad I zamanında (1362-1389) alınmıştı.

İvan Aleksandır'dan sonra Bulgaristan, Osmanlılara bağlı 3 parçaya bölündü: Vidin, Dobruca beylikleri ve Tırnova krallığı. Yıldırım Bayezid devrinde Osmanlılara karşı çıkmaları üzerine, 1393'te Tırnova, 1396'da Niğbolu zaferinden sonra Vidin ve 1400'de Dobruca zaptolunarak Bulgar krallığı tamamen ortadan kaldırıldı.

Birincisinde olduğu gibi İkinci Bulgar krallığında da Kuman (Kıpçak) Türkleri büyük rol oynadılar, hâkim sınıf durumunu devam ettirdiler. Hızla türkleştikleri için Moğollar zamanında da Bulgaristan'da kuman hâkimiyeti devam etti. XIV. Yüzyıl ortalarında kuzeydeki Türkler gibi, Bizanslılar da güç durumda bulunuyordu. Bu devirde kuvvetli olan Sırplar ve Macarlar üstünlük kurmak istemişlerse de bu sefer güneyden gelen Osmanlılar Bulgaristan'a hâkim oldular; Bulgaristan'a birlik, merkezîlik ve düzenli bir idare getirdiler. Bulgaristan'ı 500 yıl Osmanlılar idare etti. Osmanlı tarihi boyunca Anadolu'dan getirilen Türklerin yerleştirildiği Bulgaristan, Sofya'da oturan Rumeli beylerbeyi tarafından idare edilirdi. Bu devirde Bulgaristan Silistre, Niğbolu, Sofya ve Çirmen sancaklarına ayrılmıştı. 1864'te avrupa kanunlarına benzetilerek hazırlanan vilâyet kanunuyle teşkil edilen Tuna vilâyeti, Rusçuk, Varna, Vidin, Tolci (Tulca) ve Tırnovi sancaklarına ayrıldı. Bu idare, 1878'de Bulgaristan prensliği kuruluncaya kadar sürdü. Bulgaristan, Osmanlılar zamanında, imparatorluk merkezine yakınlığı ve sefer yolları üzerinde olması bakımından, ticarî yönden gelişti. Osmanlılar, bulgar tüccarlarına büyük imtiyazlar tanıdılar. XVII. Yüzyılın sonlarına kadar Bulgaristan halkı barış içinde yaşadı. Osmanlılar Bulgarlara karşı bir islâmlaştırma veya temsil siyaseti gütmediler. Ancak Bulgaristan, Yeniçeri ocağı için devşirme bölgesiydi. Eski bulgar askerî gruplarından bir kısmı voynuk adıyle osmanlı askerleri arasına alındılar. Bu askerler sonraları yalnız saray atları hizmetine ve ordunun ağırlıklarını taşımağa verildiler. Voynuk köyleri mahallî otoritelerin müdahale edemedikleri imtiyazlı yerlerdi. Bu köyler XIX. yüzyılda birer isyan merkezi haline geldi.

Bulgarlar, genellikle Osmanlı imparatorluğundan reaya adını taşıyan, vergiye tabi çiftçi sınıfları halinde kaldılar. Bütün Hıristiyanlar gibi, Müslümanlardan fazla olarak, cizye adlı bir vergi ödüyorlardı. Bulgar kilisesi, Osmanlı devletinin Ortodoks Hıristiyanlarının reisi olarak tanıdığı, İstanbul rum patriğine bağlandı. Rum patrikliği, Bulgarları istismar ederek, onları rumlaştırmağa çalıştı. 1767'de, bulgar kilisesinin bakiyesi olan Ohri başpiskoposluğu kaldırıldı.

Bulgar halkı içişlerini, dinî yetkileri yanında idarî yetkileri de olan kilise veya köylerde «knez» adlı muhtarlıklar yoluyle yürütüyordu.

Bulgar isyanları. 1443'te macar ordusu, İzladi (Zlatitsa) derbendine kadar ilerlediği zaman, Sofya ve Radomir Bulgarları ayaklanarak düşmanla birleştiler. XVI. yüzyıl ortalarında Balkanlarda, çoğunluğunu Bulgarların teşkil ettiği *hayduk* (haydut) denilen çeteler türedi. 1595'te, Doğu Bulgaristan'da Tuna ahalisi Transilvanya ve Eflak voyvodalarının kışkırtmasıyle isyan ettiler. Sinan Paşa, merkezi Tırnova olan bu isyanı bastırdı. Avusturyalılar, 1683'ten sonra Batı Bulgaristan'ı ele geçirdikleri sırada Kutlovitsa ve Pirot bölgelerinde bir kısım bulgar reayası düşmanla birleşti. Fâzıl Mustafa Paşa bu bölgeyi Avusturyalılardan geri aldı. XVIII. Yüzyılda, Bulgarlar, diğer Balkan milletlerinin uyanış hareketine katılmadılar. Şehirlerde yerleşmiş olan ve ticareti ellerine geçiren Rumlar, bulgar milletinin izlerini silmeğe ve onları rumlaştırmağa çalışıyorlardı. Rumlaştırma hareketine karşı ilk millî tepki bulgar rahipleri arasında görüldü. Hılander manastırı keşişlerinden Paisiy, Rumların ve Sırpların küçümsemelerine karşı «*Bulgar Milletinin, Çarlarının ve Azizlerinin Tarihi*» adlı bir eser yazdı. Daha sonra Sofroniy adlı bir papazın, Pazvandoğlu isyanı hakkındaki yazıları görüldü. Rus casusları Balkanlar'a girerek Ortodoks Hıristiyanları ayaklandırmağa çalışıyorlardı. 1828'de rus ordusu Balkanlara girmeğe hazırlanırken Venelin adında bir ukraynalı'nın *Eski ve Yeni Bulgarlar* adlı eseri, rus halkı arasında Bulgarlar lehine bir cereyan uyandırdı. 1828-1829 Türk-Rus harbinde rus ordusuna katılan Bulgarlar, barıştan sonra Eflak ve Boğdan'a yerleştiler. Osmanlı hükûmetinin kabul etmesiyle tekrar yurtlarına döndüler. Bundan sonra Bulgaristan'da rus çarları geniş faaliyet gösterdiler. Milliyetçilik hareketlerinin yanı sıra bulgar okulları açılmağa, bulgarca gazete ve kitaplar yayımlanmağa başladı. İlk bulgar gazetesi *Tsarigradski Vestnik* 1848'de İstanbul'da yayımlandı. Patrikhane ve Rumlara karşı mücadeleye başlayan Bulgarlar, rum rahiplerini bulgar şehirlerinden koğdular (1825). 1870'e kadar süren mücadele, bu tarihte padişahın bir fermanı üzerine bulgar kilisesinin kurulmasıyle sonuçlandı. Rumların ruhanî meclislerinin, 1872'de toplanarak Bulgarların dinden sapmış olduklarını ilân etmesiyle iki kilise birbirinden ayrıldı. 1835'ten itibaren Bulgarlar, Rusların kışkırtmasıyle büyük isyan ve komitecilik hareketlerine başladılar. Rusya'dan yardım gören bu komitecilerin amacı bir Bulgar beyliği kurmak, isyan hareketleri sonunda, büyük devletlerin müdahalesiyle ortaya bir bulgar meselesi çıkarmaktı. 1835'te rus üniformalı Georgi Mamarçev'in idaresindeki Tırnova isyanı; 1841'de Niş'te, 1850'de de Vidin'de Sırbistan komitecilerinin katıldığı bulgar isyanları bastırıldı. Kırım harbine (1854-1856) rus saflarında iki bin kişilik bir gönüllü ordusuyle katıldılar. 1856'da Tırnova'da yeni bir isyan hareketi görüldü.

Bütün bu isyanlara ve komiteci faaliyetlerine karşılık, Osmanlı hükûmeti Çorbacı nizamnamesi gibi bazı kanunî tedbirler alarak Bulgaristan'da asayişi korumağa çalıştı. Buna rağmen çeteler ülkeyi karıştırmak için ellerinden geleni yaptılar. Lyuben Karavelov başkanlığında, Bükreş'te kurulan Bulgar Merkezî İhtilâl komitesi 1869'da, büyük bir isyan hazırlamağa karar verdi. Bu sıralarda kurulan Tuna vilâyetinin başına, geniş yetkilerle getirilen Midhat Paşa, Bulgaristan'a büyük hizmetler yaptığı gibi, komitecilerle de uğraştı. Şair Hristo Botev ve Stefan Stambulov'un yeniden kurdukları İhtilâl Merkez komitesinin 20 nisan 1875'te Koprivştitsa ve Panagyurişte'de başlattıkları büyük isyan hareketi şiddetle bastırıldı. 1876 Aralık ayında İstanbul'da toplanan büyük devletler, iki muhtar bölge teşkilini teklif etti; bunu kabul etmeyen Osmanlı devletine karşı Rusya harp ilân etti (24 nisan 1877). Bulgarlar, rus ordusuna katıldıkları gibi, Türklere karşı tedhiş hareketlerine giriştiler. Ruslar İstanbul önlerine kadar ilerlediler. Harbin sonunda Ruslar ile imzalanan Ayastafanos (Yeşilköy) antlaşmasına göre (3 mart 1878) Osmanlı devleti, Üsküp, Ohri, Manastır, Görice, Kavala ve Serez'i içine alan muhtar bir bulgar prensinin idaresinde, büyük bir Bulgaristan kurulmasını kabul etti. Diğer büyük devletlerin itirazı ile toplanan Berlin kongresi (13 temmuz 1878) ile Dobruca Romanya'ya, Niş bölgesi Sırbistan'a veriliyor, Trakya ve Makedonya çıkarıldıktan sonra, Balkanlar ile Tuna arasında küçük bir Bulgar prensliğinin kurulması kabul ediliyordu.

Bu prenslik, yerli halkın seçip Babıâli'nin tasdikinden geçecek olan bir hıristiyan prens tarafından idare edilecek, merkezi de Sofya olacaktı. Balkanlar'ın güneyindeki başka bir kısımda «Rumeli-i Şarkî vilâyeti» adında muhtar bir vilâyet kurulacak, Babıâli'nin seçeceği bir hıristiyan vali tarafından idare edilecek ve merkezi Filibe olacaktı. Tırnova'da, çarın gönderdiği prens Dondukov-Korsakov tarafından toplanan kurucular meclisi demokratik bir anayasa kabul etti. 29 Nisan 1879'da toplanan ilk bulgar parlamentosu, rus çarının 22 yaşındaki tecrübesiz yeğeni Aleksandır Battenberg'i bulgar prensi seçti. Prens kısa zamanda meclisi dağıtarak (aralık 1879) Bulgaristan'ı, Rusya'dan beraberinde getirdiği generallerle idare etmeğe başladı. Bunun üzerine memlekette birisi rus taraftarı, diğeri demokratik batı taraftarı iki akım ortaya çıktı.

Avusturya, İngiltere ve Osmanlı hükûmetleri, prensliği Rusya'nın tahakkümüne bırakmak istemediler, böylece Bulgaristan'da büyük devletlerin nüfuz mücadelesi başladı. Bulgar prensi yeni rus çarı ile bozuştu ve anayasayı yürürlüğe koyarak, hükûmeti seçimle Karavelov'a devretti. 18 Eylül 1885'te komiteciler bir hükûmet darbesi yaptılar, valiyi tutuklayarak, Şarkî Rumeli vilâyetini Bulgaristan ile birleştirdiler ve Aleksandır'ı prens seçtiklerini ilân ettiler. Bulgaristan'ın kuvvetleneceğini düşünerek Rusya'nın karşı çıktığı bu durumu avrupa devletleri ve umumî siyaset icabı Osmanlı imparatorluğu kabul etti. Bulgaristan Sırplara karşı kazandığı zafer sonunda 3 mart 1886'da yaptığı antlaşmayle dışarıda ve içeride durumunu kuvvetlendirdi.

Uzun zaman direndikten sonra, prens Aleksandır, Rusların baskısı ile tahtını kesin olarak bıraktı (7 eylül 1886). 25 Haziran 1887'de Ferdinand von Coburg-Koháry, bulgar prensi seçildi. Hükûmetin başına da Stefan Stambulov geçerek, Bulgaristan'ın iç ve dış ilişkilerini düzene soktu. Ferdinand'ın İtalyan prensesi Mariya-Luiza ile evlenmesinden (1893) Boris dünyaya geldi (1894). Stambulov'un istifası ve öldürülmesinden (1894) sonra, Türkiye aleyhinde Sırbistan ile bir anlaşma imzalandı (1904), fakat Avusturya'nın işe karışması bu faaliyeti engelledi. 1899'da Stoylov kabinesinin istifasından sonra köylü ayaklanmaları oldu ve 1901'de de şiddetli bir malî buhran başgösterdi. Rusya ve Avusturya'nın nüfuz ve rekabet mücadelelerinden sonra, kanlı tecavüzler pahasına Bulgarlar amaçlarına ulaşarak Makedonya meselesini milletlerarası bir mesele haline getirdiler. 1908 Meşrutiyetinden sonra, Osmanlı hükûmeti 100 milyon mark karşılığında Rumeli-i Şarkî eyaletini Bulgaristan'a bıraktı (nisan 1909). Bulgaristan 3 ekim 1908'de tam bağımsızlığını ilân etti ve prens Ferdinand çar unvanını aldı. Tırnova başkent oldu. Rusya'nın kışkırtmasıyle Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ bir Balkan ittifakı kurdular ve Türkiye'ye harp ilân ettiler (ekim 1912). Kırkkilise ve Lüleburgaz savaşlarını kazanan Bulgarlar, 3 aralıkta Çatalca mütarekesini imzaladılar. Rusya ve Avusturya'nın Balkan devletlerini kışkırtmaları sonucu savaş yeniden başladı ve Bulgarlar Edirne'yi aldılar (26 mart 1913).

Foto. Viollet, Archives phot., A.I. (LAROUSSE)

Londra'da Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan anlaşmayle Enez-Midya hattı sınır kabul edildi. Makedonya'nın bölüşülmesi meselesinde anlaşamayan balkanlı müttefiklerin birbirleriyle savaşmalarından (haziran 1913) yararlanan Osmanlılar Edirne'yi geri aldılar (20 temmuz 1913). Bunun üzerine barış istemek zorunda kalan Bulgarlar 10 ağustos 1913'te Bükreş'te Balkanlılar ile yaptıkları anlaşmayle Makedonya'yı bırakıp Dobruca'yı Rumenlere verdiler. Bulgarlar 29 eylül 1913 İstanbul antlaşmasıyle de Edirne'yi ve Dedeağaç demiryolunu Osmanlılara bıraktılar.

Birinci Dünya savaşı sırasında uzun süre çekimser kalan çar Ferdinand, ittifak devletlerine katıldı ve Sırbistan'a hücum etti (ekim 1915). Ama Vardar vâdisi girişinde Selânik ordusunu uzun süre uğraştıran Bulgar ordusunun direnmesi en sonunda kırıldı (15 eylül 1918) ve 28 eylülde savaşın ilk mütarekesini kabul etmek zorunda kaldı. Askerî çözülme ve balkan hoşnutsuzluğu karşısında Ferdinand, oğlu Boris III lehine tahttan çekildi (3 ekim). 27 Kasım 1919 Neuilly antlaşması Bulgaristan'ın ele geçirdiği toprakların büyük kısmını geri aldı (Ege denizine açıldığı bölüm dahil), ordusunu 33 000 kişiye indirdi ve hava kuvvetlerini ortadan kaldırdı. Boris III, Bulgaristan'ı bir köylü demokrasisi kurmak ve bir güney islav birliği meydana getirmek için, Yugoslavya'ya yaklaştırmak istiyordu; iktidarının başlangıcında Stamboliyski bir köylü diktatörlüğü meydana getirdi (1919 seçimlerinden sonra) ve çok sıkı baskıya rağmen komünistler ve Makedonyalılar Milletlerarası Devrimci Makedonya teşkilâtını kurdular. 1923'te Alexandr Tsankov yönetiminde bir koalisyon tarafından devrilen Stamboliyski idam edildi. Karışıklık yeniden başladı; toprak reformu taraflısı ayaklanmalar, komünist kışkırtmaları (bulgar komünist partisinin kuruluşu 25-27 mayıs 1919); suikastler (en şiddetlisi bir kilisede 150 kişinin ölmesine yol açtı) ülkeyi karıştırdı ve tepkilere yol açtı. 1927'ye doğru daha da ciddîleşen bu yarı-devrimci durum, kral kişiliğini kabul ettirmeğe başladıkça duruldu. 1934'te Boris, Anayasayı yürürlükten yeniden kaldıracak, M.D.M.T.'yi kapatacak, S.S.C.B. ile ilişkileri yeniden kuracak ve yeniden Yugoslavya'ya yaklaşacak (1937 antlaşması) kadar otorite kazandı. Dört yıl sonra parlamento yeniden toplanınca kıralın kisisel gücü aynı kaldı; ama git gide faşist Almanya ve İtalya'nın etkisine girdi. 1940'ta S.S.C.B., Romanya'dan Besarabya'yı alınca Bulgaristan da güney Dobruca'nın kendisine bırakılmasını sağladı (7 eylül). Hitler S.S.C.B.'ye hücum etmeden önce, Bulgaristan'ın tarafsızlığını sağlamak için Viyana antlaşmasını yaptı (1 mart 1941); Bulgaristan'ı Wehrmacht'a işgal ettirdi (18 Mayıs 1941); ama bulgar kuvvetlerinin yunan ve sırp makedonyalarına girmelerine ve bu bölgeleri ilhak etmelerine izin verdi.

Bununla birlikte Boris'in Hitler ile çatışmalı geçen bir görüşmeden dönerken naziler tarafından öldürülmesi (28 ağustos 1943), bulgar-alman ittifakının çürüklüğünü gösterir. Ama Almanya 1941-1942'den itibaren Bulgaristan'ı Anglosaksonları karşı savaşa sürükledi ve komintern'e karşı pakta katılmasını sağladıysa da (aralık 1941), S.S.C.B. ile ilişkilerini kestiremedi; Sofya savaş sırasında hem alman hem de sovyet askerî ataşelerinin bulunduğu tek başkent oldu. 1944'te sovyet orduları bulgar sınırına ulaşınca S.S.C.B. Bulgaristan'a savaş ilân etti (5 eylül); çatışma ancak 24 saat sürdü. S.S.C.B. Bulgaristan'ı işgal etti ve III. Reich'e karşı savaşa katılmasını sağladı; o tarihte 450 000 bulgar, Yugoslavya ve Macaristan'daki savaşlarda mareşal Tolbuhin komutasındaki sovyet kuvvetlerinin yanında çarpıştı. 9 Eylül 1944'te patlak veren ayaklanmadan sonra Vatan cephesi desteğiyle kurulan bir hükûmet, ittifakın yıkılmasını kolaylaştırdı. Hükûmet Zveno adlı bağımsız partinin başkanı Kimon Georgiev yönetiminde, nazi Almanya'ya bütün düşman kütleleri (çiftçiler, sosyalistler, komünistler, radikaller) içine alıyordu. Bu hükûmet iki alanda faaliyet gösterdi: ittifak devletleriyle barış yapmak (Moskova mütarekesi, 28 ekim 1944) ve nazi taraftarlarını ülkeden çıkarmak için Almanya'ya karşı savaşmak

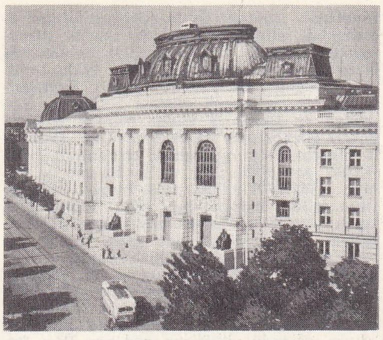

Sofya: Devlet üniversitesi

(2680 kişi ölüme mahkûm edildi; aralarında ülkeyi 1943'ten beri genç çar Simeon II adına yöneten üç naip [Prens Kiril, general Mihov, eski başbakan Filov] de vardı). Sıra yeni rejimin gelecekteki eğilimini belirlemeğe gelince, ilk amaçlarını gerçekleştiren Vatan cephesi dağıldı; dağılmanın sebebi çiftçiler birliği başkanı, eski Meclis başkan vekili Nikola Petkov'un seçimler sırasında komünist partisiyle ortak liste hazırlamayı reddetmesiydi. A.B.D. ve Büyük Britanya'nın işe karışmasına rağmen komünist partisinin emirlerine uyan Vatan cephesi, tutumunu değiştirmedi; 18 kasım 1945 seçimlerinde kesin başarı kazandı. Bununla birlikte 27 ekim 1946'da muhalefet partilerinin (çiftçiler ve sosyalistler) seçime katılmalarını kabul etmek zorunda kaldı; muhalifler oyların üçte birini aldılar ve 100 milletvekilliği (69'u çiftçi) kazandılar. Ne var ki, muhaliflerin bu nispî başarısı muhalefet önderlerinin bulgar hükûmetinin kara listesine girmesine yol açtı; nazilere karşı savaştaki kahramanlıklarına ve batı devletleri temsilcilerinin bütün kurtarma çabalarına rağmen Nikola Petkov idam edildi. Bu tarihten itibaren iktidarı tek başına elinde tutan Komünist partisi muhalifleri ortadan kaldırdı, cumhuriyeti ilân etti (8 eylül 1946 referandumu) ve meclis başkanlığına Georgi Dimitrov'u getirdi. Dimitrov eski komintern genel sekreteriydi: uyruğuna geçtiği S.S.C.B.'den geliyordu. Bu tarihten itibaren ülkenin bir halk demokrasisi haline getirilmesi için çalışmalar hızlandırıldı ve gerekli tedbirler alındı: özel toprakların yüzeyini en çok 20 ha'da sınırlayan (Dobruca'da 30 ha) toprak reformu, ortaklaştırmanın artırılması (köylü ailelerinin yüzde 50'den çoğu, toprakların yüzde 50'ye yakını), devletleştirme (millî iktisatla özel sektör payını iki yıl içinde yüzde 5'e düsürmeyi öngören 1946 kanunu) ve planlama (1949-1953 ve 1953-1958 arası iki beş yıllık planın gerçekleştirilmesi) gibi ilk beş yıllık planın amacı temel sanayi üretiminin arttırılmasıydı; ikinci beş yıllık planın amacı ise köy iktisadının geliştirilmesiydi (üretimin makineleştirilmesi, köylere elektrik verilmesi, toprakların verimli kılınması). Köy iktisadına önem verilmesi tamamıyle tarıma dayanan bir ülkede çabuk sanayileşmenin tehlikeli sonuçlar doğuracağına inanılmasıydı. Ayrıca haziranda oylanan Anayasa, 4 aralık 1947'de yürürlüğe girdi. Bu Anayasa rus ve yugoslav anayasaları örnek tutularak hazırlanmıştı. Böylelikle Bulgaristan, birkaç ayrıntı dışında (mülkiyet hakkının tanınması) tam mânâsıyle bir halk cumhuriyeti halini aldı.

Madara'lı süvari

Bulgaristan'ı S.S.C.B.'ye bağlayan ilişkiler sıklaşmağa başladı. Bulgaristan'a eski ele geçirdiği topraklardan yalnız güney Dobrucayı bırakan ve ordusunu 55 000 kişiye indiren Paris antlaşmasına (10 şubat 1947) rağmen Bulgar ordusu sovyet yönetimi altında hızla yeniden kuruldu ve 1953'te 500 000 kişiye yaklaştı. Dinî alanda, 1393'te ortadan kalkan bulgar patrikliği yeniden kuruldu; ama aslında Moskova patrikliğine bağlandı (1953). Diplomatik alanda Bulgaristan'ın büyük bir bağımsızlığı yoktur, Dimitrov, Tito ile anlaşarak halk cumhuriyetlerini federasyon haline sokmağa çalıştıysa da bu işten caymak zorunda kaldı. Ama Dimitrov ölünce (1949) yerine geçen Kolarov (1949-1950) ve Çervenkov (1950-1956) zamanında bulgar-yugoslav ilişkileri git gide gerginleşti. Gerginlik özellikle bulgar meclis başkan vekili Kostov, Belgrad ile anlaşmayle suçlanıp ölüme mahkûm edilince (1963'te yanlışlığa kurban gittiği resmen açıklandı) iyice arttı.

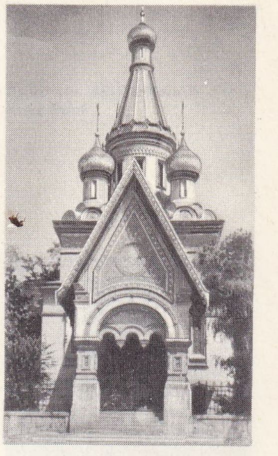

Sofya rus kilisesi

O tarihten beri S.S.C.B.'yi örnek alan bulgar hükûmeti, stalinci yöntemleri bıraktı. Kişiye tapınma siyasetine önayak olduğu gerekçesiyle Meclis başkanlığına Çervenkov'un yerine Anton Yukov'un, onun yerine de Jivkov'un getirilmesi (1962) bu tutumla açıklanabilir. Bu arada parti de ülkenin idarî yapısını merkeziyetçilikten kurtarmağa karar verdi; bu kararın nedeni bürokratlaşma tehlikesinden kaçınmak ve bazı iktisadî bakanlıkları ortadan kaldırmaktı. Kaldırılan bakanlıkların yerini başkanları bakan seviyesinde olan komiteler aldı. Bu değişikliğin nedeni iktidarın örgütünü sağlamlaştırmaktı (mart 1959). 1962 Martında Bulgar Millî meclisi, meclis başkanlığına Jukov'u ve bu başkan vekilliğine Tsankov'u dört yıl için yeniden seçti. Kasımda Komünist partisi genel sekreteri Todor Jivkov'un yönettiği şiddetli muhalefet bir temizlik hareketiyle sonuçlandı: Jukov ile Tsankov bölücü faaliyetlerde bulundukları gerekçesiyle partiden ve hükûmetten atıldılar. Jivkov meclis başkanı seçildi, parti yöneticiliğini de sürdürdü. 1964'te Millet meclisi praesidium'u başkanlığına Ganev'in yerine Traykov'un getirilmesiyle temizlik tamamlandı. Ama Bulgaristan sovyetlerle ittifakına bağlı kalmakla birlikte komşularıyle de ilişkilerini geliştirmek istediği için, Arnavutluk ve Yugoslavya'ya karşı şiddetli eleştirilere girişmedi.

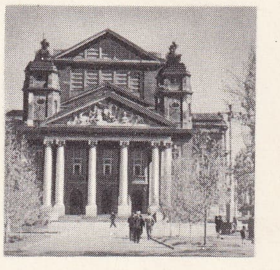

Sofya millî tiyatro

27 şubat 1966 seçimleri Vatan cephesinin zaferiyle sonuçlandı; bu fırsattan yararlanılarak milletvekili sayısı 321'den 416'ya çıkarıldı. Ayrıca hükûmet mekanizması yeniden düzenlendi: 7 devlet komisyonu (iş ve ücret, sigorta, makine yapımı, akaryakıt ve enerji, hafif sanayi, besin sanayii, orman ve orman sanayii) bakanlık haline getirildi; böylece kabine üyelerinin sayısı 34'e yükseldi. Todor Jivkov, 11 mart 1966'da yeniden seçildi; sosyalist ülkeler içinde hem meclis başkanı hem de Komünist partisi genel sekreterliği görevlerini yüklenen tek liderdir.

İktisadî kalkınmayı hızlandırmak için parti merkez komitesinin politbüro'su yeni bir planlama sistemi ileri sürdü: bu sistem iktisadın aşırı merkezîleştirilmesini sınırlama eğilimindedir. Plan 1966-1970 arasında millî gelirde sanayi payının yükselmesini öngörmektedir.

Bulgaristan dış ilişkilerini de çoğaltmaktadır. Birçok bulgar yöneticisinin 1966 ekiminde Paris'e gitmelerinden sonra Sofya'da Bulgaristan ve Fransa arasında üçlü (kültürel, ilmî ve teknik) bir antlaşma imzalandı. Bir ay sonra Sofya'daki amerikan temsilciliğinin ve Washington'daki bulgar temsilciliğinin elçilik haline getirilmeleri bulgar dış siyasetinin batıya açılmaya verdiği önemi gösterir.

Türk-Bulgar ilişkileri 1961 yılında bir hayli gerginleşti. Türk hükûmeti 1961 eylülünde Bulgaristan'da yaşayan 900 000'e yakın

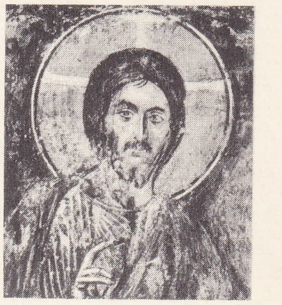

Boiana'da Christ Evergete

Foto. Bulgar Tanıtma bürosu, X (LAROUSSE)

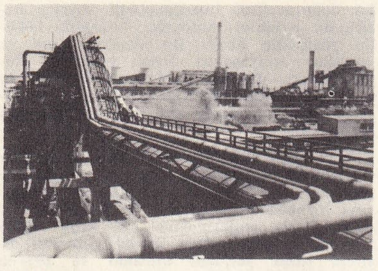

Kremikovci'de metalürji kombinası

Todor Jivkov (sağda) ve Traykov, 1960'ta

türk'ün milletlerarası antlaşmalarla garanti altına alınmış olan azınlık haklarına uyulmadığı gerekçesiyle, Bulgaristan'a bir nota verdi. 1964 Sonlarında türk dışişleri bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyaretinden sonra türk-bulgar ilişkilerinde belirli bir iyileşme görüldü. 18 Aralık 1964'te bulgar dışişleri bakanı İvan Başev, Birleşmiş milletlerde «Türk hükûmeti, ülkelerimiz arasında askıda kalan meselelerin çözümü için gittikçe artan bir ilgi göstermektedir» dedi. 1965 Yılı ocak ayında Ankara'da Türkiye ile Bulgaristan arasında bir ticaret anlaşması imzalandı. 1966 Yılı ağustosunda da bulgar dışişleri bakanı Başev, Türkiye'yi resmen ziyaret etti. Bu ziyaretin sonunda, yakın akrabaları 1951 yılından önce Türkiye'ye göç etmiş olan türk asıllı bulgar vatandaşlarının Türkiye'ye ihtiyarî göçleri konusunun «makul bir şekilde» en kısa zamanda çözümlenmesi kararlaştırıldı. İki ülke arasındaki bu dikenli mesele, 19 ağustos 1969'da resmen yürürlüğe giren 14 maddelik «yakın akraba göçü» anlaşmasıyle kesin bir çözüm şekline bağlandı ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye büyük göç başladı.

Anayasa

Bulgaristan eskiden verasete bağlı bir monarşiydi: 15 eylül 1946'dan bu yana bir halk cumhuriyetidir. 4 Aralık 1947 Anayasası tek bir Millet meclisi (Narodna Sobranie) kurdu; bu meclisin 465 üyesi vardır, dört yıl süreyle seçilirler. Seçmenler isterlerse bu dört yıllık süre dolmadan milletvekillerinin görevine son verebilirler. Meclis yasama gücünü elinde tutar ve iktisadı, maliyeyi ve dışişlerini denetler. Kendisine karşı sorumlu olan praesidium'u seçer. Praesidium bir başkan, iki başkan vekili, bir sekreter ve on beş üyeden meydana gelir; yürütme gücünü hükûmetle paylaşır.

EDEBİYAT

IX yy.da Selânik'ten gelen Kiril ve Methodios kardeşler, islavlara ilk alfabeyi ve ilk dinî metinleri sağladılar. Methodios'un ölümünden (885) sonra, bulgar prensi Boris, bu din adamlarının frank rahipleri tarafından Moldavya'da eziyet edilen ve kovulan çömezlerini ülkesine kabul etti; böylece eserlerini korudu. Oğlu Simeon zamanında (893-927) zengin bir dinî edebiyat gelişti. Ohri'li Kliment, Preslav'lı Konstantin, ekzarh İvan, rahip Hrabr ve çar Simeon'un kendisi bu edebiyatın en ünlü temsilcileridir. Çar Simeon çok aydın bir kişiydi ve yunanlılara karşı güttüğü siyaseti millî bir edebiyat geliştirerek sağlamlaştırmak istiyordu. X. yy.ın ikinci yarısından itibaren kilise bogomil taraftarlarının sapkınlığıyle savaşmak zorunda kaldı. Bu mezhep taraftarları yüzyıllar boyunca eziyetlere karşı direndiler ve birçok düzmece yazılarla, tanrının iki cevherli olduğu üstüne efsaneler bıraktılar. Bulgaristan'da edebiyat bizans egemenliği altında (1018-1186) varlık gösteremedi; ikinci Bulgar krallığı zamanında (1186-1396) ve özellikle XIV. yy.da yeniden canlandı. Bu yüzyılda patrik Tırnova'lı Evtimy ile birçok çömezi Sırbistan, Romanya ve Rusya'ya kadar uzanan bölgede bulgar edebiyatına ün kazandırdılar. Osmanlı imparatorluğu egemenliği zamanında (1396-1878), genellikle dinî ve tarihî eserler yazıldı. 1762-1878 yılları arası bulgar edebiyatının millî rönesans çağı oldu. Papaz Paisiy'in *İstoriya Slavenobolgarskayo* (Islav-Bulgar Tarihi) [1762] adlı eseri 1844'te yayımlanarak millî uyanışı hızlandırdı.

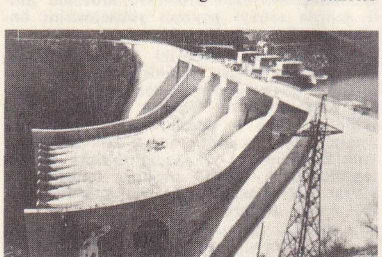

İvaylovgrad'da baraj

Modern edebiyatın yayımlanan ilk eserinin (Bükreş 1806) yazarı piskopos Vraca'lı Sofroniy, düşünceleri Gabrovd okulunun (1835'te Vasil Aprilov tarafından kuruldu) eğitim sistemini etkileyen pedagog Petr Beron, ilk bulgar grameri (1835) yazarı rahip Rilu'lı Neofit, Paisiy'in açtığı yoldan yürüdüler. Rila'lı Neofit sert bir yergi yazarıydı, bulgar halkının en aydın kişileri tarafından millî bir kilise kurulması için açılan savaş kızıştığı sırada, Aynaroz dağı hapishanesinde öldü (1848). Bu tarihe doğru K. Fotinov ve İvan Gogorov sürekli yayın yapan bir basımevi kurdular ve Petko Slaveykov'un (1827-1895) şiirleri yayımlanmağa başlandı. Slaveykov ilk büyük bulgar şairidir; edebiyata türlerin çoğunu sokmuştur. Osmanlı egemenliğinin ilk yıllarında siyasî özgürlük havarisi Georgi Rakovski'nin güçlü kişiliği, herkesi etkiledi; Dobri Voynikov (1833-1875) ve Vasil Drumev'in (1841-1901) vatansever dramları, Lüben Karavelov'un (1837-1879) hikâyeleri ve Hristo Botev'in (1848-1876) şiirleri ortaya çıktı. Botev, ülkesinin kurtulmasından iki yıl önce Osmanlılara karşı savaşırken öldü. 1878'den itibaren edebiyat daha serbestçe yayıldı ve kısa sürede gelişti. İvan Vazov (1850-1921) bu dönemin başlıca yazarıdır; şair, romancı, hikâyeci ve dramaturg'du; «Boyunduruk Altında» gibi bazı eserleri dış ülkelerde bile büyük ün kazandı. Gelişme döneminin başlıca yazarları şunlardır: şiirde Penço Slaveykov (1866-1912), Peyü Yavorov (1877-1914), Kiril Hristov (1875-1944), Dimço Debelyanov (1887-1916), Todor Trayanov (1887-1945), Hristo Smirnenski (1898-1923), Nikola Vapkarov (1909-1942), Elisaveta Bagryana (doğ. 1894); Nesirde Aleko Konstantinov (1863-1897), Petko Todorov (1879-1916), Yordan Yovkov (1880-1937), Elin Pelin (1878-1949), Angel Karaliyçev (doğ. 1902). 1944'teki rejim değişikliğine kadar avrupa edebiyatlarının etkisi büyüktü; bu etkinin yerini 1944'ten bu yana rus etkisi aldı.

Bulgaristan halk edebiyatı önemlidir; özellikle türkülerde kendini gösterir. İlk önemli türkü derlemesi 1861'de Moladenov kardeşler tarafından yayımlandı. Bulgaristan'da ünlü birçok bilgin yetişti. Edebiyat tarihçisi Boyan Penev, filolog Lübomir Miletiç, Yordan İvanov, Aleksandır Teodorov Balan, Stefan Mladenov ve ünlü sözlük yazarı Nayden Gerov (Plevne'de 1895-1904 arası yayımlanan bulgarca bir sözlük hazırladı) bu bilginlerin başlıcalarıdır.

1944'teki rejim değişikliği sosyalist gerçekçilik ilkelerine değer kazandırdı. Hükûmetler, yazarları desteklerken bir yandan da göz altında tuttu. Yazarlar eserlerinde halkın yeni görüş ve duyuşlarını canlandırdılar. Şair Kamen Jidarov (doğ. 1902), Veselin Hançev (doğ. 1920), Valeri Petkov (doğ. 1920), Blaga Dimitrova (doğ. 1922), Nevyana Stefanova (doğ. 1923), Bojidar Bojilov (doğ. 1923), Radoy Ralin (doğ. 1923), Damyan Damyanov (doğ. 1935), romancı Svetoslav Minkov (doğ. 1902), Orlin Vasilev (doğ. 1904), İlya Volen (doğ. 1905), Boyan Bolgar (doğ. 1907), Stoyan Daskalov (doğ. 1909), Kamen Kalçev (doğ. 1914), Andrey Gulyaşki (doğ. 1914), Atanas Nakovski (doğ. 1925) bulgar edebiyatında bu yeni anlayışın başlıca temsilcileridir.

Sarı Dünya (*Tütün*) [1951] yazarı Dimitr Dimov (1909-1966), geniş bir ölçüde Makedonya'da yaşayışı canlandıran Dimitr Talev (doğ. 1898), Birinci Dünya savaşından sonra aydınların hayatını yansıtan Emiliyan Stanev (doğ. 1907) ve *İvan Şişman* adlı romanıyle tarihî roman geleneğine dönen Kamen Jidarov bu dönemin en başarılı eserlerini verdiler.

GÜZEL SANATLAR

Bizans sınırlarında yaşayan bulgarlar, ülkelerine, önce steplerin sanatını soktular; hıristiyanlığı kabul ettikten sonra bütünüyle süslemeye dayanan bu sanatı bir daha ayrılmamak üzere yerleştikleri ülkenin sanatıyle kaynaştırdılar. Kayaya oyulu Madara Atlısı, Nagy-Scent-Mikloş Hazinesi (Viyana müzesi) ve eski başkentleri Pliska Aboba yıkıntıları arasında bulunan iki saray kalıntısı bulgarların en eski anıtlarıdır. Pliska Aboba kilisesinde (yalnız IX. yy.da yapılan etekduvarları kalmıştır) ve Preslav sarayı ile kilisesinde (çember planı, mozayikleri ve kakmalı mermerleriyle ilgi çeker) bizans etkisi görülmeğe başladı. Aziz Pantaleimon manastırının harabeleri arasında önemli emaye levhalar bulundu.

İkinci Bulgar krallığı sırasında yapılan anıtların boyutları daha küçüktür. Bu dönemin yapıları özellikle Tırnova'da ve bu şehir çevresindedir. Başlıca özellikleri sadelikleridir; bu sadeliğin nedeni Bogomil'in başlattığı dinî harekettir. Taş dayanaklarda yer yer tuğla da kullanılır; emaye levhalara pek sık rastlanmaz; freskçiler bizans sanat geleneğine gerçekçilik ve sadelik katarlar (özellikle Sofya yakınındaki küçük Boyana kilisesinde; kilisenin absidindeki «İyilikçi İsa» bizans sanatının Balkanlardaki en güzel eserlerinden sayılır.)

Bu sadelik eğilimi osmanlı egemenliği devrinde de sürdü. Kremikovtsi manastırının (1493), Poganovo manastırının (Yugoslavya, 1500), Tırnova'daki Aziz Petr ve Aziz Pave (XVI. yy.) kilisesinin duvar resimlerinde bu eğilimin örneklerine rastlanır. Ne var ki bu sadelik anlayışı XVII. yy.da yerini bizans etkisine bıraktı, sonra XVIII. yy. sonunda ressam Hristo Dimitrov ve okulu sayesinde yeniden ortaya çıktı (Plevne, Pazarcık kiliseleri, Backovo ve Rila manastırları).

Minyatür sanatı da bazen bizans geleneğinin (giyeceklerde), bazen gerçekçiliğin (yüzlerin temsil edilişi) etkisinde kalır. Çar İvan Aleksandır'ın incili (1356, British Museum), Georges Manase'nin kronikleri (1360, Vatikan müzesi) minyatür sanatının en başarılı örnekleridir. Manase'nin kroniklerinde halk yaşayışından sahneler resimlenmiştir.

Taş heykellere rastlanmaz; ama tahta oymacılığında çok üstün eserler vardır: Rila manastırındaki (XIV. yy.) taht ve manastırın kapısı; Lutakovo kilisesinin (XVIII. yy.) frizleri (Sofya müzesi).

1830'dan itibaren siyasetin canlanmasının yanısıra, sanat hayatında da bir uyanış görülür (Pazarcıkta Meryem Ana kilisesinin yapılması; Rila'da Aziz İvan manastırının yeniden yapılması). Çek asıllı ressam Jan Mrkvicka, yerel giyecek, kişi ve âdetlerden esinlendi; bu yüzden millî sanatçı olarak kabul edildi. Hristo Dimitrov'un oğlu, Zograf Zahari ve torunu Stanislas Dospevski de batılı anlayışta eserler veren ilgi çekici portre ressamlarıdır.

Nikola Petrov izlenimciliği benimsedi. Vladimir Dimitrov, Maistora, Georgi Popov ve Gendov da önemli renkçilerdir. Lazarov heykeltıraşların yurt dışında en çok ün yapanıdır. Gerçeküstücü Papazov ve ekspresyonist Pasin Paris okulundandırlar.

Müzik

● *Dinî müzik.* İlk islav havarileri (aziz Kiril ve aziz Methodios bizans ve islav dini şarkılarını çevirmeğe başladılar. Moravya'dan sürülen çömezleri, hıristiyan olan Bulgaristan'a sığındılar. Boris I ve oğlu Simeon I tarafından saygıyle karşılandı ve Bulgaristan'da parlak bir islav kültürü yarattılar. Aralarında en çok ün kazanan aziz Kliment, okullar açtı, nota ve müzik yazısı dersi verdi; ilâhiler besteledi ve kilise koroları kurdu. Yüz yıl sonra ruslar hıristiyan olunca (988-989) âyinleri için gerekli elyazmalarını o devirde tek islav kültür merkezi olan Bulgaristan'da buldular. Bu elyazmalarının eski bulgarca kopyaları hâlâ rus kütüphanelerinde saklanmaktadır. En eskisi XI. yy.a ait olan bu kopyalara bizans neuma'ları eklenmiştir.
Bulgarlar 1018'de bizans hâkimiyetine gir-

Foto. Camera-Press, Keystone (LAROUSSE)

diler ve bu tarihten itibaren bizans müzik sisteminin bütün evrimlerini izlediler.

● *Modern müzik.* Modern müzik okulu ancak geçen yüzyılın sonunda, ülke Türk hâkimiyetinden ayrıldıktan sonra (1878) gelişmeğe başladı.

Bu tarihe kadar ülkede yalnız halk müziği vardı. Pekçok bulgar müzikçisi ülkenin folklor müziğini derledi ve inceledi. 40 000'den fazla halk şarkı ve dansının notaları yazıldı. Düzensiz ölçüler (5/8, 7/8, 8/8, 9/8, 11/8 v.b.) ve özgün bir tonalite, halk ses ve çalgı müziğinin nitelikleridir.

İlk bulgar bestecileri geçen yüzyılın sonunda ortaya çıktılar: Emmanuel Manolov (1860-1902), Angel Bukureçtliev (1870-1950), Panayot Pipkov (1871-1942), Dobri Hristov (1875-1941) ve Georgi Atanasov (1881-1931). Bu besteciler ülkenin ilk müzik kurumlarının kurulmasıyle yetiştiler. Bir sonraki besteci kuşağının eserleri beste yapma sanatı bakımından daha ustacadır. Bu kuşaktan şunlar sayılabilir: Panço Vladigerov (1889), Petko Staynov (1896), Lübomir Pipko (1914), Veselin Stoyanov (1901), millî şarkı ve dans topluluğunu kuran ve yöneten Filip Kutev (1903) ve nihayet Marin Goleminov (1908).

Kamen Jidarov

Dimitr Dimov

Dimitr Talev

Emiliyan Stanev

Bulgaristan (edebiyat)

Bulgaristan (sinema)

Sarlancev'in «Zincir»i

Valo Radev'in «Şeftali Hırsızı»

Rangel Valçanov'un «Küçük Adada»sı

Gricha Ostrovski ve Todor Stoianov'un «Sapma»sı

SİNEMA

Bulgar sineması, devlet eğitim kuruluşu olarak 1948 yılından beri mevcuttur. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Kültür ve Sanat komitesinin bir bölümüdür (resmî adı Sinema Genel müdürlüğü); filim yapımının sanat, metot, para bakımından yönetimini üzerine alır, çeşitli dalların (bir canlı resim filimleri sektörü ile uzun metraj stüdyosu, belge ve haber filimleri stüdyoları, halkı eğitmek için ilmî filimler hazırlayan stüdyolar, laboratuvarlar, v.b.) çalışmalarına yön verir ve kontrol eder. Gerçek sinemacılık geleneğinden yoksun Bulgaristan, 1949'dan 1955'e kadar yılda ancak bir veya iki uzun metrajlı filim çevirmiştir; bunlar arasında, Boris Borozanov'un *Kartal Kalin* (1949), Zahari Zandev'in *Uyarma* (1951) ve *Eylül Kahramanları* (1953), Bonislav Saraliev'in *İnsanın Şarkısı* (1954), Sovyet yönetmeni Serghey Vassiliev'in *Şipka Kahramanları* (1955) sayılabilir. Bununla beraber 1960'tan itibaren bulgar filim yapımı, yılda yaklaşık olarak on dört filme yükseldi. 1959'da Konrad Wolf'un Doğu Almanya ile birlikte hazırladığı *Yıldızlar* filmi milletlerarası bir başarı sağladı. Bundan sonra birçok bulgar filmi çeşitli milletlerarası festivallerde dikkati çekti. En iyi yönetmenler arasında şunlar sayılabilir. Binka Jeliaskova (*Gençtik*, 1962), Lübomir Sarlancev (*Zincir*, 1964; *Badem Kokusu*, 1967), Dimitr Petrov (*Yüzbaşı*, 1962), Nikola Korabov, Yanko Yankov, Valo Radev (*Şeftali Hırsızı*, 1964; *Uzun Gece*, 1966) ve özellikle Rangel Valçanov (*Küçük Adada*, 1958; *Güneş ve Gölge*, 1962; *İlk Ders*, 1960) ile Borislav Saraliev (*Zırhsız Şövalye*, 1966). Ayrıca senaryo yazarı Angel Wagenstein'i de unutmamak gerekir. Sinema seyircilerinin sayısı özellikle artmıştır (yılda 126 milyon seyirci, yani adam başına 15 bilet). Bu durum, sinemanın, televizyonun rekabetine rağmen, önemini yitirmediğini gösterir. Sinemaların sayısı yirmi yılda 165'ten (1944), 2 973'e (1967) çıkmıştır. (LM)

BULGAROPHYGON. Esk. coğ. Bizans imparatorluğunun VIII.-XIII. yy.da Trakya bölgesindeki istihkâm ve piskoposluk merkezi. Bulgar çarı Krum burayı zaptetti (812). Bugün *Babaeski.* (M)

BULGAR TÜRKLERİ. Büyük Hun birliği içindeki tarihî türk boylarındandır. Bulgar adının tarih kaynaklarında ilk anılışı, 482 tarihinde imparator Zeno'nun Bulgarları yardıma çağırması dolayısıyledir. Menşeleri hakkında kesin bilgi yoktur. Tuna, Dnieper ve Don ırmakları yöresinde yaşamış olan Kutugur'lardan türedikleri sanılmaktadır. Bu Türk topluluğunun, zamanla Karadeniz'in kuzeyine sürüklenmesi, Tuna Bulgar devletinin kurulmasını kolaylaştırdı. İlk Bulgar topluluğu ise 583 yıllarında Dulo ailesine mensup Kubrat'ın (583-642) başkanlığı altında meydana getirildi. Bu birlik, başlıca üç gruptan teşekkül etmişti: birinci topluluk yeni kurulan Hazar devleti egemenliğine girmiş, ikinci grup İdil (Volga) ırmağı boyunda Büyük Bulgaristan devletini kurmuş, üçüncü grup ise Hazarlardan ayrılarak Tuna mansabında yerleşmişti. Bu sonuncular, Bulgar Türklerinin esas kütlesini meydana getirdiler ve hanları Kubrat'ın ölümü üzerine oğlu Asparuh'un (679-701) idaresi altına girdiler. Devrin daha kudretli bir devleti sayılan Hazarların baskısıyle Dniester ırmağı kıyılarından çekilerek, Tuna nehri mansabında Bulgar hanlığını kurdular. Çeşitli Bulgar Türk sülâleleri tarafından idare edilen bu hanlığın en kudretli dönemi Kurum Hanın oğlu Omurtag'ın çağı (802-815) oldu. Egemenlikleri üç yüz yıl sürdü. Hanlığın başkenti, Şumnu'ya yakın Pliska Aboba şehri idi.

Bulgar hanlığına ait yazıtlardan kırk kadarı ele geçmiştir. Bunların hepsi Yunancadır. On biri Omurtag Hana aittir. Metinler içinde birçok türkçe kelime de görülmektedir. Bunlar yardımıyle en eski Bulgar türkçesinin ana gramer ve şive ayrılıklarını tespit etmek mümkün olmuştur.

Tuna boyu Türk Bulgarlarının ağabeyleri sayılan İdil boyu Bulgarlarının kurduğu Büyük Bulgaristan ise, Birinci Bulgaristan'ın dağılışı üzerine kuruldu. Haklarında en eski ve toplu bilgiye, 933 tarihinde halife Muktedir tarafından İdil Bulgarlarına gönderilen heyet üyelerinden İbni-Fadlan'ın eserinde rastlanır. Birbirinden uzak iki Bulgar Türk topluluğunun, kültür bakımından farklı seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayrılık, özellikle V. yy.dan sonra, birkaç kola ayrılan Bulgarların yerleştikleri iklim, milletlerarası ilişkiler ve coğrafya şartları etkisiyle vücuda gelen millî karakterlerde kendisini gösterdi. Nitekim, Büyük Bulgaristan Türkleri, daha VII. yy.dan başlayarak arap ve komşu türk boylarının etkisinde kalarak X. yy.da İslâmiyeti kabul ettikleri halde Tuna boyu Bulgarları Bizans ve Slav etkileriyle IX. yy.da Hıristiyanlığı benimsediler. Doğu kaynaklarına göre İdil boyu Bulgarları Tuna'dakilere nispetle, oldukça kabiliyetli, ticaret, tarım ve sanata hevesli, savaştan çekinen barışsever bir topluluktu. Arap tarihçi ve coğrafyacıları İdil Bulgarlarını, genellikle, yerleşik ve kuvvetli bir medeniyete ve kişiliğe sahip bir millet olarak tasvir ederler. Hattâ İbni-Fadlan, eserinde: Bulgar, Oğuz ve Hazar devletlerinden söz ederken, teşkilâtça Bulgarların Tukiyu ve İskit devletlerinden üstün olduklarını belirtmeğe lüzum görmüştür. Kaşgarlı Mahmud'a göre ise bu Bulgarlar, bugünkü güney steplerinden başlayarak Bizans sınırlarına kadar uzayan büyük bir alanı kendi idareleri altında tutmuşlardır. Bu kadar büyük ve kuvvetli olan, kültür seviyesi komşularına göre yüksek sayılan Bulgar Türklerinin, kendilerine göre millî bir dil ve kültürleri bulunduğu muhakkaktır. XII. yy.da bulgar şehri kadısı Yakup ibni Nu'man'ın *«Bulgar Tarihi»* adlı bir eser meydana getirdiği bilinmektedir. Ayrıca İdil boyu Bulgarlarına ait birkaç sikke ve mezar taşı kitabesi v.b. ele geçmiştir. Tuna boyu küçük Bulgaristan'a ait yazıtlarla Büyük Bulgaristan'a ait malzeme üzerine yapılacak karşılıklı araştırmalar, Türk kültür tarihi ve dili için önem taşımaktadır. Her iki alandaki Bulgar Türkleri, islav tesirinin görülmesinden önceki eski devirlerde kendi millî karakter ve dillerini koruyarak ona gereken değeri vermiştir. İkisine ait şive ve dil özellikleri birbirini tamamlayacak değerdedir.

Eski bulgar şivesi ve karakteri hakkında sürülmüş değişik görüşler vardır. Arap tarihçi ve gezginleri bu konuda birbirini tutmayan bilgiler vermektedirler. Ekseriyetle bu Tükçeyi Hazar Türkçesinden saymaktadırlar. Kaşgarlı Mahmud ise tersine Bulgarcayı Kıpçak, Yemak, Suvar ve benzeri türk şiveleri içerisinde ele alır. Gerçekte ise Bulgar Türkçesi, eski İdil Bulgarları ile aşağı yukarı aynı alanda yaşayan ve bir dereceye kadar bazı fonetik dil özelliklerini koruyan Çuvaşça grubunda sayılır. Etnik yönden de Çuvaşların, Bulgarların kalıntısı olmamakla birlikte eski Bulgar ili unsur ve tebasından olduğuna şüphe yoktur.

Her iki bulgar ili Türkçesi bir birlik kurarak bulgar şive grubunu meydana getirirler. Nitekim 1905 yılında bugünkü Bulgaristan'ın Çatalar köyünde elde edilen yazıttaki «şegor alem» kelimeleri sayesinde Tuna Bulgarlarına ait türk takviminde adlar meydana çıkarıldı. Tuna boyu bulgar Türk hanlar şeceresindeki sayı adları ile idil boyu bulgar mezar taşlarındaki sayılar arasında, tam bir fonetik ve filolojik uygunluk olduğu anlaşıldı.

Bulgar Türkçesi bünyesinden kalma dil yadigârları beş esas bölümde toplanır: 1) Hun Türklerinden kalma birtakım kelimeler; 2) Tuna Bulgarlarına ait han şeceresindeki kelimeler: 3) bizans kaynaklarında rastlanan özel adlarla birlikte onomastik unsurlar; 4) rus ve arap kaynaklarındaki bazı kelimeler; 5) İdil boyu Büyük Bulgarlara ait mezar taşı kitabeleri. Bulgar Türk-

Foto. Bulgaristan Paris elçiliği, Camera-Press (LAROUSSE)

çesini karakterize eden bu kaynaklar, türkoloji bilginlerince, inceden inceye araştırılmıştır. Özellikle, Tuna Bulgarcası yadigârlarından sayılan bulgar türk hanları şeceresindeki kelime hazinesi, dikkati çekmektedir. Tamamıyle eski Türklerin kullandıkları takvim üzerine tespit edilen bu kronolojide yıl ve ay adları fonetik ve morfolojik yönlerden eski Bulgar Türkçesinin varlığını ve karakterini ortaya koyacak seviyededir. Buna karşılık Arap tarihçi ve gezginlerinin «Hazar devleti» kardeşi olarak göstermeğe çalıştıkları Büyük Bulgaristan Türklerine ait mezar taşları kitabeleri ise, karakterce karışık ve birçok yönüyle gerçek Bulgarcadan ayrılmış sayılabilir. Arapça ve türkçe yazılan bu kitabelerde, ne de olsa eski Bulgar şivesine ait birtakım unsurlar da bulunmaktadır. En eski mezar taşının ve kitabesinin 1245 yılına ait olanında, Bulgarcaya ait hiç bir şey bulunmamasına rağmen, daha sonraki çağlarda yazılmış olanlarda, her iki Bulgar ili Türkçesinin karakterini bulmak mümkündür. Bunlar eski Bulgar vatanının öz halkına aittir. Arap ortografisine uygun yazılan mezar taşlarındaki Türkçe unsurların ağır basan gramer tarafı, en basit bir mukayese sonucunda, Çuvaş Türkçesiyle açıklanabileceğini belli eder. Böyle karşılaştırmalar sonucunda Bulgar Türkçesinde, tıpkı çuvaş şivesinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesindeki «ş» sesi «l» ile, «z» sesi de «r» ile karşılanmış ve değerlendirilmiştir. Bu bakımdan Bulgar Türkçesi, diğer birtakım yakınlıklar dışında, tamamıyle Çuvaş Türkçesine uymaktadır. Aynı gramer paralelliğinin Moğolcada da oluşuna bakılırsa, eski Bulgar Türkçesi kardeşi sayılan çuvaş şivesi yolu ile Moğol dili mihveri içerisinde yer almaktadır.

Böylece, türk şiveleri tasnifinde kendi başına bir grup teşkil eden «Bulgar Türkçesi», içerisinde eski bulgar şivesiyle birlikte Hazar, Suvar, bugünkü çuvaş şivelerini de alarak bütünüyle tarihî «Batı Hun Türkçesi» grubunda yer almaktadır. Bu gerçek yalnız «l-ş ve «z-r» gibi fonetik değişmelerde değil, diğer birtakım morfolojik özelliklerde de görülür Nitekim, eski Bulgar Türkçesine ait sayı eklerinden bazıları, bugün bile canlı çuvaş şivesinde yaşamaktadır. Aynı şey isim yapan «-ık, -uk» ve «ik, -ük»; «-mış, -miş» v.b. ekler için de söylenebilir.

Bulgar şivesinin tarihî gramer özelliklerini belirten bu vesikalar dışında, Bulgar devletinin diğer sosyal ve devlet kuruluşunu aydınlatmağa yarar birtakım faktörler de vardır. Bunlardan birincisini *kağan, han, tarkan, boyla, tanrı, tudun* v.b. rütbe, unvan, lakaplar meydana getirir.

İkincisi *Çakar, Kuvyar, Yupan, Ohsun, Bulgar* gibi kabile, uruğ soy ve boy adlarıdır.

Üçüncüsü bilhassa türk bulgar hanlarına ait olan *Yabguhan, İsbul, Kormişos, Kubrat, Esperih, Kurum, Omurtag, Sevar, Sovineh, Bayan, Umor* gibi özel adlardır.

Nihayet kronoloji dışında, çeşitli siyaset ve toplum hareketleri dolayısıyle, kaynaklarda geçen on iki hayvan adlı takvimdeki hayvan adları, tarihî bir değer taşımaktadır. Ay adları ise eski Türklerde olduğu gibi, tamamıyle sayılardan meydana gelmiştir.

Eski tarihî Bulgar Türkçesine ait birtakım dil unsurları, rus ve macar dillerinde de yerleşmiştir. Yeni araştırmalar, bu çok eski türk kültürü taşıyıcılarının, tarih boyunca oynadıkları rolün tespitini kolaylaştırmaktadır. Bilhassa, İdil boyu hâkimiyetinin uzun zaman Bulgarların elinde bulunuşu, bu türk boyunun önemini bir kat daha artırmaktadır.

Kavim adı benzerliğine dayanarak bugünkü Kuzey Kafkasya'da oturan *Balkar*, kendi deyimleri ile *Malkar* Türk boyunu bu eski Bulgar Türklerinden sayanlar da vardır. Fakat, bunu ispatlayacak tarihî kaynaklar yok gibidir. Bugünkü şive veyahut ağız özellikleri, bu çok önemli konuyu aydınlatacak derecede değildir. Bazı ihtimallere dayanarak, bunların Bulgar Türklerinden ayrılıp geldiklerini söyleyenler olduğu gibi aksini ileri sürenler de vardır. (M)

BULGU i. (bulmak'tan *bul-gu*). *Yeni.* Bulunan şey. *Esk.* Keşif. || Bulmak işi. (M)

BULGUR i. (ar. *burgul,* fars. *bulgûr*). Kaynatılarak kurutulan ve kabuğu çıkartıldıktan sonra kırılan buğday: *Dibeklerde günlerce bulgur kırıldı* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Ebe bulguru,* süngersi, kolayca dağılabilen, beyaz ve küçük taneler halinde yağan kar. (Ilıman ve kuzey iklimlerde daha çok görülür.)

— Camc. Toz haline getirilmiş cam. (*Graisin, groisil* de denir.) || Porselende, hamuru ve sırı kaldıran, yüzeyde bir yığın kabarcıklardan meydana gelen kusur.

— ANSİKL. Kaynatılmış buğdayın kabuğu çıkarıldıktan sonra döğülerek kırılmış şekline bulgur denir. Yapımında iri taneli sert buğday tercih edilir. Taş ve toprağından temizlenen buğday taneleri suda haşlanır; havalı, güneşli bir yerde örtülere yayılarak kurumağa bırakılır. Dibeklerde döğülür ve dış kabuklarından ayrılır. Kırma işi bittikten sonra savrularak kepeği giderilir. Bulgurlar boylarına göre iri, orta, ince olmak üzere ayrılır. En irileri *pilavlık bulgur,* orta boyları *köftelik bulgur,* ince olanları da *çorbalık bulgur* diye adlandırılır. Bulgur birçok bölgelerde, pirinç yerine kullanılır. Bazı memleketlerde yulaf, kara buğday, mısır, arpa, yeşil kaplıca tanelerinden de bulgura benzer kırmalar yapılmaktadır.

Arpa, kara buğday ve yeşil kaplıca kırması, orta Avrupa'da özellikle Almanya'da; yulaf kırması İngiltere'de; mısır kırması İtalya'da kullanılır.

— Mutf. Anadolu'nun hemen her bölgesinin en çok yenen bir pilav çeşidi olan bulgur pilavı şöyle pişirilir. 500 gr (2 ½ bardak) bulgur; 125 gr (½ bardak) sadeyağ; 250 gr (2 büyük) soğan; 1 yemek kaşığı tuz; 3 bardak su veya et suyu.

Soğan ayıklanıp yıkandıktan sonra ince doğranır. Sade yağla birlikte hafifçe kavrulur. Daha evvel ayıklanmış ve yıkanmış olan bulgur da soğana katılır, beş dakika daha kavrulur. Ölçülü sıcak su veya et suyu, tuz konur. Suyunu çekinceye kadar orta ateşte bırakılır.

◆ **Bulgur bulgur** zf. (*Yağmak* fiili ile birlikte, kar için). İri sert taneler halinde: *Kar bulgur bulgur yağıyor.*

◆ **Bulgurcu** i. Bulgur satan kimse.

◆ **Bulgurcuk** i. *Halk dili.* Küçük sert taneli kar. (M)

BULGUR dağı, Adana'nın kuzeyinde Karaisalı ilçesi içinde tepe. Burada yüksek kaliteli petrol bulunmuştur. Petrol, sarnıçlı kamyonlarla Mersin'e getirilerek ATAŞ rafinerisinde işletilmektedir. Yapılan son araştırmalar, petrol saklaçının pek fazla olmadığı kanısını uyandırmaktadır. (M)

BULİGİN (Aleksandr Grigoryeviç), rus devlet adamı (1851-1919). 1905 Şubatında Nikolay II tarafından beklenmedik bir şekilde İçişleri bakanlığına getirildi. Programı olmamakla beraber, devrimci hareketlerin baskısı karşısında, meşrutiyet rejiminin kurulmasını vaad eden bir imparatorluk emirnamesi yazdı. 1905 ihtilâlinden sonra toplanan ilk Rus Temsilciler meclisine «Buligin duması» adı verildi. Ekim 1905'te görevinden ayrıldı. (L)

BULİMİNA i. Denizde yaşar delikli foraminifer. İnfralias'tan beri fosiline rastlanır. (Textularidae familyasından.) [L]

BULİMİNUS i. Karındanbacaklı yumuşakça. Karada yaşar. Akciğerle solunur. Enidae familyasından. (L)

BULİMULİDAE çoğl. i. Karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. Kavkıları iyi gelişmiştir; topaç veya külâh biçimindedir; bazen çok yassı olabilir. Dünyanın her yerinde birçok cinsi yaşar. (L)

BULİMULUS i. Karındanbacaklı yumuşakça. *Bulimulidae* familyasının örnek tipi. (L)

BULİS, 485-484'te arkadaşı Sparthias ile birlikte hem casus olarak hem de Demaratos'un Asya'da kalması meselesini düzene koymak üzere Kserkses'e gönderilen ıspartalı. (L)

BULL (*Frederik* Rosing), norveçli mühendis (Oslo 1882-ay.y. 1925). Tanınmış bir doktorun oğludur. 1918'de, kumbara olarak da kullanılan sarkaçlı bir saat yaptı. 1919'da, bir seçiciye bağlı olan fakat kayıt yapmayan bir tabulatrisin, ilk delikli kart makinesinin patentini aldı. Bu alandaki araştırmalarına devam ederek, 1922'de kayıt yapan bir tabulatris ve daha değişik bir seçiciyi gerçekleştirdi. Bunlardan aldığı patent parasını da Oslo'daki kanser araştırma enstitüsüne bağışladı. (L)

BULL (John), ingiliz bestecisi (Somersetshire 1562'ye doğr.-Anvers 1628). 1613'te bir daha dönmemek üzere İngiltere'den ayrıldı. Brüksel arşidükünün kilisesinde, daha sonra da Anvers katedralinde orgcu oldu. İngiliz ve Hollanda org okullarını birleştiren bir köprü gibidir. Fransa ve Almanya'ya geziler yaptı. Dinî *cantus firmus*'lar üzerine üstün ritim incelikleri ile dolu kontrapuntolar, çeşitlemeler yazan ingiliz orgcuları soyundandır. Çalgı dilinin gelişmesine yardımı büyük oldu (org veya virjinal için 150, yaylı çalgılar için de 50 parça). Buna karşılık ses eserleri 10 anthem'i geçmez.

Bull (John) [ing. *John,* özel isim ve *bull,* boğa'dan, ağırkanlılığını ve inatçılığını anlatmak için ingiliz halkına şaka yollu verilen ad], *John Bull* (Boğa John) İngiltere'de, fransızların *Jacques Bonhomme*'unun (Safdil Jacques) veya Amerikalıların *Oncle Sam*'ının (Sam Amca) benzeridir. Bu ad, kraliçe Anne'ın doktoru John Arbuthnot'un Marlborough dükü için yazmış olduğu *History of John Bull* adındaki yergi yazısından gelir. Böylece, John Bull, geleneksel kostümüyle, ingiliz halkını temsil eden bir tip haline gelmiştir. (L)

BULL (Olaf), norveçli şair (Christiania, bugün Oslo 1833-ay.y. 1933). Ülkesinin en büyük şairlerinden. Wergeland ve Bjørnson'un yolunda yürüdü. Başlıca eserleri: *Digte* (Şiirler) [1909]; *Nye Digte* (Yeni Şiirler) [1913]; *Digte og Noveller* (Şiir ve Hikâyeler) [1916], *Stjernerne* (Yıldızlar) [1924]; *Oinos og Eros* (Oinos ve Eros) [1930]. Bu eserlerinde, Bergson ve Einstein'ın etkisinde kaldığı görülür. (L)

BULLA i. (lat. k.). Papalık kararnamesi. Kurşunla mühürlenir ve genellikle ilk kelimesiyle (incipit) adlandırılır: «Unigenitus bullası» gibi,

— ANSİKL. *Bulla*'lar, papalık yönetiminin en önemli üç faaliyetinde kullanılır: konsil toplamak, buyrultu yayınlamak, piskopos ve manastır rahiplerini tayin etmek.

Katolik devletlerde, bullaların alınması ve yayınlanması çok defa hükûmetler ile Papalık arasında anlaşmazlık konusu olmuştur.

Hükûmetler bullaları tasvip etmeden onları kontrol etme hakkına sahip olmak istiyor, Papalıksa, böyle bir hakkı tanımıyordu. (L)

BULLA i. (lat. *bulla,* süslü eşya). Karındanbacaklı yumuşakça. Oval, küremsi ve kaygan bir kavkısı vardır. Canlı renklerle bezenmiştir. Bütün sıcak ve ılık denizlerde, fakat en çok tropikal denizlerde yaşar. (Avrupa'da bir tek türü vardır: *Bulla striata. Bullidae* familyasından.) [L]

BULLAK. [Yalnız *allak bullak* sözünde geçer]. Bk. ALLAK BULLAK. (M)

BULLANT, fransız mimar ailesi (XV. ve XVI. yy.). — En ünlüsü, JEAN (Ecouen 1515-ay.y. 1578), başkomutan Montmorency'nın, sonra da Henri II ve Medici'lerden Catherine'in mimarı oldu ve Catherine için Soisson konağını, Tuileries'de adını taşıyan pavyonu, Saint-Denis'de Valois yuvarlak yapısını inşa etti (bu yapılar yıkılmıştır). Montmorency için Ecouen şatosunda çalıştı; küçük Chantilly şatosunu da onun yaptığı sanılmaktadır (bu şato günümüze kadar kalmıştır). Mimarlık kuramcısıdır. *Recueil d'Horlogiographie* (Horlojiyografi Derlemesi) [1561] ve özellikle *Regle Générale d'Architecture* (Mimarlığın Genel Kuralları) [1564] adlı eserleri vardır. (L)

BULLARD (Robert Lee), amerikan generali (Youngsborough, Alabama 1861-New York 1947). 1885'te West-Point Harb okulundan mezun oldu. 1917'de amerikan ordusunun Fransa'daki ilk eğitim merkezlerini yönetti (ocak 1918). I. tümen kumandanı olarak Lorraine'de bulundu ve Cantigny'de dikkati çekti (28 mayıs). III. kolordunun başında Thierry şatosu ileri

mevkiine karşı saldırıya geçti (haziran) ve II. ordu ile Saint-Mihiel'i ele geçirdi. Belki Metz üzerine de yürüyeceği sırada mütareke oldu (11 kasım). [L]

BULLA REGİA, Tunus'da (Suk-el-Arba ili) yer, Dakria ovasında. Önemli roma kalıntıları; hamamlar, tapınak, amfiteatr, yeraltı villaları (mozaikler). [L]

BULLARİA i. Karındanbacaklı yumuşakça. Yuvarlakça,kaygan ve oval bir kavkısı vardır. Üzeri parlak renklerle süslüdür. (*Bullariidae* familyasından.). [L]

BULLARİİDAE çoğl. i. Karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. Dokunaçları ya yoktur veya bir dokunaç kursu halinde bir aradadır. (Pek az cinsi vardır. Fosil türlerine Tersiyer tabakalarında çok rastlanır.) [L]

BULLE, İsviçre'de (Freiburg kantonu) şehir. Sarine nehrinin kolu Trêmes kıyısında; 6 000 nüf. Hayvan yetiştirme bölgesi Gruyère'in merkezi. Önemli köy pazarı. Sanat ve tarih müzesi. Kış sporları. (L)

BULLER (Charles), ingiliz siyaset adamı (Kalküta 1806-Londra 1848). Radikallerin arasında dinamik kişiliğiyle kendini gösterdi. Wakefield'in etkisinde kaldı ve özellikle sömürge sorunlarında önemli rol oynadı. 1839'da Lord Durham'ın Kanada heyetine katıldı ve bu sıfatla, 1867 reformlarına yol açan ünlü rapor üzerinde çalıştı. (L)

BULLER (sir Redvers Henry), ingiliz generali (Downes Crediton, Devonshire 1839-ay.y. 1908). Meslek hayatını hemen tamamıyle denizaşırı ülkelerde (Çin, 1860; Afrika, 1878-1890) geçirdi. 1899'da Boer savaşı patladığı zaman Güney Afrika kuvvetlerinin başkumandanıydı. Ağır bozgunlara uğradıktan sonra, yerine atanan Roberts'in emrinde Natal ordusu kumandanlığını yaptı. (L)

BULLİDAE çoğl. i. Arttansolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. *Bulla* ve *volvula* cinslerini kapsar.

— ANSİKL. Hayvan, kavkısının içine çekilebilir; ön tarafı biraz değirmi, arkası çekik iki loplu bir baş kalkanı bulunur. Oldukça kısa olan ayağı öne doğru geniş, arkaya doğru yuvarlaktır. Yuvarlak veya oval biçimdeki sağlam kavkısı karmakarışık beneklidir. Kavkıda sarmallar gömüktür, yalnız son sarımı görülebilir. Bu hayvanlar bütün sıcak ve ılık denizlerde, fakat daha çok tropikal denizlerde yaşar. Fosil olarak Trias'ta başlar, Tersiyer'de bollaşır. (L)

BULLİNGER (Heinrich), isviçreli protestan ilâhiyatçı (Bremgarten 1504-Zürich 1575). Zwingli ile Bern kologyumuna gitti, 1529'da Bremgarten papazı oldu. Zwingli Cappel savaşında ölünce (1531) muzaffer Katolikler tarafından sınır dışı edilen Bulinger Zürich'e sığındı ve Zwingli'nin halefi oldu. Birinci *İsviçre İnanç Açıklamasını* (1536) ve XVI. yy.ın ikinci yarısında isviçreli ilâhiyatçıların öğretisini sadakatle özetleyen ikincisini de (1566) Bullinger yazdı. (L)

BULLİTT (William Christian), amerikalı diplomat ve gazeteci (Philadelphia 1891-Neully-sur-Seine 1967). Daha sonra ortağı olduğu Publice Ledger'deki dış siyaset yazılarıyle dikkati çekti. Albay Houre'un ve Wilson'un desteğiyle, Amerikan barış heyetine üye seçildi (1918), fakat, S.S.C.B.'ye yaptığı bir gizli görev gezisi dönüşü, yeni sovyet rejiminin tanınmasını tavsiye ettiği halde bu tavsiyesinin Wilson tarafından kabul edilmemesi üzerine görevinden çekildi. Versailles antlaşmasını tenkit ettiği için, on iki yıl her çeşit siyasî faaliyetten uzak durmak zorunda kaldı. Roosevelt ile olan dostluğu sayesinde, Dışişleri bakanı Cordell Hull'ın yardımcılığına getirildi (1933). Birleşik devletlerin S.S.C.B.'deki ilk elçisi (1933-1936) oldu; 1936'dan 1940'a kadar ülkesini Fransa'da temsil etti ve Nazi tehlikesine dikkati çekti. Bahriye bakanı yardımcılığına getirildi (1942-1943), daha sonra I. fransız ordusu kumandanlığına atandı (1944-1945). İkinci Dünya savaşından sonra, *The Great Globe Itself*'i (Büyük Yeryüzü) [1946] yayımlayarak kendini yeniden gazeteciliğe verdi. Komünizme gittikçe artan düşmanlığı, 1959 haziranında yayımlanan ve 1940 yılı amerikan diplomatik belgeleri ile ilgili olan eserde özellikle belli olur. (L)

BULL TERRİER i. Bk. TERYE.

BULL RUN, A.B.D.'de (Virginia) küçük ırmak, Washington'un batısında, Manassas yakınında. Ayrılık savaşı sırasında bu ırmağın sağ kıyısında iki çarpışma oldu. Bunlara «Manassas çarpışmaları» da denir. Her iki savaş da (21 temmuz 1861 ve 29-30 ağustos 1862) Kuzeyliler'in bozgunuyle sonuçlandı. (L)

BULMACA i. (*bulmak*'tan *bul-maca*). Türlü biçimlerde düzenlenen ve aratarak buldurmayı amaç edinen oyun.

— ANSİKL. *Bulmaca*'nın birçok çeşitleri vardır. En çok *çapraz bulmaca* yaygındır. Çapraz bulmaca; bazı harfleri birbirine rastlayacak biçimde yatay ve dikey olarak iki sırada dizili kelimelerden meydana gelen bulmacadır. Tarifleri verilen kelimeleri bulmaktan ibaret olan bu bulmaca, harflerin yazılması ve kelimelerin ayrılması için boş ve siyah çizgili karelerden meydana gelen bir kafes biçimindedir. Bu kareler üzerine yazılan kelimeler, soldan sağa yatay ve yukarıdan aşağıya dikey olarak okunur. (M)

BULMAK geçl. f. Ararken veya tesadüfen elde etmek, rastlamak: *Bahçede güzel bir çiçek buldu. Para bulmak. Define bulmak.* ‖ Kaybolmuş bir şeyi veya kimseyi ele geçirmek: *Gözlüğümü buldum. Küçük kızı dün polis buldu.* ‖ İcat etmek: *Yeni bir âlet bulmak.* ‖ Keşfetmek: *Amerika'yı Kristof Kolomb buldu.* ‖ Ulaşmak, erişmek, varmak: *Saat dördü geçti, beşi buldu* (R.H. Karay). *Yaşı sekseni bulmak.* ‖ Sağlamak: *Arpa, saman, yağ, yumurta ne bulursak göndereceğiz* (M.Ş. Esendal). ‖ Herhangi bir görüşe varmak: *Yerinden kalktı, aynaya baktı ve kendini çirkin buldu* (P. Safa). ‖ Herhangi bir durumda görmek: *Su şehrini bir mahşer karışıklığı içinde bulduk* (Ş.S. Aydemir). ‖ Elinde olmadan bir duruma girmek: *Aklı başına gelince kendisini arslanların arasında bulmuş, arslanlar ile büyümüştü* (A. H. Müftüoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Bula bula bunu (onu, bir şeyi) veya bir kimseyi) bulmak,* var olan bir şeyin en değersizini seçmek: *Bula bula bunu buldum... Düşünün artık halimi* (A.H. Tanpınar). Kötü bir rastlantıyı anlatmak için kullanılır: *Hastalık bula bula beni buldu.* ‖ *Buldukça bunamak* (veya *bulmuş da bunuyor*), elinde olanla yetinmeyerek daha çoğunu istemek. ‖ *Bulup buluşturmak,* ne yapıp yapıp sağlamak. ‖ *Aralarını bulmak.* (Bk. ARA.)‖*Aralık bulmak,* fırsat ele geçirmek. ‖ *Belâsını bulmak.* (Bk. BELÂ.) ‖ *Etme bulma dünyası,* yapılan kötülüğün cezasız kalmayacağını anlatmak için kullanılır. ‖ *Salâh bulmak,* kurtulmak. ‖ *Son (hitam) bulmak,* bitmek. ‖ *Şifa bulmak,* iyileşmek. ‖ *Uygun bulmak,* yerinde görmek: *Allah bilir ya, önceleri, ben de uygun bulmamıştım* (K. Tahir). ‖ *Vuku bulmak,* olmak, geçmek. ‖ *Vücut bulmak,* meydana gelmek. ‖ *Yerini bulmak,* lâyık olduğu mevkie gelmek. ‖ *Yolunu bulmak,* çaresini keşfetmek. *Argo.* Para kazanmak. ‖ *Yüz bulmak,* şımarmak.

— Denizc. [Gemi gövdesi için] Deniz dibine değmek.

— Huk. *Sübut bulmak,* delil ve şahadet ile sabit olmak.

— Mat. *Kökleri bulmak,* bir denklemin veya bir sayının köklerini çıkartmak.

◆ **Buldumcuk** i. [*Olmak* fiili ile kullanılır.] *Buldumcuk olmak,* eline geçen bir şeyden dolayı çok sevinmek.

◆ **Buldurmak** ettrg. f. Bulmak işini başkasına yaptırmak.

— Denizc. Gemi karinasını deniz dibine değdirmek, gemiyi bir sığlığa oturtmak.

◆ **Buldurtmak** ettrg. f. Arattırıp bulunmasını sağlamak: *Firdevs hanım Adnan Bey tarafından buldurtulan bir Alman karının elinde bırakılmıştı* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Düşündürerek aklına getirtmek, ortaya yeni şeyler çıkarttırmak: *Kurallara uymak şaire birtakım şeyler buldurtur* (N. Ataç).

◆ **Bulma** i. Bulmak eylemi. (ML)

BULMERİNCQ (August VON), Baltık asıllı alman hukukçusu (Riga 1822-Stuttgart 1890). Dorpat'da, sonra Heidelberg'de profesörlük yaptı. Gand'daki milletlerarası Hukuk enstitüsünün kurucularından. Eseri: *«Devletler Hukukunun Pratiği, Teorisi ve Kanunlaştırılması»* (Leipzig, 1874). [L]

BULNES (Esmée), ingiliz kadın balerin ve bale öğretmeni (Rock Ferry, Cheshire 1900). Cecchetti, Nijinska, Egorova ile baleye çalıştı, fakat kısa zamanda öğretmenliğe geçti. Arjantin'de Buenos Aires Colon tiyatrosuyle La Plata şehir tiyatrosu bale okullarını kurdu. 1951'den bu yana Scala di Milano'da bale öğretmenliği yapmakta ve buranın dans okulunu yönetmektedir. (L)

BULNES (Manuel), şilili general ve devlet adamı (Concepcion 1799-Santiago 1866). Lima yakınındaki Yungay'da, bir Peru-Bolivya konfederasyonu kurmak isteyen bolivyalı general Santa Cruz'u yendi (1839). Şili cumhurbaşkanı (1841-1851) oldu. Yönetimi bir barış ve refah devri oldu. (L)

BULTMANN (Rudolf), Luther'ci ilâhiyatçı ve yorumcu (Oldenburg yakını 1884). Breslau'da, Giessen'de ve 1921'den 1951'e kadar da Marburg'ta profesör. Yeni Ahit'in bir mitoloji olarak ele alınmasına karşıydı. İncil'i varoluşçu bir açıdan yorumladı. Başlıca eserleri: *İsa* (1929), *Offenbarung und Heilgeschichte* (Vahiy ve Hıristiyanlık Tarihi) [1941], *Theologie des Neuen Testaments* (Yeni Ahitin Teolojisi) [1948], *Glaube und Verstehen* (İnanç ve Kavrayış) [1952]. (L)

John BULL
«Punch»tan karikatür
1893

BULUCAN, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde Sıvas ilinin Zara ilçesinde bucak; 9 491 nüf.; 27 köy. Bucak merkezi Emirhan köyüdür; 207 nüf. Zara'nın güneyinde ve 31 km uzaklığındadır. (M)

BULUCU sıf. ve i. Arayıp bulan, bulmak işini yapan [kimse].

— Mad. oc. *Grizu, karbon monoksit bulucusu,* maden ocaklarında tehlike yaratacak kadar fazla oranda bulunan grizu ve karbon monoksiti haber veren cihaz.

— Radyotek. Elektromagnetik dalgaların varlığını haber veren elektronik tüp: *ilk bulucu Branly tarafından tasarlandı.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kristalli bulucu.* Bk. DETEKTÖR.

— Teknol. *Bulucu,* petrol arama kuyusu açılırken, kazılan toprak veya çamur içinde hidrokarbonlar bulunup bulunmadığını araştıran cihaz. ‖ *Dolaysız bulucu,* sibernetikte doğrudan doğruya ölçü aracını idare eden bulucu mekanizma. ‖ *Gaz kaçağı bulucusu,* gazla çalışan âletlerin gaz kaçırıp kaçırmadığını kontrol eden tertibat. ‖ *Kilitli bulucu,* sibernetikte, gelen sinyalleri tutarak bir kilitleme tertibatı yardımıyle ölçü aracını idare eden bulucu mekanizma.

— Vet. Sığırların midesinde bulunan yabancı cisimlerin sebep olduğu rahatsızlıkları ortaya çıkarmak amacıyle kullanılan, ordudaki mayın bulucular tipinde elektromagnetik aygıt. (Bu aygıtın hizmeti önemlidir; ancak araştırma sonuçları ihtiyatla yorumlanmalıdır: yabancı bir cismin bulunuşu söz konusu bozukluğun sebebi olmayabilir; madenî olmayan cisimler bu aygıtla bulunamaz.)

— ANSİKL. Radyotek. Başlangıçta *bulucu,* yalnız yüksek frekanslı akımları haber verirdi. Günümüzde kullanılan tipleri ise, elektromagnetik dalgaların alıcı antende meydana getirdiği yüksek frekanslı akım içinde bulunan modülasyonları bildirir. Bu modülasyon, ses titreşimleri (radyofonide alçak frekanslı sinyaller) veya ışık değişimleri (televizyonda görüntü frekansı sinyalleri) gönderen daha düşük frekanslı sinyallerden meydana gelir.
Bilinen ilk bulucu, Hertz rezonatörüdür; ancak, etki alanı çok sınırlı olan bu âlet bir laboratuvar aracı olmaktan öteye gidememiştir. Kullanma alanına uygulanan ilk bulucu ise Branly'nin buluşudur. İnce tabakalar halindeki madenlerin iletkenliği üstüne ışığın etkisini inceleyen Branly, bir elektrik dalgasının etkisiyle bir iletkenin iletkenliğinin arttığını gördü. Branly koherörü, iki madenî elektrot arasında demir tozu bulunan bir cam borudur. Bu koherörün keşfi, telgrafın bulunmasına yol açtığı için önemlidir.
Zamanla geliştirilen koherörler, termik, magnetik ve doğrultucu olarak gruplandırılan çeşitli bulucuların doğmasına yol açtı.
Termik bulucular, küçük çaplı madenî bir teli daha yüksek sıcaklığa getirmek prensibine dayanır. Madenlerde ısıtıldıkça di-

Foto. LAROUSSE

rencin artması, dalgaların yol açtığı ısı değişimlerini bir pille seri bağlanmış bir telefon aracılığıyla izlemek imkânını verir.

Magnetik bulucular, lord Rayleigh'in bir buluşuna dayanır: doyma derecesinde mıknatıslanmış ve teli üzerinde elektrik titreşimleri meydana gelen bir bobin içine yerleştirilmiş bir iğnenin, geçici olarak bazı kısımlarında mıknatıslığını kaybettiğini gördü. Bu özellikten yararlanarak, Rutherford, Wilson ve Marconi özel cihazlar yaptılar. Marconi'nin buluşu olan tertibat, magnetik bir madende Hertz dalgalarının etkisiyle meydana gelen histerezis değişimlerine dayanır. Bu bulucu, koherörlere oranla çok daha iyi sonuçlar verir.

W. C. BULLİTT

Doğrultucu-bulucular, anten tarafından alınan yüksek frekanslı akımları bir dereceye kadar düzelten ve tek yönlü akımlar haline getiren cihazlardır. Hepsi aynı yönde olan itmelerin toplamı, modülatör sinyali meydana getirir (radyofonide alçak frekans gerilimi veya televizyonda görüntü frekansı gerilimi). Elektrolitik bulucu, kristalli bulucu ve triyot lamba doğrultucu-bulucular grubuna girer.

Bir elektrolitik bulucu (meselâ, Ferrié bulucusu), bir elektrolit içine daldırılmış, yüzeyleri cşit olmayan iki elektrottan meydana gelir. Katotta genellikle platin bir tel bulunur. Anotta ise, yine aynı madenden yapılmış ve bir cam boru içine lehimlenmiş çok ince bir tel bulunur. Anottaki platine eklenen bu cam boru, anotta gaz kabarcıklarının meydana gelmesini önler. Böyle bir bulucunun iyi çalışması için, yardımcı bir enerji devresi gereklidir. Genellikle bu tip bulucular yerine, daha iyi sonuç veren kristalli bulucular kullanılır. *(Eşanl.* GALENLİ DETEKTÖR, KRİSTALLİ DETEKTÖR.) [LM]

BULUNÇ i. *Yeni.* Vicdan. (M)

BULUNMAK edilg. f. Aranılarak veya tesadüfen ele geçirilmek, rastlanmak: *Yeşili bulunur derlerse sakın inanma* (H. R. Gürpınar). || Keşfolunmak: *Yeni bir anıt bulundu.* || İcat edilmek: *Yeni tip bir silâh*

bulucu

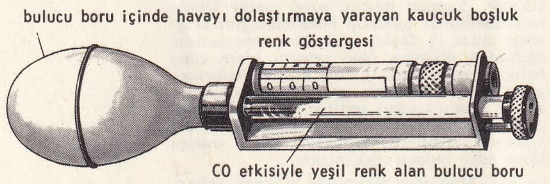

bulundu. || (Bir yerde) Olmak: *Annesiyle babası da orada bulunuyordu* (Vâ-Nû). *Yakup Cemil Beyle beraber Batum'da bulunduk* (K. Tahir). || (Bir durumda) Olmak: *Varlık içinde bulunmak.*

— Dil bil. *Bulunmak* fiili *bulmak* fiilinin dönüşlülük şekli olduğu halde, bugün *etmek, olmak* anlamında çok kullanılan bağımsız bir yardımcı fiil kimliği kazanmıştır. Hal ekleri almış isimlerden sonra gelerek geçişsiz bileşik fiil yapar. Yardımcı unsur olduğu için asıl anlamı isim unsuru taşır. Ayrıca geçmiş zaman partisipi ile yapılmış isimlerden sonra da gelir. İki durumda da bileşik fiilin bileşenleri ayrı yazılır: *Yardımda bulunmak, yapmış bulunmak, gitmiş bulunmak.*

◆ **Bulundurmak** ettrg. f. Mevcut veya hazır olmasını sağlamak: *Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum* (Atatürk).

◆ **Bulundurulmak** edilg. f. Bulunması sağlanmak. (M)

BULUNMAZ sıf. Eşsiz veya nadir olan.

— DEY. *Bulunmaz hint (Bursa) kumaşı,* çok az bulunan değerli şeyler için kullanılır: *Neden geçmezmiş ele?... Bulunmaz hint kumaşı değil ya!...* (K. Tahir). [M]

BULUNTU i. *(bulunmak*'tan *bulun-tu). Yeni.* Arkeol. Kazılarda veya araştırmalarda ortaya çıkarılmış, bazen de tesadüfen bulunmuş eski çağlardan kalma eşya. Boyutları küçük olanlara *küçük buluntu,* büyük olanlara da *büyük buluntu* denir. (M)

BULUŞ i. *(bulmak*'tan *bul-u-ş).* Bulmak eylemi, tarzı. || Keşif ve icat: *Yeni buluşlar.* || Herkesin kolayca bulamayacağı düşünce: *Bazen bunlara Halit Ayarcının kendi buluşları da karışıyor ve onlar daha mânâlı oluyordu* (A.H. Tanpınar).

— Ed. ve G. santl. Kompozisyonda konuyu canlandırma: *Buluş, tiyatronun esasıdır.*

— ANSİKL. Psikol. İnsan buluşundan daha etkisiz bir hayvanî buluştan da söz edilebilir. Bu, şartlı ve eğitimli reflekslere dayanan duyumlu buluştur. Bu buluşa hayvan zekâsı denir. İnsan buluşu hayvan zekâsından farklıdır. İnsanın zekâsını teşkil eden dil, kavrama, yargı ve akıl yürütmenin işe karışmasıyle insanın buluş yetisi, duyumsal kavrama ile zihinsel anlama arasında şaşırtıcı ve uyumlu bir karışım ortaya koyar. Durumlara ve mizaçlara göre yukarıda sayılan yeteneklerden biri veya öbürü ağır basar. Bazen ilham, bilinçsiz ve içgüdüsel olarak parlayıverir. Bazen de, buluş, uzun bilinçli araştırmaların sonucudur. Böyle bir buluş, zekânın bir meseleyi yakalaması ve çözmesidir. Bazen de ilhamla zekâ çalışması sırayle yer alır ve sonuç çabucak elde edilir. Bütün bu durumlarda, hayaller esaslı bir rol oynar. Onlar duyusal izleri korur, açığa vurur ve kavramları hazırlar. Bu sebeple buluşa, *hayal etme* denilebilir. Hayal etme, üreticidir; çünkü, organizma tarafından saklanmış duyusal izlenimlerden doğar ve «yaratıcı hayal etme»den söz etmek doğru olmaz. (Descartes, hayal etmenin en fantastik ürünlerinin bile gerçekten alınmış öğelerin birbirine katılması olduğuna işaret ediyordu.)

Bununla birlikte, «yaratma» kelimesi ilmî ve artistik bir buluş ve insanî varlıkla evren görüşümüzü ve evren üstündeki eylemimizi zenginleştiren bir eser veya eserler söz konusu olduğu ölçüde kullanılabilir. (LM)

BULUŞMAK dönşl. f. Önceden belli bir yer ve zamanda bir araya gelmek: *Saat 10'da köprüde buluşacağız.* || Kavuşmak. *Yollar bu noktada buluşuyor.* || Aynı görüşe varmak, aynı duyguyu paylaşmak: *«Değişen» ve «değişmeyen» üzerinde nihayet herkesle buluştuk* (F.R. Atay).

◆ **Buluşma** i. Buluşmak eylemi. || Aynı görüş veya duyguya varma: *Gönüllere tam bir buluşma [...] vadeder* (A. Ş. Hisar).

— Ask. *Buluşma noktası,* bir kumandanın, çevresindeki birliklerle savunma çalışmalarını koordine etmek üzere, birliklerin savunma bölgelerini sınırlandıran ara çizgiler üzerinde seçtiği belirli yerlere verilen ad. || Bir birliğin asıl muharebe hattı üzerinde sorumluluğunun bittiği; diğerinin başladığı nokta. (Birliklerin ara katları bu noktalardan geçer.)

— Astronotik. *Uzay buluşması.* Bk. UZAY.

— Denizc. *Buluşma (randevu) noktası,* bir filonun gemilerine, bir dağılıp ayrılma halinden sonra, tekrar bir araya gelmeleri için önceden bildirilen yer. (Yelken devrinde böyle zincirleme buluşma noktaları vermek kaideydi. Zamanımızda bir harekât sırasında gizliliği sağlamak için telsizle muhabere edilmek istenmediği zaman buluşma noktası usulü kullanılır.)

◆ **Buluşturma** i. Bir araya getirme.

◆ **Buluşturmak** ettrg. f. Bir araya getirmek. (LM)

BULUT i. Havanın yüksek katlarında görülen ve su buharının yoğunlaşmasıyle meydana gelen sıvı veya katı durumdaki su damlacıklarının meydana getirdiği küme: *Kara bulutlar. Hava tamamıyle örtülüydü, başının üstünde siyah kümelerle birbirinin üstüne yığılan bulutlar vardı* (H.Z. Uşaklıgil). [Bk. ANSİKL.] || Görüşü kısıtlayan her türlü küme: *Toz bulutu.* || *Mec.* Tehlike belirtisi: *Bulutlarla kaplı bir gelecek.*

— ÇEŞ. DEY. *Bulut gibi,* (sinek v.b. hayvanlar için) çok, yoğun. || *Argo.* Çok sarhoş. || *Buluttan nem kapmak,* çok alıngan olmak.

— Ask. *Sunî bulut,* duman çıkaran maddelerin yanmasından meydana gelen ve askerlikte veya denizcilikte yapılan harekâtı düşmandan gizlemeğe yarayan sunî kamuflaj yolu.

— Astron. *Macellan bulutları,* güney gökkutbunun doğrultusuna yakın bir doğrultuda yerleşmiş ve Dünyanın içinde bulunduğu Gökadanın uyduları olarak kabul edilebilen iki küçük dış gökadaya verilen ad. (Bu bulutlardan birine Büyük Macellan bulutu, ötekine de Küçük Macellan bulutu denir. Çıplak gözle zor görülebilen bu bulutlar birbirinden 150 000 ışık yılı, yani Dünyanın içinde bulunduğu Gökadanın enlemesine boyutunun yaklaşık olarak iki katı kadar uzaktadır.)

— Jeol. *Kızgın bulut,* bir volkan tarafından fırlâtılan yüksek ısılı kül, buhar bulutu. (8 Mayıs 1902'de Martinik'teki Pelée dağının kızgın bulutu, volkan konisinin yamacını aşağı kaydırdı ve Saint-Pierre şehrini birkaç dakika içinde yok etti.)

— Kuyumc. Kıymetli bir taşın herhangi bir yerinde görülen saydamlık kusuru, donukluk.

— Meteorol. *Bulut gövdesi.* (Bk. ANSİKL.) || *Bulut sistemi,* tam bir hava bozukluğu ile beraber gelen çeşitli tiplerdeki bulutların tümü. || *Bulut sürgüsü,* bulutların hızını ölçmek için Besson tarafından icat edilen araç. *(Nefoskopik sürgü* de denilen bu araç artık kullanılmayor, yerine daha çok pilot balonlar kullanılıyor). || *Bulut tavanı,* alçak bulutlardan ibaret temel. Bk. ANSİKL.

— Nükl. *Elektronik bulut,* Heisenberg'in kararsızlık prensibine göre, bir atomun, belli bir andaki durumu belirtilemeyen çevre elektronlarının tümü.

— Zır. *Sunî bulutlar,* bitkileri ilkbahar donlarından korumak için çeşitli maddelerin yakılmasıyle elde edilen donuk ve yoğun dumanlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Meteorol. Ortalama 20 µ çapında, içleri dolu (eskiden sanıldığı gibi oyuk değil) sıvı damlacıklar, ağırlıkları az olduğu için havada asılı kalır. Koloidal denge bozulmadığı sürece, bu damlacıklar bir arada toplanmaz. (Bk. YAĞMUR.) Bunların oluşumunu sağlayan etkenler, doyma ve yoğunlaşmayı gerçekleştiren etkenlerdir. Yoğunlaşma çekirdekleri her yerde bulunur. Bk. ÇEKİRDEK.

Doyma başlıca dört yoldan olur: ışıma yoluyle soğuma, hava kütlelerinin yatay hareketiyle soğuma, iki hava kütlesinin karışması, ısı iletmeyen bir genleşmeyle soğuma. Bunlardan ilk üçü, yalnız sis olayını ve katmanlaşmış ince bulutları (katmanbulut [stratüs] ve sis) meydana getirir. Isı iletmeyen genleşme ise önemli bulut kütlelerinin doğmasına yol açar. Milletlerarası bulut haritasında, bulut grupları ve tipleri belirtilmiştir.

Bulutların pek özgül çeşitleri, her alında

bulucu

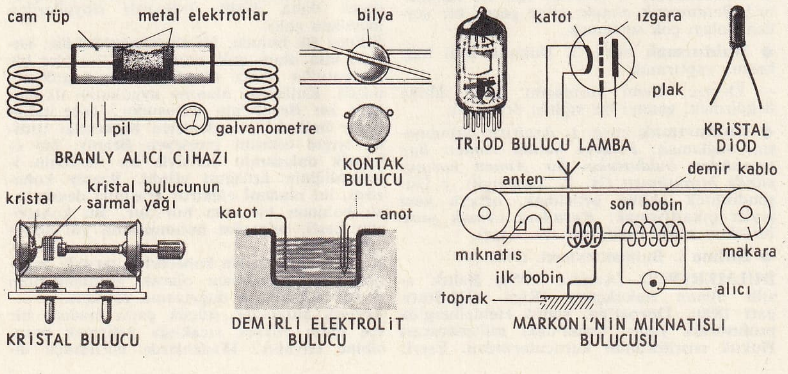

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

ve her hava kütlesinde bulunur.

Norveç siklonları uzayda karakteristik bir dağılım gösterir. Fransız meteoroloji uzmanları, bir siklona bağlı bütün oluşumların hepsine birden «bulutlar sistemi» adını verirler. Bulutun başı, sıcak alını gösteren sirrüslerle (tüybulut) birlikte, öndeki soğuk kesime düşer. Gövdesi ise, sürekli yağışlara yol açan yoğun, koyu renkli ve alçak bulutlarıyle (altostratüs [üst katman bulut] ve nimbostratüs [katman karabulut], daha sonra soğuk altındaki kümülonimbüs [boranbulut]) her üç alına da (sıcak, soğuk, kapalı) yayılmıştır. Açık gökyüzünde küçük kümeler halinde hareket eden kümülüs bulutları (kümebulut) veya yer yer maviliklerle bölünmüş stratokümülüs (yığınbulut) örtüsü ve bu bulutlar arasındaki açık gök parçalarından meydana gelen, sağanak olaylarına yol açan kuyruk kısmı, arkadaki soğuk kesimin kararsız bölgesinde yer alır. Bulutun kenarlarında, sirrüs, stratokümülüs ve altokümülüs yığınları bulunur. Bağlantı bölgesi, sıcak kesimin stratüs bulutlarıyle kapalı bir gökyüzünü meydana getirir (yatay hareket bulutları). İki bulut sistemi arasında, aralık denilen güzel hava bölgesi uzanır (açık gök veya küçük kümülüs bulutlarıyle lekelenmiş gökyüzü.)

● *Bulut tavanı* mefhumu daha çok uçak pilotunu ilgilendirir. Tavanın yüksekliği metre olarak ifade edilir. Bu yükseklik çeşitli usullerle ölçülür: 1. Gündüzün yükselme hızı belli olan balonlar salıverilir (balonların bulutu kitle içinde kayboldukları anı tespit etmek yeter); 2. Geceleyin bilinen bir açı ile bir ışık huzmesi çıkarılır ve üçgenlik sayesinde ışığın izi ile bulut tavanı arasındaki yükseklik ölçülür; 3. Telemetreler, radarlar veya daha basit olarak havacıların verdiği bilgilerden yararlanılır.

— Zır. Sunî bulutlar, Kırağıya karşı kullanılan sunî bulutlar ancak, ekici tarafından düzenli olarak uygulandığı zaman yarar sağlar. Bu bulutlar, ya yandığı zaman ağır ve yoğun bir duman tabakası meydana getiren maddeler üzerine (petrol, ağır yağlar, katran v.b. dökülmüş saman, ot, ağaç dalları, bağ çubukları v.b.) veya piyasada, taşıması kolay küçük paketler halinde satılan ve sunî olarak hazırlanmış duman çıkartıcı maddelerle sağlanır.

◆ **Bulutlu** sıf. Bulutlanmış. || [Zihin için] Bulanık, karışık: *Bulutlu düşünceler dimağını kapladığı sırada uzun siyah kirpikleri arasından iki şimşek çaktı* (A.H. Müftüoğlu).

◆ **Bulutluluk** i. Meteorol. Belirli bir anda ve belirli bir yerde, gökyüzünün bulutlarla kaplanması.

— ANSİKL. Meteorol. *Bulutluluk* tahminle değerlendirilir ve gök alanı ondalıklara bölünerek hesaplanır (0=tamamen açık olan gökyüzü; 10=tamamen kapalı gökyüzü). Bulutluluğun başlıca nedeni siklon bozukluklarıdır. Bunun yanına şu faktörler de eklenir: havanın nemliliği, yoğunlaşma çekirdeğinin sağlamlığı, sıcaklık değişiklikleri, röliyef (termik yükseliş veya değişmelerin belirleyicisi). [LM]

BULUT DENİZİ. Astron. Bk. AY.

BULUTLANMAK dönşl. f. Bulutlarla kaplanmak: *Hava birden bulutlandı.* || *Mec.* İyi görememek: *Gözleri bulutlanmak.*

◆ **Bulutlandırmak** ettrg. f. Bulutlanmasına yol açmak. (M)

Bulutlar *(Nephelai),* Aristophanes'in komedisi (M.Ö. 423). Yazar burada, yeni eğitime, sofizme çatar ve bunları, Sokrates'in kişiliğinde, iyilik ve kötülük kavramını ortadan kaldırmakla suçlar. Oğlu Pheidippides'in savrukluğundan yakınan Strepsiades, kötülükleri iyi gösterme yollarını öğreten bir okul olduğunu haber alır. Burada birtakım mantık oyunlarıyle borçlarından kurtulmayı umar. Hemen Sokrates'e baş vurur. Bulutlardan meydana gelen koro onu destekler, birtakım ön bilgiler verir. Ama Strepsiades'in kafası bunları almaz, oğlunu aramaya gider. Sokrates onlara görüşlerini anlatabilmek için önlerine doğruluk ve haksızlığı ortaya koyan iki yol gösterir. Uzun tartışmalardan sonra haksız görüşün üstün geldiğini görürler. Dersini çok iyi belleyen Pheidippides, aynı kanıtları alacaklılarına ve babasına karşı kullanır. Hepsiyle o kadar güzel alay eder ki, Strepsiades yenilgiye uğradığı için çılgına döner ve Sokrates'in kanıtlarını kullanarak evini yakmaya gider. Bu komedi Sokrates öğretisine karşı duyulan düşmanlığı dile getirir. (L)

BULUTSU i. Kullanılan aracın optik gücü ne olursa olsun, gökyüzünde gözlemlenebilen dağınık haldeki ışık kütlesi.

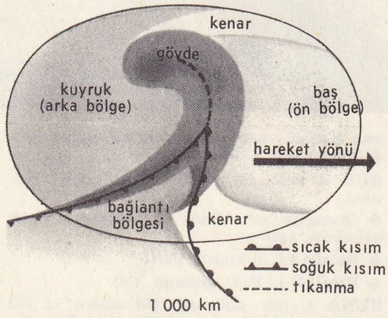

— ANSİKL. Astron. Gökyüzünde iki çeşit *bulutsu* gözlemlenebilir. Optik gücü yüksek araçlar kullanıldığı zaman, bulutsulardan bazılarında yıldızlar açıkça seçilebilir ve biçimleri, âletin gücü arttıkça daha kesinlik kazanır. Bulutsu kümeleri gökyüzünde, milyonlarca ışık yılına kadar varan sonsuz uzaklıklara dağılmıştır ve bizim bulunduğumuz evrene (Gökadamıza) benzer, ayrı evrenler meydana getirir. Günümüzde bulutsu kümelerine, Güneş'in bulunduğu ve büyük harfle yazılan Gökada sistemiyle karıştırmamak için, gökadalar* adı verilmiştir. Eskiden bunlara, *Gökada dışı bulutsular* veya içlerinden bazıları (hepsi değil) helezon biçiminde olduğu için sarmal bulutsular deniliyordu. Aslında, yalnız Gökada'nın içinde bulunan ve gerçekten «bulutlu» bir görünümü olan ışıklı kütleler «bulutsu» adını doğrular. Bunlara, yerini bulmuş bir deyimle, *Gökada bulutsuları* denir. Bu Gökada bulutsuları, yıldızlararası kozmik maddenin normalden daha yoğun olduğu (santimetre küp başına, ancak 2 yansız hidrojen atomu düşen $3x10^{-24}$ gr/sm^3'lük ortalama yoğunluk yerine, 10^{-22} gr/sm^3 kadar) uzay bölgelerinde yer alır. Bu bulutlar parlak bir yıldızın yakınında bulunduğu zaman ışıklı hale gelir ve kolayca gözlemlenebilir. Yıldızlararası kozmik maddede aynı zamanda, «duman taneciklerı» (ortalama çapı 0,2 mikron; bu da birkaç milyar atoma karşılık gelir) denilen gaz halinde atomların bulunduğu bilinen bir gerçektir, bu yüzden, ısıya ve uyarıcı yıldızın uzaklığına göre çok değişik sonuçlar alınır.

Ortalama sıcaklıktaki bir yıldız, duman taneciklerinin sağladığı yayınma ile aydınlanmış bulutsular meydana getirir. Bu bulutsuar çoğu zaman beyazımtırak görünüşlüdür (Ülker bulutsularında olduğu gibi). Uyarıcı yıldızınkinden daha büyük bir soğurma tayfı veren yayınan ışık, gelen ışıktan daha mavidir ve kutuplaşması önemsenmeyecek kadar azdır. Bu yayınmayı sağlayan da gazlar değil dumanlardır.

Gökada bulutsuları çok sıcak yıldızlarla (W,O ve BO tayf örneğinden) birlikte bulunduğu zaman renkleri genellikle yeşile çalar (Oriyon bulutsusunda olduğu gibi). Tayfı, bulutsuda bulunan gazın fotoelektrik uyarması ve iyonlaşmasıyle meydana gelen parlak çizgili bir tayfdır.

Bütün uyarıcı yıldızlardan uzak olan Gökada bulutsuları, parçalar veya iplikcikler halinde, biçimleri düzgün olmayan karanlık bulutsulardır ve bütün ışık ışınlarını durduran tam soğurma bölgelerinde bulunurlar. Yer'den gözlenebilen bu soğurucu bulutlar, Yer'le bu bulut kümeleri arasında çok sayıda yıldız bulunmadığı zaman bize çok yakındır (birkaç yüz parsek; 1 pc = 3.26 ı.y.). Karanlık bulutsunun kenarı, bazen bir ışık yansımasıyle aydınlanmış olarak gözükür (At başı bulutsusunda olduğu gibi).

Daire biçiminde bazı bulutsulara, (tamamen yanlış bir deyimle) *gezegen bulutsular* adı verilir. Bunların merkezinde, çok sıcak ve kolaylıkla iyonlar veren morötesi ışınımlar yönünden çok zengin bir yıldız (tayf örneği W veya O) bulunur. Soğurma olaylarından sonra, merkezdeki yıldız artık görünmez olur. Bu durumda, yıldızın fırlattığı bir madde, etkinliği azalmış bir yanardağ meydana gelmesine yol açabilir. Bu maddenin bir nova* olması ihtimali kuvvetlidir ve yıldızın etrafını dumandan bir sorguç gibi sarar. (L)

BULUZ i. Bk. BLUZ.

BULVAR i. (fr. *boulevard*'dan). Ağaçlı geniş cadde: *Atatürk bulvarı. Az sonra tekrar bulvara çıktım* (R.H. Karay).

— ANSİKL. İstanbul'un en eski *bulvar'ı* Taksim meydanından Harbiye'ye doğru giden kısa caddedir; en ünlüsü de Unkapanı'ndan Yenikapıya kadar uzanan Atatürk bulvarıdır. Ankara'nın en ünlü bulvarı ise Ulus meydanından başlayan Atatürk bulvarıdır. (M)

BUM i. (ing. *boom).* Bir malı piyasaya sürmek için girişilen büyük reklam faaliyeti. || Borsada sunî fiyat artışı. || İktisadî refah ve bazı halde bir işletmenin anî gelişimi. (L)

BÛM i. (ar. k.). *Esk.* Zool. Baykuş: *Sonra bir bûm-ı bed-lıka, meş'um / Çırpınışlarla yükselip gitti* (Tevfik Fikret).

— DEY. *Esk. Bûm-i musibet,* felâket getiren baykuş. (M)

BUMBA i. (ital. *buma*'dan). Denizc. Yan yelkenlerin (grandi, randa gibi) alt kenarının (alto başo yakası) bağlandığı; yük alıp vermede kullanılan hareketli, meyilli seren (ağaç çubuk). [*Dikme* de denir.] || *Bumba çemberi,* bumbanın iskota cundasına (ucuna) geçirilmiş madenden yapılmış çember, (Bumba bu çember içinde serbestçe döner ve yelken rahatlıkla sarılır.) || *Bumba dirisa çemberi,* yelkenli bir gemide yelken bumbasını direk dibine bağlayan ve bumbayı sağa sola döndüren, aşağı ve yukarı indirip kaldıran madenden yapılmış çember (bilezik). || *Dişli bumba.* (Bk. ANSİKL.) || *Bumba sehpası,* sarılmış randa yelkeninin bumbasına dayaklık etmek üzere konulmuş olan ağaç destek. Bu destek seyyardır. Randa yelkeni açıldığı zaman kaldırılır.

— Balıkç. Balıkçı gemisinin vinç direğinde vinç telinin geçtiği ve ağı yukarı kaldırmağa yarayan mafsallı yan direk.

— ANSİKL. *Dişli bumba,* spor yelkenlilerinde (yat, kotra) çok kullanılır. Kendi ekseni etrafında bir dişli çember üzerinde döndüğünden, rüzgâr sertleşince yelken yüzeyini küçültmek için bu dişli çember çevrilerek randa yelkeni bumbasına sarılır. (Bu sarma işi, mandallı bir kaldıraç veya sonsuz dişliyle donatılmış bir kol [manivela] yardımiyle yapılır. Bu dişliler bumbanın direk tarafındaki iskaça zıvanasına tespit edilmiştir ve bumbanın kendi ekseni etrafında dönmesini sağlar.) [ML]

BUMBA N'GOKO, Kamerun'un güneydoğu ucunda idare bölgesi; 27 500 nüf. İdare merkezi, *Yokaduma.* (L)

BUMBAR i. (fars. *bunbār*). Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kalın bağırsağı. || Bu bağırsağa ciğer, soğan, pirinç ve baharat doldurularak yapılan yemek. || Kapı ve pencere aralıklarına geçirilen bağırsak şeklinde, içi pamukla doldurulmuş bez şerit.

— Mutf. *Bumbar dolması.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mutf. Bağırsakların dışındaki yağlar temizlenir; içi dışına çevrilerek soğan suyu, tuz ve biberle oğulur. Bir saat bekletilir, sonra iyice yıkanır ve dışı yeniden içe getirilir. Makineden çekilmiş veya iyice kıyılmış karaciğer, ince kıyılmış soğan yeteri kadar tuz ve baharatla pirinç ve su katıldıktan sonra iyice yoğrulur. Bumbarlara doldurulur. Önce haşlanır, sonra kesilen dilimler yumurtaya bulanır ve kızartılır. *Fırında bumbar,* yukarıda anlatıldığı usulde hazırlanan bumbarlar fırın tepsisine dizilir. Bir parmak su veya et suyu eklenir. Fırında pişirilir, kenarlarına maydanoz yaprakları konur, hardallı ekşi salçayle yenir.

◆ **Bumbarlık** i. Bumbar yemeği yapmak için hazırlanan iç. (M)

BUMÇAK HATUN. Türk mit. Yakut Türk-

hemen yanda stratokümülüs
sağda stratus

iyi hava kümülüsleri

altokümülüs

bulut

lerine göre *Ak Toyun* denilen ve göklerdeki en büyük tanrıya giden yolu bekleyen iki tanrıdan biri. (M)

BUMEDYEN (Huari), cezayirli devlet adamı (Guelma 1925). Fas ve Tunus'taki cezayir birliklerinin kumandanı idi; 1960'-ta «sınır orduları» kurmay başkanı oldu. 1962'de görevlerinden ayrıldı ve Tlemcen «politik bürosu»nda, Bin Bella'yı devletin başına getiren (eylül 1962) askerî ayaklanmaya önayak oldu. Millî Savunma bakanı (1962) ve başbakan yardımcılığı (1963) yaptı. Fakat yeni rejimin iktisadî güçlükleriyle ülkenin bütün sivil örgüt kademelerinde hüküm süren derin düzensizlik, yeni Cezayir'in sağlam bünyeli tek unsuru olan orduda gittikçe güçlenen bir çalkantıya yol açtı. Ordu ile Bin Bella'nın kişisel iktidarı arasındaki anlaşmazlık, 19 haziran 1965'te Bumedyen'in yönettiği ve önemli bir tepki yaratmayan hükûmet darbesiyle sona erdi. Fakat Cezayir'de yapılacak olan üçüncü dünya devletleri temsilcileri toplantısı ertelendi, sonra da bundan vaz geçildi. Önceleri sosyalist eğilimli devletler ve özellikle Mısır tarafından kıyasıya yerilen Bumedyen rejimi, buna rağmen fırtınayı atlattı ve Fransa ile işbirliğini koruyarak «antiemperyalist» ülkeler arasında yeniden yer aldı. (L)

BUMERANG i. (Avustralya yerli dilinde bir ad). Avustralya yerlilerinin, Hindistan'da Dekkan bölgesi halkından bazılarının ve eski Mısırlıların kullandıkları bir silâh.

— ANSİKL. *Bumerang* esas itibarıyle akasya veya ökaliptus gibi sert ağaçların geniş çatallı dallarından koparılmış ve 8, 15 mm kalınlığa gelinceye kadar yontulmuş, dar bir kılıç namlusu biçiminde bir silâhtır. Bumerang'ın uzunluğu 0,40 ile 0,90 m arasındadır, uçlarından her biri oymalı ve kabartmalıdır, bu şekil onun bir cins pervane niteliği almasını ve sekerek tekrar atıldığı noktaya dönmesini sağlar. (L)

BUMİN KAGAN, Göktürk devletinin kurucusu (öl. 552). Göktürk yazıtlarında Bumin adıyle anılır. Çin kaynaklarındaki adı ise Tumen'dir ve bu adın sonunda da «ilig» unvanı vardır. Bumin Kagan, Ötüken dağındaki devlet merkezinde oturuyor ve ülkenin doğusunu yönetiyordu. Batı bölgesi, kardeşi İstemi'nin yönetimindeydi. Kendisinin unvanı «Kagan», kardeşininki ise «Yabgu» idi. Çin kaynaklarına göre babası, yarı efsanevî bir şahıs olan «Na-du-lu» dur. Çin kaynakları, Bumin Kagan'ın Türk aslından gelen Töles'lere yaptığı bir taarruzu anlatırlar. Bu sırada Juan-Juan devletine bağlı olarak yaşayan Göktürk kabileleri bağımsızlıklarını elde etmeğe çalışıyorlardı. Bumin Kagan, Orta Asyada dağınık bir şekilde bulunan Töles'leri kendisine bağlamayı başardı ve emniyet sağlamak için Çin ile de iyi münasebetler kurdu. Bu sırada, Göktürkler, Çin'deki karışık durumdan faydalandılar. 551'de Bumin Kagan'ın, haremine Çinli bir prenses getirttiği bilinir. Bumin Kagan Juan-Juan'ları kesin olarak yendikten az sonra öldü. (M)

BUN i. (esk. türk. k.). Sıkıntı, belâ, musibet.

◆ **Bungun** sıf. *Halk dili.* Sıkıntılı, çok bunalmış, şaşkın.

◆ **Bunlu** sıf. Sıkıntılı, dertli.

◆ **Bunluk** i. *Yeni.* Buhran. (M)

BUNA i. (tes. edil. ad) [BU*tadilen* ve *Na* (sodyumun) kimyevî sembolünden.] Kauçukçuluk, Butadien'den itibaren, stiren veya akrilik nitril ile polimerleşme veya kopolimerleşme ile elde edilen sentetik elastomer. (Bk. BUTADİEN.) [L]

BUNAK sıf. ve i. (*bunamak*'tan *buna-k*). Bunamış olan [kimse]: *Yoksa yalnız eskiyi övüp de yeniyi kötülemeğe kalkan bunaklara dönerim* (N. Ataç). *Ben ona ihtiyar bir kadın gelecek, ona ver dedim... Bunak herif* (Ahmed Rasim).

◆ **Bunaklık** i. Bunak olma hali: *Bu yaşlılar da şüphesiz bütün insan inleri gibi, hodkâmlık, kıskançlık, ahmaklık, bunaklık ve nice hastalıkların yatağıydı* (A.Ş. Hisar). [M]

Buna korusu, Fildişi kıyısının kuzeyinde vahşî hayvan korusu, yaklş. 900 000 hektar. 1942'den beri sınırlanan bu koruda filler, mandalar, inek antilopları, koblar, dişlidomuzlar (*phocochoerus*), maymunlar, suaygırları v.b. bulunur. (L)

BUNALIM i. (*bunalmak*'tan *bunal-ı-m*). *Yeni.* Bunalma hali, insanın kalbini sıkan büyük tasa, buhran: *Bunalım çağı.*

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Patol. Solunum güçlüğü ve üstkarın bölgesinde sıkıntıyle beliren genel rahatsızlık. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. *Bunalım* kelimesi, varoluşçu felsefede, insanoğlunun kendi sıkıntıları arasında beliren bir «metafizik kaygı» anlamını almıştır. Bunda, bunalım kavramı üzerine bir inceleme yazan Kierkegaard'ın etkisi olduğu sanılıyor. Bunalımı duyan insan, içinden çıktığı hiçliği ve bağlandığı geleceği duyar, varlıkla hiçlik arasında asılı kalan varlığının temel belirsizliğini, metafizik durumunun anlaşılmazlığını ve hayatın saçmalığını açıkça görür. Bu düşünceler Pascal'ın kaygılarına çok yakın olmakla birlikte varoluşçu filozofları çok ayrı sonuçlara götürür. Onlara göre bunalım ne mahk0m edilecek, ne de acınacak bir duygudur; sadece semboliktir ve bazen kendi kendine de yeter. Varoluşçuluğun bu özelliği gözönünde bulundurulunca, birçok varoluşçu filozofun neden karamsar oldukları, olumsuzlayıcı bir tutum aldıkları ve hiçliğe yöneldikleri daha iyi anlaşılır.

— Patol. Üstkarın bölgesinde zahmetli bir sıkılma duyumu, genel keyifsizlik, solunum ve nabızda hızlanma şeklinde beliren bunalım, heyecanın sürekli ve aşırı derecesidir, kalp sıkıntısı bunun geçici evresidir. Bunalım sabit fikirlilerde ve melankoliklerde bunalım nevrozu şeklinde belirir. Sebebi sempatik sinir sistemiyle içsalgı sistemindeki bozukluklardır. Fakat bu alandaki bilgiler henüz tam açıklığa kavuşmamıştır. (LM)

Bunalım Çağı (*Age of Anxiety*), Jerome Robbins'in balesi. Leonard Bernstein'in ikinci senfonisi üzerine, W.H. Auden'in Bunalım Çağı adlı şiirinden esinlenerek meydana getirildi. 1950'de New York'ta New York City Ballet topluluğu tarafından oynandı. Dekor: Oliver Smith; kostüm: İrene Sharaff. Baş rollerde: Tanaquil Le-Clercq, Todd Bolender, Francisco Moncion, Jerome Robbins. Bu bale, çağdaş insandaki bunalım sorununu ortaya koydu. (L)

BUNALMAK geçz. f. (esk. türk. *buñ*, sıkıntı'dan). Güçlükle nefes almak: *Havasızlıktan bunalmak.* Son derece sıkılmak: *O kadar bunalmıştı ki Necib'in bu ansızın gelişi onu pek memnun etti* (Mehmed Rauf).

◆ **Bunalma** i. Bunalmak eylemi. Büyük sıkıntı hali.

◆ **Bunaltı** i. Can sıkıntısı, bunalma: *Kalbini sıkan bir bunaltı ile birdenbire ayağa kalktı* (Tarık Buğra).

◆ **Bunaltıcı** sıf. Sıkıcı, boğucu: *Bunaltıcı bir yaz gecesi, gökte tek tük soluk yıldızlar* (Yaşar Kemal). *Bunaltıcı bir hava, bugün akşama kadar bilmem ne yapılacak* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Bunaltmak** ettrg. f. Bunalmasına yol açmak, canını sıkmak. (M)

BUNAMA i. Ruhî faaliyette zihnî görevleri ve duygu hayatını etkileyen aşırı güçsüzlük. Bk. ANSİKL.

— Psikiyatr. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Bunama,* düşünen beyin bölümünün herhangi bir sebeple görevini yerine getirememesi sonucu meydana gelir. Bu bölüm, en yetkin halini insanda bulan ve alnın arkasına rastlayan beyin parçasıdır. Bunama, beynin bu bölümünü zedeleyen yaşlılık, damar sertliği, beyin tümörleri, yozlaşma ile ilgili süreçler, mikroptan ileri gelen hastalıklar gibi etmenlerin sonucudur. Şizofreni'nin bir çeşidi olan ve ergin yaştan önce beliren erken bunama dışında başlıca bunama halleri şunlardır:

-. *Felçli bunama,* frengiden ileri gelen bunama. Bk. GENEL FELÇ.

2. *Yaşlılık bunaması,* yaşlılık ve orta yaşlılık bunaması olmak üzere ikiye ayrılabilir; her ikisi, beynin alın arkasında bulunan bölümünün artık görevini tam olarak yerine getirememesine bağlıdır. Yaşlılığın esası, bu bölümdeki beyin hücrelerinin diriliğiyle ilgilidir. Bazı insanların, yaradılıştan, beyin hücrelerinin hayat gücü uzun, bazılarının kısadır. Kısa güçlü olanlar daha erken, uzun güçlü olanlar geç ihtiyarlar veya bunarlar.

Eğer beyin damarları sertlesmişse beynin beslenmesi azalacağından, düşünen beyin hücrelerinin dirilik ve görev gücü de azalır ve bunama hali meydana gelir.

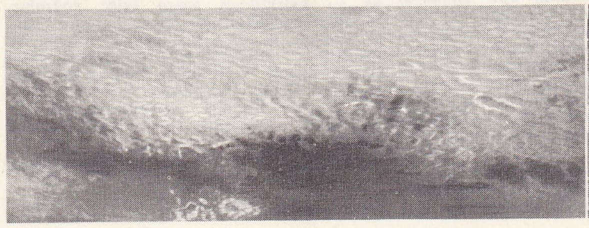

hemen yanda sirrokümülüs; sağa sirrüs

Foto. Arch phot. de l'O.N.M., Rudaux, de Sazo-Rapho, X (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

bulutsular: soldan sağa, Ülker kümesindeki yansıma ile gözlemlenen toz **bulutsular**, Oriyon'da At Başı'nın karanlık boşluğu, Oriyon'da ve yakınlarında «M 78»

Bu bunama 50-60 yaşına doğru başlar ve kadınlardan çok erkeklerde görülür. Başlangıcı yavaş ve sinsidir. Özellikle duygu hayatını etkiler, *bencillik*'e yol açar. Bunama halindeki insan, kendi çıkarından başkasını düşünemez olur. Kişiliği değişir, sıkıntılı, çabuk öfkelenen, sinirli, enerjisi azalmış bir insan olur.

Bu bunamaların bir çeşidinde heyecan bozukluğu ağır basar: bazı ihtiyarlar kendilerine herhangi bir şey sorulsa ağlamağa başlarlar. Ancak bu ağlama içten duyulan bir üzüntü ağlaması değildir, sadece ağlamanın mimik hareketidir; bunu kendileri de bilirler.

Zihin hayatı bakımından bunamanın ilk belirtisi *yaratıcı düşünce*'nin yok olmasıdır. Bunama halindeki insan bir şey yaratamaz, büyük girişimler yapamaz, yaşlılık bunamasının bir niteliği de *unutkanlık*tır. Unutma, önce adları ve yeni olayları unutma şeklindedir; beyin hücrelerindeki beslenme bozukluğu arttıkça bu tablo da genişler. Yavaş yavaş her yeniliği beğenmez olur; eski hayat şekillerinin daha iyi olduğunu iddia eder. Bunun için genellikle ihtiyarlar gençlerin düşünce ve eylemlerini beğenmezler, kendi gençlik zamanlarındaki her şeyin her bakımdan üstün olduğunu söylerler. Bazı bunama şekillerinde kişi biraz önce söylediğini unutur, sık sık tekrar eder. Bazen de biraz önce yemek yediğini unutur, yeniden ister veya kendisine yemek verilmediğini, aç bırakıldığını ileri sürer. Bazı bunaklar da gördüklerini hatırlayamaz, ne kadar çok görseler ilk defa gördüklerini söylerler. Bazılarında da bunun tamamıyle karşıtı olur; hayatlarında ilk defa gördüklerini eskiden birkaç defa görmüş olduklarını iddia ederler.

Bazılarında, tam bir afaziye rastlanmamakla beraber konuşma bozuklukları görülür; bu devrede yapılan psikometri muayeneleri mantıklı konuşma yeteneğinde bozukluk olduğunu ortaya koyar. Son evre, üç dört yıl sonra beliri: bilinçlenme tamamıyle ortadan kalkar. Bununla beraber bazı hallerde sınırlı olduğu için belirtiler, yaygın şekle oranla daha azdır. Bu durumda bunama daha türseldir ve gelişmesi de daha yavaştır. Bazı bunama hallerinde akıl bozuklukları da görülür: hastalar, etraflarında bulunan kimselerin kendilerinin malına göz diktiğini, mallarını çalacağını sanırlar; kendilerine kötülük edileceğini iddia ederler. Bu yüzden odalarına çekilir, kimseyi görmek istemez veya savunma amacıyle, şüphelendikleri kimselere saldırırlar.

Bazı bunakların ise gözlerine hayaller görünür, kulaklarına sesler gelir. Genellikle bunamalarda uyku bozulur, gündüzleri devamlı uyur gibidirler ve geceleri uyuyamazlar. Bunama ileri yaşlarda ve damar sertliğine bağlı olursa başta uğultu, baş ağrısı ve baş dönmeleriyle beraber olabilir. Bunlara ilâve olarak, çoğunlukla, küçük ve büyük abdestini kontrol edememe halleri görülür.

Eğer damar sertliği, düşünen beyin bölümünden daha yaygın olur ve hareketle ilgili bölümleri de zedelerse konuşma bozuklukları, yarı vücut güçsüzlükleri veya felçler ortaya çıkar. Bazı durumlarda yarı veya bütün vücuda yaygın titreme, kas sertliği ve hareket yavaşlıklarıyle Parkinson hastalığı tablosu görülür.

3. *Orta yaşlılık bunamaları*, bunlar, Pick ve Alzheimer hastalıkları gibi sebebi belli olmayan bunamalar ile beyin uru, damar sertliği, iltihaplı veya mikroplu (intanî) hastalıklardan ileri gelen ve başka bir hastalığın belirtisi olarak meydana çıkan bunamalar olmak üzere iki gruba ayrılır. Pick hastalığında belli başlı belirti, alın arkasındaki beyin bölümünün körelmesi, Alzheimer hastalığında ise sara krizleridir. Bunlarda bunama şekli yukarıda tanımladığımız yaşlılık bunamasına benzer, ancak başlaması 40-50 yaşları arasındadır.

— Psikiyatr. Psikiyatri açısından *bunama* kavramı bugün, zihnin ilerleyen ve önüne geçilemeyen bir toptan zayıflama hali anlamına gelir. Bu tanımlama, doğuştan gelen zekâ eksikliklerini dışta bırakır: zekâ geriliği (zihin güçsüzlüğü, aptallık, alıklık) zihin bulanıklığı gibi başlangıcı had şekilde olan ve düzelebilen ruhî haller, afazi, apraksi, agnozi gibi nöropsikolojik bazı yeteneklerde meydana gelen görev yetersizlikleri. Bunama ile ilgili haller tedavi ile gerileyebildiğine göre, bunaklığın alanı bugün önemli oranda daralmıştır ve bunama terimi artık sadece yaşlılık bunaması, damar sertliği bunaması, Pick ve Alzheimer hastalıklarını kapsar; bu bozukluklar için bugün ne bir tedavi yolu, ne iyileştirme imkânı vardır; gelişmelerinin önüne geçilemez.

Dar anlamda alınmış bunama teriminin dışında kalan haller: *tümör sonucu olan bunamalar*; bunlarda zihin zayıflaması sürekli değildir ve bunlar için cerrahî yoldan bir tedavi mümkündür. *Travmalardan ileri gelen bunamalar*; bunlar pek nadir olduğu gibi bazı uzmanlarca doğruluğu kabul edilmiyor. *Mikrop etkisiyle meydana gelen*, genel felç gibi hastalıklar sonucu olan bunamalar; bunlar çok seyrekleştiği gibi, sıtma mikrobu aşılayarak ve penisilin uygulayarak tedavileri de mümkündür. *Zehirlenmelerden ileri gelen bunamalar* (Etil bunaması: bunama ile alkol arasındaki bağıntı, metabolizma bozukluğu dolayısıyledir. Bu bunama da alkolü keserek ve vitamin tedavisiyle durdurulabilir). *Erken bunama veya heberfeni*. Bu bunama türü de bunama kavramı dışındadır; bunun da bir oranda tedavisi mümkündür.

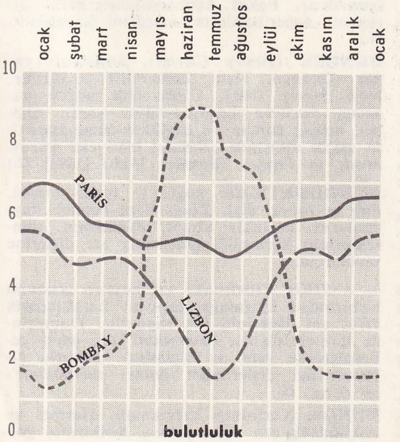

Yaşlılık bunamasında anatomik durum: anatomi bakımından yaygın olan ve pek ileri gitmeyen bir beyin körelmesi ile beraber yozlaşma bozuklukları görülür. Kadınlarda daha sık rastlanır. Hastalığın sebebi şimdilik bilinmemekle beraber kalıtımla ilgili bir etmenin varlığı kabul ediliyor. Bu hastaların kişiliği, hastalıktan önce, çoğu zaman otoriter ve kendini her şeyin merkezi sayan bir kişiliktir. Başlangıçta hasta yalnız çabuk yorulduğundan ve bellek bozukluğundan şikayet eder. Muayenede, bu bozukluklar yoğun olarak belirir ve hem yeni, hem eski olaylarla ilgilidir. Hasta, unutkanlıklarını uydurmalarla ve yanlış hatırlamalarla doldurur. Kıyafetini ihmal eder ve beslenmesini mühimsemez. Ruhî çöküntü halinde ve kuruntular içindedir.

Yaşlılık bunaması, duygu hayatındaki güçlükler veya bir bedenî hastalık etkisiyle had şekilde ve hezeyan nöbeti, zihin bulanıklığı ile beraber de başlayabilir. Bunaklık yerleştikten sonra bütün ruhî hayatı sarar ve bozukluklara ait bilinç tamamıyle ortadan kalkar. Hasta sürekli bir ruhî karışıklık içindedir; bu hal geceleyin artar. Zaman ve uzay içinde yön bulma duygusu kaybolur ve hasta bu yüzden kişiliğinin bilincini yitirir. Yargı yeteneği tamamıyle bozulmuştur: hasta, eylemlerinin sonucunu düşünemez; bununla beraber simgesel görevler (tanıma, hareket, konuşma) diğer organik bunamalarda olduğundan daha az bozulur: hastanın kelime hazinesi fakirleşir, çenesini tutamama hali (bunakça konuşmalar) çok önemli bir belirtidir. Zihnî gerileme, aynı derecede ağır bir duygu gerilemesiyle beraber görülür: çocuklaşma, umursamazlığa dayanan yalancı duygululuk gösterileri, tıbbî-adlî sonuçlar doğurabilecek iç tepi hareketleri. Bunlara birtakım hezeyan nöbetleri, coşkunluk veya çöküntü halleri de eklenebilir. Hastalığın ağırlaşması oldukça hızlıdır. (LM)

BUNAMAK geçz. f. (esk. türk. *bün*, sıkıntı'dan). Bunamaya uğramak, bunak hale gelmek: *Hakkı; sen ya bunamışsın oğlum, yahut aklını kaçırıyorsun* (M. Ş. Esendal).

— DEY. *Buldukça bunamak*. Bk. BULMAK.

— Huk. Medenî hukuk alanında, fiil ehliyetini (bk. EHLİYET), Ceza hukuku alanında isnat kabiliyetini (bk. İSNAT KABİLİYETİ) ortadan kaldıran bir sebep olabilir. (M)

BUNAU-VARİLLA (Philippe), fransız mühendisi (Paris 1859 - ay.y. 1940). Panama Okyanuslararası şirketinde genel müdür. Fransa'da, sonra Amerika'da, kanalın bitirilmesini kabul ettirmek için canla başla çalıştı. Panama cumhuriyeti geçici hükûmetince 1903'te A.B.D.'ye ortaelçi olarak gönderildi. Amerika Dışişleri bakanı Hay ile kanalın açılmasını sağlayan bir antlaşma imzaladıysa da bu yola Amerika Birleşik devletlerinin el koyma hakkını tanıdı. Birinci Dünya savaşında Ver-

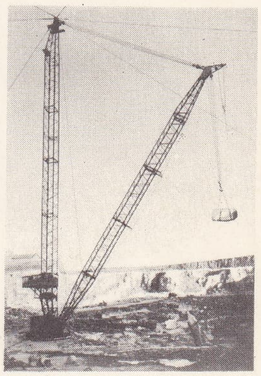

vinçte **bumba**

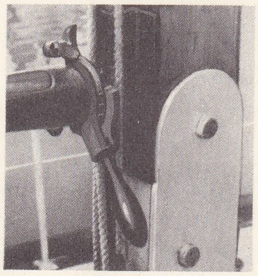

dişli **bumba**

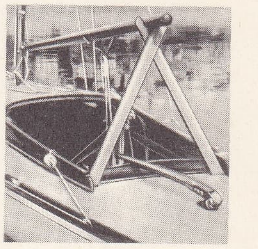

bumba sehpası

BUMEDYEN

bumerang (Musée de l'Homme, Paris)

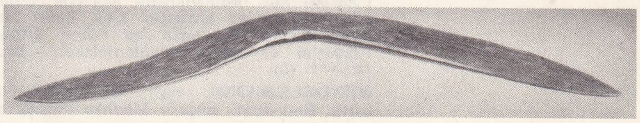

Foto. de Kérolyr, Obrerv, du Mont-Wilson, Doc. Normacem, Faure Beaulieu, X, Camera-Press (LAROUSSE)

dun ordusuna ait su işleri müdürü oldu ve suları arıtmak için, verdünizasyon adı verilen yeni bir usul buldu. (L)

BUNBURY (Henry William), ingiliz karikatürcüsü (Suffolk 1750-Keswick 1811). Karikatürlerinde konu olarak siyaseti ve töreleri ele alır. Bir de at sporu üstüne, kendisi tarafından resimlenmiş, baştan başa mizah dolu tuhaf bir eseri vardır: *An Academy for Grown Horseman* (Yetişkin Binici İçin Akademi) [1787] (L)

BUNCHE (Ralph Johnson), amerikalı zenci sosyolog ve siyaset adamı (Detroit 1904). Kaliforniya, Harvard ve Cap üniversitelerinde öğrenim yaptıktan sonra, Avrupa, Afrika ve Asya'da araştırma gezilerine çıktı ve Amerika'da başarılı bir üniversite öğretim üyesi oldu. İkinci Dünya savaşı sırasında, memleketinin Savaş ve Dışişleri bakanlıklarında önemli görevlerde bulundu ve Birleşmiş milletlerin himayesinde yapılan birçok milletlerarası konferansa katıldı. Bu sıfatla, 1948 yılında vesayet komisyonu genel yöneticisi oldu. Aynı yıl, Birleşmiş milletler genel sekreteri tarafından, Filistin'de arabuluculuk etmek üzere, öldürülen kont Bernadotte'un yerine seçildi. Amerika'ya dönüşünde, hayatını adadığı barış ve milletlerarası yakınlaşma konusunda daha iyi çalışabilmek için, verilen önemli idarî görevleri almak istemedi. Nobel Barış ödülünü kazanan (1950) ilk zencidir. Harvard üniversitesinde profesörlük yaptıktan sonra, 19 ağustos 1954 yılında Birleşmiş milletler sekreter yardımcılığına atandı ve 1958'de özel siyasî sorunlar sekreter yardımcısı oldu. Amerika Birleşik devletlerinde ırk ayrımına karşıdır. B.M. genel sekreteri tarafından sık sık, dünyanın gerginlik bulunan bütün noktalarına, özellikle Afrika'ya (Kongo) gönderilmektedir. Ama ılımlılığı hem en uzlaşmaz amerika zencilerinin hem de sosyalist ülkelerin hücumlarına uğradı; yeni sömürgeciliği kolaylaştırmakla suçlandı. Amerika'nın aşırı sağcı çevreleri ise, başarı elde edememekle beraber, onu amerikan aleyhtarı faaliyetler üzerinde soruşturma yapan bir komisyonun önüne çıkardılar. (L)

BUNÇO veya **BUNÇYO**, birçok japon ressamının adı. En ünlüleri TANİ (1763 - 1842), ülkesinin törelerini yansıtan tablolar ve güzel manzara resimleri yaptı. (L)

Bund, 1897'de, Rusya'nın batı eyaletlerinde kurulan Yahudi Sosyal Demokrat birliği. Rus Sosyal Demokrat partisinin teşkilâtlanmasında büyük bir rol oynadı (Minsk kongresi, 1898). Fakat 1903'ten sonra azınlığın saflarında yer alarak bolşeviklere karşı çıktı ve ekim 1917 ihtilâlinden sonra ortadan kaldırıldı. (L)

Bundehiş (veya **Bondeheşn**) [Yaradılışın Aslı], Parsîlerin dinî kitabı. Pehlevî dilinin en önemli edebî anıtlarından biridir. M.S. 226 yılında Sasanîler devrinde yazıldı. Kökü eski çağlara kadar uzanan birçok öğretiyi açıklar. İlham kaynağının bir kısmını, bugün kaybolmuş bulunan çok eski Zentçe yazılardan almıştır. Doğunun dinler tarihi için önemi daha da büyüktür. 13 000 kelimeden meydana gelir. Yaradılış, tarih ve coğrafya üstüne bilgiler verir. 31. bölümü Kiyanilerin oturduğu İraşehr bölgesi hakkındadır. 35. bölümde yine Kiyaniler üstüne bilgi verilir. En önemli bölümlerden biri olan 33. bölüm, iran tarihinin Sasanîlerin son devresine kadar olan kısmını anlatır. Bu bölümün bir kısmı Darmstter tarafından Fransızcaya çevrildi. Zend ve Avesta adlı eserle birlikte bastırıldı (Paris 1892). İngilizce ve Almancaya da birkaç defa çevrildi. En mükemmel nüshası Ervard Tehmures Dinşahi Enkelsariya tarafından hazırlandı ve Bombay'da yayımlandı. (M)

BUNDELA'LAR, Bundelkhand halkı; Ganj havzasının güney bölümünde yaşar. (L)

BUNDELİ. Bk. BUNDELKHANDÎ.

BUNDELKHAND, Hindistan'da bölge, Dekkan'da Jumna ile Chambal arasında; 1 500 000 nüf. Bundelkhand tepelerle kesilmiş, gnayslı bir yayladır. Çok kaba bir tarım biçimi uygulanan bu bölge, Uttar Pradeş'in en geri kesimlerindendir. Bk. JHANSİ. (L)

BUNDELKHANDÎ veya **BUNDELÎ** i. Leng. Batı hindî lehçesi. Madhya Pradeş'in (Hindistan) kuzeyinde yaklaşık olarak 10 milyon kişi tarafından konuşulur. Başlıca alt lehçeleri: bhadori ve khatola. (L)

Bundesrat, Kuzey Almanya (1866-1871) ve Alman imparatorluğu (1871-1918) konfederasyonunun, 1949'dan beri de Federal Almanya cumhuriyetinin yasama meclislerinden biri. Çeşitli eyaletlerce seçilen temsilcilerden kuruludur. Temsilcilerin 1867'de 43, 1871'de 58 olan sayısı, ait oldukları eyaletin önemine göre değişirdi. Prusya'nın 17 oyu ve 14 oyluk bir azınlık, Reichsrat'ın herhangi bir kararını önlemeğe yetiyordu. Reichsrat ise, sıkı sıkıya Berlin hükûmetinin hükmü altında bulunuyordu. Reichstag'ın teklif ettiği kanunlara karşı Bundesratın veto hakkı vardı. Bugün Federal Almanya cumhuriyetinde eyaletler *(Länder)* yasama ve idare alanlarında Bundesrat aracılığıyla etki yapabilirler. Bundesrat, eyaletler hükûmetlerinin üyelerinden kuruludur. Her Land'ın en az 3 üyeliği, nüfusu 2 milyondan fazla olanların 4, 6 milyondan fazla olanların ise 5 üyeliği vardır. Federal hükûmetin kanun tasarıları, fikri alınmak üzere, Bundesrat'a sunulur; o da hükûmet eliyle, Bundestag'a kanun tasarıları takdim edebilir. Bundestag'ın onayladığı kanunlar, danışma mahiyetinde, Bundesrat'a ulaştırılır: bu meclisin kanunlar üzerinde sınırlı bir veto hakkı vardır. Avusturya'da da, eyaletleri temsil eden bir Bundesrat vardır. İsviçre'de federal meclisin almanca adı Bundesrat'tır. (L)

Bundesrepublik Deutschland, Federal Almanya* cumhuriyeti. (L)

Bundestag, Federal Almanya cumhuriyetinin yasama meclisi. Tek dereceli genel seçimle dört yıl için seçilir. Bundestag, cumhurbaşkanının teklifi üzerine, kendisine karşı sorumlu başbakanı seçer. Başbakana güven oyu vermeyebilir ve onun yerine bir başkasını doğrudan doğruya ve oy çokluğu ile seçebilir. Bundestag hükûmetin veya Bundesrat'ın teklif ettiği, yahut kendisinin hazırladığı kanun tasarılarını oya koyar. (L)

Bundeswehr, Almanya'nın Atlantik paktı çerçevesinde yeniden silâhlanmasıyle ilgili Londra anlaşmaları sonunda (3 ekim 1954) tekrar kurulması kararlaştırılan Federal Almanya cumhuriyeti ordusuna verilen ad. (1956). [L]

BUNDUK veya **BUNDUKA** i. (ar. *bunduk* veya *bunduka*, küçük yuvarlak tane). *Esk.* Fındık. || Tatar yayı, arbalet.

— DEY. *Esk. Bunduk şikesten* (fındık kırmak), öpücük vermek.

— Esk. bot. *Bunduk-ı hindî*, çentikli fındık. (İlmî adı: *Caesalpinia bonduc.)*

— Sil. Fındık şeklindeki mermi. || Bir çeşit mermiyi atan fitilli tüfek ve filinta.

◆ **Bundukçu** sıf. *Esk.* Arbalet ile ok atan. (M)

BUNDUKİYE i. Tatar oku. *Bunduk* (fındık) kelimesinden gelen bu ad, arapçada ve bazı türk şivelerinde kullanıldı. (M)

BUNDY (McGeorge), amerikalı siyaset adamı (Boston, Massachusetts 1919). Genç yaşta Cumhuriyetçi partiye girdi, sonra istihbarat servislerine geçti. Başkan Truman'ın özel danışmanı oldu, Truman planının uygulanmasına çalıştı (1948). Sonra Cumhuriyetçi aday Thomas Dewey'in başkanlığını destekledi. Harvard üniversitesi edebiyat fakültesine dekan oldu, çocukluk arkadaşı John Fitzgerald Kennedy tarafından başkanlık özel danışmanlığına getirildi, Johnson'un başkanlığında da bu göreve devam etti. Her iki başkanca barış ve savaşta A.B.D.'nin müdahale sınırlarını belirleme işiyle görevlendirildi; bu sıfatla memleketinin Küba (Domuzlar Körfezi çıkartması 1961), San Domingo (1965) ve Güney Vietnam'a müdahalesinde kesin sorumluluklar yüklendi. (L)

BUNGALOW i. (hintçe *bangla*, Bengal'le ilgili'den ing. *bungalow*). Hindistan'da, tek katlı, genellikle tahtadan yapılmış verandalarla çevrili ev. || Genel olarak, basit ve hafif malzemeden yapılmış tek katlı kır evi. (L)

BUNGARUS i. Zehirli yılan cinsi. Hindistan'da ve Malezya'da yaşar. Suyılanıgillerden. (Önemli iki türü: Halkalı bungarus [*Bungarus fasciatus*], art arda sıralı, genis siyah ve sarı çizgilidir. Mavi bungarus [*B. Coeruleus*] türü gerçekten çok tehlikelidir. Hiç biri 1,20 m'yi aşmaz.) [L]

BUNGE (Aleksandr Andreyeviç), rus botanikçisi (Kiev 1803- Arss, Dorpat 1899). Sibirya, Altay, Çin, Kafkasya, İran ve Rusya'da keşif gezileri yaptı. (L)

BUNGE (Nikolay Kristiyanoviç), rus devlet adamı (Moskova 1823 -Petersburg 1895). Serfleri azat komisyonu üyesi (1859-1860), maliye bakanı (1881-1887) ve hükûmet başkanı (1887) oldu. Fransa'dan sağlanan borçlarla bütçeyi denkleştirdi. (L)

Bungei Şuncu, edebiyat meselelerini işleyen ve halk yığınlarına seslenen bir Japon dergisi. (Bk. KİKUCHİ [*Kan*].) [L]

BUNGO boğazı, Japon takımadalarında boğaz, Kyuşu ile Şikoku arasında. (L)

BÛNÎ (Muhyiddin Ebu'l-Abbas Ahmed bin Ali), «Ulûm-i kaybiye» (Kehanet bilimi) ile uğraşan arap yazarı (öl. 1225). En önemli kitabı *Sırr-ül-Hikem* (Hikmetlerin Sırrı) dır. Tılsım ve faldan bahseder. Ayrıca besmele, esmâ-i hüsnâ (Allah'ın sıfatlarını anlatan isimler) ve ebced harfleri hakkında da birkaç risalesi vardır. (M)

BUNİAS i. Sarı çiçekli bitki türü. Taçyaprakları yürek biçimindedir. Boş topraklarda veya tarlalarda biter. (Turpgillerden.) [L]

BUNİC (İvan), ragusalı (İtalya) şair (Ragusa 1594 - ay.y. 1658). Tiyatro eserleri, aşk şiirleri ve dinî şarkıları ile, Gundulic ve Palmotic'le birlikte, Ragusa edebiyatı klasik döneminin en iyi temsilcilerinden oldu. Başlıca eseri: *Mandalyena Pokornika* (Mandalyena'nın Pişmanlığı) [1630]. (L)

BUNİN (İvan Alekseyeviç), rus yazarı (Voronezh 1870- Paris 1953). Daha on yedi yaşında şiirler yazdı. Kusursuz birer sanat eseri olan şiir kitapları bıraktı. Hikâyeci ve romancı olarak, katı bir gerçekçilik, fakat eşsiz bir dille, rus köylerini anlattı: *Derevnya* (Köy) [1909] ve en üstün eseri, *Suhodol* (Kuru Vâdi) [1911]. Gezdiği ülkeleri de anlattı: *Gospodin iz San Frantsisko* (San Franciscolu Centilmen) [1915], *Snı Çanga* (Çang'ın Rüyaları) [1916], 1920'de Fransa'ya yerleşti. Memleketini derin bir gerçekçilikle yansıtan eserler vermeğe devam etti: *Mitya'nın Aşkı* (Mitina Lyubov) [1935], *Jizn Arseneva* (Arseniev'in Hayatı) [1935], *Lika* (1939). Bu son eserlerine kendi yaşantılarını da kattı. (Nobel Edebiyat ödülü, 1933.) [L]

BUNİN (Leonti), rus gravürcüsü (XVII. yy. sonu). Büyük Petro'nun oğlu Aleksey'in alfabe kitabına yaptığı resimler (1690'a doğr.), rus gravürcülüğünün başlangıcındaki en üstün eserlerden biri sayılır. (L)

BUNİUM Bk. AKTAROTU.

BUNKER (alm. k., *gemi ambarı* demektir). Kazemat, tahkimli iç siper. (L)

Bunker Hill çatışması, 17 haziran 1775'te İngilizlerle isyan eden sömürgeler halkı arasında başlayan egemenlik savaşının ilk çatışması. İngilizler, Boston karşısında bulunan Bunker Hill tepesini ele geçirmeyi başardılar. Fakat karşılaştıkları zorlu direnme, Amerikalıların enerjisini kamçıladı. (L)

BUNNER (Henry Cuyler), amerikalı yazar (Oswego, New York 1855 - Nutley, New Jersey 1896). Uzun süre mizah gazetesi *Puck*'un başyazarlığını yaptı. Şiirler, birkaç roman ve özellikle Maupassant'ın güçlü etkisinde görünen hikâyeler yazdı: *Made in France* (Fransız Malı) [1893] (L)

BUNODONT'LAR çoğl. i. (yun. *bunos*, dağ ve *odws*, diş). Zool. Bazı memeli hayvanların, özellikle türcül olanlarının, tümseklerinin keskinliği giderilmiş azı dişlerine verilen ad.

— ANSİKL. Çifttırnaklı iki hayvan grubunu birbirinden ayırmağa yarayan karakteristik fark, azı dişlerinin taç yapısıdır. Domuzlara tümsek dişliler *(bunodont'lar)*, geviş getirenlereyse yeni ay biçiminde çukurlu çıkıntılı azı dişlerinden dolayı *selenodont'lar* denir. (L)

BUNOS, Korinthos kahramanı, Hermes ve Alkidameia'nın oğlu. Eetes, Kolkhis'te yol-

culuğa çıktığı vakit tahtını ona emanet etti. (L)

BUNOSELENODONT'LAR çoğl. i. Otçul ve hepsi fosil memeli hayvanlar. Bunların azı dişlerinin gevişgetiren hayvanlarınkiyle (selenodont'lar) domuzlarınki (bunodont'lar) arasında bir görünüşü vardır. [Başlıca cinsleri: *dichobrure, anoplotherium, xiphodon, anthracotherium.* Bu grup Eosen'den Miyosen'e kadar gelişmiştir. Kalıntılarına *Monmartre* alçıtaşı tabakasında rastlanmış, Cuvier tarafından incelenmiştir.] (L)

BUNRAKU i. (japonca k.). Tiyat. Japonya'da kukla oyunu.

— ANSİKL. Yüzleri siyah kukuleta ile örtülü, siyah elbiseli kişilerce oynatılan kuklalar, en çok 1,30 m boyundadır ve anlatıcının sözlerine uygun olarak hareket ederler. Oyuna *şamisen* denilen çalgıyı çalan bir veya birçok müzisyen eşlik eder. Anlatıcı konuya göre özel bir tavır ve telaffuzla konuşur, şarkı söyler veya tekdüzen bir sesle dinî şarkılar okur. Yoruri* denilen bu oyun tarzı, XVII.yy.ın sonunda ortaya çıkan kukla tiyatrolarının hareket noktasıdır. Bu tiyatroların en ünlüleri, Osaka'daki *Bunrakuza* ve *Dotomberi*'sidir. (L)

BUNSEN (Christian VON), prusyalı arkeolog, humanist ve diplomat (Korbach 1791-Bonn 1860). Roma'da Champollion ile dost oldu ve orada arkeoloji enstitüsünü kurdu. Diplomat olarak Bern, Londra ve Berlin'de bulundu. (L)

BUNSEN (Robert Wilhelm), alman fizikçisi (Göttingen 1811-Heidelberg 1899). Göttingen'de başladığı öğrenimini Paris, Berlin ve Viyana'da tamamladı. 1836'da Kassel Politeknik enstitüsünde kimya profesörü oldu; 1852'de Heidelberg üniversitesine tayin edildi. İlk çalışmalarını kimya alanında yaptı ve 1840'ta kakodili ayırırken bir gözünü kaybetti. Bundan sonra elektrokimya alanına yönelen Bunsen, 1843'te nitrik asitle depolarizasyon pilini gerçekleştirdi. Daha sonra madenleri ayırmak için çalışmalar yaptı: elektroliz yoluyle 1851'de magnezyum klorürden magnezyumu, 1854'te ise yine klorüründen kromu ayırdı. 1855'ten 1863'e kadar Roscoe ile birlikte, ışığın kimyevî etkisi üzerine deneyler yaptı. 1859'da Kirchhoff ile birlikte, tayf çizgilerinin, kimyevî elementlerin ayırdedici nitelikleri olduğunu farkederek, tayf analizinin ilk yöntemlerini buldu. 1860'ta yine Kirchhoff ve Bunsen, tayf çizgilerinin yer değiştirmesi deneyini gerçekleştirip, 1861'de rubidyum ve sezyumu ayırmayı, özelliklerini belirtmeyi başardılar. Yağ lekeli fotometre, kendi adını taşıyan havalı gaz beki, gazların akış hızını ölçmeğe yarayan bir âlet, gazların çözünürlüklerini inceleyen bir cihaz, buzun erimesi olayına dayanan bir kalorimetre (ısıölçer) ve bir su trompu Bunsen'in önemli buluşlarıdır. (L)

Bunsen beki. Kim. Laboratuvarlarda kullanılan gaz ocağı. (L)

BUNSENİN i. Miner. Bk. KRENNERİT.

BUNSENİT i. Miner. Yeşil renkte küçük kübik sekizgenler halinde tabiî nikel oksit (NiO). [L]

BUNSİT i. Miner. Bk. PARİZİT.

BUNUEL (Luis), ispanyol sinema yönetmeni (Calanda, Aragon 1900). Paris'e gidince gerçeküstücülere katıldı ve sinema alanında bu topluluğun en iyi temsilcisi oldu. Salvador Dali ile birlikte hazırlayarak çevirdiği *Un Perro Andaluz* (Bir Endülüs Köpeği) [1928] ve *La Edad de Oro* (Altın Çağ) [1929] adlı güçlü filimlerinde yerleşmiş kurallara karşı çıktı. İspanya'ya dönünce 1932'de, aynı sertlikte fakat daha duygusal bir filim olan *Tierra Sin Pan*'ı (Ekmeksiz Toprak) çevirdi ve belge filimlerinin en iyi yapımcıları arasına girdi. A.B.D.'ye yerleştikten sonra verimi düştü. Meksika'ya göç etti, çevirdiği filimlerle eski gücüne kavuştu: *Los Olvidados* (Unutulmuşlar) [1949], *Subida el Cielo* (Göğe Yükseliş) [1951], *El* (O) [1952], *Robinson Crusoe* (1954), *La Muerte en Este Jardin* (Bu Bahçede Ölüm) [1956], *Nazarin* (1958), İspanya'da çevirdiği *Viridiana* (1961), Meksika'da yaptığı *El Angel Exterminador* (Azrail) [1962], Fransa'da yönettiği *Memorias de Una Doncella* (Bir Oda Hizmetçisinin Anıları) [1964], J. Kessel'den *Gündüz Sefası* (1967). [L]

BUNYAN (John), ingiliz mistik yazarı (Elstow, Bedford yakınları 1628 - Londra 1688). Bir ilkokul öğretimi gördü, iç savaşta asker oldu, 1647'de evlendi, günah duygusunun verdiği bir iç daralmasıyle ağır bir manevî buhran geçirdikten sonra baptist'ler mezhebine girdi (1653) ve bu yolda en iyi konuşan vaizlerden biri oldu. Charles II'nin tekrar tahta çıkışından (1660) az sonra vaızlarının kışkırtıcı olduğuna hükmedildi ve 1672'ye kadar Bedford'da hapsedildi. Sonradan vaızlarına devam etti. Hayatının sonları çok dolgun bir yazarlık ve din yayıcılığı faaliyetiyle geçti. Mistik ve coşkulu hayal gücüyle yazdığı ilk eser, dinî inançlarının değişimini anlattığı *Grace Abounding to the Chief of Sinners* (Büyük Günahkâra Yağan Tanrı Rahmeti) [1666] adlı kitabıdır. En tanınmış eseri, 1. bölümünü Bedford'da tutuklu olduğu sırada yazdığı (1678), 2. bölümünü 6 yıl sonra tamamladığı (1684) *The Pilgrim's Progress*'dir (Hacının Seyahati). Külliyatı 60 ciltir. Üstün değerdeki iki dinî ve alegorik eseri: *The Life and Death of Mr. Badman* (Mr. Badman'ın Hayatı ve Ölümü) [1680] ve *The Holy War* (Kutsal Savaş) [1682]. (L)

BUNYORO'LAR, Uganda'da bantu kabilesi, lunyoro dili konuşurlar, 250 000 kişi kadardırlar. (L)

BUOL-SCHAUENSTEİN (Karl — kontu), avusturyalı diplomat (Viyana 1797- ay.y. 1865). 1852'de dışişleri bakanı oldu ve bu görevle Paris antlaşmasının imzasına katıldı (1856). Bakanlıktan 1859'da ayrıldı. (L)

BUON (Giovanni), [öl. 1442] ve oğlu BARTOLOMEO (öl. 1464), venedikli iki heykeltıraş ve mimar. Ca' d'Oro'da, Matteo Raverti ile çalıştılar ve dükalık sarayında Venedik gotik oymacılığının en üstün eseri sayılan La Porta della Carta'yı yaptılar (1438-1443). [L]

BUONACCORSİ (Filippo), **Callimaco** diye anılır, italyan yazarı (San Gimignano 1437-Krakow 1496). Papa Paulus II'ye karşı bir harekete katılmakla suçlandı (1468). Polonya'ya sığındı, sarayda yüksek bir mevki kazandı. Latince birçok tarih eseri yazdı. (L)

BUONACCORSO DA MONTEMAGNO, italyan şairi (Pistola 1391 ile 1393 arasında - Floransa 1429). Doğduğu şehirde ve Floransa'da çeşitli kamu görevlerinde bulundu; Petrarca'yı örnek alarak yazdığı aşk şiirleri, Rönesans devrinde çok beğenildi. (L)

BUONARROTİ (Michelangelo), **Genç** denir, italyan şairi (Floransa 1568- ay.y. 1642). Michelangelo'nun yeğeni. *Crusca* akademisindendi, canlı ve açık bir dille yergiler, maskeli oyunlar ve iki komedi yazdı: *La Tancia* (Rustik Komedisi) ve *La Fiera* (Fuar). Bu eserler, canlılıkları ve Toskana halk deyimleriyle zenginleşen üslûp nitelikleriyle dikkati çeker. (L)

BUONARROTİ (Philippe), italyan asıllı fransız devrimcisi (Pisa 1761 - Paris 1837). Bir ihtimal olarak, atalarından biri Michelangelo'dur. Pisa üniversitesinde hukuk öğreniminden sonra, Floransa'nın gizli dernekleriyle ilişki kurdu, fransız devrimine hayranlık duydu. Sonra, Korsika'ya sürüldü. Kendisini koruyan Salicetti'nin ardından Paris'e gitti, Jakobinlere katıldı ve kısa zamanda sevilen bir hatip oldu. Fransız uyruğu oldu, Korsika'da, Lyon'da ve İtalya ordusunda görevlendirildi. 27 Temmuz 1794'te (9 - Thermidor), Nice yakınında tutuklandı, bir yıldan fazla Paris cezaevinde yattı, orada Babeuf ile tanıştı. Serbest kalır kalmaz, kısa bir zaman için Panthéon (yeni Jakobin) kulübünün başkanı oldu, sosyal görüşlerini benimsediği Babeuf'ün hazırladığı gizli ihtilâl hareketlerine katıldı. Eşitlerin ayaklanması başarısızlığa uğrayınca, Vendôme yüksek mahkemesi tarafından sürgün cezasına mahkûm edildi ve Cherburg'da, sonra Oléron adasında göz hapsi altına alındı. Bir zamanlar Salicetti'nin de elinden tuttuğu Napolyon'un işe karışması ile serbest bırakıldı, fakat rejimine bağlanmayı reddetti. 1812'de Grenoble'u ayaklandırmağa kalkıştı ise de basaramadı ve Cenevre'ye sığındı. Carbonaro'larla işbirliği yaptı ve italyan millî ve liberal hareketine katıldı, yeniden sürüldü. Sığındığı Brüksel'de, *Histoire de la Conspiration de l'Égalité* (Eşitlik Yolunda Hükûmete Karşı Gizli Hareketin Tarihi) [*Babeuf*'ün diye anılır] (1828) adlı eseri yazdı. Bu kitap, sosyalizmin ilk belirtilerinin görüldüğü bu dönemde, aydın çevrelerde büyük bir ilgi uyandırdı. Buonarrotti, 1830'dan sonra Paris'e döndü, müzik derslerinden aldığı gelirle sade hayat yaşadı ve ölümüne kadar, öncü olarak tanındığı devrimci çevrelere devam etti. (L)

BUONTALENTİ (Bernardo), takma adı ile **delle Girandole**, italyan şair, mimar, heykeltıraş, minyatürcü ve ressamı (Floransa 1536 - ay.y. 1608). Saray şenlikleri düzenlemekte usta Palazzo della Signoria ve Palazzo degli Uffici'nin genişletilmesi işinde çalıştı. Floransa dolaylarında, Pratolino Artiminio'da yaptığı villalara özentili bir üslûp uyguladı. (L)

BUPALOS, yunan heykeltıraşı (M.Ö. VI. yy.), Sakız'lı Arkhermos'un oğlu, Athenis'in kardeşi. Mimar da olduğu için bu alanda kardeşiyle işbirliği yaptı. İzmir'de elinde bereket boynuzu, başında Polos taşıyan bir *Tykhe* heykeli yaptı. Bergama ve İzmir'de bulunan iki giyinik *Kharites* grubunu da onun yaptığı sanılır. (L)

BUPHAGOS («öküz yiyen»), arkadialı kahraman. Augias Herakles'in kardeşi İphikles'i yaralayınca Buphagos onu evine götürdü ve ona baktı. Rahatsız edecek derecede âşık olduğu Artemis tarafından öldürüldü. || Herakles'in lâkabı. (L)

BUPHONİA'LAR çoğl. i. (yun. *buphonia),* Zeus Polleus'un şerefine yapılan ve bir öküzün kurban edildiği Atina şenlikleri.

— ANSİKL. Bir efsaneye göre, Sopatros adında bir Atinalının, kutsal ürünler yemiş bir öküzü öldürmesi sonucunda kıtlık başgösterdi. Kâhin kadın (Pyythia), ancak kaçmış bulunan Sopatros'un uğursuzluğu kaldırabileceğini söyledi. Sopatros, suçunu herkesin paylaşması şartıyle geri dönmeğe razı oldu. Suçun paylaşılabilmesi için de şöyle bir tören yapılması kabul edildi: bir balta ve bir bıçak bileyen delikanlılara genç kızlar su getirecekti. Bir erkek, baltayı alacak, bir başkası öküzü vuracak, bir üçüncüsüyse hayvanı öldürecek ve herkes öküzün etinden yiyecekti. Sonra öküzün katili yargılanacaktı: herkes suçu birbirinin üstüne atacak, nihayet bıçak tek suçlu ilân edilip, denize atılacaktı. (L)

BUPHTALMUM i. Sarı çiçekli bitki. Korularda ve bataklıklarda yetişir. (Maydanozgillerden.) [L]

BUPLEURUM i. Yeşilimsi sarı çiçekli bitki. Kırlarda ve otlaklarda yetişen birçok türü vardır. (Maydanozgillerden.) [L]

BUPRESTİDAE çoğl. i. Kınkanatlı böcekler familyası. Genellikle en parlak madenî renklerde böcek türlerini kapsar.

— ANSİKL. Bu familyadaki böceklerin hemen hepsi odun kemirir. Odunlarda basık, yayvan delikler açar. Kurtçuklarının göğüs halkaları geniş ve yassıdır. Yer yüzünde yaygın pekçok türü vardır *(Julodis, chrysochroa, agrilus* v.b.). En ilginç olanları sıcak bölgelerde yaşar. (L)

BUPRESTİS i. (yun. *bus,* öküz ve *prêthein,* şişmek). Madenî renkte böcek. Avrupa'da ve Kuzey Afrika'da yaşar. Kurtçuğu genellikle kozalaklıların odununda yaşar.

— ANSİKL. Latince *buprestis* sözü, taze otla birlikte yutulduğu zaman hayvanların şişmesine sebep olan meloe'ler ve mylabris'ler gibi şişkinlik yapan kınkanatlı böcekleri anlatır. Eski bilginler *carabidae* familyasından olan bütün kınkanatlılara *buprestis* derlerdi. Genel olarak, cinsi ne olursa olsun, *buprestidae* familyasından olan bütün kınkanatlılar bu isim altında toplanır. Bazı türleri korkunç derecede odun yiyicidir. (L)

BUR. Bk. BOR.

BUR i. (ar. k.). *Esk.* Dünyada da, ahrette de yararsız kişi. || Ekime elverişli olmayan tarla.

— DEY. *Esk. Bur ve hınziyan,* hiçbir işe yaramayan, kötü [kimse]. (M)

BURA i. (*bu* ve *ara*'dan). Bu yer: *Bura*

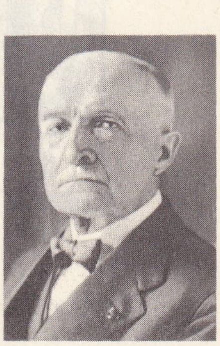

Philippe BUNAU-VARİLLA

BUNBURY
«rüküş» bir
centilmenin karikatürü
(1783)

BUNCHE

Foto. W.-W., Camera-Press (LAROUSSE)

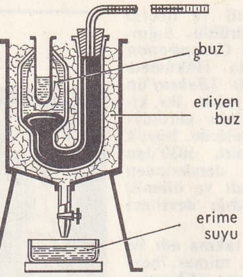

BUNSEN kalorimetresi

Ivan BUNİN

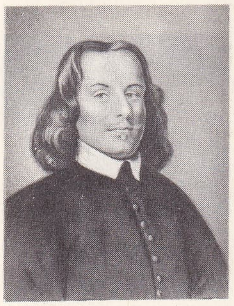

John BUNYAN

yerlilerinden bir kadınla evlendiğini haber almış (R.N. Güntekin). *İşte bunları tanıyan, gezdiren, buraya getiren bu adam* (H.R. Gürpınar).

— Dil bil. *Bura* kelimesi, *bu* işaret sıfatının yön gösterme (direktif) şekli gibi görünürse de, *bu* ve *ara* kelimelerinin kaynaşmasından meydana gelmiş olması daha akla yakındır. Lokatif *(burada)* ve ablatif *(buradan)* hallerinde vurgusuz orta hece ünlüsünün düştüğü *burda* ve *burdan* biçimleri de kullanılır. (M)

BURA. Esk. coğ. Akhaia'da (Peloponnesos) şehir, M.Ö. 373 yılında bir deprem sırasında yıkıldı, sonra yeniden yapıldı. *Dumena* yakınında harabeler. (L)

BURAEUS (Anders). Bk. BURE.

BURAEUS (Johan). Bk. BURE.

BURAĞAN i. Coğ. Kısa süren şiddetli rüzgâr. (M)

BURAK i. (ar. *burak*). Din. Hz. Muhammed'in Miraç'ta kullandığı binek: *Kullar senin sen kulların/günahı çoktur bunların/ Uçmağına sal bunları/binsinler burak Çalabım* (Yunus Emre). Bk. ANSİKL.

— DEY. *Esk. Burak-ı Cem,* Süleyman peygamberin uçan tahtını taşıyan rüzgâr.

— Temş. *Burak tasviri,* kadın başlı, tavus kuyruklu bir Karagöz göstermesi olarak kullanılan resim. Bu tasvir Hz. Peygamber'in Miraç'ını anlatan eserlerdeki minyatürlerden alınmıştır.

— ANSİKL. Kur'an'da Miraç'tan bahsedilmesine rağmen Burak kelimesi geçmez. Kuran'ın bir yerinde, Allah'ın Hz. Muhammed'i geceleyin Mescid-i Harem'den, Kudüs'te çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ'ya götürdüğü (İsrâ suresi, XVII 1), başka bir yerinde de, Hz. Muhammed'in Allah'ı en uzak Sidre'nin yanında gördüğü (Necm suresi, LIII 13-18) yazılıdır; fakat Burak'tan hiç bahsedilmemiştir. Nereden çıktığı kesinlikle bilinmeyen Burak adına ancak tefsirlerde rastlanır. Bu kelimenin *berk* (şimşek) veya farsça *bâra* (at) ve *ak* (sıfat eki) kelimelerinden çıktığı sanılmaktadır. Bazı minyatürlerde insan başlı, tavus kuyruklu bir kısrak olarak tasvir edilen Burak, genellikle bir midilli büyüklüğünde, uzunca, beyaz renkli ve kanatlı bir hayvan şeklinde tasavvur edilmiştir. Bazı minyatürlerde ise kadın başlı bir at biçiminde gösterilmiştir. Burak konusu, nakkaşlardan başka şairler tarafından da sevilen ve işlenen bir konu oldu. Türk edebiyatında bu konuda yazılan en başarılı ve en ünlü şiir, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'indeki Miraca ait bölümdür. Mevlid'e göre, Kadir gecesine rastlayan bir pazartesi gecesi Allah, Cebrail'e, cennetten bir burak seçmesini ve Hz. Muhammed'e götürmesini söyler. Cebrail cennete varınca kırk bin burakın otladığını fakat içlerinden birinin hiçbir şey yemeyip ağladığını görür ve bunun sebebini sorar. Burak da, kırk bin yıl önce kulağına Muhammed diye bir ses geldiğini, o zamandan beri Muhammed adına âşık olduğunu, onun visaline ermek istediğini anlatır. Cebrail kendisini teselli eder ve alıp Hz. Muhammed'e götürür. Peygamber, Burak'a biner, Kudüs'e gider. Mescid-i Aksâ'da iki rekât namaz kılar ve o gece uçarak Sidre'ye erişir ve ilâhî vuslat ve emirler ile şereflenir. İslâm âleminde bu olay her yıl Recep ayının 28. günü (Mirac Kandili) kutlanır. (M)

Luis BUNUEL
«Altın Çağ»

BURAK i. (ar. k.). *Esk.* Kim. Bk. BORAKS.

BURAK (Cihat), türk mimar ve ressamı (İstanbul 1915). Mimarlık öğrenimini İstanbul Güzel Sanatlar akademisinde yaptı. 1961'de Paris'e gitti ve üç yıl kalarak resme çalıştı. Mimar olarak Ankara'da Bayındırlık bakanlığında, İstanbul ve Ankara Teknik üniversiteleri proje bürolarında görevlendirildi. Ressam olarak memleket içinde ve Fransa, Almanya ve İngiltere'de özel sergiler açtığı gibi yabancı memleketlerde tertiplenen çağdaş türk sanatı sergilerine katıldı (1964-1965). Halk sanatçılarını hatırlatan saf ve gerçekçi bir işçiliği vardır. Küçük figürler serpiştirilmiş şehir görünüşleri, karikatür tipinde figürler, mezarlıklar ve kediler sevdiği konulardır. Türkiye Çağdaş Ressamlar birliği 1967 yarışması birincilik ödülünü kazandı. (M)

BURAK (Ratip Tahir), türk ressam ve gazetecisi (İstanbul 1903). Yüksek Deniz Ticaret okulunu (1931 ve Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1935). Seyr-i Sefâin idaresi ve Dışişleri bakanlığında çalıştı. *Aydede, Zümrüdüanka, Karagöz, Akbaba, Vatan, İkdam, Milliyet, Politika, Akşam, Köroğlu, Zeybek, Kartal, Tavuk, Ulus, Hürriyet, Yeni Sabah* ve *Halk* gibi gazete ve dergilerde karikatürler, resimli tarihî romanlar çizdi; roman, makale ve fıkralar yazdı. Öğretmenlik yaptı. *Kartal* (1929), *Tavuk* (1929), *Zeybek* (1934), *Hergün* (1934) ve *Halk* (1956) gibi gazete ve dergiler çıkardı. 1961'de Kurucu meclis üyesi seçildi. Eserleri: *Karikatür Albümü, Şanlı Plevne, Barbaros'un Son Seferi, Koca Yusuf, Cem Sultan, Saray Kadınları, Lâle Devri, Bir Yemin Uğruna, Sihirli Kaftan, Cinci Hoca, Bize Barbaroslu Derler, Kırk Şehitler Kalesi, Hapishane Hâtıraları.* (M)

Burak Adası Deniz savaşı, Mora'nın güneybatısındaki Navarin limanı ile Burak adası güneyinde osmanlı donanması ile venedik filosu arasında yapılan deniz savaşı (1499). Bayezid II, 1499 yılı baharında Mora'daki Venedik sömürgelerini ele geçirmek maksadıyle kara ve deniz kuvvetleri için İnebahtı (Lepanto) kalesini ilk hedef olarak seçmiş, İstanbul ve Gelibolu'da gerekli hazırlıklara başlamıştı.

Kaptan-ı Derya Küçük Davut Paşa kumandasında 67'si kadırga ve 20'si büyük olmak üzere 270-300 parçadan kurulu osmanlı donanması, 1499 yılı baharında Gelibolu'dan hareket etti.

Donanmada, Anadolu ve Rumeli sipahileri ile Kapıkulu askerinden kurulu 60 000 kişiden fazla bir kara kuvveti de bulunmakta idi. Devrin en ünlü denizcilerinden Kemal, Burak Reislerle, Kara Hasan ve Herek Reisin de katıldığı donanmada Kemal ve Burak Reislere özel olarak yapılmış 2 500 tonluk birer Göge (veya Guke) [50 m uzunluğunda 20 m kadar genişlikte bir deniz aracı] verilmişti.

Rodos şövalyeleri, osmanlı donanmasından çekinerek Fransa kralı Lui XII'den yardım istemişler, Fransa kralı da şövalyelere 22 kadırga göndermişti.

Venedikliler her ihtimali karşılamak üzere Mudon limanında amiral Antonio Grimani kumandasında 47 kadırga ve 17 büyük ve diğer çeşitli gemilerden kurulu filoyu hazır bulunduruyorlardı.

Bayezid II, donanmanın hareketinden sonra 1 haziran 1499'da İstanbul'dan hareket etti. Edirne-Filibe-Kapılıderbent-Samakov-Demirkapı üzerinden Vardar ovasına indi, burada kendisini bekleyen Anadolu ve Rumeli beylerbeylerinin kuvvetlerini yanına aldı.

Rumeli beylerbeyi vezir Koca Mustafa Paşa, kendi kuvvetleri ile İnebahtı kalesini kuşatmakla görevlendirilmişti. Kilidülbahir-Temaşalık-Benefşe burnu-Koron-Modon rotası ile yoluna devam eden donanma 12 gün fırtına ile mücadele etti. Gemilerden 6'sı battı. Bu yüzden kara kuvvetleri ile birleşmekte gecikildi. Kara kuvvetleri, İnebahtı kuzeyinde Çatalca vâdisine ulaştığı sırada osmanlı donanması ancak Mudon kalesi önüne gelebildi, Venediklilerin savunduğu limana giremediğinden güneydeki Sapienza adasına sığınmak zorunda kaldı. Bu arada Venediklilerle denizde ilk çatışma da oldu. Fakat günlerce açlık, susuzluk ve fırtına ile boğuşan osmanlı donanması adaya çıkarma yapamadı. Adanın acı su limanında (Proto Longo) 11 ağustosa kadar kaldıktan sonra kuzeye doğru hareket etti.

Mora sancakbeyi Halil Paşa bu durumu, Çatalca'da bulunan hükümdara bildirdi, Bayezid II de vezir Ahmed Paşa kumandasında Anadolu sipahileri ile birlikte 2 000 yeniçeri askerini donanmaya yardım için görevlendirdi. Ancak Ahmed Paşa Modon'a vardığı sırada, donanma yola çıkmıştı.

160 Parçadan kurulu ve amiral Antonio Grimani kumandasındaki düşman donanması, bu sırada Navarin'in on mil kadar kuzeybatısındaki Brodino (Proti) kanalında yatmakta idi.

İnebahtı'ya ulaşmak için Brodino kanalını geçmek gerekiyordu. Kaptan-ı Derya Davut Paşa, düşman üzerine atılmağa karar verdi. Fakat rüzgâr kuzeyden eserek düşman harekâtını destekliyordu.

Grimani idaresindeki düşman donanması, amiral Loredano'nun Korfu adasından gelen 20 gemisi ile takviye edildi.

Yaklaşan venedik donanmasının rampaj yapmasına meydan bırakmadan uzaktan top ateşi ile karşılanmasına çalışıldı. Herek Reisin gögesi, savaşın başlangıcında üzerine gelen iki venedik gögesini şayka toplarıyle batırdı. Burak Reis de bir düşman mavnası ile bir gögesini top ateşi ile batırdı. Fakat düşman öncü grubu kumandanı olan amiral Armenyo ile Korfu valisi olan amiral Piyetro Loredano kumandasındaki diğer iki gögenin kendisine aborda olmalarına engel olamadı.

Düşmanın her birinde biner kişi bulunan iki karakası ile yine her birinde 500 kişi bulunan diğer iki karakası, Burak Reisin gögesini ortaya aldı. Gögeye çengel ve halat bağlayarak güvertesine sıçradılar. Bundan başka irili ufaklı 20 kadar venedik gemisi de saldırıya başladı. Türk donanması diğer düşman gemileri ile savaşa girişmiş olduğu için Burak Reise yardım edemedi.

Üstün düşman kuvvetlerinin saldırısı karşısında kalan Burak Reis, başka imkân kalmadığını görünce, son çare olarak, gemisini neft ile tutuşturdu. Yangın, çevresindeki gemilere de sıçradı, Burak Reisin gemisiyle birlikte iki venedik gögesi de yanarak battı. Burak ve Hasan Reislerle Yenişehir sancakbeyi Kemal Bey şehit oldu. Ünlü venedik kaptanlarından amiral Loredano ile Armeniyo da batan gemilerle birlikte öldüler.

Burak Reis'in gemisinden kurtulabilen 90 gemici, Brodano (diğer adı Sapienza) adasına çıktılar ve bu adaya Burak Reisin adını verdiler. Aralarındaki rekabet nedeni ile amiral Loredano'nun yardımına gelmeyen düşman başkumandanı amiral Antonio Grimani ölümden kurtuldu ve kurtarabildiği gemileri toplayarak Korfo adasına çekildi. Böylece İnebahtı yolu açıldı. Öğle vakti başlayan Burak Deniz savaşı, akşam üzeri düşmanın çekilmesi ile sonuçlanmıştı. Venediklilerin altısı göge ve ikisi mavna olmak üzere 12 gemisi bu savaşta batırıldı, birkaç gemisi zapt edildi. Buna karşılık Osmanlı donanmasında bir göge ile bir yük gemisi yandı. Deniz tabye tekniği bakımından, topla savaş sistemi, ilk defa türk donanması tarafından, Burak Deniz savaşında uygulanmış-

Foto. Boyer, X, British Council, Cinémathèque Française (LAROUSSE)

tı. Türk gemilerinin on düşman gemisini batırmaları ve topun gerçek değerini ortaya koymalarıyle deniz savaşlarında top tabiyesine temel atıldı. (M)

BURAKOLAR, Orta Afrika cumhuriyetinde zenci halk; balıkçılık ve ticaretle geçinirler. (L)

BURAK REİS. Bk. BARAK REİS.

BURAK REİS adası, Mora yarımadasında Modon limanının güneyindeki *Sapienza* adasına Burak Reis'in hâtırası için, türk denizcileri tarafından verilen ad. (M)

BURAM BURAM zf. [Duman, koku, gibi havada yayılan şeyler ve ter için] Çok fazla, gür bir şekilde: *Bu sefer çıkışında bacalarının o buram buram dumanları* (F. R. Atay). *Herkes yayla güneşinde buram buram terlerken...* (N. Araz). [M]

BURAN i. (fars. *bārān*'dan). *Halk dili.* Gökgürültüsü, şimşek ve rüzgârla başlayan, kısa süreli, şiddetli yağmur. (M)

BURAN i. (rusça k.). Meteorol. Rusya'da kışın görülen kar fırtınası. (Karın yağmasından değil savrulmasından meydana gelir. Kasırgayle kalkan kar yolları kapatır; fırtınada evlerine birkaç metre uzaklıkta ölenlere sık rastlanır.) [L]

BURAN i. Bir ağaç kabuğu. Batı Afrika'da, sihirbazlar deneme zehiri olarak kullanırlar. (Baklagillerden, *Erythrophlaeum Guineense* adlı bir ağaçtan elde edilir. İçindeki zehirli madde eritrofleindir.) [L]

BURANCA i. Bot. Sığırkuyruğuna benzer bitki türü. (İlmî adı: Verbascum trapsus.) Aslanağzıgillerden. (M)

BURANCİNA i. Bk. BORANİCE.

BURANDA. Esk. coğ. Bugünkü *Dinar* kasabasına Hitit imparatorluğu devrinde verilen ad. Hititçe anlamı «sarp tepe» demektir. Şehir Eskiçağda Apameia Kibotos adını aldı. (M)

BURANİ veya **BURANİYE** i. Bk. BORANİ.

BURANİCE i. (islavca k.). Denizc. Balkan balıkçılarının kullandığı kütükten oyulmuş kayık. (M)

BURANO, Venedik (İtalya) deniz kulağında ada. Balıkçılık. Sebze bahçeleri. İğne danteli fabrikaları. (L)

BURAO, Somali'de şehir; 10 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

BURATİT i. (fr. *buratite*). Miner. Kalsiyumlu orikalsit çeşidi, tabiî bakır, çinko ve kalsiyum hidrokarbonat. (L)

BURATTİNO, XVI. yy. sonlarında italyan *Commedia dell'arte* oyuncusu. Gelosi topluluğuyle 1600'de Paris'e gitti, dırdır ve salak uşak rollerinde oynadı. O kadar büyük bir başarı kazandı ki onu örnek alan italyan kuklalarına Burattino adı verildi. (L)

BURAUEN, Filipinler'de şehir, Leyte adasında; 5 300 nüf. Kükürt madenleri. (L)

BURAYDA, Suudî Arabistan'da şehir. Necit emîrliğinde (Kasim ili), Vadi Rumma'nın bir vahasında; 30 000 nüf. Burası dünyanın en büyük deve ticareti merkezidir. (L)

BURBAGE (Richard), ingiliz aktörü (Londra 1567'ye doğr.-ay.y. 1619). **Roscius** denir. 1576'da Blackfriars tiyatrosunu yapan aktör James Burbage'ın oğlu; Blobe tiyatrosunu kurdu Shakespeare'in ortağı oldu. (L)

BURBANK, Los Angeles'in (Kaliforniya) kuzey semti; 91 000 nüf. Sinema stüdyoları. Uçak v.b. sanayii. (L)

BURBURY (John), ingiliz yazarı (XVII. yy.). 1664'te Osmanlı imparatorluğunda yapılmış bir seyahatin notlarını yayımlamakla ün kazandı. Alman imparatoru Leopold I tarafından fevkalâde elçi olarak Sultan Mehmed IV'e gönderilen Walter Leslie'nin yanındaki kalabalık diplomatlar heyeti içindeki Lord Henry Howard'ın, yolculuk sırasında tuttuğu notları derleyip yayımladı. Bu yolculuk, Londra'da başladı ve Viyana ile Belgrad üzerinden devam ederek İstanbul'da son buldu (1664). Burbury'nin yazdığı kitabın adı şudur: *A Relation of a Journey of the Right Honourable my Lord Henry Howard from London to Vienna and Thence to Constantinople in the Company of His Excellency Count Lesley* (Londra'dan Viyana'ya ve Oradan İstanbul'a Ka-

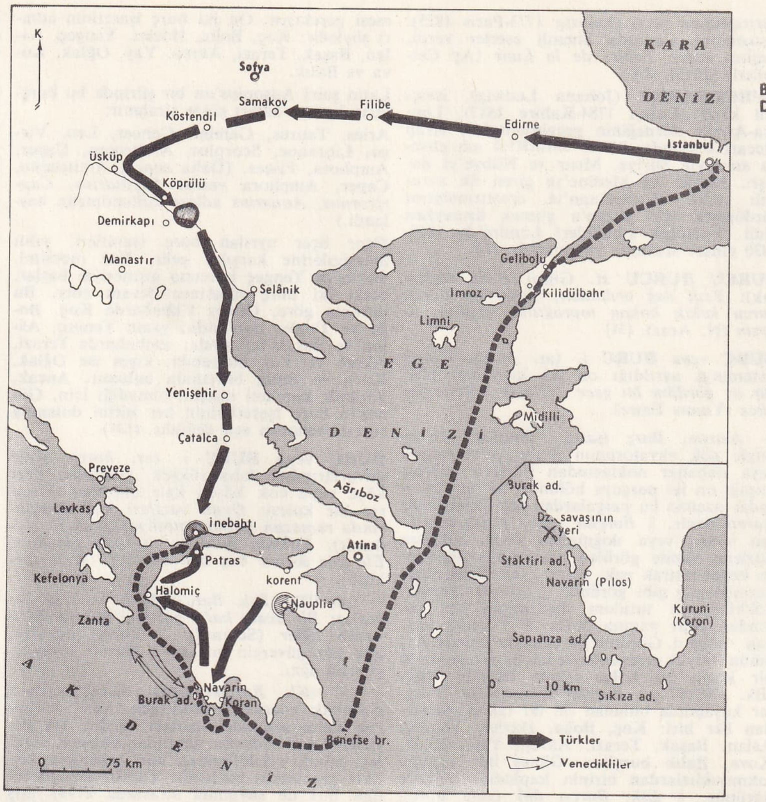

dar Ekselâns Kont Lesley'in Refakatinde Sayın Lordum Henry Howard'ın Seyahatinin Notları) [1671]. (M)

BURC i. Bk. BURÇ.

BURCHARD (veya **BROCARD du Mont-Sion**), XIII. yy.da yaşamış dominiken mezhebinden alman gezgini. Akdeniz'in doğusunda on yıl kaldıktan sonra, Kudüs'ün ve Yakındoğu'nun en önemli tasvirlerinden birini (*Descriptio Terrae Sanctae*)'yi [Kutsal Yerlerin Tasviri] yazdı; bu eser Ortaçağda yayımlandı. (L)

BURCHARD von WORMS (Buggo), alman hukukçusu ve kilise kanunları uzmanı (öl. Worms 1025). İmparator Konrad der Salier'in öğretmeni ve 1000 yılında Worms piskoposu. Meydana getirdiği kanunlar derlemesi, Gratianus'un *Decretum* (Kararname) adlı eserinin temel kaynağı oldu. Burchard, yazılarında *Brocardus* veya *Brocarda* adıyle tanınırdı. Aslında hukukî aksiyom anlamına gelen fransızca *brocard* kelimesi de buradan gelir. (L)

BURCHİELLO (Domenico DI GIOVANNİ, **il** — denir), italyan şairi (Floransa 1404-Roma 1449). Floransa'da berberken siyasî sebepler yüzünden yurdundan ayrılmak zorunda kaldı. Tuhaf kelime oyunları, çoğu zaman mânâsı anlaşılmayan imalarla dolu kaba güldürülü soneler yazdı. (L)

BURC-I EVLİYÂ, osmanlı kaynaklarında Bağdat şehrine verilen unvan. Ermişler burcu anlamına gelir. Bağdad'a bu unvan, şehirde islâm âleminin en büyük velîlerinin mezarları bulunduğu için verildi. (M)

BURCİYE MEMLÛKLARI, Mısır memlûk sultanı Kalavun (1279-1290) tarafından Türk ve Çerkeslerden kurularak Kahire kalesi burçlarına yerleştirilen memlûk birliği. Sultan Berkuk devrinden itibaren memlûk sultanları bu birlik içinden seçildi. Mısır memlûk sultanlarından Baybars II'nin, Burciye'den çıkan hükümdarların ilki olduğu sanılır. Sonuncuları, Yavuz Sultan Selim tarafından 1517'de öldürülen Tuman Bey'dir. (M)

BURCKHARDT (Carl Jacob), isviçreli yazar (Basel 1891). Eserlerini almanca yazdı. Avrupaî düşüncede bir diplomat olarak Kızıl Haç'ın milletlerarası kurul başkanlığı ve İsviçre'nin Paris elçiliği görevlerinde bulundu. Denemelerinde, tarihî anı yazılarında ve hikâyelerinde bir bilginden çok, bir şair ifadesi kullandı. Eserleri: *Richelieu* (1935-1947), *Genel Tarih Üzerine Dört İnceleme* (1954). Anıları *Danzig'deki Görevim* adı ile yayımlandı (1960). Erasmus'un Maria Theresa'nın, Hofmannsthau'un portreleri; *Erinnerungen an Hofmannsthal* (Hofmannsthal Üzerine Anılar) [1964], *Hans Erni* için bir monografi (1964) ve *Richelieu* araştırmasının devamı (1965-1966). [L]

BURCKHARDT (Jacob), isviçreli tarihçi ve yazar (Basel 1818-ay.y. 1897). Zürich Teknik okulunda ve Basel üniversitesinde profesör. Eserlerini almanca yazdı. Sanat ve uygarlık tarihi konusundaki kitapları ile tanındı. Başlıca eserleri: *Zeit Konstantins des Grossen* (Büyük Konstantinos Zamanı) [1853], *Cicerone* (1855), *Kultur der Renaissance in Italien* (İtalya'da Rönesans Uygarlığı) [1860], *Griechische Kulturkeschichte* (Yunan Uygarlığı Tarihi) [4 cilt 1898-1902], *Die Weltgeschichtlichen Betrachtungen* (Genel Tarih Üzerine İnceleme) [1905]. (L)

BURCKHARDT (Johann Karl), alman asıllı gök bilgini ve matematikçi. 1799'da fransız

Burak Adası
Deniz savaşı

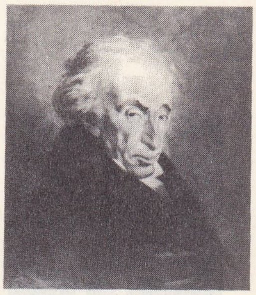

Philippe BOUNARROTİ
Jeanron tarafından
(Louvre müzesi, Paris)

buprestis

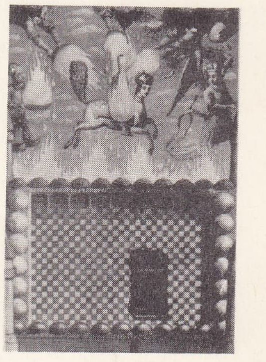

Burak
Hz. Muhammed'in
Miraç'ta kullandığı
efsanevî at

Foto. B.N., Vincent (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

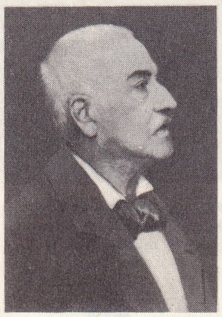
Jacob BURCKHARDT

yurttaşlığına geçti (Leipzig 1773-Paris 1825). Astronomi alanında önemli eserler verdi. Başlıca eseri: *Tables de la Lune* (Ay Cetvelleri) [1812]. (L)

BURCKHARDT (Johann Ludwig), isviçreli kâşif (Lozan 1784-Kahire 1817), Londra-Afrika derneğinin gezginlerinden. Arap tüccarı kılığında, ŞEYH İBRAHİM adı altında sırasıyle Suriye, Mısır ve Nübye'yi dolaştı. Mekke ve Medine'ye giren ilk avrupalı oldu. Hornemann'ın araştırmalarını sürdürmek için Fizan'a gitmek üzereyken öldü. Yolculuk günlükleri Londra'da 1819-1830 yılları arasında yayımlandı. (L)

BURCU BURCU zf. Güzel güzel (kokarak): *Yedi dağ ardından, Yunus'un burcu burcu kekik kokan toprağının nişanını alırsın* (N. Araz). [M]

BURÇ veya **BURC** i. (ar. *burc*). Güneş sisteminin ayrıldığı on iki kısımdan biri: *Bir ay gördüm bu gece / Cümle burclardan yüce* (Yunus Emre).

— Astron. *Burç işareti.* Tutulum düzlemiyle gök ekvatorunun kesim noktasından veya ilkbahar noktasından itibaren burçlar kuşağı on iki parçaya bölünür. 30° Boylama kadar uzanan bu parçalardan her birine *burç işareti* denir. ‖ *Burçlar ışığı,* güneş battıktan sonra veya doğmadan önce, tutulum düzlemi içinde görülen uzun elips biçiminde beyazımtırak ışık. Güneş, bu elipsin merkezindeymiş gibi görünür. ‖ *Burçlar kuşağı,* gökküresinin tutulum düzleminin bir yanından öbür yanına doğru 8°,5 kadar uzanan bölgesi. Görünür hareketiyle Güneş, Ay, bütün büyük gezegenler ve küçük gezegenlerin bir kısmı bu bölge içinde hareket eder. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Burçlar takımyıldızı,* burçlar kuşağında bulunan on iki takımyıldızından her biri: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova, Balık burçları. Güneş her ay, bu takımyıldızlardan birinin kapladığı bölgede görünür. ‖ *Esk. Burc-ı âbî* (sulu burç), Yengeç, Akrep, Balık burçları. ‖ *Burc-ı akreb,* Akrep burcu. ‖ *Burc-ı ateşî* (veya *burc-ı azerî*) [ateşli burç], Koç, Aslan ve Yay burçları. ‖ *Burc-ı bâdî* (havalı burç). Terazi, İkizler ve Kova burçları. ‖ *Burc-ı bere,* Koç burcu. ‖ *Burc-ı büz* (veya *burc-ı cedi),* Oğlak burcu. ‖ *Burc-ı cenûbî* (güney burcu), Terazi'den Balık'a kadar güney yarımküresi burçları. ‖ *Burc-ı cevza,* İkizler burcu. ‖ *Burc-ı delv,* Kova burcu. ‖ *Burc-ı esed,* Arslan burcu. ‖ *Burc-ı hâkî* (kara burcu), Boğa, Oğlak ve Başak burçları. ‖ *Burc-ı hamel,* Koç burcu. ‖ *Burc-ı harifî* (sonbahar noktası burcu), Terazi, Akrep ve Yay burçları. ‖ *Burc-ı hilâl,* Yengeç burcu. ‖ *Burc-ı hûşe,* Başak burcu. ‖ *Burc-ı hut* (veya *burc-i mâhi),* Balık burcu. ‖ *Burc-ı kavs,* Yay burcu. ‖ *Burc-ı mizan,* Terazi burcu. ‖ *Burc-ı rebii* (ilkbahar noktası burçları), Koç, Boğa ve İkizler burçları. ‖ *Burc-ı sayfî* (yaz noktası burçları), Yengeç, Arslan ve Başak burçları. ‖ *Burc-ı seretan,* Yengeç burcu. ‖ *Burc-ı sevr,* Boğa burcu. ‖ *Burc-ı sünbüle,* Başak burcu. ‖ *Burc-ı süreyya,* Ülker takımyıldızı. ‖ *Burc-ı şeref,* herhangi bir gezegenin Zodyak takımyıldızı içinde ulaştığı en yüksek nokta. ‖ *Burc-ı şefvi* (kış noktası burçları), Oğlak, Balık ve Koç'tan Başak burcuna kadar kuzey yarımküresi burçları.

— ANSİKL. Astron. Gök* yuvarlağının tutulum kuşağı, genişlikleri değişen ve yaklaşık olarak 30° boylamı olan on iki takımyıldıza bölünmüştür. Aşağı yukarı 2 000 yıldan beri *burç işaretleri,* hangi takımyıldızın bölgesinde bulunuyorsa onun adıyle anılmaktadır. O çağlarda, Güneş'in ilkbahar noktasından geçişi (ilkbahar) Koç takımyıldızının bulunduğu ve aynı adla anılan burç işaretine girdiği tarihle çakışırdı. İlım* noktalarının devinmesi sonucu, ilkbahar noktası tutulum düzlemi üzerinde yılda 50″, 26 kadar geriler; bu kayma 2 150 yılda 30°-yi (veya bir burç işaretini) bulur. Günümüzde, ilkbahar mevsiminde Güneş, Balıklar takımyıldızının ortasından geçer. Ancak, tanım olarak Güneş'in bu mevsimde Koç burcuna girdiği söylenebilir. Demek ki, aynı adı taşıyan takımyıldızlarla burç işaretleri arasında yaklaşık olarak bir birim kadar (bir burç işareti kadar) fark vardır. Burç işaretleriyle takımyıldızların yeniden çakışması için, aşağı yukarı 25 790 yıl geçmesi gerekiyor. On iki burç işaretinin adları şöyledir: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık.

Latin şairi Ausonius'un bir şiirinde bu burçların latince adları şöyle sıralanır:

Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Libraque, Scorpius, Arcitenens. Caper, Amphora, Pisces. (Daha sonra, Arciteneno, Caper, Amphora yerine *Sagittarius, Capricornus, Aquarius* adları kullanılmağa başlandı.)

Üçer üçer ayrılan burç işaretleri, yılın mevsimlerine karşılık gelir. Yaz mevsimi, Güneş'in Yengeç burcuna girmesiyle başlar, öteki iki burç süresince devam eder. Bu duruma göre, Güneş İlkbaharda Koç, Boğa ve İkizler burcunda; yazın Yengeç, Aslan ve Başak burcunda; sonbaharda Terazi, Akrep ve Yay burcunda; kışın ise Oğlak, Kova ve Balık burcunda bulunur. Ancak, görünür hareketi düzgün olmadığı için, Güneş'in burç işaretlerinin her birini dolanma süresi tamamen eşit değildir. (LM)

BURÇ veya **BURC** i. (ar. *burc*). Kale duvarlarından daha yüksek, yuvarlak, dört köşe veya çok köşeli kale çıkıntısı. Hisarın bir kulesi: *Onun vazifesi kale burçlarında ramazan topunu ateşlemekti* (Ş.S. Aydemir). *Kalenin burcuna taş ben olaydım/ Ela göz üstüne kaş ben olaydım* (Halk türküsü).

— ÇEŞ DEY. *Esk. Burç u bârû,* kule ve duvarlar: *Bir acaip kal'a gördüm/Burc u bâru beden ağlar* (Seyranî). ‖ *Burc-ı kebuter,* göz göz güvercin yuvası. ‖ *Burc-ı süreyya,* güzelin ağzı.

— ANSİKL. *Burçlar* genel olarak surlara desteklik ederler. Dikdörtgen, kare ve yarım daire şeklinde olanları vardır. İlk devirlerde sur bedenine sonradan eklenen burçlar çabuk yıkıldığından sur bedeniyle birlikte yapılmağa başlandı. Yapılış amaçlarından biri de savunma sırasında kolay atış yapabilmektir. Anadolu'da burç niteliğini taşıyan ilk belirtiler Burdur yakınlarındaki Hacılar höyüğünde görülür. Hacılar'ın II ile gösterilen Kalkolitik katında ilk tahkimat sistemiyle karşılaşılır. 57x36 m boyutlarında bir alan temelsiz bir duvarla çevrilidir. Burada kuzey kapının iki yanında, kulenin öncüsü olan birer burç vardır. Mersin Yümüktepe höyüğünde yapılan araştırmalar son kalkolitik çağ olan XVI. katta daha gelişmiş bir burç şeklinin varlığını göstermiştir. Daha sonraları Troya I katında gelişmiş bir tahkimat anlayışı görülür. Burada iki yanında burçlar bulunan bir kapı vardır. Lesbos adasındaki Thermi şehrindeki V. yerleşmede burçlar atış yapabilecek biçimde yapılmıştır. Alişar'da Erken Bronz çağı sonunda, tahkimat şebekesi içinde kapıları koruyan ve destekleyen burçlar vardır.

Hitit çağında burçlar, tahkimat için gerekli unsurlar olmuştur. Boğazköy Büyükkale'nin sarp yamaçlarına tırmanmak zor olduğundan bu kısımlara kule yerine (kuzey, doğu, batı tarafları) burçlar yapılmıştır. M.Ö. 1450-1300 yıllarını kapsayan Troya VI. tahkimatında burçlar yerlerini kulelere ve kerpiç yapıda yerini taş malzemeye bırakır. Fakat Troya VI'da 3. safhada 8 m derinlik ve 18 m genişliğinde bir köşe burcu ortaya çıkarılmıştır. Bu tarihten sonra tahkimat sistemleri gelişerek burçlar, yerlerini kulelere bıraktı. Fakat zaman zaman yine de kapıları destekleyen veya koruyan bir unsur olarak devam eder. (M)

BURÇ i. *Halk dili.* Ökseotu. (Bk. ÖKSEOTU.) ‖ Yeni sürmüş dal, filiz. (M)

BURÇ, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Orta Fırat bölümünde Gaziantep ilinin merkez ilçesine bağlı bucak; 19 670 nüf.; 43 köy. — *Bucak merkezi* (2 250 nüf.), Gaziantep'in 19 km güneybatısındadır. (M)

BURÇAK i. Bot. Baklagillerden, hayvan yemi olarak kullanılan, mercimeğe benzer bitki. (İlmî adı: *Lathyrus*): *Burçak tarlası.* ‖ *Ak burçak,* baklagillerden, burçağa benzer bitki (İlmî adı: *Orobus*). ‖ *Kokulu burçak.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Burçak,* fiğe çok benzeyen otsu bir bitkidir. Bileşik yapraklarının dibinde büyük kulacıklar bulunduğu gibi yapracıklarının bir kısmı da sülük halini alır. Burçak (özellikle taneli burçak) olgunlaşınca yiyen hayvanlarda zehirlenmelere sebep olabilir (burçak zehirlenmesi).

● *Kokulu burçak (Lathyrus tuberosus)* kokulu pembe çiçekleri gösterişli demetler halinde bulunan çok yıllık bir bitkidir. Yaz ortasında çiçek açar. Avrupa'da bağlarda ve tarlalarda yetişir. Kökü yumrulu ve nişastalı olduğu için besleyicidir; evcil hayvanlar ve domuzlar bunu pek sever. (LM)

BURÇ-BU-ARRERİC, Cezayir idare çevresinin (Setif idare bölgesi) merkezi. Mecena ovasında, Biban'ların eteğinde; 36 300 nüf. Tahıl tarımı yapan bir bölgenin ticaret merkezi. 1871 Ayaklanması,Mecena başağası Mokrani'nin kışkırtmasıyle Burç-Bu-Arreric'de başladı. 1870'te Fransa-Prusya savaşı patlayınca, ayaklanma için fırsat kollayan Cezayirliler, Mokrani idaresinde tekrar Fransa'ya isyan ettiler ve Fransızları zor bir durumda bıraktılar. 1871'de, Paris'in Almanlar tarafından düşürülmesinden sonra Mokrani önderliğindeki ayaklanma hareketi daha da şiddetlendi. 1871'de hemen hemen bütün Cezayir, yerli isyancıların eline geçti. Ancak Prusya ile savaşı bitirdikten sonra Fransızlar, Mokrani isyanını bastırabildiler ve Cezayir'i tekrar ele geçirebildiler. (ML)

BURDA i. Bk. BÜRDE.

BURDACH (Karl Friedrich), alman fizyoloji bilgini (Leipzig 1776-Königsberg 1847). Sırasıyle Dorpat, Königsberg ve Breslau'da profesörlük etti. Özellikle sinir sisteminin görevleri ve psikoloji ile uğraştı. (L)

Burdach demeti, sinir iplikleri demeti. Goll demetleri ile beraber omuriliğin arka kordonlarını meydana getirir. Arka kordonlar vücudun içinden gelen duyumları iletir. Bu kordonların telleri aynı tarafta, soğanilikten geçerek merkezî duyusal sinir hücrelerine *(Burdach çekirdekleri)* ulaşır. Bu çekirdeklerden çıkan yeni sinir telleri biraz daha yukarıda çaprazlanarak karşı taraf beyin yarım küresine gider. Öyle ki bu yarımküredeki bir bozukluk çaprazlama bir anestezi meydana getirir, yani soldaki bir bozukluk sağ tarafta anestezi yapar ve bunun zıttı da olabilir. (L)

BURDETT (sir Francis), ingiliz siyaset adamı (Wiltshire 1770-Londra 1844). Genç yaşta reformcu fikirler edindi, ilk radikaller arasında ileri gelenlerden biri oldu. Parlamento tutanaklarının yayımlanmasını istedi, savaş rejiminin özgürlüğü kısıtlayan tutumuna sürekli olarak karşı koydu; ordu disiplininin daha insancıl olması, seçimde bir reform yapılması ve katoliklerin veyasetten kurtulması için diretti. Bu yüzden halkı coşturduğundan, meslekdaşları ve hükûmetle birçok defa çatıştı, *Peterloo* katliamını açıkladığı için 1810 ve 1820'de tutuklandı. Son yıllarında heyecanını kaybetti ve parlamento hayatı sessizce sona erdi. (L)

BURDETT-COUTTS (Angela), ingiliz insanseveri (Londra 1814-ay.y. 1906). Sir Francis Burdet'in küçük kızı ve zengin banker Thomas Coutts'un torunu. Birçok hayır örgütünün hem kurucusu hem usta bir yöneticisi oldu. Özellikle, toplum katlarının veya yoksun bölgelerin, teknik eğitim ve öğrenimle, maddî ve manevî alanda yükselmesi için çalıştı; ingiliz kilisesine de cömertçe yardım etti. Çalışması imparatorluk içine kadar uzadı. Victoria çağı İngiltere-sinin en ünlü kişiliklerinden biri oldu. 1881'de William L. Ashmead-Barlett adında genç bir amerikalı ile evlendi; kocası İngiliz uyruğuna geçti ve onun çalışmalarına katıldı. (L)

BURDİGALİYEN sıf. ve i. (fr. *burdigalien,* Bordeaux şehrinin latince adından). Miyosen sisteminin alt katı için kullanılır.

— ANSİKL. *Burdigaliyen,* Akitaniyen ile Vindobineyen arasındadır. Bu devirde deniz Alp yayının dışındaki ovaları kapladı. (L)

BURDON i. (fr. *bourdon*). Müz. Tahta ağızlı ve tıkalı borulardan kurulu org boru takımı. Orgun bütün klavyelerini zenginleştiren temel cihazdır. (8, 16, 32 ayaklık burdonlar yapılır.) ‖ Gaydanın kendiliğinden ses çıkaran ek tel veya borusu. ‖ Eskiden lavtanın en kalın teline verilen ad. ‖ Çarklı viyolanın sürekli bas görevini yapan eşlik teli. ‖ Ağırlığı belirli bir ölçüyü bulan çanlara verilen ad. (L)

Foto. Bibl. nat. suisse (LAROUSSE)

Burdon manometresi. Bk. MANOMETRE.

BURDON-SANDERSON (sir John Scott), ingiliz hekimi (West Jesmond, Newcastle yakını 1828-Oxford 1905). Önce Londra'da Univercity Colege'e fizyoloji profesörü (1847), sonra 1883'te Oxford'a profesör oldu. Canlı hayvan üzerinde kesip biçerek deney yapılmasına karşı olanlar ona şiddetle hücum ettiler. (L)

BURDUR, Akdeniz bölgesinin göller yöresinde il merkezi şehir; 28 268 nüf. Kendi adını taşıyan gölün doğu kıyısına hâkim bir yerde, Kurna deresi (Burdur suyu) kıyısında; yüksl. 915-975 m.

● *Coğrafya.* Burdur'u Baladız'da Eğridir-Afyon demiryoluna bağlayan hattın istasyonu şehrin biraz aşağısındadır. Burdur, düzgün karayollarıyle Antalya'ya (122 km), Isparta'ya (53 km), Afyon'a (170 km), Denizli'ye (170 km) ve güneybatıya yönelen ikinci derecede bir yol ile kendi ilçe merkezlerine (Tefenni, Yeşilova, Gölhisar) bağlanır.

● *Tarih. Burdur* adının eski çağlarda bu bölgeye verilen *Polydorion* adından geldiği sanılmaktadır. Halkın *Buldur* dediği de görülmektedir. Eskiçağda Askania gölü kıyısında Pisidia kalesi üzerinde kurulmuş bir ilçe idi. Anadolu'ya Selçukluların yerleştikleri sıralardaki adı *Bzostas* idi. Bu sözcük yunancada «burada dur» anlamına gelmektedir. Osmanlıların bu ili ele geçirdiklerinde adı Burdur'du. İbni Battuta Burdur'a geldiğinde (1329) il günümüzdeki adını taşımaktaydı. Selçuklu devletinin çökmesinden sonra Burdur ve dolayları Hamitoğullarının yönetimine girdi. Günümüzde de burada Hamitoğullarından kalmış olan eserler vardır. Burdur'u Yalvaç, Isparta, Eğridir, Akşehir ile beraber Murad I, 85 bin altına Hamitoğlu Hüseyin Beyden satın aldı. Karamanoğulları ile Hamitoğulları, Yıldırım'ın Timur'a yenilmesini fırsat bilerek Burdur ve yöresini kısa bir süre ellerine geçirdiler. XIV. yy.ın son yıllarına doğru kesin olarak Osmanlı devletine katıldı ve Karaman (Konya) eyaleti içinde yer alan Hamiteli (Isparta) sancağına bir kaza merkezi olarak bağlandı. Daha sonraki yüzyıllarda Burdur'un idarî durumu birtakım değişikliklere uğradı, Cumhuriyet devrinde il merkezi oldu. XIX. yy. sonundaki kaynaklar Burdur'u oldukça önemli bir tarım ürünleri ticaret merkezi sayarlar ve nüfusunu 20-25 bin olarak gösterirler. Cumhuriyet devri başında nüfus 10 000'e kadar düştü (1927'de 12 848). Şehrin gelişmesinde yeni kara yollarının ve 1936'da buraya ulaşan demiryolunun da etkisi oldu. 1955'te büyük bir şeker fabrikası kuruldu. Burdur'da bundan başka 1966'da kurulmuş bir gül yağı fabrikası, ayrıca un fabrikaları vardır. Pamuklu dokuma ve halı tezgâhları, bakırcılık ve tahta işleri de yapılır.

● *Güzel sanatlar.* Yeni yapılan araştırmalara göre Burdur ve yakınlarında Cilâlıtaş devrinden beri insanların oturduğu anlaşılmıştır. Burdur gölünün güneybatı köşesindeki Hacılar höyüğünde J. Mellaart tarafından yapılan arkeolojik kazılarda zengin bir Cilâlıtaş devri yerleşmesiyle karşılaşılmıştır. Bu kazılardan anlaşıldığına göre Burdur ve yakınları M.Ö. 5000 yılından beri iskân edilmiştir.

Antik Sagalassos şehri kalıntılarından büyük bir stadion ile amfiteatr bugüne kadar gelmiştir. Gene içinde binlerce insanı barındıran bir stadionun kalıntılarını Horzum harabelerinde görüyoruz. Bunlardan başka ilin içinde Eski Yunan, Roma ve Bizans devrinden kalma yirmi kadar eserin kalıntısı bulunmaktadır. Ayrıca Lengüme köyü ile ilin 10 km doğusunda Kadayıfçı deresinin her iki yanında kayalar içine oyulmuş 40-50 kadar ev bulunmaktadır. İki veya üç katlı olan bu evlerin her katında 4 veya 5 oda vardır; bu evlerden birine *Teke sarayı* denilmektedir. Burdur dolaylarında çok sayıda eski devirlerden kalma harabelere rastlanan yerler arasında Kırgavaz yaylasındaki Bereket köyü, bu yaylanın güney batısındaki Gölde köyü, Bereket'in 5 km güneyindeki Aziziye, Gölde köyünün 6 km güneyinde Tamsamaz köylerinin adı sayılabilir. Bunlardan başka Hamitoğullarından Dündar Beyin 1299'da yaptırdığı Ulu caminin dışında, ilde ondan fazla cami, beş hamam ve iki sebil vardır. Hamitoğulları devrinde yapılmış olan Muzafferiye medresesi tamamen yıkılmıştır.

Burdur'un tarihî eserleri arasında eski türk menzil konaklarının eşsiz bir örneği olan Taş odanın sözü edilmeğe değer. Yapının pencereleri nebatî boyalarla renklendirilmiş, tavan göbekleriyle bazı yerleri yaldızla süslenmiştir.Taş odada görülen yapı özellikleri ve süslemelerin bir benzeri Bakibeyler konağının kabul salonunda görülür. Selçuklular devrinden kalmış Sultan II Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yapılmış olan İncir köyü yakınındaki İncir hanı, Ağlasun köyündeki avlusuz bir han olan Ağlasun hanı ile Bağdatlı Sadık Ağa'nın yaptırdığı (1244-1246) Susuz han Selçuklu mimarîsinin ünlü örneklerindendir. Çine ovasından gelen güneydeki suyun üzerinde Osmanlılar devrinde yapılmış Gümüşlü, Yenice mahalle, Manastır, Paşa köprüsü, Çınaraltı köprüleri ilgi çekici yapılardır. Ayrıca horasan ile yapılmış su mahzenleri de sözü edilmeğe değer eserlerdir.

● *Burdur ili.* İl toprakları, bütünüyle Akdeniz bölgesinin Göller yöresinde yer alır ve Denizli, Afyon, Isparta, Antalya ve Muğla illeriyle sınırlanır; 6 887 km²; 194 950 nüf. (km²'ye 28 kişi). İl toprakları Batı Toroslar'ın oldukça engebeli bir kesiminde yer alır ve başlıca dağ kütleleri kuzeybatı-güneybatı doğrultusunda uzanır. Bunların arasında en çukur yerini Burdur gölünün kapladığı bir alçak alan girer. Kuzeybatıda Söğüt dağları (1 919 m) Burdur gölü çukurunu Acıgöl'ünkinden ayırır ve batıya doğru dağınık halde Honaz dağına kadar uzanır. Güneydoğuda Akdağ'dan (2 276 m) Çeltikçibeli (1 225 m) ile ayrılan Katrancık dağı (2 334 m) ilin güneydoğu kesimindeki Kestel ovası çukurunu Burdur çukur alanından ayırır. Güneybatıda Eşler dağı (2 254 m) Burdur çukurunun uzantısını Acıpayam ovasından ayırır. Dağların arasında daha birtakım çukur alanlar vardır, bunları kısmen göller ve bataklıklar kaplar. Tefenni ovası (1 100 m), Yeşilova (Satırlar), güneyde Gölhisar ovası gibi.

Burdur ilinde, en soğuk ve en sıcak ayların ortalama sıcaklık derecesi 2° 5 C ve 24° 3 C'dir. Kışlar (İç Anadolu'dan ılık), şimdiye kadar kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklık dereceleri 16°7 C ve 39°6 C'dir. Yıllık ortalama yağışı 440 mm'dir. (Yağışlı günler sayısı 86.) Ortalama olarak yılda 5 gün kar yağar ve kar 9,5 gün yerde kalır. Yaz mevsimine düşen yağış payı azdır.

Burdur ilinde önemli bir akarsu ağı yoktur. Yalnız ilin güney ucunda Gölhisar kesiminde sular Dalaman çayı aracılığıyle Akdeniz'e dökülür. İlin en büyük akarsuyu olan Bozçay, Tefenni ovasının güneyinden çıkarak Burdur* gölüne dökülür. Burdur gölünden başka, il topraklarında irili ufaklı göllere rastlanır; başlıcaları Salda*, Yarışlı, Çorak, Pınarbaşı, Gölhisar*, Söğüt*, Kestel* gölleridir; bu sonuncusu fazla suyunu yeraltı çığırlarıyle Antalya ovasına göndermektedir.

Burdur ilinde ormanlar yer yer yok edilmiş olmakla beraber Toroslar üzerinde hâlâ önemli kısımlar vardır. Buna karşılık ovaları, step görünüşlüdür.

Nüfusun yüzde 27'si her biri 3 000'den fazla nüfuslu olan 5 şehir ve kasabada yaşar. Nüfusu 10 bini aşan 2 şehir vardır: Burdur ve Bucak (10 094). 3-6 bin arasında nüfusu olan yerleşme noktaları ise Gölhisar, Karamanlı (bucak merkezi) ve Ağlasun'dur. Geri kalan nüfus (yüzde 73), sayısı 210'u bulan köylerde yaşar.

Burdur ilinin ayrıldığı ilçeler şunlardır: Ağlasun, Bucak, Gölhisar, Tefenni, Yeşilova (Satırlar). — *Burdur merkez ilçesi*'nin (1 937 km²; 42 772 nüf.), merkez Çeltikçi ve Kemer bucakları içinde 64 köyü vardır.

● *İktisadî durum.* Burdur ilinde ekonomi tarıma dayanır Toprakların faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir: Tarım toprakları (ekili ve dikili alanlarla nadas toprakları) yüzde 35, orman yüzde 33, çayır ve otlak yüzde 9, ürün getirmeyen yerler yüzde 23. 1967 Yılında ekili alanları 130 000 hektarı az aşmakta ve bunun yüzde 88'i tahıl tarlalarıyle kaplanmaktaydı. En çok buğday (91 000 t), onun yarısı kadar arpa (45 500 t), az olarak da mısır, çavdar, mahlût ve yulaf ekilir. Baklagiller üretimi önemsizdir ve en çok nohut ekilir, daha sonra fasulye gelir. Patates üretimi de fazla değildir (15 000, 17 000 t). Burdur şeker fabrikası kurulduktan sonra sanayi bitkileri arasında en önemli yeri şeker pancarı aldı (120 000, 164 000 t). Tütün ekimi az olmakla beraber bazı özel tipler denenmiştir (350-400 t). Anason ekiminde Burdur ili Türkiye'de son yıllarda başa geçti (1 800 t olan toplamın 750 tonu). Burdur ilinde haşhaş da ekilir (400-600 t tohum, 6-8 t afyon sakızı). Keten, kenevir, susam, ayçiçeği ekimleri fazla yer tutmaz. Burdur ilinde meyve ağacı ve bağların yayla alanı (gülbahçeleriyle beraber) 11 500 hektardır. En çok elma, armut, erik, badem, ceviz, zerdali, kiraz yetişir. Bağlar henüz fazla gelişmemiştir (3 900 hektar).

Burdur ilinde hayvancılık fazla gelişmiş sayılmaz. En çok küçükbaş hayvanlar (koyun: 295 000, keçi: 290 000) görülür. İstatistikler birkaç yıl önceye kadar önde gelen keçi sayısında son yıllarda hızlı bir azalma olduğunu ortaya koyuyor. Sığır oldukça çok (116 000), at az (12 000), eşek daha çoktur (44 000).

Burdur ili topraklarında birtakım linyit, manganez ve krom yatakları vardır. Sanayi alanında eskiden önemli olan halıcılık şimdi biraz gerilemiş görünüyor. Pamuklu dokumalar hâlâ yapılmaktadır. Ayrıca bakırcılık, ağaç işleri yapılır. 1955'te işletmeye açılan Burdur şeker fabrikası (300 000 t'dan fazla pancar işler; üretim kapasitesi 60 000 t'a yaklaşık) ve 1966'da kurulan gülyağı fabrikasından başka birkaç un fabrikası vardır. Ulaşım bakımından Burdur ili toprakları Ege bölgesi ve İçbatı Anadolu ile Akdeniz kıyıları (Antalya) arasında bir geçit alanı meydana getirir ve demiryolu ile İzmir ve İstanbul'a, İç Anadolu şehirlerine (Ankara, Konya v.b.) bağlanır. (M)

Burdur Genel kütüphanesi, Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel müdürlüğüne bağlı kütüphane. Vakıflar, Burguloğlu, Sadenoğlu, Halkevi v.b. adlı kitaplıkların biraraya gelmesiyle kuruldu. Burdur Eski Eserler müzesi ve Etüt kitaplığı ile Öğretmenler Meslek İdare kitaplığı da kütüphaneye bağlıdır. 11 300 türkçe, 1 515 eski harfli türkçe, 1 515 arapça ve farsça, 106 başka dillerde basma kitabıyle 26 türkçe, 2 274 arapça ve farsça yazma eseri vardır. 1ki okuma salonu bulunmaktadır. (M)

BURDUR gölü, Akdeniz bölgesinin Göller yöresi'nde, Batı Torosların batı kanadı arasında, dışarıya akışı olmayan bir göl; yüksl. 870. m (eski haritalarda 845 m); yüzölç. 187 km². Eski adı *Askania Limne* (Ascanius Lacus). Yerleşmiş olduğu çukur alanın eksenine uyan kuzeydoğu-güneybatı doğrultusu üzerinde uzunluğu 134 km, buna dik bir doğrultu üstünde en fazla genişliği 9 km. Burdur gölü batıdan Söğüt dağ-

burçak

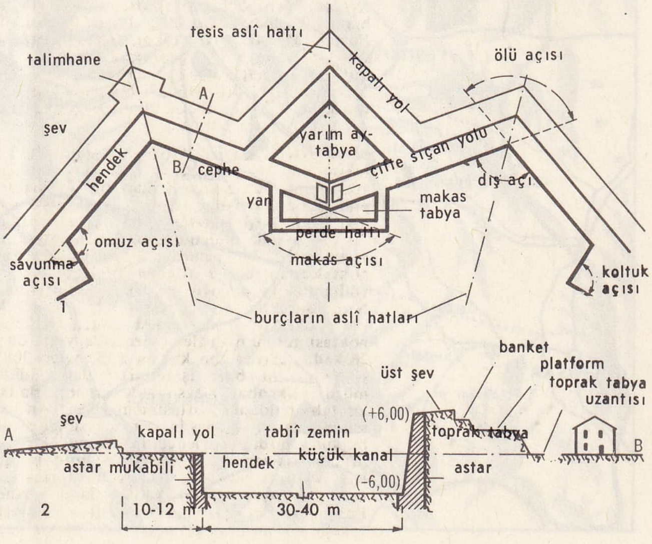

bir burç planı
1. burçlu taslak (XVI-XVIII. yy.);
2. taslaktaki AB kesitine göre toprak profili

larının dik yamacı ile çevrilidir. Bu yamaç önünde, orta kesimde derinliği 100 m'ye iner. Gölün doğu kıyısı daha az dik ve sular burada daha az derindir; kuzeydoğu ucunda ise sığdır. Burdur gölü her yönden kendisine karışan akarsular, seller (en önemlisi güneybatıdan gelen Bozçay, ayrıca Ulupınar, Bayındır, Kürna [Burdur], Çerçin, Keçiborlu dereleri) ve göle su altından katılan birkaç kaynakla beslenir. Göl suları en yüksek düzeyine ilkbaharda erişir; en düşük seviyesi de yaz sonunda (eylül) görülür. Bu iki düzey arasındaki yıllık fark 1 m'yi bulabilir. Burdur gölündeki tuzluluk oranı fazla değildir (binde 24); fakat suyunda en çok sodyum sülfat, ayrıca klorürler bulunur. Gölün Dördüncü zamanda bir ara şimdikinden daha yüksek bir düzeye ulaştığını gösteren izler vardır (kıyı taraçaları). Göl suyunda balık bulunmaması besin yetersizliğindendir, fakat bazı dere ağızlarında küçük balıklar yaşar. (M)

BURDURLU (İbrahim Zeki), türk şairi (Burdur 1922). Ankara Gazi Eğitim enstitüsünü bitirdi, Burdur'da ve Kıbrıs'taki türk lise ve kolejlerinde türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Ankara'da *Ülkü* dergisinde Ahmet Kutsi Tecer'in öncülüğünde halk şiirini değerlendirme çalışmalarına katıldı. Masal kitapları, eğitici-öğretici kitaplar, okul ders kitapları yayımladı. Şiirlerini *Toprak İnsanları* (1945), *Toprağın İçindeki Toprak* (1946), *Burdur'daki Mahallemiz* (1947), *Basık Tavan* (1950), *Bir Köyden Bir İnsan* (1951), *Lefkoşa* (1953), *Sev Beni* (1966) v.b. kitaplarında topladı. (M)

BURDWAN, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Damodar kıyısında; 108 300 nüf. Besin, dokuma ve makine sanayii. (L)

BÛRE i. (fars. k.). *Esk.* Kuyumcuların kullandığı tuza benzer madde. (M)

BURE veya **BURAEUS** (Anders), isveçli coğrafyacı (Säbra, Härnösand yakını 1571-Stockholm 1646). Başlıca eserleri: *Lapponiae, Bothniae Cajanaeque Regni Sueciae Provinciarum Septentrionalium Nova Delineatio* (İsveç Krallığının Kuzey Eyaletlerinin [Laponya, Botten ve Kainuu] Yeni Haritası) [1611]; altı yapraklı bir harita olan *Orbis Arctici Nova Accurata Delineatio* (Arktika'nın Yeni Haritası) [1626]. (L)

BURE veya **BUREUS** veya **BURAEUS** (Johan), isveçli bilgin (Akerby 1568-Vardsaetra 1652). Gustaf-Adolf'un iki eğiticisinden biri. Kral kitaplığı ve genel arşiv görevlisi. İlâhiyat, arkeoloji, astronomi ve kabalistik alanında derin bilgi sahibi idi. Özellikle eski İsveç anıtları üzerine birçok eser ve coşkun mistik şiirler yazdı. (L)

BUREAU (Paul), fransız hukukçu ve sosyologu (Elbeuf 1865-Paris 1923). Paris katolik enstitüsünde profesör, töre biliminin kurucularından. Başlıca eserleri: *La Crise Morale des Temps Nouveaux* (Yeni Zamanlardaki Ahlâk Bunalımı) [1907], *L'Indiscipline des Moeurs* (Âdet ve Törelerdeki Disiplinsizlik) [1920], *L'Introduction a la Méthode Sociologique* (Sosyolojik Yönteme Giriş) [1923]. (L)

BUREBİSTA. Bk. BOİREBİSTA.

BU REGREG (VAD), Batı Fas'ta nehir; Meseta'dan doğar ve bu bölgeyi kenarları çok dik bir vâdiden geçerek aşar; 179 km. Rabat ve Sale arasında Atlas okyanusuna dökülür; bu iki şehir Bu Regreg'in halici kıyısındadır. (L)

BURET i. İpek kozasını çevreleyen kaba ipek, koza pamuğu. || Şap ipliği yapımında kullanılan tabiî ipek döküntüleri taranırken verdiği fire.

— ANSİKL. *Buret,* ipek deşelerinden şap ipliği yapımı sırasında elde edilen tarama döküntüleridir (kemling'ler). Bu artıklar, çok kısa olduğu için şap iplikleri içinde kullanılamaz ve ancak karde yün elde etme sistemiyle, başka ham maddelerle karışık olarak iplik yapılabilir: bu sisteme göre dövme, arka arkaya iki tarama ve sonunda bükme yapılır. Elde edilen iplikler pek birbirlerine denk değildir ve kimyasal bileşimleri tabiî ipeğin bileşimiyle aynı olsa da, onun bir niteliği olan parlaklığı taşımazlar. (L)

BUREUS (Johan). Bk. BURE.

BUREYA, S.S.C.B.'de ırmak, Sovyet Uzakdoğusunda. Amur'un (sol kıyı) kolu. Yukarı vâdisinde önemli maden kömürü yatakları. (L)

BUREYDE bin EL-HUSAYB, Hz. Muhammed'in ashabından. Peygamber Medine'ye hicret ederken onunla görüşen Bureyde müslümanlığı kabul etti. Uhud gazvesinden sonra Medine'ye yerleşti ve o zamandan itibaren peygamberin bütün gazvelerine katıldı. Basra'nın kurulmasından sonra oraya yerleşti. 671 Yılında Horasan'a gitti ve orada öldü. (M)

BURG i. (ing. k.). Tar. İngiliz krallığında, bir topluluğun yaşadığı, tahkim edilmiş yer; bağımsız bir siyasî ve idarî birim meydana getirir ve parlamentoda temsil edilir. || *Çürümüş burg,* XVIII. yy.da ve XIX. yy.ın başında kullanılan bu deyim, İngiltere'de eski imtiyazlara dayanarak, hemen hemen hiç seçmeni olmadığı halde Avam kamarasına milletvekili gönderen seçim bölgelerini anlatmak için kullanılırdı.

— ANSİKL. İngiliz *burg*'unun başlangıcı anglosakson krallarının IX. yy.dan itibaren, burg'lara; yani krallık kalelerine tanımış oldukları hukukî imtiyazlara dayanır. Normanların fethinden sonra şehirleşme alanında görülen büyük gelişme sırasında, özellikle XII. ve XIII. yy.larda birçok şehir, krallık burgları olarak ortaya çıkmıştı. Yasaları, onlara bazı hukukî (tımar hizmeti olmayan tabilikler), idarî, malî ve iktisadî (ticarî tekel ve lonca hakkı) imtiyazlar sağlıyordu. Aslan Yürekli Richard devrinden itibaren, biraz da Avrupa kıtasındaki bölgesel teşkilâtlanma hareketinin etkisiyle, krallar burglara daha çok serbestlik tanımağa başladılar. Böylece burg'lar, krallığa doğrudan doğruya bağımlı kalmakla birlikte, *sheriff*'lerin denetiminden kurtulmuş oluyorlardı. Vergiler, *reeve* denilen krallık görevlisi tarafından toplanıyor, bunlara *alderman*'lar, yani belediye meclisi üyeleri yardım ediyordu.

Sonradan, bazı burg'lar kendi başlarına belediye başkanı seçme hakkını elde ettiler. Ortaçağ başında bölgesel hükûmet organları gelişirken, iktidarı elinde bulunduran bir burjuva aristokrasisi «imtiyazları» nı kıskanç bir şekilde koruyordu. Bu gelişme birtakım kargaşalıklara yol açtı. Monarşi bunları bastırdı, yönetimi elinde bulunduran oligarşiyi sağlamlaştırdı. Bu durum Tudor saltanatı sırasında ağırlığını duyurdu. Henry III'ün saltanatından beri burg'ların temsilcileri parlamentoya çağrılmaktaydı. Küçük yerler bu görevden kaçınmağa çalışırlardı, bu yüzden burg'lar arasında bir seçme yapıldı.

Avam kamarasının gittikçe artan yetkisi, monarşinin bu konuyle daha yakından ilgilenmesini gerektirdi; yeni burg'ların kurulması, Stuartlara, özellikle 1661 tarihli Corporation act krala belediye encümenlerini tasfiye yetkisi verdikten sonra, uysal bir parlamento kurmak için bir araç oldu. Burg'ların özgürlüklerine karşı monarşinin saidırısı 1688 ihtilâliyle durduruldu. 1832'ye kadar durumda bir değişiklik olmadı, aynı oligarşilerin ve aynı çıkarların elinde olan, özellikle de Güneydoğu İngiltere'yi temsil eden burg'lar, nüfusları kalmadığı halde seçmenlik imtiyazlarını koruyor, buna karşılık kömür madeni bölgesinin yeni ve sınaî şehirleri bazen milletvekili seçemiyordu. (Old Sarum gibi bir çürümüş burg'un 1800'e doğru 7 seçmeni vardı.) Rejime göre, büyük bir mal sahibi, tuttuğu adayı zorla kabul ettirebiliyordu. 1832 tarihli seçmen reformu (50 çürümüş burg kaldırıldı, 30'u tek bir temsilciliğe indirildi), 1867 tarihli kanun (parlamento temsilcisi olmayan özel şehirlere 58 kontluk sandalyesi ayrılıyordu) ile 1885 tarihli kanun (seçmen burglarının kaldırılması, sandalye sayısı bundan böyle nüfus sayısı oranına göre olacaktır: 50 000 kişi için 1 sandalye) tamamlandı. XX. yy.da değişikliğe uğrayan 1882 tarihli Municipal act ile burg-kontlukları meydana getiren 1882 Local Government act, belediye ve parlamento müesseselerindeki reformu tamamlamış oldu. İrlanda ile İskoçya'da da buna benzer bir gelişme olmuştur. (L)

BURG i. Tahkim edilmiş Ortaçağ şatolarını anlatmak için kullanılan almanca kelime. (L)

BURGA i. Demir parmaklıkların uçlarında ve çeşitli demir işlerinde kullanılan burgu şeklindeki kıvrık süs. (M)

BURGACIK sıf. ve zf. [Yalnız *kargacık*

BURDUR il haritası

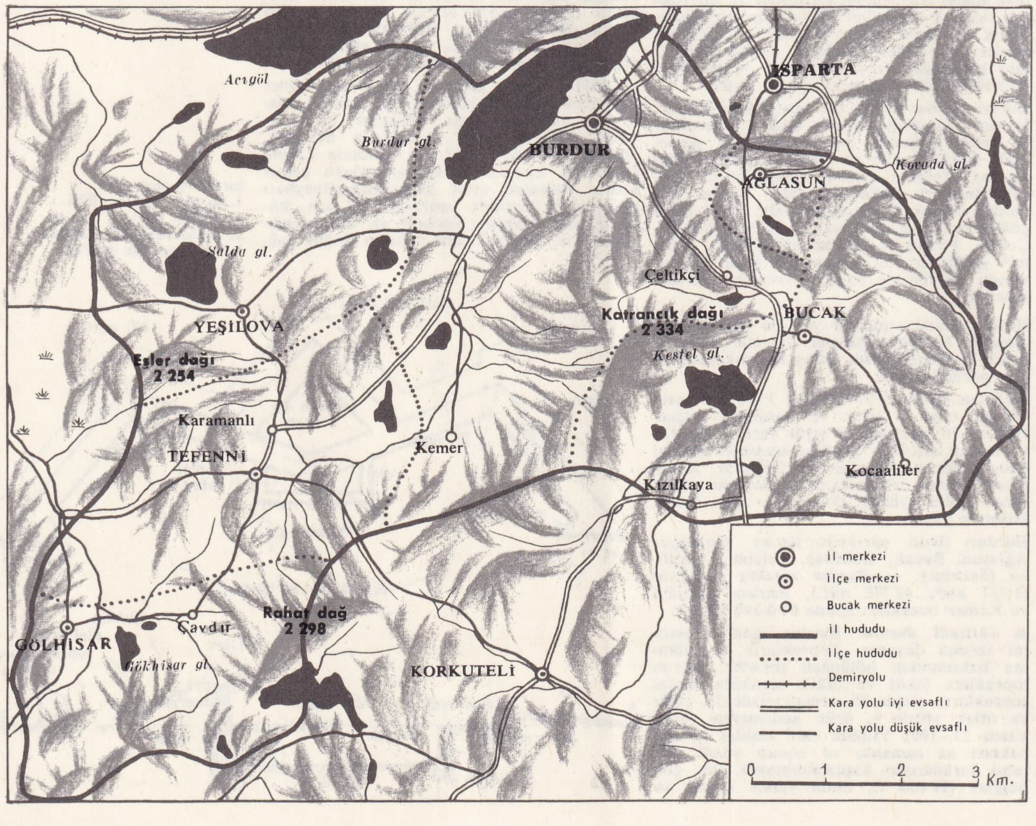

burgacık deyiminde] Çarpık, düzensiz yazı için kullanılır. (M)

BURGAÇ i. *(burmak'*tan *bur-ġaç)*. Girdap. ‖ Kıvrık, bükülmüş. ‖ *Esk.* Eğri büğrü. ‖ Bk. BURMA.

— Akışkanlar mekan. Akışkan taneciklerin bir eksen etrafında dönme hareketi yaparak akması; taneciklerin dönme hızı, eksene olan uzaklıklarıyle ters orantılıdır. Bk. ANSİKL.

— Dekors. ve İnş. *Burgaç süs*, ince şayaktan ve epengle kumaştan yapılma kalın şerit. Koltuk ve duvar kaplamalarının bezenmesinde ve korunmasında kullanılan burgaç süsler XVI. ve XVII. yy.da çok yaygınlaştı; çoğu zaman altın ve gümüştendi. 1771'de çelikten burgaç süsler moda oldu. XVIII. yy. sonunda burgaç süsler gittikçe az kullanıldı.

— Denizc. Giden bir geminin arkasında, suyun dönmesi ile meydana gelen anafor.

— Fels. Descartes'ın sisteminde başka birçok ilkel maddenin çevresinde bir dönme hareketi yapan ve böylece yoğunlaşarak gök cisimlerini meydana getiren ilkel madde.

— Hidrol. Bir akarsu içinde, su moleküllerinin yuvarlak veya helisel hareketi.

— Meteorol. Havanın dönel hareketi. Bk. ANSİKL.

— Mim. Halat şeklinde burulmuş motif.

— ANSİKL. Akışkanlar mekan. Aerodinamikte *burgaçlar,* gösterdikleri dirençle, aracın daha büyük bir enerji harcamasına yol açtıkları ve ilerlemesini güçleştirdikleri için zararlı sayılan olaylardandır. Burgaçlar, havanın akışı bakımından yeterince incelenemeyen karşılıklı etkime* bölgelerinde meydana gelir. Bir uçağın kanat uçları her zaman burgaç olaylarına sahne olur; *kenar burgaçları* denilen bu burgaçlar, uçağın yatay hareketiyle meydana gelen hızdan (bu da, hava akıntılarına ötelenme hızını sağlar) ve havaya bir dönme hareketi veren, kanadın alt yüzeyindeki basınç ile dış yüzeyindeki basınç düşüklüğünden ileri gelir.

— Meteorol. *Burgaçlar,* düşey eksenli (tornadolar, hortumlar, siklonlar) ve yatay eksenli (toprak sürtünmesinden ileri gelen küçük çapta burgaçlar) olmak üzere iki çeşittir. Ölçüleri ise çok değişiktir; ılıman kuşaklarda binlerce kilometre çapında siklonlar meydana gelir; hava hortumlarının çapı 20 km kadar; toprak sürtünmesine bağlı olan küçük burgaçların ise birkaç metre ile birkaç santimetre arasındadır.

Mekanikte ve dinamik meteorolojide, Yer'in görünür dönme hareketine veya bir hava kütlesinin mutlak eksenlere (Yer'in hareketine bağlı olmayan sabit yıldızlar) oranla düşey etrafında yaptığı dönme hareketine de *burgaç* denir.

Mutlak burgaç, bir hava kütlesinin mutlak eksenlere göre yaptığı dönme hareketidir.

Bağıl burgaç ise, hava kütlesinin yerküreye göre yaptığı dönme hareketidir. Yerkürenin de, yüzeyi üstündeki belli bir noktada bir *öz burgacı* olabilir. Gezegenin kutbunda, burgacın açısal hızı $\Omega = 729 \times 10^{-7}$ rad/s'dir. Bir φ enleminde ise bu burgaç $\omega_\varphi = \Omega \sin \varphi$ olur (Foucault'nun sarkaç deneyi). Ekvatorda, Yer'in burgacı sıfıra eşittir ($\sin \varphi = 0$).

◆ **Burgaçlanmak** dönşl. f. Kıvrık hale gelmek. (LM)

BURGAS. Coğ. Bk. BURGAZ.

BURGATA i. Denizc. Bk. BORGATA.

BURGAZ i. (yun. *pyrgos)*. Esk. «Kale, hisar, küçük şehir» anlamına bazı yer adlarında geçer: *Kemerburgaz, Kumburgaz, Burgaz adası*. (M)

BURGAZ, bulgarcası **Burgas,** Bulgaristan'da liman şehri, Karadeniz kıyısında, idare bölümü merkezi, *Burgaz körfezine;* 72 800 nüf. Balkan dağlarının doğu ucundaki maden yataklarını işleten sanayi merkezi (şehrin kuzeyinde maden kömürü ve demir; güneyinde bakır). Kükürtlü sular. Petro-kimya (sentetik kauçuk) tesisleri. — *Burgaz idare bölgesi,* 362 000 nüf. (L)

BURGAZ adası, Marmara denizinin kuzeydoğu kesiminde, Anadolu kıyısı önünde sıralanan Adalar*dan biri ve tanınmış bir yazlık gezi yeri. Yabancıların yakın zamana kadar kullandığı eski adı: Antigoni; yüzölç. 1,5 km², en yüksek yeri 170 m. Burgaz adası İstanbul ilinin Adalar ilçesine bağlı bir bucaktır. Kuzeybatısındaki Kınalıada da bu bucağa bağlıdır. Adanın eğimli yamaçları çam korularıyle kaplı olduğu gibi kıyılarında küçük ve güzel plajlar bulunur. Adanın eski adının nereden geldiği kesin olarak bilinmiyor. Bugünkü adı yunancada hisar anlamına gelen Pirgos'tan türemiş ise de şimdi bu hisardan iz kalmamış gibidir. Burgaz adasının nüfusu kışın 1 500'ün altına düşerse de yazın iki katını bulur. Uzun süre Burgaz'da oturmuş ve hikâyelerinin bir kısmını burada kaleme almış olan Sait Faik'in (Abasıyanık) evi bir müze haline getirilmiş bulunmaktadır. (M)

BURGAZTEPE Arkeol. Bodrum ilinin 20 km kuzeyinde arkeolojik yer. 1963'te Ankara üniversitesi adına, Prof. Ekrem Akurgal burada kazılar yaptı. M.Ö. 950-900'e ait bir lahit ele geçirildi. (M)

BURG BEİ MAGDEBURG, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Magdeburg'un kuzeydoğusunda; 30 200 nüf. XII. yy.dan kalma kilise. Dokuma ve kimya sanayii. Metalürji. Ayakkabıcılık. (L)

BURGDORF, İsviçre'de (Berne kantonu) şehir, Emme kıyısında, Emmenthal vâdisinin girişinde; 13 900 nüf. Gotik üslûbunda kilise. Şatoda tarihî müze. İplikçilik ve dokumacılık. (L)

BURGENLAND, Avusturya cumhuriyetinde il, macar sınırı boyunca uzanır; 3 965 km²; 271 000 nüf. Merkezi, *Eisenstadt.* Alpler, yüksekliği az tepelerle Burgenland'da sona erer; bu tepelerin eteğinde geniş macar ovası uzanır. Nüfus yoğunluğu çokluğu, tarım zenginliği (tahıl tarımı, çok sayıda bağ) ile açıklanabilir. Toprak altı zenginlikleri linyit (Neufeld ocağı) ve petroldür. Birinci Dünya savaşından sonra halkının gösterdiği direnme, Burgenland'ın tamamının Avusturya tarafından işgaline engel oldu. Aralık 1919'da yapılan plebisit sonunda Sopron ile yakınındaki komünler Macaristan ile birleşti. (L)

BURGESSA i. Kambriyum çağında yaşamış, kabuklulara benzeyen fosil hayvan. Yuvarlakça büyük bir bağası ve eklemli uzun bir kuyruk parçası vardır. (L)

BURGH. Bk. BOURG (DU).

BURGH. Bk. BOURKE.

BURGHER i. (Hollanda Boer'larının lehçesinden k.). XIX. yy.ın son yıllarında Transvaal, Güney Afrika cumhuriyeti ve Orange bağımsız devleti vatandaşlarına verilen ad.

— ANSİKL. Transvaal'da yalnız *burgher'*lerin siyasî hakları vardı. Yalnız onlar devlet başkanı ve meclis üyeleri seçimine katılabilirlerdi. Devlet memurluğu da sadece onlara açıktı. Buna karşılık 18 yaşından 60 yaşına kadar askerlik hizmetinde bulunurlar ve devletin her çağrısında silâhlı ve teçhizatlı olarak göreve koşarlardı. (L)

BURGHO. Bk. BOURG (DU).

BURGİBA (Habib ibni Ali), tunuslu siyaset adamı (Manastır 1903). Öğrenimini Tunus'ta ve Paris Hukuk fakültesinde yaptı. Destur partisi saflarında siyasî harekete katıldı. 1927'de Tunus'a döndü, kendini siyasî mücadeleye adamak için avukatlığı bıraktı ve tek cephede birleşmeyi savundu. Arapça ilk tunus gazetesi olan, *Tunusun Sesi'*ni çıkardı. Laik davranışları ona, daha çok dinî temellere dayanan Destur'da ayrı bir yer sağladı. Bu durum, 1943'te partinin ikiye bölünmesine yol açtı: gelenekçi Eski destur ve daha modern, daha gerçekçi olan Yeni destur. Burgiba 1934'te ve 1937-1940 arasında birçok defa tutuklandı. İşgal sırasında İtalya'da yaşadı, gizlice Tunus'a dönünce De Gaulle'cü yönetimce mahkûm edildi ve 1946'ya kadar göz altında yaşadı. Önce Yeni Destur partisinin genel sekreteri, sonra da başkanı oldu, propaganda amacıyle milletlerarası geziler yaptı. 1952'de tekrar tutuklandı, 1954'e kadar göz altında bulunduruldu. Fransız başbakanı Pierre Mendès- France, onu Tunus adına konuşabilecek tek adam saydı. Burgiba Fransa'nın başlattığı iç muhtariyet (1955), sonra da Tunus'un bağımsızlığının tanınmasıyle sonuçlanan görüşmelere (1956) katıldı. 1956'da başbakan oldu; 1957 temmuzunda «bey»i uzaklaştırarak Yeni Tunus cumhuriyeti'nin başkanı oldu. 1964'te yeniden cumhurbaşkanı seçildi (bk. TUNUS). Mart 1965'te ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın özel davetlisi olarak temmuz 1968'de Türkiye'yi ziyaret etti. (LM)

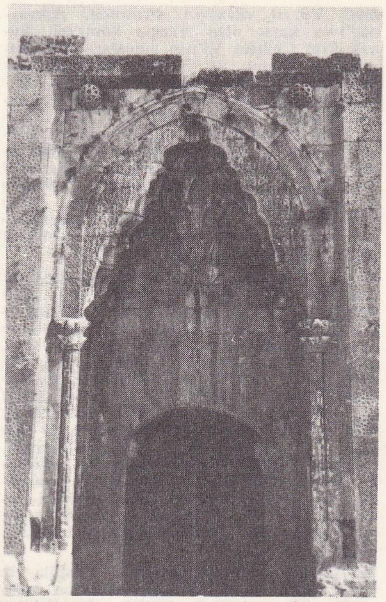

BURDUR
Susuz kervansaray

BURGKMAİR (Hans), alman ressamı ve gravürcüsü (Augsbourg 1473-ay.y. 1531). Önce babası Thoman Burgkmair (1444-1523), sonra Colmar'da Martin Schongauer'in (1488) öğrencisi. 1490'dan sonra kuzey İtalya'ya bir yolculuk yaptı. 1498'de Augsbourg'a yerleşti. Dürer ile birlikte İtalyan rönesansının sanat anlayışına bağlı kalan ilk alman ustalarındandır. Birçok eser bıraktı: *Meryem İle Çocuk* (1509, Nürnberg); *Aziz Yuhanna Pathmos'ta* (1518) ve *Çarmıha Geriliş* triptikleri (1519) Münih müzelerindedir. Ayrıca birçok portre de yaptı: *Hans Schellenberger* (1505, Köln müzesi), kendisini karısıyle birlikte gösteren portresi (1529, Viyana müzesi). [L]

BURGO DE OSMA (EL), İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da (Soria ili), Soria'nın güneydoğusunda; 3 000 nüf. Bu küçük şehrin başlıca özelliği kemerli sokaklarıyle önemli yapıları ve eski senyör evleridir: XV. yy.dan XVIII. yy.a kadar onarılan XIII. yy.dan kalma katedral (çok güzel parmaklıklar ve XVI. yy.dan kalma mihrap arkalığı). Santa Catalina üniversitesi (1555).
— Yakınında Romalılardan kalma eski *Uxama Argelae* harabeleri. (L)

BURGONDCA i. Leng. Doğu germen grubundan eski dil; Burgondlar tarafından konuşulurdu. (L)

BURGONYA. Bk. BOURGOGNE.

Burgonyalılar komitesi, XV. yy. başın-

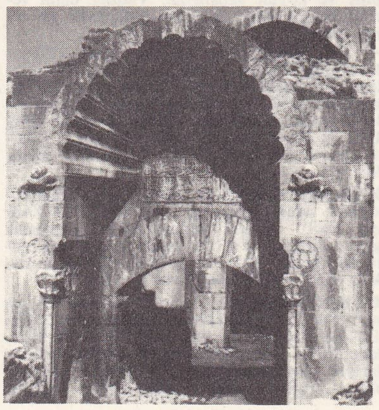

BURDUR
İncedere kervansarayı

Foto. E. Hakarar (MEYDAN)

daki Yüzyıl savaşları sırasında, Armagnac'lara karşı olan fransız komitesi. Bunak kral Charles VI'nın amcaları olan Bourgogne, Anjou ve Berry düklerinin birbirleriyle olan çekişmelerinden doğdu. Bourgogne dükü korkusuz Jean'ın, yakın akrabası Louis d'Orléans ile olan çatışmasında daha çok belirdi; 1407'de Louis d'Orléans Korkusuz Jean ile çarpışırken öldürüldü. Bunun üzerine, Bourgonyalılar Bernard d'Armagnac'ın çevresinde toplanan Orléans taraftarlarıyle çatıştılar. Böylece iç savaş başladı ve savaş boyunca Paris'i elinde tutan Korkusuz Jean, Cabochien'lerle birleşti (Bk. CABOCHE) [1413]).

Henri V ingilizlerle tekrar savaşa girişince Burgonyalılar veliaht Charles'a karşı ingilizlerle birleştiler. Paris'e yeniden hâkim olan korkusuz Jean, Montereau köprüsünde veliaht ile karşılaştı ve orada öldürüldü (1419). Charles VI'nın ölümü üzerine Charles VII tahta geçti. İyi Philippe, Korkusuz Jean'ın öldürülüşünü Charles VII'ye karşı saygı arz etmemek için vesile saydı. İngilizlerle müttefik durumunda artık bir komitenin başı değil, bir devletin başı olan iyi Philippe, 1429'dan sonraki fransız başarıları karşısında Arras antlaşmasına kadar (1435) siyasetini yavaş yavaş değiştirdi. Bu antlaşma sonunda hükümdarla Burgonya dükü barıştı ve kral, Montereau olayındaki suçluluğunu kabullendi. (L)

BURGOS, İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da, il idare merkezi, Arlanzon kıyısında; 850 m yüksl.; 82 200 nüf. Burgos ülkeyi müslümanlardan geri almak için yapılan savaşların sonuna kadar Castilla'nın merkeziydi; bugün canlılığından biraz kaybetmiştir. Sanayi (plastik maddeler) azdır. Şehir birinci iktisadî kalkınma tasarısı (1964-1967) çerçevesinde sınaî kalkındırma merkezlerinden biri olarak seçildi; bunun sonucunda yeni fabrikalar kuruldu. — Şehrin kuzeydoğusunda petrol ve tabiî gaz yatakları bulundu. Burgos, anıtları sayesinde çok turist çeker. Burgos Cid'in şehridir. «Solar del Cid» veya Cid'in doğduğu ev buradadır. Burgos ayrıca gotik üslûbun Castilla'daki merkezidir. Başlıca sanat eserleri şunlardır: Las Huelgas manastırı (Romalılardan kalma dehlizler, Castilla krallarının mezarları); şehrin girişindeki Miraflores manastırı (XV. yy.); Santa Maria katedrali (XIII. yy. da başlandı, XIV. yy.dan XVIII. yy.a kadar devam edildi ve büyütüldü; XIV. yy.dan kalma iki katlı bir manastırı vardır); XV. yy.dan kalma Condestable kilisesi; Santa Gadea (XII. yy.), San Esteban (XIII.. yy.), San Gil (XIII.-XIV. yy.), San Lesmes (XV.-XVI. yy.), San Nicolas (XV. yy.) kiliseleri; Alfonso II'nin hacılar için yaptırdığı del Roy konuk evi, eski surlar (özellikle Araplardan kalma «Arco de san Esteban» adı verilen kapı); XV. yy.'ın sonuna doğru yapılan Casa del Cordon; Rönesansın güzel eserlerinden, XVI. yy.dan kalma Casa de Miranda; XVI. yy.dan kalma anıtsal kapı Arco de Santa Maria (taşra müzesi).

— *Burgos ili,* Castilla'nın merkezinde; 380 800 nüf. Kuzeyde, nemli ve ormanlık Cantabrico dağlarında sığır sürüleri beslenir; yer yer sanayi etkinliği görülür. Doğuya doğru İberik sıradağları hemen hemen ıssızdır. İç kısımda ve kurak kalkerli yaylaların (paramos) güneyinde tahıl tarımı yapılır ve koyun yetiştirilir. Vâdiler daha verimlidir. Sulama ile çayır yetiştirilir ve tarım yapılır.

— Tar. Şehri 884'te Castilla kontu Diego Rodriguez kurdu. Castilla ve Leon'un birleşmesi sırasında (1037) Burgos, Castilla'nın başkenti oldu ve 1492'ye kadar başkent olarak kaldı. Cid diye bilinen Rodrigo Ruy Diaz de Bivar burada doğdu. Burgos'u 1808'de Fransızlar, 1813'te Wellington'un orduları aldı. (L)

BURGOS (Francisco Javier DE), ispanyol siyaset adamı (Motril, Granada 1778-Madrid 1849). Joseph Bonaparte'ın hizmetine girdi, 1812'den 1817'ye kadar göç etmek zorunda kaldı. 1833 ve 1846'da iki defa bakan oldu. Çeşitli edebî eserler yazdı. (L)

BURGOYNE (John), ingiliz generali ve yazarı (Sutton, Bedfordshire 1722-Londra 1792). 1777'de Kanada'da baş kaldıran Amerikalılara karşı gönderilen ingiliz takviye birliklerinin kumandanlığına getirildi. Güneye doğru yaptığı saldırı başlangıçta başarılı olduysa da karşı taraftan kendisine doğru ilerlemesi gereken Howe* kuvvetlerinin gecikmesi sonucunda Amerikalılar tarafından sarıldı ve 17 ekim 1777'de Saragota'da teslim olmak zorunda kaldı. Çeşitli komedi ve yergi yazıları vardır. (L)

BURGOYNE (sir John Fox), ingiliz mareşali (Londra 1782-ay.y. 1871). John Burboyne'un evlilik dışı oğlu. İstihkâm subayı, yarımada savaşında değerli hizmetlerde bulundu (1808-1814). 1855'te, Sivastopol kuşatması ona yeni sorumluluklar yükledi ve feldmareşal Raglan*ın baş danışmanlarından biri oldu. (L)

BURGRAF i. (alm. *burg,* kale ve *graf,* kont'tan). Kutsal Roma Germen imparatorluğunda bir şehrin veya bir kalenin, imparatoru veya bir prensi temsil eden askerî kumandanına verilen unvan. (Kısa bir süre sonra *burgraf*'lık babadan oğula geçmeğe başladı, bir asalet unvanı haline geldi, askerî bir görev oldu.

◆ **Burgraflık** i. Burgraf rütbesi. || Bir burgrafın derebeyliği, yetkisi. (L)

BURGSTADT, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir. Karl-Marx-Stadt'ın kuzeybatısında; 18 200 nüf. Tuhafiyecilik. Dokuma sanayiinde kullanılan makineler yapımı. (L)

Burgtheater, 1918'den önce **Hofburgheater,** Viyana'da millî tiyatro. İmparatoriçe Maria Theresia tarafından kuruldu (1741), Joseph II devrinde millî tiyatro oldu (1776). Ancak J. Schreyvogel yönetiminde büyük klasik tiyatro havasına girdi (1814-1832). H. Laube'un (1849-1867) ve Fr. Dingelstedt'in (1870-1881) yönetimleri Avrupa'daki ününü devam ettirdi. 1881'den sonra yerleştiği bina, 1945 bombalanmaları sonucu ağır hasara uğradı. (L)

BURGU i. *(burmak*'tan *bur-gu).* Çevirerek delik açmağa yarayan âlet, yivli çivi, matkap. || Tıpa veya şişe mantarı çıkarmakta kullanılan âlet, tirbuşon. || Telli sazlarda bulunan ve telleri germeğe yarayan mandal: *İçinde mi dışında mı / Burgusunun başında mı / Göğsünün nakışında mı / Şeytan bunun neresinde* (Seyranî). || Arazilerde kullanılan sonda âleti. || *Burgu kuyusu.* Bk. ARTEZYEN.

— DEY. *Burgu gibi,* rahatsız eden, etkisiyle oyan fikir, kimse v.b.

— Mad. oc. *Burgu kılavuzu,* geniş çaplı sondaj deliklerinde, sondaj ucunu gerekli yönde tutan sondaj deliği çapında bir parça.

— Havc. *Burgulu montaj,* bir uçak kanadı veya pervane palasının imali sırasında gövdeden; bir pala söz konusu ise pervane poyrasından uzaklaştıkça yatış açısını çoğaltmaktan ibaret iş.

— Spor. Güreşte bir oyun; alttaki güreşçinin kolunu kapıp göğüs ve kolla sıkıştırmak suretiyle onu sırtüstü çevirmeğe çalışma hareketi.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teknol. *Burgu* tahtada belirli çapta delik açmağa yarar; 0,5-3mm çapında küçük delikler bir matkapa takılı helezonlu burgu ile açılır, büyük delikler için de oluklu burgu kullanılır. Burgu çeşitleri belirli normlara bağlanmıştır. Sap ucu dört köşedir, matkaba takılmayı kolaylaştırır. Burgular aynı zamanda delik makinesi, zivana makinesi gibi tezgâhlarda iş görür. Burgular şekil bakımından çok çeşitlidir. Helezonlu burgular, oyuk burgular, kaşık biçimi, burmalı, üç uçlu burgular bunlar arasındadır. Taş veya tuğlayı delmek için özel biçimde burgular imal edilir.

◆ **Burgucu** sıf. Burgu yapan veya satan kimse.

— Denizc. Gemi pervane işçisi.

◆ **Burguculuk** i. Burgu işçiliği.

◆ **Burgulamak** geçl. f. Burgu ile delmek, delik açmak.

◆ **Burgulanmak** edilg. dönşl. f. Burgu ile delinmek.

◆ **Burgulu** sıf. Vidalı, burgulu, vidalanmış. (LM)

BURGU i. Akdarı cinsinden buğdayımsı bitki. Orta Afrika'nın bataklık bölgelerinde yetişir. Yerliler bundan yiyecek un ve şeker yapar. (L)

BURGUND'LAR, iskandinavyalı eski bir halk topluluğu. Baltık kıyılarında, İskandinavya yarımadasının güneyinde, adalarda (Bornholm'ün adı XIII. yy.a kadar *Burgundarholm* idi) ve Oder ile Vistül arasında yaşarlardı.

Burgund'lar mücadeleler sonunda Galya'nın doğusunda Yukarı Germanya'ya, Romalıların müttefikleri olarak yerleştiler, Worms'u da kendilerine başkent yaptılar (413). İlk krallıkları uzun sürmedi. Belçika'ya kadar uzanmak isteyen Burgundları Aetius yenilgiye uğrattı (563).443'te Sapaudia'ya (Savoie) nakledildiler. Konuk olarak tertio usulüne göre topraklar edindiler, Cenevre'yi başkent yaptılar ve Akdeniz'e kadar Saône ile Rhône havzasına yayıldılar. İlkin Franklar ile birleşip eski müttefikleri Vizigotlara karşı savaşa giriştiler. 524'te Vezeronce'da zafer kazandılarsa da, 532'de Autun'da yenildiler. Neustria'da toprak bütünlüğünü sağladılar. Bourgogne'a bu halk topluluğunun adı verilmiş olmasına rağmen bu topraklarda Burgund fethinden, yeradları bilimi ve antropoloji bakımından hiç bir iz kalmamıştır. Burgund'ların komşu halk toplulukları mensuplarıyle evlenmelerine müsaade eden *Lex Burgundionum* yasası halkların kaynaşmalarını kolaylaştırdı. (L)

BURHAN. Bk. BURKAN.

BURHAN i. Bk. BÜRHAN.

BURHAN veya **BÜRHAN,** Kuveyt'in başlıca petrol merkezi. Mina-el-Ahmediye limanına pipe-line ile bağlıdır. (L)

BURHAN (İmad-Şah), Berar'da saltanat süren İmad-Şahlar sülâlesinin son hükümdarı (1560-1572). Çocukken hükümdar oldu. Bu yüzden veziri Tufâl Han onu Narnala kalesine hapsetti ve idareyi zorla eline geçirdi.Fakat Ahmednagar hükümdarı Murtaza Nizam Şah bu kaleyi zaptederek Burhan ile vezirini öldürttü. (M)

BURHAN ailesi, XII. yy.da Buhara'yı idare eden ve Hanefîlerin reisliğini yapan bir aile. Bu ailenin mensuplarına Sadr-ı cihan unvanı verilirdi. Moğollar devrinde Buhara ve Semerkant'ın idare işlerine bakan memurlar da aynı unvanı taşırdı. Burhan ailesinin ilk reisi Abdülaziz bin Ömer'dir. Zengin bir ailenin, iyi öğrenim görmüş oğluydu. Ölümünden sonra, yerine oğlu Hüsameddin Ömer geçti. 1141'de Karahıtaylar Buhara'ya hücum ettiklerinde Hüsameddin Ömer şehri müdafaa ederken öldürüldü. Karahıtaylar devrinde kardeşi imam Ahmed bin Abdülaziz sadrazam oldu. XIII. yy. başında, sadramazlığa getirilen Burhaneddin Muhammed, Hüsameddin'in oğluydu. Bunun devrinde, Buhara'da Melik Sancar adlı biri, esnafın başına geçti, isyan ederek şehri ele geçirdi. Bu yüzden Burhan ailesi şehri terk edip Karahıtayların yanına gitti. 1207'de Buhara'yı zapteden Harizmşah Muhammed, Melik Sancar'ı esir alınca, Burhaneddin Muhammed, Buhara'ya döndü. Fakat bir süre sonra, Harizmşah, onu azletti ve Harizm'e getirerek ailesiyle beraber hapsettirdi. Harizmşah'ın annesi Terkere Hatun, Moğolların gelmesi üzerine şehri terk ederken sadrazam Burhaneddin Ahmed'i kardeşi ve oğullarıyle beraber öldürttü. Burhan ailesi bir süre sonra unutuldu. (M)

BURHAN BEY Hafız. Bk. SESYILMAZ (Burhan).

BURHANEDDİN EFENDİ (şehzade Mehmed), Abdülmecid I'in 8 oğlundan beşincisi (1849-1876). Annesi Neveser Hanımefendi'dir. Batı musikisi öğrendi. Bestekârdır. Abdülhamid II, tahta çıktıktan iki ay sonra ölen çok sevdiği kardeşi Burhaneddin Efendinin adını oğullarından birine ve bir savaş gemisine verdi. (M)

BURHANEDDİN EFENDİ (şehzade Mehmed), Abdülhamid II'nin 7 oğlundan dördüncüsü (İstanbul 1885-New York 1949). Musikide «hârika çocuk» sayılıyordu. 7 Yaşında bestekârlığa başladı. Çok yüksek müzikalite ile çalan bir piyano ve viyolonsel virtüozuydu, aynı zamanda da ressamdı. Birçok bestesi vardır. Arnavutluk (1913) ve Irak (1919) tahtlarını reddetti. Oğulları New York'ta yaşayan Mehmed Fahreddin (1911) ve Ertuğrul Osman (1912) Efendiler de müzisyen ve ressamdır. Ölümünde yaş sırası bakımından Hanedan'ın başına geçebilecek ikinci adamdı. (M)

BURHANEDDİN İLYAS ÇELEBİ, mevlevî şeyhi ve şair (öl. 1394). Mevlâna soyundan Celâleddin Ergun'un oğludur. Kütahya'da, Mevlevî dergâhı şeyhi oldu. Sâkıp Dede *Sefine-i Nefise-i Mevleviye* (Mevlevîlerin İleri Gelenlerinin Gemisi) adlı eserinde Burhaneddin'den bahseder; «Lisan-ül-Gayb», «Terceman-üs-sır», «Şeyh-i ledün» gibi adlarla anılan Burhaneddin'in birçok müridi vardı. Farsça ve Türkçe olarak yazdığı şiirlerinde Burhan adını kullandı. (M)

BURHANEDDİN Kadı. Bk. KADI BURHANEDDİN.

Burhaneddin tiyatrosu, oyuncu Burhaneddin Tepsi'nin ikinci Meşrutiyetten sonra kurduğu tiyatro topluluğu. 1908 Eylülünde Recaizade Ekrem, müze müdürü Hamdi Bey, Ahmed Hikmet, Halit Ziya, Hüseyin Kâmi ve Fahrettin beylerle birlikte «Millî tiyatro»'yu kuran sanatçı, bu topluluk dağılınca 1909 yılının haziran ayında kendi adı ile bir tiyatro kurdu. 1910 Ramazanında Reşat Rıdvan ile işbirliği yaptı. Bu iki sanatçı aralarındaki yarışmadan zarar gördükleri için topluluklarını birleştirmişlerdi. Bir süre bu topluluğun yönetmenliğini (rejisörlüğünü) Reşat Rıdvan üstüne aldı. İki sanatçının birlikte çalışması, bazı aralarla, 1914 yılına kadar sürdü. 1911 Yılında topluluğa kısa bir süre için Ahmed Fehim de girdi ve *Arsen Lüpen* adlı bir oyunu oynandı. Schiller'in *Haydutlar*'ı, Hüseyin Rahmi'nin romanından sahne için yazılan *Mürebbiye* gibi oyunlar Ahmed Fehim ile birlikte verilen temsiller arasındadır. Bir ara Muhsin Ertuğrul ile Rosa Felekyan da bu topluluğa katıldılar. Burhaneddin, mütarekede işgal altındaki İstanbul'da da temsiller verdi. 1920 Yılında, yanına bazı yeni sanatçıları alan sanatçı, Tepebaşı Tiyatrosu'nu kiraladı. 1922 Yılından sonra, Mısır'a gitti. Orada birkaç yıl çalıştı ve Fransa'ya geçti. 1940 Yılında, eşi Seniye Tepsi ile birlikte İstanbul'a döndü, «Burhaneddin Tiyatrosu»nu yeniden kurarak çalışmağa başladı. Fakat üslûbu bir hayli eskimiş olduğu için bu dönemde tutunamadı. (M)

BURHANÎ (Hâce Abdülmelik Burhanî-i Nîşaburî), Selçukluların ilk devirlerinde yaşamış şair (1018-1072). Ünlü şair Muizzî'nin babasıdır. Hayatı hakkındaki, bilgiler pek azdır. Ebî Müslim-i Râzî gibi, devrinin ünlü adamları yanında bulundu. 1063'te Alp Arslan'ın hizmetine girdi. Melikşah'tan aylık ve tahsisat aldı. 56 Yaşında iken Kazvin'de öldü. Bugün şiirlerinin ancak bazı parçaları mevcuttur. (M)

BURHANİYE, Balıkesir ilinin Ege bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe merkezi; 12 597 nüf. Balıkesir-Ayvalık-İzmir şosesi üzerinde, aynı adlı ovanın güney kenarında yer alır. Burhaniye'nin eski adı Kemer'dir. Zeytincilik, zeytinyağcılık ve sabunculuk Burhaniye halkının başlıca geçim kaynağıdır. Son yıllarda turizm faaliyeti de önemli gelir kaynağı olmaya başlamıştır. Burhaniye'ye 4 km uzaklıktaki Ören plajı yaz aylarında önemli sayılabilecek sayıda iç ve dış turist çeker. — *Burhaniye ilçesi* (607 km², 33 061 nüf.), merkez ve Armutova bucaklarına ayrılmıştır. 37 Köyü vardır. (M)

BURHANİZM i. XIX. yy.ın sonlarında eski Şamanlığı ıslah etmek amacıyle, şamanist Altay türkleri arasında ortaya çıkan dinî ve siyasî hareketi ifade için rus etnografya bilginlerinin kullandıkları terim.

— ANSİKL. *Burhanizm* taraftarları eski şamanizmi «kara din» sayarak şiddetle tenkit ederler ve kendi dinlerine «ay yang» (beyaz din) derlerdi. Şamanizmi yayma siyasetinden başka, Asya'daki rus yayılışının da aleyhinde bir hareket olan burhanizm, Rus-Japon savaşı sıralarında çok kuvvetlendi. Bu hareketin «peygamberi» sayılan ve Kan ırmağı boyunda yaşayan Çet Çelpen adlı fakir bir Altaylı, Çarlık hükûmetini kuşkulandırdı. 20 Haziran 1904'te 1 500 kişilik bir rus kuvveti Altaylılara saldırdı. Çet Çelpen, ailesi ve 24 kadar arkadaşıyle mahkemeye verildi. Petersburg'un en ünlü avukatları burhanistlerin savunmasın fahrî olarak aldılar. Sibirya'nın en gürültülü davalarından biri olan bu mesele, Çet Çelpen'in Sibirya zindanlarında ölmesiyle kapandı ve böylece burhanizm hareketi bastırılmış oldu. (M)

BURHANPUR, Hindistan'da (Madhya Pradeş) şehir. Tapti kıyısında; 82 100 nüf. Küçük sanayi: ipekçilik, altın ve gümüş işlemeciliği. (L)

BURHANÜDDİN ANEVÎ (Kadı Ebu Nasr bin Mes'ud), selçuklu devri türk şairi (1143 -?). Alp Arslan'ın, Ani'yi ele geçirişinden sonra bu şehre yerleşen bir türk ailesindendir. Gürcü kralı Grigor, Ani'yi alınca, Anadolu'ya geçmek zorunda kaldı. Sonra tekrar doğu bölgelerine döndü ve tefsir, hadîs, fıkıh alanında bilgisini ilerletti. Tebriz'e, Ermenşahlar devrinde Ahlat'a ve elçilikle Bağdat'a gitti. Daha sonra Konya'da selçuklu hükümdarı İzzüddin Keykâvus I'in sarayına girdi. 1211'de selçuklu hükümdarlarına sunduğu, *Enîs-ül-kulûb* (Kalplerin Dostu) adlı 28 000 beyitlik Farsça eseri, dinî ve ahlâkî mahiyet taşır. Tek yazma nüshası İstanbul Ayasofya kitaplığındadır. Sonunda Emevî ve Abbasî halifelerine ait birer bölüm bulunmaktadır. Abbasî halifelerine ait bölümde, Selçuklu tarihine ait bilgiler vardır. Bu bölüm Prof. Fuat Köprülü tarafından yayımlandı (1943). [M]

BURHAN YILMAZ. Bk. UYSAL (Burhan Yılmaz).

BURİAN (Orhan), türk deneme-eleştiri ve oyun yazarı (1914-1953). İstanbul'da Kabataş Erkek lisesini, İngiltere'de Cambridge Üniversitesi İngiliz edebiyatı bölümünü bitirdi (1936). Asistan olarak Ankara Üniversitesi İngiliz filolojisi bölümüne girdi (1937). Öldüğü zaman aynı kürsünün profesörlerindendi. 1935'te Muhtar Enata (1913-1966) ile birlikte aylık fikir ve sanat dergisi *Yücel*'i çıkardı. Sonradan *Ufuklar* dergisini kurdu. 1946'dan sonra çıkardığı *Kurtuluştan Sonrakiler* antolojisiyle ün kazandı. *Canın Yongası* ve *Ceylân Çocuk* adlı iki oyunu vardır. (M)

BURİAN (Stephan), **von Rajecz** kontu, avusturyalı siyaset adamı (Stampfen, Presburg [bugün Bratislava] yakını 1851-Viyana 1922). Önce diplomat, 1903'ten 1912'ye kadar Bosna-Hersek yöneticisi, 1918'de dışişleri bakanı oldu. Avusturya'nın polonya eyaletleri için elverişli bir siyaset izledi. (L)

BURİCA, Orta Amerika'da burun, Büyük okyanus kıyısında. Kosta Rika ve Panama cumhuriyetleri arasındaki sınırı belirtir. (L)

BURİDAN (Jean), fransız iskolastik filozofu (Béthune 1300'e doğr.-öl. 1358'den sonra). Jeanne de Navarre ile Marguerite de Bourgogne'un, Nesle kulesinde yaptıkları zevk ve sefa âlemlerine katılıp onlarla suç ortaklığı ettiği söylenir. Oysa, Jeanne'ın, 1305 yılında, yani Buridan henüz çocukken öldüğü bilinmektedir. Buridan, 1327'de Paris üniversitesi rektörü oldu. Usta bir diyalektikçiydi; özellikle mantıkla uğraştı, üstat olarak tanıdığı Aristoteles'in eserleri üzerine yorumlar yazdı. Occam'ın *adcılık (nominalizm)* doktrinini başarılı bir şekilde savundu. Tanrıbilim sorunlarını bir yana bırakan Buridan, hürriyetle ilgili incelemeleriyle ün yaptı. Adcı bir filozof olarak insan hürriyetinin varlığını kabul etmiyor, hem Duns Scotus'un gerektirim yokluğu doktrinini, hem de gerekirciliği (determinizm) reddediyordu. Buridan'a göre insanın seçmesi, iyiler arasında en iyi görünene yönelir. Eserleri arasında *Buridan'ın Eşeği* adıyle bilinen masala rastlanmaz. (L)

Buridan'ın Eşeği, Buridan'a maledilen ünlü masal. Bir ölçek yulaf ile bir kova su arasında kalan bir eşek, eş değerde olan bu iki nesneden birini seçemediği için açlıktan ölür. Bazılarına göre Buridan bu masalını günlük hayatta iki eş değerli nesne arasında bile daima bir seçim yapıldığını, «olmayana ergi» yöntemiyle ispatlamak için yazdı. (L)

BURİNA i. Bk. BORİNA.

BURİNATA i. Bk. BORİNATA.

BÛRİNÎ (El-Hasan bin Muhammed-üd-Dimışkî-üs-Saffûrî Bedrüddin), arap şairi ve biyografi yazarı (Celil'de Saffûrîye 1556-Şam 1615). Öğrenimini Şam ve Kudüs'te yaptı. Şam'ın birçok medresesinde müderrislik etti. En önemli eseri *Terâcim-ül-Âyân min Ebnâ-iz-Zamân*'dır (Zamanın Büyük Adamlarının Hayatı), 205 kişinin biyografisini anlatan bu eser 1614'te tamamlandı. Ömer bin Fâriz *Divan*'ına şerh yazan ve bir *Tâ'iye el sugrâ* tefsiri de bulunan Bûrînî'nin *Divan*'ı İstanbul'dadır. (M)

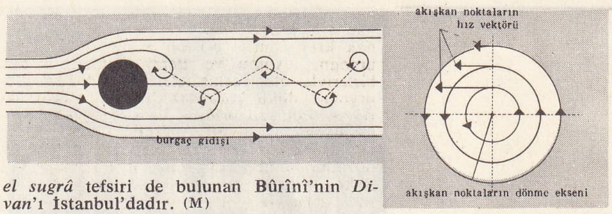

burgaç (akışkanlar mekan.)

BÛRİYA i. (fars. k.). *Esk.* Hasır.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bûriya-baf,* hasırcı, hasır ören. ‖ *Bûriya-nişîn,* hasırda oturan fakir. (M)

BURJUVA i. (fr. *bourgeois*). Burjuvazi sınıfından olan kimse: *Soylularla burjuvalar.* ‖ *Resimlere göre şapkaların kasketle değiştirilmiş olmasına bakılırsa, demokratların da devşirdikleri particilere bir burjuva görünüşü vermekten sakındıklarına hükmetmek lâzım geliyor* (F. R. Atay). Bk. BURJUVAZİ.

— Tiyat. Konusunu burjuvazi çevresinden alan oyunlar için kullanılır: *Burjuva dram.* (M)

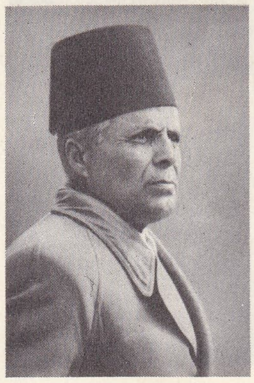

BURGİBA

Burjuvalar (CALAİS — ı), Rodin'in ünlü heykel grubu (bronz: yüksk. 2,10 m; genişliği 2,40 m; derinliği 1,90 m). Rodin eserine 1884'te başladı. 1886'da Calais'ye dikildi. Birer kopyası da Londra ve Kopenhag'taydı. Konusunu Froissart'dan alır. Froissart'a göre 1347 yılında Calais'den ayrılarak İngiltere kralına teslim olan altı burjuvanın şehirden ayrılışını gösterir. Her birinin özel karakteri derin ve ağırbaşlı bir gerçekçilikle verilmiştir. Rodin müzesinde eserin orijinal alçısı, bronz provası ve aynı konuda yapılmış birkaç çalışma vardır. *Anahtarlı Burjuva,* Brüksel, Anvers, Amsterdam müzelerinde yer alır ve Oslo'da bir alanı süsler. (L)

BURJUVAZİ i. (fr. *bourgeoisie*). Hayatını el emeği ile kazanmayanları ve rahat yaşayabilecek mevkide olanları kapsayan sosyal sınıf. (Burjuvazi, işçi sınıfı ile köylü sınıfının karşıtıdır ve birçok kategoriye ayrılır: *yüksek burjuvazi,* üretim araçlarını elinde tutanlar; *orta burjuvazi,* memleket ekonomisinin yüksek kadrolarını işgal edenler veya serbest meslek sahipleri; *küçük burjuvazi,* sanayi ve ticaret alanlarında orta ve küçük kadroları işgal edenler ile kendi çıkarlarının yüksek ve orta burjuvazinin çıkarlarıyle sıkı sıkıya bağlı olduğuna inananlar.)

— Tar. Eskiden, halk ile soylular arasındaki sınıftan olanın niteliği: *Fransız burjuvazisi.*

— ANSİKL. Tar. *Burjuvazi*'nin oluşması hür insanın çalışmasıyle ortaya koyduğu iktisadî etkinliğin gelişmesiyle aynı zamana rastlar. Kölelik ve serflik bu gelişmeyi sağlayamazdı. XI. yy.ın sonunda ve XII.yy.-da ticaretin önce Akdeniz'de, daha sonra Kuzey denizinde yaptığı büyük atılım, şehirlerin yeniden doğmasına, şehirden şehire seyahat eden, «burg»larda oturan yeni bir sınıfın, tüccar sınıfının gelişmesine yol açtı. Burjuvazi kelimesi ancak XIII. yy.da ortaya çıktı. Yeni sınıf İtalya'da ve Fransa'nın güneyindeki şehirlerde daha kolay örgütlendi. Roma yönetim düzeni daha sonra istilâlar yapıldığı çağa kendini uydurarak bu şehirlerde sürüp gitmişti. En zengin sınıf olan *patricius*'lar siteleri yönetiyor, daha XII.

BURGOS
katedral

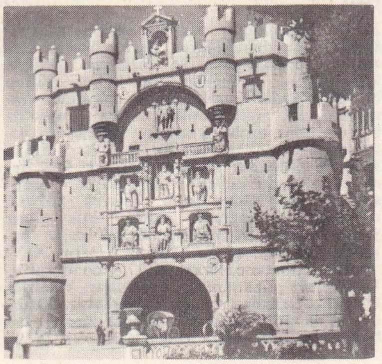

Santa Maria kemeri

Foto. Agence intercontinentale, Viollet, Tourisme espagnol (LAROUSSE)

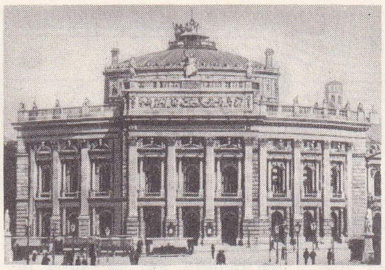

1903'te Burgtheater

Hans BURGKMAİR
Schellenberger'in portresi
(Köln müzesi)

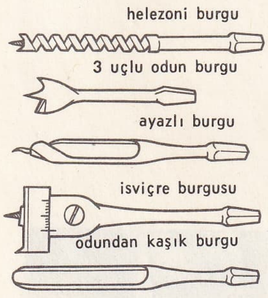

burgular

yy.dan itibaren senyörlerin ve piskoposların denetiminden kendini sıyırıyordu. Belli başlı meslek temsilcilerinin seçtiği çeşitli meclisler ve konsüller italyan ve Languedoc şehirlerini yönetiyorlardı.

Başka bölgelerde, burjuva başkaldırışlarının önüne geçmek isteyen senyörler,bir bağışıklık veya burjuva ayrıcalık belgesi düzenlediler (Bordeaux'da, Rouen'da). Buna göre burjuvalık, sağladığı ayrıcalıklarla, bir yurttaşlık sıfatı oluyordu. Buna karşılık belirli zamanlarda senyöre ödenmesi gereken bir borç konuyordu. Ama şehirlerin henüz kalabalık olmadığı XI. yy.da ve iktisadî rönesansın gerçekleşmesinden önce derebeyliğin kök saldığı bölgelerde bulunan burjuvalar, senyörlere karşı şahsî hürriyetlerini ve güvenliklerini sağlamak için var güçleri ile savaşmak zorunda kaldılar. Flandre ülkelerinde ve Fransa'nın kuzeyinde daha çok «komün» hareketi gelişti. Komün, ant üzerine kurulmuş bir burjuva topluluğuydu, şehirlerini yönetme, yargıcını ve valisini seçme yetkisini «bağışıklık» belgesinden alıyordu. Philippe Auguste'den sonra, Fransa'da monarşi, burjuvaziye ve onunla sıkı ilişkisi olan komün hareketlerine karşı müsait davrandı.

Burjuvazi, çok defa zenginleşme isteğini ve faizciliği mahkûm eden kiliseyle çatıştı. Fransa'da zengin burjuvazi daha çok soylulara karşı çıktı, kuruluşundan itibaren «états généraux»da önemli bir yere sahip oldu. Zamanla «tiers état»nın en faal unsuru durumuna geldi. Ekonomik hayatın daha etkin olduğu İtalya ve Flandre şehirlerinde iş bölümü ve dokuma sanayiinin gelişmesi halk ile meslek korporasyonlarını, dinî yardım derneklerini ve şehirlerin yönetimini ellerinde tutan büyük tüccarların birbirinden kopmasına yol açtı. İtalyan şehirlerindeki burjuvalar toplum karışıklıklarının önüne geçmek için bazen oligarşi yönetimini (Venedik), bazen de tiranlığı (Floransa'da Medici'ler) kabul ettiler. Ortaçağda burjuvazi hem ekonomi, hem de hukuk alanında iki yönlü faaliyet gösterdi. Ticaretin gelişmesi, büyük fuarların kurulması (Province, Beaucaire) meslek dallarındaki üretimi etkiledi. Tüccarlar zanaatçılara borç vermeğe başladılar, böylelikle şehirlerin, kralların, papaların bankacısı durumuna geldiler. Ama bu faaliyetleri, feodal rejimde bilinmeyen yeni haklarının ortaya çıkmasını gerektirdi. Şehir endüstrisine makinenin girişi ve fabrika sisteminin gelişmesi ile ortaçağ zanaatçıları işveren ve işçi olmak üzere iki sınıfa ayrıldı ve bir çeşit yeni sınıf bilinci burjuvaziyi işverenlerle bir ve aynı şey olarak görmeğe başladı. Böylece, ortaya, burjuva (veya kapitalist) ve proletarya diye yepyeni bir sosyal ve ekonomik sınıflama sistemi çıktı.

Roma hukukunun yeniden doğması, Philippe le Bel'den itibaren devleti Roma tarzında merkezîleşmiş ve birleşmiş şekliyle kabul eden, derebeyini kral haline getiren bir hukukçular burjuvazisinin meydana çıkmasına yol açtı. Bundan sonra Fransa'da burjuvazinin tarihi, kralların iktidarının gelişmesiyle birlikte yürüdü. Adalet, senyörlerin ve kilisenin adaleti aleyhine kral tarafından tayin edilen uzman kişilere mahsus bir şey haline geldi. Toprak hukuku da değişikliğe uğradı: toprak, artık yalnız yükümlülükler ve haklar bütünü değil, paraya dönüşebilen bir değerdi. Daha XIV. yy.dan itibaren özellikle XV. yy.da burjuvalar toprak satın almağa başladılar. «Hanse» birliğinin elinde tuttuğu limanlara, Kuzey denizi ve özellikle Batı Akdeniz limanlarına büyük canlılık getiren deniz ticareti XVI. yy.da Atlantik okyanusuna kaydı. Büyük krallıkların kurulması italyan ve alman burjuvazisinin gerilemesine yol açtı. Kuzey ve Orta Avrupa'da çoğu zaman kilise ile çatışma halinde bulunan burjuvazi, reformu, özellikle Calvin reformculuğunu (Amsterdam, Cenevre) iyi karşıladı.

Burjuvazinin yükselmesi en kolay Fransa'da oldu. Bunu, krallık yönetiminin, soyluların istekleri karşısında burjuvaziye dayanma ve para karşılığı makam satma yönünde gelişmesi sağladı. Hattâ Saint-Simon, Louis XIV'ü «aşağılık bir burjuvazi saltanatı»na sahip olmakla suçlayacaktı. XVIII. yy.da, çok değişik toplumsal çevreleri (Lyon ve Paris'in yatırım yapan zengin kişileri Nantes ve Bordeaux'daki büyük tüccarlar, fabrika sahipleri, kanun adamları, mağaza sahipleri) içine alan burjuvazi, soylularca hor görüldükleri bir zamanda, ellerinde tuttukları iktisadî güçle bağdaşacak yeni bir siyasî ve içtimaî düzen kurmayı denediler, «tiers état»nın en etkin bölümünü meydana getiren burjuvazi, ağır bastığı 1789 «état généraux»sunda düşünceleri kendinden yana çekmesini bildi, böylece de «Eski rejim»in yıkılmasını sağladı. 1789'dan sonra burjuvazinin tanımı daha da belirsiz bir hal aldı. Toplumun hukuk yönünden zümrelere bölünmesi, yerini zenginlik ve toplum içindeki fonksiyondan doğan fiilî bir ayrılmaya bıraktı. Fransız devrimi, burjuvazinin siyasî alanda zafer kazanmasını sağladı. Büyük burjuva aileleri (Mallet, Périer, Delessert), Napolyon'un getirdiği örgütten yararlanarak devletin yüksek kademelerine yerleştiler. Restorasyon devrinde soyluların tepkisiyle karşılaşmasına rağmen, 1830'dan sonra nüfuzu altına aldığı siyasî (belirli bir vergi ödeyen yurttaşlara tanınan oy hakkına dayanan sistem) ve içtimaî hayata yön veren burjuvazi oldu. Bu nüfuzun XIX. yy.ın ilk yarısında nasıl belirmiş olduğu Balzac romanlarında ve Daumier karikatürlerinde tasvir edilmiştir. Burjuva, ihtiyatlılığı, düzenliliği, ferdiyetçiliği, törelerine bağlılığı, teşebbüs zihniyeti ve aile bağlarının kuvvetliliğiyle tanınmıştır. 1848'de bütün yurttaşlara tanınan oy hakkı, burjuvazinin fransız toplumu üzerinde gösterdiği büyük etkiyi, Birinci Dünya savaşına kadar azalmadan sürdürmesine engel olamadı. Burjuvazinin eğlence, giyim ve yaşama alışkanlıkları, toplumda gün geçtikçe yayılmağa devam etti. Ama kapitalleri ve modern üretim araçlarını elinde tutan yüksek burjuvaziyle, XX. yy.da yavaş yavaş orta sınıflar adını alan küçük ve orta burjuvazi arasındaki ayırım belirgin hale geldi. Burjuvazi kavramı sosyolojik kesinliğini kaybetti.

Batıda kapitalizmin gelişmesi, liberalizm ve parlamento rejimiyle sıkı ilişkisi bulunan burjuvaziyi XIX. yy.da Proudhon ve özellikle Karl Marx gibi sosyalist kuramcılar sert bir şekilde eleştirdiler. II. ve III. enternasyonal, halk topluluklarının bir kısmını, burjuvazinin öğretilerine, alışkanlıklarına ve imtiyazlarına düşman partilerde ve rejimlerde topladı. Bununla birlikte burjuvazi, iktidarını Avrupa'da uzun zaman sürdürdü (İngiltere, Fransa) ve başarıları efsaneleşen cüretli iş adamları sayesinde de (Vanderbilt, Rockefeller, Morgan), A.B.D.'de egemen sınıf haline geldi. Endüstri devrimi ve siyasî özgürlük, Latin Amerika'da, Japonya'da, daha yakın zamanlarda da zenci Afrika limanlarında ve müslüman şehirlerinde ortaya bir burjuva zümresinin çıkmasına yolaçtı.

Çok ileri kapitalist memleketlerde, en eski sosyal ve siyasî sınıflama şemalarından birine doğru bir gelişme görülmektedir. Aristoteles'in siyasî sistemi yüksek, orta ve aşağı olmak üzere üç sınıf kabul etmekte ve iyi düzenli bir devlette orta sınıflara önem vermekteydi. Fakat çağdaş siyasî hayatta bu ana sınıflar çok karmaşık bir hal aldı. Bunlardan hiç birinin herhangi bir bölümü, burjuvazi ile özdeş sayılamaz. Burjuvazi kelimesi yalnız sanat ve töre konularındaki tartışmalarda yer alıyor. XX. yy.ın yarısından sonra İngiltere ve A. Birleşik devletlerinde burjuvazi kelimesi, siyaset yazarları ve siyaset adamları tarafından hemen hemen kullanılmaz olmuştur. (LM)

BURKA veya **BÜRKA** i. (ar. *burkaᶜ*). *Esk.* Kadınların yüzlerine örttükleri tül, peçe: *Birinci burka-i şeffaf içinde tabende / Bakınca incinerek dideden olur pinhan* (Hüseyin Sîret). ‖ Mekke'de Kâbe örtüsü. ‖ Yedinci kat felek.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Burka-fiken,* peçe açan. ‖ *Burka-i esrar,* esrar perdesi. (M)

BURKAN veya **BURHAN,** Uygur Türklerinde Buddha'nın adı. Kelimenin ilk yarısı Çinceden alınmadır. «Bur» kökü, Çincede Buddha anlamına gelen «binat» (sanskritçe «buddha») kelimesinden gelmektedir. XI. yy.da Karahanlıların Hakaniye Türkçesinde, daha sonra da Çağataycada Burhan şeklinde kullanıldı. Kelimenin ikinci yarısı olan «han» kelimesi ise Türkçedir ve «kağan» anlamındadır. Bu kelime, Yeni Türkçenin Altay, Kıpçak ve Orta Asya lehçelerinde de görülür. (M)

BURKAT i. Orta Asya Türklerinde putlara, Çin'de ise içinde put bulunan tapınaklara verilen ad.

◆ **Burkatlık** i. İçinde tanrı heykelleri bulunan tapınak. (M)

BURKE (Edmund), ingiliz siyaset adamı ve yazarı (Dublin 1729'a doğr.-Beaconsfield 1797). Hukuk öğreniminden sonra kendini edebiyata verdi. *Vindication of Natural Society* (Tabiî Toplumun Savunması) [1756] adlı ilk önemli eserinde kendinden önceki kuşakların çok belirsiz olan akılcılık ve yaradancılığına karşı tepkisi görülür. 1759'da, çağındaki olayların bir çeşit yıllığı olan *Annual Register*'i (Yıllık Tutanak) kurdu.

Sonra siyasete yöneldi ve 1765'te, Lord Rockingham'ın yanına özel sekreter olarak girdi; bu, uzun bir dostluğun ve aynı zamanda siyasî başarısının başlangıcı oldu. Avam kamarasına girince, birçok topluluğa bölünen Whig partisini yeni baştan kurdu. Burke, sistemciliğe ve soyut fikre karşıydı, somut ve sınırlı sorunları ele alıp yavaş yavaş ve yasaya uygun bir şekilde çözmek taraftarıydı. Siyasî dehası, oldukça dar olan bu felsefeye devrimci dinamizmin bile yıkamayacağı bir güç kazandırdı. Böylece halk kitlelerinin taşkınlıklarına ve saray entrikalarına karşı savaşmak için liberal ve muhafazakâr Whig aristokrasisine, gerekli güven ve gücü sağladı. 1765'te, kral hükûmeti amerikan sömürgelerini, isteklerine aykırı olarak vergiye bağlayınca Burke, kralın keyfî idaresine karşı çıkarak, sömürgeli İngilizlerin de anavatan halkına tanınan haklardan yararlanmalarını şiddetle savundu. Hiç sevmediği Pitt'in sunduğu, büyük yenilikler getirecek olan seçim tasarısına karşı çıktı, sonra 1782'de kısmî bir reformu kabul ettirmeyi başardı, böylece birçok kraliyet memurunun bağışıklıklarını kaldırtmış oldu, ingiliz siyasetini az çok güçlendirdi ve monarşi etkisine şiddetli bir darbe indirdi. Dostu Fox'un Pitt ve Shelburne'a olan düşmanlığını paylaşarak, Fox-North (1783) anlaşmasını sağladı, böylece Shelburne'un düşmesine yol açtı; bunun üzerine Portland'ın kabinesine girdi. Daha çok Hindistan sorunlarıyle ilgilenen Burke, dostu Francis'in de etkisiyle 1781'den sonra Hindistan siyasetindeki tutumunu beğenmediği Hastings'e karşı çıktı. 1784'te parlamentoda Hastings'e karşı bir soruşturma açtırdı. Galles prensinin aşırı taraftarı olarak 1788'de bir sinir krizi geçiren George III'ün yerine tam yetkili bir naip bulunmasını istedi. Fransız ihtilâli patlak verince buna açıkça karşı çıktı ve *Reflections on the Revolution in France* (Fransız İhtilâli Üzerine Düşünceler) [1790] adlı eserinde halkın ayaklanmasını yerdi. Bundan sonra Fox ile olan dostluğu ve partisinin birliği pahasına mücadelesine devam etti; buna karşılık yeni kurulan muhafazakâr parti Tory direnme gücünü Burke'nin bu davasındaki heyecanından aldı. (L)

BURKE (Robert O'HARA), irlandalı gezgin (Saint Cleram, Galway 1821-Avustralya 1861). Avustralya'nın keşfedilmemiş bölgelerini Cooper's Creek ırmağıyle Karpentarya körfezi arasında güneyden kuzeye baştan başa aştı. (L)

BURKE (sir John Bernard), ingiliz soy kütükleri uzmanı (Londra 1814-Dublin 1892). İngiliz soylularının soy kötüğü ve armalarıyle ilgili eserler yazdı. (L)

BURKHAN i. Put veya heykel. Özellikle

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

Buddha heykellerinin adıdır. *Porhan* veya *Purkan* da denir. (M)

BURKMAK geçl f. Burarak çevirmek, kıvrık şekle sokmak. ‖ Geçz. f. İncinmek [*Burkulmak* yerine]: *Ayağını burkmak.*

◆ **Burkma** i. Çevirme, kıvırma. ‖ İncitme.

◆ **Burkutmak** ettrg. f. Burkmak işini yaptırmak. (M)

BULKULMA i. (*burkmak*'tan *buk-u-l-ma*). Kasların, kol ve bacakların şiddetli bükülmesi: *Kolların burkulması.* ‖ Bu şekilde bükülmüş bir organın durumu: *Omurganın burkulmasına halk dilinde kambur denilir.*

— Patol. Anî bükülmeyle bağların uzaması veya kopması sonucunda, eklem yüzeyler birbirinden ayrılmaksızın meydana gelen eklem rahatsızlığı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. *Burkulma,* daha çok ağımda, dizde, bilek-tarak eklemlerinde olur. Normal bir hareketin aşırılaşmasına veya anormal bir hareketin doğmasına sebep olan travmalardan sonra ortaya çıkar. Anatomi bakımından en belirgin özelliği eklem bağlarının zedelenmesidir; bağların uzaması veya kopması şeklinde beliren zedelenme kısmî veya tam olur. Bu bozuklukla birlikte eklem içi kanamalar da yer alabilir. Ayrıca damar sinirlerinde önemli bozukluklara yol açar. Klinik olarak, burkulma yerinde şiddetli ağrı, şişme, ısı artması, zedelenen bağ hizasında ağrılı bir nokta, bazen kan oturması burkulmanın belirgin özellikleridir. Ağır burkulmalarda bunlara anormal hareketler de eklenebilir. Burkulmaların çoğu gelip geçicidir; iltihabına veya ağrılı osteoporoza yol açabilir. Tedavi burkulmanın şiddetine ve yerine göre değişir: duruma göre burkulan organ, oraya anestezi yapılarak veya anestezi yapmaksızın oynatılarak düzeltilir veya alçı veya sargıya alınarak fizik tedavi uygulanır. (LM)

BULKULMAK geçz. f. (*burkmak*'tan *burk-u-l-mak*). Zorlanmadan dolayı incinmek: *Ayağının biri yarığa girip burkuldu* (Yaşar Kemal). ‖ Eğilmek: *Kızgın temmuz güneşi altında hayatın ağırlaştığı, insanların durdukları yahut çömeldikleri yerlerde burkulup kıvrıldıkları bir saatte...* (R. N. Güntekin). ‖ Saplanmak, takılıp kalmak: *Gözleri uzun uzun burkuldu kaldı bende* (F. N. Çamlıbel). ‖ *Mec.* Üzülmek, kırılmak.

— DEY. *İçi (kalbi) burkulmak,* üzülmek. Merhamet duymak: *Bir yaprak kadar hafiftim: İçimin hiçbir kaygı ile burkulduğunu hissetmiyordum* (F R. Atay).

◆ **Burkuluş** i. Burkulmak işi. (M)

BURLA HATUN, Dede Korkut hikâyelerinde, Bayındır Hanın kızı. Burla Hatun, Dış Oğuz boylarının hanı Kazan Hanın karısıdır. Olaylara birinci derecede karıştığı epizod, kitabın ikinci hikâyesidir. Burada, Kazan'ın yokluğunda yurdunun düşman baskınına uğraması, oğlu ile kızlarının esir edilip götürülmesi anlatılır. Düşmanlar Burla Hatuna eğlence sofrasında içki sundurmak isterler. Fakat kadınlar içlerinden hangisinin Burla Hatun olduğunu söylemezler. Bunun üzerine, oğlu Uruz'un etini kesip bütün kadınlara yedirmeğe karar verirler. İçlerinden kim yemezse onun Burla Hatun olduğunu anlayacaklardır. Bunu duyan kadın, duyduklarını oğluna anlatır. Uruz anasına, ne sebeple olursa olsun, kendini tanıtmamasını söyler. Fakat, o sırada Kazan yetişir, ailesini kurtarır. (M)

BURLAMAQUİ (Jean-Jacques), isviçreli yazar ve hukukçu (Cenevre 1694-ay.y. 1748). Cenevre üniversitesinde profesör, sonra Cenevre Devlet şûrası üyesi oldu. *Principes du Droit Naturel* (Tabiî Hukuk İlkeleri) [1747]; *Principes du Droit Politique* (Devletler Hukuku İlkeleri) [1751] adlı iki eser yayımladı. (L)

BURLE-MARX (Roberto), brezilyalı ressam (Sao Paulo 1909). İlk önemli eseri Recife parklarının düzenlenmesidir (1933). Bu tarihten sonra yurdunun çok zengin bitkilerini değerlendiren birçok eser meydana getirdi: *Pampulha* (1941), *Araxa* (1943), *Batofogo* (1952), *Rio'da do Aterro da Gloria* (1962'den sonra) v.b. bahçeleri. Caracas'taki Doğu parkını da düzenledi. (L)

BURLİNGTON, A.B.D.'de (Vermont) şehir. Champlain gölünün doğu kıyısında:

«Burjuvalar Sofrada»
(XIV. yy. minyatürü)

35 500 nüf. Devlet üniversitesi. Sayfiye yeri. — A.B.D.'de (Iowa) şehir, Mississippi yakınında; 32 400 nüf. Askerî donatım fabrikası. Konfeksiyon. (L)

BURLİNGTON, Kanada'da (Ontario) şehir. Ontario gölü kıyısında; 47 000 nüf. (L)

BURLİNGTON (Richard BOYLE, — lord), ingiliz sanatseveri ve mimarı (Londra 1693-ay.y. 1753). İtalya'ya yaptığı yolculuktan dönünce (1714-1715) Burlington House'u, Palladio üslûbuna göre değiştirmesi için Campbell'e baş vurdu. İkinci bir İtalya yolculuğunda (1719) otuz yıl birlikte çalışacağı William Kent ile tanıştı. Westminister School'un yatakhaneleri, Petersham Lodge'ın (Surrey), Tottenham Park'ın (Wiltshire) planlarını çizdi. Chiswick, York ve Dublin'de evler yaptı. Palladio ile Alberti'nin mimarlık incelemeleri ve İnigo Joner'in desenlerini yayımladı. (L)

Burlington House, Lord Burlington'un Londra'daki eski konağı, 1868-1873 yılları arasında inşa edilen bir binalar topluluğu içindedir; yalnız ön cephesi 1715'ten kalmadır. Royal academy (Kraliyet akademisi) ve çeşitli bilim toplulukları burada yerleşmiştir. (L)

Burlington Magazine (THE), sanat tarihi dergisi; 1903'te Londra'da yayımlanmağa başladı, adını ünlü ingiliz amatörü Lord Burlington'dan aldı. (L)

BURLOTA i. (ital. *burlota*). *Esk.* Denizc. Bir çeşit ateş gemisi. (Bk. ATEŞ *gemisi.*) [M]

BURMA i. (*burmak*'tan *bur-ma*). Burmak eylemi. ‖ Kıvrılarak yapılmış bir cins bilezik: *Yar kolunda burma olsam* (Karacaoğlan). ‖ İğdiş etme, kısırlaştırma. ‖ Kıvrım: *Yel estikçe tel tel olur / Siyah zülfün burmaları* (Karacaoğlan). ‖ Sıf. Kıvrılmış, bükülmüş: *Önümde yakaları sırmalı, kolları sırmalı ve ikisi de burma bıyıklı, Karadağ kralı gibi iki hademe...* (Y. Z. Ortaç). ‖ Vida, vidalı çivi.

— Ağaççılık. Besisuyunun daha az akmasını sağlamak ve bir dal üzerinde gereğinden çok yaprak üremesini önlemek için bir dalı burmak işlemi.

— Denizc. *Burma kaplaması,* bir geminin omurgaya yakın olan borda kısmı. (Özellikle saçtan yapılan gemilerde omurgaya yakın borda kaplama levhaları.) ‖ *Burma tahtası,* teknenin baş ve kıç bodoslamasına yakın eğri veya kavisli kaplama tahtasıdır. ‖ *Burma tahtası levhası,* ağaç gemilerde borda kaplamalarının küpeşteden su sathına doğru altıncı sırada olanları. ‖ *Burma üstü kaplaması,* ahşap gemi yapımında omurganın iki tarafında, *burma kaplaması* denilen borda kaplamalarından yukarıya doğru olan karina borda kaplama noktası.

— Kıyf. *Burma sarık (tülbent),* serpuşun üzerine, uzunca bir tülbentten, yuvarlak olarak sarılan bir çeşit sarık. Burma şeklinde olduğu için bu ad verilmiştir. (Eskiden acemi oğlanları tasrada bulundukları veya hizmete gönderildikleri zaman burma sarık sararlardı.)

— Mim. Urgan biçiminde silme veya sütun. ‖ Fıçı veya çeşmelere takılan musluk.

«Parisli Kadın Burjuva»
(ağaç üzerine oyma, 1572)

«Burjuvalar»
sosyal sınıflara ait bir albüm sahifesinden
(XVIII. yy.)

— Mutf. *Sarığı burma.* Bk. SARIĞIBURMA.

— Süs. *Burma bezek,* burulmuş halata benzeyen süs motifi.

◆ **Burmalamak** geçl. f. Bükerek biçimlendirmek. ‖ Burma şeklindeki motiflerle süsleme yapmak.

◆ **Burmalı** sıf. Burmaları olan. ‖ Burmalarla süslenmiş.

— Bot. Helis biçiminde kendi üzerine kıvrılmış olan herşey için söylenir: *Burmalı yaprak.*

— Denizc. *Burmalı kanca bağı,* bir halatı bir kancaya bağlamak için yapılan bir tür düğüm.

— Sil. *Burmalı tüfek,* namlusu yivli bir cins tüfek.

— Teknol. *Burulmalı yay,* burma gücünün etkisi altında tabiî biçimi kaybeden çubuk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teknol. *Burulmalı yay*ların en basit örneği, bir ucu gömülmüş, öteki ucuna ise bir burma momenti uygulanmış bir çubuktur. «Burulma çubuğu» denilen bu tip yaylar daha çok otomobillerin süspansiyon tertibatında kullanılır. Burmalı yaylar genellikle helezon biçiminde sarılmıştır; böyle olanlarına sarmal yay veya helezonî yay adı verilir. (ML)

BURMA (El—), Sahra'da petrol yatağı, Cezayir ve Tunus arasında bölüşülmüştür. (L)

BURMAK geçl. f. Bir şeyi kendi ekseni etrafında döndürerek bükmek: *İpliği burmak.* ‖ [Bazı yiyecekler için] Ağıza kekrek bir tat vermek: *Ayva ham olduğu için ağzımı burdu.* ‖ [Bağırsak ve mide için] Sancımak.

— DEY. *Bıyık burmak.* Bk. BIYIK. ‖ *Kalbini (içini) burmak,* üzmek: *Peyker Adnan bey için: «Evet gözlerini Bihter'den ayırmı-*

«Calais Burjuvaları»
anıtının dörtte
üçünün önden görünüşü

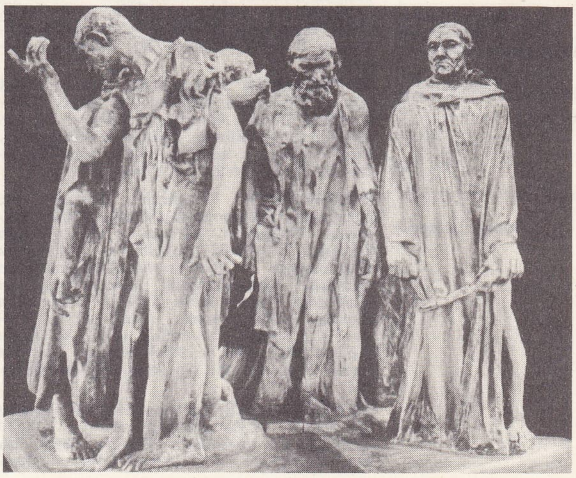

Foto. Giraudon, Adelys (LAROUSSE)

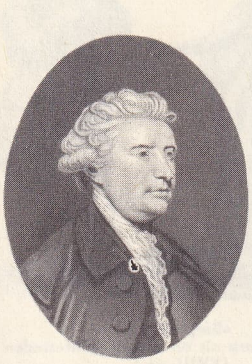

Ermund BURKE
W. Arndt'un gravürü

burmalı kanca bağı (denizc.)

burma (mim.)
Oloron'daki
Sainte-Maire kilisesinin
revak ayrıntısı

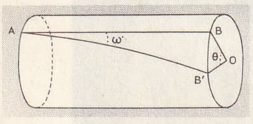

burulma (mekan.)

yor», cümlesiyle onun kalbini burmuştu (H. Z. Uşaklıgil).

— Camc. Erimiş halde cam hamuru işlenirken burmalar yapmak.

— Ciltc. *Sicimleri burmak,* sayfa dikerken, mukavvalarda açılan deliklerden geçirmek için, sicimleri tutkala buladıktan sonra uçlarını kıvırmak.

— Teknol. Geçici veya sürekli olarak yumuşak hale getirilen bir maddeye değişmez dik kesitli bir profil biçimi vermek.

— Vet. İğdiş edilecek hayvanın erbezlerini işe yaramaz hale getirmek için erbezi damarlarını (deriyi kesmeksizin) bükmek, hırpalamak, *koçu burmak.*

◆ **Burdurmak** ettrg. f. Burmak işini yaptırmak. (ML)

Burmalı veya **Yılanlı sütun,** İstanbul'da Sultanahmet meydanında bulunan tarihî sütun. Teodosios'un diktirdiği sütun (Mısır'dan getirtilen obelisk) ile Konstantinos porphyrogennetos sütunu arasındadır. Bunlar Hipodromun ortasında yer alan ve etrafında araba yarışlarının yapıldığı yüksek podionun üzerinde yer almaktaydı, aralarında da heykeller bulunuyordu. Bir parçası Burmalı sütun halinde ayakta kalan anıt, birbirine dolanmış üç yılandan meydana geliyordu. Greklerin Perslere karşı Salamis (M.Ö. 480) ve Plataia'da (M.Ö. 479) kazandıkları zaferlerin hatırası için «zafer anıtı» olarak yapılmıştı. Savaş ganimetleriyle elde edilen, tunçtan döktürülen üç ayaklı altın kazanın (tripodes) ortadaki destek ayağı idi. Delphoi Apollon tapınağına sunulmuştu. Kazan, İstanbul'a getirilmeden önce kaybolmuştu. Bizans imparatoru Konstantinos, Burmalı sütunu Yunanistan'dan Byzantion'a (İstanbul) getirterek Hipodroma diktirdi. 1856 Yılına kadar sütunun alt kısmı toprağa gömülü idi. Bu tarihte yapılan kazıda sütun tamamen ortaya çıkarıldı. Bu kazı sırasında sütunun altında bir su yolu bulundu. Sütunun Bizanslılar devrinde çeşme olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Sütunun üst kısmı kırıktır. Yılanlardan birinin kafasını Fatih Sultan Mehmed'in bir kılıç darbesiyle kopardığı rivayet edilir. Fakat *Nusretname'de* şöyle bir kayıt bulunmaktadır: «8 pençşembih gecesi akşam namazı vaktinde At meydanında vaki bin beş yüz yıldan beri karar üzere duran tunç ejderlerden üçü de bile boyunlarından kırılarak yere düştü. Sene 1112». Bundan anlaşıldığı gibi XVIII. yy. başlarında üç yılanın başı da tamamdı. Nitekim Hrand Andreasyan da «Jerome Mauran'ın tarifine ve kendisinin yapmış olduğu resme göre sütun, Kanunî devrinde üç yılan başı ile tam olarak mevcuttu» demektedir. Bugün yılan başlarından biri British Museum'da, bir başın üst çenesi İstanbul Arkeoloji müzesindedir. Üçüncü baş ise kayıptır. (M)

BURMAN, hollandalı bilginler ailesi; en ünlüleri şunlardır: PIETER, **İhtiyar** denir (Utrecht 1668-Leiden 1741), birçok latin yazarının eserlerini yayımladı; — JOHANNES, botanikçi (Amsterdam 1707-ay.y. 1779), öncekinin yeğeni. 1738'de, Amsterdam'da botanik profesörü oldu. *Thesaurus Zeylanicus'*un yazarıdır (1737): — PIETER, **Genç** diye anılır; filolog ve latinist (Amsterdam 1714-Wassenaar 1778), öncekinin kardeşi. (L)

BURMEİSTER (Hermann), alman tabiat bilgini (Stralsund 1807-Buenos Aires 1892). Özellikle Güney Amerika'yı dolastı. Buenos Aires'in tabiî bilimler müzesi müdürü oldu. Birçok yolculuk hikâyesi yazdı, böcekler bilimi üzerinde eserler yayımladı. (L)

BURMEİSTER (Vladimir), sovyet bale öğretmeni ve koreografı (Vitebsk 1904). Viktorina Krieger'in öğrencisi, öğretmeninin kurduğu Moskova Stanislavski millî lirik tiyatrosunun ve Nemiroviç Dançenkon'un müdürü. Koreografileri: *Windsor'un Şen Kadınları* (1942), *Lola* (1943), *Mutluluğun Kıyıları* (1948), *Jeanne d'Arc* (1957), *Kardan Kız* (1964). *Esmeralda* (1950) ve *Kuğu Gölü* (1953). 1962'de Paris operası için *Bir Tema Üzerine* adlı bir kompozisyon hazırladı. (L)

BURNABURİAŞ, Mezopotamya'da yaşamış iki Kassit (Kas) kralının adı. — BURNABURİAŞ I. yaptıkları üzerine fazla bir bilgimiz yoktur. — BURNABURİAŞ II, Kassit devletinin 20. kralı (M.Ö. 1367-1346). Tahta geçişi Babil'de yeni bir devrin başlangıcının habercisi olmuştur. Ünlü Nippur arşivinin kuruluşu. Burnaburiaş II'nin tahta geçtiği yıla rastlar. (M)

BURNAND (sir Francis Cowley), ingiliz mizahçısı ve tiyatro yazarı (Londra 1836-ay.y. 1917). Yüz yirmiyi aşkın hafif komedi veya operet yazdı; bunların en ünlüsü *Blackeyed Susan'*dır (Kara Gözlü Susan) [1866]. 1863'te yazarları arasına katıldığı *Punch* dergisinin sonradan müdürü oldu (1880-1906). [L]

BURNAT (Emile), isviçreli botanikçi (Vevey 1828-ay.y. 1919). Mülhansen'de mühendislik yaptı, sonradan, kendini botaniğe verdi, özellikle de Alpes-Maritimes bitkileri üzerinde çalışmalar yaptı, bu bölgenin bitkilerinden meydana getirmeğe çalıştığı koleksiyonunu bitiremeden öldü. Büyük koleksiyonunu ve botanikle ilgili kitaplarını Cenevre şehrine bağışladı. (L)

BURNAZ sıf. *Halk dili.* İri ve uzun burunlu. (M)

BURNE-JONES (sir Edward), ingiliz ressamı (Birmingham 1883-Londra 1898). W. Morris ve Ruskin'in arkadaşı, Rossetti'nin öğrencisi Pre-Raphaelite resim okulunun en önemli temsilcisi; Botticelli'den büyük ölçüde etkilendi. Oxford katedralinin (Christ Church) vitraylarını yaptı; 1885'te ileride üyesi olacağı Royal academy kendisine karşı çıktı. 1870'ten 1877'ye kadar resim sergilemedi. Sonra Grosvenor Gallery'de açtığı sergiyle büyük bir başarı kazandı. Romada İngiliz kilisesi için muhteşem süslemeler ve cam üstüne resimler yaptı. Eserlerinin birçoğu Birmingham müzesindedir. (L)

BURNES (sir Alexander), iskoçyalı gezgin (Montrose, Forfarshire 1805-Kâbil 1841). 1832'de, Kâbil, Belh ve Tahran yoluyle, Pencap'tan Bender Buşir'e kadar Hindistan'ın kıtaya bağlı bölümünü ve İran yaylasını gezdi. 1836'da Baronet oldu, ticarî, özellikle de siyasî bir görevi yerine getirmek üzere gittiği Afganistan'da öldürüldü. İki yolculuk hikâyesi vardır: *Travels to Bokhara* (Buharaya Yolculuklar) [1834] ve *Cabool* (Kâbil) [1842]. (L)

BURNET (Gilbert), ingiliz piskoposu ve tarihçisi (Edinburgh 1643-Salisbury 1715). Anglikan kilisesinde, diğer mezheplerin hoşgörüyle karşılanmasını öğütleyen vaizları yüzünden Lauderdale'i, sonra da Saray'ı kızdırdı. James II tahta geçince (1685) Fransa'ya, daha sonra Birleşik eyaletlere sığındı, William ve Mary'nin danışmanı oldu. 1688 Ayaklanmasiyle tahta geçtiklerinde onlarla birlikte İngiltere'ye gitti, William III'ün ölümüne kadar kilise işlerinde büyük söz sahibi oldu. Dinî dogmalarla ilgili konulara karşı olan kayıtsızlığı bir kısım anglikan kilise adamlarının tepkisiyle karşılandı, bu da nüfuzunun azalmasına yol açtı. Başlıca eserleri: *History of the Reformation in England* (İngiliz Reformasyon Tarihi) [1679-1715], *History of His Own Time* (Kendi Zamanının Tarihi) [1724-1734]. Bu eserler son Stuart'lar zamanındaki kilise tarihi hakkında ilgi çekici bilgilerle doludur. (L)

BURNET (John), ingiliz, yunanca ve yunan kültürü uzmanı (Edinburgh 1863-St. Andrews 1928). Platon ve Aristoteles'in eleştirmeli baskılarını yayımladı. (L)

BURNET (sir Franck MacFarlane), avustralyalı hekim (Traralgon, Victoria [Avustralya] 1899). Melbourne kraliyet hastahanesinde hekimlik yaptı (1923-1924). 1926-1927'de İngiltere'ye giderek Lister enstitüsünde çalıştı. Sonra Avustralya'ya dönerek Melbourne Kraliyet Hastahanesi Walter ve Eliza Hall enstitüsüne müdür yardımcısı oldu, virüsler üzerinde araştırma yaptı. Yeniden İngiltere'ye dönerek 1931-1934 yıllarında orada çalıştı. 1933'te, grip virüsünün ortaya çıkarılması çalışmalarına katıldı. Avustralya'ya döndükten sonra gene eski görevinin başına geçti ve civciv embriyonunda virüs üretme tekniğini geliştirdi. 1944'te, Hall enstitüsünüe müdür ve Melbourne üniversitesine deneysel tıp profesörü oldu. 1949'da, doku bağışıklığı ve dokuların organ aşılarını reddetme sebepleri konusunda bir inceleme yayımladı. Buluşları, dostu ve meslektaşı P.B. Medawar'ın çalışmalarıyle de doğrulandı. 1960 Nobel fizyoloji ve tıp ödülünü ikisi paylaştı. *Mikroplu Hastalıkların Biyolojik Görünüşleri* adlı bir kitap ve yüzlerce inceleme yazdı. (L)

BURNETT (Frances HODGSON dame), ingiliz asıllı amerikalı kadın yazar (Manschester 1849-Long Island 1924). Ailesiyle birlikte Tennessee'de yerleşti (1865). Yazı hayatına 1870'te amerikan dergilerinde yayımlanan hikâyeleriyle başladı. 1877'de yayımladığı *That Lass o'Lowrie's* (Köylü o'Lowrie'nin Kızı) adlı eseriyle ün yaptı. Bundan sonra da birçok roman yazdı: *Haworth* (1879), *Fair Barbarian* (Güzel Barbar) [1881], *Through One Administration* (Bir Yönetim Altında) [1883] *Little Lord Fauntleroy* (Küçük Lord Fantleroy) [1886], *The Lady of Quality* (Soylu Bir Hanım) [1896]. Bu eserlerinin bazılarını sahneye uyguladı. (L)

BURNEY (Charles), ingiliz tarihçisi (Shrewsbury 1726-Chelsea 1814). Orgçu ve besteci, *General History of Music* (Genel Müzik Tarihi) [1776-1789] ile *Metastasio* (1796) en önemli eserleridir. (L)

BURNEY (Frances, **Fanny** — denir), ingiliz kadın edebiyatçı (King's Lynn 1752-Londra 1840). Çok genç yaşında Londra'nın yüksek tabakasına katıldıktan sonra mektuplardan meydana gelmiş imzasız bir roman yayımladı: *Evelina or the History of a Young Layd's Entrance Into the World* (Evelina veya Sosyete Hayatına Giren Genç Bir Kadının Hikâyesi) [1782]. Ayrıca *Camilla* (1796) ve *The Wandrerer* (Serseri Kız) [1814] adlı eserlerini de yazdı. Bütün bu eserler XVIII. yy. ingiliz geleneksel roman türüne uygundur. 1793'te fransız göçmeni general d'Arblay ile evlendi, 1801'den 1912'ye kadar Fransa'da yaşadı. *Diary* (Anılar) ve *Letters* (Mektuplar) adlı eserlerinde çok keskin bir gözlemci olduğunu ortaya koyar. (L)

BURNHAM (Forbes), Güyanalı siyaset adamı (Kitty, Georgetown yakını 1923). Dr. Jagan ile birlikte People's Progressive party (İlerici Halk partisi) yöneticisi, sonra Jagan hükûmetinde eğitim bakanı oldu (1953). Jagan'dan 1955'te ayrıldı, muhafazakâr eğilimli People's National congress'i (Ulusal Halk kongresi) kurdu. Bu parti Zencileri etrafına topladı ve kızılderili aslından olanlara karşı bir siyaset izledi. 7 Aralık 1964'te Burnham seçimleri kazanıp iktidara geçti, böylece ülkenin 26 mayıs 1966'da ilân edilen bağımsızlığı konusunda görüşmelerde bulunmak imkânını elde etti. (L)

BURNHAM (James), amerikalı filozof (Chicago 1905). Babası ingilizdir. Princeton ve Oxford'da başarılı bir öğrencilik devresinden sonra, New York üniversitesinde felsefe profesörü oldu. 1933 İle 1940 arasında Marx'çı ve Troçki'cilerden kurulu bir gruba katıldı, daha sonra Marx'çılığın yanlış bir felsefe olduğu kanısına vardı, topluluktan ayrıldı. 1941'de yayımladığı *The Managerial Revolution* (İdareci Kadro İhtilâli) adlı kitabı bütün dünyada büyük bir ilgi ile karşılandı. Burnham, bu kitabında kapitalizmin yerini sosyalist rejime değil, günümüz toplumunda Marx'çı anlamda oluşagelen bir «idareci kadro» rejimine bıraktığını ileri sürdü. Nasyonal sosyalistlerin ilk zaferlerini kazandıkları sırada yazılan bu eser, üç büyük «idareci» grubunun egemenliğine girmiş olan bir dünya toplumunu tasvir etmektedir. Bu üç grup şunlardır: Roosevelt Amerikası, Nazi Avrupası, Sovyet Avrupa-Asyası. Olaylar Burnham'ın bu tahminini yanlış çıkarmakla birlikte, filozofun bu eseri «teknokratlar»ın oynadıkları ve gittikçe güç kazanan rolleri üzerine dikkati çekmiş oldu. Burnham, ayrıca şu eserleri yayımladı: *The Machiavellians* (Macchiavelliciler) [1943], *The Struggle for the World* (Dünya İçin Savaş) [1947], *The Case for De Gaulle* (De Gaule'ün Davası) [1948], *The Coming Defeat of Communism* (Komünizmin Gelecekteki Yenilgisi) [1950]. (L)

BURNHAM-ON-SEA, Büyük Britanya'da (Somersetshire) şehir, Bristol kanalı kıyısında; 9 200 nüf. Banyolar. Golf. (L)

BURNLEY, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir. Pennine dağları kenarında; 80 600 nüf. Büyük dokuma sanayii (pamuk dokumacılığı) merkezi. Hava gemileri ve

Foto. X, Yan-Dieuzaide (LAROUSSE)

elektrik malzemesi yapımı. Otomobil ve bisiklet parçaları. XIV. yy.dan kalma, Byron'un evi. (L)

BURNOUF (Emile Louis), fransız şarkiyatçısı (Valognes 1821-Paris 1907). Eugene Burnouf'un amcaoğlu. Atina okulunun müdürü, filolojiden başka arkeoloji ve tarih bilimleri üzerine birçok eser yazdı: *Mèthode Pour Étudier la Langue Sanskrite* (Sanskritçeyi İnceleme Metodu) [1859], *Dictionnaire Classique Sanskrit-Français* (Sanskritçe-Fransızca Klasik Sözlük) [1863], *Étude de Mythologie Comparée* (Karşılaştırmalı Mitoloji İncelemesi) [1872] ve *La Mythologie des Japonais d'Apres le Koku-si-Ryaku* (Koku-si-Ryaku'ya Göre Japon Mitolojisi) [1875]. (L)

BURNOUF (Eugène), fransız şarkiyatçısı (Paris 1801-ay.y. 1852). Sanskritçeden yararlanarak Zent dilini çözdü. Batılılara buddha dinini tanıttı. Ayrıca çivi yazısının okunmasında dikkati çeken keşifler yaptı. (LM)

BURNPUR, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Damodar kıyısında, Asansol yakınında; 13 700 nüf. Metalürji merkezi (dökümhaneler, çelik fabrikaları ve makine yapımı); kimya sanayii. (L)

BURNS (John), ingiliz siyaset adamı (Londra 1858-ay.y. 1943). Önce makine işçisi, genç yaşında sosyalist görüşlere katıldı. Çalışkan bir sendikacı olarak siyasete atıldı. Londra Belediye meclisi üyeliğine (1889), 1892'de de Avam kamarasına seçildi. Birleşik krallıkta Campbell Bannerman hükûmetine bakanlık göreviyle giren ilk işçi oldu (1905). Korkak denecek kadar çekingendi, görevini büyük bir başarı gösteremeden yaptı. İnanmış bir barışseverdi, 1914'te savaşın patlak vermesinden sonra görevinden çekildi, bir daha da ortaklıkta görünmedi. (L)

BURNS (Robert), iskoçyalı şair (Alloway, Ayrshire 1759-Dumfries 1796). Yoksul bir köylünün oğludur; 1784'te babasının ölümünden sonra çok zor duruma düştü. Zayıf kalan öğrenimini kendi kendine tamamladı, iskoç lehçesinde şiirler yazmağa başladı. Antil adalarına yerleşmeğe karar verdikten sonra seyahat masraflarını karşılayabilmek için bazı eserlerini bastırdı (1786). Dr. Blacklock'un dikkatini çeken bu eserleri, büyük bir başarı kazandı. İlâveli ikinci baskısı Edinburgh'da yayımlandı. Bu, köylü-şaire büyük bir ün, ayrıca biraz da para kazandırdı. Ayrıca satış ve üretim vergisi yönetim kurulunda tahsildarlık görevi aldı (1789). Ne yazık ki Fransız ihtilâline karşı gösterdiği büyük hayranlık, hakkında şüphe uyandırdı, yükselme umudunu tamamen kaybetti. Diğer yandan işinde olduğu kadar eğlence âlemlerinde de daima aşırılığa kaçması kısa zamanda sıhhatinin bozulmasına yol açtı. Otuz yedi yaşında öldü. Arkasında tabiat sevgisiyle, özellikle içten duygularla, bazen mizahlı şiir ve şarkılardan meydana gelmiş bir eser bıraktı. (L)

BURNSİDE (Ambrose Everett), kuzeyli amerikan generali (Liberty, İndiana 1824-Bristol, Rhode İsland 1881). Meksika savaşlarına katıldı (1847-1849). Sonra kendi icat ettiği tüfeğin imalâtını yönetmek üzere ordudan ayrıldı (1852), daha sonra İllinois Demiryolları idaresine geçti (1853). Ayrılık savaşı sırasında yeniden görev aldı. Buil Run'da başarı kazandı, Kuzey Carolina'ya karşı savaşan birliklere kumanda etti ve Ronaocke Island'da kendini gösterdi (1862), Fredericksburg'ta yenildi, 1862'de istifa etti, sonra general Grant'ın idaresi altındaki IX. kolordu kumandanlığına getirildi, fakat Petersburg'ta yenildi. 1866'da Pennsyvanie Demiryolları idaresinin başına geçti, 1870'te Almanya ile Fransa arasında ateşkes görüşmelerine girişmek üzere Alman Genel karargâhına gitti. (L)

BURNTİSLAND, Büyük Britanya'da liman şehri. İskoçya'da (Fifeshire), Forth halicinin kuzey kıyısında; 6 000 nüf. Kömür ihracatı. Tersane. Lokomotif yapımı. Alüminyum fabrikası. (L)

BURNUS i. (ar. *burnus*). Kıyf. Arapların, genellikle Berberîlerin kullandıkları geniş gocuk. (Beyaz yünden dokunan burnusun, yukarıdaki iki köşesinden kol geçmesi için delikleri ve başı güneşten koruyan bir başlığı vardır.) || Bir çeşit kadın yeldirmesi. (M)

BUROŞ i. Bk. BROŞ.

BUROŞÜR i. Bk. BROŞÜR.

BURR (Aaron), amerikalı siyaset adamı (Newark, Newjersey 1756-Port Richmond, New York 1836). Princeton üniversitesini kuran bir papazın oğludur; Egemenlik savaşı başlar başlamaz orduya katıldı, yarbay oldu. 1779'da Washington ile aralarındaki bu anlaşmazlık yüzünden istifa etti. Avukatlık yaptı, büyük bir ün kazandı, senatör (cumhuriyetçi olarak) seçildi, 1800'de temsilciler meclisi başkan yardımcısı oldu. Hamilton'un kendisini küçük düşürdüğünü ileri sürerek onu düelloda öldürdü (1804). Gözden düştü, iç savaşa sürüklemeğe çalıştığı batıya sığındı, ihanetle suçlandı, beraat etti. New York'ta ticaretle uğraşırken öldü. (L)

BURR (Marilyn), avusturyalı kadın dansçı (Paramatta, Sydney 1833). Önce Avustralya millî balesinde (1948-1952), sonra London's Festival ballet'de (1953-1963), 1963'ten sonra da Hamburg Opera topluluğunda çalıştı. Dönüşleriyle dikkati çeken bu üstün sanatçı, repertuvardaki büyük rolleri başarıyla oynadı: *Esmeralda, Kuğu gölü, Giselle, Sylphide*'ler. Ayrıca *Alice Harikalar Diyarında* (M. Charulaj'in, 1953), *Nişanlıların Yürüyüşü* (Y. Carter'in, 1956), *Orpheus* (G. Balanchine'in, 1963), *Peer Gynt* (W. Orlikowski'nin, 1963), *Ateş Kuşu* (1964) ve *Abaxas*'da (1965) bütün yaratıcılık kabiliyetini ortaya koydu. (L)

BURRİ (Alberto), italyan ressamı (Città di Castello 1915). Dikilmiş bez parçaları ve yağlıboya ile ilgi çekici kompozisyonlar yaptı, bu eserlerini İtalya'da, Chicago'da ve Venedik'te sergiledi. (L)

BURRİANA, İspanya'da (Castellon ili) şehir. Levant kıyı ovasında; 18 600 nüf. Gotik üslûbunda kilise. Portakal bahçeleri. (L)

BURROUGH (sir James), ingiliz mimarı (1691-1764). Cambridge'in inşaatını tam bir yetkiyle yönetti. 1727'de «esquire bedell» unvanını aldı ve 1754'te Cambridge'de Caius collège'in öğretim üyesi oldu. Peterhouse ve Queen's collège'deki çeşitli yapılar onun eserleridir. (L)

BURROUGHS (William), amerikalı yazar (Saint-Louis, Missouri 1914). Hikâyeleriyle okuyucusunu «sunî cehennemler»e sokan romancı, «beat kuşağı»nın en önemli temsilcisi. *«Çıplak Şölen»* (1959), *«Gevşek Makine»* (1961) adlı eserleriyle ün yaptı. (L)

BURROUGHS (William Steward), amerikalı sanayici (Rochester, A.B.D. 1857 - Saint-Louis 1898). Önceleri basit bir banka memuruydu; sonra tuşlar vasıtasıyle rakamları toplayıp basan ilk hesap makinesini icat etti. 1880'den 1895'e kadar aldığı beratları değerlendirmek ve icatlarının hakkını korumak amacıyle 1886'da kendi adını taşıyan bir şirket kurdu. (L)

BURRUS (Sextus Afranius), roma mahkeme reisi (öl. M.S. 62). Narbonensis asıllı askerî hâkim, sonra vali, Agrippina sayesinde eyalet valisi oldu (51). Praetorlar tarafından Neron'un imparator ilân edilmesine çalıştı. Sert ve ciddî bir ahlâk anlayışı vardı. Seneca ile birlikte imparatorun kötü huylarını önlemek istedi fakat Agrippina'nın öldürülmesinden sonra Neron'u «annesinin entrikalarından kurtulduğunu» söyleyerek tebrik etmek küçüklüğünde de bulundu. Zehirlenerek ölmüş olması ihtimali vardır. (L)

BURS i. (fr. *bourse*). Bir kimseye, başta devlet olmak üzere bir kamu tüzel kişisi veya gerçek yahut tüzel kişi niteliğindeki bir özel hukuk süjesi tarafından, öğretim veya araştırma masrafı karşılığı olmak üzere verilen para.

— ANSİKL. Genel olarak, *burs* alan kişi ile burs veren kişi veya kurum arasında yapılan bir sözleşme, tarafların karşılıklı hukukî durumlarını tespit eder. Sözleşmenin şartları, çok defa, burs veren tarafından, burs alacak herkese aynı şekilde uygulanmak üzere objektif bir şekilde tayin olunur. Öyle ki, burs alanın irade serbestisi sadece mevcut objektif statüye girip girmemek konusunda rol oynar. Özellikle kamu tüzel kişileri tarafından verilen öğrenim burslarında burs alanın, burs veren kurumun göstereceği yerde belirli bir süre çalışması mecburiyeti (bk. MECBURÎ HİZMET) kararlaştırılır. T.C. kanunlarında bu durumu ifade etmek üzere, burslu öğrencilerden kendilerinin tâbi olacakları mükellefiyetleri gösteren bir taahhütname alınacağına dair hükümler yer almaktadır. Türkiye'de burs verilmesini öngören, fakat doğrudan doğruya burs sözcüğünü kullanmayan çeşitli kanunlar vardır. Bunlardan, yüksek öğrenim yapan gençlere kredi biçiminde burs verilmesini öngören 351 sayılı ve 16 ağustos 1961 tarihli Yüksek Öğretim Kredi ve Yurtlar Kurumu kanunu özel olarak anılmağa değer. (Bk. KREDİ.) Bunun gibi, 1416 sayılı ve 8 nisan 1929 tarihli Ecnebî Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında kanun, gerek umumî ve mülhak bütçe ile yönetilen Devlet dairelerinin, vilâyet ve belediyelerin, gerekse Ticaret odalarının ve ana sözleşmeleri gereğince öğrenci göndermeğe mecbur olan şirketlerin öğrenim için yabancı ülkelere gönderecekleri öğrenciler hakkında hükümler ihtiva etmektedir. Bu kanuna göre, anılan makamlar tarafından yabancı ülkelere gönderilecek öğrenciler Millî Eğitim bakanlığının açacağı bir yarışma ile seçilir. Diğer taraftan, 4936 sayılı Üniversiteler kanununun, 115 sayılı kanunla değişik 60. maddesi gereğince Üniversite senatoları, haklarında 2919 sayılı kanunun 4. maddesi hükümleri uygulanmak şartı ile lisans öğrencileri için ayda 150, doktora öğrencileri için ayda 200 liraya kadar fakülteler emrine burslar ayırmağa yetkilidirler. Senatoların bu konudaki kararları Fakülte Yönetim kurullarınca uygulanır.

Aynı şekilde 915 sayılı «Lise ve Orta Mekteplere Alınacak Leylî Meccanî Talebe Hakkanda kanun»un zeki fakat öğretimi takip edemeyecek derecede fakir öğrencilerin parasız yatılı okutulmasına dair hükmü de bir burs mahiyetindedir.

Kanun, özel kişilerin de burs vermelerine bir engel bulunmadığını kabul etmektedir. Burs kavramının milletlerarası alanda da rol oynadığı görülmektedir. Burada en başta belirtilmesi gereken ihtimal iki devlet arasında yapılan kültür anlaşmaları ile, tarafların diğer devletin vatandaşlarına burslar vermeyi kabul etmesidir. Bu alanda görülen diğer bir hal de, milletlerarası teşkilâtlar tarafından verilen burslardır (UNESCO ve NATO bursları gibi). [M]

BURSA, Marmara bölgesinde il merkezi şehir, Uludağ'ın eteğinde; 211 644 nüf. (Türkiye'nin beşinci büyük şehri.) Kaplıcalar. İpek ve halı sanayii. Dokumacılık. Tabakhaneler Ticaret merkezi. Çarşı. Yazlık dinlenme yeri. Güzel camiler ve osmanlı sultanlarının türbeleri. Arkeoloji müzesi.

Coğrafya

Bursa, eskiden Keşiş dağı (Olympos mysios) denilen Uludağ'ın (yüksk. 2 453 m) kuzeybatı eteklerinde, şehrin adını taşıyan ovanın güney kenarında yer alır. Bursa, Marmara denizi kıyısındaki iskelesi olan Mudanya'ya 31 km, Yalova'ya 74 km'lik iyi yollarla bağlıdır. Şehrin kurulmuş olduğu eğimli zeminin yükseltisi ova kesiminde 100 m'ye kadar iner, Uludağ'ın ilk yamaçları önünde 300 m üstüne çıkar. Şehrin büyük kısmı, dik yamaçlar önündeki sert traverten taraçalar veya sellerin yaydığı birikinti şevi üzerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanır. Şehrin Kuzey-güney doğrultusunda genişliği fazla değildir. Uludağ'ın kuzey yamacından inen sel yataklarının derin vâdileri şehri doğudan batıya dörde böler: 1. Doğuda Yıldırım tepesinden Işıklar sırtına kadar uzanan semt; 2. Yeşilcamiyi kapsayan kesim; 3. Gökdere vâdisinin Yeşilcami semtinden ayırdığı orta kesim (doğuda Ulucami, bedesten, çarşı, hükûmet ve belediye konakları yer alır, batıda eski İçkale yükselir); 4. Cilimboz deresiyle bundan ayrılan Muradiye semti (eskiden ayrı bir kesim olan Çekirge kaplıca semti ile son yıllarda bitişmektedir).

Tarih

Bursa'nın eski tarihiyle ilgili pek az bilgi vardır. Şehrin bugünkü adı, kendisine

Burmalı sütun

BURNE-JONES
«Harabelerde Aşk»
(Tate gallery, Londra)

burnus

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); Hollyer, Rouget- Rapho (LAROUSSE)

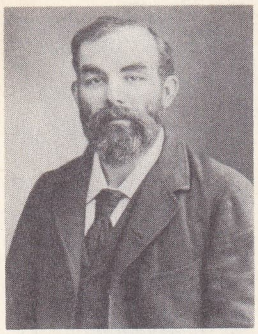

John BURNS

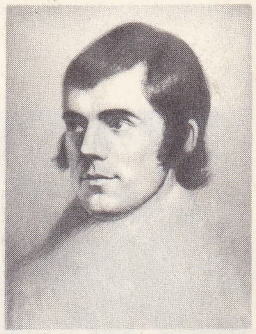

Robert BURNS

ilk çağlarda verilmiş olan *Prusa* isminden gelmektedir.

Strâbon, Prusa şehrinin kurucusu olarak Kroisos'un çağdaşı Bithynia kralı Prusias'ı gösterir. Bu rivayet şehrin kuruluş tarihini M.Ö. 550 yılına götürür. Genç Plinius'a göre ise Prusa şehri, Kuzey Afrika'da romalı kumandan Scipio'ya yenildikten (M. Ö. 202) sonra Bithynia kralı Prusias I'e sığınan Hannibal'ın tavsiyesiyle kurulmuştur.

Efsanelerin dışında, Bursa ve yakınlarına M.Ö. 700'e doğru Trakya ve Boğazlar yoluyle Bithynialıların geldiği bilinir. Fakat bölgenin tarih öncesi devirlerde de iskân edilmiş olduğu bölge yakınlarındaki Truva-Yortan kültüründen anlaşılır. M.Ö. 1200 yıllarında Trakya ve Boğazlar yoluyle gelen Friglerin bu bölgeyi de iskân etmiş oldukları kabul edilir. Lidyalıların asıl oturdukları bölge Menderes ve Gediz havzaları olmakla beraber, parlak devirlerinde (özellikle Gyges zamanında) bu bölgeyi siyasî hâkimiyetlerine almış olmaları muhtemeldir. Bursa, uzun süre Bithynia krallığına bağlı kaldı. M.Ö. 74'te Nikomedes IV ölünce vasiyeti gereğince toprakları Roma imparatorluğuna geçti. Pontus kralı Mithridates buna engel olmağa çalıştı, fakat M.Ö. 71'de Kabera'da romalı kumandan L. Licinus Lucullus'a yenildi ve roma egemenliği başladı. Prusa imparator Traianus zamanına kadar Hisar mahallesi adı verilen kısımdan ibaretti ve büyüklüğü 50 hektarı geçmiyordu. Daha sonra Traianus Prusya'yı Nikomedia'ya (İzmit) bağladı. Genç Plinius vali olarak gönderildi; ayrıca kararları valinin hüküm ve iradesine bağlı bir de senatus (âyan meclisi) kuruldu. Usta ve bilgili yönetici olan Plinius, şehirleri hamam, gymnasium, çarşı ve revaklarla süsledi ve ilin iktisadî gelişmesini sağladı. Özellikle Iustinianos zamanında Prusa ılıcalar yüzünden önemli bir merkez olmuştu. Kale yapılmasına elverişli bir yerde, son derecede verimli bir ova kenarında kurularak gelişmiş olan şehrin o sıralarda komşu Nikaia (İznik) yanında biraz gölgede kalmış olduğu anlaşılıyor.

VII.yy.dan başlayarak Anadolu'ya akınlar yapan müslüman ordularının Bursa'ya kadar uzandıklarına dair kesin bilgi yoktur. Malazgirt zaferinden az sonra Kutulmuş oğlu Süleyman 1080'de İznik ile beraber Bursa'yı da aldı. Haçlı seferi (1097) sırasında şehir Bizanslılar tarafından geri alındı; 1113'te Selçuklular Bursa'yı tekrar ele geçirdilerse de Aleksios Komnenos geri aldı. Osmanlı devletinin kuruluşunu takip eden devrede Osman Bey tarafından kuşatıldı. 10 Yıl süren bir kuşatmadan sonra Orhan Bey Bursa'yı aldı (1326) ve yeni devlete başkent yaptı. Bursa'nın gelişmesi bu devire rastlar. Şehir birçok anıtlarla süslendi. Başkentin Edirne'ye taşınması bile Bursa'nın önemini azaltmadı ve İstanbul'un fethine kadar, padişahlar Bursa'da gömüldüler. Daha Orhan Gazi devrinde Bursa'ya gelen İbn Battuta, şehrin büyük çarşılarından, güzel sokaklardan ve şifalı kaplıcalardan bahsetmektedir. Orhan Gazi Hisar'da bir cami yaptırdı, Osman Gazi'yi de buraya gömdürdü. Murad I Çekirge'de bir cami ve daha başka yapılar yaptırdı. Yıldırım Bayezid zamanında şehir çok gelişerek Anadolu'nun en ünlü kültür merkezi halini aldı. Ulucami onun zamanında yapıldı. Ankara savaşından (1402) sonra Timur kuvvetleri eline geçerek yağmalanan, hatta bir ara Karamanoğlu Mehmet bey tarafından kuşatılan Bursa, Çelebi Sultan Mehmed zamanında tekrar gelişmeye başladı. Bursa'nın en önemli anıtlarından olan Yeşilcami ve Yeşil Türbe onun zamanında yapıldı. Murad II ise kendi adını taşıyan semtte cami, medrese, imaret gibi yapılar yaptırdı. İstanbul'un fethinden sonra Bursa bir dereceye kadar gölgede kaldı. Bayezid II devri başında şehri eline geçiren Cem Sultan burada 18 gün kaldı; daha sonra İtalya'dan getirilen cenazesi buraya gömüldü.

XVII.yy.da Bursa Celâlilerden zarar gördü, Kalenderoğlu tarafından yağma edildi. Birkaç defa yangın, veba salgını ve deprem gibi âfetlere uğradı. XVII. yüzyıl ortalarında şehri gezmiş olan seyyah Evliya Çelebi'ye göre şehrin kale içinde 7 mahallesi (2 000 ev) vardı; «Aşağı Şehir» dediği kale dışında ise 23 000 ev 176 müslüman, 9 rum, 7 ermeni ve 6 yahudi mahallesine bölünmüş bulunuyordu. Pazardaki dükkân sayısı 9 000, bedesten'deki «dolap» sayısı 300 idi.

Osmanlı imparatorluğu devrinde Bursa önceleri Anadolu eyaletinin merkezi idi, daha sonra merkez Kütahya'ya taşındı ve Bursa, adı geçen eyalete bağlı Hüdâvendigâr livasının merkezi oldu. XIX.yy. da Vilâyet teşkilâtı kurulunca şehir yine Hüdâvendigâr adını taşıyan ve Balıkesir, Kütahya, Afyonkarahisar, Bilecik ve Eskişehir'i kapsayan bir vilâyete, Cumhuriyet devrinde ise kendi adındaki vilâyete (il) merkez oldu. XIX.yy. da Bursa'da valilik etmiş olanlar arasında Cevdet, Hüseyin Avni ve Ahmed Vefik Paşalar da vardır. Bursa'da birçok bilgin, şair ve devlet adamı yetişti; Süleyman Çelebi (*Mevlûd* yazarı), Ahmed Dâî, Bursalı Ahmed Paşa, tarihçi Neşrî Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Bursalı Tahir Bey sayılabilir. Millî Mücadele yıllarında Yunanlıların saldırısına uğrayan Bursa, 26 ay kadar onların işgali altında kaldı (9 temmuz 1920-12 eylül 1922) ve sonunda, yarı harap bir halde kurtarıldı. Şehrin XIX.yy. sonlarında 90 000'i bulduğu tahmin edilen nüfusu 1927'de 61 690 idi. Son kırk yılda, Bursa önce yavaş, sonraları hızla gelişti. Nüfusu arttı, (1950'de 100 000'i, 1965'te 210 000'i aştı); imar faaliyetlerine sahne oldu; geniş caddeler, modern yapılarla süslendi. XIX.yy. ortalarında, ipekçilik daha da gelişmeye başlamıştı. Bizans devrinde başlayan ipekböceği yetiştiriciliği özellikle osmanlı devrinde önem kazandı. Bir zamanlar Bursa tezgâhlarında ağır ipekli kumaşlar dokunurdu. Bu sanayi XIX. yy. ortalarında Avrupa malları karşısında gerilemeğe başladıysa da ipekçilik yine ayakta kaldı. Lyon (Fransa) tacirleri Bursa'dan ipek almağa başladılar. Bu sırada buharlı filatürler (ipek ipliği üreten atelyeler) açıldı. Burada en çok kadınlar çalışırdı. 1881'de ipek geliri devlet borçlarına karşılık olarak Düyunu Umumiye'ye verilince bu idare tarafından ipekçiliği geliştirecek tedbirler alındı. Ham ipek üretimi Birinci Dünya savaşından önce 1 000 tonu aştı. Fakat yunan işgali bu kalkınmayı durdurdu, daha yakın yıllarda da ipek, sunî liflerin yarışmasından zarar gördü. Böyle olmakla beraber Bursa Türkiye'nin ipekçilik merkezi olarak kaldı. Bugün de şehirde birçok ipek iplik ve dokuma atelye ve fabrikaları vardır. Bunun yanında yünlü dokuma (Merinos fabrikası), pamuklu dokuma (havluculuk), kereste, peynir, tereyağı, süttozu, sebze ve meyve konserveciliği, montaj ve karoser işleri de önemli sanayi faaliyetleridir. Bugün Bursa'nın geliri yalnız çevresindeki bahçelerin sebze ve meyvesinden, fabrika ve atelyelerinin ürünlerinden sağlanmaz. Bursa yaz kış eksik olmayan ziyaretçilerden de çok gelir sağlar. Çekirge'deki kaplıcalar ve Uludağ (yaz kamping'leri, kış sporları) başlıca çekim merkezleridir.

Güzel sanatlar

Bursa'da Bithynia ve Bizans devrine ait bazı yapı kalıntılarına, Hisar bölgesinde kale ve burçlarla saray ve hamam kalıntılarına rastlanmaktadır. Kale duvarlarında yazı ve oymalarla süslü bazı taşlar hattâ heykeller görülmektedir. Kalenin Zindankapı denilen kapısı ünlüdür. Çekirge'de de Bizans devrinde yapılmış hamam kalıntıları vardır. Bursa'da Osmanlıların ilk devir mimarî sanatı özelliklerini taşıyan önemli yapılar bulunmaktadır.

● *Camiler.* Bursa camileri başlıca iki örnekte toplanır: Ulucami ve ⊥ (ters T) camiler. (Bk. CAMİ.)

Bursa Ulucamii. Yıldırım Bayezid devri eseri. Bk. ULUCAMİ.

Orhan camii Bursa'nın en eski osmanlı yapılarından biridir. 1339'da Orhan Gazi tarafından yaptırılmıştır. Karamanoğullarının istilâsında yakılan camiyi, 1417'de Çelebi Sultan Mehmed tamir ettirmiştir. Cami ⊥ plan şeması gösterir. Bursa'da ilk olarak bu yapıda görülen son cemaat yeri beş kemerlidir. Murad I'in XIV. yy. sonlarında yaptırdığı *Hüdâvendigâr camii*'nde, cami ile medrese ilgi çekici bir biçimde birleştirilmiştir. Kıble eyvanının tonozu ile orta kubbesi iki kat yüksekliğindeki orta mekânı örter; yan taraflarda birinci katın tonozla örtülü odaları üzerinde, ikinci katın medrese odaları bulunur. Son cemaat yeri iki katlıdır; sütunlarla bölünmüş sivri kemerli revakları yapıya saray cephesi görünüşü verir. Plan bakımından selçukluların avlulu medreselerini andırır. Kubbe ile örtülü avlu kısmının etrafında tonozlarla örtülü eyvanlar vardır. Kubbe ortasında pencere, bunun altına gelen yerde bir şadırvan bulunur. Kubbe yuvarlaklığına geçiş üçgenlerden ibaret tromplarla sağlanmıştır. Yıldırım Bayezid'in (1389-1402) yaptırdığı *Yıldırım camii*, Bursa'nın doğu kısmında bulunur; 1855 depreminden sonra cami onarılarak bugünkü durumunu almıştır. Ortada ve mihrap tarafında iki büyük kubbe, yanlarda küçük kubbelerle ⊥ plan şeması gösterir. Son cemaat yeri, yüksek mermer payeleri ve Bursa tipi kemerleriyle dikkati çeker.

Şehrin en önemli yapılarından biri, Çelebi Sultan Mehmed'in emriyle Hacı İvaz Paşa tarafından yapılan ⊥ planlı *Yeşil camii*'dir (1424). Mavimtırak yeşil çinilerinden dolayı bu ad verilmiştir. Beş kubbeli son cemaat yeri tamamlanmamıştır. Mihrap, duvarların alt kısmı ve mahfiller, çini ile kaplanmıştır.

Murad II'nin 1447'de yaptırdığı *Muradiye camii* ölçülü bir plan şeması gösterir. Taş ve tuğla sıralarından değişik örülmüş duvarları, sade çini dekorları ve son cemaat yeriyle Bursa'nın en güzel eserlerinden biridir. Aynı devirden kalan *Hamza bey camii* de, Muradiye camii ile benzerlik gösterir.

Selim III devrinde (1789-1807) yeniden yapılan *Emîrsultan camii* Bursa'da bir istisna teşkil eder. Ağaç sütunlar üzerine basık kemerlerden revaklı ve şadırvanlı bir avlusu vardır. Güneyde kubbeli cami ve kuzeyde sekizgen türbe bulunur.

İpek hanın avlusunda, baştan başa mermerden yapılmış Şadırvanlı mescit iki katlıdır. Demirtaşpaşa camii önündeki şadırvan ile üzerindeki tuğla minare ilgi çekicidir. Bunların dışında Alipaşa, Alâattin, Bedrettin, Ebuishak, Ertuğrul, Hayrettinpaşa, İvazpaşa, Üftade ve Selçukhatun gibi, tarihî değeri olan birçok cami bulunmaktadır.

● *Türbeler.* Osman Beyin şimdiki türbesi, üzeri kubbeyle örtülü 8 köşeli ve kapı revakı olan bir yapıdır. Orhan Gazi'nin türbesi ise 4 köşelidir, 4 sütuna oturan kubbesi ve tonozla örtülü bir girişi vardır. Büyük bir deprem sonucu çıkan yangında Osman ve Orhan Gazi'nin mezarlarının bulunduğu Gümüşlü kümbet yanmıştır. Abdülaziz tarafından 1868'de onarılmıştır. Yeşil caminin doğusundaki Yeşil türbe 1421'de inşa edilmiştir. 8 Köşeli bir yapı olan türbe, yüksek tambur üzerinde bir kubbeyle örtülmüştür. Duvarların tamburu kadar olan kısmı altı köşeli çinilerle kaplıdır. Mihrap, türk süsleme sanatının şaheserlerindendir.

Muradiye manzumesi içinde Murad I'inkinden başka Yıldırım Bayezid'in oğlu Emîr Sultan Çelebi, Yakup Çelebi, Orhan Çelebi'ninkiler ile birlikte 11 türbe bulunmaktadır. Murad I'in türbesinin planı Orhan Gazi'ninkine benzer. Yıldırım mahallesinde Yıldırım camiinin yanındaki Yıldırım türbesinin eski biçimi bozulmamış, ancak kubbesi XIX. yüzyılın başında yeniden yapılmıştır. Türbede Yıldırım'ın solunda İsa Çelebi, sağında ise karısı yatmaktadır. Bunlardan başka Murad II'nin, Fatih ve Kanunî'nin oğullarının türbeleri de bulunmaktadır.

● *Medreseler.* Devrinin en ileri ve büyük bilim merkezi olan bu şehirde zamanında elliyi aşkın medrese yapılmıştır. Bunlardan büyük bir kısmının yerleri bulunamamıştır. Bursa'daki medreselerin hemen hepsi (Hüdâvendigâr medrese ve camiinin dışında) bir avlu çevresine dizilen odalar ve derslik olarak kullanılan, üzeri büyük bir kubbe ile örtülü bir bölümü olan yapılardır.

Çelebi Sultan Mehmed'in yaptırdığı Yeşil medrese müze olarak kullanılmaktadır. Plan düzenlemesi bakımından bu örneğe yakın olan, Yıldırım camiinin yanındaki,

Foto. Stéréoscopie, British Council (LAROUSSE)

BURSA

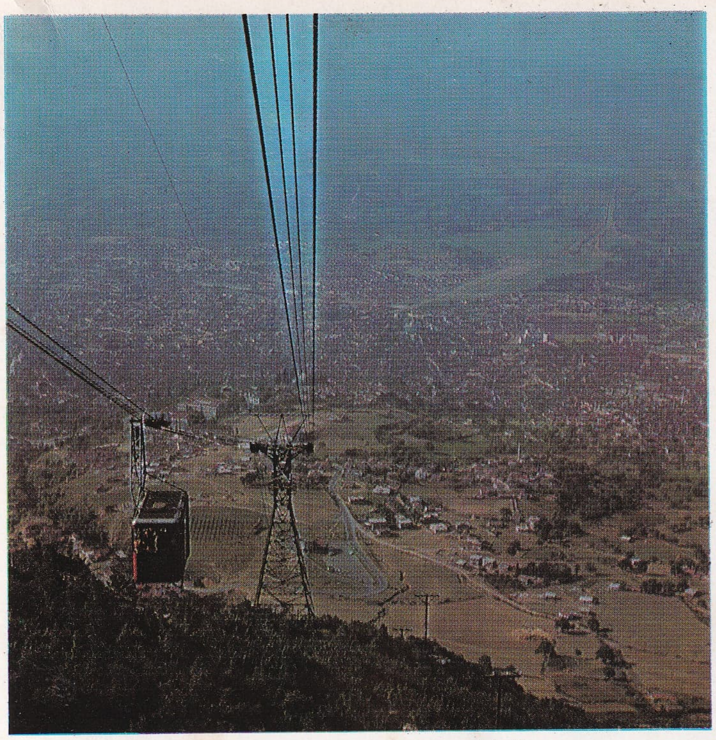

Uludağ sırtlarından Bursa ve teleferik

Uludağ kış sporları merkezi, Bursa

Bursa'nın limanı, Mudanya

Bursa Cumhuriyet [illegible] sağda, Atatürk anıtı

eski Bursa evleri

Çelik Palas, Bursa

eski kaplıcanın üstten görünüşü

Foto. E. Hakarar (MEYDA

BÜYÜK BRİTANYA VE İRLANDA

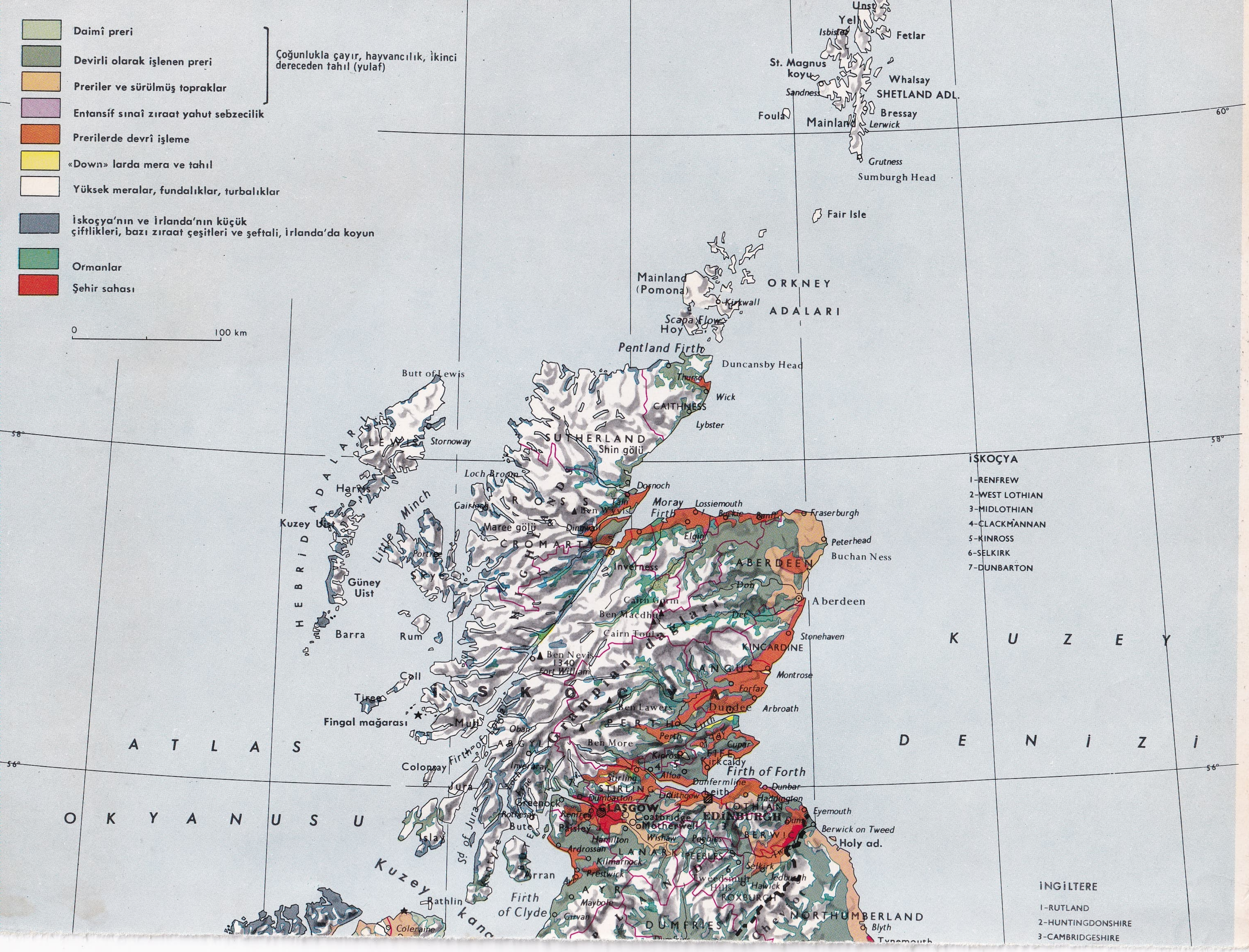

4-WORCESTERSHIRE
5-BUCKINGHAMSHIRE
6-BEDFORDSHIRE
7-MIDDLESEX
İRLANDA DENİZİ
Liverpool koyu
Solway körf
Cardigan körfezi
St. Georges kanalı
Bristol kanalı
ATLAS OKYANUSU
MANŞ DENİZİ
GALLER ÜLKESİ
İNGİLTERE
KUZEY İRLANDA
İRLANDA
FRANSA
DUBLIN
BELFAST
LONDRA
LIVERPOOL
MANCHESTER
BIRMINGHAM
LEEDS
SHEFFIELD
Bradford
Coventry
Nottingham
Leicester
Kingston-upon-Hull
Bristol
Cardiff
Plymouth
Portsmouth
Southampton
Newcastle
South Shields
Sunderland
West Hartlepool
Middlesbrough
Scarborough
Flamborough Head
Bridlington
Grimsby
Mablethorpe
The Wash
King's Lynn
Norwich
Great Yarmouth
Lowestoft
Ipswich
Harwich
Colchester
Cambridge
Chelmsford
Southend on Sea
Margate
Ramsgate
Dover
Folkestone
Hastings
Eastbourne
Brighton
Newhaven
Wight ad.
Bournemouth
Weymouth
Exeter
Torquay
Dartmoor
Exmoor
Land's End
Lizard Head
Scilly adl.
Alderney
Anglo-Normand adl.
Guernsey
St Peter Port
Jersey
St-Hélier
Cherbourg
Le Havre
Fécamp
Dieppe
Boulogne
Seine
Anglesey
Holyhead
Man
Douglas
Mull of Galloway
Aran adl.
Achill
Mullet
Cork
Limerick
Galway
Waterford
Wexford
Rosslare
Arklow
Wicklow
Greystones
Bray
Dún Laoghaire
Howth
Dundalk
Newry
Newcastle
Baltimore
Youghal
Tramore
CUMBERLAND
WESTMORLAND
DURHAM
NORFOLK
SUFFOLK
ESSEX
KENT
SUSSEX
SURREY
HAMPSHIRE
WILTSHIRE
DORSET
DEVON
CORNWALL
SOMERSET
BERKSHIRE
OXFORD
GLOUCESTER
HEREFORD
SHROPSHIRE
STAFFORD
CHESHIRE
DERBY
LEICESTER
WARWICK
NORTHAMPTON
LINCOLN
PEMBROKE
CARMARTHEN
CARDIGAN
MERIONETH
MONTGOMERY
BRECKNOCK
GLAMORGAN
MONMOUTH
DONEGAL
SLIGO
MAYO
ROSCOMMON
LONGFORD
GALWAY
CLARE
LIMERICK
KERRY
CORK
WATERFORD
TIPPERARY
KILKENNY
WEXFORD
CARLOW
WICKLOW
KILDARE
OFFALY
LOUTH
CAVAN
MONAGHAN
ARMAGH
DOWN
ANTRIM
LONDONDERRY
TYRONE
FERMANAGH
CONNAUGHT
MUNSTER
ULSTER

BURSA

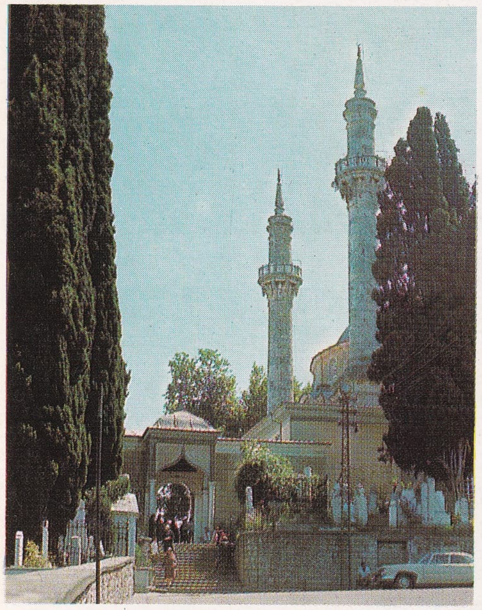

Emîrsultan camii, Bursa

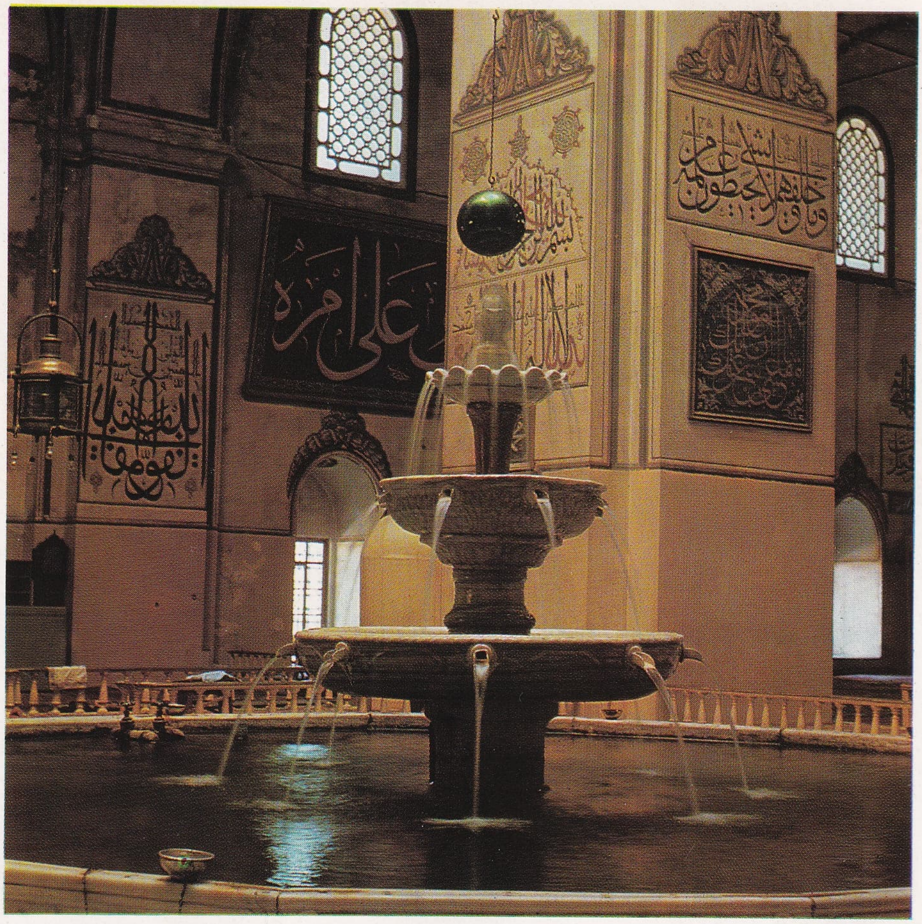

Bursa Ulucamii içinde
şadırvanlı havuz ve levhalar

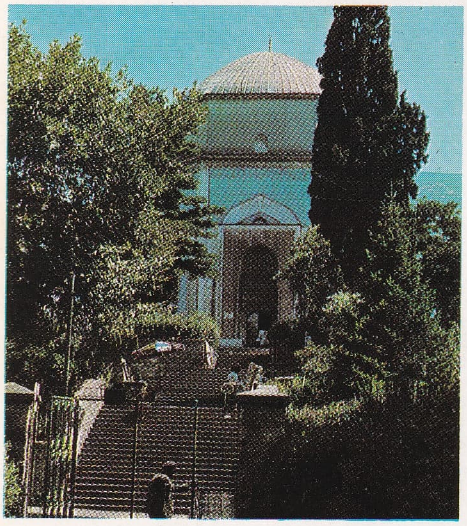

Yeşil türbenin girişi,
Bursa

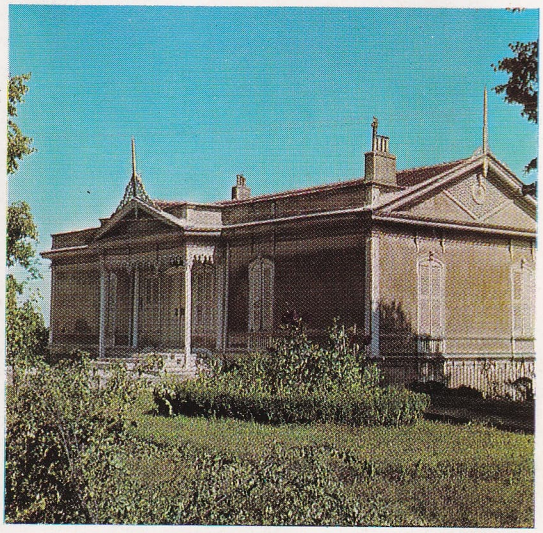

Bursa'da Atatürk'ün kaldığı köşk
(eski Sultanaziz köşkü)

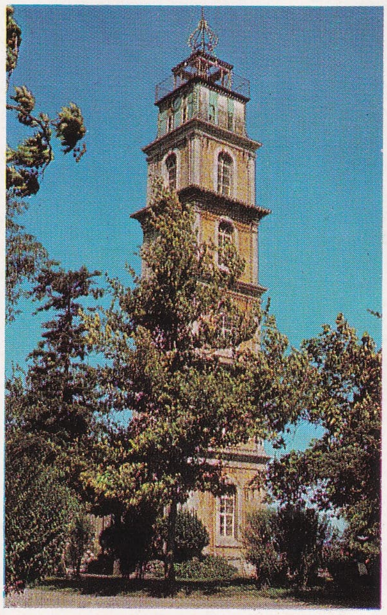

yangın kulesi
Tophane, Bursa

Bursa'da
Süleyman Çelebi'nin
kabri

aynı adı taşıyan medrese onarılmış ve dispanser olarak kullanılmağa başlanmıştır. Emirsultan, Bayezidpaşa ve Lalaşahin medreseleri mimarî bakımından sözü edilmeye değer yapılardır.

● *Kaplıcalar ve hamamlar.* Sıcak su kaynaklarının bol olması sonucu daha Romalılar devrinde bir kaplıca merkezi olan Bursa'daki yıkanma kuruluşları, kaplıcalar ve hamamlar olmak üzere ikiye ayrılır. Murad I'in onarttığı, Bizanslılar devrinden kalma Eski kaplıca ve türk üslûp ve tekniğinde yapılan Yeni kaplıca ile Büyük Kükürtlü hamamı tabiî hamamlardır. Suyu ısıtılarak kullanılan hamamlar ise bu türdeki bütün hamamlar gibi ihtiyaçları karşılayacak biçimde mahallelerin içlerinde yapılmıştır. Bu hamamların dokuzu XIV. yy.da, yirmi üçü XV. yy.da, dördü XVI. yy.da, ikisi XVII. yüzyılda yapılmıştır; Bitpazarı, İncirlice, Perşembe, Karamustafa, Ulucami, Yeşil, Çakır ile Atpazarı hamamları tarihî ve mimarî değeri olan yapılardır.

● *Diğer mimarî eserler.* Bursa'da genellikle her mimarî bütünün yanına bir de imaret yapılmıştır; bunların çoğu yıkılmıştır; ancak Hüdavendigâr, Yeşil, Murad II, Emirsultan, Demirtaşpaşa ve Ebuishak imaretleri günümüze kadar kalmış imaretlerdendir.

Osmanlı devri mimarî eserleri arasında Nilüfer suyu üzerinde Nilüferhatun köprüsü ile Selçukhatun köprüsünün adlarını anmak gerekir. Osmanlı devrine ait Bursa evleri ahşap olduğundan hemen hemen hepsi yangınlarda yanmış, içlerinden pek azı günümüze kalmıştır. Bunlardan en eskisi Muradiye camii kapısının batı yanında, «Fatih'in doğduğu ev» denilen evdir. Bursadaki eski yapılar arasında taş kapısı Murad II tarafından yaptırılan Uzunçarşıyı saymak gerekir.

— *Bursa ili.* İl toprakları çoğunlukla Güney Marmara bölümünde yer alır ve buradan güneye doğru İçbatı Anadolu bölümüne taşar. Kuzeyde İstanbul ve Kocaeli, doğuda Sakarya, Bilecik, güneyde Kütahya, güneybatı ve batısında Balıkesir illeriyle kuşatılır; 11 053 km²; 755 504 nüf.

Bursa ili toprakları, Uludağ dışında orta yükseltide dağların genellikle doğu-batı doğrultusunda meydana getirdiği sıralar ile bunları birbirinden ayıran çukur alanlardan meydana gelir. Kuzeyde, il topraklarına sınır olan Samanlı dağları (922 m) ile bunun güneyindeki Katırlı dağı (Gemiç tepesi 1 285 m) ve Mudanya dağları (Kara tepe 836 m) arasına İznik gölü çukuru ve Gemlik körfezi girer. Ortada, az çok geniş eşiklerle birbirinden ayrılmış ovalar yer alır: İnegöl, Yenişehir, Bursa ve Karacabey ovaları. Daha güneyde, Bursa ovası üzerine dik yamaçlarla inen Uludağ (2 543 m); güneydoğuya doğru Domaniç dağları (1 910 m) ile devam eder. Bu dağların güneyinde Kirmastı (Adırnaz) çayının izlediği tepelik bir alan uzanır.

Bursa ilinin iklimi Marmara bölgesinin geçit şartlarını yansıtır. Akdeniz iklimi etkileri, kuzey (Karadeniz) ve kara (İç Anadolu) etkileriyle değişikliklere uğrar. Bursa şehrinde yapılan uzun süreli gözlemlere göre ortalama sıcaklıklar en soğuk ayda 5°3 C, en sıcak ayda 24°2 C'dir. Kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —25°7 C ve 42°6 C'dir. Yıllık ortalama yağış 709 mm'dir; yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde ile): kış 38,5, ilkbahar 26, yaz 10,5, sonbahar 25. Kar yağışlı günler sayısı ortalaması 7, kar örtülü günler ise 10'dur. İlin değişik kesimlerinde yağış tutarı birbirinden az çok farklıdır: Domaniç 707 mm, Gemlik 689 mm, Mustafakemalpaşa 660 mm, Mudanya 614 mm, Orhaneli 581 mm, İnegöl 501 mm, İznik 542 mm; bunlara karşı Uludağ meteoroloji istasyonunda 1 520 mm'dir. Bursa ili oldukça zengin bir akarsu ağına sahiptir. İlin doğu kesimindeki sular Domaniç dağlarından doğan, İnegöl ve Yenişehir ovalarından geçen Kocasu ile Sakarya'ya gider. İlin batı yarısında ise sular Uludağ güneyindeki yöreden gelen Adırnaz ve Kirmastı sularıyle Susurlu ırmağına dökülür. Yine Uludağ güneyinde doğup bu dağı batı ucunda bir boğazla yararak Bursa ovasına çıkan Nilüfer suyu da Susurlu'ya karışır. Önemli iki tatlı su gölü de il sınırları içinde yer alır: İznik gölü görünürde dışarıya akışı olmamakla birlikte batısında yeraltı sularıyle Garsek çayını besler. Ulubat (Apolyont) gölü ise Kirmastı suyu ile beslenir ve Ulubat deresiyle Susurlu'ya boşalır. Bursa ili toprakları orman bakımından oldukça zengindir: Uludağ ve güneyindeki tepelik alanlarda ve Samanlı dağlarında yer yer az bozulmuş ormanlara rastlanır. Kıyıya yakın kesimlerde alçak yerlerde ağaşsı bitkiler, kışın yapraklarını dökmeyen çalılıklar görünüşünde olduğu halde yükseklere çıkıldıkça yayvan yapraklı ağaçlara (kayın, meşe v.b.) daha yükseklerde ise iğneyapraklılara (çam türleri) rastlanır. Ova kesimlerinde ağaç toplulukları az yer tutar.

Bursa ilinin 750 000'i aşan nüfusundan yüzde 48'i 13 şehir ve kasabada yaşar. İçlerinde biri büyük şehir sınıfına girer (Bursa, 211 644 nüf.); ikisininki 20 000'i aşar (İnegöl, Mustafakemalpaşa), üçünün nüfusu 10-20 bin arasında yer alır (Karacabey, Gemlik ve Yenişehir). Geri kalan nüfus sayısı 755'e varan köylerde yaşar. İdarî bakımdan Bursa ili 11 ilçeye ayrılır: Bursa

BURSA, bir görünüş

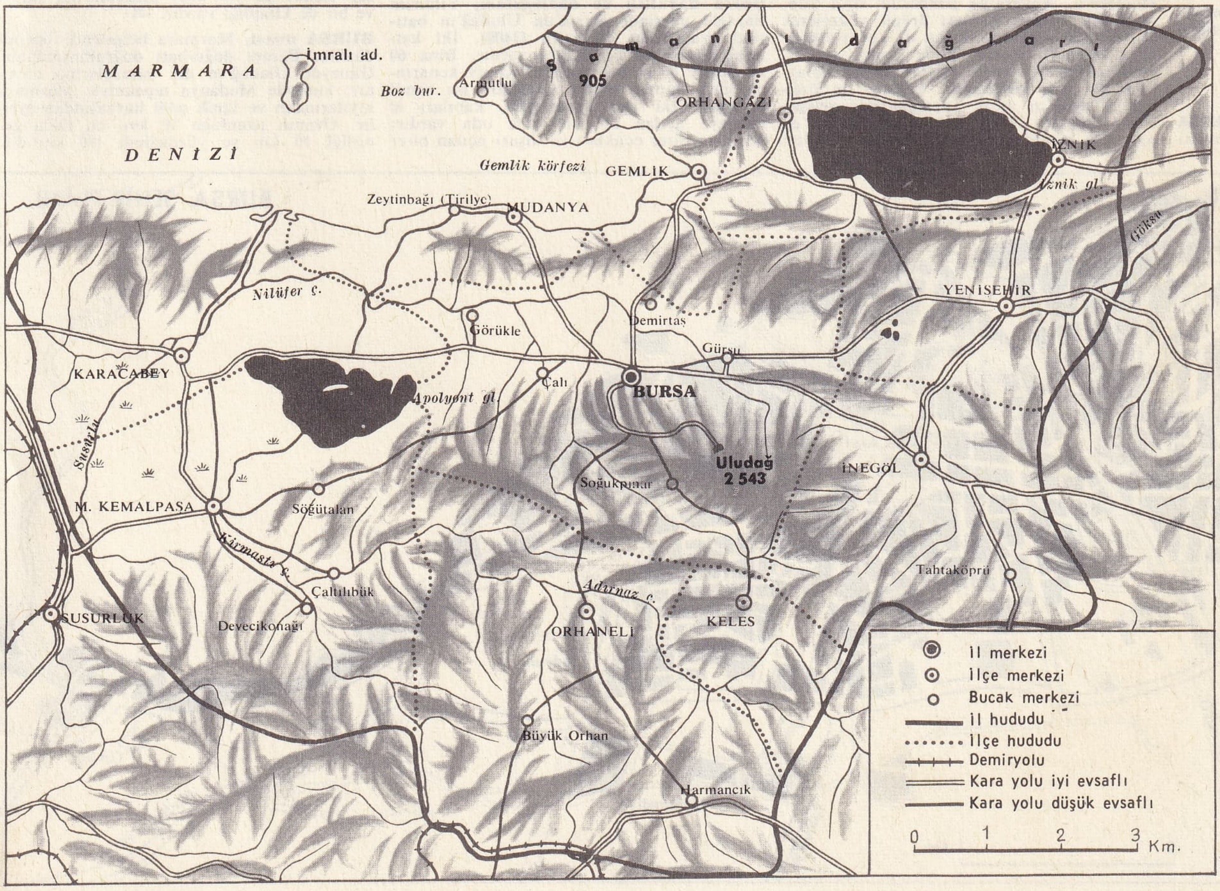

BURSA il haritası

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

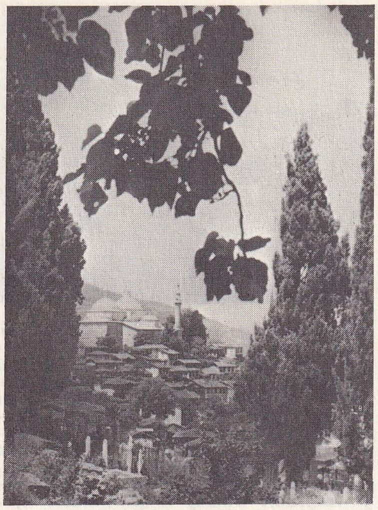

BURSA

Yeşil cami havuzundaki yekpare fıskiye

(merkez), Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Keleş, Mudanya, Mustafakemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi, Yenişehir. — *Bursa ilçesi*'nin (1 692 km², 306 753 nüf.) Bursa, Çalı, Demirtaş, Görükle, Gürsu, Soğukpınar bucakları içinde 135 köyü vardır.

İlde gelirler her şeyden önce tarıma dayanır. İl topraklarının üçte birinden fazlası tarıma ayrılmıştır Ekili alanların en büyük kısmını tahıl tarlaları kaplar (265 000 hektarın 194 000 hektarı). En çok buğday (140 000 t), arpa (56 000 t), mısır (32 000 t), yulaf (25 000 t) ve çavdar (13 000 t) ekilir. Ovaların sulak kesimlerinde pirinç ekimi önemli yer tutar (3 000-9 000 t). Baklagillerden en çok kuru fasulye (3 000-5 000 t), bakla (2 000 t), fiğ ve burçak ekilir. Sebze bahçeleri önemli yer tutar, üretilen sebzeler İstanbul'a, Ankara'ya gönderilir veya konserveciliği besler. Patates ürünü yükselerek 75 000 tonu aşmıştır. Soğan da çok yetiştirilir (84 000 t). Bursa ilinde çeşitli ve kaliteli meyve de yetişir. Şeftali Bursa dolaylarındaki ova köylerinde, kestane de özellikle Uludağ'ın alçak yamaçlarında yetişir. Üzüm bağları 19 000 hektar yer tutar, en çok taze üzüm sevkedilir. Sanayi bitkileri arasında başta gelenler şeker pancarı (250 000 t), pamuk (2 500-3 000 t), susam (1 500 t), ayçiçeğidir (18 000 t). Ayrıca aspir, kolza, anason ekimi de yapılır.

Bursa ilinde önemli zeytinlikler vardır. Bunlar en çok Gemlik körfezinin kuzey ve güney kıyılarında kümelenir ve batıda en iyi cins sofra zeytinlerinin yetiştirildiği Tirilye ötelerine kadar uzanır. Ağaç sayısı 5,5 milyona yaklaşır; zeytinyağı ürünü 2 000-5 500 ton arasında değişir. Bursa ilinde koyun (540 000) ve keçi (370 000) sayısı oldukça hızlı bir şekilde artmaktadır. Sığır sayısı pek fazla değildir (140 000), süt sanayii de gelişme yolundadır.

İlin bir özelliği eskiden olduğu gibi bugün de, gerilemiş bile olsa, ipekböceği üretimindeki baş yeri tutmasıdır. Yakın yıllarda ilin 500'e yakın köyünde 20 000'den fazla tohum kutusundan (son yıllarda hemen hepsi japon soyu; yerli tohum çok azalmıştır) 790 000 kg kadar yaş koza elde ediliyordu. Buna karşılık arıcılık pek gelişmiş değildir (170-190 ton kadar bal). Gemlik körfezi kıyılarında ve İmralı adasında balıkçılık yapılır. Bursa ilinde oldukça çeşitli maden yatakları varsa da büyük işletmeler yok gibidir. Linyit, amyant, krom, manganez, manyezit, volfram'a rastlanır. Sanayi tesisleri arasında yünlü, pamuklu ve ipekli dokuma fabrikaları (Bursa), sunî ipek fabrikası (Gemlik), konserve ve yağ fabrikaları sayılabilir. Ulaşım bakımından Bursa ili İstanbul'u Ege kıyılarına, İç Anadolu'yu Marmara kıyılarına ve Çanakkale boğazına bağlayan işlek yolların geçtiği bir alandır. Uludağ'a kışın da açık tutulan iyi bir yolla ulaşılır; dağın güneyine yönelen işlek bir yol yoktur.

Bursa-İstanbul ulaşımı Mudanya ve Yalova iskeleleri ile sağlanır, ayrıca İstanbul ile Bursa arasında düzenli uçak seferleri yapılır.

● *Bursa çekmesi*. Bir çizgisi ipek, diğer çizgisi iplik olarak Bursa'da dokunan bir çeşit yollu kumaş. (→ Bibliyo.) [M]

Bursa dârültıp ve dârüşşifası, Yıldırım Bayezid devrinde Bursa'da Uludağ'ın batısında yaptırılan dârüşşifa (1400). İki katlıdır; ortasında bir bahçe vardır. Bina 60 m eninde 40 m boyundadır. Kuzey kenarında giriş kapısı, güney tarafında ise camii bulunur. İki yan kenarlarda, kapıları iç bahçeye açılan on bir tane oda vardır; odaların birer ocakları ve dışarı açılan birer pencereleri bulunur. Bursa dârültıbbının düzenli bir vakfiyesi (bugün Bursa arşivinde) olduğu bilinir. Burada tıp öğretimi yanında hasta bakımı da yapılmıştır. Dârültıptan Kemankeş Muslî, Ağazade Nakşî, Acem Ali Çelebi gibi büyük hekimler yetişmiştir. XVIII. yy.da hastahane, akıl hastalarının tedavisine ayrıldı. Zamanla harap oldu. (M)

BURSALI (Şefik), türk ressamı (Bursa 1903). Öğreniminin bir kısmını Bursa lisesinde yaptı, Akademide İbrahim Çallı'nın atelyesinde çalışarak Avrupa yarışmasında birincilik kazandı (1930). Bir süre Konya lisesinde resim öğretmenliği yaptıktan sonra İstanbul akademisi öğretim kadrosuna alındı (1938). Çalışmalarında özellikle tabiat manzaralarına yer verdi. Bursa'da geçen yıllarının etkisiyle yeşil rengin değişik tonlarını kullandı. Duygulu bir işçiliği vardır. Devlet sergisi ikinci resim ödülünü aldı (1967). [M]

BURSALI TAHİR BEY Bk. MEHMED TAHİR *Bursalı*.

Bursa müzesi, Bursa Erkek lisesi kimyahanesinde Müzei Hümayun şubesi adıyle açılan müze (1904). 1929'da Yeşil medreseye taşındı. Yeşil medrese, onarıldıktan (1954) sonra eserler yeniden düzenlenerek, 1956'da törenle ziyarete açıldı. Müze arkeoloji, etnografya ve meskûkat olmak üzere üç bölümde düzenlendi. Arkeoloji bölümü, helenistik, roma ve bizans çağı eserlerini içine alıyor. Bahçede bu çağa ait taş büstler, sağ taraftaki medrese odalarında da pişmiş topraktan eserler, heykeller, sarkofaj ve steller, kabartmalar, mozaikler, mimarî parçalar, kronolojik bir ayırımla sıralanmıştır. Müzenin girişinde ve solunda islâmî ve gayri islâmî sikkelerin bulunduğu iki salon vardır. Medrese eyvanında türk sanatı ve etnografyasına ait, yazma, tezhipli kitaplar, levhalar, işlemeli çekmeceler, şamdan, kapkacak ve silâhlar, Kur'an rahleleri, elişi ve giyimler, tavan göbekleri, çiniler, tekke eşyaları, avizeler, kitâbeler v.b. vardır. Müze bahçesinde lâhit ve mimarî parçalarla mezar taşları da yer alır. Müzenin bir arşivi ve bir de kitaplığı vardır. (M)

BURSA ovası, Marmara bölgesinde önemli düzlük. Ekseni doğu-batı doğrultusundadır. Güneyde Uludağ'ın dik yamaçlarına dayanır; kuzeyde Mudanya tepeleriyle Marmara kıyılarından ve İznik gölü havzasından ayrılır. Ovanın uzunluğu 40 km, en fazla genişliği 10 km ve yüzölçümü 180 km².dir.

BURSA şehir planı

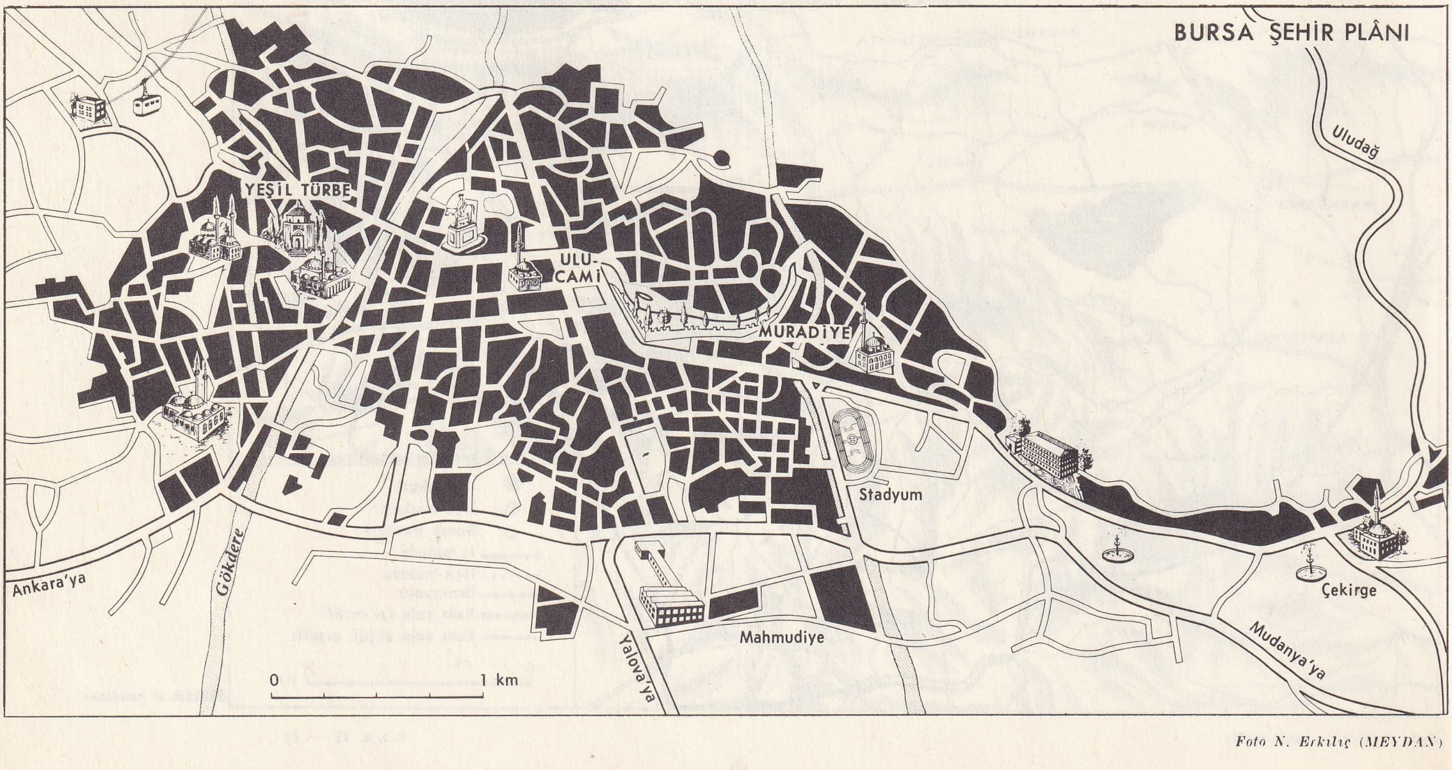

Foto N. Erkılıç (MEYDAN)

Güneydeki dağ yamacı yalnız Nilüfer suyunun dar vâdisiyle kesildiği ve ulaşıma elverişli bulunmadığı halde kuzeydeki tepeler arasında Bursa'yı Mudanya'ya ve Gemlik üzerinden Yalova'ya bağlayan alçak beller vardır. Ovanın tabanı kuzeydeki Mudanya dağları eteğinde 90-70 m'ye kadar iner, güneye doğru 150 m'ye ulaşır. Bursa ovası hafif eşiklerle doğuda İnegöl ve Yenişehir ovalarından batıda da Ulubat gölü çanağından ve Karacabey ovasından ayrılır. Ovanın suları Bursa şehri batısında Misi köyü yakınında düzlüğe çıkan Nilüfer çayı tarafından toplanır; fakat bu çay Ulubat havzasını ayıran alçak eşikten değil, Mudanya tepeleri arasındaki boğazdan geçerek Susurlu ırmağına kavuşur. Bursa ovasının doğu kenarında da, eskiden çok daha fazla yer tuttuğu sanılan bir gölün küçük kalıntısı vardır (Gölbaşı); yakın bir zamana kadar Bursa ovası vakit vakit taşkınlara uğrayan, alçak kesimlerinde bataklıklar bulunan bir düzlük durumunda iken, suların akışı kanallar açılarak düzene konulmuştur. Ovanın toprağı kalın ve verimlidir. Orta kesimde tahıl ve baklagil tarlaları, kenarlarda daha çok meyve ve sebze bahçeleri ve dutluklar vardır. Bursa ovasının güney kenarında Bursa şehri yer alır. Öteki kenarlarda ise ağaçlıklar içinde Demirtaş, Gürsu v.b. sıralanır. (M)

BURSARİA i. (lat. *bursa,* kese). Zool. Yuvarlak, yassı, birhücreli kirpikli hayvan. Biçimi para kesesine benzer.Tatlı sularda yaşar. (*Bursariidae* familyasından.) [L]

BURSARİA i. Beyaz çiçekli bitki. Akdeniz bölgesinde yetiştirilir. (İlmî adı: *Bursaria spinosa.* Anayurdu Avustralya. *Pittosporaceae* familyasından.) [L]

BURSARİİDAE çoğl. i. Çemberkirpikli birhücreli hayvan familyası. Tatlı sularda veya denizlerde yaşar. Bunlardan bazıları omurgalılarda, özellikle insanlarda asalaktır. (L)

Bursa Sergisi madalyası, Sultan Reşad zamanında (1909-1918) Bursa sergisi için altın ve gümüşten çıkarılmış madalya. Sergide eşyaları sergilenenlere jürice bir madalya verilmesi düşünüldü ve madalyanın üzerinde de Bursa'daki mimarî yapılardan birinin resmi bulunması kararlaştırıldı. İstanbul'daki ressamlar arasında yapılacak yarışmada kazanan sanatçıya mükâfat olarak 10 altın verilmesi uygun görüldü. Müzei Hümayun ve Meskûkatı Şahane idaresi memurlarından kurulu bir heyet önünde düzenlenen yarışmayı Darphane idaresi memurlarından Mesrur İzzet kazandı.

Madalyanın ön yüzünde Ulucaminin resmi, altta 1327 tarihi görülüyor. Arka yüzünde ise kûfi yazıyle «Bursa sergisi» kelimeleri, üstte ay, gül dalının alt kısmında madalyayı alacak olanın adının yazılması için özel bir bölüm vardır.

Serginin açılışı dolayısıyle Bursa'ya gelen Sultan Reşad'a Bursa valisi Azmi Bey bir mahfaza içinde üzerinde «Hatırayı Teşrifi Hümayun, 18 şaban 327» tarihli yazılı altın madalyayı sundu. (M)

Bursa tiyatrosu. Bk. VEFİK PAŞA TİYATROSU.

Burschenschaft (alm. *Bursch,* delikanlı, öğrenci ve sonek - *schaft*'tan). Alman öğrenci birliği. XVIII. yy.ın sonunda, 1791'e doğru ortaya çıktı, ama siyasî rolü 1806'da İena'da başladı. 1815'te birlik, başlıca üniversitelerin, zamanın savaşlarına katılmak için iki yıl önce öğrenimlerini bırakan öğrencilerini biraraya topladı. O sırada, Almanya'da bir süre parti arasında, Almanlardan meydana gelen ortak bir vatan yaratma duygusunu geliştirmeğe uğraştı. Kotzebue'nin Sand tarafından katledilmesi (1819) üzerine, Burschenschaft'lar kovuşturmaya uğradı. Aleyhlerine açılan «demagoji davaları» sonunda birçok üyeleri ağır hapis cezalarına çarptırıldı. Bir yıl sonra birlikler, gizli topluluklar halinde yeniden kuruldu. Üyeleri, ideal ve edebî amaç güden *Arminen* ve öz topraklarında Almanya'nın birleşmesini isteyen *Germanen* olmak üzere ikiye bölündü. Bu birlikler, Almanya'da millî birliğin ve daha liberal bir rejimin kurulmasına yaradı, fakat halk bu vatansever ve liberal öğrencilerin ardından gitmedi. (L)

BURSERA i. (alman botanikçisi Joachim *Burser*'in adından). Tropik Amerika'da yetişen ağaç cinsi. Kaplamacılıkta çok değerli olan *Guyana pembe odunu bir bursera*'dır. (Antillerde yetişen *bursera gummifera*'dan *Antil elemisi* denen bir zamk çıkarılır. Guyana'da yetişen *B. delpechiana*'dan *linalse esansı* denen bir esans elde edilir. Yüz kadar türü olan bu cins *burseraceae* familyasının örnek bitkisidir.) [L]

BURSERACEAE çoğl. i. İkiçenekli, ayrı taç yapraklı bitkiler familyası. Örnek bitkisi bileşik telek yapraklı *bursera*'dır.

— ANSİKL. Bu familyanın on kadar cinsi, üç yüze yakın türü vardır. Hepsi tropik bölgelerde yetişir. Başlıca cinsleri: *bursera, aukoumea, boswellia, canarium, pachylobus. Burseragiller*'in çoğundan *elemi* adı verilen yağlı reçineler elde edilir. Keresteleri çok önemli ve değerlidir. (L)

BURSERİN i. (fr. *bursérine*). Oldukça değerli beyaz reçine. Bir *bursera* türünden elde edilir. (L)

BURSİDAE çoğl. i. Karındanbacaklı, önden solungaçlı yumuşakçalar familyası. Sadece *bursa* cinsini kapsar; bursa da birçok altcinslere ayrılır. (Hepsi sıcak denizlerde yaşar.) [L]

BUR-SİN (veya **AMAR-SİN**), Mezopotamya'da hüküm sürmüş 3. Ur sülâlesinin III. kralı (yaklaşık olarak M.Ö. 1986-1950 arasında). Dungi'nin oğludur. Ayrıca İsin sülâlesinden bir kralın adı. (ML)

BURSUK TEKFUR, Osmanlılar kuşattığı sırada, Bursa'yı müdafaa eden bizans kumandanı. Bizans hizmetine giren bir hıristiyan türk olduğu sanılır. 1326'da, Bursa'yı Orhan Gazi'ye teslim etti. (M)

BURT (Cyril), ingiliz psikologu (Londra 1883). Sorbonne'da Binet'nin derslerini izledi. 1902'de, Spearman'ın da katıldığı antropolojik bir soruşturma dolayısıyle, Bertillon kriminolojisine uygulanan Pearson metodunu inceledi, Pearson'un belirleme denklemlerini basitleştirdi, daha sonra Thurstone tarafından basitleştirilecek olan «centroid» analizinin temellerini attı. 1909'da, Charles Sherrington'un yönetiminde Liverpool üniversitesi psikoloji bölümü başkanlığına tayin edildi, aklî testler üzerinde yaptığı ilk çalışmalarını yayımladı.

London County council'e, dünyada ilk olarak, eğitimde kişilere yön verici psikolog olarak atandı (1913-1932), ingiliz çocuklarına Binet-Simon testlerini uygulamakla işe başladı, sonra «aklın üstün süreçleri» adı verilen kolektif seviyede bir dizi testi ele aldı. Londra üniversitesinde eğitim profesörü (1920-1931), sonra aynı üniversitede psikoloji profesörü oldu (1931-1950). Akıl niteliklerinin tek ve çok etkenli verasetini, geri zekâlı çocukları, çift (iki zigotlu) ve tek (bir zigotlu) yumurtalı ikizleri hedef tutan çalışmalarını yayımladı ve «ruhun mertebeli yapısı» teorisini kurdu. Değişme (varyans) ve birlikte değişme (kovaryans) analiz metotlarını psikolojik sorunlara ilk uygulayanlardan biri oldu. Bilincin psikolojik süreçlerdeki yeri konusunda Behaviorism'e karşı çıkarak Bergson'u destekledi. *The Distribution and Relations of Educational Abilities* (Eğitimsel Kabiliyetlerin Dağılım ve İlişkileri) [1917], *The Young Delinquent* (Genç Suçlu) [1925], *How the Mind Works* (Akıl Nasıl İşler) [1933], *Factors of the Mind* (Aklın Etmenleri) [1940], *The Causes and Treatment of Backwardness* (Kişide Gelişmemişliğin Nedenleri ve Tedavisi) [1952] v.b. en önemli eserleridir. (L)

BURTAS'LAR, Kafkasya dağlarının kuzeyindeki ovalarda yaşamış, fakat zamanla kaybolmuş bir kavim. Genceli Nizamî, Rusların Kafkasya akınlarını anlatan *İskendername*'sinde Burtaslardan, Rusların müttefiki olarak bahseder. (M)

BURTLAK i. *Halk dili.* Domuz yavrusu. (M)

BURTON (Robert), ingiliz yazar (Lindley, Leicestershire 1577-Oxford 1640). Oxford'da papazlık yaptı. Okuduğu eserlerde derin bilgi sahibi odu. Bütün bu bilgiler ilgi çekici bir eser olan *The Anatomy of Melancholy by Democritus Junior* (Genç Demokritos'a Göre Melankolinin Anatomisi) adlı kitabı yazmasına yardımcı oldu. Her seferinde yeni bölümler ilâve edilen kitabın 1621'den 1651'e kadar altı baskısı yapıldı. Burton eserinde bütün sorunlara meraklı bir hümanist olarak görünür; ama alaycı nükteleri psikolojik meselelerden doğan kaygısını her zaman gizleyemez. (L)

BURTON (Richard), ingiliz tiyatro ve sinema oyuncusu (Pontrhydfen, Galler ülkesi 1925). 1947'den sonra tiyatro alanında, Shakespeare'in eserlerini en iyi oynayan oyuncu olarak ün yaptı. 1949'da sinemaya geçti. 1959'da Tony Richardson'un çevirdiği *Öfke* (Look Back in Anger) filminde oynadı, 1963'te J. Mankiewiez'in *Kleopatra* (Cleopatra) filminde oynadıktan sonra ünü bütün dünyaya yayıldı. 1964'te, P. Glenville'in *Becket* ve J. Huston'un *Night of the Iguana* (İguana Gecesi) adlı filimlerinde başrolü oynadı, 1965'te, V. Minnelli'nin *The Sandpiper* (Kum Çulluğu), M. Ritt'in *The Spy who Came in from the Cold* (Soğuktan Gelen Casus), 1966'da M. Nichols'un *Kim Korkar Hain Kurttan* (Who is afraid of Virginia Woolf) ve 1967'de, F. Zeffirelli'nin yönettiği *The Taming of the Shrew* (Hırçın Kız) adlı filimlerde oynadı. (L)

BURTON (sir Richard Francis), ingiliz gezgini (Torquay 1821-Trieste 1890). Mekke'yi, Medine'yi (1853) ve Doğu Afrika'yı dolaştı. Speke ile birlikte Nil'in kaynaklarını araştırmak üzere yola çıktı, 1858'de Tanganyika gölünü keşfetti. Sonra, A.B.D.'de Mormonlar ülkesini, Brezilya'nın bir kısmını, Suriye'yi ve burada Midyanî ülkesinin altın madenlerini (1876-1877) ve kumandan V. L. Cameron ile beraber Altın sahilini gezdi ve Trieste'de ingiliz konsolosluğu yaptı. (L)

Burton çizgisi. Toksikol. Diş etlerinin, dişlerin boynu hizasında menekşe rengine boyanması. Kurşun zehirlenmesinin belirtilerinden biridir; bütün kronik kurşun zehirlenmelerinde görülür. Diş etlerinde ve diş köklerinde bozukluk belirtisidir. Dişlerin temizliğine itina etmeli, kurşun zehirlenmesi tedavisi yapılmalıdır. (L)

BURTONİA i. Avustralya'da yetişen ağaççık veya çalı şeklinde bitki. Bazıları çok zehirlidir. Avrupa'da bahçelerde yetiştirilir. (L)

BURTON-UPON-TRENT, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir. Stafford'un doğusunda; 50 800 nüf. Bölgenin, içinde kireçli sülfat bulunan suyu, birçok ünlü bira fabrikalarının burada yerleşmesinin başlıca etkeni oldu. Otomobil lastiği fabrikaları. (L)

BURTUN i. *Esk* Denizc. Bir çeşit büyük savaş gemisi.

— ANSİKL. Akdeniz devletleri, genellikle Osmanlılar tarafından kullanılmıştır. Kalyon sınıfındandır. 30-40 Top çekecek büyüklüktedir, yelkenlidir. İlk defa yaklaşık olarak 1644 yıllarında yapılmıştır. (M)

BURU i. *Halk dili.* Şiddetli karın ağrısı. ‖ Doğum sancısı. (M)

BURU (veya **BOEROE**), İndonezya'da ada. Molukka adaları grubunda; 19 700 nüf. Buru dağlarındaki ormanlardan kereste, hind hurması dalı, reçine elde edilir; ürünler Nambea'dan ihraç edilir. (L)

BURUC çoğl. i. Bk. BÜRUC.

BURUCİRD, İran'da (VI. eyalet) şehir. Luristan'da İran'ı baştan başa aşan demiryolu hattı üzerinde; 49 000 nüf. Zanaatçılar burada demir işler, halı ve pamuklu dokurlar. Büyük afyon ve zamk ticareti merkezi. (L)

Buruciye medresesi, Sıvas'ta Muzaffer Barucirdî'nin yaptırdığı medrese (1271). Bk. SIVAS. (M)

Buruc suresi, Kur'an-ı Kerim'in LXXXV. suresi. Mekke'de inmiştir. 22 Ayetten meydana gelen bu surede insanların öldükten sonra dirilecekleri, herkesin yaptığı fiile göre ceza ve mükâfat alacağı belirtilmektedir. (M)

BURUGUND'LAR, bizans kaynaklarına göre Hunlara bağlı bir türk kavmi (IV.-VI. yy.lar). Germenlerin Burgund kavmiyle bir ilgisi yoktur. (M)

BURUK sıf. (*burmak*'tan *bur-u-k*). Burulmuş. ‖ Tadı kekremsi olan: *Buruk elma.* ‖ *Mec.* Alınmış, gücenmiş, acı: *Az değildi bu gülüş. Buruk bir şeydi* (Tarık Buğra).

— Bot. Ağaç liflerinin bazen gövdenin et-

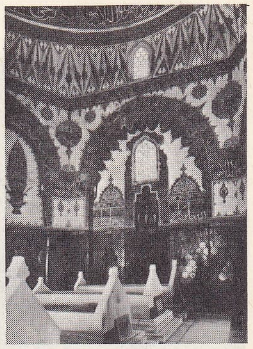

BURSA
Cem Sultan türbesi (XV. yy.)

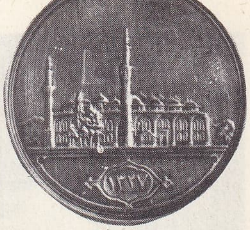

önyüz

Bursa Sergisi madalyası

arka yüz

Şefik BURSALI

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Cyril BURT

Richard BURTON
«Kim Korkar Hain Kurttan» filminden bir sahne

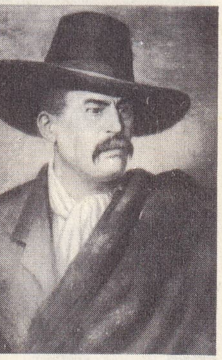

sir R.F. BURTON
1879'da

rafında helezon gibi yükselmesine verilen ad.

— Zool. Burulmuş genç hayvan.

◆ **Burukluk** i. Buruk olma hali. (ML)

BURULMA i. Ekseni etrafında döndürülme.

— Fiz. *Burulma terazisi,* çok küçük kuvvetleri bunların bir tel üzerinde yarattığı burulmaya göre ölçen âlet. Bk. ANSİKL. — Mat. *Burulma yarıçapı,* burulmanın tersi. || *Bir eğrinin bir M noktasındaki burulması.* M noktasıyle buna sonsuz yakın bir M noktasındaki oskülatör düzlemler arasındaki $d\omega$ açısının eğri yayının diferansiyeline $\frac{d\omega}{ds}$ oranı. || *Jeodezik burulma.* Bk. JEODEZİK.

— Mekan. Bir cismin, paralel düzlemler içinde uygulanan zıt iki çiftin etkisi altında, cismin her kesiti bir öncekine göre bir dönme hareketiyle yer değiştirmek üzere, uğradığı şekil değişimi. (Cismin kesitlerinden biri gömülü ise burulma, serbest kesitlerden biri üzerine uygulanan bir tek aktif çiftin etkisi altında meydana gelir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. ve Mekan. Eğer, uçlarından biri tespit edilmiş silindir şeklindeki AB çubuğunu ekseni etrafında burarsak, her kesit, sabit uç tarafındaki komşu kesite göre burulmanın yönünde bir yönelim yapar; bundan, serbest ucun OB yarıçapının belirli bir θ açısı yaptığı, B noktasının B''ye geldiği, AB ana doğrusu üzerindeki bütün noktaların da bu anda, sabit kalan A ve B''nden geçen bir elips üzerine dağıldığı sonucu çıkar. Şekil değişimi ya θ açısıyle veya burulmayan çubuktaki AB ana doğrusunun, burulan çubuktaki bunu karşılayan AB' helisiyle yaptığı ω açısıyle ölçülebilir. Bu burulmayı meydana getirmek için, ya uç üzerine eksene göre momenti C olan bir çift uygulamak veya sınır kesitinin düzlemi içinde bulunan d uzunluğunda kaldıraç kolunun bir ucuna dik bir F kuvveti etki ettirmek gerektir; bu kuvvetin momenti $C=Fd$ olur.

Coulomb'un deneyleri, C'nin θ ile orantılı olduğunu, çubuğun l uzunluğuyle ters orantılı olarak ve çubuğun boyutlarına bağlı dördüncü dereceden bir B^4 terimiyle orantılı olarak değiştiğini ortaya koymuştur; sonuç olarak $C = \mu\theta\frac{B^4}{l}$ yazabiliriz.

μ «rijitlik modülü» veya «Coulomb modülü» dür. B^4 katsayısının değerleri aşağıdadır: tabanı r yarıçaplı daire olan bir silindir için, $B^4 = \frac{\pi r^4}{2}$; dış ve iç yarıçapları r ve r' olan bir boru için,

$$B^4 = \frac{\pi\,(r^4 - r'^4)}{2};$$

kenar uzunlukları a ve b olan dikdörtgen tabanlı bir prizma için, $B^4 = \frac{ab\,(a^2 + b^2)}{12}$,-dir.

Bu formülde uzunluklar santimetre, kuvvetler din olarak alınırsa, C.G.S. sisteminde ifade edilmiş olur. Mühendisler daha çok uzunlukları metre, kuvvetleri kilogram olarak ifade ederler; bu takdirde burulma katsayısı aşağı yukarı μ 'nın yüzde biri kadar olan bir μ değerini alır. (Bk. ESNEKLİK.)

Birçok cihazda ve özellikle elektrik ölçü âletlerinde kullanılanlara benzer çok küçük çaplı tellerle bir dakikalık bir burulmanın değerlendirilebileceği kabul edilerek son derece küçük kuvvetleri ortaya çıkarmak mümkündür. Bu işlem optik metotla çok kolaydır.

Böylece, sürekli şekil değişimine uğramayan erimiş kuartzla, 1/200 mm'lik teller elde edilip miligramın milyonda biri kuvvetler ortaya çıkarılabilir. (Bk. *Burulma* TERAZİ'*si.)* Bu burulma olayları makine yapıcılarını da ilgilendirir: biri tahrik edici kuvveti, öbürü aşılacak direnci yenmesi gereken iki dişli çark taşıyan bir transmisyon milini gözönüne alalım. Bu mil bir burulma zorlaşımının etkisindedir ve bu zorlamanın, milin kırılma sınırını aşmaması gerekir.

Deney göstermiştir ki, ω açısı, mili meydana getiren maddeye bağlı olan belirli bir değeri aşmamalıdır ve motorun gücünü doğrudan doğruya alan miller için ortalama olarak derecenin ellide biri; ikincil transmisyon (tahrik) milleri için derecenin yirmi beşte biri yani birincilerin iki katı olarak alınabilir. Bu sınırın ötesinde, şekil değişimi, bunu meydana getiren etkiden daha hızlı artar ve beş ilâ altı kat büyük açılar için kopma haline ulaşılır.

● *Magnetik burulma.* İçinden akım geçen mıknatıslanmış bir demir tel belirli bir yönde bir burulmaya uğrar. Maxwell, olayı mıknatıslanma değişimlerinin etkisinde demir tellerin uğradıkları uzunluk değişimleriyle açıklamıştır. (Bk. MAGNETOSTRİKSİYON.)

◆ **Burulmak** edilg. ve dönşl. f. Çevrilmek, ekseni etrafında döndürülmek: *1p gibi burulmak.* || *Mec.* (Birine) Kırılmak: *Doktorla hastabakıcım bana azıcık buruldular gibi geldi* (R. H. Karay).

◆ **Burulu** sıf. Bükülmüş.

◆ **Burum burum** zf. Genellikle *burum burum burmak (burulmak)* şeklinde kullanılır: *Bağırsakları burum burum burulmak.* (ML)

BURUN i. Ağzın üstünde bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı: *Sivri burnunun ucu keyifli keyifli parlıyor, gözleri gülüyordu* (Orhan Kemal). *Yarı tıkalı burun delikleriyle, bu kokuyu sonuna kadar içmek için, derin derin nefes alıyorlar* (Sabahattin Ali). [Bk. ANSİKL.] || Karaların denize doğru uzanmış kısımları: *Sarayburnu ile Tophane burnu limanın medhalini teşkil eder* (Ahmed Rasim). || Bazı şeylerin ön ve sivri kısmı: *Kocaman pabuçlarının burunları gene dışarı doğruydu* (K. Tahir). *Sevgilim kayığın burnunda; / Yarısı balık, / Yarısı insan;* (Orhan Veli). *Geminin burnu.* || *Mec.* Kibir: *Adamda bir burun, bir burun!*

— ÇEŞ. DEY. *Burun buruna,* yüz yüze, birbirine çok yakın. || *Burun buruna gelmek,* beklenmedik bir anda karşılaşmak, yüz yüze gelmek: *Rabia orta yaşlı bir cüce ile burun buruna geldi* (H. E. Adıvar). || *Burun kıvırmak (bükmek),* bir şeyi küçümsemek, beğenmemek: *Yahut da aradığımız şeyin yerini herhangi bir eskicinin çehresi, insanı çıldırtan dikkati, burun bükmesi alıyordu* (A. H. Tanpınar). || *Burun yapmak,* üstünlük taslamak. || *Burnu büyük (burnu havada veya burnu kafdağında),* gururlu, kendini beğenmiş: — *Vay, bizim eski soytarının burnu ne kadar havada* (H. E. Adıvar). || *Burnu büyümek,* gururlanmak. || *(Kimsenin) Burnu kanamamak,* kimseye zarar gelmemek: *Binlerce mermi yakıldığı halde hiç kimsenin burnu kanamamış* (K. Tahir). || *Burnu boka batmak. Argo.* Bk. BOK.||*Burnuna boklu kamış yetişmemek. Argo.* Bk. BOK. || *Burnunu kırmak,* gururlanan kimseye haddini bildirmek: *Başka hangi kabadayı onun burnunu kırabilir* (H. E. Adıvar). || *(Burnu) Burnun dibi,* çok yakın mesafeler için kullanılır: *Sayfiyeler burnumuzun dibinde olduğu halde oradan şehre inmek bir derttir* (B. Felek). || *(Canı) Burnuna çıkmak (gelmek),* bir iş üzerinde çok uğraştığı için yorulmak, bir şeye dayanamamak. || *Burnuna girmek,* birisine çok yaklaşmak. || *Burnunda tütmek,* birisini veya bir şeyi çok özlemek, istemek. || *Burnundan (fitil fitil) gelmek (getirmek),* hoşa giden bir durumdan sonra kötü bir sonuçla karşılaşmak (karşılaştırmak): *O gece burnumuzdan gelmişti* (Ahmed Rasim). || *Burnundan kıl aldırmamak,* kendisine karşı söz söyletmemek, huysuz ve gururlu olmak: *O burnundan kıl aldırmaz.* || *Burnundan solumak,* çok öfkelenmek: *Mehmet Ali burnundan soluyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Burnundan yakalamak (burnunda hırızmayı takmak veya halka takmak),* [birisini] hükmü altına almak. || *Burnunu sıksan canı çıkar,* çok zayıf ve güçsüz kimseler için kullanılır. || *Burnunu sokmak,* gerekli gereksiz her işe karışmak: *Anlamadığın işe burnunu ne sokarsın be kadın* (H. E. Adıvar). *Otur oturduğun yerde, hiç bir işe burnunu sokma...* (K. Tahir). || *Burnunun dikine (doğrultusuna) gitmek,* kimseyi dinlemeden bildiği gibi yapmak: *Bizim arkadaş hep burnunun dikine gider.* || *Burnunun direği kırılmak,* pis bir kokudan çok rahatsız olmak: *Tepemizdekilerin kokusu burnumuzun direğini kırıyor* (H. E. Adıvar). || *Burnunun direği sızlamak,* çok acı duymak, çok üzülmek: *Rabia'nın ölümü fikri burnunun direğini sızlattı* (H. E. Adıvar). || *Burnunun ucundan ilerisini görmemek,* kıt düşünceli olmak. || *Burnunun ucunu görememek,* çok sarhoş olmak: *Adamcağız burnunun ucunu göremiyor.* || *Burnunun yeli harman savurmak,* kendini beğenmiş olmak. || *Burun sürtmek* (veya *burnu sürtülmek),* gururlanmaktan vaz geçmek zorunda kalmak: *Ona iyilik etmek istiyorsan bırak biraz burnu sürtsün* (Sabahattin Ali). || *Ağız burun birbirine karışmak.* Bk. AĞIZ. || *Canı burnunda olmak.* Bk. CAN. || *Çiçeği burnunda.* Bk. ÇİÇEK. || *(Birisinin) Hık deyip burnundan düşmek,* birisine çok benzemek: *Küçük kız hık deyip babasının burnundan düşmüş.* ||*Karnı burnunda,* hamileliğin çok ileri bir safhasında olan, doğum yapması yakın: *Komşu hanımın karnı burnunda.*

— Anat. *Burun atardamarı,* göz atardamarının üç dalı; burnun dış kenarında göz burun kanalı içerisinde yüz atardamarı ile birleşir. || *Burun boşlukları,* yüzdeki girintili çıkıntılı boşluklar; koku almaya ve solunum havasının geçmesine yarar. (Burun boşluklarının mukozayle kaplı bir kemik iskeleti vardır; iki boşluk dikine ince bir bölmeyle birbirinden ayrılır. Dış çeperleri üzerinde üç tane boynuzcuk bulunur. Burun boşluklarının önünde burun vardır; arkadaki iki delikle yutağa birleşen burun boşlukları alın ve altçene sinüsleriyle de bağlantılı dır.) || *Burun deliği,* burnun iki boşluğundan her biri; özellikle burun boşluklarını dışarıya bağlayan ve burun kanadıyle sınırlanan delik. || *Burun kılı,* insanların burun deliklerinde, kuşların yanağında, özellikle etçil hayvanların (kedi, mors) ve kemirgenlerin (tavşan) burnunda biten uzun kıllar. (Burun kılı hayvanlarda önemli bir dokunma organıdır. Hayvan, bunların özellikle karanlıkta, engellere dokunmasıyle görüyormuş gibi güvenle yolunu bulabilir.) || *Burun siniri,* üçüz sinirin bir dalı olan göz sinirinin uç dallarından biri. (Burun siniri göz çukurunu geçtikten sonra iki dala ayrılır: burun iç ve dış sinirleri.) || *Burunyutak boşluğu,* yutağın burun boşluklarının arkasına düşen kısmı. (Bk. ANSİKL.) || *Göz-burun kanalı,* gözyaşı kesesinden burun boşluklarına giden kanal; gözyaşını burna akıtmağa yarar.

— Antropol. *Burun altı noktası,* burun deliklerinin alt kenarlarının orta yeri veya burun bölmesinin dibi. || *Burun göstergesi,* burnun en geniş yeri ile yüksekliği arasındaki oran. (İskelet veya canlı üzerinde değişik usulle tayin edilir. Üst işaret noktası burun noktasıdır.) || *Burun noktası,* burun kökünde, alın ve burun kemiklerinin birleştiği yerin ortası; burun göstergesini bulmak için faydalanılır. (*Eşanl.* NASİON.)

— Coğ. *Dağlık burun,* bir yalıyarın, bir dik bayırın uzantısı.

— Denizc. (*Eşanl.* PRUVA). 1880 Yıllarında küçük kruvazörlerin veya hafif teknelerin yalancı mahmuzlarına verilen ad. || *Burnu dönmek,* bir burnun etrafında dolaşarak geçmek. || *Burun başı,* bir burnun denizle birleştiği en ileri nokta. || *Burun üzerinde gemi,* su içi derinliği kıça oranla burunda daha yüksek olan gemi: *Burun üzerinde bir gemi denizde kolay seyredemez.* || *Burun üzerine düşmek,* yükleme sırasında gemi ön tarafının suya fazlaca batması. || *Burundan buruna seyir,* kıyı hattı boyunca gidiş. || *Burundan pike yapmak,* kötü havada gemi ön tarafının dalgaya fazlaca girmesi. *(Dalgaya burnunu sokmak* da denir).

— Fizyol. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Burun akıntısı,* iltihaplı olaylar dışında burundan mukus akması. || *Burun kanaması.* Bk. ANSİKL. || *Burun plastiği,* burun harap olduğu zaman yeni bir burun yapmayı öngören ameliyat. Bk. ANSİKL. || *Burun tıkanıklığı,* burundan soluk almada güçlük. Mukozanın tahrişinden ileri gelir; özellikle nezlede görülür. || *Burundan konuşma,* burun boşluklarında rezonans değişmelerinden ileri gelen ses bozuklukları. Bk. ANSİKL.

— Vet. *Burun kanaması.* Bk. ANSİKL.

— Zool. *Burun deliği,* balinagillerde burun deliği tek veya çift olur. Bunlar başın üst tarafında biraz arkaya doğrudur ve doğru-

Foto. Bird, Warner Bros (LAROUSSE)

dan doğruya burun boşluğuna açılır. Balinalar su buharını bu deliklerden fışkırtır. Fışkıran su buharı sıvı hale geldiği için sütun gibi görünür. Balinalarda iki burun deliği vardır. Fakat yunuslarda, kaşalot ve hiperoodonlarda yeniay biçiminde bir tek burun deliği bulunur. || *Burun ucu,* bazı memelilerin, özellikle geviş getirenlerin, etçillerin, kemirgenlerin burunlarının ucundaki çıkıntı: *Dananın, sıçanın, suaygırının burun ucu.* Bk. ANSİKL.

— Zootekn. *Burun delikleri,* arap atında veya o soydan atlardaki gibi büyük ve iyice açık olduğu takdirde «güzel» sayılır. Solunum hızlandığı zaman tıpkı hayvanın böğrü gibi burunkanatları da kalkar iner. Hastalık halinde akıntı yatağı olarak teşhis koymada işe yarar.

— ANSİKL. Anat. *Burun* piramit şeklindedir. Tabanında burun boşluklarını dışarıyle bireştiren iki delik bulunur (burun delikleri). Burun iskeleti kemik (burun kemikleri) ve kıkırdaktan yapılmıştır. Bunların tümü dıştan deri kasları ve deriyle, içte, sümük mukozasıyle kaplıdır. Irklara ve kişilere göre burun şekli çok çeşitlidir: pat burun (zenciler), kemerli burun (sarı ırk), dik burun (beyaz ırk). Yüze başlıca özelliklerinden birini burun verir: uzungaga burun, gagaburun, kalkık burun v.b.

● *Burun-yutak boşluğu*'nun altı çeperi vardır. Üst çeper, kafa kemiğinin alt ucuyle birlikte yutak bademciği denen önemli bir lenfdüğümü meydana getirir. Arka çeper gene kafa kemiği ile birlikte ve üst çepere bitişik olarak öne doğru içbükey bir kubbe yapar. Her iki yan çeperde östaki borusunu yutağa bağlayan delikler bulunur. Ön çeper burun boşluklarının arka deliklerine denk gelir. Alt çeper ise yarımdır; damak eteğinden meydana gelir ve yutağın ağız parçasıyle birleşir.

— Fizyol. *Burun,* koku alma yeridir: ayrıca, havanın geçmesine yol verdiği için soluk almağa ve ses çıkarmağa da yardım eder.

— Patol. *Burun* derisinde kan çıbanı, lupus, ergenlik, şişme gibi iltihaplı bozukluklar yer alabilir. Berger'nin çalışmalarından beri, tamamı veya bir parçası harap olmuş bir burnu yeniden yapmak cerrahî yoldan mümkündür *(burun plastiği).* Burun boşlukları mukozasında had iltihaplar (had nezle) veya müzmin bozukluklar (kronik nezle veya ozen) görülebilir. Bu mukozadaki yaralar bazen önemli burun kanamalarına yol açar. Burunda zararsız urlar, mukoza polipleri veya tehlikeli urlar da yer alabilir. Burun boşluğunu ya sunî ışıkla önden (önden rimoskopi), yahut yumuşak damağın arkasına, burun yutak boşluğuna küçük bir ayna sokarak arkadan muayene etmek mümkündür (arkadan rinoskopi).

● *Burun kanaması,* bir travma veya ameliyat sonucunda meydana gelebilir; bütün burun ve sinüs hastalıkları burun kanaması yapabilir, kanamanın sebebi muayene sonucunda kolayca meydana çıkarılabilir. Olayların çoğunda sebep geneldir: kan basıncı yüksekliği, karaciğer yetersizliği, kan hastalıkları, pıhtılaşma bozuklukları, bulaşıcı hastalıkların ağır şekilleri gibi. Bazen sebepsiz gibi görünür (idyopatik); bu takdirde kılcal damarların dayanıksızlığından ileri gelir. Kanama burun deliklerinin birinde veya ikisinde birden olabilir.

● *Burun plastiği.* Bu ameliyat da İlkçağdan beri yapılagelmektedir. Burun plastiğinin birçok metotları vardır. Hepsi, vücudun bol damarlı bir yerinden alınan deri parçasının canlandırılmış burun deliği çevresine dikilmesi esasına dayanır.

● *Burundan konuşma.* Burunun ses geçirgenliğinde aşırılık (damakta veya damaketeğinde delik) varsa burundan konuşma açıktır ve hımhımlama vardır; geçirgenlik ortadan kaldırılınca burundan konuşma kapalı olur; fakat engelin önde veya arkada olmasına göre hasta ağızdan (hımhımlama) veya burundan konuşur (soytarı sesi). [Bk. HIMHIMLAMA.]

— Vet. *Burun kanaması,* bütün hayvan türlerinde görülebilir ve çok çeşitli sebeplere bağlı olabilir. Çoğu zaman yüz travmalarından veya burun içinin yabancı cisimlerle yahut asalaklarla (lingutula, oestrus) yaralanmasından ileri gelir. Diğer hallerde burun mukozasındaki ağır iltihaplardan, yara

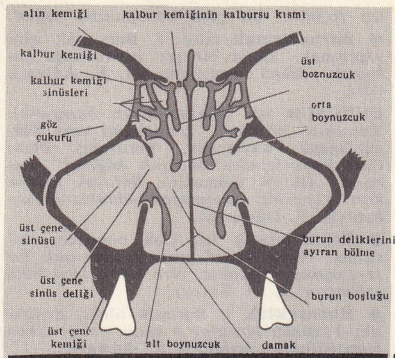

SİNÜSTEN KESİT

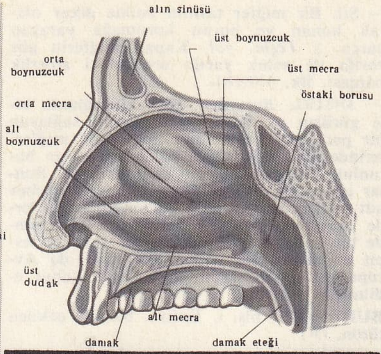

DİKİNE KESİT

ve urlardan veya damar çatlamasından olur. Purpuralarda ve kan pıhtılaşması bozukluklarında sık görülür. Burun kanaması bazen saf kan atlarda hiç bir sebep olmadan da meydana gelebilir (yarış hayvanlarının burun kanaması).

— Zool. *Burun ucu*'nu, yüzün çıkıntılı kısımları, yani burun ve dudaklar meydana getirir. Burunun derisi çoğu zaman çıplak ve dokusal kabarcıklar bakımından zengindir. Bu kabarcıklar deriye kadifemsi bir görünüş verir. Burun ucunda bazen gayet güçlü dokunaç kılları bulunur. Burun ucu, geviş getiren hayvanlarda burna bitişik olduğu halde maymunlarda ve diğer hayvanlarda dudaktan az çok ayrıdır. Bitkicil yumuşakçalarda dokunaçların dibinden ağıza kadar, başın ön kısmına burun ucu denir. Burun ucu çok uzunsa gaga adı verilir, fakat gaga şeklindeki burun ucu uzayabilirse de hortumdan farklı olarak içeri çekilemez.

◆ **Burunlamak** geçl. f. *Halk dili.* Beğenmemek.

◆ **Burunlanmak** dönşl. f. *Halk dili.* Aşağılanmak: *Kantarcı Mustafa evde yeşil gözlü, güzel karısından, fabrikadaysa önüne gelenden küçümsenir, burunlanırdı* (Orhan Kemal).

◆ **Burunlu** sıf. Burnu olan. || *Mec.* Kendini beğenmiş. (LM)

BURUNCUNA i. Bk. BORANİCE.

BURUNDİ, esk. **Urundi,** Orta Afrika'da devlet. 1 Temmuz 1962'ye kadar Belçika himayesindeki Ruanda-Urundi topraklarının güney bölümünü meydana getiriyordu; 27 834 km²; 3 340 000 nüf. (1967). Başkenti Bujumbura, krallık, Ruanda, Uganda, Tanzaniya ve Kongo arasındadır; birbirinden ayrı yüksek yaylalardan meydana gelen bir bölgeyi içine alır, Tanganyika gölünün kuzeydoğu kıyısı boyunca uzanır. Bu doğrultuya yönelen hidrografya şebekesinin temeli (Ruvuvu, Mlagarasi), Kagera ırmağı aracılığı ile Victoria gölüne ulaşır. Bölgenin her yeri ekvator tipi yağmur rejiminin etkisendedir; buna rağmen yükselti, bitki örtüsünün ormandan çayıra kadar çeşitli özellikler göstermesine elverişlidir; ülkenin büyük kısmını savan ve savan-park kaplar. Yükselti tarım ve hayvancılığa elverişlidir; nüfusun yoğunluğunu da (km²'ye 89 kişi) kısmen açıklar. Çiftçilikle geçinen Bantu'lardan (Bahutu veya Hutular) üstün durumda olan *hami* kökenli halklar (Batutsi veya Tutsiler), hayvancılıkla uğraşan soylu bir sınıf meydana getirirler. Eski zenci-pigme soyundan gelme küçük bir azınlık vardır: Batua'lar; bunlar bugün doğrudan doğruya Batutsi derebeylerine bağlıdırlar. Bununla birlikte konuşulan dillerin hepsi bantu grubundandır.

Hayvancılık başlıca gelir kaynağıdır. Hayvancılıkla Batutsi'ler uğraşır. Ama dağ yamaçlarında kahve ve pamuk tarımı, Tanganyika gölü yakınında ise yağ elde etmek için hurma yetiştiriciliği çok yaygındır. Göl balıkçılığıyle muz ağaçları da oldukça önemli gelir kaynaklarıdır. Gölün kuzeydoğu ucundaki Bujumbura (esk. Usumbura) Burundi'nin başlıca şehridir. Burundi'nin Kongo ile yaptığı ticaretin ağırlığı bu limana dayanır.

● *Tarih.* Burundi bir Afrika krallığıydı (Urundi); Mwezi IV (1860-1908) en ünlü kralıydı. Alman himayesine (1891), sonra Ruanda ile birlikte Belçika mandası altına (1922) girdi. 1961 Eylülünde Birleşmiş milletler kontrolunda yapılan seçimlerde Millî Birlik ve Gelişme partisi (MBG) oyların büyük çoğunluğunu aldı. Bunun üzerine, temmuz 1962'de Belçika himayesine son verildi ve bağımsızlık ilân edildi. Mwambutsa IV, yeni devletin kralı oldu. Ama tarımla uğraşan Hutu'lar ve çobanlıkla geçinen Tutsi azınlıkları arasında büyük karışıklıklar çıktı. 1963 Martında düzenlenen komplo birçok bakanın tutuklanmasıyle sonuçlandı. Komşu ülke Ruanda, Burundi'yi âsi Tutsi'leri barındırmakla suçladı ve iki devletin ilişkileri özellikle 1964'te iyice gerginleşti. Bujumbura'da önemli bir Çin elçiliğinin kurulmasıyle Burundi'de Çin etkisi iyice arttı. Kralın atadığı başbakan Pierre Ngendandumwe, 15 ocak 1965'te öldürüldü; ölümü aydınlatılamadı. Yerine geçen MBG partisi başkanı Joseph Bamina, Pekin ile ilişkileri kesti. Kral, başarısızlıkla suçlanan parlamentoyu dağıttı (mart). Seçimler mayıs ayında yapıldı, MBG'nin oyları ve Tutsi'lerin etkisi azaldı. Bu sonuç işine gelmediği için kral yeni bir hükûmet kurdu; eski özel sekreteri Leopold Biha'yı hükûmet başkanlığına getirdi (eylül). Ama iç karışıklıklar durulmadı; Hutu subayları 18 ekimde bir hükûmet darbesi yapmağa kalkıştılar. Bunun üzerine kral olağanüstü durum ilân etti; muhalifler, özellikle Hutu'lar iyice ezildi. Bamina, yirmi hutu önderiyle birlikte idam edildi. 9 Ocak 1966'da kralın oğullarından biri, prens Charles Ndizeye, bir hükûmet darbesi yaptı; babasını tahttan indirdi ve eylül ayında Ntare V adıyle kral oldu. Ntare'yi de 28 kasımda başbakanı yüzbaşı Michel Micombero devirdi, cumhuriyeti kurdu ve ilk cumhurbaşkanı oldu. Hükûmetinin başına tek parti haline gelen MBG'nin başkanı Jean Ntiruhwama'yı getirdi. Yeni hükûmet, Tutsi mültecileri sorununu Goma konferansında (20 mart 1967) halletti. Tutsi'ler silâhlarını bıraktı ve Ruanda'ya karşı giriştikleri harekâta son vermek zorunda kaldılar. (L)

BURUNDURUK i. *(burun*'dan *burun-duruk).* Nallanacak hayvanın ısırmaması için dudaklarını kıstırmağa yarayan kıskaç.

— Vet. Bir değneğin ucundaki delikten geçen sicimle kıstırma sağlayan bir araç. Bir beygire takılması ile vereceği acı sayesinde, hayvanı uslulaştırır. (YAVAŞA da denir.) [ML]

BURUNLUK i. *(burun*'dan). Öküzleri sevk etmek için burun deliklerine geçirilen kıskaç.

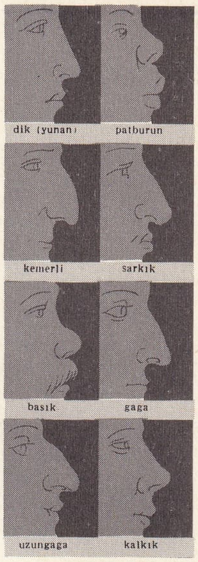

çeşitli **burun** biçimleri

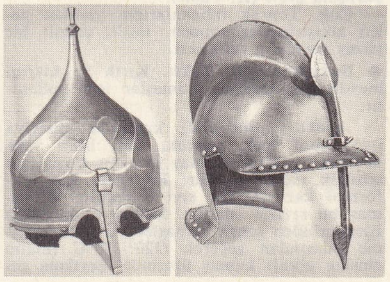
burunluk
(Ordu müzesi, Paris)

Foto. *LAROUSSE*

— Sil. Bir miğfer tasının önüne dikey olarak konan ve burnu korumağa yarayan parça. || *Teşm. yol.* Kapalı miğferin göz yarığı ile soluk yarığı arasındaki siperlik parçası. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Burunluk*, en eski çağlarda bile görülen ve başın korunmasını sağlayan bir parçadır. Yunan hoplites'lerinin miğferlerinde çok geliştirilmiş halde kullanılan burunluk, Ortaçağda çeşitli biçimlerdeydi. Bunlar içinde en dikkate değer olanı «Bretèche» adı verilenidir. Asya'da kullanılan miğferlerde burunluk, çelikten yapılmış eğri biçimde bir çubuktur ve miğfere bir vida ile tespit edilmiştir. Bu sistem XVIII. yy.da Avrupa'da, siperliksiz miğferler için kabul edilmiştir. (LM)

BURUNOTU bls. i. Enfiye, buruna çekilen tütün. (M)

BURUNSAK i. *(burun*'dan). Yavru hayvanın anasından süt emmesini önlemek için ağız ve burnuna takılan dikenli engel. || Üzerinde sivri uçlar bulunan sağlam bez örtü. (İneklerin birbirlerini emmelerini önlemek için boyunzlarına, danaların ise inekleri emmelerini önlemek için başlarına asılır.) || At başlığının bir kısmı. İster alttan ister üstten olsun burun etrafına konur ve atın ağzını açmasını engeller.

— ANSİKL. Arkeol. *Burunsaklar* önceleri bir çeşit açık sepetlerdi. Atın burun deliklerini ve ağzını, keskin darbelere karşı korumağa ve birbirlerini ısırmalarını önlemeğe yarardı. (L)

BURUNSALIK i. *(burun*'dan). Sığır ve develerin ısırmasını veya bir şey yemesini önlemek için ağız ve burunlarına takılan kıskaç. Bk. ANSİKL.

— Saraçl. Başlık takımı parçası; başlık yan kayışlarının birinden öbürüne, bunun üstünden geçerek ulaşır.

— ANSİKL. *Burunsalıklar*, kamıştan, demirden veya deridendir. Beygir burunsalığı, amaç olarak ısırmayı önler. Genel olarak deri şeritlerden, bazen de madenden yapılır. Danalara, meme emmelerini önlemek için takılan burunsalık kamıştandır. Burunsalık en çok köpeklerde kullanılır. Köpek burunsalıkları deridendir, huysuz atlara takılanların eşidir; bazıları da demirden yapılmıştır, küçük bir kafese benzer. (LM)

BURUNTU i. Burulma. || Kalın bağırsaktaki sancı: ***Zira buruntunun akibeti vahimdir, kuruntunun ki? Hayır*** (B. Felek). [LM]

BURURİ, Burundi'de şehir; Tanganyika gölü yakınında. (L)

BURUŞASKİ i. Leng. Buruşo'ların dili. Buruşo'lar 20 000 kişidir, Karakurum dağlarında, Hunza ve Nagir eyaletlerinde otururlar. Bu bölgede hint-arî dili, Farsça, Türkçe ve Tibetçe konuşulur. Buruşaski ile bu diller arasında hiç bir akrabalık bulunamamıştır. (Gerçeğe en yakın varsayım, bu dili kafkas dillerine bağlamaktır.) [L]

BURUŞMAK geçz. f. *(burmak*'tan *buruş-mak).* Büzülüp toplanmak, düzgünlüğü bozulmak, kat kat olmak: ***Kâğıt buruştu.*** || [Yüz için] Kırışmak. || [Ağız için] Kekrek bir tat duymak.

— DEY. *Yüzü buruşmak*, bir işi istememek, onaylamamak: ***Fakat akşam olduğu, yemek hazırlamak icap ettiği aklına gelince yüzü buruştu*** (Sabahattin Ali).

◆ **Buruş buruş** sıf. Çok buruşmuş: ***Yüzü buruş buruş bir kadın eliyle açık göğsünü kapamağa çalışarak göründü*** (Yaşar Kemal).

◆ **Buruşma** i. Buruşmak işi. || Kırışıklık: ***Kuru suratından gülmeğe benzeyen hain bir buruşma geçti*** (K. Tahir).

— Coğ. Toprak tabakalarının yandan gelen sıkıştırmalar sonucu, inişli, çıkışlı bir yüzey meydana getirmesi.

◆ **Buruşmaz** sıf. Tekst. Kırık ve kıvrım meydana getirmeyen kumaşlar için kullanılır.

— ANSİKL. *Buruşmaz* kumaşlar ekseriya ipek, sunî ipek, pamuk, sunî lifler veya ketenden yapılır. Kumaş yüzeyine bu iş için sentetik reçine sürülür. Bu işlem için üreformol karışımı bir sıvı kullanılır ve kumaş bu sıvıyle ıslatılır. Sıkma ve kurutma işlemlerinden sonra kumaşlar bir polimerleşme odasından geçerek (120°-140°C [malın cinsine göre]) kumaş üzerinde meydana gelen reçineler bir çeşit buruşmazlık sağlar.

◆ **Buruşturmak** ettrg. f. Buruşmak işini yaptırmak: ***Rabia bir şey hatırlamağa çalışarak yüzünü buruşturdu*** (H. E. Adıvar). [ML]

BURUŞUK sıf. *(buruşmak*'tan *buruş-u-k).* Kıvrılmış, büzülmüş, gerginliğini veya düzgünlüğünü kaybetmiş, buruşmuş olan: *Çantasının içinden buruşuk kâğıtlar çıkarıyor...* (R. N. Güntekin). *Buruşuk yüzüne kart sesine hiç yaraşmayan şuhluklarla başladı* (H. R. Gürpınar).

◆ **Bumburuşuk** sıf. Çok buruşmuş, kırışmış: *Rengi koyulaşmış bumburuşuk bir şey, uçmağa mecalsiz, yere yakın kötü kötü sallanıyor* (R. H. Karay).

◆ **Buruşukluk** i. Buruşuk olma, kırışıklık: ***Yüzünün birbirine o kadar yakın duran buruşuklukları açıldı*** (H. E. Adıvar).

◆ **Buruşuksuz** sıf. Düz, kırışığı olmayan: *Yanakları bir genç çocuk yanağı kadar buruşuksuz, pembe* [...] *idi* (S. F. Abasıyanık). [M]

BURUT, Kalmuklar tarafından Kırgız Türkçesine ve bu dili konuşanlara verilen ad. (M)

BURY, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir. Manchester'in kuzeyinde; 60 000 nüf. Dokuma (pamuk ve yün) sanayii. Kâğıtçılık. Makine yapımı. (L)

BURYAT i. Leng. Moğol ailesinden dil. Özellikle Sibirya'da konuşulur.

— ANSİKL. *Buryat*, özellikle Buryat-Moğol cumhuriyetinde yaklaşık olarak 250 000 kişi tarafından konuşulur. İrkutsk ve Çita bölgelerine katılmış Buryat idare çevrelerinde, Mançurya'da Haylar bölgesinde ve Moğolistan Halk cumhuriyetinde de konuşulur. (L)

BURYAT'LAR, Sibirya'da bir halk topluluğu. Baykal gölünün doğu, güney ve batısında yaşarlar (yaklaşık olarak 300 000 kişi). Bunlar Moğol'dur (kısa boy, sarımtırak cilt, siyah ve sert saçlar, seyrek sakal, yuvarlak baş, geniş yüz, çıkık elmacık kemikleri, basık burun, çekik gözler). «Yurt»ları ağaçtan yapılmış kulübelerden veya keçe çadırlardan ibarettir. Usta hayvan yetiştirici, avcı ve usta binicidirler. Geleneksel teknikleri ve göçebeliği bırakmakta, boynuzlu hayvan yetiştiriciliği ve tarımı benimsemektedirler. Tibet etkisindeki Buddha'cılığı *(Lamaizm)* uygularlar ve hâlâ Sibirya şamanizminin etkisindedirler.

— Tar. Buryat'lar, bugün işgal ettikleri bölgeye XIII. yy.da yerleştiler, Yakut'lar ile Tunguz'ları geri ittiler. XVII. yy. başında Angara ırmağı üzerinde *Bratskijostrog* kampı kurulduğu zaman Ruslar ve Kazaklarla ilişki kurdular. Rusların gelişi onları Moğolistan'a doğru itti, fakat bazı kabileler tekrar Baykal gölü yakınına döndü. 1922'den beri özerk Buryat-Moğol cumhuriyetinde toplandılar. (L)

BURYAT'LAR cumhuriyeti, S.S.C.B.'de cumhuriyet. Sibirya'nın iç kısmında; 351 400 km² yüzölç.; 671 000 nüf. Başkenti, *Ulan Ude.* Cumhuriyetin toprakları Baykal gölünün güney ve doğusundaki dağlarla yaylaları içine alır. Ormanlar ve otlaklarla örtülü bir ülkedir; güneyde, Ulan Ude çevresinde ve Moğol Halk cumhuriyeti sınırları boyunda (Çikoyi havzası) tarım yapılır. Demir filizi; altınlı demir yatakları. Ulan Ude'de metalürji sanayii ve makine yapımı (demiryolu malzemesi). [L]

BURY SAİNT EDMUNDS, Büyük Britanya'da şehir; Batı Suffolk'un idare merkezi, Lark kıyısında; 21 100 nüf. XI. yy.da İngiltere'nin en zengin manastırlarından biri ve Loire ülkelerinin koro dehlizli manastırlarının planına uygun olarak yapılan ünlü bir başka manastır (abbey) burada kuruldu; koro dehlizli bu ünlü manastırın çapraz tezyini, kemerler ve oymalı bir alınlığa dayanan bir taçkapısı vardır. (L)

— **BÛS** sıf. (fars. *būsiden*, öpmek'ten *būs*). *Esk.* Öpen. İsimlerin sonuna gelerek farsça sıfat tamlamaları yapar: *Dâmen-bûs*, etek öpen; *dest-bûs*, el öpen; *pâ-bûs* (veya *pây-bûs)*, ayak öpen; *zemin-bûs*, yer öpen. (M)

BUS. Esk. coğ. eski İstanbul'da (Byzantion) iki yer;

1. Bus (yun. *boos agora*, lat. *forum bovis:* öküz meydanı), Amastrianon ile Kserolophos meydanları arasındaki meydan. Bugünkü Aksaray'da bulunduğu kabul edilir. Adını, meydanda bulunan ve bir öküz başıyle süslü büyük bir tunç fırından aldı. Bizans rivayetlerine göre, Julianus Apostata'nın emriyle bu fırında pekçok hıristiyan yakıldı. 610'da ayaklanan Bizans halkı imparator Phokas'ın cesedini yerde sürükledikten sonra yine bu fırında yaktı. İustinianos'un nazırlarından Theodoros ve İoannes de, 695'teki isyan sonucunda bu fırında yakılarak öldürüldüler. Heykel ve kabartmalarla süslü revaklar meydanı çevrelerdi. Bunlar 562'de yandı. Burada ayrıca Büyük Konstantinos ile Helene heykelleri de vardı.

2. Bus (yun. *he bus:* inek), Anadolu kıyısında Khrysopolis (Üsküdar) ile bugünkü Salacak arasındaki burun. Bus adı, atinalı general Khares tarafından, burada ölen sevgilisi Boidion'un hatırasına diktirilen ve bir inek resmiyle süslenen beyaz bir taş sütundan alındı. Diğer bir rivayete göre, bu taş Boidion'un değil, Khares'in karısı Damalis'in hatırasına dikildi. (M)

BUSBECQ (Ogier Ghisalin DE), aslen Flaman olan avusturyalı diplomat ve bilgin (Flandre'da Comines 1522-Rouen yakınında Maillot 1592). Busbecq senyörünün kanun dışı oğludur. Louvain, Paris, Venedik ve Padova üniversitelerinde okudu. Karl V'in emrine girdi (1540). Dışişlerine alındı ve İngiltere'ye gönderildi (1544). Daha sonra Karl'ın kardeşi ve «Romalılar kralı» (Macaristan, Bohemya ve Almanya kralı) denilen Ferdinand'ın hizmetine girdi; Erdel savaşına son vermek ve barışı sağlamak amacıyle Avusturya elçisi olarak Türkiye'ye gönderildi (1555). Kanunî Sultan Süleyman tarafından kabul edildi (15 nisan 1555) ve altı aylık bir mütareke elde edebildi. 1556 Yılı başlarında, Ferdinand'ın imparator ilân edildiği sırada tekrar Türkiye'ye geldi. Kendi anlatışına göre, İstanbul'daki fransız elçisinin entrikaları yüzünden kendisine iyi davranılmadı. Bunun üzerine Busbecq, Türkiye'yi rahat bırakmamak için iran şahını kışkırttı. Üçüncü defa Türkiye'ye gelişinde, Türkiye'yi nihayet sekiz yıllık bir barışa ikna etti ve antlaşma Frankfurt'ta imzalandı (1 haziran 1562). Bundan sonra Viyana'ya dönen Busbecq, Viyana sarayında Ferdinand'ın torunlarına (Maximilian'ın oğulları) mürebbi tayin edildi. 1570'te ispanya kralı Felipe II ile evlenecek olan Avusturya arşidüsesi Anna'yı İspanya'ya götürdü. 1574-te fransa kralı Charles IX'un ölümü üzerine, avusturya arşidüşesi olan dul kraliçe Elisabeth'in malî işleriyle uğraşmak için Paris'e gönderildi. Nihayet 1582-1592 arasında elçi olarak Paris'te bulundu ve Fransa'da öldü. Busbecq, Türkiye'de bulunduğu sırada 250 kadar yunanca elyazması eser topladı ve Viyana millî kütüphanesine bağışladı. Ankara'daki ünlü Augustus anıtını ortaya çıkardı. Kırım'ın doğusunda hâlâ Gotça konuşan ufak bir topluluk buldu ve seksen kadar Gotça kelimeyi kaydetti. Busbecq'in Türkiye hakkındaki latince şaheseri şu adı taşır: *İtinera Constantinopolitanum et Amasianum et de Re Militari contra Turcos İnstituenda Consilium* (İstanbul ve Amasya Seyahatnamesi ve Askerî İşlerde Türklere Karşı Alınacak Tedbirler Hakkında Tavsiye, Anvers 1581 [Türkçe çevirisi, Hüseyin Cahit Yalçın: *Türk Mektupları*, İstanbul 1939]). Busbecq'in Paris elçiliği sırasında yazdığı *Epistolae ad Rodolphum II., İmperatorem e Gallia Scriptae* (İmparator Rudolph II'ye Fransa'dan Yazılmış Mektuplar, Louvain 1630) adlı bir eseri daha vardır. Diğer birkaç eseri de kayıptır. Bütün eserleri *Omnia Quae Extant Opera* (Mevcut Bütün Eserleri, Leiden 1633) adı altında yayımlandı. (M)

BUSCH (Adolf), alman kemancısı (Siegen 1891-Guilford, A.B.D. 1952). W. Hess ve B. Eldering'in öğrencisi, Viyana konser derneğinin baş solo kemancısı (1912) oldu. 1919'da kurduğu dörtlü, milletlerarası bir ün kazandı. Berlin ve Basel'de ders verdi, 1939'da New York'a yerleşti. Eserleri: bir keman konçertosu, viyolonsel ve orkestra için bir fantezi ve oda müziği. (L)

BUSCH (Ernst); alman feldmareşali (Bochum 1885-Nottinghamshire'da tutukluyken 1945). 1940'ta Aisne'de, 1941'de Peipus'ta

XVI. ordu kumandanı; rus cephesinde önce kuzey, sonra merkez orduları kumandanlığına getirildi. 1944 Haziranındaki sovyet saldırısından sonra Doğu Prusya sınırlarında bir cephe meydana getirdi. 1945'te Montgomery ordular grubuna karşı savaşan birliklere kumanda etti ve geçici Dönitz hükûmetinde görev aldı. (L)

BUSCH (Wilhelm), alman ressamı ve mizah yazarı (Viedensahl 1832-Mechtshausen 1908). Kendi deyimiyle tüccar, öğrenci, asker, ressam, arıcı ve bunlara «ilâveten» de yazar oldu. *Max und Moritz* (Max ve Moritz) [1865]; *Pater Filicius* (Papaz Filicius) [1871], *Die Fromme Helene* (Dindar Helena) [1872], *Maler Klecksel* (Ressam Klecksel) [1884] adlı güldürülerindeki yapmacık saflığın altında çoğu zaman gerçek ve derin bir düşünce gizlidir. (L)

BUSCHETO, italyan mimarı (öl. Pisa 1080'e doğr.). Pisa katedralinin baş nimarı; böylelikle XII. yy.da, Pisa'nın egemenliği altındaki liman ve adalarda ve Toscana'da yayılan mimarî üslûbunu yarattığı sanılmaktadır. (L)

BUSE i. (fars. *bûsiden*, öpmek'ten *bûse*). *Esk.* Öpücük, öpüş: *Kollarını boynuna doladı, her zamandan ziyade bana sokularak küçük küçük buselerle yüzümün her tarafını öptü* (R. N. Güntekin).
— ÇEŞ. DEY. *Esk.* ***Bûse-câ***, öpülecek yer. || ***Bûse-çîn***, öpücük alan. || ***Bûse-fiken*** (buse atan), öpücük veren: *Ağaçların arasından ufuk sararmakta / Küşadesine bulutlarla süslenen gökten / Leb-i vedaı nehârın zemine bûse-fiken* (Tevfik Fikret). || ***Bûse-gâh*** (veya ***bûse-geh***), öpülecek yer, hükümdarlık makamı. || ***Bûse-rüba***, öpücük alan. || ***Bûse-şikesten***, çok öpme. || ***Bûse-zen***, öpen.
— Tasav. Tanrı sevgisinden doğan heyecan. || Dünya zevki

◆ **Busende** sıf. *Esk.* Öpücü, öpen.

◆ **Busetmek** geçl. f. *Esk.* Öpmek.

◆ **Busî** i. *Esk.* Öpme, öpüş.
— ÇEŞ. DEY. *Esk.* ***Dâmen-bûsî***, etek öpme, etekleme. || ***Dest-bûsî***, el öpme.

◆ **Busîde** sıf. *Esk.* Öpülmüş.

◆ **Busiş** i. *Esk.* Öpüş, öpme: *Nerdübanlar bûsiş-i nermin-i dâmâniyle mest* (Yahya Kemal). [M]

BUSELİK i. Mus. Türk musikisinde 13 basit makamın ikincisi. (Bk. ANSİKL.) || ***Buselik aşiran***, türk musikisinde bir mürekkep makam (Bk. ANSİKL.) || ***Buselik perdesi***, türk musikisinde «si» sesine verilen isim. 24 Ses içinde 23.'dür. Pest sekizlide *kaba buselik*, orta sekizlide *buselik*, tiz sekizlide *tiz buselik*, en tiz sekizlide *tiz tiz buselik* adlarını alır.
— ANSİKL. Batı musikisinin «minör» üne karşılıktır. Buselik beşlisi ve hicaz dörtlüsünün birleşmesiyle yapılmıştır; «2 + VI» şeklinde gösterilir. Durağı dügâh (lâ), güçlüsü ise beşli ve dörtlünün birleştiği hüseynî (mi) perdeleridir. Orta sekizlisindeki sesleri pestten tize doğru şöyledir: dügâh, buselik, çârgâh, nevâ, hüseynî, acem, nîmzengûle ve muhayyer. Dizisi «mülâyim» ve «niseb-i şerîfe» sayısı tam, yani 9'dur. Donanımı boştur. Yeden sesi için sol diyez, nota içinde kullanılır. İnici şekline, *Şehnaz-buselik* (basit şekli) denir. Buselik'in üç şeddi, ayrı adlar taşır: Nihavend (sol minör), Sultanî-Yegâh (re minör) ve Rûhgüvaz (mi minör). Bu makamdan elimizde 221 parça vardır.

● *Buselik aşiran.* Elimizde bu makamdan 55 parça vardır. Bugün kullanılmamaktadır. Uşşak makamına buselik makamı veya sadece beşlisi eklenmek suretiyle yapılmıştır. Dügâh (lâ) perdesinde kalır. Bir de daha çok *aşiran-buselik* denen şekli vardır. Daha çok kullanılan bu şekil, hüseynî perdesinde hüseynî beşlisi ile buselik beşlisinden yapılmıştır. Hüseynî beşlisi ile hüseynî-aşiran (mi) perdesinde kalır. (M)

BUSENELLO (Giovan Francesco), italyan şairi (Venedik 1598- Legnaro, Venedik 1659). 1656'da *Delle Hore Ociose* adıyle yayımladığı beş dramla ün yaptı. Bu dramlar daha evvel Cavalli ve ayrıca Monteverdi tarafından bestelenmişti. *(Poppea'nın Taç Giymesi*, 1642). Metni Monteverdi ile Busenello tarafından yazılan bu operanın tarihî bir konuyu işleyen ilk opera olduğu sanılmaktadır. (L)

BUSENGOLTİT i. (J.B. *Boussingault*'nun adından). Miner. Toscana'da Travalle *suffioni*'lerinde bulunan, tabiî, çift amonyum ve magnezyum sülfat. (L)

BUSH (Vannevar), amerikalı elektrik mühendisi (Everett, Massachusetts 1890). Öğrenimini Massachusetts İnstitute of Technology'de, sonra Harvard üniversitesinde yaptı. 1916'da bir elektroteknik kürsüsüne getirildi, Birinci Dünya savaşı boyunca denizaltıların bulunmasına yarayacak bir âlet üzerinde çalışmalar yaptı. Daha sonra Carnegie enstitüsü başkanı (1939) ve A.B.D. ilmî araştırmalar müdürü (1941) oldu. Kelvin'in integrator hesap makinesiyle Neumann'ın döndürme şiddetini arttıran «torque amplifier» âletinden yararlanarak integral hesapların sonucunu kolaylıkla hesaplamayı ilk olarak Bush tasarladı. Bu sayede 1925 ve 1931 yılları arasında, Massachusetts İnstitute of Technology'de ilk «tam» analojik hesap makinesi olan diferansiyel integrator yapıldı. Bush'un ayrıca gazlarda ve iletken olmayan cisimlerde iletkenlikle ilgili çalışmaları vardır; atom bombasının yapımında olduğu kadar sibernetik bilimi fikrinin gelişmesinde de önemli rolü oldu. (L)

BUSHÂK (Ahmed Ebu İshâk), iranlı şair (Şiraz ? -İsfahan 1427). Uzun süre İsfahan'da, Timur'un torunu İskender bin Ömer Şeyh'in sarayında yaşadı. Yemeğe çok düşkün olduğundan şiirlerinde hep yemeklerin vasıflarından bahsetti. Bu yüzden kendisine «Bushâk-i et'ime» lakabı takıldı. Divanını şu bölümlere ayırdı: *Kenzül-İştiha* (İştiha Hazinesi); *Esrâr-ı Çengal* (Çöreklerin Sırları); safranlı pilav ve börek hikâyesi, ekmekle helva arasında rekabet v.b. Rüya şiirinde şair kendisini yemeklerden yapılmış bir türbede görür. Divanının sonunda yemeklerin tariflerini de anlatır. Bushâk'ın kısa şiirlerinde Sâdî, Hâfız ve Selman'ın etkisi görülür. (M)

BUSHNELL (David), amerikalı kâşif (Saybrook, Connecticut 1742-Warrenton 1824). 1775'te *«Kaplumbağa»* adlı pervaneli küçük bir denizaltı yaptı; çavuş Ezra Lee bununla bir ingiliz firkateynine hücum etti. Denizaltının icadında olduğu kadar pervanenin gemilere yürütücü bir araç olarak uygulanışında da Bushnell'in gerçek bir öncü sayılması gerekir. Daha sonra Virginia'da doktorluk yaptı. (L)

BUSHY STUNT i. (ing. k.). Domatesin virüs hastalığı. (L)

BUSİOS (Georgios), önceleri osmanlı, sonra yunanlı siyaset adamı (Grevena 1876-1929). Gizli Yunan Makedonya ihtilâl teşkilâtı üyesi olarak, osmanlı idaresi aleyhinde siyasî faaliyetlerde bulundu ve yakalanarak üç yıl hapse mahkûm edildi (1906). II. Meşrutiyetten sonra serbest bırakıldı. Serfice mebusu olarak ilk toplanan Meclisi Mebusana katıldı, fakat osmanlı birliğini bozmak için faaliyette bulundu. Balkan savaşından önce Yunanistan'a giderek, 1914'te Kuzey Epir'de Arnavutlara karşı Görice mücadelesini teşkilâtlandırdı ve buraya vali tayin edildi. 1915'ten sonra Yunan Millet meclisinde Kozanis mebusluğu, daha sonra hariciye nazırlığında bulundu ve Yunanistan'da cumhuriyetin kuruluşundan sonra siyaset alanından çekildi. (M)

BUSİRİ (Şerefüddin Muhammed bin Said bin Hammâd bin Muhsin), arap şairi (1213-1296). Aslen berberî'dir. Dilâs'ta doğduğu rivayet edilir, bu yüzden Dilâsî diye de anılır. Bilbîs'te yaşadı. Hattatlığı ve hadis ilmindeki bilgisiyle ün kazandı. Daha çok kasideler yazmış olan Busîrî'nin en ünlü şiiri Hz. Muhammed için yazdığı Kasîde-i Bürde'dir. (M)

BUSİRİS. Esk. coğ. Mısır'da birkaç şehrin adı: 1. Teb'de, Koptos yakınında, 292'de Diocletianus tarafından yıkıldı; 2. Fayyum'un girişinde (Bugün *Abusir el-Melek*); 3. Cize yaylasının eteğinde, Letopolis vilâyetinde, ehramları gezmeğe giden yolcular burada kılavuz tutarlardı. Bu Busiris, V. sülâle ehramlarının bulunduğu, Sakkara kuzeyindeki bugünkü Abusir ile karıştırılmamalıdır; 4. Deltada, Nil'in orta kolu kıyısında, Busiris vilâyetinin merkezi. Burada Osiris'in bir mezarı ve büyük İsis tapınağı vardı (bugün *Abusir-Bana*). Bu dört şehirden son üçünün adı olan *Abusir*, Busiris'den gelmedir; bu ad mısır dilinde Osiris'in tapınağı anlamına gelen *Per-Usire*'nin yunancaya çevrilmiş biçimidir. (L)

BUSİTAN i. Bk. BUSTAN.

BUSKERUD, Norveç'in güneyinde idare bölgesi (*fyike*); 14 809 km²; 167 800 nüf. İdare merkezi, *Drammen*. (L)

BUSON (Yoşa Buson TANİGUÇİ, — denir), japon şairi (Kema, Settsu ili 1716-Kyoto 1783). Büyük tabiat aşığı, önce ressam olarak ün yaptı. Yazdığı Haiku'ların değeri ölümünden ancak yüz yıl sonra anlaşıldı. (L)

BUSONİ (Ferruccio Benvenuto), italyan besteci, piyanocu ve kuramcısı (Floransa yakınında Empoli 1866-Berlin 1924). Avrupa'yı ve Amerika Birleşik devletlerini Bach ve Liszt'in yorumcusu olarak dolaştı. Aynı zamanda Bologna Liceo'sunda, Viyana konservatuvarında ve Berlin akademisinde öğretmenlik yaptı. Yeni-klasik eğilimli ve armoni düzeninde yenilikten yana olan bir besteciydi. İki opera yazdı: *Arlecchino* (1916) ve *Doktor Faust* (1924). [L]

BUSOS (fr. *bouse*, sığır gübresi'nden). Astar olarak sığır gübresi kullanılmak suretiyle garans ile kırmızıya boyanmış pamuk bez. Bu usul günümüzde kullanılmamaktadır. (M)

BUSRÂ, Suriye'de (Deraa ili) köy. Cebel Druz'un batı yamacında; 1 500 nüf. Romalılardan kalma zafer takı, hamamlar ve çeşme. XII.yy. dan kalma hisar ve cami. Bu önemli kervan şehri, imparator Traianus devrinde *Nova Traiana Bostra* adı altında Roma'nın Arabistan eyaleti merkezi oldu (M.S. 106). Marcus Aurelius tarafından tahkim edildi (Arabistan *limes*'inin dayanak noktası); önce müslüman (634), sonra türk (haçlılar devrinde) işgaliyle yıkıldı. (L)

BUSSA, Nijerya'da (Kuzey bölge) şehir. Nijer kıyısında, Aşağı Nijer'in sefere elverişli bölgesinin son bulduğu çağlayanların yukarı kesiminde; 1 200 nüf. Ticarî merkez. Borgu'nun eski başkenti. (L)

BUSSACO (veya **BUÇACO**), Portekiz'de (Coimbra idare bölümü) küçük köy. *Serra do Bussaco* çok güzel bir orman rezervidir. (L)

BUSSE (Karl), alman yazarı (Lindenstadt, Birnbaum, Poznan eyaleti 1872- Berlin 1918). Lirik şiirlerinde, özellikle Liliencron'un, Novalis'in ve Lenau'un etkisinde kaldı; fakat insanda derin yankılar uyandıracak yetenekten yoksundu. Romanlarında Poznan köy yaşayışını başarıyle dile getirdi. (L)

BUSSOTTİ (Sylvano),italyan bestecisi (Floransa 1931). John Cage'ın etkisiyle müzikte bir çeşit «yeni-dadacılık» akımına katıldı. Bu eğilimini, Martenot dalgaları için *Breve* (1958), koro ve orkestra için *Torso* (1960), üçlü *için Cümle* (1960), bariton ve piyano için *Pearson Piece* (1960), *Klavye İçin* (1961) ve arp için *Parçalar* (1962) ile *Konuşur Gibi Bir Anlatımla* (1963) adlı eserlerinde ortaya koydu. (L)

BUSSUM, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir, Amsterdam'ın doğusunda; 41 200 nüf. Metalürji ve makine yapımı. İlâç sanayii. Çikolatacılık. (L)

BUSSY (Antoine), fransız eczacısı (Marsilya 1794-Paris 1882). Özellikle magnezyum ve berilyumu buluşuyle ün yaptı, ayrıca klor, amonyak, siyanojen gibi birçok gazları da sıvı haline getirdi. Boutron-Charlard ile birlikte *Traité des Moyens de Connaitre la Falsification des Drogues* (Sahte İlâçları Tanımanın Yolları Üzerine İnceleme) adlı bir kitap yazdı. (L)

BUSSY (Louis DE), fransız mühendisi ve bilgini (Nantes 1822 - Paris 1903). Lorient deniz üslerinde çalıştı. Savaş gemilerinin çelikten, zırhların da nikelli çelikten yapılması fikrini öne sürdü. Birçok savaş gemisinin, özellikle Dupuy-de-Lôme zırhlısının projelerini çizdi. (L)

BUSSY (Roger DE RABUTİN kontu), **Bussy-Rabutin** adıyle tanınır, fransız generali ve yazarı (Epiry, Autun yakınları 1618-Autun 1693). Tanrı ve insan mukaddesatına hücumla suçlandı, 1652'de askerlik mesleğini terketti. 1660'ta *Histoire Amoureuse des Gaules* (Galya Ülkelerinin Aşk Tarihi [1665'te basıldı]) adlı elyaz-

Vannevar BUSH
Erik Kaufman tarafından
(amerikan portreleri)

Louis de BUSSY
Louise Faulque tarafından
detay
(Denizcilik müzesi, Paris)

BUSSY-RABUTİN

Foto. Doc. Henry Holt and Cy, X (LAROUSSE)

BUSSY-CASTELNAU

BUSTAMANTE
Sevilla üniversitesinin kapısı

Behzat Hâki BUTAK
«Kayseri Gülleri»nde
Bodos Ağa rolünde

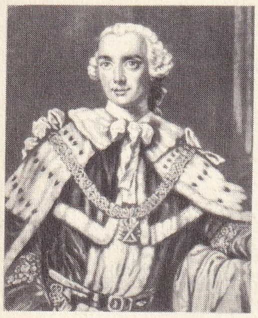

BUTE kontu 1763'te
Ramsay'in gravürü
(Cabinet des Estampes, Paris)

ması elden ele dolaşmağa başladı. Saray kadınlarının iç yüzlerini açıklayan bu eseri yüzünden on üç ay Bastille'de hapis yattı. Yirmi yedi yıl da kendi çiftliğinde sürgün cezasına çarptırıldı. *Mémoires* (Anılar 1696, 2 cilt) adlı kitabını yazdı ve 1697'de yayımlanan birçok mektup bıraktı. Büyük bir yazardı, XVIII.yy.ı haber veren hür bir davranışı ve üslûbu vardı. (L)

BUSSY-CASTELNAU (Charles PATİSSİ-ER. — markisi), fransız subayı (Ancienville 1720-Pondichéry 1785). 1741'de Hindistan'a gitti. 300 fransız ve yerli askerle Avrangabad'a yerleşti. 1751'den 1758'e kadar Hint yarımadasının merkezine hâkim oldu. Başarısızlıkla sona eren Madras kuşatmasına katıldı (1758-1759) ve İngilizler tarafından esir alındı. 1781'de tekrar Hindistan'a döndü. (L)

BUSTAMANTE (Anastasio), meksikalı general ve siyaset adamı (Jiquilpán, Michoacán 1780- San Miguel Allende, Queretaro 1853). Meksika cumhuriyeti başkan yardımcısı, 1830'da Querrero'yu devirdi. Santa Anna tarafından sürgüne gönderildi. 1837'de geri çağrıldı, cumhurbaşkanı oldu. Sürekli ayaklanmalara karşı savaştıktan sonra, 1841'de iktidarı Santa Anna'ya bırakmak zorunda kaldı. 1844'te tekrar görevi başına geldi. Sierra Gorda'yı barışa kavuşturdu. (L)

BUSTAMANTE (Bartolomé DE), ispanyol mimarı (Alacalá de Henares veya Quijas, Santander ili 1492-Trigueros, Huelva ili 1570). 1528'de Carabana'da rahipti, kardinal Tavera kendisinden Toledo'daki *San Juan de Afuera* hastahanesinin planlarını yapmasını istedi. Cizvit olduktan sonra (1552) Cadiz, Caravaca, Segura ve Trigueros'ta kendi tarikatının okullarını yapmağa başladı. En önemli eserleri Sevilla'daki kiliseyle şimdi üniversite olan okuldur (1565). [L]

BUSTAMİT i. (fr. *bustamite*). Miner. Tabiî manganez ve kalsiyum silikat. (Kalsiyumlu bir rodonit çeşididir.) [L]

BUSTAN veya **BUSİTAN** i. (fars. *bū*, koku ve *sitān*, yer'den *būstan*, [güzel] koku yeri). *Esk.* Çiçek (gül) bahçesi. ‖ Sebze bahçesi. Bk. BOSTAN.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bustan-ban*, bahçıvan ‖ *Bustan-serâ*, bahçe içinde bulunan köşk.

— Esk. bot. *Bustan-füruz* veya *bustan efruz*, katmerli, horozibiği denilen çiçek.

◆ **Bustanî** sıf. Bahçıvan. ‖ Bahçıvanlığa ait. — Teşk. tar. Bostancı ocağına mensup [kimse.] (Bk. BOSTANCI *ocağı*.) [M]

Bustan, Sâdi-i Şîrâzî'nin mesnevîsi. (Bk. BOSTAN.) [M]

BUSTÂNÎ, birçok yazar yetiştirerek arap edebiyatına hizmet eden ünlü bir Marunî ailesi. Bu ailenin en tanınmış fertleri şunlardır:

Butrus (Dibbiya 1819-Beyrut 1883). Beyrut'taki amerikan misyonerleri ile tanıştıktan sonra protestan oldu (1840). İki yıl Abeyh'teki bir okulda öğretmenlik etti. Sonra Beyrut'a giderek Kutsal Kitap tercümesinde çalıştı. Bu arada *Muhit-ül-Muhit* (1867-1869) adlı arapça bir sözlük hazırladı. Daha sonra bunun özeti olan *Kutr-ül-Muhit* (1869) adlı eseri bastırdı. *El-Cenne* (Cennet) [1870], *El-Cüneyne* (Küçük Cennet) ve *El-Cinân* (Cennetler) adlı dergileri yayımladı. 1875'te oğlu Salim ve bazı arkadaşlarıyle birlikte *Dairet-ül-Maarif* adlı arapça bir ansiklopedi hazırladı. Sultan Murad V'e ithaf ettiği ve 1876'da yayımlamağa başladığı bu eserin yedinci cildi basıldığı sırada öldü. —**Salim** (öl. 1884). Butrus Bustânî'nin oğludur. Babasının ölümünden sonra *Dâiret-ül-Maarif* ansiklopedisinin yayımını idare etti. Salim Bustânî'nin ölümünden sonra eser Süleyman Bustânî ve başkaları tarafından çıkarıldı, 1898'de tamamlandı. — **Süleyman** (Lübnan'da Şûf 1856-New York 1925). Butrus ve Salim Bustânî'nin akrabasıdır. Hattâr El-Bustânî adlı bir çiftçinin oğlu olan Süleyman, öğrenimini Beyrut'ta bitirdikten sonra (1871) Butrus'un çıkardığı *El-Cenne*, *El-Cüneyne* ve *El-Cinân* dergilerinde yazılar yayımladı. Arabistan'da uzun gezilere çıktı. 1885'te Beyrut'a dönerek *Dâiret-ül-Maarif*'i idare etmeğe başladı. 1887'den itibaren yeniden gezilere çıkarak Mısır, Hindistan, İran ve Bağdat'ta bulundu. Chicago'da 1893'te açılan sergiye türk şubesinin hükûmet komiseri yanında gönderildi. 1898'de doğduğu köyde inzivaya çekildi. 1908 Meşrutiyetinde İttihat ve Terakki partisinin namzedi olarak Beyrut'tan milletvekili seçildi. 1910'da Meclisi Âyan üyesi (senatör) oldu. 1913'te Said Halim Paşa kabinesinde Ticaret-Zıraat-Orman ve Maden nazırı oldu. Birinci dünya savaşı başlangıcında İsviçre'ye çekildi. Hastalanınca New York'a vatandaşlarının yanına gitti (1924). Kör oldu ve orada öldü. Beyrut'ta kendisi için bir anıt dikildi. Süleyman Bustânî'nin *İbre ve Zikrâ* (1908) ve *İlyâzat Homiros Mücerrebe* (İlyada çevirisi) [1904] adlı eserleri önemlidir. 1892'de bir arap tarihi de yazdı. (M)

BUSTER i. (ing. *booster*). Havc. Uzay araçlarının atılmasına yarayan füzeye verilen ad. Kısa bir süre çalışır, büyük itici güce sahiptir: *Bir buster genel olarak katı yakıtlı bir füzeden meydana gelir.* (L)

BUSTO-ARSİZİO, İtalya'da şehir. Lombardia'da (Varese ili), Milano'nun kuzeybatısında, Olona ırmağı kıyısında; 60 400 nüf. Önemli dokuma sanayii (pamuk) merkezi. Plastik madde sanayiinde kullanılan makineler yapımı. (L)

BUSTROFEDON i. (yun. *bus*, öküz ve *strephein*, çevirmek, fr. *boustrophédon*). Paleografi. Satırların tarladaki pulluk izleri gibi, yani sırayle soldan sağa ve sağdan sola, birbirini izlediği yazı tipine verilen ad. (L)

BUSUANGA, Filipinler'de (Palawan ili) ada. Calamian takımadalarının başlıcası, Mindoro ile Palawan arasında; 890 km²; 13 000 nüf. Balıkçılık; pirinç ve hindistancevizi tarımı. Manganez madeni. (L)

BUŞENC, esk. coğ. Horasan'da şehir. İran kaynaklarına göre sasanî hükümdarlarından Şapur I tarafından kuruldu. Horasan'ın diğer şehirleri gibi Hicret'in ilk yüzyılında, Müslümanlar tarafından alındı. X. yy.da çok gelişti ve Herat'ın yarısı kadar büyüklüğe ulaştı. İslâm coğrafyacıları burası hakkında geniş bilgi verirler. Moğol tahribinin etkilerini kısa zamanda atlatan şehir, 1381 yılında Timur tarafından zapt ve tahrip edildi. Sonra yeniden kuruldu. Bu devirde müstahkem bir bölgeydi. Bugün *Gurian* adlı şehir kurulmuştur. (M)

BUŞİDO i. (japonca. k.). Samurai'lerin, yani eski japonya'da asker sınıfını (Buke) meydana getiren kişilerin uymaları gereken onur kuralları.

— ANSİKL. Bu kuralların özü üç ilke ile özetlenebilir: Samurai iki efendiye hizmet etmez, iki türlü söylemez, kanını akıtmaktan çekinmez. Şövalyelik kurallarının olukça eski devirlerde de (her halde X. yy.dan itibaren) var olmasına rağmen *buşido*'nun kaynağı nispeten son zamanlara aittir ve XVIII. yy.dan beri Yamaga Soko ve Oişi Yoşio gibi Konfuçyus'çu veya Zen Buddha'cılığına bağlı kuramcıların öğretilerinde sırf askerî onur kuralları bütünü olmaktan çıkmış ve millî bir ahlâk sistemi haline gelmeğe başlamıştır. XX. yy.ın başından itibaren Japon yöneticileri modern propaganda araçlarını kullanarak «buşido ruhu»nu halk arasında yaymağa çalışmışlardır. (L)

BUŞİNG i. Elektr. Demir çekirdeği olmayan bir akım transformatörü teşkil etmek üzere sargılı bir magnetik devresi bulunan âlet. («Buşing» kelimesi, pratikte yanlış olarak bir GEÇİT TRANSFORMATÖRÜ anlamında kullanılır.) [L]

BUŞİR, İran'ın güneybatısında, Basra körfezi kıyısında şehir ve liman (1950'de 25 100 nüf.). Şehrin yakınında eski Reyşehr harabeleri vardır. Çevresi kurak ve çorak, limanı sığdır. Şehrin kalkınmasını XVII. yy.-da Nadir Şah sağladı. İran körfezinin ticareti buradan yapılmağa başlandı. 1759'da, İngiliz Doğu Hindistan şirketi, İran'daki ticarî faaliyetlerini Bender-Abbas'tan Buşir'e nakletti. İran-İngiltere savaşı sırasında (1856-1857) ve Birinci Dünya savaşında ingiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi (1915). Son yıllarda gelişme gösteren Buşir, Hindistan ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Başlıca ihraç malları, afyon, buğday, yünlü kumaş ve tütündür. İthalâtı ise pamuklu kumaş, çay, çivit ve cephanedir, Şiraz'a kervan yolu ile bağlıdır. (M)

BUŞMAN'LAR. Bk. BOŞİMAN'LAR.

BUŞON i. (fr. *bouchon*). Elektr. Bir devre kesicinin yerine konulan ve genellikle silindir biçiminde, iki ucunda ekli devre kesicinin tipine göre değişen madenî kontağı havi yalıtıcı birer kılıf taşıyan eleman. (L)

BUT i. Bacağın kalçadan dize kadar uzanan kısmı.

— Kasaplık. Dananın sağrı ve leğen kısmını kapsayan bölümü. (Dana budundan, but üstü, sağrı arkası, nua [«noix»], yağlı nua, nua-altı ve diz kapağı parçaları elde edilir. Küçük but, but üstü, sağrı arkası parçaları çıkarılmış buttur.)

— ANSİKL. Anat. *But*'un iskeleti uylukkemiğidir; bu kemiğe bitişik kaslar üç grupta toplanabilir: öndeki grup dörtuçlu kasın dört demetinden; içteki grup üç yaklaştırıcı kasla bir dikey kastan; arkadaki grup ise yarı-kirişkas, yarı-zarkas ve ikiuçlu bacak kasından meydana gelir.

Budun ön-iç kısmını, uyluk atardamarı ile derin uylukatardamarı kanlandırır. Bacak siniri, budun ön yüzüne girdikten sonra dört dala ayrılır; dörtuçlu kasa sinir olur. Büyük siyatik sinir budun arka yüzünden aşağı inerek dizardı çukuruna ulaşır; yakın kaslara da kol verir.

Tıkayıcı sinir dalları yaklaştırıcı kaslarla dikey kasın içinden geçer.

Ayrıca kasık çizgisinin altında önemli bir grup akkası düğümü bulunduğunu bilmek gerekir; bacak iç toplardamarı burada uyluk toplardamarına bitişir.

— Karşılaştırmalı anat. İkibacaklılarda budun boyu hemen hemen baldırın boyuna eşittir; dört bacaklı hayvanlarda önemli derecede kısalır; buna karşılık ayakbileği iyice uzayarak bacağın önemli bir parçası haline gelir. Bununla beraber omurgalıların çoğunda gene bir but kalıntısı bulunur. İnsana yakın memeli hayvanlarda da aynı unsurlar vardır. Fakat bunların birçoğunda, özellikle toynaklılarda, büyük bir kısmı böğür derisi altında bulunan gerici ve bükücü kaslar buda yassı bir biçim verir. Kuşlarda da aynı unsurlar bulunur, ama but kasları daha az belirgin olur. Sürüngenlerde ise arka bacağın üst kısmı karın derisinin altına girmiş gibidir (kelerler); kurbağalarda but tamamen dışa bakacak şekilde özel bir durum almıştır; yılanlarda ise dıştan görülmeyecek şekilde, büsbütün ilkeldir. Çift yüzgeçler bir bakıma bacak gibi sayılsa bile *(coelacanthus)*, balıklarda buda benzer bir organ yoktur.

— Mutf. Kasaplık hayvanların but kısmı en lezzetli yerlerindendir. Kuzu budu, koyun budu, dana budu gibi adlar alır. Arka buttan kuşbaşı etlerle, yahniler, tas kebabı gibi yemekler yapılır. Buttan çıkartılan «noix» adalesi rosto yapmağa elverişlidir. Dana budunun tranş tarafı haşlama ve kızartmaya elverişlidir. Tranş kısmından dönerlik et de hazırlanır. Koyun budundan şiş, rosto, biftek, parça et ve kıyma yapılır. (LM)

BUTAK (Behzat Hâki), türk tiyatro oyuncusu (Bursa 1889-İstanbul 1963). Babası, eski gazetecilerden Halil Hâki. 1906'da İstanbul'a geldi ve Mercan idadîsine yazıldı. Namık Kemal'in eserlerini okula getirdiği için buradan kovuldu. Ticaret okuluna girdi. Ressam Muazzez'in yanında resim çalışmağa basladı. Bir süre sonra Ticaret okulunu da bırakarak yalnızca resim ve tiyatro ile uğraşmağa başladı. Ressam Muazzez'in oğlunun sünnet düğünü için düzenlediği orta oyununda Behzat da Kavuklu Arkasını oynadı. Bu tarihten itibaren bir yandan Sanayii Nefise mektebine devam etti, öbür yandan da ressam Muazzez Beyin kurduğu Sahnei Heves topluluğunda rol aldı. Kısa bir süre sonra topluluğun dağılması üzerine birkaç arkadaşıyle birlikte Sanayii Nefise Tiyatro heyetini kurdu. Bir süre sonra Behzat'ın da içinde bulunduğu dört kişilik bir öğrenci topluluğu İtalya'ya burslu olarak elektrik öğretimi için gönderildi. Ancak İtalya'daki işçi grevi yüzünden öğretim yapılamadı. Sanatçı iki ay kadar Roma'da ve Napoli'de tiyatroları gezdi, İstanbul'a döndü. Mürebbii Hissiyat adlı tiyatro topluluğuna katıldı. Bu toplulukla birçok eserde oynadı. *(İklima, Osman*

Foto. Chaumien, Serrano (LAROUSSE) ; MEYDAN

Gazi, Orhan Gazi, 31 Mart, Âkif Bey, Zavallı Çocuk, Osmanlıların İstiklâli).
Mürebbii Hissiyat'ın kurucuları Şark Dram kumpanyasını meydana getirdi. Behzat bu topluluğa da girdi. 1910'da, içlerinde «Otel-lo» Kâmil ile Komik Ali Rıza Efendinin bulunduğu bir toplulukla Behzat, Karadeniz turnesine çıktı. Kanlı ve çok çetin geçen Giresun temsillerinden sonra sanatçı canını kurtarmak için gizlice bir vapura binip İstanbul'a kaçtı. 1912 Yılında, Balkan savaşına katıldı. 1914'te Dârülbedayi'e sınavla girdi. Birinci Dünya savaşında çağırılmadan askere gitti ve Çanakkale'de kolundan yaralandı. Daha sonra Dârülbedayi'e girdi ve oynadığı her rolle sevildi, tanındı. Türk tiyatrosunun en önemli sanatçılarından biri oldu. Butak, aynı zamanda türk sinemasının da ilk oyuncularındandı. Oynadığı filimlerden başlıcaları: ilk türk filmi: *Himmet Ağa'nın İzdivacı* (1916-1918), *Mürebbiye* (1919), *Bican Efendi Vekilharç* (1921), *Boğaziçi Esrarı* (Nur Baba, 1923), *Ateşten Gömlek* (1923), *Leblebici Horhor Ağa* (1933), *Kahveci Güzeli* (1941). [M]

BUTAN. Coğ. Bk. BHUTAN.

BUTAYN i. (ar. *batn,* karın'dan *butayn). Esk.* Karıncık, küçük karın. ‖ Küçük göz, hücre.

— Esk. astron. Ayın ikinci yarımı. *Ventriculus Arietis.* (M)

BÛTE i. (fars. *bûte). Esk.* Dal ve yaprakları yere yayılan kısa saplı, gövdesiz bitki. ‖ Kuyumcuların içinde altın ve gümüş erittikleri kap, pota.

— G. Sanatl. Çeşme, sebil gibi mermer veya değerli taştan yapılma eserler üzerine oyulan, ucu kıvrık yaprak motifi.

— ANSİKL. *Bûte,* Türk halı, kumaş ve keramiklerinde, Hint ve İran kumaşlarında, özellikle şallarda görülen yaygın bir motiftir. Çinden geldiği sanılır. Rüzgârla tepesi eğilmiş servi şeklindeki bu motifin içi çok kere çiçek şekilleriyle süslenir. Türkistan'da bu şekillerle süslenen halılara bûteli halı denir. (M)

BUTE, Büyük Britanya'da ada. İskoçya'nın batı kıyısında, Clyde halici girişinde; 12 500 nüf. Balıkçılık. Bataklık tarımı. Sayfiye yeri. Ada, birçok başka adayı da içine alan bir idare bölgesine (15 600 nüf. İdare merkezi, *Rothesay)* adını vermiştir. Bu adaların başlıcası *Arran*'dır. (L)

BUTE (John STUART, — 3. kontu), ingiliz devlet adamı (Bute, İskoçya 1713-ay.y. 1792). 1747'de, Gal prensiyle dostluk kurdu, 1751'de onun ölümünden sonra, prensesin baş danışmanı, sonra gelecekteki George III'ün öğretmeni oldu; George III'ün büyük güvenini kazandı; 1761'de Pitt'in yönettiği hükûmete girdi, sonra savaş konusu üzerinde anlaşamadığı Pitt'in yerine başbakan oldu. Kral ve Bute'un amaçları savaşa son vermekti. Bunu ancak 1763'te başarabildiler. Bu siyaset bir çeşit ihanet olarak kabul edildi ve halk arasında nefretle karşılandı. Esasen İskoçyalı ve nedim olarak sevilmeyen Bute, Paris antlaşmasından sonra iktidardan ayrılmak zorunda kaldı. Kralla her türlü kişisel teması reddederek siyasî hayattan tamamıyle çekildi. (L)

BUTEA i. Tırmanıcı, sarılgan ağaç veya ağaççık. Tropik Asya'da yetişir.

— ANSİKL. Lake ağacından *(Butea frondosa), Bengal kino'su* adı verilen bir çeşit reçine elde edilir. Bu reçine biraz eczacılıkta fakat daha çok lake yapımında kullanılır. Ağacın salgısı kırmız böceğinin sokmasıyle lakeye dönüşür. (L)

BUTENAL i. Kim. KROTONİK ALDEHİT'in eş anlamlısı. (L)

BUTENANDT (Adolf), alman kimyacısı (Bremerhaven 1903). Hamburglu bir tüccarın oğludur. Öğrenimini, Marburg üniversitesinde ve daha sonra, Windaus'un yönetimi altında, Göttingen üniversitesinde tamamladı, sıra ile Danzig Yüksek Teknik okulunda organik kimya profesörü (1933), Berlin-Dahlem Biyokimya enstitüsü müdürü (1936) ve Tübingen Fizyolojik Kimya enstitüsü müdürü ve Biyokimya profesörü oldu (1945). Özellikle cinsel hormonlar üzerindeki çalışmalarıyle tanındı. Follikülin'i keşfetti, ostron ile androsteron'un formüllerini buldu ve saf haldeki progesteron'u elde etti. 1939 Nobel Kimya ödülünü Ruzicka ile paylaştı. (L)

BUTES. Yun. mit. Boreas'ın oğlu, Dionysos'a tapan kızları bir tapınaktan kaçırdığı için bu tanrı tarafından delilik cezasına çarptırıldı. —Argonaut'lardan biri. Siren'ler tarafından baştan çıkarıldı, kendini denize attı, fakat Afrodit tarafından kurtarıldı. Sicilya'da Lilybaeum'u kurdu.— Minos'a karşı Aiakos'tan yardım istemek üzere Atinalıların yolladığı elçi Palles'in oğlu —Bebryklerin kralı Amykos'un soyundandır; zırhlı eldivenle yapılan döğüşlerde ün saldı. Hektor'un şerefine düzenlenen karşılamalarda, Dares'e yenildi.— Ankhises'in seyisi ve İulis'in arkadaşı. (L)

BUTHİDAE çoğl. i. Akrep familyası. Bunların göğüs kısmı uzun üçgen biçiminde ve sivridir. (Dünyanın bütün tropik ve astropik bölgelerinde yaşarlar.) [L]

BUTHROTUM, yun. **Buthrôton.** Esk. coğ. Kuzey Epir'de kıyı şehri. Eski bir Roma kolonisidir; Bizanslılar ve Venedikliler zamanında önemli bir merkezdi. (L)

BUTHUS i. Sarı akrep. *Buthus occitanus* Senegal'e kadar Akdeniz çevresinde ve Arabistan'da çok bulunur. (L)

BUTİ (Francesco), XVII. yy. italyan şairi ve diplomatı (öl. Narni 1682). 1645'te Paris'e gitti, Mazarin tarafından saray eğlenceleri düzenlemekle görevlendirildi. Luigi Rossi, Cavalli ve Carlo Caproli'yi Fransa'ya getirtti, onlara opera güfteleri yazdı *(Orfeo,* Luigi Rossi, 1647; *le Nozze di Peleo e Teti,* Cavalli, 1654; *Hasta Aşk,* Lully'nin balesi, 1657; *Ercole Amante,* Cavalli, 1660; *Sabırsızlık Balesi,* Lully, 1661, v.b.). [L]

BUTLAN i. (ar. *butlân). Esk.* Batıl olma hali, temelsizlik: *Cihanı tuttu bütün iştihar-ı butlanın* (Recaizade Ekrem). ‖ Yanlışlık, haksızlık: *Onların da zehabındaki butlanı izale etmek sizin için bir vazife-i milliye ve vicdaniyedir* (Atatürk).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Butlan-ı his,* ameliyat için bir uzvun geçici olarak duygusuz hale getirilmesi. ‖ *Hatt-ı butlan,* hükümsüzlüğünü belirtmek için bir yazının üzerine çekilen çizgi.

— Huk. Bir hukukî muamelenin, kanunun öngördüğü muteberlik şartlarından birinin veya birkaçının gerçekleşmemesi sebebiyle hüküm doğurmaması. ‖ *Mutlak butlan,* genel olarak kamu yararı bulunan hallerde söz konusu olan ve yapılan muamelenin yapıldığı andan itibaren hükümsüz olması sonucunu doğuran butlan tipi. (Mutlak butlan hâkim tarafından re'sen nazara alınır, her ilgili tarafından öne sürülebilir, bir sürenin geçmesi ile veya tarafların icazet vermesi ile düzelmez.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Nispî butlan* veya *iptal kabiliyeti,* yapılan muamele başta hüküm doğurup da, taraflardan birinin butlanı öne süren irade beyanı (iptal beyanı) ile geçmişe etkili olarak hükümden düştüğü veya başta hüküm doğurmayan hukukî muamele ancak ilgili tarafın iptal beyanıyle kesin hükümsüz hale gelip aksi halde belirli bir sürenin geçmesi ile muteberlik kazandığı vakit söz konusu olan butlan şekli. (İptal kabiliyeti kamu yararı değil, belirli bir kişinin özel menfaatinin korunması için öngörülmüştür. Bu sebeple, o kişinin yapılan muameleye icazet vermesi, yahut kanunun öngördüğü süre içinde iptal beyanında bulunmamasıyle düzelir. Hâkim, iptal hakkını haiz kişi tarafından iptal beyanında bulunulmadıkça, bunu re'sen nazara alamaz.)

— ANSİKL. *Mutlak butlan,* hukukî muamelenin hiç meydana gelmemesi anlamını taşıyan yoklukla (bk. YOKLUK) karıştırılmamalıdır. Diğer taraftan, istisna olarak, bazı hukukî muameleler mutlak butlan halinde bile hâkim tarafından verilecek yenilik doğuran butlan kararına kadar hüküm doğurur. Bunun en iyi örneği evlenmedir. Evlenme mutlak butlanla batıl bile olsa, hâkimin vereceği butlan kararı kesinleşinceye kadar geçerli bir evlenmenin bütün hukukî sonuçlarını doğurur. Üstelik bu karar geçmişe etkili de olmaz, yani evlilik yapıldığı değil, kararın kesinleştiği andan başlamak üzere hükümden düşer. (M)

BUTLER (Benjamin Franklin), kuzey amerikalı avukat ve general (Deerfield, New Hampshire 1818-Washington 1893). 1861'de çıkan iç savaş sırasında Butler, cumhurbaşkanı Lincoln'un hizmet çağrısına uydu. Enerjisi ve süratli kararlarıyle Washington şehrini kurtardı, fakat Great Bethel'deki taarruzda başarısızlığa uğradı. Sonrâ, çeşitli seferler düzenlemekle görevlendirildi ve bunların hepsinde başarı sağladı. 1862'de New-Orleans şehrini işgal etti; baş vurduğu çok şiddetli tedbirler görevinden alınmasına sebep oldu ve yerine 1864'te general Grant atandı. 1866-1875 ve 1877-1879 yıllarında Amerikan kongresinde Massachusetts temsilcisi olan Butler, cumhurbaşkanı Johnson'un suçlandırılmasına sebep oldu, amerikan devlet adamlarından Hayes ile mücadele etti. 1882'de Massachusetts valiliğine atanmayı başardı. Fakat 1884'te cumhurbaşkanlığı seçimi için kendi partisi Butler'i değil Blaine'i aday gösterdi. (L)

BUTLER (Guy), ingilizce yazan güney afrikalı yazar (Craddock, Kap eyaleti 1918). Manzumeler: *Stranger to Europe* (Avrupa'ya Yabancı) ve manzum dramlar yazdı: *The Dove Returns* (Güvercinin Dönüşü), *The Dam* (Baraj). 1959'da yeni bir şiir derlemesi yayımladı: *A Book of South African Verse* (Güney Afrika Şiirleri). [L]

BUTLER (John), amerikalı dansçı ve koreograf (Memphis, Tennessee 1920). Müzikal komedilerde oynadı, sonra Martha Graham'ın yanına döndü. Burada bazı büyük rollere çıktı. *Appalachian Spring* (Dağlarda İlkbahar), *El Penitente* (Tövbekâr). Koreograf olarak televizyon için *Uptown Jubilee* (1948), Ballet Theatre için *Seven Faces of Love* (Aşkın Yedi Yüzü, 1957), New York City Opera için *Carmina Burana* (1959) adlı birçok eserler yazdı. 1965'te *Testament*'i (Vasiyetname) ve 1966'da da *After Eden*'i (Cennetten Sonra) temsil etti. Halen kendi kurduğu topluluğu yönetmektedir. (L)

BUTLER (Joseph), ingiliz din bilgini (Wantage, Berkshire 1692-Bath 1752). Presbiteryen mezhebine göre yetiştiği halde 1714'te anglikan mezhebini kabul etti. Önce Stanhope'da rektör, sonra 1738'de Bristol ve 1750'de Durham piskoposu oldu. En çok *The Analogie of Religion, Natural and Revealed, to the Constitution and Course of Nature* (Tabiata ve Kutsal Kitaba Dayanan Dinin, Tabiatın Düzeni ve Tabiat Olaylarının Akışıyle Benzerliği) [1736] adlı eseriyle ün yaptı. Bu kitabında Butler, İncil dinini felsefî yaradancılık görüşüne karşı savunur. (L)

BUTLER (Nicholas Murray), amerikalı profesör ve siyasî yazar (Elizabeth, New jersey 1862-New York 1947). Felsefe öğrenimini Columbia üniversitesinde, Berlin'de ve Paris'te yaptı. Columbia üniversitesinde önce profesör, sonra rektör oldu. 1912 ve 1920 cumhurbaşkanlığı aday seçimlerinde başarısızlığa uğradı, sonra siyasî ve sosyal bilimlerle ilgili birçok eser yayımladı. Bu eserlerinde, geniş liberalizmi yanında, demokrasiler (özellikle A.B.D. ve Fransa) arasında bir birliğin gerekliliği hakkındaki iyimser görüşünü belirtti. 1931 Nobel barış ödülünü kazandı. Başlıca eserleri: *True and False Democracy* (Gerçek ve Sahte Demokrasi) [1907], *Building the American Nation* (Amerikan Milletinin Kuruluşu) [1920], *Liberty, Equality, Fraternity* (Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik) [1942], *«Bugünkü Dünya»* (1946). [L]

BUTLER (Reg), ingiliz heykeltıraşı (Chichester, Sussex 1913). Önce demirci, 1953'te milletlerarası bir yarışmaya katıldı, *«Meçhul Siyasî Mahkûma Anıt»* adlı eseriyle birinciliği kazandı. (L)

BUTLER (Richard Austen), ingiliz siyaset adamı (Attock, İngiliz Hindistan'ı, bugünkü Pakistan 1902). Muhafazakâr partinin nüfuzlu üyesi, 1943-1944'te, eğitim başkanı olarak, ingiliz eğitim sistemini yeniden düzenledi. 1951'de, Churchill hükûmetinde maliye bakanı oldu, Eden hükûmetinde de bu görevini sürdürdü (1955). Halk tarafından çok tutuldu ve kendisine bir «refah adamı» gözüyle bakıldı. Fakat 1954-1955'teki dünya ekonomik krizi devresinde birçok zorluklarla karşılaştı. 1955'ten 1961'e kadar Avam kamarası çoğunluk lideri, 1963-1964 arasında da dışişleri bakanı oldu. 1959'dan

bûte

R. A. BUTLER

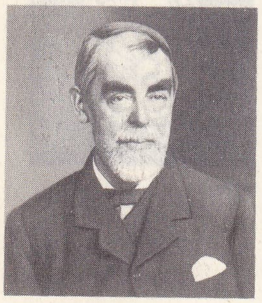

Samuel BUTLER (1835 - 1902)

Samuel BUTLER (1612 - 1680)

Michel BUTOR

1961'e kadar Muhafazakâr partinin genel sekreterliğini yaptı. 1965'te baron oldu. «Butler of Saffron Walden» unvanını aldı. (L)

BUTLER (Samuel), ingiliz yergi şairi (Strensham, Worcestershire 1612-Londra 1680). Birçok soylu kişinin yanında çalıştı. Restorasyondan sonra (1660) Gal bölgesi vali sekreteri oldu. Güldürücü bir kahramanlığı anlatan, birinci bölümü 1663'te, diğer iki bölümü de 1664 ve 1678'de yayımlanan *Hudibras* adlı manzum eseriyle ün yaptı. Genellikle Don Quijote'ye benzeyen, içinde Rabelais ve Scarron'dan da alınmış unsurlar bulunan bu eser, koyu protestan ilkecilerine karşı yönelmiş bir yergi, daha çok bir alaydır. Hudibras'ın gördüğü büyük ilgiye rağmen, sekreterlikten ayrılınca Butler'i saray hiç tutmadı ve yoksulluk içinde öldü. (L)

BUTLER (Samuel), ingiliz yazar (Langar, Nottinghamshire 1835-Londra 1902). Shrewsbury ve Cambridge'de öğrenimini yaptıktan sonra 1859'da Yeni-Zelanda'ya gitti, orada koyun yetiştiriciliğiyle uğraştı. Sömürgelerde gördüklerini anlatan *First Year in Canterbury Settlement*'i (Canterbury Settlement'te İlk Yıl) 1863'te yayımlandıktan sonra 1864'te Avrupa'ya döndü. Paradoksları ve her şeye karşı koymayı seven, geniş kültürlü ve araştırıcı bir zekâya sahip olan Butler zamanla her türlü konuyle, tabiat bilimleri, tarih, psikoloji, din sorunları ve müzikle ilgilendi. Birçok eser yayımladı: *The Evidence for the Ressurection* (İsa'nın Dirilmesine Dair Tanıtın Eleştirmeli İncelemesi) [1865], hıristiyanlıkta mucizeler hakkında alaycı bir savunma olan, *The Fair Haven*'de (Güzel Liman) [1873] dinin bazı yönlerini inceledi. *Life and Habit* (Hayat ve Alışkanlık) [1877], *Evolution Old and New*'da (Eski ve Yeni Evrimcilik) [1879] Darwin'in evrim kuramına karşı çıktı. *Unconscious Memory*'de (Bilinçdışı Bellek) [1880], *Luck or Cuning*'te (Talih veya Kurnazlık) [1887] felsefî tezler öne sürdü. *The Authoress of the Odyssey*'de (Odysseus'u Yazan Kadın) bu kitabın Homeros'un değil, bir kadının eseri olduğunu ispatlamağa çalıştı. Victoria devrindeki İngiltere'nin töre, görenek ve düşüncesini hor gören Butler, hicivci kabiliyetinin bütün gücünü kullanarak, İngiltere'de Swift'ten beri yazılmış hicivlerin en güçlüsü olan *Erewhon*'u yazdı (1872); bundan otuz yıl sonra, *Erewhon Revisited* (Erewhon'a Yeni Bir Gezi) [1901] adlı eserini yayımladı. Aynı zamanda, geleneksel yetişme usullerini yeren otobiyografik uzun bir roman yazdı: *The Way of All Flesh* (Etten Kemikten Yapılmış Her Yaratığın Tuttuğu Yol), fakat eserin üslûbu öylesine acı idi ki Butler, bu kitabını hayattayken yayımlamadı; ancak ölümünden sonra 1903'te basıldı. Butler kendi çağına nefret besleyen güçlü bir yergicidir. İngiliz yazarları üzerinde derin etkisi oldu. (L)

Butler deneyi. Hayvan psikol. Psikolog R. A. Butler tarafından yapılan bu deney (1953) o zamandan beri bu çeşit deneylere model oldu. Amacı hayvanlarda görerek algılama ve civarı yoklama isteğini ortaya çıkarmaktır. Rhesus maymunu (alyanak maymun) üzerinde yapılan deney şöyledir: hayvan içeriden aydınlatılan ve saydam olmayan bir kafese konur; kafesin duvarlarından birini iterek açabilmesi için belli renkte bir disk gösterilerek şartlandırılır. Şartlanmanın mükâfatı, bu duvarın 30 saniye açık tutulmasıdır. Sonuç: hayvanların hepsi tepkimeyi öğrenmektedir: uyarma-tepki aralığı, 20 gün süreyle her gün yapılan 20 deneyden ancak 5'te 1'inde artmakta ve dolayısıyle görerek tanıma gibi bir «dürtü» kanıksama olayına şiddetle karşı koymaktadır. (L)

BUTLERİT i. (G. M. *Butler*'in adından). Miner. Hidratlı demir tabiî sülfatı.

$$Fe\,(SO_4)\,OH,\,2H_2O.$$

(L)

BUTLEROV (Aleksandr Mihailoviç), rus kimyacısı (Çistopol [Kazan'da] 1828-Biarritz 1886). Wurtz'un eski bir öğrencisi olan Butlerov, Petersburg'da organik kimya profesörü (1868) ve aynı şehirdeki Bilimler akademisinde de üye olmuştur (1870). Araştırmalarında özellikle alifatik alkolleri konu olarak seçmiştir; en önemli buluşu, ilk üçüncül alkol olan trimetilkarbinol'dur. 1861'de, glikozun bir izomerinin sentezi üzerinde araştırmalar yaptı ve ayrıca, arıcılıkla da uğraştı. (L)

BUTO. Esk. coğ. Aşağı Mısır'da şehir, Delta'yı çevreleyen bataklıkların kenarında. Adı, Mısır dilindeki Per-Uto'dan (tanrıça Uto'nun evi) türedi; Uto, Yunanlıların da Buto adını verdikleri tanrıçanın isminden gelir; yunanlılar, Buto ile Apollon'un annesi Leto'yu aynı tanrıça olarak kabul ederlerdi. Mısırlılar Uto'yu kırmızı taç giymiş bir yılan biçimine sokar ve Horus'un süt anası sayarlardı. Buto şehri gerçekten Osiris efsanesinin başlıca merkezlerinden biriydi. Osiris'in öldürülmesinden sonra İsis oraya sığındı ve oğlu Horus'u Seth'in takibinden uzakta büyüttü. Başlıcaları İsis ile Horus'un adını taşıyan tapınaklar çok ünlüdür; ünlü bir kâhin burada yerleşmişti. Şehrin kuruluşu, mısırlıların Delta'ya yerleşmelerinin ilk dönemine rastlar; Buto, yunan-roma devri boyunca bir yönetim bölgesi merkeziydi. Yerini, Tell el-Farain tepeleri belirler. (L)

BUTON. Coğ. Bk. BUTUNG.

BUTOR (Michel), fransız yazarı (Mons-en-Baroeul 1926). Felsefe öğrenimini bitirdikten sonra, Sens'te, Mısır'da, Selânik ve Cenevre'de öğretmenlik yaptı, Türkiye'de birkaç konferans verdi. *Répertoire* (Derleme) [1960-1964] ve *Description de San Marco* (San Marco'nun Tasviri) [1963] adlı denemelerinde gerçeğin dil haline dönüşmesi mekanizmasını inceler. Hiç bir ayrıcalığı ve gizli tarafı olmayan bir olayda hem dünyayı, hem de kendi kendini tanıtmak yolunda romanı bir araç olarak kabul eder. Bu türden en önemli romanları, *Passage de Milan* (Milano Pasajı) [1954]; *L'Emploi du Temps* (Zamanı Kullanış) [1956]; *La Modification* (Değişiklik) [1957]; *Degrés*'dir (Dereceler) [1960]. *Mobile* (Hareketli) [1962] ve *Six Millions Huit Cent Dix Mille Litres d'Eau par Seconde* (Saniyede 6 Milyon 810 Bin Litre Su) [1965] adlı eserlerinde hayatın ve dilin özünü kavrama teşebbüsünü daha da genişletmeğe çalışmakla birlikte sonraki yıllarda asıl ustaları Joyce ve Proust'u örnek alarak kendi kişiliğindeki hayallerin incelemesine girişir. (L)

BUTORİDES i. Tropik bölgelerde yaşayan küçük balıkçıl; «yeşil balıkçıl»da denir. Tüyleri gri veya koyu kahverengi, üstü yeşilimsi parıltılıdır. (L)

BUTT (İsaac), irlandalı siyaset adamı (Glenfin, Donegal 1813-Dundrum, Dublin 1879). 1836'da, Dublin üniversitesinde siyasî iktisat profesörü, 1838'de baroya girdi, bir kaç milliyetçinin savunmasını üzerine aldı. Siyaset hayatına muhafazakâr ve birlikçi olarak atıldı, sonradan kanaatlerini değiştirerek liberallere yaklaştı. 1865'te onlara katıldı. Milliyetçi fikirlerle ilgilendi, ılımlı olmakla beraber, bir çeşit bağımsızlık taraflısı oldu. 1870'te *«Home Rule»* birliğinin kuruluşuna giden akımın öncüsü oldu. Fakat kısa zamanda daha etkin arkadaşlarının güvenini kaybetti ve gözden düştü. (L)

BUTTE, A.B.D.'de (Montana) şehir. Kayalık dağların kuzeyinde; 27 900 nüf. Bölgede önemli madenler: bakır (A.B.D. üretiminin üçte biri), çinko, gümüş, manganez. Maden fakültesi. (L)

BUTTERWORTH, Malaysia'da (Penang) şehir. Penang boğazı kıyısında, George Town'un karşısında; 21 250 nüf. Kalay dökümhanesi. (L)

BUTTES-CHAUMONT. Bk. CHAUMONT (BUTTES-).

BUTTGENBAHİT i. (belçikalı mineraloji bilgini *H. Buttgenbach*'ın adından). Miner. Tabiî hidratlı (bazik bakır kloro-nitrat.) [L]

BUTTSTEDT (Johann Heinrich), alman bestecisi ve orgcusu (Bindersleben 1666-Erfurt 1727). Erfurt'da orgculuk yaptı; özellikle, geleneksel müzik sistemini savunduğu *Ut re mi fa sol, la Tota Musica et Harmonia Aeterna* (1716) adlı eseriyle ün yaptı; Mattheson, *Das Beschützte Orchester* (Korunan Orkestra) [1717] ile, Buttstedt'e karşılık verdi. (L)

BUTU i. Antil adaları yerlilerinin kullanmış oldukları uzunca ve yayvan bir çeşit topuz. Amazonas yerlilerinden bazıları bugün hâlâ böyle bir araç kullanmaktadırlar. (L)

BUTÛN çoğl. i. (ar. *batn,* karın'dan *butûn*). *Esk.* Karınlar. || Nesiller, soylar: *Butûn-ı sâlifenin bize terkettiği miras-ı lisan üstüne...* (Cenap Şahabeddin). [M]

BUTUNG veya **BOETONG** veya **BUTON,** İndonezya'da ada, Celebes'in güneydoğusunda; 106 000 nüf. Başlıca şehri, *Baubau.* (L)

BUTURLİNOVKA, S.S.C.B.'de şehir; Vorojen'in güneydoğusunda, kara topraklar bölgesinde. Besin sanayii. (L)

BUTYROSPERMUM i. Ağaç cinsi. Tanelerinden *karite yağı* adı verilen yağlı bir madde çıkarılır. (Tropik Afrika'da yetişen ve sütlü sıvı çıkaran bu ağaçlar *sapotaceae* familyasındandır.) [L]

BUTZER (Martin). Bk. KUNHORN.

BUUD i. (ar. *bu*ʿ*d*). Bk. BUUT.

BUURA KAAN, Türk mit. Altaylıların büyük tanrısı Ülgen'in oğullarından biri. (M)

BUUT veya **BUUD** i. (ar. *bu*ʿ*d*). *Esk.* Boyut. || Uzunluk.

— Mat. Bk. BOYUT. || *Buud-ı mücerred.* Bk. UZAY.

— Res. *Buud rakamı,* bir resim ve plan üzerinde ölçüleri gösteren rakam.

◆ **Buutlu** sıf. *Esk.* Boyutları olan. (ML)

BUXAR, Hindistan'da (Bihar) şehir, Ganj kıyısında; 15 000 nüf. 1764'te Munro burada Moğol imparatoru Şah Alâm'ın ordusunu yendi; bu zafer ingilizlerin bütün Bengal'i ele geçirmelerini sağladı. (L)

BUXBAUMİA i. (alman botanikçisi J.C. *Buxbaum*'un [1693-1730] adından). Klorofilsiz ve yapraksız, kırmızımsı karayosunu. Yerde veya çürük odunlar üzerinde sıkışık yumaklar halinde büyür. (L)

BUXHOVDEN. Bk. BUKSHOVDEN.

BUXTEHUDE (Dietrich), alman bestecisi (Oldesloe ? 1637-Lübeck 1707). 1660'tan sonra Helsingör'de, daha sonra 1669'da Lübeck'de Marienkirche'de orgcu olarak çalıştı. Dinî görevleri yanısıra, her halde 1646'dan beri yaygın olan büyük kilise müziği konserleri (Abendmusiken) düzenledi. Buxtehude eserlerinin birçoğunu bu konserlerde çalınmak üzere hazırladı. Bunlar arasında özellikle 1676-1687 yılları arasında latince veya almanca metinlerden esinlenerek bestelediği kantatlar, konçertolar ve arya'lar vardır. Ayrıca oda müziği, clavicembalo süit'leri, org için koraller, prelüd ve füg'ler de yazdı. Buxtehude Kuzey Almanya okulunun önde gelen bestecisiydi. Orta Almanya okulu ve özellikle 1705'te kendisini görmeğe gelen J. S. Bach'ın üzerinde büyük etkisi oldu. (L)

BUXTON, Büyük Britanya'da (Derbyshire) şehir, Pennine dağlarının güney ucunda; 19 600 nüf. Romalılar zamanından beri ün salan önemli ılıca merkezi (suları damla hastalığıyle romatizmaya karşı kullanılır). Kireç taşı ocakları. (L)

BUXTON (sir Thomas FOWELL), ingiliz insanseveri (Earl's Colne, Essex 1786-Bath 1845). Londra'nın zengin bira yapımcılarından. Yirmi yıla yakın parlamento üyeliğinde bulundu. Cezaevleri ile ceza usullerinin ıslahına ve köleliğin kaldırılmasına çalıştı. Önemli eseri *The African Slave Trade* (Afrika'da Esir Ticareti) [1893]. (L)

BUXTORF (Johannes), isviçreli filolog, ibranice uzmanı (Kamen, Westfalen 1564-Basel 1629). Basel'de otuz sekiz yıl ibranice kürsüsünde ders verdi. Başlıca eserleri: *Synagoga Judaica* (Yahudi Sinagogları) [1603], bu alandaki sözlüklerin en iyisi olan *Lexicon Chaldaicum, Thalmudicum et Rabbinicum* (1607), *Lexicon Hebraicum et Chaldaicum* (İbranice ve Kalde Sözlüğü) [1615]. *Biblia Hebraica Rabbinica* (1618-1619) adlı eserinde hahamların ve Kalde kaynaklarının Tevrat yorumları ve açıklamaları vardır. — Oğlu, JOHANNES (Basel 1599-ay.y. 1644) babasından boşalan ibranice kürsüsüne geçti ve onun birçok eserini yayımladı. (L)

BUXUS i. Bot. Şimşirin ilmî adı. (L)

BÛY i. (fars. k.). *Esk.* Koku, güzel koku: *Her cihetten uçuyor her cihete / Bir açık taze göğüs bûy-i teri* (Cenab Şahabeddin). || *Mec.* Ümit: *Göre idim sende bûy-i muhabbet / İstediğim budur sen bîvefâdan* (Nedim). Bk. BÛ.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bûy-dân,* koku kabı,

Foto. A.İ., A.D.N.P. (LAROUSSE)

güzel kokuların bulunduğu şişe, kap veya havan. ‖ *Bûy-dâr*, güzel kokusu olan. ‖ *Bûy-efzâr*, güzel kokan, bahar. ‖ *Bûy-i ezhar*, çiçeklerin kokusu. ‖ *Bûy-fürûş*, koku satıcısı. ‖ *Bûy-perest*, koku seven; av köpeği. ‖ *Bûy-sûz*, (koku yakan) buhurdan. ‖ *Bûy-i ruh*, umut, sevgi, tamah. ‖ *Bûy-ı kısmet, pay, nasip*. ‖ *Hoş-bûy*, güzel koku.

◆ **Bûyâ** sıf. *Esk.* Güzel kokulu.

◆ **Bûyiş** i. *Esk.* Kokma, kokulu olma. (M)

BUYLA i. Bk. BOYLA.

BUYLA ÇABAN. Bk. BOYLAÇABAN.

BUYMAK geçşz. f. *Halk dili.* Donarak ölmek.
— DEY. *Dondum buydum*, donacak kadar üşüdüm. (M)

BUYNAKSK, esk. **Temir-Han-Şura, S.S. C.B.**'de (Dağıstan özerk cumhuriyeti) şehir. Batı Kafkaslarda, Mahaçkala'nın (sonradan Buynaksk'ın yerine cumhuriyetin merkezi oldu) güneybatısında. (L)

BUYON i. (fr. *bouillon*, kabarcık). Tekst. İçinde her türlü tekstil malzemesi kaynatılan sıvı ortam.
— Mikrobiyol. *Üretme buyonu*, sığır, dana v.b. et suları, jelatin eriyiği ve genellikle mikro organizmaların üretimine yarayan her çeşit sıvı ortam. (LM)

BUYOT i. (fr. *bouillotte*). Suyu elektrikle kaynatan kap. ‖ Genellikle kauçuktan yapılan sıcak su torbası. (M)

BUYRUK i. (*buyurmak*'tan). Yapılması veya yapılmaması emredilen şey: — *Hanım, bugün Bayındır Han'dan buyruk böyledir* (Dede Korkut). ‖ Egemenlik: *Birinin buyruğu altında yaşamak*.
— ÇEŞ. DEY. *Buyruk kulu*, verilen emri yapmak zorunda olan kimse. (*Eşanl.* EMİR KULU.) ‖ *Buyruk tutmak*, emre itaat etmek. ‖ *Başına buyruk*. Bk. BAŞ.
— Ahl. *Vicdan buyruğu*, Kant'ın felsefesinde ödev. ‖ *Kesin buyruk*. Bk. KESİN.

◆ **Buyrukçu** i. Emreden: *İtalya'nın edebiyat buyrukçusu, yani diktatörü* (Nurullah Ataç). [ML]

BUYRUKÇU (Muzaffer), türk hikâyeci ve romancısı (Niğde 1928). Ortaokuldan sonra hayata atılarak çeşitli işlerde çalıştı. 1953'te edebiyat dergilerine yazmağa başladı. Hikâye kitapları şunlardır: *Katran* (1956), *Acı* (1957), *Korkunun Parmakları* (1959), *Bulanık Resimler* (1961), *Kuyularda* (1962), *Cehennem* (1966), *Kavga* (1967). Bunlardan başka *Gürültülü Birkaç Saat* (1969) adlı romanında sanatçı çevrelerinin bohem yaşayışını konu edindi. *Bulanık Resimler*, Türk Dil Kurumu 1962 Hikâye ödülünü, *Kavga* Sait Faik 1968 Hikâye armağanını kazandı. (M)

BUYRULTU veya **BUYRULDU** i. Teşk. tar. Sadrazam ve öbür büyük makam sahiplerinin yazılı emri. (Divan yazısı denilen bir yazı ile yazılır ve baş kısmında ilgili makamın *mührü* bulunurdu.) ‖ Vali v.b. tarafından yazılarak iş sahiplerine verilen emirname: *Birincisini âdî bir tâcir-i müste'men gibi karakolların himayesine tasviye eder yollu bir buyrultu ile memleketi tarafına gönderdi* (Namık Kemal). ‖ Askerlikte kolağası rütbesine kadar yükselen subaylara verilen «tevcihname».
— ANSİKL. Osmanlı imparatorluğunda sadrazamlara, kaptanıderyalara, vezir rütbesindeki vali paşalara, defterdarlara arz edilen meselelerle ilgili tezkirelerin üzerine yazılan kararlar. Sadrazam buyrultusuna *buyruldu-i sâmi* adı verildi. Reisülküttap, kendi dairesine ait tezkirelere buyrultu koymak hakkına sahipti. Sadrazamlık makamına gelen evraka, sadaret kethüdası sadrazam buyrultusunu yazar, fakat sadrazam bu buyrultuyu gördüğü vakit doğruluğuna işaret olmak üzere kâğıda «sah» işaretini koyardı. Önemli işlere ait buyrultuların mektupçu tarafından yazılması usul haline gelmişti. İmparatorluğun son devirlerinde dairelerden karar çıkartmaya *elden buyurtma* denirdi.

◆ **Buyrultucu** i. Buyrultu yazan kimse. (M)

BUYS-BALLOT (Christoph Hendrik), hollandalı meteoroloji bilgini (Kloetinge 1817 -Utrecht 1890). Utrecht üniversitesinde profesör iken 1854'te kurduğu Hollanda meteoroloji enstitüsünün müdürü oldu. Hollanda'da hava tahmini servisini düzenledi. Rüzgârlara dayanarak bir alçak basınç merkezinin yönünü bulmağa yarayan bir kural koydu. Fizikte Doppler etkisiyle ilgili deneyleri vardır. (L)

Buys-Ballot kuralı. Meteorol. Hollandalı meteoroloji uzmanı Buys- Ballot tarafından

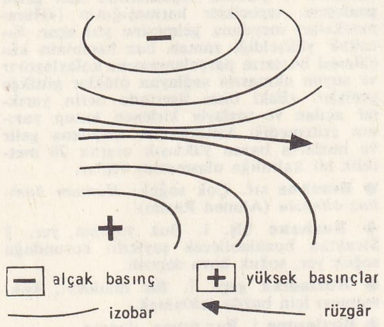

ifade edilen deneysel kural 1. Kuzey yarımkürede, rüzgâr alçak basınçları solunda bırakır; 2. İzobarlar (eş basınçlar) sıkışık olduğu ölçüde rüzgâr şiddetlidir. (L)

BUYSSE (Cyriel), flaman dilinde yazan belçikalı yazar (Nevele 1859-Deurle, Gand yakınları 1932) Vermeylen ile birlikte Flaman edebiyatının yeniden doğuşunda etkili olan *Van Nu en Straks* dergisinin kurucusu. İlk romanlarında köylüleri konu aldı: *Het Recht van de Sterkste* (En Güçlünün Hakkı) [1893], *Schoppenboer* (Maça Valesi) [1898]. Sonradan, otobiyografik eserlerinde burjuvaların yaşayışını işledi: *Sursum Corda* (1894), *Mavi Ev* (1895), *Een Leeuw van Vlaandern* (Bir Flandre Aslanı) [1900]. Çoğunlukla Maupassant'a benzetilen Buysse, herşeyden önce bir gerçekçidir. En olgun eserleri: *Het Leven van Roseke van Dalen* (Roseke van Dalen'in Hayatı) [1906], *Het Ezelken* (Sıpa) [1910], *Tantes* (Teyzeler). [L]

BUYSTER (Philippe DE), flaman heykeltıraşı (Anvers 1595-Paris 1688). Val-de-Grâce ile Wideville ve Maisons şatolarının dekorasyonu için Fransa'ya aitti. Ayrıca birçok mezar heykeli de yaptı. Bunların en ünlüsü kardinal La Rochefoucauld'un mezarında (İvry Güçsüzler Yurdu) bulunmaktadır. (L)

BUYTENDİJK (Frederic Jacobus Johannes), hollandalı fizyolog ve psikolog (Breda 1887). 1946'dan bu yana Utrecht üniversitesinde teorik psikoloji profesörü. Hayvan psikolojisi üzerindeki çalışmalarının ve deneysel incelemelerinin günümüzdeki çalışmalar üzerinde önemli etkisi oldu. Özellikle hayvan davranışının temel olgusu olan içgüdünün karmaşıklığı ve özgüllüğünü gösterdi. Fenomenoloji ile de ilgilendi. Başlıca eserleri: *Psychologie der Tieren* (Hayvan Psikolojisi) [1920], *Sporthygiene* (1934), *Wege zum Verständnis der Tiere* (Hayvanları Anlamanın Yolu) [1939]; *Over de Pijn* (1943), *Algemeine Theorie der Menselijke Houding en Beweging* (İnsan Davranışlarının Genel Teorisi) [1948], *De Psychologie van de Roman* (Roman Psikolojisi Üstüne) [1950]; *De Vrouw* (1951). [L]

BUYTEWECH (Willem), hollandalı ressam ve gravürcü (Rotterdam 1591'e doğr.-ay.y. 1624). Haarlem'de Dirk Hals'ın çevresinde yetişti, onun gibi, resimlerinde garip eviçi toplantılarını canlandırdı. Kazı resimlerinde ve peyzaj desenlerinde çok kişisel bir üslûbu vardır. (L)

BUYURMAK geçl. f. Yapılması veya yapılmaması gerektiğini kesin olarak bildirmek, emretmek: *Hz. Peygamber: «Onu getir», diye buyurdu* (Cevdet Paşa). *Öğlenlere kadar döşekten çıkmıyor, kaynanasına iş buyuruyor* (H. R. Gürpınar). ‖ [Saygı sözü olarak] Söylemek, demek: *Bitirdikten sonra: — Evet, ne buyuruyordunuz? diye sordu* (M. Ş. Esendal). ‖ Gelmek, gitmek, girmek: *Benim apartmana buyurun! dedi* (Ömer Seyfeddin). ‖ Almak: *Şeker buyurmaz mısınız?* ‖ Ünl. *Halk dili. Buyur!*, «söyle», «söylediğini tekrarla, anlamadım»
— ÇEŞ. DEY. *Buyur etmek*, kişi davet etmek. Misafiri karşılamak, içeri almak. ‖ *Buyurun cenaze namazına.* Bk. CENAZE.
— Dil bil. *Buyurmak*, «etmek», «eylemek», «yapmak» anlamlarında yardımcı fiil olarak kullanılır: *Müsaade buyurunuz devam edelim efendim* (Atatürk).

◆ **Buyurma** i. Buyurmak eylemi, emretme.

◆ **Buyurtmak** ettrg. f. Emrettirmek: *Bu sabah padişahın dilediğini ikindiye doğru Tanrıya buyurtmak yolunu ararlardı* (F. R. Atay). ‖ Bir dilekçe veya resmî belgeyi ilgili makama havale ettirmek.

◆ **Buyurucu** sıf. Emredici.

◆ **Buyurulmak** edilg. f. Emredilmek.
— Dil bil. *Buyurulmak*, «edilmek», «olunmak» anlamlarında saygı göstermek için yardımcı fiil olarak kullanılır: *Tenbih buyurulmak*. (M)

BUZ i. (*bumak* ve *buymak*, donmak'tan). Donarak katılaşmış su: *Zaten Bozkırlar senenin sekiz ayı karlar, buzlar altında kalmıyor mu?* (A. H. Müftüoğlu). *Buz parçaları*. ‖ *Buz örtüsü*. Bk. BUZUL.
— ÇEŞ. DEY. [Sıvılar için] *Buz bağlamak*, yüzeyi donmak. ‖ *Buz gibi*, çok soğuk: *Uzanıverse gövdem taşlara, boydan boya/Alsa buz gibi taşlar alnımdan bu ateşi* (N.F. Kısakürek). *Hava buz gibi* (Ömer Seyfeddin). Kesin bir gerçeği belirtmek için kullanılır: *Adam buz gibi katil*. ‖ *Buz gibi soğumak*, tiksinmek: *Ondan buz gibi soğudum*. ‖ *Buz kesilmek* (veya *vücudu, eli ayağı buz kesmek*), çok soğumak. Bir durum karşısında veya bir şeyden dolayı donakalmak: *Halecanı arttı. Eli ayağı buz kesildi* (H. R. Gürpınar). *Boynuma uzattığı kolunun altında bütün vücudum buz kesilmişti* (A. H. Tanpınar). ‖ *Buz kesmek*, çok üşümüş olmak: *Tabanlarım buz kesmişti* (S. F. Abasıyanık). *Üşümeyi aşağı yukarı hepiniz bilirsiniz: Titremek, içi katılmak, buz kesmek* (R. H. Karay). ‖ *Buz tutmak*, üstünü buz kaplamış olmak: *Yerler cam gibi buz tutmuştu* (K. Tahir). ‖ *Buz üstüne yazı yazmak*, boşuna çaba harcamak. ‖ *Buzlar (buz) çözülmek*, iki kişi arasındaki dargınlığın ortadan kalktığını anlatmak için söylenir: *Aralarındaki buzun çözülmesi için ilk adımı çocukların atması lâzımdı* (Sabahattin Ali).
— Bot. *Buz çiçeği*, yakılarak tuz elde edilen deniz bitkisi (*Mesembryanthemum crystallinum*).
— Coğ. *Buz yalağı*, dağlarda içine kar biriken yuvarlak çöküntü. ‖ *Buz yığını*, bir akarsu içinde buz parçalarının birikmesi. Bk. ANSİKL.
— Denizc. *Buz alanı* veya *buzla*, bankiz. ‖ *Buz kütlesi*, sınırları gözle görülebilen buz alanı.
— Fiz. Bk. ANSİKL.
— Soğutma. *Buz kar*, soğutmada kullanılan, ufak parçalar halinde buz.
— Jeomorfoloji. *Buz eksilmesi*. Bk. ABLASYON. ‖ *Buz yalağı*, buzulların karalarda açtığı sert kenarlı yarım daire biçiminde oyuklar. ‖ *Buz çözümü*, buzların erimeğe başlaması ve kırılması; bu kırılma sonucunda buzlar akıntı tarafından kolaylıkla sürüklenir. Bk. ANSİKL.
— Teknol. *Buz mıhı*, kışın buzda kaymayı

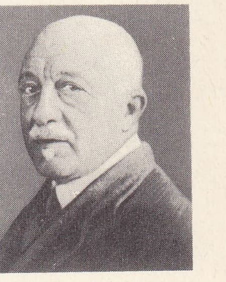

Cyriel BUYSSE

BUYSTER: Kardinal de la Rochefoucauld'un anıtkabri

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

önlemek için ayakkabı tabanlarına veya at nallarına çakılan sivri başlı çivi.

— Kım. *Kuru buz* veya *karbonik buz*, katı karbon dioksit. (*Eşanl.* CARBOGLACE, DRY ICE.)

— Meteorol. *Buzlu gün*, ısının sürekli olarak 0°C veya 0°C'nin altında kaldığı gün.

— Mim. *Buz sarkıtması*, sarkıtlara veya buz parçalarına benzeyen süsleme.

— Okyanus bil. *Deniz buzu*, Antarktika kıyılarında ve Kuzey Buz okyanusunda deniz suyunun donmasından oluşan buz. (Buz alanlarını [bankiz] meydana getiren deniz buzuyle, buzdağlarını [aysberg] meydana getiren kıta asıllı buzu karıştırmamak gerekir.) [Bk. ANSİKL.]. ‖ *Buz seti*, karayle kaynaşan Antarktika kıyı buzlarına verilen ad: *Ross seti*. (Bu setler, art arda yığılan kar tabakaları ile kaplı bir bankizden meydana gelir ve karasal buzulların itmesiyle açıkdenize doğru ilerler. Tıpkı karasal buzullar gibi denize buzdağları salarlar ama bu buzdağlarının başlangıçta üstleri düzdür. Buz setleri, buzdan yalıyarlarla deniz kenarında sona erer.)

— Ted. *Buz*'dan, mideye bol miktarda sıvı sokulamayacak hallerde (ağır karın ameliyatları, peritonit) veya mide ve akciğer kanamalarını azaltmak veya durdurmak amacıyle küçük parçalar vererek susuzluğu gidermek için yararlanılır. Vücut yüzeyinde iltihaplı durumları değiştirmek amacıyle keselere doldurularak ağrıyan yerin üstüne konur; fakat konduğu yerde (deride) yara yapmaması için araya bir parça pamuk veya fanilâ sokulur.

— ANSİKL. Coğ. Kışların sert geçtiği yıllarda nehir ve akarsularda *buz* yığınları oluşur; bu yığınlar sıkı buz setleridir. Bunların oluşumu, sürüklenen buz parçalarının yüzeyde meydana getirdiği bir buz tabakasıyle başlar; öncekilere başka buz parçaları takılır ve sonunda suyun yüzünden dibine kadar uzanan kesiksiz bir duvar meydana gelir. Yeteri kadar kuvvetli bir kabarma katılaşmış bütün örtüyü kaldırırsa, bu örtü dipten kopar ve yeni bir engel tarafından durduruluncaya kadar ilerler; bu durum bazen köprülere, buzlar arasında sıkışmış gemilere ve kıyı tesislerine büyük zararlar verir.

— Fiz. Altıgen billûrların birleşmesinden oluşan, buz, renksiz ve saydam bir kütledir. Yoğunluğu 0,92'dir; demek ki katılaşırken suyun hacmi artar ve buz sıvı su üzerinde yüzer.

Buzun 0°C ile gösterilen ergime sıcaklığı santigrat termometre bölüntüsünün başlangıç noktası olarak alınmıştır. Ergime ısısı yaklaşık olarak 80 kaloridir.

Yüksek basınç altında, yoğunluğu 1 gr/sm^3.'ten büyük başka buz çeşitleri keşfedilmiştir.

— Jeomorfoloji. Buz çözümü, ilkbaharda bir akarsu yüzeyindeki buz erimesinin ilk sonucudur. Bunu, debinin hızla artışı, suyun kabarması veya taşmalar takip eder (özellikle, Sibirya'da büyük ölçüde görüldüğü gibi yukarı havzalarda meydana gelmege başlarsa). Buz çözümü önemli döküntülerin taşınmasına yol açar ve ovanın kar rejimini niteler.

— Okyanus bil. Deniz suyunun içinde çeşitli cisimler bulunduğu için, donma noktası tatlı suya oranla daha düşüktür: 1 000'de 10 tuzluluk için —0,5°, 1 000'de 30 tuzluluk için —1,6°; 1 000'de 35 tuzluluk için —1,9°C

Deniz buzu'nun oluşumu, hava sıcaklığı —12°'ye düştüğü zaman birkaç evrede gerçekleşir. Önce, yapısında tuzlar yoğunlaşan bir salamuranın içinde pıhtılaşmış buz parçalarının meydana geldiği görülür; denizin hafif bir çalkantısı, kenarları ters dönmüş peksimet biçimindeki buz parçalarının meydana gelmesine yol açar. Eğer soğuk devam eder ve artarsa, bu buz tabakaları birleşir ve salamuranın hücreleri de donar: bu, buzlayı (bankiz) meydana getiren 5-20 sm kalınlığındaki «genç buz» evresidir. Buzların hareketi ve şiddetli soğuklardan ileri gelen genleşme, tepecikler karmaşığının («Hummock»lar) meydana gelmesine yol açar. Sıcaklık yükseldiği zaman buz hacminin küçülmesi buzların parçalanmasını kolaylaştırır ve suyun akmasını sağlayan oluklar gittikçe genişler. «Eski buz» üzerinde derin yarıklar açılan ve tozlarla kirlenen kutup yazının eritemediği kısımlardan meydana gelir ve buzların bazen yaklaşık olarak 20 metrelik bir kalınlığa ulaşmasını sağlar.

buz dalgıcı yüzen yuva üzerinde kuluçkaya yatmış

Antarktika'da deniz buzu

◆ **Bumbuz** sıf. Çok soğuk: *Hamam bumbuz olmuştu* (Ahmed Rasim).

◆ **Buzhane** bİş. i. Buz yapılan yer. ‖ Sıcaktan bozulabilecek şeylerin korunduğu soğuk yer, soğuk hava deposu.

◆ **Buzlamak** geçl. f. Bir maddeyi, kokmaması için buzda saklamak.

◆ **Buzlanma** i. Buz tutma, donma.

— Havc. *Buzlanmayı önleme*, uçuş sırasında bir uçağın dış sathında bazı yerlerin buz tutmasına engel olma işlemi.

— ANSİKL. *Buzlanmayı önleme* özellikle havacılıkta son derecede önemlidir. Düşük ısı, kanatların ön tarafında, pervanelerin ve kuyruktaki yardımcı kanatların üzerinde bir buz tabakası meydana getirerek uçağın ağırlığını arttırır, kanatların biçimini değiştirir, uçakta denge bozukluklarına ve anormal titremelere yol açar. Bunu önlemek için kullanılan bir usul buzlanmayı önleyen bir kimyevî maddeler karışımını kanat kenarlarına sürekli olarak püskürtmektir veya uçağın dış sathında buz tutmaması istenen yerlere, sürekli olarak, madenî yağlar veya petrol sızdırılır. Silikonlar da uçağın dış sathını kaplayarak buzun tutunmasını önler. Buzlanmaya karşı, otomatik olarak işletilen ve buz tabakası teşekkül ettikçe bu tabakayı kıran pnömatik buz kırıcılar da kullanılır. Bu buz kırıcılar, kauçuktan veya naylondan yapılmış ve bir şişirilip bir söndürülen, böylece de buzu ufalayan tulumlardır. Bugünkü eğilim, pnömatik buz kırıcıların yerine termik önleyiciler kullanılması yolundadır. Bunların işleyişi, buzun meydana gelmesini ısıyle önlemeğe dayanır. Motorlu kara taşıt araçlarında (otomobiller, elektrikli trenler, lokomotifler v.b.) ön camların buzlanmasını önlemek için ise, otomatik cam silecekleri, deflektörler veya camların elektrikle ısıtılması, camın dış yüzüne alkol sürülmesi gibi usuller kullanılır.

◆ **Buzlanmak** dönşl. f. Buzla kaplanmak, buz tutmak.

◆ **Buzlu** sıf. Buz tutmuş olan: *Buzlu ağaç dalları* (Y. Z. Ortaç). ‖ Buz içinde tutularak veya içine buz atılarak soğutulmuş: *Birdenbire buzlu badem tabağı dikkatini çekti* (A. H. Tanpınar). *Buzlu su.* ‖ Buğulanmış gibi, saydam olmayan: *Büyük bir kalem odasından buzlu bir camekânla ayrılmış* (R. N. Güntekin).

— Opt. *Buzlu cam*, yüzeyi âdi camdan daha iri zımparalarla (msl. 1 ile 10 mikronluk kumları olan) işlenmiş cam. (Buzlu camın yüzeyi ışığı yayındırır, bu yüzden camda meydana gelen bir görüntü gözlemlenebilir.)

◆ **Buzluk** i. Yiyecek ve içecekleri soğutarak saklamak için kullanılan yer. Buzdolabının buz yapan yeri. ‖ *Mec.* Çok soğuk olan yer.

— Coğ. İçinde tabiî buz bulunan mağara. (Pireneler'de, Avusturya Alpleri'nde ve Curcura'larda buz mağaraları bulunur. Bunların bazıları son soğuk devrin kalıntılarıdır.)

— ANSİKL. Donmayan bir sıvı içindeki bir kaba su doldurulur ve frigorifik bir tesisle bu su —5°, —7° arasında dondurularak buz elde edilir. Bu iş için yapılan değişik işlemler şunlardır: kalıpların su ile doldurulması, dolu kalıpların tuzlu suya konulması, kalıplardaki suyun ağır ağır donması, kalıpların sıcak suya sokularak çözülmesini ve çözünmek yoluyle çıkarılmasını sağlamak. Saydam buz elde etmek için donma sırasında damıtık su kullanılması gerekir. Piyasada bölmeli ve küçük parçalı buz yapan kaplar git gide daha çok ortaya çıkmaktadır. Soğutulmuş vagonlarda, içkilerin soğutulmasında, şişe kasalarının taşınmasında *buzluk* kullanılır. (LM)

BUZABA, Selçuklular devrinde Fars eyaleti valisi (öl. 1147). Fars valisi Mengü Bars'ın emîrlerinden olan Buzaba, onun adına Huzistan eyaletini idare etti. Selçuk hükümdarı Mes'ud'a karşı ayaklanan Mengü Bars'ın emrinde savaştı. Savaş sonunda asılan Mengü Bars'ın intikamını almak için elinde esir bulunan Atabeğ Kara Sungur'un oğlunu öldürdü. 1140'ta Selçukluların hücumuna şiddetle karşı koyunca Sultan Mes'ud, Fars eyaletini Buzaba'ya bıraktı. Fakat bir müddet sonra tekrar ayaklandı ve Selçuklular tarafından yakalanıp asıldı. (M)

BUZAĞI i. Zool. Sütten kesilmemiş sığır yavrusu. ‖ *Buzağı derisi*, yeni doğan buzağının derisi. Kitap kabı olarak kullanıldığı gibi üzerine yazı yazılır ve resimler yapılırdı.

— DEY. *Öküz altında buzağı aramak*, olmayacak şeylerden kuşkulanmak.

— Bot. *Buzağı burnu*, aslanağzı çiçeği. (İlmî adı: Antirrhinum majus.)

— ANSİKL. Din tar. *Altın buzağı* veya *dökme buzağı*, Kutsal Kitap'ın Çıkış bölümüne göre Musa 40 gün Sina dağında kaldı, burada İsrail'e hükmedecek kanunları yazdı. Kendini terk edilmiş sanan halk Harun'dan gözle görülebilir bir tanrı yapmasını istedi. Oysa «On Emir» bunu yasaklıyordu. Yehova'nın bu tasviri, üzeri altın plakalarla kaplanmış tahtadan bir buzağı idi; İsrailoğulları bunu Mısırlılar'ın taptığı Apis öküzünden taklit etmişlerdi. Daha sonra bir bayram düzenleyerek bu tasviri kutladılar. Musa dönünce durumu gördü ve taşıdığı levhaları kırdı, buzağıyı ortadan kaldırttı ve Levilere 3 000 suçluyu öldürmelerini emretti. (Çıkış XXXII, 1-24). Sonraları, Yerobom I zamanında İsrailliler gene altın buzağı heykeliyle temsil edilen bir Yehova'ya taptılar (I. Krallar, XII, 28-33). [*Dökme buzağı* da denir].

◆ **Buzağılamak** geçsz. f. [Sığır için] Yavrulamak.

◆ **Buzağılatmak** ettrg. f. [Sığıra] Buzağı yaptırmak.

◆ **Buzağılık** i. Buzağı ağılı. ‖ Otlamağa başladıklarında buzağılara yedirilen, mevsim sonunda yetişmiş ot. (LM)

BUZAHA, Necid'de, Beni Esed kabilesine ait bir su kaynağı. Halife Ebubekir devrinde, Tuleyha bir Huveylidi'l-Esedî, Buzaha'da peygamberlik iddiasında bulundu. Buradaki savaşta yenildi ve kaçmak zorunda kaldı. (M)

BUZAREA, Cezayir'de (Cezayir idare bölge ve çevresi) kasaba, Cezayir şehri kenarında, Cezayir körfezine hâkim; 13 862 nüf. (L)

BUZAU, Romanya'da şehir, Eflak'da (Ploeşti bölgesi), Aşağı Siret'in sağ kolu olan Buzau ırmağı kıyısında; 52 300 nüf. Dağ ile ova arasında mübadele pazarı ve tarım ürünlerinin işlendiği bir merkezdir. (L)

BUZDAĞI bİş. i. Coğ. Denizde sürüklenen buz kütlesi; «buz doğumu»ndan veya buz setlerinden kopar. (*Eşanl.* AYSBERG.)

— ANSİKL. *Buzdağları*, deniz çalkanmaları etkisiyle buzların kıyıdan kopması sonucunda yerlerinden ayrılır. Yüksekliklerinin ancak onda biri su üstündedir; boyları genellikle birkaç yüz metredir, bazen birkaç kilometreyi bulduğu da olur. Deniz, buzdağlarının yan taraflarında erimeler sebebiyle mağaralar açar. Buzdağları bazen çok uzaklarda iç-buzullardan türer, kutup akıntıları tarafından sürüklenir; deniz taşıtları için büyük bir tehlike meydana getirir (Titanik faciası) ve milletlerarası gözlem konusu olur. Buzdağlarına Kuzey yarımkürede özellikle Newfoundland dolaylarında çok rastlanır; bu buzdağları Labrador akıntısıyle sürüklenerek Grönland'dan gelir. (L)

BUZ DALGICI bİş. i. Oldukça büyük boylu (60-70 sm) su kuşu; yazın beyaz benekli siyah gri, kışın külrengi olur. Gagası ol-

Foto. W. V. Crich, U.S. Navy (LAROUSSE)

dukça kuvvetli ve düz, bacakları iyice arkaya yakın, ayakları perdeli, kanatları zayıftır.

— ANSİKL. *Buz dalgıçları (colymbus* veya *gavia)* gayet iyi yüzer ve dalar; buna karşılık, bacakları iyice arkada olduğu için yürüyemez; bu yüzden yuvasını dere ve göl kıyılarına yapar. Her iki kıtanın kutup bölgelerinde yuvalanarak ürer; kışın, özellikle kıyı boyunca daha güneye iner. Dalgıçkuşugillerden olan buz dalgıçları karinalı kuşların en ilkeli sayılır. (L)

BUZ denizi *(Mer de Glace).* Mont Blanc kütlesinde (Haute-Savoie) buzul; Chamonix'-in kuzeydoğusunda Arve vâdisine doğru iner. Buz denizi bugün 14 km'den uzundur; XIX. yy. başlangıcında ilerlemesinin sonuna ulaştığı bir devir geçirdi (1 100 m yükseltinin altındaydı). Bu tarihten beri gerileme devrine girdi, arasıra ikinci derecede ilerlemeleri oldu (XIX. yy. sonu, sonra 1910'a doğru). [L]

BUZ denizi. Bk. ARKTİK TOPRAKLAR ve ANTARKTİKA.

BUZDOLABI blş. i. Soğutan ve sıcaktan bozulmayı önleyen cihaz. Buzdolabı, kolay bozulabilen gıda maddelerini düşük ısıda saklamağa yarar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İçerisi devamlı olarak çevre ısısından daha düşük ısıda tutulan *buzdolapları,* ya emmeli bir soğutma tertibatıyle (bu tip buzdolapları elektrik, gaz veya petrolle çalışabilir) veya basınçlı soğutma tertibatıyle, otomatik olarak soğutma yapar. İkinci çeşit dolaplarda, kompresör ve motor bazen aynı kap içinde korunur; sıkı sıkıya kapalı olan bu kap da, akışkan maddenin uçmasını önler. Tahta veya madenden yapılan buzdolapları evlerde (50 ile 400 litre hacimde) veya ticarette (kasap, sütçü dükkânları ve fırınlarda) kullanılır. Bu dolaplar 1910 yılına doğru piyasaya sürüldü.

Ev buzdolabı, içinde yiyecekleri korumağa yarar bir bölme, soğutmayı sağlayan bir cihaz bulunan, emaye madenden yapılmış kasadan meydana gelir.

Yiyecek bölmesi, ısı ve su sızdırmaz bir tekneyle esnek contalı ısı geçirmez kapıdan ibarettir. Bu bölmede, soğutucu sulu maddenin basıncını düşüren, soğutmayı sağlayan evaporatör, ayrıca, yiyeceklerin ve içeceklerin konduğu raflar ve kapı hareketine bağlı bir aydınlatma sistemi yer alır. Evaporatör içine yerleştirilmiş bir bölme, hafif yiyecekleri dondurur ve küçük buz kalıpları yapar. Yiyecek bölmesinin yararlı hacmi, 35 ile 280 dm^3 arasında değişir. Daha büyükleri «ticarî» soğutuculardır. Soğutmayı sağlayan cihazda, kolaylıkla buharlaşabilen bir akıcı (metil klorür, freon, propan, amonyak v.b.) kullanılır. Cihaz frigoik bir makine gibi çalışır. Ev buzdolapları, soğutucu maddenin kullanılış sistemine göre ikiye ayrılır: *kompresyonlu* ve *absorpsiyonlu* buzdolapları. (L)

BUZKIRAN bls. i. 1. Denizc. Bir geçitten geçişi önleyen buzları kırmak için yapılmış gemi.

— ANSİKL. İlk *buzkıran,* rus amirali Makarov'un hazırladığı planlara göre 1898'de İngiltere'de Armstrong tezgâhlarında yapılmış olan *Ermak* adındaki gemidir. Bu tip gemilerin ıskarmozları daha sık, borda kaplama saçları da su kesimi hizasında daha kalın ve dayanıklıdır. Baş taraf altının «kaşık» adı verilen özel biçimde olması, geminin buz üstüne tırmanarak buzu ağırlığıyle parçalanmasını sağlar. Baş bodoslama ile omurga arasındaki bir pervane gemi baş tarafının üstüne çıktığı buzun altında bulunan ve buza tabiî bir dayanak görevi yapan suyu çektiği için buz daha kolay parçalanır. *Ermak* üç mille seyrederek dört metre kalınlığında bir bankizi, makinelerini bir ileri bir geri çalıştırarak da altı metre kalınlığında bir diğerini kırmayı başarmıştı. Yirmi metre kalınlığı olan bir başka bankizi kırmak için de denendi ama bundan dolayı da oldukça önemli bir hasara uğradı. 7 900 Tonilatonluk olan bu dikkate değer gemi sovyet donanmasının 1956 listesinde hâlâ mevcuttu. Boyu 97, genişliği 22 metreydi. Almaşık sistemli olan makineleri ise 9 500 beygir gücündeydi. Bu geminin niteliklerini aşmak mümkün olamamıştır. Yeni rus buzkıranları ise 16 000 tonluktur. Atom gücüyle işleyen Lenin buzkıranı yakıt ikmali yapmaksızın 1 yıl seyredebildiği için seyir alanı çok geniştir.

Amerikan donanmasında da buzkıranlar vardır. Bunlar Amerikan sahil muhafaza teşkilâtına bağlı orta tonajlı gemilerdir. Eastwind tipi Amerikan buzkıranlarının tonilatosu tam yükle 6 500 tondur ve jeneratörlere bağlı olarak çalışan her biri 2 000 beygir gücündeki 6 dizel motoru sayesinde 2,70 m kalınlığında buzla kaplı bir alanda seyredebilir. Seyir alanının genişliği 11 000 mildir. Buzkıranlar en çok Avrupa'nın kuzeyinde (Baltık denizi ve kuzeydoğu geçidi) kullanılır. Rus konvoyları bu gemiler sayesinde yazın Atlantik ile Pasifik arasında gidip gelebilir. Bu gemiler Amerika'nın kuzey kıyılarında ve Hudson körfezinde de kullanılır. (L)

BUZLA i. Bk. BANKİZ.

BUZUL i. *(buz* ve *-ul'*dan). *Yeni.* Coğ. Yeryuvarlağının yüzeyi üzerinde yer değiştiren atmosfer kaynaklı buz kütlesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Buzul içi,* buzulun kitlesi içinde bulunan başka unsurlar için kullanılır. ‖ *Buzul kaynağı,* buzulun alt kısmında biriken erimiş suyu dışarıya akıtan kaynak. ‖ *Buzul masası,* buzul çevresindeki sular erirken, alt kısmın erimesine engel olarak, buzdan bir ayak üstünde kalan yığın. ‖ *Buzul seli,* buzulun eriyerek meydana getirdiği sel. (Bk. SEL.) ‖ *Deniz buzulu,* kıyılarda deniz suyunun donmasıyle meydana gelen buz yığını. ‖ *Kayalı buzul,* buzun kaya döküntüleri altına gömüldüğü buzul tipi; yüzeyde yalnız bu kayalar görünür; her biri birkaç m^3'lük kütle halindedir. (Kayalı buzulların eğimi dik, ilerlemesi yavaştır [yılda birkaç metre]. Bunlar, genellikle don çatlamasının çok etkin olduğu dağlardaki [Güney Alp'ler, Fas, Kaliforniya] son buzul kalıntılarıdır.)

— Jeomorfoloji. *Buzul dili.* Bk. DİL. ‖ *Buzul önü mecra,* akarsuların bir buzul kıyısı boyunca açtığı mecra.

— Jeol. *Buzul altı. Buzul altı dolaşımı,* suyun buzul temelinde, kayaya dokunarak akması. (Buzulaltı selleri, Alp tipindeki buzul dillerinin aşağı kesimindeki bölümün özelliğidir. Bunlar iç-buzulların veya büyük buzulların erimesinden meydana gelen akarsular tarafından beslenir; kayalar içinde, buzdan bir damın altında basınçla akar, açık havaya çıkış noktasını meydana getiren yerel temelin yüzeyinden ayrı, dar ve derin boğazlar oluşturan, dikine etkili bir aşınıma sebep olur.) ‖ *Buzul sonrası,* Dördüncü buzul devrinin son bölümünü veya son buzul çökeltilerini izleyen devir. (Bu iki ayrı kullanım eşanlamlı değildir, bir yerde bulunan buzul çökeltilerinin son buzul devrinin sonlarına ait olması zorunlu değildir; buzlaşma başka yerlerde devam ederken buzul burada gerileyebilir. Bununla birlikte buzul ardına, genellikle Holosen devrinde rastlanır. Avrupa'da M.Ö. 8000'de başlar.) ‖ *Buzul devirleri,* buzulların çok yaygın olduğu devirler, özellikle Dördüncü zaman. (Bk. BUZULLAŞMA.) ‖ *Buzul gerilemesi,* buzulların geri çekilmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Buzul kaplaması,* bir bölgenin buzullar tarafından git gide istilâ edilmesi. (Bu sırada buzul ilerlemesi biçimleri ortaya çıkar.) ‖ *Buzul öncesi,* ilk buzul devrinden veya ilk buzul çökeltilerinden önce olan. (Aynı terimle gösterilen bu iki devir birbirinden ayrıdır. Bir yerde bulunan buzul çökelleri mutlaka ilk buzullaşma devrinden kalma değildir: buzullar bu yere daha sonra varmış olabilir. Bununla beraber çoğu zaman buzul öncesi bir olgu Pliyosen döneme aittir.) ‖ *Buzullararası,* iki buzullaşma arasındaki devre. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Buzul balinası* (balena glacialis).

— ANSİKL. Çok soğuk bölgelerde su seviyesinden yukarıdaki topraklar üzerinde su akımının aldığı biçime buzul adı verilir. Buzullar dış görünüşlerine ve hacimlerine göre şu çeşitlere ayrılır: 1. *İç-buzullar* (inlandsis) veya *kıta buzulları,* bugün buz tutmuş iki büyük alanın onda dokuzunu (Antarktika ve Grönland) kaplar. Buz üstüne ancak birkaç dağ tepesi çıkar: bunlara *nunatak* adı verilir. 2. *Dağ* veya *vâdi buzulları,* bunlarda buz (Alpler'de olduğu gibi) bir vâdinin içinde ilerler; oldukça uzundur (en uzunu olan Karakurum'daki Baltoro buzulu 86 km'yi bulur). 3. *Dağ eteği buzulları,* dağın bitiminde dilim biçimindedir; yirmi otuz kilometre karelik yer kaplar; bunlara Alaska'da çok rastlanır.

● *Buzulların beslenmesi ve rejimi.* Buzullar, yaz sıcaklığının bir yıl önceki karları bütünüyle eritemediği yerlerde bulunur. Böylece buzullar yer kürenin soğuk bölgeleriyle (kutuplar ve yüksek dağ kesimleri) hemen hemen aynı alanı kaplar. Ama yağışların rolü önemlidir: çok soğuk olan kuzey Sibirya'da hiç buzul yoktur, çünkü burada yağmur yazın yağar ve kar yağışı da azdır.

Buna karşılık, Alp tipindeki dağlarda kar yağışlarının çokluğu büyük buzların yığışmasına ve buzul dilleri halinde daimî kar sınırının çok altına sarkmasına yol açar: 1930'da İsviçre'de aşağı Grindelwald buzulu 1 080 m yükseltiye kadar inmişti. Buzulların beslenmesi, daimî kar sınırının üzerindeki bölgelerde olur; bu bölgelerde kar bir kıştan öbürüne erimeden kalır. Ama yer kürenin ancak en soğuk bölgelerinde (Grönland ve Antartika iç-buzul merkezi) hiçbir erimeye rastlanmaz. Böylece buzul düzeni, karla beslenme ile erimeden doğan parçalanma arasındaki çok değişik ilişkilerin sonucudur.

İklim değişmeleri buzulların yayılmasını çok etkiler. Rutubetli ve yumuşak yazlar büyük erimelere yol açar, buna karşılık rutubetli ve serin yazlarda buzul muhafaza edilir. Bunların sonucu olarak buzul hacimlerinde büyük bir değişme olur. Ama buzul akışının yavaşlığı, beslenme değişiklikleri etkisinin dil üzerinde ancak birkaç yıl sonra görülmesine yol açar. Bugün gerek kutup bölgelerinde, gerekse dağlarda büyük bir buzul gerilemesi devrinin sonunda bulunulmaktadır. Son yüzyıl içinde ileri sürülen bir teori, buzulların genel gerilemesini, sanayi devriminden bu yana atmosferin karbon gazı bakımından zenginleşmesi olayı ile yorumlar; çünkü bu durum sıcaklıkta 0,5°C'lik bir yükselişe yol açmıştır. Son yirmi otuz yıl içindeki şiddetli gerileme, kurak ve sıcak yazların birbirini izlemesi ve geciken kar yağışları ile açıklanır.

◆ *Buzulların akışı.* Kar buzulların içinde durmadan değişir. Billûrları sıkışma ve ısı değişikliğinin etkisiyle daha tıkız bir hal alır; yoğunluğu artar; asıl karın yoğunluğu 0,1 ile 0,6 arasında değişir; buzul karını meydana getiren kütlenin yoğunluğu 0,6-0,8 arasındadır; buzun yoğunluğu 0,8'in üzerindedir. Alplerde kar, yaklaşık olarak bir yıl sonra buzul karı şeklini alır. Grönland'ın iç kısmında, bu değişikliğin gerçekleşebilmesi için otuz ile elli yıl kadar bir süre geçmesi gerekir. Kar ilerledikçe buz halini alır. Buzulların başında, yoğunluğu az olan buzul karı boldur. Oysa dilde çoğunlukta olan buzdur.

Buzun, az da olsa şekil değiştirebilme ve koyu sıvı gibi akabilme niteliği vardır. Buzlar yılda en çok 8 km'yi bulan çok yavaş bir hızla hareket eder; genellikle bir yılda aldıkları yol birkaç metre ile yirmi otuz metre arasındadır. En hızlı buzullar denize doğrudan doğruya akan ve iyi beslenen (Grönland iç-buzulunun boşaltma mecraları) buzullardır. Alp buzullarının hızı yılda 10-100 m arasındadır.

● *Buzulların jeomorfolojisi.* Buzun oyma eyleminin iki farklı biçimde geliştiği sanılır. Her şeyden önce, çeşitli boyda bloklarla yüklü buzun sürtmesi, dayanıklı kayalarda (kuvarsit) basınç yarıkları meydana

buzdolabı

buzkıran «Lenin»

Foto. Glace-Service, Bureau soviétique d'information (*LAROUSSE*)

buzullar Grönland'da

Envers de Blaitière **buzulu** (Alp dağları)

getirecek güçtedir. Ama daha çok yivli ve oluklu koyun sırtı biçimindeki kayaları meydana getiren bir cilâlama şeklinde kendini gösterir. Oyma işi, çatlaklarla ayrılan blokların kazılması veya buz baskısının etkisiyle meydana gelen parçalânma sonucunda da gerçekleşir. Bu oyma tipi başlıca rolü oynar: bloklar ve buzul taşları meydana getirir; bu bloklar bazen çok büyük olur. Çok yavaş etki yapan sürtme, *buzul unu* adı verilen ince, balçıklı yatağı meydana getirir. İki mekanizmanın işlemesi, her şeyden önce, buzul akmasının şartlarına bağlıdır; bu şartlar iyi bilinmez. Buzun özellikle sıkıştırılmış olduğu yerlerde (buzyalakları ve vâdiyi kaplayan kayalıkların tabanı) yer değiştirme önemlidir; bu yer değiştirme blokların buzul tabanına yerleşmesini kolaylaştırır ve «aşırı oyma» ya sebep olur. Koyun sırtı biçimindeki kayaların cilâlanması, genellikle kayanın çok bağlantılı (az sayıda veya iyi yerleşmemiş çatlaklar) olması yüzünden yer değiştirme olmayan kesimlere tekabül eder ve çok tıkız, billûrlu kayalar üzerinde görülür. Buzul parçalanmasını özellikle yerli kaya parçalarının yer değiştirme şartları meydana getirir. En elverişli kayalar, parçalanmış (boyları ne olursa olsun) kayalardır. En güzel buz yatakları (sirk) ve en karakteristik çanaklar bu maddeler içinde oluşur. Yer değiştirmeğe elverişli kayalarla yalnız cilâlanmanın meydana geldiği sıkı kayalar arasında, ayrı aşınma şekillerinin ortaya çıktığı görülür: böylece buzul vâdisini kesen veya merdiven basamakları görünümü kazandırarak yüzeyini engebeli hale sokan setler, «vâdiyi kaplayan kayalıklar» meydana getirir. Buzul yatağının şekillenmesi buzun akış şartlarına da bağlıdır. En etkili eylemler, kalın, oldukça hızlı hareket eden, ama seraklar meydana getirmeyen diller biçiminde yoğunlaşan akışın eylemleridir. Gerçekten seraklar buzun yapışmasını azaltır ve vâdiyi basamaklar halinde kapayan kayalıkların ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Buna karşılık, örtü halinde hareket eden takkelerin (*fjell*'ler veya az eğimli iç-buzullar) yavaş akması az etkilidir. Buzul örtüsü Finlandiya peneplenlerini ve Kanada kalkanını hiç bir zaman kesmemiştir; yalnız bazı yerel buz akıntıları, sonra göller tarafından kaplanan oluklar kazmışlardır. Böylece buzun jeomorfoloji yönünden etkisi çok değişik olarak ortaya çıkar. Bu durum, buzulların jeomorfolojik yönünden etkisizliğini savunanlarla, buzun çok büyük etkisi olduğunu savunanlar arasındaki uzun tartışmaları açıklar.

Buzullar, Dördüncü zamanın çeşitli soğuk dönemleri sırasında su üstünde kalan toprakların yüzde 20'sine yayıldı. Birbiri arkasından gelen bu ilerleme ve gerilemeler sırasında, buzulların çalışma şartları, kararsızlıkları nedeniyle değişti. Böylece, ilerleme devirleri sırasında, bir süreden beri buzul çevresi şartları altına girmiş bölgelere yayıldı. Kayaların daha önce don yüzünden parçalanmasından yararlandılar ve bu yüzden oymaları kolaylaştı. Geri çekilmeleri sırasında, iklimin çok hızlı ısınması yüzünden eridiler. Bugün bile erimeden meydana gelen su kütleleri, buzulların yüzeyinde oyulmuş boğazlarda akar, «değirmen» ler meydana getirerek mağaralarda kaybolur ve buzulaltı seller halinde birleşirler. Büyük morfojenetik faaliyetleri vardır: buzultaşı gerecinin bir kısmını yeniden işler ve buzulaltı kazanı kazmak için bundan yararlanırlar. Buna benzer boğazlar, Buz denizinde görülmüştür. Başka yerlerde sular buzulun erimesinden sonra, işlenmiş buzultaşlarını sert yamaçlı uzun tepeler meydana getiren *ôs* veya *esker*'ler halinde toplar. Buz tarafından taşınan gereçler (buzultaşlar) buz üzerinde olduğu kadar (yüzey buzultaşları) kütlenin içinde de (dip buzultaşları) bulunur. Buzulun uç tarafında son veya öney buzultaşlar meydana getirir. İç-buzulun kenarında kenar buzultaşları vardır.

Buzulun önünde, erimeden meydana gelen sular «buzul nehirleri» meydana getirir. Vâdi buzullarında, buz dilinin ucundan itibaren toplanır. Dağ eteği buzulları veya daha sık olarak, kıta buzulları boyunca birçok ağızlar oluşur ve bunlardan erime suları çıkar. Bunların yeri yıldan yıla değişebilir. Akma çok daha yaygındır. Her ağzın önünde sanderler veya buzul önü konileri adı verilen kum ve çakıl konileri meydana gelir. Bunlar birbiriyle birleşir ve sonunda çok yıkanmış, verimsiz bir şev döküntüsü meydana getirir. Daha sonra sular, buzulun kıyısına paralel, ama ondan biraz uzakta büyük mecralar (buzulönü mecraları) halinde toplanır.

— Jeol. *Buzul gerilemesi*, yeterince hızlı olduğu zaman, özel engebe şekillerinin doğmasına yol açar. Buzul devrinin sonunda iç-buzullar bu şekilde oluşmuştu: bu devirde iklimin çok ısınması hızlı bir *buzul gerilemesi* meydana getirdi: buzun yüzeyinde karların erimesinden oluşan çok büyük su kütleleri içeri sızdı, *ôs*'lar ile *esker*'leri meydana getirdi ve güçlü buzulaltı sellerini besledi. Bazı yerlerde, basınç altındaki bu sular, yerli kayaların içinde buzulaltı kanyonlarını oydu. Buzulların gerilemesi erime buzultaşlarının meydana gelmesine de yol açtı.

● *Buzullararası*. Dördüncü zamanda, *buzullararası* dönemlerle ayrılan birçok buzullaşma meydana geldi. Her buzullar arası dönem bir önceki ve bir sonraki buzullaşmanın adını alır; «riss-würm» son buzullararası dönemdir. Buzullararası dönemlerde de ılıman veya ılık iklimlere tekabül eden fauna ve bitki örtüsü görülür. Buzullararası dönemlerde denizlerdeki genel su seviyesi ya bugünküne eşit veya daha yüksekti.

◆ **Buzulkar** bls. i. Buzulu oluşturan katılaşmış kar yığını. (LM)

BUZULBİLİM i. Buzulları inceleyen bilim. (L)

BUZULLAŞMA i. Buz haline gelme.

— ANSİKL. Jeol. Bazı dönemlerde buzullar geniş yüzeyler kapladı. Son dönemdekiler tarih sırasına göre başlıca dörde ayrılır: *günz, mindel, riss* ve *würm*.

Buzul devirleri bugünkü kadar veya daha sıcak iklimli buzullararası devirlerle ayrılmışlardı; bu buzullararası dönemlerde su aygırları Avrupa'da yaşayabildi. Yeryüzü tarihinin başka dönemlerinde de (eyokambriyen, permiyen-karbon) buzullaşma meydana geldi. Üçüncü zamanla karşılaştırıldığında Dördüncü zaman fauna'sı ve bitki örtüsü daha soğuk bir dönem gösterir; Würm'den beri buzullar geriledi ve bitki örtüsünden de anlaşıldığı gibi iklim sıcaklaştı; ısınma kırk yıldan beri artmıştır.

Büyük kara buzulları *(iç-buzullar)* Dördüncü zamanda, yeni ve kıvrılmış Alp sıra dağlarında değil, tersine ovalarda ve eski kütlelerin eteğinde gelişti: Kuzey Avrupa, Kuzey Amerika, Antarktika. Tarihi bilinen son buzullaşma (Würm) incelendiğinde, soğumaların yeryüzünün çeşitli bölgelerinde zamandaş oldukları görülür. (L)

BUZULTAŞ bls. i. Bir buzul tarafından taşınan veya çökeltilen gereç.

— ANSİKL. Jeomorfoloji. *Yüzey buzultaşları*, buzulun üzerine düşen her çeşit döküntü (genellikle donma sonucu meydana gelir). Yüzey buzultaşlarına pek küçük buzullar üzerinde çok rastlanır; oysa kıta buzullarında ender görülür, hattâ hiç bulunmaz. Bunlar, buzul dilinin kenarlarında gelişir ve *yan buzultaşları* oluşturur; ama iki buzul dili birleştiğinde yan buzultaşlardan ikisi kaynaşarak bir *orta buzultaş* meydana getirir. Birleşik buzullar, buzul topluluğunu oluşturan kolların çokluğuna göre az veya çok sayıda orta buzultaşa sahiptir. *Dip buzultaşları*, buzul cilâlanmasına elverişlidir; buzun kendi yatağı üzerinde doğrudan doğruya yüzden erimesi ve yüzey buzultaşlarının yarıklardan veya buzdan geçerek yavaş yavaş inmesiyle meydana gelir. Buz içinde hiç bir ayrışma görülmediğinden bütün bu buzultaşlar çeşitli boyutlardaki gereçlerden (mil karışımı, çakıllı kum, bazen de büyük bloklar [birkaç yüz metrekübe kadar varır]) meydana gelir. Gereçlerin köşeleri düzgün değildir; bazen küt köşeli, düz cilâlı hattâ çizgili yüzeyleri vardır; bu çizikler taşlara veya öbür bloklara sürtünmeden meydana gelir. Yüzeyde don nedeniyle parçalanmalar olur. Derinde, buzun değişik hareketleri yüzünden bazen bloklar kırılır.

Buzulun ucunda bütün bu gereçler *uç buzulları* olarak yığılır; bunların buzul dilinde olanlarına *öney buzultaşları*, iç-buzullardakilereyse *sınır buzultaşları* adı verilir. Gerçekten de buzulun erime suları genellikle buzulun indirdiği bütün gereçleri taşıyacak güçte değildir: geri kalan gereçler buzulun ucunda tepecikler dizisi meydana getirerek kabartılar halinde birikir; bu diziler dağ buzullarında *buzultaş amfi'lerini* meydana getirir. Buzul erimesi ansızın olursa büyük ölçüde erime suyu hemen hemen bütün buzultaş gereçlerini sürükleyebilir ve hiç bir uç buzultaşı mey-

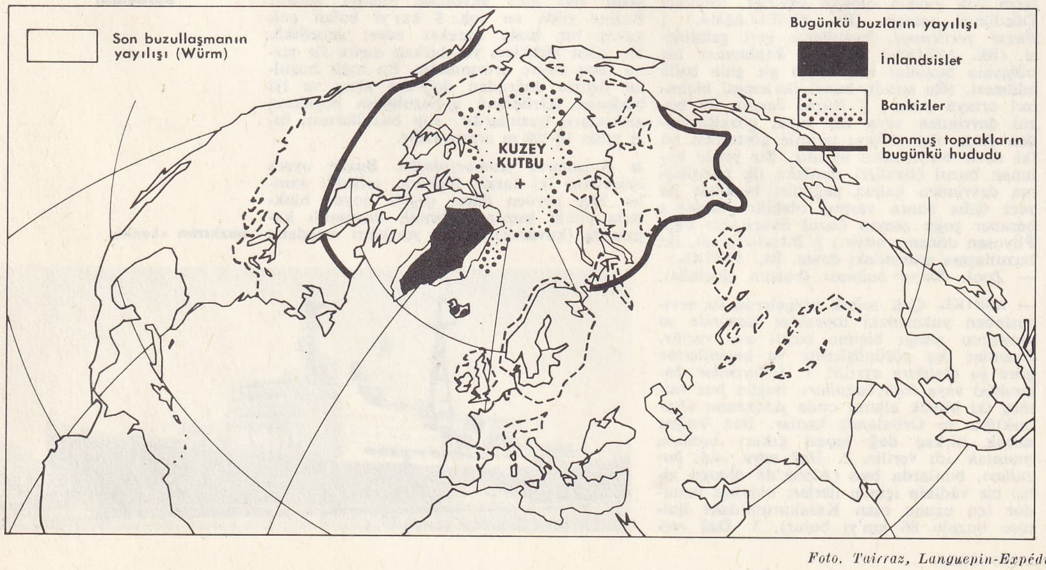

Foto. Tairraz, Languepin-Expéditions polaires françaises-Atlas-Photo (LAROUSSE)

dana gelmez. Uç buzultaşları genellikle buzul gerilemesindeki «duraklama» evrelerini belirler; uç buzultaşlardan yararlanılarak buzul gerilemesinin bütünü öğrenilebilir. Buzulun yeni ilerlemeleri sırasında belirgin uç buzultaşları oluşur; bu buzul ilerlemeleri kendi tabanından büyük miktarda döküntü toplar ama sağladığı erime suyu azdır. Sürekli donmuş bir zemin üzerinde ilerleyen buzul bazen donun katılaştırdığı tutturulmamış kayalardan büyük parçalar koparır ve sürükler; bunlara *itki buzultaşları* denir. Yerinde erime sonucundaki hızlı gerileme sırasında buzul, taşıdıklarının tümünü bırakır. Dip buzultaşı yatakta katmanlar halinde istiflenir. Erime suları tarafından oldukça taşınan yüzey buzultaşları bunları eşit olmayan örtülerle kaplar ve *yüzeyden erime buzultaşları*'nı meydana getirir. Öbür kütlelerden ayrı düşmüş buz kütleleri bu buzultaşlar içinde bir süre erimeden kalabilir ve yavaş yavaş erir; ölü buz kütlesinin erimesiyle delikler açılır. Dip ve erime buzultaşı bölgelerinin engebeleri genellikle tek biçimlidir: küt biçimli, düzensiz engebeli ovalar; bu ovalarda bazen buzulaltı selleri veya ölü buz erimesi tarafından oyulmuş göller vardır. Vistula buzul gerilemesinin çeşitli evrelerine tekabül eden uç buzultaş sıraları arasında (kuzey Almanya'da) bunun birçok örneklerine rastlanır. (L)

BUZUL TOYUN. Türk mit. Yakut Türklerine göre Ak Toyun denilen göklerdeki en büyük tanrıya giden yolu bekleyen iki tanrıdan biri. (M)

BUZULUK, S.S.C.B.'de şehir, Samara kıyısında; 55 000 nüf. (L)

BUZZATİ (Dino BUZZATİ —TRAVERSO, **Dino** — denir), italyan yazarı (Belluno 1906). Zevk için resimle, dinlenmek için müzikle uğraşır; çoğunlukla gerçeksiz duygulardan esinlenir; sembolizmle realizmin birbirine karıştığı romanlarında insandaki sürekli aşk ve ölüm düşüncesini işler. Zamanın ve alışılmış mekânın dışındaki kahramanları, Kafka'dan etkilenmiş olan ve asıl kaynağını yazarın yalnızlığından alan bir açıklıkla tasvir edilir. Başlıca eserleri: *Tatar Çölü* (Il Deserto dei Tartari) [1940], *Il Crollo della Baliverna* (Baliverna'nın Yıkılışı) [1954], *Taş Hayal* (1960). Bununla birlikte daha insancıl ve daha tutkulu konuları işlediği *Un Amore* (Bir Aşk) [1963]; *K*, (1966) adlı hikâyelerinde içinde bulunduğu hayal kırıklığından biraz kurtulmuş gibidir. (L)

BUZZER i. (ing. *to buzz*, vızıldamak). Radyotek. 2 ile 4 volt arasındaki gerilimle çalışabilen küçük titreştirici. Bir bobinde anî akım değişmeleri meydana getirerek zayıf titreşimler elde edilmesini sağlar. (Bu araç eskiden, galenli bulucularda iyi bir dokunma noktasının sağlanmasında, bir alıcı titreşim devresinin denenmesinde, kontrol ölçülerinde ve derecelemede kullanılırdı.) [L]

BUZZİ (Paolo), italyan yazar (Milano 1874 - ay.y. 1956). Fütürist topluluğu şairlerinden. Mensur şiiri: *l'Esilio* (Sürgün) [1906], şiirleri: *Aeroplani* (Uçaklar) [1909], *Versi Libri* (Serbest Mısralar) [1913], *Il Canto Quotidiano* (Günlük Şarkılar) [1933], *Atomiche* (Atomik) [1952], *Il Flauto Inaudibile* (İşitilmez) [1956]. (L)

BÜCHNER (Georg), alman şairi (Goddelau, Darmstadt yakınları 1813-Zürich 1837). *«Der Hessischen Landboten*'de ileri sürdüğü liberal düşünceler yüzünden Hessen'den ayrılmak zorunda kaldı (1834). Strasbourg'a, sonra Zürich'e sığındı. Canlı bir komedisi, *Leonce ile Lena;* kıskançlık üzerine bir trajedisi, *Woyzeck;* dikkati çeken dramı *Danton'un Ölümü* (Dantons Tod) [1835]. Bu son eserinde devrimci inançlarını açıkladı, inatçı ve erdemli Robespierre ile ahlâkça daha az temiz ama daha çekingen olan Danton'u karşılaştırdı. Uzun bir hikâyesi de vardır: *Lenz* (1839). [L]

BÜCHNER (Ludwig), alman filozofu (Darmstadt 1824-ay.y. 1899). Georg Büchner'in kardeşi. Tübingen'de doçentlik yaparken *Kraft und Stoff* (Kuvvet ve Madde) [1855] adlı eserinin yayımlanması üzerine kürsüsünden ayrılmak zorunda kaldı ve Darmstadt'da hekimlik yaptı. Maddeci bir filozoftu. Eserleri: *Natur und Geist* (Tabiat ve Ruh) [1876], *Die Stellung des Menschen in der Natur* (İnsanın Tabiattaki Yeri) [1889], *Altın Çağ* (1891), *Die Darwinische Theorie von der Entstehung und Umwandlung der Lebewelt* (Canlıların Ortaya Çıkışı ve Şekil Değiştirmesi Üstüne Darwin Nazariyesi), *Darwincilik ve Sosyalizm* (1894). [L]

BÜCÜR sıf. Ufak tefek ve kısa boylu [kimse]: *Mirat, etli butlu ablasının tersine, çiroz gibi kuru, renksiz, bücür bir çocuk* (R.N. Güntekin). *Çoğu biçimsiz, bücür, yusyuvarlak [...] tombul hissini veren vücutlar da yok değil* (Y.K. Karaosmanoğlu).

◆ **Bücürlük** i. Ufak tefeklik ve kısa boyluluk. (M)

BÜDELÂ çoğl. i. (ar. *bedîl*, akılsız, bön'den *büdelâ*). *Esk.* Sersem, bön, akılsız, budala kimseler. (M)

BÜDEYL bin VERKÂ, Mekke dolaylarındaki Benî Huzâa kabîlesi reisi (öl. 632). 628 Hudeybiye antlaşmasından sonra, müslümanların müttefiki olan Benî Huzâa'lılar, Kureyşî'lere ait öğrendiklerini Hz. Peygambere bildirirlerdi. Büdeyl, Hüdeybiye'de Hz. Peygamber ile görüştükten sonra Mekke'ye Hz. Peygamber'in tekliflerini götürdü.

Benî Huzâa'lılar, Kureyş taraftarı Benî Bekr ile savaşırken, Büdeyl, Mekke'ye sığındı. Bunu Hüdeybiye antlaşmasına aykırı sayan Hz. Peygamber Mekke seferine çıktı. Fakat Büdeyl, Hz. Peygamber'in çadırına giderek islâmiyeti kabul etti. (M)

BÜDİNGERWALD, Almanya'da (Hessen) coğrafî bölge, Üçüncü zamandan kalma bir kumtaşı yaylasından meydana gelir. Vogelsberg'in güney eteğinde. Ormanlık fakat yoksul bir bölgedir. (L)

BÜDÜN veya **BÜDN** çoğl. i. (ar. *bedene*, kurbanlık deve'den, *büdün* veya *büdn*). *Esk.* Kurbanlık develer. (M)

BÜFE i. (fr. *buffet*). İçine sofra takımları konulan dolap: *Hele bir büfeleri vardı, içi çeşitli çay bardakları, kahve fincanları, semaver, demliklerle dolu* (Orhan Kemal). ‖ Davetlileri ağırlamak için üstüne çeşitli yiyecek ve içeceklerin konulduğu masa: *Sonunda Mahir, Raci'nin kolundan çekip büfenin önüne götürdü* (H.R. Gürpınar). ‖ İstasyon lokantası: *Tren Samatya'da durunca indim. İstasyon büfesine girdim* (Ahmed Rasim). ‖ Sigara, kibrit, gazete, sandviç v.b. satılan kulübe.

— DEY. *Soğuk büfe*, soğuk yemek sofrası.

— Denizc. Gemilerde zabitan ve mürettebatın yemek salonları yanında, çay, kahve pişirilen ve bulaşık yıkanan yer. ‖ *Zabitan büfesi*, zabit salonu yanındaki büfe. ‖ *Mürettebat büfesi*, mürettebat salonu yanındaki büfe. ‖ *Vapur büfesi*, şehir hattı vapurlarında çay, kahve, meşrubat satılan yer.

— ANSİKL. Mobl. *Büfe* kelimesi Avrupa'da başka başka mobilya ve eşyaları anlatmak için kullanılmıştır. Ortaçağda sadece bir yemek odası veya mutfak dolabına verilen addı. Sonraları aynı zamanda hem mutfak, hem yemek odası, hem de yatak odası olarak kullanılan büyük odaya alındı ve çeşitli işlerde kullanıldı. Genellikle üst üste duran iki kısımdan yapılıdır. Her iki kısmın dışa doğru açılan veya sürgülü kapakları vardır. Cilâlı tahtadan, oymalı veya düz, bazen mermerli, bazen de boyalı madenden olabilir. İlk büfeler, dört ayaklı, iki kapaklı ve çekmeceli bir sandık biçimindeydi. XVI. ve XVII. yy.larda konsolu andırıyordu. XVIII.yy. da bir süre yok olduktan sonra XIX. yy.da yeniden ve bugünkü biçimiyle ortaya çıktı.

◆ **Büfeci** i. Büfeye bakan veya büfe işleten kimse.

— Denizc. Yolcu gemilerinde çay kahve pişiren kamarot. ‖ Şehir hattı vapurlarında büfeyi kiralayan kimse. (ML)

BÜĞDÜZ, 24 Oğuz boyunun Üçok koluna mensup boy. Anadolu'da bunlara ait 22 yer adının bulunması, bu toprakların fethi ve türkleşmesi sırasında diğer boylarla birlikte bulunduklarını gösterir. XVI.yy.da Halep Türkmenleri arasında küçük bir Büğdüz oymağı görülmektedir. Bu yy.da tespit edilebilen bu oymağa ait 22 yer adından bugün ancak üç tanesi mevcuttur. (M)

Grönland'da **buzultaşlar**

BÜĞE veya **BÜĞELEK** i. Bk. BÜVE.

BÜĞEMEK geçl. f. *Halk dili.* Suyu set veya bentle tutmak. (M)

BÜĞET i. *Halk dili.* Bir akarsuyu tutmak için yapılan bent, set. ‖ Setle, bentle tutulmuş su. (M)

BÜĞLÜ i. (eski fr. *bugle*, öküz'den ing. *bugle*). Müz. Sakshorn ailesinden dört çalgıya verilen ad: *mi* bemol *küçük büğlü;* akordu borazana eş olan *si* bemol *soprano büğlü;* akordu küçük büğlüden bir oktav kalın olan *mi* bemol *alto büğlü;* akordu soprano büğlüden bir oktav kalın olan *bariton büğlü.* (Büğlüler askerî bandoların önemli birer öğesidir.) [L]

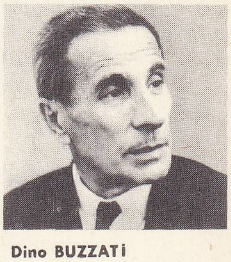

Dino **BUZZATİ**

BÜĞRÜ sıf. [Yalnız *eğri büğrü* deyiminde geçer.] Bk. EĞRİ.

BÜHLER (Karl), alman psikologu (Mecekesheim 1879). 1918'de Münih'te, 1918 ile 1922 arasında Dresden'de, Viyana'da profesörlük yaptı, daha sonra Pasadena'ya (Kaliforniya) çekildi. Başlangıçta, «Würzburg» okulu adı verilen akıma katıldı, daha sonra Gestalt (Biçim) psikolojisine yöneldi. Eserleri: *Die Gestaltwahrnehmungen* (Gestalt Algıları) [1913], *Die Geistige Entwicklung des Kindes* (Çocukta Ruhî Gelişme) [1918], *Handbuch der Psychologie* (Psikoloji Elkitabı) [1922], *Die Krise der Psychologie* (Psikolojide Buhran) [1929], *Ausdruckstheorie* (Anlatım Kuramı) [1933], *Sprachtheorie* (Dil Kuramı) [1934]. Ayrıca, Ebbinghaus'un (1919) ve Oswald Külpe'nin psikolojileri üzerinde (1920) araştırmalar yaptı. (L)

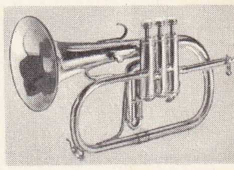

büğlü

BÜHLÛL sıf. Bk. BEHLÛL.

BÜHLÛL-ül-MECNUN, Bk. BEHLÛL-İ DÂNÂ.

BÜHT i. (fars. *büht*). *Esk.* Bir gezegenin belli süre içindeki hareketi. (M)

BÜHT i. (ar. *büht*). *Esk.* Şaşkınlık: *Ahmet Cemil için bu musibet öyle bir beklenilmeyen darbe idi ki bir müddet bütün beyni donmuş gibi büht içinde kaldı* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

BÜHTAN i. (ar. *bühtân*). *Esk.* Birine işlemediği bir suçu yükleme, iftira: *Bâdehu Resûl-i Ekrem, hatunların bühtandan sakınmalarını teklif ettikte* (Cevdet Paşa).

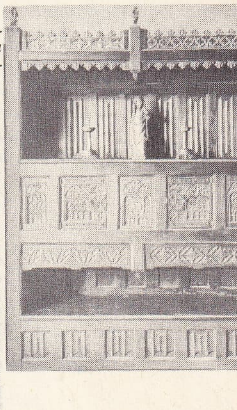

büfe
XV. yy.
(Süsleme Sanatları müzesi, Paris)

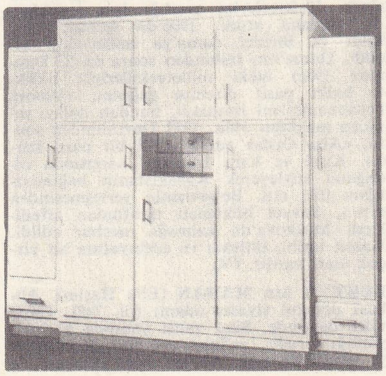

mutfak büfesi

Foto. U.S.İ.S, Garanger, Noailles, Giraudon, Le Meuble pratique (LAROUSSE)

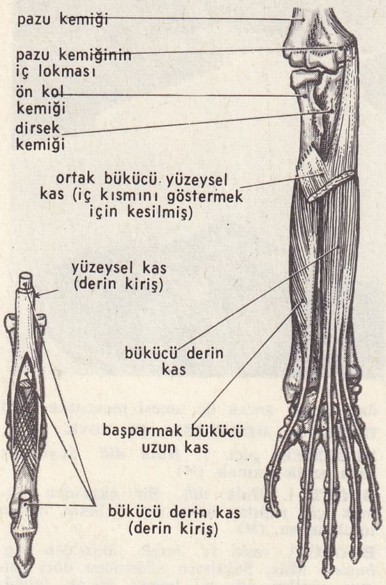

bükücükas

— ÇEŞ. DEY. *Bühtan etmek,* iftira etmek: *Şiir değil diye bühtan ederek ber-mûtad / Hayal ü his ile mâli güzide bir gazele* (Tevfik Fikret). || *Bühtan amîz,* iftira edici. || *Bühtan endâz,* iftira atan. || *Bühtanzede,* iftiraya uğramış.

◆ **Bühtancı** sıf. İftira eden.

◆ **Bühtanlı** sıf. İftiraya uğramış: *Sen olmasan ihtimal ki şimdi biz / Kalacaktık Avrupa'da bühtanlı* (Ziya Gökalp). [M]

BÜK i. *Halk dili.* Akarsu kıyılarındaki ağaçlık. || *Esk.* Sık ağaçlık. (M)

BÜK veya **BUK** i. Bk. BÜKSEN.

BÜKÂ i. (ar. *bükâ*). *Esk.* Ağlama, gözyaşı: *Fena değil sevişip ağlamak, fakat heyhât / bükâye değse hayât* (Tevfik Fikret). *Tuttu lisân-ı kalbimi kahretti nâgehân / Bir cûşiş-i bükâ ile bir râşe-i figân* (Hüseyin Suad).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bükâ-alûd,* ağlatıcı, ağlamaklı. || *Bükâ-engiz,* ağlatıcı: *Bak şu zulmette çehre-i kamer / Renk-i mevta kadar bükâ-engiz* (Hüseyin Siret). || *Bükâ eylemek,* ağlamak: *Ayağındaki bukağıyı görünce bükâ eylediler. Said ise güler ve bilâ fütur söz söylerdi* (Cevdet Paşa). || *Bükâ-yi sürur,* sevinçten doğan gözyaşı. || *Bükâ-yi şehid,* şiddetli ağlama.

◆ **Bükât** çoğl. i. *Esk.* Ağlayanlar, ağlayıcılar: *Destinle uzattın şu harâbât-ı bükâta* (Cenab Şahabeddin). [M]

BÜKEYHANOF (Alihan), kazak millî lideri ve «Alaş Orda» partisinin başkanı (1869-Moskova 1936). Yüksek Orman enstitüsünü bitirdikten sonra öğretmenlik yaptı. Rusların Garpçılık dedikleri fikir akımının etkisinde kalarak milletinin bağımsızlığı için çalıştı. Rusça *«Golas Stepi»* ve kendi çıkardığı Türkçe *«Kazak»* gazetelerinde düşüncelerini yazdığı için tutuklandı, zindana atıldı. 1906'da serbest bırakıldı ve Birinci duma'ya milletvekili seçildi. Duma'nın feshinden sonra da (23 Temmuz 1906) öteki milletvekilleriyle birlikte halkı pasif direnişe çağıran, «Viborg beyannamesi»ni imzaladı, bundan dolayı yeniden mahkûm oldu. 1917 Devriminden sonra, «Alaş Orda» adıyle millî bir parti kurdu. Kızıl ve kara irticanın karşısında olduğunu söyleyerek Kazakistanın bağımsızlığını ilân etti. Bolşevizmin yerleşmesinden sonra, Sovyet hükûmeti tarafından affedilerek Moskova'da kalmağa mecbur edildi. Kazak tarihi, iktisadı ve edebiyatına ait birçok eseri vardır. (M)

BÜKEYR bin MAHAN (Ebu Haşim), Abbasî dönemi siyaset adamı (öl. 745). Emevîler devrinde, Sind valisi yanında kâtiplik yaptığı sırada, valinin azli üzerine, Kûfe'ye geldi. Burada, Abbasî ileri gelenleri ile tanıştı ve siyasî çalışmalara katıldı. Bütün servetini bu yolda harcadı. Abbasîlerin reisi Muhammed bin Ali tarafından Irak'ta gizli Abbasî propaganda faaliyetinin başına getirtildi. Irak'da ve Horasan'da, halkı Abbasîler tarafına geçirmek için çalıştı. Ammar bin el Abbadî ile arkadaşlarını Horasan'a gönderdi. Ammar, Merv'de Hidaş adı altında yerleşerek, önceleri büyük başarı kazandı. Sonradan Hurremî mezhebini kabul ederek propagandaya başladı. Fakat vali Esed tarafından öldürüldü. Bu durum Muhammed bin Ali'nin Hidaş taraftarlarıyle münasebetlerini kesmesine sebep oldu ve Muhammed, Horasan'daki durumu inceleme görevini Bükeyr'e verdi. Bükeyr ikinci gidişinde, başarı sağladı ve oradaki parti reislerini yeniden Abbasî hareketine bağladı. Fakat bir süre sonra, Kûfe'de Abbasî propagandası yapmak suçu ile hapse atıldı. Hapiste bulunan İsa bin Mâkil gibi bazı şahısları da bu harekete katılmağa ikna etti. Muhammed bin Ali'nin ölümünde, oğlu İbrahim, Bükeyr'i Horasan'a gönderdi. Bükeyr burada halkın İbrahim'e bağlanmasını sağladı. Toplanan paraları da alarak İbrahim'e getirdi ve bir yıl sonra öldü. Ölümünden sonra kendi arzusu üzerine, yerine Ebu Selâme Hafs bin Süleyman'ı geçirdiler. Bu adama sonraları «Muhammed ailesinin veziri» unvanı verildi. (M)

BÜKEYR bin VESSAC (Vişah), Horasan valisi (öl. 607). Kendisinden önce vali bulunan Abdullah bin Hâzım, Emevîlerin rakibi Abdullah bin Zübeyr ile anlaşarak ayaklandı ve buradaki Temîmilere sert davranmağa başladı. Bunun üzerine Temîmiler, İbn Hâzım'ın Herat'ta bulunan oğlu Muhammed'i ele geçirmek istediler. İbn Hâzım, şehrin asayişiyle görevli Bükeyr ve Şemmas bin Disar'a haber göndererek, Temîmileri Herat'a sokmamalarını emretti. Şemmas, Temîmilerin tarafına geçti; Bükeyr ise aldığı emre sadık kaldı. Fakat Temîmiler Herat'a girdiler ve Muhammed bin Abdullah'ı ele geçirerek öldürdüler (684). Abdullah bin Zübeyr'in ölümünden sonra, Abdullah bin Hâzım Abdülmelik'e biatı kabul etmedi. Bunun üzerine Abdülmelik, İbn Hâzım'ı Merv'de temsil eden Bükeyr'i kendi tarafına çekti ve onu Horasan valiliğine getirdi. İbn Hâzım, Merv üzerine yürüdüyse de, Bahîr bin Verka ile savaşırken öldü. Bükeyr, öldürme şerefini kendisi almak için Bahîr'i hapsettirdi. Fakat, bütün çalışmasına rağmen Horasan'da bir birlik kuramadı. Horasan halkı yeni bir karışıklığın çıkmasından korkarak, Kureyşli bir valinin gönderilmesini istedi. Bunun üzerine Bükeyr azledilerek yerine Ümeyye bin Abdullah bin Halid getirildi ve Bahîr bin Verka serbest bırakıldı. Ümeyye'nin Buhara'ya karşı sefere çıkması üzerine (696) Bükeyr, Ümeyye'nin oğlunu yakaladı ve bağımsızlığını ilân etti. Ümeyye, Buhara'dan döndüğünde Bükeyr ile anlaşmak zorunda kaldı fakat Bükeyr, Bahîr'in ihbarı üzerine öldürüldü. (M)

BÜKK kütlesi, Kuzey Macaristan'da dağlar, Çekoslovak sınırı yakınında; 959 m. Kütle özellikle kireçli kayalardan meydana gelmiştir, karstlı mağaraları vardır, her yeri ormanla kaplıdır. Kuzeyde Ozd havzasında, önemli linyit yatakları. (L)

BÜKKSZÉK, Macaristan'da (Heves idare bölgesi) bölge. Bükk kütlesinin batısında. Petrol ve tabiî gaz yatakları. (L)

BÜKLÜM i. (*bükülmek*'ten *bük-l-üm*). Bükülmüş, kıvrılmış şeylerin meydana getirdiği kat: *Yırtılmış atılmış o kâğıtlar ki hayatım / Her parçası, her büklümü üstünde adın var* (M. C. Kuntay).

— DEY. *İki büklüm,* beli bükülmüş, eğrilmiş durumda: *Ak tuğlu Türk şehzadesi, atıyle bir yol ararken, yolların ötesinde, iki büklüm yürüyen bir ihtiyar gördü* (Yahya Kemal). *Elleriyle yüzünü kapayarak bir zaman iki büklüm kaldı* (K. Tahir).

— Anat. *Mide atardamarı büklümü* ve *karaciğer atardamarı büklümü,* karın zarının iki kıvrımına verilen ad. Bunlardan üstte olanı mide atardamarı, altta olanı ise karaciğer atardamarını meydana getirir. Karşı karşıya bulunan bu iki büklümün arasında, Winslow geçidi ile epiplon arka boşluğunu birleştiren bir delik bulunur.

— Coğ. Bir akarsuyun belirgin menderesi.

◆ **Büklüm büklüm** sıf. ve zf. Kıvrım kıvrım, halka halka: *Büklüm büklüm alnına dökülen kıvırcık saçları vardı* (S.F. Abasıyanık). [ML]

BÜKME i. (*bükmek*'ten *bük-me*). Bükmek eylemi. || Bükülmüş ip. || İnce, kıvırcık kumaş. || Yaprak dolması. (*Eşanl.* SARMA.)

— DEY. *Gıcırı bükme,* derme çatma, baştan savma.

— Anat. Vücudun bir kısmını yanındaki kısım üzerine kıvırma eylemi: *Başı bükme. Gövdeyi bükme. Önkolu bükme.* (Ayak bileği hizasında bükme ve gerilme terimleri tartışma konusu olabilir: bundan ötürü tercihan ayak sırtını bacağa yaklaştırmağa *öne bükme,* bunun tersine de *geriye bükme* denir. Öne bükme bacağın gerici kasları sayesinde, geriye bükme ise bükücü kaslar sayesinde olur.)

— Teknol. Bk. ANSİKL. || Halat yapımında, elemgeden gelen iplikleri birleştirmek ve halat bükümleri yapacak şekilde bu ipliklerin hepsini birden burmak işlemi.

— Tekst. İnce fitilleri iplik haline getirmek için yapılan işlem. || İki veya daha fazla ipliğin bir araya birleştirilmek gayesiyle, birbirleri üzerine bükülmesi işlemi. (Bk. EKLEME.) || *Bükme ipek,* ibrişim. || *Bükme kaytan,* pamuktan bükülerek yapılan kaytan.

— ANSİKL. Teknol. *Bükme,* düzgün maden levhalarının yüzeyini yuvarlaştırmak, bir demir çubuğu eğmek veya madenî bir boruya dirsek biçimi vermek için yapılan bir işlemdir. İnce saç levhaların bükme işlemi soğukta, kalınlığı biraz fazla olan saçların veya tekerlek çemberi gibi kalın çubukların bükme işlemi ise sıcakta yapılır.

Saç bükme, ya elle (madenî kalıba geçirip tokmakla vurarak) veya bükme makinesiyle yapılır. Bu makine, yatay eksenleri birbirine paralel üç merdaneden meydana gelmiştir. Birbirine değmeyecek şekilde yerleştirilmiş iki alt merdane, gelen saç levhayı alır ve sabit yastıklar içinde dönerek ileri doğru kaydırır. Buna karşılık, öteki iki merdanenin arasına gelecek şekilde ve daha yukarıya yerleştirilmiş olan üçüncü merdane sabit bir yastık içinde olmadığından, iki merdanenin arasından aşağı doğru inebilir ve saç levhayı sıkıştırarak istenen yuvarlaklığı verir. Ayrıca, işlem bittikten sonra saç levhayı alabilmek için, bu üçüncü merdanenin sökülüp takılacak şekilde yapılması gerekir. Böylece gerçekleştirilen işlem daha tamamlanmış değildir: bükülen saçın uçlarında düzgün kısımlar kalır. Bugünün makinelerinde dört merdane vardır, bunlardan üçü alttadır ve eksenleri, saçı kıvırabilecek şekilde hareketlidir. Bu kıvırma sayesinde levhanın uç kısımları da bükülmüş olur. Boru bükme, vidalı veya krikolu, taşınabilen özel bir makine yardımıyle yapılır. Küçük çaplı borular için bükme işlemi soğukta yapılabilir. Borunun iç çapını sabit tutmak için, içerisine önceden reçine, ergimenin alt noktalarında elde edilmiş bir alaşım veya kum doldurulur. Daha büyük çaplı borularda, borunun içine iyice sıkıştırılmış kuru kum doldurarak, bükme işlemi, sıcakta yapılır.

Tahta bükme işlemi, eskiden, ahşap gemi yapımında önemli bir yer tutardı. Bükülecek parçalar makineye, iri tomruklar halinde veya kat kat kesilip yapıştırılmış levhalar halinde verilir. Genellikle bükme işleminden önce, odunun bükülgenliğini arttırmak için, buharla nemlendirme yapılır. Daha sonra işlenecek parçalar kalıba yatırılarak elle veya mekanik yoldan bükmeyi kolaylaştırmak için, çalışma sırasında tahtanın üstüne bazı kimyevî ürünler, meselâ üre akıtılır. Tahtanın bükmeye elverişli olup olmaması ağacın cinsine göre değişir. (LM)

BÜKMEK geçl. f. Sertçe çevirmek, kıvırmak: *Birinin kolunu bükmek.* || [İplik için] Birkaç teli burarak birbirine sarmak: *İpek bükmek.* || Katlamak: *Kâğıt bükmek.* || Eğmek: *Boynunu bir tarafa büküp* [...] *çekingen bir vaziyet alarak sandalyelerden birinin ucuna ilişir* (H.R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Belini bükmek.* Bk. BEL. || *Boynunu bükmek.* Bk. BOYUN. || *Dudak bükmek,* beğenmemek: *Ben, ikide birde şa-*

şırdıkça onun öyle bir dudak bükmesi: «Sözde bunlar koca!» diyerek hakaret etmesi vardı ki (R.N. Güntekin). ‖ *Kol (kolunu) bükmek,* galebe çalmak, üstün gelmek. ‖ *Kulağını bükmek,* uyarmak: *Ömer Vali kıldığı adamın kulağını büker ve onun tarafından bir söz gelse...* (Cevdet Paşa). — Binic. *Bir atı bükmek,* atın başını dışarı veya öne çevirmek. ‖ *Böbrekleri bükmek,* [dörtnal koşan at içini] terkisini aşağı indirmek. ‖ *Diz arkalarını bükmek,* diz arkalarını kullanmak.

— Tekst. İplikleri, bir burma hareketiyle birbiri üstüne gelecek şekilde kıvırmak. ‖ İplik çilelerini birbiri üstüne burarak kıvırmak.

◆ **Büken** sıf. Bükmek işini yapan.

— Anat. Oynak kemikleri arasındaki açıları daraltan kas. (*Bükücü* de denir.) [Zt. AÇAN.] *Esk.* Kâbıza.

◆ **Büktürmek** ettrg. f. Bükmek işini yaptırmak, kıvırtmak, eğdirmek.

◆ **Bükücü** sıf. ve i. Büken, iplik eğiren [kimse].

◆ **Bükük** sıf. Bükülmüş, eğilmiş. (ML)

BÜKOLİK sıf. (lat. *bucolica,* yun. *boukolikos*'dan fr. *bucolique*). Çobanların hayatına veya çoban şiirine has. (L)

BÜKREŞ, rumence **Bucureşti,** Romanya'nın başkenti ve bölge idare merkezi, 1 279 000 nüf.

— Coğ. Şehir Dambovita nehrinin vâdisinde, Eflak ovasında, Karpatlar'a 100 km, Tunaya 50 km kadar uzaklıktadır. Romanya krallığının kurulmasıyle devletin başkenti olan Bükreş'te gerçek imar çalışmaları ancak merkezde, kral sarayı, bakanlıklar, büyük bankalar ve iş yerleri çevresinde yapıldı. Zenginlerin oturduğu birkaç mahallenin ötesinde eskiden, köy görünüşlü, işçilerin oturduğu kenar mahalleler uzanırdı. Mihai Voda (XVI. yy.) şehrin en eski kilisesidir. Caldaruşami manastırında zengin bir ikona koleksiyonu vardır. Simu müzesinde (1910) XIX. yy. fransız heykeltıraş ve ressamlarının eserlerinden meydana gelen ilgi çekici bir bütün bulunur. Kültürel ve idarî görevlerin gelişmesi, özellikle de sanayiin önemli atılımı, 1930'daki nüfusu ancak 639 000 kişi olan şehrin hızla değişmesine yol açtı. Eski kenar mahallelerde (Grivitsa, Ferentari v.b.) büyük şehircilik çalışmalarına girişildi. Kuzeybatıda, Kültür parkının ötesinde, Casa Scinteia (kitap ve yayın sanayii merkezi) çevresinde yeni mahalleler kuruldu. Metalürji (donatım malzemesi, elektrik ve makine malzemesi, motor yapımı v.b.), deri işleme ve konfeksiyon başlıca sanayii meydana getirir. - *Bükreş bölgesi,* 1 668 000 nüf.

— Tar. Bükreş'in ilk yılları üstüne çok şey bilinmez. XV.yy.ın sonundan itibaren Eflak prenslerinin merkeziydi; birçok defa yıkıldı, sırayle Türklerin, Rusların ve Avusturyalıların eline geçti. 1880'den itibaren Romanya krallığının başkenti oldu; 1916 aralığında Almanların eline geçince hükûmet Yaş'a sığınmak zorunda kaldı. Bükreş 1940 eylülünde Almanların işgaline uğradı, 1944'te rus hücumunun baskısıyle Almanlar tarafından boşaltıldı. Şehrin 25 ağustos'ta alman hava kuvvetleri tarafından bombalanması, Romanya'nın Almanya'ya savaş ilân etmesine yol açtı (31 ağustos); bu sırada kızıl ordu Bükreş'e girmekteydi. (Bk. *İkinci* DÜNYA SAVAŞI ve ALMANYA-RUSYA SAVAŞI.) [L]

Bükreş antlaşmaları, 1812, 1886, 1913 ve 1918 yıllarında Bükreş'te yapılan tarihî antlaşmaların hepsine birden verilen ad.

● Bunların ilki 28 mayıs 1812'de Osmanlı imparatorluğu ile Rus çarlığı arasında imzalandı. XVIII.yy.ın sonunda Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgali üzerine Osmanlılar, Rusya ve İngiltere ile bir ittifak yaptılar. Rusya, Fransızları yunan adalarından, İngiltere de Mısır'dan çıkarmak istediği için Osmanlı devleti ile anlaştılar. Bunun üzerine ingiliz ve osmanlı donanmaları Mısır kıyılarını kuşattı. Osmanlı-Rus kuvvetleri de yunan adalarında fransızlarla çarpıştı ve bu bölgede Rusya'nın nezareti altında Osmanlı devletine bağlı olarak «Yedi Ada cumhuriyeti» kuruldu. Osmanlı-Rus-İngiliz ittifakı, Fransızların Mısır'dan çekilmelerinden sonra da devam etti. Fakat bu ittifak Rusya'nın Osmanlılar aleyhindeki siyasetini değiştirmedi. Osmanlı devleti bu sırada 1804'te patlayan Sırp isyanı ile uğraşıyordu. Rusya ise, Sırbistan'ın Eflak-Boğdan gibi imtiyazlı bir beylik olmasını istiyordu. Eflak ve Boğdan beylerinin Rusya ile işbirliği yaptığını anlayan Osmanlı devleti bunları azletti, yerlerine başkalarını tayin etti ve Boğazlar'ı rus donanmasına kapadı. Bu olay üzerine Rusya, Osmanlılara savaş açtı (1806). Osmanlıların Rusya ile savaşa girmesini istemeyen İngiltere, azledilen Eflak-Boğdan beylerinin yerlerine iadesini ve Boğazların rus donanmasına açılmasını istedi; ayrıca teklif kabul edilmezse ingiliz donanmasının Çanakkale'ye geleceği de bildirildi. İngiliz ve rus tehditlerine aldırmayan Osmanlı devleti, Rusya'ya savaş ilân ederek Tuna boylarına ordu gönderdi. Savaş sırasında Ruslar Hotin, Bender, Kili ve Akkerman kalelerini aldılar, fakat Bükreş civarında yenildiler ve İsmail kalesi önünde de Osmanlılar tarafından bozguna uğratıldılar. Fakat bu sırada ingiliz donanması Çanakkale boğazını geçerek İstanbul önüne geldi. İngiliz elçisi Arbuthnot, İngiltere'nin tekliflerinin kabul edilmesini ve fransız elçisi Sebastiani'nin İstanbul'dan çıkarılmasını ısrarla istedi. Fakat Sebastiani'nin yardım vaitleri, ingiliz elçisine ret cevabı verilmesinde başlıca âmil oldu. Böylece, Arbuthnot'un teklifleri reddedildikten sonra hemen savunma hazırlıkları başladı ve İstanbul kıyılarına binden fazla top yığıldı. Bir taraftan da Çanakkale boğazının tahkim edilmesine başlandı. İngiliz donanmasında bulunan Arbuthnot hiç bir şey yapamayacağını anlayınca önce Adalara çekildi, sonra da çanakkale'den büyük kayıplarla çıkıp gitti (1807). Bu başarısızlığın acısını Mısır'dan çıkarmak isteyen İngilizler, bu teşebbüslerinde de olumlu bir sonuca ulaşamadılar. İskenderiye ile Rosetta'yı işgal eden İngilizler, Kavalalı Mehmed Ali Paşanın sert taarruzlarına dayanamadılar ve Mısır'dan çekildiler. Bu olaylar üzerine Osmanlı devleti İngiltere'ye savaş ilân etti.

Bu sırada Tuna boylarında da Osmanlı-Rus savaşı bütün şiddetiyle devam ediyordu. Sadrazam Ağa İbrahim Paşa kumandasında bulunan osmanlı ordusu Silistre'de, Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa da Rusçuk cephesinde savaşıyorlardı. Bu olayların cereyanı sırasında İstanbul'da Kabakçı Mustafa isyanı patladı ve Selim III tahttan indirilerek, Mustafa IV padişah ilân edildi (1807). Bu haber Tuna boylarında duyulunca Yeniçeriler isyan ederek dağıldılar ve sadrazamı da kaçmak zorunda bıraktılar. Osmanlı kuvvetlerinin dağılması böylece İstanbul yolunu rus ordularına açıyordu. Bu sırada Napolyon, Prusya ve Rusya'yı yenmiş ve rus çarı Aleksandr I ile Tilsit'te bir antlaşma imzalamış bulunuyordu. Bu antlaşmaya Osmanlı-Rus savaşına derhal son verilmesi ve mütareke yapılması şartı da konuldu. Osmanlı-Rus mütarekesinden sonra Tilsit antlaşması hükümlerine uyan Rusya, Yedi Adadan askerlerini çekti ve burasını Fransızlar işgal etti. İşgalden sonra bu adaların Fransa'ya ait olduğu ve Ragusa'nın da İtalya'ya bağlandığı ilân edildi. Bu olay, Tilsit antlaşmasında gizli maddeler bulunduğunu ve Fransa'nın dostça davranmadığını ispat etti. Ayrıca Rusya da mütareke şartlarına saygı göstermedi ve Eflak-Boğdan'dan askerlerini çekmediği gibi yeni kuvvetler de gönderdi. Paris'teki Osmanlı elçisi barış için Napolyon'a başvurdu, fakat ümit verici bir cevap alamadı. Fransa'nın Osmanlı imparatorluğu aleyhindeki emelleri, Osmanlıların İngiltere ile ittifak yapmasına sebep oldu. Rusya'nın Eflak-Boğdan'ı ısrarla istemesi üzerine savaş tekrar başladı. Silistre savaşında Ruslar yenildi ve Tuna'nın karşı kıyısına çekildiler. Ertesi yıl tekrar kanlı savaşlar başladı. Ruslar, Napolyon ile araları bozulduğundan acele sonuç almak veya Osmanlıları barışa razı etmek istediler. Çar Aleksandr I, Fransa ile savaşın kaçınılmaz bir hal almağa başladığını görünce, önceleri teklif ettiği barış şartlarını hafifletti. Osmanlı sadrazamı da ordusuna fazla güvenemediği için daha çok dayanamadı ve yapılan barış teklifini kabul etti. Böylece 28 mayıs 1812'de imzalanan antlaşma şu şartlara göre yapıldı: 1. Prut ırmağı ve Tuna'nın sol sahili Osmanlılar ile Rusya arasında sınır olacaktır; 2. Tuna sularında iki devletin ticaret gemileri gezebilecek, rus savaş gemileri Kili boğazından Prut ırmağının Tuna ile birleştiği yere kadar gidebilecektir; 3. Rusya, Eflak-Boğdan'ı ve Tuna adalarını Osmanlı devletine bırakacaktır; 4. Osmanlı devleti iki yıl süre ile Eflak-Boğdan halkından vergi almayacaktır; 5. Rusya'ya bırakılan toprakların müslüman halkı isterlerse Osmanlı ülkesine göç edebileceklerdir. Aynı hak Osmanlılarda kalan topraklardaki hıristiyanlar için de kabul edilmiştir; 6. Sırbistan'daki kaleler ve mühimmat Osmanlı devletinin elinde bulunacak, Sırplar, içişlerini ve vergilerini kendileri düzenleyeceklerdir; 7. Anadolu tarafındaki sınırlar eskisi gibi kalacak ve Rusya işgal ettiği yerleri boşaltıp Osmanlı devletine geri verecektir.

Bu antlaşmayı Osmanlı devleti adına sadaret kethüdası Seyyid Mehmed Said Galib Efendi, İbrahim Selim Efendi, yeniçeri kâtibi Abdülhamid Efendi ve Rusya adına da Andrey İtalinskiy, İvan Sabaniyev ve Osip Fonton imzaladılar.

● İkincisi Sırbistan ile Bulgaristan arasında kasım 1885'te çıkan Sırp-Bulgar savaşından (10 günlük savaş) sonra imzalandı (3 mart 1886). Bu antlaşma bir tek maddeden ibarettir: «Bu antlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren Sırbistan krallığı ile Bulgaristan prensliği arasında barış yeniden meydana gelmiştir.» Bu antlaşma şu şahıslar tarafından imzalandı: Cedomir Mijatoviç (Sırbistan kralı adına), İvan E. Geşov (Bulgaristan prensi adına), Abdullah Mecid Paşa (Bulgaristan'ın hükümdarı olan Osmanlı padişahı Abdülhamid II adına).

● İkinci Balkan savaşını sona erdiren üçüncü Bükreş antlaşması Romanya, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ arasında imzalandı (10 ağustos 1913). Bu antlaşma, Balkanlardaki dengeyi Sırbistan lehine bozdu ve Sırbistan'a Orta Makedonya'yı, Güney Makedonya'nın bir parçasını ve Yeni Pazar sancağının yarısını verdi. Bu sancağın diğer yarısı ise Karadağ'a verildi. Yunanistan Girit adasıyle Güney Makedonya'nın Selânik dahil olmak üzere en büyük kısmını aldı. Romanya, Kuzey Dobruca'nın Tuna üzerindeki Turtukaya'dan Karadeniz kıyısındaki Erkene'ye kadar giden parçasını aldı. Bulgaristan, Edirne ile bir-

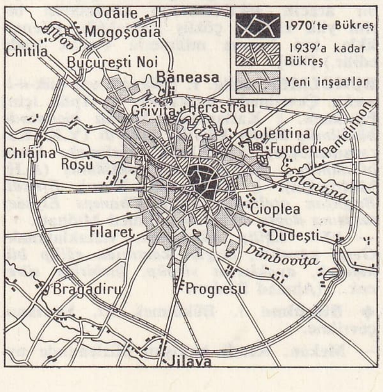

BÜKREŞ
Magheru bulvarı

Foto. France-Roumanie (LAROUSSE)

likte Doğu Trakya'yı Osmanlı imparatorluğuna geri vermek zorunda kaldı. Sonuç olarak Bulgaristan, Manastır ve Ohri'yi Sırbistan'a, Selânik ve Kavala'yı Yunanistan'a bırakmak zorunda kalıyor ve Makedonya'nın ancak küçük bir kısmına sahip oluyordu.

Balkanlardaki dengenin değişmesi Rusya, İngiltere ve Fransa'nın lehine, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın aleyhine idi. Avrupa'daki türk topraklarının büyük ölçüde kaybı, Almanya tarafından fena karşılandı. Balkan devletleri de toprak kazançlarına rağmen memnun değildiler. Osmanlı imparatorluğu da kayıplarını geri almak ümidiyle dışarıda bazı dostluklar kurmağa çalışıyordu. Kısacası, 1913 antlaşmasının sonucu Birinci Dünya savaşını hazırlamak oldu. Bu antlaşma şu diplomatlar tarafından imzalandı: general Fiçev ve maliye nazırı Tonçev (Bulgaristan adına), Venizelos (Yunanistan adına), başvekil Vukotiç ve harbiye nazırı Mafanoviç (Karadağ adına), başvekil Paşiç ile hariciye nazırı albay Smilyaniç ve yarbay Kalafatoviç (Sırbistan adına), başvekil ve hariciye nazırı Titu Maiorescu, dahiliye nazırı Tache Ionescu, maliye nazırı Alexandru Marghiloman ve general Coanda (Romanya adına). Bu antlaşmaya türk delegesi kabul edilmedi. Konferansa Romanya başvekili Maiorescu başkanlık etti.

● Dördüncü Bükreş antlaşması Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı imparatorluğu, Bulgaristan ve Romanya arasında imzalandı (7 mayıs 1918). Bu antlaşmanın diğer adı «Petrol barışı» dır.

Birinci Dünya savaşının bir safhasını bitiren bu antlaşma, Brest-Litovsk antlaşmasının bir sonucu oldu. Rus cephesinin çökmesinden sonra Rumen cephesi de çökmeğe mahkûm du.

Merkezî devletler için Romanya ile barışın, iktisadî bakımdan (petrol, buğday, ipek v.b.) özel bir önemi vardı. Romanya'yı savaştan daha az zararla çıkarmayı uman Bratianu hükûmeti 7 şubat 1918 ültimatomu üzerine istifa etti. Bratianu'nun yerine geçen general Alexandru Averescu, ayrı barışın kaçınılmaz bir zaruret olduğuna kani oldu. Berlin Harp akademisinde iken sınıf arkadaşı olan feldmareşal von Mackensen ile şahsen görüşerek, Romanya'yı daha iyi şartlara kavuşturacağını umuyordu. Fakat alman ve macar baskısı üzerine Romanya 5 mart 1918'de Buftea'da imzalanan hazırlayıcı antlaşmada düşmanlarına boyun eğdi. Bu antlaşmadan sonra Averescu istifa etti ve yerine alman dostu olan Marghiloman geçti. Marghiloman iktidarda iken, 7 mayıs 1918'de imzalanan barış antlaşması, 5 mart tarihli antlaşmayı da kapsıyordu. Bu antlaşma şu diplomatların imzasını taşır: von Kühl-mann (Almanya adına), baron Burian (Avusturya-Macaristan adına), Dr. Radoslavof (Bulgaristan adına), Nesim Bey (Osmanlı devleti adına), A. Marghiloman (Romanya adına). 8 Fasıldan ve 31 maddeden meydana gelen bu antlaşma, bazı özel antlaşmaların eklenmesi ile tamamlandı. Bu barışa göre Dobruca'nın güneyi, Çarnavoda-Köstence demiryoluna kadar Bulgarlara verildi; Kuzey Dobruca ise kondominyum halinde Dört müttefiklerin idaresine geçti.

Avusturya-Macaristan lehine de bir sınır düzeltmesi yapıldı. Bunlara mukabil Romanya'ya, Besarabya'yı işgal etmek hakkı tanındı. Fakat bu antlaşma tasdik olunmadı ve Birinci Dünya savaşının sonunda, Paris konferansında kararlaştırılan 1919 tarihli antlaşmalarla iptal edildi. (M)

Bükreş konferansı, Varşova Pakti üyesi devletlerin 1966 ağustosunda yaptıkları toplantı. Toplantının sonunda yayımlanan bildiri Batı Almanya'nın «intikamcı» anlayışını suçluyordu. (L)

BÜKSEN i. (yun. *bykane*, lat. *buccina*, ar. *bûk*). Müz. Barthélémy l'Anglais'in (XIII.yy.) bildirisine göre, eski Romalıların askerî işaretlemede kullandığı boynuz, tahta veya tunçtan yapılmış düz veya kıvrık, nefesli çalgıya verilen ad.

— ANSİKL. Cevherî'ye göre *büksen*, eskiden Araplar tarafından kullanılmıştır. X.yy.dan itibaren, savaş ve din müziğinde çok önemli rol oynadı. Daha önceleri savaşlarda kullanılmazdı. Cevherî bu çalgının savaşta kullanılmasını Arapların, Hıristiyanlardan öğrendiğini bildirir. Büksen'e X.yy.dan beri İran'da da rastlanır. (LM)

büksen çalan Osuna'da bulunan yüksek kabartma (İspanya)

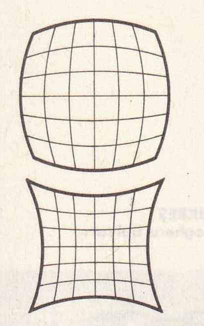

bükülme fıçı şeklinde hilâl şeklinde

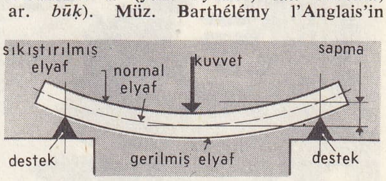

bükülme (mekan.)

BÜKSÜLLÜK i. Nehir hidrografyası. Nehirlerde kıvrımları belirten terim. Hem dış sebeplerin (yapı, engebe, kayaç), hem de su akmasına has sebeplerin sonucudur. (L)

BÜKÜCÜKAS bİş. i. Bükme işi gören kas: *iki uçlu kol kası, önkolun kol üzerine bükülmesini sağlayan bir bükücükastır.*

— ANSİKL. Kol ve bacak kaslarının birçoğuna *bükücükas* denir. Parmaklara ait derin bükücükasın bir ucu önkol ve dirsekkemiğine bağlanır, öbür ucu dörde ayrılarak her biri 2., 3., 4. ve 5. parmağın üçüncü kemiklerinin ön yüzüne bitişir. Başparmak uzun bükücükası, parmakların bükücükasıyle aynı düzlemde, fakat onun dışında bulunur. Önkolkemiğinden başparmağın tırnaklı kemiğine kadar uzanır. Parmakların sığ bükücükası önceki ikide kasın ön tarafında bulunur; bir ucu, parmakkemiğinin iç lokmasına, önkol kemiğine ve dirsek kemiğine bağlanır; öbür ucu dört kas demetine ayrılarak dört kiriş meydana getirir; bu kirişlerin her biri de dört el parmağının sonuncu parçalarına ulaşır. Her kirişten ayrılan iki yan şeritçik derin bükücükas kirişinin üstünden dolaşarak parmağın ikinci kemiğine bağlanır; derin ve sığ bükücükasların kirişlerine *delici kiriş* adı verilmesinin sebebi budur. Bu üç kasın bütün kirişleri eklem kınının içine girer; bu eklem kınları başlıca iki tanedir: önkol kemiği-el eklem kını (başparmak bükücükası buraya eklenir), dirsekkemiği-el-eklem kını (öteki parmaklara ait derin ve sığ bükücükas kirişleri buna eklenir). Başparmak kısa bükücükası ikinci dizi bilekkemiklerinden başparmağın birinci kemiğine uzanır; bu kas tenar tümseği kaslarından sayılır. Serçeparmak kısa bükücükası bilekkemiklerinin ikinci sırasından serçeparmağın birinci parçasına uzanır. Kol bükücükaslarının hepsi kol orta sinirinden sinir alır. Ayakparmaklarının uzun bükücükası kaval kemiğinden başlar, bacağın arka yüzünden aşağı iner, her biri ayak parmaklarının üçüncü parçasına bitişen dört kirişle son bulur. Ayak başparmağına has uzun bükücükas yukarkinin dışından iner; baldır kemiğinden bu parmağın ikinci parçasına uzanır. Uzun bükücükasın bir ayrıntısı (buna Sylvius dörtgen eti de denir) topuk kemiğine tutunur ve uzun bükücükasın dış kenarında son bulur. Taban kısa bükücükası topukkemiğinden dört ayakparmağının ikinci parçasına ulaşır; el parmaklarının sığ bükücükasına ait deliği kirişler gibi iş görür. Ayak başparmağı kısa bükücükası ile ayak serçeparmağı kısa bükücükası ayak tabanında, biri dış, öbürü iç tarafta bulunan iki küçük kastır. Bacak kaslarının hepsi iç dizardı siyatik sinirinden sinir alır. (L)

BÜKÜLGEN (*bükülmek*'ten *bükül-gen*) sıf. *Yeni*. Leng. Bk. BÜKÜNLÜ.

◆ **Bükülgenlik** i. Mekan. *Bir yayın, bir askılamanın bükülgenliği*, bir yayın veya bir aracın askılamasının bütününün birim yük altında çöküş yüksekliği. (Genellikle, ton başına milimetre olarak ifade edilir.) [ML]

BÜKÜLMEK edilg. f. (*bükmek*'ten *bük-ü-l-mek*). Çevrilmek, burulmak. ‖ [İplik için] Eğrilmek. ‖ Katlanmak: *Muska biçiminde bükülmüş küçük kâğıtlar çıkardı* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ Eğilmek, eğrilmek: *Fesin bükülmüş... boyun bağın bükülmüş* (A.H. Müftüoğlu). ‖ Yönelmek: *Nasuh Efendi, Brighton otelinden çıkıp Champs Elysées tarafına doğru büküldü* (Ahmed Midhat).

— DEY. *Eğilip bükülmek*, yaltaklanmak: *Gerçi perukâr, birgün karşımda eğilip bükülerek, ayaklarını sürtüp, birbirine sürecek...* (Ahmed Rasim).

◆ **Bükülme** i. Bükülmek işi, kıvrılma, çevrilme.

— Mekan. Kendi bakışım düzleminde uygulanmış veya bu düzleme göre bakışımlı olarak ikişer ikişer yerleşmiş kuvvetlerin etkisinde bir katı cismin gösterdiği biçim değişikliği. Bk. ANSİKL.

— Opt. Bir görüntü bozulmasıyle nitelenen merceklerin veya aynaların sapıncı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Bir parça boyunu katedecek şekilde uygulanan kuvvetlerin etkisi altında kalınca *bükülme*'de çalışır: bir döşeme kirişi, bir köprü kirişinde olduğu gibi. Bu kuvvetlerin genellikle hepsi bir düzlemdedir ve çoğu defa parçanın eksenine diktir. Bunların etkisi altında parça büküIüp şekil değiştirir; düz ise eğrilir: içe bükülen tarafta olan elyaf kısalır, dışa bükülen taraftakiler uzar. Basit düzlemsel bükülme halinde (bu durumda cismin üzerinde bütün kuvvetlerin etki ettiği bir bakışım düzlemi bulunan ekseni doğrusaldır veya biraz bel vermiş olur), uzunluğu değişmemiş olan bir ara lif vardır: bu nötr lif bütün kesitlerin ağırlık merkezinden geçer.

Bu parçaları hesaplamak için her enine kesit için önce *bükülme momenti* tayin edilir, yani kesitin bir yanında bulunan bütün kuvvet momentlerinin toplamı alınır, sonra bu kesit: $R = M \frac{V}{I}$; yorgunluk denklemini gerçekleyecek şekilde seçilir; bundan sonra aşağıdaki şekil değiştirme denkleminden şekil değiştirimi çıkarılabilir: $I = V \frac{d\omega}{dx}$ ve denklemi $\frac{d^2\omega}{d^2x} = \frac{M}{EI}$ olan orta lif ortaya çıkar. (M, bükülme momenti; I, kesitin eylemsizlik momenti; V gözönüne alınan lifin, kesitin nötr lifinden uzaklığı; *dx* sonsuz yakın iki kesit arasındaki uzaklık; $d\omega$ şekil değiştiriminden sonra iki kesit arasındaki açı, E maddenin esneklik modülü.) Pratikte, maddelerin direnci parçaların şekline, bağlantılarına, yüklerin uygulama tarzına (toplanmış, dağılmış, daire çevresine dağılmış) bağlıdır.

Malzemeden tasarruf etmek, ağırlık ve maliyeti azaltmak için, en büyük direnç veren profilli kesitlerden (ticarî profilliler) ve bükülmeye karşı eşit dirençli katı cisimlerden yararlanmaya gidilmiştir. Bu katı cisimlerde, en yorgun lifin yorgunluğu bütün kesitlerde aynıdır.

Dökme demirden çatmalar halinde, parçaların hafifliği az çalışan merkezî lifleri kaldırarak yani boşluklu parçalar inşa ederek elde edilmiştir.

— Opt. Diyaframlı bir mercekte, düzgün olarak karelenmiş bir şeklin görüntüsü incelenirse, görüntünün düzlemi içinde, doğrular değil eğriler gözlemlenir. Diyafram merceğin önünde olunca, bu eğrilerin tümsekliği eksene doğru dönüktür: bükülme dış bükeydir denir; diyafram arkada olunca bu eğriler eksen tarafına doğru çukurlaşır: bükülme içbükeydir. Fotoğraf objektiflerinde özellikle rahatsız edici bu kusurdan kaçınmak için, diyafram düzlemine göre bakışımlı bir mercek sisteminden yararlanılır (doğrusal objektif). [LM]

BÜKÜM i. (*bükmek*'ten *bük-ü-m*). Bükmek işi. ‖ Kat, kıvrım: *Çünkü efendim, cebime koyarken kâğıt yere düştü, bükümü açıldı* (B. Felek). ‖ [İplik yün v.b. için] Bir defada eğrilmiş ip miktarı.

— Mat. Düzlemsel bir eğride eğrilik yönünün değişmesi. ‖ *Büküm noktası*, düzlemsel bir eğrinin teğetini kestiği nokta. Bk. ANSİKL.

— Tekst. Dokumacılıkta iplik bükerken, her metreye düşen devir sayısı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Büküm almak*, iki veya daha çok katlı bir araya bükülmüş ipliklerde fazla verilmiş bükümü sökmek, tersine bükerek geri almak ve azaltmak. ‖ *Büküm işlemi, (filatür işlemi)*, iki veya daha çok sayıda tek kat ipliğin bir araya getirilerek bükülmesi. (Normal olarak büküm yönü, tek kattakilerin tersine yapılır. Bazı hallerde ve özel kullanış yerleri için hazırlanan ipliklerde, tek kat büküm yönüne de bükülebilir.) ‖ *Büküm çengeli*, eskiden, gemi halatlarını veya çamaşır iplerini hazırlamak için, onları bükmeye yarayan ve el ile kullanılan, ucu çengelli özel bir bükme aracı. ‖ *Büküm tezgâhı*, katlanmış iplikleri bir arada büken makine. (Sabit vargel makinesine benzer.

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Ancak, bunlarda çekim silindirleri mevcut olmayıp, sadece verim silindirleri vardır. İplik aynen sabit vargellerdeki gibi karton masuralar üzerine bükülmüş olarak sarılır.)

— ANSİKL. Mat. Bir eğrinin kartezyen koordinatlarda denklemi $y = f(x)$ olduğuna göre bükümün yönü $\frac{d^2y}{dx^2}$ 'nin işaretine bağlıdır. Bu eğrinin büküm noktaları y'nin ikinci türevinin işaret değiştirdiği noktalardır. Bu noktalar aynı zamanda ait olduğu fonksiyonun $y' = f'(x)$ türevinin bir ekstremomuna (maksimum veya minimum) karşılık gelir.

— Tekst. Dokuma ipliklerinin *bükülmesi*, iplikler hazırlanırken doğrudan doğruya vargel makinesinde ve genellikle çok hızlı dönen düşey bir masura aracılığıyla olur. Bu işlemin esası, iplikleri meydana getiren elyafı helezon biçiminde bükmektir. Masuranın dönüş yönüne doğru eğilmiş spiralleri olan ip üzerinde, bu helezonlar kolayca görülebilir. Bükülmenin yönü, milletlerarası S veya Z sembolleriyle gösterilir. (S ve Z harfleri, biçim olarak, iplik üstünde gözle görülebilen spirallerin eğimini hatırlattığı için seçilmiştir.)

Ayrıca, birlikte bükülmüş tek kat ipliklerden meydana gelen bükümlü ipliklerin yapımında da yine büküm işlemi uygulanır.

◆ **Bükümhane** blş. i. Özellikle tabiî ipek konusunda kullanılan bir terim; ipek ipliklerinin birkaç katının bir arada büküldüğü yer anlamındadır.

◆ **Bükümlü** sıf. Bükülmüş olan, bükük, kırılmadan sadece kıvrım halinde bükülen.

— Tekst. *Bükümlü fitil yoluğu*, özellikle Bradford (İngiliz) iplik yapma sisteminde kullanılan makinelerden çıkan ve üzerlerinde, çekim kolaylığı için az miktarda büküm bulunan fitil deşeleri. ‖ *Bükümlü iplik*, iki veya daha fazla katlı ipliklerin bir arada bükülmüş hali. ‖ Tek kat ipliğin, aynı yönde bir bükümden sonra almış olduğu şekil. (Çok katlı ipliklerin numaraları, onları teşkil eden tek kat iplik numaralarını bir çizgi ile ayırarak kat sayısı yazılmasıyle gösterilir: 40/2 veya 40/3 gibi. Bu rakamlar bir araya bükülmüş 40 numara 2 kat veya 3 kat iplik anlamındadır. (ML)

BÜKÜN i. *(bükmek'ten bük-ün)*. Leng. Bükünlü biçimler bütünü olan kelimelerin sonuna gramer kategorilerini belirten ekler getirmeye dayanan morfoloji yöntemi (meselâ, latince bir isim, altı bükünlü biçim veya hali kapsayan iki diziden [tekil ve çoğul] meydana gelen bir paradigmayle temsil edilir). *Esk.* İnsiraf.

— ANSİKL. Leng. *Bükün* yöntemi, bazı dillerde veya dil ailelerinde (Hint-Avrupa dilleri gibi) pek belirgin olarak ortaya çıktığından tipolojide kullanılır: *bükünlü diller*, başka tiplerden ayrılır. (Bk. DİL.) Bükün, örneğin Fin-Uygur dillerinde kullanılan bitişime yaklaşır; çünkü her iki durumda da gramer öğelerinin eklenmesi söz konusudur. Ama kullanılan eklerin (bk. ÇEKİM EKİ) değişik özellikleri, bu eklerle uygulandıkları kelimeler arasındaki ilişkilerin farklı oluşu bükünü bitişimden ayırır. Kelimenin bitişen öğelerden bağımsızlığı bükünün özel durumuyle zıtlaşır. Bükünlü kelimenin (örneğin, latince bir kelime) çekim eklerinden bağımsız bir varlığı yoktur ve çekim ekli bir biçimler bütünü olarak ortaya çıkar. Oysa bitişimli bir dilin kelimesi (örneğin, macarca bir kelime), sayı ve hal belirtmek için kendisine eklenebilecek öğelerden bağımsız olarak yapılan bir varlığa sahiptir.

Bükün kelimesi, eski gramercilerin, isimlerin çekimli biçimleri arasında bir hiyerarşi bulunduğu yolundaki duygularından doğdu: onlara göre, nominatif ile akuzatif'in, çekim dizgesinde özel bir yeri vardı ve bunlar «düz», «dolaysız» bir hal belirtirlerdi; öbür haller ise «dolaylı» idi, yani bir çeşit sapma, eğme, bükmeyle elde edilirdi. Yöntem daha karışık bir şekilde fiil çekiminde de bulunduğundan, «bükün» terimi değişken bütün kelimelerin yapısına uygulandı. Böylece, hint-avrupa dilinde bir *fiil* bükünü, bir *isim* bükünü (isimlerle sıfatları kapsar) ve bir de *zamir* bükünü ortaya çıktı. Eklerden değil de kelimelerdeki temel kavramı belirten kök bölümündeki iç almaşmalardan doğan değişikliklere de uygulanmasıyle terimin kullanım alanı genişledi. Burada *iç bükün* söz konusudur: hint-avrupa dillerindeki sesli almaşmaları gibi (meselâ *men-*, düşünmek kökü *men-mon-*, *mn-* biçimlerine bürünür; almancada vurgulu fiillerdeki ünlü değişimlerinde de iç bükün izlerine rastlanır: *brechen* «kırmak», *brach*, *gebrochen*).

Çekim eklerinin uyguladığı öğelerin niteliğine dayanılarak bükünler çeşitli türlere ayrılır: kökler ya da kökenler *(kök bükünü*, hint-avrupa dilinde bazı yapımlarda görülür; Sami dilde yaygındır), köke başka öğeler katan gövde *(tematik bükün* veya *gövde bükünü*, hint-avrupa dilinde bu deyim, yalnız ekin *gövde ünlüsü* denen e/o ünlü anlaşmasıyla biten bir gövdeye bağlandığı bükün türü için kullanılır; bu anlamda tematik [gövde] bükünüyle, bu ünlünün görülmediği atematik bükün birbirinden kesinlikle ayrılır).

◆ **Bükünlü** sıf. Leng. Gramer ilişkilerini bükünlerle belirten. ‖ Bükünle ilişkisi olan.

◆ **Bükünmek** dönşl. f. *Esk.* Kıvrılmak, bükülmek. ‖ Sancıdan kıvrılmak. ‖ [Su için] Bir yere toplanmak. (LM)

BÜLACEB blş. sıf. ve i. (ar. *bü'l-ᶜaceb* veya *ebu'l-ᶜaceb*). *Esk.* Çok garip, şaşırtıcı, fevkalade [şey veya kimse]. (M)

BÜLBÜL i. (ar. ve fars. k.). Sesinin güzelliğiyle tanınan küçük ötücü kuş. (İlmî adı: *Luscinia megarhynchos*) [En bilinen türü, karnının altı açık renk, kuyruğu kırmızımsı olan esmer bülbüldür.]: *Gül dikensiz bitmez imiş / Bülbül gülsüz ötmez imiş* (Karacaoğlan). ‖ *Pycnonotus* cinsinden kuşların ortak adı. (Hepsi yumuşak tüylü, bazısı yeşil, çoğu esmer renkli, bazen sarı, kırmızı, siyah veya beyaz benekli küçük boy ötücü kuşlardır *(Pycnonotidae* familyasından). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Mec.* Sesi çok güzel olan kimse: *Hânende Nedim Bey ki, gençliğinde Boğaziçi'nin bülbülü, en sevgili kulu iken artık onun da ihtiyarlamağa, sesinin bozulmağa başladığı söylenirdi* (A. Ş. Hisar).

— ÇEŞ. DEY. *Bülbül çanağı*, pek küçük kâse, bardak v.b. ‖ *Bülbül-i genc*, baykuş. ‖ *Bülbül gibi konuşmak* (okumak, anlatmak, şakımak), kolaylıkla, neşeli konuşmak, okumak: *Üç dili bülbül gibi konuşur*. ‖ *Bülbül gibi söylemek*, bir şey saklamadan bildiklerini söylemek, her şeyi itiraf etmek: *Karakolda bülbül gibi söylersin* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Bülbül-i nâlân*, ağlayan bülbül. ‖ *Bülbül-i şeydâ*, aşk yüzünden aklını kaybetmiş bülbül. *Şair* ‖ *Sapına bülbül kondurmacasına çalmak*, bir müzik âletini çok güzel çalmak: *Bu Cemilenin utu gayet yaman... uta çöktü mü çalıyor ki sapına bülbül kondurmacasına* (K. Tahir).

— Denizc. Büyük bir palanga hattının ucunun bağlandığı halka veya halattan yapılmış kasa.

— Ed. Bk. ANSİKL.

—İşl. *Bülbül dişi*, tülbentlerin kenarlarına geçirilen oya.

— Mutf. *Bülbül yuvası*, baklava hamurundan yapılan bir cins tatlı. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Hz. Muhammed'e verilen sıfatlardan biri.

— ANSİKL. *Bülbül*, yere yakın yuva yapan ve böcek yiyen bir kuştur. Ötüşü çok berrak ve ahenklidir. Gece ve gündüz uzun süre ötebilir (dem çekme). Kuzey Afrika ve batı Avrupa'dan Türkistan'a kadar her yerde rastlanır. Avrupa'ya nisanda gelir, ağustosta gider. Kışı Afrika'da geçirir. Uzun gagalı bülbül (*L. luscinia*) doğu Avrupa'da ve İsveç'te yaşar. Bunun ötüşü daha değişik ve az berraktır. Özellikle Asya'da bülbülün pek çok türü vardır. Gerdanlı bülbül ve mavi-gerdan bunlar arasındadır. Kuşçulardaki *Japon bülbülü* timalayakuşugillerdendir *(liothrix)*. *Duvar bülbülleri* ise daha çok «Kızılkuyruk» adıyle tanınır.

Pycnonotus cinsinden bülbüller ağaçlarda toplu yaşayan kuşlardır. Meyve ve böceklerle beslenirler. Bunların ötüşü de güzeldir. Eski Dünyanın sıcak bölgelerinde yaşar. *Pycnonotus barbatus* türü Kuzey Afrika'da yaygındır.

— Ed. Bülbül motifi Doğuda, özellikle türk ve fars edebiyatlarında büyük bir yer tutar. Doğu edebiyatında bülbül, çileli âşıkların sembolü olarak önemle ele alınır. Allegorik bir edebiyat sayılabilecek olan bu edebiyatta, bülbülün sevgilisini gül temsil eder. Diken, bülbüle, yani âşığa cefa eden kötülük sembolü rakip veya vuslat yolundaki engeldir. Karga ise bülbülün yüksek duygularını anlamayan ham, cahil ve kabiliyetsiz insanın sembolüdür. Çeşitli türk lehçelerinde *böberdek, böbürdek, keleçek, kujulak, ötlügen, sandugaç, sandıkaç, sondulaç, sanduvaç, sındıraç* veya *sunduvaç* gibi ayrı adlarla anılır ve hakkında, Divanü Lûgat-it-Türk'te, Kutadgu Bilig'de ve türk halk edebiyatının çeşitli alanlarında görüldüğü gibi pekçok mâni, destan, koşma v.b. yazılmıştır. Bülbül motifinin, türk edebiyatına doğrudan doğruya fars edebiyatından geçtiğini iddia etmek doğru değildir. İçinde bülbül motifi bulunan birçok türk atasözü de vardır. Anadolu halk edebiyatında bülbül, daha XIV. yy.da Yunus Emre'nin şiirlerinde, lirizmin ifadesi olarak yer alır. Halk şairi, divan şairine nazaran bülbülü daha serbest bir hayal gücü ve duygululuk ile işlemiştir. Divan şairi, bülbülü her zaman aynı kadro içinde ele almıştır. Yani divan edebiyatının diğer unsurları gibi, bülbül de bir mazmun olarak kullanılmıştır. Bu edebiyatta bülbüle, *şirin-güftâr, hoş-nağme, destan-serâ, kıssa-hân, şeydâ, şuride, zâr* ve *bîçâre* gibi sıfatlar verildi. Genellikle âşığın sembolü olan bülbül, mutasavvıf veya tasavvufa meyilli şairlerde, ilâhî aşkla yanan can veya ruhun timsalidir ve bu dünya veya ten kafesinin içinde, uzak kaldığı ezelî gül bahçesinin özlemi ile feryat eder.

Divan şairlerinin bazıları, şiirlerinde bülbül kelimesini redif yaparak onu daha geniş bir ölçüde ele aldılar. Özellikle XVII. yy.dan itibaren, bülbül redifli gazellere çok rastlanmaktadır. Meselâ Şeyhülislâm Yahya Efendi, Şeyhülislâm Bahaî Efendi, Sabit, Fehim, Neşatî, Şeyhülislâm Ârif Hikmet, Osman Şems ve diğer birçok şairler bülbül motifini şiirlerinde kullandılar. Özellikle Şeyhülislâm Bahaî Efendinin bu konudaki gazeli, o devirde ve daha sonraki yüzyıllarda yazılan bülbül redifli gazellere örnek oldu.

Tanzimattan sonraki avrupaî türk edebiyatında da bülbül konusu birçok şair tarafından işlendi. Recaizade Mahmud Ekrem, bülbül konulu iki ünlü şiir kaleme aldı. *Zemzeme* adlı eserde bulunan bu şiirlerin ikincisi, üslûp bakımından Şeyhülislâm Bahaî Efendinin yazdığı şiirin devamı olan bülbül şiirlerinin karakterini taşır. Recaizade Ekrem'in bu manzumesine on iki şair nazire yazmıştır. Servet-i Fünun edebiyatında geniş ve birleştirici bir tabiat görüşüne gidildiği için, bülbül, müstakil bir motif olarak kullanılmadı. Servet-i Fünun edebiyatında yalnız Hüseyin Sîret (Özsever) ve Ali Ekrem (Bolayır) gibi bazı duygulu şairler bülbül konusunda bir iki şiir yazdılar. Daha sonra yazılan bülbül konulu manzumeler içinde özellikle Mehmed Âkif Ersoy'un *Bülbül* başlıklı şiiri dinî ve sosyal bir hassasiyetle dolu olan başarılı bir eserdir. Cumhuriyet devri türk şiirinde bu konu hemen hemen terk edilmiş gibidir. Bülbül konusu artık eski bir motif izlenimi uyandırmaktadır. Hattâ bazı şairler, bu eskime durumundan faydalanarak bülbülü, eski doğu dekorlarını süsleyen bir motif olarak kullanmaktadırlar. Yahya Kemal Beyatlı'nın *Rindlerin Ölümü* şiiri buna örnek olarak gösterilebilir.

Türk ve fars edebiyatlarında gül ile bülbülün macerasını allegorik bir şekilde anlatan manzum ve mensur pekçok hikâyeye rastlanmaktadır. Özellikle mesnevî tarzında yazılmış olan manzum eserlerde bülbül ile gül arasında geçen aşk maceraları, İran e-

bülbül

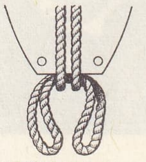

bülbül (denizc.)
bir palanganın altında

Foto. Merlet (LAROUSSE)

prens
Bernhard von BÜLOW

general BÜLOW
Bollinger'in gravürü
(Cabinet des Estampes, Paris)

debiyatında Şeyh Attar'dan itibaren çeşitli şairler tarafından işlenmiştir. Türk edebiyatında bülbül konusunu ele alan eserlerin başlıcaları; Kara Fazlî'nin (öl. 1563) *Gül ü Bülbül* mesnevîsi; Manisalı Birrî'nin (1707) *Bülbüliye* hikâyesi; İlmî'nin (1775) yine *Bülbüliye* mesnevîsi; Hayatî'nin düzyazı *Bülbüliye*'si ve yazarı belli olmayan *Bülbülnâme* adlı bir hikâyedir. Bu eserlerden Kara Fazlî'nin *Gül ü Bülbül* mesnevîsi 1834'te Joseph von Hammer tarafından metni ve manzum çevirisi ile birlikte yayımlandı. Türk folklorunda da bülbül konusu önemli bir yer kaplar. *Tahir ile Zühre* ve *Köroğlu* hikâyelerinde bülbül önemli bir unsurdur.

— Mutf. *Bülbül yuvası*'nın yapımı: ince baklava yufkalarının 24 adedi üst üste konur; kenarı tırtıllı yuvarlak bir kalıpla kesilir. Hamurların ortası yüksük büyüklüğünde çıkartılır. Kesilen küçük yufkalar birbirinden ayrılmadan fırın tepsisine sıralanır. Üzerine erimiş yağ gezdirilir. Orta ısılı fırında pişirilir. Hazırlanan sıcak şurup üzerine dökülür. Kıyılmış yeşil fıstık serpilir. Soğuduktan sonra ortalarına kaymak konur.

◆ **Bülbülân** çoğl. i. *Esk.* Bülbüller.

◆ **Bülbülî** i. Emzikli su kabı. || Şarap kadehi. (ML)

BÜLBÜLE i. Bk. BELBELE.

BÜLBÜL HATUN, Bayezid II'nin kadını (öl. Bursa 1515). Şehzade Ahmed'in annesidir. Oğlu Ahmed'in öldürülmesinden sonra Bursa'ya yerleşti. Şehzade Ahmed'in türbesini yaptırdı. Kendisi de oraya gömüldü. Lâdik'te bir cami, bir imareti; Amasya'da mescit, mektep ve çeşmesi vardır. (M)

BÜLDÂN çoğl. i. (ar. *belde,* şehir'den *büldân). Esk.* Şehirler, ülkeler: *Demir yollarla imâr eyledi emsâr ü büldânı* (Ziya Paşa). [M]

BÜLEGA çoğl. i. (ar. *belâğat>belîg,* güzel konuşan'dan *bülegâ*). *Esk.* Güzel ve düzgün konuşanlar, belâgat sahipleri: *Her taraftan oraya şuara ve bülega toplanır* (Cevdet Paşa).

— DEY. *Esk. Bülega-pesend,* güzel konuşanların hoşlanacağı [şey]. (M)

BÜLEHA çoğl. i. (ar. *belâhet,* ahmaklık'tan *büleha). Esk.* Ahmaklar, budalalar. (M)

BÜLENT veya **BÜLEND** sıf. (fars. *bülend).* Yüksek, yüce, ulu: ...*Şu semavata fırlamış / Mağrur ve muhteşem kuleler sence pek bülend / Pek şanlı sütude eserlerdir...* (Tevfik Fikret). || İ. Erkek adı.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bülend-ahter* (yıldızı yüksek), talihli. || *Bülend-âvaz,* yüksek ses. || *Bülend-bâlâ,* uzun boylu. || *Bülend-bîn,* çok hırslı. Yüce şeylerle ilgisi olan. || *Bülend-himmet,* yüce, himmetli, iyilik için çalışan. || *Bülend-iktidar,* çok kuvvetli. || *Bülend-kadd,* uzun boylu, biçimli. || *Bülend-pâye,* rütbesi yüksek. || *Bülend-per,* yüksekte uçan. || *Bülend-pervâz* (yüksekte uçan), izzetinefis sahibi. || *Bülend-ter,* daha yüksek. || *Bülend-terîn,* en yüksek. || *Serbülend,* çok övüngen. || *Serv-i bülend* (yüksek servi), uzun boylu.

◆ **Bülendî** i. *Esk.* Yükseklik, yücelik, uzunluk. (M)

BÜLHEVES blş. sıf. (fars. *bül,* çok ve *heves,* istek'ten). *Esk.* Heves ve isteği çok olan, maymun iştahlı.

◆ **Bülhevesâne** blş. zf. *Esk.* Maymun iştahlıya yakışır şekilde, kararsızca: *Miyah-i câriyesinde bir asabiyet-i bül-hevesâne vardır* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Bülhevesî** blş. i. *Esk.* Kararsızlık, maymun iştahlılık. (M)

BÜL kâğıdı blş. i. Bk. KÂĞIT.

BÜLKİNÎ (Ömer bin Raslan), Arapların şafiî fakihlerinden (1324-1403). Mısır'da Bülkîna kasabasında doğdu. Öğrenimini Kahire'de yaptı. 1363 Yılında Dâr-ül-Adl müftülüğüne tayin edildi. Sonra Kahire'de Malikîye medresesine müderris oldu. Görevine İbn Talun camiinde devam etti. Hayatının sonlarına doğru kazasker oldu. Yazdığı birkaç şerh'in yanında şafiî fıkhına dair *Kitab-ül-Tedrîb fi'l-Fıkhı alâ Mezheb-il-İmam el-Şâfiî* (İmam Şâfiî'nin Mezhebine Uygun Fıkıhta Yetiştirme Kitabı) adlı eseri ünlüdür. (M)

BÜLOW (Bernhard, önce kont, sonra prens VON—), alman devlet adamı (Klein-Flottbeck, Schleswig-Holstein 1849-Roma 1929). Bernhard Ernst von Bülow'un oğlu. Önce süvari subayı idi (1870), sonra diplomatlık mesleğine girdi. Bükreş'te (1888-1893) ve Roma'da (1893-1897) elçi. Eulenburg'un dikkatini çektikten sonra Wilhelm II devrinde dışişleri müsteşarı (1897), sonra da imparatorluk şansölyesi (1900) oldu. Kendisini zamanının Bismarck'ı gibi gören imparatora çok bağlı, çekici kişilikte parlak bir hatipti ve kültürlü bir kimseydi; dış görünüşünün tersine, aslında kararsızdı ve etki altında kalıyordu, bu da XX. yy.ın başlangıcında Holstein'ın alman siyasetinde oynadığı kesin rolü açıklar. Bülow, Wilhelm II'nin dünya siyasetini destekledi, Almanya'nın doğu Avrupa'da, yakın ve uzak Doğu'da iktisadî ve askerî alanda yayılmasını güçlendirmek için von Tirpitz'in kuvvetli bir donanma kurmasına yardım etti. Buna rağmen siyaseti her zaman olumlu sonuç vermedi. 1898'den sonra, Joseph Chamberlain'in ittifak tekliflerini, kısmen Holstein'ın etkisinde kalarak kabul etmedi; Almanya ve Avusturya'nın çıkarlarına aykırı olarak milletlerarası anlaşmazlıklarda İngiltere'nin dünya siyasetine kapılmaktan korktu. Bu olumsuz davranış, Büyük Britanya'nın Fransa ile anlaşmasını hızlandırdı. (Entente Cordial, 1904). Bülow, bu siyasetin etkilerini hafifletmek için, Wilhelm II ile Nikola II arasındaki Bjorkö savunma anlaşmasını imzalama fikrini uygun buldu (1905). Böylece fransız rus birliği bozulacaktı. Fakat çar hükûmeti bu anlaşmayı onaylamadı. Bülow, Fas meselesine karışarak Fransa'yı müttefiksiz bırakmak, deniz aşırı topraklar kazanmak istedi, büyük devletlerin engellemesi yüzünden, başarıya ulaşamadı (Algeciras konferansı, 1906).

Böyle bir siyaseti yürütmek için, parlamentoda sağlam bir çoğunluk gerekliydi. Sosyal-demokrasi düşmanı olarak 1906'ya kadar, tutucuların, liberal milliyetçilerin ve merkezin desteğiyle iktidarını yürütmeğe çalıştı, onlara birtakım haklar tanıyarak bu desteği sağladı. Fakat bu zayıf birleşme, Almanya'nın güneybatı Afrika'sındaki sömürge siyasetine karşı merkezin (Erzberger) ve sosyal-demokratların ortak muhalefetine (aralık 1906) dayanamadı. Reichstag'ı fethetmek ve 1907 seçimlerinden sonra (sosyalistlerin yenilmesi), muhafazakâr, liberal milliyetçiler ve terakkiciler'in kararsız çoğunluğu ile iktidarda kalmak zorunluluğunu duydu (Bülow bloku). *Daily Telegraph* (1908) olayı, şansölyenin mesleğine son verdi: çünkü şansölye Reichstag'da bir gensoruyu cevaplandırırken, bir İngiliz gazetecisinin önünde sarfettiği tedbirsiz sözler dolayısıyle Wilhelm II'yi eleştirmişti. İmparator onun bu davranışını bağışlamadı, vergilerin Reich ile eyaletler arasında dağılması vesilesiyle, çoğunluğun oyunu kaybetmesinden faydalanarak görevinden uzaklaştırdı (temmuz 1909). Bülow, bir kenara çekildi, sonra Roma elçisi olmayı kabul etti (aralık 1914-mayıs 1915), İtalya'nın merkez devletlerine karşı savaşa girmesini önlemeğe boşuna çalıştı. Böylece diplomatlığı başarısızlıkla bitmiş oldu. *Hatıralar* adlı bir eseri vardır. (L)

BÜLOW (Bernhard Ernst VON), danimarkalı ve alman devlet adamı (Cismar, Holstein 1815-Frankfurt-am-Main 1879). Usta bir diplomat olarak sırasıyle Danimarka'ya, Bundesrat'ta (federal meclis) temsilcisi oldu Mecklenburg dükalığına (1867), Prusya'ya (dışişleri bakanlığında devlet sekreteri, 1873) ve imparatorluğa (aynı görev, 1877) hizmet etti. Berlin kongresine bu görevle katıldı. Sansölye Bernhard'ın ve feldmareşal Karl von Bülow'un babası. (L)

BÜLOW (Friedrich Wilhelm), kont **Bülow von Dennewitz,** prusyalı general (Falkenberg, Altmark 1755-Königsberg 1816). 1813'te Dennewitz'de mareşal Ney'i yendi, sonra Napolyon'un Leipzig'de yenilgiye uğramasında büyük payı oldu, Waterlo savaşında yönettiği birliklerin, fransız kuvvetlerinin doğu kanadına saldırısı, zaferin kazanılmasına kesinlik sağladı. (L)

BÜLOW (Hans Guido, baron VON), alman piyanocusu, orkestra yöneticisi ve bestecisi (Dresden 1830-Kahire 1894). XIX. yy. ikinci yarısını en çok etkileyenlerden biridir. 1850'de *Lohengrin*'i dinledikten sonra Wagner'ci oldu ve *Tristan* (1865) ile *Nüremberg'in Usta Şarkıcıları* (1868) operalarının ilk çalınışlarını yönetti. Cosima Liszt ile evlenmişti; karısı, ondan ayrılarak 1869'da Wagner'e vardı. Liszt'in orkestraladığı bir *Fantezi-Mazurka* dışında Bülow'un önemli bir bestesi yoktur. (L)

BÜLTEN i. (fr. *bulletin).* Halka bilgi veren, kısa ve özlü resmî rapor: *Zannederim ki bültendeki numaraları herkese göstermekten sıkılacaksın* (R. N. Güntekin). *Sağlık bülteni. Meteoroloji bülteni.* || Bir derneğin veya idarenin faaliyeti hakkında bilgi vermek, bilim ve araştırma çalışmalarının özetlerini yayımlamak için çıkartılan süreli yayın.

— Bank. ve Bors. *Kayıp bülteni,* sermaye piyasasının geliştiği ülkelerde borsa tarafından yayımlanan ve kayıp veya çalınmış emre muharrer senetleri gösteren günlük dergi.

— İstat. *Nüfus sayım bülteni,* nüfus sayımı soru kâğıtlarına verilen cevapların kaydedildiği belge: *Ülkesine göre, nüfus sayım bültenleri ya sayım memuru veya bilgisi istenen kişinin kendisi tarafından doldurulur.* || *İstatistik bülteni,* istatistik serilerini duyuran, anketlerin ve özel incelemelerin sonuçlarını açıklayan süreli yayın: *Millî ve milletlerarası istatistik bürçları üç aylık, aylık veya haftalık istatistik bültenleri yayımlar.* (LM)

BÜLUCİSTAN veya **BELUCİSTAN,** Güney Asya'da bölge; Doğu İran'ı ve Pakistan'ın bir bölümünü içine alır, Umman denizinin kuzeyinde; yaklş. ol. 350 000 km²; 1 393 000 nüf. *İran Bülucistan*'ı (215 000 nüf.) VII. eyalettedir.

Bülucistan 1958'e kadar Pakistan'ın eyaletiydi; başkenti *Quetta* idi (Keta); içinde dörtbağımsız prenslik vardı. Gwudar bölgesi Umman'a aittir. Bülucistan iklimi çok sert, yazları kavurucu sıcaklıkta bir çöldür. Genç volkanlar (Çagai dağı, Afganistan sınırı yakınında) ile bazı ovalar, kapalı çöküntü alanları meydana getirir; bu alanlar tuzlu göllerle örtülüdür. Hayvancılıkla (koyun, keçi ve deve) geçinen göçebeler, mevsimine göre bir ovadan öbürüne göçerler. Bunlar İran asıllı Bülüçlar ve Paktu'larla, Dravid ırkından Brahui'lerdir (Dravid dili konuşurlar). İlkbaharda ve yaz başında birkaç cılız akarsu, sayıları pek az vahaların sulanmasını sağlar; göçebe olmayan çiftçiler güneydeki vahalarda kayısı, kuzeyde üzüm ve bölgenin her yerinde arpa, buğday ve pamuk yetiştirirler. Deri işlemeciliği, dokumacılık ve palmiyeden hasır örme, vahalarda yerleşmiş çiftçiler arasında olduğu kadar, kabileler arasında da yaygındır. Balıkçılık, sağlığa zararlı Makran kıyılarındaki tuzlu bataklıkların işletilmesi ve ham maden (Sibi bölgesinin kömürü, Kûh-i Sultan'ın antimon, demir ve kükürtü) çıkartılmasından başka uzmanlaşmış bir faaliyet görülmez. Stratejik bir amaçla, Zahedan'dan Quetta'ya kadar döşenilen demiryolu pek yararlı olmamaktadır. Buna karşılık ağır kamyonlar aracılığıyle gerçekleştirilen karayolu trafiği, Afganistan ile İndus vâdisi arasında çok yoğundur.

● *Tarih.* Bülucistan, eskilerin *Gedrosia* dedikleri ülkedir ve İskender, Hindistan dönüşünde buradan geçmiştir. Kirman bölgesi halife Ömer (634-644) zamanında Müslümanlar tarafından alındı. Ancak müslüman orduları, bu devrede, Mekran sınırında vahşî dağ kabileleri karşısında duraklamak zorunda kaldılar. Mekran, Muaviye devrinde Müslümanlar tarafından alındı (664). Kusdâr da işgal edildi. 707'de ünlü kumandanlardan Haccac, Sind eyaletini almak için ordu gönderdi. Muhammed bin Kasım idaresindeki müslüman ordusu Sind içerlerine kadar ilerledi. Hilâfet merkezinin zayıflaması sebebiyle daha sonra arap tesiri sadece kıyı şehirlerinde kaldı.

Bülüçlar ve komşuları Koçlar, Kirman dağlarında oturlardı. Buradan etrafa akınlar yapan Bülüçlar, Horasan'ı geçtiler ve Sistan içlerinde yayıldılar. Büveyhîler'den Adududdevle (949-983) Koç dağlarında oturan Bülüçlara ağır bir darbe indirdi. Muizzüddevle de onlara karşı savaştı. Bülüçlar, Sistan'ın iki eyaletine de sahip oldular ve etrafı yağmaladılar. Sultan Gazneli Mahmud (998-1030) bunlara kızdı ve oğlu Mesud ile üzerlerine kuvvet gönderdi. Mesud, Bülüçları Habis

Foto. Thompson (LAROUSSE)

civarında yendi. Sultan Mahmud, Multan'dan Kuzey Sind'e ve Kaççhi'den Bolan'ın eteklerine kadar uzanan bölge ve Kalat yaylası üzerinde de hâkimiyetini genişletti. 1164'ten sonra Bülüçlar, Kirman'dan Mekran'a göç ettiler. Bu devirden sonra Mekran bir Bülüç ülkesi olarak kaldı. Bu göçe, kuvvetli Selçuklu ve Gazneli devletlerinin meydana çıkması sebep oldu. Bülüçlar artık bu bölgede yağma hareketlerinde bulunamayacaklarını anlamışlardı. Bülüçların çoğunluğu Sind sınırındaki dağlara yerleştiler ve yağmacılığa burada da devam ettiler. XIII. yüzyıl ortalarında bu bölgedeki Sudha ve Chareca Catları ile anlaştılar. Bir kısmı ise Mekran'dan çıkarak Kaççhi bölgesine yayıldı. Kuvvetli buldukları bu yayla halkına dokunamadılar ve daha iyi topraklar aramak için İndüs vâdisine yürüdüler. Ancak Mekran'da da kalabalık bir bülüç topluluğu yaşamakta idi. Bülüçların aralarında sağlam bir kabile birliği yoktu. Her kabile kendisi için çarpışırdı. Aralarında da geçinemezlerdi. Bu sebepten kuvvetli bir devlet kuramadıkları gibi, Hindistan üzerinde de bir etkide bulunamadılar.

İndüs bölgesinde yerleşen Bülüçların, tarihî kayıtlara göre, ilk kabileleri Rindler ile Multan'da şah Hüseyin II Largah'ın (1467-1502) sarayında bulunan Dodaîler'dir. Dodaîler'in reisi Mîr Sohrab, taraftarları ile şah Hüseyin'in sarayına geldi ve askerî hizmet karşılığı tımar aldı. Diğer Bülüçlar da onun peşinden geldiler. Rindler ile Dodaîler arasında rekabet başladı ve bu, savaşa sebep oldu. Bülüçların bu devredeki yaşayışları hakkında bilgi ancak destanlardan elde edilmektedir. İran İlhanları torunlarından Zul-Nûn Bey'in oğlu Şah Bey'in Hindistan'ı istilâsı sırasında Bülüçların bir kısmı onun yanındaydı. Ama ona karşı savaşan Bülüçlar da vardı. Şah Bey 1524'te öldü ve yerine geçen oğlu Hüseyin de İndüs'te Bülüçlar'a karşı savaştı. Babur (1526-1530); İndüs ve Cehlem vâdilerine yayılmış olan Dodaîler ve Hotlar'a toprak verdi. Bülüçlar, Bhera ile Hurab arasındaki bölgeye yerleştiler (1519). Humayun'a Hint-Türk imparatorluğundan uzaklaştırmağa mecbur eden Şîr Han, Sohrab Dodaî'nin üç oğlu İsmail Han, Feth Han ve Gazi Han'ın İndüs nehri boyunca oturdukları topraklar üzerindeki mülkiyetlerini tasdik etti. Bu üç kardeş kendi adlarını verdikleri birçok şehir kurdular. Gazi Han soyundan Mirranî nevvablar, Dera Gazi Han bölgesinde 1769 yılına kadar hâkimiyetlerini muhafaza ettiler. Hotlar da Dera İsmail Han bölgesinde bir prenslik kurdular. Bu prenslik 200 yıl sonra Afganlar tarafından ortadan kaldırıldı. Humayun, Bülüçlara esir düştüyse de iyi muamele gördü. Daha sonra Şal ve Mustang eyaletlerini onlara verdi. Türk-Hint imparatorluğunun sınırları içindeki Pencab'ın güney ve orta bölgelerinde de Bülüçların geniş toprakları vardı.

Bülüçların büyük göçlerinden sonra Brahuîler, Afganlılar ve diğer bazı boyların katılmasıyle kuvvetlendiler. Bunların Kamberânî denilen başkanları da zamanla önemli rol oynamağa başladılar. XVII. yüzyıl ortalarında Mîr Ahmed Han, Bolan geçidinden geçerek Zhazar'ı aldı. Onun halefi Mîr Semenden Han, Sind'deki Kaharalar ile savaştı. Ondan sonra gelen Abdullah da Kalharalar ile savaştı ve nüfuzunu batıda Mekran ve Keç'e kadar genişletti. Eşref Han, Nadir Şah'a yenildikten sonra (1730), Kandahar'a kaçarken Bülüçlar tarafından öldürüldü. Bu olay Nadir Şah ile Brahuîler'in dost olmasına yol açtı. Nadir Şah onlara Kalharala'dan aldığı Kaççhi eyaletini verdi. Abdullah, Han Kalharalar ile savaşırken öldü. Yerine kardeşleri Nasîr Han ile birlikte Muhabbet Han geçti. Muhabbet Han, Nadir Şah'ın yanındaydı ve onun sevgisini kazandı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra (1747) Muhabbet Han Kandahar'ı yağmaladı. Sultan Ahmed Şah Durranî, Serâvân eyaletini ele geçirdiği gibi Nasîr Hanı da esir etti ve rehine olarak aldı. Daha sonra Muhabbet Han'ın ölümü ile Nasîr Han başa geçti. Nasîr Han, Ahmed Şah'a bağlı kaldı, Mekran ve Keç'de nüfuzunu kabul ettirdi. Ahmed Şah, Sal ve Mustang bölgelerini de ona verdi. Nasîr Han kudretini genişleterek Karaçi'yi de aldı. Brahuîleri yeni bir teşkilât altında topladı. Bu teşkilât askerî hizmet esasına dayanıyordu. Nasîr Han elde ettiği toprakları kabileler arasında paylaştırdı. Kendisini kuvvetli görünce de Ahmed Şah'ı tanımak istemedi, ancak Mustang'da yenildi (1758) ve Kalat kalesine çekildi. Ahmed Şah tarafından kuşatıldı ve 40 gün sonra boyun eğmek zorunda kaldı. Nasîr Han 1795'te ölünce yerine küçük yaştaki oğlu Mahmud Han geçti. Muhabbet Han'ın torunu Behram Şah ayaklandı. Ancak Dürranîler hükümdarı Zaman Şah onu mağlup ederek Mahmud Han'ı bu tehlikeden kurtardı. Mahmud Han babasının geniş ülkesini koruyamadı. Keç bölgesi ve Karaçi elinden çıktı. Mahmud Han 1821'de öldü. Yerine oğlu Mihrap Han geçti. Mihrap Han Keç'i geri aldı. Behram Han'ın oğlu Ahmed ile savaştı. Brahuî başkanları ile arası açıldı. Bazı kabileler onun idaresinden ayrıldılar. Harand ve Dacil eyaletlerini de kaybetti. Mihrab Han, Kalat'a kaçan şah Suca el-Mülk'ü korudu. Bundan sonraki olaylara İngilizler de karıştı. Mihrab Han 1838'de öldürüldü.

XIX. yy.da Hindistan'daki İngilizler, geçici bir süre için Kalat'ı işgal ettiler (1839); 1843'te Sind'i aldıktan sonra 1854'te Han'a Britanya himayesini kabul ettirdiler; bu durum 1876'da kesinleşti. Ülke 1879'da kısmen (Gandamak antlaşması), daha sonra 1887'de de bütünüyle Hint-Britanya imparatorluğuna katıldı. (→ Bibliyo.) [ML]

BÜLUÇLAR veya **BELUÇLAR** veya **BELUCİLER**, eski kaynaklar, Bülüçların ilk yurdunun Kuzey İran'da olduğunu yazar. Bülüçlar, XI. yüzyılda Kirman'dan, özellikle Selçukluların İran'ı istilâsıyle, Mekran'a göç ettiler. Oradan da Hindistan sınırına doğru yayıldılar. Bülüçlar'ın arap aslından geldikleri iddia olunursa da bu bir söylentiden ileri geçemez. Bülüç ulusunun 5 kolu, reisleri Celâl Han'ın, Rind, Laşar, Hot, Karaî adındaki 4 erkek ve Cota adında bir kız çocuklarına bağlanır. Bugün Bülüçlar Rind, Laşarî, Hot, Karaî ve Cotaî kollarına ayrılır. Bunların dışındaki bazı kabilelere yalnızca bülüç denir. Buledî yaut Bulezîler, Giçkiler, Bülüç ve Racput karışımı Dodaîler bu kabilelerin en önemlilerindendir. Bülüçlar'ın Hindistan'a göçleri sırasında Rindler en ileri gelen kabileydi. Fakat Laşarîler bunların üstünlüğüne karşı savaştılar. Bugün Rindler, Laşarîler ve Hotlardan bir kısmı Mekran'da oturmaktadır. Kaççi'de de büyük bir Rind klanı ve Laşari'nin bir kolu bulunmaktadır. Hotlar ve Dodaîler, XVI. yüzyılın başından itibaren İndüs boyunca kuzeye yayıldılar. Çoğunluğunu Rindlerin teşkil ettiği, fakat Hotlar ve Laşarîler'den unsurların da karıştığı birçok kabile, Süleyman dağlarıyle Dera Gazî Han'da ve buna komşu ovalar ve kuzey Sind bölgelerinde otururlar. Dodaîler'den Mirranî nevvablar da Dera Gazi Han'da yaşarlar. Cat ve Racput kabileleri ile birleşen Rindlerden bir kısmı, Multan, Ceng, Muzaffergarh, Montgomery ve Şahpur bölgelerine yayılmışlardı. Cotaîler ve Koraîler de buralarda oturur. Ancak bunlarda kabile teşkilâtı görülmez. İndüs'ün batısındaki dağlık bölgede oturan Bülüçlar ise kabile teşkilâtını muhafaza ederler. Kabileler muhtelif kolların birleşmesinden meydana geldiği gibi, bazı durumlarda hintli, efgan ve esirler de bu kabilelere karışırlar. Cakranîler'in cat, Kahirîler'in ise seyyid aslından geldikleri ileri sürülür. Marîler ise karışık bir ırktır.

— Ed. *Bülüç edebiyatı*. Bülüç edebiyatı hemen bütünüyle sözlüdür. XV. ve XVI. yüzyıllarda savaş ve göçler hakkında birçok kahramanlık destanı söylenmiştir. Ayrıca kabileler arasındaki savaşlar da küçük destanlara konu olmuştur. Gerek bu destanlar, gerekse söylenen din ve askla ilgili şiirler, sözlü olarak nesilden nesile geçmiştir. Ancak bülüç edebiyatı zengin değildir. Bu eski halk edebiyatı verileri özellikle Avrupalılar tarafından toplandı ve yayımlandı. Fakat Avrupalıların daha çok Hindistan'daki çalışmalarına topladıkları eserlerin çoğu kuzey lehçesindedir. Mekranî lehçesi ile ilgili birçok malzeme mevcut olmasına rağmen, bunun hakkında az yayım yapılmıştır. Son zamanlarda yazılı edebiyat da başlamış ve Pakistan devletinin kurulmasından sonra bülüç edebiyatı yeni bir devreye girmiştir.

— Etnogr. Bülucistan halkı, antropometrik sisteme göre geniş bir tasnif ile türk-iran kolundan sayılabilir. Çeşitli kabilelerde ortalama boy 160-170 sm'dir. Başları 80/81 ölçüsünde olarak geniştir. Burunları uzun ve büyüktür. Saçlar siyah ve gürdür. Gözler de genellikle siyahtır. Tenleri kıyılarda koyu, iç bölgelerde yağızdır. Bülucistan halkı, bülüç, brahmî, hint ve fars olmak üzere gruplara ayrılır. Bülüçlar iki gruptur. Bunlardan birinci grup, kuzeybatıda Kaççhi ovası ve bunun kuzeyindeki Süleyman dağlarıyle birleşen tepelerde, diğeri de İran Bülucistan'ında oturmaktadır. Bu kadar dağınık olmayan Brahuîler, Kelat etrafında toplu bir şekilde yaşarlar. Selçukluların İran'ı işgali sırasında Bülüçlar göç etmeğe başladılar. Mekran'a ve Hint sınırlarına yayıldılar. XI. yüzyılın ortalarından itibaren bu bölge Bülucistan olarak isimlendirildi. Bülucistan'ın ilk halkının hint aslından geldiği sanılıyor. Ülkenin bilinen en eski adı Maka veya Mekia'dır (Mykia). Bülucistan'ın klasik devir boyunca adı Gedrosia olarak kaldı. Ancak halk arasında muhtemelen Maka ve Mekia adı kullanıldı. Çünkü Araplar burayı istilâ ettikleri zaman Mukran adını buldular. Bugün ise Bülüç telaffuzuna uygun olan Mesran adı kullanılmaktadır.

Bülucistan'da yaşayan kabilelerden, özellikle Bülüç ve Brahmîler arasında kan davası görülmektedir. Bu davaların çoğu, karşı kabileden adam öldürülmesi ve kadın kaçırılmasıyle başlamakta ve uzun süre devam etmektedir. Son yıllarda büyük ihtilâflar; kabile meclisleri ve kabileler arası meclislerin aracılığı ile ortadan kaldırılmıştır. Brahmîler uzun zaman ülkeye hâkim olmuşlarsa da hiçbir devrede Bülüçlara eşit sayılmamışlardır.

— Leng. Bülüç dili. İran dil ailesinden gelen Bülüç dili bugün hiç değilse 1 500 000 kişi tarafından konuşulur. İç nitelikleriyle bülüç dilinin İran ağızlarının kuzeybatı grubuna girdiği sanılır. Ama bülüç aşiretleri, Ortaçağdan beri İran yaylalarının güneydoğusua, bugün *Bülucistan* adı verilen ülkeye doğru göç ettiler. Bülüç dili, Brahui dili tarafından iki büyük ağız grubuna bölünür. Brahui dili küçük bir dil bölgesini meydana getirir, Dravid dil ailesinden gelir. Dilin yayıldığı alanın büyük kısmı Pakistan sınırları içinde, küçük bir bölümü ise İran'da kalır. (M)

BÜLUĞ i. (ar. k.). Tıp. Organizmanın şekil ve görevlerinde beliren ve ikinci çocukluktan erginliğe doğru kademeli geçişi yansıtan değişmelerin tümü. (Bk. ERİNLİK.) ‖ *Bülûğa ermek*, erinlik çağına girmek. *Bülûğa eren çocuklarda ruhsal değişiklikler olur.*

— DEY. *Bülûğ-i kemal*. *Esk*. Manevî olgunluk.

— Huk. Cinsî olgunluk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Roma hukukunda fiil ehliyetinin kazanılması şartı olan *bülûğa erme*, erkeklerde 14-16 yaş olarak kabul edilmekteydi. Bu yaşlarda, *toga virilis* denilen elbise giyilirdi. Kadınlarda ise bülûğ yaşı 12 idi. Eski türk hukukunda reşit olmak için bülûğa varma şarttı. Bülûğ yaşının başlangıcı erkeklerde 12, kızlarda ise 9; sonu ise her ikisi için de 15 idi. Yani bir kimse en çok 15 yaşında reşit olurdu. Bugünkü türk hukukunda bülûğun rüşt açısından önemi yoktur. (M)

BÜL'ÜM i. Bk. BELÜM.

BÜLÜKKİN (Ebûl-Fütûh bin Zîrî), Berberîlerin Cenhâce kabilesi başkanlarından (öl. 984). Zîrî, halife El-Mansur tarafından Magrıp valiliğine tayin edilince oğlu Bülükkîn'i, yeniden canlandırılan, Cezayir, Mede, Miliana şehirleri valiliğine gönderdi. Ayrıca halife El-Muizz de Bülükkîn'i Magrıp ve Afrikiye'ye vali tayin etti. Bülükkîn önce Zab bölgesini, sonra Tlemsem ve Fas'ı zaptederek Endülüs Emevîleriyle savaştı, Zenâteleri çöle sürdü. Endülüs halifesi Hakem II tarafından kendisine Ebûl fütuh unvanı ve Yusuf adı verildi (972). Fatımî halifesi en-Nizâr, başarılarından ötürü, kendisine Trablus eyaletini de verdi. Bülükkîn Bergavatalarla savaşarak emîrlerini öldürüp, seferden dönerken yolda öldü. Yerine Aşîr valisi olan oğlu El-Mansur geçti. (M)

BÜLYONİZM i. (ing. külçe anlamına ge-

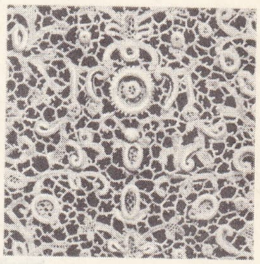

gül modeli

Bürano dantelleri

iğne modeli

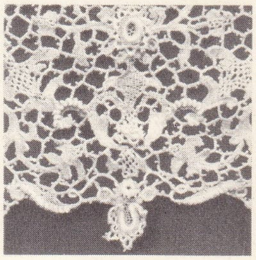

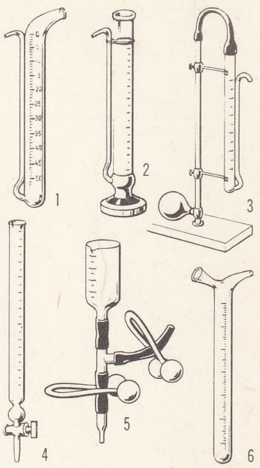

büretler (kim.)
1. Alkalölçer büret; 2. Gay Lussac büreti; 3. Lastik saplı Mangeon büreti; 4. Cam musluklu büret; 5. Lastikle bir maşa ve akış borusu eklenmiş Mohr büreti; 6. Sertliköl-çer.

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

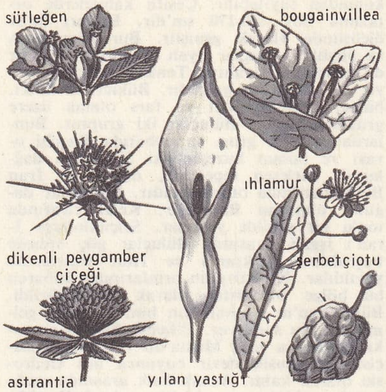

bürgü

len *bullion).* İkt. *Currency principle* usulüne göre tedavüle para çıkarma sistemine verilen ad.

— ANSİKL. *Bülyonizm* sözü aynı zamanda, İspanya tarafından merkantilist devirde (XVI. yy.) izlenmiş olan para siyasetini de anlatmağa yarar. İspanya hükûmeti, bazı kanun ve yönetmeliklerle, kıymetli madenlerin ülkeye girmesini sağlamak ve ülkeden çıkmasını önlemek için hükûmetin doğrudan doğruya etkili olmasını sağlamağa çalışıyordu. O devirde, altın ve gümüş stoklarının hacminin ülkenin asıl zenginliğinin ifadesi olduğu düşünülüyordu. (L)

BÜN i. (fars. k.). *Esk.* Dip, temel: *Nazm-ı kudema ve fenn-i tarih / Gülnal-i fesahate bün ü bîh* (Ziya Paşa). ‖ Aşağı taraf, alt kısım. ‖ Kök, kütük. ‖ Ağaç.

— ÇEŞ. DEY. *Bün-âver,* köklü, yerleşmiş. İri ve büyük kan çıbanı. ‖ *Bün-i bagal,* koltuk altı. ‖ *Bün-i binî,* burun ucu. ‖ *Bün-i cah,* kuyunun dibi. ‖ *Bün-dar,* ev bark sahibi, zengin ve soylu kimse. ‖ *Bün-i dendân,* diş kökü. Sonsuz çaba. ‖ *Bün-gâh,* içine para, eşya konulan yer. Çadır. ‖ *Bün-i gûş,* kulağın arkasındaki çukur kısım, kulağın en derin yeri. ‖ *Bün-i hisar,* kalenin dibi. ‖ *Bün-i hûşe,* üzüm çöpü, sapı. ‖ *Bün-i nâhun,* tırnak kökü. Acele. ‖ *Bün-i ran,* kasık. ‖ *Bîser ü bün,* alt üst olmuş, düzensiz, anlamsız. ‖ *Gül-bün,* gül ağacı.

◆ **Bündâd** i. Esas bina, temel. ‖ Set, destek.

◆ **Bünlü** sıf. Temeli olan. (M)

BÜN i. (ar. k.). *Esk.* Bot. Yemen'de yetişen kahve ağacı. ‖ Yemen kahvesi. (M)

BÜNA i. Bk. BUNA.

BÜNBEK (veya **BENBEK**) i. (ar. k.). *Esk.* Kadırga balığı denilen yırtıcı balık. (M)

BÜNDÂRÎ (el-Feth bin Ali bin Muhammed-ül-Isfahânî), iranlı tarihçi (XII. yy.ın son yarısı-XIII. yy.ın ilk yarısı). Hayatı hakkında kesin bilgi azdır. Kıvameddin adı ile de tanınır. El-Kâtib-ül-Isfahânî diye ün kazanmış İmadüddin'in eseri olan Selçuklular tarihinin bir özetini yazdı. Bu eser Th. Houstma tarafından *Histoire des Seldjoukides de l'Iraq pour al-Bondârî* adıyle yayımlandı (1889). Aynı eseri, Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* adıyle türkçeye çevirdi (1893). Bündârî ayrıca Firdevsî'nin *Şehnâme*'sini de arapçaya çevirerek Eyyübîlerden Melik-ül-Muazzam'a (öl. 1227) ithaf etti. (M)

BÜNÜVVET i. (ar. *bin, oğul*'dan, *bünüvvet). Esk.* Evlâtlık, oğulluk. (M)

BÜNYAD i. (fars. *bünyâd). Esk.* Esas, temel. ‖ Bina.

— ÇEŞ. DEY. *Bünyad etmek (eylemek),* temel kurmak, inşa etmek: *Aşkı bünyad eden mi'mar-ı aşkın / Tamir kabul etmez viranesiyim* (Âşık Dertli). ‖ *Bünyad kurmak,* esas, temel kurmak: *Göçebeyken koca bir devlete kurmuş bünyad* (M. Â. Ersoy). ‖ *Bünyad-ı zulm,* zulüm yapısı.

◆ **Bünyad-ger** blş. i. Bina yapan. (M)

BÜNYAMİN, Yakub peygamberin en küçük oğlu. İslâm inanışı ile Tevrat'ın verdiği bilgilere göre, İsrailoğullarının şiddetli bir kıtlığa uğraması üzerine Hz. Yakub, oğullarını Mısır'a buğday almağa gönderdi. Bu on bir kardeşi, daha önce bir çobana sattıkları Yusuf tanıdı. Her fırsatta kendisinden bahseden kardeşi Bünyamin'e; «Yusuf'un yerine kardeşin ben olayım ister misin?» dedi. Bünyamin de «senin gibi kardeş kime nasip olur? Ama sen Yakub'un oğlu değilsin» cevabını verdi. Bunun üzerine Yusuf ağlayarak «Ben, senin kardeşin Yusuf'um» dedi. (M)

BÜNYAN i. (ar. *binâ,* yapı'dan *bünyân). Esk.* Bina, yapı: *Tesis olunurken daha, bir dest-i hıyanet / Bünyanına katmış gibi zehrabe-i lânet* (Tevfik Fikret). ‖ Yapı tarzı.

— ÇEŞ. DEY. *Bünyan etmek,* inşa etmek, yapmak. ‖ *Bünyan-ı kavî,* sağlam yapı. (M)

BÜNYAN, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde Kayseri iline bağlı ilçe merkezi; 8 467 nüf. Kayseri-Malatya karayolu üzerinde Kayseri'ye 44 km uzaklıktadır. Kasaba, Kayabaşı adlı düzlükten Sarmısaklı suyu vâdisine inen dik bir yamaç üzerinde ve bu yamacın önündeki düzlükte yayılır. Bünyan'ın eski kısmı bu dik yamaç üzerinde, yeni kısımları ise Sarmısaklı suyu vâdisindedir. Bünyan, ilkönceleri Sarmısaklı adını taşıyordu. Bünyan-ı Hamid, daha sonra Cumhuriyet devrine kadar Hamidiye, Cumhuriyetten sonra da sadece Bünyan adıyle anılmağa başladı. — *Bünyan ilçesinin* (1 856 km², 46 707 nüf.) merkez bucağından başka Akkışla, Elbaşı, Merkez, Bakırdağı adlı bucakları ve 97 köyü vardır. Bünyan'daki önemli sanat eseri Bünyan Ulu camiidir (1256). Kesme taştan yapılan cami kale görünüşündedir. Kıble duvarına dikey, üç nefli ve ahşap tonozludur. Portalinde, örgülü kûfiye benzeyen süslemeler, kıvrık dallar arasında hayvan figürleri görülür. Kitabede, selçuklu sülüsüyle yazılmış 1256 tarihi ve Emîr-ül-Ümera'nın adı vardır. Ayrıca camiin bu tarihte mimar Kalûyan bin Karabuda tarafından yapıldığı yazılıdır.

Kasaba zamanla büyüyerek Sarmısaklı suyunun her iki yakasında yayılmağa başladı. Elektrik santralı. Sümerbank Bünyan Yünlü Mensucat fabrikası. Halıcılık. (M)

BÜNYE i. (ar. *binâ,* yapı'dan *bünye).* Vücut, beden yapısı: *Sağlam bünye. Zayıf bünye.* ‖ Bir bütünün parçaları arasındaki düzenleniş: *Bu devletçiliği inkılâbın demokratik bünyesine aykırı buluyor* (P. Safa).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bünye-i dahiliye,* iç yapı. ‖ *Bünye-hiz,* vücudu canlandıran, dirilten. ‖ *Bünye-i sünaiye,* ikinci yapı. ‖ *Kaviy-ül-bünye,* vücut yapısı sağlam. ‖ *Zaif -ül-bünye,* vücut yapısı zayıf.

— Jeol. Bk. YAPI.

— Mim. Bir binanın kuruluşu, çatkısı ve dokusu.

— Psikol. ve Psikiyatr. Sinir sistemi tipolojisinin çeşitli kategorileri içinde kişinin yerini belirleyen ruhî ve fizyolojik özelliklerin tümü. (Uzun zaman organizmanın dış görünüşü için kullanılagelen bünye terimi bugün ruhî ve bedenî bütün özelliklerin tümünü kapsar. Şimdiye kadar pekçok çeşitli ruhî bünye tanımı yapılmıştır. Kretschmer'in yaptığı gibi içe kapalı tipler [*sizotimler*], dış ortamdaki değişikliklere duyarlı tipler [*siklotimler*] diye ayırım yapılabilir. (Bk. BİYOTİPOLOJİ ve ANSİKL.)

— Res. Resim ve heykellerde bir figürün çatkısı.

— Tıp. Vücudun soyaçekimle belirlenen yapısı, vücut kısımlarının karşılıklı düzen ve ahengi. ‖ Sağlam ve hasta kimsenin morfopsikolojik görünüşü. (Buna göre bünyeler *karbonlu* [kısa, geniş, dört köşe dişli, kol ve bacak uzaması sınırlı], *fosforlu* [uzun, dar, kol ve bacak uzun, diş dizimi normal], *fluordlu* [bakışımsız, düzensiz, diş dizimi anormal, üyelerde aşırı uzama: gevşeklik] diye çeşitlere ayrılır.) ‖ *Tıbbî bünye,* Hippokrates'in öğretisinde, dış ve kozmik etkilerin iyileşmeyen hastalıkların gidişinde yaptığı değişiklik.

— ANSİKL. Psikol. İnsan iki yönden ele alınabilir: insanın yapı ve biçimine, *bünye;* ruhî görünümüne, *mizaç* denir. Mizaç belli bir insanın yapısına mahsus davranış tarzıdır. Bünye insanın statik, mizaç ise dinamik görünümüdür. Demek ki mizaç büyük ölçüde bünyeye bağlıdır; bünye ise esasen soyaçekimle şekillenir. Bünye güç değiştirilebildiği için ancak beden eğitimiyle düzeltilebilir.

İnsanlar ne kadar çeşitli ise bünyeler de o kadar çeşitlidir. Bünyeler dört grup veya *tip*'e ayrılmak istenmiştir: sindirim, solunum, kas ve beyin tipleri. Gerçekten de bunların her biri belli bir mizaca tekabül eden yapı ve şekil özellikleri gösterir.

Önce Dupré, sonra Delmas ve Boll, doğuştan zihnî eğilimler bulunduğunu ve beş tane olan bu eğilimlerin bünyeye girdiğini kabul ederek bünye tiplerini psikoloji alanına aktardılar. Beş eğilim şunlardır: açgözlülük veya elde etme eğilimi, iyilik veya sevme eğilimi, bir arada yaşama veya hoşa gitme eğilimi, etkinlik veya devinme eğilimi, heyecan veya duygulanma eğilimi. Bu eğilimlerin yokluğu veya aşırılığı sonucunda ve ruhun bütün sapıklıklarını içinde taşıyan beş psikopat bünye doğar: paranoyalı, sapık, yalancı, siklotim tip ve aşırı heyecanlı. Dış yapı tipi mizaca genel bir yön verdiği gibi ruhî eğilim de karaktere rengini verir ve ruh hastalığının mahiyetini ortaya koyar. Morfolojik tipler ve zihnî bünyeler elbette birer soyutlamadan başka bir şey değildir; her insanda bunların hepsi çeşitli derecede üst üste ve karmaşık şekilde bulunur.

◆ **Bünyevî** sıf. *Esk.* Bünye ile ilgili. (LM)

BÜR sıf. (fars. *büriden,* kesmek'ten). *Esk.* Kesen, kesici. (İsimlerin sonuna gelerek blş. isim ve sıfatlar yapar; *Nâhun-bür,* tırnak kesici. (M)

BÜR i. (fr. *bure).* Mad. oc. Dışarıya açılmayan iki veya daha fazla galeriyi düşey olarak birbirine bağlayan ve kömür, maden filizi veya malzemelerin inip çıkması için açılmış iç kuyu. ‖ *Kat bürü,* iki kat seviyesini birleştiren bür.

— ANSİKL. Mad. oc. *Bür,* iki kapalı bölme veya bir bölme ile bir destekten meydana gelir. Ayrıca, mekanik donatım yeterince emniyetli olmadığı zaman, personelin kuyuya inip-çıkmasını sağlayacak merdivenler bulunur. Kömür boşaltmak için, genellikle bür içine helezon biçimi bir asansör yerleştirilir. (L)

Bürano danteli, ağ üzerine iğne ile yapılmış italyan danteli. Buna *Bürano iğnesi* de denir, kaba bir tarzda yapılmıştır. (L)

BÜRÇÜK i. Alın veya şakaktan sarkan saç, zülüf. Ucu kıvrık saç lülesi.

— DEY. *Bölük bürçük (börçük* veya *pörçük).* Bk. BÖLÜK.

— Astron. Kuyruklu yıldızın kuyruğu.

— Bot. Bileşik çiçek durumu. Bürçük durumunda çiçek sapları, ana sapın ucunda, hepsinin ucu aynı yükseklikte olacak şekilde değişik boyda, yan yana dizilidir (armut, erik, kiraz). [Bürçükler bazen birarada kömeç biçiminde de olur: civanperçeminde olduğu gibi.]

◆ **Bürçüklü** sıf. Bot. Çiçekleri bürçük durumunda olan çiçeklikler için kullanıldığı gibi, çiçekleri böyle olan bitkilere de denir. ‖ Dallanması bürçük biçiminde olan bitkiler için de kullanılır. (ML)

BÜRD i. (ar. *bürd). Esk.* Çubuklu, yollu kumaş. Bir çeşit aba.

— ÇEŞ. DEY. *Bürd-i Hazremî,* Hadramut bölgesinde dokunan aba. ‖ *Bürd-i muhattat,* çubuklu, çizgili kumaş. ‖ *Bürd-i Yemânî,* Yemen dokuması. (M)

BÜRDE i. (ar. *bürde). Esk.* Arapların kullandığı yünlü üstlük, hırka (geceleri örtü, gündüzleri elbise olarak kullanılırdı).

— Ed. *Kasîde-i bürde,* Kâab bin Züheyr'in Peygamber'in önünde okuduğu kaside. (Hz. Muhammed hırkasını vererek şairi mükâfatlandırdı. İstanbul'da Topkapı sarayı müzesindeki Hırka-i şerifin bu hırka olduğu ileri sürülür.) *Bürde* adını taşıyan başka bir kaside El Busîrî'nindir. İslâm dünyasında büyük un kazanan bu kasidenin, Türkçeleri de dahil olmak üzere 90'dan fazla şerhi vardır. (M)

BÜRDİGALYEN sıf. ve i. (fr. *Burdigalien).* Miyosen sistemin alt katına verilen ad.

— ANSİKL. *Bürdigalyen,* akitanyen ile vindobonyen arasında yer alır. (L)

BÜREHNE sıf. Bk. BEREHNE.

BÜRET i. (fr. *burette*). Kim. Genellikle kimyevî analizlerde kullanılan, eşit hacimlere göre derecelenmiş, değişik biçimlerdeki cam tüplere verilen ad. || *Bunte büreti,* gazların analizine yarayan cihaz. (Bunte büreti, iki ucunda birer musluk bulunan dereceli bir borudur. Bu boru içine su doldurulur; su akınca incelenecek gazı boruya çeker. Su dolu tüp içinden, önce potasyum hidroksit çözeltisi (karbon dioksidin soğurulması için), daha sonra oksijeni soğurmak üzere aynı çözeltiyle karışık pirogallik asit geçirilir. Derece çizgilerinden okunan hacim azalmaları bu iki gazın oranlarını verir.) [L]

BÜREYDE bin el-HUSEYB, Eslem bin Efsâ kabilesi başkanı (VII. yy.). Hz. Peygamber'in Mekke'den hicreti sırasında, bu kabilenin yaşadığı yerden geçerken, Büreyde'nin kabilesi ile birlikte İslâmlığı kabul ettiği söylenir. Büreyde, Uhud savaşından sonra Medine'ye göç ederek, Hz. Peygamber'in diğer savaşlarına katıldı. Peygamber'in ölümünden sonra, 671'de Horasan'a gitti ve Yezit bin Muaviye devrinde Merv'de öldü. (M)

BÜRGENSTOCK, İsviçre'de dağ, Dört Kanton gölünün güneyinde yükselir (Hammetschwand'da 1 134 m). 800 m yükseltide aynı adlı yazlık merkez. (L)

BÜRGER (Gottfuried August), alman şairi (Molmerswende, Harz 1747-Göttingen 1794). *Sturm und Drang*'ın yanısıra özgün bir alman edebiyatı yaratmada payı olan Göttingen yazarlar topluluğunun üyesi idi. *Lenore'nin* (1773) ve *Der Wilde Jäger* (Vahşî Avcı), *Das Lied vom Braven Mann* (Yiğidin Türküsü) gibi başka baladlarının kazandığı başarı, halkın masallarından ve millî destanlardan esinlenen bu şairi, çağdaşlarının ne kadar beğendiklerini gösterir. Buna karşılık Schiller onu çok eleştirdi. Bürger'in bu eleştirme karşısında düştüğü umutsuzluğa, aşk hayatında uğradığı hayal kırıklığı da eklendi. Her zaman andığı, bütün duygu dünyasını etkileyen ve eserlerinde Molly adıyle geçen kadın 1786'da öldükten sonra mutsuz bir evlilik yapmıştı (1790). İntiharının sebebini bu olaylarda aramalıdır. Almanya'nın Goethe'den önce yetiştirdiği en büyük lirik şairi. (L)

BÜRGERMEİSTER (alm. k., *burjuvaların başı* anlamında). Belçika, Hollanda, İsviçre, Almanya şehirlerinden çoğunda, hukukî âmir veya belediye başkanı. (L)

BÜRGİ (Jost), isviçreli saatçi (Lichtensteig 1552-Kassel 1632). 1579'da, Hess eyaleti kontu Wilhelm IV tarafından saatçi ve astronom olarak Kassel'de görevlendirildi; 1592'de Prag'a yeğeni imparator Rudolf II'nin yanına gönderildi. 1604'te Bürgi, yeniden Prag'a döndü ve 1631'e kadar rasathanede, Tycho Brahe, sonra da Kepler'le çalıştı. Logaritmaları Naper'den önce onun bulduğu ileri sürülür. Bürgi'nin yaptığı saatlerin dakiklik derecesi çok yüksekti. Kepler bunların yardımı ile güneş sistemi teorisini kurdu. Bürgi ayrıca astronomi ve topografya âletleri ve gök küreleri de yaptı. 1584'te yaptığı bir gök küresi, Paris'te Meslekler ve Sanatlar Millî Konservatuvarı müzesinde bulunmaktadır. (L)

BÜRGLEN, İsviçre'de (Uri kantonu) köy, Tödi kütlesinin eteğinde; 3 200 nüf. XV. yy.dan kalma ev (Wilhelm Tell'in bu evde doğduğu söylenir.) [L]

BÜRGU i. (fars. k.). *Esk.* Mus. Boru denilen çalgı.

◆ **Bürgu-zen** blş. i. Bürgu çalan kimse. (M)

BÜRGÜ (veya **BURGU**) i. (*bürümek*'ten *bür-gü*). *Esk.* Kıyf. Özellikle arap memleketlerinde kadınların kulandığı yaşmak veya örtü. || İnce perde.

— ANSİKL. *Bürgüler,* genellikle beyaz renkli, pamuklu ve yünlü dokumadan yapılırdı. Erzurum dolaylarında krem rengi veya kahverengi yün dokuma *ihram;* Konya, Burdur, Denizli, Aydın dolaylarında *mahrama* denen beyaz bürgü; Trabzon ve Samsun'da *siyah çarşaf;* Ankara ve Sivas'ta dokuma şal kullanılırdı. İstanbul, Bursa, İzmir gibi şehirlerde ve bunlara bağlı kasabalarda ise günün modasına uygun *car, çarşaf, üstlük, fıta, ferace* gibi bürgüler kullanılırdı. Cumhuriyetten sonra, kılık devrimi ile bürgü kaldırıldı. (M)

BÜRGÜ i. Bot. Bir çiçeğin veya bir çiçek topluluğunun yakınında bulunan, özel yapısı ve biçimi olan yaprak.

— ANSİKL. Bir bitkide *bürgüler* her zaman yapraklardan küçüktür. Rengi yeşil olabileceği gibi değişik de olabilir *(anthurium, bougainvillia).* Botanikçiler, çiçek diyagramlarını yaparken onlardan faydalanırlar. Teorik olarak her çiçekte veya her çiçeklikte en az bir bürgü bulunması gerekir. Çünkü çiçek sapı onun koltukaltından gelişir. Tek bürgüye çiçeğin veya çiçekliğin *ana bürgüsü* veya *temel bürgüsü* denir. Ihlamurda, çiçek sapının büyük bir kısmı ana bürgünün orta damarıyle birleşiktir. Çiçekte ana bürgü bulunmayabilir (turpgiller). Bürgüler bitkinin öteki yapraklarından pek farklı değilseler o zaman onlara *çiçek yaprağı* denir (kızıl farekulağı). Bazen boru biçiminde kocaman bir bürgü bütün bir çiçek topluluğunu sarar, o zaman ona *yen* denir (yılanyastıkları, palmiyeler).

◆ **Bürgücük** i. Bot. Çiçekle çiçek bürgüsü veya çiçek yaprağı arasında bulunan, çiçek sapına bitişik yeşil yaprakcık (buğdaygiller, menekşe). || Çiçek sapçıklarının dibinde bulunan yaprakcık.

◆ **Bürgülü** sıf. Bot. Üzerinde bürgü bulunan bitki kısımları için kullanılır.

◆ **Bürgümsü** sıf. Bürgü biçiminde olan bitki kısımları için kullanılır. (L)

BÜRHAN. Bk. BURHAN.

BÜRHAN veya **BURHAN** i. (ar. *bürhân*). *Esk.* Delil, kanıt: *Bu sağlam delil ve bürhan karşısında belediye reisi tek bir cevap bulabildi* (A.H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Bürhan-ı katı,* bir meselenin doğruluğunu en sağlam şekilde ispatlayan delil, senet. || *Bürhan-ı Mesih,* Hz. İsa'nın mucizesi. || *Bürhan-ı mîzanî,* mantığa uygun delil. || *Bürhan-ı rûcî,* bir meselenin ispatı. || *Bürhan-ı türsî,* uzayın sonluluğunu ispat etmek için kullanılan teorem.

— Esk. huk. Bk. DELİL.

— Mant. *Esk. Bürhan-ı limnî,* tümdengelim. || *Bürhan-ı innî,* tümevarım. || *Bürhan-ı süllemî,* sonsuzluk kavramı tartışılırken kullanılan «kademeli delil». || *Bürhan-ı tezayüf,* sonsuzluk kavramı tartışılırken ileri sürülen karşılıklı ilinti delili.

◆ **Bürhanî** sıf. Açıklayıcı, ispatlayıcı. (M)

Bürhan-ı Katı', XVII.yy. İran sözlükçülerinden Bürhan mahlâslı Mehmed Hüseyin bin Hallef-i Tebrizî'nin *Bürhan-ı Katı'* (1652) adlı farsça sözlüğünün Mütercim Ahmed Âsım Efendi (1755 ? - 1819) tarafından yapılmış çevirisi. Eserin tam adı *Tibyan-ı Nafi der Terceme-i Bürhan-ı Katı'*dır. Türkçe çevirisi İstanbul'da ilk defa 1799'da basıldı. 1870'te yine İstanbul'da iki cilt halinde yayımlandı. Son basımı 1884'tedir. (M)

BÜRHANİYE i. Din. Ahmediye tarikatının altı kolundan biri. (Öbür kolları: Sinaniye, Ramazaniye, Uşşakıye, Mısriye, Cerrahıyedir.) [M]

BÜRİDE sıf. (fars. *bürîden,* kesmek'ten, *bürîde*). *Esk.* Kesik, kesilmiş. || Kırılmış. || Biçilmiş [elbise]. || Arkadaşlık bağlarını koparmış. || Üzerinden geçilmiş (yer için).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bürîde-düm* (kuyruğu kesik), talihsiz. || *Bürîde-ser,* başı kesilmiş. || *Bürîde-zeban* (dili kesilmiş), sessiz ve konuşan.

◆ **Büridegî** i. Kesilmişlik. (M)

BÜRKA i. Bk. BURKA.

BÜRKÂN i. (ar. *bürkân*). *Esk.* Volkan, yanardağ: *İşte bu görünmez kuvvetlerden bürkânlar, cehennemler çıkar* (A.H. Müftüoğlu).

◆ **Bürkânî** sıf. Volkanik: *Tedkikat-ı fenniye neticesinde bu dagların* [...] *bürkânî olduğu meydana çıkmıştır* (Ahmed Rasim). [M]

BÜRKE i. (ar. *bürke* veya *birke*). *Esk.* Martı kuşu, || Kurbağa. || Havuz, küçük göl.

— DEY. *Bürke-i lâcivert,* gökyüzü. (M)

BÜRLESK sıf. ve i. (ital. *burlesco*'dan fr. *burlesque*). Aşırı, çok kere de bayağı bir şekilde gülünç olan.

— ANSİKL. *Bürlesk,* geniş anlamıyle bütün sanatlarda (meselâ, karikatürde) bulunur. İlk örneklerine eskiçağ edebiyatında rastlanır: Yunanlılarda, farelerle kurbağalar arasındaki bir savaşı Homeros mısralarıyle anlatan *Batrakhomyomakhia;* Seneca'nın, imparator Claudius'un ölümünden sonra kabak biçimine girişini anlatan *Apocolocyntosis*'i. Dar anlamıyle *bürlesk,* İtalya'da XVI.yy.da doğan özel bir edebî anlatım yolunu belirtir. Berni, Caporali, Tassoni, Lalli gibi italyan yazarlarının etkisiyle çok tutulan Marot tarzı şaka birleşerek Fransa'da 1640'a doğru yeni bir türün doğmasına yol açtı; bu tür o çağda «en ciddî meseleleri baştan başa alaycı ve gülünç bir şekilde anlatma» diye tanımlandı. Bu yolda ilk şiiri yazan ve terimi fransızcaya sokan Sarasin'den sonra Scarron, *Virgile Travesti* adlı eserinde (Kılık Değiştiren Vergilius) [1648] bu türün bir örneğini verdi. «Bürlesklerin imparatoru» diye anılan ve *Le Jugement de Paris* (Paris'in Yargısı), *Ovide en Belle Humeur* (Neşeli Ovidus), *l'Enlèvement de Proserpine* (Proserpina'nın Kaçırılışı) [1648 - 1653] gibi eserler yazmış olan Assouci'nin çabasına rağmen bu tür, taklitçiler elinde kısa zamanda yozlaştı. Romantik yazarlar ve özellikle de Th. Gautier, XVII. yy. bürlesklerini, *grotesk* diye adlandırdıkları türlerle birlikte ele aldılar. Modern eleştiri, kesin bir edebî usûle, yani küçültücü taklide dayanan bürlesk davranışını daha çok XVII. yy.ın ilk yarısındaki edebî *barok*'un bir şekli gibi görünen grotesk tarzından ayırır. (L)

BÜRME veya **BÜRÜME** i. (*bürmek*'ten *bürme*). Kıyf. Eskiden, kadınların sokağa çıkarken, büründükleri kumaş, car. || Bürülerek sarılan bir cins sarık. Sonradan değişerek *burma* olmuştur. Bk. BURMA.

— ANSİKL. Osmanlı padişahlarından Orhan Gazi, maiyeti halkına, ak börk giymelerini, divana gelirlerken, bunun üzerine bürülü tülbend sarmalarını emretmişti. Zamanla 3 000 akçelikten yukarı tımar tasarruf edenlerin de, *bürme* sarık sarmaları âdet oldu. (M)

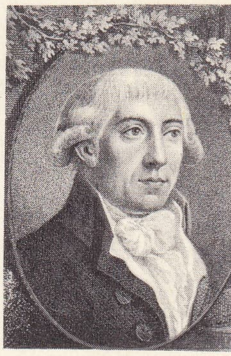

G.A. Bürger

BÜRO i. (fr. *bureau*). Çalışma odası, yazıhane: *Avukat bürosu.* || Çalışılan yer, daire: *Meselâ büroda sen iki yüz kuruş alıyorsun* (H.R. Gürpınar). || Bir dairenin belli bir kısmı: *Kaçakçılık bürosu.* || Bir kurulun yazı işlerine bakanlar. || Yazı masası. || *Büro malzemesi,* bir büroda çalışmayle ilgili çeşitli araç ve gereç.

— Huk. *Milletlerarası bürolar,* belirli bir milletlerarası konvansiyon çerçevesi içinde, bu konvansiyona imza koyan devletler arasındaki ilişkileri kolaylaştırmak amacıyle kurulmuş olan merkezî organlara verilen ad. (Bu organların başlıcaları şunlardır: 1. Milletlerarası Telgraf İdaresi bürosu; 2. Milletlerarası Posta bürosu; 3. Sınaî Mülkiyeti Koruma Birliği Milletlerarası bürosu; 4. Fikir ve Sanat Eserlerini Koruma Birliği Milletlerarası bürosu; 5. Milletlerarası Birimler ve Ölçüler bürosu; 6. Milletlerarası Eğitim bürosu; 7. Milletlerarası Sergiler bürosu; 8. Milletlerarası Çalışma* bürosu (B.İ.T.). Bu büro, Milletlerarası Çalışma teşkilâtının daimî organıdır. || Milletlerarası Saatler bürosu (B.İ.H.). Bk. SAAT. (M)

BÜROKRASİ i. (fr. *bureaucratie*). İşlerin yürütülmesinde idarenin aşırı derecede etkili olması, kırtasiyecilik: *Bürokrasiye karşı her türlü şiddet benim hoşuma gider* (F.R. Atay). || Memurlar, bürokratlar topluluğu.

— ANSİKL. *Bürokrasi,* çok çeşitli anlamları olan bir terimdir; genel olarak kademeleşmiş bir düzene sahip devamlı bir memur kadrosunun kamu işlerini dolaşık yollardan ağır, uyuşuk ve beceriksiz bir biçimde yürütmesi demektir. Bu açıdan bürokrasi, küçültücü bir anlam taşır. Sosyal bilimlerde ise bürokrasi, belirli bir alanda uzmanlaşmış devlet görevlilerinin, kademeli işbölümü düzeni içinde oluşturdukları bir sınıf veya zümre anlamına gelir. Bürokrasi konusunda ilk bilimsel öncü çalışmayı ünlü alman sosyologu Max Weber (1864-1920) yapmış ve bir «ideal bürokrasi» modelini geliştirmiştir. Weber'e göre «ideal bürokrasi» nesnel ve kalıplaşmış kuralları, devletin yasalarına göre, ayrıcalık gözetmeden uygulayan resmî uzman gruplarının, kademeli olarak teşkilâtlanması sonucunda ortaya çıkan sosyal bir müessesedir. Weber'den sonra gelen sosyal bilimciler, aile veya kabile gibi insan

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

topluluklarını incelemek için kullandıkları metodu bürokrasiye de uygulayarak bu kavramı geliştirmişler, ataerkil ve feodal toplumlarda hâkim olan daha az merkeziyetçi ve kişilere dayanmayan sistemlerle mukayese etmişlerdir.

Despotik toplumlarda bürokrasi. Ülkenin ve yurttaşların kaderinin, bir küçük ve seçkin azınlığın kesin kararına bağlı olduğu eski despotik toplumlarda, mutlak iktidarın, bürokrasi aracılığı ile uygulandığı görülür. Geniş halk yığınlarının okuma-yazma bilmediği çağlarda, iktidarı tek başına elde tutan hükümdarlar, okuma yazma bilen bürokrat memurlara muhtaç olmuşlardır. Karl A. Wittfogel ***Oriental Despotism*** (Doğu Despotizmi) [1957] adlı incelemesinde, antik çağlardaki doğu toplumlarında, memurların büyük ve mutlak yetkilere sahip olduklarına dair örnekler verir. Çağımızda da gerek demokrasi gerek komünizm ve gerek askerî güç ile yönetilen ülkelerde, halkın karşısına etkili bir bürokrat idareci (polis, asker, sivil memur) kadrosunun çıktığını görüyoruz.

Kamu hizmetleri ve bürokrasi. Yakın dönemlere kadar Avrupa'da, ancak belirli ailelerin üniversitelerde okumuş çocukları devlet memuru olabildiğinden, halkla devlet birbirini anlayamaz duruma gelmişti. Oysa son zamanlarda memurluk şartları daha elverişli bir biçime sokuldu. Yetenekli memurlara, ilerleme ve özgür çalışma alanları açıldı. Bu da eski «memur zihniyeti»nin değişmesini, memur-halk ilişkilerinin daha olumlu doğrultuda gelişmesini sağladı. Oysa, aynı şeyi azgelişmiş ülkelerin yönetici kadroları için söylemek, şimdilik, mümkün değildir.

Bürokratik hastalıklar. Büyük kurumların kurtulamadığı iki karşıt eğilim vardır: saldırganlık ve çekingenlik. Saldırgan tutumlu kurumlar daha çok, güçlerinin, yetki alanlarının genişletilmesine yönelmişlerdir. Çekingenlik ise, çoğunlukla bir aşağılık duygusu ile birlikte görülür; bu kurumlar, güçlerini ortaya koymaktan ve yenilik getirmekten çekinir, sorumlulukları başkalarına yüklemeğe çalışırlar. Bir kurum ya aşırı bir biçimde saldırgan veya aşırı bir biçimde çekingense orada bir çeşit bürokrasi yürürlükte demektir. Çoğunlukla bu eğilimlerden büsbütün sıyrılmak mümkün olamaz. Siyasetin değişkenliği ile memurların kalıcılığı arasındaki denge bozulur. Bunun önüne de, bu iki durum arasında yeni bir denge yaratmakla geçilebilir. Büyük sosyal kurumlarda karşımıza çıkan bir başka durum da, memurların kendi hak ve çıkarlarını, ödevlerinin üstünde tutmalarıdır. Bu da çoğu zaman, yenilik yapılmasını ve esnekliği engeller. Burada önemli olan, devlet memurlarının iktidar değişkenliklerinin gerektirdiği yeni siyasete ayak uydurmaları, yeni metot ve buluşlar karşısında açık düşünceli olmaları, çalışkanlık ve verimlilikleridir. Anglosakson ülkelerinde yapılan araştırmalar, memurların değişikliklere karşı direndiklerini, yaratıcı olmadıklarını, tembellikten ve verimsizlikten kurtulamadıklarını göstermiştir. Siyasal sistem değişikliği karşısında da memurların, derece ve durumlarıyle ters orantılı olarak esneklik gösterdikleri görülmüştür. (L)

BÜROKRAT i. (fr. *bureaucrate*). Devlet işlerinin yürütülmesinde biçime gerektiğinden çok yer veren görevli. ‖ Büro işinde çalışan kimse.

◆ **Bürokratik** sıf. Bürokrasi ile ilgili. (LM)

BÜRRAN veya **BERRAN** sıf. (fars. *bürîden,* kesmek'ten). *Esk.* Keskin. (M)

BÜRSÜN i. (ar. *bürşün*). *Esk.* İnsan eli. ‖ Yırtıcı hayvanların pençesi. ‖ Develere vurulan damga. (M)

BÜRUC veya **BURUC** çoğl. i. (ar. *burc*'dan *bürûc*). *Esk.* Burçlar, kaleler. ‖ On iki takımyıldızları: *Görür büruc-ı semanın bütün sitareleri* (M.Â. Ersoy).

— Esk. astron. *Büruc-ı isna aşer,* güneş sisteminin on iki burcu. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Buruc-ı sâbite* (sabit burçlar), Boğa, Arslan, Akrep, Kova burçları. ‖ *Zat-ül büruc,* gökyüzü.

— ANSİKL. Esk. astron. *Büruc-ı isna aşer.* Bir burcu meydana getiren yıldızların araları hayalî bir çizgi ile birleştirilince ortaya çıkan şekiller bir hayvan, eşya veya bitkiye benzetilmiş ve böylece her burca bir ad verilmiştir. Ptolemaios'a göre burçlar, dünyayı kuşatan göklerin sekizincisindedir. Eski astronomlara göre bu sekizinci gökte bulunan on iki burç şu adları taşır: *hamel* (kuzu), *sevr* (öküz), *cevza* (ortası ak koyun), *seretan* (yengeç), *esed* (aslan), *sümbüle* (başak), *mîzan* (terazi), *akrep, kavs* (yay), *cedi* (oğlak), *delv* (kova), *hût* (balık). [M]

BÜRÛD sıf. (ar. *bürûdet,* soğukluk'tan *bürûd*). *Esk.* Soğuk. ‖ İ. Bir işten bıkıp soğuma.

◆ **Bürûdet** i. *Esk.* Soğukluk: *O, kolunda taşıdığı pardesü ile taşın bürûdetini örttü* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ *Mec.* Kırgınlık, küskünlük: *Diyebilirim ki aralarındaki burûdet Encümenin yevm-i küşâdında kesb-i şiddet eylemiştir* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Bürûdet-engiz,* çok soğuk. ‖ *Bürûdet-i hevâ,* havanın soğukluğu. ‖ *Bürûdet-i muâmele,* davranışın soğukluğu, soğuk davranma. (M)

BÜRÜCEK yaylası, Çukurovalıların Toroslar üzerindeki yazlık sayfiye yerlerinden biri. Yaz mevsiminin fazla sıcağına dayanamayan Adana halkının büyük bir kısmı Bürücek yaylasına çıkar. (M)

BÜRÜM i. (*bürümek*'ten *bürü-m*). Dürülmüş, katlanmış, kıvrılmış şey.

— Bot. Şemsiye veya kömeç durumundaki bileşik çiçekte sapın dibine yakın yan yana dizili bürgülerin tümü.

— Fels. Gittikçe artan ve ayrımlaşmaya giden evrimin tersine, ayrımlaşmadan özümlenmeye doğru giden süreç. Bürüm, çoğunlukla, tersine dönemeyen (tersinliği olmayan) fizik değişmelerin baş niteliğidir (meselâ sıcaklıkların zamandaş eşitlenmesi) [Bürüm düşüncesi özellikle, A. Lalande'ın *Les İllusions Evolutionnistes* (Evrimci Hayaller) adlı eserinde çözümlenmiştir.] (LM)

BÜRÜMCÜK veya **BÜRÜNCÜK** veya **BÜRÜMCEK** i. (*bürümek*'ten *bürü-m-cek*). Kıvratma denilen bükülmüş ham ipekten dokunan bir çeşit ince çamaşır kumaşı: *Ona, yakası daima açık ve yenleri bol bir bürümcük gömlek giydirdim* (Y.K. Karaosmanoğlu). [Bk. ANSİKL.] ‖ İpek böceği kozalağının dış tarafındaki ipliklere verilen ad. ‖ Koza gibi yumaklanmış şey.

— Bot. Maydanozgillerden bitkilerin küçük şemsiyelerinin dibinde bulunan küçük bürüm.

— ANSİKL. *Bürümcük,* Türkler arasında özel bir rağbet görmüştür. Düğünlerde gelin ve damadın gömlekleri bürümcükten yapılır ve yaka kolları genellikle gelinlik kız tarafından iğne oyasıyle işlenirdi. El tezgâhlarında dokunduğu için bürümcük dar enli olur ve genellikle bir gömleklik top halinde dokunur, İplikle karışık olarak dokunan bürümcük çeşidine *helâlî* denir ve daha çok erkek çamaşırları için kullanılır. Gerek bürümcük, gerekse helâlî çok dayanıklı ve kendine mahsus dokuma çeşitleridir. Eskiden Bursa, Konya, Denizli, Şam ve İstanbul başlıca bürümcük dokuma merkezleri idi. (ML)

BÜRÜME i. Bk. BÜRME.

BÜRÜMEK geçl. f. Kaplamak, sarmak: *Tarlayı ot bürümek. Nedir şu karşıki vâdiyi bir alev bürüyor; / Fakat yılan gibi yerlerde kıvranıp yürüyor* (M.Â. Ersoy). ‖ Kuvvetle etkilemek: *Aşkımın dumanı serimi bürür* (Kuloğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Gözünü bürümek,* başka şey görmez hale getirmek: *Fakat aşk insanın gözünü bürüyünce imkânsız şeyleri mümkün görmek veya göstermek ister* (H.R. Gürpınar). ‖ *Gözünü kan bürümek,* öldürecek kadar kızmak.

◆ **Bürülü** sıf. Sarılmış, kaplanmış: *Odaya şala bürülü bir kadın girdi.*

◆ **Bürüme** i. Kaplama, sarma.

◆ **Bürüyüş** i. Kaplama, sarma tarzı. (M)

BÜRÜNCÜK i. Bk. BÜRÜMCÜK.

BÜRÜNMEK dönşl. ve edilg. f. (*bürümek*'ten *bürü-n-mek*). Bürümek eylemine konu olmak, kaplanmak: *Mutfağın ve çardağın üstündeki asma yapraklarına bürünmüş pencere batı güneşiyle kana boyanmış gibi* (H.E. Adıvar). ‖ Sarınmak, örtünmek: *Nesibe sırtına mantosunu almış, ben pardesüme bürünmüştük* (R.H. Karay). ‖ *Mec.* Bir görünüşe girmek: *Sanatçı kimliğine bürünmek.*

— DEY. *Yasa (mateme) bürünmek,* derin bir üzüntüye kapılmak.

◆ **Büründürmek** ettrg. f. Kaplatmak, sardırmak.

◆ **Bürünme** i. Bürünmek işi.

◆ **Bürünüş** i. Bürünme tarzı. (M)

BÜSCH (Johann Georg), alman iktisatçısı (Altenmedingen 1728- Hamburg 1800). Hamburg'ta 1756'da bir ticaret akademisi kurdu ve ticaret ekonomisi üzerine incelemeler yayımladı. (L)

BÜSR bin EBÎ ERTÂT, arap kumandanı (VII. yy.). Kureyş kabilesine mensuptur. Mekke'de hicretten önceki on yıl içinde doğdu. Halid bin Velid'in idaresindeki yardım kolu ile Şam'a hareket ederek büyük kahramanlık gösterdi. Daha sonra Kuzey Afrika'nın fethine katıldı. Ali ile Muaviye arasındaki mücadelede Muaviye tarafına geçerek Sıffîn savaşına katıldı. Daha sonra Muaviye'nin Mısır'ı ele geçirmesinde Amr ibn-ül-As'a yardım etti. Emevîler'e son derece bağlı olduğundan, Ali taraftarlarına aman vermedi. Bir müddet Basra valiliğinde bulunduktan sonra Bizans'a karşı yapılan deniz seferlerinde kumandan olarak bazı başarılar kazandı. Muaviye'nin sağ kolu idi. 670 Yılından itibaren siyasî hayattan çekildi ise de devamlı olarak halifenin sarayında bulundu. Halife Abdülmelik zamanında çok yaşlı olduğu sırada öldüğü rivayet edilir. (M)

BÜST i. (ital. *busto,* göğüs'ten fr. *buste*). İnsanın baş ve gövdesinin iki kısmı veya başı da saymadan, yalnız gövdenin üst kısmı. ‖ İnsan vücudunun bu kısmının heykeli: *Atatürk'ün büstü.* (Bk. BAŞHEYKELİ.) [ML]

BÜT i. (fars. *büt*). *Esk.* Put, tapınılan şey. ‖ *Mec.* Güzel. ‖ Sevgili.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Büt-gede (kede),* puta tapanların tapınağı: *Aldın hezâr bütgedeyi mescid eyledin / Nâkûs yerlerinde okuttun ezanları* (Baki). ‖ *Büt-hane,* tapınak. ‖ *Büt-lal,* hayran olan, şaşan. ‖ *Büt-nigâr,* put yapan. Portreci. ‖ *Büt-perest,* puta tapan. ‖ *Büt-perestî,* puta tapma. ‖ *Büt-î perîveş,* peri gibi güzel. ‖ *Büt-şiken,* put kıran. ‖ *Büt-şikestî,* put kırıcılık. ‖ *Büt-tiraş,* put oyan, heykeltıraş. ‖ *Büt-tiraşî,* put yapıcılığı. (M)

BÜTADİEN i. (fr. *butadiène*). Yapısında iki tane çift bağ bulunan iki hidrokarbona verilen ad: $CH_2 = CH - CH = CH_2$ formülündeki, bütadien -1-2 (*esanl.* METİLALLEN) ve bütadien -1-3 (*esanl.* ERİTREN, BİVİNİL, PİRROLİLEN).

— ANSİKL. *Bütadien* -1-3 önceleri, tabiî eretrit üstüne, formik asidin etkimesiyle elde ediliyordu (eritren adı buradan gelir); daha sonra, pirrolün bozunması sırasında bu maddenin de meydana geldiği görüldü (bu yüzden de pirrolilen adı verildi). Bütadien, konjüge dienlere benzer kimyasal

bütan

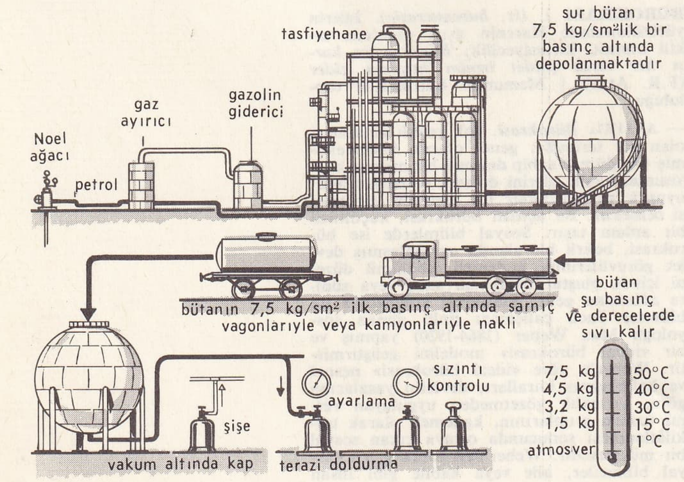

özellikler gösteren ve —5°C'de sıvılaşan bir gazdır. Sanayide, bütinediol -1-4 veya asetaldehit ve aldol gibi ara ürünlerden geçilerek asetilenden elde edilir. Bundan başka, petrollerin kraking ürünü olan bütenlerin hidrojen kaybı ile de elde edilebilir. Bütadien'in polimerleşmesiyle, Büna (bütadien-natriyum) adıyle tanınan yapay kauçuklar meydana gelir. Buna adının verilmesi, ilk polimerleşmelerin sodyum (natriyum) aracılığıyle yapılmasından ileri gelir. Günümüzde butadien, stirolenle birlikte polimerleştirilerek, özellikleri bakımından tabiî kauçuğa en yakın olan Büna-S (G.R.S.) kauçuğu yapımında kullanılır. (L)

BÜTAN i. (lat. *butyrum*, tereyağından fr. *butane*). $C_4 H_{10}$ formülündeki doymuş hidrokarbon. || *Bütan giderici*, bir petrol ürünündeki bütanı ayırmak için kullanılan levhalı sütun veya başka bir cihaz. || *Bütan giderme*, benzinde veya başka bir petrol ürününde bulunan bütanın, genellikle ayrımsal damıtmayle çıkarılması. || *Bütan tankeri*, bütan gazı veya kolayca sıvılaşabilen başka gazları taşımak için yapılmış özel tipte gemi.

— ANSİKL. İzomer iki *bütan* vardır: $CH_3—CH_2—CH_2—CH_3$ formülünde, gaz halinde bulunan ve 1°C'de sıvılaşan normal bütan ve yine gaz halinde bulunan, —10°C'de sıvılaşan $(CH_3)_2\ CH—CH_3$ formülündeki izobütan. Bütan'ın kaynama noktası kolayca sıvılaşmasına imkân verir. Bu özelliğinden dolayı da sanayide ve ev işlerinde çeşitli kullanma alanları vardır. Ticarette «bütan» adı verilen ürün, petrolün arıtılmasıyle elde edilmiş hidrokarbonlardan meydana gelen oldukça karmaşık bir karışımdır; bileşiminde, ham petrolde bulunan bütan ve izobütan, kraking veya reforming petrollerinden elde edilen bütilen ve izobütilenler bulunur. Fransa'da, buhar basıncı 50°C'de, 8,5 hpz olarak sınırlandırılmıştır, oysa hacmin en az yüzde 95'i 1°C'de buharlaşmalıdır, böylece, ticarî ürüne katılan daha hafif veya daha ağır hidrokarbonların miktarı ayarlanabilir. Bütan daha çok, 25 litrelik tüplerde ev yakıtı olarak kullanılır.

Sızıntılardan doğacak tehlikeleri önlemek için hava gazında olduğu gibi bütana da, gaz sızıntısını haber verecek kokulu maddeler katılabilir. (L)

BÜTANOİK ASİT blş. i. Kim. *Eşanl.* BÜTİRİK ASİT.

BÜTANOL i. (fr. *butanol*). Kim. *Eşanl.* BÜTİL ALKOL.

BÜTANOLİT i. (fr. *butanolide*). Kim. *Eşanl.* BÜTİROLAKTON.

BÜTANON i. (fr. *butanone*). 81°C'de kaynayan $C_2H_5—CO—CH_3$ formülündeki keton. (*Eşanl.* METİLETİLKETON.) [L]

BÜTÇE i. (eski fr. *bougette*, küçük kese'den ing. *budget*). Devletin veya diğer kamu kuruluşlarının yıllık gelir ve gider tahminlerine dayanılarak yapılan ve bu gelirlerin toplanmasına, harcamaların yapılmasına yetki veren hesap belgesi: *Barış düzeni kuruluncaya kadar Türk bütçesinin yarısını veya daha fazlasını Millî Savunmaya ayırmaktan hiçbir idare kurtulamaz.* (F. R. Atay). || *Teşm. yol.* Bir ferdin, derneğin, topluluğun veya bir teşebbüsün gelir ve giderlerinin tümü: *Yukarda saydığım işlerin ancak küçük bir kısmını kendi bütçesiyle yapabilecek vaziyettedir* (R. N. Güntekin).

— Huk. Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin gelecek belli bir dönem içindeki gelir ve giderlerini tahmin eden ve aynı zamanda bunların yürütülüp uygulanmasına izin veren hukukî işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Bütçede açıklık (vuzuh) ilkesi*, bütçe ile ilgili tahminlerin ve bütçe uygulaması sonuçlarının gerek parlamento üyeleri, gerekse mükellefler, kısaca bütçeyi incelemek isteyen herkes tarafından kolaylıkla anlaşılır şekilde düzenlenmesi. || *Bütçede alenîlik ilkesi*, bütçe ile ilgili bütün belgelerin, yani bütçenin hazırlanması safhasından baslamak üzere onama, uygulama ve denetleme safhalarıyle ilgili bütün dökümanların düzenli ve gerçek malî durum hakkında hüküm verilmesine elverişli bir şekilde yayımlanması zorunluğu. (Bk. ANSİKL.) || *Bütçede birlik ilkesi*, devletin bütün gelir ve giderlerinin tek bir bütçede toplanması, yani devletin bir tek bütçesi olması. || *Bütçede denklik ilkesi*, bütçede gösterilen gelir ve giderlerin eşit olması. (Bk. ANSİKL.) || *Bütçede genellik ilkesi*, devletin bütün gelir ve giderlerinin bütçede ayrı ayrı ve tam olarak gösterilmesi. || *Bütçede ödenek aktarması*, bütçenin bir bölüm veya maddesine konulmuş bulunan ödeneğin azaltılıp diğer bir bölüm veya maddeye aynı miktar ödenek eklenmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Bütçede önceden mezuniyet ilkesi*, bütçenin ait olduğu malî yıla girmeden önce parlamento tarafından kabul ve tasdik edilmesi zorunluğu. || *Bütçede yıllık olma ilkesi*, bütçe ile verilen mezuniyetin bir süre ile sınırlanması ve genel olarak söz konusu sürenin bir yıl olması. || *Bütçenin uygulanması*, bütçede öngörülen gelirlerin toplanması ve giderlerin ödenmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Bütçeye ödenek eklenmesi*, bütçede tertibi, yani bölüm ve maddesi bulunan bir ödeneğin yetmemesi (bu halde *ek ödenek* verilir) veya bütçede tertibi olmayan yani öngörülmeyen bir iş veya hizmetin yapılabilmesi için *(fevkalade ödenek* veya *tahsisat)*, bir kanunla verilen ödenek. || *Geçici bütçe*, bütçenin parlamento tarafından reddedilmesi gibi olağanüstü bir sebep dolayısıyle, yeni yıllık bütçe hazırlanıncaya kadar geçici bir süre için devlet mekanizmasının işlemesini, kamu hizmetlerinin görülmesini, özellikle vergilerin ve diğer kamu gelirlerinin tahsilini sağlamak üzere hazırlanan bütçe. (Bk. ANSİKL.) || *Katma bütçe*, Muhasebe-i Umumiye kanununun 115. maddesine göre, giderleri özel gelirler ile karşılanan ve genel bütçe dışında idare olunan bütçe. (Bk. ANSİKL.) || *Mahallî bütçe*, kamu idarelerine ait olan ve Büyük Millet meclisinden geçmeyen bütçe çeşidi (Vilâyet Özel idaresinin özel bütçesi veya belediye bütçesi gibi). || *Muhtar (özerk) bütçe*, iktisadî ve sınaî nitelikteki kamu kurumlarına ait olup Büyük Millet meclisinden geçmeyen, gerek şekil, gerekse muhteva bakımından ticarî ve sınaî esaslara tabi olan, hattâ bazen «sınaî bütçe» diye anılan bütçe çeşidi. Bk. ANSİKL.

— Malî mevz. *Bütçe aktarması*, bütçenin uygulanma süresinde kullanılmamış ödeneklerin bütçede aktarılması. (Genel bütçede olağan masraflar için aktarma imkânları sınırlıdır, fakat önemli masraflar, ayrılmış kaynaklar hakkındaki masraflar ve hazinenin özel hesapları için aktarma imkânı vardır.) || *Kredi aktarması kanunu.* Bk. KANUN.

— ANSİKL. Türkiye'de XIX. yy.ın sonlarına kadar bütçe yerine «muvazene defteri», «muvazene-i maliye» veya «muvazene-i umumiye» deyimleri kullanılmıştır. Bugün bile yürürlükteki bazı kanunlarda bu deyimlere rastlanır. İlk defa 1885'te dilimize giren *bütçe* kelimesi, 1961 Anayasası ile artık kesin olarak yerleşmiş bulunmaktadır. Aksi belirtilmedikçe, bu kelimeyle Devlet bütçesi kastolunur. Fakat, bir ferdin, bir ailenin, bir derneğin de bütçesi olabileceğinden bu bütçelerden ayırt etmek için «Devlet bütçesi» veya «Genel bütçe» terimlerine de rastlanmaktadır.

Bütçe, siyasî ve hukukî niteliği bakımından büyük önem taşır. Çünkü «kollektif ihtiyaçların tatmini, umum için lüzumlu ve faydalı olan şeylerin yapılması» için kurulmuş bir müessese olan devlet, tıpkı fertler gibi, ihtiyaçları karşılamak için kaynaklar bulmak ve bunları karşılaştırıp denkleştirmekle yükümlüdür. Bunun için de devlet, önce hangi ortak ihtiyaçları karşılamak gerektiğini, yani kamu hizmetlerinin kapsamını tespit ve tayin edecek, gerektiğinde bunların hangilerinin diğerlerine tercih olunacağını belirleyecektir. Bundan başka, yine devlet, bu ihtiyaçları toplumun hangi kaynaklarından temin edecegi paralarla karşılayacağını kararlaştıracaktır. Bir bütçe düzenlemek durumunda ve zorunda olan devletin iktisadî, sosyal ve siyasî teşkilâtı onun kabul ve uyguladığı bütçe sisteminden açıkça anlaşılır. Devlet bütçesi, devletin bütün faaliyetlerinin rakamlarla anlatımıdır. Denilebilir ki «bütçe», bir devletin gücünü gösteren en önemli belgedir. Bütçe, siyasî bir tasarruf ve işlem olmakla birlikte, esas niteliği bakımından malî bir plan ve birinci derecede önemli iktisadî bir olaydır. Gerçekten, bütçeler XX. yy.da hemen bütün ülkelerde millî gelirin önemli bir kısmını almaktadır.

Bütçe, devletin belirli bir devre içinde yapacağı masrafların miktarıyle bunları karşılayacak gelirlerin kaynaklarını gösterir. Bu kaynaklar, esas itibarıyle halkın ödeyeceği vergiler v.b. mükellefiyetler yoluyle devlete intikal ettireceği millî gelir payıdır. Gelirinden bir kısmını kamu hizmetlerinin görülmesi ve hattâ devletin topyekûn işlemesini sağlamak için veren vatandaşların iki noktada söz sahibi olmağa hakları vardır: **a.** devletin hangi işleri göreceği, yani ortak ihtiyaçların hangilerinin devlet aracılığıyle karşılanacağı, kısaca devletin görevlerinin neler olması gerektiği; **b.** bu görevlerin yerine getirilebilmesi için, millî gelirden ne miktarının devlet emrine ayrılacağı.

İşte, bu iki hususun kararlaştırılması siyasî bir meseledir. Antidemokratik rejimlerde, tabiî ki bu konularda vatandaşın veya onun temsilcilerinin yürütme organını denetleyebileceği düşünülemez. Fakat, insan haklarına dayanan demokratik ülkelerde millî hâkimiyetin başlıca belirtisi olarak vatandaşa bu hak tanınmıştır.

Bütçe tasarısı, gelir ve giderleri tahmin ederken, yürütme organının o malî yıl içinde yapacağı işlerle ilgili bir program halini almaktadır. Bakanlar kurulunu teşkil eden bütün bakanlar, bütçenin kendi bakanlıklarına ait ödenekler kısmında üzerlerine aldıkları kamu hizmetleriyle ilgili olarak nasıl bir siyaset izleyeceklerini, buna göre ne kadar ödeneğe ihtiyaçları bulunduğunu belirtirler. Gelir bütçesi kısmında da Maliye bakanı, vergi, istikraz v.b. gelir kalemlerinin her biri hakkında Bakanlar kurulunun ortak görüşünü açıklar.

Parlamento, işte, bütçeyi görüşüp onamak için yaptığı bu incelemeler ve tartışmalar sırasında gelir kaynakları ve harcamaların temeli ile ilgili siyasî tasarruflarda bulunmuş olur. Böylece, bütçeyi her yıl yeni baştan tasdik etmek, zorunlu olarak kabinenin gelir ve gider siyasetini bir daha gözden geçirmek, hükûmeti âdeta genel bir sorguya çekmek imkânını verir.

Bütçe, devletçe titizlikle yapılmış tercihlerin sonucunu belirtmelidir. Bütçe siyasetinde esas mesele, çeşitli işler arasında, her proje için yapılacak harcamanın tespitinde toplanır. Bütçenin ana fonksiyonları, yani yerine getirmesi gereken ana görevler, beş grupta toplanabilir. Bunlar sırasıyle: bütçenin iktisadî-malî fonksiyonu, hukukî fonksiyonu, kontrol ve denetim fonksiyonu, konjonktürel fonksiyonu. Bunlardan beşincisi yani «konjonktürel fonksiyon» modern maliye ilminin getirdiği bir kavramdır. Bu yeni fonksiyona göre bütçenin amacı, devletin yıllık gelir ve giderlerinin basit bir tahmin cetveli olmakla kalmayacak, özel ekonomi ile kamu ekonomisi sektörlerinin dengesini ve ülkede yüksek ve istikrarlı bir çalışma seviyesini sağlayacak bir araç durumuna gelecektir.

Maliye ilmi bütçeye yüklediği fonksiyonların gerçekleşebilmesi için birtakım ilke ve kurallara uyulmasını gerekli görür. Bu ilke ve kuralların başlıcaları «genellik», «birlik», «denklik», «açıklık» (vuzuh), «yıllık olma», «önceden mezuniyet» ve «alenîlik»tir.

Bütçede denklik bütçe tasarısında yani gelir ve gider tahminleri arasında düşünülebileceği gibi, bütçe uygulaması sonucunda, yani bütçe hesaplarında da aranabilir. Asıl önemli olan uygulama sonucu denkliktir. Böyle bir denklik, bütçede samimîlik ve tahminlerde isabet kurallarına uyuldugunu ortaya koyar.

Diğer taraftan *bütçede açıklık (vuzuh)* ilkesi sayesinde, bütçenin kamu oyu tarafından tahlil ve tenkidi ve bir bakıma bütçe ve ilişkin hakların, sadece parlamentodaki temsilciler eliyle değil, fakat bütün vatandaşlarca kullanılması imkânı sağlanmış olur.

● *Türkiye'de Bütçe kanunu ve bütçe çeşitleri.* Yürürlükteki 26 mayıs 1927 tarihli ve 1050 sayılı «Muhasebe-i Umumiye kanunu» bütçelerin nasıl yapılacağını ve uygulanacağını göstermektedir. Şu var ki 1961 Anayasası hükümleri karşısında, kanun tasarılarına bütçe ile ilgili ödenek konulmasına imkân kalmamıştır. Zira bir kanun tasarısının bütçe ile ilgili olmayan maddelerinin meclislerdeki görüşme ve kabul usulleri başka, bütçeye ilişkin olan maddeninki başkadır.

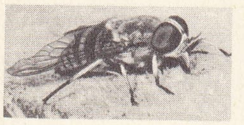

büve

Bütçe kanunu tasarısı, o malî yıl içinde (1 mart-şubat ayının sonu) giderleri yapmak ve gelirleri toplamak için hükûmete verilen yetkiler ile bunlarla ilgili öteki hükümleri kapsayan maddelerden meydana gelir. Türkiye'de «Muhasebe-i Umumiye kanunu»nun 30. maddesi, bütçe kanunu metninde bulunması gereken asgarî hükümleri açıklamıştır:

1. gider ödenekleri toplamı; 2. gelir tahminleri toplamı; 3. bütçe açığı varsa ne suretle kapatılacağı; 4. bütçe yılına mahsus ve o yıl gelir ve giderleri ile ilgili bulunan hükümler girecektir.

Katma bütçeli idareler'in gelirleri, giderleri aşarsa (Tekel Genel müdürlüğünde olduğu gibi) gelir fazlaları genel bütçeye gelir kaydedilir.

Katma bütçelerin de çeşitleri vardır. Katma bütçeli idareler, önce iktisadî işletme niteliğinde olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayrılabilir. İktisadî nitelikteki katma bütçeler arasında Tekel Genel müdürlüğü, Orman Genel müdürlüğü, Kara Yolları Genel müdürlüğü bütçeleri sayılabilir.

İktisadî nitelikte olmayan katma bütçeli idareler arasında ise üniversiteler başta gelmektedir. Katma bütçeli idareleri bir de tüzel kişiliği olan ve olmayan idareler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Bugün Türkiye'de Hudut ve Sahiller Sağlık Genel müdürlüğü dışında katma bütçeli idarelerin tümüne özel kanunlarıyle tüzel kişilik tanınmıştır.

Muhtar (özerk) bütçe. Bu tür bütçeler, devlet iktisadî teşebbüsleri veya iktisadî devlet teşekkülleri bütçelerinde görülür. Bunların sayıları bir haylidir. Sümerbank, Etibank, T.C. Zıraat bankası, Millî Piyango idaresi, Türkiye Kömür İşletmeleri kurumu örnek olarak gösterilebilir.

● *Bütçenin tarihçesi*. Bütçe ilk defa, İngiltere'de hükümdar ile millet arasında cereyan eden sürekli bir mücadele sonunda kurulmuştur. Türkiye'de, 1839 Tanzimat fermanıyle devletin, halkın sürekli şikâyet konusu olan malî işleri de düzenleyeceği vaat ediliyordu. Fermanda «Kara ve deniz ordularının giderleri hususî kanunlarla tespit ve tahdit olunacaktır» deniliyordu. 1293 (1876) Kanunu Esasî'nin 96. ve bundan sonraki maddeleri, gelir ve giderler üzerinde milletin denetim hakkını tanımışsa da bu yetki ömürsüz olmuş, ancak 1908'den, hattâ Cumhuriyet döneminden sonradır ki, tam anlamıyle bütçe müessesesi Türkiye'de yerleşmiştir.

● *1961 Anayasası karşısında bütçe*. Devlet bütçesi, bir hukukî tasarruf olarak ortaya çıkmaktadır. Bu hukukî tasarruf, madde ve şekil bakımından kanunların taşıdığı özelliklerin tümünü kapsar. Bunun için, «Devlet bütçesi» yerine «Bütçe kanunu» denilmektedir. Nitekim, Anayasa'nın 64. ve 93. ve 126. maddelerinde «Bütçelerin» hem şekil ve hem de madde bakımından kanun olduğu kesinlikle açıklanmıştır. Bütçe, hükûmete bir malî yıl içerisinde yapılacak giderlerin ödenmesi ve gelirlerin toplanması konusunda yetki veren bir kanundur. Bütçe konusunda 1961 Anayasası'nın 26. maddesinde şöyle deniliyor: «Devletin ve kamu iktisadî teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları yıllık bütçelerle yapılır. Kanun, kalkınma planları ile ilgili yatırımlar veya bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usuller koyabilir. Genel ve katma bütçelerin nasıl yapılacağı ve uygulanacağı kanunla gösterilir. Bütçe kanununa bütçe ile ilgili hükümler dışında hiç bir hüküm konulamaz». Bu madde ile, kamu iktisadî teşebbüsleri dışında, devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin, yani genel bütçeye dahil dairelerle katma bütçeli dairelerin ve bu arada özel kuruluşların ve mahallî idarelerin harcamalarının yıllık bütçelerle yapılacağı esası kabul edilmiştir. Bununla birlikte devletin ve bu tüzel kişilerin, tamamlanması bir yıldan fazla süren yatırımlara girişmesi ve süresi bir yılı aşan kalkınma planlarının yapılması yıllık bütçe prensibinin, az çok bir esnekliğe kavuşturulmasını gerekli kılmaktadır. Maddenin ikinci fıkrası, kalkınma planlarıyle ilgili yatırımlar için, kanunla özel süre ve usuller konmasını öngörerek, bu ihtiyacı karşılamaktadır. Maddenin son cümlesindeki «bütçe ile ilgili hükmün» ibaresini, malî nitelikte hüküm değil, bütçenin uygulanmasıyle ilgili, uygulamayı kolaylaştırıcı, tamamlayıcı veya (kanun konusu olabilecek yeni bir hüküm niteliğinde olmamak şartıyle) açıklayıcı nitelikteki hükümler olarak düşünmek gerekir. Nitekim bu fıkra hükmüne aykırı bulunduğundan 1029 sayılı Bütçe kanunundaki Devlet Memurları kanunu ile ilgili 35. madde hükmü Anayasa mahkemesince iptal edilmiştir.

1961 Anayasası, önceki Anayasa'dan farklı olarak bütçenin görüşülmesi ve kabulü ile ilgili esasları, bir uygulama kanunu gibi ayrıntılarıyle göstermiştir. Anayasanın 94. maddesinin ilk fıkrasında şu önemli ilke yer almıştır: «Genel ve katma bütçe tasarılarıyle millî bütçe tahminlerini gösteren rapor, malî yılbaşından en az üç ay önce, Bakanlar kurulu tarafından Türkiye Büyük Millet meclisine sunulur». Bu cümle, 1924 Anayasası'ndaki hükmü aynen muhafaza etmiştir. Şu var ki, burada bir yenilik olan «millî bütçe tahminlerini gösteren rapor» terimi yer almıştır. Özellikle, İkinci Dünya savaşından sonra batıda geniş ölçüde kullanılmağa başlayan millî bütçe, Türkiye için yeni bir kavramdır. Millî bütçe, resmî ve özel sektör dahil, bütün ekonomide, bir yıllık devre içinde yapılacak harcamalarla, topyekün kaynakların tahminini kapsayan bir belgedir. Böylece, topyekün mal ve hizmet arzı ile, muhtemel harcamalar karşılaştırılarak, ekonominin bütününü gözönünde bulundurmak mümkün olmaktadır.

Bu suretle, genel ve katma bütçelerin dışında kalan mahallî idarelerin ve iktisadî devlet teşebbüslerinin malî durumları ve yatırımları hakkında meclislere her yıl teferruatlı bilgi verilmesi de sağlanmış olacaktır. Ekonomiyi bütün halinde ele alan böyle bir döküman, bütçenin, iktisadî dengeyi sağlayacak şekilde hazırlanmasına ve incelenmesine imkân vererek yararlı olabilecektir.

● *Bütçenin hazırlanması ve kabulü*. Bütçe hükûmet tarafından hazırlanır. Her bakanlık düzenlenecek bütçe ile yapacağı hizmetleri ve giderleri tespit eder. Bakanlıklarda bu hazırlama işi taşra teşkilâtından merkeze ve merkezde de aşağı kademeden üst kademelere doğru gelişir. Hazırlanan bütçeler haziran sonuna kadar Maliye bakanlığına yollanır. Maliye bakanlığının gider bütçesiyle birleştirilir. Bu suretle devletin gider bütçesi tasarısı hazırlanmış olur.

Gelir bütçesini de Maliye bakanlığı hazırlar. İki bütçe birleştirilir ve T.B.M.M.'ye sunulur. Anayasanın 94. maddesinin 2. fıkrasına göre, Başbakanlıktan T.B.M.M.'ye gönderilen bütçe tasarısı ve rapor, otuz beş milletvekiliyle on beş Cumhuriyet senatosu üyesinden kurulu bir *karma komisyon*'a verilir. Bu komisyonun kuruluşunda, iktidar grubuna veya gruplarına en az otuz üye verilmek şartıyle siyasî parti gruplarının ve bağımsızların oranlarına göre temsil edilmesi gözönünde tutulur. Böyle bir karma komisyonun Anayasa tarafından öngörülmüş olmasının sebebi bütçe tasarılarını ayrıntılı bir şekilde incelemenin ancak komisyon çalışmasıyle mümkün olması, fakat iki mecliste aynı zamanda komisyon çalışması yapmanın büyük zorluklara yol açabilecek bir nitelik taşımasıdır.

Karma komisyonda en çok sekiz hafta içinde karara bağlanır. Cumhuriyet senasenatosunda görüşülür ve en geç on gün içinde karara bağlanır. Cumhuriyet senatosunca kabul edilen metin, en geç bir hafta içinde yeniden görüşülmek üzere, karma komisyona verilir. Karma komisyonun kabul ettigi son metin Millet meclisinde görüşülür ve malî yılbaşına kadar kanunlaşıp (pazar veya resmî tatil gününe rastlamadığı takdirde) 1 mart tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanır.

Türkiye Büyük Millet meclisi üyeleri, meclislerinin genel kurullarında, bakanlık ve daire bütçeleriyle katma bütçeler hakkındaki düşüncelerini, her bütçenin tümü üzerinde görüşmeler sırasında açıklarlar; bölümler ve değişiklik önergeleri, üzerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunur ve oya konur. T.B.M.M. üyeleri, bütçe kanunu tasarılarının genel kurullarda görüşülmesi sırasında gider arttırıcı veya belli gelirleri azaltıcı teklifler yapamazlar. Bu, batılı ülkelerde, uzun denemeler sonunda yerleşmiş bulunan bir usuldür. Bütçenin bütünlüğünü, kalkınma planıyle ahengini ve iktisadî dengeyi korumak bakımından böyle bir sınırlamanın faydası açıktır.

● *Bütçenin reddi*. Anayasa'nın 94. maddesinin dördüncü fıkrasında bütçe tasarısının en geç malî yılbaşına yani 1 marta kadar karara bağlanacağı yazılıdır. Bununla birlikte, bütçe tasarısının Millet meclisince kabul edilmediği de görülmüştür. Nitekim, 1965 Bütçe tasarısı, Cumhuriyet senatosundan geçerek, Millet meclisinde görüşülmeğe başlandığı sırada reddedilmiştir. Bu, türk Anayasa tarihinde reddedilen ilk bütçe olmuştur. Buna 1970 Bütçe tasarısını eklemek gerekir. Bu durumlarda Bakanlar kurulunun düşmüş sayılıp sayılmayacağı konusundaki görüşler ikiye ayrılmaktadır.

● *Geçici bütçe*. Bütçe tasarısının malî yılbaşına kadar kanunlaşmaması halinde kamu hizmetlerinin durmaması için geçici bütçe usulü uygulanmaktadır. Türkiye'de birçok defa, bütçe vaktinde çıkarılmadığı için geçici bütçeler kabul olunmuştur; 1924, 1925 1931, 1932 ve 1949 yıllarında böyle bir uygulama görülmüştür. 1965 ve 1970 yıllarında da «geçici bütçe»ye baş vurulmuştur. Bu gibi durumlarda geçici bütçedeki ödeneklerin, yıllık bütçe kanunuyle kabul olunacak ödeneklerden mahsup edilmesi gerekir. Türkiye'de bu örneklere bakarak maliyeciler gerek teorik ve gerekse amelî bakımlardan bu usulün sakıncaları üzerinde durmuşlardır.

● *Bütçenin uygulanması*. Yukarıda açıklandığı üzere, bütçe hükûmetçe hazırlandıktan sonra parlamento tarafından görüşülerek onanmaktadır. Bunu uygulamak ve yürütmek görevi ise yeniden hükûmete düşer. Bütçenin uygulanmasında, bütün hükûmet ve idare teşkilâtının çeşitli kademeleri görev alır. Şu var ki, bu konuda gerekli koordinasyonun sağlanması bir mercie verilmiştir. Bu merci Maliye bakanıdır. Maliye bakanlığı, çok geniş merkez ve taşra teşkilâtı ile bütçede tahsiline izin verilen gelirleri toplar, yapılması öngörülen giderleri öder. Kısacası, bütçenin uygulanması konusunda beyin vazifesini görür.

● *Bütçenin ödenek aktarması*, başlıca iki şekilde olur: bir kere, aynı bölüm içinde maddeden maddeye aktarma yapılabilir. Bunun için ilgili bakanlığın bunu istemesi, Maliye bakanının da uygun görmesi gerekir. Meclis, bölümlerin içindeki maddeleri onamadığı için, maddeler arasında aktarmayı sağlamak için ayrı bir kanun çıkarılmasına ihtiyaç yoktur. İkinci aktarma çeşidi bölümler arasında yapılabilir. Meclis her bölümü ayrı ayrı tasvip ettiğinden bir bölümdeki ödeneğin indirilerek diğer bir bölüme aktarılabilmesi için, mutlaka meclisin bu konuda karar vermesi gerekir. Başka bir deyişle bütçede bölümden bölüme aktarma ancak kanunla olur. «Muhasebe-i Umumiye kanunu»nun aktarma konusunda koyduğu hükümler bunlardan ibaret değildir. Kanunun bu konudaki diğer önemli hükümleri şöyle özetlenebilir: **a)** maaş ve ücret tertiplerinden diğer masraf tertiplerine aktarma yapılamaz; **b)** aktarma yapılan tertiplerden diğer masraf tertiplerine aktarma yapılamaz; **c)** ihtiyat ödeneğinden aktarılan tertiplerden de herhangi başka bir tertibe aktarma yapılamaz.

● *Bütçenin denetlenmesi*. Hükûmet tarafından hazırlanan, parlamento tarafından onanan ve yine hükûmet tarafından uygulanan bütçenin kronolojik seyrinin bu sonuncu safhasında kontrol edilmesi gerekir. Esasen, bütçenin denetlenmesi parlamentonun haklarına riayeti sağlamak, yani bütçenin siyasî fonksiyonunun tahakkukuna imkân vermek için gereklidir. Denetleme yetkisi, tetkik ve tasdik hakkının tabiî bir sonucu olarak parlamentoya, Türkiye'de Büyük Millet meclisine aittir. Bu denetleme sayesinde T.B.M.M., bütçenin kendi kabul ettiği şekilde uygulanıp uygulanmayacagını anlayacaktır. Nitekim, 1961 Anayasası'nın 128. maddesiyle «Muhasebe-i Umumiye kanunu»nun 100-108. maddelerinde ve 832 sayılı Sayıştay kanununda bu konuda ayrıntılı hükümler yer almıştır. Bu hükümlere göre, Türkiye Büyük Millet meclisi adına denetim Sayıştay tarafından yapılır.

Foto. Viollet (LAROUSSE)

Kamu iktisadî teşebbüsleri ise 468 sayılı kanun hükümlerine göre T.B.M.M. tarafından denetlenir.

Görülüyor ki, devlet bütçesinin denetlenmesi konusunda en yetkili merci Sayıştaydır. Bk. SAYIŞTAY.

T.B.M.M. bütçenin uygulanması ve doğrudan doğruya da denetlenmesi hakkını elinde tutar. Sayıştay raporlarının incelenmesi suretiyle cereyan eden bu kontrol, özel usule bağlıdır ve meclisin Sayıştay komisyonu aracılığıyla yapılır. Bu konuda, Bütçe Karma komisyonunun da yetkileri vardır.

● *Kesin hesap kanunu.* Bk. HESAP. (M)

BÜTE i. (fr. *butée*). Mekan. Eksenel bir etkinin dayanma yeri görevini yapan parça veya cihaz. || Bir parçanın hareketini sınırlayan çıkıntı. || *Büte bileziği*, bir mil üzerinde, yatağın aynı şekildeki yuvalarına gelip geçen ve milin doğrultusunda etki yapan zorlamalara karşı, dayanma noktası görevi yapan saçaklı çember. || *Büte yatağı*, eksenel bir etkiye dayanma yeri gören yatak.

— ANSİKL. Mekan. Eksenel etki az önemli olursa, büte mil üzerine monte edilmiş basit bir durdurma halkasından veya büte yatağı üzerine dayanan bir mil çıkıntısından ibarettir. Önemli etkilerde, yeterli bir dayanma yüzeyi bulundurabilmek için, mil, yatağın buna göre hazırlanmış yivleri içinde dönen halkaları taşır. Bütün halkaların aynı zamanda taşımaya katılma güçlüğü dolayısıyle bu tip büteler artık kullanılmaz olmuştur.

Çok yüklü büteler için, 1886'da Osborn Reynolds tarafından bulunan ve 1900'de Mitchell tarafından uygulanan prensipten faydalanılır. Bağıl hareket halinde bulunan parçaların yüzeyleri, tam paralel olmayıp birbirleri üzerine hafifçe eğiktir, bu suretle aralarında bir yağ kesesi meydana gelir. Yüzeylerden biri (sabit olanı) genel olarak kıvrılabilen veya eğrilebilen halkalardan meydana gelir ve lüzumlu yağ kesesini otomatik olarak sağlamak üzere dengeli bir durum alır.

Herhangi bir montaj hatasını karşılamak için, bütenin sabit denilen kısmı, alıştırılmış ve yağlanmış bir eklem olan küresel bir mesnede dayanır. Zamanımızda, hidroelektrik türbinlerin dikey milleri hâlâ bu prensibe göre monte edilmektedir. (Bk. YAĞLAMA. MİL *ucu*). [L]

BÜTEN i. (fr. *butène*). Olefin grubundan, C_4H_8 formülünde iki hidrokarbonun adı; biri büten —1: $CH_3—CH_2—CH{=}CH_2$, ikincisi büten —2: $CH_3CH{=}CH—CH_3$ (büten-2'nin cis ve trans şekilleri bilinir). Bütenler özellikle, petrolün gaz halindeki kraking ürünlerinde bulunur; bazen bütan gazının bileşimine de giren büten, sanayide bütadien -1-3'ün hazırlanmasında ham madde olarak kullanılır. (L)

BÜTENİN i. Kim. Bk. ENİN.

BÜTİL—. (fr. *butyl—*). Kim. Bir molekülde bütil kökünün varlığını gösteren önek. (L)

BÜTİL i. (fr. *butyle*). Kim. Butil alkollerden birindeki, hidroksil grubunun çıkmasıyle türeyen — C_4H_9 formülündeki tek değerli kök. || *Butil kauçuğu*, izopren ve izubütilen'den itibaren üretilen kopolimer.

— ANSİKL. Tek başına *bütil* kelimesi *birincil* veya normal $CH_3—CH_2—CH_2—CH_2$ kökünü; *ikincil* öneki ile $CH_3—CH_2—CH—CH_3$ kökünü; *izo* öneki ile $(CH_3)_2CH—CH_2—$ kökünü; *üçüncül* öneki ile de $(CH_3)_3C—$ kökünü gösterir. (L)

BÜTİLEN i. (fr. *butylène*). Kim. *Eşanl.* BÜTEN. (L)

BÜTİLENGLİKOL bls. i. (fr. *butylène-glycol*). Kim. Teorik olarak, bütenlerden birine iki hidroksilin katılmasıyle, türeyen, selefon ve yapay (sunî) dokuma liflerinin yapımında kullanılan $C_4H_8(OH)_2$ formülündeki dialkol. (L)

BÜTİLGLİKOLETER i. (fr. *butylglycoléther*). Petrokim. $C_4H_9OCH_2CH_2—OH$ formülündeki sıvı. (Bütanol'un, etilen oksitle olaya girmesinden elde edilir. Boya, vernik ve boyar maddelerin eritenidir.) [L]

BÜTİLİK sıf. (fr. *butylique*). Kim. Yapısında bütil kökü bulunan alkollere, esterlere ve genellikle çeşitli bileşiklere verilen ad.

— ANSİKL. Teoride, *bütanol* adı da verilen, dört izomer *bütil alkol* vardır. Bunlar: normal *birincil bütil alkol* $CH_3—(CH_2)_2—CH_2OH$, *ikincil bütil alkol* $CH_3—CH_2—CHOH—CH_3$, *izobütil alkol* $(CH_3)_2CH—CH_2OH$ ve *üçüncül bütil alkol* $(CH_3)_3COH$.

Birinci bütil alkol, çeşitli mayalanmalar sırasında meydana gelir; elde etmek için krotonik aldehit ileri derecede hidrojenlenir. Şurup kıvamında, 177°C'de kaynayan ve 12 hacim su ile karışabilen bir sıvıdır. Eritici olarak kullanıldığı gibi, vernik, boya, leke giderici, plastik v.b. yapımında da ilkel madde rolünü oynar.

İkinci bütil alkol'ün birbirine karşıt iki optik izomeri vardır: mayalanma ürünü etil alkolün damıtma artıklarında *l* şekli görülür.

Rasemik şekil genellikle metiletilketonun hidrojenlenmesiyle elde edilir. Aktif izomerlerine ayrılabilmiştir. Aktif ve rasemik şekiller 100°C'de kaynar ve 8 kısım suda çözünür.

İzobütil alkol füzel yağından çıkarılır. 108°C'de kaynayan, 7 kısım suda çözünen bir sıvıdır, boğucu bir koku çıkarır. Esterleri şekerleme yapımında kullanıldığı gibi, selüloz reçinelere has çözücü olarak da işe yarar.

Üçüncül bütil alkol veya *trimetilkarbinol*, sanayide izobütilene su katılarak üretilir. 83°C'de kaynayan ve 25°C'de katılaşan, kâfur kokusunda bir sıvıdır. 25°C'de yüksek sıcaklıklarda su ile her oranda karışabilir. (L)

BÜTİLKLORAL bls. i. (fr. *butylchloral*). Kim. Soğutulmuş paraldehit üzerinden bir klor akımı geçirilmekle elde edilen, $CH_3—CHCl—CCl_2—CHO$ formülünde, üç klorlu bir bütirik aldehide verilen ad. (Bu madde anestezik özellikler gösterir, posyon ve lavman şeklinde verilir.) [L]

BÜTİN i. (fr. *butyne*). Kim. Formülleri sıra ile, $CH_3—CH_2—C{\equiv}CH$ ve $CH_3—C{\equiv}C—CH_3$ olan iki asetilenik hidrokarbona verilen ad. (Bunların birincisi [*bütin—1*] 8°C'de kaynar.) [L]

BÜTİNDİOL i. (fr. *butynediol*). Kim. Formülleri sıra ile, $CH_2OH—CHOH—C{\equiv}CH$ (*bütin—3 diol—1—2*) ve $CH_2OH—C{\equiv}C—CH_2OH$ (*bütin—2 diol—1—4*) olan iki asetilenik glikola verilen ad. (Bunların genellikle numaralandırılmadan yalnız *bütindiol* adıyle anılan ikincisi sanayide önem taşır.

— ANSİKL. *Bütindiol*, formol'ün asetilenle basınç altında ve bakır—1 asetilür eşliğinde kondansasyonuyle elde edilmektedir. Üretimi, Almanya'da 1953'te 80 000 tonu bulmuştur. Bütindiol, suda çok kolay çözünen, 56°C'de eriyen ve ancak düşük basınçlarda damıtılabilen katı bir cisimdir. Organik sentezlerin temel ara maddelerinden biridir; bütandiol —1—4, tetrahidrofuran, bütirolakton, bütadien, naylon v.b. gibi ürünlerin elde edilmesinde temel maddedir. (L)

BÜTİR — (lat. *butyrum*, yağ'dan fr.*butyr* —). Kim. Pekçok terimin yapısında bulunan önek. (L)

BÜTİRAMİT i. (fr. *butyramide*). Kim. Formülü $CH_3—CH_2—CH_2—CONH_2$ olan ve 115°C'de eriyip 216°C'de kaynayan bir birincil amit. (L)

BÜTİRAT i. (fr. *butyrate*). Kim. Bütirik asidin tuzu veya esteri. (L)

BÜTİRİK i. (fr. *butyrique*). Kim. Asetik asit ve aset aldehidin yüksek homologları olan izomer iki aldehide ve aside verilen ad.

— ANSİKL. Tereyağında gliserit şeklinde, yabanhavucu esansında oktilik ester halinde, serbest olarak da terde ve adale özünde bulunan *normal bütirik asit* (veya *mayalanma bütirik asidi* yahut *bütanoik*) $CH_3—CH_2—CH_2—COOH$ formülündedir. Bu asit, şekerin veya nişastanın bütirik mayalanmasıyle ve sentez yoluyle krotonik aldehitten elde edilir. Acımış tereyağı kokusunda, alkolde tamamen, suda kısmen çözünen koyu bir sıvıdır. 163°C'de kaynar. Keçiboynuzunda ve yabanhavucu yağıyle kroton esansında ester halinde bulunan *izobütirik asit (dimetilasetik asit* veya *metilpropanoik)* ise $(CH_3)_2CH—COOH$ formülündedir. Bu madde genellikle izobütil alkolün yükseltgenmesiyle elde edilir. Özellikleri bütirik aside benzer. Suda çözünmez.

● *Esterler. Etilbütirat*, 118°C'de kaynayan bir sıvıdır. Meyve esansı olarak kullanılır. *Oktilbütirat*, yabanhavucu esansının temel maddesidir.

Bütirik aldehitler, genel yöntemlerle elde edilir. *Normal aldehit (bütanal)* 75°C'de kaynar, *izobütirik aldehit (metilpropanal)* 61°C'de kaynar.

— Zır. sanay. *Bütirik mayalanma*, çeşitli mikroorganizmaların, özellikle *Clostridium butyricum*'un etkisiyle bazı cisimlerin (şekerler, nişastalı maddeler, laktik asit) bütirik aside, bütirik alkole, gaza (karbon gazı ve hidrojen) ve daha az miktarda başka maddelere dönüşmesidir. (Biracılık, peynir yapımı [daha çok pişmiş hamurlarla yapılan peynirlerde], gibi çeşitli sanayi dallarında bütirik mayalanmadan kaçınılır; ancak kalsiyum karbonat aracılığıyle şekerli eriyiklerden bütirik asit elde etmek için bu mayalanmaya baş vurulur.) (L)

BÜTİRİL i. (fr. *butyrile*). Kim. *İzobütiril'*-in [$(CH_3)_2CH—CO—$]- izomeri olan, $C_3H_7—CO—$ formülünde açil kökü. (L)

BÜTİRİN i. (fr. *butyrine*). Kim. Tereyağında olein, palmitin ve stearin ile birlikte bulunan gliserinin tribütirik esterine verilen özel ad. (*Eşanl.* TRİBÜTİRİN.) [L]

BÜTİRİT i. (fr. *butyrite*). Miner. Sarımsı beyaz renkte fosil reçine türü. (L)

BÜTİROLAKTON i. (fr. *butyrolactone*). Kim. γ laktonların, 206°C'de kaynayan

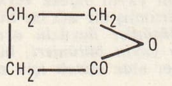

formülünde, en basit örneği. (Bütindiol'ün izomeridir. Sanayide bu maddeden itibaren elde edilir ve bazı reçinelerin yapımında kullanılır.) [*Eşanl.* BÜTANOLİT.] (L)

BÜTİROMETRE. Bk. YAĞÖLÇER.

BÜTİRON i. (fr. *butyrone*). Kim. Kalsiyum

yeni babil sanatı (Louvre müzesi, Paris)

büyü

şimşir üzerine hakkedilmiş dualar, Mührü Süleyman

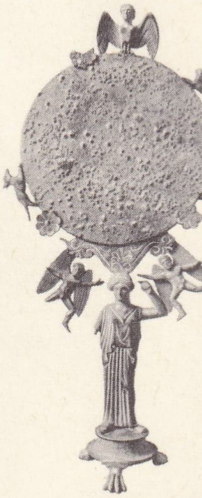

Hekate büyücüler ilâhesi sihirli aynı, yunan sanatı (Louvre müzesi, Paris)

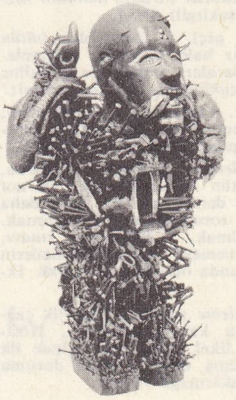

bavili sihirli heykeli (Kongo)

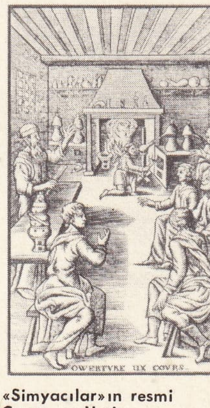

«Simyacılar»ın resmi Caron ve Hutin (Seuil yayımevi)

Foto. Herdeg-musée de l'Homme, Alinari-Giraudon, Edit. du Seuil (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

bütiratın damıtılmasıyle elde edilen, C_3H_7—CO—C_3H_7 formülünde keton [keskin kokulu, 144 °C'de kaynayan ve suda çözünmeyen bir sıvıdır; izomeri olan *izobütiron* $(CH_3)_2CH$—CO—CH $(CH_2)_2$ 124°C'de kaynar]. (L)

BÜTOBARBİTAL i. (fr. *butobarbital*). Kim. 0,1 gr.lık dozlarda uyutucu (hypnosis) etkisi olan bir barbitürik türev. (Bk. BARBİTAL.) [L]

BÜTSCHLİ (Otto), alman biyoloji bilgini, (Frankfurt-am-Main 1848-Heidelberg 1920). Heidelberg'de zooloji profesörü olan Bütschli, hücre bilimi üzerine önemli çalışmalarda bulundu ve kendi adını taşıyan bir kuram kurdu. (L)

Bütschli teorisi. Biyol. Bu teoriye göre protoplazmanın gözeli bir yapısı vardır. Gözenin çeperleri pasif, fakat içindeki madde, yani kilüs, hareketli ve aktif sıvı bir maddedir. Bütschli, ünlü hücre modelini, sıvı yağları alkali bir sıvıyle karıştırarak sunî sütsüleştirmeyle yapmıştır. Bu sütsü bileşikler, canlı maddenin yapı ve özelliğini taşımakta, hattâ amipsi hareketler yapmaktadır.

Bütschli, Koloitler kimyasından çok önce, protoplazma yapısının fiziko-şimik açıklamasını sezinlemiştir. Fakat bugün biliyoruz ki, protoplazmanın yapısı sabit değildir. Protoplazma durum değiştiren koloidal bir sistemdir. (L)

BÜTÜN sıf. (esk. türk. *bitmek* > *bütmek*, tamamlamak'tan *büt-ü-n*). Tam, eksiksiz, tüm: *Düşünüyordu ki, işte bütün bir kış bunlardan uzak kalmıştı* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Parçalara ayrılmamış: *Gezi için bir bütün kuzu aldık.* ‖ Çok sayıda varlık veya nesnelerin hepsi, tamamı: *Bütün müslümanlar Şam'a toplanacak* (Ömer Seyfeddin). *Bütün eşya eski şeklini ve rengini aldı* (H.R. Gürpınar). ‖ İ. Tam olma, birlik: *Şiirde bir «bütün»ün lüzumuna inananlar bile mısralar arasında birtakım aralıklar kabul eder* (Orhan Veli). ‖ Bir şeyin tamamı: *Severek okuyanlar arasında dahi bir şiiri ancak mısra mısra anlayıp bütününü kavramayanlar bulunduğunu biliyorum* (N. Ataç).

— DEY. *Dini bütün.* Bk. DİN.

◆ **Bütün bütün** zf. Tamamen, iyice: *Ben, hiç bir zaman, eski şairlerimizden bütün bütün yüz çevirelim demedim* (N. Ataç). *Sonra onun da vefatı Pâkize'yi bütün bütün yalnız bıraktı* (Ahmed Rasim).

◆ **Bütünler** sıf. (*bütünlemek*'ten *bütünle-r*). *Yeni.* Bütün haline getiren veya bütün haline getirmek için eklenen.

— Mat. Bir başka açının bütünleri olan açı. ‖ *Bütünler açı*, bir açıya iki dik açıya eşit bir açı yapmak için eklenmesi gereken açı. (α, bir yayın ölçüsü veya trigonometrik birime getirilmiş bir açı ise bütünleri $\pi - \alpha$ dır.) ‖ *Bütünler üçyüzlü açı.* Bk. ÜÇYÜZLÜ. ‖ *Bir yayın bütünleri*, bir yaya bir yarım çember elde etmek için eklenmesi gereken yay.

◆ **Bütünlük** i. Bütün olma hali: *Şiir öyle bir bütündür ki bütünlüğünün farkında bile olunmaz* (Orhan Veli).

◆**Büsbütün** zf. Eksiksiz olarak, tamamıyle, iyice: *Ne içindeyim zamanın / Ne de büsbütün dışında* (A. H. Tanpınar). *Nihayet işte şimdi büsbütün Firdevs hanımın kızı olmuştu* (H.Z. Uşaklıgil). [ML]

BÜTÜNLEMEK geçl. f. (*bütün*'den *bütün-le-mek*). Eksiksiz hale getirmek, tamamlamak. ‖ Ufak paraları büyük para haline getirmek: *Şu bozuklukları bütünler misiniz?*

◆ **Bütünleme** i. Tamamlama, ikmal etme. ‖ Ders yılı sonunda veya ilk sınavda geçemeyenler için yapılan sınav. *Esk.* İkmal.

— DEY. *Bütünlemeye kalmak*, okullarda, yıl sonunda, bütün derslerden geçecek not alamamak, bazı derslerden, bir kere daha sınava girmek zorunluğunda bırakılmak. *Esk.* İkmale kalmak. ‖ *Bütünleme sınavı*, okullarda, bütünlemeye kalan öğrencilerin girmek zorunluğunda olduğu sınav. *Esk.* İkmal imtihanı.

— Psikol. *Bütünleme yasası*, psikolojik çağrışım yasası. Bu kanun gereğince, Höffding'e göre her tikel bilinç hali, içinde ilk önce ortaya çıkmış olduğu genel durumu yeniden ortaya çıkarmağa yönelir.

— Topogr. Arazide uygulanan işlem; fotogrametriyle elde edilmiş bir haritaya bu işlemle uçaktan alınmış fotoğrafların veremeyeceği bilgiler (yer adları, yolların ulaşıma elverişlilik durumu v.b.) aktarılır.

◆ **Bütünleyici** sıf. Bütünlemeyi sağlayan.

— Mat. Bir E vektörel uzayında, ancak sıfır vektörü ortak vektör kabul eden iki alt uzay için söylenir, bu durumda E uzayının her vektörü, birinci alt uzayın bir vektörüyle, ikinci alt uzayın bir vektörünün toplamına eşit olur. ‖ Daha genel olarak *p* alt uzayı bulunan bir sistem için kullanılır, bunlar arasında herhangi ikisinde ancak sıfır vektör ortaktır ve E uzayının herhangi vetörü, verilen alt uzayların her birinden alınmış *p* vektörün toplamına eşittir. ‖ *Bir cümlenin bütünleyicisi*, referansiyel (ana cümle veya evrensel cümle) olarak alınan bir R cümlesinin, bir A alt cümlesi için, R'nin A'ya yabancı bütün elemanlarını kapsayan ve A ile ortak hiç bir elemanı bulunmayan cümle. (BİR CÜMLENİN BÜTÜNLERİ veya TÜMLEYİCİLERİ de denir.) [Bk. ANSİKL.]

— Opt. *Bütünleyici küre*, içi beyaza boyanmış küresel bir kabuktan meydana gelen fotometri cihazı. (Biri ışığın girmesi, öbürü de gözlem için iki delik açılmıştır. Kürenin dibinin ışıklılığı, küreye giren toplam akımla orantılıdır.)

— ANSİKL. Mat. *n* boyutlu bir E vektörel uzayında $E_1, E_2, \dots, E_p$ gibi bir *p* bütünleyici alt uzay ailesi gözönüne alınırsa E uzayının her vektörü

$$\vec{V} = \vec{V_1} + \vec{V_2} + \dots + \vec{V_p}$$

şekline konabilir ve bu ayırma tek türlü yapılabilir. $\vec{V_i}$ vektörüne E_i alt uzayı boyunca, öbür alt uzaylar cümlesine paralel olarak alınan bileşkesi adı verilir. Verilen alt uzaylar E uzayı için bir doğuranlar ailesi meydana getirir. Bu alt uzayların boyutlarının toplamı *n*'dir. Özel olarak, E uzayının bir tabanını meydana getiren *n* vektör bütünleyici *n* alt uzay kurar; bu alt uzaylardan her birinin boyutu bire eşittir. İki E_1, E_2 bütünleyici alt uzay halinde, E uzayı, E_1 ile E_2 uzayının direkt toplamıdır denir. $E = E_1 + E_2$ yazılır. E_1 ile E_2 alt uzayının birleşimi yani $E_1 \mu E_2$ bütün olarak E uzayını ihtiva etmez. (ML)

BÜVAN i. (ar. k.). *Esk.* Çadır direği, direk. (M)

BÜVE veya **BÜVELEK** i. Büyük sokucu sinek; özellikle sıcak ülkelerde yaygındır. (Çift kanatlıların *tabanidae* familyasından.) [İlmî adı. *Hypoderma diana.*]

— ANSİKL. *Büvelek*, yaklaşık olarak 2 sm uzunluğunda iri ve tıknaz bir sinektir. Kısa ve kuvvetli hortumuyle büyük memeli hayvanların derisini delerek kanlarını emer. Yalnız dişileri sokucudur. Yazın büyük sıcaklarında büvelekler korkunç olur. O zaman sığırlara, atlara, hattâ insanlara saldırır. Vızıldayarak uçmaları hayvanları korkutup ürkütmeye yeter. En çok bilineni *sığır büveleği*'dir. (L)

BÜVET i. (fr. *buvette*). Yiyecek ve içecek satan küçük dükkân. ‖ Küçük istasyon büfesi. (M)

BÜVEYHOĞULLARI veya **BÜVEYHİLER**, Güney İran ve Irak'ta hüküm süren şiî mezhebine bağlı iranlı hanedan (932-1055). Hanedana adını veren Ebû Şuça Büveyh'in (Buye) sâsanî hükümdarı Behram neslinden geldiği söylenir. Ebû Şuca, Deylemlilerden meydana gelmiş savaşçı bir grubun reisi idi. Hz. Ali taraftarları ile Samanîler arasındaki savaşlarda önemli rol oynadı. Hanedanın asıl kurucuları olan Ebu Şuca'nın oğulları Ali, Hasan ve Ahmed, Samanîlerden ayrılarak Ziyarîlerin kurucusu Merdavic'in hizmetine girdiler. Kerec'e vali tayin edilen Ali, 932 yılında, abbasî halifesi el-Kahir'in ordusunu yenerek Isfahan'ı ele geçirdi. Ancak Merdavic, Büveyhoğullarının gittikçe artan nüfuzundan korkarak Isfahan'ı Halife'ye geri verdi. Üç kardeş intikam almak için ayaklandılar. Errecân ve Nevbendecan'ı ele geçirdiler (933). Ertesi yıl da Şiraz eyaletini zaptetmeğe muvaffak oldular. Merdavic'in öldürülmesinden sonra (935) Büveyhoğulları, Rey ve Isfahan'ı da aldılar. Üç kardeşten Ali, Fars'ta, Hasan Isfahan ve Rey'de hükûmet sürmeğe başladılar. Ahmed de Kirman'ı zapt etti (935-936) ve Batıya doğru ilerledi. Abbasî hilâfetinin zayıf durumundan istifade etti. Halife el-Mustekfî ile anlaşarak Bağdat'a girdi (aralık 945). Halife Müstekfî onu emîrülümeralığa tayin etti ve durumun vahametini anlayarak Büveyhoğullarıyle iyi geçinmeğe karar verdi, ayrıca Ahmed'e Muizzüddevle, kardeşlerinden Ali'ye İmadüddevle, Hasan'a ise Rüknüddevle unvanlarını vererek onların gönüllerini almağa çalıştı.

Muizzüddevle, Halife'ye iyi davranacağına söz verdiği halde kısa bir süre sonra gözlerine mil çektirip halifelikten azletti. Yerine el-Muktedir'in oğlu Ebül-Kasım'ı el-Mutî unvanıyle halife yaptı. Artık abbasî halifeleri şiî bir hanedanın oyuncağı olmuştu. Büveyhoğulları üç ayrı emîrlik halinde hükûmet sürmekteydiler. Muizzüddevle Ahmed, Bağdat'ta bulunmakta ayrıca Ahvaz ve Kirman'ı idare etmekteydi. Rüknüddevle Hasan Rey, Hemedan ve Isfahan'ı, en büyük kardeş İmadüddevle Ali ise hanedanın reisi olarak Fars ve Huzistan'ı idaresi altında bulundurmaktaydı. İmadüddevle öldükten sonra (949) Rüknüddevle onun yerini aldı. Oğlu Adudüddevle de Fars ve Huzistan'ı idare ile görevlendirildi. 967 Yılında Muizzüddevle öldü. Yerine oğlu Ebu Mansur İzzüddevle geçti. İzzüddevle, emrindeki ücretli türk askerlerini ortadan kaldırmak istedi. Bu durumda Türkler ayaklandılar ve Bağdat'a hâkim oldular. İzzüddevle, yeğeni Adudüddevle'den yardım istemek zorunda kaldı. Adudüddevle, Bağdat'ta durumu düzeltti. Ancak İzzüddevle'yi de esir edip, ülkeyi eline geçirdi. Fakat Rüknüddevle bu duruma müdahale etti. Adudüddevle, İzzüddevle'yi ülkesine iadeye mecbur oldu (974). Rüknüddevle 976'da öldü. Ölmeden önce, Mueyyedüddevle'ye Hemedan ve Isfahan'ı, Fahrüddevle-ye ise Rey bölgesini vermişti. Bu durum fena sonuç verdi. Büveyhîler arasında karışıklık ve rekabet tekrar başladı. Adudüddevle bu durumdan istifade etti. Bahtiyar'-ın kuvvetlerini yenerek Bağdat'ı (978); daha sonra bütün Irak'ı ele geçirdi. Ayrıca kardeşi Fahrüddevle'nin hâkim olduğu Rey bölgesini de aldı. Adudüddevle bu suretle bütün Büveyhî emîrliklerini şahsında birleştirdi. Onun zamanında Büveyhoğulları en parlak devresini yaşadı. Adudüddevle 983'te öldü. Ölümü ile Büveyhoğullarının parlak devresi sona erdiği gibi, üç oğlu Şerefüddevle, Samsâmüddevle ve Bahaüddevle arasında savaş başladı. 983'te Müeyyedüddevle de öldü. Bu karışık durumdan endişelenen devlet ileri gelenleri Fahrüddevle'yi çağırdılar. Fahrüddevle, Hemedan, Isfahan ve Rey bölgesini idaresi altında birleştirmeyi başardı. 990'da Bahaüddevle kardeşlerine üstünlüğünü kabul ettirdi. Böylelikle Büveyhoğulları devleti iki kola ayrıldı.

Fahrüddevle'nin 997'de ölümü üzerine yerine geçen oğlu iyi bir idareci değildi. 998'de Ziyarîlerden Kabûs bin Vaşmgîr, Cürcan ve Taberistan'ı aldı. Daha sonra Kâkûyîler Isfahan ve Hemedan'a hâkim oldular. 1029'da sultan Gazneli Mahmud, Mecdüddevle'yi esir ederek Horasan'a götürdü. Bu suretle Büveyhoğullarından Fahrüddevle kolunun hâkimiyeti sona erdi.

Bahaüddevle 1012'de öldü ve geride Sultanüddevle, Müşerrifüddevle, Kıvamüddevle ve Celâlüddevle adlarında dört oğlu kaldı. Bunların arasında taht mücadeleleri başladı. Ayrıca Türk ve Deylemli kumandanların itaatsizliği ve zaman zaman isyanları Büveyhoğulları devletini zayıflattı. Bahaüddevle'den sonra yerine oğlu Sultanüddevle geçti. Sultanüddevle 1025 tarihinde öldü. Taht mücadeleleri yeniden başladı. Ancak Bağdat'a hâkim olan ücretli türk askerlerinin çağrısı sonunda Celâlüddevle, emîrülümera ilân edildi (1027). Fakat Türkler ile dostluğu çok sürmedi. Bağdat'ta çıkan bir isyanı güçlükle bastırabildi (1028). Daha sonra Ebû Kâlîcâr bin Sultanüddevle ile mücadele etti. Bağdat'ta ise ücretli türk askerleri üzerinde, özellikle onların paralarını ödeyememekten dolayı, nüfuzu kaybolmakta idi. Bir isyan sonunda durumu sarsılan türk kumandanlarından Bars-Togan, Celâlüddevle'yi Bağdat'tan kovdu (1036-1037).

Celâlüddevle yardım olarak şehre döndü. Bars-Togan öldürüldü. Celâlüddevle 51 yaşında öldü (1044). Saltanatı süresince gerçek kuvvet, Türk askerlerinde idi. Onun yerine Ebu Kâlîcâr (1044-1048) geçti. Bunun devrinde Büveyhoğulları devletinin durumu biraz düzelir gibi oldu. Onun idaresi altında Irak, Fars ve Kirman tekrar birleşti. 1047'de de Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin hâkimiyetini tanıdı. Aradaki antlaşmayı daha sağlamlaştırmak için Ebu Kâlîcâr kızını Tuğrul Bey ile evlendirdi. Oğlu Ebu Mansur Fulâd Sutûn da Çağrı Beyin kızı ile evlendi (1047). Ebu Kâlîcâr'ın ölümünden sonra (1048) oğulları Husrev Firuz ve Fulâd Sutûn arasında mücadele başladı. Fulâd Sutûn Selçukluların yanına kaçtı. Husrev Firuz Melikürrahim lakabı ile Büveyhoğlu emîri tanındı. Selçuklu devleti genişledikçe Büveyhoğullarının huzursuzluğu artmakta idi. Abbasî Halifesi Kaimbiemrillah da onlara karşı Tuğrul Beyden yardım istedi. Melikürrahim, Şiraz bölgesini alarak, oradan Tuğrul Bey adına hutbe okunmasına son verdi. Ayrıca Bağdat türk askerleri kumandanı Arslan Besasirî de selçuklu taraftarı olan halifenin adamlarını cezalandırmağa başladı. Bu durumda Halife, Tuğrul Beye elçi göndererek Bağdat'a davet etti. Tuğrul Bey bu davet karşısında 1055 yazında Bağdat'a sefere karar verdi. Onun Bağdat'a yürüdüğünü haber alan Besasirî şehri terk etti. Tuğrul Bey, Bağdat'a geldi ve Melikürrahim'i esir alarak Büveyhoğulları devletine son verdi (1055). [→ Bibliyo.] (M)

BÜYUT çoğl. i. (ar. *beyt*, ev'den *büyût*). *Esk.* Evler: *Dillenir, neşvelenir samt-ı büyût* (Cenab Şahabeddin). ‖ Aileler, ev halkları.

◆ **Büyutât** çoğl. i. Ev kümeleri. ‖ Soylu aileler. ‖ Soylu kişiler. (M)

BÜYÜ i. (esk. türk *bügi*> *bügü*, bikmet'ten). Tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlem ve davranışlara verilen genel ad. Bk. ANSİKL. ‖ Bir güzelliğin başkaları üzerinde yaptığı şaşırtıcı etki: *Bu ses musikiye karışarak deminki büyüyü temin ediyordu* (A. Ş. Hisar). *Yüzler mi kaybediyor güzellik büyüsünü / Gönüllerden mi yoksa, heyecan eksiliyor* (F. N. Çamlıbel). ‖ *Mumya büyüsü*, büyülenmek istenen kimseyi temsil eden, mumdan bir insan heykelciğine veya hayvana yaralar açmak yoluyle uygulanır. Büyülenecek olan kimsenin, bedeninde bu yaraların acısını duyduğuna inanılır. ‖ *Büyü kitabı*, Avrupa Ortaçağında, sihirbaz ve büyücülerin başvurduğu tılsım derlemesi.

— ÇEŞ. DEY. *Büyü bozmak*, bir büyüyü etkisiz hale getirmek: *Fakat geçmiş ola. Büyü artık bozulmuştur* (R. N. Güntekin). ‖ *Büyü ile bağlamak*, büyü sayesinde hiç bir şey yapamaz hale getirmek: *Kocasının ağzını dilini nasıl keskin bir büyü ile bağladığına kimsenin aklı ermiyor* (H. R. Gürpınar). ‖ *Büyü yapmak (yaptırmak)*, büyü yolu ile etkisi altına almaya (aldırmaya) çalışmak. ‖ *Büyüsüne tavşan bası*, büyüden korkmadığını anlatmak için söylenir.

— ANSİKL. Tar. Ruhlar, şeytanlar v.b. gibi gizli güçlerin aracılığıyle etki yapmak amacını güden büyü, daha çok, aynı cinsten sebeplerin aynı sonuçları verdiğini ve parçanın üstündeki etkinin bütünün üstündeki etkiyle aynı şey olduğunu öne süren ilkel muhakeme tarzlarının ürünüdür. Büyü, bir kimseyi temsilen alınan bir şeyin üzerindeki işlemlerle o kimsenin kendisine etkili olunabileceğine inanarak yapılan büyü çeşidinden (mumya büyüsü), bir kimsenin bedenine girmiş olduğuna inanılan şeytanı kovmak amacıyle yapılan *şeytan kovma* törenlerine kadar hep bu temellere dayanır. İsim, belirttiği nesnenin muadili sayılır, sözde bir büyüleme gücü olduğuna inanılırdı. Pek eski devirlerde büyünün önemi büyüktü. Bu yüzden de birçok beşerî kurulusların menşeinde yer almıştır. Krallık kurumunun kökünde büyünün de yeri vardır. Tıpkı bunun gibi ilk hekimler de büyücüydü.

Mezopotamya'da. Keldaniler büyücülüğün ve kâhinliğin sırrını bilmekle ün yapmıştı. Gerçekten, büyücüler Sümer-Akad medeniyetinden beri gelip geçmiş bütün bir büyücüler dizisinin mirasçılarıydı. Büyücüler Mezopotamya'nın din adamları sınıfındandılar. Eridu tanrısı Ea ile oğlu Babil tanrısı Marduk'un koruyuculuğu altında bulunuyor ve insanların çevrili olduğu düşman güçlerle mücadele etmekle uğraşıyorlardı. Birtakım büyücüler, büyünün karşı durmak zorunda olduğu pekçok kötülükle suçlandırılıyordu. Birçok şeytanla da, okuyup üflemek veya şeytan kovma törenleri düzenlemekle mücadele ediliyordu.

Mısır'da. Mısırlılar caiz olan büyü ile caiz olmayan büyü ayırımı yaparlardı ve büyüyle, ölüm veya hayat konusunda etkili olabileceklerini, ruhlara baş vurarak istediklerini elde edebileceklerini ve tabiatın güçlerini kendilerine bağımlı kılabileceklerini düşünüyorlardı. Bir bilime benzetilebilen ve meşrû, yani caiz olan büyü, insanları zararlı hayvanlardan, hastalıklardan v.b.den korumak amacını güdüyordu. Bu büyü, okuyup öfleyerek veya muskalar yazarak ve belirli törenlerle yapılırdı. Ölüleri ululamanın kökü de yine büyüye dayanıyordu.

İbraniler'de. Çok zaman yabancı halklardan duyulan korkunun yol açmış olduğu büyü uygulamalarından Tevrat'ta sık sık söz edilir: «Ve Musa tunçtan bir yılan yaptı, ve onu sırık üstüne koydu; ve vaki oldu ki, yılanın ısırdığı bir adam tunç yılana bakarsa yaşardı» (Tevrat).

Hintliler'de. Büyü, Veda dininin en gösterişli ve önemli törenlerinde yer alır. Bu törenlerde büyü uygulaması geceleri mırıltı halinde belli sözler söylenerek yapılırdı. Büyü için kullanılan araçlar da, çeşitli bitkiler, merhemler, ölülere ait eşya gibi şeylerdi. Aşk büyüleri, hastalıkların iyileşmesi ve şeytan kovmak için yapılan büyü ve uygulamalar da büyük bir yer tutar. Yoga çileciliği birçok bakımdan veda büyücülüğüne benzer.

Yunan ve Roma'da. Klasik eskiçağ büyücülüğü sık sık yabancı tanrıların yardımına baş vuruyordu. Ama Hekate yine de büyü tanrıçasıydı. Tesalya büyücülerle doluydu. İlkel Roma dinine çok sayıda büyü uygulaması miras bırakmış olan Etrüskler için de durum bunun eşidir. Roma imparatorluğu devrinde, doğu, özellikle de Mısır ve keldanî kaynaklı boş inançlar kendini göstermeğe başladı. Bunun üzerine birçok büyücü Roma'ya üşüştü. İmparatorlar, hizmetlerinden yararlanmakla birlikte, onlara kötü davranmaktan da geri kalmadılar. Tiberius, büyü yapmakla suçlanan azat edilmiş 4 000 köleyi Sardunya'ya sürdü. Apuleius, bir büyücülük suçlamasına karşı kendini savunmak zorunda kalmıştı.

Yahudi dininde. XII. yy.da birtakım kabala'cılar, tılsımlar kullanan mistik bir akımın doğmasına yol açtılar. Doğu Avrupa'da hahamların mucize yapmak gücünde olduğuna inanılıyordu.

Müslümanlıkta. İslâm dini öncesi Arabistan'da büyü, müslümanlıktan önce geçerli birtakım uygulamalarla, arapların ilişkisi olan (musevîler, iranlılar, yunanlılar gibi) halklardan alınmış aynı çeşitten anlayışların bir karışımıdır. Bunlar, tütsüleme, tılsım ve muska, okuyup üflemek, yıldızlara bakarak geleceği söylemek, içine yerleştirilen sayılar yatay veya dikey olarak toplandığında hep aynı sayıyı veren büyülü kareler düzenlemek v.b. gibi uygulamalardı. Cinlere inanmak müslümanlıkta, cinlerin buyruk altına alınması anlamına gelen büyüye değer kazandırıyordu. Bu arada, büyü de, yapılması caiz olan büyük ile caiz olmayan büyü olarak ayrılmıştı. Yapılması caiz olan büyü, Tanrıya yakararak cinlere hükmetmek, caiz olmayan (şeytan işi) büyü ise aynı şeyi Tanrının hoş görmediği yollardan yapmaktı. Hz. Muhammed, muska kullanılmasına veya nazara, yılan zehirine ve genel olarak hastalıklara karşı okuyup üflemeye izin veriyordu. Sayıların ve harflerin gizli değerlerinden yararlanarak geleceği okumak ve harflerin gizli değerlerinden yararlanarak geleceği okumak demek olan cifr, bu konuda kitaplar yazılmasına yol açmıştır.

Ortaçağ ve Yeniçağ Avrupası'nda. Kilise büyüye karşı çıktı ve büyü müslümanlıkla musevîliğe sığındı. Gerçekte ise, hıristiyanlık, önceki gelenekleri ortadan kaldırmaksızın birçok yeni boş inançlar yaratmıştır. XIII. yy.dan başlayarak, kadın ve erkek büyücülerin yaptıkları gizli ve kötü büyüler artmağa başladı ve büyücülere özellikle XVI. yy.da yapılan işkencelere yol açtı. O devirde her yanda büyüye rastlanıyordu (Cehennem ve şeytan korkusu). İtalya, Rönesans'ta, büyüye sık rastlanan bir ülkeydi ve bunun izlerini uzun zaman taşıdı. XVIII. yy.dan itibaren ise Tanrıya inançsızlık ve akılcılık o kadar gelişti ki, sonunda artık yalnız (muska taşımak gibi pek sınırlı çevrelerde rastlanan ve ne pek önemi ne de büyük bir değeri olan) bazı genel ve çok zaman bir eğlence olarak alınan gizli uygulamalar kaldı.

● *Mumya büyüsü.* Bk. MUMYA.

— Etnogr. Büyü, tabiat olaylarının cereyanıyle ilgili konularda yer aldığı zaman büyü töreni büyük bir önem kazanır ve en başta da tabiat üstü dünya ile bağ kurmayı sağlayan bazı uygulamalara dayanır. Niteliği son derece izafîdir. Meselâ ilkel hekimliğin bazı uygulamaları büyü uygulaması gibi görünebilir. Buna karşılık bazı modern teknikler de ilkel insanlara büyü uygulaması gibi gelir, çünkü onları ancak işin içine bazı tabiat üstü olayları katarak anlayabilirler. Gerçekten, bir yöntem artık aşılmış duruma gelince büyüyle ilgisi kalmaz; sadece basit bir boş inanç olur. Buna karşılık bütün bir mistik anlayış henüz canlılığını sürdürüyor ve birtakım törenlerde bulunuyorsa söz konusu olan elbette ki büyüdür. Öte yandan, büyü ile din. çok zaman birbirlerine yol açarlar. Müslümanlar Kur'an surelerinden muskalar taşır. Hıristiyanlarda da, büyü niteliği taşıyan birçok uygulamalara izin verilmiştir. Uygulamanın iyilik veya kötülük amacına dönük olmasına göre bir iyi büyü veya kötü büyü ayırımı yapılır. Büyü törenleri başlıca iki bölüme ayrılır: Taklit yoluyle yapılan büyü törenleri ve bulaştırma yoluyle yapılan büyü törenleri. Bu büyülerin ilki için yapılan törende, bazı yerlerdeki yağmur dualarında su serpilmesi gibi, büyüyle elde edilmek istenen olaya benzer davranışlar yer alır. Bulaştırma yoluyle yapılan büyü törenlerindeyse, belli bir kimseyi hedef alan bu büyüyü yapmak için büyücünün elinde o kimsenin gövdesinin (saç, tırnak parçası v.b. gibi) bir parçasının veya herhangi bir biçimde kullanacağı bir şeyin bulunması gereklidir. Büyü, kendisine büyü yapılan kimsenin üstündeki etkisini bu nesnenin aracılığıyle gösterir. Bununla birlikte bu iki çeşit törenin çok zaman birbirine karıştığı görülür ki o zaman da ortaya gerçek bir «büyü mutfağı» çıkar ve törenin garipliğini pekiştiren bir biçimde, en akla gelmez karışımların meydana getirildiği görülür. Büyü töreni için seçilen yer, çok zaman, mezarlıklar gibi insanda ürküntü uyandıran köşelerdir. Kullanılacak maddenin bulunması ve büyüde işe yarayacak durumda olması da birçok güç şartın yerine getirilmesine bağımlı kılınmıştır. Kullanılan maddeler, birtakım zehirler ve uyuşturucular, dışkılar, kadavra parçaları, kan ve cinsiyetle ilgili her çeşitten nesnelerdir. Bütün bu malzemenin ortak yanı bunların garip şeyler olmasıdır. Ama bunun yanı sıra bir de, dinle ilgili törenlerde kullanılması yasaklanmış ve kirli şeyler olmaları vardır. Ayrıca, büyü sırasında söylenen sözler de törenin bile bile garip bir görünüşe sokulmuş olan havasını daha da ağırlaştırır. Bu sözler ancak anlaşılabilir bir biçimde telaffuz edilir ve çok zaman da, ruhların diliyle söylenen sözlermiş gibi anlamları olmayan heceler biçimindedir. Büyü törenleri çok zaman aklın normal işleyişini bozan mistik gösterilere bağlıdır. Kimi zaman da her çeşitten düzensizliklerle birlikte olur. Ama bu durumda, büyünün alışılagelmiş amacı artık aşılmış gibidir. Büyü törenlerinin amacı, esas olarak, uğur getirmek, aşk iksirleri yapmak, muska yazmak ve kaderi yenmek gibi konulardır.

— Folk. *Büyü* adı altında yapılan işlemler genellikle şu amaçlarla uygulanır: 1. iki kişiyi birbirinden ayırma; kadını kocasından veya erkeği karısından, anayı oğlundan, kardeşi kardeşinden soğutmak için; 2. iki kişiyi birbirine sevdirme veya daha ileri gidilerek, şahıslardan birini iradesini yok edecek şekilde diğerine tabi kılmak; 3. insanın bazı kabiliyet ve kuvvetlerini felce uğratmak. Buna «bağlama» adı verilir. Erkeğin cinsel kudretini yok etmek, dilini bağlamak, yani konuşma kabiliyetini ortadan kaldırmak, uykusunu bağlamak, gi-

Regent Street
Londra

bi çeşitleri vardır; 4. genel olarak bir insana kötülük etmek, hasta etmek, sakatlamak, öldürmek, malına mülküne zarar vermek deli etmek v.b.; 5. büyüyü bozmak için karşı büyü yapmak, yani büyüden kurtulmak ve daha genel olarak herhangi bir kötülükten ve tehlikeden korunmak amacıyle yapılan işlemler de büyü çeşitlerindendir.

Büyü çeşitleri arasında şu ilgi çekici örnekler sayılabilir: mahkeme kararını kendi lehine sağlamak isteyen sanık, yargıcın karşısına çıkarken, parmağına ölmüş bir kimsenin nişan yüzüğünü takar. Kadınlar kocalarının ilgisizliklerini gidermek ve kendilerine karşı sevgi ve sadakat sağlamak için deniz kenarından toplanmış 41 çakıl

Newcastle

taşının her biri üzerine bir «yâsin» suresi okurlar ve taşları mangala gömerler. Yarasanın boyun kemiğindeki delikten kime bakılırsa o kimse, bakan insana bağlanır. Kadının kesilmiş tırnağı ateşte yakılır ve bibere karıştırılarak kocasına haberi olmadan yedirilirse, erkek karısına sadık olur. Sert kocalarını yumuşatmak ve kendilerine bağlamak için kadınlar bir muşambaya üç «Lâ ilâhe illâllah» ve dört «Muhammed» yazarlar; bu muskayı ağır bir taşın altına koyarlar; muşamba taşın altında çürüyünceye kadar bu işlem tekrarlanır.

Bazı bağlama işlemleri: tahıl veya bakla, fasulye cinsinden taneler üzerine bazı sureler ve dualar okuyup bunları mezara saçmak; kilit ve anahtar üzerine bazı sureler ve bazı dualar okuyup üfleyip kilitlemek; bir kâğıt üzerine bir büyü formülü

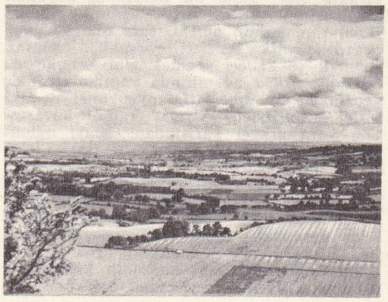

Kent'ten manzara

yazıp mezar taşı altına gömerek niyet edilen kimsenin dilini bağlamak: kara saplı bıçak üzerine «Elem naşrah leke sadrek» suresini yazıp gömmek; belirli bir büyü formülünü iki kâğıda, niyet edilen kimsenin adı ile birlikte yazarak birini taş altına, ötekini ocağa gömmek, istenen kimsenin uykusunu bağlamak; nikâh kıyılırken niyet edip bir kilidi kilitlemek veya bir atın kazığını kakmak yahut yumurtanın içi akıtılıp kabuğun açık ağzına mum dökmek ve üstüne belirli yazılar yazıp mezara gömmek suretiyle niyet edilen erkeğin cinsî gücünü felce uğratmak v.b. Bu sonuncu büyü şekli Fransa'da da vardır: nikâh töreni sırasında bir kazığı yere çakmak veya çiftler parmaklarına yüzüğü geçirecekleri sırada bir ipe üç düğüm atarak erkeğin cinsî kuvvetini bağlamak. Bağlama'dan veya başka çeşitten büyülerden korunmanın birçok yolları olduğuna inanılır. Bunların bir kısmı, yapılan işlemi yani hazırlanan tılsımı bozmakla sağlanır. Meselâ kilitlenen kilidi açmak, kazığı çıkartmak, tılsımı gömülü olduğu yerden çıkartmak v.b. gibi. Genellikle büyülerin zararlarına karşı şu tedbirler alınır: üzerinde mukaddes kitaplar (Kur'an, İncil v.b.), tuz, darı taneleri, belirli bazı dualar veya yazı formülleri olan tılsımlar, muskalar v.b. bulundurmak veya büyünün şekline göre özel ameliyelerle mukabele etmek; nikâh kıyılırken erkeği bağlamak için yapılan büyüye karşı iki yumurta haşlamak ve soyduktan sonra, üzerine belirli yazılar yazmak, bunların birini erkeğe, birini kıza yedirmek; bir baltanın demir kısmına yine belirli yazılar yazıp baltayı ocağa gömmek ve demiri kızarınca boş bir dolapta üzerine su dökmek; değirmen dolabından veya çarkından sıçrayan su ile yıkanmak; içine 7 dükkânın süprüntüsü, çalınmış pancar, yeşil kâğıt atılmış su ile bir saçak altında yıkanmak; zeytin çekirdeği, vücuttan kopmuş kıllar, leylek pisliği, zırnık, iğde çekirdeği gibi belirli bazı şeylerin yakılmasıyle meydana gelen tütsülerle tütsülenmek, kirpi kanı içmek, deniz aşırı bir seyahat yapmak v.b.

◆ **Büyülenmek** dönşl. f. Büyülemek işine konu olmak: *Okuyan bu esrar havasıyle büyüleniyordu* (Y.Z. Ortaç).

◆ **Büyülü** sıf. Kendisine büyü yapılmış kimse. || Büyü gücü olan şey, sihirli: *Büyülü göklerinde sesler duyduğum Aden* (Orhan Veli). *Sen akşamlar kadar büyülü sıcak / Rüyalarım kadar sâde, güzeldin* (A. H. Tanpınar).

— Mat. Kendine paralel olarak yukarıya ve aşağıya doğru kendi üstünde oynatıldığında şeritin kendini sağa ve sola hareket ettirildiğinde aşağıdaki özelliği taşıyan bir ağın elde edildiği kare: ele alınan kare ile aynı büyüklükteki bir kafesin uygulanmasıyle örtülen kare ne olursa olsun, daima aynı büyüleyici kare elde edilir.

— Opt. *Büyülü fener.* Bk. FENER. (LM)

BÜYÜCÜ i. Büyü yapan kimse: — *Ortağım burada, kocama basmış büyüyü, basmış büyüyü. Dilini, ağzını bağlamış adamcağızın. Ve lâkin Manastır büyücüleri daha ustadır* (R. N. Güntekin). — *Oğlumun ağzını, dilini bağladın... Hangi büyücülere gidiyorsun* (H. R. Gürpınar).

— Astron. *Üç büyücü. Eşanl.* Oriyon'un omuz kılıç kayışı.

◆ **Büyücülük** i. Büyü yapma sanatı. || *Mec.* Tabiatüstü gibi görünen her şey.

— ANSİKL. Etnol. Sihirbazlık hemen hemen kara büyü ile aynı şey olarak ele alınabilir. Büyü gibi sihir de doğaüstü güçlere dayanır. Ama sihir ile kurbanların kaderi kötüleştirilir. Oysa büyü daha çok talih getirir. Büyü ve büyüyü yapanlar sosyal grubun içinde bulunan kimselerdir. Oysa sihirbaz sınıf dışı biridir; kötülük güçleri ile temas halindedir, halbuki büyü bunları sınırlamağa çalışır. Büyücülük hemen hemen bütün toplumlara yaygındır, özellikle dışa kapanık ve geleneklere bağlı efsanelerin yaygınlaştığı topluluklarda, meselâ köylerde görülür. Çeşitli felâketler büyünün etkisine bağlanır: hayvan hastalıkları, «cin çarpmış» denen asabî davranış v.b. Sihirbazın yaptığı şu veya bu şahsa bir yeni «talih» kazandırmaktır. (LM)

Büyücü Hoca, ortaoyunu fasıllarından birinin adı (özellikle Kavuklu Hamdinin repertuvarındaki en tanınmış oyun). Alacaklılarından kaçan Zenne, annesi ve dadısı, Pişekârdan ev isterler. Pişekâr onlara bir ev bulur. Büyücü Hoca da çömeziyle bu eve gelir. Kavuklu, Hocayı kızdırır, Hoca da onu büyüyle dondurur. Hoca, Kavuklunun büyüsünü ancak zennelerin araya girmesiyle çözer. Kavuklu bu büyünün sırrını öğrenmek ister, Hoca da ricasını kabul eder öğretir. Bu sefer, büyü yapmayı öğrenen Kavuklu hem Büyücü Hocayı, hem çömezini, hem de alacaklı olarak gelen çeşitli tipleri dondurur, onlara büyü gücüyle istediğini yaptırır. Sonunda mahalleli araya girer, Büyücü Hoca da Kavuklu'yu bağışlar. (M)

BÜYÜK sıf. ve i. (esk. türk. *bedük>beyük-'* ten). [Nesnelerden söz ederken] Alışılmış ölçüleri, boyutları asan: *Büyük parça. Yakınlarda büyük bir muz bahçesi, içinde büyük bir bambu dehlizi var* (F.R. Atay). || [Ölçüye gelmeyen şeylerden söz ederken] Ortalamayı aşan: *Büyük üzüntü. Büyük ün.* || Sayısı çok: *Birçok cemiyetleri içine alan daha büyük zümreler...* (Z. Gökalp). || Belirli, üstün niteliklerivle dikkati çekerek kendini ayırt ettiren: *Halk edebiyatımızın büyük şairi Karacaoğlan'ın...* (Cahit Öztelli). || Yetiskin, olgun, belli bir yaşa ulaşmış: *Munise'de de büyük insan hali var* (R. N. Güntekin). || Önemli: *Büyük haber. Bir büyük sebep yokken Kâmran beni aramağa gelmis olsun* (R.N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Büyük abdest.* Bk. ABDEST. || *Büyük ata. Esk.* Büyük baba. || *Büyük gelmek,* bol ve geniş olmak: *Ayağına biraz büyük gelen terlikleri* (Sabahattin Ali). || *Büyük görmek (bilmek, tutmak),* kendini veya baskasını olduğundan yüce saymak, yüceltmek: *Kendini diğer memurların hepsinden büyük gördüğü için* (Sabahattin Ali). || *Büyük hanım,* ailenin veya evin en yaslı kadınından saygıyle söz etmek için kullanılır: *Sizi büyük hanım istiyor* (Ahmed Rasim). || *Büyük ikramiye.* Bk. İKRAMİYE. || *Büyük ölçüde (çapta, mikyasta),* benzerleri arasında miktarca çok veya en ileri derecede: *Herhalde bu adam büyük çapta bir serseri, bir maceracı olacak* (R. H. Karay). *Burada her ticaret büyük mikyastadır* (F. R. Atay). || *Büyük (söz) söylemek,* yapacağı bir sey hakkında kesin konusarak övünmek: *Ne büyük söyle, ne çok söyle; yiğit işte gerek!...* (M. Â. Ersoy). || *Büyük sözüme tövbe!,* bir durum hakkında kesin konustuktan sonra, tersi bir durumun başına gelmemesini dilemek için kullanılır: *Şefika Molla da bunlara binecekti ha!... «— Büyük sözüme tövbe» dedi, bu şeytan makinesine binmek... Çare yok vaytan gideceğiz* (Ömer Seyfeddin). || *Büyük yemin (etmek),* bir seyi yapmamak konusunda kesin karar almak, kendi kendine söz vermek. || *Büyükle büyük, küçükle küçük (olmak),* herkese uymak: *Tabiatın, ahlâkın güzel, büyükle büyük küçükle küçük oluyorsun* (R. N. Güntekin). *Büyükle büyük, küçükle küçüktü. Bu yüzden de, sevilirdi* (Yasar Kemal). || *Büyüklü küçüklü,* büyük küçük bir arada: *Büyüklü, küçüklü bütün çocuklar* (R. N. Güntekin).

— Anat. *Büyük dilaltı siniri.* Bk. DİL *altı.*

— Ask. *Büyük ağırlık. Esk.* Orduda, personel ve hayvanların yedirilmesini ve dinlendirilmesini sağlamak için tabur ve alaylarda tasınan yiyecek maddeleri ve esya yükleri ile bu hizmete ayrılmış personel ve araçların bütünü. (Bugün, büyük ağırlık terimi yerine tabur ve alayların yivecek yükleri ile bu hizmete tahsis olunan personel ve araçların hepsine *iase ağırlığı,* eşya yükleri ile bu hizmete tahsis olunan personel ve araçların hepsine de *eşya ağırlığı* denmektedir.)

— Astron. *Büyük gezegenler.* Bk. GEZEGEN.

— Bot. *Büyük sporkesesi,* büyük sporlar meydana getiren spor kesesi.

— Coğ. *Büyük çağlayan.* Bk. ŞELÂLE. || *Büyük gelim,* yeni ay veya dolunay sırasındaki kuvvetli gelgit. Bu gelgitlerin meydana geldiği dönem. || *Büyük gidim,* yeni ay ile dolunay arasında deniz seviyesindeki hafif gelgit. Bu gelgitlerin meydana geldiği dönem.

Foto. British Council, British Travel Ass., Topham (LAROUSSE)

— Denizc. *Büyükamiral. Esk.* Müşir. Bk. AMİRAL. ‖ *Büyük baston.* (Bk. ÇİVADIRA.) ‖ *Büyük folk,* geminin baş tarafındaki direğe, ana yelkenin yanına çekilen üçgen şeklindeki yelkenlerin en büyüğü. ‖ *Büyük göz demiri,* pruvada bulunan iki demir çapadan en irisi. ‖ *Büyük tonoz demiri,* akıntılı yerlerde kullanılan iri çapanın adı. ‖ *Büyük lumbar kapısı.* Bk. LUMBAR.

— Dil. bil. *Büyük harf.* Bk. HARF.

— Din. *Büyük günahlar,* Hıristiyanlıkta, en yaygın ve en ağır günahların kaynağı sayılan yedi büyük günah: kibir, cimrilik, şehvet düşkünlüğü, haset, oburluk, öfke ve tembellik. Bk. GÜNAH. ‖ *Büyük mevlût ayı,* İslâmda, hicrî aylardan rebiyülevvel. ‖ *Büyük tövbe ayı,* hicrî aylardan cemaziyülevvel.

— Huk. *Büyükten büyüğe,* eski hukukta mirasın aile içinde önce en büyüğe, o öldükten sonra geridekilerin en büyüğüne kaldığını ve bu sıranın böyle sürdüğünü anlatır. (Bk. EKBER *evlât.)*

— İda. *Büyük düka,* bir büyük dükalığa hâkim olan kişiye verilen unvan. (Bk. ANSİKL.) ‖ Rusya'da çar ailesinin prenslerine verilen ad.

— Temş. santl. *Büyük boy kukla.* Bk. KUKLA. ‖ *Büyük gösteri oyunu.* Bk. GÖSTERİ.

— Kim. *Büyük ısın.* Bk. KALORİ.

— Mant. *Büyük önerme,* bir tasımın öncülerinden büyük terim veya sonucun yüklemini içinde bulunduran. («Bütün insanlar ölümlüdür, Sokrates insandır: öyleyse Sokrates ölümlüdür» örneğinde «Bütün insanlar ölümlüdür» büyük önermedir.) [Bk. ÖNERME.] ‖ *Büyük terim.* Bk. TERİM.

— Matbaac. *Büyük harf.* Bk. HARF.

— Mekan. Bir mekanizmanın, hareketli bir parçanın gidiş gelişini sınırlayarak gelip dayandığı her parçası.

— Mit. *Büyük korku.* Bk. KORKU.

— Mus. *Büyük aralık,* türk musikisinde kullanılan iki sekizli, sekizli, sekizli ve dörtlü, sekizli ve beşli aralıklara verilen ad. ‖ *Büyük mücenneb,* türk musikisinde 8 koma değerinde aralık. (Bk. ARALIK'*lar.*) Neva ile dik hisar, hüseynî ile evc perdeleri arasındaki aralıklar gibi. Nazariyatta «K» harfi ile gösterilir. *Esk.* Mücenneb-i kebîr. ‖ *Büyük usul,* türk musikisinde 15 zamanlıdan büyük usullere verilen ad. Usuller 16 zamanlıdan başlayarak *büyük usuller* adıyle toplanır.

— Oyun. *Büyük oynamak,* kumarda çok miktarda para sürmek: *Ben büyük oynamam! deyince* (B. Felek).

— Tar. *Büyük akşam,* aşırı ihtilâlcilere göre, günün birinde bugünkü durumu değiştirecek sosyal kargaşalık.

— Teşk. tar. *Büyük bey,* osmanlı sarayında, başmabeyinciye verilen ad. ‖ *Büyük çıkma,* osmanlı saraylarındaki (Edirne, Galata, İbrahimpaşa sarayları) Acemi oğlanlarının, yedi yılda bir veya cülus sebebiyle kapıkulu süvari bölüklerine veya sarayın dış hizmetlerine verilmesi. (Bk. ÇIKMA.) ‖ *Büyük kale kalemi,* Mora ve Arnavutluk dışında imparatorluğun büyük müstahkem mevki ve kalelerindeki kimselere ait işlere ve bulundukları yerin yerlikulu askerinin yoklamalarına bakan maliye kalemi. ‖ *Büyük kavuklu,* şeyhülislâm kapısında kavasbaşı olarak çalışan memurun adı. (Emrinde bulunanlara *kavuklu* denirdi.) ‖ *Büyük kol,* Yeniçeri ağasının bütün maiyeti ile birlikte sadrazama yaptığı ziyaretlere verilen ad. (Büyük kol olacağı zaman durum bir gün evvel Ocaklılara bildirilirdi. Ocak ağaları divan elbiseleriyle ağa kapısına giderlerdi. Bunlar cuma namazından sonra hep beraber atlarla sadrazamın ziyaretine giderlerdi. Büyük oda Topkapı sarayının Enderun kısmındaki altı koğuştan ikincisi.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Büyük ruznamçe kalemi,* Osmanlı devletinde maliye kalemi. Devletin gelir ve giderlerinin bu kalemde kaydı tutulurdu. ‖ *Büyük tezkireci,* Babıâli'de yüksek bir memuriyet. Büyük tezkireci, divanda sadrazamın yanında durur, arzıhalleri okur ve sadrazamın emirlerini yazardı. Mevkufatçıya bağlı olan kalemin en büyüğüdür; «sah» çekmek ve harç almak yetkisine sahipti. ‖ *Büyük yazıcı,* Osmanlı imparatorluğunun teşkilât tarihinde Yeniçeri ocağının kâtibine verilen ad.

— Tic. *Büyük defter,* bir ticarî müessesenin aylık ve bilanço hesaplarını veren ana defter. *Esk.* Defter-i kebîr. ‖ *Büyük kasa,* bir müessesede bütün ödemelerin yapıldığı ana kasa.

— Tiyatr. *Büyükler komedisi.* Bk. KOMEDİ.

— Zool. *Büyük örümcek kuşu.* Bk. ÖRÜMCEK KUŞU. ‖ *Büyük tavus kelebeği.* Bk. TAVUS KELEBEĞİ.

— ANSİKL. İda. Litvanya ve Moskova dükalıklarına hâkim olan kişiler aslında «büyük prens» unvanına sahiptiler, bunlara yanlış olarak büyük düka denmiştir.

— Teşk. tar. *Büyük oda,* Hasoda ile Kuşhane arasındaydı. Buraya, Edirne, Galata ve İbrahimpaşa saraylarından kıdemli Acemiler alınırdı. Bazen müslüman olan devşirmelerin doğrudan doğruya buraya ve küçük odaya alındıkları olurdu. Burada, türk-islâm kültürüyle yetişen Acemiler Kur'an-ı Kerîm, Arapça, Farsça, Türkçe okurlar, spor ve silâh eğitimiyle meşgul olurlardı. Dolama cüppe giydiklerinden, kendilerine *Dolamalı* denirdi. En büyükleri, Saray kethüdasıydı. Bundan başka, odabaşı, imam ve külhanbaşı gibi ikinci derecede görevliler ile halife adlı on iki kalfa vardı. Kalfalar, hocalardan ders alır ve öğrencilere ders verirlerdi. Bu oda, yüz kişi kadar olup, zamanı gelince kıdemlerine ve boşalan yerlere göre, Doğancı, Seferli, Kiler ve Hazine koğuşlarına verilirlerdi. Burada kaftan giydiklerinden, buna «kaftan altına vermek» denirdi. 1675 Yılında, Büyük oda kaldırıldığında mevcudu 250'den fazla idi.

◆ **Büyücek** sıf. Oldukça, bir dereceye kadar büyük: *İç tarafta büyücek bir masanın etrafına dizildik* (Ahmed Rasim).

◆ **Büyükçe** sıf. Oldukça büyük, önemli: *Büyükçe bir beyin humması geçirmiştim* (R. N. Güntekin).

◆ **Büyüklemek** geçl. f. Ululamak.

◆ **Büyüklenmek** dönşl. f. Övünerek büyüklük taslamak: *Kimsenin büyüklenmeğe hakkı yoktur* (N. Ataç). [ML]

BÜYÜKADA, Marmara denizinin kuzey doğusunda kümelenen Adalar'ın (Kızıladalar) en büyüğü. Eskiden bazen *Megale* diye anılmış, Batılılar tarafından *Prinkipo* adı verilmiştir. İstanbul ilinin Adalar ilçesinin merkezidir. Anadolu kıyısına 4 km, Galata köprüsüne 20 km uzaklıkta, İstanbulun en tanınmış yazlıklarından biridir. Kış aylarında 5200'e kadar düşen nüfusu yaz aylarında çoğalır. Büyükada esas bakımından I. zamanın kıvrımlı kayaçlarından (Silur-Devon Şist, kireç ve kum taşları) yapılmış engebeli bir toprak parçasıdır ve orta kısmında bir boyun (Birlik meydanı) ile birbirine bağlanmış iki tepeden meydana gelir: Kuzeyde İsa tepesi (163 m) ve güneyde Kocatepe (202 m). Bu sonuncusu Adalar kümesinin en yüksek doruğudur. Tepeler çoğunlukla güzel çamlıklarla (ada çamları, kızılçam'ın bir soyu), geri kalan yerleri Akdeniz «maki»si (yaz-kış yeşil kalan çalılıklar), yer yer bahçelerle kaplıdır. Büyükada'nın toplu yerleşme alanı, kuzey kesiminde toplanır. Vapur iskelesi, çarşı, hükûmet konağı, otellerin çoğu buradadır. İskeleden başlayarak adayı çepeçevre dolaşan bir yola «Büyük tur» adı verilir; İskele ile adanın ortasındaki boyun arasında uzanan dolaşma yoluna da «Küçük tur» denir. Bu yollarda araba gezileri yapılır (motorlu araçlar kullanılmaz). Çamlıklar arasında ise yayalar için patikalar vardır. Adanın yerleşilmiş kısmında, İskelenin batısında Nizam caddesi uzanır ve buradan Dil denilen çamlık çıkıntıya ve başlıca plajların bulunduğu Yörükali'ye varılır. İskelenin doğu tarafında ise, bir zamanlar işletilmiş demir madeninden ötürü Maden adını almış semte girilir. Büyükadanın güzel manzarası, bakımlı çamlıkları, temiz havası ve denizi, yazın buraya birçok kimseyi çeker. Yazın, gündüzleri adanın nüfusunu çok arttıran halkın bir kısmı akşam vapurlarıyle İstanbul'a geri döner. Büyükada ortaçağda Bizans ile ilgili birtakım olaylara sahne oldu, manastırlarla donatıldı, bazen de imparatorluğun ileri gelenlerine sürgün yeri olarak kullanıldı. İstanbul'un fethi sırasında Baltaoğlu Süleyman Bey tarafından ele geçirildi. O sırada adada bir kale bulunmaktaydı. XVII. yy. ın ikinci yarısında Evliya Çelebi, Büyükada'da 200 rum evi bulunduğunu kaydeder. Ada, bazı veba salgınları sırasında sığınak olarak kullanıldı, XIX. yy. ın ikinci yarısından itibaren vapur seferleri başladıktan sonra buraya halkın ilgisi çoğaldı. (M)

Galler ülkesi Llanberis Pass

BÜYÜK ATLAS. Bk. ATLAS (YÜKSEK).

BÜYÜKAYI bls. i. Astron. Bk. AYI.

BÜYÜK AYI gölü, Kanada'da göl; kuzeybatı bölgesinde, Mackenzie'nin kolu Great Bear River (Büyük Ayı nehri) tarafından akaçlanır; 29 000 km². Önemli uranyum ve radyum (Port Radium) işletmeleri. (L)

BÜYÜK BASSAM, esk. **Bassam,** Fildişi Kıyısı'nda (Güneydoğu ili) liman şehri, Ebrie deniz kulağını sınırlayan kıyı şeridinde ilçe idare merkezi; 12 000 nüf. Orman işletmeleri ve bıçkıevi. Ananas, muz, kahve, kakao ve hurma (yağı için) yetiştirilen büyük tarım işletmeleri. Meyvesuyu (ananas) fabrikası. Balıkçılık limanı. Fildişi Kıyısı ticaretinin büyük kısmı 1931'e kadar Büyük Bassam yük iskelesinden yapılırdı. —*Büyük Bassam ilçesi,* 39 470 nüf. (L)

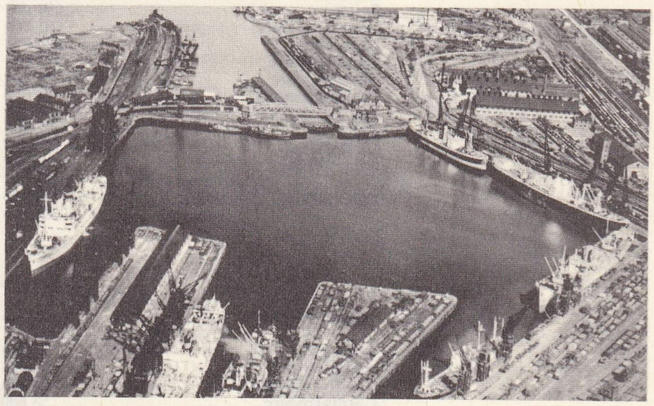

Middlesborough'da liman

BÜYÜK BRİTANYA, Britanya takımadalarının en büyük adası. İskoçya, asıl İngiltere ve Galler ülkesini içine alır. Avrupa'nın kuzeybatısında; 230 000 km². Aynı deyim, teşmil yoluyle, *Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik krallığı*'nı da (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland) gösterir; bu krallık büyük Britanya adası ve İrlanda'nın kuzeyinden başka, ikinci derecede önemli birçok takım adayı (Shetland, Orkney, Hebride'ler, İskoçya'nın güneybatısındaki adalar, Anglesey, Wight v.b.) yani 244 000 km²'lik bir alanı kaplar. Buna karşılık İrlanda denizindeki Man adası da, Manş denizindeki Channel adaları da (Channel Islands) İngiltere kırallığına bağlı oldukları halde Birleşik Krallığa girmezler.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Sınırlar ve boyutlar.* Büyük Britanya güneyde Manş denizi, doğuda Kuzey denizi, kuzeybatı ve güneybatıda Atlas okyanusu, batıda İrlanda denizi ve buraya açılan boğazlarla (Kuzeyde Kuzey kanalı, güneyde Saint George kanalı) çevrilidir; en uzun

Foto. British Travel Ass., Aerofilms Ltd. (LAROUSSE)

kesiti kuzeydoğuda Duncansby burnu ile güneybatıda Lizard burnu arasında 955 km; en geniş yeri batıda Saint-David çıkıntısı ile doğuda Great Yarmouth arasında 485 km. Büyük Britanya, beş büyük kütleden meydana gelir. Bu kütleler Kaledonya kanalı, İskoçya'nın «alçak toprakları», Eden -Tyne çöküntüleri ve Severn-Thames kıstağı ile birbirlerinden ayrılır.

● *Yapı ve yerşekilleri* B. Britanya, yapıları farklı iki bölüme ayrılır: biri Exeter'den Newcastle'a uzanan çizginin kuzeyinde ve batısında kalan dağlık bölge; öbürü bu çizginin doğusundaki daha alçak bölge. Birincisi genellikle, çöküntü bölümlerine tekabül eden alçak bölgelerle ayrılmış kütlelerden meydana gelir. Kütlelerin yükseltisi fazla değildir (en yüksek noktaları Ben Nevis, ancak 1340 m). Gerçekten bunlar kuzeyde özellikle kaledonyen kıvrımlar devrinden, güneyde ise hersinyen kıvrılmalardan kalma eski kütlelerdir. Başlıcaları: İskoçya'nın «yüksek toprakları» (Highlands) [Highland'ler: kuzey Highland'leri, Grampian'ler, güney Highland'leri veya Southern Uplands olmak üzere 3'e bölünür]. Pennine'ler kütlesi; Galler ülkesi dağları. Bu dağların en yüksekleri derin vâdiler meydana getiren Dördüncü zaman buzullaşma ve volkanlaşmasının etkisinde kaldı. Kütleler bir denizden öbürüne, baştan başa alçak tepe ve ova bölgeleriyle bölünür (msl. İskoçya'nın alçak toprakları veya Lowland'ler [Grampian ve Southern Uplands arasında] ve Pennine sıradağları ile Galloway dağı arasındaki Midland'ler).

Güneydoğu İngiltere, tortul bir havzadır. Sert kayalardan meydana gelen aynı kıyı engebeleri dizisine burada da rastlanır:

Nüfus: 1967'de 55 068 000

I. İNGİLTERE

İDARE BÖLGESİ	NÜFUS	İDARE BÖLGESİ	NÜFUS
Bedfordshire	380 800	Büyük Londra	8 210 000
Berkshire	504 200	Middlesex	2 234 500
Buckinghamshire	488 200	Norfolk	561 100
Cambridgeshire	190 400	Northamptonshire	398 200
Cheshire	1 369 000	Northumberland	821 200
Cornwall	342 300	Nottinghamshire	903 000
Cumberland	294 300	Oxfordshire	309 500
Derbyshire	877 600	Peterborough	74 800
Devon	823 800	Rutland	23 500
Dorset	313 500	Shropshire	297 400
Durham	1 515 000	Somerset	599 000
Essex	1 097 000	Staffordshire	1 733 500
Gloucestershire	1 001 700	Suffolk — East Suffolk	343 100
Hampshire	1 336 800	Suffolk — West Suffolk	128 900
Herefordshire	130 900	Surrey	720 000
Hertfordshire	763 600	Sussex — East Sussex	655 900
Huntingdonshire	79 900	Sussex — West Sussex	411 600
İsle of Ely	89 200	Warwickshire	2 025 500
Kent	1 193 900	Westmorland	67 200
Lancashire	5 129 000	Wight adası	95 800
Leicestershire	582 600	Wiltshire	423 000
Lincolnshire — Holland	103 300	Worcestershire	570 000
Lincolnshire — Kesteven	134 800	Yorkshire — East Riding	527 300
Lincolnshire — Lindsey	505 400	Yorkshire — North Riding	554 100
		Yorkshire — West Riding	3 644 600

II. GALLER ÜLKESİ

İDARE BÖLGESİ	NÜFUS	İDARE BÖLGESİ	NÜFUS
Anglesey	51 700	Glamorganshire	1 227 800
Breconshire	55 500	Merionethshire	38 300
Caernarvonshire	127 800	Monmouthshire	444 700
Cardiganshire	53 600	Montgomeryshire	44 200
Carmarthenshire	168 000	Pembrokeshire	94 100
Denbighshire	174 200	Radnorshire	18 500
Flintshire	150 100		

III. İSKOÇYA

İDARE BÖLGESİ	NÜFUS	İDARE BÖLGESİ	NÜFUS
Aberdeen	298 500	Lanark	1 626 300
Angus	278 400	Midlothian	580 300
Argyll	59 300	Moray	49 200
Ayr	342 900	Nairn	8 400
Banff	46 400	Orkneys	18 700
Berwick	22 400	Peebles	14 100
Bute	15 100	Perth	127 000
Caithness	27 300	Rentrew	338 800
Clackmannan	41 400	Ross and Cromarty	57 600
Dumfries	88 400	Roxburgh	43 200
Dunbarton	184 500	Selkirk	21 100
East Lothian	52 700	Shetland (Zetland)	17 900
Fife	320 500	Stirling	194 900
İnverness	82 400	Sutherland	13 400
Kincardine	48 800	West Lothian	92 800
Kinross	6 700	Wigtown	29 100
Kirkcudbright	28 900		

IV. KUZEY İRLANDA

İDARE BÖLGESİ	NÜFUS	İDARE BÖLGESİ	NÜFUS
Antrim	283 400	Fermanagh	51 300
Armagh	117 400	Londonderry	114 700
Belfast [şehir]	444 000	Londonderry [şehir]	55 000
Down	275 800	Tyrone	134 700
İsle of Man	48 100	Norman adaları (Channel İslands)	104 400

Marlberough Hills ve Chiltern Hills, Cotswold Hills v.b.

Büyük Britanya kıyıları, içine oyulduğu kayaların cinsini ve çevrelediği ülkenin engebesini yansıtır: İskoçya'da buzul devrinden kalma derin körfezlerle kesilmiş yüksek kıyılar (Norveç fiyordlarına benzeyen *firth*'ler); güneydoğu ovasında kireçli ve tebeşirli yalıyarlar.

● *İklim.* Her yandan denizlerle çevrili Büyük Britanya'nın iklimi, ılıman okyanus ikliminin en iyi örneğidir. Isı ortalamalarında aşırılıklar görülmez. İrlanda'nın güneybatısındaki Valentia adası genellikle okyanus ikliminin örnek bir istasyonu kabul edilir (ocak 7°C; temmuz 15,2°C). Doğuda, batıya oranla daha belirli olan en yüksek ve en düşük ısılar da aşırı değildir (Scilly adasında ocak ayında —4°C; Ben Nevis'de —17°C; temmuzda Valentia'da 27°C, Liverpool'da 31°C). Mevsimler uzun geçiş süreleriyle ayrılmıştır: bu yüzden şubat ayı (Hebride'lerde mart ayı bile) ocak ayından daha soğuk geçer. Doğuya ve batıya düşen yağmur oranı iyice farklıdır. Okyanus rüzgârlarıyle kamçılanan batı dağlarına çok bol yağmur düşer (Ben Nevis yakınındaki Glencoe vâdisinde 4 m'ye kadar; ençok yağmur alan yerleşme yöresi Seathwaite'de 3,05 m). Buna kıyasla doğu kurak sayılabilir. Bütün tortul ingiliz ovasına düşen yağış oranı 75 sm'den azdır. Güneyde, kışların ılıklığı sayesinde kar yağışı enderdir. Buna karşılık Pennine'lerde kar örtüsü yılda kırk gün, Highland'lerde yüz gün kalır. Ama, en kurak bölgelerde bile gökyüzü az güneşlidir. Bulutlarla kaplı olması yüzünden güneş güneyde günde ortalama 4,5 saat, kuzeydeyse ancak 3,5 saat görünür. Adayı çoğunlukla yoğun sisler kaplar. Isınma gereçlerinin modernleştirilmesi sonucunda atmosferdeki dumanların azalmasından beri ünlü londra sislerine daha az rastlanmaktadır.

● *Topraklar ve bitki örtüsü.* Ilık ve rutubetli iklim oldukça açık renkli ve podzollere benzeyen toprakların oluşumuna elverişlidir. Topraklar kurak bölgelerde daha koyu renklidir. Çok sıcak isteyen bitkiler yetiştirilemez; ama kışın dona dayanmamakla beraber yazın aşırı sıcak istemeyen bitkiler güneybatıda yetişmektedir. Yağmur otların yetişmesine kâfi gelecek miktardadır; ayrıca ormanların da gürleşmesine yeter, ama arazinin biraz yükseldiği kesimlerde esen rüzgârlar buna imkân bırakmaz. Son zamanlardaki ağaç dikme çabalarına rağmen tepelerin çoğu çıplaktır. Yüksek yaylalarda fundalıklar (moors) ve turba yatakları hâkimdir.

● *Hidroloji.* Ada genişliğinin az olması, uzun nehirlerin gelişmesine elvermez. Sıcaklığın yüksek olmaması buharlaşmayı sınırladığı halde, debiler düşüktür (Thames 88 m³, Severn 100 m³). Rejimlerin başlıca özelliği düzenli olmaları ve aşırı taşmalara yol açmamasıdır.

Beşeri coğrafya

Britanya'ya yerleşmede çeşitli halk tabakalarının katkısı oldu. Yerleşme Dördüncü zaman buzullarının kesin çekilişinden sonra başlayabildi. Akdenizden gelen ve megalitik medeniyeti getiren halklara, Alp'lerden gelenler, sonra da (M.Ö. V. yy.) bir orta Avrupa halkı olan Keltler eklendi. Doğudan gelen Germenler Keltçeyi ülkenin ulaşılması güç batı bölgelerine sürdüler. Germen kavimlerinden Angl ve Sakson'ların izlerine yer adlarında (İngiltere, East Anglia; Wessex, Sussex, Essex [Batı, Güney, Doğu Saksonları]) rastlanır. By'lı adların ve denizcilikle uğraşan bir medeniyetin doğuşu daha sonra, iskandinav istilâcıların etkisiyle meydana geldi. Normanların fethi, fransız dil ve medeniyetini getirdi. Bu dil sonradan germen lehçelerinde eriyip tek bir dil ortaya çıktı; bu dilin iki ayrı kökten geldiği bellidir. Keltçe, İskoçya dağlarında (Gaelik lehçesi), Galler ülkesinin bütün kuzeyinde ve güneyinin bölümünde (Fransa'daki breton lehçelerinin komşusu olan britton lehçesi) bugün de konuşulur; Cornwall'de ise XVIII. yy.dan itibaren (Cornwall lehçesi) ortadan kalktı.

Britanya nüfusu düzenli olarak artmaktadır: 1800'de 12 milyonken 1845'te 22 miliyona,

1900'de 38 milyona ulaştı. Bugün 52 milyonu aşmaktadır. Bu artmanın sebebi doğum oranlarının ölüm oranlarından fazla olmasıdır (fark 1860-1870'te binde 12,7; 1900-1910'da binde 11,8; 1953'te binde 4,0). Doğum oranı Avrupa ülkelerinin en düşüğüdür (İngiltere'de binde 16,1; İskoçya'da binde 19), ama ölüm oranı daha da azdır (binde 11,7).

Büyük çapta göç hareketleri nüfus artışını uzun süre dengede tuttu. 1915'ten 1938'e kadar en az 20 milyon britanyalı adadan ayrıldı. 1950'den beri adadan göçenlerin sayısı adaya gelenlerinkinden yılda 60 000-100 000 kişi daha çoktur. Göçenlerin gittikleri yerler özellikle Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve A.B.D.'dir. Göçün bir gelenek haline geldiği Britanya, 1958'den beri göçmen çeken bir ülke oldu; ülkeden göçenlerin sayısı azalmadıysa da (100 000 kişiden çok), gelenlerin sayısı arttı; bunların çoğu Commonwealth'in tropik ülkelerinden (Hindistan, Antiller, Pakistan) gelir. Commonwealth İmmigrants act (Commonwealth ülkelerinden göçenlerle ilgili kanun [1962]) ile ülkeye göç edenlerden bir çalışma izni istenmeğe başlandı; böylece hiç değilse 1962 yılı için ülkeye gelenlerle göç edenler arasındaki denge bir dereceye kadar sağlandı. 1963'ten itibaren tropik ülkelerinden gelenlerin sayısı büyük ölçüde artınca ülkeye giriş 1968'de yeniden sınırlandı. Britanya halkının en büyük özelliklerinden biri şehirlerde oturanların çokluğudur. Halkın 4/5'ü şehirlerde oturur; şehirlilerin yüzde 60'ı, nüfusu 50 000'den fazla olan şehirlerde, yüzde 40'ı ise nüfusu 1 milyonu aşan şehir topluluklarında (Londra, Birmingham, Liverpool, Manchester, Leeds-Bradford, Newcastle, Glasgow) yaşar. Büyük şehirlerin daha doğrusu kenar mahallelerinin «şişme» si dışında kurulan «yeni şehir» lerle büyük şehirlerin büsbütün devleşmesi önlenir. 1962'den beri büyük şehirlerdeki nüfus fazlasının komşu kasabalara aktarılmasıyle, bu kasabaların (expanded town's [genişlemiş kasabalar]) boyutları ve faaliyetleri değişti.

İktisadî coğrafya

Büyük Britanya, XIX. yy.da üretimi, ticareti, donanması ve imparatorluğuyle dünyanın en büyük iktisadî gücüydü. İki dünya savaşı, önemli bir iktisadî buhran ve dünya pazarlarına yeni katılanların rekabeti yüzünden zayıfladı. Yine de çok güçlü bir ülkedir ama ilk sıraları bugün dünyanın iki büyük devine (A.B.D. ve Sovyetler Birliği) bırakmak zorunda kaldı.

Britanya iktisadının temeli ticarettir. Büyük Britanya yüzyıllardan beri geçiminin büyük kısmını ithalât yapıp, imal ettiği şeyleri dışarıya satarak sağlamağa alıştı. Bunun sonucunda, beslenmesine gerekli şeyleri kendi yetiştiremez, sanayi üretimini kendi ihtiyaçlarına göre oranlayamaz oldu. Halkının çok küçük bir kısmı tarımla ve hayvan yetiştiriciliğiyle geçinir. XVIII. ve XIX. yy.da küçük köylüler büyük malikânelerin genişlemesi sonunda (kendilerini doğmakta olan sanayide iş imkânlarının beklediği) şehirlere itildiler. Çok büyük kömür madenlerine sahip olan Büyük Britanya'da birçok sanayi kuruldu. Bu sanayiin ürettiklerini satmak içinse dünyanın en geniş imparatorluğuna ve en büyük ticaret filosuna sahipti. Bu erken sanayi atılımı 1900'den itibaren zayıflamağa yol açtı. İktisadî açıdan daha genç ülkelerdekine (Almanya, A.B.D., Japonya) oranla Britanya'daki sanayi araçlarının modası geçmişti. İngiliz sosyal kurumlarının ve «yüksek ücret» siyasetinin gelişmesi (bazı ülkeler ucuz ücretle çalıştıracak işçiler bulduğu sırada) İngiltere'de maliyet fiyatlarını yükseltti. Britanya sanayiinin teşkilâtı da uzun süre eski biçimde kaldı: çok küçük ve ferdî işletmeler; yetersiz makineleşme; pek müşteri çekmeyen ticarî mamuller. Alışılmış mal teslimlerini Birinci Dünya savaşı sırasında yapamadığı için, savaş sonunda müşterilerini kaybetti. Bunların kimi yeni fabrikalar kurmuştu (imparatorluk içindeki bazı ülkelerde bile), kimi de başka satıcılara yönelmişti. Büyük Britanya bu yüzden, dünyanın öbür kısımlarından dokuz yıl önce (1921) tehlikeli bir zararına satış buhranı geçirdi; bu da işsizliğe yol açtı. Birkaç yıllık bir bocalama devresinden sonra iktisadının yenileşmesine girişildi.

İkinci Dünya savaşı arka arkaya yıkıntılarla bu yenilenmeyi durdurur gibi olduysa da, savaşı güçlü bir imar hareketi izledi. Tarımın terkedilmesi durdu, hattâ topraklar bazen yeniden işlenmeğe başlandı. Devlet yenileşebilmek için işletmeleri gruplaşmaya zorladı. İktisadın birçok kesimi devletleştirildi (bunların bazıları sonradan yine özel teşebbüse verildi). En eski işletmeler buhranları atlatamadı, ama bunların yerini birçok yeni fabrika aldı. Bu arada coğrafî bir yayılma da görüldü. O güne kadar maden ocakları çevresinde kümelenen fabrikalar, eskiden kırlık olan doğu ve güneydoğu ovaları bölgesinde çoğaldı. Günümüzde İngiltere'yi sanayi İngiltere'si ve köyler İngiltere'si diye ikiye ayırmak imkânsızdır. Her ikisi birbirine karışır. Kasabalar şehirleşir ve şehirler sonu gelmez kenar mahallelerle kırlara doğru uzanır; kenar mahallelerin giderek gelişmesini ferdî ulaşım araçlarının çoğalması destekler.

Gelecekteki sanayiler için yatırım masraflarını düşürmek amacıyle, ulaşım araçlarına ve her türlü kanalizasyon tertibatına sahip sanayi parsellemelerine *(trading entates)* girişildi. Hattâ hem fabrikalar için yerlere, hem emekçiler için konutlara, hem de bütün gerekli hizmetlere (dükkânlar, okullar, hastahaneler, kiliseler v.b.) sahip yeni şehirimsi topluluklar kuruldu. Bu sayede işsizlik azaldı (iki savaş arasındaki ortalama 1 400 000 işsize karşılık 376 000 işsiz). Sanayi üretimi 1938'den itibaren 1924'tekinin yüzde 130'una çıktı, sonra 1938-1954 arasında üçte bir oranında daha artış gösterdi. Ama bu son dönemde Fransa ve Almanya'da yüzde 50, İtalya'da yüzde 80, Kanada'da yüzde 140 artış görüldüğünü söylemek gerekir. İngiltere'de 1958'den beri üretim artışı düşüktür.

● *Tarım.* Toprağın büyük kısmı büyük toprak sahiplerinin elindedir. İngiltere topraklarının altıda biri 91 kişinin, yarısı 8 000 kişinin elindedir. Oysa toprağın bütününü işleyen çiftçi sayısı 440 000'dir. Orta ve büyük mülkler sistemi XVIII. yy.da yayıldı ve büyüdü; bu sistemin bir unsuru olarak araziler çitle sarıldı *(enclosures)*. Bu da hemen bütün ingiliz ilçelerindeki arazilere bir koru havası verdi. Bitkisiz açık arazi ancak East Anglia gibi birkaç bölgede görülür. Otlaklar arazinin yüzde birini kapsar.

Buğday ekili topraklar 1920'de 1 100 000 hektardı; 1930'da ise ancak 560 000 hektar. Ama buğday ekimine ayrılan arazi sonra 994 000 hektara yükseldi. Üstelik ekim yöntemlerinin gelişmesi sayesinde üretim 1870'ten beri görülmemiş bir seviyeye ulaştı (1932'deki 11 milyon kentala karşılık 28 milyon kental). Arpa ekimi buna eşit bir alan kaplar. Yulaf biraz daha çok ekilir. İkinci Dünya savaşı sırasında çok artan patates ekimi azalmağa yüz tutmuştur. Ancak ülkeye Birinci Dünya savaşından sonra getirilip ekimine başlanan şeker pancarı önemli ürünler arasındadır. Yemlik bitki ekimi ve geçici çayırlar tarıma elverişli toprakların üçte birini kaplar.

Otlakların üçte biri sürekli çayırdır, üçte ikisi de fakir toprak veya dağ arazilerinde (özellikle İskoçya'da) bulunur. Tarımın makineleştirilmesinden dolayı 1910'dan beri ülkedeki at sayısında dörtte üçten çok azalma oldu. Büyükbaş (11 milyon) ve küçükbaş (26 milyon) hayvanlarda azalma olmadı; ayrıca hayvanların niceliğiyle, hayvan başına verimlilik durmadan artmaktadır. Bu yüzden ingiliz damızlıkları dünyanın her yanında aranır. Avrupa'nın her yerinde en kuru ve en verimsiz topraklarda yetiştirildiği halde Büyük Britanya'da genellikle çok zengin topraklarda yetiştirilen koyun, önemli gelir sağlar. Devlet, Birinci Dünya savaşının sonundan beri satış ilişkilerini düzeltme, pazarları düzene sokma, hattâ son savaş sırasında ihmalci çiftçilerin topraklarını işletme yoluyle bu kır iktisadını korumağa çalıştı. Sonuç ayrıntılarda bazen umut kırıcı ise de, Büyük Britanya'nın bütününde ülkeye yılda üç dört ay (1930'daki iki aya karşılık) yetecek ölçüde besin üretilmesi sağlandı.

● *Enerji kaynakları.* Britanya iktisadının enerji kaynağı olağanüstü verimliliktedir. Maden kömürü ülkenin zenginliğini meydana getirir. Ama birçok yatak tükenmek üzeredir ve birçok eski maden kapanmak zorunda kalmıştır. Makineleşmeye ve Londra'nın güneyinde, Fransa-Belçika maden kömürü havzasının bir uzantısı bulunmasına rağmen, Büyük Britanya'nın kömür üretimi azalmaktadır (1911'de 276 milyon ton, 1959'da 209 milyon ton, 1966'da 177 milyon ton). Başlıca havzalar dağların eteğindedir: İskoçya'da, Northumberland ve Durham'da; Yorkshire, Lancashire, Nottinghamshire, Derbyshire, Midlands'lerde ve Galler ülkesinde. Bu havzalar arasında kömür sıkıntısı daha çok Galler ülkesinde, İskoçya'da, Lancashire'da duyuldu. Halbuki bugün Yorkshire-Midlands bölgesi toplam kömür üretiminin yarısını sağlamaktadır. 1967'de maden kömürü, enerji ihtiyacının yüzde 60'ından fazlasını karşılamıyordu (1938'de yüzde 96). 1959'da 209 milyon ton olan üretim 1966 da 177 milyon tona indi. Maden işçileri sayısı ise 1957-1967 arasında 700 000'den 400 000'e düştü. 1965-1968 Arası 150 maden ocağının kapatılması öngörüldü, bu olay 120 000 maden işçisini açıkta bıraktı. Petrol ikinci bir enerji kaynağı oldu. Enerji bilançosundaki oranı gittikçe yükselmektedir. Bu oran 1951-1965 arasında yüzde 11'den 35'e çıktı. Tasfiye kapasitesi (tüketimi çok az aşmaktadır) 1967'de 90 Mt'du.

Su enerjisinden uzun süre yararlanılmadı. 1938'de millî enerjinin ancak yüzde 3'ünü sağlıyordu. O tarihten beri göller bölgesinde, Galler ülkesinin kuzeyinde ve özellikle İskoçya'da santrallar çoğaldı. Ama elek-

Başlıca şehirler

Aberdeen	185 000	Lincoln	76 900
Barnsley	75 500	Liverpool	722 000
Barrow-in-Furness	64 600	Londra	3 195 100
Bath	82 800	Londonderry	55 000
Bedford	63 300	Luton	150 700
Belfast	444 000	Manchester	638 400
Birkenhead	143 700	Merthyr Tydfil	58 100
Birmingham	1 102 700	Middlesbrough	157 200
Blackburn	103 100	Motherwell	76 400
Blackpool	150 400	Newcastle upon	
Bolton	158 000	Tyne	257 500
Bootle	82 800	Newport	107 600
Bournemouth	151 100	Northampton	121 400
Bradford	198 100	Norwich	119 200
Brighton	162 500	Nottingham	311 000
Bristol	430 900	Oldham	111 500
Burnley	78 700	Oxford	109 300
Burton-upon-		Paisley	96 600
Trent	50 400	Peterborough	62 300
Bury Saint Ed-		Plymouth	212 600
munds	99 300	Poole	95 600
Cambridge	99 300	Portsmouth	216 300
Cardiff	260 300	Preston	109 000
Carlisle	71 300	Reading	124 500
Cheltenham	75 200	Rhondda	98 500
Chester	59 800	Rochdale	86 500
Clydebank	50 700	Rotherham	86 800
Coatbridge	54 200	Saint Helens	104 400
Coventry	330 300	Salford	148 300
Darlington	84 400	Sheffield	489 000
Derby	129 200	Slough	85 600
Dewsbury	53 300	Smethwick	67 400
Doncaster	86 700	Solihull	101 200
Dudley	64 100	Southampton	209 000
Dundee	185 300	Southend-on-Sea	166 400
Dunfermline	50 000	Southport	80 000
Eastbourne	64 600	South Shields	108 500
Edinburgh	473 300	Stockport	141 800
Exeter	83 000	Stockton-on-Tees	83 200
Gateshead	101 600	Stoke-on-Trent	276 600
Gillingham	79 700	Sunderland	188 300
Glasgow	1 000 900	Sutton Coldfield	79 200
Gloucester	72 000	Swansea	171 000
Great Yarmouth	52 700	Swindon	98 400
Greenock	73 300	Thurrock	119 800
Grimsby	95 200	Tynemouth	72 300
Guildford	54 000	Wakefield	60 100
Halifax	95 100	Wallasey	103 100
Hastings	66 700	Walsall	120 300
Hove	73 000	Warrington	74 700
Huddersfield	123 300	Watford	76 500
İpswich	120 800	West Bromwich	98 000
Kingston upon		West Hartlepool	76 600
Hull	299 600	Wigan	77 700
Kirkcaldy	51 900	Wolverhampton	150 200
Leeds	509 300	Worcester	68 200
Leicester	267 000	York	105 900

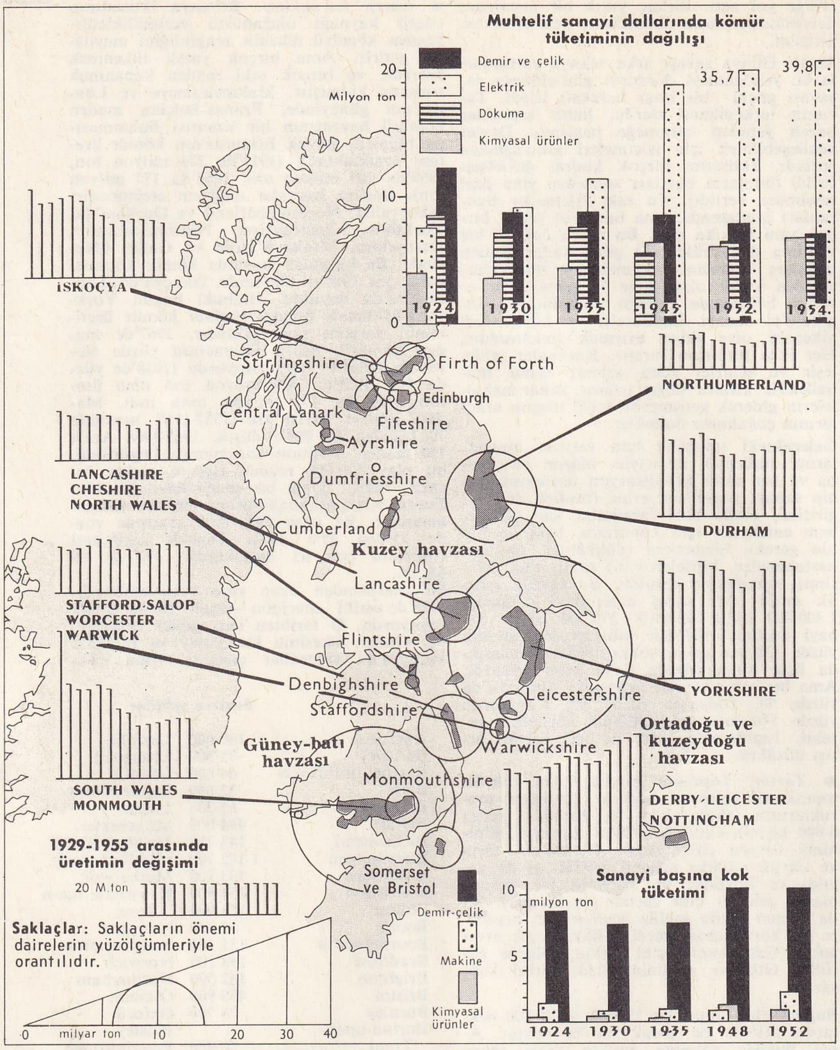

BÜYÜK BRİTANYA'da maden kömürü üretim ve tüketimi

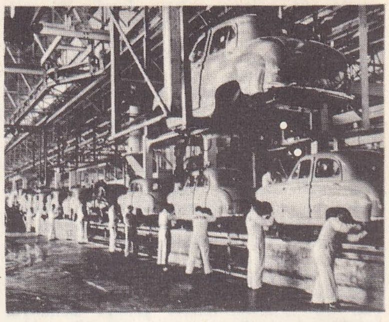

Austin otomobil fabrikası

trik özellikle ısıl kaynaklıdır (termik). 36 Milyon ton maden kömürü harcar. Termik ve hidrolik tesislerin en yüksek gerilim şebekesiyle (Grid) birbirine bağlanması elektriğin rasyonel dağılımını sağlar Tabiî gazlar da (Cezayir'den satın alınan metan gazına ve Kuzey denizinde yapılan araştırmalara rağmen) enerji bilançosunda önemli bir yer tutmamaktadır. Nükleer kaynaklı enerji elektrik üretiminde gittikçe daha çok önem kazanmaktadır. Avrupa'nın ilk termo-nükleer tesisi Calder Hall'de (Cumberland) 1956'da işletmeye açıldı. 1966 Yılı ortalarında en önemlileri Oldbury, Sizewell ve Dungeness olan büyük 8 tesisin 500 MW'u geçen bir gücü vardı, elektrik üretiminin yüzde 10'undan fazlasını sağlamaktaydı. Bu üretim 200 Tws'ı geçmiştir.

● *Sanayi.* Midland'lerde bulunan fosforlu demir tabakaları sayesinde metalürjide kullanılan demir filizlerinin üçte ikisi ülke içinde çıkartılmaktadır. Büyük Britanya (özellikle maden yatakları yakınında kurulan yeni yüksek fırınlar sayesinde) üretimini arttırdı. 19 Milyon tonla, çelik üretiminde dünyada beşinci gelir. Demirsiz maden kaynakları tükenmek üzeredir. 1960-1963 Arası durgun olan çelik üretimi 1964 ve 1965'te gelişme gösterdi (27 Mt), 1966'da ise düştü (24,3 Mt). Demir işleme sanayiinin millîleştirilmesi ingiliz çeliğinin yüzde 90'ını üreten belli başlı 14 üreticiyi ilgilendirmektedir. Bunun sonucu olarak marjinal brimler ortadan kalkacağından çelik sanayii yerleşmesinde dağılma değil yoğunlaşma olacaktır. Yerleşmenin içeriden deniz kıyısına doğru «kayması» sürüp gitmekte, bugün kıyılar üretimin 2/3'den fazlasını sağlamaktadır. Çelik üretimi, çeşitli dallara göre canlılığı değişen bir yapım (imalât) metalürjisini beslemektedir. Özellikle otomobil (Londra, Birmingham, Coventry, Manchester, Cowley bölgeleri v.b.), lokomotif (Lincoln, Manchester, Birmingham, Glasgow, Newcastle), uçak v.b. yapımı (Londra, Bristol, Gloucester, Coventry, Derby bölgeleri v.b.) tesislerinin yanısıra dünya üretiminin altıda birini karşılayan ve İskoçya'da, İngiltere'nin kuzeydoğusunda ve Mersey kıyısındaki haliçte yer alan tersaneleri saymak gerekir. Japonlarla yarışma zorunda kalan gemi yapımı birkaç yıldır sarsıntı geçirmektedir. Yıllık tonaj 1 milyon tonilato çevresinde kalır, bu da İskoçya'nın (Clyde halici) ve kuzeydoğu İngiltere'nin gelişmesine yetmez. Buna karşılık otomobil sanayiinde 1960'tan beri gözle görülür bir gelişme oldu. 1966'da Büyük Britanya 2 milyondan fazla taşıt yaptı (bunun yüzde 80'i aile otomobilleridir). 1963'e kadar, Londra ve Midlands başlıca montaj bölgeleri olma durumunu korudu. Merkeziyetçilikten vaz geçme siyaseti sonucu, Mersey'deki (Ellesmere Port, Liverpool), İskoçya'daki (Bathgate, Linwood), Galler ülkesindeki (Llanelly, Swansea, Cardiff) fabrikaları hizmete açıldı. Malî yönden ise tersine, şirketlerarası birleşmeler arttı. (1966'da BMC Jaguar'ı aldı ve 1968'de Leyland'la birleşti.) Aynı durum 1960'tan sonra, milletlerarası işbirliğinin hükûmetçe desteklendiği uçak sanayiinde görüldü («Concorde» uçağının Fransa ile ortak yapımı). Kısmen maden filizi ithalâtına bağlı olan «demirsiz» madenler metalürjisi durgunluk göstermektedir. Alüminyumun eriştiği toplam üretim (215 000 t), artan ikinci ergime üretiminden ileri gelir. Bakır ve kurşun için de durum aynıdır. Birinci ergime çinko üretimi arttı, ama kalay üretiminde 1960-1965 arası yüzde 30 düşme oldu. En büyük gelişme kimya sanayiinde görülür. Genel olarak, 1960-1965 arasında üretim indisi 100'den 115'e yükselirken kimya sanayii 100'den 135'e çıktı. Bu dalda 500 000 kişi çalışmakta ve üretimin 1/5'i ülke dışına satılmaktadır. Önde giden petrokimya dalı Tees halici dışında (Billingham ve Wilton) kurulmuştur.

Britanya dokuma sanayii işlediği pamuk, hint lifi ve ipeğin tümünü ithal etmek zorundadır. Üstelik dış rekabetten de çok zarar görmüştür. Dokuma sanayiinde sunî ve sentetik elyaf yapımı dışında bir sarsıntı görülmektedir. Bu elyaf ise dokuma değil kimya sanayiince üretilmektedir. Pamuk için büyük dokuma merkezi Manchester bölgesi, yün içinse Leeds bölgesidir. Pamuk sanayiinde ancak 150 000 ücretli çalışır.

Merserize iplik yapımı 1965'te 220 000 tona düştü (1960'ta 270 000 t). Artan makineleşme Lancashire'da işsizlikten doğan bir bunalıma yol açtı. Yünlü sanayii bir bakıma iyi durumda, fakat üretim 1960'tan beri 250 000 t dolayında kaldı. Tarım alanında, çalışacak durumda olanların ancak yüzde 3,5'i iş bulabiliyor. (Sanayide yaklaşık olarak yüzde 40 ve üçüncü kesimde yüzde 55; üçüncü kesim 1959'da yüzde 50,8 idi.) Gene de tarım millî besin ihtiyacının yarısını karşılamaktadır (kırlık arazinin yüzde 80'i hayvan yetiştirimine ayrılmıştır, bu da tarım gelirlerinin yüzde 70'ini sağlar. Bu durum koruyucu bir siyaset güdülmesi sonucu sağlanmıştır; süt, et ve buğday fiyatları garanti altına alınmıştır. Tarım yapılan alan 1951-1961 arasında 150 000 ha azalmıştır; bugün ise şehirlerin genişlemesi sonucu yılda 12 000 ha'lık azalma görülüyor. Britanya sanayii genellikle git gide daha değişik alanlara kol atmaktadır ve yeni dallarını İngiltere'nin güneyinde ve Londra bölgesinde toplamak eğilimini göstermektedir. En verimli faaliyetler ve alışılagelmiş tüketim eşyalarını yapan fabrikalar bu bölgededir (kauçuk, mutfak eşyası, kimya sanayii, plastik mamuller).

● *İç ulaşım.* Britanya'nın demiryolu şebekesi dünyanın en eski ve en işlek şebekelerindendir. Uzunluğu 30 854 kilometredir. Bununla beraber modernleştirilmesi geç kalmıştır. Çok yaygın olan kanallar şebekesi eskidir ve kısmen bozulmağa yüz tutmuştur. Çok iyi bakılan ve işaretlendirilen yollar biraz dar ve dolambaçlıdır. Şehirlerarası büyük otomobil yolları henüz gelişmemiştir. Ayrıca, iç ticaretin bir kısmı kıyılardan yapılır.

● *Deniz ticareti.* Deniz ulaşımı kanunu (1651) ticaret gemileri sayısının artmasını sağladı; 1660'ta toplam 90 000 ton tutarken, 1776'da 720 000 ve 1815'te 2 600 000 tona ulaştı. Yönetici sınıfların ve bütün halkın deniz ticaretine gösterdiği ilgi, buhar makinesinin icadı, kömürün ihracatından ülke gemilerinin aldığı navlun (Birleşik krallık ihracatını yılda 73 milyon tona kadar çıkardı [1913]), 1861'de tonajı 5 milyona varan ingiliz ticaret filosunu iki dünya savaşı sırasındaki ağır kayıplara rağmen 1919'da 16 550 000 brüt hacim tona ve bugün 20 300 000 tona ulaştırdı. Düzenli deniz seferleri dünyayı gerçek bir ağla kaplar. Bununla beraber kömür üretiminin

Foto. Ambassade de Grande-Bretagne (LAROUSSE)

Lancashire'de iplikçilik

azalması eskiden çok faal olan kıyı boyu deniz nakliyatında bir gerileme doğurdu. Deniz taşıtları ülke ticaretinin büyük kısmını sağlar (yaklaşık olarak üçte ikisini) ve önemli bir döviz kaynağıdır; çünkü yabancı malları da taşır. Bu ticaret ilgi çekici bir banka ve sigorta sistemine dayanır.

● *Dış ticaret.* İhracat, 1860'tan beri ithalât seviyesine hiç ulaşamadı. Gerçekten Büyük Britanya hem besin hem de ham madde ithal etmek zorundadır. İhraç ettikleriyse, kömür dışında, sadece mamul maddelerdir. Oysa kömür git gide daha az çıkartılmakta, mamullerse daha az alıcı bulmaktadır. Bu yüzden her yıl önemli bir ticaret açığı vardır. İhracatta donatım gereçleri, otomobil, kimyasal ürünler, dokuma ve çelik ağır basar. İthalâtta ise, tamamlayıcı besin maddeleri dışında, petrol, dokuma elyafı (yün, pamuk) başta gelir. Büyük Britanya'nın ithalât yaptığı başlıca ülkeler: A.B.D., Kanada, Avustralya, İsveç, Yeni Zelanda, Hindistan ve Fransa; ihracat yaptığı başlıca ülkeler ise, Avustralya, A.B.D., Güney Afrika, Kanada, Yeni Zelanda, Hindistan, Belçika ve Hollanda'dır.

Dış ticarette Commonwealth'in payı, özellikle ihracatta gerilemektedir. 1966'da Commonwealth, Büyük Britanya ihracatının ancak yüzde 30'unu kapsıyordu (1950'de yüzde 47). Buna karşılık 1960'tan 1966'ya kadar Ortak pazara yönelen ihracat yüzde 14,5'ten yüzde 20'ye çıktı.

Büyük Britanya'nın Ortak pazar ülkeleri ile yaptığı alışverişin hacmi, serbest bölge ülkelerinin tümüyle yaptığı alışverişten her zaman yüksek oldu. Halbuki serbest mübadele bölgesi Büyük Britanya'nın isteğiyle kurulmuştu (1960). İhracatın aldığı yön ve sanayiinin gücü (bütünüyle ele alındığında verimin düşük olmasına ve bazı kesimlerde rekabet eksikliği bulunmasına rağmen) Büyük Britanya'yı Ortak pazara itmektedir. Ama bu yöndeki gelişme, tarımın tehlikeye düşmesine ve Commonwealth'in öteki ülkelerinden yapılan ucuz bitki (tahıl, çay, şeker v.b.) ve hayvan (yün) ürünleri ithalâtının kesilmesine yol açacağından şimdilik sınırlandırılmaktadır. Büyük Britanya, bu iki grupla aynı zamanda ticaret yapabilecek durumda değildir, Commonwealth ile Avrupa arasında bir seçme yapma zorunda kalacaktır.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Büyük Britanya'nın hayat seviyesi Fransa, Belçika ve Batı Almanya'nınkiyle büyük benzerlik gösterir. 1939'dan önce Avrupa'nın bütün ülkelerinden yüksek ve aşağı yukarı A.B.D.'ninkine eşitti. O zamandan beri bazı tarafsız devletlerle (İsviçre) şartların desteklediği ülkeler (Belçika), Britanya'nın hayat seviyesine ulaşamadılarsa da aradaki farkı kapadılar. Bu sırada Birleşik krallığın gayri safi millî hasıla artışı yavaşlıyordu. 1938-1958 Devresinde sanayileşmiş bütün ülkeler arasında millî üretimin kişi başına gerçek artış oranının en düşük olduğu ülkeler (yılda yüzde 1,2 ile) Batı Almanya (göçmenlerin akını) ve Büyük Britanya'dır. Bu sırada Kanada rekor yüzdeye (3) ulaştı; onu Avusturya (yüzde 2,9) ile Fransa (yüzde 2,3) izler. Büyük Britanya'da, Danimarka'da da olduğu gibi, 1938-1958 arasında yaşama düzeyi göstergesinin artışı yaklaşık olarak yüzde 25 idi (İsviçre, İsveç, Fransa, Norveç, Belçika'da yüzde 40 kadar). 1938-1957 Arasında özel oto, radyo ve elektrikli ev eşyaları sayısı ancak iki kat arttı. Oysa Avusturya'da yedi kat, İsviçre ve İsveç'te 15 kat, İtalya'da 4 kat, Fransa'da 3 kat artmıştır. İngiliz hayat seviyesinin 1945'ten sonra yavaş yükselmesi, yüzyılın başından beri bir çeşit devrimin iktisadî ve sosyal kuruluşu kökünden sarmış olmasına bağlanabilir. Varlıklı kişilerin hayat seviyesini alçaltan bir dengeleme siyaseti ile, maddî yaşama şartları farkı iyice düzeltildi. 1900'de alçak ve yüksek gelirler oranı *bir*'e 1 500, 2 000 kadardı. 1967'de 5,5 kişiye 1 otomobil düşüyordu. 1961'de konut alanında, oda başına düşen kişi sayısı 0,7 idi, konutların yüzde 78'7'sinde banyo vardı (Fransa'da yüzde 30'dan daha az). Ev gereçleri çok gelişmiş durumdadır. Eskiden dağılımı daha sınırlı olan tüketim maddelerinin geniş kitlelere ulaşmasında gösterdiği gibi sosyal farklılaşmalar azalmıştır. Sendikaların kaçınılmaz desteğiyle, gelirleri daha dengeli bir dağılıma ulaştıracak bir siyaset yürürlüğe girdi. Yaşama düzeylerinde görülen farklar, bugün içinde bulunulan toplumsal sınıftan çok, bölgeler arasındaki gelişme farklarından ileri gelmektedir.

Birinci Dünya savaşının eşiğinde millî zenginliğin yüzde 70'i nüfusun yüzde 1,3'ünün elinde toplanmıştı.

Millî gelirin gittikçe yaygın bir şekilde dağıtılması, 1910 yıllarına doğru önce vergi silâhına başvurularak başladı. Bu dağıtma liberal ve muhafazakâr hükûmetler, yani yönetici sınıfların temsilcileri eli ile uygulanmaktaydı. XIX. yy.ın sonuna kadar devlet, gelirlerin yüzde 2-3 kadarını almakla yetiniyordu. 1913'te en çok yüzde 8 olan vergi oranı 1919'da yüzde 51'e, 1939'da yüzde 78'e ve 1945'te yüzde 94'e yükseldi. 1894'te çıkarılan ve en yüksek oranları sürekli olarak artıran kanunlar aracılığıyla mülkiyet bir dereceye kadar yeniden dağıtılmış oldu. Sendikalar, ücret (iyice yükseltildi), fiyatlar (düşük seviyede tutuldu) ve ucuz konut meselelerine el atarak temel kuruluşunu yönetici sınıfların verdiği bu yapıyı tamamladılar. Aynı dönemde yapılan öğretim reformu, bütün çocuklara eşit okuma şansı sağladı. Sonuç: bu tarihten itibaren geliri 600 sterlinden az olan halkın altıda beşi savaş öncesinden daha fazla bir satın alma gücüne sahiptir; geri kalan altıda birinin satın alma gücündeyse yüzde 30 bir düşme olmuştur. Gelirlerin bu şekilde yeniden dağıtılması iktisadın gelişme yeteneğini köstekledi. Özellikle, sermaye oluşumunu sağlayan risk alma eğilimi zayıfladı. Böylece ingiliz iktisa-

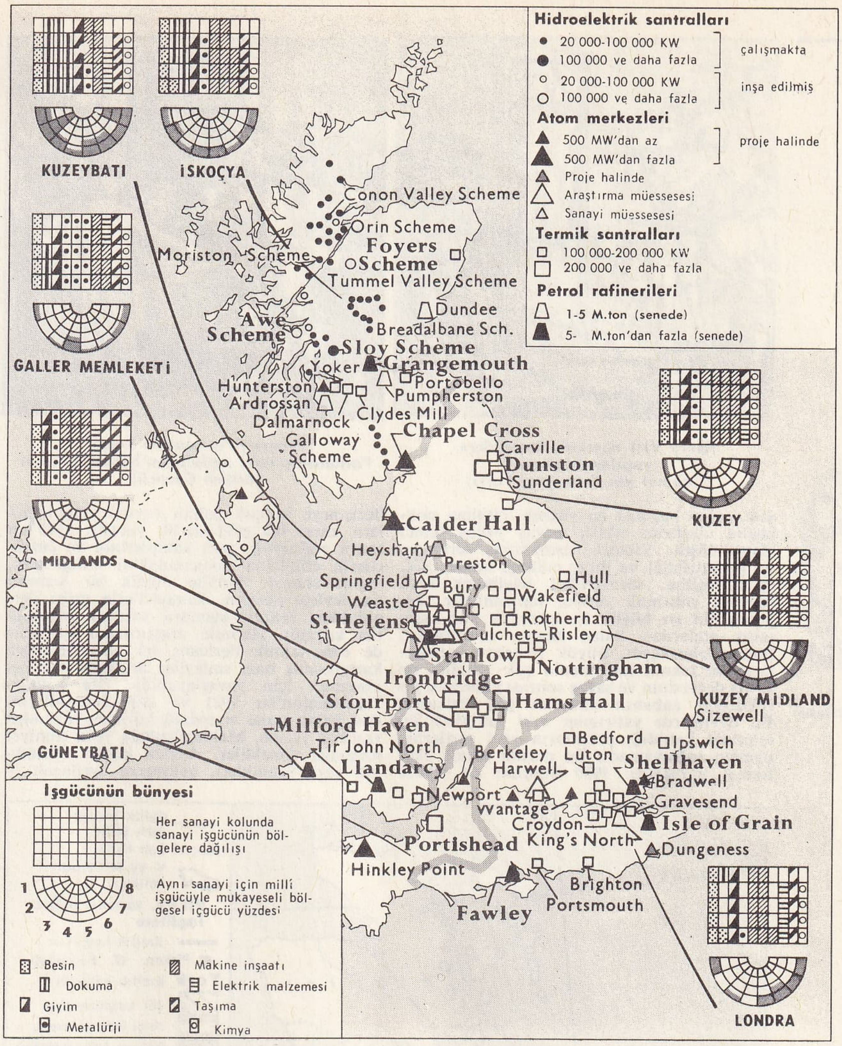

BÜYÜK BRİTANYA enerji haritası

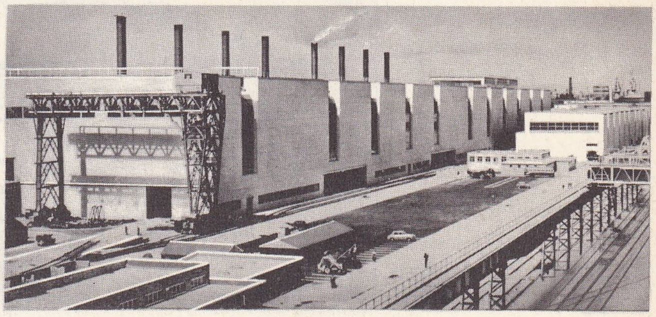

Port Talbot'ta Steel Company'nin fabrikaları (Galler ülkesi)

Foto. Office du tourisme anglais, Ambassade de Grande-Bretagne (LAROUSSE)

Henry VIII devrinde katoliklere yapılan işkence (Cabinet des Estampes, Paris)

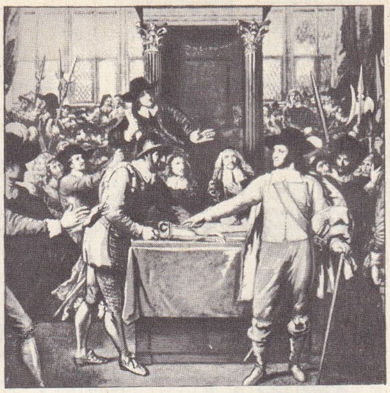

Cromwell'in puritan kuralı Parlamento'daki topluluğun hareketlenmesi (British Council)

George I'in taç giymesi (1714) (Cabinet des Estampes, Paris)

BÜYÜK BRİTANYA armas

dını çağın başında en yüksek yayılma noktasına ulaştıran etkiler yavaş yavaş ikinci plana düştü. Victoria zamanında sermayeler biriktirildiği ve ihraç edildiği halde, XX. yy.da eğilim, sermayeleri büyütmek veya yeniden yatırmak yerine, harcamaktır. İngiltere'nin en büyük kozlarından biri kapitalist atalardan kalan zengin miraslardır. Bunlar olmasaydı, Büyük Britanya yatırımların ve teknik ilerlemenin çok azaldığı iki savaş devresinin ve savaş sonrası yıllarının gerektirdiği çabanın altından güç kalkardı. Bu devrelerde yatırımlar eski rakiplere yenilerinin katıldığı pazarların yeni şartlarına uymayı sağlayamadı. Bu durum teknik ilerlemeyi yavaşlattı. 1930 Buhranı da teknik ilerlemeye ve çok pahalı sayılan uygulamalara karşı bir çekimserlik yarattı. 1945'ten sonra enflasyon, gelir sahiplerinin ve emekçilerin elindekini avucundakini aldığı gibi, ingiliz sanayii özünün büyük bir kısmını da devlete aktardı. Sanayicilerin çoğu ileri oldukları teknik alanlara yatırım yapmaktan kaçındı. Halbuki araştırmalar ilerlemiş de olsa teknik ilerleme, iyi korunan veya kartelleşmiş bazı sanayiler arasında rekabet olmadığı için yavaşlayabilir. Öte yandan Trade-union'lar 1921 ve 1930 buhranlarından kalan anılar ve işsizlik korkusu yüzünden yayılma yerine, Malthus'çuluğa veya emniyet aramağa yöneldiler. Ayrıca ingiliz iktisadının yapı özellikleri, gelişmeye ayrılacak oranları düşük seviyede kalmasına yol açmaktadır. Önce, sanayi işçilerinin tasarrufları azdır; sonra da faal kişi sayısının artmayışı ve tarım işçileri oranının olağanüstü düşüklüğü yüzünden işçi fazlası yoktur. Zaten herhangi bir fazlalık sanayi işçiliğinden büro işçiliğine yönelmektedir. Nihayet brüt tasarruf hacmi 1945'ten bu yana millî gelire oranla düşmüştür; bu yüzden sanayi yatırımları azdır. Son olarak, mal ve işçi talebi içeride yüksek kaldığı halde, arz donduğu için fiyat seviyesi çok hızlı olarak yükseldi. Bu yükseliş ingiliz iktisadının rekabet gücünü zayıflatmış ve dış ödemeler dengesinde güçlükler yaratmıştır.

● *Önemli eğilimler.* Büyük Britanya'nın iktisadî gelişme oranı son yıllarda Batı Avrupa'nın en düşük oranlarından biri olma durumunu korudu. Ortalama olarak 1955-1960 arası yüzde 2,8'den, 1961-1965 arası yüzde 3,3'e yükseldi. Bu yükseliş büyük değişkenlikler gösterdi. 1964'te gayri safi millî hasıladaki artış yüzde 6 idi. 1965'te yüzde 2,5'i geçmedi; 1966'da ise yüzde 2'nin altındaydı. Gittikçe artan bu durgunluk, İşçi Partisi hükûmetinin kemerleri sıkma siyaseti sonucu (dolaylı vergilerin arttırılması, kredilerin kısılması, ücret yükselişlerinin sınırlandırılması) kişi tüketimindeki azalmadan ileri geliyordu.

Kemerleri sıkma siyaseti devletin en büyük kuşkularından biriyle ilgiliydi: ödeme dengesindeki açığı azaltmak, elden gelirse ortadan kaldırmak. Dünya pazarına geniş ölçüde açık bir iktisadî çerçeve içinde, sterlinin sağlamlığı ve milletlerarası para olma niteliğinin korunması bu yolla sağlanacaktı. Ancak 1965'te ödemede denge sağlanırsa gerçekleşebilecekti. 1965'te dış ödemeler açığı 1964'e oranla yarı yarıya, 763 milyon sterlinden 357 milyon sterline düştü. Bu düşüş, 1966 yılının ilk yarısında da sürdü. Buna karşılık, zaten düşük olan yatırımda ancak küçük bir gelişme oldu. 1955-1954 Döneminde gayri safi millî hasıla içinde yıllık ortalama yatırım oranı yüzde 15,8 idi (bu oran Fransa'da 19,2; İtalya ve Batı Almanya'da ise 20'nin üzerindeydi). 1965'te ise 17,7'ye çıktı. Paranın dengeli bir duruma getirilmesi, sonuçlarını kısa bir gecikmeyle istihdam piyasası üstünde gösterdi, ama 1967'de işsizlerin sayısı 600 000'i geçiyordu (etkin nüfusun yüzde 2,5'i). Yakın gelecekte iktisat alanındaki gelişme bir dereceye kadar elverişli görünüyordu. 1966'nın sonuna doğru dış ödemeler dengesinde fazlalık vardı. Aşırı talep zorlamaları kalmamış, cari harcamalar ve dıştaki sermaye karcamaları azalmıştı.

● *Para sorunu.* 1967'de ödeme dengesi yeniden bozuldu. İç olaylar (toplumsal karışıklıklar, özellikle liman işçilerinin ihracatı durduran grevi), dış olaylar (Ortadoğu krizi ve Süveyş kanalının kapatılması, çok zaman fazlalık gösteren dış ödemelerin dengesini bozdu) ve iktisadî etkinlikteki canlanmanın daha çok millî tüketimdeki artışa bağlı olması bu durumun sebepleriydi.

1967 Kasımında hükûmet sterlin değerini yüzde 14,3 oranına düşürdü.

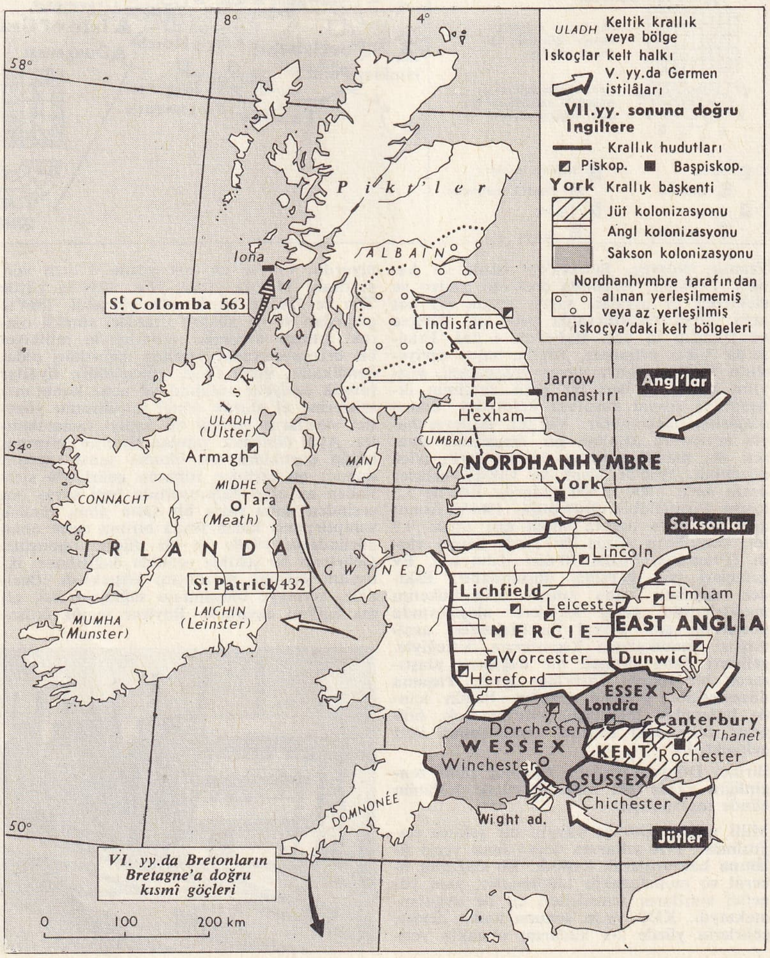

germen istilâsı

Foto. British Council (LAROUSSE)

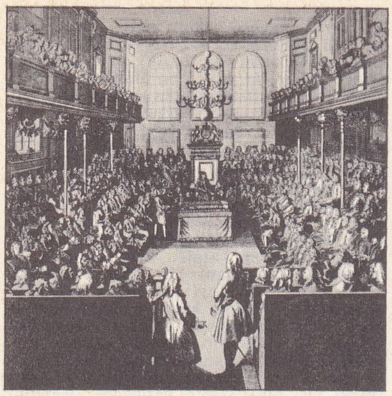

XVIII. yy.da Avam kamarası

ödeme dengesinin düzeltilmesi böylece dış satışa bağlandı. Ayrıca hükûmet milletlerarası para fonundan 1,4 milyar dolarlık bir yardım istemek zorunda kaldı; 1968 martında da birkaç ülke merkez bankalarından ek borç aldı. Bu işlem başarısını, iç tüketimi sınırlayan, ücretlerin dondurulması imkânının bulunmasına geniş ölçüde borçludur.

İşlemin sonuçları içte, dar gelirli sınıfların üzerinde etkisini gösteren kemerleri sıkma siyasetine hız verilmesi oldu. Dışta ise sterlin değerinin düşürülmesi yabancı paraları etkiledi (ispanyol pesetası, danimarka kronu, israil lirası v.b.). Ortaya, yeniden milletlerarası para sistemi sorunu çıktı. Gerçekte sterlinde de sezilir bir iyiye gidiş görülmedi ve ingiliz parası sarsıntılı durumda kaldı. 1968-1969 Bütçesi para durumunda düzelme getirecek birçok sıkı tedbirleri öngördü.

● *Bölge planlaması.* Bir bölge planlaması gerektiği düşüncesi yeni değildir, ama son zamanlarda bu ihtiyaç şiddetle duyulunca, hükûmet iktisadî kararlara bölgeler bakımından daha fazla müdahale yoluna gitti. 1964'te iktidara gelen İşçi partisi bu siyasete hız verdi. Amaç, iktisadî gelişmeyi Londra civarında sınırlamak ve böylece ülkenin diğer bölgelerine dağıtmaktı. Böylece, kurumları bugün eskimiş olan bölgelere yardım da sağlanmış olacaktı (özellikle maden kömürü çıkan bölgeler). 1960'tan 1963'e kadar, iktisadî sıkıntıda olan bölgelerde yerleşecek sanayi dallarına vergi muafiyetleri tanındı, ayrıca bunlara para yardımı da yapıldı. Bu dönem içinde devlet 800'den fazla «merkezî dağıtma» işlemi için 100 milyon sterline yakın harcama yaptı. Bu işlemler sonucu 120 000'den fazla yeni iş yaratıldı (özellikle Merkezî İskoçya'da). 1964 Aralığında ülkenin 8 bölgesini kapsayan bir bölge planlama dönemi başladı (İskoçya, Kuzey [Newcastle-upon-Tyne], Kuzeybatı [Manchester], Yorkshire ve Humberside [Leeds], Galler ülkesi, Batı Midlands [Birmingham], Doğu Midlands [Nottingham], Güneybatı [Bristol]). Bu ayırımın şimdilik uygulamasına geçilmedi. Daha 1965 yılı başında bu bölgelerde iktisadî planlama kurulları vardı. Bölge sorumlularından meydana gelen bu kurullar yalnız danışmanlık işi gören teknisyenlerden kuruluydu. Güneydoğu İngiltere ikiye ayrıldı: Güneydoğu ve Doğu Anglia. Bunların merkezi Londra'dır.

TARİH

● *Büyük Britanya milletlerinin oluşumu.* Tarihî devrin başında Britanya adalarında Kelt'ler veya keltleşmiş halklar yaşıyordu; iki büyük adadaki halklar arasında daha o zamanda bir farklılaşma başlamıştı: Britanya*'da Brittonlar, İrlanda*'da Gaeller. M.S. V. yy.dan itibaren Anglosaksonların Britanya'da giriştikleri fetihler ve sömürgeleştirme çabası adayı birçok bölüme ayırdı. Bu şekliyle alabildiğine yaygın bir İngiltere ortaya çıkıyor, ileride İskoçya'yı meydana getirecek Kuzey kelt ülkelerinden ve Batıda Brittonların sığındığı bölgeden (en önemlisi ve süreklisi Galler ülkesidir) ayrılıyordu. VIII. yy.ın sonunda İskandi-

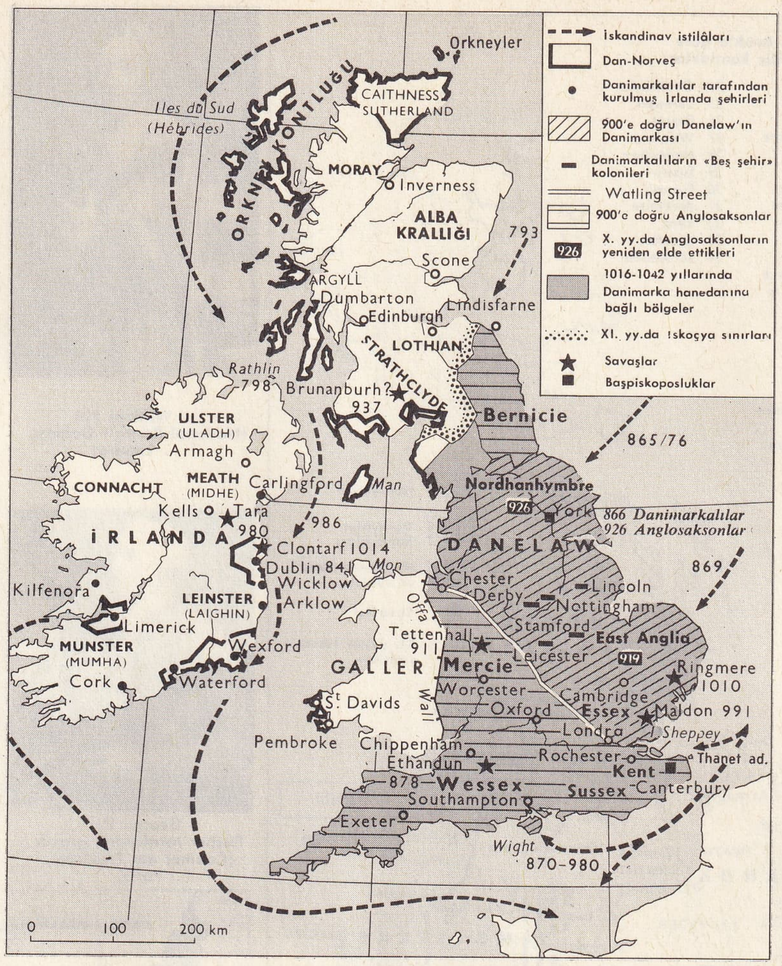

iskandinavyalıların istilâları (VIII. ve IX. yy.)

nav akınları başladı ve iki yüzyıl boyunca, belli aralıklarla istilâya uğrayan yarımada da bir sömürgeleşme bile görüldü. X. yy.ın sonunda Britanya adaları bütünüyle Danimarka idaresine girmekten güç kurtuldu. Kuzeylilerin yerleşmeleri sonunda yalnız İngiltere'nin doğusu, İskoçya adaları ve Man adasında kökleştiyse de ülkenin her yanında ticareti geliştirdi, şehirleşmeyi canlandırdı veya yarattı.

● *Ortaçağdaki gelişme.* 1066'da William I ve norman şövalyeleri Manş'ı geçtiler. İskandinav yarımadasından gelenlere karşı savaş sırasında kurulan anglosakson krallığı yeniden yabancı egemenliğine boyun eğdi. Bu temel olay İngiltere'nin kendine has oluşumları arasında en önemlisidir. Kıta ile daha sıkı ilişkiler sonucunda ülke medeniyeti Norman ve Anjou'lu krallar zamanında iyice gelişti. Bu gelişme krallığa fetihci bir güç sağladı: Galler ülkesine git gide artan sızmalar (XIII. yy.da bu bölge boyun eğdi); daha o zamanlardan birleşmiş ve düşman bir İskoçya'nın kısmen ingilizleştirilmesi; günümüzde bile bütünüyle çözümlenmemiş bir mesele halinde kalan İrlanda'nın fethedilmesi (XII. yy. sonu ve XIII. yy.). Ortaçağda britanyalı milletler iyice belirlendi. Avrupa'nın millî birliğe kavuşmuş ilk milleti olan krallık ve derebeylik İngilteresi (1215 «Magna Carta»sı krallıkla derebeylik arasındaki dengeyi belirtir), «Common Law» ile kurduğu medeniyeti perçinlemiş, parlamento ile dengeli bir kuruluşa kavuşmuş, yeomanry ile de sağlam bir toplumsal temele oturmuştu. Ama dere-

Henry VIII
(Devonshire dükünün koleksiyonundan)

Elizabeth I
Franco Forma tarafından
(Cabinet des Estampes, Paris)

Charles I
Van Dyck'e atfedilir
(özel koleksiyon)

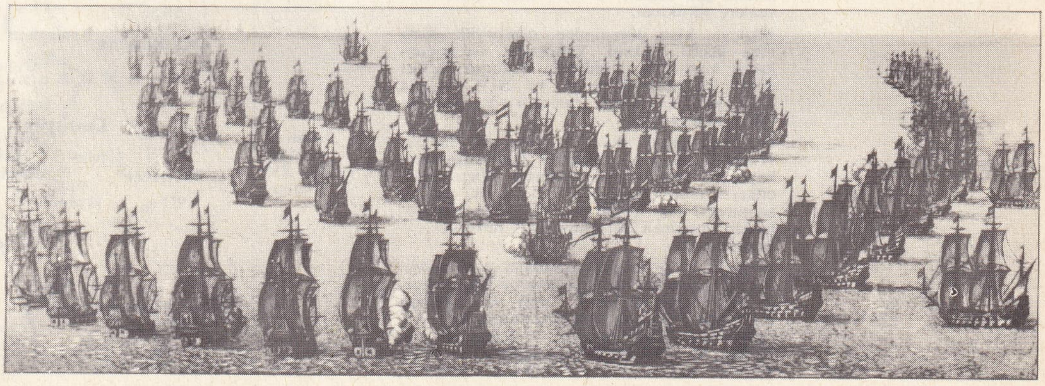

1666'da prens Rupert (ingiliz filosu) ile amiral Ruyter (hollanda filosu) arasındaki deniz savaşı
(Cabinet des Estampes, Paris)

Foto. British Council, X, Giraudon (LAROUSSE)

norman fethi

beylik ilişkileri ve yün ticareti İngiltere'yi kıtada çok büyük ve sonu kötü biten serüvenlere sürükledi.

İskoçya, klan düzeninden, derebeylik düzenine geçti. Yoksul, kahraman ve çoğunlukla karışıklık. içindeydi; İskoçya nefret ettiği ingiliz kültürünün ve XIV. yy.dan XVI. yy.a kadar da fransız siyasetinin yörüngesinde gelişti.

Gallerin ülkesi olan şiir dolu ve savaşçı İrlanda, siyasî kargaşalıkta eski durumunu kaybetti, fakat birbiri ardınca gelen istilâcıları çabucak kendi içinde eritti. İngiliz sömürgesi ilân edildi ve bu yabancı unsurlardan tamamen kurtulmayı bir türlü gerçekleştiremedi.

● *Buhran ve ingiliz üstünlüğü (1460-1603).* XV. yy.ın ortasında İngiltere'de büyük kargaşalık başladı: uzun süren ve pahalıya mal olan Yüzyıl savaşları sonunda kıta Avrupası'ndan kovulunca kendi içinde bölündü. İki Gül savaşları soylular sınıfının kökünü kazıdı. Bu karışıklıklar, gelişmesi XV. yy.da önemli ölçüde artan İskoçya'nın ve belli bir oranda düzene ve bağımsızlığa kavuşan İrlanda'nın özgür olma şansını arttırdı. Her iki ülke, bu düşman krallığı daha çok zayıflatmak için ingiliz iç çatışmalarına müdahale de ettiler.

Henry VII'nin 1845'te tahta çıkması çöküşü durdurdu. İngiltere, Tudor hanedanı zamanında kalkındı ve krallık parlamentonun desteğiyle yeniden güçlendi. XVI. yy.ı bulandıran dinî çatışmalar başladığı sırada, malî ve sosyal meselelerin çıkmazda olmasına rağmen millet oldukça kaynaşmıştı. Henry VIII hem katolik, hem de iyice ingilizleşmiş (Anglikan) bir kilise kurabildi; gerçekte Roma'dan ayrılma (1533) İngiltere'yi protestan blokuna katmıştı. Ülke iktisadı hızla gelişmeğe başladı; İngiltere, okyanusu keşfetti ve deniz aşırı serüvene atıldı. Geleceğin Britanya imparatorluğunu hazırlayan ilk hareketler Elizabeth zamanında başladı. Güçlü bir donanmanın desteğiyle ticaretini geliştiren İngiltere bu sayede üstünlüğünü kabul ettirdi ve İskoçyalılarla kurduğu aile bağlarının da yardımıyle yarımadanın yönetimini ele geçirdi.

Henry VIII 1541'de kendini İrlanda kralı ilân etti ve adada ingiliz iktidarını yeniden kurmaya girişti. Mary I ilk büyük tarım işletmesini kurdu. Ama ülkeyi ingiliz egemenliği altına sokan, Elizabeth zamanındaki zorlu seferler oldu. Aynı zamanda İskoçya İngiltere'ye yanaştı. Bu gelişmede Reform ile Marie Stuart'ın ihtirası önemli rol oynadı. Elizabeth mirasçı bırakmadan ölünce James Stuart İngiliz tahtına vâris oldu; böylece son merhale de aşıldı, uzun süredir birbirine düşman iki krallığın hanedanları birleşti.

● *Krallığa karşı puritan'lar (1603-1660).* 1603'te İskoç kralı James VI, James I adıyle İngiltere ve İrlanda kralı oldu. Fakat, her şeyden önce bir iskoçyalı olduğundan, İngilizlerin, daha çok da İrlandalıların zararına kendi vatandaşlarını kayırdı. Siyasette olduğu gibi dinî alanda da otoriterdi; katolikleri ve koyu protestanların umudunu boşa çıkardı ve onlara zulüm yaptı. Bunun üzerine, Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesinde başlıca rolü oynayan pu-

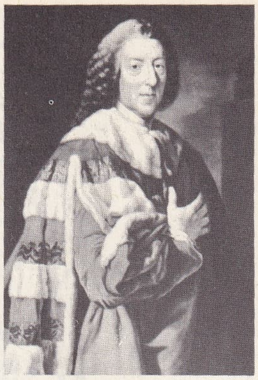

William Pitt
(National Portrait Gallery, Londra)

George III
Fischer tarafından gravür
(Cabinet des Estampes, Paris)

Britanya adaları XI. yy.dan XV. yy.a kadar

Foto. National Portrait Gallery (LAROUSSE)

Robert Walpole'un F. Hayman tarafından yapılan resmi (National Portrait Gallery, Londra)

ritanların göçü başladı («Pilgrim Fathers», 1620). Charles I'in ingiliz tarafı daha ağır basıyordu ama daha beceriksizdi; sonunda herkesle çatıştı. İngiltere'nin İspanya ve Fransa karşısındaki güçsüzlüğü ortaya çıktığı sırada Kutsal imparatorlukta protestanlık davası tehlikeye düşmüştü. Tebasının hoşnutsuzluğuna (Hak Dilekçesi [*Petition of Right*], 1628) rağmen sertlikle hareket eden Charles I, başbakanı Strafford ve din meselelerinde Laud'un desteğiyle, üç krallığını disipline sokmayı denedi (1629'dan 1640'a kadar süren «uzun zorbalık» devri). İskoçya 1639 ve 1642'de isyan etti. İngiltere'de de bir iç savaş başladı.

İngiliz parlamentosunun isyanı, 1648-1649'da gerçek bir devrim halini aldı. (Bk. *Birinci ingiliz* DEVRİM'*i*.) Cumhuriyetçi ve demokratik eğilimlerini Cromwell'in dizginlemeye çalıştığı puritan ordusu devrime sahip çıktı ve düzen değişikliğini kabul ettirdi; Cromwell askerî bir diktatörlükle naiplik arası bir rejim olan «Himaye» rejimini kurdu.

İngiltere'de başarıya ulaşan puritan devrimi, İrlanda ve İskoçya'nın düşmanlığıyle karşılaştı. Köylü ve katolik İrlanda daha 1641'de dinine hücum eden ve topraklarını ele geçiren iskoç ve ingiliz kolonlarına karşı ayaklanmıştı; sonra kralcılığı destekledi. Bu üçlü saldırıya karşı Cromwell hükûmeti tepki gösterdi. Ordusu 1649'dan itibaren İrlanda'yı yeniden ele geçirdi (Drogheda katliamı) ve büyük bir baskı kurdu; mülklere el konulması, büyük tarım işletmelerinin kurulması ve sürgünler. Sonra sıra İskoçya'ya geldi; İskoçya İngiltere'ye düşmandı ve devrilen hanedanı tuttuğu için ayaklandı. 1651'de Cromwell zaferi kazandı ve İskoçya boyun eğmek zorunda kaldı. Cromwell takımadada ingilizlerin ve protestanlığın üstünlüğünü kabul ettirdi. Dışta da aynı canlılığı gösterdi. Ticaret ve sömürge yayılması gittikçe artan bir canlılıkla sürdürüldü; «Deniz Seferi antlaşması» (1651) Hollanda'nın deniz üstünlüğüne bir meydan okumaydı. Bu antlaşmayı izleyen savaşta İngilizler çok istedikleri Sunda adalarından pay alamadılar ama donanmaları bu tarihten itibaren en güçlü donanmalar arasına girdi. Sonra denizlerdeki rakibi ve dinî düşmanı İspanya ile savaş, Amerika'da yeni başarılara yol açtı.

esir ticaretinin kaldırılması üzerine (1815) İngilizlerle Afrikalılar arasında yapılan barış antlaşması (Cabinet des Estampes, Paris)

Foto. National Portrait Gallery, X (LAROUSSE)

● *Yeni bir dengeye doğru (1660-1714).* Stuart hanedanı 1660'ta yeniden kuruldu. Bu dönem mübalâğalı bir şekilde *Monk* adı verilen Restorasyan devridir; ama Cromwell'in vurduğu damga derin izler bırakmıştı. İngiliz halkı ordudan ve ihtilâllerden büyük ölçüde çekinmekteydi; bununla birlikte krallık da, kilise de, aristokrasi de eski iktidarlarına kavuşamadılar (*Test act* 1673, *Habeas Corpus*, 1679).

İskoçya ve İrlanda'da yavaş yavaş yeni karışıklıklar başladığı sırada İngiltere, ticareti, donanması ve git gide genişleyen sömürge alanı sayesinde hızla ilerlemeye devam etti. Gentry'nin yanı sıra, aralarında anglikan olmayan birçok kişi bulunan burjuvazi git gide artan bir önem kazandı. Bu yükseliş İspanya ve Birleşik eyaletlerle rekabete yol açtığı gibi, fransız iktidarıyle de çatıştı. James II'nin Louis XIV ile dostluk ilişkileri kurmasında katolikliğinin olduğu kadar, tebalarının git gide yoldan çıkmasının ve 1688 ihtilâlinin doğurduğu parlamentoyu küçümsemesinin de payı vardı. Devrim Tudor'ların ve Stuart'ların getirdiği aşırılıkları kaldırarak geleneksel özgürlükleri sağlamlaştırdı ve protestan eğilimleri destekledi. Protestanlık İskoçya'ya 1688 ihtilâlini kabul ettirdi, buna karşılık İrlanda'yı rejime karşı ayaklandırdı. Bu ayaklanma 1690'da silâh zoruyle bastırılabildi. O zaman yenik İrlanda adasının üstüne protestanların intikamı çöktü; «ceza kanunları» yüzyıl kadar adanın elini kolunu bağladı. İrlanda'yı ezen, İskoçya'yı kendine bağlayan İngiltere, Avrupa'yı tehdit eden fransız egemenliğine karşı çıkabilirdi artık. İspanya veraset savaşındaki zaferi denizaşırı ticaretine yeni imkânlar sağladı (asiento tekeli ve ispanyol sömürgelerinde izinli gemiler).

Bu zaferler veraset sorunu ve iskoç-ingiliz ilişkileri sorununun çözümlenmesiyle tamamlandı. Papaya karşı hareketin canlandırdığı Parlamento, 1701 düzenleme akti ile Hanover'li kuzenleri yararına Stuart hanedanına son verdi. Sonra hanedan değişikliği İskoçya-İngiltere ilişkilerini yeniden ortaya atar gibi olunca, yeni hanedan İskoçya parlamentosunun 1707 Birleşme aktini onaylamasını güçlükle sağladı. Böylece Büyük Britanya krallığı kuruldu.

● *Whig'ler devri (1714-1760).* 1714 Hanedan değişikliği Whig partisinin işine 1688 ihtilâlinden daha çok yaradı. İki yabancı kralın (George I ve George II), bu partiye beslediği güven, bir whig oligarşisinin (Walpole tarafından bir kurum seviyesine yükseltilen rüşvet verme ve baştan çıkarma pahasına) siyasî iktidarı ele geçirmesini sağladı. Ama aynı zamanda günlük yaşayışa kabine, parti yönetimi, bakanlık sorumluluğu kavramları yerleşti. Böylece gelecekteki parlamento rejiminin temelleri atıldı.

Sömürgelerin yöntemli işletilmesi, işletme anlayışının uyardığı ticarî etkinlik, milletin zenginliğini özellikle de Atlas okyanusu limanlarının refahını arttırdı. İskoçya bile, bu tarihten itibaren sömürgelere el atabildiğinden yoksulluğundan kurtulmaga başladı. Walpole ticareti desteklemek için barışçı bir siyaset benimsedi; ama bu barış siyasetinin sağladığı ilerlemeler 1739'dan itibaren İspanya ve Fransa ile rekabeti yeniden canlandırdı ve İngiliz krallığını Avrupa'da çatışmalara sürükledi. Neyseki Yedi Yıl savaşı (1756-1763) yeni denizaşırı ilerlemeler sağladı (Paris antlaşmasıyla Kanada boyun eğdi [1763]. Hindistan'ın ele geçirilmesine başlandı); bu arada birinci Pitt'in belâgati milliyetçi duyguları körüklüyordu.

● *Buhranlar ve tepki (1760-1822).* George III'ün tahta çıkmasıyle İngiltere milliyetçi ve iyi niyetli bir krala kavuştu. George III, krallığın eski gücünü ve itibarını yeniden sağlamak istiyordu ama aklî dengesizliği yüzünden ancak kötü sonuçlu işlere girişti. Beceriksiz otoriterliği halkın öfkesini uyandırdı. (Wilkes olayı, 1763-1769); amerika sömürgeleri isyan etti (1775), sonra krallıktan ayrıldı (1776). Aynı dönemde İngiltere'de dinî uyanış görüldü; bu uyanışın ülkede uzun süredir unutulmuş olan ciddiyet ve ahlâk anlayışının canlanmasına katkısı oldu. Eyaletlerin bağımsızlığına yol açan 1783 yenilgisiyle Birleşik krallık yeniden gerilemeğe başladı. A.B.D.'nin bağımsızlığa kavuşması (Versailles antlaşması). Ama Büyük Britanya ikinci Pitt ile yeniden kalkınmayı sağlayabilecek güçte enerjik bir devlet adamına kavuştu. Gelişmeleri yüzyılın ortasından beri önemli ölçüde artan Britanya krallıklarının zenginliği de Pitt'e yardım etti; yarı yarıya sömürge olan İrlanda krallığı bile bu büyük zenginlikten yararlandı. Amerikan buhranı, yükselme hareketini pek az yavaşlattı. İcatların ve tekniklerin çoğalmasına paralel olarak nüfus da arttı. Böylece şehirlere işçi sağlayan aşırı kalabalık taşrada, gerçek bir iktisadî ve sosyal devrim başladı. Hızla kalkınma ve geleneksel toplum yapılarının altüst olması, az ölçüde ayarlama güçlüğü de yarattı; fiyatların yükselmesi ve halkın hoşnutsuzluğunu uyandıran sürekli bir işsizliğin çoğalması; bu arada bazı siyasî çevrelerde reform isteğinin gelişmesi ilk radikalizmin doğmasına yol açtı.

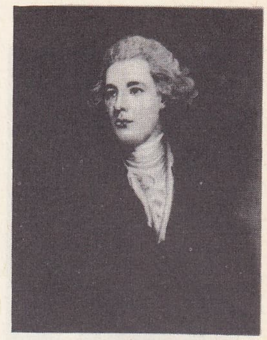

Pitt (genç), Rommey tarafından yapılan portresi (National Portrait Gallery, Londra)

Başlangıçta her iki ülke siyasetini yaklaştıracağa benzeyen Fransız devrimi, britanya çevrelerinin çoğunda sempatiyle karşılandı. Ama halk arasında hızla yayılması ve benimsenmesi, sonunda ilişkilerin kesilmesine yol açtı. Fransız devrimi irlandalılar gibi millî, işçiler gibi sosyal (özellikle İskoçya'da) bir baskı altında bulunanlar (halkın büyük kısmı) arasında coşkunluk uyandırdı; kısacası; Britanya halkının çoğu devrime bel bağladı. Buna karşılık, kanunlara bağlılığı ve korkunun kışkırttığı yönetici sınıflar arasında kin uyandırdı. Burke, bu

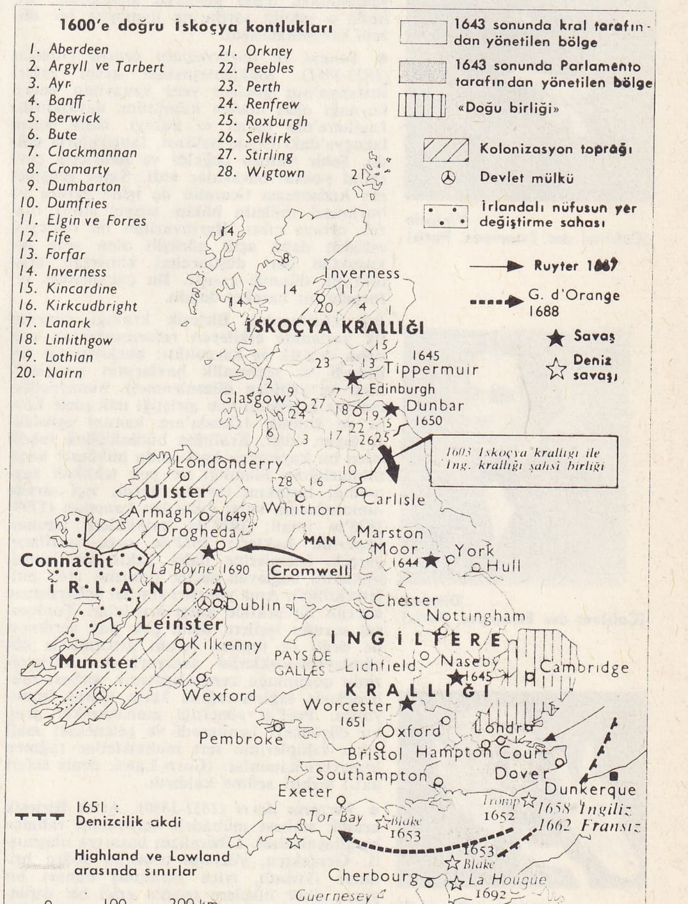

Gladstone
(National Portrait Gallery, Londra)

Victoria
(Cabinet des Estampes, Paris)

Disraeli
(Cabinet des Estampes, Paris)

Winston Churchill

ateşli düşmanlığın başlıca temsilcisidir. Fransa'nın toprak bakımından genişlemesi korkuyu artırdı ve britanya aristokrasisine millî duygudan yerleşmiş düzen adına yararlanmak imkânı verdi

1793'te açılan savaş, hemen hiç kesilmeden (1802-1803 ve 1814 ateşkesleri) 1815'e kadar sürdü. Fransa'da Napolyon'un tahta çıkması savaşta hiç bir değişiklik yapmadı; ancak ideolojik yönünü hafifletti ve milliyetçi özelliğini çoğalttı. Ama o sırada britanya nüfusunun üçte birine sahip olan İrlanda'daki ayaklanma kıpırtıları İngiltere'de varoluşu için çarpışıyormuş duygusunu uyandırdı. 1798 İrlanda cumhuriyetçi ayaklanması (Wolfetone), Pitt'i sorunun ancak bu adayı Büyük Britanya krallığına katmakla çözümlenebileceğine inandırdı. Böylece 1800'de iki adayı (büyük Britanya ve İrlanda) tek bir Birleşik krallık haline sokan antlaşma yapıldı (Union act). Savaş güçlüklerle devam etti: koalisyonların ezici malî yükümleri; kıta ablukasının zaman zaman daralması ve bir iktisadî çözülme belirtileri; makineleşmenin her aşamasında patlak veren Luddies ayaklanmaları (özellikle 1811 ayaklanması) bütün bunlar savaş uzadıkça daha da tehlikeli baskılar halini alıyordu, ama ilk çöken Fransa heyulası oldu. 1815'te zaferin kazanılması ve yeniden barışa kavuşulması bütün sorunları çözümlemedi. Birçok gerilimlere boyun eğen Birleşik krallık her türlü değişmeden korkarak dondu kaldı. Bu korkak muhafazakârlık Wellington'un kişiliğinde etkili bir önder buldu. Ama britanya toplumu bir buhran dönemindeydi. Savaş sırasında yükselen tahıl fiyatları birden düşerek köylüleri iflâs ettirdi ve köylerin boşalmasına yol açtı. Makineleşmenin ilerlemesiyle büyük bir atılım yapan sanayi, muhtaç olduğu işçileri hızla gelişen proletarya sınıfından seçiyordu. Amansızca sömürülen proletarya, zaman zaman sefaletten kurtulmak için ayaklanıyordu. Bu ayaklanmaya tepki gösteren aristokrasi, aslında o günün şartlarına uymayan bir düzeni savunmaktaydı.

● *Sanayi ve burjuvazinin ortaya çıkması (1822-1851).* Makineleşmenin kesin zaferi Britanya'nın gücünü yeni sanayinin enerji kaynağı olan maden kömürüne dayandırdı. İngiltere'nin batısı ve kuzeyi, daha sonra İskoçya'daki Clyde havzası, fabrikalarla doldu. Şehir nüfusu çoğaldı ve şehirlerin çevresini yoksul barakalar aldı. Sınaî gelişmenin hızlanması ticaretin de işine yaradı ve burjuvazi milletin hâkim sosyal sınıfı olarak ortaya çıktı. Burjuvazinin bu ilerleyişi eskiden daha açık görüşlü olan ama bir kuşaktan beri düşünceleri katılaşan aristokratik düzenle çatıştı. Bu çatışmadan reformcu bir hareket doğdu.

Bu reformculuk Birleşik krallığı yüzyılın ilk yarısında etkileyen reformculuktan çok daha değişik ve karanlıktı: burjuvazinin gelişmesi ve seçmenlik haklarının genişletilmesi ve yeniden düzenlenmesi, himayecilikten vaz geçilmesi için giriştiği mücadele köylü ve katolik İrlanda'nın kanunî eşitsizliğe isyan edişi. Krallığın bütünlüğünü tehdit eden bu kaynaşma karşısında hükûmet kaçınılmazlığına inandığı ve pek tehlikeli saymadığı birtakım tavizler verdi; işçi «trade-union»larına karşı çıkarılan kanunun (1799) 1825'te iptali; 1829'da katoliklere tanınan özgürlük hakları; 1832'de orta sınıfların gerçek önemlerine daha yakın bir temsil imkânını sağlayan seçim reformu (143 milletvekilliği). Ama yönetici sınıflar «chartism»e enerjik bir şekilde karşı koydular. Toplumsal sorunu işçilere daha çok pay verilmesi ile değil de toplam refahı arttırmakla çözümleyebileceklerini sanıyorlardı. Burjuvazinin çoğunluğu zenginleşmenin serbest mübadeleyle sağlanacağına kesin olarak inanıyordu. Peel'in yönettiği muhafazakâr grup bu düşünceyi benimsedi ve geleneksel malî çıkar sahiplerinin sert muhalefetine rağmen himayeci kanunları (Corn Laws, deniz seferi akti) birbiri ardına kaldırdı.

● *Victoria devri (1851-1880).* Artık Birleşik krallık serbest mübadele serüvenini rahatça karşılayabilirdi. Liberalizm başarıya ulaşmıştı. Gerçekten, yüzyılın ortasına doğru britanya iktisadı, iyice yerleşmiş olması bir yana, öbür ülkelere oranla ezici bir üstünlüğe de erişti: Büyük Britanya 1850-1860 yılları arasında bütün dünyada çıkarılan kö-

Churchill Londra'da seçim kampanyası sırasında (temmuz 1945)

mürün yaklaşık olarak yüzde 60'ını ve dünya dökme demir üretiminin yüzde 50'den çoğunu üretmekteydi. Pamuklularını çok uzak ülkelere bile satıyordu (tüm ihracatın yüzde 40'ı); bu sırada donanması da bütün denizlere hâkimdi. Britanya'nın bu devirdeki deniz ticareti üstünlüğü Hollanda'nın iki yüz yıl önceki üstünlüğüne benzetilebilir. Halk tabakaları henüz bu refahtan pay almaktan uzaktı. İngiltere ve Galler ülkesinde yardıma muhtaç bir milyon yoksula karşılık 7 000 kişilik bir azınlık millî gelirin yedide birini paylaşmaktaydı. Ama orta sınıfların ilerlemesi duraklamadı. 2 Milyondan çok kişi tam bir refah içindeydi. Bu devrin temsilcisi hâlâ güçlü olan eski soylu sınıftan çok, kendini saydırmağa meraklı liberalizme ve dine samimiyetle bağlanmış, haklarını ve sorumluluklarını çok iyi bilen ve soylu sınıfa karşı kıskançlıkla karışık bir hayranlık duyan burjuvazidir: bu faal girişken sınıf gerçi zenginleşme peşindedir ama bir yandan da «centilmenler» sınıfından sayılmak için can atar.

Krallık siyasî faaliyette de açıkça görülen yeni bir sosyal dengeye doğru ilerlemektedir. Çeşitli burjuva tabakaların bir üst aşamaya geçmesi işçi topluluğunun yüksek tabakalarında da hissediliyordu. İşçi sınıfını amansızca hırpalayan istismarlar ilk sosyal kanunlarla yavaş yavaş ortadan kalktığı sırada kesin sendikacılık eski «trade-union» doktrininden doğarak örgütlendi ve işveren sınıfıyle eşit haklar elde etti (işverenler ve işçiler kanunu adı verilen 1871 ve 1875 kanunları). Disraeli tarafından parlak bir şekilde temsil edilen «ilerici tory'cilik» işçi sınıfının sefaletine eğildi; sonra liberalizmden kesinlikle halkçı yeni bir radikalizm doğdu. Gladstone'da en yüce temsilcisini bulan muzaffer radikalizm, küçük burjuvazinin yükselişini destekledi (1867-1872 seçim reformları). Kraliçe Victoria'nın yeni anlayışa yatkın kişiliği tahta uzun zamandan beri kaybolmuş bir itibar ve anlam kazandırdı. Bir anlık bir denge olan Victoria devri bütün yükselme devirleri gibi, gerilemeye çok yakındı. 1876-1879 iktisadî buhranı Birleşik krallığın faaliyetini azalttığı sırada krallığın güvendiği iktisadî üstünlük payı azalmağa başlamıştı. Millî gelirin dağılımındaki eşitsizlik yalnız sosyal sınıflar arasında değil, krallığın en büyük üç bölümü arasında bile görülüyordu. 1867'de kişi başına gelir ortalaması İngiltere'de İskoçya'dakinin üç buçuk katı, İrlanda'dakinin otuz altı katıydı. İrlanda sorunu yeni bir şekilde ortaya çıktı: öneminden hiç bir şey kaybetmemişti. 1846-1848 Büyük kıtlığı, için için hazırlanan bir buhranın birdenbire patlak vermesine yol açtı. Bunun kötü etkileri iktisadî ve sosyal sarsıntılarla daha da arttı. Britanya göçleri gibi ayarlayıcı olmaktan çıkan İrlanda göçleri gerçek bir iç kanama halini aldı. Milliyetçi kıpırdanmalar İrlanda köylüsünün dramını siyasî planda yansıtan hareketlerdir. 1867'de fenian hareketinin patlak verişi, sonra Parnell'in disipline soktuğu İrlanda partisinin sistemli bir şekilde engellemeye girişmesi.

Zorluğu ortadan kaldırma bakımından iç anlaşmazlıklara düşen Birleşik krallık, gücünü bütün dünyaya kabul ettiriyordu. İmparatorluktan başka, «romalı» bir anlayışla britanya vatandaşlığını da savunan Palmerston'un mağrur milliyetçiliği yerine, Disraeli'nin ortaya attığı şiir dolu, hattâ mistik diyebileceğimiz emperyalizme bıraktı. Ama bu emperyalizm ortodoks emperyalizmin direnmesiyle karşılaştı. Ayrıca liberalizm, getirdiği reformlarla (Kanada dominyonunun kurulması [1867] imparatorluk hayatına olumlu katkılarda bulundu. Bu çelişmeler mağrur ama dar görüşlü, girişken ve can sıkıcı, yüce ve daha o zamandan sallantıda olan bir devrin ne kadar coşkun bir canlılığı olduğunu göstermeye yeter.

● *Emperyalizm ve demokrasi (1880-1918).* Birleşik krallığın alman kalkınması karşısında nispeten gerilemesi bir savunma tepkisine yol açtı. Bu tepki britanyalıların o devirde öbür avrupalı ülkelerle paylaştığı üstünlük duygusuyle birleşince yeni emperyalizmi doğurdu. Radikallerin etkisiyle daha da halkçı bir özellik kazandı ve federalizme doğru gelişti. Ama bazı büyük planların (Commonwealth ülkeleri mallarına özel bir gümrük tarifesi uygulanması), gerçekleştirilmesi liberal gelenek tarafından kösteklendi. Buna rağmen üç yüz yıla yakın süredir git gide artan göçlerle canlanan İmparatorluk yerli yerine oturmuştu; fakat başka devletlerin nüfuz sahalarına tecavüz eden yayılması milletlerarası çatışmaların çoğalmasına yol açtı ve İngiltere'nin o «şahane yalnızlığına» kesinlikle son verdi.

İrlanda'nın krallıktan ayrılmasına 1886'dan itibaren karşı çıkan birlik taraftarı yeni akım da imparatorluk idealinin bir tepkisidir. Hiç değilse Londra hükûmetine başlangıçtan beri yabancı kaldığı bir eyalette sosyal durumun korkunçluğunu keşfetti: tarım kanunları (1870, 1881, 1885, 1903) durumu düzeltmeye uğraştı. Fakat bütün bu çabalar boşa gitti: istenilen özellik henüz elde edilmeden Sinn Fein'in ortaya attığı tam bağımsızlık düşüncesi gelişti ve 1913-1914 yılları arasında protestan ve rejim taraftarı «orange»'cı tepkinin başlamasına yol açtı. Krallık gibi İrlanda'da da bölünmeler başlamış demekti.

Birlik tehlikeli bir buhran içindeyken britanya toplumunun temelleri yeniden söz konusu olmağa başladı. İktisadî güçlükler yeni sosyal karışıklıklara eklendi. Sosyalist hareketler gelişti. Bunların bazısı Fabian topluluğu gibi tamamıyle fikir düzeyinde, bazıları da 1900'de kurulan ve sendikacılığa çok şey borçlu olan İşçi partisi gibi siyasiydi. Halk kütleleri, radikal önderler yönetiminde (Chamberlain, Lloyd George) toplumda git gide daha çok söz sahibi olmağa başladılar. Muhafazakâr aristokrasi son bir korunma çaresine baş vurduysa da, 1909-1911 Anayasa buhranı lordların bozgunuyle sonuçlandı (Parliament act, 1911).

Birinci Dünya savaşı sınıflarla partileri birbirine yaklaştırdı ve savaşın kazanılması imparatorluğun en geniş sınırlarına ulaşmasını sağladı. Ama bu arada başlanmış olan evrimi de hızlandırdı. 1918 Seçim reformu, siyasî demokrasinin kesin zaferine yol açtı. Bu sırada İrlanda meselesi 1916 cumhuriyetçi Paskalya ayaklanmasından sonra daha acı ve daha acillikle ele alınması gereken bir mesele olarak ortaya çıktı.

Elizabeth II

● *Gerileyiş ve direnme.* Barışa dönüşü uzun

Foto. National Portrait Gallery, Keystone, U.S.I.S., Sport and general (LAROUSSE)

bir uyarlanma buhranı izledi. Bu buhrandan krallık da, imparatorluk da geleneksel alışkanlıkların direnmesine rağmen, iyice değişmiş olarak çıktılar. 1918'den 1929'a kadar çoğunlukta olan muhafazakârlar Britanya'nın büyüklüğüyle birlikte İngiliz lirasının milletlerarası değerini ve malî gelenekleri (altın-paranın 1925'te Baldwin tarafından yeniden konuluşu) muhafaza etmek istediler. Ne var ki, gerçek durumu iyi bilmeyişleri buhranı ağırlaştırdı. Bu buhran özellikle iktisadîydi: Modern sanayi teşkilâtına herkesten önce ulaşan Büyük Britanya, XX. yy.ın başından beri daha genç ve daha atak rakipler tarafından sanayi yarışında geri bırakıldı; ayrıca nüfusu da azalıyordu. Yalnız adı kalmış bir saltanatın ağır mirası krallığın 1923-1929 yılları arasında ancak sosyal karışıklıklarla canlanan bir durgunluk devrine girmesini açıklar. Ardında hiç bir zaman milyondan aşağı düşmeyen bir işsiz kitlesinin ağırlığını sürükleyen iktisat nispî gerileyişinin en alt seviyesine düştü. Bu durumdan siyasî hayatın geleneksel biçimleri de etkilendi; liberal parti yeniden gençleşmeğe başlayan bir muhafazakâr parti ile işçiliğin yeni sosyalist kütlesi arasında ezildi (1923-1924'te Mc.Donald yönetiminde ilk sosyalist kabine).

Birleşik krallık, zaten yüzyıldan çok süredir içinde yaşadığı şekil ve sınıfları kaybetmekteydi. Kanlı ayaklanmalardan sonra Krallık ve İrlanda birbirinden ayrıldı. 1922'de takımada Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik krallığı ve Özgür İrlanda devleti arasında resmen ikiye bölündü. 1949'da İrlanda cumhuriyeti'nin ilânı bu gelişmede yeni ve önemli bir merhale oldu; ama adanın bölünmüş olması istikrarı engelledi. Birlik parçalanırken imparatorluk da daha sakin ama köklü bir şekilde değişerek 1931'de özgür bir birlik (Commonwealth) haline geldi.

Dünya buhranı 1930'da ülkeyi şiddetle sarstı. Ama krallık az sonra beklenmedik ve ilgi çekici bir direnme gösterdi. 1929'dan beri iktidarda olan işçi partili Macdonald 1931'de bir millî birlik kabinesi meydana getirdi. Aynı yıl altın para esasından vaz geçildi ve himayecilik Ottawa antlaşmasındaki maddeleri (1932) uygulayarak imparatorluk çapında bir pazar kurmayı denedi ama istenilen başarıya ulaşamadı. Aynı zamanda Britanya iktisadı büyük bir gelişme ve iç ayarlama çabasına girişti. İktisadî gerilemenin durmasına siyasette sağlamlaşma eklendi (Edward VIII'in 1936'da tahttan çekilmesi adı geçen sağlamlaşmayı tehlikeye düşürmedi).

Bu sağlamlaşmayı milletlerarası durumun kötüye gitmesi zorunlu kılmıştı. Milletlerarası durum karşısında Britanya'nın elinden hiç bir şey gelmedi (1935'te İtalya'ya karşı tedbirlerin ve 1936-1939'da İspanya İç savaşına karışmama siyasetinin boşa gitmesi) ve tek isteği barışı korumaktı. (N. Chamberlain'in eylül 1938'de Münih anlaşması müzakereleri). Bu sırada yatıştırma siyasetini tehlikeli bulanlar azınlıktaydı (Eden'in istifa etmesi, şubat 1938). Ama alman birliklerinin Bohemya ve Moravya'yı işgal etmesi (mart 1939) britanya kamuoyunu tekrar birleştirdi.

1939-1945 Dünya savaşına İngiltere birleşmiş bir millet olarak katıldı. Churchill 1940 mayısında kurduğu Millî Birlik kabinesini kuvvetli kişiliğiyle ayakta tutuyordu. Başlangıçta güç katlanılır bir savunmaya zorlanan (İngiltere savaşında hava zaferi [1940 ağustos], ama denizaltı tehdidi) Birleşik krallık, önce S.S.C.B., sonra da A.B.D. (1941) savaşın yükünü sırtlarına alıncaya kadar kahramanca direndi. Hava ve özellikle denizde harcadığı çaba 1945'te muzaffer, büyük devletler arasında yer almasına yol açtı. Cripps'in hazırladığı kemerleri sıkma siyaseti ile büyük güçlük ve sıkıntıların da üstesinden gelebilen Krallığı, aslında bu savaş neredeyse tüketmişti. 1945'te İşçi partisinin ezici zaferiyle iktidara gelen Atlee kabinesi hemen maden kömürü yataklarını (1945) ve demircilik sanayiini (1950) devletleştirdi. (Bu son tedbiri muhafazakârlar 1953'te kaldırdılar.) Muhafazakârlar iktidarı 1951'den 1964'e kadar ellerinde tuttular. İlk başbakanları Winston Churchill idi, sonra sırasıyla Antony Eden (1955), Harold Macmillan (1957) ve sir Alec Douglas Home (1963) iş başına geldi.

Muhafazakârlar iktidarda

10 Ocak 1957'de, Mührühas bakanı Harold Macmillan, başbakan olarak Anthony Eden'in yerini almıştı. 1959'da, yeni genel seçimlere gitme kararı verdi; parlamento 18 eylülde feshedildi. 8 Ekim seçimleri ile Muhafazakâr parti açık bir ilerleme kaydetti (1955'teki 345'e karşı, 365 sandalye) ve İşçiler geriledi (277 yerine 258 sandalye); Liberaller 6 milletvekilliğini korudular. Macmillan hükûmetinin kuruluşu değişmedi: Selwyn Lloyd, Dışişleri bakanlığında kaldı, temmuz 1960'ta Home bu göreve getirildi.

Muhafazakâr hükûmet, savaş sonrasının mirası olan ve esas itibariyle sanayi alt yapısının eskimesinden doğan zor malî ve ekonomik durumlarla sürekli olarak karşılaştı. Böylece, 1960'ta, ithâlat tutarı 1959'unkine kıyasla yüzde 14 artış gösterirken, ihracat ancak yüzde 6 artabilmişti. «Muhteşem yalnızlık» devrinin sona ermiş olduğuna kanaat getiren Macmillan, İngiltere'yi kıta Avrupası'na daha kesin olarak yöneltmeyi kararlaştırdı. 10 Ağustos 1961'de, Çalışma bakanı Edward Heath İngiltere'nin Ortak pazar'a kabul edilmesini istedi. Teşebbüs, ülkede büyük polemiklere yol açtı. Hükûmetin bu Avrupacı tutumunda «Commonwealth»i (İngiliz Milletler topluluğu) Avrupa'ya kurban etme isteği görenler vardı. İşçi partisi, itiraz ve ihtarları arttırdı. İşçi partisi ayrıca, muhalefetine dayanak ve hedef olarak Muhafazakâr partinin millî savunma siyasetini ve özellikle tek taraflı bir nükleer gücün geliştirilmesi çabalarını alıyordu. Macmillan, iskonto haddini yüzde 5'e, sonra da yüzde 4,5'e indirince (martnisan 1962) hoşnutsuzluk başladı. Kısmî seçimlerin birçoğunda, Muhafazakârlar aleyhine hem İşçi partisinde, hem de programı daha az ürkütücü olan Liberal partide ilerlemeler görüldü. Mayıs 1962 belediye seçimleri daha da kesin yönler gösterdi. İşçiler 294, Liberaller 332 yer kazandılar, Muhafazakârlar (Tory'ler) 558 yer kaybettiler. Butler ve Millî Savunma bakanı Thorneycroft gibi Ortak pazar taraftarları lehine yapılan oldukça şiddetli bir kabine değişikliği de siyasî havayı düzeltmeye yetmedi.

13 Aralık 1962'de, İngiltere'nin Ortak pazar'a girmesini engelleyen ekonomik güçlükleri gidermek amacıyle Macmillan, general de Gaulle ile görüştü. İngiltere başbakanı, dış siyasetinin amerikan ittifakı ve Atlantik paktı mihverinde olduğunu belirttiği için bu karşılaşmadan bir sonuç alınamadı. Birkaç gün sonra Macmillan, Kennedy ile Nassau'da buluştu. General de Gaulle'ün 14 ocak 1963 basın toplantısı, son umutları da ortadan kaldırdı. Fransız Devlet başkanı, «Polaris» füzeleri ile donatılmış denizaltıların A.B.D. tarafından İngiltere'ye satışı karşılığında Macmillan'ın ülkesinin yanaştığı «çok taraflı güce» Fransa'nın katılmayacağını bildirdi. Öte yandan da İngiltere'nin hazırlıklı olmadığını öne süren Fransa, tam bir Avrupa politika ve ekonomisinin meydana getirdiği Ortak pazar'a bu milletin katılmasına karşı çıktı. İşçi sendikaları Ortak pazar'a girilmesine çoğunlukla taraftar olduklarını bildirince, Macmillan'ın başarısızlığı İşçilerin işine yaradı. Labour party (İşçi partisi) lideri Gaitskell, 18 ocak 1963'te öldü, yerini 14 şubatta Harold Wilson aldı.

Üç yeni olay, İşçilerin durumunu sağlamlaştırdı. 20 Şubat 1963'te yayımlanan millî savunma konusunda bir Beyaz Kitap'ta hükûmet, bağımsız bir nükleer «hücumdan vaz geçirme» gücüne taraftar olduğunu ilân etti. İşçiler böyle bir siyasete karşı çıkarken, «nükleer silâhsızlanma» taraflılarınca gösteriler tertiplendi (nisan 1963). Öte yandan haziranda Macmillan hükûmeti bir skandal yüzünden lekelendi: Savunma bakanı John Profumo, Sovyet yüzbaşısı İvanov'un metresi Christine Keeler adlı bir kadınla ilişki kurduğu yolunda açıkça suçlandırıldı. Casusluk söz konusu oldu. Profumo istifa zorunda kaldı (5 haziran 1963). Temmuzdaki kısmî seçimde (West Bromwich, Deptford) İşçiler rakiplerini ezdiler ve 30 eylül parti kongresi Harold Wilson için bir zafer oldu. 8 Ekimde hastahaneye kaldırılan Macmillan 10 ekimde çekildi. Kraliçe, başbakan olabilmesi için lordluk payesi kaldırılan Home'u yeni kabineyi kurmakla görevlendirdi. Bu kabine bir öncekine fazlasıyle benziyordu. Fakat İngiltere seçim öncesi havasına çoktan girmişti: bütün partiler, ülkenin çağa uyması konusunda fikir birliği halindeydi. Wilson programında iki ana nokta vardı: birincisi vergi reformuna, sanayi kesimi kuruluş ve sistemlerinin değiştirilmesine dayanan bir iktisadî gelişme, ikincisi yeni üniversiteler ve teknik kolejlerin açılması. 15 Ekim 1964 seçimlerinde, Muhafazakârlar 62 sandalye kaybettiler (365 yerine 303), Liberaller 3 (6 yerine 9) ve İşçiler 59 fazla milletvekilliği (258 yerine 317) kazandılar. Ertesi günü Harold Wilson, Home'un yerine başbakan olarak yeni kabineyi kurdu. George Brown, yeni kurulan İktisadî İşler bakanlığını aldı; bir de Teknoloji bakanlığı kuruldu. Modernleşme isteği açıkça belirmişti

İşçiler iktidarda

Harold Wilson başkanlığındaki İşçi hükûmeti, önce bölgesel iktisadî krizi yenmeğe çalıştı. Bunun için, Labour party'nin programına zıt iki tedbire baş vurdu: iskonto haddi yüzde 5'ten 7'ye çıkarılacak ve ithalâttan alınan vergiye yüzde 15 zam yapılacaktı. Kasım 1964'te, tehlikeli durumdaki sterlini korumak amacıyle, on bir ülkenin Merkez bankası, İngiltere'ye kredi kolaylıkları tanıdılar (3 milyar dolar).

Mısır harekâtı için topların indirilişi (1882)

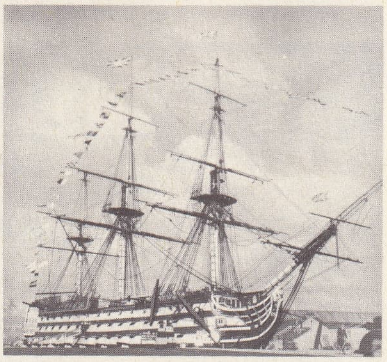

«Victory»
Trafalgar savaşında (1805) Nelson'un vurulduğu gemi

Liberal bir ekonomiye sosyalist bir program uygulamak kararındaki Wilson, İşçi sendikalarının desteğini sağladı (1964 ve 1965 kongreleri) ve demir-çelik sanayiinin tekrar millîleştirilmesini öngören Beyaz Kitabını kabul ettirebildi (6 mayıs 1965). Yeni bir yasa 5 ağustos 1965'te yürürlüğe konularak, İşletmelerin Birleştirilmesi komisyonunun yetkileri genişletildi. Öte yandan Wilson, Parlamentodan, ölüm cezasını kaldıran yasayı çıkardı (28 ekim 1965). 1966 Yılı başında, Wilson çok tutuluyordu. Kamuoyu, iktisadî buhrana hâlâ, eski muhafazakâr çoğunluğun sebep olduğuna inanıyordu. Mührühas bakanı James Callaghan'ın ileri sürdüğü «kemerleri sıkma» programına hak verdiren bu durum karşısında Muhafazakâr partinin yeni lideri ve Home'un yerini alan Edward Heath bir şey yapamadı. Avam kamarasındaki zayıf çoğunluğunu arttırmak amacıyle Wilson, genel seçimlere gitti. İyimserliği, uzağı görürlüğü doğru çıktı: 31 martta Labour party eskisinden 850 000 daha fazla oy kazanarak 46 milletvekilliği daha fazla elde etti (317'den 363'e). Liberal parti 9 yerine, 3 fazlası ile 12 sandalyeye çıkarken, Muhafazakârlar 303'ten 253'e düştüler. Fakat 12 mayıs 1966 belediye seçimleri, genellikle Muhafazakârların zaferini sağladı: bundan da bölgesel düzeyde, seçmen yığınının dikkati çekecek kadar geleneklere bağlı kaldığı ortaya çıkmış oldu.

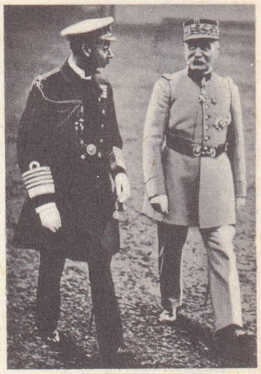

George V ve mareşal Foch 1919'da Londra'da

Başarılı genel seçimlerin hemen ertesi günü, kuruluşu hiç değiştirilmeyen Wilson hükûmeti, ingiliz ekonomisinin ciddî sorunları ile yeniden karşı karşıya bulunuyordu. Olağanüstü durum ilânını (23 mayıs) gerektiren deniz adamları grevi (15 mayıs-29 haziran 1966), sosyal huzursuzluğun en göze çarpar belirtisiydi. «İktisadî Dunkerque» a-

Foto. Ambassade dc Grande-Bretagne, W. W. (LAROUSSE)

atlı muhafız (horse guard)

dını verdiği bir krizi önlemek için Wilson, ücretleri dondurmak yoluna gitti. 3 Temmuzda Teknoloji bakanı bu yüzden çekildi. İşçi partisinin 28 milletvekili de bu tasarıya olumsuz oy verdiler (25 ekim). Ağustosta, Sosyal Güvenlik bakanlığı kuruldu. Fiyatların ve vergilerin dondurulması, İngiliz işverenlerinden oldukça büyük bir kısmını İşçi partisi saflarından kopardı. 1967 Başında, ödemeler dengesindeki açık azalmış, altın ve döviz rezervleri 14 milyon sterlin artmıştı. İngiltere bankasının temmuz 1966'da yüzde 6'dan 7'ye yükselttiği iskonto haddini yüzde 0.5 oranında indirmek mümkün oldu. Fakat işsiz sayısı, 1963'ten bu yana en yüksek düzeye çıkmıştı (600 000). Gerekli bulduğu siyaseti uygulamak üzere, Wilson Avam kamarasından çelik sanayiinin millîleştirilmesi kararını çıkarttı (26 ocak 1967). Haziran 1967'de bitecek olan, kemerleri sıkma programını da bir yıl uzattı. Ödemeler dengesinde normal sonuçlar vermekle beraber, iktisadî etkinlik gerilemesi üzerine bu siyasetin etkileri sınırlı oldu. Macmillan'dan daha büyük bir kararlılıkla ve çok ağır basan mecburiyetler sonucu (özellikle, İngiliz pazarının zayıflaması ve hükûmetin Rodezya'daki başarısızlığı), üstesinden gelinecek zorlukları da göz önüne alarak Wilson Batı Avrupa'ya yöneldi. Kurallara az uyan genç bir siyasetçi olan George Brown'u ağustos 1966'da Stewart'ın yerine, Dışişleri bakanlığına getirdi. Kısa veya uzun sürede ülkesinin Ortak pazar'a girişini sağlamak amacı ile Wilson, 1967 başlarında Batı Avrupa'ya bir gezi yaptı. En önemli ziyaret Paris'e idi. 24-25 Ocak 1967'de Wilson, general de Gaulle ve Başbakan Pompidou ile görüştü. İki Fransız devlet adamı Roma antlaşması hükümlerinin olduğu gibi ingilizler tarafından kabulünde direnirlerken, Wilson ülkesinin ve Commonwealth'in, özellikle tarım alanında çıkarlarını korumağa çalışıyordu. Açıkça söylenmemiş olmakla beraber, İngilizlerin (Wilson [1966] ve Brown [1967] Moskova gezilerinin sonuç vermemesine de yol açan), Amerikan ittifakına bağlılıkları Fransızlar gözünde, ingiliz davası aleyhinde durumlardır. İngiliz hükûmetinin haziran 1966'da Vietnam'daki amerikan siyasetinden (ilk defa olarak) ayrılmış olması da kâfi sayılmamıştır. Fransa'nın olumsuz tutumu, Wilson'u mayıs 1967'de, Roma antlaşmasının 237. maddesine dayanarak, Ortak pazar'a ve ayrıca Euratom (Avrupa Atom birliği) ve Kömür-Çelik birliğine ülkesinin alınmasını istemekten alakoyamadı. Aynı zamanda, Wilson ingiliz milletvekillerine, çözümü güç sorunları açıkladı: ingiliz tarımının özel durumu, tarım siyasetine gerekli malî destekler, Commonwealth'in, özellikle şeker ve tereyağ üreticisi ülkelerin çıkarları, sermaye hareketleri, bölgesel siyasetler. İngiltere'nin Ortak pazar'a girmesi ingiliz siyasetinin temel sorunu olacak ve çözümü de, Harold Wilson'a göre öteki sorunların «buzlarını çözmeye» ve Labour party'ye, iktidarda kalabilmesi için ihtiyacı olan başarıyı sağlamağa yarayacaktır. Oysa, yakın gelecek biraz karanlıktı: 23 ekim 1967'de Lüksemburg'da toplanan Ortak pazar bakanları, İngiliz adaylığı konusunu geri bırakma kararı aldılar. Bunun sonucu, İngiltere'de ciddî karışıklıklar çıktı. Ortak pazar temasları ile görevlendirilmiş bakan lord Chalfont, ülkesinin ittifaklarından vaz geçebileceğini belirterek Altılar'ı, tehdit eder bir hava estirdi. Kasımda, reeskont haddi iki defa arttırıldı; bu arada da İşçi partisi sol kanadı, grev halindeki madencilerin savunucusu oldu. Nihayet, 18 kasımda reeskont haddinin çok yükseltilmesiyle (yüzde 8) beraber, sterlinin değerinin yüzde 14,3 oranında indirilmesi kararı alındı. Bu çok önemli tedbir, İngilizlere göre, kendilerinin Avrupa topluluğuna girmesini kolaylaştıracaktı. Fakat İngiltere'nin iktisadî geleceği konusunda Fransa'da duyulan şüphenin başlıca engel olduğu general de Gaulle'ün 28 kasım basın toplantısında ortaya çıktı. Bununla birlikte Büyük Britanya, sterlinin durumunu düzeltme ve Avrupa'ya gittikçe daha çok yaklaşma isteğini, dış (Süveyş'in doğusundaki üslerin bırakılması) ve iç (parlamentoya mart 1968'de sunulan kısıntılı bütçe) siyasetinde aldığı kararlarla ortaya koydu. Ama, belediye seçimlerinin de belirttiği gibi (İşçiler, kendileri için bir yenilgi olan bu seçimlerde 1282 sandalye kaybettiler) ingiliz kamuoyu bu kararları iyi karşılamadı.

Elizabeth II'nin taç giyme töreni sırasında donanmanın yaptığı geçit resmi (1953)

İmparatorluk ve Commonwealth

İkinci Dünya savaşı ertesinde, geniş imparatorluk sömürgelerinin bırakılması işine başlandı. Gerek İngiliz hükûmetinin kendi isteği, gerekse bazı ciddî olayların baskısıyle 1960'tan beri bu çalışmalar gelişti. Yıllar süren kanlı mücadelelerden sonra, «Commonwealth» çerçevesi içinde, Kıbrıs 16 ağustos 1960'ta bağımsızlık elde etti. O zamandan beri de, Commonwealth içinde, bağımsızlık kazanan dominyonların ve cumhuriyetlerin sayısı çok arttı: Nijerya (1 ekim 1960), Sierra Leone (27 nisan 1961), Tanganyika ve Zengibar'dan meydana gelen Tanzaniya (9 aralık 1961), Jamaika (6 ağustos 1962), Trinidad ve Tobago (31 ağustos 1962), Uganda (9 ekim 1962), Malaysia (16 eylül 1963), Kenya (12 aralık 1963), Malavi (6 temmuz 1964), Malta (21 eylül 1964), Zambiya (K. Rodezya) [24 ekim 1964], Gambiya (18 şubat 1965), Singapur (9 ağustos 1965), Guyana (26 mayıs 1966), Botsvana (Beçuanaland) [30 eylül 1966], Lesotho (Basutoland) [4 ekim 1966], Barbados (30 kasım 1966), Maurice adası (1967). Commonwealth'in bu genişlemesi, *Commonwealth Relations Office* ile birleşerek *Commonwealth Office* halini alan *Colonial Office*'nin (Sömürgeler dairesi) 31 temmuz 1966'da ortadan kalkması ile sonuçlandı. öte yandan, İngiltere, sömürge ve himaye altındaki toprakların özerkliğini genişletme yolunda idi. Fiji Adaları (23 eylül 1966 Anayasası), Saint-Helena (1 ocak 1967); Küçük Antiller'de: Antigua, Saint-Christopher, Domingo de Guzman, Saint-Lucia, Granada, Saint-Vincent, Montserrat (27 şubat 1967). Macmillan ve daha da çok Wilson hükûmetleri zamanında dış siyaset, eski imparatorluğun bazı kısımları karşısındaki İngiliz tutumu ile ilgili ciddî sorunlar yüzünden zayıflamış ve bazen de kısmen felce uğramıştır. Commonwealth'in denge ve alaşımının ciddî şekilde tehlike geçirmesi, G. Afrika cumhuriyetinin ayrılması (1961), sonraları, İngiliz-Rodezya anlaşmazlığı ve G. Rodezya'nın da ayrılmasıyle oldu. 1966'da, Birmanya, Sterlin sahasından çekilme kararı aldı; başkan Johnson, Yeni Zelanda ile Avustralya'nın Vietnam savaşına A.B.D. yanında daha çok katılmalarını sağladı. Yakın Doğuda İngiltere'nin durumu git gide daha çok zayıfladı: İsrail-Arap anlaşmazlığı (haziran 1967) ingilizlere Süveyş kanalını ve doğu petrolü yolunu kapattı. G. Arabistan federasyonu, 30 kasım 1967'de G. Yemen Halk cumhuriyeti adı altında bağımsızlığını ilân etti. Hongkong'da kıta Çin'inin kışkırtmasıyle karışıklıklar çoğaldı. Cebelitarık'ta İngilizlerin varlığı, İspanya'nın git gide daha çok gözüne batmaktadır. Kısacası, dışta da içte de, kurallara uymayan gençliği, geride kalmış ekonomisi ve çekingen kıta Avrupası ile İmparatorluğun eski üyesi ülkeler karşısında kalan İngiltere birçok sorunlarla başbaşadır.

muhafız (grenadier guard) ve iskoç muhafız (scots guard)

Askerî tarih

Büyük Britanya askerî gücü, dış ülkelerdeki durumunu sürekli şekilde korumak esasına dayanmıştır. Gerçekten gerek adalarda yerleşmiş bir devlet olması ve gerekse denizaşırı bölgelerdeki çıkarlarının büyüklüğü dolayısıyle dış ülkelerdeki durumun korunması kendisi için hayatî bir önem taşımakta idi. Bazen Avrupa karasını, daha sonra bütün dünyayı kapsayan siyasetini ordusuna ve deniz kuvvetlerine dayayan Büyük Britanya, zamanla deniz egemenliğini de ele geçirmiş ve üç yüz yıla yakın bir süre dünyanın en güçlü donanmasına sahip olmuştur.

● *Ordu.* Ilk İngiliz askerî birliklerini teşkil eden yaya milisler (fyrd) ve Danimarka kıral muhafızları, William'ın şövalyelerine Hastings'te yenildiler (1066). William'ın halefleri olan Henry II tarafından (1181) ve özellikle Edward I'in 1285'teki *Winchester yasası* ile mahallî milislerden büyük bir ordu kuruldu. Plantagenet'ler ücretli askerliğe başvurarak bu orduyu genişlettiler. Galyalıların büyük ok-yayları ve ilk toplarla silâhlanmış olan bu orduyu kullanarak Edward III, 1337'de Yüz Yıl savaşını açtı. Bu savaşın uzun sürmesi ve Fransa'nın kalkınması, ingiliz ordusunun zayıflaması sonucunu doğurdu: İki Gül savaşı da (1455-1485) ordunun çökmesine yol açtı. Ancak, İspanya'nın *Yenilmez armada*'sı ülkeye yaklaşırken (1588) Kraliçe Elizabeth, enerjik teşebbüsüyle millî duyguları uyandırarak *Anavatan savunma teşkilâtını* meydana getirdi. Bu kuruluş, yerli muhafız birliklerinin (Home Guard) atası sayılır. Daimî ordu ancak 1645'te Charles I tarafından kuruldu. Birkaç kere değişiklik ve düzeltmelerden sonra bu teşkilâtın eksikleri William III devrinde (1689-1701) tamamlandı. Bu devre içinde kırallık ordusu Anayasada yer alan bir kuvvet olarak *(Bill of Rights)* ortaya çıktı. Bu ordu hükümdarın emrine ancak Parlamentonun onayıyle veriliyordu. Parlamento o zamandan beri her yıl ordunun mevcudunu duruma göre tespit etmektedir. XVIII. yy. da bu sayı 18 000-20 000 kişi arasında (barış düzeni) değişiyordu. Bunun 11 000'i sömürgelerde bulunuyordu. Mevcut, 1777'deki Amerika savaşı sırasında 90 000'e, 1815'te yaklaşık olarak 250 000'e, 1822'de 90 000'e, Kırım savaşı sırasında (1856) 245'000'e çıkarıldı. Napolyon devri, Wellington'un ingiliz piyadesine, Marlboraugh'unkinden geri kalmayan bir ün kazandırdı: ancak, 1815'ten 1854'e kadar Avrupa'da kullanılmayan ingiliz ordusu XIX. yy.da sağlam askerî üslerin (Cebelitarık, Malta, Ümit burnu, Süveyş kanalı, Singapur, Hongkong v.b.) teşkiliyle görevli bir sömürge emniyet kuvveti haline geldi ve imparatorluğun ulaştırma yolları boyunca yerleşti. 1857'de Hindistan ordusunun kurulmasıyle kuvveti artırıldı. 1881'den itibaren İngiltere ordusunun sömürgelerdeki rolü de kendi esas bünyesini bile etkiledi: temel birlik olan ve mensubu her subayın bütün meslek hayatı boyunca bağlı kaldığı alay, o tarihten itibaren iki taburlu olarak kuruldu. Bunun bir taburu anavatanda, öbür taburu denizaşırı bölgede bulunuyordu. Bununla beraber 1899'daki Boer savaşı ile meydana çıkan teşkilât yetersizliği ve Alman askerî kudretinin yükselmesi, askerî sistemde, geleceğe uygun tam bir değişiklik yapılmasına yol açtı (Haldane Kanunu, 1908). Bu yeni sistem, kura usulünü

Foto. Ambassade de Grande-Bretagne (LAROUSSE)

ortadan kaldırıyor, uzun-süre sözleşmeli askerlerden kurulu muntazam bir ordu meydana getiriyordu ve teşkilâtında, denizaşırı bölgelere müdahaleye muktedir tümenlerle yedek milislerden kurulu kuvvetler bulunuyordu. Emir ve komuta kadrosunu da, 1741'de kurulan Woolwilch ve 1802'de kurulan Sandhurst Harp akademilerinden yetişenler teşkil ediyordu. 1870'ten sonra (Savaş bakanlığı) *War Office* emrine verilen ordu kademeleri 1904'te İmparatorluk Genel Kurmay başkanlığı makamının kurulmasıyle Commonwealth ölçüsünde teşkilâtlanmış oldu. 1914'te bu ordu, general French komutasında ancak 7 tümenlik bir seferî kuvveti savaşa sürebildi. Gönüllü ordu sisteminden istemiyerek vaz geçen memleket, 1916'dan itibaren 18 - 40 yaşında olanları mecburî askerlik usulüyle silâh altına almağa başladı. Bu tedbir sayesinde 1918'de seferî ordu mevcudu 5 milyona yaklaştı. Bu askerlerin nitelikleri ve silâhları (1916'da tankı ilk kullanan İngilizlerdir), Fransız Başkomutanı mareşal Foch'un emrinde savaşlara girmeleri, 1918 Müttefikler zaferinde Büyük Britanya'ya önemli bir pay verdi. Barışla birlikte mecburî askerlik usulü kaldırıldı ve 1908 sisteminin yeniden uygulanmasına başlandı. Birinci Dünya savaşı sırasında verilen kayıplar (780 000 ölü), bir daha tekrarlanmaması gereken bir örnek sayıldı. Askerî kudret doktrininden geleneksel siyasî karar esasına dönülünce ordu yetkilileri küçük bir meslekî ordu meydana getirdi; savaşta 20 tümenlik bir kuvvet öngörüldü. Bu ordunun, nitelikleri ve hareket kabiliyeti itibariyle kısa zamanda çeşitli harekât alanlarına müdahale edebilmesi gerekiyordu. 1935'te süvari birlikleri tamamen makineleşti, buhar tank gücüyle birleştirilerek Royal Armoured Corps (Krallık Zırhlı kuvvetleri) kuruldu. 1939 Yılında muntazam ordu mevcudu 320 000 idi. Tümenlerinden bir kısmı (1939'da 4, 10 mayıs 1940'ta 10 tümen), savaşın başında lord Gort emrinde seferî kuvveti teşkil etti. Ordu mevcudunun azlığı, Parlamentonun 3 eylülden itibaren 18 - 41 yaşında olanların silâh altına alınmaları kararına yol açtı. Fransızların yenilmesiyle zor duruma düşen ve Alman istilâ tehdidine göğüs germek zorunda kalan İngiltere, Home Guard'ı (Yerli Muhafız teşkilâtı) kurarak 1940 sonunda çeşitli birliklerde 3 000 000 erkek ve 100 000 kadını silâh altına almıştı. Ancak, Mısır'daki ordusunun mevcudu hemen hemen 30 000 kişiden ibaretti. Bir yıl sonra, 7'si zırhlı olmak üzere 45 tümenlik bir kuvvet anavatanı korumakta idi. A.B.D.'nin de katılmasıyle savaş yeni bir aşamaya girdi. Ancak, Londra hükûmeti tek elden emir ve komuta ilkesine hemen katıldıysa da İngiliz ordusu Amerikan ordusundan çok farklı olan geleneksel özelliklerini korudu. Çeşitli cephelerde aynı zamanda hareketi tasarlanan İngiliz kuvvetlerinde, büyük birlik sayısından çok, bunları besleyen üslerin ve geri hizmetlerin değerine önem verildi (1944'te Eisenhower emrinde sadece 14 İngiliz tümeni çarpışıyordu). Nihayet, askeralma teşkilâtının niteliği ve işçilerin tek elden idare edilmek üzere Çalışma bakanlığının emri altına alınması, harp sanayii imalâtının en yüksek dereceye ulaşmasına imkân verdi. Bu imalâta 1944'te 4 milyona yakın kadın da yardım ediyordu. İkinci Dünya savaşı Müttefiklerin zaferiyle sonuçlandığı halde gene de Büyük Britanya'nın kudretine hissedilir bir darbe vurdu: ingiliz silâhlı kuvvetleri savaşın bu sonuçlarına kendini uydurmasını bildi. 1945'ten itibaren ingiltere, stratejik mevzilerin terkedilişini (1947'de Hindistan'ın, 1955'te Süveyş kanalının boşaltılması) karşılamak üzere sınırlı fakat etkili ve İngiltere'nin harp sonrası yaptığı anlaşmalara [1949'da Atlantik paktı, 1954'te Paris antlaşmaları; Güney Doğu Asya Paktı teşkilâtı (SEATO) v.b.] cevap verecek kudrette bir askerî cihaz meydana getirmiştir.

Bu düşünce ve anlayış içinde 1947'den itibaren mecburî askerlik usulü devam etti. 1952'de Yerli Muhafız teşkilâtı yeniden kuruldu; öte yandan güdümlü araçlar ve nükleer silâhlara dayanan bir yenilenme programına büyük çaba harcandı (ingilizlerin ilk atom bombası 1952'de ve ilk termonükleer bombaları da 1957'de patlatıldı). Kara ordusu (1944'te ordu 2 milyondu) mevcudu 1960'ta 265 000 kişiye getirildi. 1963'te mecburî askerlik kaldırıldı ve 170 000 mevcutlu geleneksel meslekî ordu tekrar kuruldu. 1964'te yüksek komutanlık yeniden teşkilâtlandırıldı ve Kara ordusu bütçesi 525 milyon sterline yükseldi (bu miktar Millî savunma bütçesinin yüzde 26'sını kapsar).

● *Deniz kuvvetleri.* IX. yy.dan itibaren her İngiliz kontluğu, kendi imkânlarıyle orantılı olarak krala birkaç gemi vermekteydi. «Kralın gemileri» adı, ilk olarak 878'de Danimarkalılarla harbe giren Kral Alfred'in gemilerine verildi. Norman kralları bu ortak savunma teşkilâtını koruyup geliştirdiler; donanma kuvvetlerini lüzum gördüklerinde kullanabilme hakkı karşılığında beş limana (Hastings, Romney, Hythe, Dover ve Sandwich) ticarî imtiyazlar verdiler. İngiliz deniz kuvvetleri kadırgalardan, kara Avrupası ülkelerine kıyasla, erken tarihlerde vaz geçti; 1340'ta Sluis'te Fransızlara karşı zafer kazanan Edward III'ün donanması sadece yelkenli gemilerden kuruluydu. Deniz üstünlüğüyle İngiltere, Fransa'nın eski eyaletlerinden Guyenne'e yerleşmeğe ve Yüz Yıl savaşı sırasında Fransızlarla savaşmak üzere Avrupa karasına ordular göndermeğe muvaffak oldu.

1546'da Henry VIII, deniz kuvvetlerinin sürekli yönetim organı olan *Amirallik konseyini* meydana getirdi. Bu kurul onun saltanatı zamanında teknik alanda büyük ilerlemeler kaydetti. Donanma askerî bakımdan «Amirallik Birinci lordu»na bağlıdır. Tamamıyle ayrı özellik taşıyan Konsey teşkilâtı, 1832'ye kadar yürürlükte kalacaktır. Bu tarihten itibaren idarî ve askerî bölümler *Amirallik* adı altında birleştirildi. Bu makamın kudret ve yetkileri günümüze kadar gittikçe artmıştır. XVI. yy.da Kraliçe Elizabeth, ingiliz denizcilerinin İspanyol sömürgelerine veya kalyonlarına karşı giriştikleri seferler için para yardımında bulundu. Bu akınlarda başarı gösterenlere amiral rütbesi verildi. Yeni doğan İngiliz denizgücü 1588'de İspanya'nın Yenilmez armada'sını yenilgiye uğrattı. İngiliz donanması bu zaferi, mürettebatının iyi eğitim görmüş olmasına ve düşman gemilerine yanaşmaksızın uzaktan yapılan top ateşi taktiğine borçludur. İngiliz deniz gücü, özellikle deniz ticaret filosu, yapmış olduğu bu hamleye rağmen gene de Hollanda deniz kuvvetlerinden çok zayıf durumdaydı: Hollanda'nın 500 000 tonilatodan fazla olan ticaret gemilerine karşılık İngilizlerin yaklaşık olarak 100 000 tonilatoluk bir ticaret filosu bulunuyordu. Millî ticaret tekelini hemen hemen İngiliz armatörlerine ayırmış olan 1651 tarihli deniz seyrüseferi kanunu, İngiltere ile Hollanda arasında uzun süreli deniz savaşlarına yol açtı. Daha sonra ingiltere donanması, birinci derecede önemli bir güç olmak istek ve hevesine kapıldı. İspanya Veraset savaşı sırasında Cebelitarık'a yerleşti (1704) ve Akdeniz'e girdi. XVIII. yy. ortalarında Amirallik makamına geçmiş olan lord Anson, bu görevde on yedi yıl kaldı; makamını kudretli bir emir ve komuta aracı haline getirdi. Böylece İngiliz deniz gücünün son çağlardaki üstünlüğünü hazırlamış oldu. Lord Anson *Deniz piyade birlikleri*'ni teşkil etti ve bütün harp gemilerinde müşterek olarak uygulanmak üzere disipline ilgili bir tüzüğü yürürlüğe koydu. 1779'da, dökme demirden yapılma toplardan daha hafif ve kullanılması daha kolay bir cins kaval topunun gemilerde kullanılmasını sağladı. XVIII. yy.da İngiliz donanmasında ortalama 120 - 150 adet savaş gemisi ve 200 - 300 adet hafif gemi bulunmakta idi. Bu deniz gücü İngiliz sömürgeciliğinin yayılmasında başlıca etken oldu. 1797'de fransız donanmasıyle savaş halinde bulunan Büyük Britanya Deniz kuvvetleri, Plymouth ve Spithead'de çıkan isyanları kısa zamanda bastırdı. Trafalgar'daki deniz savaşının cereyan ettiği 1805'te Büyük Britanya Deniz kuvvetlerinde 116 savaş gemisi ve 418 firkateyn veya hafif gemi bulunmakta idi. Yaklaşık olarak 400 000 tona varıyordu. Büyük İhtilâl ve İmparatorluk devri savaşları sırasındaki fransız-ingiliz deniz rekabeti, Fransa'nın yenilgiye uğramasıyle sona erdi. Büyük Britanya böylece, itiraz kabul etmez deniz üstünlüğünü sağlamış oldu; bundan sonra da gerek donanması gerek deniz ticaret filosu ile bu üstünlüğü korudu.

Chaucer

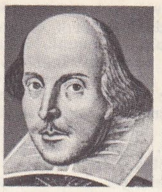
Shakespeare

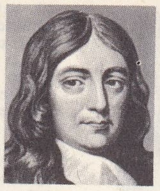
Milton

Dryden

XIX. yy.da İngiliz Deniz kuvvetleri, teknik ilerlemelere gereği gibi uyamadı. Tahrip mermisini ancak 1837'de kabul etti, bunun kullanılmasını da ancak Kırım harbinden sonra genelleştirdi. O sıralarda ingiliz donanması: yardımcı makinesi ve uskuru bulunan, ağaçtan yapılma yelkenli gemilerden kuruluydu. 1860'ta Fransa'nın *Gloire* adlı gemisine karşılık olmak üzere İngiliz Amirallik dairesi 9 000 tonluk, 14,5 deniz millik, beheri 7 pusluk (177 mm) 28 topla mücehhez *Warrior* zırhlısını inşa ettirdi; bu gemi, zamanın en kudretli savaş gemisi idi. 1900 Yılında İngiliz Deniz kuvvetlerinin yeni rakibi alman donanması oldu. İngiltere, deniz üstünlüğünü elinde tutmak üzere büyük teknik ve malî çaba harcadı. Deniz siyasetini, kendisinden sonra gelen en büyük iki donanmanın toplamına eşit bir deniz gücüne sahip olacak şekilde tespit etti. 1904'te, Fransa'dan çok geri kalmış olarak, ilk denizaltısını yaptı. 1906'da *Dreadnought* adlı gemiyi denize indirdi. Bu tip savaş gemisi bütün donanmalar tarafından taklit edildi; hava kuvvetlerinin ortaya çıkışına kadar harp filolarının belkemiğini teşkil etti. 1914 İngiliz Deniz kuvvetlerinde 22'si dretnot olmak üzere 62 zırhlı, 9 büyük savaş kruvazörü, 118 kruvazör, 25 muhrip, 109 torpito, 75 denizaltı bulunuyordu; ayrıca 11 zırhlı veya savaş kruvazörü, 8 hafif kruvazör, 15 muhrip ve 20 denizaltı da inşa halinde idi. Bu deniz kuvveti, alman ve fransız donanmaları toplamını geçiyordu.

Pepys

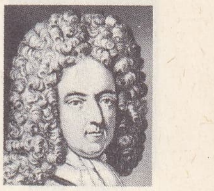
Defoe

Swift

Pope

Birinci Dünya savaşında İngiliz Deniz kuvvetleri, Müttefiklerin deniz seferlerine karşı harekâtta bulunan alman kruvazörlerini oldukça kısa bir zamanda yok etti (1914, Falkland deniz savaşı) ve düşmanının büyük harp gemilerini de kendi üslerinde kalmak zorunda bıraktı (1916 Jutland deniz savaşı). 1918'de amerikan birliklerinin hiç bir gemi torpillenmeden Fransa'ya ulaşabilmesi, deniz üstünlüğünün verdiği bir sonuçtur. 11 Kasım 1918'de barış anlaşmasının imzası sırasında İngiliz amirali Wemyss mareşal Foch'un yanında bulundu ve bütün alman filosunun teslimini istedi. Alman tehdidinden kurtulan Büyük Britanya, en az masrafla deniz üstünlüğünü elinde tutmağa çalıştı. Ancak, bu üstünlüğü Amerika Birleşik devletleriyle paylaşmak zorunda kaldı. 1922'de yapılan Washington antlaşması, bundan böyle eşit olan iki anglosakson donanmasının her birinde, savaş gemileri için 525 000 ton ve uçak gemileri için de 135 000 ton sınır tespit etti. Almanya'nın yeniden silâhlanması karşısında güç duruma düşen İngiltere, 18 haziran 1935'te, Versailles anlaşmasına aykırı olmakla beraber, Hitler'e deniz kuvvetlerini yeniden meydana getirmek ve hattâ Büyük Britanya'nın yüzde 45'i oranında denizaltı yapmak hakkını tanıdı. 1939'da hizmetteki ingiliz donanması toplam olarak 1 351 500 tona ulasmıştı. Bundan başka 440 680 ton toplamında gemi de yapım halinde bulunuyordu.

Fielding

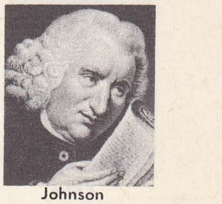
Johnson

İkinci Dünya savaşı başlar başlamaz İngiltere yeniden alman denizaltılarıyle savaşa girişti. Denizaltıların yerini tespit eden «Asdic» aracı sayesinde alman denizaltılarına karşı etkili savaşlar yaptı. 1940'ta Fransa'nın yenilgiye uğraması ve Fransız Deniz kuvvetlerinin böylece etkisiz hale gelmesi, Büyük Britanya donanmasını nazik duruma soktu. Fransız harp gemilerinin düşman eline geçmesi endişesiyle bunlara karşı Mers el-Kebir ve Dakar'da saldırıya geçti. Amerikan donanmasıyle işbirliği yaparak alman denizaltılarına karşı Atlan-

Macpherson

Foto. British Council, Bibl. nat., Hulton Pict. Libr. (LAROUSSE)

Sheridan

Wordsworth

Walter Scott

Byron

Shelley

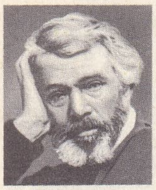
Carlyle

Keats

tik savaşını kazandı (1941-1943) ve savaşın sonundaki başarılı çıkarmalarda büyük bir payı oldu. Bununla beraber İkinci Dünya savaşı sonunda İngiltere, yüzyıllardan beri sürüp gelen deniz üstünlüğünü kaybetti. 1954'te İngiltere, 182 500 ton tutan savaş gemileri ve 20 adet uçak gemisiyle A.B.D. Deniz kuvvetlerinin ancak yüzde 25'i kadardır. Bununla beraber geçmişteki prestiji ve gelenekleri, sağlam ve iyi incelenmiş malzemesiyle gene de çok kuvvetli olarak kalmaktadır. İngiltere'nin anavatandaki bellibaşlı üç büyük tersanesi Portsmouth, Plymouth ve Chatham'da bulunmaktadır. Bu yerlerde aynı zamanda Deniz kuvvetlerine ait komutanlıklar da vardır; Deniz Harp okulu Dartmouth'tadır. Birinci Dünya savaşından sonra ikinci derecede bir tersane de Rosyth'te kurulmuştur. İngiliz Devletler topluluğunun başlıca deniz üsleri şunlardır: Malta, Cebelitarık Hongkong, Trincomalee (Seylan), Singapur, Bermuda, Simon's Town (Ümit burnu). Büyük Britanya deniz birlikleri anavatan filosu ve denizaşırı komutanlıklar (Akdeniz, Güney Atlantik, Ortadoğu v.b.) olmak üzere iki kısımdır. Deniz kuvvetleri personeli 1914'te 100 000 kişi idi (bunun 11 000'i subay ve 9 000'i deniz piyadesi). Bu tarihte Krallık Deniz kuvvetlerinin toplam tonajı 800 000 ton idi (bunun 300 000 tonu ihtiyat). Bu tonaj, parça olarak şunlardan kurulmuştu: ikisi 43 000 tonluk olmak üzere 7 uçak gemisi, 9 kruvazör, 24 muhrip, 88 refakat gemisi ve üçü atom denizaltısı olmak üzere 57 denizaltı.

Deniz Hava kuvvetlerinde de 1964'te, güdümlü araçlarla donanmış ve yüzer halde 20 kadar savaş filosu (500 uçak) bulunuyordu (Deniz hava kuvvetlerinin mevcudu krallık deniz kuvvetlerinin yüzde 20'si oranındadır).

Kurmay Başkanı «Deniz Birinci lordu» unvanını taşıyan Krallık Deniz kuvvetlerinin (Royal Navy) bütçesi 1964'te 500 milyon sterline yakındı. Bu miktar, Millî savunma bütçesinin yüzde 25'i idi.

● *Hava kuvvetleri.* İstihkâm sınıfı içindeki balonculuk şubesinden çıkmış olan Büyük Britanya askerî havacılığı başlangıçta, kendi hesaplarına pilotluk bröveşi almış gönüllü subaylardan kuruldu. İlk uçakları Fransa'dan alınmıştır. 1912 ve 1914'te orduda ve Deniz kuvvetlerinde Krallık Hava birlikleri *(Royal Flying Corps)* ve Krallık Deniz Hava kuvvetleri *(Royal Naval Air Service)* örgütü kuruldu. 1914'te 12'şer uçaklık 7 filo, Fransız Hava kuvvetlerinin yanında derhal faal göreve başladı. Birinci Dünya savaşının bütün cephelerinde İngiliz Hava kuvvetleri, gerek destek görevlerinde ve gerekse Almanya'nın bombardımanında ve özellikle gece uçuşlarında önemli bir rol oynadılar. 1918'de, Orduya ve Deniz kuvvetlerine bağlı hava birlikleri birleştirilerek ve Krallık Hava kuvvetleri *(Royal Air Force) «R.A.F.»* adı altında bağımsız bir sınıf meydana getirildi. Mütarekede 3 300 savaş uçağı ve 291 000 kişilik mevcudu vardı. Birinci Dünya savaşının son on ayı içinde Büyük Britanya Hava kuvvetleri 2 953 düşman uçağı düşürdü ve 5 500 ton bomba attı.

1919'dan itibaren Krallık Hava kuvvetleri, Krallık Deniz kuvvetleri yanında, İngiltere'nin dünya ölçüsündeki kudretinin başlıca araçlarından biri oldu. Az bir bölümü anavatanda bırakıldı, uçak bölükleri, Hindistan, Mısır, Ortadoğu ve Malta arasında dağıtıldı: bunlar 1920'de Somali'de, 1925'te Hindistan'da, 1930'da Afrika'da birçok isyanların bastırılmasında yardımcı oldular. Şanghay'da, Hongkong'ta ve Aden'de yeni üsler kuruldu. Krallık Hava kuvvetlerinin generalleri, denizaşırı bölgelerdeki birçok topraklarda ordulararası komutanlıklara getirildiler. 1934'te parlamento tarafından savaş uçaklarının sayısı 1 500'e (bunun 500'ü av, 800'ü bombardıman uçağı) ve 1939'da da 2 600'e çıkarıldı. Bu tarihte Hava kuvvetleri mevcudu 120 000 kişi idi (9 000'i subay).

İngiliz Milletler Camiası topluluğu (Commonwealth) hava kuvvetlerinin yardımından da faydalanan Krallık Hava kuvvetleri, Fransa'nın 1940'taki yenilgisinden sonra güç anlar geçirdi. İngiltere hükûmeti Hava kuvvetlerini titizlikle korudu ve Fransa savaşının son haftalarında yardımı bile bile sınırladı; daha sonra av uçaklarıyla alman hava saldırılarını püskürterek adayı istilâdan kurtardı (bk. İNGİLTERE *savaşı).* Komutanlarının direnme güçleri, uçucu personelinin yetişmiş olması (1940 ile 1945 arasında Kanada'da 360 pilot okulu açıldı) ve radar cihazının durmadan geliştirilerek içinde, kesin bir rol oynadığı teşkilâtının niteliğiyle Krallık Hava kuvvetleri, Alman Hava kuvvetlerinin ingiliz göklerinde uçmasına engel oldu. 1943'ten itibaren amerikan yardımıyle hava üstünlüğünü tekrar elde etmek başarısını gösterdi. Bu tarihten itibaren ayrıca Almanya'ya yapılan stratejik gece bombardımanlarında da uzmanlaştı. Harekât uzun menzilli av uçakları korunması altında yapılan ve bazen 1 000 bombardıman uçağının iştirak ettiği akınlarda Alman sanayi merkezlerine 1943'te 160 000 ton ve 1944'te 525 000 ton bomba atıldı. 1945'te hizmetteki uçaklarının sayısı 9 200'e ulaştı; hava kuvvetinin mevcudu da bir milyon kişiyi aştı. 1939'dan 1945'e kadar İngiltere sanayii Krallık Hava kuvvetlerine 102 000 uçak ve 210 000 uçak motoru teslim etti. 1946'da Krallık Hava kuvvetleri personelinin bir kısmını terhis etmiş olmakla beraber gene de mevcutlarını kabarık tuttu (1949'da 300 000 kişi). Bu hava kuvvetlerinin malzemeleri dikkate değer nitelikte olup personeli de seçmedir, bunlara bir savaş halinde kısa zamanda binlerce yedek pilot katılacaktır *(Krallık Hava kuvvetleri gönüllü yedekleri).*

Attlee kabinesinin kararları 1955-1957'de Büyük Britanya'yı, A.B.D. ve S.S.C.B.'den sonra ilk defa olarak, düşmanı atom bombası hücumundan «caydırıcı» hava kuvveti ile donattı *(Vulcan, Victor, Valiant* bombardıman uçakları). Fakat 1957'de havacılık araştırma programının durdurulması ve 1958'de kararsızlıkla yeniden ele alınmış olması dolayısıyle İngiltere bu alandaki üstünlüğünü kısmen kaybetti. Bununla beraber 1964'te V bombardıman uçaklarının havadan yere özel silâhlarla donatılması *(Blue Steel,* menzili 240 km), *Transport Command*'ın (Nakliyat komutanlığı) yeniden örgütlenmesi, sesten hızlı *P 1154 Hawker*'in ve çeşitli hallerde etki gücüne sahip *TSR 2* uçağının ortaya çıkmasıyle Krallık Hava kuvvetleri yeniden etkili hale gelmiş ve dünya ölçüsündeki üsler sisteminin lojistik desteğini sağlamış olacaktır. 1963'te Krallık Hava kuvvetlerinin mevcudu 132 000 kişiye ulaşıyordu. 1964'te kara, deniz ve hava orduları komutanlıklarını kapsayan bir «sekreterlikle», bir de Savunma Genelkurmay başkanlığı meydana getirilmiş bulunuyordu.

Son yıllar

● *B. Britanya stratejisinin gelişmesi.* 1960 Yıllarında ingiliz askerî siyasetinin başlıca sorunu, geleneksel stratejisinin başlıca amaçlarını malî imkânlarıyle uzlaştırabilmekti. Hem milletin güvenliğini sağlamak, hem de Avrupada olduğu kadar, denizaşırı taahhütlerine de sadık kalmak, fakat yükünü de hafifletmek için İngiltere, dünya üzerindeki tasarılarını sınırlandırmak, kuvvetlerini amerikan topluluğuna katmak ve askerî imkânlar alanında bir dereceye kadar Amerika Birleşik devletlerine bağımlı olmayı kabul etmek zorunda kaldı. Bu bağımlılık, Macmillan ile başkan Kennedy'nin 1962 Nassau görüşmelerinde nükleer silâhlar konusunda görülmüştür. İngiltere inşa ettiği füzetaşır nükleer denizaltıların istediği gibi kullanma hakkına («ülkenin yüksek çıkarları gerektirdiği takdirde») sahiptir, ama denizaltılar için gerekli «Polaris» füzelerini A.B.D. verecektir. Bu arada, kendi stratejik nükleer gücü de, yine amerikan yapısı «Blue Steel» füzelerinden ibarettir. Esasen, dünyadaki ingiliz üs ve garnizonlarının bütün tertibatı, Süveyş'in doğusunda da olduğu gibi, batısında da elden geçirilmek zorundadır. A.B.D.'nin Akdeniz'de Altıncı filosu vardır; 1967'de Aden'in boşaltılmasından sonra, Aden-Gan-Singapur irtibat hattı yerine geçmek üzere Hint okyanusunda yeni bir ulaşım hattı kurmayı tasarlamakla, Amerikalılar eskiden yalnız İngiltere'nin sorumluluğunda olan bu işe de ortak hale gelmişlerdir.

● *Savunma örgütü.* 1963'ten itibaren savunmanın yeniden örgütlenmesine başlandı; bir Devlet bakanı sorumluluğundaki tek bir büyük Savunma bakanlığı içinde kara, hava, deniz güçleri toplandı. Bu bakan, Savunma konseyine *(Defence council)* başkanlık eder, harbiye ve hava müsteşarlarıyle amirallik birinci lorduna ait bütün yetkileri elinde toplar. Savunma ile sorumlu devlet bakanı, hükûmetin askerî siyasetine ilişkin araştırmaları izlemekle görevli teknik bir danışman ve her üç askerî güçle ilgili olarak, biri yönetim, öbürü de donatımla görevli iki bakan yardımcısıyle çalışır. Bundan başka, kurmay başkanları komitesinin işbirliğinden faydalanan ve ordulararası yüksek komuta heyetlerini emrinde bulunduran savunma kurmay başkanı da emrindedir. 1967'de, silâhlı kuvvetlerin her üç sınıfına ait kadrolar, aşağı yukarı 450 000 mevcutlu idi; savunma bütçesi genel bütçenin yüzde 30'unu ve millî gelirin yüzde 7'sini kapsıyordu.

● *Kara ordusu.* 1963'te mecburî askerlik kaldırıldığından beri, sadece bu işi meslek edinmiş askerlerden *(Regular Army)* meydana gelmiştir. 1967'de kadrolarında, 55 000'i Almanya'da ve 25 000 kadarı denizaşırı yerlerde üslenmiş aşağı yukarı 225 000 kişi vardı. 68 Piyade taburu, 9 paraşütçü taburu, 22 topçu ve zırhlı alayı, 86 000 hazır kuvvet komandosu ve kırk kadar lojistik taburdan meydana gelmişti. Yurt savunması için, faal ordu kuvvetlerini takviye amacıyle, bir kısmı (51 000'in 8 500 kişisi) gerektiğinde dışarı gönderilebilecek yedek bir güç de eklenebiliyordu. Silâh ve teçhizat hemen tamamıyle ingilizdi. Zırhlı birliklerde «Centurion» ve «Conqueror» ların yerlerini 30 t.luk «Chieftain» tankları alacaktır.

● *Deniz kuvvetleri (Royal Navy).* 10 000'i deniz piyadesi (Royal Marines) olmak üzere, takriben yüz bin kişi. A.B.D. ve S.S.C.B.'den sonra, ingiliz deniz kuvvetleri dünyada ancak üçüncü sıradadır. Savunma bütçesinin yalnız yüzde 26'sı deniz kuvvetlerine ayrılmıştır. Program gemi sayısının azaltılmasına ve 1970'ten itibaren ingiliz «hücumdan caydırma» gücünü teşkil edecek olan bir nükleer denizaltı filosu kurulmasına yönelmiştir. 7 Tane uçuş güverteli gemi (3 ağır, 2 hafif uçak gemisi ve 2 adet komando helikopter taşıyıcısı), 11 adet uçaksavar gemisi (başlıklı füze atan 8 muhrip ve 3 uçak taşır kruvazör), 19 muhrip, 73 fırkateyn, dördü nükleer yakıtla çalışan (füze atıcı *Resolution* ve 3 hücum gemisi [Dreadnought, Valiant, Warspite]), altmış kadar denizaltı ve birçok lojistik ve hizmet gemisi (mayın temizleyiciler, ikmal gemileri v.b.), nükleer güçle hareket eden 5 denizaltı daha yapım halinde idi (3 tane «Polaris» füzesi atıcısı ve 2 tane hücum gemisi). Fakat yeni bir uçak gemisinin yapılmasından vaz geçildi.

Bindirilmiş deniz hava gücü *(Fleet Air Army)* uçak gemilerine ve helikopter gemilerine bağlı yirmi kadar bölüğe dağılmış 200'den fazla uçak ve helikoptere sahipti.

● *Hava ordusu (Royal Air Force: R.A. F.).* Aşağı yukarı 126 000 kişilik kadrosu

Tennyson

Robert Browning

Dickens

Stevenson

Wilde

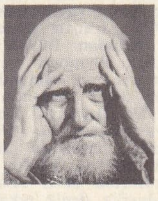
Shaw

Foto. Braun, X, British Council, Giraudon, Elliot et Fry, Depart. exterial Affairs (LAROUSSE)

birkaç stratejik komuta merkezine bağlıydı. *Bomber Command:* alçak irtifada 350 km tesir alanlı ve amerikan «Blue Steel» nükleer başlıklı hava-yer tertibatıyle donatılmış 150 adet V («Vulcan» ve «Victor») bombardıman uçağı İngiltere'nin «nükleer hücumdan caydırma» gücünü *(Nükleer Deterrent)* teşkil etmekteydi; «Canberra» taktik bombardıman uçaklarından çoğu Almanya'da üslenmişti. *Fighter Command:* saldırı kesici uçaklardan ve özellikle hücum avcı uçakları «Lightning»lerden müteşekkildir.

«Belvedere» ve «Vhirwind» helikopterleriyle, C 130 E'ler gibi amerikan uçaklarının kısmen yerlerini almakta olduğu çok değişik tipte stratejik ve taktik taşıt uçaklarından kurulu «*Transport Command*» (Ulaştırma komutanlığı).

Deniz kuvvetleri hesabına keşif harekâtı ve denizaltı avcılığıyle görevli, dört reaktörlü motorla donatılmış «Shackleton»lar ve «Whirlwind» helikopterlerinden meydana gelen «*Coastal Command*» (Kıyı komutanlığı).

KURUMLAR

Başka birçok ülkenin tersine ve anglosakson pragmatizmine uygun olarak, ingiliz krallığı hiç bir zaman yazılı bir anayasa gereğini duymamıştır. Bununla beraber bazı tarihî belgelerin anayasa yerini tuttuğu kabul edilebilir. İngiliz hürriyetlerinin temeli ünlü *Magna Carta'dır* (Büyük ferman). Bu fermanı ingiliz derebeyleri kral Yurtsuz John'dan 1215'te zorla almışlardı; vergilerin ancak oylama yoluyle konması ve lordlara yargılama yetkisinin verilmesi krala kabul ettirilmiş ve mutlakiyet kesin olarak ortadan kaldırılmıştı. Önemli bir başka belge de Haklar bildirgesi'dir *(Bill of Rights)* [1689]. Bu belge taç giymelerinden sonra kraliçe Mary II ve eşi William III tarafından onaylanmış, böylece bu kral ve kraliçe Büyük Britanya'nın anayasaya uyan ilk hükümdarları olmuşlardır. Bu bildirge bir katoliğe, hattâ katolik bir kimsenin eşine hükümdarlık yolunu kapamakla kalmıyor, ayrıca parlamento onayı alınmadıkça, kanunların yürürlükten kaldırılması, vergi toplanması ve barış devrinde sürekli ordu beslenmesi konularında kral veya kraliçeye yetki tanımıyordu. Seçimlerin ve parlamentodaki görüşmelerin tamamen serbest olacağına ve oturumların sık sık yapılacağına söz verilmişti. Böylelikle kral veya kraliçe sembolik şekilde iktidarda bulunuyordu.

Hükümdar nazarî olarak milletin bütün etkinliklerinin başında kalmakla ve resmî yazışmalar kral adına yapılmakla beraber, görevi ancak temsilî olan kral, temel ilkeye göre «hükümdarlık yapacak, fakat yönetmeyecekti.» Fiilen iktidar parlamentonundur; 1911'de *Barliament act*, Lordlar kamarasından bütün yetkileri aldığından bu yana da Avam kamarasınındır. Milletvekilleri hükûmetin işlemlerini ve para işleri yönetimini kontrol etmekle beraber, yürütme gücü ve ayrıca yasama gücünün önemli bir bölümü kesin şekilde hükûmetin elindedir; hükûmetin başı *(Prime Minister)* nazarî olarak hükümdar tarafından seçilirse de gerçekte Avam kamarasındaki en güçlü partinin lideridir. Kral veya kraliçe, başbakanın öğüdü üzerine bakanları seçer. Bakanlar Avam kamarasına karşı sorumludur. Hükümdar toplantılara katılmaz ve bakanlar kurulunun ve parlamentonun kararlarını onaylamakla yetinir. Hükûmet yeni seçimler için en uygun gördüğü tarihte veya kamuoyunun baskısıyle, Avam kamarasını dağıtabilir.

Yargı gücü yargıçlara verilmiştir. Geleneğe, emsale ve Londra'da merkezîleşmiş adlî yönetime dayanan hukuk sisteminde, az sayıda (100 kadar) meslekten yargıcın sözü geçerlidir. Bunlar belirli yerleri dolaşan gezici yargıçlardır. Sulh yargıçları her adlî bölgede oranın ileri gelenlerindendir ve parasız çalışırlar. Kral veya kraliçenin bağışlama hakkı vardır, fakat bu hakkın kullanılması içişleri bakanına *(Home Secretary)* bırakılmıştır.

Krallık kurumlarının yanında, değişik eyaletlerle ilgili özel kurumlar vardır.

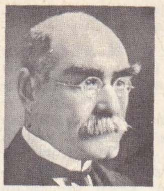

Kipling

Wells

James Joyce

Aldous Huxley

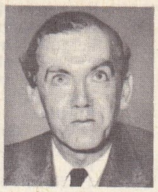

Graham Greene

İngiltere ile 1707'de imzaladığı *Birleşme antlaşması*'ndan beri İskoçya'nın parlamentosu yoktur; fakat tarım, eğitim ve sağlık alanlarında ayrı kurumları *(Departments for Scotland)* ve ingiliz bakanlıkları nezdinde denetçileri *(controllers)* vardır. «Denetlemenin» amacı her kanunu İskoçya gereklerine uyarlamaktır.

Kuzey İrlanda Avam kamarasına temsilciler gönderir, fakat bu bölgenin aynı zamanda bir Avam kamarası ve bir senatodan meydana gelen, Belfast yakınlarında bir parlamentosu da vardır. Bölgesel parlamentoya karşı sorumlu bir başbakan ve ona yardım eden bakanlar, Kuzey İrlanda'yı ilgilendiren sorunlarla uğraşırlar. Bir genel vali krallığı temsil eder.

Man adası ile Norman adalarının (Channel Islands) Westminster'deki parlamentoda temsilcileri yoktur, bunlar kendilerine vergi yönetim sistemlerini değiştirmemişlerdir. Her iki bölgenin de kanun teklif eden meclisleri vardır. Krallığı temsil eden genel vali, teklif edilen kanunları veto etme hakkına sahiptir. Yönetim bakımından Büyük Britanya *county*'lere (eskiden kontluklar) bölünmüştür.

EDEBİYAT

● *Kaynaklar.* Ortaçağın başlangıcında anglosaksonlar hakkında bazı açık bilgiler veren tek eser rahip Bede'in *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* (İngiliz Kilisesi Tarihi) [731] adlı eseridir. Bunun yanı sıra VIII. ve X. yüzyıllar arasında yazılmış *Beowulf* manzumesi, eski ingiliz edebiyatının kuzeyden ve Avrupa'dan beslendiği kaynakları tanıma olanağı sağlar. İngiliz edebiyatının bu ilk eserine VIII. veya IX. yüzyılda yazılmış *Göçebe* ve *Denizci* gibi birkaç lirik şiiri ve Cynewulf, Alfred, Aelfric veya Wulfstan gibi şairlerden bize kadar ulaşan bazı parçaları eklemek yerinde olur. X. Yüzyıl sonunda Danimarkalıların, sonra XI. yüzyıl ortasında Normanların istilâları, ilk anglosakson edebî denemelerine kesinlikle son verdi. Fransızca, Normanlar sayesinde kültürlü çevrelerin dili olurken, latince, bilginlerin ve din adamlarının dili olarak kaldı. Öte yandan, halk dili İngilizce, ada siyasî bağımsızlığa yönelirken, değişmeğe ve yavaş yavaş millî dil olmağa başladı. Ozan Wace'in, XII. yüzyıl ortalarında *Roman de Brut*'ü (Brut'ün Romanı) fransızca yazmasına karşı, daha yüzyıl sona ermeden *Brut*'ü manzum olarak ingilizceye çevirebilecek bir ingiliz papazı (Layamon) yetişmişti.

● *XIV. ve XV. yüzyıl.* İngilizce asıl XIV. yüzyılda gelişmeğe başladı. 1350'de okullarda fransızcanın yerini alırken 1362'de hukuk dili oluyor ve kral Henry IV 1399'da parlamentoda ilk kez ingilizce kullanıyordu. Edebiyatta, İncil'i halk diliyle çeviren Wyclif (1324'e doğr.- 1384), İngilizceye kesin bir atılım kazandırdı. Aliterasyonlu şiirin son temsilcisi William Langland (1332'ye doğr.- 1400'e doğr.) uzun, eğitici ve alegorik şiiri *Piers Plowman*'in birbirini izleyen üç ayrı yazma'sında bu atılımdan yararlandı. Fakat saf ingiliz edebiyatının başlangıç yıllarını asıl etkileyen, *The Canterbury Tales*'in (Canterbury Hikâyeleri) yazarı Geoffrey Chaucer'dir (1340'a doğr.- 1400). Chaucer'i izleyenler onun kadar güçlü olamadılar ve bunun sonucu XV. yy. ingiliz edebiyatı oldukça fakir kaldı. Bununla birlikte, hepsi de gerçek şair olmaktan çok şekil meraklısı, John Lydgate (1370'e doğr.- 1449'a doğr.), Thomas Occleve (1368'e doğr.-1450'ye doğr.) gibi bazı adlar ve özellikle, siyasî amacı açıkça belli *The Thistle and the Rose* (Diken ve Gül) adlı manzumesini ingilizce yazmış olan iskoçyalı William Dunbar (1460'a doğr.-1520'ye doğr.) sayılabilir. Öte yandan, İskoçya kralı James I (1394-1437), Londra'da on sekiz yıllık esirliği sırasında, daha sonra evleneceği Joan Beaufort'a (Henry IV'ün yeğeni) karşı aşkını romanımsı bir tarzda anlattığı uzun şiiri *The Kings Quair*'i (Kralın Kitabı) yazdı. Aynı çağda, bu çoğunlukla yapmacıklı şiir yanında gerçek dans şarkıları ve baladlar ile bir halk şiiri de gelişir; en iyi örneği «*Kestane Saçlı Kız*»dır. Tiyatroda özellikle ahlâkî eserler ve dinî konular çok tutuldu. Ahlâkî konulu ilk ingiliz oyunu «*Sebat Şatosu*» XV. yy. başlarında yazıldı. Düzyazı alanında, sadece ilk ingiliz basımcısı William Laxton'un yayımladığı, Thomas Malory'nin (öl. 1471) çevirisi *Morte d'Arthur*'den (Arthür'ün Ölümü) söz edilebilir.

üç kız kardeş Brontë

İngiliz Rönesansı

İngiliz Rönesansı diğer Avrupa ülkeleriyle aşağı yukarı aynı özellikleri taşırsa da, başlangıcı daha sonradır. Önceki çağdan kopma da daha yavaş oldu. Üç hümanist, Thomas Linacre (1460'a doğr. - 1524), William Grocyn (1446'ya doğr. - 1524) ve John Colet (1467-1519), 1490 sıralarında dersleriyle daha sonraki parlak dönemin hazırlayıcıları oldular. Nitekim, onların en iyi öğrencilerinden Thomas More (1478-1535), ingilizceye ancak 1556'da çevrilen *Utopia*'yı (1516) latince yazdı; ama *History of the Life and Death of King Edward V and of the Usurpation of Richard III* (Kral Edward V'in Hayatı ve Ölümü ile Richard III'ün Tahtı Ele Geçirmesinin Tarihi) adlı kitabını ingilizce kaleme aldı. Aynı çağlarda, önceleri Chaucer'da az çok beliren italyan etkisi, ingiliz edebiyatına sone türünü getiren sir Thomas Wyatt (1503-1542) ve serbest nazımı ilk defa kullanan Surrey kontu Henry Howard (1518'e doğr. - 1547) gibi, Henry VIII'in krallığı dönemi şairlerinde iyice kendini gösterir. Onlardan sonra, sir Thomas Jackville (1536-1608) Ortaçağın konularına döner gibi görünür. George Gascoigne ise (1530'a doğr.-1577), bütün türleri dener: komedi, trajedi, yergi. Elizabeth döneminin başlangıcı olan 1575-1580 yılları, ingiliz edebiyatının ilk altın çağı oldu. Şiir, romanlarda bile iyice yer etti. Bu dönemi üç yazar etkiledi: ilki, John Lyly (1553-1606) eksiksiz bir dil yaratmağa çalıştı, üslûbu uzun süre taklit edildi. *Euphues* (1579) adlı eseri, on sekiz ayda arka arkaya üç kez basılarak büyük bir başarı sağladı. İkincisi, Philip Sidney (1554-1586), sağlığında hiçbir şey yayımlamadı. Üslûbu Lyly'ninkine yakın olan *Arcadia*'sı ancak 1590'da yayımlandı, bu eser pastoral roman örneği olarak kaldı. Üçüncüsü, Edmund Spenser (1552-1599) ise diğer ikisinden daha arı bir şair olarak görünür: *The Shepheard's Calender* (Çobanın Takvimi) 1579'da yayımlandı, ama en iyi eseri *The Faerie Queene* (Periler Kraliçesi) [1590-1596] yarım kaldı. Bu üç öncü, bütün XVI. yy. sonu ingiliz edebiyatını ve özellikle Samuel Daniel (1562-1619) ve Michael Drayton'un (1563-1631) eserlerini çok etkiledi. Ama ingiliz rönesansında en ünlü isimler tiyatro dalındadır. 1576'dan sonra Leicester kontu topluluğu Londra'ya yerleşti ve yirmi beş yıldan kısa bir süre içinde yedi tiyatro daha açıldı. Bu topluluklar için, değişik halk topluluklarını doyurabilecek nitelikte oyunlar gerekliydi. *Euphues*'in başarısı, Lyly'nin saray resmî yazarı olmasını sağladı, 1581'den başlayarak ilk eseri sahneye kondu. George Peele'in (1558'e doğr.-1597'ye doğr.) eserlerinde bir özenti merakı sezilir.

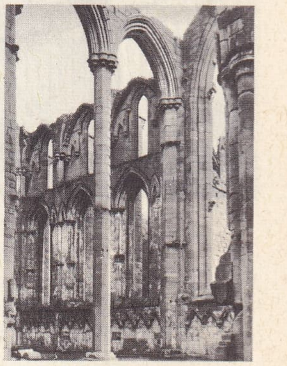

Fountains kilisesi

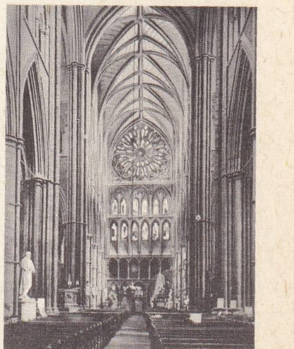

Westminster kilisesi

Foto. Manuel, British Council, Martinie, A.D.P., A.F.P., Crossley, J.V. (*LAROUSSE*)

Bu özenti *Arden of Feversham* (1586) adlı eserin meçhul yazarında da görülür. Buna karşılık Thomas Kyd (1558-1594) halka daha çok yaklaştı ve gerçekten, melodramın yaratıcısı oldu. *Tamerlan* ile (1587 ve 1588) birdenbire başarıya ulaşan Christopher Marlowe (1568-1593), Robert Greene'in (1558'e doğr.-1592) eserlerini de etkiledi. Değişik düzeydeki bütün bu tiyatro yazarları, ingiliz edebiyatının en büyük dehası, 1592'den ölümüne kadar ingiliz tiyatrolarının söz götürmez ustası William Shakespeare'in (1564-1616) ortaya çıkmasını sağladı. Ama onun bu üstünlüğü, başlıcaları George Chapman (1559-1634), Ben Jonson (1572-1637), John Marston (1575'e doğr. - 1634), Thomas Dekker (1572-1623), Thomas Heywood (1575-1641), Thomas Middleton (1570'e doğr. -1627), Cyril Tourneur (1575-1626), John Webster (1580'e doğr.-1624'e doğr.), John Fletcher (1579-1625) ve Francis Beaumont (1584-1616) olan oyun yazarlarının hiç de değersiz sayılamayacak pekçok piyesini de gölgeleme eğilimindeydi. Gene de Shakespeare'in bu çağdaşları, adlarını en az onun kadar duyurdular ve halkın tiyatroya olan büyük ilgisi devam ettiği sürece başarılarını sürdürdüler.

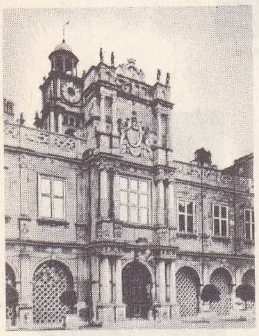
Hatfield şatosu

Elizabeth döneminde tiyatronun böylesine yükselmesi düzyazıcıların önemsenmemesini gerektirmez. Bu alanda Robert Greene, Thomas Lodge (1558-1625), Thomas Nashe (1567-1601), Thomas Deloney (1543'e doğr. -1607'ye doğr.) veya Thomas Dekker gibi romancılar; Thomas Overbury (1581-1631) ve Robert Burton (1577-1640) gibi ahlâkçı veya yergiciler; Richard Hooker (1554-1600) gibi dinî yazarlar; Francis Bacon (1561-1626) gibi filozoflar sayılabilir.

● *XVII. Yüzyıl puritan edebiyatı.* 1625'ten 1660'a kadar geçen süre edebiyatın gelişmesine yararlı bir ortam sağlayamadı. Bununla birlikte tiyatro, 1642'de salonların kapatılmasına kadar, özellikle Philip Massinger'in (1583-1640), John Ford (1586-1639) ve James Shirley'in (1596-1666) piyesleri ile seçkin bir düzeye ulaştı. 1611'de, *İncil'in «yetkili» çevirisi*'nin yayımlanması, Puritan'lığın edebiyat üzerindeki olumsuz etkisinde ilk belirti oldu ve bu çeviri Thomas Browne'un (1605-1682) eserleri dışında düzyazının gelişmesini uzun yıllar boyunca engelledi. Şiir dalında değerli eserler veren isimlerin sayısı oldukça kabarıktır: aşk şairi Thomas Carew (1595'e doğr. - 1639'a doğr.), şiirlerini hazırlıksız ve heyecanla okuyan John Suckling (1609-1642), çağının katılığından ustalıkla sıyrılmasını bilen Robert Herrick (1591-1674). Anglikan şairler arasında George Herbert (1593-1633), Richard Crashaw (1613-1649), Henry Vaughan (1622-1695) ve özellikle, şiirleri ancak ölümünden sonra büyük bir etki kazanan ve bugün, çağının en orijinal şairi olarak kabul edilen John Donne (1573-1631) sayılmağa değer. Puritan ve Yurtsever Andrew Marvell (1621-1678) gerçekçi bir gözlemle tabiatı dile getirdi. Fakat en büyük puritan şair, hiç şüphesiz, ancak 1660'ta *Restorasyon*'dan sonra yayımlanabilen *Paradise Lost* (Kayıp Cennet) [1667] adlı eseriyle John Milton'dur (1608-1674).

Bath: «The Circus»

● *Restorasyon dönemi ve XVII. yy.ın sonu.* Stuart'ların tekrar tahta çıkışı (*restoration*) aynı zamanda, önceki yarım yüzyılın puritan düşüncesine karşı girişilmiş bir eylemdi. Tiyatrolar yeniden açıldı, aynı yetenekte olmasa bile daha çok yazar yetişti. Bu kırk yıllık dönemde, şiir ön sırada yer alır. Özellikle John Dryden (1631-1700) lirik eseriyle ingiliz şiirine kesin bir biçim verdi. Dryden sert yergi şiirlerinde olduğu kadar öğretici şiirler ve uyumlu od'larda ustalığını gösterdi. Dryden'in çağdaşlarından sir Charles Sedley (1639-1701) ve Thomas Flatman (1637-1688) dışında saymağa değer fazla isim yoktur. Samuel Butler'in (1612-1680) kahramanlık güldürüsü *Hudibras*, yergici katılığı ile anılmağa değer.

Tiyatroların yeniden açılması ve iki oyuncu topluluğunun (kralın ve kardeşi York dükünün) kurulması, tiyatro edebiyatının yeniden canlanmasına yol açtı. İlk olarak, sir William Davenant (1606-1668), fransız tiyatrosunun etkisini taşıyan, bununla birlikte ingiliz millî geleneğini sürdüren eserler verdi. Öte yandan Dryden, kahramanlık tragedisi dalında yaydığı eserlerle soyluluk unvanı kazanırken Nicolas Otwey de (1652-1685) aynı yolda başarılı oldu; fakat en iyi tiyatro oyunlarını sir George Etherege (1634'e doğr. - 1691'e doğr.) ve William Wycherley (1640-1715) yazdılar. Düzyazıda akılcılık Thomas Hobbes (1588-1679) ile felsefe alanında olduğu kadar, ahlâkçı İsaac Barrow (1639-1677) ve vaiz Robert South (1634-1716), John Tillotson (1639-1694) ve Edward Stillingfleet (1635-1699) ile dinbilim alanında da çağın egemen düşüncesi oldu. Çağın düşüncesine iyice işleyen bu akılcı felsefe birçok tarih ve anı yazarının ortaya çıkmasını sağladı. Bunlardan en önemlisi *History of the Great Rebellion* (Büyük Ayaklanmanın Tarihi) adlı kitabıyle Edward Hyde Clarendon'dur (1609-1674). John Evelyn (1620-1706) ve Samuel Pepys (1633-1703) eşsiz değerde *«günlükler»* bıraktılar. Montaigne etkisinin açıkça görüldüğü deneme türünde de seçkin örnekler vardır: Abraham Cowley (1618-1667) ve sir William Temple (1628-1699) Kısacası resyorasyon edebiyatı özellikle, türlerin çeşitliliği ile değer kazandı. Dryden dışında, hiçbir yazar fazla bir varlık gösterememekle birlikte, hepsi de ingiliz diline, düzyazıya ve şiire yepyeni bir biçim vererek (bu yeni biçim sonradan çok kullanıldı) XVIII. yy. ingiliz edebiyatının gelişmesine katkıda bulundular. XVII. yy. John Bunyan'ın (1628-1688) *The Pilgrim's Progress* (1678 ve 1684) adlı gecikmiş bir Puritan havasını getiren eseri, deneyci filozof John Locke'un (1632-1704), 1688 devriminden sonra yayımlanan kuramları ve William Congreve (1670-1729), sir John Vanburgh (1664-1726), irlandalı George Farquhar'ın (1678-1707) yeni komedileriyle bir geçit geçiş döneminden sonra kapandı.

● *Klasik çağ (1702-1770). Pope çağı.* XVIII. yy. ın ilk yarısına şair Alexander Pope'un (1688-1744) kişiliği hâkim oldu. Pope'un *Pastorals*'den (Çoban Şiirleri) [1709], *Essay on Man*'e (İnsan Üstüne Deneme) kadar bütün eserlerinde güçlü bir üslûp ve dikkate değer bir açık-seçiklik görülür. Yazarın üstün yetenekleri, özellikle şiir dalında kendini gösterdi. Ama, ingiliz klasik çağı şaheserlerinin çoğu düzyazı sanatının ürünüdür. Jonathan Swift (1667-1745), güçlü yergisi *Gulliver'in Seyahatleri* (Gulliver's Travels) [1726] ile başarı kazandı; arkadaşı John Arbuthnot (1667-1735) yergiyi çoğu zaman karikatürleştirmeğe kadar götürdü.

İngiliz edebiyatı, Daniel Defoe'nun (1660'a doğr. - 1731) kişiliği ile, çok değişik yeteneklere sahip mükemmel bir yazar kazandı. Bazen şair, gazeteci, siyasî yergi yazarı ve tarihçi, bazen de gezgin, ahlâkçı ve roman yazarı olarak Defoe, sağlam ve çok yönlü bir eser bıraktı. Defoe'nun ünlü *Robinson Crusoe*'si bu güçlü eserin ancak çok küçük bir bölümünü meydana getirir. Haftada üç defa yayımlanan *The Tatler* (1709-1711) ile günlük *The Spectator* dergileri, Richard Steele (1672-1729) ve Joseph Addison (1672-1719) gibi adları bir araya getirdi. Ahlâkçı tutumlarıyle yeni bir duygu edebiyatının doğuşunu haber veren her iki yazar da, ingiliz hayatının en keskin gözlemcilerindendir. Bu edebiyat anlayışının ilk belirtileri Lady Winchilsea (1660-1720) ve İsaac Watts'ın (1674-1748) şiirleri ile, Colley Cibber (1671-1757) ve Richard Steele'in komedilerinde de görülür.

Royal Festival Hall (Londra)

● *Johnson çağı.* 1744'te Pope, 1745'te de Swift öldü. Bu iki kayıp, gerçekten verimli ve parlak bir dönemin bitişini haber verir se de, ingiliz edebiyatındaki canlılık aşağı yukarı bir çeyrek yüzyıl daha sürdü. Dryden ve Pope'un başarısını, temel eseri 1747-1755 yılları arasında basılan *Dictionnary of English Language* (İngiliz Dili Sözlüğü) olan Samuel Johnson'un (1709-1784) başarısı izledi.

Şiir alanında, orta değerdeki bir yığın şairin dışında kalan birkaç ad kendini kabul ettirdi: James Thomson (1700-1748), John Dyer (1700'e doğr.-1758) ve özellikle Edward Young (1683-1765), William Collins (1721-1759) ve Thomas Gray (1716-1771). Bu son üç şair de, ilki *Night Thoughts* (Gece Düşünceleri), ikincisi *Odes*, üçüncüsü de çeşitli *Odes* ve *Elegy*'lerinde henüz uzak olan romantizmi müjdeleyen yepyeni unsurlara yer verdiler. Çağın ruhuna en iyi ayak uyduran edebiyat türü düzyazı ve özellikle roman oldu. Samuel Richardson (1689-1761) ilk romanını 1740'ta, en seçkin romanı olan *Clarissa Harlowe*'u ise 1748'de yayımladı. Bu eserler gerçek bir kütle edebiyatının başlangıcını haber veren, mektup biçiminde yazılmış, duygulu ve ülkücü romanlardı. Oliver Goldsmith'in (1728-1774) 1766'da yayımladığı *The Vicar of Wakefield* (Wakefield Papazı) adlı roman da aynı derecede başarı sağladı. Laurence Sterne (1713-1768) ise *Tristram Shandy* adlı romanında duygu ile mizahı içiçe sundu. Bu üç duygusal roman ustasının yanısıra, gerçekçi romanı temsil eden Henry Fielding (1707-1754) ile Tobias Smollett'in de (1721-1771) modern romanın yaratılmasında katkıları oldu.

Yüzyılın ilk yarısında da fazla bir varlık gösteremeyen tiyatro, iyice zayıfladı. Bununla birlikte, George Lillo (1693-1739) ve özellikle Edward Moore'un (1712-1757) oyunlarında, XIX.yy. tiyatro edebiyatını haber veren ilk belirtileri görmek mümkündür. Klasik komedi türünde ise, özellikle Fielding ve Goldsmith gibi romancılar başarılı eserler verdiler. Bu alanda *The School for Scandal* (Rezaletler Okulu) [1777] adlı eseriyle parlayan Sheridan'a (1751-1816) ayrı bir yer ayırmak gerekir; filozof David Hume (1711-1776) tarihî konulara da yönelir: *History of England* (İngiltere Tarihi) [1754-1761]. Aynı yol daha büyük bir titizlikle William Robertson (1721-1793) tarafından olayların açıklanmasında uygulandı. Deneme yazıları da, gene Hume ve Goldsmith'in sayesinde edebî türler sırasına yükseldi. Mektup türü ise büyük bir rağbet gördü; yayımlanmış mektuplar arasında en iyileri Chesterfield kontu (1694-1773), Horace Walpole (1717-1797) ve Mrs. Montagu'ye (1720-1800) ait olanlardı.

● *Romantizm öncesi.* XVIII.yy. sonunda, aşağı yukarı 1770'ten sonra, yeni eğilimlerin hız kazandığı ve bunun, romantik akımı hazırladığı görülür.

1761'den sonra, James Macpherson (1736-1796) kelt saz ozanı Ossian'a malettiği *Fingal* adlı bir destanı, 1763'te de Thomas Percy (1729-1811), *Reliques of Ancient English Poetry* (Eski İngiliz Şiirinden Kalıntılar) adlı eserini yayımlarken, Thomas Chatterton (1752-1770), onları XV. yy. tarzında taklit etmekten öte gidemedi. Bu eski kaynaklara dönüş, yakın geçmişten kopma ve edebiyatı hayalgücünün baştacı edildiği yepyeni ufuklara götürme isteği ile açıklanabilir.

Methodism mezhebinin kurucusu John Wesley'in (1703-1791) etkisiyle, din alanında da bir yenileşme görüldü. Wesley'in çalışmaları anglikanlar çevresinde bir çeşit «İncil'e dönüş» hareketi uyandırdı. Şair William Cowper'in (1731-1800) eserinde bu hareketin etkileri açıkça sezilir.

Önromantik çağda, roman alanında korku edebiyatı büyük bir başarı kazandı. Bu türün en iyi iki temsilcisi Ann Radcliffe

Foto. Lloyd, X, Hulton (LAROUSSE)

sütun başlığı, Canterbury katedrali

(1764-1823) ile Matthew Gregory Lewis (1775-1818) oldular. Bütün bu edebiyat türleri dışında, Adam Smith (1723 - 1790) iktisat bilimini kurdu. Edward Gibbon (1737-1794) ise, Hume ve Robertson'u izleyerek, kendini Roma imparatorluğu tarihini yazmağa verdi. Şiirde romantizme geçiş, William Mason (1725-1797), William Blake (1757-1827), James Beattie (1735-1803), William Bowles (1762-1850) ve özellikle Robert Burns (1759-1796) ile öbür türlerde olduğundan çok daha belirli bir çabuklukla kendini gösterdi. Ama, XVIII.yy.ın ikinci yarısında, şair George Crabbe (1754-1832) ile kadın romancılar Frances Burney (1752-1840) ve Jane Austen (1775-1817) gibi klasik değerlere bağlılıklarını sürdüren yazarlar da eksik değildi.

XIX. yüzyıl

● *Romantik çağ (1798-1832).* İngiliz romantizmi, 1798'de William Wordsworth (1770-1850) ve Samuel Coleridge'in (1772-1834) ortak eseri *Lyrical Ballads*'ın (Lirik Baladlar) yayımlanmasıyle başladı. Önceki kuşak yazarlarının hazırladığı ingiliz romantizmi İngiltere dışı etkilere fazla bir şey borçlu değildi; bu bakımdan gerek fransız ve gerekse alman romantizminden daha önce belirdi. Uzak veya yakın geçmişe ait kaynakların birlikte yürüdüğü bütünüyle millî bir hamle söz konusuydu. Wordsworth ve Coleridge'in yanısıra, büyük ün kazanarak 1813'te ödül alan şair Robert Southey'i de (1774-1843) anmak gerekir. Ne var ki Southey'in ünü, çağının sınırlarını aşamadı. Aynı durum, bugün yalnız romanları değerini koruyabilen sir Walter Scott'un (1771-1832) şiirleri için de söz konusudur. Scott'un tarihî romanları tüm Avrupa edebiyatında taklit edildi. Bu arada cinayet romanları türü de parlak başarıya ulaştı. Mrs. Shelley'in (1797-1851) *Frankeştayn*'ı (Frankenstein) başta gelen eserdir. Ama ingiliz romantizmine şaheserler kazandıran yazarlar, ikinci kuşak şairleri oldu. İsyancı bir şair olarak ortaya çıkan lord Byron (1788-1824), siyasete atılmadan önce lirik eserler ve dramlar yazdı. Arı ve eşsiz bir lirik şair olan Percy Bysshe Shelley ile (1792-1822), John Keats (1795-1821) derin bir duyarlığı sürdürdüler. Bu ünlü adların yanısıra daha az tanınmış birçok yazar sayılabilir: Samuel Rogers (1763-1855), Byron'un biyografisini yazan Thomas Moore (1779-1852) gibi şairler; Charles Lamb (1775-1834), Leigh Hunt (1784-1859), William Hazlitt (1778-1830), Thomas de Quincey (1785-1859), Walter Savage Landor (1775-1864) gibi deneme ve eleştiri yazarları; Thomas Love Peacock (1785-1866) gibi romancılar. Ayrıca *Edinburgh Review* (1802), *Quarterly Review* (1809), *Blackwoods Magazine* (1817), *Westminster Review* (1824) gibi ünlü dergiler de ingiliz romantizminin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulundu.

● *Victoria çağı (1832-1875).* Gerçek anlamda romantik çağ, ancak otuz yıl kadar sürdü ve 1830'dan sonra da romantizm tutkusu yavaş yavaş kaybolmağa yüz tuttu. Bu çağ tarih açısından, çeşitli sosyal ve siyasî bunalımlarla doludur. Artık yazarlar, eserlerinde kendi çağlarının meselelerini az veya çok dile getiren konuları işleyeceklerdir.

Şiir alanında, biri Alfred Tennyson'un (1809-1892), öbürü Robert Browning'in (1812-1889) temsil ettiği iki büyük akım göze çarpar. Bu iki yazar da romantizm geleneğinin mirasçısıdır. Tennyson'da duygunun yanısıra sürekli bir biçim endişesi eksik değildir. Ama Victoria çağı şiirinin gerçek ustası Robert Browning'dir. Browning romantizmi silkip atarak, neredeyse bilimsel sayılabilecek bir yöntemle içdünyanın çözümüne eğildi. Çağa hâkim olan bu iki yazardan başka, değişik konulardan esinlenen birçok şair de sayılabilir: ikisi de saf bir romantizmi sürdüren Thomas Lovell Beddoes (1803-1849) ve Thomas Hood (1799-1845); tabiî ve akıcı bir üslûbu olan Christina Rosetti (1830-1894), evlilikte aşk konusunun şairi Coventry Patmore (1823-1896); lirik ve hayalci Elizabeth Browning (1806-1861). Bu dönemde Pre-Raphaelite (Raffaello öncesi) edebiyatçılar grubuna ayrı bir yer ayırmak gerekir. Grup, aynı zamanda ressam ve şair olan Dante Gabriel Rossetti ile Antik, Ortaçağ ve Kuzey edebiyatlarından esinlenen William Morris'in çevresinde toplandı. Düzyazıda da çok çeşitli akımlar göze çarpar. Filozof John Stuart Mill'in (1806-1873) eserlerinde romantik ve romantizm dışı eğilimler birlikte görülür. Tarihî eserlerde Thomas Macaulay (1800-1859), Henry Buckle (1821-1862), James Froude (1818-1894), Edward Freeman (1823-1892), William Lecky (1838-1903) gibi yazarların etkisiyle, gerçeğe uygunluk endişesi her şeyin üstündedir. Matthew Arnold da (1822-1888) hemen hemen buna benzer bir çalışmayı eleştiri alanında sürdürür: bu yazarla birlikte, edebiyat eleştirisi edebiyata olduğu kadar çağın törelerine veya dine uygulanabilen bir bilim biçimine girme eğilimi gösterdi. Zaten XIX.yy. ortalarında bilim hâkimdir ve Charles Darwin (1809-1882), Herbert Spencer (1820-1903), Thomas Huxley (1825-1895) gibi önemli kişilerle ağırlığını ortaya koyar. Her ne kadar akılcı düşünce yaygın ise de bütün düşünce dünyasına hâkim değildir. Oysa, ülkücü akım için durum tersinedir. Bu akımın en coşkun savunucusu Thomas Carlyle'dır (1795-1881). Bir bakıma, doğrudan doğruya romantizmi sürdüren eğilimlerden esinlenen romancı Charles Dickens (1812-1870), akılcı filozofların sadece düşünme yeteneğine sahip bir hayvan olarak gördükleri insanı artık tekrar kesfetmeğe başlar. Daha çok siyasî faaliyetiyle tanınan Benjamin Disraeli'nin de (1804-1881), bazıları amaçlı olarak araya sıkıştırılmış öğüt bölümlerinin arkasında, «Genç İngiltere» akımındaki siyasî ve iktisadî doktrinin açıklamasını yapan bir dizi romanı vardır.

Öte yandan toplumsal romanın en seçkin temsilcileri Unitarian bir papazın karısı olan Elizabeth Gaskell (1810-1865) ile, babası papaz kendisi de anglikan papazı olan Charles Kingsley'dir (1819-1875). Toplumsal konuları işleyen romancılarda, romantizm kalıntıları sezinlenir; Charlotte Brontë (1816-1855) ve Emily Brontë (1818-1848) kız kardeşlerin romanlarında bu özellik daha da kesindir. Zayıflamış inançlara bir canlılık kazandırma amacını güden Oxford akımı, gelişmesini ve yaygınlık kazanmasını, katolikliği benimseyen (1845) ve kardinalliğe kadar yükselen (1879) anglikan papazı John Newman'ın (1801-1890) güçlü kişiliğine borçludur. Newman, şair, eleştirici, tarihçi ve romancı olarak yepyeni bir inanç kuramı ortaya koymaya girişti. Buna karşılık, John Ruskin (1819-1900) yalnız sanat ve sanat tarihi ile ilgili konularda eser verdi. XIX.yy. Victoria döneminde gerçekçilik akımına da yer yer rastlanır. Bu eğilim özellikle romancı William Thackeray (1811-1863), Anthony Trollope (1815-1882), Charles Reade (1814-1884), Wilkie Collins (1824-1889) ve kadın romancı George Eliot'un (1819-1880) eserlerinde göze çarpar: Eliot'un eserinde rastlanan ingiliz taşra hayatından tablolar, gerçekçi roman türünün seçkin örnekleridir.

● *XIX. yüzyılın sonları.* 1875'ten sonra Victoria çağındaki denge bozulmağa yüz tutarken, yabancı etkiler de git gide kuvvetlendi ve hayal gücü ağırlığını duyurmağa başladı. Edebiyat, bu derinlemesine yenilenmeyi, deneme ve eleştiri yazarı, çevirici ve romancı Samuel Butler'a (1835-1902) borçludur. Gene bir eleştirici, şair ve romancı olan George Meredith (1828-1909), her şeyden önce derin psikolojik yapısıyle değer kazanan güçlü eserler bıraktı. Butler ve Meredith'in eserlerinin önemi, hepsi de az veya çok çağın kaygılarına eğilmesini bilen James Thomson (1934-1882), Alfred Austin (1835-1913), Wilfrid Blunt (1840-1922), Robert Bridges (1844-1930), Gerard Manley Hopkins (1844-1889) gibi şairlerle, Thomas Hardy (1840-1928) ve George Gissing (1857-1903) gibi romancıları ikinci plana itti. Romantizmin gecikmiş bir mirasçısı olarak ortaya çıkan Algernon Swinburne (1837-1909), şiir ve romanlarında, XIX. yy. sonu ingiliz edebiyatının Avrupa ve özellikle fransız etkisi altındaki bütün niteliklerini taşır. Öte yandan serüven romanları türü de yeniden canlılık kazandı. Bu türün en belirgin temsilcisi Robert Louis Stevenson'dur (1850-1894). Oysa, Ruskin ve «Rafaello öncesi» yazarların eğilimleri, Walter Peter'in (1839-1894) *Marius the Epicurian* (1885) (Epikurus'çu Marius) adlı eserinde ilkelerini verdiği estetikçi anlayış içinde birleşir. Bu akımın en iyi temsilcisi, romancı, şair ve tiyatro yazarı Oscar Wilde'dir (1854-1900). Bu arada, 1800'den beri resmen ingiliz krallığına bağlanan İrlanda'da milliyetçilik git gide bilinçlendi. İrlanda'lı yazarlar eserlerini XVIII. yy.da ve XIX. yy. başlarında Sheridan ve Thomas Moore'un daha önce de yaptığı gibi ingilizce yazmaya devam ettilerse de, şair William Butler Yeats (1865-1939) ve tiyatro yazarı John Millington Synge'in (1871-1909) eserlerinde, İrlanda kaynaklarından esinlenme, yepyeni bir anlatım gücü kazandı.

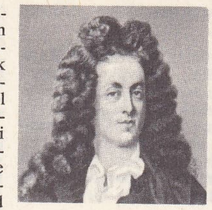

Purcell

Blow

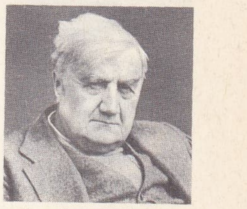

Vaughan Williams

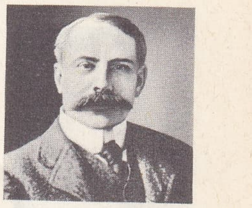

Elgar

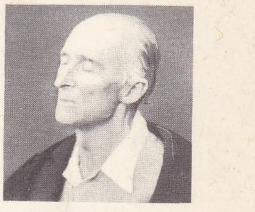

Delius

XX. yüzyıl

● *1914 öncesi.* XIX. yy. sonu ile XX. yy. başlangıcını birbirinden kesinlikle ayırmak güçtür. 1875'ten sonra ortaya çıkan çeşitli yazarlar yeni bir denge aramağa yöneldiler. Bununla birlikte 1900'den bu yana, önceki dönemlerden daha açık bir biçimde ülkenin

William Torel'in yaptığı Henry III'ün bronzdan baş resmi (Westminster kilisesi)

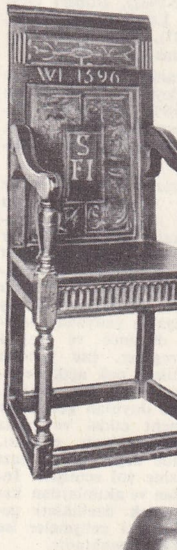

«Tudor» koltuğu (özel koleksiyon)

«Yatmış Kadın» Henry Moore'un eseri (British Council)

Foto. Zarnecki, B.B.C., Hulton, Cowell, Warburg Institute, British Council (LAROUSSE)

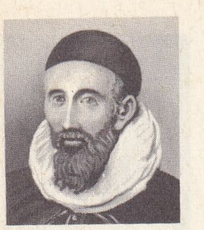
Napier

Francis Bacon

Gregory

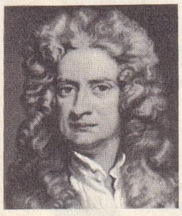
Newton

Flamsteed

iktisadî ve sosyal konularına eğilen yeni bir yazarlar kuşağı doğdu.

William Henley (1849-1903) ve özellikle Rudyard Kipling (1865-1936), Büyük Britanya imparatorluğuna gurur veren duyguları dile getirirken, G. K. Chesterton (1874-1936) ve özellikle Hilaire Belloc (1870-1953), kendilerini bütünüyle fikir savaşına adadılar. H. G. Wells (1868-1946) ise yeni yeni doğmakta olan ingiliz sosyalizminin başlangıçta coşkun, ama sonraları daha ölçülü bir destekleyicisi oldu.

Tiyatro dalında, İrlanda'lı yazar George Bernard Shaw (1856-1950) hırçın bir mizah anlayışı içinde tüm önyargılarla ve her türlü tutuculukla savaştı. XX. yy. başlarında, ingiliz edebiyatının dünyada en zengin edebiyatlardan biri durumuna gelmesinde çok sayıda yazarın katkısı vardır: özellikle sir James Barrie (1860-1937), Joseph Conrad (1857-1924), Arnold Bennett (1867-1931) ve John Galsworthy (1867-1933) gibi romancılar ve Lascelles Abercrombie (1881-1938), Wilfred Owen (1893-1918), Rupert Brooke (1887-1915) gibi şairler.

● *1914 sonrası.* Birinci Dünya savaşını yaşayan edebiyatçılar, az veya çok savaşın etkisinde kaldılar. Savaş, en iyi eserlerin baş konusu değilse de, 1914 öncesindeki düşünüş biçimlerinin hemen hemen toptan tartışılmasına yol açtı. 1918'den sonra bazen geç de olsa bir olgunluk kazanan bu dönem edebiyatçıları arasında düzyazıcı olarak, katolik hikâyeci Maurice Baring (1874-1945); *Ulysses* adlı romanı ile tüm geleneksel roman anlayışını altüst eden irlandalı yazar James Joyce (1882-1941); cüretiyle vatandaşlarını şaşkına çeviren D. H. Lawrence (1885-1930); ülkücülüğü sonradan mistik düşüncelerle karışan Aldous Huxley (1894-1963); empresyonist kadın romancı Virginia Woolf (1882-1941) ve hikâyeci Katherine Mansfield (1889-1923) sayılabilir.

Somerset Maugham (1874-1965), Charles Morgan (1894-1958), Evelyn Waugh (1903-1966), Graham Greene (doğ. 1904) ile kadın romancılar Mary Webb (1881-1927) ve Elizabeth Bowen (doğ. 1899) gibi diğer adlar da XX. yy. ingiliz romanının zenginliğini gösterir. Şiirde en güçlü ad, geçmişin geleneklerinden bütünüyle kopmaksızın, eseriyle çağdaş bir şiir anlayışı getiren Thomas Stearns Eliot'dur (1888-1965). Her biri kendine özgü nitelikleriyle şiirde gerçek bir yeniden doğuş yaratan şairlerin sayısı kabarıktır: Edith Sitwell (1887-1964), Richard Aldington (1892-1962), Robert Graves (doğ. 1895), C.D. Lewis (doğ. 1904), W. H. Auden (doğ. 1907), Stephen Spender (doğ. 1909), Dylan Thomas (1914-1953).

Tiyatroda, İrlanda'lı yazar Sean O'Casey (1884-1964), J.B. Priestley (doğ. 1894) ve Noel Coward (doğ. 1899) kendilerini kabul ettirirken Christopher Fry (doğ. 1907), öncü eğilimli bir tiyatro yaratmağa çalıştı.

● *Son yıllar.* Yeni yazarlar kuşağı, ingiliz toplumuna, değerlerine ve edebî anlatım alışkanlıklarına şüpheli gözlerle bakmaktadır. Bu eleştirici tutum, şimdiye kadar kesintisiz gelenekleri olan ingiliz edebiyat hayatı bakımından çok anlamlıdır. Gerçekten de İkinci Dünya savaşı bile, Fransa'da görülen belirli kesintiyi göstermez. Savaş öncesi yazarları genç kuşakla yanyana yaşarlar, böylelikle çeşitli düşünce ve duygu biçimleri ayrı ayrı süregider. Öte yandan ingiliz edebiyatı dış etkilere pek açık değildir: Kafka ve Rilke'ye karşı bir merak, Sartre'ın varoluşçuluğuna duyulan geçici bir hayranlık, az çok Brecht etkisi ve biraz bulanık bir amerikan edebiyatı modası, doğrudan doğruya taklide değil, ancak bazı tekniklerin benimsenmesine yol açmıştır. İngiliz edebiyatı, okullardan ve akımlardan kaçınır, kendini yenileştirecek özellikleri gelenekte arar. Son on yıldaki gelişmeler ise bu tutumları şüpheyle karşılamaktadır.

● *Roman.* Hiç şüphesiz klasik anlatı biçimleri büyük ilgi görmektedir. Uygun bir bileşime ulaşmış ince mizah ve duygulu romantizm E. Compton Mackenzie (doğ. 1883), Frank Swinnerton (doğ. 1884), J. B. Priestley (doğ. 1894) ve A. J. Cronin'in (doğ. 1896) başarılarını sağlar. Joyce Cary (1888-1957), Anthony Powell (doğ. 1905), C.P. Snow'un (doğ. 1905) roman dizilerinde görülen ingiliz hayatından sahneler çok daha iddialıdır. F. L. Green (1902-1953) veya Graham Greene'in (doğ. 1904) eserlerine canlılık veren felsefî veya dinî endişe ise, L.P. Hartley (doğ. 1895) ve William Golding'in (doğ. 1911) romanlarında sürekli bir suçluluk duygusuna dönüşür. Yolculuğun içe kapanık çekiciliğiyle ve kaçış özlemiyle karışan bu sıkıntı, Malcolm Lowry (1909-1957), Lawrence Durell (doğ. 1913), Gerald Hanley'nin (doğ. 1916) anlatılarında olay düğümünü meydana getirir. P. Wyndham Lewis (1884-1957), C.S. Lewis (1898-1963) ve Charles Williams (1886-1945) gibi bazı yazarlar umutsuzluklarını veya bıkkınlıklarını açık alegoriler ardında gizlemeğe çalışırlar. George Orwell (1903-1950) gibi yazarlar Voltaire'ci masal düzenini kullanırlar. Evelyn Waugh'daki (1903-1966) toplumsal yergi, Angus Wilson'da (doğ. 1913) yaraları deşmek halini alır. Onların ardından gelen «kızgın kuşak» yerleşik değerlere baş kaldırır; bu isyan Kingsley Amis (doğ. 1922), John Braine (doğ. 1922), John Wain (doğ. 1925), Allan Sillitoe (doğ. 1928), Colin Wilson'da (doğ. 1931) acı bir yergiye dönüşür. Oysa, İvy Compton - Burnett (doğ. 1892), Muriel Spark (doğ. 1918), İris Murdoch (doğ. 1919) gibi kadın romancılar yırtıcı ve alaycı bir fantezi üslûbunda çalışırlar.

● *Şiir.* Çağdaş şiir de aynı yenileşme hareketine katılır. Oxford topluluğundan C.D. Lewis, W.H. Auden, Louis MacNeice (1907-1963), Stephen Spender aydınlık ve insancıl bir şiir kurarlarken; Cambridge topluluğundan William Empson (doğ. 1906), F. J. Bottrall (doğ. 1906), Kathleen Raine (doğ. 1908) bilime ve aynı zamanda hayal gücüne dayanan bir yöntemle çalışırlar. Dylan Thomas'ın örneğini verdiği gerçeküstü şiir temaları, George Barker (doğ. 1913), David Gascoyne (doğ. 1916) tarafından benimsenir, John Betjeman (doğ. 1906) ile alışılmış konulara döner.

Philip Larkin (doğ. 1922) ölçülü, Frederick Grubb (doğ. 1925), Thomas Gunn (doğ. 1929), Ted Hughes (doğ. 1930) daha şiddetli bir tutumla romantik duygusallıktan kaçınırlar. Bazıları kurtuluşu ımanda arar: E.T. Prince (doğ. 1912), Jack Clemo (doğ. 1916), R.S. Thomas (doğ. 1913), Thomas Blackburn (doğ. 1916). Bazıları da kurtuluşu eski metinlere kaçan neo-klasik bir tutumda bulur: John Heath-Stubbs (doğ. 1918), Donald Davie (doğ. 1922), Charles Tomlinson (doğ. 1927). İskoçyalı şairler özel bir akım yaratırlar, bunlar Hugh Mac Diarmid'i (doğ. 1892) örnek alarak «metafizik» şairlerin etkilerini topraktan ve yergiden gelen ilhamlarla bağdaştırırlar: Robert Garioch (doğ. 1907), Norman MacCaig (doğ. 1910), Douglas Young (doğ. 1913), Sidney G. Smith (doğ. 1915), Tom Scott (doğ. 1917), W. S. Graham (doğ. 1917), Alexander Scott (doğ. 1920).

● *Tiyatro.* Son edebî devrimlerin en önemlisi tiyatro alanında oldu. John Osborne (doğ. 1929) bütün öfkelere giden yolları açtı. Bernard Kops (doğ. 1928) ve Arnold Wesker'in (doğ. 1932) pittoresk gerçekçiliği; John Mortimer (doğ. 1923) ve Shelagh Delaney'in (doğ. 1939) içliliği; John Whiting (1917-1963), James Saunders (doğ. 1925) ve John Arden'in (doğ. 1930) mizahı bu yoldan yararlanır. Ama genç ingiliz yazarları en çok Beckett ve İonesco'daki saplantıların ve olağanüstü görüntülerin etkisinde kalırlar: N.F. Simpson (doğ. 1919), David Campton (doğ. 1924), Anne Jellicoe (doğ. 1928), Henry Livings (doğ. 1929) ve özellikle Harold Pinter'in oyunlarında hayatın boşluğu, anlamsızlığı başlıca temayı meydana getirir. Harold Pinter'in (doğ. 1930) «korkutucu güldürüler»inde günden güne umutsuzluğa düşen bir ortamda git gide gülünçleşen olaylar işlenir.

GÜZEL SANATLAR

Mimarlık

Büyük Britanya adalarında en eski mimarlık kalıntıları İrlanda'da bulunur: Kerry, Galway, Mayo, Sligo, Donegal ve Antrim yörelerinde, kelt kaleleri *(dun)* ve kuru taştan örülü surlar; Gallarus, Senach adası ve Saint Finan'da tek tek rastlanan küçük

Bradley

Priestley

kiliseler; Kilcrony ve Saint Caimin kiliseleri.

İngiltere'de ilkel hıristiyan mimarlığını Silchester bazilikası temsil eder (IV. yy.). Dinî mimarlık türü romalı benedikten papazlarının ve aziz Augustinus'un İngiltere'ye gelişlerinden sonra (597), geniş sahınlı kiliselerle özellikle Kent bölgesinde (Canterbury, Reculver), dar ve yüksek sahınlı kiliselerle de Northumbria bölgesinde (Hexham, Monkwearmouth, 675) gelişti. Danimarkalıların istilâsı (IX. yy.) karolenj tarzı mimarlığın ilk gelişimini yarıda kesti; günümüze kalan «sakson» anıtları kaba bir roman üslûbunu yansıtır; Roma, İrlanda, İskandinav ve barbar geleneklerinin ürünüdür. Bu anıtlar X. yy. başından norman istilâsına kadar süren dönemde yapılmıştır. Özellikleri: çift apsis, çift çapraz sahın, kemerli çan kulesi, tahta kule, kare biçiminde mihrap kısmı, illere göre değişen örgüler, Roma tuğlaları, özel köşe bağlantıları, sakson döneminin sonuna doğru ise merkezî planlar ve yuvarlak yapılar (Abingdon ve Canterbury [Saint Augustine] kiliseleri).

XI.-XIII. yy.lar arasında, esin kaynağı norman mimarlığıdır; Westminster kilisesinin (1050) kökü Jumèges'dedir. İngiltere bu dönemde sahın, yan sahınlar, çapraz sahın, apsisli veya çevredalızlı mihrap kısmı gibi unsurlardan meydana gelen latin haçı biçimindeki planı benimsedi. Birbirinden farklı üç apsis kullanan norman planına Canterbury katedralinde (1070), Lincoln katedralinde (1072), Ely'deki Saint Albans manastırında (1080) ve Durham'da (1093) rastlanır. Fransa'nın Loire bölgesine özgü çevredalızlı plan, İngiltere'ye Marmoutier keşişleri aracılığı ile geldi (Gloucester [1089] ve Battle manastırları). Bu dönemde birçok büyük manastır ve katedral yapıldı: Winchester (1079'da başlatıldı), Tewkesbury (1087), Norwich (1096), Peterborough (1117), Rochester (1130). Dindışı mimarlık da büyük bir gelişme gösterdi, bunun örnekleri özellikle Lincoln'da (Yahudinin evi, Saint Mary loncası) ve Milborne Port'ta bulunur. Bunlardan başka West Malling (Kent), Rochester, Newcastle, Scarborough, Goodrich, Guildford, Bamburgh ve Norwich'deki kuleleri, ayrıca Londra kulesini de saymak gerekir. Fransa'daki Cluny manastırının etkisi Canterbury (1096-1107), York (1160) ve Lincoln'da (1192); Citeaux manastırının etkisi ise Waverley (1128), Tintern (1131), Rievaulx (1132), Fountains (1135), Kirkstall (1152) manastırlarında görülür. İlk sivri tonozlar Durham'da yapıldı (XI. yy. sonu). İngiliz gotik üslûbu üç evreye ayrılır: ***early english style*** (ilk dönem ingiliz üslûbu) veya ilk gotik, XIII. yy. norman gotik karşılığıdır (Canterbury katedralinin Guillaume de Sens tarafından yeniden yapımı [1175-1192], Westminster manastırının [1245-1270], Salisbury katedralinin yeniden yapımı); ***decorated*** (bezekli) veya ***curvilinear style*** (eğrili üslûp), fransız «parlak» üslûbunun öncüsüdür (1280): Lin-

Cavendish

Brown

Foto. X, Science Museum, Giraudon, Hulton (LAROUSSE)

coln, Beverley, Exeter, Lichfield, Ely kiliselerinin koroları: *perpendicular style*'ın (dikey üslûp) özellikleri, paralel bölmeli pencere üstü dolguları ve yelpaze tonozlardır (Gloucester manastırı, Cambridge'te King's College kilisesi, Westminster'de Henry VII kilisesi, Oxford'da Divinity School). XV. yy. sonunda *Tudor kemeri* denilen, kırık sepet kulpu kemer ortaya çıktı ve XVII. yy.a kadar uygulandı.

Rönesans, İngiltere'ye geç ulaştı; daha çok yabancıların, ilk olarak da İtalyanların (Antonio Toto, Benedetto da Rovezzano, Torrigiano) eseri olan dindışı yapılarda kendini gösterdi. Katoliklerin sürülmesinden sonra Almanlara ve Hollandalılara başvuruldu. Bunların üslûp ve anlayışı özellikle mezar ve şömine süslerinde (Knole, Langford, Hatfield), iki yandan aydınlatılmış iç galerileri bulunan şatafatlı konutlarda göze çarpar (Hampton Court [1531-1536], Old Wimbleton [1588]). Mimar John Shute, sonra da Robert Peake, Vitruvius ve Serlio'nun sanat kuramlarını tanıttı, böylece italyan etkisi yeniden görüldü ve karma bir üslûp meydana çıktı. Bu üslûbun tuhaf uygulamaları arasında üst üste bindirilmiş birbirine yabancı başlık üslûpları ile yapılmış büyük şato girişleri yer alır (Cobham Hall [1594], Hatfield House [1611]). Bu dönem ingiliz mimarları arasında en tanınmış olanları şunlardır: Sir Thomas Tresham (Lyveden New Bield, Rothwell çarşısı, Ruhston loncası), Robert Smythson (Wollaton Hall), John Smythson (Bolsover Castle), Huntington Smythson, eserlerini Oxford'da veren Thomas Holt, Cambridge'te veren Ralph Simons. Fakat ingiliz mimarlığını iki yüzyıl boyunca Palladio estetiği kurallarına göre belirleyen İnigo Jones oldu (1573-1652). Vitruvius'un, Alberti'nin, Palladio'nun, Perrault'nun kitapları XVIII. yy.da birçok defa çevrildi; aristokrat sınıfı mimarlığa büyük ilgi duydu, zengin amatörler bu sanatla uğraştı: Henry Aldrich (1647-1710), George Clarke (1661-1736), Sir James Burrough (1691-1764), sonra da Lord Burlington (1693-1753) ve Lord Pembroke, James Gibbs (1682-1754), Londra şehir merkezini yeniden kuran Wren'in eserini devam ettirdi. Hawksmoor (1661-1736) ve Sir John Vanbrugh (1664-1726) gibi sanatçılarla ingiliz mimarlığı Avrupa barok akımına ilgisiz kalmadığını gösterirken, Campbell, William Kent ve Chambers da İnigo Jones'un yolundan gitti. Bath şehri, bir Roma şehri modeli üstüne kuruldu. Robert Adam (1728-1792) ve James Adam'ın (1730-1794) öncülüğüyle, 1757'den başlayarak yeni yunan üslûbu kök saldı. XIX. yy. başında, romantik eğilimli mimar Augustus Welby Pugin (1812-1852) ilgi çeker. John Ruskin (1819-1900) kilise mimarları George Gilbert Scott (1811-1878) ile Street'i etkiledi. Sir Joseph Baxton'un (1801-1865) Crystal Palace'ı, 1852'de modern akılcılığın doğuşunu gösterir. Bu akımın başlıca temsilcileri: J. Belcher (Electra House), R. Blomfield (University club), sir Aston Webb (1849-1930) [South Kensington Fen koleji].

XX. yy.da, özellikle İkinci Dünya savaşından sonra Gropius ve Le Corbusier'nin düşünceleri Büyük Britanya'da çok taraftar topladı. Robert H. Matthew ve J. L. Martin'in eseri olan yeni Londra konser salonu (1951'de bitti) bu evrimin başlıca örneklerindendir. Büyük şehirlerde geniş ve yüksek yapılardan meydana gelen siteler (en önemlisi Thames ırmağının kuzey kıyısındaki Pimlico'da [mimarları Powell ve Moya]) yapıldı. Bütün devlet okullarında parasız öğretim ilkesini koyan 1944 kanunu, eğitimde olduğu kadar mimarlıkta da devrim yarattı. Bir yandan da «yeşil fabrikalar» ortaya çıktı: Sir Percy Thomas'ın yaptığı Margam çelik fabrikaları (Galler ülkesi), Ove Arup'un yaptığı Brynmawr kauçuk fabrikası. Londra bölgesi ile Plymouth, Coventry, Manchester şehirleri için nâzım planlar yapıldı. Frederick Gibberd, Londra'nın kuzeydoğusundaki yeni Harlow şehrini yirmi yılda kurmakla görevlendirildi.

● *Şehircilikte son gelişmeler.* «Yeni şehirler» kurulduktan sonra, İngiltere şehircilik konusunda en ileri ülkeler arasına katıldı. Yeni şehirler eski merkezlere uzaktır, böylece onların etkisinden korunur. İçinde kendi hayatını sürdürmeye yetecek bütün unsurlar yer alır (sanayi, ticaret, okullar). İlk yapılan yeni şehirlerde, Letchworth (1903) ile Welwyn'in (1920) «bahçe şehir» tasarıları örnek alındı. Bunları mimar Unwin, Parker ve Louis de Soissons'un yardımı ile şehirci Ebenezer Howard gerçekleştirdi. Howard'ın çalışmalarını sürdüren Patrick Abercrombie, yeni şehir kavramını «komşuluk» biçiminde yorumladı. Bu türde, uzaklıklar insan adımı ile ölçülür; başlıca örnekleri: Stevenage (1946), Crawley, Harlow, Hemel Hempstead, Aycliffe, East Kilbride (1947), Hatfield, Welwyn (ek yapım), Peterlee, Glenrothes (1948), Basildon, Brachnell, Cwmbran (1949), Corby (1950). Ancak, bu konut topluluklarının küçük ölçüde olması ve nüfus azlığı, gerçek bir şehir havasının eksikliğini duyurdu. Bu yüzden mimar Hugh Wilson şehir çevresinin havasını verecek bir teoriyi Cumbernauld'da uyguladı. Mimarın amacı ulaşım yollarını geliştirerek nüfusu arttırmaktı. Yollar yayalara ve taşıtlara ait olmak üzere ikiye ayrıldı. Böylece merkezlerde trafik kalabalığı önlendi. Buchanan raporu (1963) Cumbernauld deneyini tanıttı ve orada uygulanan yeni ilkeleri ingiliz şehirciliğine öğütledi. Bu sistemle yapılan şehirler: Skelmersdale (1961), Livingston (1962), Dawley (1963), Redditch, Runcorn ve Washington (1964).

Resim

Büyük Britanya'da resim sanatı Canterbury manastırının (597) ve Lindisfarne adası manastırının (635) kurulmasıyle başlar. Bu manastırlar, yazma kitapların tezhip edildiği ilk merkezlerdir. En eski tezhipli kitap *Durrow Dua Kitabı*'dır (VII. yy. ortası). Bu kitapta görülen üslûp İrlanda, Akdeniz, breton ve anglosakson etkileri taşır. IX. yy. istilâlarından sonra, irlanda-sakson sanatını iki karolenj akımı etkiledi: Winchester'de kök salan, Bizans gelenekli *Evangiles Ada* okulu ve *Utrecht Mezmurlar Kitabı* ile Canterbury ve Bury Saint Edmunds sanat merkezlerini doğrudan doğruya etkileyen Reims okulu. XI. yy. başında bu iki etki birleşerek, başlıca East Anglia'da ve Fen bölgesinde hüküm sürdü.

Norman fethi sonucunda, kıta Avrupası'ndan gelen etkileri ve fetih öncesinden kalan süsleme sanatı unsurlarını beraberce sürdüren bir döneme geçildi (Canterbury, Durham). XII. yy. çok verimli ve yüksek nitelikler yaşayan bir dönemdir *(Albani Mezmurlar Kitabı* [1119-1146], *Aziz Edmund'un Hayatı* [Bury Saint Edmunds, 1125-1150], Bury, Dover, Lambeth, Winchester kutsal kitapları).

Yine bu dönemde duvar resmi de gelişti (Canterbury katedrali). XIII. yy.da adı bilinen ilk ingiliz tezhipçisi William of Brailes'tir. Kral Henry III ve ondan sonra tahta geçenlerin yağlıboya süslemeyle ilgilenmesi, güzel örnekleri günümüze kadar ulaşan bir *court style* (saray üslûbu) yarattı: Windsor manastırı, Winchester katedrali, Westminster manastırı. East Anglia bölgesinin sanat hâkimiyeti yüzünden, XIV. yy.ın ilk yarısına *East Anglian Period* (East Anglia Dönemi) adı verilir. Bu yıllarda güzel elyazmaları meydana getirildi.

XV. yy. başında tezhip, resim, duvar süslemesi ve vitray sanatlarında Paris okulunun *(Saint-Omer Mezmurlar Kitabı),* yüzyıl sonunda ise flaman sanatının etkileri görülür.

XVI. yy.da, Henry VIII ile Papalık arasındaki kavgadan sonra eski dinî temaların ve mitoloji konularının işlenmesi yasaklandı; böylece resim sanatı portreciliğin tekelinde kaldı. Hans Holbein İngiltere'ye ilk kez 1526'da geldi; ülkede modern resim tarihi onunla başlar. Holbein İngiltere'de alman Gerlach Flicke'yi, hollandalı John Bettes ve Guillim Scrots'u derinliğine etkiledi. Mary Tudor'un gözde ressamı Antonio Moro da Edward VI, Mary ve Elizabeth'in portrelerini yapan Anvers'li Hans Eworth'u yetiştirdi. Elizabeth'in tahtta bulunduğu yıllarda önde gelen ingiliz ressamı George Gower, kraliçenin en iyi portrecisi de Nicholas Hilliard oldu. Hilliard'ın en önemli öğrencisi fransız İsaac Oliver'dir.

1617'den sonra Paul Van Somer, Abraham Van Blijenberch, Daniel Mytens ve özellikle Cornelius Johnson'un ortaya çıkmasıyle portre üslûbu değişti. Charles I'in gözde ressamı, 1632'de Londra'ya yerleşen Van Dyck'ti. Bazı ressamlar onun etkisinden kaçındılar: John ve Emmanuel de Critz, T. Leigh, William Dobson, Henry Stone. Lely dönemi, daha sonra Sir Godfrey Kneller'in sanatıyle devam etti.

XVIII. yy.da kendine has kişiliği olan bir okul kuruldu: günlük hayat sahnelerinde William Hogarth ve Sir David Wilkie; portrede J. Reynolds, Thomas Lawrence, Thomas Gainsborough, George Romney, John Opie; tarihî tablolarda da Benjamin West sivrildi. Turner (1775-1851), Claude Lorrain Nicolas Poussin'den ve Watteau'nun *l'Embarquement pour Cythère*'inden etkilendi; tablolarındaki renkler ve atmosfer anlayışı izlenimciliğin bir öncüsü sayılmasına yol açtı. 1870-1871'de Londra'ya gelen Claude Monet ve Pissarro, Turner'in sanatına büyük hayranlık duydular. XIX. yy.ın diğer önemli ingiliz ressamları arasında Dante'yi ve Kutsal Kitabı resimleyen şair William Blake'i; hayvan ressamı Landseer'i (1802-1873) sayabiliriz. Büyük manzara ustası John Constable (1776-1837) kıta Avrupası'nı büyük ölçüde etkiledi; Paris'te 1824 sergisinde yer alan *Araba* tablosu geniş yankılar uyandırdı. Bonington'un (1802-1828) romantik fransız akımında önemli yeri vardır; eğitimini Paris'te, baron Gros'nun yanında gördü, o da izlenimciliğin değerli bir öncüsüdür. Ford Madox Brown sanat hayatına 1844'te atıldı, *William I* adlı tablosu ile «Raffaello öncesi» akımını yarattı. Onu bu yolda Dante Gabriel Rosetti, sonra da Holman Hunt, Millais, Watts, Leighton, Herkomer ve Burne Jones izledi.

İzlenimcilik İngiltere'de az gelişti. Daha çok amerikalı ressam Whistler'in etkileri görüldü. Çağdaş okul, Slade School'a çok şey borçludur. Bu okulda fransız ressamı Alphonse Legros da ders verdi. Sanatçılar arasında şunları sayabiliriz: portrede Shannon, Lavery, Sargent; manzarada David Murray, A. East, Brown, Clausen; günlük hayat sahnelerinde Brangwyn, Stanhope, Forbes, Wolter Russel, C.J. Holmes, Philip Connard, Adrian Stokes. Walter Sickert ve Philip Wilson Steer çağdaş hayattan sahneleri yansıttılar. Victor Pasmore (1908) ve Laurence Gowing de (1919) bu okuldandır. Slade School öğretmenlerinden Henry Tonks (1862-1937), genç ingiliz resmini büyük ölçüde etkiledi. Fovizmden esinlenen sanatçılar arasında Matthew Smith (1879), Duncan Grant (1885), İvon Hitchens (1893) yer alır; diğer bir renk ustası da Christopher Wood'dur (1901-1930). Kübizm ve fütürizmden türeyen «vortisizm» in temsilcileri Wyndham Lewis (1884), Edward Wadsworth (1889) ve William Roberts'tir (1895). En göze çarpan grup yeni romantikler ve gerçeküstücülerdir: Paul Nash (1889), John Armstrong (1893), Graham Sutherland (1903), John Piper (1903), Edward Bawden (1903), Edward Burra (1905), Eric Ravilious (1908-1942). Soyut sanatın temsilcileri: Frances Hodgkins (1870), Ben Nicholson (1872), John Tunnard (1900). Gravürcüler: S.W. Hayter (1901), Anthony Gross (1905).

Son yıllarda açılan büyük ve önemli sergiler, tablo satışları ve yaşayan sanatın gelişimi sayesinde Londra dünyanın başlıca sanat merkezleri arasında yerini aldı. Günümüzün başlıca eğilimi anlatımcılıktır. Bu akımı Bacon (doğ. 1910) başlattı, en başarılı temsilcisi büyük boyutlu tablolar yapan Bratby'dir (doğ. 1928). Soyut resim dalında dikkati çekenler: Pasmore (doğ. 1908) [*İç Denizin Kıyısı*, Tate Gallery] ve Edward Wadsworth (1889-1949). Daha sonra ortaya çıkan «imgecilik» akımı şaşırtıcı izlenimler yaratmak için bayağı biçimlere baş vurdu; başka bir akım da op'art adını taşıyor.

Heykel ve oymacılık

İlk anıtsal heykelcilik örnekleri VII. yy. sonu ve VIII. yy. başında Northumbria bölgesinde görülür: Ruthwell ve Bewcastle'daki iki büyük haç. Bunlar daha o çağda Akdeniz etkileri taşır. İlkel unsurların yeniden ortaya çıkışı ve merovenj etkileri sonucunda bu sanat IX. yy.da söndü. York'lu Alcuin'in koruyuculuğu ile gelişen karo-

Jenner

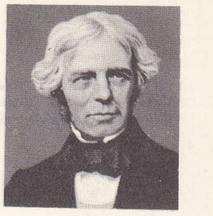
Faraday

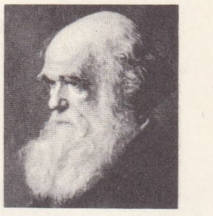
Darwin

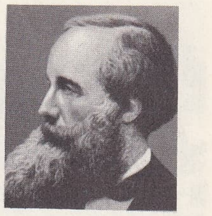
Maxwell

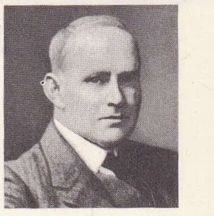
Eddington

Julian Huxley

Watson-Watt

Foto. X, Bibl. Nat., Palmer, UNESCO, British Council (LAROUSSE)

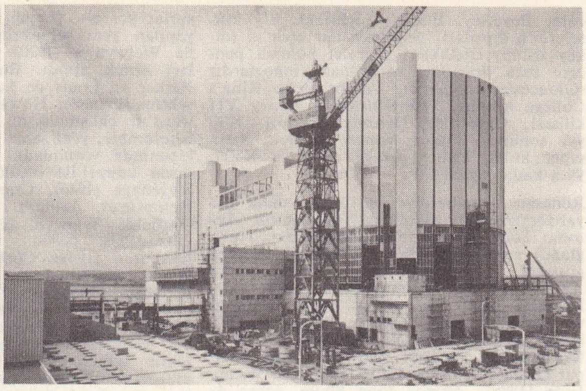

Dungeness (Kent) ve Oldbury nükleer santralları Gloucestershire'da (sağda)

lenj tarzı heykel aslında fildişi oymacılığının taş üstüne uygulamasıdır.
Yeni karolenj temalarının en değişik örnekleri Mercia bölgesinde görülür; Danimarkalıların istilâsına (865) kadar Mercia etkileri hâkimdir. Güney İngiltere'de madenden, fildişinden heykel ve eşya yapımı norman istilâsı ile durdu. Tek parça halindeki eserlere (kapaktaşları, haçlar) önem vermeyen Normanlar, yalnız bezeme oymacılığı ile ilgilendi. XI. yy.da Ren bölgesinden gelme, birleşik kıvrım yanaklı sütun başlığı tipi benimsendi ve yayıldı. Bu tip, 1170 sıralarına kadar uygulandı.
İngiliz oymacılığı, tezhip atelyelerinin desenlerinden yararlanarak, 1120'den sonra

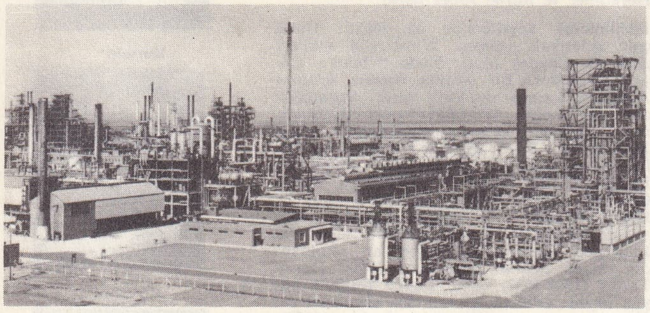

Wilton petrokimya tesisleri (Yorkshire)

yeniden canlandı (Canterbury, Reading), iki tip sütun başlığı yaratıldı: birinci tipte tesbih silmeli ağır kenger yaprağı motifleri, öteki tipte ise fantastik hayvan tasvirleri yer alır. Aynı dönemde, İngiltere'nin güney ve güneybatısında bronz ve fildişi sanatçıları değerli eserler verdi. Bunu izleyen dönemde (1140-1160) mimarlık eserlerinde yer alan oyma ve heykeller önem kazandı: Herefordshire'da Leominster, Kilpeck, Castel Frome; Bury'de Saint Edmunds manastırı; Lincoln katedralinin süs kuşağı, Ely katedralinin alınlık tablası, York Minster katedralindeki heykeller v.b. York vâdisi okulu 1160 ilâ 1170 arasında, Brayton ve Barton Street'te olgunluğa erişti.

İngiliz gotik heykelciliğinin en önemli eseri, Wells ketadrali anakapısındaki heykeller ve kabartmalardan kurulu bütündür (1230'a doğr.).

Mildford Haven'de rafineriler

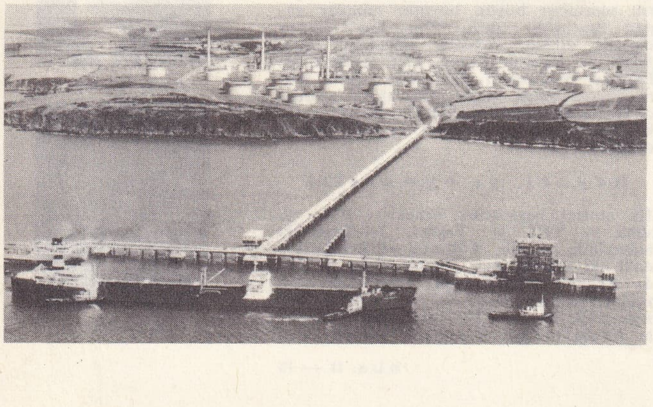

Fransa kralı Louis IX ile rekabete girişen Edward I, ingiliz sanatının gelişimine kişisel katkıda bulundu: kraliçe Eleanor ölünce, öldüğü yer olan Harby (Nottinghamshire) ile gömüldüğü Westminster arasına bir dizi oymalı haç diktirdi (1291-1295). Westminster kilisesi için Henry III ile Eleanor'un bronzdan baş heykellerini yaptırdı. Bu dönemin en ünlü heykelcileri William Torel, Alexander of Abingdon ve William of Ireland'dir.

XIV. yy. başında sanat, yabancıların, özellikle fildişi fransız eserlerinin, ayrıca saray kuyumcularının da etkisiyle bezemeye ve ritimli süslemeye yöneldi. Bu yüzyılın son yarısı ile XV. yy. başında Londra, Chellaston, Nottingham ve York'ta su mermeri üstüne heykelcilik ve bakır figürleri sanatı gelişti. XV. yy. ortasının heykel dalında en ilginç çalışması, Londra'lı heykelcilerin Warwick'teki Saint Mary'de yaptığı, Warwick kontu Richard Beauchamp'ın kilisesidir.

XVI. yy. başının en önemli ürünleri, Westminster'deki Henry VII kilisesi ve çok sayıdaki tahta işleridir: sıra kanapeler (Ripon, Manchester, Westminster ve Cambridge'teki King's College [1531], köprü biçiminde mimberler, tahta bölmeler).

Mary Tudor zamanında oymacılık mezar sanatı olarak yeniden önem kazandı. Bundan başka, su mermerinden dinî heykelcikler de son derece çoğaldı. XVII. yy. başında birkaç değerli heykelci yetişti: Elizabeth'in mezarını (1606) yapan Maximilian Colte ile John de Critz, ayrıca Nicolas Stone, Hubert Le Sueur ve Floransa'lı çalışma arkadaşı Francesco Fanelli. Bakır levhaları mezar kapaktaşları için kesme ve kazma işlemi, tipik bir ingiliz sanatı olarak gelişti; ancak, 1649 sıralarında bırakıldı. Restorasyon döneminde gotik unsurlar yeniden belirdi (Durham'da kilise sıraları); bitki motifleriyle süslü, tabiatı taklit eden bir oyma üslûbu doğdu.

1738'de fransız Roubillac'ın Vauxhall'daki Walpole bahçesi için yaptığı Händel heykeli büyük yankılar uyandırdı, ingiliz heykelcileri arasında güçlü bir yarışma ve çalışma havası yarattı. Bu sıralarda dikkati çeken isimler: John Flaxman, Joseph Wilton ve Thomas Banks. Doğrusunu söylemek gerekirse, heykelcilik İngiltere'de hiçbir zaman gözde bir sanat olmadı. XIX. yy.da sözü edilecek bir eser verilmedi. Ama çağdaş heykelcilik ülkede önemli bir gelişme gösterdi. Bu sanatı olağanüstü kişiliğiyle damgalayan Henry Moore'dur (doğ. 1898). Güçlü bir desinatör olarak da tanınır. Soyut sanatın önemli kişisi Barbara Hepworth'tür (doğ. 1903). Bu sanatçı Hatfield koleji ve Londra'daki State House (1959) için büyük heykeller yaptı. 1956 Venedik sergisinde büyük heykel ödülünü kazanan Lynn Chadwick (doğ. 1914) maden ve alçıdan «kişi nesneler» yaptı (*Uçan Figürler*, 1956). Paolozzi (doğ. 1924) mekanik parçaları bir araya getirdi. Kenneth Armitage (doğ. 1916) önden görünen garip insan grupları yaptı (*Müzik Dinleyen Oturmuş İnsanlar Grubu*, 1952).

Süsleme sanatları

İngiliz süsleme sanatlarında sakson dönemi V. yy.dan XI. yy.a kadar sürer. Genellikle klasik roma sanatının etkilerini taşır. IX. yy.da ev döşemesi son derece basittir; buna karşılık dinî mücevherler ince bir zevki yansıtır. X. yy.da İngiltere kuyumcularının koruyucusu sayılan aziz Dunstan ortaya çıktı (924-988). İngiliz el işlemeleri Ortaçağ boyunca büyük ün kazandı. Brithnodus, Leon, Elsinus, Richard gibi büyük kuyumcular *opus anglicum*'un (ingiliz işi) tanınmasında önemli rol oynadı. Edward I'in Castilla'lı prenses Eleanor ile evlenmesi, şatafat merakının hızla yayılmasına yol açtı. Akdeniz yöresinden birçok sanatçı İngiltere'ye geldi, duvar halıları yaygınlıkla kullanılmağa başladı. Minecilikte güzel, yarı saydam eserler verildi; seramik dalında XIV. yy.dan başlayarak, kurşunlu vernik sürülen çömlekler yapıldı; cam işlerinden ilk olarak 1447'de söz edilir.

İngiltere'de Rönesans hareketi özellikle flaman etkisinden doğdu. Döşemede Tudor üslûbu, birçok mimarlık ögesinden yararlandı. XVII. yy.da Stuart'lar döneminde döşemeler, sütunlar ve kunt ayaklarla ağır bir havaya büründü. Mortlake duvar halısı imalâthanesi, fransız gobelin halılarıyle rekabete girişti. Cumhuriyet, Cromwell ve puritanların törelere getirdiği sert, ağırbaşlı hava bu sanatların gelişmesine elverişli değildi. Buna karşılık, Charles II uzun sürgün hayatından dönüşünde fransız zevkini ve alışkanlıklarını getirdi.

XVIII. yy.da fransız üslûbu hâkimdir. Yüzyılın ikinci yarısında Thomas Chippendale (1732-1762), sonra da Adam kardeşler İngiltere'de fransız Louis XVI üslûbunu yaydılar; mimar sir William Chambers (1726-1796) Çin'e gitti, oradan, sonraları «ingiliz bahçesi» adını alan bahçecilik tarzını getirdi. Kuyumculukta Pierre Patel ile fransız Paul Lamerie, seramikte Josiah Wedgwood (1730-1795) tanındı. Chelsea seramik imalâthanesi 1745'te kuruldu, Saksonya ve Sèvres seramiklerini taklit etti. XIX. yy. başında, romantizmin etkisi altında gotik veya Elizabeth devri üslûbu hâkimdir. Ruskin'den sonra şair, mimar, desinatör, cam ressamı ve oymacı William Morris bir yeniden doğuş hareketi yarattı ve el sanatlarının soylu olduğunu savundu. XIX. yy. sonunda ingiliz dekoratörleri iç döşeme ve eşyanın kullanım amacına uygun olarak yapılması konularına eğildi. Bu çabalar XX. yy.da, özellikle cam işlerinde ve seramikte sürdürüldü.

MÜZİK

Çoğu zaman, «ingiliz okulu» adı altında yalnız Elizabeth dönemi müzikçileri anılır. Bu sanatçılar klavye (virjinal ve org) ve ses müziğine (madrigal) büyük bir güç kattı. XIX. yy. sonunda yeni bir ingiliz okulu doğdu, ülkenin müziğine Purcell'in ölümünden (1695) sonra kaybettiği yeri sağlamaya girişti. Daha IX. yy.da Johannes Scotus Erigena'nın *organum* dersi verdiği söylenir. XII. yy.da müzik kuramcıları (Aelred, Cotton), ingiliz müziğinin XIII. yy.daki gelişimini hazırladı. Nitekim, XIII. yy. ingiliz müziği, kıta Avrupası'ndan çok ileridir. Bu aşamaya ancak XIV. yy.da fransız okulu sanatçıları, özellikle Guillaume de Machaut varabildi. XV., yy.da Dunstable ingiliz çokseslilik sanatını yüceltti, kuramcı Guilel-

Foto. Ambassade de Grande-Bretagne, Serge Lido (LAROUSSE)

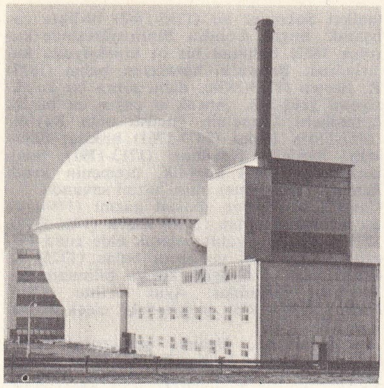

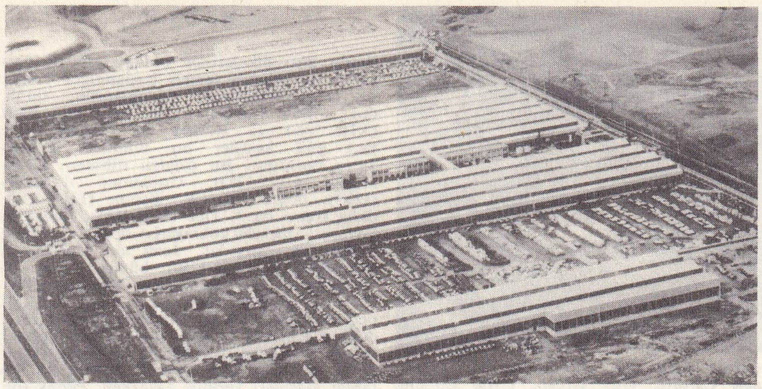

Bathgate'te (İskoçya) otomobil fabrikaları (solda) Dounreay (İskoçya) nükleer santralı

mus Monachus ile birlikte bu sanatı Avrupa'ya da tanıttı. Reform hareketi kilise müziğine yeni bir üslûp getirdi: *cantus planus* melodileri ile halk temalarını kullanması, John Taverner'i Ortaçağa bağlar; kanonda taklit yöntemini kullanan üslûbu ise müzikte Rönesansın başlangıcı sayılır. Bu üslûbu gelirtirenler Christopher Tye, Thomas Tallis, daha az tanınan bestecilerden ise Shepherd, Farrant, Munday ve Redford'dur. Kraliçe Elizabeth'in tahta çıkmasından (1558) Purcell'in ölümüne (1695) kadar geçen süre, ingiliz okulunun altın çağıdır. Elizabeth, sarayında müziğin gelişmesini sağladı ve italyan etkisini benimsedi. Bu etki, ingiliz madrigalinin oluşumunda önemli rol oynadı. İngiliz madrigali üç unsurun birleşmesinden doğdu: çoksesli italyan müziği, *frottola* ve ingiliz şiir dehası. Yorumu çok serbesttir: bir sesin yerine aynı görevi yapabilen bir çalgı konabilir. Aynı kural *ayre* için de geçerlidir. Bu, lied tarzında bir şarkıdır. Ayre'e bağlı başka bir biçim de *catch*'tir, *glee* bundan türedi. Solo kavramı çalgı ve kilise müziğine girdi. Elizabeth döneminin büyük bestecileri o çağda yaygın olan bütün müzik türlerinde eser verdi, ama her türün ustası başkaydı: din müziğinde William Byrd ile Orlando Gibbons; madrigalde Thomas Morley, John Wilbye ve Thomas Weelkes; lavta eşlikli şarkı türünde John Dowland ile Philip Rosseter; klavye müziğinde John Bull; *viola* müziğinde Orlando Gibbons.

Stuart'lar ve Cromwell dönemlerinde müzik gelişemedi; çoksesli büyük kilise müziği yok oldu; ingiliz operasının ilk örneği sayılan *maske*'lar yavaş yavaş Monteverdi'nin *declamando* üslûbunu benimsedi, bunu ingiliz dilinin ritmine uydurdu. Soloculuk (şarkıcı ve çalgıcı) mesleği doğdu. Bu dönemin önemli bestecileri: Nicholas Lanier, Matthew Locke, Henry Lawes ve özellikle John Blow (*Venus ile Adonis*). Purcell'in zamanında müzik hayatı divertimento, sahne müziği ve yeni doğan opera türleri çevresinde toplandı. Händel'in (1710), sonra da J. C. Bach'ın (1762) İngiltere'ye gelmesiyle, italyan tarzında çalışan besteci ve şarkıcılar akını başladı. Bütün XVIII. yy. ve XIX. yy.ın birinci yarısı boyunca, ingiliz okulunda sözü edilmeğe değer bestecilerin sayıcı çok azdır: Boyce, Arne, Wesley, Field, Bennett. Ama 1850'den sonra August Manns ile Charles Hallé, Londra ve Manchester'de ingiliz eserlerini kabul ettirdi. Genç besteciler ilgi topladı: Bennett, Sullivan, Alexander Mackensie, Charles Villiers Stanford, Frederic Cowen, Edvard Elgar, Frederick Delius, Hubert Parry. Granville Bantock ve «Promenade-Concerts» kurucusu Henry Wood gibi orkestra yöneticileri, Manns ile Hallé'nin çabalarını sürdürdü. Koro festivalleri büyük ingiliz oratoryolarının çoğalmasına yol açtı: Parry'nin *Zincirden Kurtulmuş Prometheus* (Prometheus Unbound) [1880]; Elgar'ın *Gerontius'un Rüyası* (The Dream of Gerontius) [1900]; Gustav Holst'un *İsa İlâhisi* (Hymn of Jesus) [1917]; William Walton'un *Belşatsar'ın Şöleni* (Belshazzar's Feast) [1931]; Michael Tippett'in *Çağımızın Bir Çocuğu* (A Child of our Time) [1844] oratoryoları. İngiltere XX. yy. başında müzik dünyasındaki yerine yeniden kavuştu. Bir ölçüde romantik alman müziğinden etkilendi. Ama Büyük Britanya folkloruna karşı yeni bir ilgi uyanması, korolara önem verilmesi, festivallerin gelişmesi ingiliz müzik dilinin ve ingiliz okulunun doğmasına elveren bir milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağladı. Bu görüş açısından, Vaughan Williams'ı okul kurucusu saymak gerekir. Öteki önemli besteciler: John İreland, Arnold Bax, Arthur Bliss, Peter Warlock, Gordon Jacob, Edmund Rubbra, Benjamin Britten, Alan Rawsthorne, Lennox Berkeley v.b.

SİNEMA

İkinci Dünya savaşı bitince sinema sanayii büyük gelişme gösterdi: daha 1944'te stüdyoların yüzde 55'ini, sinema salonlarının yüzde 50'sini elinde tutan Rank kuruluşu bütün kuvvetiyle Hollywood'a saldırıya geçti; ingilizce konuşan ülkelerde bazı pazarlar elde ettikten sonra Universal şirketi hisse senetlerinin yüzde 30'unu satın aldı; yapımcı D.O. Selznick'le işbirliği kurdu. Bu bolluk 8 yıl kadar sürdü; Arthur Rank bu süre içinde 1940'tan önce Alexander Korda'nın tuttuğu yeri aldı ve Hollywood ile açıkça rekabete kalkıştı. Yeni kabiliyetlerin ortaya çıkmasına elvermeyen bir seri imalât anlayışıyla büyük hamlelere girişti, bu yüzden de kendini yavaş yavaş kalıplaşmaya mahkûm etti. 1950'de başlayan kriz (Televizyon rekabetinin de ortaya çıktığı yıl) 1954-1955'te yaygınlaştı: 1946'da 1 635 milyon sinema bileti satılmışken, 1950'de sayı 1 396 milyona, 1960'ta 515 milyona, 1966'da ise 287 milyona düştü. Bu yıllarda yöneticilere ün kazandıran eserler, süperprodüksiyonlar veya halkın tuttuğu filimler yerine daha çok John Grierson'un büyük belgeci okulunun etkisindeki, gerçekçi, hattâ çoğu kez kişinin iç dünyasını yansıtan filimler oldu. Anthony Asquith, *Yıldızlara Giden Yol* (The Way to the Stars) [1945], *The Winslow Boy* [1848] ve *Yaralı Gönüller*'i (The Brownin Version) [1951] çevirdi. Alberto Cavalcanti önce *Death at the Night*'daki (1945) skeçlerden birini, sonra *Nicholas Nickleby* (1947), *They made me a Fugitive*'i (1947) çevirdi, sonra Brezilya sinemacılığını yeniden örgütlemek için bu ülkeye gitti. Carol Reed, *Ölümden Kuvvetli* (Odd Man out) [1947], *Meşum Kadın* (The Fallen İdol) [1948] ile kendini gösterdi, *Üçüncü Adam* (The Third Man) [1949] ile dünya ölçüsünde başarı kazandı. Ayrıca Michael Powell ile Emeric Pressburger'in *Matter of Life and Death* ile *Kırmızı Papuçlar* (The Red Shoes) [1947], Frank Launder ve Sidney Gilliat'ın *I See a Dark Stranger* (1946) ve Thorold Dickinson'un *Queen of Spades*'ini (1948); Charles Frend, *Basil Dearden*'i; mizahî sinemada uzmanlaşmasından önce 1947'de ayrıntılı bir gerçekçilikle *It always Rains on Sunday*'i (1947) çeviren Robert Hamer'i anmak gerekir. Ama içlerinde en ünlüsü David Lean'dir. Britanya sinemasında bir dönüm yeri sayılan *Kısa Tesadüfler*'den (Brief Encounter) [1945] sonra Charles Dickens'in romanlarını başarıyla beyaz perdeye uygulamağa başladı: *Büyük Ümitler* (Great Expectations) [1946], *Oliver Twist* (1948), Laurence Oliver piyasa üretiminin biraz uzağında kaldı; 1948'de *Hamlet*'i çevirerek büyük bir başarıya ulaştı. Fakat sekiz yıl sonra Shakespeare'in *Richard III*'ünü çevirince aynı başarıyı elde edemedi.

1949 İngiliz sinemasında bir dönüm yılı oldu: gerçekçilikten uzaklaşıldı, yeni bir «damarın» işletilmesine, mizah sineması dizilerine başlandı. Bu tarzın şaheseri Robert Hamer'in *Kind Hearts and Coronets* (1949) oldu, pekçok taklidinin ortaya çıkmasına yol açtı. Fakat, birbirlerini taklide başlayan yöneticiler, senaryoları tatsız, bıkkınlık veren bir hale soktular, ingiliz humoristik okulu da yavaş yavaş önemini yitirdi. Bazı filim yapımcıları ön plana çıktılar ve yöneticileri kişilik taşımayan filimler çevirmek zorunda bıraktılar: Henry Cornelius'un *Passport to Pimlico* (1949), *Kocamın Sevgilisi* (Genevieve) [1953]; A. Mackendrick'in *The Man in a White Suit* (1951), *Maggie* (1954), *Kadın Kaatilleri* (The Lady Killers) [1956]; Charles Crichton'un *Altın Hırsızları* (The Lavender Hill Mob) [1951], *The Titfield Thunderbolt* (1956). 1956 Yılından itibaren kriz Büyük Britanya'yı iyice sarstı. Rank, Hollywood ile anlaştı; Ealing stüdyoları, Amerika'da yerleşen filim yapımcısı Michael Balcon tarafından televizyona satıldı. Birçok yönetici Amerikan şirketleriyle anlaştı: Carol Reed, Alexander Mackendrick, David Lean. Bunlardan Lean büyük masraflı filimlerde uzmanlaştı. *(Kwai Köprüsü, Arabistanlı Lawrence, Dr. Jivago.)* Değerli eserler azaldı. Bu arada birkaç ad

Basildon ticaret merkezi

Harold Wilson 1964'te

Foto. Ambassade de Grande-Bretagne, Camera-Press (LAROUSSE)

Malborough'da Malta'nın bağımsızlığı için yapılan konferans (eylül 1964)

belirdi: Jack Lee Thompson, Val Guest, Jack Cardiff, Guy Green, Cyril Enfield, özellikle *Oğlum Öldürmedi* (Time Without Pity) [1956] ile kendini gösteren, ardı ardına *Kaderin Cilvesi* (Blind Date) [1959], *Suç Altında* (Concrete Jungle) [1960], *Genç Hizmetçiler* (The Servant) [1963], *For King and Country* [1964], *Kaza Gecesi* (Accident) [1966] filimleriyle önemli bir yönetici olarak beliren Joseph Losey.

Buna eş olarak gelişen Fransa'daki «yeni dalga»ya benzer gibi bir akım sinemaya yeni bir hareket, kuruluş ve iddia getirdi *«Free Cinema»* (Hür Sinema). Grierson belgeci gerçekçiliğine ve edebiyattaki «kızgın genç adamlar» topluluğuna bağlılık duyan bu akım, önce kısa metrajlı (Lindsay Anderson, Lorenzo Mazzetti, Karel Reisz), daha sonra uzun metrajlı filimlerle gelişti; 1958'de Jack Clayton'un *Tepedeki Oda* (Room at the Top) ve Tony Richardson'un *Öfke* (Look back in Anger). «Free Cinema» akımı birçok genç yöneticinin kişiliklerini ortaya çıkardı: Karel Reisz, *Sevişme Günleri* (Saturday Night and Sunday Morning) [1960], *Morgan* (1965); Tony Richardson, *Bir Parmak Bal* (A Taste of Honey) [1961], *The Loneliness of a Long-Distance Runner* [1962], *Tom Jones* (1963); Lindsay Anderson *Sporcunun Hayatı* (This Sporting Life) [1963]. 1962'de Terence Young'un, James Bond dizisinde ılk filim olan *Dr. No*, çevirenlerin umudunu aşan büyük bir ticarî başarı sağladı; romancı İan Fleming'in eserlerinden Young'un çevirdiği diğer Bond filimleri milletlerarası piyasada daha da etkili oldu: *Rusya'dan Sevgilerle* (From Russia with Love) [1963], *Yıldırım Harekâtı* (Thunderball) [1965]. Young'dan başka Guy Hamilton *(Altın Parmak* [Goldfinger], 1964) ve Lewis Gilbert de *(İnsan İki Kere Yaşar* [1967]) Bond filimleri çevirdiler. Dünya seyircilerinin bu diziye gösterdiği rağbet, casusluk konusundaki filimlerin sayısını artırdı.

İngiliz sinemacılığı uzun bir iktisat ve sanat krizinden sonra problemleri yenmişe benzemektedir. Gene de şunu belirtmek gerekir: 1966'da ingiliz stüdyolarında çevrilen filimlerin yüzde 80'i amerikan sermayesi kullanmak mecburiyetinde kalmıştır. Pekçok amerikan yönetmeni İngiltere'ye gelip filim çevirmekte, buna karşılık birçok ingiliz yönetmeni de Amerika'ya gidip çalışmaktadır.

Macmillan

George Brown

Hongkong'da ingiliz aleyhtarı afişler

BİLİM

Bütün batı ülkelerinde olduğu gibi Britanya'da da bilimin temeli başlangıçta yunan ve arap bilimlerine dayanıyordu; (815'e doğr. - 880'e doğr.), Adalard de Bath (XII. yy.) ve Robert de Chester (XII. yy.) gibi keşişler bu bilimleri Britanya'ya tanıttılar. Bu çağdan itibaren, Grosseteste (1175-1253), Guillaume d'Occam (1295'e doğr.-1349), R. Bacon (1214-1294), daha sonra da J. Dee (1527-1608), tabiat olaylarını (meselâ gökkuşağı) deneysel temele bağlamağa çalıştılar. Jean de Hollywood (Sacrobosco) [1190-1250] büyük yankı uyandıran bir astronomi eseri, Neckam (1157-1217) ile Bartholomew ise zooloji ansiklopedileri yayımladılar. Mathieu Paris (1251), doktor Linacre (1460'a doğr.-1524), zooloji bilginleri Wotton (1492-1553) ile Cauis (1510-1573) ve botanikçi Turner (1508-1568) ile tabiat bilimleri yerinde sayarken, Penny (öl. 1588), Gerard (1545-1612), Mouffer (1553-1604), Parkinson (1567-1650) ve Johnson (öl. 1644) önemli zooloji ve botanik gözlemleri yayımladılar.

En özlü ilerleme, Bradwardine (1290-1349) [yıldızıl çokgenler]; Harriot (1560-1621) [cebirsel denklemler] ve John Napier (1550-1617) [logaritmalar] sayesinde matematik alanında oldu. Galileo ve Descartes'ın getirdiği yeniliklerle dikkati çeken XVII.yy. başlangıcında, Francis Bacon (1561-1626) bilime bir yöntem vermeyi denedi. W. Gilbert (1540-1603), 1600'de elektrik üzerine ilk gözlemlerini yaptı ve 1628'de Harvey (1578-1657) kan dolaşımını buldu. Mayow (1640-1679) ile birlikte simyaya savaş açan ve havanın sıkıştırılabilme özelliği üstüne deneyler yapan (1661) Robert Boyle da (1627-1691) aynı derecede önemlidir; ayrıca maddeci filozof Hobbes'un (1588-1679) rolünü de unutmamak gerekir.

1662'de *Royal society* (Kraliyet derneği) kuruldu. Wilkins, Petty, Wren, Boyle, Grew, Rey, Barrow, Newton, Hooke, Halley, Flamsteed, Evelyn... ve Samuel Pepys bu derneğin üyeleri arasındaydı. Geometrici ve mimar Wren (1632-1723) ile cebirci Wallis'in (1616-1703) çalışmaları büyük bilgin Newton'un (1642-1727) buluşlarına ışık tuttu. Newton 1687'de yayımladığı *Principes* (İlkeler) adlı eserinde, evrensel çekim kanunu ve sonsuz küçükler analizini (Leibniz'le aynı zamanda) açıkladı ve 1704'te, ışığın cisimciklerden meydana geldiğini öngören teorisini hazırladı. Newton'dan sonra Brook Taylor (1685-1731) ve Maclaurin (1698-1746) seri halinde açınımları buldular; Cotes (1682-1716) cebirde önemli sonuçlar elde etti, Simson (1687-1768) ve Stewart da (1717-1785) geometri çalışmalarıyle ün kazandılar.

Greenwich gözlemevi 1675'te kuruldu. Flamsteed (1646-1719) burada bir yıldız kataloğu düzenledi. Halley (1656-1742) bu kataloğu, güney yarımküreyi içine alacak biçimde genişletti (1678); Güneş'in uzaklığını ölçmek için Çulpan'ın geçişlerinden yararlandı (1716), ünlü Halley kuyrukluyıldızının yörüngesini hesapladı ve yıldızların öz hareketini açıkladı (1718). Bradley (1693-1762) sapınç (1727) ve üğrümü (1748) buldu. Hadley (1682-1744), 1730'da ilk dörtlük aracı gerçekleştirdi. İlk teleskop ise, 1663'te James Gregory (1638-1675) ve 1672'de Newton tarafından bulundu. Gascoigne (1614-1644) mikrometre için ilk çalışmaları yaptı ve ilk kronometreler W. Clement (1680) sayesinde, Graham (1674-1751) ve Harrison (1693-1776) tarafından yapıldı. Bird (1709-1776) ve Ramsden (1735-1800) ile İngiltere bu dönemden itibaren hassas âletler yapımında uzmanlaştı. Gök dürbünlerinin renksemezliği ise 1758'de Dollond (1706-1761) tarafından sağlandı.

1729'da Gray (1670-1736), daha sonra Watson (1715-1787), Gilbert'in elektrikle ilgili deneylerini yeniden ele aldılar. Cavendish (1731-1810) Yer'in kütlesini hesapladı, hidrojeni buldu (1766) ve odyometreyle suyun sentezini gerçekleştirdi (1784). Newton'un rakibi ve usta bir mekanikçi olan Hooke (1635-1703), sonra Grew (1641-1712) bitki hücresinin gözlemi için mikroskoptan yararlandılar. Tyzon (1650-1708) ve Banks (1743-1820), hayvanları konu alan inceleme yazılarıyle zoolojiyi zenginleştirdiler. Banks, botanikçi Solander ile (1735-1782) birlikte çalışarak, bugün Londra Bilim müzesinde (kuruluş 1857) bulunan bir ot koleksiyonu hazırladılar. Brown'ın hareketini bulan (1827) R. Brown (1773-1858), daha sonra bu koleksiyonu geliştirdi. Ancak o çağın en büyük botanikçisi Linné'nin öncüsü olan Ray'dir (1627-1705). Hales (1677-1761) bitkisel fizyolojiyi inceledi; Needham (1713-1781), Spallanzani'ye (1747) karşılık, üremenin kendi kendine (tohumsuz) oluşu tezini savundu.

Cavendish, karbon dioksit gazını (1754) ve ısı ölçümünü bulan (1760) Black (1728-1799), 1774'te oksijeni yalnız olarak elde eden Priestley (1733-1804) ve azotu bulan (1772) D. Rutherford (1749-1819) kimya biliminin gelişmesini sağladılar. Aynı tarihte (1796), Jenner (1749-1823) ineklerdeki çiçek hastalığını inceledi.

Astronomi ise, Uranüs gezegenini bulan (1781), Güneş'in öz hareketini (1783) ve çift yıldızların varlığını ortaya koyan, 1785 ve 1811'de kendi «gök ölçülerine» göre evrenin planını hazırlayan William Herschel (1738-1822) sayesinde ilerledi. John Herschel (1792-1871), 1838'de William'ın ölçülerini, güney yarımküresini de içine alacak biçimde genişletti. Lord Rosse (1800-1867), 1845'ten itibaren ilk sarmal bulutsuları gözlemledi. Ertesi yıl Adams (1819-1892), Le Verrier ile aynı zamanda Neptün'ü buldu. 1847-1854 Yılları arasında Hind (1823-1793) on küçük gezegen kaydetti. Lassell (1799-1880), Henderson (1798-1844), Pogson (1829-1891), Gill (1843-1914), Hamilton (1805-1865), Proctor (1837-1888) ve Dreyer de (1852-1926) ünlü astronomlardır. Huggins (1824-1910) 1864'-te yıldızların ve Lockyer (1836-1920) Güneş'in tayf ölçümünü gerçekleştirdi. Abraham de Moivre (1667-1754), cebirci Waring (1734-1798) ve Whewell (1794-1866) matematik analizinin gelişmesini sağladılar. Clifford (1845-1879) Riemann yüzeylerini, Green (1793 -1841) potansiyel teorisini, Cayley (1821-1895) Sylvester (1814-1897) ile birlikte yüksek cebiri inceledi. Ayrıca Stokes (1819-1903) ile Hamilton ve Boole da (1815-1864) [vektöriyel hesap] bu çağın ünlü matematikçilerindendir.

XIX. Yüzyılın başında Rumford (1753-1814) *Royal Institution*'u kurdu (1801). Carlisle (1768-1840) ve Nicholson (1753-1815) tarafından elektrolizin bulunmasından (1800) sonra Davy (1778-1829), 1806'dan itibaren bu enstitüde, bileşimlerden yeni basit cisimler elde etmeyi başardı. 1815'te Prout (1785-1850) «maddenin hidrojen moleküllerinden meydana geldiği» hipotezini ileri sürdü. Atom teorisi ise, ancak 1808'de katlı (artan) oranlar kanununu açıklayan Dalton (1766-1844) sayesinde denel bir temele kavuştu. Ünlü Faraday (1791-1867) 1833'te elektroliz kanunlarını açıkladı; Frankland (1825-1899) birleşme değerinin kanunlarını hazırladı ve Williamson (1824-1904) [alkoller] ile Perkin (1838-1907) [sun'î boyarmaddeler] organik kimyanın öncüleri oldular. Optik (ışıkbilgisi), girişim olayını aydınlığa kavuşturan (1801) Th. Young (1773-1829) ile köklü ilerlemeler kaydetti. Brewster (1781-1868) kutuplaşmayı inceledi. Wollaston (1766-1868) 1802'de Güneş'in tayf çizgilerini gözlemledi ve 1811'de morötesini (ültraviyole) buldu. Kızılaltı (enfraruj) ise 1840'ta J. Herschel tarafından bulundu. Tayf ölçümünde, Huggins, Lockyer, Crookes (1832-1919) [Crookes tübü, 1878] ve Rayleigh (1842-1919) ile birlikte soy gazların varlığını ortaya koyan Ramsay (1852-1916) başarılı oldular. Nihayet 1869'da Maxwell (1831-1879) ışığın elektromagnetik teorisini hazırladı.

1821'de Faraday, elektromagnetizma üstüne ilk inceleme yazısını yayımladı, 1823'te bazı gazların sıvılaşmasını inceledi, 1832'de indükleme olayını buldu, 1837'de elektrostatikle ilgilenerek (Faraday kafesi) 1845'te bir elektromıknatısın kutuplanmış ışık üzerindeki etkisini açıkladı. W. Thompson (lord Kelvin) [1824-1907], bulduğu çeşitli cihazlarla elektriğin sanayide kullanılmasını sağladı. 1841'de Joule (1818-1889), akım geçerken açığa çıkan ısıyle ilgili kanunları belirledi; 1845'te kalorinin mekanik eşdeğerini ölçtü. Bu değer sayesinde 1850'de Ramkine (1820-1872) ve 1851'de W. Tomson termodinamiğin kuruluşuna katkıda bulundular.

Tabiat bilimleri için, Villiam Hunter (1718-1783) anatomi, R. Owen (1804-1892) paleontoloji müzeleri kurdular. Hutton (1726-

Foto. Camera-Press, Keystone (LAROUSSE)

«Brief Encounter» (Kısa Tesadüfler, 1945)
David Lean'in filmi

«Hamlet» (1948), Lourence Olivier'nin filmi

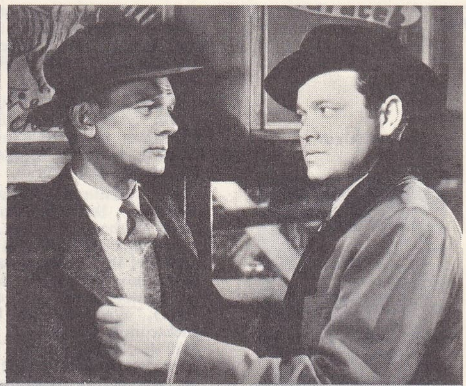

«The Third Man» (Üçüncü Adam Kim?, 1949)
Carol Reed'in filmi

1797), tortul kayaların oluşumunu açıklayan teoriyi öne sürdü (1795); W. Smith (1769-1839) fosil tabakalarına göre toprakların kronolojik sınıflamasını tasarladı (1799) ve 1833'te Lyell (1797-1875) bugünkü ilkeler üstüne jeoloji bilimini kurdu. Sedgwick (1785-1873) ve Murchison (1792-1871) ilk zaman topraklarının stratigrafisini (katbilim) kurdular; Airy (1801-1892) ve Pratt (1809-1871), 1860'ta denkleşim teorisini ortaya attılar. Geikie (1835-1924) bir Jeoloji özeti yayımladı. James Clark Ross'un (1800-1862) 1839-1843 yılları arasında, Challenger gemisinin 1872-1876 yılları arasında ve özellikle Beagle gemisinin (Ch. Darwin de [1809-1882] bu geminin seferlerine katılmıştı) 1831-1835 yılları arasında yaptığı seferlerden okyanusbilimi büyük ölçüde yararlandı.

Darwin, bu seferde elde edilen belgelere dayanarak evrim teorisini (*Türlerin kaynağı*, 1859) kurdu; Wallace'ın (1823-1913) aynı konudaki eserinden sonra bu incelemesini yayımladı. Th. Huxley (1825-1895) tarafından bu teori paleontolojiye uygulandı.

Tıp alanında Bell (1774-1842), duygu sinirleri ve hareket sinirlerinin ayırımını yapmıştı (1821); Lister (1827-1912) ise Pasteur metotlarını asepsiye uyguladı. 1888'de Galton (1911), daha sonra da Pearson (1857-1936) biyometri'yi kurdular; Bateson (1861-1926) ise mütasyonu inceledi (1893).

XX. yy.ın bilimsel devriminden hemen önce, Crookes, C.F. Varley (1828-1883) ve J. J. Thomson (1856-1940) çalışmalarıyle elektronun bulunmasına ön ayak oldular. Lodge (1851-1940), 1890'da radyo detektörünü yaptı. Ayrıca Beaufort, G. Jlaisher (1849) ve Abercromby (1885) meteorolojinin gelişmesine katkıda bulundular. *British Association* 1832'de ilk olarak toplandı ve 1870'te ünlü Cavendish laboratuvarı kuruldu.

Büyük Britanya'nın Nobel ödülü listesindeki yeri, (Almanya'nın 41, A.B.D.'nin 157 ödülüne karşılık, 1960'a kadar 37 ödül) XX. yüzyıl bilimine ne derece önemli katkıda bulunulduğunu ortaya koyar. Bu katkı, hem araştırmacıların deneye yatkın dehasının, hem laboratuvarların geniş imkânlarının, hem de Departement of Scientific and Industrial Research'in bilginleri desteklemesinin sonucudur.

Britanya'nın bilim anlayışının temeli deneylere dayandığı için, lojistiği kuran Couturat ile cebirsel sembolizmi mantığa aktaran B. Russell'ı bilimin kurucuları arasında saymak gerekir. Elektromagnetik birimleri rasyonelleştirdikten sonra bu birimlerin yazılı işlemle hesabını yapan Heaviside da ünlü matematikçilerdendir. Matematik ile tekniğin bağdaşmasıyle, bugünün akıl almaz buluşları ortaya çıktı: büyük elektronik hesap makineleri (A.C.E. A.R.T.D.A.C., A.L.W. A.C.) ve sibernetiğin buluşları (Grey Walter'in elektromagnetik kaplumbağaları).

Britanya bilimi astronomi alanında, gök fiziğinin temellerini Lockyer ve Huggins'e; Güneş lekelerinin incelenmesini Evershed'e; yıldızların iç yapılarıyle ilgili bilgileri Eddington (1916), Jeans ve Fowler ile Saha ve Çandrasekhar adlı hintlilere; kozmogoniyi Jeans'a; yıldızların dağılımı ve evrenin ya-

«Kind Hearts and Coronet» (Yufka Yürekler, 1949)
Robert Hamer'in filmi

sinema

«This Sporting Life» (Sporcunun Hayatı, 1963)
Lindsay Anderson'un filmi

«The Servant» (Bulunmaz Uşak, 1963)
Joseph Losey'in filmi

«Tom Jones» (1963)
Tony Richardson'un filmi

«Morgan» (1965), Karel Reisz'in filmi

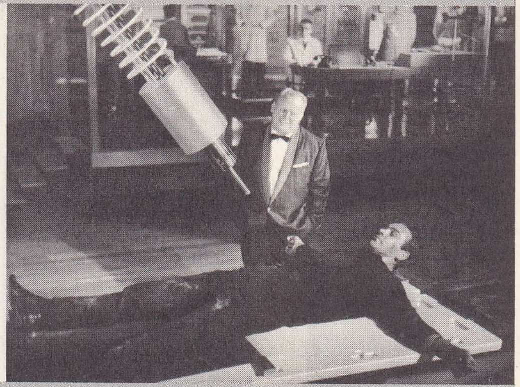

«Goldfinger» (1964), G. Hamilton'un filmi

Foto. Rank, C.F.D.C., X, Artistes associés (LAROUSSE)

pısı teorilerini Eddington ve Jeans'a; konum astronomisindeki ilerlemeleri ve zamanın ölçülmesini Spencer Jones'e ve radyoastronomiyi Lovell ile Ryle'e borçludur.

İyonosferi Heaviside (1905) ve Appleton buldular; stratosferin (üst hava küresi) keşfi ise Shaw, Dines, Lindemann, Dobson, Chapman ve Wipple'in çalışmalarıyla oldu. Kozmik ışınımın fotoğrafla incelenmesi Powel tarafından yapıldı.

Fizik alanında Britanya'nın rolü çok büyüktür. Bu bilim dalının en önde gelen kişisi Rutherford, atom fiziğinin temeli olan 3 önemli buluşuyle tanınır: radyumun α tanecikleri ile helyumun aynı yapıda olduğunu göstermesi (Soddy ile birlikte, 1902); atomun gezegenler yapısında olduğunu açıklaması (1911); uyartılmış ilk başkalaşımlar (1919). Elektronun kütlesi J.J. Thomson tarafından 1897'de belirlenmişti. Termoelektronik yayımı Richardson (1901) inceledi, diyot lamba ise J. A. Fleming (1903) tarafından bulundu. Televizyonun öncüleri arasında Baird ve radarın öncüleri arasında da Appleton ile Watson-Watt'ın adını anmak gerekir.

C.T.R. Wilson, sonradan atom araştırmalarının temel âleti olan sis odasını bulduğu sırada (1912), baba-oğul Bragg'lar da atomun yapısını deneysel olarak incelediler (X ışınları tayfı, 1913). Bu deneyin kanunları ise Moseley ve Barkla tarafından açıklandı (1913). Aynı yıl, Soddy izotopları buldu ve J.J. Thomson ile Aston'un yaptıkları kütle spektrografı (1919) izotopları birbirinden ayırmayı sağladı.

1924, yeni fiziğin yılı oldu. Raman adlı hintli, bir molekül olayını (1928), S.N. Bose adlı hintli ise fotona uygulanabilen istatistik bir mekanik buldu. Yeni teori sayesinde Dirac, pozitif elektronun varlığını tanıtladı. İki yıl sonra Chadwick, nötronu deney yoluyle buldu. Aynı tarihte, Rutherford ile başlayan başkalaşımlar tekniği Cockcroft ve Walton tarafından geliştirildi; Blackett ise Wilson odasının kullanma alanını genişletti. Blackett aynı zamanda kozmik ışınların incelenmesinde de öncü oldu. Çekirdek fiziğinde, G.P. Thomson, Chadwick, Oliphant ve Lindemann; düşük ısıların incelenmesinde de F.E. Simon önemli çalışmalar yaptı.

Ramsay ve Rayleigh'den sonra, Britanya kimyacıları özellikle organik kimya alanında da ün yaptılar. W. Smith (1900), Story (1906), Weizmann (1917), Crawford (1930), Fawcett (1932) ve Kipping (silikonlar, 1941) ilk sentetik reçineler üstüne çalışmalar; Perkin ve Matthews (1910) ise sunî kauçuk üstüne araştırmalar yaptılar. Biyokimyada Robinson, çiçeklerin renk maddelerinin formülünü buldu; sentez yoluyle östrojenleri elde etti. Hopkins, birçok vitamini ayrı olarak elde etti (1912). Tiroksinin sentezi Harington ve Barger tarafından 1926'da gerçekleştirildi. Penisilin ise Fleming (1929), Florey ve Chain (1940) tarafından bulundu. Ayrıca, Bernal proteinleri, ensülinin (1952), B_{12} vitamininin ve A.C.T.H.'nin (1955) molekül yapısını inceledi. Martin ve Synge tarafından kromatografinin bulunması da (1939) önemli bir buluştur. Britanya biliminde biyoloji, sinir sisteminin çalışma şekline ait bilgileri Sherrington ve Dale sayesinde; solunum fizyolojisine ait bilgileri Haldane ve Barcroft sayesinde; elektro-ansefalografiye ait bilgileri Adrian sayesinde kazandı. Mikrodisseksiyon Barber, Chambers ve Petrefi tarafından, ültrasantrifügasyon (ince merkezkaçlama) ise Harvey ve Beams tarafından geliştirildi. Genetikte Bateson, Mendel kanunlarını doğruladı (1910); Darlington genlerin sıralanışını, Haldane ve J. Huxley ise evrimi incelediler. İnsan evrimi özellikle Dart (Afrikalı insan fosili 1925), D. Black (Çinli insan fosili, 1927), kadın bilgin Garrod (Filistinli insan fosili, 1931), Broom, Keith, Leakey ve Zeuner tarafından incelendi. Zeuner aynı zamanda Rayleigh ve Boltwood (1907) tarafından tasarlanan Jeokronolojinin (1946) yaratıcısıdır. Jeokronoloji Holmes tarafından geliştirildi; kayaların yaşını ölçme metotlarını sistem haline sokan ise Zeuner'dir. Jeofiziğe Jeffreys ve Bullard, sismolojiye (depremblimi) Turner ve Dawison katkıda bulundular.

edebiyat

Allan Sillitoe

İris Murdoch

W. H. Auden

John Osborne

Harold Pinter

heykel «Figür» bronzdan Barbara Hepworth'un eseri

İngiltere'de bugün bilimsel araştırma, uygulanacak bilim siyaseti için en etkili bilimsel ve teknik strateji üzerinde hükûmeti uyarmakla görevli bir kurulun yardım ettiği Bilim ve Eğitim bakanı tarafından yürütülür. Bakanın denetimi altında, tıp araştırmaları, bilimsel araştırma, tabiat üzerinde araştırma, sosyal ve tarım araştırma heyetleri gibi pekçok «araştırma heyeti» bulunur. Teknik araştırma kısa bir zamandan beri, özel olarak Teknoloji bakanlığına bağlıdır.

Devletin bilimsel ve teknik araştırmalara ayırdığı gider, brüt millî gelirin yüzde 2,6'sı kadardır ve 1960'tan beri her yıl, yaklaşık olarak yüzde 12 kadar bir artış gösterir. Bu bakımdan temel araştırmalar, gelişme ve tatbikat araştırmalarına oranla daha korunmuş bir durumdadır. Bu durum Büyük Britanya'nın, kazandığı Nobel'lerden de anlaşılacağı gibi (1901'den 1966'ya kadar 45 ödül), batı Avrupa ülkeleri içinde bilimsel yönden en ileri ülke olmasında rol oynayan etkenlerden biridir. Astronomi alanında, kozmoloji bilgini Hoyle ve ünlü Jodrell Bank radyoastronomi gözlemevinin müdürü olan Lovell'in isimleri dünyaca bilinir. Fizikte daha çok, Atomic Energy Autority tarafından yönetilen nükleer sektör gelişmiş, çalışmaların ağırlığı bu yöne kaymıştır. Teknoloji bakanlığına bağlı olan ve 33 000 kişiyi çalıştıran bu kuruluş, atom enerjisi üretimi bakımından İngiltere'yi Dünya ülkelerinin başına yükseltmiştir.

Cambridge'te kısa bir süre önce, fizikçi Gunn'un bulduğu ve kendi adıyle anılan Gunn olayı, fiziksel çalışma alanında da (katı hal fiziği) İngiltere'nin katkısının önemli ve sürekli olduğunu gösterir. Organik ve biyolojik kimya, İngiltere'nin güçlü olduğu konulardan birjdir. Tepkimelerle ilgili araştırmalarıyle Nobel ödülü alan Hinshelwood'dan başka, hepsi Nobel kazanmış olan biyokimyacı Dorothy Crowfoot, Hodgkin, Perutz, Kendrew, Sanger, Todd'u saymak gerekir. 1953'te nükleik molekülün spiral yapıda olduğunu öne süren Crick sayesinde, molekül biyolojisinin kaydettiği gelişme de ayrıca belirtilmelidir.

Tıp alanında, Stocker ve Burn'un deneysel viroloji (virüslerin incelenmesi), Medawar'ın bağışıklık ve organ nakli üzerindeki incelemeleri ve sinir mütehassısı Allan Hodgkin ile Andrew Huxley'in eserleri dikkati çeker. Bu temel çalışmaların gösterdiği büyük gelişmenin, birçok sebeplerden dolayı devam edemeyeceğinden korkulmaktadır: daha şimdiden, millî ekonominin sağladığı yıllık imkânları aşan bir durum meydana geldiği için, zamanla kredi verilecek kişiler arasında bir seçme yapmak zorunluğu baş gösterecektir. Bu yüzden araştırıcı ve teknisyenlerin çoğu, daha geniş çalışma imkânı sağlayan Amerika'ya göç etmektedir. Ayrıca, bilimsel araştırmalar teknik araştırmalara bağlı olduğu halde, teknik araştırmalara katılanların sayısı pek azdır. Bilimsel araştırma yönünden sakıncalı olan bu dengesizliği gidermek için Teknoloji bakanlığı kurulmuş, sanayiciler de tatbikî çalışmalar için daha büyük oranda para yardımı yapmak zorunluğunu duymuştur.

Ne şekilde olursa olsun, bugün Büyük Britanya yabancı ülkelerle işbirliği yapmak gerektiğini anlamıştır. Bu düşünceyle hareket ederek, atom enerjisi için Avrupa Nükleer Enerji ajansıyle; uzay çalışmaları için Cern ve Avrupa kuruluşlarıyla (European Space Research Organization ve European Space Vehicle Launcher Devlopment Organization) ve Milletlerarası Kanser Araştırmaları ajansıyle işbirliği yapmış, birçok ülke ile de ortak teşebbüslere girişmiştir: Fransa ile «Concorde» uçağı, yere dik havalanabilen uçaklar, Manş tüneli.

ÖĞRETİM

İngiltere'de öğretim kelimenin en geniş anlamıyle, hiçbir zaman eğitimden ayrı düşünülmemiş ve kişiyi fikir yönünden olduğu kadar insanlık, toplum açısından da yetiştirmek amacını gütmüştür. Orta ve Yüksek öğretim sisteminde uzun zaman, bugün bile tamamen giderilmemiş olan ve her müessesenin kendine has geleneklerine bağlılığıyle açıklanan bir düzensizlik görülür. Fakat, öğrenim mecburiyetinin konulması ve yaş sınırının sürekli şekilde indirilmesi (mecburî öğrenim sınırı olan on altı yaştır) nedeniyle artan öğrenci sayısı mutlak birbiriyle bağdaşamayan yeni bir durum yarattı. 1944 *Education act* (Öğretim kanunu) konusunu teşkil eden yeni bir düzen kuruldu. Halk eğitimi bir merkeze bağlandı. Eğitim bakanlığı ve sayıları 3 000'den 189'a inmiş olan, orta dereceli müesseseler açmakla yükümlü mahallî kuruluşlar teşkil edildi. Bununla birlikte parasız öğretim yapan okulların hiç biri, kontrol hakkı ve düzenleme rolünden başka bir etkisi olmayan devletin otoritesine girmemiştir. Bakanlık, öğretmen tayinleriyle ilgilenmez. Bu görev, geniş yetkileri olan okul kurullarına veya müdürlere verilmiştir. Okullardaki Anglikan esinli din öğretimi mecburî değildir.

Bugünkü öğretimin üniversiteye kadar olan kısmı fransız öğretim sistemine benzer; 2 ve 5 yaşları arasındaki çocuklar *Nursery schools* (Ana okulları), 5 ve 11 yaşları arasındakiler ilk okullara; 11 ve 16 veya daha büyük yaşlar arasındakiler de orta okullara giderler. Orta dereceli okullar; teknik okullara, yabancı dillere büyük yer verilmiş genel bir öğretim sistemi uygulanan *Modern school*'lara ve klasik bir öğretimi esas alan *Grammar school*'lara bölünmüştür. Okullarda, program dışı birçok serbest veya kontrollu eğitim çalışmaları yer alır. Bunlar, çocuğu iyi ve tam bir yurttaş yapma amacını güderler. Disiplin, *prefect* (mümessil) adı verilen büyük öğrenciler tarafından sağlanır. «Genel dersler sertifikası» adlı tek bir sınav biçimi vardır; beş yıllık öğretim gören öğrenciler alt dereceyle, yedi yıllık öğretim görenler yüksek dereceyle mezun olurlar. Üniversiteye girebilmek için gerekli olan, yüksek derecedir.

Devlet okullarının yanı sıra, devlet kontrolunda bulunan ve her yıl belirli sayıda burslu öğrenci kabul etmesi gereken devlet okulları (özellikle Grammar school'lar), ayrıca tamamıyle bağımsız okullar vardır. Bağımsız okulların en ünlüleri; *public school*'lar (özel okullar) ve bunlara öğrenci yetiştiren ilkokullardır. *Public scholl*'ların öğretim ve pansiyon ücretleri çok yüksektir. Bunlara yalnız zengin çocukları devam eder. Mezunlar, ingiliz toplumunun aydın, siyasî ve soylu tabakasını teşkil ederler. Bu arada okullar devletin burslu öğrencilerini kabul etmekle de halka dönük bir çaba gösterirler. Public school'larda her kısmın öğrenci kabul miktarı sınırlı olduğundan, devlet okullarındaki de, duyulan ihtiyaca ve yarara göre değişir. Bunlarda çalışma şartları genellikle özel okullara göre daha kötüdür.

Üniversiteler. Uzun zaman devletten ve birbirlerinden tamamen ayrı bulunan üniversiteler, sonraları devletten para yardımı almak ve öğretimlerini, ileride tamamen olmak üzere kısmen düzenlemeyi kabul etmek zorunda kaldılar. Bu arada, mahallî sanayi ile de kadrolarını tamamlamak ve para yardımı almak gibi ilişkiler kurdular. Üniversite yönetiminin başında fahrî görevli bir şansölye ve gerçek başkan olarak da bir şansölye yardımcısı bulunur. Üniversite mezunları *bachelor of arts* (Sanat bakaloryası) veya *bachelor of science* (Bilim bakaloryası) adını taşıyan diplomaları alırlar. Ayrıca daha yüksek bir seviyede; *master of arts* ve *master of science* dereceleri vardır.

Foto. Camera-Press (British Council), Keystone, Studio Saint-Yves Ltd. (LAROUSSE)

İngiltere'nin en eski ve en ünlü üniversiteleri; Oxford ve Cambridge'tir. Bu üniversitelerin ilk öğretim yıllarında, daha çok genel bir sistem uygulanır. Sporun önemli bir yeri vardır. Dersler kolejlerde veya birçok kolejin ortak fakültelerinde verilir. Yeni ünivesitelerde, öğretim çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Çalışmalar küçük gruplar halinde yapılır. Öğrenciler toplum hayatına alıştırılır. Bunların toplandıkları; birçok kulüpler ve ayrıca çeşitli konuları tartıştıkları öğrenci birlikleri vardır; bunlar küçük bir parlamento gibi çalışırlar. Genel eğitim, ilk ve orta dereceli okullarda olduğu gibi öğretimle beraber yürür.

Education act, ayrıca okul sonrası bir eğitim düzenini öngörmüştür. Bunlar, özel kurumlar, üniversiteler, teknik okullar ve yönetim çevresinin üniversite kuruluşları tarafından verilen gece kurslarıdır. Bu kurslara, işverenlerin haftada bir gün izin vermeyi kabul ettikleri emekçiler devam eder. Kurs bitiminde *certificat national*'a hak kazanacaklar bir sınavdan geçerler.

HABERALMA

● *Basın.* İngiliz basını günümüz dünyasında önemini korumaktadır; fakat yeryüzünün ilk basını değildir. XVII. yüzyıl başlarında bile bu ülkedeki basın, alman ve hollanda gazetelerinin bir tercümesinden başka bir şey değildir. Hattâ 1632'de, haber veren gazetelerin yayımlanması yasaklanmıştı. Bununla beraber 1694'ten sonra, sansürün kaldırılmasıyle ingiliz basını da hızla gelişti ve XVIII. yüzyıl başında kamu oyunun gerçek bir temsilcisi haline geldi. Basın bu rolünü az zaman öncesine kadar sürdürdü. Bugünkü basının da başlıca özelliği, mutlak bir hürriyet anlayışını sürdürmesidir. İngiliz gazetelerinin çoğunluğu siyasî bakımdan belirli bir renk taşımazlarsa da, kuvvetli malî gruplara bağlıdır. Nispeten düşük bir fiyatla satılırlar ve yüksek sürümlerine rağmen, ilân ve reklamla yaşamak zorndadırlar. Oysa, reklam git gide televizyona kaymaktadır. İkinci Dünya savaşından beri, İngiltere'de birçok günlük gazete malî güçlüklerle karşılaşmış ve malî merkezleşme hızla artmıştır. Londra'da çıkan günlük gazetelerden ikisi *(Daily Mirror* ve *Daily Express)* 4 milyondan fazla nüsha basmaktadır. Pazar gazeteleri arasında *News of the World* rahatça 6 milyonu aşar; 1964'e kadar *Sunday Pictorial* olarak yayımlanan *Sunday Mirror* 5 675 000'e, *The People* 5 milyona ulaşır. Fakat İngiltere'nin en ünlü günlük gazetesi olan ve 1785'ten beri yayımlanan *The Times* 1967 sonunda ancak 400 000'lik bir sürüme ulaşır. Kuruluş tarihinin eskiliğine rağmen *Times* ingiliz gazeteleri içinde en eskisi değildir. 1665'te *Oxford Gazette* adıyle yayımlanmağa başlayan ve 1666'dan beri adı *The London Gazette*'e çevrilen resmî gazete en eski gazetedir. Londra'da çıkan diğer önemli günlük gazeteler arasında: *Daily Mail, Daily Financial Times, Daily Sketch, Daily Telegraph.* Öte yandan *The People, News of the World* ve *Sunday Mirror* dışında pazar gazetelerinden tirajı 2 milyonu aşan bir gazete vardır: *Sunday Express* 1964'te *Sunday Dis Patch* ile birleşen bu gazete en eski pazar gazeteleri olan *Observer* (kuruluşu 1791 ve *Sunday Times*'dan (kuruluşu 1822) daha çok okunur. Parti gazetesi olarak iki gazete mevcuttur: 1912'de kurulan ve İşçi partisinin 1960'a kadar resmî, ondan sonra da yarı resmî organı olan *Daily Herald* (1964'te yerini *The Sun*'a bıraktı) ile 1932'de kurulan günlük komünist gazete *Daily Worker* (1966'da yerini *The Morning Star*'a bıraktı). Taşra'da tiraj rekoru Manchester'de çıkan bir pazar gazetesine aittir: *Empire News and Sunday Chronicle* (2 475 000). Taşra gazeteleri arasında en önemlileri şunlardır: İskoçya'da yayımlanan *The Scotsman* ve *Glascow Herald,* Manchester'de yayımlanan liberal eğilimli ünlü *Manchester Guardian,* Yorkshire'da yayımlanan *Yorkshire Post,* Kuzey İrlanda'da yayımlanan *Belfast Newsletter*'dir. *Dergiler.* XVII. yy. ortasından bu yana *Mercurius Civicus* adlı bir resimli dergi düzenli bir şekilde çıkar. XVII. yüzyıl baslarından çıkmağa başlayan haftalıklar *(The Review, The Tatler, The Spectator)* sonraki günlük gazetelerin çekirdeği durumundadır. Hepsi siyasî gazetedir. Ayrıca Samuel Johnson, *The Rambler* ve *The İdler* adlı dergiler yayımlamıştır. İlk gerçek haftalık resimli dergi 1842'de çıkmağa başlayan *Illustrated London News*'dur. Bunu 1869'da *The Graphic,* 1891'de *Black and White,* 1892'de *Sketch* izlemiştir. Haftalık mizah dergisi olarak ilk defa 1841'de *Punch* yayımlanmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru dergiler arasında ihtisaslaşma başlar: 1855'te çıkan *Saturday Review* edebiyat, sanat ve siyaset alanlarında, 1874'te doğan *The World* ise hafif konularda yayın yapar. Bugün İngiltere, muhtemelen, en çok haftalık ve süreli derginin çıktığı ülkedir. Bunların başlıcaları alfabe sırasıyle: *Contemporary Review, The Economist, International Affairs, The Listener* (B.B.C.'nin organı), *New Statesman and Nation, Political Quarterly, Quarterly Review, Round Table, Spectator, Statist, Time and Tide, Tribune, Truth, Twentieth Century, The World Today.*

● *Basın ajansları.* Büyük Britanya'da, 1851'de kurulan ve bugün basın kuruluşları aracılığıyle bütün ülke gazetelerine ait bulunan dünyanın en büyük ajanslarından biri, Reuter's önde gelir. Bunun yanında az önemli iki ajans daha vardır: Londra borsasına telgraf yoluyle bağlı tek ajans olan Exchange Telegraph company (extel) ve bir kısım taşra gazete sahiplerine ait bulunan Press Association.

● *Radyo.* Yeniden gözden geçirilen ve zaman zaman değişikliklere uğrayan Anayasa gereğince, İngiltere'de radyo işletmesi: British Broadcasting corporation'ın (B.B.C.) tekelindedir. Kamu hizmetinde muhtar bir kuruluş olan B.B.C. bütçesini, dinleyicilerin ödediği vergiler ve çeşitli yayımların (özellikle *Radio Times* adlı haftalık radyo-televizyon dergisinin) satışıyle sağlar.

● *Televizyon.* B.B.C. televizyon servisi 1956'dan beri düzenli olarak ülkenin her yanından izlenebilen yayınlar yapmaktadır. Bundan başka hükûmet 1955'te bağımsız bir şebekenin (Independent Television Authority) kurulmasına da izin verdi. Bu şebekenin ticarî bir temele dayanan yayınları reklam programları gelirlerine dayanmaktadır. (L)

BÜYÜK BRİTANYA krallığı, İngiltere ve İskoçya'nın birleşmesinden meydana gelen krallığın 1707-1800 arasındaki adı. (L)

BÜYÜK BRİTANYA ve İRLANDA BİRLEŞİK krallığı, 1 ocak 1801'de kurulan krallığın adı. Büyük Britanya ve İrlanda'nın birleşmesiyle (1800 antlaşması) meydana geldi; 1922'de İrlanda'nın büyük kısmı ayrıldıktan sonra resmî adı *Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik krallığı* oldu. (L)

BÜYÜK camgöz blş. i. Dev köpekbalığı. Bütün denizlerde bulunur. (Boyu 14 m'yi geçer. Karaciğerinden değerli bir yağ elde edilir. İnsana saldırmaz. Dişleri küçük olduğu için ancak küçük balıkları ve kabukluları yiyebilir. *Büyükcamgözgiller*'in örnek türü. İlmî adı: *Cetorhinus maximus.*) [L]

BÜYÜKCAMGÖZGİLLER blş. çoğl. i. Köpekbalığı familyası. Bunlarda beş çift solungaç yarığı ve iki tane sırt yüzgeci bulunur. Boyları çok büyük, dişleriyse çok küçüktür; solungaçlarında balina çubuğu biçiminde girinti çıkıntılar vardır. (Balinalar gibi bunlar da ancak küçük avlarla beslenir. Yegâne cinsi *büyük camgöz*'dür.) [L]

BÜYÜK CAYMAN, Cayman adalarının en büyüğü, Jamaika'ya bağlı. (L)

BÜYÜKÇEKMECE, İstanbul'un batısında Büyükçekmece gölü ağzının doğusunda yer alan bucak; 12 284 nüf.; 13 köy; İstanbul ilinin Çatalca ilçesine bağlı bucak merkezi; 2 269 nüf. Çatalca'ya giden yol burada İstanbul-Edirne caddesinden (Londra asfaltı) ayrılır. Kasabanın İstanbul'a uzaklığı 40, Çatalca'ya ise 17 km'dir. Halkın bir kısmı çiftçilik, sebze ve bostan üretimi, sütçülük ve biraz da balıkçılık ile uğraşır. Büyük bir kısmı da geçimini her gün gidip geldiği İstanbul'da çeşitli hizmetlerle sağlar. Gelişmiş bucağa bağlı gelişmiş köyler arasında Büyükçekmece yanındaki Mimarsinan ile yazlık oturma ve plaj yeri olan Kumburgaz bulunmaktadır. (M)

BÜYÜKÇEKMECE gölü, Marmara bölgesinde, Çatalca yöresinin güney kesiminde kıyı gölü. Yüzölçümü 11 km² (doğusundaki Küçükçekmece gölü bundan biraz daha büyüktür). Uzunluğu 7, ortalama genişliği 2 km'dir. Çatalca yöresinden güneye doğru inen derenin (Karasu, Delice çayı) aşağı çığırının yükselen deniz düzeyi altında kalmasıyle koy halinde oluşmuş, sonra önü, koyun orta kısmında çakıl, kum ve kil gibi maddelerin meydana getirdiği bir dil ile tıkanmıştır. Bu dil üzerinde gölü denize bağlayan bir kesinti bulunur ve bunun üzerinden çok gözlü bir köprü geçer (yeni yol bu köprünün güneyindedir). Ağzından vakit vakit deniz suyu girdiği için Büyükçekmece gölü tuzunu büsbütün kaybetmez. Gölde balık da tutulur. (M)

büyük karıncayiyen

BÜYÜK çöl, ing. **Great American desert,** A.B.D.'de bölge. Kayalık dağlar, Pasifik sıradağları, Columbia yaylaları, Wasatch dağları ve Colorado yaylaları arasında; Büyük çöl, güneydoğusunda Arizon'a ve New-Mexico'ya kadar uzanır. Değişik yükseltide (Death Valley'de 1 800 ve 84 m arası) vâdilerden meydana gelen bir bütündür; vâdileri dağ sıraları (ranges) ayırır; bu dağlar çarpılmış bloklardır, fay kesikleriyle sınırlıdır. Yağış çok düşüktür (10-50 sm). Nehirler çöküntülerde kaybolur. Tarım, sulanan bölgelerde yapılır. Madenler altın, kurşun, çinko, bakır ve gümüş. (Bk. BÜYÜK HAVZA, GİLA *yaylası,* MOHAVE *çölü.*) [L]

BÜYÜKDERE, İstanbul boğazının (Boğaziçi) yukarı kesiminde, Rumeli yakasında bir yerleşme alanı ve İstanbul'un seçkin yazlıklarından sayılan bir semt. İstanbul (Köprü) -Büyükdere arası düz çizgiyle 16 km, kıyı yoluyle 23 km'dir. Buraya ayrıca Şişli'den 14 km'lik bir yolla da gelinir. Büyükdere, idarî bakımdan İstanbul ilinin Sarıyer ilçesinde yer alır (Sarıyer ile beraber 24 500 nüf.).

Büyükdere adı, eskilerin Mega Reuma «Büyük akarsu» yahut Bathyraks «derin sel» dedikleri akarsudan gelir. Aynı ad, yerleşme alanından başka, bir derenin, bir çayırın ve bir koyun adında da tekrarlanır. Semte ad veren dere, Boğaza hâkim yaylalar içine gömülmüş bir vâdiyi boylayarak, Büyükdere çayırı denilen bir düzlükten geçer. Bugün büyük kısmı Bahçe Kültürleri fidanlığı ile kaplanan çayırın denize yakın kesiminde ulu çınar ağaçları vardı. Cumhuriyet devrine kadar yaşamış böyle bir çınarın altında 1. Haçlı seferi kumandanı Godefroy de Bouillon'un karargâh kurmuş olduğu söylenir. Çayırın önündeki koy ise Karadeniz'e çıkacak olan gemilere fırtınalı zamanlarda sığınak hizmetini körür.

Büyükdere, vapur iskelesinin ve çarşının bulunduğu kesimin kuzeyinde kıyıyı boylayan Piyasa caddesiyle Sarıyer'e birleşir. Güneye doğru ise, Kefeliköy'e kadar uzanır. Koyun bitiminden başlayarak içeri sokulan yol, kibrit fabrikasının ve daha yukarıda kır gazinoları bulunan su kaynakları önünden ve Bahçeköy su kemerlerinin altından geçerek İstanbul Üniversitesi Orman fakültesine ve Bahçeköye ulaşır, oradan da Bentler'e, Kilyos'a, Kemerburgaz'a doğru giden yollara ayrılır. (M)

Büyük Doğu, İstanbul'da yayımlanmış haftalık fikir ve sanat dergi ve gazetesi (1943-1944'te 30 sayı, 1945-1948'de 87 sayı, 1949'da 25 sayı, 1949-1951'de 50 sayı, 1954'te 10 sayı, 1956'da günlük olarak 35 sayı, 1959'da haftalık olarak 33 sayı, 1964'te 9 sayı, 1965-1966'da 17 sayı, 1967'de 22 sayı). Sahibi ve başyazarı Necip Fazıl Kısakürek idi. Daha çok iç siyaset ve din konularına ö-

Foto. Kasskoff (LAROUSSE)

nem verirdi. Hukuk bakımından birçok davaya konu oldu. (M)

Büyük Evlenme, Karagöz fasıllarından. Çeşitli adları vardır: *Karagöz'ün Teehhülü, Karagöz'ün Üç Ayda Çocuk Çıkarması, Karagöz'ün Evlenmesi yahut Bedava Dayak Yemesi.* Ayrıca Kuzey Afrika'da *Lubet el Arosa* adıyle oynatılmaktadır. Karagöz karısıyle kavga eder, kadın evden gider. Karagöz yeniden evlenmeğe karar verir. Hacivat ona kız bulur. Büyük bir çeyiz takımıyle gelin gelir. Karagöz kızın yüzünü açınca çirkin biri çıkar. Üstelik kız eve gelir gelmez doğurur, doğan çocuğu Karagöz'e bırakıp gider. Çocuk Karagöz'e ağzını bozup küfürler eder. (M)

BÜYÜK GÜLLÜCEK. Arkeol. Alacahöyük'ün 15 km kuzeyinde höyük. Çorum ilinin Sungurlu kazasına bağlı bir köyün adı ile anılmaktadır. Burada, Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok tarafından arkeolojik kazılar yapıldı (1957). Asıl kazı yeri olan Kaletepe mevkii, Büyük Güllücek köyünün 1,5 km güneybatısındadır. Yerleşme alanı, eteklerinden geçen Ağcaviran deresi seviyesinden 50 m kadar yüksekte, tabiî ve müstahkem bir noktadır. Höyükte dört mimarî kat bulunmaktadır. En üst tabakada Frig çağı mimarlık izleri vardır. Burada bulunan eserler Frig kültürünü temsil eder. Daha derin tabakalardaki buluntular biribirinden ayrı üç kattan ibaret kalkolitik mimarîsi ve eserleridir.

Büyük Güllücek kalkolitik kültürü, özellikler gösteren çanak çömlek parçaları ile birlikte çakmak taşı, obsidien ve kemik kültürü belgelerine sahiptir. Büyük Güllücek kalkolitik eserleri Alacahöyük kalkolitik eserleriyle aynı özellikleri gösterir. Büyük Güllücek kazısı Alacahöyük kazısını tamamlar ve onu izaha yardım eder. Son araştırmalara göre Büyük Güllücek kalkolitik eserleri doğu Bulgaristan'ın Karanova kültürü eserlerine aynen benzemektedir. Büyük Güllücek kalkolitik kültürü M.Ö. 4000-3000 yıllarına ait sayılmaktadır. (→ Bibliyo.) [M]

BÜYÜK havza, ing. **Great basin,** A.B.D.'nin batısında bölge; batıda Sierra Nevada, doğuda Wasatch dağları ile sınırlıdır. Burası, küçük sıradağlarla *(Basin Ranges)* ayrılan bir çanaklar bütünüdür; bu sıradağlar faylar arasında yükselen «horst»lara tekabül eder. Yarı çöl iklimli Büyük havza, kısmen kum ve büyük deniz kabuklarıyle (Büyük Tuz gölü) kaplıdır; deniz kabukları genellikle çok büyüktür. Aşınmanın ortaya çıkardığ lav seli kalıntıları, son derece çorak yaylalar («mesa»lar) meydana getirir. Sulama sayesinde, küçük toprak parçalarında zengin bir tarım gelişmektedir; ama Büyük havza özellikle geniş ölçüde hayvancılık yapılan, büyük bir maden (bakır, çinko, kurşun, altın ve gümüş, tungsten, manganez v.b.) bölgesidir. (L)

BÜYÜK KAFKAS, S.S.C.B.'de dağ kütlesi, Elbruz'da en yüksek noktasına varır (5 633 m). [Bk. KAFKASYA.] (L)

Büyük kanal veya **İmparatorluk kanalı,** çince *Yun-ho,* Çin'de önemli suni sefer yolu; yüzyıllardan beri Yang-çe-Kiang ağızlarını Pekin bölgesiyle birleştirir. Ço- Kiang'da Hang-Çeu'dan başlar, Yangçe'yi, sonra da Kuzey Kiang su göllerini ve Sarı ırmağı aşar, sonunda Tiençin'e kadar Vei -Hai'nin sularına karışır. Uzun süre terk edildi, ancak kısa evrelerle kullanıldı. 2 000 t'luk gemilerin girmesini sağlayacak büyük çalışmalara girişilmiştir. (L)

Büyük kanal, İrlanda cumhuriyetindeki kanalların başlıcası, Shannon'u İrlanda deniziyle birleştirir, İrlanda denizinde Dublin'e varır; 128 km. (L)

BÜYÜK KANYON, Colorado (A.B.D., Arizona) boğazlarının adı. Little Colorado'nun birleştiği yerin aşağı kesiminde, bir millî parkın içinde. Dünyanın en ünlü turistik yerlerinden biri. (L)

BÜYÜK karıncayiyen, Tropikal Amerika'da yaşayan dişsiz, böcekçil memeli hayvan. Karıncayiyengillerden. (İlmî adı: *Myrmecophaga tridactyla.*)

— ANSİKL. *Büyük karıncayiyen*'in boyu, baştan kuyruk ucuna kadar 2,5 m'yi bulur. Kuyruğu koyu esmer saçaklı, rengi siyaha çalar esmerdir. Yan tarafında iki beyaz şerit bulunur. Ayakları beyaz, ayak ucu siyah, başı uzun, burnu sivridir. Ağzından ip gibi çıkan uzun diliyle karıncaları yakalar. Anne karıncayiyen yavrusunu sırtında taşır. Guatemala'dan Arjantin'in kuzeyine kadar yaygındır. (L)

BÜYÜKKARIŞTIRAN, Marmara bölgesinin Trakya kesiminde Kırklareli ilinin Lüleburgaz ilçesine bağlı bucak; 15 130 nüf. 11 köy. — *Bucak merkezi* (1 624 nüf.), İstanbul-Edirne kara yolu üzerinde Lüleburgaz'ın 17 km doğusundadır. (M)

BÜYÜKKÖY, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde Rize ilinin Çayeli ilçesine bağlı bucak; 7 952 nüf. 7 köy. — *Bucak merkezi* (3 321 nüf.), Çayeli'nin 13 km güneybatısındadır. (M)

BÜYÜK KULAKLI yarasa, blş. i. Kuzey yarımkürede yaygın yarasa. (Yassıburunluyarasagillerden.)

— ANSİKL. Küçük boylu, boynuz şeklinde kocaman kulaklı bu yarasa ses-ötesi dalgaları ağzıyle algılayabildiğinden engellerin yerini kestirir. Büyük kulaklı yarasa *(Plecotus auritus)* Japonya'dan Kuzey Afrika'ya kadar eski dünyanın kuzey bölgesinde yaygın bir yarasa türüdür. (L)

BÜYÜK LÜBNAN devleti, bağımsız Lübnan devletine 1920-1926 arası (fransız mandası altındayken) verilen ad. (L)

BÜYÜKLÜK i. Büyük olma hali: *Sevgisinin büyüklüğünü tekrardan geri durmuyordu* (H. E. Adıvar). ‖ Ululuk, yücelik: *Çok efendi adam, hakikaten üstünden büyüklük akıyor* (A. H. Tanpınar).

— Astron. Yıldızların bağıl parlaklığı: *Dördüncü büyüklükten yıldız.* (Büyüklük deyince, yıldızların boyutları akla geldiği için karışıklığa yol açan bu eski tanımlama bugün hiç kullanılmaz; onun yerine KADİR SINIFI veya kısaca KADİR terimi kullanılır.)

— Deneysel psikol. *Büyüklüklerin değişmezliği.* Bu ilke, algılanan bir nesnenin büyüklüğünün uzaklık dolayısıyle retinadaki görüntünün değişmelere uğramasına rağmen, nesnenin gerçek büyüklüğüne yakın olması olayını belirtir.

— Mat. Bir ölçü ifade eden bütün varlıklar. (Matematiksel büyüklükler ve fiziksel büyüklükler arasında ayrım yapmak gerekir: *Birincilerin ölçüsü soyut olarak tanımlanır, İkincilerinki ise tekniklere göre ve özel âletlerle yapılır).* ‖ *Almaşık (alternatif) büyüklükler,* bir devir süresince ortalama değeri sıfır olan devirli büyüklük. ‖ *Dalgalı büyüklük,* ortalama değeri sıfır olmayan periyodik büyüklük. (ÇARPINTILI BÜYÜKLÜK de denir.) ‖ *Salınımlı büyüklük,* almaşık olarak artan ve eksilen büyüklük. ‖ *Devirli (periyodik) büyüklükler,* bağımsız değişkenin (zaman, uzay v.b.) eşit aralıklarında yeniden meydana gelen büyüklük. ‖ *Sinüzoidal büyüklük,* bağımsız değişkenin sinüzoidal bir fonksiyonuna göre değişen büyüklük. ‖ *Sayıların büyüklük kanunu* (veya *Bernouilli teoremi),* α ve ε sayıları ne kadar küçük olursa olsun ε 'dan büyük bağıl bir sapmanın ihtimalinin α 'dan daha az olması için yeter derecede büyük bir deneme sayısının bulunabileceğini ifade eden kanun. ‖ *Sonsuz büyüklük.* Bk. SONSUZ, LİMİT. ‖ *Skaler büyüklük,* bir tek sayısal değerle tamamen karakterize edilen büyüklük. (Bu sayısal değer, büyüklüğü bir ölçü birimine bağlar.) ‖ *Vektörel büyüklük. Eşanl.* VEKTÖR.

— Psikiyatr. *Büyüklük hezeyanı, büyüklük kuruntusu.* Bk. MEGALOMANİ.

— Res. Üzerine resim yapılan cismin veya resim ve heykelin eni ve boyu: *40×50 büyüklüğünde bir resim.*

— Sibern. Sayı olarak sıralanabilen ve dolayısıyle ölçülebilen bir durumlar cümlesindeki halleri alabilen her çeşit varlık. ‖ *Ayar büyüklüğü,* bir ayarlayıcı (regülatör) tarafından kumanda edilen ve değişmeleri ile ayarlanan değeri istenilen yönde düzelten fiziksel büyüklük. ‖ *Ayarlanan büyüklük,* otomatik bir ayar sistemi tarafından ayarlanan büyüklük (ÇIKIŞ BÜYÜKLÜĞÜ de denir). ‖ *Bağımsız büyüklük,* gösterdiği değişmelerle, kendisi üstüne etki yapmayacak şekilde regülatörün çalışmasına yol açan fiziksel büyükülk. ‖ *Bozucu büyüklük,* ayarlanan bir büyüklük üzerindeki etkisi minumuma indirmek istenen bağımsız büyüklük. ‖ *Çevrilmiş büyüklük,* bir ayar sinyali vermek üzere, değişmeleri, değişik yapıda fiziksel bir büyüklüğün değişmeleriyle sağlanan fiziksel büyüklük. ‖ *Giriş büyüklüğü,* bağımsız kumanda büyüklüğü. Bu büyüklüğün değeri, muhtemel bir eylemsizlik durumu hesaba katılmadan, ayarlanan büyüklüğün alması gereken değeri tespit eder. (REFERANS BÜYÜKLÜĞÜ de denir.)

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Büyüklüklerin değişmezliği*'ni ortaya çıkarmak için yapılan deneyler, meselâ bir denek'e kendisinden 1 m uzaklıktaki 20 sm boyunda bir çubuğu ve üç metre uzaktaki başka bir çubuğu göstermek ve bir ayarlama yöntemiyle deneğe yakın çubuğun uzak çubuğa ve tersine, uzak çubuğun yakın çubuğa oranla büyüklüğünü değerlendirmesini istemekten ibarettir. Beryl bu yöntemle, çocuğun 5-6 yaşlarındayken uzaktaki unsura az değer biçtiğini (bu durumda algılanan büyüklük retinadaki imaja uygundur), sonraları çocukta 7-8 yaşlarına doğru hatanın yok olmağa yüz tuttuğunu, oysa yetişkin kişinin uzaktaki unsura fazla değer verdiğini, bunun, ondaki ayarlama gücünün varlığını belirttiğini göstermek istemiştir.

Büyüklüklerin sabitliği, nesnenin retinadaki imajı ile (projektif imaj) nesne-denek uzaklığı ve bu nesnenin gerçek büyüklüğü arasındaki düzeltici ayarlama ile açıklanabilir; böylece retinadaki imaj küçülünce, nesne-denek uzaklığı büyür; bunun tersi de doğrudur. (LM)

BÜYÜK MENDERES. Bk. MENDERES.

Büyük Millet meclisi. Bk. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ.

BÜYÜK mus i. Amerika geyiği. (Büyük mus [*Alces gigas* veya *Americana*] Kanada'nın kuzeyinde ve Alaska'da yaygın büyük bir geyiktir. Amerikalılar buna *moosedeer* derler.) [L]

BÜYÜK okyanus, Amerika, Asya ve Avustralya arasındaki okyanus, kıyı denizleriyle birlikte yeryüzü denizlerinin kapladığı alanın yaklaşık olarak yarısını (361 milyon km^2'nin 180 milyonu) içine alır. Atlas okyanusu ve Hint okyanusundan daha derindir (kıyı denizleriyle birlikte ortalama 4 030 m). Bu geniş okyanusun büyük kısmı çok eskidir, hattâ dünyanın başlangıcından beri var olduğu sanılır. Kıta kratogenlerinden farklı olarak dibi bazaltlıdır (Bonin, Barian, Gilbert, Ellice ve Samoa adalarının batısındaki kısımla, güneydoğu kısmı dışında). Büyük okyanustaki adalar (kıyı denizlerindekiler dışında) mercanlardan ve yanardağlardan meydana gelir. Aleut adalarından Kermadec adalarına kadar, bütün kuzey ve batı cephesini sınırlayan adalar dizisi, Büyük okyanusun ilgi çekici özelliklerindendir. Bu diziler bazen iki sıra halinde gider (Filipinlerin doğusundaki Marian adaları); açık deniz kesiminde dar ve uzun abisal çukurlar tarafından izlenir. Bunların ada dizilerine bağlanan örneklerine Hint ve Atlas okyanusunda rastlanır; ama sayıları azdır. Dünyadaki en büyük derinlikler Büyük okyanusta ölçülmüştür: Kuriller çukurunda 10 377 m; Marian çukurunda 11 033 m; Filipinler çukurunda 10 504 m; Tonga çukurunda 10 790 m. Şili ve Peru kıylarını çok yakından çeviren başka bir çukurun en az derinliği 7 975 m'dir. Yerçekimi aksaklıkları ile adalardaki (veya anakaralarda: Peru ve Şili) volkanlar ve depremler bu çukurların sonucudur; depremlerin alt merkezi yer kabuğunun 700 km altına kadar inen eğri kırılmalar üzerinde dağılır. Okyanus kenarlarında (ama ortalarında değil) çok sık olan depremler, denizde büyük dalgalar meydana getirir; bu dalgalar çanağın bir ucundan öbür ucuna uzanır; Japonca «tsunamis» adı verilen bu dalgalar bazen kıyılarda çok büyük yıkımlara sebep olur.

Büyük okyanusta, ada dizilerinin dışında çok sayıda sırt vardır; bu sırtların en yüksek yerleri adaları meydana getirir: Havai adaları ve Tuamotu adaları (her ikisi de kuzeybatıdan güneydoğuya doğru yönelir). Bu adaların dipten yükseklikleri binlerce metreyi bulur; bu sırtların yerleri okyanuslarda araştırma yapan amerikan ve sovyet gemileri sayesinde hızla belirlenmektedir. Büyük okyanusun kuzeydoğusunda, 10-40 kuzey enlemleri arasında Amerikalılar batıdan doğuya doğru uzanan dört geniş engebe buldular; bu engebeler çok uzundur ve ayrıntıları bakımından topografyaları değişkendir. Ayrıca Alaska körfezinde ve Marshal adaları bölgesinde tepeleri düz, tabanı 900

m'den 1 800 m derinliğe kadar inen koniler bulundu. Bunlardan bazılarının eskiden yanardağ oldukları tanıtlandı; bu yanardağlar su seviyesinde bulundukları bir sırada üst kesimlerini deniz kopardı; daha sonra da çöktüler. Öte yandan, su sıcaklığının hiç bir zaman 20°C'nin altına düşmediği Büyük okyanusun tropika bölgesi, mercan okyanusunun en iyi örneklerindendir. Orta bölgesinde (msl. Tahiti) bazaltlı dağların çevresinde kayalıklar meydana getirir. Bu dağlar çöktüğünde (msl. Tuamotu), ortasında deniz gölcüğü bulunan atoller meydana gelir. Mangareva'da olduğu gibi (Gambier adaları mercanlardan oluşmayan adaların az uzağında set resiflerinin meydana gelmesi, bu iki durum arasında bir geçiştir. Mercan adalarının meydana gelişinin bazaltlı kratogenin çökmesiyle açıklanması, bazı durumlarda (özellikle Eniwetok mercan adasında [Marshall adaları]) tanıtlanmıştır; Eniwetok'ta bazalt, resifin altında 1 267 m derinlikte bulundu. Mercanlar giderek geliştiğine göre çökmenin yavaş yavaş meydana gelmiş olması gerekir. Kenar bölgelerde de (özellikle Avustralya ve Yeni Kaledonya setlerinde) mercan yapıları vardır, bunlar da deniz seviyesinin değişmesiyle birleşen çökmelerle açıklanır. Kenar bölgelerdeki diğer adalar (Guam [Marian adaları] gibi) ise tersine yükselmişlerdir; bu adalarda mercanlar iyice su yüzüne çıktı. Çin denizlerinde resifler ya çok az gelişmiş veya hiç gelişmemiştir; çünkü ırmaklar aracılığıyle meydana gelen tortullaşma mercanların büyümesini engeller; buna karşılık İndonezya'da çok rastlanır. Okyanusun batısında yalnız Meksika, Orta Amerika ve Panama körfezinde resifler vardır; çünkü Kaliforniya, Şili ve Peru kıyılarında derindeki soğuk sular yüzeye çıkar: bu çıkış yüzeydeki suların alize rügârlarıyle sürüklenmesinden doğar. Amerika yakınlarındaki bu akıntıların dışında Büyük okyanusu özellikle sıcak su akıntıları baştan başa geçer. Doğuya doğru giden ekvator karşı akıntısını çeviren iki akıntı (kuzey ve güney ekvator akıntıları), batıya doğru akar; Filipinler ile Japonya arasındaki Kuro-Şio kuzey-kuzeydoğuya doğru yönelir; kuzeyde Okhotsk denizinden gelen soğuk Oya-Şio akıntısıyle karşılaşır. Alaska kıyılarının suları Sibirya kıyılarınınkine oranla çok daha sıcaktır. Güneyde, Antarktika kutup çevresi soğuk su akıntısı, Batıdan doğuya doğru akar. (L)

BÜYÜKORHAN, Bursa ilinin İçbatı Anadolu sınırları içinde kalan kesiminde Orhaneli ilçesine bağlı bucak; 15 602 nüf. 47 köy. — *Bucak merkezi* (2 194 nüf.), Orhaneli'ne 32 km'lik bir yol ile bağlıdır. (M)

BÜYÜK örümcekkuşu bls. i. Bk. ÖRÜMCEKKUŞU.

BÜYÜK panda bls. i. Ayıya çok yakın memeli hayvan (İlmî adı: *Ailuropoda melanoleuca.*)

— ANSİKL. *Büyük panda* ayıdan biraz daha büyük bir hayvandır; tabanına basarak yürür; baş ve gövdesi beyaz, dört bacağı koyu kestane rengindedir. XIX. yy. sonunda *Papaz David* tarafından keşfedilen bu hayvan Çin'de Se-çuan ve Kansu ormanlarında yaşar. Fakat seyrek rastlanır. Bitkilerle, bambu kökü ve tomurcuklarıyle beslenir, ama anatomik özelliklerinden dolayı *ayıgiller*'e yakın etçiller arasında sayılır. (L)

BÜYÜK PETRO körfezi, rusça **Petro Velikovo zaliv,** Japon denizinin meydana getirdiği körfez, Sibirya'nın doğu kıyısında. Başlıca limanı, Vladivostok. (L)

Büyük saray, İstanbul'da, Bizans imparatorlarına ait saray. Sultanahmet camiinden denize kadar yüzbin metre karelik bir alanı kaplayan sarayın içinde çeşitli binalar vardı ve etrafı duvarla çevriliydi. Büyük saray, kuzeybatıda Hipodrom ile Zeuksippos hamamlarına, kuzeydoğuda, Ayasofya ile önündeki Augustaion meydanına ve senatoya, güneybatıda Bukoleon'a komşu bulunuyordu.

● *Tarihçe.* Bizans imparatorlarının, IV-XI. yy.da oturdukları saray, X. yy.dan sonra eklenen kısımlarla genişletildi. Konstantinos (324-337) tarafından ilk olarak yaptırılan, Daphne, Magnaura ve Khalke sarayları 532'de Nika ayaklanması sırasında yandı. Justinianus I (527-565) bunları yeniden yaptırdı ve Hormisdas adlı sarayı, diğerlerine ekledi. Justinus II (565-578). Khrysotriklinos'u tamamlattı. Iustinianos II (685-711), Lausiakos ve Triklinos'u Theophilos (829-842) ise, Sigma ve Trikonkhos, Kamilas, Musikos Margarites, Karianos, Mysterion, Pykstise, Eros adlı kısımları yaptırttı. Basileios I (867-886) devrine ait Nea adıyle tanınan Theotokos kilisesi, Aetos, Kainurgion ve Pentakubukleion'dan başka, Konstantin VII (913-959) ve Romanos I Lekapenos (920 944) devirlerinde yapılan birçok kısmı vardır. Nikephoros I (963-969) ile Ioannes Tzimiskes (969-976) devirlerinde ise saray tamir edildi ve bazı kısımları mozaiklerle süslendi. XI. yy.da Büyük saray önemini kaybetti ve o tarihten sonra Blakhernai sarayı kullanılmağa başlandı. Sarayın 1420 yıllarında harabe halinde olduğu bilinir. Türk idaresinde, şehir yeniden imar edilirken, Büyük sarayın kalıntıları çeşitli binalarla örtülerek kayboldu. Saray hakkında gereken bilgiyi, Konstantinos VII'nin *Merasimler Kitabı,* Basileios I'in biyografyası ile Luitprand, Harun bin Yahya ve ibn Battuta gibi gezginlerin yazdıklarından ediniyoruz.

● *Mimarî.* Adını, Büyük sarayın ana kapısı olan Khalke pyle'den (bakır kapı) alan Khalke, Augustaion meydanı ile Saray arasında bir hol mahiyetinde idi. Kubbeli büyük bir salonu olan Khalke'nin duvarları renkli mermer levhalarla, kubbe ve kemerleri Justinianus'un zaferlerini anlatan mozaiklerle süslüdür. Zemin ise renkli mermerlerle kaplıdır.

Khalke'nin yanında, Romanos I'in yaptırdığı ve Ioannes Tzimiskes'in mozaiklerle kaplattığı Soter Khristostes Khalkes küçük kilisesi vardı. Bunun 1509'daki depremde yıkıldığı sanılır.

Konstantinos devrinde yapılan *Numera* adlı yapı, Herakleios devrinde hapishane haline getirildi.

Khalke'den bronz bir kapı ile Skholai denen saray muhafızlarının koğuşuna geçiliyordu. Hagio Apostoloi en to Palatio kilisesi de saray muhafızlarının koğuşundaydı. *Lykhnoi* adlı kubbeli yuvarlak salonda, büyük bir avizenin olduğu bilinir. İleride sıralanan birtakım salonlardan sonra on dokuz sedirli kabul salonuna geçiliyordu. Constantinus I devrine ait olan bu salonun altın yaldızlı ahşap tavanı vardı. Ortadaki imparatorun altın sedirinin etrafını, iç içe iki halka halinde on sekiz sedir çeviriyordu ve her bir sedir on iki kişilikti. Bu salonun sol tarafında Naos tu Kyriu Khristu kilisesi bulunuyordu. İmparatorun taç giydiği yer olarak bilinen burada değerli eşyalar saklanırdı.

İmparatorluk meclislerinin toplantı salonları olan Konsistorionlar, içinde İsa mozaiği bulunan yumurta biçiminde Oatan, imparatorluk tevcih merasimlerine ayrılan Delphaks adlı salon, saraya ait diğer binalardı. On dokuz sedirli salondan dehlizle geçilen Daphne sarayının bütün dairelerle bağlantısı vardı. Bir binalar topluluğu olan Daphne Constantinus I devrinde yapılmıştı. Ana bina, Augusteus veya Triklinos tu Augusteos adındaki tören salonu idi. İmparatoriçelerin taç giydikleri bu sarayın sağında, bir Oktagon ile 428'de imparatoriçe Pulkheria'nın yaptırdığı Hagios Stephanos en te Daphne kilisesi bulunuyordu. Solda ise bir vaftizhane ile Meryem adına yapılan diğer bir kilise vardı. IX. yy. sonlarında Theophilos, üç yapraklı yonca şeklindeki Trikonkhos'u ve etrafındaki binaları yaptırdı. Bu binanın kubbeleri altın yaldızlıydı. Yanında yarım ay biçiminde Sigma denen revaklı bir salon vardı, ince anlamına gelen önü teraslı Margarites denen kısım hayvan resimleriyle süslüydü; batısında, altın yaldızlı tavanı, yeşil mermerden altı sütunla taşınan duvarları altın zemin üzerine hasat yapan insanları canlandıran mozaiklerle süslü Komilos adındaki daire vardı. Bunun yanında, Theotokos ve Hagios Mikhael küçük kiliseleri bulunuyordu. İlk önceleri merkez Daphne iken, Justinus II devrinde altın trikhinos (Khrysotriklinos) onun yerini aldı. Bu bir taht salonu idi. Büyük bir kubbe ile örtülü olan bu sekiz köşeli salonun duvarlarında, sekiz kapı açılmıştı, on altı penceresi olan kubbeden büyük bir avize sarkıyor, imparatorun tahtı ise mihrap şeklinde bir çıkıntıda bulunuyordu. Yarım kubbede, İsa'yı tasvir eden mozaik süsleme vardı. İçinde bulunan eşya arasında, bir mekanizma sayesinde üzerinde kuşlar uçuşan altın ağaç meşhurdu. Taht salonunun etrafında diğer binalar sıralanıyordu. Altın triklinos, Lansiakos sarayına bağlıydı. Justinus II, 694'te Lansiahos'a bitişik, Justinianus sarayını yaptırdı. Theophilos'un, içini mozaiklerle kaplattığı bu saray, XIV. yy. başlarında bir lodos fırtınasında yıkıldı. Burası ziyafetler için kullanılıyor ve buradan hipodroma geçiliyordu.

Basileios I'in yaptırdığı Kainurgion adlı salon bir basilike şeklindeydi. İçi mozaiklerle süslü salon 9'ar sütunluk iki sütun dizisiyle üç sahın'a ayrılmıştır. Altın triklinos'un yakınında, Hagios Elias, Theotokos, Hagios Demetrios kiliseleri vardı. Basileios I 881'de, Nea kilisesini yaptırdı. Hıristiyanlığın kutsal eşyasının saklandığı Nea'nın üzeri beş kubbe ile örtülüydü.

Constantinus I devrinde yapıldığı ileri sü-

BÜYÜK YUNANİSTAN
Sirakûza'da yunan tiyatrosu

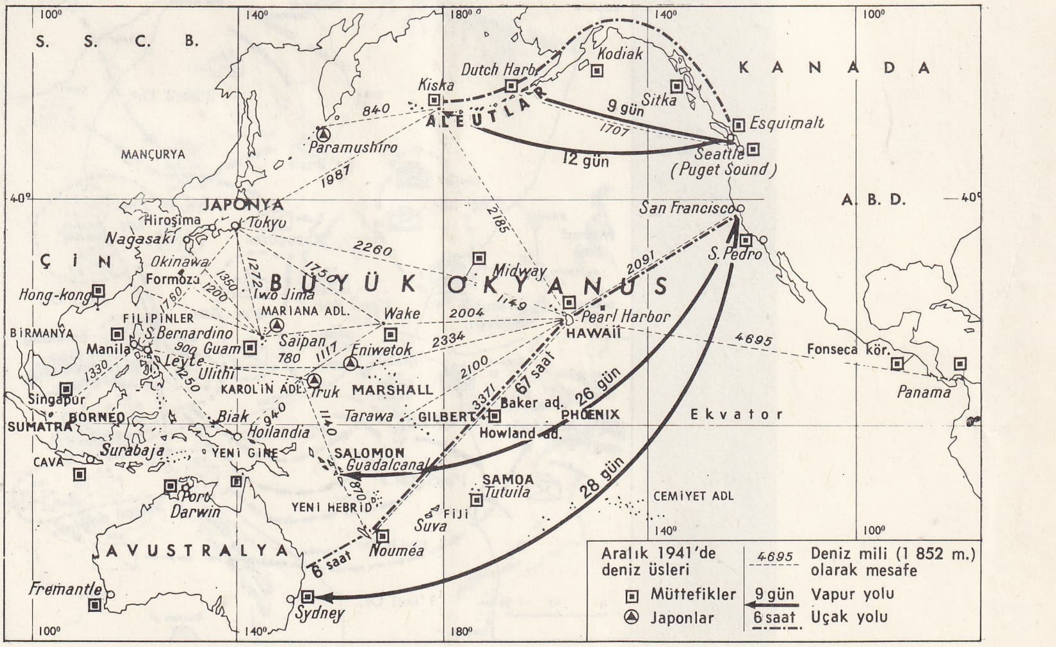

savaş emellerinin açığa vurulmasından önce, savaşçı ülkelerin **BÜYÜK okyanus**'taki durumu

Foto. Atlas photo (LAROUSSE)

rülen diğer kısım Magnaura veya Manaura sarayı idi. Yabancı elçilerin kabul edildiği salonda, altı basamakla çıkılan bir taht vardı. Otomatlar sayesinde taht tavana kadar yükselirken, tahtın iki yanındaki aslan heykelleri kükrerdi. İçi çok zengin eşyalarla doluydu. Magnaura, Büyük sarayın diğer daireleri ile Ayasofya'ya bazı dehlizlerle bağlıydı. Sarayın içinde, Bizanslıların İran'dan öğrendikleri polo oyunu için kullanılan Tzukanisterion adlı oyun alanı vardı.

Büyük sarayın etrafında ek saraylar bulunuyordu. Theodosius II devrinde yapılan Bukoleon sarayı, adını, imparatorlara ait liman rıhtımı üzerindeki bir aslan heykelinden almıştır. 967'de Nikephoros Phokas tarafından Yukarı Bukoleon sarayı denen bir ek bina yapıldı.

Limana ve denize hâkim kare biçimli bir saray olan Porphyra'nın iç duvarları kırmızı porfir levhalarla kaplıydı. Geleneğe göre, imparatoriçeler burada doğum yaparlardı. Mukhrutas sarayı ise, selçuk türbeleri gibi, çatısı çadır biçiminde bir saraydı. Diğer adı «Pers evi» idi.

Büyük sarayın güneybatısında, Hormisdas sarayı bugünkü Sultanahmet camii avlusunun olduğu yerde Kathisma sarayı bulunuyordu.

● *Araştırmalar.* Büyük saray hakkında birçok sanat tarihçisi tarafından çeşitli araştırmalar yapılmıştır. İlk kaynak, J. Labarte tarafından genel bir sentez tecrübesi (1861) ve E. Montucci'nin yaptığı Büyük sarayın kesiti (1877).

1912'de İshakpaşa yangınında, Büyük saray bölgesinin açılmasıyle, yıkıntılar meydana çıktı. T. Wiegand ve E. Mamboury, resim ve planlarını tespit ettiler ve bu bilgiler 1935'te yayımlandı. Ayrıca J. Ebersolt bir kısım kalıntıları tanıttı (1913). İngiliz S. Andrews üniversitesi tarafından 1935-1938 yıllarında Arasta sokağı civarında yapılan kazılarda, etrafı revaklı bir avluya ait zengin bir zemin mozaiği ve bina kalıntıları meydana çıkarıldı. Bugün ayakta olan tek kalıntı, Çatladıkapı yakınındaki surlar üzerinde görülen binadır. Hormisdas sarayına ait olduğu sanılan bu yıkıntı, sahile paralel uzanan tonozlu salonlardan ibarettir. Dışarıya açılan pencereleri vardır. Önünde bir balkonun uzandığına dair izler görülür. (M)

BÜYÜK SELÇUKLU imparatorluğu. Bk. SELÇUKLULAR.

Büyük Şehir, Kurt Jooss'un bir perde ve üç sahnelik koreografi ve balesi. Müzik: Alexandre Tansman; ilk temsili: Köln Opera-Haus 1932; başlıca dansçılar: Maschia Lidolt, Sigurd Leederve Uthoff. Olay, büyük şehirde, bir gece yarısı, kötülüklere gebe, zevk özlemleri ve mutsuzlukları içinde kaynaşan bir kalabalıkla dolu adsız bir sokakta geçer. Koreografide dansla dramatik hareketler birbirine karışır. Çok sade olan konu, bir kadife perdenin önünde, iyi ışıklandırılmış sahnede gelişir. Balenin müziği olan *Transatlantik Sonatı* 1935'te, gene Tansman'ın başka bir bestesiyle değiştirildi. (L)

Büyük taarruz, Türk İstiklâl savaşında türk kuvvetlerinin yunan kuvvetlerine karşı 26-30 ağustos 1922'de yaptıkları taarruz. Yunanlılar Batı Anadoluyu istilâ amacıyle 15 mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmışlardı. Türk ordusunun kazandığı Sakarya zaferinden sonra yunan ordusu Gemlik-Bilecik-Eskişehir-Afyon doğusundaki hatta çekilmek zorunda kaldı. Türk kuvvetlerinin büyük bir kısmı da Afyon bölgesindeki düşman kuvvetler karşısında toplandı.

Garp cephesinde İsmet Paşa kumandasındaki türk kuvvetleri Akarçay ara hattıyle kuzeyde İkinci ordu, güneyde Birinci ordu olmak üzere ikiye ayrıldı. İkinci ordunun kuzey kanadını, İzmit-Geyve bölgesindeki 18. piyade tümeniyle millî müfrezelerden kurulu Kocaeli grubu, Birinci ordunun güney kanadını da Dinar-Sarıköy hattında 3. süvari tümeniyle bir alay kuvvetinde bir müfreze tutuyordu.

6 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Genelkurmay başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), Batı cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'de büyük taarruz plan ve hazırlıklarını gözden geçirdiler. Harekât planının esasları; üstün kuvvetlerle düşmanın hassas bölgelerine saldırmak, taarruzu bütün cephelerde başlatarak düşmanı yanıltmak, kısaca, anî bir baskınla düşmanı çevirip yok etmekti. Başkumandan Mustafa Kemal'in emriyle 1., 2., ve 4. türk piyade kolorduları ile 5. süvari kolordusu 21-24 ağustosta gece yürüyüşleriyle Akarçay ile Toklusivrisi arasındaki düşman cephesine saldırıya geçmek üzere yaklaştılar. 24 Ağustos 1922 sabahı Akarçay ile Toklusivrisi arasında iki düşman tümeninin tuttuğu cepheye karşı (3 tümenli 2. kolordu ihtiyatta olmak üzere) 12 piyade tümeniyle 3 süvari tümeni toplanmış bulunuyordu. 26 ağustos sabahı bütün türk kuvvetleri çok şiddetli ve etkili topçu ateşi yardımıyle taarruza geçti. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar büyük taarruzu sevk, idare ve takip için aynı sabah Kocatepe'deydiler.

Başkumandanın bulunduğu birinci ordu bölgesinde 26 ağustos 1922 günü Yunanlıların Afyon batısındaki asıl direnme hattı olan Çiğiltepe ve Erkmentepe dışında Kalecik-sivrisi, Belentepe, Tınaztepe, Kılıçaslan gediği şiddetli ve kanlı çarpışmalar sonunda ele geçirildi. Süvari kolordusu da Ahır dağından aşarak Küçükköy (Yıldırımkemal) yakınlarında İzmir demiryolunu kesti. 27 ağustos 1922 günü türk ordusunun taarruzları devam etti. Çiğiltepe ile Erkmentepe alındı, Akarçay ile Ahır dağı arasındaki düşman mevzii ele geçirildi. Afyonkarahisar kurtarıldı.

Afyon yakınlarındaki yunan savunma hattının en önemli kısmı olan güney kanadının çökertilmesi sonucu yunan ordusunun İzmir ile olan bağlantıları kesildi. Başkumandan Mustafa Kemal 28 ağustosta Genelkurmay başkanı Fevzi Paşa ve Garp cephesi kumandanı İsmet Paşa ile birlikte Afyon'a geldi. Garp cephesinin 1., 2. Orduları ve süvari kolordusu Afyon'un kuzeybatısındaki yunan ordusunun büyük kısmını, kuzey, güney ve batıdan kuşatmak üzere harekete geçirildi.

27 Ağustos 1922 günü öğleye doğru 1. Ordu tarafından savunma hattının bozguna uğratılan 4. ve 1. yunan tümenleriyle, 1. tümeni takviyeye gelen yedinci yunan tümenine 1. yunan kolordu kumandanlığınca Afyon-İzmir demiryolu kuzeyinde Köprülü-Balmahmut-Ayvalı'dan batıya doğru uzanan hattı savunma görevi verildi. Fakat bu yunan birlikleri, bağlı bulundukları kolorduya bilgi vermeden 27-28 gecesi ve 28 ağustos günü, dağınık bir halde süratle Dumlupınar'a doğru çekildiler. (General Franko grubu). Bundan dolayı 1. yunan kolordusu kumandanı general Trikupis, Dumlupınar'a çekilen tümenler ile bağlantı kuramadı. 12. tümen ve 4. tümenden kalan 500 kişilik grup ve 5., 9., 13. tümenleriyle Döger ve Altıntaş çevresinde Köprülü-Balmahmut'un kuzeyine çekilen ihtiyattaki 2. yunan kolordusuna katılarak bu grubun emir ve kumandasını eline aldı. Böylelikle 28 ağustos 1922 sabahından itibaren Afyon'un kuzeybatısındaki yunan kuvvetleri ikiye bölünmüş bulunuyordu: doğuda Resulbaba tepeleri İlkbudak dağı bölgesinde 1. kolordudan kalan birlikler ve 2. kolordu birlikleriyle general Trikupis grubu, batıda Dumlupınar çevresinde general Franko grubu. 28 Ağustos 1922'de 2. türk ordusu Afyon kuzeyindeki yunan birliklerini geri çekilmek zorunda bıraktı. 28 ve 29 ağustos 1922 günleri 4. kolorduyusuyle birlikte 1. Ordu kuzeybatıdan, 2. Ordu da batı yönünden yunan kuvvetlerini kuşatacak şekilde taarruz ettiler. Amaç, general Trikupis grubunun İzmir'e veya Bursa'ya giden çekilme yollarını kesmekti. 27 Ağustosta Büyük Sincanlı ovasına giren 1. türk ordusuna bağlı 1. kolordu 28 ağustos sabahı aldığı emirle Dumlupınar sırtlarına yönelmişti. Taarruzun başından beri yedekte bulundurulan üç tümenli 2.

Büyük taarruz

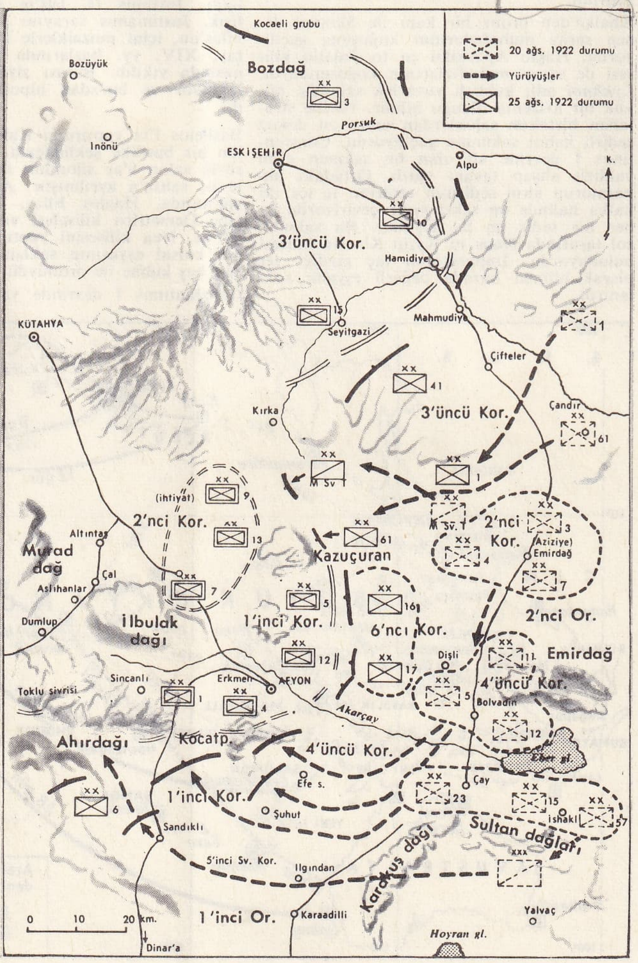

türk kolordusu 28 ağustos 1922'de yine ihtiyatta olarak 1. kolorduyu takip ediyordu. 29 Ağustosta en sol kanattaki 6. türk piyade tümeni, Toklusivrisi'ni ele geçirdi ve aynı gün akşama doğru 1. kolordu da Dumlupınar sırtlarını (23. tümeniyle Aslıhanlıları) tutarak doğudaki Trikupis grubunun Franko kuvvetleriyle birleşmesi ve İzmir yönünde geri çekilmesini önledi. Büyük taarruzun beşinci günü, 30 ağustosta Dumlupınar'ın kuzey ve kuzeydoğusunda Çal köyü ve Adatepeler bölgesinde beş tümenlik Trikupis grubu da ağır bir yenilgiye uğratıldı. 30 Ağustos 1922 savaşında Türk ordularını başkumandan Mustafa Kemal idare ettiği için bu savaşa *Başkumandanlık Meydan muharebesi* adı verildi. (M)

BÜYÜK TAVUS kelebeği. Bk. TAVUS KELEBEĞİ.

Büyük tiyatro, Ankara'da Devlet tiyatrosuna ait tiyatro binası. Başlangıçta sergievi iken alman mimarı Paul Bonatz eliyle tiyatroya çevrildi, türk üslûbuna uygun şekilde düzenlendi. 2 Nisan 1948'de türk bestecilerinin senfonik eserlerinin konseri ve Ahmet Adnan Saygun'un *Kerem* operasının bir bölümünün temsiliyle açıldı. O zamandan beri Türkiye'nin en iyi düzenli ve sahne tertibatı en mükemmel tiyatrosudur. Parteri 400, balkonu 320 kişi alır. (M)

BÜYÜK TOY kuşu bls. i. Bk. TOY KUŞU.

BÜYÜK TUZLU göl, ing. **Great Salt Lake,** A.B.D.'nin batısında tuzlu bataklık. Büyük Havza'nın doğu kesiminde, Wasatch dağlarının eteğinde. Burası Dördüncü zamanda çok daha geniş yer kaplayan bir göl yatağının (jeologlar buna Bonneville gölü derler) kalıntısıdır. Yüzölçümü (4 690 km²) yıla göre değişir. (L)

BÜYÜK vâdi veya **MERKEZ vâdisi,** ing. **Great valley** veya **Central valley,** Kaliforniya'da (A.B.D.) bölge. Sierra Nevada ile kıyı sıradağları (Coast Range) arasında. San Joaquin ve Sacramento tarafından akaçlanır. (L)

BÜYÜK YUNANİSTAN. Esk. coğ. ve Tarih. Yunanlıların defalarca sömürgeleştirme teşebbüslerine konu olan Sicilya ile Güney İtalya'ya verilen ad.

● *Efsanelere göre sömürgeleştirme.* Birçok efsane, tarihî sömürgeleştirmeden öncesine ait ve nitelikleri farklı bir ve hattâ iki Helen ön-sömürgeleştirmesinin var olduğunu öne sürer. En önemli tarihî sömürgelerin zengin efsanevî bir geçmişi yoktur. Fakat onların çoğu zaman mahallî tanrılara ait, çok eski ve çok kutsal sayılan tapınakları vardı; sömürgelerin dışında veya ikinci derecedeki merkezlerde kurulmuştu. Bu efsaneler bazı yerli halkları Yunanistan'dan veya Ege havzasından göç edenlerin soyundanmış gibi gösterir.

Arkeoloji çok eski çağlardan beri bütün Akdeniz havzasında şaşırtıcı bir dayanışmanın var olduğunu ispat etti: M.Ö. II bin yılının ikinci ve belki de ilk yarısında İtalya ile Ege arasında ilişkiler kuruldu, sonra XIII. yy.dan VIII. yy.a kadar bu ilişkiler bozuldu. Jean Bérard'a göre bu olaylar Dor istilâsının Akaları Yunanistan'dan Küçük Asya'ya püskürtmesinden ileri gelmiştir; Akalar da Helenlerden önceki halkları batıya doğru itmiştir. Daha sonra «Yunan Ortaçağı» sırasında Doğu ile Batı arasındaki ilişki kopmuş ve VIII. yy.daki sömürgeleştirme hareketiyle yeniden kurulmuş olmalıdır.

● *Tarihî sömürgeleştirme.* Nüfus fazlalığı, sosyal ve siyasî anlaşmazlıklar ve adlî mahkûmiyetler yüzünden ana yurtlarından kovulan ve sadece macera ruhu ve kazanç hırsıyle itilen kişiler bir yahut birkaç *oikistês*'in (kurucu) yönetiminde sömürge kurmağa giriştiler. Deiphoi'deki kehanete uyarak küçük gruplar halinde yola çıktılar ve sömürgeleştirmek istedikleri bölgelerde yerlileri ortadan kaldırdılar, kovdular veya köleleştirdiler. Böylece oralara, kendi ülkelerinin kuruluşlarını getirmiş ve çoğu zaman yerlilerle ticarete giriştikleri gibi bazen de onlarla karışmışlardır.

Toplu halde sömürgeleştirme çabalarına rağmen, çeşitli Yunan halklarının kendi ayrı bölgeleri vardı.

Üçüncü binyıldan başlayarak Ege bölgesinde oturan insanlarca bilinmiş olduğu anlaşılan Aşağı İtalya ve Sicilya'da Yunan kolonileri M.Ö. VIII. yy.ın ortalarına doğru kurulmuşlardır. Bunlar şehirlerin çevresinde geniş toprakları bulunan ziraî nitelikte sömürgelerdir. Bunlar elverişli coğrafî mevkilerinden dolayı, kısa bir zaman içinde gelişmiş ve ekonomik bir kudret olduktan sonra siyasî bir varlık haline de geldiler. İşte bu gelişimin sonunda bütün bu ülkeler, M.Ö. VI. yy.ın ortalarına doğru «Büyük Yunanistan» adını aldı. Yerli kavimlere karşı yapılan çetin savaşlardan sonra Akhaia'lılar tarafından Aşağı İtalya'da kurulan sömürgelerin en önemlileri arasında Sybaris, Kroton ve Metapontion gösterilebilir. Spartalıların kurmuş oldukları Taras (Taranto), iyi korunmuş limanından dolayı, pek erkenden, bir ticaret ve sanayi merkezi oldu; bunun tersine Lokris'lilerin Kalabria'nın doğu kıyısında meydana getirdikleri Lokroi gereği gibi gelişemedi ve Akhaia sömürgelerinin gölgesinde kaldı. Halkidikya'lılar belki de Akhaia'lılardan daha önce, Sicilya'ya çıkmışlar, verimli vâdiler ve ovalarda Naksos, Katane, Leontinoi, Zankle ve İmera'yı kurmuşlardı. Daha son İtalya topraklarına ayak basarak Messine boğazında Zankle'nin karşısında, Region şehrini meydana getirdiler. Buradan da kuzeye ilerliyerek Tiren denizine giren Halkidikya'lılar Kampania bölgesinde Kyme şehrini kurdular. Akhaia'lılar ve Halkidikya'lılardan sonra denizcilikte en ileri gitmiş olan Korinthos'lular, Korkyra (Korfu) adasını işgal ettiler, sonra Sicilya'ya ayak bastılar ve Leontinoi'nin güneyinde, kıyıya yakın Ortygia adasını Halkidikya'lılardan almak, bu adanın karşısındaki toprakları da ele geçirmek suretiyle Syrakusai adlı bir sömürge kurdular. Sicilya'da Korinthos'lulardan başka Megara'lılar Megara Ybla ve Selinus, Rodoslular Gela ve Akragas şehirlerini kurdular. Büyük Yunanistan'ın sömürgeleştirme işi, geniş bir alan kaplayan, süslü ve düzenli bir plana göre yapılmış şehirlerden meydana gelen önemli bir şehir şebekesinin ortaya çıkmasıyle son buldu. Çok geniş ve nispeten daha az kalabalık olan ovalar, insanların yerleşmesine daha az elverişliydi. Büyük Yunanistan'ın tarihi, gerçekte en azından Pön savaşlarına kadar birlikten yoksun kaldı. Çünkü özellikle Sicilya doğunun, Güney İtalya ise kuzeyin etkilerine açıktı. Siteler içinde anarşi veya zorbaca bir yönetim vardı, Sicilya Kartaca'ya, yahut Apenninlerden yarımadaya inmiş Sabelli'lere karşı savaş halindeydi. En az Pön savaşlarına kadar Büyük Yunanistan tarihinin ortak olayları bunlardan ibarettir.

İki Akdeniz havzasının birleşme yerine doğru uzanan Sicilya adası coğrafya durumundan ötürü en önemli rolü oynamıştır. Önce, doğumlar veya göçlerle durmadan çoğalan bir topluluğun içinde toprak sahibi zengin bir soylular sınıfının ortaya çıkışı, özellikle Syrakusai'de önemli sosyal ve politik krizler doğurdu. Ondan sonra, birçok site kendi hegemonyalarını adanın öbür kısmına kabul ettirmeğe çalıştı: bunu sağlamağa çalışanların başında Phalaris'in (M.Ö. 570-554) zorbaca yönetimi altındaki Akragas, sonra Kleandros ile İppokrates yönetimindeki Gela gelir.

Hippokrates, Halkidikya sitelerini kendi boyunduruğu altına almağa çalıştı ve onun mirasçısı Gelon, Gela'yı kardeşi İeron'a bırakarak ve bir Sicilya devleti kurarak Syrakusai'ye el attı (M.Ö. 485). Daha batıda olan Selinus ile İmera bir an Kartaca ile ittifak yapmağa yöneldiler ve Akragas'lı Theron, Phalaris'in tasarılarını yeniden benimsedi. Syrakusai ile birlikte İmera'da Kartacalıları (M.Ö. 480), Kyme'de Etrüskleri (M.Ö. 474) yendi. Sonra vakit kaybetmeden müttefikinden ayrıldı. Fakat Syrakusai buna rağmen Sicilya'nın en eski yerlilerine boyun eğdirmeyi başardı (M.Ö. 439) ve Leontinoi'ye saldırdı. Bu, Atina'nın işe karışmasına yol açtı. Fakat Atina'nın giriştiği sefer bozgunla sonuçlandı (M.Ö. 413). Öte yandan Selinus'un davetiyle Kartaca'nın savaşa karışması, bu şehrin zaptı ve yıkılmasıyle sona erdi (M.Ö. 409). Onunla beraber İmera, Akragas, Gela ve Segesta ele geçirilip yıkıldı.

Dionysios, Syrakusai'yi kurtarabildi ve iktidarını burada kurdu. Bu iktidarı (Segesta ve Panormos hariç) bütün Sicilya'ya ve yarımadaya (Kroton ve Region dahil) yaydı. Dionysios'un zalim oğlu genç Dionysios'un yerine erdemli Timoleôn geçti. Timoleôn tekrar hürriyeti getirdi ve savaşı Afrika'ya intikal ettiren Agathokles'e iktidarı bırakmadan önce Kartacalıları yendi. Sicilya, Messine'ye yerleşen Mamertium halkına ve Kartaca'ya karşı Pyrros'u çağırdı ve onu Sicilya kralı ilân etti. Fakat Sicilya başarısızlığa uğradı. Buna rağmen İeron, Kartaca ile Roma arasında Syrakusai'nin bağımsızlığını kurtarmasını bildi ve Roma ile ittifak yapmayı uygun buldu. Bağımsız Sicilya'nın tarihi, Syrakusai'nin Marcellus tarafından alınmasıyle sona erdi (M.Ö. 214-212).

İç ve dış savaşlarla bitkin hale gelmiş Sicilya yöneticileri tarafından da yağma edilmiş ve Roma'nın tahıl ambarı durumuna düşmüş tam anlamıyle bir sömürge haline gelmişti.

Güney İtalya'da siteler arasındaki düşmanlıklar daha az kanlı olmadı. Siris burada M.Ö. 540-535 sıralarında bir Akhaia koalisyonu tarafından yıkıldı ve M.Ö. 511-510'da, Sybaris Kroton tarafından yerle bir edildi.

● *Büyük Yunanistan'a Roma müdahalesi.* Roma yavaş yavaş helenizmin önderi oldu: Etrüskler (Kartaca'nın müttefikleri) ve kıyı ovalarındaki Yunan sömürgelerini yakıp yıkan dağlı İtalici'lere karşı savaştı. Bu arada yunan şehirleriyle olan ilişkileri ticarî rekabetler (Taras ile yapılan ve roma gemilerinin Lacinium burnunu geçmesini yasaklayan antlaşma [M.Ö. 303 sıraları]) ve yabancı müdahaleler yüzünden bozuldu: Taras, yerliler, Kartaca ve Roma ile başa çıkmak için Pyrros gibi savaşçılara baş vurduysa da sonuç alamadı (M.Ö. 280). Roma, şehri ele geçirdi (M.Ö. 272). Region'daki Osk'ları hâkimiyeti altına aldı ve Beneuenton sömürgesinin teslim olmasını sağladı (M.Ö. 268). Güney İtalya'ya bu şekilde el koyan Roma, buna karşılık güneyin etkisinde kaldı. Bu etki (Yunan esir ve aydınlarının akını) yeni mistik inançların yerleşmesi ve güneyli aydınlar (Naevius, Ennius, Pacuvius, Livius Adronicus) tarafından yazılmış edebî eserlerin çoğalması şeklinde kendini gösterir. Bununla beraber ikinci Pön harbi, Yunan dünyasının güvenilmez tarafsızlığı yüzünden Roma'lıları kendi içlerine çekilmeğe ve Batı Akdeniz'de bağımsız bir Yunan devletini hoş görmemeğe yöneltti.

Fakat, yerlilere dayanarak M.Ö. 203'e kadar Güney İtalya'da kalmayı başaran Hanibal'in yönettiği askerî hareket yüzünden bu bölge uzun zaman tahrip edildi. Elimizde bulunan arkeolojik belgelerdeki boşluklara rağmen bu şehirlerin eski yükseklikierine bir daha kavuşamadıkları anlaşılıyor. Bunların ulaştığı en parlak devir M.Ö. VI.yy.ın sonu ile V. yy.ın başlarına rastlar. Maddî zenginlikle beraber aydın tiranların siyaseti, filozof, yazar ve sanatçıları buralara çekmişti. Bunlar, Batı barbarlarına karşı kazanılan zaferi kutladılar ve ticaretin gelişmesinden yararlandılar. Böylece Büyük Yunanistan, helenizmin Batıya yayılmasına elverişli bir kaynak oldu.

— G. santl. Bk. SİCİLYA. (LM)

BÜYÜKYURT, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde Tunceli ilinin Nazimiye ilçesine bağlı bucak; 4 404 nüf., 13 köy. — *Bucak merkezi*nin eski adı Hakis'tir. 915 Nüf. . Nazimiye'nin 11 km kuzeyindedir. (M)

BÜYÜK ZAP. Bk. ZAP SUYU.

BÜYÜLEMEK geçl. f. Birini büyü ile etki altına almak. ‖ *Mec.* Üzerinde büyük bir etki yaparak birini kendine bağlamak, teshir etmek, cezbetmek: *Bir erkeği büyülemek, çoğu zaman kolaydır* (H. R. Gürpınar). *Şairin ödevi de* [...] *ruhlu okuru büyüleyiverecek yüksek lâkırdılar yaratmaktır* (N. Ataç).

◆ **Büyüleme** i. Büyü işlemini yapma. Bk. ANSİKL.

— Psikol. Bk. HİPNOTİZMA.

— ANSİKL. *Büyüleme,* canlı varlıklar üzerinde etki yaparak belirli sonuçlar elde etme sanatıdır. Bu tanımı genişletirsek büyüleme için «bitkiler, cansız varlıklar ve doğal görüntülere etki etme sanatıdır» da diyebiliriz. Etkilemeler, sözler, şarkı, müzik ve başka seslerle olabilir.

Büyüleme hikâyeleri Akdeniz çevresindeki doğu milletlerinde pekçoktur. Grek mitolojisi, büyüleme yoluyle, kahraman ve yarı-tanrıların, nasıl ağaçlara, kaynaklara ve taşlara dönüştürüldüğünü anlatan hikâyelerle doludur. İtalya'da anlamsız ve ses benzerliğine dayanan birtakım kelimelerle yapılan büyü ön plandaydı.

Roma kanunları büyücülere ölüm cezası veriyordu. Vergilius'un VIII. Çoban Şiirinde büyücü Amaryllis'in kullandığı nesneler belirtilir. Alman folkloru bir formülle bozulan büyü hikâyeleriyle doludur. Genellikle, büyü, faaliyetin durdurulmasına, insanın hayvana dönüşmesine sebep olur. Büyü tesadüfen bir çocuk ve masum veya «tatlı bir prens» aracılığı ile bozulabilir.

Büyü aynı zamanda, insan sesinden başka seslerle de yapılabilir. Orpheus, birinin sesiyle hayvanları, rüzgârları, ağaçları, ırmakların akışını ve cehennem tanrılarını cezbedebiliyordu.

Şamanların tanburu da bir büyü ve sihirli flüt hikâycsi çok yaygın bir masaldır. Çan seslerine, felâketleri defetme gücü atfedilirdi. Doğu'da da bazı müzik âletlerinin böyle bir özelliği olduğuna inanılırdı. Söylenen sözlerin kötü etkisinden korunmak için tahtaya vurmak büyü gücüne inanmayan kişilerin bile yaptığı bir harekettir. (LM)

BÜYÜLTMEK geçl. f. Başka şeyler ekleyerek büyük hale getirmek: *Kalabalığı sığdırmak için Leica objektifini [...] gözlük camları kadar büyültmelisiniz* (F.R. Atay). ‖ Daha büyüğünü yapmak: *Fotoğraf büyültmek*. ‖ Olduğundan fazla göstermek: *Hemen hiçbir sanat adamı, gördüklerini olduğu gibi söylemek istememiştir; seçer, büyültür, istese de istemese de kendi kişiliğini katar* (N. Ataç).

— Mant. *Büyülten tümevarım*. Genellikle bilimlerde kullanılan ve belli sayıdaki özel durumlardan, aynı türdeki bütün durumlar için geçerli genel bir kanuna geçmeye dayanan bir akıl yürütme. (Bilimin verimliliğini sağlayan bu atak akıl yürütme, determinizm yani belli bir düzen, âlemin anlaşılabilir olduğu ve dış âlem ile düşünce arasında sıkı bir yakınlık bulunduğu inancına dayanır.)

◆ **Büyültücü** i. Leng. Büyültme veya üstünlük belirten önekler veya sonekler için kullanılır. (ML)

BÜYÜME i. *(büyümek'ten, büyü-me)*. Bir organizmanın bütününde veya bu bütünün herhangi bir bölümünde boyutça artma: *Çocuğun, hayvanın, ağacın büyümesi*. ‖ Cansız şeylerden söz ederken fazlalaşma, genişleme, ilerleme: *İstanbul'da şehrin alanı sürekli olarak büyüme halindedir*.

— Biyol. Mevcut kitleye yeni moleküllerin eklenmesiyle canlıların vücudunda meydana gelen artış. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Büyüme ödünlemesi*, normal veya hasta bir organın, karşılıklı bağımlı bulunduğu veya işbirliği ettiği başka organ veya organlarda orantılı bir körelme olmaksızın veya organizma bitkin hale gelmeden olağanüstü bir gelişme göstermemesi olayı. (Büyüme ödünlemesi organik dengeleme olayının sonucudur.) ‖ *Kat kat büyüme*, zarların kalınlaşma tarzı. Zarlar, eskilerin üstüne yeni tabakalar yığılarak büyür.

— Bot. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Büyüme ateşi*, gençlerde hızlı büyüme sırasında, kemik uçlarında ağrı ve genel belirtilerle birlikte görülen ateş yükselmesi. (Ağrılar kemik ucundaki kıkırdaklar civarında oluşan kemik bozukluklarından ileri gelir. Bu bozukluklar bazen bir östeomiyelitin başlangıç belirtisi olabilir. Kemik uçlarındaki bu hastalık dışında büyümede hiç bir zaman ateş yoktur; eskiden «büyüme ateşi» denilen birçok hastalık çoğu zaman bir verem başlangıcından veya tekçekirdekli akyuvar çoğalmasının sebep olduğu akkan bezi ateşinden başka bir şey değildir).

— ANSİKL. Biyol. Canlı varlıklar kitlelerini artırmak için, yabancı maddeleri kendilerine özgü maddelere çevirir. Buna *özümleme* olayı denir. Canlılar içten büyüme, yani dokularını artırma yoluyla büyürler. Birhücreli varlıkların sonsuz bir büyüme gücü vardır, ama hücre bölünmesi bireyin büyümesini keser. Çokhücreli canlıların büyümesi iki yoldan olur: hücrelerin çoğalması ve her hücrenin kendi büyümesi. Hücresel etkinliğin sonucu olan ürünler (bağ, kıkırdak, kemik maddeleri) de büyümeye katkıda bulunur.

— Bot. Bir bitkinin (sap ve kök) *boyuna büyümesi*, ancak hücreleri henüz erginleşmemiş kısımlarda olur (sürgen-dokular, genç özekdokular). Büyümenin hızı besiye, ısıya ve ışığa bağlıdır. Ama ışık, bitkinin uzamasını daha çok yavaşlatır. Büyüme, tırmanıcı ve sürüngen bitkilerden başka bütün bitkilerde daima dikeydir. Büyümeyi özel hormonlar (oksinler) düzenler. Bu hormonların dağılımı ise fiziksel etkenlere bağlıdır, ağırlık, ışık, nem, v.b. Büyüme sırasındaki kıvrılmalar veya yönelmeler bununla açıklanabilir. Yaprakların gelişimi ise çok daha karmaşık kanunlara bağlıdır. Büyüme sürekli veya süreksiz, tepede veya yan dallarda olabilir. Köklerde ise alt uçlardadır.

Bir yaprakta büyüme bölgesi uçta ise buna uçtan büyüme, dipte ise saptan büyüme, aynı zamanda her tarafta ise aynı anda büyüme denir.

Bir sapta büyüme, düğümlerde veya düğüm aralarında duraklama ve anî artmalarla olur. Uzun ömürlü bitkilerde sapların ve köklerin enine büyümesi, ikiçeneklilerde dairesel iki sürgendoku tabakasının her iki tarafında olur. (İkinci tabakaların oluşumu.)

— Fizyol. Büyüme art arda gelen (almaş) duraklama ve anî artmalarla olur. Bu almaşlığın ritmi söz konusu organa göre değişir. Godin kanunlarının önemlilerinden biri olan almaşma kanunu özellikle iskelet için geçerlidir (meselâ: uzun kemikler önce altı ay enlemesine, sonra altı ay uzunlamasına büyür; bu iki evre aynı kol veya bacağın iki parçası için de almaşık olur).

YAŞ		BOY (sm)		AĞIRLIK (kg)	
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
0		49,6	48,3	3,20	2,91
1.	yıl	69,6	69	10	9,30
2.	yıl	79,6	78	12	11,40
3.	yıl	86	85	13,21	12,45
4.	yıl	93,2	91	15,07	14,18
5.	yıl	99	97	16,70	15,50
6.	yıl	104,6	103,2	18,04	16,74
7.	yıl	111,2	109,6	20,16	18,45
8.	yıl	117	113,9	22,26	19,82
9.	yıl	122,7	120	24,09	22,44
10.	yıl	128,2	124,8	26,12	24,24
11.	yıl	132,7	127,5	27,85	26,25
12.	yıl	135,9	132,7	31	30,54
13.	yıl	140,3	138,6	35,32	34,65
14.	yıl	148,7	144,7	38,50	38,10
15.	yıl	155,9	147,5	46,41	41,30
16.	yıl	161	150	53,39	44,44
17.	yıl	167	154,4	57,40	49,08
18.	yıl	170	156,2	61,26	53,10
19.	yıl	170,6	156,2	63,32	53,10
20.	yıl	171,1	157	65	54,46
25.	yıl	172,2	157,7	68,29	55,08

● *Vücudun toptan büyümesi*. Dölütte bebekten daha hızlıdır; aynı şekilde gebeliğin birinci ayında büyüme son aydan daha hızlı olduğu gibi birinci yaşta da erinlik çağının eşiğindeki son yıla göre daha hızlıdır. Doğumdan sonra büyümenin özellikle hızlı olduğu üç devre vardır: 1° ilk iki yıl; 2° altı yedi yaşına doğru; 3° erinliğin ilk belirtilerinin görünmeye başladığı on iki on üç yaşına doğru; bundan sonra boy tam uzunluğunu buluncaya kadar sürekli olarak uzar. Uzama devreleri, büyümenin yavaşladığı ve vücut ağırlığının arttığı devrelerde kesilir. Buna dayanarak bazı aşamalar koymak imkânı vardır: doğuştan iki buçuk yaşına kadar küçük çocukluk, iki buçuk yaşından yedi yaşına kadar orta çocukluk, yedi yaşından erinliğin ilk belirtilerinin ortaya çıktığı zamana kadar büyük çocukluk; erinliğin başlangıcından büyümenin durmasına veya yetişkin çağın başlangıcına kadar yeniyetmelik.

● *Büyümenin mekanizması*. Dokular veya organlar gerek hücrelerin hacimlerinin artmasıyle gerekse yeni elemanların oluşumuyle büyüyebilir. Yeni elemanların oluşumuyle büyüme daha önemlidir.

● *Kemiklerin büyümesi*. Uzunlamasına büyüme her iki uçta kemikgövdesiyle kemikucunun birleştiği yerde kemikucu kıkırdağında olur. Bu kemikleşme eylemi kemik tam boyunu buluncaya kadar devam eder; o zaman kemikucu kıkırdağı kaybolur, kemikucu kemikgövdesiyle kaynaşır. Kalınlaşma şeklinde büyüme kemikzarı yoluyle olur, kemiğin yüzüne yeni kemik katları eklenir.

● *Büyümeye ilişkin etkenler*. Büyüme, iç etkenlere, içsalgı bezlerinin (hipofiz [büyüme hormonu] tiroit, paratiroit, cinsiyet bezleri v.b.) çıkardığı salgılara bağlı olduğu gibi, beslenme şekline de bağlıdır; bazı amino asitleriyle bazı vitaminlerin gerekliliği ispatlanmıştır; ayrıca «büyüme tayını» denilen besin tayınıyle de fazladan kalori miktarı sağlamak gerekir.

Yukarıdaki tablo büyümenin sonuna kadar her iki cinsin değişik yaşlardaki ortalama boy ve ağırlıklarını gösterir. (LM)

BÜYÜMEK geçz. f. (esk. türk. *bedümek*> *beyümek*'ten). İrileşmek veya eskisinden daha büyük hale gelmek: *Büyür kanatları yavru serçelerin* (F.H. Dağlarca). ‖ Yetişmek, boy atmak: *Bu otlar büyüdü ve o çürüdü* (A.H. Müftüoğlu). ‖ Yaşı artmak, yaşlanmak: *Emine o kadar büyüdü mü?* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ Şiddetlenmek, kuvvetlenmek: *Her sabah uyandığım vakit, aşkımı kalbimde biraz daha büyümüş buluyordum* (R.N. Güntekin). ‖ Çoğalmak, sayıca artmak: *Alay gittikçe büyüyor*. ‖ Önem kazanmak: *Bu aksaklıklar o insanla beraber yetişmiş, büyümüş şahsî, nev'i kendine mahsus şeylerdir* (A.H. Tanpınar). ‖ Rütbece veya itibarca yükselmek.

— ÇEŞ. DEY. *Büyümüş de küçülmüş (gibi)*, konuşması ve davranışları büyükleri andıran çocuklar için söylenir: *Büyümüş de küçülmüş gibi kavruk, çürük dişli, bücür, azametli bir kız* (R.N. Güntekin). ‖ *Doğma büyüme*, aynı yerde doğmuş ve büyümüş olan kimseler için kullanılır: *Doğma büyüme İstanbul'un yerlisi* (M.Ş. Esendal). ‖ *Elinde büyümek*, birinin yanında yetişmiş olmak: *Onun elinde büyümüş* (Ahmed Rasim). ‖ *Gözünde büyümek*, bir işin güç başarılacağını düşünmek.

◆ **Büyüyüş** i. Büyüme tarzı. (M)

BÜYÜTMEK ettrg. f. Büyük hale getirmek: *Gözlerini büyüttü* (Ömer Seyfeddin). ‖ Olduğundan çok büyük göstermek, abartmak: *Suçumu kabahatimi ziyade büyütüyorsunuz* (H.R. Gürpınar). ‖ Besleyip eğiterek yetiştirmek.

◆ **Büyütken** sıf. *Yeni*. Büyümeğe yol açan.

— Biyol. *Büyütken doku*, ikiçenekli ve açık tohumlu bitkilerin yaşlı kök ve gövdelerinde çepeçevre bulunan sürgen doku.

— ANSİKL. Yaşlı bitkilerde genellikle iki *büyütken doku* tabakası bulunur: içteki büyütken dokunun iç tarafından ikinci odun tabakası, dış tarafından ikinci soymuk tabakası meydana gelir; dıştaki büyütken doku ise bitkinin mantarlaşmış kabuğunu doğurur.

◆ **Büyütme** i. Büyük hale getirme. ‖ Birisinin büyütüp yetiştirdiği kimse: *Ahmet beylerin büyütmesi*.

— Fotoğ. Büyültülmüş bir resmin uzunluğuyle, fotoğraf üzerinde ona karşılık olan uzunluk arasındaki ilişki.

— Opt. *Boyca büyüme*, bir optik sistemde bir eşlenik düzlem çifti için, görüntüyle cismin homolog uzunluklarının oranı. ‖ Açısal büyütme veya yakınsaklık oranı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Büyüteç, mikroskop gibi küçük cisimleri gözlemlemeğe yarayan optik âletler için büyütme, âletin verdiği görüntü ile en küçük görüş uzaklığına konulduğu farzedilen cismin çapları arasındaki orandır. Gök dürbünü, teleskop gibi pek uzaktaki cisimleri gözlemlemeğe yarayan âletlerde ise büyütme, cismin âletle ve çıplak gözle içinde görüldüğü açılar (yani görünüm açıları) arasındaki orandır. (Bk. YAKINSAKLIK.)

◆ **Büyütülmek** edilg. f. Büyük hale getirilmek. ‖ Beslenip eğitilerek yetiştirilmek. ‖ Mübalâğa edilmek, abartılmak. ‖ Ululaştırılmak, yüceleştirilmek: *Bu hatıranın büyütülmüş şereflerini* (F.R. Atay).

◆ **Büyütüş** i. Büyütme tarzı. (ML)

BÜYÛT çoğl. i. (ar. *beyt*, ev'den *büyût*). *Esk.* Evler: *Dillenir, neşvelenir samt-ı büyût* (Cenab Sahabeddin). ‖ Aileler, ev halkları.

◆ **Büyûtât** çoğl. i. Ev kümeleri. ‖ Soylu aileler. ‖ Soylu kişiler. (M)

BÜYÜTEÇ i. Opt. Cisimleri büyüten yakınsak mercek. (Bk. ANSİKL.) *Esk.* Pertavsız. ‖ *İki gözlüklü büyüteç*, gözleme mercekleri; iki gözün bebeğinin uzaklığına eşit (ayarlanabilir) bir uzaklığa yerleştirilmiş birbirinin aynı iki borudan meydana gelen büyüteç. Bu boruların optik eksenleri, üzerine gözlemlenecek cismin konduğu, saydam olmayan, siyah veya beyaz bir tablanın düzeyinde kesişir. (Bu âletle yapılan gözlemlerde büyütme oranı zayıftır.) ‖ *İplik büyüteci*, kumaş incelemek için kullanılan bir cep büyütecidir. 1 sm^2 de bulunan çözgü ve atkıları saymağa yarar.

— ANSİKL. Opt. Bir cismin ayrıntılarını çıplak gözle incelemek için, cismin ağ tabaka üzerindeki görüntüsünü mümkün olduğu kadar büyütmek gerekir. Bunun için yapılacak en basit iş, cismi, seçik olarak görülebileceği en küçük görüş uzaklığına kadar göze yaklaştırmaktır. *Büyüteç* cisimleri büyüttüğü gibi, görüntüyü de netleştirir. Kullanılan başlıca tipleri şekilde gösterilen bu optik araç, odak uzaklığı küçük olan yakınsak bir mercekten meydana gelir. Bu merceği kullanmaktaki amaç, cismi daha büyük bir açı altında, yani sanki daha yakındaymış gibi görmeyi sağlamaktır.

Bunun için, mercek ve merceğin iki odağından biri arasına küçük AB cismini koymak gerekir.

Bu şartlar altında gerçek görüntü yoktur; ancak merceğin öteki tarafından bir gözlemci, büyütülmüş bir A'B' görüntüsü görür. Birim uzunluktaki bir cismin görüntüsünü içine alan açıya, büyütecin *gücü* denir. Göz, öteki F' odağında bulunuyorsa, bu açının radyan cinsinden değeri $\frac{1}{f}$'dir ve güç yakınsamaya eşittir.

Göz, hiç bir zaman odaktan pek uzakta bulunmaz ve gözün konumu ne olursa olsun $\frac{1}{f}$ ifadesi gücü gösterir. Uzaklığı metre olarak gösterildiği zaman, güç *diyoptri* olarak hesaplanır. Diyoptri odak uzaklığı 1 metre olan bir merceğin yakınsamasıdır. Böylece, meselâ, odak uzaklığı 5 sm olan bir büyütecin gücü 20 diyoptriye eşittir. En küçük görüş uzaklığına koyulan cismin görüldüğü açı ile, görüntüsünün büyüteçle görüldüğü açı arasındaki orana *büyütme* denir. Büyütme, büyütecin gücü ile gözün seçik görüşü için gerekli en küçük uzaklığın çarpımına eşittir. (L)

BÜZ i. (flamanca. *buis*, boru, fr. *buse*). Akıcı maddenin akışını ve boşalmasını sağlayan (pişmiş toprak, çimento, seramik, döküm v.b. den) genellikle kısa boru, künk. ‖ Akıcı maddenin akışını kontrola yarayan profil boru. ‖ *Enjeksiyon büzü*, bir gaz veya sıvıyı başka bir akıcı maddeye hızla ve fışkırtarak katmak için kullanılan musluk. (L)

BÜZÂ'A. Esk. coğ. Ortaçağda, Butnan bölgesinin başkenti. XII. yy. güzelliği ile meşhur küçük bir kasaba olan Büzâ'a'da bir kale vardı. Kasabanın batısında bulunan bir camideki kitabelere göre, Melik Salih İsmail'in 1174-1181 yıllarında burada hâkimiyet kurduğu anlaşılıyor. 1138'de Haçlıların ele geçirdikleri ve Zengî tarafından geri alınan Büzâ'a, 1175'te Selâhaddin Eyyubî tarafından alındı. (M)

BÜZGEN i. (*büzmek*'ten *büz-gen*). *Yeni.* Anat. Kasılarak vücuttaki herhangi bir deliği büzen veya açan çember biçimindeki kasların genel adı. *Esk.* Muassıra.

— Anat. *Büzgen kas*, bazı deliklerin kapanmasını sağlayan dairesel kaslara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Büzgenkaslar* iki büyük çeşide ayrılır: düz büzgenkaslar, çizgili büzgenkaslar. Düzkas tellerinden meydana gelen düz büzgenkaslar istegimiz dışında çalışır; belli başlıları şunlardır: midekapısı, Oddi büzgenkası (Koledok kanalının onikiparmakbağırsağına bitişen ağzı), siyek düz büzgenkası (sidiktorbası boynu ile siyek arasında). Çizgili büzgenkaslar çizgilikas tellerinden yapılmıştır; isteğimizle çalışır. Bunlar iki tanedir: *makat büzgenkası*, gödenbağırsağının son kısmını çevreler ve dışkıyı tutmağa yarar; siyek çizgili büzgenkası sidik akımını kontrol eder; bu kas kadınlarda sidiktorbası boynunun hemen altındadır; erkekte ise prostat gagası hizasında siyeki çevreler, yani sidiktorbası boynundan uzaktadır.

— Patol. Makat büzgenkasının büzüklüğü çok zahmet verici bir hastalıktır; çoğu zaman makat yırtılmasına sebep olur. Genel anestezi altında gerekli genişletme yapıldıktan sonra elektrik tedavisi yapılır; büzgenkasların gevşemesi sinir merkezlerini ilgilendiren hastalıkların (felç, omurilik bozuklukları v.b.) etkisiyle olur. (LM)

BÜZGÜ i. (*büzmek*'ten *büz-gü*). Terz. Dikişte, kumaşın bir ucundan istenilen yere kadar geçirilen bir ipliğin çekilmesiyle meydana gelen ve kumaşın bolluğunu azaltan sık küçük pililer.

◆ **Büzgülü** sıf. Büzülerek dikilmiş olan, büzgüsü olan: *Büzgülü etek.* (M)

BÜZLENGEÇ i. Bk. BİZLENGİÇ.

BÜZMEK geçl. f. Buruşturarak veya sıkıştırarak yüzeyinin alanını veya hacmini küçültmek: *Kesenin ağzını büzdü, etrafını dikkatle sardı* (H.E. Adıvar).

◆ **Büzdürmek** ettrg. f. Büzmek işini yaptırmak.

◆ **Büzme** i. Büzmek eylemi, bir şeyi çepeçevre sıkarak çapını daraltma. ‖ Ağzı büzgülü kese. ‖ sıf. Büzülmüş: *Ayağında sırma tasmalı nalını durmuş, büzme dudaklı bir ağızla* (Ahmed Rasim).

◆ **Büzücü** sıf. ve i. Anat. Bazı kanalları veya delikleri çepeçevre saran ve sıkan kaslara denir. ‖ *Dölyolu büzücüsü*, dölyolunun yan çeperlerinde bulunan kas. ‖ *Yutak büzücü kasları*, üç yassı kas (üst, orta, alt) üçü de karşı taraftaki kaslarla orta çizgide birleşir. (Yutmada önemli rol oynarlar.)

— Ted. Gevşemiş kısımları büzme yeteneği olan: *Büzücü losyonlar.*

◆ **Büzüş** i. Büzme tarzı. (ML)

BÜZÜK i. (*büzmek*'ten *büz-ü-k*). *Argo.* Kalın bağırsak bitimi, anüs. ‖ *Argo.* Cesaret. ‖ Sıf. Toplanıp buruşmuş, büzülmüş: *Kadın parmağını büzük dudaklarına koydu* (Bk Felek). ‖ *Mah.* Utangaç (Erzurum, Kars).

— ÇEŞ. DEY. *Halk dil. Büzüğü sıkı*, gözü pek. ‖ *Cürt büzük*, her işe burnunu sokan, sinsi ve ufak tefek kimseler için kullanılır. (M)

BÜZÜLMEK dönşl. f. Sıkıştırılarak yüzeyinin alanı veya hacmi küçültülmek. ‖ Korku, şaşkınlık, soğuk v.b. etkenlerle bir tarafa sinmek: *Bir köşede üşür gibi titreyerek büzülüyor, gözlerimi kapıyordum* (R.N. Güntekin). *Arslan, bir kalın dal ile kütüğün birleştiği köşede büzülmüş, şaşırmış kalmıştı* (A.H. Müftüoğlu). ‖ Bir yere çekinerek oturmak, bir kenara çekilmek: *Kavruk bir adam dizlerini altına almış, kenara büzülmüş* (R.H. Karay). *Bu düşünce ile tekrar köşeme büzüldüm* (A.H. Tanpınar).

— DEY. *Ezilip büzülmek*, utanmak: *Adam ezilip büzüldü.*

◆ **Büzülebilirlik** blş. i. Büzülebilme niteliği.

— Fizyol. Bazı anatomik elemanların, lokal etkiler altında boyutlarını bir derece küçültebilme özelliği.

— Teknol. Nemlilik derecesi değiştiği zaman odunun hacmini değiştirmesi niteliği. (Bu nitelikten doğan olaylara ağacın «çalışması» adı verilir.) ‖ Büzülebilirlik katsayısı, nemin yüzde 1 oranında değişmesiyle ağaçta meydana gelen hacim değişikliğini gösterir katsayı.

— ANSİKL. Kuru ağacın büzülebilirliği. Ağacın diğer fizik ve mekanik özelliklerinin çoğunda olduğu gibi büzülme de ağacın her tarafında bir olmaz: liflerin yönüne göre uzunlamasına büzülme sıfır, enlemesine büzülme hafif, çeper büzülmesi fazladır. Ağacın çalışması bakımından bu gerçekleri hesaba katmak gerekir. Enlemesine büzülme çok az olduğu için ağacı kullanılacağı yere uygun ölçüde işlemek mümkündür. Ağaç her yöne hattâ tüm hacmiyle büzülebilir. «Sinirli» deyimi odunun az veya çok büzülebilir olduğunu anlatır: sert meşe, gürgen, akasya ve kayın çok sinirli, yani çok büzülgen; reçineli ağaçlar sinirli, yani orta büzülgen; diğer bir kısım reçineliler, kavak, ceviz, mahun ve yumuşak meşe sinirsiz, yani az büzülgen demektir.

◆ **Büzülme** i. Toplanıp daralma. ‖ Bir kenara çekilip oturma.

— Hematol. *Kan pıhtısının büzülme deneyi.* Kan pıhtılaşmasından sonra pıhtının büzülme yeteneğinin incelenmesi. (Pıhtıda büzülme yeteri kadar olmazsa veya hiç yoksa bir pıhtılaşma bozukluğu var demektir.)

— Patol. Bazı dokularda veya organlarda görülen kısalma: *Elayası aponevrozunun büzülmesi. Göz kapağı büzülmesi.*

— Metal. Döküm veya benzeri bir işlemde metal parçaların küçülmesi. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bir şeyin genişliğini azaltan ve alanını daraltan kasılma.

— ANSİKL. Patol. *Büzülme* çok zaman, iltihap veya yaralardan dolayı telsel doku oluşmasından ileri gelir. Bu oluşma, organların yapısını değiştirebileceği gibi görevlerini de değiştirebilir, hattâ büsbütün yok edebilir. Romatizmalılarda, topallarda, kötürümlerde v.b. görülen kas ve kiriş büzülmeleri, müzmin zatülcenpte görülen göğüs kafesi büzülmesi hep bu bozukluklardan ileri gelir.

Elayası aponevrozu büzülmesi veya *Dupuytren hastalığı*, elayası aponevrozundan elayası derisine giden telsel şeritlerin kısalmasıdır; bu büzülme parmakların birinci ve ikinci kemiklerinin bükülmesine yol açar; büzülme elde dirsek kemiği tarafından başlar; son parmakların daha fazla bükülmesi bu yüzdendir.

— Metal. Metalden dökülen parçalar soğurken büzülürler. Bu olay genleşmenin aksidir. Belli ölçüde parçalar elde etmek için katılaşma büzülmesini hesaba katmak, kalıbın ve dolayısıyle kalıbı yapmak için kullanılan modelin boyutlarını geniş tutmak gerekir. Döküm parçaları ölçülerine göre boyutlanmış modelci metreleri vardır. Büzülmesi metrede 8-10 mm olan dökme demir için modelcimetresi yine 100 parçaya bölündüğü halde 1 010 mm boyundadır. Bronzun bükülmesi 12 ilâ 15 mm, çeliğinki 15 mm üstünde, hafif alaşımlarınki ise 11-17 mm arasındadır. Kalay için büzülme yalnız 2 mm kadardır. Bazı dökümlerde, metal içindeki karbonun kısmen grafit halinde ayrışması sebebiyle, büzülme yerine genleşme oluşur. Toz metallerden yapılan parçaların pişirilmesinde de büzülme meydana gelir.

◆ **Büzülüş** i. Büzülme tarzı: *Hemen oraya, lâtif bir büzülüşle çömeldi* (H.Z. Uşaklıgil). [LM]

BÜZÜŞMEK geçl. f. Büzülerek yüzeyi veya hacmi küçültmek, kırış kırış olmak.

◆ **Büzüşme** i. Dericilik. Kullanılan nebatî sepi banyosunun deriyi büzme özelliğinin çok yüksek olması; derinin düzeydeki kısımlarında bir *büzüşme* meydana getirir, bu damarlarla kırışıkların tümüne *damarlaşma* denir.

◆ **Büzüştürmek** ettrg. f. Büzüşmesine yol açmak.

◆ **Büzüştürücülük** i. Deric. Taneli maddelerde bulunan ve deriyi sepilenmiş deriye çeviren birleşme özelliği. (Büzüştürücülük özelliği, alt deri dokusunun kurumasını ve deri yüzeyinin küçülmesini sağlar. Şap, krom tuzları, nebatî tanenleyici maddeler, büzüştürücü cisimlerdir.) [*Eşanl.* ASTRENJAN.] (LM)

BÜZÛR çoğl. i. (ar. *bezr*, tohum'dan *büzûr*). *Esk.* Taneler, tohumlar.

◆ **Büzûrât** çoğl. i. Taneler, tohumlar.

— Esk. Bot. *Büzûrât-ı müteharrike*, tüyleriyle hareket edebilen deniz bitkilerinin tohum hücreleri. (M)

BÜZÜRG veya **BÜZÜRK** sıf. (fars.*büzürg*). *Esk.* Ulu, büyük, uzun. ‖ İhtiyar. ‖ Güçlü. ‖ Kutsal. ‖ 1. Başkan.

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Büzürg-dil*, gönlü yüce,

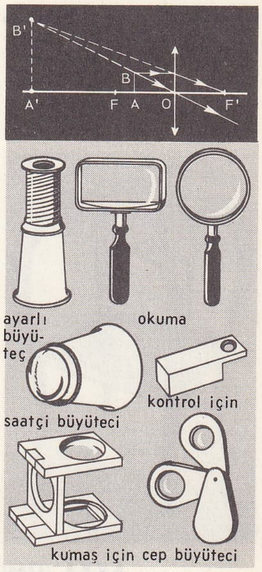

büyüteç

Byôdô-in

B.V.R.B. (1764) başucu masası, Sèvres plakalı Louvre müzesi, Paris)

amrial BYRD

cömert. || *Büzürg-himmet,* yüksek davranışlı. || *Büzürg-meniş,* asil düşünüşlü, gururlu. || *Büzürg-sâl,* yaşlı. || *Büzürg-vâr,* kudretli, soylu. || *Büzürg-vâri,* soyluluk, kibarlık. || *Büzürg-zâde,* soylu.

— Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makam. (*Büzrük* de denir.) Sonradan terkedilmiştir. Bu makamda bestelenmiş 21 eser bulunmaktadır. Hüseynî (mi) perdesinde hüseynî beşlisi ile buselik beşlisi ve rast (sol) üzerinde çârgâh beşlisi (mâhûr makamının pest beşlisi) birleştirilerek yapılmıştır. Rast (sol) perdesinde kalır. (M)

BÜZÜRGMİHR, M.S. VI. yy. da İran kralı Hüsrev Anuşirvan'ın veziri. Kral tarafından oğlu Hürmüz'ü yetiştirmekle görevlendirildi. Geleneğe göre özdeyiş niteliğinde sözleri vardır. (L)

BÜZÜRGÜMMİD RUDBARÎ, İran'daki İsmailiye mezhebinin ikinci büyük başkanı ve Hasan Sabbah'ın kumandanı (Rudbâr ? - Alamut 11 mart 1138). Haşîşiyan veya İsmailiye mezhebine kabul edildikten sonra Hasan Sabbah tarafından Lemser kalesinin zaptına memur edildi. Lemser'i bir baskınla ele geçirdi (5 eylül 1102 gecesi) ve yirmi yıl orada yaşadı. Şehir 1117 haziranında Selçuklu sultanı Muhammed'in kumandanı Atabeg Nûş-Tigin Çîrgîr tarafından kuşatıldı. 1124 Haziranında hastalanan Hasan Sabbah, Büzürgümmid'i yanına davet etti ve onu kendisine halef ilân etti. Hasan Sabbah'ın 12 haziranda ölmesi üzerine Büzürgümmid onun yerine geçti. Alamut'ta, Hasan Sabbah'ın prensiplerine göre on dört yıl hüküm süren Büzürgümmid, yerini oğlu Muhammed'e bıraktıktan sonra öldü. (M)

BÜZÜRK sıf. Bk. BÜZÜRG.

B.V.R.B., Bernard Van Risen Burgh adının uzun süre anlaşılamayan ilk harfleri. XVIII.yy.da Paris'e yerleşen Hollanda asıllı bir ailenin mobilyacılıkta ün kazanan büyük oğlu. Bu aileden, 1730'a doğru yaptığı mobilyaları B.V.R.B. diye imzalayan bir usta, kütle uyumu bakımından kusursuz, bronz süslemeli küçük ve büyük eserleriyle dikkati çekti. Mobilyaları porselen kakmalarla süslemede öncülük yaptı. Louis XV devrinin en ince marangozluk eserlerini meydana getirdi (Louvre müzesi). [L]

B.W., Bordet - Wassermann tepkimesinin baş harfleri. Treponemalardan ileri gelen hastalıkların teşhisinde kullanılır (frengi, pian). [L]

BYAS. Esk. coğ. Bk. BAİAİ.

BYBLOS. Bk. BİBLOS.

BYCTİSCUS i. Bitkibiti, Avrupa'da yaşar. Dişisi ağaç yapraklarını yuvarlayarak demet haline getirir, yumurtalarını içine bırakır. (En yaygın türü *Byctiscus betulae* bağlara çok zarar verir; asma yapraklarını puro gibi sarar. Rynchita grubundan kınkanatlıların curculionidae familyasından.) [L]

BYDGOSZCZ, esk. alm. **Bromberg,** Polonya'da şehir, voyvodalık idare merkezi. Brda kıyısında, Brda'nın Vistül ile birleştiği yer yakınında; 231 500 nüf. Şehir, Töton şövalyelerinin en büyük pazarlarından biriydi. Kara ve deniz yollarının kavşağında ve Vistül'ü Odra'ya bağlayan kanalın başında bulunan Bydgoszcz, bugün de bir ticaret yeridir. Tarım sanayii; deri işleme; dokumacılık. —*Bydgoszcz voyvodalığı,* 1 754 000 nüf. (L)

Bydgoszcz kanalı, 30 km uzunluğunda kanal. Brda, Notec ve Worta aracılığıyle Odra'yı Vistül'e bağlar. (L)

BYGDOY yarımadası, Oslo fiyordunun içine doğru uzanan yarımada, Oslo'nun merkezinin güneybatısında, Folklor müzesi; denizcilik müzesi; Viking gemileri (X.yy. da kalma; fiyord kıyılarında bulundu) müzesi. (L)

BYLİNG (Albert), Zeelande'li (Hollanda) kahraman (XIV.yy.sonu Schoonhoven 1423). Bavyera kontesi Marguerite'e karşı koyan «morinalar» partisinin başkanı. Karşı partinin Schoonhoven kuşatmasında teslim olmak zorunda kaldı, zamanında geri geleceğine söz vererek serbest bırakıldıktan sonra, cezasını kahramanca çekmek için geri döndü, diri diri gömüldü. (L)

BYNG (George), **Torrington** vikontu, ingiliz amirali (Wrotham, Kent 1663 - Southill, Bedfordshire 1733). Protestanlık davasına bağlılığı, 1688 ihtilâlinin başarısına yardım etti. Vigo savaşına (1703) katıldı. 1718'de Passero burnu açıklarında İspanyollara karşı kesin bir zafer kazandı. George II, Byng'i, 1727'de amirallik birinci lordluğuna (Bahriye bakanlığı) tayin etti. (L)

BYNG (John), ingiliz amirali (1704 - Portsmouth 1757). George Byng'in oğlu. 1756'da Fransızların saldırısına uğrayan Minorca adasındaki garnizonu kurtarmakla görevlendirildi. Bu sefere pek gönülsüz çıktı, başarısızlığa uğradı ve Minorca garnizonu teslim olmak zorunda kaldı. Bu olay İngiltere'de çok büyük bir heyecan uyandırdı. Byng İngiltere'ye dönünce bir askerî mahkeme tarafından yargılanarak ölüme mahkûm edildi ve kurşuna dizildi. (L)

BYNG OF VİMY (Julian Hedworth George BYNG, vikont), ingiliz mareşali (Wrotham Park, Barnet 1862 - Thorpe-le-Soken, Essex 1935). Süvari subayı olarak Hindistan'da ve Güney Afrika'da hizmet etti. 1914-1915'te fransız cephesinde 3. tümene, sonra da süvari kolordusuna kumanda etti. Daha sonra, Çanakkale'de 9. kolordunun harekâtını yönetti. 1916'da batı cephesinde kanada tümenlerinin başına getirildi, 1917'de Vimy saldırısına geçti. 1917-1918'de Cambrai'deki tank savaşı sırasında III. ingiliz ordusuna kumanda etti. 1921'den 1926'ya kadar Kanada genel valiliği yaptı. 1932'de mareşalliğe yükseltildi. (L)

Byôdô-in, Fucivara Yorimiçi'nin tatil villası; Uci'de (Yamaşiro). 1053'te Amida kültüne armağan edildi. Heian devri mimarîsinin kusursuz bir örneğidir. Göl kıyısında. Mihrabı altın ve sedefli, kırmızı lake ile sıvanmıştır; resimlerle süslüdür. (L)

BYRD (Richard Evelyn), amerikalı denizci, pilot ve kâşif (Winchester, Virginia 1888-Boston 1957), 1912'de Annapolis Deniz akademisini bitirdi, 1918'de pilot brövesini aldı. 9 Mayıs 1926'da Kuzey kutbunu uçakla aştı. Antarktika bölgelerine, Ross denizinin güneyine yaptığı yolculuk sırasında (1928-1929) Güney kutbunu da uçakla aştı. Gene bu yolculuk sırasında Balinalar koyunda, Great Barrier kıyısında Little America üssünü kurdu. Byrd 1929'da tuğamiralliğe tayin edildi, 1933-1935 arası Antarktika'ya döndü, bu güney kıtasına gönderilen en büyük seferi yönetti, buranın coğrafî ve meteorolojik durumunu belirledi ve kendi isteğiyle en önemli üssün 197 km uzağında ilmî incelemeler yapmak için tek başına yaşadı. 1939-1941 Arası A.B.D.'nin Antarktika'ya düzenlediği ikinci resmî seferi yönetti; görevi dünyanın bu bölgesinde Amerika'nın haklarını belirlemekti. 1946-1947'de Ross denizine yapılan yeni bir sefere katıldı; Antarktika kıtasının coğrafyası ve jeolojisi üzerine önemli keşifler yaptı. Çeşitli seferlerini anlatan eserleri vardır. (L)

BYRD (William), ingiliz bestecisi (Lincolnshire [?] 1543 - Stondon Massey [?], Essex 1623). önce Lincoln katedralinde, 1572'den sonra da ağabeyi Tallis ile birlikte krallık kilisesinde orgçu oldu. Gene ağabeyiyle beraber *Cantiones Sacrae*'yi yayımladı (1575), sonra, William tek başına iki cilt *Cantiones* (1589 ve 1591) ile iki *Gradualia* derlemesi (1605 ve 1607) çıkardı. Bu eserin içindeki motet'ler özellikle katolikler için yazılmıştı. Kralın reformcu kilisesinde çalıştığı halde kendisi katolikti. Kralın hoşgörüsünden ve korumasından yararlanarak (3, 4, 5 sesli) üç missa besteledi. Bu çalışmalara rağmen, anglikan mezhebi için, çok sesli ilâhiler ve anthem'ler bestelemekten geri kalmadı. Koyu dindarlığı yanında hümanist görüşe de sahip olan William Byrd üniversite tiyatrosu için şarkılar besteledi. Çok sesli şarkı derlemelerinde (1588, 1589, 1611) mezmurların yanında pastoral şarkılar da yer alır. İtalyan madrigal'leriyle ilk ilgilenenlerden biri olmakla beraber, William bu alanda daha ziyade çoksesli fransız şarkılarından ve viyola topluluğunun eşlik ettiği tek ses için bestelenmiş ingiliz şarkılarından esinlendi. Yalnız ses için yazdığı şarkılar, yalnız çalgılar için yaptığı besteler yanında viyola için serbest veya *cantus firmus* üzerine fanteziler de yazdı. Bu iki biçimi, halk şarkıları çeşitlemelerinin, gagliarda, pavan ve başka dansların yer aldığı klavye müziğinde de kullandı. (L)

BYRNES (James Francis), amerikalı siyaset adamı (Charleston, Güney Carolina 1879). 1903'te avukatlığa başladı. 1911'de milletvekili oldu. Parlamento yollar komisyonunu kurdu. 1930'da senatör oldu, bütçe konusunda başkan Roosevelt'e danışmanlık etti. 1941'de İkinci Dünya savaşında, Yüksek mahkeme üyesi, İktisadî İstikrar bürosu müdürü, Sanayi Seferberliği bürosu müdürü oldu. Temmuz 1945'te, Truman kabinesinde görev aldı ve müttefik devletlerin konferanslarına katıldı, barış antlaşmaları yapılıncaya kadar A.B.D. kuvvetlerinin Avrupa'da kalmak niyetinde olduklarını resmen bildirdi. 1947'de bu görevlerinden ayrıldı, tekrar avukatlığa döndü. 1950'de, Güney Carolina valisi seçildi, seçimlerde Eisenhower'i destekledi. Anılarını *Speaking Frankly* (Açık Konuşalım) adı altında 1947'de yayımladı. (L)

BYROM (John), ingiliz şairi (Kersal Cell, Manchester yakınları 1692 - Londra 1763). Cambridge'te okuduktan sonra Montpellier'de tıp öğrenimi yaptı. Kendi buluşu olan bir yöntemle uzun süre stenografi öğretti. Malebranche, Fénelon, Ruusbroeck ve Böhme'ye karşı büyük bir hayranlık duydu. Teoloji, tarih tartışmaları veya krala dilekçe gibi çeşitli konularda manzum eserler yazdı. Addison'un *Spectator*'unda yayımlanan *Colin and Phoebe* (1714) adlı pastoral bir manzumesi ve latince şiirleri de vardır. (L)

BYRON (George GORDON, lord), ingiliz şairi (Londra 1788 - Messolongion 1824). Eski ve soylu bir ingiliz ailesinden idi. Daha on yaşındayken (1798) Nottingham yakınındaki Newstead Abbey malikânesi ve bunlarla ilgili lord unvanı ona kaldı. Babası annesinden ayrı yaşadığı için, Aberdeen'de, sonra Harrow'da (1801), nihayet Cambridge'te (1805), her türlü istegi yerine getirilerek yetiştirildi. Ayağının biraz aksamasına rağmen spora büyük bir düşkünlük gösterdi. Yirmi yaşına varmadan *Edinburgh Review* dergisinde şiddetle eleştirilen ilk şiirlerini yayımladı: *Hours of İdleness* (Avarelik Saatleri) [1807]. Bu saldırıya çok sert bir yergiyle karşılık verdi: *Englisch Bards and Scotch Reviewers* (İngiliz Ozanları ve İskoçyalı Eleştirmeciler) [1809]. Ergin yaşa gelince Lordlar kamarasında yerini aldı, sonra ansızın doğu ülkelerine gitti. Oradan dönüşünde birden tanınmasını sağlayan manzum eserinin ilk iki bölümünü yayımladı: *Childe Harold's*

Foto. X, W.-W. (LAROUSSE)

Pilgrimage (Şövalye Harold Hac Yolunda) [1812]. Daha başka birçok eser vererek ününü arttırdı. 1813'ten 1815'e kadar Doğu'nun debdebesini canlandıran heyecanlı bir tutku ile dolu, fakat esin bakımından biraz melodrama kaçan debdebesini gösteren manzumeler yayımladı: *The Giaour* (Gâvur), *The Bride of Abydos* (Aydos'lu Gelin), *The Corsair* (Korsan), *Lara, The Siege of Corinth* (Korinthos Kuşatması). 1815 Başlangıcında Byron, miss Milbanke (1792-1860) ile evlendi, fakat on iki ay sonra ondan ayrıldı; bu bozuşma şaire karşı büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdığı için Byron İngiltere'den uzaklaştı (nisan 1816) ve bir daha da oraya dönmedi. Belçika'ya gitti, Brüksel ve Waterloo'yu gezdi, Shelley ile İsviçre'de yaşadı ve orada *The Prisoner of Chillon*'u (Chillon Mahkûmu), *Childe Harold*'un üçüncü bölümünü, *Dream* (Rüya), *Augusta'ya Manzumeler*'i yazdı. Ekim 1816'da gittiği İtalya'da, büyük lirik eserlerinden *Manfred*'i bitirdi ve 1817'de *Childe Harold*'un dördüncü bölümünü yazdı. 1817'den 1821'e kadarki eserleri: zekâ dolu yergili bir hikâye *Beppo* (1818); manzum hikâyelerinin sonuncusu olan *Mazeppa* (1819); *The Prophecy of Dante* (Dante'nin Kâhinliği), *Don Juan*'ın ilk beş bölümü (1819); üç romantik dram: *Marino Faliero* (1821), *The Two Foscari* (İki Foscari) [1821] ve *Sardanapalus* (Sardanapal) [1821]; iki dinî konulu sahne eseri *Cain* (Kabil) [1821] ve *Heaven and Earth* (Cennet ve Dünya) [1823]. Byron, sırasıyle Roma, Navenna, Bologna, Pisa ve Cenova'da kalarak İtalya'yı gönlünce dolaştı; en çok Venedik'te kaldı, orada üç yıl, bazı söylentilere yol açan gösterişli bir yaşama sürdürdü. Bu sırada bitirdiği *Don Juan* eserinde; ciddiliğin, şakacılığın, isyancılığın ve şefkatin karışımı tuhaf bir dille kendi de içinde olmak üzere her şeyle, herkesle alay etti. Aynı zamanda yeni bir dram olan *Werner*'i, *The Age of Bronze*'u (Bronz Çağı), *The Island*'ı (Ada) ve hemen hemen otobiyografik nitelikte bir dram olan son eserini yazdı: *The Deformed Transformed* (1822). Yunanistan'a gitmek üzere temmuz 1823'te Cenova'dan ayrıldı, niyeti Türkiye'ye karşı savaşmakta olan Yunanlılara yardım etmekti. Ocak 1824'te Messolongion'a geldi fakat bölgenin fena havası hayli bozulmuş olan sağlığını büsbütün bozdu ve hastalanarak birkaç hafta içinde öldü (19 nisan). İngiltere'ye getirilen cesedi, Newstead Abbey yakınındaki aile mezarlığına gömüldü. Byron'un eserleri kusursuz değil ama güçlü, özellikle tutku doludur. Pek az şair yergiyi onun kadar canlılıkla kullandı. Tasvirleri parlak ve renklidir. Eserleriyle olduğu kadar, gürültücü kişiliği, kısa fakat gösterişli yaşayışıyle de devrine önemli bir etkide bulundu. Romantik kahramanın tam örneğiydi. Thomas Philipps'in eseri olan güzel bir portresi, National Gallery'dedir. Byron'un eseri XIX.yy. sanatçılarının çoğuna, özellikle Eugène Delacroix'ya esin kaynağı oldu; *Don Juan'ın Deniz Kazası, Gâvur, Aydos'lu Gelin, Saradanapalus'un ölümü*. (L)

BYRON (John), ingiliz denizcisi (Newstead Abbey 1723 - Londra 1786). Fransa'ya karşı savaşlarda kendini gösterdikten sonra, Pasifik'te düzenlenen bir keşif seferini yönetti, 1764-1766 arası Amerika'nın güneyinde araştırma gezileri yaptı. Sonra Polinezya'da yeni topraklar keşfetti (Déception adaları, Güney Schetland ve Byron adaları). [L]

BYRRHİDAE çoğl. i. Lobut duyargalı kınkanatlılar familyası; yuvarlak gövdeli küçük böcekleri kapsar. Bu böcekler, bacaklarını ve duyargalarını karın tarafındaki yarıklara saklayarak, kendilerini hap şekline sokabilirler. (L)

BYRRHUS i. Zool. Toparlak böcek (*Byrrhus pilula*). Üzeri gayet sık, külrengi veya yaldızlı tüycüklerle kaplıdır. Avrupa'da kurak yerlerde çok görülür. Kınkanatlıların *Byrrhidae* familyasından. [L]

BYRSA. Esk. coğ. Kartaca'da kale. Bir tepenin üstündeydi. Bu tepe, şehre ve limanlara hâkimdi, bir kıstakla kıtaya bağlıydı. Tepenin eteklerini izleyen tahkim edilmiş sur, Eşmun tapınağı çevresindeki bir kayanın üstünde yükselen kale bedeniyle kısmen takviye edilmişti. Kartaca'nın Scipio tarafından kuşatılması sırasında (M.Ö. 146) şehrin son savunucuları Byrsa'ya sığındılar. Güneybatı yamacı üzerindeki duvarların M.S. IV.yy.da imparator Theodosius tarafından yaptırılmağa başlanan surların kalıntıları olduklarına inanılır. (L)

BYSSOS i. (yun. k.). Eski çağlarda yapılmış, cinsi belirsiz elyaftan bir tür dokuma. Bu elyafın keten olduğu anlaşılmaktadır. Bk. BUSOS.

— ANSİKL. Tarihçi Heredotos'a göre mısır mumyaları *Byssos* ile sarılırlardı. Bu kumaşlar içinde «İndigo» mavi rengi tespit edilmiştir. Hiyeroglif yazılarında da bu kumaşın adı Kral keteni diye geçmektedir. Byssos, eski Ortadoğu milletlerinin hepsi ve özellikle İbranîler tarafından bilinir ve kullanılırdı. İncil'de de bu kumaşın sözü edilmektedir. (L)

BYSTRÖM (Johan Niclas), isveçli heykeltıraş (Filipstad 1783-Roma 1848). Sanat alanında Thorwaldsen'in rakibiydi. Karl XIV'ün dev büstünü yaptı (Stockholm müzesi). [L]

BYSTRZYCA, esk. alm. **Weistritz,** Polonya'da ırmak. Walbrzych yakınında Gory Sowie'nin ucundan doğar, Silezya'da akar ve Wroclaw'ın aşağı kesiminde Odra'ya katılır. —Polonya'da küçük ırmak, Roztocze'lerin kuzey ucundan doğar, Lublin yaylasının bir kısmını geçer, Lublin şehrini sular ve Wieprz'de sona erer. (L)

BYTOM, esk. alm. **Beuthen,** Polonya'da (Katowice voyvodalığı) şehir. Katowice'nin kuzeybatısında; 182 500 nüf. Bytom, Yukarı Silezya'nın en büyük maden merkezlerindendir: maden kömürü, çinko ve kurşun. Demir sanayii tesisleri. (L)

BYTURUS i. Zool. Tüylü, kırmızımsı uzun böcek. Kurtçuğu bazen ahududulara zarar verir. Kınkanatlılardan. (*Byturidae* familyasının örnek böceği.) [L]

Bywaters belirtisi (Londra bombardımanlarından sonra 1941'de bu hastalığı tanımlayan hekimin adından). Ağır böbrek yetersizliği (hastalık olaylarının 2/3'si öldürücüdür) bir kol veya bacağın sıkışması, bir yıkıntı altında ezilmesi gibi uzun süreli kas iskemisi sonucunda meydana gelir. (L)

BYZACİUM. Esk. coğ. Bugünkü Tunus'un bir bölümü, Gabes körfezinin kuzeybatısında ve Zeugitane'nin (Kuzey Tunus) güneyinde. Bu bölüm önce Zeugitane ile birlikte *Afrika* eyaletini meydana getirdi, sonra Diocletianus zamanında İtalya valiliğine bağlı özel bir eyalet oldu. *Byzacius ager* veya *Byzakene,* yoğun hayvancılık yapılan bir bölgeydi; kıyı ovasında zeytin ağaçları dikiliydi. (L)

Byzantine, Bizans imparatorluğu tarihine ait iki büyük koleksiyonun adı: Du Cange'ın düzenlediği ve *Byzantinae Historiae Scriptores Varii* (Bizans'tan Kalma Çeşitli Tarihî Yazılar) adı ile yayımlanan Paris Byzantin'i (1645-1711); Niebuhr tarafından kurulan Bonn Byzantin'i veya *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (Bizans Tarihine ait Yazılar Dergisi) [1828-1897]. (L)

BYZANTİUM, Bizans'ın latince adı. (L)

BYZAS. Yun. mit. Byzantion (İstanbul) şehrinin efsanevî kurucusu. Bir rivayete göre Byzas, megaralı kolonistlerin reisidir. Diğer bir rivayete göre de yerli nymphe (peri) Semestra'nın oğludur ve Thrak kralıdır. Karısı Phidaleia ise Bizans civarında hüküm süren Barbysios'un kızıdır. Babasının daveti üzerine şehri kurdu. İo efsanesinin Bosporos'a bağlanması Byzas efsanesine yeni bir şekil verdi. Buna göre Haliç'e sığınan İo, Byzantionlu Keras'tan gebe kalıp Keroessa'yı doğurdu. Nympha Semestra tarafından büyütülen Keroessa ve tanrı Poseidon'un münasebetinden Byzas doğdu. Kaynak perisi Byzia tarafından terbiye edildi. (M)

B.Z. 55. Eczc. *Eşanl.* GLİBÜTİLAMİT. (Bk. SÜLFAMİT, *kanda şeker azaltıcı.*)

BZTZA, Lübnan cumhuriyetinde yer, Lübnan dağında, Trablus'un güneyinde; 150 nüf. Romalılardan kalma tapınak. Bizans freskleriyle süslü küçük kilise. (L)

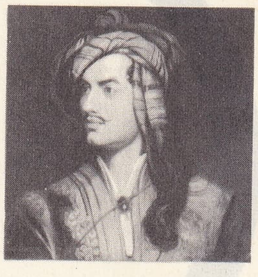

lord **BYRON**
Phillips tarafından

«Aydos'lu Gelin»
Delacroix tarafından
lord **BYRON**'un
eserinden esinlenmiştir
(Louvre müzesi, Paris)

byrrhus

Foto. «l'Illustration», Bulloz (LAROUSSE)

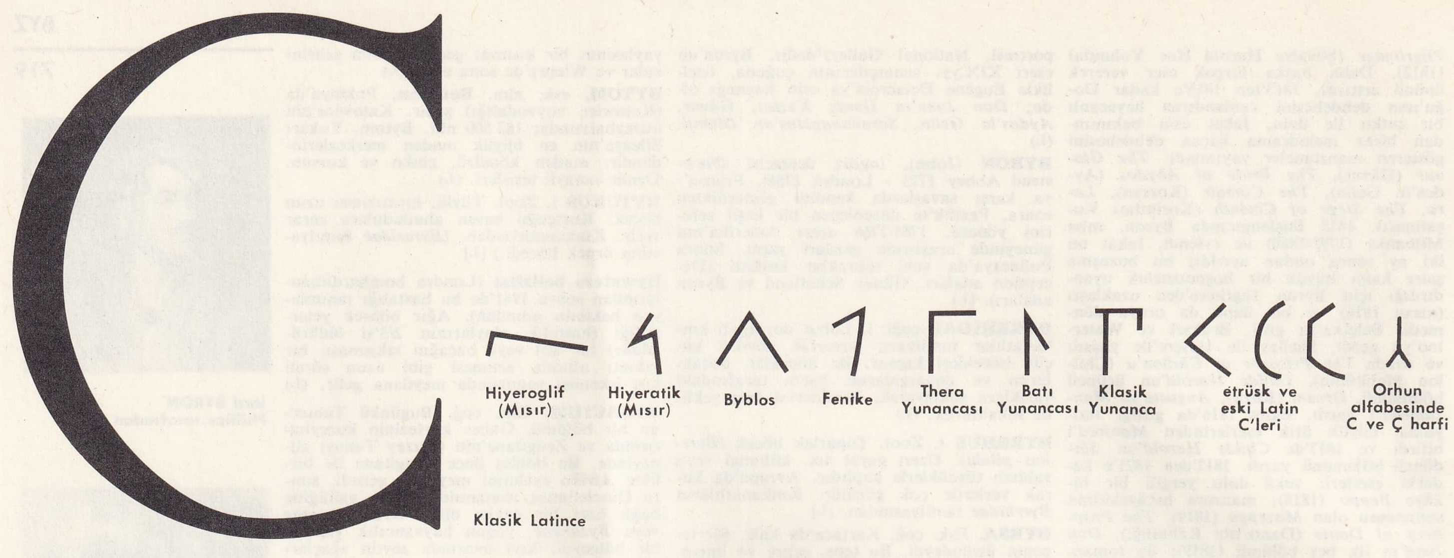

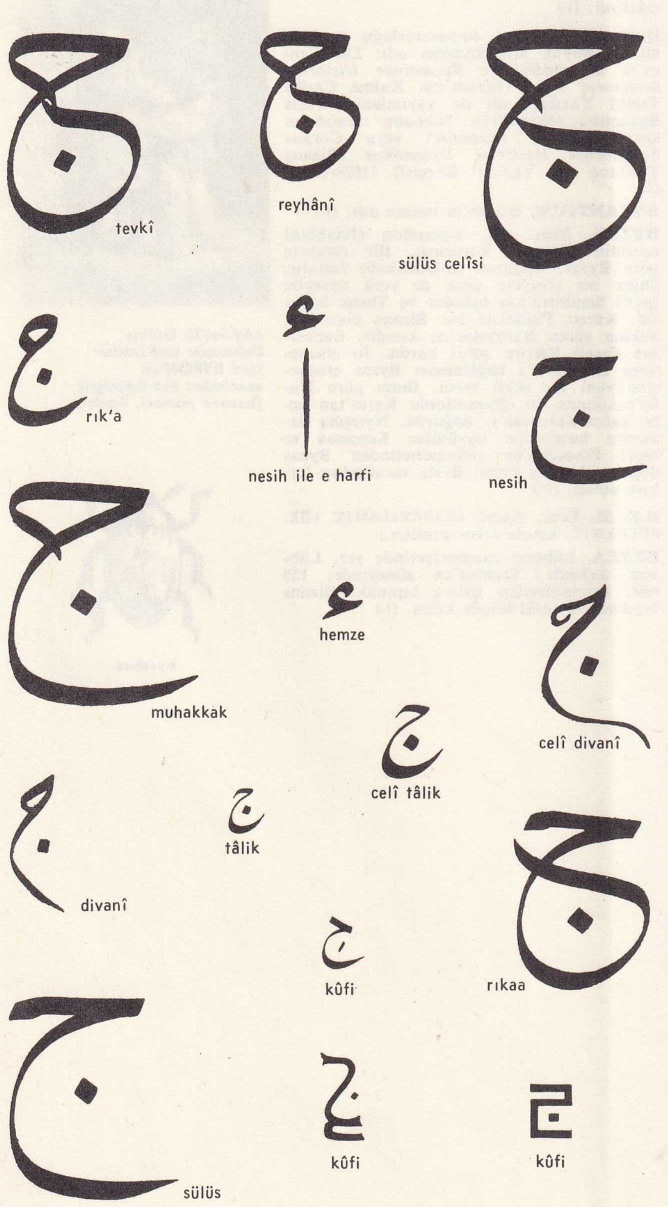

C i. Türk alfabesinin üçüncü, osmanlı ve fars alfabesinin altıncı, arap alfabesinin beşinci harfi; *ce*. Titreşimli, süreksiz diş-damak ünsüzü *c* sesini belirtir. ‖ Sıralama ve sınıflamada sayı yerine kullanıldığı zaman 3'ü gösterir. ‖ Ebced hesabında 3 sayısının karşılığıdır. **Bk.** ANSİKL.

— Fiz. **C**, elektrik miktarı birimi *coulomb*'un sembolü. ‖ **°C**, sıcaklığın yüzdelik derecesinin veya *Celsius derecesinin* sembolüdür. ‖ **c**, ışığın boşlukta yayılma hızını ve özısıyı (ısınma ısısı) gösterir.

— Mant. **C**, birinci şekil kıyasların bir kipini gösteren celarent kalıbının ve öbür şekillerin celarent'e dönüştürülebilen kiplerini gösteren kalıpların ilk harfidir.

— Mat. Karmaşık sayıların cümlesini gösteren semboldür. *C'lerin cümlesi çarpma ve toplama için kommutatif bir cisim meydana getirir.*

— Metrol. Romalıların sayı sisteminde **c** 100'ü gösteriyordu; bu sayı tekrarlandıkça kendi değeri kadar artar; buna göre C = 100, CC = 200, CCC = 300 v.b. ‖ *Bin* sayısını gösteren bir M harfinden önce gelince, bu sayının binle çarpımını verir; böylece CM = 100 bin; CCM = 200 bin; CCCM = 300 bin v.b. ‖ CIƆ harflerinin değeri de bin sayısına eşitti ve aynı şekilde kendisiyle çarpılabiliyordu, demek ki IICIƆ = 2 bin, IIICIƆ = 3 bin; XCIƆ = 10 bin v.b. ‖ **c** ve Ɔ harfleri CIƆ grubunun önünde ve arkasında tekrarlandığı zaman, bu grubun 10 ile çarpımını verirdi; böylece CIƆ = 1 bin; CCIƆƆ = 10 bin; CCCIƆƆƆ = 100 bin v.b. ‖ Ters dönmüş C harfi (Ɔ) aynı zamanda, Romalılarda *siliqua* denilen ağırlık birimini veya iki *drahma*'nın ağırlığını gösterirdi.

— Müz. Alman ve ingiliz notalama sisteminde **C**, *do* notasının karşılığıdır. ‖ Anahtardan ve yanındaki değişim işaretlerinden sonra bir müzik parçasının başına konan, biçimi biraz bozuk **C**, ölçünün dört zamanlı olduğunu gösterir. ‖ Yukarıdan aşağı bir çizgiyle bölünmüşse *sebare* (C barré) olur ve ölçünün iki zamanlı duruma sokulduğu anlaşılır. Sadece 2 rakamını koymak da aynı işi görür.

— Pedoloji. *C ufku*. **Bk.** UFUK.

— ANSİKL. Leng. ● *Harfin tarihi*. Eski Türklerin Orhun-Yenisey alfabesinde, *c* harfiyle *ç* harfinin ortak bir işareti vardı. Aynı alfabede *ic*/*iç* heceleri için hem ince, hem kalın ünlülerde kullanılan ayrı bir işaret bulunuyordu. Bu alfabedeki birçok harfin kaynağı resim-yazı esasına dogru izlenebilmişse de, *c* işaretinin resim-yazısı henüz ortaya çıkarılamadı. C harfi, bazı bilginlere göre sondan akrofoni yapma metodu ile *ağaç*/*ağaç* (uygurca *yigaç*) esasından, başka bilginlere göre ise aramî-pehlevî, Ön Asya (Safa, Karia) ve Hint (özellikle Kharoşti alfabesi) yazılarından türedi. Uygur alfabesinde hem *c*'yi hem de *ç*'yi gösteren harf, eski sogd yazısına, dolayısıyle de aramî-iran kaynağına dayanır. Esası ise samî dilindeki sert *s*'yi gösteren *sādē* (ibranice *sadhe*, arapça *sad*) harfidir. Bu ses İranlılarda ve Hintlilerde bulunmadığı için, İranlılar *sādē* harfini kendilerindeki *c* sesini belirtmek için kullandılar. Samîlerin *sādē* harfi ile hem *c*'yi hem de *ç*'yi karşılayan İranlıların bu alfabe özelliği, İran asıllı Sogdîlerde de görülür. Bu işaretten Uygurların *c*/*ç* harfi türedi. Türkçede kullanılmış olan manihaî, nasturî ve ıbranî *c*'ler de samî kaynaklı harflerdir. Eski Türkçedeki brahmi ve tibet *c*'leri ise hint alfabesine bağlanır ve *ca* hecesini belirtir. Manihaî *c* de uygur yazısında olduğu gibi *c*/*ç* için kulanıldı. Nasturî afabesiyle yazılan Türkçede *c*/*ç* sesi, nasturî *s* harfiyle gösterilmiştir. İbranî harfleri kullanan Karaim Türkleri (Musevî Türkler) ise ibranî *g* harfinin sol üst köşesine bir yan çizgi ekleyerek *c* sesinin işaretini meydana getirdiler. Çin yazısı ile kaleme alınmış olan türkçe metinlerde, *c* sesi için Çincedeki *ca* işaretinden yararlanılan latin harfleri ile yazılan Kudancada *c için g, j, y* veya *gz* işaretleri kullanıldı: *gigar* (ciğer), *joap* (cevap), *yanuar* (canavar), *tagz* (taç) v.b. kelimelerde olduğu gibi.

Latinler, *c* harfini Etrüsklerden aldılar. Etrüskler tarafından küçük değişikliklerle çeşitli sesleri belirtmek için kullanılan bu harfi, daha sonra Latinler kapantılı titreşimsiz damaksı sesin normal yazılışı haline getirdiler. C harfinin fenike dilindeki adı *gaml*'dır (ibranice *gimel*) ve deve anlamına gelir; fakat bu hayvanın samî medeniyeti ile bir ilişkisi yoktur. Ayrıca, *c* harfinin eski yazılış şekillerinin de bu hayvanla hiçbir bağlantısı görülmez. Resimler, bu harfin meydana gelişinden bu yana aldığı şekilleri gösterir. İki çizgili latin biçimi (boyalı kapital ve I. yy. kitap harfi) daha sonraki bütün gelişmeleri açıklar.

M.S. IV.yy. dan VIII.yy.a kadar bağlama işaretleri *c*'yi komşu harflerle kaynaştırdı; fakat karolenj minüskülünde bu türlü bağlamalar görülmez. Yalnız bir tanesi *(ct)* uzun süre yaşadı ve hümanistler tarafından da kullanıldı. Modern el yazısı biçimleri «hümanistik işlek yazıya» dayanır. Bugün bırakılmış olan alman majüskül *c*'si got tarzındaki işlek yazıdan gelir. Çengelli *c* ise (aslında ispanyol *z*'sinin bir biçimidir)

sonda	ortada	başta

Uygur C ve Ç harfi

● *Fonetik* (ses bilgisi). Bir dişsi dudaksı ünsüz olan *c* sesi titreşimlidir. Türk dillerinde *ç* pekçok kullanılan bir ses olduğu halde, *c* pekçok kullanılan bir ses olduğu halde, *c* sesi ana Türkçedeki temel seslerden değildir. C'ye yakın bir ses Eski Altay dillerinde vardı ve özellikle kelime başlarında daha

çok damaksıllaşmış *d*'ye yakın bir sesti ve *y* sesine de benzerdi. Eski Moğolcada *c*'ye yalnız kelimelerin başında ve ortasında rastlanır, fakat kelime sonunda bu ses görülmez. Türk lehçelerinde, yabancı dillerden alınma kelimelerle bazı yansımalar (onomatope) dışında *c* sesi temel ses olarak kelime başlarında görülmez. Bununla birlikte, istisna olarak hakanî türkçesinde rastlanan *cincü* (inci) ve *coğdu/cuğdu* (deve tüyü) gibi *c* ile başlayan birkaç kelime, kıpçak ve oğuz dillerinde de görülür. Hazar Türkçesinde ve Kumancada *c* ile başlayan kelime yoktur. Bugün ise kazan, kazak, kırgız, karakalpak, karaçay, kıpçak, kırım, başkurt, nogay ve kumuk lehçelerinde *c* sesine kelime başlarında az da olsa rastlanır. Türkiye Türkçesinde, bu türlü *c*'ler genellikle yabancı (arap, fars., ital., ing. v.b.) kaynaklardan alınma kelimelerde görülür. Buna karşılık, kelime ortasında, özellikle iki ünlü arasında *c*'ye sık sık rastlanır. Fakat kelime sonlarında *c* sesi seyrek görülür ve genellikle *c* yerine *ç* bulunur. (ML)

CA i. (ar. k.). *Esk.* Hicrî aylarından Cemaziyülevvel'in kısaltması. (M)

Ca, kalsiyumun kimyasal sembolü. (L)

— CA, — CE, — ÇA, —ÇE ek. Çekim eki olarak isim çekiminde eşitlik (ekvatif) halini meydana getirir ve ayrıca zarf olarak da kullanılır. Genellikle eklendiği kelimeye «*kadar, gibi, göre, bakımından, olarak, tarafından*» anlamları katar: *sayıca, bence, binlerce, açıkça, erkence, geçce.* Eşitlik eki kalıplaşarak eskiden beri yapım eki olarak da kullanılmıştır. Bu kullanılışa en çok dil adlarında rastlanır: *Almanca, İngilizce, Arapça, Türkçe* gibi.

Ayrıca renk, hayvan, yer v.b. isimleri yaptığı da görülür: *alaca, karaca Çamlıca, Küplüce* v.b. gibi.

Önceleri yalnız - ça, - çe şekli vardı, sonradan ünsüz uyumu ile - ca, - ce şekli ortaya çıktı. (M)

CAAMANO (Francisco Deno), dominikli albay (San Domingo 1933). 1963 Anayasasının uygulanmasından yana olan liberallerle, general Wessin y Wessin yönetimindeki ordu mensupları arasında çıkan çatışmalardan sonra, parlamento tarafından geçici hükûmet başkanlığına seçildi (4 mayıs 1965). Ordu mensupları, 7 mayısta, general İmbert Barreras başkanlığında başka bir hükûmetle karşısına çıktı. Caamano eylül ayında Hector Garcia Godoy hükûmeti kurulurken başkanlıktan çekildi, ülkesinde huzurun sağlanmasına yardımcı olmak için yurt dışında görev aldı. (L)

CABA zf. Bedava, parasız olarak: *Perukâr, şişesini içti. Bir de tezgâhtan caba içti* (Ahmed Rasim). ‖ Fazla olarak, üstelik: *Bunca masraf, eziyeti de caba.* ‖ İ. Fazla olarak, bedava verilen şey: *Al bu da cabası.*

— Teşk. tar. *Caba akçesi,* Osmanlı imparatorluğunda tımar *usulü* uygulanırken arazisi olmayan ve ticaretle uğraşan kimselerden alınan vergi. (Bu vergi evlilerden senede on iki, bekârlardan ise altı akçe olarak alınırdı) [*Eşanl.* RESM-İ MÜCERRET, *resm-i bad-i heva, resm-i ruyet, resm-i bennak*].

◆ **Cabadan** zf. Bedavadan, parasız olarak, fazladan. (M)

CABAL (José Maria), kolombiyalı general (Buga 1769-öl. 1816). Kolombiya kurtuluş savaşında büyük bir rol oynadı. İspanyollar tarafından Cuchilla del Tambo'da tutuklanarak kurşuna dizildi. (L)

CABALLÉ (Montserrat), ispanyol opera sanatçısı (Barcelona 1933). Mesleğinde ilk adımı Basel'de *La Boheme* operasında attı. Sonra, beklenmedik bir zamanda New York'ta *Lucrezia Borgia*'da ün kazandı (1965). Soprano sesinin zenginliği ve ahengi dolayısıyle dünyanın bütün başkentlerinde aranan bir kimse oldu ve kendini Mozart'a, çağdaş ispanyolların eserlerine, italyan romantizminin unutulmuş operalarına verdi. (L)

CABALLERO (Fernan), ispanyol romancısı, **Cecilia Böhl von Faber'in** takma adı (Morges, İsviçre 1796-Sevilla 1879). Bilgin Nikolaus Böhl* von Faber'in kızı. Anasının memleketi olan güney İspanya'ya tutkundu; gözleme dayanan romanlarında bu bölgenin törelerini anlatır: *La Gaviota* (Martı) [1849], *La Familia de Albareda* (Albareda Ailesi) [1856]. (L)

CABALLERO (Francisco LARGO). Bk. LARGO CABALLERO *(Francisco).*

CABALLERO CALDERON (Eduardo), kolombiyalı yazar (Bogota 1910). Hikâye ve romanlar yazdı. Yurdunun yüksek yaylalarındaki (*İsa'nın Sırttan Görünüşü,* 1952) ve ormanlarındaki (*Manuel Pancho,* 1962) ilkel hayatı anlattı. Son eserlerinde edebî yaratış sorununa eğildi (*İyi Vahşî,* 1965). [L]

Caballero de Olmedo (EL), Lope de Vega'nın komedisi. 1641'de yayımlanan eserin 1606'dan önce yazıldığı sanılır. Üç perdelik bu manzum eserde basit bir entrika geliştirilir: Cavalier d'Olmédo (Don Alonso), babasının Don Rodrigo'ya söz kestiği Dona İnès ile sevişir. Don Rodrigo hayatını borçlu olduğu Don Alonso'yu pusuya düşürerek öldürür. «Kötünün iyiyi» öldürmesine dayanan, ahlâka uymayan bu tema üzerinde Vega komik durumlarca zengin, karmaşık bir komedi kurar. Manastıra girmek için hazırlandığı sanılan İnès'in gerçekte sevgilisinin mektubunu okumasını gösteren sahne, bunlardan biridir. (L)

CABALPUR, Hindistan'da (Madhya Prades) şehir, Allahâbâd'ın güneybatısında, Kalküta-Allahâbâd-Bombay demiryolu hattıyle Cabalpur-Gondia hattının kesiştiği yerde; 295 375 nüf. (1961). Batısında Narbada vâdisi, güneyinde Mahadeo-Maikal geçidi, kuzeydoğusunda Bhanrer-Maikal çukurları vardır. Narmada ırmağının 9 km kuzeyinde olan şehir, aralarında göller bulunan kayalıklarla çevrilidir. (Birtakım göl ve tapınaklarla çevrili olan Gond şatosu [Madan Mahal] bu kayalıklardan birinin üzerindedir.)

● *Tarih.* XIV. yy. da dört bağımsız Gond krallığından birinin başkenti olan Gorha şimdi Cabalpur'un banliyösü haline geldi. Cabalpur ingiliz yönetimi sırasında Narbada bölgesinin idare merkezi olduktan sonra ticaret, sanayi ve eğitim bakımından oldukça gelişti. Ağır çaplı top fabrikası; ordu malzemesi yapan atelye; bıçkıevi; yağ ve un fabrikaları; sigara imalâthaneleri; makine, buz, cam ve seramik imali.

— *Cabalpur bölgesi,* 49 100 km^2; 1 273 825 nüf. (1961). Doğu ve kuzeydoğusunda «Son» havzası, güney ve güneybatısında Narmada havzası, kuzeybatısında da bu havzaları birbirinden ayıran Son-ken-Narmada seti vardır. «Haveli» adını taşıyan batı Narmada vâdisi bölgenin en verimli kesimlerindendir. Zengin kara topraklarda buğday yetiştirilir. Kuzey kesimlerde siyah mermer, kuvarst, kireç taşı, yeşim taşı, mikamsı demir filizleri, ayrıca kayalıklarda demir, manganez, bakır, kurşun yatakları; balçık ve tuğla, çömlek, cam yapımına elverişli çeşitli toprak türleri vardır. Narmada ırmağı 15 m yüksekliğindeki Dhuander çağlayanından sonra ünlü mermer kayalıklar arasından geçer. Burası çoğunlukla turistlerin ilgisini çeken bir yerdir.

Başlıca ürünler: buğday, pirinç, kenevir, süpürge darısı. Toprağın yüzde 41'i ekilmeye elverişli; yüzde 21'i ormanlıktır.

Bölgede Cabalpur'dan başka Katni (Murvara), Tikuri, Sihora, Khamaria, Kymore, Katangi, Panagar ve Patan şehirleri bulunur. Cabalpur bölgesi içinde Cabalpur, Balaghat, Chhindvara, Seoni, Sagar, Mandla, Damoh ve Narsimhapur idare bölgeleri yer alır. (M)

CABANAS, Salvador cumhuriyetinde idare bölgesi, 93 900 nüf. İdare merkezi, *Sensuntepeque.* (L)

CABANATUAN, Filipinlerde şehir. Luzon adasında, Manila'nın kuzeyinde; 69 600 nüf. (L)

CABANÈS (Augustin), fransız hekim, eczacı ve tarihçisi (Gourdon 1862-Paris 1928). Kendini, tıbbın tarih ve edebiyatla olan bağlarını incelemeğe verdi. 1894'te bu düşünce ile, ayda iki defa çıkan *Chronique Médicale* adlı bir dergi ve birçok eser yayımladı. (L)

CABANİS (Georges), fransız hekim ve filozofu (Cosnac, Limousin 1757-Rueil, Seraincourt komünü 1808). Önce şiirle uğraştı, *İliada*'nın bir çevirisini yaptı. Diderot, d'Alembert, Condillac ve d'Holbach ile tanıştıktan sonra, kendini fizyoloji ve felsefeye verdi. Mirabeau'nun dostu, çalışma arkadaşı ve hekimiydi, onun ölümü üzerine, *Journal de la Maladie et de la Mort d'Honoré-Gabriel-Victor Riquetti de Mirabeau*'yu (H.-G.-M.R. de Mirabeau'nun Hastalık ve Ölüm Günlüğü) [1791] yayımladı. 1794'te Paris'te sağlık bilgisi öğretmeni, 1796'da Fransa enstitüsü üyesi, 1797'de Tıp okulunda klinik profesörü oldu.

Tıp ve fizyoloji eserleri şunlardır: *Observations sur les Hôpitaux* (Hastahaneler Üstüne Gözlemler) [1789], *Du degré de Certitude en Médecine* (Tıpta Kesinlik Derecesi Üstüne) [1797], *Coup d'Oeil sur les Révolutions et la Réforme de la Médecine* (Tıpta Devrim ve Reforma bir Bakış) [1804]. (L)

Georges CABANİS
gravür
(Bibliothèque Nationale, Paris)

CABAYOĞLU (Cambul), kazak halk şairi (Cambul 1846-1945). Çocukluğu Türkistan'ın Cedisu eyaletinde Cambul dağındaki Uluyüz Kazaklarının yaylasında geçti. Yoksul bir göçebe ailesinin çocuğu olan Cabayoğlu müzik ve şiirle uğraştı. On iki yaşında «domburacı» oldu. On dört yaşında çadırını bırakarak, kazak illerine gitti. İlk hocası ünlü halk şairi Süyümbay Akın'dır. Cabayoğlu, kazak bozkırlarındaki şiir yarışmalarında her zaman birinci gelirdi. «*Kulmembet*» adlı şiiri ile *Aytıs*'ı (Müşaare, şiir söyleşmesi) ünlüdür. *Ütegen Batır, Suransı Batır, Han ile Akın* önemli destanî eserlerindendir. Hayatını şiirleriyle kazanan Cabayoğlu, 1935'te, özel emlâkin devletleştirilmesinden sonra Parti'ye girdi. 1938'de Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti Yüksek şûrasına üye seçildi. 1934 yılına kadar, eski halk şairleri geleneklerine bağlı kalmıştı. 1936-1945 yılları arasında yazdığı şiir ve destanlar ise o devrin idaresini öven eserlerdir. (M)

CABBARLI (Cafer), azerbaycanlı şair ve yazar (Bakû 1899-öl. 1934). Yoksul bir köylü çocuğu olan Cabbarlı, öğrenimini Bakû'da yaptı. Hürriyet fikrini savunan «Müsavat» partisinin gençlik kolunda çalıştı. 1915'te *Titablus Yıldızı, Edirne'nin Fethi* gibi Türkçülük duygularıyle dolu tiyatro eserleri yazdı. 1918-1920 yıllarında Millî hükûmet devri basınında çalıştı. Bolşevik istilâsı üzerine 1923 yılında tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra, Azerbaycan üniversitesinde Klasik Türk edebiyatı öğrenimi gördü. İlk eseri 1915'te yazdığı *Vefalı Serriye* adlı oyunudur. Cabbarlı, eserlerinin konularını Azerbaycan Türklerinin millî gelenek ve masallarından aldı. *Kız Kulesi* adlı eserini, Bakû'da eski bir kuleye ait masaldan esinlenerek yazdı. Başlıca eserleri şunlardır: *Gülzar, Firuze, Diller Güler, Solgun Çiçekler, Nasreddin Şah, Aydın, Oktay İloğlu, Od Gelini, Yıl, Sevil, Yaşar, Elmas.* Bunlar, dram türünde yazılan sosyal, tarihî ve siyasî eserlerdir. *Od Gelini* adlı tarihî dram yazarın kendi iç dünyasını yansıtır. Bu eser, VIII. yy.da Azerbaycan Türklerinin, Arap istilâcılarına karşı koymalarını anlatır. Bazı eserleri, Türkçenin çeşitli lehçeleri ile Gürcü, Ermeni ve Rus dillerine çevrildi. Ayrıca *Kız Kulesi,* filme de alındı. Glier'in *Şah Senem* operasının librettosunu yazan Cabbarlı, aynı zamanda Azerbaycan tiyatrosunun sayılı rejisörlerinden biriydi. (M)

Brezilya cabiaisi

CABECİLLA i. (isp. k.). İspanya ve Amerika'daki iç savaşlarda çete başkanı. (L)

CABEL (Arent, ARENTSZ. — denir), hollandalı ressam (Amsterdam 1586'ya doğr.-ay.y. 1635'e doğr.). Holланda kıyılarını ve bu kıyılardaki balıkçıları canlandıran tablolar yaptı. Üslûbu Avercamp'ı andırır (Amsterdam, Anvers, Londra, Louvre müzeleri). [L]

CABELL (James Branch), amerikalı romancı (Richmond, Virgina 1879-ay.y.1957). Fransızca öğretmeniydi. Ortaçağ kroniklerinden esinlenerek, hayalî «Poictesme» krallığı üstüne bir dizi roman yazdı. En önemlileri: *Jurgen* (1919), *Domnei* (1920), *Figures of Earth* (Dünyanın Şekilleri) [1921]. Eserlerinde çoğu zaman umutsuz ve şüpheci bir hava sezilir. *Poictesme*'den sonra, birbiriyle eş değerde olmayan kırk kadar roman yazdı. (L)

CABERA i. Külrengi paralel çizgili, değirmi beyaz kanatlı kelebek. Tırtılı kızılağaç, huş ağacı ve söğüt üzerinde yaşar. Pulkanatlıların *geometridae* familyasındandır. (L)

Câ'ber kalesi, Kuzey Suriye'de, Fırat ır-

Foto. W.S. Berridge (LAROUSSE)

mağının sol kıyısında ve Rakka ile Halep şehirleri arasında, Türk mezarı diye anılan yerin bulunduğu kale. İslâmiyetin ilk yıllarında buraya Davsara deniliyordu. Kuşeyrîlerden, Sâbık-üd-din Ca'ber'in, Selçuklular zamanında burasını alması üzerine, mevcut kaleye Ca'ber isminin verildiği söylenir. Ca'ber kalesi daha sonra, Halep Ukaylîlerinin, Nureddin Mahmud bin Zengî'nin ve diğer Halep emîrlerinin elinde kaldı. 1260 Senesinde, kaleyi Hülâgû zapt etti ve yakıp yıktı. Daha sonra, Memlûklerden Osmanlılara geçti ve yüzyıllarca Osmanlıların elinde kaldı. Bu süre içinde, Türkmen Döğer ulusunun İlbeğli, Bekmeşli, Çapar, Kara Şeyhli, Güvenç, Güllü, Saygul ve Çadırlı gibi çeşitli oymakları, Ca'ber kalesini kışlık olarak kullandılar. Bir söylentiye göre Osmanlı devletinin kurucusu Kutalmış oğlu Süleyman Şah, başka bir söylentiye göre de Osman Beyin büyük babası Süleyman Şah (?), Fırat'ı geçerken burada ölmüştür. Daha başka bir söylenti, buradaki mezarın İmâd-üd-din Zengî'ye ait olduğu yolundadır. Türk mezarı adı ile ün kazanan mezara Osmanlılar büyük itibar gösterdiler. 1918'de, burası İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi. Sonradan, Milletler cemiyeti tarafından, fransız mandası altına verildi ve böylece Suriye sınırları içinde kaldı. 20 Ekim 1921'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara itilâfnamesinin 8. maddesine göre, Türk mezarının burada bulunmasından dolayı, 8797 m^2 olan bu toprak parçasının idaresi Türkiye'ye bırakıldı. Bu madde 24 temmuz 1923 tarihli Lozan antlaşması ile de aynen kabul olundu. Şimdi bu kalede muhafız bulundurmak ve Türk bayrağı çekmek hakkı Türkiye Cumhuriyeti hükûmetine aittir. Bugün burada, harap bir kale, bir kümbet ve bir karakol bulunmaktadır. (M)

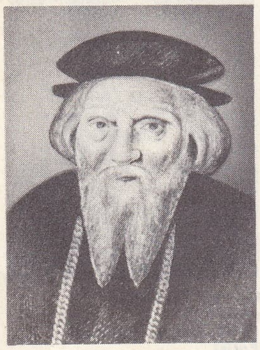
Sebastiano CABOTO

CABET (Etienne), fransız sosyalisti (Dijon 1788-Saint-Louis, A.B.D. 1856). Öğretmenlik ve avukatlık yaptıktan sonra, Carbonari derneğine girdi ve 1830 ihtilâline katıldı; fakat Louis-Philippe monarşisiyle birleşti ve Korsika başsavcısı oldu. 1831'de Côte-d'Or milletvekilliğine seçildi, devrine göre çok ileri demokratik tezleri savundu. 1834'te *Le Populaire* gazetesini yayımladı, bazı yazıları için mahkûm oldu ve İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. Orada Owen'den etkilendi. En önemlisi *Voyage en Icarie* (İkaria Yolculuğu) [1840] olan eserlerinde kısmen Thomas Morus'tan esinli bir komünizmi överek, üretim araçlarının kamulaştırılması doktrinini geliştirir ve ideal toplumun iyimser bir tablosunu çizer. 1848'de A.B.D.'ye gitti. Texas'ta, sonra da İllinois'te sosyalist bir şehir kurmayı denedi, başaramadı, umutsuzluğa kapıldı ve öldü. (L)

CABEZA DE GRİEGO, İspanya'da bölge, Castilla la Nueva'da (Cuenca ili). XVII. yy. sonunda yapılan kazılarda burada Roma ve Vizigotlar devrinden kalma çok önemli eserler bulundu. Bunlar Madrid Arkeoloji müzesinde muhafaza edilmektedir. (L)

CABEZON (Antonio DE), ispanyol orgcusu ve bestecisi (Castrillo Matajudios, Castrogeriz yakını, Burgos eyaleti 1510-Madrid 1566). Önce Karl V'in karısı İsabel, sonra Karl V ile prenseslerin müzikçisi aldu. 1548, 1549, 1554'te Prens Felipe'nin hizmetine girdi ve İtalya, Almanya, Hollanda'ya gitti. Zamanının büyük ispanyol ustaları ve bazı ispanyol mistikleriyle ilişki kurdu. Dengeli ve sağlam bir temele dayanan müziğiyle İberya müzik geleneğini, Josquin Des Prés ve okulunun sanat anlayışını getirdi. Org ve harp için yazdığı eserlerinin büyük bir kısmı oğlu Hernando tarafından 1578'de yayımladı: *(Obras de Musica Para Tecla, Arpa y Vhiuela)*. [L]

CÂBİ i. (ar. *cibâyet*, vergi tahsili'nden *câbî*). *Esk.* Vakıf kiralarını ve zekâtı toplamakla görevli tahsildar. || Çekirge.

— Teşk. tar. Tanzimat'tan önce harar, cizye ve vakıf gelirlerini toplayan kimselere verilen ad.

◆ **Câbilik** i. *Esk.* Tahsildarlık, vergi toplama işi. (M)

CABİAİ i. (Bir amerika yerli dilinden). Kemirgen memeli hayvan. Tırnakları toynağı andırır.

— ANSİKL. *Cabiai* kemirgenlerin en büyüğüdür. Örnek türü su kobayı'nın *(cabiai capybara)* [Hydrochoerus capybara] uzunluğu 1,30 m'yi, yüksekliği 0,50 m'yi, ağırlığı 50 kg'ı bulur. Hayatı hemen hemen sadece suda geçer; daha çok ırmak kıyılarında yaşar; en ufak tehlike anında suya dalar; tapirler gibi çamura gömülür. Eti oldukça lezzetli olduğundan makbul av hayvanı sayılır. (L)

CÂBİR sıf. (ar. *cebr*, zor, zorlama, kırık sarma ve düzeltme'den *câbir*). *Esk.* Zorlayan. || Kırıkçı, çıkıkçı. || Düzelten.

— DEY. *Esk. Câbir-i küll-i kesr*, (kırılan, bozulan her şeyi düzelten) Tanrı. (M)

CABİR (Ebu Musa Cabir bin Hayyam el-Azdî el-Kûfî), ünlü arap simyacısı. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmiyor. VIII. yy.ın ikinci yarısı ile IX. yy.ın başlarında yaşadığı tahmin ediliyor. Horasan'ın Tus şehrinde doğduğu ve Kûfe'de (Irak) yaşadığı bilinmektedir. Bazı tarihçiler tarafından Harran'da doğduğu ileri sürülürse de bu, pek zayıf bir ihtimaldir. Cabir'in hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Fakat buna rağmen şöhreti, öteki arap simyacılarının çok üstündedir. Razi ve İbni Sina gibi bilginler ona «üstatlar üstadı» unvanını verirler. Cabir'in şöhreti ortaçağ İtalya'sında daha da arttı. İtalyan bilgini ve hekimi Cardano (XVI. yy.), Cabir'i dünyada mevcut on iki dâhi arasında sayar. Cabir'e ve öğrencilerine mal edilen simya eserlerinin beş yüzden fazla olduğu söylenir.

Bunlardan İbn Nadim'in *Kitab-ül-Fihrist*'inde gösterilmiş olan önemli bir kısmı, insan bilgisinin tamamını içinde toplar. Cabir'in eserleri eski ilmin bölümlerini kapsadığı için, bunlar aracılığıyla eski yunan ilminin kaybolmuş kısımlarını ortaya çıkarmak mümkündür. İslâm dünyasında yazılmış simya kitapları Cabir'in eserleri kadar geniş değildir. İlimler sistemine islâmlık ilmini sokan da Cabir'dir. Bu isim, IX. yy.ın pek aşırı giden şiîlerinin dayandığı ve İslâmlığın varlığını tehlikeye düşürmüş olan bir görüş yansıtır.

Cabir'e göre vahiy ve Kur'an yerine yunan felsefe ve ilmi geçecek ve şeriat ortadan kalkacaktır. Bu yönden Cabir, Karmatîlere çok yaklaşır. Mezhebinde Nuseyrîlere benzeyen taraflar da çoktur. Mesela, Cabir'de de *Ayn* (=Ali), *Mim* (=Muhammed), *Sin* (=Selman) gibi üç ilâhî esas vardır. Ona göre *Sin, Mim*'den üstündür; bu surette Cabir sünneten ayrılır. Tenasuha da yer verir. Cabir'in ilmi, «mizan» prensibine dayanır. Bu prensip, pek çeşitli metafizik düşünceleri kapsar. Cabir, mizan fikri ile ilmî birciliği (monizm) ifade ve ikiciliği (düalizm) reddeder. Onun bu fikrinde yeni eflatunculuk prensiplerinin de etkisi görülmektedir. Mizan, Kur'an'ın «ruz-i ceza» esası ile de ilgilidir ve bununla Cabir'in ilmî sistemi, dinî sistemine bağlanmış olur. (M)

CABİR bin ABDULLAH bin AMR-ÜL-ENSAR-ÜS-SELLEMÎ, sahabeden (607-Medine 697). Birinci Akabe olayından önce müslüman oldu ve Akabe biatına da altı arkadaşıyle katıldı. Hz. Peygamber'in bütün savaşlarında bulundu. Sıffin savaşına da Ali taraftarı olarak katıldı. Hayatının sonlarına doğru gözleri kör oldu ve 90 yaşında Medine'de öldü. Hz. Muhammed'den birçok hadis rivayet eden Cabir, sahabenin bilgililerindendi. Buharî ve Müslim kendisinden 1 540 hadis rivayet etmişlerdir. (M)

CABİR bin AHLÂF, arap kozmografyacısı. Endülüs'te Sevilla şehrinde doğdu. XII. yy.da yaşadığı sanılır. Ortaçağ Avrupası'nda *Geber* adı ile ün kazandı. Batlamyus'un bazı görüşlerini tenkit etti. Astronomiye dair yazdığı *Kitab-ül-Hey'et* (Astronomi Kitabı) adlı eserinin başında trigonometri konuları üzerinde durdu. Bu eser Gerardi ve Cremona tarafından latinceye çevrildi ve 1534'te Nurenberg'de yayımlandı. (M)

CABİR bin ATİK, sahabeden; Bedir gazvesinde ve diğer savaşlarda Hz. Muhammed'in yanında bulundu. Mekke'nin fethinde Muaviyeoğullarının sancağını taşıdı. 91 Yaşında öldü. Künyesi Ebu Abdullah veya Ebu'r-Rabi'dir. (M)

CABİR bin HALİD, sahabeden; Bedir ve Uhut savaşlarına katıldı. (M)

CABİR bin MANSUR-ÜS-SEKRÎ (X. yy.), arap hekimi. Musul'da hekimlik yaptı ve büyük bir şöhret kazandı. (M)

CABİR bin SEMRE, sahabeden; Sa'd bin Vakkas'ın kız kardeşi Halide binti Ebu Vakkas'ın oğludur. Kûfe'de yaşadı. Kendisinden nakledilen birçok hadis kaldı. (M)

Cabir camii, İstanbul'un fethinden sonra cami haline getirilen eski bizans kilisesi. İmparator Theophilos'un (829-842) kızı Thekla tarafından yaptırılan ve 1059'da imparator İsaakios Komnenos'un tamir ettirdiği Agia Thekla kilisesinin burası olduğu tahmin edilmektedir. Yunan haçı planında yapılmış kiliseler tipine giren bu bina, cami haline getirildikten sonra Atik Mustafapaşa veya Ayvansaray camii adlarını aldı. Arapların İstanbul'u kuşatmasında, Cabir bin Abdullah'ın, Eyyub-i Ensarî ile birlikte bulunduğu söylentisine dayanılarak buraya halk tarafından Cabir camii adı verildi. Mihrabın sağındaki hücrede bulunan sandukanın Cabir'in mezarı olduğu sanılır. (M)

CABİR Endülüsî (Şemşeddin), endülüslü arap bilgini. Fıkıh ve edebiyatla meşgul oldu. Edebiyatla ilgili bazı eserlerini toplayan bir kitabı Paris Millî kütüphanesindedir. (M)

CÂBİYE. Esk. coğ. Şam'ın güneybatısında şehir. Ne zaman kurulduğu bilinmiyor. Câbiye'nin önemi Hz. Ömer zamanında müslümanlar tarafından fethi ile arttı. Burası Şam ordugâhının merkezi oldu. Halife Ömer 638 yılında ashab ile birlikte buraya gelerek suriye ordusunun emîrleriyle bir toplantı yaptı. Bu güne Câbiye günü, halife Ömer'in söylediği sözlere Câbiye hutbesi adı verildi.

CABLE (George Washington), amerikalı yazar (New Orleans 1844-Saint Petersburg, Florida 1925). Romanlarında, Louisiana'da doğmuş fransız asıllı halkın (kreoller) yaşayışını canlandırdı. Başlıca eserleri: *Old Creole Days* (Eski Kreol Günleri) [1879], *«New Orleans Tarihi»* (1880), *The Creoles of Louisiana* (Louisiana Kreolleri) [1884], *The Silent South* (Sessiz Güney) [1885], *The Negro Question* (Zenci Meselesi) [1888]. (L)

CÂBLÛS veya ÇÂPLÛS sıf. (fars. *câblûs*). *Esk.* Dalkavuk, yaltaklanıcı.

◆ **Câblûsane** veya **çâplûsane** zf. *Esk.* Dalkavuklara yakışır şekilde.

◆ **Câblûsî** veya **çâplûsî** *i. Esk.* Dalkavukluk. (M)

CABOCHE veya **CABOCHE'ÇULAR,** Charles VI zamanında Burgonyalılar komitesinin en ateşli ve en aşırı unsurlarına verilen ad; Jean Caboche önderleriydi. Burgonya dükü Korkusuz Jean, Armagnac'lara karşı mücadelesinde bu halk gücünden faydalanmayı denedi. (L)

CABO DE HORNOS. Bk. HORN BURNU.

CABO JUBY, Sahra'nın batı kıyısında burun, Fas'ta (Tarfaia ili). Cabo Juby ispanyol yönetiminin merkeziydi; Ifni, Sabiyetül-Hamra ve Rio de Oro da bu yönetime bağlıydılar. (L)

CABOMBA i. Amerika'da yetişen nilüfer türü. Akvaryum bitkisi olarak kullanılır. (L)

Cabot halkaları. Kanbilimi. Bazı alyuvarlarda rastlanan çekirdek kalıntıları. Bunlar amerikalı hekim Richard Clarke *Cabot*'un (1868-1939) adıyle anılır. (L)

CABOT LODGE (Henry). Bk. LODGE (Henry CABOT).

CABOTO (Giovanni), cenevizli denizci (Cenova 1450-İngiltere 1498). Önce Venedik vatandaşlığına geçti, 1475 sıralarında Bristol'e yerleşti ve İngiltere'yi yeni vatanı olarak kabul etti. Bristol ile İzlanda arasındaki ticarî ilişkiler, sonra da Kristof Kolomb'un keşifleri, onu Çin'e giden bir kuzey yolu aramağa yöneltti. Birçok verimsiz teşebbüsten sonra, oğlu Sebastiano ile birlikte 24 haziran 1497'de *Terra de prima vista* (İlk görünen toprak) [muhtemelen Cape Breton adası] adını verdiği bir yerde Kuzey Amerika kıtasına ayak bastı. Kral Henry VII, Cabota'ya kendi adına ele geçirdiği topraklarda bir ticaret tekeli verdi. Grönland, Labrador ve New England kıyılarını keşfetti, buraları taradı. (L)

CABOTO (Sebastiano), denizci (Venedik 1476'ya doğr.-Londra 1557). Giovanni Ca-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

boto'nun oğlu. Babasının Kuzey Amerika kıyılarına yaptığı seferlere katıldı. 1497'de «Terra de Bacalao» adını verdiği Newfoundland'i gördü ve Kuzey Carolina'ya kadar Amerika kıyılarını inceledi. 1517'de Bristol'den kuzeybatı geçidini aramak üzere yola çıktı ve Hudson körfezine ilk giren o oldu. 1526'da Karl V onu *piloto mayor* (büyük kaptan) unvanıyle emrine aldı. Aynı yıl güneyden Hindistan'a giden bir yol aramak üzere yola çıktı, Güney Amerika kıyılarına vardı, Rio de la Plata'yı keşfetti ve Parana ile Paraguay ırmaklarının bir kısmında araştırma haptı. Sonra İngiltere'ye döndü. Edward VI ona maaş bağladı (1549). Bilinen tek kopyası Paris'teki Bibliothèque Nationale'de (Millî kütüphane) bulunan ve üzerine kendi keşiflerini işlediği bir dünya haritası yaptı. (L)

CABO VERDE adaları, Atlas okyanusunda portekiz takımadası. Afrika kıyılarına 500 km uzaklıkta, 16° kuzey enlemi yakınında (Cabo Verde enlemi); 220 000 nüf (1964'-te). Başkent Sao Tiago adasında *Praia.* Volkanik asıllı bu takımadalar pekçok dağlık adacıktan meydana gelir; bunlar iki grupta toplanır: kuzeydoğu alizelerine açık *Rüzgâr* (Baravento) *adaları* (Santo Antao, Sao Vicente, Santa Luzia, Sao Nicolau, Sal ve Boa Vista) ve *Rüzgâraltı* (Sotavento) *adaları* (Sao Tiago veya Santiago, Fogo, Brava ve Maio). Takımadalar, Portekiz hesabına çalışan venedikli Ca'da Mosto tarafından 1456'da keşfedildi ve Portekiz ticaretinin önemli bir merkezi oldu. Sarp engebeler nedeniyle tarım (kahve, şekerkamışı, tütün, muz) çok sınırlıdır. Cabo Verde adaları, Atlas okyanusu deniz yolu üzerinde önemli birer iskeledir. Başlıca limanı, Porto Grande körfezindeki (Sao Vicente adası) Mindelo'dur. Sal adasındaki Espargo'da bir hava üssü kuruldu. Balık konservesi ve kahve, başlıca ihraç maddelerini meydana getirir. Kuraklığın tehdit ettiği bu adalar yoksuldur ve halkının bir kısmı göç etmek zorunda kalır. Adalarda bir bağımsızlık hareketi gelişmektedir. Bu hareket, Portekiz Gine'si ve Cabo Verde adalarının bağımsızlığını isteyen Afrika partisinin, Amilcar Cabral tarafından yönetilen bir koludur. (L)

CABR (Cemil), lübnanlı yazar (Beyrut 1924). Deneme yazarıdır, fransız yazarlarının eserlerini çevirir. Romanlarıyle, modern arap edebiyatındaki varoluşçu akımın en önemli temsilcilerinden sayılır *(Fırtınadan Sonra* [1954]; *Yürek Sıkıntısı* [1961]). [L]

CABRA, İspanya'da (Andalucia, Cordoba ili) şehir, Cordoba'nın güneydoğusunda; 20 700 nüf. Mermer ocakları. Romalılar zamanında Hispania Ulterior bölgesinin başlıca şehirlerindendi. (L)

CABRA (İbrahim Cabra), ıraklı yazar (Bağdat 1919). Kudüs'te ve Bağdat üniversitesinde ingiliz edebiyatı profesörlüğü yaptı. Bağdat çağdaş sanat derneği kurucularındandır. Avrupa edebiyatı üzerine eleştirmeli incelemeler, romanlar *(Uzun Gecede Bir Çığlık* [1946] ve hikâyeler *(Terler* [1956]) yayımladı. (L)

CABRAL (Antonio Bernardo DA COSTO Y), Tomar markisi, portekizli siyaset adamı (Fornos de Algodres 1803-Sao Joao da Foz 1889). 1842'de Porto'da görülen başkaldırma hareketinin öncüsüydü. Bu hareket sonucunda, Brezilya imparatoru Pedro I'in fermanı düzeltilmiş şekliyle yeniden kabul edildi; Cabral devrildi ve İspanya'ya sığınmak zorunda kaldı (1846). 1848 Seçimleri lehine sonuç verdi ve 1851'e kadar yönetimi tekrar ele aldı. (L)

CABRAL (Gonçalvo VELHO), XV. yy. portekiz denizcisi. Kralın oğlu denizci Henrique tarafından, bir yıl önce Joseph Vandenberg'in gördüğü takımadaları aramak üzere, 1431'de Bruges'den Atlantik okyanusuna gönderildi. Asor adalarının doğu grubunun ilk adasını buldu ve adını «Santa Maria» koydu. (L)

CABRAL (Pedro Alvares), portekizli denizci (Belmonte 1460'a doğr.-Santarem yakını 1526). Soylu bir ailedendi, Manuel I tarafından amiralliğe yükseltildi ve 1500'de Vasco de Gama'nın yolculuğundan sonra, Hindistan'a yollanan ikinci portekiz filosunun kumandanlığına getirildi. 9 Mart 1500'de 13 gemi ve 1 200 tayfa ile Lizbon'dan hareket etti. Fakat Moritanya'nın rüzgârsız kıyılarından kaçınmak için açık denizden dolandı. Akıntılar onu Güney Amerika kıyılarına sürükledi. 22 Nisanda Brezilya'da «Terra da Santa Cruz» adını verdiği bir yere yanaştı ve Portekiz adına buraya el koydu. Güneydoğuya doğru tekrar yola çıkan Cabral, filosunun karşılaştığı korkunç fırtınalara rağmen Ümit burnunu geçmeyi başardı. Mozambik kıyılarını taradı, sonra Hindistan'a varıp Calicut'u kuşattı ve Cochin prensi ile bir ticaret antlaşması yaptı. 31 Temmuz 1502'de Lizbon'a döndü. Gezilerini, Ramusio, *Navigazioni e Viaggi* (Deniz Seferleri ve Yolculuklar) [1563] adlı eserinde anlattı. Portekizli ve brezilyalı tarihçilerin çoğu, Cabral'ın yaptığı keşfin rastlantıya dayanmadığını, denizcinin, Tordesillas antlaşmasıyle kralına ait olduğu kabul edilen toprağı ziyaret için bilerek batıya yöneldiğini ileri sürerler. (L)

CABRERA (Bernardo DE), katalonyalı soylu kişi (Calatayud 1298-Zaragoza 1364). Aragon kralı Pedro IV'ün danışmanı. 1353'-te Sardinya'yı Aragon'dan almak isteyen Cenevizlileri yendi. Castilla'ya karşı bir birlik kurulmasını istemediği için gözden düştü ve idam edildi. (L)

CABRERA (Bernardo DE), Sicilya kralı Aragon'lu Martin'in gözde adamı; 1410'da kralın dul kalan karısıyle evlenmek istedi, ama başaramadı. Yine de kendini bir süre Sicilya kralı ilân etti. Katolik Fernando tarafından yenildi ve esir edildi. (L)

CABRERA Y GRİNO (Ramon), **Morella** kontu, ispanyol çetecisi (Tortosa 1806-Wentworth, İngiltere 1877). İlk Carlos'çu savaşın en ünlü şeflerinden biri oldu. Molina kontu Charles de Bourbon kendisini Morella kontu yaptı. Espartero'ya yenildi, Fransa'ya, sonra da İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. 1848'de İspanya'ya döndü ve Gerona yakınında yenildi (1849), İngiltere'ye çekildi. (L)

CABUA, Hindistan'da Madhya Prades'te bir idarî bölge ile bir kasabanın adı. Mahi ırmağının bir kolu üstünde kurulmuş olan kasaba, Dohad'ın 22 mil doğu-güneydoğusunda Ratlam Glodhra ana demiryolunun üstündedir. 6 315 nüf. (1961).

Anas nehrinin bir dalı olan Mahi'nin kollarıyle sulanmaktadır. Ormanlar, topraklarin yüzde 18'ini kaplar. Ekilen kısımlar (Mahi'nin çevresi) toprakların yüzde 35'ini kaplar. Buğday, mısır ve pamuk yetiştirilir. Batıdaki Rambhapur bölgesinden manganez çıkarılır. Burası kara yoluyle Ratlam-Godhra demiryoluna bağlıdır. Nüfusun yüzde 85'ini yerli Bhil, Bhilla ve Patlia'lar meydana getirir. (L)

CÂBÜLKÂ ve **CÂBÜLSÂ** i. (fars. *câbülkâ* ve *câbülsâ). Esk.* Bin kapılı olduğu, her kapısını bin bekçinin koruduğu, ilkinin uzakdoğuda ve ikincisinin Batıda bulunduğu rivayet edilen iki efsanevî şehir.

— Tasav. Her iki şehrin biner kapısı, her kapının da biner bekçisi olduğu kabul edilir. Bu iki şehirde oturanların yetmiş bin harfli bir alfabe kullandıklarına ve dünyada mevcut her eşyanın bu şehirlerde birer sureti bulunduğuna inanılır. Bu şehirlere sekizinci iklim denirdi. İyilik yapanların öldükten sonra Câbülkâ'ya, kötülük yapanların ise Câbülsâ'ya gideceği, yaptıkları işlerin suretlerini göreceği ileri sürülürdü. Tasavvuftaki bir görüşe göre hakikate ulaşma yolunda Câbülkâ ilk, Câbülsâ ise son konaktır. (M)

Cacabey kümbeti, Nureddin Cibril bin Caca Beye ait türbe (1272). İçten kubbe, dıştan çokgen piramit biçimi çatıyle örtülü olduğundan kümbet görünüşündedir. İç tambura bölgesi lâcivert üzerine beyaz kabartma olarak çini kitabe vardır. Dışarıya açılan penceresinde zengin taş süslemeler görülür. Cacabey medresesine bitişik olarak yapılmıştır. (M)

Cacabey medresesi, Kırşehir'de Gıyaseddin bin Kılıç Arslan zamanında Kırşehir valisi bulunan Nureddin Cibril bin Caca Bey tarafından yaptırılan medrese (1272). Rasathane olarak yapıldığı kabul edilir. Planı kare biçimi olan yapıda selçuklu medrese ve camilerinden ayrı özellikler vardır. Kubbeli medreseler tipine giren yapıya eyvanlı bir taç kapıdan girilir. Üzeri sivri tonozla örtülü bir geçitten sonra bir orta avluya geçilir. Orta avlunun üstü, ışık ve hava almak için tepesinde delik açılmış bir kubbeyle örtülüdür. Bu orta bölümün sol tarafında ve girişin karşısında tonozlu birer eyvan bulunur. Güneydeki eyvanda mihrap yer alır. Soldaki eyvanın giriş yanındaki merdivenden Caca Beyin türbesine çıkılır. Orta bölümün çevresindeki sekiz odadan, girişin sağında bulunan bir merdivenle üst kata bağlanır. Yapı, plan düzenlemesi bakımından Bursa'daki ilk osmanlı camilerine örneklik etmiş olabilir. Köşe kuleleri, soldaki türbesi ve iki renkli taştan yapılan portali ile değişik cephe mimarîsi gösterir. Medrese ile türbenin duvarları ve kubbeleri taştan, minaresi ise tuğladandır. Kıble eyvanı köşelerinde süs sütunları bulunmaktadır. Bunlar, birbiri üzerine yerleştirilen çömlek ve vazo motiflerinden meydana getirilmiştir. Stalaktit başlıkları vardır. Minare ve türbesindeki çini süslemeler, selçuklu çini süslemelerinin en güzellerindendir. (M)

CACAJAO i. Zool. Bk. UAKARİ.

CACAK, Yugoslavya'da (Batı Sırbistan) şehir; 21 000 nüf. Arkeoloji müzesi, Antimon ve krom işletmeleri. (L)

CACAOĞLU (Nusreddin Çelebi), XIII. yy.-ın ikinci yarısında yaşamış olan Kırşehir beyi. Hayatı hakkında pek az bilgi vardır. Türkmen kabile beylerinden olduğu söylenmektedir. Cacaoğlu, 1256-1277 yılları arasında Selçuklu devletinin idarecilerinden Muinüddin Süleyman Pervane'nin teveccühünü kazandı ve kendisine Kırşehir ve havalisinin idaresi verildi. Böylece Cacaoğlu, Selçuklu devletinin emîrleri arasına katıldı. Konya Aksarayı yakınlarındaki Salma kalesine kapanıp isyan etmiş olan emîr-i asker Esed'i yenerek ortadan kaldırdı. 1266 Yılı başlarında Anadolu'daki moğol isgal kuvvetleri kumandanlarıyle anlaşarak hükümdarı Rüknüddin Kılıç Arslan'ı ortadan kaldırmak için harekete geçen Pervane'nin yanında askerleriyle birlikte Cacaoğlu da vardı. Çocuk hükümdar Gıyaseddin III Keyhüsrev zamanında Cacaoğlu en büyük emîrler arasına geçti. 1277'de çıkan Cimrî isyanının bastırılmasında önemli bir rol oynayan Cacaoğlu, bu tarihten sonra Mısır Memlûk sultanı Baybars'ın yanına gitti. Cacaoğlu'nun Mısır'dan dönüp dönmediği bilinmemektedir. Ayrıca ölüm tarihi de belli değildir. Dindar bir insan olduğu bilinen Cacaoğlu'nun Mevlâna'nın müritleri arasında bulunduğu hakkında çeşitli söylentiler vardır. Kırşehir'de Cacabey camii adı ile anılan ve cami olarak kullanılan bir medrese yaptırmıştır. Bu medresede astronomi öğretimi yapıldığına dair söylentiler vardır. Cacaoğlu, bu medreseye ait olan arapça vakfiyeye moğolca bir özet de yazdırıp ilâve etti. Bu metin, Moğolca ile uğraşanlar için değerli bir kaynaktır. (M)

CACATUA ROSEİCAPİLLA bls. i. Kakadu türü. Oldukça küçük boylu, gri ve pembe tüylü bir kuştur. Avustralya'da yaşar. (L)

CACCİA (ital. k., *av* anlamına), av veya benzeri bir olayı gerçekçi biçimde anlatan bir metni işleyen müzik. Bu müzik biçimi ilk defa 1300 yıllarında Fransa'da ortaya çıktı, daha sonra İtalya'da benimsendi. Fransız *chasse'ı* üç sesli bir kanondur. İtalyan *caccia'sı* ise iki sesli bir kanondur; buna bazen tenor partisiyle bağımsız bir çalgı eşlik eder. Benzer metinlerle yapılmış çok sesli bestelere İtalya ve Fransa'da XVI. yy.ın sonlarına kadar rastlanır. Fakat bunlarda XIV. yy. *caccia'sının* kanonu başka biçimsel öğeleri yoktur. (L)

CACCİANİGA (Francesco), italyan ressamı (Milano 1700-Roma 1781). Borghese sarayı ve villasındaki resimleri, Roma'da Gavotti sarayındaki freskleri dikkate değer. (L)

CAÇÇİNİ (Giulio). Bk. GIULIO ROMANO.

CACERES, İspanya'da, Estremadura'da şehir, il idare merkezi; 48 000 nüf. Bugün faal bir ticaret merkezidir. Eski şehir, Romalılardan, müslümanlardan ve ülkenin hıristiyanlara geçişinden sonra şehirden ayrılmayan Araplardan kalma bir surla çevrilidir. Surlarda büyük kuleler vardır. XIII. ve XVI. yy.lardan kalma Santa Maria manastırı, Rönesans'tan kalma los Golfinos sarayı. — *Caceres ili,* 544 400 nüf. Dağlık iki bölgeyle çevrilidir: kuzeyde merkezî Cordillera'nın sıradağcıkları arklar aracılığıyle sulanan küçük, verimli ovaları çevreler;

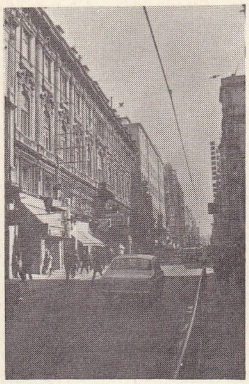

İstiklâl caddesi

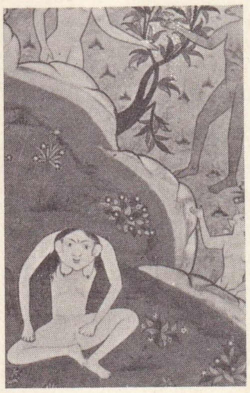

cadı (Topkapı Sarayı Revan kitaplığı)

güneyde Sierra de Guadalupe'nin yamaçlarındaki *Villuercas* bölgesi, ormanlarla (mantar meşeleri, kestane ağaçları) örtülüdür. Merkezde, büyük toprak sahipleri bölgesi Tajo'yu çevreleyen yaylalar, yeterince değerlendirilmemiştir; nüfusları azdır.

— Tar. Daha önce İber'lerin oturduklan yerde Caecilius Metellus, M.Ö. 54 yılında *Castra Caecilii*'yi kurdu. Vizigotlar devrinde uzun süren bir gerilemeden sonra şehir, Arapların eline geçti; şehrin bugünkü adı arapça *el- kasr*'dan gelir. Cacares, müslümanlarla katoliklerin çatıştığı devirde (XII. ve XIII. yy.), daha sonra da iç savaşlar sırasında birçok çarpışmaya sebep oldu. (L)

CACERES (Andres Avelino), perulu mareşal ve devlet adamı (Ayacucho 1833-Lima 1923). Şili'ye karşı yapılan savaş sırasında, yurdundaki savaş kaynaklarının azlığına rağmen, düşmanı başarısızlığa uğratmayı bildi. Barış yapılır yapılmaz, başkan Iglesias'a karşı baş kaldırdı, yerine geçti (1886 -1890), yönetimde ve maliyede düzeni sağladı. 1894'te, başkan Bermudez'in ölümü üzerine kendini diktatör ilân etti, aynı yıl başkanlığa seçildi; 1895'te Pierola tarafından düşürüldü. Peru'yu İtalya ve Almanya'da temsil etti, sonra Leguia taraflısı olarak 1719 hükûmet darbesine katıldı. (L)

CACERM, İran'da Bucnurd'un (9. eyalet) kazası; 9 595 nüf. 14 Köyü vardır. Batısında, bir tepe üzerinde eski bir kale kalıntısı yer alır. Şair Bedreddin-i Cacermî burada doğmuştur. (M)

CACERMİ (Ebu Hamid Muinüddin Muhammed bin İbrahim-üs-Sehlî), şafiî fakihi (Cacerm, ?-?, 1216). Zamanının büyük bilginlerindendi. Uzun zaman Nişabur'da ders okuttu ve büyük bir ün kazandı. Fıkıh ilmine dair *El-Kifaye* adlı bir eseri vardır. Önemli eserlerinden biri de *İzah-ül-Veciz*'dir (Özlü Olanın Açıklanması). (M)

CACHEU, Batı Afrika'da kıyı ırmağı, Portekiz Ginesi'nde; 250 km. (L)

CACHOEİRO DE İTAPEMİRİM, Brezilya'da (Espirito Santo) şehir. Vitoria'nın güneybatısında; 39 500 nüf. (L)

CACHRYS i. Kalın gövdeli, şemsiye biçiminde sarı çiçekli bitki. Dağlarda ve tepelerde biter. (Maydanozgillerden.) [L]

CACHUCHA i. (isp. k.). XIX. yy. başlarında çok yaygın olan Andalucia dansı. (Üçlü tempoda, hareketleri ne çok hızlı, ne de yavaş olan bu solo dans kastanyet, gitar ve insan sesi eşliğinde yapılırdı.) [L]

CACIK i. (ermenice *cacıg*). Mutf. Sulandırılmış yoğurt içine hıyar veya marul doğranarak yapılan salata: *Rabia patlıcan kızarttı; bol sarmısaklı bir cacık hazırladı* (H.E. Adıvar). Bk. ANSİKL.

— DEY. *Argo. Senden cacık bile olmaz,* hiçbir işe yaramayan kimselere söylenir.

— ANSİKL. *Cacık yapımı:* körpe hıyarlar soyulur, bir kâse içine çentilerek doğranır, tuzlanır ve tuzu eminceye kadar bir tarafa bırakılır. Kaymaklı ve yağlı yoğurt dövüldükten sonra su ile koyu ayran veya boza kıvamına getirilir. Hıyarlar bununla karıştırılır. İstendiği takdirde bir parça dövülmüş sarmısak katılır. Sirke ve zeytinyağı da konulabilir. Hıyar bulunamadığı takdirde soyulmuş körpe marul koçanı ile de yapılır. Doğu türk dünyası cacığı bilmez. Kazak, kırgız, başkurt v.b. türklerinde hıyar yenmez; Kazan türklerinde ise ayran yoktur. Hıyar ve cacık şimdi şehirli Özbeklerle bazı türkmen boylarına geçmiş bulunmaktadır.

◆ **Cacıklık** i. *Argo.* Aptal, salak, enayi. (M)

CACİLİE RENATE, Avusturya arşidüşesi (1611-1644), Kutsal Roma-Germen imparatoru Ferdinand II'nin kızı. 1637'de Lehistan kralı Wladislaw IV, İsveç'e karşı Avusturya'nın desteğini sağlamak ümidiyle onunla evlendi. Cacilie Renate genç yaşta öldü, kocası kısa süre sonra Maria Luisa Gonzaga ile evlendi. (L)

CÂCİM i. (fars. k.). *Esk.* Kaba yün dokuma. ‖ Çeşitli renkte ipliklerle dokunan döşemelik. (Bk. CİCİM.) [M]

CACOYANNİS (Michael). Bk. KAKOYANNİS.

CACUS. Rom. mit. Vulcanus'un oğlu; yarı insan, yarı satir biçiminde korkunç bir yaratık. Aventinus tepesinde, kurbanlarının kanlı uzuvlarıyle dolu bir mağarada yaşardı. Herakles, sığırlarını aldığı Geryones'i öldürdükten sonra İspanya'dan geri dönerken Tiber vâdisine geldiğinde, *Cacus* sürüden dört boğa ve dört inek çalıp bunları geri geri sürükleyerek mağarasına götürdü. Ama hayvanların böğürmelerini duyan Herakles kayaları kaldırarak canavarın sakladığı yeri buldu ve onu boğdu. Bundan böyle buraya *Forum boarium* dendi. Başka bir geleneğe göre de Cacus'u çoban Recaranus boğmuştur. Vergilius bu kavgayı *Aeneis* adlı eserinde anlatır (VII. kitap). [L]

CA'D sıf. (ar. *ca'd*). *Esk.* Kıvırcık (saç).

— DEY. *Esk. Ca'd-ı kalem,* güzel yazı. Kaleme yapışan mürekkep. Yazarın kaleminden çıkan güzel sözler. (M)

CADALOZ sıf. (*cadı*'dan). Huysuz, şirret, çenesi düşük (kocakarı): *O, böyle bir kepazelikten çekinmese bile benim cadaloz teyzelerimle yavrularını öyle acemi çaylağa kaptıracak göz var mı?* (R.N. Güntekin).

◆ **Cadalozluk** i. Huysuzluk, şirretlik, çenesi düşüklük. (M)

Cadaloz, türk kuklasında yaşlı, çenesi düşük bir kadın tipi. (M)

CADALSO (José DE), ispanyol yazarı (Cadiz 1741-Cebelitarık 1782). Süvari albayı, Cebelitarık kuşatmasında öldü. Tanınmasını sağlayan eserler: Anakreon tarzında hafif ve zarif şiirler, üstünkörü bilginlere karşı ustalıkla yazdığı nesir yergi: *Los Eruditos a la Violeta* (Tatlısu Bilginleri) [1772]; ve özellikle *Cartas Marruecas* (Fas Mektupları) [1793]. Bu eserde Afrika'da kalan efendisine ispanyol gelenek ve törelerini anlatan bir Faslının hayalî mektupları yer alır. Bu yergi eser Montesquieu'nün *İran Mektupları*'ndaki yöntemi izler ve XVIII. yy. sonu İspanya'sının gerçekçi bir tasvirini yapar. (L)

CADALUS. Bk. HONORİUS II.

CA' DA MOSTO (Alvise), venedikli denizci (Venedik 1432-öl. 1488). Akdeniz ve Atlantik kıyılarında ticarî amaçlarla birçok yolculuk yaptı. 1455'te Portekiz prensi Henrique adına Kanarya adalarını, Beyaz burnu, Arguin adasını, Gambia'ya kadar Senegal kıyılarını taradı. Fakat yerlilerin düşmanca davranışı onu Portekiz'e dönmek zorunda bıraktı. 1456'da Antonio da Noli ile birlikte giriştiği ikinci bir sefer sırasında Yeşil Burun adalarını keşfetti ve Casamance'a kadar Afrika kıyılarını taradı. 1463'te Pietro di Cintra tarafından Sierra Leone ırmağının ötesine kadar sürdürülen bu keşif yolculuğu, *El Libro de la Prima Navigazione per l'Oceano a le Terre de Nigri*'de (Okyanus Üzerinden Zencilerin Topraklarına Yapılan İlk Deniz Yolculuğunun Kitabı) [1507] anlatılmıştır. (L)

CADDE i. (ar. k.). İl ve ilçelerin önemli bölgelerini birbirine bağlayan geniş ve uzun yol: *Saat dokuzda, saat on ikide, saat beşte / Biz bizeyizdir caddelerde* (O. V. Kanık). *Vatan caddesi.*

— ÇEŞ. DEY. *Caddeyi tutmak. Argo.* Gitmek. ‖ *Esk. Cadde-i kebir,* anacadde.

— ANSİKL. *Caddelerin* ortasındaki geniş kısım taşıtlara, yanlardaki kaldırımlar ise yayalara aittir. Taş, asfalt veya betonla kaplanan caddelerden ayrılan daha küçük yollara *sokak* denir. Ortası ile yanları ağaçlıklı ve geniş kaldırımlı olanları *bulvar* adını alır. Caddelere bazen ünlü bir şahsın (Namık Kemal caddesi); veya önemli bir olayın (İstiklâl caddesi); bazen de o cadde üzerindeki belli bir müessesenin adı verilir (Kız Enstitüsü caddesi). Cadde adları bazen de orada toplanmış olan bir faaliyetin adı ve sembolü yerine geçer. Meselâ İstanbul'da Ankara caddesi Türkiye basın-yayın hayatının sembolüdür. (M)

Caddei Baharat. Bk. BAHARAT YOLU.

Caddei İbrişim. Bk. İBRİŞİM YOLU.

CADE (John, **Jack** denir), ingiliz serüvencisi (öl. Heathfield, Sussex 1450). 1450 Mayısında, kendini Mortimer'in akrabası diye tanıtarak Kent eyaletini Henry VI'ya karşı ayaklandırdı. Önce başarılı olduysa da, kanunsuz hareketlerinden dolayı Londra'nın düşmanlığını çekti. Bunun üzerine taraftarları dağıldı ve Cade temmuz ayında öldürüldü. (L)

CADET veya **KADET** i. En küçük boy yelkenli yarış yatlarından biri. İner kalkar salmalı, bir büyük yelken, bir de flok'u olan, önce İngilizler tarafından kullanılmış bir teknedir. Rüzgâra karşı çok hassas ve o oranda dengesiz olan bu tekne genç yelkencilerin eğitimi için çok elverişlidir. Boyutları (uzunluğu 3,22 m; genişliği 1,27 m; su kesimi 0,75 m; ağırlığı 80 kg.dır), hafif bir römork veya oto üstünde taşınmağa elverişlidir. (L)

CADI veya **CÂDÛ** i. (fars. *câdû*). Geceleri dolaşarak rastladıklarına kötülük yaptığına inanılan hortlak: *Oğluna karı arıyorsan, memleketin her tarafındaki mezarlıklarda bir cadı bulamadın mı?* (Namık Kemal). Bk. ANSİKL. ‖ *Teşm. yol.* Büyücü. ‖ Kötü huylu, çirkin kocakarı. ‖ *Esk.* Güzel göz.

— ÇEŞ. DEY. *Cadı gibi,* saçı başı dağınık, tırnakları uzun ve pis kadınlar için kullanılır: *Son günlerde kendine bakmaz oldun, cadı gibi dolaşıyorsun.* ‖ *Cadı kazanı gibi kaynamak,* karışıklık içinde olmak: *Meğer cadı kazanı gibi kaynayan kafamın biricik ihtiyacı böyle bir dize yaslanmaktan ibaretmiş* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— *Esk. Câdû-fenn,* sihirbaz, büyücü: *Sakin o nergis-i câdû-fenn olmasın Naci / Seni bu mertebe meşhur eden nedir bilmem* (Muallim Naci). ‖ *Câdû-ger,* büyücü, sihirbaz. ‖ *Câdû-gerî,* büyücülük. ‖ *Câdû-keş,* büyü yapan. ‖ *Câdû-suhân (zebân),* insanı büyülercesine kandırıcı söz söyleyen, uz dilli. ‖ *Çeşm-i câdû,* büyüleyen göz.

— Bot. *Cadı süpürgesi,* bir ağaç dalında, süpürge gibi sık ve karmakarışık dalcıklardan meydana gelen urumsu topak. (Çeşitli mantarlardan [kiraz ve erik ağaçlarında *taphrinaceae,* köknarda *melamspraceae* familyasından mantarlar] veya bir virüsten ileri gelen cadı süpürgesi, mantarların gizli tomurcuklara yaptığı uyartıcı etkiye karşı bitkisel dokuların karşı koyma ve korunma aracı olarak düşünülebilir.)

— ANSİKL. *Batı kültürlerinde cadı inancının tarihçesi.* Avrupa'da tarihöncesi devirlerden beri cadılara inanıldığı anlaşılıyor. Nitekim M.Ö. 30 000 yıllarından kalma mağara resimlerinde görülen boynuzlu bir yaratığı «cadı» olarak nitelendirebiliriz. İspanya'dan Rusya'ya kadar uzanan bir alanda bu tip resimlere rastlanmıştır. Mısır tarihi uzmanı Margaret Murray'a göre Hıristiyanlığın cadı inancı, daha önceki putperest devirden kalmadır. Bu konuda, kötü ruhlarla işbirliği yapan cadıların gerçekten var olduğu veya bunların tamamen efsane olduğu gibi çeşitli yorumlar yapılmıştır.

İncil'de cadılardan yer yer söz edilmekte, ilk İsrail kralı Saul'un cadılığı yasak ettiği anlatılmaktadır. Ama burada söz konusu olan cadı, tam anlamıyle yukarıda anlatılanlar gibi değil, daha çok geleceği gördüğünü ileri süren bir kâhin tipidir. Eski Yunan'da Homeros cadılardan söz etmiştir. O çağda bilinen en ünlü cadı Medea'dır. Roma'lı şair Horatius *Satirae* adlı eserinde mezarlıkta buluşan iki cadının yaptıklarını uzun uzun anlatır.

Hıristiyan kilisesine göre dünyayı kuran, yöneten yüce Tanrıdır. Kilise, cadı denilen birtakım kadınların Tanrıdan daha güçlü olabileceklerine inanmamıştır. Papazlar, cadılığın sadece bir hayal olduğunu, İsa'nın adını söylemekle herşeyin düzeleceğini bildirirlerdi.

Bazı italyan hancı kadınların yolculara peynir yedirerek onları hayvan kılığına soktuklarını duyan Aziz Augustinus (M.S. 354-430), insanların hayvan biçimine sokulamayacağını anlatmış; bunu bir hayal, bir kâbus olarak nitelendirmiştir. Bu devirlerde cadılık olaylarına hemen hiç rastlanmadığı kilise tutanaklarından anlaşılmaktadır.

Cadı yargılamaları. Fakat daha sonraki yüzyıllarda cadılık birdenbire arttı. Bunda şeytanın Tanrı kadar güçlü olduğunu savunan düalist görüşün de yaygınlaşması etkin bir rol oynamış olabilir. Böylece, XIV. yy.-da, cadılar yakılmadıkça içlerinden şeytanın çıkarılması mümkün olamayan günahkârlar sayılmış, bunlar engizisyon mahkemelerinde yargılanmışlardır. Bu devirlerde, cadıların

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

cuma geceleri mezarlıklarda keçi kılığına giren şeytanla buluştuklarına, zehirli otlar, hayvan ve insan cesetlerinin bazı parçaları ve idam mahkûmlarının elbiseleriyle büyü yaptıklarına, Tanrı kadar güçlü saydıkları şeytana taptıklarına, yeni doğan çocukları çalıp cesetlerini yediklerine, komşularının ürününü kuruttuklarına ve istedikleri kişinin balmumundan yaptıkları tasvirini yakarak o kişiyi öldürdüklerine inanılırdı.

Papa İnnocentus VIII, Almanya'da cadılığın alıp yürüdüğünü, gerek kadınların, gerek erkeklerin *incubo* ve *succubo*'larla (kadın ve erkek kötü ruhlar) cinsî ilişki kurarak cadılık kuvvetini kazandıklarını ileri sürdü ve durumu inceletmek üzere iki dominicus'çu papazı (Henricus İnstitoris ve Jakob Sprenger) Almanya'ya yolladı. Bu papazların yazdığı *Malleus Maleficarum* (Cadı Tokmağı) [1487] adlı kitap, gerek katolikler gerek protestanlarca büyük ilgi gördü. Kitap, cadılığın kökünde doymak bilmez bir cinsî istegin yattığını öne sürer; pişman olanların ömür boyu hapsedilmelerini, tövbe etmeyenlerin ise yakılmalarını öğütler. Ayrıca eser, psikiyatri tarihi açısından da önemlidir: çünkü bir insanın birdenbire aklını kaybetmesini, o insanın içine kötü ruhların girmiş olması şeklinde açıklar.

Sapkınlıkla suçlanarak yakılan italyan filozofu Giordano Bruno (1548-1600), çoğu cadıların ruhî düzeni bozuk, bazı yaşlı kadınlar olduğunu ileri sürdü. Bu arada, St. Vincent de Paul (1581-1660), Paracelsus (1490-1541), Johann Wier (1515-1588) ve Thomas Sydenham (1624-1689) cadıların yargılanmasına karşı çıktılarsa da etkili olamadılar, cadılıkla suçlanıp yakılanların sayısı milyonları buldu. Bir sanığın cadı olup olmadığını anlamak için çeşitli yollara baş vurulurdu: sanığın vücudundaki herhangi bir özellik cadılık işareti sayılabilirdi. Ayrıca sanıklar suya atılır, batmazlarsa, vaftizlerini inkâr ettikleri için suyun da onları istemediği kanısına varılır ve cadı ilân edilirlerdi. 1692'de bu yargılamaların Amerika'ya da sıçradığını görürüz.

Suçlamaların azalması, Engizisyon mahkemesi başkanı Alonso Salazar y Frias'ın çabasıyle İspanya'da (1610) başlar. Salazar cadı mallarının yağma edilmesini yasaklayınca, suçlamalar birdenbire azaldı. Avrupa'da son cadı yargılamalarına XVIII. yy.da rastlanmaktadır.

Günümüz ilkel topluluklarında (Afrika'daki Barotse, Yeni Zelanda'daki Maori, Guatemala'daki Kişe Kızıldenlilerinde) genel olarak cadılara inanılır. Cadılar tabiatüstü güçlere sahip oldukları bazı yerlerde açıkça söylerler. Pekçok yerde cadı olabilmek için baba veya büyükbabayı, bazen kız veya erkek kardeşi öldürmek gerekir.

Cadıların gece buluştuğuna, tabiatüstü güçler kullanarak bir yerden bir yere çok çabuk gittiklerine, zehirli içkiler hazırladıklarına, suçunu kabul eden cadının artık büyü yapamayacağına ve bir süre sonra öleceğine inanılır. Büyü yapılacak insana ait bir şey (tırnak, saç, elbise parçası gibi) büyü aracı olarak kullanılır. Büyülü sıvıların etkili olabilmesi için içine bebek beyni, aybaşı kanı veya ikiz tırnağı karıştırılır.

● *Eski Türklerde,* cadı hortlamış bir insandı ve hortlaması için, ölünün gömülmeden önce ışıksız bir odada bırakılması, gömülmeden üstünden kedi atlaması gibi sebepler vardı. Hortlayan ölünün mezarı üzerine ateş yakılırsa cadılıktan kurtulacağına inanılırdı.

Hıristiyan halk inanışına göre cadı bir ölü değil, bir insandır. Masallarımızdaki cadı, Hıristiyanlarda olduğu gibi büyücü bir kocakarıdır. Bir yere giderken küpe biner, iyileri sevindirir, kötüleri cezalandırır.

Divan edebiyatında cadının adı farsça câdû olarak geçer. Bu cadı, uzun dağınık saçlı, dişi ve tırnakları uzamış bir mezar kaçkını olarak düşünülür.

◆ **Câdûvane** bls. zf. *Esk.* Büyücülere yakışacak şekilde.

◆ **Câdûvî** veya **Câdûyî** bls. i. *Esk.* Büyücülük, sihirbazlık. (ML)

CADIÇEKİRGESİGİLLER bls. i. çoğl. Cadıçekirgelerini ve onlara yakın böceklerin içine alan böcek familyası.

— ANSİKL. *Cadıçekirgeleri* büyük böceklerdir: bazılarının boyu 33 sm'yi bulur. Vücutları, üzerinde yaşadıkları sap ve yaprakların rengine benzediği için kolay görülmez; gövde ve bacaklarında bulunan dikenlerle de böcekçil hayvanlara karşı kendilerini korumuş olurlar. Tropik ve ekvator bölgelerinde yaygın (iki binden fazla) yaşayan türü vardır. (L)

CADIMAKİ bls. i. Sonda adaları maymunu. (İlmî adı: *Tarsius.*)

— ANSİKL. *Cadımaki* Borneo, Cava ve Filipinlerde yaşar. Sıçan büyüklüğünde, oldukça büyük kulaklı, uzun kuyruklu bir maymundur, kuyruğunun alt yüzü pullu, ucu püsküllüdür. Örnek türü *(Tarsius spectrum)* Cava'da yaşayan, gececi bir ağaç maymunudur, böceklerle ve küçük sürüngenlerle beslenir. (L)

CADİ (SIERRA DEL), ispanya Pirenelerinde sıradağlar, Katalonya'da, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanır; *Pedra Forca*'da yüksl. 2 638 m. (L)

CADİBONE veya **ALTARE geçidi,** Alp dağlarını Apennin'lerden ayıran çöküntü; Savona'nın kuzeybatısında; yüksl. 495 m. Torino-Savona yolunun aştığı bu geçitte 1795 ve 1800 İtalya seferleri sırasında birçok savaş oldu. (L)

CADİDE (El-) esk. **Mazagan,** Fas'ta (Casablanca ili) şehir, Dukala ovası kıyısında; 34 800 nüf. Bu liman *Portus Rutulis*'in yerinde Portekizliler tarafından kuruldu. 1502-1768 Arası Portekiz işgali altındaydı; bu dönemden birçok kalıntıyı (surlar, sarnıç, burç v.b.) muhafaza eder. Oldukça elverişli bir tabiî demirleme yeri bulunduğundan (bütün Fas kıyısının en iyi barınağı) büyük ölçüde gelişebilirdi. Ama Casablanca'nın yakınlığı yüzünden faaliyeti az ölçüde tahıl ve yün ithalâtına indirdi. Sayfiye yeri. (L)

CADİÈRE (Léopold), fransız misyoner ve şarkiyatçısı (Aix-en-Provence 1869-Hué 1955). Vietnam'da 60 yıl bulundu, buranın dil ve etnolojisini inceledi. Eserleri: *Croyances et Proctiques Religieuses des Annamites dans les Environs de Hué* (Hué Dolaylarında Annamlıların Dinî İnançları ve İbadetleri), *l'Art à Hué* (Hué'de Sanat). *Antropologie Populaire Annamite* (Annam Halk Antropolojisi), *Tableaux Chronologiques des Dynasties Annamites* (Annam Sülâlelerinin Kronolojik Çizelgeleri). [L]

CADİLLAC, Michigan'da, Wexford bölgesinde şehir. Clam ırmağı, Cadillac ve Mitchell gölleri kıyısında; 10 425 nüf. Pennsylvania ve Ann Arbor demiryolları, devlet kara yolları ile bağlıdır. Orman ve tarım bölgesinde yer alan Cadillac, yaz ve kış sporları için uygun bir tatil şehridir. Un, kereste, kaplama, lağım borusu, ev eşyası, otomobil lastiği, demir dökümü, kayık yapımı gibi iş alanları vardır. Şehir 1875'te Clam Lake adıyle denizciler tarafından kuruldu, 1877'de Birliğe katıldı ve Michigan kâşiflerinden Antoine de la Mothe *Cadillac* adını aldı. (L)

CADİOU (Henri), fransız ressamı (Paris 1906). Estienne okulunda taşbaskı tekniğini öğrendi, maden oymacılığıyle uğraştı, 1934'ten beri de kendini resme verdi; göz aldatımına kadar varan çok aşırı bir gerçekçilik uyguladı. Henri Cadiou, 1955'te milletlerarası bir sergiyle, Paris'te tanınmasına hizmet ettiği néo-objectivité (yeni nesnellik) denen akımın başlıca önderlerinden oldu. (L)

CADİZ, İspanya'da şehir. Andalucia'da, Atlas okyanusu kıyısında il idare merkezi; 113 000 nüf. Şehir kayalık bir adacıkta kuruludur; bu adacık dar ve kumlu bir kıyı şeridiyle karaya bağlanır. Uzun süre yüksek surlarla (bir kısmını bugün de muhafaza eder) çevrili kalan şehrin cihannümalı beyaz evleri ve dar sokakları hâlâ değişmemiştir. Katedrali XIII. yy.dan kalmadır, XVII. yy.da yeniden yapıldı. XVIII. ve XIX. yy.da inşa edilen yeni katedralde, Enrique de Arfe'nin eseri olan gotik üslûbunda bir kutsal eşya mahfazası vardır. Cadiz yolcuların uğrağı olan Kanarya adalarına ve Atlas okyanusu ötesine yönelen ispanyol deniz seferlerinin hatbaşı ve balıkçılık yapılan bir limandır. Burada kurulan gümrükten muaf bir liman ticaret mallarının denizaşırı ülkelere dağıtılmasını sağlayarak mübadeleyi canlandırmağa yaradı.

CADİZ

— *Cadiz ili,* 811 000 nüf. Endülüs sıradağları burada Cebelitarık yönünde parçalanır ve yerlerini tepe ve ovalara bırakır; bu tepe ve ovalar Atlas okyanusu iklimi etkisiyle oldukça iyi sulanır. Doğuda Campo de Gibraltar'ın tepelerinde ve kireçli olan son sıradağlarda pek az tarım yapılır, hayvancılık yaygındır. Batıda Jerez ve Arcos de la Frontera tepeleriyle Sanlucar vâdisinde geniş zeytinlikler ve ünlü bağlar vardır; buradan elde edilen ürün büyük ölçüde ihraç edilir. Kıyıda Algeciras limanı, Afrika ile bağlantıyı sağlar; Atlas okyanusu kıyısında, Akdeniz'e açılan Cadiz limanı denizaşırı ülkelerle iş yapar.

● *Tarih.* Cadiz, Cassitérides adalarının kalayına ve Andalucia'nın gümüşüne antrepo olmağa elverişli bir yerdedir. Fenikeliler tarafından *Gadir* (kale) adıyle M. Ö. 1100'de kuruldu, M.Ö. 500'e doğru Kartacalılar şehri aldılar ve İberia yarımadasının güneyini fethetmek için hareket üssü olarak kullandılar. Hamilkar, Hasdrubal ve Hannibal birlik ve gemilerini buraya topladılar. Cadiz İkinci Pön savaşında (M.Ö. 206) Roma ile birleşti ve *Gades,* daha sonra da *Julia Augusta Gaditana* adını aldı. Vizigotların, sonra Arapların eline geçince gerilemeğe başladı. 1262'de Castilla kralı Alfonso X, Cadiz'i geri aldı ve buraya yeniden İspanyolları yerleştirdi. Şehir Amerika'nın keşfinden sonra büyük bir gelişme gösterdi ve gemilerin sefere hazırlanıp altın ve gümüş yüklü olarak döndükleri liman oldu. 1717'de Casa de Contratacion'un merkezi bile Sevilla'dan Cadiz'e taşındı. Bu yüzden birçok kere berberî korsanları, sonra da Drake (1587), Essex kontu (1596), Nassau'lu Wilhelm (1626), Nelson (1797) şehre hücum ettiler. Cadiz liberal burjuvazinin en çok geliştiği şehirdi; Fransızlar tarafından kuşatıldı (1810-1812), ama alınamadı. Albay Riego ve Cortes'lerin Fernando VII'ye karşı liberal devriminin merkezi ve son kalesiydi: 1823'te Fransızlar tarafından işgal edildi. (Bk. TROCADERO *kalesi.)* [L]

mareşal CADORNA

CADNOLLE (Augustin Pyrame DE), isviçreli botanikçi (Cenevre 1778-ay.y. 1841). XVI. yüzyılda Cenevre'ye yerleşen güney fransalı soylu bir protestan ailesindendir. Cenevre'nin Fransa'ya bağlanmasından sonra Paris'e gitti. 1804'te *Sur les Propriétés Médicinales des Plantes* (Bitkilerin Tıbbî özellikleri) adlı ünlü teziyle tıp doktoru oldu. Bitkiler üzerindeki bilgisi onun Desfontaines, sonra Cuvier ve Lamarck ile dostluk kurmasına yol açtı. Lamarck *Flore Française* (Fransa Florası) adlı eserinin üçüncü baskısını hazırlama işini ona verdi; Cadnolle, bu kitabı baştan aşağıya yenileştirdi. Montpellier üniversitesine botanik profesörü olduktan sonra (1808) Jussieu'nün ortaya attığı «canlıların yapısında plan birliği» denilen metodun bilim dünyasınca kabul edilmesini sağladı (1813) ve kendisince eserlerinin en önemlisi olan *Théorie Élémentaire de la Botanique*'i (Botaniğin Başlangıç Teorisi) yayımladı. *Rapports sur mes Voyages Botaniques et Agronomiques*'de (Agronomi ve Botanik Gezilerimle İlgili Raporlar) [1813] Fransa'nın bitki örtüsünü inceledi ve tarım bölgelerinin tam

caduceum

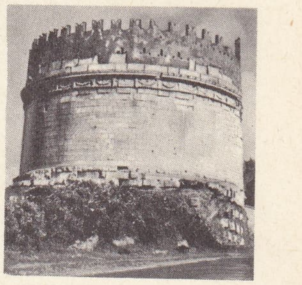

CAECİLİA METELLA'nın mezarı
Appia yolu üstünde

Foto. Loygorri-Direct gén. du tourisme espagnol, Manuel, Anderson-Giraudon, Viollet (LAROUSSE)

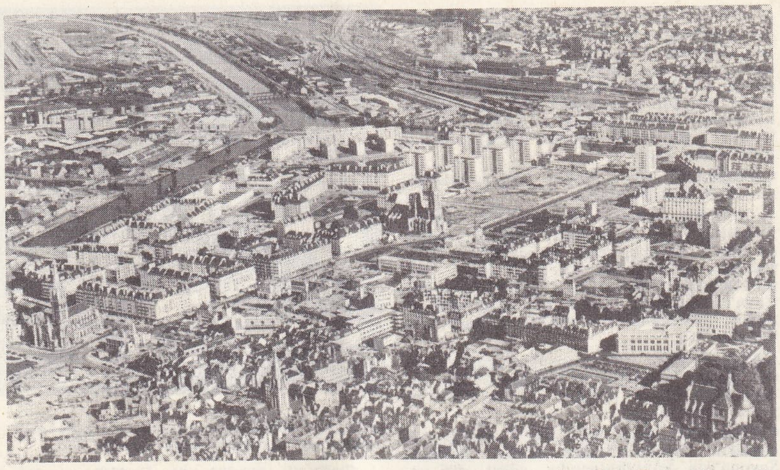

CAEN (1945'ten sonraki durumu)

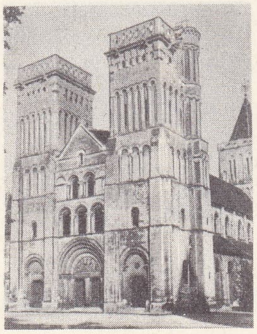

CAEN «Trinité» kilisesi

CAFAGGIOLO «Aziz Georg'un Ejderhayı Yenmesi» (Louvre müzesi, Paris)

bir coğrafyasını meydana getirdi. Tekrar Cenevre'ye dönünce adına kurulan tabiat bilimleri kürsüsü ile bir botanik bahçesinin yönetimine geçti. *Système Naturel des Végétaux* (Tabiî Bitki Sistemi) [1817] adlı kitabını yayımladı. Bu eser ikinci cildinden başlayarak *Prodrome (Prodromus Systematis Naturalis Regni Vegetabilis)* adında yeni bir eser halini aldı, ama yarım kaldı. Cadnolle, botanik alanındaki incelemelerin gelişmesinde önemli bir rol oynadı, bunun sonucu olarak Cenevre yıllarca bu çeşit araştırmaların merkezi oldu. (L)

CADOGAN (William, kont), Gal'li ingiliz generali (1675-Kensington Gravel Pits 1729). Marlborough'ları tuttu ve onların dostu oldu. Kraliçe Anne'in saltanatının sona ermesine yol açan entrikalara katıldı. 1716'da, İskoçya'da ayaklanma hazırlayan Jakobit'leri dağıttı. (L)

CADORE, İtalyan Doğu Alplerinin bir bölümü, Piave ırmağı ile kollarının yukarı havzasını içine alır. Dolomitli kütleler (Marmarole) ve Carnic Ön Alpleri bu bölgeye güzel bir görünüş verir. Birçok sayfiye yeri. Turizm merkezi. Hidroelektrik santralı. Özellikle Calalzo'da gözlük fabrikaları. (L)

CADORNA (Luigi, kont), italyan mareşali (Pallanza 1850-Bordighera 1928). Cadorna Raffaele'nin oğlu. 1914'te genelkurmay başkanlığına tayin edildi, savaşa katılmasını sağlamak üzere italyan ordusunu yeniden düzenlemeğe çalıştı. 1915'te başkumandan oldu, Trentino'da savunma durumunda kalarak Tarvisio üzerine saldırıya geçmek istediyse de avusturya ordusunun karşı koyuşu, Asiago ve Gorizia'da başarılarını engelledi (1916). Ertesi yıl italyan ordusunun Caporetto'da bozguna uğraması, yerine Diaz'ın atanmasına yol açtı. 1924'te mareşalliğe yükselen Cadorna, Birinci Dünya savaşı üstüne ilgi çekici hatıralar yazdı. (L)

CADORNA (Raffaele, kont), italyan generali (Milano 1815-Torino 1897). 1848, 1859 ve 1866 seferlerine katıldı, Kırım'da savaştı. İtalyanların Roma'ya girmesiyle sonuçlanan harekâtı yönetti ve bunu anlatan bir eser yazdı; *La liberazione di Roma Nell'anno 1870 ed il Plebiscito* (1870 Yılında Roma'nın Kurtuluşu) [1889]. Toscana milletvekilliğinden sonra 1871'de senatör oldu. (L)

CADOUDAL (Georges), fransız gizli siyasî birlik kurucusu (Kerléano d'Auray yakınları 1771-Paris 1804). 1793'te Stofflet ordusuna girdi. Savenay'de kralcıların bozguna uğramalarından sonra Morbihan'da direnme teşkilâtı kurmağa çalıştı ve tutuklandı. Kaçarak kurtuldu, Quiberon olayına karıştı (1795) ve Breton Chouan ayaklanmasının en etkili şeflerinden oldu. Paris'e çağrıldı. Bonapart'ın tekliflerini reddetti. Bretagne'a döndü, Birinci konsül'e karşı «Cehennem makinesi» hareketini düzenledi (24 aralık 1800), Pichegru ve Moreau ile birlikte bir suikast hazırladı. 9 Mayıs 1804'te yakalandı, ölüme mahkûm oldu ve affını istemeğe yanaşmadı, giyotinle kafası kesildi. (L)

CADÛ i. Bk. CADI.

CADUCEUM i. (lat. k.). Tanrı Hermes'in defne veya zeytin çubuğundan yapılmış, üst kısmında bir çift kanat, onun altında da çubuğa sarılmış iki yılan bulunan asası.

— ANSİKL. Efsaneye göre Hermes bir gün döğüşen iki yılanı asasıyle ayırır. Bundan böyle *caduceum*, uyuşma, anlaşma simgesi olur. Caduceum Yunanlılarda elçi ve çavuşları belirten işaretti ve onlara dokunulmazlık sağlıyordu. Barış ve ticaretin de simgesidir. Hekimlerin *caduceum*'u ise, etrafına Epidauros yılanı sarılmış, üzerinde Basiret aynası bulunan bir çubuk demetidir. Bu simge, tıpla ilgili bütün insanları, yapıları, eşyayı belirttiği gibi askerî hekimlerin ve yardımcılarının üniformalarını da süsler. (L)

CADURCİ, Galya'da (I. Akitanya) halk. Quercy'de yaşarlardı. Merkezleri *Divona*, III. yy.da *Cadurcum* (bugün Cahors) adını aldı. Cadurci'ler Sezar'a şiddetle karşı koydular. (L)

CADUS i. (lat. k.). Esk. Roma Amphora'larına benzeyen, fakat ağzı daha geniş büyük küp. ‖ Yaklaşık olarak 38 litrenin eşdeğeri olan hacim ölçüsü. (L)

CAECİDAE i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. *Parastrophia* ve *caecum* adı verilen iki cinse ayrılır. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan birçok altcinsi ve yüzden fazla türü vardır. *(Caecum* cinsi tersiyer katmanlarında fosil olarak görülür.) [L]

CAECİLİA i. Amfibyumlardan ayaksız ve gözsüz omurgalı hayvan. (Bk. TYPHLONECTES.) [L]

CAECİLİA Azize (öl. Roma 232). Eskiden beri saygıyle anılır, fakat hayatına ait bilinenler çok azdır. Bir rivayete göre istemediği halde bir payen ile evlendirildi, sonra kocasını hıristiyanlaştırdı ve adam din kurbanı olarak öldü. Caecilia da aynı yolda can verdi; cellât ona baltasıyle üç kere vurdu, öldüğünü zannederek bıraktı. Gerçekte Caecilia ölmemişti, üç gün can çekiştikten sonra son nefesini verdi. Cesedi 1599'da bulundu. Kimlik belgelerindeki bir cümlenin yanlış şekilde yorumlanması müzikçilerin koruyucusu sayılmasına yol açtı. Birçok besteci, anısına eserler yazdılar. 1847'de papa Pius II onun adına Academia di Santa Caecilia'yı (Azize Caecilia akademisi) kurdu. Londra'da ise Caecilian Society (Cecil derneği) 1787'den 1861 yılına kadar faaliyet gösterdi.

— İkonogr. Birçok ünlü ressamın yaptığı tablolarda Caecilia genellikle org çalarken gösterilir ve etrafı meleklerle çevrilidir. (Domenichino, Guerchino Louvre'da, Nicolas Poussin Prado'da, Rubens Berlin'de; Véronèse Viyana müzesinde ünlü eserlerdir. Raffaello'nun *Santa Caecilia* tablosu büyük ustanın şaheserlerinden biridir. (L)

CAECİLİA (GENS), halk sınıfından roma ailesi. En ünlü kolu *Caecilli Metelli* dalıdır. (Bk. CAECİLİUS.) [L]

Caecilia Didia kanunu. Rom. huk. M. Ö. 98'de kabul edilen ve Comitia'lar ile *concilia plebis*'in (halk meclisleri) toplantıya çağırılmaları ve toplanmaları arasındaki süreyi tespit eden kanun. Bu kanuna göre, halka, içinde birden fazla konu bulunan bir teklif sunmak yasaktı. (L)

CAECİLİA METELLA, Licinius'un küçük oğlu Crassus'un karısı. Augustus zamanında kendisi için via Appia'da büyük bir anıt-mezar yaptırıldı. (L)

CAECİLİA METELLA, Sulla'nın karısı, L. Caecilius Metellus Delmaticus'un kızı. M. Aemilius Scaurus'tan dul kaldı. Sulla ile evlendi ve onun kaderini paylaştı. Sulla, karısına karşı ağır yergilerle dil uzatan Atinalıları cezalandırdı. (L)

CAECİLİUS i. Yazın çamlarda *(Caecilius pedicularius)* ve bütün Avrupa ağaçlarında *(C. flavidus)* çok görülen böcek. (Psocoptera takımının *caeciliidae* familyasından.) [L]

CAECİLİUS. Bk. KAİKİLİOS.

CAECİLİUS EPİROTA, Augustus zamanının latin bilgini. Okulunda Vergilius'un eserlerini ve çağdaş şiirleri açıklardı. (L)

CAECİLİUS METELLUS (Lucius), romalı kumandan ve siyaset adamı (öl. M.Ö. 221). 251'de ve 247'de konsül, süvari birlikleri kumandanı, 224'te diktatör oldu; 243'ten ölümüne kadar din işlerinde en yüksek görevli olarak çalıştı. Sicilya'da Kartacalıları yendi, Vesta tapınağı yangınında Palladium'u kurtarırken kör oldu (241). Halk, Capitolium'a bir heykelini dikti. (L)

CAECİLİUS METELLUS (Lucius), **Dalmaçyalı** denir (öl. M.Ö. 104), Makedonyalı, Caecilius Metellus'un yeğeni. M.Ö. 119'da konsül oldu, Dalmaçyalılara karşı savaştı, zafer kazandı, 115'te censor, 114'te din işlerinde en yüksek görevli oldu. (L)

CAECİLİUS METELLUS (Quintus) [öl. M.Ö. 175], Caecilius Metellus Lucius'un oğlu. 216'da dinî başkan, 209'da aedilis, konsül Neron'un legatus'u, 206'da konsül oldu. Hannibal ile başarısız bir savaşa girişti; halk meclisi toplantılarına başkan oldu, 186'da makedonyalı Philippos'un yanına elçi olarak gönderildi. Büyük bir hatip olarak tanınır. (L)

CAECİLİUS METELLUS (Quintus), **Makedonyalı** denir (öl. M.Ö. 105), Caecilius Metellus Quintus'un oğlu. 148'de praetor Makedonya'yı Roma eyaleti haline getirdi. Skarpheia'da Akhaia'lıları bozguna uğrattı (146) ve şerefine zafer alayları düzenlendi. 143'te konsül oldu; prokonsül olarak İspanya'da başarıyle savaştı ve 131'de censor seçildi. Gösterişli bir revak ile Jupiter ve Juno tapınaklarını yaptırdı, Yunanistan'dan getirttiği Lysippos heykelleriyle süsledi. (L)

CAECİLİUS METELLUS (Quintus), **Numidia'lı** denir (öl. M.Ö. 91'e doğr.). Dalmaçyalı Caecilius Metellus'un kardeşi. Atina'da Carneades'ten ders gördü. Sırasıyle quaetor (126), tribunus (121), aedilis (118), preator (112), Sicilya valisi ve konsül (109) oldu. Muthul'da (Afrika) Jugurtha'yı yendi; yerine Marius getirildiyse de zafer alaylarına kendisi katıldı (106). 102'de Censor oldu. Halk partisine karşı savaştı, konsül seçimlerinde Marius'a yenildi (101), Senato'dan çıkarıldı ve sürüldü. (L)

CAECİLİUS METELLUS (Quintus) [M. Ö. 130-64], Caecilius Metellus'un (Numidia'lı) oğlu. Ana baba sevgisinden ötürü *Pius* lakabı ile anılır. 97'de quaestor, 92'de tribunus oldu, Sosyal savaşta kendini gösterdi. İç savaş sırasında (87) İtalya'dan ayrıldı, Sulla ile birlikte geri döndü (83). Konsül ve Betica valisi (80), Pompeius'un yardımıyle Sertorios ve Perpenna'nın hakkından gelebildi (74-72). Zafer alaylarıyle karşılandı. Öldüğü sırada din işleri başkanıydı. (L)

CAECİLİUS METELLUS (Quintus), **Celer** denir (öl. M.Ö. 59). Pompeius zamanında Asya'da savaştı. 63'te praetor oldu. Catilina'ya karşı Cicero'ya yardım etti. 62'de Galia Cisalpina valisi, 60'ta da konsül oldu. Söylentiye göre karısı Clodia tarafından zehirlenerek öldü. (L)

CAECİLİUS METELLUS (Quintus), lakabı **Nepos** *(Müsrif)* [öl. Roma M.Ö. 55'e doğr.]. Caecilius Metellus (Quintus) Celer'in kardeşi. Pompeius'un tarafını tuttu. Tribunat'da düzeni sağlamak için Pompeius ile ordusunu çağırma teklifinde bulundu. Buna

Foto. Durandaud (LAROUSSE)

karşı çıkan meslek arkadaşı Cato'yu forumdan kovdu (ocak 62), ama çok geçmeden Asya'da Pompeius'a sığınmak zorunda kaldı. Aralık 62'de Pompeius ile birlikte İtalya'ya döndü, Preator ve konsül oldu (57), Cicero'nun sürgünden geri çağırılmasına çalıştı. (L)

CAECİLİUS METELLUS (Quintus), lakabı **Creticus** (öl. M.Ö. 55'e doğr.), 69'da konsül oldu. Girit'i fethetti ve orada aşırı derecede sert davrandı. Pompeius'un engellemesine rağmen zafere ulaştı (62). [L]

CAECİLİUS METELLUS (Quintus), **Pius Scipio** adı ile tanındı (öl. M.Ö. 46), Scipio Nasica'nın torunu, Metellus Pius tarafından evlât edinildi, 55'te praetor, 52'de konsül oldu. Pompeius yararına çalıştı. Farsala'dan sonra Afrika'ya geçti ve Thapsus bozgunundan sonra kendini hançerledi. (L)

CAECİLİUS STATİUS, Galya asıllı latin şairi ve komedi yazarı (219'a doğr.-M.Ö. 166). Roma'ya esir olarak getirildiği sanılır. Kişilerin psikolojisi ve şakalarının niteliği bakımından Plautus'tan daha az kaba olmakla birlikte Terentius'un zarifliğine erişemedi. Daha çok Menandros'u örnek alarak yazdığı kırk komediden sadece birkaç parça kaldı. İlkçağda büyük bir ünü vardı. Cicero onu en ileri komedi yazarları arasına koyar. (L)

CAECİNA ALİENUS (Aulus), romalı general (Vicenza-öl. M.S. 79). İmparator Vitellius'un kumandanı olarak, onun adına Otho'ya karşı Betriacum savaşını kazandı (M.S. 69). Vespasianus lehine Vitellius'tan ayrıldı, sonra Vespasianus'a karşı gizli birlik kurdu ve Titus tarafından öldürüldü. (L)

CAECİNA PAETUS (Aulus), imparator Claudius'a karşı gizli birlik kurduğu için M.S. 42'de ölüm cezasına çarptırılan konsül. Karısı Arria, önce kendi göğsüne bir hançer sapladı, sonra bunu kocasına uzatarak *Paete, non dolet* (Paetus, korkma acımıyor) dedi. (L)

CAECİNA SEVERUS (Aulus), romalı general, Moesia valisi. Pannonia ayaklanmasını bastırdı. (M.S. 6). General Germanicus'un kumandanı olarak Arminius'u 15 yılında yenilgiye uğrattı. (L)

CAECUBUS AGER. Esk. coğ. Latium'da ova, Campania sınırında; şaraplarıyle ünlüdür. (L)

CAEDMON, VII. yy. ingiliz şairi. Önceleri çobanlık yapardı. Sonra Whitby benedikten manastırında rahip oldu ve orada 680 yılına doğru öldü. Genesis (Tekvin), Exodus (Çıkış), Daniel (Danyal) ve insanın cennetten kovuluşuyle İsa'nın cehenneme inişi adlı manzumelerin ona ait olduğu ileri sürülür. Fakat onun eserinden kalan ve gerçekliğinden şüphe edilmeyen tek parça hayatını yazan ingiliz tarihçisi The Venerable Bede'in sözünü ettiği bir ilâhidir. (L)

CAELİUS veya **COELİUS**. Esk. coğ. Roma'nın yedi tepesinden biri, Palatinus'un güneydoğusunda, Aventinus'un doğusunda. Özellikle ticaret semti idi. Caelius'a bugün Latran adı verilir. Kilise ve manastırlar mahallesidir. (L)

CAELİUS ANTİPATER (Lucius), romalı tarihçi, hatip ve hukukçu, Gracchus'ların çağdaşı. İkinci Pön savaşının tarihini yazdı. (L)

CAELİUS AURELİANUS, metodist tarikatına bağlı hekim, kimine göre Aria şehrinde (Asya), kimine göre Sicca şehrinde (Afrika) doğmuş, bazı yazarlara göre II., bazılarına göre de V. yy.da yaşamıştır. Eserlerinde eski hekimliğin karanlıkta kalmış bazı bilgilerine rastlanır: ***Caelii Aureliani Tardarum Passionum Libri V*** (Caelius Aurelianus'un Ağır Hastalıklar Üstüne 5 Bölümlük Eseri) [1529] ve ***Caelii Aureliani Acutarum Passionum Libri III*** (Caelius Aurelianus'un Had Devredeki Hastalıklar Üstüne 3 Bölümlük Eseri) [Paris 1533]. (L)

CAEN, Fransa'da Calvados'un idare merkezi. Normandiya'da, Paris'e 224 km, denize 14 km uzaklıkta; Orne ve Odon'un birleştikleri yerde; 95 238 nüf. Temyiz mahkemesi. 1432'de kurulan üniversite. Hidrografya okulu. Askerî havacılık okulu.

Caen, yüzyıl başında çevresinde çıkarılan ve işlenilen demir filizi sayesinde gelişti. Şehir 1944 haziranında savaştan büyük zarar gördü. Birçok sanayi kolu vardır: döküm işleri; kazancılık, bisiklet fabrikası, dokumacılık (tuhafiyecilik, keten ayıklama, iplikçilik); bisküvi ve un fabrikaları v.b. Liman maden kömürü (limana gelen gemilerin üçte biri), kereste, hidrokarbür, fosfat ve şarap ithal eder; demir filizi, metalürji ürünleri ve çimento satar. Caen'de kilise mimarîsini temsil eden çok güzel iki yapı topluluğu vardır: XI. yy.da William I tarafından kurulan Erkekler manastırı (içinde Saint- Etinne kilisesi) ve William'ın karısı Marguerite'in kurduğu Kadınlar manastırı (içinde roman üslûbunda Trinité kilisesi). [L]

CAENİS i. Külrenginde, küçük boylu günlük böcek. Kurtçuğu ırmakların dip çamurunda yaşar. (*Caenidae* familyasından.) [L]

CAENOPTERA i. (yun. *kainos*, yeni ve *pteron*, kanat). İnce gövdeli, kısa elitralı, gittikçe kalınlaşan ince bacaklı tekeböceği. (*Caenoptera minor* çamgillerde gelişir. *C. umbellatorum* meyve ağaçlarını sever. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

CAERİTES. Esk. coğ. İtalya'da halk, merkezleri Caere (Cerveteri*) şehriydi. Galyalıların istilâsı sırasında Romalılara yardım ettiler. (L)

CAERLEON, Büyük Britanya'da (Montmouthshire) köy, Galler ülkesinin güneyinde; 4 200 nüf. Romalıların Isca adlı kalesinin yerinde (M.S. I. yy.) kuruldu. Silür'leri ve Galler ülkesinde yaşayan savaşçı Ordovices'leri gözetlemekle görevli II. Augusta lejyonu burada konaklıyordu. Romalılardan kalma amfiteatr'ı Ortaçağ efsanelerinde kral Arthur'un Yuvarlak masası olarak kabul edildi. (L)

CAERMARTHEN. Bk. CARMARTHEN.

CAERNARVON veya **CARNARVON**, Büyük Britanya'da liman şehri, Galler ülkesinin kuzeybatısında (Caernarvonshire), Menai boğazı kıyısında; 9 000 nüf. XIII. ve XIV. yy.dan kalma şato (Edward II burada doğdu). — *Carnarvon koyu*, Anglesey adası ile Lleyn yarımadası arasında Saint George kanalına açılır. (L)

CAERNARVONSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölgesi, Galler ülkesinin kuzeybatı ucunda; 121 000 nüf. İdare merkezi, *Caernarvon*. (L)

CAERPHİLLY, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin güneyinde (Glamorganshire); 36 000 nüf. XII. yy.dan kalma şato yıkıntıları. Maden kömürü ocakları. (L)

CAESALPİNİCEAE. Bk. ERGUVANGİLLER.

CAESAR i. Bk. SEZAR.

CAESAR (Gaius Iulius). Bk. SEZAR.

CAESAREA, yun. **Kaisareia**. Esk. coğ. Birçok şehrin adı. Kilikya'da (Anazarba); Frigya'da (bk. *Pisidia* ANTİOKHEİA'*sı*); Bithynia'da Olympos dağı yakınında; Mauretania'da (bugünkü Tanca ve Cherchel); Filistin ve Suriye'de (Caesarea Philippi veya Caesarea Panias. Bk. BANİYAS: Caesarea Palaestina veya Caesarea ad Mare); Kappadokia'da (Caesarea Kappadokia. Bk. KAYSERİ) bu adı taşıyan şehirler vardı. (L)

CAESAREA. Bk. KAYSERİYE.

Caesares veya **Symposium**, imparator Julianus'un eseri: imparatorların erdemleri, kusurları ve davranışlarındaki acayipliklerin yergili tablosu. (M.S. IV. yy.). [L]

CAESARİON. Bk. PTOLEMAİOS CESARİON.

CAESONİA, Caligula'nın hoşlandığı romalı kadın. Ondan doğan kızı Caligula gibi zalim oldu. O da Caligula ile birlikte öldürüldü. (L)

CAESSİUS BASSUS, romalı şair ve gramerci (öl. M.S. 79). Pompeii'de Vezüv yanardağının püskürmesi sırasında öldü. Dostu Persius'un satirlerini (hiciv) derledi. Quintilianus tarafından övülen lirik şiirleri kayboldu. *De Metris* (Vezinler Hakkında) adlı eserinin ise yalnız bazı parçaları kaldı. (M)

CAETANİ, ünlü italyan ailesi, XII. yy.da tanınmağa başladı. Anagni'de yerleşen başlıca dalı, birisi papalığa, öteki Napoli krallığına hizmet eden iki kola bölündü. Başlıca üyeleri: BENEDETTO (Anagni 1235'e doğr.-Roma 1303), Bonifatius VIII adıyle papa oldu. — ROFFREDO (öl. 1296), öncekinin kardeşi, Caserta kontluğunu aldı. — PİETRO (öl. 1307), öncekinin oğlu. Ailenin mülkünü güney Latium'da ve Agro romanio'da genişletti. — ONORATO (1337-1408), Fondi kontu, batıdaki büyük inanç bölünüşünün kaynağı olan gizli hareketin kışkırtıcılarından biri, — PİETRO (XVI. yy. sonu), Sermoneta dükü. Ligue esnasında Paris komününü desteklemek üzere Gregorius XIV tarafından gönderilen papalık ordusuna kumanda etti. — ONORATO (XVI. yy. sonu), Sermoneta dükü (1586). İnebahtı savaşında sivrildi (1571). — MİCHELANGELO, Sermoneta dükü, siyaset adamı ve yazar (Roma 1804-ay.y. 1882), 1848'de Roma polis emniyet müdürü, 1870'te krala Roma plebisitinin sonuçlarını bildirdi ve kısa bir süre sonra milletvekili seçildi. — ONORATO, Teano prensi ve Sermoneta dükü, siyaset adamı (Roma 1842-ay.y. 1917), öncekinin oğlu. Milletvekili, sonra 1896'da dışişleri bakanı oldu, Fransa ile yaklaşma siyaseti izledi ve 1900'de senatör oldu. — LEONE, şarkiyatçı ve tarihçi (Roma 1869-Vancouver, Kanada 1935), İslâmiyetin kaynağını inceledi ve on ciltlik *İslâm Tarihi* (Anali dell'Islâm) adlı bir eser yayımladı (1904-1926); — GELASİO, Sermoneta dükü, maden mühendisi (Roma 1877-ay.y. 1934). 1921'den 1924'e kadar milletvekili, 1922'de Amerika Birleşik devletlerinde büyükelçi, 1934'te senatör oldu. *Documenti dell Archivio Caetani*'yi yayımladı. (L)

CAF. Bk. CİF.

CAFAGGİOLO, Toscana'da seramik merkezi. (XV. yy.dan itibaren Cafaggiolo çinileri insan şekilleri, bazen de yazılarla süslüdür; maviler ve turuncular çok parlaktır.) [L]

CAFCAF veya **CEFCAF** i. (fars. k.). Gösteriş, şatafat. ‖ *Halk dili*. Ağız kalabalığı.

◆ **Cafcaflı** sıf. Gösterişli, şatafatlı: *Cafcaflı elbise. Cafcaflı yatak örtüsü. Cafcaflı söz.* (M)

CAFÉ CHANTANT [kafe şantan] bl̦ş. i. Fransa'da müzikli kahvehanelere verilen ad. (L)

CAFÉ CONCERT [kafe konser] bl̦ş. i. (fr. söz). Seyircilerin sigara, içki içebildiği, kalkıp dolaşabildiği tiyatro. *Café concert*'lerin programında daha çok şarkılar, akrobasi numaraları, pantomimler, baleler, revüler v.b. bulunurdu. (Bunların en ünlüleri, *Eden-Concert, Scala, Alcazar, Ba-ta-clan* v.b. idi.) [L]

CAFÉ FİLHO (Joâo Fernandes), brezilyalı devlet adamı (Natal, Rio Grande do Norte, Brezilya 1899). Gazete kurucusu. Ahlâk bozukluğuyle savaştı. Getulio Vargas'ı iktidara getiren hükûmet darbesini yönetti (1930). İlerici sosyal parti üyesi ve milletvekili (1934-1937). 1939'a kadar Arjantin'de kaldı. 1950'de muhalefetten ayrılarak Getulio Vargas'ın yanında cumhurbaşkanı yardımcısı olarak yeniden iktidara geldi ve ondan sonra başkan oldu (1954-1955). Birçok güçlükleri yendi, özellikle Brezilya kahvesinin Kuzey Amerika pazarlarında sürümünü sağladı. Bunlar, kısmen başkan Kubitschek'in devlet başkanlığına seçilmesinden sonra Brezilya'da patlak veren kargaşalıklara yol açtı (1955 sonu). [L]

CAFER i. (ar. caᶜfer). *Esk*. Küçük ırmak. ‖ Erkek adı.

— G. santl. Süsleme, hat, minyatür v.b. sanat kollarında kullanılan kâğıt. (M)

CAFER, divan şairi (öl. Tekirdağ 1736). Tekirdağ'da Mehmetpaşa camiinde müezzinlik yaptı. Fatih Efendinin *Tezkire*'sinde hayattan zevk almadığını belirten başarılı bir gazeli vardır. (M)

CAFER (İbni Muhammed Ebu Maşar), **Albumazar** adı ile de tanınır, arap astronomu (öl. Wasit, Mezopotamya 886). Eserleri 1489'da latinceye çevrildi. (L)

CAFER (Mîr-Zetelî), hintli yazar (doğ. 1638). Hükümdar Hümayun zamanında Hindistan'a gelen ataları onun ordusunda başarılı hizmetlerde bulundular. Bu hizmetlerine karşılık hükümdar onlara toprak verdi, vergi muafiyeti tanıdı. Mîr Cafer Evrengzib'in tahta geçmesinden az sonra doğdu. Hü-

kümdar Âlemgîr'in en küçük oğlunun hizmetinde bulundu. Hükümdarın kızı ona Zetelî (muzip) lakabını vermişti. Mîr Cafer'in ordu ve iran dilleriyle manzum ve mensur falnameleri, mizahî eserleri vardır. Bunlar külliyat halinde birçok kere basıldı. (M)

CAFER Ayanî, osmanlı tarihçisi (XVI. yy.). Macaristan'da Peç kasabasında doğdu; XVII. yy. tarihçilerinden Peçevî İbrahim Efendinin büyükbabası olduğu ileri sürülmektedir. Tiryaki Hasan Paşanın hayatı ve savaşları ile ilgili 1591'de yazılmış bir eseri vardır. Bundan başka 1594'te yazdığı *Zübdet-ün-Nesâyih* (Nasihatların Özü), *Umdet-üt-Tevârih* (Tarihlerin Temeli), *Nur-nâme* (Işık Kitabı), *Tarih-i Cedid-i Üngürüs* (Yeni Üngürüs Tarihi), *Nesâyih-i Mülûk* (Meliklere Öğütler) adlı risaleleri de vardır. (M)

CAFER BERMEKÎ. Bk. BERMEKÎLER.

CAFER BEY (Ağa). Bk. KANLI CAFER AĞA.

CAFER BEY (Eşref). Bk. MAHRUKİZADE CAFER BEY.

CAFER bin YAHYA. Bk. BERMEKÎLER.

CAFER ÇELEBİ, osmanlı nasir ve şairi. Bk. TACİZADE CAFER ÇELEBİ.

CAFEREK, selçuklu sultanı Melikşah'ın (1072-1092) maskarası. Sultanın huzurunda vezir Nizâmülmülk'ü devamlı taklit ettiği için onun oğlu Cemâlülmülk* tarafından öldürüldü (1082). [M]

CAFER HAN Zend, zend sülâlesinden iran hükümdarı (öl. 1789). Sadık Hanın oğludur. Ali Murad Han Zend'in anne tarafından kardeşi ve Zeki Han Zend'in yeğenidir. Babası Sadık Han ile üvey kardeşi Ali Murad Han arasında çıkan ihtilâfta önce babasından yana çıkıp Isfahan'a hücum etti. Fakat babası ile arası açıldıktan sonra Ali Murad Han ile birleşti. 1785 Martında Isfahan'da tahta geçti, aynı yılın nisan ayında Şiraz'a giderek orayı kendisine başşehir yaptı. Kaçar sülâlesinin kurucusu olan Ağa Mehmed Hanın isyanı ile saltanatı sarsıldı. Ağa Mehmed Han, ciddî bir şekilde Cafer Hanı ortadan kaldırmağa çalışıyordu; iki kere Isfahan'a hücum etti ve orayı zaptettikten sonra Şiraz yakınlarına kadar gitti, fakat ele geçiremedi. Cafer Han 1786'da Isfahan'ı geri aldı ve Ağa Mehmed Han ile birleşen Horasanlı Bâkır Hanı öldürttü. Dört yıl hükümdarlıktan sonra hapiste bulundurduğu Zend aşiretinin reisleri tarafından öldürüldü (ocak 1789). Başını Şiraz kapısının duvarından aşağı astılar. Cafer Han fevkalade cesur ve kuvvetli olmasına rağmen tedbir ve bilgiden yoksundu. (M)

Jean-Jacques CAFFİERİ
Piron tarafından yapılan büstü
(Sainte-Geneviève kitaplığı,
Nancy-Fransa)

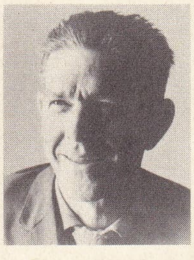

John CAGE

CAFERÎ, bazı divan şairlerinin ortak adı: **1.** XV. yy.da yaşadı. Bazı şiir mecmualarında tasavvuf anlayışıyle yazılmış şiirleri vardır. Sevgi şiirleri de bulunmaktadır. Şiirlerinde aruz veznini ustalıkla kullandı. **2.** XVI. yy.da yaşadı. Şiir mecmualarında alevî ve bektaşî görüşlerini taşıyan şiirleri vardır. **3.** XVII. yy.da yaşadı. *Divan*'ında alevîlik görüşlerini dile getiren kuvvetli şiirleri bulunmaktadır. (M)

CAFERÎ Bâlî, divan şairi (öl. 1538). Münşî Cafer Çelebinin oğludur. Zevke ve eğlenceye düşkün bir şairdi. Fazla afyon aldığından öldü. Şiirleri hüzünlü bir hava taşır. (M)

CAFER-İ KEZZAB, İmamiye mezhebinde onuncu imam olarak kabul edilen İmam Aliyy-ün-Nâkî'nin oğullarından (öl. 981). Babasının ölümünden sonra, mezhep mensuplarından bir kısmı kendisini imam olarak kabul etti, bir kısmı ise kabul etmeyerek Hasan-ül-Askerî'yi imam saydılar. Kardeşinin ölümünden sonra da Cafer-i Kezzab, imamlık iddiasını sürdürdüğünden, Muhammed-ül-Mehdi'nin imamlığını kabul eden mezhep mensuplarınca kendisine el-Kezzab (çok yalan söyleyen) lakabı verildi. Kırk beş yaşında öldüğü ve yüz yirmi oğlu olduğu ileri sürülür. (M)

CAFERÎ mezhebi. Bk. İMAMİYE.

CAFER-İ TAYYAR (Cafer bin Ebu Talib), islâm sahabesi (öl. 629). Hz. Muhammed'in amcasının oğludur. Müslümanlığı ilk kabul edenlerden birisidir. Mekke'deki baskınlar üzerine Habeşistan'a göç eden müslümanlar arasındaydı. Kafile başkanı olarak habeş imparatoru ile görüştü. 628 Yılında Arabistan'a döndü. 629'da Bizans'a karşı Zeyd bin Hârise idaresindeki 3 000 kişilik ordu gönderildiği zaman, Zeyd ölecek olursa kumandanlığı üzerine almakla görevlendirildi. Lût gölü yakınında Muta'da bu görevi yerine getirirken şehit düştü. Savaşta sancaktarlık yaparken iki eli de arka arkaya kesildiği için çocukları Hz. Muhammed'in «Ey iki kanatlının oğlu, Allahın selâmı üzerinize olsun» diye selâmladığı söylenir. Bundan dolayı *Tayyar* (uçan) adı ile anıldı. Muta yakınlarındaki kabri bugün de bir ziyaret yeridir. Burada Eyyubîlerden Melik el-Muazzam İsa tarafından yapılan bir cami de vardır. (M)

CAFERİYE veya **CAFERÎ mezhebi.** Bk. İMAMİYE.

CAFEROĞLU (Ahmet), türk dil bilgini (Azerbaycan'da Gence 1899). İlk öğrenimini Semerkant'ta (1908), lise öğrenimini de Gence'de (1916) yaptı. Kiev Yüksek Ticaret okulunda okudu. Rus ihtilâli üzerine Gence'ye döndü (1917). Bakû Üniversitesi Türkoloji (Şarkiyat) bölümünde bir sömestre okuduktan sonra (1919), Rusların Azerbaycan'ı istilâsı üzerine (1920), Türkiye'ye geldi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirdi (1924). Almanya'ya gitti (1926). Berlin ve Breslau üniversitelerinde okudu. 1929'da Türkiye'ye döndü, aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi türk dili tarihi kürsüsüne müderris muavini (doçent), 1938'de de profesör oldu. Yabancı bilim kurumlarının birçoğuna ilmî çalışmalarından dolayı üye ve muhabir üye seçildi. Halen Türkiyat enstitüsü müdürüdür. *Azerbaycan Yurt Bilgisi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* gibi dergilerin sahipliğini, başkanlığını ve sorumlu müdürlüğünü yaptı. Türk dili tarihi, eski türk şiveleri, türk onomastiği, Azerbaycan dili, edebiyatı ve dialektolojisi, Anadolu türkçesi ve dialektolojisi, türk kavimleri üzerine birçok inceleme ve araştırması çeşitli ilmî dergilerde yayımlandı. Başlıca eserleri: Abû Hayyân'ın *Kitab-al-İdrâk li-lisân-al-Atrâk* (1931); *Türklerde Latin Hurufatı Meselesi* (1933); *Uygur Sözlüğü* (I. bölüm, 1934; II. bölüm 1937; III. bölüm 1938: yeni bas. 1968); *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme* (I. 1940; II. 1941); *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I* (1942); *Anadolu Ağızlarından Toplamalar* (1943); *Türk Dili Tarihi Notları II.* (I. bölüm, 1943, 2. bas. 1964); *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar* (1944); *Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (1945); *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (1946); *Türk Dili Tarihi Notları I* (I. bölüm, 1947, 2. bas. 1958); *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler* (1948); *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler* (1951). [M]

CAFER PAŞA, osmanlı veziri (öl. İstanbul 1587). Enderun'dan yetişti. Kanunî Sultan Süleyman'ın silâhtarlığına kadar yükseldi. El yazısı, padişahın el yazısına çok benzediği için Kanunî'nin son günlerindeki fermanları ve hattâ ölümünden sonra padişah tarafından yazılması gerekli bazı emirleri, veziriazam Sokullu Mehmed Paşa gizlice Cafer Paşa'ya yazdırırdı. Bu hizmetinden dolayı Kapıcıbaşılığa ve Yeniçeri ağalığına yükseltildi. Aynı zamanda Sokullu Mehmed Paşanın kızıyle de evlendi. Selim II zamanındaki büyük İstanbul yangınında (19-26 eylül 1569) ihmali görüldüğünden azledildi. Sonradan kayınpederinin yardımıyle Rumeli beylerbeyi ve Kubbe veziri oldu. İstanbul'da, Eyüp'te bir medresesi ile Halvetiye tarikatı mensuplarına mahsus bir zaviyesi ve türbesi vardır. (→ Bibliyo.) [M]

CAFER PAŞA, osmanlı devlet adamı (öl. Belgrad 1635). Bostancı ocağından yetişti. 1 Temmuz 1632'de, vezirlik payesiyle, kaptanıderyalığa getirildi. 1633 Yılının ilkbaharında, ikinci defa Akdeniz seferine çıktı. Kesendire körfezi önlerinde karşılaştığı birkaç korsan gemisiyle çarpışırken baştardası yani kendi bindiği kumanda gemisi yandığı için azledildi (30 haziran 1634) ve Bayram Paşa yerine Budin valiliğine gönderildi. Fakat Revan seferine gitmekte olan Murad IV Nasuh Paşazade Hüseyin Pasayı, 23 mayıs 1635'te Cafer Paşanın katline memur etti. Hüseyin Paşa Belgrad'a gelerek Cafer Paşayı çağırttı ve 1635 yılı haziran ayı sonlarında öldürttü. (→ Bibliyo.) [M]

CAFER PAŞA Büyük. Bk. KOCA CAFER PAŞA.

CAFER PAŞA, osmanlı devlet adamı (öl. İstanbul 1609). Bk. DAMAT CAFER PAŞA.

CAFER PAŞA, osmanlı kaptanıderyası (XVI. - XVII. yy.) Bk. FRENK CAFER PAŞA.

CAFER PAŞA, osmanlı veziri. Bk. HADIM CAFER PAŞA.

CAFER PAŞA, osmanlı kaptanpaşası. Bk. MÎR CAFER PAŞA.

CAFER TAYYAR. Bk. EĞİLMEZ (Cafer Tayyar).

CAFER-ÜS-SADIK 12 imamın (İmam-ı isna aşer) altıncısı (?, 700 veya 702/703-Medine 765). Babası Muhammed el-Bakır'ın yerine imamlığa geçti. Siyasetle ilgilenmedi. Din alanında özellikle hadis konusunda derin bilgisiyle ün yaptı. Ayrıca astroloji, kimya ve «ulûm-u gaybiye» (gizli ilimler) ile de uğraştığı söylenir.

İmamiye mezhebinden olanlar Cafer-üs-Sâdık'a kadar gelen imamlar silsilesini kabulde birleşir, fakat Cafer'in halefi konusunda birbirlerinden ayrılırlar. Çünkü Cafer'in ölümünden sonra dört oğlu imamlık davasında bulundular. Oğullarından Musa'l-Kâzım, imam olarak tanındı. (M)

CAFETERİA. Bk. KAFETERYA.

CAFFARELLİ (Gaetano MAJORANO, denir), italyan castrato şarkıcısı (Bitonto, Bari 1710-Napoli 1783). Porpora ve Gizzi'nin yetiştirmesi. Soprano olarak İtalya ve Avrupa'da başarılar kazandı. (L)

Caffè (İL), [Kahve], Milano'da 1764'ten 1766'ya kadar, Beccaria, Verri kardeşler ve birçok başka yazarlarca yayımlanan dergi. Çeşitli konulara yer verdi, bazı edebiyat çevrelerinin felsefeyle ilgili düşüncelerini yansıttı. (L)

CAFFİERİ, italyan asıllı heykeltıraş ailesi. Ataları, PHİLİPPE (Roma 1634 - Paris 1716), 1660'ta Fransa'ya gitti. — Oğullarından, JACQUES (Paris 1678-ay.y. 1755), aynı zamanda dökümcü ve heykeltıraş idi. — PHİLİPPE II (Paris 1714 - ay.y. 1774), Jaques'ın oğlu. O da babası gibi dökümcü ve heykeltıraştı. Bayeux katedralindeki gümüş şamdanlar ve bir haç (1771) ile Clermont-Ferrand katedralindeki bakır paskalya şamdanını yaptı. — JEAN-JACQUES (Paris 1725 - ay.y. 1792), öncekinin kardeşi. Babasından ve J.-B. Lemoyne'den ders gördü. 1748'de büyük heykel ödülünü kazandı, 1759'da krallık akademisine kabul edildi. Louis XVI zamanında Bernini'nin derin etkisi altında kalarak barok üslûbunu benimsediği için ona sanat akımının gerisinde kalmış gözüyle bakıldı. İnvalides şapellerindeki aziz heykellerinden başka, Corneille ile Molière'in heykellerini de yaptı. J. J. Caffieri, XVIII. yy.ın ikinci yarısında yaşamış en değerli büstçülerden biridir. Başlıca büstleri *Helvétius* (Berlin müzesi); *Rameau, Lully* (Paris operasının fuayesinde); *Piron, Thomas* ve *Pierre Corneille, Molière* (Comédie -Française'in fuayesinde); *J. - B. Rousseau, Rameau* (Versailles müzesi); *Rotrou* (Rouen müzesi). Bazen çok değersiz belgeler kullanarak, çoğu ölmüş ve tanımadığı kişilerin büstlerine, baka baka yaptığı büstler kadar canlı ifadeler vermeyi başardı. (L)

CÂFÎ sıf. (ar. *cefâ*, eziyet'ten, *câfî*). *Esk.* Cefâ, eziyet ve zulüm eden. (M)

CAFİZ i. Bk. CAHİZ.

CAFİUS i. Deniz kıyısında suya gömülü suyosunlarında yaşayan böcek. (Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

CAGANNATH, Batı Bengal'de, Serampur'un kenar mahallelerinden biri olan Ballabhpur'da ve Hindistan'ın en ünlü din merkezlerinden biri olan Puri'de (Orissa), Hindu tanrısı Vişnu'ya verilen ad. Sanskritçe «dünyanın hâkimi» anlamına gelen Cagannatha kelimesinden türemiştir. XII. yy.da yapılan asıl tapınağın çevresinde 120 tapınak daha vardır. Asıl tapınağın, hepsinden yüksek (192 ayak) yuvarlak bir kulesi, bunun da tepesinde Vişnu'nun bayrağı ve tekerleği bulunmaktadır. Tapınakta Cagannath'ı erkek kardeşi Balabhadra'yı ve kız kardeşleri Subhadra'yı canlandıran tahta heykeller vardır. Çeşitli iş erleri tanrının işlerini görür, onu yedirir, yıkar ve giydirirler.

Foto. Giraudon, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

Efsaneye göre kült, yerli bir fetişten doğmuştur: Güya Savara'lı bir dağlı Cagannath'ın suretini keşfederek gizlice ona tapmağa başlamış veya tanrı rüyada kral İndrayumna'ya görünmüş ve kendi heykelinin yapılacağı ormanın yerini söylemiştir. Her yıl haziran veya temmuz ayında tekrarlanan Rathayatra şenliklerinde tapınak heykelinin üçlü oluşunda Buddha'cılığın etkisi görülür. Şenlikte tanrının heykeli o kadar ağır bir arabaya oturtulur ki, tanrının yazlık tapınağına getirmek için onu yüzlerce hacının çekmesi gerekir. Birkaç gün süren yolculuğa binlerce kişi katılır. (L)

CAGAYAN, Luzon adasının (Filipinler) kuzeyinde nehir, Cagayan bölgesinin nüfus yoğunluğu azdır, bölgeye her yıl çok sayıda geçici göçmen gelir; kolonlar tütün tarımı yaparlar. Manilla ile Kuzey kıyı arasında hareketli bir ulaşım eksenidir; tütün, ırmak yoluyle Aparri'ye gönderilir. (L)

CAGAYAN, Filipinler'de şehir, Mindanao adasının kuzeyinde, 19 000 nüf. Tarım pazarı ve altın çıkarma merkezi. (L)

CAGBUB, ital. **Giarabub,** Libya'da vaha, Sirenaik'te, Mısır sınırı yakınında; Senusi tarikatının başlıca faaliyet merkezlerindendir. (L)

CAGE (John), amerikalı besteci (Los Angeles 1912). Adolph Weiss Henry Cowell ve Arnold Schönberg'den ders gördü. Vurma çalgılar üstünde incelemeler yaptı ve o güne kadar basit birer gürültü sayılan sesleri geleneksel müziğe sokma eğilimine önderlik edenlerden biri oldu. Bu çeşit özellik taşıyan ilk eserlerinden biri *Madenî Yapı*'dır (1939). Piyano telleri arasına yabancı cisimler yerleştirerek tınlayışları değiştirme tekniğini (hazırlanmış piyano) buldu. Bu teknikle bestelediği en önemli eserleri: *Bacchanale* (1938), *Sonatlar ve İnterlut*'ler (1946-1948) ve iki piyano için *A Book of Music* (1944). John Cage sonra rastlantıların peşine düştü ve Çin kâhinlik kitabı olan *Yi-king*'den esinlenerek «rastlantı müziği» ne yöneldi. Bu konudaki eserleri: on iki radyo alıcısı için *Hayalî Manzara no. 4* (1951) ve kırk iki plak kaydı için *Hayalî Manzara no. 5* (1952). Bütün araştırmaları ve eserleri için kendisine Guggenheim vakfı (1949) ve National Academy of Arts and Letters (1950) armağanları verildi. New York Mycological Society'nin kurucusu olan Cage, ayrıca mycoloji (mantar bilimi) alanında da yetki sahibidir. (L)

CAGLİ, İtalya'da (Pesaro Urbino ili) komün, Metauro kıyısında; 13 250 nüf. (L)

CAGLİARİ, İtalya'da liman şehri. Sardinya'da, il idare merkezi, Cagliari körfezinde, adanın güney kıyısında; 177 400 nüf. Üniversite. Cagliari iki tuz gölü arasındaki bir tepenin yamacındadır. Eski bir kartaca kolonisiydi, roma işgali sırasında en parlak dönemini yaşadı. Eski kartaca mezarlığı. Romalılardan kalma amfiteatr. XIV. yy. dan kalma katedrali, XVII. yy.da yeniden yapıldı. Sanayii yeni kurulmaktadır: un fabrikaları; sanayide kullanılan seramik; çimento fabrikaları; süperfosfat şeker rafinerileri; petrol rafinerisi; petrokimya; nikel arıtılması. Çevrede tuzla bataklıklar. — *Cagliari ili;* 750 400 nüf. Çok geniştir, adanın en verimli ilidir; Campidano'nun tarıma elverişli duruma getirilen ovası üzerinde uzanır. (L)

CAGLİOSTRO (Giuseppe BALSAMO, lakabı **Alessandro,** kont), italyan serüven adamı (Palermo 1743- San-Leone şatosu, Roma yakınları 1795 ?). Hayatı üstüne pek az şey bilinir. Bir dükkâncının oğluydu. Rahip olmak üzere kimsesizlere bakmak amacıyle kurulan Misericorde tarikatına girdi, önce hastabakıcı, daha sonra hekim oldu. Manastırdan kovuldu, dolandırıcılık yaptı, yurdundan ayrılmak zorunda kaldı; hekimlik sırlarını ve özellikle «gençlik iksiri»ni öve öve doğuyu ve hemen bütün Avrupa illerini dolaştı. Büyük bir ün yaptı. 1785'te Paris'e gitti ve yüksek sosyetede şaşılacak bir başarı elde etti. Mason hareketine karıştı, «Mısır Mason derneğini» kurdu. Rohan kardinaliyle birlikte, Collier işine adı karıştı. Bastille'e kapatıldı, sonra sürgün edildi (1786). Yeniden geziye çıktı. 1789'da Roma'da tutuklandı ve engizisyonca 1791'de deli ve mason olarak ölüm yargısına çarptırıldı. Bu ceza ölünceye kadar hapis cezasına çevrildi. (L)

CAGNAT (René), fransız filolog ve arkeologu (Paris 1852-ay.y. 1937). 1887'de Collège de France'da profesör. Yazıtlarla ilgili araştırmaları ve keşifleri Roma dünyası konusunda bilinenleri arttırdı. Başlıca eserleri: *Étude Historique sur les İmpôts İndirects Chez les Romains* (Romalılarda Dolaylı Vergiler Üstüne Tarih İncelemesi) [1882]; *Lexique des Antiquités Romaines* (Romen Eski Eserler Sözlüğü) [1895], *l'Armée Romaine d'Afrique* (Afrika'daki Roma Ordusu) [1892]. (L)

CAGNES-SUR-MER, Fransa'da Aipes-Maritimes idare bölgesinde (Grasse idare çevresi) kanton merkezi Côte d'Azur'de, Var'ın ağzında. (L)

CAGNİARD DE LA TOUR (Charles, baron), fransız fizikçisi (Paris 1777-ay.y. 1859). Ecole polytechnique'in ilk öğrencilerinden. Su mühendisi. Canavar düdüğünü bulan kimse olarak tanınır (1819). Sıvılarda ses titreşimini ve rezonansı inceledi, eterin kritik noktasını buldu. 1838'de alkol mayalanmasının canlı bir organizmadan ileri geldiğini gösterdi. (L)

CAGNOLA (Luigi), italyan mimar (Milano 1762-İnverigo 1833). Milano'da yeni klasik üslûptaki Arcodella Pace'yi (Barış Kemeri) [1807-1814, 1838'de bitirildi], Porta Ticinese'nin anıtsal kapılarını yaptı (1814). İnverigo'da kendisi için yaptığı villa (1830) ve Bergamo yakınındaki Urgano çan kulesi de onun eserleridir. Bonaparte tarafından Cisalpine cumhuriyeti yaşlılar meclisine üye olmağa çağrılmıştı. (L)

Cagoule, İhtilâlci Gizli Faaliyet komitesine fransız basını ve kamuoyunun taktığı ad. Bazı iktisadî ve askerî gruplar tarafından desteklenen bu teşkilât 1932-1940 arasında Méténier ve Eugene Deloncle gibi adamların yönetimi altında pek çok faaliyet kolları kurdu. *Cagoule,* ünlü İtalyan antifaşistleri Roselli kardeşlerin öldürülmesi (1935) ve Fransız İşverenler merkezinin bombalanması (1937) olaylarının sorumlusu sayıldı. Zamanın İçişleri bakanı Max Dormoy'un emriyle üyelerinden pekçoğu tutuklandı. Dormoy, 1941'de Vichy hükûmeti polis teşkilâtında önemli görevlerde bulunan Cagoule'cular tarafından öldürüldü. İkinci Dünya savaşında Cagoule üyelerinden çoğu Almanlarla işbirliği yaptı, ama Hür Fransa ve Direnme eylemlerine katılanlar da çıktı. (L)

CAGUAS, Porto Riko'nun doğu bölümünde şehir; 32 000 nüf. Şeker rafinerileri ve tütün imalâthaneleri. (L)

CAĞALOĞLU, İstanbul'da semt; Sirkeci ile Çemberlitaş arasında. XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan osmanlı sadrazamlarından Cigalazade* Yusuf Sinaneddin Paşanın, bugünkü İran konsolosluğu ile İstanbul Erkek lisesinin bulunduğu yerde yaptırdığı saray ve hamam onun adıyle anılınca semte de Cigalazade, adının değişmiş şekliyle Cağaloğlu denildi. Semtte bugün İstanbul Vilâyet binası, İran konsolosluğu, İstanbul Erkek lisesi, İstanbul Maarif müdürlüğü, Emniyet Sandığı Merkez binası, bazı gazete idarehaneleri v.b. bulunmaktadır.

Cağaloğlu hamamı, 1741 yılında yapılan bir çifte hamamdır. Erkekler kısmının büyük kubbeli camekân kısmından bir yarımküre şeklinde kubbe ve yedi tonoz ile örtülü soğukluk kısmına geçilir. Yıkanma yerinin ise, dilimli sekiz mermer sütunun taşıdığı sekiz kemer üzerine oturan bir kubbesi vardır. Büyük bir göbek taşının etrafında dört halvet yer alır. (M)

CAĞATAY. Bk. ÇAĞATAY.

CAĞLIK i. Çözgü makinesinde, çözgü iplik bobinlerinin desen ve renk sırasına göre yerleştirdiği sehpa. (Bk. ÇÖZGÜ SEHPASI.)

— ANSİKL. Eskiden bu sehpa tahtadan yapılırdı. Türkiye'de bugün bile bu tip cağlıklar kullanılır. Yeni tipler tamamen madendendir ve kolaylıkla hareket etmesi için altına tekerlekler eklenmiştir. Ayrıca, iplik koptuğu zaman çözgü makinesinin de durması için, elektrikli bir durdurucu tertibatla donatılmıştır. (LM)

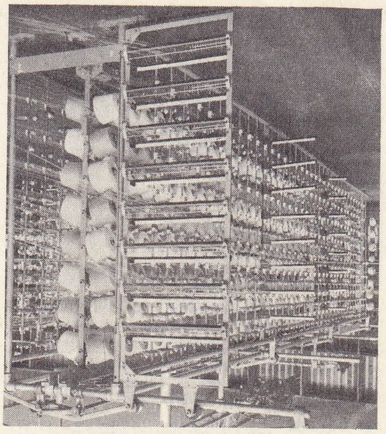

şaryolu cağlık

— CAĞIZ, — CEĞİZ (— CIĞAZ, —CİĞEZ, —CÜĞAZ, —CÜĞEZ) ek. Küçültme eki. Ayrıca sevgi, yakınlık, merhamet, acıma da belirtir. Günümüzde yalnız *-cağız, -ceğiz* şekli işlektir. Genellikle canlılar için kullanılır: *adam-cağız, kız-cağız, kedi-ceğiz* gibi. İnce kelimelere de ekin kalın şeklini getirme eğilimi yaygındır: *efendi-cağızım* gibi. (M)

CÂH i. (fars. k. *câh.). Esk.* Mevki, yer, rütbe: *Gelmez tagayyür âdeme ikbal ü câh ile* (Ziya Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Esk. Hırs-ı câh,* mevki hırsı. ‖ *Hubb-i câh,* mevki sevgisi: *Hubb-i mâl ve câh insanı ne mertebe şaşırtır* (Cevdet Paşa). [M]

CAHANGİR. Bk. CİHANGİR.

CAHD i. (ar. *cahd). Esk.* Bilerek inkâr etme.

— *Esk. gram. Cahd-ı mutlak, cahd-ı mustağrak,* arap gramerinde olumsuz iki geniş zaman çekimi. (M)

CAHIZ sıf. (ar. *cahz,* gözü dışarı fırlamak'tan *cahız). Esk.* Patlak gözlü. (M)

CÂHİ sıf. (ar. *cehy,* açıklık'tan *câhî). Esk.* Açık, âşikâr.

◆ **Câhiyen** zf. *Esk.* Açık olarak, alenen. (M)

CAHİD sıf. (ar. *cahd,* bilerek inkâr etme'den *câhid). Esk.* Bile bile yalan söyleyen, inkâr eden.

— DEY. Esk. *Hasm-ı cahid,* gerçeği bilerek inkâr eden düşman. (M)

CAHİD. sıf. Bk. CAHİT.

CAHİDÎ (Ahmed) divan şairi (Edirne ?-Çanakkale 1659). Mevlevî tarikatına mensuptu. *Divan*'ı ve *Kitâb-ün-Nasiha* (Öğüt Kitabı) adlı iki yazma eseri vardır. (M)

CAHİDİYE. Halvetî tarikatının şubelerinden biri. Kurucusuna nispetle bu adı aldı. Edirneli Şeyh Cahidî Ahmed Efendi, Halvetiye tarikatının şubelerinden Cemaliye tarikatının kurucusu Mehmed Cemaleddin Efendiye intisap etti. Sonra da ayrılarak Cahidiye tarikatını kurdu. Ahmed Efendinin tarikatta sülûk şekillerini açıklayan *Kitab-ün-Nasiha* (Nasihat Kitabı) adlı bir eseri ve *Divan*'ı vardır. (M)

CAHİL sıf. (ar. *cehl* ve *cehâlet,* bilgisizlik'ten *câhil).* Okumamış, bilgisiz: *Halk cahil, öyle derin düşünmesini bilmez; kendileri ise yıllarca okumuş... elbette halktan daha iyi düşünür, daha iyi anlarlar* (N. Ataç). ‖ Tecrübesiz, genç, toy: *Zannetmem Kâmran. Ben küçük, cahil bir kızım* (R. N. Güntekin). ‖ İ. Bilgisi olmayan, toy kişi: *Cahil saadet içinde yaşar ve âlim sefalet içinde sürünür* (Ziya Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Cahili olmak,* bir mesele hakkında bilgi sahibi olmamak: *Kalıyor fena yazdığım ve cahili olduğum meseleleri...* (Cenab Şahabeddin). ‖*Kara cahil,* çok bilgisiz.

◆ **Cahilâne** zf.ve sıf. Cahilce: *Bu iddianın pek cahilâne olduğunu söylemek mecburiyetindeyim* (Atatürk).

— ÇEŞ. DEY. *Cüret-i cahilâne,* cahilce atak-

Foto. X (LAROUSSE)

CAHORS: Saint-Étienne katedralinin Valentré köprüsü ve roman üslûbundaki anakapısı

Auguste CAHOURS

lık. || *Gayret-i cahilâne,* ne olduğunu bilmeden bir şeyin taraftarlığını yapma.

◆ **Cahilî** veya **cahiliye** sıf. Cahilliğe ait: *Bu söz Âmr'ın hamiyyet-i cahiliyesine dokundu* (Cevdet Paşa). || İslâmdan önceki arap devrine ait. Bk. CAHİLİYE DEVRİ.

◆ **Cahiliyet** i. Cahillik, bilgisizlik: *Çünkü sen dönüp dolaşıp benim cahiliyetimi meydana çıkaracaksın* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Cahillik** i. Cahil olma hali, bilgisizlik: *Aklı sıra ya cahilliği kabul edecek, ya hakikati söyleyecekti* (Ömer Seyfeddin). || Acemilik, tecrübesizlik: *Cahilliğime acır gibi, derin derin yüzüme bakıp...* (R. N. Güntekin). [M]

CAHİLİYE devri, arap tarihinde İslâmlığın doğuşundan önceki dönem. Bazı görüşlere göre *Cahiliye* devri diye özellikle Hz. İsa'dan Hz. Muhammed'in peygamberliğine kadar süren döneme denir. Buna rağmen mutlak cahiliye, tefsircilerin çoğuna göre Muhammed'in peygamberliğinden hemen önceki dönemdir.

İlk cahiliye (Cahiliyet-i ûlâ), Hz. Nuh ve Hz. İbrahim'in peygamberliğinden önceki devre verilen addır.

Arap edebiyatı tarihinde, 500 ve 622 yılları arasında ölen arap şairlerine cahiliye şairleri denir. Hem cahiliye ve hem islâm devresinde yaşayan şairlere muhazzerm adı verilir. Cahiliye devrinde yazılmış olan şiirler arap dil ve edebiyatında çok önemli bir yer tutar. Namusu korumak, sığınanı himaye etmek, yılmazlık, yiğitlik, düşmandan intikam alma ve kan gütme bu şiirlerin ana konusu olan bedevî ahlâkını meydana getirir. Bu inanışlar ve davranışlar bedevî arap kabilelerinin devamlı savaş sebebi de olmuştur. Cahiliye devri Arapları için birliğin temeli kabile bağları idi. Kabileye bağlılık kuvvetli bir sosyal bağ meydana getirirdi. Yerleşik halk arasında bile bu kopmaz bağ mevcuttu. Toprak ürünleri ve hayvancılık, geçimin sağlanmasına yetmiyordu. Çöl kabileleri sürekli yoksulluk içinde idiler. Yemen'le Suriye arasında yapılan kervancılık belli başlı gelir kaynağı idi.

Cahiliye devri Arapları, kutsal yerleri ziyaret etmek, umumî panayırlarda serbestçe alışveriş yapmak için, senenin 4 ayında savaşı haram ilân etmişlerdi. Tek tanrılı bir dine bağlı idiler. Fakat Kâbe'de 360 tane putları vardı. Bunları tanrıya yaklaşmak için şefaatçi sayıyorlardı. Bedevî arapların

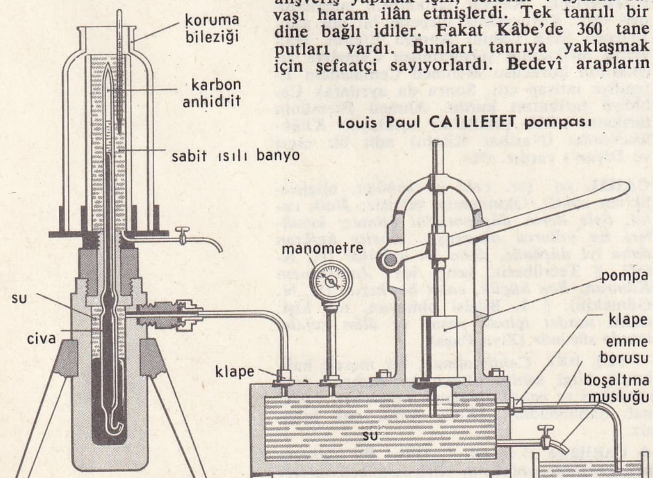

Louis Paul CAILLETET pompası

en kutsal ziyaret yeri Mekke ve en önemli panayırları Suk-ül-Ukaz idi. (M)

CAHİLL, Thaddeus, amerikalı mucit (Iowa, Mount Zion 1867-New York 1934). 1892'de Columbia üniversitesi hukuk bölümünü bitirdi. Birkaç yıl avukatlık yaptıktan sonra Washington'da mekanik üstüne çalışmağa başladı. Daha sonra bu konularda (1902'den sonra) Holyoke'da ve (1911'den sonra) New York'ta çalıştı. En önemli icatları: elektrikli daktilo makinesi ve elektrik gücüyle uzağa müzik yayınına yarayan bir âlet (telharmonium). [L]

CAHİM i. (ar. *cahîm). Esk.* Cehennem; yedi kat sayılan cehennemin, islâm dinini bırakanlarla şeytanın azap çekeceği dördüncü katı.

— DEY. *Esk. Nar-ı cahîm,* cehennem ateşi.

◆ **Cahîmî** sıf. *Esk.* Cehennem gibi, cehenneme benzer. (M)

CAHİR, gaelce **Cathair Dhuin Iasgaig'h,** İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili, Tipperary idare bölgesi) köy, Tıpperary ovasının güneyinde, Suir ırmağı kıyısında; 1 700 nüf. XII. ve XV. yy.dan kalma, restore edilmiş güzel şato. (L)

CAHİT veya **CAHİD** sıf. (ar. *cehd,* gayret etme'den *câhid). Esk.* Çaba gösteren, gayret eden, elinden geldiği kadar çalışan: *Tahsil-i ulûma cahid olmuş* (Muallim Naci). || İ. Erkek adı. (M)

CAHİZ veya **CAFİZ** i. (ar. *kafiz).* Katılar için kullanılan hacim ölçüsü: Castilla'da 666 l; Valencia'da 201 l; Alicante'de 349,3 l; Cadiz'de 654,5 l; Uruguay'da 514,77 l'dir. || Madrid ilinde alçı ölçmede kullanılan hacim ölçüsü; 690 kg'a tekabül eder. (L)

CAHİZ (Ebu Osman Amr ibn Bahr). Bk. EL CAHIZ.

CAHNİT *(L. Cahn'*ın adından). Miner. Kalsiyum hidratlı tabiî arseniyo-borat. (L)

CAHORS, Fransa'da Lot idare bölgesinin merkezi; 19 280 nüf. XI.-XVI. yy. arasında yapılan Saint-Étienne katedrali roman üslûbunda kapısını muhafaza eder; kubbelerini gotik üslûbunda süsler. (L)

CAHOURS (Auguste), fransız kimyacısı (Paris 1813-ay.y. 1891). Bineau ile birlikte, atmosfer basıncı altındaki buhar yoğunluklarını belirledi; genleşme kanununun, sıcaklık yükselince, soygazlarınkine yaklaştığını gösterdi. 1847'de fosfor pentaklorürün çözüşmesini inceledi. Daha çok organik kimya ile ilgili çalışmalar yaptı. 1845'te, biberden piperidin elde etti ve 1846'da, ilk asit klorürü olan asetil klorürü buldu. Amil alkolü ve çeşitli yağ esanslarını, ayrıca, Pelouze ile birlikte Pennsylvania petrollerinin bileşimini inceledi. Allilen türevlerine yönelen çalışmalardan sonra, doymuş karbürler için ortaya konan yer değiştirme kuralını doymamış karbürlere de uyguladı. Birçok bildirilerden başka, *Lecons de Chimie Générale Élémentaire* (Genel Kimya Dersleri) [1855] adlı bir eser yazdı. (L)

CAHÛD veya **CEHÛD** veya **CÜHÛD** (ar. *cahd,* inkâr etme'den *cahûd). Esk.* İnatla inkâr eden. || *Teşm. yol.* Yahudi, çıfıt. || Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr eden arap yahudisi.

— DEY. *Esk. Cahûd-ı anûd (cehûd-ı anûd* ve *cühûd-ı anûd),* çok inatçı, yahudi.

◆ **Cahûdane** veya **cehûdane** veya **cühûdane** zf. Çok inatçı bir şekilde. (M)

CAHUL, Eski Romanya'da Güneybatı Besarabya'da bölge; 194 631 nüf., 4 480 km². Bölgenin aynı adı taşıyan merkezi 12 000 nüf. 1945'te S.S.C.B.'ye dahil Moldavya cumhuriyetine katılarak Kagul adını aldı. (M)

CAHUN (David Léon), fransız yazarı ve tarihçisi (Haguenau, Alsace 1841-Paris 1900). İşe yazarlıkla başladı, Fransa'nın birkaç ünlü dergisinde incelemeler yayımladı. Sonra, 1870 Prusya-Fransız savaşına gönüllü olarak katıldı. 1876'da Mazarine kütüphanesinin müdürlüğünü yaptı. Fransız Millî Eğitim bakanlığında 1878, 1880, 1881 yıllarında, Doğu ülkelerine inceleme gezilerine gönderildi. Bu yıllarda Türk-Moğol dili ve edebiyatı alanlarında geniş çaplı çalışmalar yaptı. Doğu bilimleri kongrelerine bildiriler sundu. Doğuda yaptığı gezilerde, daha çok türk tarihi, türk dili ve özellikle Orta Asya Türkleri ile ilgili araştırmalarda bulundu. Bu inceleme ve araştırmalarını *Introduction à l'Histoire de l'Asie, les Turcs et les Mongoles* (Asya Tarihine Giriş, Türkler ve Moğollar) adı altında yayımladı (1896). Ayrıca Türkler üstüne *Hassan le Janissaire* (Yeniçeri Hasan) [1891], *La Bannière Bleue, Aventures d'une Musulman, d'un Chrétien et d'un Paien à l'Époque des Croisades et de la Conquète des Mongoles* (Mavi Sancak. Haçlı seferleri ve Moğol Saldırısı Zamanında bir Müslüman, bir Hıristiyan ve bir Putperestin Başından Geçenler), iki roman yayımladı. Bu eserlerin ikincisi 1912'de «Gök Sancak» adıyle Necip Âsım, 1933'te «Gök Bayrak» adıyle Galip Bahtiyar tarafından türkçeye çevrildi.

Cahun, XIX. yy. sonlarında başlayan ve XX. yy. başlarında hızlanan «Türkçülük-Milliyetçilik-Turancılık» hareketleri üzerinde derin etkiler yaptı. Tarih araştırmaları dışında başlıca romanları: *Les Aventures du Capitaine Magon ou une Exploration Phénicienne Mille Ans avant l'Ere Chrètienne* (Kaptan Magon'un Serüvenleri veya İsa'dan Bin Yıl Önce Fenikelilerin bir Araştırma Gezisi) [1875], *Les Pilotes d'Ango* (Ango Kılavuzları) [1878], *Voyage aux Iles Feroe* (Froyer Adalarına Gezi) [1879], *Voyage en Syrie et dans la Montagne des Ansaries* (Suriye ve Ansari Dağlarında Gezi) [1879], *Excursions sur les Bords de l'Euphrates* (Fırat Kıyılarında Geziler) [1884], *La Vie Juive* (Yahudi Hayatı) [1885], *Les Rois de Mer* (Deniz Kralları) [1887]. (M)

CAİBARİEN, Küba'da (Las Vilas ili) şehir, Kuzey kıyıda; 21 400 nüf. Şeker fabrikaları. Şeker ihracatı. (L)

CAİCOS adaları, Bahama adalarının güneydoğu ucunda adalar topluluğu, yönetim bakımından Türk adalarıyle birlikte Jamaika'ya bağımlı. Tuzlalar. (L)

CAİETA, Aeneas'ın sütanasının adı. Onu gezilerinde izledi ve İtalya'ya ulaşırken öldü. Aeneas, Campania kıyısına, bugünkü Geata'nın (latince *Caieta*'dan türeme) bulunduğu yere onun için bir mezar yaptırdı. (L)

CAİL sıf. (ar. *cevelân,* dolaşmak'tan *câil). Esk.* Cevelân eden, dönüp dolaşan.

◆ **Câile** i. *Esk.* İnsanın zihninde dönüp dolaşan anı. (M)

CAILLAUX (Joseph), fransız siyaset adamı (Le Mans 1863-Mamers 1944). Eugène Caillaux'nun oğlu. 1888'de maliye müfettişi, 1898'de Sarthe milletvekili, 1899'da Waldeck-Rousseau kabinesinde maliye bakanı oldu. Ortanın sağından radikalizme doğru kayarak Clemenceau hükûmetinde maliye bakanlığına geçti (1906-1909) ve adıyle anılan gelir vergisinin konulmasına ön ayak oldu. 1907'de hazırladığı proje, 1914-1917 arasında gerçekleştirilen dolaysız vergi reformunun temeli oldu. Haziran 1911'den ocak 1912'ye kadar hükûmet başkanı, sonra içişleri bakanı oldu. Dışişleri bakanı J. de Selves ile arasının açılması ve senatodaki muhalefet, hükûmetin düşmesine yol açtı. Solun büyük bir bölümünce desteklenen Caillaux, bir süre radikal partinin başkanlığını yaptı ve aralık 1913'te Doumergue kabinesinde yeniden maliye bakanı oldu. Barthou ve Poincaré'nin kışkırtmalarıyle aleyhine zor-

Gustave CAILLEBOTTE: «Döşeme Ustaları» tablosundan (1875) detay (Louvre müzesi, Paris)

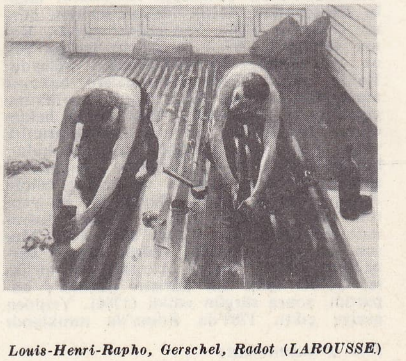

Foto. Louis-Henri-Rapho, Gerschel, Radot (LAROUSSE)

lu bir kampanya açan *Figaro* gazetesinin direktörü Calmette'in Bayan Caillaux tarafından öldürülmesinden doğan gergin hava içinde görevinden ayrıldı (mart 1914). Birinci Dünya savaşı sırasında Caillaux görevle Güney Amerika'ya (1914), sonra İtalya'ya (1917) gönderildi. Almanya ve Avusturya ile arabuluculuk yapabilecek birçok dost veya tarafsız milletlerin yetkili kişileri ile ilişki kurdu. Birçok rüşvet ve casusluk işlerine karışmış olan Almereyda, *le Bonnet Rouge* gazetesi ve «Bolo Paşa» lakabı ile anılan maceracı Bolo ile ilişkileri yüzünden dile düşünce Clemanceau hükûmetinin isteği üzerine aralık 1917'de kovuşturmaya uğradı. Floransa'da bir kasada *les Responsables* ve *Le Rubicon* başlıklı özel notlarının ele geçmesi, düşmanlarını çoğalttığı gibi durumunu da ağırlaştırdı. Santé hapishanesinden çıkarılarak Neuilly'de göz altında tutuldu ve 1920'de Yüksek Adalet divanında yargılandı. Divan düşmanla işbirliği suçunu kabul etmediyse de, Caillaux ilişkileri, sözleri ve siyasî muhalefetiyle bilmeyerek yaptığı yardım dolayısıyle üç yıl hapis cezası yedi. 1 Ocak 1925'te affedildi. Painlevé tarafından maliye bakanlığına getirildi (nisan-ekim 1925). Ekim 1925'te senatör seçildi. 1940'a kadar maliye encümeni başkanı olarak bütçe konusunda hakemlik ve denetçilik yaptı. 1935'te Bouisson kabinesine alınışı, hükûmetin düşmesine yol açtı. İlgi değer anılar (*Mémoires*) [1942-1947] bıraktı. (L)

CAİLLAVET (Gaston ARMAND DE), fransız gazetecisi ve tiyatro yazarı (Paris 1869-Essendiéras, Dordogne 1915). Tiyatroya 1891'de başladı, 1900'de Robert de Flers ile çalışmaya koyuldu. İki yazar birlikte gülünçlü operalar yazdılar: *Herakles'in Başarıları* (Les Travaux d'Hercule) [1901], *Paris veya İyi Yargıç* (Paris ou Le Bon Juge) [1906]. Bundan başka töre komedileri de vardır: *Le Roi* (Kral) [1908], *Le Bois Sacré* (Kutsal Koruluk) [1910], *L'Habit Vert* (Yeşil Elbise) [1912], *Belle Aventure* (Güzel Macera) [1913]. (L)

CAİLLEBOTTE (Gustave), fransız ressamı (Paris 1848-Cennevilliers 1894). Seine mahkemesi yargıcı olan babasının ölümüyle genç yaşta büyük bir servet sahibi olunca resme yöneldi ve o sıralarda şiddetli hücumlara uğrayan empresyonistleri destekledi. 1875'te Güzel Sanatlar okulundaki Bonnat atelyesinden ayrılarak 1876'da empresyonistlerin ikinci sergisine katıldı, 1875'te yaptığı *Parke Sistirecileri* adlı tablosu uzun süre en tanınmış eseri olarak kaldı (Louvre 1929). 1876'da, bazı empresyonist arkadaşlarının eserlerini elde etmişti. 1883 Yılında elinde sonradan devlete bağışladığı altmış yedi tablo vardı. Bu tabloların en önemlileri şunlardır: *La Galette Değirmeni*, *Salıncak* (Renoir), *Balkon* (Manet), *Saint-Lazare Garı* (Monet), *Sahnedeki Dansöz* (Degas) v.b. (L)

CAİLLETET (Louis Paul), fransız fizikçi ve sanayicisi (Châtillon-sur-Seine 1832-Paris 1913). 1882'de, birkaç yüz atmosferlik bir basınç elde etmeyi ve bu basıncı muhafazayı sağlayan bir pompa yaptı. Böylece de, o zamana kadar yalnız gaz olarak bilinen oksijen ve azot gibi maddeleri sıvı haline getirmeyi başardı. (L)

CAİLLİAUD (Frédéric), fransız seyyahı (Nantes 1787-ay.y. 1869). Bir çilingirin oğlu. Mineraloji öğrendi ve 1809'da Paris'e gitti. Mehmed Ali Paşa'dan Yukarı Mısır'da mineraloji araştırmaları yapmak izni aldı (1815). Fransa'ya zengin bir maden, bitki ve tarih dökümanıyle döndü. Siva vahasına yeni bir arkeolojik sefer yaptıktan sonra Mehmed Ali Paşa ona İbrahim Paşa'nın Nübye'deki askerî misyonuna katılma iznini verdi. Bu seferde Dongola harabelerini keşfetti. Seyahatlerinin (1831 ve 1837) hikâyesini ve Loire-Atlantique'in jeolojik haritasını yayımladı [1858]. (L)

CAİLLİÉ (René), fransız kâşifi (Mauzé 1799-La Baderre 1838). Alkolik bir babanın oğlu. Gençliği sefalet içinde geçti. 1816'da uşak olarak Senegal'e gitti. 1824'te kendini Fransızlara esir düşmüş bir mısırlı diye tanıtarak magripliların yanında kaldı. Arapçayı öğrendi ve esrarengiz Timbuktu sitesine girmeğe karar verdi. Timbuktu'ya giren ilk avrupalı oldu. 4 Mayısta Fas'a giden bir kervana katıldı ve 14 ağustosta Rabat'a vardı. 1830'da gezisinin hikâyesini yazdı ve Saintonge'a çekilerek orada veremden öldü. (L)

CAİN (James Mallahan), amerikalı yazar (Annapolis 1892). Sade ve biraz da kaba bir üslûpta birçok roman yazdı. En tanınmışları: *Postacı Kapıyı İki Kere Çalar* (The Postman Always Rings Twice) [1934], *Mildred Pierce* [1941]. Birçok da senaryosu vardır. (L)

CAİNE (sir Thomas Henry Hall), ingiliz romancısı ve oyun yazarı (Runcorn, Cheshire 1853-Man adası 1931). Ressam ve şair D. G. Rossetti tarafından Londra'ya çağrıldı. Ölümüne kadar onun yanında kaldı ve *Rossetti Üstüne Anılar*'ını yayımladı (1882). 1885'te roman yazmağa başladı. İlk romanı *The Shadow of a Crime*'dir (Bir Cinayetin Gölgesi). Son derece renkli puritan bir anlayış ve sağlam, güçlü, bazen de tumturaklı bir üslûpla yazılmış olan hikâyeleri çok tutulmuştu. Man adasına yerleşen Caine, eserlerinde bu bölgenin manzaralarını ve törelerini büyük bir ustalıkla çizmiştir. Başlıca eserleri: *The Son of Hagar* (Agar'ın Oğlu) [1886], *The Deemster* (Man Hâkimi) [1887] (bu eser *Benmy Chree* [1888] adıyle sahneye konmuştur), *The Scapegoat* (Vur Abalıya) [1891], *The Christian* (Hıristiyan) [1897]. Bu son eserin üzerinde çok tartışılmış ve *The Eternal City* (Ebedî Şehir) [1901] adıyle oyunlaştırılmıştır. Diğer bir eseri de *The Woman thou Gaverst Me*'dir (Bana Verdiğin Kadın) [1913]. (L)

CAİNTİA dağları, Hindistan'da (Assam) yanyana uzanan iki sıradağ. Brahmaputra ile Surma ovaları arasında kesintisiz bir yüksek alan oluşturur. Birleşik Khasi ve Caintia idare bölümünü meydana getirir. Caintia dağları doğu-batı doğrultusunda uçurumlarla yarılmıştır, aralarında yüksek düzlükler uzanır. Güneyde Surma ovasından sonra ansızın yükselmeğe başlar ve deniz seviyesinden 120-180 m yükseltide bir yayla meydana getirir. Shillong (147 m yüksl.) idare bölümünün merkezidir. Bitki örtüsü çok çeşitli olan bölgede daha çok çam ağaçları bulunur. Dağlarda demir yataklarına da rastlanır. İdare bölümünün nüfusu giderek artmaktadır (1961'de 456 152). Nüfusun 330 000 kadarı köylerde yaşamakta ve çiftçilikle geçinmektedir. Çiftçilerin 60 000 kadarı Jhum yöntemi uygulayarak tarım yapar; bu yöntemde orman yakılarak tarla açılmakta ve küllü toprak iki üç yıl işlendikten sonra bırakılarak yeni orman bölgeleri yakılmaktadır; bu, tabiî kaynakları tüketen zararlı bir yöntemdir.

Nüfusun çoğunluğunu Khasi'ler (230 000), Synteng'ler (30 000) ve Pnar'lar (15 000 kadar) meydana getirir. Khasi-Synteng'lerin dili Avustralya-Asya dil ailesinin Mon-Khmer koluna bağlıdır. Kültürleri de oldukça değiştir. Miras ve unvanlar anneden en küçük kıza geçer. Ama malların idaresi erkeklerdedir. Ayrıca Khasi-Synteng'lerin ölülerin anısına menhir ve dolmen diktikleri görülmüştür. 1947'de Hindistan bağımsızlığına kavuşunca bu bölgenin de yönetim sisteminde değişiklikler yapıldı. 1950'de Khasi ve Caintia dağları bölgesi Assam eyaletinin altı muhtar bölgesinden biri haline getirildi. (L)

CAİRD (Edward), iskoçyalı filozof (Greenock 1835-Oxford 1908). John Caird'in kardeşi. 1866'da Glasgow üniversitesine ahlâk profesörü olarak atandı. 1893'te Oxford'taki Balliol College'in başına seçildi. Hegel'in öğretilerinin ateşli bir hayranı olan Caird XIX. yy. sonu ingiliz felsefesinin üstünde önemli bir etki yaptı. Eserleri: *A Critical Account of the Philosophy of Kant* (Kant'ın Felsefesi Üstüne Eleştirici Bir Açıklama) [1878], *The Social Philosophy and Religion of A. Comte* (A. Comte'un Sosyal Felsefesi ve Dini) [1885], *The Evolution of the Religion* (Dinin Evrimi) [1891-1892] ve *The Evolution of Theology in the Greek Philosophers* (Yunan Filozoflarında Teolojinin Evrimi) [1904]. (L)

CAİRD (John), iskoçyalı vaiz ve tanrıbilimci (Greenock 1820-Oxford 1898). 1862'de Glasgow üniversitesinde tanrıbilim profesörü ve 1873'ten ölümüne kadar aynı üniversitenin yöneticisi oldu. 1855'te kraliçe Victoria'nın karşısında verdiği «Günlük Hayatta Din» konuşudaki vaizı ona şöhret kazandırdı. *Vaizlar* (1858) ve *Din Felsefesine Giriş* (1880) adlarında iki kitabı vardır. Bunlar tam Hegel'ci bir eğilimdeydi. Ayrıca bir de *Spinoza* adlı kitap yayımladı (1888) [L]

CAİRNES (John Elliott), irlandalı iktisatçı (Castle Bellingham 1823-Blackheath, Londra yakınları 1875). İktisat profesörü, Stuart Mill'in öğrencisi. Eserleri: *The Charactery and Logical Method of Political Economy* (İktisadın Niteliği ve Metodu) [1857], *İrlanda'da Üniversite Eğitimi* (1866), *Siyasî Denemeler* (1873), *Political Essays* (İktisat Üzerine Denemeler) ve *Some Brinciples of Political Economy* (İktisadın Birkaç Temel İlkesi) [1874]. Gelir dağılımındaki sürekli eşitsizlikleri açıklamak amacıyle «rakip olmayan gruplar» adlı bir teorisi vardır. (L)

CAİRNS, Avustralya'da şehir, Queensland kıyısında; 20 000 nüf. Tarım (şekerkamışı) merkezi. Bölgede boksit yatakları. (L)

CAİRNS (Hugh Mc. Calmont CAİRNS, 1. kont). İrlandalı devlet adamı (Cultra, İrlanda 1819-Bournemouth 1885). Avukat, sonra Belfast milletvekili (1852-1866). 1867'de Lordlar kamarası üyeliğine yükseldi. Disraeli tarafından takdir edilerek 1868'de ve 1874'te muhafazakârların iktidara dönüşünde lord oldu. 1869'dan itibaren Lordlar kamarasında muhalefeti idare etti. Devrinin en iyi hukukçularından biri. Rakipleri liberallerin kanun tasarılarını büyük bir ustalıkla eleştirdi. (L)

CAİRO, A.B.D.'de Alexander eyaletinin merkezi. İllinois devletinin güneyinde Ohio ve Mississippi ırmaklarının birbirine karıştığı yerdeki yarımadanın üstünde kurulmuştur. Büyük setlerle su baskınlarından korunur. Ulaşım kolaylıkları burasını, yalnız Güney İllinois'in değil, bütün Ohio ve Mississippi vâdisinin ve daha uzaktaki bütün küçük limanların merkez limanı haline sokmuştur. Çeşitli sanayi, kereste, çiğit, soya fasulyesi, giyim eşyası ve koşum takımları.

1818 ve 1835'te yapılan başarısız teşebbüslerden sonra 1851-1854 arası New York Trust Company'nin de yardımıyle burada bir iskân merkezi kurulabildi. İllinois merkez demiryolu 1856'da açıldı, şehir de 1857'de ana demiryoluna bağlandı. Burası iç savaş sırasında önemli bir stratejik noktaydı. Federal ordular için batıda önemli bir askerî merkez ve levazım deposu idi. (L)

CAİRO (Francesco DEL), italyan ressamı (Milano bölgesi 1598-Milano 1674). Caravaggio'nun etkisinde başarılı gece manzaraları çizdi. *İsa Zeytinliklerde* (Torino); *Aziz Stephanus'un İşkencesi* (San Stefano Maggiore) [Milano]; *Çocuklu Meryem ve İki Azize* (Pavia manastırı); *Yatan Venüs* (Dresden müzesi) en iyi tablolarındandır. (L)

CAİROLİ (Benedetto), italyan siyaset adamı (Pavia 1825-Capodimonte, Napoli 1889). Solcu milletvekili, meclis başkanı. 1878'de başbakan oldu, fakat dış siyasetinin uğradığı başarısızlık (Berlin kongresi) ve aşırı sola karşı eğilimi yüzünden yerini Depretis'e kaptırdı. 1879-1881 Arası yeniden iktidara geçti, Tunus'u Fransa'ya bırakan Bardo antlaşmasının (mayıs 1881) imzalanmasından sonra görevinden ayrıldı. Beş oğlundan dördü Binler seferinde öldü. (L)

CAİTHNESS veya **CAİTHNESS-SHİRE**, Büyük Britanya'da idare bölgesi, İskoçya'-

CAKARTA
1. Başkanlık sarayı
2. Şehrin iş ve ticaret merkezi

Foto. Holmes-Camera Press (LAROUSSE)

nın kuzeydoğu ucunda; 27 300 nüf. İdare merkezi, *Wick*. (L)

CAİUS, Galerius Valerius Maximianus (İllyria-Roma 311), Roma imparatoru (293-311). Daçya asıllı çoban. Orduda sivrildi. Diocletianus'un damadı oldu. İmparatorluğun dörtlü yönetiminde İllyria, Tuna ve Akhaia sezarı unvanını aldı. Diocletianus ve Maximianus'un tahttan feragatinde de Doğu ve İtalya «Augustus'u» oldu. Tuna kıyılarında büyük işler yaptı. «Diocletianus zulümleri» adı verilen işkencelerin tahrikçisi ve en zalim uygulayıcısıydı (303-304). Bununla birlikte, ölümünden kısa bir süre önce hıristiyan dinine izin verdi (nisan 311). [L]

CAİVANO, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Napoli'nin büyük banliyösünde; 22 100 nüf. Kenevir üretimi merkezi. (L)

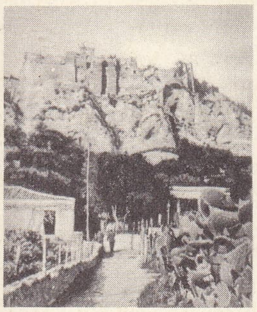

CALABRIA
Roccella Jonica'dan bir görünüm

CAİZ sıf. (ar. *cevâz*, izin'den *câ'iz*). *Esk.* Yapılmasında sakınca olmayan: *Resim basmak caiz midir, değil midir?* (F. R. Atay). *İmam-ı âzam hazretleri, hattâ namazdaki surelerin bile millî lisanda okunmasının caiz olduğunu beyan buyurmuşlardır* (Ziya Gökalp). ‖ Doğru, uygun, yerinde: *Gül biter aşk ile vurduk mu... / — İnandım, caiz* (M. E. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Caiz görmek*, uygunluğunu onaylamak. ‖ *Tabir (sıfat) caizse*, söylenen söz yerindeyse: *Tek kelime ile Halit Ayarcı'nın izafîlik dediği şeyin, tabir caizse, bir hakikat olduğunu kendi hayatımda yaşıyordum* (A. H. Tanpınar). *Bir Türk neferi gibi -sıfat caiz ise- pürüzsüz cesura Türkiye haricinde bilmem pek tesadüf edilir mi?* (Cenab Sahabeddin).

— İslâm. İslâmın insanların işleriyle ilgili olarak koyduğu beş hükümden biri. Mübah ile aynı anlamda kabul edilir. Yapılıp yapılmaması bir olan, tavsiye ve emr edilmediği gibi yasak da edilmeyen, işlendiğinde mükâfatlandırmayı, işlenmediğinde de cezalandırmayı gerektirmeyen hareketlerdir.

— Mant. Akla aykırı gelmeyen şey.

◆ **Caizat** çoğl. i. *Esk.* Caiz olan şeyler. (M)

CAİZE i. (ar. *cevaz*, izin'den *caize*). *Esk.* Bir büyüğe sunulan methiyeye karşılık alınan bahşiş veya para: *Osmanlı şairleri saraydan caize almakla geçindikleri gibi Osmanlı musikişinasları da sarayın verdiği ihsanlarla, maaşlarla geçinirlerdi* (Z. Gökalp). ‖ Aynen tekrarlanan ibareler için kullanılan (») işareti. ‖ Osmanlı imparatorluğu devrinde, dairelerde «görülmüştür» anlamında evrakın üstüne konulan işaret. ‖ Yol yiyeceği.

— ANSİKL. Eskiden şairlerin devlet büyüklerine yazdıkları methiyeler karşılığı aldıkları para ve hediyelere *caize* denirdi. Caizenin bir başka adı da «sıla»dir.

Hz. Muhammed, huzurunda bir methiye okuyan Ka'b bin Zübeyr'in bu hareketinden memnun olmuş ve caize olarak hırkasını (bürde) vermişti. Hükümdarlar ve devlet büyükleri kendilerine methiye yazan şairlere caize denilen kıymetli hediyeler verirlerdi.

CALAİS
belediye binası Saint-Pierre parkı geride, liman

Bu âdet Osmanlılar devrinde de devam etti. Nedim'in bir methiyesine karşılık Damad İbrahim Paşanın şairin ağzını mücevherle doldurması meşhur örneklerden biridir. Bir ara caize almak için methiyeler yazan çıkarcı şairler türedi. Sünbülzade Vehbi, *Lûtfiye* adlı eserinde ve *Sühan* kasidesinde bu tip şairlerin düştükleri kötü durumu anlatır.

Osmanlı imparatorluğunda caizenin diğer bir şekli de bir memuriyete tayin edilenlerin kendilerini bu makama tayin ettirenlere bir miktar para vermeleriydi. Her âmir emrinde çalışanlardan caize adı verilen bir miktar para alırdı. Padişahlara verilen caizeye *Tuğ-ı hümayun caizesi* denirdi. Sonraları caize usulü yolsuzluklara sebep oldu. Memuriyete tayinler, ehliyetten çok verilecek caizeye göre yapıldı. Selim III zamanında bu sistem ıslah edildi. Buna göre yılda bir defa ve belli miktarda caize alınacaktı. Eski memuriyetlerinde bırakılanlar caizey her yıl bir çeşit vergi gibi ödeyeceklerdi. Caize sistemi Tanzimat'ta kaldırıldı. (M)

CAJAL (Santiago RAMON Y), ispanyol hekimi (Petilla, Aragon 1852-Madrid 1934). Sinir sisteminin dokusunu inceledi. 1879'da Zaragoza anatomi enstitüsünün müdürü. 1887'de Valencia ve Barcelona'da, 1892'de Madrid'te anatomi profesörü. Nöron teorisini kurdu. En önemli eseri *Textura del Sistema Nervioso dell Hombre y de los Vertebrados* (İnsanda ve Omurgalılarda Sinir Sisteminin Dokusu) [1897] adını taşır. 1906 Nobel ödülünü Golgi ile paylaştı. (L)

Cajal hücreleri. Dokubilim. Beyin kabuğunun moleküler tabakasının derin kısmında bulunan sinir hücrelerinin gövde kısımları. (Bazıları iğ biçiminde, bazıları üçgenimsidir; aksonları kalın ve kısa, dendritleri [protoplazma uzantıları] ise çok uzundur. Bunlar birleştirici sinir hücreleridir.) [L]

CAJAMARCA, Peru'nun kuzeyinde şehir, Batı Cordillera'da idare bölgesi merkezi; 2 814 m yüksl.; 22 500 nüf. Bir tarım bölgesinde kurulan şehir, demir ve altın madenlerinin yakınındadır. Karayoluyle Pacasmayo bölgesine ve Amazonas bölgesinin başlangıcındaki Chachapoyas'a bağlanır. Dokuma, el sanatları. Bir inka sarayının kalıntıları. — *Cajamarca idare bölgesi;* 831 300 nüf. (L)

CAJANUS i. Ağaççık türü. Antiller'de, Hint adalarında ve Madagaskar'da, besleyici tohumlarından ve barındırdığı böceklerin faydasından ötürü yetiştirilir. (Baklagillerden.)

— ANSİKL. Yabanîsi bilinmeyen *Cajanus indicus* Uzak Doğu'da eskiden beri yetiştirilmektedir. Boyu 3 m'yi bulur. Ömrü 3 yıldır. Baklamsı meyvesinin içinde 4-5 tohum bulunur. Çok besleyicidir. Eşkanatlılardan *Carteria lacca*'nın sokmasıyle gomalaka salgısı çıkarır. Yapraklarıyle, Madagaskar ipekböceğinin tırtılı beslenir. (L)

CAJETANUS (Tommaso DE VİO, — denir), italyan ilâhiyatçısı (Gaeta 1469-Roma 1534). Dominiken tarikatına girdi, 1509'da tarikatın başkanı oldu. Papa Leon X tarafından kardinal seçildi; 1517'de papalık orta elçisi olarak Almanya'ya gönderildi. Görevi Luther'i katolikliğe döndürmekti. Bu konuda başarı kazanamadı. (L)

— CAK, — CEK ek. Önceleri küçültme eki, sonradan eşitlik eki. Küçültme görevi, *-cık, -cik* eki yanında, eşitlik görevi *-ca -ce* yanında zamanla işlekliğini kaybetti. Bugünkü dilde bazı kalıntılarına rastlanır: *Yavru-cak, büyü-cek, çabu-cak* (< *çabuk-cak*) gibi. (M)

CAKA i. *Teklz.* Kendini başkalarına beğendirme çabası, gösteriş, fiyaka: *Caka uğruna elindekini gözden çıkarır* (R. H. Karay).

— DEY. *Caka satmak*, gösteriş yapmak: *Halbuki onun maksadı sadece biraz caka satmaktı* (H. E. Adıvar).

◆ **Cakacı** sıf. *Teklz.* Caka yapmayı âdet edinmiş, gösterişi seven.

◆ **Cakalı** sıf. Caka ile yapılan, gösterişli: *Kafası, gönlü, cakalı konuşması ile de başka adamdı üstadım* (Y. Z. Ortaç). [M]

CAKARTA, esk. **Batavia,** İndonezya'nın başkenti, Cava adasının kuzey kıyısında; yaklş. 3 milyon nüf. Şehir sağlığa zararlı bir koyda kuruldu ama Cava'nın kuzeyindeki şeker üreten ovalara ve Sunda boğazına yakınlık bakımından yeri elverişlidir. Batavia XVIII. yy.da Bantam'ın önemini kaybetmesinden sonra önemli bir baharat, kahve ve şeker ticareti merkezi oldu. O tarihten itibaren yalnız Çinlilerin oturduğu eski şehir önemini kaybetti; idarî ve ticarî semtle (Weltureden) varlıklı kişilerin oturdukları semtler (Gondangdia, Menteng, Meester Cornelis) güneye doğru 12 km uzanır. Modern liman Tandjoengpriok'un 8 km doğusunda kuruldu. Cakarta limanından geçen hammaddeler birçok sanayi kurulmasına yol açtı: metalürji (dökümevleri, demiryolu malzemesi ve otomobil montaj fabrikaları); dokuma ve kimya sanayii; deri ve kereste işlemeciliği.

— Tar. Malezyalıların yaşadığı eski şehrin (Cakarta) adını Hollandalılar 1619'da Batavia'ya çevirmişlerdi; İndonezya cumhuriyeti 1949 aralığında şehre eski adını verdi. Cakarta Hollanda ile yaptığı ticaret sayesinde zenginleşmişti: bu ticareti teşkilâtlandıran Doğu Hint şirketinin bıraktığı anbarlar hâlâ durmaktadır. Kanallar boyundaki kırmızı kiremitli ve hollanda tipi kalkan duvarlı evler de bu eski faaliyeti hatırlatır. Ama XVIII. yy.dan itibaren Çinlilerin sayısı bütün öbür göçmenlerinkini aştı, aralarından bir kısmı 1740 ekiminde yok edildi: Birleşik eyaletleri Fransa'nın işgal etmesinden yararlanan İngilizler 1811'de şehri aldılar ama 1814'te bırakmak zorunda kaldılar. Batavia Birinci Dünya savaşından sonra Hollanda Hindistan'nda milliyetçi hareketin başlıca merkezlerinden oldu; 1926'-dan itibaren isyan başladı ve İndonezya'nın bağımsızlığı 17 ağustos 1945'te Batavia'da ilân edildi. (L)

CAKET i. Bk. CEKET.

CAKE WALK [keyk volk] blş. i. (ing. k., *cake*, pasta ve *walk*, yürüyüş'ten). Sekmeli bir dans türü. 1900'lerde çok yaygın olan bu dansın özelliği garip bir şekilde yürünerek yapılmasıydı.

— ANSİKL. Eski bir geleneğe göre en karışık dans figürünü yapan zenci köle ödül olarak bir pasta kazanırdı. *Cake walk* adının buradan geldiği sanılır. Önceleri Amerika'da operet ve müzikli komedilerde görülen bu dans türü daha sonra Fransa'ya geçti, aynı dansla revü ve gösteriler de yapıldı. Birçok ünlü besteci cake walk ritminin etkisinde kaldı: Debussy 1908'de piyano için bir *Golliwog's Cake-Walk* besteledi. (L)

CAKOBÂBÂD, Batı Pakistan'da (Khairpur) şehir, Cakobâbâd idare bölümünün merkezi, Haydârabâd'ın 200 mil kuzeyinde; 35 278 nüf. Şehirde hava sıcaklığı sürekli olarak yüksektir (kaydedilen en yüksek sıcaklık 52,2°C). Batı Pakistan demiryolu şebekesinde çeşitli hatların kavşak noktası. Şehir 1847'de Khangar köyü yakınlarında general John Jacop (sonradan bölgenin ilk milletvekili) tarafından kuruldu. Şehirde her yıl ananevî bir sergi (at, sığır, çiftlik ürünleri, makineler) açılır.

— *Cakobâbâd idare bölümü,* eski Yukarı Sind cephesi, 2 982 mil kare; 528 709 nüf. Alüvyonlu bir ovadan meydana gelir. Su baskınlarına karşı Kashmor seti tarafından korunur. Kuzeyinde Bugti dağları, güneydoğu ucunda Kirthar dağlarıyle sınırlıdır. Sulama yoluyle tarım (akdarı, nohut, buğday, pirinç) yapılır. (M)

CAKUN'LAR, Malezya'da halk. Malezyalılarla birleşerek melezleşmiş Negrito'lardır; meyve toplama, balıkçılık ve avcılıkla geçinirler. (L)

CALABAR, Nijerya'da (Doğu bölgesi) şehir, Calabar ırmağı kıyısında, ırmağın ağzı yakınında; 16 650 nüf. Palmiye yağı çıkartılması ve ihracatı. Balıkçılık. (L)

CALABOZO, 1934'e kadar Venezuela'da Guarico eyaletinin başkenti. Şehir, 1695'te kuruldu. Llanos sığır bölgesinde, Guarico ırmağı üzerinde, Caracas'ın 120 mil güneybatısındadır; 5 665 nüf. (1959). Calabozo, 1950'de Guarico ırmağı için hazırlanan projenin uygulanma merkezi olması dolayısıyle önem kazandı. Proje sığır endüstrisi, sulama ve selleri kontrol altına alma amaçlarını güdüyordu. Irmağın üzerinde 9 mil uzunluğundaki baraj 94 mil karelik bir göl meydana getirmektedir. Calabozo oldukça ö-

Foto. E.N.İ.T., Photothèque française (LAROUSSE)

nemli bir ticarî merkez, çeşitli yönlerden gelen anayolların kesiştiği bir şehirdir. (L)

CALABRİA, İtalya yarımadasının güney ucunu meydana getiren bölge; 15 077 km²; 2 045 000 nüf. Catanzaro, Cosenza ve Reggio di Calabria illerini içine alır.

● *Coğrafya*. Calabria her tarafı dağlık bir bölgedir: Pollino (2 270 m) kalkerli Apennin dağlarının sonudur. Scalaone geçiti aracılığıyle Calabria Alpleriyle birleşir. Kıyı sıradağları, Catanzaro kıstağına kadar gnaystlardan ve mikalı şistlerden meydana gelir. Güneyde Sila'nın (1 929 m) ve Serre'nin (1 276 m) koruluk kütleleriyle Aspromonte'nin (1 951 m) çıplak yükseklikleri granit ve şistlerden oluşur. İon denizi kıyısı boyunca uzanan bölge (badlands) killerden meydana gelir; bu killer sel aşınımından zarar görmüşlerdir. Tiren denizi kıyısında girintili çıkıntılı olan kıyı bölgesi İon denizi kıyısında düz, alçak ve bataklıktır. Toprakların aşırı aşınması, yazların uzun ve kurak geçmesi ve ilkel toprakların verimsizliği yüzünden tarım alanları çok değildir. Bununla birlikte tarım yine de çok çabuk çoğalan ve hızla göçmek zorunda kalan halkın başlıca faaliyetidir. Küçük mülklerin ağır bastığı Tiren denizi kıyısında ağaç yetiştiriciliği (zeytin, turunçgil ağaçları ve çeşitli ağaçlar) ve karma tarım yapılan tarlalar birbirini izler. Aspromante ve Serre az gelişmiş kesimlerdir. Sila ve Siburi'den Catanzaro'ya kadar İon denizi kıyısında geniş ölçüde bir tarım reformu yapıldı. Çok büyük mülklerin ağır bastığı bu eski bölgede kamulaştırmalar, küçük mülk sahiplerinin yerleşmesine yol açtı ve toprağın verimlileştirilmesi çabaları değişik tarımlar uygulanmasını (tahıl, yemlik bitki, meyve ağaçları) sağladı. Calabria bölgesi geleneksel olarak tırmanılması güç kayalarda kurulu büyük köylerden meydana gelir; ama toprak reformu kesiminde köylülerin evlerini topraklarında kurmalarıyle köyler parçalanmıştır.

● *Tarih*. Calabria'yı Yunanlılar sömürgeleştirdiler. M.Ö. III. yy.da Romalıların eline geçti. Augustus zamanında Apulia ile birleştirildi ve İtalya'nın ikinci bölgesini meydana getirdi. Daha sonra Bizans'a geçti. Ostrogotlar ve Müslümanlar tarafından yıkıldı, Sicilya Norman krallığına girdi ve 1860-1861'de İtalya ile birleştirildi. Bölgeyi örten makiler uzun süre haydut yatağıydı. (L)

CALADİUM i. Otsu bitki. Kökü yumrulu, yaprakları çok gösterişlidir. (Bazı türleri sıcak limonluklarda yetiştirilir. Aralarında melezleştirilerek bahçelik çeşitler elde edilmiştir Caladium'un anayurdu Tropikal Amerika'dır. Yılanyastığıgillerden.) [L]

CALAHORRA, İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da (Logrono ili), Ebre yakınında; 14 500 nüf. Tarraconense'de eski bir roma şehriydi (*Calagurris Nassica)*, Sertorius'un tarafını tuttu, Pompeius tarafından iki kere (M.Ö. 74 ve 71) kuşatıldı. Quintilius burada doğdu. XV. yy.dan kalma gotik üslûbunda piskopos sarayı ve katedral (rönesans ve barok üslûbunda mihrap). Biber konserveciliği. Sepicilik. (L)

CALAİS, Fransa'da Pas-de-Calais idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Flandre'da, *Pas-de-Calais* kıyısında; 70 707 nüf. Liman ve sanayi faaliyeti iki ayrı mahallede toplanır. Calais, kıtadan Büyük Britanya'ya giden yolcuların en büyük transit merkezlerindendir. Sunî dokuma sanayii. Şehir güçlü bir direnmeden sonra 1347 yılında İngilizlerin eline geçti. Eustache de Saint Pierre ve beş burjuvanın kral Edward III'e teslim olmaları şehrin mahvolmasını önledi. Calais'yi, 1558'de Guise dükü Lorraine'li François İngilizlerden geri aldı. (L)

CALAİS (PAS -DE- [ing. **Straits of Dover**, *Dover boğazı*], deniz kolu, Fransa ve Büyük Britanya arasında Manş denizi ile Kuzey denizini birleştirir; Fransa'da Boulonnais'nin kuzeybatı ucu Gris-Nez burnu ile, İngiltere'de Dungeness burnu arasında uzanır; boyu 185 km; eni 65 km (en dar yeri 31 km); en derin yeri 72 m. Gris-Nez'nin tebeşirli yalıyarlarıyle Dover yanında yükselen yalıyarlar arasında kıyılar tam simetri halindedir. Pas -de- Calais, Colbart ve Varne banklarıyle ikiye bölünür, Manş'tan gelen bir gelgit dalgasıyle aşılır. Çeşitli dönemlerde Fransa ile İngiltere kıyılarını birleştirmek için tasarılar hazırlandı. Kuzey Avrupa ile Fransa'nın, İspanya'nın ve Afrika'nın batı kıyıları arasında transit sefer yapan gemilerin geçtiği Pas -de- Calais, seferi en yoğun deniz geçitleri arasındadır. (L)

CALAİS burjuvaları. Bk. BURJUVALAR.

CALAMA, esk. coğ. Numidia'da (Kuzey Afrika) şehir, propreator Aulus Postumius buraya yakın bir yerde Jugurtha tarafından bozguna uğratılmıştı (M.Ö. 109). Bugün *Guelma*. (L)

CALAMAGROSTİS i. Gövdesi sürüngen çokyıllık bitki. Pekçok türü vardır. Buğdaygillerden. (L)

CALAMATTA (Luigi), italyan gravürcüsü (Civitavecchia 1801-Milano 1869). Hayatının büyük bir kısmını Fransa'da geçirdi; İngres'in öğrencisi oldu (1822) ve usta bir gravürcü olarak tanındı. Ustasının *Louis XIII'ün Andı, Kaynak, Paganini, Molé, George Sand*, Leonardo da Vinci'nin *La Joconde*, Rafaello'nun *Hezekiel'e Görünen* adındaki eserlerinin gravürlerini yaptı. Dr. Antoumarchi tarafından Sainte-Hélène'de alınmış olan yüz kalıbından yararlanarak Napolyon'un mask'ını yaptı. (L)

CALAME (Alexandre), isviçreli ressam ve gravürcü (Vevey 1810-Menton 1864). Resimlerinin başlıca konusu, Alp dağlarındaki tabiat güzellikleridir. En ünlü eseri: *Pembe Tepe* (Neuchâtel müzesi). Taşbaskı ve ıslak kazı resimler de yaptı. (L)

CALAMİAN adaları, Filipinler'de takımadalar, Mindoro ve Palawan adaları arasında; 16 500 nüf. Manganez ocakları. Balıkçılık. (L)

CALAMİNE, alm. **Kalmis**, Belçika'da (Liège ili, Verviers idare çevresi) komün; alman sınırı yakınındaki maden (çinko ve kurşun) bölgesinde; 4 900 nüf. (L)

CALAMİNTHA i. Genellikle kokulu bitki türü. Çoğu zaman çiçekleri pembe, kırmızı veya eflâtun olur. İslenmemiş topraklarda biter. (Ballıbabagillerden.) [L]

CALAMİSTRUM. i. Bk. TARAK.

CALAMOİCHTHYS i. Çoksaçaklıbalığa yakın balık türü. Vücudu uzun, hemen hemen silindirimsi ve yüzgeçsizdir. (Batı Afrika akarsularında çoksaçaklıbalıklarla bir arada yaşar.) [L]

CALAMUS i. Sarmaşıcı bitki görünüşünde palmiye. Eski Dünyanın tropika ve subtropika bölgelerinde yetişen iki yüz kadar türü vardır.

— Anat. *Calamus scriptorius*, beyindeki dördüncü karıncıkta bulunan ve kalem kamışına benzeyen çukurcuk. (L)

CALAMY (Edmund), ingiliz puritan tartışmacı (Londra 1600-ay.y. 1666). Piskopos Hall'un *Episcopacy by Divine Right* (Piskoposluğun Tanrısallığı) adlı eserine karşılık olarak 1641'de yazılan ve piskoposluğa karşı bir tez olan *Smectymnuus*'un başlıca iki yazarından biri. Ilımlı bir presbiteryen olan Calamy, Charles I'in mahkûmiyetini önlemeğe ve Charles II'nin yeniden tahta getirilmesine çalıştı. (L)

CALANDAR. Bk. CULLUNDUR.

CALANDRA (Davide), italyan heykeltıraşı (Torino 1856-ay.y. 1915). Torino'da *Vittorio Amedeo*, Parma'da *Garibaldi*, Villa Borghese'de *Umberto I*'in heykellerini yaptı. (L)

CALANDRİNİA i. Otsu veya çalımsı bitki. Batı Amerika'nın tropik bölgelerinde ve Avustralya'da yetişir. (Kırmızı çiçekli Calandrinia unbellata gibi birçok türleri bahçelerde yetiştirilir. Semizotugillerden.) [L]

CALANTHUS i. Otsu kara bitkisi. Hindistan, Güney Afrika ve Japonya'da yetişir. (Birçok türleri Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. Salepgillerden.) [L]

CALANUS i. Açık denizde yaşar küçük kabuklu. Beşinci çift bacakların yapısı yalnız dişilerde yüzmeğe yarar. (Kopepodlar takımından.) [L]

CALAPATA, İspanya'da (Aragon, Teruel ili) bölge. Burada Levante topluluğunun ilk kaya resimleri bulundu (1903). [L]

CALAPPA i. Ön tarafı değirmi, arka tarafı küt yengeç. Büyük yassı kıskaçlıdır. (Calappalar sıcak ve ılık denizlerde yaşar. *Calappidae* familyasından.) [L]

calamoichthys

CALARAŞİ, Romanya'da şehir, Muntenia'da (Bükreş bölgesi), Tuna kıyısında küçük liman, ırmağın kuzeye doğru Dobruca boyunca yaptığı dirseğin başlangıcında; 27 800 nüf. Baragan'da köy pazarı. Konservecilik. (L)

CALAS (Jean), fransız ticaret adamı (Lacabare'de 1698-Toulouse 1762). Hoş görürlükten yoksun dinin baskısıyle yapılan adlî bir yanlışlık sonunda işkence edilerek öldürülmesiyle ün yaptı. Ekim 1761'de altı çocuğunun en büyüğü olan otuz yaşındaki Marc Antoine kendini dükkânında astı. Cesedinin yüz kızartıcı bazı müdahalelere uğramasından korkan aile oğullarının intihar etmediği yolunda yanlış bir fikri savundular. O zaman adalet Calvin'ci olarak tanınan Calas'ı Katolikliğe geçeceğini söyleyen oğlunu öldürmüş olmakla suçladı. Toulouse parlamentosunun bir kararıyle mart 1762'de idam edildi. Voltaire Calas'ın dul karısıyle iki çocuğunun himayesine aldı. Diğer üç çocuğu manastıra girdiler. Voltaire kralın danışma kurulundan Toulouse parlamentosunun kararını iptal ettirdi, bu suretle Calas'ın adı temize çıktı (1765). Bu olay dolayısıyle *Voltaire Traite'de la Tolerance* (Hoşgörü Üzerine İnceleme) [1763] adlı eserini yazdı. (L)

CALASCİONE i. (ital. k.). Çok uzun saplı küçük bir lavta. Beşli aralıklarla akort edilen iki veya üç teli vardır, bir çeşit değnek sürterek çalınır. (Bir zamanlar Güney İtalya'da çok tutulurdu). [L]

CALATAFİMİ, İtalya'da şehir, Sicilya'nın batısında (Trapani ili); 11 400 nüf. Calatafimi, Segesta harabelerinin yakınında, Eskiçağdaki *Longarium* şehrinin yerinde kuruldu. (L)

CALATAYUD, İspanya'da (Aragon, Zaragoza ili) şehir; Jalon ile Jiloca ırmaklarının birleştiği yerde, İberik dağlarının bir iç havzasında; 17 900 nüf. Mudejar üslûbunda anıtlar (Santa Maria manastırı ve yuvarlak veya çokgen temelli çan kuleleri); gotik üslûbunda kiliseler. Besin sanayii. — Çevrede, Magriplılar tarafından yıkılan eski *Bilbilis*'in harabeleri. (L)

CALATHEA i. Otsu bitki. Amerika ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişir. (Bu bitkinin altmış kadar türü vardır. Atlas gibi parlak ve hareli yapraklarından dolayı sıcak limonluklarda yetiştirilir. Sapları yerliler tarafından sepetçilikte kullanılır. *Marantaceae* familyasından.) [L]

CALATHUS i. Siyah veya esmer, çok hareketli böcek. Avrupa'da, Akdeniz bölgesinde tasların altında yaşar. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

CALATRAVA, İspanya'da (Castilla la Nueva, Ciudad Real ili) şehir, XIII. yy. başından kalma (XV. yy.da onarıldı) gotik-islâm üslûbunda eski Calatrava la Nueva şato-manastırının kalıntıları. Calatrava şehrini, Castillalılar 1145'te Magriplılardan aldılar. (L)

CALAVAR, Hindistan'da bölge, 1948'de Racastan birliğine katıldı; 2 405 mil kare; 490 609 (1961) nüf. 1896'da yönetim ingiliz valisinin elindeydi. Hükûmet 1897'de eyaleti parçalamağa karar verdi. 1899'da bölgenin büyük bir kısmı Kotah mihraceliğine verildi. Şahâbâd ve Çaumala bölgeleri birleştirilerek yeni bir devlet meydana getirildi. Bölgenin merkezi Calrapatan'dır. Burası Caypur'un 160 mil güneyindedir; 9 128 nüf. (1961). Patan diye de anılan eski Calrapatan şehri 1796'da Zalim Singh tarafından sunî bir gölün kıyısına kuruldu. 4 Mil kuzeyinde modern Calrapatan bulunur. Bölgenin idare merkezi, prens sarayı ve askerî idare merkezi, buradadır. Calrapatan ticaret merkezidir. Bölgenin başlıca üretimi pamuk ve ayçiçeği tohumudur. Şehrin yanında Avrangzeb devrinde yıkıldığı söyle-

calceolaria

Foto. Photopress (LAROUSSE)

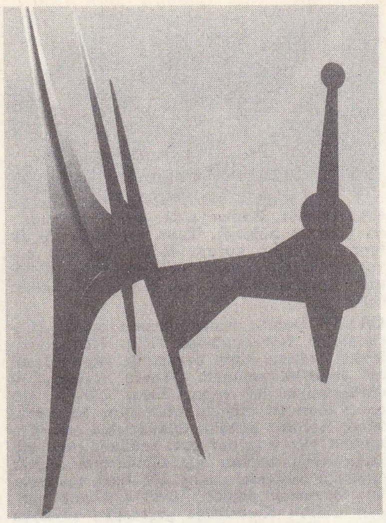
Alexandre CALDER

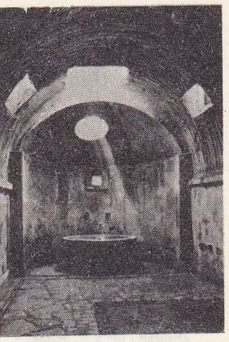
Caldarium
(Stabien hamamı, Roma)

«El Grand Teatro del Mundo»dan bir sahne
Lope de Vega topluluğundan

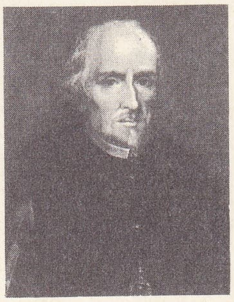
Pedro CALDERON DE LA BARCA

nen Çandravati harabeleri (başlıcası Bitalesvar Mahadeva tapınağı [M.S. 100'e doğr.]). [L]

CALAYIR, Kazakların «Ulu Cüz» (Ulu Yüz) birliğini meydana getiren boylardan biri. Yedisu bölgesinde Karatal ırmağı havzasında yaşarlar. Çiftçilik ve çobanlıkla geçinirler. Eskiden bu sahada yaşayan karahanlı türk boylarından bir kısmının XIII. yy.da Moğol- Calayırlarla karışıp şimdiki Kazak-Calayır boyunu meydana getirdikleri sanılmaktadır. 1890 Yıllarında Çarlık Rusyası tarafından yapılan çadır sayımında, boyda 17 000 aile-çadır bulunuyordu. (M)

CALBE, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Magdeburg'un güneyinde; 16 400 nüf. Demir sanayii merkezi (bölgede çıkarılan linyiti çelik üretiminde kullanan «Batı Kombinası»). Dokuma sanayii. Kâğıtçılık. Konservecilik. Kimya ve ilâç sanayii. (L)

CALCAGNİ (Antonio), italyan heykelcisi (Recanati, Marches 1536- ?, 1593). Eserleri: Sixtus Quintus'un Loreto bazilikası önündeki heykeli (1589), aynı bazilika içinde *İsa'nın çarmıhtan indirilişi* adlı bronz kabartma. (L)

CALCAGNİ (Tiberio), italyan mimarı ve heykelcisi (Floransa 1532-Roma 1565). Michelangelo'nun öğrencisi ve yardımcısı oldu. Floransa katedralindeki *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi*'nde *Brutus*'un büstünün (Bargello) yapılmasında çalıştığı sanılır. Vasari'ye göre ustasının denetimi altında, San Giovanni dei Fiorentini'nin plânını çizdi. (L)

CALCAGNİNİ (Celio), italyan astronomu ve hümanisti (Ferrara 1479-ay.y. 1541). Önceleri imparator Maximilian ve papa Julius II'nin ordularında görev aldı. Sonra siyasî görevle Roma ve Macaristan'a gönderildi. 1520'de kiliseye girerek, Ferrara üniversitesinde profesör oldu. Eserlerinin hepsi 1544'te Basel'de yayımlandı. *Quomodo Coelum Stet* başlıklı inceleme yazısında, Galileo'dan da önce, yerin güneş çevresindeki hareketiyle ilgili görüşler ileri sürdü. (L)

CALCANEUS. Bk. TOPUK *kemiği*.

CALCEOLARİA i. Güzel çiçekleri için yetiştirilen Amerika kökenli bitki. Bahçelerden başka yerde seyrek bulunur. (Aslanağzıgillerden.)

— ANSİKL. *Calceolaria* adı, bitkiye çiçeklerinin özgül biçiminden dolayı verilmiştir. (*Calceolus*, küçük ayakkabı) çiçekleri sarı, beyaz veya erguvan renginde olur. (L)

CALCOPHAPS İNDİCA i. Küçük güvercin. Doğu Asya'da yaşar. Zümrüt yeşili rengindedir. Karnı esmer, başı külrengidir. (L)

CALCULUS i. (ufak çakıl taşı anlamında lat. k.). Esk. Rom. Romalıların hesap yapmak için kullandıkları ufak, düz çakıl taşı. (L)

CALCUTTA. Coğ. Bk. KALKÜTA.

CALDARA (Antonio), italyan bestecisi (Venedik [?] 1670'e doğr.-Viyana 1736). 1716'da Viyana imparatorluk kilisesine ikinci müzik öğretmeni olarak yerleşene kadar çok dolaştığı sanılır. Pekçok eser bıraktı: 87 opera, 31 oratoryo, çok sayıda motet, missa kantat, ses için dindışı kanon'lar, Viyana'da önklasik müziğin ileri gelen temsilcilerinden biri oldu. Bohemya'lı müzik sanatçılarının aracılığıyle Mozart, Haydn ve Mannheim okulunu iyiden iyiye etkilediği sanılıyor. Dinî eserleri arasında gerçekten çok değerlileri vardır: *Missa in Contrapuncto Canonico*. (L)

CALDARA (Polidoro). Bk. POLİDORO CALDARA *de* CARAVAGGİO.

CALDARİUM i. (lat. *caldus, calidus*, sıcak, *cella caldaria*, sıcak banyo). Roma hamamlarında sıcak banyo dairesi.

— ANSİKL. Vitruvius'un *De Architectura* adlı eserine göre *caldarium* aslında, tonozlu, uzunca bir salondur. Bir ucunda banyo havuzu, öbür ucunda da, içinden ılık su fışkıran bir kurna bulunuyordu *(labrum)*. İmparatorluk devrine ait «thermae» adı verilen büyük hamamlarda caldarium, eşkenar dörtgen şeklinde bir salondu. Her duvarında yine eşkenar dörtgen şeklinde bir hücre, hücrelerin üçünde birer kurna, dördüncü hücredeyse kapı bulunurdu. Roma'da Traianus ve Diocletianus hamamlarındaki caldariumların tertibi böyledir. Bu hamamların bir çıkıntı şeklinde inşa edilen caldarium'larının güney ve güneybatı taraflarında, bol güneşin içeri girmesi için, büyük pencereler vardır. (Daha eski hamamlarda caldarium'un pencereleri küçüktü.) [M]

CALDAS, Orta Kolombiya'da idare bölgesi; 1 399 600 nüf. İdare merkezi, *Manizales*. (L)

CALDAS (Francisco José DE), kolombiyalı bilgin ve yurtsever (Popayan 1770-Bogota 1816). Mutis, Humboldt ve Bonpland ile birlikte And'larda keşif gezileri yaptı, Bogota rasathanesini yönetti, değerli bir ilmî eser yayımladı: *Semanario de Nueva Granada*. Bir ayaklanma sırasında yakalandı, general Morillo kumandasındaki İspanyollar tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve kurşuna dizildi. (L)

CALDAS DA RAİNHA, Portekiz'de (Leiria idare bölümü) şehir; 11 800 nüf. Joao II'nin karısı kraliçe Leonora tarafından yaptırılan kaplıcalar. (L)

CALDECOTT (Randolph), ingiliz desinatör ve karikatürcüsü (Chester 1846-Saint Augustine, Florida 1886). Suluboya resimler yaptıktan sonra 1878'de gerçek yönünü buldu, çocuklar için renkli albümler yayımladı (*John Gilpin, Jack'ın Yaptığı Ev* v.b.) Resimleri *Punch, Pictorial World, Graphic* dergilerinde yayımlandı. (L)

CALDER (Alexander), amerikalı heykelci (Philadelphia 1898). Önce desinatör ve ressam olarak çalıştı. Fransa'da 1927 Humorist'ler salonuna çalışmasının ilk örnekleri olan telden heykellerle katıldı. Küçük ve renkli maden parçalarını birbirine ekleyerek yaptığı, tavana asıldığı veya üç ayak üzerine konduğu zaman en ufak hava esintisi ile kımıldayan heykellerine *mobil*'ler adını verdi. Mobilleri ile 1952 Venedik Biennale'inde milletlerarası heykel ödülünü aldı. Paris'te UNESCO binasının bulunduğu bahçede Calder'in bir mobili vardır. Ağır madenlerden çok büyük boyutlarda yaptığı heykellerine stabil adını verdi. Bu türde olan eserlerinden biri Bourges Kültür sarayının girişindedir (1964); başka biriyle Montreal milletlerarası sergisine katıldı (1967). [L]

CALDERARİ çoğl. i. (ital. k. *Calderaro* kazancı). Napoli krallığının işgali sırasında 1799'da, fransız hâkimiyetine karşı mücadele için kurulmuş bir gizli cemiyetin üyeleri.

— ANSİKL. *Calderari*'lerin aslı, belki de, bu devirde kardinal Ruffo tarafından kurulan kralcı *trinitarii* topluluklarını meydana getirmiş çetelerdir. Kendilerinin ilk zamanlarda *Carbonari*'lerle (bk. CARBONARO) ortak amaç güttükleri anlaşılmaktadır, fakat 1813 senesine doğru bozuştular ve İki Sicilya'nın kralı Fernando I'in dönüşünden sonra onların amansız düşmanı kesildiler. Âdi suçlar da işleyen «calderari»lerin şiddet hareketleri, kendilerine silah vermiş ve teşkilâtlandırmış olduğu sanılan emniyet bakanı prens Canosa tarafından kolaylaştırılmıştır. (L)

CALDERARİ (Ottone), italyan mimarı (Vicenza 1730-ay.y. 1803). Palladio okulunda yetişti, Vicenza da Antisola, Cordellina, Loschi, Bonini konaklarını, Verona papaz okulunu yaptı, ölümünden sonra planlarının bir derlemesi *Opere di Architettura* (Mimarî Eserleri) adı altında yayımlandı (1807-1817). [L]

CALDER HALL, Büyük Britanya'da Cumberland bölgesinde yer. Atom santralı. (L)

CALDERON (Serafin ESTEBANEZ) Bk. ESTEBANEZ.

CALDERON DE LA BARCA (Pedro), ispanyol şairi, tiyatro yazarı (Madrid 1600-ay.y. 1681). Soylu bir ailedendi. Küçük yaşta öksüz kaldı. Calderon, önce cizvitler tarafından yetiştirildi, sonra öğrenimine Alcala ve Salamanca üniversitelerinde devam etti. Kilise hukuku konusundaki öğrenimini bırakarak, 1620'den sonra kendini edebiyata verdi, Felipe IV'ün hizmetindeyken birçok tiyatro eseri yazdı. 1625'te orduya girdi. Flandre ve Milano'da, on yıl kadar ordu hizmetinde bulundu, sonra İspanya'ya döndü, kral kendisini saray eğlenceleri müdürlüğüne getirdi, gene de askerlikten ayrılmadı. Fuentererabia (1638) kuşatmasına, Cataluna savaşına (1640) katıldı. 1642'ye doğru Albe dükünün hizmetine girdi, 1651'de papaz oldu. Toledo'daki «Yeni krallar» kilisesine atandı (1653); 1663'te tekrar Madrid'e döndü. Kral Carlos II'nin başrahibi oldu. Ölümü ispanyol edebiyatında altın çağın sonu oldu. Önemli tiyatro eserleriyle bu edebiyatın büyük adları arasında yer aldı. Gerçekten de Calderon, ispanyol edebiyatının iki türünü kendinden sonra bir daha varılamayacak bir olgunluğa eriştirdi: *autos sacramentales* (dinî piyesler) ve *comedia* (dindışı oyunlar).

● «*Autos sacramentales*». Calderon bu bir perdelik küçük piyeslerden seksen kadar yazdı. Bu kendinden önce Juan del Encina, Lope de Vega, José de Valdivielso ve Tirso de Molina tarafından işlenmiş bir türdü. Bundan dolayı Calderon, sistemli olarak alegoriler kullanma imkânını bulduğu auto'larda çok canlı ve çok kişili gerçek tiyatro eserleri yarattı. En iyi komedilerinden biri olan *Hayat Bir Rüyadır*'ın prologunda beş kişiyi sahneye koyar; bunlar beş duyudur; bir ok yarışmasında işitme duyusu birinci olur. Calderon'un en iyi auto'ları arasında şunları sayabiliriz:

La Vilda es Sueno (Hayat Bir Rüyadır), sahneye Güç, Bilgelik, Aşk, Anlayış ve İradeyi çıkarır. 1645'te sahneye konulan *El Grand Teatro del Mundo*'da (Büyük Dünya Tiyatrosu) tedbirlilik ve dilenci cennete girer, kral, güzellik ve köylü âraf-ta kalır, zengin de cehenneme atılır. *La Cena del Rey Baltasar*'da (Kral Baltasar'ın Akşam Yemeği) [1634], Danyal peygamberin azarlamalarına aldırmayan kral, purtperestlik ile evlenmege hazırlanır, sonunda putperestleri hıristiyan olur; böylelikle putperestçe hazırlanmış düğün şöleni, ekmek ve şaraplı kutsal akşam yemeği olur. *El Pleito Matrimonial del Cuerpo y del Alma* (Beden ile Ruhun Evlilik Kavgası); *El Grand Mercado del Mundo* (Büyük Dünya Pazarı); *Los Encantos de la Culpa* (Suçun Çekiciliği). Calderon, ilk auto'ları ile başarıya erdiği sırada otuz yaşındaydı. 1648 ilâ 1660 arasında geçiş döneminden sonraki olgunluk çağında en değerli eserlerini verdi. Böyle üstün bir noktaya erişmiş olan *auto sacramental* türü, Calderon'un ölümünden sonra ispanyol edebiyatında görünmez oldu.

● «*Comedia*»'lar. Lope de Vega'dan daha az verimli olduğu bu türde Calderon, tarihî veya dinî konuda yüz on bir komedi yazdı, yaşadığı yüzyıldaki İspanyolların büyük duygu temalarını sahneye koydu: krala bağlılık, kadın namusuna dayanan kişisel şeref duygusu, koyu katolik imanı, şövalyelik ruhu gibi. Düzensizliğine, zaman sırası bakımından uygunsuzluklarla dolu oluşuna, özentili üslûbuna rağmen Calderon, tiyatro eserlerinde ifade ettiği anlam, bazı tiyatro ustalıkları ve çok güzel lirik parçalarıyle dram sanatının doruğuna erişti.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Patitucci, X, Gyenes (LAROUSSE)

Tarihî komedilerinin en güzellerinden biri, şüphesiz *El Alcalde de Zalamea*'dır (Zalamea Muhtarı) [1636]. Bu namus dramında muhtar seçilen bir köylü, kızını baştan çıkaran adamı öldürür, fakat kral tarafından bağışlanır. Bundan başka *La Nina de Gomez Arias* (Gomez Arias'ın Baştan Çıkardığı Kız), adlı komedisini de anmalıdır. Bu piyesin kahramanı, kadın avcılığını meslek edinen bir adamdır; kraliçe İsabella tarafından idam ettirilir (1672), *El Mèdico de su Honra*'da (Şerefine Düşkün Hekim), küçük bir şüphe üzerine koca karısını öldürür (1635). *El Pintor de su Deshonra* (Şerefsiz Ressam) [1650]; *A Secreto Agravio, Secreta Venganza*'da (Gizli Hakarete Karşı Gizli Öcalma) [1637], hemen hemen insanlıkla ilgisini kesmiş koca, karısını ve onun âşığı sandığı adamı yok eder. Fakat Calderon'un en büyük eserleri dinî nitelikte olanlarıdır: *La Devocion de la Cruz* (Haça Bağlılık) [1633], *La Vida es Sueno* (Hayat Bir Rüyadır) [1633], *El Magico Prodigioso* (Usta Sihirbaz) [1637]. Bu piyesler, Calderon'un sanat hayatının en verimli dönemine rastlar. Daha sonra şu piyes gelir: *En Esta Vida Todo es Verdad y Todo es Mentira* (Bu Hayatta Her Şey Hakikat ve Her Şey Yalandır) [1664]. Bu piyesin adından da ana fikrinin, «Hayat Bir Rüyadır»daki anlayışa çok yakın olduğu anlaşılır: hayat bir hiç olduğuna göre hakikatı öteki dünyada aramalıdır. (L)

Calderon Köprüsü savaşı, general Calleja kumandasındaki İspanyolların, Meksikalıları Guadalajara yakınında rio Verde kıyısında yendikleri savaş (17 ocak 1811). İspanyollar ancak 6 000 kişiydiler; disiplinli bir şekilde eğitildiklerinden Hidalgo'nun yüzbin kişilik ordusunu bozguna uğrattılar. (L)

CALDWELL (Erskine Preston), amerikalı romancı (White Oak, Georgia, 1903). Birçok işte çalıştı, sonra gazeteci oldu, uzun bir hikâye ile kendini tanıttı: *Poor Fool* (Zavallının Biri) [1930]. 1932'de *Tütün Yolu* (Tobacco Road) ile ün kazandı. Bundan sonra aralıksız olarak eser verdi. Georgia çiftliklerindeki ortakçıların toplumsal ve ahlâkî durumlarını işledi. Canlandırdığı kişilerin çoğu en ilkel içgüdülerle davranan insanlardır, toplumsal ve ahlâkî tutumdan yoksundurlar. Çoğunlukla cinsel yaşamı konu edinen katı bir gerçekçilik ve çarpıcı bir anlatımla yüklü olan Caldwell'in eseri güçlü bir etki taşır. Hikâye ve romanları çağdaş amerikan edebiyatının en buruk eserlerindendir. Ama şefkat ve nükteden yoksun değildir. Başlıca eserleri: *We are the Living* (Biz Yaşayanlar) [1933], *Kneel to the Rising Sun* (Doğan Güneşin Önünde Diz Çökün) [1935], *Allaha Adanan Toprak* (God's Little Acre) [1933]. *Din Ticareti* (Journeyman) [1935], *Temmuz Vakası* (Trouble in July) [1940], *Bir Garip Adam* (Georgia Boy) [1943], *Felâket Yatağı* (Tragic Ground) [1944], *Bayırdaki Ev* (A House in the Uplands) [1946], *Alın Yazısı* (The Sure Hand of God) [1947], *Toprak Hasreti* (This Very Earth) [1948], *A Place Called Estherville* (Estherville Denen Yer) [1949], *Erkek Delisi* (Episode in Palmetto) [1950], *Love and Money* (Aşk ve Para) [1954], *Gretta* (1955), *Jenny by Nature* [1961]. Otobiyografik eseri: *Call it Experience* (Deney Diyelim Buna) [1951]. Son eserleriyle de yerel konuları işledi ve gerçekçi tutumunu sürdürdü: *Close to Home* (Evin Yakınında) [1962], *The Last Night of Summer* (Son Yaz Gecesi) [1963]. (L)

CALE veya **PORTUS CALE.** Esk. coğ. Lusitania'da şehir, Durius (Douro) nehrinin ağzı yakınında. Bugün *Porto* şehri. Portekiz'in adı Portus Cale'den türemiştir. (L)

CALEDONİA. Bk. KALEDONYA.

CALENDAE i. (lat. *calare*, çağırmak'tan. Roma halkı her ayın birinci günü bayram günleri bildirilmek üzere toplanmağa çağırılırdı. *Calendae* terimi buradan gelir.) Roma takviminde ayın birinci günü. ‖ *Ocak ayı calendae*'si, Roma takviminde yılın birinci günü. (O gün Romalılar birbirlerine hediyeler verir, iyi dileklerde bulunurlardı. Yargıçlar görevlerine başlardı.)

— ANSİKL. Roma takviminde kavuşum ayı 29 veya 30 gün çekiyordu. Birinci gün yeni ayın karşılığı olan *calendae* idi. Yeni aya göre 5. veya 7. gün *nonal* adını alırdı. Dolunay genellikle 13. veya 15. gün olurdu ve adı *ides* idi. Calendae günleri, nones günlerinden önce sırasıyle nones olarak; sonra nonae'den idus'a, idus'tan sonra ise sırasıyle bir sonraki calendae'ye kadar sayılırdı. Bu şekil hesaplama kavuşum ayının bırakılmasından sonra da devam etti. Böylece, İdes'lerin 15. gününe rastladığı 16 mart, nisan ayının calendae günlerinden önce 16. günüdü. (L)

CALEPİNA i. Bitki türü. Çiçekleri çoğu zaman beyaz, nadiren pembemsidir. Ormanlık yerlerde, çalılıklarda yetişir. (Turpgillerden.) [L]

CALEPİNO veya **CALEPİO** (Ambrogio), italyan sözlük yazarı ve hümanisti (Bergamo 1440'e doğr.-?, 1510). Augustinus'çu rahip. Bütün hayatını *Dictionarium Undecim Linguarum* (Onbir Dil Üzerine Sözlük) [1502] adlı eserine adadı. Latince-italyanca olarak düzenlenen, sonra fransızca, almanca ve ingilizce çevirilerinde genişletilen bu sözlük, zamanında, bütün bilimlerin bir özeti sayılıyordu. Son baskısı, Padova'da 1772'de Iacopo Facciolati tarafından yapıldı. (L)

CALGARY, Kanada'da (Alberta) şehir; Bow River kıyısında; 235 400 nüf. Şehir eskiden atlı polislerin bir karakoluydu, büyük bir ticaret, demiryolu ve sanayi (metalürji, petrol arıtılması, süt sanayii, et konserveciliği, demiryolu atelyeleri v.b.) merkezi oldu. 1901'de Calgary'nin nüfusu ancak 4 392 kişiydi. Canadian Pacific Railway'in kurulması, bölgenin sulama sayesinde değerlendirilmesi ve Turner vâdisinde petrol bulunması şehrin gelişmesini sağladı. (L)

CALHOUN (John Caldwell), amerikan devlet adamı (Calhoun Creek, Abbeville kontluğu, Güney Carolina, 1782-Washington 1850). Avukatlıktaki başarısı siyaset alanında yükselmesini sağladı (1807), 1808'de yasama meclisi üyesi, 1810'da kongrede temsilci oldu. İngiltere'ye karşı savaş isteyenlere katıldı (1812). Monroe, kendisini savaş bakanlığı müsteşarlığına getirdi (1817-1825). West Point Askerî okulunu yeni bir düzene soktu. John Quincy Adams ve Jackson dönemlerinde başkan yardımcısı oldu. Tyler zamanında dışişleri bakanlığına geçti. Söylevlerinde Amerika'nın yayılmasını ve federal iktidarın müdahalelerine karşı devletlerin iç egemenliğini savundu. Birliğin sağlanabilmesi için köleliği kaçınılmaz saydı. (L)

CA'Lİ sıf. (ar. *caᶜl*, bir şeyi bir yere koymak'tan *caᶜlt*). *Esk.* Yapma, uydurma, sahte.

— Esk. gram. *Ca'lî mastar (mastar-ı ca'lî* veya *mastar-ı mec'ul*), sonu *-iyet* ile biten arapça mastar: *insan> insaniyet, muhtar> muhtariyet* v.b.

◆ **Ca'liyat** çoğl. i. *Esk.* Sahte olan şeyler.

◆ **Ca'liyet** veya **ca'liye** i. Yapmacıklık. (M)

CALİ sıf. (ar. *cilâ*, parlaklık'tan *câli*). Parlayan, cilâlı. ‖ Temizleyen, cilâlayan. ‖ Sürgün eden. (M)

CALİ, Kolombiya'da şehir, Valle del Cauca idare bölgesinin merkezi, Batı Cordillera'nın doğu yamacında; 640 000 nüf. Caicedo parkı ve rio Cali'nin rıhtımları şehrin merkezini (San Pedro katedrali) meydana getirir. Zengin bir bölgenin (tropik bölgelerine has tarımlar, şeker) merkezinde kurulan Cali, bir ticaret yeri ve çok faal bir sanayi merkezi (dokumacılık, konfeksiyon, tütün imalathaneleri, plastik maddeler, besin sanayii v.b.) oldu. Cauca vâdisinin sınaî donatımı sağlanırsa Cali çok gelişecektir. (L)

CALİARİ (Benedetto), italyan ressamı (Verona 1538-ay.y. 1598'e doğr.). Paolo Veronèese'nin kardeşi ve öğrencisi. Onunla birlikte çalıştı. *Azize Agata* (Murano'da San Pietro ve San Paolo kilisesi), *Proserpina'nın Kaçırılışı* (Venedik akademisi) adlı tabloları ile tanınır. (L)

CALİARİ (Carlo, **Carletto** diye anılır), italyan ressamı (Venedik 1570-ay.y. 1596). Veronèse'nin ikinci oğlu. Bassano'nun atelyesinde yetişti. Özellikle, *Azize Caterina* (Floransa), *Meryem ve Onu Çevreleyen Azizler* (Venedik) adlı tabloları ile tanınır. (L)

CALİARİ (Gabriele), italyan ressamı (Venedik 1568-ay.y. 1661). Veronese'nin büyük oğlu. Babasının yarım kalmış eserlerini tamamladı ve Venedik Dükalar sarayında çalıştı (*Alexander III'ün Hayatı*). [L]

CALİARİ (Paolo), Bk. VERONESE.

CALİB i. Bk. CALİP.

Caliban, Shakespeare'in *Fırtına* (The Tempest) adlı eserinde olağanüstü nitelikte bir kahraman. Bir büyücü ile bir şeytandan doğan Caliban, cehennemî kötülüklerle dolu, bir cin, kötücül hayvanın kişileşmiş örneğidir. Daha büyük bir güce boyun eğmek zorunda kalır ama daima baş kaldırır. (L)

CALİCUT. Bk. KOZHİCODE.

CALİDRİS CANUTUS i. Küçük çulluk. Tüyleri yazın kırmızımsı, kışın külrengi ve beyaz olur. Oldukça boylu olan bu kuş iyice kuzeyde yuvalanır; göç sırasında Batı Avrupa kıyılarında görülür. (L)

CALİDRİS FERRUGİNEA i. Küçük çulluk. Göçmen olan bu çulluğun iki çeşit tüyü olur: İlkbahar tüylerinin alt tarafı sarımsı kırmızı, üst tarafı esmerdir. Sonbahar tüylerinde sarımsı kızıl olanların yerini beyaz tüyler alır. (L)

CALİENDRUM i. (lat. k.). Esk. Çağ. Romalı kadınların taktığı başlık. (L)

CALİFE DE BAGDAD. Bk. BAĞDAT HALİFESİ.

CALİFORNİA. Bk. KALİFORNİYA.

CALİFORNİUM. Bk. KALİFORNİYUM.

CALİGA i. (lat. k.). Romalıların *centurion* rütbesindekilere kadar lejyon subay ve erlerinin giydiği ayakkabı.

— ANSİKL. *Caliga* altına sık sıra ile uçlu çivi çakılmış, ayaktan ve topuktan dolanarak bir ağ meydana getiren ve kayışla bağlanan kalın kösele bir tabandan ibaretti. (L)

CALİGİDAE çoğl. i. Asalak Kopepod kabuklular familyası. Bunlar vücutça değişikliğe uğramışlarsa da çok yassı olan bir türü, gene de tanınabilir. Hepsi balıkların derisinde ve solungaçlarında yaşar. (L)

CALİGO i. Kelebek. Tropikal Amerika'da yaşar. (*Nymphalidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Caligolar,* gündüz kelebekleridir. Bazılarında kanat açıklığı 20 sm'yi bulur. Esmer ve tüylü olan bu kelebeklerin üstünde koyu mavi fonlar ve bunların üstünde büyük turuncu benekler bulunur; alt tarafında ise esmer veya kızılsarı çizgiler ve göz biçiminde geniş benekler görülür. *Caligo Brasiliensis,* karın tarafından bakıldığında, koca gözlü yırtıcı bir gece kuşuna benzer. Bu benzerlik sadece çevreye uyum ve korunma yönünden, büyük bir önem taşımaz. (L)

CALİGULA (Caius Caesar Augustus Germanicus) [Antium, Anzio, M.S. 12-Roma 41), Roma imparatoru (37-41). Germanicus ve Agrippina'nın oğlu, evlât edinme yoluyle Tiberius'un torunu. Askerler arasında yetişti, CALİGULA (*Caliga*'dan) lakabı buradan gelir. Kişisel nitelikleri kendisine ordu ve halk içinde büyük bir sevgi kazandırdı. Tiberius'un yerine imparator olması sevinçle karşılandı. Caligula kendinden önceki imparatorun sıkı yönetimine karşı tepki gösterdi, serbest bir siyaset izledi. Tiberius'un kanunu yürürlükten kaldırıldı, geleneksel yetkiler, yüksek memurluklar ve toprak encümenleri Augustus zamanında olduğu gibi bütün ayrıntılarıyle iade edildi, Roma'da ve İtalya'da kötü karşılanan tüketim vergisi indirildi. Halka ve askerlere cömertçe bağışlarda bulunuldu. Yazık ki bu mutlu çağ uzun sürmedi, Caligula tahta çıkışından sekiz ay sonra hastalandı, sağlığı düzelmedi, çıldırdı. Saltanatının son üç yılı büyüklük duygusu içinde geçti. Bu dönemde çok kan döktü. Roma'da doğuya has mutlak bir yönetim kurmak, kendisine tanrı gibi taptırmak istedi. Bu istek içinde Palatium (İmparatorluk sarayı) ile jüpiter tapınağı arasına bir köprü kurdurdu. Gülünç bir özenti olan Galya ve Germanya seferlerine çıktı. Roma'ya dönüşünde atını konsül yaptı, imparatorluk hazinesini

Erskine CALDWELL

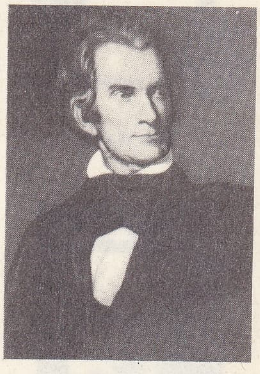
CALHOUN
(Versailles müzesi, Paris)

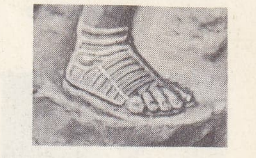
caliga
Traianus sütunundaki alçak kabartmadan bir detay

CALİGULA
(Millî müze, Roma)

Foto. U.S.İ.S., X, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

gümüşten Antakya calix'i (V. yy.) (Nex York'ta özel bir koleksiyondan)

calix (bot.)

tüketti, halkı ağır vergiler altında inletti, para sağlamak için soyluları sıkıştırdı, kendini eğlenceye verdi; kanlı çılgınlığı, Roma halkının hepsini bir vuruşta kesilebilecek tek bir baş gibi görmesine yol açtı. Bu çılgınlıklar, imparatorluk muhafız kıtasından, Cassius Chaerea'nın, kendisini sarayın bir dehlizinde öldürdüğü ana kadar sürdü. Senato onun adını imparatorlar listesinden silmeyi kararlaştırdı.

Caligula, A. Camus'nun dört perdelik oyunu (1945). Kız kardeşi Drusilla'nın ölümüyle çok sarsılan genç imparator Caligula, birden dünyanın saçmalığını anlar. Mutlak'a erme tutkusu içinde, iyilikle kötülüğü, insanlarla tanrıları reddederek, serbestliğini ne kadar ileri götürebileceğini anlamaya çalışır. Bunları reddedişindeki katı mantık, onda sistemli bir yakıp yıkma çılgınlığı yaratır ve bu çılgınlık, sonunda kendisini de yıkıma sürükler. Hiç bir varlığın kendini tek başına kurtaramayacağını, hürriyetini insanlara kabul ettiremeyeceğini anladıktan sonra, kendini öldürmeye gelenlere karşı koymaz.

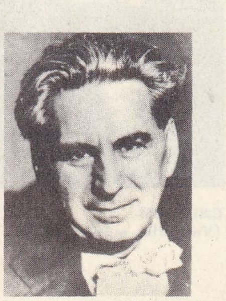

CALİNESCU

CALİGURGUS i. Küçük boyda kazıcı böcek. Rengi kırmızı karışımı siyahtır. Örümcekleri avlayarak yer. (Zarkanatlıların *pompilidae* familyasından.) [L]

CALİGUS i. Uzun gövdeli kopepod kabuklu hayvan. Çeşitli deniz balıklarının üstünde dışasalak olarak yaşar. (*Caligidae* familyasının örnek tipi.) [L]

CALİMALA i. Flandr ülkelerinde veya Fransa'da dokunan kaba yünlü kumaşlara Floransa'da uygulanan apre verme işlemi. Burada işlenen kumaşlar Akdeniz'in kıyı ülkelerine sevkedilirdi. (Floransa'nın o devirde tek geçim kaynağı olan bu işlem yoluyle Medici'ler servet yapmışlardı.) [L]

CALİMAN dağları, Romanya'da dağlık bölge. Karpatlar'da, Mureş'in kaynaklarında, sıradağın iç yüzünde; 2 102 m. Bu tepeler püskürük kayalardan meydana gelir, sık ormanlarla kaplıdır. Maden suyu kaynakları. (L)

Octave CALLANDREAU

CALİNESCU (Armand), romanyalı devlet adamı (Piteşti 1893- Bükreş 1939). Çiftlik sahibi bir subayın oğluydu. Millî Köylü partisinden milletvekili seçildi. Bükreş üniversitesinde hukuk okuduktan sonra Paris'te siyasal bilgiler doktorası yaptı. Piteşti'de bir süre avukat olarak çalıştı. Sonra, siyasete atıldı ve 1926'da kurulan Millî Köylü partisini örgütledi. Tarım ekonomisi alanında uzman olduğu için Tarım bakanlığı genel sekreterliğine getirildi. 1928'den 1931'e kadar süren Millî Köylü yönetimi sırasında İçişleri bakanlığı sekreterliğinde bulundu. 1937'de Millî Hıristiyanların yönetimi sırasında Octavian Goga'nın kabinesinde içişleri bakanı oldu. 1938'de Kral Carol II diktatörlük yönetimi kurduktan sonra, Miron Cristea'nın iki kabinesinde de içişleri bakanlığı görevine devam etti ve Cristea'nın ölümü üzerine başbakan oldu (1939). «herşey vatan için» (veya «demir muhafızlar») diye anılan siyasî örgütün amansız bir düşmanı olan Calinescu bu örgütün üyeleri tarafından bir gece Bükreş yakınındaki evine giderken öldürüldü. (L)

CALLAS

CALİNESCU (George), romanyalı şair ve oyun yazarı (Bükreş 1899 - ay.y. 1965). Tiyatro eserleri: *Sun* (1943), *Louis XIX* (1964). Romanları: *«Düğün Kitabı»* (1933), *Enigma Otiliei* (Otilia'nın Sırrı) [1938], *Bietul Ioanid* (Zavallı Ioanid) [1954], *Cartera Nuntii* (Kara Sandık) [1960]. Eleştiri denemelerinde XX.yy. rumen yazarlarının inanç bunalımlarını dile getirdi: *«Eminescu'nun Hayatı»* (1932), *«Başlangıcından Günümüze Kadar Rumen Edebiyatı Tarihi»* (1941). [L]

CALİP veya **CALİB** i. (ar. *celb*, kendi tarafına çekme, getirme'den *câlib*). *Esk.* Celbeden, çeken, alan: *İşte bu vakıa, Basra'nın şöhretini câlib ve ehemmiyetini mucib olmuştur* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Esk.* *Câlib-i dikkat,* dikkati çeken: *Efendiler, 3 Mart 1920 tarihli münderecatı fevkalâde câlib-i dikkat bir şifre aldım* (Atatürk). ‖ *Câlib-i şüphe,* şüphe uyandırıcı. ‖ *Câlip olmak,* üzerine çekmek. ‖ *Câlib-i merhamet,* merhamet uyandıran, acındıran. (M)

CÂLİS sıf. (ar. *cülûs*, oturma'dan *câlis*). *Esk.* Cülûs eden, oturan. ‖ Tahta çıkan: *Teferrüd etmedi derler nazîri bir sâki / Cem'in serîrine câlis sülâle devrinde* (Yahya Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Câlis olmak,* oturmak, tahta çıkmak. ‖ *Câlis-i evreng-i saltanat* veya *câlis-i serîr-i saltanat olmak,* saltanat tahtına oturmak: *Yezîd İbn-i Muaviye câlis-i serîr-i saltanat oldu* (Cevdet Paşa). [M]

CALİX veya **KALİKS** i. (Kadeh anlamında lat. k.). Romalıların pişmiş topraktan, madenden veya camdan yapılmış içki kadehine verdikleri ad. Çeşitli biçimlerde yapılırdı. ‖ Kiliselerde missanın kutlanması ve takdis edilmiş şarabın konması için kullanılan kutsal kadeh.

— ANSİKL. Esk çağ. *Calix*'lerin Eskiçağlarda en çok kullanılanları, yuvarlak, derinliği az, iki kulplu, ayaklı veya ayaksız biçimde olanlardı. Daha sonra yüksek ayaklı derin calix'ler yapıldı. En güzelleri desenler, resimler veya oymalarla süslenmiş olanlarıydı. İskenderiye'de yapılan yanar döner camdan kupalara *allasonte;* ucuz cam kupalara *andace;* renkli camdan, alaca somakiden, akikten yapılmış, daha çok Sayda'dan gelen oymalı caliks'lere *diatreli;* kanat biçiminde sapı olanlara *pteroti;* dört ağızlı olanlar ise *vatinianti* denirdi.

— Din. tar. Yahudilerde toprağın paylaşılması bir kupa veya caliks'ten yararlanılarak yapılıyordu. Belirli payları temsil eden eşyalar kupa içine konuyor, kura sonucu paylaştırma yapılıyordu.

— Litürji: Caliks'lerden değişik şekillerde faydalanıldı: papazın dinî törende kullandığı caliks'ler; kutsal şarabı müminlere dağıtmak için kullanılan daha büyükçe, kepçeli caliks'ler; çok eskiden, müminlerin getirdiği şarabı koymağa yarayan caliks'ler; yalnızca kiliseyi süslemek için kullanılan çok büyük caliks'ler.

Caliks'lerin biçimi ve maddesi zaman boyunca çok değişti. Başlangıçta içinden içki içilen basit bir kupaydı. Dinî törenlerde kullanılıyordu. Bilinen ilk kaliks (II. yy.) basit bir madenî bardak biçimindeydi. Camdan, ağaçtan, fildişinden, taştan kalaydan, bakırdan, bronzdan, gümüş ve altından, caliks'ler de yapılmıştır. Bugün kilise yönetmelikleri (özel durumlar dışında) caliks'lerin hiç olmazsa kupa kısmının kıymetli madenlerden (gümüş, altın) olmasını şart koşmaktadır. En çok görülenleriyse ayak kısmına düğüm biçiminde bir sapla bağlanan kupalardır.

Kilise barışından sonra (IV. yy.) krallar veya zengin hıristiyanlar tarafından kiliseye hediye edilen caliks'ler değerli madenden (gümüş, altın) yapılmıştır. Batının barbar krallıklarında ise caliks'ler hem daha ağır, hem de değerli taşlarla, minelerle süslüdür. Bu süslemeler, mücevherlerden esinlenmiştir. Roma üslûbundaki caliks'ler daha özentisizdir. Çizgiler sade, kupa kısmı yarımküre biçimine yakın, ayak kısmı yayık, tek ve işlemeli boğumlu, çok az mücevherlidir. Gotik üslûpta ise daha uzunca ve incedir. Caliks lâle biçimini almaktadır. Bu üslûp sonradan yapmacıklığa ve fazla süse kaçtı. Önce ikonografyadan esinlenen süsleme daha sonra mimarî motiflerini örnek aldı. Kupa kendisi gibi çok süslü ve bazen telkârî işli yalancı bir kupa içine yerleştirildi. Rönesans devrinde caliks daha uzun bir biçim kazandı, boğumlar çoğaldı ve dinî özelliği kaybolan çok gösterişli bir mücevher halini aldı. Ayak kısmı çok dilimli yapıldı, yalancı kupa ise gelişti ve çok işlemeli yapılmağa başlandı. XIX. yy. ın sonuna doğru Fransa'da roma ve gotik üslûba dönüldü. XX. yy.da ise çok sade, biraz soğuk, yapıldığı madenin niteliğini döğme veya fildişi boğumlarla ortaya koyan çok az süslü bir üslûp kullanılmağa başlandı. İkonografya ve değerli taşlar bir yana bırakıldı. Caliks'i kutsal yağ kullanarak sadece piskopos takdis edebilir. Basit müminler takdis edilmiş caliks'e dokunamazlar. İsa'nın son akşam yemeğinde kullanılan caliks birçok efsaneye konu oldu. Bunların en ünlüsü Saint-Grand caliks'idir. (L)

CALİX i. Bot. Çiçekte çanak kısmının latince adı. (Bk. ÇANAK.) [L]

CALİXTE veya **CALİXTUS** (Georg). Bk. CALLİSEN.

CALİXTUS veya **CALLİSTUS III** (Alonso BORGIA) [Jativa, İspanya 1378-Roma 1458]. 1455-1458 Arasında Papa oldu. Türklere karşı, tasarladığı haçlı seferini başarıyle sonuçlandıramadı. Akrabalarını aşırı ölçüde kayırdığı için Borgia ailesinin durumu güçlendi. Jeanne d'Arc'a itibarını kazandırma amacı ile kurulan mahkeme, Calixus III'ün papalık dönemine rastlar. (L)

CALİXTUS (Georg). Bk. CALLİSEN.

CALLA i. Bitki türü. Avrupa'da seyrektir. Yaprakları ipsi biçimde, meyvesi mercan kırmızısı rengindedir. Alsace - Lorraine bataklıklarında rastlanır. (Yılanyastığıgillerden.) [L]

CALLAİS i. (lat. k.). Eskiden Kafkas'ta çıkarılan deniz yeşili renkli değerli bir taşın adı. Türkuvaz'ın bir çeşidi olduğu sanılır. (*Callaio* da denir.) [L]

CALLANDREAU (Octave), fransız astronomu (Angoulême 1852 - Paris 1904). Paris rasathanesi astronomu ve politeknik okulu astronomi profesörü. Gök cisimlerinin dengesi, Jüpiter grubunun devirli kuyrukluyıldızları, kuyrukluyıldızların gözlemi, akan yıldızlarla bağıntıları, küçük gezegenler ve halkalarının boşlukları, yörüngeler hesabı üzerinde incelemeler yaptı. Tisserand ile birlikte *Traité de Mécanique Céste* (Gök Mekaniği İncelemesi) adlı eseri yazdı. (L)

CALLANTHİAS i. Sazanı andıran kemikli balık. Kuyruk yüzgeci iyice ayrık çatallıdır. Ilık denizlerde yaşar. (L)

CALLAO, Peru'da liman şehri, idare bölgesi merkezi, Lima yakınında, Büyük okyanus kıyısında, rio Rimac'ın ağzında; 180 600 nüf. San Lorenzo adası sayesinde açık denizden korunan Callao, Peru'nun başlıca limanıdır. Modernleştirilen tesisleri sayesinde, gittikçe artan trafiği (pamuk, şeker, bakır, kurşun, gümüş v.b. ihracatı) karşılar. Sanayinin gelişmesi yeni inşaatlara girişilmesine yol açtı ve başkenti limanına bağlayan yol kenarında birçok tesis (dökümevleri, makine yapımı, besin sanayii) kuruldu. Callao dünyanın en büyük balıkçılık limanlarından biri ve dünyanın başlıca balık unu ihracatçısıdır.

— Tar. Callao 1537'de İspanyollar tarafından *Ciudad de los Reyes* adıyle kuruldu; birçok depremde büyük zarar gördü (1630, 1746). Şiliyle savaş sırasında Şilililer şehri aldılar (1881). [L]

CALLAS (Maria KALOGEROPULOS, **Maria** — denir), yunan opera sanatçısı (New York 1923). Atina'da E. de Hidalgo ile çalıştı, ilk rolüne bu ilde on beş yaşındayken *Cavalleria Rusticana* (Köylü Namusu) operasında çıktı. Asıl ününü 1947'de Verona'da yaptı. Wagner ve **Bellini** gibi apayrı tarzda eser veren bestecilerin operalarını birbiri ardından söyleyerek ün saldı. Güney Amerika'da, La Scala'da (1950), Londra'da, New York Metropolitan operasında sahneye çıktı; en büyük milletlerarası opera yıldızı olarak tanındı (1956). Sert tartışmalara yol açan Callas, çağdaş estetiğin evrimine uyarak, bel canto geleneği ile dramatik anlatım gücünü bağdaştırdı. Olağanüstü yaratılışı ve kişiliği, *Norma, La Traviata, Tosca* ve *La Gioconda* gibi operalarda bütün gücüyle ortaya çıkar. Aynı gücü, bu sefer sinema oyuncusu olarak, Pasolini yönetiminde çevirdiği *Medea* (1970) filminde de gösterdi. (L)

CALLEJA DEL REY (Félix Maria), **Calderon** kontu, ispanyol generali (Medina

Foto. Giraudon, Keystone, X, J.P. Leloir (LAROUSSE)

del Campo 1750 - Valencia 1828). Hidalgo'nun yönettiği Meksika isyanını Calderon köprüsünde bastırdı (1811). 1813-1817 arasında Meksika kral vekili oldu. (L)

CALLENBURGH (Gerard), hollandalı amiral (Willemstad 1642- Vlaardingen 1722). 1676'da, içinde Ruyter'in bulunduğu ve ağır yaralandığı amiral gemisinin süvarisiydi. Tümamiralliğe yükseldikten sonra Fransa kıyılarında başarılar sağladı ve hollanda donanmasının başkumandanı olarak ingiliz donanmasıyle birlikte, 1704'te Cebelitarık'a saldırdı, burayı ele geçirdi. (L)

CALLES (Plutarco Elias), meksikalı asker ve devlet adamı (Meksika, Guaymas 1877 - Mexico City 1945). Yoksul bir aileden di. Guaymas ve Hermosillo'da öğretmenlik yaptı. Sosyal ve ekonomik reformlara ilgi duydu. 1910'da devrimci lider Francisco İndalecio Madero'nun kuvvetlerine katıldı ve diktatör Porfirio Diaz'ın devrilmesinde rolü oldu (1911). Daha sonra Victoriano Huerta hükûmetinin devrilmesi için General Venustiano Carranza ve Alvaro Obregon'a yardım etti (1913). Francisco (Pancho) Villa'ya karşı yürütülen kampanyaya (1914) katıldı. 1915'te geçici olarak Sonora eyaleti valiliğine getirildi. 1924'te devrimci partinin adayı olarak dört yıl için devlet başkanı oldu. Calles büyük kitlelere öğrenim olanağı sağlayacağına, toprak reformu yapacağına, ticaret gelirlerini ayarlayacağına söz vermişti. Nitekim Millî Devrim partisini güçlendirerek petrolü devletleştirdi (1925). *Mexico bankası* da Calles'in başkanlığı sırasında kuruldu. 1933-1935 arası Maliye bakanı oldu. Fakat gittikçe daha tutucu bir siyaset gütmeğe başladı. Sonunda 1935-1941 arası A.B.D.'ye sürüldü. 1941'de geri dönerek Meksika ordusuna girdi. (L)

CALLET (Charles), fransız yazar ve dilcisi (Paris 1853 - ay.y. 1931). Yazar ve tarihçi Auguste Callet'nin oğlu. Dillerin doğuşu ve gelişimi üzerine yazdığı, *Paleolinguistique et Préhistorique, Le Mystere du Langage, Les sons Primitifs et leurs Évolutions* (Paleolengüistik ve Tarihöncesi, Dilin Sırları, İlkel Sesler ve Gelişimleri) [1918] adlı eseriyle ün yaptı. Ona göre, insan, daha ilkel durumunda iken tabiat olayları karşısında birtakım sesler çıkarır. *Cri naturel* (tabiî haykırma) veya *voix d'espèce* (tür sesi) adı verilen bu sesler dillerin ilk belirtileridir. Bu sesler üç ana türe ayrılır, *meuglement* (böğürme), *sifflement* (ıslık çalma), *grognement* (homurtu çıkarma). Bu ana sesler bir bakıma gırtlakların yapısı ve canlı türünün özelliği ile ilgilidir. Bu üç temel ses arasında yer alan «c,m,s,f,g,k,r» sesleri kelimelerin ilkel yapısını kuran kök sesleridir. İnsan, türünün gelişme ve insansı'lıktan uzaklaşması sırasında bu seslerle kelimeler türetmeğe başladı. Callet'nin görüşlerinde Darwin'in *The Descent of Man* (İnsanın Türeyişi) adlı eseri ile Marx ile Engels'in, beslenme ve gelişmesinde insanın gördüğü işi esas alan emek teorilerinin etkisi vardır. Türkiye'de 1935-1936 yıllarında ileri sürülen «Güneş-Dil teorisi»nde Callet'nin düşüncelerinden faydalanılmıştır. Bu teori, Türkçenin söz köklerini Güneş'in adı olan ilkel «ağ» sesine bağlar. (M)

CALLİANASSA i. Onayaklı kabuklu hayvan. Boyu uzun, karın kısmı geniş, gövdesi basık, kıskaçlarından biri büyük, biri küçüktür. Kumda gömülü yaşar. Yer yüzünde yaygın pekçok türü vardır. (*Anomura* alttakımından.) [L]

CALLİANİRA i. Denizde yaşayan yuvarlak gövdeli taraklı selentere. Telek biçiminde iki tane uzun dokunacı vardır. Sıcak ve ılık denizlerde (Akdeniz, Atlantik) plankton sürüleri halinde yaşar. (L)

CALLİANTHEMUM i. Göbeği turuncu, çevresi kırmızımsı beyaz çiçekli bitki. 1 800 m'den yüksek dağlarda, kayalıklarda biter. (Düğünçiçeğigillerden.) [L]

CALLİCARPA i. Asya, Amerika ve Okyanusya'da yetişen ağaç veya ağaççık. Birçok türleri Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. (Mineçiçeğigillerden.) [L]

CALLİCEBUS i. *Niktipithecus*'a yakın küçük bir amerika maymunu. (Yenidünyamaymunugillerden.) [L]

CALLİCHTHYS i. Kemikli küçük balık. Dünyanın sıcak bölgelerinde, özellikle Güney Amerika'da tatlı sularda yaşar. Gövdesi kemik levhalarla kaplıdır. (Yayıngillerden.) [L]

CALLİCNEMİS i. (önek, *kalli* ve yun. *knêmê*, bacak). Domuzlan böceği. Kurtçuğu Akdeniz kıyılarında kuma gömülü çürük odunlarda yaşar. Yassıduyargalı kınkanatlılardan. (L)

CALLİDİUM i. Birçok oduncul böceğin ortak adı.
— ANSİKL. Uzun duyargalı olan bu böceklerin pekçok türü vardır. *Callidium sanguineum*, üzeri tüycüklü güzel kırmızı bir böcektir. İlkbaharda, evlerdeki yakacak odunlardan çıkar. *Phymatodes testaceus*, daha büyük, kabuklu, kırmızımsı, mavi elitralı bir böcektir. Bu da aynı şekilde ortaya çıkar. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından. (L)

CALLİÈRES (François DE), fransız diplomatı (Thorigny, Normandiya 1645 - Paris 1717). Birçok görevlerde bulundu. Hollanda'ya gönderilmeden önce özellikle Polonya'da (1670) giriştiği gizli teşebbüslerle Ryswick antlaşmasını hazırladı. Resmî konuşmalara, yetkili üçüncü elçi olarak katıldı (1697). [L]

Calligrammes, Guillaume Apollinaire'in şiir kitabı (1918). Şiir anlayışı yönünden *Alcols*'e çok yakın olan eser, adını şairin bazı şiirlere verdiği özel şekilden alır. Bu şiirlerin mısraları, resimler meydana getirecek biçimde dizilmiştir ve her resim şiirin konusunu canlandırır: saat, mandolin, kravat, fıskiye v.b... Çağdaş şiirin gelişmesinde, bu kitabın yaygın ve derin bir etkisi oldu. (L)

CALLİLEPİS i. Son derece hareketli örümcek. Küçük, hafif ve düzensiz ağını taşların altına yapar. Dişisi iç yumurtalarla dolu kundağını oraya bırakır. (*Drassodidae* familyasından.) [L]

CALLİMACHİ, besarabya asıllı, moldavyalı prensler ailesi: İOAN, prensliği sırasında (1758-1761), maliye bakanı yunanlı Stavraki'nin yönettiği bir ayaklanma oldu. - GRİGORE (öl. İstanbul 1769), İoan'ın oğlu. 1761-1764 ve 1767-1769 tarihleri arasında hüküm sürdü. Türk-Rus savaşında Rusları desteklediği için Türkler tarafından idam edildi. - ALEXANDRU, Grigore'nin oğlu, İstanbul'un desteğiyle prens oldu. 1795'ten 1799'a kadar Moldavya'yı yönetti. Yerine oğlunu getirmek için tahttan indirildi. - CAROL (öl. 1821), akıllı bir yöneticiydi, halkın yükünü hafifletmeğe ve yürürlükteki kanunları derlemeğe çalıştı *(Callimachi kanunnamesi)*. [L]

Callimachi kanunnamesi, 1812-1864 arası uygulanan rumen medenî kanunu. (L)

CALLİ MACHUS. Bk. KALLİMAKHOS.

CALLİMORPHA i. Güzel gece kelebeği. Üst kanatları koyu kahverengi benekli sarı, alt kanatları siyah benekli kırmızıdır.
— ANSİKL. *Callimorpha*'nın tırtılı parlak renkli ve kıllıdır. Hafif bir kundak içinde krizalit olur. Ilıman bölgelerde yaygın pekçok türü vardır. (L)

CALLİONYMİDAE i. Bk. ÜZGÜNBALIĞIGİLLER.

CALLİONYMUS i. Üzgünbalığının ilmî adı. (L)

COLLİOSTOMA i. Parlak renkli, koni biçiminde kavkılı karındanbacaklı yumuşakça. Bütün denizlerde rastlanır. *Trochidae* familyasından. (L)

CALLİPHLOX AMETHYSTİNA i. Kızıl gerdanlı, eğri kuyruklu yeşil sinek kuşu. Güney Amerika'nın kuzey kısımlarında yaşar. (L)

CALLİPHORA i. İri mavi sinek. Kurtçuğu kokmuş etlerde gelişir. (Örnek türü et sineğidir: *Calliphora erythrocephala*. *Callophoridae* familyasından.) [L]

CALLİPHORİDAE i. Sinek familyası (kısaduyargalı sineklerden). Yumurtlayıcı ve doğurgan pekçok türü vardır. Kurtçukları etçil veya asalak olur. Başlıca cinsleri: *lucilia, calliphora, idia, sarcophaga.* (L)

CALLİPTAMUS i. Dünyanın sıcak ve ılıman bölgelerinde yaşayan çekirge cinsi. (*Catantopidae* familyasından).
— ANSİKL. *Calliptamus italicus,* Güney Avrupa'da ekinlere büyük zarar verir. 1805'teki çekirge salgını Marsilya bölgesi için bir âfet olmuştur. 1901'de aynı tür çekirge, Fransa'nın güneybatısında ve ortasında, 1943'te güneyinde kütleler halinde görülmüştür. (L)

CALLİSEN (Georg), daha çok **Calixtus** veya **Calixte** adıyle tanınır, protestan alman ilâhiyatçısı (Medelbye, Schlevwig 1577 - Königslutter 1656). Helmstedt'te ilâhiyat hocası olarak ve 1634'te yayımladığı *Epitome Theologiae Moralis* (Ahlâk Teolojisi Elkitabı) [1634] adlı eseriyle mezhepleri bağdaştırmağa çalıştı. (L)

CALLİSTEMON i. Avustralya ve Yeni Gine'de yetişen bitki. Çiçekleri güzel kırmızı renkte, sımsıkı topluluklar halindedir. Sarı renkteki erkek organları sorguç biçimindedir. (Mersingillerden.) [İlmî adı: *Callistemon speciosus*.] (L)

CALLİSTHENUS i. Colosoma'ya benzer etçil ağılı böcek.
— ANSİKL. *Callisthenus*'lar kısa, değirmi, kambur gövdeli, siyah veya tunç renginde ağılı böceklerdir. Kuzey yarımküresinin ılıman bölgelerinde yaşar. *Callisthenus reticulatus* Orta ve Kuzey Avrupa'da bulunur. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından. (L)

CALLİSTUS III (Alonso BORGİA). Bk. CALİXTUS.

CALLİSTUS i. (yun. *kallistos*, çok güzel). Güzel, ağılı böcek. Gövdesi siyah benekli turuncu esmer, başı mavi, göğsü kırmızıdır. (İlmî adı. *Callistus lunatus*. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

CALLİTRİCHACEAE çoğl. i. Su bitkisi familyası. Örnek bitkisi dilbersaçı'dır *(callitriche)*. [Sütleğenler takımından.] (L)

CALLİTRİS i. Tuya'lara yakın kozalaklı bitki. Piramidimsi görünüşte reçineli bir ağaçtır. Atlas okyanusu, Akdeniz, Avustralya ve Yeni Kaledonya kıyılarında yetişir. *Callitris quadrivalvis* türünden, *sandarak* adıyle bilinen reçine, bu bitkiden elde edilir. (L)

CALLOPORİDAE çoğl. i. Zool. Polip öbeği görünüşünde kabuklu yosun hayvanları familyası. Tebeşir çağından itibaren bilinen pekçok türü vardır. (L)

CALLORHYNCUS i. Deniz kedisi denilen balıkların bir türü. (L)

CALLOT (Jacques), fransız gravürcüsü (Nancy 1592-ay.y. 1635). Bir söylentiye göre, papaz olması istenen Jacques Callot, on bir yaşında baba evini terk ederek bir çingene grubu ile İtalya'ya gitti. 1608'de Roma'da, Antonio Tempesta'nın arkadaşı fransız gravürcüsü Philippe Thomassin'in atelyesinde kazı kalemi tekniğini öğrendi. 1611'de Floransa'da Antonio Tempesta ile birlikte çalıştı; Toscana sarayının bayram ve tören düzenleyicisi ofortçu ve mimar mühendis Giulio Parigi ile tanıştı. Oforta başladı, Cosimo II'nin gözüne girdi, başarı ve kazanç sağlayarak, kazı kalemiyle ve ofortçu olarak çalıştı. Ofort ressamlarının o güne kadar faydalandıkları yumuşak vernik yerine lavtacı ve kuyumcu verniğini kullanmayı düşündü. 1617'den sonra da hemen yalnız ofort yaptı; kullandığı vernik, sertliği sayesinde bir çırpıda çizebilme ve küçücük bir yüzeye pekçok şey sığdırma imkânı veriyordu. Abraham Bosse'tan günümüze kadar bütün gravürcüler bu buluştan fayda-

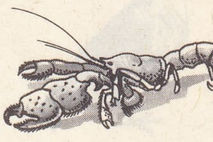
callianassa

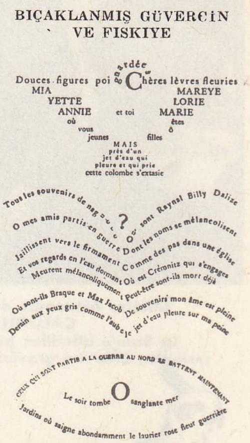

«Calligrammes»
Guillaume Apollinaire'den

Jacques CALLOT
«Çingene Öncüleri»
(Cabinet des Estampes, Paris)

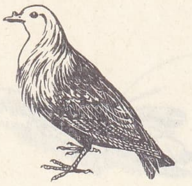
caloenas

calocitta

Albert CALMETTE

Charles Alexandre de CALONNE
Le Brun'e atfedilen bir resimden Bréa'nın gravürü

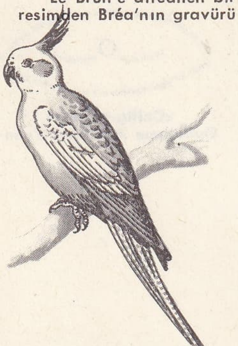
calopsitta

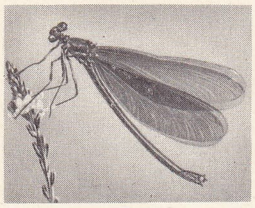
calopterix

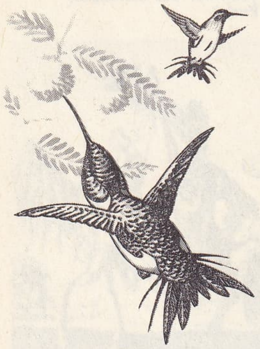
calothorax

landılar. 1625'te İsabelle Claire Eugènie'nin çağırısına uyarak Flandre'a gitti ve Breda kuşatması adlı gravürü yaptı. Anvers'de Van Dyck ile karşılaştı; Van Dyck, kendisinin, bugün yalnız gravürü kalan bir portresini yaptı. Callot, henüz kırk iki yaşındayken öldü.

Gravürlerinin sayısı dört yüzü aşmaktadır. Bakır levha üzerine kazdığı resimlerin üç yüz otuz dört tanesi Nancy'de Lorrain müzesinde (1921), bir o kadarı da Louvre ve Roma müzelerindedir; Nancy kütüphanesinde, Louvre'da, Viyana'da Albertina'da, Floransa müzelerinde (Uffizi), Dresden'de, Stockholm'da, Zürih'te ve S.S.C.B.'nin birçok müzesinde çok sayıda basma resim ve desenleri vardır. Her türde, içli, yergici, gerçekçi ve gözlem yanı ağır basan resimler yaptı. Üslûbu; özlü, çabuk, kararlı ve bütünde olduğu kadar ayrıntılarda da tabiî ve gerçekçidir. Nancy kitaplığında bulunan ilk eserleri şunlardır: *Roma'dan Tablolar* (kazı kalemiyle); *Kaprisler* (1617); sert vernikten yararlandığı en iyi ofortlarından *İmpruneta* (1620). Dinî konularda, *Müsrif Çocuk, Aziz Antonius'un Şeytana Uyması, Büyük Günahlar;* savaş konularında, *Re* ve *La Rochelle Kuşatması, Savaşın Acıları* gibi eserleri vardır. Töre tablolarına, *İşkenceler, Gobbi'ler, Çingeneler, Yoksullar;* manzara resimlerine, *Paris Manzaraları* adlı iki büyük tablosu örnek verilebilir. (L)

CALLUNA i. (yun. *kallunein*, süpürmek). Süpürge otuna yakın bitki. Bazen bundan da süpürge yapılır. (Fundagillerden.) [L]

CALLWELL (sir Charles Edward), ingiliz generali (Londra 1859-ay.y. 1928). Kraliyet Harp akademisini (Royal Military academy) bitirdi. Hindistan, Natal ve Güney Afrika'da askerî görevlerde bulundu. 1909'da emekliye ayrıldı. 1914'te, Birinci Dünya savaşının patlaması üzerine yeniden göreve alındı. 1916'ya kadar Harbiye nezaretinde çalıştı. Çanakkale seferinin planını hazırladı. 1916-1917 yıllarında Cephane vekâletinde (Ministery of Munitions) çalıştı. 1917'de tümgeneral oldu. Başlıca eserleri şunlardır: *Small Wars, their Principles and Practice* (Küçük Savaşlar, Bunların Prensipleri ve Tatbiki) [1896], *Tactics of To-day* (Bugünün Taktiği) [1900], *The Dardanelles* (Çanakkale) [1919], *The Experiences of a Dug-out 1914-1918* (1914-1918 Yıllarında Bir Siperde Kazanılan Tecrübeler) [1920]. (M)

CALMAİT i. Miner. Tabiî kalsiyum ve uranyum tantalat. (L)

CALMETTE (Albert), fransız bakteriyologu (Nice 1863-Paris 1933). Saygon Bakteriyoloji enstitüsünün kurucusu ve müdürü (1891-1893). Paris Pasteur enstitüsü ikinci müdürü. Bakteriyoloji, fizyolojik kimya ve sağlık bilgisi üstüne birçok inceleme yazısı yayımladı. Başlıcaları yılan zehirleri ve zehirlere karşı yılan serumu, kancalı kurt hastalığı, veba seroterapisi, çiçek aşısı ve tüberküloz gibi konuları kapsar. Tüberküloz konusundaki çalışmaları başarılı oldu. Guérin ile birlikte, Calmette - Guérin (B.C.G.) adı verilen verem aşısını buldu. Lille'de örnek bir verem savaş dispanseri kurdu. (L)

CALMETTE (Joseph), fransız tarihçisi (Perpignan 1873-Toulouse 1952). Toulouse Edebiyat fakültesinde Ortaçağ tarihi profesörü; birçok eser yayımladı: *Trilogie de l'Histoire de France (le Moyen Age, l'Ere Classique, les Révolutions)* [Fransız Tarihi Trilojisi (Ortaçağ, Klasik Çağ, İhtilâller)], *la Société Féodale* (Derebeylik Toplumu), *le Monde Féodal* (Derebeylik Dünyası), *Charlemagne* (Büyük Karl), *Charles V* (Karl V), *le Grand Règne de Louis XI* (Louis XI'in Büyük Hükümranlık Çağı), *la Formation de l'Unité Espagnole* (İspanyol Birliğinin Kuruluşu); *Jeanne d'Arc* v.b. (L)

CALMO (Andrea), venedikli italyan aktörü ve dram yazarı (Venedik 1510-ay.y. 1571). Klasik biçimde komediler *(il Travaglia*, 1546) ve halk komedileri yazdı. Bunlardaki günlük hayat sahneleri oldukça gerçekçidir: *Spagnola* (1549), *Saltuzza* (1551). [L]

CALNA, Hindistan'da (Maharaştra) şehir, Evrengâbâd'ın doğusunda; 67 200 nüf. Ticaret merkezi. (L)

CALNE, Büyük Britanya'da (Wiltshire) şehir, Marlborough Hills eteğinde; 6 600 nüf. — Yakınında, Bowood şatosu. (L)

CALO i. Modern ispanyol argosu, XVII. yy.ın sonunda germania adı verilen eski argonun yerini aldı. İspanyol çingeneleri dilinin deyim ve kelimeleri Calo'nun temelini meydana getirir. (L)

CALOCHORTUS i. Zambakgillerden soğanlı otsu bitki. Anayurdu Amerika'dır. (L)

CALOCİTTA i. Mavi, siyah ve beyaz renkli, çok uzun kuyruklu kuş. Orta Amerika'da yaşar. (Kargagillerden.) [L]

COLOENAS i. Yaldız parıltılı koyu yeşil güvercin. Boynunda parlak uzun tüylerden yapılmış bir bezek vardır. *(Caloenas Nicobarica*, Nikobar adalarından Yeni-Gine'ye kadar her yerde görülür. Güvercingillerden.) [L]

CALOMARDE (Francisco Tadeo), ispanyol siyaset adamı (Villel, Aragon 1773-Toulouse 1842). 1824'ten 1832'ye kadar başbakanlık yaptı, bir ceza kanunuyle bir ticaret kanunu yayımladı. Aşırı ölçüde gericiydi: Ferdinand VII'nin gözde adamı oldu ise de onun ölümünden sonra Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı (1833). [L]

CALONİUS (Mathias), finlandiyalı avukat ve siyaset adamı (1737-1817). Çok iyi bir hukukçu ve birçok hukuk eserinin yazarı. İsveç yüksek mahkemesinde üye olduğu yıllar (1793-1800) dışında, 1778'den 1815'e kadar Turku üniversitesinde profesörlük yaptı. Finlandiya'nın Rusya'ya teslim olmasına karşıydı; bununla birlikte, barıştan sonra, Borga Millet meclisinin isteği üzerine, yeni grandükalık için, büyük bir kısmı kabul edilen bir anayasa tasarısını üç haftada yazdı. Hükûmetin en önemli makamı olan genel müfettişliğe getirildi, yurttaşlarının entrikalarına ve Rusların haksızlıklarına karşı koyarak yeni kurumların teşkilâtlanışını denetledi. Tarafsızlığa saygı duyan Çar Aleksandr I, onun hatırasına bir anıt dikilmesini destekledi. (L)

CALONNE (Charles Alexandre DE), fransız devlet adamı (Douai 1734-Paris 1802). Cizvit okullarında yetişti, 1754'te avukat, 1757'de Douai belediyesi emniyet müdürü, sonra bu şehir meclisinde baş savcı oldu (1759). Turgot'nun çağrısıyle gittiği Lille'de (1778), başarılı bir yönetici olduğunu gösterdi; yol ve kanallar yaptı, Dunkerque'i geliştirdi, mahallî dokuma sanayii ürünlerinin kolayca satılmasını sağlayarak flaman ticaretini güçlendirdi ve 1783'te hazine kötü durumdayken Artois kontunun, Polignac'ın ve Marie-Antoinette'in desteğiyle, maliye baş müfettişliğine getirildi. Devlet mallarının yönetimi ve vergilerin dağılışı konularında reform yapılmadıkça bütçe dengesinin sağlanamayacağını gösterdi. Kraldan maaş ve ödenek alan imtiyazlıların muhalefeti yüzünden bu siyaseti hemen uygulama imkânını bulamadı. İskonto oranını yüzde 4,5'a indirerek ve özellikle büyük bayındırlık işlerine girişerek devlete karşı olan güveni yeniden sağladı, böylelikle hazinenin bolluk içinde olduğu kanısını uyandıracak saray ve bahriyenin artan isteklerini karşılamak için birçok istikrazı kolaylaştırmak istedi. Paris ve Cenevre bankerlerince desteklenen Calonne, böylelikle güven sağladı, istikrazlar kolaylıkla gerçekleştirildi, deniz ticareti arttı (1786).

Bununla birlikte, bütçe açığının kapatılması imkânsızlığı, bankerlerin iflâstan korkmaları üzerine, siyasetini tamamen değiştirmek zorunda kaldı ve krala cüretli bir reform programı sundu. Eyalet ve belediye meclislerinin kurulması, tahıl ticaretinin serbest bırakılması, kral angaryasının paralı ödemeye çevrilmesi ve özellikle bütün vatandaşlara uygulanacak toprak vergisinin konması gerektiğini ileri sürdü. Bu istekleri Paris parlamentosunda onaylatamıyacağını anlayınca, ileri gelenlerden bir meclisin kurulmasını istedi (şubat-mayıs 1787). Kral ondan yüz çevirdi; Calonne, gözden düştü (nisan 1787). Parlamento kendisini dava etmek isteyince, İngiltere'ye çekildi; 1788'de ikinci defa evlendi ve hatıralarını yazdı. Kasım 1789'da, Torino'da, Artois kontu ile buluştu, göç işlerinin başına geçti ve bütün parasını bu işe yatırdı. 1792'de göçmenler yüzünden iflâs etti; tekrar İngiltere'ye çekildi. Paris'e dönünce öldü. (L)

CALOPHYLLUM i. Kantaron cinsi. Ağaç veya ağaçcık şeklindeki bu bitkinin tropik bölgelerde yetişen altmıştan fazla türü vardır.

— ANSİKL. Peru'da yetişen *Calophyllum thuriferum*'dan günlük; Asya, Afrika ve Okyanusya'da yetişen *C. inophyllum*'dan iç sürdürücü ve kusturucu bir sıvı elde edilir. Bu sonuncunun kabuğu sidik söktürücüdür. Doğu Afrika'da yetişen *C. parviflorum*'dan elde edilen kırmızı kereste marangozlukta kullanılır. Genellikle calophyllum'un ağacı böceklere dayanıklı olduğundan çatı, gemi direği v.b. yapımında kullanılır. *Jacarenba, C. brasiliense*'den elde edilen Amerika asıllı ticarî bir kerestedir. (L)

CALOPRMNUS CAMPESTRİS bls. i. Bettongia'ya benzer sıçan-kanguru. Avustralya'nın güneyinde yaşar. (Kangurugillerden.) [L]

CALOPSİTTA i. Külrengi veya limon sarısı iri papağan. Avustralya'da yaşar. *(Calopsitta Novae-Hollandae* çoğu zaman kafeslerde beslenir.) [L]

CALOPTERİX i. Kanatları sapsız böcek. (Odonatların *agrionidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Calopterix*'ler, mavi saydam kanatlı, madenî yeşil veya mavi renkte, ince yapılı kız böcekleridir. *Calopterix virgo* ve *C. splendens* akarsu kıyılarında uçar. Kurtçukları da orada yaşar. (L)

CALORNİS i. Ötücü kuş. Uzun kuyruklu, madenî parıltılı, yeşil veya tunç renklidir. Güneydoğu Asya'da, Malezya ve Avustralya'da yaşar. (Sığırcıkgillerden.) [L]

CALOSOMA i. Çok parlak madenî renkli güzel böcek (siyah veya bakır rengi noktalı, yeşil, mavi, esmer veya siyah).

— ANSİKL. *Colosoma*'ya bütün yeryüzünde rastlanır. En güzel türü *Colosoma sycophanta*, meşe ormanlarında bulunur. Kurtçuğu meşede tırtıl keselerinin içinde yaşar ve ağacı kemirir. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından. (L)

CALOT (Jean-François), fransız cerrahı (Arrens 1861-Pierrefitte-Nestalas, Hautes Pyrénées 1944). Çocuklarda kemik veremının cerrahî tedavisi ve ortopedi ile uğraştı, Pas-de-Calais'de Rothschild ve Cazin-Perrochaud hastahaneleri cerrahı oldu. (L)

CALOTERMES i. Yuvasını ağaç veya ağaççıkların gövdesine yapan termit. (İlmî adı *Calotermes flavicollis*. Eşkanatlı böceklerden.) [L]

CALOTHORAX i. Tuncumsu yeşil ve beyaz renkte sinek kuşu. Boynunun altı parlak kırmızıdır. (Kolibrigillerden.) [L]

CALOTROPİS i. Küçük ağaç veya ağaççık. Güney Asya'da, Arabistan'da ve Tropikal Afrika'da yetişir. (Tohumlarıpekligillerden.) [L]

CALO vahası, ital. **Gialo**, Libya'da vaha, Sirenaik'te; 2 700 nüf. (L)

CALPURNİA, eski Roma'da, Sabin asıllı bir pleb ailesi. Bir kolu da «Piso» adını almıştır. İmparator Augustus'un ölümüne kadar on bir Piso konsüllük makamına geldi. (L)

CALPURNİA, Lucius Calpurnius Piso Caesoninus'un kızı. M.Ö. 59'da Sezar ile evlendi. Senato'da öldürüldüğü gün, Sezar'ın oraya gitmesini önlemege çalışmıştı. Dul kalınca, bütün malı mülkü ile Antonius'un yanına gitti. — Genç Plinius'un karısı, büyük bir şefkatle eşine bağlı kaldı. (L)

Foto. Bayer (LAROUSSE)

Calpurnia yasaları, birçok roma yasasının ve özellikle şu yasaların adı: **1.** Tarihi belli olmayan ve *condictio* denen kanunu her türlü *certa res*'e uygulayan *Calpurnia yasası,* Silia kanunu, belli miktarda bir paranın istenmesi için bu yasayı ortaya koydu. **2.** Yabancılara, Roma'da devamlı bir mahkeme önünde, zimmetine para geçiren eyalet valilerine karşı dava açmak imkânını veren ve *Calpurnia repetundarum* da denen bu yasa M.Ö. 149 yılında kabul edildi. (L)

CALPURNiUS BESTiA (Lucius), M.Ö. 121'de tribunus, III'de konsül. Kral Jugurtha ile savaşa gönderildiyse de ona kandı ve bu yüzden sürgün edildi. (L)

CALPURNiUS BESTiA (Lucius), Catilina'nın suç ortağı, hükûmet darbesi sırasında halk tribunus'luğuna tayin edildi (M.Ö. 63). [L]

CALPURNiUS BiBULUS (Lucius) [öl. M.Ö. 32'ye doğr.], Calpurnius Bibulus Marcus'un oğlu. Sezar'ın öldürülmesinden sonra, Brutus ile birleşti. Philippoi savaşından sonra, Antonius'a yanaştı ve Suriye genel valisi olarak öldü. Brutus'e dair bir eser yazdı. (L)

CALPURNiUS BiBULUS (Marcus), uticalı Cato'nun damadı (M.Ö. 48). Hasmı Sezar ile birlikte konsül oldu (59), ama hiç bir rol oynayamadı. İkisinin konsüllüğünden değil, «*Caius* ve *Iulius*'un konsüllüğü»nden (Sezar'ın iki adı) söz edildi. Daha sonra Pompeius donanmasına kumanda etti. (L)

CALPURNiUS FLAMMA (Marcus), romalı asker ve tribunus. Birinci Kartaca savaşı sırasında, konsül Atilius, Camerino yakınında kartaca ordusu tarafından çevrilince, ölüme atılan Calpurnius orduyu kurtardı, 300 askerinden yalnız kendisi sağ kalabildi. (L)

CALPURNiUS PiSO (Caius) [öl. M.Ö. 180], 186'da praetor oldu, İspanya'ya geçti, Lusitania'lıları ve Keltiber'leri yendi; 180'de konsül seçildi. (L)

CALPURNiUS PiSO (Caius), romalı devlet adamı, M.Ö. 67'de konsül ve Narbonensis prokonsülü oldu. 63'te zimmetine para geçirmekle suçlandı, savunmasını Cicero yaptı. (L)

CALPURNiUS PiSO (Caius), romalı siyaset adamı (öl. M.S. 65). Caligula, Piso'nun nişanlısı Livia Orestilla'yı kaçırdı, sonra da kendisini sürdü. Neron tahta çıkınca geri dönen Piso, bir suikast hazırlığının başına geçti. Niyeti imparatoru öldürmek, iktidara el koymaktı. Fakat imparator durumu öğrendi. Piso, karısı Arria Galla'yı Neron'a emanet etti ve damarlarını keserek can verdi. (L)

CALPURNiUS PiSO (Cneius) [öl. M.S. 20], İspanya'da konsül ve papalık elçisi (M.Ö. 7), sonra Tiberius zamanında Suriye genel valisi oldu; burada, imparatorla birlik olarak halkın Germanicus'a olan sevgisini yok etmek istedi. Germanicus, Piso ve karısı Plancia'ya, eyaleti terk etmelerini emretti. Az sonra Germanicus öldü ve Piso onu zehirlemekle suçlandı. Başlangıçta Tiberius, Piso'yu savunur gibi göründü ise de sonra ondan yüz çevirdi. Piso evine döndü. Ertesi gün ölü olarak bulundu. (L)

CALPURNiUS PiSO (Lucius) [M.Ö. 48-M.S. 32], Cneius Calpurnius Piso'nun oğlu. M.Ö. 15'te konsül oldu. Pamfilya'yı, sonra hâkimiyeti altına aldığı Trakya'yı yönetti; başarılarından dolayı zafer törenleriyle karşılandı. Horatius, *Ars Poetica*'sını ona ve oğullarına adadı. (L)

CALPURNiUS PiSO (Lucius), romalı zorba; «otuz tiran» dan biri (öl. 261). İmparator Macrinus tarafından, Akhaia prokonsülü Valens'i öldürmekle görevlendirildiyse de bu işi basaramadı, Valens'in iktidara geleceğini görünce kendi konsüllüğünü ilân etti. Valens de onu öldürttü. (L)

CALPURNiUS PiSO CAESONiNUS (Lucius), M.Ö. II. yy.da romalı konsül, Caesonia ailesinden olduğu halde, Piso'larca evlât edinildi. İspanya'da ve Kartaca'ya karşı (M.Ö. 154) başarı gösteremedi, yerine Scipio geçti (M.Ö. 147). [L]

CALPURNiUS PiSO CAESONiNUS (Lucius), praetor oldu. Eyalet genel valiliği yaptığı sırada, haksız vergi ödetmekle suçlandırıldı; kovuşturmaya uğradı ve temize çıktı (59). Sezar onun kızıyle evlendi ve onu konsüllüğe seçtirdi (58). Cicero'nun sürgün edilmesine çalıştı. İç savaş sırasında aracılık yaptı. (L)

CALPURNiUS PiSO FRUGi (Lucius), romalı devlet adamı ve tarihçi, Gracchus'lere karşı geldi; M.Ö. 149'da tribunus, 133'te konsül, censor seçildi ve bugün kayıp olan *Anales*'i düzenledi. (L)

CALPURNiUS PiSO LiCiNiANUS (Lucius), roma imparatoru (M.S. 38-Roma 69). L. Crassus'un oğlu, Piso'ların evlâtlığı. Galba, Licinianus'u kendisine halef seçti. İkisi birlikte öldürüldüler. (L)

CALPURNiUS SiCULUS (Titus), latin şairi (Sicilya M.S. I. yy.). Neron devrinin başlarında, Vergilius'u örnek alarak yedi sığırtmaç türküsü yazdı. (L)

CALS (Adolphe Félix), fransız ressamı (Paris 1810-Honfleur 1880). 1848 Salon'unda mesleğinin ilk adımlarını attı. Armand Doria elinden tutuncaya kadar yoksulluk içinde yaşadı (1859). 1874'ten 1880'e kadar izlenimcilerin sergilerine katıldı. (L)

CALS (Joseph, hollandalı siyasetçi (Roermond 1914). 1940'tan itibaren avukatlık yaptı; adalet mahkemesi danışmanlığına getirildi. Katolik partisinin adayı olarak 1948'de parlamentoya girdi. İki yıl Maden Ocakları Millî konseyini yönetti. Önce eğitim, sanat ve bilimler bakan yardımcısı (1950), 1952'den 1963'e kadar da bakan oldu. Bu sırada önemli bir öğretim tasarısını meclisten geçirtti. 1965'te başbakanlığa getirildi, 1966'da bu görevden ayrıldı. (L)

CALTAGiRONE, İtalya'da şehir. Sicilya'da (Catania ili), Caltagirone nehrinin kaynağında; 46 400 nüf. Tarım ve ticaret merkezi. 1961'de Princeton üniversitesinden Profesör Holloway ve amerikalı arkeologlardan meydana gelen bir topluluk, Caltagirone yakınında bir yunan sitesinin kalıntıları ile 80 000 metrekareden çok yer kaplayan bir yeraltı mezarlığı buldu. Eski şehrin yanında yükselen iki tepeden birinde, M.Ö. IV. yy.dan kalma surlar vardır. (L)

CALTANiSSETTA, İtalya'da şehir, Sicilya'da il, idare merkezi, Salso'nun yukarı vâdisinde; 63 000 nüf. Modern bir şehir olan Caltanissetta, kükürt ticaretinin merkezidir. — *Caltanisetta ili,* 301 900 nüf. Sicilya'nın güney tepelerine yayılır, köy hayatı ve tarım canlıdır; ama başlıca gelir kaynağı büyük kükürt yataklarıdır. (L)

CALTHA i. Sarı su nergisinin ilmî adı. (L)

CALUMET CiTY, Cook County'de (Kuzeydoğu İllinois) şehir. Chicago şehir sınırının hemen güneyinde. Baltimore and Ohio Chicago Terminal ve İndiana Harbor Belt demiryollarına bağlıdır. Endüstri merkezi Hammond'ın sayfiyesi olarak gelişmiştir. (L)

CALUMET HARBOR, Chicago'nun güney kesiminde sanayi semti, Calumet River'in her iki yanında. (L)

CALURiE-ET-CUiRE, Fransa'da Rhône idare bölgesinde (Lyon idare çevresi) komün, Lyon banliyösünde, Saône nehrinin sol kıyısında; 26 264 nüf. Sanayi merkezi: tarım makineleri; bisiklet yedek parçaları; dokuma sanayii cihazları; hassas âletler; besin sanayii. (L)

CÂLÛT, Hz. Davud'un sapanıyle öldürdüğü filistinli savaşçı. Tevrat'ta Golyat adı ile geçer. (Tevrat'ta, I. Krallar veya I. Samuel, XVII; Kur'an'da Bakara suresinin 250. ve 252. ayetleri.) İslâm söylentilerinde Hz. Davud ve Câlût hikâyesi geniş bir şekilde ele alınır. Arap tarihçisi Mesûdî, *Muruc-ül-Zeheb*'de Davud'un Câlût ile Ürdün'ün aşağı vâdisi Gor'daki Baysan'da döğüştüğünü anlatır. Bugün Baysan yakınlarında Ayn Câlût adını taşıyan bir yer bulunmaktadır. (L)

CALUTRON i. (CALifornia University cycloTRON'dan). Bir siklotronun elektromıknatıslığından yararlanmayı sağlayan cihaz. Calutron'un ilk örneği 1941'de, kütle tayfı yoluyle uranyumun izotoplarını ayırmak için hazırlandı.

— ANSiKL. Bu cihazda, bir elektrik alanı tarafından ivmesi arttırılmış bir uranyum iyon kaynağı bulunur. Şiddetli bir magnetik alan, yarı çapları iyonların kütlesine bağlı olan yörüngeleri yarım daire biçiminde büker. Sonradan sayısız örnekleri yapılan bu cihaz A.B.D.'de, atom bombası yapımında kullanılan uranyum 235'in yeterince üretilmesini sağladı. (L)

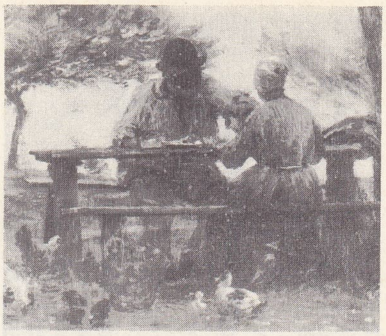

Adolphe CALS
«Honfleur'de Sabah Kahvaltısı» (1875)
detay
(Louvre müzesi, Paris)

CALVADOS i. (Coğ. adı *Calvados*'dan). Calvados bölgesinin elma konyağı. ‖ *Teşm. yol.* Elmadan yapılan her türlü damıtık içki. (L)

CALVADOS, Fransa'nın batısında idare bölgesi, Normandiya'da; 5 693 km²; 480 686 nüf. İdare merkezi *Caen.* İdare bölgesinin dört kantonu vardır *(Caen, Bayeux, Lisieux, Vire).*

İdare bölgesi doğuda *Auge* bölgesi topraklarını içine alır. Dives vâdisinin batısında, topraktan, üzeri balçıkla örtülü kalkerli kayalardan meydana gelir. Calvados'un kuzeybatısında *Bessin*'in çakmak taşlı killi toprakları, otlakları örter. Güneybatıda, Fransa'nın batısındaki eski dağ kütlesinin billûrsu toprakları ortaya çıkar; bu kesime *Norman bokajı* adı verilir; yükseltiler 365 m'yi (Pinçon tepesi) bulur. Burası çitlerle bölünmüş bir hayvancılık bölgesidir. İdare bölgesinin başlıca iktisadî faaliyeti, Caen bölgesindeki demir filizinin çıkarılmasıyle, buna bağlı metalürji sanayileridir. (L)

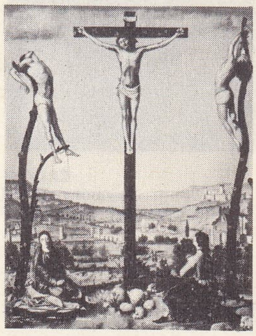

calvarium
Antonello de Messine
(Anvers Kraliyet müzesi)

CALVAERT veya **CALVART** (Denijs), flaman ressamı (Anvers 1545'e doğr.-Bologna 1619). İtalya'ya yerleşti ve DiONYSiO FLAMMiNGO (Flandr'lı Denis) lakabını aldı. Raffaello'nun hayranıydı. Bologna'da Carrachi'lere örnek olan ve Guido Reni, Domeninchino, Francesco Alhanis gibi sanatçıların yetiştiği bir akademi kurdu. Calvaert'in çoğu eserleri Bologna'da ve İtalya'nın başka müzelerindedir. Eserlerinde manyerizm üslûbu ile uygulamasını benimsedi. (L)

CALVARiUM, aramca **golgoltha.** Kudüs'ün kuzeybatısında tepe, surların 100 km uzağında. İsa bu tepede çarmıha gerildi. Sonradan gerçek Calvarium'u temsil etmesi için bu tepeye haçlar dikildi ve İsa'nın çektiklerini canlandıran sahnelerle süslü küçük kiliselerle, statio'lar kuruldu. ‖ Özel olarak İsa'nın çektiklerini hatırlatmak için bir platform üzerine dikilen haç. (L)

CALVART (Denijs). Bk. CALVAERT.

CALVERiA i. Denizkestanesi. Derisi, normal denizkestanelerinde olduğu gibi kaynaşmış levhacıklar şeklinde değil yumuşaktır ve üzerinde birbirinden ayrı kemiksi levhacıklar bulunur. (Derin denizlerde yaşar: Atlantik, Pasifik.) [L]

CALVERLEY (Charles Stuart), ingiliz şairi (Martley, Worcestershire 1831-Folkestone 1884). Londra barosu avukatlarından. Başlıca ingiliz şairlerini alaya alarak gerçekten başarılı şiirler yazdı: *Fly Leaves* (Boş Sayfalar) [1872], *Literary Remains* (Edebî Kalıntılar) [1885]. (L)

CALVERT, bir ingiliz ailesinin adı, XVII. yy.da Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesinde önemli bir rol oynadı. (Bk. BALTiMORE.) [L]

CALVET (Joseph), fransız kemancı ve orkestra yöneticisi (Valence-d'Agen 1897). 1919'da kendi adını alan bir yaylı dörtlü kurdu, otuz yıl boyunca Debussy, Ravel ve özellikle Darius Milhaud'nun eserlerini başarıyle yorumladı. (L)

CALViN (Jean), asıl adı **Cauvin** (Noyon, Picardie 1509-Cenevre 1564). Babası Noyon

Foto. X, Bulloz (LAROUSSE)

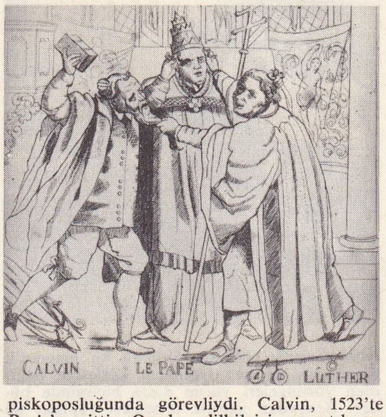

Papa, Luther ve Calvin arasında «Din Kavgası» (Cabinet des Estampes, Paris)

CALVİN
Boymans müzesi
Van Beuningen (Rotterdam)

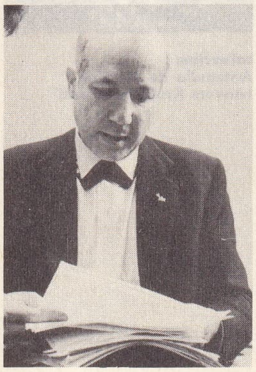

Melvin CALVİN

piskoposluğunda görevliydi. Calvin, 1523'te Paris'e gitti. Orada, dilbilgisi, mantık ve felsefe okudu, daha sonra Orléans ve Bourges'da hukuk öğrenimi yaptı, ünlü dilbilgini Alciati Giovan Paolo'nun yanında çalıştı; yunancaya, ibraniceye ve Luther'ci Melchior Warmar aracılığıyle de ilâhiyat öğrenimine başladı. 1531'de Noyon'a döndü, fakat afaroz edilen babasının ölümünden ve kardeşinin Luther'ci olmasından sonra Paris'e yerleşti. 1532'de *Commentaire du «De Clementia»*yı yazdı. Seneca'nın *De Clementia* adlı kitabının bir yorumlaması olan bu eserde, dolaylı olarak, İncil ile stoacılık arasındaki ilişkileri araştırdı. Bu arada, Guillaume Budé, Nicolas Cop gibi yenilik taraftarlarıyle ilişki kurdu. Nicolas Cop'un söylevini kaleme aldı (1533). Bu, yeni düşüncelerin gerçek bir bildirgesi idi. Calvin bu yazıyle, kesin olarak Reform'a katıldı. Cenevre'ye yerleşinceye kadar, Calvin'in hayatı engizisyonun gazabından kaçmak ve reformu savunmakla geçti. Kendisini Basel'e sığınmak (aralık 1534) zorunda bırakan «Placard'lar olayı» patlak verdiğinde (kasım 1534) Paris'teydi. François I'e ithaf ettiği ve Calvin'ciliğin temel ilkelerini kapsayan *Christianae Religionis İnstitutio* (Hıristiyan Dini öğretimi) adlı eserini, 1536'da Basel'de yayımladı. Önce latince olarak basılan, sonra fransızcaya çevirdiği ve birkaç defa yayımlanan (1539, 1551...) bu kitaptaki açık ve mantıklı anlatımıyle, Calvin, en değerli fransız yazarları arasında yer aldı. Bu kitabında, Adem'in hatası yüzünden günahkâr sayılan insanoğlu ile Tanrı arasında İsa'nın tek aracı olduğunu söyledi; kişinin, yaptığı iyiliklerle değil ancak Tanrının lûtfuyle temize çıkabileceğini ileri sürdü. Tanrının sevdiği kulların önceden seçildiğini ileri süren görüş bu tez'e dayanır. Calvin, Ferrara ve Paris'e kısa süreli bir yolculuktan sonra, Cenevre'ye gitti ve G. Farel'in ısrarı ile orada kalarak ilkelerini uygulamağa başladı. Fakat sert disiplini Cenevrelileri isyan ettirdiğinden, bu şehirdeki ilk iki yılı (1536-1538) başarılı olmadı. O sırada Bucer tarafından Strasbourg'a çağrıldı; orada ilâhiyat üzerine verdiği ders ve vaizlar sırasında en ünlü alman reformcuları (meselâ Melanchton) ile ilişki kurdu. Fakat 1541'de Farel ve belediye meclisi tarafından geri çağrılınca Cenevre'ye döndü, 1538'de yarım bıraktığı eserini yeniden ele alarak düzenledi. Belediye meclisinin benimsediği (20 kasım 1541) dinî bildirgelere dayanarak halkın seçtiği ve bir sınavdan sonra din öğrenimiyle görevlendirilen papazların meydana getirdiği yeni bir kilise kurdu. Bu papazlar her hafta kendi aralarında toplanarak görüşür ve ayda bir defa genel toplantı yaparlardı. Kilise işlerinin yürütülmesinde kendilerine öğretmenler, «consistorium» (6 papaz ve 12 ihtiyar) ve memurlar yardım etmekteydi. Öğretisinin anlaşılabilmesi için aydın bir topluma ihtiyaç duyan Calvin, temel öğretim okullarının sayısını arttırdı ve hemen her gün konuşma yaptı. Bu arada, türlü fırsatlarda, düşmanlarına ve rejim aleyhtarlarına ceza verdirerek, birçoğunu Cenevre'den sürdürdü. Siyasî ve dinî muhalefeti etkisiz bıraktıktan sonra, son yıllarını *İnstitution Chrétienne* (Hıristiyan Dini Öğretimi) adlı eserine kesin biçimini vermeye harcadı. Ömrünün sonlarında öğretisi Cenevre sınırlarını aşmış, özellikle Kuzey ve Kuzeybatı Avrupa'da çok yaygınlaşmıştı. (L)

CALVİN (Melvin), amerikalı kimyacı (Saint Paul, Minnesote 1911). Öğrenimini Michigan Teknoloji enstitüsünde, daha sonra da Minnesota üniversitesinde yaptı. Bu üniversitede kimya üzerine doktora hazırladı (1935). 1937'de Kaliforniya üniversitesine girdi ve 1947'de bu üniversitenin kimya kürsüsüne getirildi. Calvin, kâğıt üstüne kromatografi ve radyo aktif kromatogramların otoradyografisinden yararlanarak en güç kimyevî analizleri gerçekleştiren yöntemler buldu. Karbon 14'lü karbondioksit gazını kullanarak, fotosentez olayında, genellikle kısa bir süre için de olsa çok sayıda ara maddelerin meydana geldiğini (özellikle şekerde) ve çeşitli enzimlerin oluştuğunu gösterdi. (1961 Nobel kimya ödülü.) [L]

CALVİN'Cİ veya **KALVEN'Cİ** sıf. ve i. Calvin doktrinini benimseyen. (L)

CALVİN'CİLİK i. Calvin'in dinî doktrini. Ana hatları *İnstitutio Religionis Christianae* (Hıristiyan Dini Öğretimi) [1536] adlı kitabında açıklandı. Kutsal kitabı, Hıristiyan dininin tek kaynağı ve ilkesi saydığı için Katolik mezhebinden, gerçek inancı Tanrının tam ve kesin hâkimiyetine inanmağa bağladığı için de Luther'cilikten ayrılır. Calvin'ciliğin temeli *reform* kavramının bir yenilik getirmediği, kilisenin iskolastik yanlışlıklarına papalık sapkınlıklarından arınarak ilk kaynaklarına dönmesi gerektiği ilkesine dayanır. Calvin'ci dinbilimin özü ise, Tanrının bağışlayıcı sıfatının gizemli oluşu ve bağışlanmağa hak kazanmamış günahkârların, Tanrı tarafından bağışlandığıdır. İnançlı kişinin imanı ile İsa'nın bedeninde birleşmesi Kutsal Ruh'un bir lûtfudur: Tanrı, kurtuluş (halâs) için inançlı olan insanı ya «seçer» veya «önceden belirler». Bu yüzden inanç sahiplerinin ebedî hayata hak kazanmak amacıyle yaşamaları süresinde yaptıkları iyiliklerin, verdikleri kararların bir önemi yoktur. Calvin'in insan kaderinin önceden belirlenmesi konusundaki düşünceleri Aziz Augustinus'un öğretisine dayanır. Ama Calvin bunu, daha sonraki Calvin'ciler gibi Tanrı doktrininin bir eklentisi veya Aquinas'lı Thomas gibi Tanrı bağışının bir parçası değil, fakat lûtuf ve imanın bir sonucu sayar.

Calvin'cilik, Calvin'in ölümünden sonra (1564) Cenevre'de onun yerini alan Theodore Beza tarafından geliştirildi, *Tractationes Theologicae* (Dinbilim İncelemeleri) adlı kitabında Beza, Calvin'in İsa'nın kişiliğine ve çabalarına bağladığı insan kaderinin önceden belirlenmiş olması ilkesini, Tanrı ve tanrısal bağış açısından inceleyerek ortaçağ iskolastiğine döndü. Beza böylece, Calvin'ciliğe gerekirci bir nitelik kazandırdı. Beza, presbiterian teşkilâtı tarafından uygulanan kilise disiplinini, kilise varlığının özü sayar. Onun bu görüşü iskoçyalı reformcu John Knox tarafından da benimsendi. Bunlar Calvin'in öne sürmediği görüşlerdi.

Calvin'in *İnstitutio*'sunun dördüncü kitabı, siyasî konularda da bazı düşünceler getirir. Bunda, hükûmet biçimlerinin tarihî şartlara uygun olarak değişebileceği; ama hükûmet biçimi ne olursa olsun yöneticilerin, ancak yurttaşlar arasında gerçek din duygularını köklestirecek davranışta bulundukları sürece meşru sayılabileceklerini savunur.

Calvin'cilik XVI.yy. da Fransa, Hollanda, Almanya ve İskoçya'da Reformcu veya Presbiterian kiliselerin kurulmasını sağladı. (L)

CALVİNO (İtalo), italyan yazarı (Santiago de las Vegas, Küba 1923). İlk eserlerinde savaş ve direnme hayatından esinlendi: *Senteiero dei Nidi di Ragno* (Örümcek Yuvalarının Yolu) [1947]. Yeni-gerçekçi estetiğine nükte ve fanteziyi sokan bir dizi hikâyede, masal ve alegoriye karşı duyduğu eğilimi gösterdi: *Viconte Dimezzato* (İkiye Bölünmüş Vikont) [1952], *Barone Rampante* (Sürüngen Baron) [1957], *Cavaliere İnesistente* (Var Olmayan Şövalye) [1962]. (L)

Calvisiana davası, Roma hukukunda bir çeşit praetor davası. Azat edilmiş bir köle, vasiyetname bırakmadan öldüğünde onu azat etmiş eski efendisi tarafından açılırdı. Bu dava ile, eski efendi, kendisini, kölesinin mirasından yoksun bırakmak için yine kölesince girişilmiş hileli işlemlerin iptalini isterdi. Roma'da bir de *quasi Calvisiana* davası vardı. Bu dava, henüz ergen (bâliğ) olmayan birini evlât edinen (Adrogatio) ve vasiyetname bırakmadan ölen kişinin, evlâtlığa ait dörtte bir miras payını azaltmak için giriştiği hileli işlemlerin iptalini sağlayabilmesi için evlâtlığa tanınan bir haktı. (LM)

Calvitianum (SENATUS CONSULTUM). Rom. huk. Claudius veya Neron devrinde alınmış bir senato kararı. Buna göre 60 yaşına gelmemiş bir erkek 50 yaşını geçmiş bir kadınla evlenirse karı-koca bekârlık cezalarından muaf tutulmazlardı. Yani bu gibi evlilere bekârlar ve çocuksuz evliler hakkındaki kanun uygulanır, öldükleri zaman mal ve mülkleri devlete geçerdi. (L)

CALVO (Carlos), arjantinli hukukçu ve diplomat (Buenos Aires 1824-Paris 1906). Eseri: *Derecho İnternacional Teorico y Practico* (Nazarî ve Uygulamalı Milletlerarası Hukuk) [1868]. Gand Milletlerarası Hukuk enstitüsünün kurucularındandır. (L)

CALVOS (André). Bk. KALVAS *(Andreas)*.

CALVO SOTELO (José), ispanyol avukatı ve siyaset adamı (La Coruna 1893-Madrid 1936). General Primo de Riviera'nın diktatörlüğü sırasında maliye bakanı (1925-1930), 1934-1935'te Krallık partisi şeflerinden biri oldu. Calvo Sotelo'nun öldürülmesi, iç savaşın başlamasına yol açtı. (L)

CALVUS (Caius Licinius), latin şairi ve hatibi (M.Ö. 82-47). Hatip olarak, Cicero'ya karşı olan «Yeni-Atika» okulundandı. Şair olarak, Catullus'un yanında yer aldı. *İo* adını taşıyan bir destan yazdı. Bundan başka, öğretici manzumeleri, küçük düğün şiirleri, ağıt tarzında parçaları ve iğneli bir nükte ile biten kısa şiirleri de vardır. Eserlerinden sadece bazı parçalar kalmıştır. (L)

CALVUS (Kalvis) i. Bulut'ların, milletlerarası yeni sınıflama sisteminde Cb tipine verilen grup adı. Bu grupta, bulutların üst kısımlarında çevre çizgisi net değildir ve bulut kümeleri birbirinden pek ayırdedilemeyen beyazımsı yığınlar halindedir. (L)

CALYCANTHUS i. (yun. *kaluks, kalukos,* çanak ve *anthos,* çiçek). Kuzey Amerika asıllı, ıtırlı ağaççık. (Çiçeklerinin güzel görünüşü ve pek hoş kokusu yüzünden amatörlerce çok tutulan bir bitkidir. Avrupa'da en çok yetiştirilenleri Kaliforniya ve Karolina *calycanthusları*'dır. Sonuncusu bazen 2 m'yi bulur. Kırmızı-esmer güzel çiçekleri, elma ve kavun kokusu verir. *Calycanthaceae* familyasından.) [L]

CALYCOPHYLLUM i. Kökboyasıgillerden ağaç. Amerika'da *degam* denilen ticarî kereste bu ağaçtan elde edilir. (L)

CALYPTOBLASTEA çoğl. i. Hidramsılar alttakımı. Bunlarda kitinli borunun ağzı kadeh biçiminde geniştir; besleyici hücreler (gastrozoit) bu kısımda, üretici hücreler (gonozoit) gövdenin torbalanan kısmında (gonotek) bulunur. Bütün denizlerde yaşayan birçok cinsi vardır. (L)

CALYPTRAEA i. Denizde yaşar karındanbacaklı yumuşakça. Başı kısa ve ön tarafı iki loblu, kavkısı demet biçimindedir. (Bütün denizlerde yaygın pekçok türü, tebeşir ve tersiyer tabakalarında fosili vardır. *Calyptraeidae* familyasından.) [L]

CALYPTRAEİDAE çoğl. i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça familyası. Kavkısı demet biçimindedir. *Calyptraea, crepidula* ve *heojanacus* cinslerini kapsar. (L)

CALYTHRİX i. Avustralya'da yetişen ağaççık. Soğuk ve ılık limonluklarda yetiştirilebilir. (Mersingillerden olan bu cinsin kırk kadar türü vardır.) [L]

CALZABİGİ (Ranieri), italyan yazarı (Livorno 1714-Napoli 1795). Gluck'ün operalarının librettosunu yazardı. Bundan başka, *Dissertazione su le Poesie Drammatiche del sig. Abote Pietro Metastasio* (Papaz Pietro Metastasio'nun Dramatik Şiiri Üzerine İnceleme) [1755] adlı eserin de yazarıdır. (L)

CAM i. (fars. k.). Silisli kumun ateşte eritilmesiyle yapılan saydam ve çabuk kırılan madde, sırça: *Pencere camı. Masa camı.* Bk. ANSİKL. ‖ Pencere: *Camı sürdü, yarı beline kadar dışarı sarktı* (H.R. Gürpınar). *Esk.* Kadeh, içki: *Sakiyâ câmında nedir bu*

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

esrar / Kıldı bir katresi mestane beni (Dertli). *Cemşîd eli dökmüşse nasıl câma sabûhu / Mânayı odur lafza koyan maddeye ruhu* (F. N. Çamlıbel). ‖ Sıf. Camdan yapılmış: *Bir hizmetçi zehirli yılanı boğazından tutuyor, elindeki pensle çenesini açarak ağzına cam kadehin kenarını sokuyor* (F. R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Cam gibi,* arkası görünen, şeffaf. [Göz için] Donuk, cansız. ‖ *Camı, çerçeveyi indirmek,* hâdise çıkararak her şeyi kırıp dökmek.

— *Esk. Cam-ger,* camcı ustası. ‖ *Camhane,* cam yapılan yer. ‖ *Cam-ı ateş-fam* (ateş renkli kadeh), şarap kadehi. ‖ *Cam-ı ayş,* zevk ve sefa kadehi. ‖ *Cam-ı cem* (veya *cam-ı Cemşîd),* eski İran'da şarabı bulduğuna inanılan Cem'in kadehi. Şarap. ‖ *Cam-ı cihan-nümâ (cam-ı giti-nümâ, cam-ı âlem-nümâ).* Bk. ÂLEM. ‖ *Cam-ı fena* (fanilik kadehi), ölüm. ‖ *Cam-ı gevherî* (billûr kadeh), sevgilinin dudağı. ‖ *Cam-ı gurur,* gurur veren içki kadehi. ‖ *Cam-ı gül-fam* (gül renkli kadeh), kırmızı şarap. ‖ *Cam-ı ikbal,* dünya mutluluğu. Şarap. ‖ *Cam-ı leb,* kırmızı şarapla dolu kadehe benzer dudak. ‖ *Cam-ı memlû,* dolu kadeh. ‖*Cam-ı mina-reng,* gök mavisi kadeh. ‖ *Cam-ı mürg,* ölüm kadehi. ‖ *Cam-ı seher,* güneş.‖*Cam-ı sim,* sevgilinin çenesi. ‖ *Cam-ı şehriyari,* büyük kadeh. ‖ *Cam-ı sîr,* sütlü meme. ‖ *Cam-ı tehi,* boş kadeh. ‖ *Cam-ı zerrin* (altın kadeh), beyaz şarap. Tasav. Tanrı aşkıyle dolu kalp.

— Bahç. *Cam kapak,* gelişmesi hızlandırılmak ve soğuktan korunmak istenen bitkilerin (salata, kavun v.b.) üzerine konan ve güneş ısısını yoğunlaştırmağa yarayan çan biçiminde camdan barınak.

— Camc. *Ampul camı,* içine serum, aşı, ilâç gibi bozulmadan saklanması gereken ecza maddeleri koyulan ampullerin yapıldığı cam: *Ampul camının bileşimindeki silis ve borik asit oranı çok fazladır.* ‖ *Bohemya camı.* Bk. KRİSTAL. ‖ *Cam damlası,* erimiş camın soğuk su içine damlatılmasıyle elde edilen çok ince uçlu damla. (Cam damlaları sivri uçları kırılınca toz haline gelir.) ‖ *Cam kırığı (kalsen),* dövülmüş cam kırıntısı. Minarelerde kullanılan cam. ‖ *Cam oyucu,* camcıların camı oymak için kullandıkları âlet.‖*Dökme cam,* yüzeyine parlatma işlemi uygulanmamış, işlenmemiş halde ince cam. ‖ *Emniyet camı,* kırıldığı zaman, parçaları çok kesici olmadığı için derin yaralar açmayan cam çeşidi: *Emniyet camları, prese cam ve tavlanmış cam olmak üzere iki çeşittir.* ‖ *Işık geçirmez cam,* çok parlak mavi-yeşil boyalı, normal ışığı geçiren, kızılaltı ışınları tamamen soğuran cam. ‖ *Kabartmalı cam,* dökme demirden bir masa üzerine dökülmüş ve demire yapışmaması için aradan madenî bir levha geçirilirken, yüzeyi pürtüklü bir görünüm kazanmış cam. (Önceleri yüzeyi oyulmuş bir masa üstüne dökmek suretiyle yapılan kabartmalar, bugün düz bir masa üstüne tutturulmuş oyuklu merdaneler kullanmak suretiyle yapılır.) ‖ *Kalın cam,* kalınlığı 3 ile 3,5 mm arasında olan pencere camı. ‖ *Kalıplanmış cam,* bir kalıp içine dökülüp yüzeyi parlatılmış cam. ‖ *Köpük camı,* ince cam bölmelerle birbirinden ayrılmış çok sayıda kabarcıktan (hücre) meydana gelen cam. (Köpük camı, sünger taşına benzeyen bir yapı gösterir ve ısıyı tutar.) ‖ *Opal cam,* soğutulma sırasında camın içinde çok sayıda mikroskopik billûr taneciklerin (kalay oksit, kalsiyum fosfat ve özellikle sodyum ve kalsiyum florürleri) çökelmesiyle opal taşına benzer bir görünüm kazanan yarı saydam cam. ‖ *Optik cam,* çok saydam olması (renksizlik), kimyevî homogenliği ve iç gerilim göstermesiyle ayırt edilen cam. ‖ *Organik cam,* bazı uygulama alanlarında cam yerine kullanılabilen saydam plastik madde. ‖ *Pyrex camı* (Coming Glass Wars Cy. tarafından tescil edilmiş ad), bileşimindeki silis oranı çok yüksek (yüzde 81), borik asit oranı fazla (yüzde 12), alüminyum ve soda yüzdesi düşük olan cam. (Isıyle genleşme katsayısı çok küçük olduğu için ısı etkilerine karşı gösterdiği yüksek direnç ve kimyasal olaylara katılmaması yüzünden laboratuvarlarda ve mutfak eşyaları yapımında kullanılır.) ‖ *Prese cam,* kırılma sırasında cam parçalarını tutacak olan plastik bir levha üstüne yapıştırılmış iki cam levhadan meydana gelen cam. ‖ *Saat camı, pencere camı,* uygun derecede iki defa pişirilmiş, her iki yüzünün de düzgün ve paralel olması için iyice işlenip perdahlanmış, homogen cam tabakası. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Securit cam* (tes. edil. ad.), tavlama yoluyle elde edilen emniyet camı. ‖ *Silisli cam,* ergimiş kuvarstan elde edilen cam. (Silisli camın bileşimindeki maddelerin genleşme katsayısı çok küçüktür ve morötesi ışınları geçirir). ‖ *Tavlanmış cam,* yaklaşık olarak 750°C sıcaklıktan sonra hava etkisiyle birden soğutulmuş cam çeşidi. ‖ *Telli cam,* yapımı sırasında içine, birlikte haddelenmiş iki cam levha arasında kalacak şekilde, tel ızgara yerleştirilmiş cam.

— Fiz. *Esk. Cam elektriği,* cam üzerinde sürtme ile meydana getirilen elektriğin özellikleriyle aynı özellikleri taşıyan. (Şimdi POZİTİF ELEKTRİK denmektedir.) ‖ *Yakıcı cam,* güneş ışınlarını odağında toplayıp burada büyük bir sıcaklık yükselmesi meydana getiren mercek.

—G. santl. *Cam boyama resim.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Cam üstüne kazı,* cam üstüne çelik uçlu, elmas uçlu kalem veya kimyevî madde ile şekil çizme sanatı. Bu işleme *cama kazma* veya *cam kazma* da denir. ‖ *Cam mozaik.* (Bk. MOZAİK.) ‖ *Nakışlı cam,* kurşun çubuklarla birleştirilen renkli camlardan yapılan resim. Bk. VİTRAY.

— Jeol. Billûrlaşmamış katı mineral maddesi. (Msl. obsidiyen, pekştayn.)

— Marang. *Cam zımpara kâğıdı,* ağaç eşyanın yüzeyini düzeltmek için kullanılan aşındırıcı madde.

— Matbaac. *Cam klişe.* Bk. ANSİKL.

— Miner. *Antimuanlı cam,* kavrulmuş ve eritilmiş antimuan sülfür. ‖ *Arsenikli cam,* arsenik oksit. ‖ *Bakırlı cam,* bakır 1 oksit. ‖ *Kurşunlu cam,* kurşun karbonat. ‖ *Muskovitli cam,* Rusya'dan gelen mika. Eskiden vazo gibi eşyaların yüzeyini kaplamada kullanılırdı. ‖ *Su camı,* suda çözünebilen potasyum ve sodyum silikat. (Su camları, silikatlı boyalarda, aside dayanıklı çimentolarda v.b. yapıştırıcı madde olarak kullanılır.) ‖ *Volkanik cam,* siyah akik.

— Opt. *Buzlu cam,* yüzeyi, gittikçe irileşen parlatıcı maddelerden geçirilmiş (msl. 1 mikrondan 10 mikrona kadar) cam. (Buzlu camların yüzeyi ışığı yayar; bu da, üzerinde oluşan görüntülerin gözlenmesini sağlar.) ‖ *Beriskopik cam,* bir yanı içbükey, öbür yanı dışbükey olan gözlük camı.

— Oto. *Cam sileceği,* camların temizlenmesinde kullanılan âlet. ‖ Özellikle yağmurlu havalarda otomobilin ön camını silmeğe yarayan âlet. Bk. ANSİKL.

— Saraçlık. *Cam vurma,* üst üste konup bıçakla kesilmiş iki derinin pürüzlerini gidermek için, kesiti üzerinden cam parçasını düz olarak geçirme işlemi.

— Tar. *Cam-ı Keyhüsrev,* ünlü İran hükümdarı Keyhüsrev'e ait olduğu söylenen efsanevî kadeh. Bk. ANSİKL.

— Tekst. *Cam ipliği,* cam yününden veya pamuğundan, normal iplik yapım sistemlerine göre çekilmiş veya süzgeçlerden, basınç altında elde edilmiş cam iplik. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Cam pamuğu,* pamuk yığını halinde elde edilmiş cam lifi. ‖ *Cam yünü,* ince elyaf haline getirilmiş cam yığını. (Elyaf incelikleri 3-4 mikron arasında değişir. Bu malzemenin, ısıya karşı kötü iletkenlik özelliği, onun izolan olarak kullanılmasını sağladığından başka, özel tip ve kullanışta elbise yapımını da mümkün kılmaktadır.)

— Tıp. *Cam basma,* bir saat camının kabarık tarafı ile deri üzerine sıkıca bastırarak altındaki deri bozukluğunu muayene metodu. (Cam basma kılcaldamarlardaki kanı geri iter ve damarların genisleme halleri ile [kan damarlarda kaldığı için cam basmadan sonra deri beyazlaşır] dokularda purpura gibi kan sızmasından ileri gelen bozuklukları [bu durumda damarlar dışında bulunduğu için cam basma ile deri görüntüsünü değiştirmez] birbirinden ayırt etmeğe yarar.)

— ANSİKL. Camc. *Cam,* silis veya bor anhidriti gibi cam haline gelebilen, alkaliler gibi kolay eriyen ve kireç gibi dayanıklılığı arttırıcı elementlerden meydana gelmiş bir karışımın ergimesiyle elde edilir. Camsı madde, karışımın sıvı durumdan katı duruma geçmesiyle meydana gelir ve görünüşü karışımın sıvı haline benzer. Soğuma sırasında belli bir viskozite derecesine ulaşan bu madde, her alanda kullanılabilecek kadar sertlik kazanır. Erime veya ergime safhasını, karışımın içindeki hava kabarcıklarını gidermek için yapılan arıtma işlemi takip eder. Daha sonra, camı yeterli sıcaklığa yükseltmek için baş vurulan kor safhası gelir; kor ateşine tutulan cam plastik hale geldiği zaman, yüzey parlatma işlemi uygulanır.

Ergime, arıtma ve pişirme işlemleri, potalar içinde sırayle uygulanır (süreksiz yapım); «sürekli yapım»da ise havuzlu fırınlar kullanılır. Soğutma sırasında meydana gelebilen ve yapılacak cam eşyanın kolayca kırılmasına yol açacak olan gerilme, ikinci bir pişirmeyle giderilir. Sanayide, düz ve çukur camların yapımı birbirinden farklıdır: 1. düz camlar arasında en önemlileri pencere camları, dökme camlar ve aynalardır. Pencere camları çekme yoluyle, dökme camlar ve aynalar ise dökme, haddeleme ve ikinci bir pişirme yoluyle elde edilir; aynalara ayrıca, yüzlerinin düzgün ve paralel olması için bir yüzey işlemi uygulanır. Öte yandan tavlama işlemi, camın bükülmeye ve çarpmaya karşı direncini arttırır; belli kalınlıktaki (5-6 mm) aynalara, şiddetli bir çarpma sonucu kırıldığı zaman, kırık yüzeyleri fazla kesici olmayan küçük parçalara ayrılma özelliğini veren de yine tavlama işlemidir. 1 700 t ergimiş cam alabilen, 6 Pittsburgh çekme makinesiyle donatılmış, 50 m boyunda bir pencere camı fırınıyle günde, 25 000 m^2 veya başka bir deyişle 125 t pencere camı yapılabilir.

2. Çukur camlar arasında özellikle bardak, şişe, ampul, cam boru, cam tuğla ve inşaat blokları sayılabilir. Bu camların kalıplama yoluyle hazırlanmasında kullanılan usule göre, başlıca üç teknik vardır: erkek ve dişi kalıplarla presleme; presleme-üfleme; üfleme. Cam tuğla ve inşaat blokları presleme yoluyle elde edilir; şişe ve ampul yapımında yalnız üfleme işlemi uygulanır; bardak yapımında ise her üç teknik de kullanılabilir. Bir makine yardımıyle günde, aşağı yukarı 20 000 şişe, 50 000 küçük şişe, 70 000 bardak yapılabilir. Cam boru yapımında, üfleme ve çekme işlemleri birlikte uygulanır. Bir makine, günde kilometrelerce cam boru yapabilir. Camın bileşimi, yapım usullerine ve uygulanan işlemlere göre değişir. Soda ve kireçli normal camların bileşmindeki başlıca maddelerin oranı, aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.

	SİLİS	SODA	KİREÇ
Ayna camı	% 72,0	% 12,5	% 11,5
Pencere camı	% 72,0	% 14,0	% 9,0
Beyaz şişe camı	% 73,0	% 16,5	% 8,5
Şişe camı	% 70,0	% 14,5	% 9,0

Bileşimdeki, alümin ve magnezi gibi ikinci derecede önemli maddeler, camın daha güç donuklaşmasını sağlar. Binalarda, kalıplanmış cam üç şekilde kullanılır: genellikle madenî çatı üstüne oturtulan, cilâlanmış veya işlenmemiş halde cam döşeme taşları, içleri dolu veya hava yastıklı cam tuğlalar; yine içleri dolu veya oyuk, betonarme (yarı saydam beton) içine yerleştirilen, kare veya yuvarlak cam döşeme blokları. Bu kalıplara genellikle tavlama işlemi de uygulanır.

Optik cam tek potalı bir fırında hazırlanır ve soğutma sırasında da cam fırının içinde tutulur. Optik camlar iki çeşittir: kırılma indisi yüksek, kurşun oksitli billûr camlar; alkali ve kireçli, daire biçimi kalın camlar (Crown) [ayna camına benzer] veya silis, borik asit ve baritli kalın camlar (crown-baryum).

Pencere camı sanayìi, önceleri kalay, sonra gümüş sır çekilmiş yansıtıcı tabakaların (ayna) önüne altlık olarak cam levhalar kullanılmağa başlamasından sonra doğdu. XVII. yy. sonundan itibaren pencere camı yapımında, dökme, tasfiye, eritme ve haddeleme, ikinci bir pişirme ve cam yüzeylerinin işlenmesi (cilâlama, sabunlama ve perdahlama) gibi çeşitli işlemlere baş vuruldu. Pencere camı yapımında, büyük cam sanayiinden daha dikkatle seçilen ham maddenin dökümü ve tasfiyesi işi, önce belli bir miktar üstünde denenir ve potalarda çalışılır. Uygun bir soğutma işlemi uyguladık-

cam (yapımı)

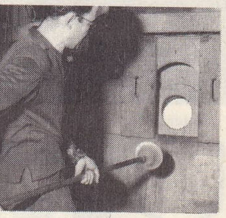

çubukla toplama

temizleme

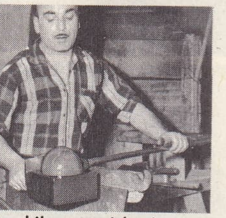

şekil verme işlemi

taslağın süslenmesi

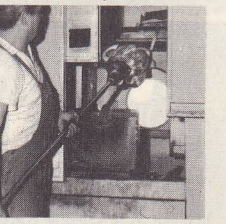

taslağın yeniden ısıtılması

kesit çıkarılması

Foto. Larousse et Cristalleries et verreries de Choisy-le-Roi (LAROUSSE)

CAM

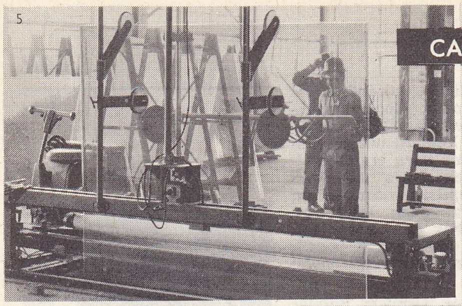

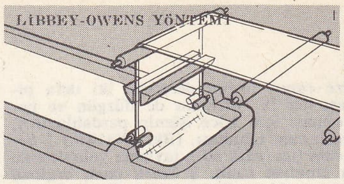

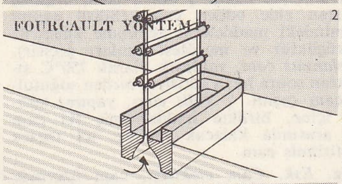

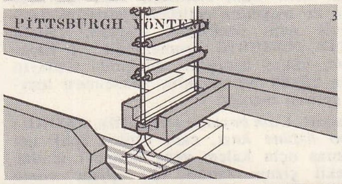

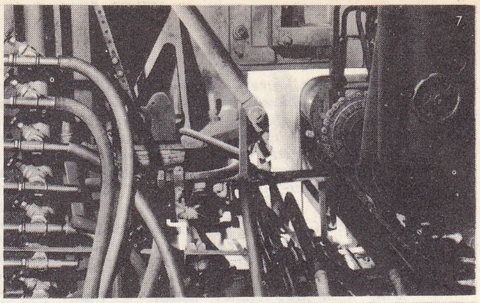

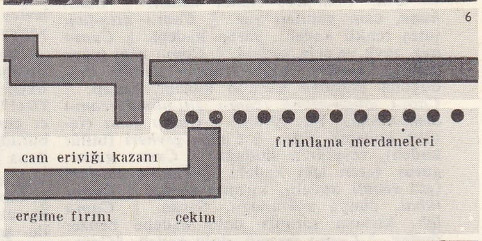

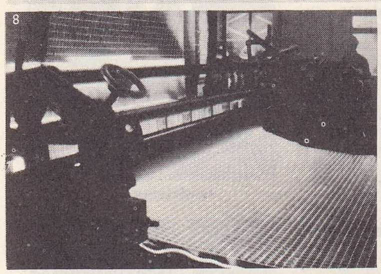

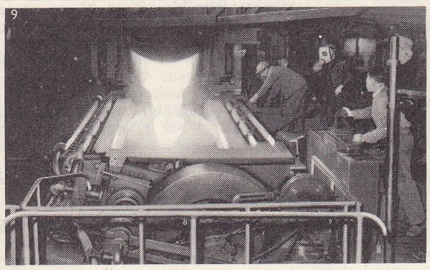

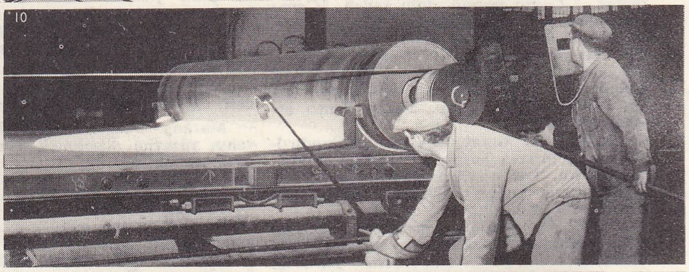

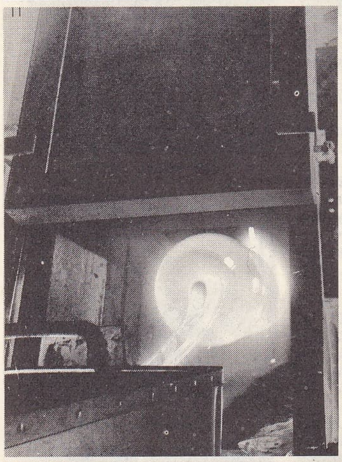

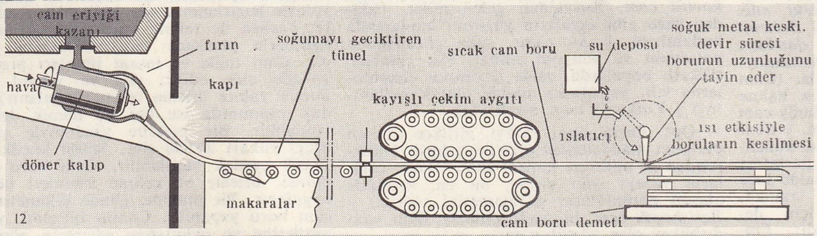

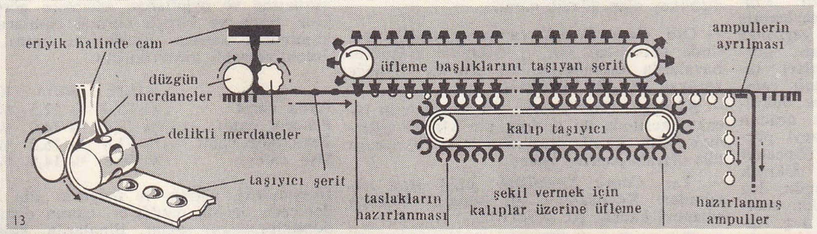

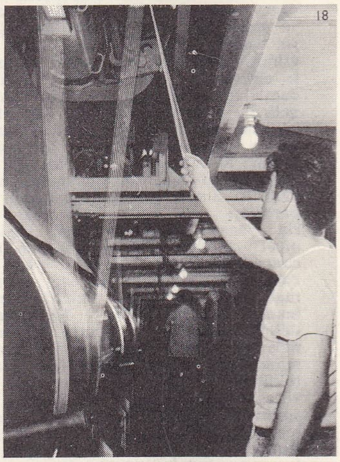

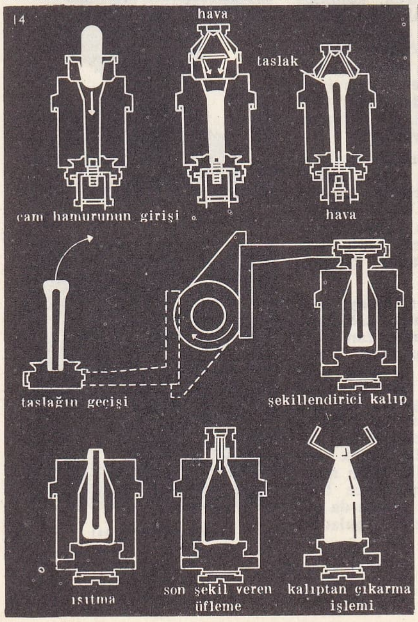

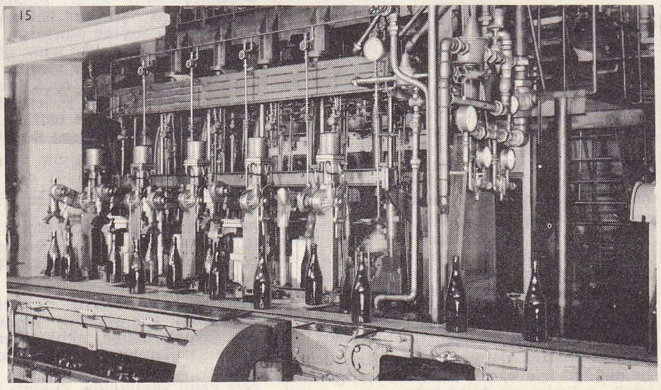

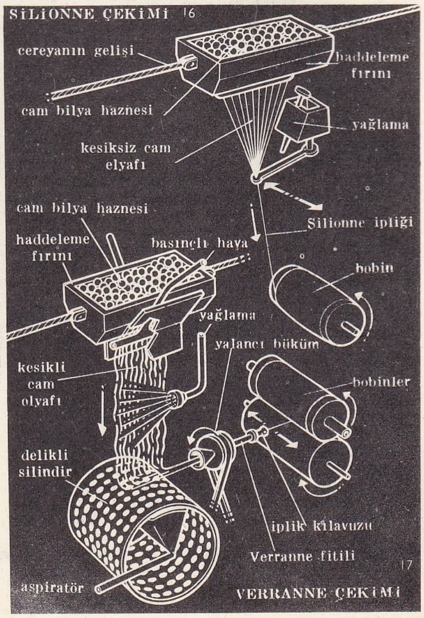

Pencere camının yapımı. 1. 2. 3. Üç yöntemin temel şemaları; 4. Bir dikine çekim tezgâhının şeması, Pittsburgh veya Fourcault yöntemi; 5. Üst katta bir cam tabakasının kesilmesi; 6. Yatay bir çekim tezgâhının şeması, Libbey-Owens yöntemi; 7. Banyo sonunda bir cam tabakası. *Çeşitli cam türleri yapımı;* 8. Takviyeli cam yapımı; 9. Madde tezgâhında döküm; özel ve buzlu camlar; 10. Tablada döküm, cam kapak yapımı; 11. Döner kalıpla cam boru yapımı; 12. Cam boru yapımı şeması; 13. Elektrik ampullerinin yapımı şeması; 14. Şişe yapımının safhaları; 15. önemli sayıda şişelerin yapıldığı tezgâh. *Cam ipliği yapımı,* iplik çekimi şeması; 16. Kesiksiz elyaf (silionne); 17. Kesikli elyaf (verranne); 18. Haddeleme Fırını ve ısı yalıtkanı yapımında kullanılan cam ipliklerinin çekim silindiri.

Foto. Boussois, R. Blin, St. Gobain, Photothèque (LAROUSSE)

tan sonra, potanın içindeki madde demir bir masa üzerine dökülür ve camın kalınlığını ayarlayacak olan iki madenî cetvelle donatılmış bir silindir yardımıyle düzgün olarak yayılır. İlk pişirme, basık tavanlı fırınlarda aralıklı olarak yapılır; ikinci pişirme ise, sonunda ısı derecesi gittikçe azalan uzun bir tünel veya hava kanalı bulunan devamlı pişirme fırınlarında yapılır. Yüzeyin kazınarak düzeltildiği cilâlama işlemi sırasında, işlenmemiş camın kalınlığı yarıya iner. Yuvarlak ve büyük bir platform üstünde alçıyle tespit edilen cam, cilâlama cihazına geçer. Bu âlet, yatay yerleştirilmiş yuvarlak tablalardan (perdah taşı) ve dökme bantlarından meydana gelmiştir. Bir yandan platform hızla döndürülürken, bir yandan da cam tabakası üzerine su ve kum karışımı gönderilir; böylece cam tabakası ve dökme bandı arasında ezilen kum taneleri, camın yüzeyini aşındırır. Cilâlama işlemi bittikten sonra, sabunlama için, kaba kum yerine daha ince taneli özel olarak hazırlanmış kum kullanılır. Perdahlama işi de, cilâlama cihazına benzer bir âletle yapılır, yalnız burada perdah taşı yerine, üstüne devamlı olarak kırmızı demir oksit tozu dökülen sert keçe levhalar bulunur. Cam tabakaların işlenmek üzere çeşitli âletlere taşınması eskiden elle yapılırdı, oysa günümüzde bu iş için vantuzlu şasiler kullanılıyor. Aralıklı olarak yapılan bütün bu işlemlere zamanla, cam hamurunun daha iyi kalitede olmasını dolayısıyle de cam tabakalarının düzgün ve istenen homogenlikte çıkmasını sağlayan bazı sürekli işlemler katıldı. Bir distribütör yardımıyle fırından çıkarılan cam artık haddelenmiş haldedir ve uzun bir şerit haline gelmiştir. Bu cam şeridi, uzunluğu yüz metre kadar olan bir germe silindirinde ısıtılarak genleştirilir. Daha sonra cam şeridi dökme bantlarının arasından geçirilerek, aynı anda iki yüzü birden cilâlanır (twin-douci) ve şerit düzgün bir donukluk kazanır. Otomatik olarak kesilen cilâlı camlar, sürekli olarak çalışan cilâma atelyesine gönderilir ve burada, dişli tekerlekleri olan kirişlerin altından geçirilerek ayrı ayrı her iki yüzü de cilâlanır. Daha sonra, yıkanıp kurutulan camlar, ticarî boyutlarda kesilmek üzere değerlendirme atelyesine geçer. Pencere camının bileşiminde ortalama olarak, yüzde 72 silis, yüzde 1 alüminyum, yüzde 2 magnezyum oksit, yüzde 13 kireç ve yüzde 12 soda bulunur.

Pencereleri yarı saydam bir maddeyle örtmek için Latinler, boynuz maddesi veya ince levhalar halinde kesilmiş, talk olduğu sanılan saydam taşlar kullanırlardı. Bununla birlikte Pompeii'de iki santimetre kalınlığında gerçek pencere camları bulunmuştur; ancak M.S. I. yüzyıla kadar cam kullanılmadığı sanılmaktadır. Eski çağlarda genellikle, ışıkla birlikte havayı da geçiren tahtadan yapılmış basit kafesler kullanıldı. Romalılar devrine ait bazı kiliseler, taş veya tahta üstüne oyulmuş geometrik oymalardan ışık alırdı. Özel konutlarda, o zamana kadar kullanılan çerçeveye gerilmiş mumlu bez, kanaviçe bezi ve kâğıt yerine camın kullanılması, ancak XVI. yy.da genelleşir. Küçük eşkenar dörtgen biçiminde olan ilk camlar çok pahalıydı. Halkın da pencerelerinde cam kullanılmağa başlaması ancak XIX. yy.da, camın ucuzlamasıyle mümkün oldu.

— G. santl. ve Tar. İhtiyar Plinius'un anlattığı bir efsaneye göre, Fenike kıyılarına çıkan bazı tacirlerin yemek pişirirken tencerelerini oturttukları güherçile topakları, yerdeki kumlarla karışmış ve ateşin etkisiyle ilk camın meydana gelmesine yol açmış. Aslında, M.Ö. 4000 yılından beri Doğuda cam biliniyordu. Cam üfleme tekniği ise ilk olarak, Suriye'de uygulandı. Mısırlılar beyaz veya renkli cam yapmayı ve cama biçim vermeyi biliyorlardı. Ölüleri cam tabutlar içine koymanın, Mısır'ın güney ucunda yaşayan halklarla Asurluların ve İskender devri yunanlılarının ortak bir âdeti olduğu anlaşılıyor. Herodotos'a göre, Sur'daki Herakles tapınağı renkli camdan sütunlarla süslüydü. Yine ihtiyar Plinius'a göre, Sayda camcıları camdan aynalar (tahminen arkalarına madenden sır çekilmiş) yapıyorlardı. Kutsal Kitabın çeşitli bölümlerinde de sözü edilen camı İbranîler de biliyordu. Theodosius devrinde İstanbul'da, firavun Sesostris tarafından yaptırılmış zümrüt yeşili camdan bir heykel vardı. Üstü papirüsle örülmüş şişeler veya aknilüfer biçiminde sürahiler, o devir Mısır cam sanatının teknik yönden üstünlüğünü ve süsleme alanındaki yetkinliğini ortaya koyar.

Aristoteles, Yunanistan'da cilâlı madenle sırlanmış cam aynalar bulunduğunu yazar. Latinlerde, önce Mısır'dan getirtilmiş olan cam, Neron devrinden itibaren Roma'da yapılmağa başlandı ve cam imalâthaneleri 210 yılında, Roma'da şehrin bütün bir mahallesini kaplayacak kadar arttı. Bu atelyelerde cama, çark üzerinde biçim veriliyor ve tıpkı gümüş gibi kesilip işlenebiliyordu. Sofra takımlarının konduğu dolaplarda mücevherlerin yerini cam vazolar aldı. Evlerin duvar süslemelerinde de cam kullanılmağa başlandı. Bu süsleme camları, renksiz ve saydam beyaz camdan olduğu gibi kırmızı, sümbül rengi, safir rengi v.b. renkli camlardan da olabiliyordu. Bugün British museumda bulunan ünlü Portland vazosu, II. yy.da Romalıların cam üstüne güzel süslemeler yapmakta usta olduklarını gösterir. O devir Roma'sında cam sanatı daha çok, ayaklı bardaklar, esans şişeleri, büyük şişeler, ölü küllerinin konduğu vazolar yapımına önem veriyordu. Bu cam eşyaların üstündeki sedef tabakasının durumu, toprak altında gömülü kaldığı yüzyılların sayısına bağlıdır.

Katakomblarda camdan eşyalar bulunmuş ve bunlara «hıristiyan camları» denilmiştir; bu eşyaların çoğu, iki cam tabakası arasına yerleştirilmiş bir altın levha üstüne dinî konuları işleyen gravürler, sembolier, madalyonlar yapılmış bardak altlıkları veya yuvarlak camlardır. Bizanslılar cama, değerli taşların görünümünü ve rengini vermek için çalıştılar; kuyumculuk eşyalarının süslemesinde camdan yapılmış küçük boncuklar önemli bir yer tutar; bu süsleme sanatında cam üstüne yapıştırılmış kabartma halinde altın levhalar, camdan yapılan telkâri işlemeler ve safir mavisine boyanmış camlar çok kullanılır. Bugün müzeleri süsleyen sayısız cam eşya, cam sanatında bir Galya-Roma merkezi bulunduğunu gösterir. Merovenjler devrinde daha çok, kenarı renkli camdan bir süs çizgisiyle bezenmiş, külâh biçiminde ayaksız bardaklar, ölü küllerinin koyulduğu vazolar, beyaz mineli bardaklar, kavanozlar, şişeler, değerli taşlara benzetilmiş levhalar yapıldı. Camcılık en yüksek aşamaya VI. yy.da ulaştı. VII. yy.dan itibaren Normandiya'da yapılan camlar büyük bir ün kazandı; keşiş Théophile'in *Schadula Diversarum Artium* (Çeşitli Sanatlar Üstüne İnceleme) adlı eserinde yazdığına göre, safir rengindeki bu camlar pencerelerde süs unsuru olarak kullanılıyormuş. IX. yy.da, Constantius manastırının cam atelyelerinden söz edilir. X. yy.da Venedik en değerli camları Doğu'dan getirtirken, XIII. yy. başlarında Batının en önemli camcılık merkezi oldu. XVI. yy.da Venedik'ten başka, Nuremberg'te (büyük armalarla süslü sarı veya yeşil camdan, silindir biçiminde ve Almancada *wieder* denilen tarzda yapılmış büyük bardaklar), Prag'da, İngiltere'de ve İspanya'da özellikle Barcelona'da (sarı ve yeşil tonların ağır bastığı mineli süsler) önemli camcılık merkezleri gelişti. Fransa'da, Henri II ve Henri III cam sanayiini desteklediler. Henri II Saint-Germain'de bir krallık atelyesi kurdu. Henri IV de seleflerinin yolunu izledi. İtalyan kasabası Altare'li camcılar, Henri IV'ün çağrısı üzerine Melun, Lyon ve Nevers'de yerleşerek oradan da Boitou, Normandiya, Picardie ve Lorraine'e gittiler. 1665'te Colbert, Venedikli aynacılar tutarak Saint-Antoine'ın kenar semtlerinde bir ayna imalâthanesi kurdu.

XVII. yy.da cam yapımında Venedik'in üstünlüğü son buluyor, Bohemya'nın üstünlüğü başlıyordu. Böylece, çok renkli süslemelerin yerini façetalar, cam üzerine elmasla yapılmış belli bir konuyu işleyen resimler veya dal biçimindeki bezekler aldı. Bu devrin camcılığında, İngiltere'deki Lambeth, İspanya'daki Cadalso atelyeleri anılmağa değer. Nuremberg'te asitle gravür yapma usulü bulundu ve o güne kadar alışılmış olan biçimler daha ince bir görünüm kazanmağa başladı. J. Kunckel cam boyama sanatını mükemmelleştirdi ve yakut kırmızısı güzel bir renk yapmayı başardı. XVIII. yy.da Bohemya camcılığının önderliği yine devam ediyordu. Bu devrin ünlü isimleri, hollandalı cam gravürcüsü Schouman ve Wolff'tur. Fransa'da ise başlıca merkezler, Sainte-Anne ile Saint-Louis atelyeleri ve önce Saint-Cloud'dayken sonra Creusot'ya geçen, kraliçe adına yapılmış atelyedir.

XIX. yy.da önemli teknik gelişmeler cam sanayiini geliştirdi ve cam eşya kullanımını yaygınlaştırdı (gazlı Siemens fırınları, renkli ışıklar yansıtan cam, üstü asitli gravürle işlemeli cam). Bu devrin başlıca merkezleri de Baccarat, Saint-Gobain, Aniche, Jeumont; başlıca cam sanatçıları ise Brocard ve Emile Gallé'ydi. İngiltere'de dikkate değer bir kristal yapıldı; Bohemya yine cam sanayiindeki yerini korudu; Belçika'da Liège, Namur, Mons ve Charleroi cam sanatının ünlü merkezleri olarak isim yaptı.

XX. yy.da, durmaksızın artan teknik gelişmeler, geçmişi pek eskilere kadar uzanan bu meslekte kullanılan usullerin hemen hemen tümüyle değişmesine yol açtı. Bu dönemde önem kazanan yeni merkezler arasında en başta Orrefors (İsveç); cam sanatçıları arasında da fransız René Lalique ve Marinot ile Katalonya'lı Sala gelir.

● *Türklerde cam sanatı.* Selçuklu Türkleri çeşitli cam eşya yapıyorlardı. Artuklular ve Selçuklular devrine ait cami ve medreselerde kullanılan ve *şemsiye** denilen bir cam çeşidi çok meşhurdu. Fetihten sonra İstanbul camcılığın merkezi haline geldi ve cam sanayiinde gelişmeler oldu. XVII.-XVIII. yy.da İstanbul'da, Eğrikapı ile Tekfur sarayı arasında cam imalâthaneleri vardı. Topkapı sarayında Murad III devrine ait *Surname*'deki bir minyatür, camcı ustalarının bir esnaf geçit töreninde arabaya yerleştirilen seyyar bir ocak etrafında cam üfürmesini gösterir. Bazı tarihî kaynaklardan öğrenildiğine göre Bakırköy'de de cam imalâthaneleri bulunuyordu. XVIII. yy.da Mustafa III devrinde Tekfur sarayı yakınlarındaki bölge dışında camcılık yapılmasına izin verilmiyordu. Cam yapımında kullanılmak için, Kumboğazı'ndan ince ve beyaz renkte iyi kum getirtiliyordu. Cam işçileri ile kâhyalar Enderunlular, bunları denetlemeyle görevli yiğitbaşılar ise esnaf tarafından seçilirlerdi.

Camcılar ocağı, İstanbul Bostancı ocağının bir koluydu. Bu ocak, sarayla ilgili yapıların camlarını hazırlamak ve takmakla görevliydi. Camcıların ihtiyaçları devlet tarafından sağlanır, işçilerin hakları korunurdu.

XIX. yy. başlarında Çubuklu taraflarında, bir kristal cam imalâthanesi kuruldu. Burada yapılan *çeşmibülbül** adlı cam çeşidi çok meşhurdur. Bugün bu eşyaya Beykoz işi denir. Beykoz işlerinin özelliklerinden biri, ışığa tutuldukları zaman kırmızı ışık yansıtmalarıdır. Prof. W.E.S. Turner, Türk çeşmibülbüllerinde, ince çizgiler yanında belli aralıklarla geniş çizgilerin de bulunduğunu, bunların türk işçiliğinin özelliği olduğunu söyler. Camcılıkta Tophane müşiri Fethi Paşa devrinde yapılan eserlere, *Eser*i İstanbul* denir. Beykoz işleri arasında kandil, ayaklı ve ayaksız şekiller, kapaklı bardak, kâse, lâleden, çeşmibülbül, sürahi, karlık, fincan ile tabağı, gümüş kapaklı matara gibi çeşitli eşya yapılmıştır. En çok kullanılan renk mavidir. Ayrıca kristal cam işlerine de rastlanır. 1899'da Saul Modiano adlı bir Musevi tarafından Paşabahçe'de bir cam fabrikası daha kurulmuş ama bir süre sonra kapanmıştır.

Türkiye'de modern anlayışta ilk cam fabrikası 1934'te Paşabahçe'de kuruldu. (Bk. PAŞABAHÇE ŞİŞE VE CAM FABRİKASI.) Son yıllarda otomatik makinelerle zenginleşen Paşabahçe fabrikası, eski Türk süslemelerini cam üzerine işleyerek yeni denemeler yapmaktadır.

● *Cam boyama resim*, camın arka yüzüne sikatif ve yağlıboya ile veya çok yağlı, zamklı su karıştırılmış boya ile yapılan resim. Resim doğrudan doğruya cama yapıldığı için, cam aynı zamanda resmin üstüne sürülecek vernik tabakasının da yerine geçer. Önce camın arka yüzüne açık renkte ve parlak bir tabaka sürülür. Cama boyanmış resim çerçevelenirken çoğunlukla arkasına ince bir tahta veya karton konur. Bugün cam boyamada birinci boya takabası kazındıktan

cam (yapımı)

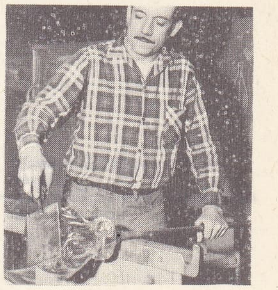

paletle şekillendirme

üfleme hazırlığı

ağızla üfleme

cam kapak üzerine işleme

Foto. Larousse et Cristalleries et verreries de Choisy-le-Roi (LAROUSSE)

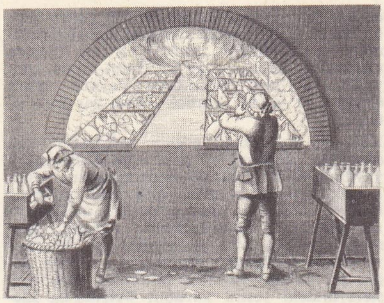

XVIII. yy.da bir camcılık atelyesi Diderot'nun Encyclopédie'sinden alınan gravür

sonra, altında kalan resmin üstüne başka renk boyalar, altın veya gümüş yaldız sürülür. Bu resim tekniği IV. yy.da ortaya çıkmıştır. Ama Ortaçağda özellikle 1500'den sonra İncil'deki hikâyelerin tasvirinde, soylu kişi armalarının yapımında bu teknikten yararlanıldı. XIX. yy.da da, köylülerce çok sevilen bir tür haline geldi ve aziz tasvirlerinde kullanıldı. Cam boyama resim, ekspresyonizm akımıyle yeniden canlandı.

cam damlası

— Matbaac. *Cam klişe*, cam klişe kullanılarak resim basma tekniğini İngilizler bulmuştur. 1690-1790 Arasında çok olmakla beraber, renkli baskının gelişmesiyle artık önemini kaybetti. Ünlü gravürcülerden J. R. Smith, J. Mc. Ardell ve J. Simon bu usulle çalıştılar. Baskı resmi nemlendirilir ve önceden üstüne yapışkan terementi sürülmüş, ortası kalın, yuvarlak bir camın üstüne, yüzü cama gelmek üzere bastırılır. Kâğıt tabakası bundan sonra, resmin ana hatları kalacak şekilde dikkatle kazınır ve resim tersten boyanır. Aynı şekilde tire klişesi ve kezzap ile kazınmış bakır levha da kullanılır.

Başka bir cam klişe veya Fransızların, clichés-verres dedikleri bir usul daha vardır. Bu daha çok Barbizon okulu sanatçılarının (J. B. Corot, C. F. Daubigny, T. Rousseau ve J. F. Millet) 1855-1860 arası kullandıkları gravürcülük tekniğine benzer. Bu teknikte cama beyaz mat bir cilâ sürülür. Sonra resim bir hakkâk iğnesiyle bunun üstüne çizilir. Bu çizgiler cam ışığa tutulduğu zaman aralarından ışık geçecek gibidir. Daha sonra hassas bir fotoğraf kâğıdı camın arkasına tutulur ve ışık uygulanır. Fotoğrafta olduğu gibi camdaki çizgiler böylece kâğıda aktarılır. Yapılış biçimi fotoğrafa benzediği gibi, bu resimlerin kendileri de fotoğrafa benzer. Bu tekniği kullanan en başarılı sanatçı Corot olmuştur.

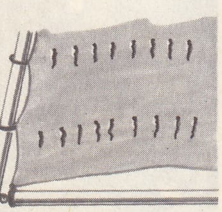

camadan kamçısı (denizc.)

— Oto. *Cam sileceği*, otomobilin ön camı üzerinde yarım daire şeklinde hareket eden, genellikle ön camın bombesine uygun olarak içbükey biçimde kauçuktan çubuk. Silecek ya hava basıncıyle veya küçük bir elektrik motoruyle çalışır; ayrıca, icabında elle çalıştırılabilmesini sağlayan bir kolu da vardır. Ön camın bütün yüzeyini temizlemek için yan yana konmuş iki cam sileceği bulunur.

— Tar. *Cam-ı Keyhüsrev*'in içine bakıldığı zaman bütün dünyada cereyan eden olaylar görülürdü. Firdevsî, *Şehname*'sinde Bijen ve Menîje'nin hikâyesinde şöyle anlatıyor: «Efrasiyab Bijen'i bir derin kuyu içinde hapsetti. Bijen'in babası bütün aramalarına ragmen onu bulamayınca çok üzüldü. Keyhüsrev bu sırada dünyayı gösteren kadehine baktı ve Bijen'i tutuklu bulunduğu kuyuda gördü ve yerini tespit etti». Keyhüsrev'e ait olan bu dünyayı gösteren kadehten başka İran edebiyatında *Cam-ı Cem* (Cem'in kadehi) veya *Cam-ı Cemşîd*'den (Cemşid'in kadehi) de söz edilmektedir. Şairlerin ifadesine göre Keyhüsrev kadehi dünyayı gösteren bir aynadır.

camadan bağı (denizc.)

— Tekst. *Cam ipliği*. Cam maddesi inceldikçe, oldukça büyük bir elastikiyet kazanmaktadır. Bu özellikten yararlanarak, yaklaşık olarak 1/2 mikron incelikte devamlı cam ipliklerini, istenilen kalınlığa getirebilmek için, birbirleriyle katlayarak bükmek ve normal iplik haline getirmek kabil olmaktadır. Yine aynı incelikte elyaftan meydana getirilen cam yünü veya pamuğu da, normal mekanik iplik yapma sistemlerine göre işlenebilmekte ve iplik haline getirilebilmektedir. Cam ipliği sanayide özel şekilde yapılmış süs veya kadın eşyaları dokunmasında kullanılmakta ve bazen de fantezi iplik yapımında diğer mensucat ham maddeleriyle karıştırılabilmektedir.

● *Cam pamuğu*. Erimiş cam kitlesinin 1 500°-1 700°C arası sıcaklıkta ve yüksek basınçla gayet ince delikli (takriben 1/2-4 mikron) eleklerden geçirilmesiyle elde edilmektedir. Lif haline gelen camın, süzgeç deliklerinden fışkırma sürati dakikada yaklş ol. 21 000 m olmalı ve çıkan lifler dönen bir şerit üzerine düşerek fırın ağzından derhal uzaklaştırılmalıdır. Pamuk yığını görünüşünde olan cam pamuğundan, normal iplik yapma sistemleri ile iplik yapılabildiği gibi, ısıyı ve elektriği iletmediği için kurutma sobalarında veya buzdolaplarında (izolan) olarak da kullanılabilir.

◆ **Camcı** sıf. ve i. Cam imal eden, satan veya takan [kimse]. || *Argo*. Evleri gözetleyen, röntgenci.

— Camc. *Camcı arşını*, camcıların kullandıkları, 64,8 santim boyunda bir ölçü âleti. || *Camcı elması*, camları kesmeğe yarayan, ucunda bir elmas parçası bulunan keskin âlet. || *Camcı gömleği*, camcıların çalışırken kullandığı bezden, tek kollu iç gömleği. || *Camcı macunu*, pencere camlarının aralıklarını kapamak için kullanılan bir macun. (Bk. ANSİKL.) || *Camcı parmağı*, camcı arşınının yirmi dörtte biridir. Camları ölçmek için kullanılır.

— ANSİKL. *Camcı macunu (sakız mastikası)*, Yunanistan'da çıkan bir ağacın (Pistacia lentiscus) meydana getirdiği reçine. (Alkollü iyi kalite vernikler imalinde kullanılan sakız mastikası bazı diş dolgu maddelerinin terkibine girdiği gibi, bir çeşit rakı olan «mastika»nın da kokulandırılmasına yarar.)

◆ **Camcılık** i. Cam eşya yapma sanatı veya satma işi.

— Tar. Eski devirlerde, camcılık çok şerefli bir meslek sayılırdı. Mısır'da, bütün bilim dallarında tek başına söz sahibi olan rahipler kastı yaptıkları araştırmalar sonucu, kaya kristaline benzeyen bir cam yapmayı başarmışlardı. XIV. yy.da Venedik'te, camcılığın soylu bir sanat olduğu, bu işle uğraşanların soylu kişilerle eşit sayılacağı ve aristokrat ailelerle evlenme yapabilecekleri bir bildiriyle açıklandı.

◆ **Camlamak** geçl. f. Cam takmak, cam geçirmek.

◆ **Camlaşma** i. Cama benzer duruma gelme. Ergime yoluyle billûrsu bir maddenin soğumadan sonra ergime üstü noktada ve saydam durumda kalması. || Bazı cisimlerin cam gibi şeffaf ve parlak hale gelmesi: *Tablolar üzerindeki verniklerin kuruyarak camlaşması*.

◆ **Camlaşmamış** i. Ergimediği veya ergime işlemi kötü yapıldığı için cam haline dönüşmemiş.

◆ **Camlı** sıf. Cam geçirilmiş, cam takılmış. || *Camlı açıt*, iki odayı birbirinden ayıran cam. || *Camlı bölme*, camlı çerçevelerden yapılan ince bölme. || *Camlı dolap*, kapakları camlı olan dolap. || *Camlı kâğıt* veya *camlı bez*, tahta ve madenlerin satıhlarını düzlemek için kullanılan ve üzerine cam tozu yapıştırılmış kâğıt veya bez. || *Camlı köşk*, saraylarda veya bahçelerde, soğuktan korunmak için kışlık teras şeklinde yapılan ve camla örtülen oda ve salon.

— Bahç. *Camlı yastık*, yanları tahta, tuğla veya çimentodan yapılmış, üstü cam çerçeveyle örtülü barınak. (Gübrenin kızışması [yastık] ile veya termosifon veya elektrikle ısıtılabilen camlı yastıklar dayanıksız veya turfanda bitkiler yetiştirmek için kullanılır.)

◆ **Camlık** i. Camlı çerçeve ile bölünmüş yer. || Çiçek ve sebzeyi dış etkenlerden korumak için yapılmış küçük limonluk.

◆ **Camsı** sıf. Cam gibi saydam, cama benzer. || *Camsı kat*. Bk. KAT.

— Anat. *Camsı cisim* veya *camsı suyuk*, gözbillûrunun arkasında ve ağtabakanın önünde bulunan göz içi ortamı. (Camsı cisim, yoğunluğu suyunkine yakın [1,005], kırılma indisi 1,339 olan saydam ve yapışkan bir suyuktur. «Hiyaloit zar» denen ince bir zarla kaplıdır.) [Bk. GÖZ.] || *Camsı zar*, epitelyum hücrelerini alttaki katılgan dokudan ayıran saydam hiyalin zar.

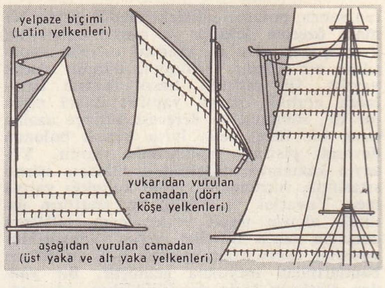

camadan

— Biyol. *Camsı süngerler*. Bk. SÜNGERLER.

— Fiz. *Camsı hal*, yeni bir sınıflamada maddenin iki halinden biri. (Bu halin karşıtı BİLLÛRÎ HAL'dir.) Bk. ANSİKL.

— Miner. *Camsı göktaşı*, oluş şekli kesinlikle bilinmeyen, ancak kozmik kaynaklı (göktaşı) olduğu sanılan, potasyum yönünden zengin tabiî cam parçası. (*Eşanl.* AMERİKANİT, AVUSTRALİT, BİLİTONİT, MOLDAVİT, OBSİDİYANİT.) Bk. ANSİKL. || *Camsı kırık*, camın kırık yüzeyine benzeyen, ancak çoğu zaman tam saydam değil de yarı saydam bir görünümü olan kırık.

— Petrografi. Katı fakat kristalsiz cisim. (Yanardağ kayaları yapısındadır; atomları sıvılarda olduğu gibi dağınık halde bulunur).

— Tic. *Camsı porselen*, yarı saydam yumuşak porselen.

— ANSİKL. Fiz. Maddenin üç hali (katı, sıvı, gaz) olduğunu kabul eden eski sınıflama tam ve eksiksiz değildir. Çünkü, hiç bir cisim tam olarak katı, sıvı veya gaz tanımına uymaz. Katılar şekil değiştirir ve yüksek basınçlarda sıvılar gibi akar; sıvılar belirli bir esneklik gösterir; tam anlamda tükel gaz da yoktur. Bundan başka, gaz ve sıvı halleri arasında süreklilik vardır ve katıdan sıvıya sürekli dönüşüm, aynı şekilde camlar için de söz konusudur (koyu ergime). Kesin bir ayırım ancak, anizotropi ile belirgin olan billurî hal ve izotop cisimleri içine alan *camsı hal* arasında kurulabilir. Camsı hal, gazları, sıvıları ve şekilsiz katıları kapsar. Sürekli bir dönüşümle bir halden öbürüne geçmenin imkânsız olduğu açıktır. Madde yapısı yönünden tanımlanırsa, billûrî hal, atomların düzgün sıralanışıdır. Oysa camsı halde, atomların herhangi bir sıralanışı istatistik türden bir izotropi doğurur.

— Miner. *Camsı göktaşları*, siyah veya yeşil renktedir. Bileşiminde hiç kristalli mineral bulunmaz ve kırıkları cam görünümündedir. Alüvyonlu bölgelerde geniş yüzeylere yayılmış halde bulunur; Bohemya, Moravya, Avustralya, Tasmanya, Malezya ve Çinhindi'nde çok yaygındır. Biçimleri çok çeşitlidir; yüzeyleri aşınma sonucu derin yarıklarla yarılmıştır; boyutları pek ender olarak birkaç santimetreyi geçer. (LM)

CAM, Büyük Britanya'da nehir, Ouse nehrinin kolu (sol kıyı); 38 km. Suladığı *Cambridge* şehrinin adı bu nehirden gelir. (L)

CAM, Horasan'ın doğusunda eski şehir; 75 000 nüf.; 7 000 km². Meşhet'in 140 km güneydoğusundadır. Çevresi yeşilliktir. Halkının çoğu Hezareler, Timurî kabilesi ve Taciklerdendir. Araplar buraya *Zam* adını verdiler. Sultan Sancar zamanı şeyhlerinden Şeyh Ahmed burada öldüğü (1141) için şehre *Türbet-i Cam* da denir. (M)

CAM veya **CAO** (Diogo), XV. yy.da yaşamış portekizli denizci. 1482'de, Portekiz kralı Juan II tarafından, Güney Afrika'dan Hint denizlerine giden bir yol bulmakla görevlendirildi. Catharina burnu açıklarından Afrika kıyısı boyunca yol aldı, *rio Poderoso* adını verdiği Zaire (Kongo) halicine ulaştı. Bantu imparatorluğuyle temas kurdu ve Benguela kıyılarına kadar gitti. Afrika'nın ucuna ulaşmış olduğu sanısıyle 1484'te Lizbon'a döndü. 1485'te yaptığı ikinci bir gezide Portekiz ile Kongo'daki yerli hükümdarlar arasında sağlam ilişkiler kurdu, Afrika'nın güneybatı kıyılarında araştırmalar yaptı. (L)

CAMADAN i. (fars. *câme-dan*). *Esk.* Kollu veya kolsuz, çapraz düğmeli, üstü sırma

Foto. LAROUSSE

CAMCILIK

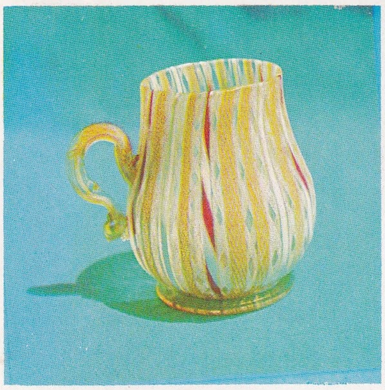

Beykoz işi cam bardak

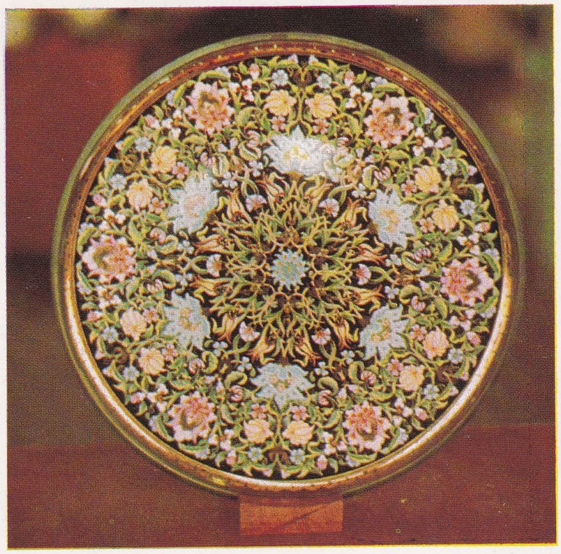

Paşabahçe işi
tezhip motifli
cam tabak

yaldız işlemeli şekerlik

kapağında Mevlevî sikkesi
bulunan Beykoz işi billûr kâse

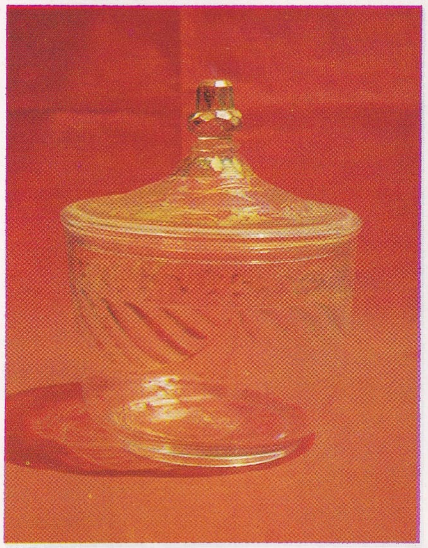

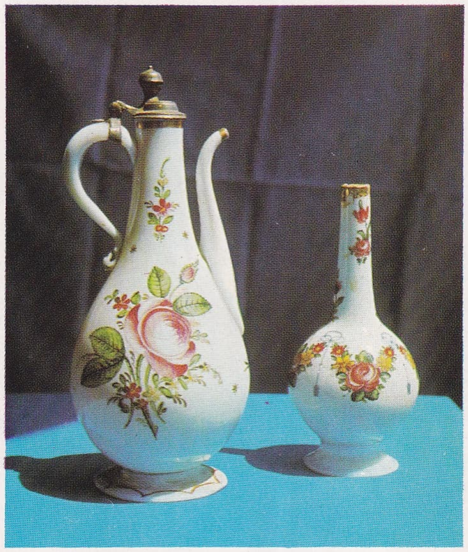

cam ibrik ve lâledan

gül motifli vazo, kâse ve gülabdan

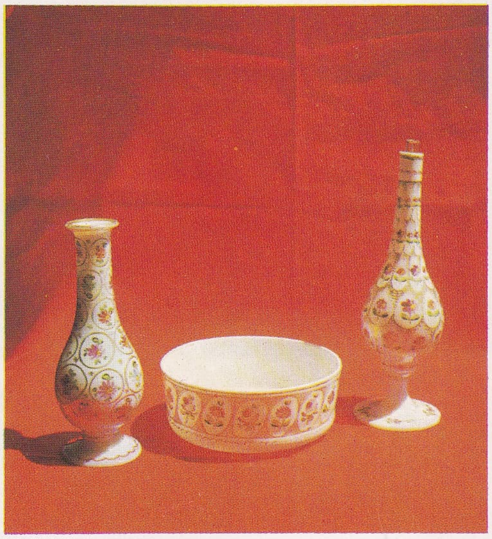

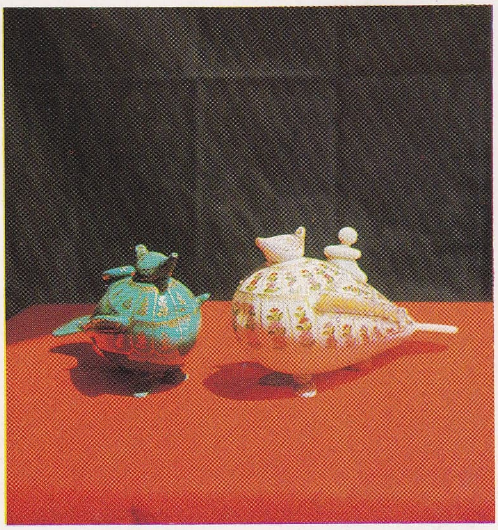

kuş şeklinde
şekerlikler

çeşmibülbül
vazolar
ve hokka

H. Kocabaş koleksiyonu, İstanbul

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Paşabahçe Şişe ve Cam fabrikası

camcı ustası

CAMCILIK

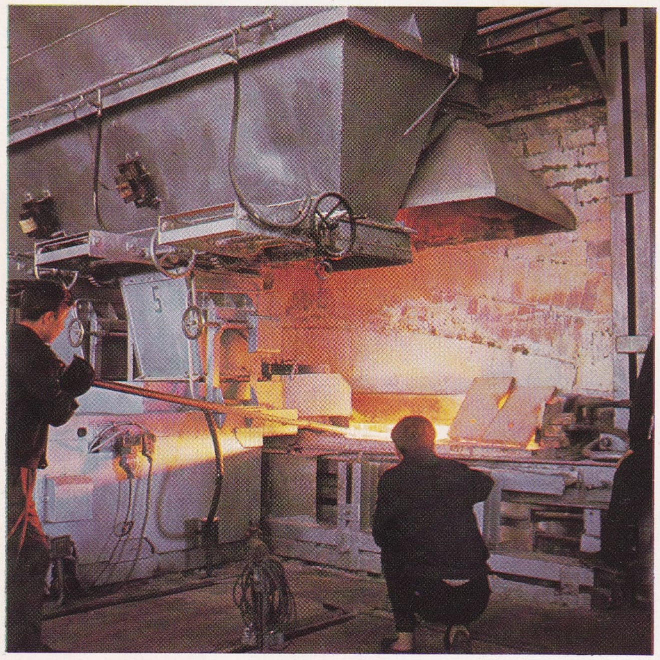

cam eriyiği kazanı

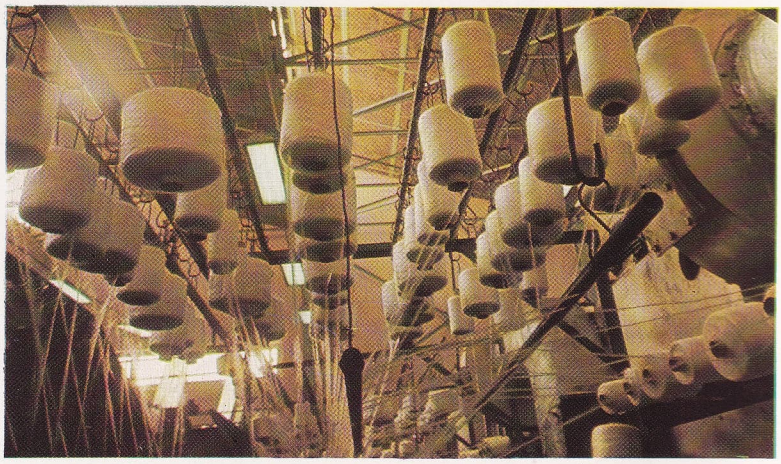

cam ipliği bobinleri

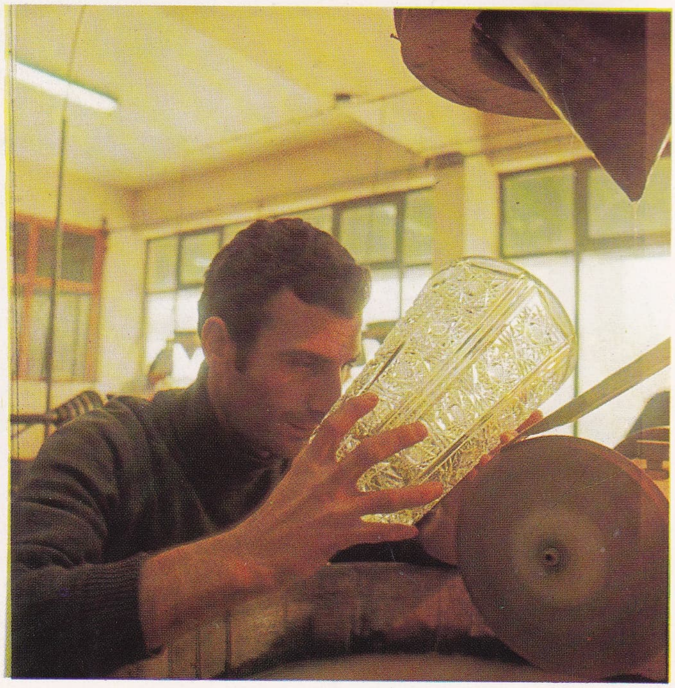

kristal cam eşya yapımı; üstte, şekil verme; yanda, taşlama işlemi

Foto. Şişe ve Cam Fabrikası arşivi (MEYDAN)

veya ipekle işlenmiş bir çeşit kısa yelek. (Çok defa mavi ve bej renkte çuha veya kadifeden yapılırdı. Potur yahut şalvarın üstüne giyilirdi.)

— Denizc. Bir kısmını katlamak veya sarmak suretiyle bir yelkenin sathını küçültme ve serene veya direğe bağlama tertibatı ve işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Camadan astarı*, yelkenlerin camadan halatlarının tespit edildiği kısmı takviye etmek için yakaları arasına yatay olarak şerit halinde dikilmiş ikinci kat yelken bezi. || *Camadan bağı*, yelkenlerin camadan halatlarını birbirine bağlamak için kullanılan bağ. || *Camadan fora etmek*, bir yelkenin camadana vurulmuş kısmını açarak yeniden rüzgâra maruz bırakmak. || *Camadan halatı*, yelkenlerin üzerine bir yakadan bir yakaya eşit aralıklarla açılmış matafiyonlardan geçirilerek iki taraflı sarkıtılıp tespit edilmiş ince halatlar. (Camadan halatları seren yelkenlerinin seren yakasına, yan yelkenlerinin abaşo yakasına yakın olarak bir kaç sıra halinde tutturulur. Seren yelkenlerinde, yelkeni serene doğru kaldırmak suretiyle seren etrafında; yan yelkenlerinde ise, yelkeni bir miktar aşağı indirip bumba etrafında; bumbasız yan yelkenlerinde ise yelkeni gene bir miktar indirip alt tarafını büzmek suretiyle bağlanır. Buna *camadan kamçısı* da denir). || *Camadan kamçısı*, dört köşe bir yelkendeki deliklerden geçirilmiş ve yelkeni iki taraftan içeriye doğru boğarak kıvırıp toplayarak yelken yüzeyini küçültmek için kullanılan katransız ince halatlar. (*Eşanl.* CAMADAN HALATI). || *Camadan matafiyonu*, bir camadan astarı üzerinde görülen, halka geçirilmiş sıra delikler. || *Camadan potası*, camadan astarının uç kısmını serene bağlamak için oraya takılan halka. || *Camadan teli*, halkalarla tespit edilmiş olan ve camadan kamçılarının bağlanması için kullanılan tel halat. || *Camadan vurmak*, camadan halatlarını karşılıklı bağlamak suretiyle yelken yüzeyini küçültmek. || *Alt camadan*, bir seren yelkeninin en alt sıra camadanı. || *Üst camadan*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Büyüklüklerine göre yelkenlerde bir sıra veya daha çok *camadan* bulunur. Alt seren yelkenlerinde en çok iki sıra, gabya yelkenlerinde ve büyük yelkenli gemilerin babafingo yelkenlerinde bazen bir sıra camadan bulunur. Seren yelkenlerindeki camadanlar: *üst camadan, birinci, ikinci* ve *alt sıra camadan* adını alır. (ML)

CAMAGON veya **CAMAGOAN**. Bk. KAMAGON.

CAMAGUEY, Küba'da şehir; Camaguey ilinin merkezi, ülke başkentinin güneybatısında; 6 438 km²; 284 400 nüf. Camaguey toprakları yılan taşından meydana gelmiştir. Kuzeyinde kalkerli Cubitas dağı, güneyinde Chorillo dağı yükselir. Hidrografya zengindir; kuzey kesimi Maximo (doğal havuzlar olan Cangilone'lerden meydana gelir) ve Caoma, güney kesimi Najasa, Munoz, San Pedro ve kolu Tinima tarafından sulanır. Camaguey'in nüfusu hızla artmaktadır. Bu nüfus artışına büyük bir iktisadî faaliyet eklenmiştir. Ülkenin başlıca hayvancılık merkezlerinde sığır yetiştirilir. Şekerkamışı yetiştiriciliği tarımın temelini meydana getirir. Tütün, mısır, pirinç ve muz da üretilir. Krom (Altagracia); manganez filizi (San Serapia); demir (Bayatabo).

— Tar. Camaguey (ilk adı Santa Maria de Puerta Principe) 1514'te bugünkü Nuevitas yakınında kıyıda kuruldu; 1530'da adanın iç kısmına taşındı. 1745'te nüfusu 13 200 kişiyi bulunca önemi arttı, 1797'de San Domingo'daki mahkeme buraya tasındı (1808'de Camaguey'den Havana'ya geçti) ve 1797'de Camaguey şehir oldu. 1849'da şehirde «Kurtuluş derneği» kuruldu ve Camagueyliler Cespedes ayaklanmasına katılarak bir hükûmet komitesi kurdular; bu komite Salvador Cisneros Betancourt ile Ignacio ve Edvardo Agramonte'den meydana geliyordu. Camaguey ilinde iki kurucu meclis toplandı: Jimaguayu (13 eylül 1895) ve Yaya (10 ekim 1898).

— G. santl. Mercet ve Carmen manastırlarının kiliseleri (XIII. yy.) ilgi çekicidir. Santa Ana kilisesi ve piskoposluk kilisesi mudejar sanatının izlerini taşır.

— *Camaguey ili*, kuzeyde Viejo de Bahama kanalı güneyde Antiller denizi, batıda Las Villas ve Oriente illeri ile sınırlıdır; 26 346 km²; 618 256 nüf. (L)

CAMAGUEY adaları, Küba'da (Camaguey ili) takımadalar; Camaguey şehrinden Banes koyuna kadar uzanır, Tunas ve Holgvin adalarını da içine alır; kuzeyde Cubitas, güneyde Najasa dağlarıyle sınırlıdır. Bölgede birkaç engebe görülür; bu engebeler Küba'nın en zengin hayvancılık bölgesini meydana getiren geniş savanlar boyunca uzanır. Güney yamaçtan Duran, Altamira, San Pedro, Najaso ve Sevilla ırmakları, kuzey yamaçtan Maximo ve Jiguey ırmakları doğar. (L)

CAMAİEU. Bk. KAMAYÖ.

CAMAİORE, İtalya'da şehir, Toscana'da (Lucca ili), Alpe Apuane'nin (Apuane alpleri) güneyinde; 26 100 nüf. Zeytinlikler. (L)

Camaldule, (*Camaldoli*'den), Aziz Romualdus'un XI. yy. başında kurduğu tarikate bağlı rahip ve rahibeler. (L)

CAMANKALI, kırımlı türk şairi (doğ. 1905). Öğretmen okulunu bitirdi. Bir süre köylerde öğretmenlik yaptı. Milliyetçi gazetelerde birçok yazı ve şiir yayımladı. Romantik, idealist ve milliyetçi bir şair olan Camankalı'nın 1923-1927 yılları arasında yazdığı şiirler millî duygu ve heyecanlarla doludur. Şiirlerinde köylülerin hayatını tasvir etti. Bekir Çobanzade, Mehmet Niyazi v.b. şairlerin etkisi altında kaldı. İlk şiirlerini *Hürriyet Şiirleri Dergisi* (Simferopol, 1927) adıyle bastırdı. 1930 Yılından sonra sovyet edebiyat akımına uymak zorunda kaldı. (M)

CAMARA (Helder PESSOA). Bk. PESSOA CAMARA.

CAMARA DE LOBOS, Portekiz'de Madeira adasının güney kıyısında şehir; 12 800 nüf. Turizm merkezi. (L)

CAMARAO (Antonio Felipe), brezilyalı savaşçı (Rio Grande do Norte 1580-Arraial Novo kampı, Permambuco 1648). Hıristiyanlaştırılmış yerli bir kabilenin başı. Portekizlilerle birlikte Hollandalılara karşı savaştı ve onları özellikle Sao Lourenço (1636) Matta Redonda (1638) ve Guaju'da (1646) yendi. Karısı Clara da savaşlara katıldı. (L)

CAMARGO (İberê), brezilyalı ressam ve gravürcü (Restinga Sêca, Rio Grande do Sul 1914). Fransa'da A. Lhote ve İtalya'da De Chirico ile çalıştı. Sao Paulo biyenalinde en iyi millî ressam ilân edildi (1961). Manzara resminden soyut resme geçti. Eserlerinden birini 1966'da Cenevre'deki Dünya Sağlık teşkilâtı hesabına yaptı. (L)

CAMARGO (Marie-Anne DE CUPIS DE), fransız dansözü (Brüksel 1710-Paris 1770). Sahne hayatına 1726'da başladı. Çevik ve canlı dansı ile dikkati çekti. Akademik danstaki ayak ve bacak hareketleri (batterie) mükemmeldi. 1734'te tiyatrodan ayrılarak, Clermont kontu ile yaşadı. 1740'ta tekrar operaya girince, Campra'nın, Destouches'un, Mouret'nin operalarında ve opera-balelerinde büyük başarı kazandı. 1751'de çalışmayı bıraktı. Adı dans tarihinde ve gelişmesinde önemli bir yer tutar. O güne kadar, ancak erkeklerin becerebildiği hareketleri başarıyle yaparak kadın rollerinde yenilik yarattı. (L)

CAMARGO LLERAS. Bk. LLERAS CAMARGO.

CAMARGUE, Fransa'da Provence'da (Bouches-du-Rhône) bölge, Rhône deltasının iki ana kolu arasında. Büyük kısmı su kenarında olan Camargue, Rhône nehrinin yatak değiştirmeleri sonunda meydana geldi. Bölgede bataklıklar ve göllere rastlanır. Bunlar, alüvyon yığınlarıyle birbirlerinden ayrılır.

Delta özellikle güneydoğuya doğru uzar; nehrin başlıca çığırı yani büyük Rhône'un ağzı bu kesimdedir. Batıya doğru kıyı şeritleri geniş su örtülerini birbirinden ayırır; bu örtülerin en genişi Vaccarès gölünü meydana getirir; Vaccarès, bir boğaz aracılığıyle denize bağlantı kurar. Sürekli olarak dalgaların tehdidi altında bulunan Camargue, toprağın tuzlu olmasından da zarar görür; tabiî bitki örtüsünü meydana getiren çoğenotu geniş alanlar kaplar. (L)

CAMARİLLA i. (isp. k. *camara*, oda'nın küçültmeli adı). İspanya'da kralın (özellikle Fernando VII'nin) veya devlet başkanının çevresindeki insanlara takılan küçültücü ad. (L)

CAMARİNA. Bk. KAMARİNA.

CAMARİNES, Filipinler'de il; Luzon adasının güneydoğu ucunu meydana getiren yarımadada. Başlıca iki bölüme ayrılır: *Camarines Sur* (İdare merkezi, *Naga*) ve (*Camarines Norte* (İdare merkezi, *Daet*.) Demir ve krom madenleri. Altın ve değerli taş çıkarılması. Abaka ve mahun ağacı yetiştiriciliği. (L)

CAMARİOTA (Matthieu). Bk. KAMARİOTİS (Matthaios).

CÂMASP, eski iran filozof ve bilginlerinden. M.Ö. IV. ilâ VI. yy.lar arasında yaşadı. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Kiyâniyân hanedanından Güştâsb zamanında yaşadı. Zerdüşt dinine mensuptu. Zerdüşt'ün dostları arasında bulunduğu da rivayet edilir. Gezegenlerin birbirlerine yaklaşma ve uzaklaşma zamanlarına dair bir eser yazdı ve bu eser XIII. yy.ın sonlarında arapçaya da çevrildi. Câmâsp, bu eserde, kendisinden önce meydana gelmiş olan gezegen hareketlerini kaydettiği gibi, daha sonra meydana gelecek olan gezegen hareketlerini de hesaplamış ve yazmıştır. (M)

CAMAYKA Bk. JAMAİKA.

CAMBACÉRÈS (Jean-Jacques Régis DE), **Parma** dükü, fransız hukukçusu ve devlet adamı (Montpellier 1753-Paris 1824). Konvansiyonda mebusluğa seçildi (1792) ve kralın ölümüne şartlı olarak oy verdi (1793). Sonra, hukukçu ve yasalar komitesi üyesi sıfatı ile yeni kanunlar hazırlamak için siyasetten çekildi. Besyüzler konseyi üyesi ve 18 haziran 1799'dan sonra adliye bakanı oldu. Bonaparte'ın isteği üzerine ikinci konsül seçildi. Sonra imparatorluk baş şansölyesi (1804) ve Parma dükü oldu. Napolyon'un önem verdiği bir danışmandı. 1814'te Bourbon'larla birleşti, istemediği halde, Yüzgün süresince görevlerini tekrar ele aldı. Kralın ölümünde rolü olduğu için 1815'te sürüldü, 1818'de Fransa'ya dönmesine izin verildi. (L)

CAMBARUS i. Amerika tatlı su yengeci. (Cambaruslar çoğu zaman sulardan uzak yuvalarda; karada yaşar. Bu hayvanlar, Kuzey Amerika'da, Avrupa'da yenilen tatlı su yengeçlerinin yerini tutar.) [L]

CAMBAY, Hindistan'da (Mahanaştra) liman şehri, Mahi kıyısında, Cambay körfezinde; 35 500 nüf. Cambay, Ortaçağda büyük bir ticaret pazarıydı, XVIII. yy.ın başlangıcından itibaren geriledi; limanı çamurla doldu. Hindu ve Cayna dini tapınakları örnek tutularak dolma toprakla yapılan camii (1325), hint müslüman sanatının örnek eserlerindendir. Akik ve alaca somakiden mücevher imali. Bölgede petrol çıkarılır. (L)

CAMBAY körfezi, Umman denizinde körfez, Hindistan'ın batı kıyısında, Kathiavar yarımadası ile Gucrat kıyısı arasında. Limanlarının çoğu (Canbay, Surat, Dio) eskiden Arap yarımadası ve Batı ile ilişki kuran zengin ticaret pazarlarıydı; bugün önemleri git gide azalmaktadır. (L)

CAMBAZ veya **CANBAZ** blş. i. (fars. *cān* ve *-bāz* oynayan'dan *cānbāz*, canı ile oynayan). Yüksek bir yere gerili ip üstünde yürüyen ve çeşitli denge oyunları yapan kimse: *Hazırlık tamam. Cambaz neredeyse başlayacak.* || At alıp satan veya terbiye eden kimse: *İyi bir cambaz, atının kusurlarını saklamasını bilir* (F. R. Atay). || Sıf. *Mec.* Sözüne güvenilemeyen, hilekâr.

— ANSİKL. Eski Ön Asya'da *cambaz*'ların varlığı biliniyor. M.Ö. 2. bin yılda Alacahöyük'te bulunan ortostatlar buna örnek teşkil eder. «Sfenskli kapı» adı verilen kapıyle şehri bağlayan kutsal yolun iki yanında yer alan ortostatlardan birinin üzerinde;

CAMARGO (Bibliothèque de l'Opera, Fransa)

CAMBACÉRÈS F. H. Schopin tarafından

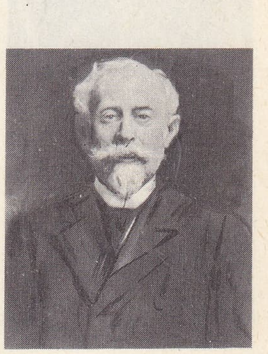

Paul CAMBON, 1903'te Léon Bonnat tarafından

CAMARGUE sığır sürüleri

Foto. Neurdein, Giraudon, Multiphoto (LAROUSSE)

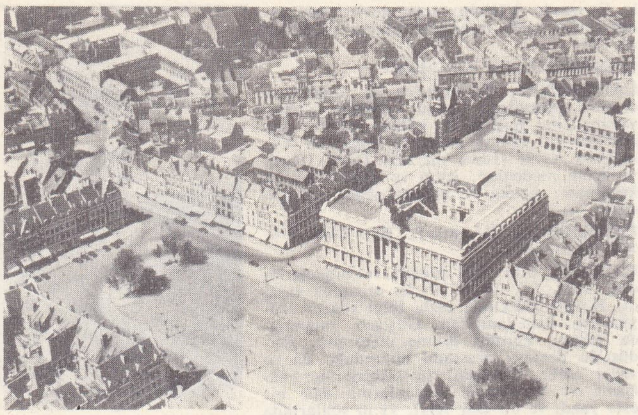

CAMBRAİ
ön planda belediye binası

ağzına ateş sokan cambaz motifi ve figürün arkasında merdivene tırmanan iki kişi daha vardır. Bu şahıslar yüksek bir yere çıkmakta ve belki de oradan aşağı atlamaktadırlar. Bu kabartma Hititlerde cambazların varlığını ortaya koyar. Bu hareketlerin dinî bir anlam taşıdığı sanılmaktadır. Hareketler tanrıları eğlendirmek, hoşnut etmek içindir.

Daha sonraları M.Ö. XIX.-XVI. yy.da Girit saraylarının duvarlarını süsleyen fresklerde cambazlar görülür. Büyük bir kısmı Knossos'ta, küçük fakat özenle yapılmış bir kısmı ise Faistos yöresinde Aya Triada sarayında bulunan bu fresklerin tasvir ettiği sahneler arasında tanrı şerefine koşan ve sıçrayan gençler, kızgın bir boğanın boynuzlarından tutmak suretiyle kendilerini havaya fırlatan, bir taklak attıktan sonra boğanın sırtına düşen ve ikinci bir taklaktan sonra yere inen erkekler vardır. Aka saraylarında da yine aynı konuları işleyen sahneler görülür. Miken, Tirins ve Orhomenos saraylarında bu freskler çokça kullanılmıştır.

Türk hâkimiyeti devrinde Anadolu'da (XVII -XVIII. yy.) türk cambazlarının, yurt içinde olduğu kadar, yurt dışında da tanındığı tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde, XVII.yy. cambazlarına ait bazı bilgiler vardır. Bu eserde Üsküdarlı Mehmed Çelebi, İskenderiyeli Hacı Ali, Bursalı Kubadî, Magripli Hacı Nâsır gibi kimselerin, At meydanında padişahın karşısında çeşitli cambazlıklar yaparak halkı eğlendirdikleri anlatılır. Üsküdarlı Mehmed Çelebi o devrin Cambazbaşısı olduğundan, diğerleri ancak kendisinden izin alarak cambazlık yapabiliyorlardı. İp cambazları ise savaşlarda, burçlara tırmanarak büyük başarılar kazanıyorlardı. XVII ve XVIII. yy.'lara ait, türk cambazlarını canlandıran minyatürlerde, o devrin akrobasi hareketleri görülmektedir. Bunlar arasında keskin kılıçlar üzerinde yürümek, parmaklar arasında at nalı kırmak, keskin palalar üzerine sırt üstü yatarak, göğüslerine konan örste odun kökü yardırmak ve daha birçok tehlikeli hareketler vardır.

CAMBRİDGE
King's College özel kilisesi (XVI. yy.)

◆ **Cambazan** çoğl. i. Cambazlar.

— Teşk. tar. Osmanlı askerî teşkilâtında savaşçı bir sınıf.

— ANSİKL. *Cambazan* teşkilâtının Orhan Bey ve Murad II devirlerinde kurulduğu söylenir. Savaşlarda öncü görevini taşıyan bu kuruluşun XV. yy.da var olduğu bir gerçektir. XVI. yy.da teşkilât genişletildi. Buna göre on nefer bir ocak meydana getiriyor, bunların akrabaları ve köleleri de cambaz sayılıyordu. Yaptıkları hizmet karşılığı birtakım vergilerden muaf tutuluyorlardı. XVI. yy.da Rumeli topraklarında faaliyet gösterdiler. 1543'te 39 ocak, 1577'de ise 41 ocak idiler. Cambaz teşkilâtı XVI. yy. sonlarına doğru kaldırıldı.

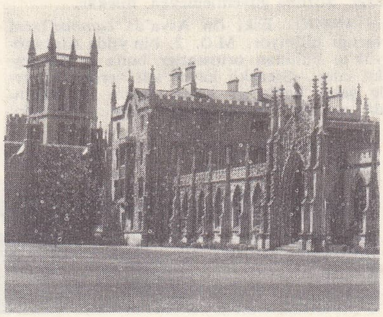

Saint John's College

◆ **Cambazane** bḷş. zf. *Esk.* Cambaza yakışacak şekilde, cambazlıkla.

◆ **Cambazhane** bḷş. i. Cambazların hünerlerini gösterdikleri yer.

◆ **Cambazî** i. *Esk.* Cambazlık. ‖ Hilecilik.

◆ **Cambazlık** i. Cambazın yaptığı iş, akrobatlık: *Akrobatlığı, cambazlığı şöhretine şöhret, şanına başka bir şan ilâve edecekti* (Ömer Seyfeddin). ‖ At alıp satmak veya terbiye etmek işi: *Elli senedir cambazlık ettiği halde, ancak ömründe bir defa beyaz eşek görmüştü* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Mec.* Kurnazlık, hilekârlık. (M)

CAMBERWELL, Londra'da (Surrey) semt, Thames'in güneyinde. (L)

CAMBİ, Sumatra adasının (Endonezya) güneyinde bölge; doğu ovalarının güneyinde, eski Malezya sultanlığı, Hollandalıların yerleşme bölgesi. Yüzyılımızın başından beri burada yerliler kauçuk üretirler. Bu üretim başlangıçta talebin arttığı dönemlerde, Deli işletmelerinin üretimini destekliyordu. Bölgenin başlıca şehri Cambi'nin (113 000 nüf.). Batang-Hari kıyısındaki limanı, kauçuk petrol ve Çinlilerin mangrov-ormanlarından elde ettikleri keresteyi ihraç eder. Cambi şehri eski Malaya krallığı başkentinin yerinde kurulmuştur. (L)

CAMBİASO (Luca), italyan ressam ve süslemecisi (Cenova yakınları, Moneglia 1527-Escurial 1585). Genç yaşta birçok Cenova sarayını süsledi. (Spinola sarayı. Dora sarayı v.b.) Babası GİOVANNİ (1495-1577) ile birlikte Lombardia ve Venedik etkilerini gösteren birçok mihrap resmi yaptı. Önemlileri; *İsa'nın Doğuşu* (Brera), *İsa Kayafa'nın Önünde* (Bianco sarayı), İspanya'ya çağırıldı ve Escoriale saray ve manastırında bugün de yerinde duran *Cennet* fresklerini yaptı. (L)

CAMBİNİ (Giovanni Giuseppe), italyan bestecisi (Livorno 1746-Paris 1825). 1770'te Paris'e yerleşti, opera bestecisi olarak ün yaptı. Operalarının dışında 144 dörtlü ve 60 senfoni yazdı. (L)

CAMBİO (Arnolfo Dİ). Bk. ARNOLFO.

CAMBO (Francisco de Asis), katalonyalı siyaset adamı (Verges 1876-öl. 1948). 1907'de, Cortes'te milletvekili, Katalon bölgesi birliğinin başkanı; 1918 ve 1921'de bakan. Primo de Riviera diktatörlüğü sırasında işe karışmadı ve iç savaş süresince İtalya'ya sığındı. Birçok Katalon kültür kurumunun teşkilâtlandırıcısı. (L)

CAMBOGİA veya **CAMBODGE.** Bk. KAMBOÇ.

CAMBOL, esk. **Yanbolu,** Bulgaristan'da şehir, idare bölümü merkezi, Burgaz'ın batısında; 42 000 nüf. Önemli pirinç üretimi merkezi. Besin sanayii ve seramikçilik. — *Cambol idare bölümü,* 229 500 nüf. (L)

CAMBON (Joseph), fransız siyaset adamı (Montpellier 1756 - Saint-Josse-ten-Noode, Brüksel yakınları 1820). Önce ticaretle uğraştı sonra mebus seçildi, Konvansiyonda malî konularda uzmanlaştı. Birinci Halk Kurtuluş komitesi üyesi (nisan-temmuz 1793) ve 1795'e kadar maliye komitesi başkanı oldu. Millî emlâkin satılmasını hızlandırdı, buna rağmen enflasyonu önleyemedi. Montagnard'ların siyasetine bağlı olmakla birlikte ihtilâl mahkemelerinin kuruluşuna ve girondin'lere sert davranılmasına karşı çıktı. 26 Temmuz 1794'te Konvansiyonda, Robespierre aleyhine ilk oylamayı kışkırttı. 1796 (IV. yıl) affına kadar saklandı, sonra Montpellier'ye çekildi, oradan Yüzgün meclisine temsilci olarak döndü. İkinci Restorasyon devrinde Belçika'ya sığındı. (L)

CAMBON (Jules), fransız yöneticisi ve diplomatı (Paris 1845-Vevey 1935), Paul Cambon'un kardeşi, Konstantin valisi, 1891'de Cezayir genel valisi oldu. Orada islâm dünyasına karşı güdülecek siyasetin temellerini attı. Washington büyükelçiliğine atandı (1879). Madrid, daha sonra Berlin'de görev aldı. Paris'e gönderdiği raporlarda Birinci Dünya savaşının kaçınılmaz bir şekilde yaklaştığını bildirerek fransız hükûmetinin siyasetine yararlı oldu. Versailles antlaşmasının uygulanmasını denetlemekle görevli kurulun toplantısını yönetti. (L)

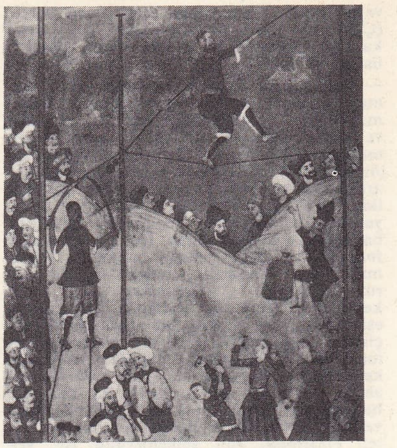

cambaz
Surname-i Vehbî'den
(Topkapı sarayı, İst.)

CAMBON (Paul) fransız yöneticisi ve diplomatı (Paris 1843- ay.y. 1924). Jules Ferry hükûmetinde başkanlık yaptı (1870); 1872'de Aube, 1876'da Donbs, 1877'de Nord valiliklerinde ve 1882'de Tunus genel valiliğinde bulundu. Bu sırada himaye idaresi esaslarını tespit etti. Sonra Madrid (1886) ve İstanbul (1890) büyükelçisi oldu. Özellikle 1898'den 1920'ye kadar Londra'da görevli bulunduğu sırada «samimî anlaşmalar elçisi» olarak ün yaptı. Fransız-ingiliz sömürge rekabetinden doğan güçlükleri yenmekte, ingiliz-rus dostluk ilişkilerinin kurulmasında, yani «Üçlü anlaşma»nın gerçekleşmesinde büyük payı oldu. (31 ağustos 1907 uzlaşması). [L]

CAMBORNE, Büyük Britanya'da şehir, Cornwall'ın kuzeybatısında; 36 100 nüf. Madencilik okulu (maden filizi). Kalay ve bakır madenleri. (L)

CAMBRAİ, Fransa'da Nord idare çevresinin idare merkezi Cambrésis'nin merkezi, Escaut kıyısında; 35 373 nüf. Şehir Birinci Dünya savaşı sonunda kısmen yeniden yapıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında yine zarar gördü; bununla birlikte eski anıtları vardır: 70 m yüksekliğinde (XV. ve XVIII. yy) gözetleme kulesi; Notre-Dame kapısı (1623); Selles şato ve kapısı (1623); Saint Gery kilisesi (XVI. yy.dan kalma). XVIII. yy.dan kalma bir konak, müze haline getirilmiş, XVIII. yy.da yapılan ve XIX. yy.da yanan katedral yeniden onarılmıştır. Cambrai, bir sanayi merkezidir: dokumacılık (keten dokumacılığı, mendil yapımı; tuhafiyecilik, çamaşır fabrikaları, kumaş boyahaneleri, konfeksiyon); besin sanayii (bira, likör, hindiba tozu); küçük metalürji; marangozluk; gübre v.b. Escaut kıyısındaki limanı canlıdır. (L)

Cambrai barışı, 5 ağustos 1529'da, François I adına Savoia'lı Louise ve yeğeni Karl V adına Avusturyalı Marguerite arasında imzalanan barış. Bu yüzden *Kadınlar barışı* adını da aldı. Antlaşmaya göre, Fransa kralı, İtalya'dan vazgeçerek bütün malını mülkünü orada bırakacaktı. 1526'da, Karl V'e rehin olarak bıraktığı oğulları için 2 milyon altın ekü de ödedi. Bunun üzerine, François I antlaşmayı uygulamayacağını derhal bildirdi. (L)

Cambrai ligi, 10 aralık 1508'de Cambrai'de imzalanan iki anlaşma gereğince Venedik'e karşı kurulan güç birliği. Bu birliğe Louis XII, papa Julius II, Maximillen I ve katolik Fernando katılmışlardı. İlk olarak Louis XII savaşa girdi ve Agnadel'de zafer kazandı (1509). Bu zafer Venedik'in karadan hükümranlığına son verdi.

Foto. Henrard, British Travel (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

Fakat birlik, birbirlerini ve özellikle de Fransa'yı kıskanan devletleri bir araya getirmişti. Venedik, diplomasi yoluyle kaybettiklerini yeniden geri aldı ve şubat 1510'-da güç birliğini dağıtmayı başardı. (L)

CAMBRE, İspanya'da (Galicia, Coruna ili) şehir; 7 700 nüf. XII. yy.dan kalma roman üslûbunda Santa Maria kilisesi. (L)

Cambre korusu, Belçika'da, Soignes ormanının bir bölümü, Brüksel yakınında, Keilig tarafından düzenlendi ve gezinti yeri haline getirildi. (L)

CAMBRÉSİS, Fransa'nın kuzeyinde bölge, Flamand ovasını Paris havzasına bağlayan eşikte. Kalın bir balçık tabakasıyle kaplı tebeşirli yaylalardan meydana gelir. Tahıl ve şeker pancarı tarımının yanısıra sığır da yetiştirilir. Besin sanayii; iplik eğirme; ince kumaş ve dantel dokumacılığı; konfeksiyon; Cambrai, Solesmes ve Cateau'da çeşitli metalürji. Cambrésis Fransa'nın en iyi değerlendirilen ve en yoğun nüfuslu km.² ye 200 kişi) bölgelerindendir. (L)

CAMBRİA, Galler ülkesinin latince adı. (L)

CAMBRİDGE, Büyük Britanya'da şehir, idare bölgesi merkezi, Cam ırmağı kıyısında; 95 400 nüf. Üniversite. King's College kilisesinin XVI. yy.dan kalma vitrayları İngiltere'nin en ünlülerindendir. Cambridge'-de sınaî faaliyet (radyo alıcıları, camcılık, plastik maddeler) azdır.

— Tar. Şehir, William I'in yaptırdığı bir kale çevresinde gelişti. Kısa süre sonra iktisadî faaliyeti arttı; bu artışa yakınındaki Stourbridge fuarı tanıklık eder. Stourbridge, İngiltere'nin başlıca fuarıdır. 1209 yasaklanmasıyle Oxford kolejlerinin öğretmenlerine işten el çektirilince, aralarından birçoğu Cambridge'e geldi. Cambridge o tarihten itibaren kendi üniversitesini kurmağa başladı. Peter's veya Peter house diye tanınan ilk kolej 1284'te kuruldu. XIV. XV. ve XVI. yy.larda birçok başka kurum açıldı. XVI. yy.da Cambridge, Calvin'ci eğilimli ateşli reformcuların merkeziydi; Oxford'un aleyhine ünü gittikçe arttı. (L)

CAMBRİDGE, A.B.D.'de (Massachussetts) şehir, Boston'un yukarı kesiminde, Charles River kıyısında; 107 700 nüf. A.B.D.'-nin en eski üniversitesi Harward buradadır. Teknoloji enstitüsü. İmalât merkezi (ince metalürji; ayakkabı, giyecek, mobilya yapımı; basımevi). [L]

Cambridge, Hobart'da (Avustralya, Tasmanya) havaalanı, şehrin 12 km. kuzeybatısında. (L)

CAMBRİDGE (Adolphus Frederick, — dükü) [Londra 1774-ay.y. 1850]. Büyük Britanya kralı George III'ün yedinci oğlu. 1815'de Hannover krallık haline getirilince, bu devletin kral naibliğine atandı (1816) ve bu görevi, 1837'de, Hannover ile Birleşik krallığın ayrılmasına kadar sürdü. (L)

CAMBRİDGE dükü, (George William Frederick Charleş) [Hannover 1819 - Londra 1904]. Adolphus Frederick Cambridge'-in oğlu. Bütün meslek hayatını 1837'de katıldığı ingiliz ordusunda geçirdi. 1856'dan 1895'e kadar başkumandanlık yaptı. Millî savunma bakan yardımcısının maiyetinde olmasına rağmen 1870'ten itibaren ingiliz ordusunda yapılan çeşitli köklü reformlara şiddetle karşı koydu, sonunda ordudan çekilmeyi tercih etti (1891). [L]

Cambridge Eflatuncuları, XVII. yy.da hıristiyan ahlâkıyle rönesans hümanizmasını, din ile bilimi, inanç ile akılı bağdaştırmağa çalışan bir düşünür topluluğu. Bu grubun önderi olan Benjamin Whichcote (1609-1683), vaızlarında hıristiyan hümanizmasını savunuyordu. Whichcote'un çevresinde toplanan Cambridge Eflatuncuları Ralph Cudworth, Henry More ve John Smith'dir. Nathanel Culverwell, Richard Cumberland, Peter Sterry ve John Norris ise, etkisinde kaldıkları bu akımın ahlâkî ve dinî ülkülerini bütünüyle benimsememişlerdi. Puritan bir eğitimden geçmiş olan Cambridge Eflatuncuları ahlâkı, tanrı iradesine boyun eğmek biçiminde yorumlayan Calvin'cilere karşı çıkarak, ahlâkın özünün akla dayandığını; insanın iyi'yi sevmesinin, iyi'yi anlaması demek olduğunu; bununsa ne insan, ne de tanrı iradesi ile değiştirilemeyeceğini savundular. Bu akım, kilise hiyerarşisinin ve dogmaların Hıristiyanlığın özüyle ilgili olduğu konusundaki Calvin'ci görüşü de reddeder. Cambridge Eflatuncularına göre, din alanında hoşgörüyle davranmak gerekir. Ahlâka önem vererek dogmacılığı küçümsediklerinden, *Tanrıtanımazlık* veya *Bırlikçilik* ile suçlandılar. Cambridge Eflatuncuları Descartes'tan yararlanmakla birlikte, yeni «mekanistik» teorilerin «dünyanın din açısından yorumlanması» ilkesini tehlikeye düşüreceğinden korkarak, Descartes'ın aksine doğadaki süreçlerin belirli bir amaca yöneldiği görüşünü savundular. (L)

CAMBRİDGESHİRE, Büyük Britanya'da idare bölgesi, İngiltere'nin doğusunda; 189 900 nüf. İdare merkezi, *Cambridge.*

Cambridge University press, Cambridge üniversitesi tarafından yönetilen basım ve yayım bölümü. Kuruluşu John Siberch'-in ilk defa üniversiteden basımcı beratı aldığı 1521 tarihine dayanır. XVII. yy. sonunda Bentley tarafından yeniden düzenlendi. 1872'den beri Londra'da ve 1949'dan beri de New York'ta bir şubesi vardır. *Book of Common Prayer*'dan (Dua kitabı) başka fen ve tarih kitapları, öğretim konusunda eserler ve kırktan çok bilim dergisi yayımlamaktadır. Ünlü birçok dizisi vardır. (*Cambridge Histories, The New Cambridge Shakespeare* v.b.). Kataloğunda birçok ünlü yazarın eseri yer almıştır (Erasmus, Newton, Rutherford, Whitehead, Bertrand Russel, Joseph Needham, James Jeans, Erwin Schrödinger, J.D. Wilson v.s.). [L]

Cambridge üniversitesi, geçmişi XIII. yy.a dayanan bu üniversite, Oxford ve Paris üniversiteleri örneğine göre kuruldu. Devlete bağlı olmayan bir özel vakıflar topluluğudur. Her vakfın kendine göre ayrı bir yöntemle yönettiği bir koleji vardır. Bir kolej personeli, öğrencilerin (*undergraduates*) yanı sıra şu yetkili kişilerden kurulur: *principal* (rektör, dekan v.b.), *fellow*'-lar (öğretim görevlisi), *lecturer*'ler veya *reader*'ler (konferansçılar), *tutor*'lar (ders çalıştırıcılar). Üniversite kurulunda ise şu kişiler bulunur: *chancellor* (baş yönetici), *chancellor* yardımcısı, *proctor*'lar (öğretim denetçileri), herkese açık konferanslar veren profesörler. Üniversiteden çeşitli dereceler alınabilir: Bachelor of Arts B.A., Master of Arts (M.A.) Kolejlerden başka kütüphaneleri, müzeleri, basımevleri v.b. vardır. Kolej veya hollerin en ünlüleri kuruluş tarihlerine göre şunlardır: Peterhouse (1284), Clare Hall (1336), Pembroke (1347), Trinity Hall (1350), Corpus Christi (1352), King's (1441) Quenn's (1446), Christ's (1505), Saint John's (1551), Trinity (1546), Sidney Sussex (1558), Downing (1800). [L]

CAMBU i. *Purana*'larda açıklanan hint kozmogonisine göre, yeryüzü yüzeyinin merkezindeki yuvarlak kitle; bu kitlenin etrafında merkezleri aynı olan ve yedi denizle birbirinden ayrılan yedi kıta sıralanır. Bu «ada»nın (Cambudvipa) ortasında erişilmez «Meru» dağı yükselir. «Cambu», Hindistanın da adıdır. Bu kozmolojik şemayı mandala'larda, mimarîde, özellikle Khmer ülkesinde buluruz. (L)

CAMBUL, S.S.C.B.'de şehir. Kazakistan'-ın güneyinde; 67 000 nüf. Kimya sanayii ve çeşitli sanayi. Taşkent-Frunze demiryolu üzerinde istasyon. (L)

CAMBUL CABANEV. Bk. CABAYOĞLU (Cambul).

CAMBUSLANG, Glasgow'un (İskoçya) güneydoğu banliyösünde şehir. Büyük çelik fabrikası. (L)

CAMBUZ bls. i. (*buz* ve *cam* dan, cama benzeyen buz). Toprağın veya cisimlerin yüzeyinde, aşırı ergime halindeki büyük yağmur damlalarının yüzeye değer değmez donmasıyle meydana gelen ince ve saydam buz tabakası. ‖ Buz tutmuş bir toprak yüzeyine düşen yağmurun meydana getirdiği kaygan buz tabakası. ‖ Toprak üstündeki karların eridikten sonra yeniden donmasıyle meydana gelen pürtüklü ve kaygan buz tabakası. (L)

CAMDEN, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Delaware kıyısında, Philadelphia'nın karşısında; 117 200 nüf. Dokuma sanayii. Tersaneler. Petrol rafinerileri. Televizyon ve radyo alıcıları. Walt Whitmann müzesi (yazarın eski evinde). [L]

CAMDEN (Charles PRATT, I.—kontu), ingiliz yargıcı ve siyaset adamı (Londra 1714-ay.y. 1794). 1748'de baroya, 1757'den sonra parlamentoya girdi, 1762'de, yüksek mahkemede *«chief justice»* (başyargıç) oldu. Ünlü John Wilkes davasına bakmakla görevlendirildi. Bu davanın yasalara uygunluğunu kabul etmediği için halkın büyük sevgisini kazandı. 1766'da başyargıçlığa atandı, 1770'te, özellikle amerika siyaseti konusunda hükûmete karşı olduğundan görevini bırakmak zorunda kaldı. Pitt'e yürekten bağlı idi; Rockingham (1782-1783) ve Pitt (1783-1794) zamanında vekiller heyeti başkanlığı yaptı. (L)

CAMDEN (ohn Jeffreyss PRATT, — II. kontu ve 1. markisi), ingiliz siyaset adamı (Camden Place, Kent 1759 - Wildernoss, Kent 1840). Bath milletvekili oldu (1780); W. Pitt hükûmetine girdi, İrlanda genel valiliğine atandı (1795), orada 1798 ayaklanmasını bastırdı. 1812'ye kadar çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu. (L)

CAMDEN (William), ingiliz tarihçi ve arkeologu (Londra 1551-Chislehurst, Kent 1623). Westminster koleji rektörü. Zamanının en ilginç tarihî coğrafya eseri sayılan *Britanniae Descriptio*'u yazdı. *Camden society* onun adına kuruldu (1888). Bu derneğin yayımladığı mektuplara, incelemelere ve belgelere İngiltere'de büyük önem verilir. (L)

CAME i. (fars. k.). *Esk.* Elbise: *Ak ve yeni câmeler giydirdi* (Cevdet Paşa). ‖ Devlet erkânının giydiği bol yenli ev elbisesi.

— *Esk. Câme-dân,* elbise, çamaşır koymağa yarayan sandık. Yolcular için yapılmış çanta, valiz. ‖ *Câme-dûz,* elbise biçen ve diken kimse, terzi. ‖ *Câme-gâh,* hamamlarda soyunma, giyinme yeri. Sandık odası. Vestiyer. ‖ *Câme-hâb,* yatak. ‖ *Câme-hâne,* çamaşır konulan yüklük. ‖ *Câme-şûy,* çamaşır yıkayan, çamaşırcı. ‖ *Câme-şûyân,* çamaşırcılar. ‖ *Câme-i âhiret* (veya *câme-i fenâ*), ahiret elbisesi, kefen. ‖ *Câme-i guk,* yosun. ‖ *Câme-i hâb,* gecelik. ‖ *Câme-i hassa,* osmanlı padişahları tarafından verilen elbiselik kumaş. ‖ *Câme-i hayat,* hayat elbisesi, ömür. ‖ *Câme-i hurşid,* dünyayı güneş ışınlarının zararlı etkilerinden koruyan sis, bulut, ağaç yaprakları v b. için kullanılan söz. ‖ *Câme-i katran,* Muharrem ayının sonuncu gününde Hz. Muhammed'in sülâlesinden olanların giydiği siyah elbise. ‖ *Câme-i matem,* matem elbisesi. ‖ *Câme-i nahcivanî,* sade dikilmiş elbise. ‖ *Câme-i nevruzî,* rengârenk elbise. Bahar çiçeği. ‖ *Câme- seher,* güneş veya sabah rüzgârı. Sürahi.

◆ **Câmedar** bls. i. *Esk.* Elbiseyi koruyan kimse. ‖ Vestiyer.

— Teşk. tar. Türk hükümdarlarının elbiselerini koruyan görevli. Bu görev Selçuklu imparatorluğundan itibaren başladı ve Anadolu Selçukluları, Atabeyler, Harizmşahlar, Memlûklar devrinde devam etti.

◆ **Câmegî** i. *Esk.* Hizmetkârlara verilen ücret ve elbise parası. ‖ Elbiselik kumaş. (M)

CAMEKÂN i. (fars. *câmeken,* elbise çıkarılan yer). Satılık malların teşhir edildiği dışarı bakan camlı bölme: *Osman ona birer birer dükkân camekânlarını göstermeğe başladı* (H.E. Adıvar). ‖ Kütüphane, müze v.b. yerlerde eşyaların konulduğu camlı dolap: *Irmaklardan topladıkları balıkları camekânlara dizmişler* (F.R. Atay). ‖ Bir yeri bir veya daha fazla kısma ayıran cam bölme: *Büyük hanım camekânın önünde, koltuğunun üstünde uyuyordu* (M.Ş. Esendal). *Camekânla kalem odası arasındaki kapıda ufak tefek cılız bir genç göründü* (R.N. Güntekin). ‖ Bahçelerde fideleri soğuktan korumağa yarayan üstü camlı, zemini toprak kısım. (Bk. SER.) ‖ Hamamlardaki soyunma yeri. ‖ *Argo.* Gözlük.

◆ **Camekânlı** sıf. Camekânı olan [yer]: *Ahmed efendi... ilerledi... camekânlı teranın önüne geldi* (B. Felek). [M]

CAMEKİYE i. (fars. *camekiyye*). Teşk. tar. Vakıf gelirinden görevlilere verilen ay-

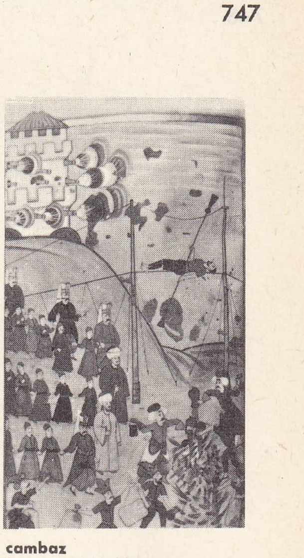

cambaz
Surname-i Vehbî'den
(Topkapı sarayı, İst.)

kılıç yutan cambaz
Alacahöyük kabartmalarından detay
(Ankara Arkeoloji müzesi)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

lık. || Elbise bedeli olarak verilen hediye. (M)

CAMELFORD, Büyük Britanya'da (Cornwall) şehir, kral Arthur'ün doğduğu yer sayılır; 6 600 nüf. (L)

CAMELLiA. Bk. KAMELYA.

CAMELOPARDALUS, Zürafa takımyıldızının latince adı (kısaltması: [CAM]). [L]

CAMEMBERT, Fransa'da Orne idare bölgesinde (Argentan idare çevresi) komün, Auge bölgesinde, Vimoutiers'nin güneybatısında. Dünya çapında ünlü, yumuşak bir peynire bu köyün adı verilmiştir. (L)

CAMEMBERT [Kamamber] i. Mayaların etkisiyle hamuru oluşan bu peynir ilk defa Fransa'nın Camembert ilçesinde yapıldığı için bu adı taşımaktadır. Fakat, günümüzde yapılma alanı Fransa sınırlarını aşarak çok genişlemiştir: *Camembert peyniri Orne ilinin Camembert ilçesinden Harel adında bir kadın tarafından 1791'e doğru bulunmuştur.*

— ANSİKL. *Camembert* çember biçiminde sadece inek sütünden imal edilen üstü küflü, yumuşak hamurlu, az tuzlu bir peynirdir. Yağı kısmen alınmış süt, 100 litrelik kaplara konur ve ekşilik derecesine göre, 1 - 3 saat içinde pıhtılaşmak üzere peynir mayası katılır. Bu arada her türlü sarsıntıdan sakınmak gereklidir. Pıhtı, istenen nitelikte olunca, derin bir kepçeyle iki tarafı dipsiz silindir biçiminde kalıplara aktarılır. Bunu yaparken pıhtının parçalanmamasına dikkat edilir. Peynir suyunun süzülebilmesi için kalıplar, stor adı verilen ince kamıştan yapılmış hasırla örtülü peynir masası üzerine dizilir. Kalıpların pıhtı ile doldurulması bir defada yapılmaz, bu iş aralıklı 5-6 defada biter. Kalıplama işi tamamlandıktan sonra peynirin iyice süzülmesi için 28-30 santigrat sıcak bir odada bırakılır. Üstüne madenî kapaklar takılır, kalıplar birkaç defa alt üst edilir, bu suretle hem süzülme işi kolaylaşır, hem de peynirin iki tarafı düzgünleşir. Kalıptan çıkan peynir maddesi tuzlanır, bir pülverizatörle üzerine küf tohumları serpilir. Ancak bu küf gelişigüzel bir küf olmayıp Camembert peynirine vergi beyaz bir penisilindir, mikrobiyolojide *penicillium candium* diye anılır ve özel laboratuvarlardan kültür halinde sağlanır. Bundan sonra peynirler, dibi çitlerle örtülü çerçeve üstüne sıralanıp kurutma odasına taşınır. Burada daha da kurutulur ve olgunlaşmağa bırakılır. Önce peynirin üstünde pamuğa benzer bir tabaka belirir, sonra da *penicillium candidum* gelişir. On gün sonra da peynirlerin üstünde kırmızı izler ortaya çıkar. Bunlar özel mayaların (kırmızı mayalar) etkisi olup peynirin içine yayılarak olgunlaşmasını ve tat kazanmasını sağlar. Camembert peyniri üç haftada oluşur. Pastörize Camembert, pastörize sütle yapılır, ancak pastörize süte, süt mayaları katmak gerekir. (L)

CAMENAE i. (lat. k.). Romalı su perisi. Tapınağı, Egaie kilisesinin yakınlarında, Capene kapısından pek uzak olmayan kutsal bir ormanda bulunuyordu. Bu periler çok geçmeden Musa'larla eş tutuldu. (L)

CAMENES i. Mant. Skolastiklerin belletici terimi. Öncüllerinin yer değiştirmesi ve sonucun evrilmesiyle *celarent* biçimindeki bir tasıma dönüştürülebilen tasımı gösterir. (L)

CAMERA (Musica da —). Bk. ODA MÜZİĞİ.

Medine camii ve Hz. Muhammed'in mezarı (Bibl. des Arts décoratifs, Paris)

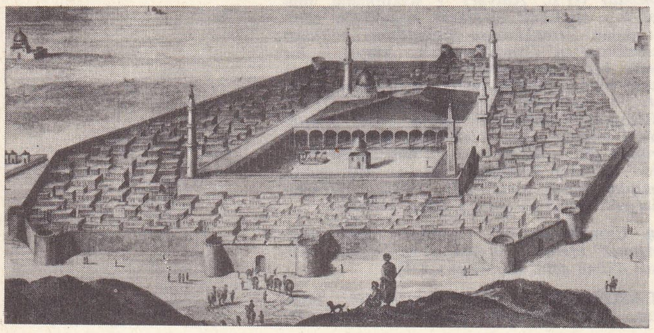

CAMERANİ (Bartolomeo Andrea). italyan aktörü (Ferrara 1735-Paris 1816). İtalyan komedi tiyatrosunda âşık rollerine çıkarak sanat hayatına başladı. Kralın italyan komedi oyuncularını Fransa'dan kovmasından sonra da ölümüne kadar genel yönetici olarak bu ülkede kaldı. Hazır cevaplılığı ile ün yaptı, oburluğu dillere destan oldu. Grimod de la Reynière ikinci *Almanach des Gourmandes*'ı (Oburlar Almanağı) ona adadı. (L)

CAMERARİUS (Joachin I), alm. **Cammermeister,** alman hümanisti (Bamberg 1500-Leipzig 1574). 1530'da, Melanchton ile birlikte Augsburg Din bildirisi'ni kaleme aldı. Uzun süre Leipzig üniversitesini yönetti. 1535'te, katolik ve protestan kiliselerinin birleşmesi konusunda François I ile mektuplaştı, aynı meselede Maximilian II'nin de danışmanlığını yaptı. (L)

CAMERARİUS (Rudolf Jakob), alman tabiat bilgini (Tübingen 1665 - ay.y. 1721), Joachim I Camerarius'un torunu. Hollanda, İngiltere, Fransa ve İtalya'yı dolaştı. 1687'de profesör ve nebatat bahçesi müdürü oldu. Bitkilerin filizlenmesi ve cinsiyetleri üstüne yaptığı gözlemlerden fransız tabiat bilgini Linné büyük ölçüde yararlandı. (L)

CAMERATA çoğl. i. Zool. Denizlâleleri sınıfından derisidikenliler takımı veya altsınıfı. Birinci zaman tabakalarında sık görülen bu hayvanlar denizlâlelerinden çok farklıdır. (L)

CAMERİERO i. (lat. *camera,* oda'dan ital. k.). Papa veya kardinal mabeyincisi.

— ANSİKL. Papanın bugünkü mabeyincileri, papalık dairesi memurlarının halefleridir *(camerarii a secretis).* «Kılıç ve cüppeli» memurlar adını alan ruhanî ve laik *cameriero*'lar vardır. Her papa, makamda kalacağı süre için *cameriero*'larını seçer. Yalnız asaleten seçilenler fiilî hizmette bulunurlar. Ötekiler ise sadece şeref unvanına sahiptir (bunlardan yüzlerce vardır). Aslî *cameriero*'ların görevleri oldukça çeşitlidir: krallara mektup yazmak, şifrelerden ve latince mektuplardan sorumlu olmak v.b. Ayrıca, papanın özel hizmetlerini gören cameriero'lar da vardır. (L)

CAMERİNO, İtalya'da şehir, Marche'de (Macerata ili); 10 800 nüf. Eski adı *Camerinum*'dur; roma Umbria'sının başlıca şehriydi. 1724'te kurulan bağımsız bir üniversitesi vardır. (L)

CAMERİNO (Fra Jacopo DA). Bk. JACOPO DA CAMERİNO.

CAMERON (Charles), iskoçyalı mimar ve gravürcü (1750-1811). Charles Stuart'ın ardından Roma'ya gitti, 1772'de roma hamamları üstüne bir kitap yayımladı. Asıl ustası olan fransız mimarı Clérisseau'yu Roma'da tanıdı. Katerina II tarafından Tsarskoié - Selo'daki (bugün Puşkin) özel dairesini Pompeii stilinde dekore etmek ve oğlu Pavel için Pavlovsk şatosunu yapmak görevi ile, 1779'da St. Petersburg'a çağırıldı. (L)

CAMERON (John), protestan ilâhiyatçı (Glasgow 1579-Montauban'da hançerlendi 1625). Önce doğduğu şehirde yunanca öğretmenliği yaptı. Bordeaux'da rahip, Saumur akademisine profesör oldu. İnsandaki iyilik ve kötülük eğiliminin Tanrının kendisine verdiği anlayışa bağlı olduğunu benimseyen ılımlı Calvin'ci bir tarikat kurdu. (L)

CAMERON (Richard), kendi adını taşıyan tarikatın iskoçyalı kurucusu (Falkland 1648'e doğr. -Aird's Moss 1680). İnançlarından dönmeyen «covenant»çılar üzerinde, usta bir vaiz olarak büyük etki yaptı. 1680'de Hollanda'ya sığındı, orada Stuart'lara karşı bir ayaklanmayı kışkırttı, o sırada öldürüldü. (L)

CAMERON (Verney Lovett), ingiliz kâşifi (Radipole, Dorsetshire 1844 - Leighton Buzzard, Bedford 1894). İkinci kaptan iken Afrika'nın ortasında yalnız başına kalan Livingstone'u aramayı, zenci ticaretinin kaldırılması için çalışmayı tasarladı. Londra Coğrafya derneğince düzenlenen seferi yöneterek 1873'te Zengibar'dan yola çıktı ve ünlü gezginin ölüsünü kıyıya getiren uşaklarıyle karşılaştı. Batıya doğru gezisine devam ederek 1874'te Tanganyika gölüne vardı, bu gölün güney bölümünü araştırdı, Kongo ile ilişkisi olduğunu anladı. Sonra Kasongo yolu ile Ekvador Afrikası'nı genişlemesine aşarak Benguela'nın kuzeyinde batı Afrika kıyısına ulaştı (kasım 1875). *Across Africa* (Doğudan Batıya Afrika) [Londra, 1877] adlı kitabında bu önemli geziyi anlattı. (L)

CAMERON'CULAR çoğl. i. Tarikata adını veren Richard Cameron'un 1680'de, Stuart'lara karşı birleşme çağrısına uyan, inançlarına bağlı «covenant» taraftarları. (Kararlarından dönmeyen bu Presbiteryen'ler, «covenant»a üye olmayan bir krala bağlılık andı içmeyi kabul etmediler. Charles II ve James II'den çok zulüm gören Cameron'cular Mary II ve William III'ün başa geçmesiyle (1689) af edildiler ve adı günümüze kadar süregelen çok kalabalık bir grup meydana getirdiler.) [L]

CAMERON HİGHLANDS, Pahang eyaletinde (Malezya) bölge, Malezya'nın iç kısmındaki sıradağda (yüksl. 1 350-1 500 m arasında). Sayfiye yeri. Kahve ve çay tarımı. (L)

CAMEROONS veya **CAMEROUN.** Bk. KAMERUN.

CAMESTRES, skolastik terminoloji'de, ikinci figürden bir tasım. Bu tasımın büyük önermesi tümel olumlu (A), küçük önermesi tümel olumsuz (B) ve sonurgu tümel olumsuz'dur (E). [Bk. BARALİPTON]. (L)

CAMGÖBEĞİ bls. i. ve sıf. Mavi ile yeşil arası renk: *Arada bir tramvay şeraresi bütün civarı açık camgöbeği bir ışıkla yıkıyor* (B. Felek). [M]

CAMGÖZ bls. i. Gözü takma olan kimse. || *Mec.* Açgözlü. (M)

CAMGÖZ i. Bir cins köpekbalığı

— ANSİKL. *Camgöz* (Galeius canis), köpekbalığının bir cinsidir. Deniz kıyılarına yakın bölgelerde yaşar. Boyu 1,5 m; eti lezzetlidir. Yavrularını az sayıda (25 kadar) ve canlı olarak doğurur. Gözü açık yeşil veya sarı cam gibi parladığından «camgöz» adı verilmiştir. Camgöz adı verilen iki balık daha vardır: 1. *Bozcamgöz*'ün (Hexanchus griseus) boyu 4 metredir; 2. *Mahmuzlu camgöz*'ün (Acanthias vulgaris) boyu 1,5 m kadardır; sırt yüzgecinin önünde sert ve keskin bir diken bulunur. Ağa düşen balıkları yemek için bununla ağları parçalar. Başlıca besini küçük balıklardır. (M)

CAMGÜZELİ bls. i. Evlerde yetiştirilen ve süs olarak kullanılan bir çeşit kına çiçeği (İmpatiens sultani). Pencere kenarlarında daha gür yetiştiği için bu adı almıştır. Kırmızı çiçekler açar. (M)

Câm-ı Cem Âyin, Şehzade Cem'in 1481'de Hac ziyareti sırasında verdiği emirle *Oğuzname*'den de faydalanılarak yazıldı. Bayatlı Mahmud oğlu Hasan'ın tarihe ait eseri (1596). 1599 da Diyarbakır'da yazılan bir nüshası Ali Emirî Efendi tarafından Yanya vilâyetinin Delvine kazasında bulundu ve 1915'te İstanbul'da gene onun tarafından yayımlandı. Fahreddin Kırzıoğlu tarafından sadeleştirilerek ve ikinci bir nüshadan da faydalanılarak yeniden yayımlandı (1949). [M]

CAMİ i. (ar. *cem*ᶜ, toplanma'dan *câmi*ᶜ). Müslümanların ibadet etmek için toplandıkları yer: *Bir fetih camii yapmak dilemiş İslâm'a* (Yahya Kemal). Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ DEY. *Cami yıkılmış ama mihrap yerinde,* yaşlandığı halde güzelliğini koruyan kadınlar için söylenir. || *İki cami arasında binamaz (beynamaz) kalmak.* Bk. BİNAMAZ.

— *Esk. Cami-i kebir,* büyük cami. || *Cami-i şerif,* mübarek cami.

— Mus. *Cami musikisi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mim. İlk devirlerde Müslümanların ibadet yerleri, «toplayan mescit» anlamına gelen *mescid-ül-cami* olarak adlandırılırken, giderek değişti ve sadece *cami* adı verildi. Aslında çok daha genel

Foto. *LAROUSSE*

bir anlam taşıyan ve «ibadete ayrılmış yapı» demek olan *mescit* kelimesi ise Türkçede, mahalle içlerindeki küçük ibadet evlerinin adı olarak kaldı. İllerdeki en önemli ve büyük ibadet yerlerine *ulucami*, sultanların yaptırdıklarına da *selâtin camii* deniliyor.

Büyük camilerin çevresine genellikle büyük bir dış avlu yapılır. Bu avlunun görevi camiyi, günlük hayatın gürültüsünden ayırmak ve gerektiğinde yangınlardan korumaktır. Yapının çevresini, genellikle kapıları ve demir parmaklıklı pencereleri olan bir duvar kuşatır. Dış avlunun ortasında yer alan cami, üzeri açık iç avlu ve üzeri örtülü esas yapı olmak üzere iki kısımdır. İç avlunun çevresi sütunlu revaklar şeklindedir. Revakın, camiye bitişik olan bölümüne «son* cemaat yeri» denir. Camiin, cümle* kapısı adı verilen, taçkapısı*, son cemaat yerinin ortasında, sertak* denilen, geniş ve yüksek kemerli kısımda yer alır. Bunun her iki yanında birer mihrap ve duvarın yukarı kısmında, tekbirleri son cemaat yerinde namaz kılanlara tekrarlaması için müezzinlere ayrılan, balkon şeklinde mükebbire* bulunur. Genellikle iç avlunun ve caminin taçkapıları ile caminin mihrabı aynı eksen üzerindedir. Zemini mermerle kaplanan iç avlu ortasında, abdest almak için bir şadırvan bulunur. Bütün cami Kâbe'ye doğru yöneltilmiştir ve giriş kapısı minber ekseni Kâbe'yi gösterir. Caminin içine *harim** denilir. Harim, bir orta bölümle, yan bölümlere ayrılır, bunlara *nef** veya *sahın** adı verilir. Daha geniş olan orta nefin üzeri bir kubbe ile, yan nefler yarım kubbelerle örtülüdür. Mihrap duvarı üzerinde derin bir niş şeklinde yapılan mihrabın sağında minber bulunur. Camiye gelen hükümdarların namaz kılmaları için, çevresi parmaklıklı ve maksure denilen bir ayrı kısım vardı. Sonraları, osmanlı yapılarında, mihraba yakın, balkon şeklinde hünkâr mahfili yapıldı. Cami içinde ayrıca bir kadınlar mahfili ile yan tarafta bir müezzin mahfili vardır. Namaz zamanlarını bildirmek için, şerefelerinden ezan okunan minareleri, cami yapısının dışında, camiye veya iç avlu duvarlarına bitişik olarak yapılır. Eskiden camilerin toplum hayatında önemli yeri olduğundan, çevrelerinde medrese, kütüphane, çeşme, sebil, hamam, imaret, sıbyan mektebi, dârüşşifa, tımarhane, tabhane, hazine gibi tümüne külliye denilen çeşitli yapılar yeralmıştır.

Müslümanlar önceleri ibadet edecekleri ayrı bir yer yapma gereğini duymadılar. Tanrı için her yer birdi. Hz. Muhammed bütün dünyayı bir mescit olarak tanıdığını söylüyordu. Ancak bir arada namaz kılmak istediklerinde bir evde toplanarak ibadetlerini yapıyorlardı. İslâmın ilk mescidi, Mekke-Medine yolu üzerinde Kuba köyünde yapılmıştır. Peygamber'in Medine'de kendisi için yaptırdığı ev ise ilk önemli cami sayıldı. Bu ev, kare bir avlunun etrafında küçük odalardan ibaretti. Duvarları taş temel üzerine tuğla ile örülmüştü. Kıble önceleri Kudüs yönünü gösterdiğinden kuzeydeydi. Hz. Muhammed 524'te kıble yönünü Kudüs'ten Mekke'ye çevirerek, avlunun güney tarafına hurma ağacından bir çardak yaptırdı. Hz. Muhammed'in buraya gömülmesi yapıya yeni bir anlam kazandırdı. Daha önce Peygamber'e ve yakınlarına ayrılan avludaki üstü örtülü bölüm, zamanla topluma açılmaya başlandı. Mescid*i Nebevî adı ile tanınan bu cami, çeşitli zamanlarda yapılan genişletme ve tamirlerle ilk görünüşünü kaybetti. Medine'deki bu evin basit şemasının cami planlarının doğuşunda büyük bir rol oynadığı ileri sürülür. Ebubekir ve Ömer devrinde fethedilen yerlerde kurulan camiler ordugâh camileridir. Basra, Kûfe ve Fustat'ta böyle camiler yapıldığı bilinir. 638 Yıllarına ait Basra ve Kûfe camileri, kerpiç duvarlarla çevrili avlunun güneyindeki bir gölgelikten ibaretti. Ömer zamanında (639) Amr ibnül As tarafından yaptırılan Fustat'taki Amr camii, hurma ağacından yapılmış direklerin taşıdığı alçak çatılı ve iç avlusu bulunmayan bir yapı idi. Bu ilk camilerin minareleri yoktu, ezan, çardak üzerine çıkılarak okunurdu. Tarihçi İbn-ü Zeyyad, 656'da Amr camiinin dört köşe bir minaresi olduğunu yazar. Muaviye zamanında Basra (665) ve Kûfe (670) camileri yeniden yapıldı. 673 Yılında ise Amr camii genişletilerek değiştirildi ve köşelere dört minare eklendi.

● *Emevîler devri.* Basra, Kûfe ve Fustat'taki ordugâh camilerini yenileyerek yeniden yapan Emevîler, büyük ölçüde yeni camilerin yapımına da giriştiler. Halife Abdül Melik'in 691'de, Kudüs'te yaptırdığı ve yanlış olarak Ömer camii de denilen Kubbetül Sahra da henüz gerçek anlamda bir cami sayılamaz. Burası Kâbe gibi bir ziyaret ve tavaf yeridir. 702'de Abdülmelik tarafından yaptırılan Mescidül Aksa ise kıble duvarına dikey olarak uzanan nefleriyle ilk bakışta Hıristiyan bazilikalarını andırır.

Cami mimarîsini geniş ölçüde etkileyen en eski yapının Şam Emeviye camii olduğu kabul edilir. Emeviye camiinin bulunduğu yerde, M.Ö. I. yy.da Romalılar devrinde yapılan Jupiter mabedi bulunuyordu. Sonra, Bizanslılar bunun yıkılan kısmı üzerine de Joannes kilisesini yaptılar (IV. yy.). Müslümanlar Şam'ı aldıktan sonra, halife Velid I zamanında, kiliseyi yıkarak, Medine camii ile bu kilisenin planlarının etkisinde yeni bir cami yaptılar. Caminin içindeki kıble duvarına paralel üç nefi dikey bir orta nef kesiyordu. Neflerin kesiştikleri kısım ortasında yer alan kubbeyi dört sütuna dayanan dört kemer taşıyordu. Taş ve tuğladan yapılan camiin diğer kısımlarının üzeri ahşap çatıyle örtülmüştür ve avlusu iki katlı revaklarla çevriliydi.

Tunus'ta Kayrevan'da 670'te Ukba İbn Nafi'a tarafından bir ordugâh camii olarak yaptırılan Seydiukba camii iki kere genişletildi (724 ve 836). Burada mihraba dikey olarak uzanan ahşap çatı ile örtülü on yedi nefi, paralel bir geniş nef keser. Orta kısmın iki ucunda, biri mihrap önünde, diğeri son cemaat yeri üzerinde iki kubbe vardır. Mihrap önü kubbesi istiridye biçiminde, tromplara dayanan dilimli bir kubbedir. Çatıyı Kuzey Afrika'da ilk defa görülen atnalı kemerler taşır. Caminin, süslü nişleri, trompları ve dilimli kemerlerinde İran etkisi vardır. 785'te yapımına başlanan Endülüs'teki Kurtuba camii ise, revaklı avlusu ve kıble duvarına dikey uzanan on bir nefi ile daha önce yapılan emevî camilerinin bir devamını teşkil eder.

Kurtuba camiinde ortaya çıkan plan ve yapı biçimlerinin gelişmesini, kuzeybatı Afrika'da Murabitlerin ve Muvahhidlerin dinî yapılarında izleyebiliriz. Murabitler devrine ait Cezayir Ulucamii, Fas'ta El-Karaviyn camii ve Tlemsen camii, Muvahhidlere ait Tinmel, Kutubiye, Sevilla, Rabat'ta Hasan camilerinde, Kurtuba camiinin izlerini görmek mümkündür.

● *Abbasîler devri.* 750'de Abbasîler Horasan Türklerinin yardımiyle, Emevî saltanatına son vererek, halifeliğe Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan Ebul Abbas'ı getirdiler. (Bk. ABBASÎLER.) Merkezin Şam'dan Bağdat'a geçmesiyle, sanatta İran etkisinin belirdiği görülür. Abbasî sanatında, dinî mimarîyi Mezopotamya'da iki cami temsil eder. Samarra Ulucamii ve Ebudülef camii. Diğerleri yıkılmıştır. Samarra, Bağdat'ın kuzeyinde, Halife Muttasım'ın kurduğu bir şehirdir (838-883 arasında). Türklerin islâm sanatında rol oynamaları, Samarra'nın kuruluşuyle başlar. Bu devirde muhafız kıtaları Horasan'daki türk boylarından meydana getiriliyordu. 848-852 Yılları arasında yapılan Samarra Ulucamii, önceki devrin cami örneğine uyularak, kıbleye dikey yirmi beş nef olarak yapıldı. Çok büyük olan avlu birkaç sıra revaklarla çevrilidir. Cami, tuğla mimarîsi ile emevî camilerinden ayrılır. Yapının dısında bulunan ve malviye denilen minaresinin Mezopotamya ziguratlarının etkisiyle yapıldığı ileri sürülür. Bu yapının 15 km kadar kuzeyinde 860-861 yıllarında yapılan Caferiye şehrindeki Ebudülef camii ise gerek plan düzenlemesi, gerekse dış görünüşü bakımından, Samarra camiine benzer. Tuğla mimarînin yanında, abbasî devri eserlerinde görülen diğer bir yenilik de sivri kemerlerin kullanılmasıdır. Abbasî camilerinin devamını Mısır'da bağımsız bir devlet kuran türk asıllı İbn Tolun'un Kahire'de (877-879) yaptırdığı İbntolun camiinde görürüz. Ana çizgileriyle Samarra ve Ebudülef camiine benzeyen bu yapı cami mimarîsine önemli yenilikler getirir. Dış duvarlara açılan pencereler yapının dış görünüşünü hafifleterek, abbasî camilerinin bir kaleyi andıran görünüşünden ayırmıştır. Bütün yapı tuğladandır ve alçı tabakası ile örtülüdür. Kahire'de taşın bol olmasına rağmen, camiin tuğladan yapılmasının sebebi samarra geleneğine bağlılıktan ötürü olabilir.

Harim bölümü, türk üslûbundaki sivri kemerlerle kıble duvarına paralel beş nefe ayrılır. Abbasîler devrinde Türklerin Samarra'ya getirdikleri alçı süslemelerin (stuko) benzerleri İbntolun camiinde de vardır. Fethettikleri yerlerde İslâmlığı yayan Abbasîler İran'ın çeşitli bölgelerinde de eserler meydana getirdiler. Kerpiç ve tuğladan yapılan bu eserler çabuk harap oldu.

Kalanlar arasında en eskisi Damgan'da Tarıhane camiidir. Samarra ve Ebudülef camilerine benzer. Yuvarlak tuğla mimarîsi Selçuklular devrine aittir. 960 Yılına ait Nayin camii de aynı örneğe uygun olarak yapılmış, fakat sonradan eklenen kısımlarla ilk şekli bozulmuştur. Buradaki sütunlar ve mihrap, geometrik ve nebatî motifli alçı süslemelerle kaplıdır. Üzerindeki kitabeden XI. yy.da yapıldığını öğrendiğimiz Hazar denezi kıyısındaki Demavend camiinde de aynı eski düzenlemeyi görürüz. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmeyen camilerden biri de Nişapur'un ilk Mescidi Cuma'sıdır. Bazı söylentilere göre Ebu Müslim tarafından 750'de, bazı söylentilere göre ise de, Amr İbn Leys (IX. yy.) tarafından yaptırılan bu camiin, harim bölümü ahşap direkli ve önünde avlusu olan bir yapı olduğu sanılmaktadır.

● *Fatımîler devri.* Bağdat'ta halifelik zamanla siyasî ve dinî otoritesini kaybedince iki yeni islâm devletinin ortaya çıktığı görülür. Şam'daki Emevî sülâlesinden gelen ispanya Emevîleri burada zengin bir krallık kurarak Kurtuba'yı dinî ve kültürel bir merkez haline getirirler. Mısır'da ise, Hz. Muhammed'in kızı Fatma'nın soyundan gelen Ebu Muhammed Ubeydullah iki yüzyıl sürecek Fatımî halifeliğini kurar. Fatımîler islâm sanatına, berberî olduklarından Kuzey Afrika; Şiî olduklarından İran etkilerini meydana getirdiler. İlk şehirleri Mehdiye idi. Mehdiye'de kıbleye dikey dokuz nefli Mehdiye camii yapıldı. Bu yapıdan, günümüze, mihrabın kalıntılarıyle avluya girişi sağlayan kapı revakı kalmıştır. Atnalı kemer şeklindeki portal dışarı doğru çıkıntılıdır ve sasanî eyvanlarını ve roma zafer taklarını hatırlatır, 998'de yapılan Sfaks Ulucamiinde derinlemesine uzanan on dokuz nefin üzeri, geçme tonozlarla örtülüdür. Minaresi, Kayrevan camiinde olduğu gibi üst üste konulan üç kuleden meydana gelir. Fatımî kölelerinden Cevher 964'te Mısır'ı ele geçirdiğinde Fustat yakınında Kahire şehrini kurarak burada (970-972) El-Ezher camiini yaptırdı. Caminin planı Emeviye camiine benzer, ama tromplu kubbelerde İran etkisi görülür. Birçok bakımdan İbntolun camiine benzeyen El-Hakim camiinde de aynı yenilikler görülür. 1003'te El-Hakim zamanında biten camiin dış cephesindeki taş işçiliğinin kalitesi, burada suriyeli veya güneydoğu anadolulu ustaların çalışmış olabilecegini düşündürür. 1125 Yılında yapılan El-Akmer camii, tamamen taştandır. İçleri istiridye kabuğu şeklinde işlenmiş sivri kemerli nişleri, kûfi yazı frizleri, madalyonları, stalaktitli süsleri ile cengin bir cephe mimarîsine sahiptir. Talayi bin Ruzzik'in 1160'ta yaptırdığı Salihtalayi camii plan ve düzenlemesi bakımından eski geleneklere uygundur. Halife El Muntasır'ın başkumandanı Emîrülcuyuş Bedrü'l Cemali'nin (1085) yılında yaptırdığı ve her bakımdan yenilikler gösteren El-Cuyuşî camii ise ilerki devirlerde gelişecek bir düzenleme örneği ile karşımıza çıkar. Bu cami üç bölüme ayrılır. Öndeki giriş bölümünün sağında minareye çıkılan merdiven, solunda abdest almağa ayrılan bir salon bulunur. Ortada ise kare şeklinde giriş dehlizi vardır. Orta bölüm bir avlu ile sağ ve solundaki, üzerleri tonozla örtülü birer odadan meydana gelir. Çifte sütunlara dayanan üç kemerden girilen harim bölümünde, mihrabın önünde yükselen yumurtamsı bir kubbe vardır. Bu kısmı, üç taraftan çapraz tonozlu beş bölüm kuşatır. Harimin

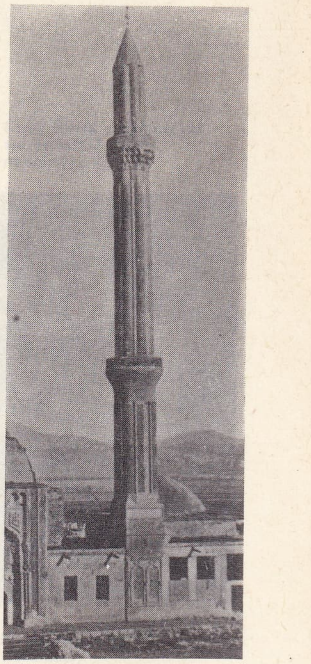

İnce minare (Konya)

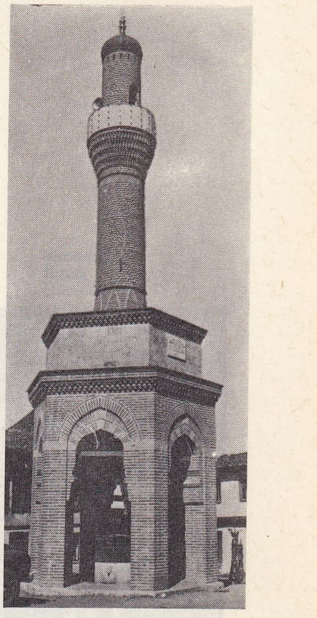

Timurtaşpaşa camii minaresi (Bursa)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

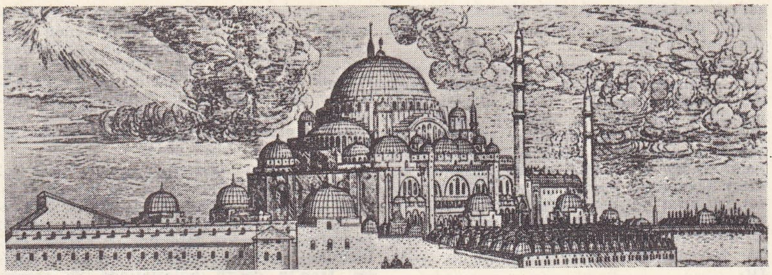

Süleymaniye camii (İst.) N.M. Lorich'ın bir gravüründen

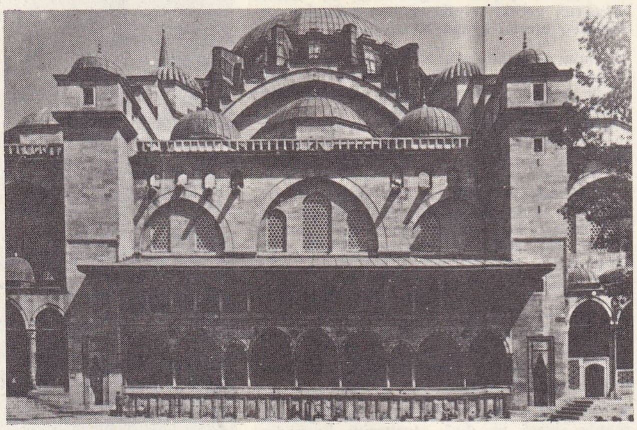

Süleymaniye camii (İstanbul)

sol yanında ise Mısır islâm mimarîsinde ilk olarak görülen kubbeli bir türbe vardır. Bu yapıdaki, sivri kemerler, Mısır'da ilk kez kullanılan tuğla mukarnaslar ve alçı mihrap süslemelerinde Asya etkisi açıkça görülmektedir.

● *Gazneliler devri.* X. ve XI. yy. arasında yaşayan Gaznelilerden günümüze hiçbir cami kalmamıştır. Mesud III'e ve Sultan Mahmud'a ait iki sarayın camileri olduğu, tarihî kaynaklardan ve yapılan kazılardan anlaşılıyor. XI. yy.a ait, sütunlu ve dört eyvanlı Leşkerî Bazarsaray camii, ilk mihrapönü kubbesinin görülmesi bakımından önemlidir. İlk ahşap cami olan ve Sultan Mahmud'a ait olduğu sanılan bir camiden bahsedilmektedir.

● *Karahanlılar devri.* X. yy.da, Samanoğulları'nı yenerek kuvvetlenen Karahanlılar, Orta Asya'dan Maveraünnehir'e kadar olan alanda, birçok türbe, cami ve kervansaray yaptılar. Ancak bu yapılarda tuğla kullanıldığından, günümüze kadar gelebilen pek az eser kaldı. Karahanlı hükümdarı

Selimiye camii Mimar Sinan'ın eseri Selim II devri (Edirne)

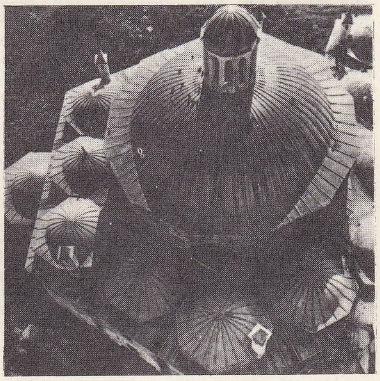

Edirne'de, Tunca nehri kıyısında Bayezid II külliyesi (Külliye içinde bir Tıp medresesi ve bir aşhane de bulunmaktadır)

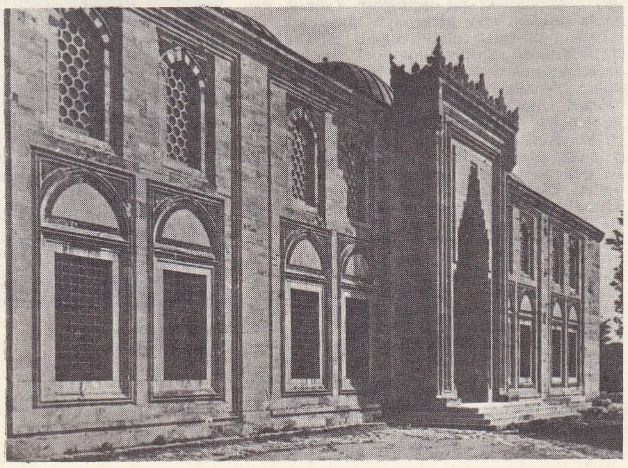

Şehzade camii (İstanbul)

Aslan Han'ın (1087-1130) Buhara'da Şehristan mahallesinde yaptırdığı Kalyan camiini, XV. yy.da buraya yerleşen Şeybanîler aynı plana göre yeniden yaptılar. Eski geleneğe uygun avlulu ve payeli tipte bir cami olduğu anlaşılıyor. Karahanlılar devrinden olan tuğla minarenin gövdesi on üç kuşak halinde süslüdür. Şerefenin altında çini kitabe frizi dolanır. X. yy.a ait, Şirkebir camiinin mihrabındaki alçı süsler, Karahanlılarda daha sonra yapılan bütün eserlerde görülecektir. Merv yakınlarında, XI. yy.da yapılan Talkatanbaba camii, mihrapönü kubbesi ve yanlara doğru genişletilmiş enine mekân anlayışı ile sonraki türk camilerine örnek olan önemli bir eserdir. Buhara'ya yakın Hazerdegaron camii (XI. yy.) ise plan ve mimarî bakımından gelişmiş kubbeli bir yapıdır. Kubbe etrafı tonozlarla çevrilidir. Sütunlu bir cami olan XII. yy.a ait Mugahattari camii, cephe süslerinin zenginliği ile dikkati çeker. Karahanlı devri sanatı kendinden sonrakileri etkilemiştir. XII.-XIII. yy.da, Karahanlıları yenerek bu bölgeye yerleşen Harizmşahlar devrinden günümüze sadece Zevzen ve Furumad camileri kalmıştır.

● *Büyük Selçuklular devri.* 1040'ta Selçuklular Horasan'ı ve İran'daki diğer bölgeleri alarak Gaznelileri buradan uzaklaştırdılar. Büyük Selçukluların başbuğu Tuğrul Bey 1055'te Büveyhoğullarını yenerek devletin sınırlarını Bağdat'a kadar genişletti. Alparslan'ın Malazgirt savaşını kazanmasıyle (1071) Türklerin Anadolu'da hâkimiyeti başladı. Selçuklular yayıldıkları yerlerde birçok eser meydana getirdilerse de çoğu harap oldu. Büyük selçuklu sanatının tüm özelliklerini bünyesinde toplayan eser, Isfahan Mescidi Cuma'sıdır. Bu camiin ilk şekli, Abbasîler devrine aittir ve El-Mansur tarafından 755'te ağaç sütunlu, on dokuz nefli ve kerpiç sıvalı olarak yapıldığı biliniyor. 1080'de selçuk sultanı Melikşah'ın veziri Nizamülmülk bu camii tamir ettirerek güneyde kubbeli bir mekân yaptırdı. Avlu tarafında bir eyvana bitişik olarak yapılan bu kısmın gotik üslûbunu andıran bir görünüşü vardır. Kuzey'deki kubbeli kısım ise Terken Hatun adına veziri Tacülmülk tarafından 1088'de yaptırıldı. 1121'de Bâtınîler yakınca; cami dört eyvanlı olarak yeniden yapıldı ve İlhanlılar (1310), Muzafferîler (1366), Timurlular (1447), Akkoyunlular (1475), Safevîler (1531) devrindeki birçok ekleme ve tamirlerle bugünkü durumunu aldı. Bu eser, abidevî selçuk camilerinin ilk örneğidir ve İran ile Türkistan'daki diğer eserleri etkilemiştir. İran cami üslûbuna şekil veren Türklerdir. 1105-1118 Yıllarında tek kubbeli olarak köşkcami şeklinde yapılan Gülpayegân camii, XVIII. yy.da Kaçarlar devrinde dört eyvanlı hale getirildi. Isfahan Mescidi Cuma'sının kubbesi ile benzerlik gösteren kubbesi, tromludur. Mihrapta örgülü kûfiden kitabe frizi vardır. 1119 Tarihli Kazvin Mescidi Cuma'sı da ilk yapıldığında tek kubbeliydi, İlhanlılar devrinde değişikliğe uğradı. Tuğladan yapılan camide zengin alçı ve çini süslemeler vardır. Duvarlardaki üç dilimli alçı süsler değişiktir. Mihrap ile kubbenin dış süsleri Kaçarlar devrine aittir. Kazvinde bulunan, Mescidi Haydariye de bu tip bir yapıdır. Selçuklular zamanına ait bu tek kubbeli yapıya Kaçarlar devrinde eklemeler yapılarak medrese haline getirildi. Mihrap'da görülen zengin alçık süslemeler daha sonra Anadolu selçuklu sanatını etkiledi. Duvarlarda lâcivert ve firuze çinilerden bir friz dolanır. İlk defa dört eyvanlı olarak yapılan cami Zevare camiidir (1135). Eyvanlar tuğladandır ve duvarlarda sathî kemerler vardır. Kubbesi içten baklava şeklinde süslüdür. Alçı süslemeli mihrabı 1156 yılına aittir. Ardistan Mescidi Cuma'sı ise sadece tek kubbeli olarak eski bir abbasî camiinin üzerine yapıldı. Duvarları rumî, palmet dekorları, nesih ve kûfi yazı frizleri ile süslenmiş bir camidir. Alçı ile süslü mihraplardan birinin, zemini mavi, motifler ise kırmızı ile boyalıdır. Gaznelilerde ise mermerlerin boyandığı biliniyor. Gazne, karahan ve selçuklu camilerinde görülen özellik, önce kubbe, sonra dört eyvan şemasının önplanda tutulmuş olmasıdır.

● *Zengîler ve Eyyübîler devri.* Büyük Selçuklu imparatorluğunun parçalanması ile ortaya çıkan çeşitli atabeyliklerde cami mimarîsi bazı gelişmeler gösterir. Musul-Halep atabeyi Nureddin Zengî tarafından yaptırılan Musul Ulucamii ile 1169'da yeniden yaptırılan Halep Ulucamii önemli eserlerdir. Halep Ulucamii Şam Emevîye camiine benzer. Mermer kaplamaları ve mozaikleriyle dikkati çeker. Cami on beş kemerle avluya açılır. Zengîler devri camileri avluya genellikle üç kemerle açılır. Medrese'nin güneyindeki bir bölümünün cami olarak kullanılması sebebiyle cami mimarîsinden çok bu devirde medrese mimarîsi gelişmiştir. Aynı şekilde Eyyubîler devrinde de sünnî mezhebini yaymak amacıyle daha çok medreseler yapıldı. Önemli camiler arasında Şam'da Camiyültövbe (1231), Camiyülaksab, Camiyülcerrah, Camiyülhanabile, Camiyülyelboğa (1347) sayılabilir.

● *Memlûkler devri* (1250-1380). İki ayrı soydan (türk ve çerkez) gelen Memlûkler türk ve bölgesel arap üslûbunun karışmasından doğan yeni bir cami üslûbu meydana getirdiler. Kahire'de Baybars I'in yaptırdığı (1266) dörtte üçü yıkılmış olan Baybars camiinde, Tolunoğlu ve El-Hakim camilerinin etkileri açıkça görülür. Kare bir kuşatma duvarının çevrelediği caminin enine yerleştirilmiş dikdörtgen avlusunun doğu, kuzey ve batı yanlarında çifte revaklar bulunur. Dışarı taşkın taçkapısının süsleme-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

leri selçuk taçkapılarını andırır. Avlunun güneyindeki harimi, kıbleye paralel altı nefe bölünmüştür; çatıyı bugün kemerleri yıkılmış ayakların taşıdığı görülür; mihrap önündeki kubbe üç nef genişliğindeki büyük bir alanın üzerini örter. Melik Nasır Muhammed'in yaptırdığı (1295-1303) cami ise bir avlu etrafında dört eyvan şemasına sahiptir. Maridanî (1340), Aksungur (1346), Şeyhmüeyyed (1415-1420) camilerinde avlulu ve sütunlu cami geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Ancak türk mimarîsinde görülen dört eyvanlı medrese-cami örneği Kahire'de yapılan camileri büyük ölçüde etkilemiştir. Sultan Kalavun'un 1285'te yaptırdığı külliye, maristan, medrese ve türbeden meydana gelmektedir; geniş bir geçitten girilince mescit ve medrese solda, türbe ile minare sağda yer alır. Güneydeki büyük eyvan iki yan nefi ve daha geniş orta nefi ilk caminin harimini meydana getirir. Yapının bütününde âbidevî bir görünüş vardır. İlmalak camiinde (1319) iki eyvandan harim eyvanı avludan daha geniş tutulmuştur. Sultanhasan Medrese camii dört eyvanlı cami örneğindedir (1356-1363). Yapının ortasındaki avluya açılan eyvanlardan güneydeki, camiyi meydana getirir. Caminin mihrabı çok renkli mermerdendir; iki yanında çok ince işlemeli birer sütuncuk vardır; duvarları mozaiklerle süslüdür. Kıbleyi belirten mihrabın iki yanından, sultanın türbesi olan ve üzeri 55 m yükseklikte bir kubbe ile örtülü mekâna geçilir: camiyi meydana getiren ortasında da bir müezzin mahfili bulunur. Taçkapının giriş cephesinin ortasına konmayıp sağa alınması selçuklu sanatının açık etkisini gösteren yapının özelliklerinden biridir. Kesme taştan yapılan yüksek, çok katlı cephe âbidevî görünüşlüdür. Bu şema harimin derinliğinden çok enine gelişmesi gibi ufak ayrılıklarla Emirülyusufî camii (1373) ile Berkûk Medrese camiinde de (1386) uygulanmıştır. Çerkez Memlûkleri devrinde, önemlerini git gide kaybeden medreselerin yerine, bir cami çevresinde toplanan külliyelerde, yaptıranın türbesinin bir sebil ve bir küttap ile birleştirilmesine gidildi. 1400 Yılına doğru yapılan Sultanberkuk camii, cami ile türbenin birleşmesiyle meydana gelmiş bir eserdir. Taçkapının yanlarında yükselen iki minaresi, geniş avlusu, harimin iki yanına yerleştirilen yüksek kubbeli birer türbesi ile tam bir simetrik düzen içinde gerçekleştirilmiş bir yapıdır. 1474 Yılına ait Kayıtbay camiinde taçkapıyı izleyen bir geçit ve koridordan sonra kare bir avlu gelir. Şimdi açık olan bu bölümün üzeri zamanında sekiz köşeli bir kubbe ile örtülüydü. Haç biçimindeki planın kuzey ve güney eyvanları küçük tutulmuştur. İki yan hücre ile büyütülen batı eyvanı avlu genişliğindedir. Atnalı biçiminde bir kemerle avluya açılan doğu eyvanı bir mescit olarak kullanılır. Elishakî (1481) ve Ganibey (1427) camilerinde de aynı özellikler görülür. Çerkez Memlûkleri devrinde yan eyvanlarrn ufalması önceki devirde görülen cami- medrese'nin artık yalnız cami görevini yüklenmesinden ileri gelmektedir.

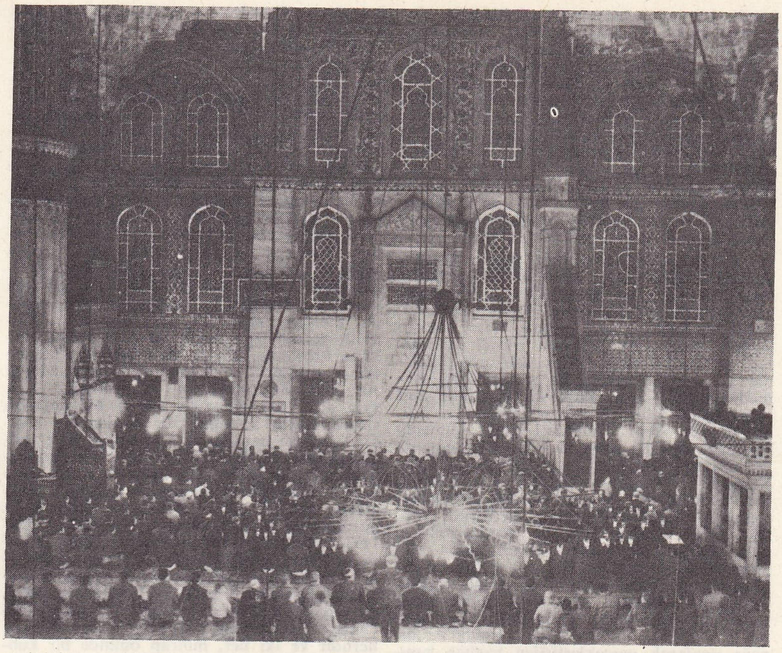

Sultanahmet camiinde teravih namazı (İstanbul)

● *İlhanlılar ve Timurlular devri.* Selçuklulardan sonra İran'da İlhanlılar ve Timurlular hâkim oldular. Hülûgu'nun kurduğu ilhanlı sülâlesi (1256-1355) yılları arasında hüküm sürdü. Gazan Han devrinde de (1295) İslâmlığı kabul eden İlhanlılar, Tebriz-Sultaniye ve Meraga'da birçok eserler meydana getirdiler. Bu devirde yapılan camiler selçuk cami tipinin etkisindedir. 1322'de Ebu Saiḋ tarafından yaptırılan Veramin Ulucamii, dört eyvanlı bir yapıdır. Tromplu kubbesinin etrafı galerilerle çevrilidir. İç ve dış portaller, çini süslemelerle ve yüksek görünüşleriyle dikkati çeker. 1375-1442 Yılları arasında yapılan Yezd Mescidi Cuma'sı da revaklı ve eyvanlı bir yapıdır.

Rizaiye'de, XIII. yy.a ait Mescidi Cuma ise, mihrapönü kubbesi derinliğine gelişen üç nefli ve payeli mekân anlayışıyle, Anadolu camilerine benzer. Vezir Taceddin Ali'nin 1312-1322'de Tebriz'de yaptırdığı Mescidi Alişah camii âbidevî büyüklükte bir yapıdır ve dört eyvanlıdır. Bu devirdeki diğer eserler arasında Natanz Mescidi Cuma'sı (1304-1309), Kirman Mescidi Cuma'sı (1349) ve Yezd'de Vaktüssaat önemlidir. Timuroğulları devletinin kurucusu Timur, İran'ı istilâ ettikten sonra, Hindistan'a ve Anadolu'ya kadar olan yerlerde yaptığı savaşları kazanarak, topladığı ganimetlerle Semerkant'ı zenginleştirdi. Timurlular devrinde daha çok medrese mimarîsine önem verildi. 1418'de Horasan'da Meşhet şeklinde yapılan Gevherşad camii, dört eyvan şemasına uygun iki kat revaklı bir yapıdır. Cami olarak kullanılan dipteki eyvanın üst kısmı soğan şeklinde bir kubbe ile örtülüdür. Bu eyvanın iki yanındaki birer minare, cepheye verilen önemi gösterir. Diğer bir cami, Karakoyunlulardan Cihan Şah'ın kızı Saliha Hatun için 1465'te Tebriz'de yapılan Mavi cami'dir. Değişik bir plan anlayışına sahip olan camide kubbe bütün mekâna hâkimdir. Kubbeli mekânın etrafı, atnalı şeklinde bir dehlizle çevrilidir. Köşelerdeki minareleriyle cephesi zenginleştirilmiştir. Kubbeli kısmın, avludan geldiği söylenir. Küçük kubbeli galeriler avlunun etrafındaki revaklara tekabül etmektedir. Bugün harap olan caminin içi mavi yeşil arası çeşitli çinilerle kaplıdır.

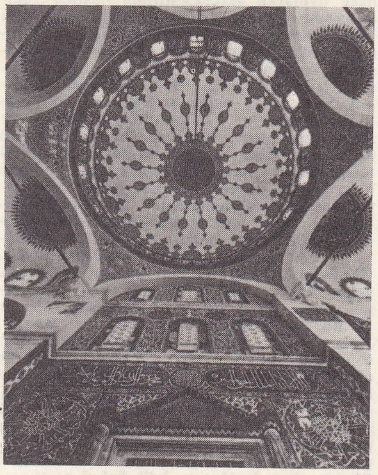

Sokullu camiinde kubbe süslemeleri Mimar Sinan (1571, İstanbul)

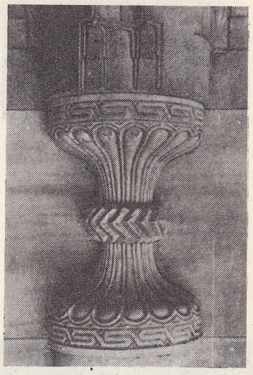

Selimiye camiinde taş işçiliği (Edirne)

● *Safevîler devri.* Safevîler sülâlesi devrinde (XVI.-XVII. yy.) İran'da birçok cami yapıldığı bilinmektedir. Isfahan'da Meydanı Şah'ın kenarında Şah Abbas'ın yaptırdığı Şeyhlütfullah camii (1603) göz alıcı taçkapısı ve kubbesi ile önemli bir yapıdır. Bu devir camilerinin başlıca özelliği iç ve dışlarının renkli çiniler ve uzun yazı frizleri ile bezenmesidir. Meydanı Şahın öbür yanında Şah Abbas'ın mimar Ebul Kasım'a yaptırdığı (1612-1630) Mescidi Şah, avlulu ve dört eyvanlı plan düzeninin yeni bir uygulamasıdır. Ancak geleneksel örnekten, kubbeli mekânın iki yanında her biri sekizer kubbe ile örtülü derinliğine uzanan birer salon ve revaklı birer avlusu ile ayrılır. Çifte minareli taçkapısı meydanın ekseni ile camininki aynı olmadığı için eğik olarak yapılmıştır. İç avluya açılan eyvanlardan daha geniş olan ortadakinin önünde kubbeii bir mekân vardır; aynı eklentiyi yan eyvanların önünde de görürüz. Bu devirde İran'da özellikle meşhet yapılmasına önem verildi. Sekiz köşeli planı ile örneklerden ayrılan Erbil'deki cami, Safevî sülâlesi kurucusu Şeyh Safi için yapılan meşhedin bir bölümüdür. Taçkapısı bir meydana bakan caminin duvarları çiniler ve nişlerle bezelidir. Meşhet'te şiîlerin sekizinci imamı İmam Rıza için yapılan Meşhet camii 1855'e kadar sürekli eklemeler ile genişletildi. İç ve dış duvarları zengin çiniler, kubbelerinin dış yüzleri altın yaldızlarla kaplanmış olan yapı büyük bir bütün meydana getirir. Abbas I zamanında yapılan Hazreti Fatma Meshedi İran'ın büyük meşhetlerinden biridir. Feth Ali Şah tarafından XIX. yy.da onarılan yapı çok

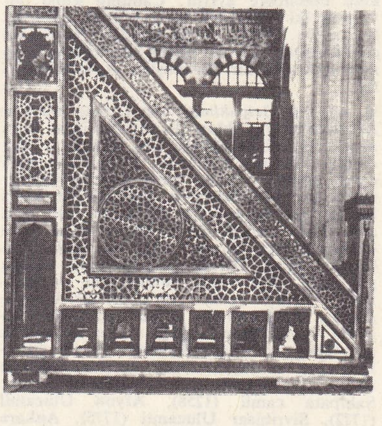

Selimiye camiinde tekparça taş mimber merdiveni (Edirne)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

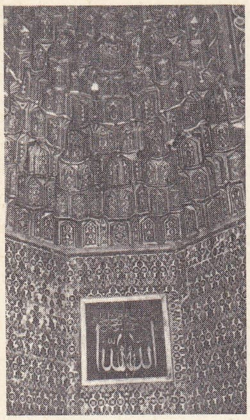

Yeşil camide çini süslemeleri (Bursa)

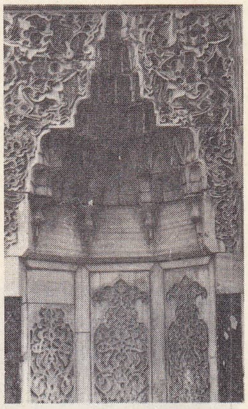

Yeşil camide taş işçiliği (Bursa)

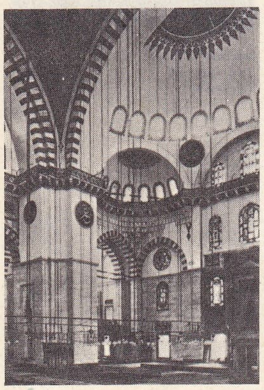

Süleyamniye camii içinden bir görünüş (İstanbul)

büyük bir avlu çevresine yerleştirilmiş dört eyvanlı cami plânına uygundur. Asya kubbelerini andıran ana kubbesi altın yaldızla kaplıdır. Tepeleri örtülü şerefeleri, renkli bezemeli gövdeleri ile minareler değişik bir üslûp gösterir. İran hegemonyası altında kaldığı süre Irak'ta şiîler, kutsal tanıdıkları yerlerde gerçekleştirdikleri camilerde aynı özellikleri uygulamışlardır. Kerbelâ'da Meşhedi Hüseyin, Necef'te Meşhedi Ali, Samarra'da, 12. imamın kaybolduğu yerde yapılan meşhet ile Bağdat'ta 7. ve 9. imamların mezarları üzerine yapılan Kâzimeyn camii Irak'ın başlıca Şiî meşhetleridir.

● *Hindistan'da türk-islâm devri.* Hindistan'daki islâm sanatı türk-iran-hint sanatlarının bir karışımı olan eklektik bir sanat olmaktan kurtulamamıştır. Türk-İran özelliğini belirten sakin çizgili, sivri eyvan kemerlerinin, öne fırlayan, yüklü bezemeleri ile bütün bütüne hint üslûbuna bağlanan iki minare kaidesi ile çerçevelediği Ahmedâbâd'daki Rani Rupavati camiinde hint saraylarında görülen mimarî elemanlar kullanılmıştır. Aynı özellikleri gene Ahmedâbâd'daki Ahmed Şaha ait Mescidi Cuma'da Muhafızhan ve Sipri camilerinde görürüz. Seydiseyyid camiinin (XVI. yy.) mermerden dantela gibi oyulan pencere şebekeleri hint-islâm sanatının mermer işçiliğinde yaptığı büyük hamleyi gösteren örneklerinin en ileri gelenlerinden oldu. Hindistan'da yan yana üç kubbenin örttüğü enine gelişen bir harimde meydana gelen plan şeması, sütunlu büyük camilerin yanı sıra küçük camilerde de uyguland. Delhi'deki Baragumbat camii (XV. yy.) ve Moti mescidi bu örneğe uyularak gerçekleştirilen başlıca yapılardandır. Şah Cihan'ın Agra'da yaptırdığı Moti mescit (İnce mescit) kırmızı kumtaşındandır, üzeri sedefe benzer bir mermerle kaplıdır. Yapı, kemerli, sunî bir teras üzerinde yükselir. Delhi yakınındaki Kilaıkuhna camii enine uzanan dar bir yapıdır. Hümayan zamanında başlayan ve Şerşah zamanında bitirilen caminin hariminin üç ana bölümü vardır; bunların üzerlerini birer kubbe örter; yanlardaki ufak kubbeli birer bölüm de ayrıca yarım kubbelerle desteklenmiştir. Süslemelerde türk-islâm üslûbu ağır basar, ancak kubbe geçişini sağlayan konsollarda, balkon ve gömme sütunlarda hint özelliği açıkça kendini gösterir. Hindistan'da yapılan dinî yapıların başında gelen Fetpur camii mescidi bir tepe yamacındaki geniş bir teras üzerinde yükselir ve bu çift üslûbun kaynaştığı bir yapıdır. Avlu revaklarının üzerine yerleştirilen hint üslûbunu belirtir. Yüz elli basamaklı bir merdivenin sonunda 141 m yükseklikteki avlunun büyük taçkapısı bu iki özelliği açıkça belirtir. Caminin mihrabı ise iran-türk üslûbuna uygundur. Plan düzenlemesi ile geleneksel sütunlu cami örneği ile hint tapınaklarının bir karışımı olan ve 11 000 m^2-lik bir alanı kaplayan Âdil Şah I zamanında başlanan Bicapur camii bitirilememiştir. Taçkapıdan girilen avlunun kuzeyinde kıble yönünde caminin harim bölümü bulunur; kırık sivri kemerler ve yalnız içeriden görülen küçük kubbeler tarafından örtülen kare bölümlere ayrılır. Caminin kıble duvarının iki köşesinde birer minare yükselir. Luknovda XVIII. yy.da yapılan İmambara camii ölçülerinin çok büyük tutulmasına rağmen monoton bir görünüşten kurtulamamıştır.

● *Anadolu Selçukluları devri.* Selçukluların Anadolu'da yaptıkları ilk camiler daha önce arap camilerinde olduğu gibi sütunlu ve düz damla örtülmüş eserlerdir. Konya Alâeddin camii böyledir. Daha sonra cami tavanlarının tonoz ve kubbelerle örtülmesiyle ikinci bir tip meydana çıktı. Bunlarda üstü açık avlu kısmı küçültülerek bazen cami içinde alınıyordu: Kayseri Ulucamii gibi. Bunlardan başka Divriği Ulucamiinde olduğu gibi üstü açık kısmı bulunmayan ve kubbelerle örtülü üçüncü bir tiple de karşılaşılıyor. XIII. yy.da gelişen Anadolu Selçuklu camilerinde, soğuğa karşı korunmak amacıyle, avlu kapatılıyordu. Selçuk camileri ağaç ve taş sütunlar üzerine dayanan düz çatı veya tonozlarla örtülmüş eserlerdir: Sahipata camii (1258), Afyon Ulucamii (1772), Sivrihisar Ulucamii (1775), Ankara Aslanhane camii (1290) ve Beyşehir Eşrefoğlu camii (1297-1299) önemli ahşap camilerdendir.

Selçuklular Anadolu'ya yerleştiklerinde, türk sanatkârları dışında İran'ın ve Türkistan'ın ünlü mimarlarını da beraberlerinde getirmişlerdir. Böylece, yerli özelliklerle, dışarıdan gelen etkilerin kaynaşmasından, Anadolu'da, Ön Asya türk mimarîsinden farklı bir sanat ortaya çıktı. Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılan türk boylarının hâkimiyeti altındaki yerlerde birbirinden değişik mimarî eserler meydana getirildi. 1098-1234 yılları arasında, Mardin ve Diyarbakır'da yerleşen Artuklular cami mimarîsine bazı yenilikler getirdiler, daha önce bu bölgede Selçuklular devrinde yapılan Diyarbakır Ulucamii ve Siirt Ulucamii Artuklu sanatını etkilemiştir. 1150 Tarihli Bitlis Ulucamiinin planı Anadolu camilerinin gelişimi yönünden önemlidir. Avlusu olmayan camide, kıbleye paralel üç nef tonozlarla örtülüdür ve mihrap önünde yer alan kubbe, mekâna hâkimdir. Enine plan gösteren bu caminin gelişmesi Artuklularda devam ederek Anadolu Selçuklularını etkilemiştir. XII. yy.a ait, Diyarbakır'da Silvan Meyafarikin Ulucamii taş ve tuğla ile yapılan bir eserdir. Kıbleye paralel üç nefi kesen, mihrapönü kubbesi dıştan mimarîye hâkimdir. Kubbeli mekân, üç yöne üçer kemerle açılır. 1176 Tarihli Mardin Ulucamiinde revaklı avlu tekrar ortaya çıkar. Kubbesi, Anadolu'da görülen ilk yivli kubbedir. Elazığ'da, 1156-1157 yıllarında yapılan Harput Ulucamiinde avlunun küçültülerek ilk defa cami içine alınmasıyle mekân birliği sağlanmıştır. Kıbleye paralel 3 nefli ve kubbelidir. Mardin'deki (Kızıltepe) 1204'te tamamlanan Dunaysır Ulucamii de kıbleye paralel üç neflidir ve iki nef, mihrap önünde bir kubbe ile kesilir. Buradaki dilimli kemerlerde, iki renkli taşlar ve istiridye şeklindeki mihrapta zengî etkisi açıkça görülür.

1092-1178 Yılları arasında Sıvas, Kayseri ve Malatya'da yerleşen Danişmentliler devrinde yapılan camiler, boyuna bir plan şeması gösterir. XII. yy.a ait Niksar Ulucamii, kıble duvarına dikey beş neflidir, mihrap önünde bir kubbesi vardır. 1205 Yılında yapılan Kayseri Ulucamii, mihrapönü kubbesi ve ortadaki içe alınan üstü örtülü avlusu ile daha sonra yapılan Kayseri Kölük camiini etkiler. XII. yy.a ait Kölük camiinin mukarnaslı portali, selçuklu portallerinin bütün özelliklerini yansıtır. Mozaik çinili mihrabı ise Konya Alâeddin camiinin mihrabından sonra en muhteşemidir. Danişmentlilerin merkezi olan Sıvas'taki Ulucami birçok tamir geçirdiğinden yapıldığı tarih kesin olarak bilinmez. Bugün avlusu yoktur. Planı, kıble duvarına uzanan on bir neften ibarettir. İçten ahşap, dıştan toprak damla örtülüdür, tuğladan minaresi önemlidir. Minareyi, firuze taşlı çinilerle örgülü kûfi bir yazı kuşağı çevirir. Erzurum çevresinde yerleşen Saltuklulara (1092-1202) ait iki cami vardır. Erzurum Ulucamii, uzunlamasına bir yapıdır ve mihraba dikey uzanan yedi nefi vardır. Bugün harap halde olan mihrapönü kubbesi, kademeli silmelerle meydana gelen hafif sivri kemerler üzerine oturur. Avlusu olmayan caminin diğer kısımları düz tavanla örtülüdür. Erzurum'daki diğer eser, kale duvarına dayalı olarak yapılan bir mescittir. İçten pandantifli, beş sıra mukarnaslar halindeki kubbesi karakteristiktir.

1118-1212 yılları arasında Divriği'de zengin eserler meydana getiren Mengücüklülere ait, Divriği Kale camii 1180 yılına aittir. Kıbleye dik üç nefli olarak yapılan camide orta nef tonozla, yan nefler ise pandantifli kubbelerle örtülerek değişik bir görünüş elde edilmiştir. Anadolu'da görülen mihrap önü kubbesi, burada yoktur. Cami avlusuz olup, portali taş işlemelerle süslüdür. 1228-1229 Yılları arasında, Şehinşah'ın torunu Ahmed Şah'ın dârüşşifa ile birlikte yaptırdığı Divriği Ulucamii, bir külliye olması bakımından önem taşır. Kıble duvarına dikey uzanan beş nefin üzeri yirmi beş değişik tonoz ve kubbelerle örtülüdür. Çeşitli üslûpta yapılan caminin zengin taş işlemeli kapıları çok güzeldir.

Anadolu Selçuklularının başkenti olan Konya, aynı zamanda islâm kültürünün de en önemli merkezlerinden biriydi. Konya'da ve diğer şehirlerde yapılan Selçuk camileri çok sütunlu ulucami tipinde idi. 1155'te selçuk sultanı Rükneddin Mesud devrinde yapımına başlanan ve 1220'de Alâeddin Keykubad I devrinde tamamlanan Konya Alâeddin camii yapılan tamir ve değişiklikler ile ilk şeklini kaybetmiştir. Mihrapönü kubbesi ve buna bitişik düz çatılı eyvan en eski kısmıdır. Doğuda, kubbe duvarına paralel altı sıra kemerler üzerine düz çatılı bir kısım ile ayrıca batı tarafta yine mihrap duvarına paralel dört nefli ayrı bir kısım vardır. Kubbeli kısmın önünde iki kümbet bulunur. Avlu cephesi kûfeki taşındandır ve üzerinde caminin yapımına ait bazı kitabeler vardır. Mermerden portal oldukça yüksektir. Zengî mimarîsinden gelen düğümlü geçmelerle zengin bir görünüştedir. Giriş kapısı bugün doğudadır. Mihrabı firuze, lâcivert, mor çini mozaiklerle kaplıdır. Cephedeki kitabelerden anlaşıldığına göre, caminin mimarı, Muhammed ibn Havlan el-Dımışkî'dir. Niğde'de, Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılan 1224 yılına ait cami ise, kıble duvarına dikey üç nefli bir yapıdır. Üzeri on beş tonozla örtülüdür. ve kıble duvarı boyunca yan yana üç kubbe bulunur. Çeşitli devirlerde yapılan değişikliklerle eski şeklini kaybeden Malatya Ulucamiinin 1224 yılında yapıldığı anlaşılıyor. Avlunun etrafındaki revakları, eyvan, eyvan tonozu ve mihrap kubbesi ile İran'daki Büyük Selçuklu plan geleneğini Anadolu'da devam ettiren tek eserdir. Camide zengin çini mozaik süslemeler vardır.

1238 Tarihli Kayseri Huandhatun camii, bir külliye'ye dahildir. Derinlemesine bir mekân gösteren caminin mihrabı önünde iki nef genişliğinde bir kubbe vardır. Yine Kayseri'de bulunan Hacı kılıç camii, medrese ile birlikte 1249 yılında yapılan ve derinlemesine beş nefli plana sahip bir yapıdır. Bu camide önemli olan husus, cami ile medresenin ortak bir avluları oluşudur. Taş olan mihrabında Zengîlerden gelen süslemeler görülür. Amasya'da 1237-47 yılları arasında yapılan Burmalıminare camii, değişik plan şemasına sahiptir. Kıble duvarına dikey üç neften orta nefin üzeri üç kubbe ile, yan nefleri ise tonozla örtülüdür. Portalin yanında sekizgen kümbet ve taştan burmalı bir minaresi vardır. 1256 Yılına ait Bünyan Ulucamii kesme taştan yapılmıştır. Kıble duvarına dikey üç nefli caminin üzeri ahşap tavanlıdır.

Amasya'da bulunan Gökmedrese camii ise 1266'da Emir Seyfettin Turumtay tarafından yaptırılan ve derinlemesine plan şeması gösteren bir yapıdır. Üç nefin üzeri tonoz ve kubbeler ile örtülüdür. Portal, bir eyvan şeklindedir. Yanlardaki silindirik takviye kuleleri ve yüksek pencereleri ile zengin bir cephesi vardır. Cami tamamıyle taştan yapılmıştır. 1267 Tarihli Sinop Ulucamii ile 1281 tarihli, Kayseri Develi Ulucamii, Anadolu Selçuklularına ait diğer iki önemli eserdir.

● *Anadolu beylikleri devri.* XII. yy. sonlarında Selçuklu devleti zayıfladı ve İlhanlıların hâkimiyeti altına girdi. Bu durumdan faydalanan Anadoludaki beylikler bağımsız birer hükûmet kurdular. Karaman ve havalisinde Karamanoğulları (1256-1483), Kütahya'da Germiyanoğulları (1330-1428), Manisa ve havalisinde Saruhanoğulları (1300-1410) ve Kuzeybatı Anadoluda Osmanoğulları (1299-1922) bunların başlıcalarıdır. Beylikler devri sanatı, selçuklu sanatı ile Osmanlı sanatı arasında bir geçiş devresi teşkil eder. XIV. - XV.yy.da bu beyliklerin meydana getirdikleri eserleri tip olarak üç grup halinde ayırabiliriz. Birincisi ulucami tipi eserlerdir ki bunlar Selçuklularda çok kullanılan bir plan şeması idi. Sıvas, Konya, Afyon, Hacı Kılıç camilerinde sütunlu ve düz çatılı, ulucami tipinin örneklerini görmüştük. Zamanla düz ahşap çatının yerine tonoz ve daha sonra da Van ve Manisa Ulucamilerinde olduğu gibi, her dört ayak üzerine bir tonoz kullanılmağa başlandı. 1372 Tarihli Antakya Yivli camiinde olduğu gibi, üzerinin iki sıra halinde altı kubbe ile ve Osmanlılar devrine ait Bursa Ulucamiindeki (1399) gibi dört sıra halinde, yirmi kubbeyle örtülmüş şekli bu tipin en gelişmiş iki örneğidir. Anadoluda diğer önemli ulucamiler ahşap çatılı olan 1312 yılına ait Birgi* Ulucamii ve 1349-50 arası yapılan Tire Ulucamii ile iki kubbe ve yanlardan çatı ile örtülen eSlçuk İsabey camileridir (1375). Beylikler devri camilerinde görülen ikinci

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

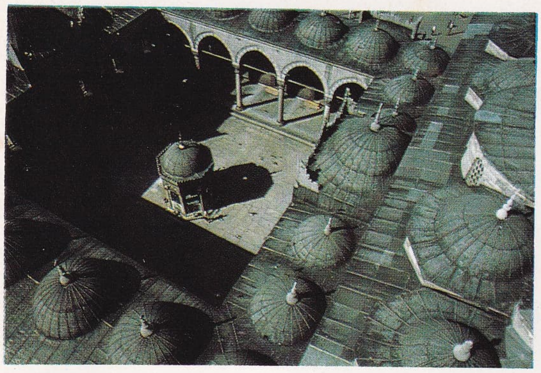

Yenicami avlusunun üstten görünüşü, İstanbul

Burmalı minare Şehzadebaşı, İstanbul

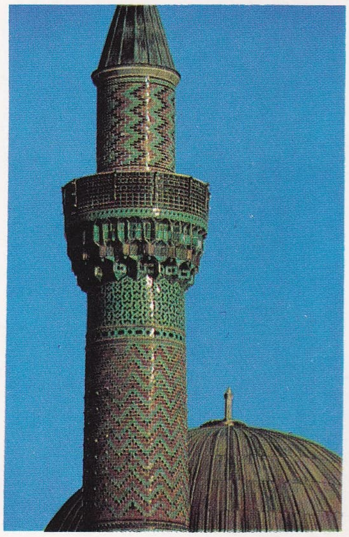

İznik camii çinili minaresi

CAMİ

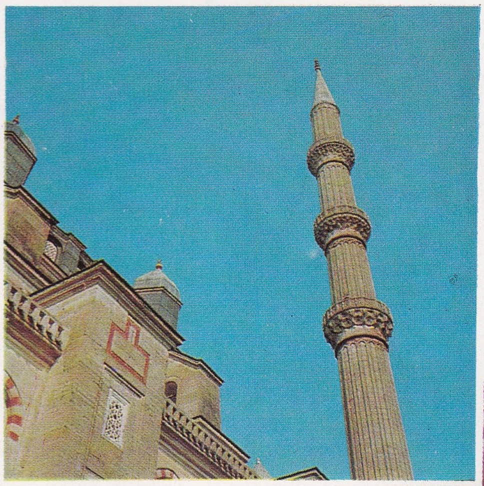

üç şerefeli minare Selimiye camii, Edirne

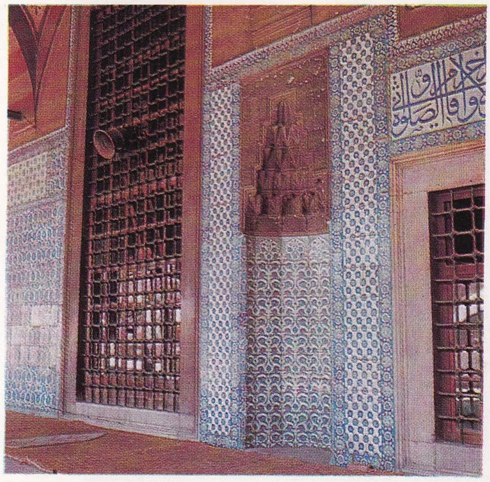

Rüstempaşa camii çinileri ve çini levha, İstanbul

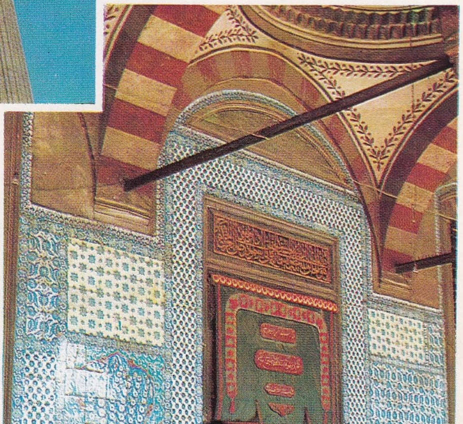

Rüstempaşa camii kapısı, İstanbul

Beyazıt camii avlusunda şadırvan, İstanbul

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç, Angelo Castrillon (MEYDAN)

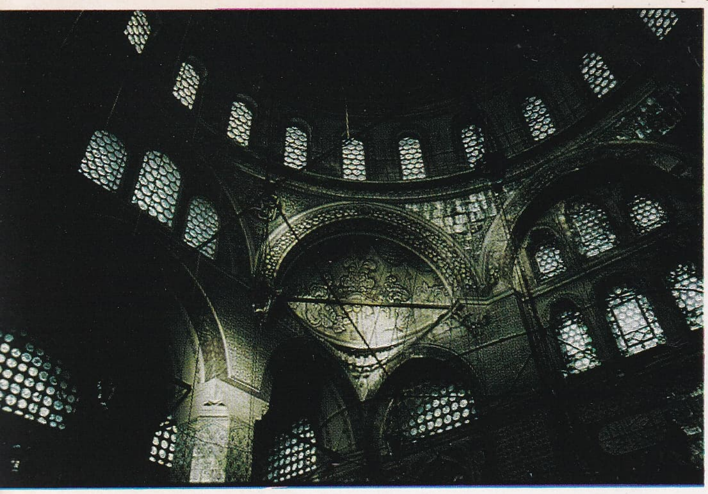

Yeşil cami, Bursa
ana kubbenin görünüşü

Rüstempaşa camii, İstanbul
kandiller

CAMİ

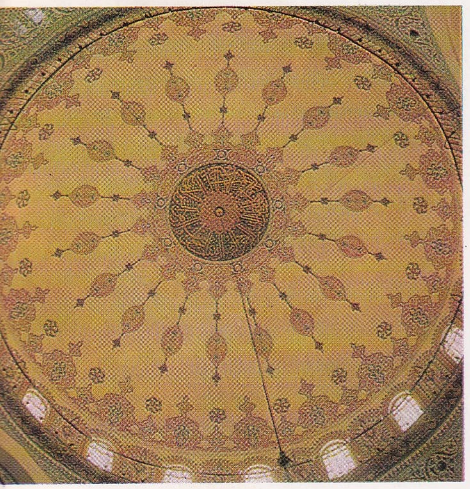

Sokullu
camiinde
kubbe
nakışları,
İstanbul

Sultanahmet
camiinde
sütunlar
ve mimber,
İstanbul

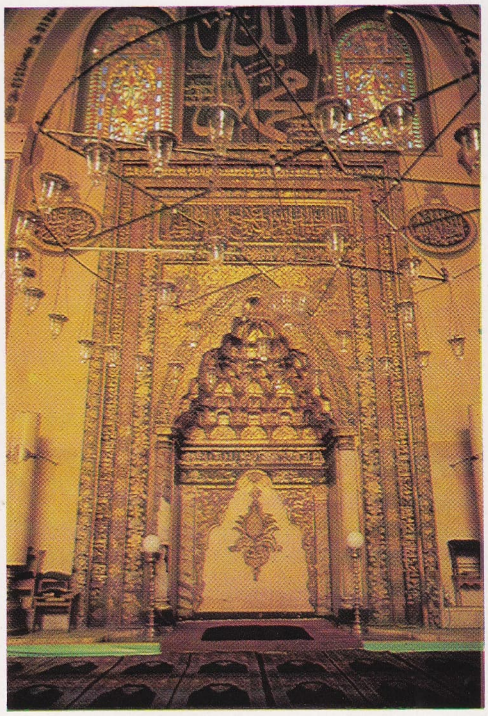

Bursa Ulucamiinde
mihrap ve çevre süsleri

Selimiye
camii,
Edirne

kürsü,
Balipaşa
camii,
İstanbul

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç, Angelo Castrillon (MEYDAN)

tip tek kubbeli camilerin ortaya çıkışıdır. Bu tek kubbeli camiler, merkezî kubbenin, yanlardan kubbeler veya tonozlarla genişletilmiş Osmanlı camilerine, bir geçiş tipi teşkil eder. Buna İznik'te 1334 yılında yapılan Hacıözbek* camii ilk örnektir. Yine İznik'te Yeşil cami (1391), Mahmutçelebi camii (1443); İnönü'nde Hocayadigâr camii (1370), Milet'te İlyasbey camii (1404) ilk yapılan tek kubbeli camilerdir. Anadolu beyliklerindeki camilerde görülen bir yenilik, camilerin önüne eklenen son cemaat yerleridir. Bu devirde yapı sanatında görülen diğer bir yenilik de cephelerin mermer levhalarla kaplanmasıdır ki, Birgi, Ulucamii ve Selçuk İsabey camilerinde cephede böyle mermer levhalar görülür. Camilerde üçüncü tipi meydana getiren T plan şeması, Bursa'da gelişmiştir. Bu, daha çok selâtin camilerinde kullanılan bir şemadır. Daha önce Selçuk medreselerinde (Cacabey medresesi) görülen bu tip XV.yy. Bursa Murad II camii, Edirne'de Muradiye ve Filibe camileri ile Bursa Hamzabey camilerinde belirli şeklini aldı.

● *Osmanlılar devri.* Osmanlı devri camileri XIV.yy. dan itibaren büyük bir plan gelişmesi gösterir. Bu devirde ulucami denilen plan şeması eski önemini kaybeder. Bursa Ulucamii (1399), Edirne Eskicamii (1403-1414), İstanbul Zincirlikuyu camii (XVI. yy.) bu tipin son örnekleri idi. Tek kubbeli camiler, Osmanlılar devrinin ilk yıllarında ana mimarî şema oldu. Tek kubbeli camilerde, cami tek bir kubbe ile örtülü olduğundan toplu bir mekân birliği ortaya getirilmiştir. Mihrap önündeki kubbe ve mekân birliği, Karahanlılar devrinde cami mimarîsinde ortaya çıkmış, Selçuk mimarîsinde ise tek kubbe esas motif olarak benimsenmiştir. Sonraları bir son cemaat yeri ilâvesiyle gelişen bu yapı tipi, İznik'te Hacıözbek camii (1333) ile Osmanlı mimarîsine girdi. İznik Yeşil camii (1378) ise bu tipin gelişmiş bir şeklidir. Bursa'da kubbeye geçiş türk üçgenleriyledir. İç duvarlar, yeşil mermer levhalarla kaplıdır, zengin işlemeli mermer mihrap, Osmanlı devrinden günümüze gelen en eski örnektir. İznik'te 1443 yılında yaptırılan Mahmutçelebi camii de, taş ve tuğla sıralarıyle örülen duvarlar üzerine tek kubbeli bir yapıdır. Önünde, üç gözlü bir son cemaat yeri bulunur. Bu örneğe uygun olarak yapılan iki önemli eser, Bursa'da Alâeddin bey camii ile İstanbul'da Firuzağa camileridir. Genellikle *ters T, Bursa tipi cami, iki fonksiyonlu cami, zaviyeli cami* veya *Çapraz mihverli cami* denilen ve Osmanlı devletinin ilk gelişme devrinde ortaya çıkan bu cami tipinin ilk bilinen örnegi, Tire'de Yahşibey veya Yeşilimaret denilen camidir. Osmanlı mimarîsinde ortaya çıkan ters T plan şemasının menşei Selçuklu medreselerinin planlarına bağlanır. Bir son cemaat yerinden sonra eksen üzerinde birbirini takip eden kubbeli iki salondan ve birinci salonun iki yanındaki yine kubbeli odalardan ibaret olan bu tip camilerin ilk örneklerinden birisi de Bursa'da Orhan camiidir (1339). Bu tip camilere Osmanlı imparatorluğunun çeşitli yerlerinde rastlanır. Yine Bursa'da Murad I tarafından yaptırılan Hüdavendigâr camii (1363), cami ile medreseyi değişik bir tarzda birleştiren iki katlı gösterişli bir yapıdır. Eksen üzerindeki biri beşik tonozlu, diğeri kubbeli iki bölümlü orta mekân, cami olarak; üst kattaki yan kanat hücreleri ise medrese odaları olarak yapılmıştır. Beş kubbeli son cemaat yeri, üzerindeki galeri ile camiye bir saray görünüşü verir. Ters T planı, Bursa'daki Yıldırımbeyazıt camiinde tam olarak gelişmiştir. Merkezde ve mihrap önündeki iki büyük kubbe, yanlardaki diğer kubbeli kısımlara açılarak bir mekân birliği sağlanmıştır. Kubbeye geçişte, tromp ve türk üçgenleri kullanılmıştır. Âbidevî görünüşlü son cemaat yerinde, ilk defa Bursa'da kullanılan Bursa tipi kemerler görülür. Yine Bursa'da 1424 tarihlerinde tamamlanan Yeşil cami, ters T plan şemasının kullanıldığı diğer mühim bir eserdir. Caminin asıl önemi içinin yeşil çinilerle kaplı olmasından ileri gelir. Murad II'nin Yeşil cami planına göre 1447'de yaptırdığı Muradiye camii ise sade bir ters T planı gösterir. Bursa'da Timurtaş camii (XII.yy.), Amasya'da Beyazıtpaşa camii (1414) ve

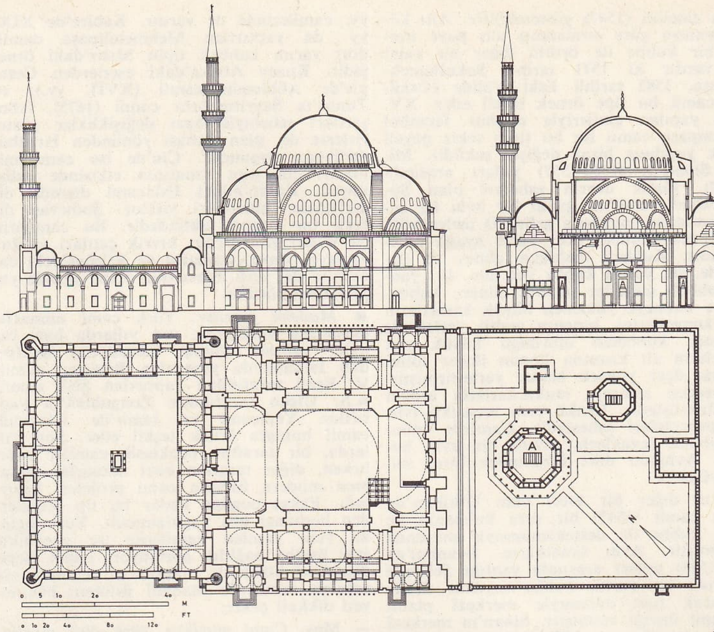

Süleymaniye camii planı; orta kubbenin kuzey ve güneyinde iki yarım kubbe yer alır; yanlarda kubbeli galeriler uzanır. 53 Metre yüksekliğindeki orta kubbe dört kalın ayağa oturmaktadır. Caminin önündeki kubbeli revaklarla çevrili avlunun dört köşesinde birer minare vardır.

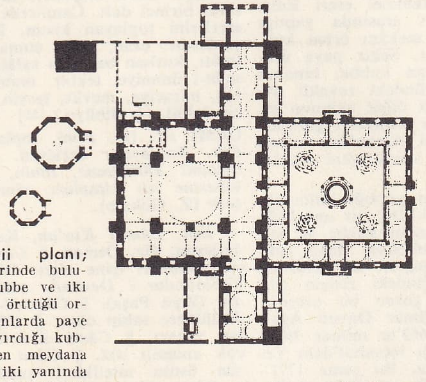

Beyazıt camii planı; aynı eksen üzerinde bulunan bir ana kubbe ve iki yarım kubbenin örttüğü orta mekân ve yanlarda paye ve sütunların ayırdığı kubbeli bölümlerden meydana gelir. Caminin iki yanında dışarı taşkın tabhaneleri ve bunların köşelerinde minareleri vardır. önünde revaklı avlusu bulunur.

Edirne'de Gazimihal camii (1422) bu tipin ayrı özellikler gösteren diğer örnekleridir. 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı mimarîsinde bazı değişiklikler oldu. Bu ikinci devre klasik Osmanlı üslûbu olarak adlandırılır. Bu devirde İstanbul'daki Atikalipaşa camii (1498), Bursa tipi denilen ters T plan şemasının değişik bir şeklidir. Orta bölümün mihrap önündeki kısmı bir yarım kubbe ile örtülüdür. Bursa camilerinde görülmeyen bu yarım kubbe, klasik uslûba bir başlangıç sayılır. Edirne'de, 1488 yılında mimar Hayreddin'in yaptığı, Bayezid II camii, üç şerefeli camiden sonra klasik üslûbu hazırlayan ilk yapılardandır. Mekân, dört yüksek duvarı örten bir tek kubbeden ibarettir. Yanlarda çok alçak kubbeli tabhane kanatları vardır. Aynı tertip İstanbul'daki Sultanselim camiinde de (1522) görülür. Mimar Hayreddin'in eseri olan İstanbul'daki II. Bayezid camii (1500-1505), ilk Fatih camiinin planının biraz daha gelişmiş şeklidir. Bir eksen üzerinde sıralanan ana kubbe ile iki yarım kubbe, yanlarda paye ile sütunların ayırdığı kubbeli bölümlerden meydana gelen bir plan şeması gösterir. Revaklı bir şadırvan avlusuna sahip bulunan caminin yanlarda dışarı taşkın tabhaneleri ve bunların köşelerinde ince minareleri vardır. Bu cami ile dış mimarîye önem verilmeğe başlanır. Diğer bir cami tipi ise, yanlara doğru tonozlarla genişletilmiş bir kubbeli ve önünde son cemaat yeri bulunan camilerdir ki bu tipe misal olarap Balipaşa camii (1504), Zalmahmutpaşa camii (1551) ve Edirnekapı'da Mih-

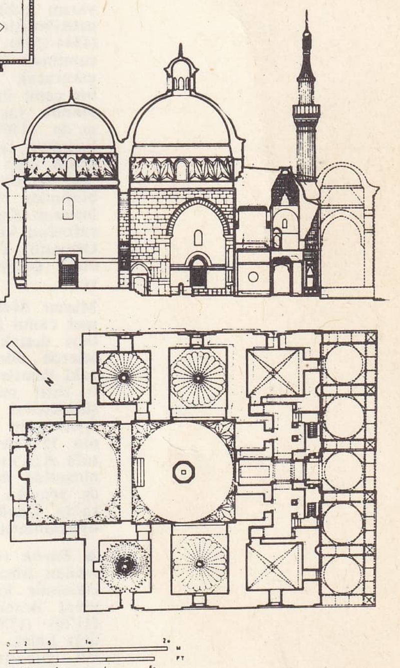

Bursa Yeşil cami planı; ters T plan şeması gösteren caminin mihrap ekseni üzerindeki orta bölümü kubbeli iki kare mekândan meydana gelir. Yanlarda küçük kubbelerle örtülü kısımlar ve önde tamamlanmamış beş kubbeli son cemaat yeri vardır.

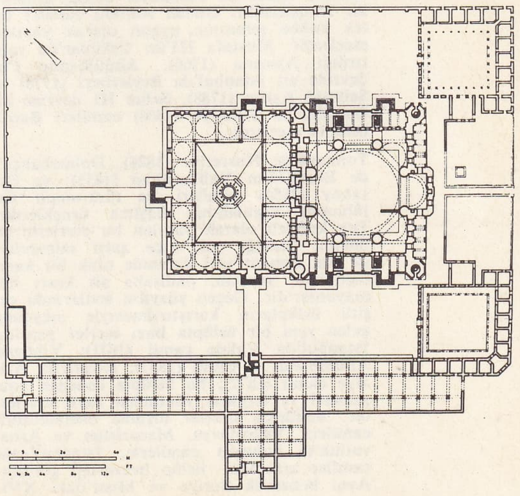

Edirne Selimiye camii planı; 8 paye üzerine pandantiflerle oturan kubbe binanın bütününe hâkimdir. Öndeki revaklı avludan başka ayrıca camiyi çeviren bir dış avlu bulunur.

rimah camiini (1547) gösterebiliriz. Altı köşeli şemaya göre sıralanmış altı paye üzerine bir kubbe ile örtülü diğer bir cami tipi vardır ki 1571 tarihli Sokullumehmetpaşa, 1583 tarihli Eski Valide (Üsküdar) camii bu tipe örnek teşkil eder. XV. yy.da yapılan çinileriyle meşhur İstanbul Rüstempaşa camii ise bu tipin sekiz payeli olarak yapılmış biraz değişik şeklidir. Mimar Sinan'ın (1550-1557) yılları arasında yaptığı, klasik devrin şaheseri olan Süleymaniye* camii'nin planı bir avlu ile cami kısmından meydana gelir. 53 metre yüksekliğindeki kubbe, dört kalın ayağa oturmaktadır. Kubbeli mekânın güney ve kuzeyinde, iki yarım kubbe yer alır. İki yanda kubbeli galeriler uzanır. Sinan, kubbenin ve kubbeye yüklenen büyük kemerlerin itme kuvvetlerini, binanın çeşitli yerlerinde toplamış, kubbenin oturduğu büyük yan kemerlerin alt kısmına konan ikişer sütun arasına, üçer yüksek kemer yerleştirmiştir. Mermerden mihrap, mukarnaslarla zengin bir görünüştedir. Renkli cam mozaikli (vitray) pencereleri şaheserdir. Caminin önünde kubbeli revaklarla çevrili bir avlu bulunur. Avlunun dört köşesinden birer minare yükselir.

Sinan'ın diğer bir eseri olan Üsküdar'da İskele camii (1547) bir orta kubbenin üç yarım kubbe ile desteklenmesiyle meydana getirilmiştir. Aynı sanatkârın İstanbul'da (1544-1548) yılları arasında yaptığı Şehzade camiinde ise yarım kubbe sayısını dörde çıkararak tam anlamıyle merkezî planlı bir cami örneği vermiştir. Sinan'ın merkezî planda vardığı en mükemmel eseri Edirne'de (1569-1575) yılları arasında yaptığı Selimiye camiidir. Ana mekânı örten kubbenin çapı 31, 50 m'dir. Sekiz paye üzerine pandantiflerle oturan kubbe, binanın bütününe hâkimdir. Önündeki revaklı avlusunun dışında yer alan diğer avlunun etrafından külliyenin diğer kısımları görülür. Osmanlı Türk mimarîsi Sinan'dan sonra onun geliştirdiği tipler içinde yeni eserler verdi.

Mimar Mehmed Ağa'nın yaptığı Sultanahmet camii (İstanbul 1609-1716) bir ana kubbeyi destekleyen dört yarım kubbe ve köşelerde dört küçük kubbesiyle daha sonraki camilere örnek olmuştur. Bu cami altı zarif minaresi ve içindeki zengin çini süslemeleri ile dikkati çeken bir eserdir. Aynı plan şemasını, Mimar Davud Ağa'nın 1597'de başlayıp, 1663'te mimar Mustafa Ağa'nın tamamladığı İstanbul'daki Yenicamide de görmekteyiz. Bu şema 1771'de yeniden yapılan Fatih camiinde, Ankara'da Çankırı Büyük camiinde de (1558) uygulanmıştır.

● *Barok ve ampir devir.* XVIII. yy. ortasından itibaren türk sanatı Batı üslûbunun etkisinde kalarak, camilerde birtakım tezyinat örnekleri meydana getirdi. Mustafa III'ün (1759-1763) yılları arasında yaptırdığı Lâleli camii, plan itibariyle, klasik sekiz istinatlı tipin başarısız bir örneğidir. 1748-1755 Yılları arasında yapılan Nuruosmaniye camii ise bütünüyle barok üslûbun bir temsilcisidir. Ondan sonraki camiler ise tek kubbe şemasına uygun olarak yapılan eserlerdir. Mustafa III'ün Üsküdar'da yaptırdığı Ayazma (1760), Abdülhamid I'in devrine ait İstanbul'da Beylerbeyi (1778) ve Sebsafa Kadın (1788), Selim III devrine ait Üsküdar'da Selimiye (1806) camileri Barok üslûpta eserlerdir.

Tophane'de Nusretiye (1826), Dolmabahçe'de Bezmiâlem Validesultan (1853); ve Ortaköy (1854) camileri ise türk-ampir *üslûbunun uygulandığı başlıca örneklerdir. Tek kubbeli olarak yapılan bu eserlerin en önemli özelliği çok ince zarif minareleri ile son cemaat yeri üzerinde ufak bir kasır biçiminde yapılan, padişaha ait kasrı hümayunlar'dır. Geçen yüzyılın sonlarında çeşitli üslûpların karıştırılmasıyle meydana gelen yeni bir üslûpta bazı eserler yapıldı. İstanbul'da Valide camii (1871); Yıldızda Abdülhamit II camii (1887); Konya'da Aziziye camii (1872); bu üslûpta denenen ama mimarî ve tezyinat yönünden zayıf eserlerdir. Bugünkü sınırlar dışında osmanlı-türk camileri: Yugoslavya, Macaristan ve Arnavutluk'ta bulunan camilerle, İstanbul'daki camiler arasında üslûp benzerliği görülür. Aynı benzerlik Suriye ve Mısır'daki XVI. yy. camilerinde de vardır. Kahire'de XIX. yy. da yaptırılan Mehmetalipaşa camii, dört yarım kubbeli tipin Mısır'daki örneğidir. Kuzey Afrika'daki eserlerden Cezayir'de Alibicmin camii (XVII. yy.); ve Tunus'ta Seyyitmahrez camii (1675), iklim şartları sebebiyle bazı değişiklikler gösterirlerse de, plan şeması yönünden İstanbul üslûbuna uygundur. Çin'de ise cami mimarîsi çin yapı sanatının etkisinde gelişmiştir. Kanto'ndaki Eskicami dışında diğerlerinin minareleri yoktur. Şadırvan direkli bir pagod şeklindedir. Bu camilerin çin evleri gibi, uçları kıvrık çatıları vardır. Malaya, Cava, Sumatra ve Selebes'deki camilerin de, yerli mimarînin etkisi altında yapıldıkları görülür.

● *Modern camiler.* Türk cami mimarîsi esaslarına dönülerek, son yıllarda bazı camiler yapıldı. Mimar Kemalettin tarafından İstanbul'da yaptırılan Bostancı camii, V. Egeli tarafından yaptırılan Şişli camii, A.S. Ülgen tarafından Zonguldak'ta yaptırılan Yenicami ve İzmir'de Alsancak camii bunlara örnek teşkil eder. Son yıllarda, bir taraftan neoklasik camiler yapılırken, diğer taraftan bazı mimarlar tamamen modern üslûpta cami projeleri hazırladı. Fakat bugüne kadar bu tip projelerden herhangi biri uygulanmadı. Yurt dışında yeni yapılan camilerde ise genellikle eski üslûba bağlılık görülüyor. İslâm âlemi dışındaki ülkelerde, müslüman cemaati için yapılan camilerde mahallî üslûbun hâkimiyeti dikkati çeker.

— Mus. *Cami musikisi,* türk dinî musikisinin birinci dalı. Camilerde okunan musiki eserlerini toplayan kısım. Başlıca formları şunlardır: ezan, salât, cuma salâtı, bayram salâtı, kurban bayramı salâtı, cenaze salâtı, salât-ı ümmiye, tekbir, mahfil sürmesi, tesbih, miraciye, mevlit, tevsih, münacat, temcit, tehlil. (→ Bibliyo.) [M]

CÂMİ sıf. (ar. *cem*ᶜ, toplama'dan *cāmi*ᶜ). *Esk.* Toplayan, derleyen. ‖ İçine alan: *Umumî kütüphane, ilmin, edebiyatın her şubesine ait kitapları câmi olmak lâzım gelir* (Z. Gökalp).

— *Esk. Câmi-i Kur'an,* Kuran'ı toplayan, derleyen. Hz. Osman. ‖ *Câmi-ül-fünûn,* bütün bilimleri içine alan: *Câmi dahi Câmi-ül-fünûndur / Destinde anın sühan zebundur* (Ziya Paşa). ‖ *Câmi-ül-hayr,* bütün iyi özelliklere sahip olan. ‖ *Câmi-ül-hürûf,* kitap yazarı. ‖ *Câmi -ül-kelîm,* kısa, fakat çok anlamlı söz. ‖ *Câmi -ül-kemâlât,* bütün üstün nitelikleri kendinde toplayan. ‖ *Câmi -ül-mahâsın,* bütün iyilikleri kendinde toplayan. ‖ *Câmi-ül-ulûm,* bütün bilimlerden anlayan. ‖ *Efradını câmi ağyarını mâni.* Bk. EFRAT. ‖ *Kelâm-i câmi,* öğüt sözü.

◆ **Câmiyet** i. *Esk.* Toplayıcılık, evrensellik. (M)

CÂMÎ, türk şair ve mutasavvıfı (XVI.yy.). Bir ara memleketi olan Kastamonu'dan çıkarak İran'a gitti ve ünlü iran şairi Molla Câmi'den el aldı. Tezkirelerde bu şairden *Câmi-i Rumî* diye söz edilir. Çiirlerinde tasavvuf esasları ele alınır. (M)

CÂMÎ (Abdülbâkî Efendi), divan şairi (öl. 1610). Kadı Habib Efendi'nin oğlu. İlmiye mesleğinden yetişti ve Çivizade'den mülâzemet aldı. Hâric müderrisliğinden ayrılarak, Narda v.b. kazalarda kadılık yaptı. (M)

CÂMÎ (Ahmed) **Diyarbakırlı,** divan şairi (Diyarbakır 1713-ay.y. 1800). Güzel sesi vardı, musikinin inceliklerini bilirdi. Devrinin ünlü şairlerinin şiirlerini kendisine maletmekle ün yaptı. (M)

CÂMÎ (Ahmed Efendi), divan şairi (İstanbul ? - ay.y. 1854). Gençliğinde arapça ve farsça öğrendi. Sonra Harbiye mektebinde arapça ve farsça hocalığı yaptı. 1839'da, Seraskerlik dairesinde bulunan Devlet basımevine (Basmahane-i Âmire) musahhih tayin edildi. Basımevinin kapatılması üzerine attarlığa başladı. Hayatının sonuna kadar İstanbul'da kaldı ve şiir ile ilgilendi. Daha çok manzum tarihleri ünlüdür. (M)

CÂMİ (Muhyiddin Mehmed Efendi) **Hacıhasanzade,** ilk Anadolu kazaskeri ve şair (Balıkesir ? - İstanbul 1505). Mustafa Efendinin oğlu. Öğrenimini Molla Yegân'dan yaptı. Sadrazam Mahmud Paşanın aracılığıyle Fatih Sultan Mehmed'e takdim edildi; Bursa kadısı oldu. 1481'de İstanbul kadılığına getirildi; aynı yıl kazaskerliğin ikiye ayrılması üzerine, sadrazam Karamanî Mehmed Paşanın yardımıyle ilk Anadolu kazaskeri oldu. 1495'te, Rumeli kazaskerliğine getirildi; 1505 yılına kadar bu görevde kaldı. Osmanlı devleti ilim adamları arasında, bilgisi ve fazileti ile ün yaptı. Şiirlerinde, Câmî mahlâsından başka, Vahid adını da kullandı. İstanbul'da, Haydarpaşa'da gömülü bulunduğu hazire yanındaki cami ve medreseyi yaptırdı. Eserleri: *Mizan-üt-Tasrif fi İlm-üs-Sarf* (Dilbilgisinde Çekim Terazisi); *Hâşiye-i Tavzih* (Açıklamaya Ekleme); padişahın emriyle başlayıp bitiremediği *Garâib-i Lûgat* (Sözlükte Şaşılacak Şeyler); *Hâşiye-i Mukaddemât-ı Erbaa* (Dört Mukaddemeye Ekleme), *Hâşiye-i Tefsîr-i Beyzâvî* (Beyzâvî Tefsirine Ekleme); fıkıhla ilgili iki ciltlik *Mecma-ül-Bihar* (Denizlerin Birleşme Yeri). [M]

CÂMÎ (Nureddin Abdurrahman), **Molla** - denir), İran'ın büyük tasavvuf şairi ve bilgini (Herat ile Havaf arasındaki Harcird kasabası 1414- Herat 1492). Harcird kasabasının bağlı bulunduğu Câm şehrine nispetle *Câmî* mahlâsını aldı. Babası ulemadan Nizameddin Ahmed bin Muhammed'dir. Küçük yaşta babasıyle birlikte Herat'a geldi. Nizamiye medresesinde öğrenim gördü. Hoca Ali Semerkandî Şahabeddin Cacermî'nin derslerine devam etti. Arap dil ve edebiyatına yakın ilgi duydu; Mevlânâ Cüneyd Usulî'den feyz aldı. Uluğ Bey zamanında Semerkant'a giderek Uluğbey medresesinde Bursalı Kadızade Rumî'nin riyaziyat derslerini izledi. Öğrenimini bitirince Herat'ta müderris oldu. Geçirdiği bir aşk macerası onu tasavvufa yöneltti. Gençlik yıllarında Nakşıbendî tarikatıyle ilgilendi, nakşıbendî şeyhi Sadettin Kaşgarî'ye intisap etti ve onun kızıyle evlendi. 1465'te Semerkant'a giderek Hoca Ubeydullah Ahrar'a intisap etti. Hüseyin Baykara (hük. 1469-1506) Herat'ı ele geçirince Câmî Herat'a döndü, hükümdarın yakınları arasına katıldı. Ali Şir Nevaî ve Şeyhim Ahmed Süheylî gibi ileri gelenlerle tanıştı. 1472'de Hemedan ve Bağdat yoluyle hacca gitti; Şam, Halep ve Tebriz yolunu takip ederek Herat'a döndü (1474). Ünü bütün islâm dünyasında, özellikle türk dünyasında yayılmış olan Câmî birçok bilgin, devlet adamı ve hükümdardan saygı gördü. Bunlar arasında Fatih Mehmed II, Bayezid II, Akkoyunlu Uzun Hasan ve Yakub'u sayabiliriz. Fatih Sultan Mehmed, Hoca Ataullah Kirmanî'yi Halep'e göndererek Câmî'yi İstanbul'a davet etti, fakat Hoca Ataullah Halep'e geldiği sırada Câmî Diyarbakır'a geçmiş bulunduğu için davet gerçekleşemedi. Hacdan dönünce Hüseyin Baykara'nın yaptırdığı medresede öğretime başladı; özellikle arap dil ve edebiyatına, hadis ve tefsire önem verdi. 1479'da Ubeydullah Ahrar'ın yanında Semerkant'a, oradan Farab'a (Otrar) gitti; bir süre Taşkent'te kaldı.

Câmî hayatının sonuna kadar öğretimle uğraştı. Cenaze töreninde hükümdar, şehzadeler ve devrin ileri gelenleri hazır bulundular. Safevîler devrinde İran'da Câmî'nin eserleri, içinde sünnî inançlar belirtiliyor gerekçesiyle okutulmadı. Herat'ın Safevîlerce işgalinde de tahkire uğramaması için Câmî'nin kemikleri oğlu Ziyaeddin tarafından başka bir yere gizlendi.

Câmî'nin eserlerini Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî özel hattatlara yazdırdılar, süsleme ve resimlemelerini de devrin ileri gelen sanatçılarından Bihzad ve Kasım Ali'ye yaptırdılar.

Câmî, edebiyat, tasavvuf, tefsir, hadis, gramer, musiki alanlarında manzum ve mensur birçok eser verdi. Şiir alanında klasik iran edebiyatına canlılık kazandırdı. Başlıca eserlerini farsça yazdığı için son klasik iran şairi olarak kabul edilir. Manzum eserleriyle büyük bir yenilik getirememişse de üslûbundaki sadelik ve duruluk bakımından dikkati çeker. Şekil ve muhteva bakımından büyük bir özgünlük göstermeyen eserlerinde kendi devrinden önceki örneklerin etkileri görülür. Câmî ile Ali Şir Nevaî Timurlular devrinde Herat'ta gelişen Doğu İran ve Türkistan kültürünü tem-

sil etmişlerdir. Safevîlerden önceki iran edebî kültürünü kendi ülkesine ve Osmanlı Türklerine aktarmada büyük başarı göstermiştir. Arapça ve farsça şiirleri Türkiye'nin aydın zümrelerinde büyük ilgi görmüştür.

Câmî asıl kişiliğini Divan'ında ve İbn-ül-Arabî'nin «vahdet-i vücut» sistemini açıklamak için yazdığı küçük eserlerinde gösterdi. Câmî hiç bir padişaha kaside yazmamıştı. Eserleri: Şiirlerini üç divan halinde toplamıştı: *Fatihat-üş-Şebab* (Gençliğin Başlangıcı) [1479-1480], *Vâsıtet-ül-Ikd* (İnci Dizisinin Ortası) [1489], *Hâtımet-ül-Hayat* (Hayatın Sonu) [1490-1491]. Bunların ayrı ayrı yayımlarda çeşitli kısımları vardır (İstanbul 1867 [I. divan], Luknov 1876, 1880; Kanpur 1890, Tahran 1899, Lahor 1933). Gazellerinin çoğu Sadî ve Hâfız taklidi âşıkane manzumelerdir. Mesneviler: Câmî yedi mesnevîsini *Heft Evreng* (Yedi Taht) adıyle bir araya topladı. *Silsilet-üz-Zeheb* (Altın Dizi) [1485; bas. Bombay 1872], sünnî akideleri, mecazî ve hakikî aşkı, hükümdar ve tabiplere dair fıkraları kapsar. Bu eserinden dolayı şair Bağdat'da şiîlerin hücumuna uğradı. *Selâmân u Ebsal* (Londra 1859, Tahran 1888), alegorik bir hikâyedir; akkoyunlu Yakub Beye ithaf edilmiştir. İngilizceye (1856, 1879), fransızcaya (1911) ve Lâmiî tarafından manzum olarak türkçeye çevrilmiştir (1531).

Tuhfet-ül-Ahrâr (Hür Olanların Armağanı) [1481; Londra 1848; Luknov 1869; Lahor 1868, 1913, 1929], Nizamî'nin *Mahzen-ül-Esrâr* (Sırlar Mahzeni) ve Husrev Dihlevî'nin *Matla-ül-Envar*'ına (Nurların Doğuş Yeri) bir naziredir; 20 makale halindedir. *Subhat-ül-Ebrar*'da (Hayır Sahiplerinin Subbası*) [bas. Kalküta 1811, 1818, 1878; Luknov 1882] dinî, tasavvufî ve ahlâkî bir eserdir. Hüseyin Baykara'ya ithaf edilen *Yusuf ile Zeliha* (1483) mesnevîsi almancaya (1824), ingilizceye (1881-1892) ve fransızcaya tercüme edilmiştir (1927). *Leylâ ve Mecnun* (1484), Nizamî ve Emîr Hüsrev Dihlevî'nin aynı adlı eserleri örnek alınarak yazılmıştır. Fransızcaya (1805) ve almancaya (1807) çevrilmiştir. *Hiredname-i İskenderî* (İskenderin Akıl Kitabı), Sultan Hüseyin Baykara için yazılmış, Nizamî'nin *İskendernâme-i Bahrî*'sine benzer bir eserdir.

Nesir ve nazım-nesir karışık eserleri: *Baharistan*'ı (1487; bas. 1846, 1877), Sadî'nin *Gülistan*'ını örnek alarak yazmıştır. Eser, ingilizceye (1887), fransızcaya (1925) ve türkçeye çevrilmiştir. Edebî bilimler alanında muamma sanatına dair dört; aruz ve kafiye ile ilgili birer risalesi vardır. Nazım şerhleri: Ömer bin el-Fariz'in (öl. 1235) ünlü tasavvufî kasidesi şerhi: *Şerh Kaside-i Mimiye-i Hamriye* (Şarap hakkında M-kafiyeli Kasidenin Şerhi) v.d.

Gramerle ilgili eserleri: İbnül Hacib'in (öl. 1249) *Kafiye*'sinin şerhi (1492); oğlu Ziyaeddin Yusuf adına yazdığından *El-Fevaid-ül-Ziyaiye* (Ziya için Faydalar) diye anılır. Bu arapça gramer kitabı bütün türk dünyasında, özellikle osmanlı medreselerinde son zamanlara kadar ders kitabı olarak okutulmuştur.

Din bilimlerine ait eserleri: *Tefsir* (Baykara suresinin XXII. ayetine kadar); *Risale-i Terceme-i Erba'in Hadis'i Manzum* (Manzum Kırk Hadis Tercümesi Risalesi) [1481] v.b.

Tasavvuf alanında yazdığı eserlerin en ünlü olanı *Nefehat-ül-Üns min Hazarat-il-Kuds*'tür (Kutsal Kişilerden Dostluk Esintileri) [1478; bas. 1872, 1895, 1905]. Ensarî Herevî'nin *Tabakat-üs-Sufiye* (Sufilerin Biyografileri) adlı eseri değiştirilmek ve genişletilmek suretiyle meydana getirilmiştir. Eserde sufîlerin, özellikle nakşıbendî şeyhlerinin hayat ve fikirlerini topluca anlatılmıştır. Ali Şir Nevaî tarafından çağataycaya, Bursalı Lamii Çelebi tarafından da batı türkçesine (1521, bas. 1872) çevrilmiştir. Bu tercümeler Nakşıbendîliğin Osmanlılar arasında yayılmasında önemli rol oynamıştır. *Risale-i Tarik-i Teveccüh-i Hacegân* (Nakşıbendî Büyüklerinin Teveccüh Yolu hakkında Risale), Nakşıbendîlikle ilgili bir risaledir. *Levayih*, İbnül Arabî'nin *Füsus*, Sadreddin Konevî'nin *Füsus*'undaki «vahdet-i vücut»un halk için yazılmış bir şeklidir. *Şerh-i Füsus-ül-Hikem*, İbnül Arabî'nin *Füsus-ül-Hikem* adlı eserinin şerhidir (1458-1459). Musiki alanında da *Risale fi'l-Musikî* veya *Kitab-ül- Musikî* (Musiki Kitabı veya Musiki hakkında Risale) adlı bir kitap yazmıştır (İst. Belediye küt. nu. 5). Câmî'nin kendi el yazısı ile bazı eserleri Türkiye kitaplıklarında, istinsah edilmiş bazı nüshaları da diğer dünya kitaplıklarında bulunmaktadır. (→ Bibliyo.) [M]

CAMİA i. (ar. *cem*ᶜ, toplama > *câmi*ᶜ, toplayan'dan *câmi'a*). *Esk.* Topluluk, zümre: *Her medeniyetin kendisine mahsus bir camiası, yani bir medeniyet zümresi vardır* (Z. Gökalp). [M]

Camia suresi. Bk. EŞ-ŞUARA SURESİ.

CAMİCHEL (Charles), fransız matematikçisi (Montagnac, Hérault 1871-Cap-Daurat, Lavaur yakını 1966). 1900'de Toulouse üniversitesine atandı. Şahmerdan pompası, rezonans olayı, barajlar, girdaplar, sıvı damarları üzerine önemli hidrolik çalışmaları yaptı. L. Escande ile birlikte giriştiği çalışmalar, hidroelektrik tesisleri planlanmasında hâlâ kullanılan küçültülmüş modeller yöntemine yol açtı. (L)

CÂMİD sıf. (ar. *cümûd*, donma'dan *câmid*). *Esk.* Donmuş: *Yine kar... Bir sükûn-ı câmidle / Yine her yer melûl ü mevt-âlûd* (Tevfik Fikret). *Bu câmid kütleden ne çıkarabileceklerine mütehayyir kalmışlar* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Hareketsiz: *Sehab âsâ yürürler yerde câmid gördüğüm dağlar* (Ziya Paşa).

— *Esk.* *Câmid-ül-ayn*, katı yürekli, insafsız. ‖ *Câmid-üd-kef*, cimri, tamahkâr. ‖ *Cism-i câmid*, cansız, donmuş cisim. ‖ *Ecsâm-ı câmide*, donmuş, cansız cisimler. ‖ *Mâ-i câmid*, donmuş su.

— Esk. gram. Arap gramerinde çekimi ve türevi olmayan isim veya fiil. ‖ *İsm-i câmid*, fiilden türemiş isim.

— Esk. huk. *Câmid-ül-mal*, taşınmaz mal, emlâk, arazi. (M)

CÂMİ Davutpaşalı, divan şairi. İstanbul'da doğdu ve öldü. Kuloğlu idi. Selim II'nin şehzadeliği sırasında, Kütahya ve Manisa'da yanında çalıştı. Selim II padişah olduktan sonra, bazı ağalıklarda bulundu ve Atmacacı başı oldu. (M)

CAMİÎ, divan şairi (XVI. yy.). Hat sanatında da usta olan Camiî'nin birçok şiirlerinden başka bir de *Vamık u Azra* adlı mesnevîsi vardır. (M)

CÂMİLER, XIII. ve XVII. yy.lar arasında Anadolu'da bir tarikat. Bu tarikat ehli, 1141'de ölen şeyhülislâm Ahmed Nâmıkıyy-i Câmî'ye nispet iddia ederlerdi. Rodos adasının fethi münasebetiyle 1515'te Vâhidî tarafından yazılmış olan *Menâkıb-ı Hâce-i Cihan ve Netice-i Can* (Dünya Hocasının Menkıbeleri ve Canın Sonucu) adlı eserde Câmîler hakkında bilgi vardır. Bu eserden anlaşıldığına göre Câmîler, şaraba düşkün ve musikide üstündüler. Bellerine demirden kemerler, yanlarına demir zincir bilezikler, kulaklarına da bektaşî mücerredleri gibi küpeler takarlar, saçlarını uzatırlar, sakallarını usturayle tıraş ettirirler, bıyıklarına ise hiç dokunmazlardı. Sof abalar giyen, toplu bir halde, davullar, kudümler ve bayraklarla gezen Câmîler, Mevlevîler gibi semâ da ederlerdi. Bektaşîler gibi, şeyhlerine «baba» diyen ve «Ehl-i beyt»e mensup geçinen Câmîler, şiî-bâtınî bir zümre idi. Kalkandelenli Fakirî'nin 1534'te yazdığı *Risale-i Tarifat* (Tarifler Derlemesi) adlı eserinde, Câmilerin şaraba düşkünlükleri, başlarına kıldan taçlar giydikleri ve halkı azdırdıkları kaydedilir. XVII. yy.a kadar varlıklarını devam ettiren Câmîler, bu tarihten sonra diğer şiî-bâtınî tarikatlar gibi Bektaşîlik içinde eriyip kayboldu. (M)

CAMİLİ, Artvin'in Borçka ilçesinde bucak; 3 364 nüf., 6 köy. — *Bucak merkezi*'nin eski adı *Maçahel;* 437 nüf. S.S.C.B. sınırı yakınındadır. (M)

CAMİLLA, Üç Horatius'un kız kardeşi. Nişanlısı Curiatus'un ölüm haberini alınca acısını ağlayarak açığa vurdu. Horatius tarafından öldürüldü. Bunun üzerine, kral Tullus tarafından ölüme mahkûm edilince, Horatius halka başvurdu. Halk, *tigillum sororium* denilen boyunduruğa girmek ve bu aşağılatıcı duruma razı olmak şartıyle Horatius'un hayatını bağışladı. Bu konu, Corneille'in *Horace* trajedisinde işlenir. (L)

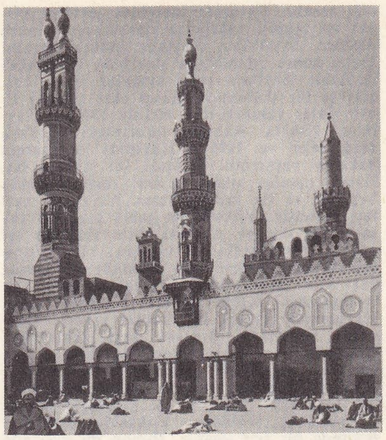

Camiülezher

CAMİLLA, Volsci'lerin efsanevî kraliçesi. Metabus'un kızı, *Aeneis*'in kişilerinden biri. Koşuculuğuyle tanınmıştır. Ülkesinden (Privernum) koğuldu, bir süre babasıyle birlikte ormanlarda yaşadı. Kybele rahibi Aruns'la savaşırken öldü. Vergilius, neredeyse başakların üstünde saplarını eğmeksizin koşabileceğini söyler. (L)

CAMİLLUS, romalı general. Bk. FURİUS CAMİLLUS).

CAMİLLUS SCRİBONİANUS. Bk. FURİUS CAMİLLUS SCRİBONİANUS.

CAMİNHA (Adolfo), brezilyalı yazar (Aracati, Ceara 1867-Rio de Janeiro 1897). *A Normalista* (1892) ve *O Bom Crioulo* (İyi Zenci) [1895] adlı romanları, zamanında heyecan uyandırmıştı. (L)

CAMİNO (Francisco), **Paco Camino** denir, ispanyol boğa güreşçisi (Camas, Sevilla ili 1941). Boğalar üstündeki bilgisi ve güreş tekniği bakımından çağının en ünlü sevillalı boğa güreşçilerinden biri. 1960'ta Valencia'da baş güreşçi seçildi; başarısını sonra da sürdürdü. (L)

CAMİRİ, Bolivya'da (Santa Cruz idare bölgesi) şehir, doğu Cordillera'nın eteğinde; 6 500 nüf. Pipe-line ile Sucre'ye ve Cochabamba'ya bağlanan önemli petrol çıkarma merkezi. (L)

CÂMÎ Rumî ve **Mısrî**, divan şairi (Gelibolu ?-Mısır ?). Asıl adı **Ahmed**'dir. Sipahi ocağından yetişti. Kanunî Süleyman devrinde, Mısır divanında Hazine-i Âmire kâtibiydi. Boş zamanlarında şiir yazıyor ve şuara meclislerine devam ediyordu. Bir veba salgınında dört oğlunu birden kaybetti, sonra, Kâbe'nin onarılması göreviyle Mekke'ye gönderildi. Üç yıl sonra İstanbul'a döndü. Padişah tarafından lûtuf gördü ve tekrar görev alarak Kahire'ye gitti. Bu arada, Hüseyin Vaiz'in *Ravzat-üş-Şüheda*'sını *Saadetname* adıyle türkçeye çevirerek, Kanunî'ye ithaf etti. Son zamanlarında sancak beyliği dahi yaptı. (M)

CAMİSARD'LAR i. (Languedoc ağzında *camiso*, gömlek kelimesinden). XVIII. yy. başında Louis XIV ordularına karşı savaşan cévennesli Calvin'cilere verilen ad. Gece baskınlarında birbirlerini tanımak için beyaz gömlekler giydiklerinden böyle anılırlardı.

— ANSİKL. Camisard'lar isyanı Nantes fermanının kaldırılması (1685) yüzünden çıktı. Camisard'ların lideri Jean Cavalier uzun çarpışmalardan sonra 1704'te boyun eğdi. Fakat çarpışmalar 1713'e kadar küçük ölçüde devam etti. (L)

CAMİT. Esk. coğ. Eskiçağ ve Ortaçağda, Samsun ile Giresun arasındaki dağlık bölgeye verilen ad. Osmanlılar devrinde *Canik* adıyle anılmağa başlandı. (M)

Camiülezher, Kahire'de Ebül Hasan Cevher tarafından Fatımîler devrinde yaptırılmış cami (972). Sonradan bir ilâhiyat fakültesi haline geldi. Adının Hz. Peygamber'in kızı Fatma'nın *Zehra* lâkabından gel-

Foto. Glob (LAROUSSE)

diği sanılır. Fatımîler devrinde gittikçe gelişen ve zengin vakıflarla desteklenen Camiülezher, Eyyübîler devrinde ihmale uğradı. Daha sonra Memlûkler devrinde El Malik-üz-Zahir Baybars yeni kısımlar ilâve etti. 1303'te bir depremde harap olan camiyi Emîr Salar yeniden inşa ettirdi. 1310'da Taybars, 1340'ta Akbuğa tarafından etrafına medreseler ve 1495'te Kayıtbay tarafından vakıflar yaptırıldı. Önünde bir avlusu bulunan camiin planı, kıble doğrultusunda beş nef ve bu nefleri kesen bir dikey neften ibarettir. Yüksek ve geniş olan bu orta nefin sağ ve solunda çifte sütunlar sıralıdır. Orta nefin iki ucunda, biri mihrabın önünde, diğeri avlu yönünde iki kubbe yer alır. Kubbeler sekizgen kasnaklı ve trompludur. Kıble duvarına bitişik nefin iki ucunda ayrıca iki kubbe vardır. Devşirme sütunların üzerleri sivri kemerlidir. Dikdörtgen avlunun etrafı revaklıdır. Sütunların üzerindeki kemerlerin üzerlerinde süslü gülbezekler vardır. Kemer aralarında yer alan sağır nişlerin üst kısımları istiridye şeklinde süslüdür. Yukarıda altıgenler şeklinde bir friz uzanır. Bunun da üzerinde üçgen mazgallar sıralanır. Minareler Memlûkler devrine (XIV.-XV. yy.) aittir.

Camiülezher, Osmanlıların Mısır'ı almalarından sonra bir din bilimleri merkezi olarak önem kazandı. İslâm dünyasında camilerin toplumsal ihtiyaçlara hizmet etmesi geleneği sürdürülerek hem arap dili ve edebiyatını, hem de islâm dinini öğreten bir kurum olarak yaşatıldı. Müslüman dünyasının her yanından gelen öğrencilerle dolan Camiülezher Batı Ortaçağında Paris üniversitesi gibi skolastik öğretimle islâm düşüncesinin millî grupları arasındaki anlaşmazlıklarda bir hakem rolü oynadı. İlk önceleri ilkel bir öğretim biçiminin uygulandığı Ezher'de 1872 yılında bazı değişiklikler yapıldı. Modern öğretim yöntemleriyle çatışan Ezher, 1936'daki iç reformlarla bugünkü islâm bilimlerini 4 sünnî mezhebin usullerine göre yürüten bir merkez ve çağdaş fakültelerin eklenmesiyle de çok büyük bir öğretim sitesi oldu. İslâm dünyasının uyanışıyla yeniden önem kazandı ve birçok orta öğretim okulları kendisine bağlandı. Bugün, bir yüksek meclisin yönetmekte olduğu Ezher'e bağlı her enstitünün birer yönetim kurulu vardır. Öğrenim süresi dört döneme ayrılır. Dört yıllık ilk devrede fıkıh, tecvit, siyer, tarih, coğrafya, matematik ve resim okutulur. Orta dereceli ikinci dönem beş yıldır. Bu devrede okunan dersler fıkıh, tefsir, hadis, tevhit, sarf ve nahiv, belâgat, tahrir, edebiyat tarihi, aruz ve kafiye, kıraat ve ezber, mantık, münazara, tabiat, kimya, fizik, tarih ve coğrafyadır. Üçüncü dönem ise üniversite karşılığı olan ve *Âlî* denilen yüksek kısımdır. Dokuz fakültesi vardır. Fakülteyi bitirenlere diplomaları verildikten sonra iki yıl süren lisans kurslarına devam hakkı tanınır. Lisans diploması alanlar Ezher'in dördüncü dönemine (beş-yedi yıl süreli doktora) devam hakkını da kazanırlar.

Yabancı ülke müslümanları için özel bir bölüm vardır. Buraya gelen öğrencilerin öğrenim belgeleri incelenir ve imtihanda başarılarına göre sınıflara alınırlar. (M)

Cami-üt-Tevarih *(Tarihler Derlemesi)*, ilhanlı tarihçisi Reşidüddin Fazlullah Tabib'in (1248-1318) moğolca iki ciltlik genel tarihi. Olcaytu Hana sunulan bu eserin ilk cildi türk ve moğol tarihine, ikinci cildi, islâm, çin, hint, ibrani, frenk tarihine aittir. *Oğuzname*'nin bir parçası da bu ciltedir. Reşidüddin, eserinin İlhanlılarla ilgili bölümünü kendisi yazmış, öteki milletlerin tarihini kendi planına göre her milletin tarihçilerine hazırlatmıştı. Moğol tarihini Pulad Çınsang, çin tarihini Li-taçi ve Maksun veya Kamsun, frenk tarihini Tebriz'de bulunan frenkler kaleme aldılar. Müsveddeler çağın bilginlerine gönderilerek yanlışların giderilmesi için yardımları sağlandı. *Cami-üt-Tevarih*'te Türk ve Moğollara ana medeniyetlerin sahibi kavimler olarak özel bir yer ayrılmıştır. Sosyal kurumlara, iktisat hayatına geniş yer vermesi de eserin önemli yönlerindendir. Elde bulunan arapça ve farsça nüshaların çeşitli bölümleri Quatremère, Karl John, Berezin, Blochet, Dânişpujûh ve Mahmud Debîr Siyâkî tarafından yayımlandı. Gaznelîler ve Selçuklulara ait bölümlerini Ahmed Ateş iki cilt halinde yayımladı (Türk Tarih kurumu, 1957 ve 1960). [M]

CÂMİYE i. Nakşıbendiye tarikatının dokuz şubesinden birine verilen ad. (M)

CÂMÎ Zendepîl (Ebu Nasr Ahmed bin Ebî Hasan Nâmekî), iranlı şair ve mutasavvıf (Horasan'da Nâmek 1049-1142). Yirmi iki yaşında iken din işleri ile uğraşmağa başladı. *Divan*'ı Londra'da British museumdadır. *Misbâh-ül-Ervâh* (Ruhların Yüzgeci) adlı tasavvufî risalesi İstanbul'da Rızapaşa kütüphanesi yazmaları arasındadır. Câmî'nin ayrıca *Sirâc-üs-Sâirîn* (Dolaşanların Kandili), *Enis-üt-Tâibîn* (Tövbe Edenlerin Dostu), *Miftah-ün-Necât* (Kurtuluşun Anahtarı) ve *Bihar-ül-Hakîka* (Gerçeğin Denizleri) adlı eserleri ve iki tasavvufî mesnevîsi vardır. (M)

CAMKESEN blş. i. Camları kesmekte kullanılan elmas *(camcı elması* da denir). Bir sap ucuna küçük bir elmas parçası takılarak yapılır. (M)

CAMKIRAN blş. i. Teknol. Kaza sırasında bir taşıtın camlarını içeriden kırmakta kullanılan çekiç biçimindeki âlet; *camkıran, kazaya uğramış taşıtların içindeki yolcuları bir an önce kurtarmağa yarar.* (L)

Cammarano tiyatrosu, İzmir'de İngiliz elçiliği yanında ve Fasule mahallesinde italyan asıllı Cammarano tarafından yaptırılan tiyatro binası (1861). Mimarı İtalyan J. Barbieri'ydi. 31 Kasım 1861'de açıldı. Kâgir olan binada üç kat üzerine 17 loca vardı ve bu localar otuz kadar aileye kiralanmıştı. Burada ilk önceleri Cammarano İtalyan Opera topluluğu temsiller verdi. Sanatçıların içinde Cammarano, Manaresi, Sutter, Bondi, Ottonelli-Bresciani, Ersilia Cortessi (daha sonra adı kontes Ricci oldu) vardı. 1862-1864 Yılları arasında İstanbul'dan gelen ve içlerinde Güllü Agop'un da bulunduğu Vaspuragan topluluğu bu tiyatroda ermenice oyunlar yanında türkçe temsiller de verdiler. Daha sonra çeşitli topluluklar temsiller verdiği tiyatro 1884 kasımında bir yangında yandı. (M)

CAMMELLİ (Antonio), **il Pistoia** denir, italyan şairi (Pistoia 1436-Ferrara 1502). Hareketli bir ömür süren Cammelli, uzun yıllar Este sarayında kaldı; Reggio, Roma ve Mantova'da çeşitli görevlerde bulundu. Özellikle *Sonetti Faceti* (Eğlenceli Soneler) adlı şiirleriyle tanındı. Çağdaşlarını ve günlük hayatı konu alan bu şiirlerde coşkun bir hayal gücü göze çarpar. (L)

CAMMU, Keşmir'de şehir, Cammu ve Keşmir eyaletinin merkezi (Srinagar ile birlikte), Hindistan'ın işgal ettiği kesimde, Çenab'ın sol kolu Tavi kıyısında; 112 900 nüf. Dağlarla İndus-Ganj ovalarının birleştikleri yerde kurulan şehir *racput dogra*'larının kalesi tarafından korunur. Pirinç ve ovanın yerfıstığilleri işlenir, seramik, ecza malzemeleri, ipekli kumaşlar imal edilir: Cammu'nun az ötesinde Pakistan'a giren Sialkot demiryolunun kapatılmasıyle tahıl, şekerkamışı ve pamuk ticareti güçleşti. Ama hava alanı ve Pathankot yolu (demiryolunun hatbaşı) şehri Hindistan'a bağlar. (L)

CAMMU VE KEŞMİR. Bk. KEŞMİR VE CAMMU.

CAMNAGAR, Hindistan'da (Gucrat) şehir, Kuç körfezi kıyısı yakınında; 148 600 nüf. Hafif metalürji ve kimya sanayii. Dokuma sanayii. (L)

CAMOES veya **CAMOENS** (Luis de), portekizli şair (Lizbon 1524 ?-ay.y.1580). Coimbra'da parlak bir öğrenimden ve Joao III'ün sarayında gene parlak bir başlangıçtan sonra Natercia'ya (bu kimse, Catarina de Ataide veya belki de kralın kızı Da Maria olabilir) karşı beslediği sevgi yüzünden Ribatejo'ya sürüldü. 1547'de, asker olarak Fas'a gitti. Burada, bir çarpışma sırasında, Septe önünde sağ gözünü kaybetti. Lizbon'a döndükten sonra yaşayışı ve bir bayram günü çıkardığı büyük bir olay yüzünden bir yıl hapse mahkûm oldu. Bunun üzerine Hindistan'a gitmeğe karar verdi (1553). On altı yıl boyunca Molukka adalarından Kızıldeniz'e, Goa'ya, hattâ Macao'ya (1558) kadar maceralarla dolu, çetin bir hayat sürdü. Ama yoksullukla mutluluk arasında bocalaması, şiirlerini ve *Os Lusiadas* adlı millî destanını yazmasına engel olmadı. Camoes bu eserde portekiz tarihinin ve keşiflerinin en önemli kişilerini ve olaylarını ebedîleştirmiştir. Mozambik'de üç yıl (1567-1570) kaldıktan sonra Libzon'a dönüşünde, Camoes'e, 1572'de basılan ve genç kral Sebastiao'a ithaf ettiği *Os Lusiadas*'ın mükâfatı olarak, az bir maaş bağlandı. Hayatının Alcaçar-Quivir felâketi ve her an gelebilecek bir ispanyol istilâsı ile kararan son yıllarında biricik gelir kaynağı bu oldu. 10 Haziran 1580'de vatanında ve kendi deyimi ile, vatanıyle birlikte öldü. Ama hiç olmazsa vatanına büyük destanını ve ayrıca bazı tiyatro eserleri de bırakıyordu: *Os Amphitryoes* (1540'a doğr.), *El Rei Seleuco* ve *Filodemo* (1587'de yayımlandı). Camoes böylece portekiz Rönesansına hem geleneksel yolda, hem de italyan etkisiyle yazılmış en yüksek değerde lirik bir eser kazandırmıştır. (L)

CAMOİN (Charles), fransız ressamı (Marsilya 1879-Paris 1965). Gustave Moreau'nun talebesi. «Fovcular»a katıldı. Paul Cézanne'ın arkadaşı oldu. 1903'te Cézanne ona birçok mektup yazmıştır. Açık ve nüanslı renklerde birçok peyzaj, portre ve natürmort yaptı. Paris Art Moderne müzesinde *(Albert Marquet'nin Portresi*, 1904; *Mavi Kupa*, 1930) tabloları vardır. (L)

Camondo koleksiyonu, kont Isaac de Camondo tarafından bir araya getirilen (1851-1911) ve kendisi tarafından Louvre müzesine konmak üzere devlete bağışlanan sanat eserleri (1908). Bu koleksiyonda XVIII. yy. mobilyalar (XV. Louis'nin eskiden Versailles'da olan salonu ve Falconet'nin yaptığı *Üç Charites* adlı rakkaslı saati), pastel, guvaş, yağlıboya ve desenlerle temsil edilmektedir. XIX. yy. eserleri arasındaysa Delacroix, Corot ve daha çok Manet, Monet, Degas, Sisley, Boudin, Jongkind, Cézanne'ın eserleri önemli yer tutar. Koleksiyonda ayrıca, heykeller, fayanslar, porselenler, Doğu Asya sanat eserleri ve bunların arasında 450 Japon estampı bulunuyor. (L)

CAMONİCA (VAL), italyan Alpleri'nde yüksek vâdi, Oglio ırmağı tarafından akaçlanır, İseo gölünün yukarı kesiminde; Bolzano ve Brenner yolu yanından geçer. Turistik merkezler ve hidroelektrik santralları. — Tarihöncesi kır öreni; burada meslekler, arabalar, tarım, inançlar ve savaşlar üzerine 20 000 belge bulundu. Bu belgeler neolitik çağın sonundan kalmadır. (L)

CAMORRA i. Napoli krallığında kurulmuş gizli hırsızlar birligine verilen ad. Camorra'nın, Napoli krallığına İspanyollar tarafından sokulduğu sanılmaktadır.

— ANSİKL. İki *Camorra* vardı: âdi hırsızları ve dilencileri içine alan Alt Camorra ve Yüksek Camorra veya «sarı eldivenler» (guantigialli). Bunlar şantaj ve tehdit yoluyle para alırlardı. Camorra'nın tüzükleri, ceza kanunu ve bir de adaylar, çıraklar ve ustalar sınıflandırması vardı. *Camorrista* denilen ustalar güç denemelerden sonra birliğe kabul edilirlerdi.

Napoli'de semtlere göre gruplara ayrılmışlar, hapishanelere kol atmışlardı. Yönetim bir şefin elindeydi. Camorra pazarlardan vergi alır, yüksek mevkiler isgal eden koruyucular bulduğu için kanunî kovuşturmaya uğramaktan kurtulurdu. İki Sicilya kralı Ferdinando II zamanında Camorra gizli polis olarak kullanıldı, 1860'ta Garibaldi'cilerin şehre girmesi ve hapishanelerin açılmasıyle patlak veren ihtilâlci karışıklıkları bastırmak amacıyle bunlara resmî polislik de verildi. Daha sonra Camorra'ları ortadan kaldırmak için büyük kuvvetler kullanıldı: 1861'de Silvio Spavento, 1862'de general La Marmoza, 1867, 1874, 1883'te çeşitli idareciler Camorra ile mücadele ettiler; toplu tutuklamalar, sürgünler yapıldı. Bu birlik, belki bugün bile tamamen ortadan kaldırılamamıştır. (L)

CAMPAGNA ROMANA, Agro Romano da denir, İtalya'da bölge, Latium'da, Roma çevresindeki ovadan meydana gelir. Doğal çayırlar ve az verimli tahıl tarlalarıyle örtülüdür. (L)

CAMPAGNOLA, italyan heykeltıraş, ressam ve gravürcü ailesi. En önemlileri: —GIROLAMO, heykeltıraş (Padova 1433'ten ö.-ay.y. 1522). En çok, çağının hümanistleri ile kurduğu ilişkilerle tanınır; — GIULIO, ressam ve gravürcü (Padova 1482-1514'ten

s.), Girolamo'nun oğlu. özellikle yepzajlarında önce Mantegna'nın, sonra da Giorgione'nin etkisinde kaldı. Padova'daki Scuola del Carmine'de dört freskin ona ait olduğu öne sürülür. Mantegna'nın, Giovanni'nin, Bellini'nin ve en güzel kompozisyonlarının ilhamını veren Giorgione'nin tablolarından gravürler yaptı *(Konser, Müneccim, İsa ile Samiriyeli Kadın);* — DOMENİCO (1500'e doğr.-1581'e doğr.), Giulio'nun evlâtlığı. O da ressam ve gravürcüdür. Scuola del Santo'daki (Padova) gravürlerinde Giulio Campagnola, Pordenone ve Tiziano'dan etkilendi. (L)

CAMPAGUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Ayağın üst kısmını açıkta bırakacak şekilde deri şeritlerle bağlanan siyah renkli bir çeşit sandal. (Etrüsk kaynaklı olan *campagus* Bizans çağında da kullanılıyordu.) (L)

CAMPAN veya **KAMPAN**, i. Fransa'da Hautes-Pyrénées'deki Campan taş ocaklarından çıkarılan mermer çeşidi.

— ANSİKL. Koyu kırmızı, boz, ak ve soluk pembe lekeleri olan tatlı yeşil renkli bu bademcikli mermerler, Romalılar zamanından beri ün salmıştır. *Fransız yeşili* veya *Kampan yeşili* de denen bu mermerler Espiadet adı verilen yerde çıkarılır; Paris operasının süslemelerinde ve Grand Trianon'un sıra sütunlarında kullanılmıştır. (L)

CAMPANA, Arjantin'de idare bölümü (Buenos Aires ili), il merkezinin kuzeyinde; 819 km²; 30 220 nüf. Sanayi (petrol rafinerileri, et konserveciliği, demiryolu malzemesi) merkezi. (L)

CAMPANA (Dino), italyan şairi (Marradi, Toscana 1885-Castel Pulci, Toscana 1932). Bologna'da kimya öğrenimi yaptıktan sonra Floransa'da fütürist çevrelerle ilişki kurdu. Sonra, Asya, Kuzey ve Güney Amerika'da giriştiği çeşitli mesleklerle güç, sıkıntılı ve gezginci bir ömür sürdü. Bir akıl hastaları yurdunda öldü. Başlıca eserleri: bir manzum ve mensur şiirler karması olan *Canti Orfici* (1914), *7 Liriche e 3 prose inedite* (1941), *İnediti* (1942), *Taccuino* (1949). Rimbaud'nun etkisinde kalmış olan Campana, çağdaş italyan şiirinin habercisidir. Gerçeğin yerilerinin görünüsünü değiştiren olağanüstü bir lirik gücü vardır. (L)

CAMPANA (Pedro). Bk. KEMPENEER *(Pieter).*

CAMPANA Dİ CAVELLİ (Giampietro, marki), italyan koleksiyoncusu (Roma 1807-ay.y. 1880). Özellikle yunan, etrüsk ve roma sanatlarıyle ilgili ve içinde primitiflerin tablolarının önemli bir yer tuttuğu italyan eserlerinden meydana gelmiş muazzam bir arkeolojik koleksiyon meydana getirdi. Bu yüzden iflâs ve koleksiyonunu müdürü olduğu Emniyet sandığına rehin etti. Yirmi yıl küreğe mahkûm edildi. Bu ceza devamlı sürgüne çevrildi. Koleksiyonu haciz edilerek satıldı. (L)

Campana koleksiyonu, Campana di Cavelli'nin meydana getirdiği koleksiyon. 1861'de Fransa satın aldı, Paris'te sanayi sarayında, «Musée Napoléon-III» adı altında sergilendi, sonra birçok müzeler arasında bölüşüldü; özellikle İtalyan primitifleri illere dağıtıldı. O zamandan beri, Avignon piskoposluk sarayında Campana müzesinin yeniden düzenlenmesi düşünülür. (L)

CAMPANA ve **CAMPANELLA.** Bk. KAMPANA.

CAMPANARO tepesi, İtalya'da tepe, Sicilya'da, Madonia dağlarında; 1 881 m. Adanın Etna'dan sonra en yüksek zirvesi. (L)

CAMPANELLA (Tommaso), italyan düşünür ve yazarı (Stilo, Calabria 1568-Paris 1639). Küçük yaşta parlak zekâsıyle göze çarptı, yahudi sihirbazı Abraham'dan büyücülük öğrendi, on dört yaşında dominiken tarikatına girdi. Skolastik Aristoculuğa karşı cephe aldığı için şüpheleri üzerine çekti: Telesio'yu savunmak için yazdığı kitap yüzünden dinden sapmakla suçlanarak yargılandı. Deneysel metodu savundu, Roma'ya, sonra Floransa ve Padova'ya kaçtı. Engizisyonca eserlerinin müsveddelerine el konuldu, fakat yeni bir yargılanmadan sonra bağışlanınca, bunları yeniden ele geçirdi, 1598'de Calabria'da bir manastıra çekildi; burada başkaldırmanın, bağımsızlığın zorunluğu üzerine vaizler verdi, derebeylik topraklarının bölüşülmesini öğütledi. Öğrencileri tutuklandı; kendisi de hapse atıldı, deli taklidi yaparak canını kurtardı, yirmi yedi yıl İspanya zindanlarında yattı. 1626'da papa Urbanus VIII hapisten kurtararak hürriyetine kavuşturdu. Yeniden hücumlara uğrayınca Fransa'ya sığındı ve ölünceye kadar orada kaldı; Richelieu'nün bağladığı maaşla geçindi, *Philosophie Rationalis* (Rasyonel Felsefe) [1638] adlı eserde metafizik sistemini geliştirdi. En önemli eseri olan *Güneş Ülkesi*'ni (Civitas Solis) 1602'ye doğru hapiste yazmıştı; ancak 1623'te Città del Sole adıyle yayımlayabildi; bu eserinde Campanella, astrolojiye dayanarak siyasî tasarılarını açıkladı. Bunlara toplumcu kuramlarla feodaliteye karşı yaptığı sert eleştirileri ekledi. Campanella mirasçısı olduğu Rönesans düşüncesini son sınırlarına kadar geliştirmiştir. (L)

CAMPANELLA burnu, İtalya'da küçük burun, Sorrento yarımadasının ucunda, Napoli körfezinin güneyinde. Campanella burnuna Romalılar *Minerva* burnu adını verirlerdi. (L)

CAMPANİ (Ferdinando Maria), italyan seramik ressamı (Siena 1702-ay.y. 1771). Seramiklerinin üstüne Raffaello'nun, Carracci'nin, Bartoli'nin ve Marcanton'un eserlerini nakletmiştir. Portreleri de vardır. Kendisine MAİOLİCA RAFFAELLO'SU adı verilmiştir. (L)

CAMPANİ (Giuseppe), italyan optikçisi ve astronomu, XVII. yy.ın ikinci yarısında Roma'da yaşadı. Güçlü mikroskoplar ve teleskoplar yaptı; özellikle kara dürbününü ve Cassini'nin Satürn yıldızı uydularını bulmasına yarayan teleskopu buldu. (L)

CAMPANİ (Niccolo) [yazdığı piyeslerden birinin adından ötürü **lo Strascino** lakabıyle anılır], italyan yazarı (Siena 1478-Roma 1523). Halk komedileri yazdı ve bunları bayram günleri, sokaklarda, kendisi gibi az kültürlü fakat sanatsever halk adamlarıyle oynadı. Hareketli ve açık saçık komedileri şunlardır: *(İl Magnino* [1516], *İl Coltellino* [1520], *İl Berna* [1520]). Çoğunlukla köy hayatını yeren eserlerdir. (L)

CAMPANİA, güney İtalya'da bölge, Apenin dağlarının batı yamacında, kuzeyde Garigliano'dan güneyde Policastro körfezine kadar uzanır; 13 600 km²; 4 756 000 nüf. Beş ili içine alır: Avellino, Benevento, Caserta, Napoli ve Salerno. Campania, çok değişik bir bölgedir; kıyı cephesi özellikle ovalardan meydana gelir: asıl Campania (Napoli'nin kuzeyinde) ve eskiden bir sıtma yatağı olan bütünüyle alüvyonlu Paestum ovası. Bu iki ova arasında, Campi Flegrei ve Vezüv'ün yanardağ kütleleri ile kalkerli Sorrento yarımadası yükselir. İç kısma doğru engebeler çeşitli bir yapı gösterir: batıda dağ ve tepeler tebeşirli kalkerlerden oluşur (Lepini, Matese dağları); doğuda İrpini, Dauni ve Samnio dağlarının killi sağrıları yükselir; büyük bir kalkerli kütle olan Cilento, Campania'nın güney kenarını meydana getirir. Bu fizikî karşıtlıkların izleri insanların faaliyetinde de görülür. Yoksul veya orta verimlilikte bölgeler geniştir: buraları dağlıktır, hayvancılık ve uzun nadaslarla tahıl tarımı yapılır; insanlar bu bölgeleri kısmen boşaltmış ve Napoli'ye göçmüşlerdir. Nehirlerin alçak vâdileri de uzun süre verimsiz kesimler meydana getirdi; bu vâdiler birtakım değerlendirme çabalarının yanı sıra hâlâ geri tarım yöntemleriyle işletilir (çok büyük manda sürüleri). Buna karşılık Napoli'nin kuzeyinde uzanan ova zengindir. Burada nüfus yoğunluğu km² başına 3 000 kişiye ulaşır ve toprak aşırı derecede bölüşülmüştür; çeşitli tarım (tahıl, meyve, sebze, turunçgiller, zeytinlikler) yapılır. Bu yoğun tarım hayatı 600 m'nin altındaki alçak tepelerde de devam eder. Ama gelir kaynakları, çok kalabalık nüfus karşısında yetersiz kalır ve hayat seviyesi düşüktür.

— Tar. Campania'da başlangıçta samnit asıllı bir halk, sonra da Etrüskler ve yunan asıllı kolonlar yaşardı. Capua'nın kurtulmasından (M.Ö. VI. yy.) itibaren tarihi, 338'de Romalılarla birleşecek olan bu şehrinkine karıştı. Campania M.Ö. IV. yy.dan II. yy.a kadar kurulan birçok koloni tarafından romalılaştırıldı ama eski yunan ahalisinin derin izlerini muhafaza etti; buna Pompeii kalıntıları tanıklık eder. Kıyılarında roma soyluları sayfiye villaları kurdular. Campania, yarımadanın en zengin tarım bölgelerindendi: yanardağsı toprağı Latium'a oranla çok verimli tarım ürünleri (darı ve buğday) elde edilmesini sağlıyordu. Bölgede zeytinyağı, meyve, sebze de üretiliyordu, ama özellikle Falerno'da elde edilen şarapları ve gülleriyle ün salmıştı. Campania önce İtalya'nın birinci bölgesinin bir bölümüydü, Diocletianus zamanında ayrı bir eyalet oldu. Lombard'lara, Bizanslılara geçti; bazı şehirlerin (Amalfi) bağımsızlık kazanmasıyle bölündü, XI. yy.da fazla direnmeden Normanlara geçti ve daha sonra Sicilya krallığının bölünmez bir parçası oldu.

— Esk. yun. *Campania vazoları,* yunan vazoları; M.Ö. III. yy.dan itibaren Attike seramikçiliğin italyot kolu tarafından imal edildi. (Tonu, daha sarımsı veya tuğla kırmızısıdır; sırrı daha donuk siyahtır; bitki resimlerinden ve şekillerden meydana gelen dekoru daha zengindir: vazo üzerindeki birçok resim İtalya'daki Yunanlıların tiyatro oyunlarına tutkunluklarını ortaya koyar). [L]

CAMPANİA lehçesi. Güney İtalya lehçesi; Campania'da konuşulur.

— ANSİKL. XIV. yüzyıldan beri yazılan çok sayıda şarkı Campania edebiyatının özelliğini meydana getirir. 1880-1915 arasında yetenekli şairler yetişti; *Poésie Sentimentales* (Duygulu Şiirler) ve dramatik *Novelle Napolitane* (Napoli Hikâyeleri) adlı eserlerin yazarı Salvatore di Giacomo (1860-1934) bunlardan biridir.

Campania dili metafonilerin etkisiyle belirgin bir sesliler dizgesine sahiptir; en değişik biçimi Napoli lehçesidir. Her ne kadar *aperto, morta, sorda* dişil sıfatları italyanca ve Campania lehçesinde aynıyse de bu lehçedeki eril biçimler italyancadaki *aperto, morto, sordo* biçimlerinden farklıdır: *apierta, muorta, surda mese*'nin (ay) çoğulu *misi*'dir (ital, *mesi).* Latin diftongu *au* aynen korunmuştur: *taura* (ital. *toro). I* ünlüsü kelime başında düşer; *'ndennere* (ital. *intendere).* Kelime sonundaki *a,* tınısını korur; ama diğer ünlüler ya *a*'ya dönüşür veya silinir. Latin *c*'si öndamaksı ünlü önünde, bu ünlünün ses boşluğunda olup olmamasına göre değişik biçimlerde evrim geçirdi: *vrattsa* ve *dieca* (ital. *braccio, dieci).* Benzeşmeler genellikle ileriye dönüktür *(chiumma, scennera;* ital. *piombo, scendere): zolfo, zuppa* (latince *sulfur* ve frankça *suppa*'dan) gibi kelimeler daha sonra italyancaya girdi. Kelime başında *«B» v*'ye, iki ünlü arasındaki *d* ise *r*'ye dönüşür *(vrattsa* ve *pera;* ital. *piede). Py* ve *fy*'nin evrimine en iyi örnek *cchiu* ve *sciora* (ital. *piu, fiore)* kelimeleridir. *ll* grubu bazen *dd* (uçdamaksı *d* ile), bazen *r* olur: *capidda, chéra* (ital. *capello, quella).* [L]

CAMPANİLE i. (ital. k. *campana,* çan'dan), italyan mimarîsinde çan kulesi, genellikle de aydınlık boşlukları olan ve bir kilisenin çanlarını taşımağa yarayan, çoğunlukla ana yapıdan ayrı inşa edilmiş kule. ‖ Resmî olmayan binalardan bazılarının çatısında rastlanan ve üzerinde çan veya saat bulunan küçük kule. ‖ Üzerinde bir kubbe bulunan süslemeli küçük kule.

— ANSİKL. İtalyan tarzı *campanile,* kilisenin yanında yükselen bir kuledir. İlk campanile'ler daha çok silindir biçimindeydi. Santa-Maria-Maggiore'deki zafer anıtının mozaiklerinde yüksek, yuvarlak kuleli kiliseler görülür. Ravenna'da da bu örneklere rastlanır: Sant' Apollinare Nuovo (VII.-IX. yy.), Sant'Apollinare in Classe (IX. yy.) gibi. Pisa kulesi de (XIII. yy.) yuvarlak çan kulelerine bir örnektir. İtalyan kentleri gösterişli çan kuleleri yapımında yarışıyorlardı. Floransa'da 1334'te Giotto'nun desenleri esas alınarak yapımına başlanan ve Andrea Pisano ile Talenti tarafından bitirilen kule bu yarışmaya örnektir. Venedik'te, XII. yy.da yapılan San Marco kilisesinin *campanile*'si birçok defa sarsıntı geçirip onarıldıktan sonra 1902 yılında yıkıldı, 1912'de yeniden yapıldı. (L)

CAMPANİT i. (İtalya'da yer adı *Campana*'dan, fr. *campanite).* Miner. Bileşimindeki potasyum miktarı sodyumdan daha fazla olan, yapısında genellikle çok bü-

Luis de CAMOES, 1570'e doğru Fernando Gomez'e atfedilen portresi

T. CAMPANELLA Larmessin tarafından

campania vazosu (Napoli müzesi)

Foto. Berliet, Parisot (LAROUSSE)

yük lökit billûrları bulunan sodyum ve potasyumlu lökotefrit. (L)

CAMPANULARİA i. (lat. *campanula*, çan'dan). *Campanulariidae* familyasından yüksüğümsü hidra. (Bu hidra topluluğunda gövde ve kol kısımları, her biri çanak içinde bulunan bireyleri birbirine bağlar. Eşeysel tomurcuklar basit birer spor kesesi gibidir. Her birinden küçük medüzler meydana gelerek çevreye yayılır. Campanularialar çeşitli denizlerde, kıyı sularında yaşar.) [L]

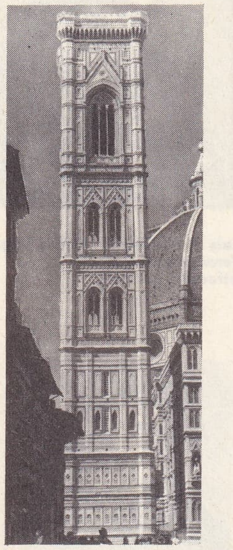

Floransa campanile'i

CAMPANUS (Joannes), teslise karşı çıkan alman din adamı (öl. 1574). Bir vaızında dünyanın sonunun geldiğini söylemesi birçok karışıklıklara yol açtı; yirmi altı yıl hapis cezasına çarptırıldı. (L)

CAMPANUS Novara'lı, XIII. yy. italyan astronomu ve matematikçisi. Arabistan'ı ve İspanya'yı dolaştı, Adalard'ın çevirdiği Eukleides'in *Stoikheia* (İlkeler) adlı eseri üstüne klasik bir değer kazanan yorumlar yaptı. İlk defa Venedik'te yayımlanan (1482) bu yorumlar, «Altın sayı» üstünde durdu ve bir doğruyu «kendi iki ucunu birleştiren en kısa çizgi» olarak tanımladı. (L)

CAMPBELL, Argyllshire klanından gelme iskoçyalı aile. XV. yy.ın başlarında sir Duncan **Campbell of Lochow**'a baronluk unvanı verildi. — Torunu COLİN 3. **Campbell** lordu, İsabel Stuart'la evlenerek Lorne baronluğunu da elde etti. 1457'de James II, onu Argyll kontu yaptı. (L)

CAMPBELL, Ohio'da, Mahoning County'de şehir. Eski adı *East Youngstown*. Demir ve çelik sanayii; 12 830 nüf. (1950). [L]

CAMPBELL (Alexander), ingiliz din adamı (Ballymena yakınları, Antrim, İrlanda 1788 -Batı Virginia, A. Birleşik devletleri 1866). Dinî topluluklar arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırmak için çaba harcadı. İncil'in gerek inanç gerekse uygulamada tek kitap olarak benimsenmesi için çalıştı. A. Birleşik devletlerinde «Hazret-i İsa'nın müritleri» tarikatını kurdu. (Bk. CAMPBELLİTES). [L]

W.W. CAMPBELL
Waltenburgh tarafından yapılmış resmi

CAMPBELL (Beatrice Stella TANNER, **Mrs. Patrick),** ingiliz aktrisi (Londra 1865-Pau, Fransa 1940). 1891'de Adelphi Theatre'a girdi, 1893'te buradan ayrıldı. Saint James tiyatrosunda Pinero'un *The Second Mrs. Tanqueray* (İkinci Bayan Tanqueray) adlı piyesinde Paula rolünü büyük bir başarı ile oynadı. Haymarket ve Garrick tiyatrolarında sahneye çıktı. Uzun süre G. B. Shaw ile arkadaşlık etti. (L)

CAMPBELL (Colin), ingiliz mimarı (öl. 1729). Büyük Britanya'da klasik palladio üslûbunun yayılmasını sağlayan *Vitruvius Britannicus*'un yazarı. 1717'de Burlington House'un cephe resmini çizdi, Rolls House'ı yaptı (Chancerylane 1717-1718), birçok yazlık ev, özellikle Mereworth Castle'ı gerçekleştirdi (Kent, 1723). Gal prensinin mimarı oldu (1725), Bayındırlık bürosunda («deputy surveor») görev aldı (1726). [L]

CAMPBELL (Donald), ingiliz sporcusu (Horley, Surrey 1921-Coniston Gölü, Cumberland 1967), Malcolm Campbell'in oğlu. 1964'ten 1965'e kadar klasik transmisyonlu otomobille erişilen en büyük sürat rekorlarının sahibi oldu (saatte 648, 728 km). 1965'te su üstünde saatte 444, 615 km ile kendi sürat rekorunu kırdı (1959'da 418, 900 km/saat). *Blue Bird* (Mavikuş) adlı deniz motoru ile «300 mil duvarını» (saatte 483 km) aşmağa kalkışırken öldü. (L)

CAMPBELL (Frederick). Bk. CAWDOR.

Colin CAMPBELL
Mereworth Castle

CAMPBELL (George), iskoçyalı din adamı ve eleştirici (Aberdeen 1719-ay.y. 1796). Aberdeen'de rahip ve Marischal koleji müdürü, Hume'ün denemesine karşı *Mucizeler Üzerine Bir İnceleme* yazdı (1763). *«Retorik Felsefesi»* (1776) adlı eseri, değerce Aristoteles'in eseriyle bir tutuldu. (L)

CAMPBELL (John, baron), ingiliz yargıcı ve devlet adamı (Cupar, İskoçya 1779-Londra 1861). 1806'da baroya, 1830'da da ılımlı whig olarak parlamentoya girdi. Parlamentoda özellikle 1833-1841 yılları arasındaki hukuk reformları sırasında büyük çaba gösterdi. 1841'de Lordlar kamarası üyeliğine yükseldi, 1859'da Büyük Britanya başyargıcı oldu. (L)

CAMPBELL (Roy), ingilizce yazan güney afrikalı şair (Durban 1901-Setubal, Portekiz 1957). Sırasıyle balıkçılık, avcılık ve gazetecilik yaptı. Önce Franco, sonra da Britanya ordularında er olarak görev aldı. Sonunda İngiltere'ye yerleşerek B.B.C.'de çalıştı. *Light on a Dark Horse* (Kara At Üstündeki Aydınlık) [1951] adlı eserinde 1935'e kadarki hayatını anlattı. Şiirlerindeki parlak tasvirler, coşkun romantizm ve taşkınlık, Güney Afrika edebiyatında olduğu kadar, İngiliz edebiyatında da yankılar uyandırdı. *The Flaming Terrapin* (1924), *Adamastor* (1930), *The Georgiad* (1931), *Talking Bronco* (1946). [L]

CAMPBELL (sir Colin), **Clyde** baronu, ingiliz generali (Glasgow 1792-Londra 1863). On altı yaşında orduya girdi. İspanya savaşlarında ve birçok sömürge seferinde yararlık gösterdi. Kırım savaşında İskoç Highland tugayına kumanda etti ve büyük ün kazandı. 1857'de Hindistan'da Sipahi isyanı patlak verince Hindistan kuvvetleri başkumandanlığına atandı ve ayaklanmayı bastırdı. (L)

CAMPBELL (sir Malcolm), ingiliz otomobil yarışçısı (Chislehurst, Kent 1885-Reigate 1948). Bir kilometrelik mesafede dünya sürat rekorunu yenileme teşebbüslerinde uzmanlaştı. 1923'te saat ortalamasına göre 211,378 kilometre ile rekor kırdı. *Blue Bird* (Mavikuş) adlı arabasıyle 1935'te 485,175 km'ye çıktı. Daha sonra deniz motörü yarışlarında uzmanlaştı ve bir yarışta öldü. Oğlu Donald, bu alanda saatte 418 km'lik bir hıza ulaştı (mayıs 1959). [L]

CAMPBELL (Thomas), iskoçyalı şair ve edebiyat eleştiricisi (Glasgow 1777-Boulogne -sur-Mer 1844). 1779'dan sonra kendisine ün sağlayan, duygulu, klasik güzellikte *The Pleasures of Hope* (Ümidin Zevkleri) adlı öğretici şiirini yayımladı. 1800'den 1802'ye kadar Almanya'da geziye çıktı ve orada *Exile of Erin'i* (Erin Sürgünü) yazdı; sonra Londra'da yerleşti (1803), birçok kısa eleştirme ve tarih eserleri yazdı. 1819'da yedi ciltlik *Specimens of the British Poets*'i (İngiliz Şairlerinden Örnekler) yayımladı. Bu eserin başında önemli bir açıklamalı önsöz ile not halinde kısa bilgiler vardır. Campbell'in anılmağa değer yalnız birkaç yurtseverlik şiiri kalmıştır: *Ye Mariners of England* (Sizler İngiltere Denizcileri) [1801] ve *The Battle of The Baltic* (Baltık Savaşı) [1809]. (L)

CAMPBELL (William Wallace), amerikalı astronom (Hancock County, Ohio 1862-Mount Hamilton, Kaliforniya 1938). Lick rasathanesi ile (1901) Kaliforniya üniversitesinin başına geçti; yıldızların hızını belirlemede Doppler-Fizeau prensibini fotoğrafla ilk uygulayan astronom oldu. Güneşin çekim alanına giren ışığın yön değişimini ölçerek Einstein kuramını doğrulayan çalışmalara katıldı. (L)

CAMPBELL adası, Büyük okyanusun güneyinde ada, Yeni Zelanda'ya bağlı, 52° 33′ güney enleminde. Meteoroloji istasyonu. 1935 -1939 arası medeniyetten kaçan avustralyalı bir din adamları topluluğu (theosophist), Campbell adasına yerleşti. (L)

CAMPBELL-BANNERMAN (sir Henry), ingiliz siyaset adamı (Glasgow 1836-Londra 1908). 1868'de liberal partiden mebus seçildi ve Gladstone'a yardımcı oldu. Gladstone, Salisbury ve Rosebery'in yönettiği liberal hükûmetlerde bahriye nazırı (1882-1884), İrlanda bakanı (1884-1885) ve Millî Savunma bakanı (1886, 1892-1895) oldu. Bu görevlerinde başarı gösterdi, güçlülüğü ve doğruluğuyle halkın sevgisini kazandı. 1898'de Avam kamarasında liberallerin başkanı oldu. O zaman imparatorluk konuları üzerinde bölüntüye uğrayan bu partinin birliğini korumağa çalıştı; Güney Afrika buhranında taviz vermeme siyasetine kesinlikle karşı çıktı, liberal birliğin emperyalistlerince sevilmedi, büyük güçlüklerle karşılaştı. 1905'te himayeciliğin birlikçi hükûmetçe kabul edilmesiyle ortaya çıkan buhran, liberaller arasında birliği sağlayacak yeni bir imkân yarattı ve Campbell-Bannermann, Balfour'un yerine başbakan oldu (bu makam o zaman ilk kere resmen tanındı). Liberaller için başarıyle sonuçlanan 1906 seçimleri, Campbell-Bannermann'ın mevkiini güçlendirdi. Kuvvetli bir bakanlar grubuyle desteklenerek (Asquith, Churchill, Grey, Lloyd George v.b.) sağlığının git gide bozulmasına rağmen önemli işlere girişti; sendikacılığın yeni statüsü (1906), Güney Afrika bağımsızlığının hazırlanması (ölümünden biraz sonra 1908'de gerçekleşti), Lordlar kamarasının siyasî gücüne karşı girişilen saldırı, Fransa ile yeni yapılan antlaşmanın sağlamlaştırılması. (L)

CAMPBELLİTES, A.B.D.'de, 1812'de, Alexander Campbell tarafından kurulan ve *Disciples of Chris*t (İsa'nın çömezleri) veya *Church of Christ* (İsa'nın kilisesi) diye anılan bir tarikatın üyeleri. Amerika'da, Avustralya'da ve İngiltere'de birçok üyesi vardır. (L)

CAMPBELTOWN, Büyük Britanya'da liman şehri, İskoçya'da (Argyllshire), uzun Kintyre yarımadasının doğu kıyısında; 7 200 nüf. Balıkçılık. Tersane. Viski imalâthanesi. (L)

CAMPE (Joachim Heinrich), alman sözlük yazarı, ahlâkçısı ve pedagogu (Deensen, Braunschweig 1746-ay.y. 1818). Fransız ihtilâlinin heyecanına kapılarak Paris'e gitti; ama çok geçmeden kendini eğitime adadı. Braunschweig'ta kurduğu kitabevi Almanya'nın en önemli kurumlarından biri oldu. Çeşitli pedagojik eserler yanında *Wörterbuch er Deutschen Sprache* (Almanca Sözlük) [1807-1811] adlı bir sözlük, ayrıca *Robinson der Jüngere* (Genç Robinson) [1779] gibi, gençliğe seslenen kitaplar yazdı. (L)

CAMPEADOR (*şampiyon* anlamında isp. k.). Tar. El Cid'e takılan ad. (L)

CAMPECHE, Meksika'da liman şehri, eyalet merkezi, Yucatan'ın batı kıyısında; 31 300 nüf. Sömürge devrinden ev ve antları muhafaza eder. Tütün işlenmesi. Şeker tasfiyehanesi. Balıkçılık.

— *Campeche körfezi,* Meksika körfezinin güney ucunu meydana getirir. — *Campeche eyaleti,* Yucatan yarımadasının batı kesiminde; 50 952 km²; 164 200 nüf. (L)

CAMPECHE i. (*Campeche* şehrinin adından). Bot *Campeche odunu, Haematoxylon-Campechianum* ağacının odunu. (Erguvangillerden.) [Bk. HAEMATOXYLON.]

— ANSİKL. Kumaş boyacılığı. Ticarette birçok *Campeche odunu* çeşidi vardır (*hint odunu, mavi odun* v.b. de denir); çıktığı memlekete göre (*İspanya, Santo Domingo, Honduras* v.b.) boyca birbirinden farklı kesilmiş ocak odunu biçiminde ihraç edilir. Boyacıların işini kolaylaştırmak için Campeche odunu çoğu zaman toz halinde ihraç edilir veya biraz su ve eter ile boya özü üretilebilir, elde edilen özüt, sıvı halde gönderilir. Ticarette kullanılan Campeche odunu özütü zifte benzer kara bir maddedir. Tadı hem tatlı, hem acıdır. Campeche boyası pekiştirici alüminli boyalarla karıştırılınca grimor, demirli yoğun boyalarla karıştırılınca koyu siyah renk verir. Sert, ağır ve güzel kırmızı renkte olan Campeche odunu, boyacılıktan başka, ince marangozlukta, gömme süs işlemeciliğinde v.b. kullanılmağa elverişlidir. (L)

CAMPEGGİ (Benedetto), italyan hümanisti (Mantova 1482-Bologna 1566). Latince ve manzum olarak yazdığı *İtalidis libri X* (1553) adlı eserinde zamanının tarihini dile getirdi. (L)

CAMPEGGİ (Lorenzo), italyan kilise büyüğü (Bologna 1474-Roma 1539). Feltre piskoposu, Almanya ve Milano'da papalık elçisi, 1517'de kardinal oldu. Leo X kendisini Parma hükûmetinin başına getirdi, sonra Luther ile savaşması için Kutsal imparator-

Foto. Alinari-Giraudon, W.A. Cherup, Re-Rapho (LAROUSSE)

luğa, İngilizler'i Türkler'e karşı bir haçlı seferi düzenlemeğe teşvik etmek ve bu amaçla yüzde 10'luk bir vergi toplamak için de İngiltere'ye gönderdi. Clemens VII Campeggi'yi Bologna piskoposu yaptı ve Nürnberg diyet toplantısında Luther'in karşısına çıkardı. 1524'te, İngiltere kralı Henry VIII'in boşanma davasını incelemekle görevlendirildiyse de kabul etmedi. 1534'te Paulus III'ün papa seçilmesinde büyük rolü oldu. (L)

CAMPEN (Jacob VAN). Bk. VAN CAMPEN *(Jacob).*

CAMPENDONK (Heinrich), alman ressamı (Krefeld 1889). Thorn-Prikker'in yanında öğrenim gördü. 1911'de *«Blauer reiter»* (Mavi süvari) sanatçılar derneğine girdi. 1926'dan sonra Düsseldorf Güzel Sanatlar akademisinde profesörlük yaptı. 1933'te Almanya'dan ayrıldı, Amsterdam'da Rijksakademie'de profesör oldu. Campendonk, yüzey kontrastları ile renklerin ışık gücünden yararlandı, tabiattan süsleyici bir ahenk kazanmağa çalıştı. (L)

CAMPENY Y ESTRANY (Damian), katalonyalı heykelci (Mataro, Barcelona yakını 1771 Barcelona 1855). Roma'da (1815) Canova'nın etkisinde kaldı. Kralın heykelcisi, San Fernando akademisinin onursal üyesi, Barcelona Güzel Sanatlar okulunda öğretmen, sonra da okulun müdürü oldu. Eserleri: *Neptunus* (Barcelona yakınındaki Vilanueva y Geltru'da Balaguer müzesinde) ve dört mermer heykel; *Diana, Paris, Hymenaios, Evlilikte Güven* (Barcelona Güzel Sanatlar müzesi). [L]

CAMPEPHİLUS i. (yun. *kampê*, tırtıl ve *philos*, seven). Büyük ağaçkakan. Tüyleri siyah, beyaz ve kırmızıdır. Fildişi gagalı ağaçkakan *(Campephilus principalis)* eskiden A.B.D.'de çok yaygınken şimdi yok olmuştur. (L)

CAMPER (Petrus), hollandalı anatomi ve tabiat bilgini (Leiden 1722-La Haye 1789). Zekâ derecesini yüz açısı ile ölçmeyi ilk olarak Camper denedi. (L)

CAMPESTRE i. (lat. k.). Eski Roma'da, belden başlayarak kalçanın üçte ikisini örtecek uzunlukta etek. Cumhuriyet çağında askerler ve gladyatörler talim sırasında giyerlerdi. (L)

CAMPHAUSEN (Ludolf), alman bankeri ve siyasetçisi (Hünshoven 1803-Köln 1890). Alman demiryolu şebekesinin kurulmasına yardımcı oldu. Bunu, Prusya çevresinde iktisadî ve siyasî bir alman birliği kurmak yolunda bir araç olarak kullanmak istiyordu. Liberal eğilimli olan Camphausen, daha 1840'ta, Ren diyetinde, bir prusya parlamentosu toplanmasını istedi. 1847'de Berlin'de toplanan eyalet devletlerinin ilk genel diyetine gönderildi 1848 Devrimi kendisini iktidara götürdüyse de, küçük hükümdarların imtiyazlarına karşı gelemediği, diğer taraftan da sırtını halka dayayamadığı için aynı yıl istifa etti. (L)

CAMPHORA bk. KÂFUR.

CAMPHOROSMA i. Otsu bitki. Güney Avrupa ve Orta Asya'da yetişir. (Bu bitkinin türlerinde uçucu bir yağ bulunur. Bunların terletici, sidik söktürücü ve uyarıcı özellikleri vardır. *Salsolaceae* familyasından.) [L]

CAMPİ, Giulio Romano'nun etkisinde bir italyan ressam ailesi. Ailenin reisi GALEAZZO idi (Cremona 1477-ay.y. 1536 doğr.). Boccacio Boccaccino'nun öğrencisi oldu ve bir *Annunciazione* (İsa'nın Doğuşunun Müjdesi) [Milano'da Borromeo galerisinde] tablosu yaptı. Üç oğlu oldu. — GIULIO (Cremona 1502-ay.y. 1572), Cremona'da ve Milano'da çalıştı ve venedik sanatını öğrendi. Tabloları arasında *Azizler Arasındaki Meryem* tanınmıştır (Uffizi müzesi). — ANTONİO (1535'e doğr.-Cremona 1591), heykelci,ressam, mimar ve gravürcü idi. Doğduğu şehrin katedralindeki *Pietà*'yı yaptı ve içinde kendi elinden çıkma levhalar bulunan *Cremona Kronikleri* adında bir kitap yayımladı (1585). — VİNCENZO (Cremona 1536-öl. 1591), dekoratör, portre ve natürmort ressamı *(Giulio Boccamellon'un Portresi*, Bergamo müzesi). — BERNARDİNO (Cremona 1522-ay.y. 1595'e doğr.), yukarıdakilerin kuzeni; lüminizmle (resimde ışığa öncelik tanıyan akım) ilgilendikten sonra çağının yapmacıklı, aşırı süslü üslûbuna yöneldi. *(İsa'nın Cesedi Üzerinde Ağlayan Meryem)* [Louvre müzesi.] (L)

CAMPİ BİSENZİO, İtalya'da komün, Toscana'da (Floransa ili), *Bisenzio* kıyısında; 17 000 nüf. Önemli tarım merkezi. (L)

CAMPİDANO, İtalya'da, güney Sardinya'da bölge, Ferru tepesi ile Oristano körfezinden, Cagliari körfezine kadar 100 km'lik bir alanda uzanan tepeler ve alüvyonlu ovalardan meydana gelir. Eskiden sıtmalık bir yer olan Campidano'nun Tirso ırmağı üzerinde yapılan bir baraj sayesinde verimi arttırıldı; bugün Sardinya'nın en verimli bölümüdür. (L)

CAMPİDANO lehçesi i. Sardinya adasının güneyinde konuşulan lehçe.

— ANSİKL. Sicilya lehçesi, *Campidano* lehçesini oldukça etkiledi. Arkaik yapısı bakımından logudorca'ya bağlanır. Bazı özellikleri sayesinde diğer sardinya lehçelerinden ayırdedilir. (L)

CAMPİDOGLİO (Piazza del). Roma'da meydan. Bugünkü Campidoglio meydanının ilk planlarını Michelangelo çizmişti. Meydanın ortasında Marcus Aurelius'un ünlü bronz heykeli vardı. Bugün belediye binası olarak kullanılan Senatorio sarayını Giacomo della Porta ile Girolamo Rainaldi yapmıştır (1592). Museo Capitolino sarayı 1644-1645 yıllarından kalmadır. Conservatori sarayının yapımına 1450'de başlandı. Sonradan, Michelangelo'nun desenleri esas alınarak Cavalieri ve Rainaldi tarafından (1564-1568) değiştirildi. Halkın ziyaretine açık birçok koleksiyonu, bu arada eski eserlerin teşhir edildiği bir daire, bir de resim bölümü vardır. (L)

CAMPİ FLEGREİ, İtalya'da volkanik bölge, Campania'da, Napoli'nin batısında, Napoli körfezine hâkimdir. Bölgede Dördüncü zamandan kalma on kadar yıkılmış krater vardır; başlıcaları *Monte Nuovo* (Küçük Averno gölü kenarında yükselir) ve *Solfatare* (güneyde, Pozzuoli yakınında). En yüksek yeri 458 m. Bölgenin her yerinde tarım (meyve, sebze ve özellikle bağlar) yapılır. (L)

CAMPİGLİ (Massimo), italyan ressamı (Floransa 1895). Çalışmalarına 1919'da Paris'te başladı. Mısır sanatıyle karışmış bir kübizmin etkisindeydi. 1928'den itibaren de geometrik şekillerle canlı renklerin biribirine bağlandığı bir üslûp yaratmakta yardımcı olacağı düşüncesiyle etrüsk sanatına baş vurdu. Campigli'nin eserleri Paris *(Genç Kızlar*, 1932), Roma, New York Modern Sanat müzelerine alınmıştır. Campigli büyük freskler yapmıştır. Bunlardan 300 m^2'lik bir fresk Padova üniversitesindedir (1936-1938). [L]

CAMPİGNY çağı. Bk. KAMPİNİYEN.

CAMPİ MAGNİ, Romalılar'ın Afrika eyaletinde bölge, Kartaca topraklarında, Bagradas'ın (bugün Mecerda) doğu kıyısında. Scipio, M.Ö. 203 yılında burada Masinissa'yı, nümidya ve keltiber ordularını yendi. (L)

CAMPİNA i. Brezilya'daki ağaçsız bitki örtüsünü belirten terim. (Daha çok Rio Grande do Sul'un güneyindeki bozkırları nitelemek için kullanılır.) [L]

CAMPİNA veya **CİMPİNA**, Romanya'da şehir, Muntenia'da (Ploeşti bölgesi), Güney Karpatlar'ın eteğinde; 17 000 nüf. Ploeşti bölgesinde petrol çıkartılan havza. Petrol rafinerisi. (L)

CAMPİNA GRANDE, Brezilya'da (Paraiba eyaleti) şehir; kıyının tarım bölgeleriyle, iç kısımlardaki kurak bölgelerin birleştiği yerde; 116 200 nüf. Hayvan panayırları. Pamuk sanayii. (L)

CAMPİNAS, Brezilya'da (Sao Paulo ili) şehir, Sao Paulo'nun kuzeybatısında; 179 800 nüf. Eski kahve tarımı merkezi. Demir ve kara yolları kavşağı. Geniş bir tarım bölgesinin pazarı. Tarım enstitüsü. Dokuma ve besin sanayii. (L)

CAMPİNE, Belçika'nın kuzeyinde bölge, batıda Schelde, güneyde Brabant ve Hesbaye ile sınırlıdır. Hollanda'da Limburg ve Kuzey Brabant'a kadar uzanır. (L)

CAMPİNEANU (İon). Bk. CİMPİNEANU *(İon).*

CAMPİNG. Bk. KAMPİNG.

CAMPİON (Thomas), ingiliz doktor, şair ve müzikçisi (Londra 1567-ay.y. 1620). Beş defterlik bir «arya» derlemesi ve bir de kontrapunto denemesi (1618) besteledi. «Mask»ların ilk bestecilerindendir. (L)

CAMPİONESİ'LER, lombardiyalı heykeltıraş ve mimarlar. Doğum yerleri Lugano yakınlarındaki Campione'dir. — BONİNO **da Campione**, 1375'te Verona'da *Cansignorio Scaliger* anıtını dikti; — GİOVANNİ, Bergamo'daki Santa Maria Maggiore kilisesinin ana kapılarını yaptı (1351-1360); — MATTEO, 1390 ile 1396 arasında Monza katedralinin cephesini meydana getirdi; — GİACOMO, 1396'da Milano katedralinde, 1428'de Pavia manastırında çalıştı. (L)

CAMPİONİ İNİGO, italyan donanması amirallerinden (Viareggio 1878-Parma 1944). Livorno Deniz akademisinde okudu (1896), Türk-İtalyan savaşına katıldı ve 1915-1918 savaşında Adriyatik'te bir torpido muhribine kumanda etti. 1927'de gemi kumandanı, 1932'de tuğamiral oldu. Yurt dışında da kendisine verilen birçok önemli işi başarı ile yaptı. 1936'da filo kumandanlığına, 1938'de deniz kurmay başkan vekilliğine atandı. 1940'ta başkumandan olarak Punta Stilo ve Capo Teulada deniz savaşlarına katıldı. 1943'te Ege valiliğine atandı. Mütarekede Rodos'un savunmasını üstüne aldı, fakat üstün alman kuvvetlerine yenilerek üç gün süren kahramanca bir savaştan sonra teslim olmak zorunda kaldı. 1944'te faşist kuvvetler tarafından Verona'ya nakledildi ve ihanet suçuyle mahkemeye verildi. Ölüme mahkûm edilerek, 24 mayıs 1944'te Parma'da kurşuna dizildi. (L)

CAMPO veya **KAMPO** i. Brezilya'da bir savan tipine verilen ad. (Yalnız buğdaygillerden meydana gelen ağaçsız bir bitki örtüsüdür.)

— ANSİKL. *Campo*, bitki örtüsünün sıklığı ve ulaşım kolaylığına göre, birçok çeşitlere ayrılır; bu çeşitlerin her birine ayrı adlar verilir, *campo limpo* («temiz»), *campo sujo* («kirli» yani seyrek çalılı), *campo cerrado* («kapalı», yani çoğunlukla dikenli ağaç ve çalılı). Brezilya'nın bütün bölgelerinde Campo'lara rastlanır; özellikle orta Brezilya'da geniş alanlar kaplarlar; hayvancılığın hâkim olduğu bu alanlarda nüfus azdır. (L)

CAMPO (RİO DEL), Güney Afrika'da kıyı ırmağı, İspanyol Gine'si (Rio Muni) ile güney Kamerun arasındaki sınırın bir kısmını meydana getirir. (L)

CAMPOAMOR Y CAMPOOSORİO (Ramon DE), ispanyol şairi ve siyasetçisi (Navia, Asturias 1817-Madrid 1901). Önce romantikti ve Byron, Lamartine ve Hugo'nun etkisi altındaydı; sonra İspanyollar'a özgü bir gerçekçiliğe yöneldi. *Doloras*'lar adı verilen yeni bir şiir şekli icat etti. Başlıca eserleri: *Bequenos Poemas* (Küçük Şiirler) [1872] ve *Humoradas* (Kaprisler) [1886] adlı kitaplardır. (L)

CAMPOBASSO, İtalya'da şehir, Molise'de, Matese dağlarının doğu yamacında il idare merkezi; 33 300 nüf. Bıçakçılık. — *Campobasso ili*, 371 800 nüf. Gelir kaynakları kıt bir bölgedir. (L)

CAMPO BASSO (Cola di MONFORTE, kont), XV. yy.da yaşamış napolili kumandan (Condottiere). Aragon ve Sicilya kralı

Damian CAMPENY Y ESTRANY «Paris»

Giulio CAMPİ: «Azizlerle Çevrili Meryem»

CAMPİDOGLİO meydanı Marcus Aurelius'un at üstünde heykeli (Roma)

Foto. Viollet, Mas, Ferruzzi (LAROUSSE)

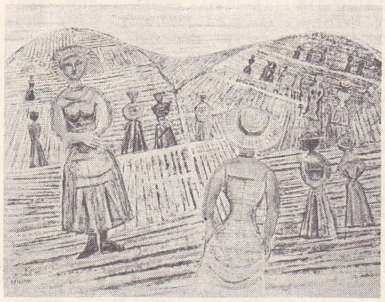

Massimo CAMPIGLİ
«Manzara» (1957)

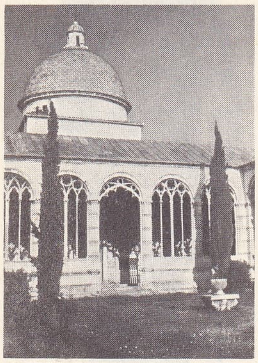

campo santo, Piza

André CAMPRA
Gérard Edlinck tarafından

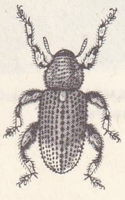

camptorrhinus

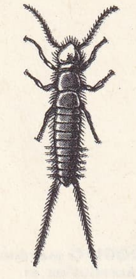

Campodea

Ferdinando I'e isyan etmiş, Charles Le Téméraire'e hizmet etmişse de Nancy savaşı sırasında (ocak 1477) onu bırakmıştır. (L)

CAMPOBELLO Dİ LİCATA, İtalya'da komün, Sicilya'da (Agrigente ili), 13 100 nüf. Kükürt ocakları. (L)

CAMPODEA i. Kanatsız, sarımtırak küçük böcek. Yosunların ve taşların altında bulunur. (Çiftkuyruklu böceklerin *campodeidae* familyasından.) [L]

CAMPODEİDAE i. Çiftkuyruklu böcekler familyası. Bunlarda gövde uzun, bacaklar basittir; karın kısmının sonunda iki uzun tel bulunur. (L)

CAMPO DURAN, Arjantin'in kuzeyinde bölge. And'ların kenarındaki bölgede uzanan petrol yatakları. (L)

Campoformio antlaşması, 18 ekim 1797'de Campoformio'da (Veneto) Fransa ve Avusturya arasında imzalanan antlaşma; Napolyon'un başarılı İtalya seferini sonuçlandırdı. Franz II Napolyon'a Avusturya Felemenki'ni (Belçika) bıraktı ve Andernach'dan Meuse kıyısında Venlo'ya uzanan çizginin güneyinde kalan Ren'in sol kıyısı bölgelerini vaadetti. Avusturya İtalya'da bir Cisalpina cumhuriyeti kurulmasını kabul etti. Fransa Korfu ile İon denizi adalarını aldı. (L)

CAMPO GRANDE, Brezilya'da (Mato Grosso ili) şehir, Corumba demiryolu hattı üstünde; 64 500 nüf. Hayvan yetiştiriciliği ile besin maddeleri (mısır, pirinç) ve pamuk tarımı yapılan bir bölgenin merkezi. Önemli garnizon. (L)

CAMPO İMPERATORE, İtalya'da sağlam iklimli yer, Abruzzi dağlarında, Gran Sasso'nun güney yamacında. (L)

CAMPOMANES (don Pedro RODRİGUEZ, kont), ispanyol siyasetçisi (Santa Eulalia de Sorriba, Asturias 1723-Madrid 1803). Devlet bakanı, Tarih akademisi başkanı oldu; iktisat ve tarihle ilgili pekçok eser bırakmıştır. (L)

CAMPO MOURAO, Brezilya'da (Parana) şehir, Pitanga'nın kuzeybatısında. (L)

CAMPONOTUS i. Büyük karınca. Dünyanın her tarafında yaygındır. (Zarkanatlıların karıncagiller familyasından.)

— ANSİKL. *Camponotus*'lar özellikle ormanlarda yaşayan karıncalardır. Yuvalarını ağaç içine yaparlar. Dev karınca *(Camponotus herculeanus)* ve odunkemiren karınca *(C. ligniperda)* Avrupa'da yaşayanların en büyükleridir. (L)

CAMPOS, Brezilya'da (Rio de Janeiro eyaleti) şehir, Parsaibo do Sul'un aşağı çığırında; 63 400 nüf. Şekerkamışı tarımı yapılan bir bölgenin ticaret merkezi. Besin ve metalürji (alüminyum) sanayii. (L)

CAMPOS (Jorge), ispanyol romancısı (Madrid 1916). Birçok hikâye kitabı yayımladı; *Tiempo Passado* (Geçmiş Zaman) [1955] eseriyle Millî edebiyat ödülünü kazandı. (L)

CAMPOS (Tierra DE), İspanya'da Palencia (Castilla la Vieja) ilinin güney ve iç kesimi; verimliliğiyle ünlüdür. (L)

CAMPO SANTO i. (kutsal alan anlamına gelen italyanca terim). Bu söz, İtalya'da, bir mezarlığı, özellikle de arkeolojik değeri yüksek olan bir şehir mezarlığını anlatmak için kullanılır.

— ANSİKL. *Campo santo* galerilerle çevrili bir avludur. 1278'de Giovanni di Simone tarafından başlanmış ve XV. yy.da bitirilmiş olan Pisa Campo santo'sunun düzeni böyledir. Bu Campo santo'nun Kudüs yakınlarından getirilmiş toprakla örtülü zemini 156 m uzunluğunda, 46 m genişliğinde bir dikdörtgen biçimindedir. Avluyu çevreleyen galerilerin duvarları, pekçoğu XIV. ve XV. yy.larda toscanalı sanatçılar tarafından yapılmış dikkate değer fresklerle örtülüydü. 1944 Temmuzunda bu fresklerin yıkılması birçoğunun altından pek değerli desenlerin çıkmasına yol açtı. Fresklerin bir kısmının parçaları toplanarak bu freskler eski durumuna getirilebildi. (L)

CAMPOS SALLES (Manuel Ferraz DE), brezilyalı devlet adamı, Prudente de Moraes Barros'tan sonra cumhurbaşkanı oldu (1892-1902). Krallığın yıkılmasını izleyen devrede, aşırı harcama, enflasyon, çalıp çırpmalar yüzünden sarsılan brezilya iktisadını çöküntüden kurtardı. Cumhurbaşkanlığı sırasında faiz borçları üç, amortisman bedeli on yıl sonra başlamak şartıyle Rothschild'den 10 000 000 sterlinlik bir kredi sağladı. Campos Salles başarılı siyaseti ile Brezilya'nın malî durumunu düzeltti. (L)

Campo Vaccino (ital. k., sığır meydanı), meydanı kaplayan anıtlar yıkıldıktan sonra Foro romano'ya (Forum romanum) verilen ad. Kalıntılar kalın bir toprak tabakası ile örtülü idi. Meydan, ağaçlıklı bir cadde ile boydan boya kesiliyordu. XIX.yy. da yapılan kazılarla buranın manzarası baştan başa değişti. (L)

CAMPRA (André), fransız bestecisi (Aix-en-Provence 1660 - Versailles 1744). 1694'ten 1700'e kadar Arles, Toulouse ve Paris'te (Notre-Dame) müzik yönetmeni oldu. 1723'te, aynı görevle krallık kilisesine girdi. Operaya önce yönetici, sonra müdür oldu (1730). Ses eserleri arasında üç defter kantat (1708-1728) vardır. Sayıları pekçok olan sahne eserleri arasında: *L'Europe Galante* (1697), *Les Fêtes Vénitiennes* (Venedik Şenlikleri) [1710]. *Ainaias ile Didon* (1714), *Les Âges* (Çağlar) [1718], *Les Noces de Vénus* (Venüs'ün Gerdeğe Girişi) [1704] sayılabilir. Dinî eserleri; beş cilt motet (1695-1720), iki cilt mezmur (1737-1738) ve missalar. (L)

CAMPREMOLDO Dİ SOPRA, İtalya'da (Piacenza ili, Gragnano Trebbiense komünü) köy, Piacenza'nın güney batısında. Hannibal'in Romalıları yendiği Trebbia savaşının (M.Ö. 218) burada yapıldığı sanılır. (L)

CAMPRODON, İspanya'da (Katalonya, Gerona ili) şehir. Ter nehrinin yukarı çığırında; 1 700 nüf. Yazlık merkez. XVI. yy.dan kalma köprü. (L)

CAMPSİS i. Uzun çiçekli bitki. Çiçekleri turuncu veya lâl renginde olur. Anayurdu Amerika'dır. Süs bitkisi olarak yetiştirilir. (*Bignoniaceae* familyasından.) [*Eşanl.* BİGNONİA.] (L)

CAMPTORRHİNUS i. Bitki biti. Özellikle sıcak bölgelerde yaşar. *Campthorrhinus statua*'nın kurtçuğu yaşlı meşelerde bulunur. (Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

CAMPULUNG veya **CİMPULUNG,** Romanya'da şehir, Muntenia'da (Piteşti bölgesi), güney Karpatlar'ın kenarında; 21500 nüf. Taş ocakları. Çömlek yapımevleri. Dokumacılık (battaniyeler, yünlü ve ipek kumaşlar). Çevrede kükürtlü kaynaklar. Campulung Romalılar tarafından kuruldu; XIII. yy.da Eflak'ın ilk başkenti oldu. (L)

Campus Martius, Roma'da meydan. Başlangıçta askerî eğitim için kullanılan Campus Martius cumhuriyet devrinden itibaren önemli rol oynamağa başladı; din veya yasaların şehirde kutlanmasını yasakladığı tören ve toplantılar burada yapılıyordu.

Meydan Sezar'dan itibaren, özellikle de Augustus ve Tiberius zamanında siyasî önemini kaybetti; sanat eserleri ve anıtlar bakımından olağanüstü bir gelişme gösterdi; imparatorluk şehircilik çalışmalarının en güzel örneklerini bu meydanda verdi. Augustus, Agrippa'nın yardımıyle burada Pantheon'u, Ara Pacis'i, birçok kemeraltını, Marceilus tiyatrosunu, Agrippa hamamını ve kendi türbesini yaptırdı. Augustus'dan sonra gelen imparatorlar da meydanda yeni yapılar kurdurdular; Tiberius, Claudius, Neron, Hadrianus, Valentinianus II, Theodosius I, Arcadius, Honorius ve Theodosius II birçok zafer anıtı diktirdiler; Neron hamamlar kurdurdu; Domitianus bir odeon, Marcus Aurelius iki sütun, Aurelianus güneş tapınağını, Constantinus bir kemeraltı v.b. yaptırdılar. IV. yy.ın ortalarına doğru Campus Martius, yapılarının çokluğu ve güzelliğiyle imparatorluk Roma'sının başlıca anıtsal bütünlerinden birini meydana getiriyordu. Parklar ve kemeraltları, lüks eşya ticareti yapılan dükkânlar ve eğlence yerleri sayesinde Campus Martius, aynı zamanda da hoşça vakit geçirilen bir yer oldu. (L)

Campus Sceleratus («Suç meydanı»), eski Roma'da, Collina kapısı yakınında meydan; bakirelik yeminlerini tutmayan Vesta rahibeleri burada diri diri mezara gömülürdü. (L)

CAM RANH, Vietnam'ın (Güney Vietnam, Khanh Hoa ili) güney kıyısında derin koy, Nha Trang ve Phan Rang arasında. Saygon'un 300 km doğu kuzeydoğusunda. Tuzlu bataklıklar. Ba Ngoi limanı. Koy 1905'te Japonya'ya hücum eden rus donanmasının demirleme yeri oldu (Bk. RUS-JAPON savaşı). Bu deniz üssü Çinhindi savaşları sırasında (1940-1954) önemli rol oynadı. Cam Ranh 1965'ten bu yana Amerikalıların yeniden düzenlediği önemli bir hava-deniz üssüdür. A.B.D. burada derin bir liman, antrepolar ve bir havaalanı yaptı. Bu üs 600 000 kişilik bir orduya lojistik destek olmağa elverişlidir. (L)

CAMROSE (William Berry, vikont), ingiliz gazetecisi ve sanayi adamı (Merthyr Tydfil 1879-Southampton 1954). On dört yaşında küçük bir taşra gazetesinde işe başladı, kardeşi GOMER BERRY (sonradan Lord *Kemsley*) ile birlikte *Sunday Times* ve *Daily Telegraph* gazetelerine sahip oldu. (L)

CAMŞEDPUR, Hindistan'da (Bihar) şehir; 332 100 nüf. Hindistan'ın başlıca çelik üretim (1912'de T.N. Tata tarafından kuruldu) merkezi. (L)

CAMUHA veya **CAMUGA,** moğol beyi. XII.yy. sonlarında ve XIII.yy. başlarında yaşadı. Moğolistan ve Cengiz imparatorluğunun kuruluşunda önemli rol oynadı. Cacirat boyundan Hara-Hada'nın oğlu olan Camuha, güzel söz söyleme kabiliyetine sahip olduğu için, moğolcada «hatip» anlamına gelen *Şeçen* lâkabını aldı. Çocukluğunda Cengiz (Temuçin) ile dost olan Camuha, gençlik çağlarında bu dostluğu yeniledi ve Cengiz ile «anda» yani yeminli dost oldu. Camuha'nın gençliği (XII.yy. sonları), Moğolistan'daki kargaşalık ve anarşi zamanlarına rastladı. O devirde Moğolistan'ın ileri gelenlerinden Kereyit hanı Tuğrul ile Nayman hanı Tayan Buyruk bazı kabileleri boyunduruğu altına almayı başardılar, fakat bütün kabileleri birleştiremediler. Camuha, Kereyit hanı Tuğrul'un manevî kardeşi, Cengiz ise manevî oğluydu. Cengiz'in oymağı ve ailesi, Merkit kabilesi tarafından yağma edildiği zaman, Merkitlerden öç almak isteyen Cengiz, Tuğrul Han ile dostu Camuha'nın yardımlarına sığındı ve bu sayede Merkitleri yendi. Bu arada Cengiz'e düşman olan kabîle başbuğlarının entrikaları, han olma ihtirası ve maceraperestliği Camuha'yı Cengiz ile mücadeleye sevk etti. Cacirat boyundan birinin, Cengiz'e sadık bir boy üyesi tarafından öldürülmesi araya kan davası da sokmuş oldu. Camuha on üç kabileyi birleştirip Cengiz'e karşı cephe aldı ve onun taraftarlarının oymaklarını yağma etmeğe başladı. Camuha'nın üzerine yürüyen Cengiz yenildi. 1201'de büyük bir kurultay toplayıp kendisini «Gur Han» unvanıyle hakan ilân ettiren Camuha, Nayman hanı Buyruk ile birleşerek Cengiz'in üzerine yürüdü. Savaş sonunda ağır yaralı olmasına rağmen zaferi Cengiz kazandı. Tannau ormanlarına saklanan Camuha, kendi arkadaşlarının ihanetine uğradı ve onlar tarafından Cengiz'e teslim edildi. Cengiz, çocukluk arkadaşı olan Camuha'yı affetti ve ona ihanet edenleri idam ettirdi. Fakat Cengiz'in tekrar dost olma teklifini reddeden Camuha, Cengiz'den kendisini idam ettirmesini istedi ve bu isteği yerine getirilerek öldürüldü. (M)

Foto. Viollet, Alinari-Brogi-Giraudon (LAROUSSE)

CAMULOGENUS, Aulerci halkının galyalı başbuğu, Parisli'ler ile Seine'in birleşik kabileleri tarafından Vercingétorix ayaklanması sırasında başkan seçildi. Lutetia'yı, Sezar'ın kumandanı Labienus'a karşı savundu, fakat ordusu yok edildi, kendisi de öldürüldü (M.Ö. 52). [L]

CAMULUS i. Mit. Galyalıların 60 savaş tanrısından birine verdikleri ad. Romalıların işgalinden sonra Mars ile bir tutuldu. (L)

CAMUS i. (ar. k.). *Halk dili.* Manda, susığırı: *Yedi çift camus kuvveti / Vermiş Allah bilin beyler* (Köroğlu). || *Camus-ı cesim,* büyük manda (M)

CAMUS (Albert), fransız yazarı (Mondovi, Cezayir 1913-Villeblevin, Yonne'da, bir kaza sonucu öldü 1960). Bir tarım işçisinin oğlu idi. Cezayir üniversitesinde çok güç geçim şartları altında yaptığı felsefe öğrenimini sağlık durumunun bozukluğu yüzünden bıraktı ve amatör bir tiyatro topluluğu kurdu (1934-1938). Daha sonra gazeteciliğe ilgi duydu ve Paris'e gitti (1938). İkinci Dünya savaşı sırasında «Combat» direniş grubunda etkin bir rol oynadı, 1945'te savaş sona erince *Combat* gazetesi yazı işlerinin başına geçti, bu gazetede başmakaleler yazdı. Fakat 1947'de gazeteciliği bırakarak kendini yalnız edebiyata verdi. İlk eserleri 1939'dan önce yayımlandı. *Tersi ve Yüzü* (L'Envers et l'Endroit) [1937] ve *Noces* (Düğünler) [1938]. Asıl edebiyat hayatına girişi 1942'de *Yabancı* (l'Etranger) adlı roman ve *Sisyphe Efsanesi* (le Mythe de Sisyphe) adlı felsefe denemesiyle başlar. Birbirini tamamlayan bu iki eser düşüncelerinin özünü yansıtır. Camus, bu eserlerde insan hayatının saçmalığı üzerinde durur. Ona göre insan, ölümlü bir yaratık olarak aklının hiç bir yardımı olmadan akıl dışı bir dünyada yaşamaktadır. Camus, bu düşünceyi savaşın ortaya çıkardığı genel ve özel meselelere yönelterek *Bir Alman Dosta Mektuplar* (Lettres à un Ami Allemand) [1945] ile *Veba* (la Peste) [1947] adlı eserleri yazdı. Bu son eser, insanlığın yürekler acısı durumunu yansıtır. Daha sonra hayat karşısındaki davranışını şu eserlerinde belirledi: *Başkaldıran İnsan* (l'Homme Révolté) [1951], *Yaz* (l'Été) [1954] adlı denemeleri; *Düşüş* (La Chute) [1956], *Sürgün ve Krallık* (l'Exil et Royaume) [1957] adlı büyük hikâyeler, *Actuelles* (Günü Gününe) [1949-1954-1958] adlı fıkra derlemeleri. Varoluşçuluktan çıkardığı sonuçlarda J.P. Sartre'dan ayrılan Camus, başkaldırma ahlâkını en yüce ahlâk ve düşünce değerlerini koruyan bir ülkü olarak kabul eder. Bu ülkü ona, dünyanın saçmalığı ölçüsünde zorunlu görünmektedir. Camus, düşüncelerini tiyatroda daha etkili bir yoldan ortaya koydu: *Yanlışlık* (Le Malentendu) [1944], *Caligula* (1945), *Sıkı Yönetim* (L'Etat de Siège) [1948], *Doğrular* (Les Justes) [1949]. Bunlardan başka, Larivey'in (1953) *Les Esprits*'ini (Ruhlar), W. Faulkner'in *Requiem For a Nun*'ını (Bir Rahibe'nin Ruhuna Dua), Dostoyevski'nin *Cinler*'ini tiyatroya aktardı; ayrıca Calderon'un *La Devocion de la Cruz* (Çarmıha Bağlılık) ve Lope de Vega'nın *El Caballero de Olmedo* (Olmedo Atlısı) adlı eserlerini fransızcaya çevirdi. 1957 Nobel edebiyat ödülünü aldı. 1935'ten başlayarak tutmuş olduğu günlük notları *Carnets* adıyle ölümünden sonra yayımlandı (1961-1964). [L]

CAMUS (Armand), fransız bilgini ve hukukçusu (Paris 1740 - ay.y. 1804). Paris parlamentosunda kilise temsilcisi, ateşli bir jansenius'cu idi. Etats généraux'da milletvekili oldu. Konvansiyon komiseriyken tutuklamakla görevlendirildiği general Dumouriez tarafından yakalattırılarak Avusturyalılara teslim edildi. Avusturyalılar Louis XVI'nın kızına (Madame Royale) karşılık onu Fransa'ya geri verdiler. (L)

CAMUS (François-Joseph DE), fransız makine teknisyeni (Saint-Mihiel yakınında Pichaumeix 1672-İngiltere 1732'den sonra). Ustaca yapılmış makineler imal etti. Katı bir cismin sürtünmesinin hareketsiz durumda hareket halindekinden daha çok olduğunu ispat etti. (L)

Camus sondası. Tıp. Yarı sert lastikten ince boru; içine, ucunda madenî bir topak bulunan, piyano teli gibi ince bir çelik tel girebilir. Onikiparmak bağırsağını ağrıtmadan çabucak muayene etmeğe yarar. (L)

CAN i. (fars. k.). Hayat, yaşama ilkesi: *Can bu! Kıymetli olmasa da tatlıdır* (N. Ataç). *Can boğazdan gelir* (Atasözü). || Ruh: *İnsan insana yük, can gövdeye mülk değildir* (Atasözü). || Gönül: *Canı kaymak isteyen mandayı yanında taşır* (Atasözü). || Kişi, birey: *Karın, çamurların üstünde inleyen canlar / Şu bir yığın kömür olmuş, kül olmuş insanlar* (M.A. Ersoy). || Sıf. Şirin, sevimli: *İşte böyle tatlı, böyle can, böyle nadir bir veliymiş* (N. Araz). || Ünl. Aziz, sevgili, dost, kardeş v.b. anlamlarında sevgi sözü.

— ÇEŞ. DEY. *Can acısı,* vücudun herhangi bir yerinde duyulan şiddetli acı: *Can acısını hazin bir tebessümle örterek* (Y.Z. Ortaç). || *Can alacak* (veya *can alıcı*), en önemli, en ilgi çekici, en esaslı: *Can alacak havadisi...* (Ahmed Rasim). || *Can alacak yeri (noktası, tarafı)* veya *can noktası,* bir şeyin en önemli ve hassas yeri: *Zehirli dişini en can alacak yerine geçirmeğe hazırlanan bir yılanın.* (F.R. Atay). *Karışık bir muammanın en can alacak tarafına dokunur* (Namık Kemal). *Şimdi geliyorum meselenin can alacak noktasına* (R.N. Güntekin). || *Can alıp can vermek,* büyük bir sıkıntı veya acı içinde olmak. Ölmek üzere olmak. || *Can atmak,* herhangi bir şeyi şiddetle arzu etmek: *Vesimeyle evlenmeğe hazırdı; bunun için can atıyordu* (Vâ-Nû). Bir durumdan kendini güçlükle kurtarmak: *Düşe kalka, aydınlık görünen bir dükkânın kapısından içeriye can attık* (Ahmed Rasim). || *Can baş üstüne!* istenilen şeyi seve seve yapacağını anlatmak için kullanılır. || *Can başa düşmek,* tehlikeye düşmek: *Can başa düşünce bakma kuzuya / Kaç kuzulu geyik, kaç, avcı geldi* (Halk türküsü). || *Can beraber,* can kadar sevilen, aziz. || *Can beslemek,* iyi şeyler yiyerek beslenmek. || *Can bulmak* (veya *canı gelmek*), bir hastalıktan veya kötü bir durumdan kurtulup yeniden hayata gelmiş gibi olmak: *Vücudum kıştan kurtulmuş ağaç gibi, yeniden can buldu* (Namık Kemal). Canlanmak: *Can buldu asâsıyla dokundukça şekiller* (F.N. Çamlıbel). || *Can cana,* beraberce: *Şimdi onlar, Kubbe-i Hadrâ'da can cana, yan yana yatıyorlar* (N. Araz). || *Can cana, baş başa,* bir durumda herkesin yalnız kendisini düşündüğünü anlatmak için kullanılır: *Halk can cana, baş başa birbirini itip kakarak boş yer arıyor* (R.N. Güntekin). || *Can ciğer (dost, arkadaş)* veya *can ciğer kuzu sarması,* içli dışlı, sıkı fıkı, samimî: *Yarım saat sonra en can ciğer dostumla* (N. Ataç). || *Can çekişmek,* ölmek üzere olmak: *Ölmek yaşamak ya can çekişmek* (Abdülhak Hâmid). *Ölüm döşeğinde can çekişmekle meşguldü* (Vâ-Nû). || *Can damarı,* en hayatî ve hassas nokta. || *Can dayanmamak,* tahammül edemez olmak, bir şey karşısında dayanma gücünü yitirmek: *Buna can dayanmaz.* || *Can derdine (canının derdine* veya *can kaygısına) düşmek,* ölmemek için çabalamak, uğraşmak. || *Can düşmanı olmak,* birbirini öldürecek kadar düşman olmak: *Hem cenup, hem şimal bedbahtların can düşmanı oldular* (F.R. Atay). || *Can evi,* mide bölgesinin üstü. Kalp, yürek, en hassas nokta: *Başladı cıvıltıya can evimin kuşları* (O.V. Kanık). || *Can evinden vurmak,* en hassas yerinden vurmak: *Hayatının en nazik dakikasında bu müdahale, beni can evimden vuruyordu* (R.N. Güntekin). || *Can (canım) feda* veya *can (canım) kurban,* iyi veya güzel şeyler karşısında söylenir: *Akıllı delikanlıya canım kurban!* (K. Tahir). || *Can gözüyle bakmak,* büyük bir dikkatle bakmak. || *Can havli ile (havliyle),* bir hareketi, ölüm korkusundan gelen bir kuvvet veya ataklıkla (yapmak). || *Can kalmamak,* herhangi bir durumdan dolayı ölecek hale gelmek. Yorgunluk ve bitkinlikten düşüp bayılacak gibi olmak. || *Can korkusu,* ölüm korkusu: *Can korkusuna değer mi bir ömür* (Namık Kemal). || *Can kulağı ile dinlemek,* çok dikkat ederek dinlemek: *Papazoğlu Andon, hikâyeyi buraya kadar can kulağı ile dinledi* (Ahmed Midhat). || *Can kurban,* çok beğenilen şeyler karşısında söylenir. || *Can kurtaran yok mu!,* ölüm tehlikesiyle karşılaşılan bir durumda imdat istemek için söylenir: *Ay ay ay... batıyoruz dostlar, can kurtaran yok muuu!?* (B. Felek). || *Can kuşu,* ruh. || *Can oyunu,* ölüm tehlikesi olan herhangi bir durum. || *Can (canı) pahasına yapmak,* bir işi hayatını tehlikeye atarak yapmak: *İpek böceğinin canı pahasına yaptığı* (B. Felek). || *Can pazarı,* herkesin kendi hayatı kaygısına düştüğü tehlikeli durum. || *Can sıkıcı,* sıkıntı veren: *Dedem bu can sıkıcı halden kurtulmak için* (A. H. Tanpınar). || *Can sıkıntısı,* herhangi bir durumdan veya yapacak bir işi olmamaktan dolayı duyulan huzursuzluk: *Bu kopuk kopuk düşüncelerin birinden ötekine geçerken, tütün isteği hep araya giriyor, can sıkıntısını arttırıyordu* (K. Tahir). || *Can (canını) sıkmak,* usanç vermek: *Kısa kısa konuşmalar can sıkacak kadar uzatılmıştı* (Y. Z. Ortaç). || *Can vermek,* ölmek: *Ölüm saçarken o şimşekli gözler âfaka / Eğildi baktı mı toprakta can veren halka?* (M. A. Ersoy). Hayat vermek, canlandırmak: *Vücutlara can veren büyük mâbut* (A. H. Müftüoğlu). || *Can (canını) yakmak,* acı çektirmek, zulmetmek. Üzüntü vermek: *Ayrılık! Her vakit can yakar, ağlatır* (A. Rasim). Birisini çok zarar ve ziyana sokmak: *Çok kimsenin katili olmuş, çok gencin canını yakmış bir kahpedir* (A. Rasim). || *Can yoldaşı,* yalnız kalmamak için birlikte yaşanılan kimse: *Eğer sıcak bir evi, bir can yoldaşı olsa* (Y.Z. Ortaç). || *Cana can katmak,* ferahlamak, dinçlik vermek: *Suyun cana can katan serinliği* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Meltemi cana can katan yaz gecesi* (C.S. Tarancı). || *Cana kıymak,* öldürmek: *Arkamızdan atlı koyar / Gelen atlı cana kıyar* (Halk türküsü). *On dörder, on dokuzar yaşında mâsumların canına kıymaktan ne lezzet bulur* (N. Kemal). || *Cana yakın,* sevimli, sempatik: *Cana yakın bir kaç dilbere rastlarsınız* (B. Felek). *Cana yakın bir bahçe gibi görünen yaban ormanı* (F.R. Atay).|| *Candan geçmek, ölmek: Kaç tanesi de kazada öldü, canlarından geçti* (H.R. Gürpınar). *Bir beyabandır ki hasret hûy-ı cânandan geçer / Her geçen cânâna peyvest olmadan candan geçer* (Y. K. Beyatlı). || *Canı acımak.* || *Canı boğazına* (veya *ağzına*) *gelmek,* ölecek duruma veya son demine gelmek. Çok korkmak. || *Canı burnuna gelmek,* çok sıkılmak. || *Canı burnunda olmak,* çok yorgun ve bezgin olmak. || *Canı burnundan gelmek,* çok zahmet çekmek. || *Canı cebinde,* çok zayıf insanlar için kullanılır. || *Canı cehenneme!,* nefret edilen bir kimseden söz edilirken kullanılır. || *Canı çekilmek,* canlılığını kaybeder, bayılır gibi olmak: *Çok acıyor... Sonra canım çekilir gibi oluyor* (Sabahattin Ali). || *Canı çekmek,* iştahı uyanmak. Bir şeyi çok istemek, arzulamak. || *Canı çıkasıca!* veya *canı (canın) çıksın!,* öfke ve nefretten dolayı beddua sözü olarak kullanılır. || *Canı çıkmak,* ölmek: *Kıbtînin göğsüne bir yumruk vurdu, kazara kıbtînin canı çıkıverdi* (Cevdet Paşa). Çok yorulmak veya çok zorluk çekmek: *Köyde bekârlıktan canı çıkan öğretmen* (Sabahattin Ali) || *Canı gelip gitmek,* ayılıp bayılmak. Ümit ve ümitsizlik arasında bocalayan bir ruh durumu içinde olmak. || *Canı gibi sevmek,* çok sevmek: *İkisi de Vesimeyi canları kadar se-*

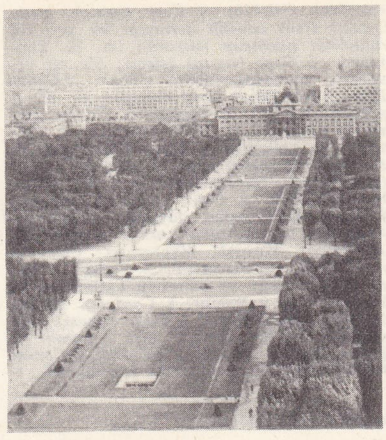

Campus Martius

Albert CAMUS

Foto. Keystone (LAROUSSE)

viyorlardı (Vâ-Nû). || *Canı istemek*, arzulamak: *Canı istediği herhangi bir şeyi ilk rasgeldiği adamdan istiyordu* (A. H. Tanpınar). || *Canı (canın) isterse*, bir ret cevabının önemsenmediğini anlatır: *Canın isterse! Ben şimdi ücret almadan hiç bir iş görmüyorum* (H. Z. Uşaklıgil). || *Canı pek*, acıya, sıkıntıya karşı dayanıklı olan kimseler için kullanılır. || *Canı (canın) sağ olsun* veya *can sağlığı olsun*, teselli sözü. || *Canı (içi) sevmek*, bir kimseden veya bir şeyden hoşlanıvermek. || *Canı sıkılmak*, neşesi kaçmak, huzursuzluk duymak: *Canım sıkıldı dün akşam, sokak sokak gezdim* (M. Â. Ersoy). Kızmak, öfkelenmek: *Çok canım sıkıldı bu oyuna* (Y. Z. Ortaç). || *Canı tatlı*, zorluğa ve sıkıntıya katlanamayan kimseler için kullanılır. || *Canı tez*, aceleci insanlar için söylenir. || *Canı yanmak*, acı duymak. Bir işte zarar görmek || *Canım ciğerim*, içtenlik gösteren sevgi sözü. || *Canım hakkı için*, karşısındakini inandırmak için söylenir. || *Canımın içi*, sevgi ve yakınlık belirten söz: *Ah evlâdım... Canımın içi* (Burhan Felek). *Canımın içi Nurunnisa* (O. V. Kanık). || *Canına değmek*, çok hoşlanmak. Ruhu şadolmak: *Canına değsin kahpe utçu* (K. Tahir). || *Canına geçmek, canına işlemek* veya *canına kâr etmek*, çok etki yapmak. Dayanılmaz, katlanılmaz olmak. || *Canına karîm olsun*, «yaptığı işten dolayı acı çeksin» anlamında beddua sözü: *Edepsizler! canlarına karîm olsun* (B. Felek). || *Canına kastetmek*, birini öldürmeğe niyetlenmek veya teşebbüse geçmek. || *Canına kıymak*, intihar etmek: *Emine şayet imam kendisini içeri almazsa orada canına kıymaya yemin etmişti* (H. E. Adıvar). || *Canına (canıma) minnet!*, beklenilmeyen iyi bir durumla karşılaşınca duyulan sevinci anlatmak için söylenir: *Doktor Bey, kalmak benim canıma minnet* (R. N. Güntekin). || *Canına (ezan) okumak, (Argo)*. Bir kimşeyi perişan etmek, hakkından gelmek: *Hiç insaf etmeden hepimizin canına okudu* (Sabahattin Ali). || *Canına rahmet, (Teklz.)*. İyi söyledin veya iyi yaptın, yaşayasın, anlamında söz. || *Canına susamak*, belâsını aramak. || *Canına tak demek (etmek)* veya *canına yetmek*, dayanılmaz hale gelmek: *Kimsesizlik bu sefer tak dedi artık canıma* (M. Â. Ersoy). || *Argo. Canına tükürdüğümün veya canına üfürdüğümün*, kızgınlık ve öfke belirtir. || *(Vay) Canına yandığım (yandığımın). (Teklz)*. Sevgi, hayret, hayranlık ve öfke gibi çeşitli duygular anlatır. || *Canından bezmek (bıkmak, usanmak)*, büyük bir sıkıntı ve ümitsizlik içinde olmak: *Aman ceylân aman dersin / Bir gün canından bezersin* (Halk türküsü). *Artık doğrusu bendeniz canımdan bıktım* (M. Ş. Esendal. || *Canını almak*, öldürmek. || *Canını bağışlamak*, hayatını bağışlamak. || *Canını çıkarmak*, birini çok çalıştırarak yormak, hırpalamak. Bir şeyi çok yıpratmak, eskitmek. || *Canını dişine takmak (almak)*, bütün gücüyle gayret etmek, çok çalışmak: *Silâh arkadaşlarım Anadolu'da canlarını dişlerine takarak öz toprağımız için çarpışırken* (Ş.S. Aydemir). || *Canını kurtarmak*, kendi hayatını kurtarmak: *Müslüman olup canını kurtar, dedi* (Cevdet Paşa). Bir başkasının hayatını kurtarmak: *Belki beş kere canını kurtardım* (K. Tahir). || *Canını (başını) ortaya koymak*, kendini feda edercesine ortaya atılmak. || *Canını sıkmak*, neşesini kaçırmak: *Bu tarzda konuşma Mehmed Ali'nin canını sıkıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Canını sokakta bulmamış olmak*, tehlikeye atılmağa, güçlüğe katlanmağa niyetli olmamak. || *Canını vermek*, ölmek: *Karac'oğlan canın verdi / Hep bu dünya benim derdi* (Karacaoğlan). Kendini feda etmek: *Sözünün doğruluğunu bilsem sana canımı verirdim* (N. Araz). Hiç bir şeyini esirgememek: *Arkadaşı için canını verir*. Herhangi bir şeye çok düşkün olmak: *Bizim çocuk futbol için canını verir*. || *Canıyle uğraşmak*, hayatından başka şey düşünemez bir durumda olmak: *Herkes canıyla uğraşırken sen ne diyorsun?* (B. Felek). || *Canla*

canlı varlıkları gösteren şema

Gri dallar, yeşil bitkiler (klorofilliler).
Siyah üzerine beyaz dallar, suda yaşayan canlılar.
Gri üzerine beyaz dallar, karada yaşayan eklemli hayvanlar.
Açık gri üzerine beyaz dallar, karada yaşayan omurgalılar ve mantarlar.
Beyaz üzerine beyaz dallar, asalak birhücreli hayvanlar.

1. Memeliler; 2. Kuşlar; 3. Sürüngenler ve amfibiler; 4. Balıklar; 5. Çeşitli hayvanlar; 6. Çeşitli eklemliler; 7. Böcekler; 8. Yumuşakçalar; 9. Basit bitkiler; 10. Damarlı çiçeksiz bitkiler; 11. Kapalı tohumlular.

Gri dallar, yeşil bitkiler (klorofilliler). — see legend above.

başla, bütün gücüyle: *Şark bundan sonra canla başla endüstrileşmeğe kalkabilir* (Peyami Safa). || *Canu gönülden* veya *canu yürekten*, içtenlikle: *Onu canu gönülden dinlerken* (Ömer Seyfeddin). || *Bir kuru canı olmak (kalmak)*, hayatından başka hiç bir şeyi olmamak: *Vermeyiz. Aha, bir kuru canımız kaldı* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— *Esk. Can-aferin*, can yaratan, yaratıcı, Allah. || *Can-âzâr*, can yakan,eziyet eden. || *Can-bahş*, can veren. Hayat bağışlayan. İç açan. || *Can-baz*. Bk. CAMBAZ. || *Can-be-leb* veya *can-ber-leb*, (canı dudağında) ölmek üzere bulunan: *İnliyor muhtazır, zebûn ü harâb / Oluyor can-be-leb tuyûr-i cevâb* (Cenab Şahabeddin). || *Can-dade*, candan, içtenlikle bağlanmış. || *Can-dâr*, canlı, diri olan. Kuvvetli, hareketli. Azık. || *Can efgen* veya *can-figen* (can düşüren), öldüren. || *Can-efgâr* veya *can-figâr* (can yarası) ıstırap. || *Can-efşan* veya *can-feşan* (can saçan), bir kimse için veya bir dava uğruna canını feda eden. || *Can-efşanî*, bir mesele uğruna can verme. ||*Can-efza* veya *can-feza* (can artıran), iç açan, gönül ferahlatan: *Gerçi sözü bunların kabadır / Manaları lîk can-fezadır* (Ziya Paşa). Ab-ı hayat. || *Can-feda* veya *can-fida*, canını feda eden. || *Can-fersa*, tahammül sınırlarını aşan. || *Can-gâh*, can evi, yürek. || *Can-geza* (can ısırıcı), tehlikeli ve öldürücü olan. Acı veren. || *Can-gîr*, can alan. Can sıkan. || *Can-güdaz*, can eriten, kahredici: *Kemend-i can-güdazı ejder-i kahr olsa cellâdın* (Namık Kemal). || *Can-güzar*, cana dokunan, yüreğe işleyen. || *Can-hıraş*, tüyler ürpertici, yürek paralayan: *Zulmetin içinde bu can-hıraş bir feryad ile başladı* (Mehmed Fuad). Dayanılmayacak kadar acı veren: *Âsâr-ı hayatı görüpcan-hıraş / Ölüler nihayet esir-i firaş* (Abdülhak Hâmid). || *Can-kâh* (can eksilten), acı veren. || *Can-küş* (can öldürücü), inatçı. || *Can-nisar* (can saçan), hayatını feda eden. || *Can-perver* (can besleyen), ruha ferahlık veren. || *Can-rüba* (can alan), öldürücü olan, güzelliğiyle gönül çelen (kadın): *Bu can-rüba bu iki zühre, böyle hem-dil iken* (Ahmed Hâşim). || *Can-rübayî*, büyü. Öldürücü nitelik. || *Can-siper*, canını feda eden, hayatını esirgemeyen. || *Can-siperane*, canını feda ederek. || *Can-siparî*, fedakârlık. || *Can-sitan*, öldüren. Gönlü büyüleyip insana belâ olan (güzel kadın). || *Cân-sitanî*, cezbetme, büyüleme. Can alıcılık, öldürmek işi. || *Can-sûz* (can yakan), çok üzücü olan, sıkıntı veren. || *Can-şikâf* (can yırtan), gönül yaralayan. || *Can-şikâr* veya *can-şiker* (can avlayan), can alan, öldüren: *Dendân-ı şîre lokma olur âhuvân-ı zâr / Bir güsfendî tu'me kılar gürg-i cân-şikâr* (Ziya Paşa). Azrail. || *Can-şiken* (can kıran), Azrail. || *Can-güsil*, can sıkan. || *Can-ı aziz*, insanın kendi hayatı. || *Can-ı can*, Allah. || *Can-ı şirin*, tatlı can. || *Can ü dilden*, candan, içtenlikle. || *Gûş-i can*, can kulağı. || *Yâr-ı can*, can dostu, can arkadaşı.

— Denizc. *Can filikası*, deniz kazalarında can kurtarma amacıyle kullanılan, ağaç, saç veya fiberglastan özel nitelikte yapılmış ve teçhiz edilmiş, 50-100 kişi taşıyabilen sandallar. (Bk. ANSİKL.) || *Can halatı*, filika mataforalarının uçları arasına çekilmiş tel halat üzerine düzenli aralıklarla bağlanmış halat. (Bk. ANSİKL.) || *Can simidi, can yeleği*. Bk. CANKURTARAN.

— Din. tar. *Can Çekişen babalar, Can Çekişenler topluluğu*. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Cana kast*. Bk. BOŞANMA.

— Müz. *Can direği*, keman ailesine bağlı çalgılarda iki kapağın arasına sıkıştırılmış, silindir biçiminde küçük tahta parçası. Köprünün sağ ayağının hemen hemen dibinde bulunan bu parça ses bakımından çok önemlidir.

— Tasav. Tarikata kabul edilmek için gelen yeni dervişe verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Can çekişme*, can çekişme hayattan ölüme geçiş devresidir; bu devrede yaşama imkânları kaybolur, ama hayatla ölüm arasında bir mücadele yoktur; can çekişme sadece hayatın durması anlamına gelir. Can çekişmenin başlıca belirtisi kan dolaşımının yavaşlamasıdır; böylece beyne yeteri kadar kan gitmez, akıl ve bilinç yavaş yavaş kaybolur.

— ANSİKL. Denizc. *Can filikası*, kürekle veya mekanik olarak çalıştırılan pervane ile yürütülür. İçlerine yerleştirilmiş hava sarnıçları veya sabit hava kompartımanlarıyle yüzücü gücü arttırılmıştır. Tamamen su ile dolsa bile bu sayede batmadan içindeki insanlarla birlikte su yüzünde durabilir. Hacmini artırmak için içindeki sephiyesi azaltılarak dış kısmına çevrilmiş, içten ve dıştan sephiyeli can filikaları da vardır. Can filikaları gemilerde matafora denilen denize indirme tertibatı üzerinde her an kullanılmağa hazır bir durumda muhafaza olunur. Her can filikasının içinde kazazedeleri belirli bir süre idare edebilecek çeşitli ihtiyaç maddeleri vardır. Bunlar su geçirmez sandıklar içinde saklanır. Gerek can filikalarının, gerekse içlerindeki teçhizat ve malzemenin sayısı ve nitelikleri, devletlerarası denizcilik konferanslarında geçmiş olaylardan edinilen tecrübelere dayanılarak kurallar halinde tespit edilir. Bu kuralların, bütün dünya devletleri tarafından kanunî yükümlülükler haline konarak uygulanması sağlanır. Bk. MATAFORA.

Can halatı. Filika denize indirilirken veya yukarı alınırken içindekiler ağırlıklarını bu halatlara vermek suretiyle palangalar üzerindeki direnci azaltır. (Halatların boyu, gemi boş olduğu zaman uçları denize değecek uzunluktadır. Tutunmada kolaylığı sağlamak için üzerine yaklş. ol. 1 m aralıklarla düğüm veya ceviz yapılmıştır.) Can filikalarının ve can dallarının etrafını yaklaşık olarak birer metrelik doblinler halinde çevreleyen ince halat. Her doblinin ortasında mantar veya tahtadan yapılmış yumru şeklinde yüzdürücüleri vardır. Denizden filikaya yaklaşan kazazedelerin tutunmaları için yapılmıştır.

— Din. tar. *Can Çekişen babalar* veya *Can Çekişenler topluluğu*, Hıristiyanlıkta XIII. yy. başında, Macaristan, Avusturya ve Polonya'da, «ölüm kardeşleri» denilen ve ölenlere yardımda bulunmayı amaç edinmiş kuruluşlar. Yüzyıl sonunda aziz Augustinus tarikatına katılarak Avrupa'nın geri kalan kısmına yayıldılar. Camillo de Lellis'in 1586'da Roma'da ölmek üzere olan kimsesizlere yardım amacıyle kurduğu «Can Çekişen Babalar» topluluğu muhtemelen onların taklididir.

— Tasav. Mevlevî tekkesinde *can*, saka postunda üç gün oturup,kalıp kalamayacağını düşünür, ondan sonra eğer yapabileceğine karar verirse kalkar ve hizmete soyunurdu. Can, saka postunda iki dizinin üzerinde murakabe vaziyetinde oturur ve diğer canların hizmetini seyrederdi. Mecburiyet olmadıkça konuşmazdı. Ayrıca hiçbir şey de okumazdı. Hizmete soyunduktan sonra ayakçı olur, daha sonra gösterdiği kabiliyete göre derece derece yükselir ve tarikatın en yüksek mertebelerine ulaşabilirdi.

◆ **Cancağız** i. *Teklz. (Cancağızım* şeklinde) Sevgi hitabı olarak kullanılır: *Ne yapayım cancağızım, dedi* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Candan** sıf. İçten, samimî: *Yazıcısı, aktörü, ressamı, birleşerek candan bir Türk tiyatrosu kurulabilir miydi, acaba?* (S. F. Abasıyanık). *Seyreden halkı da bir gör: O, ne candan hizmet* (M. Â. Ersoy). || Zf. İçtenlikle: *Bu evde yine böyle candan karşılanıyor* (Sabahattin Ali).

◆ **Candaş** i. Çok yakın dost, can yoldaşı: *Candaşım, geliyorum. Göreceksiniz ne cümbüş olacak* (A. H. Tanpınar).

◆ **Canlı** sıf. Canı olan, diri: *Birden bire yumuşak ve canlı bir şeyin ayaklarıma dokunduğunu hissettim* (A. H. Tanpınar). || Yaşayan: *Çünkü, halk, millî harsın canlı bir müzesidir* (Z. Gökalp). || Kuvvetli: *Meral babasının en canlı hissini yoklamak için* (Peyami Safa). || Hayat dolu, hareketli: *Biraz evvel Feridenin canlı, oynak vücudu etrafında* (R. N. Güntekin). *Recep çok canlı bir adamdı* (S. F. Abasıyanık). || Dinç: *Şeyh efendi, bugün çok canlı ve neşeliydi* (R. N. Güntekin). || Etkileyici: *Canlı bir anlatımı var*. || İ. Canı olan ve yaşayıp hareket edebilen yaratık: *Telefoncu nefer arasıra kopan bir telefon teliyle canlılara bağlıydı* (F. R. Atay). *Kağnının başına canlıları koydu. Çektiler* (Oğuz Kağan Destanı). || Bk. ANİMATO.

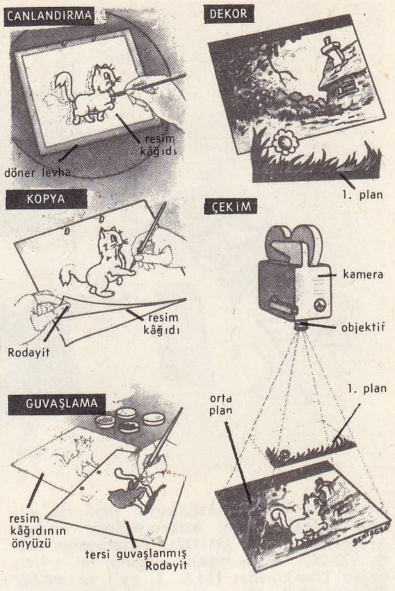

canlı resim çeşitli safhalar

— ÇEŞ. DEY. *Canlı bebek*, çok güzel kadın. || *Canlı cenaze*, çok zayıf, yıpranmış ve düşkün insanlar için kullanılır. || *İki canlı*, gebe kadınlar için kullanılır. || *İt canlı* (veya *yedi canlı, dokuz canlı*), dayanıklı, kolay ölmeyen, çok sağlam. || *Kanlı canlı*, dinç, sağlam. || *Para* veya *dost canlısı*, paraya (dosta v.b.) düşkün.

— Balıkç. *Canlı yem*, etçil balıkları avlarken yem olarak kullanılan canlı küçük balık.

— Biyol. *Canlı varlıklar*, çevreleri bakımından kesinlikle sınırlı, yapı bakımından her ölçekte son derece farklılaşmış, atomlarını üst yapılarından daha çabuk yenileyecek şekilde yabancı maddeleri özümleyebilen, büyüme ve çoğalma bakımından, içinde bulundukları ortamın direncinden başka sınır tanımayan maddî varlıkların tümü; öyle ki her canlı varlığın (bireyin), aşağı yukarı tıpatıp benzeri, birçok örneği bulunur; bu şekilde benzer olanların tümüne birden *tür* denir. Bk. ANSİKL. || *Canlı kalıntı* veya *canlı fosil*, eskiden çok yaygın olan bir canlı grubunun son temsilcisi. (*Latimera* [saçakyüzgeçli balık], kamadiş [kalakbaşlılardan], limulus [merostomata'dan], ginkgo, *selaginella*'lar ve *iycopodium*'lar canlı kalıntılardır.) [Bk. TÜR.]

— Fels. *Canlı maddecilik*. Bk. HİLLOZOİZM.

— Jeomorfol. *Canlı şekil*, evrimi dış oluşumların etkisiyle hâlâ süren şekil.

— Leng. Bazı dillerde *cansız cins*'liğe karşıt, canlı varlıkların adlarını veya kişileştirilmiş etken kuvvetleri gösteren cinslik.

— Res. *Canlı model*. Bk. MODEL.

— Sine. *Canlı resim*, sinema sanatında bir hareketin her safhasının önce ayrı ayrı görüntüsü alınıp, sonra bu görüntülerin bütün olarak, belirli zaman aralıklarıyle sinema vericisinden geçirilmesine dayanan ustalıklı bir yöntemin uygulanması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Canlı* deyince yalnız yaşamakta olan varlıklar değil, bugün kaybolmuş bulunan varlıkları da (fosiller) anlamak gerekir. Ama bununla onların kalıntıları değil vaktiyle yaşamış olmaları kastedilir. Canlı sayılmaları için gerekli bazı özelliklerden yoksun oldukları halde, virüsler de canlılar arasında gösterilir ve canlı tanımı bunları da kapsayacak şekilde yapılır. Kısaca söylemek gerekirse, varlıkları büyük gruplar halinde birbirinden ayırt etmenin ölçüsü beslenme tarzıdır. «Yeşil» (klorofilli) bitkiler ışıkbeslektir (fototrof); ağzı olan hayvanlar avlanarak beslenir veya yutarbeslektir (fagotrof), diğer bir kısım canlılarsa duruma göre kimyasalbeslek (demir bakterileri v.b.), çürükçül, asalak, ortakyaşar v.b.'dir.

● *Bitkilerin sınıflandırılması*. Bitkilerin il-

Pete Burness
«Magoo Uçak Yolcusu»
(1955)

canlı resim

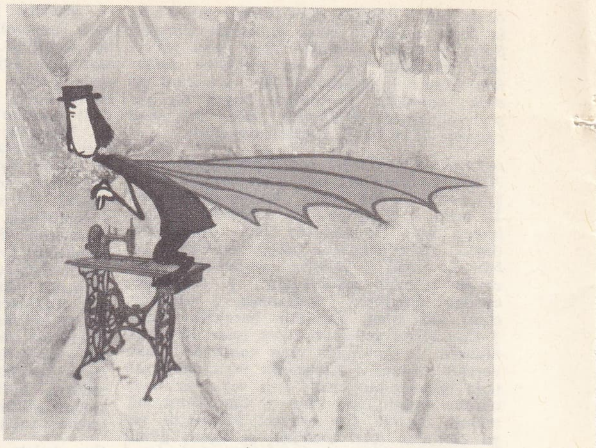

Jerzy Zitzman «İcare» (1964)

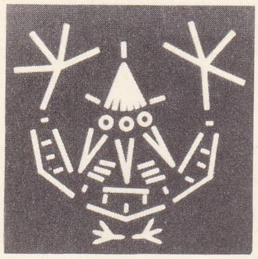

Norman McLaren
«Karatavuk» (1958)

mî olarak sınıflandırılmasıyle ilgili ilk çabalar ancak yunan medeniyetinde başlar: Aristoteles (M.Ö. 384-322), Teophrastos (M. Ö. 372-287). Hıristiyanlık çağının 60. yılına doğru Dioskorides (M.S. I. yy.) ve ihtiyar Plinius (M.S. 79), o zamana kadar bitkiler hakkında bilinen bütün bilgileri bir araya getirdiler. Böylece Dioskorides 700 kadar bitki türünü sayabildi.
XVI. yy.da eserlerde yazılı ve botanik bahçelerinde mevcut bitkileri sınıflandırmak zorunluğu duyulmağa başlandı. Bu konuda birçok sistem ileri sürüldü. Bunlardan bazıları tohumların niteliklerine dayanıyordu. Meselâ Cesalpino (1519-1603), XVII. yy.da Ray (1627-1705) birçeneklilerle ikiçenekliler arasındaki farkı ortaya koydular. Tournefort (1653-1708) ortaklaşa nitelikleri olan türleri cins ve familya halinde gruplaştırmaya başladı; onun daha o zaman tanımladığı bazı gruplar modern sınıflandırmalarda da kullanılmaktadır. XVIII. yy., isveçli botanikçi Linnaenus'un (Ginne) [1707-1778] güçlü damgasını taşır. 8 000'den fazla türün bugün de kabul edilebilen tanımını ona borçluyuz. Linnaeus her türe latince iki ad taktı: bunlardan birincisi cinsi, genellikle sıfat olan ikincisi ise türü gösterir. Bu ikili adlandırma bugün de bütün dünyada kullanılır. Linnaeus, erkek organların sayısına ve durumuna dayanan sunî bir sınıflandırma da yaptı. Candolle (1778-1841) büyük tabiî grupları gittikçe daha belirgin hale getirdi; o zaman için çok dikkate değer bir Fransa biteyi hazırladı. Bundan başka *Prodrome* (Giriş) adlı dev eserinde bütün dünya bitkilerinin familya, cins ve türlerini tanımlamaya girişti. İlk defa Candolle, sporlu bitkileri (çiçeksizbitkiler) akla yatkın üç grupta topladı; damarlı bitkileri damarsızlardan ayırdı. XIX. yy.da yeni sınıflandırmalar ileri sürüldü: Lindley (1799-1865), Endlicher (1804-1849), Robert Brown (1773-1858); R. Brown ilk defa açıktohumlularla kapalıtohumluları birbirinden ayırt etti. Tabiî sınıflandırmanın ilkeleri, Fransa'da Bernard de Jussieu (1699 -1777) tarafından ortaya atıldı. Bu bilgin, yalnız gelişigüzel seçilmiş bir karakteri hesaba katacak yerde, hep bir arada incelenen bir dizi karakteri göz önünde bulundurarak bunlar arasında en önemli olanlara (cinsel karakterler) öncelik verdi. Bu da, bu karakterler arasında karşılıklı bağıntı ve kademeler ilkelerinin ortaya çıkışı demekti. Adolphe Brongniart'ın (1801-1876) ileri sürdüğü sınıflandırma uzun süre Paris botanik bahçesi okuluna esas oldu. Ama modern büyük sınıflandırmaları yapanlar W. Hofmeister (1824-1877) ile J. Sachs'dir (1832-1897).

Bu sırada yeni bir kavram ortaya çıktı: evrimde türlerin dönüşümü. Bu kavram türler arasındaki akrabalığın ortaya konmasına yol açtı. Türlerin birbirinden gelişi (soy zinciri) kavramı da sınıflandırmada yeniden değişiklik yapılmasını gerektirdi: bu da hem karakterlerin (en başta cinsel karakterler) incelenmesine, hem de jeolojik çağlardaki evrime dayanır. Bu yeni sınıflandırmalardan (1887-1915) biri de A. Engler (1884-1930) ile K. Prantl (1849-1933) tarafından yapıldı. Bugün birçok enstitüce kabul edilen bu sınıflandırma, soy zincirlerinde, birçeneklikleri ikiçeneklilerden öne alan bir evrim ileri sürmektedir; buna göre evrimsel gelişme sonucunda ikiçeneklilerde, taçyapraksızlardan ayrıtaçyapraklılar, onlardan da bitişiktaçyapraklılar doğmuştur. J. Hutchinson'ın (doğ. 1884) ileri sürdüğü yeni bir sınıflandırma (1926-1934) birçok araştırmacı tarafından benimsenmiştir. Bu bilgine göre ağaç gövdeli bitkiler, otsu bitkilerden daha önceden; otsu bitkiler onlardan türemiştir. Bundan başka tek çiçekli bitkilerin şemsiye veya kömeç çiçekli bitkilerden daha ilkel olması gerekir. Meydan-Larousse'taki şema (bk. sayfa 762) daha karmaşık görüşlere dayanmaktadır; buna göre, ranales bütün çiçekli bitkilerin temelidir ve bitişiktaçyapraklılar değişik soylardan türemiştir (polifiletik). Burada Hutchinson'ın düşünceleri dikkate alınmamıştır. Bk. TERİMLEME.

● *Hayvanların sınıflandırılması.* Bitkilerin sınıflandırılmasında olduğu gibi bu sınıflandırmayı da ilk defa yapan Aristoteles'tir. Bu filozof memelileri, kuşları, balıkları, balinaları, kafadanbacaklıları çok doğru olarak tanımladı. Bu konuda daha sonra, az çok değeri olan eserlere rastlamak için XIII. yy.ı beklemek gerekti (Vincent de Beauvais [1190-1264], Albertus Magnus [1193-1280]; hayvanların sınıflandırılması endişesi ancak Rönesans devrinde ingiliz E. Wotton (1492-1555) ve fransız Rondelet (1507-1566) ile ortaya çıktı. Sistematiğin babası bitkiler alanında olduğu kadar hayvanlar alanında da Linnaeus'tur. Bu bilginin koyduğu iki adlı terimlerin yardımıyle A. Valenciennes (1794 -1865) balıkları tanımlayıp sınıflandırdı; bu işi sürüngenler için yapan da C. Duméril'dir (1774-1860). Fakat, yaşayan ve fosil halindeki hayvanlar âleminin bugünkü sınıflandırılması Cuvier'nin (1769-1832) ilgi çekici çalışmalarıyle başladı.

Cuvier, ayrıca yumuşakçaları, eklembacaklıları, derisidikenlileri açıkça birbirinden ayırdığı gibi omurgalılar için de şube kavramını ortaya attı. Bununla birlikte, hayvan türlerinin evrimi kavramı Cuvier'nin dışında ve ona karşı yayıldı; bu kavram sınıflandırma alanında soy zincirinin araştırılması şeklinde yankılandı; evrim basamakları arasındaki boşlukları doldurmak için uydurma hayvanlar icat eden Haeckel'in aşırılıklarından sonra bugünkü, benzerliklere ve muhtemel akrabalığa yer veren daha pratik sınıflandırmalara dönüldü. Bugün, omurgalılar, derisidikenlilerle stomocordalara yaklaştırılmağa, yumuşakçalarla solucanlar arasında akrabalık kurulmağa, vücudun yalnız katı kısımlarının değil, sinir sisteminin de dikkate alınmasına ve nihayet akrabalıkları az olan türler arasında tesadüfî «kavşak» noktaları bulunmağa çalışılıyor.

— Sine. J. Stuart Blackton tarafından yaratılan, daha sonra Emile Cohl tarafından yeniden ele alınan *canlı resimler* insan hareketlerini taklit eden birçok görüntünün şemalaştırılmış taslaklarıdır. Bu taslaklar perdeye aktarıldığı zaman çok eğlenceli bir bütün meydana getirir. Canlı resim yöntemiyle, meselâ hazırlanmış bir sofranın üstünde görmeğe alıştığımız çeşitli nesneler (örtüler, şişeler, bardaklar, peçeteler v.b.), bizzat oyuncu durumuna geçebilirler. Yine aynı yöntemle Géo Méliès, önce dağınık duran harflere, sırayle yerlerini aldırıp kelimeler meydana getirdi. Ayrıca bu yöntem başka yöntemlerle birleştirilerek yeni ve çok ilginç uygulamalar yapıldı.

Çok sayıda desinatör sinemanın bu kolunda uzmanlaştılar. Ama canlı resim yöntemini ticarî alana aktararak canlı resmin yaygınlaşmasını sağlayan amerikalı Walt Disney oldu. Birkaç büyük filim dışında canlı resim geniş ölçüde reklamcılıkta kullanıldı.
Ama bu yöntemler sadece şiirli ve dinlendirici filimler yapımında kullanılmadı. Fizyoloji (kan dolaşımı; işitme, solunum, sindirim sistemlerinin çalışması v.b.), coğrafya (tren, gemi v.b. taşıtların çalışması), astronomi, strateji gibi konuları ilgilendiren çeşitli olayların şemalarla açıklanmasında da canlı resimlerden yararlanıldı.
Canlı resim alanında Walt Disney'in 1930'da ağırlığını duyuran etkisi, 1945'ten sonra da önemini kaybetmedi; ama yavaş yavaş şiddetlenen bir rekabetle karşılaştı. Gene de Disney, yapımcı ve yetkili bir dağıtıcı olarak dünya piyasasına birçok kısa metrajlı filim vermekteydi. Uzun filimleri ise: *Külkedisi*, 1950; *Alis Harikalar Ülkesinde*, 1951; *Peter Pan*, 1953; tabiat ve hayvanlar konusunda belge filimleri. A.B.D.'de önemli bir yenileşme sonucunda aşağıdaki adlar canlı resim alanında ün kazandılar: Walter Lantz *(Wody Woodpecker);* Fred Quimby ve M. G. M. ekibi: William Hanna ve Joseph Barbera *(Tom ve Jerry);* Warner Bros'un bu alandaki uzmanları Robert Mac Kimpson, Charles (Chuck) Jones, Fritz Freleng (kedi Sylvester ve kuş Tweety, Bugs Bunny, Speedy Gonzales, kuş Mimi), Tex Avery (Droop, Chilly Willy); ve özellikle U.P.A.'da (United Productions of America) Stephen Bosutov çevresinde toplananlar: Robert Cannon (Gerald Mac Boing Boing, 1950), John Hubley (Rooty Toot Toot, 1952), Pete Burness (Mr. Magoo, 1949) ile William Hurtz. Kanada'da Méliès'in veya Emile Cohl'unkine benzer bir ustalıkla, Norman McLaren çeşitli yöntemleri denedi (doğrudan doğruya pelikül üzerine çizilen resimler, canlı pasteller, kabartmalı filimler, hileli filimler v.b.) ve buluş yeteneğine sahip çizicilerden bir ekip kurdu (George Dunning, Colin Low). Fransa'da canlı resim yapanlar daha şahsî şekilde çalıştılar, çeşitli güçlükleri yenmek zorunda kaldılar. Pekçoğu uzun süre reklam filimlerine sığındı. Çağdaş fransız canlı resim sanatçıları arasında Paul Grimaldi *(Küçük Asker* 1947; *Çoban Kızı ve Baca Temizleyicisi*, 1953); Alexandre Alexeieff, Jean Arcady, Jean İmage, Etienne Raïk, Henry Gruel, André Martin, Piotr Kamler, Jean François Laguionie, Robert Lapoujade, Manuel Otero ve Jacques Leroux,

Foto. *Office nat. du film, X, Film Polski* (*LAROUSSE*)

Jacques Vausseur, Albert Pierru, René Laloux bulunmaktadır. Ama bu alanda 1950'den beri en çok şaşırtıcı filimler Orta Avrupa ülkelerinden geldi. Çekoslovakya'da Jiri Trnka kukla oynatıcıların en büyüğü olarak belirdi: *Çin İmparatoru'nun Bülbülü*, 1948; *Prens Bayaya*, 1950; *Eski Çek Efsaneleri*, 1953; *Aslan Asker Şvayk*, 1954; *Bir Yaz Gecesi Rüyası*, 1959. Çek sanatçılar arasında Eduard Hofman, Jiri Brdecka, Milos Makovec, Zdenek Miller, Bretislav Pojar, Hermina Tyrlova özellikle Karel Zeman adları anılabilir. Polonya (Jan Lenica ve Walerian Borowczyk), rumen (Lon Popesco-Gopo), yugoslav (Vatroslav Mimica, Nikola Kostelac, Dusan Vukoviç), japon (tecrübeli Noburo Ofuji, Taiji Yashubita, Yoji Kuri), Hollanda (Joop Geesink), sovyet (Aleksander İvanov, Lev Atamanov, Tse Khanovski), Çin (Tsin-si) okulları da gelişme halindedir. Birçok sinema sanatçısı için canlı resimler sahası rahatlıkla çalışabilecekleri çekici bir sığınaktır; böylece büyük bir hürriyet havası içinde şahsî düşüncelerini belirtmek, plastik hayal güçlerine tam bir serbestlik sağlamak ve en cüretli araştırmalara girişmek imkânını bulmaktadırlar. Bk. CANLANDIRMA, SİNEMA.

◆ **Canlılaştırmak** i. Canlı hale getirmek.

◆ **Canlılık** i. Canlı olma hali, dirilik: *Feriha da başlangıçtaki canlılığını kaybetmişti* (Peyami Safa).

— G. santl. *Canlılık vermek*, bir renge canlılık vermek, o rengi güçlendirmek.

— ANSİKL. Biyol. *Canlılık* deyimi daha çok yaşama gücünü belirtmek için kullanılır. Çok hareket eden veya hızlı üreyen veya fazla hareket yüzünden bol dışkı çıkaran yaratıklarda büyük bir *canlılık var* denir. Bu canlılık bireyin yaradılışına ve çevre şartlarına bağlıdır.

◆ **Cansız** sıf. Canını yitirmis olan, ölmüş: *Zeyneb'i yatakta cansız buldular*. (F . N. Çamlıbel). ‖ Kuvvetsiz, mecalsiz. ‖ İlgi çekmeyen, sönük: *Öyle yazılar da, Avrupalıları bilmeyenlerinkiler gibi, cansız oluyor* (N. Ataç). ‖ Yaşamayan ve hareket edip yer değiştirmesi mümkün olmayan: *Kağnı üstüne cansız malları koydu* (Oğuz Kağan destanı). *İşte büsbütün cansız sandığımız taşlar* (N. Ataç).

— Res. *Cansız doğa*. Bk. NATÜRMORT.

◆ **Cansızlaştırma** i. Diş cerr. Bir dişin canlı dokusunu yok etme.

◆ **Cansızlık** i. Cansız olma hali. ‖ Hareketsizlik: *Yanıbaşında bir manken cansızlığı içinde duran* (A. H. Tanpınar). [ML]

CÂN çoğl. i. (ar. *cin*'den *cânn*). *Esk*. Cin taifesi: — *Yegâne şeyh-ül islâm-i melekhaslet ki evsafı / Olur ziynet-i zeban-i iftihar-i ins ü cân üzre* (Ziya Paşa). [M]

CANÂ ünl. (fars. *cān* ve *-ā*, ey'den *cānā*). *Esk*. Ey sevgili!: *Canâ rakibi handan edersin* (A. R. Altınay). [M]

CANAAN. Bk. KENAN.

CANABAE i. (lat. k.). Roma civarında tüccarlar tarafından yapılan barakalara verilen ad. (Böylece sürekli kampların çevresinde çoğunlukla özel imtiyazlardan yararlanan topluluklar meydana geldi. Asker aileleri buraya yerleşirdi.) [L]

CANADA. Bk. KANADA.

CANADİAN RİVER, A.B.D.'de nehir, Kayalık dağların güneyinden doğar (Sangre de Cristo dağları) Büyük ovaları akaçlar, Tulsa'nın aşağısında Arkansas nehriyle (sağ kıyı) birleşir; 1 544 km. (L)

CANAK, Türkmenistan cumhuriyetinde (S. S.C.B.'de) Üst Yurt platosuyle Karaboğazgöl körfezi arasında bölge. Burada Tuvarkır ve Er-sarı Baba dağları (yüksk. 330 m.) vardır. (M)

CANALE (Cristofaro DA), venedikli (XVI. yy.) kaptan, 1562'de beş türk korsan gemisiyle savaştı ve yaralandı; sonunda Venedikliler savaşı kazandılar, ama Canale birkaç gün sonra öldü ve Korfu adasına gömüldü. Basılmamış bir eseri vardır: *Della Milizia Maritima* (Deniz Milisi Üzerine); bu eser XVI. yy.da denizcilik üzerine yazılmış en iyi el kitaplarından biridir. (L)

CANALE (Michele Giuseppe), italyan tarihçi ve edebiyatçısı (Cenova 1806-ay.y. 1890). Mazzini öğretisini eleştiri, roman ve hikâyelerle yaymağa çalıştı. Öğretmenlik ve şehir kitaplığının müdürlüğünü yaptı. Hayatının son yılları tarihsel incelemelerle geçti. Başlıca eserleri: *Storia della Repubblica di Genova* (Cenova Cumhuriyeti Tarihi) [1844] ve *Della Crimea e dei Suoi Dominatori dalle sue Origini fino al Trattato di Parigi* (Kırım ve Başlangıcından Paris Antlaşmasına Kadar Kırım'ın Yöneticileri Üzerine) [1857]. (L)

CANALEJAS Y MÉNDEZ (José), ispanyol devlet adamı (el Ferrol 1854-Madrid 1912). Birçok defa bakanlık yaptı. İspanya ile Amerika arasında meydana gelen 1898 Cuba savaşı felâketinin suçlularını meydana çıkardı. 1910'da Liberal partilerin desteğiyle başbakanlığa seçildi. Demokrasiden yana olanları krallığa bağlamağa çalıştı. 1904 Yılında İngiltere-Fransa ve İspanya arasındaki üçlü antlaşmaya dayanarak Fas'ta İspanya'ya bir nüfuz bölgesi sağlamağa çalıştı. Bir grev sırasında bir anarşist tarafından öldürüldü. (L)

CANALETTO (Antonio CANAL, il — denir), italyan ressamı (Venedik 1697-1768). Önce, tiyatro dekoratörü olan babası Bernardo'nun atelyesinde çalıştı, sonra babasının arkadaşı Luca Carlevaris'ten perspektif dersi aldı. 1719'da Roma'ya gitti; orada Gian Paola Pannini ve J.B. Tiepolo ile tanıştı; Salvatore Rosa'nın etkisi altında desenler ve yağlıboya resimler yaptı. 1721 veya 1722'de Venedik'e döndü. Hakkında az şey bilinen ömrünü bu şehrin güzelliklerini belirtmekle geçirdi. Yaptığı resimlerde dış görünüşleri gerçeğe uygun olarak işledi. Düzmece manzara resmi geleneğinden ayrıldı. Böylece Carot ve izinden yürüyenlerin öncüsü oldu. 1746'dan 1748'e kadar Londra'da bulundu, kısa bir ayrılıktan sonra, 1751'de tekrar bu şehre döndü. Thames nehrinin, Vauxhall bahçesinin, White Hall'un, Eton college'in resimlerini yaptı. Bu tablolar Windsor, Hampton Court galerilerinde ve National gallery'de bulunmaktadır. Eserleri İtalya'da olduğu kadar Avrupa'da da çok arandığı halde Canaletto, tablolarını ancak titiz bir çalışmadan sonra teslim ederdi. Canaletto'nun tablolarının sayısı bini aşar. Başlıca eserleri şunlardır: *Venedik'te Salute Kilisesi ve Venedik'te Büyük Kanalın Ağzı* (Louvre'da); *Roma'da Colosseum'un Görünüşü* (Borghese galerisinde); *Bucintoro'nun Denizdeki Nişan Törenine Gidişi* ve *Gergi Kontunun Venedik'te Şahane Karşılanışı* (Ermitge'da); Roma'da Corsini sarayında: *San Marco Meydanı, la Piazetta San Marco, Rialto Köprüsü;* eski bir rivayete göre *San Rocco Okulu* (National gallery) adlı eserinde kişiler Tiepolo'nun elinden çıkmıştı. Canaletto desenleri Viyana'da Albertina'da ve Paris'te Ecole Nationale Supérieure des Beaux -arts'da bulunmaktadır. Bundan başka çok aranılan otuz bir tane ıslak kazı çalışması vardır. Öğrencisi olan yeğeni Bernardo Bellotto'ya *Küçük Canaletto* denir. (L)

CANALETTO (Bernardo Bellotto). Bk. BELLOTTO.

CANAN i. (fars. k.). Sevgili, sevilen kadın: *Görsem Erenköyü'ndeki leylâklı bahçede, / Cananla bir zaman konuşup içtiğim yeri* (Y. K. Beyatlı). *Dün gece seyrimde aşk pazarında / Gördüm canan ile cana değiş var* (Aşık Dertli).

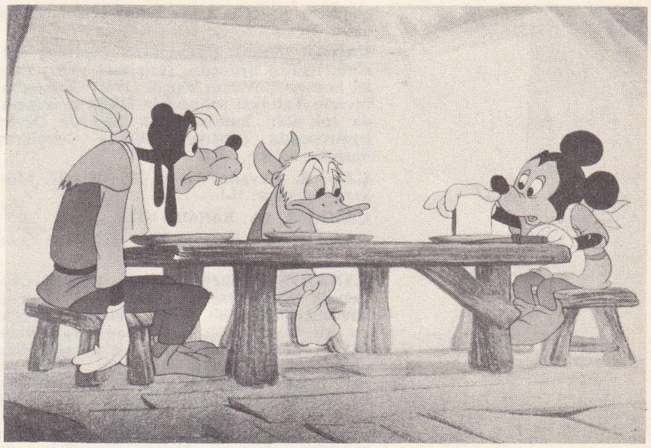

Walt Disney «Eğlence ve Aşktan Azade» (1947)

Paul Grimault «Çoban Kızı ve Baca Temizleyicisi» (1952)

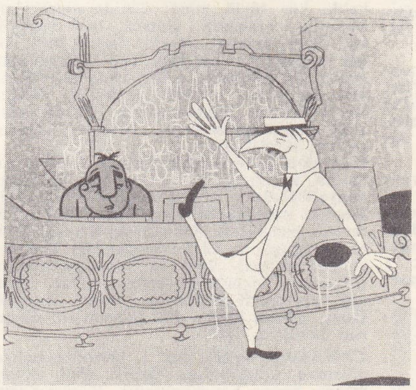

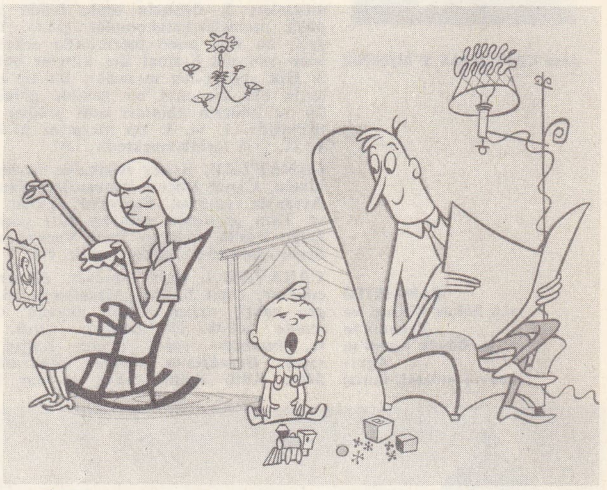

Robert Cannon «Gerald Mac Boing Boing» (1950) solda John Hubley «Rooty Toot Toot» (1952)

— Tasav. Tanrı.

◆ **Canane** i. Sevgili [kadın]. (M)

CANANEA, Meksika'da. (Sonora eyaleti) şehir, Batı Sierra Madre'nin kuzeyinde; 17 900 nüf. Özellikle bakır ve molibden üreten büyük madencilik merkezi. Bakır dökümevleri. (L)

CANANGİUM i. Molukka adalarında yetişen bitki türü. *Canangium odoratum*'un güzel kokulu çiçeklerinden kananga esansı denilen bir koku yapılır. (Anonagillerden.) [L]

CANANİ (Giambattista), italyan anatomi bilgini (Ferrara 1515-1579). Kısa kas denen elayası kasını keşfetti; toplardamarlardaki kapakçıkların kan dolaşımında rolünü ilk

Foto. Walt Disney, X (LAROUSSE)

olarak o gösterdi. Papa Julius II'nin hekimi oldu. (L)

CANAR (Salih), türk Devlet tiyatrosu rejisörü, tiyatro oyuncusu (İstanbul 1909). Devlet konservatuvarını bitirdi (1941). Konservatuvarın Tatbikat sahnesinin bütün oyunlarında rol aldı; kuruluşundan beri de Devlet tiyatrosunda çalışıyor. Birçok oyunlarda başrollere çıktı. (M)

CANAR, Ekvador'da il; 115 000 nüf. Merkezi, *Azogues.* (L)

CANARA. Bk. KANARA DİLİ.

CANARİAS (İSLAS). Bk. KANARYA *adaları.*

CANARİS (Wilhelm), alman amirali (Aplerbeck 1887-Flossenbürg 1945). 1905'te deniz kuvvetlerine katıldı, batan *Dresden* gemisinde esir düştü, kaçarak Almanya'ya döndü. 1935'te kurmay başkanı, 1936'da tuğamiral oldu. İkinci Dünya savaşında alman askerî istihbarat işlerini yönetti. 1940'tan sonra Hitler'e karşı cephe aldı. Çok önemli olan ve birçok yabancı devletle temas kurmasını sağlayan siyasî rolü henüz açıkça anlaşılmış değildir. Himmler'in şüphelerini üzerine çekti. 20 Temmuz 1944 suikastinden sonra Berlin'de tutuklandı ve Hitler'in emriyle 9 nisan 1945'te öldürüldü. (L)

Jose CANALEJAS Y MENDEZ

CANARİUM i. Kokulu reçine ağacı. Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişir. (Burseraceae familyasından.)

— ANSİKL. *Canarium,* yandığında günlük kokusu yayan bir reçine salgılar. *Canarium Schweinfurthii'*den Fildişi Kıyısında AYELE denen bir kereste elde edilir; bu kereste ince marangozlukta ve sandık yapımında kullanılır. (L)

CANARREOS adaları, Küba'ya bağlı takımadalar, Küba'nın batı kesiminin güneyinde. Başlıcası, *Isla de Pinos** (çamlar adası). [L]

CANAT i. Batı Cezayir'de (Ghardaia ve Uargla bölgeleri) konuşulan berber ağızlarının hepsi. (Znatiya ve Jana da denir). (L)

CANATAN, S.S.C.B.'de Çkalov vilâyetinin Orsk bölgesinde, Canatan kasabası civarında kurgan grubu. 1936'da burada K.V. Salnikov tarafından arkeolojik kazılar yapıldı ve Sarmatlara ait mezarlar ortaya çıkarıldı. Bu mezarlar üç tipe ayrılır: 1. Dar mezarlar; 2. Ölülerin toplu halde gömüldüğü mezarlar-katakomplar (M.Ö. III.-II. yy.); bu tipe giren mezarlarda erkek ölülerin yanında Sarmat tipi kılıçlar bulundu; 3. Dik açılı geniş mezarlar. Bu tip mezarlarda ölü diagonal bir şekilde gömülmüştür ve ölülerin kafatası sunî şekilde değiştirilmiştir. 1. ve 3. tip mezarlar M.S. III. ve II. yy.a tarihlenmektedir. (M)

CANAT'LAR, Kuzey Afrika'da berber topluluğu, Canat lehçesi konuşurlar. Canat'lar, Avras'da yaşayan Saviyalar, Doğu Rif'te ve Taza geçitinde yaşayan yarı göçebeler, Doğu Fas'ta yaşayan Beni Varayn ve Ait Seghruşenlerden meydana gelir. (L)

CANAVAR i. (fars. *cānāver, cānver* veya *cānever,* canlı hayvan).Masallarda sözü geçen vahşî, azgın, yırtıcı hayvan: *Orman içinde büyük bir canavar vardı. Atları, insanları yerdi* (Oğuz Kağan destanı). *Herakles'in yendiği canavarlar.* || *Mec.* Kötü ruhlu, zalim, gaddar kimse: *Memleketi şu canavarlardan kurtarmak için her ne söylenir, her ne lâzım olursa yapmağa Allah'la ahd eder misiniz?* (Namık Kemal). || Haşarı, yaramaz çocuklar için kullanılır: — *Aman bre, bu canavar nereden geldi?* (B. Felek). || *Halk dili.* Kurt, domuz ve yılana verilen ad.

— ÇEŞ. DEY. *Canavar gibi,* iri yarı, saldırgan: *O, şimdi canavar gibi bir şey olmuştu* (R. N. Güntekin). || *Canavar kesilmek,* hırçınlaşmak, canavar gibi olmak: *Fakat o, bu gece sahiden canavar kesilmiş...* (R. N. Güntekin).

— Akust. *Canavar düdüğü,* bir hava akımının devirli olarak kesilip yeniden bırakılmasıyle ses çıkaran cihaz, alarm işareti veren düdük. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Canavar düdüğü,* gemilerde, lokomotiflerde sinyal aracı, fabrikalarda işbaşı düdüğü veya savaş zamanı veya bir felâket anında tehlike işareti olarak kullanılan, içindeki sıkıştırılmış hava veya buhar vasıtasıyle pes veya tiz şiddetli ses çıkaran cihaz.

— ANSİKL. Akust. Bir *canavar düdüğü* şu parçalardan meydana gelir: bir yandan, bir çember üzerine düzgün aralıklarla yerleştirilmiş dizi halinde delikler bulunan döner bir disk, öte yandan, bu delik dizisinin tam karşısına gelecek şekilde yerleştirilmiş, arasından hava akımı gönderilen bir hava borusu. Disk dönmeye başladığı zaman, gelen hava devirli olarak kesilir ve düdük müzikal bir ses çıkarır. Diskteki delik sayısı *t* olsa ve saniyede *n* kere dönse, çıkan sesin frekansı saniyede *nt* titreşimlidir. Diske bir dönme sayacı eklenerek, düdüğün çıkardığı sesin frekansı ölçülebilir. Eğer bu ses, frekansı bilinmeyen bir sesle birleştirilirse, buradan ikinci sesin frekansı da bulunabilir. Diski döndürmek için sıkıştırılmış havadan yararlanılabilir, o zaman düdük tıpkı bir türbin gibi çalışır. Su altında bile ses verebilen Cagniard de La Tour «canavar düdüğü» (1819) bu tiptedir. A ekseni etrafında dönen P delikli disk, bir V rüzgâr kutusu bulunan sabit bir O diskinin karşısına yerleştirilmiştir. O diskinde de P diski gibi bir sıra delik bulunur, yalnız burada deliklerin ekseni disklerin eksenine dik olarak değil de eğik olarak yapılmıştır. Eksenin eğimi O ve P diskleri için ters yöndedir. İki diskin delikleri tam karşı karşıya geldiği zaman T borusundan gelen sıkıştırılmış hava P diskine itici bir etki yapar ve disk dönmeğe başlar.

— G. santl. İnsanoğlu, hayalî yaratıklar oluşturmaktan her zaman hoşlandı: Meksika'da kuş tüylü yılan; Çin'de ejderhalar; Mısır'da karaleylek, atmaca, kurt veya öküz başlı tanrılar. Asur'da kartal başlı aslan ve kanatlı boğa. Eski Yunan'da kötülük güçleri olarak kabul edilen canavarların sayısı pek çoktur: sirenler, harpyia'lar, sfenksler, hydra'lar, minotauros'lar. Tabiat sembolü olan canavarlar ise: tritonlar, kentauros'lar, satyros'lar.

Ortaçağın hayvan hikâyelerinde süsleme sanatına uygun canavar tasvirleri yer alır: minyatürlerdeki kaytan örgülerde (özellikle İrlanda minyatürleri) ve roman üslûbunda revaklı bahçelerin sütun başlıklarında (Santo Domingo de Silos) olağanüstü kuş boyunları dolanır. İblis ve yamakları en alışılmamış biçimlerde ortaya çıkar. Aynı hür hayal gücü Hieronymus Bosch, Bruegel, Goya, Odilon Redon gibi ressamların eserlerini de niteler. (ML)

CANALETTO «La Salute Kilisesi ve Venedik'te Büyük Kanal'ın Ağzı» (Louvre müzesi, Paris)

CANAVAR balığı, bls. i. Devköpekbalığıgillerden köpekbalığı. Örnek türü «adam yiyen» beyaz köpekbalığının *(Carcharodon carcharias)* boyu 10 m'yi bulur; bunun hançer gibi dişleri vardır. Her tarafta raslanan bu balık en tehlikeli köpekbalıklarındandır. (L)

CANAVAROTU bls. i. Bot. Klorofilsiz ot. Çeşitli bitkilerde asalak olarak yaşar. (Canavarotugillerden.)

— ANSİKL. *Canavarotları*'nın sapı etli, kırmızımsı, sarımsı veya morumsu olur. Yaprakları da aynı renkte pulcuklardan oluşur. Başak biçiminde bileşik çiçekleri vardır. Tohumları çok küçüktür; üzerinde yaşadıkları bitkinin kökünde çimlenir. Baklagillere, tütüne, kenevire hattâ bazen asmaya musallat olur. Çok zararlıdır. Zor savaşılır. Tohumları canavarotu tohumundan ayıklayarak ekmek ve mevcut bitkileri canavarotu tohumları oluşmadan önce yok etmek gereklidir. Canavarotunun tohumları çok dayanıklıdır. (L)

CANAVAROTUGİLLER çoğl. i. İkiçeneklili, bitişik taçyapraklı çiçekli bitki familyası. Çeşitli bitkilerin üzerinde asalak yaşarlar. (Solanales takımından.)

— ANSİKL. *Canavarotugiller* genellikle çokyıllık klorofilsiz bitkilerdir. Değişik renkte bulunan üstderileri hiç bir zaman yeşil olmaz. Çiçekleri erdişidir. (L)

CANAVERAL burnu, Florida (A.B.D.), kıyısında küçük çıkıntı, Atlas okyanusu kıyısında iki kum kancasından meydana gelir. Yerden radyoyle yönetilen cihazlar ve sunî peykler taşıyan füzelerin fırlatıldığı büyük üs. (1964'te *Kennedy üssü* adını aldı.) [L]

CANAVESE, İtalya'da bölge. Piemonte'de, Stura di Lanzo ve Dora Baltea arasında; nüfus çok yoğundur, büyük ölçüde tarım yapılır. Çelik sanayii. (L)

CANAYE (Philippe), **Fresne** beyi, fransız diplomatı ve hukukçusu (Paris 1551-ay.y. 1610). Henri III zamanında Krallık konseyinde üye oldu, Henri IV yönetiminde İngiltere'de, İsviçre'de ve Almanya Protestanları nezdinde önemli görevlerde bulundu. 1601'de Calvin'cilikten ayrıldı, elçi olarak Venedik'e gönderildi. *Lettres et Ambassades* (Mektuplar ve Elçilikler) [3 cilt 1645] adlı eseri ve gençliğinde İstanbul'a yaptığı yolculuğu anlatan gezi notları vardır. (L)

CANAZEİ, İtalya'da (Trento ili) komün, Dolomit Alplerinde; 1 200 nüf. Kış sporları merkezi (1 370-2 950 m yüksl.). [L]

CANBAZ bls. i. Bk. CAMBAZ.

CANBEK (CANIBEK) GİRAY, XVII. yy. Kırım hanlarından (?, 1568 [?]-Rodos 1636). Devlet Giray I'in torunu ve Mübarek Giray'ın oğludur. Babasının ölümünde küçük yaşta olduğu için amcaları Fetih Giray I ve Selâmet Giray tarafından yetiştirildi. Selâmet Giray'ın son yıllarında veliahtlık makamı demek olan kalgaylığa getirildi ve onun ölümü üzerine de 1610'da Kırım hanı tayin edildi. Birinci hanlığı 13 yıl sürdü ve 1623'te Mustafa I'in osmanlı tahtına çıkmasından sonra azledildi; Çirmen sancağı verilmek suretiyle Rodos'ta oturmağa memur edildi. Canıbek Giray 1624'te ikinci defa han oldu, fakat makamında ancak 4 ay kadar kalabildi. 1628'de üçüncü defa hanlığa getirildi, bu sefer de 1635'te hanlıktan azledildi ve tekrar Rodos'a sürüldü. Orada 1636'da öldü ve Muratreis mezarlığına gömüldü. (M)

CANBERDİ GAZALÎ, Mısır memlûk kumandanı, Osmanlıların ilk Şam valisi (öl. 1521). Memlûk sultanı Melik Eşref Kayıtbay'ın azatlı kölelerinden ve son memlûk hükümdarı Tomanbay'ın nüfuzlu beylerindendi. Mısır'a doğru ilerleyen sadrazam Sinan Paşa emrindeki kuvvetlerin karşısına Gazze valisi olarak çıktı, fakat Han Yunus'ta yenilerek geri çekildi (1516). Daha sonra osmanlı hükümdarının hizmetine girdi. Yavuz Sultan Selim geri dönerken Şam'a Canberdi Gazalî'yi beylerbeyi olarak tayin etti (1518). Ona ayrıca Kudüs ve Gazze sancakları da ilâve olarak verildi. Yavuz Sultan Selim'in ölümünü duyunca «Melik Eşref» unvanıyle hükümdarlığını ilân ederek adına hutbe okuttu ve para bastırdı. Mısır beylerbeyi Hayır Bay'a ve Şah İsmail'e işbirliği teklif etti. Hayır Bay Osmanlı devletine sadık kalarak onun teşebbüslerini devlete haber verdi. Canberdi Gazalî Halep üzerine yürüdü, fakat şehri ele geçiremedi. Dülkadir beyi Şehsüvarzade Ali Bey, Halep önünde onu yenilgiye uğrattı (ocak 1521) sonra Halep beylerbeyi Karaca Ahmed Paşa ile beraber kovalayarak ikinci defa yendi. Arkadan yetişen üçüncü vezir Ferhad Paşa da son bir çarpışmada Canberdi Gazalî'yi bir daha yendi, başını da kesip İstanbul'a gönderdi. (M)

CANBERRA, Avustralya Commonwealth'ının federal başkenti, yüksek ve sağlam iklimli bir ovada, Sydney'in 250 km güneyinde; 56 000 nüf. Canberra sunî başkentlerinin en güzel örneklerindendir; yeri 1913'te Sydney ve Melbourne arasında seçildi. 1927'de açılışı yapıldı. Amerika'lı mimar Walter Burley Griffin tarafından yapılan planı iki çemberden oluşur; çemberlerin biri siyasî ve idarî merkezi, öbürü ticaret mer-

Foto. Vernacci, Giraudon (LAROUSSE)

kezini meydana getirir. Resmî yapıları (parlamento, bakanlıklar) ve birkaç diplomat ve memur semtiyle hâlâ yalnız idarî bir şehirdir. Şehrin çeşitli merkezleri arasında geniş kırlar vardır. (L)

CANBULAD veya **CANBULADİYE**, Kilis ve Halep dolaylarında yerleşmiş aile. Menşeinin Eyyûbîler devrine kadar çıktığı söylenir. Türk, Kürt veya Dürzî oldukları hakkında rivayetler vardır. Memlûklerin, XV. yy. sonunda, Canbulad adlı bir elçiyi, İstanbul'a, Bayezid II'nin yanına yolladıkları bilinmektedir. Aynı tarihlerde Selim I, Kilis ve dolaylarını, yurtluk olarak Canbulad Bey adında birisine vermişti. Bunun torunu olan küçük Canbulad (belki, Canbulad bin Kasım) Bey ise, Selim II zamanında yine Kilis beyi olarak bulunuyordu (şubat-mart 1571) ve muhtemelen, osmanlı sarayında terbiye gördükten sonra bu hizmete gönderilmişti.

Canbulad Bey, Halep yakınlarında asayişi sağlayarak kısa zamanda büyük ün kazandı. Selim II zamanında yapılan Kıbrıs seferine katıldı. 1572'de Kilis'te öldü. Hüseyin, Habib ve Hızır adlarında çocukları vardı. Bu aileden gelen ve Osmanlı imparatorluğunu ciddî şekilde, zaman zaman meşgul eden bazı önemli şahıslar:

1. Hüseyin Paşa *Müneccim* (öl. Van 1605), Canbulad Beyin büyük oğlu. Tımarlı sipahi olarak, devlete büyük yararlığı görüldü. 1582'de, ocaklıkları bulunan Kilis sancağına bey olarak gönderildi. Sonra, vezirlikle beylerbeyiliğine yükseldi. 1599'da, Osmanlı devletine karşı Suriye'de çıkan isyanların, bastırılmasında Sinanpaşazade Mehmed Paşaya ve Nasuh Paşaya yardım ederek önemli rolü oldu. Nihayet ocaklık sahiplerine, eyalet verilmesinin usulsüz bulunduğunu söyleyen Nasuh Paşanın muhalefetine rağmen, Cığalazade Sinan Paşanın yardımıyla, 1603'te, Halep eyaletini, Nasuh Paşadan zorla aldı. Bir süre sonra İran seferine çağırıldı. Fakat bu sefere zamanında gitmediği, ağır hareket ettiği bahanesiyle, Van'da, Doğu serasker Cığalazade Sinan Paşanın gazabına uğradı ve öldürüldü. Yıldız ilmine meraklı ve çok mağrur bir insandı. Oğlu, Mustafa Paşadır.

2. Ali Paşa (el Emîr-ül-Ali), Canbuladzade Hüseyin Paşanın kardeşinin oğlu (öl. Belgrad 1611). Hüseyin Paşanın İran seferine gittiği sırada, vekili olarak Halep'te kaldı ve amcasının öldürülmesinden sonra, adamlarıyle birlikte, Osmanlı devletine başkaldırdı. Hükûmet, Avusturya savaşlarının en önemli bir devresinde, Halep eyaletinin idaresini Ali Paşaya vererek, yeni bir iç olayın patlak vermesini önlemek istedi. Fakat Ali Paşa, devlet kuvvetleriyle birlikte hareket eden Trablusşam hâkimi Seyfoğlu Emîr Yusuf ile de akrabalık kurmak suretiyle barıştı. Humus ve Hama'dan Adana'ya kadar, Suriye topraklarına sahip oldu. Halep eyaletinin vergisini, İstanbul'a gönderme-diği gibi, bir süre, namına para bastırıp hutbe dahi okuttu; hattâ Toskana dükalığı gibi, bazı küçük avrupa devletleri ile antlaşmalar imzaladı (2 ekim 1607). Anadolu Celâlilerini temizleyen Kuyucu Murad Paşa, Halep yakınlarındaki Oruç ovasında Ali Paşayı ağır bir yenilgiye uğrattı (24 ekim 1607). Ali Paşa, önce Halep'e, oradan Eskişehir'e kaçtı. Sonra amcası Haydar ile kethüdasını İstanbul'a gönderip, padişahtan af diledi. Ahmed I, kendisini İstanbul'a çağırdı, soruşturması yapıldıktan sonra, onu Timişoara beylerbeyiliğine gönderdi. Yerli halk ile anlaşamadığı için, Belgrad'a döndü. Burada Kuyucu Murad Paşanın emriyle astırıldı. Olaydan sonra, Canbulad ailesinin Kilis'teki ocaklıkları ellerinden alındı. Malların devlet tarafından el kondu. Aile çeşitli yerlere dağıtıldı. Canbulad bin Said ile oğlu Ribah, Ma'noğlu Fahreddin'in yanına giderek, Lübnan'a yerleştiler. Bunların çocukları, halen Sayda şehri yakınlarında yaşamaktadır. Ailenin diğer bir kısmı ise, osmanlı sarayına alındı.

3. Mustafa Paşa, Canbuladzade Hüseyin Paşanın oğlu (öl. Erzurum 1636). Ali Paşanın idamından sonra Osmanlı sarayına alınarak terbiye edildi ve Murad IV'ün musahipliğine kadar yükseldi. Birinci mirahor olarak, 10 şubat 1630'da, taşraya çıkarıldı. 20 Ekim 1630-1 temmuz 1632 tarihleri arasında, kaptanıderyalık görevinde bulundu. Akdeniz'de iki ispanyol gemisini yakalayıp, İstanbul'a getirdikten sonra, Rumeli beylerbeyiliği payesini kazandı. Ahmed I'in kızı Ayşe Sultan ile evlendi. Revan seferine asker göndermede kusurunu gören Murad IV bir bahane ile kendisini Erzurum'da öldürttü. (M)

CANBULAT (İsmail), İkinci Meşrutiyet devri türk siyaset ve devlet adamı (İstanbul 1880-İzmir 1926). Emekli jandarma binbaşısı Cemal Canbulat Beyin oğludur. Harp okulunu bitirdi (1899). Manastır ve Selânik'te ordu hizmetinde bulundu. 1908'de yüzbaşı oldu. Osmanlı Hürriyet cemiyetini (sonradan İttihat ve Terakki adını aldı) Selânik'te kuranlardan biri idi. Aynı zamanda bu gizli kuruluşun üç kişilik idare komitesine dahildi. Meşrutiyetin ilânı için Makedonya'da yapılan çalışmalara katıldı. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra Harp okulu tarih öğretmeni olarak İstanbul'a geldi (1908). *Risale-i Askeriye* dergisini çıkardı. 1909'da Büyükada kaymakamlığına tayin edildi ve askerlikten ayrıldı. 1912'de İzmit mebusu sıfatıyle Mebusan meclisine girdi. Balkan harbine gönüllü yedek subay olarak katıldı. İstitlaat müdürlüğüne (Millî Emniyet) ve birkaç ay sonra da Emniyet Umum müdürlüğüne tayin olundu (1914). İstanbul valisi (1915) ve İstanbul şehremini (1916) oldu. Stockholm elçiliğine tayin edildi (1917). 30 Temmuz 1918'de Dahiliye nazırlığına getirildi, 30 eylülde bu görevden ayrıldı. Mütareke devrinin başında İttihat ve Terakki fırkasının fesih kararı alması üzerine Teceddüt fırkası kurucuları arasında yer aldı. Fakat geçmişteki siyasî hayatı yüzünden Damat Ferit Paşa hükûmetince tutuklandı ve işgal kuvvetleri tarafından Malta'ya sürüldü. 1923 Seçimlerinde İstanbul milletvekili sıfatıyle Ankara'daki Büyük Millet meclisinin ikinci devresine katıldı. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet fırkasını idare edenler arasında yer aldı; bu partinin Atatürk aleyhine tertiplediği suikast teşebüsüyle ilgisi görüldüğünden İstiklâl mahkemesi kararı sonucunda diğer suikastçılar gibi İzmir'de asıldı. (M)

CANBULAT-ÜN-NASIRÎ, Memlûk hükümdarlarından (öl. İskenderiye 1501). *Melikülesref* unvanını taşıyan Canbulat, Memlûk devletinin büyük beylerinden Yeşbek'in kölesiydi; sultan Kayıtbay'a satıldı; muhafız zümresine girdikten sonra çabuk yükselerek önemli bir makam olan devatdarlığa tayin edildi. Bir ara Bayezid II'ye elçi olarak da gönderildi. 1498'de Halep, bir süre sonra da Şam valisi oldu; sultan Kansu Gavri'nin sevgisini kazanarak 1499'da atabegülasâkirliğe getirildi; aynı yılın temmuz ayında da Kansu'yu tahttan indiren ordu mensupları tarafından Memlûk tahtına çıkarıldı. Fakat Canbulat Şam valisinin ve Kahire'de bulunan bazı büyük ricalin muhalefeti ile karşılaştı; 6 ay süren kısa bir hükümdarlık devresinden sonra 1501 ocağında yakalanarak İskenderiye'de öldürüldü. (M)

CANCAN veya **KANKAN** i. (fr. k.). Düzensiz kadril dansı. Yaklaşık olarak 1830'dan beri Paris'in dans yerlerinde rağbet gördü. (Moulin-Rouge gazinosunda La Goulue adlı dansçı *cancan* yaparak ün kazandı.) [L]

CANCELLARİA i. (lat. *cancelli, orum*, kırışık). Sıcak denizlerde yaşayan karından-bacaklı yumuşakça.

— ANSİKL. *Cancellaria*'nın bir sifon kıvrımı, ön tarafı küt, arka tarafı sivri, yassı ve geniş bir ayağı, sivri dokunaçları vardır. Gözleri dokunaçların dibinde, dış taraftadır. Kavkısı söbe veya kulemsidir. Sıcak denizlerde yüzden fazla türü yaşar. Yüz kadar türü de Üçüncü zaman katmanlarında bulunmuştur. (Öndensolungaçlılar altsınıfının *cancellariidae* familyasından.) [L]

CANCELLARİUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Bazilikaların düzenini korumak, yargı veya imparatorluk kurulu tartışmalarının gürültüsüzce yürümesini sağlamakla görevli kişi. *(Cancellarius*'lar lûtuf dileyenleri, dilekçeleri sunuyor, cevapları getiriyor ve yazmanlık yapıyorlardı. Roma imparatorluğunun 235-476 yıllarında Cancellarius unvanını iki yüksek memur, adalet yazmanlığının şefleri paylaşıyordu. Kançılar, kanzler, chancelier [şansölye] gibi kullanışlar bu kökten türemiştir.) [L]

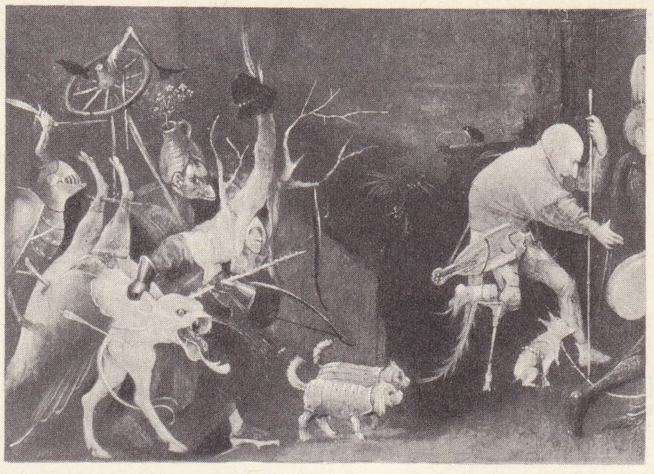

canavar
«Aziz Antonius ve Şeytan» Hieronymus Boch'un üç kanatlı tablosundan detay (Lizbon müzesi)

CANCER PAGURUS i. Yengecin ilmî adı. (L)

CANCER Y VELASCO (Jeronimo), ispanyol şairi (Barbastro XVI. yy. sonlarına doğr.-Madrid 1655). Birkaç komedi yazdı. Eserlerinin en iyisi: *Dineros son Calidad*'-dır. (Para İnsanı Soylu Kılar). [L]

CANCİON i. (isp. k.). İspanyol şiirinde lirik bölümleri belirten genel terim. (L)

CANCİONERO i. (isp. k., *cancion*, şarkı'dan). İspanyol edebiyatında eski lirik şiir derlemelerine verilen ad.

— ANSİKL. En eski *cancionero*'nun yazarı, Juan II'nin sarayında kâtip olan Juan Alonso Baena'dır (1445). Bu derlemede XIV. ve XV. yy.a ait eserler yer alır. Lope de Stuniga'ya (1458) atfedilen diğer bir derlemede, Aragon kralı Alfonso V ile birlikte Napoli ve Milano'ya giden birçok şairin eserleri bulunur. Juan Fernandez'in başlattığı, Hernando del Castillo'nun tamamladığı *Concionero General*'de (Genel Cancionero), Santillana markisinden başlayarak 1511'e kadar gelip geçen yüzden fazla şairin eserleri vardır. Bu derlemede Limousin lehçesiyle yazılmış şiirler de yer alır. Portekiz *cancionero*'ları arasında en ünlüleri kral Diniz'e ve Resende'ye (1516) aittir. (L)

İsmail CANBULAT

CANDACE. Bk. KANTAKAİ.

CANDALE (Comtes DE). Bk. FOIX.

CANDAMO (Francisco Antonio DE BANCES). Bk. BANCES CANDAMO.

CANDAMO (Manuel), perulu siyaset adamı (Lima 1841-Yura 1904). Senatör, senato başkanı, devlet şurası üyesi, 1903'te cumhurbaşkanı oldu. (L)

CANDAN (Artaki), ermeni asıllı türk şarkı bestecisi ve kanunîsi (Selânik 1885-İstanbul 1948). Tıbbiyede iki yıl okuduktan sonra, Selânikli Ahmed Efendinin yanında önce Selânik sonra İstanbul'da, piyasada kanun çalmağa başladı. Konservatuvar icra heyetinde çalıştı. Sahibinin Sesi plak firmasının türk musikisi şefliğini yaptı. 5 Saz eseri dışında 45 şarkısı vardır. (M)

CANDAR i. (fars. *cān*, silâh ve *dār*, taşıyan'dan). Ortaçağda, türk ve islâm devletlerinde saray muhafızı. Bazı arap ve iran devletlerinde, bir sınıf askere de bu ad verilirdi.

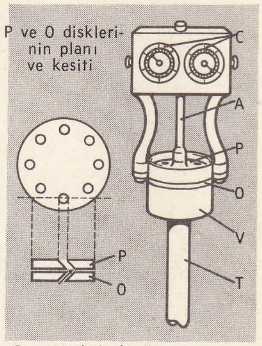

Cagniard de la Taur'un canavar düdüğü

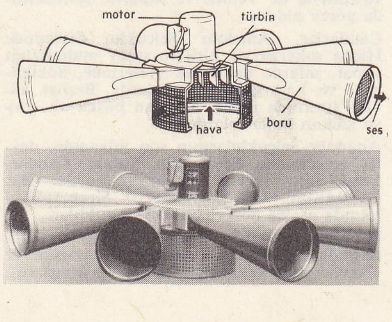

canavar düdüğü (akust.)

Foto. Giraudon, Schneider-Westinghouse (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

ÇANDAROĞULLARI SÜLÂLESİ

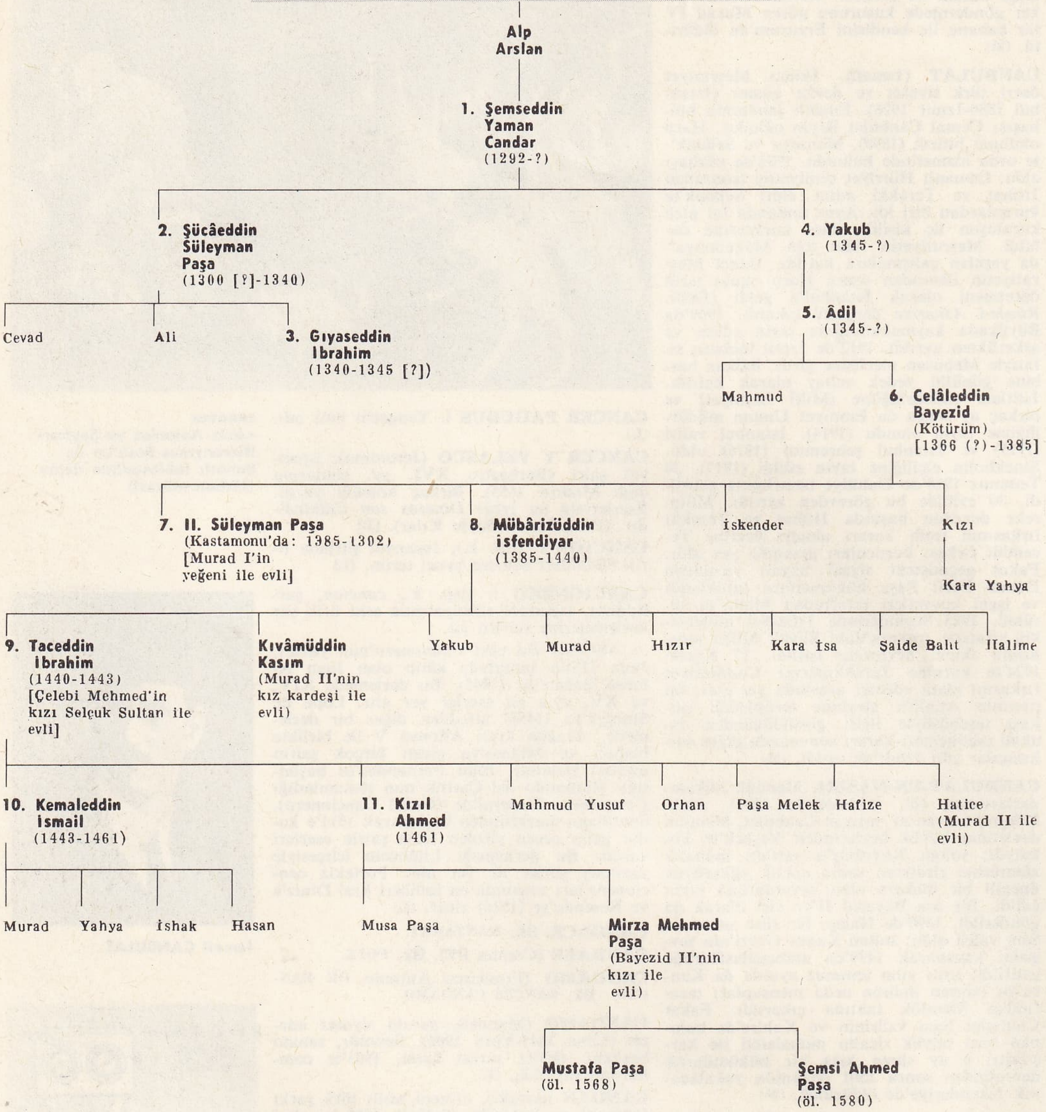

— ANSİKL. Genellikle hükümdarların ve sarayların korunmasıyle görevlendirilen bu askerler, Büyük Selçuklu imparatorluğunda özel olarak yetiştirilmiş türk ve yabancı kölelerden meydana geliyordu. «Emîr-i Candar» adı verilen kumandanları önemli devlet memurlarından biri sayılarak gereğinde atabegliğe kadar tükselebilirdi. Büyük Selçuklu imparatorluğunun dağılmasından sonra bu teşkilât mensuplarından bazıları Anadolu Selçukluları kanalı ile Anadolu'daki türk beyliklerinde, diğer bir kısmı da Şiraz ve Horasan hükümdarlıklarında, Memlûkler vasıtasıyle de Yemen ve Magrıp devletlerinde görev aldılar.

Candarlar, Anadolu Selçuklu devletinde Hassa askerleriyle birlikte saray muhafızlığı yapar, seferde de konak yerlerinde, hükümdarı ve karargâhını korurlardı. Bunlar süvari sınıfında idiler. Kılıçtan başka ok, yay ve kalkan kullanırlardı.

Anadolu Selçuklularının son yılarında, devlet erkânından Şemseddin Yaman Candar, kendi adını vererek bir beylik kurdu. (Bk. CANDAROĞULLARI.) Candarlar Şiraz sultanlığında asayiş görevlerinde kullanıldılar.

Memlûk sarayında Emîr-i Candar kumandasında bir alay halinde teşkilâtlanmışlar ve «Nevbe» adı verilen bölüklere ayrılmışlardı. Candarlar Memlûklerde daha geniş yetkilere sahipti. Bütün saray hizmetkârlarını emirlerine alarak hükümdarın yanına girecekler refakat etmekte idiler. Seferde memlûk sultanının yanında yürümek, Divanda silâhtarlarla birlikte hükümdarın arkasında bulunarak onu korumak, tutuklama ve idam hükümlerini yerine getirmek başlıca görevleri idi. Siyasî suçlulara ait cezaevini de bunlar korumakta idiler.

Osmanlılarda Candar teşkilâtı yoktu. Bunlara ait görevleri Bostancılar, Çavuşlar ve Kapucular gibi saray muhafız teşkilâtı yapıyordu. (M)

CANDARÎ SADIK MİRZA MÜNŞİ, Buhara emîri Mangıt Haydar'ın (1800-1826) saray şairi ve özel kâtibi. XIX. yy.da yaşadı. *Dahme-i Şâhân* (Şahların Tabutu) adlı manzum bir tarih kitabı yazdı. Bu eserde, XVII. ve XVIII. yy.larda hükümdarlık eden buhara hanlarının hayatları anlatılır. (M)

CANDARMA i. Bk. JANDARMA.

CANDAROĞULLARI, XIII. yy. sonlarında Anadolu Selçuklu devletinin parçalanması sırasında Kastamonu ve çevresinde kurulan türk beyliği. Bu beylik «İsfendiyaroğulları» ve hattâ «Kızıl Ahmedlû» beyliği adı ile de anılır. Beyliğin Candaroğulları unvanı ile anılmasına, hanedanın kurucusu olan Şemseddin Yaman'ın (veya Şemseddin Temür) Kastamonu valisi Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın «candar»ı olarak gösterilmesi sebep olmuştur. Beyliğin İsfendiyaroğulları diye anılması, hanedanın 8. hükümdarı olan İsfendiyar Beyin adından gelir. Hanedanın son hükümdarı olan Kızıl Ahmed Beye izafeten «Kızıl Ahmedlû» beyliği de denir. Fakat Ortaçağdaki Doğu devletleri adlarını genellikle kurucularından aldıklarına göre, bu beyliği de Candaroğulları adı ile anmak gerekir.

169 Yıl devam eden Candaroğulları beyliği (1292-1461), Karamanoğulları beyliğinden sonra Anadolu beyliklerinin en uzun ömürlüsüdür. Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud II ile kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan IV arasındaki saltanat mücadelesinde Muzaffereddin Yavlak Arslan öldürüldüğünden, ilhanlı hükümdarı Keyhatu, ondan açılan Kastamonu valiliğini Şemseddin Yaman Candar'a verdi (1292). Fakat Şemseddin Yaman, Yavlak Arslan'ın oğlu Mahmud'un elinde bulunan Kastamonu'yu alamadı ve sadece Eflâni taraflarını idaresi altında tutabildi. Şemseddin Yaman'dan sonra yerine geçen oğlu Süleyman I, 1320'de Kastamonu'yu ele geçirerek beylik merkezini buraya nakletti ve Sinop ile Safranbolu'yu da alarak beyliğin sınırlarını genişletti. Bununla beraber o da önceleri babası gibi İlhanlılara bağlı kaldı ve onlar adına para bastırdı. Süleyman I, ancak 1335'te İlhanlı devletinin yıkımasından sonra bağımsızlığını elde ederek kendi namına para bastırdı.

Candaroğulları ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler, osmanlı tarihlerinde «Kötürüm» unvanı ile anılan Celâleddin Bayezid zamanında (1366-1385) başladı. Bu hükümdarın son yıllarında, oğulları Süleyman ile İskender arasında başgösteren bir anlaşmazlıkta Süleyman, kardeşini öldürterek Murad I'e sığındı ve osmanlı kuvvetlerinin yardımı ile Kastamonu'yu ele geçirdi. Bu sırada Kötürüm Bayezid'in ölümü ile yerine Sinop'ta diğer oğlu İsfendiyar Bey geçti ve böylece Candaroğulları beyliği, Sinop ve Kastamonu şubeleri olmak üzere ikiye ayrıldı. Kastamonu emîri Süleyman II, osmanlı sultanı Murad I'in yeğeni ile yani Süleyman Paşanın kızı ile de evlendi ve ilk zamanlar Osmanlılarla dost geçindi. Hattâ, Birinci Kosova savaşı ile Yıldırım Bayezid'in Anadolu savaşları sırasında bir miktar yardımcı kuvvet de gönderdi. Fakat Yıldırım Bayezid'in Anadolu beyliklerini ortadan kaldırdığını görünce, sıranın kendisine de geleceğini sezerek Kadı Burhaneddin ile Osmanlılar aleyhine anlaştı. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid, Kastamonu üzerine yürüdü, şehri zaptetti, Süleyman'ı öldürttü ve böylece Candaroğulları beyliğinin Kastamonu koluna son verilmiş oldu (1392).

Candaroğuları beyliğinin Sinop bölümünde hüküm süren İsfendiyar Bey (hanedanın sekizinci hükümdarı), Ankara savaşından (1402) sonra Timur'a bağlılığını bildirdi. Bunun üzerine Timur, Sinop bölgesinden başka Kastamonu ve Çankırı'yı da İsfendiyar'a verdi. Daha sonra İsfendiyar Beyin Safranbolu, Kalecik, Samsun ve Bafra kalelerini alması ile Candaroğulları beyliği en geniş sınırlarına ulaştı. Çelebi Mehmed (Mehmed I) ile dostça geçinen İsfendiyar Bey, Musa Çelebinin Rumeli'ye geçmesine de yardım etti ve Karaman ve Eflak seferlerine de oğlu Kasım kumandasında bir miktar kuvvet gönderdi (1415). Fakat, İsfendiyar Beyin topraklarının bir kısmını osmanlı ülkesine katan Çelebi Mehmed, onun Osmanlılara düşman olmasına sebebiyet verdi. Çelebi Mehmed'in ölümünden sonraki mücadelelerde Murad II'ye mağlûp olan İsfendiyar Bey Sinop'a kaçtı ve barış istemek zorunda kaldı. Neticede Osmanlılara vergi ödemeyi, seferlere yardımcı kuvvet göndermeyi kabul etti ve torunu Hatice'yi Murad II'ye verdi (1424).

İsfendiyar Beyin ölümünden sonra yerine oğlu İbrahim geçti. İbrahim'in ölümü (1443) üzerine İsmail Bey tahta çıktı. Bu sırada ağabeyi İsmail ile arası açılan Kızıl Ahmed Bey, Osmanlılara sığındı ve Fatih Mehmed'i (Mehmed II) İsmail Bey aleyhine kışkırtmağa başladı. Fakat Candaroğulları beyliğini osmanlı ülkesine katmayı

zaten kararlaştırmış olan Mehmed II, Trabzon seferi sırasında İsmail Beye bir mektup yazarak bu sefer için yardımcı kuvvet göndermesini ve Sinop limanına gelecek olan osmanlı donanmasının gerekli ihtiyaçları ile ilgilenmesini bildirdi. Bu haberi alan İsmail, oğlu Hasan'ı hediyelerle Ankara'ya, Fatih'in ordugâhına gönderdi. Fakat Fatih, Hasan'ı hapsettirdi ve Kızıl Ahmed Beyi Mahmud Paşa ile birlikte Kastamonu üzerine gönderdi. önce Sinop'a kaçan, fakat orada osmanlı donanması ile karşılaşan İsmail Bey, sonunda teslim olmak zorunda kaldı (1461). Fatih, İsmail Beye saygı gösterdi ve ona Bursa yakınlarındaki Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar'ı timar olarak verdi. Candaroğulları toprağı ise Kızıl Ahmed'e verildi. Trabzon'un alınmasından sonra Fatih, Kızıl Ahmed'i Mora sancağına tayin etti ve böylece Candaroğulları beyliği son bularak osmanlı ülkesine katıldı (1461). Fakat Kızıl Ahmed, Mora'ya gitmedi ve önce Karaman'a, sonra da Uzun Hasan'ın yanına kaçtı. Bu arada İsmail Bey, Bursa civarından alınıp Filibe'ye gönderildi ve orada öldü (1479). Kızıl Ahmed ise Fatih'in ölümüne kadar Akkoyunlu sarayında kaldı; Bayezid II zamanında tekrar İstanbul'a geldi ve Bolu sancakbeyliğine tayin edildi. Kızıl Ahmed'in oğlu Mehmed Bey, Bayezid II'nin kızlarından biri ile evlendi ve bundan sonra bu aileden gelenler Osmanlı devletine önemli hizmetlerde bulundular. Bunların içinde özellikle Şemsi Ahmed Paşa (öl. 1580) Murad III üzerinde büyük bir nüfuza sahipti. (→ Bibliyo.) [M]

CANDAŞ (Muharrem), türk güreşçisi (İzmir 1922). Güreşe İzmir'de başladı. 1946 Yılında türk millî güreş takımına seçildi ve sıkletinin Avrupa üçüncüsü oldu. 1950 Yılında Avrupa ikincisi oldu; 1951 yılında da 87 kiloda Dünya şampiyonluğunu kazandı. İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret okulu mezunudur. Halen İzmir'de spor malzemesi ticaretiyle uğraşmaktadır. (M)

CANDELA (Felix), ispanyol asıllı meksikalı mimar (Madrid 1910). İnce beton kabuk yapımında uzman. Mexico üniversitesinde, evren ışınları inceleme laboratuvarı (1950) ile Santa Maria Milagrosa (Mexico) kilisesini yaptı. (L)

CANDEMİR (Adil), türk güreşçisi (Amasya 1914). Ünlü güreşçi Hâmit Kaplan'ın dayısı ve ilk güreş hocası. Güreşe karakucak ile başladı; 1944 yılında mindere çıktı. İsveçlilere karşı ilk defa millî mayoyu giydi (1944). Bundan sonra birçok defa Türk millî takımında yer aldı. 1948 Londra olimpiyatlarında üçüncülük, 87 kiloda Avrupa şampiyonluğunu kazandı (1949). Halen Amasya'da güreş antrenörlüğü yapmaktadır. (M)

CANDİANO i. Venedikli birçok dükaya verilmiş ad (IX. yy. ve X. yy.). Bunların en ünlüsü, CANDİANO II (öl. 939). Venedik devletini Adriyatik sahillerinin doğusuna kadar genişletmiştir. (L)

CANDİDA (lat. *candidus*, beyaz). Miselyum'dan ibaret, sporsuz biramayası. Tıp ve sanayi alanında kullanılan pekçok çeşidi vardır.

— ANSİKL. Tıbbî bakımdan, *Candida albicans* bebeklerin ağız boşluğunda gelişir (pamukçuk); dölyolu mukozasında iltihap yapar, bazı deri bozukluklarına sebep olur. (Bk. MANTAR HASTALIĞI). Sanayi bakımından, *C. mycoderma (mycoderma vini)* şarapta küf hastalığına sebep olur; *C. utilis (Torula utilis)*, besin olarak kullanılan biramayalarının üretimi için yetiştirilir. (L)

CANDİDO (Pieter DE WITTE, — denir), flaman mimarı, ressamı ve heykelcisi (Brugge 1540'a doğr.-Münih 1628). İtalya'da Floransa katedralinin kubbe süslemelerinde çalıştıktan sonra Bavyera'ya geçti. XVII. yy. başlangıcında Güney Almanta'da italyan üslûbunun yayılmasında etkili oldu. (Münihte arşidük Maximilian sarayı ve Ludwig IV'ün mezarı.) [L]

CANDİLİS (Georges), fransız mimarı (Bakû 1913). Atina Politeknik okulunda okudu, 1945'te Paris'e gitti ve Le Corbusier'nin yanına girdi. 1948'de Le Corbusier, onu Marsilya'daki yapı işlerinin gözetimiyle görevlendirdi. 1951'den sonra özel olarak çalışmağa başladı. Eserlerinin özelliği iklim, töre ve tabiat şartlarına uyma bakımından

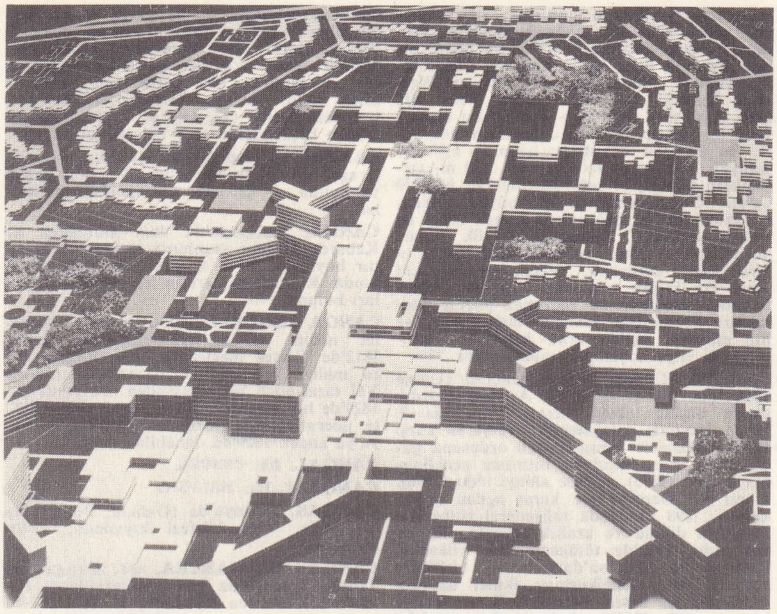

CANDİLİS
Toulouse'un maketi

gösterdiği yumuşaklık ve esnekliktir. Fransız Antil'lerinde, Orta Amerika'da, zenci Afrika'sında, Fas'ta, Cezayir ve İran'da birçok yapılar ve projeler yaptı.

1955-1967 Arasında, Fransa'da, yaklaşık olarak 10 000 mesken yaptı. 1960'ta şehircilik armağanını kazandı ve Güzel Sanatlar okuluna öğretmen oldu. (L)

CANDİSH. Bk. CAVENDISH.

CANDLE i. (*mum* anlamında ing. k.). Eski ışıkölçümü birimi. Anglosakson ülkelerinde hâlâ kullanılır. (L)

CANDLER (Asa Griggs), A.B.D.'li alkolsüz içki yapımcısı (Georgia 1851-Atlanta 1929). Tıp okudu, eczacılık yaptı. Toptan ilâç satımından epey para kazandı. 1887'de bir iş ortağından Coca-Cola'nın reçetesini satın aldı. Coca-Cola yapımına girişerek Güney A.B.D.'nin en büyük fabrikalarından birini kurdu. 1919'da fabrikayı 25 milyon dolara sattı. Atlanta'daki Emory üniversitesine büyük yardımlarda bulundu. Tıp okulunun da yakınına öğrencilerin staj görebilecekleri bir hastahane kurdu. (L)

CANDOLLE (Alphonse DE), isviçreli tabiat bilgini (Paris 1806-Cenevre 1893). Augustin Pyrame De Candolle'un oğlu. Cenevre'de babasından boşalan botanik kürsüsüne geçti ve kalan yerinden *Prodrome*'a devam ederek (1824-1874) ikiçenekliler bölümünde durdu; sonra bir ek yazdı *(Monographiae Phanerogamarum*, 1878-1883). Ayrıca, *Géographie Botanique Raisonnée* (Açıklamalı Botanik Coğrafyası) [1855] ile *Origine des Plantes Cultivées* (Yetiştirilen Bitkilerin Kökeni) [1883] adlı eserleri yazdı. Son olarak, *Lois de la Nomenclature Botanique* (Botanik Terimleme Kanunları) adlı eserde bu kanunları açıklamağa çalıştı. (L)

CANDOLLE (Augustin Pyrame DE), isviçreli botanikçi (Cenevre 1778-ay.y. 1841), XVI. yy.da Cenevre'ye yerleşen Güney Fransa'lı soylu bir protestan ailedendir. Cenevre'nin Fransa'ya bağlanmasından sonra Paris'e gitti. 1804'te *Sur les Progriétés Médicinales des Plantes* (Bitkilerin Tıbbî Özellikleri) adlı ünlü teziyle tıp doktoru oldu. Bitkilerin üzerindeki bilgisi onun Desfontaines, sonra Cuvier ve Lamarck ile dostluk kurmasına yol açtı. Lamarck, *Flore Française* (Fransa Florası) adlı eserinin üçüncü baskısını hazırlama işini ona verdi; Candolle, bu kitabı baştan aşağıya yenileştirdi. Montpellier üniversitesine botanik profesörü olduktan sonra (1808), Jusseieu'nün ortaya attığı, organik bilesmelerdeki plan birliği denilen tabiî metodun bilim dünyasınca kabul edilmesini sağladı (1813) ve kendisince eserlerinin en önemlisi olan *Théorie Élémentaire de la Botanique*'i (Botanik'in Temel Teorisi) yayımladı: *Rapports sur mes Voyages Botaniques et Agronomdiques*'de (Tarım ve Botanik ile İlgili Gezilerim Üstüne Raporlar) [1813]. Fransa'nın bitki örtüsünü incelemeli ve tarım bölgelerinin tam bir coğrafyasını meydana getirdi. Tekrar Cenevcre'ye dönünce adına kurulan tabiat bilimleri kürsüsüyle bir botanik bahçesinin yönetimine geçti. *Systeme Naturel des Végétaux* (Tabiî Bitki Sistemi) [1817] adlı kitabını yayımladı. Bu eser ikinci cildinden başlayarak *Prodrame (Prodromus Systematis Naturalis Regni Vegetabilis)* adında yeni bir eser halini aldı, ama yarım kaldı. Candolle, botanik alanındaki incelemelerin gelişmesinde önemli bir rol oynadı, bunun sonucu olarak Cenevre yıllarca bu çeşit araştırmaların merkezi oldu. (L)

Pyrame de CANDOLLE
A. Tardieu tarafından
(Bibliothéque Nationale, Paris)

CANDOLLEA i. Ağaççık cinsi. Asya'nın tropik bölgelerinde ve Avustralya'da yetişir; yüz kadar türü vardır. Bazıları süs bitkisi olarak yetiştirilir. *(Candolleaceae* familyasından.) [L]

CANELİDZE (Yustin Yulianoviç), gürcü asıllı sovyet operatörü (Samtredı 1883). Kızıl filo'da çalışan Canelidze, kırık ve çıkıklar üzerinde araştırmalar yaparak yeni tedavi yöntemleri buldu. 1921'de, Rusya'da ilk defa kalbte açılan bir yarayı dikerek ün kazandı. 1938'de yanıklar üzerine yeni bir tedavi yöntemi buldu. (M)

CANELLA i. Antillerde yetişen ağaç (Parietales takımının *Winteranaceae* familyasından). Beyaz veya «biberli» canella kabuğu bundan elde edilir. (L)

CANELLA (Giuseppe), italyan ressamı (Verona 1788-Floransa 1847). Özellikle 1826'dan sonra sevimli, açık bir üslûpla çizdiği Paris manzaralarının ressamı olarak begenildi; taşıdıkları belirlilik, bu eserlere haklı olarak tarihî bir önem kazandırdı. Carnavalet müzesinde *(Concorde Köprüsü Önünde Seine Nehri)* ve Nantes müzesinde eserleri vardır. (L)

CANELLACEAE. Bk. WİNTERANACEAE.

CANELLEAE çoğl. i. Manolyagillerden (Winteranaceae) bitki oymağı. Winter kabuğu elde edilen *wintera* veya *drimys* cinslerini kapsar. (L)

CANELONES, esk. **Guadelupe,** Uruguay'da şehir, Montevideo'nun kuzeyinde; 27 000 nüf. (L)

CANERİĞİ bls. i. Bk. ERİK.

CANES VENATİCİ, Avköpekleri takımyıldızının latince adı. (L)

CANET, eski **Fort-Charlet,** Cezayir Sahrası'nda vaha; Vahalar idare bölgesinin idare çevresi merkezi. Tassili-ün Haccer'in güneydoğu kenarında. Askerî karakol. (L)

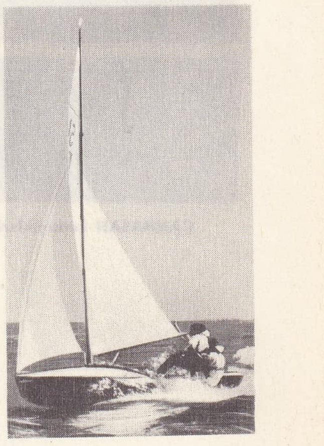

caneton

Caneton [kanöton], yelken yarışlarında kullanılan küçük tekne. 1931'de gemi inşaat

Foto. X, Doc. «les Cahiers du Yachting» (LAROUSSE)

Charles du CANGE
(Cabinet des Estampes, Paris)

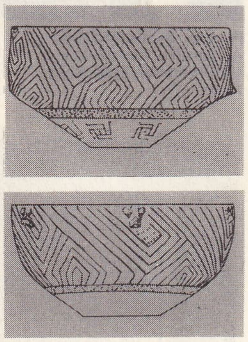

CANHASAN keramikleri

mühendisi V. Brix'in yaptırdığı, karina çizgisi köşeli olan bu teknenin maliyeti başlangıçta çok düşüktü. 1947'de bu tekne örnek alınarak daha üstün nitelikte Canetonlar yapıldı. Bunlardan biri, ingiliz Westll'in izlediği modeldir. «505», «beş yüz beş» veya «beş sıfır beş» denilen bu model, yeni bir tektip serinin doğmasına yol açtı. Bu modelin boyutları: uzunluk 5,05 m, genişlik 1,90 m, su içi derinliği 1,30 m, yelkenlerin yüzeyi 14 m², taşırdığı su ise 130 kg'dır. Gövde üzerinde bir büyük yelken, bir «fok» ve bir «spinnaker» olmak üzere üç yelken bulunur. Kazandığı büyük başarı yüzünden bu tekne, milletlerarası tektip olarak kabul edilmiştir. Yelken yarışları için ideal iki kişilik teknedir. Alabora olması halinde, tamamen su geçirmez yüzme sandıkları yardımıyle tekneyi doğrultmak ve hız etkisiyle açılan arka kapaklar yardımıyle de suyu boşaltmak mümkündür. (L)

CANEVA (Carlo), italyan generali (Udine 1845-Roma 1922). Askerliğe Avusturya ordusunda başladı. 1866 Savaşı çıktığında 7. topçu alayında asteğmendi. Prusya'ya karşı savaştı. Barıştan sonra italyan ordusuna girdi (1867), harp okulunu bitirince genelkurmaya geçti (1875). Piyade albayı oldu (1896). Ertesi yıl Dercisci'lere karşı açılan sefere katıldı. 1898 Martında tuğgeneral rütbesiyle İtalya'ya döndü ve krallık tugayına komutan oldu. 1902'de tümgeneralliğe yükseldi, Palermo ve Messina'daki askerî birliklere komuta etti. Genelkurmay ikinci başkanı oldu. Üç yıl sonra Verona'daki bir birliğe komuta etti. 1909'da kolordu komutanlığına atandı. 1911'de Trablus'taki italyan kuvvetlerinin başkomutanı oldu, ağustos 1912'ye kadar Libya'nın fethi için yapılan askerî harekâtı yönetti. Türk egemenliğinde bulunan kıyı mevzilerini ele geçiremedi. Yurduna döndüğünde korgeneral oldu. Aynı yıl senatör seçildi. 1915-1919 İtalya-Avusturya savaşına katılmadı. Caporetto'dan sonra (kasım 1917) Cadorna hakkında tahkikat yapmakla görevli kurula başkanlık etti. (L)

CANEY (EL), Küba'da (Oriente ili) ilçe, il merkezinin doğusunda; 759 km²; 26 617 nüf. El Caney Gran Piedra sıradağlarındadır, Bacunao, Bosques ve Mineria ırmakları tarafından akaçlanır. Tarım (kahve ve meyve üretimi); hayvan yetiştiriciliği. (L)

CANFEDA KADIN (Saliha Hatun), Murad III zamanında osmanlı sarayında harem kethüdası (öl. İstanbul 1600). Selim II'nin karısı ve Murad III'ün annesi olan Nûrbânu Sultanın en gözde cariyesiydi. Murad III, annesinin vasiyeti gereğince, onu Harem-i hümayuna nazır yaptı. Kethüda Kadın makamında ün kazandı. Mehmed III'ün cülûsundan sonra, âdet olduğu üzere Eskisaray'a gönderildi. Burada, sarayları evlendirmeğe memur edildi. Ölümüne kadar ikbal ve servetini korudu. Hayır işleriyle uğraştı.
Beykoz yakınlarındaki Akbaba köyünde bir mescidi ile hamamı, Karagümrük'te Şeyh Nureddin Cerrâhî dergâhı yanında 1584'te yapılan bir camii ile mektebi, Saraçhanebaşında bir sebili ve 1002 (1593-1594) tarihli çeşmesi, Kadımpaşa'da Tersane ardında bir zaviyesi bulunuyordu. (M)

CANFES i. (fars. *canfezâ*, cana can katan). İnce, parlak, üzerinde desen bulunmayan, ama açıklı koyulu iki renkli gibi görünen tok ipekli kumaş: — *Ne âlâ basmalarım, canfeslerim...* (Ahmed Rasim). ‖ Sıf. Bu kumaştan yapılmış: *Arkasında kırmızı canfes entarisi, kulaklarında uzun mercan küpeler ve ilk defa başında örtü yok* (H. E. Adıvar). *Canfes terlikleriyle salınırken yine gördüm, yine sevdim* (H. Z. Uşakligil).
— DEY. *Canfes gibi yaprak,* (asma ve dut yaprağı için) ince, taze ve damarları fazla belli olmayan yaprak.
— ANSİKL. Osmanlı saraylarında çok kullanılırdı. *Canfes* kumaşlarının çözgü iplikleri, atkılardan daha kalındır. Atkılar seyrek atıldığı için yüzeyde meydana gelen aralıklardan ayrı renkte çözgüler meydana çıkar ve kumaş şanjanlı görünür. Bu kumaştan kadın cepkenleri, peşli entariler, erkek mintanları ve bohçalar yapılırdı. İstanbul ve Bursa canfesleri ün kazanmıştı. En iyi çeşitleri *yanardöner** ve *kumrugöğsü** adlarını taşırdı. (M)

Canfeza blş. i. Mus. Türk musikisinde bugün kullanılmayan ve 21 parça örneği kalmış olan mürekkep makam. Aşiran (mi) perdesinde durur. Saba makamına aşiran perdesinde uşşak dörtlüsü katılarak yapılmıştır. Acemaşiran (fa) perdesinde kalan ikinci şekli, saba'ya acemaşiran makamının pest beşlisi (acemaşiran = fa üzerinde çargâh beşlisi) eklenerek elde edilmiştir. (M)

CANFRANC, İspanya'da (Huesca ili) köy, Aragon'un yukarı vâdisinde, Somport geçidi yakınında. — Çevrede kış sporları merkezleri. (L)

CANGA, Kafkasya'da dağ. Gürcistan ile Kabardı Muhtar cumhuriyeti arasındaki sınır boyunda, 5 049 m yüksl. Canga'nın yanında Kafkas dağlarının en büyük buzulları bulunur. (L)

CANGA ARGÜELLES (José), ispanyol devlet adamı (Gijon 1770-Simancas 1843). 1812'de Cortes meclisinde milletvekili, sonra maliye bakanı oldu, 1814'te Fernando VII tarafından bu görevinden uzaklaştırıldı. 1820'de hükûmette yeniden görev aldı, 1823'te iiberal eğilimi yüzünden sürüldü, İspanya'ya ancak 1829'da dönebildi. (L)

CANGAL. Bk. CENGEL.

CANGALİ. Bk. MÂLVÂNİ.

CANGAS, İspanya'da (Galicia, Pontevedra ili) şehir, Vigo körfezi kıyısında; 17 100 nüf. (L)

CANGAS DE NARCEA, esk. **Cangas de Tineo,** İspanya'da şehir, Asturia'larda (Oviedo ili), Narcea kıyısında; 21 000 nüf. (L)

CANGE (Charles DU FRESNE, — senyörü), fransız bilgini, bizans tarihi uzmanı (Amiens 1610-Paris 1688), LE VARRON FRANÇAIS diye anılır. Bizans tarihi ile Doğu Latinleri üzerine bilimsel yöntemle çalışan ilk bilgin. Bu alanda bugün de güvenilir kaynak sayılan şu eserleri yazdı: *Histoire de Constantinople sous les Empereurs Français* (Fransız İmparatorları Çağında İstanbul Tarihi) [1657], *Glossarium Mediae et İnfimae Latinitatis* (Latince Küçük Tıp Sözlüğü) [1678], *Glossarium Mediae et İnfimae Graecitatis* (Grekçe Küçük Tıp Sözlüğü) [1688]. Doğu Akdeniz tarihini incelemek için çok değerli sayılan birçok elyazması vardır. Bunlardan yararlanan Rey 1869'da *Les Familles d'Outre-Mer* (Deniz Aşırı Aileler) adlı eserini yazdı. Cange, tarihçilerin değerli kaynak saydığı şu kitapları da yayımladı. Joinville'in *Histoire de Saint Louis*'si (Saint Louis Tarihi) [1668], *Historia Byzantina* (Bizans Tarihi) [1680], *Zonaras* (1686). [L]

CANGIKENT. Coğ. Bk. YENGİKENT.

CANGIL CUNGUL blş. zf. (ses taklidi söz). Hayvanlara takılan çanların veya başka madenî eşyanın çıkardığı sesleri anlatır: *Koyun sürüsü cangıl cungul otlağın yolunu tuttu.* ‖ İ. Bu şekilde çıkan ses: *Kolundaki bileziğin cangıl cungulu seni rahatsız etmiyor mu?* (M)

CANHASAN. Esk. coğ. Konya ilinin Karaman ilçesi dolaylarında höyük. Karaman'ın 13 km kuzeydoğusunda, Orta Anadolu ile Çukurova'yı ayıran bölgededir. Höyük, 360 × 380 m çapındadır. James Mellaart tarafından keşfedildi. 1961 Yılından beri Davit French başkanlığındaki ingiliz heyeti tarafından kazılmaktadır. Höyükte dört tabaka tespit edildi. Tabakalar karışık bir durum gösterir. Bunlar I—2A—2B—3 diye numaralandırılmıştır. Özellikle 2B katında geniş alanlar kazılarak, mimarî bakımından önemli bulgular ortaya kondu. Bu tabakada büyük bina kompleksleri göze çarpar;tespit edilen evlerin planları dikdörtgen veya kare şekilindedir. Duvarlar kerpiçten ve 2 m kalınlıktadır. Evlerde kapı yoktur. Giriş çıkış, çatıdan merdivenler vasıtasıyle yapılmaktadır. Ev duvarlarında birtakım çıkıntılar görülmektedir. Duvarların üzerinde kalın bir sıva tabakası bulunmaktadır. Bazı odaların duvarlarında freskler bulundu. 2 B Katının keramiği çok ilgi çekicidir. Burada ele geçen, çarkta yapılmış kapların yarısı boyalıdır. Elde yapılmış kapıların üzerinde açık renk astar ve üzerinde de kahverengi, kırmızı boya ile bezekler vardır. Bunlar birbirine paralel çizgilerden meydana gelmiş bezeklerdir. Kap formları olarak, çanak, geniş çömlekler, dar boyunlu kaplar, kâseler dikkati çeker. Keramiklerin Mersin XXIII.-XX. tabakaları zamanında Mersin'den ithal edildiği anlaşılmıştır. 2B Tabakası erken kalkolitikten orta kalkolitiğe geçiş safhasını teşkil etmektedir.
2A Katı ise 2B'den pek az değişiklik gösterir. Bilhassa keramiklerde yeni birtakım form ve bezek türleri karşımıza çıkar. Genel olarak boyalı çanak çömlekler azalmıştır. Boyasızlar çoktur. Ayrıca çizgi bezekli birtakım kaplar bu tabakada ele geçmiştir. 2A Tabakası orta kalkolitik devrimi içine alır. Höyüğün en üst tabakası (I) karışık tabakadır. Burada Osmanlı, Roma ve Kalkolitik çağ buluntuları karışık olarak ele geçmektedir. Canhasan kalkolitik kültürü M.Ö. VI. binin sonuyle V. binin ilk yarısı arasında tarihlenir. (→ Bibliyo.) [M]

CANHOCA, Türkistan millî kahramanı (1780-1860). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'ı istilâ hareketlerine karşı ömrü boyunca mücadele etti. Kazakları Çikli boyundandır. Kazakları Ruslara karşı ayaklandırdı. Özellikle 1851-1860 yılları arasında Ruslar ile kanlı çarpışmalar yaptı ve sonunda rus ordusunda hizmet eden İlkey Sultanın kumanda ettiği müfreze tarafından esir edilerek öldürüldü. (M)

CANIBEK, Altınordu-Kıpçak hanı (öl. 1357). Cengiz'in torunu Batu Hanın soyundan Mehmed Özbek Hanın oğludur. Kardeşi Tımbek Hanı öldürüp tahta oturdu (1342). İslâm ve Rus kaynaklarına göre adaletle hüküm sürdü. İran hükümdarı Eşref bin Temürtaş bin Çoban'ın zulmünden kaçarak Altınordu'ya gelen Irak ve Azerbaycan bilginleri, Canıbek'i İran üzerine yürümeğe teşvik ettiler. Bu siyasî durumdan faydalanarak Eşref'in üzerine yürüyen Canıbek Han, Tebriz'i ve bütün Azerbaycan'ı ele geçirdi. Eşref'i ele geçirip affettiyse de, bilgin ve fakihlerin ısrarıyle idam etmek zorunda kaldı. Oğlu Berdibek'i Azerbaycan'a han tayin ederek Altınordu'ya döndü. Hastalanınca, Altınordu'nun kudretli beylerinden Toğlubeg, Berdibek'i çağırdı. Canıbek Han ölünce yerine oğlu Berdibek geçti. Bir söylentiye göre Canıbek, Berdibek ile Toğlubeg tarafından öldürülmüştür. Onun ölümü ile Altınordu devletinin dağılma devri başladı. (M)

CANIM HOCA. Bk. MEHMED PAŞA *Hacı, Canım Hoca.*

CANİ i. (ar. *cinâyet*, öldürmek'ten *cânî*). Cinayet işlemiş, cana kıymış kimse: *Cani geziyor dipdiri... Can vermede mâsum / Suç başkasınındır da niçin başkası mahkûm* (M. Â. Ersoy). *Ahmet Fevzi Paşa'nın Gönende, ilk iş olarak yaptığı marifet Anzavur meselesinden dolayı bin müşkilâtla ele geçirilen canilerin tahliyesini talep etmek olmuştur* (Atatürk).
◆ **Canilik** i. Cani olma, adam öldürme hali.
◆ **Caniyane** zf. Cani gibi, canice: *Yahya Kaptana mumaileyhim tarafından bu vakayi caniyânenin atf ü isnat edilmekte olmasının...* (Atatürk). [M]

CANİB i. Bk. CANİP.

CANİB EFENDİ (Mehmed), osmanlı nişancısı (İstanbul 1755-ay.y. 1824). Tersane'den yetişti. Babasının yanında câniblik memuriyetinin yazı işlerini yaptı. Cezayirli Gazi Hasan Paşanın kaptanlığı zamanında tersane cânibliğine getirildi. Moralı Osman Efendinin defterdarlığı sırasında, kesedarlık, mektupçuluk ve maliye tezkireciliği yaptı. Yeniden câniblik ile Tersane'de görev aldı; kalyonlar kâtipliğine yükseldi. Küçük Hüseyin Paşanın kaptanlığı sırasında, başmuhasip payesiyle, İstanbul'da yapılan havuzun bina eminliğine getirildi (1797). Daha sonra rikâb-ı hümayun defterdarlığında (şubat 1800), rikâb reisliğine ve zahire nazırlığına getirildi. Şubat 1801'de bu görevden azlolunarak, birinci rûznamçeci'lik göreviyle, İskenderiye'de Fransızların tahrip ettiği seddin yeniden yapılması için Mısır'a gönderildi. Nil nehrinden İskenderiye'ye su veren bu seddin tamamlanmasından sonra, Mısır defterdarı oldu ve birkaç sene burada kaldı. İstanbul'a nisancılık göreviyle döndü. 1807'de Halet Efendinin yerine ikinci defa rikâb-ı hümâyun reisi tayin edildi. 1809'da, Tophane nazırlığına, daha sonra rikâb-ı hümayun kethüdalığı ile sadr-ı âlî kethüdalığına terfi ettirilerek, rus seferine gitmekte olan Orduyu Hümayuna katılmak için Edirne'ye gönderildi. Tersane emini oldu (1810). Haziran 1824'te, üçüncü defa nişancılık makamını işgal etti. İyi Fransızca bilen,

Foto. LAROUSSE ; N. Erkılıç (MEYDAN)

kitabeti kuvvetli, yabancı devletlerin siyasî durumlarını yakından izleyen, sert mizaçlı, fakat ciddî ve doğru bir devlet adamı idi. Vesim ve Salih adlarını da kullandı. (M)

CANİCATTİ, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Agrigento ili), Agrigento'nun kuzeydoğusunda; 32 500 nüf. Büyük kükürt ocakları. (L)

CANİGLİA (Maria), italyan opera şarkıcısı (Napoli 1906). Sanat hayatına 1930'da başladı, 1948'e kadar Milano La Scala operasında baş soprano olarak çalıştı. Bu arada dünyanın birçok yerinde sahneye çıktı. Sesinin dramatik tonu ile halk tarafından çok tutulan bir sanatçı oldu. Birçok plakta tenor Gigli'ye eşlik etti, özellikle Verdi'nin operalarında ve *Tosca*'da başarı kazandı. (L)

CANİGOU (Le), Doğu Pireneler'de dağ kütlesi, eteğinde Roussillon yer alır: 2 786 m. Manganezli demir madeni işletmesi ormanların bir kısmını yok etmiş ve otlaklarla kaplı geniş «pla»larda (Pla Guilhem) derin yarıklar açılmıştır; eteğinde, Têt'e doğru Vernet-les Bains vâdisi açılır. (L)

CANİK, Orta Karadeniz bölümünün kıyı kesiminde yöre. Bölgenin adı olan Canik (veya Cenik) kelimesi halk arasında sürülerin barındırıldığı kışlak (kıyı boyu, alçak vâdi tabanları) anlamına gelmekle birlikte, yöre adı olarak sonradan dağlık kesimi de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Kuzeyden Karadeniz, güneyden Kelkit vâdi oluğu arasında yer alan yörenin, doğu ve batı sınırları kesin olarak belirtilememekle beraber doğuda Melet suyu vâdisi (Ordu-Mesudiye) ile batıda Kızılırmak yarma vâdisi arasında uzandığı söylenebilir. Yeşilırmak, Canik dağlarını alçalmış olan batı kesiminde dar boğazlarla geçer. Dağlar genellikle az yüksektir. Batıya doğru daha da alçalır, sık bir akarsu ağıyle yamaçları çok parçalanmıştır. Fakat yüksek yerlerde oldukça geniş düzlükler bulunur. Kıyıda dar bir yalı şeridi yer alır. İklim ılık ve bol yağışlıdır. Sık ormanlar, Türkiye ortalamasını aşan bir nüfus yoğunluğu karşısında yer yer açılmış, tarla ve bahçeler haline getirilmiştir. Kıyıdan başlayarak yüksek yaylalara kadar serpilmiş dağınık bir köy yerleşmesi vardır. Mısır ekimi buğdaydan fazladır. Akarsuların aşağı çığırları boyunda fındıklıklar bulunur. Ayrıca fasulye, patates v.b. ekimi yapılır. Başlıca yollar kıyı boyunda ve Kelkit vâdisinde uzanır. Ordu-Koyulhisar ve Ünye-Niksar yolları dışında dağlık kesimi aşan yolları yoktur.

● *Tarih.* Anadolu Selçukluları devrinde bölgenin Canik veya Canit adı ile anıldığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklu devletinin parçalanmasından sonra burada ayrı ayrı ailelerden gelen beyler Canik beyleri adıyle hüküm sürdüler. Bölgenin batı kısmı sonradan Candaroğullarının eline geçti. 1398'de de Yıldırım Bayezid bu beylerin bir kısmını yerlerinde bırakarak bölgenin diğer kısmını osmanlı topraklarına kattı. Ankara savaşından sonra Canik beyleri osmanlı hâkimiyetinden ayrıldılar. Çelebi Mehmed bunlardan bir kısmını ortadan kaldırdı. Bölgede kesin osmanlı hâkimiyeti Murad II devrinde kuruldu (1427). Canik osmanlı idarî teşkilâtında Samsun ve dolaylarından meydana gelen bir sancak halinde Rum eyaletine (Sıvas) bağlandı. Sancak merkezi Samsun idi. Dağlar arasında Karayaylağı yakınlarında bir köye de *Nefs-i Canik* deniyordu. Canik sancağı daha sonra Trabzon eyaletine bağlandı. XIX. yy. da bu sancak Samsun, Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye, Fatsa kazalarından ibaretti. Bir ara bağımsız mutasarrıflık oldu. (M)

CANİK dağları, Anadolu'nun kuzeyinde, Orta Karadeniz bölümünde, aynı adı taşıyan, yüksekliği az dağların genel adı. Kuzey Anadolu dağlarının kıyı sırasında yer alır. Doğuda, Ordu'nun doğusunda denize dökülen Melet suyu vâdisini geçince kendisinden daha yüksek olan Giresun dağlarından ayrılır; doğu ucunda 2 000 m'ye ulaşan bir iki tepesi bulunursa da batıya gittikçe yavaş yavaş alçalır ve Yeşilırmak yarma vâdisi batısında 1 500 m'yi bulmaz. Bol yağış alan dağlar, Karadenize inen birçok vâdi yataklarıyle derin yarılmış, yalnız yüksek kesimlerinde hafif düzlükler kalmıştır. Güneyde kendisini sınırlayan Kelkit vâdisine inen daha seyrek ve daha kısa sel yataklarıyle sarılmıştır. Özellikle üst Tebeşir devrine bağlı, kıvrımlı bir temel ile aynı devre ait olan doğuya doğru kalın bir örtü meydana getiren volkanik tabakalardan oluşmuştur. Tabiat örtüsü bakımından karmaşık alçak kesimlerinde tarlalar ve fındıklıklar açılmış, yükseklerde de yer yer otlaklar meydana gelmiştir. Dağların Karadeniz eteklerinde nüfus yoğunluğu yüksek olup burada Ordu ve özellikle Samsun gibi şehirler ve birtakım kasabalar (Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye, Fatsa) sıralanır. Yamaçlarında ise evleri dağınık köylere rastlanır. Güneydeki Kelkit vâdisine doğru köy evleri yeniden toplanma eğilimi gösterir ve bazı kasabalar (Koyulhisar, Reşadiye, Niksar, Erbaa, Lâdik v.b.) yer alır. Canik dağları ikisi az önemli üç kara yolu ile kesilir: Ordu-Koyulhisar, Ünye-Niksar, Samsun-Amasya. Bu sonuncu işlek yol, ayrıca bir de demiryolu ile bağlanır. (M)

CANİNA (Luigi), italyan mimarı ve arkeologu (Casale Monferrato 1795-Floransa 1856). Papa tarafından Roma'da kazılar yapmakla görevlendirildi. Torino'da mimarlık okuttu. Roma'da mimarlık tarihi hakkında yazdığı eserler dikkati çekti. Alnwick şatosunu yeniden inşa etmek üzere Northumberland dükü tarafından İngiltere'ye çağırıldı. (L)

CANİNO, İtalya'da şehir, Latium'da (Viterbo ili); 5 100 nüf. Canino, Etrüsklerden kalma bir şehirdir, 1814'te Papa Pius VII tarafından prenslik haline getirildi ve Lucien Bonaparte'a verildi. Şato. (L)

CANİP veya **CANİB** i. (ar. *cenb,* taraf'tan *cānib*). *Esk.* Yan, taraf: *Kureyş'in ahvalini tecessüs etmek üzere Mekke canibine gönderilmişti* (Cevdet Paşa). *Hayır, yan canibimde durma git diyorum* (Şinasi). ‖ Erkek adı. ‖ *Canib-i rahmet,* Allah'ın kullarına öldükten sonra yapacağı ihsanın bulunduğu yer, Allahın nezdi: *Her gelen rind kanar zevke bu mecliste Kemâl / Canib-i rahmete son çektiği sagarla döner* (Y.K. Beyatlı).

◆ **Canibdar** bİş. sıf. Ask. Yancı.

◆ **Canibî** sıf. *Esk.* Yana ait, yanda olan. (M)

CANİSİUS. Bk. PETRUS CANİSİUS (Aziz).

CANİS MAJOR, Büyük Köpek* takımyıldızının latince adı. (Kısaltması: CMa.) [L]

CANİS MİNOR, Küçük Köpek* takımyıldızının latince adı. (Kısaltması: CMi.) [L]

CANİTZ (Friedrich VON), alman şairi ve diplomatı (Berlin 1654- ay.y. 1699). Fransız dilini ve edebiyatını son derece iyi bilen bu düşünür, Boileau'yu kendisine örnek aldı. Yazdığı şiirleri *Nelsen-Stunden Unterschiedener Gedichte* (Şiir Saatleri) [1700] adı altında yayımlandı. Çağının edebiyatı üzerinde, fransız inceliğini ve duruluğunu benimsetmek bakımından büyük etkisi oldu. (L)

CANİZARES (Jose DE), ispanyol dram yazarı (Madrid 1676-ay.y. 1750). Birçok tiyatro eseri yazdı, bunların çoğu ustalıkla yenileştirilmiş eski oyunlardır. Eserlerinin içinde en iyi olanlar komedileridir: *Domina Lucas* (Lucas Usta) v.b. (L)

CANKALE. Bk. CEND.

CANKAR (İvan), sloven romancısı ve oyun yazarı (Vrhnika 1876-Ljubljana 1918). Kısa bir süre siyasetle uğraştı, sonra ilk şiir kitabı *Erotika'yı* (Aşk Üstüne) [1899] yayımladı. Oyunları arasında *Zgodbe iz Doline Sentflo Rjanski* (Azize Florian Vâdisi Hikâyesi) [1908] en ünlüsüdür. Romanlar ve hikâyeler de yazdı: *Martin Kocur, Krali na Betajnovi* (Betajanovi Kralı), *Za Narodov Blagor* (Halkın Yararına), *Hisa Marije Pomocnice* (Ebedî Kurtarıcı Meryem Ananın Evi) [1904]. Bu son eserinde yazar bir hastahanede, tedavisi mümkün olmayan çocukların hayatını dile getirir. Ayrıca, *Hlapee Jernej in Njegova Pravica* (Köle Jernej) [1907], *Moya Njiva* (Hayatım) [1914] ve *Fodabe iz Sanj* (Düşlerin İmgeleri) [1917] adlı eserleri de yayımladı. Büyük bir nesir ustası olan Cankar, eserlerinde, lirizm ile gözlemciliği, alay ile merhamet duygusunu etkili bir biçimde kaynaştırır. (L)

CANK MAGİANA, Batı Pakistan'da (Multan ili, Lahore'nin güney-güneybatısında) şehir; 74 000 nüf. Tahıl, yün ve pamuk ticareti. Dokumacılık; bakır ve maden işlemeciliği. (L)

CANKOV (Aleksandır), bulgar siyaset adamı (Orechovo 1879). Sofya'da ekonomi-politik profesörü, 1923'te Stambolyski'yi deviren koalisyonun başına geçti. Komünist hareketlerini önledi, ülkenin iktisadî durumunu düzeltti. 1926'da istifa etmişken, 1930'da yeniden görev aldı ve millî eğitim bakanı oldu. (L)

CANKOV (Dragan), bulgar devlet adamı (Svištov 1827 - Sofya 1911). Yabancı ülkelerde çeşitli faaliyetlerde bulunduktan sonra Sobranie'de kısa zamanda (Bulgar parlamentosu) bütün dikkatleri üstüne çekti, 1879'dan sonra liberal partinin şeflerinden biri oldu. Bir süre ülkeden uzaklaştırıldı, diplomatik bir görevle İstanbul'a gönderildi. 1880'de hükûmetin başına getirildi, fakat kendisini göz altında bulunduran prens Aleksandır'ın düşmanlığı sonucu görevinden ayrılmak zorunda kaldı. 1883'te yeniden iktidara geldi, Rusya'dan yana bir siyaset izledi, ertesi yıl yerini Karavelov'a bıraktı. 1886'da prens Aleksandır'a karşı girişilen hükûmet darbesi sonucu sürgüne gönderildi, daha sonra Stambulov tarafından tutuklandı. 1894'te affedildi, yeniden milletvekili seçildi. 1902 Yılında da meclis (Sobranie) başkanı oldu. (L)

CANKURTARAN bİş. i. Ölüm tehlikesinde olanları kurtarmak için kullanılan araç. *Esk.* Tahlisiye. ‖ Hasta ve yaralıları acele hastahaneye taşıyan otomobil, ambülans. ‖ *Cankurtaran düdüğü (çanı),* görüş alanının kapalı olduğu havalarda gidilecek veya sığınılacak yeri gemilere göstermek için çalınan düdük veya çan. ‖ *Cankurtaran gemisi,* batma tehlikesi geçiren veya karaya oturan gemileri kurtarmağa yarayan gemi. ‖ *Cankurtaran kulübesi,* tipiden veya soğuktan korunmak için dağ geçitlerinde yapılan sığınak. ‖ *Cankurtaran salı,* deniz kazalarında kullanılmak üzere yapılmış sal şeklinde kurtarma aracı. Bk. ANSİKL. ‖ *Cankurtaran simidi,* denize düşen bir insanın tutunarak su yüzünde kalmasını sağlayan araç. Bk. ANSİKL. ‖ *Cankurtaran yeleği,* yüzücü kabiliyeti yüksek, çeşitli malzemeden yapılmış, cankurtarma aracı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Şehirlerde sağlık müdürlüklerine bağlı oldukları gibi büyük hastahanelerin de ücretsiz *cankurtaran* arabaları vardır. Bu arabalar, ilk defa İspanya kraliçesi İsabel zamanında 1487'de Malaga kuşatması sırasında kullanıldı.

● *Cankurtaran simidi,* yüzücü kabiliyeti yüksek olan malzemeden yapılır. Simit şeklindedir ve sağlam bir bezle kaplanmış-

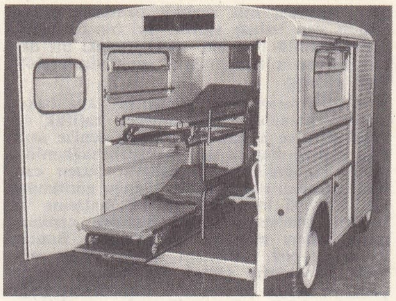

solda, özel cankurtaran arabası; sağda, belediye cankurtaran arabası

Foto. Pinon, Carrier (LAROUSSE)

tır, etrafında, eşit aralıklı bantlarla tutturulmuş can haladı vardır. İyi bir cankurtaran simidinin 14,5 kilo ağırlığındaki bir demir parçasını tatlı suda 24 saat yüzdürebilmesi gerekir.

● *Cankurtaran salı,* biçim ve yapı bakımından kolaylıkla taşınabilecek hafiflik ve kabiliyette ve bulunduğu yerden denize atıldığı zaman hasara uğramayacak sağlamlıktadır. Bu özellikleriyle salların bazen can filikalarından daha yararlı olduğu görülmüştür. Yüzücü kabiliyeti yüksek malzeme ve şekiller denenerek çeşitli biçimde cankurtaran salları meydana getirilmiştir. Bunlar içinde en çok rastlananı, başları koni şeklinde kapatılmış saçtan iki silindirin yan yana ve belirli bir aralıkla birbirlerine bağlanmış şeklidir. Can sallarında can halatı, kürek, su, peksimet, meşale, demir gibi malzemeler vardır. Son yıllarda gemilerde kullanılmağa başlanan şişirme can salları birçok bakımdan daha kullanışlıdır.

Pisto CANONİCA «Cumhuriyet âbidesi» (Taksim, İstanbul)

● *Cankurtaran yeleği (can yeleği* de denir), Vücudun bel bölümünü sarar biçimde, bir insanı uzun süre deniz üstünde tutabilecek niteliktedir. En çok tanınan biçimi, ince branda bezi ile yan yana tutturulmuş eşit boyutlardaki mantarlardan yapılmış kemer şeklinde olanıdır. Bu, yelek askılarıyle omuzlara asılır ve koltuk altlarından vücuda sarılarak bağlanır. Yapımında ortalama 3 kilo mantar kullanılan bu tip can yeleği bugün yerini çok daha hafif malzemeden yapılan daha az hacimli yeni yelekler kullanılmağa başlayınca ortadan kalktı. İyi bir can yeleğinin 7,5 kilo ağırlığındaki demir parçasını tatlı suda 24 saat yüzdürebilmesi gerekir. (M)

CANLANMAK geçz. f. Canlı hale gelmek, hayat belirtisi göstermek: *Birbirine kenetlenmiş sarmaşıklar ve diğer nebatlar canlanıyor* (A.H. Tanpınar). ‖ Kuvvet kazanmak, dinçleşmek: *İsmail taze bir kuvvetle canlanmış görünüyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ Hareketlenmek, faaliyete geçmek: *Pazarın büsbütün canlanacağı zamanı beklemek için* (F.R. Atay). ‖ Olup bitmiş bir durum veya herhangi bir şeyi hatırlayarak yeniden görüyormuş gibi olmak: *Anlatırken sahne gözünün önünde canlandı* (R.H. Karay).

◆ **Canlandırılmak** edilg. f. Canlandırmak işine konu olmak.

◆ **Canlandırım** i. G. santl. ve ed. Bir metni ilk yazıldığı hale koymak, kalıntılara bakarak bir anıtı yeniden çizmek.

◆ **Canlandırma** i. Bir hayal, bir şekil veya herhangi bir işaret (hayal, simge, alegori) aracılığıyle zihinde veya bellekte ortaya çıkarma; bulunur kılma. ‖ Soyut bir varlığın bir figür veya desenle canlandırılması.

— Psikol. *Hatıraların canlandırılması,* belleğin* temel fonksiyonlarından biridir: öteki fonksiyonları da tespit etme, yerleştirme, saklama ve yeniden tanımadır.

— Sine. Kukla veya resimleri, hareket duygusu verebilecek şekilde perdeye aktarmayı sağlayan yöntem. (Bu yöntem sinemanın en basit ilkesine, vericiden tek tek fotoğraf geçirme ilkesine dayanır. Vericiden bir saniyede 24 görüntü geçmesi gerektiği için hareketler sürelerine göre bölünür ve bu süre

CANNES: liman

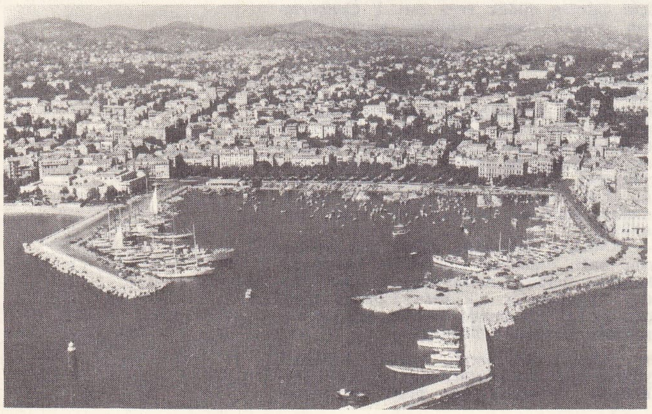

görüntüler halinde dönüştürülür. Böylece bir saniye süren bir hareket canlandırılacak nesnenin 24 ayrı resminin çizilmesini veya 24 defa hareket etmesini gerektirir.)

— Ted. Bazı maddelerin etkinliğini arttırmak için kullanılan yöntem. (Canlandırıldıktan sonra kömürün emici kuvveti yükselir.)

◆ **Canlandırmak** ettrg. f. Canlı hale getirmek. ‖ Kuvvetlendirmek, dinçleştirmek: *Denize kavuşmak annemi biraz canlandırır gibi oldu.* (R. N. Güntekin). Faaliyete geçirmek, hareketlendirmek. ‖ Geçmişteki olayı hatırlamak: *Ve onu muhayyilemde tekrar canlandırmağa çalışıyorum* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ Geçmiş bir olayı veya bir durumu anlatmak: *Otomobil sahnesini bütün tafsilâtiyle, karşımdaki bir erkekmiş gibi açıkça canlandırmağa koyuldum* (R.H. Karay).

◆ **Canlanma** i. Canlı hale gelme, hayat belirtisi gösterme: *Hani mum söneceğine yakın bir canlanma, bir parlama alâmeti gösterir* (Vâ-Nû). Bk. ANABİYOZ. ‖ Dinçleşme. ‖ Hareketlenme. ‖ Hatırlanma. (ML)

CANLI sıf. Bk. CAN.

CANLICILIK i. *Yeni.* Fels. Bk. ANİMİZM.

CANNA i. Oreas cinsinden iri boylu antilop *(Oreas canna);* halk arasında boğaantilobu denir. (Bk. BOĞAANTİLOBU).

CANNABİCH (Johann Christian İnnozens Bonaventura), alman müzikçisi (Mannheim 1731-Frankfurt 1798). J. Stamitz tarafından yetiştirildi, on üç yaşında saray orkestrasına katıldı, hocasının ölümünden sonra birinci kemancılığa yükseldi (1757). Paris'te bulunduğu sırada bazı senfonilerini yayımlattığı Mozart ile tanıştı (1764). Bale yöntemini Lauchery ile Mannheim ve Kassel'de birçok «dramatik bale» temsili hazırladı. Bugünkü anlamıyle ilk modern orkestra yöneticisi olduğu söylenir. Mannheim müzik topluluğunu bir senfoni orkestrası haline getirdi. (L)

CANNABİS (lat. k.). Kenevirin ilmî adı. (L)

CANNAE, esk. coğ. Apulia'da şehir, Aufidus (bugünkü Ofanto) yakınında bir tepede. Romalılar tarafından yıkıldı ve yerinde Cannae savaşı sırasında tahıl depoları vardı. (L)

Cannae savaşı, M.Ö. 216 yılında Varro kumandasındaki Romalılarla Hannibal kumandasındaki Kartacalılar arasında yapılan savaş. Fabius Cunctator ve yerine geçenler geçmişten ders alarak, Hannibal'in ordularını yıpratmak amacıyle, büyük savaşlardan kaçındılar. Sabırsızlanan halk 216'da Lucius Aemilius Paulus ile birlikte, kendini beğenmiş Varro'yu da konsül seçti. Aemilius Paulus'un isteksizliğine rağmen, Varro savaşa karar verdi. Seçilen meydan az engebeliydi, böylece Kartaca süvarilerine yayılma imkânını veriyordu. Romalılar sayıca daha üstündü, ama Varro bundan yararlanmayı bilmedi. Roma süvarileri düşman süvarilerine cepheden saldırdı, fakat az sonra gücünü yitirdi ve dağıldı. Romalıların merkezi, Kartaca ordusunun kanatlarıyle çevrildi. Umutsuz çabalarına rağmen, Roma ordusu kılıçtan geçirildi. Varro kaçabildi, fakat Aemilius Paulus öldürüldü. Roma ordusunun geçirdiği en büyük felâketlerden biri olan Cannae savaşı, düşman kuvvetlerini kanatlar halinde çevreleyerek yok etme şeklinde gerçekleşen savaş türüne örnektir. Ayrıca galip gelenin, zaferin semeresini almadan bırakmasına da örnek sayılır. Yine de, Hannibal'in, romalı tarihçilerin sandığı gibi Roma şehrini zaptetme imkânına sahip olduğu kesin olarak bilinmez. Şehir hem uzaktı, hem de çok iyi tahkim edilmişti. Cannae yenilgisi, senatonun itibar kazanmasında etkili oldu; bu yenilgiden sorumlu olan halk önderleri, senatonun temkinli siyasetine düşüncesizce karşı koymuştu. (L)

CANNAN (Edwin), ingiliz iktisatçısı (Madeira, Funchal 1861-Bournemouth 1935), Oxford'da, Clifton ve Balliol kolejlerinde okuduktan sonra 1897'de Londra üniversitesi iktisat bölümünde öğretim üyesi oldu. 1907'den emekliye ayrıldığı 1926'ya kadar bu bölümde profesörlük yaptı. Özellikle para ve nüfus istatistikleri üzerinde çalıştı. Adam Smith tarafından ortaya atılan arz ve talep kuramını, daha açık-seçik ve günümüze uygun bir biçime sokmağa çalıştı. En önemli eserleri: *History of the Theories of Production and Distribution* (Üretim ve Dağıtım Kuramları Tarihi) [ikinci baskısı 1903], *History of Local Rates in England* (İngiltere'de Yerel Mülk Vergilerinin Tarihçesi) [ikinci baskısı 1912], *Wealth* (Servet) [üçüncü baskısı 1928] *Money* (Para) [7. baskı 1932]. (L)

CANNAN (Gilbert), ingiliz romancısı ve oyun yazarı (Manchester 1884-ay.y. 1955). Manchester sosyetesi üzerine birkaç gerçekçi roman yazdı: *Peter Homonculus* (1909), *The Little Brother* (Küçük Kardeş) [1912], *Round the Corner* (Köşeyi Dönerken) [1913], *Mendel* (1916). Ayrıca *Miles Dixon* (1910), *Mary's Wedding* (Marie'nin Düğünü) [1912], *The Release of the Soul* (Ruhun Kurtuluşu [1920] gibi oyunları da vardır. (L)

CANNANORE veya **KANANUR,** Hindistan'da (Kerala) şehir, Malabar kıyısında; 49 000 nüf. İran ve Arabistan ile ticaret yapan (XII. -XIII. yy.) eski bir limandı; Vasco de Gama'nın Hindistan'a ulaştığı yerin çok yakınındaydı; uzun süre faal bir ticaret merkezi olarak kaldı. Sırayle Portekizlilerin (1501), Hollandalıların (1656) ve İngilizlerin (1783) eline geçti. Şehir bu tarihten sonra dokuma sanayiiyle geçimini sağladı; liman hindistancevizi ve karabiber ihraç eder. (L)

CANNEL kömürü bls. i. (ing. *cannel-coal).* Mad. oc. *Boghead* kömürüne oldukça benzeyen, donuk görünüşlü, çok homogen, sıkı ve sert, içindeki uçucu maddeler oranı çok fazla olan özel bir maden kömürü: *Bazı maden kömürü yataklarında bir sıra cannel kömürü bulunur, ancak bu kömür genellikle çok kül bırakarak yandığı için pek kullanılmaz.* (L)

CANNES, Alpes-Maritimes'in kanton merkezi (Grasse'in idare çevresi), Côte d'Azur'de; 59 173 nüf. Bugün kışlık dinlenme yeri ve Fransa'nın en önemli kaplıca merkezidir. Her yıl milletlerarası filim festivali burada yapılır. İlkçağ akdeniz medeniyetleri müzesi önemlidir. *Super-Cannes* mahallesiyle California rasathanesi arasında bütün manzarayı görmeye imkân veren kabtolu demiryolu vardır. Cannes sadece büyük bir turizm merkezi değildir; şehirde birçok sanayi tesisi de vardır; çelik fabrikaları, döküm fabrikaları, uçakçılık, gemi yapım atelyeleri; tekstil sanayii (yün iplikçiliği ve dokuması, konfeksiyon) v.b. (L)

CANNİNG (Charles John, I. kont), ingiliz siyaset adamı (Londra 1812-ay.y. 1862). 1836'da Tory partisinden milletvekili seçildi; 1841-1846'da Peel hükûmetine girdi. 1856'da lord Dalhousie'nin yerine Hindistan valiliğine getirildi. 1875'te Sipahilerin korkunç ayaklanmasına şiddetle karşı koydu. 1858-1962'de Hindistan'da doğrudan doğruya kral tarafından atanan ilk kral naibi oldu. (L)

CANNİNG (George), ingiliz devlet adamı (Londra 1770 - Chiswick 1872). Zor şartlar altında geçen çocukluğundan sonra başarılı bir öğrenim yaptı ve Whigs partisi ileri gelenleriyle yakın ilişkiler kurdu, ama biraz sonra, ömür boyunca dostu kaldığı ve daima hayranlık duyduğu Pitt'i izledi. 1793'te Tory partisinden milletvekili seçildi. Fransız ihtilâlinin hızla gelişip yayılması, Canning'in siyasî yükselişine yararlı oldu. Ama Canning, Tory partisi içinde liberal görüşler ileri sürmekten de geri kalmıyordu. 1801'e kadar Pitt'in yönetiminde hükûmetin çeşitli kilit noktalarında görev aldı. Fakat daha çok, güzel konuşması, parlamento ve basındaki belâgatli savunmalarıyle, özellikle *Antijacobin*'deki yazılarıyle ün yaptı. Katoliklere özgürlüklerinin tanınmasında, Pitt'e yardımcı oldu ve 1801'de onunla birlikte istifa etti. Pitt'in yerine geçmiş olan Addington'u o güne kadar görülmemiş bir biçimde eleştirdi. 1804-1806 Arasında Pitt hükûmetinde bakan olarak bulundu, daha sonra Fox başkanlığında kurulan kabinede görev almayı kesinlikle reddetti. Fox'un ölümünden sonra Portlan'ın kurduğu hükûmette 1807'den 1809'a kadar Dışişleri bakanlığı yaptı. Görevi sırasında zekâsı ve zamanında aldığı kararlarla kişiliğini ortaya koydu. Tilsit antlaşmasından (1807) sonraki kesin kararları, danimarka donanmasının kontrolunu başarıyle sağlaması, Portekiz ile yapılan antlaşmanın devamı,

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Henrard (LAROUSSE)

Fransa'nın kuvvet gösterilerine karşı İspanya'yı desteklemesi, Napolyon'un gün geçtikçe artan gücü karşısında İngiltere'nin durumunu kuvvetlendirdi. Fakat çalışma arkadaşlarıyle bir türlü anlaşamadı. Castlereagh ile siyasî bağdaşmazlıkları, fikir ayrılıkları, hükûmet içindeki buhranı büsbütün karıştırıyordu. Bu anlaşmazlık Canning'in istifasına kadar vardı ve 1810'da Castlereagh ile yaptığı bir düello ile son buldu.

Bu olay halk arasında kendisine karşı duyulan sevginin büsbütün azalmasına yol açtı; arkadaşlarının kendisine karşı olan güvenini sarstı. Bitip tükenmeyen istekleri kendisinin kısa bir süre için görevinden ayrılmasına yol açtı. Eşsiz nitelikleri ve değeri, yeniden göreve çağrılmasını gerektirdi. 1814-1820 Arasında ikinci derecede sorumluluklar yüklendi. George IV'ün kraliçe Caroline'e karşı açtığı boşanma davasında hücumlarda bulunması, kraliçeye karşı duyduğu saygı yüzünden yeniden istifa etmesine sebep oldu (1820).

Castlereagh'ın 1822'de intihar etmesi Canning'in yeniden siyaset hayatına dönmesini sağladı. Lord Liverpool'un bakanlığında dışişlerinin yürütülmesi ve aynı zamanda partinin Avam kamarasında idaresi işleriyle görevlendirildi. Kısa zamanda idarenin tek sorumluşu haline geldi; Liverpool'ün ölümü üzerine de başbakan oldu. Ölümüyle son bulan başbakanlığı, kısa sürdü (nisan-ağustos 1827). Canning, Castleragh tarafından ortaya atılan siyaseti geliştirdi, diğer avrupa monarşilerinden yavaş yavaş uzaklaştı. Başka devletlerin iç işlerine karışmama prensibini savundu. Dünya milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerini tarafsız davranarak ve hattâ etkili arabuluculuğu ile destekledi. Orta ve batı avrupa krallıklarının mutlakıyetle yönetilmelerine ses çıkarmamasına karşılık latin amerika sömürgeleriyle Yunanistan'ın özgürlüklerini kazanmalarını sağladı. Mutlakıyeti, demokrasiyi ve karışıklık yaratabilecek her türlü reformculuğu hoş karşılamadı. Bu tür davranışı yüzünden dışarıda liberaller; içeride de muhafazakârlarla anlaşmaya varabildi. Canning, düzen ve hürriyet arasında denge kurmayı amaç edinmişti. İngiltere'de XIX. yy.ın en güçlü siyasetçilerinden biriydi. Memleketinin siyasetini büyük ölçüde etkiledi. Kendi yetiştirmeleri arasında en çok dikkati çeken Palmerston oldu. (L)

CANNİNG (Stratford). Bk. STRATFORD DE REDCLİFFE.

CANNİZZARO (Stanislao), italyan kimyacısı (Palermo 1826-Roma 1910), modern atom kuramının gelişmesine büyük katkısı oldu. 1848 Sicilya ihtilâline katıldı ve Bourbonlar tarafından ölüme mahkûm edildi. İhtilâlin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Marsilya'ya, oradan da Paris'e kaçtı (1849). Paris'te M.E. Chevreul laboratuvarında çalıştı. Eter çözeltisi içinde siyonojen kloride amonyak etki ettirerek siyanamit elde etti. Aynı yıl Allesandria (Piemonte) Teknik enstitüsüne fizik ve kimya profesörü olarak atandı. Burada aromatik aldehitlerin alkol potası kullanıldığı takdirde asit ve alkol gruplarına ayrıştığını buldu; meselâ benzaldehidi bu yolla benzoik asit ve benzil aikolle ayrıştırmak mümkündü. 1855'te Cenova üniversitesinde kimya profesörü oldu. Daha sonra Palermo'da on yıl aromatik gruplar ve aminler üzerinde çalışmağa devam etti. 1871'de Roma üniversitesi kimya bölümüne tayin edildi.

Santonin üzerindeki çalışmalarının yanında yaptığı büyük bir hizmet de 1858'de molekül ve atom ağırlıklarını birbirinden ayırmasıydı. Uçucu gruplardaki elementlerin atom ağırlıklarının bu grupların molekül ağırlıklarından nasıl çıkarılacağını gösterdi; buhar halindeki yoğunlukları bilinmeyen gruplardaki elementlerin atom ağırlıklarının bu grupların özgül ısılarından anlaşılabileceğini açıkladı. 1871'de milletvekili oldu. Kimyaya atom kuramı alanında getirdiği yeniliklerden dolayı 1891'de kendisine Copley madalyası verildi. (L)

Cannizzaro tepkimesi, suyun, yükseltgeme sonucu bir asit, indirgeme sonucu bir alkol verecek şekilde, bir aldehit üzerine etkimesi. (L)

CANNOCK, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir, Walsall'ın kuzeybatısında; 42 200 nüf. Önemli taş kömürü madenleri; metalürji. (L)

CANNON (Annie Jump), amerikalı kadın astronom (Dover, Delaware 1863-Cambridge, Massachusetts 1941). 1884'te Wellesley kolejini bitirdi. Astronomi öğrenimini Massachusetts, Radcliffe kolejinde yaptı. 1897-1911 Yılları arasında Harvard kolejinin rasathanesinde asistanlık görevinde bulundu. Harvard kolej rasathanesi kurucusu William Cranch Bond'un adını taşıyan kürsüye profesör oldu. 1918-1924 Arasında yıldızlar tayfı üstüne parça parça yayımlanan ve astronomi açısından çok önemli sayılan *Henry Draper Kataloğu*'nda ve bu katalogun sonradan çıkan kısımlarında Cannon'un astronomiye yaptığı katkılar yer almaktadır. Ayrıca birçok değişen yıldız ile beş tane de yeni yıldız keşfetti. (L)

CANNON (Joseph Gurney), amerikalı siyaset adamı (North Carolina, Guilford 1836-İllinois, Danville 1926). Temsilciler meclisinde yarım yüzyıla yakın bir süre üyelik yaptı. 1903-1911 Arasında da meclis başkanlığı görevinde bulundu. 1858'de İllinois barosuna girdi, 1861-1868 arasında savcılık yaptı. Danville'de yerleşti, siyasete atıldı ve seçimlerde Cumhuriyetçi partiden adaylığını koydu. 1873-1891, 1893-1913 ve 1915-1923 yılları arasında milletvekilliğinde bulundu. 87 Yaşında emekliye ayrıldı. Amerika ile ilgili konularda, çoğunlukla, tutucu gruplarla işbirliği yaptı. Meclis başkanlığının kendine sağladığı imkânları kullandı ve partizanca davranışları «cannonism» diye adlandırıldı. Bu tutumuna karşı çıkan meclis, 1910 martında Cannon'un imtiyazlarını kısıtladı. Bununla birlikte meclis üyelerince çok sevilmiş ve «Joe amca» diye ün kazanmıştı. (L)

CANNON (Walter Bradford), amerikalı fizyoloji bilgini (Wisconsin'de Prairie du Chien 1871-New Hampshire 1945). 1900'de Harward üniversitesi tıp bölümünü bitirdi. 1906-1942 Arasında aynı üniversitenin fizyoloji bölümünde profesörlük yaptı, 1942'de emekliye ayrıldı. Fizyoloji alanında ilk olarak, X ışınlarından yararlandı; bu çalışmalarını *The Mechanical Factors of Digestion* (Sindirimin Mekanik Etkenleri) [1911] adlı eserde yayımladı. I. Dünya savaşı sırasında aşırı kan kaybı ve yaralanmaların doğurduğu şoklar üzerine yaptığı araştırmaları *Traumatic Shock* (Travma Şoku) [1923] adı altında topladı. Sempatik sinir sisteminin acil durumlardaki çalışma tarzı ve organizmada normal şartların devamlılığı hakkında yaptığı araştırmaları *Bodily Changes in Pain, Hunger, Fear and Rage* (Ağrı, Açlık, Korku ve Öfke Anında Beliren Bedenî Değişiklikler) [1929] ve *The Wisdom of the Body* (Bedenin Bilgeliği) [1932] adlı eserlerinde açıkladı. Sinir içtepilerinin (İmpulsion) geçirdiği kimyasal süreçler üzerine de araştırmalar yaptı; bu konuda A. Rosenblueth ile birlikte *Autonomic Neuro-Effector Systems* (Otonom Sinir-Hareket Sistemi) [1937] ve *The Supersensitivity of Denervated Structures* (Sinirleri İptal Edilmiş Yapılarda Aşırı Duyarlık) [1949'da basıldı] adlı kitapları yazdı. Kitapları ve fizyoloji dergilerinde yayımlanan 200'den fazla ilgi çekici makalesi, Cannon'un araştırmacı olarak değerini ispat eder. Ayrıca, kendi hayatını anlatan *The Way of an Investigator* (Bir Araştırmacının Yolu) [1945] adlı bir kitabı daha vardır. Burada bilimsel çalışmalarının dışındaki meşguliyetlerini anlatır. (L)

Cannon-Davis belirtisi. Kadın hastalığı. Şiddetli aybaşı güçlüğü, gödenbağırsağı spazmı ve sidiktorbası ağrısı şeklinde ortaya çıkan belirti. (L)

CANNSTATT Bk. BAD CANNSTATT.

CANO (Alonso), ispanyol ressam, heykeltıraş ve mimarı (Granada 1601 - ay.y. 1667). Heykeltıraş Miguel Cano'nun oğlu. Montanes, Juan del Castello ve daha sonra Pacheco'nun öğrencisi oldu. Sonuncu öğretmenin atelyesindeyken, Velasquez'le sıkı bir dostluk kurdu. Önce Sevilla'da yerleşti, bir düello sonunda Madrid'e gitti ve ömrünün sonlarında kendisine bir papazlık ödeneği bağlandı. Kavgacı, fakat çevresi tarafından sevilen bir adam olan Cano, çağdaşlarının eserlerinden ayırt edilmesi zor olan pek çok tablo yaptı. En orijinal eseri sayılan heykellerinde ıstıraplı, etkili bir mistiklik göze çarpar; Granada'daki heykelleri *Brunone, Soledad'lar, Aziz Paulus'un Başı*. Tabloları: *Bir Melek Tarafından Tutulan İsa'nın Ölüsü* (Prado,) *Santa Anna* (Berlin müzesi), *Sütunlu İsa* (Arila carmel tarikatının manastırı); *Diz Çökmüş Aziz - Benoit* (Prado). [L]

CANO (Juan Sebastian DE EL), ispanyol gemicisi (Guetaria-öl. Hindistan'a yaptığı bir yolculuk sırasında 1526). Magellan seferine katılan gemilerden *Concepcion'a* kumanda etti. Sefere katılan son gemiyi Avrupa'ya ulaştırdı (1522). Dünya turunu yapan ilk avrupalı gemicidir. Karl V tarafından, Valladolid'de büyük saygı gösterisiyle karşılandı; üzerinde bir dünya resmi ve *Primus Circumdedisti me* yazısı bulunan armalar, imparator tarafından kendisine verildi. Hükümdarın dostluğunu kazanarak 1525'te Malaka adalarına doğru ikinci bir keşif yolculuğuna çıkmakla görevlendirildi; 26 mayıs 1526'da Magellan boğazını geçti, ama gemisi Pasifik'te battı. (L)

CANOĞULLARI (veya **ASTARHANLILAR**), Buhara Özbek hanlığında sülâle (1599-1753). Bu sülâlenin kurucuları, Astarhanlılar soyundan Canıbek Sultanın oğulları olan Din Muhammed Han ile Bakî Muhammed Han'dır. Canıbek Sultanın babası, kardeşleri ile geçinemediği için Şeybanîlerin hizmetine girmişti. Son Şeybanî hanı Abdülmümin Han ölünce, kendi soyundan kimse bulunmadığından, 1599'da Bakî Muhammed, han ilân edildi. Canoğulları sülâlesinin dördüncü hanı olan Nadir Muhammed (1620-1645) bütün ülkeyi ele geçirdi. Ebülfeyiz Han (1711-1745) devrinde, iran hükümdarı Nadir Şah, güney Türkistanı istilâ etti. Bunu fırsat bilen bazı Buhara beyleri ayaklandılar. Bunlardan Mangıt beyi Rahim Bey, Ebülfeyiz Han'ı öldürüp onun oğulları namına memleketi idare etti ve 1753'te kendisini «emîr» ilân ederek, Canoğulları sülâlesine son verdi. Canoğulları sülâlesinde başa geçen on iki han vardır. (M)

CANON. Bk. KANON.

CANONİCA (Pietro), italyan heykeltıraşı, ressamı ve bestecisi (Torino 1869-Roma 1959). Torino'da Accademia Albertina'da Tabacchi'nin ve Gamba'nın öğrencisi olan Canonica, yirmi yaşında iken Torino'da başarılı bir sergi açtı (1889). Dört yıl sonra Paris salonunda sergilediği *Dopo il voto* (Seçimden sonra) adlı heykeli ile büyük bir ün kazandı. Daha sonra gerek İtalya'da, gerek başka ülkelerde birçok sergiye (Londra, Paris, Berlin, Dresden, Münih v.b.) katıldı ve daima başarı kazandı. Pekçok eseri, kendisine altın madalya kazandırdı. Bu arada, Roma'da yıllarca, Academia di Belle Arti'nin (Güzel Sanatlar akademisi) müdürlüğünde ve heykeltıraşlık profesörlüğünde bulundu. Eserlerinin başlıca özelliği şekil güzelliği ve ifade çekiciliğidir. Heykelleri, klasik heykeltıraşlığın izleri olan ağırbaşlılık ve soyluluk göstermekle birlikte, aynı zamanda modelin iç hayatını, karakterini ve özel ruhî dramını da yansıtır. Özellikle atlı heykelleri, atların çok güzel anatomisi ve canlılığından dolayı büyük bir ün kazandı. Çok sayıdaki heykel ve büstleri arasında en önemlileri şunlardır: St. Petersburg'ta (Leningrad) Çar Aleksandr II'nin atlı heykeli, Bağdat'ta kral Faysal I'in atlı heykeli, Ankara'da Atatürk'ün tunçtan iki heykeli (biri Zafer meydanında, diğeri Etnoğrafya müzesi önünde) ve İstanbul'da Taksim meydanındaki ünlü *Cumhuriyet âbidesi*, Ankara'daki heykelin açılış töreni 4 kasım 1927'de, İstanbul'daki Cumhuriyet âbidesinin açılış töreni ise 29 ekim 1928'de (Türkiye cumhuriyetinin beşinci kuruluş yıldönümünde) yapıldı. Diğer ünlü heykelleri şunlardır: *Derinliklerde* (mermer), Arjantin cumhurbaşkanı Figueroa Malacorta anıtı (tunçtan, Buenos Aires'te), *İl Tirreno* (Tyrrhen denizi, Roma'daki Vittorio Emanuele II anıtında) ve *Simon Bolivar anıtı* (Kolombiya'da). Heykeltıraş olarak büyük bir ün kazandıktan sonra kendisini müziğe verdi. Cravero de Vittore Veneziani'den müzik dersleri aldı. Şarkı ve senfonik parçalar dışında operalar da besteledi. *La Sposa di Corinto* (Korynthos Gelini), *En-*

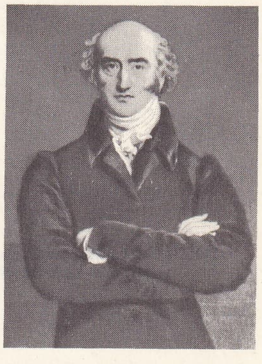

George CANNİNG
Lawrence'ın eserinden Turner'in yaptığı gravür (Cabinet des Estampes, Paris)

Alonso CANO
«Bir Melek Tarafından Taşınan İsa'nın Ölüsü» (Prado müzesi)

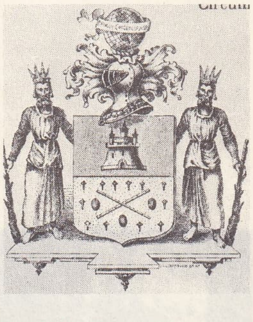

Juan Sebastian de EL CANO'nun armosı
«İki Kral Tarafından Taşınan Baharat Adaları» (Cabinet des Estampes, Paris)

Foto. Vernacci (LAROUSSE)

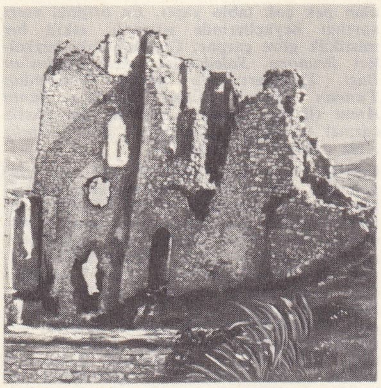

CANOSSA: kontes Mathilde şatosunun harabeleri

rico di Mirval, Miranda (Shakespeare'in *The Tempest* [Fırtına] adlı piyesinden) ve *Medea* adlı dört operası başarı kazandı. Ayrıca resim ile de uğraştı. Özellikle kendi portrelerini yaptı. Manzara resimleri de vardır. 1929'da Accademia d'İtalia (İtalya akademisi) üyesi seçildi. 1950'de İtalyan parlamentosuna, hayat boyunca senatör seçildi. (M)

CANONİSATİO i. (lat. k.). Bir kimsenin, papa tarafından azizlik katına yükseltildiğini açıklayan resmî bildiri. ‖ *Canonisatio davası*, Canonisatio için seçilen kimsenin hayatının hukukî bakımdan incelenmesi. (L)

CANOPUS, Karina takımının α yıldızına veya α *Carinae*'ye verilen ad. Kadiri -0,9. Tayf örneği FO. (Bk. YILDIZ.) Canopus, Sirius'tan sonra göğün en parlak yıldızıdır. Uzaklığı 100 ı. y. kadar, öz aydınlatma gücüyse Güneşinkinden 2 000 kere daha fazladır. (L)

CANOVAS DEL CASTİLLO

CANOSA Dİ PUGLİA, İtalya'da şehir, Apulia'da (Bari ili), Ofanto kıyısında; 36 100 nüf. Kubbeli katedral (XI. yy.); Roberto il Guiscardo'nun oğlu Bohemond'un mezarı (XII. yy.). Burası efsaneye göre Diomedes tarafından kurulan eski *Canusium*'dur; daha Romalılar çağında önemli bir şehirdi, Cannae savaşından sonra kaçaklar buraya sığındılar. Şehri barbarlar yıktı, Normanlar yeniden yaptı; 1694 depremiyle kısmen yıkıldı. (L)

CANOSSA, İtalya'da (Emilia) köy, Reggio Emilia'nın güneybatısında.
— Tar. Alman imparatoru Heinrich IV kendisini 1077'de aforoz eden papa Gregorius VII'den bağışlamasını istemek için buraya geldi. Ama pişmanlığı gerçek değildi ve hasmının karşısında küçülmesi sadece siyasî bir manevraydı. (L)

CANOVA (Antonio), italyan heykelcisi (Possagno, Treviso eyaleti 1757-Venedik 1822). Bir zanaatçının oğlu idi. Daha çocukluğunda taş yontucusu oldu, orta derecede birer heykeltıraş olan Torreti ve Ferrari'den ders aldı, sonra ilk çağ sanatını ve tabiatı inceleyerek kendini yetiştirdi. Yunan heykellerini taklit ederek yaptığı eserlerde yapmacıklı ama zarif bir hava ve büyük bir ustalık kendini gösterir. Canova'nın ünü bütün Avrupa'ya yayıldı. Hükümdarların siparişlerinin ardı arkası kesilmiyordu. Napolyon tarafından iki kere Paris'e çağrıldı. Çeşitli eserler yapması istendi. Ama Napolyon, Canova'nın yaptığı ve kendisini çıplak olarak gösteren dev antından hoşlanmadı. Bu anıtta canlandırılan adam, elinde küçük bir zafer heykelciği tutmaktaydı. Eser Brera (Milano) dadır. Sanatçının pekçok kompozisyonu arasında şunlar sayılabilir: Napolyon'un Fontainbleau'daki büstü, *Aşk ve Psyche* (Amor e Psyche) grubu Louvre müzesindedir. Roma'da da *Pauline Borghese* heykeli ile, Viyana'da Augustin kilisesindeki mezar. Canova, David'in yanı sıra bütün avrupa heykel sanatı üzerinde derin etkiler yapmıştır. (L)

Antonio CANOVA
Pauline Borghese'nin heykelinin bütünü ve detay (Villa Borghese, Roma)

CANOVA (Mahir), türk tiyatro sanatçısı (Kavala 1915). İlköğretmen okulunu bitirerek öğretmenlik yaptı. Halkevlerinin sahne çalışmalarına katıldı. Devlet konservatuvarı tiyatro bölümünde okudu (1936-1941). Devlet konservatuvarı tatbikat sahnesinde, Devlet tiyatrosunda birçok oyun sahneye koydu. Musahipzade Celâl'in *İstanbul Efendisi* oyunu için yaptığı reji çalışmalarıyle yılın en başarılı rejisörü armağanını kazandı (1965-1966). Devlet tiyatrosu başrejisörüdür. Özel tiyatrolarda da *Çayhane* (Küçük sahne), *Nalınlar* (Kent oyuncuları), *Sasafra Dallarındaki Rüzgâr* (Gen-Ar) gibi oyunları sahneye koydu. (M)

CANOVAS DEL CASTİLLO (Antonio), ispanyol devlet adamı (Malaga 1828-Santa Agueda, Guipuzcoa 1897). Muhafazakâr gazete *La Patria*'nın yazı işlerini yönetti. Birçok defa bakan oldu, Narvaez tarafından iktidardan uzaklaştırıldı, 1868 ihtilâlinden önce de bir süre sürgün edildi. Restorasyondan sonra (1875) Carlos'çular savaşının bir an önce sona ermesi için bütün gücüyle çalıştı. Altı defa başbakanlığa geçti, anarşist hareketlere şiddetle karşı koydu ama Küba ve Filipin'lerdeki ayaklanmaları kesinlikle bastıramadı. Bir anarşist tarafından öldürüldü. (L)

CANROBERT (Certain), fransız mareşali ve senatörü (Saint-Céré 1809-Paris 1895). Cezayir seferine başarı ile katıldı. 1850'de general ve prens Louis-Napoléon'un yaveri oldu: 2 aralık 1851 hükûmet darbesinde çok etkin bir rol oynadı. Kırım'da, fransız orduları başkumandanı olarak Saint-Arnauld'un yerine geçti; ama lord Raglan'la anlaşamadığı için 1855'te yerine Pélissier getirildi. 1870'te 6. kolordu kumandanı olarak Saint-Privat savaşında önemli işler gördü; Bazaine tarafından desteklenmeyince Metz'e doğru geri çekildi, orada tutsak düştü. Savaş sona erince senatör oldu. (L)

CANSEVEN (Faik), türk besteci (Kırklareli 1911). Ankara Muallim mektebi müzik bölümünü bitirdi, Devlet konservatuvarında okudu, Paris'e gitti, yurda dönüşünde öğretmenlik yaptı. Başlıca eserleri: *Piyano için Köy düğünü* (1935), orkestra için *Büyük Yurt* ve *İleri* adlı bir marş. (M)

CANSEVER (Edip), türk şairi (İstanbul 1928). İstanbul Erkek lisesini bitirdi (1946), 1950'den beri ticaretle uğraşıyor. İlk şiirlerini 1944'te yazdı. Şiir üzerine yazıları varsa da yayımlanan kitaplarında sadece şiirleri toplandı: *İkindi Üstü* (1947), *Dirlik Düzenlik* (1954), *Yerçekimli Karanfil* (1957), *Umutsuzlar Parkı* (1958), *Petrol* (1959), *Nerde Antigone* (1961), *Tragedyalar* (1964), *Çağrılmayan Yakup* (1966), *Kirli Ağustos* (1970). [M]

CANSEVER (Turgut), türk mimarı (Antalya 1922). Galatasaray lisesini ve Güzel Sanatlar akademisini bitirdi. 1962'de Beyazıt meydanının düzenlenmesi işinde yöneticilik yaptı. Ortadoğu Teknik üniversitesi, Büyükada Anadolu kulübü otel binası proje yarışması ve Diyarbakır koleji proje yarışmasında birincilik ödüllerini aldı. Kitapları: *Selçuklu ve Osmanlı Mimarîsinde Üslûp Gelişmeleri* (1949) ve *Modern Mimarînin Temel Meseleleri* (1960). [M]

CANSİ, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir; 170 200 nüf. Kara ve demiryolu kavşağı. Ağır metalürji; bakır ve kauçuk işlenmesi. (L)

CANSON (Etienne DE), Annonay dolaylarında kâğıt fabrikatörü (öl. 1859). Kâğıt sanayiinde, kâğıt kolalama yöntemini kullanarak yenilik yaptı, bu yol bugün de kullanılmaktadır. Ayrıca kendi adı verilerek *canson* denilen bir kâğıt icat etti. Bu kâğıt, mürekkeple ve suluboya ile resim yapmakta kullanılır. (L)

CAN SULTAN (asıl adı **Canıbek**), Buhara'da yüz elli yıl hükümdarlık eden hanlar sülâlesini, yani Canoğulları hanedanını kurmuş olanların atası. Altınorduda ve Astrahan'da hükümdarlık eden Kiçi (küçük) Muhammed Hanın torunlarından Yar Muhammed Sultanın oğludur. (M)

CANTABİLE i. (ital. k., şarkı olarak söylenebilir anlamında). Çok duygulu, derin anlatımlı ve yüksek melodi niteliği taşıyan müzik cümlesi. İnsan sesi veya çalgı ile icra edilir. (L)

CANTABRİ Bk. CANTRABROLAR.

CANTABRİCA dağları, İspanya'da dağlık sırt. Castilla la Vieja havzasını kuzey kıyıdan ayırır. Doğuda Burgos ve Bilbao arasında, yükseltisi oldukça az, kıvrılmış sıradağcıklardan meydana gelir. Reinosa yüksekliğinde, Ebro'nun kaynaklarına doğru hersinyen kratogen ortaya çıkar ama en yüksek kütleyi (Picos de Europa, 2 665 m) mermersi kalkerler meydana getirir; bu kütle buzul yataklarıyle oyulmuştur. Batıya doğru Apalaş'lara benzer bir görünüş kazanan zirveler, Oviedo'nun güneyinde birbirini izler. Kıyıya doğru sahanlıklarla inilir; bu sahanlıklar özellikle Santander yakınında iyice bellidir. Teknelerde, Asturia havzasının maden kömürü tabakaları muhafaza edilmiştir.Çok bol sulanan bu engebeler oldukça sık korularla örtülüdür. (L)

CANTABRO'lar veya **CANTABRİ,** İber yarımadasında eski halk, Asturias'ların doğusundaki Cantabrica dağlarında yaşarlardı. Cantabro'lar dört kabileye bölünmüşlerdi. Üç yüzyıl boyunca Romalılarla savaştılar. Augustus, Cantabro'lara boyun eğdirmek ve barışı sağlamak için iki yıl İspanya'da kaldı (M.Ö. 27-25); ama ülkeden ayrılır ayrılmaz Cantabro'lar ayaklandılar. Agrippa, ayaklanmanın kanlı bir şekilde bastırılmasına önderlik etti, halkın bir kısmını ovalara yerleşmeğe zorladı ve böylece boyun eğmelerini sağladı (M.Ö. 20-19). Ama Cantabro'lardan birçok topluluk dağlara kaçtı ve bağımsız yaşamağa devam etti. (L)

CANTACUZİNO, yun. **Kantakuzenos,** Bizans ve Romanya tarihinde önemli yeri olan kimseler yetiştirmiş bir ailenin adı.
— MİHAİL. Türkler kendisine **Şeytanoğlu** derlerdi, Romanya'daki Cantacuzino dalı onun soyundan gelir. Türk donanmasının yenilgiye uğradığı İnebahtı savaşından sonra kendi hesabına yaptırdığı on beş gemiyi padişaha armağan etti. Fakat aşırı zenginliği ölümüne sebep oldu. Moldavya prensi, İoan Voda cel Cumplit'i Türklere karşı ayaklandırdığı gerekçesiyle, sarayının kapısına astırıldı. Çocukları, hazineleriyle birlikte Moldavya'ya kaçıp kurtuldular, orada rumenleştiler ve aralarından birçok prens ve değerli siyaset adamı yetişti. —ŞERBAN, eflak prensi (1640'a doğr.öl. 1866'e doğr.), mareşal Constantin Cantacuzino'nun oğlu. Babıâli'ye 650 000 kuruş ödeyerek, entrika ile, eflak tahtını ele geçirmeyi başardı (1679). Tahta oturur oturmaz türk boyunduruğundan kurtulmağa çalıştı. Bunun için de, Viyana kuşatmasında, Mustafa Paşa tarafından Avusturyalılara karşı savaşa zorlanınca, türk karargâhında bütün olup biteni Avusturyalılara haber vermek suretiyle daha çok onlara yararlı oldu. Mustafa Paşa'nın Sobieski'ye yenilmesinden sonra Avusturya ve Rus imparatorlarıyle doğrudan doğruya ilişki kurdu. Her iki imparator tarafından müslüman hâkimiyetini kaldırmağa teşvik edilince 30 000 kişilik bir ordu hazırladı, fakat siyasetini beğenmeyen Boyarlar kendisini öldürdüler (1688). Şerban, İncil'i rumenceye çevirtti ve Bükreş'te ilk rumen okulunu açtırdı. — DİMİTRİ (1674-1676), Moldavya prensi, saray mareşali Constantin Cantacuzino'nun yeğeni, prens Grigore Ghica'nın emriyle öldürüldü. Düşmanlarına karşı tatarları yardıma çağırdı. Tatarlar açlık ve vebadan kırılmış olan ülkeyi yakıp yıktılar. Sadrazam İbrahim Paşa kendisini görevden azletti ve yerine Constantin Cantemir getirildi. —STEFAN, eflak prensi. Babıâli'ye yaranarak Constantin Brancoveanu'nun yerine 1714'te tahta geçti. Türk boyunduruğundan kurtulmak isteyerek Viyana hükûmeti ile görüşmelere girişti ise de, Babıâli, onun hazırladığı düzeni öğrenince, yakalatarak İstanbul'a getirtti ve idam ettirildi (1716). Stefan eflak prenslerinin sonuncusu oldu. Ondan sonra Fener voyvodalarının yönetimi başladı.
— CONSTANTİN, romanyalı devlet adamı (1800'e doğr. -öl. 1875). Alexandru Ghica'-

Foto. Nadar, Giraudon (LAROUSSE)

nın son yıllarında vekil (1842), 1848'de Eflak valisi oldu. 1854'te Derviş Paşa kendisini idare konseyi başkanlığına getirdi. Dürüst ve yurtseverdi. Birleşik eyaletler krallığına geçmek istediyse de, tahtı Alexandru Ioan I Cuza'ya kaptırdı. (L)

CANTAL idare bölgesi, Massif Central'de idare bölgesi; Auvergne'de; 5 779 km²; 173 000 nüf. (km²'ye 29 kişi). İdare merkezi *Aurillac.* İdare bölgesinin kuzeydoğu sınırları *Cézallier*'nin bazaltlı yaylalarına taşar. İç kısımda bölgeye adını veren büyük *Cantal* kütlesi vardır. Bu idare bölgesi bütünüyle köy görünüşündedir, sanayi pek azdır. Manzarası çekici olduğundan turizmden yararlanır. Turizm bölgenin önemli bir gelir kaynağıdır. (L)

CANTAL (Le), Fransa'da Auvergne'de volkanik kütle, en yüksek yeri *plomb du Cantal* tepesi (1 858 m). Le Cantal, aşınmayle iyice yıkılmış, 80 km çapında bir dağ çemberidir. Bugün Mary tepesi (1 787 m), Chavaroche tepesi (1 744 m) ve Grioz tepesi (1 694 m) başlıca zirveleridir. Dördüncü zamandan kalma eski buzullar, merkezdeki yanardağların lavlarını sivri tepeli buz yatakları halinde oymuş ve derin vâdiler kazmıştır. Merkezî dağların aşağısına doğru, vâdilerle kesilen lav yaylaları, otlaklar meydana getirir. (L)

CANTATA. Bk. KANTATA.

CANTATE. Bk. KANTAT.

CANTATİLLE i. (fr. *cantate* kelimesinin küçültmeli şekli). Fransa'da XVIII. yy.da çok yaygın olan bu tür oda müziğini belirtmek için kullanılan terim. (Tek ses için yazılmış, şarkılı, reçitativolu veya rondo biçiminde, tek çalgı veya küçük bir senfoni topluluğu eşliğinde çalınan kısa bir eser olan *cantatille,* salonlarda ve dinî konserlerde söylendiği gibi divertimento'ların, opera-balelerin ek bölümünü de meydana getirebiliyordu. Bu tür müzikte Boismortier, Bertin de Ladoué ve Mouret gibi besteciler başarı gösterdiler.) [L]

CANTE De'GABRİELLİ. Bk. GABRİELLİ.

CANTE HONDO. Bk. JONDO.

CANTELOUBE (Joseph), fransız bestecisi (Annonay 1879-Paris 1957). Çocukluğunda Chopin'in öğrencilerinden polonyalı müzikçi Amélie Doetzer'le çalıştı. 1902'de V. d'Indy'nin öğrencisi oldu. 1900'de fransız halk şarkılarını incelemeğe başladı, eserlerinde bu kaynaktan yararlandı. Başlıca besteleri: ses ve piyano için otuz kadar şarkı, orkestra eşliğinde 6 şarkılık bir dizi, *Sonbahar Kır Şarkıları, Baharda* (1913), *Üçleme* (1914) başlığını taşıyan ses eserleri: sahne için *Yığın, Paçavra, Vercingétorix* (1930-1932); keman ve piyano için *Dağda,* orkestra için *Uzaktaki Prensese Doğru* v.b. Ayrıca fransız folklorundan derlediği birçok şarkı yayımladı. (L)

CANTEMİR, Boğdan'da voyvoda ve yazarlar yetiştirmiş tatar asıllı rumen ailesi. — CONSTANTİN, **Boğdan** voyvodası (1685-1693). Babası Teodor, Tatarlar tarafından öldürülünce Lehistan'a sığınarak Eflak ve Boğdan voyvodalarının hizmetinde çalıştı. Boğdan serdarı oldu; Hotin savaşından sonra Mehmed IV'ün teveccühünü kazandı. Voyvodalığa getirildi (1685). — ANTİOCH, **Boğdan** voyvodası (hük. 1695-1707 sıraları): Constantin'in büyük oğlu. Karlofça antlaşmasından (1699) sonra azledildi. Sonradan iki yıl daha voyvodalık yaptı. İstanbul'da öldü. — DİMİTRİE (KANTEMİROĞLU), **Boğdan** prensi, tarihçi, bilgin, türk musikisi bestekârı (Yaş 1673 - Hankov 1723). Çocukluğunda İstanbul'a gönderilen Kantemiroğlu, Enderun'da mükemmel Doğu kültürü edinirken, rum öğretmenlerden de Batı kültürünü öğrendi. Türkçe, Arapça, Farsça, Latince, Yunanca, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Macarca, Rusça biliyordu. Ahmed II'nin (1691-1695) teveccühünü kazandı. 1710'da Boğdan voyvodalığına atandı. 1711 Türk-Rus savaşında, bağımsızlık dileğiyle Türkiye'ye karşı Çar Petro ile birleşti. Bunun üzerine Babıâli kendisini azletmekle kalmadı, artık iki rumen prensliğine (Boğdan ve Eflak) rumen asıllı voyvodalar atamaktan vazgeçerek, «Fener-li» denen istanbullu rumlardan prens seçmeğe başladı. Savaşın Rusya tarafından kaybedilmesi üzerine Kantemiroğlu, rus tabiiyetine girdi. En önemli eseri, birçok Batı dillerine çevrilip zamanında basılmış latince osmanlı tarihidir: *Historia Incrementorum atque Decrementorum Aulae Othomanicae* (Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi) [1716]. Berlin akademisi isteği üzerine rumence yazdığı *Hronicul vechimii, Romono-Moldo-Vlahilor* (Roma, Boğdan, Eflak Eski Zamanlarının Tarihi) [1717] adlı eserinde Rumenlerin latin kökünden geldiklerini gösterdi. Bu eser latin taraflısı olan Transilvanyalıları etkiledi; tarih ve dil alanında güvenilen önemli bir kaynak haline geldi. *Istoria Ieroglifica* (Hiyeroglif Tarihi) [1705] adlı eseri, hayvan hikâyeleri aracılığı ile kendi devrinin tarihini anlatan bir romandır. Eserleri Rumen akademisi tarafından rumence olarak 8 cilt halinde yayımlandı: *Operale Principeli Dimitriu Cantemiriu* (Dimitri Kantemir'in Başlıca Eserleri) [1871-1901]. Kantemiroğlu Türklerin eski ebced notasını ıslah ederek bir nota yapmış ve bu nota ile yüzlerce peşrev ve saz semaisi tespit etmiştir. Kendi elyazısı ile olan bu çok değerli eser, İstanbul'da Türkiyat enstitüsünde Arel kütüphanesindedir. Bu eser XVI.-XVII. yüzyıllara ait yüzlerce saz eserinin zamanımıza kadar gelmesini sağladı. Bu kitabın, bir de nazariyat kısmı vardır. Aynı zamanda türk musikisinde yüksek bir besteci olan Kantemiroğlu'ndan günümüze 32 parça eser kaldı (21 peşrev, 8 saz semaisi, 2 aksak semai ve bir beste). — ANTİOCH (Dimitrieviç), rus şair ve yazarı (İstanbul 1708-Paris 1744). Kantemiroğlu'nun oğludur. Catharine I zamanında Paris'te elçilik görevinde bulundu. (M)

CANTER i. (ing. *Canterbury* kelimesinden kısaltma). Yarış atlarının tartılma yerinden yarışın başladığı yere kadar dörtnala gidişleri. (*Canter*'in amacı atları açmak, seyircilere hareketlerinin çevikliğini ve çıkış hızlarını göstermektir.) [L]

CANTER (Willem), lat. **Canterus,** hollandalı hümanist (Leuwarden 1542-Louvain 1575). J. Dorat ve Muret'nin dostu. *Novae Lectiones* adlı değerli derlemesinde çeşitli latin yazarlarının eserlerini dil bakımından inceledi. (L)

CANTERBURY, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, Kent'in kuzeydoğusunda, Stour kıyısında; 30 200 nüf.
— Tar. Canterbury, *Durovernum* adlı bir Roma kolonisiydi, sonra Kent krallarının başkenti oldu. Dinî bakımdan önemli bir rol oynadı. Aziz Augustinus ve arkadaşları 597'de güney anglosaksonlarını hıristiyanlaştırmağa burada başladılar, sonra bir benedikten manastırı kurdular. Augustinus tarafından piskoposluk haline getirilen Canterbury, kısa süre sonra metropolitlik oldu. 1170'te katedralde öldürülen Aziz Thomas Beckett'in türbesi, ortaçağda sık ziyaret edilen bir hac yeriydi. Anglikan kilisesi düzeni içinde, Canterbury başpiskoposları dinî bakımdan en önemli ve etkili kimselerdi. Canterbury, ortaçağda Winchester ve Bury Saint Edmunds'un (XI.) yanısıra başlıca tezhip sanatı merkezlerindendi (XIII. yy.dan kalma İncil'ler [Manerius'un İncil'i, Lothian Bibles v.b.] ve mezmur derlemeleri). Canterbury'de 1965'te bir üniversite açıldı. (L)

CANTERBURY, Yeni Zelanda'da (Güney adası) il; 344 600 nüf. İdare merkezi, *Christchurch.* (L)

Canterbury katedrali, İngiltere'nin en ünlü katedrallerinden biri, VII. yy.da aziz Augustinus'un yaptırdığı kilisenin kalıntıları üzerinde ilk norman başpiskoposu Lanfranc (1070-1089) tarafından yaptırılmasına başlandı. Birçok güçlüklerden sonra 1503'-de bitirilebildi. Ünlü *Conrad koro yeri*'nin yıkılmasından sonra 1175 ve 1178 arası Guillaume de Sens ve 1180'e kadar William the Englishman adlı iki ünlü mimar tarafından inşaat yönetildi. 1170'te «sehidin yeri» de denen kuzeybatı bölümünde, aziz Thomas Beckett öldürüldü. Katedralin doğu bölümü Trinity mihrabı ve Corona ile birlikte aziz Thomas Beckett'in hatırasına adanmıştır. İkinci Dünya savaşı sırasında çok zarar gören katedralde eski İngiltere-nin en önemli vitray dizisi (XII. ve XIII. yy.) vardır. Batıda ve Kuzeybatıda aziz Augustinus'un kurdurduğu manastır uzanır; bu manastır XI. yy.da kiliseye çevrildi, birçok kere onarıldı ve yeniden yapıldı. (L)

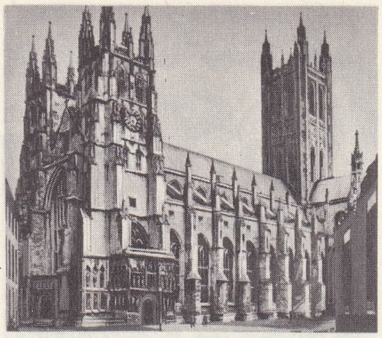

Canterbury katedrali

CANTH (Minna, kızlık adı Ulrika Vilhelmina JOHNSSON), finlandiyalı kadın edebiyatçı (Tampere 1844-Kuopio 1897). İlk hikâye kitabını yayımladıktan sonra (1878), 1879'da yedi çocuğuyle dul kalınca bir ticarî firmanın başına geçti. Çetin hayat tecrübeleri, basit insanların çektiği acıları anlatan eserlerinde dile gelir. Eserleri: *Työmiehen Vaimo* (İşçi Kadın) [1885], *Hanna* (1886), *Köyhaa Kansaa* (Yoksul Kişiler) [1886], *Kovan Onnen Lapsia* (Mutsuzluk Çocukları) [1888], *Kauppa-Lopo* (Tembel Lopo) [1889], *Papin Perhe* (Papaz Ailesi) [1891], *Salakarisia* (1907), *Lehtori Helmanin Vaimo* (1890). Oyunlarında özellikle sosyal eşitsizlikler üstünde duran Canth'ın bütün eserleri, *Kootut Teoksat* (Toplanmış Eserler) adlı külliyatta toplandı (1917-1920). [L]

Dimitrie CANTEMİR

CANTHARİDİDAE i. Kınkanatlı böcekler familyası. Örnek tipi Cantharis'dir (veya *telephorus*). [*Eşanl.* TELEPHORİDAE.] (L)

CANTHARİS i. (yun. k.). Etçil böcek. Çiçekleri dolaşarak bitki bitleriyle beslenir. (Kınkanatlıların *cantharididae* familyasından.) [L]

CANTHARUS i. Kemikli balık.
— ANSİKL. *Cantharus*'lar sivri burunlu, dar ağızlı söbe balıklardır. Renkleri oldukça karışık olmakla beraber esmer külrengidir. Başlıca türü *Cantharus griseus*'un boyu 40-50 sm dir; eti pek makbul değildir. (İzmaritgillerden.) [L]

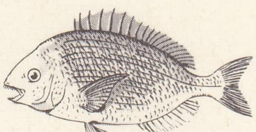

cantharus

CANTHO. Bk. KANTHO.

CANTHOCAMPTUS i. (yun. *kanthos,* göz açısı ve *kamptos,* kıvrık). Kopepod kabuklu hayvan. Tatlı sularda pek boldur. (*Harpacticidae* familyasından.) [L]

CANTİCUM i. (lat. k.). Roma komedilerinde oyuncunun okuduğu bölümlerden her biri. Buna müzik eşlik eder. Eşlik bir şarkıcı tarafından yapılırsa, oyuncu hareket etmekle yetinir. (*Diverbia*'da ise mutlaka konuşulur.) [L]

CANTİCUM. Bk. İLAHİ.

CANTİLENA. Bk. KANTİLENA.

CANTİLEVER. Bk. KANTİLEVIR.

CANTİLLON (Richard), irlanda asıllı bankacı, iktisatçı ve nüfus istatikçisi (1680-Londra'da öldürüldü 1734). Paris'e yerleşti ve Law denemelerinden faydalananların bellibaşlılarından oldu. *Essai sur la Nature du Commerce en Général* (Genel Olarak Ticaretin Özü Üzerine Deneme) adlı eseri

Canterbury hacıları
XV. yy. minyatürü
(British museum, İngiltere)

Foto. British Travel, Arch. ministère des Affaires étrangères (LAROUSSE)

cantoria: Luca Della (Rabbia'dan alçak kabartma (Floransa katedrali)

ölümünden ancak 21 yıl sonra Londra'da yayımlandı. Cantillon'a göre toprak ve emek, üretimin temel ögeleridir, eşyanın öz değerini belirler; fakat piyasadaki değeri, arz ve talep yüzünden bu özdeğerden farklı olabilir. Bu değer teorisini aynı şekilde paraya da uygular. Tüketimin aldığı yön üzerindeki açıklamaları ilgi çekicidir. Cantillon'u XVIII. yy.ın en önemli iktisatçılarından biri sayan fizyokratlar ile Adam Smith onun teorilerinden esinlendiler. (L)

CANTiUM. Esk. coğ. Sezar'ın Britanya adasının güneydoğu bölümüne (bugünkü Kent* idare bölgesi) verdiği ad.

— *Cantium* burnuna da bugün *North Foreland* adı verilir. (L)

CANTiYANE i. Bot. Bk. CENTiYANA.

CANTON, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Cleveland'ın güneyinde; 113 000 nüf. Önemli metalürji sanayii merkezi. Bilyalı yataklar; motorlar. Petrol rafinerileri. (L)

CANTON, Phoenix takımadalarında (Polinezya) mercan adası, İngiltere ve Amerika tarafından ortaklaşa yönetilir; 81 nüf. Kuzey Amerika ile Avustralya arasında ulaşımı sağlayan hava yollarının önemli durağı. XIX. yy.da adadaki guanonun işletilmesi sorunu yüzünden Büyük Britanya ve A.B.D. arasında birçok tartışma oldu. (L)

CANTON i. (Çin'de şehir). Bk. KANTON.

CANTON i. İdarî taksimat. Bk. KANTON.

CANTON (John), ingiliz fizikçisi (Stroud 1718-Londra 1772). Londra'daki Royal society üyesi (1751). Franklin'in atmosfer elektriği üzerindeki deneylerini İngiltere'de ilk tekrarlayan kişi oldu. 1754'te etki ile elektriklenmeyi buldu ve ilk elektroskopu yaptı. Kutup kızıllığı sırasında yer magnetizmasının değişmelerini inceledi (1759), sıvıların sıkıştırılabileceğini gösterdi (1762) ve kalsiyum sülfürün fosforesansını buldu. (L)

CANTOR. Bk. KANTOR.

CANTOR (Georg), rus makematikçisi (Petersburg 1845-Halle 1918). Almanya'da okuduktan sonra, Halle üniversitesine profesör oldu (1879). Birçok incelemeler yaptı, ama özellikle *Mengenlehre*'nin (gruplar veya sınıflar kuramı) yaratıcısı olarak tanındı. (L)

CANTOR (Moritz), alman matematikçisi (Mannheim 1829- Heidelberg 1920). Heidelberg üniversitesinde matematik profesörü oldu, hemen hepsi bilim tarihiyle ilgili çalışmalar yayımladı. Üç ciltlik *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik* (Matematik Tarihi Üzerine Dersler) [1894-1901] eseri başlangıçtan 1758'e kadar matematik biliminin gelişmesini inceler. (L)

CANTORBÉRY (Gervais DE). Bk. GERVAİS.

Cantor-Dedekind aksiyomu, bir D doğrusu üzerinde bir yandan $A_1, A_2, \ldots, A_n$ öbür yandan da $B_1, B_2, \ldots, B_n$ noktaları alınıyor. Birinci noktaların apsisleri azalmayan a_n rasyonel sayılar dizisi, ikinci noktaların apsisleri de çoğalmayan b_n rasyonel sayılar dizisi meydana getirsin, $b_n - a_n$ farkı pozitif kalır ve sıfıra yaklaşırsa, birbiri içinde olan $A_n B_n$ doğru parçalarının bir ortak noktası vardır. Böyle ortak bir tek noktanın varlığı ispat edilebilir. M noktasına, duruma göre ya rasyonel veya irrasyonel bir sayı karşı gelir. Bu özellik, D doğrultusunun noktaları ile gerçel sayılar arasında karşılıklı bire bir eşleme kurar. (Bu aksiyoma, SÜREKLİLİK AKSİYOMU da denir.) [L]

Cantor üçlü cümlesi, Cantor tarafından düşünülen ve aşağıdaki şekilde tanımlanan nokta cümlesi: üç eşit parçaya bölünmüş bir AB doğru parçasından, orta parça çıkarılıp uçlarda kalan parçalara aynı işlem uygulanırsa ve bu işleme sonsuza kadar devam edilse, alıkonan noktalar, Cantor'un üçlü cümlesini meydana getirir. Bunlardan birinin apsisi tabanı 3 olan sistemde ifade edilirse, *abcd...* şeklinde sınırsız bir açılım elde edilir. Bu açılımda *a, b, c, d,...* sayıları, 1 bir yana bırakılırsa ya 0 veya 2 dir. Bir yandan bu cümlenin kuvvetinin kontiniumun (süreklinin) kuvvetinde oluşu, öte

yandan alıkonan doğru parçalarının uzunlukları toplamının sıfır oluşu ilgi çekicidir: cümlenin ölçüsü sıfırdır denir. (L)

CANTORiA i. İtalyan kiliselerinde şarkıcılara ayrılan tribün.

— ANSİKL. İlkel roma bazilikalarında bulunan *schola cantorum*'un yerini aldı (Sancta-Sabina VI.yy., Sanctus-Clemens IX.yy.). Bunların en ünlüleri, Luca Della Robbia ile Donatello'nun Floransa katedraline yaptıklarıdır. Luca Della Robbia, mermerden yaptığı alçak kabartmalarında, Laudate Dominum kıyımı konusu üzerine, çocuk şarkıcıların çabalarını gerçek bir tanrısal güzellikle, aynı zamanda canlı bir şekilde temsil etti (1431-1438). Donatello, altın mozaikten bir zemin üstüne danseden gençler ve gülen kanatlı melekler yaptı. Antik motiflerden esinlenerek yarattıkları, daha sonra Donatello'cu heykelciliğin başlıca konusu oldu (1433-1438).
1485 yıllarına doğru F. di Giorgio'nun Madonna del Calcinaio'ya (Cortana) kurduğu *cantoria* ile mimarîde, bina ile birleşmeğe yönelen yeni bir şarkıcı tribünü anlayışı doğdu; bu abside yerleştirilmiş, dip duvar boyunca uzanan korniş yüksekliğinde uzunlamasına küçük bir yerdi. Tribünde bulunan org önceleri renkli panolarla kaplıydı (XVI. yy.). Sonradan uzun madenî boruları açıkta bırakarak, bunlardan süs unsuru olarak faydalanıldı. (Peruzzi'nin Siena'da, Santa Maria della Scala'ya kurduğu kabartmalı org tribünü.) XVII. ve XVIII.yy. larda ve zengin dekorlarla süslendi. (L)

CANTRÉ (Josef) , belçikalı heykelci (Gand 1890). Büyük boyutta heykeller yaptı (*Papaz Van den Elzen* [Heeswijk kilisesi, 1926]; *Johan Messchaert Anıtı* [Hoorn, 1929]; Gand'da *Edward Anseele Anıtı* [Gand, 1938-1948]). Bunlardan başka *Nieuw Amsterdam* yolcu gemisinde (1937), Ostende Adliye sarayında (1938), Gand üniversitesi Sanat ve Arkeoloji enstitüsünde (1948), aynı şehrin elektrik santralında (1954) büyük dekoratif heykel ve kabartmaları vardır. Heykel çalışmalarından başka, tahta üstüne gravürler ve ilüstrasyonlar da yaptı. (L)

CANTU, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Como ili), Brianza'nın merkezi; 26 600 nüf. Ticaret merkezi. Pamuk ve ipek. Mobilya fabrikası. (L)

CANTU (Cesare), italyan tarihçisi ve siyaset adamı (Brivo, Côme 1804 - Milano 1895). «Genç İtalya» hareketine katıldığı için hapsedildi. Orada *Marghuerita Pusterla* adında yurtseverlik duygularıyle yüklü romanını yazdı. 1848'de Milano geçici hükûmetine katıldı, fakat Piyemonte ordusunun yenilgisi üzerine kaçmak zorunda kaldı. 1859'da, Lombardia'nın kurtuluşundan sonra italyan parlamentosuna seçildi, orada Gioberti ve Balbo'nun katolik liberalizmine bağlı kalarak silik bir rol oynadı. Tarih üzerinde çalıştı. Başlıca eseri: *Storia Universale* (Genel Tarih) [10. basım 1890, 35 cilt]. (L)

CANTUA i. Peru ve Bolivya'da yetişen ağaç veya ağaççık. Borumsu büyük güzel çiçeklerinden dolayı Avrupa'da bahçelerde yetiştirilir. (*Polemoniaceae* familyasından.) [L]

CANTUS i. (*şan, şarkı* anlamında lat. k.). Bütün yönleriyle şarkıyı, şarkı söyleme sanatını belirten genel terim. ‖ *Cantus*, sonraları *cantus firmus* ve *tenör* (*deşan*'da veya ortaçağ *conductus*'unda), ilk temel melodiyi veren ses. Bunun karşıtı, eklenen kontrapunt'ayı seslendiren *discantus*'tur. ‖ *Cantus durus, cantus mollis*, XI.-XVIII. yy.lar arasında baş vurulan solfej tarzı. Bu tarzda ya sert (*durus*) [G yerine *ut*] yani *si* bekarlı; veya yumuşak (*mollis*) [F yerine *ut*] yani *si* bemollü altıses gamının heceleri kullanılırdı. ‖ *Cantus planus*, çoksesli ölçü döneminde (XII. yy.), ölçüye bağlı olmadığı için kilise şarkı tarzına verilen ad. (L)

Canuleia yasası, M.Ö. 445'te tribunus C. Canuleius'un teklifi üzerine Roma'da kabul edilen halk meclisi yasası. Patrisyen sınıfı ile pleb sınıfından kişiler arasında yapılan evlenmelerin geçerli olduğunu kabul ederek her iki grup arasında yakınlaşmayı hazırlamıştır. (L)

CANULEiUS (Caius), romalı tribunus. M.Ö. 445'te pleblerin janiculum'a çekilmesine karar verdi ve *Canuleia* yasasının kabul edilmesini sağladı. (L)

CANUTE. Bk. KNUD.

CANVEY adası, Büyük Britanya'da (Essex) ada, Thames'ın halici ağzında. Petrol rafinerisi. (L)

CANZiO (Stefano), italyan generali ve siyaset adamı (Cenova 1837-ay.y. 1909). Önce süsleme ressamıydı. Garibaldi'nin kızıyle evlendikten sonra ihtilâlci harekete katıldı. İtalya seferinde Garibaldi'yi izledi ve 1871'de Dijon'da Garibaldi kuvvetlerinden bir tugaya komuta etti. (L)

CANZONE. Bk. KANZONE.

CANZONETTA. Bk. KANZONETTA.

CANZONiERE i. (ital. k.). Ortaçağ ve Rönesans devri italyan edebiyatında, bir veya birçok şaire ait değişik hava ve şekilde şiirleri bir araya toplayan derleme. Petrarca'nın *Canzoniere*'si en ünlü olanıdır. (L)

CAO (Diogo). Bk. CAM.

CAO BANG. Bk. KAOBANG.

CAP. Bk. CAP HAİTİEN.

CAPA (André FRİEDMANN, **Robert** - denir), macar asıllı amerikalı fotoğrafçı (Budapeşte 1913-Vietnam, Doiai-Than 1954). Çağımızın en dikkate değer foto muhabirlerinden biri. İspanya iç savaşıyle [1936], Çin -Japon savaşıyle [1938] ve İkinci Dünya savaşıyle (Büyük Britanya, Kuzey Afrika, Almanya, İtalya, Normandiya ve özellikle de Müttefiklerin çıkarma yaptıkları günle) ilgili değerli belgeler sağladı. Cartier-Bresson, Seymour, Rodger ve Vandivert ile birlikte Magnum Photos adlı fotoğraf ajansını kurdu (1947). Çinhindi savaşı sırasında bir mayın patlaması sonucu öldü. (L)

CAPABLANCA Y GRANPERRA (Jose Raoul), kübalı satranç oyuncusu (Havana 1888-New York 1942). 1921'de M. Lasker'i yenerek Havana dünya şampiyonluğunu kazandı. Şampiyonluğunu 1927'ye kadar korudu, bu tarihte Alekhine'e yenildi. Satranç üstüne birçok kitap yazdı. Elçilik de yaptı. (L)

CAPANNORi, İtalya'da şehir, Toscana"da (Lucca ili); 39 800 nüf. (L)

CAPART (Jean), belçikalı eski mısır tarihi uzmanı (Brüksel 1877-ay.y. 1947). Belçika'da eski mısır biliminin kurucusu. Liège ve Gand üniversitelerinde [1900-1902] ve Kraliçe Elisabeth eski mısır bilimi vakfında [1923] bu bilimin örgenimini sağladı. Başlıca eserleri: *Les Débuts de l'Art en Egypte* (Mısır'da Sanatın Başlangıcı) [1903-1904], *Leçons Sur l'Art Egyptien* (Mısır Sanatı Üstüne Dersler) [1920]. (L)

CAPAX i. (lat. k., *yetenekli*). Tar. Eski Malta şövalyelik nizamlarına göre, beş yıl Malta'da kalan ve bu süre içinde dört gemi kervanı hazırlayan şövalyeye tanınan yargılama yetkisi. (L)

CAPA Y ESPADA i. (isp. terim). Şövalyelerin çarpışmalarını ve yiğitliklerini konu alan macera romanı. Alexandre Dumas'nın *Üç Silâhşörler* (Les Trois Mousquetaires) adlı eseri bu türe bir örnektir. (L)

CAPAZZA (Louis), fransız mucidi ve havacısı (Bastia 1862-Paris 1928). 16 Kasım 1886 günü Marsilya'dan bir balonla hareket ederek Korsika'ya vardı. Çeşitli buluş-

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

larının arasında balon paraşütünü saymak gerekir. Bu paraşüt, balonun üst ucundan sepetine kadar inen ve balon zarfının yırtılması veya delinmesi halinde açılan bir bezdi. Capazza, güdümlü balonlarla da ilgilendi. *Clément-Bayard, Lebaudy* ve 20 ekim 1910 günü Manş denizini ilk olarak aştığı *Morning-Post* adlarındaki güdümlü balonları kullandı. (L)

CAP-BRETON adası, Kanada'da (Yeni-İskoçya) ada, Saint-Lawrence körfezinin girişinde; 10 300 km²; 110 000 nüf. İklimi yağışlı olan bu adanın kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Hayvancılık ve balıkçılık, adanın iktisadî hayatında önemli yer tutar. Zengin maden kömürü yatakları (Sydney, Glace Bay) ağır metalürjinin yerleşmesini sağladı. Adanın kuzeyinde millî park. Louisbourg XVIII. yy.da burada kuruldu. (L)

CAP-DE-LA-MADELEİNE, Kanada'da (Québec) şehir, Saint-Lawrence nehri kıyısında, Three Rivers'in sanayi banliyösü; 26 900 nüf. Hac yeri. Kâğıtçılık. (L)

CAPDEVİLLE (Pierre), fransız besteci ve orkestra şefi (Paris 1906). Öğrenimini Gédalgé, Vidal, Vincent d'Indy, Maurice Emmanuel ve İsidore Philipp ile yaptı. 1944'ten beri fransız radyosunun oda müziği yayınları yönetmeni. Her çeşit sistem anlayışını reddeden bağımsız bir sanatçıdır. En çok, büyük senfonik ve lirik bestelere eğilimi vardır. *Cinq Poèmes d'Apollinaire* (Apollinaire'den Beş Şiir) [1932] ve *De Profundis* (1939), *La Tragédie de Pérégrinos* (Peregrinus'un Trajedisi) [1941] en önemli eserleridir. Son besteleri, anlatımlı stilinin en karakteristik örnekleridir: *Les Amants Captifs* (Tutsak Âşıklar) operası v.b. (L)

Cape (Jonathan Ltd), 1921'de Londra'da Jonathan Cape ve G. Wren tarafından kurulan ingiliz yayınevi. Her türde edebiyat (hatıra, gezi, sanat, arkeoloji, tarih, biyografi), iktisat ve sosyoloji eserleri yayımladı, ayrıca çocuk kitapları bastı. E. Hemingway, J. Joyce, E. O'Neill, İrwin Shaw, Elizabeth Bowen gibi yazarların eserleri de bu yayınevi tarafından yayımlandı. (L)

CAPE (Safford), amerikalı orkestra şefi ve müzikolog (Denver 1906). Van den Borren'in damadı. Ortaçağ ve Rönesans müziğinde uzmanlaştı. *Pro Musica Antiqua* topluluğunu kurdu ve bu toplulukla birlikte her biri müzeye konmağa değer bir eser olan çok sayıda plak doldurdu. (L)

CAPE CANAVERAL. Bk. CAPE KENNEDY.

CAPE COAST, esk .**Cape Coast Castle,** Gana'da şehir, Batı Bölgesi'nin idare merkezi, Gine körfezi kıyısında; 55 000 nüf. Altın Kıyısında eski britanya kolonisinin idare merkezi. Kakao ihraç limanı. (L)

CAPE COD. Bk. COD BURNU.

CAPE COLONY. Bk. ÜMİT BURNU.

CAPE FEAR RİVER, A.B.D.'nin doğusunda (Kuzey Carolina) nehir, kıyı ovasının sularını akaçlayan bu nehrin ağzı *Cape Fear*'ı meydana getirir; 322 km. (L)

CAPE GİRARDEAU, A.B.D.'de (Missouri) şehir. Mississippi ırmağının batısında, Ozark yaylasının güney doğusunda. 1793'te kanadalı Louis Lorimier tarafından kuruldu. 1843'te şehir olarak Birliğe katıldı. Önemli ticaret, kültür ve bilim merkezi. Ayakkabı, giyim eşyası, çimento, beton, mıcır, çakıl, kum, kereste, içki ve yiyecek, cerrahlar için giyim eşyası, basım işleri, römorkör, mavna, basınç depoları ve elektrik gereçleri. (L)

CAPE KENNEDY (1963'e kadar **Cape Canaveral**), Amerika'da kıyı uzantısı; A.B.D.'nin en önemli uydu atma merkezi buradadır. Cape Kennedy, 9 000 km'lik düz bir hatta (Bahama, Porto Riko, Mayagüez, Sainte-Ducie, Fernando de Norenha, Aseensim) adaları kontrol imkânını verir. Donatımı bakımdan dünyanın en mükemmel üssü olan Cape Kennedy 5 000 hektarlık bir yüzey kaplar. (L)

CAPELLA (Martianus). Bk. MARTİANUS CAPELLA.

CAPELLO (Bianca). Bk. CAPPELLO.

CAPEL OF HADHAM (Arthur CAPEL, baron), ingiliz kralcılarının şefi (1610'a doğr.-Londra 1649). Parlamentoda muhalefet üyesiydi, 1642'de iç savaş başladığı zaman kralın tarafını tuttu. Kraliçeye Paris'e kadar eşlik etti (1646), Charles* I'in Wight adasına kaçmasına yardımda bulundu (1647). İkinci iç savaşta (1648) kralcıların başlıca önderlerindendi. Teslim olmak zorunda kaldı, idam edildi. (L)

CAPE MAY, A.B.D.'de New Jersey'in güneyinde şehir. 1623'te buraya gelen danimarkalı gezgin Cornelius Mey'in adını taşır; 4 000 nüf. (1960). En eski plâj ve tatil şehri olduğu söylenir. 2 000 yataklı Mount Vernon oteli 1850'lerde bile kendi türündeki oteller içinde en büyük olanıydı. Bu otel, sonradan yandı. Abraham Lincoln, Henry Ford gibi tanınmış kişiler buraya giderlerdi. Cape May, ağaçlı sokakları, cana yakın havasıyle daha çok bir kır köyünü andırır. Kıyı boyundaki Convention Hall'da yaz boyunca bedava konserler verilir ve dans edilir. A.B.D. sahil savunma üssü, deniz suyundan magnezit çıkaran tesisler ve ünlü fener kulesi şehir dışındadır. Kuş meraklıları Atlantik üstünden uçarak göç eden kuşları görmek için çoğunlukla buraya gelirler. Burası, 1848'de Cape İsland adı altında kurulduğu zaman küçük bir kasaba iken 1851'de şehir oldu, 1869'da da adı değiştirildi. (L)

CAPENA. Esk. coğ. Etruria'da şehir, *Capenati*'lerin merkezi, M.Ö. 395'te Camillus tarafından alındı; M.Ö. 217'de Hannibal tarafından yıkıldı. (L)

CAPENA (PORTA) [bugün: *Porta San Sebastiano*]. Esk. Rom. Servius Tullius'un yaptırdığı roma surunun kapısı, Aventinus ve Caelius arasında; Via Appia ve Via Latina bu kapıdan başlardı. Magistratuslar şatafatlı törenlerle Porta Capena'dan eyaletlerine hareket eder veya dönüşlerinde bu kapıdan girerlerdi. (L)

CAPENHURST, Büyük Britanya'da (Cheshire) bölge. Yüzde 90 oranında zenginleştirilmiş uranyum üreten atom santralı (bu uranyum, hidrojen bombası imali için gereklidir). Santral bugün askerlik dışı amaçlarla kullanılmaktadır. (L)

CAPENİ, Romanya'da linyit yatağı, Reşita yakınında Banat'ta (Timişoara bölgesi). (L)

CAPE of GOOD HOPE. Bk. ÜMİT BURNU.

CAPER, Teke takımyıldızının ve aynı adlı zodyak işaretinin latince adı. Zamanımızda *Capricornus* diye tanınır. (L)

CAPET, fransa kralı Hugues I'e pelerininden (cappa) dolayı verilmiş olan ad. (L)

CAPET (Lucien), fransız kemancısı (Paris 1873-ay.y. 1928). Lamoureux konserlerinin solo kemancısı (1896). Bordeaux ve Paris konservatuvarında (1907) öğretmen oldu; 3 yaylı saz dörtlü'sü, bir sonat v.b. besteledi. Ayrıca, *Yay Tekniği* adlı bir ders kitabı yazdı (1916) ve ünlü bir dörtlü kurdu. (L)

CAPET (Monsieur), devrim sırasında Louis XVI'ya takılan aile adı. Louis XVI, bu ad altında mahkûm edildi. (L)

CAPET'LER hanedanı, 987-1328 yılları arasında Fransa'da hüküm süren kral hanedan; Ren bölgesinden gelen Neustrie Robert tarafından kuruldu; Robert, Dazlak Charles zamanında Normanlara karşı savaşlarda kendini gösterdi. Oğullarından ikisi, Eudes (888-898) ve Robert I(922 923) ile Robert I'in damadı ve Bourgogne dükalığı kurucusunun oğlu Raoul (923-936) Fransa kralı oldular. Robert I'in oğlu Franklar dükü Hugues, Fransa kralı olmadı ama Karolenjlerden Louis IV ve Lothar zamanında krallığın fiilî yöneticisiydi. Oğlu Hugues Capet, son Karolenj hükümdarı Louis V ölünce Fransa kralı oldu.

Capetler 987'de Paris bölgesinde küçük bir bölgeye hâkimdiler; XI. yy. sonunda ve XII. yy. başında derebeyleriyle çarpışarak bölgede barışı sağladılar. Sonra krallığın büyük yurtluklarının çoğunu ilhak ettiler. Bu ilhakların bazısı evlenmeler veya çeşitli sözleşmeler yoluyle (Artois, Vermandois, Valois, Champagne, Lyon), bazısı veraset yoluyle (Toulouse), bazıları da fetih (Normandiya, Maine, Anjou, Touraine, Poitou, Auvergne, Languedoc'un akdeniz kıyıları) ve satın alma yoluyle (Macon kontluğu) gerçekleştirildi. 1328'de krallık toprakları dışında yalnız Flandre, Bretagne, Akitanya ve Bourgogne kalmıştı. (L)

CAPETOWN, afrikaan dilinde **Kapstad,** Güney Afrika'da şehir, Güney Afrika cumhuriyetinin başkenti, Capetown ilinin merkezi; 732 500 nüf. Table koyunda, Table dağı eteğinde 1652'de Jan Van Riebeeck tarafından kurulan şehir, 1755-1802 yılları arasında ingilizler tarafından işgal edildi. 1806'dan sonra yeniden ingilizlere geçti. Zengin bir tarım bölgesinin (meyve, şarap, tahıl, yün) merkezi. Capetown cumhuriyetin en büyük limanıdır. Tersaneler ve çeşitli sanayi. Petrol rafinerisi. (L)

CAPH, Koltuk takımyıldızının β yıldızına veya β *Cacciopeiae*'ye verilen ad. Kadiri 2,4. Tayf örneği F5. (Bk. YILDIZ.) [L]

CAP HAİTİEN veya **CAP,** Haiti cumhuriyetinin merkezi, adanın kuzey kıyısında, 25 000 nüf. 1770'e kadar Santo Domingo'nun merkeziydi. Şeker, kahve, kakao ihracatı. Şeker arıtılması.

— Tar. Şehir, 1670'te, fransızlar tarafından, Kristof Kolomb'un karaya çıktığı (1492) yer yakınında, *Cap-Français* adıyle kuruldu. XVIII. yy.da Santo Domingo'nun başlıca merkeziydi. 1791'de kölelerin isyanı ve âsi zenciler ile general Leclerc kumandasındaki birliklerin son savaşı sırasında büyük zarar gördü. Henri Cristophe, Cap Haitien'e, *Cap-Henri* adını verdi ve krallığının başkenti yaptı. (L)

CAPHARNAUM. Bk. KEFAR NAHUM.

CAPİDAN (Teodor), rumen dilcisi (Makedonya Pirlepe 1879). Leipzig üniversitesinde Balkanistik ve Rumenoloji dallarında öğrenim gördü. Bir süre aynı üniversitede asistanlık yaptı. 1902-1912 yılları arasında Selânik'teki Rumen Yüksek Ticaret okulunda rumen dili profesörü oldu. 1924'te Cluj üniversitesi Tuna ötesi romen lehçeleri ve lengüistik profesörlüğüne getirildi. 1937'de Bükreş üniversitesinde rumence profesörlüğü yaptı. Başlıca eserleri: *Die Nominalen Suffixe im Aromunischen* (Aromincado Nominal Son-ekier) [1908]; *Megleno Românii* (Meglen Rumenleri) [1910]; *Raporturile Albone - române* (Arnavut - Rumen İlişkileri) [1922]; *Elementul slav in Dialectul Aromân* (Aromın Lehçesinde İslavca Unsurlar) [1925]; *Românii Nomazi* (Rumen Göçebeleri) [1926]; *Macedoromânii* (Makedonya Rumenleri) [1927]; *Contributia Românilor la Renaşterea Albaniel* (Arnavut Rönesansına Rumenlerin Yaptıkları Yardım) [1928]; *Fârşerotii* (Farşerotlar) [1931]; *Les Macedo-Roumains* (Makedonya Rumenleri) [1943]. Ayrıca, *Daco-Roumains* dergisinde birçok yazı yayımladı. (M)

CAPİLUPİ (Lelio), italyan şairi (Mantova 1497-öl. 1563). Vergilius'dan esinlenerek keşişler ve kadınlar üzerine latince şiirler yazdı: *Cento Virgilanus de Vita Monachorum* (Keşişlerin Hayatı Üstüne Vergilius'ca Şiir) [1543], *Cento Virgilanus in Foeminas* (Kadınlar Üstüne Vergilius'ca Şiir) ve *Capiluporum Carmina et Centones* (Capilupus'ların Türküleri ve Şiirleri) [1590].

— Kardeşleri CAMİLLO (1504-1548) ve İPPOLİTO (Mantova 1511-Roma 1579) da tanınmıştır. Birincisi önemli mektupları, ikin-

Louis CAPAZZA

CAPE KENNEDY
füze fırlatma platformları

Foto. Révillon, N.A.S.A. (LAROUSSE)

cisi ise latince ve halk diliyle yazdığı şiirleriyle ün kazandı. (L)

CAPİSTRANO (San Giovanni DA), italyan din ve siyaset adamı (Capestrano 1386'ya doğr.-İlok, Slovenya 1456). Perugia'da hukuk doktoru oldu, 1412'de Napoli kralı Ladislao onu Perugia'ya vali yaptı. Ghibellini'ler arasında bulunuyordu; 1416'da Malatestalara esir düştü, serbest bırakılınca Osservanza Franciscus'çuları tarikatına girdi. Güney ve Orta İtalya'da çok etkili vaızlar verdi. 1425'te papaz, ertesi yıl da engizisyon yargıcı oldu. Bernardino'da Siena'nın reformlarını gerçekleştirmeğe çalıştı. Papalık elçisi olarak Lombardia, Fransa ve Sicilya'da bulundu. Osmanlılara karşı bir haçlı seferi yapılması için vaızlar verdi. Bu konuda önemli sonuçlar elde etti. 1455'te Hunyadi'nin hıristiyan ordusuyle birleşti. 1456'da Belgrad kuşatmasında haçlı ordularının sol kanadını yönetti ve Osmanlıların başarısızlığa uğramasına yol açtı. 1690 Yılında papa Alexander VIII onu azizliğe yükseltti. (L)

Capitains Courageous. Bk. CESUR KAPTANLAR.

CAPİTAN (Joseph Louis), fransız arkeolog ve hekimi (Paris 1854-ay.y. 1929). «Collège de France»da profesördü (1907). Tarihöncesi ve amerikan eski çağları üstüne çalışmalar yaptı. *La Préhistoire* (Tarihöncesi) [1923]; *L'Humanité Préhistorique dans la Vallée de la Vézère* (Vézère Vâdisinde Tarihöncesi İnsanlık) [1924] ve *Le Travail en Amérique Avant Colomb* (Kolomb Öncesi Amerika'da Çalışma [1914]. Tarihöncesi çağlarla ilgili birçok kazıları yönetti. (L)

CAPİTANATA, Güney İtalya'da il. Bizans çağında bir *katepan* tarafından yönetiliyordu. Bugün *Foggia ili.* (L)

Capitona i. (ital k., *yüzbaşı*). İtalyan tiyatro tarihinde *Commedia dell'arte*'nin palavracı ve gülünç kişisi. (L)

CAPİTANT (Henri), fransız hukukçusu (Grenoble 1865-Allinges, Haute-Savoie 1937). Paris Hukuk fakültesinde profesör, Yüksek Millî Eğitim ve Yüksek Çalışma meclislerinde üye. Eserleri: *İntroduction à L'Etude du Droit Civil* (Medenî Kanunun İncelenmesine Giriş), Ambroise Colin ile birlikte yazdığı *Cours de Droit Civil* (Medenî Kanun Dersleri) v.b. (L)

CAPİTE CENSUS i. Rom. huk. Roma halk sınıflarından birine kaydolabilmek için gereken para (375 as). Bu parayı veremiyenin kişiliği sayılmazdı. || Çoğl. CAPİTA CENSİ. (L)

CAPİTELLA i. Çokkıllı halkalı yerleşik solucan. (*Capitellidae* familyasından.) [L]

CAPİTİS DEMİNUTİO i. Rom. huk. «Caput» diye adlandırılan hukukî kişiliğin ortadan kalkması. (*Maxima, media* ve *minima* diye üç şekli vardır. Meselâ hür bir kimse köle durumuna düşerse, birinci hal; roma vatandaşlığını kaybederse ikinci hal; aileden ayrılmak durumunda kalırsa, üçüncü hal söz konusuydu.) [M]

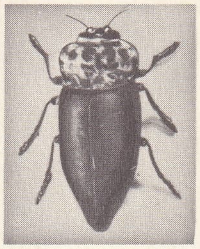

capnodis

Capitol, A.B.D. meclis binası. 1790'da başkan Washington, binbaşı Pierre Charles L'Enfant'ı başkentin (Federal city) planını yapmakla görevlendirdi. 1791'de tamamlanan planda cadde ve meydanlardan başka Capitol için de ayrılmış büyük bir alan vardı. Capitol'un planı için açılan yarışmayı 1793'te Thornton kazandı. Thornton'un planında klasik Roma ve Rönesans etkileri ağır basıyordu. 1793 Temmuzunda yapıya, bu plana uygun olarak başlandı. Capitol'un yapımında Thornton'dan başka Hallet, Hoban ve George Hadfield gibi mimarlar da çalıştı.

1800 Yılının 22 kasımında Meclis John Adams'ın başkanlığında ilk defa Capitol'da toplandı. O sırada senatoda 32, temsilciler meclisinde ise 105 üye vardı. 1803'te Capitol'un yapım işlerini mimar Latrobe üzerine aldı. Eski Yunan etkisinde olan Latrobe, Thornton'un itirazlarına rağmen bazı önemli değişiklikler yaptı. Meclis salonları eski yunan tiyatrolarına benzetildi. Ayrıca kuzey kanadının karşısına bir de güney kanadı eklendi.

Bu arada binanın gerek içine, gerek dışına konacak heykeller için 1806'da İtalya'dan (o sıralarda A.B.D.'de bu işi başaracak heykeltıraş olmadığından) Giuseppe Franzoni ve Giovanni Andrei adlı iki heykeltıraş getirildi.

Fakat 1812 savaşı sırasında ingiliz askerleri Capitol'a ateş açtılar, öyle ki savaşın sonunda Capitol'un duvarlarından başka bir şey kalmadı. Hoban ve Latrobe'un yönetiminde hemen hemen bütün Capitol baştan yapıldı.

Bundan sonra, doğu ve batıda olmak üzere, binaya iki kanat daha eklendi.

Bu arada kubbenin üstüne demirden ikinci bir kubbe daha yapıldı. Bu kubbe bugün dünyanın en büyük 12 kubbesinden biridir. Üstünde de Thomas Crawford'un «Özgürlük heykeli» bulunmaktadır.

Bugün Capitol'a pekçok ek yapılmıştır. Bunlar arasında, çeşitli komisyon ve meclisler için yapılan toplantı salonlarından başka, eşine az rastlanır bitkilerle süslü bahçeleri, kitaplıkları, havalandırma, ışıklandırma ve ses tertibatını sayabiliriz. (L)

CAPİTOLİNİ sıf. Bk. CAPİTOLİNUS.

Capitolino müzesi, Roma'da ünlü bir müze. Sixtus IV tarafından toplanıp Pius V'ten Pius VI'ya kadar sürekli olarak zenginleştirilen önemli bir eski heykel koleksiyonuna sahiptir. Müzede bulunan en ünlü şaheserler arasında şunlar vardır: *Ölüm Halindeki Galyalı* (Birinci Bergama okulu), *Aşk ve Psyche* (Helenistik devir), *Bacchus'ün Başı ve Satyros Dinleniyor*, Praksiteles kopyaları. Ayrıca V. yy.dan kalma eski *Apollon.* (L)

CAPİTOLİNUS veya **CAPİTOLİNİ** sıf. (lat. k.). Capitolium ile ilintili. || *Jupiter Capitolinus*, Capitolium'da adına bir tapınak bulunduğu için Jüpiter'e verilen ad. || *Capitolinus oyunları*, Jüpiter onuruna düzenlenen oyunlar.

— ANSİKL. Her yıl tekrarlanan *Capitolinus oyunları*, Capitolinum'un kurtuluşunu (M.Ö. 389) kutlamak için Furius Camillus tarafından başlatılmıştı. 86'da Domitianus dört yılda bir kutlanan başka Capitolinus oyunları düzenletti. Bu oyunlarda imparator, ozanlara, söylevcilere, tiyatro oyuncularına ve müzikçilere ödüller dağıtırdı. (L)

CAPİTOLİNUS (Julius). Bk. JULİUS CAPİTOLİNUS.

CAPİTOLİNUS (Manlius) Bk. MANLİUS CAPİTOLİNUS.

CAPİTOLİNUS (Quinctius). Bk. QUİNCTİUS CAPİTOLİNUS.

CAPİTOLİNUS MONS. Bk. CAPİTOLİUM.

CAPİTOLİUM i. (lat. k.). Roma'nın en ünlü tepesi. Şehrin koruyucusu olan Jüpiter Capitolinus'un tapınağı bu tepeye kurulmuştu. (*Capitolinus* tepesine bazen *Tarpeia* tepesi de denir). || *Teşm. yol.* Bir Roma kolonisinde baş tapınak. || Modern çağda parlamento veya belediye çalışmalarının toplandığı büyük yapı.

— ANSİKL. *Capitolium* veya *Capitolinus tepesi*, ortası büyük bir çukurla birbirinden ayrılmış iki doruktan ibarettir. Eskiçağda Roma'nın başlıca tanrısı Saturnus'un adıyle anılırdı. Etrüsk hâkimiyeti Jüpiter, Juno, Minerva tanrılarını Roma'da tanıtınca, iki doruktan birinin üstünde bu üç tanrı adına bir tapınak yapıldı. Burada ardı ardına tapınaklar kuruldu, kimi yandı ve daha sonra yeniden yapıldı. Sonuncusu Titus ve Domitianus'un eseridir. Burada değerli eşya ile ganimet teşhir edilirdi. Aracoeli kilisenin yapıldığı öteki dorukta darphane de bulunuyordu. Burası Juno Moneta tapınağıyle birlikte bir kale gibiydi. İki *intermontium* arasında şimdiki Campidoglio alanı bulunmaktadır. Efsaneye göre Romulus dört yanı duvarla çevrili bu yere yerleşmişti. Yakınlarda Tarpeia kayalığı vardı. İntermontium'da forum'a doğru bugün bile sağlam temelleriyle dikkati çeken arşiv binası (*Tabularium*) bulunuyordu. Tepenin yamacında yer altında eski *Tulianum* hapishanesi vardı.

Capitolinus üçlüsünün yanı sıra değişik çağlara ait, çeşitli nitelikte sayısız anıt vardı: *Jupiter Custos, Fides, Mars, Ultor, Venus Uricina* tapınakları: yardımseverler evi; *Julia Jupiter Soter, İsis ve Serapis* sunakları; Romulus'un efsanevî kulübesi; Capitolium kurdu ve İkizler toplu heykeli; kahramanların, büyük adamların ve imparatorların heykelleri. İmparatorluk çağının başlarında Augustus, Capitolium tepesindeki düzlüğe üst üste yığılan anıtların yapımını sınırlandırdı. Bu anıtlardan günümüze kalanlar pek azdır. (L)

CAPİTONİDAE i. *Sakallı guguk* adıyle tanınan türleri kapsayan kuş familyası. (Piciformes takımı.) [L]

CAPİTULAT i. (lat. *Capitulum*'dan). İsviçrelilerin asker temin etmek için çeşitli devletlerle yaptıkları anlaşmalara verilen ad. (L)

CAPİZ, Filipinler'de şehir, Panay adasında; 10 200 nüf. Panay nehri deltasındaki liman, hindistancevizi içi ve bir devlet tesisi tarafından üretilen balık konserveleri ihraç eder. (L)

CAPLET (André), fransız bestecisi (Le Havre 1878-Neuilly-sur-Seine 1925). *Myrrha* kantatı ile 1909'da Roma büyük ödülünü kazandı; dostça bağlı olduğu Debussy, kimi eserlerinin orkestralanmasını ona verdi. Bir beşli, nefesli çalgılar için *Suite persane*, viyolonsel ve orkestra için *Epiphanie* ve ses için birçok parça besteledi: Caplet, dikkate değer bir orkestra yöneticisiydi. Boston ve Paris operalarında çalıştı. (L)

CAPMANY Y MONTPLAU (Antonio DE), ispanyol bilgini ve siyaset adamı (Barcelona 1742-Cadiz 1813). Madrid Tarih akademisi sekreterliğinde bulundu, Napolyon istilâsı sırasında Cadiz'deki milliyetçi Cortes meclisinde Katalonya'yı temsil etti. En önemli eserleri: *Memorias Historicas Sobre la Marina, Comercio y Artes de la Antigua Ciudad de Barcelona* (Eski Barcelona Şehrinin Bahriyesi, Ticaret ve Sanatı Üstüne Tarihî İnceleme) [1779-1792] ve *Teatro Historico-Critico de la Elocuencia Espanola* (İspanyol Güzel Söz Söyleme Sanatına Tarihî ve Tenkit Açısından Bir Bakış) [1786-1794]. Capmany, bu eserle o günkü İspanya'nın geri kalmışlığına bakarak geçmişini yargılayan yabancı tenkitçilere ispanyol dil ve edebiyatının değerini ispatlamak amacını gütmüştür. Eser eleştirmeli bir antolojidir. (L)

CAPNİA NİGRA i. (yun. *kapnos*, duman). Böcek türü. Kendisi akarsuların kıyısında taşlara tutunarak; kurtçuğu, suyun dibinde yaşar. (Plecoptera takımının *capniidae* familyasından). [L]

CAPNODİS i. (yun. *kapnôdês*, duman rengind). Büyük siyah böcek. Gövdesinin bir kısmı beyaz tüycüklerle kaplıdır. (*Capnodis tenebrionis* şeftali, kayısı ve kiraz ağaçlarında yaşar ve büyük zararlara sebep olur. Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.) [L]

CAPNOPHYLLUM i. Sapı köşeli tüysüz bitki. Killi topraklarda biter. (L)

Capodimonte şatosu, İtalya'da eski kraliyet şatosu, Napoli yakınında, Capodimonte tepesinde. Şato 1738-1834 arası kuruldu, 1740'ta Carlo III di Borbone burada bir porselen fabrikası kurdu. Fabrika 1759'da yıkıldı ve malzemesi Madrid'e (Buen Retiro) taşındı. Ferdinand IV tarafından yeniden kurulan imalâthane Napoli'ye aktarıldı. Capodimonte şatosunda sanat eserleri vardır. (L)

CAPO D'İSTRİA. Bk. KAPODHİSTRİAS.

CAPONE (Alphonse CAPONE, Al - denir), amerikalı içki kaçakçısı ve gangster (Napoli 1895-Miami 1947). A.B.D.'de yasak döneminde alkollü içkiler ticareti yaptı ve Şikago'da birçok ölüm olaylarından sorumlu tutuldu. Ünlü bir çete kurdu. 1932'de hapsedildi, 1939'da serbest bırakıldı. Miami'deki köşküne çekildi. Kendisini taklit eden bir-

Capodimonte şatosu

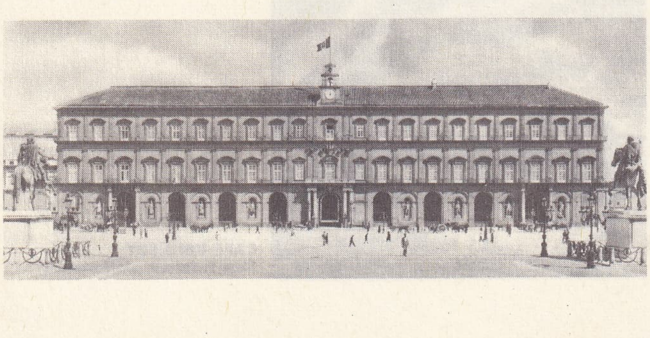

Foto. Zoologie agricole de Versailles, Parizio (LAROUSSE)

çok kişi türedi. Hayatı, çeşitli roman ve filimlere konu oldu. (L)

CAPORALİ (Cesare), italyan şairi (Perugia 1531-Castiglione del Lago 1601). Birçok kardinalin hizmetinde bulundu; güldürücü yergiler yayımladı. Bunların en iyileri: *Esequie di Mecenate* (Maecenas'ın Cenaze Töreni) [1578] ve *Viaggio di Parnaso* (Parnassos'a Yolculuk) [1582]. Alaycı bir hikâye olan bu son eser, zamanın edebiyat kavgalarını konu edinerek daha sonra Boccalini'nin *Avrisi di Parnaso*'da (Parnasos Hikâyeleri) kullandığı bir türe örnek oldu. (L)

CAPORETTO, bugün **Kobarid,** Yugoslavya'da (Slovenya) köy. Sayfiye merkezi, 24 ekim 1917'de burada çetin bir savaş oldu. Caporetto 1917'de von Below'un yönettiği avusturya-alman hücumunun başlıca noktasıydı. Cadorna yönetimindeki italyan orduları burada geri çekildiler ve daha sonra bozguna uğradılar. İtalyanlar düşmana 1 500 top ve 180 000 tutsak bırakarak bütün cephe boyunca gerilediler. (Bk. İTALYA. *Birinci Dünya Savaşı cephesi.*) [L]

CAPOTE (Truman), amerikan yazarı (New Orleans 1924). Genç yaşta büyük üne ulaştı. Bugünün genç amerikan romancılarından çoğunda görülen çocukluk özlemi, Capote'un eserlerinde de ağır basar. Etkileyici ve karmakarışık havası olan hikâye ve romanlar yayımladı; bu eserlerle, Güney'in yeni romantik okulunun önderlerinden biri sayıldı. Eserleri: *Other Voices, Other Rooms* (Başka Sesler, Başka Odalar) [1948], *Gece Ağacı* (A Tree of Night) [1949], yolculuk izlenimlerini yansıtan *Local Color* (1950), *Çimen Türküsü* (The Grass Harp) [1951], (bu son eserini 1952'de kendisi tiyatroya uyguladı), Porgy and Bess tiyatro topluluğunun Rusya'daki gezisiyle ilgili röportajları bir araya getiren *The Muses Are Heard* (Musa'ların Sesi Duyuluyor) [1957], *Tiffani'de Kahvaltı* (Breakfast at Tifanny's) [1958]. Truman Capote ayrıca *Beat the Devil* (Vurun Şeytana) [1953] adlı bir filim senaryosuyle *House of Flowers* (Çiçekler Evi) adlı müzikli bir komedinin librettosunu yazdı (1954). Son eseri *In Cold Blood*'da (Soğuk Kanlılıkla) [1965], gerçek bir cinayeti konu olarak ele aldı. (L)

CAPPA i. (aşağı lat. k.) [fr. *chape*]. Dinî âyinlerde yönetici papazın ve bazı koroculların giydiği, önden kopçalı büyük ve uzun, kolsuz harmani. || Kardinallerin giydiği tepesi sivri başlıklı ve içi hermin kürkle kaplı cüppe. || Rahiplerin kışın koroda giydiği kumaş veya şayaktan büyük harmani. || Bazı rahiplerin şehirde giydikleri harmani.

— ANSİKL. Kıyf. Ortaçağda, sivil elbisede *cappa* kukuletalı, kollu, uzun ve bol bir harmani idi; büyük tören elbisesi olarak kadife veya sırmalı kumaştan yapılırdı. Kilise kıyafeti olarak *cappa,* aslında kolsuz, kukuletalı basit bir harmani idi; IX. yy.dan sonra, âyin elbisesi olunca, el işlemeleri ile süslendi. (L)

CAPPADOCİA. Bk. KAPPADOKİA.

CAPPARİS (yun. k.). Gebreotunun ilmî adı. (L)

Cappella (a). Bk. A CAPPELLA.

CAPPELLO veya **CAPELLO** (Bianca), Toscana büyük düşesi (Venedik 1548-Villa Poggo, Floransa yakınları 1587). Venedikli Grimani Cappello ailesindendi ve P. Buonaventuri ile evlendi. Kocasının ailesi bu evliliği istememişti. Güzelliği ve zekâsı ile Toscana büyük dükü Cocimo'nun oğlu Francesco de Medicis'in ilgisini çekti ve onun metresi oldu. 1574'te büyük dükün ölümü üzerine, ülkede sözü geçen bir numaralı kadın haline geldi. Francesco'nun karısı Bavyera'lı Johanna ölünce, Bianca 1578'de büyük dükle evlenmeyi başardı. Evlilikleri ve Bianca Cappello'nun Toscana büyük düşesi olduğu dört ay sonra ilân edildi. Kayınbiraderi kardinal Ferdinando de Medicis kendisine büyük düşmanlık besledi. Francesco ve Bianca, Poggio'da bir av yemeği sonunda ansızın öldüler (1587). Kardinal, onları öldürmekle suçlandırıldı. (L)

CAPPİELLO (Loenetto), italyan asıllı karikatürcü ve afiş ressamı (Milano 1875-Cannes 1942). Fransız uyruğuna girdi ve 1898'de Paris'te karikatür-portreler yaparak sanat hayatına atıldı. *Le Rire, Le Journal Amusant* gibi mizah dergilerinde, *Le Figaro* gibi günlük gazetelerde çalıştı. *Nos Actrices* (Aktrislerimiz) adıyle yayımladığı ilk albümü, az zamanda tükendi. 1904'te afiş ressamı olarak da tanındı ve bu türde üstün eserler verdi. Çeşitli çalışmaları arasında, Voltaire'in *La Princesse de Babylone* (Babil Prensesi), Jacques Boulenger'nin *De la Valse au Tango* (Valstan Tango'ya) kitaplarını resimledi; Guillaume Appollinaire'in *Poète Assassiné* (Katledilmiş Şair) kitabının kapağını yaptı. *Henri de Régnier* adlı tablosu Paris Modern Sanat müzesindedir. (L)

CAPPOCCİ Dİ BELMONTE (Ernesto), italyan astronomu (Picinisco 1798-Napoli 1864). Napoli'deki Capodimonte rasathanesi müdürü (1833) ve astronomi profesörü. Deniz düzeyinin değişmeleri, yıldızların ışıması, güneş lekeleri v.b. ile ilgili değerli çalışmaları vardır. (L)

CAPPONİ, floransalı aile, önemli kişileri: — GİNO (1350'ye doğr.-1421). Tarihini yazdığı Ciompi'lerin demokratik ihtilâli sonunda sürüldü (1378). 1382'de restorasyona yardım etti, floransa ordusunu düzenledi ve Piza'yı alarak buranın ilk valisi oldu (1406); — NERİ (1388-1457), Gino'nun oğlu. Milanoluları Anghiari'de yendi (1440) ve birkaç tarih eseri yazdı; — PİERO (1446-1496), Neri'nin torunu. Yiğitçe davranışlarıyle ün kazandı. 1494'te Charles VIII'in önünde «Siz davullarınızı çalınız, biz de çanlarımızı çalarız» dedi ve Floransa'yı kurtardı. — GİNO, siyasetçi ve tarihçi (Floransa 1792-ay.y. 1876). Sarayını hür fikirlere açtı ve Risorgimento akımının koruyucusu oldu. 1844'te kör olduğu halde siyasî hayattaki etkin rolünü sürdürdü. 1848'de, Custozza'dan sonra Toscana büyük dükü Leopoldo, onu hükûmeti kurmakla (17 ağustos) görevlendirdi, ama bu görevi iki ay sürdü. 1834'ten itibaren P. Colletta'nın *Storia del Reame di Napoli*'sinin yayımını sağladı ve *Storia Della Repubblica di Firenze* (1875) gibi birçok tarih eseri yazdı. (L)

CAPRA (Baldassare), italyan astronomu (Milano 1580'e doğr.-ay.y. 1626). *Usus et Fabrica Circini Cuiusdam Proportionis* (1607) adlı eserinde, Galileo'nun 1606'da bulmuş olduğu oran pergelini ondan önce kendisinin bulduğunu ileri sürdü. (L)

CAPRA (Frank), amerikalı sinema yöneticisi (Palermo, İtalya 1897). 1903'te ailesi ile A.B.D.'ye göç etti, sırasıyle fotoğrafçılık, yönetmen yardımcılığı, aktörlük yaptı; Mac Sennett ile çalıştı ve 1926'dan sonra birçok filim çevirdi. 1928'den sonra senaryocu Robert Riskin ile birlikte çalıştı ve savaş öncesi amerikan filimlerinin en iyilerinden birkaçını çevirdi: *Lady For a Day* (Bir Günlük Kadın) [1933], *New York-Miami* (1933), *Bakir Adam* (Mr. Deeds Goes to Town) [1936], *Kayıp Ufuklar* (Lost Horizons) [1937], *Para Beraber Gitmez* (Can't it take with you) [1938]. *Mr. Smith Washington'a Gidiyor* (Mr. Smith Goes to Washington) [1939], *Arsenik Kurbanları* (Arsenic and Old Lace) [1942]. 1942-1944 Arasında, A.B.D. ordusu ile ilgili, *Why We Fight?* (Niçin Savaşıyoruz?) adı altında aktüalite filimleri yaptı. Savaştan sonra *Şans Günü* (1950), *İşte Damat* (1951) ve *Miami Maceraları* (A Hole in the Head) [1959] adlı filimleri çevirdi. (L)

CAPRAİA, İtalya'da (Livorno ili) volkanik ada, Tiren denizinde, Piombino ve Korsika burnu arasında; 350 nüf. (L)

CAPRARA (Enea Silvio), Avusturya hizmetinde çalışan italyan generali (Bologna 1631-öl. 1701). Piccolomini'nin yeğeni ve Montecuccolli'nin akrabası idi. Türklere karşı büyük başarılar kazandı (1685-1699). [L]

CAPRELLİDAE çoğl. i. Genel olarak çok ince gövdeli amfipod kabuklular familyası. Göğüs ayakları nadiren gelişmiş olur. Dördüncü ve beşinci çift ayaklar ya körelmiştir veya hiç yoktur. (Genellikle karın halkaları birbirine kaynaşmıştır, sadece halkaların izleri belirlidir.) [L]

CAPRELLA i. İnce uzun gövdeli amfipod kabuklu hayvan. Kutup denizlerinde yaşar. (*Caprellidae* familyasından.) [L]

CAPRERA, İtalya'da Sardinya'nın kuzey kıyısında küçük ada (Sassari ili, Maddalena komünü). Ada 1507'ye kadar Korsika'ya bağlıydı; bu tarihten sonra Cenova cumhuriyetine bağlandı ve onunla birlikte İtalya'ya katıldı. Garibaldi'nin mezarı. Önemli turistik merkez. (L)

XVII. yy. cappa'sı, gümüşle işlenmiş, önü ve sırtı renkli çiçeklerle süslü (Embrun katedrali, Yukarı Alpler)

CAPRESE MİCHELANGELO, İtalya'da köy, Toscana'da (Arezzo ili), Arezzo'nun kuzeydoğusunda; 2 700 nüf. Michelangelo'nun doğum yeri. (L)

CAPRİ, İtalya'da (Napoli ili) küçük ada, Napoli körfezi ağzında, Sorrente yarımadasının uzantısında; 7 100 nüf. Kalkerli kayaçlardan meydana gelir; çok sarp, mağaralarla oyulu kıyıları vardır. Adanın manzarası çok güzeldir, iklimi çok elverişli olduğundan güney İtalya'nın büyük turistik merkezlerinden birini meydana getirir. Capri eski *Caprae*'dir. Caprae, Tiberius'un ölümünden önce on bir yıl orada oturmasıyle ün kazandı; Tiberius'un sarayının kalıntıları ilgi çekicidir. (L)

Bianca CAPPELLO
Bronzino tarafından
(Pitti galerisi, Roma)

CAPRİCCİO i. Bk. KAPRİÇYO.

Capriccio Espagnol. Bk. İSPANYOL KAPRİÇYOSU.

Caprices de Marianne. Bk. MARİANNE'İN KAPRİSLERİ.

Caprichos, Goya'nın 1792'den 1799'a kadar yaptığı 84 ofort'dan meydana gelen koleksiyon. Bu eserler, teknik nitelikleri, sert siyah-beyaz oyunları, dramatik yoğunlaşma gücü ile hayranlık uyandıran bir güzelliktedir. Goya, bu ofortlarda, çağının insanları, siyaseti, gelenek ve görenekleri, batıl inançları karşısında duyduklarını öfkeli, alaycı veya üzüntülü bir anlatımla ifade etmiştir. Jacques Collar'nın aynı adı taşıyan, 1617'de yaptığı 50 ofortda da çeşitli peyzajlar ve çeşitli pitoresk kişiler canlandırılmıştır. (L)

CAPRİCORNUS i. Bk. OĞLAK.

CAPRİDAE i. Şimdi boynuzlugiller familyasıyle birleştirilmiş olan geviş getirenleri (keçi) kapsayan eski familya. (L)

CAPRİVİ çıkıntısı, alm. **Caprivi Zipfel,** ing. **Caprivi Strip,** eski alman güneybatı Afrika'sında toprak şeridi; Angola ve Kuzey Rodezya ile Angola ve Beçuanaland arasında. Büyük Britanya tarafından 1893'te Zambezi'ye bir çıkış sağlaması için Almanya'ya bırakıldı. 1939'da Güney Afrika birliği bu toprak şeridinin doğu bölümünü ilhak etti. (L)

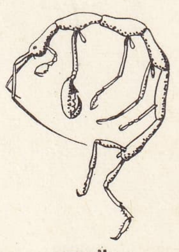

caprella

CAPRİVİ di Caprara di Montecuccoli (Georg Leo, kont), italyan asıllı Prusya generali ve devlet adamı (Charlottenburg, Berlin 1831-Skyren, Brandenburg 1899). Meslekten askerdi. Deniz kuvvetleri kumandanı (1883-1888), kolordu kumandanı (1888-1890), Bismarck'ın yerine ilk Prusya

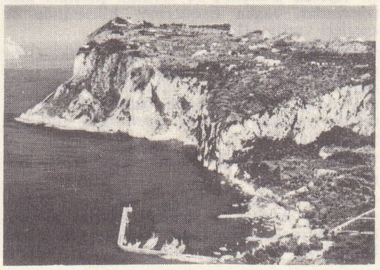

CAPRİ

Foto. Arch. phot., Viollon-Rapho, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

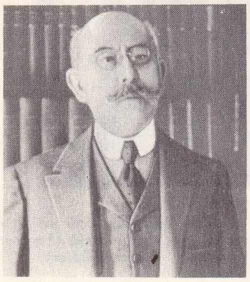

Alfred CAPUS

başbakanı (1890-1892) ve imparatorluk şansölyesi (1890-1894) oldu. Güçlü ve disiplinli karakteri, tutucu eğilimleri; sorumluluklarını ve zamanın gereklerini bilen bir adam olarak hem Wilhelm II'nin yetkilerini sınırladı, hem de Bismarck'ın bıraktığı ezici işlerin üstesinden geldi.

Bismarck'ın yolundan ayrıldı, Wilhelm II'nin görüşlerine uyarak, Rusya ile garanti antlaşmasından vazgeçti (1890), Üçlü antlaşmayı üçüncü kere yeniledi (1891). Ülke içinde, Prusya bakanlarını daha bağımsız bıraktı, birlikte çalıştığı arkadaşlarına davranış özgürlüğü tanıdı; sonunda Bismarck'ın başarısızlığını göz önüne alarak sosyalistlere (1891) ve özellikle, Polonyalılara karşı düşünülen baskı tedbirlerinden vazgeçti.

Ticaret ve sanayiin genişlemesini sağlamak amacı ile gümrük tarifelerini indirdi; Avusturya ve İtalya ile (1891), Romanya ve Sırbistan ile (1893), Rusya ile (1894) ticaret antlaşmaları imzaladı. Wilhelm II'nin uygun gördüğü bu atılgan siyaset, tarım birlikleriride toplanan alman çiftçilerinin direnişiyle karşılaştı; bu birliklerin en önemlisi olan «Bund der Landwirte» (Tarım birliği) önünde yenilgeye uğrayan Caprivi, muhafazakâr parti, yani gerçekte Prusya tarafından yalnız bırakıldı; ayrı seçim usulleriyle kurulan Prusya Landtag'ı ile imparatorluk Reichstag'ı arasındaki çelişen çıkarları uzlaştıramadı; 1892'den sonra Prusya hükûmet başkanlığından çekilmek ve askerlik süresini uzatan bir kanun tasarısını kabul etmeyen Reichstag'ı dağıtmak (1893) zorunda kaldı. Philipp Eulenburg'un eleştirdiği; otoritesini yıkmak isteyen Bismarck'ın sevmediği ve Bund der Landwirte'nin saldırılarına hedef yaptığı Caprivi, Wilhelm II'nin isteği üzerine görevinden çekildi (1894). Capri'yi, Wilhelm Almanyası'nın en güçlü kişilerinden biri olarak tanınır. (L)

CAP ROCK [kap rok] i. (ing. k.). Su geçirmeyen kaya, bir petrol veya tabiî gaz yatağının en üst örtüsünü meydana getirir; hidrokarsonlar cap rock altında toplanır. (L)

CAPROİDAE çoğl. i. Kemikli balık familyası. Atlas okyanusunun doğu kıyılarında ve Akdeniz'de yaygındır. *Capros aper* türü sularımızda bulunur. (M)

CAPROLİ (Carlo), **Del Violino** denir; XVII. yy. italyan bestecisi. *La Nozze di Peleo e di Teti* (Peleus ile Thetis'in Düğünü) [1654] operasını temsil ettirmesi için kardinal Mazarin tarafından Paris'e getirildi, daha sonra Roma'da kardinal Barberini'nin hizmetine girdi, St.-Louis-des-Français kilisesinin müzik yöneticisi oldu. *Davide Prevaricante* (Görevinden Kaçan David) adlı bir oratoryo ve kantatlar yazdı. (L)

CAPROMYS i. (lat. *Capra*, keçi ve *mus*, sıçan). Orta Amerika ve Antiller'de yaşayan oldukça iri sıçan. İki türü vardır: küba capromys'i *(Capromys plorides)*; Martinik ve Saint-Lucie'de yaygın büyük sıçan *(C. Megalomya)*. [Kemirgenlerin sekizdişligiller familyasındandır.] (L)

CAPRONİ (Gianni), italyan uçak yapımcısı (Arco, Trentino 1886-Roma 1957). Liège'de elektroteknik öğrenimi gördü; sonra kendini uçak v.b. yapımına adadı. İlk uçağını yaptı ve bu uçakla 1910 mayısında uçtu. Çok motorlu uçakların inatçı savunucusu oldu. Savaş sırasında büyük bombardıman uçaklarının, savaştan sonra da yalnız büyük boyutlu uçakların yapımıyle uğraştı. (L)

CAPRONNİER (Jean-Baptiste), belçikalı cam ressamı ve vitray tarihçisi (Brüksel 1814-ay.y. 1891). Amsterdam'daki Aziz Jakob kilisesi için bir dizi nakışlı cam yaptı. Ayrıca Bouchot ve Ochain şatoları kiliselerinden başka Esquermes kilisesinde de eserleri vardır. (L)

CAPROS i. (yun. k.). Kemikli balık. Gövdesi dikenli pullarla kaplı olduğundan iyice pürtüklüdür. (Ağzı son derece büküilgen olduğundan boru şeklinde uzayabilir. Akdeniz'de yaşayan *Capros aper* türü oldukça yaygındır.) [L]

CAPSA. Esk. coğ. Numidya'da şehir. Bugün *Gafsa*. (L)

— Tar. Tunus, Doğu Cezayir, Sahra ve Doğu Afrika'da yapılan kazılar mezolitik devre Afrikasında Boşiman'larınkine benzetilen bir *capsa* endüstrisinin (yüzleri düzgünleştirilmiş ince madenî levhalar, bıçaklar, malalar, bileği çarkları v.b.) varlığını ortaya çıkardı. Buna dayanılarak Boşiman ve Capsa halklarının birbiriyle ilgili olduğu ileri sürüldü. (L)

CAPSİCUM i. (lat. k.). Biberin bilimsel adı. Anayurdu Amerika'dır. (L)

CAPSİDAE i. (lat. *capsa*, kutu). Çeşitkanatlı böcekler familyası. Hepsi karada yaşayan, etçil veya bitki özsuyuyle beslenen, küçük başlı, gözsüz böceklerdir. Pekçok türü bulunan bu familyanın belli başlı türleri: *lygus, phytocoris, capsus, lopus, alticus, heterotoma* v.b. (L)

CAPSUS i. Değişik renkte bitkibiti. Çiçeklerde yaşar. (Avrupa'da pekçok türü vardır. Çeşitkanat böceklerin *capsidae* familyasındandır.) [L]

Captivi (Esirler), Plautus'un komedisi. Zengin Aitolialı Hégion'un Tundaris ve Philopolemos adlarında iki oğlu vardır. Tundaris dört yaşındayken çalınır, tutsak olarak İlialı Philokrates'in babasına satılır. Aitolia ve İlia arasında savaş çıkar, Philopolémos esir düşer; öte yandan esiri Tundaris ile birlikte Philokrates de oğlunu kurtarmak isteyen Hégion tarafından savaş esiri olarak satın alınır. Tundaris'in fedakârlığı sayesinde Philokrates kaçar, ama Hegion'a oğlu Philopolemos'ı geri getirir. Oyunun en ilgi çekici bir yanı da Plautus'ta çok sık görülen aşk serüveninin bu eserinde hiç bulunmayışıdır. (L)

CAPUA, İtalya'da şehir. Campania'da (Caserta ili), Volturno kıyısında; 17 600 nüf. XII. yy.dan kalma katedrali, İkinci Dünya savaşı sırasında yıkıldı. Şeker arıtılması.

— Tar. Capua, eski Capua'nın (bugün *Santa Maria Capua Vetere)* 4 km uzağındadır; eski Capua çok zengin bir bölgedeydi; Etrüskler tarafından kurulduğu sanılır. Şehir M.Ö. IV. yy.da, dağlılar tarafından yağmalandı ve Osk devletine katıldı; dağlılara karşı koyabilmek için Roma ile birleşti (M. Ö. IV. yy.). Capua'yı, 215'te Hannibal aldı ve Cannae savaşından sonra kış mevsimini burada geçirdi. Askerleri eğlenceye daldılar ve değerlendirilmesi gereken zamanı boşuna harcadılar. Aslında kuşatma için gerekli araçlara sahip olmayan Hannibal'ın, Roma üzerine yürümesi imkânsızdı. Romalılar M. Ö. 211'de Capua'yı geri aldılar ve bir koloni kurdular. Önce Geiserich (456), sonra müslümanlar (840) tarafından yıkılan şehir daha ötede *Casilinum*'un kalıntıları üzerinde yeniden kuruldu. (L)

CAPUANA (Luigi), italyan yazarı (Mineo, Catania 1839-Catania 1915). Yazı hayatına Rapisardi tarzında şiirler, büyük hikâyeler ve eleştiriler yazmakla başladı. *Giacinta* adlı romanı (1879) Verga ile birlikte gerçekçi okulun temsilcilerinden biri olmasını sağladı. Sicilya âdet ve törelerini anlatan romanlar ve hikâyeler yayımladı: *Profumo* (Güzel Kokular) [1890], *Il Marchese di Roccaverdina* (Roccaverdina Markisi) [1901]. Sonradan gerçekçiliği bıraktı, keyfince yazmağa başladı. *La Voluttà di Creare* (Yaratma Tutkusu) adlı eseri son derece ustalıkla yazılmış gizli bilimlerden etkilenen acayip fantezilerle doludur. *Giacinta* ve *Serena* adlı iki de oyunu vardır. (L)

CAPULETİ veya **KAPULETLER** (ingilizcede *Capulets*). Bazı efsanelere göre Montecchi ailesinin amansız bir düşmanı olan veronalı aile. Bu düşman ailelerin çocukları Juliet ile Romeo arasındaki aşk, *Shakespeare*'in ünlü eserinde işlenmiştir. (L)

CAPULİDAE i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça familyası. Kavkısı konimsi takke biçimindedir. *Capulus* ve *thyca* cinslerini kapsar. (L)

CAPULUS i. (lat. k.). Karındanbacaklı deniz yumuşakçası. Kavkısı takke biçimindedir. *(Capulidae* familyasından.) [Eski adı: PİLEOPSİS.]

— ANSİKL. *Capulus*lar denizde yaşar. Uzun dokunaçları vardır. Gözleri bu dokunacın dibine yakındır. Ayağı kısadır. Tek solungacı ve atnalı biçiminde tek bir kavkı bağı bulunur. Denizlerin çoğunda görülür. Hint okyanusunda yaşayan bazı türleri denizyıldızlarının asalağıdır. Silüryenden itibaren fosiline rastlanır. (L)

CAPUS (Alfred), fransız gazetecisi ve oyun yazarı (Aix 1857-Neiully 1922). Birkaç roman yayımladıktan sonra 1901'de yazarına on yıldan fazla bir süreyle başarı sağlayan bir dizi eserin ilki olan *la Veine* (Damar) adlı oyunuyle büyük bir ün yaptı. Bu dizinin diğer oyunları şunlardır: *Les Deux Ecoles* (İki Okul) [1902], *La Châtelaines* (Şato Sahibi Kadın) [1902], *l'Adversaire* (Rakip) [1903], *Notre Jeunesse* (Gençliğimiz) [1904], *Monsieur Piégeois* (Bay Piégeois) [1905], *Les Deux Hommes* (İki Adam) [1908], *l'Oiseau Blessé* (Yaralı Kuş) [1908], *l'Aventurier* (Maceracı) [1907], *Héléne Ardouin* (1913). Komedilerinde hareketli bir dünyayı, oldukça hayasız entrikacıları ve sonradan görmeleri ele aldı. Capus'un felsefesi çok kere «Güleryüzlü bir iyimserlik» diye tanımlanmakla beraber aslında, insanlığa hoşgörürlükle bakan, hayal kırıklığına uğramış bir insanın görüşüdür. 1914'te *Figaro* gazetesinin siyaset yazarı oldu ve son yıllarda kendini tamamıyle gazeteciliğe verdi. (L)

CAPUT i. *(baş'ı* ifade eden lat. k.). Rom. Huk. Bu kelime **1.** Her türlü haktan soyut insan varlığını; **2.** Roma vatandaşının kişiliğini teşkil eden hakların bütününü (Bk. CAPİTİS DEMİNUTİO); **3.** Bir malî birimi ifade eder. (L)

CAPUT MORTUUM i. (lat. k. *ölü baş)*. Sim. Damıtma sonucu meydana gelen çökelti. (L)

CAQUETA (RİO), Kolombiya'da nehir, And dağlarından doğar, rio Yapura'nın yukarı çığırı; 2 200 km. — Amazonas bölgesinde bir idare bölümüne *(Intendencia)* adını verir, 71 000 nüf. İdare merkezi, *Florencia*.

CAQUOT (Albert), fransız mühendisi (Vouziers 1881). Balonculuk konusunda önemli çalışmalar yaptı. 1914'te, *sosis* adıyle anılan geriden denge düzenli rasat balonunu tasarladı ve planlarını çizdi. Madenlerin esneklik ve dirençleri ile ilgili incelemeleriyle büyük ün yaptı. Özellikle betonarmenin çeşitli yapılarda kolaylıkla kullanılmasını ve yaygınlaşmasını sağladı. (L)

CAR i. *Halk dili*. Yüksek ses, nida. ‖ Çağrı, tellâl ile duyurma. ‖ Tehlike hali. ‖ Yardım.

— ÇEŞ. DEY. *Car çektirmek*, carcı bağırtmak. ‖ *Car etmek*, (bir kimseyi) bağırtmak.

◆ **Car car** zf. Yüksek sesle ve gürültülü bir şekilde (konuşma): *Saatlerce car car eder durur*. ‖ Sıf. Geveze, yaygaracı.

◆ **Carcı** i. Halka duyurulacak şeyleri, dolaşarak yüksek sesle bildiren kimse, tellâl.

◆ **Carlamak** geçz. f. Car çeker gibi bağırarak konuşmak. ‖ Tellâllık etmek. ‖ *Teklz*. Bağırmak, bağıra bağıra konuşmak. ‖ Geçl. f. Carcı aracılığıyle halka duyurmak.

◆ **Carlık** i. Carcı bağırtarak yapılan ilân. (M)

CAR i. (ar. *civar*, etraf'tan *carr). Esk.* Komşu. ‖ Müşteri.

— *Esk. Car-ı mülâsık, car-ül cenb*, bitişik komşu. ‖ *Car-ullah* (Allah'ın komşusu) Mekke'ye gidip yerleşen kimse. ‖ *Car-ülcünüb*, akrabadan olmayan, yabancı, komşu.

— Kıyf. Kadınların boydan boya örtündükleri çarşaf.

— ANSİKL. Tanzimattan sonra İstanbul'da kullanılmağa başlanan car, Arabistan'dan gelme bir kıyafettir. Önceleri düz ve çiçekli kumaştan tek parça halinde yapılıyordu, sonra İstanbul'da ince kumaşlardan da car yapıldı. (M)

CAR veya **CARRE** sıf. (ar. *cerr*, çekme'den *carr* veya *carre). Esk.* Çeken, çekici, sürükleyici.

— Esk. gram. *Hurûf-i carre*, önekler (harf-i cerler), Arapçada ismin önüne geldiği zaman sonunun esreli okunmasını gerektiren edatlar. (M)

CAR (El-), Kızıldeniz kıyısında eski liman, Cuhfa'ya üç, Medine'ye bir gecelik mesafededir. Ayla'nın ise on konak mesafesi kuzeyine düşer. Şehrin içecek suyu, Yalyal'dan sağlanır. Eskiden yabancı ülkelerden gelen gemilerin uğrağı ve Medine şehrinin zahire deposu idi. Ortaçağdan sonra önemini kaybetti ve yerini *Yenbu*'ya bıraktı. (M)

Foto. Manuel (LAROUSSE)

CARABANCHEL, İspanya'da (Madrid) şehir, Madrid'in güneybatı banliyösünde, Eski *Carabanchel Alto* ve *Carabanchel Bajo* ilçelerini (1957'de başkente katıldılar) içine alır. Sanayi bölgesi (önemli fabrikalar). [L]

Carabelli tümsecikleri. Anat. Üst azı dişlerinin iç yüzünde rastlanabilen ve bunlarda beşinci bir çıkıntı meydana getiren mememsi tümsecik. Adını ağız hastalıkları uzmanı Giorgio Carabelli'den (1787-1842) alır. (L)

CARABİDAE i. (yun. *karabos,* yengeç). Etçil kınkanatlı böcekler familyası. Yer yüzüne yaygın on beş bin kadar türü vardır. (L)

CARABOBO, Venezuela'da eyalet, Antiller denizi kıyısında; 381 600 nüf. Merkezi *Valencia — Carabobo* köyü Valencia'nın 15 km güneybatısında, Bolivar'ın 1814 ve 1821'de burada kazandığı iki zafer dolayısıyle bu eyalete köyün adı verildi. 1821 zaferi Venezuela'nın bağımsızlığını sağladı. (L)

CARABUS i. (yun. *karabos,* çağanoz). Büyük boy etçil böcek. Çoğunlukla madenî parlak renklidir. En iyi bilinen türü *Carabus auratus*'tur.

— ANSİKL. Kuzey yarımküresinde yaygın olan bu böceklerin yüzlerce türü vardır. Bunlar tropikal bölgelerde bulunmaz. Tırtılken, etçil böcekler gibi tarıma faydalı hayvanlardan sayılır. Çünkü salyangoz, tırtıl, mayısböceği v.b. gibi zararlıları yer. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından. (L)

CARACAL, Romanya'da şehir, Oltenitza'da (Craiova bölgesi), Craiova'nın güneydoğusunda; 17 900 nüf. (L)

CARACALLA (Marcus Aurelius Antonius BASSİANUS'un takma adı) [Lyon 188-Carrhae, Harran 217], roma imparatoru (211-217). Septimius Severius ile Julia Domna'nın oğlu. Septimius Severius tarafınan erkek kardeşi Geta ile birlikte Augustus unvanını aldıktan sonra, Geta'yı öldürmekte gecikmedi. O da Caligula gibi kan dökücü bir çılgındı.
Aralarında hukukçu Papinianus da bulunmak üzere 20 000'den fazla kimseyi Geta'nın ölümüne esef ettikleri için öldürttü. Taşra illeri halkının vergi vermekten bunalmış duruma düşmesi üzerine bir para reformu zorunlu oldu *(aureus*'un ağırlığının azaltılması ve antoninianus adıyle yeni bir para basılması). Yalnız askerlere ilgi gösterdi. Barbarlara karşı savaşta, yeniden *legio*'lardan daha etkili olan *phalanx*'ları kurdu. Başarılı çıkışlarla kuzey sınırlarını sağlamlaştırdı (213). 216'da Parth'ları yendi. 217'de bir asker tarafından öldürüldü. Roma'da birçok anıtın yanı sıra pek gösterişli hamamlar da yaptırmıştır. Çok dindardı. Eski roma törenlerini ihya etti. Serapis ve Mitra gibi yabancı tanrılara çok saygı gösterdi. Tertillianus, Hıristiyanlar tarafından büyütülmüş olduğunu söyler. Kesin olan Hıristiyanlara zulüm yapmadığıdır. Onlara karşı yalnız, Afrika'da prokonsül Scapula Tertullus kötü ve kıyıcı davrandı (211-213). Roma yurttaşlık haklarının genişletilmesi kararı onun yönetiminde alındı (212). [L]

Caracalla fermanı. Bk. ANTONİNUS ANAYASASI.

Caracalla hamamı. Bk. ROMA *(hamamlar).*

CARACARA. Bk. KARAKARA.

CARACAS, Venezuela'nın başkenti, federal idare bölümünün merkezi; yüksl. 1 050 m, *Caracas val*'i veya Chacao val'inde Guaire nehri kıyılarında; 1 371 000 nüf. (banliyölerle birlikte). Diego de Losada, 1567'de Santiago de Leon de Caracas'ı (bu son ad bölgede yaşayan yerli kabilenin adıydı) kurdu. Coğrafî şartlar pek elverişli değildi: yükselti iklimi yumuşatmış ama sömürge devrinde getirilen tropikal bitki tarımını kolaylaştırmamıştı. Alüvyonlu topraklar geniş değildir ve Guaira limanıyle ulaşım zordur (eski yol sayısız zikzaklarla 1 600 m yükseltiye ulaşırdı). Caracas XIX. yy.da başkent olması ve sermayelerin yoğunlaşması sayesinde merkezi Venezuela'nın ihracat pazarı oldu. O tarihten bu yana şehir petrol sanayiinin gelişmesiyle zenginleşti; şehirde yapılan son değişiklikler ve olağanüstü gelişme ülke iktisadının ilerlediğini göstermektedir. Caracas'ın görünüşü şehircilik tarihinin evrelerini yansıtır. Eski sömürge şehri, Bolivar ve San Jacinto alanı çevresinde yer alır. XIX. yy. sonu ve Guzman Blanco'nun diktatörlüğü zamanından, cumhurbaşkanlığı semti Pastora ile ikinci Ampir üslûbunda yapılar (Palarco Miraflores, cumhurbaşkanı sarayı, Case Amarilla ve eski üniversitenin cephesi) kaldı. 1940'tan sonraki karışıklıklar eski evlerin ve modern yapıların harap olmasına yol açtı. Caracas yeni bir görünüş kazandı: Urdaneta ve Bolivar caddesi gibi büyük yollar açıldı; yeni bir semt (Silencio) kuruldu; dev yapılar (msl. Centro Bolivar), iki gökdelen (idarî servisler buradadır) ve yeraltı caddeleri yapıldı. Şehirlerarası geniş otomobil yollarıyle (El Rosal, Las Mercedes, Los Chauguarama) ulaşımı sağlanan yeni konut mahallelerinin ve büyük üniversite sitesi Florida'nın kurulmasıyle yerleşme merkezi gelişti. Şehrin çok hızlı gelişmesiyle birlikte komşu köylerin nüfusunun şehre akması ciddî konut ve beslenme meseleleri (bataklık tarımları banliyöde az gelişmiştir) ortaya çıkardı. 16 km uzunluğunda, dev kemerleri ve tünelleri olan bir oto yolu yapılmasıyle şehrin, La Guaria ile ilişkisi sağlandı. (L)

CARACCİOLO (Domenico), napolili siyaset adamı (İspanya, Malpartida de la Serena, 1715-Napoli 1789). Torino'da, sonra İngiltere'de ve Fransa'da büyükelçi. Kral Fernando IV devrinde dışişleri bakanı, Paris'te ansiklopedicilerle ilgi kurdu. (L)

CARACCİOLO (Francesco, prens), napolili yurtsever ve amiral (Napoli) 1752-ay.y. 1799). 1799'da Partenopea cumhuriyeti donanmasına kumanda etti. İngiliz-Sicilya donanması tarafından Miseno burnu yakınında tutsak edilerek, Nelson'un emriyle, gemisi *Minerva*'nın direğine asıldı. (L)

CARACCİOLO (Giovanni), Venosa dükü, sicilya kraliçesi Giovanna II'nin gözdesi napolili bakan. Zorbalığıyle halkın nefretini çektiği gibi kraliçeyi de usandırdı ve 1431'de kraliçe tarafından öldürtüldü. (L)

CARACCİOLO (Giovanni Battista), **Battistello** denir, İtalyan ressamı (Napoli 1570 -ay.y. 1637). Napoli'de Caravaggio'nun öğrencisi oldu (1606) ve onun etkisiyle kuvvetli ışık ve gölge oyunlarıyle düzenlenmiş büyük dinî kompozisyonlar yaptı: *Aziz Antonio'nun Mucizesi* (Napoli'de San Giorgio de Genovesi kilisesi). XVII. yy.da Napoli bölgesi sanatının gelişmesine ve Caravaggio üslûbunun yayılmasına büyük ölçüde yardımcı oldu. (L)

CARACO. Bk. KARAKO.

CARADRİNA i. Kelebek cinsi. Tırtılı tarlalarda ve ormanlarda yere yakın bitkilerin üstünde yaşar. (Pekçok türü bulunan bu kelebek pulkanatlıların *noctuidae* familyasındandır.) [L]

CARAFA veya **CARAFFA,** napolili aile. İçlerinden GİAN PİETRO, Paulus IV adıyle papa oldu. GİOVANNİ, ANTONİO ve CARLO adlarındaki üç yeğenini ve özellikle de kardinal ve savaşçı olan bu sonuncusunu (Napoli 1518-1561) kilisenin dünyevî siyasetini yürütmekle görevlendirildi. — Ailenin diğer üyeleri şunlardır: — CARLO (Napoli 1561 -ay.y. 1633), Pii Operai («Dindar İşçiler») adlı dinî birliğin kurucusu; — VİNCENZO (Adria veya Napoli 1585-Roma 1649), öncekinin kardeşi, 1646 ile 1649 arasında cizvitlerin yedinci başkanı; — ANTONİO, avusturyalı feldmareşal (Ugento 1646-Viyana 1693), Viyana'nın kuruluşu (1683) ve Transilvanya'nın fethinde yararlık gösterdi. (L)

CARAFA (Michele Enrico), italyan bestecі (Napoli 1787-Paris 1872). Murat ile birlikte Napolyon'un Rusya seferine katıldı. 1815'ten sonra İtalya ve Paris'te 35 kadar opera besteledi. 1840'tan 1870'e kadar Paris konservatuvarında kompozisyon öğretmenliği yaptı. (L)

CARAGANA i. (Hint dillerinden.). Himalaya ve Sibirya'da yetişen ağaç veya ağaçcık. (Baklagillerden.)

— ANSİKL. Bu bitkinin on beş türünden en ilginç olanı *Caragana arborescens*'dir. Sibirya'da yetişen bu ağacın meyvesi yenir; odunu mobilyacılıkta kullanılabilir. Birçok *caragana* türleri bahçelerde yetiştirilir. (L)

CARAGİALE (İon Luca), romanyalı oyun yazarı (Haimanale 1852- Berlin 1912). Tiyatro oyuncusu bir aileden gelir. Gazetecilik, suflörlük, millî eğitim müfettişliği, tekel memurluğu, öğretmenlik yaptı ve nihayet Bükreş millî tiyatrosunun müdürü oldu. Bir miras sayesinde malî durumunu düzeltince birkaç kere Berlin'e giderek bu şehirde uzun süre kaldı. Caragiale (1878'de) *O Noapte Furtunoasa* (Fırtınalı Bir Gece) adındaki ilk oyununu *Junimea* (Gençlik) edebî toplulugunda okudu. Bu töre komedisinin konusu *Mahala*'da, yani Bükreş'in dış mahallelerinde geçer. 1880'de, *Edebî Sohbetler* adındaki edebiyat dergisinde *Conu Leonidas Fata cu Reactiunea* (Bay Leonidas Gericiliğin Karşısında) adında tek perdelik bir fars yayımladı. Bu oyunda, devrim hayali kurarak karısına ateşli sözler söylerken sokaktan geçen sarhoşların gürültüsünden korkuya kapılan kendi halinde bir adamı gülünçleştirir. Caragiale'nin çağdaş politika törelerinin nefis bir yergisi olan şaheseri *Kayıp Mektup* (O Scrisoate Pierduta) 1884'te oynandı. Son sahne eseri, 1890'da oynanan köy dramı *Napasta*'dır (İftira). Bu tarihten itibaren, çoğu birer şaheser olan hikâyeler yazdı. Bu hikâyeleri kitap halinde 1908'de yayımlanmıştır. 1910'da da *Schite Nova* (Yeni Taslaklar) adıyle bir hikâye kitabı yayımladı. Caragiale, çağdaş rumen edebiyatının yalnız en iyi güldürü yazarı değil, aynı zamanda en büyük nesir ustalarından biridir. Komedileri devrini doldurmuş sosyal veya siyasî olaylardan esinlenmekle birlikte, psikolojik tahlillerinin inceliğiyle evrensel bir değer taşır. (L)

CARAGLİO · (Gian İacopo), italyan kuyumcusu (Verona 1500'e doğr.-Krakoki restore edilmiş olan ünlü oymayı yapanlardan biridir. (L)

CARAGUATA i. Otsu bitki. Antillerde, Orta Amerika'da, Kolombiya, Yeni Granada ve Güyan'da yetişir. (Ananasgillerden.) [L]

CARAİB. Bk. KARAYİP DENİZİ.

Caraib (COMMİSSİON). Bk. KARAYİP KOMİSYONU.

CARAMBOLA i. Ekşiyoncagillerden bileşik yapraklı küçük ağaç. Meyvesi beş köşeli, iri üzümsü yemiş şeklindedir. Bu meyve ağacı bütün tropik bölgelerde yetiştirilir. (İlmî adı: *Averrhoa carambola.)* [L]

CARAMUEL LOBKOWİTZ (Juan DE), ispanyol benediktini (Madrid 1606-Vigevano 1682). Vigevano piskoposu olarak öldü. İlâhiyatçı ve dinî bakımdan vicdan meseleleri inceleyicisi. Probabilizm'in kuramcılarından. İlâhiyatı matematik problemlerine indirgemek iddiasındaydı. (L)

CARANCHO i. Güney Amerika'da yaşayan açık esmer, küçük yırtıcı kuş *(Milvago chimango)*; yaşama tarzı Karakara'lara benzer, meskûn yerlerin dolaylarında barınır. (L)

CARAN D'ACHE (asıl adı Emmanuel POİRÉ) fransız karikatüristi. (Moskova 1859 -Paris 1909). 1812'den sonra Rusya'da kalmış olan bir fransız süvari subayının torunu. Fransa'da, rusçada kalem anlamına gelen *karandaş* sözünü esas olarak aldığı, **Caran d'Ache** takma adıyle tanındı. *La Caricature*'de *Le Figaro*'da v.b. yazısız resimli hikâye çeşidinin ilk örneklerini veren birçok eser yayımladı. (L)

CARANSEBEŞ, Romanya'da (Banat bölgesi) şehir, Sebeş ve Timiş nehrinin birleştikleri yerde; 10 100 nüf. Güney Karpatlar arasından Mehadia'ya doğru giden tabiî bir geçit şehrin eteğindedir. Kereste sanayii. Sayfiye yeri. (L)

CARANX i. Balık cinsi. Biçimi istavriti andırır. Akdeniz ve Ege kıyılarında yaygın-

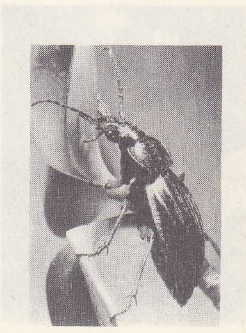
carabus

CARACALLA
(Louvre müzesi, Paris)

İon Luca CARAGİALE

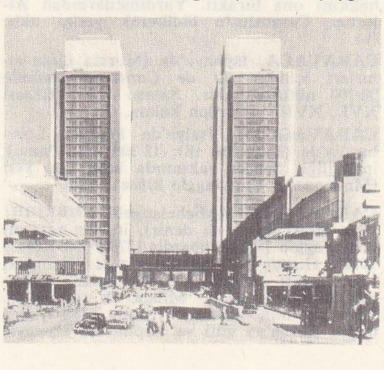
CARACAS

Foto. Jarchow-Lane (Rapho), Giraudon, Bibl. académie romaine, X (LAROUSSE)

CARAVAGGIO «Dionysos» tablonun bütünü ve detay (Uffizi müzesi, Floransa)

CARAN D'ACHE karikatür

caravela

dır. Sularımızdaki başlıca türleri: *C. punctatus, C. rüppelii, C. kalla, C. dentex* v.b. (M)

CARAPA i. (Amerika yerli dillerinden). Tropikal bölgelerde, deniz kıyısında yetişen yüksek ağaç. (Tespihağacıgillerden.)

— ANSİKL. Gine ve Senegal'de yetişen *Carapa touloucouma*'dan, bazı sabunların yapımında kullanılan tulukuma yağı çıkarılır. *C. moluccensis*'ten pembemsi gri renkte dayanıklı bir kereste *C. guyanensis*'ten araba kasalarının yapımında ve kaplama işlerinde kullanılan yumuşak ve hafif bir kereste elde edilir. (L)

CARAŞ, Romanya'da il; 260 000 nüf.; 5 000 km². 1925'te kuruldu. Eski Caraş-Severin ilinin güneybatı kısmıdır. Rumen Banat'ının Yugoslavya sınırında bulunuyordu. Severin ve Timişoara ile sınırlanmıştır. Merkezi *Oravita;* başlıca şehirleri Başa, Recita, Cacova, Steirdorfanina, Racaşdia, Bozovici, Moldova Noua, Baziaş, Berzasca. Madencilik, sanayii, ormancılık. 1952'de, Timişioara iline katıldı. (M)

CARAŞ-SEVERİN, Birinci Dünya savaşında Banat'ın doğu kısmının Romanya'ya geçmesi üzerine Yugoslavya sınırına kurulan il; 455 200 nüf. (1923) 11 080 km². Nüfusunun yüzde 75'i Rumenler, yüzde 13'ü Almanlar ve geri kalanı da Sırplar, Yahudiler ve Macarlardan ibaretti. İl merkezi, Severin kısmında Lugoi idi. 1925'te Caraş ve Severin olarak iki ayrı il oldu. (M)

CARATACUS, Silurus'ların kralı (Galler ülkesi) [öl. M.S. 54'e doğr.]. Romalılara dokuz yıl karşı koydu. Yenilince Brigante'lerin kraliçesi Cartimandua'ya sığındı. O da Caratacus'u Romalılara teslim etti. Claudius'un Roma'da düzenlediği zafer töreninde bulundu, sonra da bağışlandı. (L)

CARAUSİUS i. Ayrık uzun bacaklı, kanatsız, çok uzun gövdeli böcek. Yeşil bitkilerin sapları arasında yaşar ve güç farkedilir. (İlmî adı: *Carausius morosus*. *Phasmidae* familyasından. Özellikle Hindistan'da yaşar.) [L]

CARAUSİUS (Aurelius Valerius) [250-293'e doğr.], Büyük Britanya genel valisi (287-293). Frankların korsanlıklarını önlemekle görevlendirildi. Kesesini doldurmak için onlara göz yummakla suçlandırıldı. Öldürüleceğini anlayınca Roma'ya baş kaldırdı. Sonunda Maximianus Büyük Britanya'ya tasarruf hakkını ona bıraktı. Yardımcılarından Allectus, Carausius'u öldürerek yerini aldı. (L)

CARAVACA, İspanya'da (Murcia ilinin sınırları içinde) *rio de Caravaca* üstünde 20 700 nüfuslu şehir. Şatosu XV., kilisesi XVI., XVII. yy.lardan kalma. (L)

CARAVAGGİO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Bergamo ili); 12 300 nüf. Pamuk iplikçiliği. Şehrin yakınında ünlü hac yeri (Madonna di Caravaggio kilisesi). [L]

CARAVAGGİO (Michelangelo AMERİGHİ veya MERİSİ, — da denir), italyan ressamı (Caravaggio [?], Lombardia 1573-Porto Ercole 1610). Hırçın ve kuşkulu mizacı yüzünden, kısa hayatı hukukî kovuşturmalar, dövüşve kavgalarla geçti. Milano'da ressam S. Peterzano'nun yanında yetişti, 1588 yılına doğru Roma'ya gitti ve Arpino şövalyesiyle çalıştı. 1590'dan 1599'a kadar Roma'daki fransız kilisesi Saint-Louis-des-Français'nin Saint-Mathieu kapellasını süsledi, sonra Madonna del Popolo *(Aziz Paulus'un Hıristiyan Olması, Aziz Petrus'un Şehit Edilmesi,* 1601) ve Saint'Agostino kiliselerinde çalıştı *(Madonna del Popolo)*. 1606'da polisle başı derde girdiği için Roma'dan Napoli'ye, oradan da Malta ve Sicilya'ya geçti. Roma'ya dönerken, Porto Ercole'de sıtmadan öldü.

Caravaggio, yapmacıklı okul geleneklerine tepki olarak açık, hattâ sert anlatımlı «doğal resim» türüne gerek natürmortlarında *(Meyve Sepeti,* Ambrosiana kütüphanesi, Milano), gerek dindışı çalışmalarında *(Bakkhos,* Roma; *Amor'un Zaferi,* Berlin), gerekse dinî tablolarında *(Mısır'dan Kaçış Sırasında Mola,* Roma; *Azize Lucia'nın Şehit Olması,* Siracusa; *Meryem'in Ölümü,* Louvre) büyük yenilikler getirdi. Eserlerinde, sert kısaltmalar ve kompozisyonlardaki bakışımsızlıklar sayesinde kuvvetle sivrilen iri hacimler, gölge-ışık karşıtlıkları ile daha bir ortaya çıkar. L)

CARAVAGGİO'CULUK i. (italyan ressamı *Caravaggio*'nun adından). Resimde bir estetik akımı, görünümlerin gerçekçiliğine ve gölge ile ışık arasındaki sert tezatlara dayanır. Sert ışıkla gölge karşıtlıkları ile gerçekçi tasvirler ana nitelikleridir.

— ANSİKL. 1600'e doğru Roma'da olan gerçekçilik ve aydınlıkçılık çok geçmeden İtalya ve Avrupa'da kendini, kabul ettirdi, resim sanatının bütün okullarında etkisi görüldü. İtalya'da karanlıkçı akıma katılanlar arasında B. Manfredi, Caracciola'yı, Saraceni'yi, Gentileschi'leri anmak gerekir. İspanya'da Caravaggioculuk, 1580-1630 yılları arasında ispanyol resim sanatında yerleşmiş bir biçim, bir akım olan karanlıkçılık'a nispeten daha uygun bir alan buldu. İtalyan etkisine kendilerini kaptırmayan ispanyol sanatçıları Juan Canchez Cotan, Ribera, Pacheco, eski Herrera, ilk eserleriyle Velasques bazı eserleriyle Zurbaran*da da ışıkla gölgenin sert tezatlarıyle biçimlenmiş katı bir natüralizm görülür. Fransa'da George de la Tour, Caravaggio'dan esinlenen gölge-ışık sanatını ustalıkla kullanmıştır. Oysa, Valentin ile Tournier, Caravaggio'yu doğrudan doğruya taklit etmişlerdir. Aynı etkiye, Chalette, Tassel, Simon Vouet, daha yakın zamanlarda David ve Gericault'da rastlanır.

Cacavaggioculuk, Honthorst, Gerard Seghers, Rombouts eliyle Hollanda'da yayıldı; hollandalı aydınlıkçı ressamlardan Terbrugghen, Vermeer ve Rembrandt'ın bazı şaheserlerinde Caravaggio anlayışının izleri görülür.

◆ **Caravaggio'cu** sıf. ve i. Caravaggio'nun eserleriyle karşılaştırılabilir bir üslûba sahip ressamlara verilen ad. (L)

CARAVELAS, Brezilya'da (Bahia ili) şehir, Atlas okyanusu kıyısında; 2 200 nüf. (L)

CARAVELA [karavela] i. (portekizce k., lat. *carabus'tan*). Özellikle XV. ve XVI. yy.larda keşif gezilerinde kullanılan yollu gemi.

— ANSİKL. *Caravela*'nın nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Kelimenin de nereden geldiği belli değildir. Bazı yazarlara göre, bu kelime oldukça yüksek tonajlı arap gemilerini belirtmek için kullanılan *carabus*'tan, bazı yazarlara göreyse de *carabo*'dan gelmiştir. Portekizliler bu tür gemileri ilk yapanların kendileri olduğunu iddia ederler. XV. yy. caravela'ları hakkında bilgi yoktur. Latin yelkenleriyle donatıldığı tahmin edilir. Kolomb'un *Nina* adlı gemisi de aynı şekilde donatılmıştı. O zaman bu gemilere *caravela latina* denirdi. XVI. yy.'da dört direkli ayrıca bir de cıvadıralı *caravela redonda*'lar ortaya çıktı. Bu tür gemiler, mizana direğinde kare şeklinde iki yelken taşır, öteki 3 direkte latin yelkenleri vardır. Caravela, devrinin öteki gemilerine oranla daha zarif bir görünüşe sahipti. Buna rağmen çok sağlam bir gemiydi. Kolomb'un *Santa Maria*'sının bir caravela olduğu kesin şekilde belli değildir, çünkü Kolomb gemisini *nao* adıyle anar. (L)

Caravelle, Fransa'da Sud-Aviation tarafından imâl edilen orta mesafeli ticarî uçak tipi. İlk deneme uçuşu 1955'te yapılan bu araç, 1958'den beri ticarî hatlarda sürekli olarak işletilmektedir. Gövdenin arka kısmına ve her iki yana monte edilen iki reaktör sayesinde uçak büyük bir uçuş gücü kazanmış, gürültü ve titreşimlerin olmayışıyle yolculara büyük bir rahatlık sağlanmıştır. Uçağın birçok modeli vardır. En son modellerden biri, «Caravelle» Super A'nın boyu 33 m, kanat uzunluğu 34,30 m, kalkıştaki tam ağırlığı 52 t olup, 3 350 km mesafeye, Mach 0,81 seyir hızıyle (yani 10 000 m'de 862 km/saat) uçmakta ve turist. mevkiinde 89 yolcu taşıyabilmektedir. Kullanış kolaylığı dolayısıyle tam yükle 2 000 m'den az mesafede kalkabilmektedir. Otomatik bir iniş sistemine sahiptir. Birçok fransız ve yabancı şirket bu uçağı kullanmaktadır. 1967'de 183'ü yabancı hava şirketleri tarafından olmak üzere çeşitli caravelle modellerinden 235 araç siparış edilmiştir. (L)

CARAY, İndonezya'da kabile, Vietnam ve Laos sınırlarında yaşayan dağlı Mois'lerin bir koludurlar; ç'am lehçelerinden birini konuşurlar. (L)

CARAZO, Nikaragua'da idare bölgesi, Büyük okyanus ile Nikaragua gölü arasında; 75 000 nüf. İdare merkezi, *Jinotepe*. (L)

CARBALLO, İspanya'da (La Coruna ili) şehir, il merkezinin güneybatısında; 18 720 km²; 22 131 nüf. Şehir Bergantinos bölgesinde, Atlas okyanusu boyunca uzanan bir kıyıyle sınırlıdır. Sığır ve domuz yetiştiriciliği. Tarım (tahıl, patates ve sebze). Balıkçılık (konservecilik). Kalay ve volfram madenleri. Ilıcalar (Santa Maria de Bartos). [L]

CARBASEA i. Yosunhayvancığı. Yalnız bir yüzünde zoesi vardır. Bireyleri sarmal veya kâğıt külâh biçiminde dizilmiş topluluklar meydana getirir. (L)

CARBASUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Pamuk ve pamuklu kumaş. ‖ *Teşm. yol.* Her türlü ince dokuma. (L)

CARBOGNANO (Kozmas Komidas Kömürcüyan), ermeni katolik din adamı ve türkolog (XVIII. yy.). İstanbul'daki elçiliğinde tercümanlık yaptı. İtalyanca yazdığı eserleri: *Primi Principi della Gramatica Turca ad uso dei Mittonari Apostolici di Costantinopoli* (İstanbul'da Bulunan Katolik Misyonerler Tarafından Kullanılmak Üzere Hazırlanan Türk Gramerinin İlk Esasları) [1794] ile *Descrizione Topografica di Costantinopoli* (İstanbul'un Topografik Tarifi) [1794]. (M)

CARBOLOY i. (tes. edil. ad). Kobalt ve tungsten alaşımı. Çok serttir ve yüksek sıcaklıkta kesme niteliğini koruyan âletlerin yapımında kullanılır. Yüzde 90 tungsten karbürlü, carboloy alaşımı, tozların metalürjisi ile elde edilir. (L)

CARBONARO i. *(odun kömürü yapan* anlamında ıtal. k.). *Carbonaro*'ların üyesi. (Ormanlarda toplandıkları için üyelerine bu ad veriliyordu.). Çoğl. CARBONARİ. (L)

CARBONİA, İtalya'da şehir, Sardinya'da (Cagliari ili), Akdeniz yakınında, İglesias bölgesinde; 35 300 nüf. Carbonia bir linyit havzasının ortasında kısa süre önce kuruldu ve hızla gelişti. (L)

CARBONELLE (Ignace), belçikalı cizvit ve matematikçi (Tournai 1829-Brüksel 1889). Brüksel Bilim derneğini kurdu (1875), bilim ve iman arasındaki ilişkileri inceledi. (L)

CARBONERİA i. *Carbonaro*'ların kurduğu gizli siyasî dernek.

— ANSİKL. 1807 ve 1812 yılları arasında Güney İtalya'da doğan ve kökü farmasonluğa dayanan bu cemiyet, lideri Capobianca'nın çabasıyle Calabria'da, Murat'ya karşı, Sicilya'ya sığınmış olan Ferdinando IV ve Carolina'nın davasını savunmuştur. Napolyon bozgunundan sonra bütün muhalifleri bir araya toplandı. Carbonaro'lar 1814'te tahta geçen hükümdarların ve onları koruyan, Lombardia-Venedik krallığının hâkimi Avusturya'nın amansız düşmanı kesildiler. Yirmi *carbonaro* («kömürcü» veya «amca çocukları», üç şefin, üç «ışığın» yönettiği bir *satış*'ı meydana getiriyordu. Yirmi satışın, yirmi temsilcisi *ana satışı* ve ana satışların temsilcileri *yüksek satış*'ı veya üstün konseyi meydana getiriyordu. Tam bir satış'ın toplantılarına *baracca* (baraka); ustaların toplantılarına *şeref odası* deniyordu. *Ustalar* ve *çıraklar* olarak bölünen «amca çocukları», bazı işaretler veya bazı formüllerle birbirlerini tanıyordu. Bağlılıkları, bütün zorba hükümdarlara karşı savaşmaya

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

CARCASSONNE

söz veren acemiler için yapılan garip törenler sırasında içilen antlara dayanıyordu. Carboneria, İtalya'da Restorasyon devrinde gelişti. 1820'de Napoli devrimine ve 1821'de Piemonte ayaklanmasına yol açtı. Siyasî programı, bölgelere ve devirlere göre değişmiştir. İtalya'da carbonaro'lar açıkça Bonapart'çı olmuştur. Fransa'da carboneria 1820'de ortaya çıktı; general Berton'un, albay Caron'un devrimci teşebbüsleri ve *La Rochelle'in dört çavuşu*'nun ihtilâlci hareketleri sonucunda cumhuriyetçi bir tutum almıştır. Fakat, çeşitli fikir akımlarının varlığı hızlı sonuçlara varılmasını önledi; hareket kısa zamanda gücünü kaybetti ve Fransa'da yeni cumhuriyetçi derneklerin bünyesinde eridi. İtalya yarımadasında Buonarroti, Carboneria'ya bir süre için yeni bir güç kazandırdı ve Mazzini'nin *Genç - İtalya*'sı (1831) derneğin pekçok üyesini kendi safına çekti. (L)

CARBONNİER (Pierre), fransız balık yetiştiricisi (Bergerac 1829-Paris 1883). Paris'te yerleşti (1855) ve büyük ün kazandı, 1878'de Paris sergisinin akvaryumunu kurmakla görevlendirildi. Eserleri: *Guide Pratique du Pisciculteur* (Balık Yetiştiricisi İçin Pratik Kılavuz) [1864], *L'Écrevisse: Moeurs, Reproduction etc.* (Karides: Âdetleri, Üremesi v.b.) [1869]. (L)

CARBORUNDUM i. (tes. edil. ad). Aşındırıcı madde olarak kullanılan silisyum karbürün ticaretteki adı.

— ANSİKL. *Carborundum*, bileşiminde temel madde olarak silisli kum ve kok kömürü bulunan bir karışımın elektrik fırınında ısıtılmasıyle elde edilir. Kırma işleminden sonra parçalar yıkanır, elenir ve sunî zımpara taşı yapmak üzere bir araya getirilip sıkıştırılır. Elmas ve bor karbürden sonra, bilinen aşındırıcı maddeler içinde en serti carborundum'dur. Carborundum'la yapılmış taşlar, en sert madenlerin işlenmesinde, özellikle tungsten karbürlü âletlerin bilenmesinde kullanılır. (L)

CARBUNEŞTİ veya **TIRGU-CARBUNEŞTİ**, Romanya'da bölge, Oltenitza'da (Craiova bölgesi), Tirgu Jiu'nun güneydoğusunda. Linyit madeni. (L)

CARCAGENTE, İspanya'da (Valencia ili) şehir, Valencia'nın güneyinde; 17 900 nüf. Ticaret merkezi. (L)

CARCASSONNE, Fransa'da Aude idare bölgesinin idare merkezi, Paris'e 744 km, Carcassès'de, Aude ve Midi kanalı kıyısında; 43 709 nüf. Ortaçağda kurulan site, aşağı şehrin güneyinde bir tepedeydi. Günümüze kalan en büyük Ortaçağ kalelerindendir. Bütün (V. yy. sonu, XII., XIII. yy.), çifte bir surdan meydana gelir. Batıda şato (XII. yy) yükselir. Karşıt yönde, iki kule arasında Narbonnaise kapısı açılır. Bu kapı ve yanındaki Tresau kulesi Atak Philippe zamanında yapıldı. Yukarı şehrin iç kısmında eski Saint Nazaire katedrali yükselir. Karşı kıyıdaki aşağı şehir XIII. yy.da kuruldu. Şehrin bu kısmında Saint Vincent kilisesi (XIV. yy.), Saint Michel katedrali (XIII. yy. sonu) ve eski evler vardır. Carcasonne'da sanayi çok gelişmemiştir: Kauçuk; şapka fabrikası; dokuma sanayii (konfeksiyon, eşarplar); marokencilik; ayakkabı yapımı; v.b. Tiyatro festivali

— Tar. Eski *Carcasso* Volscilerin bir sitesiydi, burada efsanevî bir Carcas kraliçesinin hüküm sürdüğü sanılır; M.S. I. yy.da bir latin kolonisi oldu. Carcansonne'u Vizigotlar, sonra Araplar aldılar (yaklş. 729-759). Monfort'lu Simon 1209'da şehri Fransa topraklarına kattı. (L)

CARCEL [karsel] i. (fr. k.). Fransız saatçısı Carcel tarafından bulunan pistonlu ve çarklı yağ lambası. ‖ Bu tip bir lambaya dayanarak kullanılan eski ışık şiddet birimi. Lambanın ağzı 12 mm çapındadır ve saatte 42 gr arıtılmış kolza yağı yakar. (L)

CARCEL (Bertrand Guillaume), fransız saatçısı (1750'ye doğr.-Paris 1812). 1800'de, *lycnomène* veya madenî lamba adını verdiği pompalı bir lamba icat etti, bu buluşunu sonradan geliştirdi. Lamba ölümünden sonra yaygınlıkla kullanıldı. (L)

Carcero duro (*ağır hapis* anlamında ital. deyim). İtalya, Avusturya işgali altındayken siyasî suçlulara uygulanan bir hapis sistemini belirtmek için kullanıldı. (L)

CARCERES çoğl. i. (*hapishaneler* anlamında lat. k.). Eski Roma koşu alanlarında yarışa katılacak koşulu arabaların durduğu yer. (On iki carceres vardı ve hepsi teker teker ana kapıya çıkıyordu. Yarışın başlangıcını bildiren işaret verilir verilmez kapılar aynı anda açılırdı.) [L]

CARCHESİUM i. (yun. *karkhêion*, küp). Kirpikli birhücreli hayvan. Kasılıp gevşeyebilen bireylerden ibaret dallı topluluklar meydana getirir. Tatlı suda ve denizde yaşar. (*Vorticellidae* familyasından.) [L]

CARCHİ, Ekvador'da il, Kolombiya sınırında; 101 000 nüf. Merkezi, *Tulcan*. (L)

CARCİNOPS i. Çok küçük, yassı ve parlak böcek. (*Carcinops pumilio*, dünyanın her yerinde, oturulan bölgelerin çevresinde bulunur. Kınkanatlıların *histeridae* familyasından.) [L]

CARCİNOTRON i. (tes. edil. ad). Radyotek. Kademeli dalga lambalarına benzeyen, mikrodalga üreteç lambası. Bu lambanın çalışması, bir geciktirme şebekesi tarafından yönetilen bir elektromanyetik dalga ile bir elektronik demet arasındaki karşılıklı etkiye dayanır. (Carcinotron'lar, birkaç gigehertz'lık frekanslarda çalışır; sinyal, geniş bir frekans menzili içinde kolaylıkla modüle edilebilir.) [L]

CARCİNUS i. Yüzücü yengeç. Bağası geniş, söbe ve altıgen, sonuncu bacak çifti yassı ve püsküllüdür. Püskül şeklindeki kıllar yüzmesine yarar. En iyi bilinen türü (*Carcinus maenas*) balıkçılar yem olarak kullanırlar. *Portunidae* familyasından. (L)

CARCO (François CARCOPİNO-TUSOLİ, **Francis** — denir), fransız yazarı (Nouméa 1886-Paris 1958). Şiir kitapçıkları (*La Bohème et Mon Coeur* [Bohem Hayatı ve Kalbim], 1912) yayımladıktan sonra *Jésus la Caille* (1914) adlı ilk romanını yazdı. Bunun ardından yayımladığı romanlarda ayak takımından kişilerin, apaşların, yosmaların, hapishane kaçkınlarının, bohemlerin hayatını anlattı: *Les Innocents* (Suçsuzlar) [1917], *l'Equipe* (Ekip) [1919], *l'Homme Traqué* (Tedirgin Adam) [1922], *Perversité* (Sapıklık) [1925], *La Rue* (Sokak) [1930], *Brumes* (Sisler) [1936]. Aynı zamanda romanlaştırılmış biyografiler de yazdı: *Le Roman de François Villon* (François Villon'un Romanı) [1926]. En başarılı eserlerinin özlemli bir şiire bürünen, çok sayıdaki anı kitapları olduğu söylenebilir: *De Montmartre au Quartier Latin* (Montmartre'dan Quartier Latin'e) [1927], *A Voix Basse* (Alçak Sesle) [1938], *Bohème d'Artiste* (Sanatçının Bohem Hayatı) [1940], *Nostalgie de Paris* (Paris Özlemi) [1941], *l'Ami des Peintres* (Ressamların Dostu) [1944]. (1937'de Goncourt akademisine seçildi.) [L]

CARCOPİNO (Jérôme), fransız tarihçisi (Verneuil-sur-Avre 1881). Mareşal Pétain kabinesinde millî eğitim ve gençlik bakanı oldu (1940-1941); bağımsızlıktan sonra bu görevi yüzünden takibe uğradı, fakat direniş hareketine olağanüstü hizmetleri olduğu anlaşılınca kovuşturmazlık kararı alındı (1945). İtibarını tekrar kazandı (1947) ve Sorbonne üniversitesine fahrî profesör seçildi (1951). Çalışmalarını Roma cumhuriyetinin son yüzyılına yöneltti: *Sulla ou la Monarchie Manquée* (Sulla veya Elden Kaçan Monarşi) [1931]; *César* (Sezar) [1936]; *Points de Vue Sur l'Impérialisme Romain* (Roma Emperyalizmi Üstüne Görüşler) [1934]; *La Vie Quotidienne à Rome* (Roma'da Günlük Hayat) [1939]. İkinci Dünya savaşından sonra yayımladığı *Les Secrets de la Correspondance de Cicéron*'da (Cicero'nun Mektupların Sırları) [1948] ünlü hatibi sonradan görme, yiyici ve sefih bir kimse olarak gösterir. (L)

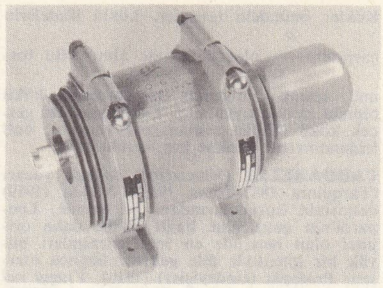

CARCİNOTRON

CARCUR i. *Halk dili.* Şarjör. (M)

CARDAMİNE i. (yun. *kardamon*, tere). Beyaz çiçekli bitki. Türlerinden çoğunun tadı tereyi andırır. (En tanınmış türü kır cardemine'idir [*Cardamine pratensis*]. Avrupa'da çok yaygındır. Turpgiller familyasından.) [L]

CARDAMOM dağları, Güney Kamboç'ta dağlık kütle; *Phnom Sankos*'ta (Fnom Sankos) 1 744 m. En yüksek noktaları kumtaşlı yaylalardan (khnang) meydana gelir; bu yaylalar yer yer bazalt örtüleriyle kaplı kırıklarla parçalanmış ve sınırlanmıştır; seyrek bir orman veya savanlarla örtülü ve hemen hemen çöl görünüşündedir. Bu dağlarda yaşayan birkaç Pear topluluğu kakule (cardamomum) toplayarak geçinir. Mermer çıkartılması başlıca iktisadî faaliyettir. (L)

CARDAMOMES dağları, Hindistan'da (Kerala) dağ kütlesi, Batı Gat'larda, Anaimalai dağlarının güneyinde, 1 500 m. Kahve ve çay işletmeleri. Hint meşesi işletmeleri. (L)

CARDAMOMUM i. Bk. KAKULE.

CARDANO (Gerolamo), italyan hekim, matematikçi ve filozofu (Pavia 1501-Roma 1576). Pavia üniversitesine devam etti, sonra Padova'da edebiyat lisans üstü aşamasını ve tıp doktoru unvanını kazandı. Milano'da matematik okuttu. Tıp nazariyelerini özellikte astroloji incelemeleri üstüne kurdu. Milano, Pavia ve Bologna'da tıp okuttu, büyük ün kazandı. 1570'te Roma'ya gitti, hekimler kuruluna girdi, papa ona maaş bağladı. *Theonoston, Le Condolatione* (Avunma Üstüne), *De Natura* (Tabiat Üstüne), *De Uno* (Bir Üstüne), *De Subtilitate Rerum* (Nesnelerin Gizli Yönleri Üstüne), *De Rerum Varietate* (Nesnelerin Türlülüğü Üstüne) gibi eserlerde açıkladığı felsefesi Aristoteles, İbni Rüşd ve Plotinos'un sistemlerine yaklaşır. Onlardan aldığı büyük tabiatçılık görüşü, dünyayı ve dünyadaki her nesneyi canlı ve ruhlu varlıklar sayar, ama ruhun ölümsüzlüğünü tanımaz. Bu yönüyle en çok İbni Rüşd'e yaklaşır. Leibniz, Cardano için şöyle der: «Bütün kusurlarına rağmen gerçekten büyük adamdı, kusurları da olmasa eşsiz bir kişi olurdu».

Cardano en çok matematikçi olarak tanınır. 1545'te *Ars Magna* (Büyük Sanat) başlığını taşıyan cebir kitabını yayımladı. 3. Dereceden denklemlerin çözüm formülü de onun adıyle anılır. Ancak bu çözümün Tartaglia tarafından bulunmuş olduğu sanılmaktadır. Bir denklemin kökleri arasındaki bağıntıyı, denklemin ikinci teriminin katsayısını, bilinmeyenin değer çokluğunu, bu bilinmeyenin artı ve eksi degerlerini, sanal kökleri v.b. buldu. Ayrıca, kendi adıyle anılan bir süspansiyon sistemi yarattı. (L)

Cardano formülü, $x^3+px+q=0$ denkleminin köklerini hesaplamak için Cardan'ın bulduğu formül. Bu denklemde p ve q,x'e bağlı değildir. x'in değerleri;

$$x=\sqrt[3]{-\frac{q}{2}+\sqrt{\frac{q^2}{4}+\frac{p^3}{27}}}+\sqrt[3]{-\frac{q}{2}-\sqrt{\frac{q^2}{4}+\frac{p^3}{27}}}\ \text{'dir.}$$

Francis CARCO
Dignimont tarafından

Jérôme CARCOPİNO

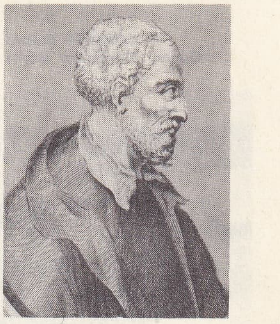

Gerolamo CARDANO

Foto. Henrard, X (LAROUSSE)

Lazaro CARDENAS

Ludovico CARDI «İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi» (Pitti galerisi, Floransa)

CARDIN'den bir model (1966)

CARDIFF limanı «Queen Alexandra dock»

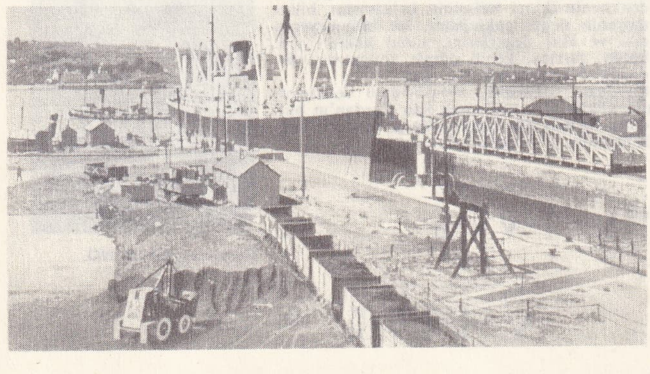

Kökler önündeki işaretler, köklü ifadelerin çarpımı $\frac{p}{3}$ olacak şekilde alınır. Bu formül, ancak denklemin iki karmaşık kökü olduğu zaman uygulanır. Denklemin iki gerçek kökü olduğu zaman *(indirgenemez hal)* trigonometrik çözüme baş vurulur. (L)

CARDARELLİ (Vincenzo), italyan yazarı (Tarquinia 1887-Roma 1959). *Ronda* (1919) dergisinin kurucularından. Şiirlerinde, Leopardi'nin geleneğine bağlı kaldı; daha orijinal olan nesrinde en ince izlenimleri büyük bir içtenlikle dile getirdi. Başlıca eserleri: *Prologhi* (Öndeyişler) [1916], *Viaggi nel Tempo* (Zaman İçinde Yolculuklar) [1920], *Favole e Memorie* (Masallar ve Anılar) [1924], *il Sole Sulle Città* (Şehirler Üstündeki Güneş) [1939]. (L)

Cardarelli belirtisi, özellikle boğmaca sırasında, dil kıvrımlarında küçük yaralar halinde ortaya çıkan belirti. İtalyan hekimi Antonio *Cardarelli*'nin (1832-1927) adıyle anılır. (L)

CARDEN (sir Sackville Hamilton), ingiliz amirali (1857-1930). Birinci Dünya savaşında Malta deniz kumandanlığında bulundu, 1914'te Akdeniz'deki ingiliz kuvvetlerinin başına geçti ve Çanakkale'yi abluka altına aldı. 3 Kasım 1914'te Türkiye'nin savaş ilân etmesiyle Çanakkale'nin dış kalelerini gösteri amacıyle topa tuttu; bundan sonra da elindeki bir iki gemiyle burasını göz hapsinde tutmağa çalıştı. 1915'te Balkanlarda meydana gelen siyasî karışıklıklardan ve Rusya'nın Çanakkale boğazının açılmasını istemesinden sonra, bu boğaza saldırıya geçilmesine karar verildi. Elindeki kuvvetler takviye edildi. Gerek İngilizler, gerek Fransızlar savaş gemileri yolladılar. Yunanlılar da Limni adasının bir üs olarak kullanılmasına izin verdiler.

Havaların kötü gitmesi hücumu geciktirdi. Carden'in, karadan takviye gelmediği halde denizden yapılacak saldırının etkisiz kalacağı şeklinde yaptığı uyarmaya önem verilmedi. Gemiler Çanakkale'ye girmeyi denedilerse de karadan yardım gelmediği için başarıya ulaşamadılar. 16 Mart 1915'te Carden rahatsızlığı dolayısıyle kumandanlığı De Robeck'e bırakarak çekildi. (L)

CARDENAL (Peire). Bk. PEIRE CARDENAL.

CARDENAS, Küba'da (Matanzas ili) liman şehri, *Cardenas koyu* kıyısında; 37 100 nüf. Önemli balıkçılık limanı; şeker arıtılması ve ihracatı. (L)

CÁRDENAS (Lázaro), meksikalı devlet adamı (Jiquilpan, Michoacan 1895). Madero hareketini benimsedi, 1813'te Huerta'nın haksız yönetimine baş kaldırarak ihtilâl savaşına katıldı. 1914'te Obregon ordusunda yüzbaşı oldu, 1928'de askerî hiyerarşinin en yükseği olan tümgeneralliğe yükseldi. Michoacan eyaletinin valisi (1928) iken çalışan köylü sınıfının hayat şartlarını düzeltmeğe çalıştı. 1930'da Millî Devrim partisinin yürütme kurulu başkanlığına, 1931'de içişleri bakanlığına geldi. Sonra harbiye ve bahriye bakanlıklarına getirildi (1933), 1934'ten 1940'a kadar Birleşik Meksika devletlerinin cumhurbaşkanı oldu. Sonra pasifik kuvvetleri kumandanlığına, millî savunma bakanlığına (1942-1945) getirildi. Meksika ordusu başkumandanı oldu. Cardenas, kendinden öncekilerin devrimci çalışmalarını sürdürdü, petrol işletmelerini millîleştirdi (1938), toprak reformuna devam etti, 1937'de Troçki'yi yurduna kabul etti. 1955 Stalin Barış ödülünü aldı. (L)

CARDİ (Ludovico CARDİ DA GİGOLİ, **Ludovico** da denir) veya **Cigoli,** italyan ressamı, heykeltıraş ve mimarı (Cigoli, San Miniato, 1559-Roma 1613). Michelangelo, Correge ve Andrea del Sarto'yu inceleyerek yetişti, Floransa akademisi üyesi oldu. Başlıca eserleri: Floransa'da Santa-Maria Novella manastırının freskleri (1581-1584). *Aşk Meleği ve Psyche* (1610-1612). Tabloları: *Meryem ile Çocuk* (1522, Budapeşte müzesi), *Çarmıhın İndirilişi* ve *İşte İnsan* (Ecce Homo) [1597 ve 1607, Pitti galerisi]. Mimar olarak, Buontalenti'nin başladığı Nonfinito sarayının (Floransa, 1596) Cortile'sini tamamladı. (L)

ÇARDİFF, galya dilinde **Caerdydd,** Büyük Britanya'da liman şehri, Taff nehrinin halici kıyısında, Wales bölgesinin (Glamorgonshire) güney kıyısı yakınında; 254 200 nüf. Üniversite. XIX. yy.ın başında şehrin nüfusu 2 000 kişiden azdı. Komşu tepelerde bol kömür çıkarılması ve kömürün gemilere yüklenebilme kolaylığı, şehrin yakıt ihracatında uzmanlaşan bir liman olmasını sağladı. Metalürji, makine yapımı otomobil yapımı ve biracılık başlıca sanayi faaliyetleridir. Yapımına 1090'da başlanan büyük Cardiff şatosu, yeniden düzenlendi. İkinci Dünya savaşı sırasında şehir, özellikle de katedral (XII. yy.) bombardımanlardan büyük zarar gördü. (L)

CARDİGAN, Büyük Britanya'da liman şehri, Galler ülkesinde; 3 700 nüf. İç turizm merkezi. Eski kabotaj limanı. (L)

CARDİGAN (James BRUDENELL, — kontu), ingiliz generali (Hambleden, Buckinghamshire 1797-öl. 1868). Kırım savaşındaki Balaklava çarpışmasında ünlü hafif tugaya kumanda etti (1854). [L]

CARDİGAN koyu, Büyük Britanya'da (Galler ülkesi) geniş koy, kuzeyde Lleyn yarımadası ve güneyde Strumble Helad (Pembrokeshire) arasında. (L)

CARDİGANSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölgesi, Galler ülkesinin batı kıyısı boyunca uzanır, *Cardigan koyu* kenarında; 53 300 nüf. İdare merkezi, *Aberystwith.* (L)

CARDİİDAE çoğl. i. İkiçeneli yumuşakça familyası. Örnek hayvanı, dünyanın her tarafında, acı, tatlı bütün sularda rastlanan *cardium*'dur. (L)

CARDİN (Pierre), fransız terzisi (Sant 'Andrea di Barbarana, Treviso eyal. İtalya 1922). Erkek modasını ingiliz tutuculuğundan kurtardı ve kadın modasına fanteziler kattı. (L)

CARDİNİA i. İkiçenetli yumuşakça. Dıştan menteşeli, kalın ve basık, üçgenimsi eğikçe bir kavkısı vardır. (Triyas'ta ortaya çıkan bu yumuşakçalar alt Lias'ta gelişmelerinin en yüksek noktasına ulaşır. *Cardiniidae* familyasının örnek tipi.) [L]

CARDİOCONDYLA ELEGANS i. Küçük karınca. Yuvasını yere veya duvarlara yapar. Zarkanatlıların karıncagiller familyasından.) [L]

CARDİOPHORA i. Kazıcı böcek. Kurtçuğu çok yumuşak ve uzuncadır. Pekçok türü vardır. (Kınkanatlıların *elateridae* familyasından.) [L]

CARDİOSPERMUM i. Sarılgan bitki. Tropikal Amerika'da pek yaygın, Afrika'da pek azdır. (*Sapindaceae* familyasından.)

— ANSİKL. Birçok türleri bahçelerde yetiştirilir. Beyaz göbekli siyah bezelyeye benzeyen tohumları bilezik ve kolye yapımında kullanılır. (L)

CARDİTA i. Denizde yaşar kısa bacaklı ikiçenetli yumuşakça. İnce ve sık telli bir bisüsü vardır. Kavkısı uzunca ve söbedir. Kavkı kapakları birbirinden farklı, kenarları keskin ve pütürlüdür. (Sıcak ve ılık denizlerde yaygın pekçok türü bulunur. Tersiyer tabakalarında fosiline rastlanır. *Carditidae* familyasının örnek tipi.) [L]

CARDİUM. Bk. YÜREKMİDYESİ.

CARDON (EL), Venezuela'da (Falcon eyaleti) şehir, Paraguana yarımadasının güneybatı ucunda. Petrol tasfiye merkezi. (L)

CARDONA, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Barcelona ili), Llobregat'ın kolu Cardoner kıyısında; 7 900 nüf. XI. yy.dan kalma katalon roman üslûbunda kilise. Kaya tuzu ve potas üretimi. (L)

CARDONA veya **CARDONE** (Ramon DE), ispanyol generali (öl. 1522). 1509'da Napoli'de kral naibi oldu, 1511'de Kutsal Birlik ordularının başına getirildi. Ravenna'da Gaston de Foix tarafından yenildi (1512). [L]

CARDONNE (Denis Domonique), fransız şarkiyatçısı (Paris 1720-ay.y. 1783). Dokuz yaşındayken İstanbul'a götürüldü (1729), tercümanlar (Jeunes de langue) arasına alındı ve yirmi yıl bu görevde kaldı. Fransa'ya dönünce kraliyet kolejine türkçe ve farsça profesörü tayin edildi, krallık tercümanı ve kitaplık müfettişi oldu. Başlıca eserleri: *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne sous la Domination des Arabes* (Arap Egemenliği Altındaki Afrika ve İspanya'nın Tarihi) [1763], *Mélanges de Litterature Orientale, Traduitse de Différents Manuscripts Turcs, Arabes et Persans de la Bibliothèque du Roy* (Doğu Edebiyatından Çeşitli Yazılar, Kraliyet Kütüphanesindeki Çeşitli Türk Arap ve Fars Yazmalarından Tercümeler) [1770] ve ölümünden sonra yayımlanan *Nouveaux Mélanges de Littérature Orientale* (Doğu Edebiyatından Seçilmiş Yeni Yazılar) [1796]. (M)

CARDUCCİ (Bartolomeo), İspanya'da **Carducho** diye anılır. İtalyan ressamı (Floransa 1560-Madrid 1608 veya 1610). Felipe II tarafından İspanya'ya getirildi. 1585 ilâ 1606 arasında *El Escorial* sarayının süslemelerini yaptı. *Çarmıhtan İndiriliş* ve *Aziz Stephanus* adlı iki eseri Madrid müzesindedir. (L)

CARDUCCİ (Giosue), italyan şairi ve eleştiricisi (Val di Cactello, Toscana 1835-Bolonya 1907). Bir hekimin oğlu, öğretmenlik mesleğini seçti Önce San Miniato ve Pistoia'da, sonra Bologna üniversitesinde profesörlük yaptı; burada 1904 yılına kadar çalıştı. Bu kırk yıllık süre içinde ünü gittikçe arttı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında İtalya'nın fikir hayatının gelişmesinde önemli payı oldu. Manzoni'nin izinden gidenlerin, kaynağını Hıristiyanlıktan alan spiritüalist romantizmine karşı Carducci klasik geleneğe döndü. *Yuvenilla* adıyle yayımladığı ilk şiirlerinde örnek aldığı klasiklerin izleri açıkça görülür, ama *Levia Gravio*'da (1861-1871'de yazdığı şiirler) ve özellikle *Giambie Ejadi* (İamb'lar ve Epod'lar) [1867-1879] adlı eserinde krallığın İtalya'da kesin olarak yerleşmiş olmasının devrimci duygu ve düşüncelerinde yarattığı öfke ilhamının kuvvet kaynağı oldu. Daha sonraki *Odi Borbore* (Vahşî Şarkılar) [1881-1887], *Ritmi e Ritma* (Kafiyeler ve Ritimler) [1888-1898] adlı kitaplarındaki şiirlerinde şairin duygularının yatıştığı, krallığa yaklaştığı ve kiliseye karşı olan düşmanlığının azaldığı görülür; aynı zamanda italyan şiirine yunan ve latin vezinlerine benzeyen ritimler kazandırmak amacıyle vurgulu ve vurgusuz heceleri birbiri ardınca kullanarak yeni bir vezin kuralı ortaya koydu. Düz yazıyle yazılmış eserleri italyan edebiyat tarihiyle ilgilidir. Tarih metoduna göre italyan edebiyatının bütün devirlerini ve bütün yazarlarını inceledi. Tartışma yazılarını *Confessionie Battoghe* (İtiraflar ve Kavgalar) [1882-1884] adlı kitabında yayımladı.

Birçok yazar kuşağının su götürmez ustası olan Carducci yurttaşlarına derin ve güçlü bir lirizmle dolu sağlam bir biçim zevki aşıladı; aşırı duygusallıktan kaçan şair, Toscana ve İtalya'nın büyük adamları ve anıtları üzerine yazdığı eserlerinde, duru bir güzelliğe erişti: *Alle Forti di Clilumno* (Clitumne Kaynağına) adlı şiirinde güçlü ve bilgili bir dille eski Roma'nın anısını dile getirdi. Bundan başka, birleşmiş İtalya'nın şairi olan Carducci çok güzel bir sone dizisi olan *Ça Ira* (Olacak) adlı eseriyle fransız ihtilâlinin övgüsünü yaptı. (Nobel edebiyat armağanı 1906.) [L]

CARDUCCİ (Vincenzo), italyan ressamı, İspanya'da *Vicente Carducho* adı ile tanınır (Floransa 1578- Madrid 1638), Bartolomeo Carducci'nin kardeşi. Prado müzesinin süslemelerini tamamladı (Akhilleus'un Hikâyesi). Felipe IV'ün ressamı, Madrid'deki atelyesinde birçok öğrenci yetiştirdi. Nantes *(Kendi Eliyle Carducci)* ve Bordeaux müzelerinde *(Aziz Joseph ve Çocuk İsa)* tabloları vardır. *Diâlogos de la Pintura* (Resim

Foto. A.F.P., Anderson-Giraudon, Officiel de la couture, O.F.B. (LAROUSSE)

Üstüne Konuşmalar, 1835) adlı bir de eser yayımladı. (L)

CARDUELİS i. (lat. k.). Sakakuşunun ilmî adı. (L)

CARDUNCELLUS i. (lat. *Carduncellus*, küçük devedikeni). Mavi çiçekli bitki. Kireçli topraklarda yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

CARDUUS i. (lat. k.). Devedikeninin ilmî adı. (L)

CARDWELL (Edward, vikont), ingiliz siyaset adamı ve askerî ıslahatçısı (Liverpool 1813-Torquay 1886). 1842'de Liberal partiden milletvekili seçildi. 1868'de savunma bakanı olmadan önce çeşitli bakanlıklarda bulundu. Savunma bakanıyken, şiddetli bir muhalefete rağmen askerlik teşkilâtında tam bir yenileme yapmayı başardı ve modern Büyük Britanya ordusu bu sayede meydana geldi. Rütbelerin para ile satın alınması usulünü kaldırdı, ordudaki görev süresini altı yıla indirdi. Bir yedek sınıf meydana getirdi, hizmetin anayurtta ve denizaşırı ülkelerde nöbetleşe yapılması usulünü koydu. Başkumandanlığı Savunma bakanlığına bağladı ve giderleri arttırmaksızın silâhları yeniledi. (L)

C.A.R.E. Bk. COOPERATİVE FOR AMERİCAN RELİEF EVERYWHERE.

CAREİ, macarca **Nagy-Karoly**, Romanya'da (Maramureş bölgesi) şehir, Transilvanya'nın Pannonia sınırı kenarında, Satu Mare yakınında, Someş havzasında; 15 400 nüf. XV. yy.dan kalma şato. Carei, buğday, şarap, tütün üreten çok zengin bir bölgenin tarım pazarıdır. Hafif sanayi (sepicilik, beyaz sepiciliği, keten ve yün iplikçiliği ve dokumacılığı). [L]

CAR EMİN (Viktor), hırvat yazarı (İstria, 1870-ay.y. 1963). Hikâye ve romanlarında doğduğu bölgenin avusturya ve italyan işgali altındaki acıklı halini ve yelkenli gemilerde çalışan denizcilerin bu gemilerin ortadan kalkmasından sonra içine düştükleri sıkıntılı durumu anlatır. Doğduğu bölgeye sıkıca bağlı gerçekçi bir yazardır. (L)

CARENNAC, Fransa'da Lot idare bölgesinde (Gourdon idare çevresi) komün, Dordogne ırmağının kuzey kıyısında; 462 nüf. XV. yy.da üzerinde değişiklikler yapılan roman üslûbunda kilise; bu kilisenin alın tablası (havarileri ve İncil'i yazan dört kişi ortasında İsa) Languedoc heykelciliğinin roman üslûbunda yarattığı en güzel eserlerdendir. (L)

CAREW (Thomas), ingiliz şairi (West Wickham, Kent 1595'e doğr. -öl. 1639 ile 1645 arasında). Öğrenimini önce Oxford'da, sonra Middle Temple'da yaptı. Charles I'in sarayında bulunan soylu bir kişi idi. Üslûbu J. Donne'u andıran en iyi «amorist»lerdendi. 1640'ta yayımlanan *Poems*'inde (Şiirler) gerçekten lirik bir güzellik vardır. *The Rapture* (Coşku) adını taşıyan en önemli eseri her türlü açık saçık sahnelerin geçtiği bir cennetin tasviridir. Ben Jonson'un dostu olan Carew'in, *Coelum Britanicum* (Britanya Gökleri) adlı şarkılı piyesi 1633'te sarayda oynandı. (L)

CAREW OF CLOPTON (George, baron), **Totnes** kontu, ingiliz kumandanı (Windsor 1555-Londra 1629). Özellikle İrlanda'da savaştı. Orada 1600'den 1603'e kadar Munster eyaleti başkanlığında bulundu ve Essex'in başarısızlığından sonra Tyrone isyanını bastırdı. (L)

CAREX. Bk. NEMÇE SAPARNASI.

CAREY (Henry Charles), amelikalı iktisatçı (Philadelphia 1793-ay.y. 1879). *Essays on the Rate of Wages* (Ücretlerin Seviyesi Üzerine Bir Deneme) [1835] eserinde serbest mübadeleci eğilimini meydana koydu, fakat 1837-1842 buhranından sonra *The Past the Present and the Future* (Geçmiş, Bugün ve Gelecek Zaman [1848] kitabında çok açık bir şekilde himayeciliğin tarafını tuttu. Düşünceleri geçen yüzyılda Amerika Birleşik devletlerinde iktisat siyasetinin düzenlenmesinde geniş çapta etkili oldu. Carey, *Harmony of Nature* (Tabiatın Ahengi) [1851] adlı bir de kitap yazdı. Önemli eseri: *Principles of Social Science* (Sosyal Bilimin İlkeleri) [1858-1860]. (L)

CAREY (William), ingiliz şarkiyatçısı ve dil bilgini (Paulerspury, Northamptonshire 1761-Serampor, Hindistan 1834). Hindistan'da misyoner ve baptist papaz olarak bulundu; 1792'de baptist misyonerler derneğini kurdu. Hindistan'da konuşulan böge dillerinin öğretiminde çok faydalı olan eserler bıraktı: *Maratha Dilbilgisi* (1805), *Maratha Sözlüğü* (1810), *Sanskrit Dilbilgisi* (1806), *Bengal Dili Sözlüğü* (1818). Kutsal Kitabı kırk bölge diline çevirdi. (L)

CARGALAN, S.S.C.B.'de (Kazakistan cumhuriyeti) ırmak; Isıkköl gölündeki Cargalan körfezine dökülür. 80 km uzunluğundadır. Sulama için faydalanılmaktadır. (M)

CARGO BOAT. Bk. ŞİLEP.

CARGOCAİRE i. (tes. edil. ad). Sintinede yoğunlaşan hava neminin (sintine buğusu), gemideki yüklere verebileceği zararı azaltmak için kullanılan âlet.

— ANSİKL. *Cargocaire âleti*, su buharının *buğu* yapmayacak veya çok az yapacak miktarda kalmasını sağlayarak sintinedeki havanın *çiğlenme noktası*'nı düşürür. Sintineler içinde her yöne dağılabilen büyük miktarda kuru hava meydana getirir. (L)

CARHART (Henry Smith), amerikalı fizikçi (Coeymans, New York 1844-öl. 1920). Connecticut'ta Wesleyan üniversitesini bitirdikten sonra (1869), Northwestern üniversitesinde fizik ve kimya okuttu. 1886'da Michigan üniversitesi fizik profesörlüğüne atandı, 1909'a kadar burada kaldı. Çoğunlukla elektrik özellikle de standart pil ve primer bataryalar üzerinde çalıştı ve Carhart-Clark pilini icat etti. Eserleri: *Primary Batteries* (Primer Bataryalar) [1891], *University Physics* (Üniversite İçin Fizik) [1894-1896], *Electrical Measurements* (Elektrik Ölçüleri) [1895], *First Principles of Physics* (Fiziğin Temel İlkeleri) [1912] v.b. (L)

CARİ sıf. (ar. *cereyān*, akma'dan *cārī*). Geçerli olan, yürürlükte bulunan: *Ora âleminin kanunları burada da caridir* (S.F. Abasıyanık). ‖ *Esk.* Akan. ‖ *Cari olmak*, yürürlükte olmak: *Bunu, Takrîr-i Sükûn Kanunu cari olduğu zamanda yaptık* (Atatürk).

— *Esk. Mâ-i cari*, akarsu ‖ *Nizam-ı cari*, yürürlükteki düzen ‖ *Şehr-i cari*, içinde bulunulan ay.

— Bank. *Cari hesap*, iki kimsenin para, mal, hizmet ve diğer hususlardan dolayı birbirlerindeki alacaklarını ayrı ayrı istemekten karşılıklı olarak vaz geçip bunları kalem kalem zimmet ve matlup şekline çevirerek hesabın kesilmesinden çıkacak bakiyeyi isteyebileceklerine ilişkin yazılı sözleşme (Tic. kn. md. 87). [Bk. ANSİKL.]. ‖ *Cari hesap dönemleri*, cari hesap sözleşmesinin yürürlükte bulunduğu süre içerisindeki ara hesaplaşma zamanları. ‖ *Cari hesap süresi*, cari hesap sözleşmesinde taraflar arasındaki yürürlük süresi. ‖ *Cari hesapta faiz*. (Bk. FAİZ.) ‖ *Cari hesapta mürüruzaman* (Bk. ZAMANAŞIMI). ‖ *Cari hesapta takas*. (Bk. TAKAS). ‖ *Cari hesapta tecdit (yenileme)*. Bk. TECDİT.

— Dil. bil. *Cari*'nin müennesi *cariye* yalnız terkiplerde ortaya çıkar: *Âdet-i cariye*, devam eden gelenek; *hayat-ı cariye*, günlük hayat; *umur-ı cariye*, günlük işler.

— Esk. mal. *Cari fiyat*, alım satımda geçerli olan fiyat. ‖ *Sikke-i cari*, geçer akçe.

— Huk. *Cari hukuk düzeni*, yürürlükte olan hukuk düzeni. ‖ *Cari muamele*, yürüyen, devam eden muamele. ‖ *Cari muhakeme*, yürüyen, görülmekte olan muhakeme. ‖ *Cari tahkikat*, yürüyen tahkikat.

— İkt. ve Tic. *Cari ay*, içinde bulunulan, devam etmekte olan ay: *Cari ayda yapılacak ödeme veya daha kısa şekilde ay sonu ödemesi*. ‖ *Cari fiyat*, bir malın belirli bir zaman ve yerdeki piyasa değeri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Cari fiyat irsali*. Bk. İCAP.

— ANSİKL. Bank. *Cari hesap* sözleşmesi yazılı şekilde yapılmak gerekir. Yazılı şekil şartına uyulmazsa cari hesap sözleşmesi geçerli olmaz.

Cari hesapta iki hesaplaşma süresi vardır: cari hesap süresi ve hesap dönemleri. Cari hesap süresinin sonunda tarafların alacak ve borçları kesin olarak takas edilerek bakiye, borçlu çıkan tarafından alacaklıya ödenir ve cari hesap kesilir. Bir cari hesap süresi içinde birçok *hesap dönemi* bulunur. Sözleşmede veya ticarî teamül ile belirlenen bu dönemler sonunda tarafların karşılıklı alacak-borç kalemleri hesaplanarak aradaki fark yeni başlayan döneme tek bir kalem olarak nakledilir. Cari hesap sözleşmesi devam ettiği sürece sözleşmenin tarafları, birbirlerinden ödeme isteminde bulunamayacaklarından, hesap dönemi sonunda alacaklı olduğu anlaşılan taraf ödeme isteyemez. Bakiye alacağı yeni döneme bir kalem olarak nakledilir. (Tic. kn. 92/1.) Hesap dönemi sonunda yapılan ara hesaplaşmayı gösteren hesap cetveli, cari hesabı tutan tarafça, diğer tarafa gönderilir. Cetveli alan taraf aldığı tarihten itibaren bir ay içinde noter aracılığıyle veya taahhütlü bir mektup veya telgrafla itirazda bulunmazsa bakiyeyi kabul etmiş sayılır (Tic. kn. 92/2). Cari hesabın konusu mutat olarak para alacaklarıdır. Ancak, takas kabil olan mislî mal alacakları da bir cari hesaba konu olabilir. Kaide olarak taraflar arasında muaccel olan alacaklar cari hesaba kaydedilir. Taraflar sözleşme ile anlaşırlarsa müeccel alacakların kaydına da bir engel yoktur. Ticarî bir senedin cari hesaba kaydı, bedelinin tahsil edilmesi halinde geçerli olmak şartıyle vuku bulmuş sayılır. Cari hesaba kaydolunup da bedeli tahsil edilemeyen ticarî senet, sahibine geri verilerek kaydı silinir (Tic. kn. md. 88/3). Takası kabil olmayan alacaklar ile belirli bir yönde sarfedilmek veya ayrıca emre amade tutulmak üzere teslim olunan para ve mallardan doğan alacakları cari hesaba geçiremezler (Tic. kn. 91). Taraflar arasında cari hesap sözleşmesinin yapılmasından önce doğmuş olan alacaklar, taraflar uyuşurlarsa cari hesaba geçirilebilir.

— İkt. ve Tic. *Cari fiyat*. Satıcının borcunu yerine getirmesi halinde, satılan menkulün cari bir fiyatı varsa, alıcı, bir diğerini almağa mecbur olmaksızın satılanın semeni (satış bedeli) ile, teslim edilmesi gereken günün fiyatı arasındaki farkı zarar ziyan olarak isteyebilir (Borçlar kn. 188/III). Bunun gibi alıcı katî siparişte bulunmuş, fakat semeni tayin etmemiş ise, satım, siparişin yapıldığı gün ve yerdeki cari fiyat üzerinden yapılmış kabul olunur (Borçlar kn. 209/II). Keza, alıcının temerrüdü halinde, satılan şeyin cari bir fiyatı varsa, satıcı bunu başkasına satmak zorunda olmaksızın, satılanın semeni ile vade gününün fiyatı arasındaki farkı zarar ve ziyan olarak alıcıdan isteyebilir (Borçlar kn. 212/II). Nihayet karz (ödünç) sözleşmesinde ödünç olarak para değil de kıymetli evrak verilmiş ise, borcun miktarı, evrakın teslim zamanı ve yerindeki cari fiyat üzerinden hesaplanır (Borçlar kn. 311). [M]

Caribbean federation (BRİTİSH—). Bk. KARAİB FEDERASYONU.

CARİBERT veya **CHARİBERT**, frank kralı Clotaire I'in büyük oğlu. Paris ve Batı Galya'da hüküm sürdü (561-567). [L]

CARİBOO, Kanada'nın batısında (Britanya Kolombiyası) dağ kütlesi, Kayalık dağlar çöküntü hendeği ile Fraser yaylası arasında; 3 600 m. (L)

CARİCA i. Kavun ağacı cinsinden olan ağaçlara verilen ad. (L)

CARİDİDAE. Bk. KARİDESGİLLER.

CARİDİNA i. (yun. *karidion*, küçük karides). Çoğunlukla tatlı sularda yaşayan karides. (Onayaklıların *carididae* familyasından.) [L]

CARİH sıf. (ar. *cerḥ*, yaralama'dan *cāriḥ*). *Esk.* Yara açan, yaralayan: *Bütün dikenleri, bütün menaat-i carihasıyle bir arz-ı hakaik* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Mec.* Bir görüşün karşıtını ispat eden, çürüten. ‖ Yırtıcı (hayvan).

◆ **Cariha** sıf. *Esk.* Carih'in müennesi.

— Esk. huk. *Âlet-i cariha*. Bk. ÂLET. ‖

Bartolomeo CARDUCCI «İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi» (Prado müzesi)

Giosue CARDUCCI

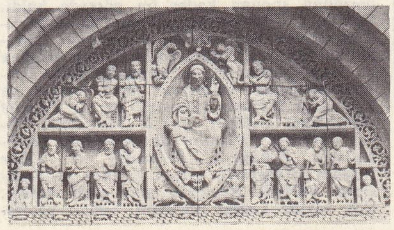

CARENNAC kilisesi alınlık tablası

Foto. Manso-Martin, X, Giraudon (LAROUSSE)

Esliha-yı cariha, yaralayıcı silâhlar.

◆ **Carihîn** çoğl. i. *Esk.* Yaralayanlar. ‖ Bir görüşün karşıtını ispat edenler. (M)

CARİLLON, Kanada'da (Québec) köy, Ottawa'nın sol kıyısında, Saint-Lawrence ile birleştiği yerin biraz yukarısında: 400 nüf. 600 MW gücünde hidroelektrik santralı (L)

CARİLLON. Bk. KARİYON.

CÂRİM veya **CÂRİME** sıf. (ar. *cürm,* suç'-tan, *cârim*). *Esk.* Suçlu. ‖ Kesen. ‖ Hurma toplayan. ‖ Ailesinin geçimini sağlayan. (M)

CARİNA, Karina* takımyıldızının latince adı. (L)

CARİNARİA i. (lat. *carina,* tekne). Açık denizlerde yaşayan karındanbacaklı yumuşakça.

— ANSİKL. *Carinarialar* derin sularda yaşamak üzere şekil almış deniz hayvanlarıdır. Bunlarda vücut tamamıyle saydam ve uzundur. İki dokunaçlı, silindirimsi kocaman bir baş, yoğun kaslı ve değirmi bir karın yüzgeci bulunur. Kadehcik biçiminde ince, nazik, saydam ve küçük bir kavkı, iç organları korur. Belki de yüzgeçayaklılardan sayabileceğimiz carinarialar küçük medüzlerle beslenir, sıcak ve ılık denizlerde yaşar. *(Carinariidae* familyasının örnek tipi.) [L]

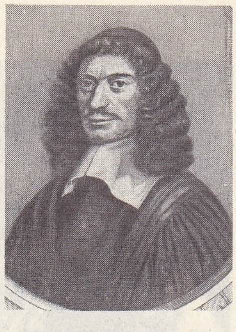

Giacomo CARİSSİMİ
Vaillant tarafından

CARİNİ, İtalya'da komün, Sicilya'da (Palermo ili); 17 300 nüf. Carini, *Hyccara* şehri kalıntıları yakınında kuruldu. XII. yy.-dan kalma güzel şato. 1860'ta Carini, Napoli kralına karşı ayaklandığı için hemen hemen tamamıyle yıkıldı. (L)

CARİNİANA i. Amerika'da yetişen ağaç. Birçok türlerinden *Jequitiba rosa* denilen bir kereste elde edilir. (Bu kereste meşe yerine kullanılabilir. *Lecythidaceae* familyasından.) [L]

CARİN-NOR, Tsinhay eyaletinde (Çin) göl; yüzölç. 600 km². Bayan-kara-Ula sıradağlarının kuzeydoğu eteklerindeki Odon-Tala düzlüğündedir. En derin yeri ancak 8 m'dir. Kıyıları uçurumlarla çevrili olan gölün etrafında sık bir bitki örtüsü vardır. Huanho ırmağının küçük bir kolu buraya dökülür. Tangutlar bu göle *Rçara* derler. Carin-Nor adı Prjevalskiy tarafından verilmiştir. (M)

Guy CARLETON

CARİNTİA. Bk. KÄRNTEN.

CARİNUS (Marcus Aurelius) Roma imparatoru (283-285). Önce, Perslere karşı savaşa giden babası imparator Carus tarafından, kardeşi Numerianus ile birlikte, sezar unvanıyle imparatorluğun başına getirildi. Galya'yı Barbarlara karşı savundu. Çok kan dökücü ve sefih olan Carinus, Galya'ya vardığında namuslu memurların yerine bayağı kişileri getirdi. Numerianus'un öldürülmesinden sonra imparator oldu. Diocletianus'a karşı savaştı, onu Moesia'da yenilgiye uğrattıysa da kendi askerleri tarafından öldürüldü. (L)

CARİR. Bk. CERİR

CARİSBROOKE, Büyük Britanya'da şehir, Wight adasının iç kısmında, adanın eski merkezi. Charles I Carisbrooke şatosunda (XIV, XV ve XVI. yy.dan kalma) hapsedildi; şatonun ilgi çekici bir burcu vardır; kral bu burçtan kaçmayı denedi. (L)

CARİSSA i. Dallı, dikenli ağaççık. Hindistan, Avustralya ve Güney Afrika'da yetişir. Yirmi beş kadar türü vardır. Bazı türleri süs bitkisi olarak ve meyvesi için yetiştirilir. (Zakkumgillerden.) [L]

cariye

CARİSSİMİ (Giacomo), italyan bestecisi (Marino, Roma 1605-Roma 1674). Babası fıçıcıydı. Kimin yanında öğrenim gördüğü bilinmiyor. Tivoli katedralinde şarkıcı, sonra da orgcu oldu. 1629'da Roma'da Collegium Germanicum Hungaricum'un (Sant-Apollinaide) kilisesi müzik yöneticiliğine getirildi: ömrünün sonuna kadar bu görevde kaldı, 1656'da Collegium Germanicum'da seslendirilen *Jephte* ve *Historia di Abramo* (İbrahim'in Hikâyesi) oratoryolarıyle dış ülkelere de taşan büyük bir ün kazandı. Paris konservatuvarında fransızca sözlü motet ve kantatları *(l'Impie* [Dinsiz], *Sur la Charité* [Merhamet Üstüne], *Sur le Purgatoire* [Araf Üstüne], *l'Histoire des Cyclopes* [Kyklopların Hikâyesi], *l'Histoire de l'Âne* [Eşeğin Hikâyesi]), ayrıca *Latince ve Fransızca Bürlesk Requiem* adlı eseri vardır. Çok sayıda kantat besteledi, bunlar yayımlanmadı *(Crolla il Mondo* [Dünya Yıkılıyor], *I Naviganti* [Gemiciler], *I Ciechi* [Körler], *Giudizio Universale* [Evrensel Yargı], *Il Lamento di Maria di Scozia* [İskoçyalı Mary'nin Yakınması] v.b.). 1666-1675 Yılları arasında teksesliden 9 sesliye kadar en az üç defterlik motet ve missalar bestelediği bilinir. 12 Sesli *Silâhlı İnsan* missası ve birçok eseri elyazması olarak kaldı. Çok sayıdaki oratoryolarından on altısı günümüze ulaştı *(Diluvium Universale* [Evrensel Tufan], *Job, Lucifer, Lamentatio Damnatorum* [Cehennemliklerin Yakınması], *Din Kurbanları* v.b.). Çağdaşları, Carissimi'nin modern reçitativo ve kantat yapısını kurduğunu söyler. Onun çalışmasıyle, dindışı müzik anlayış ve biçimleri din müziğine de girdi. Yalnız bir sahne eseri vardır, buna karşılık oratoryolarındaki büyük dramatik güç ve lirizm, klasik dönemin bu türdeki en büyük ustasının Carissimi olduğunu gösterir. Cesti'nin ve Alessandro Scaratti'nin büyük sanatına giden yolu o açtı. Öğrencileri arasında, Carissimi'yi Paris'te tanıtan fransız bestecisi Marc-Antoine Charpentier de vardır. Günümüzde kantatlarının ve *Jephte, Jonas, Judicium Salomonis* (Süleyman'ın Yargısı) oratoryolarının birçok baskısı yapıldı. (L)

CARİTAS. Bk. KARİTAS.

CARİYE i. (ar. k.). *Esk.* Para karşılığı alınan odalık, halayık: *Abdüsselâm Bey bu kalabalığın ortasında kırk genç cariye ile birden keyif süren Aselban'ın babasının hayatını hakikaten kendinden geçerek dinlerdi* (A. H. Tanpınar). ‖ Savaşta esir edilmiş kız, kadın: *Serhadlerin ilettiği yüzlerce cariye* (Y. K. Beyatlı). ‖ *Cariyeler dairesi,* haremde bulunan cariyelerin yatıp kalktıkları yerin adı. (Bütün osmanlı saraylarında ayrı bir cariyeler dairesi vardı. Bunlar irili ufaklı odacıklara ayrılır, cariyeler kerevetler üzerinde serilen yataklarda yatarlar, ugunsuz hallerde bulunmamaları için, azlık ve çokluklarına göre, başlarına birkaç kalfa konurdu.) ‖ *Cariyeler hapishanesi,* Topkapı sarayında, cariyelerin hapis edildiği söylenen oda. (Küçük suçluların, cezalarını burada çektikleri anlaşılmaktadır. Büyük suç işleyenler, haremden atılır, başka yerlere sürgün edilirlerdi.) ‖ *Cariyeler hastahanesi,* hasta cariyelerin tedavi edildiği yer. (Topkapı sarayının bodrum katında hastalar dairesi vardı. Buraya hastalar ustası bakardı. Hastalara bakanlara *nineler* denirdi. Bulaşıcı hastalığa yakalanan harem halkından kim olursa olsun, diğerlerini korumak amacıyle dışarı gönderilir, tedavisi dışarıda yapılırdı.)

— ANSİKL. İslâm dinine göre *cariye,* sahibinin malıdır, onu istediği gibi kullanmağa hakkı vardır. Güçlü ve paralı olanlar dilediklerı kadar cariye alabilirlerdi. Osmanlı sarayı hareminde cariyelerin sayıları 500-1 000 arasında değişiyordu. Bunlar, savaşlarda alınan esirlerden, esir pazarlarından veya padişaha hediye edilenler arasından toplanırdı. Haremde çalışan cariyelerin sağlam ve güzel olmasına dikkat edilirdi. Özellikle son yüzyıllarda çerkez cariye satın almak osmanlı haremi için moda haline gelmişti.

Çerkezlerden sonra abaza ve gürcü cariyeler geliyordu; cüceler, maskaralar ve zenciler ayrı hizmetler için alınırdı. Genel olarak, osmanlı toplumundaki cariyeler şöyle ayrılabilir: a) haremin genel hizmetinde çalışanlar, b) 5-7 yaş arasında, satılmak veya önemli bir kişiye hediye edilmek üzere satın alınan, yüzleri ve vücutları güzel olanlar; c) odalıklar; bunlar cariyelerin en güzelleri ve en pahalılarıydı. 15-20 Yaş arasında iken satılır veya hediye edilirlerdi. Hareme alınan cariyeler sanıldığına göre ilk zamanlarda ebeler ve hastalar ustası tarafından; daha sonraları da doktor yoluyle muayene edilir, hastalıklı olanlar, sahiplerine geri verilirdi. Yeni alınan cariyelere harem geleneklerine göre, görünüşleri, renkleri, güzellikleri ve karakterleri göz önünde tutularak; genellikle, farsça adlar verilirdi. Görevlerini ve haremin muaşeret usullerini öğrenmek üzere kalfaların emrine girerlerdi. Fakat en güzelleri «has odalık» olarak padişah ve şehzadeler için ayrılır, bunlara okuyup yazma da öğretilirdi. Cariyelere gündelik verilirdi. Yiyecekleri ve giyecekleri de hazine tarafından sağlanırdı.

Padişah, İkbal ve kadın efendilerini has odalıkları arasından seçerdi. Genellikle sanıldığı gibi, padişah haremde bulunan bütün cariyelerle ilişki kurmazdı; ilişkide bulunduğu cariyeden hoşlanırsa ikbal*, çocuğu olursa kadın* efendi olarak yanında alıkordu. Beğenmezse cihazını yapar, yakın adamlarından birine verirdi. Bundan başka padişah has odalıkların hepsi ile de münasebette bulunmaz, bunları kendi kızları imiş gibi devlet memurları ve onların oğulları ile evlendirirdi.

Cariyeler, dairelerde külhan, kiler gibi genel hizmetlerde çalışırlardı. Şehzade, sultan, kadın efendi ve ustaların yaşadıkları yere *daire* adı verilir, hepsinde cariyeler hizmet ederlerdi. Cariyeler, padişahtan sonra, şehzadeler ve harem ağalarının da hizmetlerini görürlerdi. Cariyelerin şehzadelerin özel hizmetlerinde bulunduklarına şüphe yoktur. Yalnız Ahmed I'den sonra, cariyelerin şehzadelerden çocuk dünyaya getirmeleri yasaklanmış, türlü şekillerle çocuk yapmaları önlenmişti. Bu usulü veliaht Abdülaziz değiştirdi. Cariyelerin hadım ağalarıyle de ilişki kurduklarına dair deliller ve olaylar vardır. Hattâ birkaç harem ağası bunlarla resmen evlenmiştir.

Cariyeler belli bir süreyi tamamladıktan sonra haremden ayrılabilir, bunlara *saraylı* denirdi. Birkaçı dışında, padişahlar kadınlarını genellikle cariyelerden seçtiler. Bunların birkaç kere saraydan toptan atıldıkları da görülmüştür. Padişahın tahttan indirilmesinde veya ölümünde çok sevdiği cariyeler, Eski saraya gönderilir ve orada sürgün olarak yaşarlardı.

◆ **Cariyelik** i. Cariye olma hali: *İsmet'in aklı başına geldi. Cariyeliğinize kabul buyurursanız, canına minnet bilecek* (Namık Kemal).

◆ **Cariyeniz** veya **cariyeleri** i. Eskiden, kadınların «ben» zamiri yerine kullandıkları aşırı nezaket sözü. Bendeniz: — *Niçin gelmesin efendim? dedim, zaten cariyeniz B... de Dârülmuallimat Fransızca muallimi idim* (R. N. Güntekin). ‖ Karşısındaki kimseye karşı duyduğu saygıyı belirtmek için, bir kimsenin, yakını olan kız ve kadınlardan söz ederken kullandığı unvan: *Valdem cariyeniz de doğma büyüme İstanbulludur* (B. Felek). [M]

CARKEND, S.S.C.B.'de Kazakistan cumhuriyetinin Taldı-Kurgan ilinde ilçe merkezi; 11 148 nüf. (1926). İli ırmağının kuzeyinde bulunan şehrin bugünkü adı Panfilov'-dur. Halkın çoğunluğu Ruslar ve Tarancı uygurlarıdır. (M)

CARKURGAN, S.S.C.B.'de, Özbekistan cumhuriyetinin Sürhanderya eyaletinde şehir. Stalinabad-Termez demiryolu üzerindedir. Halkı pamuk tarımı ile uğraşır. Sovyet idaresinin yerleşmesinden sonra bu bölgede, S.S.C.B.'nin en çok pamuk yetiştiren çiftliklerinden biri olan «Devlet Sürhan çiftliği» kuruldu. (M)

CARLÉN (Emilie FLYGARE- CARLÉN, kızlık adı **Smith**), isveçli kadın edebiyatçı (Strömstad 1807-Stockholm 1892). Duygusal yönü ağır basmakla beraber, eserlerinde halkın yaşayış ve töreleri gerçekçi bir biçimde anlatılır. En önemlileri: *Rosen pa Tistelön* (Tistel'in Gülü) [1842], *Enslingen pa Johannisskäret* (Johannis Adacığındaki Yalnız Adam) [1846], *En Natt vid Bullarsjön* (Bullar Gölü Kıyısında Bir Gece) [1847] ve özellikle, *Ett Köpmanshus i Skörgarden* (Kayalık Takımadalarında Bir Tüccar Evi) [1859]. (L)

CARLENTİNİ, İtalya'da komün, Sicilya'-da (Siracusa ili), Lentini gölü yakınında: 12 600 nüf. (L)

CARLETON (Guy), **Dorchester** baronu, ingiliz generali (Strabane, İrlanda 1742-Maidenhead 1808). Uzun süre Kanada valiliğinde bulundu (1766-1778, 1786-1796). 1776'da bu ülkeyi amerikan âsilerine karşı başarıyle savundu, ölçülü reformları ve adaletiyle kanadalı Fransızları kendine ısındırdı. Bütün diretmelerine rağmen Kanada 1791'de, iki eyalete bölündü ve her birinde üyeleri halk tarafından seçilen birer meclis kuruldu. (L)

CARLETON (William), irlandalı romancı (Prillisk, Tryone idare bölgesi 1794-Sandford, Dublin idare bölgesi 1869). Hikâyelerinde İrlanda halkının sefalet ve özlemlerini gerçekçi bir görüşle dile getirdi. 1839'da en iyi romanı olan *Fardorougha the Miser*'i

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

(Cimri Fardorougha) yayımladı. (L)

CARLETONVİLLE, Güney Afrika'da (Transvaal) yer. 4 000 m'yi aşan bir derinlikte açılmış altın madeni kuyusu. (L)

CARLİ (Gian Rinaldo), italyan bilgini (Capodistria 1720-Milano 1795). Para konusunda bugün için de geçerli olan incelemelerini *Sulle Monete* (1751-1759) adlı eserinde yayımladı. Bu sayede Ticaret ve Sanayi bakanlığı danışma kurulu başkanı (1781) ve Maliye komitesi başkanı oldu. İktisat üstüne çalışmalar yaptı. *Breve Ragionemento Sopra i Bilanci Economici delle Nazioni* (Devletlerin İktisat Bilançoları Üstüne Kısa Düşünceler) [1770], *Del Commercio Libero dei Grani* (Serbest Tahıl Ticareti Üstüne) [1771]. Ayrıca çeşitli yazıların yanısıra italyan uygarlığının başlangıcını inceleyen bir eser de yayımladı. (L)

CARLİLE (Richard), ingiliz gazetecisi ve siyaset adamı (Devon, Ashburton 1790 - Londra 1843). Liberal düşünceli bir insan olan Carlie, Thomas Paine'in *Rights of Man* (İnsan Hakları) adlı eserinden çokça etkilendi ve 1817'den sonra *The Black Dwarf* (Siyah Cüce) ve başka radikal görüşlü yayımları satmağa başladı. Bir yayınevinin genel müdürü oldu ve kendi yazdığı *The Political Litany* (Siyasî Nakarat) adlı kitabın basılması üzerine 3 yıl hapse mahkûm oldu. Hapisteyken *The Republican* (Cumhuriyetçi) adlı haftalık dergiyi çıkarınca yeniden mahkemeye verildi. Fakat 1825'te hükûmet davayı yarıda bıraktırdı. Carlile, her türlü özgür düşüncenin ateşli bir savunucusuydu. Monarşinin kalkması, öğretimin tamamıyle laik olması, kadın haklarının savunulması gibi hemen bütün aşırı radikal davalara öncülük etti. Düşünce ve bilgi yayma özgürlüğünün, birtakım sınırlı siyasî ve toplumsal reformdan çok daha önemli olduğunu savundu. (L)

CARLİNA. i. Bk. DOMUZ DİKENİ.

CARLİNGFORD, gaelce **Cairlinn,** İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili, Louth idare bölgesi) liman şehri; Carlingford Lough'un kuzey kıyısında; 500 nüf. XIV. yy.dan kalma manastır ve kale kalıntıları. (L)

CARLİNİ (Armando), italyan filozofu (Napoli 1878-Pisa 1959). Pisa üniversitesinde kuramsal felsefe profesörü (1922-1948) ve italyan parlamento ve akademisi üyesi (G. Gentile'nin aktüalizm'inde olgunlaşan düşüncesi giderek ilâhî spritüalizme yöneldi ve insan kişiliği kavramı ve değerinde toplandı. Eserleri: *La Vita dello Spirito* (Ruhun Hayatı) [1921], *La Religiosita dell'Arte e della Filosofia* (Sanat ve Felsefenin Dinîliği) [1934], *İl Mito del Realismo* (Gerçekciliğin Mithos'u) [1936], *Perchè Credo* (Niçin İnanıyorum) [1950], *Alla Ricerca di me Stesso* (Kendimi Ararken) [1951], *Cattolicesimo e Pensiero Moderno* (Katoliklik ve Modern Düşünce) [1954]; en iyi italyanca monografi olan *La Filosofia di G. Loche* (G. Locke'un Felsefesi) [1920-1921] ve *Metafisica Aristotelica*'nın (Aristo Metafiziği) [1928] tercümesi. (L)

CARLİSLE, Büyük Britanya'da şehir, Cumberlandshire'ın idare merkezi, Cumberland kütlesinin kuzeyinde; 69 800 nüf. Şehir roma devrinden beri önemli bir merkezdi; İskoçya ve İngiltere arasındaki savaşlar sırasında büyük rol oynadı. XII.-XIV. yy.dan kalma katedral. Şatoda XI.yy.dan kalma birçok bölüm. Carlisle önemli bir demiryolu kavşağı ve sanayi merkezidir. Lokomotif yapımı; bira ve bisküvi fabrikaları; madenî kutu fabrikaları. (L)

CARLİSLE (sir Anthony), ingiliz cerrahı ve fizyologu (Stillington 1768-Londra 1840), 1808'de Krallık akademisinde anatomi profesörü oldu. Volta'nın buluşundan yararlanarak fizyolojik etkileri incelemek amacıyle hemen bir pil yaptı. 1800'de Nicholson ile birlikte suyun elektrik akımıyle ayrışımını gerçekleştirdi. (L)

CARLİSMO i. Bk. CARLOS'ÇULUK.

CARLİSTA sıf. ve i. Bk. CARLOS'ÇU.

CARLO, Anjon'lu capet prensi (1299-1328), Calabria dükü (1309-1328), Sicilya kralı Akıllı Roberto'nun büyük oğlu. Ahlâk ve askerlik yönünden çok değerli bir kişiydi. Aragon-Sicilya hanedanına karşı zorlu bir savaşa girişti, fakat çok genç yaşta öldü. Büyük kızı Giovanna I 1343'te Sicilya kraliçesi oldu. (L)

CARLO I, capet prensi (1226-Foggia 1285). Anjou Maine, Provence ve Forcalquier kontu (1246-1285), Sicilya kralı (1266-1285). Fransa kralı Arslan Louis VIII ile Castilla'lı Blanca'ın onuncu oğlu. 1246'da, Provence ve Forcalquier kontesi, Provence kontu Raimond-Berenger IV'ün dördüncü kızı, tahtın vârisi Béatrix ile evlendi ve devletlerini büyük bir dikkat ve titizlikle yönetti. Kardeşi Saint Louis'den (Aziz Louis) hakkı olarak Anjou ile Moine'ı aldı. 1248'de, Saint Louis ile birlikte Yedinci Haçlı seferine katıldı ve Mısır'da savaştı. Mansure'de kral ve Poitiers'li Alphonse ile birlikte esir düştü, büyük bir fidye karşılığında serbest bırakıldı. 1253'te Flandre'da kontes Margarete'yi Hollanda kontu Willem'e karşı destekledi. Raimond des Baux'dan Arles kralı unvanını aldı (1257), sonra Güney Piemonte şehirleri üzerinde kendi metbuluğunu kabul ettirdi. Papa Urbanus IV tarafından Sicilya kralı olarak kabul edildi, Roma'da taç giydi, Benovento'da Manfred'i yendi ve öldürdü (1266), Napoli'ye girdi, 1268'de Tagliacozzo zaferinden sonra Conrad V'i esir aldı ve idam ettirdi. Bu tarihten biraz sonra bütün Sicilya krallığı ile birlikte İtalya'nın mutlak hâkimi oldu. Sicilya kırallarının ve seferlerinin doğu hakkındaki projelerini benimseyerek Viterbo anlaşmalarıyle (1267), Achaia prensliğinin metbuluğunu elde etti ve Palaiologos'lara karşı savaşı yönetmekte güçsüzlüğü görülen Doğu Latin imparatoru Baudoin II'nin yerine geçti: Bizans imparatorluğunu istilâ edeceği sırada (1270), Saint Louis kendisini Sekizinci Haçlılar seferine katılmağa çağırdı. Afrika'ya ayak basar basmaz kardeşinin ölüm haberini aldı ve bizans imparatoru Mikhael VIII Palaiologos kiliselerin birleşmesine razı olduğu halde onu papa Martinus IV'e afaroz ettirdi ve kendisine karşı harekete geçti Durazzo'yu ve Avlona'yı zaptetti ve Arnavutluk kralı unvanını aldı (1272). Doğu Akdeniz'e tamamıyle hâkim olmayı tasarlamış olan Carlo I, 1277'de Marie de Poitier-Antioche'un Kudüs üzerindeki haklarını satın aldı ve böylece Kudüs kralı unvanını elde etti. Bizans imparatorluğunu istilâ etmek üzere iken Mikhael VIII ile gizlice anlaşan Aragon kralı Büyük Pedro III Vespeci Siciliani katliamını düzenledi (30 mart 1282). Manfred'in damadı Aragon kralı kendisini Palermo'da Sicilya kralı olarak ilân etti. Böylece biri Anjon'lu Capet hanedanının elinde ve yarımadada, öteki de adada Aragonluların elinde olmak üzere iki Sicilya krallığı doğdu. Carlo I, Doğuya yapacağı sefer için hazırlamış olduğu kuvvetleri Aragon kralına karşı kullanmak zorundaydı. Yeğeni Fransa kıralı Philippe III ve Papa ile anlaştı, Aragon kralını afaroz ettirdi. Bu sebeple krallığını Charles de Valois'ya verdirdi. Fakat Fransa kralı Aragon'a hâkim olamadı; denizde Carlo I'in donanması yenildi ve Anjou'lu hükümdarın oğlu Salerne Prensi, Aragonluların eline esir düştü. Her iki Sicilya kralı ile Fransa kralı bir sonuca varılamadan öldüler. Carlo I, cesur, enerjik, sebatlı, çok dindar ve kilisenin çıkarlarına içtenlikle bağlıydı, fakat Roma'ya yardım etmek için hoşnutsuzluk yaratan istilâcı bir siyaset izledi ve bu hal özellikle de Kudüs krallığındaki hıristiyanların zararına oldu. Nihayet izlediği büyük siyaset malî yükün ağırlaşmasına, halkın hoşnutsuzluk göstermesine ve Carlo I'in Saint-Siège'e (Papalığa) bağlı italyan tüccarlarına boyun eğmesine sebep oldu. Bu durum Aragonluların işine yaradı ve Sicilya adası elden gitti.

— İkonogr. Saint-Denis kilisesinde bulunan yatar heykel (Jisant) prensin ölümünden epeyce sonra yapılmıştır (1326). [L]

CARLO I, Parma y Plasencia dükü. Bk. CARLOS III, İspanya kralı.

CARLO II (Parma 1799-Nice 1883). Etruria kralı (LUDOVİCO II) [1803-1807], Lucca dükü (1815-1847), Parma dükü (1847-1849), Etruria kralı Ludovico I de Bourbon-Parma ile Maria-Louisa de Bourbon-Espagne'nin oğulları. Annesinin naipliği altında Etruria kralıyken 1807'de Napolyon tarafından krallığı elinden alındı. Viyana kongresinde ancak küçük Lucca dükalığını elde edebildi ve Maria-Luisa'nın ölümü halinde kendisine Parma'da onun vâris olabileceği vaat edildi. Zor bir durumda tahta çıktı (1847) ve 1848 ihtilâli devletini de etkilemekten geri kalmadı, liberal ve millî isteklere boyun eğdi, 1849 Avusturya zaferiyle durumu daha çok sarsıldı. Tahtını bırakmak zorunda kaldı. (L)

CARLO II Topal (1248-1309), Sicilya kralı (1285-1309), kral Carlo I ile Provence'lı Beatrix'in oğlu. Salerno prensiyken (1271) Aragonluların hizmetindeki amiral Buggiere di Lauria'ya esir düştü (1284). Esareti sırasında, krallığı yakın akrabası Artois kontu soylu Robert II yönetti. Carlo II hapisten kurtulmak için Alfonso III'ü Aragon ve Sicilya adası kralı olarak tanımak zorunda kaldı; Papanın 1284'te Aragon krallığını bağışladığı Charles de Valois'nın zararını karşılamak için büyük kızı Margherita'yı, çeyiz olarak da Anjou ve Maine kontluklarını ona verdi (1290). Carlo II krallığına dönünce babasının büyük siyasetini sürdürmek istedi, fakat Sicilya'yı geri alamadı ve onu 1302'de Caltabellota barışıyle «Trinacria krallığı» adı altında Aragon'lu Federico II'ye tımar olarak vermek zorunda kaldı. İtalya'da serbestçe hareket edebilmek için de İsabelle I de Villehardouin'e Achaie prensliğini tımar olarak vermek istedi, fakat bundan hemen vazgeçerek dördüncü oğlu Tarento'lu Filippo I'i 1307'de prens yaptı. Böylece Piemonte'de, mülkünü genişletti, Roma'da iktidarını korudu ve sülâlesini Macaristan'da yerleştirdi. Carlo II, 1270'te, Macar kralı Stepan V'in kızı Maria ile evlendi. 1290'da büyük oğlu Charles Martel'e Napoli'de Macar krallığı tacını giydirdi, fakat genç prens 1295'te rakibi Andreas III'ü yenemeden öldü. Charles Martel'in oğlu Charles I Robert, oybirliğiyle Macar kralı seçildi. Ertesi yıl, Carlo II üçüncü oğlu Akıllı Roberto'yu Sicilya'da kendisine halef gösterdi. Böylece sülâlesinin Sicilya ve Macar kolları arasında ikilik doğmasına yol açtı. Beşinci oğlu Giovanni'ye de Durazzo dükalığını ve dördüncü oğlu Filippo'ya Taranto prensliğini verdi. Egemenliğini Balkanlara kadar yaymak istediğinden 1294'te bu dördüncü oğlunu Epiros despotu Nikephoros I'in kızı Romanya'lı Catherine ile evlendirdi. Catherine babasına bağlı toprakların büyük kısmını «Romanya despotluğu» adı ile çeyiz olarak aldı. Böylece Carlo II, İtalya'da ve Doğuda yerine geçeceklerle anlaşarak ailesinin gücünü korumuş oldu. Kendi yerine oğlu başa geçince Taranto ve Durazzo kolları arasında üstünlük kavgası başladı. (L)

CARLO III (1345-1386), Napoli (1381-1386) ve Macaristan kralı (KAROLY II) [1385-1386], Gravina kontu Anjou'lu Louis I'in (Draç dükünün) ikinci oğlu. Macaristan'da büyüdü, önce kral Büyük Louis I tarafından, vâris olarak kabul edildi. Fakat kralın büyük kızının doğması ile genç prensin Macar krallığının başına geçmesi ümidi ortadan kalktı. Carlo III 1369'da yakın akrabası ve Draç düküyle Napoli'li Maria'nın (kraliçe Giovanna I'in kız kardeşi) kızı Margherita ile evlendi; böylece kral Napoli tahtına, Anjou-Taranto kolundan daha çok yaklaşmış oldu. Kraliçe Giovanna I önce onu, sonra Fransa kralı Jean II'nin ikinci oğlu Anjou dükü Louis I'i vâris edindi. Carlo buna isyan etti ve kendisini Napoli kralı ilân etti (1381), kraliçeyi boğdurdu. Anjou'lu Louis I, buna karşı geldi, Provence'ı istilâya başladı, Napoli tacını giydi ve Güney İtalya'yı aldı, fakat anî ölümü (1384) üzerine Carlo III krallığın tek hâkimi olarak kaldı. Provence'ı ihmal etti. Macar veraset geleneklerine dayanarak kral Büyük Louis I'in kızı kraliçe Marie'ye karşı Macar tahtı üzerinde hak iddia etti ve amacına ulaştı. Macaristan'a gitti. 1385'te taç giy-

CARLO I
Sicilya kralı
(Saint-Denis bazilikası)

Topal CARLO II
San Domenico kilisesindeki portresinden yapılmış gravür (Napoli)

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

CARLO-ALBERTO
Harace Vernet tarafından
(Millî müze, Torino)

Büyük CARLO EMANUELE I

Kötü CARLOS II
(Bibliothèque nationale, Paris)

İspanya kralı CARLOS II
Carreno tarafından
(Prado, Madrid)

di, fakat bir yıl sonra Büyük Louis'nin dul karısı naip Bosna'lı Erszebet'in emriyle Buda'da öldürüldü. Napoli'de Carlo III'ün yerine oğlu Ladislas geçti. Macaristan da Maria'ya kaldı. (L)

CARLO III (Lucca 1823-Parma 1854), Parma dükü (1849-1854), Carlo II'nin oğlu. Cumhuriyet hareketini şiddetle bastırdığı sırada kendisi de öldürüldü. (L)

CARLO IV, Sicilya kralı. Bk. KARL, imparator.

CARLO V, Sicilya kralı. Bk. CARLOS II, İspanya kralı.

CARLO VI, Sicilya kralı. Bk. KARL VI, imparator.

CARLO VII, Sicilya kralı. Bk. CARLOS III, İspanya kralı.

CARLO-ALBERTO (Torino 1798 - Porto, Portekiz 1849), Sardunya kralı (1831-1849), Carignano dükü Carlo -Emanuele da Savoia'nın oğlu. Paris'e, sonra Cenevre'ye sürüldü, gençliğinde fransız düşüncesinin etkisi altında kaldı, Torino'ya döndükten sonra (1814) liberal oldu. 1821'de Vittorio'nun istifası üzerine naip oldu, isyan eden liberallerin istedikleri anayasayı kabul etti, fakat kral Carlo Felise (1871) kendisini birkaç ay sonra saraydan uzaklaştırdı; krala ve Metternick'e kurulu rejimi asla değiştirmeyeceğine dair söz vermek zorunda kaldı; hattâ İspanya seferine katılmağa mecbur oldu (1829). Gelenekçi ve mistik olan Carlo-Alberto'nun esasen liberal olması mümkün değildi ve bu nedenle 1833-1834'te Mazzini'nin hazırladığı isyanı şiddetle bastırdı. Avusturyalıları sevmediğinden, bu ülkenin taraflısı olan gerici partinin elinde esir olmak istemedi. Ülkesinde daha iyi bir yönetim kurmayı arzu etti (bir devlet şûrası ve vilâyet meclisleri kurmak, Napolyon yasasından esinlenen Albertin yasasını yayımlamak) ve kendinden öncekilerin başlamış oldukları iktisadî ve sosyal devrimleri gerçekleştirmek istedi. Bu bakımdan yavaş yavaş rejimi yumuşattı. Piemonte, İtalya'nın en çok gelişen bölgesi oldu, Avusturyalıların Trieste lehine yaptıklarına karşılık Cenova'ya bir demiryolu projesi uyguladı ve bu şehrin gelişmesini sağladı. Bu sebeple önce Piemonte'nin gelişmesini sağlamayı ve öteki hükümdarların tanrısal haklarına dokunmayı istediği halde, vatansever bir kral olarak göründü ve bütün İtalyanların sevgisini kazandı. Pio IX'un seçilmesi onu liberal rejimi daha da ileri götürmeğe zorladı. Solaro della Margarita hükûmetinin yerine daha devrimci bir kabineyi iş başına getirdi (1847 ekimi) ve 1848 martında Balbo'nun etkisiyle *anayasayı* ilân etti. Sonra ihtilâllerle felce uğramış olan Avusturya'ya karşı lombardiall isyancıları desteklemeye teşvik edildi; millî bir koalisyonun şefi olarak Custozza'da Radetzki'ye yenildi (25 temmuz) ve Salasco mütarekesini imzaladı. Bunun üzerine cumhuriyetçi eğilimli birçok ayaklanmalar oldu. Roma ve Toscana'da Carlo-Alberto, cumhuriyet fikrinin kendi devletinde de güç kazanmasından korkarak Gioberti'ye baş vurdu (1848 aralık), sonra Avusturya ile olan mütareke anlaşmasını bozdu (12 mart 1849). Fakat Novara yenilgisinden sonra tahtını (23 mart 1849) oğlu Vittorio Emanuele II lehine bırakmak zorunda kaldı. Gittiği Portekiz'de birkaç ay sonra öldü. Kararsız bir kişiliği olan Carlo-Alberto hakkında verilen hükümler birbirinden çok farklıdır. Risorgimento'ya karşı olan tutumu, hanedana veya millete karşı güttüğü siyaset, bugün bile hâlâ tartışma konusudur. (L)

CARLO EMANUELE I, Büyük (1562-1630), Savoia dükü (1580-1630), dük Emanuele Filiberto ile Marguerite de France'ın oğlu. Devletini güçlendirmeğe çalıştı. Cenevre, Saluzzo ve Monferrato'yu alarak bir krallık yaratmağa uğraştı. Bu amaçla Fransa veya İspanya ile dostluk kurmak yolları arasında bocaladı. Saluzzo markiliğini ele geçirdi (1588), katolik ligası ile uyuşarak Provence'a el uzattı (1589-1593), Henri IV ile kısa bir anlaşmazlıktan sonra Saluzzo markiliği üzerindeki haklarını krala bırakarak Bresse, Bugey ve Cex topraklarını almayı kabul etti (1601 Lyon antlaşması). Cenevre üzerindeki isteği gerçekleşmedi (1602 «antlaşması»). Valtellina (1624-1626) işinde Fransızların tarafını tuttu, fakat müttefiklerince yalnız bırakıldı. O zaman İspanyollara döndü, kendisine Monferato'yu sağlayacak Montava vârisliğini elde etmek istedi (1628). Fakat Louis XIII, Suze zaferiyle (1629) ona tarafsız kalmayı kabul ettirdi; dük öldüğü zaman ülkesi Fransa ile İspanya arasındaki savaşlar sonunda yakılıp yıkılmıştı. (L)

CARLO EMANUELE II (1634-1675), Savoia dükü (1638-1675), Savoia'lı Vittorio Amadeo I ile Louis XIII'ün kız kardeşi Christine de Bourbon'un oğlu. Annesinin naipliği sırasında, sonra 1663'ten başlayarak kendi yönetimi süresince dükalık fransız siyasetine bağlı kaldı. (L)

CARLO EMANUELE III (Torino 1701-ay.y. 1773), Savoia dükü ve Sardinya kralı (1730-1773), kral Vittorio Amadeo II ile Anne Marie d'Orleans'ın oğlu. Polonya Veraset savaşında Fransa ile (1733-1738), Avusturya Veraset savaşında Avusturyalılarla (1742-1748) kurduğu dostluk bağlarından yararlandı. Novara'yı, Tortona'yı ve Milano'nun bazı bölgelerini elde etti. Devletin haklarını kiliseye karşı savundu ve yönetimindeki yerlerde iktisadî ve sosyal ilerlemeyi sağladı. 1770'te yeni bir yasa çıkardı *(Corpus Carolinum)*. [L]

CARLO EMANUELE IV (Torino 1751-Roma 1819), Sardinya kralı (1796-1802), kral Vittorio Amadeo III ile Bourbon-İspanya prensesi Maria Antonieta'nın büyük oğlu. Fransızların İtalya'da büyük başarılar kazandıkları ve Direktuvar'ın gücünü arttırdığı sırada tahta çıktı, 1798'de Grouchy tarafından Avrupa kıtasındaki ülkesinden uzaklaştırıldı, Sardinya'ya çekildi ve 1802'de kardeşi Vittorio Emanuele I yararına tahttan çekildi, Roma'da bir manastırda öldü. (L)

CARLO FELİCE (Torino 1765-ay.y. 1831), Sardinya kralı (1821-1831), kral Vittorio Amadeo III'ün beşinci oğlu. 1799'dan 1816'ya kadar Sardinya kralı adına aydın bir yönetim kurdu. Liberal devrimin zaferi üzerine kardeşi Vittorio Manuele tahttan çekildiği zaman, istemeyerek onun yerine geçti; «Federé»lerin liberal hareketini sertlikle bastırdı. (L)

CARLOMAN, Charles Martel'in büyük oğlu (Viyana 715-Dauphiné 754). 741'de babasının ölümünden sonra, kardeşi Kısa Pepen ile iktidarı paylaştı. Austrasia'yı yönetti. Frank topraklarını genişletti, yönetimi altındaki ülkelerde kiliseyi güçlendirdi. Sonra Soracte tepesinde yaptırdığı bir manastıra (747), daha sonra da Monte Cassino manastırına çekildi (750). Ölümünden sonra 751'den beri kral olan Kısa Pepen Frankların tek lideri olarak kaldı. (L)

CARLOMAN (751-Samoussy, Laon yakını [bugün Aisne] veya Chaumuzy [bugün Marne] 771), Austrasia kralı (768-771), Kısa Pepen'in küçük oğlu, Büyük Karl'ın küçük kardeşi. Büyük Karl ile birlikte 768'de Frankların kralı oldu. Provence, Septimania Gothia, Bourgogne, Alsace ve Alamanya ülkelerinde ve Aquitania'nın bir kısmında hüküm sürmeğe başladı. Aquitania'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmasına yardım etmekten kaçınan kardeşiyle bozuştu (769-770). Ölümünden sonra Lombardia kralı Desiderius'un kızı olan karısı Gerberge, çocukları ile birlikte babasının yanına sığındı. Desiderius'u yenen Büyük Karl Verona'da hepsini ele geçirdi ve onları bir manastıra kapattı. (L)

CARLOMAN, Fransa kralı (879-884), Louis II'nin oğlu. Kardeşi Louis III ile birlikte kral oldu. 880'de krallığı paylaştılar. Bourgogne ve Aquitania bölgeleri Carloman'a düştü. 882'de kardeşinin ölümünden sonra tek başına kral olarak hüküm sürdü. Bir av kazasında öldü. (L)

CARLOMAN, Kel Charles'ın dördüncü oğlu. Babası tarafından manastıra kapatıldı. Sonra kaçtı, krallık illerini kırıp geçirmek amacıyle bir soyguncu çetesinin başına geçti (870). Yakalandı, mahkûm oldu ve gözleri oyuldu (875). Kendisini Esternach manastırına yerleştiren Germen Ludwig'in yanına sığındı. (L)

CARLOMAN, Büyük Karl'ın oğlu. İtalya kralı Kısa Pepen* adıyle tanınır. (L)

CARLON, Büyük Britanya'da (Nottinghamshire) şehir, Nottingham'ın kuzeydoğusunda; 34 200 nüf. Maden kömürü ocakları. (L)

CARLONE veya **CARLONİ,** mensupları İtalya ve Almanya'da çalışmış, XVI'ncı ve XVII'nci yy.da yaşamış italyan sanatçı ailesi. — TADDEO, cenovalı heykeltıraş (Rovio 1543-Cenova 1613); «il Genovese» adıyle anılan oğlu GIOVANNI ANDREA (Cenova 1590-Milano 1630), Cenova'da Annuniziata'da çalışmış ressam; öteki oğlu GIOVANNI BATTISTA DI TADDEO (Cenova 1592-Torino 1677), ressam; Roma'da Gesu kilisesi kubbesinin süslemelerine çalıştı. (L)

CARLOS (Lizbon 1868-ay.y. 1908), Portekiz kralı (1889-1908). Kral Luis ile Savoia prensesi Maria Pia'nın büyük oğlu. 1886'da, Paris kontu Louis-Philippe-Albert'in kızı Marie-Amelie d'Orléans ile evlendi. Tahta çıktığı günden itibaren Doğu Afrika sömürgeleri konusunda İngiltere'ye boyun eğmek zorunda kaldı. — Joao Franco'ya diktatörlüğü vermek suretiyle anarşiye ve partiler arası kavgalara son vermeğe çalıştı. Fakat 1 şubat 1908'de büyük oğlu Luis Felipe ile birlikte öldürüldü. İkinci oğlu Manuel II yerine geçti. (L)

CARLOS I, İspanya kralı. Bk. KARL V, Germen imparatoru.

CARLOS I. Bk. CHARLES IV **(Güzel),** Fransa kralı.

CARLOS II (1661-1700), İspanya ve Sicilya kralı (CARLO V) [1665-1700], kral Felipe IV ile Mariana de Austria'nın oğlu. Annesinin naipliği altında iktidar cizvit Nithard ile maceracı Valenzuela'nın tecrübesiz ellerine geçti. Aachen antlaşmasıyle İspanya Flandre'ı Louis XIV'e bırakmak zorunda kaldı. Carlos II'nin resmen reşit olması (1675) ve evlilik dışı kardeşi Don Juan de Austria'nın kısa süre iktidara gelmesi de (1677-1679), 1678'de yapılan Nijmegen antlaşmasına göre Franche-Comté ve Artois'daki bazı yerlerin elden gitmesini önleyemedi. 1689'da İmparatorluk ve Birleşik eyaletlerle Louis XIV'e karşı birleşti. Augsburg Ligi savaşı, Ryswick barışıyle (1697) sona erdiyse de Katalonya yine de istilâ edilmekten kurtulamadı. Kafaca ve vücutça zayıf bir insan olan Carlos II, iki kere evlendi: birinci evliliğini Louis XIV'ün yeğeni Orléans prensesi Marie-Louise ile (1679), ikincisini de kendisi üzerinde büyük etkisi olan Nedburg'lu Mariana ile yaptı. Çocuğu olmadı, kendisine halef olarak Louis XIV'ün ikinci torunu Philippe d'Anjou'yu seçti.

— İkonogr. Ressam Carreno ve Coello kralın birçok resmini yapmışlardır (Viyana ve Prado müzeleri). [L]

CARLOS II El Malo (Kötü) [1332-1387], Navarra kralı (1349-1387), Philippe III d'Evreux ile Navarra kraliçesi Juana II de Francia'nın büyük oğlu ve Fransa kralı İnatçı Louis X'un torunu. Kendine miras kalması gereken ama baskalarına bağışlanmış olan hakları geri almak, bu arada Fransa tahtını elde etmek için uzun süre direndi. Fransa kralı Jean II'nin kızı Jeanne (Juana) ile evlenmesi de bu amacını gerçekleştirmeğe yarayacak bir fırsat oldu. Fakat Jean II ona hiç bir şey vermedi ve Carlos Valois'larla kesinlikle bozuştu. Krala karşı çevirdiği entrikalar üzerine hapse atıldı

Foto. Anderson-Giraudon, Giraudon (LAROUSSE)

İspanya kralı **CARLOS III**
Gerommo Gil'in gümüş madalyası

(1356). Fakat taraftarları kralın esirliğinden faydalanarak onu hapisten kurtardılar (1357). Carlos çok geçmeden veliahta baskı yapmağa başladı. Normandiya'da ve Seine ırmağının aşağı kesimlerinde durumu çok kuvvetliydi. Edward III ile açıkça ittifak yapabilmek için ingiliz tehdidinden, ayrıca iç karışıklıklardan, özellikle Etienne Marcel'in Paris ayaklanmasından (1385) yararlandı. Fakat ayaklanmağa karşı olan halkın tepkisi onu Paris'in desteğinden yoksun bıraktı ve ingiliz savaşı 1360'ta sona erdi. 1363'te Bourgogne tahtına geçmek istediyse de bir sonuç elde edemedi. Guesclin'e Cocherel'de yenilince (1364), tasarılarından vazgeçmek zorunda kaldı (Avignon antlaşması, 1365) ve Navarra'ya döndü. İspanya'ya yaptığı müdahaleler (1362, 1367) sonunda krallığını daha güçsüz duruma düşürdü; hükûmete karşı yeni bir gizli hareketi sonunda Normandiyadaki toprakları elinden alınınca Cherbourg'u İngilizlere sattı (1378). [L]

CARLOS III (1716-1788), İspanya kralı (1759-1788), kral Felipe V ile Elisabetta Farnese'nin oğlu. Annesi sayesinde önce CARLO I adıyle Parma dükası oldu (1731-1735); sonra Napoli'yi ve Sicilya'yı ele geçirdi (1734), orada CARLO VII adıyle saltanat sürdü ve aydın bir mutlakiyet yönetimi kurdu. Üvey kardeşi Fernando VI çocuksuz öldüğünden (1759), İspanya'da onun yerine geçti, Napoli'yi üçüncü oğlu Fernando'ya bıraktı. Dış siyasetinde Fransa ile akrabalık antlaşması imzaladı (1761), Yedi Yıl savaşlarına ve Amerika bağımsızlık savaşına katıldı. Versailles barışıyle (1783) Cebelitarık'ı bırakarak Florida ve Minorka'yı yeniden elde etti. Fas seferi (1774) ve Cezayir savaşları (1775, 1783, 1784) daha az başarılı oldu. Büyük fransız ansiklopedicilerinin güçlü etkisi altında İspanya'ya aydın mutlakiyeti soktu ve geliştirdi. Aranda'nın (1776'dan ö.), sonra Florida Blanca'nın (1777-1778) ve iktisatçı Campomanès'in yardımlarıyle mutlakiyetçi idareyi geliştirdi, maliyeye yeni bir düzen verdi, tarım ve ticareti korudu; San Carlos bankasını kurdu (1782), askerî okullar açtı. Madrid'i güzelleştirdi, kamu yararına elverişli bayındırlık işleri yaptırdı. Cizvitleri kovdu (1767). Fakat hükümdarın ve küçük bir seçkin topluluğun eseri olan bu yenilikler, Carlos III'ün ölümünden sonra devam etmedi. (L)

Carlos III (KRALLIK VE LİYAKAT NİŞANI), kral Carlos III'ün 1771'de torununun doğumu dolayısıyle çıkardığı ve 1804, 1847 yıllarında üzerinde bazı değişiklikler yapılan liyakat nişanı. 1942'de Franco yönetimince yeniden verilmeğe başlandı; bu nişan en yüksek ispanyol rütbesidir. (L)

CARLOS III El Noble (Soylu) [Mantes 1361-Olite 1425], Navarra kralı (1387-1425), kral Carlos II El Malo (Kötü) ile Juanya de Francia'nın oğlu. Babasından ayrı bir karaktere sahipti. Navarra'da Carlos II El Malo'nun büyüklük tutkusu ve çok kere görevi başında bulunmayışı yüzünden meydana gelen kötülüklere son verdi. Valois'larla kesin bir anlaşma yaparak barıştı; böylece Nemours dükalığını elde etti ve «pair» unvanını aldı (1404), fesatçı fransız grupları arasında uzlaştırıcı bir rol oynadı (1410). Öte yandan öteki İberia devletleriyle dostça ilişkiler kurdu, 1375'te Castilla kralı Enrique II'nin kızı Leonor ile evlendi. Her tarafa fransız kültürünü yaydı ve Olite'de muhteşem bir şato yaptırdı. Pamplona'da bulunan mezarı XIV. yy. sanatının niteliklerini en iyi belirten anıtlardan biridir. Tahtı, kızı Prenses Blanca ile onun ikinci kocası Aragon kralı Juan II'ye kaldı. (L)

CARLOS IV (1421-1461), Viana prensi, Navarra'nın tahtsız kralı (1441-1461), Katolonya hanedanının büyük evlâdı (1458-1461), Aragon kralı Juan II ile Navarra kraliçesi Evreux'lü Blanca'nın oğlu. Navarra krallığının gerçek mirasçısı olduğu halde babası tarafından bir iç savaş sonunda uzaklaştırıldı (1452). Bununla birlikte babası onu, Katalonya'nın en büyük evlâdı olmak niteliğiyle ödevinde bıraktı (1460), ama az sonra onu tutuklattı. Böylece bir ayaklanmaya sebep oldu. Carlos, bu çatışma sona ermeden öldü. (L)

CARLOS IV (Napoli 1748-Roma 1819), İspanya kralı (1788-1808). Kral Carlos III'ün ikinci oğlu. Parma dükü Filippo'nun kızı, yakın akrabası Maria-Louisa de Bourbon ile evlendi, onun ve gözdesi Godoy'un etkisi altında kaldı. Fransa kralı Louis XVI'yı kurtarmağa çalıştı, fakat bu davranışı Konvansiyon'un kendisine karşı savaş açmasına yol açtı (7 mart 1743).Üç yıllık bir savaştan sonra, İspanya'nın işgal edilmiş olması ve İspanya-İngiltere arasındaki anlaşmazlık üzerine Basel barış antlaşmasını imzaladı (1795). Bundan başka San-İldefonso ittifakı (1796) onun Büyük Britanya ve Portekiz ile savaşan Fransa'nın yanında yer almasını gerektirdi. Trinidad adasının elden çıkması (1797), Louisiana'nın Napolyon'a geri verilmesi (1800), deniz ticaretinin bozulması, savaş gemilerinin Trafalgar'da tahrip edilmesi halkın fransız ittifakından soğumasına sebep oldu; Godoy işin içinden sıyrılmak istedi, fakat gözde bakanın halk arasında hoşnutsuzluk yaratan durumu 17-18 mart 1808 gecesi Aranjuez'in yaptığı askerî darbeyle son buldu. Kral, oğlu Fernando lehine tahttan çekildi; fakat Bayonne görüşmesi sonunda oğlu da hakkından vazgeçti. Carlos IV bu defa Napolyon I lehine yeniden tahttan çekildi (mayıs 1808). Önce Marsilya'ya, sonra Roma'ya geçti ve orada öldü. (L)

Carlos IV ve Ailesi, Goya'nın şaheserlerinden biri (1800); tablo (boy 2,80 m, en 3,36 m), Prado müzesindedir. O zaman Goya saray ressamıydı. Bununla beraber bu tablosunda bir hayli zalimce davrandı: kral kaba ve şaşkın, kraliçe yabanî ve hayvanî görünüşlü, prenslerden biri vücutça biçimsizdir. Goya ayrıca Carlos IV'ün tek olarak birçok portresini yapmıştır. (L)

CARLOS DE AUSTRİA veya **DON CARLOS** (Valladolid 1545-Madrid 1568). İspanya kralı Felipe II ile portekiz hanedanından Maria'nın büyük oğlu. Soysuzlaşmış oğlunun rezaletlerinden bıkıp usanan Felipe II'ye 1568'de oğlunun kaçmak için fırsat kolladığını haber verdiler. Ertesi gün kral onu tutuklattı, Madrid kalesine kapattı, bir ihtimale göre Don Carlos orada zehirlenerek öldürüldü. Carlos'un serüvenli hayatı birçok yazara, özellikle Jimenez de Enciso'nun (1676) eserlerine konu oldu. Ayrıca Otway (1676) ve Schiller'den (1787) başka Alfieri de *Philippe II* adlı oyununda aynı konuyu işledi. (L)

CARLOS DE BORBON veya **DON CARLOS** (1788-1855), **Molina** kontu, kral Carlos IV'ün ikinci oğlu. İspanya'ya Felipe V tarafından sokulan, 1789 nizamnamesiyle yürürlükten kaldırılan tımar arazisi kanununa dayanarak, kardeşi Fernando VII'den sonra, kızı İsabel II yerine tahta geçmek istedi (1833). Gelenekçi ve tutucu kişiler olan Carlos taraftarlarının körükledikleri iç savaşta (birinci Carlos'çular savaşı) yenildiler (1840). Prens Fransa'ya sığındı, 1844'te büyük oğlu Montemolin kontu Carlos lehine tahttan vazgeçti. (L)

CARLOS DE BORBON, ispanyol prensi (1818-1861), **Montemolin** kontu; Molina kontu Don Carlos ile portekiz hanedanından Maria-Francesca'nın büyük oğlu. İspanyol hanedanının ikinci vârisi. 1844'te, babası onun lehine haklarından vazgeçtiğinden tahta geçmek üzere teşebbüslerde bulundu. Bu da Katalonya'da (1847-1848) ikinci Carlos'çular savaşına sebep oldu. Yerine kardeşi Madrid dükü Juan geçti. (L)

CARLOS DE BORBON veya **DON CARLOS,** ispanyol prensi (Ljubjana 1848-Varèse 1909), Madrid dükü, Madrid dükü Juan'ın oğlu Fernando VII'nin kardeşi, Carlos'un torunu. 1868'de babası onun lehine krallık haklarından vazgeçti. Amedeo de Saboya İspanya kralı olarak ilân edilince (1870) tahtta hak iddia etmeğe kalkıştı. Bunun üzerine üçüncü Carlos'çular savaşı çıktı ve bu savaş dört yıl sürdü. İspanya'nın bütün kuzeyine yayıldı. Martinez Campos, Alfonso XII'yi kral ilân edince (29 aralık 1874) savaş sona erdi (1876). [L]

CARLOS'ÇU veya **CARLİSTA** sıf. ve i. İspanya'da Don Carlos taraftarlarına verilen ad. ‖ *Teşm. yol.* İster siyasî (krallığın babadan oğula geçmesi), ister dinî (din adamları sınıfını meydana getiren kişilere tanınan öncelik) ve ister sosyal (eski mahallî imtiyazların tekrar elde edilmesi) ol-

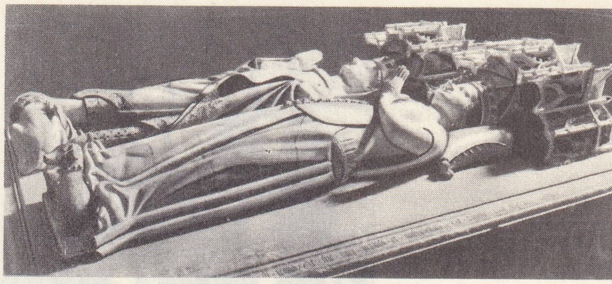

Soylu CARLOS III ve dona Leonor'un mezarı (Pampelune katedrali)

«Carols IV ve **Ailesi»** Goya tarafından (Prado, Madrid)

Foto. Braun (LAROUSSE)

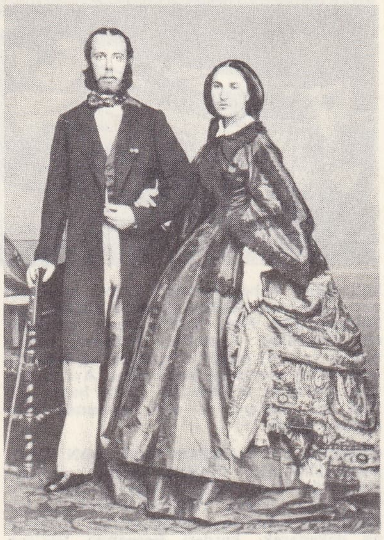

Belçika prensesi **CARLOTA** ve kocası imparator Maximilian

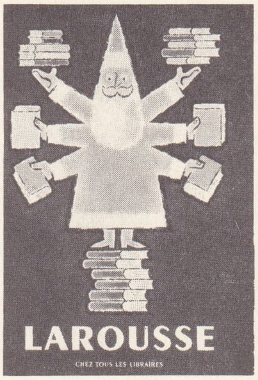

Jean **CARLU**'dan bir afiş (1958)

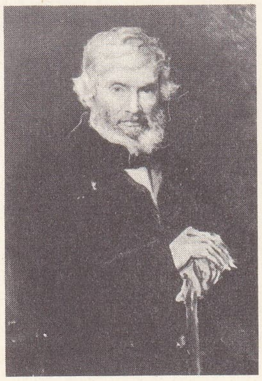

Thomas **CARLYLE**

Jacques **CARLU** Paris'te NATO binası

sun, geleneği korumak amacını güden her türlü monarşi sistemine verilen ad.

◆ Sıf. Carlos'çulukla ilgili: *Carlos'çu parti.*

— ANSİKL. İspanya'da Fernando VII'nin tahta geçme sırası konusunda getirdiği yasanın (1830) geçerliğini tanımayan herkese *Carlos'çu* deniyordu. Bu yasa Fernando'nun kızı İsabel'in lehine, kardeşi Don Carlos (1788-1855) ve oğullarının ise aleyhineydi. Geçerlik ilkesi daha çok papaz sınıfı ve köylüler arasında taraftar bulduğu için Don Carlos ve Apostolico partisi taraftarlarının davası liberalizm ve merkeziyetçiliğe karşı olanlarınkiyle birleşti. Fernando VII'nin ölümünde (1833) Bask ülkesinde iç savaş halini alan Carlos'çu bir başkaldırma oldu (1834-1839). Bu iç savaşı, 1 ekim 1833'te kral unvanını alan Don Carlos yönetti. Madrid'i tehdit etmeyi başardıysa da, ülkenin orta ve güney bölümlerinde gerçek bir kontrol sağlayamadı. Carlos'çu şef Maroto'nun imzaladığı Vergara sözleşmesi (1839) iç savaşı sona erdirdi. Fransa'ya kaçan Don Carlos, Bourge'da göz hapsine alındı.

Don Carlos ölünce (1855) Carlos'çular onun oğlu Montemolin kontu Carlos (1818-1861) çevresinde toplandılar. Carlos ve küçük kardeşi Fernando (1824-1861) Ebro'nun denize döküldüğü yere çıkarma yaparak Aragon şehrini ayaklandırmayı denediler. Yakalandılar, ancak taht üzerindeki hak iddialarından vazgeçerek tekrar serbest bırakıldılar. Ama sözlerini hemen inkâr ettiler. Carlos'çu parti bir defa daha, bu sefer kardeşleri, don Juan'ın oğlu, öncekilerin kardeşi Don Carlos (1848-1909) başkanlığında kuruldu. Tahtı almak için yapılan ilk teşebbüs (1870-1872) başarısızlıkla sonuçlandı. Her türlü hoşnutsuzluktan, hattâ muhtariyet taraftarı Katalonyalılardan da yararlanan Carlos'çular İspanya'nın kuzey ve kuzeydoğusunda büyük bir bölüme hâkim oldular ve süregelen ayaklanmalar sonucu federal bir cumhuriyet kurmayı başardılar (1873). Ama Alfonso XII'nin tahta çıkması, Orta ve Kuzey İspanya'da başarı kazanması Don Carlos'u bir daha dönmemek üzere İspanya'dan kaçmağa zorladı, partisinin de umutlarını söndürdü. Ama varlığına son vermedi. Siyasî ve dinî gelenekçiliğin koruyucusu olan Carlos'çuluk özellikle Navarra'da varlığını sürdürdü. (L)

CARLOS'ÇULUK veya **CARLİSMO** i. Don Carlos (Carlos de Borbon) taraftarlarının benimsediği görüş. (Bk. CARLOS'ÇU.)

— ANSİKL. İspanya'da, özellikle Navarra, Bask ülkeleri ve Katalonya'da *Carlos'çuluk* önemini ve canlılığını korudu. 1966'da Montejurra'da (Estella yakınında, Navarra) 75 000 Carlos'çunun katıldığı bir toplantı yapıldı. Bunların çoğu liberal muhalefet taraftarlarındandı. Prens Xavier de Bourbon-Parme ve oğlu Hugues-Charles Carlos'çuların çoğunluğunca tahtın vârisi olarak tanınır. (L)

CARLOTA, Saksonya-Coburg-Gotha ve Belçika prensesi (Laeken 1840-Bouchout şatosu, Brüksel yakınları 1927). Belçika kralı Léopold I ile Louise d'Orléans'ın kızı.1857'de, Avusturya imparatoru Franz-Joseph'in kardeşi arşidük Maximilian ile evlendi. 1864'te Meksika imparatoru olan Maximilian'ın idamından sonra deliren imparatoriçe Carlota, önce Avusturya'da Mirabar'da, sonra Bouchout şatosunda yaşadı. (L)

CARLOVA (Vasile), rumen şairi (Targövişte 1809-Craiova 1831). Süvari subayıydı. Volney'in *Harabeler*'inden esinlenerek yazdığı *Ruinele Târgovste* (Targöviste Harabeleri) [1828] adlı ağıtları ve Lamartine ile Jancu Vacarescu'nun etkisi altında yazdığı *Rugaciunea* (Yakarış) adlı şiiri [1828], Romanya'da romantik şiirin öncüsü olarak ün yapmasını sağladı. (L)

CARLOVİNGLER. Bk. KAROLENJLER.

CARLOW, gaelce **Ceatharlach,** İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili) şehir, idare bölgesi merkezi; Wicklow dağlarının batısında, Barrow kıyısında; 7 700 nüf. Eski müstahkem yer. XIII. yy.dan kalma şato yıkıntıları. XIX. yy.dan kalma katolik katedrali. — *Carlow idare bölgesi, Wicklow* dağlarının güneybatısında; 33 900 nüf. İdare merkezi. *Carlow.* (L)

CARLSBAD, A.B.D.'de (New Mexico) şehir. Pecos ırmağı kıyısında; 25 000 nüf. Çok büyük bir koridor ve bölmeler ağı meydana getiren mağaraların kuzeydoğusunda turistik merkez. Potasyum madenleri. (L)

CARLSBAD. Bk. KARLOVY VARY.

Carlsberg Brasseries, 1847'de Danimarka'da işlemeğe açılan bira fabrikaları. Fabrikaların kurucusu olan J. C. Jacobsen (1822-1889) tesislerin hepsini kendi adını taşıyan bir bilim ve sanat vakfına bıraktı. Bira fabrikaları, 1888'den bu yana «Krallık Bilimler derneği»nin beş profesörünün görev aldığı bir kurul tarafından yönetilir. Vakfın Danimarka fikir ve sanat hayatında maddî bakımdan büyük etkisi oldu. Danimarka'nın giriştiği ilmî gezilere, keşiflere ve kazılara para yardımı yaptı. Sanat alanında Shakespeare'in *Hamlet*'inin tarihî dekoru olan Kronborg şatosunun onarılması masraflarını karşıladı. (L)

CARLSON (Frederik Ferdinand), isveçli tarihçi ve devlet adamı (Alsikhe, Uppland 1811-Stockholm 1887). Uppsala üniversitesinde profesör, iki kere din işleri bakanı olarak görev aldı; 1959'da kabul edilen, reform tasarısıyle ilk ve orta öğretime yeni bir düzen getirdi. Ayrıca tarih konusunda da eserler yazdı. Özellikle *Sveriges Historia Under Konungarne af Pjalziska Huset* (Pfalz Hanedanından gelen Krallar Zamanında İsveç Tarihi) [4 cilt, 1885-1875] en ünlü eseridir. (L)

CARLTON, Büyük Britanya'da (Nottinghamshire) şehir, Nottingham'ın kuzeydoğusunda; 34 700 nüf. Maden kömürü ocakları. (L)

Carlton kulübü, 1831 yılında, Peel'in, Londra'da kurduğu gelenekçi eğilimde siyasî kulüp. (L)

CARLU (Jacques), fransız mimarı (Bonnaieres-sur-Seine 1890). Ecole Nationale Supérieure des beaux-arts'da Laloux'nun öğrencisi, 1919'da birinci büyük Roma ödülünü kazandı. Chailot sarayını onardı (1936-1938). 1924'ten 1934'e kadar Massachusetts İnstitute of Technology'de mimarlık dersleri verdi. Paris'te 1958'de, O.T.A.N. (NATO) sarayını yaptı. (Güzel Sanatlar akademisi, 1957). [L]

CARLU (Jean), fransız afişçisi (Bonnières-sur-Seine 1900). 1937 Paris milletlerarası sergisinde reklam sarayının hazırlık ve takdim işlerini yönetti. Milletlerarası grafik birliğinin başkanı oldu, çizgilerinin gücü ve renklerin canlılığı ile dikkati çeken çeşitli afişler yaptı. (L)

CARLUDOVİCA i. Sarmaşık dallı, ağaçsı bitki. Tropikal Amerika'da yetişir.

— ANSİKL. En önemli türü, Peru'da ve Yeni Granada'da yetişen *Carludovica palmata*'dır. Bunun sapından baston yapılır, tohumundan yağ çıkarılır. Yaprakları ise «Panama» adı verilen şapkaların yapımında kullanılır. Şapka yapmak için ince şeritler halinde kesilir. Bu cinsin birçok türleri sıcak limonluklarda yetiştirilir. *(Cyclanthaceae* familyasından.) [L]

CARLYLE (Thomas), ingiliz tarihçisi, biyografi yazarı ve eleştiricisi (Ecclefechan, Dumfrisshire, İskoçya 1795-Londra 1881). Bir duvarcının oğluydu, Edinburgh üniversitesinde birkaç yıl okudu (1809-1813). Alman edebiyatı ile düşüncesinden etkilendi, Goethe'nin *Wilhelm Meister*'ini (1824) ve Schiller'in hayatı üzerine bir eser çevirdi (1825), alman şiiri ve romanı üzerine, J.-P. Richter, Fichte, Goethe, Herder ile ilgili ve alman şiiriyle roman türü üstüne tenkidî denemeler yazdı. İlk eseri bir otobiyografidir: *Sartor Resartus* (1833-1834), mensur ve büyük bir destan olan *The French Revolution* (1837) adlı eseri ile tanındı. Bu süre içinde Jane Welsh ile evlendi (1826), Londra'nın Chelsea semtinde yerleşti (1834). 1837'de düşüncelerinin büyük kısmını açıklayacağı dört dizilik konferanslarına başladı: *Lectures on German Litterature* (Alman Edebiyatı Üzerine), *Lectures on European Revolutions* (Çağdaş Avrupa Devrimleri), özellikle *Kahramanlar* (On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History) [1841]. Bu eserinde düşüncesinin büyük bir kısmı anlatılır. Büyük adamların biyografileri arasında Luther, Shakespeare, Muhammed, Dante, Burns, Napolyon'un hayatları vardır ve Carlyle insanlık tarihi üzerinde bu kültür kahramanlarının belirleyici önemlerini göstermek ister. Akılcılığın ve maddeciliğin aleyhinde olan Carlyle, bu felsefelere karşı bir çeşit aristokratik ruhçuluk ileri sürer; bu felsefede aynı zamanda, kudrete karşı duyulan çok güçlü bir tutku yer alır: *Chartisme* (1839), *Past and Present* (Geçmiş ve Bugün) [1843], *Latter-Day Pamphlest* (Son Günün Yergisi) [1850] adlı eserlerde seçkinlerin görevleri ve İngiltere'nin Chartism siyasî akımındaki rolü üzerinde durdu; *Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations*'ı (Oliver Cromwell's ve Söylevleri) açıkladı (1845); bir dostunun hayatını yazdı: *Life of John Sterling* (1851), sonra uzun süre *The History of Friedrich II of Prussia, Called Frederich the Great* (Büyük Frederich'in [Frederich II] Prusya Tarihi) [1858-1865] adlı esere uğraştı. 1866'da ölen karısının yasını tuttu ve *Reminiscences* (Anılar) ile *Letters and Memorials of Jane Welsh Carlyle'i* (Jane Welsh Carlyle'ın Anıları ve Mektupları) [1883] yayımladı. Ahlâkçı, siyaset vaizi ve eylem'in havarisi olan Carlyle; taşkın bir tutku ile Meredith'in «meyve bahçesinden geçen bir yel» diye tanımladığı tamamen kişisel bir üslûpla yazdığı eserleri ile çok önemli bir etki yaptı. (L)

CARMAGNOLA (Francesco BUSSONE — denir), italyan ücretli askerler kumandanı (Carmagnola 1380-1385 arasında-Venedik 1432). Piemonteli bir köylünün oğlu. Genç Milano dükası Filippo Maria Visconti'nin hizmetine girdi, 1416'dan 1423'e kadar bu prensin davasını başarıyle destekledi. Dükanın Milano üzerinde egemenliğini sağladıktan sonra, yine onun hesabına Bergamo, Brescia, Parma, Piacenza, Novara, İskenderiye ve Cenovayı zapt etti. 1425'te Venedik hizmetine geçti; fakat, Milano devleti yararına ihanette bulunduğu şüphesiyle başı kesildi. Carmagnola'nın hayatının son olayları, İtalyan yazarı Manzoni'nin tarihî bir trajedisine ilham kaynağı oldu (1820). [L]

CARMAGNOLA, İtalya'da komün, Piemonte'de (Torino ili); 14 000 nüf. Bir tarım bölgesinin ticaret merkezi. (L)

CARMAGNOLA i. (*karmanyola,* Piemonte'de şehir). Fransız ihtilâlinde halkın giy-

Foto. Coll. Sirot, British council, Associated Press (LAROUSSE)

diği bir kıyafet. (Bk. ANSİKL.) || İhtilâl dansı şarkısı.

— ANSİKL. *Carmagnola*'dan gelme Piemonteli işçilerin güneyde giydiği, birkaç sıra maden düğmeli, büyük yakalı kısa ceket, 1792'de Paris'e marsilyalı federasyoncular tarafından sokuldu. İhtilâlcilerce benimsendi, üç renkli bir yelek ve kırmızı bir başlıkla giyildi. (L)

CARMAN (William Bliss). Eserlerini ingilizce yazan kanadalı yazar (Fredericton, New Brunswick 1861-New Canaan, Connecticut 1929). Güçlü bir şair olan Carman yayımladığı şiir kitaplarında eylem hayatını ve doğa içinde yaşamının sevincini dile getirdi; *Low Tide on Grand Pré* (Grand Pré'de Suların Çekilmesi) [1893]; *Ballads of Lost Songs from Vagabundia* (Serseriler Ülkesinden Türküler) [1894-1900] en ünlü eserleridir. (L)

CARMARTHEN veya **CAERMARTHEN,** Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin güneybatısında; idare bölgesi merkezi; 12 100 nüf. Şehir, Roma devrinden beri kara yolları kavşağıydı; keltlerin önemli bir merkezi oldu. Ortaçağ boyunca tarihi, karışıklıklarla geçti. Towy ırmağının körfezi kıyısında faal bir kabotaj limanı ve sanayi merkezi (dökümevleri) idi; bu iki görevini bugün kaybetti, ancak büyük bir kara ve demiryolu merkezidir. (L)

CARMARTHEN koyu. Büyük Britanya'da koy, Galler ülkesinin güney kıyısında. (L)

CARMARTHENSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölgesi, Galler ülkesinin güneybatısında; Bristol kanalı kıyısında; 172 000 nüf. İdare merkezi, *Carmarthen.* (L)

CARMEL. Bk. KARMEL.

CARMEL dağı, kalkerli sıradağ, İsrail devletinin düz ve doğru bir çizgi halinde uzanan kıyısında 500 m yükseklikte bir yüksek burun meydana getirir. Saint Jean d'Acre koyunun kumla dolmasını önler ve Hayfa limanını korur. Ülkenin iç kısmında Samara'yı Yizreel vâdisinden ayırır. Yirmi beş yıldan beri tarım yapılan Carmel dağı bugün Hayfa'nın banliyösü içinde kalır. Yerleşme merkezleri arasında kablolu bir tren çalışır.

— Tar. Zulüm altında geçirilen bir dönemden sonra Aham zamanında (M.Ö. V. yy.) İlya burada tekrar vaizlik ödevine başladı. Baal rahiplerine karşı Yahova'nın tek ve gerçek Tanrı olduğunu ispat etmek için burada bir mucize gösterdi.

● *Carmel dağı iskeletleri,* 1931'de amerikalı tarihöncesi bilgini McCown tarafından Mougharet-es-Soukhoul (Filistin) mağarasından çıkarılan insan iskeleti fosilleri. Burada Neandertal türüne ait, fakat çok özel karakterler gösteren insanlar söz konusudur. (L)

Carmen [Karmen], Prosper Mérimée'nin 15 ekim 1845'te *la Revue des Deux Mondes* dergisinde yayımlanan eseri. Konu her ne kadar İspanya'da geçerse de hikâyenin kadın kahramanı bir çingenedir. Yazar, bu tutku, gurur, öç ve ölüm hikâyesini çingenelerin hayatını ele alarak dile getirir ve bunu yaparken özellikle Borrow'un *Zincali*'lerinden büyük ölçüde yararlanır. Çok çekici olan hikâye, soğuk ve alaylı bir üslûpla yazılmıştır. Bir dragon süvari alayında onbaşı olan don José hapise götürmekle görevli olduğu Carmen'e âşık olur. Kaçmasına göz yumar. Rütbesi indirilince bir subayı yaralar, Carmen'in yanına sığınır, kaçakçı ve haydut kesilir. Carmen'in zindandan çıkan kocasını öldürür. Ama Carmen bu aşktan bıkar ve hemen pikador Lucas'a âşık olur. O zaman bir kıskançlık kavgası sırasında don José Carmen'i öldürür. (L)

CARMEN SYLVA, Romanya'nın güneyinde, Dobruca bölgesinde, Karadeniz kıyısında sayfiye yeri. Diğer adı *Tekir göl*'dür. (1 075 nüf. [1948]). [M]

CARMEN SYLVA, Romanya kraliçesi Elisabeth'in, edebiyatta kullandığı takma ad. (L)

CARMENTA. Esk. Rom. Sular perisi. Birçok tanrılarla bir tutulmuştur. Euander'in anası veya karısı; geleceği görebilme yeteneğine sahipti. Efsaneye göre Carmenta, Palatium'un eski bir ilâhi olarak saygı görürdü. *Carmentales kapısı* ile bir tapınak *(fanum)* ona adanmıştır. (L)

CARMENTALİA i. Esk. Roma'da 11-15 ocak tarihleri arasında Carmenta şerefine kutlanan bayram. (L)

CARMİCHAEL (Bennett L. Stokely), amerikalı öğrenci (Trinidad adası 1941). *«Black Power»* (Kara İktidar) diye adlandırılan akımın öncüsü. Şiddet aleyhtarı öğrenciler koordinasyon komitesini yönetti. 1967'den bu yana Amerikan toplumuna karşı şiddet hareketlerinin öncüsü oldu, ihtilâlci akımlardan yana olduğunu Küba'ya yaptığı gezide açıkça ortaya koydu. (Havana'da 1967 ağustos ayında yapılan O.L.A.E. konferansı, aynı kuruluşun 1967 ağustos-eylül ayında Hanoi ve eylül 1967'de Cezayir'deki toplantısı.) [L]

CARMİGNANİ (Giovanni), italyan hukukçusu (San Benedetto, Pisa 1768-ay.y. 1847). Pisa üniversitesinde profesör. Ceza hukuku ve hukuk felsefesi üstüne eserler yayımladı. (L)

CARMONA, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Sevilla ili); 27 100 nüf. Faal ticaret merkezi, Romalılardan kalma (M.Ö. II. yy.-M. S. IV. yy.) yeraltı mezarlığı. Araplar tarafından yeniden biçim verilmiş, Romalılardan kalma kapılar. Alkazar. (L)

CARMONA (Antonio Oscar DE FRAGOSO), portekiz mareşali ve devlet adamı (Lizbon 1869-Luniar 1951). Meslekten yetişme subaydı, 1923'te savaş bakanı oldu, general Gomes da Costa'nın 1926'da yaptığı hükûmet darbesine katıldı, sonra hükûmeti ele geçiren üç kişilik heyet arasına girdi. Machado'nun ayrılması üzerine diktatör olarak devlet başkanlığına geçti, monarşi tarafını tutanların yardımı ile Porto ve Lizbon isyanlarını bastırdı (1927). 1928'de cumhurbaşkanlığına getirildi, başbakanlığa Salazar'ı seçti ve onun İkinci Dünya savaşındaki tarafsızlık siyasetiyle yurt içi yönetimini destekledi. Carmona, 1935'te, 1942'de ve 1949'da yeniden devlet başkanlığına seçildi. (L)

CARNA. Rom. mit. Latin su perisi. Janus habersizce ona sahip oldu ve kapı menteşelerinin bekçiliği görevini verdi. Carna yeni doğan bebeklerin koruyuculuğunu yapardı. (L)

CARNAC, Fransa'da Morbihan'da (Lorient idare çevresi) komün, Vannetais'de, Quiberon koyu kuzeyinde; 3 641 nüf. Yakınında önemli deniz banyoları yeri *Carnac-Plage* (ağustosta 18 000 nüf.). Batıda Saint-Colomban burnu. Saint-Colomban köyünde gotik üslûbunda kilise. Carnac yakınında ünlü bir taş devri anıtları topluluğu *(menhir, dolmen, tümülüsler)* vardır. Başlıca tümülüs (Saint-Michel tepesi) köyün 1 km uzağındadır; içinde bir dizi mezar bölmesi vardır. Carnac'ın başlıca üç uzantısı (Ménec, Kermario ve Kerlescan grupları) 2 500'den çok menhir kapsar. (L)

CARNAP (Rudolf), alman filozof ve mantıkçısı (Wuppertal 1891). Prag'da (1931) ve Chicago'da (1936) felsefe okuttu. En çok modern mantık (lojistik) çalışmaları ve *Viyana grubu* diye tanınan alman yeni pozitifçilik akımındaki yeri ile tanındı, bu akımın başı sayıldı. Dilin değeri ve fonksiyonları üzerinde çözümlemeler yaptı *(Protokol Önermeleri Teorisi).* Eserleri: *Der Raum* (Feza) [1922], *Der Logische Aufbau der Welt* (Dünyanın Mantıkî Kuruluşu) [1928], *Abriss der Logistik* (Lojistiğin Ana Hatları) [1929], *Logische Syntax der Sprache* (Dilin Mantıkî Yapısı) [1934], *Introduction to Semantics* (Semantiğe Giriş) [1942], *Formalization of Logic* (Mantığın Biçimlenmesi) [1943], *Meaning and Necessity* (Anlam ve Gereklilik) [1948], *Logical Foundations of Probability* (İhtimalin Mantıkî Temelleri) [1951], *The Continuum of Inductive Methods* (Tümevarımsal Yöntemlerin Mutlak Devamı) [1952], *Einführung in die Symbolische Logik* (Sembolik Mantığa Giriş) [1954], Stegmüller ile birlikte *Induktive Logik und Wahrscheinlichkeit* (Tümevarımsal Mantık ve İhtimal) [1959]. (L)

CARNARVON. Bk. CAERNARVON.

CARNARVON (George Herbert, — kontu), ingiliz arkeolog ve mısır tarihi bilgini (Highclere, Newbury yakınları 1866-Kahire 1923). 1890'da Lord oldu. Eton koleji ve Cambridge üniversitelerinde okudu, Mısır arkeolojisine merak sardı. Howard Carter ile birlikte, Teb'deki «krallar vâdisi»nde

CARNAC, menhirler

araştırmalar yaptı (1907), 17 şubat 1923'te Tutankhamon'un mezarına girdi. Fakat, daha asıl lahit meydana çıkarılmadan öldü. Firavunun lânetine uğrayıp öldüğü yolunda söylentiler çıktı. Lord Carnarvon'un başkalarıyle beraber yazdığı *Five Year's Explorations at Thebes* (Teb'de Beş Yıllık Araştırma) [1912] adlı bir eseri vardır. (ML)

CARNARVON (Henry Herbert, — kontu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1831-ay.y. 1890). Muhafazakâr parti üyesi; 1866-1867'de sömürgeler bakanı oldu, Kanada dominyonunu kuran kanunu çıkarttı (1867), sonra 1874-1878 arasında Güney Afrika'ya (Boer devletlerini de içine alan) bir federasyon yönetimi uygulamağa çalıştıysa da, başaramadı. 1885-1886 Arasında İrlanda genel valisi oldu; Parnell ile yaptığı müzakereler, İngiltere'de sert eleştirilere yol açtı. (L)

CARNATİK. Coğ. Bk. KARNATİK.

CARNAUBA i. (Brezilya'daki dillerden). Bir Breziiya palmiyesinden *(Copernicia cerifera)* elde edilen ve sanayide önemli uygulama alanı bulan nebatî mum. (L)

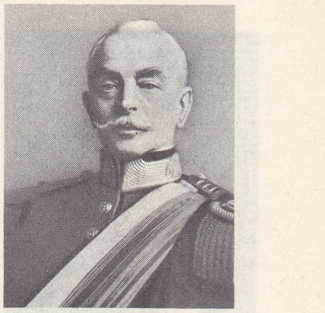

mareşal CARMONA

Carnavalet müzesi, Paris'te Eski Carnavalet konağı içinde belediye müzesi. Paris'ten birçok manzara (16. yy.dan günümüze kadar), eski Paris'ten anılar, Mme de Sevigné ve ailesinden kalan eşya, çekirdeği Liesville koleksiyonu olan, fransız ihtilâli yıllarından kalmış zengin koleksiyonlar; çok sayıda portreler, bayraklar, mimarî maketleri v.b., bunların dışında müzede, çok önemli bir desen ve estamp bölümü de bulunmaktadır. (L)

CARNÉ (Marcel), fransız filim yönetmeni (Paris 1903). Sinema üstüne gazetelerde yazılar yazarak meslek hayatına atıldı, sonra René Clair ve Jacques Feyder'in asistanlığını yaptı. Şair Jacques Prévert ile dost oldu ve çevirdiği filimlerin çoğunun senaryosunu ona yazdırdı. İkisinin işbirliği Carné'nin filimlerinde «şiirsel gerçekçilik» adı verilen özel bir hava yarattı. Çoğu zaman karamsar olan, kimi zaman da trajik bir sonuca varan konu, kaynağını halktan alan, gerek konuşmalarda gerek filmin görüntülerinde kendini duyuran tatlı bir şiirle yumuşar: *Jenny* (1939), *Sisler Rıhtımı* (Quai des Brumes) ve *Kuzey Oteli* (Hotel du Nord) [1938], *Son Ümit* (Le Jour se Lève) [1939], *Gecenin Limanları* (Les Portes de la Nuit) [1945], *Thérèse Raquin* (1953), *Les Tricheurs* (Düzenbazlar) [1958]. Şiirsel yanın üstün geldiği filimleri: *Drole de Prame* (Tuhaf Oyun) [1937], *Akşam Ziyaretçileri* (Les Visiteurs du Soir) [1942], *Les Enfants du Paradis* (Paradideki Çocuklar) [1943] ve *Juliette ou la Clef des Songes* (Julietta veya Düşlerin Anahtarı) [1950]. 1958'den sonra çevirdiği filimler: *Terrain Vague* (Ekilmemiş Toprak) [1960], *Du Mouron Pour les Petits Oiseaux* (Kır Çiçekleri) [1963], *Trois Chambres à Manhattan* (Manhattan'da Üç Oda) [1965], *Les Jeunes Loups* (Yavru Kurtlar) [1967]. (L)

Marcel CARNÉ

CARNEGİE, A.B.D.'de, Pennsylvania'da (Allegheny idare bölgesi) ilçe, Pittsburgh'un 6 mil güneybatısında; 12 105 nüf. (1950). Çelik sanayii; yakınlarında da kömür ocakları. Şehir 1894'te kuruldu. Andrew Carnegie'nin adını aldı. [L]

CARNEGİE (Andrew), amerikalı sanayici ve insan sever (Dunfermline, İskoçya 1835-Lenox, Massachusetts 1919). Babası 1848'de A. Birleşik devletlerine göç etti ve genç Andrew sırasıyle bir iplikhanede sarıcılık, telgrafçılık, bir demiryolu kumpanyası ikinci başkanının yanında sekreterlik yaptı. 1862'de, Ohio ırmağı üzerinde ilk demir köprüyü yapan Keystone Bridge Works şirketini kurdu. 1868'de, A. Birleşik devletlerinde ilk olarak Bessemer muhavvilelerini kullanan Union İron Mills demir fabrikala-

Foto. Messager, N.Y.T., A.P.P. (LAROUSSE)

amiral CARNEY

Lazare CARNOT
L. Boilly tarafından

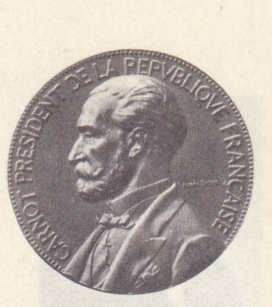

Sadi CARNOT
(1837-1894)

Sadi CARNOT
(1796-1832)
(Cabinet des Estampes, Paris)

rını kurdu. O günden sonra işleri büyük bir hızla gelişti ve Carnegie, kısa sürede Carnegie Steel company tröstü ile Pittsburgh'da maden sanayiini eline aldı. 1901'de işten çekildi ve kumpanyasını, United States Steel corporation'u kuran John Pierpont Morgan'a bıraktı. Büyük zenginliği ile birçok yardım derneğini, iş kuruluşunu desteklemek imkânını buldu: *Carnegie Corporation of New York* (Eğitimi Geliştirme vakfı), *Carnegie Foundation For the Advancement of Teaching* (C. öğretmenliği İlerletme tesisi) [New York, 1906], *Carnegie Institute of Pittsburgh* (Pittsburgh Carnegie enstitüsü) [1896], bir müze, bir konser salonu, tabiat tarihi müzesi, bir genel kitaplık ve bir teknoloji enstitüsü; *Carnegie Institution of Washington* (Washington Carnegie enstitüsü) [1902] (araştırmanın geliştirilmesi için), *Carnegie Hero Fund commission* (1904) ve *Carnegie Hero Fund trust* (Kahramanlık Fonu komisyonu ve tröstü) [1908], *Carnegie Endowent for International Peace* (Milletlerarası Barış Yardım derneği) [1910], *Carnegie Trust for The Univesities of Scotland* (C. İskoçya Üniversitelerine Yardım fonu) [Edinburgh 1901], *Carnegie Dunfermline trust* (Dunfermline fonu) [1903] ve *Carnegie United Kingdom trust* (C. Birleşik Krallık fonu) [Dunfermline 1913]. Çalışkanların hayat düzeylerini iyileştirmek için Carnegie birçok eser de yazdı. *Triumpant Demokracy* (Zafere Ulaşan Demokrasi) [1886], *The Gospel of Wealth* (Zenginliğin İncili) [1900], *The Empire of Business* (İş Hayatı İmparatorluğu) [1902], *Problems of To-day* (Günümüzün Sorunları) [1909]. (L)

CARNEGİE (Dale), amerikalı yazar ve konferansçı (Maryville, Missouri 1888 - New York 1955). Öğrenimini Missouri Devlet öğretmen okulunda (1904-1908), New York Tiyatro Sanatları akademisinde (1911), New York ve Columbia üniversiteleri gazetecilik bölümlerinde (1913-1914) yaptı. 1912'de halk karşısında nasıl etkili konuşulacağı üzerinde bir dizi ders tertipledi ve yönetti. Daha sonra konusunu genişletti, insanların tüm girişimlerini nasıl başarıya ulaştırabilecekleri üzerinde çalışmağa başladı. Kendine güven, çalışma ve bazı telkin yöntemleriyle başarı ilişkisi üstünde durdu. Dersleri bütün dünyaya yayıldı. 1930'larda *How to Win Friends and Influence People* (Dost Kazanma ve İnsanları Etkileme) üzerine öğütleri bütün dünyada gazete ve radyolarda yayımlanıyordu. Öldüğü zaman ayrı adı taşıyan kitabının satışı beş milyona varmıştı: *Dost Kazanmak ve İnsan Üzerinde Tesir Yapmak, Üzüntüyü Bırak Yaşamaya Bak* (How to Stop Worrying and Start Living). [L]

CARNER (Josep), Katalan dilinde yazan ispanyol şairi (Barcelona 1884). Doğduğu şehrin üniversitesinde edebiyat ve hukuk öğrenimi gördü. İspanya iç savaşından sonra Meksika'ya, daha sonra da bugün oturmakta olduğu Brüksel'e geçti. Belçikalı kadın yazar Emile Noulet ile evlidir. Carner'in şiiri, özelliğini, Ksenius'un şiire koyduğu «Noucentisme» kurallarından alır. Carner'in konuları da, kullandığı biçimler de çok değiğiktir. Eserin en ilgi çekici yanlarından biri, Katalonya'daki orta sınıf halkı yansıtmış olmasıdır. Eserlerinden bazıları: *Libro de los Poetas* (Şairlerin Kitabı) [1904], *Los Frutos Sabrosos* (Tatlı Meyveler) [1906], *Vergel de Galanterias* (Çapkınlıklar Bahçesi) [1911], *Los Hitos* (Çiviler) [1912], *La Palabra en el Viento* (Rüzgâra Karşı Savrulan Sözler) [1914], *Hermosa Tierra, Hermosa Gente* (Güzel Toprak, Güzel İnsanlar) [1918], *La Brisa Entre las Canas* (Kayalıklarda Esen Rüzgâr) [1920]. Düz yazıları şunlardır: *La Maldad de Oriana* (Oriana'nın Hastalığı) [1910] *La Créacion de Eva y Otros Cuentos* (Havva'nın Yaratılışı ve Diğer Öyküler) [1922]. Corner, aynı zamanda tiyatro ile de uğraştı: *La Pirueta de Mayo* (Mayıs'taki Perende) [1928], *Luna y Linterna* (Ay ve Fener) adlı eserinde çin kültüründen esinlendiği görülür. (L)

CARNERA (Luigi), italyan astronomu (Trieste 1875-Floransa 1962). Önce Trieste, sonra da Napoli observatuvarlarını yönetti. Özellikle, birçok gök kataloğu düzenledi, birtakım sabit yıldızların uzaklıklarını hesapladı, çeşitli kuyrukluyıldızların yörüngesini inceledi ve birçok jeodezik üsleri belirledi. Milletlerarası Enlemler Servisi müdürü oldu (1933-1948) ve yerin dönme ekseninin yerküreye göre gösterdiği kararsızlıkları inceledi. (L)

CARNERA (Primo), italyan boksörü (doğ. Sequals, Udine 1905). 2,05 m'lik boyuyle üstün bir fiziğe sahipti. 1933'te Long Island'da Jack Sharkey'i yenerek dünya ağır siklet şampiyonu oldu. 1934'te şampiyonluğu Max Baer'e kaptırdı. (L)

CARNEY (Robert), amerikan amirali (Vallejo, Kaliforniya 1895). Birinci Dünya savaşı sırasında deniz teğmeniydi. 1942'de Washington'da lojistik harekâtla görevlendirildi. 1950'de Doğu Atlantik ve Akdeniz deniz kuvvetleri başında bulundu. 1951'den 1953'e kadar Napoli'de Güney Avrupa bölgesi başkumandanlığını yaptı, bu tarihte deniz kuvvetleri kurmay başkanı oldu. (L)

CARNİA ALPLERİ, Doğu Alplerin bir bölümü, Piave ve Tagliamento'nun (İtalya) yukarı havzaları ile Gail'in (Avusturya) yukarı vâdisi arasında; 2 781 m. (L)

CARNİCER (Ramon), ispanyol bestecisi ve sahne yönetmeni (Tarrega 1789-Madrid 1855). Madrid'deki Santa Cruz tiyatrosunda yönetmenlik, Prenslik tiyatrosunda emprezaryoluk yaptı. Madrid konservatuvarı müdürü oldu. Besteleri: *Sevil Berberi*'nin bir parçası, bir senfoni *Don Juan Tenorie* operası (1882), bir Missa Solemnis, iki Requiem, birçok prelüd ve marş. Şili millî marşı da onun eseridir. (L)

CARNİOLE, alm. **Krain,** Slovenya'nın (Yugoslavya) Avusturya'ya bağlıyken aldığı ad. (L)

CARNOJEVİÇ (Arsenius III), sırp pec patriği (1663'e doğr. - Viyana 1706). Zetalı (Karadağ) Carnojevic sülâlesinden olduğunu ileri sürdü; Türklerden kaçan ve Macaristan'a yerleşen 40 000 ailenin başına geçti (1690). [L]

CARNOT (Lazare), fransız siyaset adamı (Nolay, Bourgogne 1753— Magdeburg 1823). Bir noterin on sekiz çocuğundan sekizincisidir. Askerî mühendisti. Arras Kraliyet akademisine girdi. Başlamakta olan ihtilâli destekledi. Meclis üyesi seçilerek, millî eğitim komitesinde yer aldı. Savaş sırasında, Güney ordusunu düzene koyarak yönetti. Dumouriez ihanetinin sonuçlarını önleme işini başardı. 1793'te, millî selâmet komitesinin bir bölümünü kurdu, hareketi planladı, saldırı savaşını öngördü. Wattignies savaşında zaferi kesin olarak sağladı. Ekim 1793 millî selâmet komitesinin diktasını destekledi, ondan sonra tutumunu değiştirdi, Saint-Just ile Robespierre'den ayrıldıktan sonra 9 Thermidor hükûmet darbesine katıldı. Muhalefet görmeden Tallien ve Barras'ın siyasî tutumuna uygun davranışını sürdürdü. Ağırlığını, kısa bir süre için Direktuvar çağında yönetime katılmakla ortaya koydu (1795). 18 Fructidor hükûmet darbesinden sonra kaçtı. Bonapart iktidara gelince, savaş bakanı oldu. Fakat, görevi uzun sürmedi, «Yüzgün» sırasında içişleri bakanlığı yaptı, sonra Fransa'dan kaçtı. *Eloge de Vauban* (Vauban övgüsü) yazarıdır. 1783'te *Essai Sur les Machines en Général* (Makineler Üzerine Deneme) adlı eserini yayımladı. Bunda, darbe kurallarını, Maupertuis prensibinin uygulanışını işledi ve iş tasarrufu kurallarını koydu. *Géometrie de Position* (Durum Geometrisi) [1803] adlı eseri Monge'nin eseriyle çağdaş geometriye yol gösteren çalışmalardandır. (L)

CARNOT (Marie François, **Sadi** — denir), fransız devlet adamı (Limoges 1837-Lyon 1894), Hippolyte Carnot'nun büyük oğlu. Washington (1879), Freycinet (1879) ve Ferry (1880) hükûmetlerinde bayındırlık bakanlığı; Brisson (1885) ve Freycinet (1886) hükûmetlerinde de maliye bakanlığı yaptı. Malî konulardaki başarısı ona ortanın ve bir kısım sağın oylarını kazandırdı: Carnot 1887'de ezici bir çoğunlukla cumhurbaşkanlığına seçildi. Kiliseye karşı saygı besleyen Carnot'nun bu mevkide bulunması, katolik militanların cumhuriyeti meşru bir rejim olarak kabul etmelerini kolaylaştırdı. Anayasaya sıkı sıkıya bağlı olan Carnot, general Boulanger hareketine karşı çıktı. Dış siyaset alanında, Rusya ile birlik kurmağa çalıştı. 24 Haziran 1894'te, Lyon sergisi dolayısıyle yapılan şenlikler sırasında Caserio adında bir anarşist tarafından öldürüldü. (L)

CARNOT (Nicolas Léonard **Sadi**), fransız fizikçisi (Paris 1796 - ay.y. 1832), Büyük Carnot'nun ilk oğlu. Babası tarafından özenle eğitildi, 1812'de politeknik okuluna girdi, orayı birincilikle bitirdi, babası Anvers'i korurken, kendisi de arkadaşlarıyle Paris'in savunmasına katıldı. 1814'te istihkâm yüzbaşısı oldu, fakat babasının gözden düşmesi yüzünden terfii gecikince kendini ordudan açığa çıkarttırdı; gazların genleşmesi ve buharların özellikleri ile ilgili teorik araştırmalara bağlandı. 1824'te, 200 tane basılan ve *Réflexions Sur la Puissance Motrice du Feu et les Machines Propres à Développer Cette Puissance* (Ateşin Devindirici Gücü ve Bu Gücü Elverişli Biçimde Geliştiren Makineler Üzerine Düşünceler) adını taşıyan küçük kitabı yayımladı. Isının hareket enerjisine dönüşmesinin, ancak sıcaklıkları farklı iki ısı kaynağı kullanma yoluyle olabileceği prensibini ileri sürdüğü bu eser, çok sonra Lord Kelvin ve Clapeyron sayesinde unutulmaktan kurtultu, bu prensibe «Carnot» prensibi adı verildi. 1831'de yazdığı notları da ancak 1871'de yayımlandı; Carnot bu notlarında ısı ile iş arasındaki eşdeğerlik kanununu belirtiyor ve kalorinin mekanik eşdeğerini oldukça doğru olarak veriyordu. Termodinamik'in temel iki prensibini ilk defa açıklaması bakımından bu bilim dalının kurucusu sayılabilen Carnot, 1832 yılında koleradan öldü. (L)

Carnot prensibi, termodinamik'in temel iki prensibinden biri olan bu prensip ilk defa Sadi Carnot tarafından ifade edildiğinden (1824) bu ad ile anılır. (L)

CARNUNTUM. Esk. coğ. Pannonia'da bölge, Tuna kıyısında, Hainburg'un yukarı kesiminde. Carnuntum, müstahkem bir yer ve Tuna donanmasının limanıydı. Marcus Aurelius'un Markomanlara karşı askerî harekât üssü. Bugün *Petronell* (Avusturya). [L]

CARNUTİ. Esk. coğ. Galya'da (Lugdunensis) halk. Başlıca şehirleri Autricum (bugün Chartres), kelt papazlarının en büyük dinî merkezi sayılıyordu. (L)

CARO (Annibale), italyan yazarı (Civitanova, Ancona eyaleti 1507-Roma 1566). İtalyan prens ve büyük papazlarının hizmetinde çalıştı. Castelvetro ile önemli bir tartışmaya girdi. Eserleri: Petrarca tarzında yazılan *Rime* (şiirler) [1599], serbest nazım ile yapılan *Aeneis* çevirisi (1563-1566), italyan nesrinin örneklerinden sayılan *Lettere Familieari* (Mektuplar) [1572-1575] ve *Gli straccioni* (Yoksullar) [1544] adlı bir komedi. Caro, toscana dilinin yayılmasına çalıştı. (L)

CARO (Heinrich), alman kimyacısı (Poznan 1834 -Dresden 1910). Öğrenimini Berlin'de tamamladı, Müllheim'de, Manchester'de (1859), sonra yönetiminde bulunduğu Baden anilin ve soda fabrikasında (1868-1889), boyalı maddeler sanayiinde çalıştı. Birçok sentetik boya maddesi, Caro asidi adı verilen monopersülfürik asidi (H_2SO_5) keşfetti. (L)

CARO (José Eusobio), kolombiyalı devlet adamı ve şair (Ocana 1817-Santa Marta 1853). Ülkesinin siyaset hayatında ve devrimlerinde etkin bir rol oynadı, sonra sürüldü, New York'a sığındı. — Oğlu MİGUEL ANTONİO (Bogota 1843-ay.y. 1909), 1894'ten 1898'e kadar Kolombiya cumhurbaşkanı. Dilbilgisi ve hümanizmayle ilgili eserler yazdı. (L)

CARO (Miguel Antonio), kolombiyalı siyaset adamı (Bogota 1843-ay.y. 1909). Kolombiya cumhurbaşkanı (1894-1898). [L]

CARO (Nikodem), alman kimyacısı (Lodz 1871-Berlin 1935). Tarım kimyası üzerinde incelemeler yapmak üzere bir laboratuvar kurdu. Frank ile birlikte amonyağın vasıtalı sentezinde kullandığı kalsiyum siyamidi buldu, ayrıca amonyağın platinle temasında katalitik oksitlenmesini inceledi. (L)

CARO (Pedro), ispanyol mimarı (öl. 1732). Madrid kral sarayını yaptı (1712-1732). 1727'den başlayarak gerçekleştirilen Aranjuez şatosunun genişletilmesi projesini çizdi (L)

CARO (Rodrigo), ispanyol yazarı (Utrera 1573-Sevilla 1647). Osuna üniversitesinde hukuk öğrenimi gördü. Kiliseye girdi. Utrera'da avukatlık yaptıktan sonra 1620'de Se-

Foto. U.S.İ.S., Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

villa'ya geçti. önce, *Cancion à las Ruinas de İtalica* (Eski İtalya Harabelerine Türkü) adlı eseriyle tanındı, ama bu eseri Rioja'nın yazdığı sanılır. Buna karşılık Rioja'nın *Epistola Moral a Fabio* (Fabio'ya Vaız) adlı eseri ona mal edilir. Sanat gücünü ortaya koyan ünlü *«Şarkı»* bir yana Rodrigo Caro, edebiyatta, arkeoloji ve tarih eseri bıraktı: *Antiguedades de Sevilla* Sonradan kendisini yerlisi saydığı Sevilla âşıkı yazar, bu şehir üstüne eşsiz bir tarin eseri bıraktı: *Antigüedades de Sevilla y Chorographia de su Convento Juridico* (Sevilla Eski Eserleri ve Manastır Hukukunun Yapısı) [1634]. Diğer eserleri: *Memorial de Utrera* (Utrera Anıları), *El Santuario de Nuestra Senora de la Consolacion y Antigüedades de la Villa de Utrera* (Nuestra Senora de la Consolacion Mabedi ve Utrera Şehrinin Eski Eserleri) [1622], *Relacion de las İnscripciones y Antigüedades de la Villa de Utrera* (Utrera Şehri Yazıtları ile Eski Eserleri Arasında İlişkiler). [L]

CAROBERT veya **CHAROBERT,** Macar kralı Karoly Robert'in genellikle bilinen adı. (L)

CARO-BRONZ i. (bulucusu *Caro*'nun adı ve *bronz*'dan). Sürtünme katsayısı çok küçük olduğu için perdahlı yataklarda, özellikle yastık kullanılan fosforlu bronz (yüzde 91-92 bakır, yüzde 8-9 kalay ve 0,3 fosfor). *Otomatik tezgâhlarda işlenen carobronz'dan halka, bilezik ve eksenler yapılır.* (L)

CAROCHA i (port. k.). Ağır suç işleyenlere, Engizisyon mahkemeleri tarafından mahkûm edilenlere giydirilen ucu sivri külâh. Kartondan yapılan bu külâhların üstünde mahkûmların işledikleri suçlarla ilgili resimler bulunurdu. (L)

CAROL I, Hohenzollern-Sigmaringen Prensi (Sigmaringen 1839-Sinaia 1914). Romanya prensi (1866-1881), sonra kralı oldu (1881 -1914). 1866'da, daha çok Napolyon III'ün desteğiyle, Türkiye'nin karşı koymasına, Avusturya'nın ve Rusya'nın istememelerine rağmen tahta geçti. Vicdanlı ve hürriyetsever bir insandı. Akıllı yönetimiyle milletlerarası ilişkilerde prensliğin ilk zamanlarındaki güçlükleri ortadan kaldırdı ve memleketinin iç durumunu bir düzene soktu, iç durumu kuvvetlendirdi. 1877'de Rusya, Türkiye ile savaşa girdiği zaman Carol, çarla birleşti, 9 mayıs 1877'de Romanya'nın bağımsızlığını, sonra 1881'de krallığını ilân I. Bratianu hükûmetinin üçlü anlaşmaya yaklaşmasına yol açtı. Esasen kralın 1883'te gizli taahhütlere girişecek kadar bu ittifaka meyli vardı. Bununla beraber 1914 savaşının başlangıcında, hükümdarın arzusuna rağmen Romanya tarafsızlığını ilân etti. Cesareti kırılmış olan Carol I iki ay sonra öldü. Wield prensesi Elisabeta (Carmen Sylva takma adıyle da tanınır) ile olan evliliğinden hayatta kalan çocuğu olmadığı için 1869'da tahta vâris olmak üzere yeğeni Ferdinand Hohenzollern'i evlât edindi. (L)

Carol I nişan ve madalyası, 1906'da Carol I'in kırkıncı krallık yılında çıkarılmış birinci derece nişan.
İşaretleri: üstünde bir kartal bulunan altın haç. Yazısı: *Prin Statornicie la İzbanda* (Zafere Kadar Sebat). Soluk mavi hareli kurdele, kenarı kırmızı ve yaldızlı çerçeve. 1906'da kralın tahta geçmesi münasebetiyle çıkarılan jübile madalyası, o tarihte hayatta bulunan askerlere verilmiştir. Ortasında siyah bir çizgi bulunan sarı kenarlı kırmızı bir kurdelesi vardır. (L)

CAROL II (Sinaia 1893-Estoril, Portekiz 1953), Romanya kralı (1930-1940), Ferdinand I'in oğlu. 1918'de gizlice evlendi; iki yıl sonra iptal edildi, bunun üzerine yunan prensesi ile evlendi, bu evlilik yüzünden 1926'da Mme Lupescu ile olan ilgisini kesmeğe zorlanınca taht üzerindeki haklarından vazgeçerek memleketten ayrıldı; krallık hakları oğlu 1921'de doğmuş olan Mihail'e geçti. 1927'de kral Ferdinand'ın ölümünden sonra, memleket küçük kral Mihail adına bir naipler meclisi tarafından idare edilmekteyken, Carol 1930 haziranında hükümdarlık haklarını yeniden ele geçirmek üzere ansızın Bükreş'e döndü. Birbirleriyle didişmekte olan partiler arasında bocaladıktan ve demir-muhafızların kanlı bir harekete geçmelerinden sonra bir diktatörlük idaresi kurdu. 1938'de mutlakiyet niteliğinde yeni bir anayasa çıkarttı. İkinci Dünya savaşının başlamasından biraz sonra zaman zaman Sovyet Rusya, Macaristan ve Bulgaristan tarafından istenen toprakları vermek zorunda kalması itibarını sarstı. Bu duruma öfkelenen bir subay grubu ile birlikte bu toprak kayıplarından şikâyetçi ve üzgün olanlar, kralı istifa etmek ve memleketi terketmek zorunda bıraktılar (eylül 1940). [L]

CAROLİNA. Bk. KAROLİNA.

CAROLİNA, Sicilya kralı Ferdinando IV'ün karısı. (Bk. MARİA CAROLİNA.)

CAROLİNA (LA), İspanya'da şehir. Andalucia'da (Jaen ili) sierra Morena'da; 12 900 nüf. Maden ocakları (çinko ve kurşun). Carolina, Carlos III zamanında Sierra Morena'nın ıssız vâdilerinde kurulan (1767-1769 arası) kolonilerden biridir. (L)

CAROLİNA MATHİLDE, Hannover ve Büyük Britanya prensesi (Londra 1751-Celle, Hannover 1775). İngiltere kralı George III'ün kız kardeşi, Danimarka kralı Christian VII'nin karısı, kocası delirdikten sonra memleketin yönetimini enerjik ve becerikli âşığı Struensee'ye bıraktı. Bir komplo sonucunda tahttan indirildi (1772), Kronborg şatosuna kapatıldı, sonra bir ingiliz savaş gemisiyle Celle'e götürüldü. (L)

CAROLİNE adaları, Büyük okyanus'un batısında takımadalar, Micronesia'da, Ekvator'un kuzeyinde; 862 km²; 37 500 nüf. Bu adalardan bazılarını 1527'den itibaren Portekizliler keşfetmişti. Takımada 1586'da İspanyollar tarafından ilhak edildi ve Carlos I adını aldı. 1899'da Almanya'ya satıldı; 1919-1945 arası Japon mandası altına girdi. Stratejik önemi yüzünden 1944-1945 arası Amerikalılar şiddetli savaşlar sonucu takımadaları aldılar. Japonlar 1934'ten itibaren özeilikle Truk adasında önemli üsler kurdular. Truk adasındaki üs, 19 şubat 1944'te Amerikalıların şiddetli bir hava hücumu ile yıkıldı. Aynı yıl ağustos ayında Amerikalılar Palau'yu aldılar ve Leyde'ye hücumları sırasında hareket üssü olarak kullandılar. Savaştan sonra Caroline adaları NATO'nun vesayetine, yönetimi de A.B.D.'ye verildi. Sistemli bir sömürgeleme girişmiş olan Japonlar kovuldular. Çok sayıda (468) ama küçük olan bu adalar mercanlardan veya volkanik çıkıntılardan meydana gelmiştir. Başlıcaları: *Kusaie, Ponape, Truk* ve *Yap.* Bugün başlıca gelir kaynakları hindistancevizi ve troka üretimidir. (L)

CAROLİNE de Braunschwig-Wolfenbüttel (Brunswick 1768 - Londra 1821). Braunschweig dükü Karl Wilhelm'in kızı, İngiltere kralı George III'ün torunu; 1795'te Galles prensiyle evlendi. Kaba ve ahlâksız bir adam olan kocası, Caroline'den ayrılmakta gecikmedi ve onu haksız yere saraydan attırdı. Caroline'de Avrupa'da geziye çıktı; Bergami adında bir İtalyana âşık oldu. Kocası prens tahta çıkınca George IV adıyle kral olunca karısının kraliçeliğini kabul etmedi. Bunun üzerine Caroline İngiltere'ye döndü. Londralılar kendisini muhteşem bir şekilde karşıladılar. Kral boşanmak istedi, fakat dava kraliçenin lehine sonuçlandı. Buna rağmen taç giyme törenine katılmasına izin verilmedi. Caroline bu hakarete dayanamadı, çok geçmeden öldü. (L)

CAROLİNER i. Bavyera, Hohenzollern-Hechingen, Wurtemberg, Macaristan gibi bazı Alman devletlerinde eskiden kullanılan altın para. ‖ İsveç kralı Karl XV'in 1868'de bastırdığı para. Latin milletleri para birliğinin 10 frank'ına karşılıktı. (L)

CAROLİNE WİLHELMİNE, Brandebourg - Ansbach prensesi (Ansbach 1683-Londra 1737). 1705'te Hanover prensi Georg August ile (1714'te Galles prensi) evlendi. zekâsı ve uzak görüşlülüğü ile kendisini İngiltere'ye çok sevdirdi. George I ile Galles prensinin aralarının açılmasından doğan tehlikeleri önledi. Kocası üzerinde büyük etkisi vardı. Kocası 1727'de George II adıyle kral olunca Walpole'un yeniden iktidara gelmesine yardım etti, ayrıca kültürlü, liberal düşünceli piskoposlara görev verilmesini sağladı. (L)

CAROLİNGLER veya **CARLOVİNGLER.** Bk. KAROLENJLER

CAROLUS i. Üzerinde carolus kelimesinin

CAROL I
Romanya kralı

CAROL II
Romanya kralı

baş harfinin K olarak ve gotik şekliyle bulunduğu fransız parası. Bu paraya *«Grand blanc au K couronné»* adı da verilir.

— ANSİKL. Nümism. Charles VIII'in 10 Tours dinarı (denier) karşılığı olarak bastırdığı bu para Louis XII tarafından değerden düşürüldü. Bu adı taşıyan yabancı paralar arasında, düka Charles II'nin (1390-1431) bastırdığı *«Flandr Carolus»*u veya *réal* adlı altın para; yine Karl V'e ait *Besançon Carolus*'u adlı bakır para; ayrıca *Cenevre Carolus*'u da sayılabilir. Charles I zamanında İngiltere'de de altın carolus basılmıştır. (L)

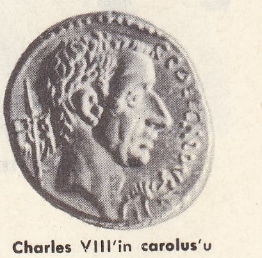

Charles VIII'in carolus'u

CAROLUS-DURAN (Charles DURAND, denir), fransız ressamı (Lille 1837-Paris 1917). Özellikle salon portre ressamı olarak tanındı. Devlet tarafından alınan *Eldivenli Kadın* (1869) tablosu en başarılı eseridir. (L)

CAROLUS MAGNUS. Büyük Karl'ın latince adı. (L)

CARON (Antoine), fransız ressam ve desinatörü (Beauvais 1521-ay.y. 1599). Catherine de Medicis'in ressamı, en çok iki tür desenle ün yaptı: *Artémise'in Hikâyesi, Fransa Krallarının Hikâyesi* (Louvre müzesi desen bölümü). Resimleri yanında halı kartonları ve alegorik tablolar da yaptı: *Triumvirlerin Katledilmesi* (Louvre), *Auguste ile Sybilce* v.b. İtalya resim sanatından esinlenen çizgileri zaman zaman Fontainebleau okulunun ustalarını hatırlatır. Vücut çizgilerinin aşırı derecede uzatılması figürlerin dans havası içindeki durumları çağının manyerizmini yansıtır. Tilly müzesinde birkaç etüdü vardır. (L)

CAROLUS-DURAN
«Eldivenli Kadın»

CARON (Leslie), fransız kadın dansçı ve oyuncusu (Boulogne-sur-Seine 1931). Champs Elysées balesine girdi (1947), Liehine'in *Rencontre et la Création* (Raslantı ve Yaratış) adlı eserinde rol aldı (1948). Sonra dansçılık mesleğini Hollywood'da sürdürdü. G. Kelly ile birlikte birçok filim çevirdi; *Paris'te Bir Amerikalı* (1951), *Lili* (1953). Ayrıca *Sihirli Bacaklar* (Dady Long Legs) [1955], M. Chevalier ile birlikte çevirdiği *Gigi* (1957); *Marsilya Âşıkları* (Fanni) [M. Pagnol'un eseri, 1960] ve *Paris Yanıyor* filimleriyle değerini ortaya koydu (1966). Brodway'de müzikli komedi baş sa-

Hans CAROSSA

Antoine CARON
«Triyumvirlerin Katledilmesi»

Foto. Mondo et Caméra, A.C.L., Opa-Bild, Bulloz (LAROUSSE)

Alejo CARPENTIER

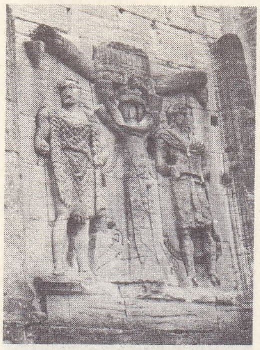

CARPENTRAS
zafer anıtı
«Galyalı Esirler»

natçısı olarak ilk defa G.B. Shaw'ın *The First Roman* adlı eserinde rol aldı. (L)

CARON DE BEAUMARCHAİS (Pierre Augustin). Bk. BEAUMARCHAİS.

CARONİ (RİO), Venezuela'da ırmak, Guyana'da, Orinoko ırmağının sağdan aldığı kol; 690 km. Yukarı çığırındaki çağlayanlar önemli hidroelektrik santralları (Macagua [370 000 kw] ve Gori [1 750 000 kw]) besler. Bu enerji, bölgedeki yeni maden ve metalürji tesisleriyle, alüminyum üretiminde kullanılır. (L)

CAROSO (Marco Fabrizio), italyan dans öğretmeni, müzik kuramcısı ve bestecisi (Sermoneta, Roma yakını 1526-öl. XVI. yüzyıl sonları). Tek eseri olan *Il Ballarino*'nun ilk baskısı 1581'de yapıldı. Dans tekniğini ve kurallarını inceleyen bu ünlü kitap *Nobilta di Dame* (Bayanların Soyluluğu) adı altında birkaç kere basıldı (1600 ve 1605). İçinde Lavta sınırlarına uygun notalar da bulunan eser iki bölümlüdür: birincisi kuramlarla ilgilidir, daha iyi işlenmiş olan ikinci bölümde ise pavane, gagliarda, *canario* gibi dans türleri anlatılır. (L)

CAROSSA (Hans), alman yazarı (Tölz 1878-Rittsteig, Passau yakınında 1956). Bir hekimin oğlu; o da babası gibi hekim oldu. Kendini mesleğine verdi. İçinden gelen derin bir ihtiyacın etkisiyle ve görüp duyduklarını başkalarına da anlatmak isteğiyle yazarlığa başladı. Başlıca eserleri: *Dr. Bürger'in Sonu* (Dr. Bürgers Ende) [1913]. Bu kitap insanları acı ve ölümden kurtaramamanın üzüntüsüyle ölen bir hekimin hatıra defteridir. *Eine Kindheit* (Bir Çocukluk) [1922]; bu kitabın devamı olan *Werwandlungen Einer Jugend*'de (Bir Gençliğin Gelişmesi) [1928] Carossa ilk gençlik yıllarını anlatır. Ayrıca daha birçok eser yayımladı. *Rumänisches Tagebuch* (Romanya Anıları) [1924]; *Doktor Gion* (Der Artz Gion) [1931], *Geheimnisse des Reifen Lebens* (Olgunluğun Sırları) [1936]; *Stern über der Lichtung* (Ağaçsız Açıklıktan Görünen Yıldız) [1946]; *Ungleiche Welten* (Eşit Olmayan Dünyalar) [1951]; bu eseri Carossa'nın kötümser şair ve sanatçı ruhunu olduğu kadar, doğuştan gelen güzellik zevkini de yansıtır. Basit düzenli romanlarında ve denemelerinde insanların acısı karşısında duyduğu derin üzüntüyü özlü bir gerçekçilik ve duygusallıkla dile getirir. Carossa, Goethe'nin büyük ölçüde etkisi altında kalmış olan bir hümanisttir. (L)

CAROTHERS (Wallece Hume), amerikalı kimyacı (Burlington, Iowa 1896-Philadelphia 1937). Du Pont de Nemours şirketinde bir araştırma laboratuvarı müdürü, yüksek polimerler ile polimerleşme süreçleri alanında buluşlarıyle ün yaptı. 1931'de Nieuwland ile birlikte, sentetik neopren kauçuğunu yapmayı başardı. 1937'de de naylonu buldu. (L)

CAROTO (Giovan Francesco), italyan ressamı (Verona, yaklaşık olarak 1480-ay.y. yaklaşık olarak 1555). İlk eserlerini çok etkileyen Mantegna'nın talebesi (*İsa'nın Çarmıha Gerilişi), (Çobanların İsa'ya Tapmaları)*. Zamanla daha yumuşak ve daha çok yönlü, Raffaelloyu, Correggio'yu ve Tiziano'yu andıran bir yol seçti (Verona'da Santa Mariain Organo'daki freskler). — Kardeşi GİOVANNİ de (Verona, yaklaşık olarak 1488-1562'den sonra) ressamdı. O da

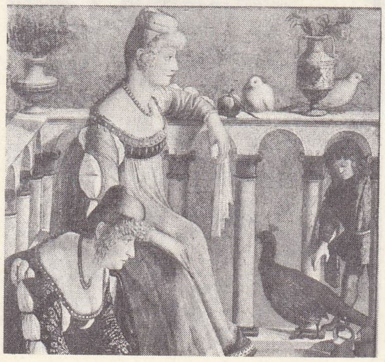

CARPACCİO: «İki Genç Kadın» veya «Saray Kadınları»

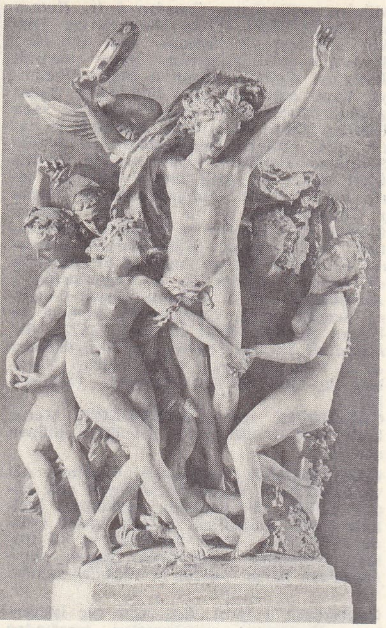

CARPEAUX
solda, «Bitki Tanrıçası Flora»; sağda, «Dans»

Mantegna'nın etkisinde kaldı (Verona'da Sao Paolo di Campo Marjo'daki *San Pietro ve San Pavlo ile Madonna, San Giorgio)*. Veronese onun öğrencisi oldu. (L)

CAROVÉ (Friedrich Wilhelm), alman filozofu ve siyaset yazarı (Koblenz 1789-Heidelberg 1852). 1815'te Heidelberg'e gitti ve Hegel'in felsefe derslerini izledi; *Burschenschaft'ın* (Öğrenci birliği) kurucuları arasında yer aldı. 1848'de Parlamentoya seçildi ve 1849'da Paris Barış kongresine katıldı. Carové, hıristiyanlık ilkelerine dayanan, ama hiyerarşi ve dogma tanımayan bir insanlık dinini savundu. (L)

CARO Y MAZA DE LİZANA (Ventura), ispanyol generali (Valencia 1742-ay.y. 1809). 1793'te Fransızlara karşı gönderilen orduya kumanda etti, birkaç başarıdan sonra geri çekilmek zorunda kaldı (1794). 1801'de başkumandan oldu, Moncey'in yönettiği fransız kuvvetlerine karşı yapılan harekâta katıldı ve 1808'de zafere ulaştı. (L)

CARP (Petre), rumen devlet adamı (Yaş 1837-Tripaneşti 1918). Almanya'da yaptığı öğrenim onda derin izler bıraktı. Prens Cuza zamanında devlet danışmanı oldu. Liberallerle savaşmak için *Yeni Ülke* gazetesini kurdu, sonra da Muhafazakâr partinin başına geçti. *Junimişti* edebî hareketinin öncüsü oldu. 1871'de Catargi, 1883'te de İ. Bratianu kabinelerine girdi, 1888'de Bratianu düşünce, yeni hükûmeti kurdu. 1900 ve 1911'de başbakan oldu. Almanları sevmesi ve rus siyasetinden korkması yüzünden, hem Romanya'nın Üçlü ittifaka girmesine taraftar oldu, hem de 3 ağustos 1914'te toplanan Krallık konseyinde, ülkesinin itilâf devletlerine karşı savaşa girmesini destekledi. Bu tarihten sonra bir kenara çekildi ve siyasete karışmadı. (L)

CARPACCİO (Vittore SCARPAZZA—denir), italyan ressamı (Venedik 1455'e doğr.-ay.y. 1525'e doğr.). Gentile Bellini'nin öğrencisi. Ustasını örnek aldı ve onun gibi Antonello Messina'nın etkisinde kalarak, hayatın doğrudan doğruya gözlemlenmesi ile zarif ritimler kaygusunu birleştiren, bölümler halinde büyük boy tablolar yaptı. Bu bölümlerin birbirini izlemesiyle bir hikâye meydana gelir. Din tarihiyle ilgili tabloların sahneleri, devrinin muhteşem Venedik'inde geçer; bu da onun haklı olarak italyan okulunun ilk büyük entimisti sayılmasına yol açmıştır. Bazı kimseler doğu konularını Renwich'in Breydenbach'a (Mayence, 1486) ait olan *Peregrinato in Terram Sanctam* adlı kitabı için yaptığı desenlerden aldığını, diğer bazılarıyse 1511'de *Kudüs'ün Görünüşü* adında bir tablo yapmış olan Carpaccio'nun gerçekten Kudüs'ü görmüş olduğunu öne sürerler. Ama aslı hangisi olursa olsun, Carpaccio'nun, mekân görüşü ve sıcak renkleriyle Francesco Guardi'yi müjdelediğini söylemek yanlış olmaz. Tablolarında kostümler aslına uygundur ve kişileri çok zaman portre tesiri uyandırır. Üslûbunun en eksiksiz örnekleri sayılan ve *Sant'Orsola'nın Hayatı* ile ilgili sekiz kompozisyonu Venedik akademisindedir. Diğer şaheserlerinin arasında *Aziz Giorgio'nun Canavarı Öldürüşü* (Venedik, Schiavoni'ler kilisesi) ile şüphesiz yanlış olarak iki kibar fahişenin resimleri sanılan *İki Genç Kadın* (Venedik, Correr müzesi) anılmağa değer. Venedik kiliseleri ve hayır kurumlarının salonları için yaptığı resimlerin çoğu birçok müzeye dağılmıştır: *Aziz Stephanus'un Kudüs'teki Kehaneti* (Louvre), *Gömme* (Berlin), *İsa'nın Merhameti* (New York), *İsa ve İşkence Aletleri* (Viyana), *Kutsal Aile* (Caen), *Babasından Ayrılan Azize Orsola* (National Gallery), *Meryem'in Tapınakta Takdisi* (Brera, Milano). Louvre müzesi desenler bölümünde Carpaccio'ya ait Madonnalar vardır. Carpaccio'nun iki oğlu oldu: BENEDETTO ile yardımcılığını yapan ve Capo d'Istria'da çalışmış ve 1525'ten sonra Udinneé yerleşmiş olan PİETRO. (L)

CAPRANİ (Giuseppe), italyan libretto'cusu ve müzikle ilgili eserler yazarı (Villabese 1752-Viyana 1825). İtalya'nın Bonapart tarafından alınması onu yurdunu terkederek Viyana'ya sığınmak zorunda bıraktı. Orada Haydn ile ilişki kurdu ve onunla ilgili *Le Haydine, ossia Lettere sulla Vite e le Opere del Celebre Maestro Giuseppe Haydn* (Ünlü Usta Joseph Haydn'ın Hayatı ve Eserleri Üstüne Mektuplar) [1812] kitabını yazdı. Rossini üstüne bir mektuplar derlemesi de yayımladı: *Le Rossiniane, Ossia Lettere Musicoteatrali* (Rossiniana'lar veya Müzikli Tiyatro Mektupları) [1824]. Librettoları arasında *Camilla* operası da vardır. (L)

CARPATES. Coğ. Bk. KARPATLAR.

CARPEAUX (Jean-Baptiste), fransız heykeltıraş, ressam ve desinatörü (Valenciennes 1827-Courbevoie 1875). Kısa sanat hayatı boyunca, tenkitçilerle ve kamuoyuyle çatıştı. İtalya'da tanınan ve hayranlık uyandıran eserleri, Paris'te şiddetli tenkitlere uğradı. Uzun süre Roma'da kaldıktan sonra, 1861'de Fransa'daki ilk görevini aldı, *Prenses Mathilde'in Büstü*'nü yaptı (Louvre). Bu eserle başarı kazandı ve birçok resmî sipariş aldı. Paris operasının cephesini süsleyen *Dans* adlı heykel grubu, aşırı natüralist nitelikleri yüzünden ağır polemiklere yol açtı. *Dünyanın Dört Yanı* adlı bronz heykel grubu (1872), Paris rasathanesinin çeşmesine yerleştirildi. Valenciennes şehri için bir Watteau anıtı yaptı (1870). Carpeaux, eserlerine bir önceki yüzyılın canlılığını ve zarafetini katarak, çağının akademik üslûbundan ayrıldı. Ressam ve desinatör olarak, ikinci imparatorluk döneminde sivrilen kişilerin portrelerini yaptı: *İmparatoriçe Eugénie, Alexandre Dumas (oğul), Gounod, Mme Carpeaux, Laborde Markisi* v.b. (L)

CARPENTARİA körfezi, Avustralya'nın kuzey kıyısında geniş girinti, York burnu (Queensland) ile, Arnhem yarımadası (Kuzey Avustraiya) arasında. Körfez 1606'da Hollandalılar tarafından keşfedildi. Tasman, Cook ve Flinders burayı taradılar, Körfez, adını Hollanda valisi Pieter Carpenter'den aldı. (L)

CARPENTER (Edward), ingiliz yazarı ve şairi (Brighton 1844- Guildford 1929). Öğ-

Foto. Giraudon, A.F.P. Viollet, Lane (Rapho) [*LAROUSSE*]

renimini Cambridge'te yaptı. Kiliseye sırt çevirerek kendisini bilime verdi, W. Whitman'a hayrandı, işçi sınıfına yakınlık duydu, sosyalizme yöneldi; kol işçisi oldu, çiftçilik yaparken bir yandan da şiir yazdı: *Narcissus* (1873), *Towards Democracy* (Demokrasiye Doğru) [4 bölüm, 1883-1902]. Toplum psikolojisi üstüne incelemeleri: *England's İdeal* (İngiltere'nin Ülküsü) [1887], *Civilization, its Cause and Cure* (Medeniyet, Nedeni ve Devası) [1889], *Love's Coming of Age* (Sevginin Erginlik Çağına Varışı) [1896], *The Art of Creation* (Yaratma Sanatı) [1904], *The İntermediate Sex* (Orta Cinsiyet) [1908], *The Healing of Nations* (Milletlerin Hastalıktan Kurtulması) [1915]. (L)

CARPENTER (Malcom Scott), amerikalı pilot ve astronot (Boulder 1925). 24 Mayıs 1962'de Mercury programı çerçevesi içindeki bir uçuşa katılarak dünyanın çevresinde üç tur yaptı. (L)

CARPENTER (miss Mary), ingiliz kadın reformcusu (Exeter 1807-Bristol 1877). Babasına yardımcı olarak öğretmenlik yaptı; sonra kendini yoksul çocuklara okul açmak, hapishanelerde reform yapmak ve Hindistan'daki kadınların durumunu düzeltmek gibi işlere verdi. Asya ve Amerika'da resmî görev gezilerine gönderildi. (L)

CARPENTER (Rhys), amerikalı arkeolog ve yunan dil ve kültürü bilgini (Cotuit, Massachusetts 1889). Homeros'un eserlerinde folklorun ve peri masallarının önemini belirten bir kitap yazdı: *Folk Tale, Fiction and Saga in the Homeric Epics* (Homeros'un Destanlarında Halk Masalı, Hayal ve Eski Kahramanlık Hikâyeleri) [1946]. (L)

CARPENTER (William Benjamin), ingiliz fizyolog (Exeter 1813- Londra 1885). Londra hastahanesinde genel anatomi ve fizyoloji profesörü oldu. 1843 ve sonraki yıllarda *Halk İçin Bilim Ansiklopedisi*'ni yayımladı. Wyville Thomson ile birlikte Lighting ve Challenger'in araştırma gezilerini yönetti. (L)

CARPENTİER (Alejo), kübalı yazar (Havana 1904). Babası fransız, anası kübalıdır. Ülkesinin folkloruyle çok genç yaşta ilgilenmeğe başladı. 1928'de, kendisini, birlikte Paris'e çağıran Robert Desnos ile tanıştı. 1939'a kadar Paris'te kaldı ve gerçeküstücü şairlerle ilişki kurdu. İlk romanı *Ecue-Yamba-O*'da (1933) Antiller'deki zencilerin gizli din derneklerinden söz etti ve müzikoloji incelemeleri yaptı *(La Musica en Cuba* [Küba Müziği], 1946). 1939'da Havana'ya döndü ve romanlarında kölelerin getirmiş olduğu afrika büyücülüğüyle Hıristiyanlığın karşılaşmasını anlatarak *(El Reino de Este Mundo* [Bu Dünyanın Krallığı] 1949), antil medeniyetini tanımlamağa, ilkel medeniyetlerin çekiciliğini *(Los Pasos Perdidos* [Kayıp Adımlar] 1953), modern dünyanın siyasî ve sosyal altüst oluşlarını *(El Siglo de Las Luces* [Işıklar Devri] 1962) göstermeğe çalıştı. 1946'da Venezuella'ya sığındı ve Küba'ya Castro ihtilâlinin başarı kazanmasından sonra dönerek UNESCO'da delegelik, devlet yayınları müdürlüğü gibi resmî görevlerde bulundu. Hikâyelerinde *(Guerra del Tiempo* [Devrin Savaşı] 1957) ve oyunlarında belli bir burukluğu ve siyasî eylemin insan hürriyetini tehdit etmesinden duyulan kayguyu dile getirir. (L)

CARPENTİER (Georges), fransız boks şampiyonu (Liévin-les-Lens 1894). Olağanüstü yetkinliğiyle fransız boksörlerinin en ünlüsü oldu. Yarı-orta, orta, yarı-ağır ve ağır sıkletlerde Fransa ve Avrupa birinciliklerini kazandı. Emin ve zarif bir tekniği vardı. Yumruğu korkunçtu. 1920'de yarı-ağırda amerikalı Levinski'yi nakavt ederek yarı-ağır dünya birincisi oldu. Bütün sıkletlerde dünya birincisi olan Dempsey ile onun elinden bu unvanı almak amacıyle 1921'de Jersey'de yaptığı karşılaşmada nakavt oldu. (L)

CARPENTİER (Jules), fransız mühendisi (Paris 1851-Joigny 1921). Ruhmkorff'un yerine geçerek onun yapı atelyelerinde önemli bir gelişme sağladı. Bilime ve endüstriye birçok hassas âlet, özellikle de elektrik, optik ve fotoğrafla ilgili hassas ölçü âletleri kazandırdı. İlk periskopları, Lumière kardeşlerin ilk sinema makinelerini yaptı. (1907'de Fransız Bilim akademisine alındı.) [L]

CARPENTRAS, Fransa'da Vaucluse idare çevresinin merkezi, Comtat'da, Auzon yakınında; 18 902 nüf. Carpentras önemli bir tarım pazarı ve küçük bir sanayi merkezidir. Galya-roma devrinden yalnız süslü kemerin küçük bir bölümü kalmıştır; galyalı erkek ve kadın esirleri gösteren ilgi çekici kabartmalarla süslüdür. (L)

CARPENTUM i. Romalıların çok eskidenberi bildikleri, iki tekerlekli, kapalı araba. Romalılara galyalılardan geçmiştir. (İmparatorlukta ve Cumhuriyet devrinde daha çok soylu kadınların hizmetinde kullanıldığı sanılır. *Carpentum* kelimesi ayrıca cenaze arabası ve kır arabası anlamına da gelirdi.) [L]

CARPESİUM i. (yun. *karpêsion*, odun türü). Kömeç şeklinde sarı çiçekli bitki. 300-1 000 m arasında nemli ve gölgelik yerlerde biter. (Bileşikgillerden.) [L]

CARPETANİ. Esk. coğ. Tarraconensis'de halk, Tajo nehrinin her iki kıyısında yaşardı, merkezleri: *Toletum* (Toledo) şehriydi. (L)

CARPET-BAGGER blş. i. (ing. k., anlamıyle: bir keselik perueti olan kimse). Amerika'da Ayrılma savaşından sonra Güneye yerleşen ve çoğu Kuzeyli olan beyaz ırktan maceracılara Güneylilerin taktığı küçümseyici ad.

— ANSİKL. *Carpet-Bagger*'ler yalnız «fakir beyazlar»dan ibaret değildi. Aralarında hiçbir iç tedirginliği duymayan radikal siyasetçiler de vardı. Güney devletlerinde kumanda mevkilerini ellerine geçirdiler, oy mekanizmasını kendi çıkarlarına kullanarak ahlâkça düşük bir «patron» siyaseti izlediler (kamu hizmetlerinin gelişigüzel dağıtılması, israflı harcamalar v.b.). Kanun dışı hareketleri gizli demokrat derneklerin kurulmasına yol açtı. Bunlardan biri olan *Ku-Klux-Klan* şiddet ve hile yoluyle (Zenci ve radikal beyazların asılması, linç edilmesi), bu kimseleri daha 1884'te, (Güney Carolina ve Louisiana dışında kalan yerlerde) Güney'in siyaset hayatından uzak bırakmayı başardı. Bu ad, teşmil yoluyle yalnız Güneyde değil, Batıda da federal hükûmet memurları için kullanıldı. (L)

CARPİ, İtalya'da şehir, Emilia'da (Modena ili), 42 500 nüf. Pio şatosu (avlusunun planını Bramante yaptı). Perruzi'nin planlarına göre yeniden yapılan (roman üslûbunda kiliseden bozma) katedral. Besin sanayii. Hasırcılık. (L)

CARPİ (Girolamo DA). Bk. GIROLAMO DA CARPİ.

CARPİLİUS i. Enlemesine söbe bağalı yengeç. Sıcak denizlerde yaşar; pek az türü vardır. (L)

CARPİNUS i. (lat. k.). Gürgenin ilmî adı. (L)

Carpio (Bernardo DEL). Bk. BERNARDO DEL CARPIO.

CARPO—, yun. *karpos,* meyve, ürün sözünden alınarak birçok bileşik kelimenin yapımında kullanılmıştır. (L)

CARPOBROTUS i. Yağlı bitki. Yemişi yenir. (Hotanto inciri veya deniz inciri denir.) Akdeniz kıyılarında yetişir. *(Portulaceae* familyasından.) [L]

CARPOCAPSA i. Tırtılı çeşitli meyvelerde gelişen bükücü kelebek.

— ANSİKL. Bu böcekler çok zararlıdır; kelebekleri yumurtalarını körpe meyvelerin göbek kısmına bırakır; kurtçuğu burayı delerek meyvenin etli kısmına geçer; meyve olgunlaştıkça o da dışarıya doğru kemirerek ilerler, nihayet onu deler dışarı çıkar ve dışarıda krizalit olur. Elma içkurdu *(Carpocapsa* [*Laspeyresia* veya *Cydia*] *pomonella)* armut, elma, ceviz ve bademe; *C. splendana* kestaneye v.b. zarar verir. Meyve ağaçları ilâçlanır (arsenikli ilâçlar, kurtlar ayıklanır, meyveler yıkanır ve en iyisi bu saldırılara dayanıklı ağaç çeşitleri seçilir. Pulkanatlıların *tortricidae* familyasından. (L)

CARPOPHAGA sıf. (Meyve ile beslenen). Bir güvercin grubunun ortak adı. Genellikle iri kuşlardır. Renkleri türüne göre değişir. Bazen siyah ve beyazdır; ama daha çok külrengi veya kahverengi olur. Üzerinde madenî parıltılı parlak benekler bulunur. (Carpophagalar daha çok meyve ile beslenir; Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde, özellikle Okyanusya'da yaşar.) [L]

CARPOPHİLUS HEMİPTERUS i. Sarıbenekli kırmızı küçük böcek. Kuru incirlere saldırır. (Kınkanatlıların *nitidulidae* familyasından.) [L]

CARPZOW, birçok seçkin bilgin yetiştirmiş alman ailesi; bu aileden BENEDİKT, hukuk bilgini (Wittenberg 1595-Leipzig 1666), Ceza hukuku ve protestan din hukuku üzerine temel sayılan eserler yazdı. (L)

CARR (Henry), amerikalı atlet (Detroit 1942). Kısa mesafe koşucusu, 1964'te 200 m Olimpiyat şampiyonu oldu (20 s. 3/10). [L]

CARR (William). Bk. BERESFORD.

CARRA (Carlo), italyan ressamı (İskenderiye yakınları, Quargnento 1881-Milano 1966). Milano'daki Brera akademisinde yetişti. Fütürist akımın öncüleri arasına katılmadan önce Lombardia natüralizmine ve fransız divizyonizmine ayak uydurdu. 1915'ten sonra ülkesinin primitiflerinden etkilendi ve Giorgio de Chirico ile birlikte metafizik okulunun belli başlı temsilcilerinden oldu (1917-1921); 1921'den itibaren gittikçe daha çok tabiata yaklaşan peyzaj çalışmaları yaptı. Dünyanın birçok çağdaş sanat müzelerinde eserleri bulunan Carlo Carra, resim teorileri üzerine etkili yazılar da yazdı. (L)

CARRACCİ, XVI. yy. sonlarında yaşamış italyan ressam ailesi. 1585 Yılında kurdukları İncamminati akademisinin en önemli sanatçısı Ludovico oldu; Guido, Domenico Lampieri, Albani gibi sanatçılar da oradan yetişti. Vasari veya Zuccari'nin ölçüsüzlüklerine karşı Carracci'ler uyumlu ve kontrollu bir sanatı güçlükle benimsetmeğe çalıştılar, bu yolda manyerizmi aştılar. Carracci'ler aynı zamanda, Münih desen müzesinde eğlenceli örnekleri bulunan *ritratti carrichi* (karikatürler) yapmayı meslek edindiler. Ailenin önemli kişileri: — LUDOVİCO (Bologna 1555-ay.y. 1619), Fontana'nın öğrencisi idi, fakat daha çok Parma ve Venedik'teki Tiziano, Veronese, Correggio'nun eserlerini inceleyerek kendi kendini yetiştirdi. Yaptığı değişik mihrap resimleri yeni bir üslûbun ortaya çıkmasına yaradı: *Aziz Paulus'un Düşüşü* (1587, Bologna), *Aziz Hyacinthus Madonnası* (1594, Louvre), *Aziz Vaftizci Yuhanna'nın Kehaneti* (1602, Bologna). Bologna'da akrabalarıyle dekoratif frizlere çalıştı (Fava sarayı, 1584; kaybolan San Michaelis; özellikle Magnani sarayı, 1588-1591); — AGOSTİNO, ressam ve gravürcü (Bologna 1557-Parma 1702), önceki ile kardeş çocukları, Prospero Fontana'nın, sonra da Bartolomeo Passerotti'nin öğrencisi oldu. İtalya'da dolaştı ve Cornelis Cort ile birlikte bakır üstüne resim yaptı. İyi bir gravürcü oldu. Venedik ile ilgili kompozisyonlar yaptı. Bologna'ya döndükten sonra yağlıboya resme yöneldi ve *Perspektif ve Mimarî Konuları Üstüne İnceleme Kitabı* adlı bir eser yazdı. Kardeşi Annibale onu Roma'ya götürdü. Agostino orada kardeşinin galeri Farnese'deki işlerine yardım etti. Bir süre sonra iki kardeş birbirinden ayrıldı. Agostino bir Cappuccino manastırına çekildi. — ANNİBALE, Bologna akademisinin üç temsilcisinden en küçüğü ve en ünlüsü (Bologna 1560-Roma 1609), Agostino'nun karde-

kestane ağacı carpocapsa'sı

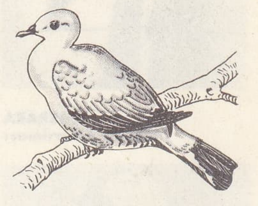

carpophaga

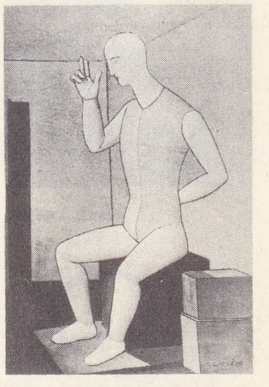

Carlo CARRA
«Erdişi» 1917
(Modern Sanatlar müzesi, Paris)

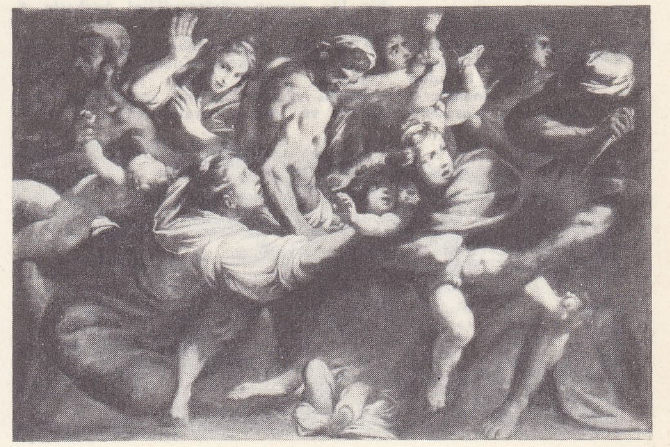

Annibale CARRACCİ
«Çocukların Katliamı»
(Münih müzesi)

Foto. Vincent, Hanfstaengl (LAROUSSE)

CARRARA
mermer çıkarılması

Alexis CARREL

CARRERA ANDRADE

«Cumhuriyet'in II. yılının 5 ve 6 şubat gününde CARRIER tarafından Loire nehrine atılarak boğulan insanlar», Berthaut'nun gravürü

şi. P. Tebaldi'nin öğrencisi. Fava sarayındaki dekorları aşırı gerçekçi idi (1584, *Argonotlar)*, sonradan Magnani sarayında atlant ve girlendlarla çevrili *(Romulus ve Remus*, 1588-1591) ve Sampieri sarayındaki dekorları ile (1593-1594) kişiliğini gösterdi. 1595 Yılında Roma'daki Farnese sarayının galerisindeki kubbeyi süslemekle görevlendirildi. Camerio'daki ***Herakles'in Hikâyesi*** ile Ovidius'tan aldığı mitolojik konuları işleyiş biçimi, Sistina katedralinin tavanından etkilendiğini gösterir, ama süsleme motiflerinin, madalyonların, frizlerin, *ignudi*'lerin dağıtımında, üstün bir bilgi, hayret uyandıran bir canlılık vardır. Bu dekorasyon bolluğu, görülmemiş bir mekân bütünlüğü yarattı, sarı renklerin parlaklığı, yumuşaklığı, resimde ışığa çok önem verenlerin baskısından uzak, Barok çağı için belirli bir örnek ortaya koydu. Annibale kendini daha atılganca yaptığı kompozisyonlarında da gösterdi: *(Kasap Tezgâhı*, 1585) [Oxford], mitolojik konularda *(Venüs ile Adonis*, Viyana); aşırı dinî konularda *(Meryemin Aziz Luka'ya Görünüşü*, Louvre; *Masumların Öldürülüşü*, Münih); karmaşık bir düzen içinde *(Aziz Roch'un Sadakası*, Dresden) veya peyzajlı kompozisyonlarda, *(İsa ile İyi Filistinli)* [Viyana]. — ANTONİO (Venedik 1583-Roma 1618), Agostino'nun evlilik dışı oğlu. Annibale'in ve babasının öğrencisi *(Tufan*, Louvre). [L]

CARRA DE VAUX (Bernard, baron), fransız islâmî bilimler uzmanı (doğ. 1867). Paris'teki İnstitut Catholique'te fahrî profesör oldu. İlk önemli eseri bir tercümedir: *Les Mécaniques ou l'Elévateur d'Héron d'Alexandrie* (İskenderiyeli Heron'un Mekanik veya Yük Kaldırma Âleti) [1894]. Bu eseri yunancadan arapçaya çevirisini bularak ilk defa fransızcaya çevirdi. Diğer eserleri: *Maçoudi: Le Livre de l'Avertissement et de la Révision* (Mes'ûdî: Kitabü't-tenbih ve'l-İşraf) [arapça metnin fransızca tercümesi 1897], *Avicenne* (İbni Sina) [1900], *Gazalî* (1902); *Le Mohemmédanisme* (İslâmlık) [1908]; *La Doctrine de l'Islam* (İslâm Doktrini) [tercüme ve etüt, 5 cilt, 1921-1926], *La langue Étrusque, sa Place Parmi les Langues, Étude de Quelques Textes* (Etrüsk Dili, Bunun Diller Arasındaki Yeri ve Bazı Metinlerin İncelemesi) [1911]. Bu son eseri Türkiye'deki 1935-1936 yıllarında ortaya konulan «Güneş-Dil teorisi»nin doğuşunda önemli rol oynadı. (M)

CARRANTUOHİLL, Kerry dağlarının zirvesi, İrlanda'nın güneybatısında, adanın en yüksek noktası; 1 041 m. (L)

CARRANZA (Bartolomé DE), navarralı ilâhiyatçı-rahip (Miranda 1503-Roma 1576). Karl V tarafından Trento ruhanî meclisine gönderildi. Mary Tudor'un günah çıkartma papazı olunca İngiltere'de katolikliği eski durumuna getirmeğe çalıştı. Felipe II ona Toledo başpiskoposluğunu verdi (1557). Düşmanlarının *Comentarios Sobre el Catecismo Cristiano* (1558) adlı eserini Engizisyon'a vermeleri yüzünden yedi yıl hapiste tutuldu. Papa Pius V onun Roma'ya naklini sağlamak için İspanya'yı afarozla tehdit etti; dava on altı yıl sürdü (1559-1576). Eserinin illümizminizm ve luthercilik ile ortak noktaları yüzünden sapkınlıktan şüpheli görüldü; on altı önermesinden dönmek zorunda kırakıldı. Öleceği gün bu önermeleri hiç bir zaman söylemediğini herkesin önünde ifade etti. (L)

CARRANZA (Venustiano), meksikalı general ve devlet başkanı (Cuatro Ciénegas 1859-Tiaxcala, Puebla 1920). 1887'de Cuatro Ciénegas belediye başkanı, sonra milletvekili, senatör ve Coahuila eyalet valisi oldu, 1910'da Porfirio Diaz'a karşı siyasî savaşa girişti, hapsedildi; Madero'nun başkanlığı zamanında savaş bakanlığına geçti. Madero'nun öldürülmesinden sonra Huerta'ya karşı anayasacı akımın başı oldu ve 1 mayıs 1917'de Meksika Birleşik devletleri cumhurbaşkanlığına seçildi. Herrera'nın yönettiği bir ayaklanmada Carranza, ücretli katillere öldürtüldü. (L)

CARRARA, İtalya'da şehir, Toscana'da (Massa e Carrara ili). Apuane Alp'lerinin eteğinde; 65 000 nüf. Massa düklerinin sarayı. Carrara dağlarında 500 beyaz ve damarlı mermer ocağı vardır; bu mermerler Carrara'ya götürülüp yontulur ve parlatılır. En eski çağlardan beri işletilmekte olan bu ocaklar bütün dünyaya ün salmıştır. (L)

CARRARA i. İtalya'da Carrara yöresinde çıkartılan beyaz mermer.
— ANSİKL. Michelangelo anıt heykellerini yonttuğu mermer bloklarını Carrara'dan seçerdi. *Carrara*'nın en beyazı italyan rönesansında çok kullanıldığı gibi bütün dünyada da büyük ün kazanmıştır. Bugün de heykellerde ve süslemede kullanılır. (L)

CARRARA (Francesco), italyan ceza hukuku bilgini (Lucca 1805-ay.y. 1888). Öğrenimini Pisa'da yaptı. Lucca'da 12 yıl ceza hukuku okuttu. Hiç bir ilmî çalışma yayımlamadığı halde değerli bir ceza hukukçusu olarak ün yaptı ve 1859'da Pisa üniversitesi Ceza hukuku kürsüsüne getirildi. Bu dalda verdiği derslerde ilmî bir sistem uyguladı. Çalışmaları *Opuscoli* (Broşürler) adı altında toplandı. Genç yaştan itibaren yurtsever ve liberal eğilimli olduğu halde zamanın siyasetine karışmadı. Parlamento üyesi seçildi. Ölüm cezasına ve yurttaş karşısında devlet otoritesinin kötü ve yanlış şekilde kullanılmasına engel olmağa çalıştı. (M)

CARRARA, Padova'da özellikle XIV. yy.-da güçlenen senyörler ailesinin adı. — GİACOMO I (öl. 1324), 1318'de papalık taraftarı Guelfi partisine dayanarak Padova senyörü oldu; —MARSİLİO (öl. 1338), öncekinin yeğeni, Verona senyörü, Gibelin partisi başkanı, Cangrande della Scala'ya karşı amansız savaşa girişti, sonunda teslim olmak zorunda kaldı, fakat onun yönetiminde bağımsızlığını korudu. Cangrande'nin ölümünden sonra, oğlu tarafından hakarete uğrayınca, Floransa ve Venedik, Guelfa partileriyle birlikte gizli bir komplo hazırladı ve 1337'de Padova'yı bağımsızlığa kavuşturdu; — FRANCESCO I *Büyük* (öl. San Colombano 1393), 1335'ten 1393'e kadar Padova senyörü, Venediklilerle zorlu çatışmasıyle ünlüdür. Yenilen Venedikliler Milano dükü Giovanni Galeazzo Visconti'yi ona karşı ayaklandırdılar; Francesco I, 1388'de oğlu yararına çekilmek ve ölünceye kadar kendisini hapseden Giovanni Galeazzo Visconti'ye teslim olmak zorunda kaldı. —FRANCESCO II *Genç* (öl. Venedik 1406), öncekinin oğlu, Padova senyörü (1388-1406), Venedik'e ve Milano'ya karşı savaştı, fakat sonunda Venediklilere teslim oldu (1405), oğulları ile birlikte boğduruldu (L)

CARRARD (Alfred), isviçreli mühendis (Montreux 1889-Lozan 1948). Psikoteknik araştırma, meslekte yetiştirme, adam seçiminde ve özellikle şeflerin moral eğitimi üzerinde çalışmalar yaptı. Uygulamalı psikoloji enstitüsünün kuruculuğu ile orta yaşlıların teknik gelişimleri üzerinde ilk uğraşan kişi oldu. (L)

CARRASQUİLLA (Tomas), kolombiyalı yazar (Santo Domingo 1858-Medellin 1940). Eserleri: *Hace Tiempos* (Aradan Zaman Geçti), *Por Aguas y Pedrejones* (Sudan, Taştan) [1935], *Por Cumbres y Canadas* (Dağdan Vâdiden) [1935], *Del Campo a la Ciudad* (Köyden Şehire) [1936]. Ayrıca *El Padre Casafus* (Rahip Casafus) [1914] adlı bir hikâye yazmıştır. (L)

CARRAU (Victor Ludovic), fransız filozofu (Paris 1842-ay.y. 1889). Besançon Edebiyat fakültesinde ve daha sonra Sorbonne'da ders verdi. Evrim teorisi üzerine yapmış olduğu incelemelerde, spiritüalist fikirleri savundu. Eserleri: *Descartes, Malebranche* ve *Spinoza'da Tutkular Teorisi* (1870), *Faydacı Ahlâk* (1875), *Psikolojik ve Ahlâkî Bilinç* (1888), *İngiltere'de Dinî Felsefe* (1888). (L)

CARRE sıf. Bk. CAR.

CARRÉ (Ferdinand), fransız mühendisi (Moislains, Somme 1824-Hameau du Poncet, Pommeuse yakınları, Seine-et-Marne 1900). 1857'den sonra ilk soğutma cihazını yaptı, soğutucu kompresörü buldu. 1860'ta devamlı hareketle emmeli soğutma makinesini, 1862'de buz makinelerini yaptı, 1863'te soğutucu sıvı olarak amonyağı kullandı. Uzak mesafelere donmuş etlerin taşınmasını ele aldı ve kendi düşüncelerine göre donattığı *Paraguay* vapuruyle 1875'te —30°C ısıda saklanan 80 ton eti, Buenos Aires'den Havre'a getirtti. Soğutma tekniğinin, gıda maddeleri, deniz suyundan yararlanarak tatlı su elde etme ve salonların havalandırılması alanlarında uygulanmasını öne sürdü. (L)

CARRÉ (Jean-Marie), fransız profesörü (Maubert-Fontaine, Ardennes 1887-Paris 1958). 1935'ten itibaren Karşılaştırmalı Edebiyat enstitüsünü yönettiği Sorbonne'da ders verdi. Başlıca eserleri, Rimbaud'nun (1926), Goethe'nin (1927), R.L. Stevenson'un (1929) biyografileri üzerinedir. Başka eserleri: *Michelet et son Temps* (Michelet ve Zamanı) [1926], *Voyageurs et Écrivains Français en Egypte* (Mısır'da Fransız Gezgin ve Yazarları) [1933], *Les Écrivains Français et le Mirage Allemand* (Fransız Yazarları ve Alman Serabı) [1947]. (L)

CARRÉ DE MALBERG (Raymond), fransız hukukçusu (Strasbourg 1861-ay.y. 1935). 1911 ve 1914'te yazdığı ve ancak 1920-1922'de 2 cilt halinde yayımlanan *Contribution à la Théorie Générale de l'Etat* (Genel Devlet Kuramına Katkı) adlı eseri hukuk ilminin önemli kitaplarından biridir. Pozitivist ve mutlak bir şekilcilik taraftarı olan Carré de Malberg, sosyolojik ve siyasî etkiler dışında mutlak hukuka dayanan devletle ve devlet görevleriyle ilgili bir kuram geliştirdi. *La Loi, Expression de la Volonté Générale* (Kanun, Genel İradenin İfadesi) [1931] adlı eserinde, 1875 fransız anayasasının kuramcılığını yaptı. Son olarak da, *Confrontation de la Théorie de la Formation du Droit per Degré et du Droit Positif Français* (Hukukun Derece Derece Oluşumu Kuramı ile Fransız Pozitif Hukukunun Karşılaştırılması) [1933] adlı eserinde, Viyana okulunun hukuk kuramını eleştirdi. (L)

Carré hastalığı, bir ultravirüsten ileri gelen köpeklere has bulaşıcı salgın hastalık. (Özellikle genç köpeklerde görülür; belirtisi ateş, nezle ve çoğu zaman sinir bozukluğudur; başka mikroplardan ileri gelen sindirim, solunum, sidikyolu v.b. rahatsızlıkları da bununla birlikte sık görülür. Önceden aşılama iyi sonuç verir. Serum tedavisi ise ancak başlangıçta faydalı olabilir.) [L]

CARREL (Alexis), fransız fizyoloji bilgini ve cerrahı (Sainte-Foy-lès-Lyon 1873-Paris 1944). 1900 Yılında tıp doktoru olan Carrel, cerrahiyi seçti ve Fransa'dan ayrılarak önce Kanada'ya, daha sonra Amerika Birleşik devletlerine gitti. Orada Chicago üniversitesine (1906) ve daha sonra New York Rockfeller enstitüsüne girdi. Damarların dikilmesi, doku ve organ aşılanması ve gövdenin dışında organların, dokuların ve damarların yaşayabilmesi konularında ilgi çekici deneyler yaptı. Çeşitli ilmî çalışmalarının yanı sıra felsefî eserler de yazdı. Bunlar arasında, *Bilinmeyen İnsan* (Man, the Unknown) [1936] adlı eserinde, fizik olaylar ile ruhî hayat arasındaki karşılıklı bağlılığı ortaya koydu. (1912 Nobel Tıp ödülünü aldı.) [L]

Carrel metodu. Ted. Bulaşık yaraları Dakin eriyiği ile aralıklı yıkama usulü. (L)

CARRENO DE MİRANDA (Juan), ispanyol ressam ve desinatörü (Aviles 1614-Madrid 1685). 1668 Yılında kral ressamı, sonra *Pintor de camara* oldu. Madrid sarayında Velasquez'den boşalan yeri doldurdu. Kral ailesi ve ispanyol soyluları için yaptığı portrelerle ün sağladı: *Mariana de Austria* (Münih Pinakoteki), *Carlos II'nin Gençliği*, *El Embajador Ruso Potem kin* (Moskova Elçisinin Portresi) [Prado]. Carreno, Ribera geleneğine göre biçimsiz vücutlu insan resimleri de yaptı: *Eugenia Martinez Vallejo* (Prado). Çok sayıda desenleri Madrid Millî kitaplığındadır. (L)

CARRER (Luigi), italyan yazarı (Venedik 1801-ay.y. 1850). Edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra Venedik'te Correr müzesini yönetti. Şekilce klasik, özüyle romantik olan baladlar *(ballate)*, ezgiler, küçük hikâyeler yazdı. Tenkidî ve felsefî denemeleri değersiz değildir. (L)

CARRERA (Rafael), guatemalalı devlet ada-

Foto. X., Manuel, A.F.P. (LAROUSSE)

mı (Guatemala 1814-ay.y. 1865). Yerli ve zenci kırması, cahil bir melezdi; bir ihtilâlden yararlanarak iktidarı ele geçirdi (1839). 1844'te (1847'de Guatemala'nın bağımsızlığını ilân etmesinden de önce) cumhurbaşkanı seçildi; 1854'te de kaydı hayat şartıyle başkan oldu. Uzun süre Orta Amerika federasyonunun yeniden kurulmasına engel olmak için var gücüyle uğraştı (1865'te Salvador'un işe karışması); yirmi altı yıl Guatemala'yı baskı rejimiyle yönetti. (L)

CARRERA (Valentino), italyan yazarı (Torino 1834-ay.y. 1895). Goldoni'nin hayranı olarak komedileriyle bir modern halk tiyatrosu kurmağa çalıştı. Eserleri: *Il Lotto* (Piyango) [1856]; *La Quaderna di Nanni* (Nanni'nin Defteri) [1870]. (L)

CARRERA ANDRADE (Jorge), ekvadorlu yazar ve diplomat (Quito 1903). «Gezgin şair», Uzak Doğu sanatından esinlendi. Şiirlerinde ve denemelerinde latin Amerika'nın geleneksel temalarına evrensel bir yankı verme çabasını sürdürdü (*Dünyanın Sicili*, 1940; *Ana Vatan*, 1945; *Hindistan Kroniği*, 1965; *Güneş Yolu*, 1958 [deneme]). Paul Valery'nin şiirlerini çevirdi. Milletini sık sık Unesco'da temsil etti, 1966'da dışişleri bakanı oldu. (L)

CARRERO BLANCO (Luis), ispanyol subayı ve devlet adamı (Santona, Santander eyaleti 1903). İspanyol ve fransız deniz okullarında okudu. 1930'da general Franco'nun hükümetinde görev aldı. Çok bağlı olduğu Franco, onu, devlet başkanlığı müsteşarlığına (1951-1965) getirdi. Carrero 1957'de tuğamiral, 1966'da oramiral oldu. 21 Eylül 1967'de Munoz Gidudes'in yerine başbakan yardımcılığına geçti ve Franco'nun en yakın adamı oldu. (L)

CARRES veya **CARRHES** veya **CARRHAE**. Esk. coğ. Mezopotamya'da (Ön Asya) şehir, Aboras kıyısında. Parth'lar burada Crassus'u yendiler. Crassus 30 000 kişi kaybetti (10 000 esir, 20 000 ölü) ve geri çekilirken öldürüldü (M.Ö. 53). Sahpur 256'da şehri işgal etti. Pers kralı Narses, Carres yakınında Galerius'u yendi. Bugün *Harran* (Türkiye). Bir islâm kalesinin kalıntıları. (L)

CARREY (Jacques), fransız ressamı (Troyes 1649-ay.y. 1726). Ünlü ressam Le Brun, İstanbul'a elçi olarak gitmekte olan ve beraberinde bir ressam götürmek isteyen Nointel markisine öğrencisi Carrey'i tavsiye etmişti. Carrey İstanbul'a gelerek burada birçok tablo yaptı ve İstanbul'daki Fransız elçilik sarayını süsledi. Bunlar arasında *«Fransız Elçisinin Sadrazamın Huzuruna Kabulü»*, *«Kudüs'te İsa'nın Mezarı»*, *«Kudüs'ten bir Görünüş»* anılmağa değer tablolardır. Carrey'in en ünlü tabloları Atina akropolündeki Parthenon tapınağına ait olanlardır. Kırmızı kalem ve kurşun kalemle yapılan bu krokiler bugün Paris'teki Cabinet des Estampes'da (estamp resim salonu) durur. Tapınak 1867'de tahrip edildiğinden krokilerin değeri çok büyüktür. Modern arkeoloji araştırmalarına ışık tutan bu krokilerden başka Carrey kendi memleketi olan Troyes'te de bazı tablolar yaptı. Bunlardan en önemlisi, Troyes'deki St. Pantaleon kilisesi için hazırladığı *Vie de Saint Pantaléon*'dur (Aziz Pantaléon'un Hayatı). [ML]

CARRHAE. Esk. coğ. Bk. CARRES.

CARRHES. Esk. coğ. Bk. CARRES.

CARRİACOU, Grenadines adalarının en büyüğü, küçük Antillerde (Windward İslands), Grenada'ya bağlıdır; 6 800 nüf. (L)

CARRİCK i. (ing. k). Kat kat, geniş pelerinli redingot. (L)

CARRİCKFERGUS, Kuzey İrlanda'da (Antrim idare bölgesi) şehir, Belfast Lough'un kuzey kıyısında; 10 200 nüf. XII. yy. dan kalma iyi muhafaza edilmiş şato. Sayfiye yeri. Tuz madenleri. Dokuma sanayii (yapma ipek). [L]

CARRİCK-ON-SHANNON, gaelce **Cara Droma Ruisg,** İrlanda cumhuriyetinde (Connacht ili) şehir, Leitrim idare bölgesinin merkezi, Lough Allen'in güneyinde; 1 500 nüf. İç turizm merkezi. (L)

CARRİCK-ON-SUİR, gaelce **Carraig na Siure,** İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili, Tipperary idare bölgesi) şehir, *Suir* ırmağının aşağı çığırında; 4 900 nüf. Turizm merkezi. XIII. yy.dan kalma şato. (L)

CARRİER (Jean Baptiste), fransız siyaset adamı (Yolet, Cantal 1756-Paris 1794). Konsanviyon üyesi olarak 3 ay kaldığı Nantes kentinde kanlı katliamlar düzenlemiş, hapishanelere doldurulan şüpheli kişileri bölük bölük giyotinle, tüfekle öldürtmüş, suda boğdurtmuştur. «Mariages républicains» (Cumhuriyete has evlenme) adı verilen cezalandırma yolunu bulup, uygulamakla suçlandı, ama bu doğrulanmadı. Bu usule göre kadın ve erkekler birlikte bağlanıp Loire nehrine atılıyordu. «Banyo» veya «dikine sürgün» adını verdiği cezalandırma yolunu kullandığı bilinmektedir. Buna göre, alt tarafı açılabilen kayıkların içine topluca konulan insanlar, kapak açıldığında ırmağa düşüp boğuluyorlardı. İhtilâl mahkemesi Carrier'i ölüm cezasına çarptırdı. (L)

CARRİERA (Rosalba), italyan pastelcisi, **Rosalba** adıyle tanınır. (L)

CARRİÈRE (Auguste), fransız doğu dilleri bilgini (Saint-Pierre-le-Vieux, Seine Maritime 1838-Paris 1902). Doğu dilleri okulunda ermeni dili profesörü (1881), Yüksek araştırmalar okulu (Samî dilleri) müdürü (1895) oldu. Lauer'in ermeni gramerini çevirdi, *Latince, Ermenice Bir Sözlük* (1886) ve *Moïse de Khoren et les Généalogies Patriarcales* (Horen'li Musa ve Atalarının Soy Kütüğü) [1891] adlı eserini yayımladı. Ermeni dilbilimi alanında eleştiri yönteminin öncülerinden biridir. (L)

CARRİÈRE (Eugène), fransız ressamı ve litografyacısı (Gournay, Seine et-Oise 1849-Paris 1906). *Genç Anne* (1870, Avignon müzesi) adlı tablosu, sanatçının analık ve aile konularına olan bağlılığını gösterir. Çokluk çevresindekilerin resmini yaptı. Çizgiden çok biçime önem verdi; çizgileri gittikçe grileşen, bir bakıma renkleri silen ışık-gölge koyuluğuna boğdu: *Öpüş, Aile, Verlaine'in Portresi* (Devlet koleksiyonu), *Hasta Çocuk*. Carrière, kendi resimlerinden, portrelerinden de litografyalar yaptı (Rodin, Alphonse Daudet, Edmond de Goncourt). 1909 Yılında yazılarını, ilk mektuplarını bir araya getiren bir kitap yayımlandı. (L)

CARRİERE (Moritz), alman yazarı (Griedel, Hesse 1817-Münih 1895). Filozof ve estetikçi olan Carriere deizm ile panteizm'i uzlaştırmağa çalıştı. Başlıca eserleri: *Die Philosophische Weltanschaung der Reformationszeit* (Reformasyon Çağının Dünya Görüşü, 1847), *Das Wesen und Formen der Poesie* (Şiirin Özü ve Biçimleri, 1854), *Aestetik* (Estetik, 1859), *Die Kunst in Zusammenhang der Kulturenwicklung und die Ideale der Menschlihkeit* (Kültür Gelişmesiyle İlgili Sanat ve İnsanlığın Ülküleri, 1863-1874), *Dünyamızda Ahlâk Düzeni* (1877). [L]

CARRİES (Jean Joseph Marie Caries), fransız seramikçisi (Lyon 1855-Paris 1894). Önce heykel dalında öğrenim gördü, sonra seramiğe yöneldi. Gerçekçiliğini yansıtabilmek için kendi bulduğu kaba ve sağlam malzemeleri kullandı. Kumtaşıyle maden oksitlerini birleştirdi. Çağdaşlarının çoğu gibi, o da Uzak Doğu sanatına büyük ilgi duydu. Çin çömlekçileriyle boy ölçüşecek basit bir yöntem uyguladı. Hem seramikçiliğini, hem de heykeltıraşlığını ortaya koyacak anıtsal eserler yarattı. Çağdaş seramik sanatına yenilik getirenler arasında Carries'nin önemli bir yeri vardır. Eserleri süsleme sanatları müzesinde, Sèvres'deki seramik müzesindedir. (L)

CARRİLLO (Julian), meksikalı besteci (Ahualulco 1875-Mexico 1965). Mexico, daha sonra Leipzig konservatuvarlarında çalıştı. Bir süre Avrupa'da kaldı. 1/3, 1/4, 1/8, 1/16 tonlu eserler besteledi: sonatlar, dörtlüler, altılılar, konçerto ve senfoniler. Tını araştırmaları yönünden çok ilgi çekici olan eserlerini geleneksel müzik anlayışına ve biçimine bağlı kalarak besteledi. (L)

CARRİNGTON (Richard Christopher), ingiliz astronomi bilgini (Chelsea 1826-Churt yakınında Surry 1875). Güneş üzerinde önemli incelemeler yaptı. Güneşin, değişik enlemlerde farklı dönüş hızları olduğunu açıkladı. (L)

CARRİON (Jeronimo), ekvadorlu siyaset adamı (Loja 1812-öl. 1873). 1859'da Başkan Robles'in devrilmesi üzerine, hükûmet görevlerini üzerine alan Garcia Moreno ve Patricio Chiriboga ile üçlü cuntaya katıldı. Carcia Moreno iktidara geçti ve dönem sonunda (1865) Carrion'u başkan seçtirdi. Ama, 1867'de yine Garcia Moreno yönetici gücü olmadığını ileri sürerek ona işten el çektirdi. (L)

Carrion hastalığı, sıcak ülkelerde yaygın hastalıklardan biri. Siğilimsi bir deri döküntüsü ve ölüme yol açabilecek derecede ağır genel belirtilerle ortaya çıkar. (Verrugo'nun bir çeşididir.) [L]

Eugène CARRİÈRE «Fantine», Victor Hugo'nun «Sefiller» adlı eseri için resim

CARROCCİO i. (ital. *carro*, araba kelimesinden). Ortaçağda ordulara eşlik eden büyük arabalara verilen ad. Bir direğin ucunda, şefe bağlılığı temsil eden haç ve bayrak, onun altında da arabanın geçişini duyuran can bulunurdu: *Bowines savaşında alman imparatoru Otto'nun ordusuna bir caroccio eşlik ediyordu.* (L)

CARROLL (Charles), amerikalı siyaset adamı, «bağımsızlık bildirisi»ni imzalayanlardan (Maryland, Annapolis 1737-Baltimore 1832). Bourges, Paris ve Londra'da hukuk okudu, 1765'te Maryland'a döndü. Amerikan devriminde haberleşme ve güvenlik komisyonlarında görev aldı. 1776-1779 Arasında meclise girdi. 2 Ağustos 1776'da «bağımsızlık bildirisi»ni imzaladı. 1776'da Samuel Chase, Benjamin Franklin ve akrabası John Carroll ile birlikte Kanada'ya gönderildi. Kanadalıları 13 koloniyi desteklemeğe çağırdılarsa da hiç bir sonuç elde edemediler. Charles Carroll, 1777-1800 arasında Maryland senatosunda, 1789-1792 arasında da A.B.D. senatosunda milletvekilliği yaptı. (L)

CARROL (Lewis). Bk. DODGSON.

CARRUCA i. (lat. k.). Esk. Rom. Galya kaynaklı lüks araba. Dört tekerlekli ve birçok oturacak yeri olan bu arabaya, iki veya dört at, bazen de katır koşulurdu. Çoğunlukla gümüş levhalarla, bronz veya fildişi figürlerle süslü olurdu. İçinde yatılabilen *carrucae dormitoriae* adlı cinsleri de vardır. ‖ Kuzey Avrupa ülkelerinde kullanılan tekerlekli arabalara eskiden verilen ad. (Akdeniz ülkelerinde *aratrum* kullanılırdı.) [L]

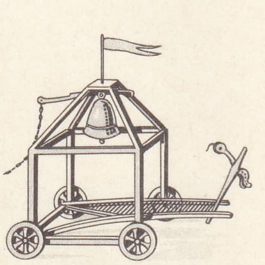

carroccio

CARRUTHERS (Alexander Douglas Mitchell), ingiliz gezgini ve tabiat bilgini (doğ. Hertfordshire 1881). Cambridge üniversitesinin Trinity kollejini bitirdi. Türkiye'ye geldi. 1904-1905 Yıllarında tabiiyeci olarak Suriye'de çalıştı. British Museum tarafından Afrika'da Uganda ve Kongo sınırındaki Ruwenzori dağına ve Kongo'ya gönderilen ilmî heyete katıldı (1905-1906). Daha sonra Rus Türkistanında ve Buhara'da tabiiye araştırmaları yaptı (1907-1908). Kuzeybatı Arabistan'ı (1909), Moğolistan ve Orta Asya'yı (1910-1911), Suriye ve Anadolu'yu (1913) dolaştı. 1910'da İngiltere Kraliyet Coğrafya cemiyetinin (Royal Geographical society) madalyasını kazandı. Başlıca eserleri: *Unknowon Mongolia* (Bilinmeyen Mogolistan) [1913], *The Desert Route tu India* (Hindistan'a Giden Çöl Yolu) [1930], *Arabian Adventure* (Arap Macerası) [1935], *Northern Nejd* (Kuzey Necid) [1938], *Beyond the Caspian* (Hazar'ın ötesinde) [1949]. (M)

CARSON (Christopher), **Kit** denir, amerikalı asker (Kentucky, Madison 1809-Colorado, Fort Lyon 1868). Carson sürekli kızılderili akınlarına uğrayan Lick District'te okuma yazma öğrenmeden büyüdü, 1826'da çalıştığı yerden kaçıp Santa Fe seferine katıldı. Taos'ta tecrübeli iz avcısı Euring Young ile çalıştı ve A.B.D.'nin sınırlarını Batıya doğru genişletme faaliyetine «sınır savaşçılığı» yaparak katıldı. 1842-46 arasında Frémont'un keşif gezilerinde bulundu. Meksika savaşı sırasında San Pascual'da kuşatılmış olan Amerikalıları, San Diego'dan yardım getirerek kurtardı. İç savaş sırasında tuğgeneral rütbesini aldı. 1843'te evlendi, Taos'da yerleşti; iz avcılığı ve sınır savaşları üzerine anılarını yayımladı. (L)

Edward CARSON 1913'te

CARSON CİTY, A.B.D. de şehir, Nevada'nın merkezi, sierra Nevada eteğinde; 5 200 nüf. Turizm ve ticaret merkezi. (L)

CARSON of Duncairn (Edward Henry, baron), ingiliz siyaset adamı (Dublin 1854 - Cleve Cour, Kent 1935). İrlanda'da yüksek görevlerle işe başladı ve 1892'de bir-

Foto. Bulloz, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

CARTELLİER
kraliçe Joséphine'in mezarı

likçi milletvekili seçildi. 1911'de Home Rule projesi gerçekleşince, canla başla savaşa koyuldu ve İrlanda'da protestan direnme teşkilâtının yalnız Ulster'de kurulabileceğini anlayınca, Ulster Birlikçi meclisine girdi ve başkan oldu. Destekleme ve silâhlanma için düzensiz bir milisin, «Ulster gönüllüleri»nin kuruluşunda etkin bir rolü oldu, bunların arasından önemli siyasî ve askerî kişilerin çıkacağını sezdi. İlk önce, her türlü uzlaşmaya karşı durdu, memleketi iç savaşın eşiğine sürükledi. Birinci Dünya savaşının patlak vermesi, çalışmalarının yönünü değiştirdi. 1917'de bahriye nazırı oldu, 1917-1918 savaş kabinesine girdi, en kesin davranışları öne sürdü. Savaşın sonu, onu yeniden İrlanda konusuna götürdü. Güneyin ayrılmasına boyun eğdi, altı Ulster kontluğunun yeni İrlanda hükûmeti dışında kalmasına çalıştı. Bunun için, birkaç protestodan sonra, İrlanda'nın bölünmesine yer veren 1920 ve 1925 anlaşmalarını kabul etti. (L)

CARSTENS (Asmus), danimarkalı ressam, desinatör ve sanat kuramcısı (St. Jürgen bei Schleswig 1754-Roma 1798). 1790 ile 1795 arasında Berlin akademisinde profesör, Roma'da alman ressam kolonisiyle ilişkiler kurarak uzun süre kaldı. Thorvaldsen üzerinde derin etkileri oldu. Eserlerinde, Winkelman'ın görüşlerinden epeyce esinlendiği anlaşılıyor. Mitoloji ve tarih konularıyle ilgili, renksiz ve cansız sayılabilecek eserler (Weimar ve Berlin müzelerindeki kartonlar: *Ölüm Melekleri, Gece ile Çocukları, Rossbach Savaşı*) verdi. (L)

CARSTENS tepeleri, bugün **Sukarno tepeleri,** Yeni-Gine'nin iç kısmında kütle; adanın en yüksek tepesi; 5 040 m. (L)

CARTA i. *Argo.* Yellenme.

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Carta çekmek,* yellenmek. || *Cartayı çekmek,* ölmek. (M)

CARTİER-BRESSON
«Fırat Kıyıları»

CARTADAK veya **CARTADAN** zf. *Teklz.* Ansızın ve gürültülü bir şekilde. (M)

CARTAGENA, Kolombiya'da şehir, Bolivar idare bölgesinin merkezi, Darien körfezi kıyısında liman, Magdalena ırmağı üzerinde seferin denize vardığı yerde; 179 000 nüf. 1533'te Pedro de Heradia tarafından kurulan *Cartagena de İndias,* alçak tepelerle korunan demirleme yeri sayesinde büyük bir sömürge limanı oldu. 1582'den itibaren her yıl Cadiz'den gelen flota bu limana uğruyordu. Cartagena'yı Fransızlar işgal etti (1542), John Drake kuşattı (1585), Pointis işgal etti ve yağmaladı (1697), Ducasse yönetimindeki fransız filosu İngilizlere karşı savundu (1702), ingiliz amirali Vernon boş yere almağa uğraştı (1741); sonunda şehir 1811'de bağımsızlığını ilân etti. 1815'te yeniden İspanyolların eline geçen Cartagena, 1821'de bir daha kaybetmemek üzere hürriyetini kazandı. Bolivar, Cartagena'ya «kahraman şehir» unvanını verdi. Şehir deniz kulaklarıyle *(cienagas)* çevrilidir; loş sokakları, kiliseleri (San Pedro Claver gibi) ve kalesiyle Endülüs'ü andırır. Magdalena'nın kolunun (El Dique) çamurla dolmasından doğan ulaşım sıkıntısı, Calamar'a ulaştıran bir demiryolu ve Barrancabermeja'ya giden bir pipe-line döşenmesiyle giderildi. Liman faaliyetini az ölçüde muhafaza eder. Atrato bölgesinden gelen altın ve platin'in yoğunlaştırıldığı tesisler. (L)

CARTAGENA, İspanya'da (Murcia ili) şehir. Akdeniz kıyısında; 123 300 nüf. Derin ve mahfuz savaş limanı. Onarılmış XIII. yy.dan kalma katedral. Önemli kimya sanayii (Yakındaki maden ocaklarından çıkarılan piritin işlenmesi, süperfosfatlar). Petrol rafinerisi. Kurşun metalürjisi.

— Tar. Şehir M.Ö. 226-225'e doğru Hasdrubal tarafından kuruldu ve Kartacalıların İspanya'da başlıca hareket üssü oldu. Romalıların eline geçen *Carthago Nova,* barbar istilasına kadar yarımadanın başlıca şehri olarak kaldı. Araplar buraya *Kartacana* adını verdiler ve bağımsız bir prenslik haline getirdiler; bu prensliği 1243'te Ferdinando araplardan geri aldı ve Castilla'ya bağladı. (L)

CARTAGO, Kosta Rika'da şehir, il idare merkezi, İrazu yanardağının eteğinde; 45 100 nüf. Cartago 1563'te kuruldu. 1723'te yanardağın püskürmesiyle yıkıldı, sonra 1841 ve 1910'da depremlerden yeniden büyük zarar gördü. *Cartago ili,* 154 200 nüf. (L)

CARTAGO, Kolombiya'da (Cauca idare bölgesi) şehir, Cauca vadisinde; 14 800 nüf. (L)

CARTAİLHAC (Edouard), fransız arkeolog ve prehistorya bilgini (Marsilya 1845-Cenevre 1921). Toulouse Fen fakültesinde serbest antropoloji profesörü. Eserleri: *l'Age de Pierre dans les Souvenirs et Superstitions Populaires* (Halk Anılarında ve Boş İnançlarında Taş devri) [1878], *l'Age de Pierre en Asie* (Asya'da Taş devri) [1880], *la France Préhistorique* (Tarihöncesi Fransa) [1889]. Bu sonuncu eser klasikleşmiştir. Çalışmaları insan paleontolojisinin ilerlemesinde yararlı oldu. (L)

CARTALLUM i. *(Cartallum ebulinum).* Zeytinlik bölgelerde yaşayan böcek türü. Kurtçuğu turpun sapında yaşar. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından. (L)

CARTAN (Elie), fransız matematikçisi (Dolomieu 1869-Paris 1951). 1912'de profesör olduğu Sorbonne'da 1924'ten 1940'a kadar yüksek geometri dersleri verdi. Çalışmalarını daha çok gruplar teorisinin incelenmesi ve uygulanması üstüne yöneltti. Sürekli ve sonsuz grupların yapısıyle ilgili teoriyi ve yeni evrenler düşünülmesine yol açan genelleştirilmiş uzaylar teorisini kurdu. 1922'de ortaya attığı, hiç eğrilik göstermeyen tamamen paralel bir uzay kavramı, en önemli buluşlarından sayılır. Cartan'ın bu çalışmalarından haberi olmayan Einstein 1828'de aynı gerçekleri yeniden buldu. (L)

CARTELLİER (Pierre), fransız heykeltıraşı (Paris 1757-ay.y. 1831). Charles Antonine Bridan'ın öğrencisi. Pantheon, Senato (Luxembourg sarayı), Louvre, Carrousel zafer takı gibi eserlerin süslemesine katıldı. Neo-klasik çağın en iyi heykeltıraşlarından biridir. (L)

CARTER. Bk. KARTER.

CARTER (Alan), ingiliz dansçı, koreograf ve bale yönetmeni (Londra 1920). Sanata 1938'de Sadler's Wells ballet'de solist olarak başladı. Savaştan sonra yeniden bu topluluğa katıldı. İlk koreografisi olan *The Catch*'ı (1946) hazırladıktan sonra *Kırmızı Çizmeler* (1947) ve *Dansa Çağrı* (1953) adlı filimlerde oynadı. 1948'de Arts Council of Great Britain'in (Büyük Britanya Sanat Yüksek kurulu) koruyuculuğu altında kendi topluluğu olan Saint James ballet'i kurdu. Münih operası bale yönetmenliği sırasında (1954) *Akıl Ermez Mandarin*'i hazırladı. Tel-Aviv balesini yönetti (1960). Londra'da *Toccata* (1963), Wuppertal'de *The War* (Savaş, 1967) adlı baleleri hazırladı. (L)

CARTER (Elliot), amerikalı besteci (New York 1908). W. Piston ve N. Boulanger'nin öğrencisi. Çağdaş amerikan müzik okulunun önde gelen sanatçılarından biridir. 1953'te Roma yarışması ödülünü kazandı. Eserleri içinde orkestra müziği *(Birinci Senfoni ve Tatil Uvertürü),* bale müziği *(Pocahontas, The Minotaur),* oda müziği (beşli, dörtlü sonatlar, *Sekiz Etüd ve bir Fantezi),* koro ve tek ses için besteleri ve bir *Piyano Sonatı,* klavsen, piyano ve orkestra için *Çift Konçerto*'su (1962), telli sazlar için besteleri (1963) vardır. Yunan olsun, on iki ses müziği olsun her birinin unsurlarını kendi söyleyiş biçimine uydurarak kullandı. (L)

CARTER (Howard), ingiliz arkeolog ve egiptologu (Swaffham 1852-Londra 1925). Özel olarak tahsilini tamamladı, 1890'da Mısır'a gitti, 1889'a kadar arkeoloji araştırmalarında bulundu. Tell-el-Amarna kazılarında Sir F. Petrie'ye yardım etti (1892). Daha sonra Mısır hükümetinin Eski Eserler Genel müfettişliğine getirildi. 1901'de Teb'deki kazılara katıldı ve bu arada Mısır kraliçesi Hatşepsut'un (Hacepsut M. Ö. 1502-1480) mezarının meydana çıkarılmasında önemli bir rol oynadı. Carter, XII. ve XVIII. Mısır sülâlelerine ait başka buluşlar da yaptı ve IV. Dzahutimesi'nin (Thutmosis M.Ö. 1422-1413), I. Amenhotep'in (Amenophis M.Ö. 1545-1524) mezarlarını da meydana çıkardı. Daha sonra Lord Carnarvon ile işbirliği yaparak (krallar vâdisi»ndeki araştırmalarına başladı. Uzun çalışmalardan sonra 4 kasım 1922'de, bütün dünyada heyecan uyandıran XVIII. sülâleye mensup meşhur Tutankhamon'un (M.Ö. 1358-1349) mezarını buldu. Bu mezarın önemi hırsızlar tarafından soyulmamış olmasındandır. Bu buluşlar sayesinde Mısır sanatı hakkında etraflı bilgi edinmek mümkün oldu. Eserleri şimdi Kahire müzesindedir. Carter'in başlıca eserleri şunlardır: *The Tomb of Thoutmosis IV* (IV. Thutmosis'in Mezarı) [1904]; *Description and Excavation of the Tomb of Hâtshopsitû* (Hatşepsut'a ait Mezarın Tarifi ve Kazısı) [1906]; *The Tomb of Tut-ankh-Amen* (Tutankhamon'un Mezarı) [2. cilt 1923, 3. cilt 1933]. (M)

CARTER (Jack), ingiliz koreograf ve dansçısı (Shrivenham, Berkshire 1917). Önce Sadler's Wells balesiyle, sonra rus Original Bale topluluğu ile anlaştı. Koreograf olarak Ballet Guild topluluğunda çalıştı. *Fantasie* (1946), *İmpromptu for Twelve* (1949) gibi eserlerin koreografilerini yaptı. Amsterdam'daki Ballet der Lage Landen topluluğuyle koreograf ve müdür olarak anlaşmadan önce (1954-1957), Ambassador ballet, Ballet Workshop gibi çeşitli topluluklarla işbirliği yaptı. Eserleri arasında en ilgi çekici olanları, dramatik bir esinlenme sonucu ortaya koydukları: *The Witch Boy* (Büyücü Çocuk) [1956], London Dance Theatre tarafından sahneye konan *Agrionia* (1964). [L]

CARTERET (John, baron), **Ganville** kontu, İngiliz siyaset adamı (1690-Londra 1763). İyi bir öğrenimle yetişti. Parlak zekâlı, kültürlü, becerikli ve hoşsohbet bir insandı. İktidara çabuk geçmek için Torie ve Whig partilerindeki hizipler arasında mekik dokudu. Almanca bilgisi, Hannover işlerine karşı gösterdiği titizlik sayesinde kralın desteğini gördü, erken bir yükseliş umdu. Stanthope'un dostu ve taraftarı olarak 1719'da İsveç'e elçi gitti. Orada kısa zamanda Britanya ticareti için elverişli şartlar gösteren Baltık meseleleri üzerinde bilgi edindi. Walpole'e karşı ol-

Foto. LAROUSSE

duğundan yarı sürgün durumda İrlanda naipliğine gönderildi (1724-1730). 1742'de Walpole'un düşüşü üzerine önemli bir devlet göreviyle Britanya siyaseti üzerinde etkili bir rol oynadı. İzlediği atak siyaset, Fransa'ya karşı talihsiz bir savaşla sonuçlandı. Parlamento çoğunluğunu elinde tutan Pelham'ların etkisiyle 1744'te görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Ondan sonra ikinci sınıf işlerle yetindi. (L)

CARTERET (Philipp), ingiliz denizcisi (öl. Southampton 1796). 1766'da Plymouth'dan Güney kutbuna bir gezi yapmak üzere Wallis ile birlikte yola çıktı. Magellan boğazında ondan ayrıldı, Swallow adlı gemiyle tek başına yoluna devam etti. Pasifik'in ekvator kısımlarında birçok yeni yerler, bu arada Pitcair adasını, Solomon adalarının birçoğunu, New İrland ile New Britain arasındaki Saint-George kanalını ve New Hanover adasını buldu. (L)

CARTERİA i. Kamçılı birhücreli hayvan. Birbirine dik iki çift halinde dizili dört kamçısı vardır. (L)

CARTERİA LACCA i. Laka kırmızböceği. Hindistan'da yaşar ve gomalak elde edilmesini sağlar. (L)

CARTERUS i. Akdeniz bölgelerinde yaşayan ağılı böcek. Yuvasını yere kazar ve içine ekin taneleri doldurur. (Kınkanatlılarin, *carabidae* familyasından.) [L]

CARTESİUS (Renatus). Bk. DESCARTES (René).

CARTHAGO i. Kartaca'nın latince adı. (L)

CARTHALON, tarihte ün yapmış üç Kartacalının adı. Birincisi, Kartaca'ya karşı ayaklanmasını doğru bulmadığı babasının emriyle çarmıha gerildi. — İkincisi Regulus'un yenilgisinden sonra Sicilya'ya gönderildi, Akragos'u aldı, Romalıları denizde yendi, sert tutumu yüzünden yerini Hamilkar Barka'ya bırakmak zorunda kaldı (M. Ö. 25). — Üçüncüsü Hannibal'in süvari komutanıydı. Tarentum'un (Tarranto) alınışı sırasında öldürüldü (M.Ö. 260). [L]

CARTHAMUS. Bk. ASPUR.

CARTİER (Jacques), fransız denizcisi (Saint-Malo 1491- ay.y. 1557). Miçoluk, tayfalık ve sonra başkaptanlık yaptı, hiç çekinmeden Terre-Neuve, Brezilya ve Portekiz'e gitti. 1534'te Asya'ya bir geçit bulmak, altın bakımından «çok zengin olan bazı adaları ve ülkeleri keşfetmek için» Belle-Isle'in ötesindeki bölgelere bir sefer yapmak üzere François I'den izin aldı. Jacques Cartier 20 nisan 1534'te Saint-Malo'dan yola çıktı. 10 Mayısta Terre-Neuve'e vardı: bir ay sonra Belle-Isle boğazını geçti; 10 temmuzda Sıcaklıklar koyu (baie des Chaleurs) ve Gaspe'ye vardı, 24 temmuzda ülkeye, Fransa kralı adına el koydu. 5 Eylülde Saint-Malo'ya döndü. François I tarafından tespit edilen hedeflerin hiçbirine ulaşmış değildi ama, Saint-Laurent körfezinin bulunuşuyle yeni bir toprağın varlığını kesin olarak ortaya koymuş oldu.

Kral altın madenleri bulma ümidiyle Cartier'yi ikinci bir sefer yapmakla görevlendirdi. Jacques Cartier 1 eylül 1535'te Saint-Laurent'a vardı. Hochelaga'ya (geleceğin Montréal'i) kadar gitti. Fakat ırmak sularının hızlı akışı sandalların daha ileri gitmesine imkân vermediğinden Jacques Cartier, Sainte-Croix tabiî limanına (bugünkü Québec'in yakınında) dönme emrini verdi. Kışı orada geçirdi. Buzların çözülmesinden sonra, 6 mayıs 1536'da limana döndü. François I ile Karl V arasında savaş tekrar başladığından, kralın baska bir sefere çıkma emrini verebilmesi için 1540 ekimini beklemek zorunda kaldı. Bir mülkü keşfe değil, fakat işgale dayandıran yeni bir sömürgecilik doktrini oluşma halindeydi. François I, Kanada'nın yönetilmesi işini asil olmayan birine veremeyeceği için buraya Roberval'i genel vali olarak gönderdi. Jacques Cartier üçüncü gezisini onun emriyle yaptı. «Kanada'nın kâşifi», 23 mayıs 1541'de Roberval'den önce yelken açtı. Kanada'da Roberval'i beklemekten bıkarak geri döndü ve onunla Terre-Neuve'de karşılaştı. Fakat onu dinlemeyerek gizlice demir aldı ve Saint-Malo'ya gitti. Yanlışlıkla altın ve elmas olduğuna inandığı bazı şeyleri Fransa'ya götürmekte sabırsızlanıyordu. Bazı tarihçilere göre Cartier, Roberval'i anavatana götürmek için dördüncü bir gezi yapmıştır (1543). Bu gezinin yapılmış olması mümkün görülmemektedir. Yaptığı gezilerin hikâyeleri birkaç kere yayımlanmıştır. (L)

CASABLANCA
liman, eski şehir

CARTİER (Raymond), fransız gazetecisi (Niort 1904). Günümüzün iktisat ve siyasetle ilgili konuları üzerinde yazılar yazdı. Önce, *Echo de Paris*'nin, sonra *Epoque* gazetesinin başyazarlığını yaptı. 1945'ten bu yana *Paris -Match*'ın yöneticisidir. Yayımlanan eserleri: *France quel Agriculture Voeux-tu?* (Fransa, Hangi Tip Tarımı İstiyorsunuz?) [1960], *les 19 Europes* (19 Avrupa) [1960], *Hitler et ses Généraux* (Hitler ve Generalleri) [1962], *la Seconde Guerre Mondiale* (İkinci Dünya Savaşı) [1965]. (L)

CARTİER (sir Georges Etienne), fransız Kanadası'nda devlet adamı (Saint-Antoine sur-Richellieu, Québec 1814-Londra 1873). Liberal-muhafazakâr partinin şefi oldu; 1857'de Macdonald ile başbakanlık görevini paylaştı. 1867'de kurulan konfederasyonun hazırlık çalışmalarına katıldı ve bununla ilgili toplantılarda hitabet kabiliyetiyle çok etkili oldu. (L)

CARTİER-BRESSON (Henri), fransız fotoğrafçısı (Chanteloup 1908). André Loth'un atelyesinde (1927-1928) ressam olarak çalıştı. 1931'den sonra fotoğrafçılığa başladı. Seyahat etmeyi çok seven bir insandı, gittiği çeşitli ülkelerde (İspanya, İtalya, A.B.D., S.S.C.B.) olayları anında yakalayan belge niteliğinde fotoğraflar çekti. Sinema ile de ilgilendi. Jacques Beekez ve A. Zwoboda ile Jean Renoir'ın *Une Partie de Campagne* (Bir Kır Eğlencesi) [1936] ve *la Règle du Jeu* (Oyunun Kaidesi) [1938] filimlerinde yardımcı olarak çalıştı. 1945'te toplama kamplarından gelen Fransızların dönüşünü anlatan *le Retour* (Dönüş) [1945] adlı kısa bir filim çevirdi. 1947'de Robert Capa, David Seymour, George Rodger ve Vandivert ile Magnum Photos ajansı adını verdikleri fotoğrafçılar kooperatifini kurdu. Birçok eser yayımladı: *Images à la Sauvette* (Şipşak Resimler) [1952], *Danses à Bali* (Bali Dansları) [1954], *D'une Chine à l'Autre* (Bir Çinden Ötekine) [1954], *Moscou* (Moskova) [1955], *Les Européens* (Avrupalılar) [1955], *Photographies de Henri Cartier-Bresson* (Henri Cartier-Bresson'un Fotoğrafları) [Paris, 1963], *China* (Çin [1964]. (L)

CARTİMANDUA, Brigant'ların kraliçesi, (Romalıların müttefiki olan Bretagne adası ahalisi). Barbar'ların generali Caractacus'ü Romalılara teslim etti. Bunlarla savaşan kocası Venutius'u hapsettirdi, fakat halk kendisine karşı ayaklandı. Romalılar Cartimandua'yı kurtardılar, fakat tekrar tahtına oturtmayı başaramadılar (M. Ö. 50'ye doğr.) [L]

CARTOON i. (ing. k.). Bir canlı desenler filmini meydana getiren desenlerden her biri. ‖ Amerika'da mizahlı resim. (L)

CARTWRİGHT (Edmund), ingiliz mucidi

Enrico CARUSO
kendisi tarafından

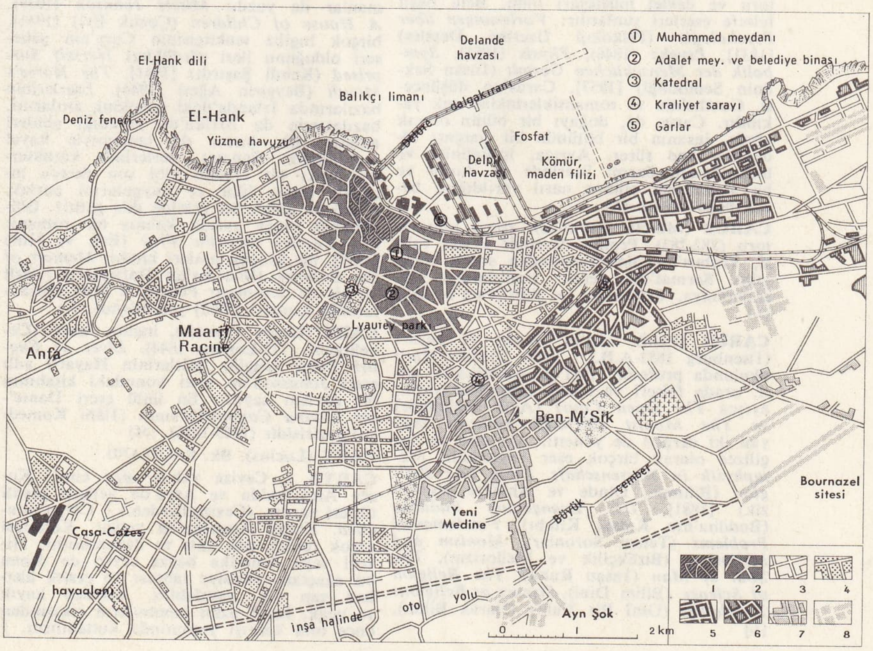

CASABLANCA
şehrinin
planı

1. Eski Medine
2. Avrupa tarzında eski şehir (Bugün idare ve ticaret merkezi)
3. 1920 Sıralarında konut semtleri
4. Konut semtleri (Bugünkü alan)
5. 1920 Sıralarında sanayi semtleri
6. Sanayi semtleri (Bugünkü alan)
7. Arap tarzında eski şehir
8. Yeni şehir dışı semtleri

Foto. Rouget, Viollet (LAROUSSE)

(Maruham, Nottinghamshire 1743-Hastings 1823). John Cartwright'ın kardeşi. Watt'ın sanayide kullanılmağa elverişli hale getirdiği buhar makinesini elle çalışan dokuma tezgâhlarına uygulayarak dokuma endüstrisine yenilik getirdi (1785). Daha sonra bir yün tarama makinesi üzerinde çalıştı (1790). Aldığı sayısız berat arasında özellikle atla hareket etmeyen nakil araçlarına ait olanlar çok ilgi çekicidir. Buluşlarını gerektiği gibi değerlendiremediğinden iflâs etti. 1809'da parlamento kendisine millî ödül adı altında 10 bin ingiliz lirası verdi. (L)

CARTWRiGHT (John), ingiliz siyaset adamı (Maruham, Nottinghamshire 1740-Londra 1824). Faal bir devrimci, ingiliz radikalizminin kurucularından biri oldu. Düzeni eleştiren birçok yergisi kendisine DEVRİM BABASI adının verilmesini sağladı. Fransız devrimi sırasında sürdürdüğü ve bir parlamento reformu sağlama yolundaki çabaları birçok düşman kazanmasına yol açtı. Fakat barışın kuruluşundan sonra radikalizmin yeniden doğuşunu görmek ve ilk «Chartiste» hareketine katılmak imkânını bulacak kadar uzun yaşadı. (L)

Pablo CASALS
gençlik yılları

CARTWRiGHT (Thomas), ingiliz din adamı (Hertfordshire 1535-Warwick 1603). Geniş kültürüyle Elizabeth devrinde Presbiteryenler arasında sözü geçen kişi oldu. (L)

CARTWRiGHT (William), ingiliz şairi (Northway, Gloucestershire 1611 - Oxford 1643). Oxford üniversitesinde metafizik profesörü, vaiz ve ateşli bir kralcı, dram yazarı Ben Johnson'un dostu, lirik şiirler ve birkaç oyun yazdı: *The Royal Slave* (Kral Soyundan Esir) [1636], *The Lady Errant* (Gezgin Kadın Şövalye) [1636], *The Siege or Love's Convert* (Kuşatma veya Aşkın Kanat Değiştirdiği Adam) [1640]. (L)

CÂRU veya **CÂRUB** i. (fars. k.). *Esk.* Süpürge.

— *Esk. Cârub-keş*, Mekke'de Kâbe'yi, Medine'de camileri süpüren kimse. ‖ *Cârub-nüma*, süpürge gibi. ‖ *Cârub-zen*, süpürücü, çöpçü. ‖ *Lihye-i cârub-nüma*, süpürge gibi sakal. *Ablak yüzünün lihye-i cârubnüması* (Tevfik Fikret). [M]

CARUARU, Brezilya'da (Pernambuco eyaleti) şehir, Recife'in batısında; 64 500 nüf. Ticaret merkezi (hayvan panayırı). [L]

CÂRUB i. Bk. CÂRU.

CARUPANO, Venezuela'da (Sucre eyaleti) liman şehri, Karayib denizi kıyısında; 16 500 nüf. (L)

CARUS (Carl Gustav), alman hekimi ve filozofu (Leipzig 1789- Dresden 1869). Dresden doğum kliniği müdürü, 1827'de Cerrahlık akademisinde profesör, sonra saray doktoru ve devlet müsteşarı oldu. Belli başlı felsefe eserleri şunlardır: *Vorlesungen über Psychologie* (Psikoloji Üzerine Dersler) [1831], *Psyche* (1846), *Physis* (1851), *Symbolik der Menschlichen Gestalt* (İnsan Seklinin Semboliği) [1853]. Carus'un düşüncesi, Goethe'nin ve romantiklerinkine çok yakındır. Carus da, doğayı bir bütün olarak görür, insanın bir bütünün bir parçası olduğunu öne sürer. Ayrıca, içgüdünün ve bilinçdışının önemi üzerinde de durdu ve bu alanlardan bilince nasıl varıldığını belirlemeğe çalıştı. (L)

CARUS (Marcus Aurelius), roma imparatoru (282-283). Probus devrinde eyalet valisi, Probus'un öldürülmesinden sonra tahta çıktı. Sarmat'ları yendi; İranlılardan Mezopatamya, Seleukeia ve Klesiphon'u aldı. (L)

CARUS (Paul), alman filozof ve yazarı (Ilsenburg 1852-A.B.D. 1919). Dresden Harb okulunda profesör, 1881'de Amerika'ya gitti, orada felsefî ve edebî çalışmalar yaptı, ayrıca *The Open Court* (Açık Mahkeme) ve *The Monist* (Birlikçi) adlarını taşıyan iki dergiyi de yönetti. Almanca ve İngilizce olarak birçok eser yayımladı: *Metaphysik in Wissenschaft, Ethik und Religion* (Bilimde, Dinde ve Ahlâkta Metafizik) [1881], *Das Evangelium Buddhas* (Buddha'nın Kutsal Kitabı), *Fundamental Problems* (Temel Sorunlar), *Monism and Meliorism* (Birlikçilik ve Meliorizm), *The Soul of Man* (İnsan Ruhu), *The Religion of Science* (Bilim Dini), *Science as Religious Revelation* (Dinî Bir Vahiy Olarak Bilim). [L]

CARUSO (Enrico), italyan tenoru (Napoli 1873- ay.y. 1921). G. Vergine ve V. Lombardi ile çalıştı. Sahneye ilk olarak 1894'te Napoli'deki Tertro Nuovo'da çıktı. Başarıya ancak üç yıl sonra ulaşabildi. 1897'de Livorno'da *La Bohème* operasının Rodolfo rolünü canlandırdı. Milano'da Cilea'nın Arlesiana operasının, 1898'de de Giordano'nun Fedora operasının ilk oynanışında görev aldı. Petersburg'da (1898-1899) ve Buenos Aires'te (1899) büyük başarı kazandı. İtalya'ya döndü, La Scala operasında oynadığı *La Bohème*'de yankılar uyandıran bir başarısızlığa uğradı. Ama sonra yine büyük övgülerle karşılanan temsiller verdi, 1900-1902 arasında Napoli San Carlo operasında alkış topladı. Daha sonra Londra'da (1902) ve Amerika'da çalıştı. 1903-1920 Arasında New York Metropolitan operasının yıldızı oldu. Yüzyılımızın en büyük tenoru sayılır. Sesi özellikle tatlı ve anlamlı, zengin ve dolgundu; biraz baritona kaçardı. Önceleri lirik tenor rollerinde başarı kazandı, ömrünün son yıllarında ise dramatik repertuvara geçti. Sesinin elverişli olması, birçok plak doldurmasını sağladı. (L)

CARVER (George Washington). Amerikalı zenci bilim adamı (Diamond Grove yakını, Missouri 1864-Tuskegee, Alabama 1943). Fen bilimleri doktoru, ziraî kimyada ihtisas yaptı, Amerika Birleşik devletlerinin güneyinde yer fıstığı ziraatinin yayılmasını sağladı. Yer fıstığı, patates ve pecan cevizinin (bir çeşit fıstık) sanayide kullanılması, boyayıcı maddeler, pamuk yan ürünleri hakkında çalışmalarıyle ün yaptı. (L)

CARVER (John), Birleşik Amerika'da Plymouth sömürgesinin kurucusu (İngiltere 1576'ya doğr.- Plymouth, Massachusetts 1621). Eylül 1620'de *Mayflower* ile gelen öncü göçmenlerin şefi oldu. (L)

CARViN, Fransa'da Pas-de-Calais'de (Lens idare çevresi) kanton merkezi, maden kömürü havzasının (Oignies grubu) kuzeyinde, Lens'in kuzeydoğusunda; 16 139 nüf. Maden kömürü ocakları. (L)

CARY (Arthur Joyce), ingiliz yazarı (Londonderry, İrlanda 1888 - Oxford 1957). Clifton ve Trinity College'de (Oxford) öğrenimini tamamladı, 1913'te Karadağ askerî kuvvetlerine girdi, sonra Birinci Dünya savaşına katıldı, savaştan yaralanarak döndü. İngiliz Nijeryasında çeşitli yönetim görevlerinde bulundu, sağlık durumu dolayısıyle emekliliğini istemek zorunda kaldı, İngiltere'ye döndü, orada yazı hayatına başladı. Eserlerinin bir kısmı siyasî bilgilerle ilgilidir; bunlarda Afrika'da yaşadığı hayattan alınmış konuları işledi. Ayrıca romanlar da yazdı: *Missié Johnson* (1939), *A House of Children* (Çocuk Evi) [1941], birçok ingiliz tenkitçisinin Cary'nin şaheseri olduğunu ileri sürdükleri *Herself Surprised* (Kendi Şaşırdı) [1941], *The Horse's Mouth* (Beygirin Ağzı) [1944]. Eserlerinin bazılarında İrlanda'daki çocukluk anılarını, bazılarında da Afrika'da yaşadığı günleri anlatır. Bir kısmı da tamamıyle hayal mahsulüdür. Sanatçı eserlerinde karakterleri tıpkı bir ressam gibi son derece incelikle çizer, fikir ve duygularını parlak, renkli ve alaylı bir şekilde dile getirir. Ölümünden sonra yarıda kalmış bir romanı: *The Captive and the Free* (Esir ve Hür) [1959], bir gençlik anıları kitabı: *Memoir of the Bobotes* (Bobotes'un Hatıraları) [1960] ve bir de denemesi: *Porver in Man* (İnsanlardaki Kudret) [1963] yayımlandı. (L)

CARY (Henry Francis), ingiliz yazarı (Cebelitarık 1772-Londra 1844). *Lives of English Poets* (İngiliz Şairlerinin Hayatı) adlı eseri Johnsson'un aynı konudaki kitabının bir devamı sayılır. En ünlü eseri Dante'nin *Divina Commedia*'sının (İlâhi Komedya) çevirisidir (1805-1814). [M]

CARY (Lucius). Bk. FALKLAND.

CARYA i. Cevize yakın ağaç cinsi. Kuzey Amerika'da ve Asya'da yetişen çeşitli türleri vardır. (Cevizgillerden.) ‖ *Carya aquatica.* Kuzey Amerika'da yetişir. Kerestesi azçok renkli, çok ağır ve dayanıklıdır. Hikori veya Amerika beyaz cevizi de denen bu ağaçtan sandalye tahtası ve çeşitli âletlere sap v.b. yapılabilir. Eskiden kayık ve uçak, hattâ uzun bambuların çıkışından önce olta kamışı yapımında kullanılırdı. ‖ *Carya illionensis.* A.B.D.'nin doğusunda, serin ve nemli yerlerde yetişir. Cevizi dörtköşemsi ovaldır; içi yenir. Bizim cevize göre buna kuzey Amerika cevizi denebilir. ‖ *Carya tonkinensis.* Çinhindi'nde yetişir. Bunun kerestesi de hikori'ye benzer, aynı işlerde kullanılır. *C. poilanei, C. carthayensis* diye iki türü daha vardır. (L)

CARYCHiUM i. Karındanbacaklı yumuşakça. Bütün ılıman ve sıcak bölgelerde, nemli yerlerde, çürümüş odunlar ve ölü yapraklar altında yaşar. (Jura, tebeşir ve tersiyer tabakalarında fosiline pekçok rastlanır. *Ellobiidae* familyasından.) [L]

CARYOCAR i. Tropik Amerika'da yetişen güzel ağaç. (Çaygillerden.)

— ANSİKL. *Caryocar* meyvesi zeytinsi yemiş şeklindedir, çekirdeği yenir; ayrıca çekirdeğinden tereyağı görünüş ve kıvamında yağlı bir madde elde edilir. En tanınmış türü *(Caryocar nuciferum)* Guyan'da yetişir; bundan *Suari yağı* çıkarılır. (L)

CARYOPHYLLAEUS i. Şeritler sınıfından halkasız, uzun gövdeli, asalak yassısolucan. Sazanların sindirim borusunda yaşar. Başlıca türü *Caryophyllaeus mutabilis* veya *laticeps*, hayatının birinci kısmını, derelerin dipçamurunda yaşayan tubifex cinsinden halkalı solucanların içinde geçirir. (L)

CARYOPHYLLiA i. Tek yaşayan madrepor. (Turbinoliidae familyasından.)

— ANSİKL. Caryophyllia topaç biçimindedir, sivri ucuyle yabancı bir cisme tutunur. Çanağın ortasında, bükük nesnelerden oluşmuş bir sütuncuk yükselir. Bölmeler çanağın kenarında bulunur; sayısı değişiktir. Çanağın çeperi bir epitelle kaplıdır. Bu polipöbeğini salgılayan polibin çok güzel renkleri vardır. Avrupa denizlerinde çeşitli türleri görülür. Madreporların klasik tipi budur. (L)

CARYOTA i. Palmiye cinsi. Doğu Hindistan'da Cava'da, Filipinler'de, Molük adalarında ve Koşinşin'de yetişir.

— ANSİKL. *Caryota*'nın basit, dik, parlak bir gövdesi vardır. En ilgi çekici türü *Caryota urens*'tir. Adını meyvesinin çok ekşi ve yakıcı tadından almıştır. Bu palmiyenin kerestesi oldukça kalın, çok sert ve boynuz gibi dayanıklıdır. Hindistan'da yapı kerestesi olarak kullanılır. Özü beyazdır. Bundan düşük kaliteli bir çeşit sagu elde edilir. Yapraklarının güzelliğinden dolayı birçok caryota türü limonluklarda yetiştirilir. Caryotadan aynı zamanda palmiye şarabı, alkol ve fırça yapımında kullanılan lif elde edilir. (L)

CASABLANCA, ar. **Darül-beyza,** Fas'ta liman şehri, Atlas okyanusu kıyısında, il idare merkezi; 960 800 nüf. Casablanca eski fenike ticaret merkezi Anfa'nın yakınında kuruldu; 1900'e kadar küçük bir köydü. Algeciras konferansından (1906) sonra Fransızlar tarafından işgal edildi, askerî müdahale üssü ve birçok malî spekülasyonun merkezi oldu. Büyük tabiî güçlüklere rağmen (aşırı dalgalar, barınak yokluğu) iktisadî ve siyasî önemi gözönünde tutularak Casablanca'da büyük bir liman yapılmasına karar verildi. 1913-1934 Arası 2 600 m'lik bir dalgakıran tarafından korunan 160 hektarlık liman tesisleri kuruldu. 1920'de 352 000 ton olan trafik 1939'da 2 800 000 tona, bugünse yaklaşık olarak 8 milyon tona yükseldi. İhracat sanayiin üçte ikisini meydana getirir: fosfat (yüzde 64), demir ve manganez filizi, tahıl, turunçgiller, turfanda sebze ve meyveler. Boyutlarına rağmen liman bugün yetersiz kalmakta ve yeni bir ön liman kurulması tasarlanmaktadır. Fas'ın dış ticaretinin dörtte üçü Casablanca'dan yapılır.

1907'de kurulan küçük şehir (ancak 10 000 nüf.), limanın gelişmesiyle birlikte olağanüstü bir hızla genişledi. Muhammed V meydanından başlayarak «Eski Medine» ve liman çevresinde gelişti. Muhammed V meydanı iş merkezidir; buradan başlayarak şehre dağılan büyük caddeler çember biçiminde bulvarlarla kesilir. Şehirde iki mimarî bütün, açıkça zıtlaşır: batı kesimi Avrupalıların oturduğu mahallelerden meydana gelir; İspanyolların oturduğu *Maarif* semtinin yoksul sokaklarından Arfa tepesindeki lüks konutlara kadar uzanır. Şehrin dogu bölümü kuzeyde liman antrepoları, tüccar mahalleleri ve Rabat yolu boyunca uzanan sanayi mahallesinden meydana gelir; güneyde müslü-

Foto. MEYDAN

man mahalleleri (Yeni Medine, Ayn Şok) kuruldu. Şehrin çevresi ve fabrikaların yakınları çok büyük gecekondu mahalleleriyle örtülüdür (msl. Merkezî taş ocakları).

Casablanca büyük bir ticaret merkezi ve sermaye pazarıdır; Fas'ın iktisadî başkentidir. Fas sanayiinin yarısından çoğu şehirde toplanır: süperfosfat ve kimya ürünleri tesisleri; çimento fabrikaları, camcılık, otomobil montaj fabrikaları; makine yapımı; dokuma fabrikaları; un, şeker, yağ ve konserve fabrikaları v.b. Önemli balıkçılık limanı.

— *Casablanca ili,* 1 407 200 nüf. (L)

Casablanca konferansı, 1967'de Gana, Gine, Fas ve Birleşik Arap cumhuriyetinin katıldıkları konferans; bu ülkeler Casablanca grubunu meydana getirdiler. Konferansta bir Afrika yasası kabul edildi. Bu yasa ortak bir askerî yüksek kumandanlık, danışılacak bir meclis ve iktisadî, siyasî, kültürel komisyonlar kurulmasını karara bağlıyordu. (L)

Casa de Contratacion. Bk. CONTRATACİON *(Casa de —).*

Casa de İndia e de Guine. Bk. İNDİA E DE GUİNE *(Casa de—).*

CASADESUS, bir fransız müzikçi ailesinin adı. FRANCİS (Paris 1870-ay.y. 1954). Besteci, Fontainebleau'daki amerikan konservatuvarının kurucusu, dört senfonik şiir, beş bale ve senfoniler yazdı. *(Symphonie Scandinave)* [1909]. — HENRİ (Paris 1879-ay.y. 1957). Casadesus'nün kardeşi, alto keman ve viola d'Amore virtüozu, Capet dörtlüsü'nün alto'cusu, bir viole d'Amore metod'u yazdı. — GİSELE (Paris 1914). Henri'nin kızı, tiyatro oyuncusu ve Comédie-Française artistlerinden. (L)

Casa de Velézquez. Bk. VELÁZQUEZ *(Casa de —).*

Casa di San Giorgio. Bk. SAN GİORGİO *(Casa di —).*

CASAGRANDE (Arthur), Avusturya-Macaristan asıllı amerikalı mühendis (Trieste yakını 1902). Viyana *Technische Hochschule*'yi (Viyana Yüksek Teknik okulu) bitirdikten (1919-1924) sonra, 1926'da Amerika'ya gitti. *Massachusetts İnstitute of Technology*'de (Massachussets Teknoloji enstitüsü) Karl Terzaghi ile çalıştı. Onunla birlikte, zemin mekaniği adı verilen yeni bilim dalını geliştirdi. Daha sonra profesör olarak çalıştığı Harvard üniversitesinde bu bilimi daha da geliştirmeyi başardı, bu alanda yeni deneme metotları buldu ve zemin mekaniğinin kanunlarını ortaya koydu. (L)

CASALE (Luigi), italyan kimyacı ve sanayicisi (Lanbasco Pavia yakınında 1882-Vigevano 1927). Hidrojenin elektrolizle elde edildiği bir amonyak sentezi yöntemi ve bir metanol sentezi yöntemini buldu. Bu yöntemlerin her ikisinde de hidrojen 400° ısı ve 700 atmosfer basınçla elde edilir. (L)

CASALECCHİO Dİ RENO, İtalya'da komün, Emilia'da (Bologna ili), Reno kıyısında; 17 200 nüf. Keten sanayii. (L)

CASALE MONFERRATO, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Alessandria ili); Po kıyısında; 39 900 nüf. Roman üslûbunda katedral. Çimento ve sunî dokuma sanayii. Büyük bir şarapçılık bölgesinin (Monferrato) merkezi. — Tar. Casale Monferrato'nun eski adı *Bodincomagus*'tur; X. yy.da Monferrato'nun merkezi ve Po nehri geçidine hâkim durumu yüzünden önemli bir tahkimli yer oldu; birçok defa kuşatıldı. Harcourt dükü 1640'ta İspanyolları burada yendi. (L)

CASALMAGGİORE, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Cremon ili), Po kıyısında; 14 550 nüf. Verimli bir bölgenin merkezi. Tarım sanayii. (L)

CASALNOUVO Dİ NAPOLİ, İtalya'da şehir. Campania'da (Napoli ili). Napoli'nin büyük banliyösünde; 16 300 nüf. (L)

CASALS (Pablo), ispanyol viyolonselcisi ve orkestra şefi (Vendrell, Tarragona 1876). Paris operasının (1895) ve *Concerts Lamoureux* orkestrasının solocusuydu. Büyük ustalığı sayesinde dünya çapında bir sanatçı oldu. 1919'da Barcelona senfoni orkestrasını kurdu. Thibaut ve Cortot ile birlikte ünlü bir üçlü meydana getirdi. İspanya İç savaşından sonra Prades'e yerleşti ve bu şehirde bir festival kurdu. (L)

CASANOVA (André), fransız bestecisi (Paris 1919). Senfoniler, piyano konçertosu, yaylı çalgılar orkestrası için bir süit (1964) ve flüt ile orkestra için bir *Serenata* yazdı. (L)

CASANOVA (Francesco Giuseppe), italyan ressam ve gravürcüsü (Londra 1727-Brühl 1802). Simonini'nin öğrencisi. Paris'e gitti. Charles Parrocel ile tanıştı. Bir süre Dresden'de kaldı, Fransa'ya döndü ve krallık akademisine kabul edildi (1763). Avusturya ve Rusya'ya gitti. Eserleri arasında *Türk Atlılarının Yürüyüşü* (Nantes), *Ava Gidiş* (Nancy), *Freiburg Savaşlarının İlki, Lens Savaşı* (Louvre), özellikle anılmağa değer. Manzaralarında Hollandalılardan, en çok da Wouwerman'dan etkilenmiştir. (L)

CASANOVA (Paul), fransız para uzmanı ve doğu dilleri bilgini (Orléansville 1861-Kahire 1926). Meslek hayatını Mısır'da ve Fransız Millî kütüphanesinin madalyalar bölümünde geçirdi. En önemli eseri, Henri Lavoix tarafından başlanmış olan *Müslüman Paraları Kataloğu*'dur. Kahire Arkeoloji enstitüsünde müdür yardımcısı, sonra da Collège de France'ta profesör oldu. (L)

CASANOVA Seingalt (Giovanni Giacomo), italyan maceracı (Venedik 1725-Dux, Bohemya 1798). Papaz okulu öğrencisi, Roma'da kardinal Acquaviva'nın sekreteri, kemancı. Vendikli bir senatör tarafından korundu. Fransa'da (1750) ve diğer birçok ülkede geziler yaptı. 1755'te Venedik'e döndü. Kumardaki ustalığı, bazı iğneleyici sone'leri ve özellikle de bazı saf yürekli soylu kişiler için büyücülük yapması beş yıl hapse mahkûm edilmesine yol açtı. Dükalık sarayının zindanına atıldı. Üç yıl sonra kaçtı. Fransa'da (1758), 1762 ile 1836 arasında geçerli olan piyango usulünü kurdu. Paris'ten ayrılmak zorunda kalınca Avrupa'daki gezilerine yeniden başladı. *Confutazione della Storia del Goveno Veneto d'Amelot de La Houssaye* (Amelot de La Houssaye'in Yazdığı Venedik Hükûmetinin Tarihinin Cerhi) adında bir reddiye yazdı (1769). Torino'da ve Trieste'de uzun bir süre kaldı ve sonunda bağışlanarak Venedik'e döndü (1774). *Anı*'ları burada son bulur. Ama imzasını taşıyan polis raporlarından, devlet engizisyoncularının gizli ajanlığını yapmış olduğu anlaşılmaktadır, 1782'de Venedik'le bir kere daha bozuştu ve Trieste'ye geçti; oradan Paris'e gitti, onu şatosuna götürerek kitaplığının yönetimini veren ve Ligne prensinin yeğeni olan Waldstein kontu ile ilişki kurdu. Fransızca olarak yazdığı *Histoire de ma Fuite des Prisons de Venise qu'on Apelle les Plombs*'u (Kurşun Adı Verilen Venedik Zindanlarından Kaçışımın Hikâyesi) [1788] ve bazı başka kitaplarını burada bastırdı. *Mémoires de Jacques Casanova de Seingalt* (Seingalt'lı Jacques Casanova'nın Anıları) ancak ölümünden sonra yayımlanabildi. Ama birçok kere yayımlanan bu metin eserin aslı olan el yazmasının düzenlenmiş bir biçiminden başka bir şey değildi. Tam metni ancak 1960-1963'te yayımlandı. (L)

CASARANO, İtalya'da komün, Apulia'da (Lecce ili); 15 000 nüf. Demiryolu kavşağı. (L)

CASAREGİS veya **CASAREGİ** (Giuseppe Maria Lorenzo), italyan hukukçusu (Cenova 1670-Floransa 1737). Pisa'da öğretim üyesi. Ticaret hukuku konusunda çalışmalar yayımladı. (L)

CASARÈS (Maria), ispanyol asıllı tiyatro oyuncusu (La Coruna 1922). Fransa'ya sığınmış olan bir ispanyol siyaset adamının kızı. 1942'de Paris konservatuvarını bitirdi. Synge'in *Deirdre of the Sorrows*'undaki (1943) ve Camus'nün *Les Justes*'ündeki (1949) rolleriyle sivrildi. Sartre'ın *Le Diable et le Bon Dieu'sü*nden sonra 1952'de Comédie-Française'e girdi ve *Altı Kişi Yazarını Arıyor*'da, *Don Juan*'daki *Elvire* rolünde v.b. oynadı. Oradan T.N.P. tiyatrosuna (1954), daha sonra da başka tiyatrolara geçti. Sinemada, *Parma Manastırı*'nda (1948) ve Cocteau'nun *Orphée*'sinde oynadı (1952). Duygulu bir oyuncu olarak, rollerine şahsî duyarlığıyla büyük bir katkıda bulunur. (L)

CASAS (Bartolomé DE LAS). Bk. LAS CASAS (Bartolomé DE).

CASAS Y NOVOA (Fernando), ispanyol mimarı (öl. Santiago de Compostela 1749). İspanyol barok tarzının XVIII. yy.daki başlıca temsilcilerinden. Lugo'da katedralin manastırını (1709-1711) ve *Virgen de los Ojos Grandes* adlı yuvarlak, kubbeli yapıyı meydana getirdi (1726). 1711'de Santiago de Compostela katedralinin malî sorumlusu olarak Andrade'ın yerine geçti. Katedralin *Obradoiro* (1738-1747) denilen ünlü cephesi en önemli eseridir. (L)

CASATİ (Gaetano), italyan coğrafyacısı ve gezgini (Lesmo 1838-Como 1902). Afrika'da yaptığı araştırma gezileri sırasında Nil ırmağı üstünde geniş bilgi topladı. 1859'da italyan ordusuna girerek Avusturya'ya karşı yapılan Üçüncü ve Dördüncü Bağımsızlık savaşlarına katıldı. Birçok İtalya haritası yaptı. 1879'da Sudan'ın bir eyaleti olan Bahr el Ghazal'a giderek bu ili yeni ele geçirmiş olan Romolo Gessi'ye (Gessi Paşa) katıldı. Birlikte yakın çevreyi ve Kongo'yu gezdiler.

1883'te Sudan'ın ekvator bölgesinde bulunan Lado iline giderek vali Emin Paşa'nın yanında çalışmağa başladı. Bir süre Unyoro'da Emin Paşa yararına casusluk yaptı, tutuklandı, fakat kurtularak Emin Paşa'nın yanına döndü. 1889'da H.M. Stanley ve Emin Paşa ile birlikte Bagamoyo'ya yaptığı geziden sonra İtalya'ya döndü. Daha sonra gezi anılarını *Ten Years in Equatoria* (Ekvatorda On Yıl) [1891] adıyle yayımladı. (L)

CASATİ (Giovanni), italyan dansçısı ve koreografı (Milano 1811-ay.y. 1895). Koreograf Coralli tarafından keşfedildikten sonra bilgi ve görgüsünü arttırmak için Paris'te Armand Vestris okuluna gitti. İtalya'ya döndü ve Scala'da birinci dansçı oldu. Burada *Beyazlı Kadın*'ı hazırladı. Büyük başarılarından biri *Manon*'du (Scala, 1946; müzik: Bellini). Manon'da, Zéphyre ve Flore gibi eski ünlü fransız balelerine yer verdi. *Sardanapallos* (müzik: P. Bellini) Scala'da büyük başarı kazandı ve italyan tiyatrolarının repertuvarında yerini uzun zaman muhafaza etti. Casati Londra'da ve Lizbon'da çalıştı ve Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nı bale haline getirdi (müzik: G. Giorza). 1866'da Milano La Scala operası bale okulunun yönetimini aldı. (L)

CASATİ (Paolo), italyan cizviti ve matematikçisi (Piacenza 1617-Parma 1707). İsveç kraliçesi Kristina'yı katolik yaptı ve Parma üniversitesini yönetti. (L)

CASAVANT, Kuzey Amerika'da org imal eden büyük firma. Fabrikaları ve sosyal meskenleri Saint-Hyacinthe'de (Québec çevresinde, Kanada) bulunur. 1837'de Joseph CASAVANT (1807-1874) tarafından kurulan şirket daha çok elektrikli orglar ve klasik tipte bazı mekanik çalgılar yapmaktadır. (L)

CASCADE sıradağları veya **CASCADE RANGE,** Kuzey Amerika'da sıradağ. Britanya Kolombiyası'ndan Klamath dağına (Oregon) kadar uzanır. Yüksek bir yayladır; kuzeyde buzullar, güneyde kalıntı engebeleri (Stuart dağı, 2 886 m) ve büyük lav yığışımlarıyle iyice aşınmıştır. Rainier dağının büyük volkan konisi 4 391 m yükseltiye ulaşır. (L)

CASCAİS, Portekiz'de (Lizbon idare bölümü) şehir, başkentin batısında; 10 600 nüf. Sayfiye yeri. (L)

CASCALES (Francisco), ispanyol hümanisti (Fortuna, Murcia 1564-ay.y. 1642). Çağının bilginleriyle mektuplaştı. Dilbilimi hakkında mektuplar adı altında topladığı yazılarda edebî ve tarihî meseleler üzerine çok ilgi çekici bilgiler verir. Bu eserden, onun yapmacıklı, özentili *gongoracılık* üslûbuna karşı olduğu anlaşılır. (L)

CASCALHO. Bk. KASKALYO.

CASCARA SAGRADA i. («Kutsal kabuk» anlamına isp. k.). Cehri ağacının, müshil olarak kullanılan antraglükozitli kabuğuna verilen ad. (L)

CASCELLİUS (Aulus), romalı hukukçu ve hatip. Sezar'ın ve Augustus'un çağdaşı. Katı bir cumhuriyetçiydi. Sezar'ın zorbalık-

Giovanni Giacomo CASANOVA

CASAS Y NOVOA
Obradoire

Alfredo CASELLA

Foto. X, Perlet, Doc. Centre culturel américain (LAROUSSE)

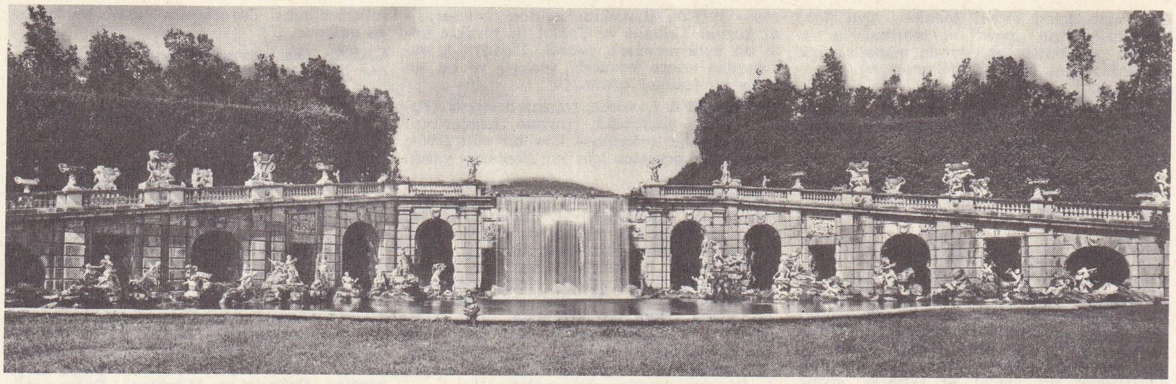

CASERTA
Bourbonların krallık sarayı Vanvitelli tarafından yapılan ikinci çağlayan

larına karşı çıktı. Augustus devrinde de konsüllüğü reddetti. (L)

CASCİNA, İtalya'da şehir, Toscana'da (Piza ili), Arno kıyısında; 30 600 nüf. Abanoz ağacından mobilya yapımı. (L)

CASELLA (Alfredo), italyan bestecisi (Torino 1883-Roma 1947). Piyanoya Diémer, besteye Fauré ile çalıştı. Stravinski'nin ardından ve Diyagilev'in Rus bale topluluğunun etkisiyle empresyonist müziğe karşı çıkan öncülerin safına katıldı. 1915'te Roma'ya yerleşerek italyan müziğinin yenilenmesine çalıştı. *La Dona Serpente* (1932) ve *la Favola d'Orfeo* (1932) operalarında olduğu gibi âlet için yaptığı bestelerde de, denge ve berraklık çabası dikkati çeker. Önceleri Rossini ve Scarlatti'nin *(Giara*, 1924; *Scarlattiana,* 1926) şakacı canlılığını ve ritmini benimsemişken, son büyük eserlerinden biri olan *Missa Solemnis Pro Pace*'de klasik müziğin ululuğuna yakınlık duymuştur. Vivaldi, Monteverdi, Clementi, Beethoven, Mozart, Chopin gibi bestecilerin eserlerinin modern baskılarını yayımladı, Stravinski ve J. S. Bach'ın hayat hikâyelerini yazdı; *21+26* adını verdiği bir deneme derlemesi çıkardı (1937) ve *I Segreti della Giara* adıyle bir anılar kitabı bıraktı (1941). [L]

Jean CASİMİR-PERİER

CASELLİ (Giovanni), italyan bilgini (Siena 1815-Floransa 1891). Floransa'da öğretmenlik yaptı. 1856'da *pantelegraf*'ı (yazan telgraf) buldu. Bu aygıt 1866'ya doğru Paris ve Lyon arasında kullanıldı. (L)

CASEMENT (sir Roger David), irlandalı siyaset adamı (Kingstown, Dublin 1864-Londra 1916). İngiltere hariciyesinde uzun süre çalıştıktan sonra, 1913'te kendini İrlanda'da milliyetçilik hareketine adadı. Sinn Fein partisine girdi. 1914'te patlayan savaşı, İrlanda davası lehine kullanmağa çalıştı. Fakat alman hükûmetinin kendisini etkili bir şekilde desteklemeyeceğini anladı. Bu yüzden, 1916 Paskalya ayaklanması hazırlıklarını haber alınca, hareketten vazgeçilmesini sağlamak için denizaltıyle İrlanda'ya döndü. Karaya çıkışından az sonra ingiliz makamları tarafından yakalandı, ihanet suçundan ölüme mahkûm edildi. (L)

CASENTİNO, İtalya'da (Toscana) tabiî ve tarihî bölge; Arno'nun yukarı havzasına tekabül eder. Bu güzel manzaralı dağlık bölgenin toprakları iyi işlenmiştir; faal yün sanayii. (L)

CASERTA, İtalya'da şehir, Campania'da, il idare merkezi, Sannio tepeleri eteğinde; 50 800 nüf. *Caserta Vecchia*'da XII. yy.dan kalma katedral. İlk şehre 4 km uzaklıkta kurulan *Caserta Nuova* modern bir şehirdir; Bourbonların sarayı (XVIII.yy.) çevresinde de kuruldu; bu saray çok güzel bir parkın ortasındadır. Önemli tarım merkezi. Camcılık. — *Caserta ili;* 645 250 nüf. Monte Miletto'dan Tiren denizine kadar Volturno havzasını ve Campania'nın bir kısmını içine alır. (L)

CASE-WORK [keyzwörk] i. (ing. terim, *olay incelemesi* anlamında). Sosyal psikol. Klinik psikoloğunun uyguladığı yöntem. Psikoloğun bu yöntemle varmak istediği amaç, özneye denek veya hastaya kendi kişiliğinin bir çeşit dökümünü yaptırarak, kararlar verdirmek ve meselesini çözmek yolunda yardımcı olmaktır. Klinik psikoloğu, pedagoji, aile, meslek alanlarında verdiği öğütlerin, gösterdiği yolun benimsenmesi için, hastayı, birbirini izleyen görüşmelerle (yöneltme görüşmesi), sağlam bir karara varacak duruma getirmeğe çalışır. (Şüphesiz, hastanın çevresi hakkında sosyal bilgi toplama soruşturmaları, bu yöntemle ortadan kalkmaz. Bu yöntemde, danışan hastanın, psikoloğa getirdiği belli bir mesele ele alınır, fakat onun bütün kişiliğinin dengesini yeniden kurmak düşünülmez.)

— Psikoterapi. *Case-Work'a dayanan psikoterapi.* Özellikle A.B.D.'de kullanılan bir psikoterapi yöntemidir. Bu yöntemin uygulanması, psikiatr, psikolog ve sosyal yardımcıları tarafından yürütülür. Bu çalışmaların gerçek amacı, hastanın sosyal çevresi üzerinde etkili olmak, hastayı yeniden eğitmektir. (Hastanın rahatsızlıklarına yol açan çatışma, hastanın kendisi ve çevresi konusunda toplanan bilgi ve verilerin ışığında incelenir. Bundan sonra hastanın çevresine uymasını sağlayacak tedbirler alınır. Bu tedbirler, hastanın sağlığı üzerinde çalışan kurulca incelenir.) [L]

CASGRAİN (Henry Raymond), fransız asıllı kanadalı yazar ve din adamı (La Rivière-Ouelle 1831-Québec 1904). Kanada'da 1860 edebiyat hareketinin başlıca temsilcisiydi. *Légendes Canadiennes*'de (Kanada Efsaneleri) [1860] ilkel hayatı ve tabiatın çekiciliğini övdü. Sonra memleketinin büyük kişilerini ve tarihinde geçmiş başlıca olayları anlatan birçok eser yazdı: *Histoire de la Mère Marie de l'Incarnation* (Meryem Ananın Hikâyesi) [1864], *Pélerinage au Pays d'Evangéline* (Evangéline'in Ülkesine Hac) [1885]. (L)

CASH AND CARRY [keş end keri] (anglo - amerikan terimi; «peşin para ile ve hemen götürülebilir» anlamında). Toptancı tüccarların kullandığı, peşin para ve self-servis usulü ile yapılan satışlar.

— ANSİKL. *Cash and carry* Avrupa'da 1960'a doğru ortaya çıktı ve çok çabuk yayıldı. 1963-1966 Arasında Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere, Hollanda, İsviçre ve İsveç gibi Avrupa ülkelerinde bu tür satış yerleri 2,5 misli bir artış gösterdi (650'den 1600'e). Fransa'da bir cash and carry alanı 300 ile 1 000 m^2 arasındadır; Almanya'da ise birçok kuruluş 2 000 m^2'yi aşar. Başlangıçta, daha çok kuru gıda maddelerini içine alan cash and carry, çeşit bakımından gün geçtikçe zenginleşmektedir. Meyve ve sebze, içki, hırdavat, giyim eşyası, kitap, parfümeri satanları da vardır. Buralarda sürümü çok olan mallar satılır. Cash and carry'ler normal alıcıların dışında toptancı ve perakendecilere de açıktır. Perakendeci belirli hizmet karşılığında (teslimatsız, vadesiz büyük miktarda satın almalarda kolaylık gösterilmez) belirli bir indirimden (genellikle toptancının alış fiyatına genel masraf eklenir) yararlanır. Ayrıca malları bütün çeşitleriyle görebildiğinden, toptancıyı temsil eden aracının etkisinde kalmadan satın alabilir. *«Örnekli cash and carry»* denen bir usul daha vardır. Bunda, satın alınacak maldan sadece örnekler sunulur, sipariş bunlara göre yapılır. (L)

Cash and Carry, savaşan devletlere peşin para *(cash)* ve alıcılar tarafından taşınması *(carry)* şartıyle savaş malzemesi ihraç edilmesine izin veren 1939 tarihli amerikan tarafsızlık kanunu hükmü. (L)

CASHEL, gaelce **Caiseal Mumhan,** İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili, Tipperary idare bölgesi) şehir, Suir'in sol kıyısında; 3 100 nüf. Şehir, birçok anıtın (XIII. yy.dan kalma katedral; XII. yy'dan kalma küçük Sakson kilisesi; X. yy.dan kalma kule; XV. yy.dan kalma manastır) bulunduğu bir tepenin eteğindedir; Munster krallarının eski sarayı.

— Tar. Cashel, eski Munster krallığının başkenti ve önemli bir piskoposluk merkeziydi. Burada 1171'de toplanan din meclisi, İngiltere kralı Henry II'nin otoritesini onayladı; Henry'yi papa Adrianus IV, İrlanda kilisesinde yapılan reformu denetlemekle görevlendirmişti. (L)

CASH FLOW [keş flov] i. (ing. deyim; *cash,* para, *flow,* akış), genel olarak bir teşebbüsün kendi kendini finanse etme bakımından tüm gücü Cash Flow, bir teşebbüsün verimliliğini değerlendirmeğe yarayan birtakım malî hesapları arasında yer alır. ‖ *Brüt Cash Flow:* net kazanç, amortisman, talep edilemiyecek yedek akçeler, vergiler ve artık değerlerin bütünü. ‖ *Net Cash Flow:* (dağıtılan kazanç paylarının indirilmesinden sonra) net kazançların, amortismanların, talep edilmeyen yedek akçelerin ve artık değerlerin hepsi. (L)

—CASINA veya **—CESİNE** ek. *-ca, -ce (-ça, -çe),* eşitlik eki, *-sı, -si,* iyelik eki, *-n-* yardımcı ses ve *-a, -e* verme halinden meydana gelmiş, son devir Türkiye Türkçesinde ortaya çıkmış bir ektir. Daha çok zarf fonksiyonu vardır. Eklendiği isim veya fiile «yakışır şekilde, olarak, gibi» anlamı kazandırır: *Delicesine, kovarcasına, gidermişçesine* v.b. (M)

CASILGÖL, S.S.C.B.'de Kazakistan cumhuriyetinde Batı Tanrıdağ'da (Tien Şan) bulunan göllere verilen ad. (M)

CASİLİNUM. Esk. coğ. Campania'da şehir; Volturnum'un (bugün Volturno) savunmasını sağlardı. Hannibal, Casilinum yakınlarında Fabius tarafından kuşatılınca, geceleyin öküzlerin boynuzlarına kuru asma dalları baglatarak tutuşturdu; serbest bıraktığı öküzler Roma karargâhına saldırınca lejyonlar arasında kargaşalık yarattı, Hannibal de bu karışıklıktan yararlanarak kaçtı (M.Ö. 216). Sulla da konsül Norbenus'u M.Ö. 83'te Casilinum yakınlarında yendi. (Bk. KAPUA.) [L]

CASİLLAS DE BERLANGA. Bk. BERLANGA DE DUERO.

CASİMİR veya **KASİMİR.** Bk. KAZİMİERZ.

CASİMİRİ (Raffaele), italyan müzikçisi (Gualdo Tadino, Umbria 1880-Roma 1943). Çok sayıda kilise müziği besteledi; özellikle Palestrina ve çağdaşlarının müziği üzerine yaptığı araştırmalar, ayrıca yönettiği Sistina kilisesi korosu ile 1919'dan sonra Avrupa ve Amerika'ya yaptığı turneler tanınmasını sağladı. (L)

CASİMİR-PERİER (Jean), fransız siyaset adamı (Paris 1847-ay.y. 1907). 1893'te başbakan oldu. Sömürgeler bakanlığını kurdu, anarşist suikastçıları şiddetle cezalandırdı, kilise ile devletin ayrılmasına karşı çıktı. 27 Haziran 1894'te Carnot'nun öldürül-

Foto. Petit (LAROUSSE)

mesinden bir gün sonra cumhurbaşkanı seçildi. Orléans'cılara bağlılığı ve sosyal durumu (Anzin madenlerinin sahibiydi) sosyalistlerin, sonra da solun muhalefetini çekti. Jaurès, bir davada sanığı savunurken, cumhurbaşkanı ve bütün Perier ailesine karşı yankılar uyandıran bir iddianame okudu (kasım 1894). Casimir-Perier görevinden ve siyaset hayatından çekildi (15 ocak 1895). [L]

CÂSİMÜDDİN, Bengal diliyle yazan pakistanlı yazar (Feridpur 1904). İnce bir sanatla işlediği lirik tiyatro eserleri ve şiirlerinde, Doğu Pakistan'ın geleneklerini ve törelerini canlandırır *(Kum Yığını,* 1930; *Pirinç Tarlası,* 1930; *Ağlayan Toprak,* 1951). [L]

Casina, Plautus'un, Diphilos'tan esinlenerek yazdığı komedi (M.Ö. 184 [?]). Komedi, adını, oyunun kadın kahramanından *(Casius'un kızı,* yani kelime anlamıyle *talihin kızı)* almaktadır. Kıza âşık olan bir baba ile oğul onu paylaşamazlar ve aralarında kura çekerler. Sonunda, oğlu ile anlaşan yaşlı adamın karısı, genç kız kılığına giren uşağın yardımıyle kocasını tuzağa düşürür ve bir güzel döver. (L)

CASİNG i. [kezing] (ing. k.). Mad. oc. Bir petrol sondajında dıştan salma boru.

— ANSİKL. Derin sondajlarda yüzeyden başlayarak, ölçülmüş belli derinliklere kadar iki, üç, hattâ dört *casing* yerleştirilir. Borunun gireceği deliğe, sabit boyutlarda olması için, yeterli çapı vermek gerekir. Çok fazla petrol çıkan sondajlarda, casing'lerin içine bir *işletme sütunu* yerleştirilir. (L)

CASİQUİARE, Venezuela'da nehir. Orinoco'nun soldan aldığı kollardan biri; sularıı, Amazon'un kolu Rio Negro'ya da karışır; 150 km. (L).

CASİRİ (Miguel), marunî filologu (Trablusgarp 1710-Madrid 1791). Arap, Süryanî ve Keldanî dilleri üzerinde çalıştı, profesör oldu, 1763'te İspanya'ya gitti, San Lorenzo del Escorial kasabasındaki bir manastırın kütüphane müdürlüğünü yaptı. *Bibliotheca Arabica Hispana Escurialensis* (Escorial'da Bulunan Endülüs Arapçası ile Yazılı Eserler Kütüphanesi) adlı 2 ciltlik bir eseri vardır. Burada arapça elyazmalarının tanımı ve tarihî eserlerden alınan parçalar bulunur. İkinci cilt coğrafya ve tarihe ait arapça elyazmaları ile ilgilidir. Özellikle Endülüs arapları ile ispanyollar arasındaki savaşlara dair bilgi vardır. Hartwig Derenbourg bu eserlerden faydalanarak *Les Manuscrius Arabes de l'Escorial* (Escorial'daki Arapça Elyazmaları) [1884] adlı bir eser yazdı. (M)

Câsiye suresi, Kur'an'ın XLV. suresi. Mekke'de nazil olmuştur. 37 Ayetten ibarettir. Surede her milletin, fakir veya zengin, aciz veya kudretli herkesin Allah'ın huzurunda diz çökmek zorunda olduğu belirtilir. İlâhî vahyin, tek üstün, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah tarafından gönderildiği bildirilir. (M)

CASK, İran'da (VIII. eyalet) şehir. Mekran'da, Umman körfezi kıyısında; 5 000 nüf. Balıkçılık ve kabotaj limanı. (L)

CASLON (William), ingiliz matbaa harfi kazıcısı ve dökümcüsü (Cradley, Worcestershire 1692-Londra 1766). Kurduğu dökümevi, İngiltere'de bu tür kurumların ilk örneklerindendir. (L)

CASONA (Rodriguez ALVAREZ, **Alejandro**- denir), ispanyol yazarı (Tinco 1903-Madrid 1965). Ahlâk eğitimine olan tutkusunu, ekspresyonist ve gerçeküstücü yöntemlerle işlediği oyunlarında dile getirir: *La Sirena Varada* (Karaya Vuran Denizkızı) [1934], *Otra vez el Diablo* (Yine Şeytan) [1935], *Nuestra Natacha* (Nataşa'mız) [1936]. Meksika ve Arjantin'de yaşadığı yıllarda, yine, atalardan kalma değerlere ve yoksulların duygularına olan güvenini açıklar: *La Dama del Alba* (Şafağın Kadını) [1944]; *La Barca sin Pescador* (Sahipsiz Tekne) [1945]; *Los Arboles Mueren de Pie* (Ağaçlar Ayakta Ölür) [1949]; *Sieto Gritos en el Mar* (Denizde Yedi Çığlık) [1952]. (L)

CASORATİ (Felice), italyan ressamı (Novara 1886-Torino 1963). Padova'da müzik ve resim öğrenimi yaptı. Napoli'de (1908-1911) çağdaş Münih sanatının etkisinde kaldı ve italyan yeni klasik akımının en önemli temsilcileri arasına katıldı. Brera akademisine profesör oldu, 1937 yılında Carnegie vakfı ödülünü aldı. Milano'dan Boston'a kadar birçok çağdaş sanat müzesinde resimleri vardır. (L)

CASORİA, İtalya'da şehir. Campania'da (Napoli ili), Napoli banliyösünde; 24 800 nüf. Dokumacılık (sunî elyaf). [L]

CASPARİ (Carl Paul), alman asıllı norveçli Doğu bilgini, teolog ve dilci (Dessau 1814 -Christiania, bugün Oslo 1892). Leipzig üniversitesinde H.L. Fleischer'in yanında samî dilleri öğrendi. 1838'de Musevîlikten ayrıldı ve Luther'ci protestan oldu. 1845'te Königsberg üniversitesinde kendisine teklif edilen profesörlük kürsüsünü mezhep ayrılığı yüzünden reddetti. 1847'de Christiania üniversitesi teoloji lektörü oldu. 1857'de profesörlüğe yükseldi ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Yakın Doğuda birçok kitaplık ve manastırda araştırmalar yaparak yeni filolojik malzeme ortaya çıkardı. Dilcilik alanında bugüne kadar değerini koruyan bir eserle ün kazandı: *Grammatica Araba* (Arapça Gramer) [1848]. Eserin almanca (1859) ve ingilizce (1898-1899) baskıları yapıldı. Caspari'nin diğer eserleri şunlardır: *Über den Syrisch-Ephraimitischen Krieg unter Jotham und Ahas* (Kral Yotaim ile Ahaz Zamanındaki Suriye-Efraim Savaşına Dair) [1849], *Sur le Juif-Errant* (Serseri Yahudi Hakkında) [1862], *Histoire de l'Ancien Testament* (Eski Ahit Tarihi) [1881], *Kirchenhistorische Anecdota* (Kilise Tarihine Ait Fıkralar) [1883], *Etudes Bibliques* (Kutsal Kitap Üzerinde İncelemeler) [1884], *Ungedruckte Quellen zur Geschichte des Taufsymbols* (Vaftiz Sembolü Tarihinin Yayımlanmamış Kaynakları) [3 cilt, 1866-1875], *Alte und neue Quellen zur Geschichte des Taufsymbols* (Vaftiz Sembolü Tarihinin Eski ve Yeni Kaynakları) [1879], *Mémoires Historiques et Critiques sur des Voeux de Baptême Orientaux* (Doğudaki Vaftiz Ahitlerine Dair Tarihî ve Tenkidî Muhtıralar) [1881]. (M)

Caspe anlaşması *(«Compromiso de Caspe»),* Castilla hanedanının ikinci erkek çocuğu olan Fernando de Antequera'nın 1412'de Aragon tahtına davet edilmesi hakkındaki hüküm. Martin el Humano'nun ölümünde (1410) Aragon ve Sicilya tahtları üzerinde hak iddia edenler şunlardı: Martin el Joven'in evlilik dışı oğlu ve Martin el Humano'nun torunu Aragon'lu Federico; Kral Juan I'in kızı ve Martin el Humano'nun yeğeni Aragon'lu Violante; Kral Enrique III'ün oğlu, Martin el Humano'nun torununun yeğeni Castilla kralı Juan II; Aragon'lu Leonore'nin oğlu ve Castilla hanedanının ikinci erkek çocuğu Fernando; Urgel kontu, Barcelona hanedanının son meşru erkek temsilcisi Martin el Humano'nun kayınbiraderi Jaime II. Aragon krallığına bağlı devletlerin meclisleri, anlaşmaya varılamadığından, adayların hukukî durumlarını incelemek için dokuz üye seçtiler. Bunlar iki yıl süren inceleme sonucu bazı ilkeler kabul ettiler. Kadınların veraset hakkı kabul etmişti, fakat eşit durumlarda erkek vâris tercih edilecekti. Böylece Aragon'lu Violante ile Urgel kontu Jaime II, Castilla hanedanı lehine bertaraf edilmiş oluyordu. Temsil yasaklanıyordu. Bu suretle de Castilla kralı Juan II, amcası Fernando lehine tahttan uzaklaştırılıyordu. Ayrıca evlilik dışı çocuğun veraseti kabul edilmiyordu. Aragon'lu Federico da bu şekilde bertaraf ediliyordu. Geriye Castilla hanedanının ikinci erkek çocuğu kalıyordu. Ama vârisler meclis üyelerinin kararlarını kabul etmediler. Derhal girişilen askerî müdahale, Fernando'nun zaferini sağladı fakat Fernando'nun ikinci oğlu Aragon kralı Juan II'ye karşı yapılan Katalonya isyanında (1458-1468) âsiler, Viana prensi Aragon'lu Carlos'un ölümünden sonra, Portekizli Pedro II'yi, sonra da Aragon ve Sicilya kralı Renato el Buen'i hükümdar tanıdılar. (L)

CASPER, A.B.D.'de (Wyoming) şehir, North Platte kıyısında, Laramie Mountains'in kuzeyinde; 38 900 nüf. Eskiden A. B.D.'nin batısına yapılan göçler sırasında konaklama yeriydi; petrol arıtılması. (L)

CASPİAE PORTAE veya **CASPİAE PYLAE.** Esk. coğ. İran yaylasında geçit. Bugün *Derbent* geçidi. (L)

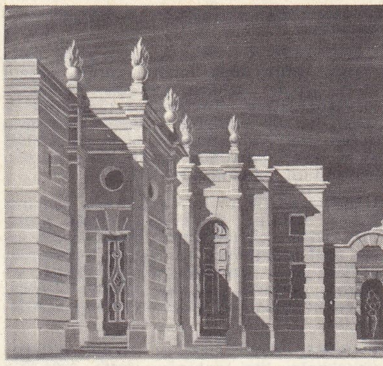

A.M. CASSANDRE
«Don Juan» için dekor
1. tablo
Aix Festivalinde
Şövalye'nin sarayı

CASPİALOSA i. Hamsigillerden balık cinsi.

— ANSİKL. *Caspialosa* Karadeniz, Hazar ve Azak denizlerinde yaşar. Denizlerimizde bulunan başlıca türleri: *C. maeotica, C. pontica, C. meotica* (M)

CASPİİ. Esk. coğ. Corus (Kura) ağızlarında, Hazar denizinin batı kıyısında yaşayan halk. Strabon zamanında ortadan kalkmışlardı. (L)

CASPİOSOMA CASPİUM i. Balık türü. Hazar ve Azak denizleriyle Karadeniz'in kuzeybatı kesiminde yaşar. (Kayabalığıgiller-den.) [M]

CASPİUM MARE. Bk. HAZAR DENİZİ.

CASS (Lewis), amerikalı devlet adamı, (Exeter, New Hampshire 1782-Detroit 1866). 1802'de avukattı. İngiltere'ye karşı savaşta tuğgeneral oldu ve 1813'ten 1831'e kadar da, ileride Michigan eyaleti haline gelecek olan ülkeyi çok iyi teşkilâtlandırdı. Jackson tarafından savunma bakanlığına (1831), sonra da Paris büyükelçiliğine (1836) atandı. 1845'ten 1857'ye kadar senatördü. Seçimlerde demokratların başkan adayı olduysa da seçilemedi. 1857 ile 1860 arasında bakanlık yaptı. (L)

CASSADO (Joaquin), ispanyol besteci (Mataro, Barcelona yakınında 1867-Barcelona 1926). Dinî ve senfonik eserler besteledi. — GASPAR, Joaquin'in oğlu (Barcelona 1897), Pablo Casals'ın öğrencisi, dünyaca tanınmış virtüoz. İtalya'da yerleşerek Siena'da ders verdi. Oratoryolar, dörtlüler ve sonatlar yazdı. (L)

CASSANDRE (Adolphe Jean-Marie MOURON, — denir), fransız ressamı ve afişçisi (Harkov 1901). 1915'te Paris'e yerleşti. Kompozisyonlarında güçlü bir sentez hâkimdir. 1933'te Giraudoux'nun *Amphitryon 38,* sonra da Goethe'nin *Faust* ve Mozart'ın *Don Giovanni* adlı eserlerinin dekorunu yaptı. 1967'de Amsterdam Krallık akademisinde eski eserleri sergilendi. (L)

CASSANO ALLO İONİO, İtalya'da komün. Calabria'da (Cosenza ili), Crati'nin kuzeyinde; 16 000 nüf. Tarımın verimini arttırma çalışmaları yapılan bir idare bölümünün merkezi. (L)

CASSANO D'ADDA, İtalya'da komün. Lombardia'da (Milano ili), Adda kıyısında; 10 700 nüf. Savoia prensi Eugene 1705'te Vendôme düküne, Moneau da 1799'da Suvorov'a burada yenildiler. (L)

CASSAS (Louis François), fransız ressam, gravürcü ve desinatörü (Azay-le-Ferron, Touraine 1756- Versailles 1827). Türkiye ve Yakın Doğu'yu konu alan peyzajlar yaptı (Orléans ve Valenciennes müzeleri). Yunanistan, İtalya, Mısır ve birkaç doğu ülkesinde mimarlıkla ilgili kitaplar için hazırladığı ofortlar vardır. (L)

CASSATT (Mary), amerikalı kadın ressam ve gravürcü (Pittsburg 1845-te Mesnil-Théribus 1927). 1870'te Paris'e yerleşti. 1879'da empresyonistler topluluğuna katıldı. *Dadı ve Çocuk* (1878) adlı eseri, ileride, özellikle anne ile çocuk konularını işleyen sanatçıların etkilendikleri eserlerinden biridir. Resmi açık, güçlü ve iyimserdir. Pastel ve gravürler de yaptı. Vatandaşlarının, Courbet'den Manet'ye ve izlenimcilere kadar fransız sanatını sevmelerinde Cassatt'ın, büyük payı oldu. *Anne ve Çocuk, Di-*

Mary CASSATT
«Ana ve Çocuk»
(Louvre müzesi, Paris)

cassicus

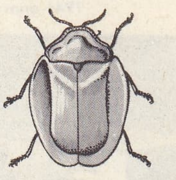

cassida

Foto. Baranger, X (LAROUSSE)

kiş Diken Kadın tabloları Louvre müzesindedir. (L)

CASSAZİONE i. (ital. k., *yola çıkış* anlamında). Müz. Açık havada verilen akşam konserlerinde çalınan, birçok bölümden meydana gelmiş divertimento türü. (Bu özellik, bu tip eserlerde üfleme çalgılarının neden çok kullanıldığını açıklar. XVIII. yy.ın ikinci yarısında moda olan bu tür, daha sonra kullanılmadı.) [L]

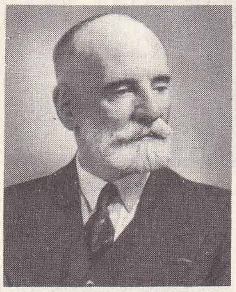

René CASSİN

CASSEGRAİN (N.), XVII. yy.da yaşamış fransız fizikçisi. Chartres kolejinde profesör. 1672'de, bir teleskopun objektifinden gelen ışınları dışbükey bir aynada toplayarak, böylece âletin uzunluğu ve yuvarlaklığı sebebiyle doğacak sapıncı azalttı. Ayrıca, megafon üstüne bir inceleme yazısı hazırladı. (L)

CASSEL (Karl Gustav), isveçli iktisatçı (Stockholm 1866-Jönköping 1945). 1904-1933 Arasında Stockholm üniversitesinde iktisat profesörlüğü yaptı. 1920 Brüksel kongresinde ve 1921'de Milletlerarası İktisat Birliği komitesinde yaptığı çalışmalarla dünya para meseleleri alanında milletlerarası üne kavuştu. Özellikle değer nazariyesi üzerindeki çalışmaları önemlidir. Serbest rekabet taraftarıydı. Eserleri: *«Faiz'in Özü ve Gerekliliği»* (1903), *Theoretische Sozialökonomie* (Teorik Sosyal Ekonomi) [1918], *«Dünyada Para Meselesi»* (1921), *«1914'ten Sonra Para ve Ülkelerarası Para Değişimi»* (1922), *Das Stabilisierungsproblem* (İstikrar Sorunu) [1926], *«Sosyal İktisat Nazariyesi»* (1932), *«Dünya Para Sistemindeki Kriz»* *(1932), I Förnuftets Tjanst* (otobiyografi) [2 cilt, 1940-1941]. (L)

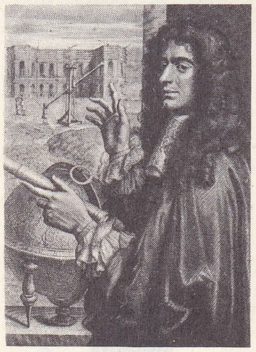

Jean Dominique CASSİNİ gravürcüsü bilinmiyor (Cabinet des Estampes, Paris)

CASSERİO (Giulio), italyan anatomi bilgini (Piacenza 1552-Padova 1616). Casserio Padova üniversitesi anatomi profesörlerinden Hieronymus Habricius'un hizmetinde çalıştığı sırada anatomiye merak sardı ve kısa zamanda, yaşlanan Fabricius'un yerine geçti. Ayrıca kendi evinde açtığı bir dershanede de anatomi okuttu. İlk eseri *De Vocis Auditusque Organis Historia Anatomia*'da (İşitme ve Konuşma Organlarının Anatomisi Tarihi) [1601] işitme ve konuşma organlarını anlatır. Kitapta ayrıca alman ressamı Joseph Maurer'in 37 resmi vardır. Casserio, ayrıca, bütün insan anatomisini anlatan *Tabulae Anatomicae* (Anatomi Tablosu) adlı ve 78 resimli, basılmamış bir eser bıraktı. (L)

CASSİA. Bk. SİNAMEKİ.

Cassia kanunu, birçok Roma kanununun adı: 1. *Lex Cassia Agraria* (Cassia Toprak Kanunu) [M.Ö. 486], Spurius Cassius'un teklif ettiği, fakat kabul ettiremediği ilk toprak kanunu; 2. *Lex Cassia de Plebeiis in Patricios Adlegendis* (M.Ö. 45). Pleb sınıfından olanlara patrisiyenlik hakkı veren Cassia kanunu. (L)

CASSİA'LAR, ilk nesilleri patrisyen, son rakiler pleb sınıfından olan romalı aile. Spurius Cassius'un oğullarından soyluluklarının alındığı veya kendilerinin bundan vazgeçtikleri sanılır. (L)

CASSİANUS (Johannes). Bk. KASSİANOS.

CASSİANUS'LAR çoğl. i. Rom. Huk. Bk. SABİNİANUS'LAR.

CASSİAR dağları, Kanada'nın batısında (British Columbia) dağ; Nechako yaylasının kuzeyinde. (L)

Monte Cassino manastırı 1944 onarımıyle

Cassia yolu, Roma'dan, Bolsena, Chiusi ve Arezzo üzerinden Floransa'ya giden eski Roma yolu. (L)

CASSİCUS i. (lat. *cassis*, zırhlı başlık). Amerika'da yaşayan çeşitli ötücü kuşlara verilen ad. Çok parlak sarı ve kırmızı benekli, siyah kuşlardır. (Bunlarda gaga uzun ve sivridir. Boy, karatavukla karganınki arasında değişir. Tropikal ormanlarda sürüler halinde yaşar. Sarıasmagillerden sayılır.) [Bk. KUŞLAR *levhası*]. (L)

CASSİDA i. (lat. k. *miğfer* anlamında). Bitkiyle beslenen acayip bir böcek.

— ANSİKL. *Cassidalar*'ın üstü kubbeli, altı düzdür. Gövdesinin çevresi göğüs halkalarıyle elitraların genişlemesinden meydana gelen enli bir şeritle çevrilidir. Bu geniş kısım hayvanın başını ve bacaklarını sakladığından böceğe küçük bir kaplumbağa görünüşü verir. Rengi güzel madenî parlaklıktadır. Kurtçuğu çeşitli bitkiler üzerinde yaşar. *Cassida viridis* nanede, *C. deflorata* enginarda, *C. nebulosa* pancarda görülür. Bu cins, kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasındandır. (L)

CASSİDARİA i. Cassis'lere benzer, denizde yaşar, karındanbacaklı yumuşakça. Kavkısında sarımlar kabartısız, ağız ovaldir. (Cassidaria'ların birkaç türünden yalnız ikisi Akdeniz'de yaşar [*Cassidaria echinophora*]. Fosil türleri ise çoktur. Öndensolungaçlılar altsınıfının *cassididae* familyasından.) [L]

CASSİDİDAE i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. Üç büyük cinse ayrılır: *cassis, cassidaria, lambidium.* (Bu familyadaki hayvanların hepsinin ayağı geniş, dokunaçları ayrık, gözleri dokunaçların dibine yakın dış tarafta, sifonu oldukça uzun, çeneleri meneviştidir. Kavkısı şişkin, sarımları kısa ve kabarıktır.) [L]

CASSİDİX i. Oldukça büyük ötücü kuş; tüyler siyah ve parlaktır. Tropikal Amerika'da yaşar. Cassidix'ler cassicus'ların ve sarıasmagillerden diğer kuşların yuvalarına yumurtlar. Kendileri de sarıasmagillerdendir.) [L]

CASSİDULİDAE çoğl. i. Denizkestanesi familyası. Bunlarda kabuk yumurtamsı, ağız kabuğun tam ortasında veya biraz yanda bulunur. (Gövde az belirli veya tamamen belirsiz, hepsi birbirinin eşi beş kollu rozet biçimindedir.) [L]

CASSİDULUS i. (lat. k., küçük tolga). Akciğerli karındanbacaklı yumuşakça. Arkası yarık ayağı ve delik kavkısıyle küçük bir tolgayı andırır. (*Cassidula*'lar deniz kıyısında, sıcak bölgelerdeki bataklıklarda, taş altlarında veya sakızağacının kökleri arasında yaşar. *Ellobiidae* familyasından.) [L]

CASSİN (René), fransız hukukçusu (Bayonne 1887). Aix, Lille ve Paris Hukuk fakültelerinde hukuk profesörü. 1945'ten sonra UNESCO'nun kurulusunda ve insan haklarl evrensel beyannamesinin kabul edilmesinde etkili bir rol oynadı. 1965'te Avrupa İnsan Hakları mahkemesine, Mc Nair'in yerine başkan oldu. (L)

CASSİNGA, Güney Angola'da bölge, Nova Lisboa'nın güneyinde. önemli demir yatakları. (L)

CASSİNİ, fransız astronom ve yerölçümü bilginleri ailesi. — JEAN DOMİNİQUE (Perinaido, Nice kontluğu 1625-Paris 1712), *Cassini I* denir, önce İtalya'da öğretmenlik etti, sonra Colbert'in davetiyle Fransa'ya gitti, fransız vurttaşı oldu. Paris rasathanesini kurdu. Louis XV tarafından bu rasathane müdürlüğüne getirildi (1672). Gezegenler üstüne birçok eser verdi ve incelemeler yaptı, Saturn'un iki uydusunu keşfetti; — *Cassini II* denen oğlu JACQUES (Paris 1677-Thury, Beauvaisis 1756), Royal Society üyesi, Yer'in biçimiyle ilgili çalışmalar yaptı. — CESAR FRANÇOİS, öncekinin oğlu, *Cassini III* ve *Cassini de Thury* denir (Thury 1714-Paris 1784). Yaptığı «Cassini» adlı fransız haritası, sonraları kurmay haritalarına örnek olarak alındı. Cassini Paris rasathanesine müdür oldu. — *Cassini IV* denen DOMİNİQUE, *Cassini* kontu (Paris 1748-Thury-sous-Clermont, Oise 1845), öncekinin oğlu, büyük fransız haritasını tamamladı. Pariş rasathanesi müdürlüğünde babasının yerini aldı. (L)

CASSİNİ (RİO), Portekiz Gine'sinde nehir; Futacalon kütlesinden doğar, geniş bir haliç ile Atlas okyanusuna dökülür; 100 km. (L)

CASSİNİ eğrisi. Mat. Noktalarından herbirinin F ve F' gibi sabit iki noktaya uzaklıkları çarpımı bir *ä* değişmezine eşit olan eğri.

— ANSİKL. Mat. FF' uzaklığı $2c$ ile gösterilirse, eğrinin biçimi c ve a nın bağıl değerlerine göre değişir. $a = c$ olduğu zaman Bernouilli denklemi söz konusudur, FF' nün merkezi, dik teğetleriyle bir çift noktadır. $a<c$ durumunda, teğetler, F ve F' noktalarını çevreleyen iki ayrı eğriden meydana gelir. $a \geqslant c\sqrt{2}$ olduğu zaman teğetler dışbükey biçimdedir, bu yüzden de çoğu zaman «Cassini elipsleri veya ovalleri» adı verilir. Eksenlerine iletilen *Cassini eğrisi*

$$(x^2 + y^2)^2 + 2c^2 (y^2 - x^2) + c^4 - a^4 = 0$$

denklemini verir. (L)

CASSİNO, İtalya'da (Lazio, Frosinone ili) şehir, Rapido kıyısında, *Monte Cassino*'yakınında; 21 600 nüf. Ticaret merkezi. Cassino, Custav hattının en güçlü noktasıydı; 21 ocak-17 mayıs 1944'te ingiliz-amerikan kuvvetlerinin taarruzuna uğradı. Monte Cassino manastırı bombardımanlarda yıkıldıktan sonra, polonyal: ve britanyalı birlikler şehri aldılar. (Bk. İTALYA *seferi.*) [L]

CASSİNO tepesi. Bk. MONTE CASSİNO.

CASSİODORUS (Flavius Magnus Aurelius), romalı devlet adamı ve yazar (Scylacium [Squillace] 480'e doğr. - Viyarium manastırı, Bruttium 575'e doğr.). Herul'ler kralı Odovacer'in, sonra Ostrogot'lar kralı Théodoric'in gözüne girdi. Konsüllüğe ve eyalet beyliğine getirildi. 540'a doğru Vivarium'da kendi kurduğu, zamanın bütün bilimlerinin öğretildiği bir manastıra çekildi. Zengin kitaplığındaki birçok eserler, özenle çıkarılmış bol sayıda kopyaları bulunduğu için günümüze kadar geldi. Eserlerinin en önemlisi siyasî yazıların toplayan *Variae* (Seçmeler), *De Institutione Saecularium Lectionum* ve *Historia Ecclesiastica Tripartita*'dır. Dilbilgisi, felsefe ve Kutsal Kitap üzerinde de yazıları vardır. (L)

CASSİOPEİA, Koltuk takımyıldızının latince adı. (L)

CASSİRER (Ernst), alman filozofu (Breslau 1874-Princeton 1945). Hamburg'da profesörlük yaptı (1919), 1933'te İsveç'e, 1941'de Amerika'ya göçtü. Marburg Okulu diye tanınan yeni alman Kant'çılığının bir yönünü temsil etti; özellikle matematik mantığına, düşüncenin sembolik fonksiyonlarına ve form teorisine ilgi duydu. Eserleri: *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der Neueren Zeit* (Yeniçağ Bilim ve Felsefesinde Bilgi Meselesi) [1906-1920], *Substanzbegriff und Funktionsbegriff* (Cevher Kavramı ve Fonksiyon Kavramı) [1910], *Freiheit und Form* (Hürriyet ve Form) [1917], *Idee und Gestalt* (İde ve Gestalt) [1921], *Philosophie der Symbolischen Formen* (Sembolik Formlar Felsefesi) [1923-1929]. (L)

CASSİRY i. Mayalanmış bir içki. Orta Amerika'da mısırla yapılır. (L)

CASSİS i. Sıcak denizlerde yaşayan, kalın kavkılı karındanbacaklı yumuşakça.

— ANSİKL. *Cassis*'lerin kavkısı karınlı, üzerinde; düzensiz kabarcıklar bulunur. Ağız açıklığı uzun bir yarık şeklindedir. Hayvanın değirmi geniş ayağı kavkıdan taşar. Ayağın kenarında bir oluk ve bir su deliği vardır. Sıcak denizlerde yaşayan kırk kadar *cassis* türü bulunur. Bir türü Avrupa'nın Atlantik kıyılarında, bir türü de Akdeniz'de yaşar. Muntazam dizilmiş çeşitli renkte tabakalar halinde olduğu için kavkısı sedefli taş işleyenlerce pek tutulur. Cassislerin fosiline üçüncü zaman katmanlarında çok rastlanır. (Öndensolungaçlıların *cassididae* familyasından.) [L]

CASSİTERİDES adaları. Esk. coğ. Britanya adasının güneybatı kıyısında takımadalar. Eskiler, özellikle kartacalılar, bu adalara gelip kalay çıkarırlardı. Cassiterides adalarının Manş girişindeki bugünkü *Scilly* veya *Sorlingues* adaları olduğu sanılır. (L)

CASSİUS (Andreas), alman hekimi ve kimyacısı (Schleswig, 1640'a doğr.-öl. 1673'e

Foto. X, Fotocielo (LAROUSSE)

doğr.). Porselen üzerine süsleme yapımında kullanılan, *Cassius kırmızısı* adındaki altın çökeltisini buldu. (L)

CASSİUS (Dio). Bk. DIO CASSIUS.

CASSİUS CHAEREAS (öl. M.S. 41), İmparator Muhafız birliğinin tribunusu, Caligula'nın hayatına mal olan komplonun elebaşısı. Claudius zamanında öldürüldü. (L)

CASSİUS LONGİNUS (Caius), M.Ö. 171'de P. Licinius Crassus ile birlikte konsüllük yaptı. 154'te Censor oldu, kurmaya giriştiği tiyatro binası, tiyatroların genel ahlâka zarar vereceği gerekçesiyle senatoca yıktırıldı. (L)

CASSİUS LONGİNUS (Caius), Sezar'ı öldürenlerden biri (öl. M.Ö. 42). Parth'lara karşı savaşında Crassus'un quaestor'u iken, yenik roma ordusunun döküntülerini başarılı bir çekilmeyle kurtardı (M.Ö. 53). İç savaşta Pompeius'un bir filosuna kumanda etti ve Messina boğazında Sezar'ın kadırgalarını yaktı. Pharsalos'tan sonra Sezar'a katıldı. Kendisi için hayal ettiği Roma valiliğine kayınbiraderi Brutus'un seçildiğini görünce duyduğu güceniklikle Sezar'a karşı ayaklanmaya girişti (M.Ö. 44). Diktatörün ölümünden sonra Suriye valisi oldu. Sezar'a bağlı kalan şehirleri insafsızca yakıp yıktı. Cornelius Dolabella'yı bozguna uğrattı ve Yunanistan'a döndü. Philippi savaşında, sağ kanatta Brutus'un sağladığı başarıdan haberi olmadığı için sol kanatta uğradığı yenilgi yüzünden bir azatlı köleye kendini öldürttü. Brutus ona SON ROMALI adını verdi. (L)

CASSİUS LONGİNUS (Caius), romalı hukukçu (öl. M.S. 70'e doğr.). 30 Yılında konsül seçildi (*suffectus*), Neron tarafından Sardinya'ya sürüldü (65) ve ancak Vespasianus zamanında geri çağrıldı. Massurius Sabinus'un öğrencisi olan Cassius, en az onun kadar nüfuzlu idi. Bu sebeple Sabinus'çulara bazen *Cassius*'çular da denilmektedir. (L)

CASSİUS LONGİNUS (Quintus), M.Ö. 49'da halk tribunusu (öl. M.Ö. 47). Önce Pompeius'tan yana iken sonra aleyhine döndü. Sezar'dan Hispania'da bir kumandanlık elde etti. Açgözlülüğü ve zorbalığı, askerlerin ve Corduba halkının ayaklanmasına yol açtı; Malaga'dan gemiye binerek kaçmak zorunda kaldı ve teknesi batarak öldü. (L)

CASSİUS LONGİNUS RAVİLLA (Lucius), M.Ö. 137'de halk tribunusu. Ceza yargılamalarında yazılı olarak oy kullanmayı öngören bir kanunun kabulünü sağladı. (L)

CASSİUS LONGİNUS VARUS (Caius), M.Ö. 73'te konsül. Terentius Varro Lucullus ile, halka buğday dağıtılmasını öngören bir kanunu yürürlüğe koydurdu (*lex Terentia Cassia*). Po ırmağı berisindeki Galya valisi iken Spartacus'a yenildi. 66'da Mithridates'e karşı girişilen savaşın yönetimini Pompeius'a veren *lex Manilia*'yı destekledi. (L)

CASSİUS PARMENSİS (Caius), Sezar'ı öldürenlerden biri (Parma-Atina M.Ö. 30). Filo kumandanıydı. Philippoi savaşından sonra Pompeius ile birleşti. Daha sonra Antonius ile anlaşarak Actium savaşına katıldı. Octavianus kendisini öldürttü. Yazdığı ağıt ve epigramlardan ancak küçük parçalar kaldı. (L)

CASSİUS PUDENS (Avidius), Marcus Aurelius'un mahir generali: Parth'lara ve Sarmat'lara karşı başarılı savaşlar yaptı ve 175'te imparator oldu. Üç ay sonra iki subayı tarafından öldürüldü. (L)

CASSİUS SEVERUS LONGULANUS (Titus), hatip, tarihçi ve yergi yazarı (öl. M.S. 33). Patrici'lerin çok çekindiği bir adamdı. Kendisi de iftiraya ve zulme uğradı. Augustus onu Girit adasına, Tiberius da Seriphos adasına sürdü; Cassius orada yoksulluk içinde öldü. Eserlerinden hiçbir şey kalmadı. (L)

CASSİUS VİSCELLİNUS (Spurius), romalı general (öl. M.Ö. 485). Süvari kumandanı idi. İki defa konsüllük etti, iki zafer kazandı, birinci *Cassia kanunu*'nun (lex Cassia) çıkmasına önayak oldu. Senato tarafından baskı yönetimi kurmak istemekle suçlandırıldı ve Tarpeia kayasından aşağı atıldı. (L)

CASSİVELLAUNUS, Thames'in kuzey bölgesini yöneten breton şefi. M.Ö. 54'te Sezar'ı püskürttü. Öteki Breton toplulukları yenilince kendisi de Sezar'a boyun eğmek zorunda kaldı. (L)

CASSOLA (Carlo), italyan yazarı (Roma 1917). Önce yeni gerçekçilik akımına uyarak yazdığı romanlar (*Fausto e Anna*) [1952], *la Ragazza di Bube* (Bube'nin Kızı) [1960], daha sonra, metafizik kaygılara ve biçim araştırmalarına doğru bir evrim gösterdi; *Un Cuore Arido* (Çorak Bir Yürek) [1961], *Avcı* (1964). [L]

CASSOLA Y FERNANDEZ (Manuel), ispanyol generali (Hellin 1838-öl. 1890). Don Carlos taraftarlarına karşı yapılan savaşa katıldı (1871-1873), sonra Küba isyanını bastırdı (1878). 1887'de başkumandan ve millî savunma bakanıyken yaptığı reformlara karşı çıkan muhalefet önünde çekilmek zorunda kaldı. (L)

CASSOU (Jean), fransız yazarı (Deusto, Bilbao yakınları 1897). Çağdaş Millî Sanat müzesi baş yöneticisi idi. Gerek siyasette, gerek estetikte aynı devrimci coşkunluğu gösterdi. Eserleri: *Marcel Gromaire* (1925), *le Greco* (1931), *Picasso et Matisse* (1939), *Ingres* (1947); romanları ve denemeleri: *Eloge de la Folie* (Deliliğe Övgü) [1925], *Dernières Pensées d'un Amoureux* (Bir Âşığın Son Düşünceleri) [1962]. Son eseri: *Dialogue Sur Pierre Bonnard* (Pierre Bonnard Üzerine Diyalog) [1965]. (L)

CASTAGNO (Andrea DEL). Bk. ANDREA CASTAGNO'LU.

CASTANEA i. (lat. k.). Kestane ağacının ilmî adı. (L)

CASTANHEDA (Fernao Lopes DE), portekizli tarihçi (Santarém XVI. yy. başları-Coimbra 1559). 1528'den itibaren yirmi yıl Hindistan'da kaldı ve *Historia del Descubrimientoy de la Conquisto de la India per los Portugueses* (Hindistan'ın Portekizliler Tarafından Keşfi ve Fethi Tarihi) adlı bir eser yazdı (1551-1561). [L]

CASTANOPSİS. Bk. YALANCI KESTANE.

CASTANOS (Francisco Javier), Bailén dükü, ispanyol generali (Madrid 1756-ay.y. 1852). General Dupont'u Bailén'de teslim olmak zorunda bıraktı (1808). 1825'te danıştay üyesi, sonra Castilla başbakanı, 1843'te kraliçe İsabel II'nin vasisi oldu. (L)

CASTEAU, Belçika'da komün, Hainaut'da (Soignies idare çevresi), Mons yakınında; 1 900 nüf. 1967'den beri Avrupa birleşik kuvvetleri başkumandanlığı (SHAPE) merkezi. (L)

CASTELAR Y RİPOLL (Emilio), ispanyol hatibi, yazarı ve siyaset adamı (Cadiz 1832-San Pedro del Pinatar 1899). Madrid üniversitesinde tarih profesörü, ateşli cumhuriyetçi, siyasî faaliyetlerinden dolayı önce kürsüsünden oldu, sonra da Paris'e göçmek zorunda kaldı. 1868'de İsabel II'nin tahttan indirilişinden sonra İspanya'ya döndü; fakat Savoia'lı Amadeo'nun tahta geçmesini önleyemedi. 1873'te ilân edilen cumhuriyette tam yetki ile icra kuvvetinin başına getirildi (1873-1874). Tarihî incelemeleri, romanları ve özellikle, 1863'te kurduğu *La Democracia* adlı gazetesindeki makaleleriyle ün yaptı. (L)

CASTELDURANTE, 1624'ten beri **Urbania**, italyan seramik merkezi (XIII.-XVII. yy.); adını kardinal Guglielmo Durante'den aldı. Castelduranté'de, *Traité de l'Art du Potier* (Çömlekçilik Sanatının El Kitabı) yazarı Picolpasso yönetiminde büyük çukur tabaklar, ecza kavanozları, yazı takımları yapıldı; bunlar genellikle mavi fon üzerine yapılmış madalyonlar, tek renkli kabartma taklitleri ve arabesk şekillerle süslenmişlerdi; XVII. yy.da gerilemeğe başlayan bu imalât XVIII. yy.da tamamıyle çöktü. (L)

CASTELFİDARDO, İtalya'da şehir, (Ancona ili), Ancona'nın güneyinde; 11 900 nüf. Müzik âletleri fabrikaları. 18 Eylül 1860'ta Cialdini kumandasındaki Piemonte'li askerlerden meydana gelen ordu Garibaldi'nin harekâtını engellemek için Namoricière kumandasındaki papalık ordusuyle karşılaştı; sayı bakımından üstünlüğü nedeniyle papalık ordusunu yendi ve bu başarı sonucunda Ancona'yı ele geçirdi (29 eylül). [L]

CASTELFRANCO EMİLİA, İtalya'da komün; Emilia'da (Modena ili), Emilia yolu üzerinde; 19 400 nüf. (L)

CASTELFRANCO VENETO, İtalya'da şehir; Veneto'da (Treviso ili), Musone nehri kıyısında, bir demiryolu kavşağında; 21 100 nüf. Tarım pazarı. *Giorgione* de denen Giorgio Barbacelli burada doğdu. (L)

CASTEL GANDOLFO, İtalya'da komün. Lazio'da (Roma ili), Albano gölü kıyısında, Roma'ya 27 km uzaklıkta 4 400 nüf. Önemli sayfiye yeri. Domitianus'un bir şatosunun kalıntıları. Papa Urbanus VIII, mimar Bernini'ye buradaki kiliseyi, Berberini villasını ve Papalık sarayını yaptırdı. Bölge, Vatikan şehrinin bir bölümüdür. Papa, tatillerini bir komünde geçirir. (L)

CASTELL (Edmund), ingiliz doğu bilgini ve dilcisi (Tadlow 1606-Higham Gobion 1685). Öğrenimini Cambridge üniversitesinde yaptı. 1667'de ödeyemediği borçları yüzünden tutuklandıysa da, krala ithaf ettiği şiirleri sayesinde malî durumunu düzeltti. Bir süre sonra arap dili profesörü olan Castell, 1674'te Kraliyet cemiyetine (Royal society) üye seçildi. On sekiz yılda meydana getirdiği *Lexicon Heptaglotton Hebraicum, Chaldaicum, Syriacum, Samaritanum, Aethiopicum, Arabicum et Persicum* (Yedi Dil Üzerine Sözlük; İbranice, Keldanice, Süryanca, Samaria dili, Habeşçe, Arapça ve Farsça) [1669] adlı eseri, daha sonraki yıllarda ayrı bölümler halinde de yayımlandı. (M)

CASTELLAMMARE DEL GOLFO, İtalya'da şehir. Sicilya'da (Trapani ili), Trapani körfezi kıyısında; 17 600 nüf. (L)

CASTELLAMMARE Dİ STABİA, İtalya'da liman şehri, Campania'da (Napoli ili), Napoli körfezi kıyısında, Sorrente yarımadası başlangıcında; 64 500 nüf. Demirli ve kükürtlü soğuk su kaynakları. Çok işlek liman. Tersaneler. Burası eski *Stabiae* şehridir. Friedrich II ve Anjou'lu Charles tarafından tahkim edildi. (L)

CASTELLAN (Antoine-Louis), fransız ressamı ve yazarı (1772-1838). Özellikle İstanbul'a dair yayımladığı eserlerle ün kazandı. Valenciennes'in öğrencisidir. Osmanlı imparatorluğunun hizmetine giren mühendis Ferrégeau ile 28 mart 1797'de İstanbul'a geldi. Boş vakitlerinde halktan ve esnaftan çeşitli tipler çizdi ve portreler yaptı. Ferrégeau anî olarak İstanbul'dan ayrılınca, Castellan da 6 haziran 1797'de fransız heyeti ile birlikte memleketine döndü. Ölümünden iki yıl sonra (1840), evindeki resimleri açık arttırma ile satıldı. O sıralarda bu resimlerin bir kataloğu da basıldı. Castellan, Osmanlıların âdetleri üzerine yazdığı eserinde yetmiş iki gravürünü de bastırdı. Bu gravürlerde o devrin kıyafetleri vardır. Castellan, bu kıyafet resimleri için türk ressamları tarafından çizilen ve Avrupalıların çok ilgisini çeken ilkel üslûptaki kıyafetnamelerden yararlanmıştı. Bunları Fransa'ya götürecek belge olarak kullandı ve yeni desenlerini meydana getirdi. Başlıca kitapları: *Lettres Sur Constantinople* (İstanbul'a Dair Mektuplar) [1811], *Moeurs des Ottomans* (Osmanlıların Âdetleri) [6 cilt, 1812], *Lettres Sur la Morée* (Mora'ya Dair Mektuplar) [1818], *Lettres Sur la Morée, l'Hellespont et Constantinople* (Mora, Çanakkale ve İstanbul'a Dair Mektuplar) [3 cilt, 1820]. (M)

CASTELLANA GROTTE, İtalya'da komün. Puglia'da (Bari ili); 13 400 nüf. Şarap ve sıvı yağ üretimi. (L)

CASTELLANİ (Aldo), italyan hekimi (Floransa 1874). «Soğurma» adı verilen tepkimeyi keşfetti; Uganda'da uyku hastalığının sebeplerini inceledi; Seylan bakteriyoloji laboratuvarını kurdu, «kanamalı bronko-spiroketoz» hastalığını ve framboesia'nın mik-

CASTELAR Y RİPOLL
B. Maura tarafından
(Madrid Millî kitaplığı)

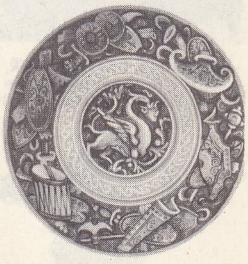

CASTELDURANTE
kupa, 1530'a doğru
(Louvre müzesi, Paris)

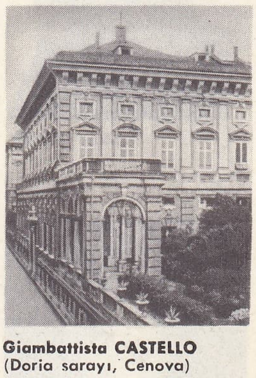

Giambattista CASTELLO
(Doria sarayı, Cenova)

CASTEL GANDOLFO

Foto. Biblioteca Nacional, Alinari-Giraudon, Anderson (LAROUSSE)

Humberto CASTELO BRANCO

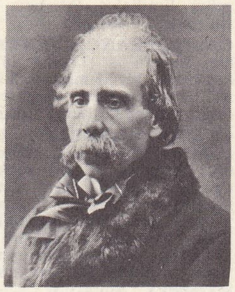

Camilo CASTELO BRANCO

Baldassarre CASTİGLIONE
Raphael tarafından
(Louvre müzesi, Paris)

amiral CASTEX

CASTİGLIONE kontesi
(Compiégne müzesi)

robunu tanımladı. Önce New-Orleans tropikal patoloji enstitüsünü, sonra Roma tropikal hastalıklar kliniğini yönetti. (L)

CASTELLANİ (Renato), italyan filim yöneticisi (Finale Ligure 1913). Önce senaryo ve yönetmen yardımcısı olarak bazı filim çalışmalarına katıldı (A. Blasetti'nin *Demir Taç'ı*, 1941); *Un Colpo di Pistola* (Bir El Ateş) [1941] ve *Zaza* (1942) filimleriyle bütün dikkatleri üstüne çekti. Sonra bu yoldaki çalışmalarını bir yana bıraktı, yeni gerçekçilik akımına uyarak kişiliğini yansıtan filimler çevirdi: *Otto il Sole di Roma* (Roma Güneşi Altında) [1947], *Primavera* (İlkbahar) [1949], *Due Soldi di Speranza* (İki Kuruşluk Ümit) [1952], 1954 yılında Shakespeare'in bir eserini başarıyle sinemaya uyguladı: *Giuilietta e Romeo* (Romeo ve Jülyet). Bu tarihten sonra birçok filim daha çevirdi: *Nella Citta l'Inferno* (Şehirde Cehennem) [1959], *il Brigante* (Haydut) [1961], *More Motto* (Zor İş) [1963]. (L)

CASTELLANOS (Julio), meksikalı ressam (Mexico 1905-Tunja 1947). Birçok freskler yaptı (Michoacan'da Melchor Ocampo okulu, 1933; Peralvillo'da Gabriela Mistral okulu). Çok başarılı yağlıboya tabloları vardır: *Aziz Yuhanna Yıkanırken* (1939), *Yağmur, Kulübe* (1946), *Kendi Portresi* (1947). Resimleri ve taş basmaları da ilgi çekicidir. (L)

CASTELLANZA, İtalya'da komün Lombardia'da (Varese ili), Olona kıyısında; 12 100 nüf. Kâğıtçılık. Plastik maddeler. (L)

CASTELLİ (Banedetto), Benedictus'cu italyan metamatikçisi ve fizikçisi, Galileo'nun çömezi (Brescia 1577-Roma 1643). Pisa'da ve Roma'da Sapienza kolejinde matematik okuttu. (L)

CASTELLO (Giambattista) **[el Bergamasco** da denir], italyan ressamı ve heykeltıraşı (Gandino Bergamo yakını 1509'a doğr.-Madrid 1569). Tablolarının çoğu, meslek hayatının bir kısmını geçirdiği Bergamo'da bulunmaktadır: *Çarmıhını Taşıyan İsa* (Carrara galerisi), *Askerlerin Uykusu* (Colleone kilisesi). Ayrıca Luca Cambiaso ile arkadaşlık kurduğu Cenova'da Carrega Cataldi (1558-1561), Podesta (1563) ve Doria (1564) saraylarını inşa etti. 1567'de İspanya'ya gitti, Felipe II'nin ressamı ve mimarı oldu. Madrid'deki Alcazar sarayının inşaatında çalıştı, büyük Escorial merdivenini yaptı. — Oğlu FABRİZİO (Cenova-öl. Madrid 1617) ve damadı Niccola GRANELLO (?-Madrid 1593) Escorial manastırındaki freskleri yaptılar. (L)

CASTELLO (Valerio), italyan ressamı (Cenova 1624-ay.y. 1659). Eserlerinden çoğu Cenova'dadır. *Sabina Kadınlarının Kaçırılışı* (Brignole Sale Galerisi), *İbrahim İle Üç Melek* (Durazzo-Pallavicini galerisi). [L]

CASTELLON DE LA PLANA, İspanya'da şehir; il idare merkezi. Levante kıyısı yakınında; 62 500 nüf. Gotik üslûbunda kilise, *Grao de Castellon* limanından ihraç edilen Huerta ürünleri (portakal) ticareti. Petrol rafinerisi. Şehir 1251'de Aragon kralı Jaime I tarafından kuruldu. — *Castellon de la Plana* ili Akdeniz kıyısı boyunca uzanır; 339 200 nüf. Kıyı kenarında oldukça aralıklı küçük ovalar, Mijares'in her iki kıyısındaki kuyular veya kanallarla sulanır. Bu ovalar ince tarım yapılan alanlardır. Ağaç tarımı (portakal, tepelerde bağ ve zeytinlikler) gelişmektedir. İç kısma doğru il, yalçın engebelerle iberik dağlarının hemen hemen ıssız doğu yamaçları) sınırlıdır. (L)

CASTELLORİZO veya **CASTELROSSO** veya **KASTELLORİZO.** Bk. MEİS ADASI.

CASTELLUCCİO, İtalya'da köy. Sicilya'da (Siracusa ili, Noto komünü), Castelluccio'da tarihöncesinden kalma yıkıntılar vardır. Özellikle, çok renkli seramikler önemlidir; bu seramiklerin kenarları kabartmalı, fonları sarı ve kırmızıdır. Ayrıca bir yeraltı mezarlığı da bulundu; bu mezarlıkta arkeoloji yönünden değerleri çok yüksek lahit kapaklarının üstünde görülen helezonlu motifler ilgi çekicidir. Castelluccio'ya insanlar Cilalıtaş devrinde yerleştiler. (L)

CASTELNAU (Francis DE LA PORTE) fransız gezgini (Londra 1812-Melbourne 1880). 1843 ile 1847 yılları arasında Rio de Janeiro'dan Lima'ya kadar bütün Güney Amerika'yı keşfe çıktı. Amazon yoluyle geri döndü. 1850-1859 Arasında 14 cilt tutan gezi anılarını yayımladı. (L)

CASTELNUOVO (Enrico), italyan yazarı (Floransa 1839-Venedik 1915). Hemen bütün hayatı boyunca Venedik'te Yüksek Ticaret okulunda profesörlük ve müdürlük yaptı. Yazılarının büyük bir bölümünde Venediklileri ele alır, sosyal yaraları anlatır ve bulmaya çalışır. Eserlerinde çağdaş toplumu incelikle ama gerçekçi ve şiirsiz bir biçimde anlatır; aynı zamanda tarihî bir edebî eleştirmelere de uğraştı. Çok sayıda roman ve hikâyeleri vardır: *Il Professore Romualdo* (Profesör Romualdo) [1878], *Nella Lotta* (Savaşta) [1880]; *Reminiscenze e Fantasie* (Anılar ve Hayaller) [1885], *Il Fallo di Una Donna Onesta* (Namuslu Bir Kadının Hatası) [1897]. (L)

CASTELNUOVO (Guido), italyan matematikçisi (Venedik 1865-Roma 1952). Padova üniversitesinde okudu, sonra Roma üniversitesine tasarı ve analitik geometri profesörü oldu (1891). Matematik biliminin çeşitli bölümlerinde çalışmalar yaptı, özellikle yüksek geometri ve yüzeyler geometrisiyle uğraştı. (L)

CASTELNUOVO-TEDESCO (Mario), italyan besteci (Floransa 1895). A.B.D.'de yerleşti. Oda müziği, senfonik eserler, çeşitli melodiler (*Shakespeare Şarkıları*, üç *Portekiz Şarkısı*, altı *Heine Lied'i*), Operalar (*La Mandragora, Bakûs Toscanada*) ve bir gitar konçertosu yazdı. Ayrıca yahudi-ispanyol melodilerini de armonize etti. (L)

CASTELO BRANCO, Portekiz'de şehir ve idare bölümü merkezi. Belra Baixa çöküntüsünde, Orta Tajo'nun kuzeyinde; 14 900 nüf. Önemli tarım pazarı. Dokuma sanayii. *Castello Branco idare bölümü*, 324 500 nüf. (L)

CASTELO BRANCO (Camilo), portekizli yazar (Lizbon 1825-Sao Miguel de Ceide 1890). Oyun yazarı ve şair olan Camilo, gerçekçi romanın en ünlü ustalarından biridir. Çok verimli bir sanatçıydı. Kullandığı dilin tatlılığı kadar zenginliğiyle de dikkati çekti. *Anatema* (Aforoz) [1851], *Amor de Perdiçao* (Günah Tutkusu) [1862], *Novelas do Minho* (Minho'dan Hikâyeler) [12 cilt; 1875-1877], *Eusebio Macario* (1897) *A Brasileira de Prazins* (*Prazins'teki* Brezilyalı 'Kadın) [1882] en ünlü eserleridir. (L)

CASTELO BRANCO (Humberto DE ALENCAR), brezilyalı mareşal ve devlet adamı (Ceará 1900-Fortaleza 1967). Öğrenimini Paris Harp okulunda yaptı. İkinci Dünya savaşında Avrupa'da görevli bulunan Brezilya askerî heyetinin kurmayları arasında bulundu. Kurmay başkanı iken J. Goulart'a karşı koydu ve bu nedenle görevinden alındı (mart 1964). Orduda dağıttırdığı bir bildiriyle ülkenin kötü durumunu açıkladı. Bu bildiri, orduda görevli birçok subayın ayaklanmasına yol açtı. Hükûmet darbesinin yapıldığı gün Goulart kaçtı. C. Branco «ihtilâl» şefleri tarafından başkanlığa aday gösterildi. 63 Milletvekilinin sıfatları kaldırılınca Castelo cumhurbaşkanı seçildi ve 15 nisan 1964'te görevine başladı. A.B.D.'nin malî yardımlarından yararlanan yeni hükûmetin dış siyaseti, Santo Domingo olayında Amerika Birleşik devletleri ile eyaletler teşkilâtının desteklenmesi esasına dayanıyordu (nisan-mayıs 1965).
Ülkede, birçok kişinin tutuklanması ve bazı hakların kaldırılmasıyle muhalefet susturuldu. Eski partiler kapatıldı, hükûmete bağlı Millî Yenileşme birliği bunun yerini aldı; kanunî bir muhalefet, Brezilya Demokratik Hareketler birliği bünyesi içinde toplandı. Castelo Branco, 1965 seçimlerinde ağırlığını duyuran muhalefeti tamamıyle ortadan kaldırma yoluna gitmedi. Bununla beraber, yeni rejim, sert tutum (linha dura) isteyen aşırı sağcılardan da kendini kurtardı. 3 Ekim 1966'da meclis Castelo Branco'nun yerine mareşal Costa e Silva'yı seçti. Castelo Branco, görevini devrettikten birkaç ay sonra bir uçak kazasında öldü. (L)

CASTELROSSO. Bk. MEİS ADASI.

CASTELVETRANO. İtalya'da şehir, Sicilya'da (Trapani ili); 31 300 nüf. Tarım merkezi. Demiryolu kavşağı. (L)

CASTELVETRO (Lodovico), italyan hümanisti (Modena 1505-Chiavenna 1571). Hukuk okuduktan sonra Modena'da profesör oldu, edebî eleştirmeler yazdı. İtalyan şairi Caro ile şiddetli bir kalem tartışması yaptı. Caro'nun suçlamaları üzerine İtalya'dan kaçmak zorunda kaldı. (L)

CASTÉRÈDE (Jacques), fransız bestecisi (Paris 1926). Müzik öğrenimini Paris konservatuvarında yaptı (A. Ferté ve T. Aubin'in sınıflarında). Yaylı çalgılar için bir senfoni (1952), piyano ve keman için bir sonat (1955), orkestra için *Beş Senfonik Dans* (1956), *Flüt, Harp ve Yaylı Çalgılar Üçlüsü İçin Müzik* (1962), bariton ve piyano için *Robert Desnos'dan Dört Şiir* (1955), bir piyano sonatı (1967) yazdı. (L)

CASTERET (Norbert), fransız mağara uzmanı (Saint - Martory, Haute-Garonne 1897). Pirene ve Atlas dağlarında binlerce mağara ve yeraltı ırmağını ortaya çıkardı, tarihöncesine ait birçok zengin kalıntı buldu: *Montespan Mağarasının Heykelleri* (1923), *Alguerdi Mağarasının Gravür ve Resimleri* (1929) adlı iki kitap yazdı. Ayrıca yeraltı araştırmalarını anlattığı birçok eser yayımladı. (L)

CASTEX (André), fransız cerrahı (Bordeaux 1851-Paris 1942). Kulak, boğaz, burun hastalıklarının tedavisinde ihtisas yaptı. Başlıca eserleri: *Traité des Maladies du Larynx, du Ne zet des Oreilles* (Boğaz Burun ve Kulak Hastalıkları Ders Kitabı) [1901], *les Maladies de la Voix* (Ses Hastalıkları) [1902] *Causes de la Surdi-Mutité* (Sağır ve Dilsizliğin Sebepleri) [1903, Madrid kongresi]. (L)

CASTEX (Raoul), fransız amirali ve askerlik nazariyatçısı (Saint-Omer 1878). 1927'de yayımladığı beş ciltlik önemli eseri, 1937'de *Théories Stratégiques* (Stratejik Nazariyeler) adı altında yeniden basıldı. Rus siyaset ve stratejisinin değişmeyen yönü üstüne yazdığı *De Gengis Khan à Stalin* (Cengiz Han'dan Stalin'e) [1936] adlı eseri de önemlidir. (L)

CASTİ (Giambattista), italyan yazarı (Acquapendente 1724-Paris 1803). Papaz, sonra papaz okulunda profesör, Viyana'da saray şairi oldu; İtalya, Avusturya, Rusya ve Türkiye'yi gezdi; 1798'de Paris'te yerleşti, ateşli bir demokrasi taraflısı oldu. Genellikle açık saçık olan birçok hikâye yazdı: *Novelle Galanti* (Çapkınlık Hikâyeleri) [1793], *Poemo Tartaro* (Tatar Şiiri, 1803). Byron'un Don Juan adlı eserinden esinlendiği bu kitabında Casti, Katerina II zamanındaki saray hayatını dile getirdi. Ayrıca Goethe'nin *Reineke Fuchs* (Tilkinin Romanı) adlı eserinden esinlenerek yazdığı ve siyasî töreleri yerdiği *Gli Animali Parlanti* (Konuşan Hayvanlar) [1802] adlı bir eser yayımladı. (L)

CASTİGLİANO (Carlo Alberto), italyan mühendisi (Asti 1847-Milano 1884). 1866'da Terni Teknik enstitüsünde mekanik ve makine bilgisi dersleri verdi. 1870'te Torino'ya döndü ve Yukarı İtalya demiryolları işletmesine girdi. Kısa zamanda mühendis oldu. Mezuniyet tezinde en az çalışma ilkesine bağlı sorunları derinleştirdi. Bu ilke düşünülmüş ama tanıtlanamamıştı. Bu konuyu 1874 yılındaki ve daha sonraki incelemelerinde daha geniş ve etraflı olarak ele aldı. 1875'te yayımlanan bir inceleme yazısında ve *Nuova Teoria Sui Sistemi Elastici-de* (Elastik Sistemler Üzerine Yeni Kuram) adlı eserinde Castigliano düşüncesini bugün kendi adıyle bilinen «işin türevi teoremi»yle bir formüle bağladı ve olgunlaştırmaya başladı. Bu teoremin verimliliğini anlayarak

Foto. Fonseca, Giraudon, Manuel, Manchete (LAROUSSE)

pratik sorunların çözümünde çok önemli uygulamalar yaptı ve *Théorie de l'Équilibre des Systèmes Elastiques et ses Applications* (Elastik Sistemlerin Dengesi ve Uygulamaları Teoremi) [1881] adlı eserinde daha da geliştirdi. Diğer eserleri: *Manuale del Ingegnere* (Mühendisin El Kitabı) [1884], *Teoria della Molle* (Yay Teoremi) [1884]. Ayrıca madenî yapıların taşıdığı ağırlığı ölçmeye yarayan bir çeşit mikrometre yaptı. (L)

Castiglione (Baldassarre veya Balthazar), Raffaello'nun yakın arkadaşını tasvir eden yağlıboya portre (0,82 x 0,67); Louvre müzesindedir. Rembrandt tarafından kopya edilen resme önce kardinal Mazarin, sonra da Louis XIV sahip oldu. (L)

CASTİGLİONE (Carlo Ottavio, —kontu), italyan eski yazılar bilgini ve nümismatı (Milano 1784-Cenova 1849). İncil'i got diline çeviren Wulfila'nın eserini ortaya çıkardı (1819). Arap nümismatiği ve kıpti dili tarihi üzerindeki çalışmalarıyle tanındı. (L)

CASTİGLİONE (Giovanni Benedetto), italyan ressamı ve gravürcüsü (Cenova 1610'a doğr. - Mantova 1665). Paggi'nin öğrencisi, ressam olarak Dyck'in, gravürcüsü olarak Rembrandt'ın etkisinde kaldı. 1654'te Mantova'ya gitti ve dükalık hizmetine girdi. Mitolojik veya dinî tabloları pastoralleri andırsa da hareketli ve sevgi dolu bir canlılık taşır. Eserlerinin çoğu Cenova'dadır: *Hz. İbrahimin Yolculuğu* (Brignole galerisi), *Hâcer ile İsmail* (Durazzo sarayı), *Pan'a Kurban* (Pallavicini sarayı), *İsa'nın Doğumu*. Keskin bir canlılığı olan yetmiş estampı biliniyor. Kardeşi SALVATORE, oğlu FRANCESCO, onun izinde giderek peyzajlar ve hayvan resimleri yaptılar. (L)

CASTİGLİONE (Giuseppe), italyan cizviti ve ressamı (Milano 1688-Pekihg 1766). K'ien — Lung sarayına kabul edildi. Çin üslûbunda ve Lang Çe'nin adıyle çeşitli resimler yaptı (*Vergi olarak kırgız atlarını alan imparatorun portresi* adlı eseri Guimet müzesindedir). [L]

CASTİGLİONE (kont Baldassare), italyan yazarı (Casatico, Mantova, 1478-Toledo 1529). Soyluluğu, başarılı askerliği, uyanık diplomatlığı, sanatçı ve edebiyatçı yeteneğiyle tam bir Rönesans adamıydı. Mantova markilerinin, sonra kendisine İngiltere ve Roma'da birçok elçilik görevi veren Urbino dükalarının hizmetinde çalıştı. Raffaello ve o çağın diğer büyük sanatçılarıyle, Roma'da, Leo X'un sarayında tanıştı. Karısının ölümünden (1520) sonra tarikate girdi ve Clemens VII'nin İspanya büyükelçisi oldu. İtalyanca ve latince şiirler, *Thyrsis* adlı bir eglog yazdı; asıl ününü *Cortegiano* (Saray Adamı) [1528] adlı eseriyle kazandı. (L)

CASTİGLİONE (Virginia OLDOİNİ, VERASİS Dİ — kontesi) [Floransa 1837-Paris 1899]. La Spezia'nın en eski ve soylu bir ailesinden; 1855'te Piemonte kralı Vittorio-Emmanuele'nin maiyet asılzadelerinden biriyle evlendi. Güzelliği, çekiciliği ve zekâsıyle Torino sarayında öne geçti; gerek hayranları ve kıskananları tarafından «divina Contessa» (ilâhî kontes) diye anıldı. Cavour, kendisini diplomatik amaçlarda kullandı ve Paris'e gönderdi. Orada güçlük çekmeden Napolyon III'ün ilgisini kazandı ve bir süre başşehrin kraliçelerinden biri sayıldı. Fransız - Sardunya birliğinin gerçekleşmesinde etkili yardımı oldu. 1859'da Villafranca mütarekesinden sonra imparatorla bozuştuğu için Fransa'dan ayrıldı ve 1862'ye kadar oraya dönmedi. Daha sonra, Orléans'cıların davasını destekleyerek dük d'Aumale yanında yeniden siyasî bir rol oynamayı denedi (1873), ömrünün son günlerini kendi köşesinde geçirdi. (L)

CASTİGLİONE dükü. Bk. AUGEREAU (Pierre François Charles).

CASTİGLİONE OLONA, İtalya'da komün. Lombardia'da (Varese ili), Varese'nin güneydoğusunda; 4 800 nüf. Castiglione sarayı. Mesolino'nun yaptığı ünlü fresklerle süslü manastır ve vaftizhane. Plastik maddeler. (L)

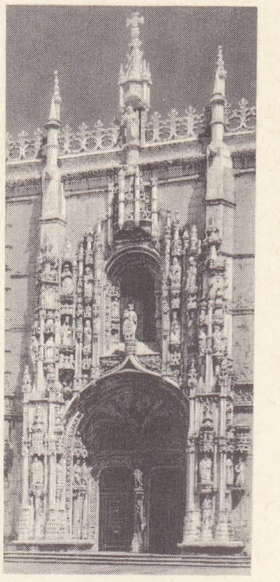

Diogo CASTİLHO
Santa Maria de Belém kilisesinin anakapısı

CASTİLLA haritası

Foto. Casa de Portugal (LAROUSSE)

CASTİLHO (Antonio Feliciano DE), portekizli pedagog ve şair (Lizbon 1800-ay.y. 1875). *A Primavera* (İlkbahar) [1822], *Amor e Melancholia* (Aşk ve Karasevda) [1828], *A Noite de Castello* (Şatoda Gece) [1836], *Os Ciumes do Bardo* (Ozanın Kıskançlığı) [1838] gibi şiirleri, klasik pastoralden romantizme geçişi sağlar ve dilinin temizliğiyle çevirilerinden çok değer kazanır. Castilho, Portekiz'de kültür ve eğitimi geliştirmek için de çok çalıştı. (L)

CASTİLHO (DE), portekizli mimar ailesi. — JOAO (Santander 1490-öl. 1581), Lourenço Fernandez ile Belém manastırını yaptı, birçok çalışmaları arasında özellikle Tomar'da manastır yapısını ve Alcobaça'da Cîteaux tarikatının büyük manastırına «de Dom Diniz» denilen bir kat ekleme işini yönetti (1495-1521); — Kardeşi DIOGO (Santander-öl. 1574'e doğr.), Belem'deki Santa Maria kilisesinin taş kapısının, Coimbra'da (1523) Santa Cruz'un süslenmesinin ve Alfonso I Henriques ve Sancho I'in kral mezarlarının yapımı ve yönetiminde JOAO ile birlikte çalıştı. Aynı zamanda Coimbra'da (1524) kral sarayının yapımına katıldı. (L)

CASTİLLA veya **KASTİLYA**, İspanya'da tarihî bölge, İber yarımadasının eski krallıklarından biri. Castilla, İspanya'nın Araplardan geri alınışı sırasında gitgide büyüdü. Burgos ile Ebre'nin yukarı havzası başlangıç noktası oldu. XI. yy.ın ikinci yarısında Alfonso VI (babası Castilla'yı Leon krallığına bağlamıştı), Duero ve Tajo arasındaki bölgeyi işgal etti; XII. yy.da Alfonso VI'nın yerine geçen krallar, sınırları sierra Morena'ya kadar genişlettiler ve Endülüs'e ulaştırdılar. Castilla böylece İber Mesetası sıradağ ve yaylalarının büyük kısmını kapladı. Merkezî sıradağ (Guadarrama ve Gredos dağları) Castilla la Vieja'yı, Castilla Neuve'dan ayırır.

● *Tarih.* Castilla kontluğunun IX. yy. sonunda ortaya çıktığı sanılır; Leon krallığının güneydoğu marklığındaki bazı şatoların, *Bardulia* veya *Vardulia* adıyle bir tek kontlukta toplanmasından meydana geldi. Bu «eski Castilla»nın merkezi olan Burgos, 880'de kont Diego adında biri tarafından kuruldu. İlk Castilla kontu unvanını kont Gonzálo Fernandez'in (899-922 ?) taşıdığı sanılır. Yerine geçen oğlu Fernán González (923 veya 932-970) kontluğunu bağımsız bir eyalet haline getirdi; başarıları yüzünden XIII. yy.da yazılan bir «romancero»nun kahramanı oldu.

Bu sülâlenin 1028'e doğru sönmesi, Castilla'nın büyük Navarra krallığı tarafından ilhak edilmesine yol açtı; Navarra kralı Sancho III idi. Sancho III, oğlu Fernando I'e Castilla'yı yurtluk olarak verdi. Sancho III ölünce kral olan Fernando I, birkaç yıl sonra kayınbiraderi Bermudo III'ten, Leon krallığını aldı; krallık, asıl Leon'un yanısıra, Galicia ve Asturia'ları da (Asturia'lar aslında daha önce Sancho III tarafından ilhak edilmişti) içine alıyordu. Fernando müslümanlara karşı savaşlarıyle «Büyük» unvanını aldı. 1063-1064 yıllarında Duero'nun kuzeyindeki iki portekiz ilini ele geçirdi ve müslümanları buradan çıkardı. Fernando ölünce, eyaletleri üç kızı ve üç oğlu arasında bölüşüldü; büyük oğlu Sancho II, Castilla, Leon ve Zamora'yı biraraya getirmeyi başardı, ama öldürüldü; kardeşi Alfonso VI, babalarından kalan mirası birleştirmeyi başardı. Ağabeyinden kaçarken sığındığı Toledo'da edindiği tecrübelere dayanarak, bu eyaletce yönetilen müslüman devletini fethetmeye girişti: Toledo 1083'te düştü. Alınması, Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki sınırı Duvero'dan Tajo'ya attı. Ülkenin geri alınmasının bu çok önemli devresi, Castilla la Nueva ilinin ortaya çıkmasına yol açtı. Buna karşılık Alfonso VI, 1090'a doğru evlilik dışı kızı Teresa'nın kocası ve Bourgogne dükalık ailesinin küçük oğlu Henri'ye Portekiz'in kuzeyini yurtluk olarak verdi. Bu evlilikten doğan Alfonso I Henriques, Portekiz'in ilk kralı oldu. Sonuç olarak Castillo bu son fethi gerçekleştiremedi. Öte yandan Murâbitlerin İspanya'ya gelmeleri Alfonso VI'nin Zalaca'da bozguna uğramasına ve Zaragosa önünde (şehri 1118'de Aragon ele geçirdi) başarısızlığa uğramasına yol açtı. Alfonso VI zamanında, subaylarından biri, Rodrigo Diaz de Bivar, kralla bozuştu, başarılarıyle ün kazandı ve Valencia'da bir prenslik kurdu: El Cid şiiri, Rodrigo'yu yeniden fethin kahramanı haline getirdi.

Alfonso VI'nın kızı Urraca, hareketli bir hayat yaşadı, nerdeyse kocası Aragon kralı kavgacı Alfonso I'e Castilla'yı bırakmak zorunda kalacaktı. Ama Urraca ile Bourgogne'lu Raimond'un oğlu Castilla'lı Alfonso VII, yetkisini kabul ettirmeyi başardı, Endülüs'ü fethetmeye çalıştı, ama başaramadı. Ölümünde Castilla ve Leon krallıkları ayrıldılar ve 1230'a kadar ayrı kaldılar. Castilla'lı Berrenguela'nın Leon kralı Alfonso IX ile evlenmesi sonunda Alfonso IX, Leon'u (1217-1230), oğlu Aziz Fernando III ise Castilla krallığını yönettiler. Babası ölünce Fernando iki krallığı bir daha ayrılmamak üzere birleştirdi.

1195'te Castilla'lı Alfonso VIII'i yenen Muvahhidînler yüzünden bir süre duraklayan fetih, Las Navas de Tolosa (1212) zaferinden sonra yeniden başladı; bu zafer Castilla-Navarra koalisyonu sonunda gerçekleştirilebilmişti; İspanya haçlı seferleri de koalisyonu sağlamlaştırıyordu. Alfonso IX ispanyol Estramadura'sının yanısıra Badajoz'u (1230), Fernando III de Endülüs ile Kurtuba'yı (1236), Jaen (1246) ve Sevilla'yı (1288) fethederek bu koalisyonun ilk meyvelerini topladılar. Sonradan Alfonsa X adıyle tahta çıkan Fernando III'ün oğlu, babası ölmeden Murcia eyaletini ele geçirdi ve böylece Akdeniz'e bir çıkış kapısı sağlandı (1244'te Alminza'nın Aragon ile imzaladığı barış Aragon sınırını Murcia'nın berisinde belirlemişti).

Bununla birlikte Alfonso X, bilgili bir astronom, ama kötü bir hükümdardı; ailesinin evlenme ve miras yoluyle Alfonso VIII'den beri elinde tuttuğu Guyana'yı kaybetti; sonunda isyan eden ve zorbalıkla tahtı ele geçiren küçük oğlu Sancho VI lehine tahttan çekildi.

Trastamara'lı Enrique II ile üvey kardeşi Pedro I arasındaki savaş yüzünden XIV. yy. kanlı geçti. Bertrand du Guesclin ve büyük şirketler tarafından desteklenen Enrique, sonunda, ülkenin önemli kişileri önünde Pedro'yu öldürttü. 1376'da Viscaya'yı kraliyet topraklarına kattı. Hükümdarlığı sırasında Castilla, denizlerde gücünü kabul ettirdi: (Pedro I'in damadı olan ve Castilla krallığında hak iddia eden Lancaster dükü James tarafından desteklenen Enrique, İngiltere'ye savaş açarak silâhlı 12 kadırkayı toplarla donattı; kadırgalar 36 ingiliz gemisi batırdılar. Savaş ancak 1388'de duruldu (Bayonne antlaşması). Ama Enrique III, denizlerdeki çabasını sürdürdü ve Bethencourt'lu Jean'a Kanarya adalarını fethettirdi (1402). XV. yy. ın ortasında Castilla Enrique IV'ün güçsüzlüğü yüzünden doğan entrikalarla karıştı. Bu entrikalar, kralın kızkardeşi katolik İsabel'in, yeğeni Aragon'lu Fernando ile gizlice evlenmesi (1469) ve yeğeni Juara'yı, ispat edilemeyen bir evlilik dışı çocuk doğurma iddiasıyle tahttan indirmesiyle sonuçlandı. İsabel'in kişiliği üzerinde çeşitli yorumlar vardır. Ama Aragon ile birleşen Castilla, müslüman Granada krallığını onun zamanında ele geçirdi (2 ocak 1492) ve böylece Castilla'nın (ve İspanya'nın) Avrupa'da genişlemesi sonuçlandı. Aynı yıl, Kristof Kolomb, Antiller'de San Salvador adalarına ayak bastı (31 mart 1492); Castilla için yeni bir çağ, Atlas okyanusu ve ispanyol amerikan çağı, başlıyordu. Batı sömürgeleri Karl V'in 1516'da İspanya'yı birleştirmesinden az önce kuruldu; bu sömürgelere «Castilla Hindistan'ı», Güney Amerika'ya ise «Yeni Castilla» adları verildi. Castilla tarihinde başlıca üç unsurun etkisi görülür:

1. *İç güçlükler,* yüzyıllar boyunca süren bu güçlükler, Veraset kavgaları ve vakitsiz paylaşmalar yüzünden ortaya çıkıyordu; bunları iktidarın zayıflamasından çıkar sağlayan ülke büyükleri destekliyordu. Ama bu güçlüklere rağmen, İspanyollara has ve öbür ülkelere oranla hayli ileri kurumlar meydana geldi. Castilla'da 1177'den Leon'da 1188'den itibaren «Cortes»ler toplandı; Cortes'ler soyluları, rahipleri ve öbür vatandaşları içine alan meclislerdi. Castilla cortesleri yürütme gücüne sahip değildiler; ama Leon cortesleri benzerlerinden ileri gittiler, ve kral Alfonso ile bir antlaşma imzaladılar; bu antlaşmaya göre her kişi rızası olmadan evine girerse, kralı öldürmeye hak kazanıyordu. Corteslerden çıkan geleneksel *Fueros* kanununu hükümdarların kendileri maddeleştirdiler: böylece Alfonso IX, Fernando III, Alfonso X, XIII. yy. da, Alfonso XI, XIV. yy. da önemli kanun derlemeleri yazdırdılar.

2. *Yeniden fetih,* iç savaşların önüne geçemedi. Bu fetih, bir ideoloji ürünü olan sistemli bir hareket değil, birbirinden çoğunlukla uzun statüko dönemleriyle ayrılan bir yayılma savaşları dizisidir: XI. yy. da Yeni Castilla'nın ve Portekiz'in kuzeyinin fethi; yüz yılı aşkın bir süre sonra XIII. yy.da Estremadura, Andalucia ve Murcia'nın fethi; iki yüzyıl kadar çok iyi ilişkiler sürdürülen Granada krallığının fethi.

3. *İktisadî gelişme,* siyasî gelişmeye bağlıdır; Yün ve deniz sayesinde gerçekleşmiş-

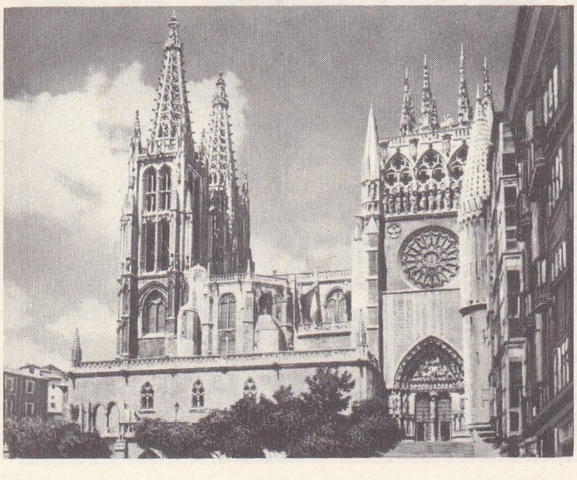

Burgos katedrali

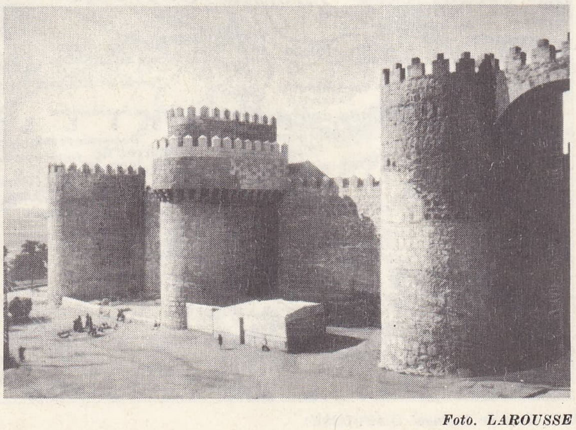

Avila: Doğu'daki büyük tahkimli kapı

Foto. LAROUSSE

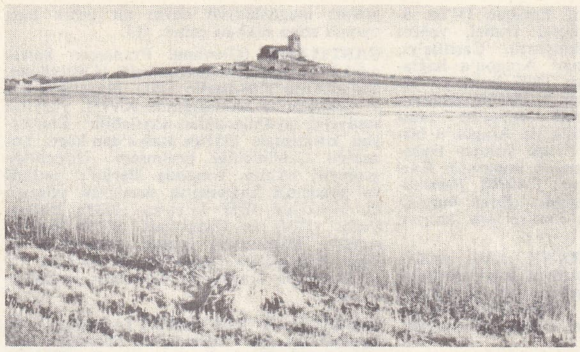

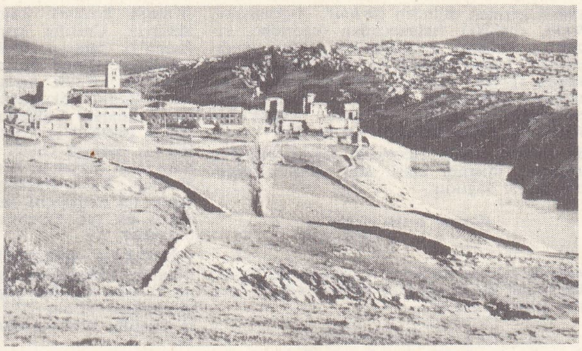

solda, **Castilla**'dan bir tarım manzarası, iklim şartları ve toprak durumu bu bölgede tahıl ekimine çok elverişlidir; sağda, Eski ve Yeni **Castilla** arasında fay tabakaları halinde oluşmuş Guadarrama sıradağları, dağda hayvan yetiştirilir, aşağıdaki ovalar ise ekilmiştir.

tir. Mesata'da yetiştirilen merinos koyunlarının yünü başlıca sanayi kollarının ham maddesiydi. Burgos, Valladolid, Medina del Campo, Segovia, Salamanca, Avila ve Toledo'nun büyük üreticileri Meseta adlı güçlü bir ortaklık kurmuşlardı. Gönderdikleri beyaz yün, dokunduktan sonra batının her yerine ihraç ediliyordu. Castillalılar XIII. yy.da bir yandan Murcia'yı, bir yandan da özellikle Sevilla'yı (Gascogne körfezi limanlarının önemi o tarihten sonra ikinci dereceye düştü) alınca, iktisadî kalkınma yarışına deniz de katıldı. XIII. yy.dan itibaren Sevilla bütün Akdeniz, Fas, Portekiz ve Avrupa'nın Atlas okyanusu kıyısındaki limanlarıyle ilişki kurdu. XIV. yy.da Sevilla'nın kalkınması yoğunlaştı: ilk topla donatılmış kadırgalar burada yapıldı. Alfonso X'un astronomi haritaları ve denizcilerin iskorpit hastalığını, limon emerek önlemeleri gemilerin hareket alanlarının gelişmesine ve bilinmeyen bölgelere sefer yapma cesaretini bulmasına yol açtı. Kanarya adaları işgal edildi. Sonra Amerika serüveni başladı; Andalucia'lı armatörlerin (Pinzon kardeşler) anlayışı ve riski göze almaları, Andalucia gemicilerinin (çoğu hapishanelerden toplanmış bile olsa) deniz bilgileri ve Castilla monarşisinin onayı olmasaydı Kolomb bu yolculuğa girişmeyi düşünemezdi bile. Her ne olursa olsun, bu sefer, Castilla ve İspanya'nın gelecekteki gelişmesinin tohumunu taşıyordu. Bu gelişme, 1503'te Sevilla'da, Casa de Contratacion'un (Amerika ticaretini Sevilla'da toplamakla görevliydi) kurulmasıyle sembolleştirildi. (L)

CASTİLLA (ESKİ), isp. **Castilla la Vieja**, İspanya'da bölge. Duero'nun yukarı havzasındaki ova ve yaylaları içine alır; kuzeyde Cantabria sıradağları, doğuda İber dağları, kuzeyde Guadarrama ve Gredos sıradağları ile sınırlıdır; 2 216 900 nüf. Eski Castilla'nın manzarası çok tekdüzedir; iç kısımda Arlanzon, Burgos'tan Valladolid'e kadar kalkerli yaylalar arasından akar; doğuda çok verimsiz kumtaşları ve kumlar Soria'nın güneyine kadar uzanır; batıda aşınma ovaları eski kratogen'in şistlerini keser. Yükseltinin çokluğu (600-900 m arası) iklimi iyice sertleştirir; yazlar çok sıcaktır; kış mevsiminde oldukça şiddetli soğuklara rastlanır, bu yüzden bölgede zeytin ağacı yetişmez. Çevre engebelerinde nüfus çok kalabalıktır ve başlıca gelir kaynağını koyun yetiştiriciliği meydana getirir. Soria bölgesindeki kumluklar, Almazán'a doğru çok büyük çam ormanlarıyle örtülüdür. Nüfusun en yoğun olduğu bölge, batı ve iç kısımdaki, toprakları çoğunlukla killi (özellikle Tierra de Campos) bölgelerdir. Buralarda tarlaları nadasa bırakma yoluyle tahıl tarımı yapılır. Bağlar, ancak birkaç idarî bölümde, özellikle Zamora'nın güneydoğusunda (Tierra de Vino) önemlidir. Toprakların kendileri isleyen küçük toprak sahipleri küçük köylerde toplanmıştır; yalnız Salamanca bölgesinde büyük işletmeler görülür. Alüvyon ovaları kenarındaki sulama şebekeleri az ölçüde sanayi tarımı (şekerkamışı gibi) yapılmasını sağlar. Ortaçağ'da bolluk içinde yaşayan şehirler git gide önemlerini kaybederek idarî merkez veya bölgesel ticaret merkezi durumuna düşmüşlerdir. Bazıları sanayii geliştirme çabaları sayesinde yeniden canlanmaktadır. (Valladolid, Medina del Campo.) Eski Castilla, Santander, Burgos, Logrono, Soria, Segovia ve Avila illerini içine alır. Valladolid ve Paleneia da bazen bu bölgeden sayılır. (L)

CASTİLLA (Ramon), perulu general ve devlet adamı (Tarapacá 1797-Tiviliche, Arica 1867). İlk cumhurbaşkanlığında (1845-1851), yurt içinde barışı kurdu ve guano denilen kuş gübresinin yurt için bir gelir kaynağı olduğunu anladı. 1851'de, hükûmet içinde huzuru sağladıktan sonra yerini Echenique'e bıraktı. 1853'te çekildiği köşeden çıkarak halefine karşı liberal partiyi ayaklandırdı ve 1854'te onu devirdi. Tekrar cumhurbaşkanı seçildi (1858-1862) ve 1860'ta yeni Anayasayı ilân etti. (L)

CASTİLLA (YENİ), isp. **Castilla la Nueva**, İspanya'nın iç kısmında bölge. Tajo ve Guadiana'nın yukarı havzasındaki ova ve çanakları içine alır. Kuzeyde Merkezî sıradağlar, batıda Toledo tepeleri, güneyde sierra Morena, doğuda ve güneydoğuda İber dağları ve Endülüs dağlarının ucuyle sınırlıdır. Yukarı Tajo ve kolları, kalkerli yaylalarda kenarları dik vâdiler açar. Madrid ve Toledo'ya doğru kumlu alanlar ortaya çıkar, batıya doğru Estramadura'nın aşınmış alanlarına geçilir. Yukarı Guadiana havzasında (Mancha) akarsu yataklarının derinliği azdır ve sular kısmen bataklıklarda kaybolur. Tajo kıyılarında ancak sulak vâdilerde ince tarım yapılır; köyler bu vâdilerde toplanır. Akarsular arasında kalan bölgelerde kaba tahıl tarımı yapılır. La Manche'de de tahıl yetiştirilir; Socuellamos ve Valdepenas arasında bağlar. Ciudad Real'e doğru zeytinlikler önemlidir. Batı kesimde kuyular, sulama yoluyle tarım yapılmasını sağlar. Köylüler birbirinden çok uzak büyük köylerde yaşarlar. Şehirler nispeten azdır ve Madrid ile Toledo dışında kır pazarı görünüşündedir. Yeni Castilla, Madrid Guadelajara, Cuenca, Toledo ve Ciudad Real şehirlerini içine alır. (L)

CASTİLLA (YENİ), esk. Güney Amerika'nın İspanyolların elindeki bölümü. (L)

CASTİLLA DEL ORO, Katolik Fernando tarafından Orta Amerika'nın Uraba körfeziyle Gracias a Dios burnu arasında kalan bölümüne verilen ad (mayıs 1513). Bu bölge, Colon, Juan de la Cosa ve Americo Vespucio'nun keşifleri sonunda tanındı. Castilla del Oro, Nunez de Balboa ile bu bölgenin vali ve başkumandanlığına getirilen Pedrarias Davilla arasındaki çatışmaya yol açtı. 1537'de Panama idarî bölgesine katıldı ve 1565'te, sınırları çizildi. (L)

CASTİLLA dili, İspanya'da konuşulan dil.

— ANSİKL. Leng. *Castilla dili* Cantabria dağlarında ortaya çıktı. X. yy.ın sonunda Castilla kontu Fernán González küçük bir krallık kurdu. 1037'den 1474'e kadar (1157-1230 yılları arasındaki dönem dışında) Castilla'lılar batı komşularıyle birleştiler; böylece Castilla ve Leon krallıkları meydana geldi; çok daha güçlü bir geleneğe dayanan Castilla lehçesi bu krallığın resmî diliydi. 1474'te Castilla krallığıyle (Katolik İsabella) Aragon krallığının (Fernando) birleşmesi Castilla lehçesinin üstün durumunu güçlendirdi; 1492'de bu lehçenin yayılma alanı çok daha genişledi: en son magribî kalesi Granada, katolik krallarına teslim oldu; Kristof Kolomb ispanyolların Amerika'ya sızmasını sağladı ve yarımadadan sürülen yahudiler dillerini Yakındoğu'ya götürdüler. Castilla dilinin kaideleri ilk olarak 1492'de belirlendi: Antonio de Nebrija'nın grameri. Bu tarihten itibaren millî dil sürekli olarak yeni topraklar üzerinde yayıldı ve A.B.D.'nin güneyi ile Tierra del Fuego arasındaki alanda konuşulmağa başlandı. Yarımadada Castilla dili her iki Castilla'da oldukça arı olarak kaldı. Yayılma alanının güney kesiminde bazı değişikliklere uğradı; şu bölgesel çeşitleri görülür: *Endülüs* lehçesi (bilhassa özel telaffuzlarıyle nitelenir), *ekstremenyo* (bunda Leon lehçesinin etkisi vardır), *murcia lehçesi* (Aragon ve Valencia lehçelerinin etkisindedir) ve Kanarya adaları ağzı (bu ağzın bazı fonetik özellikleri Endülüs lehçesiyle ortaktır, ama kelime yerli dilin [guanş] olduğu kadar portekizceyle amerika dillerinin de etkisinde kalmıştır; bu etkilenmenin sebebi ülkenin Yeni Dünya yolu üzerinde olmasıdır).

Castilla dili fonetik, morfoloji-sözdizimi, lûgat ve nazım sanatı alanında bazı özelliklere sahiptir.

a) *Fonetik.* XV. yy.ın sonundan bu yana bir titreşimsiz dişsi arası ve bir sürtüşmeli art-damaksı (celo'nun θ 'su, mujer'in jota'sı), tek veya birçok titreşimli uçsu *r* vardır. Titreşimli dişsi-dudaksı yoktur; vurgu şiddetlidir.

b) *Morfoloji-sözdizimi.* Fiil sistemi basit geçmiş zamanla *(canté)* bileşik geçmiş zamanı *(he cantado:* belirtilen eylem şimdiki zamana ulaşır) karşıtlaştırır; «olmak» *(ser* ve *estar)* ve «malik olmak» yardımcı fiilleri (haber ve tener) ikişer tanedir. Mastar düzenli olarak isimleşebilir *(el an dar a pie,* yaya yürüme). İşaret zamirlerinin üç derecesi vardır: *este, ese, aquel;* bunlar üç şahsı, üç uzaklık durumunu veya üç duygusal tutumu belirtir; bunlara üç yer zarfı tekabül eder. Küçültücü ve büyültücü ekler pek çoktur ve sık kullanılır. Ön takı sistemi oldukça sınırlıdır, ama ön takının seçimi fiilin aldığı nesneye göre değil özellikle belirttiği düşünceye göre yapılır: *ir al patio, a Espana, a la iglesia,* «avluya, İspanya'ya, kiliseye gitmek». Şahıs zamirleri ancak tumturaklı sözlerde yer alır: *duerme,* «uyuyor», *él duerme,* «uyuyan odur». Kibar kullanımda fiil ve iyelik zamirinin üçüncü şahsı kullanılır: *Usted perdio su lapiz,* «Efendimiz kalemini kaybetti» (kaleminizi kaybettiniz).

c) *Lûgat.* Latinceden gelen ve özellikle (Castilla geleneğine sahip olan kelimelerden başka arapçadan *(almena,* «mazgal», *«alfombra,* «halı», *fulano,* «biri», aceite, «sıvı

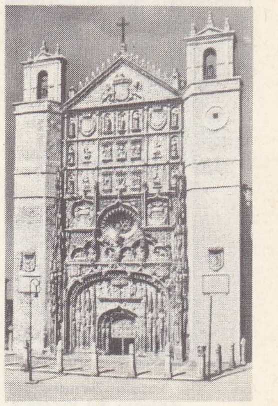

Valladolid
San Pablo'nun cephesi

Madrid
José Antonio caddesi

Foto. Sermet, Garrabella, Almasy (LAROUSSE)

yağ»), germen dilinden (*brotar*, «fışkırmak», *felpa*, «pelüş»), italyancadan (capricho, escopeta, balcon), fransızcadan (*cofre, arnés, edecán, blusa)*, katalanca veya provans dilinden (*golpe*, «darbe», *monje*, «keşiş»), Amerika dillerinden (*Jicara* «küçük kâse», *enaguas*, «iç eteklik», *tiburon*, «köpek balığı») v.b. gelme kelimeler de vardır.

d) *Nazım sanatı.* Hecelerin sayımı sinereze dayanır; mısraın cinsi, son vurgulu hecenin yerine bağlıdır.

Hay dos prosas diferentes
1 2 3 4 5 6 **7** 8

vurgulu heceye bir hece daha eklendi mi sekiz heceli bir mısra elde edilir (yedinci hece son vurguyu taşır).

Es que no se da a entender
1 2 3 4 5 6 **7**

Mısraın dokuz fonetik hecesi vardır, ama sinerezler hesaba katıldığında son vurgunun gene yedince hece üzerine düştüğü görülür:

Quiso contarle sus méritos.
1 2 3 4 5 6 **7** 8 9

Bu mısrada, son iki hece tek bir hece sayılır. Kafiye dışında yarım kafiye de çok kullanılır. Yarım kafiye tümüyle ünlülere dayanır. *Limpido* ve *dicho* (i-o), *calor* ve *sol* (o) v.b. arasında yarım kafiye vardır. En çok kullanılan ispanyol mısra biçimleri sekizheceli (eğer mısralar yarım kafiyeliyse buna romans adı verilir) ve onbirheceli klasik mısradır. (L)

Akıllı Alfonso X (XIII. yy. minyatürü)

Katolik Fernando II Antonio del Rincon'a atfedilen tablodan bir detay (Prado müzesi)

Katolik İsabel Antonio del Rincon'a atfedilen tablodan bir detay (Prado müzesi)

CASTİLLA hanedanı. Sonradan krallık olan Castilla kontluguna, XVI. yy.da Aragon ile birleşinceye kadar birçok hanedan sahip çıktı.

İlk Castilla hanedanı'nın kaynağı oldukça karanlıktır; kaynaklarda şu adlar anılır: Leon krallığının güneydoğusunda kont Rodrigo (852'ye doğr.), 882'de Burgos'u kuran kont Diego (863), «Castilla kontu» unvanını ilk taşıdığı sanılan kont Gonzalo Fernandez veya Gonzalo Nunez'den söz edilir. Bu sonuncunun oglu, Fernan Gonzalez (923 veya 932-970) Leon krallarına baglı olmayan ilk kont sayılır. Bu soy 1017 veya 1021'de sona erer ve Castilla, evlenme yoluyle Navarra kralı Büyük Sancho'ya geçer. Sancho Garcés el Mayor, Castilla kontlugunu, 1029'da *İkinci Castilla hanedanı*'nı kurarak onu babasının ölümünden (1035) sonra kral unvanını alacak olan büyük oğlu Fernando'ya verdi. O da 1037'de kayınbiraderi Leon kralı Bermuda III'ün haklarını saymayarak Leon krallığını da Castilla'ya kattı. İki oğlu, Sancho II ve Alfonso VI, daha sonra Alfonso'nun kızı Urraca, sırasıyle, bunun yerine geçtiler. Urraca ölünce krallık, ilk evliliğinden doğan oğlu Alfonso VII ile ikinci kocası Aragonlu Alfonso I arasında çekişme konusu oldu. Aragonlu Alfonso haklarından vazgeçmek zorunda kalınca, *Üçüncü Castilla hanedanı*, Urraca ile ilk kocası Bourgogne'lu Raimond'dan türedi ve ilk kurucusu Alfonso VII oldu. Ölümünde (1157), büyük oğlu Sancho III'e verdigi Castilla'yı, küçük oglu Fernando II'ye bıraktıgı Leon'dan ayırdı. İki krallık 1230'a kadar ayrı kaldı: Berenguela de Castilla'nın Leon'lu Alfonso IX ile evlenmesi, ogulları Fernando el Santo'nun iki krallıgı kesinlikle birleştirmesini sağladı. Daha sonra iki buhran hanedanı sarstı: 1284'te Alfonso X'un küçük oğlu Sancho IV El Bravo (Cesur Sancho), meşru vâris (Fernando de la Cerda'nın oğlu Alfonso X'un büyük oğlu) Alfonso de Luna'yı iktidardan el çekmeğe zorladı. Cerda dalı Fransa'da devam etti ve bir süre Kanarya kral hanedanı unvanını taşıdı.

XIV. yy.da, Alphonso XI'in meşru büyük oglu Pedro el Cruel (Zalim Pedro) ile üvey kardeşi Trastamara kontu Enrique II taht için çekiştiler. Bertrand du Guesclin'in yardımıyle Enrique II, bu çatışmadan zaferle çıktı. İki ailenin çekişmesi, Pedro'nun torunu ve vârisi Catalina ile Enrique II'nin torunu Enrique III'ün evlenmeleriyle sona erdi. Enrique III'ün kardeşi Fernando de Antequera'dan, Aragon kontları tarafından Martin I'in vârisi seçilen Castilla-Aragon dalı çıktı. İki dal kral Enrique IV'ün kız kardeşi Castilla kraliçesi İsabel ile Aragon'lu Fernando II'nin evlenmesiyle birleşti. (Katolik krallar). Zayıf Enrique IV'ün ölümüyle, Castilla kraliçesi İsabel, yeğeni Juana'yı tahttan uzaklaştırdı. Castilla'yı, kocasının elinde bulunan Aragon'a bağlamayarak 1498'de kızları Deli Juana'ya bıraktı. Bunun oğlu Karlos I, 1516'da Aragonlu Fernando ölümünde annesine tahttan el çektirdi ve Castilla ile Aragon'u birleştirdi. Babası Güzel Felipe yoluyle Habsburg'ların mirasına konarak imparator Karl V oldu. Karl, *Dördüncü Castilla Hanedanının* tek temsilcisi sayıldı; çünkü bundan sonra bir tek İspanya krallığı söz konusu olacaktır. (L)

CASTİLLA HİNDİSTAN'I, XVI. yy.dan itibaren Amerika'da ispanyol imparatorluğuna verilen ad. Bu imparatorluk toprakları, Alexander VI'nın 1493 kararnamesinden beri Castilla kralının özel mülkü sayılıyordu. (L)

Castilla kanalı, İspanya'da kanal. Eski Castilla'da Pisuerga vâdisini izler, sonra Carrion ve Pisuerga'nın bir kısım sularını alır. Alar del Rey'den (Palencia ili) Valladolid'e kadar uzunluğu 207 km. (L)

CASTİLLEJO (Cristobal DE), ispanyol şairi (Ciudad Rodrigo 1490'a doğr.-Viyana 1556). Citeaux'cu keşiş iken bu tarikattan ayrılarak arşidük Ferdinand'a kâtip oldu; Ferdinand Bohemya ve Macaristan krallıklarına geçtiği zaman onun yanında bulundu. Eski ispanyol şiir geleneğine bağlı kalarak Boscan ve Garcilaso'nun yarattığı italyan akımına karşı tepki gösterdi. (L)

CASTİLLEJOS markisi. Bk. PRİM.

Castillejos savaşı, Afrika savaşları sırasında, Prim komutasındaki ispanyol kuvvetlerinin fas kuvvetlerini yendiği çatışma (1 ocak 1860). Tetuan'a doğru giden ispanyol kuvvetlerinin Faslılar tarafından kuvvetle tahkim edilmiş olan Castillejos vâdisinden geçmeleri gerekiyordu. Prim, Faslılar geri çekilinceye kadar ilerlemek ve ordu ertesi gün öte yandaki kuvvetlerle birleşinceye kadar mevkiini korumak emrini almıştı. İlerlemeleri sırasında Prim emrindeki kuvvetler süngü hücumuna geçti ve düşman karargâhına ulaştı. Başlangıçta mahallî bir hücum olarak görünen bu hareket Faslıların karşı hücuma geçmeleriyle bir genel savaş şeklini aldı, sonunda İspanyollar galip geldi ve Tetuan'a giden yolun açılmasını sağladı. Savaş sırasında her iki taraf büyük kayıplara uğradı (altıyüz ispanyola karşılık iki bin kadar faslı), ama çok az esir alındı. Bu zaferi nedeniyle Prim'e Castillejos markisi unvanı verildi. (L)

CASTİLLO (Bernal Diaz DEL). Bk. DIAZ DEL CASTİLLO (Bernal).

CASTİLLO (Hernando DEL), XVI. yy. ispanyol derlemecisi, *Cancionero General de Muchos é Diversos Autores*'i (Çeşitli Yazarlardan Genel Şiir Derlemesi) yayımladı (1517). [L]

CASTİLLOA i. Kauçuk bitkisi. Orta Amerika'da ve Küba'da yetişti. (*Artocarpaceae* familyasından.) [L]

CASTİLLO ARMAS (Carlos), Guatemala'lı siyaset adamı (Santa Maria Cotzumalguapa 1914-Guatemala 1957). Meslekten subay iken 1949'da başkanlığa adaylığını koydu ise de seçimi kazanamadı. Başkanlığa seçilen Albay Arbenz'i devirmeğe çalıştı, başaramadı ve 1950'de Honduras'a sığınmak zorunda kaldı. Orada 1954'te A. Birleşik devletlerinin desteğiyle bir «kurtuluş ordusu» kurdu ve rakibini, komünistlerle işbirliği yapmakla suçlayarak iktidardan ayrılmağa zorladı, sonunda cumhurbaşkanı oldu. Guatemala'lı komünistlere düşman ve A.B.D. ile işbirlikçi bir siyaset izledi; muhafızlarından biri tarafından öldürüldü (L)

CASTİLLO mağarası, Puente Viesgo (Santander) yakınlarında ispanyol mağarası. 1911-1913 Arasında Hugo Obermaier bu mağarada kazılar yaptı. 18 Metrelik arkeoloji kalıntılarında, paleolitik İspanya'nın en eksiksiz tabaka katları görülür. Kaya duvarlarındaki resimler basit çizgiden çok renge kadar uzanan türlü yöntemlerle yapılmıştır. Siluet halinde eller, bizonlar, geyikler, boğalar, dağ keçileri, filler, atlar konu alınmıştır. Üst üste beliren bu resimlere bakınca, en eski çağlardan başlayarak sanatın gösterdiği gelişim izlenebilir. Mağarada eşya olarak aşağı magdalenyen devre ait geyik başı oymalarıyle süslü oyluk kemiği ve yukarı magdalenyen devre ait geyik başı oymalı sopa dikkati çeker. (L)

CASTİLLON (Giovanni Francesco Salvemini DE), italyan matematikçisi (Castiglione, Val d'Arno 1708-Berlin 1791). Hayatının bazı bölümlerine bakıldığında XVIII. yüzyılın serüvenci adamlarından sayılabilir. Engizisyon korkusuyle 1737'de İtalya'dan kaçtı, Lozan'da Calvin'ciliği benimsedi. Utrecht'de geometri okuttu, sonunda Berlin'e yerleşti ve akademik matematik derslerini yönetti. G. Locke'un fizik kitabını (1737), Philostratos (1774) ve Cicero'nun (1779) bazı eserlerini fransızcaya çevirdi, Newton'un ikinci derecedeki yazılarını ve Leibniz ile G. Bernoulli arasındaki yazışmayı yayımlattı. (L)

CASTİLLO Y SAAVEDRA (Antonio DEL), ispanyol ressam ve desinatörü (Cordoba 1603 -ay.y. 1667). Sevilla'lı Augustin Castillo'nun oğlu ve öğrencisi. Zurbaran'ın etkisinde kaldı. Bazı eserleri onunkilerle karıştırılır. Güçlü üslûbu, şairane duyarlığıyle çoğu zaman din konuları üzerinde çalıştı. Eserleri: *İsa'ya Tapan Çobanlar* (Prado), *Çarmıh ve Aziz Francesco'nun Vaftizi* (Cordoba il müzesi), *Meryemin Taç Giymesi* (1651, Cordoba, Nasıra'lı İsa kilisesi), *Yusuf'un Hikâyesi* (Prado). Castillo'nun, Cordoba müzesinde, Madrid devlet kütüphanesinde ve Louvre'da, serbest çalışmaları ve Herrera El Viejo'yu andıran çeşitli desenleri vardır. (L)

CASTİLLO Y SOLORZANO (Alonso DE), ispanyol yazarı (Tordesillas 1584-Zaragoza 1648). Özellikle komedileri ve pikaresk romanlarıyle ün kazandı. *El Marques de Cigarral* (Cigarral Markisi) komedisi (1634), Scarron tarafından *Don Japhet d'Armenie* (Ermenistan'lı Don Japhet) adıyle fransızcaya uyarlandı. En tanınmış romanı, *La Garduna de Sevilla y Anzuelo de las Bolsas*'dır (Sevilla Sansarı veya Kese Oltası) [1642]. (L)

CASTLE (Barbara), britanyalı kadın parlamento üyesi (Chesterfield 1911). Oxford üniversitesinde okudu, gazeteci olarak sosyalist fikirleri savundu. 1945'te parlamentoya seçildi, 1958'de işçi partisinin başına geçti. (L)

CASTLEBAR, gaelce **Caislean an Bharraigh,** İrlanda cumhuriyetinde (Connacht ili) şehir, Mayo idarî bölgesinin yönetim merkezi, Lough Conn'un güneyinde; 5 300 nüf. General Humbert kumandasındaki fransız kuvvetleri burada 1798'de general Lake'e yenildiler. (L)

CASTLEDERMOT, İrlanda'da (Kildare idare bölgesi) yer. Carlow'un kuzeydoğusunda. Leinster kralları eskiden burada otururdu. X.-XIII. yy.dan kalma yıkıntılar. (L)

CASTLEFORD, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Leeds'in güneydoğusunda; 40 300 nüf. Kimya sanayii. Çömlekçilik. (L)

CASTLEMAİNE (Barbara VILLIERS, kontesi), güzelliğiyle tanınmış ingiliz kadını, Cleveland düşesi (1641-Chiswick 1709). Charles II'nin metresi oldu. Kralın Katolikliğe olan eğilimlerini arttırarak, onu büyük ölçüde nüfuzu altına aldı. (L)

Castle metodu. Mide-onikiparmakbağırsağı özütleriyle kansızlık tedavisi. Mide ve onikiparmakbağırsağı bezlerince salgılanan özel bir madde (içetken) bazı kansız kimselerde yoktur. Bu madde, dışarıdan yiyeceklerle alınan başka bir maddeyi (dışetken) etkileyerek, karaciğerde depo edilen ve kansızlığa engel olan yeni bir maddenin oluşumuna yol açar. Bu tedavi metodunu amerikalı hekim William Bosworth Castle (Cambridge, Massachussetts 1897) bulmuştur. (L)

CASTLEREAGH (Robert STEWART, vikont), **Londonderry** ikinci markisi, ingiliz devlet adamı (Mount Stewart, Down 1769-North, Craig, Kent 1822). Ulster'li büyük toprak sahibi bir aileden yetişti, 1798'den 1801'e kadar elçilik birinci kâtipliği göreviyle bulunduğu İrlanda'da siyasete başladı. 1798 Ayaklanmasının bastırılmasına katıldı; 1800'de, katoliklere hürriyet tanınması şartıyle gerçeklesmesini çok arzuladığı birleşme için çalıştı. Britanyalıların birçoğu gibi Fransız ihtilâlinden endişeye düştü; bu yüzden Whig partisinden ayrılarak Pitt'in ilericilerine (tories) katıldı. 1802'de Hindistan işlerini denetleme dairesi başkanlığına geti-

Foto. Anderson (LAROUSSE)

rildi. Wellesley'i destekledi, sonra 1805-1806'da Pitt hükûmetinde savunma ve sömürgeler bakanlıklarına getirildi. 1807'de Dortland kabinesinde yeniden savunma bakanlığına geçti, kabine arkadaşı dışişleri bakanı Canning ile anlaşarak Danimarka aleyhinde (1807), sonra da İspanya ve Portekiz lehinde (1808) etkili bir müdahaleye girişti. Sonraları Wellington dükü olacak Wellesley'i İspanya'daki sefer heyeti başkanlığına tayin ettirdi. Amaçlarda uyuştuğu, ama araçların seçiminde ayrıldığı Canning ile anlaşmazlığa düştü. Bu çekişme, bakanlar kurulunda buhran yarattı, 1809'da Canning ve Castlereagh'ın birbiri ardınca istifaları, sonra da düello etmeleri ile sonuçlandı (1810). La Coruna ve Walcheren yenilgileri yüzünden haksız olarak halkın gözünden düşmesi, bir süre siyasetten uzaklaşmasını gerektirdi. Mesleğinin en parlak dönemi, 1812'de dışişleri bakanlığına geçişi ve meclislerde partinin yönetimini ele alışıyle açıldı. Napolyon'u yenen büyük ittifakı kurup sürdürmeyi başardı. Chaumont antlaşması (1814) onun eseri oldu. Viyana kongresinde Britanya'nın yetkili temsilcisi olarak burada dengeyi koruma siyasetine sarıldı, bu amaçla Rusya ile Prusya'nın ihtiraslarını durdurmak için Fransa ve Avusturya ile gizli bir antlaşma imzalamakta tereddüt etmedi. Her iki Paris antlaşmasının (1814 ve 1815) yazılışında, ilkinde Fransa'yı eski sınırlarına getirmek ve ikincisinde, tersine, galiplerin misillemelerini engellemek suretiyle, belirgin bir etkisi oldu. Avrupa'nın denge ve barış içinde yaşaması ilkesine sıkı sıkıya bağlı kaldı, kıta işlerine bu tutumla karıştı; çar Aleksandr I'in mistik gericiliği ve Metternich'in bencilliği yüzünden ittifakı bozmağı düşünecek kadar endişeye düştü. Kongrelerin müdahale siyasetine karşı çıktı, Yunan isyanı sırasında Metternich ile anlaşarak Rusya'nın tarafsız kalmasını sağladı (1822). Sonradan Canning'in geliştireceği siyaseti belirten birtakım bildirgeler kaleme aldı. Fakat fazla çalışma yüzünden aklî dengesini kaybetti ve ağustos 1822'de kendini öldürdü. (L)

CASTLETOWN, Büyük Britanya'da liman şehri. Man adasında, adanın eski başkenti; 1 700 nüf. Şato (XIV. yy.) [L]

CASTNİA i. Tropik Amerika'da yaşayan güzel bir kelebek. Kanatları, sarı veya kırmızı büyük benekli parlak koyu kahverengidir. Tırtılları muz, ananas ve kaktüs gövdelerinde yaşar. Pulkanatlıların *castinidae* familyasının örnek tipi. (L)

CASTOREUM i. Kunduzun kamış (penis) derisindeki salgı bezlerinin salgısından yapılan ecza.

— ANSİKL. *Castoreum*'un kurusu reçine görünüşünde ve keskin kokuludur. Kanada ve Rusya'dan ihraç edilir. Eskiden Avrupa'da uyartıcı ve antispazmodik olarak kullanılırdı. Şimdi parfümeride boya olarak kullanılır. (L)

CASTOR FİBER i. Kunduz cinsinden kemiricilerin ilmî adı. (L)

Castor ve Pollux tapınağı, M.Ö. 484'te Roma'daki Forum'da yapıldı. M.Ö. 117'de ve Hadrianus zamanında onarıldı. Günümüze ancak korinthos üslûbunda 3 sütun kalmıştır. Monte Cavallo'da atlarının dizginlerini çeken Dioskuros'ların çok büyük iki heykeli vardır (5,60 m yüksekliğinde). Bunlar Constantinus'un yaptırdığı kaplıcalarda bulunmuştur. İmparatorluk devrinde yapılan bu eserler M.Ö. V. yy. Yunan eserlerinin kopyaları sayılmaktadır. (L)

CASTRA i. (lat. k.). Roma askerî teşkilâtında ordugâh. Bir roma ordusu konaklamaya uygun bir yer bulunca, oraya sağlam bir şekilde yerleşir, forumu, sokakları, sunakları ve mahkemesiyle gerçek bir site kurardı. *Castra*'nın tertiplenmesi hep aynıydı, asker nereye yerleşeceğini, hangi işi yapacağını önceden bilirdi. Ordugâh böylece çabucak hazırlanır ve içinde yaşanacak hale getirilirdi. Polybe ve Hygin roma castra'larını ayrıntılarıyle çizmişlerdir. Castra, roma kâhinlerinin tespit ettikleri usullere göre düzenleniyordu. Kare veya dikdörtgen biçimindeki castra'yı bir çukur *(fossa)* ve çakılı kazıklarla yapılmış bir metris *(vallum)* çevrelerdi. Dört giriş kapısı vardı (düşman tarafına açılan, *proetoria*, tersi *decumana*, sağda *dextra*, solda *sinistra*). Kapılar, orta yerde kesişen iki ana yolla birbirine bağlanırdı *(via praetoria, via principalis)*. Ortada, azıcık ileride, generalin çadırı *(praetorium)*, *forum* (pazar) ile *quaestorium* (hazine) arasında yer alırdı. Önde yardımcı birlikler bulunurdu. Praetorium yanında seçkin birliklere ayrılmış çadırlar, onların arkasında yüksek rütbeli subayların, sonra *via principalis*'e açılan beş dikey sokağa bölünmüş olarak lejyon askerlerinin çadırları vardı. Çadırlarla metris arasında boş bir alan talim yeri olarak kullanılıyordu. Dış tarafta ise postalar *(stationes)* yer almıştı.

Castra'lar durum ve şartlara göre değişik adlarla anılırdı. Antik çağda savaş mevsimi olan ilkbaharda kurulmuş askerî kamplara *castra estiva* denirdi. Askerlerin kışı geçirdikleri kamplar ise *castra hiberna* adını alırdı; bunlar, yürüyüş sırasında kurulmuş geçici kamplar gibi olmadığı için, metrisleri daha güçlüydü, büyük bir özenle yapılırdı, çadırların yerini yağmura ve soğuğa karşı askerleri daha iyi koruyan kulübeler almıştı. Sınırlarda bulunan ve içinde sürekli şekilde yaşanan görev kampları *(castra stativa)* çok daha sağlam ve bakımlı olurdu. Yapılar, duvarlar, konutlar taştan yapılırdı. Subaylara *atrium*'lu rahat evler ayrılmıştı. Bir kısım halk, kendilerini güven altında hissetmek için veya ticaret amacıyle subay evlerinin civarında yerleşirlerdi. Sonraları, lejyon askerlerinin aileleri de bu kamplarda yerleşmeğe başladılar. Bu çeşit kamplardan büyük bir kısmının, az veya çok önemli birçok şehrin (Coblenz, Mainz, Strasbourg gibi) çekirdeği olması böyle açıklanır. Kuzey Afrika'daki birçok şehir, başlangıçta biri askerî kamp idi. Aynı şekilde İngiltere'nin *Chester* veya *cester*'li *(Castrum)* ad taşıyan şehirleri de eskiden birer askerî kamp idi. Bunlardan başka, bir çıkartma sonucu yerleşilen, gemileri bağlamakta kullanılan deniz kıyılarında kurulu *castra navalia*'lar da vardı. İmparator muhafız askerleri için Tiberius devrinden itibaren Viminal üzerinde kale biçimde büyük bir kışla yapılmıştı. Bugün bile Aurelien çevresinde yıkıntıları görülmektedir. (L)

CASTRACANİ Degli Antelminelli (Castruccio), Lucca dükü (1281-Lucca 1328), ücretli askerlerin başbuğu. Fransa'nın, sonra Visconti'lerin, Della Scala'ların hizmetinde çalıştı, 1314'te ailesinin sürüldüğü Lucca'ya döndü. Önce, müttefiki Pisa senyörü Uguccione'ye bağlı kalmağa mecbur oldu, fakat ayaklanan Lucca'lılar tarafından şehrin komutanı ve senyörü seçildi (1316). Sonra, Pistoia'yı ve Pisa'yı alarak Altopascio'da Floransa'lıları yendi, Pistova ve Pisa'yı ele geçirdi. Toscana bölgesinde büyük bir Ghibellini devleti kurmağa çalıştı. Bavyera'lı Ludwig IV'ün taç giyme töreninde bulundu. İmparator, Castracani'nin ülkelerini dükalığa yükseltti. Bundan biraz sonra ölen Castracani'nin toprakları Floransalılar tarafından işgal edildi. (L)

CASTRÈN (Mathias Alexander), finlandiyalı fin-ugor, ural-altay ve türk dilleri bilgini (Tervola 1813-Helsinki 1852). Helsinki üniversitesinde okudu (1830). Finlandiya, Rusya ve Sibirya'nın kuzey bölgelerinde 1838-1849 yılları arasında geziler yaptı ve bu bölgeler hakkında birçok bilgi topladı. Helsinki üniversitesinde kendisi için kurulan fin dili ve edebiyatı kürsüsüne getirildi (1851). İlk önemli eseri olarak fin Kalevala destanını isveççeye çevirdi (1841). Dil ile ilgili başlıca eserleri şunlardır: fin-ugor dilleri alanında: *Dissetatio Academica de Affinitate Declinationum in Lingua Fennice, Esthonica et Lapponica* (Fince, Estçe ve Lapçadaki İsim Çekiminin Akrabalığı Üzerinde Akademik Doktora Tezi) [1839], *Elementa Grammatices Syriaenae* (Züryen Dilinin Küçük Grameri) [1844], *Versuch Einer Ostjakischen Sprachlehre, Nebst Einem Kurzen Wörterverzeichnis* (Ostyakça Grameri Denemesi, Kısa Sözlükle Birlikte) [1849, 2. baskı 1858]; ural dilleri alanında; *Anteckningar om Samojediskans Förvandskap Me de Finska Spraken* (Samoyetçenin Fin Dilleri ile Olan Akrabalığı Üzerine Notlar) [*Suomi* dergisi, cilt V, 1845], *Grammatik Der Samojedischen Sprachen* (Samoyet Dilleri Grameri) [1854], *Wörterverzeichnisse aus den Samojedischen Sprachen* (Samoyet Dillerinden Kelime Listeleri) [1855]; eski Sibirya dilleri alanında: *Versuch Einer Jenissei-Ostjakischen und Kottischen Sprachlehre* (Yenisey Ostyakçası ve Kot Dili Grameri Denemesi) [1858]; altay dilleri alanında: *De Affixis Personalibus Linguarum Altaicarum* (Altay Dillerindeki Şahıs Ekleri Üzerine) [1850], *Grundzüge Einer Tungusischen Sprachlehre* (Tunguz Dili Gramerinin Ana Hatları) [1856], *Versuch Einer Burjatischen Sprachlehre* (Buryat Dili Grameri Denemesi) [1857]; türk dilleri alanında: *Versuch Einer Koibalischen Und Karagassischen Sprachlehre* (Koybalca ve Karagasça Grameri Denemesi) [1857]. Ölümünden sonra yazıları Anton Schiefner tarafından: *Nordiska Resor och Forskningar* (Kuzey Gezileri ve Araştırmaları) [6 cilt, 1852-1858 ve 1870] adı altında yayımlandı. (M)

CASTRES, Fransa'da Tarn idare çevresinin merkezi. Agout kıyısında, Lacaune ve Sidobre dağları eteğinde; 40 500 nüf. Dokumacılık, coğrafî şartların elverişliliği sayesinde Ortaçağ'dan beri yürütülmektedir; koyun yetiştirilen bölgelerle (Ségala, Causses, Cévennes, Montagne Noire) boyama ürünü (pastel, safran, kızılkök) elde edilen ovaların birbiriyle bağlantılı olması, yün yıkamağa elverişli sular ve enerji kaynağı bu imkânları doğurur. Castres, geleneksel bir kumaşçılık şehridir. Dokumacılık (dokuma makineleri, kimyevî boyayıcılar); kereste işçiliği; metalürji; plastik maddeler. (L)

Castres müzesi, GOYA MÜZESİ adıyle de anılan, eski piskoposluk binasına yerleşmiş belediye müzesi. *Don Francisco del Mazo'nun Portresi, Kendi Eliyle Goya*, en büyük tablosu olan *Filipinliler Cuntası* (Meclisi), *Kaprisler*'in tümü (80 ofort), müzede bulunan başlıca değerli eserler arasındadır. (L)

CASTRİES, Saint Lucia adasının idare merkezi, Batı Hint adalarında (Windward Islands), adanın kuzeybatı kıyısında; 25 000 nüf. Şeker ihraç limanı. (L)

CASTRİES (Jean François de la Croix, Marquis DE), fransız islâmisti ve türkolog (Paris 1725-ay.y. 1797). Castries markisi Joseph François'nın oğlu ve Fransa mareşali Charles Eugène Gabriel de Castries'nin kardeşidir. Doğu ile ilgili eserlerinin başlıcaları: *Anecdotes Arabes et Musulmanes* (Arap ve Başka Müslüman Fıkraları) [1772], *Abrégé Chronologique de l'Histoire Ottomane* (Kronolojik Kısa Osmanlı Tarihi) [2 cilt, 1768]. Bu son eseri almancaya da çevrildi. (M)

CASTRO. Esk. coğ. Etrüsk mezarlığı (Viterbo ili). Yeni yapılan kazılarda, M.Ö. VI. yy.dan kalma, üzerine ölünün küllerini kapsayan vazonun konulduğu bir sütun (eski Pers heykelciliği) ile içinden bronzlar, vazolar ve M.Ö. III. yy.dan kalma bir testi çıkan mezarlar bulundu; vazolarla bronzlarla korinthos etkisi büyüktür. (L)

CASTRO (Americo), ispanyol deneme yazarı (Cantagallo, Brezilya 1885). Granada üniversitesinde okudu, sonra Madrid'e geçti. Dil tarihi profesörü, birçok yabancı üniversitede dersler verdi. A.B.D.'ye yerleşerek Princeton üniversitesinde profesör oldu. Eserleri: *El Pensamiento de Cervantes* (Servantes'te Düşünce Düzeni) [1925]. Castilla edebiyatı üstüne birçok eser yayımladı, en önemlisi: *Espana en su Historia* (Tarihî Gelişimi İçinde İspanya) [1948]. Bu eser 1962'-

lord CASTLEREAGH

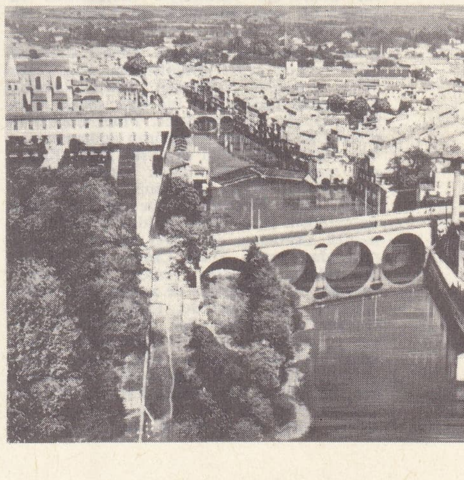

CASTRES
Metz köprüsü solda, belediye binasının bahçesi

Foto. Photothèque française (LAROUSSE)

Fidel CASTRO
1964'te şekerkamışı keserken

de *la Realidad Historica de Espana* (İspanya'nın Tarih Gerçekleri) başlığı altında bir kere daha yayımlandı. Filoloji ve edebiyat üstüne: *Lengua, Ensenanza y Literatura* (Dil, Öğretim ve Edebiyat) [1924], *Santa Teresa y Otros Ensayos* (Azize Teresa ve Başka Denemeler) [1929], *La Celestina Como Contienda Literaria* (Edebî Tartışma Konusu Olarak Celestina). [1960]. (L)

CASTRO (Cipriano), venezuelalı devlet adamı (Cristoba del Tachira yakınında 1858 -Puerto Rico 1924). Tesadüfen girdiği askerlik mesleğinde generalliğe kadar yükseldi. 1899'da Andlar bölgesi halkını general İgnacio Andrade'ye karşı ayaklandırdı. Önce diktatör oldu, sonra 1899'da cumhurbaşkanlığına seçildi. General Matos tarafından yönetilen yeni bir iç savaşı kazandı. Zorbalığını ve ihtiraslarını maskelemek amacıyle milliyetçiliği kışkırttı. Almanya, İngiltere ve İtalya, Venezuela'daki alacaklarını almak için kuvvet kullanmak zorunda kaldılar (1902); Castro, bu meselede Kuzey Amerika'nın aracılığını memnuniyetle kabul etti. 1908'de Juan Vicente Gomez tarafından düşürüldü. (L)

CASTRO (Eugénio DE), portekizli şair ve piyes yazarı (Coimbra 1869-ay.y. 1944). 1914 -1939 Arası Coimbra üniversitesinde edebiyat tarihi profesörü. İlk şiir kitaplarını yazdıktan sonra Paris'e bir yolculuk yaptı ve fransız şairlerinin etkisinde kaldı. *Oaristis* (Sohbet) [1890] adlı eseri, fransız sembolizminden ilham alır, on iki heceli mısralarla yazılmış on beş aşk şiiri derlemesidir. *Salome* (1869) ve *El Rey Galaor* (Kral Galaor) [1897] adlı piyeslerinde yeni klasikçiliğe yaklaşır. Castro 1900'de *Constança* adlı dramını yayımladı; bu eser kral Pedro I'in sevgilisi İnés de Castro ile kraliçenin rekabetinden doğan acıklı hikâyeyi dile getirir; serbest nazımla yazılmıştır. (L)

CASTRO (Fidel), kübalı devlet adamı (Oriente ili, Santiago de Cuba yakını, 1927). Zengin bir tarım işletmecisinin oğlu. Öğrenimini Havana üniversitesinde yaptı, hukuk doktoru oldu. Yoksulların ve ezilenlerin savunuculuğunu yaptı. Önce, Dominik diktatörü Trujillo'ya karşı bir komploya katıldığı, 1953'te de Batista hükûmetine karşı ihtilâlci faaliyetlerde bulunduğu için iki kere sürüldü. 1956 Aralık ayında, doğduğu ilin kıyılarında karaya çıktı. Bazı başarısızlıklara (1958 nisanında meydana gelen grev gibi) rağmen, taraftarlarıyle birlikte memleketin kontrolunu eline geçirdi ve 1 ocak 1959'da Devlet başkanı Batista'yı Dominik cumhuriyetine gitmeğe zorladı. 15 Şubat 1959'da başbakan oldu. O zamandan beri birçok kere Amerika Birleşik devletlerinin Küba'ya yaptığı siyasî ve iktisadî baskılara karşı koydu ve bu tür davranışın Latin Amerika'da da benimsenmesi için çaba gösterdi, 1960'ta A.B.D.'den istediği kredi yardımını sağlayamayınca S.S.C.B. ile bir ticaret anlaşması imzaladı. Önemli bir tarım reformuna girişti, sanayinin bir kısmını millîleştirdi. 1 Ocak 1961'de söylediği bir nutukta ideolojik amaçlarını açıkladı, marksizme olan bağlılığını ve «emperyalizm» ile mücadele arzusunu belirtti. Bu sözleriyle Kuzey Amerika'nın Latin Amerika üzerindeki iktisadî ve siyasî nüfuzunu kastetmişti. Bu açık tutumu, Amerika'da yerleşmiş bulunan kübalı göçmenlerin C.İ.A.'nın yardımıyle destekleneп başarısız bir istilâ hareketleriyle karşılaştı (nisan 1961).

Amerika'nın adayı abluka etmesi sonucunda meydana gelen milletlerarası kriz (ekim 1962), sosyalist cepheden gelecek yardım konusunda Castro'nun bir fikir sahibi olmasını sağladı. Bu meseleler, Fidel Castro ile diğer komünistlerin aralarının açılmasına sebep oldu. Önce, 1961'de, Eski Küba Komünist partisi (Sosyalist Halk partisi) militanları, 1965'te Küba Komünist partisi adını alacak olan Castro'nun Devrimci Sosyalist partisinden teker teker atıldılar. Çeşitli komünist akımların çarpıştığı Havana* konferansından sonra Fidel Castro ile S.S.C.B. arasındaki ilişkilerin yeniden düzelmesine karşılık Komünist Çin ile araları iyice açıldı. Nihayet, son dönemde, Fidel Castro, Che Guevara'nın nüfuzundan yararlanarak sovyet ve avrupa komünist partilerinin «barış içinde birlikte yaşama» siyasetinden tekrar ayrıldı, silâhlı anti-emperyalist mücadeleye hız verilmesini savunmağa başladı. Böylece, Çin ve S.S.C.B. gibi büyük komünist devletlere karşı ilerici küçük devletlerin savunucusu kesildi ve bu yüzden Çin ve S.S.C.B. ile olan ilişkileri gerginleşti. İsrail ile Araplar arasında meydana gelen çatışmada (haziran 1967) Arapları tam mânâsıyle desteklemesi, yeni ihtilâl bölgeleri yaratmak isteğini göstermektedir. (L)

CASTRO (Guilhem DE). Bk. CASTRO Y BELLVİS.

CASTRO (Joao DE), portekizli denizci ve idareci (Lizbon 1500-Goa 1548). 1541'de Kızıldeniz'de araştırmalar yaptı. 1545 Yılında vali olarak Hindistan'a gönderildi. Yerli halkla mücadelesinde birçok zafer kazandı (Diu 1546, Sao Tomé), kral naipliğine yükseltildi. Franciscus Xaverius'un kolları arasında öldü. *Roteiros* adı verilen üç gezi anısı vardır. (L)

CASTRO (Jose LUCİANO DE), portekizli hukukçu ve devlet adamı (Aveiro 1834-Anadia 1914). Birkaç kere adalet ve içişleri bakanı oldu. 1886, 1897, 1904 ve 1905 yıllarında meclis başkanlığı yaptı, sonra Portekiz ilerici partisinin başına geçti. (L)

CASTRO (José Maria), kostarikalı devlet adamı (1818-1892). 1847 Ocak ayında kurucu meclis tarafından cumhurbaşkanı seçildi. 1848 Ağustosunda meclis, ülkeyi Merkezî Amerika federasyonuna bağlayan son bağları da kopardı ve «Kostarika'nın bağımsız ve egemen bir cumhuriyet» olduğunu ilân etti. Castro, 1849'da cumhurbaşkanlığından ayrıldı ve «Kostarika cumhuriyetinin kurucusu» unvanını aldı. 1866'da yeniden cumhurbaşkanı seçildi; bu ikinci yönetimi sırasında Millî bankayı ve Kostarika'dan Castago'ya kadar ilk telgraf hattını kurdurdu. 1868'de bir askerî darbeyle devrildi. (L)

CASTRO (Josue DE), brezilyalı iktisatçı (Recife 1908). 1939'dan sonra Rio de Janeiro'da beşerî coğrafya okuttu. F.A.O. (Besin ve Tarım teşkilâtı) başkanı (1952-1956) iken, 1955'te milletvekili seçildi. 1964'te medenî haklarından mahrum edilen Castro, yurt dışında yaşamaktadır. Dünya çapında ün yapan Castro, eserlerinde dünya açlık problemlerini inceledi: *Açlık Coğrafyası, Açlığın Jeopolitiği* (1952), *Brezilya'nın Kuzeydoğusu* (1965), *Yengeç Olan İnsanlar* (1966). Roman şekline sokulmuş ve belgelere dayanan bu eserinde, açlıkla savaşan bir kabilenin destanını dile getirir. Halen Dünya Açlıkla Mücadele birliği başkanıdır. (L)

CASTRO ALVES (Antonio DE), brezilyalı şair (Muritiba, Baia 1842-Baia 1871). Köleliğin kaldırılması taraflısı; Brezilya edebiyatının şaheserleri arasında sayılan ve ölümünden sonra yayımlanan romantik şiirlerinde ilkesini dile getirdi. Başlıca eserleri: *Vozes d'Africa* (Afrika'nın Sesi) [1880]; *Os Esclavos* (Köleler) [1883]; ayrıca, *Navio Negrero* (Zenciler Gemisi) adlı şiiriyle büyük ün yaptı. (L)

CASTRO'CULUK i. Fidel Castro'nun düşüncelerinden esinlenen devrimci harekete verilen ad.

◆ **Castro'cu** sıf. ve i. Castro'culuğu ilgilendiren, Castro'culuk taraflısı olan. (L)

CASTRO DEL RİO, İspanya'da (Andalucia, Cordoba ili) şehir. Cordoba'nın güneydoğusunda, Guadajoz kıyısında; 11 800 nüf. Sur kalıntıları. (L)

CASTRO DE MURGUİA (Rosalia DE), ispanyol kadın şairi ve romancısı (Santiago de Compostela 1837-ay.y. 1885). Eserlerini Kuzeybatı İspanya'daki Galicia bölgesinde konuşulan lehçe ile yazdı. Hayatı maddî ve manevî acılar ile geçti. Bu acılar onu insanlardan uzaklaştırmış ise de, çocuğuna, kocasına ve ülkesine karşı duyduğu büyük sevgi onun manevî hayatının zenginleşmesine yol açtı. Manzum ve mensur eserleri, kendisini ıstırap karşısında duygulu ve derin bir dindarlık ile dolu büyük bir kadın romancı ve şair olarak bütün dünyaya tanıttı. Romanlarındaki nesir, manzum eserleri kadar liriktir. Ölümünden sonra Galicia bölgesi halkı, en ünlü çocuğu olan bu kadına, Santiago de Compostela'daki Santo Domingo kilisesinde bir mozole (anıtkabir) yaptı. Başlıca eserleri: *Cantares Gallegos* (Galicia Şarkıları) [1863], *Follas Novas* (Yeni Yapraklar) [1800], *En las Arillas del Sar* (Sar'ın Kıyılarında) [1884]. Ölümünden sonra kitapları *Obras Completas* (Bütün Eserleri) [4 cilt, Madrid 1909-1912] adı altında yayımlandı. (M)

CASTROP-RAUXEL, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinlands-Westfalen) şehir. Ruhr bölgesinde; 87 700 nüf. Maden kömürü. Metalürji. Kimya sanayii. (L)

CASTROREALE, İtalya'da komün, Sicilya'da (Messina ili), Peloritani dağlarının kuzey yamacında; 8 500 nüf. Demirli ve kükürtlü kaplıcalar. (L)

CASTRO URDİALES, İspanya'da (Castilla la Vieja, Santander ili) şehir. Gascogne körfezi kıyısında; 12 000 nüf. Plaj. Gotik üslûbunda kilise (XIII. yy.). [L]

CASTRO Y BELLVİS (Guilhem veya Guilèn DE), ispanyol dram yazarı (Valencia 1569-Madrid 1631). Süvari yüzbaşısı idi; sonra Napoli kral naipliği emrinde görev aldı. Madrid'e gitti, arkadaşı Cesvantes'in övdüğü oyunlar yazdı; Lope de Vega, Tirso de Molina ve Calderon'dan sonra, çağının önemli bir dram yazarı oldu. Özellikle, Cid'in gençlik başarıları üzerine yazdığı ve ününün, ölümünden sonra da devamını sağlayan iki oyunu şaheseri sayılır: *Las Macedades del Cid* (Cid'in Gençlik Başarıları) millî bir geleneğin başarılı bir uygulamasıdır. Corneille, *Cid* adlı oyununu yazarken bunun verilerinden büyük ölçüde yararlandı. (L)

CASTRUM [kastrum] i. lat. *müstahkem yer* anlamına gelen ve bazı yer adlarının bileşimine giren kelime. (Genellikle müstahkem şehirlerin veya roma ordugâhlarının yerlerini belirtmekte kullanılır.) [Bk. CASTRA]. (L)

CASUARİNA. i. Bk. DEMİRAĞAÇ.

CASUARİUS i. Bk. TEPELİ DEVEKUŞU.

CASUS i. (ar. *cess*, gizli şeyi görüp anlamak isteme'den *câsûs*). Gözetlemek amacıyle düşman içine sızan, yabancı bir devletle ilgili sırları öğrenmeğe çalışan kimse: *Etrafta İngiliz casusları olması ihtimali vardı* (F. R. Atay). *1914-1918 Savaşının ünlü casusu Mata-Hari.* ‖ *Teşm. yol.* Belli bir amaçla başkalarının sırlarını öğrenmeğe çalışan kimse. ‖ *İki taraflı casus,* iki tarafa birden çalışan casus.

◆ **Casusluk** i. Casus olma hali. ‖ Casusa mahsus davranış: *Böyle mühim ve kanuna uygun bir yolda insan kızkardeşine yardım ederse casusluk mu yapmış olur?* (H. R. Gürpınar).

— ANSİKL. *Casusluğun* tarihi devletlerarası ilişkilerin başladığı en eski tarihlere kadar uzanmaktadır. M. Ö. II. bin yılda firavun Thutmosis III'ün bir casus kumandanı bulunduğu bilinmektedir. Pers kralı Kserkses I Thermopylai savaşında (M.Ö. 480), Ephialtes adlı bir yunanlıyı casus olarak kullanmıştı. Yunan ve roma ordularında casusluk teşkilâtı bulunuyordu. Kartacalı Hannibal, Cannae savaşında (M.Ö. 216) casus yardımıyle zaferi kazanmıştı. Roma imparatorlarından Neron ile Caligula'nın casus teşkilâtları vardı. Kur'an ve Tevrat'ta da casusluk ile ilgili ayetler ve parçalar bulunmaktadır. IV. yy.da Flavius Vegetius Renatus, *Epitoma rei Militaris* (Askerlik İşleri Özeti) adlı eserinde casusluk yapma ve casus yakalama yollarını anlatmıştı. Anglosakson kralı Büyük Alfred, IX. yy.da saz şairi kılığına girip casusluk yaptı. Avrupa'da casusluk, düzenli bir teşkilât halinde ilk defa XVI. yy.da İngiltere'de Henry VIII'in zamanında, sonra da Cromwell devrinde kuruldu. Bugün İngiltere'deki teşkilâtın resmî adı «İntelligence Service»tir: Fransa'da casusluk XVII. yy.da Louis XIII devrinde Richelieu tarafından geliştirildi. Fransa'daki gizli teşkilâtın bugünkü adı «Deuxième Bureau»dur (İkinci Şube). Almanya'da Friedrich II, casusluk işlerine çok önem verdi. Teşkilâtlı casusluk Almanya'da ancak XIX. yy.da başladı. Almanlar, 1870 Savaşında Fransa'da otuz bin casus çalıştırdılar. Birinci Dünya savaşında da Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde pekçok alman casusu çalışmıştı. 1934'te başa geçen Naziler, ülkede Gestapo adıyle büyük bir gizli polis teşkilâtı kurdular ve bu teşkilâtı orduya da soktular. Alman gizli istihbaratının bugünkü adı «Nachrichten-Bureau» ve «Evidenz-Bureau»dur. Rusya'da teşkilâtlı casusluk Büyük (Deli) Petro ile başladı. Romanov hanedanının uzun süre hüküm sürmesinde casuslar büyük rol oynadı. Çarlık devrinde gizli istihbarat teşkilâtının adı «Ohrana» idi. Bolşevik ihtilâlinden sonra Rusya'da önce «Çeka»

Foto. Pic (LAROUSSE)

adlı gizli polis teşkilâtı kuruldu. 1923'te Çeka yerine «G.P.U.» teşkilâtı geçti.
Japonya'da geniş çapta casusluk ilk defa 1905 Rus-Japon savaşı sırasında görüldü.
Amerika'da casusluk hareketleri, iç savaş sırasında başladı. Sivil casusluk teşkilâtı 1908'de «Bureau of Investigation» adıyle kuruldu. Kısa bir süre sonra bu ad «Division of Investigation» şekline çevrildi. Teşkilâtın bugün taşıdığı «Federal Bureau of Investigation» (F.B.İ.) adı 1935 yılında konuldu. 1945'ten sonra «Central Intelligence agency» (C.İ.A.) kuruldu
Eski Türklerde ve Moğollarda da casusluk vardı. Osmanlı türklerinde casusluk, devletin kuruluşu ile başladı. Osman I, beyliğin çevresindeki bey veya tekfurlara karşı birçok casusları ustaca kullandı. Mehmed II (Fatih) de İstanbul kuşatması sırasında casusluk (hafiyelik) teşkilâtı, 1908 Meşrutiyetindeh önce Abdülhamid II devrinde kuruldu. Bu teşkilât 1908'den sonra kaldırıldı. Birinci Dünya savaşından hemen önceki yıllarda, zamanın harbiye nazırı Enver Paşa tarafından askerî casusluk teşkilâtı kuruldu ve doğrudan doğruya kendisine bağlı olarak çalıştı. Bu teşkilâtın amacı Panislâmizm ve Pantürkizmi gerçekleştirmekti. İstiklâl savaşı başlayınca bu teşkilât işgal altındaki İstanbul'da yeraltı direnme teşkilâtı olarak çalıştı, sonradan Ankara'ya naklolundu ve Erkânı Harbiyeyi Umumiye reisliğine bağlandı.
— Devl. huk. La Haye yönetmenliğinin 29. maddesine göre casus, bir savaşan devletin hareket bölgesi içinde, hasım tarafa bildirmek üzere gizlice veya yanıltıcı bahanelerle bilgi toplayan veya toplamaya teşebbüs eden kimsedir. Aynı maddeye göre, düşmanın hareket bölgesine giriş, bilgi toplayan üniformalı askerî şahıslar; kendi veya karşı tarafın ordusuna haber taşıyan ve görevlerini açıkça yerine getiren sivil veya askerî şahıslar casus sayılmazlar. Bilgi toplama kanununun fiilen gerçekleşmiş olması gerekmez; bilgi toplamaya yönelmekle birlikte, teşebbüs halinde kalmış hareketler de casusluk suçunun işlenmiş sayılması için yeterlidir. Fiili işlemeye iten sebep, suçun tekemmülü bakımından bir önem taşımaz. Ancak önemli olan husus failin casusluk konusunu teşkil eden bilgileri düşmana vermek kastıyle hareket etmiş olmasıdır. Ayrıca, casusluk fiilinin, düşmanın harekât alanı içinde işlenmiş olması gereklidir. Devletler umumî hukuku düzeni casusların cezalandırılması konusunda millî yetkiyi iki açıdan sınırlandırmaktadır. Birinci sınırlamaya göre, fiil sırasında yakalanmayarak mensup olduğu kuvvetlere katılmayı başaran şahıslar, sonradan yakalandıkları takdirde, öteki casusluk fiillerinden dolayı cezalandırılamazlar. İkinci sınırlama ise, yakalanan casusların yargılamaksızın cezalandırılmaları yasağıdır (La Haye Yönetmeliğinin 30. maddesi). İkinci Dünya savaşında bu kurala uyulmaksızın, casusluk yaptıkları iddiasıyle yakalanan bazı şahısların yargılanmadan idam edildikleri görülmüştür. Türk Ceza kanunu, casusluk fiillerini 129, 133, 136 ve 137. maddelerinde ağır müeyyidelerle cezalandırmıştır. Savaş sırasında Türk devleti aleyhine düşmanın hareketlerini kolaylaştırmak amacıyle düşmanla anlaşan şahıslara 10 yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis ve sonuç elde edilmişse, idam cezası verilir (T.C.K. 29/1). T.C.K. 133'e göre ise devletin iç veya dış çıkarları bakımından gizli kalması gereken belge ve bilgileri elde eden kimseye 15 yıldan aşağı olmamak üzere hapis; fiilin, devletin savaş halinde bulunduğu diğer bir devlet lehine işlenmesi veya devletin savaş hazırlıklarını veya savaş gücünü tehlikeye sokması halinde idam cezası verilir. (ML)

CASUS BELLİ i. (savaş sebebi anlamında lat. k.). Bir devletle çatışmaya yol açabilecek ve savaşa sebep olabilecek her olay. ‖ Bir savaşı haklı gösteren bahane. (L)

C.A.T. Children Apperception Test'in kısaltılmışı. 7 Yaşından küçük çocuğa uygulanan T.A.T.* den (Thematic Apperception Test) alınmış izdüşel (mün'akis, projectif) test; hayvanlarla ilgili sahneleri bir insan ortamı ve insan faaliyetleri içinde gösteren 10 resimlik bir seriden ibarettir. (Bu test, çocukların, kendilerini daha büyük bir kolaylıkla hayvanların yerine koyabildikleri varsayımına dayanmaktadır.) [L]

CATA. Bk. MOĞOLLAR.

CATABROSA i. (yun. *katabrosis*, açgözlülükle yemek yeme). Su bitkisi. Suyun dibinde yatık veya yüzer durumda olur. Pekçok başakçıkları vardır. Duru sularda çok dağınık olarak yaşar. (Buğdaygillerden.) [L]

CATACLYSTA i. (yun. *katakleistos*, kapalı). Küçük kelebek. Tırtılı su bitkileri üzerinde yaşar. (*Cataclysta 'lemnata*'nın tırtılı sumercimeğinin yapraklarında, hava dolu bir kesecik içinde yaşar. Pulkanatlıların *pyralidae* familyasından.) [L]

CATAK i. (kazakça *cat*, bizde *yat* kökünden; *göçmeyip yatan halk* anlamında). Kazak-Kırgızlarda göçebe boylardan ayrılıp şehir ve kasabaların çevresine yerleşen yoksul çiftçi ve işçi sınıfı. Cataklık hayvanların kırılması yüzünden veya başka bir felâketle meydana gelir. Kâşgarlı Mahmud, eski oğuz göçebelerinde de bu sosyal sınıfın varlığını yazar. Kazak-Kırgızcadaki catak kelimesi de Eski Türkçe *yatuk* kelimesinin yeni şeklidir. (M)

CATAKA i. (sanskritçe ve Pali dilinden k., *doğumla ilgili yazı* anlamında). Buddha'cıların inancına göre, Buddha'nın çok eskiden hayvan veya başka insanların kılığına girerek yeryüzüne indiğini konu edinen hikâyelere verilen ad.
— ANSİKL. Birçok buddha'cı okul, kutsal yazıları sınıflandırırken 12 kutsal türün arasına *cataka*'ları da katar. Theravadin okulu, bu hikâyelerden 547 tanesini Pali diline yazarak ayrı bir kitapta toplamıştır. Ayrıca Theravadin ve Lokottaravadin okullarının Vijana Pitaka'larında (rahiplere disiplin kurallarını öğreten kitap) da cataka hikâyeleri bulunur.
Sanskritçe yazılmış olanların bugün yalnız Çince ve Tibet dilindeki çevirilerini bulmak mümkündür. M.S. 200'de yazdığı *Catakamala*'sında şair Arya Sura, bu tür hikâyelerden 34 tane anlatır. IV. Yüzyılda Pali dilinde yazılmış olan *Cariya-Pikata* adlı eserde de 35 tane cataka vardır. Cataka hikâyelerinin ilkin ne zaman ortaya çıktığı kesinlikle bilinmemektedir, ama M.Ö. III. yüzyılda anlatılmağa başlandığı sanılmaktadır. Bunlar daha çok halka anlatılan hikâyelerdir, vaız konusu olmaz, çoğunlukla dünyadaki hayatın erdemlerini yansıtır, mükâfat ve ceza anlayışları «karma» doktrinine dayanır. Bu hikâyelerde bütün canlı yaratıklardan sevgiyle söz edilir. Özellikle Buddha'nın başkaları için kendini feda ettiğini konu edinen hikâyeler sayıca kabarıktır: Buddha bir prenstir ve açlıktan ölmek üzere olan bir dişi kaplan için kendini feda eder veya yabanî bir tavşandır, aç bir dervişi doyurmak için kendini feda eder. Bu hikâyelerin birçoğuna Hindistan'da Bharhut, Buddha, Gaya, Sançi ve Nagarjunikonda'da; İndonezya'da Borobudur'da; Burma'da Pagon'da kabartma ve heykel olarak; Çin'de Ajanta'da resim olarak rastlanır. (M)

CATAKARNİ. Bk. SATAKARNİ.

CATALA. Bk. KATALAN DİLİ.

CATALAN. Bk. KATALONYALILAR.

CATALAN (Eugène Charles), belçikalı matematikçi, (Brugge 1814- Liège 1894). Politeknik okulunda yetişti, kendini öğretime vererek matematik okuttu. 1848 İhtilâline katıldı, imparatora bağlılık için andiçmeyi reddetti ve serbest öğretmen oldu. 1865'te Liège üniversitesinde öğretim üyeliği yaptı. Çok katlı integraller ve yüzeyler genel teorisiyle ilgili önemli incelemeleri vardır. (L)

CATALAUNİ. Esk. coğ. İkinci Belçika'da (Roma devrindeki Belgica Secunda) yaşayan Galya halkı. *Catalaunum* (Bugünkü Châlons-sur-Marne) başlıca şehirleriydi. (L)

CATALAUNİCİ (CAMPİ), Fransa'da Champagne ovaları; *Catalauni*'ler burada oturmlardı. 451'de Germen halkları Gepidalar ve Ostrogotlarla birleşen Hunlar, burada Burgundlar, Franklar ve özellikle güçlü Vizigotlarla birleşmiş olan Aetius komutasındaki Romalılara yenilmişlerdi. Bu zaferin kazanıldığı yerin (*Campus Mauriacus*) eskiden Chalons ve Argonne arasında olduğu sanılırdı; oysa bugün, Troyes'nın yirmi km kadar ötesinde (Moirey, Dierray Eaint-Julien komünü) bulunduğu ileri sürülmektedir. (L)

CATALDİ (Pietro Antonio), italyan matematikçisi (Bologna 1552-ay.y. 1626). *Trattato del modo Brevissimo di Trovare la Radice Quadra delli Numeri, e Regole* (Sayıların Karekökünü Bulmak İçin En Kısa Yöntem Üstüne İnceleme) [1613] adlı eseriyle sürekli kesirler algoritmasını ilk olarak matematik alanında kullandı ve bunların kuruluş kanunlarını, özelliklerini, yakınsaklık tarzını v.b. inceledi. (L)

CATALİNA DE BRAGANZA, portekizli prenses (Vila Viçosa 1638-Lizbon 1705), kral Joao IV'ün kızı. Charles II ile evlenerek (1662) İngiltere kıraliçesi oldu, çeyiz olarak Tanca ile Bombay'ı krallığa ekledi. Ateşli bir katolikti, kralın katoliklerle daha yakından ilgilenmesini sağladı. Kral mutaassıp protestanların şiddetli saldırılarına ve Titus Oates'in iftiralarına karşı Catalina'yı korudu. Catalina 1692'de Portekiz'e döndü, orada Methuen antlaşmasının (1703) sonuçlanmasına yardım etti ve 1704'te kardeşi Pedro II nin hastalığı sebebiyle Portekiz kıral naibi oldu. (L)

CATALUNA. Bk. KATALONYA.

CATAMARCA, Arjantin'de şehir; il idare merkezi. And'ların kenarında, Sierra de Aconquija'nın eteğindeki bir vahada (bağlar, şeftali ve ceviz ağaçları); 49 300 nüf. Hac merkezi. — *Catamarca ili*, 184 600 nüf. (L)

CATANDUANES, Filipin cumhuriyetinde ada (il). Güney doğudaki Luzon'un ve Maqueda kanalının karşısında; 156 329 nüf. (1960); 583 mil-kare. 1945'te Albay eyaletinden ayrıldı. Merkezi ve en önemli limanı güney kıyısındaki *Virac*'tır; 34 417 nüf. (1960). Adanın genel yapısı engebelidir, hemen her tarafında tarım yapılır. Başlıca ürünleri: hindistancevizi, pirinç, abaca (Manila keneviri), yer elması. Başlıca ihraç maddeleri Hindistancevizi, pirinç ve kenevir. (L)

CATANİA, İtalya'da şehir; il idare merkezi, Sicilya'da, İonia denizi kıyısında, Etna'nın güneyinde; 363 900 nüf. Üniversite. Catania, VII. yy.da kurulan bir yunan kolonisiydi. M.Ö. 263'de Roma hâkimiyetini kabul etti. Bugünkü şehir, XVIII. yy. dan kalmadır; dörtgen bir plana göre kuruldu, volkan püskürmelerinden büyük zarar gördü. Sicilyalı mimar Vaccarini'nin (1702-1768) yaptığı birçok anıtı vardır: katedral; Benedictus'cular manastırı; Biscari, Sarravalle ve Valle sarayları; belediye sarayı ve Elefante çeşmesi; XIII. yy.dan kalma Ursino şatosu (XIX. yy.da onarıldı); eski tiyatro ve amfiteatr. Catania nüfus bakımından Sicilya'nın ikinci, deniz trafiği bakımından birinci limanıdır. İpek sanayii. Kükürt rafinerisi. — *Catania ili*, 893 500 nüf. Nebrodi dağlarının zirvesinden kuzeye (Simeto'ya) ve güneye uzanır, bütün Etna kütlesini içine alır. Başlıca gelir kaynağını tarımın meydana getirdiği Catania ilinde buğday yetiştirilir; yanardağın yamaçlarında ünlü bağlar vardır. (L)

CATANZARO, İtalya'da şehir; il idare merkezi, Calabria'da, Squillace kıstağının doğusunda; 74 000 nüf. Meslekî araştırma merkezi. Demiryolunun bitim noktası *La Marina* bir sanayi (kimyasal gübre) merkezidir. — *Catanzaro ili*, 742 000 nüf. Dağlıktır, Squillace kıstağı kıyısında uzanır. En verimli bölgeler San Eufemia ve Crotone çevresindedir. (L)

CATAPODİUM i. Tüysüz küçük bitki. Kalın sapları kısmen yataydır. Kumsallarda ve kıyı kayalıklarında yetişir. (Buğdaygillerden.) [L]

CATAPULTA. Bk. KATAPELTES.

CATARGİ veya **CATARGİU,** ünlü üyeleri bulunan bir rumen ailesi. — BARBO, siyaset adamı ve gazeteci (1807-Bükreş 1862). Prens Cuza'nın saltanat döneminde tarım reformlarına karşı savaşarak boyar'ların çıkarlarını savundu. 1862'de başbakan oldu, bir macar tarafından öldürüldü. — LASCAR (Moldavya 1823-Bükreş 1899), siyaset adamı. Prens Cuza'ya karşı hazırlanan kompioya katıldı, sonra geçici hükûmette görev aldı. Carol I tahta çıkınca, muhafazakâr partinin başkanı oldu, sık sık

cat-boat

Foto. Levêque (LAROUSSE)

catch
birkaç klasik yenici oyun

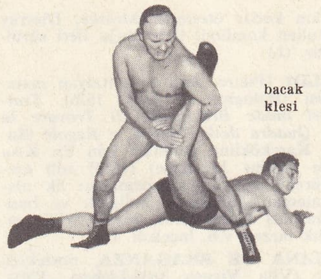

bacak klesi

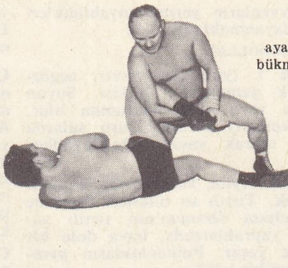

ayak bükme

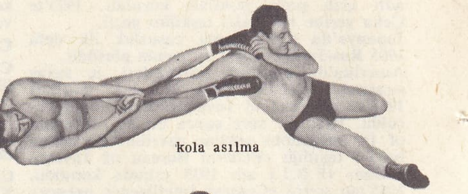

kola asılma

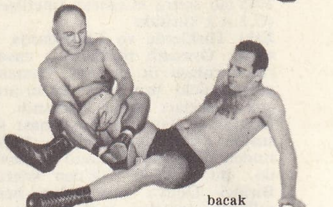

bacak klesi

başbakanlığa getirildi. (L)

CATARHİNA i. Bk. DARBURUNLU MAYMUNLAR.

CATASETUM i. (yun. *kata*, üstünde ve lat. *seta*, ipek). Konuk orkide. Tropikal Amerika'da yetişir. Çiçeklerinin güzelliğinden dolayı birçok türü Avrupa'da sıcak limonluklarda yetiştirilir. (L)

CATAY. Bk. CATHAY.

Siena'lı Azize CATERİNA
Vecchietta tarafından detay, (Siena sarayı)

CATBALOGAN, Filipinler'de liman şehri. Samar adasında; 8 200 nüf. Hindistancevizi içi ve abaka ticareti. (L)

CAT-BOAT [ket-bot] i. (ing. *cat*, kedi ve *boat*, kayık'tan). Tek bir büyük yelkeni olan, flokasız küçük tekne. Yelken dengesi senenin baş tarafa çok yakın olmasıyle sağlanır. *Moth* ve *Finn*, cat-boat türü teknelerdir. (L)

CATCH [keç] i. (ing. *catch as catch can*, nasıl yakalayabilirsen öyle yakala'dan). Her çeşit oyuna, yakalamaya izin verilen bir serbest güreş türü.

— ANSİKL. *Catch*, genellikle profesyonel güreşçiler tarafından yapılır; çok renkli, çok defa eğlenceli bir gösteridir, çünkü tutuşmalar ciddî tutulsa kazalara yol açabilir. Catch'de, mükemmel bir atletik kaabiliyet şarttır; çeşitli oyunları uygulamayı ve onlardan kurtulmayı öğrenmek için uzun bir çıraklık devresi geçirmek gereklidir. Catch, kadınlar arasında da yapılır. Hattâ cüceler arasında bile catch karşılaşmaları düzenlenmiştir. (L)

CATCH i. (ital. *caccia*'dan ing. k.). Üç veya daha çok sesle okunan Kanon'un halk arasındaki yaygın şekli. (En eskileri Thomas Ravenseroft'un *Pammelia* ile *Deuteromelia*'sında [1609] bulunur. Güftelerinde cinaslara ve güldürücü kelime oyunlarına yer verilir.) [L]

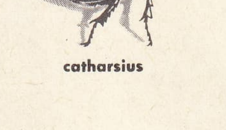

catharsius

CATEAU (LE), esk. **Le Cateau-Cambrésis,** Fransa'da Nord kantonunun (Cambrai idare çevresi) idare merkezi, Cambrésis'de, Escaut'nun kolu Selle kıyısında; 9 444 nüf. (L)

Cateau-Cambrésis antlaşmaları, 1559'da, bir yandan Fransa ile İngiltere (12 mart-2 nisan), öte yandan Fransa ile İspanya (3 nisan) arasında imzalanan iki antlaşma. Birincisinde, Fransa, 8 yılda ödenecek 500 000 ekü karşılığı Calais'yi muhafaza etti. İkincisinde, Henri II, Somme topraklarını aldı, fakat birkaç kale dışında (msl. Pignerol, Asti ve Torino) İtalya'da hak iddia etmekten vazgeçti. Korsika, Cenova'ya bırakıldı. Savoia dükü Emmanuel-Philibert, Henri II'nin kızkardeşi Marguerite II ile evlenerek eyaletlerini geri aldı. İspanya kralı Felipe II, Fransa kralının kızıyle evlendi ve Charolais kontluğunu aldı. İtalya savaşları Fransa'nın zararına sonuçlandı; fakat Fransa, görüşmelere katılmayan Kutsal imparatorluk aleyhine Trois-Evêchés'yi fiilen muhafaza etti. (L)

CATECHİSMUS i. Bk. KATEŞİZM.

CATEL (Charles Simon), fransız bestecisi (Laigle 1773-Paris 1830). Çalgı eserleri: üfleme çalgıları için dörtlüler, yaylı beşliler, sonatlar. Operaları: *Semiramis, Les Bayadères* (Çengiler), *Le Menestrel Écossais* (İskoçyalı Saz Şairi) v.b. Bir armoni kitabı yazdı (1802). [L]

CATENA (Vincenzo), italyan ressamı (Venedik 1470'e doğr.-öl. 1531'e doğr.). Giovanni Bellini'nin öğrencisi ve taklitçisi. İlk başarısını, düka L. Loredan'ın Meryem'in ayaklarına kapanışını gösteren resmiyle sağladı. 1520 Yılında Venedik'teki Santa Maria Materdomini kilisesi için, *Santa Cristena'nın Din Uğrunda Ölüşü* adlı tabloyu yaptı. Eserleri arasında *Meryem'in Tapınağa Teslimi* (Venedik Halk müzesi), *Madonna* (National gallery), *Kutsal Aile* (Dresden), *Senatör Portresi* (Viyana müzesi) adlı tabloları özellikle anılır. (L)

CATENACCİO [katenaçço] i. (ital. k.). Futbolda uygulanan bir müdafaa sistemi. İlk defa italyan Milan takımı tarafından uygulandı. Adam adama müdafaaya dayanır; bugüne kadar futbolda uygulanan en sıkı müdafaa sistemi olarak bilinir. Ancak uygulayan takımda süratli ve mücadeleci eleman olursa gol verimi de sağlanabilir. (M)

CETENULA i. (lat k., küçük zincir). Suda serbestçe vaşayan küçük yassı solucan. En iyi bilinen türü *Catenula lemnae*, bataklıklarda, su mercimeğinin altında yaşar. (Türbelarlar sınıfı.) [L]

CATEPHİA i. Avrupa gece kelebeği. Rengi siyah ve beyaz olur. Tırtılı açık alanlardaki meşelerde yaşar ve bunun kabuk çatlaklarında krizalit olur. (Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

CATERİNA Siena'lı (Catherine BENİNCASA), italyan rahibesi (Siena 1347-Roma 1380). On beş yaşında Dominicus'çu rahibeler arasına katıldı. Büyük bir mistik idi; 1374'ten sonra toplum içinde faaliyet gösterdi; papa Gregorius XI'i Avignon'dan Roma'ya dönmeye zorladı ve razı etti; mezhep ayrılıkları sırasında Urbanus VI'ya yol gösterdi. İslâmlara karşı genel bir haçlı seferi düzenlemek için hıristiyan birliğini gerçekleştirmeye uğraştı. *Dialogo della Divina Provvidenza* (Tanrı'nın Hikmeti Hakkında Bir Diyalog) adlı kitabı ve *Lettere*'si (Mektuplar) italyan edebiyatının klasik eserlerinden sayılır.

— İkonogr. Kutsal evlenmeyi konu alan en ünlü eser Fra Bartolomeo'nun tablosudur (Louvre). Sodoma'nın birçok önemli freski (Siena'da San Domenico kilisesi) ve özellikle *Kendinden Geçme* Azize Caterina'nın hayatıyle ilgilidir. (L)

CATESBY (Robert), ingiliz suikastçısı (Lapworth, Warwickshire 1573-Holbeach, Staffordshire 1605). Elizabeth saltanatının son zamanlarında birçok katolik komplolarına katıldı. Onu sindirmek için alınan tedbirler daha azgın hareketlere geçmesine yol açtı ve 1604-1605'te ünlü «Barut suikastı»nı düzenledi. Suikast ortaya çıkınca kaçtı, fakat yakalanarak öldürüldü. (L)

CATHARİ. Bk. KATHARLAR.

CATHARİNA, Alman kraliçe ve kontesleri için Bk. KATHARİNA. Rus çariçeleri için Bk. EKATERİNA. İsveç kraliçeleri için Bk. KATARİNA.

CATHARSİUS i. Parlak siyah renkte gübre böceği. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşar. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

CATHAY veya **CATAY,** Marko Polo'nun gezisinden sonra, batılı ortaçağ yazarlarının Çin'e verdikleri ad.

● *Cathay* flora ve favnası. Çin'in büyük bir kısmını içine alan bugünkü ve geçmişteki flora ve favna bölgesi. (L)

CATHER (Willa Sibert), amerikalı kadın romancı (Winchester, Virginia 1876-New York 1947). Çocukluğunu Nebraska devletinin geniş ovalarında geçirdi. *Alexander's Bridge* (İskender Köprüsü) [1912] adlı ilk romanı büyük bir başarı sağladı. Gazeteciliği bıraktı, kendini edebiyata verdi; Eserleri: *O Pioneers!* (Ey Sınır Göçmenleri) [1913]; *The Song of the Lark* (Çayırkuşunun Türküsü) [1915]; *My Antonia* (Antonia'm) [1918]; bu eserlerin ortak konusu, Avrupa'dan gelerek Batı Amerika'da yer-

kol klesi ve başı makasa alma

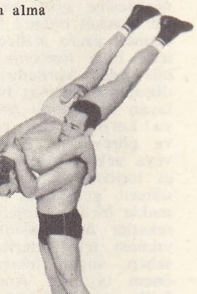

aşırma

japon oyunu

kafa-kol ve çelme

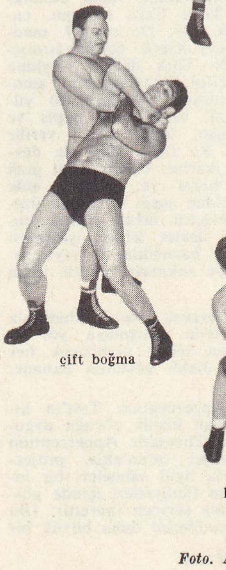

çift boğma

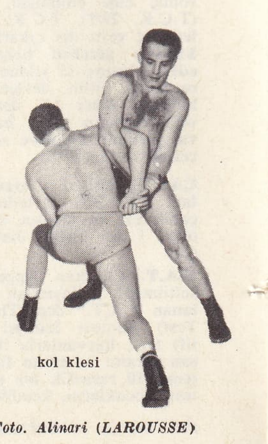

kol klesi

Foto. Alinari (*LAROUSSE*)

kol kavrama

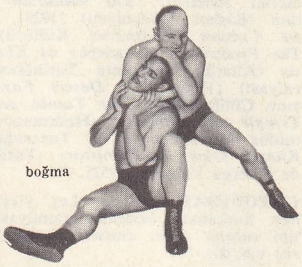
boğma

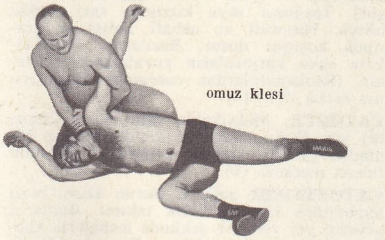
omuz klesi

bel kırma

göğüs çaprazı

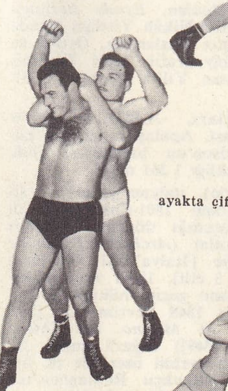
ayakta çift kle

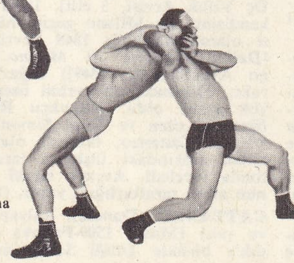
boyun kırma

leşen yürekli göçmenlerin çetin hayatıdır. Sonraki romanları daha az iyimserdir; *A Lost Lady* (Kaybolan Bayan) [1923] ve *The Professor's House* (Profesör'ün Evi) [1925] eserlerinde belirli bir ölçüde hayal kırıklıklarını anlatır. Çağına karşı duyduğu yılgınlıkla geçmişe dönerek *Death Comes of the Archbishop* (Başpiskopos'un Ölümü) [1927] adlı eserinde güneybatı ispanyol medeniyetini; *Shadows on the Rock*'da da (Kayalıktaki Gölgeler) [1931] XVII. yy. Kanadası'ndaki fransız medeniyetini yaşatmağa çalıştı. Bu sürede katolikliğe girdi. Klasik bir hava içinde özenle kaleme alınmış, sağlam yapılı eserleri, natüralist dönemin romanlarına hiç benzemez. 1922'de Pulitzer armağanını kazandı. (L)

CATHERİNE I DE COURTENAY (1274'e doğr.-1307), unvanı bakımından Doğu-Latin imparatoriçesi (1283-1307), imparator Philippe I ile Béatrice d'Anjou-Sicile'in kızı. Gençliğini Napoli'de, Sicilya kralı olan amcası Charles II'nin sarayında geçirdi, sonra 1301'de Valois kontu Charles I de France ile evlendi ve Bizans imparatorluğu üzerindeki haklarını beraberinde getirdi. Kocası, İstanbul'u ele geçirmek için bir ittifak kurmağa çalıştı ise de başaramadı. (L)

CATHERİNE II DE COURTENAY - VALOİS (1301- Napoli 1346), unvanı bakımından Doğu - Latin imparatoriçesi (1308-1346), Catherine I de Courtenay'ın kızı. 1313'te Taranto ve Akhaia prensi Philippe I d'Anjou-Sicile ile evlendi. O tarihten sonra kocası, Doğu Latin imparatoru Philippe II adını aldı. Fakat, kendisinden öncekiler gibi o da sadece Akhaia, Atina dükalığı ve diğer frenk senyörlüklerinin metbuu kalmakla yetindi. Catherine II, kocasının sağlığında uzun süre Napoli'de yaşadı, fakat onun ölümünden sonra (1332), danışmanı Niccolo Acciaiuoli'nin öğütlerini tutarak Peloponnesos üzerindeki hakları ile ilgilendi. (L)

CATHERİNE d'ARAGON, isp. **Catalina de Aragon** (Alcalá de Henares, Castilla 1485-Kimbolton 1536), Fernando V el Catolico ile castillalı İsabel'in kızı. Henry VIII ile evlenerek 1509'dan 1533'e kadar İngiltere kraliçesi oldu. Evlendikten pek az sonra tahta çıkan Henry VIII'den altı çocuk dünyaya getirdi, yalnız biri, prenses Mary, sağ kaldı. İkigül savaşı anılarının henüz pek taze olduğu bir ülkede, erkek vârisin bulunmayışı acı acı hissedildi. Bu yüzden, Henry VIII, 1525'ten sonra boşanmayı düşündü. Anne Boleyne'e karşı duyduğu yeni tutku niyetini kesinleştirdi. 1527'den sonra, kral ile kraliçenin evliliği engelleyici kan bağları bulunduğu bahanesiyle boşanma kararı kilise yetkililerine kaldı. Önce uysallık gösteren papa Clemens VII, Catherine'in yeğeni Karl V'in etkisiyle çekimser davrandı. Öte yandan kraliçe, büyük bir cesaret ve vakarla davasını savunarak boşanmağa yanaşmıyordu. Henry VIII, 1531'de Catherine ile ilişkilerini tamamen kesti ve ingiliz kamuoyunun çoğunluk desteğiyle başpiskopos Cranmer'in başkanlık ettiği bir mahkemede boşanma kararını elde etti (mayıs 1533). Bu boşanma davası İngiltere'nin papalıkla büsbütün bozuşmasına yol açtı. Catherine, hayatının son yıllarını tam bir yalnızlık içinde geçirdi. (L)

CATHERİNE DE FRANCE veya **DE VALOİS** (Paris 1401-Bermondsey manastırı 1437), Fransa kralı Charles VI'nın kızı. Henry V ile evlenerek İngiltere kraliçesi oldu. Bu evliliğin dayandığı Troyes antlaşması (1420), Fransa kral naipliğini Henry V'e veriyor ve fransız tahtına bu evlilikten doğacak ilk erkek çocuğun geçeceğini öngörüyordu. Böylece Henry VI, 1422'de, eski veliaht Charles VII'nin itirazlarına rağmen hem Fransa kralı, hem İngiltere kralı ilân edildi. 1428'e doğru, Catherine, gizlice Owen Tudor ile evlendi; torunlarından biri Henry VII unvanı ile kral oldu. (L)

CATHERİNE DE MÉDİCİS (Floransa 1519-Blois 1589), Lorenzo II de Medici ile Madeleine de La Tour d'Auvergne'in kızı, papa Clemens VII'nin yeğeni. Sonradan Henri II unvanıyle kral olan François I'in oğlu ile evlendi (1533). Henri II'nin krallığı zamanında (1547-1559) on çocuk doğurdu. Diane de Poitiers kralın gözdesi olunca, silik bir hayat sürmek zorunda kaldı. 10 Temmuz 1558'de dul kalınca, François II'nin kısa süren saltanatında Guise'lerin yönetimi ellerinde tutmalarına göz yumdu. Fakat Charles IX'un tahta çıkmasıyle naipliğe getirilen Cathérine, siyaset alanında büyük yetkilere sahip olduğunu gösterdi. Aynı zamanda çok zeki ve etkin bir insan olan Cathérine, isteklerini gerçekleştirmek için ikiyüzlü bir tutum içinde her çareye baş vurmaktan çekinmedi. Saray entrikaları ve din kavgaları arasında kalınca, katolik ve protestanlar arasında onarılmaz bir durum yaratmaktan çekinerek, kral ailesinin çıkarlarına uygun bir siyasete bağlandı. Uzlaştırma çabaları, özenle sürdürdüğü bölme taktiğinin bir meyvesiydi; bu taktikle her iki tarafın zayıflamasını sağladı, varlığı gerekli bir hakem durumu kazanarak onları avucu içine aldı. Ama Wassy kıyımından sonra (1562), katoliklerin safına itildi ve Huguenot'larla savaşmak zorunda kaldı, sonunda da Amboise buyrultusu ile (1563) bir hoşgörü havası getirdi. Saint-Germain'de (ağustos 1570) barış imzalandı; 1563'te ergin çağa ulaşan Charles IX üzerinde Coligny'nin etkili olmasından telâşa düşen Cathérine, Coligny'yi ortadan kaldırmak yollarını ararken, büyük bir sorumluluk payı yüklendiği Saint-Barthélemy (24 ağustos 1572) kıyımına sürüklendi. Ertesi yıl, ustalıklı siyasî manevralarla, en çok sevdiği oğlu Anjou dükünün Polonya kralı seçilmesini sağladı. Charles IX, 1574'te ölünce, Polonya kralı, Henri III adıyle onun yerine geçti, Cathérine ise birkaç ay yeniden naiplik yaptı. Henri III'ün saltanatı zamanında Cathérine'in etkisi azalmağa yüz tuttu. Guise dükünün öldürülmesinden birkaç gün sonra o da öldü. Bu suikastin hazırlanışından haberi olmamıştı. (L)

CATHERİNE HOWARD, İngiltere kraliçesi (1522'ye doğr.-Londra 1542), Henry VIII'in beşinci karısı, Norfolk dükü Thomas Howard'ın torunu. 1540'ta yapılan bu evliliğe kralı, Norfolk ile Cromwell'in düşmanları teşvik etmişti. Fakat geçmişindeki, belki evlendikten sonra da süren gönül ilişkileri Henry VIII tarafından duyulunca, Cathérine yargılanarak idam edildi. (L)

CATHERİNE PARR, İngiltere kıraliçesi (1512-Sudeley Castle 1548). Henry VIII'in, 1543 yılında evlendiği 6. karısı. Luther'cilik mezhebine karşı duyduğu sempati ve iyi yürekliliği sebebiyle din konusundaki kıyımlara karşı çıktı. Kralın ölümünden sonra sir Thomas Seymour ile evlendi (1547). [L]

CATHOLİCOS i. Doğuda bazı din şeflerine verilen ad. İkisi katoliktir ve keldani patriği unvanını taşırlar. Katolik ol-

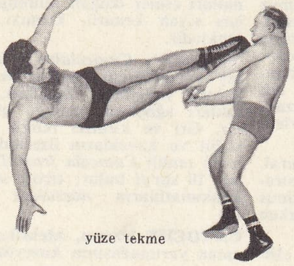
yüze tekme

kol kapma

CATHERİNE d'ARAGON
Vermeulen'in gravürü

CATHERİNE DE MÉDİCİS
François Clouet'nin eseri

CATHERİNE HOWARD
Genç Holbein'in eseri
(Windsor şatosu)

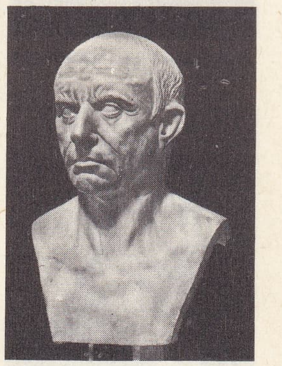
Ihtiyar CATO
(Capitole müzesi, Roma)

Foto. Giraudon, Hanfstaengl, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

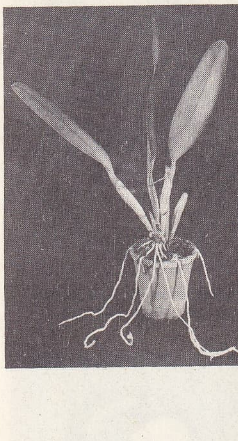

cattleya
altta çiçeği

piskopos Pierre CAUCHON

baron CAUCHY

mayanlar, Sis ve Eşmiadzin ermeni *catholicos*'ları, Gürcistan catholicos patriği, İran nastûrî catholicos'u ile Suriye catholicos'u-dur. [L]

CATİ i. Cava adasında yetişen hint meşesinin adı. (L)

CATİ i. (fr. *cati*). Teks. Kumaşları dayanıklı ve daha parlak yapmağa yarar işlem. (L)

CATİLİNA (Lucius Sergius), romalı suikastçı (M.Ö. 109-Pistoia 62). Soylu bir kişi olmakla beraber, bir haydudun bütün değerleriyle kötülüklerine sahipti. Sulla devrinde kan dökücülüğünü gösterdi; Afrika'da valiyken eyaletini yağmaladı. Konsül adaylığı senatoca kabul edilmeyince, Sulla'nın, durumlarından memnun olmayan eski askerlerini, Roma'da soyluluğunu yitirmiş, borca batmış, bir ayaklanmadan yarar uman ne kadar maceracı varsa hepsini kendisine destek yaptı. İlk suikastı, M.Ö. 65'te başarısızlığa uğradı. 63'te, Cicero konsül iken, Catilina 62 seçiminde bir konsüllük kapmayı amaç edindi. Senatonun adaylarına gene yenildi. Bu sırada taşrada tehlikeli halk toplanmaları olduğu haberi geldi. Cicero Roma'yı askerle korudu. 8 Kasımda Catilina senatoya geldi. Cicero kendisini çok sert bir söylevle kovdu. Catilina yardımcısı Manlius'un Etruria'daki ordusuna katıldı. Cicero Roma'da kalan suç ortaklarını derhal yakalattı, senato kendilerini ölüme mahkûm etti ve Cicero yargıyı hemen yerine getirtti. Catilina Pistoia savaşında yenildi ve öldürüldü (62). Sezar'ın bu bozgunculuğu bildiği ve bundan faydalanmayı düşündüğü sanılır. Senato karşısında Catilina'nın suç ortaklarını ustalıkla savunmuştu; ama ayaklanmanın başarısızlığa uğradığını görünce, şüpheli duruma düşmekten korktu, valilikle İspanya'ya gönderilmesini sağladı. (L)

CATİLUHUR, İndonezya'da yer, Cava adasında, Cakarta'nın güneydoğusunda. Tjitarum kıyısında 240 000 hektarlık pirinç tarlalarının sulanmasını sağlayan baraj ve yılda 1 T Kw/s kadar elektrik üreten santral. (L)

CAT İSLAND, Bahama takımadalarında (Britanya'ya bağlı) ada; 3 200 nüf. Uzun süre bu adanın Atlas okyanusunu aştıktan (12 ekim 1492) sonra Kolomb'un gördüğü ilk ada olduğu sanıldı. (L)

CATKİ. Bk. MALVAİ.

CAT'LAR, Kuzey Hindistan ve Pakistan'da yaşayan, tarımla uğraşan halk. Pencap nüfusunun beşte birini, Bülucistan, Racastan ve Delhi nüfusunun onda birini meydana getirirler (1960 sayımları). Ayrıca, Sind, kuzeybatı sınırı ve Uttar Pradeş'te yerleşmiş olan Cat'lar bu bölgelerde de nüfusun yüzde iki-beşini teşkil ederler. Batı Pakistan'da yaşayan 4 000 000 Cat genellikle deveci ve çiftçi olup Büluçlarla Pathan'ların buyruğu altında çalışır. Birbirinden kız alıp veren yüzlerce ataerkil aile halinde teşkilâtlanmışlardır. Bunların çoğu müslümandır. Hindistan'da yaşayan 6 000 000 Cat'ın ise aşağı yukarı yarısı, Sikh, yarısı Hindu dinine bağlıdır. Sikh'ler Pencap bölgesinde toplanmışlardır. Sikh ve Hindular arasında klan sistemi geçerlidir. Dışarıdan evlenirler. Kadınlar evlenmek için güney ve doğudan batıya ve kuzeye giderler. Hindistan'da ve Batı Pakistan'ın Pencap bölgesinde yaşayan Cat'lar toprak sahibidirler ve tarımla uğraşırlar.
Pencap Cat'ları orta ve uzun boylu, bol saçlı, büyük burunlu ve zekidir. Bunların Racputlar gibi çok eski çağlarda göçmüş Orta Asyalı kavimler ve akıncılarla ilgisi olduğu sanılmaktadır. Cat'lar, XVII. yy.da ilk defa siyasî bağımsızlıklarına kavuşmuş ve daha sonra Uttar Pradeş'te Mursan, Racastan'da Bharatpur ve Pencap'ta Patiala askerî krallıklarını kurmuşlardır. Racput aristokrasisiyle yakın ilişkileri olmuş, bunlarla kaynaşmışlardır. Cat'lar Kşatriya adı verilen erdemli yaşama biçiminden uzaklasmış ve meselâ dulların yeniden evlenmesini kabul etmişlerdir. (L)

CATO (Lucius Porcius), romalı general. M.Ö. 89'da konsül oldu. İç savaş sırasında ayaklanan Etrüskleri yendi. Fucinus gölü yakınında Mars'lara karşı savaşırken öldürüldü. (L)

CATO (Marcus Porcius Licinianus), «İhtiyar» veya «Censorius» lakaplı, romalı devlet adamı (Tusculum M.Ö. 234-öl. M. Ö. 149). İlk defa 17 yaşında iken Hannibal'e karşı savaşa girdi. Askerlerin tribunus'u seçildi, sonra Scipio'nun Sicilya quaestor'u (205) oldu, burada generalinin şatafatını eleştirdi. Sardunya valiliğine getirildi (198), gezilerini yaya yaptı. 184'te censorius seçildi, lükse karşı çıktı, kadınların aşırı giderlerini önleyen bir kanun kabul ettirdi, birçok senatörü ve bu arada kardeşi büyük Scipio'yu da görevinden ayırdı. Etkili bir konuşma gücü vardı. Yunanca bilirdi, fakat yunan etki ve geleneklerine karşı savaş açtı. Filozofların kovulmasına çalıştı. Roma için çok zararlı gördüğü Kartaca'nın yok edilmesi düşüncesini savundu. Korkusuz bir yurttaş, iyi bir tarımcıydı, fakat pek ince duygulu değildi. Tusculum'daki topraklarını kendi eker biçerdi. Çıkarlarını gözetmeyi iyi bilirdi. Her şeyi paraya çevirirdi. *De Agricultura* (Tarım Üstüne) adlı eserinde «mal elde etmeyi değil, satmayı sevmelidir» diye yazar. Burada, genellikle yunan olduklarından, hekimlere güveni yoktu. Köylüye ve kendi sağlığını korumaya elverişli, çok iyi bir reçete derledi. Ayrıca, romalılar için çok önemli olan iki sanatla uğraştı: savaş ve hukuk. *Origines* (Başlangıçlar) adlı eserinde Roma tarihini inceledi, fakat, romalı kumandanların adlarını anmadı. Bu eserden ancak küçük bölümler kaldı. Cato gerçekten eski bir roma köylüsü örneğidir. Dik kafalı, kendisine de, başkalarına karşı da hırçındı. Dar görüşlü, katı yürekli bir kimseydi. Yunanistan'dan gelen yeni gelenekleri, alışkanlıkları, aşırı tüketimi gerektiren yaşayışı sezdi, daha ilk baştan melite duyurdu. Çünkü bunlarda, Roma cumhuriyetinin gerçek gücünü kuran tarımcı orta sınıf için büyük yıkım gördü. (L)

CATO (Marcus Porcius Licinianus), [öl. M.Ö. 152]. Marcus Porcius Cato'nun (ihtiyar) oğlu. Paulus Aemilius'un kumandasında savaşlara katıldı ve onun damadı oldu. Hukuk kitapları yazdı. *Caton Kuralı* adlı eserin de onun olduğu sanılır. (L)

CATO (Marcus Porcius) [**Utica**'lı diye anılır] (M. Ö. 95-Utica 46), Catomaior'un torununun oğlu. Yiğit ve namuslu bir insandı. Spartacus'a karşı yapılan savaşlara katıldı, sonra askerî tribunus olarak Makedonya'ya gönderildi. Dönüşünde quaestor oldu, birçok yolsuzlukları ortaya çıkardı. Sulla'nın eski memurlarını da aldıklarını geri vermeğe zorladı (65). Az sonra ülkesini elinden almak için Kıbrıs kralı Ptolemaios üzerine gönderildi. Roma'ya büyük ganimetlerle döndü. Catilina'ya karşı Cicero'yu tuttu, Crassus, Sezar ve Pompeius'a karşı senatoda direndi, Doğuda Pompeius'un izinden yürüdü. Pharsalos savaşından ve Pompeius'un ölümünden sonra Afrika'da savaşı sürdürmeğe çalıştı. Utica'ya kuşatılınca, Eflatun'un *Phaidon*'unu (Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine) okuyarak kendini öldürdü. Cicero *Cato'ya Övgü*'yü yazdı, Sezar buna *Anti-Caton* ile karşılık verdi. Lucanus onu *Pharsalia*'da çok yüceltti. Bağımsızlığın savunucusu olan Cato, koyu bir stoacı idi, Roma'da bu öğretiyi en çok tutanlardan biri oldu. İnancını açıkça söylemekle övünür, bütün davranışlarını bağlandığı öğretiye uydurmağa çalışırdı. (L)

CATO (Dionysius), latin şairi ve ahlâkçısı, Ortaçağda çok tutulan ve XIII. yy.da Fransızcaya çevrilen, *Dicta Catonis* (Cato'nun Deyişleri) adlı dört kitaplık beyitlerin yazarı olduğu sanılır. (L)

CATOCALA i. (yun. *kato*, aşağıda ve *kalos*, güzel). Büyük gece kelebeği. Üst kanatları esmer dalgalı külrenginde, alt kanatları siyah kenarlı, kırmızı, sarı ve mavi renktedir.

— ANSİKL. *Catocalalar*'ın birçok türü, kuzey yarımkürenin soğuk ve ılıman bölgelerinde yaygındır. Tırtılları, üstünde yaşadıkları ağaçların kabuğu gibi boz renktedir. Gri ve kırmızı renkli *Catocala nupta* söğüt ve kavakların üzerinde yaşar; gri ve mavi renkli *Catocala fraxini*'nin kanat açıklığı 10 sm'yi bulur; tırtılı söğütlerde yaşar. Kınkanatlıların *noctuidae* familyasından. (L)

CATOCHE burnu, Meksika'da burun. Yucatan yarımadasının kuzeydoğu ucunda. (L)

CATO MAJOR, Cicero'nun diyalogu. (Bk. SENECTUTE [DE].) [L]

CATON-THOMPSON (Gertrude), britanyalı kadın arkeolog (Londra 1888). Abidos'da yapılan araştırmalara (1921-1922) katıldı, sonra Kuzey Fayyum kazı alanlarını gezdi (1924-1926), Güney Afrika'ya gitti. Zimbabwe ve Kuzey Rodezya'daki keşifleri (1928-1929) Afrika medeniyetlerinin kaynakları üzerine yeni ışıklar tuttu. Yayımladığı eserler şunlardır: *The Badarian Civilisation* (Badari Medeniyeti) [1928], *Zimbabwe Culture* (Zimbabwe Kültürü) [1931], *The Prehistoric Geography of Kharga Oasis* (Kharga Vahasının Tarihöncesi Coğrafyası) [1932], *The Desert Fayum* (Fayum Çölü) [1935]. *The Tombs and Moon Temple of Hureidha* (Hadramaout) [Hureidha Mezarları ve Ay Tapınağı] (1944), *Kharga Oasis in Prehistory* (Tarihöncesinde Kharga Vahası) [1952]. (L)

CATOPİDAE çoğl. i. Leş yiyen küçük boy kınkanatlı böcekler familyası. Örnek tipi *catops*, diğer cinsleri *choleva, leptodirus* v.b.'dir. (L)

CATOPS i. (yun. *kato*, aşağıda ve *ops*, göz). İpeğimsi veya kızılımsı sarı renkte böcek. Hayvanî ve nebatî kalıntılar arasında koşuşur durur. Bazılarına kemiricilerin veya karıncaların yuvalarında rastlanır. (Kınkanatlılardan *catopidae* familyasının örnek tipi.) [L]

CATORCE, Meksika'da (San Luis Potosi ili) yer. Doğu Sierra Madre'de. Zengin bir maden (gümüş, kurşun, antimon) bölgesinin ticaret merkezi. (L)

CATOSTEOMİ çoğl. i. Burun kısmı boru biçiminden kemikli balık takımı. Bunların gövdesi yer yer zırh şeklinde levhalarla kaplıdır, fakat pullu değildir. Bu takımda üç familya bulunur; dikenlibalıkgiller (dikenlibalık), çullukbalığıgiller (çullukbalığı) ve denizatıgiller (denizatı). [L]

Cato Street komplosu, 1820 yılı şubatında Londra'da ingiliz ihtilâlcisi Thistlewood'un hükûmet üyelerini öldürmek amacıyle düzenlediği suikast. Bu gizli komplonun ortaya çıkarılmasıyle, Fransa savaşından sonra Büyük Britanya krallığını sarsmış olan ihtilâl heyecanı en yüksek noktasına varmıştır. (L)

CATOXANTHA i. (yun. *kato*, aşağıda ve *scanthos*, sarı). Büyük böcek. Elitralarında, yaldızlı yeşil bir fon üzerinde mavi ve mor haleli sarı benekler bulunur. (Asya'nın ve Asya'daki takımadaların en sıcak bölgelerinde yaygındır. En iyi bilinen türü Cava'da yaşayan *Catoxantha bicolor*'dur. Kınkanatlılarin *buprestidae* familyasından.) [L]

CATS (Jacob), hollandalı şair ve devlet adamı (Brouwershaven 1577-La Haye 1660). Kırk yaşındayken yazdığı manzum ve mensur eserlerle Hollanda edebiyat tarihinde önemli bir yer tuttu: *Sinne-en Minnebeelden* (Aşk Özleyişleri ve Hayaller) [1618], *s'Werelts Begin, Midden, Eynde Besloten in den Trouringh* (Bir Nikâh Yüzüğü İçinde Saklı Olan Dünyanın Başlangıcı, Ortası ve Sonu) [1637], otobiyografik eseri *Tachtigjarigh Leven* (Seksen Yıllık Ömür) [1658]. (L)

CATSKİLL dağları, A.B.D.'de (New York ili) dağ kütlesi. Apalaş yaylasının kuzey bölümü, Hudson'un batısında; Slide Mountain'de yüksekliği 1 261 m. (L)

CATTANEO (Carlo), italyan yazarı ve siyaset adamı (Milano 1801-Castagnola di Lugano 1869). Yaşadığı dönemin olayları üzerine önemli notlar (*Archivio Triennale delle Cose d'Italia* [İtalya'daki Olayların Üç Yıllık Arvişi, 3 cilt], 1855) ve özellikle kendisinin de Milano geçici hükûmeti üyesi olarak katıldığı 1848 devrimi ile ilgili (*Dell'insurrezione di Milano nel* [Milano Ayaklanması, 1849]) değerli anılar bıraktı. Düşüncelerin evrimi üzerinde de büyük etkisi oldu. Hukukçu Romagnesi'nin öğrencisi olan ve Saint Simon'culuktan etkilenen Cattaneo, iktisadî olaylarla sosyal ahlâk arasındaki ilişkileri tarafsız bir tutumla inceledi. Avrupa siyasî federasyonunun ateşli taraftarlığını yaptı. (L)

CATTANEO (Danese), italyan heykeltıraşı ve şairi (Massa 1509-Padova 1573). Venedik'e birlikte gittiği Sansovino'nun öğren-

Foto. X, Roubier (LAROUSSE)

do Leredan'ın mezarı. San Giovanni epaolo kilisesi. On üç bölümlük bir de şiiri vardır: *Dell'amor di Marfisa* (1555-1562). [L]

CATTEGAT. Bk. KATTEGAT.

CATTELL (James McKeen), amerikalı psikolog ve yayımcı (Easton, Pennsylvania 1860-Lancester, Pennsylvania 1944). 1891'den 1917'ye kadar Columbia üniversitesinde profesörlük yaptı; *Psychological Review, Science, School and Society* gibi dergiler çıkardı. (L)

CATTLEYA i. Orkide türü. Tropikal Amerika'da ve Meksika'da yetişir.

— ANSİKL. Amatör çiçekçiler *cattleya*'ları pek tutarlar. Çünkü bunların çoğu 15-20 derecede kuru limonluklarda yetişir. Soğanıyle üretilir ve fazla bir bakım istemez. Hepsi de güzel çiçekli on beş kadar *cattleya* çeşidi limonluklarda yetiştirilmektedir. (L)

CATTOLİCA, İtalya'da komün. Emilia'da (Forli ili), Adriya denizi kıyısında, Apulia sınırında; 13 000 nüf. Sayfiye yeri. Balıkçılık. (L)

CATTY. Bk. KATİ.

CATUGNATUS, Allobrog'ların başkanı (öl. M.Ö. 61). Bir Roma ordusunu pusuya düşürdü ve İsara (Isère) yakınında yok etti. Romalılar, Catugnatus'un bulunmadığı bir sırada geri dönerek ülkesini yakıp yıktılar. Allobrog'lar barış isteme zorunda kaldı.

Catularia kapısı, Capitolium tepesi ile Quirinalia arasında eski Roma kapılarından biri. Bu kapı yanında her yıl bir kızıl köpek kurban edilirdi. (L)

CATULLUS (Caius Valerius), latin şairi (Verona M.Ö. 87'ye doğr.-öl. M.Ö. 54'e doğr.). Seçkin bir ailedendi, kısa ömrünü okuma ve eğlenceyle geçirdi. Lesbia'ya tutkundu. Bilgiyle yüklü olan şiiri, yaşamasını bilen, eğitilmiş seçkin bir topluluğa seslenir. Elimizdeki 116 şiirinden *Thetis ile Peleus'un Düğünü* gibi bazıları iskenderiyeli şairlerin etkisini taşır. Fakat onun en önemli şiirleri, Lesbia'nın aşkı üzerine günü gününe yazdıklarıdır. Denildiğine göre Lesbia, Cicero'nun düşmanı olan P. Clodius Pulcher'in kız kardeşidir. (Lodia); güzelliği, zekâsı, lüksü ve kötü huylarıyle ün salmıştır. [L]

CATULUS (Lutatius). Bk. LUTATİUS CATULUS.

CATUVOLCUS veya **CATİVOLCUS,** Eburon'ların başkanı, M.Ö. 54'te Belçika Galya'sını kurtarmak için Sezar'a karşı savaşmak amacı ile kuvvetlerini Ambiorix'inkilerle birleştirdi. Sabinus ve Cotta ordusunu kılıçtan geçirdi ise de düşman tarafından sıkıştırılınca kendini zehirledi. (L)

CAUCA. Esk. coğ. İspanya'da (Tarraconense) şehir. M.Ö. 151'de Romalıların eline geçti. Theodosius burada doğdu. Bugün, *Coca* (Segovia ili). [L]

CAUCA, Kolombiya'da nehir. Rio Magdalena'nın kolu; 1 250 km. Merkezî Cordillera'dan doğar, güney-kuzey doğrultusunda merkezî ve batı Cordillera ile çevrili, uzun bir yapı çöküntüsünü aşar. Bu çöküntü («Valle del Cauca»), volkan külleriyle kısmen doldurulmuştur; geniş ölçüde tropik bitkileri tarımı yapılan (kakao, tütün, şekerkamışı) verimli bir bölgedir. Çöküntüde önemli şehirler vardır: Popayan, Cali ve Cartago. Cartago'nun aşağı kesiminde nehir boğazlara dalar; bu boğazları Antioquia havzası (kahve isletmeleri) keser. Cauca'nın aşağı çığırı alüvyonlu bir ovayle sona erer ve nehir rio Porce ile birleşir, genişleyerek rio Magdalena'ya dökülür. Cauca, yukarı çığırında, adını iki idare bölgesine vermiştir. *Cauca idare bölgesi* (520 000 nüf., idare merkezi *Papayan*) ve *Valle del Cauca* idare bölgesi (1 743 000 nüf., idare merkezi *Cali*). [L]

CAUCALİS i. Beyaz veya pembemsi çiçekli bitki. 1 500 m'ye kadar yerlerde, kireçli tarlalarda biter. (Maydanozgillerden.) [L]

CAUCASUS. Bk. KAFKAS.

CAUCHON (Pierre), Beauvais piskoposu (Reims bölgesi 1371'e doğr.-Rouen 1442). 1420'de Beauvais piskoposu oldu. 1429'da Charles VII taraftarlarınca kovuldu; Rouen'a sığındığında, bu ilin açık olan başpiskoposluğuna göz dikti. İsteğine kavuşmak ümidiyle Jeanne d'Arc'ı yargılama görevinin kendisine verilmesini istedi. Siyasî bir öcü, bir şapkınlık davası hürriyeti altında gizleyerek mahkemeyi ingilizlerin hoşuna gidecek biçimde yürüttü. (L)

CAUCHY (baron Augustin), fransız matematikçisi (Paris 1789- Sceaux 1857). 1816'dan sonra Fen fakültesinde cebir, Collège de France'ta matematiksel fizik, Ecole polytechnique'te mekanik okuttu. 1830 Devriminden sonra ant içmeğe yanaşmadığı için işinden oldu, kendisine bir matematik kürsüsü açılan Torino'ya gitti, sonraları Paris Fen fakültesine matematiksel astronomi profesörü oldu. Cauchy, bilimin değişik dallarında ilgi çekici çalışmalar yaptı. Analizde bugün bile kullanılan sağlam, kesin metotlar kabul etti ve analitik fonksiyonlar teorisini ortaya koydu. Yedi yüzden çok incelemesi vardır.

Cauchy dizisi. Cauchy şartını sağlayan rasyonel sayıların dizisi. Bazı Cauchy dizileri sınır olarak rasyonel bir sayıyı kabul eder, ancak bu şart her zaman gerçekleşemez. Genel olarak, gerçel (rasyonel ve ortak ölçüsüz) sayıları ve bu sayıları konu alan işlemleri tanımlamak için bu dizilerden yararlanır. Bu durumda gerçel sayılardan (rasyonel olmaları zorunlu değil) oluşmuş diziler gözönüne alınabilir. (L)

Cauchy integrali. Basit bir C kapalı bölgesiyle sınırlanmış bir D bölgesi ve D içinde ve çevresinde holomorf bir $f(z)$, fonksiyonu verildiğinde *Cauchy integrali*, $f(z)$'nin C çevresi üzerinde aldığı değer bilindiği zaman, bu fonksiyonun D bölgesinin bir x noktasındaki değerini hesaplamağa yarar. İntegral C boyunca doğru yönde alındığına göre

$$f(x) = \frac{1}{2\pi i}\int_C \frac{f(z)}{z-x}\,dz,$$

elde edilir. (L)

Cauchy şartı. Gerçel veya sanal sayılar kümesinde yakınsak bir dizi olduğunu gösteren nitelik; istenildiği kadar küçük her pozitif ε sayısına, n ve p α'dan büyük olmak üzere $u_n - u_p < \alpha$ olacak şekilde (ε'a bağlı) bir α, tam sayısı tekabül ettirilebilirse, u_n dizisi yakınsaktır. Gözönüne alınan u_n dizisinin terimlerinin bir doğru üzerinde gösterilmesi, Cauchy şartını gerçekleyen bir dizi için bir *yığılma noktası* olabileceğini kabul eder. (L)

CAUCUS i. (amerikanca k., lat. *caucus*, kupa'dan). Amerika Birleşik devletlerinde bir aday seçmek, grubu veya komiteyi ilgilendiren tedbirleri almak amacıyle toplanmış aynı görüşe sahip vatandaşlar veya seçmenler grubu. (Bugün Caucus'lerin yerini çok defa konvansiyonlar veya önseçim sistemi almıştır.) [L]

CAUDERAN, Fransa'da Gironde idare bölgesinde eski komün. 1964'te Bordeaux'nun batı banliyösüne bağlandı; 29 406 nüf. (1962'de). Metalürji (tarım makineleri, kazancılık, hassas makineler). Elektrik malzemesi. Ayakkabıcılık. Tuhafiyecilik. Bıçkıhane. Plastik maddeler. Seramik. (L)

CAUDİLLO (aşağı lat. *cabdellus*'dan; *caput*, baş'tan. İsp. esk. şekli: *cabdilio*, bugün *caudillo*,...in başında olan, özellikle savaş komutanı). İspanyol tarihçilerinin, İberya yarımadasının Müslümanların elinden Hıristiyanlara geçtiği devre sırasında her iki taraftaki askerî şefleri anarken kullandıkları terim. || *Teşm. yol.* XIX. yy.da iktidarı meşru olmayan yoldan ele geçiren general (Espartero, Narvaez v.b.). [Bu terim tekrar ele alınarak, 1936'da İspanya cumhuriyetine karşı çıkan isyanın elebaşısı olan, hem ordulara kumanda eden, hem de sivil yönetimi elinde bulunduran general Franco'nun unvanı oldu.] (L)

CAUDİUM. Esk. coğ. İtalya'da (Samnium) şehir, Campania sınırında; bugün, *Montesarchio.* — Caudium yakınında *Caudinae Fauces* («Caudinum çatalları veya boğazları») adlı bir geçit vardı; Campania'dan Samnium'a gitmek için bu geçidi aşmak gerekiyordu. İkinci Samnit savaşı sırasında bir roma ordusu burada sıkıştı ve iki konsülüyle birlikte teslim oldu (M.Ö. 321). Bugün, *Stretto di Arpaja.* (L)

CAUDRY, Fransa'nın kuzeyinde (Cambrai idare çevresi) komün, Cambrésis'de; 13 292 nüf. Dokuma sanayii. Büyük dantel, tül ve elişleri yapımı merkezi. Çamaşırhaneler. Konfeksiyon. Biracılık. Şekercilik. Caudry 1964'te komşu komün Audencourt'u da sınırları içine aldı. (L)

CAUF. Bk. KOF.

CAULERPA i. (yun. *kaulos*, sap ve *erpein*, sürünmek). Tropik denizlerde yetişen sifonlu yeşil suyosunu. Dıştan bakıldığı zaman, kökü, gövdesi ve yaprağı bulunan yüksek yapılı bir bitkiyi andırır, fakat iç yapısı öyle değildir. (L)

CAULFİELD, Melbourne'da (Avustralya, Victoria) semt; 80 000 nüf. Sanayi (plastik maddeler) merkezi. (L)

CAULFİELD'S HİLL, Malezya'da (Perak) bölge, Kerbau dağlarında; 1 400 m yüksl. Sayfiye yeri. (L)

CAULOBACTERİALES çoğl. i. Yosunbakteriler altbölümünden bakteri takımı. (L)

CAULONİA, İtalya'da komün. Calabria'da (Reggio di Calabria ili), Allaro kıyısında: 11 000 nüf. Verimi arttırılmaya uğraşılan bir bölgenin ticaret merkezi.

— Tar. *Caulonia, M.Ö. VII. yy.da yunan sömürgesiydi; savaşlar sırasında yerle bir edildi; M.Ö. III. yy.dan itibaren bir köy haline geldi. Adı uzun süre *Castelvetere* olarak kaldı. 1860'ta yeniden eski adını aldı. (L)

CAUNSARİ i. Leng. Hindistan'da çeşitli lehçelere, özellikle Pencap eyaletlerinin kuzeyi ile Uttar Pradeş'te konuşulan batı paharî'ye verilen ad. [Devanagari alfabesiyle yazılır.] (L)

CAUPOLİCAN, Aracan'ların önderi. İspanyol'lara karşı başarıyle savaştı. 1558'de ihanete uğrayarak ispanyol generali Mendoza'ya yenildi ve işkenceyle öldürüldü. İspanyol şairi Alonso de Ercilla, *Araucana* (Aracan'lar) [1569-1589] adlı eserinde Caupolican'dan uzun uzun söz eder. (L)

CAUQUENES, Şili'de şehir; Maule ilinin idare merkezi, Concepcion'un güneydoğusunda; 14 900 nüf. Ünlü şaraplar. Şehir 1939'da bir deprem sonunda yıkıldı. (L)

CAUS (Salamon DE), fransız mühendisi (Pays de Caux 1576'ya doğr.-Paris 1626). Protestan olduğu için 1612'de yurt dışına göçtü, hayatının büyük kısmını Fransa dışında geçirdi. Belli başlı eseri olan *Les Raisons des Forces Mouvantes, avec Diverses Machines tant Utiles que Plaisantes* (Faydalı ve Eğlendirici Çeşitli Makinelerde Hareket Sağlayıcı Güçlerin Hesapları) [1615], onu buhar makinelerinin gerçek bulucusu olarak tanıttı; eserinde yalnız buharın genleşme ve yoğunlaşma teorisini (makinenin asıl ilkesi, pistonun alternatif hareketi) açıklamakla yetinmedi, gerçek bir buhar makinesinin tasvirini yaptı. (L)

Causa, Principio ed Uno, Giordano Bruno'nun felsefe eseri. İçinde 5 dialog bulunan kitap 1584 yılında yayımlandı. Eserin çıkış noktası Kopernikus'un, Yer'in hareketi nazariyesidir. Bruno, evrenin birliğini ve sonsuzluğunu coşkun bir dille anlatır: «Evren sadece bir merkezdir, daha doğrusu onun merkezi her yerdedir, çemberi de hiçbir yerde değildir». Evrenin birliği hakkındaki bu görüşünden Bruno, bütün varlıkların cevher bakımından özdeş ve bir olduğunu ileri süren panteist düşünceye ulaşır. Schelling'in de salt (mutlak) özdeşlik ilkesini bu kitaptan çıkardığı söylenir. (L)

CAUSSE i. (Fransa'nın güneyinde birçok bölgenin adından). Derin vâdilerle kanyon, yarlı kalkerli yayla; yüzeysel karstlı engebe şekilleri (lapya, dolin) taşır.

— ANSİKL. *Causse*'lara yalnız ılıman bölgede rastlanır; tropikal bölgede yerlerini başka bir karst tipine, *morn*'lu *karst*'a bırakırlar. Yükseltide, özellikle Alp'lerde karların erimesinden meydana gelen sular lapyaları çoğaltır. Bu çeşit causse'lara *alp causse*'u adı verilir. (L)

CAUSSES (GRANDS), Fransa'da bölge, Massif Central'in güneyinde, kenarları dik vâdilerle (kanyon) ayrılmış kalkerli yaylala-

Salamon de **CAUS** «Hareketli Güçlerin Sebepleri» (1615) adlı eserinin kapağı (Bibliothèque nationale, Paris)

Cakarta

rı içine alır. Grands Causses yaylaları jura devrinden kalma kalın kalker tabakalarından meydana gelir. Yaklaşık olarak 1 000 m yükseltiye ulaşırlar.

Causses yaylalarının yüzeyi geniş dalgalanmalar meydana getirir; bu dalgalanmalar kurak bir vâdiler şebekesi ve oldukça geniş çöküntülerle engebelenir. Pek az ekilebilir toprağı olan bu çöküntüleri (sotchs) ekilmiş tarlaların varlığı belli eder. Bugün yaylaların başlıca gelir kaynağını keçi yetiştiriciliği meydana getirir; elde edilen sütten, özellikle peynir yapımında (rokfor) yararlanılır. (L)

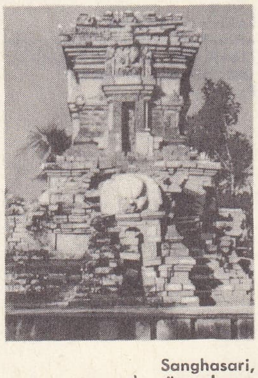

Sanghasari, tapınak, güney kısım

CAUSSİN DE PERCEVAL (Jean Jacques Antoine), fransız doğu dilleri bilgini (Montdidier 1759-Paris 1835). Collège de France'ta arapça profesörü (1783), krallık kitaplığında arapça elyazmaları bölümü yöneticisi (1787), 1809'da İnstitut üyesi oldu. — Oğlu, ARMAND (Paris 1795-ay.y. 1871), 1822'de, Collège de France arapça profesörlüğüne atandı. Eseri: *Essai Sur l'Histoire des Arabes avant l'Islamisme* (İslâmlıktan Önceki Arap Tarihi Üzerine Deneme) [1847]. (L)

CAUSUS i. (yun. *kausos*). Zehirli yılan. Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşar. (Bu yılana *gece engereği* denir; *Causus rhombeatus* türüne yerli kulübelerinin etrafındaki çerçöp yığınları içinde çok rastlanır.) [Engerekgillerden.] (L)

CAUTİN, Güney Şili'de nehir; 160 km. — *Cautin ili*, 460 000 nüf. Merkezi, *Temuco*. (L)

CAUX bölgesi, Fransa'da Normandiya'da (Seine-Maritime) tebeşir yaylası, Sen'in kuzeyinde. (L)

CAVA, Sunda takımadalarında (İndonezya) ada; kuzeyde Cava denizi, güneyde Hint okyanusu, batıda Sunda boğazları ve doğuda Bali arasında; yüzölç. 132 000 km²; 60 300 000 nüf. Başlıca şehirleri *Cakarta*, *Surabaya*, *Bandung*, *Semarang* ve *Sol*

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Ada yakın bir devirde meydana gelmiştir. Ancak küçük bir bölümünü oluşturan en eski kayaları Tebeşir ve Eyosen devirlerinden kalmadır. Eski Sunda çukurundaki jeosenklinal birikintilerin kıvrılması Pliyosen'den itibaren Cava'yı doğu-batı yönünde su yüzüne çıkarmış ve adaya ince-uzun biçimini (Sunda boğazından Bali boğazına 1 000 km; Cava denizi ve Hint okyanusu arasında 100-200 km) kazandırmıştır. Su sathına varan yüzeyler oldukça önemli bir aşınmanın etkisindedir ama yanardağların faaliyetiyle sürekli olarak yeni jeoloji yapıları ortaya çıkar. Kratojen görevi taşıyan bir yayla üzerinde yüz yirmi bir yanardağ vardır; bu yanardağların konileri, merkezden çevreye doğru yayılan yarıklarla oyuludur; aralarından on dördünün yükseltisi 3 000 m'yi aşar ve adanın en yüksek tepesi Seremu (Tenger kütlesinde) 3 676 m'ye ulaşır; yanardağların bazıları hâlâ tehlikeli bir şekilde faaldir. Bu yanardağlar özellikle adanın iç kısmında eşiklerle ayrılmıştır; eşikler Cava denizi kıyısı ile Hint okyanusu kıyısı arasında kolay aşılan geçitler açar.

Yanardağlar dizisinin kuzey ve güneyinde, kıyılara paralel uzunlamasına iki bölge görülür: güneyde kapalı çöküntülerle engebelenen kalkerli yaylalar halindeki kıyının yanında yükselen şistli ve kumtaşlı yaylalar vardır; kuzeyde, kıyı ovası aralıklı kıvrılmaların meydana getirdiği tepelerle kesilir. Irmak deltaları birbirini takip eder: Solo, Ren'e oranla elli kat çok alüvyon taşır. Cava ekvatora yakınlığı (5°-10° güney enleminde) ve ada olması sebebiyle sürekli olarak sıcak ve çok yağışlı bir iklimin etkisindedir: Cakarta'da en sıcak ve soğuk aylar arasındaki fark 1°C'yi geçmez (ocak ayında: 25,4°C, mayıs ayında 26,4°C). Casaraca yılda 6 700 mm yağış alır; yağışın aylara dağılışı çok düzenlidir. Güney yarımküre kış mevsimindeyken ada güneydoğu alize alanına girer: güney yarımküre yaz mevsimindeyken ise kuzeydoğu alizesi Cava'ya ulaşır. Kuzeybatıdaki rüzgâra açık yanardağların yamaçları, yaz mevsiminde çok yağış alır. Burası yapraklarını dökmeyen ormanların alanıdır; ormanlar olağanüstü güzellik ve çeşitliktedir: yüksekliklerі bazen 50 m'yi bulan dipterocarpaceae ormanı, incir ağaçları (ficus), palmiyeler ve dev eğreltiotları, salepgiller ve muzgillerden meydana gelen alt ormana hâkimdir. Dik eğimli yamaçlarda bambular geniş alanlar kaplar. Yüksek yerlerde kozalaklılar, günlükağacıgiller ve rasamalar (altingia excelsa) ortaya çıkar. Kıyıda deniz ve tarımın başladığı alanların arası mangrov ile örtülüdür. Bu ormanların çok zengin favnası gergedan, geyik ve etoburları (kaplan, panter) kapsar.

Güney yarımküre kış mevsimindeyken adanın güneydoğuya açık ormanları yağış alır; ama bu dönemde haziran-eylül ayları arasında Cava'nın iç kısmında ve doğusunda kuraklık hüküm sürer; çünkü güneydoğu rüzgârları, yanardağların kuzey yamaçları boyunca aşağı inerken rutubet oranları düşer. Bu bölgelerde ormanın yerini tepelerde küstümotugiller ve tek ağacı kuraklığa, yer yer palmiyelerle örtülü (vahşî mandalar ve antiloplar yaşar) savanalar alır.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Sıcaklık, adanın batısıyla iç kısmında suların bolluğu ve yanardağ topraklarının zenginliği, arazinin yoğun bir şekilde değerlendirilmesine elverişli şartlar meydana getirir. Bununla birlikte bazı bölgelerin aşırı işlenmesi topraklara büyük zarar vermiştir. Adanın güneybatısındaki cavalılar bugün bile avcılık, devşirme ve ormanı yakarak tarla açma *(ladang)* yoluyle geçinirler; yakarak tarla açma ise çoğunlukla toprakların yıkanmasına meydan verir.

Ovalarla, tepe ve volkanların ilk yamaçlarında, yer yer, taraçalar halinde katlar meydana getiren toprak yükselmeleri, suyle örtülü pirinç tarlalarını *(savah)* sınırlar; savahlardan genellikle yılda iki kere ürün alınır; ayrıca pirinç hasadından sonra savanlarda ve sulanamayan topraklarda *(tegalan)* ikinci derecede önemli tarım (mısır, manyok, tatlı patates, yerfıstığı, soya) yapılır. Sulama olmaksızın uygulanan bu tarımlar, (özellikle mısır tarımı) Cava'nın kurak doğu bölümünde önem kazanır; buna karşılık pirinç ekili alanlar azalır. Hindistancevizi ağaçları setlerde yetiştirilir.

Toprağın yoğun bir şekilde işlenmesine rağmen ovalarda ticarete yönelmiş tarım yaygındır; ama Cava'nın iç kısmında ihracata yönelmiş tarıma çok az toprak ayrılmıştır; bu topraklarda daha çok besin tarımı alanına giren bitkiler yetiştirilir: Cirebon'un doğusundaki Tegal ve Pekalongan ovalarında iki yıllık bir dönem içinde şekerkamışı bir yıl veya on sekiz ay süreyle bir miktar toprağı işgal eder. Suraba'ya doğru, gerçek büyük tarım işletmeleri ortaya çıkar. Ticarete yönelmiş büyük tarım çiftlikleri özellikle dağlarda yaygındır; bunun sebebi bu bölgelerde nüfus yoğunluğunun çok daha az olması nedeniyle toprakların boş kalmasıdır. Praenger'de çay katının üstünde ve Brantas'ın doğusundaki dağlarda üretilen kauçuk, Cava'nın İkinci Dünya savaşından beri başlıca ihracata yönelmiş tarımını meydana getirir. Kahve, iç kısımlardaki dağlarda ve adanın doğu ucunda, Kelut'un ötesindeki yanardağ yamaçlarında üretilir. Cava'nın kuzeybatısındaki Preanger'ler büyük bir çay ve kınakına kabuğu üretimi bölgesidir. Tütün özellikle adanın iç kısmındaki yanardağların orta yamaçlarında yetiştirilir. Ama elde edilen önemli verimlere ve ihracat tarımına ayrılan toprakların azaltılmasına rağmen tarım, adanın besin ihtiyacını karşılamağa yetmez ve her yıl pirinç ithal etmek zorunda kalınır.

Sanayide pek ilerleme olmamıştır. Birçok zenaatçı gümüş işletmeciliği ile kumaş ve deri süslemeciliğini hâlâ geleneksel *batik* usulüyle yapar. Yeraltı kaynakları (petrol, fosfat, kükürt ve altın) azdır. İmalât sanayii birkaç şehirde toplanmış, gemi ve makine yapımı (Cakarta, Solo, Surabaya), pamuklu ve ipekli kumaş imalâtı, gübre ve ecza malzemeleri (Bandung, Cakarta) üretimiyle sınırlanmıştır. Sanayiin köylerdeki işçi fazlasına iş sağlama imkânı yetersizdir; bu yüzden hayat seviyesi yükseltilememekte ve yatırımlar ile besin maddeleri ithali artırılamamaktadır. Cavalıların yurtlarından ayrılmaya taraftar olmamalarına rağmen Sumatra'ya ve özellikle Kalimantan ormanlarındaki ekilebilir topraklara göçmeleri sağlanabilirse adanın yükü azalacak, İndonezya'yı zayıflatan ve Cava'yı sıkıntı içinde bırakan nüfus (Cavalılar hâlâ İndonezya nüfusunun üçte ikisini meydana getirir; oysa adanın yüzölçümü İndonezya'nın ancak on dörtte biridir), iktisat ve siyaset dengesizliği ortadan kalkacaktır.

Tarih

XIX. yy. sonunda E. Dubois, 1937'den beri de G. von Koenigswald tarafından Cava pleyistosen'inde bulunan insan fosilleri, (Trinil pitekantropus'u, Solo neandertaloid'i, Wacak proto-Australoid'i), adaya çok eski insan öncesi yaratıklar ve «cava insanı» adıyle tanınan daha yeni kalıntılar da bulunmuştur. Tarih çağında Cava'nın adı ilk olarak hint efsanesinde *Yavodvipa (dvipa*, ada) Ptolemaios'un coğrafyasında *İabadiu* şeklinde geçer. Cava'nın milâdın ilk yüzyıllarında hindulaştığı Aci Saka'nın Cava efsanesi, Buddha resimleri ve V. yy.dan kalma yazıtlarla anlaşılmıştır. İlk hindu anıtları Dieng yaylasındaki Siva tapınaklarıdır (V. yy.).

İdare birçok mahallî prensin elindeydi; prensler *kraton* denilen küçük saraylarda oturur ve tarım ürünlerinin limanlara gönderilmesini sağlayan ulaşım şebekesini kurmak ve düzenlemek için köylülerden vergi toplarlardı. Ama 732'de adanın iç kısmında

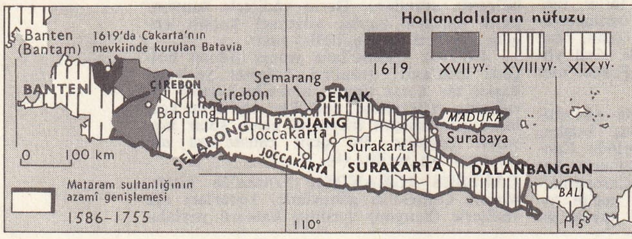

solda, X. ve XI. yy.da
CAVA; sağda, Hollandalıların
gelişi XVII.-XIX. yy.)

Foto. ambassade d'Indonésie, O. D. (LAROUSSE)

kral Sancaya tam mânâsıyle teşkilâtlı bir devlet kurdu; Sancaya'nın vârisleri VIII. yy.ın son çeyreğinde ve IX. yy.ın büyük bir bölümünde Buddha hanedanı Sailendra'ya bağımlıydılar; Cogcakarta'nın kuzeyindeki ovada bulunan büyük anıtların çoğu (Barabudur, Kalasan, Mendut v.b.) bu dönemde yapılırdı. Bu sülâlenin yıkılması Doğuya göçmüş olan hindu krallarının adanın iç kısmına dönmelerine ve Mataram hanedanının güçlenmesine yol açtı. Bu hanedan mensupları arasında hâlâ büyük bir saygıyle anılanlar vardır: meselâ, anıtkabiri Prambanan tapınağı olan Balitung (901-915) ve başkenti tekrar doğuya nakleden Sindok (929-948) IX. yy. sonunda Sumatra'lıların hücumu yüzünden Cava anarşiye gömüldü. Cava edebiyatının en eski eserlerinden birinde övülen Airlanga, 1028-1035 yılları arasında ülke bütünlüğünü yeniden sağladı. 1037'de taç giydi ve aynı yıl başkentini doğuda kurdu. Airlanga ölünce (1049) devleti iki krallığa bölündü: kuzeyde Canggala; doğuda Pancalu veya Kadiri. Pancalu krallığı denizlerde çok güçlüydü, hâkimiyetini Bali'ye, Borneo'nun batı kıyısına ve Celebes'in güney bölümüne kabul ettirdi. Gucrat'lı müslümanlar, Araplar ve Çinliler Cava limanlarına gelerek, baharat ve değerli kereste satın alırlardı. Bu zenginlik ve uzak medeniyetlerle ilişki kurulması büyük bir sanat ve edebiyat faaliyetine yol açtı; bu faaliyet XIII. yy. başına kadar sürdü. Bu tarihten itibaren Cava giderek Sunda adalarında iktisadî ve siyasî bütünlük kurma denemelerinin başlangıç noktası oldu. Cava'nın doğusuna yerleşen Sanghasari hanedanı (1222) özellikle Kritanagara'nın (1268-1292 arası kral) yönetimiyle 1254'ten itibaren Cava'nın gücünü İndonezya'ya kabul ettirdi; *Tantra* Buddha'cılığının gelişmesini destekledi. Ama 1289'da moğol imparatorunun elçilerine kötü davranılması bir savaşa yol açtı (1293); bu savaş başarısızlıkla sonuçlandı ve hanedanın başına Kritanagara'nın damadı Raden Vicaya geçti. Vicaya, başkenti daha kuzeye, Macapahit'e taşıdı. Bu yeni krallık hızla büyüdü ve kısa süre sonra çözülmekte olan Sumatra'daki Srivicaya devletini sıkıştırmağa başladı; bu hareket Malakka yarımarasındaki Siam krallığı Ayutia'nınkiyle birleşince Malezya'nın deniz hâkimiyetine son verilmiş oldu. Büyük devlet adamı Gacamada'nın öğütleriyle ülkeyi yöneten Hayam Vuruk (Racasanagara, 1350-1389) zamanında Macapahit krallığı bütün takımadaya hâkim oldu. Bu tarihten sonra Cava adalar arasında hep ağır basmıştır.

Ama XIII. yy.dan itibaren İndonezya'da yayılmağa başlayan İslâmiyet XV. yy.ın başlangıcına doğru Melik İbrahim'in önayak olmasıyle Cava'ya girdi ve 1520'ye doğru ada Müslümanlığı kabul etti. Hint medeniyetine bağlı kalanlar Bali'ye sığındılar ve bu medeniyeti günümüze kadar bütün canlılığıyle sürdürebildiler. İslâmlığın ilk yayıldığı yerler Macapahit devletinin önemli şehirleri olan Tulan ile Gresik'tir. Leau'da Fatıma binti Meymun'un mezarı (1102) İslâmlığa ait bilinen en eski eserdir. Küçük müslüman prenslikleri adaya ilk ayak basan (1511) Avrupalılara (Prtekizliler) hiç karşı koymadılar. Ama adanın merkezi kuzeyindeki Demak ve batısındaki Banten krallıkları bağımsızlıklarını korudular. Ada kıyılarından ayrılmayan Portekizliler iki büyük krallıkla baharat teslimatını düzenleyen ticaret anlaşmaları yapmakla yetindiler ve bu ürünlerin tekelini ellerine geçirmeğe çalıştılar. Böylece de Hollandalıların daha tekelci faaliyetini hazırlamış oldular. Hollandalıların 1596 ve 1602 seferleri Cava tarihinde yeni bir çağ açtı.

Doğu Hint şirketinin kurulmasından (1612) az sonra, Cava'ya bir genel vali atandı. 1619'da Jan Pieterszoon Coen o zamanlar bir malezyalı balıkçılar köyü olan Cakarta'nın yerinde Batavia ticaret merkezini kurdu. Yerli prenslerle sürekli savaşlar sonunda şirket hâkimiyetini adaya kabul ettirdi; Mataram, 1705'te Preanger'i şirkete bıraktı ve Felemenk'e bağımlı olan iki prensliğe bölündü: Cogcakarta ve Surakarta. Bununla birlikte XVIII. yy.ın ikinci yarısında Cava, Doğu Hint şirketinin iç buhranından büyük zarar gördü. Sirket genişleme siyasetini yürütebilmek için bir ordu ve donanma besleme zorunluğu ve kendi memurlarının şahsî kazanç peşine düşmeleri yüzünden zayıfladı. 1795'ten itibaren Fransa'ya bağlanan Batavia cumhuriyeti topraklarını tehdit eden İngilizler 1800'de Batavia'yı almayı denediler, başaramadılar, ama ülkenin tutumu sayesinde tarafsız gemiler (amerikan, danimarka) aracılığıyle ticaret yeniden başladı. Vali Daendels (1808-1811) birtakım reformlar yaptı; bozulmaya ve anarşiye karşı koyabilmek için şirketin yönetimini askerîleştirdi; yerli prenslerin özerkliğine son verdi; köylülere vergi yükledi. Köylüler bu vergileri ödeyebilmek için şirket hesabına çalışmak ve şirkete ihracat ürünleri vermek zorundaydılar. Avrupalıların tek tek büyük topraklar satın almaları sonunda ülke giderek sömürgeleşti. Ayrıca Daendels silâh fabrikaları kurarak, adayı tahkim ederek ve Semarang'da bir askerî okul açarak Cava'yı kendi kendini savunabilecek hale getirdi.

1811'de Cava'lı askerlerin yüzüstü bıraktığı Hollandalılar Batavia'yı İngilizlere bıraktılar. Vali Raffles, şirketin müdahale ve ilhak siyasetini yeniden başlattı ama zorunlu teslimatı ancak kahve alanında gerçekleştirebildi. 1816'dan itibaren Hollandalılar yeniden Cava'ya yerleştiler ve Doğu Hint şirketinin yerini Hollanda hükûmeti aldı. Cogcakarta prensi Dipa Negara, Hollandalılara karşı ayaklandı; çok kanlı bir baskın ve çete savaşına girişti (1825-1830). Ayaklanmayı izleyen anarşi, bazı ürünlerin yok edilmesi ve toprakların terkedilmesi kıtlıklar ve salgın hastalıklar doğurdu. Vali Van den Bosch (1830-1839) borçlanmanın önünü alabilmek için zorunlu tarım sistemini yeniden kurdu ve geliştirdi. Devlete bırakılan savah'larda Avrupalılar yönetiminde Cavalılara zorla ihracat ürünleri tarımı yaptırılıyordu. Ürünler resmî antrepolara teslim ediliyor ve idare tarafından devlet yararına satılıyordu. Ama yeni kanunlarla insanî reformlar yapıldı (1854). 1866'da genel vali Sloet Van de Beele yerlilere yaptırılan angaryayı azalttı ve ülke içi pasaportları kaldırdı. 1903'te Cavalılar mahallî yönetime katılmağa başladılar ve 1918'de bir halk meclisi kuruldu. Bu meclis 1925'ten itibaren kanunların hazırlanmasına katıldı. Almanya'nın 1940'ta Hollanda'yı işgal etmesine rağmen Cava'daki hollandalı görevliler Amerikalıların yardımıyle sömürgeyi yönetmeğe devam ettiler. Ama Cava denizi savaşından (27-28 şubat 1942) sonra Japonlar adayı işgal ettiler. İkinci Dünya savaşı sonunda Cava'nın iç kısmı ve batısı İndonezya cumhuriyetinin (kurulduğu tarihten itibaren) denetimine verildi. Hollandalıların 1948'de adanın batı ve doğusunda kurdukları iki özerk devleti 1950'de İndonezya ilhak etti.

Güzel sanatlar

Bk. İNDONEZYA.

● *Müzik.* Cavalıların *gamelan*'ı çalgıların farklılığına rağmen Doğudan çok, Batı anlayışına uygun bir orkestradır. Tınıların büyüsü ve rubato'nun anlamlı kullanılışı başka hiçbir müzikte bu kadar gelişmemiştir. Malezya müziğine özgü sayılabilecek temel unsurların hint, islâm ve uzakdoğu etkileriyle bastırıldığı anlaşılmaktadır. Kullanılan müzik ıskalaları temel iki ıskaladan (*slandro* ve *pelog*) türer. Slandro beş sesli, aynı zamanda da dengelidir. Pelog yedi seslidir ama bazı dereceleri kullanılmaz. Ayrıca bir patet yani melodi kalıpları sistemi de vardır. Bu sistem hint müziğindeki *raga*'yı andırır. (L)

CAVA i. Dans. Paris'te, halka açık balolarda ortaya çıkmış ve yaygınlaşmış bir dans türü. (Üç zamanlı ölçüde ve mazurka ritminde olan *Cava*'da adımlar valsteki gibidir. Bu dansın özelliği, dans eden çiftin sağa doğru yapılan valsten, sola doğru yapılan valse [veya bunun tersi] geçmekteki ustalığına dayanır.) [L]

CAVA denizi, güneyde Cava, batıda Sumatra, kuzeyde Borneo arasında kalan deniz. Derinliği çok azdır (en derin yeri 67 m.) [L]

CAVA DE'TİRRENİ, İtalya'da şehir, Campania'da (Salerno ili), Sorrente yarımadasında dar bir vâdide; 42 200 nüf. Trinita manastırı XI. yy.da Normanlardan kaçanlara barınak oldu. Çok zengin kütüphane. Tütün işlemeciliği. Pamuk dokumacılığı.—*Cava vâdisi,* iklimi tatlı bir sayfiye yeridir. (L)

CAVA dili, İndonezya öbeğinden dil; yaklaşık olarak 40 milyon kişi tarafından, batıda Preanger ve Banten bölgeleri (*sunda* dilinin konuşulduğu alan) ve doğuda Bezuki ve Pasuruan'ın (*madura* dilinin konuşulduğu alan) dışında Cava adasının her tarafında konuşulur.

— ANSİKL. Leng. Lehçeler arasındaki sınır pek kesin değildir; asıl *cava dili* bile, ünlülerin açıklıkları bakımından başlıca üç farklı ağıza ayrılır: ünlüler batıda açıktır, adanın doğusuna gidildikçe yavaş yavaş kapanır. Merkezde konuşulan ağız (özellikle surakarta'da) en arı olanıdır. Cava dilinde üç alfabe kullanıldı: Devanagari'den türeyen bir yazı; arap harfleri ve latin harfleri. Edebiyat dili olarak kullanıldığı bin yıl içinde Malayca'dan daha tutucu olmasına rağmen cava dilinin bitişim sistemi çok sadeleşti; ama kelime sonlarını kısaltarak, diftong'ları yok ederek fonetik bir aşınmaya uğradı. Kelime hazinesi çok zengindir. Bu zenginlik yalnız eski Sanskritçe, Çinçe, Hindustanî, Arapça, Farsça, Portekizce, İspanyolca, Hollanda dili, İngilizce ve komşu İndonezya dillerinden yapılan aktarmalardan değil, kelime hazinesinin birçok öbeğe bölünmesinden ileri gelir; bu öbekler farklı «diller» meydana getirir. Başlıca iki tanesi *ngoko* (bugün bile aynı sınıftan ve samimî kişiler arasında konuşulan teklifsiz dil) ve *krama*'dır (teklifli dil). Ayrıca teklifsiz dilden teklifli dile geçişi sağlayan *madhya*, çok yüksek bir nezaket dili olan *krama inggil, basa kedaton* (kralın şahsıyle ilgili yaklaşık olarak on beş terim) ve bile bile kaba bir şekilde konuşmayı sağlayan dil *ngoko-andap* da (aşağı ngoko) vardır.

Krama, ngoko'dan çok daha yenidir; genellikle ngoko'nun fonetik yönden bozulmuş biçimidir. Bu dilde, Sanskritçe veya Çince gibi yabancı dillerden veya çevredeki lehçelerden, kavi dilinden, aktarmalar vardır; genellikle bir dolaylama veya bir imgeden yararlanır ve av, hasat v.b. gibi önemli çalışmalar sırasında kullanılan gizli dillerden (Pamali'ler) açık izler taşır. Bu ayrımlaşmanın ne zaman olduğu kesin olarak bilinmez, ama yavaş yavaş meydana geldiği sanılır. Daha orta cava dilinde (yani Sanghasari devrinden itibaren) bu oluşum göze çarpar. Modern cava dilinde ayrımlaşma çok kesin bir nitelik gösterir; bu üslûplarda birçok kitap yazılmıştır. Ailelerde olduğu kadar toplumda da elde edilen yer ve dereceye göre bunlar günlük hayatta da kullanılır. Ama günümüzde bu ayrımlaşma azalmışsa da ortadan kalkacağa benzemez (msl. hukuk dili baştanbaşa krama'dır).

Konuşma dili ancak XIII. yy.a doğru edebiyat dilini (Bk. KAVİ) etkilemeğe başladı; ve edebiyatta millî unsur belirdi: tarihî kronikler, millî nitelikte efsaneler giderek sanskritçe eserlerden (Pararaton, Nagarakertagama, Tjalon Arang) yapılan uyarlamaların ve Bali'de ortaya çıkma bir tür olan «Kidung» dizisiyse katı Kekavin'lerin yerini aldı.

Bu tür, Macapahit'te çok gelişti, millî kroniklerin yazarları da daha öncekiler gibi prenslerin saraylarında yaşayan din adamlarıydı. Kıyılarda küçük müslüman krallıkların kurulması ve Macapahit'in fethi müslümanların yayılmasını kolaylaştırdı; bu yayılma sonucunda eski dinden olanlar Bali'ye sığınırken edebî geleneklerini de götürdüler. Hemen hemen orta cava dilinden kalma bütün metinler bu adada bulunmuştur.

Müslümanlıktan esinlenen ilk (XVI. yy.) eserlerde (msl. Bonang) orta cava dilinde yazıldı, ama, Bali'dekilerin tersine, özellikle sözdizimi bakımından arapçanın çok etkisinde kaldı. Suluk adını taşıyan mistik kitaplar Sloka'da yazıldı. Arap ve İran efsane ve uyarlamalarıyle, çevirileri de büyük bir gelişme gösterdi. Bu gelişme Kartasura devrinde oldu. Bölgesel Babad'lar (kronikler) yazılmağa başlandı. Bununla birlikte ünlü Serat Tjentini ile ün kazanan Surakarta devrinin ilk dönemlerinin özelliği kavi eserlerini «yenilemek» ve modern dille yeniden yazmaktır; bu eğilimi çoğu aynı zamanda yazar olan prensler desteklediler.

Daha sonra, modern çağlara kadar *Balai Pustaka* (Bk. İNDONEZYA DİLİ) tarafından

Jean CAVALİER
(Cabinet des Estampes, Fransa)

cave canem
Pompeii'de «Trajedi Şairinin Evi» mozaiklerinden

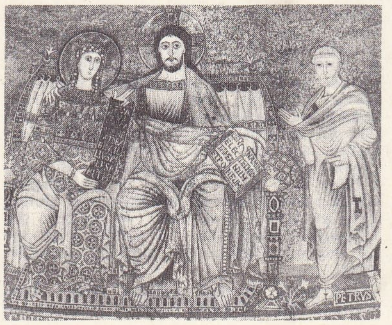

Pietro CAVALLİNİ
«Meryem'in Hayatı»ndan detay, mozaik

desteklenen birçok teşebbüse rağmen Cava edebiyatı gelenekçiliğinden kurtulamadı. (L)

CAVADO, Portekiz'in kuzeyinde kıyı ırmağı; 117 km. Toplam olarak 1 TWs'den çok üretim yapan hidroelektrik tesis. (L)

CAVAEDİUM i. (evlerdeki *avlu* anlamına kullanılan lat. k.). Esk. Rom. Roma evlerinde bulunan iç avluya verilen ad. *(Eşanl.* ATRİUM.) [L]

CAVAİGNAC (Eugène), fransız tarihçisi (Le Havre 1876). İktisadî ve malî meselelere önemli bir yer vererek yunan tarihine ait çeşitli eserler yazdı. *Histoire de l'Antiquité* (Antikçağ Tarihi), tamamlanmadı (1912-1920), *Sparte* (Isparta) [1948] v.b. *Histoire du Monde* (Dünya Tarihi) dizisini yönetti (22 cilt, 1922-1948). [L]

CAVAİGNAC (Louis Eugène), fransız generali ve siyaset adamı (Paris 1802-Ourne, Sarthe 1857). 1848'de Cezayir genel valiliğine getirildi, sonra milletvekili oldu, harbiye nazırlığına geçti; 24 haziran 1848'de parisli işçilerin ayaklanmasında diktatörce yetkilerini, ayaklanmayı sert bir tutumla bastırmak için kullandı. Birkaç gün sonra bu yetkilerini bıraktı, fakat kurucular meclisince tekrar iş başına getirildi. 10 Aralık seçimlerinde cumhurbaşkanlığı için aday gösterildi. Thiers ve Montalembert'in kendisinden *Nizam partisi* bakımından istedikleri taahhütlere ve özellikle öğrenim hürriyeti vaadine girişmekten kaçındı ve Louis Napoléon'un karşısında yenilgiye uğradı. (L)

CAVAİLLÈS (Jean), fransız filozof ve matematikçisi (Saint-Maixent 1903-Arras 1944). Önce Strasbourg'da, sonra Sorbonne'da matematik, mantık dersleri verirken bir yandan da yönetici üyesi olduğu direnme hareketlerini sürdürdü. 1943'te tutuklandı, Fresnes'de hapsedildi, Arras'da Almanlar tarafından öldürüldü. Bellibaşlı eserleri: *Remarques Sur la Formation de la Théorie Abstraite des Ensembles* (Soyut Cümleler Teorisinin Oluşması Üzerine Açıklamalar) [1938], *Méthode Axiomatique et Formalisme, Essai Sur le Promlème du Fondement des Mathématiques* (Aksiyomatik Yöntem ve Formalizm, Matematiğin Temel Problemi Üzerine Deneme) [1938], *Transfini et Continu* (Transfini ve Sürekli) [1947], *Sur la Logique et la Théorie de la Science* (Mantık ve Bilim Teorisi Üzerine) [1947] adlı iki eseri ölümünden sonra yayımlandı. (L)

CAVAİLLON, Fransa'da, Vaucluse idare bölgesinde (Apt idare çevresi) idare merkezi, Comtat'ta, Durance yakınında; 17 218 nüf. Cavaillon büyük bir meyve ve turfanda sebze üretimi ve ticaret merkezidir. (L)

Cava insanı, Cava'da Ngandong akarsu yataklarında bulunan fosillere göre tasarlanan insansı yaratık. (Bazıları bunu pitekantropusların soyundan saymak isterse de, bulunan iskeletler Neandertal insan grubuna daha yakın görünmektedir.) [Bk. PİTEKANTROPUS.] (L)

CAVALACOZ sıf. *Argo.* Değersiz, önemsiz: *Cavalacoz şeyler.* (M)

CAVALCANTİ (Alberto), brezilyalı sinema yönetmeni (Rio de Janeiro 1897). Yirmi yaşında Fransa'ya gitti, önce dekoratörlük yaptı, sonra *Saatler, Yalnız Saatler* (1926) adlı kısa metrajlı bir filim çevirdi. Daha sonra 1927'de, Louis Delluc'ün bir senaryosuna dayanarak *La Pétite Lilie* (Küçük Lili) ile *Trains Sans Yeux*'yü (Gözsüz Trenler) çevirdi. 1932'de Londra'ya yerleşti ve ingiliz belge filimcilerine (Grierson ve Flaherty) katıldı. Birçok kısa metrajlı filimden sonra, 1945'te *Dead of Night*'ın (Gecenin Ölümü) çekimini yönetti, sonra *Nicholas Nickleby* (1946), *They Made Me a Fugitive* (Ben Bir Kaçağım) v.b. filimlerini çevirdi. (L)

CAVALCANTİ (Guido), italyan şairi (Floransa 1255'e doğr.-ay.y. 1300). Floransa'da siyasî çekişmelere katıldı ve Dante ile arkadaş oldu, Santiago de Compostela'ya yaptığı hac ziyareti sırasında bir süre Nîmes ve Toulouse'da kaldı. 1300'de, siyasî partilerin şefleriyle birlikte ülkesinden sürüldü. Az bir süre sonra geri çağırıldı ise de sürgündeyken yakalandığı sıtmadan öldü. Baladlar, aşk soneleri ve *canzone*'ler yazdı. Dante gibi güçlü bir şair değilse de, XIII. yüzyıldaki *dolce stil nuovo* (yeni tatlı üslûp) şairleri arasında seçkin bir yeri vardır. (L)

CAVALCASELLE (Giovanni-Battista), italyan sanat tenkitçisi (Legnago 1820-Roma 1897). 1840'ta İtalyan Kurtuluş ordusuna katıldı, 1849'dan sonra İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı. 1859'da sürgünden dönünce güzel sanatlar genel müdürü oldu. J. A. Crowe ile birlikte yazdığı *Notices of the Lives and Works of the Early Flemish Painters*'den (Eski Flaman Ressamlarının Hayat ve Eserleri Üzerine Notlar) [1862-1865] sonra *Storia della Pittura in Italia* (İtalyan Resim Tarihi) [1864-1870] adlı eserini yayımladı. Ayrıca *Vita di Tiziano* (Tiziano'nun Hayatı) [1877], *Vita di Raffaello* (Raffaello'nun Hayatı) adlı eserleri de yazdı. (L)

CAVALILAR, çoğl. i. Cava adasında oturan veya oranın yerlisi olan kimseler. (L)

CAVALİER (Jean), fransız fildişi işleme ustası (Dieppe, yaklaşık olarak 1640-1707). Meslek hayatında önce Londra'da ün yaptı (Samuel Pepys'in portresi, 1680), sonra Almanya'ya (Münih müzesindeki madalyonlar), Viyana'ya (Viyana müzesinde Leopold I'in portresi), İsveç'e gitti (1694-1697), daha sonra İran'da ve Moskova'da bulundu (Narishkine prensinin portresi), Stockholm'e ve Kassel'e döndü. Fildişinden kabartma 170 madalyonuyle Cavalier, çağının en ünlü minyatür portrecisi olduğunu ispat etti. (L)

CAVALİER (Jean), Camisard'ların şefi (Ribaute-Les-Tavernes 1680-Chelsea, Jersey 1740). Calvin'ci olduğu için 1701'de Cenevre'ye sığınmak zorunda kaldı. Camisard ayaklanması başlar başlamaz (1702) yurduna döndü, gücü ve zekâsı ile devrimcilerin başına geçti. Versailles'a girmek emrini aldıysa da Louis XIV tarafından iyi karşılanmayacağını tahmin ettiğinden askerleriyle birlikte İsviçre'ye geçti. Fransız kuvvetlerine karşı koyma amacıyle Savoia, Hollanda ve İngiltere'nin hizmetine girdi. Sonra İngiltere'ye çekildi, orada *Memoirs of the Wars of the Cevennes*'i (Cevennes Savaşı Anıları) [1726] yayımladı; tugay komutanı ve Jersey valisi oldu. (L)

CAVALİERİ (Bonaventura), italyan cizviti ve matematikçisi (Milano 1598'e doğr.-Bologna 1647). Galileo'nun en iyi öğrencilerinden olan Cavalieri, 1629'dan ölümüne kadar Bologna'da matematik okuttu. Astronomi ve küresel trigonometriyle ilgilendi, logaritma hesabının İtalya'da da uygulanmasına öncülük etti. *Geometria İndivisibilibus Continuorum Quadam Nova Ratione Promota* (Süreklilerin Bölünmezleri Yolundan, Yeni Bir Metotla İlerletilmiş Geometri) [1635] adlı eserinde açıkladığı «bölünmezler» teorisiyle büyük bir ün kazandı. Bu teori geometrik büyüklükleri, sonsuz elemanlı bir sayıdan oluşmuş kabul eder. Bu elemanlar, geometrik büyüklüğün ayrılabileceği en son terimlerdir, bu yüzden de *bölünemez* olarak nitelenirler. Uzunlukların, yüzeylerin ve hacimlerin ölçülmesi, sonsuz sayıda bölünmezlerin toplamından başka bir şey değildir: belirli bir integralin hesaplanması da bu prensibe dayanır. Cavalieri bu teoremiyle, bugünkü sonsuz küçükler analizinin öncüsü sayılabilir. (L)

CAVALİERİ (Emilio DEİ), italyan bestecisi (Roma 1550'ye doğr.-ay.y. 1602). Soylu bir ailedendi. Müzikle zevki için uğraştı. Kendini, Roma'nın «Oratorio del Crocefisso in San Marcello» çevresinde tanıttı. Floransa'nın cazibesine kapılıp, 1588'de Ferdinando I'de Medici'nin sarayında, sanat ve sanatçıların yöneticisi oldu. *Recitar cantando* (şarkılı reçitativo) üslûbunu Floransa'da kullanan ilk sanatçılardan biriydi. Peri ve Caccini *stile espressivo*'yu (anlatımlı üslûp) ondan öğrendiler. Cavalieri, Carissimi üslûbunun öncüsüdür. Gerçek operalar yazmadı, ama intermezzo'lar ve ilk oratoryo olarak kabul edilen *Rappresentazione di Anima e di Corpo*'yu (Ruhun ve Bedenin Temsili) besteledi. 1600'de Roma'ya döndü. *Lamentationes Hieremiae Prophetae* (Yeremya'nın Yakınmaları) adlı bir dinî eser, madrigaller ve *Il Satiro, La Disperazione di Fileno* (Fileno'nun Umutsuzluğu) [1590], *Il Gioco della Cieco* (Körün Oyunu) [1595] ve *Il Dialogo di Giunone e Minerva* (Juna ile Minerva'nın Diyalogu) [1600] gibi intermezzo'lar besteledi. (L)

CAVALİERİ, Flandr ülkelerinde XIII. yy.-dan itibaren basılmış eski gümüş paraların adı. (L)

Cavalleria Rusticana, *(Köylü Namusu)* Mascagni'nin operası, ilk defa 1890'da, Roma'daki Costanzi tiyatrosunda sahneye kondu. Bir yıl önce yarışma kazanmış olan eser Mascagni'ye bir anda ün kazandırdı. Natüralizmin kuramcılarından Verga'nın (1840 -1922) etkisi altında yaratılan eser, Sicilya hayatını sert bir gerçekçilikle canlandırarak *verisco* akımının müzikte ilk örneği oldu. Nişanlısı Turiddu'yu bırakan uçarı Lola, arabacı Alfio ile evlenir. Ama Turiddu'yu seven Santuzza'yı kıskanarak genç adamı yeniden elde eder. Santuzza her şeyi Alfio'ya anlatır ve Turiddu, Alfio tarafından bıçak bıçağa giriştikleri düelloda öldürülür. (L)

CAVALLERO (Ugo), italyan mareşali (Casale Monferrato 1880-Frascati 1943). Modena askerî okulunda okudu, 1918'de Diaz harekâtına katıldı. 1925'ten 1928'e kadar Millî Savunma bakanlığı müsteşarı oldu, 1937'de Doğu Afrika'daki italyan kuvvetlerinin başına getirildi. Üç yıl sonra Arnavutluk'ta başkumandan oldu, 1941'de ordu genelkurmay başkanlığında Badoglio'nun yerine geçti, orada italyan faşist imparatorluğunun ve Afrika'daki italyan-alman işbirliğinin tasfiyesiyle uğraştı. 1943'te Tobruk'un kaybından sonra bu görevden alınınca, italyan-alman askerî birliğini bozmak için gizli bir plan hazırladı. Önce Badoglio hükûmeti sonra Kesserling'in gizli ajanları tarafından tutuklandı, müttefik kuvvetlerle yapılan ateşkes anlaşmasından hemen sonra esrarlı bir şekilde öldü. (L)

CAVALLİ (Pietro Francesco), italyan bestecisi (Crema 1602-Venedik 1676). Gerçek adı Caletti Bruni olmakla beraber müzik eğitimini sağlayan koruyucusunun adını aldı. Sonraları boy ölçüşmeye kalkacağı Monteverdi'nin yönetiminde San Marco kilisesi korosunda şarkı söyledi. İlk operası *Le Nozze di Teti e di Peleo* (Teti ve Peleo'nun Düğünü) 1639'da San Casciano tiyatrosunda temsil edildi. San Marco'da önce orgcu, sonra Rovetta'nın yerine geçerek 1668'de müzik yönetmeni oldu. Louis XIV'ün evlenmesi ve Pirene barışı dolayısiyle Tuileries tiyatrosunu açması için Mazarin'in çağrısına uyarak 1660'da Paris'e gitti. Louvre sarayında bir defa temsil edilen *Serse* adlı operasını Lully'nin balelerini katarak yeni bir düzene soktu. Temsillerin bütün başarısını baleler sağladı. 1662'de *Ecole Amante*'de aynı akıbete uğradı. Bunun üzerine Cavalli Venedik'e döndü. Küçük şarkılar, kantatlar, motetler besteledi. 1656 ve 1675'-te, içinde ayrıca 4-10 çalgı için altı sonat bulunan 2-12 sesli iki ciltlik dinî müzik kitabı yayımladı. Fakat bütün çabasını opera üzerinde topladı. En azından 42 opera besteledi. Bunlardan 27'si Venedik'te muhafaza edilir; msl. *Didone* (1641), *Egisto* (1643), *Doriclea* (1645), *Giasone* (1649), *Eritrea* (1652), *Orione* (1653), *Serse* (1654), *Ecole Amante* (1662), *Afrikalı Scipio* (1664), *Büyük Pompeius* (1666). Eserlerinin başlıca özelliği olan dramatik reçitatiyoları, gençlik operalarında sürekli olarak kullanılırken, olgunluk çağında, bunları melodik arioso'larla bestelediği görülür. Bununla beraber son operalarında, kuru reçitativo ile tekrarlı arya *(reçitativo secco* ve *aria con da capo)* arasındaki bağ tamamen kesilmiştir, *Bel canto*'nun müzikli dramı kenara itmesi üzerine, tekrarlı arya biçimi napolili besteciler tarafından kesinlikle benimsendi. (L)

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

CAVALLİNİ (Pietro), romalı ressam ve mozaikçi (1250-1330). XIII. yy. sonu roma mozaik okulunu Torriti ile birlikte etkiledi. Roma'da bulunduğu günlerde Cimabue'ye öğretmenlik yaptı. Giotto doğrudan doğruya onun etkisini taşır. Cavallini, bizanslı figürlerden antik modellere yöneldi. (Santa Maria in Trastevere'deki *Meryem'in Hayatı* konulu mozaikler.) XIV. yy. başlarında kral Roberto için Napoli'de çalıştı. Eserleri, aynı tarihlerde Giotto'nun eserleri gibi, yerli dekoratörler üzerinde kesin bir etki yaptı. (L)

CAVALLO i. İlk defa 1472'de Napoli kralı Aragon'lu Fernando I tarafından bastırılmış olan ve üstünde at resmi bulunan bronz para. (L)

CAVALLO (Tiberio), italyan fizikçisi (Napoli 1749-Londra 1809). 1771'den sonra Londra'ya yerleşti ve Royal Society'ye üye oldu. Bir mikrometre ve bir elektrometre buldu, uçurtmalar yardımıyle atmosfer elektriği üzerine sayısız denemeler yaptı. Sabun kabarcıklarını hafif bir gazla şişirerek, balonların uçabileceğini gösterdi (1777). (L)

CAVALLOTTİ (Felice), italyan siyaset adamı ve yazarı (Milano 1842-Roma 1898). Garibaldi ile mücadele ettikten sonra, sol muhalefet gazetelerinde yazılar yazdı. 1873'te milletvekili seçildi, ilerici partilerin lideri oldu; siyasî bir rakiple yaptığı düelloda öldürüldü. Lirik şiirler, dramlar ve komediler yazdı: *İ Pezzenti* (Baldırı Çıplaklar) [1872], *Agnese* (1873), *İ Messeni* (Messinalılar) (1877). [L]

CAVALOT i. Fransız hükümdarlarının (Charles VIII ve halefleri) İtalya'daki saltanatı sırasında basılmış 3,43 gr ağırlığında gümüş para (paranın bir yüzünde Aziz Secumdus'un at üstünde resmi bulunuyordu). 1551'de, Karl V ve Savoia'lı Filiberto tarafından piyasaya sürülmüş *cavalot*'lar da vardı. (L)

CAVAN, gaelce **an Chabhai**, İrlanda cumhuriyetinde (Ulster ili) şehir, idare bölgesi merkezi, Lough Oughter'ın doğusunda; 3 600 nüf. Modern üslûpta katolik katedrali. *Cavan idare bölgesi*, Kuzey İrlanda boyunca uzanır; 56 600 nüf. (L)

CAVANİLLES (Antonio José), ispanyol botanikçisi (Valencia 1745-Madrid 1804). İnstitut de France'ın yazışma üyesi. Daha sonra Madrid'de krallık botanik bahçesi müdürü oldu. Başlıca eseri: *İcones et Descriptiones Plantarum Hispaniae* (İspanya Bitkilerinin Resim ve Tasvirleri) [1791-1799]. (L)

CAVARZERE, İtalya'da şehir, Veneto'da (Venedik ili), Adige kıyısında; 20 300 nüf. Tarım merkezi. Komün Po deltasının verimi arttırılmaya çalışılan kesimindedir. (L)

CAVATİN. Bk. KAVATİNA.

CAVAZZA (Gabriele), Venedikli gezgin ve yazar (XVI. yy.). Önceki balyos Girolamo Lippomano'nun bazı davranışlarının Venedik hükûmetince iyi karşılanmaması üzerine tutuklanması için gönderilen Lorenzo Bernardo'nun yanında bulundu. Lippomano'nun şüphesini çekmemek için bu seyahatte, genel olarak tüccarların kullandıkları yol takip edildi. Önce Cattaro'ya çıkıldı, buradan bir kervanla Dulcigno Vecchio üzerinden Alessio (Leş), Tirana, Elbasan, Berze, Manastır, Vodina, Vardar Yenicesi, Selânik, Kavala, Gümülcine, İpsala, Ereğli, Silivri ve Küçük Çekmece gibi şehir ve kasabalara uğranıldı ve İstanbul'a ulaşıldı. Cavazza bu seyahatin hikâyesini şu eserinde anlatır: *Viaggio a Costantinopoli di ser Lorenzo Bernardo per l'Arresto del Bailo ser Girolamo Lippomano* (Balyos Girolamo Lippomano'yu Tevkife Giden Lorenzo Bernardo'nun İstanbul Seyahati). Cavazza, eserinde bu şehir ve kasabalar hakkındaki görüşlerini belirtir. Ayrıca o devrin ileri gelen osmanlı büyüklerini (Sultan Murad III, sadrazam Sinan Paşa, Ferhat Paşa, Mehmed Paşa, kaptanıderya Hasan Paşa v.b. gibi) anlatır. (M)

CAVAZZONİ (Girolamo) [**Urbino denir**], italyan bestecisi ve orgcusu, XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşadı. Bologna'lı Marcantonio'nun oğludur. *Ricercare* denince akla hemen onun adı gelir. 1543'te yazdığı *Primo Libra d'İntavolatura*'da *ricercare* ve *toccata* türüne olan düşkünlüğünü gösteren missa, ilâhi, mezmurlar ve motet düzenlemeleri vardır. Cavazzoni, Andrea Gabrieli ve Claudio Merulo ile birlikte kuralları hazırladı. (L)

CAVCAV i. *Halk dili.* Telve ile yapılmış kötü kahve. || *Hacıcavcav*, esmer kimseler ve zenciler için kullanılan alaylı söz.
— Temş. Karagöz oyununda Karagöz'ün Hacivat'a hitap şekillerinden biri. (M)

CAVEA i. (lat. k.). Anfiteatr'da veya roma tiyatrosunda, seyircilerin oturduğu, basamak basamak yükselen sıraların bulunduğu bölüme verilen ad. (L)

Caveant consules *(ne quid detrimenti respublica capiat)* [«Cumhuriyetin hiç bir zarara uğramaması için konsüller uyanık davransın»], bunalım zamanlarında, roma senatosunun konsüllere mutlak bir kudret vermek için kullandığı formül. (L)

Caveau cemiyeti. 1729'da fransız şarkıcısı Gallet tarafından kuruldu. Gallet, dostlarını toplar, yazdığı şarkıları söylerdi. Cemiyetin üyeleri arasına Helvetius, Rameau, Marmontel, ressam Boucher de vardı. Toplantılar *Le Rocher de Cancale* lokantasında olurdu. Cemiyet ihtilâlden sonra kapandı, 1837'de yeniden açıldı. (L)

Cave canem («Köpeğe dikkat»), Romalıların evlerinin giriş yerinde bulunan bir yazı. Bu, bazen zincire vurulmuş bir köpek resmiyle beraber olurdu. (L)

CAVE CİTY, A.B.D.'de (Kentucky) kasaba, Nashville'in kuzeyinde; 1 100 nüf. Mammoth mağarası millî parkına düzenlenen gezilerin hareket noktası; dünyanın en büyük mağara topluluklarından biri bu parktadır. (L)

CAVEDONİ (Giacomo), italyan ressamı (Sassuolo 1577-Bologna 1660). Carracci'nin öğrencisi ve taklitçisi. Tabloları: *İsa'nın Doğumu* (S. Paolo kilisesi), *Hagios Stephanos* (İmola, San Stefano kilisesi). [L]

CAVELL (Edith Louisa), ingiliz kadın kahramanı (Swardeston, Norfolk 1865-Brüksel 1915). Bir kilise adamının kızı, Belçika'da, İsviçre'de ve Almanya'da tıp öğrenimi yaptı ve 1906'da Brüksel hastabakıcı okulunun yönetimine geçti; 1914'te Belçika'nın istilâsı sırasında görevinde kaldı. Birçok belçikalı, ingiliz ve fransız esirin Hollanda yoluyle kaçmasına yardım etti; 1915'te Almanlarca tutuklandı ve ölüme mahkûm edildi. Kurşuna dizilişi, Avrupa'da şiddetli bir tepki yarattı. (L)

CAVENDİSH, büyük bir ingiliz ailesinin soyadı, bir dalı Devonshire kontluğu, sonra dükalığı, diğer dalı da Newcastle dükalığı unvanını aldı. (L)

CAVENDİSH veya **CANDİSH** (Thomas), ingiliz denizcisi (Trimley Saint Martin, Suffolk 1555'e doğr.-öl. 1592). İspanyol gemilerinin ardından gitmek üzere kraliçe Elizabeth'ten geçici bir görev alarak 1586'da yola çıktı, Magellan boğazını geçti, Güney Amerika'nın batı kıyısındaki ispanyol kolonilerini yakıp yıktı. Sonra Filipinler'e, Cava'ya, Ümit Burnu'na gitti ve eylül 1588'de Plymouth limanına döndü. 1591'de, Pasifik'teki ispanyol topraklarını yağmalamak amacıyle ikinci bir filo hazırladı. Fakat bu sefer başarısızlığa uğradı ve dönerken denizde öldü. Denizle ilgili değerli açıklamaları ve çok iyi haritaları vardır. (L)

CAVENDİSH (Henry), ingiliz fizikçisi ve kimyacısı (Nice 1731-Clapham 1810). Hastalıklı ve çok çekingen bir insandı; hiç evlenmedi ve büyük bir tutkuyle kendini ilmî araştırmalara verdi. Kısa zamanda büyük ün kazanarak Royal Society'ye, 1803'teyse Fransız Fen akademisine yabancı üye olarak alındı. Çok zengin bir amcanın tek vârisi olduğu halde sade yaşayışını bozmadı ve servetini büyük bir elaçıklığıyle dağıttı. Kimya alanında daha çok gazlar üstüne çalışma yaptı. Gazları, cıva dolu bir kap üstünde çalışarak inceleyen ilk bilgindir. 1766'da havanın hidrojenini ayırdı, 1783'te havanın ilk kesin analizini gerçekleştirdi ve suyun sentezini yaptı. 1785'te, elektrik kıvılcımlarının etkisiyle azot ve oksijeni birleştirdi. 1798'de, burulma terazisi (veya Coulomb terazisi) yardımıyle, evrensel çekim sabitesini ölçtü ve bundan hareket ederek Yer'in ortalama yoğunluğunu hesapladı. Coulomb ile birlikte, kantitatif elektrostatiği kurdu. Araştırmalarıyle ilgili notlar ise, ancak 1879'da bulunarak Maxwell tarafından yayımlandı. *Cavendish yarımküreleri* denilen âletle yaptığı ünlü deneyleriyle, elektrik yüklü bir iletkenin iç kısmında elektrik etkisi bulunmadığını gösterdi. Potansiyel kavramını ortaya attı, bir iletkenin kapasitesini tarif etti, yalıtkanların iletmezlik sabitesini buldu ve hesapladı, dirençler ve Ohm kanununun kapsadığı olaylar üstüne tahminler yürüttü. (L)

CAVENDİSH (lord Frederick Charles), britanyalı siyaset adamı (Eastbourne 1836-Dublin 1882). İrlanda işleri birinci sekreteri olduktan az sonra (1812), sekreter yardımcısı Burke ile birlikte, Phoenix Park'ta «Yenilmezler» adını taşıyan irlandalı milliyetçilerin gizli derneği tarafından öldürtüldü. (L)

Cavendish laboratuvarı, Devonshire dükü tarafından 1870'te Cambridge üniversitesi kadrosu içinde kurulmuş laboratuvar. Birbiri arkasına Maxwel (1871-1879), lord Rayleigh (1879-1883), J.J. Thomson (1883-1819), Rutherford (1919-1937); W. L. Bragg (1937-1954), Mott (1954) tarafından yönetildi, Bu laboratuvarda çalışan bilginlerin birçoğuna Nobel ödülü verildi. (L)

Cave ne cadas («Dikkat et düşersin»), zafer kazanan romalı kumandanların gururlanmasını önlemek için ardları sıra yürüyen bir kölenin tekrarladığı söz. (L)

CAVENTOU (Joseph Bienaimé), fransız eczacısı (Saint-Omer 1795-Paris 1877). Önce Saint-Antoine hastahanesinde görev aldı; sonra Pelletier ile birlikte çalışarak birtakım keşifler yaptı. 1818'de Pelletier ile yaptığı ortak çalışma sonucu, Saint-İgnace baklası ve kargabükenden strikini; 1819'da, çiğdem'den veratrini, 1820'de kınakına bitkisinden kinini elde etti. 21 Yaşındayken *Nouvelle Nomenclature Chimique* (Yeni Kimya Terimleri) adlı kitabı yazdı. (L)

CAVİ veya **CAVİ kalemi** i. (*Cava*'dan). *Esk.* Hattatlık. Çok ince yazı yazmak için kullanılan kalem (Cava adasında yetişen sert bir kamış cinsinden yapılırdı). || Bu kalemle yazılan yazı (hat) çeşidi. (M)

CAVİA i. Kobayın ilmî adı. (L)

CAVİCEO (Iacopo), italyan yazarı (Parma 1443-Montecchio nel Reggiano 1511). Rahip ve vaiz; oldukça hareketli bir ömür sürdü, *Il Peregrino* (Yolcu) [1508] adlı romanında arada bir üstü kapalı olarak kendi yaşayışından söz eder; alegorik bir nitelik taşıyan eserinde Dante, Vergilius ve Boccacio'dan esinlendi. (L)

CAVİD veya **CAVİT** sıf. (fars. k.). Sonsuz, ebedî. || i. Erkek adı. (M)

CAVİD, azerbaycan şairi. Bk. HÜSEYİN CAVİD.

CÂVİD AHMED BEY, osmanlı tarihçisi (öl. 1803). Hâcelik rütbesiyle saraydan ayrıldı. Şehremini oldu. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşıyle ilgili *Müntehabât-ı Câvid Bey* (Câvid Beyin Seçmeleri) adlı eseri yazmadır. Sadrazam Ragıb Paşadan Yusuf Ziya Paşaya kadar gelen sadrazamların hayatlarını anlatan bir eseri daha vardır. (M)

CÂVİDAN sıf. (fars. *câvid*, *câvîd*'den *câvîdân* veya *câvîdân*). *Esk.* Ebedî, sonsuz: *Mâdâm kelâm câvidandır / Eş'ar dahi ebednişandır* (Ziya Paşa). || Kadın adı. || —*Esk. Câvidan-saray*, cennet.

◆ **Câvidane** veya **câvidanî** sıf. Ebedî: *Evet, fânidir amma, bir nazardan câvidanîdir* (M. Â. Ersoy). [M]

Câvidan-Hıred, «Ebedî ve daimî akıl» anlamına gelen bu farsça kitap, İran şahlarından Huseng'e aittir. Hint, İran, Yunan ve Arap filozoflarının ahlâk hakkındaki kurallarını anlatır. (M)

Câvidanname veya **Câvidanı Kebir**, Kur'an-ı Kerim'in, Hurufiyye tarikatının inancına göre Fazlullah-ı Esterabadî tarafından yapılmış olan tefsiri. Bu tefsir Esterabadî lehçesi ve Fars dili karışımıyle yazılmıştır. Cavidanname, Kur'an'da bulunan harflerin esrarını çözer ve ilâhî tecellinin sırlarını bu şekilde keşfeder. Kitabın yazılışı sade ve basittir. Fakat mahallî dilin kelime ve terkiplerinin çokluğu, içiçe ve girift düşüncelerinin fazlalığı yüzünden kitabın bazı kısımları güç anlaşılmaktadır. Buna rağmen Hurufiyye tarikatının esaslarının anlaşılması bakımından bu kitabın okunmasında büyük fayda vardır. (M)

Câvidanname veya **Câvidname**, Baba Efdal-i Kâşânî (öl. 1300) tarafından yazılan, ahlâk ve felsefe kurallarını derleyen farsça

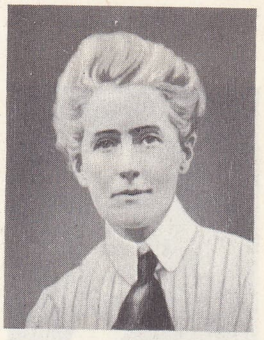

Edith CAVELL

Henry CAVENDİSH

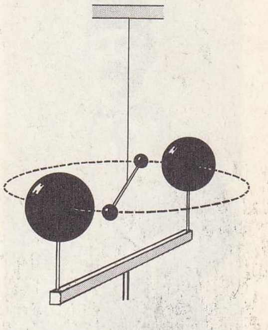

Cavendish denemesi

Foto. Daily Mirror, Hulton (LAROUSSE)

CAVOUR kontu Hayez tarafından (Brera müzesi, Milano)

altta, 1861'de yapılan resmi

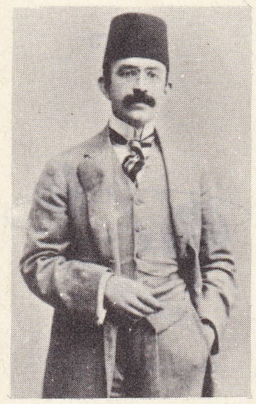

Mehmed **CAVID BEY**

eser. Yazar bu eserinde ilmî problemler, ahlâk, kâinatın doğuş öncesi ve sonrası hak kında bilgi verir. Kitap dört bölümdür: **1.** ilim dalları, **2.** kendini tanımak ve bunun metodu, **3.** Bir işe başlama zamanını bilme, **4.** bir işin uygulamasını bilme. Yazar eseri, özet olsa bile ahlâk, psikoloji ve kelâm bilimlerini biribirine karıştırarak derlemiştir. Eser, felsefe ve irfan (iç bilgisi) gibi konuları işler ve ayrıca farsça felsefe terimlerini kapsaması bakımından da büyük bir önem taşır. 1893'te özetlenerek, 1913'te de Baba Efdal'in diğer yedi risalesiyle birlikte yayımlandı. (M)

CAVİD BEY, türk şairi (İstanbul ?-ay.y. 1834). Sadaret mektupçuluğu odasından yetişti. Hacegân zümresine yükseldi. Uzun süre, Kasapbaşı Şatırzade Şakir Efendinin kâtipliğinde bulundu. Şiirlerinin bir kısmı, Mısır'da basılan *Müntehabât-ı Mîr Nazif*'te ve Saadettin Nüzhet Ergun'un *Türk Şairleri*'nde yayımlandı. (M)

CAVİD BEY (Mehmed), osmanlı maliyecisi (Selânik 1875-Ankara 1926). Selânik'te rüştiye mektebini, İstanbul'da Yüksek mülkiye okulunu bitirdi (1896). Zıraat bankasında ve Maarif nezareti İstatistik kaleminde görev aldı. 1898-1902 Yıllarında, ek görevle, Ayasofya Merkez rüştiyesinde ve Mualiim mektebinde «ilmi servet» ve maliye dersleri okuttu. 1902'de Selânik'teki özel Mektebi Feyziye'ye müdür oldu; aynı zamanda iktisat, iktisadî coğrafya, defter tutma usulü ve ahlâk ile kanun bilgisi dersleri verdi. İttihat ve Terakki cemiyetine girerek, gizli çalışmalara katıldı. 1908 Meşrutiyetinden sonra açılan ilk Osmanlı meclisine, Selânik milletvekili olarak girdi. Bütçe encümenine seçildi. 31 Mart olayından sonra, Tevfik Paşa kabinesinde Maliye nazırı oldu (nisan 1909). Bir defa da Nafıa nazırlığı yaptı. Mondros mütarekesinin (30 ekim 1918) ilk günlerine kadar İttihat ve Terakki fırkasının en faal elemanları arasında, Osmanlı devletini ilgilendiren, siyasî ve malî işlerin hemen hepsinde bulundu. Paris, Londra ve Berlin'de yapılan önemli görüşmelere katıldı. Cavid Bey, maliyeciliğin yalnız idarî ve amelî tarafı ile değil, zaman zaman nazarî kısmıyle de uğraştı, İstanbul'da Yüksek Mülkiye mektebi ile Dârülfünunda, iktisat, maliye ve istatistik dersleri okuttu. Ahmed Şuayib ve Rıza Tevfik Bey ile çıkardıkları *Ulûmı İktisadiye ve İçtimâiye Mecmuası*'nda birçok ilmî yazı yayımladı. Birinci Dünya savaşından sonra, Damad Ferid kabinesinin kurduğu Divân-ı harb-ı örfî tarafından, gıyaben on beş yıla mahkûm edildi (1919). Bir süre İstanbul'da gizlendi. Lozan konferansı sırasında, devlet borçları konusundaki düşünceleri, millî çıkarlara uygun görülmedi.

İzmir'de, Atatürk'e karşı düzenlenen suikastle ilgisi görülerek Ankara İstiklâl mahkemesince idam edildi (26 ağustos 1926). Eserleri: *İlm-i İktisad* [4 cilt, 1905-1912], *İhsaiyat* (İstatistik) [1909], *Mekâtib-i İdâdiyeye Mahsus İlm-i İktisad* (İdâdîlere Mahsus İktisat) [1909-1913]. Günlük hatıraları, Hüseyin Cahid Yalçın tarafından, 1943-1946 yılları arasında, *Tanin* gazetesinde, tefrika edildi. (M)

CAVİ kalemi i. Bk. CAVİ.

CAVİNO (Giovanni DAL), italyan gravürcüsü (Padova 1500-öl. 1570). Usta bir kalpazandı. Bassiano ile birlikte, koleksiyon meraklılarının aradığı eski yunan paralarını ve özellikle roma sestertius'larını ustaca taklit etti. (L)

CAVİT sıf. Bk. CAVİD.

CAVİTE, Filipinler'de kasaba, Luzon adasının güneyinde, Manila koyunda; 3 250 nüf. Deniz üssü. 1898'de amerikalı amiral Dewey'in donanması, amiral Montojo kumandasındaki ispanyol gemilerini burada yok etti. — *Cavite ovasında* ince tarım uygulanır: pirinç tarlaları; şekerkamışı ve hindistancevizi bahçeleri. (L)

CAVLAK sıf. Çıplak kafalı, dazlak. ‖ Soyunmuş, çıplak. ‖ [Kuş için] Tüysüz. ‖ İ. *Esk.* Soyunup diyar diyar gezen kalenderî dervişi: *Bunlar cavlaktır şövalyem, —Ne demektir cavlak?. —Bunlar giyim bilmez yaz kış* (K. Tahir). Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Cavlağı çekmek. Argo.* Ölmek. ‖ *Cavlağı soyulmak,* saçı dökülerek tepesi açılmak.

— ANSİKL. Kalenderî dervişleri ipten örülmüş kumaştan aba giydikleri için *cavlak* (veya *cavlakî*) adıyle anılırlar. Bunlar saç, kaş, bıyık ve sakallarını usturayle tıraş ederler. Eski kaynaklarda ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde kalenderî dervişleri cavlakî adıyle geçer.

◆ **Cascavlak** sıf. [Saç, sakal, baş için] Tamamen çıplak, tüysüz, tüyü dökülmüş: *Düştü takken, çıktı cascavlak o kel mâhiyetin* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Cascavlak kalmak,* her yönden eliboş duruma düşmek. (M)

CAVLAMAK geçz. f. *Argo.* Ölmek. (M)

CAVO (MONTE), İtalya'da Albano dağlarının başlıca tepesi, Latium'da; 951 m. Burada, Jupiter Latialis adına yapılmış bir tapınak vardı. Otuz latin sitesinin konfederasyonu bu tepenin yamacında, kutsal Ferentinum ormanında toplanırdı. Tarquinius Superbus'dan itibaren millî bayram şenlikleri *(Feriae)* burada yapılmağa başlandı. (L)

CAVOLİNİA i. Yüzgeçayaklı yumuşakça. Bütün sıcak ve ılık denizlerde yaşar. Kavkı ağzını kapayan gövde lobu noksan, geniş yüzgeçleri parçalı, kavkısı incedir. (Miyosen ve Pliyosen tabakalarında on kadar türü bulunmuştur. *Cavoliniidae* familyasının örnek tipi.) [L]

CAVOS (Catterino), italyan bestecisi (Venedik 1775-St. Petersburg 1840). 1799'da bir italyan opera topluluğuyle Rusya'ya gitti, orada bir Rusça opera besteledi: *İvan Susani,* bu eser öyle bir başarı kazandı ki, çar, Cavos'u St. Petersburg Çarlık tiyatrolarının müzik yönetmenliğine getirdi. Cavos, rusça olarak, birkaç opera (bunlardan biri *Üç Kambur* adını taşır), *Les Trois Sultanes* (Üç Hanım Sultan) adlı fransızca bir başka opera ve birkaç bale besteledi. (L)

CAVOUR, İtalya'da Piemonte'de (Torino) komün; 300 m yüksl.; 5 500 nüf. İpekli sanayii. Granit yatağı (L)

CAVOUR (Camillo BENSO, — kontu), italyan devlet adamı (Torino 1810-ay.y. 1861). XII. yy.dan beri tanınan bir ailedendir. Carlo-Alberto'nun maiyetinde bulundu (1824). Torino askerî akademisinde okudu, 1827'de istihkâm subayı oldu. 1831'de liberal düşünceleri ve temmuz 1830 fransız ihtilâlini açıktan açığa övmesi yüzünden ordudan ayrılmak zorunda kaldı. Modern tarım usullerine göre Leri ve Grinzane'deki malikânelerini değerlendirmeğe çalıştı. Aynı zamanda Fransa, Belçika ve İngiltere'ye birçok seyahat yaptı. 1840'ta, gazeteci olarak, ticaret hürriyeti, demiryolları ve millî siyaset lehinde makaleler yayımlayarak Piemonte'nin siyaset hayatına etkili bir biçimde katılmağa başladı. 1842'de Carlo-Alberto'nun liberal düşüncelerini savunan *il Risorgimento* gazetesini kurdu, bir anayasa yapılmasını istedi. Hükümdarı, Avusturya'ya karşı savaşa teşvik etti ve iki devlet arasında barış yapılmasına üzüldü. Bu uzun gazetecilik dönemi güçlü bir devlet adamı olarak yetişmesine yardım etti. Zamanının gerçeklerine merakla eğildi, iktisat siyasetinde liberal, iş alanında becerikli bir burjuva, siyasette tutucu, bir Piemonteli olarak krali destekliyor, bir italyan olarak Savoia sülâlesi lehine italyan birliğini gerçekleştirmek istiyordu. Bu yolda, Azeglio ve Balbo'nun siyasetini benimsedi. Önce 1848'de, sonra 1849'da milletvekili seçildi. Ateşli ve inandırıcı konuşmaları ile Torino parlamentosunun en gözde kişilerinden biri haline geldi. Azeglio kabinesinde sırasıyle tarım, ticaret (ekim 1850) ve maliye (ağustos 1851) bakanı oldu, 4 kasım 1852'de Vittorio Emmanuele tarafından başbakanlığa getirildi. Hükümdar, Cavour'da tam bir devlet adamının niteliklerini buldu. İşlek zekâsı, Avrupa üstüne geniş bilgisi olan Cavour, siyaset alanındaki eşine az rastlanır gerçekçiliği ile yedi yıl yalnız italyan birliğini kurmağa çalıştı. Başbakan olarak, kendi partisi (merkez sağ) ile Rattazi partisinin (merkez sol) kaynaşmasına *(Connubio)* dayanan açıkça liberal bir hükûmet kurdu. Hükûmetin programı üç noktada özetlenebilir: Sardinya devletinin eski durumuna getirilmesi; birlik ülküsünün İtalya'da yayılması; Habsburg'larla savaşabimek için askerî ve diplomatik bir düzen kurulması.

Cavour'un ilk amacı Sardinya devletini modern bir devlet haline getirmek ve bütün İtalya'yı onun etrafında toplamaktı. Papa, İtalya'da Vittor-Emmanuele'nin akla gelen ilk düşmanı olduğundan, Cavour, önce din aleyhtarı tedbirler aldı (Piemonte kilisesinin hukukî imtiyazlarının kaldırılması, 334 manastırın kapatılması, mallarının dinî vakıflara devri ve küçük papaz sınıfının durumunun iyileştirilmesi). Bunun üzerine Papa, Cavour'u afaroz etti. Cavour da istifa zorunda kaldı, fakat kral onu tekrar işbaşına getirdi. Çünkü ihtiyacı olan parayı kendisine ancak o sağlayabilirdi. Cavour iktisadî alanda başarılı işlere girişti: toprakların sulanma ve ıslahı, Piemonte'nin ticaretini geliştirmek için Batı Avrupa devletleriyle serbest mübadele anlaşmalarının imzalanması, Sardinya devletleri Millî bankasının kurulması, milletlerarası anlaşmalara dayanan demiryolu yapımı (Torino-Genova, Frejus tüneli). Savunma bakanı La Marmora kanalıyle bazı askerî reformlara girişti: La Spezia tersanesinin kurulması, Alessandria'nın tahkimi, piemonte ordusunun yeniden düzenlenmesi. Büyük kısmı Fransa'dan alınan 300 milyonla sağlanan bütün bu tedbirler birçok italyan ihtilâlcisini Savoia hanedanı tarafında topladı. Diğer italyan devletlerinden Torino'ya göçmen akınına yol açtı. 1855'te, Manin, İtalyan birliğini ancak Piemonte krallığının sağlayabileceğini ilân etti. Cavour bu amaca varmak için, Sicilya'dan sürgün edilen La Farina'nın kurduğu ve bütün liberallerin, hattâ Garibaldi gibi cumhuriyetçilerin katıldığı, millî italyan derneğinden yararlandı. Piemonte'de kurulmuş olan bu derneğin bütün yarımadada gizli şubeleri vardı. Yalnız, koyu bir cumhuriyetçi olan Mazzini, Piemonte etrafında toplanan bu yurtseverler birliğine katılmadı. Öte yandan, italyan birliğini gerçekleştirmek için Avusturya'ya karşı müttefiklere ihtiyacı olan Cavour, Piemonte'yi, İngiltere ve Fransa'nın yanında, Kırım savaşına sokmağa karar verdi (10 ocak 1855). Bu kararı, yalnız Piemonte ordularına Avrupa'da itibar kazandırmasıyle kalmadı, aynı zamanda Cavour'un kendisine Paris kongresinde italyan meselesini ortaya koyma imkânını da sağladı (16 nisan 1856). Fazla olarak bu olaylar Avrupa'daki durumunu da sağlamlaştırdı. Bunun üzerine 1857'de Alessandria'yı tahkim ederek, Avusturya ile diplomatik ilişkilerini kesti ve İtalya'da, özellikle millî dernek kanalıyle Savoia henadanı etrafında millî ruh ve ümit birliği yaratmağa çalıştı. 1858'den sonra Nolpolyon III'ün italyan birliğini tutacağına güveniyordu. Çünkü Paris'teki ajanları (Dr. Conneau, kont Arese, Hortense Cornu, kontes de Castiglione) kendisine bu konuda sağlam bilgi vermekteydiler. Cavour, aynı zamanda, Napolyon III'ün fransız kamuoyunun desteği olmaksızın memleketinin birliğini düşünemiyeceğini de biliyordu. Orsini suikastı (14 ocak 1858), Cavour'un Napolyon III'e yaklaşmasını kolaylaştırdı. Napolyon kendisine Orsini'nin imparatora yazdığı bir mektubu gönderttı. J. Favre'ın dava sırasında okuduğu bu mektupta Orsini imparatora İtalya'yı kurtarma konusunda yaptığı yemini hatırlatıyordu. İmparator bu mektubun *Gazete Officiale*'de yayımlamasını Cavour'dan istiyordu. Cavour, Napolyon ile buluşmak için Plombières'e gitmek üzere bir sahte pasaport aldı (temmuz 1858). Orada şu konular üzerinde duruldu: Avusturya'nın İsonzo'ya kadar itilmesi için Fransa ile askerî anlaşma; İtalya'nın dört krallık halinde yeniden düzenlenmesi: Piemonte (bütün kuzeyi içine almak üzere), Orta İtalya, Roma sınırları içinde papalık devleti, İki-Sicilya; papanın başkanlığında bir italyan konfederasyonunun kurulması; yapılacak bir plebisitle Nice ve Savoie'nin Fransa'ya bırakılması. Bu buluşmadan az sonra Cavour'un istekleri, Avusturya'nın ültimatom vermesine ve fransız ordusunun Piemonte lehinde müdahale etmesine yol açtı (nisan 1858). Magenta zaferi (4 haziran 1859) ile Lombardia fransız ve piemonte kuvvetlerinin eline geçi. Başarıyle biten bu savaş Orta İtalya'da Cavour'un önayak olduğu geniş bir ayaklanmaya yol açtı. Toscana, Parma, Modena, Romagna'lar Piemonte'ye katılmak istedi. Solfarino savaşı ertesinde, Napolyon III ile Avusturya imparatoru arasında yalnız Lombardia'nın Fransa'ya bırakılması ve onun da Piemonte'ye geri verilmesi esası üzerine girisilen müzakere sonunda kabul edilen Villafranca ateş kesme antlaşması (11 temmuz 1859) yapılınca, Cavour istifa etti. 1860'ta tekrar iktidara geldi, Napolyon III ile müzakereye

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

girişerek Nice ve Savoie'nin terkine karşılık ayaklanma halinde bulunan italyan topraklarının ilhakını elde etti. Plebisitler, diplomatik kararlar doğrultusunda sonuçlandı. Napoli devletlerinin ilhakı gerçekleştirildi. Ocak 1861'de Torino'da toplanan parlamentoda alınan kararla 14 martta Sardinya kralı, İtalya kralı oldu ve Roma'nın krallığın başkenti olması karar altına alındı. İçerideki güç meseleler henüz çözülmüş değildi. Cavour bir ademi merkeziyet rejimi kurmak istiyordu, fakat bölgesel çıkarlar yüzünden parlamento bu konuda onu desteklemedi. Mayıs 1861'de Pius IX ile «hür devlette hür kilise» temeli üzerinde başarısız bir müzakereye girişti. Cavour'un vakitsiz ölümü, giriştiği işleri sonuçlandırmasına imkân bırakmadı. (L)

Cavour kanalı, İtalya'da sulama kanalı, Chivasso'dan Tessin'e giderken Po kıyısında. Önemli pirinç tarlalarının sulanmasını sağlar. (L)

CAVŞİR (veya **ÇAŞIR**) i. [fars. *gavsir*'den ar. *cavşır*]. *Esk.* Maydanozgillerden ishal kesici ve sinir dinlendirici olarak kullanılan bitki (İlmî adı: *Opoponax chironium*) [M]

CAWDOR veya **CALDER,** İskoçya'da Nairnshire'de köy; 823 nüf. (1951). Burada bulunan şato, bir söylentiye göre, Shakespeare'in *Macbeth* adlı eserinde Macbeth'in kral Duncan'ı öldürdüğü yerdir. Macbeth, piyeste Cawdor şatosunun kontudur. Köy, Nairn'in güney-güneybatısındadır. Dolaylarında büyük bir damıtım merkezi vardır. (L)

CAWDOR (Frederik CAMPELL, 3. — kontu), ingiliz siyaset adamı (Windsor 1847-Stackpole Court, Pembrokeshire 1911). 1905 Yılında birinci amirallik lordu oldu; lord Fisher'in öne sürdüğü reform tasarılarını destekledi. (L)

CAXİAS (Luis ALVES DE LİMA Y SİLVA — dükü), brezilyalı mareşal ve devlet adamı (Rio de Janeiro 1803-Santa Monica 1880). On iki yaşında orduya girdi ve imparator Pedro ailesine candan bağlandı. 1855'te harbiye nezaretine ve başbakanlığa getirildi. Bu mevkilerde birkaç defa bulundu. Önce ordunun, daha sonra Paraguay'a karşı Brezilya, Arjantin ve Uruguay birleşik kuvvetlerinin başkumandanı oldu (1865-1870), Asuncion'u ele geçirdi. 1875'te yeniden başbakanlığa geçti. Brezilya'nın öğündüğü değerlerden biri sayılır. (L)

CAXİAS DO SUL, esk. **Caxias,** Brezilya'da (Rio Grande do Sul eyaleti) şehir, Serra do Mar'ın batı yamacında; 60 000 nüf. (L)

CAXTON (William), ingiliz basımcısı (Kent 1422-Londra 1491). Önce londralı bir çuhacının yanında 1441'e kadar çıraklık yaptı, sonra Brugge'ye geçti ve Hollanda'da ingiliz tüccarlarının ajanı oldu. 1476'ya kadar orada kaldı ve Burgogne sarayında iyi karşılandı. İngiltere kralı Edward IV'ün kız kardeşi olan düşes ve Burgonya dükü ile ticaret anlaşmaları yapmakla görevlendirildi (1464-1468). Raoul Le Febvre ile ilişki kurdu; onun, *Recueil des Histoires de Troyes* (Truva Hikâyeleri Derlemesi) eserini ingilizceye çevirdi (1471-1472), Colard Mansion ile birlikte, basım sanatını öğrendi. Colard Mansion, 1473'te Caxton hesabına Brugge'de bir basımevi kurdu ve Caxton, *The Recugell of the Histories of Troye* çevirisiyle Jacques de Cessolles'un *Game and Pay of the Chesse* (Satranç Oyunu ve Oynanışı) eserinin yine ingilizce çevirisini bastırdı. 1476'da İngiltere'ye döndü; Edward IV ile yerine geçen Richard III ve Henry VII tarafından korundu. Westminster'de bir basımevi kurdu ve 18 kasım 1477'de, İngiltere'de ilk kitabı yayımladı: *Dictes and Sayengés of the Phylosophers* (Filozofların Söz ve Deyişleri). [L]

CAY (veya **CÂ**) i. [fars. k.]. *Esk.* Yer, mekân. ‖ Mevki, mertebe. ‖ Belli bir vakit, fırsat. ‖ *Mec.* Uygun.
— *Esk.* *Câ-be-câ,* yer yer: *Taştan sütunlar üzerine kondurulmuş bir kubbe, câ-be-câ sedef işlenmiş...* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Cây-bâş,* ikamet yeri, mesken, oda. ‖ *Cây-gâh* veya *cây-geh,* yer, karargâh: *Cây-gâhın söylemez mâdam kabristan bana* (Recaizade Ekrem). ‖ *Cây-gir* veya *câ-gir,* yerleşmiş, sabitleşmiş: *Cây-gir olmuş gönülde nûr-ı imânım gibi* (Hersekli Arif Hikmet). ‖ *Cây-güzîn* veya *câ-güzîn,* yer seçen, yerleşmek için beğenen. ‖ *Cây-mend,* yerinden kalkmayan, kalkmağa üşenen, tembel. ‖ *Cây-nişîn* veya *câ-nişîn,* bir kimsenin veya bir şeyin yerine oturan, yerine geçen: *Hepsinin cânişîn-i hicrânı* (T. Fikret). ‖ *Cây-i behiştî,* cennet gibi yer.‖ *Cây-i dil-güşâ* veya *cây-i dil-nişîn,* ferahlık veren, ruh açıcı yer.‖ *Cây-i ilticâ* veya *cây-i penah,* iltica yeri, sığınak: *Artık Haccac'ın zulmünden firar edenlere cây-ı ilticâ kalmadı* (Cevdet Paşa). ‖ *Cây-i işret,* içkili eğlence yeri. ‖ *Cây-i iştibah, cây-i şek, cây-i şüphe, cây-i tereddüt,* tereddüt edilecek nokta: *Onun halife olması cây-i tereddüt değilken Osman'a tahvil olundu* (Cevdet Paşa). ‖ *Cây-i karar,* durma, dinlenme yeri: *Bulamaz bir tarafta cây-i karar* (Süleyman Nazif). ‖ *Cây-i mülâhaza,* göz önünde bulundurulacak, üzerine düşünülecek nokta. ‖ *Cây-i mütalâa,* mütalâaya değer: *Bu maksada hangisinin enseb olduğu cây-i mütalâa idi* (Cevdet Paşa). ‖ *Cây-i rahat,* rahat yer. ‖ *Cây-i sual,* sorulacak şey. ‖ *Cây-i ta'accüb,* hayret edilecek şey: *En cây-i ta'accübü bu bâbın / Ba'isleridir şu inkılâbın* (Ziya Paşa). ‖ *Cây-i ümîd,* arzu edilen nokta, ümit veren şey. (M)

CAYATTE (André), fransız sinema yöneticisi (Carcassone 1909). Avukat ve yazar. Sinemaya 1938'de senaryocu olarak, Henri Jeanson ile birlikte *Entrée des Artistes*'i (Artistler Kapısı) yazarak başladı. İlk defa 1942'de *La Fausse Maîtresse*'i (Sahte Metres) yönetti; daha sonra birçok filim çevirdi: *Pierre et Jean* (Pierre ile Jean) [Maupassant'ın bir eserinden, 1943], Les Amants de Vérone (Verona Âşıkları) [1948], *Hak Yerini Buldu* (Justice est Faite) [1950], *Hepimiz Katiliz* (Nous Sommes tous des Assassins) [1952], *Avant le Déluge* (Tufandan Önce) [1953], *Le Dossier Noir* (Kara Dosya) [1955]. Son filimleri gerçekçi bir açıdan adlî sistemin eksikliklerini göstermeğe çalışır. Diğer filimleri: *Oeil pour Oeil* (Göze Göz) [1957], *Le Miroir à Deux Faces* (İki Yüzlü Ayna) [1958], *Le Passage du Rhin* (Ren Geçidi) [1960], *La Vie Conjugale* (Evlilik Hayatı) [1963]. (L)

CAYCAY yağı. *İrvingia* denilen ağaçtan çıkarılan yağlı madde. (L)

CAYE i. (isp. *Cayo,* kaya). Antiller'de az derin yerlerde su yüzüne çıkmış kaya. (L)

CAYENNE, fransız Guyana'sında idare bölgesi merkezi, *Cayenne nehri* halicinin ağzında; 13 346 nüf. (L)

CAYES, Haiti cumhuriyetinde liman şehri, Güney idare bölgesinin merkezi. *Cayes koyu* kıyısında; 11 800 nüf. Şeker ve kahve ihracatı. *Cayes* ovasında, büyük ölçüde kahve tarımı. (L)

CAYEUX (Lucien), fransız jeologu (Semousies 1864-Mauves-sur-Loire 1944). Örneklenmiş genel metot kitapları (1897) ve demirli (1909-1922), silisli (1929), karbonatlı (1935) ve fosfatlı (1939-1941) kayalar üstüne yazdığı eserlerle Cayeux, bu alandaki incelemelerin gerçek kurucusu olarak kabul edildi. Fransa'daki Saint-Lo bölgesinde, alt kambriyum devrine ait birhücreli fosiller buldu. (L)

CAYIK, kazak, kırgız ve bazı kıpçak asıllı Türkler tarafından Yayık ırmağına verilen ad. 1770'te çıkan bir isyandan sonra ırmağın adı Ural olarak değiştirildi. (M)

CAYIK. Türk mit. Altay şamanlığı kozmogonisine göre Tufan ilâhı. (M)

CAYIR CAYIR zf. Bir cismin şiddetle yanma ve yırtılma sesiyle şiddetini belirtmek için kullanılır: *Kendisine hediye edilen gömlekleri sokak ortasında cayır cayır yırtıp atmakla meşguldü* (A. H. Tanpınar). *Sokak savaşları olur da tahta İstanbul cayır cayır yanmağa başlamaz mı?* (K. Tahir). [M]

CAYIRDAMAK veya **CIYIRDAMAK** geçz. f. (onomatope *cayır*'dan). [Nesneler için] Ses çıkararak yanmak veya yırtılmak.

◆ **Cayırtı** veya **cıyırtı** i. Şiddetli yanma, yırtılma sesi, gürültü.
— DEY. *Cayırtıyı koparmak* veya *basmak,* birdenbire bağırmağa başlamak. (M)

CAYLEY (Arthur), ingiliz matematikçisi (Richmond, Surrey 1821-Cambridge 1895). Önce avukatlık yaptı, sonra yüksek matematiğe karşı derin ilgi duydu. 1867'de Cambridge üniversitesine profesör oldu. 1882'de, üyesi olduğu Royal Society'den Copley madalyası kazandı. Çizgisel dönüşümlere ait bir teoremi ve matrisler teorisini kurdu. (L)

CAYENNE
Vali konağı meydanı

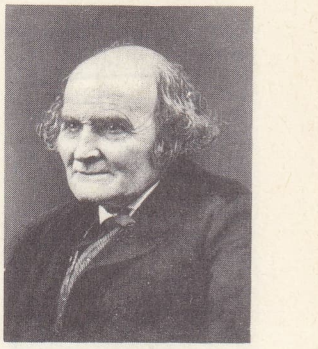
Arthur CAYLEY

CAYLEY (sir George), ingiliz mühendisi (Brompton Hall, Yorkshire 1773-ay.y. 1857). Hayatı boyunca, hava seferleriyle ilgilendi. 1796'dan sonra, küçük bir helikopterle Launoy ve Bienvenu'nün deneylerini tekrarladı. Kısa bir süre sonra, modern uçakların bütün parçalarını belirterek, kendi icadı olan uçağın temel ilkelerini açıkladı. İnsan gücü ve kanat fikirlerine karşı çıkarak, XIX. yy.ın başından itibaren, havacılıkta, pervane, gaz motoru ve yakın bir süre önce Niepce tarafından icat edilen patlamalı motorun kullanılmasını savundu. 1816'da, uzun yolculuklar için güdümlü balon kullanılmasını tasarladı. (L)

Cayley eğrisi, cebirsel bir eğride, ilk kutup doğrusu üstünde bir «çift nokta»sı bulunan bir A noktası ile bu çift noktayı birleştirerek elde edilen doğruların zarfı. (L)

Cayley-Hamilton teoremi, A bir kare matris ve özdenklemi $f\ \lambda = 0$ şeklinde yazılırsa, bu matris, $f(X) = 0$ matris denkleminin bir çözümüdür. Bundan şu sonuç çıkarılabilir: *Her kare matris bir matris renklemi olarak gözönüne alınan kendi özdenklemi gerçekler.* (L)

CAYLUS kontu
C.N. Cochin'den

CAYLOLO, Moluk akımadalarının (Indonezya) başlıca adası, Celebes'e (Moluk boğazıyle ayrılır) 240 km uzakta; 75 900 nüf. Derin koylarla ayrılan dört yarımadadan meydana gelen Caylolo, dağlık (1 650 m) ve yanardağlı bir adadır; girilmesi güç ormanlarla kaplıdır. Adada papu halkının eski yayılmalarına tanıklık eden izler vardır: Malezya-Polinezya dil topluluğu ancak güneyde konuşulur ve kuzeyde yerini papu lehçelerine bırakır. Halk pirinç, şekerkamışı, sagu ve hindistancevizi ağacı yetiştirmekle geçinir. Tütün, karanfil, hindistancevizi, kahve ve kakao ihraç edilir. Caylolo'nun batı kıyısı yakınında Ternate adasındaki *Ternate* ve *Cilolo* adanın başlıca limanlarıdır. Kömür, bakır ve altın yatakları. (L)

CAYLUS (Anne Claude Philippe DE PESTELS DE LEVİS DE TUBİÈRES-GRİMOARD, — kontu), fransız arkeologu, gravürcüsü ve yazarı (Paris 1692-ay.y. 1765). XIV. Louis'nin subayı olarak Malplaquet savaşına katıldı; albaylığa kadar yükseldikten sonra bu vazifeden ayrılarak sanat hayatına atıldı. Elçi de Bonas ile birlikte İstanbul'a gitti. İtalya, İngiltere, Hollanda ve Yunanistan'ı dolaşarak Paris'e döndü. Eski eser tüccarı ve amatörü P. J. Mariette ile dost oldu. Onun yardımı ile 1730'dan sonra eski eserlerden bir koleksiyon meydana getirdi. Gravüre aşırı derecede önem vererek Grozat le Jeupe ile Jullienne'in koleksiyonlarındaki belli başlı desenleri kopya etti. Watteau ile dost oldu ve onun üstüne çeşitli tanıtma yazıları yazdı. Başlıca eserleri: 1752-1767 yılları arasında Paris'te 7 büyük cilt halinde yayımlanan *Recueil d'Antiquités Égyptiennes, Étrusques, Grecques, Romaines et Gauloises* (Eski Mısır, Etrüsk, Yunan ve Roma Eserleri Derlemesi) [1752-1757] ve *Recueil de Peintures Antiques* (Eskiçağ Resim Derlemesi). 1938'de Bibliothéque Nationale'a giren ve aynı zamanda P. E. Schozmann tarafından üç makale halinde yayımlanan *Voyage de Constantinople* (İstanbul Seyahatnamesi) adındaki elyazması defterinde İstanbul'un başlıca anıtlarını anlatmaktadır. Hayatı hakkında A.Fon-

Cayna'cılık
Vriçabha
ilk Tırtakara
(Guimet müzesi)

Foto. Aubert de La Rüe, Hulton, Bulloz (*LAROUSSE*)

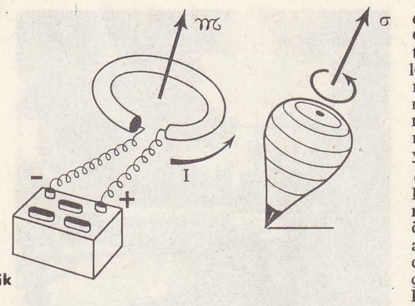

cayromagnetik

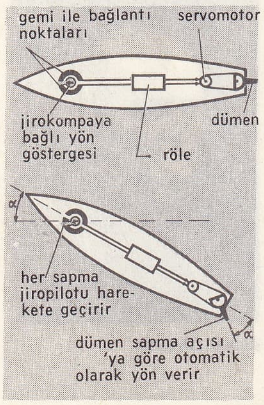

cayropilot

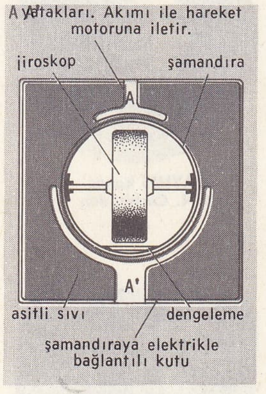

cayropusula

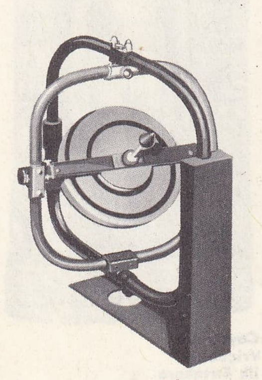

cayroskop

taine tarafından yayımlanan etütlerde *(Comte de Caylus*, 1910) Caylus'un basılmış veya elyazması halindeki yazı ve notlarının bibliyografyası vardır. (ML)

CAYMAK geçz. f. Sözünden dönmek, kararından vazgeçmek: *Muavin, ilkin razı olur gibi oldu ise de, sonra caydı* (M. Ş. Esendal).

◆ **Caydırmak** ettrg. f. Sözünden döndürmek, kararından vazgeçirmek.

◆ **Cayma** i. Verilen söz veya karardan dönme.

— Huk. Bk. RÜCU. ‖ *Cayma hakkı*, yayımlayanın, kararlaştırılan süre içinde veya böyle bir süre yoksa uygun bir süre geçtikten sonra eseri basamaması halinde, eser sahibinin sözleşmeyi bozma hakkı (Fikir ve Sanat Eserleri kn., 58/1) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Cayma teminatı*. Bk. RÜCU *teminatı*.

— ANSİKL. Huk. *Cayma hakkı*, eser sahibinin bu hakkını kullanabilmesi için, önce noter aracılığıyla bir mehil vermesi gerekir. Yayımlamanın imkânsız olması, yayımlayanın yayımı reddetmesi veya mehil verilmesinin eser sahibini zarara uğratacağı hallerde, bu mehlin verilmesine lüzum yoktur (Fikir ve Sanat Eserleri kn. 58/II). Cayma, mehlin sonuçsuz kalması veya mehil tayini gerekmiyorsa, noterlikçe yapılan ihbar ile hüküm ifade eder. Tebliğden itibaren dört haftanın geçmesi ile caymaya itiraz edilemez. Yayımlayanın kusursuz veya daha az kusurlu olduğu hallerde, hakkaniyet gerektiriyorsa, eser sahibi, ona münasip bir tazminat öder. (M)

CAYMAN adaları, ing. **Cayman Islands**, Karayip denizinde adalar, Küba'nın güneyinde; 8 300 nüf. İdare merkezi, *George Town* (1 700 nüf.), *Büyük Cayman*'da (6 600 nüf.). Cayman adaları idare bakımından Jamaika'ya bağlıdır. Kaplumbağa avcılığı. (L)

CAYMİNİ. Gerçek kişiliği bilinmeyen hint filozofu. Dinin gerektirdiği görevler ve vedaların çeşitli yorum yolları üstüne bilgi veren *Purva Mimamsa* öğretisinin kurucusu olarak kabul edilir. Bu okula bağlı *sutra*'ların II. yy.ın ikinci yarısında ortaya çıktığı sanılır. (L)

CAYNA'CILIK i. Hindistan'daki dinlerden biri.

— ANSİKL. Tarih. Cayna diniyle ilgili tarihî veriler. Buddha'cılığınkilerden daha az kesindir. VI. yy.da Cayna'cıları *Cina* (Muzaffer) veya *Mahavira* (Büyük İnsan) adını verdikleri kimse tarafından kurulan Cayna'cılığın Buddha'cılıkla kesin ilişkileri olmuştur; o da Buddha'cılık gibi Brahman'cılığa karşı bir reform hareketi olarak ortaya atılmıştır. Cayna'cılar arasındaki çekişmeler M.Ö. 79'da cayna dininde bir bölünmeye yol açtı; iki grup doğdu: *cvetambara* grubu «beyaz giyinenler» ile *digambara* «uzayı giyinenler». Bu gruplar da birçok tarikata ayrıldılar. M.Ö. II. yy.ın sonlarından itibaren Cayna'cılık batıya ve güneye yayıldı. V. yy.da toplanan büyük bir konsül ve tambaraları Valabhi'de biraraya getirdi; kutsal metinler bir daha değiştirilmemek üzere kaleme alındı. Güneydeki topluluklar XII. yy.a kadar huzur içinde yaşadılar; Hiuantzank'ın anlattığına göre VII. yy.da büyük bir önem kazanan bu topluluklar, IX. yy.da *Raştrakuta* hanedanıyle en parlak çağlarına erişti. Fakat vişnu dininin rekabeti ve Kolaların saldırıları yüzünden XII.-XIII. yy. larda geriledi. Oysa batıda Cayna'cılığın VIII. yy.da Racputana ve Gucrat'a yayıldığı anlaşılmaktaydır. Cayna'cılığın büyük tapınakları, özellikle X. ve XI. yy.larda buralarda kurulmuştur. XIII. yy.da cayna dinini kabul eden hükümdar Kumarapala Gucrat'ı örnek bir cayn devleti haline getirdi. Gucrat'ta, Bombay ve Madras eyaletlerinde, Racputana ve Maysur'da oturan caynalar aşağı yukarı bir buçuk milyona düşmüşlerse de bunlardan çoğu tüccarlar sınıfındandır, zengindir; çünkü ahimsa nazariyesi caynaların el sanatlarıyle uğraşmasını yasaklamıştır.

● *Din.* Bu dinin amacı ruhu nirvana'ya kavuşturmak, yani ruh göçünden kurtarmaktır; bunun için birbirine bağlı üç yol öğütler: Doğru görüş, Doğru bilgi, Doğru ahlâk. Hem değişmenin gerçekliği üzerinde direnen bir Tözcülük, hem de tam anlamıyle çok yöncü bir öğreti olan Cayna'cılık bir kategoriler levhası kurar; bu kategorilerin hepsi birden evreni meydana getirir, temelleri ise yedi ilkeye dayanır, ruh veya canlı öz *(siva);* canlı olmayan, ruhsal olmayan öz *(asiva);* karmanın (sevap ve günahlar maddesi); karmadan doğan ruh göçü esareti; karma dalgasının durduruluşu; karma maddesinin aşınması ve yok edilmesi; nihayet en büyük kurtuluş *(moksa).* Ruh ile madde aynı tözdendir; biri bilinçlidir, öteki değildir. İkisi de temel özelliklere sahiptir. *(guna).* İki çeşit ruh vardır: hür ve olgun ruhlar; bunlar her türlü beden ve tutku bağından kurtulmuşlardır (Tırtakara veya «yol açıcılar»; sayıları yirmi dört olan bir çeşit peygamberlerdir, sonuncuları Mahavira'dır); ve göçeden ruhlar 'insanların, hayvanların, bitki ve madenlerin ruhları. Bu özdeşlik insanı yaşayan varlığa saygı göstermeğe zorlar (Ahimsa nazariyesi). Bundan çok sıkı bir ahlâk doğar. Öğretinin çok önemli bir bölümü olan Cayna kozmolojisi, Brahma'cılığın ve Buddha'cılığın kozmolojileri ile birçok benzerlikler taşır. Evren sık sık ayakta bir insan biçiminde gösterilir. Bu, makrokosmosun eşdeşi olan gerçek bir mikrokosmosdur. Dünya birbirini izleyen eşit süreli dönemler yaşar *(kalpa).* Aç kalma yoluyle kendi canına kıymak günah sayılmaz. (L)

CAYOR, Senegal'de bölge, Senegal nehrinin güneyinde ve Cabo Verde'nin kuzeyinde. Nüfusun çoğunluğunu tarımla uğraşan Volof'lar meydana getirir (yaklş. 120 000 nüf.). Toprak, yerfıstığı tarımı yüzünden verimini kaybetmiştir. (L)

CAYPUR, Hindistan'da (Racastan) şehir. Caypur idare bölgesinin merkezi, Delhi'nin güneybatısında, Bombay'ın kuzeydoğusunda; yüksl. 47 m; 403 444 nüf. (1961). Caypur, Racput medeniyetinin başlıca merkeziydi. XVII. yy.dan itibaren racastani üslûbunun başlıca merkezi haline geldi. Bugün bile şehir sanatçıları çok eski yöntemlerle sanat eserleri yaratırlar: taş, mermer ve fildişi oymacılığı; pirinç işlemeciliği, minecilik, kuyumculuk. Üniversite. Astronom Cai Singh II (1699-1744) tarafından yaptırılan rasathane. Hava Mahal sarayı (XVIII. yy.dan kalma güzel bir cephesi vardır). Amber (eski hükûmet merkezi), Ram Bayh saraylar. Müze. Kütüphane. Nagarh veya Kaplan kalesi. Hastahane. Park. Şehir, yapılarının rengi yüzünden «Pembe şehir» diye anılır. Batı demiryolu şebekesinin Delhi-Ahmedabat hattı üzerinde olan Caypur, karayollarıyle de ülkenin öbür kısımlarına bağlanır. Şehir sekiz kapılı bir surla çevrilidir, geniş caddelerle birbirinden ayrılan altı dikdörtgen bloktan meydana gelir. Güneyindeki Şanganer'de hava alanı. Şehrin çevresinde batı ve güney kısımlar genellikle kumlu ve kıraçtır. Doğu ve güney kısımları ise lav ile karışık kara topraktan meydana gelir; buralarda alüvyonlu zengin topraklar da vardır. Kuzey ve Batısında bazı tepelerle, Aravalli sıradağları uzanır. Sıradağların arkasında Rasputana çölü vardır. Tepeleri yer yer örten orman ağaçlarından ancak yakacak elde etmede yararlanılır.

— Tar. Caypur 1727'de Mihrace Savai Cai Singh II tarafından kuruldu. Racput sülâlesi Kaçavaho'lara aitti. 1931'de tam yetkiyle idareyi ele alan mihrace Savi Man Singh 1949'da bölgeyi Racastan birliğine kattı ve racpramukh sıfatını aldı. 1951'de Hindistan'ın yönetim sisteminin yeni baştan düzenlenmesi üzerine racpramukh'luk görevi kaldırıldı ve her bölgeye bir vali atandı. (M)

CAYPURİ i. Racastani dilinin lehçesi, Racastan'ın doğusunda bir milyon kişi tarafından konuşulur. (L)

CAYRO donanımı i. İkinci Dünya savaşı sırasında amerikan tanklarında kullanılan, denge sağlayıcı cihaz. (Tank namlusunun her düşey hareketi cayroskobun eksen dengesini bozacağı için, bir elektrik devresiyle namlu, nişan almayı kolaylaştıracak hidrolik bir kriko üzerine etki ettirilir.) [L]

CAYROFREKANS i. (fr. *Gyrofrequence).* Elektron. Düzgün bir magnetik alanın indükleme çizgileri etrafında dönen elektronlar veya elektriklenmiş başka taneciklerin saniyede dönme sayısı. (Bu dönüş, cayromagnetik devrin ters yönünde olur.) [L]

CAYROL (Jean), fransız yazarı (Bordeaux 1911). Hıristiyanlıktan esinlenerek yazdığı eserlerde çok kere yücelik, derin özlemler ve içli bir insanlık duygusu dile gelir. Şiirleri: *Miroir de la Rédemption* (Kurtuluşun Aynası) [1943], *Poèmes de la Nuit et du Brouillard* (Gece ve Sis Şiirleri) [1945]. Romànları: *Je Vivrai l'Amour des Autres* (Başkalarının Aşkını Yaşayacağım) [1947], *la Noire* (Siyah Derili Kadın) [1949], *l'Espace d'une Nuit* (Bir Gece İçinde) [1954], *le Déménagement* (Evden Taşınma) [1956], *la Gaffe* (Pot) [1957], *les Corps Étrangers* (Yabancı Gövdeler) [1958], *le Froid du Soleil* (Güneşin Soğuğu) [1963]. (L)

CAYROMAGNETİK sıf. (ing. *gyre*, dönme ve *magnetic* mıknatıslı'dan). Elektron. *Cayromagnetik* devir, hızına dik birbiçimli bir magnetik alan içine atılan elektriklenmiş bir taneciğin dairesel yörüngesinde tam bir devir yapması için geçen zaman. ‖ *Cayromagnetik oran*, bir taneciğin magnetik momenti ile kinetik momenti arasındaki oran. (Bu tanecik bir elektron, bir atom çekirdeği veya bir atom olabilir. Bu sonuncu durumda cayromagnetik oran, atomun enerji durumu veya seviyesine bağlıdır. Cayromagnetik oran, Zeeman olayı ve magnetik rezonansın başlıca parametrelerinden biridir.)

— ANSİKL. Elektron. Küçük bir elektrik devresi bu mıknatısa eşdeğerlidir ve bir magnetik momenti vardır; bu olay, elektrik yüklerinin elektrik teli içindeki dönme hareketinden doğar. Gerçekten bir mıknatıs atom boyutlarında ve çok sayıda küçük elektrik devrelerinden meydana gelmiş bir bütün olarak düşünülebilir. magnetik moment vektörü, elektrik yüklerinin vektör doğrultusu etrafında bir dönme hareketi yaptıklarını gösterir. Mekanikte, kütleler dönme hareketi yaparlarken, dönme eksenine paralel bir kinetik moment vektörü ile belirtilir. Elektrik yükü taşıyan kütleler dönme hareketi yapıyorsa aynı eksen üzerinde yer alan ve magnetik moment ve kinetik moment vektörleri olmak üzere 2 vektör ile belirtilir. Magnetik moment vektörü kinetik moment vektörü ile *cayromagnetik oran* adı verilen bir sayısı çarpılarak bulunur. İki vektör duruma göre aynı veya ters yönlü olabilir, yani sayısı pozitif veya negatif olabilir. Kinetik moment vektörünün bir eksen üzerindeki izdüşümünün yalnızca 'ye eşit bazı özel değerler alabileceği kesinlikle biliniyor. (Bk. UZAY KUANTİFİKASYON.) Buradan magnetik momentin izdüşümünün de yalnızca 'ye (m pozitif veya negatif, tam veya yarı tam bir sayıya eşit magnetik kuantik sayısıdır) eşit bazı değerler alabileceği sonucu çıkarılır. Bu sonuç Zeeman olayı ve magnetik rezonansı açıklamağa yarar.

İç cayromagnetik oran. Bu, bir taneciğin iç magnetik momenti ile iç kinetik momenti arasındaki orandır, yani taneciğin içinde yer alan hareketlere ait magnetik ve kinetik momentler arasındaki oran. Bu iç hareketler, taneciğin bütününe uygulanan yer değişmelere bağlı olmayıp, taneciğin iç durumunu belirtir. Bir tanecik, mıknatıslı bir çubuğun meydana getirdiği eksen etrafında dönen bir topaç gibi düşünülebilir: topaç, taneciğin içinde dönme hareketi yapan kütlelerin bütününü gösterir; mıknatıslı çubuk ise, taneciğin içindeki elektrik yüklerinin dönme hareketlerinin bütününü belirtir.

Elektronların iç cayromagnetik oran veya spin cayromagnetik oranı, *e* yükü ile *m* kütlesi arasındaki — oranına eşittir; elek- $\frac{e}{m}$

Foto. LAROUSSE

tronun e yükü negatif olduğundan, bu oran da negatiftir.
Yörüngesi cayromagnetik oran. Yüklü bir taneciğin yörüngesel magnetik momenti ile yörüngesel kinetik momenti arasındaki orandır, yani bütün taneciğin yörüngesi boyunca hareketi ile ilgili magnetik ve kinetik momentler arasındaki orandır. Kinetik momentin tam tanımından $\vec{r} \wedge m\vec{v}$ ($\vec{r}$ başlangıç noktasını taneciğe birleştiren vektördür $\vec{v}$ taneciğin hız vektörü ve m kütlesidir; $\wedge$ vektörel çarpımı gösterir). Ve magnetik momentin tam tanımından $\vec{\mathfrak{M}} \quad \frac{1}{2}\vec{r} \wedge q\vec{v}$ (q taneciğin taşıdığı toplam elektrik yüküdür), bir taneciğin yörüngesel cayromagnetik oranı için $\gamma = \frac{q}{2m}$ elde edilir; bu sonuç taneciğin q yükünün m kütlesine oranının yarısına eşittir. Bir elektronun yörüngesel cayromagnetik oranı, iç cayromagnetik oranının yarısına eşittir. Genellikle, bir atomun cayromagnetik oranı. Landé katsayısından yararlanılarak elektronun yörüngesel cayromagnetik oranı ile karşılaştırılmak suretiyle ölçülür. (L)

CAYROMETRE i. Bir uçağın izleyeceği yön değişikliklerini göstermeğe yarayan âlet.
— ANSİKL. *Cayrometre,* hareketli dönüş ekseni, uçağın eksenine uygun yaylar tarafından taşınan bir cayroskoptan yapılmıştır. Uçak bir yandan öbür yana döndüğü zaman bu eksen, yayları sıkıştırarak yerini değiştirir ve bu yer değiştirme, uçağın açısal dönüş süratini ölçer. (L)

CAYROPİLOT i. (ing. *gyropilot*). Gemilerde, uçaklarda, füzelerde v.b. otomatik pilot olarak kullanılan ve cayropusulayla idare edilen, otomatik yönetme cihazı. (Bu cihazın yönetme mekanizması bir pusuladan meydana gelir, bu pusulanın yıldızı ise yönetme cihazının yardımıyle çalışır.) [L]

CAYROPUSULA i. Cayrostatın uygulamalarından biri olan ve gemilerde veya uçaklarda coğrafî kuzey doğrultusunu gösteren pusula.
— ANSİKL. *Cayropusula* aslında, bir karşı ağırlıkla ekseni yatay duruma getirilecek şekilde asılmış bir cayrostattır. Yer'in dönme hareketinin etkisi altında, cayropusulanın ekseni kendiliğinden meridyen düzlemi içine girer. Pratikte, sürtünmeyi azaltmak için çeşitli cayropusulalar kullanılır. Bunlardan birinde, üç serbestlik derecesi olan bir tepsi üzerine oturtulmuş petrol dolu bir kap vardır. Cayropusula petrolde yüzen havası boşaltılmış bir fanus içindedir. Ek kütlelerle, sistemin ağırlık merkezi itme merkezinin altına getirilir; denge kararlıdır. Cayropusula, fanusla birlikte düşey bir eksen etrafında serbestçe dönebilir. İki elektrik motorunun rotorlarının bağlı olduğu cayropusulanın ekseni bu eksene diktir, yani yataydır. Fanusun tablası rüzgârgülü ödevini görür. Cayropusula XX. yy. başlarında, ilk olarak savaş gemilerinde mıknatıslı pusula yerine veya onunla birlikte kullanıldı. Mıknatıslı pusulanın iyi sonuç vermemesi, çalışmasını etkileyen unsurlardan ileri gelir; demir bir eksen etrafında dönmesiyle, demir ve çelik kütlelerin pusulaya göre yeri değiştiği için pusula ilk doğrultusunu alamaz. Denizaltılarda da, dalma motorlarının işlemesiyle meydana gelen şiddetli akımların ve gemi gövdesinin pusulaya etkisi olur. Bu yüzden mıknatıslı pusulaları, içinde birtakım kompansatör kütle ve cihazların bulunduğu *blockhaus*'lara yerleştirmek gerekir. Savaş gemilerinden sonra, cayropusulalar, büyük ticaret gemilerinde, daha geliştirildikten sonra da uçaklarda kullanılmağa başlandı. Mıknatıslı pusulanın doğrudan doğruya magnetik kuzeyi göstermesine karşılık, çalışma prensibinden dolayı cayropusulanın bazı etkenlere duyarlığı vardır: gemi veya uçağın hızının, şiddetinin veya doğrultusunun değişmesi; yükseklik değişmesi, ... v.b. Bütün bu değişiklikler için ayrıca düzeltme yapmak gerekir. (L)

CAYROSKOP i. (ing. *gyrocope*). Yer'in ekseni etrafında döndüğünü göstermek için, Foucault'un 1852'de bulduğu cihaz.

— Havc. *İstikrar cayroskobu,* bir füzeyi belirli bir yörünge üzerinde tutmak için cayroskopik bir düzene yerleştirilen cayraskop. Bk. İSTİKRAR.
— ANSİKL. Foucault *cayroskop*'u, sabit ağırlık merkezi etrafında serbestçe dönebilmesini sağlamak için bir çift süspansiyona bağlanmış bronz bir halkadır. Destek kısmı, biri düşey, öteki yatay eksen çevresinde dönen iki çemberden meydana gelir. Halkanın ekseni birinci çembere bağlıdır ve yatay eksene diktir. Cayroskobun ekseni üzerinde küçük bir ayar dişlisi bulunur. Bu küçük dişli başka bir dişli çarkla birleştirilerek, ekseni etrafında hızlı bir dönme hareketi verilen halka desteği içine yerleştirilir ve kendi kendine dönmeğe bırakılır. Böylece, halkanın ekseni soldan sağa doğru dönel bir koni çizmeğe başlar (devinme [presesiyon] hareketi). Cayroskop asal eylemsizlik eksenlerinden birisi etrafında döndüğüne göre, mekanikte, bu eksenin uzayda hep aynı doğrultuyu göstereceği ispat edilir. Demek ki gözlemlenen hareket, ters yönde hareket eden gözlemciye bağlıdır. Gözlemci Yer'le birlikte döndüğü için, Yer sağdan sola doğru, halkanın çizdiği koninin eksenine paralel bir eksen etrafında ve presesiyon hızına eşit bir hızla dönüyor demektir. Cayroskobun ekseninin bağlı olduğu çember yatay durumda sabit tutulursa, cayroskobun ekseni gerçek meridyen düzlemi etrafında salınım hareketi yapar. Eğer meridyen düzlemine dik bir düzlem içinde düşey eksenli çember sabit tutulursa, cayroskobun ekseni meridyen düzlemi içinde hareket eder. Cayroskop ekseninin, uzayda hep sabit bir doğrultuyu göstermesi özelliğinden çeşitli alanlarda yararlanılır. Denizcilik ve havacılıkta kullanılan *cayroskopik pusula,* magnetik pusula gibi yakınında bulunan demir kütleler ve elektrik akımlarından etkilenmez. Gemilerde *yalpalanmayı önleyiçi tertibat* olarak kullanılan cayroskop, geminin dengede kalmasını ve top atışlarında isabeti sağlar. *Yapay ufuk* ve manevra göstergesi de uçaklarda kullanılır. (Bk. CAYROMETRE.) *Otomatik pilot* ve füzeler, yardımcı kanatların hareketini idare eder; böylece uçağın bir doğru boyunca yol alması sağlar. 1950'den bu yana bu sistem, özel makinelerde otomatik kumanda aracı olarak kullanılıyor. Ayrıca cayroskop, belli bir yörüngeye göre uzaklığı ölçen ve elektronik sinyaller alıp vermeden yardımcı kanatları bu uzaklığa göre yönelten çok duyarlı hız ölçme âletleri yerleştirilmiş bir platformun dengesini sağlar. Bu ölçme ve yönetme işini yaparken cayroskop için, yeryüzünde veya gök yuvarlağında herhangi bir belli nokta gerekli değildir. Bu yüzden, *eylemsiz yönetme* denilen bu kılavuz sistem, elektronik girişimlerde her zaman iyi ve sağlam sonuçlar verir.

◆ **Cayroskopik** sıf. Cayroskopla ilgisi olan veya bir cayroskopla donatılmış şeyler için söylenir: *Cayroskopik ufuk.* ‖ *Cayroskopik etki,* bir eksen etrafında hızlı bir dönme hareketi yapan bütün ağır cisimlerde (tekerlek, motor volanı v.b.), dönme ekseninin doğrultusunu değiştirecek herhangi bir kuvvete karşı koyma eğilimi. (L)

CAYROSTAT i. Ekseni etrafında hızlı bir dönme hareketi yapan bütün cisimlere verilen ad: *Topaç, cayroskop, fırıldak ve yerküre birer cayrostattır.*
— ANSİKL. Pratik olarak bir *cayrostat* yapmak için, kütle halinde bir tekerleğe yeterli dönme hızı verilir. Tekerleğin ekseni, dengeli bir halde sabit kalır. Doğrultunun değişmemesini gerektiren bütün mekanik işlerde, cayrostattan yararlanılır.

◆ **Cayrostatik** sıf. Cayrostatla ilgili olan. (L)

CAYSALMER, Hindistan'da (Racastan) şehir, Thar çölünde; 7 300 nüf. Kervanlarla yapılan ticaretin (yün, deri ve tuz) merkezi. Eski Racput devletinin merkeziydi. Cayna dini etkisi görülen güzel tapınaklar. (L)

CAYUGA i. (New York eyaletindeki bucaklardan birinin adından). Evcil ördek. Anayurdu Kuzey Amerika'dır. (L)

CAZ i. (ing. -amerikanca *jazz*). Başlangıçta Kuzey Amerika zencilerinin müziği iken, sonraları bütün dünyada benimsenen müzik türü. ‖ Caz müziği çalan orkestra.
— ANSİKL. *Caz* müziğini meydana getiren unsurlar arasında XIX. yy. batı halk müziği (polka, kadril, askerî marş) ile hıristiyan ilâhilerinin etkisindeki Afrika müziğinden çıkan amerikan zenci folkloru (blues, spiritual, işçi türküleri v.b.) bulunur. Genellikle cazın XX. yy. başında ortaya çıktığı kabul edilir. Bu müziğin yayılmasını, özellikle New Orleans'ın geleneksel geçit törenleri ve baloları sağlamıştır (ragtime, blues).

Caz, insan sesiyle veya çalgı ile icra edilir. Çalgılı caz daha zengindir, çünkü bu türe irticalen çalma ve düzenleme de girer. İlk caz orkestraları 6 ile 8 kişiden kuruluydu, bunlar solocuya, toplu halde irticalen çalarak katılırlardı. «Klasik» cazda ise irticalen çalan solocular düzenli topluluklar eşlik eder, bu orkestralar 12, 15 veya 18 çalgıcıdan kurulurdu (trompetler, trombonlar, saksofonlar ve ritim). Caz, elli yıl içinde çeşitli aşamalardan geçti, folklor müziği düzeyinin üstüne çıktı. «Swing» ile ses unsurunun işlenmesi zamana ve ülkelere göre değişik bir gelişim gösterdi. Gerek yeni, gerek eski okul caz müziği bu temel unsurları korudu ve ikinci derecedeki kavramlar (yapı, senkop, blue note'lar) bir yana bırakılırsa, cazın değişmez kuralları belirlenmiş oldu. New Orleans'ın «özel» köşesi Storyville'in kapanmasından sonra ilk cazcılar kuzeyin yolunu tuttular, böylece cazın bütün dünyaya yayılmasında temel rolü oynadılar (1917). 1925 Yılına doğru «ticarî» veya «tatlı» diye tanımlanan, gerçek cazın karikatürü sayılabilecek bir caz türü ortaya çıktı. 1929'da Amerika'nın geçirdiği iktisadî buhran «tüccar olmayan» caz sanatçılarını işsiz bıraktı. Bu durum New Orleans okulunun üstünlüğüne son verdi. Caz, 1935 ile İkinci

caz
solda, «New Orleans» orkestrası (1923'e doğru) sağda, Lionel Hampton orkestrası

caz
Ella Fitzgerald

Jacques CAZOTTE
J.-B. Perronneau tarafından

caz
Ornette Coleman

Foto. U.S.İ.S., Bulloz (LAROUSSE)

Dünya savaşı arasında klasik çağına ulaştı, büyük bir dinleyici topluluğu buldu, kendini bütün dünyaya kabul ettirdi. «Bob» akımı, «Cool» eğilimi, New Orleans müziğine dönüş diye adlandırılan eski müziğin yeniden canlanışı, caz tarihinde savaş sonrasının bellibaşlı olaylarıdır.

Lester Young'un araştırmalarını, orkestra şefi Claude Thornhill ile piyanocu Lennie Tristano'nun denemelerini derinleştirmeğe çalışan, bu arada be-bop'ın getirdiği yeniliklere de ilgisiz kalmayan Miles Davis, 1948-1949'da plaklarla halka ulaşan yeni bir caz türünün ortaya çıkmasını sağladı; bu yeni caza «cool jazz» (serinkanlı caz) adı verildi. Be-bop'tan gevşetici duygu, tazelik, ritim örgüsündeki gelişigüzellik ve tınılardaki yumuşaklık bakımından ayrılan bu yeni eğilim birçok beyaz caz sanatçısını da çevresine topladı: Gerry Mulligan, Lee Konitz, Stan Getz. 1955 Yıllarına doğru «cool jazz»e bir tepki olarak Sonny Rollins be-bop'ın melodi ve armoni buluşlarını yeniden ele aldı, ritim kısmını sadeleştirerek «hard-bop» (katı bop) üslûbunu yarattı. Bu yolu seçenler arasında Art Blakey'nin Jazz Messengers'ı, Clifford Brown, Max Roach, Connonbal Adderley, Horace Silver ve John Coltrane bulunuyordu. Coltrane, çalışındaki (tenor ve soprano saksafon) ustalık ve buluşlarındaki zenginlikle 1950 yıllarının sonlarında geniş etkisi görülen bir sanatçı oldu. Böylece armoni ve tema baskısından kurtulmuş yeni bir akım olan free jazz (özgür caz) 1960'a doğru ortaya çıktı. Sesli caz ise 1955'ten sonra ritme ve blues'a yöneldi. Fats Domino gibi Rock and Roll'un etkisinde kalan, Ray Charles gibi «blues» ve «gospel»'e yakınlık duyan şarkıcılar ilgi çekti.

— Koreografi. Batıdaki birçok bale okulunda caz kursları açıldı. Hemen bütün çağdaş dans okullarında, caz temel eğitim kolları arasında sayılır.

◆ **Cazcı** i. Caz orkestrası üyesi. || Caz bestecisi. (LM)

CAZALİS (Henri), fransız hekimi ve şairi (Cormeilles-en-Parisis 1840-Cenevre 1909). Mallarmé'nin arkadaşı, 1875'e kadar JEAN CASELLİ imzasıyle veya kendi adıyle şiir kitapları yayımladı; fakat, Doğu düşüncesi ve karamsarlığı etkisinde, çok süslü bir tarzda, her şeyin hiçliğini anlattığı *İllusion* (Hayal) [1875-1893] adlı en dikkate değer şiir derlemesini JEAN LAHOR takma adıyle yayımladı. Diğer eserleri: *le Cantique des Cantiques* (İlâhiler İlâhisi) [1885], *les Quatrains d'Al-Ghazali* (Gazali'nin Rübaileri) [1896]. (L)

CAZBANT i. (ing. *jazz band*). Caz orkestrası: *Cazbant durmadan çalıyor ... Dans ... Dans ... Şampanya değilse bile şarap* (R.N. Güntekin).

◆ **Cazbantçı** i. Caz orkestrasının üyesi: *Herhalde çocuk, babası Ferit beyin çocuğu değilmiş de, bu cazbantçının çocuğu imiş* (Vâ-Nû). [M]

CAZGIR i. (yakutça *çaşkıģır*, bağıran). Meydan güreşlerinde, pehlivanları halka tanıtan, güreş başlamadan dua okuyup iki tarafı meydana süren kimse, meydan şeyhi: *Davullar vursun, zurnalar çalsın, cazgır sırtını sıvazlaya sıvazlaya seyircilere tanıtsın* (Y.Z. Ortaç).

— ANSİKL. Cazgır, güreşe çıkan pehlivanları önüne aldıktan sonra seyircilere yüksek bir sesle adlarını, sanlarını, maharetlerini ve tehlikeli oyunlarını anlatmak suretiyle tanıtır. Bundan sonra *salâvat* adı verilen duasını okur. Salâvat şöyle başlar:

Allah, Allah, illallah
Hayırlar gele inşallah
Pirimiz Hamza Pehlivan
Aslımız, neslimiz pehlivan.

Vur sarmayı, kündeden at
Gönder Muhammed'e salâvat
Seyirttim gittim pınara
Allah ikinizin de işini unara.

Sonra da cazgır pehlivanları er meydanına salar. Cazgır bugün de Kırkpınar güreşlerinin en renkli kişilerinden biri kimliğini muhafaza etmektedir. (M)

CAZIR CAZIR zf. Bir cismin yanma veya kaynama ses ve şiddetini belirtmek için kullanılır: *Cazır cazır yanan kuru kütükler.* (M)

CAZIRDAMAK geçz. f. (onomatope *cazır'*-dan). Şiddetle yanmak, yanarken ses çıkarmak: *Taşa su dökünce kızgın saça dökmüş gibi nasıl cazırdadığını anlatırken....* (B. Felek). *Tencere cazırdamağa başladı.* (M)

CAZİB, bazı türk şairlerinin ortak adı. — 1884 Yılında babasıyle Mekke'ye gitti. 1853'te asker olarak orduya katıldı ve Yemen'de bulundu. İyi Arapça bilir, güzel hat yazardı. Bir divan meydana getirecek kadar şiiri vardır. — Asıl adı *Selâhaddin'*-dir (XIX. yy.). Mevlevî tarikatına mensuptur. Nazireleri vardır. (M)

CAZİB sıf. Bk. CAZİP.

CAZİBE i. (ar. *cezb*, çekmek'ten *câzibe*). *Esk.* Çekim. || Çekicilik, güzellik, alımlılık: *Yavaş yavaş güzelliğinin bütün sihir ve cazibesini kazandı* (A.H. Tanpınar).
— *Esk. Cazibe-i arz*, yer çekimi. || *Cazibedâr*, cazibeli: *Hakikaten güzel, cazibedar bir kadındı* (A. Rasim). || *Cazibe-i cinsî* (veya *cinsî cazibe*). Bk. CİNS.
— Fiz. Bk. ÇEKİM.

◆ **Cazibeli** sıf. Alımlı, çekici, güzel: *Gözleri bir ceylânın gözlerinden daha cazibelidir* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Kimbilir, ne kadar cazibeli bir kadındı* (R.N. Güntekin). [M]

CAZİM sıf. (ar. *cezm*, karar verme'den *câzim*). *Esk.* Kesin karar veren, kestirip atan.
— *Esk. İtikad-ı câzim*, kesin inanç.
— Gram. Bk. HURUF-*ı câzime*. (M)

CAZİM (Ahmed), türk şairi (Selânik 1879-İstanbul 1926). Karaferye'li vali Faik Paşa'nın oğlu. Manastır idadîsini bitirdi, özel dersler aldı. Hariciye memurluklarında bulundu. Birinci Dünya savaşında, Zürih konsolosluğu ataşeliğine gönderildi. Mütarekeden sonra Türkiye'ye döndü. Türk musikisi ve fransız edebiyatıyle de yakından ilgilendi. Şiirleri genellikle Nedim'e, Şeyh Galib'e ve Muallim Naci'ye nazire olarak yazılmıştır. (M)

CAZİM (Mehmed), türk şairi. Bk. MEHMED CAZİM.

CAZİM DEDE. Bk. MUSTAFA CÂZİM DEDE.

CAZİM Zeyrekzade, divan şairi. Bk. MEHMED CAZİM *Zeyrekzade*.

CAZİP veya **CAZİB** sıf. (ar. *cezb*, çekmek'ten *câzib*). Çekici, ilgi uyandırıcı: *O cazip bakışın mıknatıslı tesirine tutulmaktan kendini alamadı* (H.R. Gürpınar). *Cazip teklif.* (M)

CAZOTTE (Jacques), fransız yazarı (Dijon 1719-Paris 1792). Romanları, bir mensur şiiri (Oliver) ve güzel hikâyeleri (*Contes Arabes* [Arap Hikâyeleri], *Mille et Une Faddises* [Binbir Saçmalık], *Diable Amoureux* [Âşık Şeytan. 1772]) ile başarı kazandı. Hayatının sonuna doğru İlluminisme'e bağlandı. İhtilâle karşı koydu, tutuklandı. Eylül katliamından kurtuldu ise de ihtilâl mahkemesince ölüme mahkûm oldu ve idam edildi. Onun sanılan *Vision de Cazotte* (Cazotte'un Kehaneti) aslında La Harpe'ın eseridir. (L)

CÂZÛ i. (fars. k.). *Esk.* Cadı. (M)

Cazular, Karagöz fasıllarından biri. Bk. ÇİFTE CADILAR.

CAZZATİ (Maurizio), italyan besteci ve orgcusu (Guastalla 1620-Mantova 1677). Birçok dinî eser yanında «courante» ve baleler, şarkı ve halk türküleri besteledi. Sonat üslûbuna ve biçimine yenilik, düzen ve açıklık getirdi. (L)

Cb, *kolombiyum (colombium)* veya *niobyum*'un kimyasal sembolü. (L)

CC. Müz. Kemanın göğüs ve sırt tahtasını iki yanından *C* harfi biçiminde çenten oyuklar. (Bu oyukların amacı, kemancının dış tellerde (*sol* ve *mi*) çaldığı zaman yayın tahtaya sürtünmesini önlemektir.) [L]

Cd, *kadmiyum*'un *(cadmium)* kimyasal sembolü. (L)

cd, ışık şiddeti için ölçü birimi olan *candela*'nın *(mum)* sembolü. (L)

CD, fransızca *corps diplomatique* (kordiplomatik) sözünün kısaltması. Yabancı devlet elçiliklerine ait arabaların plakalarında kullanılır. (L)

cd /m², ışık ölçü birimi olan *metrekare mum*'un sembolü. (L)

C.D.U. Almanya'da Christlich-Demokratische Union'un (Hıristiyan Demokrat birliği) sembolü. (Bk. HIRİSTİYAN DEMOKRAT BİRLİĞİ.) [L]

Ce, *serium*'un *(cerium)* kimyasal sembolü. (L)

CE ünl. Küçük çocukları, kucaktaki bebekleri eğlendirmek için kullanılır. (M)

CEAN BERMUDEZ (Jean Agustin), ispanyol ressamı, tarihçisi ve sanat tenkitçisi (Gijon 1749-Madrid 1829). Ressam Rafael Mengs'in öğrencisi. *Diccionario Historico de los mas Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Espana* (İspanya'da En Meşhur Güzel Sanatlar Profesörlerinin Tarihî Sözlüğü) [1800] adlı bir eser yazdı. İspanya mimarîsi ve mimarları hakkında notlar yayımladı (1829). Goya, Cean Bermudez ile karısının portresini yaptı. (L)

CEARA i. Sütleğengillerden *Manihot glaziovii*'den veya kauçuk manyok'dan elde edilen kauçuk. (L)

CEARA, Brezilya'nın kuzeyinde eyalet; 148 016 km²; 3 337 900 nüf. Merkezi, *Fortaleza*. Bu eyalet, büyük kuraklıklara rastlanan yarı çölsü bölgeleri içine alır. Billûrsu kratogenin taşlı topraklarını kurakçıl bir flora örter. Engebesi daha belirli kesimlerde (Serra de Baturite gibi) billûrlu vey Araripe Chapada'sı ve Crato vahası gibi killi kütleler, çoraklığı azalır. Hayvancılık yaygındır. Besin tarımını özellikle manyok ve mısır temsil eder. Uzun lifli pamuk tarımı gelişmektedir. Eyalet, halkın sürekli olarak göç etmesinden zarar görür; ama bu göçü doğum oranının yüksek oluşu karşılamaktadır. (L)

CEARD (Henry), fransız yazarı (Bercy, Paris 1851-ay.y. 1924). Yazı hayatına, *Soirées de Médan*'da yayımlanan *La Saignée* (Kan Alma) adlı büyük natüralist hikâyesiyle atıldı. Sonra *Une Belle Journée* (Güzel Bir Gün) [1881] ve *Terrains à Vendre au Bord de la Mer* (Deniz Kıyısında Satılık Arazi) [1906] adlı iki roman yazdı. İsteyerek kötümser bir hava verdiği bu eserlerde hayatın kısır bir monotonluk içinde geçtiği duygusu hâkimdir. Tiyatro eserleri: *Renée Mauperin* (Goncourt'ların [1866] romanından alınmış 3 perdelik bir oyun), *Les Resignés* (Boynu Bükükler) [1889], *Tout Pour l'Honneur* (Herşey Şeref İçin) [1890]; *La Pêche* (Balık Avı) [1890]. (1918'de Concourt akademisine üye seçildi.) [L]

CEAUŞESCU (Nicolaie), rumen siyaset adamı (Scornicesti, Piteşti bölgesi 1918). 1933 Yılında Komünist Gençlik teşkilâtı üyesi. Bir süre Sovyet Rusya'da yaşadı, 1944'te tekrar Romanya'ya döndü. 1946'da milletvekili oldu, 1948'de parti merkez komitesi üyeliğine seçildi. 1948 ile 1950 arasında tarım, 1950 ile 1954 arasında silâhlı kuvvetler bakan yardımcılıklarında bulundu. 1955'te parti siyasî komitesi üyeliğine seçildi, kısa zamanda Gheorghiu Dej'in sağ kolu oldu. 22 Mart 1965'te Komünist partisi genel sekreteri olarak onun yerini aldı. Daha sonra devlet başkanı oldu. 1969 Yılında Türkiye'yi resmen ziyaret etti. Türk devlet adamları ile görüşmelerde bulundu. Bu ziyaret esnasında İstanbul, Ankara ve İzmir'i gezdi. (LM)

CEAWLİN, Batı Saksonlarının kralı (öl. 593). 560-592 Yılları arasında hüküm sürdü. Tarihçi Bede'ye göre, Humber'in güneyindeki bütün ülkelere hükmeden kralların biriydi; bundan ötürü Anglosakson vakayinamelerinde Bretwalda'lar arasında yer alır. Kral olmadan önce Barbury'de Britonlarla savaşan babası Cynric'e yardım etti (556). 568'de kardeşi Cutha ile birlikte Kent kralı Aethelberth'i yendi. Ayrıca 577'de Dyrham'da Briton'ları yenerek parlak bir zafer kazandı; Gloucester, Cirencester, ve Bath şehirlerini ele geçirdi. Böylelikle Aşağı Severn vâdisini Sakson göçmenlere açtı ve Devon ve Cornwall Briton'larıyle Wales Briton'larını birbirinden ayırdı. 584'te Fethanleag'da çarpıştı, başlangıçta bir zafer kazandığı halde kızgın olarak geri döndü. 591'de Ceol adlı bir kral Batı Sakson krallığının bir

CEAUŞESCU

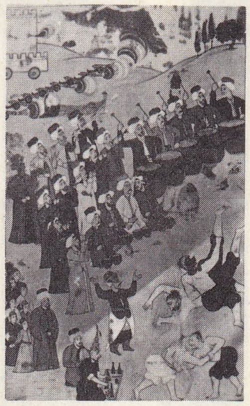

cazgır
Surname-i Vehbî'den
(Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesi, İstanbul)

Foto. Camera-Press (LAROUSSE) N. Erkılıç (MEYDAN)

kısmını ele geçirince, Ceawlin 592'de Woden's Barrow'da (Willshire) yapılan bir savaşta yenik düştü ve 593'te öldürüldü. (L)

CEB i. Nut ile birlikte dokuz Heliopolis'li tanrı topluluğunu meydana getiren mısır tanrısı. Plutarkhos'un Kronos ile bir tuttuğu Ceb, toprak tanrısıdır. Çoğu zaman «Tanrıların prensi» adıyle anılır, insan biçiminde canlandırılırdı. Bazen kaz başlı olarak çizilirdi. Bu, adının ideografi'deki (düşünce yazı) karşılığıdır. (L)

CEBABİRE çoğl. i. (ar. *cebr*, zorlama> *cebbār*, zorlayan'dan *cebābire*). *Esk.* Zorlayanlar, zorbalar: *Fakat buraları o vakit Amâlika tavaifinden birtakım cebabire elinde olup, onları oradan muharebe ile çıkarmak lâzım gelirdi* (Cevdet Paşa). [M]

CEBAL-İ BARİZ. Bk. BARİZ.

CEBAN veya **CEBBAN** sıf. (ar. *cebānet*, korkaklık'tan *cebān* veya *cebbān*). *Esk.* Korkak. Bk. CEBİN. (M)

CEBANET i. (ar. k.). *Esk.* Korkaklık: *Konferansta diyelim kendi cebanet etmiş / Şam işin âhara sehv ile emanet etmiş* (Ziya Paşa). [M]

CEBAR (Assia), cezayirli kadın yazar (Cherchell 1936). Edebiyat fakültesini bitiren ilk cezayirli kadın. Romanlarında, siyasî ve sosyal ayaklanma içinde bocalayan müslüman ailelerle kadınları anlatır. Başlıca eserleri: *La Soif* (Susuzluk) [1957], *les İmpatients* (Sabırsızlar) [1958], *les Enfants du Nouveau Monde* (Yeni Dünyanın Çocukları) [1962]. (L)

CEBBAN sıf. Bk. CEBAN.

CEBBANE i. (ar. *cebbān*, sahra, ova'dan *cebbāne*). *Esk.* Açık hava ibadet yeri. ‖ Mezarlık. (M)

CEBBAR sıf. (ar. *cebr*, zorlama'dan *cebbār*). *Esk.* Zorlayan, zorba: *Her mütekebbirin burnunu ve her cebbarın belini kırdı...* (Cevdet Paşa). ‖ Kuvvetli. ‖ Kudret ve irade sahibi, Tanrı. ‖ Becerikli (kadın). ‖ İ. Erkek adı.

— Esk. astron. Gökyüzünün güneyinde bulunan yıldız kümesi.

— ANSİKL. *Cebbar*, zorlayıcı, noksanları tamamlayıcı, ezici gibi anlamlar taşıyan bu terim çeşitli anlamlarda kullanılır: **1.** Kur'an-ı Kerim'de de geçen Allah'ın celâl sıfatlarından biri. Sofilere göre bu sıfat Allah'ın ceberut âleminde mutlak olarak hükmetmesi, halkı tayin ettiği kaderlerine göre idare etmesi anlamını taşır. **2.** Arap astronomları tarafından yunan mitolojisinde dev ve avcı şeklinde tasvir edilen Orion burcuna verilen ad. Yunanlıların astronomi sistemini öğrenmeden önce, Araplar bu burca *el-Cevza* derlerdi. **3.** Hz. Muhammed'in arkadaşlarından bazılarının adı. Sonraları Hz. Peygamber bu adları *Abdülcebbar* (Cebbarın Kulu) şeklinde düzeltmişti. 4. Zalim ve merhametsiz hükümdarlar için kullanılan bir sıfat; çoğulu *cebabire*.

◆ **Cebbarane** zf. Zorbalara yakışır bir şekilde.

◆ **Cebbarî** veya **cebbariyet** i. Zorbalık. (M)

CEBBUL, esk. **Gabbula,** Kuzey Suriye'de Halep'in 40 km güneydoğusunda kasaba. Yakınında *Sebha* adı verilen sığ bir tuzlu göl bulunur. Göl, yazın hemen tamamıyle kuruyarak yerine bir tuz kabuğu bırakır. Cebbul'un önemi, eski devirlerden beri işletilmiş olan tuzlalardan gelirdi. (M)

CEBE i. (fars. k.). *Esk.* Halka veya zincirden yapılmış örme zırh (Eşanl. CEVŞEN): *Cebe ve cevşenin giyüp fevc fevc bayraklar ile metrislere doldular* (Naima). [Kelimenin anlamı zamanla genişlemiş, savaşla ilgili silâh ve araçları ifade için kullanılmıştır.] ‖ Mühimmat.

— *Esk. Cebe-pûş*, zırh giymiş.

◆ **Cebehane** bls. i. Mühimmat evi. Bk. CEPHANE.

— ANSİKL. Osmanlı imparatorluğunda savaş silâh, araç ve gereçlerinin muhafaza edilmek üzere bulundurulduklari yere *cebehane* denirdi. Daha sonraları barut, fişek, gülle gibi çeşitli mühimmata ve bu gibi mühimmatın bulundurulduklari yere de aynı ad verildi. Ayasofya camiinin arkasında uzun süre Askerî müze olan Aya İrini kilisesi cebehane olarak kullanıldı. Eski Gülhane hastahanesinin olduğu yerde de (bugün Nükleer Biyoloji ve Kimya Silahları okulu) bir cebehane bulunuyordu. Ayrıca yine Ayasofya camiinin karşısında, eskiden yanan Adliye binasının yerinde, bir zamanlar geçici olarak Yerebatan sarayının üzerinde bulunan Cebeciler kışlası da bu adla anılıyordu.

◆ **Cebelendirmek** ettrg. f. Silâhlandırmak.

◆ **Cebelenmek** dönşl. f. Silâhlanmak.

◆ **Cebeli** veya **cebelû** sıf. *Esk.* Zırhlı asker.

— Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda tımar ve zeamet sahiplerinin savaş sırasında kendileriyle birlikte savaşa götürmek zorunda oldukları teçhizatlı süvarilere verilen ad. ‖ *Cebelû bedeliyesi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tımar ve zeamet sahipleri kendilerine verilen araziden elde ettikleri gelire göre belli bir sayıda *cebeli* denen askeri savaşa götürürlerdi. Cebeliler para ile satın alınan, harpte esir edilen köleler veya ücretli askerlerdi. Bunların bütün masrafları, atlarının yiyecekleri, silâhları, tımar ve zeamet sahibi sipahiler tarafından karşılanırdı. Bu çeşit askerlere cebeli denmesinin sebebi savaşlarda *cebe* denilen bir zırh giymelerindendi. Savaşlarda yararlık gösteren cebelilere sahipsiz tımarlar mükâfat olarak verilirdi.

● *Cebelû bedeliyesi.* Tımar veya zeamet gibi dirliklerden ve özellikle Eşkincili vakıf ve mülklerden zamanla cebelû yerine, onun masrafına eşit miktarda para alınmış ve bu, sonraları bir vergi haline gelmişti. Buna *cebelû bedeliyesi* denirdi. Özellikle topraklı süvari teşkilâtı bozulduktan sonra bu vergi genelleştirilmişti. (M)

CEBE (asıl adı **Cirgu'aday**), XII.yy. moğol kumandanlarından. Yesüt kabilesindendi. Tayçiutların emrinde bulunduğu sırada Moğollara karşı savaştı. Cengiz Tayçiutları yenince af dileyerek maiyetine girdi. Cengiz suçlarından dolayı Cirgu'aday'a ok anlamına gelen *Cebe* lakabını taktı. Moğolların Kalka'da Ruslarla yaptığı savaşlarda kumandan olarak bulundu. 1217'de Karahıtay hükümdarı Küçlük'e karşı savaştı. 1218'de Karahıtayları yenerek Doğu Türkistan'a girdi. Kaşgar ve diğer şehirlerde Küçlük'ün kötü idaresinden memnun olmayan halk Cebe'yi bir kurtarıcı olarak karşıladı. Bu şehirlerde herkesin kendi dininde ibadet edebileceğini ilân etti. Cebe, Cengiz'in kumandanlarından Subutay ile birlikte, Harizm Şah Mehmed'i Irak'a kadar takip etti. 1222'de aynı kumandanla birlikte İran, Gürcistan ve Rusya seferlerini yaptılar. (M)

CEBE ALİ BEY, Murad II ve Fatih Sultan Mehmed devri kumandanlarından. 1441'de, Bursa subaşısı, daha sonra sancakbeyi oldu. Varna savaşından önce, sadrazam Halil Paşa tarafından Bursa'da bulunan Murad II'ye ikinci defa padişahlık mevkiine gelmesini sağlamak üzere gönderildi (1444). Bu savaş sırasında Bursa muhafızı idi. İstanbul'un fethine, Bursa beyi olarak katıldı ve Haliç surları tarafından kendi sipahileriyle kuşatma hareketinde bulundu. Ele geçirdiği kapıya, sonradan adına nispetle Cibali kapısı denildi. Bursa'da bir mahalle, XV. ve XVI. yy.da «Cebe Ali» adını taşıyordu. İstanbul'un alınmasından sonra kardeşinin oğlu, ünlü tarihçi Dursun Bey ile birlikte, İstanbul'a yerleştirilen müslümanlara mahsus kesimlerin kayıt işlerine baktı. (→ Bibliyo.) [M]

CEBECİ i. (ar. *cebe* ve *-ci*). *Esk.* Silâh yapan veya satan kimse.

— Teşk. tar. Osmanlı Yeniçeri teşkilâtında ordunun silâh işlerine bakan kimse. ‖ *Cebeci başı*, Cebeci ocağının en büyük zabiti. (Devlet protokolundaki yeri kapıcılar kethüdasından sonra ve topçubaşından önce gelirdi. Yetmiş akçe gündeliği vardı.) ‖ *Cebeci çavuşu*, tören günlerinde ve divan toplantılarında Divanı Hümayun'a gelen devlet erkânını tören ve protokol gereğince karşılamakla görevli memur (Divanı Hümayun toplantılarında divan erkânı kubbe altında toplanınca, ata binerek paşa kapısına gider ve kendisini bekledikleri sadrazama bildirirdi. Sadrazamın gelişini, «Hazır olun» diye bağırarak divan heyetine haber verirdi.) ‖ *Cebeci kâtibi*, Cebeci ocağının kalem işlerini yürüten memur. ‖ *Cebeci ocağı* veya *Cebeciler*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Cebeci*'ler osmanlı ordusunda Kapıkulu ocaklarının piyade kısmındandılar. Görevleri, ordunun savaş araç ve gereçlerini sağlamak, bunları savaş alanına götürmek, savaş sonunda da toplayıp İstanbul'a getirmekti. Cebeci ocağının kuruluş tarihi kesin olarak belli değildir. Fakat Fatih kanunnamesinde cebeci başının diğer ağalar arasında sayıldığı gözönüne alınırsa, ocağın Fatih devrinden önce Yeniçeri ocağı ile birlikte veya az sonra kurulduğu anlaşılır. Cebeciler savaş dışındaki zamanlarını savaş araçlarının tamiri, korunması, yenilerinin sağlanması ile geçirirlerdi. Bu arada savaş sonrası toplanan silâh ve diğer malzemeler kontrol edilir, tamiri mümkün olanlar onarılır, kullanılmayacak durumda olanların da kayıtları defterlerden düşülürdü. Ocağın, savaş araçlarının saklanması için İstanbul'daki büyük cephaneliklerinden başka önemli eyaletlerde ve sınır boylarında da cephanelikleri vardı. Cebeciler devşirme sisteminin uygulandığı devirlerde Acemi oğlanları arasından seçilerek alınırlardı. Sonraları Yeniçerilere olduğu gibi bunlara da evlenme izni çıktığında cebecilerin çocukları da cebeci olmağa başladı. Cebeci ocağına alınacaklar önce öğrenci (şakird) olarak kaydedilir, bir süre sonra da cebeci olurlardı. Son devirlerde Yeniçeri ocağı gibi Cebeci ocağı da bozulmağa başladı. Bu devirde ocağa dışarıdan aday olarak asker alınmağa başlandı. Savaş sırasında cebeci serdengeçtisi olarak kaydedilen adaylar Cebeci ocağına alınırlardı. Cebeciler belli bir yaştan sonra veya hastalık, malûllük sebebiyle ocağın kanunlarına göre emekli olurlardı. Emekli olanlara aylık bağlanırdı. Cebeciler kapıkulu ocaklarında olduğu gibi orta denilen otuz sekiz bölüğe ayrılmıştı. Bu ortalardan Birinci cebeci ortası da elli dokuz bölüğe ayrılmıştı. Her orta ayrı bir savaş aracı yapma ve sağlama konusunda uzman idi. Cebecilerin en yüksek rütbeli subayı cebeci başı idi. Cebeci başından başka biri baş kethüda olan dört tane de kethüdası vardı. Cebehane baş çavuşu da ocağın ileri gelen zabitlerinden sayılırdı. Cebeci başılık makamı boşaldığında önceleri, yapılan tayinlerde bir sıra gözetilirdi. Buna göre çoğu zaman baş kethüda, bazen de cebehane baş çavuşu cebeci başı olurdu. Sonraları dışarıdan da cebeci başı tayin edilmeğe başlandı. Cebeci ortalarının bunlardan başka orta kumandanı, bölükbaşı, odabaşı ve usta denilen subayları vardı. Ocağın hesap işleriyle de cebeci kâtibi uğraşırdı. Cebecilerin kışlaları Ayasofya'nın karşısında idi. Hocapaşa, Ahırkapı ve Ayasofya semtlerinin güvenliğinin korunmasından da cebeci başı sorumlu idi. Kışlaların yanında savaş araçlarının yapıldığı ve onarıldığı atelyeler vardı. Cebeci ustaları yapabildikleri araçları yaparlar, yapamadıkları da dışarıdan temin edilerek depo edilirdi. Cebeci başı savaş araçlarının, sınır boylarındaki kalelere, ordugâhlara gönderilmesinden sorumlu idi. Nerede yeniçeri varsa mutlaka orada cebeci de bulunurdu. Sınır boylarındaki cebeciler üç yıl görev yaptıktan sonra iç bölgelere alınırdı. Cebeci ocağına bağlı cebecilerin sayısı yeniçeri sayısına göre azalıp çoğalırdı. XVI. Yüzyılda 500 kadar olan cebeci sayısı XVIII. yüzyılda dört, beş bini bulmuştur. Yeniçeri ocağı ile birlikte kaldırılan Cebeci ocağı, kısa bir zaman sonra «Asakir-i Mansure» teşkilâtının yanında tekrar kurulmuştur. (→ Bibliyo.) [M]

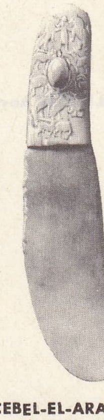

CEBEL-EL-ARAK bıçağı (Louvre müzesi, Paris)

CEBECİ, Ankara'da şehir planına göre kurulan semt ve Çankaya ilçesine bağlı bucak. Yenişehir ile eski Ankara'nın doğusunda; 204 592 nüf. Batıda eski Fidanlık ve İncesu, güneyde Aktepe çamlığı ve bugün evlerle dolan Balkeriz bağlarıyle sınırlanır. Eskiden 18 köyü olan Cebeci bucağına 1955'te sadece Yakupaptal köyü bağlı kaldı. Semtte Harita Genel müdürlüğü, Siyasal Bilgiler, Hukuk ve Tıp fakülteleri, Konservatuvar binaları yer almaktadır. Demiryolu istasyonu. Haftada bir defa perşembe günleri Cebeci çayırı adı verilen yerde pazar kurulur. Bu çayırın bir kısmı üzerinde bir stadyum yapılmaktadır. (M)

CEBEL i. (ar. k.). *Esk.* Dağ: *Amr, devesini iki cebelin arasına bend edip bıraktı* (Cevdet Paşa).

— Esk. anat. *Cebel-i zühre*, kadın üretim

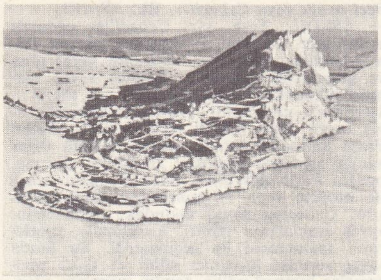

CEBELİTARIK kayalıkları

organının dıştan görünen çıkıntılı, yüksekçe kısmı, venüs tepesi.

— Esk. ask. *Cebel topu*, dağlık bölgelerde kullanılan dağ topu: *Kuvvetleri: Beş bin yedi yüz nefer, on dört cebel topu, yirmi bin mitralyözdür* (Atatürk). [Bk. ANSİKL.]

— Esk. bot. *Cebel-i hindî*, girit keneviri.

— Tar. *Şeyh cebel*, Haşhaşî de denilen İsmailîlerin başkanına verilen ad.

— ANSİKL. Dağlık arazinin özelliklerine uyacak şekilde yapılan *cebel topları*, her tarafa kolaylıkla götürülebilmek için, çeşitli parçalar halinde taşınabilir. Dağlarda ester (katır) sırtında mevzileneceği yere kadar götürülür. Orada bu parçalar birleştirilerek top ateşe hazırlanır, değişik mermi yolları kullanılarak atış görevini yapar. Özellikle büyük engebeler gerisindeki yatay hedefleri döğebilmek için kullanılan dağ topları, Cumhuriyet ordusunda uzun süre yer almıştır. Bu toplarla ormanlık bölgeler ve görülebilen düşman hedefleri etkili bir şekilde ateş altına alınabilmektedir. Üç barut hakkından dokuz barut hakkına kadar çeşitli mermileri bulunur.

◆ **Cebelî** ve **cebeliye** sıf. *Esk.* Dağla ilgili, dağa ait.

◆ **Cebelistan** blş. i. *Esk.* Dağlık yer. (M)

CEBEL, Türkmenistan cumhuriyetinde (S.S.C.B.) Krasnovodok bölümünde kasaba. Mollakar ılıcası. Astragan ve deve yetiştirilir. (M)

CEBEL (BAHRÜ'L), Beyaz Nil'in, Bahrülgazal ile olan kavşağı ve Albert gölü arasındaki bölümünün yukarı kısmına verilen ad. (M)

CEBEL ACA. Bk. ŞAMMAR.

CEBEL AVLİA veya **AVLİYE,** Beyaz Nil vâdisinde bölge, Hartum'un (Sudan) 44 km yukarısında. Mısır için 3,6 km^3 su depo edilmesini sağlayan baraj. Bu suyun buharlaşma yüzünden ancak 2,2 km^3'ü Assuan'a ulaşabilir. (L)

CEBELBARİZ. Bk. BARİZ.

CEBEL CELLUD, Tunus'da yer, Tunus şehrinin sanayi banliyösünde. Demiryolu atelyeleri çevresinde işçi sitesi. Süperfosfat fabrikası. (L)

CEBEL DRUZ. Bk. DRUZ.

CEBELE. Esk. coğ. Lazkiye'nin güneyinde şehir. (Bugün köy.) Harabeler. İslâm valisi İbrahim bin Edhem'in türbesi.

— Tar. 638'de Müslümanların eline geçti. Şam valisi Muaviye şehri tahkim ettirerek buraya müslüman halkı yerleştirdi. 859 Yılındaki depremde zarar gördü. Bizanslılar şehri alınca birçok kimseyi öldürdüler. Cebele kadısı Abdullah bin Mansur 1080'de şehri Bizanslılardan geri aldı. Şehir bir süre haçlıların işgalinde kaldı. 1189'da Selâhaddin Eyyübî'nin hâkimiyetine geçti. XV. yy.dan sonra önemini kaybetti. (M)

CEBELE, Orta Arabistan'da sıradağ. Yemame'ye büyük bir geçitle bağlıdır. Bu geçitte islâmlıktan önce arap kabileleri arasında kanlı bir savaş olmuştur. (M)

CEBEL-EL-ARAK, Orta Mısır'ın çölsü ovasında bölge, Nil'in doğusunda, Dandara seviyesinde. — *Cebel-el-Arak bıçağı,* Louvre'de muhafaza edilen hanedanlar öncesi çağdan kalma bir adak eşyasıdır. (L)

CEBELİ GARBİ, Osmanlı devletinin idarî bölümlerinden biri. Cebel-i Garbî, Afrika'da Trablusgarb vilâyetinin dört sancağından biri idi. Bu bölgede oturan halk göçebeydi. Sancağın merkezi bir dağ eteğinde kurulmuş, hükûmet dairelerinden, evlerden ve küçük bir kışladan ibaret olan *Cebel* idi. Osmanlı Mebusan meclisinde sancağı bir mebus temsil ederdi. (M)

CEBELİBEREKET, Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında Adana vilâyetine bağlanmış sancak. Bugünkü Adana, Hatay ve Gaziantep vilâyetlerinin bir kısım toprakları üzerinde kurulmuştu. Büyük Millet Meclisi hükûmeti ve Cumhuriyet devirlerinde önce bağımsız sancak, sonra da vilâyet olan bir idare bölgesi idi. Halk tarafından Gâvurdağı denilen Kösür dağı, bölgenin merkezini meydana getirir. Selçuklular devrinde Anadolu'ya göçen bazı türk aşiretlerinin yerleştiği bu topraklar, Selim I (Yavuz) devrinde Osmanlı idaresine geçti ve Memlûklular zamanındaki aşiret beylerinin en kuvvetlisi olan Üzeyr Beyin adıyle anılan bir sancak halinde teşkilâtlandırıldı. Süleyman I (Kanunî) devrinde bu sancak Üzeyrli adıyle Zülkadeniyye eyaletine bağlandı; sonraları Halep eyaletine geçti ve XIX.yy.ın ilk yarısında Kavalalı Mehmed Ali Paşa kuvvetleri Kilikya ve Suriye'den çekildikten sonra (1840) Adana eyaletine verildi. 1867 İdarî teşkilâtına göre bu sancak Payas adıyle Halep'e, 1869'da tekrar Adana'ya bağlandı.

XIX.yy. da Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan ve hac dolayısıyle büyük önem taşıyan tek kara yolu buradan geçmekte idi. O sıralarda bölgede bir anarşinin hüküm sürmesi, Osmanlıları zor durumlarda bırakıyordu. Hükûmeti tanımayan, vergi ve asker vermeyen aşiretleri iskân ederek disiplin altına almak gayesiyle, Müşir Derviş Paşa ile Vakanüvis Ahmed Cevdet Efendinin müşterek idaresi altında Fırka-i Islahiye adlı bir askerî kuvvet kuruldu (1865). Bölgede Tanzimat hükümlerinin tatbiki ve asayişin temini ancak bu yoldan sağlanabildi. 1877'de arazinin bol verimini göstermek üzere de Gâvurdağı'na Cebeli Bereket (bereket dağı) adı verildi. 1908 Meşrutiyetinden sonra sancak merkezi, Osmaniye'ye naklolundu. Mondros mütarekesinden sonra (23 aralık 1918) bölge Fransızlar tarafından işgal edildi. Ankara itilâfnamesinden sonra, 24 aralık 1921'de Millî hükûmet sınırları içinde bağımsız bir mutasarrıflık olarak yer adı. 1923'te vilâyet haline getirildi. 1 Haziran 1933'te ikiye bölünerek Adana ve Gaziantep'e bağlandı. Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı üzerine ise, Adana'ya bağlanmış olan Hassa ve Dörtyol kazaları Adana'dan ayrılarak Hatay'a katıldı. (M)

CEBELİLÜBNAN sancağı, Lübnan'da Osmanlı imparatorluğuna bağlı ve içişlerinde imtiyazlı idare birliği. Bk. LÜBNAN SANCAĞI *(Cebeli)*.

CEBELİTARIK, ingiliz sömürgesi. İberik yarımadasının güney ucunda, Cebelitarık boğazı kıyısında; 6 km^2, 24 100 nüf. Şehir 425 m yükseltide, mağaralarla oyulu kalkerli bir tepenin eteğindedir; tepe alçak ve bataklık bir kum ovasıyle kıtaya bağlanır. Tepenin üstündeki birçok batarya, dünyanın en iyi tahkimli yerlerinden biri olmasını sağlar. Cebelitarık, özellikle bir transit limanı ve gemilerin petrol ikmal merkezidir. Kumlu bir kıstak, bölgeyi İspanya'ya (Andalucia) bağlar ve Cebelitarık körfezini Akdeniz'den ayırır. Güney ucunda (Avrupa burnu) bir deniz feneri vardır.

Fizikî coğrafya ve iklim. Cebelitarık'ın en belirli özelliği kireçtaşından meydana gelen bir dağ kütlesi oluşudur. Kuzeyde dik bir şekilde yükselen kayanın en yüksek yeri Rock Gun tepesidir (405 m). Kayanın ekseni yay şeklindedir, kuzeydoğudan güneydoğuya doğru kıvrılır. Doğu cephesinin kuzey ve güney uçları sarp olduğu halde orta kısım rüzgârın yığdığı kumlarla eğimli hale gelmiştir. Batı cephesi ise denizden 120 metreye kadar dik bir şekilde yükselir. Suyun kayayı oyarak meydana getirdiği mağaralarda çeşitli sarkıtlara rastlanır. Ayrıca bulunan keraik kalıntılarından burada fil, gergedan, panter v.b. gibi 25 tür memeli hayvanın yaşamış olduğu öğrenildi. 1944'teki kazılar sırasında ortaya çıkan Gorham mağarasının da Neandarthalden Roman devrine kadar barınak olarak kullanıldığı anlaşıldı. Cebelitarık'ta yazlar sıcak ve hemen hemen yagışsız, kışlar yaza oranla ılık ve yağışlı, geçiş mevsimleri de ılık ve yağışlıdır. Bölgede büyük ağaçlar yoktur; çiçek açan birçok ufak bitki yetişir. Bunlardan *İberis gibraltarica,* Avrupa'nın başka hiç bir yerinde bulunmayan bir türdür. Ayrıca pekçok göçmen kuş bölgede konaklar.

İktisat ve sosyal durum. Toprağın verimsizliği yüzünden bütün yiyecek maddeleri ithal edilmektedir. Aynı şekilde her türlü mamul eşya da ithal edilir. Cebelitarık'ın kendi sanayii kahve işlemek, maden suyu hazırlanması ve tenekecilikten öteye gitmez. İkinci Dünya savaşından sonra turizm önemli bir gelir kaynağı oldu. Oteller açıldı. St. Michael mağarası, Moor şatosu gibi yerler turistlerin ilgisini çekmektedir.

1705-1955 Arası serbest bir liman olan Cebelitarık'ta 1955'ten sonra alkollü içkiler, parfüm, sigara, petrol gibi maddelerden gümrük vergisi alınmağa başlanmış, bu maddelerin ithalinde azalma olunca vergi daha yaygın bir hale sokulmuştur. 1898'den beri bölgede ingiliz parası kullanılır.

1704'te İngilizler Cebelitarık'ı aldıktan sonra halkın çoğu İspanya'ya göç etti, ama kraliçe Anne'ın şehri serbest liman ilân etmesi üzerine İspanyollar, Cenovalılar ve Yahudiler gelip yerleştiler. Napolyon savaşları sırasında o zamana kadar seyrek olan nüfus hızla arttı. Süveyş kanalının açılması da burasını önemli bir liman haline getirdi. Genellikle katolik olan halk İspanyolca konuşmaktadır. Cebelitarık anayasası 1964'te yapılmıştır. Buna göre, yürütme yetkilerine sahip bir vali ve 9 üyeden meydana gelen bir meclis bölgeyi yönetir. Ayrıca 11 üye ve bir sözcüden meydana gelen bir yasama meclisi vardır. 12 Ay sürekli Cebelitarık'ta yaşamış ve rüştünü ispat etmiş her ingiliz vatandaşı bu meclislere seçilebilir. Genellikle ingiliz kanunları uygulanmaktadır.

Öğrenim 5-15 yaş arasında parasız ve zorunludur. 14 ilk ve 7 yüksek devlet okulu vardır.

Mesken konusu, arazinin şehrin genişlemesine elverişli olmayışı yüzünden önem taşımaktadır. Tek çıkar yol apartman yapımıdır. İkinci Dünya savaşından bu yana 1 300 civarında apartman yapılmıştır. Şehirde biri akıl hastahanesi olmak üzere üç hastahane vardır.

● *Tarih.* Cebelitarık eskilerin *Calpe* şehridir, kayalıkları Akdeniz'in girişinde yükselir ve Afrika kıyısında Septe (Abyle) yanında yükselen tepe ile birlikte ünlü Herakles sütunlarını meydana getirir. Bu sütunlar Akdeniz'den Atlas okyanusuna geçişe hâkimdir. Cebelitarık, müslümanların Avrupa'da ilk fethettikleri noktadır: birkaç bin kişiyle boğazı geçen Tarık bin Ziyyad yüksek burnu ve şehri fethetti (711); şehir o tarihten itibaren önemli bir liman oldu. 1309'da İyi Guzman tarafından alındı. 1399'a yeniden müslümanlar tarafından fethedilen Cebelitarık 1462'ye kadar Granada Nasrilerinin elinde kaldı. 1462'de kesin olarak Castilla'ya geçti. 1540'ta Barbaros Hayreddin Paşa tarafından yağmalanan şehirde Karl V ve yerine geçenler, müslümanlara karşı savunabilmek için sürekli olarak tahkimat yaptılar. 1704'te İspanya Veraset savaşı sırasında İngilizler bir baskınla Cebelitarık'ı aldılar: Utrecht antlaşması (1713) fetihlerini onayladı. O tarihten beri İspanyolların ele geçirme denemelerine rağmen (1727, 1779, 1782), İngilizlerindir. İngilizlerle Napolyon'u çatıştıran deniz savaşı sırasında, Cebelitarığın strateji bakımından önemi arttı. 1805'te Villeneuve'ün donanmasına karşı gözetleme üssü oldu. İspanya savaşı sırasında Lizbon'un yanısıra İngilizlerin başlıca ikmal ve çıkarma limanıydı. XIX. yy. sonunda alman deniz gücünün önemli gelişmesinden çekinen İngilizler, Cebelitarık'ı tahkim ettiler ve düzenlediler; Birinci Dünya savaşı sırasında Atlas okyanusu ve Akdeniz'deki denizaltı savaşının gözetleme ve hareket üssü burasıydı. İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlar 1940 eylülünden itibaren Cebelitarık'a hücum etmeyi denediler; ama İspanya'nın ittifakını sağlayamadıklarından vazgeçtiler. İngiliz-amerikan birliklerinin Kuzey Afrika'ya çıkartma donanma, 1942 kasımında Cebelitarık limanında toplandı. İkinci Dünya savaşı sırasında İspanya'nın saldırma ihtimaline karşı, kıstağı kesen bir kanal açıldı ve çıkan toprak, kıstağın üstünde kurulan bir havaalanının genişletilmesinde kullanıldı.

İspanya, ingiliz hâkimiyetine karşı zaman zaman bölgeyi iktisadî bakımdan tecrit edici tedbirler aldıysa da 1966'da sömürgele-

Foto. British Council (LAROUSSE)

rin bağımsızlığa kavuşmasıyle Cebelitarık'ın statüsü değişti. Cebelitarık'ın bölgeden seçilen başkanlar tarafından yönetilmesine, İspanya'nın gümrükten pay almasına ve havaalanından yararlanmasına karar verildi. Aynı yıl bölgenin iktisadî bağımsızlığa kavuşması ve kalkınması amacıyle İngiltere 1 680 000 dolarlık yardımda bulundu. (M)

CEBELİTARIK boğazı, deniz kolu; yaklş. 15 km genişliğinde, Avrupa'yı Afrika'dan ayırır. Derinliği ancak 350 m. Burada, Atlas okyanusu sularını Akdenize taşıyan bir üst akıntı ve ters yönlü bir alt akıntı vardır.

Deniz geçidinin önemi, Süveyş kanalının açılmasıyle daha da arttı. Kıyılarında birçok liman vardır: Avrupa kıyısında Cebelitarık, Algeciras ve Tarifa, Afrika kıyısında Septe ve Tanca. (L)

Cebelitarık kafatasları. 1848'de fosil halinde neandertal tipi bir insan kafası «Forbe's Quarry» denilen mağaradan çıkarıldı. 1926'da Miss Garrod tarafından buraya pek yakın bir yerde neandertal bir çocuk kafatası bulundu. Bu iki fosile *«Cebelitarık adamları»* adı verildi. (L)

CEBELLEZİ i. *Argo.* bir şeyi hakkı olmadan kendine mal etme, cebe indirme.

— DEY. *Argo. Cebellezi etmek,* çalmak, cebe indirmek. (M)

CEBELLİ'LER, Rif sıradağlarının en yağışlı bölümünde, batı taraflarında oturan Fas halkına verilen ad. Arpa, meyve (özellikle incir), zeytin yetiştirilir, bahçe zıraatıyle uğraşırlar. Ülkenin diğer bölümlerine oranla çok kalabalık olan Cebellilerin (km²'ye 40-60 kişi) araplaşmasında Vezzan gibi dinî merkezlerin, ayrıca eski İspanya yolunun bölgenin yakınından geçmesinin etkisi vardır. (L)

CEBEL ŞAM. Bk. ŞAM CEBEL.

CEBEL ŞAMMAR. Bk. ŞAMMAR.

CEBELUSSIRAC, Afganistan'da (Kabil ili) şehir, Kabil'in kuzeyinde; 2 000 nüf. Hindikuş dağının eteğinde, Salang kıyısında; bir hidroelektrik santral, bir keten iplikhanesini ve Kabil şehrini enerji bakımından besler. Bölgede demir yatakları. (L)

CEBELÜ'L-MİSMA. Bk. ŞAMMAR.

CEBER i. (ar. k.). *Esk.* Fels. İnsanda elindelik (cüz'i irade) kabul etmeyen, her hareketin zorunlu olarak yapıldığına inanan görüş.

◆ **Ceberî** veya **ceberiye** veya **cebriye** i. Bk. CEBRİYE.

CEBERTÎ (Abdurrahman bin Hasan), arap tarihçisi (Kahire 1753-Şubra 1826), Habeşistan'da Cebert bölgesinden çıkarak Kahire'de yerleşmiş bir hanefi ailesindendir. Babası Ezher'de görevli heyet bilgini idi. Öğrenimini Mekke ve Medine'de yaptıktan sonra Kahire'ye döndü. Ezher'deki rivak'ın şeyhi oldu. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgalinde Bonaparte, Mısır idaresi için kullandığı ayan ve eşraf divanına Abdurrahman'ı üye tayin etti. Bu devre sona erince Mehmed Ali Paşa tarafından saray muvakkitliğine tayin edildi. 1688-1821 Yılları arasındaki olayları anlatan *Acaib-ül-Âsar fî Terâcim ve'l-ahbâr* (Haberler ve Haltercümeleri Hakkında Eserlerin En Hayret Edileni) adlı dört ciltlik eserini 1791 yılından sonra yazmağa başladı. Mehmed Ali Paşa devrinin 17 yılını tenkit edişi sebebiyle eserinin yayımına uzun süre izin verilmedi. Bu eser 1879-1880'de *Tarih-i Fransaviye fî Mısır* adıyle yayımlandı. *Acaib-ül-Âsar*'ın fransızca çevirisi 1888-1896 arasında Kahire'de yayımlandı. Yazdığı ikinci tarih *Muzhir-üt-Takdîs bi-Zehâb Devlet-ül-Fransis* (Fransız Devletinin Gidişi ile Birlikte Kutsallığın Görünüşü), adından da anlaşıldığı gibi Mısır'daki fransız işgal devresini anlatır. Bu eser 1958'de iki cilt halinde basıldı. Türkçeye de iki defa çevrildi, ikinci tercüme, hicrî 1282'de *Tarih-i Mısır* adıyle basıldı. (M)

CEBERTİYE i. Mediniye ve Rufaiye tarikatlarının şubesi. (M)

CEBERÛT i. (ar. k.). *Esk.* Tanrı'nın büyüklüğü, ululuğu. ‖ *Mec.* Aşırı kibir, merhametsizlik. ‖ Sıf. Merhametsiz.

— Tasav. Allah'a varma yolunun üçüncü basamağı. ‖ *Ceberût âlemi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Bir tasavvuf terimi olan *ceberût* kelimesi İbranice kudret anlamını veren *geburah*'dan gelir. *Ceberût âlemi* de kudret âlemidir. Birçok yazar ceberût âlemini üstte bulunan lâhut âlemi ile, altta bulunan melekût âlemi arasında bulunan bir âlem olarak tanımlarlar. Abdürezzak Kâşânî «ceberût âlemi kazanın, yani Tanrı'nın takdirinin bulunduğu yerdir» der. Kelâmcılar ise Tanrı'nın, zatına *lâhut,* sıfatlarına da *ceberût* derler. Bazı sofilere göre ceberut âlemi Tanrı'nın zatının gerektirdiği âlemdir ve onun bilgisinde mevcuttur. Bu âlem sıfatlar âlemidir ve burada sıfatların birbirinden farkı yoktur. (M)

CEBESOY (Ali Fuat), türk kumandan ve devlet adamı (İstanbul 1883-ay.y. 1968). 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı kumandanlarından Müşir Mehmed Ali Paşanın torunu ve Millî hükûmetin kuruluşunda Nafıa vekilliği yapmış olan Ferik İsmail Fazıl Paşanın oğludur. Erzincan Askerî rüştiyesinde, Saint Joseph fransız okulunda öğrenim yaptı. 1905'te harbiyeyi bitirerek kurmay subay oldu. Beyrut'ta ve Selanik'te staj yaparak kolağası oldu. Rumeli'de eşkıya takiplerinde bulundu, Roma'da ataşemiliterlik yaptı. Balkan harbinde kolordu erkânı harb reisi olarak katıldığı Yanya müdafaasında yaralandıktan sonra kaymakamlığa terfi etti. Birinci Dünya savaşında fırka ve kolordu kumandanlıklarında gösterdiği başarılarından dolayı miralay ve mirlivalığa yükseltildi. Kurtuluş savaşının başlangıcında Amasya mukarreratı denilen kararlar alındığı zaman Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey ve Refet Bey ile beraber idi. Konya Ereğlisi'ndeki kolordusu ile Ankara'ya gelmiş ve bir aralık Sıvas kongresi kararıyle Umum Kuvâ-yı Milliye başkomutanlığına tayin edilmişti. Yayımladığı beyanname ile Mustafa Kemal'in takdirlerini kazandığı gibi İstanbul hükûmetinin Dahiliye nazırı Alı Kemal'i de istifa etmeğe mecbur etti. Bu olay, Anadolu'nun İstanbul'a karşı ilk zaferi oldu. Bir süre sonra hem T.B.M.M. üyeliğine hem de Garb cephesi kumandanlığına getirildi. 1920'de Moskova büyükelçiliğine gönderildi. İkinci Ordu müfettişi olarak yurda döndü. Askerlikten ayrıldıktan sonra Konya milletvekilliğine seçildi. Nafıa ve Münakalât vekâletlerinde bulundu. 1947'de T.B.M.M. başkanı, 1950'de Eskişehir milletvekili oldu. 1957'den 1961'e kadar da İstanbul milletvekilliği yaptı. Ali Fuat Paşanın Mustafa Kemal ile olan arkadaşlığı harbiye sıralarına kadar uzanır. O devirdeki ihtilâlcilik fikirlerini beraber öğrenmişler, birlikte tevkif edilmişlerdir. Makedonya gizli ihtilâl cemiyetine yine birlikte girdiler, İttihat ve Terakki cemiyetinde «Taşra Mürşidi» olarak görev aldılar. Her üç suikast ile ilgili olduğu söylenilmiş ve bir itham altında kalmış, fakat sonradan suçsuz olduğu anlaşılmıştı. Kaleme aldığı hatıraları İstiklâl savaşımızın en değerli ve güvenilir vesikaları arasındadır. 10 Ocak 1968'de 85 yaşında iken İstanbul'da vefat etti. Mezarı, Millî mücadelede düşmanla çarpıştığı ve şimdi kendi adıyle anılan Geyve civarında Alifuatpaşa köyündedir. Eserleri: *Birüssebi Gazze Meydan Muharebesi* (1938), *Millî Mücadele Hatıraları* (1953, I. cilt), *General Ali Fuad Cebesoy'un Siyasî Hatıraları* (1957, 2 cilt), *Moskova Hatıraları (1920-1925)* [1955], *Sınıf Arkadaşım Atatürk* (1967). [M]

CEBEYL (veya **CABAYL** veya **CBAYL**), Lübnan'da bölge, Akdeniz kıyısında, İbrahim şehrinin ağzında; 2 000 nüf. Cebeyl, eski Fenike'nin *Byblos* adlı önemli limanıydı, sonra haçlıların kalesi (önemli sur ve kule) oldu. (L)

CEBİDAE. Bk. YENİDÜNYAMAYMUNUGİLLER.

CEBİLET (GARA), Cezayir Sahrası'nda (Saura idare bölgesi) dikbayır; müslüman Moritanya cumhuriyeti sınırları yakınında, Tindúf'un güneydoğusunda. Devonyen kumtaşlarından oluşan gara Cebilet'te çok zengin demir filizi yatakları vardır; bu yataklar 1952'de bulundu. İşletilmesi mümkün rezervlerin 450 milyon tonu aştığı sanılır. Madenin çıkartılması kolaydır (yüzeyde); ama filizin Atlas okyanusuna doğru ihracı için yabancı topraklardan (Fas veya İspanyol Sahrası) geçirilmesi gerekir. (L)

CEBİLET («Küçük dağ»), Güney Fas'ta tepeler sırası, güneyde Havz ile kuzeyde Bahira ve Srarhna ovaları arasında. Bu eski kayaçlar çıkıntısı birkaç kalıntı engebesinin eteğindedir; Orta Atlas'ın batı başlangıcı olarak kabul edilir. (L)

CEBİN i. (ar. k.). *Esk.* Alın, görünen yüz: *Edirne... İşte o Şark'ın cebin-i mağruru* (M. Â. Ersoy). *Bu taş cebinime benzer ki ayn-i makberdir* (A. Hâmid).

— *Esk. Cebin-fersâ (cabin-sâ, cebin-sây),* yüz süren: *Titrerdi secdegâhın oldukça sen cebinsây* (A. Hâmid). ‖ *Çin-i cebin,* alın kırışıklığı. ‖ *Mâh-cebin* (zühre-cebin), parlak alınlı. (M)

Ali Fuat CEBESOY

CEBİN sıf. (ar. *cebânet,* korkaklık'tan *cebîn*). *Esk.* Korkak: *Sonra, dört yüz bu kadar milyon adam, hepsi cebîn!* (M. Â. Ersoy). [M]

CEBİR veya **CEBR** i. (ar. k.). *Esk.* Zor, zorlama, bir kimseye yapmak istemediği işi zorla yaptırma: *Padişah ve halife cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman meclisin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder* (Atatürk). ‖ Kırık sarma, tamir etme, düzeltme: *Evet son inkisarından ki yoktur cebrin imkânı* (M. Â. Ersoy). ‖ *Cebr etmek (eylemek),* zorlamak: *Habbe Kadın'la beraber Sakine Hanımın duvağını Müştak Beye açtırmak için cebr ederler* (Şinasi). ‖ *Cebr olunmak,* zorlanmak: *Talha ve Zübeyr'e cemaat-ı müsliminden ayrılmak üzere cebr olunmadı* (Cevdet Paşa).

— *Esk. Cebir kullanmak,* bir isi yaptırmak için zora başvurmak. ‖ *Cebr-i hatır etmek,* gönül almak. ‖ *Ceb-i mâfât,* kaybolan bir şeyi telâfi etme: *Kımıldamak yine yok bizde cebr-i mâfâta* (M. Â. Ersoy). ‖ *Cebr-i nefs,* kendini zorlama: *Nihayet ufak bir cebr-i nefs ile — Tanımıyorum! Diyebildim... Maaşallah bana...* (Ahmed Rasim). ‖ *Cebr-i noksan,* eksiği tamamlama.

— Esk. fels. Önceden tayin ve tahsis etme, takdir.

— Huk. Gerek tabiî hadiseler sebebiyle, gerek bir şahsın fiili dolayısıyle bir kimsenin, arzu ve rızası dışında bir hareketi yapmaya, bir irade beyanında bulunmaya zorlanması. Bir kimse diğerini maddî cebir altında bir irade beyanında bulunmaya zorlarsa (meselâ elini tutup zorla imzalatıyor), bu irade beyanı hukuken yoktur. Buna karşı manevî cebir (korkutma) durumunda, hukukî muamele meydana gelir, fakat cebre maruz kalan tarafından iptal edilebilir. (Bk. İKRAH.)

◆ **Cebren** zf. Zorla: *Neye cebren ayırırsın kocasından kadını?* (M. Â. Ersoy).

— Huk. *Cebren ırza geçme,* zor, tehdit veya hile ile bir kimse ile cinsî münasebette bulunmak.

— ANSİKL. Huk. Irza geçmede, kuvvet kullanılmış veya hile yapılmış, aklî veya bedenî bir hastalıktan yararlanılmış veya fiil, mukavemet edemeyecek yaştaki bir küçüğe karşı işlenmiş ise, 10 yıldan az olmamak üzere ağır hapis cezası verilir (Ceza kn. 414). Eğer fiile maruz kalan kimse 15 yaşından büyük ise, fail 7 yıldan az olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılır. (M)

CEBİR i. (ar. *el-cebr,* zorlama: «indirgeme, yerine koyma, yani denklemin eşit işaretinin iki yanındaki terimlerden birini öbürünün işaretini değiştirerek yeniden kurma» anlamında). Genel olarak, nicelikler bilimi veya sayılarla ilgili yasalar bilimi. (Bk. ANSİKL.). ‖ *Boole cebiri,* Boole tarafından bulunan mantık işlemlerinin cebiri. (Bk. ANSİKL.). ‖ *Çizgisel (lineer) cebir,* hepsinin *lineer* ortak özelliği olan problemler ve cebirsel hesap biçimlerinin tümü. *(Matrisler cebiri* ve *tansörler cebiri* adları altında bilinen lineer cebirin bölümleri modern fizik incelemeleri için gereklidir.)

— Esk. mat. *Cebr-i âdi,* başlayanlar için kolay cebir. ‖ *Cebr-i âlâ,* ilerlemişler için yüksek cebir. ‖ *Cebr-vel-mukabele,* cebir denklemi.

— Mant. *Mantık cebiri,* cebir yöntem ve işaretlerinin mantık bağıntılarına uygulanması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Genel olarak cebirin başlangıcı iskenderiyeli geometrici Diopantos'un çalışmalarına bağlanır. (III. yy.). Bir kısmı yok olan Diophantos'un eseri daha çok aritmetik ile ilgilidir. Bununla birlikte diyebiliriz ki; cebir Hindistan'da çok eski

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

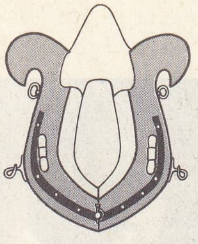

cebire (koşumculuk)

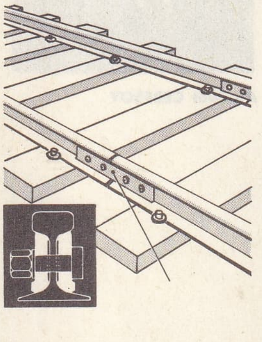

cebire

baş meleklerden CEBRAİL (Reims katedrali)

çağlardan beri biliniyordu. Bu bilim Avrupa'ya türk-islâm matematikçileri tarafından tanıtılmıştır. Avrupa'da yayımlanan ilk cebir kitabı, 1494 yılında Venedik'te Luca Pacolini'nin eseridir. Ama gerçekte modern cebiri bulan fransız Viète olmuştur. Viète kullanılan sayıların yerine herhangi bir çokluğu gösteren harfleri koymakla, özel usavurmayı genel formüllere ve kurallara bağladı. Cebire ilk üs işaretlerini koyan ve bunların işlem ilkelerini açıklayan Descartes olmuştur.

— Mant. *Cebir mantığı deyimi.* İngiliz matematikçisi Boole, bu yeni yöntemi klasik formel mantığı genişletmeği ararken bulmuştur. Daha sonra bu araştırmalar üzerinde Schröder ve Couturat'nın kavramlardan önermelere varan çalışmaları *işaretli mantık* veya *lojistik* adı verilen bir matematik mantığı meydana getirmiştir. Mantık cebiri, Whiteheat, Russell, Freqe, Lukesiwlez, Carnap, Frannkel Tarski, Scholt, Hilbert Brouwer, Gödel Reihenbach, Gonseth, Cantor, Post, Buraii-Forti Cavailles Lautman'ın çalışmalarının konusu olmuştur.

— Mat. Cebirin temel konusu sayılara ilişkin meseleleri sadeleştirmek ve genelleştirmektir. Yapılan sadeleştirmeler, aranılan sayıları göstermek için harflerin kullanılması sonucudur: negatif sayı, iki ayrı yönde düşünülmeğe elverişli bir çokluğun alabildiği çeşitli değerleri ayrı ayrı belirtmek yerinde olduğu zaman bilime sokulmuştur. Şu halde cebirsel iki sayı vardır: *Pozitif sayı* ve *negatif sayı*. Bu sayılarla ilgili hesap kurallarının gelişigüzel yanı vardır. Bu kurallar, cebirsel işlemlerin aritmetikte karşılıkları olan işlemlerin özelliklerini taşıyacak şekilde seçilmişlerdir. Konulan bu yeni tanımların çelişik olmayan sonuçlara götürmediğini görmek yeter. Bu tanımların felsefe yönünden değeri ne olursa olsun, bunların genelliği cebirin temelini meydana getirir. (Bk. HESAP, DENKLEM, FONKSİYON.)

● *Boole cebiri.* Boole cebirinin bir uygulaması, bir E kümesinin $\mathfrak{E}$ (E) kısımlar kümesiyle verilmiştir, ($\cup$) bileşim ve ($\cap$) arakesit işlemleri birbirine göre katılma, değiştokuş ve dağılma özelliklerini taşır. Bu işlemlerin her birinin bir etkisiz elemanı vardır: birinci için boş küme, ikincisi için E kümesi, ayrıca A elemanının tümleyicisi ile bileşimi, çarpım olarak birinci için E kümesini, ikincisi için boş kümeyi verir. Bu işlemler Boole cebirinin aksiyomatiğini ortaya koyar: **1.** katılma, değiştokuş ve karşılıklı dağılma özelliği olan iki kuramın varlığı (bunlar $\vee$ ve $\wedge$ ile gösterilecektir); **2.** bunlardan her biri için etkisiz bir elemanın varlığı, birinci için $\wedge$, ikinci için $\vee$ (bu iki elemana «seçkin eleman» denir); **3.** her A elemanı için

$$A \wedge X = \wedge \quad \text{ve} \quad A \vee X = \vee$$

şartlarını gerçekleyen bir X tümleyicisinin varlığı. Boole cebirinden, matematiğin cebirinde, olasılıklar hesabında ve matematiğin çeşitli kollarında yararlanılır.

◆ **Cebirci.** i. Cebir bilen, cebirle uğraşmayı kendine iş edinen; cebir öğretmeni.

◆ **Cebirsel** sıf. Cebirle ilgisi olan: *Cebirsel formül.* || *Cebirsel denklem.* Bk. DENKLEM. || *Cebirsel doğruluk.* Bk. DOĞRULUK. || *Cebirsel eğri.* Bk. EĞRİ || *Cebirsel fonksiyon.* Bk. FONKSİYON. || *Cebirsel hesap,* genişletme yoluyle kesin bir açıklık. || *Cebirsel nicelik,* birbirine cebirsel işlemlerin işaretleriyle bağlı harfler ve sayıların kümesidir. || *Cebirsel olarak,* cebir kurallarına uygun olarak bir problemi cebir ile çözmek. || *Cebirsel sayı,* katsayıları tam sayı olan bir tam denklemin kökü. (Böylece $\sqrt{2}$ sayısı bir cebirsel sayıdır. Çünkü bu sayı $X^2 - 2 = 0$ denkleminin pozitif köküdür. Cebirsel olmayan her sayıya *üstün sayı* denir. Sözgelişi, *e* ve π böyle sayılardır. || *Cebirsel tam sayı,* en yüksek terimin katsayısı 1 olan bir çokterimli yardımıyle tanımlanan cebirsel sayı. || *Cebirsel yapı.* Bk. ANSİKL. || *Cebirsel yüzey.* Bk. YÜZEY.

— ANSİKL. *Cebirsel yapı,* cebir kelimesi daha özel olarak, iç bileşim kuramlarından çok, bir işlemler ailesiyle tanımlanan dış bileşim kuramlarını kapsayan yapılara ayrılmıştır. Böyiece bir A halkası, eğer bir K cisminin elemanları ile aşağıdaki şartlara uyan bir bileşim kuramı varsa, K cismi üzerinde bir cebirdir.

1. K×A karteziyen çarpımının her (λ, x) çiftine A halkasının bir elemanı karşı gelir ve **2.** bu kuram $(\lambda x_1)\, x_2 = \lambda\, (x_1 x_2)$; $x_1\, (\lambda x_2) = \lambda (x_1 x_2)$ bağlantılarını gerçekler.

Katsayıları gerçel sayıların R cismi içinde alınan bir değişkenli çokterimliler R üzerinde bir cebir meydana getirir.

◆ **Cebrî** sıf. Cebirci, cebirle uğraşan: *Cebrîye cebirci, hey'iyuna heyetçiler diyebiliriz* (Z. Gökalp). [LM]

CEBİR (veya **CABİR**) [**Ebu Musa Cabir el Sufi** diye de tanınır], arap kimyacısı, Fırat nehri yakınlarında El Kufa'da doğdu 800 yılı civarında yaşadı. Kendisini üstatları olarak kabul eden ortaçağ kimyacıları üstünde büyük etkisi oldu. Madenlerin başkalaşımını açıkladı, gök cisimlerinin etkilerini reddetti. Sülfürik asidi, nitrik asidi ve altın suyunu bulduğu sanılır. Ayrıca kurşun karbonatını hazırladı, arsenik ve antimonu sülfürlerinden ayırdı, çelik imalâtını belirledi, kumaş ve deriyi boyama usulünü buldu, asetik asidi elde etmek için sirkeyi damıtma denemeleri yaptı. Fransız Millî kütüphanesinde elyazması birçok eserin ona ait olduğu ileri sürülmektedir. *Summa Perfectionis* adlı eseri kimya konusunu ciddî şekilde inceleyen en eski eser diye kabul edilir. (L)

CEBİRE i. (ar. k.). Kırık veya çıkık kol ve bacak kemiklerini yerinde tutmak için boylamasına kullanılan demir, tahta, karton v.b.'den yapılma, üzeri bezle kaplanan levha. (*Eşanl.* SÜYEK.)

— Dy. Tekerlek yuvarlanma yüzeyinin devamlılık ve katılığını sağlamak üzere, birbirini takip eden iki rayın komşu uçlarını birleştiren özel lama demiri şeklindeki çelik levha. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dy. Tiplerine göre *cebire*'ler dört veya altı civata ile bağlanır. Bunlar düz, gönyeli, takviyeli ve alt kısımları tabanlı türden olabilir. Ray uçlarını taşıyan dayanak veya köprü görevi görür. Manevra yollarıyle yol cihazlarının kontrolu için kullanılan yol akım devresinin yalıtılmasını sağlamak üzere tamamı ahşaptan veya iç tarafı izole edici madde ile döşenmiş cebireler vardır. (LM)

CEBLE, Suriye'de (Lazkiye ili) şehir, Akdeniz kıyısında, Lazkiye'nin güneydoğusunda; 11 900 nüf. Önemli eski site. Ceble'de bir roma tiyatrosunun ve fenike limanının kalıntıları bulunmaktadır. (L)

CEBOLLERA (sierra DE), İspanya'da dağ; İberik sıradağları güney bölümünün başlıca kütlesi (Urbion dağıyle birlikte); yüksl. 2 176 m. Cebollera dağı, Demanda dağının yanındadır; bu dağdan tektonik Nejerilla dağıyle, kuzeybatısındaki Urbion tepelerinden ise Santa İnes zirvesiyle (1 864 m) ayrılır. Doğuda alçak engebeleri, Talavera dağınıklerile karışır. Güneyde ansızın alçalarak geniş bir buzyalağıyle sonuçlanır. Buzul yalağı verimli Fera vâdisine açılır. Cebollera büyük ormanlarla (yer yer çam) kaplıdır. Tarım. Yemlik bitki yetiştiriciliği; sığır yetiştiriciliği (vâdilerde). [L]

CEBR i. (ar. k.). Bk. CEBİR.

CEBRAİL veya **CİBRİL** veya **CEBRE'İL** i. (ar. k.). Tanrı'ya en yakın olan dört melekten, peygamberlere emir ve vahiy getirmekle görevli olan: *Şöyle ki, Cebrâil Aleyhisselâm bir gece geldi ve Resûl-i Ekrem'i aldı* (Cevdet Paşa).

İslâmiyet ve Hıristiyanlıkta CEBRAİL yukarıda, Topkapı Sarayı müzesinden minyatür; yanda «Tebşir», Fra Angelico tarafından (Prado müzesi)

CEBRAİL

— ANSİKL. İbranî dilinde «Allah'ın kulu» anlamına gelen *Cebrail* islâm inanışına göre Allah'a en yakın olan dört melekten biridir (diğerleri Mikail, İsrail, Azrail). Allah ile peygamberleri arasında elçilik yapması ve Allah'ın emir ve vahiylerini bildirmeğe memur bulunması sebebiyle Müslümanlıkta kutsal sayılır. Kutsal Kitap'a göre Daniyal peygambere, Zekeriya peygambere ve Mer'yem'e Cebrail görünmüştür (Daniyal suresi 8, 16, 21. Luka 1, 19, 26, 27). Hıristiyan inanışında Cebrail kıyamet günü bir boru öttürecek, bütün ölüler mezarlarından kalkacaklar. İslâm inanışına göre, bu görevi İsrafil yapacaktır. Kur'an'da üç yerde Cebrail adı geçer (Bakara suresi 91. ve 92. ayetler; Tahrin 4.). Ayrıca, Kur'an'ın birçok yerinde Cebrail Ruh, Ruh-ül-Kudüs, Ruh-ül-Emin ve Resul gibi adlar ile de geçmektedir. Söylentiye göre Hz. Muhammed, Cebrail'i ilk defa gördüğü zaman melek asıl yaratıldığı suret ile idi. Hz. Muhammed onu böyle iki defa gördü. Bu melek çok defa insan suretinde gelirdi. Mekke devrinin beşinci yıllarına doğru indiği ve Hz. Muhammed'in ilk defa olarak Kâbe'nin hareminde ve müşriklerin önünde okuyup ilân ettiği kuvvetle rivayet edilen En-Necm suresinin başında (ayet 4-11) Cebrail'in görünüşü şu şekilde anlatılıyor: «...Onun sözü, ancak kendisine verilen vahiydir. Ona kuvvetleri şiddetli ve kudret sahibi olan öğretti. O da hemen kemale erdi ve o en yüksek ufukta idi. Sonra o yanaştı ve sarktı. Araları iki yay boyu veya daha az kaldı. O da Allah'ın vahyettiğini, kuluna vahyetti (Peygamberin) Kalbi, gözünün gördüğünü yalanlamadı. Şimdi siz onun gördüğünü münakaşa mı ediyorsunuz? Muhakkak onu, bir kere daha inişinde Sidret-ül-Müntehâ yanında görmüştü...» Bu ayetlerde kuvvetleri şiddetli, kudret sahibi ve kemale eriştiricilik nitelikleriyle bildirilen varlığın vahiy meleği, yani Cebrail olduğu anlaşılıyor. Buhârî'ye göre, Hz. Muhammed, Cebrail ile ilk defa Hıra dağında karşılaştı. Cebrail, yer ile gök arasında, ufukta ve kürsü üzerinde bulunuyordu. Vahiy meleğinin bu ilk görünüşü Hz. Muhammed'in korkmasına sebep olmuştu. Bu meleğe Cebrail adı ancak Medine'de verildi. Mekke'de Ruh, Ruh-ül-Kudüs, Ruh-ül-Emin gibi adlarla bilinen bu melek, Medine'de Hz. Muhammed'e ısrar ile sorulan sualler üzerine Cebrail diye adlandırıldı. (M)

CEBRAİL bin ÖMER, Batı Karahanlı hükümdarı (öl. 22 Mayıs 1102), Doğu Karahanlılardandır. Yınal oğlu Tuğrul ile aynı şahıs olması muhtemeldir. Kaynaklarda genellikle Togan Han veya Kadır Han adıyle anılır. Selçuklu sultanı Melikşah'ın ikinci defa Özkent'i ele geçirdiği sırada (1090) Cebrail bin Ömer de Kaşgar'ı aldı. Sultan Melikşah, Cebrail ile mücadele için Karahanlılar'dan Yakup bin Süleyman'ı görevlendirdi. Cebrail, Maveraünnehir'e kaçtı. Karahanlı hükümdarı Ahmed bin el-Hızır'ın ölümü ile sonuçlanan isyana Cebrail bin Ömer de katıldı (26 haziran 1095). Batı Karahanlı hükümdarı Mahmud'u öldürerek devleti ele geçirdi (1099). Selçuklu sultanı Berkyaruk da onun hükümdarlığını kabul etti. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra oğulları arasında çıkan taht kavgalarından

Foto. Musée de Prado, Roubier (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

faydalanarak Horasan'a sahip olmak istedi. Fakat Tirmiz şehri için yapılan savaşta, Sencer'e yenilerek esir düştü ve idam edildi. (M)

CEBRAN HALİL CEBRAN, lübnanlı şair ve yazar (Beşare 1883-Beyrut 1931). A.B.D.'de yaşadı, mensur şiir, hikâye ve töre romanı (*les Ailes Brisées* [Kırık Kanatlar], *El-Ervah el-Mutemerride* [İsyan Eden Ruhlar]) türlerinde pekçok eser verdi. Kitaplarının çoğunu ingilizce yazdı. *The Prophet* (Peygamber), *The Son of Man* (İnsanoğlu) v.b. (L)

CEBRE'İL i. Bk. CEBRAİL.

CEBREROS, İspanya'da (Avila ili) bölge; yukarı Alberche vâdisini, Gredos dağını ve Merkezi sıradağları içine alır. Cebreros bir tarım (bağcılık) bölgesidir. Bağlar nehir alüvyonlarıyle granitin ayrışmasından meydana gelen kumlu toprakları örter. Meyve (incir, kiraz) bahçeleri. (L)

CEBREROS, İspanya'da (Avila ili) şehir; 40 190 nüf. Albreche nehri şehrin içinden geçer; Cebreros'un çevresi ormanlıktır. Ünlü Albillo şarabı imali. Başlıca ürünleri, tahıl, patates, üzüm ve zeytin. İçki ve likör fabrikaları. Kerestecilik. Marangozhaneler. (L)

CEBRÎ sıf. (ar. *cebr*'den). *Esk.* Mecburî, zorla yapılan.

— Ask. *Cebrî geçiş*, düşman elinde bulunan bir nehir hattının kuşatılarak ele geçirilme şekline verilen ad. (Cebrî geçişte normal olarak piyade, istihkâm, tank, topçu ve hava sınıfları kullanılır.) || *Cebrî keşif*, düşmanın kuvvetini anlamak ve onu denemek amacıyle bir birliğin saldırıya geçerek yaptığı keşif. (Bk. ANSİKL.) || *Cebrî yürüyüş*, yürüyüş hızını arttırmadan, günlük yürüyüş saatlerini çoğaltmak suretiyle yapılan yürüyüş. Bk. ANSİKL.

— Esk. tic. *Cebrî tasfiye*, zorunluluk altında yapılan tasfiye.

— Huk. *Cebrî arttırma*, rehinli veya haczedilen bir menkul veya gayri menkul malın, sahibinin rızasına bakılmaksızın, alacaklı menfaatine icra marifetiyle satılması. (Bk. ANSİKL.) || *Cebrî icra*, borçların devlet kuvveti vasıtası ile ve zorla yerine getirilmesi. Bk. İCRA.

— ANSİKL. Ask. *Cebrî keşif*, son derece oynak bir harekâtta ve beklenmedik herhangi bir başarıdan faydalanmağa ve gerekli emniyet tedbirlerini almağa hazır bulunmayı gerektirir. Özellikle nükleer savaşın akıcı özelliğine uygun olan bu keşif, birçok taarruzun temelini teşkil eder.

● *Cebrî yürüyüş*, önemli bir arazi kesimini düşmandan önce ele geçirmek, yenilgiye uğrayarak çekilen düşmanın kendisini toparlamasına vakit bırakmadan kesin sonucu almak amacıyle yapılır.

Yürüyüşlerin planlanmasında, saatte normal olarak 4 km'lik bir hızla günde 30 km'nin üstünde yapılacak yürüyüş genellikle cebrî yürüyüş olarak nitelendirilir. Cebrî yürüyüşlerde en çok, 24 saatte 50 km ve 38 saatte 100 km, 72 saatte 125 km kadar bir mesafe alınabilir.

— Huk. *Cebrî arttırma*. Arttırmanın yapılacağı yer, gün ve saat daha evvel ilân edilir (İcra İflâs kn. 114/1). Yapılan artırmada, tahmin edilen bedelin yüzde 75'i elde edilmez ise, o zaman 15 gün içinde ikinci artırma yapılır ve mal bu defa en çok artırana ihale edilir (İcra İflâs kn. 116). *Cebrî artırma* ile satılan mal bir gayri menkul ise, bunun mülkiyeti tapu kütüğüne yapılması gerekli tescilden önce alıcıya geçer (Med. kn. 633).

◆ **Cebriye** i. *Esk.* Fels. Kadercilik, fatalizm. İyi veya kötünün bizzat Tanrıdan geldiği inancını ifade eden terim. (*Zt.* KADERİYE.) Bk. ANSİKL.

— Dil bil. *Cebriye*'nin zıttı *kaderiye olduğu* için o kelimeye benzetilerek *cebriye* şeklinde de söylenir.

— ANSİKL. İyi veya fenanın doğrudan doğruya Tanrı'dan geldiğine inananlara göre: olayların meydana gelmesi insanın iradesine, yani isteyip istememesine bağlı değildir. Her şey önceden Allah tarafından değişmez bir şekilde tespit edilmiştir. Bunun sonucu olarak kulun seçme serbestliği olmadığından, işlenen iyi veya kötü işlerin Allah'tan olduğuna inanılır. Bu görüş sahiplerine *ceberiye* adı verilir. Ceberiye mezhebi, insanların bir işi yapıp yapmamakta serbest olduğunu kabul eden ve dolayısıyle yaptıklarından sorumlu oldukları fikrini savunan kaderiye mezhebi ile zıt görüşlere sahiptir. Ceberiye iki kısma ayrılır: Cehm bin Safva'nın öncülüğünü yaptığı bir gruba göre insanlarda irade yoktur. Bu bakımdan cansız varlıklar ile insan birdir. Her şeyi yapan Allah'tır. Bu gruba *halis* veya *tam cebrîler* denilir. Daha ılımlı bir görüşe sahip olan ikinci gruba göre ise kulun yaptığı işi Tanrı takdir eder, fakat kul, yapılması için bir güç sarfeder. (M)

CEBRİON i. (mit. dev *Cebrion*'dan). Esmer veya kırmızı uzun böcek.

— ANSİKL. *Cebrion*'larda çok açık bir iki şekillilik görülür: erkekler kanatlı; dişiler kanatsız, kısa ve çatlak elitralı, toplu ve iridir. Yere gömülü yaşar ve sırf çiftleşmek için gövdesinin yarısını yuvasından dışarı çıkarır. Erkekler yazın, sağnak halindeki yağmurlardan sonra ve geceleyin sürüyle uçuşur. Cebrion türleri, kuzey yarımkürede, özellikle Akdeniz bölgesinde çok yaygındır. *Cebrio gigas* Avrupa'nın güneyinde bulunur. Kınkanatlıların *cebrionidae* familyasındandır. (L)

CEBRİONİDAE çoğl. i. *Elateridae*'ye yakın kınkanatlı böcekler familyası. Kurtçukları yerde yaşar, bitkilerin köklerini kemirir. (L)

CEBU, Filipinler'de ada, Visayan takımadalarında, doğuda Leyte ve Bohol, batıda Negros arasında; 1 123 000 nüf. (komşu adalarla birlikte). Yerşekillerinin inişli çıkışlı olmasına rağmen adada tarım (mısır, tütün, şekerkamışı) yapılır. Kömür madenleri. Cebu, Filipinler'in en kalabalık adasıdır; halkının bir kısmı Hawaii adalarına göçmüştür.

— Tar. *Cebu* şehri, adanın doğu kıyısında; 259 200 nüf. Din ve öğretim merkezi, Filipinler'in ikinci limanı. Cebu limanına Manila'dan daha çok gemi uğrar; hindistancevizi içi, abaka ve şeker ihraç edilir. Magellan buraya demir attı (1521) ve biraz uzaktaki, Mactan adacığında öldü. (L)

CEBUS. Bk. BAŞLIKLIMAYMUN.

CECCANO, İtalya'da komün. Latium'da (Frosinone ili), Sacco kıyısında; 18 700 nüf. (L)

CECCHETTİ (Enrico), italyan dansçısı ve bale yöneticisi (Civitanova 1850-Milano 1928). Dans sanatçısı bir ailenin oğlu; yirmi yaşında Milano'da Scala tiyatrosunda sahneye çıktı. Avrupa ve Amerika'daki büyük başarılardan sonra Petersburg'a gitti. Baş dansöz ve bale öğretmeni yardımcısı olarak 1892'den itibaren getirdiği krallık Bale okulunda öğretmenliğe başladı. Hareketlerin serbestliğini sağlayan yeni bir gelişme sistemi ortaya koydu. Çalışmaları Rusya'da büyük bale sanatçıları devrinin açılmasını sağladı. 1902'de, Rusya'dan ayrıldı ve Varşova Büyük tiyatrosunun yönetimini ele aldı. 1905'te Petersburg'a dönüşünde açtığı bale okulu Rus balesinin gelecekteki yıldızlarından T. Karsavina, V. Nijinski ve kız kardeşi Bronislava, Anna Paulova ve daha birçoklarının yetiştikleri bir kaynak oldu. 1909'da Diaghilev tarafından kendi bale topluluğuna öğretmen olarak getirildi, 1921'e kadar bu görevde kaldı. 1925'te çalışmağa başladığı Milano Scala tiyatrosunun dans okulunda verdiği bir ders sırasında öldü. (L)

CECCHİ (Emilio), italyan yazarı (Floransa 1884-Roma 1966). *La Ronda* dergisinin kurucularından biridir. Edebî eleştirmeleri, ingiliz edebiyatını çok iyi bildiğini gösterir. Eserleri: *Rudyar Kipling* (1911), *Storia della Litteratura İnglese nel Secolo XIX* (XIX. yy. İngiliz Edebiyatı Tarihi) [1915]. Manzum eserlerini, duygularının inceliğiyle uyuşan arı bir dille yazdı. *Pesci Rossi* (Kırmızı Balıklar) [1920], *L'Osteria del Cattivo Tempo* (Fırtına Hanı) [1927], *Et in Arcadia Ego* (Ve Ben Arcadia'da) [1936], *Corse al Trotto* (Koşu Yarışları) [1936]. Bundan sonra sanat ve edebiyat üzerine çalışmalarına devam etti ve incelemelerini birbiri arkasından yayımladı: *Giorno per Giorno* (Gün be Gün) [1953], *I Grandi Romantici İnglesi* (Büyük İngiliz Romantikleri) [1961]. (L)

CECCO D'ASCOLİ (Francesco STABİLİ, — denir), italyan şairi, bilim adamı ve astrologu (Ascoli 1269-Floransa 1327). Dante'nin *İlâhi Komedi*'sinde öne sürdüğü görüşleri çürütmek için yazdığı *L'Acerba* (Kekre) adlı şiiriyle ün yaptı. Engizisyon'un kendisini dinî sapıklıkla suçlaması sonunda yakılarak öldürüldü. (L)

CECİDOMYİA i. Bütün dünyada yaygın, bitkilere zararlı ev sineğine benzer böcek.

— ANSİKL. *Cecidomyia destructor* buğday ve çavdara musallat olur, kurtçuğu yaprak kınının altına saklanarak sapları kemirir. Bu küçük sinek yılda birçok döl verir. Avrupa'da buna *Hesse sineği* de denir. Çünkü bu sineğin, XVIII. yy. sonlarında Amerika'dan dönen Hesse'li askerler tarafından oradan getirildiği sanılmaktadır. Çiftkanatlıların *cecidomyidae* familyasından. (L)

CECİDOMYİDAE çoğl. i. (yun. *kekis, kekidos*, mazı uru ve *muia*, sinek). İncebaş çiftkanatlı böcekler familyası. İnce ve narin yapılı çok küçük sinekleri kapsar.

— ANSİKL. *Cecidomyidae*'nin kurtçukları çok değişik tarzda beslenir. Etçil, gübrecil ve asalak olanları bulunduğu gibi büyük bir kısmı bitkilerin zararına yaşar ve onlarda mazı oluşumuna yol açar. (L)

CECİL (Robert), birinci **Salisbury** kontu, ingiliz devlet adamı (Westminster ? 1563 ? - Marlborough 1612). William Cecil'in oğlu. 1588'den itibaren diplomatik heyetlere katıldı. 1589'da vekâleten, 1596'dan 1608'e kadar da asaleten dışişleri bakanlığı yaptı. 1598'de babasının ölümü üzerine kraliçe Elizabeth tarafından baş müşavirliğe seçildi; bu tarihten sonra Cecil krallık otoritesine dayanarak İngiltere'nin içişlerinde söz sahibi oldu. Bir vârisin tahta tayini meselesi üzerine iskoçya kralı James VI ile gizlice temas kurdu. Akıllı davranışları, tavsiyeleri ve aldığı tedbirler sayesinde 1603'te James I adıyle İngiltere kralı olan kral Stuart'a kesin bir veraset sağladı. Kral, Cecil'i lûtuf ve ihsanlara boğmak suretiyle minnettarlığını gösterdi. (L)

CECİL (William), baron **Burghley** veya **Burleigh**, ingiliz devlet adamı (Bourne, Linconshire 1520-Londra 1598). 1550'den 1553'e ve 1558'den 1572'ye kadar bakan, 1572'den 1598'e kadar maliye bakanı. Siyaset hayatına Somerset'in yardımıyle girdi. Onun iktidardan düşmesinden sonra (1549), durumunu kurtardı ve 1550'de kralın kâtipliğine getirildi. Mary Tudor'un tahta çıkmasıyle görevinden alındıysa da saraydaki etkili durumu sarsılmadı: ölçülü davranışı, doğruluğu, işine bağlılığı ve devlet anlayışı onu aranan bir kimse yapmıştı. Elizabeth tahta çıkınca (1558), yeniden kral kâtipliğine döndü ve kırk yıl boyunca kraliçenin başnazırı oldu. İkisi çok iyi anlaşabiliyor ve birbirini tamamlıyordu. Cecil'in bütün siyaseti, devlet ve milleti çekip çevirmek ve krallığa, gücünü arttırması için denge sağlamak ve zaman kazandırmak oldu. Ölümüne kadar kendisine yürekten güvenen kraliçe onu 1571'de Lordlar kamarası üyeliğine yükseltti. Meşrutiyet yönetimine yürekten bağlı, kanuna saygılı bir devlet adamı olarak Elizabeth'i etkileyerek krallık gücünün parlamentoya dayandırılmasına çalıştı. Whitgift'in aşırı davranışlarını yıkıcı, yararsız bulduğunu açıkladı. Maliyeyi az rastlanılır bir dürüstlük ve güvenle yönetti; krallığın iktisadî hayatına canlılık getirdi. Ticarete sınırlı bir serbestlik tanıyarak gümrük gelirlerini yükseltti. Sanayie gelişme sağladı. Sosyal dengeyi güven altına almağa önem verdi ve yoksulluk içindeki sosyal sınıfların kalkınmasını sağlayan *poor laws*'lar (yoksul kanunları) çıkarttı. Krallığın askerlik gücü-

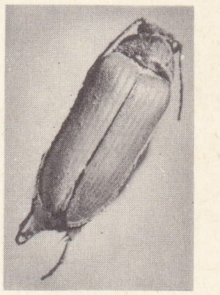

cebrion

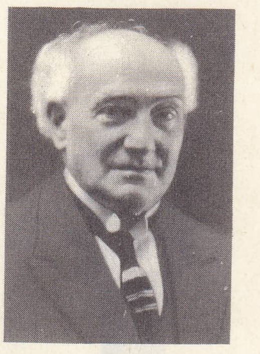

Enrico CECCHETTI

William CECİL

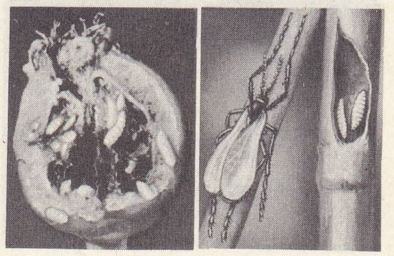

cecidomyia: solda, sap üstünde böcek ve larvaları; sağda, armut içine yerleşmiş

Foto. Vincent, Badodi, Viollet (LAROUSSE)

nü, özellikle deniz gücünü yükseltmeğe çalıştı. Dış siyasette kraliçe gibi ihtiyatlı davranarak, İngiltere'nin hazırlanabilmesi için İspanya ile çatışmayı elden geldiği kadar geciktirmeğe çalıştı. İskoçya'yı 1559-1560 ve 1569-1570'te sarsan iç karışıklıklar sırasında protestan partisine dolaylı yoldan yardım yapılmasını ve silâhlı bir müdahaleden kaçınılmasını istedi; ingiliz gücünün zayıflamasını önlemek için 1579'da yapılması düşünülen istilâya engel oldu. Buna karşılık, Marie Stuart'ın çevresinde birtakım dolaplar döndürüldüğünü görünce, İskoçya kraliçesine karşı sert davranılmasını, önce hapsedilmesini, sonra cezalandırılmasını istedi. Güttüğü siyaset olumlu sonuçlar verdi; İspanyollara karşı (1587-1588) İngilizlerin başarı kazanmasını, Drake'ın alınmasını ve Yenilmez armadanın bozguna uğratılmasını sağladı. (L)

CECİLİA, Gustaf Vasa'nın üçüncü kızı (Stockholm 1540-Brüksel 1627). Çok güzeldi. Uygunsuz davranışı 1559'da yüz kızartıcı bir olaya yol açtı, babası çok üzüldü. 1564'te Baden margravı Christofter ile evlendi, fakat maceralarını sürdürdü. Yalnızlık ve yoksulluk içinde öldü. (L)

CECİL OF CHELWOOD (Edgar, vikont), ingiliz devlet adamı (Londra 1864-Tunbridge Wells, Kent 1958). Üçüncü Salisbury markisinin üçüncü oğlu. 1906'da Muhafazakâr partiden milletvekili seçildi, 1916'dan 1918'e kadar abluka bakanlığı, sonra dışişlerinde bakan yardımcılığı yaptı. Milletler cemiyeti yasasını kaleme alanlardan biridir. Bütün çabasını bu kuruluşun korunması yolunda harcadı; ortak güvenlik ve silâhların sınırlandırılması siyasetine bağlı kalınmasını istedi. (1937 Nobel barış ödülünü aldı.) [L]

CECİNA, İtalya'da şehir, Toscana'da (Livorno ili), Cecina nehrinin ağzında; 16 600 nüf. Ticaret merkezi. (L)

CECROPİA i. (Cécrops'un adından). Orta ve Güney Amerika'da yetişen sütlü bitki. (Dutgillerden.)

— ANSİKL. Bu cinsin kırk türünden en önemlisi *Cecropia peltata*'dır. Gövdesinin içi boş, düğüm yerleri şişkindir. Çatılarda ve yerde su oluğu olarak kullanılır. (L)

CECROPS i. Sifonağızlı, kopepod, küçük kabuklu hayvan. Kabuğu geniş olan bu hayvan çeşitli deniz balıklarının solungaçlarında veya derisinde yaşar. *(Caligidae* familyasından.) [L]

CED veya **CET** i. (ar. *cedd). Esk.* Ananın veya babanın babası, dede: *Ceddim Mervan onu mukataa etti. Şimdi bana kaldı* (Cevdet Paşa). ‖ Ata: *Duydum akıncı cedlerimin ihtirasını* (Yahya Kemal). *Ayrıca da cedlerimizin daima inkılâpçı ve modern olduklarını gösterdiniz* (A. H. Tanpınar).

— *Esk. Ced be-ced,* soyca büyük babadan büyük babaya geçe geçe. ‖ *Cedd-i âlâ,* bir soyun başı olan kimse: *Ömer İbni'l-Hattâb radiyallahu anh Hazretleri, Ömer İbni Abdü'l-Azîz'in vâlidesi tarafından cedd-i âlâsıdır* (Cevdet Paşa). ‖ *Cedd-i büzürgvâr,* sayılan, hatırlı, soylu. ‖ *Cedd-i fâsid,* annenin babası. ‖ *Cedd-i sahîh,* babanın babası.

— ÇEŞ. DEY. *Ceddine rahmet. Teklz.* «Hay çok yaşayasın!» anlamında kullanılan söz: — *Hah! Hay ceddine rahmet ... tamam ... benim dedemin dedesinin dedesi* (B. Felek). ‖ *Ceddine lânet* (veya *yedi ceddine lânet*), kızgınlık. öfke ile söylenir.

— Esk. huk. Ana ve baba yönünden, ana veya babanın erkek olan «usul»ünden; ölen ile arasında kadın bulunan kişiler için kullanılır: Ananın babası, ananın babasının babası, babanın anasının babası gibi. Cedd-i fâsid, zevil erham denen bölüme girer. ‖ *Cedd-i sahîh,* ölenin babasının erkek olan «usul»ü için kullanılır; ölen ile ced arasında kadın bulunmaması gerekir. Cedd-i sahih «ashab-ı feraiz» bölümüne girer.

◆ **Ceddanî** sıf. *Esk.* Ataya ait, atalardan gelen.

◆ **Ceddaniyet** i. *Esk.* Fels. Atacılık, atavizm.

◆ **Ceddât** çoğl. i. *Esk.* Nineler, büyükanneler.

◆ **Cedde** i. *Esk.* Babanın veya ananın anası, büyükanne, nine: *Kim iddia edebilir ki ceddemizle hafidemiz aynı bint-i Havva*'dır (Cenab Şahabeddin).

— Esk. huk. *Cedde-i fâside,* ölenin kadın «usul»ünden; ölen ile arasında «cedd-i fâsid» bulunan kişiler için kullanılır: ananın babasının anası, ananın babasının babası gibi. ‖ *Cedde-i sahîha,* ölenin kadın «usul»ünden; ölen ile arasında «cedd-i fâsid» girmeyen kişiler için kullanılır: ananın anası, ananın anasının anası, babanın anası, babanın babasının anası gibi. Cedde-i sahîha da «ashab-ı feraiz»dendir.

◆ **Cedden** zf. *Esk.* Atalarla ilgili olarak. (M)

CED i. Mıs. mit. Eski adı TAT veya DAD olan, Mısırlılara ait bir tılsım. Sırasıyle, dört katlı bir sunak, Nil nehrinin seviyesini ölçmeğe yarayan bir kuyu veya göğü taşıyan dört dayanağın perspektif bakımdan canlandırılması olarak yorumlandı. Gerçekte *ced* süre ve dayanıklılık düşüncelerinin sembolüydü. Belki de tanrı Osiris'in ilkel fetişi olan dalları budanmış ağacı canlandırıyordu. (L)

Cedant arma togae (lat. *Silâhlar toga önünde eğilsin* anlamında). Cicero'nun kendi konsüllük devrini anlatan şiirinde kendini öğmek için yazdığı bir mısraın yarım dizesi. Bu söz, silâhlarla, kılıçla temsil edilen askerî iktidarın; toga ile temsil edilen sivil iktidara yerini bırakması veya önünde eğilmesi gereğini belirtmek için kullanılır. (L)

CEDAR LAKE veya **LAC DES CÈDRES,** Kanada'da (Manitoba) göl, Winnipegosis gölünün kuzeyinde; 13 900 km². Saskatchewan bu gölden geçer. (L)

CEDAR RAPİDS, Amerika Birleşik devletlerinde (Iowa) şehir. Cedar ırmağının her iki kıyısında; 72 296 nüf. (1950). Bir havaalanı ile kara ve demiryolları aracılığıyle öbür şehirlere bağlıdır. Cedar Rapids tarım yapılan geniş bir bölgenin merkezidir. Büyük çapta toptan ticaret. Yulaf, mısır, süpürgeotu vetiştiriciliği ve işlenmesi. Kümes hayvanı yetiştiriciliği; büyük baş hayvan yemi hazırlanması; et paketleme. Yol yapımında, madencilikte, sütçülükte kullanılan makineler; büro malzemesi, pompa, radyo ve yayın malzemesi yapımcılığı. Şehirde dört lise, bir umumî kütüphane ve bir mason kütüphanesi vardır. Mason kütüphanesi bu konudaki en geniş koleksiyonlardan birine sahiptir. Umumî kütüphanede sürekli olarak sergiler açılır. Ayrıca iş idaresi okulu; beyzbol, futbol sahaları; tenis kortu. Şehrin ahalisi genellikle çek asıllıdır. Nitekim çekçe bir gazete çıktığı gibi, bir de Çek Güzel Sanatlar topluluğu vardır. 1841'de bir grup göçmen burada bir köy kurarak bir bıçkı tezgâhı işletmeye başladılar ve bir banka açtılar. Kısa bir süre sonra köyün anayollara bağlanmasıyle şehrin gelişmesi hızlandı. 1852'de Çek göçmenler gelerek şehrin civarına yerleşti. Cedar Rapids birliğe 1849'da katılmıştır. (L)

CEDÂVİL çoğl. i. (ar. *cedvel,* su arkı'ndan *cedâvil). Esk.* Cedveller, düzgün çizmeye mahsus cetvel tahtaları. ‖ Çizelgeler, listeler. ‖ Su arkları. (M)

CEDEL i. (ar. *cedel). Esk.* Tartışma, çekişme: *Cihânı ma'reke halk eylemiş hayâtı cedel* (M.Â. Ersoy). ‖ Kavga. ‖ *Cedel etmek,* söz yarışı yapmak. ‖ *İlm-i hitâf ü cedel,* mantık yoluyle tartışma bilimi. — Mant. Diyalektik, eytişim.

◆ **Cedelgâh** bls. i. *Esk.* Çekişme yeri, dünya: *Doksan senelik ömre, İlâhî, bu mu gayet? / Bilmem ki ne âlem bu cedelgâh-ı maîşet* (M.Â. Ersoy).

◆ **Cedelî** sıf. *Esk.* Tartışmaya ilişkin. ‖ Tartışmacı. *Cedelî-i mücib,* tartışmada cevap veren. ‖ *Cedelî-i sâil,* tartışmayı açan, tartışmada soru soran.

◆ **Cedelleşmek** ortaklş. f. Tartışmak: *Büyük bir vak'a ve şahsiyetli bir insanla karşılaşıp cedelleşmeliyim ki kendime geleyim* (R. H. Karay). *O yüzü buruşan, orta yaşlı, kısa boylu, sivri sakallı şeytanla cedelleşiyor* (H. E. Adıvar). Halk dilinde *cebelleşmek* de denir. (M)

CEDERBORGH (Fredrik), isveçli yazar (Östra Bor, Örebro yakınları 1784-Dalkarlshyttan 1835). *Uno von Trassenberg* (Trassenberg'li Uno) [1809-1810] ve *Ottar Tralling Lefnadsmalning* (Ottar Tralling'in Hayatı) [1810-1811] adlı romanları var. Zamanında en çok okunan yazarlardan biri olan Cederborgh, isveç realizminin de öncülerindendir. (L)

CEDİ i. Nümism. Gana'nın eski para birimi. 100 Peseva'ya bölünürdü. (Cedi 23 şubat 1967'de yerini Yeni-Cedi'ye bıraktı.) [L]

CEDİ, Cezayir sahrasında vâdi, Avlad Nail ve Ziban tepelerinden gelen sularla beslenir. Ana kollarından biri Laguat'a geçer. Sahra Atlasına paralel olarak akan ve çoğunlukla kumlar altına gömülen çığırı Melrir şot'unda sona erer. (L)

CEDİD veya **CEDİDE** sıf. (ar. *cedid* veya *cedide). Esk.* Yeni: *Fartı hamiyet ve gayretine rağmen, memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olamadı* (Atatürk). *Avrupalılar tıbbı, kimyayı, felekiyat ve riyaziyatı Araplardan aldıkları halde biz ne halt karıştırıp Avrupalılardan ulûm-i cedideyi almıyoruz* (R.N. Güntekin).

— *Esk. Eser-i cedid.* Bk. ESER-CEDİT.

— Tar. *Nizam-ı Cedid.* Bk. NİZAMICEDİT. (M)

Cedid altın. Nümism. Mustafa II devrinde (1696) basılan osmanlı altını. Değeri yüksek İstanbul altınının yabancı ülkelere gitmesini önlemek için çıkarıldı. Sadece gümüş paralara vurulan tuğra, cedid altına da vuruldu. Fakat para sıkıntısı önlenemediğinden, 1715'te *Cedid-i İstanbul* adlı ve tuğralı diğer bir altın para basıldı. Ayrıca 1725'te Güney Kafkasya ve Kuzey Azerbaycan'da basılan *cedid zincirli* ve Mustafa III devrinde basılan *cedid-i zer mahbub* adlı altın paralar vardır. Mahmud II'nin tahta çıkışının dokuzuncu yılında onbeşinci yılına kadar çıkarılan *cedid-i rumî* de osmanlı altınlarındandır. (M)

CEDİDAN veya **CEDİDEYN** çoğl. i. (ar. *cedidan* veya *cedideyn). Esk.* Gece ve gündüz. (M)

CEDİD'CİLİK i. XIX. yy. sonlarında çarlık Rusya'sı müslümanları arasında Batı kültürü etkisi ile başlayan ve 1905 ihtilâlinden sonra Buhara, Hive hanlıklarına ve Doğu Türkistan'a kadar yayılan yenileşme hareketi.

— ANSİKL. Rusya müslümanları içindeki softalar tarafından, Gaspıralı İsmail Beyin ortaya koyduğu ve ilkokullarda tatbik edilen «usul-i savtiye» (arap yazısı ile yazılan türkçede, her ses için bir harf kullanma metodu) taraftarlarına «cedidler» adı verildi. İç Rusya müslümanları arasında ise cedidcilik, siyasî olmayan bir ileri fikir hareketi sayıldı. Fakat Buhara ve Hive hanlıklarında çarlığın resmî bilginleri cedidciliği siyasî bir cereyan gibi gösterdiler. Oysa cedidciler ilkokul ve medreseleri ıslah etmek fikrinde idiler. Rus sosyalist partileri, müslümanlar arasındaki bu yenileşme hareketini destekledi, fakat sağcı rus partileri bu akımı engellemek istedi. 1917 ihtilâlinden sonra Bolşevikler «cedidizm» terimi ile ifade ettikleri bu hareketi «devrim ve halk düşmanlığı» olarak nitelendirdiler; cedidciliğe «gericilik» damgasını vurdular. Rusya'da yeni rejimin yerleşmesinden sonra cedidcilik cereyanı ortadan kalktı. Bu ha-

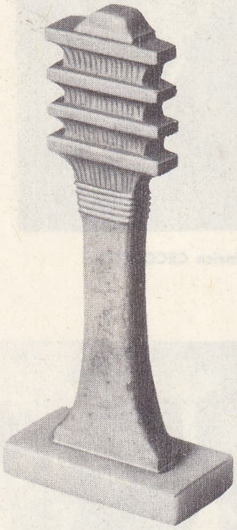

ced

CEFALU katedrali «İsa», XII. y. mozayiği

Foto. Giraudon, Alinari (LAROUSSE)

reket, şüphesiz ki, ne rus müstemlekecilerinin dediği gibi «inkılâp ve separatizm», ne de bolşeviklerin dediği gibi «gericilik ve halk düşmanlığı» idi. Bu hareket, çevre şartlarına, zamana ve zemine göre meydana gelen Batıcı ve ileri bir fikir akımından ibaretti. (M)

CEDİR sıf. (ar. *cedâret*, lâyık olma'dan *cedîr*). *Esk.* Uygun, lâyık: *Cerbeze ve hikmetin cedîr-i takdir değildir* (Yusuf Kâmil Paşa). ‖ *Cedirün biz-zikr*, zikre, anlatılmağa değer. (M)

CEDİY i. Teke veya oğlak.
— Astron. Kutup yıldızının ve ikinci mıntıkatülbürucun onuncu burcu olan Capricornus'a verilen ad. Capricornus yirmi sekiz yıldızdan meydana gelir. (M)

CEDRELA i. Büyük boylu ağaç türü. Asya ve Amerika'da yetişir. Avrupa'da caddeleri süslemek için yetiştirilir. Tespihağacıgillerden. (İlmî adı: *Cedrela Sinensis.*) [L]

CEDRO i. Cedrela'nın çeşitli cinslerinden elde edilen amerikan menşeli kereste. (Sandal ve özellikle yarış kayığı yapımında kullanılan en elverişli ağaçtır. Sağlam ve böceklere karşı dayanıklıdır. Ayrıca, bundan puro kutuları da yapılır.) [L]

CEDROS, Honduras'ta (Francisko Morazan idare bölgesi) şehir, idare bölgesi merkezinin kuzeyinde; 976 m yüksl.; 15 177 nüf. Grande del Agua tarafından akaçlanır. Tahıl tarımı; kahve ve şekerkamışı tarlaları. Hayvancılık. Agalteca'da demir filizi. (L)

CEDROXYLON i. (yun. *kedros*, sedir ve *ksylon*, odun). Bugünkü sedirlerin ikincil odun tabakasının özelliklerini taşıyan fosil odunlara verilen ad. (L)

CEDRUS. Bk. SEDİR.

CEDVAR i. (ar. *cedvār*). *Esk.* Bot. Kâfur kokulu ve zencefil cinsinden, uyarıcı olarak kullanılan bazı zaferan'ların (safran) kökü. *(Curcuma Zedoaria).*

◆ **Cedvarî** sıf. Cedvarla ilgili. ‖ Aybaşı âdetlerini kolaylaştıran ilâç .(M)

CEFA i. (ar. k.). Eziyet, sıkıntı: *Safasına cefasına dayandım / Bu cefaya dayanmayan gelmesin* (Pîr Sultan Abdal). ‖ *Cefa etmek (eylemek)*, üzmek, eziyet etmek: *Kat kat ziyade eza ve cefa eder oldular* (Cevdet Paşa).
— DEY. *Cefa çekmek (görmek)*, sıkıntı geçirmek, eziyet çekmek: *Uzun yıllar cefasını çekti yokuşun sefasını sürecekti artık* (Y.Z. Ortaç).
— *Esk. Cefa-cû*, cefa arayan, cefa eden. ‖ *Cefa-dîde*, cefa görmüş: *Gaddarı, cefa-dîdeyi, mahkûmu, esiri* (M.Â. Ersoy). ‖ *Cefa-keş*, eziyet çeken, sıkıntıya katlanan. ‖ *Cefa-pîşe*, eziyet etmeyi huy edinmiş, zalim. Sevgili.
— Tasav. Müridin sevgiliden (mürşidinden) ayrı veya uzak kalması. ‖ *Cefa-yı yâr*, sevgiliden (mürşitten) ayrı düşme.

◆ **Cefakâr** bls. sıf. *Esk.* Cefa eden. ‖ Cefa çeken, kendisine eziyet yapılan. (M)

CEFAÎ, osmanlı şairi (XVI. yy.). Filibe'lidir. Rumeli vilâyetlerinde kadılık yaptı ve çeşitli ilimlerle uğraştı. Şiirlerinden başka, Kur'an-ı Kerimin yazı şeklini inceleyen *Resm-i Hatt-ı Kur'an'a Dair* adında bir eseri vardır. (M)

CEFALU, İtalya'da liman şehri, Sicilya'da (Palermo ili), Tiren denizi kıyısında; 12 800 nüf. Şehir sarp bir kayanın eteğinde kuruldu. Balıkçılık faaliyeti yaygındır. Katedrali, Sicilya'nın en ünlü anıtlarındandır. Yapımına 1131'de kral Ruggiero tarafından başlatıldı, 1240'ta tamamlandı. Altın fonlu çok zengin bizans mozaikleriyle süslüdür; arap ve roman uslûpları bu eserde ilgi çekici bir şekilde kaynaşmış ve uyumlaşmıştır. XV. yy.dan kalma kemeraltı. Norman üslûbunda manastır. Mandralisca müzesi.
— Tar. Cefalu eski *Kephaloidion* (Cephaloedium) şehridir; Fenikeliler tarafından kuruldu, IV. yy.dan itibaren adını duyurmağa başladı; önce yunan, sonra roma sitesi oldu; Araplar (858) ve daha sonra Normanlar tarafından ele geçirildi. Akropolis'inin kalıntıları ve eski surun bir bölümünü muhafaza eder. (L)

CEFCAF i. Bk. CAFCAF.

CEFFARA, Güney Tunus ve Libya'da ova, Akdeniz ile Dahar yaylalarını ve cebel Nefusa'yı sınırlayan kıyı engebeleri arasında. Dördüncü zamanda alüvyonların yığışmasından meydana gelen bu ovada yer yer tepelere ve tuzlu çöküntülere rastlanır. Ovayı baştan başa aşan yarı göçebe kabileler, sürülerini daha kurak topraklara götürürler; ama tarım (tahıl ve zeytinlikler) özellikle Dahar dikbayırları eteğinde önemli ölçüde gelişmektedir. (L)

CEFFELKALEM bls. zf. (ar. *ceff-el-kalem*). *Esk.* Düşünüp taşınmadan, hemen, birden: *Hiç birimiz ceffelkalem reddedemeyiz mütalâasını da aynen alıyorum* (Atatürk). *Böyle bir fiilde bulunursa, ceffelkalem, mecnundur derler* (Namık Kemal). [M]

CEFN i. (ar. k.). *Esk.* Göz kapağı. ‖ Bıçak ve kılıç kını. ‖ Asma çubuğu. (M)

CEFR veya **CİFR** i. (ar. *cefr*. oğlak veya kuzu). *Esk.* Gaipten haber verdiği sanılan ilim, fal: *Müstakbele şimdi hükmolunmaz / Gaipteki cifr ile bulunmaz* (Ziya Paşa). *Hayri bey neler bilmez zaten... İlm-i havas, İlm-i cifr, ilm-i sihr, ilm-i huruf* (A. H. Tanpınar).
— ANSİKL. *Cefr ilmi* Müslümanlarca az bilinen, fakat çoğunlukça inanılan bir bilgi dalıdır. Buna göre harflerin kılavuzluğu ile gelecekteki olaylar bilinmeye çalışılır ve bu konuda kâhinlik yapılır. İnanılan söylentilere göre *Cefr* veya *Camia*, aslında halife Ali'nin yazdığı iki kitabın adıdır. Bu kitaplarda dünyanın başlangıcından kıyamete kadarki bütün olaylar konu edinilmiştir. Kitap, halife Ali'den sonra miras olarak halife Ali'nin oğullarının, sonra şia imamlarının eline geçmiştir. Bu imamlar, sözü geçen kitapla, Hz. Muhammed soyunun geleceğini keşfederlerdi. Şiî kaynaklarına göre bu kitap Cafer-i Sadık'ın elindedir ve temeli Musa peygamberin levhalarından alınmıştır. Başka söylentilere göre bu levhaları Hz. Muhammed ele geçirmiş ve damadı Ali'ye bırakmıştır. Bir söylentiye göre de Hz. Peygamber bu kitapların metnini kendisi söylemiş ve Ali kaleme almıştır. Bu söylentiye göre bir oğlak derisi üzerine yazıldığı için *cifr ilmi* denmiştir. Bu oğlak Uhud savaşında ganimet alınmış, Hz. Peygamber'in buyruğuyle kesilmiş, derisi üzerine *Cefr Kitabı* yazılmıştır. Cefr kitabı dünya olaylarının yorumu ile ilgili ise de, müslümanların genel görüşünce Kur'an'ın gizli yorumunu yapar ve iç anlamını açıklar. Bu görüşten ötürü yavaş yavaş harfleri birer anahtar olarak kullanmak ve Kur'an'ın derin anlamını açıklamak yoluna gidilmiştir. Böylece hurufîlik (harfler yoluyle Kur'an'ın gizli anlamını açıklamağa uğraşan tarikat) ve noktaviyye tarikatları (noktalara önem verek bu yolla gizli şeyleri bulmağa çalışan tarikat) doğmuştur. Birçok mutasavvıf, cefr ilmi üzerinde kitap ve risale yazmakla kalmamış, kehanetlerde bulunmuş, kendi kehanetlerini cefr ilmine dayandırmış ve oradan alınmış gibi göstermişlerdir. Herhalde cefr ilmi, emevî ve abbasî halifeleri devrinde baskı gören Ali taraftarlarının ortaya attıkları ve yaydıkları bir inanıştır. Böylece bazı kehanetler desteğiyle Ali taraftarlarının geleceğini umutlu kılmak, maneviyatlarını kuvvetlendirmek yolu tutulmuştur. Ayrıca, özellikle Mütevekkil devrinde çok işkence gören Ali taraftarları, halifeyi bu kehanetlerle korkutmak yoluna gitmişlerdir. Daha sonra bu bilgi, bu amaçtan ayrılarak gelecekten haber veren ve kehanette bulunan bir yöntem haline gelmiştir. Bu cinsten bir kehanet kitabı Selim I tarafından Mısır'da bulunmuş ve Topkapı Sarayı kitaplığında saklanmıştır. Söylentiye göre Murad IV kendi ölümünü bu kitapla önceden öğrenmiştir.

◆ **Cefrî** veya **cifrî** i. *Esk.* Falcı.

◆ **Cefriyat** veya **cifriyat** i. *Esk.* Cifir ile ilgili olan şeyler. (M)

CEGLED, Macaristan'da (Peşte idare bölgesi) şehir, Budapeşte'nin güneydoğusunda; 38 000 nüf. Demiryolu malzemesi onarma fabrikası. Tahıl ve hayvan ıslah merkezi. Kümes hayvanları yetiştiriciliği. Meyve bahçeleri. (L)

CEGLİE MESSAPİCO, İtalya'da komün, Apulia'da (Brindisi ili); 23 900 nüf. Eski kalıntılar. (L)

CEHALET i. (ar. *cehl*, bilmemek'ten *cehâlet*). *Esk.* Bilgisizlik: *Onlara şarkın en büyük düşmanının cehalet olduğunu anlatmaya çalışıyorum* (Ş. S. Aydemir). *Burada kalıp cehaletten patlıyayım mı? Tahsile gidiyorum* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Cehâlet-i müstetemme*, koyu cehalet. (M)

CEHARET i. (ar. *cehâret*). *Esk.* Yüksek seslilik. Bk. CEHR. (M)

CEHDİ. Bk. CEHİT.

CEHDİ EFENDİ (İbrahim), osmanlı şairi (Diyarbakır 1771-ay.y. 1808). Diyarbakır'ın tanınmış ailelerinden müftü Seyyid Kasım Efendinin torunu ve Süleyman Efendinin oğlu; yazar Süleyman Nazif'in büyükbabası. Alâeddin Paşazadelerin Dîvan efendiliğinde çalıştı. Arap ve fars edebiyatını çok iyi biliyordu. Şiirlerinden örnekler, Saadettin N. Ergun'un *Türk Şairleri*'nde basılmıştır. (M)

CEHEGİN, İspanya'da (Murcia ili) şehir; 15 900 nüf. (L)

CEHELE çoğl. i. ve sıf. (ar. *cehl* veya *cehalet*'ten). *Esk.* Bilgisizler, cahiller: *Benim dakikalar hasrettiğim büyük esere / Geçende «şiir» diyorlardı birtakım cehele* (Tevfik Fikret). ‖ Kendini bilmezler, münasebetsizler. (M)

CEHENNEM i. (ibranice *Gehinnom*, Kudüs yakınında suçluların ve kurban edilenlerin atıldığı Hinnom vâdisinin adı, ar. *cehennem*). Günahkârların âhirette gideceklerine inanılan yer: *Seni dünyada rahat yaşatmak için, âhirette cehennemden hiç kurtulmamağı gözüme alırım, Allah'la ahdım var* (Namık Kemal). *Cehennemde hep aynı kızgın kaya parçasını dik bir yokuşa ite kaka sürüp taşımağa mahkûm ettiği kahramanını düşündü* (A.H. Tanpınar). ‖ *Mec.* Büyük sıkıntı ve azap veren yer: *Dışı ve içi kadınsız cadde, şu Beyazıt camii avlusundaki ramazan sergisi, şu eski Direklerarası bir hayat cehennemidir* (F. R. Atay).
— ÇEŞ. DEY. *Cehennem azabı*, günahkârların âhirette çekeceğine inanılan ıstırap: *Eğer Tanrı'nın cenneti, kapılarını cehennem azabını dünyada çeken o güzel ruha da açmadıysa yazık* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Cehennem gibi*, çok sıcak. ‖ *Cehennem hayatı*, büyük sıkıntı ve üzüntülerle dolu mutsuz yaşantı: *Bu, ikisinin arasında senelerce süren bir cehennem hayatı oldu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Cehennem kütüğü*, cehennemlik, günahkâr. ‖ *Cehennem olmak*, defolmak: *Haydi, şuradan cehennem ol. Deli deli söylenip durma* (Namık Kemal). *Sakallı yok mu işin? Git, cehennem ol şuradan* (M. Âkif Ersoy). ‖ *Cehennem zebanisi*, zalim, gaddar kimse. ‖ *Cehenneme direk olmak*, cehennemden kurtulamamak: *Duasını ettirivereydik hocaya, günahı varmış ki duadan sonra sakal kestirmenin, adam gider cehenneme direk olurmuş* (K. Tahir). ‖ *Cehenneme kadar* (veya *cehenneme kadar yolu var*), «istediği yere gitsin » anlamında kızgınlık sözü. ‖ *Cehenneme postu (seccadeyi) sermek*, büyük günahlar işlemek. ‖ *Cehennemi boyiamak*, öldükten sonra cehenneme gitmek. ‖ *Cehen-*

Zerdüşt cehennemi

«Cehennem»
Signorelli tarafından
(Orvieto katedrali)

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

nemin bucağı (dibi)*, çok uzak yer: *Ne diye düştün bu cehennemin bucağına sen* (R. H. Karay). *Ama cehennemin bucağı değil, neme lâzım, şirin yerdir* (B. Felek). || *Canını cehenneme ısmarlamak. Esk.* [Günahkârlar için] Ölmek: *Ebû Leheb, gam ve kederinden ağır hasta oldu ve bir hafta sonra canını cehenneme ısmarlayıp dar-ı mücazata gitti* (Cevdet Paşa). || *Hayatını cehenneme çevirmek (cehennem yapmak)*, ıstırap çektirmek, acı vermek: *Çocukluğumu alt üst eden, hayatımı bir cehennem yapan korkunç mahlûk...* (A. H. Tanpınar). — Din. *Cehennem azabı*. Bk. ANSİKL.

— Din. tar. Ruhların ölümden sonra bulunacaklarına inanılan yer. (Bk. ANSİKL.) || İslâm dininde kelâmcıların ve bütün müslümanların *neşet-i ukba* (kıyamet günü) hakkındaki inanışlarına göre, işkence ve azap yeri. (Bk. ANSİKL.) || Hıristiyan ilâhiyatında kurtarılmak ve halâsa kavuşmak için İsa'nın gelişini beklemekte olan ruhların bulunduğu yer. Bk. ANSİKL.

— Eczc. *Cehennem taşı*, ergitilmiş gümüş nitrat. Çoğunlukla kalem halinde olur ve dağlama işleri için kullanılır.

— Ed. *Türk edebiyatında cehennem*. (Bk. ANSİKL.) || *Dante'nin cehennemi*, Dante'nin *Divina Commedia*'sının ilk bölümü.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Cehennem makinesi* adı, çok değişik tipleri olan patlayıcı düzenlere (tekneler, arabalar v.b.) verilir. İçine barut ve misket doldurulmuş eşya veya araçlar düşman tarafından kendi saflarına alındığında patlar. Bu çeşit makineler, Anvers kuşatmasında (1585) İspanyollara karşı kullanıldı. Yine bu tip makinelerle İngilizler Saint-Malo (1693) ve Boulogne (1804) limanlarında yangın çıkarmayı denediler.

— Tasav. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. tar. *Eski Yunan ve Roma'da cehennem*. Pluto'nun krallığı, yunan-roma mitolojisinin *hades*'i, genellikle yer altındaydı, *tartarus* veya *tartaros*, en kötü ruhların bulundukları en derin kısımdı. Toprağa yakın kısımda, «doğruların mekânı» *elysion* kırları (cennet) vardı. Canlılar bile, volkanların faaliyeti geçitler açtığından (mağara, yer çatlağı), yeryüzünden buralara inebilirlerdi. Hades'in çevresinde dört nehir vardı: Styks, Kokytos, Akheron ve Phlegethon. Ölüler, kayıkçı Kharon'un kayığı ile Styks'i geçmek zorunda idiler. Hayaletlerle dolu ve olaysız geçen bir hayatları vardı. Şairlerle filozoflar cehennem tasvirlerini zenginleştirip mükâfat ve cezalar üzerinde önemle durdular ve cehennemi mahallere ayırarak ruhlar arasında uzun bir hiyerarşi yarattılar. Yargıçlar, Aiakos, Minos ve Rhadamanthus idi. Hermes ve Kerberos, kötülerin kaçmasını engellerdi. Lukianos ve Vergilius'un eserlerinde cehennemler üç kısma ayrılır: iyiler için, kötüler için ve mükâfat veya cezayı haketmeyenler için. Romalılar, kendi inanışlarına ekledikleri yunan inançlarını benimsediler. Orhus ve Dispater tarafından yönetilen, gezgin ruhlarla (manes) dolu bir yeraltı ülkesi tasavvur ettiler.

«Cehennemlik» XV. yy.dan kalma ingiliz mermeri (Libourne müzesi)

● *Asur-Babil cehennemi*. Yeryüzünün derinliklerindeki «cehennem» *(kigalu)*, hükümdarı Nergal ve eşi Ereşkigal olan bir devlet meydana getirir. Etrafı yedi kat duvarla çevrilidir. Ölüler zifiri karanlık içindedirler, yiyecekleri toz ve çamurdur. Aralarında sınıf ayırımı yoktur. Bununla beraber, *anunnaki* denen tanrılar, ölüleri değerlerine göre hükme bağlarlar; bu sebeple, bazılarına yatak ve içecek su verilir. Ölülerin ruhları, *edimmu*'lar ancak ceset bir mezara gömülüp sunular verilince devamlı bir huzura kavuşabilirdi; yoksa vampir kanatlı olarak tasavvur edilen edimmu'lar, gelip canlıları tedirgin ederlerdi.

● *Çin cehennemi*. En eski Çin inanışlarına göre, ölüler, göklerin hükümdarı yanında gökte veya yeraltında (sarı kaynaklar) bulunmaktadır. Hiçbir kefaret fikri yoktur. Cezalandırılmış ruhların bulunduğu bir cehennem düşüncesinin varlığına Buddha'cılıktan önce pek rastlanmaz (M.S. I. yy.). *Tao'cular*'ın da, Tayşan yakınındaki Şantong'ta Sö-Çuan'da kapıları olan cehennemleri vardır. Yeraltı âlemi, teşkilâtı bakımından, Çinlilerin idare teşkilâtının benzeridir. Belibaşlı cehennem görevlileri, eski toprak tanrılarıdır. Buddha inanışında cehennem kralı Yama, çin folklorunda büyük yer tutar.

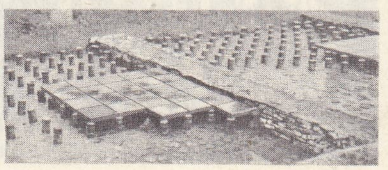

Veleia'da cehennemlik Piacenza yakını (İtalya)

● *Mısır cehennemi*. Gece saatlerinde güneşin aydınlattığı «kutsal yeraltı bölgesi»nde, gölgeler halinde dolaşan ölüler ne ceza, ne de mükâfat bekler. Mısırlılara göre dinsizlerin ruhu ikinci defa ölecek, yani büsbütün yok olacaktır. Doğruların ruhları ise ebedî hayata kavuşarak dünyadaki yaşantısına benzeyen bir ömür sürecektir. Rahipler, bütün törenleri eksiksiz yapılarak zengince gömülenlerin de doğrular arasında yer alabileceğini söylerlerdi. Önceleri tabiat tanrısı olan Osiris, ölüler tanrısı sıfatıyla mısır tanrıları hiyerarşisinde en başta yer alırdı.

● *İbrani cehennemi*. İsrail'in, önceleri *Şeol* adındaki bir yeraltı ülkesinde, iyilerle kötüler arasında kesin bir kader ayrılığı gözetilmeksizin, yeryüzü yaşantısının daha hareketsiz bir şekilde sürüp gittiğini düşündüğü anlaşılıyor. Sonraları, Ferisî'lerin etkisiyle ayırım yapıldı. İyilerin, bir zevk ve safa ülkesine yerleşeceklerine; kötülerin ise, habis ruhların yönetimindeki cehennemde akla gelebilecek her türlü işkenceyi çekeceklerine inandılar.

● *Hint dinlerinde cehennem*. Veda dininde cehennem *(naraka)*, cennetin karşıtı olarak kabul edilen ölüler diyarıdır. Yer altındadır, azap yeridir. Amellere göre ceza ve mükâfatları tartan terazi de oradadır. Cezaların süresi ve yargı şekli konularında hiç bir kesinlik yoktur.

● *Brahman'cılıkta cehennem*. Geleneksel olarak yedi tanedir, fakat bu sayı zamanla milyonlara ulaşmıştır. Bunlar yeraltı bölgelerinin yani *pâtâla*'nın altında bulunan, tanrı Yama'nın ülkesindedir ve her biri belirli bir suça ve onun cezasına ayrılmıştır. Ateş, başlıca işkence vasıtası olmakla beraber, dondurucu soğuk ve çeşitli işkenceler (tekerlek, makara, çömlekçi tornası, kılıç-lar üzerine düşüp saplanma, yanar fıçılar v.b.) de vardır. Ruh, cezası çektikten sonra ruhlar göçünün sağlandığı *samsâra* bölgesine geçecektir.

● *Buddha'cılıkta cehennem*. Öncekine benzer niteliklere sahiptir. Sıcak ve soğuk olurlar; lânetliler burada, günahlarının cezası olarak sürekli bir azap çekerler. Lânetleme sonsuz değildir; fakat bir lânetli, bir cehennemde ölüp bir başka cehennemde yeniden doğabilir. Buddha ikonculuğunda çeşitli cehennem bölgelerindeki işkenceler tasvir edilmiştir; en ünlü tasvirlere Bârâbudur'da (Orta Cava IX. yy.) ve Angkor Vat'ta (Kamboç, XII. yy.) rastlanır. *Cayna* cehenneminin yedi, sekiz veya on katı vardır.

● *Japon cehennemi*. Japonların iki cehennemi vardır: *Cigoku* cehennemi ve *Yomo* veya *Yomi-çu Kuni* adı verilen japon millî dini *«Sinto»nun* cehennemi. Cehennem, ya bir çirkef kuyusu veya ölülerin, yeryüzündekinin aynı, fakat daha az mutlu olarak hayat sürdürdükleri bir yer olarak tasavvur edilir. Bu cehennemin hâkimi tanrı Susanoo'dur.

● *Zerdüştlükte cehennem*. Zerdüşt inancına göre hüküm giyen ruh, cehennem *(duzakha)* üzerindeki «Çinvat» köprüsüne götürülür ve buradan da seçkinler diyarına (garothman) gönderilir. İmansızlar bu köprüyü geçemez ve uçuruma düşerek burada şeytanlara (dîv) teslim edilirler. Temiz ruhlar ise *Ormuzd*'un huzuruna çıkarılır ve vücutların dirileceği güne kadar kalacağı yere gönderilir.

● *İskandinav cehennemi*. Bu, *Hel* veya *Helhem*'dir (Luke'nin kızı Hel'in yurdu). Hastalık veya yaşlılıktan ölen herkesi Hel buraya kabul eder. Saraylarının en alt katı olan dokuzuncu bölge, büyücü ve kötülere ayrılmıştır. Savaşlarda ölenler, *Walhalla*'ya giderler.

● *Hıristiyanlıkta cehennem*. Katolik inancına göre ruh, ölüm anında, serbestçe seçtiği son manevî safta kalır. Cehennem, Tanrı'yı bırakma yolunu seçenlerin *durumu*'dur. Çektikleri azap, Tanrı'da son bulduklarını açıkça gördükleri halde buna inanmamakta ısrar etmelerinden doğar. Bunun içindir ki hayatlarının boşa gittiğini ve ebediyete kadar ulaşmak istemeyecekleri bir erekliği ta içlerinden duyarlar (lânetlilik azabı ki Tanrı'yı görmekten mahrum kalmadır). Bu manevî azaba bir de duysal ıstırap eklenir ki İncil buna *ateş, kemirici kurtlar, pas* adlarını verir. Bu ceza, kişinin suçluluk derecesine göre değişir. İsa'nın sözlerine göre öteki dünyada suçluların azabı sonsuzdur. Hıristiyanlara göre cehennem Tanrı'nın lânetine uğrayan kişilerin ceza yeridir. Bunlar Tanrı'yı görmekten sonsuza kadar yoksun kalacaklardır. Cehennemin mutlak hâkimi şeytandır. Hıristiyan efsane ve rivayetlerine göre cehennem ateş ve kükürtle doludur. Günahkârlara orada bedenî işkenceler yapılır. Bu konudaki en güçlü tasvir, Dante'nin *Divina Commedia* adlı eserinin *Inferno* (Cehennem) bölümündedir. Liberal ve modern *Protestanlıkta* ise «cehennem» deyimi az kullanılır. Daha çok sembolik bir anlamı vardır ve Tanrı ile temastan mahrum kalan ruhların durumunu belirler. Cezaların sonsuzluğuna inanış, «universalisme» (sonunda herkes için kurtuluş olduğu) ve sapkın ruhların tam mânâsıyle öleceğini kabul eden «Conditionalisme» (Koşulculuk) ile çürütülmüştür.

● *İslâmda cehennem*. Kur'an ayetlerinin zahirî anlamlarına göre cehennem, yollarını şaşıran kimselerin buluştuğu yerdir (Hacer suresi 43. ayet). Kibirli kimselerin gideceği ayrı bir bölüm de tanımlanmıştır. Bu ayete göre cehennemin 7 kapısı vardır. Her kapıda özel muhafızlar bulunur (Hacer suresi 44. ayet). Bu kelimenin eski metinlerde «derin» anlamına gelen kullanılışına da rastlanır *(bi'r-i cehennem* [çok derin kuyu]). Cehennemin İslâm ve Hıristiyanlıktaki tasavvuru birbirine birçok noktalardan benzer. Genel olarak cehennem, her iki dinde de dünyadaki ateşe benzetilir.

Kur'an'da ve hadislerde cehennemin canlı ve parlak tasvirlerine rastlanır. Bazı yerlerde de cehennem kelimesi yerine ateşin özelliklerini belirten sıfatlar kullanılır: *Leza* (saf alev), *sa'ir* (yanan ateş), *sakar* (kırmızı ateş), *hutame* (yakıcı ateş), *hâviye* (gayya kuyusu), *cahim* (şiddetli ateş). Bazı ayetlerde de cehennem kelimesinin karşılığı olarak *nâr* (ateş) kelimesi kullanılır. Kur'an'da cehennemin sıfatlarını belirtmek için kullanılan bu kelimeler, bazı müfessirlere (Kur'an'ın anlamını yorumlayanlar) göre cehennemin muhtelif derecelerini göstermektedir.

Cehennemin korkunçluğunu anlatan ayetlerin çoğu Mekke'de inmiştir. Bu devrede insanları dine çağırmak için bu ayetler etkili birer unsur olmuştur.

Âhirette bir cezalandırma vasıtası olarak kullanılan cehennemde, günah işleyenlerin devamlı kalıp kalmayacağı konusunda islâm mezhepleri farklı görüşlere sahiptir. Mutezile ve Hariciye mezheplerine göre cehennem azabı ebedîdir. Büyük günah işleyerek cehenneme giren kimseler bir daha oradan çıkamıyacaklardır. Diğer islâm mezheplerine göre ise cehennem azabı belli bir süre içindir. Gerçekten Kur'an'ın ayetlerine dayanarak Eşarîler (bir islâm topluluğu), Mutezile ve Kaderiye (islâm toplulukları), kâfirlerin sonsuzluğa kadar cehennemde kalacakları inancını reddeder. Çünkü Eş'arîlere göre böyle bir inanış Tanrı'nın rahmetinden ümit kesmeyi gerektirir. Allah'a ortak koşanlardan başka herkes, cezasını çektikten sonra cehennemden çıkacaktır.

● *Türklerde ve şaman dininde cehennem*. Türkler, Kur'an'da geçen cehennem kelimesinin karşılığı olarak *tamu* kelimesini kabul etmişlerdir. Bu kelime Uygurcada ve *mani* metinlerinde aynı anlamı ifade eder. *Divanü Lûgat-it-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de de bu kelime cehennem karşılığı kullanılır. XIV. ve XV. yy.larda yapılmış Kur'an tercümelerinde tamu'nun cehennem karşılığı olarak kullanılışı açık olarak görülür. Kelimenin bu şekildeki kullanılışı XVII. yy.a kadar devam eder. Bu devirde cehennem karşılığı olarak *duzah* kelimesinin kullanılışı yaygınlaşır.

Şamanizmde *tamu* kelimesinin ifade ettiği

Foto. Chevallier (LAROUSSE)

belli bir cehennem tasavvuru yoktur. Bu dine göre öteki dünyadaki hayat bu dünyadaki hayatın devamından ibarettir. Değişen sadece ruhun uçarak ağızdan çıkmasıdır.

— Din. *Cehennem azabı.* Katolik inancına göre, bir tecrübe devresidir ki, bunun sonunda herkes tanrı tarafından yargılanacaktır. Doğruları, iyiliklerinin karşılığı olarak sonsuz mükâfat; suçluları ise kötülüklerinin karşılığı olarak sonsuz ceza beklemektedir. Bununla beraber, mutluluk ve felâket ancak ölüler dirildikten ve mahşer (genel hüküm) gününden sonra tamam olacaktır. Şu halde, doğru yoldan ayrılanlar için bir ebedî lânetlenme olduğu gibi, makbûl kullar için de ebedî kurtuluş (halâs) vardır. Kilise bu dogmayı, Eski ve Yeni Ahit'lerin birçok metinlerine dayamaktadır. Kur'an'a göre cehennem azabına mahkûm olan kimsenin cezası *azab-ı nar* (ateşte yanma ıstırabı) olacaktır (Hac suresi, 9., 22. ve Sucde, 19.). Bu cezaya çarptırılanların yemeği zakkum'dur; zakkum, cehennemin dibinde yetişen bir ağaç türüdür (Sâfât suresi, 60., 62.); bu ağacın meyvesi şeytanların kellesine benzer (Sâfât suresi, 63). Suçluların karnında zakkum, erimiş demir sıcaklığında kaynamağa başlar (Dehan suresi, 45.). Alabildiğine susayan suçlulara kokmuş su içirilir. Bu kirli ve kokmuş suyun adı *Hamîm* ve *Gassâk*'tır (Sat suresi 57.). Bu ceza, puta tapan ve Allah'a ortak koşan suçluların sonsuz azabıdır (Müminler suresi, 102. ayet ve Nisa suresi, 115. ayet). Buna rağmen Tanrı, eğer isterse, suçluları bu sonsuz cezadan kurtarabilir (Hud suresi, 109. ayet).

— Ed. *Türk edebiyatında cehennem,* XIII. yy.dan itibaren farklı yönleriyle işlenmiştir. Özellikle tasavvufî mesnevîlerde bu konu üzerinde çok durulmuş ve korkutucu yönleri mübalâğalı olarak anlatılmıştır. İlk devirlerde yazılan eserlerde, sanat kaygısından çok telkin edici, dine çağırıcı görüşün hâkim olduğu görülür. Halkı kötülük işlemekten alıkoymak için cehennem bir silâh olarak kullanılmıştır. Yazıcızade'nin *Muhammediye*'sinde ve diğer mesnevîlerde bu husus açıkça görülür. Daha sonraki yy.-larda cehennemin korkutucu yönü yavaş yavaş şiddetini kaybetmiştir.

— İkonogr. Eski çağların sanatçıları, kahramanların cehennemdeki maceralarını veya suçluların çektiği işkenceleri anlatan eserler yarattılar (Danaid'ler, Sisiphos); eski yunan ressamı Polygnotos, Delphoi'deki Knidosluların toplantı yerinde *Truva'nın alınışı* ve *cehennem* konulu resimler yapmıştı. Bu resimler ancak Pausanias'ın tarifleri ile bilinmektedir. Ortaçağda günahkârlara çektirilen eziyetlerin tasviri hıristiyan ikonografisinin başlıca tema'larından biriydi; bu temalar, özellikle katedrallerdeki heykel süslemelerinde uygulanırdı (Autun, Bourges, Orvieto'daki mahşer günü heykelleri bu arada sayılabilir). Bu eserlerde cehennem, canavar Léviathan'ın açık ağzından girilen bir kızgın ateş yatağı olarak sembolleştirilmiştir. Santa Maria Antigua (Roma Forumu) fresklerinden veya *Münih Mezamiri* (XII. yy.) minyatürlerinden itibaren cehennem konulu resim kompozisyonları da heykellerden sayıca az değildir. Bu konuda eser verenler arasında şunlar da sayılabilir: Giotto (Padova Arenası), Orcagna (Floransa'da Santa Maria Novella ve Pisa'da Campo Santo), Signorelli (Orvieto), Van der Weyden (Beaune Mihrabı). Bu arada, Albi katedralinin imzasız resimlerini de unutmamak gerekir. Sistina kilisesinde Michelangelo, cehennemi, ileride Rubens ve Floris'i de etkileyecek daha payen bir anlayışla tasvir eder (1540). Michelangelo, cennet ve cehennemin geleneksel yatay tasvirine karşıt olarak, cennetliklerin göğe yükselişlerini ve cehennemliklerin karmakarışık topluluklar halinde baş döndüren yuvarlanışlarını göstermiştir. Cehennemin korkunç gücü J. Bosch'un (Madrid); ve hıristiyan cehennemi ile Dante'nin cehennemini aynı zamanda tasvir ettiği için Cehennemli Bruegel diye anılan Pieter Bruegel'in eserlerinde canlandırmıştır. Desen ve gravür türlerindeki ünlü eserlerinde Botticelli'den (1481) Gustave Doré ve Salvador Dali'ye kadar birçok sanatçı cehennemde çekilen acıları çoğu zaman korkunç hayaller halinde gösterdiler.

— Tasav. İnsanın tabiat âleminde zâhirî veya bâtınî olarak, dünya ile ilgili çeşitli işlerle yahut bedenî veya nefsânî zevklerle uğraşması, mutasavvıflara göre cehennemdir ve dünya işleri ve zevkleri ile uğraşan kimseler de cehennemin içinde bulunmaktadır. Yine mutasavvıflara göre, cehennem, mâşuktan ayrı düşmek demektir.

◆ **Cehennemî** sıf. *Esk.* Cehennemle ilgili, cehenneme ait: *Derin derin uçurumlar, cehennemî dereler* (M. Â. Ersoy). ‖ Cehennem gibi, yakıcı, azap verici: *İki dakika süren bu duygusuzluktan sonra bu üç dört satırın cehennemî mânâları anlaşılmağa başladı* (A. H. Müftüoğlu).

— DEY. *Cehennemî sürat,* büyük, aşırı hız.

◆ **Cehennemiyun** çoğl. i. *Esk.* Cehennemlikler, günahkârlar.

◆ **Cehennemlik** sıf. Cehenneme gitmeye lâyık: *Haydi cehennemlik nefsinizi tutamıyorsunuz, bari o günahı işledikten sonra gidip yıkanın* (K. Tahir). H. Rahmi Gürpınar'ın bu isimde bir romanı vardır.

— Mim. Hamamları veya odaları ısıtmağa yarayan ve yer altına yapılan büyük ocak. (*Odkun* veya *külhan* da denir.) ‖ Büyük ocağın içinde bulunduğu, üzeri tonozla örtülü oda. ‖ Büyük ocağın ısıttığı salon veya oda.

— Termik. *Cehennemlik duvarı,* bir ocağı yanma gazlarının çıkış tarafından sınırlayan küçük duvar. Bunun üzerinden bu gazlar fırına veya kazanın tepe deliğine girer. Fırın açık olduğu zaman üzerinde fırın kapağının durduğu levha.

— ANSİKL. Esk. Rom. *Cehennemlik* genellikle yapının ortasına konurdu. Isı, duvar kalınlığı içinde bırakılan boşluklarda dolaşırdı. Bazen büyük ocak, ısıtılacak bölümün hemen yanına konur ve ısı ağızlardan verilirdi. Türk hamamlarının yapısında, hamamı ısıtmak için döşeme taşlarının altında bırakılan boşluğa *cehennemlik* denirdi. Külhanda yanan ateşin harlı dumanı ve yalını bu kanallardan dolaşıp gider ki, bir çeşit kalorifer tesisidir. Hamam yapısında aynı amaçla duvarların arasında bırakılan boşluklara da *tüteklik* denilir.

— İkonogr. Yargı günü ile ilgili bazı tasvirlerde *cehennemlik*'ler, kuzulardan ayrı, teke olarak gösterilir. Genellikle de, Ortaçağdaki dinî oyunlarda görüldüğü gibi, erkek veya kadın, alevler içinde çıplak olarak cehennemin ağzına doğru itilir durumda veya şeytanlar tarafından işledikleri günahlara uygun cezalara çarptırılmış halde gösterilir. (LM)

CEHİL veya **CEHL** i. (ar. *cehl). Esk.* Bilmezlik, bilgisizlik: *Bakın ne hale getirmiş ki cehlimiz dini / Hurafeler bürümüş en temiz menabiini* (M. Â. Ersoy). *Böyle bir oyuna rapt-ı hayâl eylemek, ancak ve ancak cehil ve gaflet eseri olabilir* (Atatürk).

— *Esk. Cehl-i basit,* ayıp sayılmayan bilgisizlik. ‖ *Cehl-i mürekkep,* bilmediğini bilmezlik. (M)

CEHİT veya **CEHD** i. (ar. *cehd). Esk.* Çalışma, çabalama, bir şeyi yapmak için kendini zorlama: *Bu cehdinde muvaffak olmayınca kırılır ve kırardı* (Cenap Şahabeddin).

— *Esk. Cehd ü gayret* (ikdam), çok çalışma. ‖ *Bezl-i cehd,* çaba harcama.

◆ **Cehdetmek** geçl. f. Çalışıp çabalamak: *Bu nakîseyi gizlemek için cehdederdi* (Ahmed Rasim). [M]

CEHL i. Bk. CEHİL.

CEHM bin SAFVAN, (Ebu Muhrîz), islâm kelâmcısı (öl. 746). Horasan'da çıkan karışıklıklar sırasında Kara Bayraklı diye adlandırılan Hâris bin Sureyc'in tarafını tuttuğu için Selm bin Ahvez tarafından öldürüldü. İslâm inancına aykırı fikirler taşıyan Cehm, itikadî mezheplerden, bazen Mürcie'nin fikirlerine, bazen de Mutezile'nin fikirlerine bağlanıyordu. Cennet ve cehennemin devamlı olmayacağı görüşünü de savunan Cehm'in ölümünden sonra, Tirmiz şehri dolaylarında görüşlerini savunanlar görüldü. Bunlara Cehmiye deniyordu; sonraları Eş'ariye mezhebine girdiler. (M)

CEHOL. Bk. ÇENK TE.

CEHR i. (ar. *cehre,* açıklık). *Esk.* Yüksek sesle konuşma, okuma: *Hattâ namazda Kur'ân-ı Kerîm cehr ile okunmazdı* (Cevdet Paşa).

◆ **Cehîr** sıf. *Esk.* Açıkça, yüksek sesle söylenen. ‖ Dikkati çekici, güzel.

— *Esk. Cehîr-üs-savt,* gür ve güçlü sesli.

◆ **Cehren** zf. Açıkça, yüksek sesle: *Ahmet Cemil cehren, biraz müptedîlere mahsus tereddütle okudu* (H. Z. Uşaklıgil).

— *Esk.* Sırran ve cehren, gizli ve açık olarak.

◆ **Cehrî** veya **cehriye** sıf. *Esk.* Yüksek sesle veya açıkça yapılan. (M)

CEHRE i. (ar. *cehr,* açıklık'tan *cehre). Esk.* Açıkta ve belli olan, görünen şey.

◆ **Cehreten** zf. *Esk.* Açıkça. (M)

CEHRE i. *Mah.* Pamuk, yün, ipek v.b.'yi eğirip iplik haline getirmeye yarayan âlet, iğ, (Bursa, Urfa, Van). [M]

CEHRİ. Bk. AKDİKEN.

CEHRİGİLLER çoğl. i. İkiçenekli, ayrıtaçyapraklı bitkiler familyası. Ağaç ve ağaççık şeklinde bitkileri kapsar. Bazıları tırmanıcıdır. Yaprakları basit, çiçekleri genellikle erdişi, meyvesi zeytinimsi veya kapsülümsü biçimdedir. (Başlıca cinsleri: *cehri çiğde* (hünnap). Celastrales takımından.) [L]

CEHÛD. Bk. CAHÛD.

CEHVER, kurtubalı tanınmış arap ailesi (X. yy.). Bu aileden birçok bilgin, devlet adamı ve hukukçu yetişti. Emevî devletinin yıkılması üzerine *Ebu'l-Hazm Cehver bin Muhammed bin Cehver* kendisini Kurtuba emîri ilân etti. Kurtuba'da Cehverlerin hangi tarihe kadar hüküm sürdükleri ve kimlerin başa geçtikleri kaynaklarda belirsizdir ve değişik rivayetler vardır. (M)

CELÂL PAŞA
(1846-1903)

CEİBA (LA), Honduras'ta (Atlantida idare bölgesinin merkezi) şehir; 32 328 nüf. Antiller denizi kıyı ovalarında. Nombre de Dios sıradağlarından çıkan Cangrejal ırmağı tarafından akaçlanır. Şehir, bir tarım ve sanayi merkezidir: Ayakkabı, sabun, zeytinyağı, kilit ve dericilik sanayii. Ceiba, Antillerin önemli ihracat limanıdır; turunçgiller, hindistan cevizi, abaka. Havaalanı (1872). [L]

CEKET veya **CAKET** i. (ital. *giachetta,* fr. *jaquette*'ten). Kıyf. Kollu, önden ilikli, bedeni kalçaya kadar örten, gömlek, kazak veya yelek üstüne giyilen elbise (genellikle erkekler giyer): *Pantalon çizgilerine mübalâğalı bir ehemmiyet verir, yeleği, ceketi kusursuz kesilmiştir* (H. E. Adıvar). ‖ *Ceket atay* (fr. *jaquette à taille*'dan), bazı törenlerde erkeklerin giydiği, pantolonu siyah üstüne gri çizgili, ceketi siyah tüylü, belden kesik, uzun etekli, önden tek düğmeli, arkası yırtmaçlı takım elbise. ‖ *Rüzgâr ceketi,* önü fermuarlı, yakası kapalı, trençkot cinsi, rüzgâr ve su geçirmez kumaştan yapılmış ceket.

— ANSİKL. 1670 Yılına doğru justokor (fr. *juste au corps*) ile birlikte erkek giyiminde göründü. Kollu, cepli, kemersiz, başlangıçta yukarıdan aşağıya kadar düğmeli, daha sonraları dantelli jabosunun görünmesi için kısmen açık, uzun ve dik bir giyecektir. XV. Louis zamanında, kısaldı, daha sonraki çağda kollar kaldırıldı ve gittikçe yelek biçimine yaklaştı. Çağımızda genellikle yakalı ve astarlı, düz kollu, önü düğmeli olur. (ML)

CEL sıf. (ar. *celâl,* büyüklük'ten). *Esk.* Ulu, büyük. Bir din büyüğünün adına eklenen «Celle celâlehû» deyiminde geçer. (M)

CELÂ i. (ar. *celâ*ᶜ). *Esk.* Gurbete gitme, memleketten ayrılma.

— *Esk. Celâ-i vatan,* vatandan ayrılma. ‖ *Celâ-i vatan etmek,* vatandan ayrılmak, gurbete gitmek. (M)

CELA (Camilo José), ispanyol yazarı (Padron, La Coruna 1916). Sert ve alaylı bir gerçekçilikle romanlar yazdı. *La Familia de Pascual Duarte* (Pascual Duarte'nin Ailesi) adlı eseriyle tanındı (1942). Öteki romanları: *La Calmena* (Kovan) [1951], *La Catira* (Venezuela hikâyeleri, 1955). *Viaje a la Alcarria* (Alcarria'ya Yolculuk) [1960]. Şahsî hatıralarını belirgin bir ispanyol mizahiyle şu eserlerde anlattı: *La Cucana, La Rosa* (Gül) [1959], *Nuevo Retablo de Don Cristobita* (Don Cristobita'nın Yeni Mihrap Ar-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Mahmud CELÂLEDDİN PAŞA (Belediye kütüphanesi, İst.)

Mevlânâ CELÂLEDDİN RÛMÎ

M. CELÂLEDDİN RÛMÎ XVII. yy. başında çizilmiştir (Boston müzesi)

kalığı) [1957], *Primas Viaje al Pirineo de Lerida* (Pirineo de Lerida'ya İlk Yolculuk) [1965]. (L)

CELÂCİL çoğl. i. (ar. *cülcül*, çan'dan *celâcil*). *Esk.* Küçük çanlar, tef zilleri: *Başladı cünbüşe celâcil-i def* (Muallim Naci). [M]

CELÂDET i. (ar. *celâdet*). *Esk.* Yiğitlik, kahramanlık: *Geçen muharebeden şanlı bir celâdetle / Çıkınca verdiniz evlâd-ı memleket elele* (M. Â. Ersoy).

— *Esk.* *Celâdet-perver*, yiğitliksever, kahraman: *Celâdetperver azminizi tebrik ve beyân-ı hoşâmedî eylemekle bahtiyarlığımı arzederim* (Atatürk). ‖ *Celâdet-şiâr*, kahraman mizaçlı. ‖ *Şemşîr-i celâdet*, yiğitlik kılıcı.

◆ **Celâdetli** sıf. Cesur, yiğit, kahraman. (M)

CELÂFET i. (ar. k.). *Esk.* Kabalık, yontulmamışlık. (M)

CELÂİL çoğl. i. (ar. *celâlet*, büyüklük>*celile*, büyük'ten *celâil*). *Esk.* Büyük ve yüce kişiler. ‖ *Celâil-i mesâlih-i devlet*, devlet işlerinin büyükleri. (M)

CELÂİRLİLER. Bk. CELÂYİRLİLER.

CELÂL ve **CELÂLET** i. (ar. *celâl* ve *celâlet*). *Esk.* Büyüklük, yücelik, ululuk: *Zelîl titreşiyorken der-i celâlinde* (Tevfik Fikret). ‖ Kızgınlık, öfke: *Kahraman ırkıma bir gül, ne bu şiddet bu celâl?* (M. Â. Ersoy).

— *Esk.* *Celâl ü câh*, büyüklük, ululuk, rütbe ve mevki. ‖ *Celâlet-meâb*, hükümdarla konuşurken veya ondan bahsederken kullanılan söz. ‖ *İsm-i celâl*, Tanrı'nın adlarından biri: *Bir ism-i celâl olsa gerek nâm-ı tabiat* (A. Hâmid). ‖ *Zü-l-celâl*, celâl sahibi, Tanrı.

— Tasav. Tanrı'nın kahir ve gazapla tecellisini ifade eden sıfatı. (*Zt.* CEMAL.)

◆ **Celâletlû** sıf. *Esk.* Hükümdarlara mahsus unvan. Hitap sözü.

◆ **Celâlî** sıf. *Esk.* Büyüklük, ululukla ilgili. ‖ *Celalî takvimi*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Selçuklu sultanı Celâlüddevle Melikşah bin Alparslan, 1074-1075 yılında, aralarında ünlü matematikçi, astronom ve şair Ömer Hayyam'ın da bulunduğu bir bilginler heyetine, güneş yılı esasına dayanan eski İran takvimini yeniden düzenletti. Sultan Melikşah'ın Celâlüddevle lakabına nispetle bu yeni takvime *Celâlî takvimi* denildi. Bu takvim Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra hemen hemen hiç kullanılmadı.

— Tar. Bk. CELÂLÎ İSYANLARI.

◆ **Celâllenmek** dönşl. f. Öfkelenmek, hiddetlenmek.

◆ **Celâlli** sıf. Öfkeli, kızgın: *Anadolu evliyalarının birinin huyu öbürüne benzemez. Kimi celâllidir, kimi halim selim, kimi kıskanç, kimi yufka yürekli* (N. Araz). [M]

CELÂLÂBÂD, Afganistan'da şehir; Maşrıkî ilinin idare merkezi, Kâbil ırmağı kıyısında; 25 000 nüf. Büyük ticaret merkezi. Kâbil ve Peşaver yolu üzerinde elverişli bir noktada bulunan Celâlâbâd, Afganistan ve dış ülkeler arasındaki mübadelenin yarısını sağlar. Şehir 1570'te türk hükümdarı Celâleddin Ekber tarafından kurulduğu için Celâlâbâd adını aldı. 1841-1842 Yıllarında burada yerli halkla İngilizler arasında önemli bir savaş oldu. (LM)

CELÂLÂBÂD, S.S.C.B.'de (Kırgızistan) şehir. Fergana'nın doğusunda. Maden kömürü işletmesi. (L)

CELÂL BEY Çelebi. Bk. HÜSEYİN CELÂL BEY *Çelebi*.

CELÂL BEY (Mehmed). Bk. MEHMED CELÂL BEY.

CELÂL BEY. Bk. RECAİZADE.

CELÂL Bozoklu, Şah-Velî. Bk. ŞEYH CELÂL.

CELÂLEDDİN AĞA (Mehmed), son osmanlı yeniçeri ağası (öl. İstanbul 1863). Yeniçeri ocağından yetişti; sırasıyle, saksoncubaşı, zağarcıbaşı, 11 şubat 1825'te kulkethüdası, 9 eylül 1825 tarihinde de yeniçeri ağası oldu. Bu ocağın ortadan kaldırılması için yapılan ilk hazırlıklar, gizlice onun zamanında başladı ve bir kısım ocak zabitleri, yavaş yavaş vazifelerinden uzaklaştırıldı. Eşkinci* kaydı günü, bizzat meydanda bulundu. Yapılan ıslahat hareketlerinde hükûmet tarafını tuttuğu için, 15 haziran 1826'da baş kaldıran yeniçerilerin elinden, saklanarak kurtuldu. Ocağın ve ağalığın kaldırılmasından sonra yapılan vezirlik teklifini kabul etmedi. Mirahorluk payesiyle kapıcıbaşı, başbakı-kulu ve Gemlik kereste nazırı oldu. 1834'te devlet hizmetinden ayrıldı. Seyyid Mehmed Saadeddin Efendinin şeyhülislâmlığı (1859-1863) sırasında, Meclisi Has tarafından, beş bin kuruş maaşa bağlandı ve ölümüne kadar İstanbul'da kaldı. (M)

CELÂLEDDİN ALİ PAŞA, osmanlı seraskerve Rumeli valisi (Kilis 1756-Bosna 1822). Diyarbakır taraflarında tahsil etti; İstanbul'a gelince Divanı hümayun kalemine girdi. 1815'te Anadolu muhasebecisi oldu, daha sonra defterdar olarak Niş'e gitti. 22 Kasım 1815'te vezaretle Niş muhafızlığına tayin edildi. 1816'da Vidin ve Niğbolu valisi, 1817'de Bosna, 1822'de Rumeli valisi ve seraskeri oldu. Celâleddin Ali Paşa aynı zamanda şair ve yazar idi. (M)

CELÂLEDDİN BAYKARA (Ahmed) **Dede**, mevlevî şeyhi ve neyzen (Gelibolu 1853-İstanbul 1942). Gelibolu mevlevîhanesi şeyhlerinden Hüseyin Azmî Dedenin oğludur. Öğrenimine Gelibolu'da başladı. Babasının Mısır mevlevîhanesi şeyhliğine tayini üzerine birlikte Mısır'a gitti. Öğrenimini Elezher medresesinde tamamladı. Bu arada çağının ünlü neyzenlerinden, özellikle Mustafa Nakî Dedenin çırağı Mehmed Sehî Beyden ney dersleri aldı. Mevlevîlik çilesini tamamlayınca önce Kahire mevlevîhanesine kudümbaşı, sonra da neyzenbaşı oldu. Bir süre sonra İstanbul'a döndü, 1908'de Üsküdar mevlevîhanesi şeyhliğine vekil olarak, ertesi yıl da asil olarak tayin edildi. 1910 Yılında Galata mevlevîhanesine şeyh vekili, bu dergâhın şeyhi Ataullah Efendinin ölümü üzerine de şeyh oldu. Tekkeler kapatılıncaya kadar bu görevde kaldı. Arap ve Fars dilini çok iyi bilirdi; tasavvufta engindi. Bazı mevlevî âyinlerinin unutulmamasında ve tespitinde büyük yardımı olan Celâleddin'in, ayrıca, bir divan meydana getirecek kadar tasavvufî şiirleri vardır. (M)

CELÂLEDDİN DEDE Şeyh. Bk. MEHMED CELÂLEDDİN DEDE.

CELÂLEDDİN EFENDİ (Mahmud, şehzade), Sultan Abdülaziz'in 5 oğlundan ikincisi (1862-1888). Bahriye feriki (koramiral) rütbesini taşıyordu. Tahtın 7. vârisi olarak öldü. Flüt ve piyano çalan Mahmud Celâleddin Efendinin besteleri de vardır. (M)

CELÂLEDDİN HARİZMŞAH. Bk. HARİZMŞAH (Celâleddin).

CELÂLEDDİN KARATAY. Bk. KARATAY

CELÂLEDDİN PAŞA (Mahmud), türk tarihçisi, yazarı, şair ve bestecisi (İstanbul 1839-ay.y. 1899). Abdülhamid II devrinde nazırlıklarda bulundu. Babıâli kalemlerinden yetişti. 1867'de Âlî Paşanın maiyetinde Girit'e gitti. 1891 ve 1895'te iki defa Ticaret ve Nafıa nezaretinde bulundu ve bu görevde iken öldü. Çorlulu Ali Paşanın soyundan olan Celâleddin Paşanın *Mirat-ı Hakikat* (Hakikat Aynası) adlı tarihinden başka, *Ravzat-ül-Kâmilîn* (Olgunların Bahçesi) adlı bir eseri, şiirleri, güfte ve besteleri kendisinin olan ve bugün de söylenen değerli şarkıları vardır. (M)

CELÂLEDDİN PAŞA (Mehmed), türk hukuk bilgini ve devlet adamı (İstanbul 1852-ay.y. 1933). Ali Tayyibi Beyin oğlu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı; sonra Paris'te Saint-Louis lisesinde okudu. Darülfünun-ı Sultanî'nin hukuk bölümünü bitirerek Babıâli tercüme kaleminde görev aldı. 1881'de, Teke sancağı Bidayet mahkemesi reisi oldu. Aynı görevle İzmir'de çalıştı. Adliye Nezareti Ceza işleri müdürlüğüne getirildi (1884). Ek görev olarak ceza hukuku dersleri verdi (1888). Temyiz Mahkemesi Ceza dairesine üye (1896), sonra da reis (1898) tayin edildi. Temyiz reisi, sonra da savcısı oldu (1900). Zühdü Paşanın ölümü üzerine, Mehmed Said Paşa kabinesinde Maarif nazırlığına getirildi (1902). 27 Temmuz 1903'te, Bahriye nazırlığı görevini aldı; iki ay sonra da, vezirlik rütbesiyle paşalığa yükseltildi. 1906'da, Bahriye nazırlığından, Devlet Şûrası Mülkiye dairesi üyeliğine naklolundu. İkinci Meşrutiyetin ilânında memurluk görevinden uzaklaştırıldı. 31 Mart olayından sonra, unvan ve rütbeleri geri alınarak maaşı kesildi ve Divan-ı Harb-i Örfî'nin gösterdiği lüzum üzerine, Limni adasına sürüldü. 1911'de affedilerek İstanbul'a döndü ise de yeniden görev almadı. Abdülhamid II'nin jurnacılarından olduğu söylenir. (M)

CELÂLEDDİN PAŞA Damat (Mahmud). Bk. MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA *Damat*.

CELÂLEDDİN RÛMÎ (Muhammed, **Mevlânâ —**), büyük türk mutasavvıfı ve mevlevî tarikatının öncüsü (Belh 1207-Konya 1273). Babası *Sultan-ül-Ulema* lakabıyle anılan Bahaeddin Veled bin Hüseyin bin Hatibî. Belh'te yaşayan soylu bir aileye mensuptu. (Bk. BAHAEDDİN VELED.) Bahaeddin, Belh şehrinde bilgisi ve iyi ahlâkı ile tanınmıştı. Halka dinin gerçeklerini sade bir dille anlatır, felsefî tartışmalardan şiddetle kaçınırdı. Müritlerine karşı da bir arkadaş gibi davranırdı. Mevlânâ Celâleddin beş yaşına girdiği zaman babası Belh'ten göç etmek zorunda kaldı. Bu göçe sebep olarak, Bahaeddin'in Harizmşahlardan Muhammed Tekiş ile arasının açılması gösterilir. Bu konudaki söylentilere göre, Bahaeddin Veled bir dersi sırasında yine felsefeye ve felsefecilere şiddetle çatmış ve onları «bidatçılık» (dinde olmayan şeyleri sonradan uydurma) ile suçlamıştı. Zamanın felsefecilerinden ve din bilginlerinden Fahreddin Râzî bu davranışa çok kızıyordu. Hükümdar üzerindeki nüfuzundan, hükümdarın kendisine hürmet ve itibar etmesinden yararlanarak onu Bahaeddin'in aleyhine çevirdi ve aralarını açtı. Bu yüzden Bahaeddin ana yurdunu terk etmek zorunda kaldı. Göçe sebep olarak gösterilen bu olay, bazı tarihî gerçeklere uymaz. Çünkü Fahreddin Râzî'nin Belh'te bulunduğuna dair kaynaklarda bir kayıt yoktur. Ve Râzî göç olayından üç yıl önce ölmüştür. O sıralarda halkı dehşete düşüren ve göçe zorlayan asıl sebep moğol istilâsı olabilir. Nitekim Sultan Veled de *İbtidaname*'de (Başlangıç) dedesinin göç ettiği sırada Belh'in Moğollar tarafından istilâ edildiği haberinin geldiğini yazar. Bahaeddin Veled 1212 veya 1213 yılında Belh'ten ailesiyle birlikte ayrıldı. Hacca gitmeğe niyet ettiğinden Bağdat'a doğru yola çıktı. Nişabur şehrine vardıklarında Bahaeddin'in ününü duyan şeyh Feridüddin Attar onunla görüşmeğe geldi. Mevlânâ o zaman çocuktu. Attar *Esrarname* adlı kitabını çocuğa hediye etti ve babası Bahaeddin'e «umarım ki yakın bir gelecekte oğlun âlemde gönüllere ateş verecek onları yakacak» dedi. Söylentiye göre Mevlânâ bu kitabı daima yanında saklamış, kitaptaki bazı hikâyeleri sonradan *Mesnevî*'sine almıştır. Molla Câmî'nin *Nefahat-ül-Üns*'te (Dost Sohbetleri) yazdığına göre Bahaeddin Veled Bağdat'a girdiğinde halktan bazıları «Bu kalabalık cemaat hangi kavme mensuptur, nereden gelip nereye gitmektedirler» diye sorunca Bahaeddin «Allah'tan geldik, gene ona gidiyoruz, Allah'tan başka da kuvvetimiz yoktur» der. Bu söz Şahabeddin Sührevendî'ye ulaşınca «Bunu ancak Belhli Bahaeddin söyler» diye karşılamağa koşar, bineğinden inerek Bahaeddin'in dizlerini öper, tekkesine buyurmasını rica eder ama Bahaeddin «Bilginlere medrese daha münasiptir» diye daveti kabul etmez. Bahaeddin Veled Bağdat'ta üç gün kaldıktan sonra hacca gitmek için şehirden ayrıldı. Bu arada halifenin hediye olarak gönderdiği üç bin mısır dinarını «Haramdır, şüphelidir» diyerek kabul etmediğine dair bir söylenti vardır. Hac dönüşü Şam'a uğradı, oradan Erzincan'a, Erzincan'dan Akşehir'e gitti. Akşehir'den de Larende'ye geçti. Larende'de yedi yıl kaldı. Bu sırada on sekiz yaşına gelen Mevlânâ Celâleddin'i, şehrin ileri gelenlerinden Semerkantlı Hoca Lala Şerafeddin'in kızı Gevher Hatun ile evlendirdi. Bu evlilikten Sultan* Veled diye anılan Mehmed Bahaeddin ile Alâeddin Mehmed dünyaya geldi. Devrin hükümdarı Alâeddin* Keykubad, Bahaeddin'in ününü duyarak onu Konya'ya davet etti, yoldan karşıladı ve büyük bir saygı ile şehre getirdi. Altunapa medresesinde misafir etti. Konya halkı Bahaeddin Veled'i büyük bir sevgi ile bağrına bastı; vazlarını ilgi ile takip etti. Hükümdar da onu meclisine davet ede-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

rek saygı gösterdi. Saray adamları, ordunun ileri gelenleri Bahaeddin Veled'e bağlandılar, müridi oldular. Bahaeddin'in Konya'da ölümüne kadar geçirdiği zaman, kaynaklarda farklıdır. Bu süre 2 ile 10 yıl arasında değişir. Ölümü 1231 yılına rastlar. Cenazesine bütün Konya halkı ve devlet ileri gelenleri katıldılar. Hükümdar bir hafta tahtına oturmadı ve camilerde fakir halka yemek verdirdi. Bahaeddin Veled öldüğü zaman Mevlânâ Celâleddin yirmi dört yaşındaydı. Müritlerinin ricası veya bazı kaynakların bildirdiğine göre, babasının vasiyeti ve sultan Alâeddin'in arzusu üzerine onun makamına oturdu. Bir yıl babasının yolunda vaız ve fetva vermeğe devam etti. Babasının eski talebelerinden Tirmizli Seyyid Burhaneddin Muhakkik ile buluşuncaya kadar tam bir şeriat adamı olarak, şeriatın hükümlerini uygulamağa çalıştı. Şeyhinin Konya'da olduğunu duyan Seyyid Burhaneddin, görüşmek için Konya'ya geldi. Fakat orada şeyhinin öldüğünü, yerine oğlunun geçtiğini gördü. Sultan Veled *İbtidaname*'de (Başlangıç) Seyyid Burhaneddin'in Mevlânâ'yı çeşitli ilimlerden imtihan ettiğini, bilgi bakımından babasının seviyesine yükseldiğini gördüğünü, bunun üzerine «Bilgide eşin yok, seçkin bir ersin ama baban hâl sahibi idi. Sen de kal'i (söz) bırak da onun hâline sahip olmağa bak. Buna çalış da ona vâris ol, güneş gibi âlemi aydınlat» dediğini yazar. Bunun üzerine Celâleddin, Seyyid Burhaneddin'e mürit oldu, dokuz yıl yani Seyyid'in ölüm tarihi olan 1241'e kadar onun kılavuzluğu altında «seyr ü sülûk»a devam etti. Mevlânâ'nın hal tercümesine ait bir kitap yazan Ahmed Eflakî bu dokuz yıl içinde Mevlânâ'nın yarım kalan öğrenimini tamamlamak için Halep ve Şam'a gittiğini, Halaviye medresesinde Adimoğlu Kemaleddin'den ders aldığını yazar. Fakat diğer kaynaklarda bu geziden bahsedilmez. Mevlânâ dönüşte Konya'ya uğrayarak Kayseri'ye geçti. Kayseri'de bilginler ve ârifler tarafından karşılandı. İsfahan'lı Sahip Şemseddin, Mevlânâ'yı konağında misafir etmek istediyse de «Babam Burhaneddin'in geleneği, medreseye inmektir» diyerek buna izin vermedi. Söylentilere göre bu tarihten itibaren Mevlânâ, Seyyid Burhaneddin'in nezaretinde riyazete başladı. Birbiri ardınca üç çile çıkardı. Bir söylentiye göre, bir süre sonra Seyyid Burhaneddin, Mevlânâ'dan Kayseri'ye gitmek için izin istediyse de Mevlânâ müsaade etmedi. Fakat Burhaneddin Mevlânâ'dan habersiz yola çıktı. Yolda atının ayağı kayarak düştü ve ayağı incindi. Dönüp Konya'ya geldi, Mevlânâ'ya niçin izin vermediğini sordu. O da niçin gitmek istediğini sorarak karşılık verdi. Bunun üzerine Seyyid Burhaneddin «Buraya kuvvetli bir arslan yöneldi, ben de bir din arslanıyım. Biz birbirimizle geçinemeyiz» dedi. Bunun üzerine Mevlânâ hocasına izin verdi ve Burhaneddin Kayseri'ye gitti. Bir süre sonra Isfahan'lı Sahip Şemseddin, Seyyid Burhaneddin'in Kayseri'de öldüğü haberini verdi. Kayseri'ye giden Mevlânâ Seyyid'in kitap ve risalelerini aldı. Bazılarını Isfahan'lı Sahip Şemseddin'e armağan etti. Mevlânâ hayatı boyunca Seyyid'i unutamadı. Yeri geldikçe *Mesnevî*'de hatırasını andığı gibi *Fihi Ma-Fih* (Ne Varsa İçindedir) adlı eserinde de sözlerinden bazılarını nakletti. Seyyid'in ölümünden (1241) sonra beş yıl Mevlânâ yalnız kaldı. Bu süre boyunca vaız ve irşatlarına devam etti, medresede fıkıh ve din ilimleri hakkında dersler verdi. Mevlânâ'nın cami ve medrese arasında sürdürdüğü düzenli yaşayışı Şeker Tacirleri (Şeker Furuşan) hanına inen gezgin bir dervişin gelişiyle bozuldu (1244). Bu derviş burada Tebriz'li Şems adıyle tanınan Şemseddin* Muhammed Tebrizî idi. Kaynaklar onun, Ebu Bekr Selebaf'ın mı, Necmeddin Kübra halifelerinden Baba Kemal'in mi, yoksa Rükneddin Secasî'nin mi dervişi olduğunda anlaşamadılar. Bir cumartesi Konya'ya geldi, adı geçen hana indi, halka kendisini zengin bir tüccar olarak tanıttı. Mevlânâ'nın Şems ile karşılaşıp tanışmasına ait değişik menkıbeler vardır. Bunların bazılarına göre Mevlânâ, Şems ile çarşıda karşılaşmış; bazılarına göre ise Şems, Mevlânâ'nın sohbet toplantısına gelerek onunla tanışmıştır. Bu konuda Şems'in *Makalât* (Makaleler) adlı kitabında verdiği bilgiye göre bir gün «Ey Tanrım beni dostlarınla buluştur, görüştür» diye dua etmiş, o gece rüyasında kendisine «Seni erenlerden biriyle sohbet arkadaşı yapacağız» denmiş. Şems, «Nerde o velî?» diye sormuş. Ertesi gece yine rüyasında Rum ülkesinde olduğunu haber vermişler. O da uzun araştırmalardan sonra Konya'ya gelerek Mevlânâ'yı bulmuş ve görüşmüş. Mevlânâ ile Şems'in ilk karşılaşmalarında aralarında geçtiği söylenen konuşma pek ünlüdür. Ahmed Eflakî'nin rivayetine göre İplikçi medresesinden dönmekte olan Mevlânâ'ya yolda rastlayan Şems atının dizginini tutarak ona «Ey bilginler bilgini, acaba Hazreti Muhammed mi büyüktür, yoksa Bayezid* Bistamî mi?» diye sorar. Mevlânâ «Bu nasıl sorudur? Hazreti Muhammed peygamberlerin sonuncusudur. Burada Bayezid'in sözü mü olur?» der. Bunun üzerine Şems «Peki o halde neden Hz. Muhammed, [Kalbim paslanır da bu yüzden Rabbime günde yetmiş kere istiğfar ederim diyor da Bayezid kendimi noksan sıfatlardan tenzih ederim, cesedimin içinde Tanrı'dan başka bir varlık yok] demekte? Sen buna ne dersin?» diye sorar. Bu soruya Mevlânâ şu karşılığı verir: «Hazreti Muhammed günde yetmiş makam aşmakta idi. Her makam ve mertebeye vardığında önceki makam ve mertebedeki bilgisinden ötürü istiğfar ediyordu. Bayezid'e gelince o ulaştığı makamın yüceliğinden kendinden geçti, o sözü söyledi». Bu karşılıklı konuşmadan sonra iki velî birbirleriyle kucaklaşırlar. Kaynaklar bu buluşmanın olduğu yere «iki denizin buluştuğu yer» anlamına *Merec-el-Bahreyn* adını vermiştir. Mevlânâ ve Şems oradan, bir süre başbaşa kalacakları Selâhaddin* Zerkub'un hücresine giderler. Bu halvet süresi kaynaklarda kırk gün ile altı ay arasında değişir. Bu buluşmadan sonra Mevlânâ'nın hayatında büyük değişiklikler olmuştur. Artık medresede ders vermiyor, camide vaız etmiyordu. Müritlerini tamamen ihmal etmişti. Şems'ten başka kimse ile meşgul değildi. Hattâ Şems gelinceye kadar okuduğu babasının *Maarif* adlı kitabını bile eline almaz olmuştu. Bu durum, halkı ve dostlarını üzmeğe başladı. Müritleri arasından da şikâyet sesleri yükseliyordu. Sultan Veled'in *İbtidaname*'de yazdığına göre «bu dervişin nereden geldiğini, hangi soydan olduğunu bilmediklerini, kendilerinin bu ne idüğü belirsiz dervişten daha kıymetli olduklarını, üstat ile bağlantıların büsbütün koptuğunu iddia ettiler. Hattâ bazıları daha da ileri giderek, Şems'i ölümle tehdit ettiler». Bu olaylardan gönlü kırılan Şems bir gün Mevlânâ'ya «işte bu sen ile ben'in arasındaki ayrılıktır» anlamındaki ayeti okudu ve ortadan kayboldu (1245). Fakat bu ayrılık beklenilen sonucu doğurmadığı gibi Mevlânâ'yı büsbütün coşturdu, perişan bir hale getirdi. Şimdi o hasret ve aşk dolu gazeller söylüyor, vecd içinde sema ediyordu. Bir süre sonra Şems'in Şam'da olduğu haberi geldi. Eflakî'nin anlattığına göre Mevlânâ, Şems'in geri dönmesini sağlamak için ona dört gazel gönderdi. Bu arada Mevlânâ ile eskisi kadar bile temas edemeyen müritleri bu duruma çok üzüldüler, pişman oldular, af dilediler. Bunun üzerine Mevlânâ oğlu Sultan Veled'i, Şems'i alıp getirmesi için Şam'a yolladı. Mevlânâ'nın yazılı, Sultan Veled'in de sözlü isteklerine karşı koyamayan Şems, Konya'ya dönmeyi kabul etti. 1246'da döndüler. Sultan Veled yol boyunca Şems'in ardından yaya gitti. Konya'ya yaklaşınca da babasına bir müjdeci gönderdi. Mevlânâ müjdeciye sırtındaki cüppeyi başındaki sarığı hediye olarak verdi. Şems, Konya'ya gelince aleyhinde bulunanların hepsi tövbe ettiler, ondan af dilediler. Şems de hepsini affetti. Yine sema meclisleri düzenleniyor, Mevlânâ'nın Şems ile halveti de eskisi gibi devam ediyordu. Fakat bu hal uzun sürmedi. Dervişler, Şems'i Mevlânâ'dan uzak tutmağa çalışıyorlardı. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de belirttiği gibi:

Küstahlar tekrar edepten dışarı çıktılar
Küfür, kıskançlık tohumu ektiler.

Müritler ve Konya halkı mırıldanmağa, hoşnutsuzluklarını açığa vurmağa başlamışlardı. Şems'e cadı, Mevlânâ'ya da deli diyorlardı. Halkın Mevlânâ'ya kızmasının sebebi Şems geldikten sonra ders ve vaız vermeyi bırakması, sema ve raksa başlaması, fakihlere mahsus elbisesini çıkararak hint alacasından hırka, bal renginden külâh giymiş olmasıydı. Bu sefer Şems'in aleyhinde birleşenler arasında Mevlânâ'nın ikinci oğlu Alâeddin Çelebi de vardı. Şems bu duruma çok üzüldü. Sabrı da tükenmişti. Sultan Veled'in *İbtidaname*'de yazdığına göre Şems kendisine «Görüyorsun ya eşkiyalıkta yine nasıl birleştiler. İlimlerde benzeri olmayan. âşıkları doğru yola eriştiren o zatın huzurundan beni ayırmak istiyorlar. Bu sefer ben öyle bir gideceğim ki, nerede olduğumu kimse bilemeyecek. Beni aramaktan âciz kalacaklar, herhalde onu birisi öldürmüştür diyecekler» demişti. Nitekim bir süre sonra, dediği gibi ortadan kayboldu (1247). Nereye gittiğini kimse bilemedi. Kaynakların verdiği bilgiye göre Şems ortalıktan ansızın kaybolmuştur. Fakat Eflakî onun kaybolmadığını, içlerinde Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin'in de bulunduğu bir grup tarafından öldürüldüğünü ileri sürer.

Şems kaybolduktan veya öldürüldükten sonra, Sultan Veled'in deyişiyle «Babası âdeta deliye döndü. Önceleri fetva veren şeyh artık amansız bir aşkla şair kesildi. Zahit idi, meyhaneci oldu. Fakat üzümden yapılan şarabı içip satan meyhaneci değil. Çünkü nura mensup olan can, nur şarabından başka bir şey içmez). Bu durum bir süre devam etti. Sonunda Şems'in varlığından ümidini kesti ve yine vaız ve irşada başladı. O, kaybolan Şems'i kendi varlığında bulmuştu. Kendisini Şems ile bir görme hali başladı. Bunun sonucu olarak da bazı gazellerinin taç beytinde kendi adının yerine Şems'in adını söyledi. Şems'in yerine bir halef de bulmuştu. Şimdi o müritlerinden kuyumcu Selâhaddin Zerkub'un şahsında Şems'i görüyordu. Selâhaddin önceleri Seyyid Burhaneddin Muhakkik'in müridiydi. Onun ölümünden sonra Mevlânâ'ya bağlandı. Okuyup yazması yoktu. Medrese ilimleriyle bir saat bile meşgul olmamıştı. Söylentiye göre ediplerin lûgatleriyle, terimleriyle doğru dürüst söz söyleyemez *kufl* (anahtar) yerine *kılıf*, *müptelâ* yerine *müftelâ* derdi. Fakat Mevlânâ bu temiz yaradılışlı, munis ve uysal tabiatlı kuyumcuyu, müritlerine baş yaptı. Bir süre sonra müritler arasında Selâhaddin aleyhine bir tutum belirdi. Hattâ Sultan Veled bile babasına Selâhaddin'in baş olmasına itirazlarda bulundu.

Mevlânâ ve Selâhaddin, aleyhlerinde yaratılan bu havaya pek aldırmadılar. Hattâ aralarındaki bağı, Selâhaddin'in kızı Fatma Hatunu Sultan Veled'e nikâhlayarak daha da kuvvetlendirdiler. Bir ara düşmanlıkta çok ileri giden müritleri Selâhaddin'i öldürmek istedilerse de sonradan hatalarını anlayarak özür dilediler.

Mevlânâ ile Şeyh Selâhaddin on yıl aralıksız beraber bulunduktan sonra Selâhaddin birdenbire rahatsızlandı. Hastalığı uzun sürdü. Sultan Veled'in anlattığına göre, Selâhaddin ölümünden üç gün önce vücut zindanından kurtulması için Mevlânâ'dan izin rica etti. Mevlânâ hastayı ziyaretlerine son verdi. Fakat iyileşmesini temenni eden iki mektup gönderdi. 1258 Yılının aralık ayında, bir pazar günü Selâhaddin öldü. Cenazesi, vasiyetine uyularak neşe ve sevinç içinde, davullar, defler, kudümler çalınarak, sema edilerek kaldırıldı.

M. CELÂLEDDİN RÛMÎ
ve müritleri
(Rembrandt tarafından)

M. CELÂLEDDİN RÛMÎ
(Dâr-ül-Kütüb-il
Mısrıye'den)

M. CELÂLEDDİN RÛMÎ
ile Şems-i Tebrizî
Deri üzerine yapılmış
bir minyatürden
(İran müzesi)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

M. CELÂLEDDİN RÛMÎ
(Şehabeddin Uzluk koleksiyonu)

M. CELÂLEDDİN RÛMÎ ve müritleri minyatür
(Beyazıt kütüphanesi, İst.)

Şems-i Tebrizî
M. CELÂLEDDİN RÛMÎ'nin kitaplarını havuza atarken
(G. ve Fr. Rosen'in almanca Mesnevî tercümesinden)

Selâhaddin'den sonra Mevlânâ, halifelik makamını Urmiyeli Çelebi Hüsameddin* Hasan bin Ali Türk'e verdi. Mevlânâ, Hüsameddin Çelebi'yi *Mesnevî*'nin önsözünde aşk hazinelerinin anahtarı, yeryüzünün definelerinin emini, vaktin Bayezid'i, zamanın Cüneyd'i» diye tarif eder. Hüsameddin'in ataları Urumiye'den göçerek Konya'ya yerleşmişlerdi. Babası Konya ve dolaylarında yaşayan ahîlerin reisi olduğundan Hüsameddin Ahi Türkoğlu diye anılmaktaydı. Babasının ölümü üzerine Mevlânâ'nın hizmetine girdi ve bütün servetini onun ve müritlerinin uğrunda harcadı. Mevlânâ da Hüsameddin Çelebi'ye o derece bağlandı ki onu kendi adamlarından, akrabalarından bile üstün tutmağa başladı. İşlerinin idaresini de ona bıraktı. Bir süre sonra da Hüsameddin Çelebi'ye, Mevlânâ'nın halifeliği yanısıra vezir Taceddin Mutez aracılığıyle vezir Ziyaeddin tekkesinin şeyhliği verildi. Şeyhlik postuna oturduğu gün bazı kimseler karışıklık çıkarmak istedilerse de başarı sağlayamadılar, Hüsameddin Çelebi böylece iki makam sahibi oldu. Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ'nın ölümüne kadar on yıl Mevlânâ'nın yanında kaldı. Bu süre zarfında yaptığı en büyük hizmet islâm tasavvufunun en yüksek eserlerinden biri olan Mesnevî'nin yazılmasına önayak olması idi. Söylentilere göre *Mesnevî*'nin yazılmasına sebep olan olay şu şekilde meydana geldi: bir gün Mevlânâ ile yalnız otururlarken Hüsameddin Çelebi, müritlerin, tarikat erbabının, boş zamanlarında Senâî'nin *Hadika*'sını (Bahçe), Attar'ın *İlâhîname* ve *Mantık-ut-Tayr*'ını (Kuş Dili) okuduklarını söyledi. Bu hale gönlünün razı olmadığını, eğer sayıları hayli artan gazeller yerine mesnevî türünde bir kitap yazacak olursa herkesin bu eseri okuyup faydalanacağını ekledi. Hüsameddin Çelebi sözünü bitirir bitirmez Mevlânâ sarığının arasından *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinin yazıldığı bir kâğıt çıkardı ve Hüsameddin Çelebi'ye verdi. «Çelebi, geri kalan kısmını sen yazarsan ben söylerim» dedi. Hüsameddin Çelebi bunu büyük bir memnunlukla kabul etti. Böylece dünya edebiyatının sayılı eserlerinden biri olan *Mesnevî* doğdu.

Mesnevî'nin yazılması bittiği zaman Mevlânâ hayli yaşlanmış ve bitkin düşmüştü. Karaciğerinden de rahatsızdı. Tabiplerin teşhis edemediği bir hastalığı vardı. Devamlı hararet ve ateşten bir türlü kurtulamıyordu. Hasta iken ziyaretine gelen Şeyh Sadreddin şifalar dileyince Mevlânâ «şifa sizin olsun, sevenle sevgili arasında zardan bir gömlek kaldı. Nurun nura kavuşmasını istemez misin?» demiş ve ölüme, sevgiliye kavuşmaya olan hasretini ifade eden bir gazel okumuştu. Hastalığı gittikçe artan Mevlânâ 1273 yılı aralık ayında bir pazar akşamı hekimlerin bütün gayretlerine rağmen kurtarılamadı. Cenazesi büyük bir törenle kaldırıldı. Törene bütün Konya halkı, devlet büyükleri ile Hıristiyanlar ve Musevîler de katıldı. Namazını Şeyh Sadreddin, bir söylentiye göre ise Kadı Siraceddin kıldırdı. Çünkü Şeyh Sadreddin tabutun önüne gelip tekbir alır almaz kendinden geçip yere yığılmıştı. Konya halkı kırk gün onun ölümünün üzüntüsüyle ağladı, çırpındı.

Mevlânâ iki kere evlenmişti. Birinci eşi Gevher Hatundu. Gevher Hatundan Sultan Veled ve Alâeddin Çelebi adındaki çocukları dünyaya geldi. Gevher Hatunun ölümünden sonra da Gera Hatunu aldı. Gera Hatundan da Emir Muzaffereddin Âlim Çelebi adında bir oğlu ve Melike Hatun adında bir kızı oldu. Mevlânâ'nın soyundan gelen çelebiler genellikle Sultan Veled'in oğlu emîr Celâleddin Feridun Ulu Ârif Çelebi'nin torunlarıdır.

● *Mevlânâ'nın felsefesi ve sanatı:* Mevlevî tarikatını Mevlânâ kurmadı ama onun gerek kendi yaşayışına uyguladığı, gerek eserlerinde, şiirlerinde dile getirdiği; gerekse yakınlarına, müritlerine aşıladığı hayat felsefesi, din ve dünya görüşü, daha sonra kurulan mevlevî tarikatının temeli oldu. (Bk. MEVLEVİLİK.) Celâleddin'in baba evi islâm felsefesinin çeşitli konularının tartışıldığı bir akademi gibi idi. Sonra göç yıllarında Nişabur, Bağdat, Mekke, Medine, Şam, Halep, Malatya, Erzincan, Karaman, Konya gibi şehirlerde, daima medreselere konuk olarak o çağların en ünlü bilginlerini tanıdı, sohbetlerinde bulundu, derslerini dinledi, kitaplarını okudu. Özellikle babasının yazdığı *Maarif* adlı eser onun rehber kitaplarından biriydi. Horasan'ın ünlü şairlerinden Senaî ve Attar'ın şiirleri ve fikirleriyle de çok ilgilenmiş, onları benimsemişti. Yetişmesine tesir eden bütün bu kaynakların izlerini Mevlânâ her fırsatta kitaplarında, sohbetlerinde gösterdi. «Biz Senaî ve Attar'ın izinden geldik» diye haber verdi.

Mevlânâ, şiirlerinde rint bir şair olarak şeriat ölçülerini zaman zaman aşıp geçiyordu, ama yaşantısı boyunca tam bir dindar adam gibi hareket etti, şeriat hükümlerini saygıyle uyguladı.

Kur'an'a hayrandı. «Ben Kur'an'ın bendesiyim» demekten hoşlanıyordu. Hz. Muhammed'e aşk derecesinde bir sevgisi ve saygısı vardı: «Ben, Muhammed-i Muhtar'ın yolunun toprağıyım. Eğer size benim bundan başka bir sözümü naklederlerse ben o kimseden de, o sözden de bîzarım» diyordu. Devrinin bütün sanat ve ilim hareketlerini takip ediyor, matematik, astronomi, tıp ve simya ilimlerinin terminolojisini çok iyi biliyor,Kur'an, hadis, fıkıh, kelâm gibi islâm bilgileri konularında çağının rakipsiz uzmanı kabul ediliyordu.

Hayatını, bütün bu bildiklerini halka öğretmek için adamıştı. Gerek derslerinde, gerek sohbetlerinde, gerek yazdığı kitaplarda, bu amacını gerçekleştirmek için çalışmış, en karışık felsefe teorilerini, en zor kelâm bilgisini, Kur'an tefsirini; fıkıh ve hadis meselelerini, en basit ifadelerle anlatıp yaymayı bilmişti.

Mevlânâ Celâleddin tam bir varlık birlikçiydi. Şeriat bilgilerini hocası Seyyid Burhaneddin'den; tasavvuf felsefesini, özellikle bu felsefeye uygun hayat tarzını mürşidi Tebrizli Şems'ten öğrenmişti. Hak ile halkı birbirinden ayırmıyor, halkı, yani halk edilmiş, yaratılmış olanı; Hakk'ın, yani yaradanın bir sureti, bir tecellisi kabul ediyordu. Böyle olunca, kusursuz bir sofî olarak halka, tam, Hakk'a yapılan muameleyi yapmak daha doğrusu Hakk'ı, halkta görüp sevmek gerekiyordu. Her şey Hakk'ın bir tecellisi olunca, ortada suçlu-suçsuz, güzel-çirkin, iyi-fena diye bir şey kalmıyor, bütün bunlar, Hakk'ın çeşitli görünüşleri oluyordu. Mevlânâ Celâleddin tasavvuf inancını sadece bir nazariye olarak benimsememiş, günlük hayatına da mal etmişti. Bu bakımdan büyük ve içten bir halk dostuydu. Çocukları, kadınları, suçluları, hastaları ayırt etmeden hepsine sevgiyle muamele eder, vefa gösterir, saygı duyardı. Hükümdarlara, vezirlere, seçkinlere herhangi bir özel muamele yapmaz, Tanrı'nın her yarattığını nasıl görüyorsa, onları da öyle görürdü. Gerek yazılarında, gerek sohbetlerinde, bu konuda daha da ileri gitmiş, devlet ileri gelenlerine görev ve sorumluluklarını sık sık hatırlatmıştı.

Celâleddin Kur'an ve hadislerin ışığında beliren islâm ahlâkını en parlak ve kusursuz şekilde yorumlayan ve yorumladığı esaslar içinde de uygulayan bir şairdi.

Hayâ, edep, terbiye, vefa, sabır, müsamaha, anlayış, af v.b. kavramlara çok önem vermiş; bunların gerçek anlamları üzerinde her fırsatta durmuş, fakat genel hüküm olarak asıl meselenin «insan» olduğunu, dinlerin, felsefelerin, ahlâk sistemlerinin «insan»ı daha mutlu, daha değerli yapma yolunda birer vasıta olduğunu görmüştü. Onun için, bu vasıtaların herhangi birinde durmak, takılmak istemezdi. Aslolan gerçeğe giden yolu bulmaktı. Ve Celâleddin, yolların en mükemmelinin ve doğrusunun «aşk» yolu olduğuna inanmıştı. En küçük yaratıktan en ulu varlığa kadar yayılmış, insanın alıp verdiği her nefesle bir olan sonsuz bir sevgi. Bu sevgiyi besleyen sınırsız bir hoşgörürlük ve karıncadan Süleymana... yaygın bir vefa.

Celâleddin'e göre aşk bir hâl'dir, anlatılmaz, ancak yaşanır. Onun için «— Aşk... aşk diyorsunuz, nedir bu aşk dediğiniz?» diye soran bir müridine sadece, «— Ben ol da bil!» demiştir.

Mesnevî'nin öğretici, yorumlayıcı mısralarına karşı, *Divan-ı Kebîr*, Mevlânânın yaşadığı bu aşk hâlinin şiirleriyle doludur. Tanrı'yı insanda ve onun bütün yarattıklarında görerek sevmek; bu yüzden kimseyi suçlamamak; insanları zengin-fakir, siyah-beyaz, hıristiyan-müslüman diye ayırt etmemek, insan olarak, daha doğrusu Hakk'ın bir tecellisi olarak bilmek. Mevlânâ'nın aşk ahlâkı en kısa kelimelerle böyle özetlenir.

Mevlânâ'nın en büyük özelliklerinden biri de bu aşkı, Tanrı ve insan sevgisini sanatla besleyip geliştirmesidir. Çağının en güzel şiir yazıcısı aynı zamanda musiki ile de yoğurulmuştu. Kaynaklar onun musiki meclislerinden ve bu meclislerdeki sema âlemlerinden de uzun uzun bahseder. Mevlânâ bir nevi ibadet ve âyin olan semaı din törenlerine getirerek İslâmlıkta büyük değişiklik ve hamle yapmış adamdır. Bk. SEMA.

● *Mevlânâ'nın eserleri.* Tasavvufa ait ve didaktik bir eser olan *Mesnevî* 25 700 beyittir. Altı deftere (cilt) bölünmüştür. *Mesnevî*'yi yorumlayan Ankaralı Rüsuhi İsmail Dede bu eserin devamı olduğunu sandığı bir yedinci defter bulmuş ve üzerinde çalışmışsa da bunun Mesnevî ile uzaktan ve yakından bir ilgisi olmadığı araştırıcılar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Mesnevî'ye *Mesnevî-i Manevî, Mesnevî-i Şerif, Mesnevî-i Mevlevî* adları verildiği gibi Mevlânâ da eserinin içinde *Mesnevî* için *Saykal-ı Ervah* (Ruhların Cilâsı), *Hüsamname* (Hüsameddin'in Kitabı) deyimleri kullanır. Bk. MESNEVÎ.

Divan-ı Kebir (Büyük Divan), Mevlânâ'nın gazel ve rübailerini içine alır. Bu eser Türkiye dışındaki doğu ülkelerinde *Divan-ül -Şems-il-Hakayık, Külliyat-ı Şems* adlarıyle tanınır. Buna sebep Mevlânâ'nın, gazellerinin çoğunun sonunda kendi adı veya mahlâsı yerine Şems-i Tebrizî'nin adını kullanmasıdır. Bazı gazellerinin sonunda da mahlâs olarak Hüsameddin Çelebi veya Selâhaddin Zerkub'un adlarını kullanır. Bu şekilde yazdığı gazellerinin sayısı yüzün üstündedir. Mevlânâ bazı gazellerinin sonunda da kendi mahlâsı olarak Hâmuş, Hâmuşkün kelimelerini kullanır. Divanın beyit sayısı 30-40 bin arasında değişir. Bk. DİVAN-I KEBİR.

Fihi Mâ Fih (Ne Varsa İçindedir), Mevlânâ'nın çeşitli meclislerde verdiği derslerde yaptığı sohbetlerin toplanmasından meydana gelen eseridir. Sohbetler Sultan Veled veya müritlerden biri tarafından toplanmıştır. Bölümlere (fasıl) ayrılmış olan kitap Mevlânâ'ya sorulan sorulara verdiği cevapları toplar. Bazı bölümlerde de Muinüddin Pervane'ye hitap edildiği görülür. Bölümlerde ele alınan konular, Kur'an ayetleri, hadisler ve tasavvuf ulularının sözleriyle açıklanır.

Bu arada konuya uygun hikâyeler anlatılır ve atasözleri söylenir. Eserin içinde Mevlânâ, babası Sultan-ül-Ulema Bahaeddin Veled'in, Tebrizli Şems'in, Seyyid Burhaneddin'in ve Selâhaddin Zerkub'un adlarını sık sık anar ve onların sözlerinden nakiller yapar. Mevlânâ'nın hayatının bazı yönlerini aydınlatması ve devrinin özelliklerini bildirmesi bakımından büyük bir önem taşıyan bu eserin birkaç faslı arapça, diğer fasılları ise farsçadır. Dili sadedir. Daha çok halkın kullandığı dil kullanılmıştır.

Fihi Mâ Fih'in 1915 yılında yapılan baskısında yanlışlar ve eksik kısımlar vardır. Bediüzzaman Firuzanfer tarafından İstanbul ve İran kütüphanelerinde bulunan nüshaların karşılaştırılmasıyle ortaya çıkan metin kıymetli notlarla birlikte bastırılmıştır (*Fihi Mâ Fih*, Tahran Üniversitesi Yayınları, 1952). Eserin 1929 yılında Hindistan'da ordu dilinde bir önsözle birlikte Abdülmecid tarafından yapılmış bir baskısı daha vardır. Şiraz'da 1940 yılında *Risale-i Fihi Mâ Fih* adıyle yapılan baskı, dizgi yanlışlarının çokluğu ve metnin eksikliği bakımından önemsizdir. Eser türkçeye ilk defa Ahmet Avni Konuk* tarafından çevrildi, fakat basılmadı. El yazması nüsha Konya Müzesi kütüphanesindedir. Firuzanfer'in tespit ettiği metin esas alınarak Melihâ Ülker Tarıkâhya tarafından yapılan tercüme ise Millî Eğitim bakanlığının Şark-İslâm klasikleri arasında çıktı (İstanbul, 1954).

Mecalis-i Seb'a (Yedi Öğüt), Mevlânâ'nın kürsüden verdiği vaizlarla toplantılardaki sohbetlerinin toplanmasından meydana gelmiş bir eseridir. 1937 Yılında Feridun Nafiz Uzluk* tarafından çeşitli nüshaları karşılaştırılmasıyle ortaya çıkarılan bir metin tercümesi ile birlikte basıldı.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Mektubat, Mevlânâ'nın devrin ileri gelenlerine; kadılara, hekimlere, ahîlere ve müritlerine yazdığı mektuplardan meydana gelen eser, 147 mektubu içine alır. Feridun Nafiz Uzluk tarafından tercümesi ile birlikte bastırıldı (İstanbul, 1937). Eserin ikinci bir tercümesi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapıldı (*Mektuplar*, İstanbul, 1963).

Mevlânâ'nın şiirlerinde az sayıda türkçe, arapça ve rumca beyitlere de rastlanır. (→ Bibliyo.) [M]

CELÂLÎ i. (*Bozoklu Celâl*'in adından). XVI. ve XVII. yy.larda Anadolu'da isyan çıkaranlara verilen ad. (Bk. CELÂLÎ İSYANLARI.) [M]

CELÂLÎ (Ahmed), türk saz şairi (1850-1915). Bayburt'ludur. Kuzeydoğu illerinde çok tanınmış, hayatı yoksulluk içinde geçmiş lirik bir şairdir. Âşık edebiyatı gelenekleri dışına çıkmamış, halk kültürünü şiirlerinde pek açık olarak yaşatmıştır. Bugün de ününü korumaktadır. Karısının ölümü üzerine söylediği «ağıt» çok tanınmıştır. (M)

CELÂL İSMAİL PAŞA, türk hekimi (İşkodra 1862-İstanbul 1925). Trabzon eşrafından Divitçizade İsmail Paşanın oğlu. 1886'da, Askerî Tıbbiye'yi bitirdi. İç hastalıkları üzerinde ihtisas için Paris'e gitti. 1890 Yılında İstanbul'a döndü. Mekteb-i Tıbbiye'yi Şâhâne seririyât-ı dâhiliye hocası Zoiros Paşa'nın yanında muallim muavini oldu. Hocasının ayrılmasından sonra onun yerine geçti. 1907'de, rütbesi paşalığa yükseldi. 1908 İnkılâbında, rütbesi kaymakamlığa (yarbay) indirildi. Tıbbiyelerin birleştirilerek, Tıp fakültesinin meydana gelmesinden sonra, II. Dahiliye servisi hocası olarak, Gülhane'de ve fakültede ders okuttu. İspanya'da, Paris'te kongrelere katıldı. İlmî çalışmalarını ve araştırmalarını daha çok verem hastalığı üzerinde toplamıştı.

Musahabe-i Sıhhiye, Deniz Havası ve Hamamları, Dürûs-ı Seririyât-ı Tıbbiye (Pratik Tıp Dersleri) isimli eserleri önemlidir. Birçok makalesi de yayımlandı. (M)

Celâlî isyanları, Osmanlı imparatorluğunda, XVI. ve XVII. yy.larda Anadolu'da çıkan isyanların genel adı, 1519'da Selim I (Yavuz) devrinde devlete isyan eden Bozoklu Celâl'in adından alındı. Bozoklu Derviş Celâl adlı türkmen dervişi mehdîlik iddiası ile ayaklanmış ve büyük bir dinî isyana sebep olmuştur. Celâl'in adamlarına, taraftarlarına ve sonradan türeyen eşkiyalara «Celâlî» adı verildi. Bozoklu Derviş Celâl'i takip etmekle görevlendirilen Hüsrev Paşanın arzında, isyancılara «Celâlî sofileri», Şadi Paşa arzında «Celâlî taifesi» ve Zile kadısının ilâmında ise sadece «Celâlî» denilmiştir. Celâlî isyanları, sebep, gaye ve bu isyanları çıkaranların mensup oldukları zümreler bakımından iki kısımda incelenir: 1. dinî celâlî isyanları; 2. dinî olmayan celâlî isyanları.

1. *Dinî celâlî isyanları.* Bozoklu Celâl'in isyan etmesinden yedi yıl sonra, yine Bozok'ta, Süleyman I (Kanunî) devrinde büyük bir ayaklanma ortaya çıktı (1526). Bu isyan, söklen adlı türkmen aşiretinin başkanı Musa ve ihtimale göre Dulkadırlı hanedanından Zünnun tarafından çıkarıldı. Fakat aslında Baba adlı bir türkmen şeyhinin teşviki ile patlak veren bu büyük isyanın zahirî sebepleri, söklen aşireti başkanı Musa'nın bir tarlasına kadı tarafından haksız olarak iki yüz akçe fazla vergi yazılması ve Musa'nın sancakbeyi tarafından hakarete uğraması idi. İsyanın başlangıcında âsiler önce kadı ve kâtibi ile sancakbeyini öldürdükten sonra 29 ağustos 1526'da (Mohaç savaşının yapıldığı gün) Kayseri civarında Karaman beylerbeyini yendiler ve diğer osmanlı kuvvetlerini de bozmayı başardılar. Bu isyan ancak Diyarbakır ve Şam askerlerinden kurulu büyük bir ordu vasıtasıyle ve güçlükle bastırılabildi.

1527'de Hacı Bektaş Velî'nin torunlarından Kalender Çelebinin isyanı patlak verdi. Çok şiddetli bir şekilde ortaya çıkan bu isyan sarayı telâşa düşürdü ve padişah Süleyman I (Kanunî), bu isyanı bastırmak için sadrazam İbrahim Paşayı Anadolu'ya göndermek zorunda kaldı.

2. *Dinî olmayan celâli isyanları.* Osmanlı tarihçilerinin «Celâlîlik» diye adlandırdıkları asıl isyanlar XVI. yy.ın sonunda başladı ve XVII. yy.ın aşağı yukarı sonlarına kadar devam etti. Bu devrin ilk isyan hareketi, Kara Yazıcı diye anılan Abdülhalim tarafından çıkarıldı. Anadolu sekban askerlerinin subaylarından olan Abdülhalim, osmanlı paşalarına karşı bazı başarılar kazandı ve bu yüzden sancakbeyliği bile aldı. Hayatının sonuna kadar bir celâlî olarak kalan Kara Yazıcı Abdülhalim'in ölümünden (1602) sonra, Şahverdi, Yularkaptı ve Tavil adlı yakın adamları, onun kardeşi olan Deli Hasan'ın etrafında toplandılar. Orta Anadolu'ya hâkim olan ve Kütahya'da, üzerine gönderilen Serdar Hafız Paşayı bile muhasara eden Deli Hasan, nihayet paşalık rütbesi ile Bosna beylerbeyliğine tayin edildi.

Kara Yazıcı ve kardeşi Deli Hasan'dan sonra Anadolu'da Ahmed Tavil, Kalenderoğlu ve Canbulatoğlu gibi celâlîler isyan hareketlerini şiddetli bir hale getirdiler. Ahmed Tavil, Karaman'ı ve diğer Anadolu eyaletlerinin bazılarını hâkimiyeti altına aldı ve 1605'te Bolvadin köprüsü civarında Gecdehan Ali Paşa ile Nasuh Paşa kuvvetlerini yendi. Bu bozgun üzerine üzülen ve telâşlanan sultan Ahmed I bizzat Bursa'ya geldi, fakat paşalarının azcini görerek Tavil ile anlaşmak zorunda kaldı. Bu arada Tavil'in oğlu Mehmed, sahte bir fermanla Bağdat'ı ele geçirdi ve ölümünden sonra kardeşi Mustafa 1607'ye kadar Bağdat'a hâkim oldu.

XVII. yy.ın ilk yarısında sadrazam Kuyucu Murad Paşa, celâlîlerin kökünü kazımak için İstanbul'dan hareket ettiği sırada Anadolu, aşağı yukarı tamamen celâlî elebaşıları tarafından paylaşılmış bulunuyordu. Bu celâlî reislerinin başlıcaları Yusuf Paşa, Kalenderoğlu Memed, Musli Çavuş, Cemşid, Canbulatoğlu Ali Paşa, Ağaçtan Pirî, Baldere Kesa, Kara Said, Tanrı Bilmez, Şeklaz Ahmed, Kekeç Mehmed ve Kâfir Murad gibi kimselerdi. Kuyucu Murad Paşa, bunların en güçlüsü olan Kalenderoğlu Mehmed'e paşalık rütbesi ile Ankara sancağını vererek onu bir süre oyaladı ve bu arada Canbulatoğlu'nu yenerek faaliyetine son verdi. Daha sonra Kalenderoğlu ile uğraşan Kuyucu Murad paşa onu da yendi ve Kalenderoğlu, yanındaki on iki bin celâlî ile İran'a kaçıp Şah Abbas'a sığındı. Kısa bir süre sonra Diyarbakır valisi Nasuh Paşanın aracılığı ile affedilen celâlîler memleketlerine döndüler; fakat Kalenderoğlu Mehmed Paşa affedilmediği için İran'da kaldı ve orada öldü. Daha sonra sadrazam olan Nasuh Paşa, celâlîleri hizmetine alarak bir maiyet ordusu meydana getirdi ve bunlara sarı elbiseler giydirdi. XVII. yy.da hepsi yaya olan ve Sarıca denilen asker sınıfı böyle kuruldu.

Sultan Osman II'nin (Genç Osman) yeniçeriler tarafından öldürülmesi üzerine, Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa etrafına celâlîleri topladı ve yeniçeri katliamına başladı. Abaza'nın isyanı yedi sekiz yıl sürdü ve güçlükle bastırılabildi. Bu arada, celâlîler ile başa çıkamayacağını anlayan devlet de onları askerî hizmete aldı. Dağlar Delisi, Deli İlâhî ve Rum Mehmed gibi azılı celâlîler de Osmanlı hassa süvarilerinin başlarından biri oldular.

Sultan İbrahim'in kötü ve düzensiz idaresi yeni celâlî isyanlarına sebep oldu. Bunların başında Sıvas valisi Vardar Ali Paşa vardı. Bu sırada Isparta taraflarında da Kara Haydaroğlu ile Katırcıoğlu isyan halinde idiler. Kara Haydaroğlu yakalanıp öldürüldü, Katırcıoğlu ise affedildi ve Karaman beylerbeyliğine kadar yükselip Fazıl Ahmed Paşa zamanında Girit'te Kandiye fethinde şehit düştü.

Köprülü Mehmed Paşanın sadareti sırasında, Abaza Hasan Paşanın isyanı da tehlikeli oldu.

İkinci Viyana seferi (1683) sırasında Anadolu'da Akkaş, Kara Mahmud, Yâdigâroğlu ve Bölükbaşı Yeğen Osman gibi celâlîler tekrar ortaya çıktılar ve Sıvas ile Bolu arasındaki yerlerde isyan ve anarşi yarattılar.

İkinci Viyana kuşatmasından sonra Avusturya ve üç müttefiki ile başlayan uzun savaşlarda çok askere ihtiyaç duyulduğu için celâlîlerin hepsi Osmanlı imparatorluğunun askerî kadrolarına alındılar ve Avrupa cephelerine gönderildiler.

Celâlî isyanlarının sebepleri. Bütün bu ayaklanmaların başlıca sebebi Osmanlı imparatorluğundaki idare mekanizmasının bozukluğudur. Devlet ile halk arasındaki ilişkilerin yok denecek kadar az olması, devamlı haksızlıkların sebep olduğu köylü hoşnutsuzluğu, otoritesi zayıflamış olan devletin yönetim aksaklıkları ve rüşvet almalar celâlî isyanlarının başta gelen sebepleri arasındadır.

Artık eski büyük galibiyetler azalıyor, osmanlı orduları yeniliyordu. Bu uzun seferlere, beylerbeyleri, sancakbeyleri, zeamet sahipleri ve sipahiler katıldıkları için Anadolu eşkiyalığa çok uygun bir yer haline geliyordu. Savaşlardan ganimet alınamıyor, sefer masrafları köylü tarafından ödeniyordu. Reaya denilen çiftçi halk, gittikçe çoğalan ve artan «avarız-ı divaniye» gibi vergileri ödemekten pek fakirleşiyordu. Çiftçilerden alınan vergiler de kanunda yazılı olan miktarda değil, bunları almakla görevli olan kimselerin insaf ve vicdanına göre toplanıyordu. Halk çok defa dirlik sahiplerinin zulümlerinden yer değiştirmek, daha insaflı idarecilerin bulunduğu yerlere veya şehirlere gitmek, oralarda çalışmak veya levent olmak zorunda kalıyordu. Bu arada Ege'den Avrupa'ya fazla miktarda zahire kaçırılması, çok defa çekirge istilâsı veya havaların kurak gitmesi, orduyu beslemek için halktan hüzül ve sürsâtın toplanması, Anadolu'da büyük bir zahire darlığına sebep olmuş, köylüyü vergilerini veremez hale getirmişti. Bu arada, savas ganimetlerinin sona ermesinden başka, büyük ticaret yollarının coğrafî keşifler dolayısıyle Akdeniz'den dış denizlere geçmesi, ağır savaş masrafları, İran, Hindistan, Venedik, Fransa, İngiltere ve Rusya'dan gelen ticaret mallarına altın ve gümüş paranın akıp gitmesi ve fazla ham maddelerin dışarıya gönderilmesi Osmanlı imparatorluğunun iktisadî durumunu çok kötüleştirdi.

Ordunun bozulması,kanun ve nizam tanımaz bir hale gelmesi, ordu mensuplarının esnaflık ve ticaret ile uğraşmaları, sipahiler ile yeniçeriler arasında çatışmaların çıkması, yeniçerilerin hükûmet darbeleri yapmaları, devlet büyüklerini ve hattâ padişahı (Osman II'yi) öldürmeleri, hükûmet otoritesini son derece zayıflattı. Bütün bunlara, merkezden uzakta, Anadolu'da meydanı boş bulan idarecilerin yaptıkları zulüm ve yolsuzluklar da eklenince, imparatorluk halkı pek sefil bir hale geldi. Halkın ıstıraplarını bilen bazı çıkarcılar, bazen mehdîlik, bazen de bozulan nizamı düzeltmek iddiası ile ortaya çıkıp celâlî oldular ve etrafı daha da karıştırdılar. İdareciler arasındaki rekabet, kin, intikam ve ihtiras gibi duygular da celâlîlerin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Bu arada bazı yörük ve türkmen aşiretleri ile sipahiler de celâlîler ile işbirliği yapıyorlardı. Celâlîlik denilen isyanların çıkış ve bastırılmasındaki zorluğun sebepleri kısaca bunlardır.

Celâlî isyanlarının sonuçları. Yüzbinlerce Türkün kanının boş yere akması, Osmanlı imparatorluğunu her şeyden önce mücadele kudreti bakımından zayıflattı. Bu isyanların ikinci bir sonucu da imparatorluğun iktisadî durumunu çok sarsmış olmasıdır. Bu arada pekçok köy, kasaba ve şehrin yağma ve tahrip edilmesi de imparatorluğu maddî ve manevî birçok zararlara sokmuştur. (M)

CELÂLİYE i. Tasav. Tokat'ın Turhal kasabasında mehdî olduğunu ileri sürerek isyan eden Bozoklu Celâl'in etrafındakilere verilen ad. *Celâlî takımı*. Bunlar Celâl'i mehdî sayıyorlardı. Fakat bir din tarikatı halinde birleşmiş değillerdi. Sonradan isyancı topluluklarin hepsine Celâlî adı verildi.

İran Kalenderîlerine de Celâliye adı veriliyordu. Bektaşîler on iki dilimli Kalenderî tacına *Tac-ı Celâlî, Tac-ı Hüseynî* derler. İbni Battuta, *Seyahatname*'sinde, mevlevîler hakkında Celâliye tabirini kullanır. (M)

CELÂLLİ, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde Hafik ilçesine bağlı bucak; 8 035 nüf. 31 köy. — *Bucak merkezi*, 576 nüf. Hafik'in 20 km güneyindedir. (M)

CELÂL PAŞA, osmanlı kumandanı (İstanbul 1844-1897). Şeyh Himmet Efendi so-

bir celâlî tipi

Celâlî isyanlarına katılan sipahilerden biri

Celâlî isyanlarına karışan bir yeniçeri tipi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

yundan Mehmed Paşa'nın oğlu. Harbiye'yi bitirdi (1867). 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarındaki yararlığından dolayı kaymakamlığa (yarbay) terfi etti. *Megalo İdea* (Büyük Ülkü) fikriyle Osmanlı devletinden Tesalya, Epir ve Girid'i isteyen Yunanlılara karşı açılan savaşa, ikinci fırka birinci livası (tuğgeneral) olarak katıldı. Losfaki tepesinin alınmasında şehit oldu. Kahraman olduğu kadar savaş tekniğini de iyi bilen bir kumandandı. (M)

CELÂL PAŞA (Abdullah Celâleddin), türk şairi (Serez 1846-İstanbul 1903). Ali Tevfik Paşa'nın oğlu; özel hocalardan öğrenim gördü. İlk olarak Hariciye mektupçu kaleminde görev aldı. Sonra, Humus ve Urfa'da v.b. yerlerde mutasarrıflık yaptı. En son görevi Hama mutasarrıflığı idi. Aynı zamanda mevlevî olan Celâl Paşa'nın *Divan*'ı basılmıştır. (M)

CELÂLÜDDEVLE (Ebu Tahir bin Bahaüddevle), Büveyhoğulları hükümdarı (993-1044). Babasının ölümü üzerine emîrülümera olan Sultanüddevle zamanında uzun süre Basra valiliğinde bulundu (1012-1025). 1025'te emîrülümera ilân edildi. Fakat Bağdat'a hemen gelmediği için emîrülümeralık Ebu Kalicar'a teklif edildi. Celâlüddevle Bağdat üzerine yürüdü, fakat yenilerek Basra'ya çekildi. 1027'de Türkler tarafından Bağdat'a davet edildi. Bu sıralarda bazı iç karışıklıkları ortadan kaldırmağa çalıştı. En büyük rakibi Ebu Kalicar idi. Bağdat'ta bulunan türk askerleri hangi tarafı tutuyorsa o kazanıyordu. Bu şekilde 1032 ve 1034 yıllarında iki defa sarayı işgal edilerek makamını ve Bağdat'ı terketmek zorunda kaldı. 1037'de Ebu Kalicar ve türk kumandanı Basr-Togan anlaşarak Celâlüddevle ile mücadeleye giriştiler. Celâlüddevle aldığı yardımlarla bu tehlikeyi önledi. Sonunda Ebu Kalicar, amcası ile anlaşmak zorunda kaldı. Bundan sonra askerî isyanlar devam etti ise de Celâlüddevle bunları bastırdı. Devrinde Büveyhoğullarının gerilemesi devam etti. (M)

CELÂLZADE MUSTAFA ÇELEBİ. Bk. MUSTAFA ÇELEBİ.

CELÂLZADE SALİK ÇELEBİ, osmanlı şairi, tarihçi (Vulçitrin 1499 ?-İstanbul 1565). Koca Nişancı Mustafa Çelebi'nin küçük kardeşi. İlk öğreniminden sonra, Edirne'de, Kemalpaşazade'nin derslerine katıldı. Bu derslerde Kemalpaşazade ile, onun eserlerini temize çekecek kadar yakınlık kurdu, sonra, hâce-i sultanî Hayreddin Efendiden de ders görerek mülâzım olup Edirne'de Siraciye medresesine müderris tayin edildi. Bundan sonra İstanbul'da Muratpaşa medresesine gönderildi; 1536'da sadrazam Ayas Paşa tarafından Sahnı Seman müderrisi tayin edildi. 1544'te Halep kadısı oldu. Aynı yıl Mısır beylerbeyi Davut Paşanın çalışmalarını ve evkafı teftiş için Mısır'a gönderildi. 1546'da Şam, ertesi yıl Mısır kadılığına tayin edildi. 1550'de emekliye ayrılarak İstanbul'a geldi. Bir süre sonra Eyüp medresesi müderrisliğine tayin edildi. Hayatının geri kalan kısmını öğrenci yetiştirmek ve eser yazmakla geçirdi. Son yıllarında yaşlılığı dolayısıyle kendi isteği üzerine emekliye ayrıldı. *Tarih-i Mısır, Tarih'i Feth-i Budin* (Budin Fethinin Tarihi), *Fetihname-i Rodos, Mohacname,* M. Avfî'nin *Cami-ül-Hikâyat* (Hikâyeler Derlemesi) adlı eserinin türkçe tercümesi, *Leylâ ve Mecnun* mesnevisi, *Behmenşah ve Firuz Şah* menkıbelerinin tercümesi, *Haşiye alâ şerh-il-Mevakıf* (Mevakıf Şerhine Ek), *Haşiye alâ Şerh-il-Miftah* (Miftah Şerh'ine Ek), *Divan, Münşeat* gibi eserleri vardır. (M)

CELAN (Paul), rumen asıllı avusturyalı şair (Çernoviç 1920). Fransız ve rus sembolistlerinin eserlerini çevirdi, gerçeküstücülüğün etkisinde kaldı; eserlerinde yalnızlık ve ölüm bunalımını dile getirdi: *Mohn und Gedächtnis* (Haşhaş ve Hafıza) [1952], *Von Schwelle zu Schwelle* (Eşikten Eşiğe) [1955], *Sprachgitter* (Anlatılamayan) [1959], *die Niemandsrose* (Sahipsiz Gül) [1963]. (L)

CELANO, İtalya'da komün. Abruzzi'de (Aquila ili), Fucino gölü çöküntüsünün yukarısında; 10 400 nüf. (L)

CELANO (Tommaso DA), italyan Fransisken rahibi (Celano-Takliacozzo 1244-1250 arasında). Gregorius IX'un (1229) buyruğu üzerine, Aziz Francesco d'Assisi'nin hayatıyle ilgili iki eser yazdı. İkinci eserde, azizin ilk arkadaşlarının anılarından, belki de *Azize Clara'nın Hayat Hikâyesi*'nden yararlandı. *Dies Irae* (Öfke Günü) adlı mensur bir eseri daha vardır. (L)

CELANO gölü. Bk. FUCINO *gölü.*

CELANOVA, İspanya'da (Galicia, Orense ili) şehir. Orense'nin güneyinde; 8 100 nüf. XVI. yy.dan XVIII.yy.a kadar yeniden onarılan manastır. X. yy.dan kalma kilise. (L)

CELANTES i. (lat. k.). Mant. İskolastiklerin kullandığı, hafıza eğitimi ile ilgili terim. *Celarent* kipine aktarılabilen bir tasım biçimini anlatır. (L)

CELARENT i. (lat. k.). Mant. İskolastiklerin kullandığı hafıza eğitimiyle ilgili terim. Birinci figür içinde yer alan bir tasımın adıdır. Bu tasımda büyük önerme ve sonurgu tümel olumsuz, küçük önerme ise tümel olumludur. Örnek: *Hiçbir canlı ölümsüz değildir. Hayvan canlıdır. Öyleyse hayvan ölümsüz değildir.* (L)

CELÂSIN veya **CİLÂSUN** sıf. (esk. türk. k.). Kahraman, cesur.

◆ **Celâsınlık** veya **cilâsunluk** i. Cesaret, kahramanlık. (M)

CELASTRACEAE çoğl. i. Çiçekli bitki familyası. Taflan bu familyadandır. (L)

CELASTRALES çoğl. i. Bot. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı, değirmi çiçekli bitkiler takımı. 1 350 Kadar türü vardır. Şu familyalara ayrılır: *Celastraceae* (taflan), *cehrigiller* (cehri), *asmagiller* (asma), *çobanpüskülügiller* (çobanpüskülü). [L]

CELASTRUS i. Güney Afrika'da yetişen ağaç. Kerestesi müzik âletleri yapımında, kaplamacılıkta ve tornacılıkta kullanılır. (*Celastraceae* familyasından.) [L]

CELAYA, Meksika'da (Guanajuato eyaleti) şehir; Queretaro'nun batısında; yüksl. 1 808 m; 33 400 nüf. Şehirde mimar Francisco Eduardo Tresguerras tarafından yapılan yeni-klasik üslûpta âbideler vardır. Başlıca tarım ürünleri: nohut, buğday, şekerkamışı, fasulye. Hayvancılık (sığır, domuz, keçi). Dokuma ve süt sanayii. (L)

CELAYA (Rafael Mugica), ispanyol şairi, (Hernani 1911), Amparo Caston ile işbirliği yaparak 1947 yılında *Collection de Poesia Norte*'u (Kuzey Şiirleri Koleksiyonu) kurdu, üç yıl süreyle bunu yönetti. Savaş sonrası yıllarında ağızdan ağıza dolaşan *Carcilia Şiirleri*'ne tepki olarak yazdığı şiirlerde ahlâkî bir nitelik göze çarpar. Bu şiirlerde sosyal konular, inandığı değer ölçüleri, bilinçli olarak işlenir. Şiir kitapları arasında şunlar sayılmağa değer: *La Soledad Serrada* (Kapalı Güneş) [1936], *Tranquilamente Hablando* (Rahat Rahat Konuşalım) [1947], *Las Cosas Komo Son* (Açık Açık Söyleyelim) [1949], *Avisos de Juan de Leceta* (Juan de Leceta'dan Öğütler) [1950], *Poesia Urgente* (İvedi Şiirler) [1960], *Dos Cantatas* (İki Kantat) [1963], ayrıca romanları da vardır. (L)

CELÂYİR, moğol ırkının büyük kollarından biri. Bir kısmı Doğu Moğolistan'da Onan ırmağı boyunda, bir kısmı Orta Moğolistan'da Karakurum ırmağı boyunda göçebe hayatı yaşıyorlardı. X. ve XI. yy.da Hıtayların hücumuna uğradılar. Celâyirler daha sonra Cengiz Hanın kabilesi Kiyat ile birleşti. Çin'in fethinde Cengiz ordusunun sol cenah komutanı, Celâyirlerin Catka kabilesinden Mukalı (Muhalı) Noyan'dı. Celâyirler Çin, Türkistan, İran, Irak gibi bölgelere dağıldılar. Kurdukları devlet bir ara Bağdat, Tebriz, Azerbaycan, Musul bölgelerini kaplıyordu. Celâyir devleti 1411'de Karakoyunlular tarafından yıkıldı. (M)

CELÂYİRÎ (Ahmed), Celâyirliler devletinin en ünlü hükümdarı (öl. 1410). Babası Hüseyin ölünce kardeşi Bayezid ile devleti paylaştı. Daha sonra kardeşi ile savaştı ve onu yakalatıp gözlerine mil çektirdi. Karakoyunlularla dostluk kurdu. Timurlenk karşısında önce Berkuk'a, sonra Yıldırım Bayezid'e sığındı. Timur ölünce Bağdat'ı zaptetti. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf ile arası açılınca Karakoyunlular tarafından yakalanıp oğullarıyle birlikte öldürüldü. Zalim, fakat cesurdu. Bazı eserlerde şair ve musikişinas olduğu yazılıdır. (M)

CELÂYİRLİLER veya **CELÂİRLİLER** (**İlkenîler** de denir), Moğolların türkleşmiş bir kolu ve onların kurduğu devlet. Halis moğol olan bu kavmin bir kısmı Moğolistan'ın doğusunda Onan (Onon) ırmağının kenarında, bir kısmı da Moğolistan'ın merkezi Karakurum'da göçebe hayatı yaşıyorlardı. X. yy.da Hıtayların saldırılarına uğradılar ve kötü duruma düştüler. Cengiz'in kabilesi Kiyatlılar ile önce savaştılarsa da sonradan dostluk kurdular. Cengiz'in iç ve dışta yaptığı büyük savaşlarda yardımları oldu. Özellikle Çin'in ele geçirilmesinde ve idaresinde celâyirli kumandan ve Mukalı Noyan önemli rol oynadılar. Cengiz'in Türkistan ve Maveraünnehir seferleri sırasında Mukalı Noyan, Çin'in işgali ile uğraşıyordu. Çin-Moğol imparatorluğunun yıkılmasına kadar Mukalı Noyan'ın soyundan gelenler önemli mevkilerde bulundular. Cengiz büyük bir imparatorluk kurunca, Moğolistan'da ele geçirdiği yerlere çeşitli boy ve oymakları gönderdi. Böylece Celâyirliler de imparatorluğun her yanına, Çin'e, Türkistan'a, Maveraünnehir'e ve Kıpçak sahasına dağılmış oldular. Bir kısmı Moğolistan'da, bir kısmı da İlhanlıların himayesinde İran ve Irak'ta yerleştiler. Moğol imparatorluğunda kumandan ve idareci pekçok celâyirli vardır. Merkezi Bağdat olarak kurulan Celâyir devletinin kurucusu Emîr Hasan'dır. Emîr Hasan'ın ataları İlhanlı devletinde kumandan ve idareci olarak yararlık gösterdiler. En önemlileri Bağdat'ın alınışında Hülâgu'nun yanında bulunan ve Suriye seferine katılan İlken Noyan ile oğlu; Keyhuta zamanında beylerbeyilik yapan Ak-Boğa; Gazan Han ve Olcayto Han zamanında valilik yapan Ak-Boğa ve oğlu Emîr Hüseyin'dir. Sultan Ebu Said'in ölümünden sonra İlhanlı devletinde taht kavgaları başladı. Bağımsız bir devlet kurmak için fırsat bekleyen Emîr Hasan önce Muhammed'in tarafını tuttu, onu ilhan yaptı; şehzadelerarası kanlı mücadelelerde faal rol oynadı, Muhammed'den sonra diğer şehzadeleri ilhan yaptırdı. Bu mücadelelerden yararlanarak bağımsız bir devlet kurdu (1340). Büyük babasının adına nispetle İlkenîler, kabilesinin adına nispetle de Celâyirliler adı verildi. 1356'da Büyük Hasan'ın (Şeyh Hasan-ı Büzürg) ölmesiyle yerine oğlu Şeyh Üveys geçti. Üveys 1358'de Azerbaycan ile Tebriz'i, 1364'te Musul ile Diyarbakır'ı ele geçirdi. Üveys'in oğlu Hüseyin bin Üveys, Doğu İran'daki Muzafferîler ve Ermeniye ile Van gölü güneyindeki yerlere hâkim olan Karakoyunlular ile savaştı (1374). Ölümüyle Celâyir devletinde parçalanma ve zayıflama belirtileri görüldü. Devleti iki oğlu arasında bölüşüldü. Sultan Ahmed'e Azerbaycan ve Trak, Bayezid'e Kürdistan'ın bir kısmı verildi. Ayrıca Irak-ı Acem de onun elinde bulunuyordu. İki kardeş arasında üstünlük ve hükümdarlık yüzünden çıkan savaş 1383 veya 1384'te Ahmed'in Bayezid'i esir etmesiyle sonuçlandı. Sultan Ahmed'in Karakoyunlu Kara Mehmed'in kızı ile evlenmesi her iki devlet arasındaki bağlılık ve dostluğu artırdı. Bu sıralarda, yani 1384-1387 yılları arasında Timur, Kuzey İran ile Ermenistan'ı, 1393'te de Bağdat, Diyarbakır ve Elcezire'yi ele geçirdi. Sultan Ahmed memlûk hükümdarı Sultan Berkuk'a sığındı. Timur Semerkant'a dönünce, Berkuk'un yardımı ile Bağdat'ı geri aldı. Karakoyunlu Kara Yusuf ile birlikte Timur'a karşı giriştikleri savaşta yenilerek Mısır'a kaçtılar. Timur'dan korkan Mısır hükümdarı onları kabul etmeyince osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'e sığındılar. Timur Yıldırım Bayezid'e yazdığı mektuplarla Ahmed ve Kara Yusuf'u kendisine teslim etmesini istedi. Bunu bir şeref meselesi yapan Yıldırım Bayezid bu isteği yerine getirmedi. 1402'de yapılan Ankara savaşı sonunda Anadolu bütünüyle Moğolların eline geçti. Sultan Ahmed, Timur ölünce Bağdat'ı yeniden ele geçirdi (1406). Bu defa da Karakoyunlu Yusuf ile Sultan Ahmed'in arası açıldı. Yapılan çarpışmada Sultan Ahmed yenildi, savaş meydanından kaçarken ele geçirildi ve oğullarıyle birlikte öldürüldü (1410). Böylece Celâyir devleti önemini kaybetti. Ahmed'in ölümünden Bağdat'ın istilâsına (1411) kadar hükümdarlık yapan ve henüz çocuk olan Şah Mahmud bin Şah Veled tahta getirildi. Şah Veled'in dul karısı Tandu Hatun binti Celâleddin Hüseyin Vasıt, Basra ve Şüster'de 1416'ya kadar hüküm

Celâl Paşa
(fotoğrafı 835. sayfada)

Mevlânâ
CELÂLEDDİN RÛMÎ

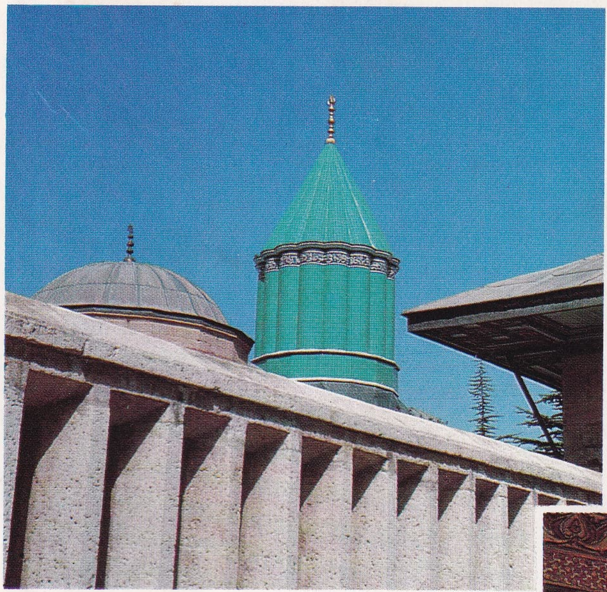

Mevlânâ türbesinde
yeşil kubbe, Konya

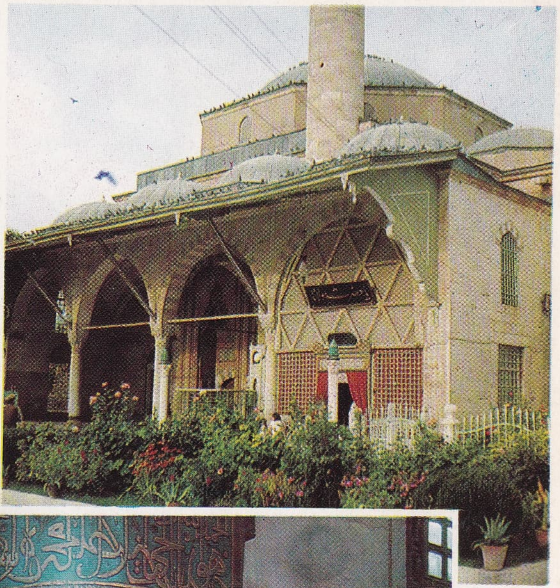

müzenin
girişi

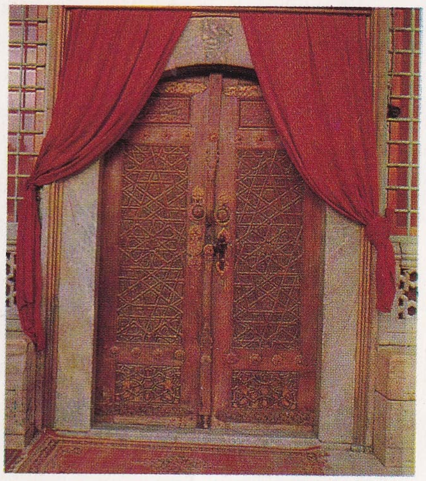

Mevlânâ müzesinin kapısı

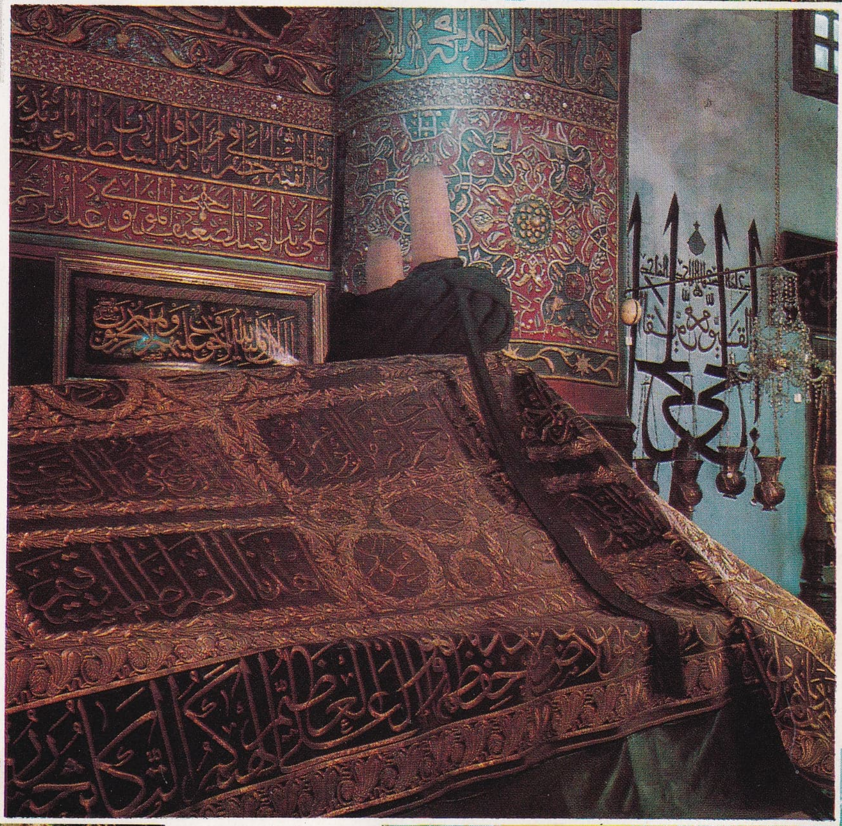

Mevlânâ
ile oğlu
Sultan
Veled'in
sandukaları

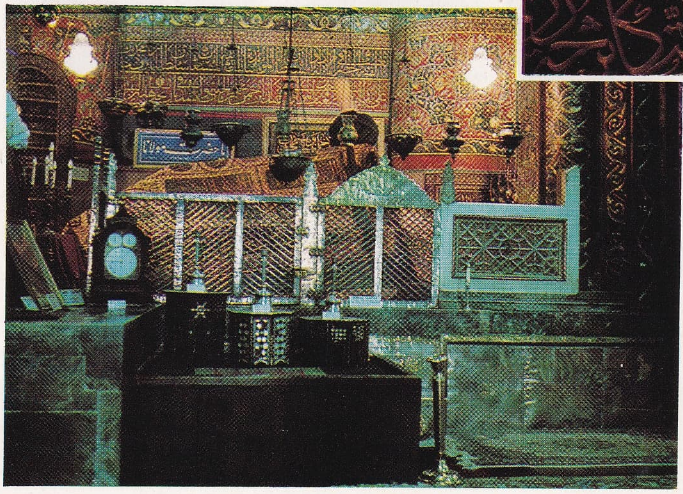

müzenin
içi ve
gümüş
şebekeler

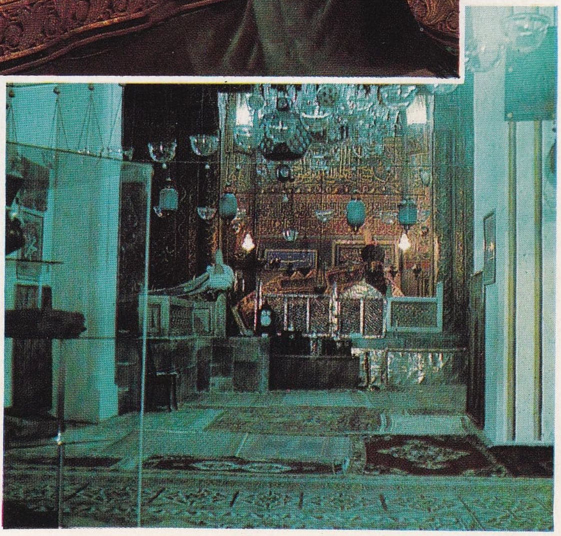

müzeden
bir başka
görünüş

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Mevlânâ
CELÂLEDDİN RÛMÎ

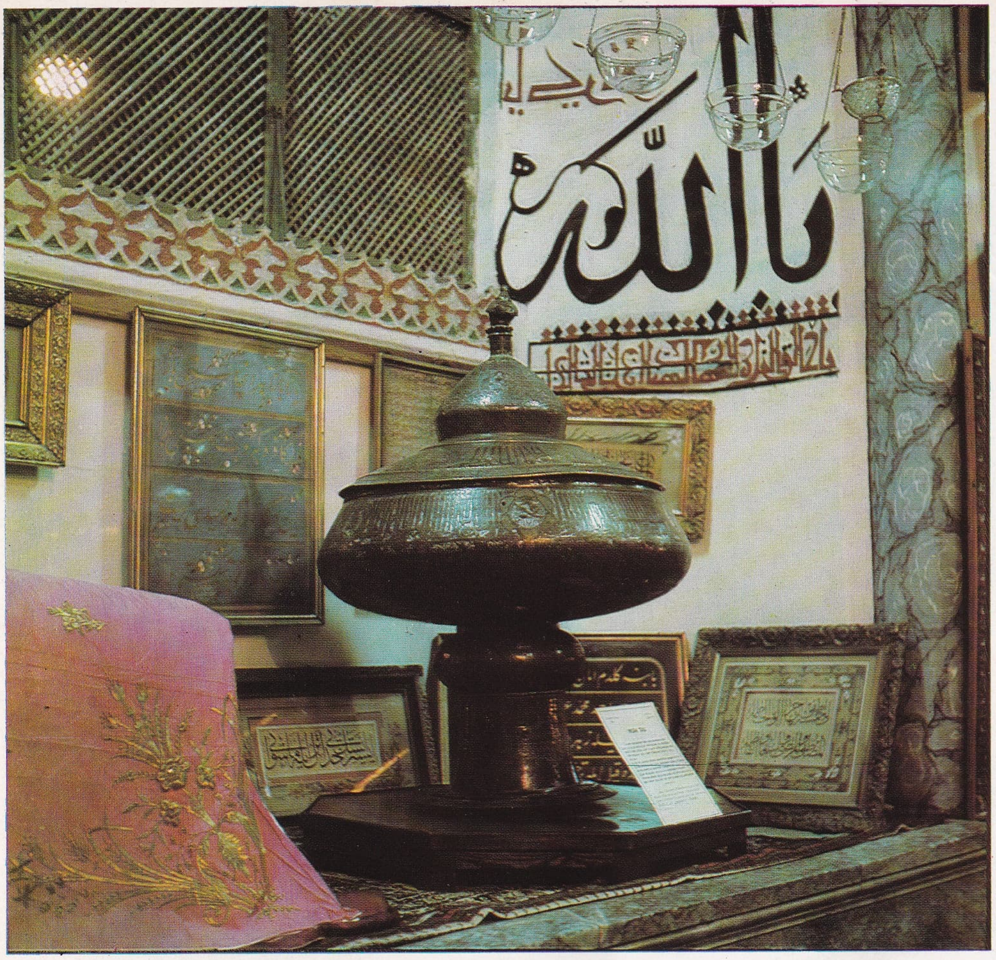

kutsal nisan yağmurlarının
toplandığı nisan tası

Mevlânâ müzesinde
süslemelerden, Konya

Mesnevî, Muhammed Hüseyin elyazması
İzzet Koyunoğlu müzesi, Konya

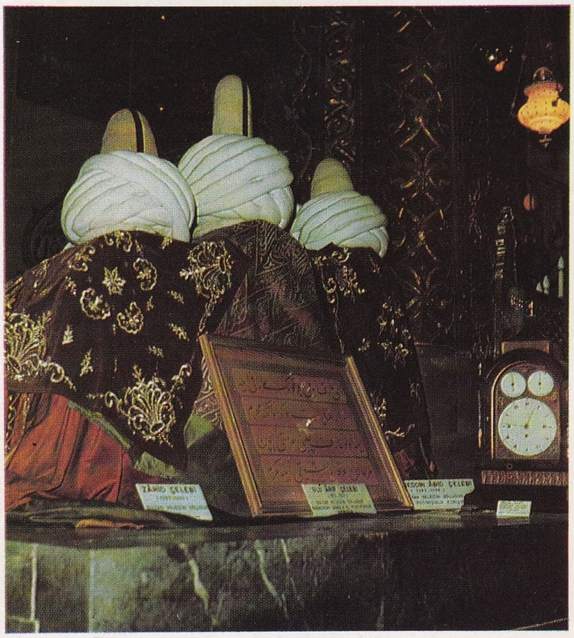

Mevlânâ'nın üç torunu:
Zâhid, Ulu Ârif, Âbid Çelebilerin sandukaları, Konya

tek parça
mermer
zincir
Mevlânâ
müzesi,
Konya

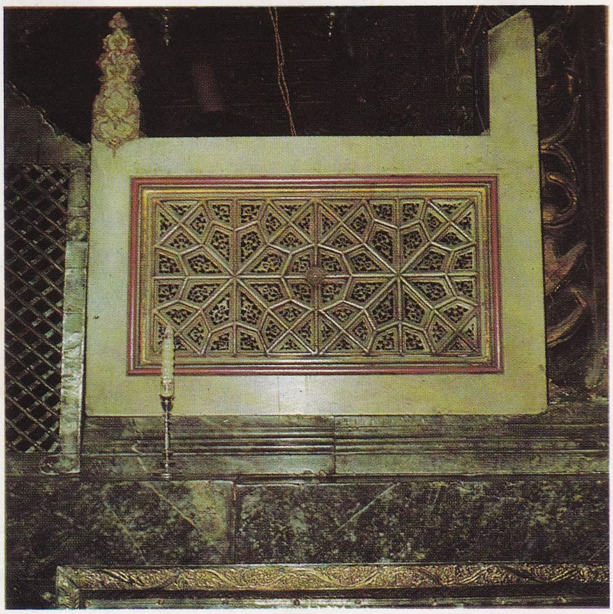

mermer parmaklık, Mevlânâ müzesi, Konya

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

sürdü. Sonra Sultan Veled'in diğer oğulları Üveys ve Muhammed tahta geçtiler. Sultan Ahmed'in torunu Hüseyin bin Alâüddevle Bağdat dışında, Irak-ı Arab'ın büyük bir kısmını eline geçirdi. Karakoyunlu Şah Muhammed bin Kara Yusuf'un hücumuna uğradı, Hille kalesine kaçtı. Yedi aylık kuşatmadan sonra Karakoyunlular kaleyi ellerine geçirdiler (1431) ve Hüseyin'i öldürdüler. Böylece Celâyirliler sülâlesi sona ermiş oldu.
İlhanlıların bir devamı olan Celâyirliler, İlhanlıların idare teşkilâtını örnek almışlardı. Celâyirliler zamanında Irak yakınları imar edildi. Bağdat bir bilim merkezi haline geldi. Bu sülâle hükümdarları, İran şairlerini korumuşlardır. Celâyirliler zamanında Irak'ta türklük daha fazla yerleşmiş ve Türkçe, Arapçadan sonra ikinci dil haline gelmiştir. (M)

CELB i. Bk. CELP.

CELBE i. Avcı çantası. (M)

CELEB i. Bk. CELEP.

CELEBES, İndonezya'da ada. Bk. SULAWESİ.

CELEBES denizi, Büyük okyanus'a bağlı içdeniz. Celebes, Borneo ve Mindanao arasında. Güney bölümünde derinliği 5 000 m'yi aşar ve doğudaki bir çukur 8 547 m'ye ulaşır. (L)

CELENDİN, Peru'da (Cajamarca idare bölgesi, Celendin ili) şehir, idare bölgesi merkezinin kuzeydoğusunda; 2 626 m yüksl.; 13 272 nüf. Şekerkamışı ve hindistancevizi. — *Celandin ili,* 57 410 nüf. (L)

CELEP veya **CELEB** i. (ar. *celeb,* koyun, sığır, keçi). Kesimlik hayvan ticareti yapan tüccar. ‖ *Esk.* Saray ve enderun ağaları dilinde hakaret için «hayvan» yerine kullanılırdı.
— Teşk. tar. Edirne, Galata ve İbrahimpaşa saraylarında hizmet eden Acemi oğlan.
◆ **Celepçi** i. *Esk.* Celep, davar tüccarı. *Celepkeş* de denirdi.
◆ **Celeplik** i. Koyun, keçi, sığır gibi kesimlik hayvan ticareti. (M)

CELERES çoğl. i. (lat. *celer,* feryat, süratli). Roma atlı birliği.
— ANSİKL. Anlatıldığına göre, Romulus ilk Roma'yı kuran her üç kabileden onar delikanlı seçmiş. Bunlardan, kendisini korumakla görevli üç yüz kişilik bir atlı birlik kurmuş. Aslında *celeres*'lerin, ilk defa Tullus Hostilius tarafından davet edilmiş etrüsk atlılarından kurulu bir muhafız birliği olduğu anlaşılmaktadır. Bunların kumandanları büyük bir önem kazandı. Lucius Tarquinius Priscus, Servius Tullius, Muhteşem Tarquinius iktidarı ele geçirmek için kumandanlık durumlarından faydalanmışlardır. (L)

CELERİNA, Reto-roman dilinde **Schlarigna,** İsviçre'de (Graubünden kantonu) sayfiye ve kış sporları merkezi, İnn'in sol kıyısında (Engadine), Saint-Moritz'in aşağı kesiminde, yüksl. 1 724 m. (L)

CELESTA i. Org veya armonikanın, hafif vuruşlarla tatlı ve boğuk sesler çıkaran bir perdesi için kullanılır. (L)

Celestina veya *Comedia de Calisto y Melibea,* Fernando de Rojas'ın yazdığı sanılan traji-komedi (1499). İspanyol tiyatrosunun bu ilk taslağı, gerçekte 21 tabloluk karşılıklı konuşmalı bir romandır. XII. yy.-dan beri bilinen manzum bir latin ağıtını *(Pamphilus, de Amore)* örnek aldığı bellidir, fakat bu takiit, eserin aslından çok daha üstündür. Kahramanları bilgisiz bir genç kız, aşık bir genç adam, dalavereci ahlâksız bir uşak, bir aracı kadın, uygunsuz kadınlar ve zamparalardır. Muhabbet tellâlı Celestina, şaşırtıcı bir gerçekçilik ve derinlikle tasvir edilir. Bu acayip çevreye düşmüş olan Calisto ile Melibea'nın saf duyguları, tüm ahlâksızlığın cirit attığı bu ortamda daha kuvvetle belirmektedir. Cervanes, *«Celestina,* insanlığı biraz daha örtülü anlatsaydı eşsiz bir eser olurdu» der. (L)

CELFA, Cezayir'de (Medea idare bölgesi) idare çevresi merkezi. Avlad Nail dağlarının kuzey yamacında; 27 479 nüf. Celfa, 1832'-de kurulan bir askerî karakolun çevresinde gelişti; Avlad Nail konfederasyonunun başlıca pazarıdır. Yakınındaki tuz kütlesi, aşınmalarla iyice yıpranmıştır. *Celfa idare çevresi,* 142 659 nüf. (L)

CELÎ sıf. (ar. *cilâ,* parlaklık'tan *celî*). *Esk.* Belli, açık: *Her iki ihtimale karşı hafî ve celî ne gibi tertibat-ı tahaffuziye ve tedafüiye düşünülmektedir* (Atatürk). ‖ Parlak, cilâlı.
— Hat. Genellikle levha ve yazıtlarda kullanılan eski bir yazı çeşidi. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Hat. Hattatlıkta normal görüş mesafesinden daha uzak bir yerden okunabilen yazılara *celî* adı verilir. Başka bir deyişle, serçe parmağı kalınlığına yakın genişlikte yazılan yazıya *celî* denir. Celî kelimesi tek başına kullanılırsa sülüs yazısının celîsi anlaşılır. Aslında her yazının büyüğüne celî demek yanlıştır. Ancak tâlik yazıyı büyütürsek celî tâlik'i elde ederiz; fakat divanî adlı yazıyı aynen büyültürsek onun adı celî divanî olmaz. Çünkü bu yazı yapısı bakımından divanî'den farklıdır. Sülüs ve tâlik celîsi, cami, mescit, türbe, çeşme gibi tarihî binalarda ve bunların yazıtlarında kullanılır. Nesih'in celîsi pek kullanılmamıştır. Divanînin büyüğü olan celî divanî, Divanda özellikle antlaşmaları yazmak için kullanılmıştır.
Celî sülüs'te, sülüsün güzelliğini sağlamak için ilk adım Fatih devrinde atılmış, ama bu yazı, gerçek karakterini Mehmed II zamanında ünlü hattat Mustafa Rakım ile kazanmıştır.

Celî kelimesi, yazı çeşidi adından önce ve sonra da kullanılabilir: *celî sülüs* dendiği gibi *sülüs celîsi* de denebilir. Celî sülüste Mustafa Rakım'dan sonra, Kazasker Mustafa İzzed, Şefik Bey ve bu yüzyılda yaşayan Sami Efendi, Macid Bey, İsmail Hakkı Altunbezer, pek ustaydılar. Halim Özyazıcı (öl. 1964) ve Hâmid Aytaç, sülüs ve tâlik celîsinde öncekilerden geride değildir. İslâm âleminde en güzel celî yazı Türkiye'de yazılmış ve yazılmaktadır. (M)

CELİL sıf. (ar. *celâl,* büyüklük'ten *celîl*). *Esk.* Çok büyük ve ulu: *Medeniyet, ki en celil bir gayedir* (Tevfik Fikret). ‖ Vezir ve müşir rütbesindekilere ve bu makamlara hitabeden resmî yazılarda kullanılan hitap. Tanrının sıfatlarından biri. ‖ İ. Erkek adı.
— *Esk. Celil-ül-unvan,* rütbesi, unvanı büyük olan: *Ferman padişah'ı celil-ül-unvan efendimiz hazretlerinindir* (Atatürk) ‖ *Celil-üş-şan,* şan ve şerefi büyük olan: *Hanedan-ı celil-üş-şanınızın altı buçuk asırlık tarih-i mubarekinde* [...] *bu kadar hainâne bir misale tesadüf edilemez* (Atatürk). ‖ *Rabb-i celil,* Ulu Tanrı.
◆ **Celile** sıf. *Esk.* Celil'in müennesi: *Nafıa Nezaret-i celilesi* (Bayındırlık bakanlığı) ‖ İ. Kadın adı. (M)

CELİL, azerbaycanlı yazar. Bk. MEHMEDKULUZADE CELİL.

CELİLE, Filistin'de bölge. Akdeniz ile Taberiye gölü arasında; kuzeyde Hule gölünün ötesine kadar uzanır. Irk bakımından İsrailliler burada Payenlerle iyice karıştılar. Aleksandros Jannaios, bölgeyi kesinlikle Asmoni'lerin yönettiği topraklara bağladı. İsa zamanında Hirodes Antipos'un tetrarkhia'sının bir bölümüydü. İsa Mısır'a döndükten sonra Celile'de otuz yıl kaldı ve dinini yaydığı iki buçuk yıl boyunca bölgeyi baştan başa dolaştı. O zamanlar siyasî başkent yunan şehri Tiverias idi. Bölgedeki Kefas Nahom, Nasîra, Nain ve Magdala, İncil'de adı geçen kasabaların başlıcalarıdır. Roma imparatorluğu zamanında birçok kilise ve manastır kurulan, sonra arap akınları ve türk fetihleri sırasında yıkılan Celile, bugün İsrail devletinindir. Tepelerden (Gilboa ve Tabor tepeleri) meydana gelen bu bölge, güneyde Esdrebon ovasıyle sınırlanır; meyve ağaçları, tütün ve tahıl yetiştirilir. Celile, Akdeniz ovaları ile Ürdün'ün doğusundaki bozkır ve çöller arasında geleneksel bir geçit yeridir. (L)

CELİLE denizi. Bk. TABERİYE *gölü.*

CELİLE kafatası, 1925'te ingiliz arkeologu F. Turville Petre'in Taberiye gölünün kuzeybatısında, El-Zutliye mağarasında bulduğu fosil halindeki insan kafatası. Neandertal türüne ait bir insanın kalıntısıdır. (L)

CELİLE'Lİ sıf. ve i. Celile'de oturan veya bölgenin yerlisi olan kimse. ‖ Celile'nin Nasîra şehrinde yetiştiği için İsa'ya verilen ad. (Payenler bu adı bazen Hıristiyanlar için kullanırlardı.) ‖ I. yy.da bir yahudi tarikatına mensup kimse. Bu tarikatı, Quirinus'un yaptığı sayımdan yararlanarak yahudi halkının bir kısmını ayaklandıran Celile'li yahudi taraftarları meydana getiriyordu (Resullerin işleri V. 37). [Bunlar Yahudilerin Romalılara karşı son ayaklanmasına katıldılar. Bunun sonucunda Kudüs kuşatıldı ve 70 yılında tahrip edildi.] (L)

CELİLE prensliği, 1099 yılında yapılan haçlı seferinde, Tancrede tarafından alınan, Kudüs imparatorluğuna ait dört büyük yurtluktan biri. Carmel tepesinin kuzeyinde, Ürdün ile Taberiye gölünün batısındaydı. XII. yy.da yeni topraklarla genişledi, fakat Akdeniz'e ulaşamadı. Başkenti Taberiye idi. Celile 1187'de Selâhaddin Eyyubî tarafından istilâ edildi. Bu sırada prensliğe Tripoli kontu Raimond II hükmediyordu. Eyyubî, Taberiye'yi zaptederek frank ordusunu yok etti. (L)

CELİLÎ, bazı divan şairlerinin ortak adı.
— XV. yy.da İznik'te yaşadı. Nizamî'den yaptığı *Hamse* tercümesiyle ün kazandı. Gazelleri de dikkati çeker. — *Abdülcelil, Bolulu* (XV. yy.), ilmiye mesleğinden yetişti. Kadılık yaptı. — *Edirneli* (XVI. yy.), şuara tezkirelerinde şiirleri vardır. — *Hamidîzade* (Bursa XV.-XVI. yy.), Bursa'da öğrenim gördü. İstanbul'a geldi ve şair meclislerinde bulundu. Tekrar Bursa'ya döndü. Eserlerinden *Husrev ü Şirin, Leylâ vü Mecnun* mesnevîleri ve gazellerini topladığı *Gül-i Sadberk*'i ünlüdür. Firdevsî'nin Şehname'sini de türkçeye çevirdiği söylenir. (M)

CELİNE (Louis Ferdinand DESTOUCHES, **Louis-Ferdinand** da denir), fransız yazarı (Courbevoie 1894-Meudon 1961). Birinci Dünya savaşına katıldı, ağır bir şekilde yaralandı. 1924'te Sammuel-Weiss üzerine hazırladığı bir tezle tıp doktoru oldu; Paris'in banliyösünde hekimlik yapmağa başladı. 1932'de yayımladığı *Voyage au Bout de la Nuit* (Gecenin Sonuna Yolculuk) adlı eserinde anarşist ve gezginci hekim Bardamu'nun hikâyesini dile getirdi; insanlığın sert ve umut kırıcı bir yergisi olan bu eser, argo, uydurma, kaba saba ve açık saçık sözlerle dolu, dağınık bir üslûpla yazılmıştır. Bundan sonra aynı tarzda daha başka eser de yazdı: *Mort à Crédit* (Taksitle Ölüm) [1936], Yahudiliğin bir yergisi olan *Bagatelles pour un Massacre* (Bir Katliam Ettrafında Ivır Zıvır Şeyler), *l'École des Cadavres* (Cesetler Okulu) [1938], *Les Beaux Draps* (Güzel Çuhalar) [1941], *Guignol's Band* (Guignol Çetesi) [1943], *Casse-Pipe* (Ateş Hattı) [1949] Aşırı yahudi düşman-

«Celestina»
Madrid Eslava tiyatrosunda Luis Escobar tarafından sahneye konuluşu (1958)

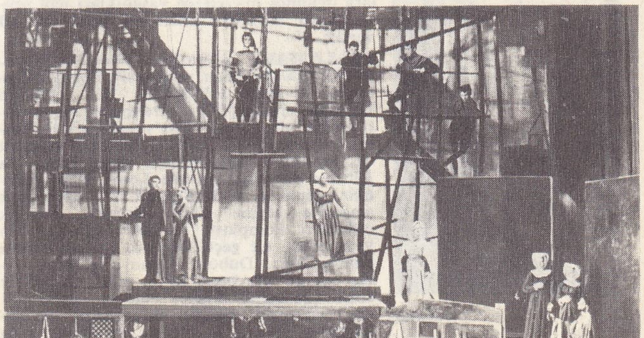

Foto. Ortiz (LAROUSSE)

CELİLE
En-Nasîra tepesinde çoban

Celile kafatası

Cella, Athena Parthenon tapınağı, Atina

cellaba

lığı yüzünden suçlu duruma düşünce, 1944'te Paris'ten ayrılmak zorunda kaldı. Sigmaringen'e, oradan da Danimarka'ya gitti; 1951'de tekrar Fransa'ya döndü. 1957'de *D'un Chateau l'Autre* (Bir Şatodan Öbürüne) ve 1960'ta da *Nord* (Kuzey) adlı eserini yayımladı. 1964'te Robert Poulet tarafından düzeltilerek yayımlanan *le Pont de Londres* (Londra Köprüsü), *Guignol's Band* adlı eserinin bir devamıdır. (L)

CELİS sıf. (ar. *cülus*, oturma'dan *celis*). *Esk.* Birlikte oturan, arkadaş. ‖ Tahta oturan, geçen: *Cem'in seririne câlis sülâle devrinde* (Yahya Kemal). ‖ *Esk. Celîs-i enis*, yakın arkadaş, cana yakın dost. (M)

CELJE, kuzeybatı Yugoslavya'da (Slovenya) şehir; 25 500 nüf. XVII. yy.dan kalma kontluk sarayı. Romalılardan kalma kalıntılar. Gotik üslûbunda kilise. Keten dokumacılığı.

— Tar. Roma şehri *Celeja Claudia*'nın kalıntıları üzerine kurulan Celje, XIV. yy.da kontluk haline getirildi ve Avusturya ile birleştirilmesinden (1466) sonra 1492'de Türkler tarafından kuşatıldı. Avusturya'nın en ünlü ailelerinden birinin adı Cilli veya Cilley (Celje) idi. (L)

CELLA i. (lat. k. *hücre, loca* anlamına). Eski çağlarda tapınaklarda tanrı heykelinin bulunduğu, genellikle bir bölmeyle çevrili bölüm. (Çoğl. CELLAE.)

— ANSİKL. Bir tapınakta, tapınılan tanrı sayısı kadar *cellae* bulunurdu. Cella'nın penceresi yoktu, ışık kapıdan alınır ve cella her zaman loş bırakılırdı. Buraya ancak rahipler girebilirlerdi. Cella'nın ortasında tanrının büyük boy bir heykeli bulunurdu. (LM)

CELLABA i. (ar. k.). Koltuk altlarından ve dirsekten yırtmaçlı, kukuletalı ve oldukça geniş kollu, ayaklara kadar inen harmani. (Yün, pamuk veya kumaştan olan bu elbiseyi, Cezayir, Tunus ve Fas'ta yerliler giyer.) [L]

CELLÂD i. Bk. CELLÂT.

CELLAE NİGRAE. Esk. coğ. Mauretania Caesarana'da şehir, Setifis'e (Setif) 50 km; Donatus'cuların önderi Donatus'un işgal ettiği piskoposluğun merkezi idi. Halkı, kayalara oyulmuş hücrelerde yaşadıkları için şehre «kara hücreler» anlamına gelen bu ad verildi. (L)

CELLAMARE (Antonio DEL GİUDİCE, GİOVENAZZO dükası ve prensi), ispanyol diplomatı (Napoli 1657-Sevilla 1733). 1712'de Danıştay üyesi; 1715'te kraliçenin baş yaveri elçilik göreviyle Fransa'ya gönderildi. Kutsal imparatorlukla İngiltere'ye karşı İspanya ile Fransa'yı birleştirmek, daha sonra da Alberon'un etkisi altında Louis XI'in naipliğini İspanya kralı Filippo V'e devretmek amacıyle Maine dükü düşesinin önayak oldukları komploya katıldı. Cellamare'nin yazışmaları ele geçti, böylece suikast ortaya çıkmış oldu. Dubois, İspanya'ya karşı savaş açmak için bunu fırsat bildi. Cellamare sınır dışı edildi. Maine dük ve düşesi birkaç yakınıyle birlikte tutuklandı, bu işe karışmış olan bazı breton soylularının da kafaları kesildi. (L)

CELLÂT veya **CELLÂD** i. (ar. *celd*, kırbaç'tan *cellâd*, çok kırbaç vuran). Bir mahkeme tarafından verilmiş ölüm cezasını uygulayan kimse: *Cemil bey, biz bu işi cellâtsız yürütemiyeceğiz. Herkes adam asamıyor* (K. Tahir). ‖ *Mec.* Gözünü kırpmadan, gaddarlıkla suç işleyen veya işleten kimse: *Beyim, sen merhamet et! Bunların hepsi cellâttır* (Namık Kemal).

— *Esk. Cellâd-ı felek* (göğün cellâdı), ölüm meleği, Azrail.

— Ed. *Çeşm-i cellât* (öldüren göz), divan edebiyatında, güzel gözleri tanımlamak için kullanılan deyimlerden biri.

— ANSİKL. *Cellât* kelimesi Türklerde eskiden sadece kırbaçla dayak cezalarını yerine getiren kimseler için kullanılırdı. Sonraları, bütün ölüm cezalarını yerine getirenlere cellât denildi ve Osmanlı imparatorluğu devrinde bu anlamı ile yerleşti. İmparatorlukta kadılık teşkilâtı bulunan her kaza veya nahiyede kadıların emrinde birer cellât vardı. Devletin başşehrinde de saray teşkilâtı içinde devamlı olarak bir cellât bulunuyordu. Saray cellâtlığının ne zaman kurulduğu ve kaç tane cellât bulunduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur; fakat bunların çavuşbaşıya bağlı oldukları ve esas itibarıyle tek bir cellât ile yamaklarından meydana gelen bir kuruluş olduğu anlaşılıyor. Bazen cellâtbaşı diye de adlandırılan şahıs, işte bu saray cellâdıdır. Saray cellâdı, padişah tarafından idamı emredilen devlet büyüklerini, Topkapı sarayının Orta kapısı önünde bulunan Siyaset meydanı adlı yerde öldürürdü. Cellât bu meydanda, mahkûmun başındaki tülbendi çıkarır, kollarını sıvar, kılıcını çıkarıp omuzundaki peştemala siler, bir süre gösteride bulunur ve bir kılıç vuruşu ile mahkûmun başını gövdesinden ayırırdı. Kesik baş, kapı önünde bulunan İbret taşı (Seng-i İbret) üzerine konulup teşhir edilirdi. İdamdan sonra cellât kanlı kılıcını ve ellerini Orta kapının sağ tarafında bulunan çeşmede yıkardı *(Cellât çeşmesi)*. Osmanlı soyundan olanların kanlarını akıtmak günah sayıldığı için, hanedan mensupları cellât tarafından yay kirişi veya kement il boğulurdu. Devlet büyükleri genellikle kılıçla boynu vurulmak suretiyle öldürülmüşlerse de, bu geleneğin de istisnaları oldu. Meselâ Murad IV'ün sadrazamlarından Kemankeş Mustafa Paşa kement ile boğuldu. İstanbul'da idam fermanı çıkan devlet adamları saray cellâdı tarafından öldürüldükleri halde, başkent dışındaki devlet büyüklerinin idamı için özel bir çavuş gönderilirdi. Osmanlı imparatorluğunda idamların infaz etmeleri için cellât ve çavuşlardan başka saraydaki dilsizler de kullanıldı. Meselâ Süleyman I (Kanunî), oğlu şehzade Mustafa'yı bu saray dilsizlerine boğdurtmuştu. Osmanlı tarihindeki cellâtların en ünlüsü, Murad IV zamanında pekçok devlet adamını öldüren ve nihayet Sultan İbrahim'i de kementle boğan cellât Kara Ali'dir.

● Yahudi tarihinde cellâtlık görevi yapan özel bir kişi yoktur. Çünkü verilen karar çoğu zaman halk tarafından infaz edilirdi. Roma'da *Lictor*'lar vatandaşlara verilen ölüm cezalarını infazla görevliydiler.

◆ **Cellâdiye** i. *Esk.* Cellâtlık ücreti.

◆ **Cellâtlık** i. Cellâdın mesleği. *Esk.* Celladî. (ML)

Cellât çeşmesi, Topkapı sarayında Orta kapıya yakın çeşme. Ölüm cezasına çarptırılan devlet büyüklerinin başları burada kesilir ve cellât ellerini ve kılıcını burada yıkardı. (M)

CELLÂT gölü, Ege bölgesinde, Küçük Menderes havzasında eski bir bataklık (eski haritalarda: *Pegaseum stagnum.)* Torbalı'nın 7 km güneyinde, Küçük Menderes'in denize ulaşmak için Alaman boğazına girmeden önce yayıldığı kesim yakınında, İzmir-Aydın demiryolu üzerindedir. Yakın zamana kadar sazlar ve kamışlarla örtülü bir sıtma kaynağıydı. Cumhuriyet devrinde kanallar açılarak suların akımı düzene konuldu, tarıma elverişli zengin topraklar kazanıldı. (M)

Cellât mezarlığı, İstanbul'da Eyüp semtinde Karyağdı mezarlığının arkasında özel mezarlık. Buraya sadece cellâtlar gömülürdü. Son zamanda tamamen ortadan kalkarak, yerine gecekondular yapıldı. Cellât mezarlığındaki mezartaşları 1,70-1,90 m boyundaydı ve üzerleri yazılıydı. Osmanlılar zamanında para karşılığı insan canına kıydıkları için cellâtlar başka mezarlıklara alınmaz, yalnız Cellât mezarlığına gömülürlerdi. (M)

CELLE ünl. (ar. *cell*, büyüklük'ten *celle*). *Esk.* «Yüce, ulu, aziz olsun!» anlamına gelen dua sözü. ‖ *Celle ve alâ, celle şânuhu, celle celâlehu, azze ve celle* «onun şanı, yüksekliği, büyüklüğü artsın!» anlamında Tanrı için kullanılan saygı sözleri. (M)

CELLE, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Aller kıyısında; 56 400 nüf. Eski Braunschweig-Lüneburg dükalığının barok sarayı (dükalar 1371-1705 yılları arasında burada oturdular), XVI. yy.dan kalma belediye sarayı; Aller üzerinde nehir ulaşımının ilk iskelesi. Petrol arıtımı bölgedeki petrol işletmeleri donatımını sağlayan sanayi. Çelik fabrikaları. Kimya ve plastik maddeler sanayii. Dokumacılık. Deri işlemeciliği. Besin sanayii. Ünlü haralar. (L)

CELLEPORA i. Deniz yosunhayvanı. Bunlarda, dikine odacıkların kuşbaşı çıkıntıları ağız açıklığının alt kenarında bulunur. (Koloniler genellikle taşlar üzerinde kabuk meydana getirir. Avrupa denizlerinde pekçok türü bulunur. Üçüncü zaman tabakalarında fosiline rastlanır.) [*Celleporidae* familyasının örnek tipi.] (L)

CELLİERS (Jan), Afrikaanca yazan Güney Afrikalı şair (Wellington, Cap ili 1865-Johannesburg 1940). Başlıca eserleri: *Die Vlakke* (Ova ve Diğer Şiirleri) [1908] ile *Martjie* (1911) adlı bir aşk hikâyesidir. (L)

Cellini (BENVENUTO). Bk. BENVENUTO CELLİNİ.

CELLİNİ (Benvenuto), italyan heykeltıraşı, kuyumcusu ve madalyoncusu (Floransa 1500-ay.y. 1571). Hayatının serüvenlerini *La Vita* (Hayat) adlı eserinde dile getirdi. Clemens VII'nin himayesine girdi, Roma'da San Angelo şatosunu Bourbon dükasına karşı savundu. Sonra sırasıyle, Floransa, Mantova ve tekrar Roma'da bulundu; bu sırada papa Paulus III tarafından saygısızlık ve doğruluğa aykırı hareket etmekle suçlandı. 1540'ta François I, Cellini'yi Fransa'ya davet etti. Orada 5 yıl kaldı, saray büyüklerince el üstünde tutuldu. Üzerinde, Neptunus ile Amphitrit'in figürleri bulunan, François I'in ünlü altın emaye *Tuzluğunu* (Viyana müzesinde), *Fontainebleau'nun Su Perisi* diye bilinen alçak kabartmayı (Louvre'da) bu sırada yaptı. 1545'te tekrar Floransa'ya, grandük Cosimo'nun yanına döndü, Loggia dei Lanzi'de bulunan Perseus heykelini yaptı. Üstün bir kuyumculuk sanatının bütün incelikleriyle süslenmiş ve işlenmiş olan bu heykelde güçlü ve kusursuz bir anatomi göze çarpar. Michelangelo'nun cenazesinde Vasari ile yaptığı tartışma alıngan yaratılışını göstermesi bakımından önemlidir. (L)

CELLOPHANE. Bk. SELOFAN.

CELLULOİD. Bk. SELÜLOİT.

CELONİTES i. Böcek cinsi. Altı çukur olan karnını göğsüne doğru iyice kıvırarak bitki saplarını kavrayabilir.

— ANSİKL. *Celonites*'ler, sarı veya turuncu çizgili siyah böceklerdir. Akdeniz bölgesinde yaşar, yuvalarını, yan yana dizili odacıklar halinde taşların ve kurumuş ağaç dallarının üstüne yapar. Kurtçukları bal ve çiçektozu ile beslenir. (Zarkanatlıların *masaridae* familyasından.) [L]

CELOPE i. (yun. *kelos*, parlak ve *pous, podos*, ayak). Siyahımsı küçük sinek. Deniz kenarında füküsler üzerinde uçar, sıçrar; yassı çakılların altında saklanır. (Kısaduyargalı sineklerin *phycodromidae* familyasından.) [L]

CELORİCO DA BEİRA, Portekiz'de (Guarda idare bölümü) şehir. Serra da Estrela'nın kuzeyinde; 3 550 nüf. Castilla sınırını koruyan eski kale. (L)

CELOSİA i. (yun. *kelos*, pariak'tan). Asya, Afrika ve Tropikal Amerika'da yetişen bir ot veya çalı. (Horozibiğigillerden.)

— ANSİKL. *Celosia*'lar, horozibiğine çok yakın biryıllık bitkilerdir. Celosia adı, çiçeklerinin parlak ve zengin renkli oluşundan kinayedir. Süs bahçelerinin makbul bitkileridir. En tanınmışı, vatanı Hindistan olan *Celosia cristata*'dır. Bütün türleri, bitki başağı olarak göğede kurutulduktan sonra da uzun zaman renklerini muhafaza eder; bunlara kışın buketler yapılır, salonlar süslenir. Bir türü *(C. trigyna)* solucan düşürücü olarak kullanılır. (L)

CELOTEX. Bk. SELOTEKS.

CELP veya **CELB** i. (ar. k.). Kendi tarafına çekme: *Meydan mı bulur rahat-ı esbabını celbe | Başlar o cılız kolları dünya*

Foto. Bingham, Viollet, Fiando (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

ile harbe (M. Â. Ersoy). || Getirtme, çağırma: *Onu celb ile hapis ve idam eylediler* (Cevdet Paşa). || *Celb etmek (eylemek),* kendi üzerine, tarafına çekmek: *Ben kamburken akıl kuvvetiyle kızın gönlünü celbettim* (H. R. Gürpınar). || *Celb olunmak,* çağırılmak, getirtilmek: *Bunlar birer birer Sultan Hamid tarafından berây-ı isticvab celb olundu* (Atatürk).
— *Esk. Celb-i kulûb,* kalpleri kazanma. || *Celb-i lânet,* lâneti üzerine çekme. || *Celb-i menfaat ve def'-i mazarrat,* çıkarları sağlama ve zararları uzaklaştırma. || *Celb-i teveccüh,* birinin ilgi ve sevgisini çekme. || [*Nazarı*] *Dikkati celbetmek,* göze çarpmak, dikkati çekmek: *En ziyade nazar-ı dikkati celbedeni dört sesli bir maskara idi* (Ahmed Rasim). *Saliha'nın ihtarı üzerine de Vesime'den başka türlü istifade edileceği dikkatini celbetmişti* (Vâ-Nû).
— Ask. *Askere celp.* Bk. ASKER'*e çağırmak.*
— Huk. Yazılı çağrı. || *Celp müzekkeresi* veya *celpname,* davalı, davacı, tanık veya bilirkişilere mahkemelerde hazır bulunmaları için elden veya posta ile gönderilen çağrı kâğıdı. (M)

CELSE i. (ar. *celse).* Bir kurulun yaptığı toplantı, oturum: *5 Teşrinisani günü içtima etmek üzere, celse tatil edildi* (Atatürk). || Mahkeme duruşması: *Hani nerdeyse birkaç celsede oğlanı kurtaracaksın* (Sabahattin Ali).
— *Esk. Celse-gâh,* birkaç kişinin oturması için ayrılan yer. || *Celse-i hafife,* hemen kalkacak şekilde ilişerek oturma.

— Huk. *Alenî (açık) celse,* gerek hukuk, gerekse ceza davalarında duruşmanın herkese açık olması, herkesin duruşma salonuna girmek imkânını bulması. (Anayasa md. 135). [Bk. DURUŞMA.] (M)

CELSİA i. Büyük çiçekli bitki. Derin parçalı yaprakları olan bu bitkiyi böcekler pek sever. Akdeniz bölgesinin çorak ve kumsal yerlerinde biter. (Aslanağzıgillerden.) [L]

CELSİUS (Anders), isveçli fizikçi ve astronot (Uppsala 1701-ay.y. 1744). Uppsala üniversitesinde astronomi profesörü (1730), Almanya, İtalya ve Fransa'ya gitti, kutup bölgelerinde bir boylam derecesini ölçmek amacıyle yola çıkan bir fransız heyetine katıldı (1737). Dönüşünde Uppsala'da bir rasathane kurdurdu. Celsius, yıldızların parıltılarını mukayese eden ilk ilim adamlarından biridir. Magnetik açılımın gündüzleri uğradığı değişikliği (1740), kutup kızıllığı sonunda meydana gelen düzensizlikleri inceledi. 1742'de, sonradan adına izafe edilen yüz dereceli termometre sistemini buldu.

Celsius derecesi, eski *santigrat* ve *santezimal* yerine bugün termometrelerde dereceye verilen ad: 25 celsius = 25 santigrat. (L)

CELSUS, romalı filozof. M.S. II. yy.da Antonius'lar devrinde yaşadı. *Alêthês Logos*'da (Gerçek Öğreti) Hıristiyanlığa karşı saldırılarıyle ün yaptı. Origenes, *Contra Celsum* adlı eserinde, Celsus'un fikirlerini çürütmeğe çalıştı; *Alêthês Logos* adlı eserin varlığı da bu suretle öğrenilmiş oldu. (L)

CELSUS (Aulus Cornelius), Augustus zamanının hekim ve bilgini. Sezar devrinde Verona'da doğduğu tahmin edilir. Eserlerinde belirlediği ve özel bilgilere ihtiyaç gösteren ameliyat ve âletler hakkında yaptığı açıklamalardan Celsus'un aynı zamanda bir operatör olduğu sanılır. Başlıca eseri olan ve özellikle çok duru bir üslûpla yazılan *De Arte Medica* (Hekimlik Sanatı Üzerine), icra tarzı ve esası bakımlarından gerek eskiden gerek kendi zamanında uygulanan hekimlik hakkında, çok güzel bilgi veren bir belge niteliğindedir. Sağlık kuralları hakkındaki bölümü ise ayrıca ilgi çekicidir. Hippokrates'ten bu yana yunan ve roma kimya tarihi üzerindeki bilgilerimizi Celsus'a borçluyuz. Bu nedenle kendisine TIBBIN CİCERO'su denir. Öteki eserleri: *De Febribus Liber, De Balneis, Epistolae Duae de Medicina Quae Exstant cum Medicis Antiquis* (Ateşli Hastalıklar ve Tıbbî Banyolar Üzerine) [Venedik, 1857]. (L)

Celsus metodu, Celsus tarafından düşünülen bir sistotomi (mesaneyi deşme) metoduna verilen ad. (L)

Celsus dörtkenar, Celsus'a göre iltihabın varlığını gösteren başlıca dört belirtiye (kızartı, şiş, sıcaklık ve ağrı) verilen ad. (L)

Celsus kütüphanesi, eski Efesos şehrinde, Agora'nın güneydoğu köşesinde Julius Aquila tarafından, babası Julius Celsus Polemaeanus'un hatırasına yaptırılmış kitaplık. Trajanus devri sonlarında, M.S. 115'lerde, Asya eyaleti valisi olan Celsus, hayatı boyunca ilimle uğraşmış ve doğduğu Efesos şehrine bir kütüphane vakfetmeyi düşünmüştü. Celsus, M.S. 117'de öldü; oğlu Aquila, kütüphaneyi yaptırmağa başladı. Ölümünden sonra da ailesi yapım işine devam etti. Kütüphanenin bitişi M.S. 135 yıllarına rastlar. Bazı süslemelerin pek itinalı yapılamaması, kütüphanenin çabuk bitirilmek istenmesindendir. Yazıtlardan anlaşıldığına göre, kütüphane, genel ihtiyacı karşılamakla birlikte, daha çok Celsus'un Heroon'u olarak düşünülmüştür. Hıristiyanlık devrinde çıkan bir yangında, binanın iç kısmı bütünüyle yanmıştır.

İki katlı olan kütüphane, enine kurulmuş müstakil bir yapıdır. Cephesi 21 m uzunluğunda, 16 m yüksekliğindedir. 9 Basamaklı anıtsal bir merdiven, binanın bütün cephesini kaplar. Cephede zengin süsler bulunmaktadır. Binanın üst kat çıkıntıları arasında heykeller vardı, bunların sadece kaideleri kalmıştır. Alt kattaki nişlerin içinde bulunan dört kadın heykelinin de sonradan yapılan tadilât sırasında eski heykellerin yerine konmuş olduğu sanılır. Kütüphaneye cephedeki üç kapıdan girilir. Salon 16 m genişliğindedir. Salonun batı duvarının ortasında büyük bir apsit vardır; burada evvelce tanrıça Minerva'nın büyük bir heykelinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Öbür üç duvarda bulunan dört köşeli nişler kitapların yerleştirilmesi için yapılmıştır.
Kitapların yerleştirildiği duvarlarla binanın dış duvarları arasında dar bir koridor mevcuttur. Bu iki duvar arasındaki boşluklar kitapların rutubetten zarar görmemesi için yapılmıştır. Salonun zemini renkli mermerlerle kaplıdır. Kütüphane, 1903 ve 1904'te yapılan kazılarla ortaya çıkarıldı. (M)

CELTES (Conrad Pickel). Bk. CELTİS.

CELTİCA. Esk. coğ. Galya'da bölge. Sezar zamanında Atlas okyanusu, Sen ve Garonne nehirleri arasındaki topakları içine alıyordu; sonradan üç Galya'dan birini meydana getirdi. Gallia Comata adı da verilen bölgeyi Sezar, M.Ö. 51'de ele geçirdi ve sınırlarını daralttı (Loire ile Garonne arası). Celtica, Augustus zamanında *Lugdunensis*'i meydana getirdi. (L)

CELTİS i. Çitlembiğin ilmî adı. (L)

CELTİS veya **CELTES** (Conrad Pickel), alman hümanisti ve şairi (Wipfeld, Bavyera 1459-Viyana 1508). Heidelberg'de R. Agricolas'ın derslerini izledi, Viyana'da şiir ve belâgat profesörü oldu (1497). Rahibe Hrotswith von Gandersheim'in eserleriyle Peutinger tarafından yapılmış olduğu söylenen Roma imparatorluğu haritasını buldu. Şiirlerini latince yazdı. (L)

CELTİUM. Bk. HAFNİUM.

CELÛLA. Esk. coğ. Irak'ta şehir. Babilonya'yı İran'a bağlayan ticaret yolu üzerinde ve Cebel-i Hamrin'den aşan geçidin doğu ucunda, Diyala ırmağının sağ kıyısında idi. Halife Ömer devrinde arap orduları, Sasanîleri 637'de ve sonra Nihavend savaşında ağır yenilgiye uğratarak bütün İran'a hâkim oldular. Büyük selçuklu sultanı Melikşah burada, bugün de kalıntıları bulunan bir kervansaray yaptırdı. (M)

CELVE veya **CELVET** i. (ar. k.). *Esk.* Düğünde gelinin peçesiz olarak damada gösterilmesi. || Yeni gelinin duvağının kaldırılması töreni ve bunun için güveyin geline verdiği hediye, yüz görümlüğü.
— Tasav. Kulun Tanrı sıfatlarıyle halvetten çıkışı ve Tanrı'nın varlığında eriyip fenâfillah'a erişmesi. (M)

CELVETİYE veya **CELVETÎLİK** i. Aziz Mahmud Hüdaî'nin kurduğu tarikata verilen ad.
— ANSİKL. *Celvetîlik,* Bayramîlikten ayrılarak meydana gelmiş bir tarikattır. Celvetîliğe dair bir silsilename yazan Bursalı İsmail Hakkı, Tanrı'nın yedi adı ile zikir vermenin, Ebu İshak Safiyüddin'in şeyhi İbrahim Zahit Geylanî'den kaldığını ve celvetin de bu şahısta meydana çıktığını kabul eder. Aziz Mahmud Hüdaî bu esasları sistemleştirmiş ve Celvetiye tarikatını kurmuştur.
Celvetiye tarikatına tamamen sünnî esaslar hâkimdir. Tarikata sülûk «esma-ı seb'a» denilen Tanrı'nın yedi adı iledir. Tarikata giren kimse ilk adı zikreder. Sonra şeyhi yavaş yavaş onu diğer adlara geçirir. Bu yedi ada «usul-ı esma» da denir. Bundan başka bir de «furu-u esma» vardır. Celvetîler yeşil çuhadan on üç dilimli bir taç giyerler. Bursalı İsmail Hakkı bu on üç dilimi, tarikattaki on iki esma ile bu adların birliğinin sembolü olarak kabul eder. Celvetîliğin pîrlik makamı, Aziz Mahmud Hüdaî'nin gömülü bulunduğu Üsküdar'daki tekkedir. İkinci merkez de İsmail Hakkı'nın Bursa'daki tekkesidir. Celvetîlikten Haşim Baba, haşimiye adlı bir kol ayırmışsa da pîr makamı ve celvetîler Haşim Baba'nın aynı zamanda bektaşî ve melamî oluşu yüzünden bu kolu kabul etmemişlerdir. (M)

CELYPHUS i. Sinek cinsi. Sırt kalkanı bütün karnı ve dinlenme durumunda kanatları saklayacak şekilde olağanüstü bir gelişme gösterir. Tropik bölgelerde yaşar. (Kısaduyargalı sineklerin *celyphidae* familyasının örnek tipi.) [L]

CEM veya **CEMİ** i. (ar. *cem*ᶜ). *Esk.* Toplama, biriktirme: *Haymana'da da ayrıca kuvvet cem'ine teşebbüs ettiler* (Atatürk). || Toplanma, toplam, bir araya getirilme: *Portekizcede o kadar arapça kelime bulunuyor ki bunların cem'i büyük bir cilt teşkil etmiştir* (Şemseddin Sami). || *Cem etmek (olmak, olunmak),* toplamak (toplanmak, toplanılmak). || *Cem-i leşker etmek,* asker toplamak.

— Esk. gram. *Cem-i müennes, -at* eki ile yapılan kıyasî çoğul: *muallim,* tekil; *muallimat,* çoğul. || *Cem-i mükesser,* kelimelerin kökü değiştirilerek yapılan semaî çoğul: *fikir,* tekil; *efkâr,* çoğul. || *Cem-i müzekker, -in* veya çok az kullanılan *-un* eki ile yapılan semaî çoğul: *memur,* tekil; *memurin* çoğul. *Hâzır,* tekil; *hâzirun,* çoğul. || *Cem-i sahih,* cem-i müennes ve cem-i müzekkerin ortak adı. || *Cem-ül-cem,* katmerli çoğul: *fütuhat, rüsumat* (eski gümrükler idaresi).

— Esk. huk. Genel ve özel bir konuyu bir kategori içine sokma. || *Cem-i ianat,* bağış toplamayı özel hükümlere ve müsaadeye bağlayan tüzük.

— Esk. mant. Bir terimi genelleştirme.

— Esk. mat. Toplamak işi. Bk. TOPLAMA.

— Tasav. Allah'ın birliğini idrâk etmiş kimsenin coşkun hali. || *Cem-ül-cem,* mutasavvıfın her nesnede Tanrı'yı gördüğü mertebe.

◆ **Cemî** sıf. Toplamla ilgili. || Toplama ile ilgili, çoğul yapan.

◆ **Cemilendirmek** ettrg. f. *Esk.* Gram. Çoğul hale getirmek

— Mat. Toplama işlemini yapmak.

◆ **Cemilenmek** geçz. f. *Esk.* Gram. [Kelime için] Çoğul hale gelmek. (M)

CEM i. (ar. *cemm). Esk.* Kalabalık, çokluk.

— *Esk. Cemm-i gafîr,* büyük insan kalabalığı (türkçede yalnız bu terimde kullanılır): *Bir kürsi-i mürtefî üzerinde bir cemm-i gafîr karşısında...* (Namık Kemal). [M]

CEM. Bk. CEM SULTAN.

CEM, tarihte adı geçen birkaç kişi: Bk. CEMŞİD. — Süleyman peygamberin lakabı. — Büyük İskender'in lakabı. (M)

CEM (Cemil), türk karikatürcüsü (İstanbul 1882-ay.y. 1950). Doktor Kemal Paşanın oğlu. Orta öğrenimini Galatasaray lisesinde yaptı. Okul sıralarında resim, özellikle desen ve karikatürleriyle dikkati çekti. Karikatür alanında kendi kendini yetiştirmekle beraber, Albert Guillaume, Huart. Steinlen, Forain gibi devrin ünlü Avrupa karikatürcülerinin etkisi altında kaldı. 1910'-da siyasî bir hiciv dergisi olan *Kalem*'i yayımladı. Dergi kapatıldıktan sonra *Cem*'i çıkardı ve Birinci Dünya savaşına kadar sürdürdü. Mütareke yıllarını Avrupa'da geçirdi. Cumhuriyetten sonra Türkiye'ye döndü. Sanayii Nefise mektebi müdürlüğüne, Şehir meclisi üyeliğine getirildi. *Cem* dergisini kısa bir süre daha yayımladı. Çini mürekkebi ve tarama kalem resimlerinde

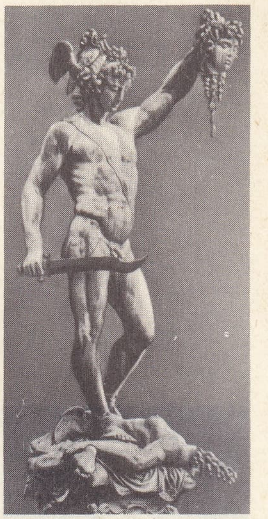
Benvenuto CELLİNİ
«Perseus»

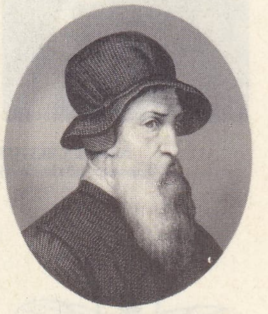
Benvenuto CELLİNİ
Giorgio Vasari'nin bir tablosu (Cabinet des Estampes, Paris)

cellât ve cellâtbaşı

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

devrinin siyaset adamlarının gülünç yönlerini yansıtmakla beraber, çizgisi daha çok bir «ilüstrasyoncu» çizgisidir. Karikatürlerinden çok konuları, resim altı yazılarıyle güçlü bir mizah ustasıdır. (M)

CEMA i. Zool. Dağ keçileri grubundan geviş getiren memeli hayvan. (L)

CEMAAT i. (ar. *cem*'den *cema'at*). *Esk.* İnsan topluluğu, halk: *Kendisini de hem kendi alkışladı, hem cemaata alkışlattı* (Ş.S. Aydemir). || Namaz kılmak, vaız veya mevlit dinlemek için toplanmış halk: *Cemaat vaızdan dağılınca o da yattığı hana doğru yürüdü* (Ömer Seyfeddin). *Öğle olmaz mı, cemaatle kılarlar namazı* (M. Â. Ersoy). || Aynı dinden olan kimselerin meydana getirdiği topluluk: *Önde Rum Patriği, arkada bütün cemaatlerin patrikleri* (F. R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Cemaate uymak,* herkes gibi hareket etmek. || *Cümbür cemaat. Halk dili.* (Cümhur cemaat'ten) Hep beraber, toplu olarak.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Esk. huk. Dinî ve mezhebî azınlıklar. (Msl. Cemiyetler kn. md. 9/c'de cemiyet esasına veya adına dayanan dernek kurulması Medenî kn. md. 74/II'de belli bir cemaat mensuplarını desteklemek amacıyle vakıf kurulması yasaklanmıştır. Medenî kn.-dan önce kurulan cemaat vakıfları, mülhak vakıf halinde ve özel hükme bağlıdır. Vakıflar kn. md. 1/son).

— Temş. XVI. yy.da oyuncu topluluklarına verilen ad: *Cemaat-ı Hayal-i Zilciyan,* karagöz oynatanlara; *Cemaat-i Taşbazan ve Suretbazan,* taşlarla oyun gösterenlere denirdi. Daha sonraki yüzyıllarda *cemaat* yerine *kol* kelimesi kullanılmıştı.

— ANSİKL. Din. Namazda *cemaat* için gerkli sayı mezheplere göre değişir. Biri erkek olmak üzere iki kişiyi cemaat sayan mezhepler olduğu gibi, bu sayının 40'tan aşağı olmayacağını ileri süren mezhepler de vardır.

İlk cemaatın bir sabah namazında Cebrail'in Hz. Peygamber'e imamlık etmesiyle meydana geldiğini belirten bir hadis vardır. İkinci cemaat Hz. Peygamber ile kendisine ilk inanan eşi Hatice'den meydana geldi. Üçüncü cemaat de Ali'nin müslüman oluşu ile kurulmuş oldu. Ömer'in müslüman olması üzerine, Mekke'de bulunan 40 kişi ile Kâbe'de cemaatle ilk açık namaz kılındı.

Cuma ve bayram namazları v.b. cemaatsiz kılınamaz. Cemaatle kılınan farz namazların Allah katında daha makbul olduğunu bildiren hadisler vardır.

Birlik inancı etrafında toplanmayı gaye edinen islâm dini her iki anlamıyle cemaate büyük önem verir. «Allah'ın sonsuz yardımı, tükenmez kudreti, cemaatle beraberdir.», «İslâm dininin cemaate olan ihtiyacı, cemaatin islâm dinine olan ihtiyacından ziyadedir», «Ümmetim sapıklık üzerine birleşemez», «Yemeği dağınık, ayrı ayrı değil, bir arada yiyiniz. Çünkü, bereket cemaatledir» gibi hadisler cemaatin önemine işaret eder.

◆ **Cemaât** çoğl. i. İnsan toplulukları.

— Ask. tar. Yeniçeri teşkilâtında birkaç odanın birleşerek meydana getirdiği bölüm.

Anders CELSİUS (Uppsala gözlemevi)

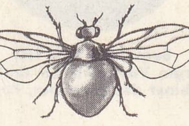

celyphus

Celsus kütüphanesi (Efesos)

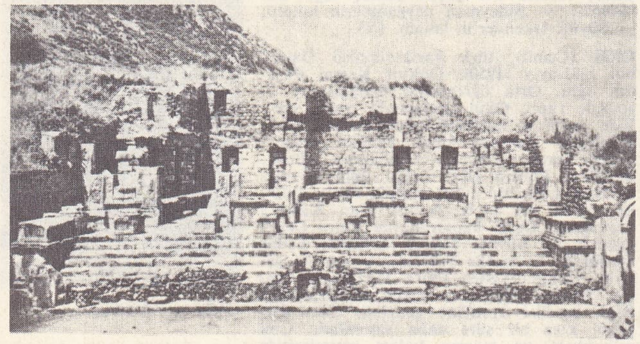

|| *Cemaât-ı çilingiran-ı hassa,* saraydaki çilingirler topluluğu. || *Cemaât-ı hademe-i ehl-i hıref,* saray işlerinde çalışan sanatkârlar. || *Cemaât-ı mücellidan-ı hassa,* saray kitaplarını ciltleyenler, saray ciltçileri. || *Cemaât ortaları,* Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortanın birinciden yüzbirinciye kadar olanlarının adı. Bu ortaların başlarına yayabaşı* denirdi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. tar. *Cemaât ortaları*'ndan 60, 61, 62 ve 63. ortalar padişah maiyetindeydi. Bunlara *solak** denirdi. Üsküf denilen külâh ve yeşil kadifeden elbise giyerlerdi. Başlarına solak beyi denilirdi. 65. Cemaat ortası, kendinden başka 34 Sekban ortasına ayrılmıştı. Bu suretle Yeniçeri ocağı 101 Cemaat ortası, 61 Ağabölükleri ortası ve 34 Sekban ortası olmak üzere 196 ortadan kurulmuştu. Bu 196 ortalık kuruluş yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar değişmeden devam etti. (M)

CEMAD i. (ar. *cemad*). *Esk.* Cansız varlık, cisim: *Geh afitabü gâh kevakip, gehi cemâd / Oldu İlâh-ı mutekad-i zümre-i ibâd* (Ziya Paşa).

◆ **Cemadat** çoğl. i. *Esk.* Cansızlar.

◆ **Cemadî** sıf. *Esk.* Ruhsuz, cansız.

◆ **Cemadiyet** i. *Esk.* Cansızlık. (M)

CEMADİ veya **CEMADE** veya **CÜMADE** i. (ar. *cümadi*). *Esk.* Arap Kamerî takviminin beşinci ve altıncı aylarına verilen ortak ad. (Bk. CEMAZİYELÂHIR veya CEMAZİYÜLÂHIR, CEMAZİYELEVVEL veya CEMAZİYÜLEVVEL.) [M]

CEMÂHİR çoğl. i. (ar. *cumhur,* halk'tan *cemahir*). *Esk.* Halklar, cumhuriyetler.

— *Esk. Cemahir-i müttehide-i Amerika. Esk.* Amerika Birleşik devletleri. (M)

CEMAL i. (ar. *cemâl*). *Esk.* Güzellik. || Güzel yüz: *Göz kaldırdım cemaline bakmaya* (Karacaoğlan). || Erkek adı. || *Esk. Cemal-ul'lah,* Tanrı'nın güzelliği. || *Arz-ı cemal,* yüz gösterme.

— Tasav. Tanrı'nın iyilik ve güzellik şeklinde tecellisi. (Bk. ANSİKL.) || *Cemal denizi,* Tanrı'nın sevdiği kullarına ikram ettiği iyilikler ve güzelliklerden ibaret bir zaman, bir umman. || *Cemal-i mutlak,* Tanrı'nın eşyada belirmesi.

— ANSİKL. Tasav. Sofîlere göre Tanrı'nın *cemal* ve *celâl* diye adlandırılan iki tecellisi vardır. Tanrı'nın lûtuf ve rızasına ait sıfatlara, lûtuf ve merhametle tecellisine cemal denir. Yine sofîlere göre, bir bakıma celâl ile cemal birdir. Çünkü Tanrı celâliyle bütün mevhum varlıkları yok edince cemali ortaya çıkar. Tarikat mensupları cemali yüz için de kullanırlar. «Cemalin hakkı için» diye yemin etmeleri de bundandır. Sofîler Tanrı'nın eşyada meydana çıkmasını kutsal bir olaya bağlarlar: «Ben gizli bir hazine (kenz-i mahfî) idim, bilinip tanınmak istedim ve yaratıkları yarattım.» Mevlânâ Celâleddin *Divan-ı Kebir*'inde bu konu ile ilgili olarak şunları söyler: «Allah kendi cemaline Celâl ismini karşı tuttu. Cemal galip geldi. Eşya bu sebeple belirdi.»

◆ **Cemalî** sıf. *Esk.* Güzellik ve kusursuzlukla ilgili. (M)

CEMAL BEY (Ahmed). Bk. HATİPZADE CEMAL BEY.

CEMAL BEY Eyüblü, türk ressamı (İstanbul 1836-ay.y. 1898). Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'un resim bölümünü bitirdi (1858). Çeşitli askerî rüştiyelerde resim hocalığı yaptı. Gülhane rüştiyesinde ve mühendishane'nin resim bölümünde uzun süre resim hocalığı görevinde bulundu (1783-1888). Resme kabiliyetli öğrencileri her bakımdan korumağa çalıştı. (M)

CEMAL dağı, Doğu Anadolu'da Karasu-Aras dağları içinde yer alan yüksek kütle; 3 008 m. Erzincan'ın doğusunda Karasu (Fırat) dirseğinden başlayarak doğuya doğru Tuzla çayı ve Peri suyu arasında uzanır. Hemen hemen çıplak olan dağların yapısında en çok Birinci zamana ait kıvrımlı unsurlar hâkimdir. (M)

CEMALEDDİN (Ali bin Yusuf el-Kıftî), bilgin ve devlet adamı (Mısır 1172-Halep 1248). Mısır ve Halep'te öğrenim gördü. Eyyübîler'in hizmetine girdi. 1235'te Melikülaziz tarafından vezirliğe getirildi. Onun oğlu Melikülnasır zamanında da bu görevinde kaldı. Selçuklularla ilgili *Âl-i Selçuk* (Selçukoğulları) adlı tarih eseri şimdiye kadar bulunamadı. *Tarih -ül-Hükemâ* (Bilginler Tarihi) adlı diğer eseri yayımlandı. (M)

CEMALEDDİN AFGANÎ (Seyyid Muhammed bin Safder), islâm birliği akımının temsilcisi afganlı siyaset adamı, gazeteci ve bilgin (1838 [?]-İstanbul 1897). Doğduğu yer hakkında, Afganistan'da Kâbil yakınlarında Esedâbâd veya İran'ın Hemedan yöresindeki Esedâbâd olarak iki söylenti vardır. Ailesi yarı bağımsız bir emîrliğin başında idi. Afgan kralı Dost Muhammed Han bu emîrliği ortadan kaldırarak 1845'te Cemaleddin Afganî ve ailesini Kâbil'e götürdü; islâmî ilimleri en ileri safhalarına kadar Kâbil medreselerinde okudu, islâm dünyasında geçerli felsefe ve müspet ilimlerle ilgilendi. 1897'de Hindistan'a gitti ve orada Batı kültürü ile temasa geldi; 1858'de hacca gitti, daha sonra Dost Muhammed Hanın hizmetinde çalıştı. Bu hükümdarın ölümünden sonra Muhammed A'zam'ın emîrliği sırasında ona vezirlik etti; A'zam tahttan indirilince hacca gitmek bahanesiyle Afganistan'dan Hindistan'a kaçtı (1868). Bir süre sonra Kahire'ye gitti; burada kaldığı 40 gün içinde Ezher medresesi çevreleriyle ilgi ve dostluk kurdu. 1870'te İstanbul'a geçti. Burada yakınlık gördü. Kendisine Meclisi Kebîri Maarif ve Encümeni Dâniş üyeliği verildi. Dârülfünûn'da da ders verdi. Fakat bu dersler ve konferanslarda zararlı fikirler yaydığı, şeyhülislâm tarafından ileri sürüldü; aleyhine bir risale yayımlandı. Bunun üzerine hükûmetin de emri ile Mısır'a gitti. Hidiv hükûmeti kendisine dolgun bir aylık bağladı. Etrafına toplanan gençlere felsefe ve kelâm ilminden bahsederek eser yazmalarını teşvik ediyordu. Çevresinde bulunanlara millî cereyan fikrini aşılayarak meşrûtiyet yönetimi ve kurumlarına ilgi uyandırmaktan da geri kalmamıştı. Mısır'daki ingiliz komiseri bu durumdan hoşlanmayarak kendisini buradan uzaklaştırdı (1879). Cemaleddin Hindistan'a gitti, fakat orada uzun süre hapsedildi. Mısır'daki Arabî Paşa isyanı bastırıldıktan sonra serbest bırakıldı. Hindistan'dan Amerika'ya, sonra Londra'ya (1883), oradan da Paris'e gitti. Burada Renan ile birlikte *Journal des Débats*'da siyasetle ilgili makale ve çeşitli kalem tartışmaları yayımladı. İngiltere'nin islâm memleketleri üzerindeki nüfuz ve hâkimiyetini şiddetle tenkit etti. 1879'da İngiltere'den sınırdışı edilince Hindistan'da oturmağa mecbur edildi. Burada materyalizm üzerine bir inceleme yazdı. Serbest bırakılınca Amerika, İngiltere ve Fransa'ya gitti. Düşüncelerini Muhammed Abduh ile birlikte bir hint-müslüman cemiyetinin parası ile çıkardıkları *El-Urvet-ül-Vuska* (Çözülmez Bağ) adındaki dergide yayımlamıştı. Bu dergi islâm dünyasında çok etkili oldu. İran şahı Nasirüddin tarafından davet edilen (1886) Cemaleddin, sağlık sebebi ie oradan ayrılıp Rusya'ya gitti. İran şahının tekrarlanan davetleri üzerine 1889'da yine İran'a döndü. Gittikçe artan etkileri karşısında sadrazam Mirza Ali Asgar Hanın kışkırtmasıyle şahın gözünden düştü. Bir ara Şah Abdülazim türbesine sığınmak zorunda kaldı. 1891'de İran'dan çıkarıldı. Bağdat'a ve Basra'ya gitti. İzzet Paşa kendisini iyi karşıladı, fakat Cemaleddin, hükûmetten gelecek cevabı beklemeden İngiltere'ye geçti. Oradaki yazılarıyle İran hükûmetini güç durumlara düşürdü. 1892'de Abdülhamid II tarafından İstanbul'a yerleşmek üzere davet edildi; İstanbul'a geldi. Kendisine Beşiktaş'ta bir konak verildi. Nasirüddin Şah'a yapılan suikastten sonra göz hapsine alındı. 9 Mart 1897'de kanserden öldü. Eserleri arasında, maddecilik aleyhindeki *Dehriye,* Afganistan tarihi olan *Tetimmet-ül-Beyân, Makalât-ı Cemaliye, Elbeyân fi'l-İngiliz ve l'Afgan* tanınmıştır. İslâmî bilgisi geniş olduğu halde, daha çok el-Seyyid ve el-Seyyidül-Hüseynî takma adıyle siyasî makaleler vazdı. *Ziya-ül-Hâfıkeyn* adlı ingilizce-arapça derginin de kurucularından ve yazarlarındandı. (ML)

CEMALEDDİN AKSARAYÎ, türk din bilgini ve filozofu (Aksaray [Konya] ? -ay.y. 1389). Ünlü bilgin Fahreddin Razî'nin soyundan geldiği ileri sürülür. Konya Zincirli medresesine müderris tayin edildi.

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

Yunan filozofları gibi, kalabalık öğrencilerini birkaç bölüme ayırmıştı; birinci bölüme meşşaiyyun (yayalar) adını veriyordu. Bunlar hocalarının evinin kapısında toplanır, medreseye gidene kadar yol boyunca verilen dersleri dinlerlerdi. İkinci bölüme revakiyyun (saçak altında toplananlar) denirdi. Bunlar hocalarını medresenin revakları altında beklerler ve derslerini orada ayakta yaparlardı. Üçüncü grup ise derslerini medresenin içinde görürlerdi. Bunlar öğrenimde ilerlemiş olanlardı. Molla Fenarî bu öğrencilerdendi. Çağdaşları, Cemaleddin Aksarayî'nin verdiği dersleri ve eserlerini överler. Çağının bilginlerinden, *Ta'rifat* (Tanımlamalar) yazarı Seyyid Şerif Cürcanî, bir söylentiye göre, ününü işittiği Cemaleddin Aksarayî'yi görmek ve ders almak için Karaman'a doğru yola çıkmış, fakat yolda Aksarayî'nin *İzah Şerhi*'ni inceleyince pek tatminkâr bulmadığından geri dönmüştü. Bazı kimseler Cemaleddin Aksarayî'nin derslerinin, yazdığı eserlerinden daha kuvvetli ve önemli olduğunu ileri sürdüler. Bunun üzerine tekrar yola çıkan Seyyid Şerif, Karaman'a ulaşamadan, Mevta adlı kasabada Cemaleddin'in ölüm haberini aldı. Bu yüzden kendisiyle görüşemedi. Zayıf bir söylentiye göre Cemaleddin bir ara Amasya beyi Hacı Şadgeldi yanında kazaskerlik yapmış ve Amasya beyinin Kadı Bürhaneddin tarafından yenilerek öldürülmesinden sonra kaçarak tekrar Aksaraya dönmüştür.

Cemaleddin Aksarayî'nin, çoğu eser şerhi olan kitaplarının önemlileri şunlardır: *Şerh-ül-İzah*, *Şerhi Müşkilât-ül-Kur'an-ül-Kerim* (Kuran-ı Kerimin Anlaşılması Güç Yerlerinin Açıklanması), *Tekmile-i Tefsir-i Semerkandî* (Semerkandî'nin Tefsirinin Tamamlayıcısı), *Hadis-i Erbain* (Kırk Hadis), *Şerh-i Hadis-i İnnallahe Halâka Âdeme ala Suretihi* (Allah Âdemi Kendi Suretinde yarattı Hadisinin Açıklanması), *Ahlâk-ı Cemâlî*, *Risale fi Cevaz-id-Devri ve's-Sema* (Sema ve Devrin Caiz Olduğuna Dair Risale), *Telhis Şerhi*, *Keşşaf Haşiyesi*, *Mültelez Şerhi* v.b. [M]

CEMALEDDİN BEY. Bk. ÇINKILIÇ.

CEMALEDDİN EFENDİ (Mehmed), son devir osmanlı şeyhülislâmlarından (İstanbul 1848 - Mısır 1921). Mehmed Halid Efendi'nin oğlu. Özel hocalardan ders gördü. 1867'de İstanbul müderrisliği payesini aldı. 1871'de şeyhülislâmlık mektupçu muavini oldu. Anadolu kazaskeri Arabzade Ataullah Efendi'nin mektupçuluğuna (1872), sonra şeyhülislâm mektupçuluğuna (1878) tayin edildi. 1885'te İstanbul, 1888'de Rumeli payelerini kazandı; 1891'de şeyhülislâm oldu. 1909'da azledildi. 1912'de ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildi; 1913'te bu makamdan ayrılmak zorunda kaldı. (M)

CEMALEDDİN EFENDİ (Mehmed). Bk. ZEYNİZADE CEMALEDDİN EFENDİ.

CEMALEDDİN EFENDİ (Mehmed) **Hazade**), türk bestecisi (İstanbul 1891-Beyrut 1947). Sultan Aziz'in oğullarından Şevket Efendinin oğlu. Mirlivalığa kadar yükseldi. Millî mücadelenin ilk safhasında hizmet etti. Ut ve lavta çalardı. Birçok şarkı besteledi. Devrinin müzisyenlerini korudu. Çocukları, Mahmud Hüsameddin (1916) ve Mehmed Süleyman Sadeddin (1917 -1966) Efendilerdir. (M)

CEMALEDDİN EFENDİ (Mehmed), **Halidefendizade,** osmanlı şeyhülislâmı (İstanbul 1848-Remle, Mısır 1917). Mahalle mektebinden sonra, babası kazasker Ahmed Halid Efendi'den ve bazı ilim adamlarından arapça ve başka bilgiler öğrendi. Anne ve baba tarafından ilmiye sınıfına mensup köklü bir ailedendi. On yaşında 125 kuruş aylığa geçti. 1866'da, «ibtidayıhâriç» derecesi ve Konyalı Ahmed Efendi dersiyesiyle bir medreseye tayin edildi. 1871'de, Fetva Dairesi mektupçuluğu odasında görev aldı. İki ay sonra, Meşihat mektupçu muavinliğine yükseldi. Anadolu kazaskeri mektupçuluğu, Adliye nezareti istanbul birinci ceza mahkemesi yazı işleri muavinliği, sonra müdürlüğü ve mümeyyizliği gibi görevlerde bulundu. 1878'de, Temyiz mahkemesi hukuk dairesi mümeyyizliğinden Süleymaniye payesiyle şeyhülislâm mektupçuluğuna getirildi. Bu makamda, eylül 1891 tarihine kadar kaldı. Cemaleddin Efendinin ilmiye sınıfına mahsus payeleri ise bilâd-ı hamse, haremeyn, İstanbul kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve Rumeli kazaskerliği olmak üzere, bu devrede hızla yükseltildi. 1891'de şeyhülislâm oldu ve 1909 yılına kadar bu görevde kaldı. Kâmil Paşa ile birlikte istifa ettiği için, 14 şubatta (1 şubat 1909) kurulan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde yer almadı. 20 Temmuz 1912'de de (7 temmuz 1328), Gazi Ahmed Muhtar kabinesinde, ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildi. Fakat, Kâmil Paşa'nın dördüncü sadareti sırasında, İttihat ve Terakki cemiyeti tarafından düzenlenen ve Harbiye nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan Babıâli baskını üzerine (10 - 23 ocak 1913), meşîhatden ve siyasî hayattan çekildi. İttihat ve Terakki mensuplarına şiddetle karşı çıktığı için İstanbul'da kalmayı tehlikeli buldu, Mısır'a giderek Remle kasabasına yerleşti. İki defa Kâbe'yi ziyaret etti. İkinci Meşrûtiyet'in ilânıyle İstanbul'dan ayrılışı yılları arasındaki siyasî hayatıyle ilgili hatıralarını kendini savunmak amacıyle Mısır'da yazdı (yazılışı 1914, basılışı İstanbul 1920). Cemaleddin Efendi, iyi Arapça bilirdi. Abdülhamid II devrinin hemen bütün nişan ve madalyalarını almıştır. Aralıksız olarak on sekiz yıl şeyhülislâmlık yapması, onun dirayetine delil olarak gösterilir. (→ Bibliyo.) [M]

CEMALEDDİN EFENDİ. Bk. KARSLIZADE CEMALEDDİN EFENDİ.

CEMALEDDİN MEHMED PAŞA, osmanlı devlet adamı (öl. İstanbul 1880). Halil Hâmid Paşazade Nurullah Paşanın oğlu. Enderun'dan yetişti. Silâhşor, kapıcıbaşı, ikinci mirahor (1827), kapıcılar kethüdası (1829) oldu. Sonra mütesellimlik ile taşraya çıktı, Tırhala mutasarrıflığına tayin edildi (1850). Rumeli ve Kıbrıs mutasarrıflıklarında bulundu. 1854'te vezirlik rütbesi aldı. Harput (1858), Trabzon (1860-1862) ve Akdeniz adalarında (1864-1866) valilik yaptı. 1870'te şeyhülharem oldu ise de görevine gitmeden azledildi. (M)

CEMALÎ, osmanlı şairi (1410 veya 1412-İstanbul 1480'den sonra). Ünlü şair Şeyhî'nin yeğenidir. Asıl adı Bayezid'dir. Akşehirlidir. Bursa'daki bazı yazıtlarda şiirlerinin bulunmasından, bir süre burada yaşadığı anlaşılmaktadır. *Divan*'ı ele geçmemiştir. Şiirlerinden bazı örnekler, nazire derlemelerinde görülmektedir. Murad II adına yazdığı *Hüma vü Hümayun*, Fatih adına yazdığı *Miftah-ül-Ferec* (Rahatlığın, Genişliğin Anahtarı), *Hüsrev ü Şirin*'e yazdığı *Zeyl*, başkaca eserleri arasındadır. (M)

CEMALÎ (Ahmed) **Defterzade, İstinyeli,** türk şairi (İstanbul ? - ay.y. 1853). Medresede okudu. Müderrislik ve Rumeli'nin birçok kazalarında kadılık yaptı. Mizaha meraklı, zarif ve nükteci bir şairdi. Riyazî tezkiresinde *Divan*'ı olduğu yazılıdır. (M)

CEMALÎ (Mehmed Cemaleddin), türk mutasavvıfı (Edirne ? - İstanbul 1750). Öğrenimini Edirne'de yaptı. Uşşakî tarikatının şeyhlerinden Bağdatlı Hamdi'ye intisap etti. Bu arada, Gülşenî tarikatı şeyhlerinden şair Hasan Sezaî'den de faydalandı. İstanbul'a gelince Savaklar semtindeki Haramî Ahmetpaşa zaviyesine şeyh tayin edildi. Uşşakî tarikatında kendisine «pir-i sani» unvanı verildi. Aruz vezniyle tasavvufî şiirler yazdı. Şiirleri divan halinde toplanmıştır. Cemaliye tarikatının kurucusudur. (M)

CEMALÎ Germiyanlı, Şeyhoğlu (asıl adı **Bayezid**), XV. yy. türk şairlerinden. Yıldırım Bayezid'e *Ferahname* adlı manzumesini sundu. Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman'a nedimlik etti. Şeyhî'nin, ölümü dolayısiyle yarıda kalan *Husrev-ü Şirin*'ini Murad II'nin emriyle tamamladı. Bu eserin, 1526'da, Neşâtî'nin istinsah ettiği ve içinde 16 minyatür bulunan bir nüshası, Topkapı Sarayı Hazine kitaplığı nu. 683'te bulunmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde, *Hurşid ve Ferahşad* adlı bir manzum eseri (1400/1401) ile *Kenz-ül- Kübera* (Büyükler Hazinesi) adlı bir başka eseri olduğu yazılıdır. Bazı şiirleri, Topkapı Sarayı Revan kitaplığı nu. 1958'de kayıtlı derlemede yazılıdır. (M)

CEMAL-İ HALVETÎ Çelebi, Halife, türk mutasavvıfı (Aksaray ? - 1496). Bazı kaynaklara göre soyu Hz. Ebu Bekir'e kadar gider. Ünlü bilgin ve felsefeci Cemaleddin Aksarayî'nin torunudur. Medrese öğreniminden sonra Karaman'a giderek halvetî şeyhlerinden Alâeddin'in halifesi Abdullah'a intisap etti. Onun ölümünden sonra Tokat'ta bulunan Şeyh İbni Tahir'e, onun da ölümü üzerine Erzincan'daki Şeyh Pîr Mehmed Bahaeddin'e intisap etti. İrşat için şeyhi tarafından Amasya'ya gönderildi. Orada Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Bayezid II ile tanıştı. Bayezid II ile Cem arasındaki mücadelede Bayezid'in tarafını tuttu. Sonra Bayezid II'nin daveti üzerine İstanbul'a geldi ve Kocamustafapaşa'da kendi adıyle yaptırılan cami ve dergâha şeyh tayin edildi (1489). 1496 yılında İstanbul'da veba salgını başgösterdi ve devamlı depremler meydana geldi. Bunun üzerine padişah, Cemal-i Halvetî'yi kırk dervişle birlikte bu musibetlerin sona ermesi için dua etsinler diye Hz. Peygamber'in türbesinin bulunduğu Medine'ye gönderdi. Fakat Cemal-i Halvetî Medine'ye ulaşamadan Tebük denilen yerde öldü; vasiyetine uyularak hac yoluna gömüldü. Cemal-i Halvetî'nin arapça, farsça ve türkçe, tasavvufa dair eserleri vardır. Çeşitli elyazması derlemelerde aruz vezniyle yazdığı tasavvuf şiirleri bulunmaktadır. Bazı şiirleri bestelenmiş ve halvetî dergâhlarında uzun süre okunmuştur. (M)

CEMALÎ Karamanlı, XV. yy. türk şairlerinden. Bir söylentiye göre de Bursalı'dır. Murad II devrinde ün kazandı. 1446'da yazdığı *Hümâ ve Hümâyûn* (Gülşen-i Uşşak) adlı mesnevisini (İstanbul Üniversite kitaplığı, nu. 630) Murad II'ye takdim etti. 1455'te yazdığı *Miftah-ül-Ferec* (Ferahlama Anahtarı) adlı diğer bir mesnevîsini (İstanbul Üniversite kitaplığı, nu. 2331) ise, Fatih Sultan Mehmed'e sundu. Ayrıca, *Risalet-ül-Acîbe fi's-Sanayi ve'l-Bedâyi* (Şaşırtıcı Güzel Sanat Eserleri Dergisi) adlı eserini de Fatih'e ithaf etmiştir. *Divan*'ı bulunamadı. Bayezid II devri sonlarında öldü. (M)

CEMALİYE i. Tasav. Halvetiye ve Uşşakiye tarikatlarına bağlı bazı şubelerin adı: Halvetiyeye bağlı cemaliye şubesini Cemal-i* Halvetî (öl. 1496), Uşşakiyyeye bağlı cemaliye şubesini de Cemalî* Mehmed (öl. 1750) kurmuştur. (M)

CEMÂL KARŞÎ (Ebul Fazl bin Muhammed), lûgat bilgini. XIII. yy. ortaları ile XIV. yy. başlarında yaşadı. Isık gölü güneyindeki Almalık şehrinde doğdu. İlk öğrenimini orada yaptıktan sonra Kaşgar'a yerleşti. Orta Asya'nın birçok şehrini dolaşarak bilgi topladı. Arap yazarı İsmail el-Cevherî'nin *Sıhah* adlı lûgatını farsçaya çevirdi (1282). Bu esere, XIV. yy.ın hemen başında Kaşgar'da yazdığı *Mülhakat-üs-Sıhah* adlı zeylinde, Orta Asya hanedanları, ünlü şeyhler ve bilginler hakkında değerli bilgiler vermiştir. (M)

CEMALEDDİN AFGANÎ

Cem, birinci sayısı

Cem dergisinde, Cemil Cem'in bir karikatürü (Belediye kütüphanesi, İst.)

Foto. X (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

CEMDET NASR keramikleri

CEMDET NASR kil tablet

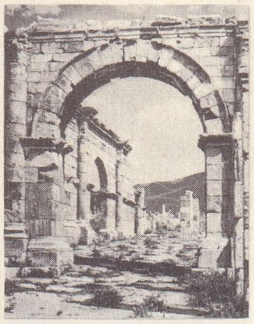

CEMİLE bir kemer

CEMAL PAŞA

CEMAL PAŞA (Ahmed) **Büyük,** türk kumandan ve devlet adamı (Midilli 1872-Tiflis 1922). Askerî eczacı Mehmed Nesib Efendinin oğlu. Kuleli Askerî lisesini (1890), Harp okulunu ve Harp akademisini bitirdi (1895). Önce Genelkurmay Birinci şubede, sonra Kırklareli İstihkâm inşaatı şubesinde çalışmak üzere İkinci ordu, daha sonra Selânik'teki Redif fırkası kurmay başkanlığına tayin edilerek Üçüncü ordu emrine verildi.

1899'da Selânik'te Talât Bey ve arkadaşları İttihat* ve Terakki cemiyetini kurarak muhalif hareketlere giriştiler. Özellikle subayları istibdat idaresi aleyhine kazanmak ve teşkilâtı askerler arasında da kurmak görevi Cemal Beye verildi. Cemal Bey Selânik fırkasından ayrılarak Şark demiryolları Selânik hattı müfettişliğine (1922), sonra Selânik'teki Ordu müdürlüğü maiyet kurmay heyetine tayin edildi. Kurmay binbaşı Fethi ve kurmay önyüzbaşı Mustafa Kemal Beyler de bu heyette bulunuyorlardı. Cemal Bey, 23 temmuz 1908 hareketinden dört gün sonra, Talât, Cavid, Hafız Hakkı Beylerle birlikte İttihat ve Terakki Umumî merkezi murahhası olarak Babıâli ile temas etmek için İstanbul'a geldi. Anadolu'ya geçti ve Heyeti İslahiye'de görev aldı. 31 Mart isyanının bastırılmasından sonra Üsküdar mutasarrıflığına tayin edildi (1909). Kurmay yarbay rütbesiyle Çukurova'da çıkan ermeni isyanlarının bastırılması için vali olarak Adana'ya gönderildi. Daha sonra, Bağdat valisi oldu (1911). Bu görevi sırasında başlayan Balkan savaşına katılmak üzere İstanbul'a döndü. Konya Redif fırkası kumandan vekili oldu (1912). Vize'de Bulgarlar ile yaptığı savaş sırasında Çatalca hattına kadar çekilmek zorunda kaldı. Hastalandığı için İstanbul'a geldi. Tedaviden sonra menzil müfettişi ve Ordu İdare reisi olarak yeniden göreve başladı (26 aralık 1912).
İttihat ve Terakki cemiyeti mensupları Babıâli'yi bastılar ve kendi aleyhlerinde hareket eden Kâmil Paşa kabinesini devirdiler (23 ocak 1913), Mahmud Şevket Paşa başkanlığında İttihat ve Terakki hükûmetini kurdular. Bu hareketten sonra Cemal Bey İstanbul muhafızlığı görevini aldı (1913). Yeni hükûmeti, halk önünde meşru kılmak amacıyle Edirne'nin kurtulması için Londra konferansı kararlarının kabul edilmemesine çalıştı. Enver Paşanın Harbiye nazırlığına getirilmesi üzerine rütbesi paşalığa yükseltilen (1914) Cemal Bey, önce Nafıa, daha sonra Bahriye nazırı oldu. Balkan savaşında yunan donanmasına karşı başarı gösteremeyen osmanlı donanmasını yeniden bir savaş kuvveti haline getirdi. Birinci Dünya savaşı sırasında meydana gelen iktisadî bozuklukları düzenlemek için Paris'e gitti. Burada Cemal Paşa'nın gerçek amacı Fransa hükûmetiyle bir antlaşma yapmaktı. Çünkü Osmanlı devletine dost olarak yalnız Fransa ve Almanya kalmıştı. Talât ve Enver Paşalar alman dostluğu taraftarıydılar. Fransa ile yaptığı görüşmeler sonuç vermeyince Cemal Paşa da Osmanlı-Alman anlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı. Enver Paşa derhal bu antlaşmayı hazırladı (2 ağustos 1914).

Birinci Dünya savaşı patlayınca Cemal Paşaya Bahriye nazırlığı yanında İkinci ordu kumandanlığı da verildi. Daha sonra da Enver Paşanın arzusuyle, Suriye'de güvenliği sağlamak ve İngilizlerin Mısır'ı ele geçirmesini engellemek amacıyle Dördüncü ordu kumandanlığına tayin edildi ve Şam'a gitti. İngilizlerle yapılan mücadele sırasında 12 000 kişilik osmanlı kuvveti Tih sahrasını geçerek Süveyş kanalına inmişti. Mısır'a giren türk birlikleri erzak yetersizliğinden durdu ve geri çekilmek zorunda kaldı. İkinci tecrübe daha ağır sonuç verdi. Birinci Dünya savaşındaki bu çarpışmalara *Kanal harekâtı* adı verildi. Cemal Paşa Osmanlı imparatorluğu topraklarını savunmak zorunda kaldı. Fakat yerli Araplar ile Yahudi ve Hıristiyanların çeşitli ihanetlerine uğradı. Dördüncü ordu cephesi sarsılınca İngilizler Suriye ve Filistin'i işgal ettiler. Cemal Paşanın buradaki tutumu yanlış anlaşıldığı için, çeşitli dedikodular yayıldı. Dahiliye nazırı İsmail Canbulat Beyin ısrarıyle görevden alındı. Bunun üzerine İstanbul'a dönen Cemal Paşa İttihat ve Terakki genel merkezinde kendini savundu, suçu olmadığını kabul ettirdi.

Osmanlı imparatorluğu ve müttefiklerinin Birinci Dünya savaşında yenilmesi üzerine Cemal Paşa da Türkiye'den ayrıldı. Önce Berlin'e, sonra da Münih'e yerleşti. İngilizlerle savaşan afgan ordusunu silâhlandırmak için Afganistan'a hareket etti. Daha önce tanıştığı dostu bolşevik lider Karl B. Radek'in aracılığıyle Rusya'ya geçti. Taşkent'te Türkistan'a dağılan esir türk subaylarını topladı. Bir komite kurarak bu subaylara halkı aydınlatma görevini verdi. Fakat Enver Paşanın Türkistan'a gelmesi üzerine Tiflis'e geçti ve Afganistan'a gitmeğe hazırlanırken ermeni komitecileri tarafından öldürüldü (22 temmuz 1922). Önce Tiflis'te gömüldü, savaştan sonra na'şı Erzurum şehitliğine getirildi.

Cemal Paşa, Selânik'teyken Seniha Hanım ile evlenmiş ve Ahmed, Kâmuran, Necdet, Behçet ve Mehmed adlı beş oğlu olmuştu. Edebiyata meraklıydı. Harp akademisindeyken ilmî araştırmalarla ilgilendiği bilinir. Plevne savunması hakkında *Plevne Müdafaası* (1898) adlı kitabını İkinci ordu emrinde çalışırken Kırklareli'nde tamamladı. Dördüncü ordu kumandanlığı sırasında Suriyeli ve Filistinli bilginlerle görüşmeler yaparak Falih Rıfkı, Ahmet Rasim gibi edipleri ordusuna getirtti. Eski eserler üzerine bazı incelemeler yaptı. Ayrıca 1913-1922 yılları arasındaki faaliyetlerini hatıra şeklinde yazdı: *Cemal Paşa Hâtıratı* 1913-1922 (İstanbul, 1923). Bu eser oğlu Behçet Cemal tarafından yeniden gözden geçirilerek latin harfleri ile de basıldı (*Hatıralar* [İstanbul 1958]). [M]

CEMAL SÜREYYA. Bk. SEBER *(Cemal Süreyya).*

CEMALÜDDİN (Ahmed ibni Ali ibnül-Hüseyin ibni Ali ibni Mühenna), arap bilgini (1347-Kerman 1424). Kendisine göre, İmam Hasan soyundan gelmektedir. Seyyid Tacüddin Muhammed'den on iki yıl ders aldı. Hocasının kızıyle evlendi. En ünlü eseri Ali bin Ebu Talib'in soyunu tespit için yazdığı *Umdet-üt-Talib fi Ensab-ı Ali Ebi Talib*'dir. Diğer önemli eseri *Et-Tuhfet-ül-Cemalî*'dir (Cemalî'nin Hediyesi). Ayrıca *Umdet-üt-Talib* adlı eserinin kısaltılmış şekli olan *Umdet-üt-Talibi-s-Suğra* adlı bir eseri daha vardır. (M)

CEMALÜDDİN (Hasan ibni Yusuf ibni Ali ibnül-Mütahhir el-Hillî). islâm hukuku bilgini (Hilletüsseyfiye 1250-1326). Gençliğinde dayısı Necmüddin Ebül-Kasım Cafer ibni Saîd-i Hillî ve Nasırüddin Tusî'den ders alarak yetişti. İmamiye mezhebinin ünlü bilginlerinden oldu. Moğol büyüklerinin özellikle Olcaytu Muhammed Hudabende'nin, İmamiye mezhebinin esaslarını benimsemesinde önemli bir rolü oldu. Olcaytu'nun İmamiye mezhebini kabulünde en önemli sebebin talâk (kadın boşama) hususunda Cemalüddin'in İmamiye mezhebi esaslarına göre verdiği fetva olduğu ileri sürülür. Olcaytu'nun huzurunda başka mezheplerdeki bilginlerle münazara yaptı. Olcaytu, İmamiye mezhebini kabul ettikten sonra Cemalüddin'in telkinleriyle paralara on iki imamın adını bastırdı, hutbelerde onların adlarını okuttur. Ezanı da bu mezhep esaslarına göre okuttu. Cemalüddin'in birçok ilimlere, özellikle fıkha dair çok sayıda eseri vardır. Olcaytu adına yazdığı *Nehc-ül-Hakku ve Keşf-ül-Gummatı ve's-Sıdk* (Hakkı ve Müşküllerle Doğruluğu Bulma Kılavuzu) ve *Minhac-ül-Kerame* (Keramet Yolu) adlı eserleri önemlidir. Seksen beş eserinin adı bilinmektdir. (M)

CEMALÜDDİN (Hüseyin İncû ibni Fahreddin-i Keşmirî), iranlı sözlük yazarı (XVII. yüzyıl). Şirazlı bir aileye mensuptur. Soyu Hz. Muhammed'e dayandığı için seyyiddir. Farsçadan farsçaya yazdığı önemli sözlüğünü Ekber Şah'ın oğlu Cihangir'e ithaf etti. *Ferheng-i Cihangir* (1876) adını taşıyan bu sözlük, bütün başka sözlüklerin, divanların ve tefsir kitaplarının taranmasıyle meydana getirildiği için önem taşır. (M)

CEMALÜL HÜSEYNÎ (asıl adı Ataullah bin Fazilallahi Şirazî), iranlı tarihçi (öl. 1511 veya 1520). Ali Şîr Nevâî'ye ithaf ettiği *Ravzat-ül-ahbab fî siyer-in-Nebî ve'l-âl-i ve'l-eshâb* (Peygamberi, Soyunu ve Sahabelerini Anlatan Dostlar Bahçesi) adlı tarihi önemlidir. *Tekmil-üs-sınâa fi'l-kavafî* (Kafiyelere Dair Bütün Söz Sanatları) adlı bir eseri daha vardır. (M)

CEMALÜLMÜLK (Ebû Cafer Muhammed), selçuklu veziri Nizamülmülk'ün oğlu. Belh valisiydi. Devlet adamı Amîüddevle ibn Behmenyar'ın gözlerine mil çektirmesi üzerine sultan Melikşah'ın emri ile öldürüldü (kasım 1082). [M]

CEMALZADE (Muhammed Ali), iranlı yazar (Isfahan 1895). Edebî geleneklere karşı çıktı, halk diliyle tarihî denemeler, romanlar ve hikâyeler yazdı. Bu eserler çağdaş İran toplumunun birer yergisidir. *Yekî Bûd Yekî Nâbûd* (Bir Varmış Bir Yokmuş) [1922], *Dar-ül Mecnun* (Tımarhane) [1942], *Turş u Şirîn* (Ekşi ve Tatlı) [1950], *Sahra-yi Mahşer* (Mahşer Çölü) [1944], *Eski ve Yeni* (1958). Ayrıca klasik Avrupa edebiyatından çeviriler yaptı. (LM)

CEM'AN zf. (ar. *cem,* toplamak'tan). *Esk.* Toplayarak veya toplanmış olarak.

— DEY. *Cem'an yekûn,* hepsi birden, toplam olarak: *Bana cem'an yekûn on cümle bile söylemedi* (Vâ-Nû). [M]

CEMANİYE i. (ar. *cem',* toplama> *ceman,* toplayarak'tan *cem'aniyye*). *Esk.* Sosyol. Ortakçılık, kolektivizm. (M)

CEMAZİYELÂHIR veya **CEMAZİYÜLÂHIR** bls. i. (ar. *cümad-el-ahire*'den). *Esk.* Arabî ayların altıncısı. (Halk arasında küçük tövbe ayı adıyle anılır.)

— Dil bil. *Cemaz* kelimesinin aslı *cümadi*'dir. *-el-*harfi tarifl ile *ûla* ve *âhire* kelimelerine bağlanınca *i* (y) harfi düşer, *cümade* şekli ortaya çıkar. Türkçede *cemazi*> *cemaziyelâhir* ve *cemaziyelevvel* şekli klişeleşmiştir. (M)

CEMAZİYELEVVEL veya **CEMAZİYÜLEVVEL** bls. i. (ar. *cümad-elûlâ*'dan). *Esk.* Arabî ayların beşincisi. (Halk arasında büyük tövbe ayı adıyle anılır.) ‖ *Mec.* Bir kimsenin biraz lekeli olan geçmişi.

— DEY. *(Birinin) Cemaziyelevvelini bilmek,* bir kimsenin herkesçe bilinmeyen, geçmişteki kötü bir tarafını veya kötü geçmişini bilmek.

— Dil bil. Bk. CEMAZİYELÂHIR veya CEMAZİYÜLÂHIR. (M)

CEMCEME veya **CEMCEM** i. (fars. *cimcim* veya *cimcime*). Yolculuğa çıkan bektaşî dervişlerinin giydiği kalın bez tabanlı, örme ipten konçlu bir nevi ayakkabı. *Velâyetname-i Hacı Bektaş*'ta, Battal Gazi'yi ziyaret eden Hacı Bektaş Velî'nin cemcemelerini hatıra olarak bıraktığı yazılıdır. (M)

CEMCEME SULTAN, Bayezid II'nin kardeşi Cem Sultan'a Mısır Memlûklerinin verdiği ad (Edirne 1459-Napoli 1495). [M]

CEMDET NASR. Arkeol. Babil'in* doğusunda, tarihî Kiş sitesinin 24 km kuzeydoğusunda önemli bir kazı merkezi. Höyükler 810 m X 180 m genişliğinde bir alana yayılmışlardır. Ortadaki en önemli tepe 360 m uzunluğundadır. Ova seviyesinden yükseklği 349 m'dir. Tablet ve boyalı keramiklerin bulunmasıyle dikkati çeken Cemdet Nasr'da 1925 yılından itibaren Oxford üniversitesi tarafından kazılar yapıldı. Mezopotamya'nın öntarih çağlarına ait en önemli buluntular burada ele geçirildi. M. Ö. III. binin ilk yarısını içine alan bu devre, Mezopotamya'nın kültür tarihi için çok önemlidir. Yazının kullanılmağa başlandığı bu çağda Mezopotamya'nın öntarih devirleri başlamıştır. Bu devre üç bölüme ayrılır: 1. Uruk VI-IV çağı; 2. Cemdet Nasr çağı; 3. Meşilim çağı (Kiş krallığı).

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); Ofalac (LAROUSSE)

Cemdet Nasr çağı, Uruk çağından biraz sonraki devreye aittir. Buluntu yeri olan Cemdet Nasr mevkiinin adını taşır. Uruk IV devri bu çağda daha gelişmiş şekliyle görülür. Sümer medeniyetinin bu evresi dikkat çekici örneklere sahiptir. Anadolu, Kiklat adaları ve hattâ Mısır'ı içine alan geniş bir alan bu devrin etkilerini taşır. Mimarî buluntular azdır. Bir önceki devrin gelenekleri aynen devam eder. En önemli mimarî buluntu, yüksek bir platform üzerine yapılmış olan tapınaktır. Tuğla ile yapılan bu sütunlu binada mozaik de kullanılmıştır. Pişirilmiş kilden çivilerin baş kısımlarının boyanması ve çivilerin yanyana duvara çakılmasıyle meydana getirilen bu mozaikler dünyadaki ilk mozaik örnekleridir. Tapınak ve sarayların tuğladan yapılmasına karşılık, özel evler kamış ve kerpiçten kulübeler halindedir. Mühürcülük sanatı çok ileridir. Ele geçen çok sayıdaki silindir biçimli mühürlerde dinî ve dünyevî konular ile ilgili tasvirler vardır. Ayrıca mühürler üzerinde piktografik (resim yazısı) yazı da bulunmaktadır.

Heykeltıraşlık bu çağda çok gelişmiş ve güzel eserler vermiştir. Taştan yapılmış, hüzünlü bir kadın çehresini tasvir eden baş, eski dünyanın en güzel heykeltıraşlık eserlerindendir. Kabartma sanatının ilk örnekleri de yine bu çağa aittir. Bu kabartmalar çoğunlukla taş üstüne, bazen de maden üzerine yapılmıştır. Konu olarak, boğalara hücum eden arslanlar, arslanlara hükmeden insanlar, sakin koç ve koyunlar ele alınmıştır. Taş eserler arasında alabaster (su mermeri) bir vazo dikkati çeker. Vazonun etrafı çemberlenmiş olup üzerinde, tanrıça İnana'ya verilen sunular tasvir edilmiştir. Vazonun kutsal bir eşya olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eser, Kahire, müzesindedir. Cemdet Nasr devrinin en belirgin özelliği keramiklerindedir. Keramikler genellikle çarkta yapılmıştır. En çok kullanılan renk kahverengidir. Mezopotamya'nın en eski yazısı bu devirden önce bir gelişme evresi geçirmiştir. Ancak Cemdet Nasr devrine ait tabletlerde, Uruk'un piktografik yazı sisteminden ileri gidilerek fonetik işaretlere de yer verilir. Böylece, fikirler işaretlerle ifade edildiği gibi, sesli harfler de kullanılmış olmaktadır. Kelimelerin arkaik bir Sümerce olduğu sanılmaktadır. Dikkati çeken nokta, bu ilk yazı belgelerinin tarihî olayları değil, tapınak envanterlerini tespit etmeleridir. Tekerleğin ve dolayısıyle arabanın kullanılması; bakır, gümüş, altın ve opsidien gibi taşların dışarıdan getirilmesi, iktisadî ve ticarî hayatın gelişmiş olduğunu gösterir. Dinî inanışlar bakımından, bu devre tanrıları hakkında pek bilgi yoksa da, muskaların kullanılmasından fena ruhlara, şer kuvvetlerine inanıldığı anlaşılmaktadır. Son araştırmalar, Cemdet Nasr çağının, yaklaşık olarak M.Ö. 2800-2700 tarihlerine rastladığını göstermektedir. (→ Bibliyo.) [M]

CEMED i. (ar. *cemed*). *Esk.* Buz. ‖ Kar. ‖ Dondurma.

◆ **Cemedî** Esk. sıf. Buz gibi soğuk, çok soğuk. (M)

CEMEL i. (ar. *cemel*). *Esk.* Erkek deve: *Ya'lâ İbni Müneyye, seksen altına almış olduğu cemeli yani erkek deveyi takdim edip Hz. Âyişe dahi ona binmiş..* (Cevdet Paşa). ‖*Cemel-il-bahr, Cemel-ül-mâ*, kılıçbalığı. Balina. (M)

Cemel vakası, islâm tarihinde hilâfet makamı için halife Ali ile Ayşe arasında yapılan savaş (656) Halife Osman'ın şehit edilmesi üzerine Ali halife oldu. Bunun üzerine başlangıçta Ali taraftarı olan Talha ve Zübeyr ona biat etmediler ve Mekke'ye gittiler. Hz. Muhammed'in eşi Ayşe de biat etmeyenler arasında idi. Bunlar, Ali'nin halifeliğini tanımayan diğer ileri gelenlerle beraber Basra'ya giderek şehri ele geçirdiler. Ali, Medine'de kendini emniyette hissetmediği için 656 ekiminde Kûfe'ye hareket etti. Daha önce Kûfe'ye varan oğlu Hasan, şehir halkının babası ile birleşmesini sağladı. Buradan topladığı kuvvetlerle Basra üzerine yürüdü. Talha ve Zübeyr'le yapılan müzakereler neticesiz kalınca savaş başladı. Ayşe, taraftarlarını cesaretlendirmek için bir deveye binerek savaş meydanına girdi. Mücadele Ayşe'nin bindiği deve yanında geçiyordu. Bundan dolayı bu savaşa Cemel (Deve) vakası adı verilir. 4 Aralık 656 tarihinde zafer Ali tarafında kaldı. Bu savaşın sonunda hilâfet merkezi Kûfe oldu ve Ali en büyük rakibi Suriye valisi Muaviye'ye karşı mücadele için uygun bir zemin buldu. (M)

CEMİ veya **CEMÎ'A** sıf. (ar. *cem*, toplama'dan *cem'*). *Esk.* Bütün, hep.

— DEY. *Cemî cümle*, herkes: *Cemî cümlenin korkusu şimdi hayranlığa çevrilmişti* (N. Araz).

◆ **Cemi'an** zf. *Esk.* Hep birden, tümüyle. (M)

CEM'İ (Mehmed), osmanlı şairi (İstanbul ? - 1659). Çeşitli şehirlerde kadılık ve müderrislik yaptı. *Divan*'ı ve şiir derlemelerinde şiirleri vardır. Bazı gazellerinin başka şairler tarafından tazmin edilmesi daha hayattayken ün kazandığını ve beğenildiğini gösterir. (M)

CEMİL sıf. (ar. *cemal*, güzellik'ten *cemil*). *Esk.* (Erkek için) Güzel. ‖ Tanrı'nın sıfatlarından biri. ‖ İ. Erkek adı.

— *Esk. Zikr-i cemil*, iyilikle anma. ‖ Eskiden okullarda verilen ödül.

◆ **Cemilât** çoğl. i. *Esk.* Güzel hareketler veya düşünceler. (M)

CEMİLBEY, Çorum ilinin merkez ilçesinde bucak; 8 006 nüf. 21 köy. — *Bucak merkezi*, Çorak köyü; 442 nüf. İl merkezine 26 km uzaklıktadır. (M)

CEMİL BEY (Mustafa) **Hacı,** türk şairi (Medine 1865-İstanbul 1928). Yahya Rıfkı Paşanın oğlu. İlk öğrenimini Üsküdar'da Atlamataşı okulunda yaptı. 1888'de Galatasaray'ı bitirdi. Şam idadîsi müdürlüğünde, Babıâli tercüme odası halifeliğinde, Galatasaray lisesi ders nazırlığında ve müdür yardımcılığında, Millî Eğitim müfettişliğinde, İlköğretim Şube müdürlüğünde, Mektebi Sultanî türkçe hocalığında bulundu. *Sarf-ı Arabî* (Arapça Dilbilgisi) adlı bir eseri vardır. Şiirlerinde ilkin *Nihânî* mahlâsını kullandı. (M)

CEMİL BEY. Bk. TANBURİ CEMİL BEY.

CEMİL BEY Vassafzade. Bk. MAHMUD CEMİL BEY.

CEMİL bin ABDULLAH, arap şairi (öl. 701). Göçebe Benî Uzre kabilesindendir. Aynı kabileden Besne adındaki bir kızı sevmiş, fakat ailesi, kızı başkasıyle evlendirmişti. Cemil'in sevgilisi ile olan ilişkisine devam etmesi, kızın ailesinin valiye şikâyetine sebep oldu, Cemil de kaçmak zorunda kaldı. Sonradan Mısır'da öldü. Önceleri kaside ve hicivleriyle tanınan Cemil, sevgilisi Besne hakkında yazdığı aşk şiirleriyle büyük ün kazandı. Bu şiirleri, fars şiiri etkisine girmeden önceki arapça lirik şiirlerin en güzelleri arasında sayılır. (M)

CEMİLE sıf. (ar. *cemal*, güzellik'ten *cemile*). *Esk.* (Kadın için) Güzel. ‖ i. Güzel görünmek, kendini beğendirmek, yaranmak veya iyilik için yapılan gönül okşayıcı hareket. ‖ Kadın adı.

— DEY. *Cemile göstermek*, gönül okşayıcı harekette bulunmak, lûtfetmek.

— *Esk. Cemile-kâr*, iyilik yapmasını seven. ‖ *Cemile-kârî* ve *Cemile-kârlık*, iyilikseverlik. ‖ *Evsâf-ı cemile*, güzel nitelikler, beğenilen özellikler. ‖ *Tâife-i cemile*, güzel kadınlar: *Ahlâk cihetiyle ekseriya, pek çirkin olan o taife-i cemilenin...* (Recaizade Ekrem). [M]

CEMİLE, Cezayir'de (Konstantin idare bölgesi, Mila idare çevresi) komün. Setif'in kuzeydoğusunda, Ferciva dağlarının kenarında; 9 939 nüf. Eski harabeler. Bu harabeler Tra Janus'un yaptırdığı Roma kolonisi *Cuicul*'ün (daha sonra Bizanslılara geçti) kalıntılarıdır; Cuicul'dan sonra Bizans şehri oldu: hamamlar, tiyatro, tapınaklar, forum, kemer, pazar yeri. (L)

CEMİLE, Emevîler devrinde yaşayan arap şarkıcısı (VII. yy.). Beni Sulaym kabilesindendi. Evlendikten sonra eşiyle birlikte Medine yakınlarındaki al-Sunh'a yerleşti, müzik öğrenimini, Sa'ib Hasır'dan ders alarak yaptı. Cemile'nin yetiştirdiği şarkıcılar arasında, Ma'bad, İbn A'işa, Habbaba, Salama gibi meşhurlar vardır. Bir söylentiye göre, Mekke'yi ziyaret ettiğinde Cemile'ye büyük bir karşılama töreni yapılmıştı. (M)

CEMİL EFENDİ (Nûreddin) **Hafız, Şekerci.** Bk. UDÎ CEMİL EFENDİ.

CEMİLE SULTAN, Abdülmecid'in kızı (İstanbul 1843-ay.y. 1915). Üç yaşında iken annesi III. Kadın Efendi Düzdidil'i kaybetti, yetişmesi için babası tarafından Perestu Kadın Efendiye evlâtlık verildi. 1858'de Mahmud Celâleddin Paşa ile evlendi. Kocası ile birlikte Abdülhamid'in padişah olması için çalıştı. Fakat sonradan Abdülhamid, Celâleddin Paşayı, Abdülaziz'in kâtibi diye Taif'e sürdürdü; üvey kardeşi Cemile Sultana da kocasından ayrılmasını emretti. Kocasını çok seven Cemile sultan bu isteğe uymadı. Daha sonra Abdülhamid ile barıştı. Cemile sultanın Mahmud Celâleddin, Besim adlı iki oğlu ile Fethiye, Fatma ve Ayşe Hanım Sultan adında üç kızı vardır. (M)

CEMİLÎ, türk şairi (Diyarbakır 1465-İstanbul 1543). Tebriz'de ve Herat'ta bulundu. Akkoyunlu devletinin yıkılmasından sonra Azerbaycan'ın Şah İsmail tarafından istilâ edilmesi üzerine Tebriz'den Diyarbakır'a döndü. Şah İsmail'in 1508'de Diyarbakır'ı da almasıyle İstanbul'a gitmek zorunda kaldı. Topkapı Revan kitaplığındaki, çağatay lehçesi ile yazılmış *Divan*'ı Ali Şîr Nevaî'nin şiirlerine naziredir. (M)

CEMİL PAŞA (Mehmed), osmanlı devlet adamı (1828 - İstanbul 1872). Mustafa Reşid Paşanın oğlu. Babasının sağlığında Paris ve diğer bazı Avrupa şehirlerinde elçilik kâtibi olarak bulundu. 1855'te Paris elçisi oldu, bir yıl sonra Paris'te toplanan barış konferansına osmanlı ikinci murahhası olarak katıldı. Paris büyükelçiliğinden 1859 yılında ayrıldı. İstanbul'da bazı meclislerde üyelik yaptı. 1862-1865 yılları arasında ikinci defa, 1866-1872 yılları arasında ise üçüncü defa Paris büyükelçiliğinde bulundu. 1872'de Hariciye nazırlığına getirildi. Kırım'da Rusya imparatorunu karşılayıp Bükreş yoluyle dönerken yolda birdenbire öldü. (→ Bibliyo.) [M]

CEMİL PAŞA Namıkpaşazade. Bk. HÜSEYİN CEMİL PAŞA.

CEMİL SÜLEYMAN (Alyanakoğlu), türk hikâye ve roman yazarı (1886-1940). Tıbbiyeyi bitirdi. Dârülmuallimîn'de öğretmenlik yaptı. Karantina doktorluğuyle Cidde, Karaman, Tebük ve başka yerlerde çalıştı. Antalya, Çanakkale ve Samsun'da sağlık müdürlüğü yaptı. Son yılları, Devlet denizyolları vapurlarında doktorlukla geçti. Fecriâtî topluluğuna mensuptur. *Siyah Gözler* (1910) romanı, kaç-göç devrinde seven kadın ruhunu başarıyle yansıtması ve dilinin sadeliğiyle dikkate değer. Diğer eserleri: *İnhizam* (Servetifünun dergisinde tefrika roman, 1909), *Kadın Ruhu* (Tanin gazetesinde tefrika roman, 1910), *Timsal-i Aşk* (hikâyeler, 1909), *Ukde* (hikâyeler, 1909). [M]

CEMİNİ. Bk. CAYMİNİ.

CEMİYET i. (ar. *cem'*den *cem'iyyet*). Topluluk, dernek: *«Hür fikirleri yayma» cemiyetinden önce bir «kafaları yontma» derneği kurmuş olsaydık...* (F.R. Atay). *Carbonari gibi nice siyasî cemiyetler vardır ki, kongrelerini yıllarca bir âza ile yapmışlardır* (Ömer Seyfeddin). ‖ Toplum, çevre: *Bir cemiyetin millî bir harsı olması, onun beynelmilel bir medeniyete de mensub olmasına mani değildir* (Z. Gökalp). ‖ Düğün v.b. eğlenceli toplantı: *Mısırçarşılı denilen aktariyeciler aralarında bir cemiyet tertip etmişlerdi* (B. Felek). ‖ *Esk.* Derli toplu olma hali: *Bir gün gelecek sen de perişan olacaksın / Ey gonca bu cem'iyeti herdem mi sanırsın* (Ziya Paşa). ‖ *Cemiyet*

Cenevre'de **Cemiyet-i Akvam** (Milletler cemiyeti) sarayı

Foto. Viollet (LAROUSSE)

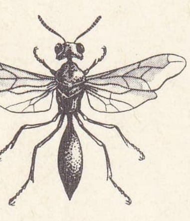

cemonus

CEM SULTAN
resim yaparken
(Bihzad tarafından)

CEM SULTAN'ın
temsilî bir resmi
(Karabacek'ten)

CEM SULTAN
(Vatikan'da bir freskten)

hayatı, sosyal hayat: *Sabahleyin gözlerimi açar açmaz «Ulus» gazetesinin cemiyet hayatı sütunundaki hava haberlerine koşuyorum* (F. R. Atay).

— *Esk. Cemiyetgâh,* toplantı yeri. ‖ *Cemiyet-i Akvam,* Birleşmiş milletlerden önceki milletlerarası kuruluşun adı. ‖ *Cemiyet-i beşeriye,* insan topluluğu. ‖ *Cemiyet-i hâtır,* zihnin ve düşüncelerin derli toplu olması. ‖ *Cemiyet-i kelâm,* sözün birkaç anlama gelmesi. ‖ *Cemiyet-i mahsusa,* özel cemiyet. ‖ *Hitan cemiyeti,* sünnet düğünü.

— *Ed.* Birbirine uygun veya zıt anlamlı kelimeleri tenasüp veya tezat sanatları yoluyle bir araya getirme. Böyle sözlere *cemiyetli* de denir.

— *Huk.* Belli bir amacın gerçekleştirilmesi için, ikiden fazla şahsın bilgilerini ve faaliyetlerini sürekli şekilde birleştirdikleri ve tüzel kişiliğe sahip insan topluluğu. ‖ *Cemiyet denetleme kurulu,* genel kurul adına yönetim kurulunun işlem ve hesaplarını denetleyen seçimlik organ. ‖ *Cemiyet genel kurulu,* cemiyet üyelerinin tümünün meydana getirdiği, cemiyetin en yüksek organı. ‖ *Cemiyet haysiyet divanı,* cemiyetin amacına aykırı tutum ve davranışlarda bulunan üyelere ihtar, geçici çıkarma, süresiz çıkarma v.b. dernek cezaları verebilen ve bazen *disiplin kurulu* diye de adlandırılan seçimlik organ. ‖ *Cemiyet üyesi,* cemiyeti meydana getiren kişilerden her biri. ‖ *Cemiyet yönetim kurulu,* en az üç kişiden meydana gelen, cemiyeti idare ve temsil eden, cemiyetin fiil ehliyetini kullanmasını sağlayan organ. ‖ *Cemiyetin amacı,* bir cemiyetin kurucularını, bu cemiyetin kuruluşu konusunda harekete geçmeye yönelten, cemiyet faaliyetinin bütün üyelerce benimsenmiş son hedefi. ‖ *Cemiyetin organları,* cemiyete ait görevleri kanuna veya cemiyetin tüzüğüne göre bağımsız bir şekilde yerine getirmek üzere tayin edilen veya kendisine bu tip görevleri bağımsız olarak yerine getirme yetkisi fiilen ve dışarıdan belli olacak şekilde verilen şahıs veya şahıs grupları. ‖ *Cemiyetin tüzüğü,* cemiyetin iç yaşayışına ve kuruluşuna ilişkin kuralların bütününü kapsayan belge. ‖ *Kamuya yararlı cemiyetler (Umumî menfaatlere hâdim cemiyetler),* kamuya yararlı sayılan faaliyetlerde bulunan, devletten yardım görmek, bayramlarda iane toplamak, yapacakları işlemlerde damga resminden muaf tutulmak, binaları yoksa millî emlâkten bedeli on yılda ödenmek üzere taksitle emlâk almak v.b. çeşitli imtiyazlardan yararlanan ve bu niteliklerini Danıştayın kararı ve Bakanlar kurulunun onaması ile kazanan dernekler. (Cemiyetler kn. md. 37). ‖ *Üyelik hakları,* cemiyet üyesi olma sonucu üye lehine doğan haklar. ‖ *Üyelik mükellefiyetleri,* cemiyete üye olma sonucu üyeye yüklenen mükellefiyetler. Bk. ANSİKL.

— *Tasav.* Zihin ve hatırın yalnız Allah ile meşgul olması.

— ANSİKL. *Huk. Cemiyetler* ya gerçek kişiler tarafından kurulur (*basit cemiyetler*) veya birden fazla cemiyetin birleşmesinden meydana gelir (*cemiyet birlikleri*). Bk. BİRLİK.

● *Cemiyetin kurulması.* Cemiyetler, Med. kn. 53 ve Cemiyetler kn. I/II'ye göre hiç bir makamın iznine bağlı olmaksızın serbestçe kurulur. Yani, bunlar tüzüklerinde, cemiyet olarak kurulma isteğini açığa vurmakla tüzel kişilik kazanır. Cemiyet en az üç kişi tarafından kurulur. Kurucuların, 18 yaşını doldurmuş ve mümeyyiz olmaları gerekir (Cemiyetler kn. md. 3). Cemiyetin kurulmasından sonra, kurucular, cemiyetin kurulduğunu, kuruluşu takip eden ilk iş gününde kuruldukları yerin en büyük idare âmirine bildirirler. Bildirime, cemiyet tüzüğünün iki nüshası eklenir (Cemiyetler kn. 4). Kurulmadan sonra yapılacak ikinci işlem ilândır. Cemiyetler kn. md. 5'e göre; cemiyet, bildirimini verdiği tarihten itibaren 15 gün içinde, adını, merkezini, çalıştığı yeri ve tüzüğünü, yönetim kurulu üyelerinin ad ve soyadlarını, meslek ve sanatlarını ve ikametgâhlarını bir gazetede yayımlar. Gerek bildirim gerek ilân kurucu şartlardan olmayıp, açıklayıcıdır. Yani, bunlara uyulmaması cemiyetin kurulmasını engellemez, sadece Cemiyetler kn. 33/III'e göre kuruculara para cezası verilir ve bazı hallerde de cemiyetin feshedilmesi sonucunu doğurur.

Amacına erişmek için ticarî işletme kuran cemiyetlerin ayrıca, Med. kn. 54/II ve Tic. kn. 18'e göre ticaret siciline tescil edilmeleri zorunludur.

● *Cemiyetin tüzüğü.* Tüzüğün yazılı olması gerekir (Med. kn. 53/II; Cemiyetler kn. 2,4,8). Cemiyetler kn. 2'ye göre tüzükte bulunması zorunlu olan hususlar şunlardır: 1. Cemiyetin adı ve merkezi; 2. Konusu ve amacı; 3. Kurucuların kimlikleri, meslek ve sanatları, ikametgâhları ve tabiyetleri; 4. Cemiyete girmek ve cemiyetten çıkmak için konulan şartlar; 5. Cemiyet şubelerinin kuruluşuna, yönetim ve temsiline, yetki derecesine ilişkin hususlar; 6. Cemiyet genel kurulunun kuruluşuna, şubelerin ve üyelerin temsiline ilişkin hususlar; 7. Genel kurulun görev ve yetkilerine, davet şekline, alınan kararların üyelere ve diğer kimselere bildirilme şekline ilişkin hususlar; 8. Yönetim kurulunun seçimine, üye sayısına ve görevlerine ilişkin hususlar; 9. Üyelerin ödeyecekleri aidat miktarı (bu miktar yılda 120 lirayı aşamaz); 10. Hesapların teftiş ve denetimine ilişkin hususlar; 11. Anatüzüğün değiştirilmesine ilişkin hususlar; 12. Cemiyetin feshi halinde tasfiyeye ilişkin hususlar. Tüzüğü değiştirme yetkisi genel kurula aittir (Cemiyetler kn. 22/a). Değişikliğin bir hafta içinde o yerin en büyük mülkiye âmirine bildirilmesi zorunludur (Cemiyetler kn. 25). Bu zorunluğun yerine getirilmemesi halinde, Cemiyetler kn. 33/IV'e göre, Cz. kn. 526/I uygulanır. Tüzük değişikliği için, âdi oy çoğunluğu yeterlidir (Med. kn. 60/1).

● *Cemiyetin amacı.* Med. kn. 53/1 ve Cemiyetler kn. 1/I'e göre, cemiyet kazanç paylaştırmaktan başka bir amaç için kurulabilir. Şu halde kuruluşunda ideal bir amaç olması şarttır. Ancak ideal amacı olan bir cemiyetin, buna ulaşmak için, ticarî faaliyette bulunmasına veya bir ticarî işletme kurmasına engel yoktur (Med. kn. 54/II). Bu gibi cemiyetler, Tic. kn. 18'e göre tacir sayılmış ve Tic. kn. hükümlerine tabi tutulmuştur. Cemiyetler kn. 15'e göre, cemiyetlerde gayede teklik prensibi yürür. Siyasî partilerden başka cemiyetlerin birden fazla gayesi olamaz. Cemiyetin gayesinin kanuna yahut ahlâk ve âdaba aykırı olmaması gerekir. Bu açıdan cemiyetler kanunu aşağıda yazılı cemiyetlerin kurulmasını özellikle yasaklamıştır: 1. Devletin mülkî bütünlüğünü, siyasî ve millî birliğini bozma amacı güden cemiyetler (Cemiyetler kn. 9/A; Cz. kn. 125, 141, 168); 2. Din, mezhep ve tarikat esasına dayanan cemiyetler (Cemiyetler kn. 9/B); 3. Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan cemiyetler (Cemiyetler kn. 9/C); 4. Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasî cemiyetler (Cemiyetler kn. 9/E); 5. Gizli tutulan veya gayesini saklayan cemiyetler (Cemiyetler kn. 9/D); 6. Milletlerarası maksatlar güden cemiyetler (Cemiyetler kn. 10/I); 7. Askerliğe hazırlayıcı talim ve terbiye işleriyle uğraşan cemiyetler (Bakanlar kurulu bu işlerden bir kısmı ile uğraşmak yetkisini uygun gördüğü cemiyetlere verebilir) [Cemiyetler kn. 11]. Siyasî Partiler kanununun 2. maddesine göre, belirli bir siyasî partiyi desteklemek veya desteklememek yahut siyasî partiler arasında işbirliği sağlamak veyahut T.B.M.M. üyeliği veya mahallî idareler veya muhtarlık yahut ihtiyar heyeti seçimlerinde belli adayları desteklemek veya desteklememek yahut bunlar arasında işbirliği sağlamak da cemiyetler için yasak gayelerdendir. Yukarıdaki hususlardan birini gaye edinen cemiyet tüzel kişilik kazanamaz; gayenin sonradan bu hale gelmesi halinde ise cemiyet mahkeme kararı ile feshedilir. Bazı gayeler için ise, Bakanlar kurulundan izin almak gerekir (msl. Cemiyetler kn. 10/II ve aynı kn. 11).

● *Cemiyetin organları.* Zorunlu organlar, genel kurul ve yönetim kuruludur:

Genel kurul. Genel kurulun yetkileri şunlardır: 1. Cemiyetin feshine karar vermek; 2. Tüzüğü değiştirmek; 3. Hesapları tetkik etmek, cemiyetin diğer organlarını tayin, azil ve teftiş etmek. Yönetim kurulu, kendiliğinden veya üyelerin 1/5'nin istemesi üzerine Genel kurulu toplantıya çağırır. Genel kurul, ilân edilen gün, saat ve yerde toplanır. Toplantıya, en büyük mülkiye âmiri, gerekli görürse bir hükûmet komiseri gönderir (Cemiyetler kn. 31). Toplantı nisabı, Cemiyetler kn. 2/VI, VII'ye göre tüzükte tespit edilir. Ancak, cemiyetin feshi için toplantı nisabı 2/3'dir. (Cemiyetler kn. 27/I). Şu var ki, birinci toplantıda nisap sağlanamamışsa ikinci toplantıda nisap aranmaz. Karar nisabı ise, Med. kn. 60/I, Cemiyetler kn. 21'e göre âdi çoğunluktur. Ancak, cemiyetin feshi için yapılan ikinci toplantıda, 2/3 toplantı nisabı yoksa, o zaman fesih kararı için 2/3 çoğunluk aranır. Toplantıda gündeme alınmış meseleler görüşülür. Üyelerin en az 1/20'i talep ederse gündeme girmemiş hususlar da müzakere edilebilir (Cemiyetler kn. 21).

Yönetim kurulu. Cemiyetin fiil ehliyetini kullanan bu organ, genel kurul veya tüzüğe göre yetkili organ tarafından seçilir. Cemiyetler kn. 26'ya göre, merkez yönetim kurulu üç kişiden az olamaz. Yönetim kurulu, cemiyetin zorunlu organı olduğu için, tüzüğe göre teşkil edilmesine kesin olarak ve devamlı şekilde imkân kalmazsa, cemiyet infisah eder (Med. kn. 70). Yönetim kurulunun görevleri şunlardır: 1. Cemiyetin yönetimine ve temsiline ilişkin işleri yürütmek; 2. Cemiyetin bütçesini hazırlamak; 3. Cemiyetin kesin hesabını yapmak; 4. Cemiyet tarafından tutulması gerekli defterleri tutup saklamak; 5. Genel kurulu toplantıya çağırmak; 6. Cemiyetin sona ermesi halinde, tasfiye memurlarının tüzük veya genel kurulca seçilmemesi halinde, tasfiyeye ilişkin işleri görmek. Yönetim kurulu kararları oy çokluğu ile alınır.

Seçimlik (ihtiyarî) organlar. Bunlar cemiyetin daha iyi işleyebilmesi için, zorunlu organlar yanında kurulan organlardır. En tipikleri denetim kurulu ile haysiyet kuruludur.

● *Cemiyet üyeliği.* Cemiyet bir kimseyi üye olarak kabul edip etmekte serbest-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

tir. Kişinin, üyelik talebinin reddine karşı bir şikâyet hakkı yoktur. Cemiyete üye olabilmek için kanunun aradığı şart, 18 yaşını tamamlamak ve medenî haklara sahip olmaktır (Cemiyetler kn. 3). Bunun yanında, bir cemiyete üye olabilmek için başlıca şartlar aranmakta ise, bunun tüzükte gösterilmesi mecburidir (Cemiyetler kn. 2/IV). Üyelik, cemiyetten çıkma veya çıkarılma ile sona erer. Çıkma halinde bunun 6 ay evvel cemiyete bildirilmesi gereklidir (Med. kn. 63/II). Muhik sebep mevcut ise, derhal çıkma hakkını da üyeye tanımak gerekir. Çıkarma kararı yetkili organ tarafından verilir. Çıkarılacak üyenin savunmasının alınması şarttır. Karar, ilgili üyeye bildirme ile kesinleşir. Üyenin, kararı öğrenmesinden itibaren bir ay içinde Asliye mahkemesinde karara karşı itiraz hakkı vardır. Çıkarma sebepleri ya tüzükte teker teker sayılır veya tüzük, sebep göstermeden çıkarma imkânı tanır, yahut tüzükte çıkarma ile ilgili bir hüküm yoktur. Bu son halde çıkarma kanun gereğince ancak muhik sebebe göre olur. Bu hallerden birinin varlığına göre, üyenin çıkarmaya karşı yapacağı itiraz çeşitli biçimler alabilir. Çıkarma sebepleri tüzükte yazılı ise, üye, ya çıkarmada usule uyulmadığını veya sebebin gerçekleşmediğini ileri sürer. Sebep göstermeden çıkarma imkânı varsa, ya usule uyulmadığı veya cemiyetin hakkını kötüye kullandığı ileri sürülür. Nihayet muhik sebeple çıkarma söz konusu ise, o zaman usule uyulmadığı veya gösterilen sebebin muhik olmadığı iddia edilebilir. Üyelik hakları şunlardır: 1. oy hakkı (Med. kn. 60); 2. genel kurulu toplantıya çağırma hakkı (Med. kn. 57; Cemiyetler kn. 18); 3. şikâyet hakkı (Med. kn. 68); 4. dernek kararlarına karşı mahkemeye baş vurmak hakkı (Med. kn. 68); 5. derneğin gayesinin değiştirilmesinde korunma hakkı; 6. cemiyetten çıkma hakkı. Üyelik borçları ise şunlardır: 1. aidat verme borcu; 2. cemiyetin gayesini geliştirme borcu; 3. cemiyet düzenine uyma borcu.

● *Cemiyetin sona erme sebepleri.* 1. Sürenin dolması; 2. Gayenin gerçekleşmesi veya imkânsızlaşması; 3. Cemiyetin aciz haline düşmesi; 4. Yönetim kurulunun (kesin bir imkânsızlık teşkil eden sebeplerden ötürü) teşekkül edememesi; 5. Cemiyetin kendi kendini feshetmesi; 6. Cemiyetin mahkeme kararıyle kapatılması. Sona eren cemiyetin malları tasfiye edilir. Tasfiye, Med. kn. 51. maddesi hükmüne göre, kooperatif şirketlerle ilgili hükümlere göre yapılır. Tasfiyenin son işlemi ise tahsistir. Tahsis, ya tüzükte bulunan hükümlere göre yapılır veya tüzükte hüküm yoksa, feshe yetkili organ, malların nereye tahsis edileceğini tayin eder. Bu iki halin de gerçekleşmediği durumlarda, Med. kn. 50/I'e göre mallar cemiyetin gayesinin taalluk ettiği kamu hukuku kurumlarına tahsis edilir. Ancak cemiyetin gayesinin sonradan yasak gayelerden biri haline gelmesi sebebiyle mahkeme tarafından feshedilmesinde, mallar, tüzükte tahsis ile ilgili bir hüküm bulunsa dahi, bir kamu tüzel kişisine verilir.

◆ **Cemiyât** çoğl. i. *Esk.* Cemiyetler.

● **Cemiyetli** sıf. Derli toplu, eksiksiz. (M)

CEMİYET adaları, fransız Polinezyası'nın başlıca takımadaları, 1 647 km²; 51 100 nüf. İdare merkezi *Papeete.* Bu adaları Wallis (1767) ve Cook (1769) buldu. Cook, adalara, Londra Kraliyet cemiyetinin adını koydu. Tahiti 1843'te Fransa'nın himayesine verildi ve 1880'de Fransa tarafından ilhak edildi; öbür adaların ilhakı 1887'de gerçekleşti.

İki topluluk ayırdedilir: Rüzgâr adaları (başlıcası Tahiti [1 042 km²]; Moorea'yı da içine alır) ve Rüzgâr-altı adaları (Raiatea, Huahine, Bora Bora). Başlıca adalar dağlıktır, bunlar derin vâdilerle ayrılan eski yanardağlardır. İç kısım çok vahşî ve hemen hemen çölsüdür; yoğun bir çalılıkla örtülüdür. Bütün faaliyet, okyanus dalgalarından mercan resifleriyle korunan dar kıyı ovalarında toplanır. Polinezya ırkından yerli halklar, tropikal iklim sayesinde hindistancevizi, japon patatesi, taro, tatlı patates, ekmek ağacı, muz ağacı, vanilya ağacı yetiştirirler. Balıkçılık ilerlemiştir. Turizm hızla gelişmektedir. (L)

Cemiyet-i Akvam, Bk. MİLLETLER CEMİYETİ.

Cemiyet-i Ulemâ fırkası, 1917 Rus ihtilâlinden sonra Türkistan'da tutucu din adamları tarafından merkezi Taşkent olmak üzere kurulan siyasî ve dinî parti. Programında, çarlık devrindeki gibi şerî mahkemelerin muhafaza edilmesi, din adamlarına daha geniş yetkiler tanınması, okul ve medreselerin idaresinin din âlimlerinin eline verilmesi gibi hususlar vardır. Bu fırka mensupları, İhtilâlden sonra ilk defa yapılan Taşkent belediye seçimlerini kazandılar; fırka 1918'den sonra dağıldı. (→ Bibliyo.) [M]

Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin ilk içtimaı hatırası madalyası, İstanbul şehremini Ziyur Bey (1908-1909) zamanında çıkarılan pirinç madalya (1908). İstanbul'da 13 Kânunuevvel 1324 (26 aralık 1908) cumartesi günü açılan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin ilk toplantı hatırası olarak cemiyet üyelerine dağıtılmak üzere çıkarıldı.

Madalyanın ön yüzünde: Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin ilk içtimaı hatırası, 1324-1326; ortada İstanbul boğazı manzarası; arka yüzünde ise Sultanahmet meydanındaki dikili taşlarla Burmalı sütun görülmektedir. (M)

CEMMAL i. (ar. *cemel,* deve'den, *cemmâl*). *Esk.* Deve sürücüsü, deveci. (M)

CEMMAŞ sıf. (ar. k.). *Esk.* Zampara: *Bunu nakleyliyen cemmâş-ı hoş-gû* (Recaizade Ekrem). [M]

CEMONUS i. Küçük siyah böcek. Karın kısmı uzun bir sapcıkla göğüse bağlıdır. Yuvasını ölü ağaçlara, kuru saplara yapar ve bitki bitleriyle beslenir. (*Cemonus unicolor* Avrupa'da yaygındır. Zarkanatlıların *crabronidae* familyasından.) [L]

CEMRE i. (ar. *cemre,* kor halindeki ateş). İlkbahardan önce birer hafta aralıkla havaya, suya ve toprağa düştüğüne inanılan ısıtıcı kuvvet, ısı yükselmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esk.* Hacca gidenlerin Mina vâdisinde şeytan taşlaması. ‖ Küçük çakıl taşı.

— *Esk. Cemre-i ûlâ (fi-l-hava),* havaya düştüğüne inanılan ilk cemre. ‖ *Cemre-i sâniye (fi-l-mâ),* suya düştüğüne inanılan ikinci cemre. ‖ *Cemre-i sâlis (fi-t-türâb),* toprağa düştüğüne inanılan üçüncü cemre.

— Din, İslâmların, hac sırasında, Mina vâdisinde attığı taşlardan meydana gelen yığınların adı. (Bk. ANSİKL.)

— Esk. tip. Karakabarcık denilen iltihaplı çıban.

— ANSİKL. Eskiler yılı «kasım» ve «hızır» günleri olmak üzere ikiye ayırmışlardı. Kasım 180, hızır ise 186 gündü. Kasım günleri, kasım ayının sekizinci günü girer. Kasımın kırk altısında, kırk gün anlamına gelen *erbain;* seksen altısında da elli gün anlamına gelen *hamsin* girer, böylece kışın en soğuk zamanları sayılan doksan gün geçmiş olur. Kasımın doksanı, halk arasında *kantar ağdı* deyimi ile anlatılır. Kasımın yüzü, «geldik yüze, çıktık düze»; yüz ellisi ise «yüz elli, yaz belli» sözü ile karşılanır. Kasımın yüz beşinde (19-20 şubat), birinci cemre havaya; yüz on ikisinde (26-27 şubat) ikinci cemre suya; yüz on dokuzunda da (5-6 mart) üçüncü cemre toprağa düşer. Yani eski takvimlerde, önce havanın, sonra suyun, sonra da toprağın ısındığı kabul edilirdi.

— Din. *Cemre* veya *muhassab,* Arafattan gelen hacıların Mina vâdisinde attığı taşlardan meydana gelen yığınlara verilen ad. Bunların sayısı üç'tür, birbirinden birer ok atımı uzaklıktadır. Doğudaki «cemretülûlâ» Hayf camii yakınındadır; ortadaki «cemretülvustâ», batıdaki ise «cemretülakabe»dir. İlk ikisi yontulmamış taşlardan yapılmış sütunlarla, üçüncü ise duvarla çevrilmiştir. Akabe'de bulunan cemre'ye, zilhicce ayının onuncu günü kurban kesilmeden önce yedi taş atılır. Hacılar Mekke'yi ziyaretten sonra tekrar Mina'ya dönerler ve teşrik günlerinin üçünde de tam güneş battığı sırada üç yığının her birine «Bismillâh» ve «Allahü ekber» diyerek yedişer taş daha atarlar.

◆ **Cemreviye** i. *Esk.* Ed. Cemre zamanları baharın gelmesi dolayısıyle divan şairlerinin önemli kişiler için yazdıkları övgü şiiri. (M)

CEM SULTAN, osmanlı şehzadesi (Edirne 1459-Napoli 1495). Mehmed II'nin oğlu. Annesi Çiçek Hatun'dur. Beş yaşında eğitimi için bir hocaya verildi, dokuz yaşına basınca Kastamonu sancakbeyliğine gönderildi (1469) ve öğrenimine orada devam etti. Babasının 1473'te Uzun Hasan'a karşı yaptığı seferde Edirne'de bulunarak Rumeli'nin korunmasını yönetti. 1474'te Karaman beylerbeyliği ile Konya'ya gönderildi; Karaman'da kaldığı altı yıl içinde bir yandan okudu, bir yandan da binicilik ve avcılık gibi sporlarla uğraştı. Çevresinde Gedik Ahmed Paşa, Frenk Süleyman Paşa, Defterdar Ahmed gibi devlet adamları vardı. Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa da Cem'i tutanlardandı. Ağabeyi şehzade Bayezid, Karamanî Mehmed Paşanın yanlış malî siyasetinden zarar görenlerle birleşmişti. Fatih 3 mayıs 1481'de ölünce Karamanî Mehmed Paşa Bayezid'e taraftar olan yeniçerilerin isteklerine uyarak Amasya'ya haber gönderdi. Öbür yandan da bir adamıyle Cem'e mektup ulaştırdı. Cem'e gönderdiği adam Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa tarafından yakalanarak öldürüldü. Bu haberi alan yeniçeriler de sadrazam Karamanî Mehmed Paşayı öldürdüler. Bayezid İstanbul'da idi. Cem, Konya'dan Bursa'ya gelerek şehri ele geçirdi. Adına hutbe okutup sikke bastırarak 18 gün hüküm sürdü. Karamanoğulları da Cem'i destekliyordu. Cem'in imparatorluğu bölüşme fikrini Bayezid reddetti. Yenişehir ovasında Cem ve Bayezid kuvvetleri 20 haziran 1481'de karşılaştılar. Yenilen Cem Konya'ya gelerek ailesini yanına aldı, sonra Memlûkler'in elindeki Tarsus'a sığındı, 25 eylül 1481'de Kahire'ye vardı ve sultan Kayıtbay tarafından ağırlandı. 1482 Eylülünde hac ziyaretini yaparak Kahire'ye döndüğünde Karamanoğlu Kasım Bey ve Ankara sancakbeyi Mehmed Beyin davetleriyle karşılaştı. Halkın Bayezid'den yüz çevirdiği ve kendisini beklediği yolundaki haberler üzerine memlûk beylerinin muhalefetine rağmen Sultan Kayıtbay'ın müsaadesi ile Anadolu'ya doğru yola çıktı. Halep'e geldiğinde Kasım ve Mehmed beyler de ona katılmışlardı; Cem ve Kasım, Konya kuşatmasına giderken Mehmed Bey de Ankara'ya doğru ilerledi, fakat Çubukova'da Sıvas beylerbeyi Süleyman Paşa tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Konya kuşatmasını bırakıp Ankara'yı ele geçirmeğe yönelen Cem Sultan, bizzat Bayezid emrinde büyük bir kuvvetin gelmekte olduğunu duyunca İran'a gitme konusundaki esas planını değiştirerek Karaman'a bağlı Taşeli'ye gitti. Bu sırada Konya Ereğli'sine gelen Bayezid onunla anlaşma teşebbüsünde bulundu; ailesi ile birlikte Kudüs'te oturmak şartıyle şehzadelik zamanındaki gelirinin ödeneceğine söz verdi. Fakat Karamanoğulları beyliğini tekrar kurmak düşüncesinde olan Kasım Bey, Cem'e tesir ederek denizden Rumeli'ye geçmek için onu kandırdı. Bunun üzerine Cem Rodos'taki St. John şövalyelerinin başı olan P. d'Aubusson ile bir anlaşma yaptı. 10 Temmuz 1482 tarihli anlaşmaya göre Cem istediği kadar Rodos'ta kalabilecekti. 30 Temmuzda adaya vardı. P. d'Aubusson Papa'ya gönderdiği bir mektupta Cem'i Osmanlı devletinin yıpratılmasında araç olarak kullanabileceklerini yazıyordu. Cem ise hâlâ imparatorluğun bölünmesi için Bayezid ile anlaşmaya varacağını ümit ediyordu. Fakat Bayezid, şövalyelerle bir anlaşma yaparak Cem Sultanın giderlerine karşılık her yıl 45 000 venedik dükası vermeği kabul etti. Anlaşıldığına göre onlar da Cem'i muhafaza edecekti. Cem, Fransa yoluyle Macaristan'a yollanacağı vaadi ile Fransa'ya gönderildi. Bayezid II, Cem'in Macaristan'a geçmesini önlemek için batıya elçiler ve casuslar gönderdi. Devrin hükümdarları, hem siyasî itibar hem de para sağlayan bir araç olarak Cem'i yanlarında bulundurmak düşüncesindeydiler. Cem'i, Bourgneuf yakınında kendisi için yaptırılmış Grosse Tour veya Tour de Zizim denen bir kaleye kapattılar. Cem, Fransa'da göz altında 7 yıl yaşadı. Bu arada Bayezid II, Gedik Ahmed Paşa aracılığı ile Cem'in üç yaşındaki oğlu Oğuz Hanı öldürttü. St. John şövalyeleri ile papalık, yaptıkları anlaşma gereğince «Hıristiyanlığın yararı için» Cem'in Roma'ya nakl edilmesini kararlaştırdılar. Cem, 4 mart

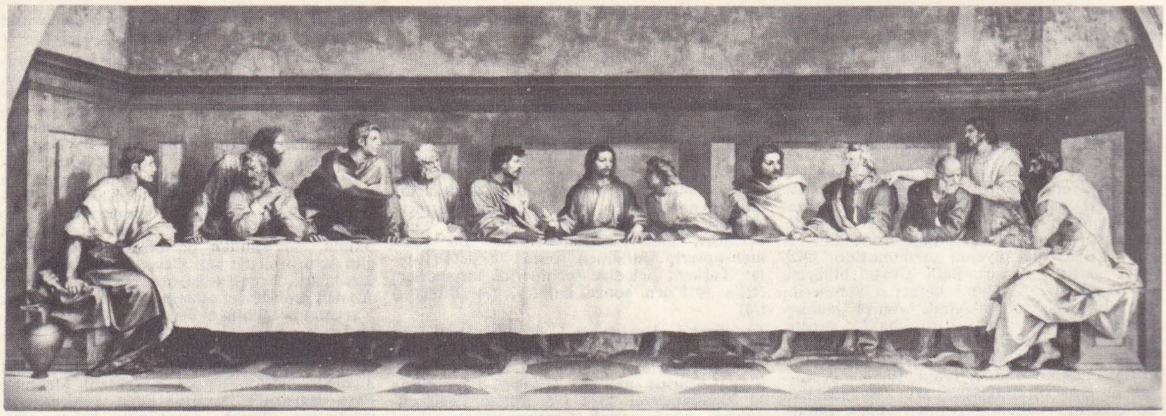

«Son Cena» Andrea Del Sarto'nun freski bütün ve detay (San Salvi kilisesi, Floransa)

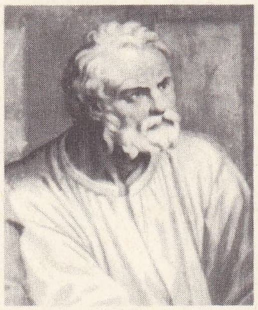

1489'da Roma'ya vardı. Bu durumdan çok endişelenen Bayezid II, eskiden yaptıkları anlaşmaya uyulmadığını ileri sürerek durumu protesto etti. Bunun yanı sıra Kapıcıbaşı Mustafa Ağayı da bir mektup ve 120 bin düka altın ile Papa'ya göndererek (1490), şövalyelerle yapılan anlaşmaya uyulmasını talep etti. Para, Cem Sulta'nın canlı olduğu görüldükten sonra verildi. Bu para üç yıllık masrafın karşılığı idi. Papa İnnocentius VIII ölünce, yeni Papa Alexander VI ile anlaşmayı yenilemek üze e başka bir osmanlı elçisi geldi (1493). Papa, bir yandan Cem için osmanlı elçisine teminat verirken, öte yandan da onu elinde tutmakla Hıristiyanlığa karşı Osmanlı imparatorluğunu bağlayabileceğini ümit ediyordu. Fransa kralı Charles VIII 1494'te İtalya'yı istilâ ederek Roma'ya gelince Papadan, bir haçlı seferi tertip edebilmek için Cem'i istedi ve onu Napoli seferinde yanına aldı (1495). Fakat Cem yolda hastalanarak 25 şubat 1495'te Napoli'de öldü. Cem'in Papa tarafından zehirlendiği de ileri sürülmektedir. Cem'in ölümünü Bayezid, Venediklilerden öğrendi ve Osmanlı topraklarında onun için dua edilmesini emretti. Cenazesi 1499'da Napoli'den getirilerek Bursa'da büyük ağabeyi Mustafa'nın türbesine gömüldü. Cem'in Rodos'a sığınmış olan oğlu Murad, adanın alınmasından sonra oğluyle birlikte öldürüldü (1522).

Aynı zamanda şair olan Cem Sultan, şiirlerini, biri farsça, öbürü türkçe iki *Divan*'da toplamıştı. *Fâl-ı Reyhân-ı Sultan Cem* adlı bir fal kitabı ve *Cemşîd ü Hurşîd* adlı bir mesnevîsi vardır. (→ Bibliyo.) [M]

CEMŞASB, Hz. Süleyman'a verilen adlardan biri. Doğu edebiyatında Cemşîd ile Hz. Süleyman biribirine karıştırılır. Bu sebeple Cemşasb, yüzük, rüzgâr, taht ve dev sözleriyle birlikte anılırsa Hz. Süleyman; câm (kadeh), sürahi ve şarap sözleriyle birlikte anılırsa Cemşîd kastedilmiş olur. (M)

CEMŞİD veya **CEM.** Fars. mit. İran'ın efsanevî dördüncü şahı. Yine efsanevî şah Tahmurs'un oğlu. Kaynaklarda Cemşîd ile ilgili bilgiler çeşitlidir. Eski İranca bir kaynak olan *Avesta*'nın «Videvdat» bölümünde Cem'in iyi bir hükümdar olduğu ve hüküm sürdüğü devrin de İran'ın altın devri olduğu yazılıdır. İlâh Hürmüz ile sık sık görüşen, yeni din hakkında talimat alan Cemşîd, ondan günün birinde korkunç bir kışın ve tufanın olacağını öğrenir. İlâh Hürmüz'ün tavsiyesi üzerine Cem, *Vara* adı verilen büyük bir sığınak yaptırır, kutsal ateşi, insan, hayvan, bitki tohumlarını ve gıda maddelerini orada saklar. Tufandan sonra İranlıları kalkındırmak için çalışan Cem 700 yıl hüküm sürer.

50 Yıl demirciliği ve silâhçılığı, 50 yıl dokumacılığı öğretir. 50 Yıl din, savaş, tarım alanlarında uzman yetiştirir; 50 yıl yapı işleriyle, 50 yıl da denizcilikle uğraşır. 300 Yıl boyunca yeryüzünde hiç kimse ölmediği gibi açlık, hastalık kötülük de kalmaz. Avesta'nın «Yaşı»kısmında ise Cemşîd'in şahlara yakışır derecede ihtişam içinde yaşadığı, kendini ilâh sanarak tapınılmasını istediği yazılıdır. Bunun üzerine ihtişam bir kuş olup uçar, Cem'den ayrılır. Bundan sonra bu ihtişam peşinden Dahhâk koşar. Cem'e başkaldıran İranlılar Dahhâk'ı tahta geçirirler. Nihayet Dahhâk Çin'de Cem'i öldürtür; fakat ihtişamı eline geçiremez. Çobanlar tarafından yetiştirilen Cem'in oğlu Feridun, Dahhâk'ı Babil'de yakalatarak Demavend dağında zincire vurdurur. (M)

CEMŞİD bin MESUDÜLKASI (Gıyaseddin), türk matematik ve astronomi bilgini (Kâş ?-Semerkant 1437). 1416'da karakoyunlu sultanı İskender'in hizmetine girdi. 1420'de Timur'un torunu Uluğ Bey tarafından Semerkant'ta kurulan ünlü rasathanenin müdürlüğüne getirildi. Aynı yıllarda ünlü bilgin Bursalı Kadızade-i Rumî de Semerkant medresesinin başmüderrisi bulunuyordu. XV. yy.ın ilk yarısında, Batı Türkistan'da matematik ve astronomi bilimleri en yüksek derecesine ulaşmış ve Avrupalıların bu alandaki bilgilerini geride bırakmıştı. Meselâ, Cemşîd, 1427'de tamamlayıp Uluğ Beye sunduğu *Miftah-ül-Hisab* (Hesap Anahtarı) adlı esrinde, herhangi bir derecede «kök alma»nın yollarını anlatır. Bunlardan biri, tabiî üs için Lewton'un iki terimli formülünü uygulama temeline dayanır; bu formül Avrupa'da Cemşîd'in kitabından ancak yüz yıl sonra bulundu. Cemşîd ondalık kesirler kuralını ilk defa uyguladı ve bunlar üzerinde dört işlemi gösterdi. Bu kural, Avrupa'da ancak XVI. yy. sonlarında, hollandalı matematikçi Simon Stevin tarafından uygulanabildi. Cemşîd, yine aynı eserinde üçüncü derece denklemi çözebilecek bir yöntem de teklif etti. *Risâle fi Muhit-ül-Dâire* (Dairenin Çevresi Hakkında Elkitabı) adlı eserinde de π sayısının değerini on yedi ondalık rakamla doğru olarak hesapladı. Bu hesap Avrupa'da ancak 1597'de Ludolf van Ceulen tarafından yapılabildi. Cemşîd, Uluğ Beyin adıyle anılan astronomi cetvellerinin hazırlanmasına yardım etti; ayrıca hekimlikle de uğraştı. Elyazması halindeki başlıca eserleri: *Miftah-ül-Hisab* (1864'te fransızcaya çevrildi.), *Er-Risâlet-ül-Kemaliye* (Olgunluk Risalesi) diğer adı *Süllem-üs-Sema* (Gök Merdiveni), *Er-Risâlet-ül-Muhitiye fî İstihraci Muhiti Daire* (Daire Çevresinin Bulunması Hakkında Risale), *Risale fi İstihrac-i Ceybi Derecet-in Vâhide* (Bir derecenin Sinüsünün Hesaplanması). Cemşîd'in, üçüncü dereceli denklemin çözümü hakkındaki teklifi bu eserdedir. Cemşîd'in bunlardan başka ondan fazla eseri vardır. (M)

CEMŞİDPUR, Hindistan'da (Bihar) şehir; 332 100 nüf. Hindistan'ın başlıca çelik sanayii merkezi; 1912'de J.N. Tata tarafından kuruldu. (L)

Cemşid ü Hurşîd, iran ve türk edebiyatlarında mesnevîlere konu olmuş aşk hikâyesi. İlk defa iran şairlerinden Selman Saveci, Firdevsî'nin *Şehname*'si, Nizâmî'nin *Husrev ü Şirin* ve *Heft-Peyker*'i, Zahir-i Faryabi'nin *Manûhar ve Dunâlât*'ı v.b.nin çeşitli kısımlarından aldığı hikâyeleri birleştirerek aşağı yukarı 2 700 beyitten ibaret bir mesnevî olarak tasnif etti (1361). Türk edebiyatında Ahmedî, Cem Sultan gibi şairler tarafından tercüme veya adapte edildi. Hikâyenin konusu kısaca şöyledir: Çin fağfurunun oğlu Cemşîd rüyasında gördüğü bir kıza âşık olur. Babası, ülkenin bütün güzellerini toplatıp Cemşîd'in önünden geçirir. Fakat şehzadenin sevdiği kız hiç biri değildir. Bilgili bezirgân Mihrab, Rum diyarında gördüğü bir kızın Cemşîd'in anlattıklarına uyduğunu anlar. Resmini yaparak Cemşîd'e gösterir. Birlikte Rum diyarına giderler. Yolda çeşitli tehlikeler geçirirler. Cemşîd kızı alarak döner, babasının tahtına çıkar. (→ Bibliyo.) [M]

CENA i. («akşam yemeği» anlamında lat. k.). İsa'nın çarmıha gerilmeden bir gün önce havarileriyle birlikte yediği akşam yemeği. Bu yemek sırasında İsa eukharistia denilen dinî eylemi, âyini ortaya koydu. (Bu anlamda kullanıldığında kelime büyük harfle başlar.)

— Litürji. Âyini yapan rahibin yoksulların ayaklarını kendi eliyle yıkadıktan sonra, İsa'nın son akşam yemeği anısına onlara hizmet ettiği Kutsal perşembe âyini. ‖ Protestanlarda Kudas âyini, özellikle her iki türde hem ekmek, hem şarapla yapılan Kudas âyini.

— ANSİKL. Dinler tar. İsa'nın yaşadığı çağda Yahudiler, Musa'nın kanunları uyarınca «nisan» ayının (bugünkü mart ve nisan aylarının bir bölümünü karşılar) 14. günü akşamı toplanır ve Mısır'dan ayrıldıklarında dedelerinin yediği yemeğin anısına bir paskalya şöleni kutlarlardı. Bu yemek şekil bakımından çok titizce usullere bağlıydı. Ölmeden önce İsa havarileriyle yasaya uygun şöleni son bir defa kutlamak istedi (Matta'ya göre, XXVI, 17-29; Markos'a göre, XIV, 12-26; Luka'ya göre, XXII, 9-20; Aziz Paulus, Korinthoslulara birinci mektup, XI, 25-29). Hayatını ve öğretisini kaleme alan dört havariye göre İsa yasaya uygun âyin usullerini olduğu gibi aldı, fakat onlara daha yüce bir anlam verdi. 12 Havarisini yüksek tavanlı bir salonda topladı, onlara öleceğini haber verdi ve Kutsal Kitapların tamamlanması gerektiğini söyledi; sonra da Yahuda'nın kendisine ihanet edeceğini bildirdi. Yemeğin sonunda eline bir parça ekmek aldı, duasını okudu, böldü ve havarilerine uzatarak: «Alın ve hepiniz yiyin; bu, benim vücudumdur» dedi. Bu akşam yemeği bittikten sonra da bir kâse şarap aldı, onu takdis ettikten sonra havarilerine sunarak: «Alın ve hepiniz için. Zira bu benim kanımdır; yeni ve ebedî birliğin, ahdin kanı — imanın sırrıdır. Bu kan, sizin için ve bütün insanlar için, günahların bağışlanması uğrunda dökülecektir. Bunu her yaptığınızda beni anmış olacaksınız» dedi. Matta, Luka ve Markos'un kaleme aldığı kutsal kitaplardaki geleneğin Yuhanna geleneğine karşıt olmasına rağmen katolikler Cena'nın 13 «nisan» perşembe akşamı yapıldığını ileri sürer ve bu güne Kutsal perşembe adını verirler.

İsa Essenler takvimini izlemişse, bu takvimde Paskalya çarşamba gününe rastladığına göre İsa'nın Paskalya kutlaması ve eukharistia ile ilgili emri vermesinin salı akşamı olması, çarmıha gerilmesinin ise cuma gününe kalması gerekir.

— G. santl. En eski Cena tasvirlerinden biri Vatikan'da Aziz Calixtus'un yeraltı mezarından gelme bir fresktir. Bunun dışında XII. yy.dan kalma Nantuo kilisesinin ana kapısında bulunan alçak kabartma, XIII. yy.dan kalma Dijon'daki Notre-Dame

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

kilisesinin bir alçak kabartması ve Bourges katedralinin bazı vitrayları sayılabilir. Giotto'dan kalan en ünlü Cena'lar, Arena (Padova) ve Santa Croce manastırındaki (Floransa) fresklerdir. Fra Angelico'nun San Marco manastırındaki (Floransa) freski ve Leonardo da Vinci'nin Santa Maria delle Grazie manastırındaki (Milano) freski ayrıca sayılabilir. Raffaello, Andrea del Sarto, Paolo Veronese ve Tintoretto'nun freskleri de klasikleşmiştir. Konuyu az sayıda çağdaş sanatçı işlemiştir. Bunların arasında André Derain'in yaptığı büyük boy bir tablo (Şikago) anılabilir. (L)

CENA (Giovanni), italyan yazarı (Montanaro Canavese 1870- Roma 1917). İnsancıl eğilimli bir sosyalist, özellikle Pontine bataklıklarında yaşayan yoksul halkın kaderiyle ilgilendi. Ağırbaşlı, sade ve ıstırap dolu şiirlerinden meydana gelen birçok kitap yayımladı. Annesinin uzun ve korkunç can çekişmesinden esinlenerek *Madre*'yi (Ana) [1897], sonra *In Umbra*'yı (Gölgede) [1899] ve *Homo*'yu (İnsan) [1907], ayrıca sosyal konulara değinen bir de roman yazdı: *Gli Ammonitori* (İkaz Edenler) [1904]. (L)

CENAB i. Bk. CENAP.

CENABET i. (ar. *cünüb*, din yönünden yıkanmak zorunda kalma hali'nden). Din yönünden yıkanıp temizlenmeyi gerektiren durum. ‖ Din bakımından gerektiği halde henüz yıkanmamış kimse. ‖ Pis, kötü, hoşlanılmayan fena şey veya kimse: *Tuh Allah belanızı versin cenabetler* (H.R. Gürpınar). [M]

CENÂBÎ veya **CENNÂBÎ** (Mustafa), osmanlı tarihçisi (öl. Halep 1590). Bursa'da yaşamış olan Amasya'lı Emir Hasan (?) Efendinin oğludur. İstanbul'da Ebu Suud Efendiden ders okuduktan sonra öğrenimini Edirne'de tamamladı. Halep kadılığında tanındı. Son zamanlarında rahatsızlanınca yerine kardeşi Suudî Efendi tayin edildi. Bir buçuk yıl sonra da Halep'te vefat etti. Eserleri basılmamıştır; *El-Eylem-üz-Zâhir fî Ahvâl-il-Evâil ve'l-Evâhir* (Öncekilerin ve Sonrakilerin Hallerinin Bilinenleri) adlı iki ciltlik eseri önsöz ve 82 bölümden meydana gelen bir müslüman hanedanları tarihidir; *Tarih-i Cenâbî* diye de bilinir. Türkçe özeti 60 bölümdür. *Tarih-i Bilâd-ı Magrib* (Magrıp Beldelerinin Tarihi), *Fırsatname Cevâhir-ül-Garâib* (Garibelerin Cevherleri) adlı eserleri de vardır. (M)

CENABÎ AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Cenabî*.

CENAB ŞAHABEDDİN, türk şair ve yazarı (Manastır 1870 - İstanbul 1934). Plevne savaşında şehit düşen binbaşı Osman Şahabeddin Beyin oğlu. Babasının ölümü üzerine İstanbul'a geldi, bir yıl Tophane'deki Mektebi Feyziye'de, daha sonra Eyüp Askerî rüştiyesinde okudu; Gülhane rüştiyesini bitirdi (1880). Tıbbiye idadîsini ve Askerî tıbbiyeyi bitirerek doktor yüzbaşı oldu (1889). Paris'te cilt hastalıkları ihtisası yaptı (1890-1893). Karantina idaresine girerek Mersin ve Rodos'ta çalıştı. Sıhhiye müfettişi olarak Cidde'ye gitti (1897). Meclisi Kebiri Sıhhî üyesi (1908), Umuru Sıhhiye genel müfettişi oldu. Bu görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrıldı (1914).

Birinci Dünya savaşı yıllarında Dârülfünun Edebiyat fakültesinde fransızca tercüme dersi ve garp edebiyatı okuttu. Savaşın sonlarında Dördüncü ordu kumandanı Cemal Paşanın davetlisi olarak Şam'a (1918), *Tasvir-i Efkâr* gazetesi adına da iki defa Avrupa'ya gitti (1918-1919). Döndükten sonra Dârülfünunda osmanlı edebiyatı müderrisliği yaptı (1919).

Kurtuluş savaşında *Peyam-ı Sabah* gazetesinde Ali Kemal ile birlikte, Anadolu'daki direnme hareketinin aleyhine yazılar yayımladığı için öğrenciler tarafından istifaya zorlandı (1921). Sonradan millî hükûmeti destekleyen yazılar yazdı ise de Cumhuriyet devrinde siyasetten uzak yaşamak zorunda kaldı. Bir türkçe sözlük hazırlamağa çalıştığı son yıllarında basın hayatından çekildi. Fazla çalışma yüzünden beyin kanaması geçirerek öldü.
Şiirle ilgilenmeğe Tıbbiye'de öğrenci iken başlayan Şahabeddin'in eski edebiyat yolundaki ilk çalışmaları, Muallim Naci tarafından *Saadet* gazetesinin edebiyat bölümünde yayımlandı (1885). Bu yıllardaki eski ve yeni edebiyat tartışmaları sırasında Recaizade Ekrem ve Abdülhak Hâmid etkisinde yeni tarz şiirler yazmağa başladı. *Gülşen* dergisinde ve sahiplerinden olduğu *Sebat* dergisinde çıkan şiirlerini *Tâmât* (Saçma Sözler, [1887]) adlı kitabında topladı.
Daha sonraki yıllarda fransız edebiyatını yakından tanımağa başladı. Sembolist ve Parnasyen şairlerden etkilendi. *Saadet, Maarif, Hazine-i Fünun, Mektep* dergilerinde Verlaine, Mallarme gibi şairlerden de aldığı etkilerle yazılmış, şekil ve fikir bakımından yeni şiirleri yayımlandı. *Mektep* dergisinde birleşmiş olan arkadaşlarıyle birlikte, Tevfik Fikret tarafından yönetilen *Servetifünun* dergisine şiir, hikâye ve seyahat mektupları yazdı (1896-1901). Bu dergi hükûmet tarafından kapatılınca bir süre yazı yazmayı bıraktı. II. Meşrutiyetin ilânından sonra seyrek olarak şiir yazdı. Asıl çalışmaları arasında edebiyat ve siyaset makaleleri, seyahat yazıları, vecizeler, oyunlar yer aldı. Tevfik Fikret ve Halid Ziya ile birlikte Servetifünun edebiyatının üç temsilcisinden biri olan Cenab Şahabeddin, toplum konularından uzak, ferdiyetçi bir şiir anlayışına bağlı idi. Âhenk ve şekil meselelerine büyük önem veriyordu. Sanatı, mecazlara, istiarelere, unutulmuş farsça ve arapça sözlere, imaj bakımından şaşırtıcı tamlamalara dayanıyordu. *Mektep* mecmuasında çıkan *Terane-i Mehtap* (1896) şiirindeki «Saat-i Semen-fâm» (Yasemin Kokulu saatler) tamlaması üzerine Ahmed Midhat Efendi, *Sabah* gazetesinde yayımladığı *«Dekadanlar»* yazısı ile Cenab'ın ve arkadaşlarının şiirlerini «anlaşılmaz»lıkla suçladı. Cenab Şahabeddin bu tartışma sırasında ve daha sonraki yıllarda kendi şiir anlayışını savunan sert tenkit yazıları da kaleme aldı. Şiirlerinde konu bakımından «sanat sanat içindir» anlayışına bağlı olan Cenab Şahabeddin, biçim bakımından da «serbest müstezat», «sone» gibi yeni şekiller kullandı. Kelimelerin ses değeriyle psikolojik atmosferi birleştirdi. Âhengi sağlamak için, ancak sözlüklerde yer alan kelimeleri kullandı. Bu yönüyle halk dilinden uzaklaştı. Ömer Seyfeddin ve arkadaşlarının 1911'de *Genç Kalemler* dergisiyle başlattığı «Yeni lisan» hareketine cephe aldı ve sürekli tartışmalara girdi. Bununla birlikte 1920'den sonra kendisi de yazılarında sade Türkçeye yer verdi.
Âhenk kaygısı ile «millî vezin»e karşı «aruz vezni»ni savunan ve sadece o vezinle şiir yazan Cenab Şahabeddin'in başlıca temaları, «aşk» ve «tabiat» tır. Aşk şiirleri arasında hissî ve romantik olanlar *(Son Arzu)* bulunduğu gibi çok daha maddî ve gerçekçi olanlar da vardır *(Don Juan)*. Tabiat şiirleri, dış dünya ile psikolojik gerçekleri ustaca birleştirir. Cenab Şahabeddin'in *Evrak-ı Leyal* adı ile toplamayı tasarladığı şiirleri ancak ölümünden sonra Sadettin Nüzhet Ergun tarafından kitap haline getirildi *(Cenab Şahabeddin'in Hayatı ve Seçme Şiirleri)* [1935].

Nesir yazıları arasında ilk önemli eseri *Servetifünun*'da tefrika edilen *Hac Yolunda*'dır (1896). Daha sonra *Suriye Mektupları* (1917), *Avrupa Mektupları* (1919) gibi gezi notları yayımlandı. Bunlarda gözlemlerinden daha çok şahsî düşünceleri hâkimdir. Üslûp bakımından sanatkârane nesrin özelliklerini taşır. Söyleyiş ustalığına ve süse geniş yer verir. Cümle yapısında şekil endişesi gözetir; birbirini takib eden fiillerde değişik zamanları kullanmağa dikkat eder. *Evrak-ı Eyyam* (1915), *Nesr-i Harp, Nesr-i Sulh* ve *Tiryaki Sözleri* (1918) kitaplarında toplanan sohbet, tenkit ve deneme yazılarında üslûp titizliğiyle birlikte geniş bir edebiyat kültürü ve alaycı bir zekânın izleri görülür. Meşrutiyet yıllarında tiyatro ile de ilgilenen Cenab Şahabeddin'in tek perdelik iki oyunu vardır. Bunlar 31 Mart olayıyle ilgili *Yalan* ve görücüyle evlenme konusu üzerinde duran *Körebe* adlı komedidir. Osmanlı Donanma cemiyetinin repertuvarında yer alan *Merdud Aile* oyunu 3 perdelik bir dramdır. Hüseyin Suat Yalçın ile birlikte yazdığı *Küçük Beyler* veya *Derse Devam Edelim* adlı vodvili, sonradan *Züppeler* adı ile operet haline getirildi.
Edebiyat tarihiyle ilgili bazı makaleleri, *Kadı Burhaneddin* (1922) ve *Shakespeare* (1931) hakkında birer kitabı vardır. (→ Bibliyo.) [M]

Cénacle (le), 1823-1824 yılları arasında *la Muse française* ile işbirliği yapan genç yazarlar topluluğuna verilen ad: A. Soumet, A. Giraud, V. Hugo, Vigny, E. Deschamps. (Aynı şairler 1824'ten itibaren Charles Nodier'nin Arsenal'de ve V. Hugo'nun Notre-Dame-des-Champs sokağındaki salonlarında [1827] toplandı. Daha sonra bu topluluğa, başlıca temsilcileri Sainte-Beuve olan ve siyasî düşünce bakımından daha liberal tutumlu ikinci kuşak romantikleri de katıldı. Léon Séché bunlara «le Cénacle de Joseph Delorme» adını verdi [1829].) [L]

CENAB ŞAHABEDDİN

CENACULUM i. («yemek salonu» anlamında lat. k.). İsa'nın son akşam yemeğini verdiği yer.

— ANSİKL. *Cenaculum* adı çok eskiden evlerin en üst katında bulunan yemek salonuna verilirdi. Kudüs'te bu adı taşıyan bir yapı vardı. Bu yapının, İsa'nın havarileriyle birlikte son akşam yemeğini yediği, havarilere gökten Kutsal Ruh'un indiği ve Kurtarıcı'nın kendilerine öldükten sonra tekrar göründüğü evin yerinde kurulmuş bir kilise olduğu sanılır. 640 Yılında yıkılan bu kilise, XII. yy.da haçlılar tarafından tekrar yaptırıldı, XIV. yy.da yeniden yıkıldı. (L)

CENAH i. (ar. *cenâh*, kol kanat). *Esk.* Kuş kanadı: *Soğuk soğuk denizin lerze dar-ı girye sesi / Eder yüreklerde tari bir ihtizar-ı cenah* (Tevfik Fikret). ‖ Kol, pazı. ‖ Açılıp kapanan şeylerin kanatlarından her biri. ‖ Yan, taraf: *Yatak odaları yalının en üst katında, bahçeye nazır olan cenahta idi* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Aynı siyasî görüşü paylaşan kimseler topluluğu: *Sağ cenah, sol cenah.*

— *Esk. Cenâh-ı ma'dilet,* adalet kanadı. ‖ *Cenâh-ı semek,* balık kanadı. ‖ *Cenâh-ı tâir,* kuş kanadı.

— Ask. Savaş düzenindeki ordunun iki yanından her biri: *Her iki cenâhtan taarruz etti* (Atatürk). ‖ *Cenah topu,* ordunun yanlarına yerleştirilen top.

— Mim. Binanın yan tarafları. *(Yan cephe* de denir. Fakat çoğunlukla cenah deyimi daha çok binanın yan taraflarına doğru çıkan kısımlar için kullanılır.)

◆ **Cenaheyn** ikil. i. *Esk.* İki cenah, iki taraf. ‖ *Zü'l-cenaheyn,* dünyası ve ahireti iyi olan. İki tarafa da yaranacak şekilde davranan, iki yüzlü.

◆ **Cenahiye** i. Mu'ta seferinde şehit düşen ve Peygamber tarafından Zülcenaheyn lakabı verilmiş olan Cafer bin Ebu Tabib'in ailesinden Abdullah bin Muaviye'nin öğrencilerine verilen ad. (M)

CENÂHÜDDEVLE, selçuklu kumandanı (XI. yy.). Mukaddem Sâlâr unvanı taşımakta idi. 1084-1085'te Âmid (Diyarbakır) kuşatmasını Zaimüddevle bin Fahrüddevle ile birlikte yönetti. 4 Mayıs 1085'te selçuk-

cenaze (minyatür)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

lu ordusu, şehri ele geçirdi. (M)

CENAİB veya **CENAYİB** i. (ar. *cenibe*, yedek hayvan'dan *cenaib*). *Esk.* Yedek binek hayvanları. (M)

CENAN, i. (ar. k.). *Esk.* Yürek, gönül. ‖ *Esk. Halis-ül-cenân*, kalbi temiz. (M)

CENANİ (Mustafa). Bk. MUSTAFA CENANİ.

CENANİZADE MEHMED KADRİ PAŞA Bk. KADRİ PAŞA, *Cenanîzade (Mehmed)*

CENAP veya **CENAB** i. (ar. *cenāb*, taraf, yön'den). *Esk.* Hazret, ekselans v.b. anlamlarıyle ulaştırma ve saygı sözlerinde kullanılır: *Cenab-ı Hak, Cenab-ı Lem-Yezel*, Allah. ‖ *Cenab-ı hilâfet-penahî*, hilâfetin sığındığı yüce kişi, padişah. ‖ *Sefir cenapları*, elçi hazretleri v.b. ‖ Erkek adı. (M)

CENAYİB. i. Bk. CENAİB.

CENAZE i. (ar. *cināze*, tabut'tan *cenāze*). Gömülmeğe hazırlanmış insan ölüsü: *Nerden çıktı bu cenaze? Ölen kim? / Bu kaçıncı bahçe gördüm tarumar?* (C.S. Tarancı). *Ben ölürsem cenazeme imam ol / Kıl kara zülfünü hu Leylâ Leylâ* (Karacaoğlan). ‖ Cenaze töreni: *Büyük bir zata ait cenazede mühimce bir zat bulunamamıştı* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Cenaze gibi*, çok zayıf, güçsüz. Soluk benizli. ‖ *Canlı cenaze*, çok zayıf.

— TAR. TELM. ***Buyurun cenaze namazına***, tütün içme yasağı koyan Murad IV, tebdil gezdiği bir akşam, gizli tütün içilen bir eve girer ve ev sahibine beni tanıdın mı diye sorar. Şüphelenen adam «Murad mı» arkasından da «han»ı var mı diye sorar; evet cevabını alınca perde arkasına gizlenen arkadaşlarına «Buyurun cenaze namazına» diye seslenir.

— Din. *Cenaze alayı*, ölüyü kaldırma törenine katılan kalabalık. ‖ *Cenaze namazı*, cenaze musalla taşında iken kılınan namaz. ‖ *Cenaze selâsı*, cenaze için okunan ezan. ‖ *Cenaze salâtı*. Bk. SALÂT. ‖ *Cenaze töreni*, cenazenin defni için yapılan tören: *İslâm âlemi böyle bir cenaze töreni görmemişti* (N. Araz).

— Esk. Rom. *Cenaze oyunları*, büyük kişilerin ölümü dolayısıyle cenaze törenlerinde düzenlenen oyunlar.

— Huk. *Cenaze masrafları*. Bk. ANSİKL.

— Müz. *Cenaze marşı*, cenaze törenlerinde çalınan belli bir müzik parçası.

— ANSİKL. Huk. Kendi eceli ile ölen bir kimsenin *cenaze masrafları* terekesinden ödenir (Medenî kn. 454/II). Terekede hiç bir aktifin bulunmaması ve herhangi bir kimsenin cenaze masraflarını yüklenmemesi halinde, bu masraflar belediyece karşılanır. (Belediye kn. md. 15, nu. 5, 34). Başkası tarafından öldürülen veya ölümüne sebep olunan kimsenin cenaze masraflarını ise, Borçlar kn. md. 45'e göre, ölüme sebep olan haksız fiili ika eden kimse yüklenir. Devlet Memurları kanununun 210. maddesi gereğince, devlet memurlarının cenaze masrafları kurumlarınca ödenir. Aynı kanun, yurt dışında sürekli veya geçici görevle bulunan devlet memurlarına veya sürekli görevle bulunanların eş, ana, baba ve çocuklarına ait cenazelerin yurda getirilmesi için zarurî giderleri ödemek hususunda yine kurumlarını yükümlü kılmıştır. (ML)

CENAZE HASAN PAŞA. Bk. HASAN PAŞA *Cenaze.*

CENB i. (ar. k.). *Esk.* Taraf, yön.

◆ **Cenbî** sıf. Yanal. (M)

CENBİYE i. (ar. *cenb*, yön, taraf'tan *cenbiye*). Eğri arap kaması. (M)

CENCEN (VAD), Cezayir'de kıyı ırmağı Babor dağlarından doğar, Cicelli'nin doğusunda Akdeniz'e ulaşır. Yukarı çığırında önemli Vad Cencen barajı (üretim: 160 milyon kws). [L]

CENCHRUS i. Tropik bölgelerde yetişen, buğdaygillerden bitki. (L)

CENCİ, Crescentius'un soyundan gelen romalı aile. Bu aile iki imparator Otto II ile Otto III'e karşı çıktı, içinden kilisenin onaylamadığı iki papa (Bonifatius VII ile Johannes XVI) yetişti ve Benedictus VI ile Johannes XIV adlı iki papayı idam ettirdiler. XVI. yy. da ailenin bazı kişileri, ölçüsüz tutkuları dolayısıyle kendilerinden söz ettirdiler. Fakat, bu konuda gerçekle efsaneyi birbirinden ayırmak güçtür. — FRANCESCO (1549-1598), yaşadığı sefih hayat yüzünden üç kere iflâs edince Rocca de Petrella'da bulunan bir şatoya çekilmek zorunda kaldı. — Kızı, BEATRİCE (1577-Roma 1599), *Baba katili dilber* lakabıyle tanınır, üvey anası Lucrezia Petroni ve kardeşi Giacomo ile anlaşarak kendisine zulmeden babasını öldürttü. Papa Clémens VIII, Giacomo ile Béatrice'yi dava etti. Kızın kafası kesildi. Güzelliği ve gösterdiği cesaret karşısında halk heyecana kapıldı. Cenci'lerin malları ve mülkleri Francesco'nun en küçük oğlu Bernardino Cenci tarafından yok pahasına Borghése'lere satıldı. Shelley'in 5 perdelik *The Cenci* trajedisi ve Stendhal'in *İtalyan Hikâyeleri*'nden biri konusunu bu ailenin hikâyesinden alır. (L)

CENCİGE. Bk. ÇAĞLAYAN.

CEND. Esk. coğ. Eski bir oğuz şehri harabesi. Siriderya ırmağının solunda, Kızıl-Orda şehrine yakındır. Cend şehri, IX. yy.da Müslümanlığı benimsemiş durumdaydı, fakat Yangıkent'te oturan oğuz Yabgu'suna haraç ödüyorlardı. Daha sonra bir selçuklu subaşısı tarafından haraç ödemekten kurtulan Cend, XII. yy. da büyük bir şehir haline geldi. Aynı yüzyılda moğol istilâsı sırasında harap olduysa da, Özbek Han devrinde, Erzene bin Sasıbuka (1320-1345) tarafından yeniden imar edildi. (M)

CENDELİYE i. (ar. *cendeliyye*). Din. Rufaî tarikatının on iki şubesinden biri. (M)

CENDERE i. (fars. *cendere*, sıkmaya yarayan iki ağaç). Sıkıştırma işlemlerinde kullanılan makine veya âlet. ‖ Kalın oklava. ‖ Dar dere, vâdi, boğaz. ‖ *Mec.* Dar ve sıkı yer: *Güneş taş duvarlı ak sokakların cenderesine tıkandığı için* (R. H. Karay). ‖ Manevî baskı, eziyet: *Mecbur olmadan hangi kadın bu cendereye girer?* (B. Felek).

— Mekan. *Su cenderesi*, yüklü bir akümülatör, bir tulumba veya bir kompresör yardımıyle bir akışkanı sıkıştırarak basınç elde edilen cendere. (*Hidrolik cendere* de denir.) ‖ *El cenderesi* veya *el presi*, elle yapılan mekanik zorlamayı, mekanik veya hidrolik bir sistemle büyüterek basınç sağlayan cendere. ‖ *Yekpare cendere*, cendereye tespit edilmiş bir tulumba yardımıyle gerekli hidrolik gücü sağlayan su cenderesi. ‖ Bk. PRES.

— Mutf. *Cendere baklavası*, yufkası cendere denilen oklava ile açılan baklava.

— ANSİKL. Mekan. Biçimi değiştirilmek istenen madde, sıcak veya soğuk olarak işlenir. Soğuk işlem genellikle, çeşitli kalınlıklardaki saç levhalara, bir cendere (pres) yardımıyle oyma* veya bükme* suretiyle uygulanır. Sıcak işlem ise «çekiç*» veya «şahmerdan*» denilen makinelerle vurma suretiyle; cendere veya cer makinesiyle ezmek suretiyle; dövme makinesiyle hem vurmak hem ezmek suretiyle; ayrıca, «germe, haddeden geçirme ve tel çekme» denilen işlemleri yapmak için, cendere üzerinde veya özel tezgâhlarda sıkıştırma suretiyle uygulanır. Cendere tiplerinin sayısı oldukça kabarıktır ve başlıca iki büyük grupta toplanabilir.

● *Mekanik kumandalı cendereler.* Bu makineler, üzerinde düz hareket milini idare eden parçaların (krank mili, volan, biyel, kavrama kolu v.b.) bulunduğu ve işlenecek parçanın takıldığı, dökme demir, dökme çelik veya modern tekniğin getirdiği yeniliklere göre, haddelenmiş, dövülmüş ve elektrik kaynağıyle lehimlenmiş çelikten yapılma bir gövdeden meydana gelir. Sürgüler aracılığıyle bir gidip-gelme hareketi verilen düz hareket mili, gövde üzerine tespit edilmiş bir dişi kalıp ve mile takılmış alternatif hareketli bir matkap arasına işlenecek parçayı sıkıştırır. Kavrama kolu, volan tarafından sağlanan dairevî hareketi mile iletir. Sürtünmeyle veya büyük cenderelerde elektropnömatik olarak çalışan kavrama kolu, matkap dişi kalıptan ayrıldığı zaman hareket milini avaraya alır. Cendereler, uygulanacak işleme göre ayarlanmış gövdenin biçimine (eğik gövdeli cendere, çift destekli veya kemerli cendere v.b.) ve hareket milinin kumanda sistemine göre adlar alır. Genellikle milin gidip gelme yolu sınırlıdır; «eksantrik» denilen tek etkili cendereler ancak basit işlemlerde kullanılır; çift etkili cendereler (çift eksantrik), ise oyma ve bükme işlerinde kullanılır. Manivelalı veya dirsekli cendereler, daha çok önemli işler için kullanılır.
Eğer işlenecek parçanın çok fazla bükülmesi gerekiyorsa, milin hareketi sınırlı olmayan, yani «serbest hareketli» bir cendere kullanmak lâzımdır. Bu tip makinelerde ek olarak sürtünmeli vida presi de bulunur. Bu cenderelerde hareket mili, gövdeye tespit edilmiş bir somun içine yerleştirilen döner vidaya bağlıdır. Hareket milini indirip kaldırmak için, vida sağa veya sola çevrilir. Vidanın bu alternatif hareketi, birbirine sürtünerek çalışan yuvarlak levhalar yardımıyle sağlanır.

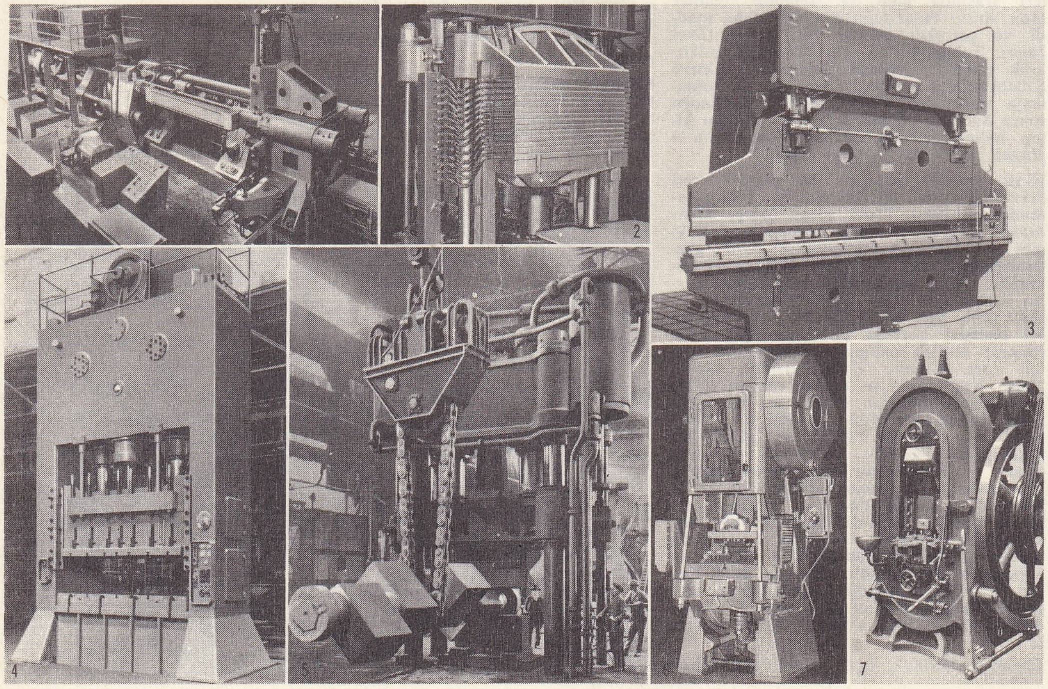

cendereler (mekan.)
1. Sıkıp çıkarma cenderesi; 2. Sıcak kontrplak cenderesi; 3. Bükme cenderesi; 4. Hidrolik zımbalama cenderesi; 5. Hidrolik demirhane cenderesi; 6. Eksantrik cendere; 7. Dirsek kollu cendere.

● *Hidrolik kumandalı cendereler.* Bu tip makinelerde, hareket mili, gövdeye bağlı bir silindir içinde gidip gelen bir pistonun ucuna bağlıdır. Motor yakıtı olarak madenî yağlar kullanılır. Böylece 5 000-15 000 ton arasında veya daha fazla bir itiş gücü sağlanabilir. Daha yüksek bir güç elde etmek için motor yakıtı akümülatörlere bağlanmış bir pompa yardımıyle silindir içinde sıkıştırılır. Mekanik kumandalı cendereler iyi sonuç vermediği için, daha yüksek güç sağlayan hidrolik cendereler (su cendereleri) daha geniş bir kullanma alanına yayılmıştır ve mekanik cenderelere tercih edilir.

«Tel çekme» cendereleri, sıcak veya soğuk madenleri veya plastik maddeleri bir haddeleme tertibatı arasına sıkıştırmak suretiyle çubuk veya profile parçalar yapımında kullanılır.

Yüksek kaliteli ve kesin kotlara ± 0,1 mm) göre hazırlanmış parçalar yapmağa imkân veren, soğuk madenlere cendereyle biçim verme tekniği günden güne yayılıyor.

◆ **Cenderehane** blş. i. *Esk.* Elbise ve kumaşları ütülemeğe yarayan ve birbirine bitişik iki silindirden yapılmış bir cins ütünün bulunduğu odaya verilen ad. (M)

CENDRARS (Frédéric SAUSER, **Blaise** — denir), isviçre asıllı fransız yazarı (La Chaux-de-Fonds 1877-Paris 1961). Dünyanın dört bir yanını dolaştı, birçok mesleğe girdi çıktı, sonra Birinci Dünya savaşında Légion étrangère'e girdi; savaşta bir kolu kesildi. Edebiyatta gramer kurallarını hiçe sayarak, son derecede orijinal eserler verdi; uzak ülkelerin manzaralarını anlatmada büyük bir ustalığı vardı; eserlerinde coşkun bir canlılık görülür. Şair olarak yazdığı *Paques à New York* (New York'da Paskalya) [1912] ve *la Prose Transsibérien et de la Petite Jeanne de France* (1913) adlı eseriyle Apollinaire'i ve sürrealistleri etkileyen bir öncü oldu. Düz yazıyle yazdığı, çoğu kendi hayatıyle ilgili eserleri çağdaş maceracı insan tipinin destanıdır: *l'Or* (Altın) [1925], *Noravagine* (1926), *les Confessions de Dan Yack* (Dan Yack'ın İtirafları) [1929], *Rhum* (Rom) [1930], *La Vie Dangereuse* (Tehlikeli Hayat) [1938], *l'Homme Foudroyé* (Yıldırım Çarpmış Adam) [1945], *La Main Coupée* (Kesik El) [1946], *Bourlinguer* (1948), *le Lotissement du Ciel* (Gökyüzünün Parsellenmesi) [1949], *Emmène-moi au Bout du Monde* (Dünyanın öbür Ucuna Götür Beni) [1956], *Trop c'est Trop* (1957), *Films sans Images* (Resimsiz Filimler) [1959]. Bunlardan başka bir *Anthologie Nègre* (Zenci Antolojisi) [1921] ile birçok deneme yayımladı. Cendrars, bu denemelerde modern toplum karşısındaki tutumunu açıklar. Bunların çoğu *Aujourd'hui* (Bugün) adı altında bir ciltte toplanmıştır (1931). [L]

CENERAL i. Bk. GENERAL.

CENEVİZ, Cenova cumhuriyetine Osmanlılar tarafından verilen ad. Cenova, Liguria'nın başlıca limanıdır. Liguria 218'de Romalılarla ittifak yaptı. 641'de Lombartlar tarafından fethedildi. Sardinya ve Korsika savaşlarıyle denizciliği gelişti. Papa Urbanus II'nin çağırısıyle ilk Haçlı seferlerine katıldı. Şehir bağımsızlığını elde etti (1099). San Giorgio cumhuriyeti adını aldı (1100). XI. yy.da Tiren denizinden müslümanları atmağa çalıştı. Ceneviz doğunun başlıca limanlarında imtiyazlar elde etti. San Frank devletlerini egemenliği altına aldı. Denizlerdeki kuvvetlerine dayanarak çeşitli devletlerle anlaşmalar yaptı. La Meloria deniz savaşı sonunda Sardinya ve Korsika üzerinde Pisa'nın haklarını elde etti (1284). Asıl rakibi Venedik oldu. Bizans'ın da desteğiyle Akdeniz ticareti tekelini elde etmek için Venedik ile savaştı. Akka deniz savaşında (1258) Venedik'e yenildi. Mikhael VII'nin latin imparatorluğunu yıkmasına yardım etti (1261). Nymphaeum anlaşmasıyle Bizanslılardan imtiyaz olarak İzmir limanını ve İstanbul'da Beyoğlu ve Galata semtlerini aldı. Ayrıca boğazdan geçen gemiler üzerinde haklar elde etti. Karadeniz yolunu serbestçe kullandı. Trabzon imparatorluğunu kontrol etti. Kuzeyde Kefe limanını (1275) ve diğer liman ve şehirleri elde etti. Ege ve Karadeniz'de bazı ada ve limanları aldı.

Cenevizliler ilk deniz sigorta şirketlerini ve ilk komandit şirketleri kurdular. Doğu ticaretlerini sağlama aldılar. Osmanlı devleti sınırları içinde ticaret serbestliğini kazanmağa çalıştılar. 1387'de Cenevizliler Osmanlılarla bir ticaret antlaşması yaptılar. Murad I, bu antlaşmaya göre Ceneviz tüccarlarına ticaret serbestliği verdi.

Ceneviz, 1396'da Fransa nüfuzu altına girdi. Fransa'nın zoruyle Osmanlı aleyhtarı hareketlere katılmak zorunda kaldı. İstanbul'u kuşatan Yıldırım Bayezid, Galata'daki Cenevizlilerle çarpıştı.

Osmanlı düşmanlığını zorla kabul eden Ceneviz tekrar dostluk kurma yolunu tuttu. Mehmed I ile Foça Şap madenlerinin işletilmesi için anlaşma yaptılar (1416). Bu anlaşmaya göre ticaret himayelerinin karşılığında Osmanlılara yılda 2 000 düka ödeyeceklerdi. Bundan sonra Sakız'da bir anlaşma daha yapıldı (1425). Fatih Mehmed II, Cenevizlilerin doğudaki sömürgelerine hâkim oldu. Fatih, İstanbul fethine giriştiği sırada Galatalı Cenevizlilerle anlaşma yaptı. Tarafsız kaldıkları takdirde sahip oldukları imtiyazları verecekti. Fakat Cenevizliler hile yaparak İstanbul'a yiyecek yüklü 3 gemi gönderdiler. İstanbul alınınca af dilemek maksadıyle Galata'nın anahtarlarını Fatih'e gönderip imtiyazlarının devamını istediler. Zağanoz Paşanın 3 haziran 1453'te imzaladığı anlaşmayle bazı haklar kazandılar. Buna göre Galata Cenevizlileri yıllık vergi ve ödeyecekleri gümrük resmi karşılığında ticaret ve din serbestliği elde edecekler, kilise kuramayacaklar, mülkiyet haklarına sahip olamayacaklardı. Osmanlılar da onlardan yeniçeri almayacaktı. Böylece Galata Türk hâkimiyetine geçti (1453). Sakız, Limni, Amasra ve Kefe yıllık vergi vererek birkaç yıl varlıklarını koruyabildiler. Fatih bir süre sonra bu kolonileri de ortadan kaldırdı. Foça (1455), İmroz, Semendirek, Taşoz, Enez, Limni (1456), Amasra (1459), Midilli (1462) ve Kefe (1475) Osmanlı imparatorluğu idaresine geçti. Sakız adası bir süre Ceneviz yönetiminde kaldı ve Osmanlı devletine vergi vermeğe devam etti. Fakat Kaptanı derya Piyale Paşa adayı aldı ve idaresine son verdi (1566).

Cenevizliler fransız bayrağı altında, Osmanlı sınırları içinde ticaretlerine devam ettiler. Mehmed III ile yeniden bir ticaret anlaşması yaptılar. Daha sonra Cenevizlilerin Galata'daki ticaret hakları tanındı (1612). Osmanlı devleti Cenevizlilerle ilk defa 1665'te ticarî kapitülasyon anlaşması yaptı. Osmanlı-Ceneviz ticarî anlaşmaları Ceneviz'in fransız ihtilâl orduları tarafından işgaline kadar devam etti. 1777'de Liguria cumhuriyeti Napolyon tarafından yeniden kuruldu. Ceneviz 1805'te Fransa'ya katıldı. 1815'te Sardinya krallığı tarafından ilhak edildi. 1849'da bir italyan limanı olarak kaldı. (ML)

Ceneviz kalesi, Anadolu'da yıkık ve eski kalelerin bazılarına halkın verdiği ad. İstanbul boğazında Anadolu ve Rumeli yakalarında, Kavaklar bölgesinde bulunan kale yıkıntıları da Ceneviz kalesi adıyle anılır. Bunlar Eskiçağdan kalma tahkimat kaleleridir. Bizanslılar tarafından yeniden yapıldı. Sonraları Cenevizlilerin eline geçti. Anadolu yakasındaki Yoros Ceneviz kalesi, Eski kale olarak bilinmektedir. Birincisi, adını buradaki Zeuz Ourios'tan alır. Kapladığı saha uzunluğu 500 m'dir. Genişliği 60-130 m arasındadır. Kalede bazı bizans armalarına rastlanır. Duvarlar bizans tekniğindedir. Cenevizlilere ait bir iz yoktur. Yalnız iç kaleyi sınırlandıran duvar Cenevizlilere ait olabilir. Önceleri içinde 30 ev, bir çeşme, Bayezid II'nin yaptırdığı bir mescit, Dizdarlardan Mehmed Ağanın yaptırdığı hamam vardı.

XVII. yy.da Murad IV zamanında önemini kaybetti. Rumeli tarafındaki Eski kale veya Ceneviz kalesi çok haraptır. İnşaat tekniği diğerine benzer. Kale önce Cenevizlilerin, daha sonra da Türklerin eline geçti.

Ceneviz idaresine geçen Amasra kalesi, Ceneviz arması taşır. Bu kalenin de Bizans devrine ait olduğu bilindiği için Ceneviz kalesi adını ciddiye almamak gerekir. Cenevizliler bazı iskele ve adalara sahiptiler. Fakat oralarda imar işleri yapmazlardı. Sadece İstanbul'da Galata Ceneviz kolonisi iken bazı surlar ve binalar yapıtılar. Hakikî Ceneviz eserleri bunlardır. (M)

CENEVRE, İsviçre'de şehir; kanton idare merkezi, Leman gölünün (Cenevre gölü) batı ucunda, 212 000 nüf.

Cenevre flüvyo-glasiyer taraçalarla çevrili bir buzultaş yaylasındadır; Rhône nehri gölden çıkışında bu taraçalar arasından akar. Şehir, büyük Alpler ötesi yollardan birinin geçiş yolunu (Savoia ve Jura boğazlarından geçerek Po ovasından Flandre'a giden yol) belirten bir köprü çevresinde ve bu yolun Jura kenarında İsviçre tepeleri boyunca uzanan yolla kesiştiği yerde gelişti. XVIII. yy. sonunda 30 000'e ulaşan nüfusun üçte biri kuyumculuk ve saatçilikle geçiniyordu. Gelişme ancak XIX. yy.ın sonunda hızlandı ve şehrin nüfusu 1900'de 97 400 iken 1920'de 126 600'e ulaştı.

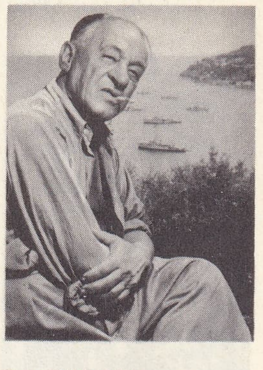

Blaise CENDRARS

Savoia'nın fetihleri Cenevre'yi banliyösüz bıraktı; ama sebze, meyve, süt, işçi, hattâ sanayi toprakları sağlayan açık pazarlar kurulması, fransız kesimindeki toprakların bir kısmında bu eksikliğin giderilmesini sağladı. Bankacılık ve milletlerarası ticaret Cenevre'nin iki büyük gelir kaynağıdır. Öte yandan sanayi köklü bir geleneğe dayanır. Buhranlar geçiren saatçilik ve kuyumculuğun yerine makine yapımı (özellikle hidroelektrik fabrikaları malzemeleri), kablo imali v.b. önem kazandı.

B.M.T. merkez servislerinin A.B.D.'ye taşınmasına rağmen M.C.'nin İsviçre'de yerleşmesiyle şehrin idarî önemi, kazandığı milletlerarası niteliği muhafaza etti. Birçok milletlerarası teşkilâtın (Milletlerarası Çalışma bürosu, Birleşmiş Milletlerin Avrupa merkezi, Dünya Sağlık teşkilâtı, Milletlerarası Telekomünikasyon birliği v.b.) merkezi Cenevre'dedir.

Eski şehir, özellikle Rhône'un sol kıyısındaki bir tepede, eski katedralin çevresinde gelişti; bugün Saint-Pierre tapınağı adı verilen bu yapı kısmen gotik üslûbundadır; XVIII. yy.dan kalma bir cephesi vardır. Ortaçağdan kalma evler ve XVII.-XVIII. yy.dan kalma sarayların yanısıra, belediye binası (XVI. ve XVII. yy.) ve Madeleine kilisesi (XIV.-XV. yy.) Cenevre'nin bu bölümündeki başlıca anıtlardır. Eski şehrin güneybatı ve güneydoğu kesimi geniş caddeli modern semtlerle çevrilidir; tiyatro (1879) ile Rath sarayı (Neuve meydanı), üniversite (Bastion caddesi), sanat ve tarih müzesi (Casemates sokağıyle Helvétique bulvarı arasında) bu kesimdedir. Kuzeyde, göl kıyısında ingiliz üslûbunda güzel bir bahçe, Rhône'un sağ kıyısındaki eski semtte ise Saint-Gervais (XV. yy). mabedi vardır.

XIX. yy.ın ikinci yarısından itibaren Cenevre şehri XVI. yy.da yapılan surların sınırını iyice aşarak göl ile Arve ırmağı arasındaki yerleşme merkezlerini (Plainpalais, Champel, Eaux-Vives) ve Rhône'un sağ kıyısına hâkim merkezleri (Servette, Petit-Saconnex) içine aldı

● *Tarih.* Cenevre önce Allobroges'lerin basit bir *vicus**'uydu; Sezar Helvetlerle yaptığı savaş sırasında (M.Ö. 58) burasını tahkim etti ve şehir, sitenin idare merkezi (I. yy. ın

CENEVRE
liman ve fıskiye

Foto. Doisneau-Rapho, İsviçre Turizm ofisi (LAROUSSE)

CENEVRE

Reformasyon duvarı Landowski ve Bouchard tarafından (orta bölüm)

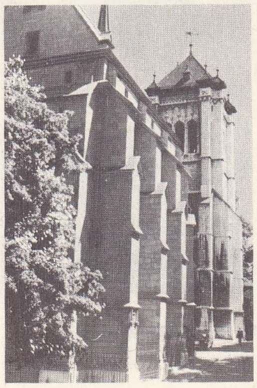

katedral

sonu), daha sonra da piskoposluk merkezi oldu. III. yy.da Aurelianus devrinde yandı; V. yy.da Burgondlar tarafından işgal edildi. 500'e doğru Gondobald tarafından her yanı surlarla çevrilen, daha sonra da Frankların eline geçen şehir, 843'te Lothar'ın payına düştü; Bourgogne krallığına katılarak kontluk oldu (X. yy) ve Bourgogne ile birlikte imparatorluğa katıldı (1032). Şehrin fiilî hâkimi olan ve çağına uygun bir siyaset gütmek isteyen piskopos, imparator Kızılsakal Friedrich'in vasalı oldu. Piskopos uzun savaşlar sonunda metbuluğunu Cenevre kontuna kabul ettirdi (1253); ama bu savaş sırasında kendisini destekleyen Savoia düklerini yenemedi; bu sırada Savoia dükleri kendi iktidarlarını kabul ettirmeğe çalışıyorlardı. Savoia kontları Cenevre kontluğunu satın aldılar (1401); 1416'da dük unvanını elde edince yetkilerini kraldan aldılar (1442); bu tarihten itibaren taraftarlarının desteğiyle bütün siyasî gücü ele geçirdiler, ama siyasî ve dinî hürriyet taraftarlarına (Eidgenosse'lar) yenildiler. Yüzyıl savaşları Fransa'da güvenliğin bozulmasına, ticaret yollarının Doğuya kaymasına, Dijon ve Chalon-sur-Saône panayırlarının Cenevre panayırı yararına iflâs etmesine yol açtı; Lyon panayırları bile Cenevre'ye taşındı. Ama Louis XI, halkının Cenevre'de ticaret yapmasına engel olmak ve Cenevre ile rekabet etmek için Lyon panayırlarını yeniden kurdurdu (1467). Bununla birlikte Cenevre, bütün Kuzeybatı Avrupa dokuma merkezleri ürünlerinin alınıp satıldığı Batı pazarı ve önemli bir bankacılık merkezi oldu. Burjuva meclisleri tarafından yönetilen şehir, Savoia'ya karşı Fribourg (1519) ve Bern (1520) ile ittifak yaptı; protestanlığın Bern'de yayılmasını sağladı; piskopos görevinden uzaklaştırıldı (1533) ve daha önce şehrin haklarını tanımış olan (Saint-Julien barışı, 1530) Savoia dükü sonunda Bern'lilerin yardımıyle püskürtüldü.

Bu zafer Protestanlığın bütün İsviçre'ye yayılmasına yol açtı. Guillaume Farel'in davetiyle Cenevre'de bir süre kalan (1536-1538) Calvin'in daha sonra şehre kesinlikle yerleşmesi (eylül 1541) Cenevre'yi «Protestanlığın Roma'sı» haline getirdi; şehir Fransa'dan kaçanların (özellikle meslek sahipleri) üçte ikisini kabul etti ve 1555-1562 arasında Fransa'ya 88 papaz gönderdi; bu durum Cenevre'nin İsviçre'de fransızca konuşulan başlıca merkez haline gelmesine yol açtı. Calvin şehirde dinî bir yönetim kurdu, herkesin kilise otoritesine boyun eğmesini sağladı; kiliseyi yöneten kurul büyük bir titizlikle seçiliyor, haftalık ve aylık oturumlar yapılıyordu. Papazlar meclisi, 6'sı seçilen, 12'si kurul tarafından tayin edilen rahiplerden meydana geliyordu; bu meclis ahlâk ve geleneklerin denetiminde devlet ile kiliseyi bağdaştırdı. 1559'da kurulan akademi (1564'te Théodor de Bezè, rektörü oldu) Cenevre'nin fikir alanındaki parlaklığını dış ülkelere yansıttı (fransız protestan papazların yetişmesi).

Bu hükûmet, sertliğine ve hoşgörüsüzlüğüne rağmen (sert davranışlar, idamlar [en ünlüsü 1533'te Michel Serve'nin idamı]) Cenevre'de iki yüzyıl boyunca tutuldu ve şehir bağımsızlığını korudu; Savoia, 1589-1593 savaşında ve şehri almak için giriştiği son harekâtta (11-12 aralık 1602) başarısızlığa uğrayınca Cenevre'nin bağımsızlığını tanıdı (Saint-Julien antlaşması, 1603). Parlaklığını daima koruyan akademisiyle gururlanan kozmopolit şehir, diğer İsviçre şehirleri gibi ülkeye sığınan Fransızların (Voltaire, Ferney'de başı dertte olduğu sıralarda [1758-1778] Délices'e sığınırdı) tekelinde oligarşik bir teşkilâta doğru gelişti. Banka (Mallet'ler) ve sanayiin (özellikle saatçilik) gelişmesi nedeniyle şehirde siyasî haklardan yoksun (1707'de Pierre Fatio ile başlayan hareket 1738'e kadar tekrarlandı; Nicolas Cheneaux idaresinde 1766-1768 ve 1782 hareketi) burjuva temsilcileri ve şehir halkı fransız propagandasının etkisiyle birçok kere başkaldırmağa teşebbüs ettiler. Devrimci bir hükûmetin kurulması (1794) şehrin Leman idare bölgesi merkezi olarak Fransa'ya (1789) katılmasına yol açtı. Sınırları biraz genişleyen şehir 1814'te yeniden bağımsızlığını kazandı ve İsviçre konfederasyonunda kanton oldu (12 eylül 1814). İlk anayasa ılımlı bir demokrasi kurdu; ama Census'un terkedilmemesi yüzünden soylu aileler nüfuzlarını korudular (bu durum, 1842'de hazırlanan yeni bir anayasa ile ortadan kalktı). Siyasî hayatta o zamandan beri iki partinin (muhafazakâr ve radikal) çekiştiği görülür; Sonderbund sorunu iktidarın James Fazy yönetimindeki radikallere geçmesine yol açtı (1840); Fazy 1864'e kadar iktidarda kaldı. 1847'de daha demokratik bir anayasa hazırlandı. 1849'dan itibaren surların dışına taşan Cenevre hızla yayıldı ve modernleşti. Henri Dunant'ın Kızılhaç'ı kurmasıyle (1863) milletlerarası bir şehir oldu. Cenevre'de silâhsızlanma ve milletlerarası haklarla ilgili birçok konferans toplanmıştır. (L)

Cenevre danteli. Cenevre'de imal edilen dantel. Brüksel danteline benzer. (L)

CENEVRE gölü, Cenevre'de Leman gölünün (Versoix'nın güneyinde) güneybatısına verilen ad. (Bu bölüm gölün en dar yeri olduğundan *Küçük Göl* adını da alır.) XIX. yy.da Leman gölünün bütününe Cenevre gölü denmeğe başlandı. (L)

CENEVRE kantonu, İsviçre'de kanton; konfederasyonun batı ucunda; yüzölç. 282 km²; 260 000 nüf. Merkezi *Cenevre.* Bu küçük kanton 1816'da Cenevre şehri çevresinde ilhak edilen topraklardan doğdu. Bugün Cenevre kantonu, banliyödeki evler arasındaki güneşli tepelerde ve bu tepelerin eteklerinde hâlâ sebze ve meyve tarımı yapılmasına rağmen Cenevre şehrinin bir bölümüdür. (L)

Cenevre konferansı (26 nisan-21 temmuz 1954), Kore ve Çinhindi meselelerini çözümlemek için toplanan konferans. Kore meselesinde başarısızlığa uğradı, ama Çinhindi konusunda Dien Bien Fu'nun düşmesinden sonra (7 mayıs) bir ateşkes antlaşması yapıldı. Antlaşmalar 20-21 temmuz gecesi imzalandı. Bu antlaşmalar iki ayrı devletin meydana gelmesine (Kuzey ve Güney Vietnam) yol açtı. (L)

Cenevre sözleşmeleri. Bk. KIZILHAÇ.

CENG i. Bk. CENK.

CENGÂVER blş. i. (fars. *ceng,* savaş ve *âver,* getiren'den *cengâver). Esk.* Savaşçı, silâhşör: *Temiz Osmanlı şeceresinin aslı olan Kayıhanlı aşireti, nimet-i hürriyetten kılıç ekmeği olarak istifadeyi itiyad eden o cengâverlerden Oğuz Türklerinin bir şubesidir* (Namık Kemal). ‖ sıf. Harbi seven, savaşkan, döğüşken: *Türkler cesur ve cengâverdir.*

◆ **Cengâveran** çoğl. i. *Esk.* Savaşçılar.

◆ **Cengâverane** zf. *Esk.* Savaşçılara yakışan bir şekilde, savaşçı gibi: *İnsan bir barbar prensin, azgın rahşı üstünde cengâverane, ihtişam ile geçtiğini görmüş gibi olur* (F. R. Atay).

◆ **Cengâverî** i. *Esk.* Savaşçılık, cenkçilik, dövüşkenlik. (M)

CENGEL i. (hintçe *cangal,* step'ten ing. *jungle,* farsça *cengel).* Orman. Ağaçlık ve sazlık yer. (Bk. ANSİKL.) ‖ Hindistan ormanlarına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Ask. *Cengel harekâtı,* cengel bölgelerinde yapılan askerî harekât.

— Müz. Duke Ellington'a özgü caz üslûbu.

— Tıp. *Cengel humması,* bir tür tehlikeli sıtma.

— ANSİKL. Hindistan'da *cengel* denilen yer yer ağaçlıklı, değişik faynalı otluk bölgelerde özellikle kaplanlar çok bulunur ve ağaç olarak birçeneklilerle (bambular, palmiyeler) ağaçsı eğreltiler hâkim bitki durumdadır.

CENEVRE gelişme planı

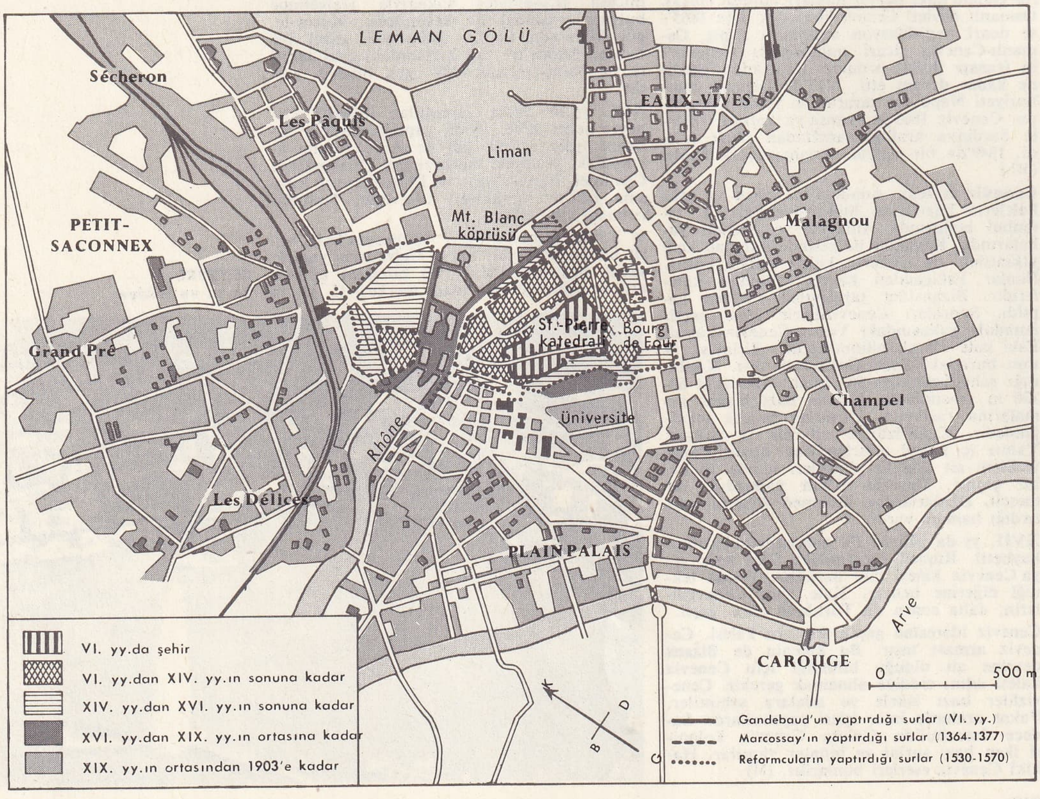

Foto. Roger-Viollet (LAROUSSE)

◆ **Cengelistan** bļş. i. *Esk.* Orman. (M)

CENGELİLER, İran'ın Hazar denizi kıyısındaki Gilân vilâyetinde, rus ve ingiliz işgal kuvvetlerine karşı koymak amacıyle iranlı yurtseverlerin kurduğu çeteler (1912). Bu çetelerin barındıkları başlıca yer Gilân Cengelleri idi; bundan dolayı Cengeliler diye anıldılar. İranlı milliyetçi Küçük Hanın idaresindeki Cengelîlere Gilân'ın yurtsever zenginleri de yardım ettiler. Birinci Dünya savaşında Almanya, Cengelîlerin yardımıyle Gilân'ı Ruslara karşı hareket üssü olarak kullanmak istedi. Alman ve türk ajanları bazı çete başkanları ile anlaşarak bunlara silâh ve cephane gönderdi. Rus kaynaklarına göre, Türkler, Cengelîlerin hareketini «İttihad-ı İslâm» hareketiyle birleştirmek istiyorlardı. Türk taraftarı Küçük Han İranlıları 1917'de kurduğu bir İttihadı İslâm komitesinde birleşerek, islâm bayrağı altında işgal kuvvetleriyle savaşmağa çağırdı. 1920'de Sovyet hükûmeti Cengelîleri, İran'da kurduğu komünist partisinin silâhlı kuvvetleri haline getirmek istedi. İranlı komünist Haydar Han, Moskova'nın planını uygulamağa başlayınca İran hükûmeti, İngilizlerin de yardımıyle Cengelîlerin faaliyetine son verdi ve 29 eylül 1921'de Haydar Han öldürüldü. (M)

CENGERLİ, Doğu Anadolu bölgesinde Erzincan ilinin Refahiye ilçesine bağlı bucak; 3 736 nüf. 20 köy. — *Bucak merkezi,* 300 nüf. Refahiye'ye 13 km uzaklıktadır. (M)

CENGİZ HAN (asıl adı **Timüçin**), Moğol imparatorluğunun kurucusu (Dülün Bolak 1155-Kan-su 1227) Cengiz'in adı, çince kaynaklarda *T'ien-tze* (semaların oğlu) diye geçer. Babası Yesügey Bahadır, Moğolistan'da tatar boyunun Kitay başbuğudur. Annesi Hô'elun Hatundur (Moğollara ait efsanevî kaynaklarda Alangua).

Çin, islâm, rus ve batı avrupa kaynakları Moğolları Tatar adıyle anarlar. Cengiz'den önce Moğollar da kendilerine bu adı veriyorlardı. Çin kaynakları Tatarları, «Ak, Kara, Yabanî» olarak üçe ayırır. Aktatarlar, Çin seddi dolaylarında Çinlilerin etkisi altında; Karatatarlar, Gobi çölünde göçebe olarak yaşarlardı. Yabanîtatarlar ise «Orman halkı» diye anılır ve Moğolistan'ın kuzeyi ile Baykal civarında bulunurlardı. Çinliler, Timüçin'i Karatatarlardan kabul ederler.

XII. yy.da Moğolistan'da kerayit hanı Tuğrul ile nayman hanı Buyruk, büyük bir güce sahiptiler. Moğolistan'ın kuvvetli komşuları da Kuzey Çin'de olan Kin devleti ile batıda Karahıtaylardı. Cengiz, babası öldüğü zaman 12 yaşındaydı (1167). Yesügey'den sonra halk dağıldı. Cengiz'in zamanla bir birlik kurmak amacıyle yaptığı çalışmalar, eski düşmanı Merkit başbuğunun hoşuna gitmedi. Merkitler bir gece onun karargâhını basarak annesini ve karısını kaçırdılar. Cengiz kaçarak Burhan-Haldun dağına çıktı. Kerayit hakanı Tuğrul'dan yardım istedi. Tuğrul, büyük bir orduyle yardımına koştu. Küçüklük arkadaşı Cacirat başbuğu Camuha da Cengiz'e yardıma geldi.

Bunların desteğiyle annesini ve karısını kurtardıktan sonra birliğini kurdu. Fakat arkadaşı Camuha ayrılarak düşman tarafına geçti ve kendisini Gürhan adıyle han ilân etti (1201). Camuha ile Cengiz arasındaki savaşta Tuğrul, Cengiz'in tarafını tuttu. Camuha yenildi. Nayman hanı İnanç Bige'nin oğlu Buyruk Hana sığındı. Naymanları Cengiz-Tuğrul birliğine karşı savaşmağa zorladı. Naymanlar ile Moğollar arasındaki savaşlar uzun sürdü. Tuğrul, Camuha'nın entrikası ile Cengiz'e düşman oldu. Fakat bir süre sonra bir Naymanlı tarafından öldürülünce Kerayitler Cengiz'in emrine girdiler. Camuha, Cengiz ile yaptığı bir savaşta yenildi ve öldürüldü. Moğolistan'ın doğusundaki kabileler de Cengiz'i han kabul ettiler (1203). Naymanları da yenerek hâkimiyeti altına aldı (1205). Balciyuna'da bulunan küçük bir topluluk Cengiz'e daima yardım etti. Kurulan devlette Balciyuntu adıyle imtiyazlar kazandı. Bunlar arasında bulunan Cafer Hoca, Hasan ve Danişment adlı üç müslüman, Harizmşahlarla yaptığı savaşta Cengiz'e büyük ölçüde yardımda bulundular. Timüçin, Onon ırmağı kenarında toplanan kurultayda dokuz tuğ dikilerek *Cengiz* adıyle hakan ilân edildi (1206). Cengiz lakabının anlamının ne olduğu kesinlikle bilinmiyor. Timüçin'in bu adı, daha küçük bir sergüzeştçiler grubunun reisiyken veya 1203'te Kerayitleri yendiği zaman aldığı tahmin ediliyor. Bazı kaynaklar ise bunu Nayman galibiyetinden sonra aldığını kabul eder. Timüçin'e hükümdarlık unvanı bir şaman tarafından verildi. Buna göre Cengiz adı Moğolların incelenmemiş dinî inançlarıyle ilgilidir. Kaynaklarda, 1206'da Moğolistan'ı hâkimiyetine aldığı ve ilk devlet meclisini topladığı, devlet teşkilâtını kurduğu yazılıdır. Karargâhına 9 kır at kuyruğundan meydana gelen sancak diktirdi. Cengiz'in ilk defa Naymanlarda, mühür ve yazı kullandığı görüldü. Nayman hizmetindeki uygur mühürdarını kendi hizmetine aldı. İmparatorluğunda uygur yazısı kullanılmasını, oğullarına ve diğer Moğollara bu yazının öğretilmesini emretti. Moğolistan yönetimini düzelttikten sonra hint kültürü etkisindeki zengin Tangutlara boyun eğdirdi. Kuzey Çin'deki Kin devletine savaş açarak Pekin'i kuşattı (1211). Kin hükümdarı barış istemek zorunda kaldı. Cengiz Han bir çinli prensesle evlendiyse de barış uzun sürmedi ve yeniden başlayan savaşlar çok kanlı oldu. 1215'te Pekin'i zaptederek Çin'i hâkimiyeti altına aldı.

Çin'in moğol hâkimiyetine geçişinin doğru olup olmadığını öğrenmek isteyen Harizmşah Mehmed, Cengiz'e Seyyid Bahaüddin-i Râzi'nin başkanlığında bir heyet gönderdi. Cengiz, Harizmşahlar ile dostluğun kendisi için faydalı olduğunu biliyordu. Gelen heyete ticaret kervanlarının gidip gelmesi için barışın şart olduğunu anlattı. Kendisi de Mehmed'e elçiler gönderdi. Yapılan anlaşmaya göre bir kervan hazırlandı. Kervan Harizm ülkesindeki Otrar şehrinde hücuma uğradı (1218). Cengiz Han Harizmşah Mehmed'e haber göndererek Otrar valisi Kayır Hanın teslimini istedi. Mehmed, isteğini kabul etmeyerek elçileri öldürttü. Bunun üzerine Cengiz, önce yolu üzerindeki naymanlı Güçlük Hanı ortadan kaldırmak için Cebe Noyan'ı gönderdi. Güçlük Han idaresinden bıkan müslümanlar Moğollara yardım etti. Güçlük, Kaşgar tarafına kaçtıysa da Sarı Göl yakınında yakalanıp öldürüldü. Böylelikle Cengiz'in Harizmşah seferi kolaylaştı. Harizmşah Mehmed büyük bir korkuya kapıldı. Cengiz'e karşı şehir ve kalelerin korunmasını emretti. Kendisi de dağlık bölgeye çekilip Cengiz'i bekledi. Bu durum Cengiz'in işine yaradı. Şehir ve kaleleri kolaylıkla ele geçirdi. Otrar şehrine geldi. Otrar kuşatması (1220) uzun sürünce oğulları Ögeday ile Çağatay'ı burada bırakarak Buhara'ya gitti. Yolu üstündeki Zernuk kalesi kendi isteğiyle teslim oldu. Şehre Gu-Balık adını verdi.

Düşüncelerine saygı gösterdiği çinli rahip Çang-çun Cengiz'in harap ettiği yerler üzerine bilgi verir. Cengiz Han Harizm'e karşı ordularını savaş nizamına sokarak, Maveraünnehir'e sıkıştırdı. Nur şehri zor kullanılmadan teslim oldu. 1220'de Buhara'yı kuşattı. Şehrin garnizonu Horasan'a çekildi. Kuşatmanın on ikinci günü Cengiz Han şehre girdi. 5 Ay sonra da Otrar şehri teslim oldu. Esir edilen Otrar valisi, yaptıklarına karşılık ağzına eritilmiş gümüş dökülerek öldürüldü.

Cengiz Han yoluna devam ederek Semerkant önüne geldi. Karargâhını Göksaray'da kurarak şehri kuşattı. Semerkant kadısı ve şeyhülislâmının ricasıyle şehir Cengiz'e teslim edildi. Daha sonra moğol kumandanları Aşağı Sirideryа havzasındaki Sığnak, Cend, Barçınlığkent'i moğol hâkimiyetine kattılar.

Cengiz, Harizmşah Mehmed'in peşinden Cebe ve Sübüdey Noyan'ı gönderdi. 30 000 kişilik bu ordu, Mehmed'i Irak'a kadar kovaladı. Cengiz, oğlu Çağatay kumandasındaki bir orduyu Harizm'in merkezi Ürgenç'i almak için gönderdi. Büyük oğlu Cuci'ye de, Ürgenç üzerine yürümesi için emir verdi. 6 Ay kuşatmadan sonra bu şehir de Cengiz'in hâkimiyetini tanıdı. Şehir tamamen yıkıldı. Böylece Maveraünnehir, Harizm, Horasan ve bütün doğu islâm ülkeleri Cengiz imparatorluğuna katıldı.

Cengiz'in hayatının son 10 yılı için çinli Men-Hung ve iranlı Cürcanî bazı bilgiler verirler. Cengiz'in uzun boylu, geniş alınlı ve uzun sakallı olduğunu yazarlar.

Cengiz, kendisinin yerine geçmek üzere üçüncü oğlu Ügedey'i seçti. Eski bir moğol geleneğine göre daha hayattayken, toprakla-

CENEVRE
toplaşma planı

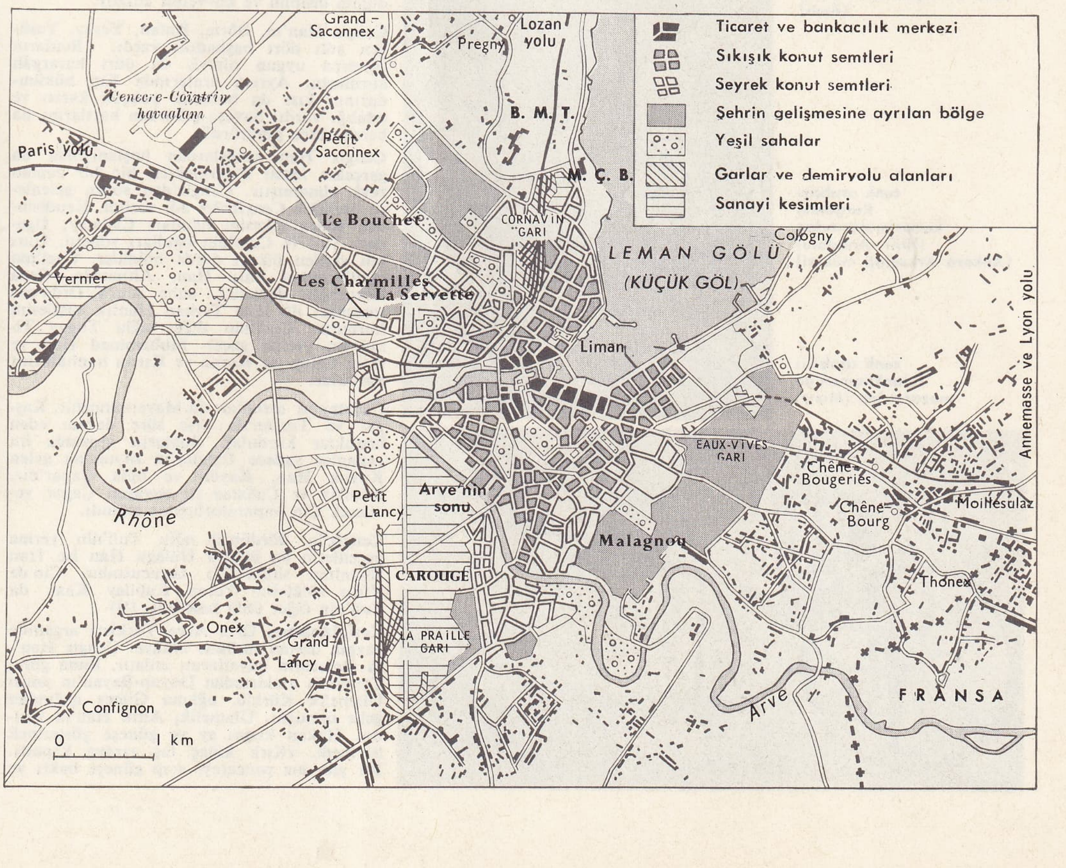

cenk arabası, Urartu kralı Argistis I'in bronz miğferinden detay

cenk arabası, Ur standardı üzerinden (Sümer-Mezopotamya)

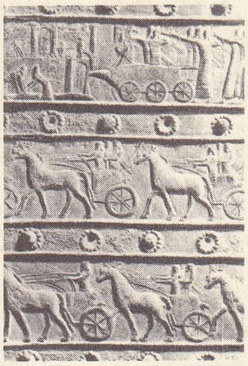

cenk arabaları Balavat kapısından detay (Asur)

cenk arabası Kargamış kabartmalarından (Hitit -Anadolu) [Ankara Arkeoloji müzesi]

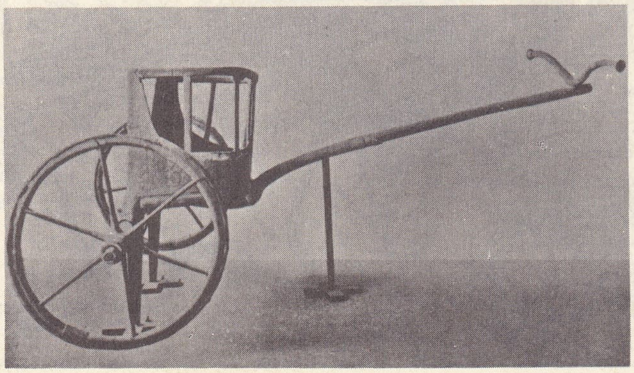

cenk arabası Tutankhamon'un mezarından (Mısır)

rını oğulları arasında pay etti. Oğullarının devlet idaresinde özel görevleri vardı. Cuci avcıbaşı, Çağatay örf hukuku uygulayıcısı, Tuli savaş bakanıydı. Cengiz ölmeden önce Cuci ile Tuli'nin arası açıldı. Cuci, batı ülkelerinin fethinden sonra Moğolistan'a dönmedi. Fakat bu hareketinin sebebinin babasına karşı bir isyan olup olmadığı tam olarak anlaşılamadı. Cengiz oğluna karşı ordu hazırladığı sırada onun ölüm haberi geldi.

Cengiz Han 1223 yazını Kulan-Başın'da, 1224 yazını da İrtiş kıyısında geçirdi. 1225'te Moğolistan'a döndü. Aynı yıl içinde Hsia devletine karşı sefere çıktı. Fakat bu son seferi oldu.

Cengiz, Hsia merkezi teslim olmadan bir iki gün önce Çin'in bugünkü eyaleti Kansu'da Tangut seferi sırasında hastalanarak öldü (1227). Cesedi Moğolistan'a götürüldü. Onon ve Kerûlen kaynakları yakınında, Burhan-Haldun dağlarında bir yere gömüldü. Fakat moğol geleneği gereği olarak mezarı gizli tutuldu. Kendisinden sonra gelenler de bu dağlara gömüldü ve oraya heykelleri dikildi.

Cengiz Han savaşlarda her zaman süratli davranır, düşmanı arkadan çevirir, atlı bölüklerini önden göndererek düşman kuvvetlerini yıpratırdı. Alınan yerlerin halkından milis kuvvetleri kurarak düşmana karşı sürerdi. Karşı koyan şehirlere ise asla merhamet etmezdi.

Cengiz Han imar işlerinde müslüman devlet adamlarından faydalanırdı. İnanmış bir kimse olmakla birlikte batıl inançları da vardı. Ebedî gök Tanrı'nın ve koruyucu ruhların iradesini bilmek isteği, belki de ihtiyacı onu şamanlarla, büyücülerle, kâhinlerle her zaman ilişkiler kurmağa zorluyordu. Fakat güçlü iradesi onu zaman zaman büyücülerin fikirlerine uymayan bir yönde hareket ettiriyordu.

Kumandanlar hanın izni olmadan emri altındakilere ceza veremezdi. Ayrıca doğrudan doğruya hana tabi olan 1 000 kişilik bir alay vardı. Bu alay, hükümdar ordunun başında olduğu zaman savaşa giderdi. Orduya harbe hazırlayıcı nitelikte sürek avları yaptırırdı. 1240'ta yazılan moğolca bir eser ordunun disiplin ve kuvvetini anlatır.

Cengiz Han'ın, Bôrte, Kulan, Yesüy, Yesügen adlı dört başkadını vardı. Bunların sayısına uygun olarak da dört karargâh kurmuştu. Ayrıca aralarında Kin hükümdarının kızı da bulunan pekçok karısı ve odalığı vardı. Savaşa çıkarken karılarını da beraberinde götürürdü.

Cengiz Han savaşlardan hoşlanıyorsa da gerçekte insan öldürmekten hiç bir zaman zevk almamıştır. Cengiz'den sonra gelenlere özellikle *Cengizliler* adı verildi. Kendisinden sonra ülkesini oğulları Çağatay, Ügedey, Tuli ve Cuci'nin oğulları yönetti. Ulus adı verilen ülkeyi dörde böldüler. Cuci'nin oğullarından Batu Han, Altınordu, Orda Beyazoğlu devletini, daha sonra Orda'nın torunları da Han Tarhan Hanlık sülâlesini kurdular. Cuci'nin diğer oğlu Togay Timur'un yerine geçen Muhammed Han ve Hacı Giray ise Kazan ve Kırım hanlıklarını kurdular.

Çağatay'ın torunları da Maveraünnehir, Kaşgar ve Turfan'da kısa süre devam eden hanlıklar kurdular. Bunların arasında ün yapanlar sadece Ügedey'in soyundan gelen Kuyuk Han, Kaydu ve oğlu Çapar'dır. Kubilây ve Çağatay ile savaşan Çapar yenilerek Çin imparatorluğuna sığındı.

Cengiz'in dördüncü oğlu Tuli'nin yerine geçenlerin en ünlüsü Hülâgu Han ise İran İlhanlılar sülâlesinin kurucusudur. Çin'de Yûen sülâlesini kuran Kubilay Kaan da Tuli'nin diğer ünlü halefidir. (M)

Cengizname, Orta Asya Türkleri arasında yaygın destan türünde hikâye. Cengiz Han'ın atalarının hayatlarını anlatır. Buna göre, Cengiz'in atalarından Doyun-Bayan'ın anası Ulamelik Körklü, oğluna Güneş ışığından gebe olmuştu. Ulamelik, Altın Han'ın kızıdır. Hakan kızını ay ve güneşe göstermek istemedi. «Kırk kulaç taş saraya kapattı. Bir gün kız pencereyi açıp güneşe baktı ve ışıktan gebe kaldı.» Gene Cengiznameye göre, Cengiz'in anası Alangua ışık olan bozkurttan gebe kalır. Cengiz'i doğurur. Cengiznamenin en eski yazması XVI. yy.a aittir. İlk defa Kazan Üniversitesi Doğu Bilimleri fakültesinde Halfin tarafından 1819'da yayımlandı. Kazak dilindeki bir yazma ise Orenburg Arkeoloji kurumu tarafından rusçaya çevrilerek yayımlandı. Cengizname, eski destan motiflerinden meydana gelmiştir. Halk söylentilerini ve folkloru anlatan değerli bir kaynaktır. (→ Bibliyo.) [M]

Cengiz yasası. Bk YASA.

CENİN i. (ar. k.). *Esk.* Ana rahminde doğma zamanı tamam olmamış veya vaktinden önce düşmüş çocuk. *Yen.* Dölük. *Fakat Dumas'nın oğlu o koca edip evvelâ cenin haline, sonra da senin karnına girip nasıl oturabilir?* (H.R. Gürpınar). *Evvelce hamile kalmış, cenini düşürmüş bir kızla evlenen erkek de kendi çocuklarının yegâne babası kendi olmayacağını bilmelidir* (Vâ-Nû). Bk. DÖLÜT.

— Esk. tıp. *Cenin-i kâzıp,* gerçek olmayan gebelik, dış gebelik. ‖ *Cenin-i sâkıt,* düşük çocuk. ‖ *Cenin-i gayr-i müstebin-il-hilka,* uzuvları kısmen oluşmuş cenin. ‖ *Cenin-i müstebin-il-hilka,* uzuvları belirmiş cenin. ‖ *Iskat-ı cenin,* çocuk düşürme.

— Huk. Henüz ana rahminde bulunan çocuk. Bk. ANSİKL

— ANSİKL. Huk. Medenî kn. md. 27/II'ye göre, *cenin,* ileride sağ doğmak şartı ile, ana rahmine düştüğü andan itibaren hak ehliyetini (bk. EHLİYET) kazanır. Şu halde, hukukumuzda, şahsiyet, sağ ve tam olarak doğan çocuklar için, doğumdan önce başlar. Diğer taraftan, Medenî kn. md. 298/I ve 377/b. 3 gereğince, evlilik dışında gebe kalan kadın doğumu beklemeden mahkemeye baş vurarak cenine, menfaatlerinin korunması için, bir kayyım tayin edilmesini isteyebilir. Doğumu öğrenen mahkeme doğrudan doğruya bir kayyım tayin etmek hakkını da haizdir. Bu kayyım, özellikle, evlilik dışı baba aleyhine, çocuk adına babalık davası açmağa yetkilidir. Nihayet, miras bırakan, borcunu ödeyecek malı olmadığı aciz vesikası ile (bk. ACİZ *vesikası*) gerçekleşen füruundan birini, mahfuz hissesinin yarısı için mirasından iskat ederse (aciz sebebi ile iskat), bu yarıyı iskat edilenin doğmuş ve doğacak çocuklarına tahsis etmesi şarttır. (M)

CENİN, Ürdün'de (Nablus ili) şehir. Esdrelon ovasının güneyinde, İsrail sınırına 6 km uzaklıkta; 12 000 nüf. Hurma, zeytin, keçiboynuzu ve incir ağaçları yetiştirilen vaha. (L)

CENK veya **CENG** i. (fars. *ceng).* Savaş, harp, kavga: *Kadınlar, ağlamayın, cenge her giden ölmez!...* (T. Fikret). *Kızıllık çöktü suya, / Sandım bir cenk akşamı...* (N. F. Kısakürek). ‖ *Cenk etmek (eylemek),* savaşmak: *İşte tam o günlerde Nemçe kralı: «Gelsin, cenk edelim» diye elçi yollamaz mı?* (N. Araz). *İşte bunlar tam şehit oluncaya dek cenk eylediler* (Cevdet Paşa). Ce-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

CENNET ve
CEHENNEM

Delacroix «Dante'nin Cehennemi», Louvre müzesi, Paris

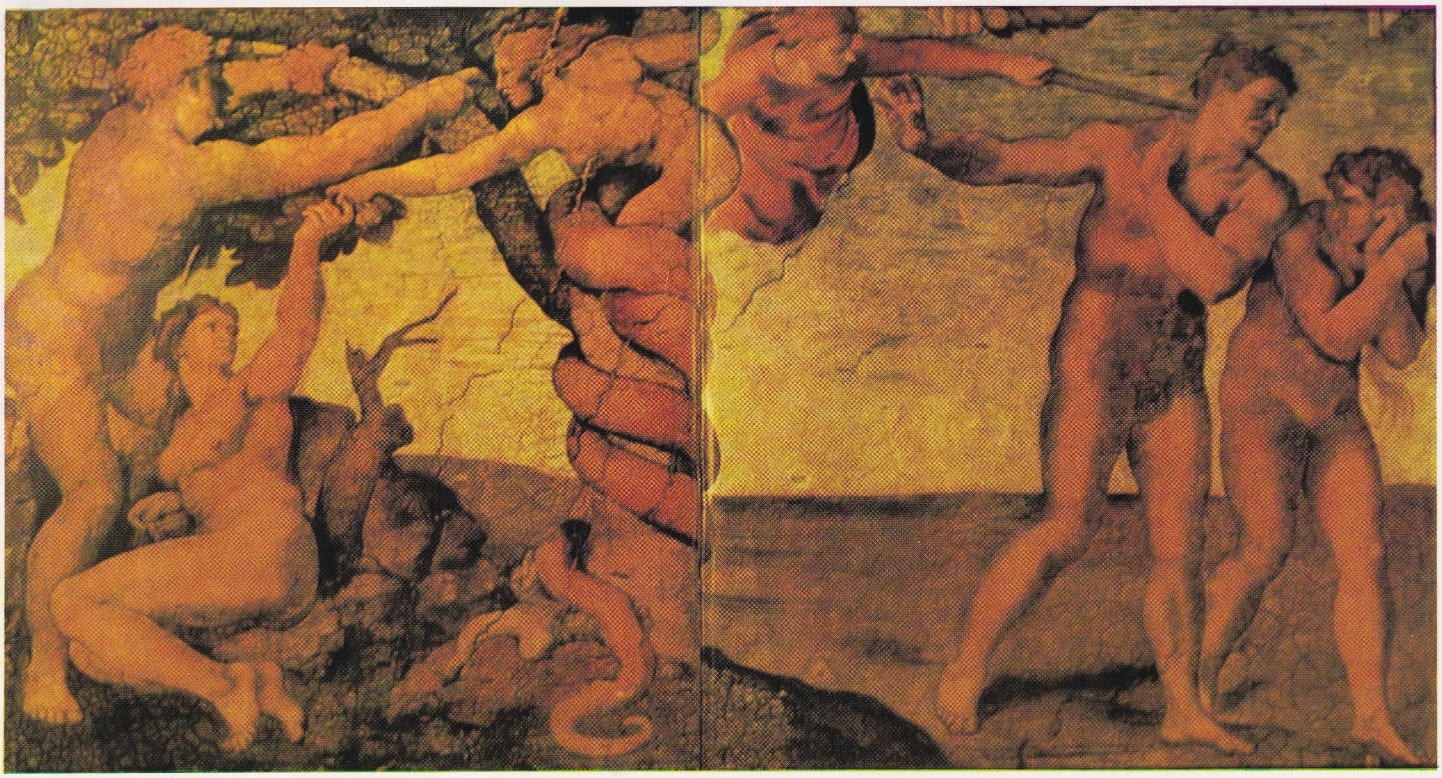

Michelangelo «Cennetten Kovulma»

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

CENNET ve CEHENNEM

Hz. Muhammed'in İrem Bağları'nda gezintisi;
XV. yy. minyatürü, Bibliothèque National, Paris

Hz. Muhammed'in Burak'ın üstünde cennette gezintisi;
XVI. yy. minyatürü; British Museum, Londra

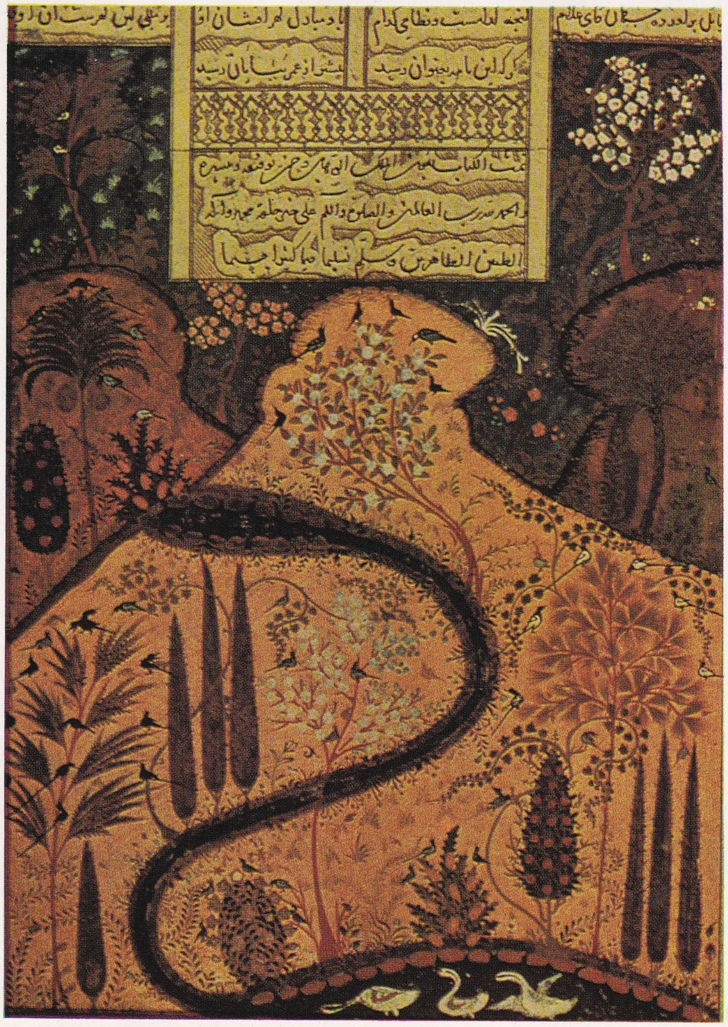

cennet ve
cehennem
Miracname'den

Ayasofya'da Cennet-Cehennem
kapısı, İstanbul

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

kişmek, mücadele etmek: *En sakin, en emin zannolunan dakikalarda Nihalle cenk etmek lâzım geliyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Kirpikler var gönül ile cenk eder* (Karacaoğlan).

— *Esk.* *Ceng-azmâ* veya *ceng-azmûde*, savaş görmüş. ‖ *Ceng-azmudegî*, savaş görmüşlük. ‖ *Ceng-baz*, kahraman, savaşçı. ‖ *Ceng-cû* veya *ceng-cûy*, (savaş arayan), kavgacı, savaşçı, kahraman. ‖ *Ceng-cûyane*, savaşçıya yakışır bir şekilde, kavgacı bir tarzda. ‖ *Ceng-i zergerî*, yalancıktan yapılan savaş. ‖ *Der ceng-i evvel*, ilk ağızda.

— Mus. *Ceng-i harbi*, türk musikisinde bir küçük usul. 10 zamanlı ve 10 vuruşludur. Başta iki tane nîm sofyan, sonra iki yürük semai vardır. Özellikle mehter musikisinde kullanılan, çok dinamik bir usuldür. Vuruşları şöyledir (hepsi I zamanlı olmak üzere): düm, tek + düm, tek + düm, tek, tek + düm, tek, tek. Tabiî mertebesi 10/8'dir.

— Tar. *Cenk arabası*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Cenk arabaları* M. Ö. III. binyılda Mezopotamya'da görülür. Sir Leonard Woolley'in Ur'daki kral mezarlarında yaptığı kazılarda dört tekerlekli ve yabanî eşekler tarafından çekilen arabaları tasvir eden kabartmalar bulundu. Hititler arabayı Mezopotamya'dan yazıyle birlikte aldılar; çünkü Kappadokia tabletleri üzerindeki silindir mühürlerde araba tasvirleri görülür. Bundan başka araba tekniğine ait *giş gigir* (araba) ve *giş dubbin* (tekerlek) gibi kelimeler Sümerce'dir. Araba bir cenk aracı olarak ancak M.Ö. 1500'lerde Ön Asya'daki Arî göçlerinden sonra kullanılmağa başlandı. İlk defa eski Mısırlılarla Mitanni'ler arasında yapılan bir savaşta cenk arabasının kullanıldığı bilinmektedir. Bu savaşta Mitanni kralı savaşın kendi aleyhine döndüğünü hissedince, Mısır cenk arabalarına koşulan aygırların önüne bir kısrak sürerek düşman ordusunda bir panik çıkarttı.

Anadolu'da Proto Hatti devrinde ortaya çıkan cenk arabalarının sandık kısımları, gayet ağır bir ağaçtandı, kağnı tekerleği şeklinde dört tekerleği vardı. Bunlar Sümer arabalarına benziyordu. Hititlerin Yeni imparatorluk devrinde kullanılan cenk arabaları ise en hafif ağaçtandı ve çift at koşuluydu. Bu yüzden sürat ve manevra kabiliyeti yüksekti. Bu arabaların savaşçıları asilzadelerdendi. Her arabada üç kişi bulunurdu. Ortada arabayı kullanan, bir yanda asıl savaşçı, öbür yanında saldıran düşmana elindeki kalkanla karşı koyan koruyucu dururdu. Bu sayede, uzun bir mızrak ve yayla donatılmış olan savaşçı, serbestçe vuruyor ve ok atıyordu. Cenk arabalarından daha çok düz arazide yapılan savaşlarda faydalanılırdı. Hitit kralı Mutavalli ile Mısır kralı Ramses II'nin yaptığı Kadeş savaşında Mutavalli, ordusunu 3 500 cenk arabasıyle donatmıştı. Geç Hitit devrindeki cenk arabaları çift atlı ve iki tekerlekliydi. Hitit imparatorluk devrinde olduğu gibi her tekerleğin altı ispiti vardı. Yalnız imparatorluk devrinden farklı olarak arabalarda biri sürücü, diğeri okçu olmak üzere iki kişi bulunurdu.

Asur cenk arabalarının gayet hafif ağaçtan yapılmış bir sandığı, 6 ispitli tekerleği ve 3 veya 4 atı vardı. Atların başları süslüydü, at koşumları da çok güzel bir işçilikle yapılmıştı.

Urartu cenk arabaları da Asur cenk arabaları gibi iki tekerleklidir. At koşum takımları çok süslüdür. Yalnız bu arabalarda da üç savaşçı bulunur. Doğuda cenk arabaları için en iyi cins atlar yetiştirilirdi. Boğazköy arşivinde bulunan çivi yazılı bir metinde Mitanni'li at uzmanı Kikuli, atların eğitilmesi metodu üzerine bilgi vermektedir.

Yunanlılarda, biri dört tekerlekli yük arabası, diğeri iki tekerlekli cenk ve yolculuk arabası vardı. Batı dünyasında cenk arabası ilk önce Miken devrinde kullanıldı. Tirins'te bulunan bir duvar freski o devrin cenk arabalarını tasvir eder.

Cenk arabaları, kuvvetli bir adamın yalnız başına taşıyabileceği kadar hafifti. Arabanın oku dingile ve arabanın kendisine sağlamca bağlıydı. Atlar koşum ipleriyle arabaya değil de boyunduruğa bağlanırlardı. Yunan Ortaçağına (M.Ö. 1100-700) ait Dipilon vazoları üzerindeki resimlerden anlaşıldığına göre, eski Yunanlılar da tek atlı ve iki tekerlekli cenk arabalarını kullanıyorlardı. Fakat bu arabalarda tek kişi bulunmaktaydı. Helenistik çağda artık cenk arabası kullanılmadı. Bunların yerini İskender'in ünlü Makedonya'lı süvari kıtaları aldı. İtalya'ya cenk arabasını ilk sokanlar Etrüsk'lerdir. Romalılar da iki tekerlekli arabaları geniş ölçüde kullandılar.

◆ **Cengî** sıf. *Esk.* Savaş eden.

◆ **Cengîlik** i. Kahramanlık.

◆ **Cenkçi** i. Savaşçı.

◆ **Cenkleşmek** ortaklş. f. Kavga etmek, çekişmek.

◆ **Cenkname** blş. i. Savaş hikâyeleri anlatan kitap: *Halkın cenknameler okunan eski kahvelerini...* (Z. Gökalp). [ML]

CENKÂR i. (fars. *jenkâr*). *Esk.* Bakır pası.

◆ **Cenkârî** sıf. *Esk.* Bakır pası renginde olan. (M)

CENKMEN (Emin), türk bestecisi (İstanbul 1913). İstanbul ve Roma'da şarkı dersleri aldı, *Köroğlu* adlı bir operası vardır. (M)

CENKŞİ HAN, çağatay hanı (XIV. yy.). 1334-1339 Yılları arasında hükümdarlık etti. Karargâhı Almalık şehri çevresinde bulunuyordu. Kendisi Buddha'cı olduğu halde ispanyalı, burgundiyalı ve iskenderiyeli hıristiyan misyonerlerini korudu. İki oğlunun hıristiyan olmasına da izin verdi. Almalık'ta bir katolik piskoposluğu kurdurdu. İslâm şehirlerinde bastırdığı paralarda kendisini müslüman bir hükümdar gibi gösterdi. Müslümanlara uyguladığı zorlu siyaseti yüzünden, düşmanı olan Ali Han, Cenkşi Hana karşı müslüman halkı ayaklandırdı. Bu ayaklanma sonunda bütün hıristiyan ve Buddha'cılar bu arada Cenkşi Han da ailesi ile beraber ortadan kaldırıldı. Bu olay, Çağatay, Yedisu ve Uygur ülkelerinde islâmlığı hâkim din haline getirdi. (M)

CENNÂBÎ (Ebû Said). Bk. EL CENÂBÎ.

CENNÂBÎ (Mustafa). Bk. CENÂBÎ.

CENNE, Mali'de (Mopti bölgesi) şehir, idare çevresi merkezi. Bani kıyısında, Nijer ile birleştiği yer yakınında; 6 300 nüf. Cenne uzun süre Songhay imparatorluğunun merkezi oldu; bugün ancak bir ticaret merkezidir. 1905'te yapılan güzel camii, kutsal bir şehir olarak eski önemini gösterir. (L)

CENNET i. (ar. k.). Günahsız veya günahlarından arınmış kulların öbür dünyada sonsuz bir mutluluk içinde yaşayacaklarına inanılan yer: *Resul-i Ekrem «Ya Rabbi! Bunları bana cennette refik eyle» diye dua etti* (Cevdet Paşa). Bk. ANSİKL. ‖ *Teşm. yol.* Çok güzel bahçe. ‖ *Mec.* Çok güzel ve ferah yer: *On odalı bir yalı ama cennet vallahi, cennet* (B. Felek). *Verme dünyayı alsan da bu cennet vatanı* (M.Â. Ersoy). ‖ Kadın adı.

— ÇEŞ. DEY. *Cennet gibi*, çok güzel, havadar, bağlık bahçelik yerler için kullanılır: *Cennet gibi köyler* (Ö. Seyfeddin). ‖ *Cennet kuşu*, küçücükken ölen günahsız masum bebek. İyi nitelikleri olan kimse. ‖ *Cennet öküzü*, iyi kalpli, temiz yürekli, saf kimseler için kullanılır.

— *Esk.* *Cennet-âsâ*, cennet gibi. ‖ *Cennet-âşiyân*, *cennet-makam*, *cennet-makar* veya *cennet-mekân*, yeri cennet olan anlamında ölmüş insanlar için kullanılır: *Sultanlar, Dede gibi adamlar besteledi... Hepsi cennet-mekân* (H.E. Adıvar). ‖ *Cennet-nazîr*, cenneti andıran. ‖ *Cennet-i Â'lâ* veya *cennet-i vesile*, cennet katlarının en yükseği, sekizinci cennet: *Cennet-i Â'lâ kadar güzel: Cennet-i Â'lâdır yazın dağların* (Kâtibî). ‖ *Cennet-i a'mâl*, *cennet-i ef'al* veya *cennet-i nefs*, cennetin maddî düşünülüşü. ‖ *Cennet-i kalb*, *cennet-i ruh*, *cennet-i sıfat* veya *cennet-i zâf*, cennetin manevî düşünülüşü. ‖ *Cennet-üd-dünya*, yeryüzü cenneti.

— ANSİKL. Hemen bütün dinî inanışlara göre *cennet*, iklimi çok hoş, çeşitli nimetlerle dolu, her yanı şahane şekilde süslenmiş ve iyi, günahsız kimselerin gireceği âhiret evidir. Birçok eski kavim bu konuda efsaneler yaratmış ve böyle mutlu bir ülkeye inanmışlardı. Bu efsanelerde insanoğlu Tanrı'ya karşı itaatsizlik ederek büyük bir suç işlediğinden ötürü böyle bir cennetten kovulur. Meselâ Ahd-i Atik'in «Peydayiş» (Tekvin, Kâinatın kuruluş suresinin 2. ayetinde Aden bahçesinden söz edilir. Âdem ile Havva Aden bahçesinde yaşarlarken Allah'ın buyruğuna uymadıkları için cennetten kovulurlar. Bu cennet Dicle ve Fırat ırmaklarının aktığı bir alandadır. Mesih kavramının ortaya çıkışı ile yahudiler arasında yeryüzündeki cennet ümidi tamamen kaybolmuştur. Hıristiyanlar cennete «Ruhanî gök» derler. Burası insanoğlunun günün birinde Tanrı ile karşılaşacağı kutsal bir ülkedir. Aynı şekilde cennet, iyi kimselerin ruhlarının yaşadığı bir yer sayılır. Katolik inanışına göre insan ruhu cennete gitmeden önce *Berzah* (Boğaz) denilen bir yerde kötülüklerden arınacaktır. Hıristiyanların bir kısmına göre ise cennet, ruhanî gökten bir derece daha aşağıdadır ve cennette yaşayan kimseler Tanrı ile karşılaşamayacaklardır.

● *Eski Türklerde cennet.* Şamanlıkta diğer dinlerdeki gibi bir cennet tasavvuruna rastlanmaz. Şamanlığa göre âhiretteki hayatın, dünyadaki hayattan farklı bir yanı yoktur. Can bir sinek gibi, ölürken ağızdan çıkar ve öteki dünyaya gider.

Eski Türkler cennet karşılığı olarak *uçmak* kelimesini kullanırlardı. Âhiret ve cennet hakkında başlangıçtaki görüşleri diğer dinlere mensup kavimlerle temas edince değişikliklere uğradı. Dünyada yapılan iyi ve kötü hareketlerin karşılığının öteki dünyada görüleceği inancı şamanlığa girdi. Türkler İslâmlığı kabul edince bu konudaki görüş ve inançları islâmî bir karakter kazandı.

● *İslâmda cennet.* İnanıp da iyi ve ha-

«Cennet»
İl Tintoretto tarafından detay
(Palazzo Ducale, Venedik)

Foto. Anderson-Girudon (*LAROUSSE*)

«Kayıp Cennet»
Gustave Doré'nin eseri

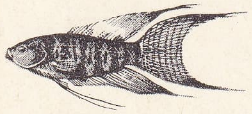

cennet balığı

cennet kuşu

bayraklı cennet kuşu

yırlı işler yapan ve böyle bir hayat yaşayan kimselerin mükâfat olarak gidecekleri âhiret yeridir. Kur'an'da cenneti belirtmek için *dar-üs-selâm* (Selâmet yurdu), *dâr-ül-huld* (sonsuzluk yurdu), *el-firdevs* (bağ, bahçe), *cennât-ı Adn* (cennet bahçeleri), *cennet-ül-me'va* (sığınılacak cennet) v.b. kelimeler de kullanılmıştır.

İslâm inancında Kur'an'ın bildirdiğine göre cennette 4 büyük ırmak vardır. Birinde gözyaşı gibi temiz su, ötekinde temiz süt, üçüncüsünde sarhoşluk vermeyen şarap, dördüncüsünde de mumdan arınmış bal akar (Sure-i Muhammed, 16., 17). Cennette Tanrı özel bir güzellikteki hurileri yaratmıştır (Vakia Suresi, 35. ayet). Burada cennet sakinleri altın sırmalı ve mücevherle süslü tahtlar üzerinde otururlar, henüz bıyığı terlememiş çocuklar şarap kadehleri ile etraflarında dolaşırlar. Herkesin istediği eşi, her çeşit meyveyi ve kuş etlerini hemen kendilerine sunmağa hazırdırlar. (Vakia suresi, 15. 21).

Cennet, Hz. Peygamber'in Mirac hadisinde de belirtildiği gibi, en yüksek gök tabakasının üstünde bulunur. Sekiz önemli kapısı vardır. Cennete önce Hz. Muhammed girecektir. Sonra sabırlı fakir müslümanlar, daha sonra da Allah'a şükreden zengin müslümanlar girecektir. Melekler cennete giren müslümanları cennete mahsus bir müzikle karşılayacaklar ve çeşitli yiyeceklerle donatılmış sofralara oturtacaklardır. Cennette daima bir bahar iklimi hüküm sürer. Burada geçirilen bir gün yeryüzünün bin gününe karşılıktır. Cennetteki bütün eşyalar kıymetli madenlerden yapılmıştır, saray ve köşkleri bile altın ve kıymetli taşlardandır. Cennette içecek olarak *Kevser şarabı* vardır. Ayrıca cennet bahçelerinin altından ırmaklar akmaktadır.

Cennetteki bütün insanlar Âdem peygamberin boyunda ve otuz üç yaşında olacaklardır. En güzel bir şekilde giyinmiş *cennet ehli (ehl-ül-cenne)* için huri kızlar bulunacaktır. Cenneti devamlı olarak dünyada hiç duyulmayan bir müzik dolduracaktır. Birçok hadise göre cennete giren kimselere haftanın belli bir gününde Allah, dolunayın göründüğü gibi bütün nuruyle görünecek ve «selâmün aleyküm» (barış ve selâmet sizin üzerinizde olsun) diyecektir.

Kur'an-ı Kerim cennete girecekleri bazı gruplara ayırmış ve şehitlerle, bilginlere bazı imtiyazlar vermiştir.

— İkonogr. *Yeryüzü cenneti* konusu sanatçılara çiçekli bir bahçede Âdem ve Havva'yı çevreleyen bütün hayvan cinslerini temsil etmek fırsatını verdi. Bu tema özellikle Lucas Cranach'ın (Berlin, Viyana müzeleri), Jean Bruegel'in (Louvre, Budapeşte, La Haye müzeleri) tablolarına ilham kaynağı oldu (La Haye müzesindeki tablonun figürlerini Rubens yapmıştır). J. Bosch'un Escorial müzesindeki, Fr. Snyders'in Louvre'daki ve Bassano'nun Madrid'deki eserleri de cennet konusunu canlandırır.

«Mahşer Günü» ikonografyasında *«Gökyüzü Cenneti»* genel olarak *İbrahim'in gönlü* suretinde sembolleştirilir (İbrahim'in cennetliklerin ruhlarına gönlünü açması). Reims katedralinin korniş aralıklarındaki heykellerde, Torcello'daki *Göksel Kudüs* mozayiğinde bu tema işlenmiştir. *Cennetliklerin Zaferi* temasını Tintoretto büyük bir kompozisyonda (24 m genişlik ve 7,30 yüksekliğinde 400 figürlük tablo) işlemiş, bir tek merkez etrafında dönen eğri hatlar sistemi üstüne kurulu olan bu kompozisyon Venedik'te Dükalar sarayının büyük salonunda bulunmaktadır. Bu eserin daha küçük çapta kopyaları Louvre müzesindedir; Mignard'ın eseri olan Val-de-Grâce kubbesindeki resimlerde de yer almıştır.

◆ **Cennât** çoğl. i. *Esk.* Cennetler.

— DEY. *Esk. Cennât-ı Adn,* Cennet bahçeleri.

◆ **Cennetlik** sıf. Ölünce cennete gideceğine inanılan: *Ben bir cennetlik kul olsam* (Pîr Sultan Abdal). ‖ [Ölmüş kimseler için] Yeri cennet olan. (→ Bibliyo.) [ML]

Cennet (Kayıp—) [*Paradise Lost*], Milton'un epik şiiri. 1667'de on, 1674'te on iki kitap olarak yayımlandı. Milton'un bu uzun şiiri şu üç eserden esinlenerek yazdığı sanılmaktadır: Du Bartas'ın çocukluk günlerini dile getiren *La Semaine* (Hafta) adlı şiiri veya Anne d'Urfé'nin *L'Hymne des Anges ou la Révolte des Esprits Célestes*'i (Meleklerin İlâhisi veya Gök Perilerinin Baş Kaldırması), özellikle de, Roma'da bir kukla tiyatrosunda temsil edilen *«Âdem ile Havva'nın Baş Kaldırmasının Sırrı»*. Önce trajedi biçiminde tasarlanan *Kayıp Cennet*'in konusu insanın düşüşüdür. Bu eserde, sırasıyle ilk çağları, cehennemi, kaos'u ve göğü anlatan Milton, günahsız Âdem ile Havva'yı, Tanrı'yı, iyilik meleklerini, zebanileri ve farkında olmadan büyük bir sevgiyle söz konusu ettiği Şeytanı dile getirir. Mısralarında büyük bir yetkinliğe varan *Kayıp Cennet,* «Tanrı'nın insanlara karşı tutumunu haklı göstermeğe» çalışan imanlı bir yazarın eseridir.

— Aynı yazarın *Paradise Regained* (Yeniden Kazanılan Cennet) [1671] adlı eseri *Kayıp Cennet*'in bir devamıdır. Bu eserde, İsa'nın Âdem ile Havva'nın suçlarını bağışlatacağından korkan Şeytan, İsa'ya günah işletmek için boşuna çabalar. Milton bu şiirinde Aziz Luka'nın İncil'inden ilham almıştır. (L)

Cennetâbâd kasrı, 1654'te Mehmed IV'ün Küçük Çamlıca'da yaptırdığı köşk. Av köşkü olarak yaptırıldığı sanılmaktadır. (M)

CENNET balığı blş. i. Kemikli balık türü. (İlmî adı: *Macropodus.*)

— ANSİKL. *Cennet balığı* 7-8 sm boyunda güzel bir akvaryum balığıdır. *Macropodus viridiaratus* türünde, renk mavi-yeşildir; üzerinde bakır rengi dikey şeritler bulunur. *M. opercularis*'te renk turuncu; dikey şeritler mavidir. Sırt ve anüs yüzgeçleri ile kuyruğunun her iki ucu ince uzun tül halinde olur. Karın yüzgeci de çok uzundur. Cennet balıkları akvaryumda kalabalık olarak beslenemez. Çünkü kuvvetli olan erkek ötekileri yok eder. (M)

CENNETBALIĞIGİLLER blş. çoğl. i. Kemiklibalıklar takımından balık familyası. Bunların vücudu taraksı pullarla örtülüdür. Hepsi tatlı sularda yaşar. Yutaklarında ve solungaçlarında bulunan özel düzenek sayesinde su dışında uzun süre yaşayabilirler. Örnek türü cennet balığı (*Macropodus viridi-auratus.*) [M]

CENNET-CEHENNEM, Mersin'in Erdemli kazasında Narlıkuyu'dan kuzeye doğru giden yolun etrafındaki obruklar. Burası Strabon tarafından mitolojik ve jeolojik özellikleri anlatılarak açıklanmıştır. Antik kaynaklarda Typhon efsanesinin geçtiği yer olarak tarif edilir. Bugün Cennet diye adlandırılan birinci mağaraya yapma merdivenlerle inilmektedir. Mağaranın kapısında Erken Hıristiyanlık devrinde yapılmış bir küçük kilise vardır. Cennet'in doğusunda yaklş. ol. 100 m çapında Cehennem adı verilen bir obsuk daha vardır. Cennet - Cehennem'in dolaylarında Paperon adlı bir roma şehrinin kalıntıları yer alır. (M)

Cennet-el-Arif, Gırnata'da Magrıp'lı krallardan kalma saray. Yazlık saray olan Cennet-el-Arif Elhamra yakınında küçük bir tepe üzerinde kurulmuştu. Girişte, üzeri arabesklerle süslenmiş sıra kemerlerin çevrelediği bir avlu bulunuyordu. Mersin ağaçları ve fıskıyelerle süslü bahçesi çevrenin sihirli manzarasıyle birleşerek çok etkileyici bir güç kazanıyordu. Batı bölümünde Cihannümaya ileten bir revak vardı. Sağ tarafta ise servileri, fıskıyeleri, mağaraları, kat kat taraçalarıyle göz kamaştıran bahçeleri uzanıyordu. (Bk. ELHAMRA.) [L]

CENNETKARIOĞLU veya **CENNETOĞLU,** Anadolu'da isyancı celâlî reisi (Birgi ?-ay.y. yaklş. 1625). 1623-1624 Yıllarında halkı eşkıyaya karşı korumak iddiasıyle, Karası sancağında ortaya çıktı. Kısa sürede hızla güçlendi. Kaz dağı yöresinden topladığı zorbalarla, Osmanlı imparatorluğuna baş kaldırdı. Aydın ve Saruhan köylerini yağma etti. Zarar gören Anadolu sipahileri, kendisini sadrazam Çerkez Mehmed Paşaya şikâyet ettiler. Sadrazam kethüdası Kanlı Mehmed Ağa, paşalık payesi ile ve bir kısım devlet kuvvetleriyle üzerine gönderildi. Anadolu valiliğinden azledilmiş olan Dişlek Hüseyin Paşa da, Mehmed Paşa ile birlikte, Cennetoğlu'nun cezalandırılmasına memur edildi. Hüseyin Paşa Midilli, Bergama, İç-il ve çevresinden topladığı yeni kuvvetlerle, Cennetoğlu'nu, 1624 yılı aralık ayı sonlarında, Manisa ovasında yapılan bir savaşta yendi. Denizli'ye kadar yapılan takip sonunda Cennetkarıoğlu yakalandı ve Birgi'de öldürüldü. Taraftarlarının çoğu da idam edildi. (→ Bibliyo.) [M]

CENNET kuşu blş. i. Alt tarafı sarımsı-esmer renkte siyah ötücü kuş; Yeni Gine'de yaşar. (Bayraklı cennet kuşunun [*Pteridophora Albertii*] erkeğinde, enseden başlayan iki uzun telek bulunur; bunların boyu kuşun gövdesinden daha uzundur; her birinde, eksenin yalnız bir tarafında dizili, açık mavi mine görünüşünde levha halinde tüyler bulunur) [L]

CENNETKUŞU, Güney kutbuna 20° kadar uzakta, güney gök küresinin küçük yıldız takımı. Bu yıldız takımında çıplak gözle görülebilen ancak birkaç yıldız vardır. (L)

CENNETKUŞUGİLLER blş. çoğl. i. Cennet kuşları adıyle tanınan kuşlar familyası.

— ANSİKL. *Cennet kuşları* orta ve büyük boy (25-35 sm) ötücü kuşlardır. Erkeklerinin çok değişik ve acayip bezekli tüyleriyle birbirinden ayırt edilirler. Bu bezekler, biçim, doku, renk ve durum bakımından, çok değişiklik gösteren teleklerden meydana gelir. Bezek ve süsler, her türün çiftleşme zamanına özgü belirtilerdir. Bu özellik onları, çok yakın oldukları kargagillerden ayırır. Cennet kuşunun bütün türleri Yeni Gine'de ve Avustralya'nın kuzey ucunda yaşar. «Cennet kuşu» adı özellikle *paradisea* cinsi için kullanılır. Büyük cennet kuşu (*Paradisea apoda*) ve küçük cennet kuşu

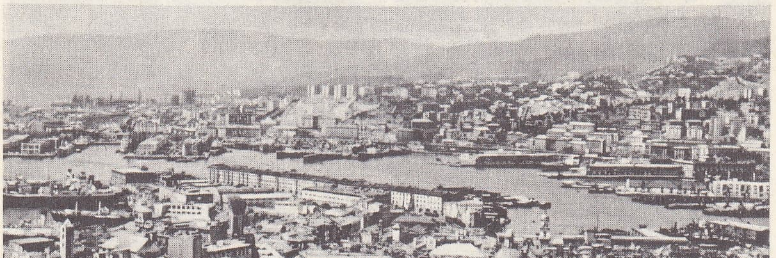

CENOVA

Foto. Hulton Picture Library, Scaioni, Enit (LAROUSSE)

(P. minor) alım satımı yapılan süs kuşlarıdır. Bu cennet kuşları saksağan büyüklüğünde, kızıl-esmer ve saman sarısı renginde, böğründe beyaz, sarı veya kırmızı, uzun, yumuşak telek demetleri bulunan kuşlardır. Yakın cinsten bir türün *(Paradisornis Rud-dolfi)* rengi siyah ve mavidir. Cennet kuşlarının tüyleri uzun zaman süs olarak kullanıldığından bazı türlerin soyu tükenme tehlikesi içindedir. Şimdi bunların avlanması düzene bağlanmıştır. (L)

CENNETOĞLU. Bk. CENNETKARIOĞLU.

CENNİNİ (Bernardo), italyan kuyumcu ve matbaacısı (Floransa 1415-öl. 1498'e doğr.). Ghiberti ile birlikte Floransa'da vaftiz yeri kapılarının oymalarını yaptıktan sonra matbaacılığa başladı. Bastığı kitaplardan elimizde yalnız bir *Vergilius* (1471-1472) kalmıştır. (L)

CENNİNİ (Cennino), italyan ressamı (Sienna yakınlarında Colle di Val d'Elsa 1370'e doğr.-öl. 1440'a doğr.). Agnolo Gaddi'nin öğrencisi, 1390 yılına doğru çok değerli bir eser yazdı: *Trattato della Pittura* (Resim El Kitabı) [Roma 1821. Fransızcası 1911'de Renoir'ın önsöz yerine geçen bir mektubu ile yayımlandı.]. Eser Giotto ve öğrencilerinin dayandıkları ilkeleri, birtakım pratik öğütleri bir araya getirir. Nâsıralılar denilen grup ve Raffaello'dan öncesini örnek alan ressamlar üzerinde (XIX. yy.) çok etkisi oldu. Cennini'nin Volterra'daki San Francesco kilisesinde bulunan freskleri (Salip Efsanesi) önemlidir. (L)

CANOBİTİDAE çoğl. i. Pavuryalara benzeyen onayaklı kabuklular familyası. Bunlar kurtçukların yumurtadan çıkma zamanı dışında hep karada yaşar. (Çeşitli yerlerde, meyve kılıflarında, kavkılarda veya kavkı parçalarında barınır. İri bir türü [palmiye yengeci] tamamen açıkta serbestçe yaşar.) [L]

CENOMANİYEN i. Jeol. Üst Kretase'nin (tebeşir sistemi) alt katına verilen ad.

— ANSİKL. Cenomaniyen'e Fransa'da (Perche kumları, Rouen'daki glokonili tebeşir, Boulonais'deki gri tebeşir v.b.) rastlanır. Fransa'da deniz, daha önceleri olduğundan çok daha fazla ileriye doğru uzanmıştır. Cenomaniyen'de bazı Ammonit'ler pek boldur *(schloenbachia, acanthoceras)*. Cenomaniyen'de iki askat ayırt edilmiştir: Rotomajiyen ve Karantoniyen. (L)

CENOMANLAR. Esk. coğ. Kelt halkı, Alpötesi Galya'da oturan ve kalabalık halk olan Aularci'lerin bir bölümü; oturdukları bölge, *Pagus Cenomanicus*, Sarthe ve Mayenne'in büyük bir kısmını içine alırdı. Cisalpina'da yerleşen kelt kabileleri de bu adla anılır. (L)

CENOVA, ital. **Genova,** İtalya'da şehir, Liguria'da, il idare merkezi, Cenova körfezi kıyısında; 803 000 nüf. Üniversite. Apenninler ile deniz arasında sıkışmış olan Cenova'nın halkı eskiden beri gemicilik denizden sağlar.Kuzey İtalya sanayi bölgesinin denize açıldığı ağız olunca da limanın önemi arttı. Eski limanın doğusunda bir ön liman ile sanayi bölgesi vardır; batıda kıyıya dikey havzalar uzun bir setle korunur. Cenova limanına yüzelliyi aşkın deniz yolu şirketinin gemileri uğrar. Limanın işlekliği birçok sanayiin kurulmasına yol açtı; ağır sanayi (çelik fabrikaları, ağır kimya, petrol rafinerileri, gübre fabrikası v.b.) başlıca rolü oynar; bunlar şehrin batısında Sampierdarena, Cornigliano ve Polcevera vâdisinde toplanmıştır. Cenova bir kıyı şehridir, yapılar çok sarp engebe yamaçlarında kat kat sıralanır. Eski şehir kuzeyde ve doğudaki iki gar arasında, alçak tepelerin yamaçlarında gelişir; kenarında çok yüksek evler bulunan dar sokaklar kıyıya doğru iner; XIX. yy.da açılan geniş anayollar bu sokakları çevrenin daha zengin semtlerine ulaştırır. Eski anıtlar, özellikle birçok saray, merkezdedir: Bianco sarayı (XVII. - XVIII. yy.) içinde bir resim müzesi vardır; Rosso sarayı; San Giorgio sarayı (1260-1571); Palazzo Ducale (1778); Palazzo Reale (1650'ye doğr.). San Lorenzo katedralinin yapımına XII. yy.da başlandı ama ancak XVI. yy.da bitirildi (Alessi'nin yaptığı kubbe, 1567). İlgi çekici başka kiliseler de vardır: Annunziata (XVII. yy.); 1597'de Tibaldi tarafından yapılan Sant'Ambrogio; roma üslûbu döneminden kalma San Donato; XI. yy.da yapılan, XV. yy.da yeniden düzenlenen Santa Maria di Castello; 1552'de yapımına Alessi tarafından başlanan, 1700'de tamamlanan Santa Maria di Carignano; San Matteo (1125-1278); XVI. yy.da yeniden yapılan eski katedral San Siro (bk. CENOVA *okulu*). Şehrin Cenova komününe katılan eski kenar mahalleleri, merkez çevresinde çember yayları meydana getirir. Staglieno'da şaşırtıcı anıtlarıyle ünlü bir mezarlık (Campo Santo) vardır. 1926'da yeni katılan henüz şehirleşmemiş komünlerle şehrin yüzölçümü 7 kat arttı; bu komünler sanayi veya köy topluluklarından meydana gelmiştir ve bugün hızla şehirleşmektedir. Cenova şehrinin iktisadî kalkınması 1860'tan beri nüfusu iyice artırdı. Sanayi, dağ köylülerini şehre çekti ve yüz yıl içinde nüfus üç kat arttı.

— *Cenova ili,* 1 019 000 nüf. Liguria ve kıyı şeridi Apeninleri'nin (Varraze'den Sestri Levante'ye kadar) en yüksek tepelerini içine alır. Büyük bir şehir pazarının bulunması, dağlardaki doğal çayırlarda hayvancılığın, kıyıda da bahçıvanlığın gelişmesine yol açtı; bütün kıyı boyunca çiçek yetiştiriciliği yaygındır. Oldukça önemli turizm kaynakları.

— Tar. Bk. CENEVİZ.

● *Cenova usulü sos,* bazı balıkların üzerine konan, kırmızı şarapla yapılan eski sos. *(Cenevre usulü sos* ile karıştırılmamalıdır.)

— ANSİKL. Ahçılık. *Cenova usulü sos* veya *Cenova hamuru,* yumurta (8 adet), pudra şekeri (250 gr) ve az miktarda tuz beraberce çırpılıp hafif ateşte kabarıncaya kadar bekletilerek yapılır. Daha sonra karışıma un serpilerek (250 gr) erimiş yağ ilâve edilir. (L)

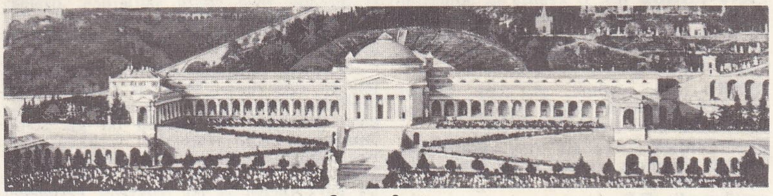

Campo Santo

Cenova konferansı, Cannes konferansının bir kararını uygulama alanına koyarak Avrupa ekonomisinin yeniden kurulmasına başlamak üzere 10 nisan-19 mayıs 1922 arasında toplanan konferans. Bu konferans birkaç çözüm yolu ortaya koymaktan daha ileri gidemedi. Fakat Avrupa milletleri topluluğu arasında Sovyet Rusya'nın da sahneye girmesiyle belirli bir özellik kazandı. (L)

CENOVA körfezi, Tiren denizinde körfez. Batıda Melle burnu, doğuda Portovenere burnu (La Spezia körfezi girişinde) ile sınırlanır. Engin denize doğru açılır, Liguria Apenninleri'nin meydana getirdiği kıyıları yüksek ve girintili çıkıntılıdır: batıda *Riviera di Ponente,* doğuda *Riviera di Levante* uzanır; her ikisi de sayfiye yerleriyle ünlüdür. Körfezde çok işlek iki liman vardır: Cenova ve Savona. Cenova'daki Vado askerî tesisleri 14 haziran 1940'ta fransız donanması tarafından topa tutuldu. (L)

Cenova kuşatması, 1800 ilkbaharında bitkin ve manen çökmüş İtalya ordusu Liguria'da dağılmış durumdaydı. Massena, Cenova çevresinde toplanmak emriyle bu ordunun kumandanlığına getirildi. Fakat avusturyalı general Von Melas'ın anî baskınıyle Cenova kalesine kapanmak zorunda kaldı (nisan). Gıda stoku tükenene kadar dayandı. 5 Haziranda teslim oldu. Fransa'nın İtalya ordusu silâhları ve malzemeleriyle şehirden ayrıldı, askerlerin yurtlarına dönüş masraflarını İngiltere ödedi. Avusturya kuvvetlerinin büyük bir kısmını meşgul eden Massena'nın direnmesi, Fransızların Cenova'ya girmesini sağlayan Marengo (14 haziran) harekâtının başarıya ulaşmasına imkân hazırladı. (L)

Cenova lehçesi. Leng. Cenova'da konuşulan lehçe. (LİGURCA'nın eşanlamlısı olarak da kullanılır.) [L]

Cenova okulu. Flamanların etkisi altında Carlo Braccesco ve Brea'larla, daha sonra Milano ve Mantova ustalarının ve özellikle Pierino Del Voga'nın (1528) gelmesiyle roma ortamının etkisinde kalan bir okul. Cenova'nın mimarî bakımdan modernleşmesi XVI. yy.da Santa Maria di Carignano kilisesinin mimarı olan G. Alessi ve XVII. yy.da üniversite sarayını yapan B. Bianco ve G.A. Falcone tarafından sağlandı. Bu rampalarla birbirine bağlanmış geniş taraçaları olan şehrin, göze çarpan panaromalarla ve dev dekorasyonlarla bezenmiş ve birbirine uygun düzenlenmiş saraylarla kaplandığı çağdır. Bu çağ, özellikle Lazarro

CENOVA limanı XVII. yy. da (Cabinet des Estampes, Paris)

kardeşler, Pantaleone Calvi, Luca Cambiaso, sonra Bernardo Castello tarafından yapılmış çok sayıda duvar ve tavan dekorasyonları çağıdır. XVII. yy.da en serbest barok'a kadar vardırılmış olan, aynı tavan kompozisyonları zevki G.A. De Ferrari'yi, Giovanni Carlone'yi ve kardeşi Giovanni Battista'yı ve D. Piola'yı etkiledi. Sehpa resmi Magnasco'nun Cenova'da geçirdiği günlerde tekrar itibar kazanarak romantik resme daha çok yöneldi. Cenova heykelciliği, G.B. Paggi gibi bazı ressamların, Niccolo Roccatagliata gibi bölge sanatçılarının, Filippo Parodini'nin ve F. Queirolo'nun yaptıkları heykel işlerini içine alır. (L)

CENSOR i. (lat. k.). Romalılarda, cens'i (askerlik, siyasî hak ve vergi için sayım) yapmak ve törelere karşı suç işleyenleri ce-

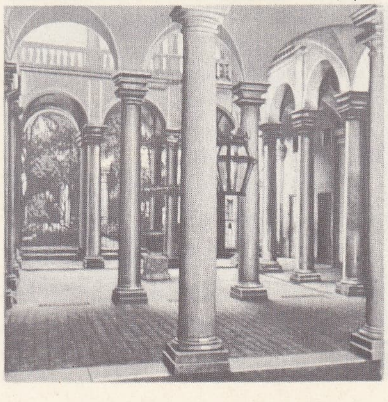

Balbi sarayı

Foto. Noack, Brogi (LAROUSSE)

zalandırmakla görevli yargıç.

— ANSİKL. Rom. tar. *Censor*'ların ilk defa M.Ö. 435 yılında ortaya çıktığı sanılır. Önceleri soylu yurttaşlar arasından iki kişi olarak yüzler meclisinin beş yılda bir seçtiği censorlar sadece 18 ay görev yaparlardı. Bu iki censor *imperium*'a sahip değillerdi, sayım yapmakla ve mülklerin, gelirlerin defterini tutmakla (cens) görevliydiler. Senatörlerin ve caballarino'ların listesini tutarlar (album), bütçeyi yaparlar, gelirlerden vergi alma işini beş yıllığına kiraya verirlerdi. Ayrıca kamu işlerinin yürütülmesini arttırmaya çıkarırlardı. Bunlardan başka halkın geleneklere karşı tutumunu göz altında bulundurur *(nota censoria)*, aykırı davranışları cezalandırırlardı. Görevlerinin bitiminde kendilerine bir arınma töreni *(lustratio)* tertiplenirdi. *Cursus honorum* payesini alan censorların dokunulmazlıkları vardı ve kendilerine saygı duyulurdu. Bunların içinde ikisi çok ünlüdür: *via Appia*'yı inşa eden Claudius (312) ve eski törelerin sadelik ve sertliğini geri getirmek için çaba harcayan Cato Sulla, censor'luğu senatonun denetimi altına aldı, Pompeius yeniden düzen verdi (M.Ö. 70), Claudius yetkilerini sınırladı (58), Augustus da bu görev makamını kaldırdı. Ama bazı imparatorlar censor unvanını taşıdılar. (L)

CENSORİNUS, latin yazarı ve kronolojisti (M.S. III. yy.). *De de Natali* (Doğum Günü) [238] adlı kitabı yazdı. Bu kitapta M.S. 140-141 tarihinde mısır yılının Nil nehrinin taşma başlangıcına rastladığını bildirmektedir. Bu kayıt, mısır tarihinin ne vakit başladığını hesap etme imkânını verdiği için önemlidir. Censorinus'un verdiği tarihlere göre mısır tarihinin 4240 veya M.Ö. 2780 yılına kadar çıkması gerekmektedir. (M)

CENSORİNUS. Bk. MARCIUS CENSORİNUS.

CENSUS i. Rom. tar. Ordunun silâh başı yapmasına, siyasî hakların sınırlanmasına, vergi toplamaya temel olan sayım.

— ANSİKL. Rom. tar. Geleneğe göre *census*'ları Servius Tullius kurdu. Malların sayımı, her beş yılda bir yapılır ve censor'ların tuttuğu, malların değerini gösteren listeleri her yurttaş görebilirdi. Elde bulunan başlıca topraklar değer biçmeye katılmazdı. Yurttaşlar vergi *(assidui)* öderler ve sınıfların dışında kalan, vergi ödemeyen *proletarii*'lerden ayrılırlardı. Krallığın yıkılmasından sonra, önceleri *curator*'lar tarafından yapılan census işlemi, konsüllere, daha sonra, *censor*'lara verildi. *Census senatus* ve *Census equestris* deyimleri daha sonra senatör veya şövalye olmak için gerekli en az serveti belirtmek için kullanıldı. Şövalyelerin *census*'u birinci sınıfınkine eşti, daha zengin olan senatörler *centuriatio equestris*'lerde oy kullanırlardı. (L)

cent-garde

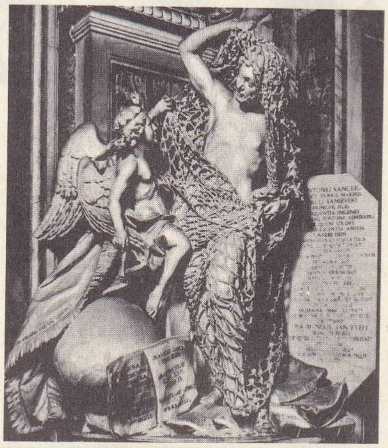

Queirolo «Aldatılma» (San Severo kilisesi, Napoli)

Cenova okulu

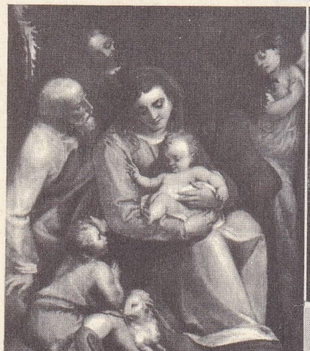

Luca Cambiaso «Kutsal Aile» (Güzel Sanatlar müzesi, Cenova)

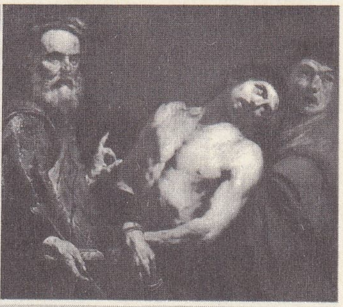

G.A. De Ferrari «Dikenli Taç Giymiş İsa» (Brera sarayı, Milano)

Census office, Amerika Birleşik devletlerinde İstatistik bürosu. (L)

CENT. i. Bk. SENT.

CENTAURİUM i. Pembe veya sarı çiçekli bitki. Genellikle nemli yerlerde biter. (Centiyangillerden.) [L]

CENTAURUS («insan başlı at» anlamında lat. k.), güney yarıkürede kutupla ekvator arasında yerleşmiş takımyıldız (ERBOĞA). Genellikle parlak yıldızlardan meydana gelen Centaurus'un en önemli yıldızı, 0,1 kadirde ve *Rigil kentarus* denilen α Centaurus'tur: uzaklığı 4,3 ı. y. olan ve Yer'e en yakın yıldız olarak kabul edilen α Centaurus, yörünge hareketini yetmiş dokuz yılda tamamlayan bir çiftyıldızdır. Kadiri 0,3 ile —1,7 arasında değişen bu yıldız, göğün en parlak yıldızlarından üçüncüsüdür. Centaurus'un β yıldızı, *Agena*, konum olarak bu yıldıza çok yakındır. Kadiri 0,9 olan Agena'nın uzaklığı α yıldızından aşağı yukarı 50 kere daha fazladır (190 ı. y.). [L]

CENTAVO i. Latin diliyle konuşan pekçok ülkenin (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Küba, Ekvador, Guatemala, Honduras, Meksika, Peru, Portekiz v.b.) esas para biriminin yüzde biri. (L)

CENTENARİUS i. Franklar devrinde, kontun hâkimiyeti altında yüz kişilik bir topluluğu yönetmekle görevli kişi.

— Ask. Tar. XVI. yy.da bazı fransız şehirlerinde şehir muhafızlarından kurulu yüz kişilik birliğin kumandanı. (L)

CENTESİMO i. italyan liretinin yüzde biri değerinde para birimi. (L)

CENTETES E CAUDATUS i. Zool. Bk. TANREK.

CENT-GARDE blş. i. Fransa'da ikinci imparatorluk devrinde Napolyon III'ün şahsına bağlı saraylardaki görevlerden sorumlu ve imparatorun gidiş gelişlerinde onu koruyan süvari birliği. (L)

CENTİ- (lat. *centum*, yüz'den). Metrol. Bir ölçü biriminin başına geldiğinde onu 100'e bölen önek (sembolü: c). [L]

CENTİLMEN i. ve sıf. (ing. *gentleman*). Cemiyet hayatına yatkın kibar erkek: *Bir İspanyol'un parası varsa müsrif, cömert, centilmendir* (F.R. Atay).

— Siyaset. *Centilmenler anlaşması* (ing. *Gentleman's agreement)*, devlet adamları arasında karşılıklı güvene dayanan anlaşma. Bu anlaşmada resmî nitelikte herhangi bir yazılı metin kaleme alınmaz. (Centilmenler anlaşması bir antlaşma niteliği taşıyabilirse de, hukukî değeri hiç bir genel kurala bağlı değildir.)

◆ **Centilmence** zf. Kibarca, centilmene yakışır şekilde.

◆ **Centilmenlik** i. Centilmen olma hali, kibarlık. (ML)

CENTİME veya **SANTİM** i. (lat. *centum*, yüz'den fr. k.). Belçika, Lüksemburg ve İsviçre'de frankın, Fransa'da yeni frankın (eski franka eş değerdeki) yüzde biri. (L)

CENTİMO i. Latin dili konuşan bazı ülkelerde (İspanya, Venezuela, Paraguay, Kosta Rika) para biriminin yüzde biri. (L)

CENTİYANA i. (lat. gentiana'dan). Uzun ömürlü veya biryıllık otsu bitki. Cüce çeşitleri olduğu gibi yüksek ve kalın saplı olanları da vardır. Çiçekleri tek veya toplu olur. (Centiyangillerden.)

— ANSİKL. Büyük *centiyana (Gentiana lutea)* Avrupa'da yetişir. Sap üzerinde, düğüm çevresinde dizili altın sarısı güzel çiçekleri bulunan bu bitkinin kocaman bir kökü, kuvvetli bir kokusu ve acı bir tadı vardır. İştah açıcı, uyarıcı, kuvvetlendirici ve ateş düşürücü özelliklerinden dolayı kınakına gibi etkilidir. İştah açıcı şurupların çoğu bundan yapılır. (Halk arasında buna kızılkantaron da denir.) [L]

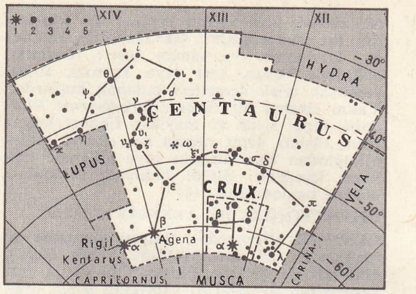

centaurus (Erboğa)

CENTİYANLAR çoğl. i. Centiyane ve ona benzer türleri kapsayan bitki takımı. Centiyangiller, zakkumgiller, tohumları ipekligiller ve *loganiaceae* familyaları bu takıma girer.

— ANSİKL. *Centiyanlar*, bitişik taçyapraklı, ikiçenekli bitkilerdir. Yumurtalık üst durumlu, erkek organlar tek sıralıdır. Çuhaçiçekleri (çuhaçiçeği), sarmaşıklar (sarmaşık) ve solanales (patates) takımıyle yakınlıkları vardır. 3 000 kadar türü bulunan bu takımın en tanınmış bitkileri cezayir menekşesi, zakkumağacı ve centiyanedir. (L)

CENTLİVRE (Susanna FREEMAN veya RAWKİNS), ingiliz tiyatro yazarı ve oyuncusu (Lincoln idare bölgesi 1667-Londra 1723). Kraliçe Anne'a aşçıbaşılık eden Joseph Centlivre, üçüncü kocasıydı. Yazdığı on sekiz komedi, ince görüşleri ve canlı neşesiyle tutuldu. *The Busy Body* (At Sineği) [1709], *The Wonder! a Woman Keeps a Secret* (Hayret! Sır Saklayan Kadın) [1714], *A Bold Stroke for a Wife* (Bir Kadın İçin Gözüpekçe Bir Hareket) [1717] en orijinal eserleri sayılır. (L)

CENTO i. (lat. k. parçalardan yapılmış giyecek). Esk. rom. Birbirine dikilmiş kumaş parçalarından yapılmış örtü, perde veya kaba tente. (L)

CENTO i. (lat. k.). Mısraları, bölümleri bir tek veya çeşitli şairlerden, özellikle Kutsal Kitaptan alınmış şiir. ‖ Her parçası başka bir yerden alınmış eser. ‖ Yeniliği olmayan eser.

— ANSİKL. Ed. Zamanımıza kadar gelmiş en eski *cento*, Hosidius Geta'nın *Medea*'sıdır. Vergilius'un mısralarından meydana gelmiştir. Bu eserden iki yy. sonra Ausoinum *Cento Nuptialis*'i verirken, Proba Faltoniada Vergilius'tan aldığı parçalarla dinî bir şiir meydana getirdi: *Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament* (Eski ve Yeni Ahit Tarihi). Aelia Eudoxia adıyle Teodosius II'nin karısı olan Athenais V. yy. da İlyada ve Odissea'dan aldığı parçaları birleştirerek *Vie e Jesus Christ*'i (İsa'nın Hayatı) derledi. Rönesans devrinde Capilupi kardeşler sayesinde tekrar rağbet gören bu tür XVII.yy.da da kullanıldı. İskoçyalı G. Bellenden'in *Cicero Princeps*'i (Cicero'nun İlkeleri) [1618], Raoul Fournier'nin *Cento Christianus*'u (Hıristiyan Cento'su) [1644], alman Morhof'un *Cento in Christogoniam*'ı (1657), Modena'lı B. Ramazzini'nin *De Bello Siciliae* (Sicilya Savaşı Üzerine) [1677] sayılabilir. 1814'te Beuchot, Tacitus'tan aldığı bölümlerle Napolyon'a karşı siyasî bir cento yazmışsa da bu tür zamanla kullanılmaz oldu. (L)

CENTO, İtalya'da şehir, Emilia'da (Ferrara ili), Reno kıyısında; 25 200 nüf. Bu eski şehirde Ortaçağdan kalma surlar ve Guercino'nun resimleriyle süslü bir kilise vardır. Ortaçağdan beri mülkiyeti ortak olan tarım alanları, yirmi yılda bir aileler arasında yeniden dağıtılır; her aile bir hektarın üçte ikisi kadar toprak alır. Keten sanayii. Guercino burada doğdu. (L)

CENTO *(Central Treaty Organization)*. Bk. BAĞDAT PAKTI.

CENTRANTHUS i. Yeşil bitki (bazen kırmızımsı olur). 2 000 m'ye kadar olan yük-

Foto. Brogi-Giraudon, Alinari, Anderson (LAROUSSE)

seltilerde kayalıklarda biter. (*Centhranthus ruber*, firfiri çiçekli, güzel görünüşlü olduğundan çoğu zaman bahçelerde yetiştirilir. Kediotugillerden.) [L]

CENTRARCHİDAE çoğl. i. Levrekgillere yakın kemikli balık familyası. Bunların anus yüzgecinde iki yerine üç dikencik vardır. (Hepsi de Amerika'da tatlı sularda yaşar: *black-bass, calico-bass, sunfish* v.b.) [L]

CENTROLOPHUS i. Uskumruya yakın kemikli balık. (L)

CENTROPHORUS i. Uzun burunlu köpekbalığı. Derisi çok pütürlüdür. Her sırt yüzgecinin ön tarafında bir diken bulunur. (Örnek türü *Centrophorus granulasus* Akdeniz'de yaşar. En iyi köpekbalığı derisi bu hayvandan elde edilir. Camgözgillerden.) [L]

CENTROPOGON i. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaççık. (Yaprak ve çiçeklerinin güzelliğinden dolayı birçok türü bahçelerde yetiştirilir. *Lobeliaceae* familyasından.) [L]

CENTROPRİSTİS i. Kemikli balık. Solungaç kapakları dikenli, kapakların ön tarafı testere gibi dişlidir. Sazana yakın bir balıktır. (Deniz sazanı da denen *centropristis* sıcak denizlerde yaşar. Başlarındaki dikenlerin çokluğu bunların belirgin özelliğidir.) [L]

CENTROPUS i. Asalak olmayan guguk kuşu. Rengi siyah, kahverengi veya kızılımsı olur. Önparmağının tırnağı çok uzundur. (Yerde yaşar. Büyük boyu ve uzun kuyruğu ile sülün izlenimi verir. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde bulunur.) [L]

CENTROTUS i. Sıçrayıcı böcek. Göğüs kısmında büyücek dikenler bulunur. Bütün sıcak ülkelerde yaygın bir böcektir. (Eşkanatlıların *membracidae* familyasından.) [L]

CENTRURUS i. Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan akrep. Sokması insan için tehlikelidir. (*Buthidae* familyasından.) [L]

CENTUMCELLAE. Esk. coğ. İtalya'da şehir. Etruria'da, Tiren denizi ve Aurelianus yolu kenarında. Trajanus burada büyük dalgakıranlar ve önemli bir liman yaptırdı; bu limana *Trajani Portus* da denir. Bugün: *Civitavecchia.* (L)

CENTUM dilleri, Batı Hint-Avrupa öbeğinden diller (grekçe, keltçe, eski İtalya dili ve germence); bu dillerde eski boğazsıl, damaksıl, kelime başında bir kapantılıyle (*k*) gösterilir. (L)

CENTUMPONDİUM i. (lat. k.). Eski Romalıların 100 libre çeken ağırlık ölçüsü. (L)

CENTUMVİR i. (lat. k. *centum*, yüz ve *vir*, adam'dan), Roma'da bir jüri heyetinin üyelerine verilen ad.

— ANSİKL. Bu mahkemenin kaynağı iyice bilinmiyor. Sayıları yüz beş olan *centumvir*'ler, otuz beş kabilenin her birinden üçer kişi olarak seçilirdi. Bunlar *Praetor* tarafından tayin edilen yıllık jüriler (*judices*) idi. Yetkileri eski Roma hukukuna göre sivil halkın mülkiyet hakkı ile vasilik, miras, vasiyet gibi meselelerle sınırlandırılmıştır. İmparatorluk devrinde, imparator tarafından tayin edildiler ve eski yetkilerine zina davaları da katıldı. (L)

CENTUNCULUS i. Beyaz veya pembe çiçekli küçük bitki Akdeniz bölgesi dışında, Avrupa'da 1 200 m yükseltiye kadar, killi kumlu topraklarda yetişir. (Çuhaçiçeğigillerden.) [L]

CENTURİA i. (lat. *centum*, yüz'den). Esk. Rom. Roma devletinde halkın askerî ve idarî bölümlenmesi birimi. || Romalıların tarım arazisi ölçü birimi. (İki yüz *Jugerum*'a eşittir; her bir jugerum yaklş. 2 520 m^2).

— ANSİKL. Esk. Rom. Romalıların ilk ordularında 100'er kişilik bölüklere bu ad verilirdi. Titus Livius'un anlatışına göre bu sayı kısa zamanda 60'a indi ve *centuria*'lar ikişer ikişer *manipuli* şeklinde tertiplendiler.

Halk centuria'ları. Başlangıçta bu terim kabileye ait bölümü *curia*'nın karşılığı bir topluluk için kullanılıyordu; hem taktik ölçekte bir askerî birim, hem de oy verme birimiydi. *Comitiae Centuriatae* meclisleri adlarını bu son birimden almışlardı. (L)

CENTURİATİO i. (lat. k.). Esk. Rom. Romalıların kurdukları kolonilerde arazi parsellerinin *centuria*'lara (55,15 hektar) göre düzenlenmesi yöntemi. (Kartaca'daki Roma kolonisinin *centuriatio*'su arazi üstünde yürürken bile farkedilebilir. Kuzey Afrika'nın diğer Roma şehirlerinde, İtalya'da ve Büyük Britanya'da ise bu şekilde izler ancak hava fotoğraflarıyle gözlemlenebilmiştir. Bölümleme devamlı bir eşkenar dörtgen düzenine göre yapılır [ızgara]; bu dörtgenler yönlerini şehrin birbirine dikey iki ana ekseninden [*cardo* ve *decumanus*] alır. Centuria'ların kenarları 2 400 *ayak* uzunluğundadır. Yollar, aynı düzen içinde, centuria'ların kenarlarına göre şekillenmiş olur.) [L]

CENTUSİS i. (lat. k.). Esk. Roma'da, 100 as değerinde para. (L)

CENUBİ ili veya **GÜNEY ili,** Afganistan'ın güneydoğusunda il, Pakistan sınırında. İdare merkezi, *Gardiz.* (L)

CENUP veya **CENUB** i. (ar. *cenûb*'tan). *Esk.* Güney: *Çiftlik ve arazisi cenuba doğru uzanıp gidiyordu* (R.H. Karay). Bk. GÜNEY.

— Esk. coğ. *Cenub-ı garbî*, güneybatı: *Kocatepe'nin cenub-ı garbîsinde çadırlı ordugâha naklettik* (Atatürk). || *Cenub-ı şarkî* güneydoğu.

◆ **Cenubî** sıf. Güneye ait, güneyde bulunan: *Şimalî ve cenubî kıtalardaki halk...* (A.H. Müftüoğlu).

◆ **Cenuplu** sıf. Güneyli: *İçinde bir cenuplu sevinci, tembelliği, yumuşaklığı, şehveti var* (S.F. Abasıyanık). [M]

CEOLFRİD Aziz, ingiliz benediktin rahibi (642-öl. Langres 716). Wearmouth ve Jarrow manastırları başrahibi ve The Venerable Bede'in öğretmeni, mezhepler içindeki tören ayrılıklarının giderilmesine çalıştı. (L)

CEP (veya **CEB**) i. [ar. *ceyb*, yaka]. Üstte taşınabilecek şeylerin konulabilmesi için elbiseye dikilen küçük kese: *Kâmil Bey ceplerindekini masanın üzerine çıkarmıştı* (K. Tahir). *Ceket cebi. Pantolon cebi.* || [İsim tamlamalarında] Cebe sığabilecek eşyaları nitelendirirken kullanılır: *Cep saati. Cep defteri.* || *Cep harçlığı*, ufak tefek ihtiyaçları karşılamak için kullanılan para: *Ona da yiyip içmesinden, üstüne başına, ta cep harçlığına kadar Meftun bakıyordu* (H.R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Cebi delik*, züğürt. || *Cebi para görmek*, çok para kazanmak. || [*Birini*] *Cebinden çıkarmak*, (ondan) daha üstün olmak: *Allah'ın izniyle, yeni yetişmelerin beşini onunu cebimden çıkarırım* (K. Tahir). || *Cebine atmak (indirmek)*, aşırmak, hakkı olmadığı halde almak. || *Cebini doldurmak*, fırsattan yararlanarak bol para kazanmak. || *Cepten (cebinden) vermek*, kendi kesesinden ödemek.

— Ask. denizc. *Cep zırhlısı.* Bk. ZIRHLI.

— Bitki hastalığı. *Cep hastalığı, Taphrina pruni* denen mantarın sebep olduğu erik hastalığı. (Hastalık çiçeklenme sırasında oluşur, yumurtalık aşırı derecede büyük, çekirdeksiz, uzunca içi boş bir cep halini alır.)

— Kıyf. *Arka cep*, pantolonun arkasına yapılan cep: || *Gizli cep*, elbisede kesekrek veya dikiş içine saklayarak yapılan cep. || *Göğüs cebi*, ceketlerin sol parçasının göğüs tarafına yapılan cep (*Peto cebi* de denir). || *İç cep*, ceket, pardesü, palto gibi giyeceklerin iki ön parçasının içine açılan cep (*korfo cebi* de denir). || *İlik cep*, kumaşla ilik açma tekniğinde yapılan cep. || *Kapaklı cep*, yırtmacı bir kapakla örtülen cep. || *Kesme kapaklı cep*, ceket, pardesü, palto gibi giyeceklerin kapaklı dış cepleri. || *Kesme kapaksız cep*, ceket, pardesü, palto gibi giyeceklerin kapaksız dış cepleri. || *Kibrit cebi*, kibrit konulması için ceketin sol iç alt kesiminde açılmış olan küçük cep. || *Saat cebi*, saat konulması için pantolon kemer dikişi içine açılmış olan küçük cep. || *Takma (üstten) cep*, ceket, pardesü, palto gibi giyeceklere dıştan konulan cep. || *Yalancı cep*, kesiği ve torbası olmayan süs cebi.

— Jeol. Bir kaya içindeki değişik yapılı sınırlı kütle. (Yeryüzüne yakın bazı kayalarda cepler görülür; *kriyotürbasyon cebi*, soğuk iklim sebebiyle meydana gelen don ve çözülme etkisiyle oluşur; *ayrışma cebi*, kireç taşlarında bulunur; *erime cebi*, birçok maddeden başka kırmızı kille de doludur.

— Mad. oc. Maden ocaklarında açılmış veya mevcut küçük odalara, boşluklara verilen genel ad. Pekçok çeşidi vardır.

— Teşk. tar. *Cep harçlığı*, Mısır eyaletinden osmanlı padişahlarına gelen paraya verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Cebi hümayun*, osmanlı padişahlarının özel hazinesi ve parasına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Cebi hümayun akçası*, padişahların şahsına verilen bir çeşit para. (7 500 kuruş yani o zamanki rayice göre 5 000 altındı. Özel bir vergi ile yalnız Bursa kazasından toplanırdı. Tanzimat'ta kaldırıldı.) || *Cebi hümayun dairesi*, padişahların şahsî paralarının hesabıyle uğraşan özel büronun adı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. Mısır eyaletinden gayri kaynaklardan gelen paralar için de *cep harçlığı* deyimi kullanılırdı. Bu para 1587 yılına kadar 500 000 altındı. Mısır'dan bu hazine ile beraber «mal-i keşufiye» denilen ve mansıp almak için kâşifler tarafından verilen para da, cep harçlığı olarak İstanbul'a gönderilirdi.

● *Cebi hümayun.* Osmanlı padişahlarının süreli gelirleri şunlardı: Mısır vilâyetinden gelen 600 000 altınlık gelir; padişah haslarının geliri, saraya ait bostanlardan gelen varidat; saraya ait orman ve çayırların geliri; Bursa kazasından gelen cebi hümayun akçası. Bundan başka Erdel, Eflak ve Boğdan beyliklerinin tevcihinden ve bazı diğer mansıplardan alınan caizeler, harp ganimetlerinden ayrılan hisseler, müsaderelerden hasıl olan para, padişahların daimî olmayan gelirleri arasında idi. Bütün bunlar padişahın şahsî parasını meydana getirir ve Enderun hazinesinde saklanırdı.

● *Cebi hümayun dairesi.* Dairenin giderleri başmabeyincinin denetimi altındaydı. Cebi Hümayun dairesine gerekli olan para, her ay hazineyi hassadan gönderilirdi. Sultan Hamid'in kendisine ait 9 000 altın ödeneği vardı. Her ay başında Hazineyi Hassa nazırı bu parayı şahsen Sultan Hamid'e verirdi. Veliaht Reşad Efendinin ve adamlarının maaşlarını da bu dokuz bin liralık ödenekten verirdi. Abdülhamid'in tahttan indirilişinden sonra sultan Reşad ve Vahideddin zamanlarında da bu daire işine devam etmiş, osmanlı saltanatıyle beraber, bu daire de kaldırılmıştır. (M)

CEPHAELİS i. Dünyanın sıcak bölgelerinde yetişen ağaççık. (Yetmişten fazla türü vardır. *Cephaelis ipecacuanha* türünden emerin elde edilir.) Bk. İPECACUANHA. (L)

CEPHALANTHERA i. Parlak beyaz veya pembe çiçekli bitki. 1 800 m yükseltiye kadar ormanlarda yetişir. (Salepgillerden.) [L]

CEPHALANTHUS i. Ağaçcık cinsi. Amerika'nın, ılıman Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişir. (Sedefotugillerden).

— ANSİKL. *Cephalanthus occidentalis*'in çiçekleri düğme gibi dizili olduğundan *düğme ağacı* da denir. Boyu 2-3 m yüksekliğindedir. Beyaz çiçekleri sap ucunda yuvarlak demetler halinde bulunur. Ilıman yerlerde açık havada, çoğu zaman funda toprağında yetiştirilir. (L)

CEPHALARİA i. Sarı, beyaz, mavimsi veya morumsu renklerde olabilen büyük çiçekli kır bitkisi. (*Dipsacaceae* familyasından).

— ANSİKL. Birçok *cephalaria* süs bahçelerinde yetiştirilir, her mevsime dayanıklıdır, bu yüzden bahçelere güzel görünüş vermek için dikilir. (L)

CEPHALASPİDAE çoğl. i. Arttansolungaçlı yumuşakçalar alttakımı. Genellikle kavkısı, solungacı ve yutak kapakçıkları bulunan türleri kapsar. (Bu takımın *runcinidae* familyasında baş kalkanı yoktur.) [L]

CEPHALASPİS i. Placoderma grubundan zırhlı fosil balık. Yarım daire biçiminde baş kalkanı vardır. (Üst silüryenden devoniyene kadar yaşamıştır.) [L]

CEPHALEUROS i. Karada yaşayan asalak su yosunu. Tropik bölgelerde yapraklar üzerinde çok görülür. (L)

centiyana

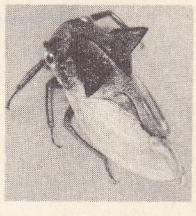
centrotus

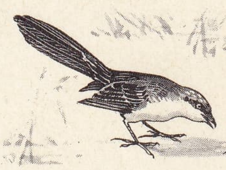
centropus

Foto. Roubier, Vincent (LAROUSSE)

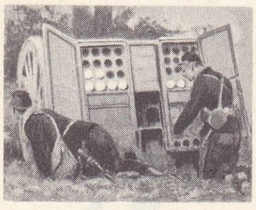

75'lik cephane arabası Ekim 1914 Illustration'da çıkan Georges Scott'un bir gravürü

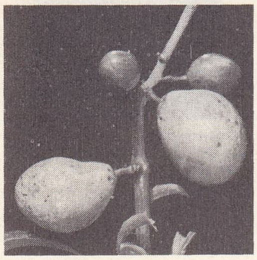

cep hastalığı

CEPHALOBAENİDAE çoğl. i. Zool. *Pentastomida* (veya linguatula) [dilsolucanlar] takımı. Kertenkele ve yılanların akciğerlerinde hattâ bazı kuşların hava keselerinde asalak yaşar. (L)

CEPHALODİSCUS i. Ağız ağıza gelen boru ve odacıklardan bir ağ şebekesi meydana getiren solucan biçiminde hayvan. Bu boru ve odacıkların içinde bulunan sorguç biçimindeki dokunaçların ucunda şişkin bireyler bulunur. (*Cephalodiscus* gençken kısa saplı tomurcuklarla çoğalır. Antarktika okyanusunun derin sularında yaşar. Stomocordaların pterobranchia sınıfından.) [L]

CEPHALOPHUS i. Arkaya yatık küçük boynuzlu ufak antilop. Alnında demet şeklinde dik kıllar vardır. Afrika'nın ekvator bölgelerinde yaşar. (L)

CEPHALOPİNA i. Gevişgetiren hayvanların başına yumurtlayan sinek.

— ANSİKL. *Cephalopinolar*'ın kurtçukları konaklarının alın sinüslerine ve yutağına girerek orada sümükle beslenir sonra düşerek yere gömülür ve krizalit olur. *Cephalopina titillator* develerle mandalara saldırır. Kısaduyargalı sineklerin *oestridae* familyasından. (L)

CEPHALOPODA çoğl. i. Bk. KAFADANBACAKLILAR.

CEPHALOSPORİUM i. Asalakbilim. *Acremonium* tipinde mikroskobik mantar. Bitkilerde, böceklerde ve bazen insanda asalak olarak yaşar. İnsanda bademcik ve nadiren deri iltihaplarına sebep olur. (L)

CEPHALOTAXUS i. Porsuğa yakın kozalaklı bitki. Tepesinin değirmi oluşu ile porsuktan farkedilir. (Çin ve Japonya'da, Avrupa parklarında görülür.) [L]

CEPHALOTHRİX i. Çeşitli kabuklularda asalak yaşayan, az çok saydam vücutlu ipliksi görünüşte, çok uzun solucan. (Yassısolucanlar bölümünden.) [L]

CEPHALOTUS i. Bataklık bitkisi. Avustralya'nın güneybatısında yetişir.

— ANSİKL. *Cephalotus*, saplı oval yapraklarıyle alelâde bir bitkidir. Fakat *cephalotus follicularis*'te ayrıca, ağzı kapaklı kapçık biçiminde yapraklar bulunur. Kapakçıklar, havadaki nemin azlığına çokluğuna göre açılır veya kapanır. Kapçığın içinde bitkinin salgıladığı bir sıvı vardır. *Cephalotus* ılıman bölgelerde, sıcak limonluklarda yetiştirilir. (L)

CEPHANE blş. i. (fars. *cebe*, zırh ve *ḫâne*, ev'den *cebḫâne*). Ask. Savaşta kullanılan bütün ateşli silâh mermilerinin genel adı: ***Harp sonuydu, ordu dağılmış, asker silâhsız, cephanesiz, Suriye'den darmadağınık, Anadolu yolunu tutmuştu*** (R.H. Karay). Bk. ANSİKL. || *Cephane arabası*, piyade veya topçu sınıfına ait cephaneyi taşıyan her çeşit arazide topların ve hafif silâhların cephane ikmalini yapabilen araç. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Cephane asansörü*, mermileri cephanelikten top başına ulaştırmak için kullanılan, otomatik kumandalı ve dikey işleyen elektrikli asansör.

— ANSİKL. Ask. *Cephane*, bütün topçu mermilerini bunların barut haklarını, tapalarını ve bütün öbür silâhlar için gerekli fişekleri v.b.'yi kapsar. Atom, biyoloji ve kimya maddelerini kapsayan cephaneler için N.B.C. cephanesi terimi kullanılır. Kullanıldıkları maksatlara göre, *tahrip cephanesi, sis cephanesi, gaz cephanesi* gibi bölümlere ayrılır; Savaşta, piyade sınıfında, er kendi cephanesini taşır. Alayın hafif cephane kolu, tümenin de ayrı cephane kolu bulunmaktadır. Topçu sınıfının cephanesi top arabalarıyle birlikte kullanılan cephane arabalarında taşınır. Batarya cephane kademesinde taşıma hizmeti yapılır. Taburda hafif cephane kolları, tümende de ayrı cephane kolları vardır. Öteki sınıflarda cephane erin kendi üzerinde ve ayrıca ağırlıklar arasında taşınır. Önceleri yalnız, kuşatılan kale veya müstahkem mevkilere ve üslerinden uzakta bulunan ordulara ait bir konu olan cephane ikmali işi XX.yy. da önemli konulardan biri haline geldi. İki dünya savaşında topçu cephanesi sarfiyatı çok geniş oldu. Büyük ateş süratine sahip otomatik silâhların çoğalması yüzünden savaşçı devletler, sanayilerinin büyük bir kısmını cephane imalâtına ayırmak zorunda kaldılar. Bundan başka, büyük ölçüdeki bir taarruzun hazırlanmasında çeşitli ulaştırma yollarına lüzum hissettiren cephane sevkiyatı, o taarruzun başlaması için uzun sürelere ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Bu yüzden, önemli bir hareket hazırlığının düşmandan saklanması güçleşmektedir. İkinci Dünya savaşında lojistik alanda esası meydana getiren bu konu daha sonra birliklerde atom silâhlarının hizmete girmesiyle yeni bir değişikliğe uğradı.

Cephane ağırlığı, cephane tahsisi. Patlayıcı maddelerin ve cephanelerin çeşitli oluşu, bunların saklanması ve idaresi için çok ciddî tedbirlerin alınmasına yol açtı. Cephanenin stok edilmesi için gerekli depoların yapımı istihkâm sınıfına aittir. Cephanenin saklanmasında, kazalardan sakınmak veya bunları sınırlandırmak üzere birtakım nizam ve kurallar uygulanmaktadır. İnsanların oturduğu yerlerden uzakta bulundurulan bu depolar, uzun mesafe güçlüklerine katlanmayı gerektirmektedir. Ayrıca bu depolar yer altında bulunmaktadır. Tahkimli tesislerde, kuvvetli ve sağlam kapılarla "tecrit edilmişlerdir. Türk ordusunda cephane ve mühimmatın tedarik, ikmal, dağıtım ve idaresi işleri ordu donatım sınıfınca sağlanmaktadır. *Cephane ağırlıkları;* Cephaneyi dağıtılacağı yere kadar nakleden personel ve araçları içine alan hizmet birlikleridir.

Cphane sarfiyatı. Yurt içi bölgelerde ve menzil sahasında atılan, tahrip edilen veya eğitimde sarf edilen cephanenin miktarını gösterir. Bu deyim aynı zamanda, savaş alanı içindeki faal harekâtta, mühimmat depolarından ve mühimmat ikmal noktalarından kıtalara dağıtılan cephane miktarı anlamını da taşımaktadır.

● *Cephane arabası.* Koşulu topçunun cephane arabaları, ok başındaki çengelle birbirine takılan ve ikişer tekerlekli bir toparlakla bir de arka arabadan meydana gelirdi. 75 mm. lik topun 96 mermiyi kapsayan arabasındaki arka araba, bir dingil etrafında terazilenir ve topun yanında yer alabilirdi; böylece mermiler, cephanecilerin karşısında yatay olarak bulunurdu. Cephane arabasının numara erleri de toparlakta otururlardı. İkmal birliklerinde de buna benzer cephane arabaları vardı ve buna «park arabası» adı verilirdi; bunlarda da 140 mermi bulunurdu. 1945'ten beri topçu sınıfında artık cephane arabaları kullanılmamakta, cephaneler gerek topları çeken traktörler gerekse kamyonlarla taşınmaktadır.

◆ **Cephaneci** i. Otomatik bir silâhın veya bir topun cephanesini vermekle görevli numara eri.

◆ **Cephanelik** i. Cephanenin saklanması için yapılmış sağlam ve muhafazalı yer: ***Her parça su, en tehlikeli cephaneliklerden daha fazla bir itina ile ve kat'î emir almış süngülü neferlerle sakınılmıştır*** (F.R. Atay).

— ANSİKL. Cephane deposu anlamına gelen bu kelime barışta her çeşit silâha ait cephanenin sınıflandırıldığı, depolandığı, bakımının yapıldığı ve dağıtıldığı tesisleri, savaşta ise açıkta veya çatı altında bulunan yığmaları ifade eder. Cephanelikler, her türlü tehlikeyi önlemek bakımından şehir dışında ve garnizonlardan uzak yerlerde kurulur. Patlayıcı maddelerle, mermiler, gaz mermileri kazaları önlemek bakımından ayrı ayrı cephaneliklere konulur. (ML)

CEPHE i. (ar. *cebhe*, alın'dan). [Binalarda] Yüz, ön: ***Ve cephesinde genişçe bir terazi vardır*** (B. Felek). || Taraf, yön: ***Bu cephesiyle o, gittikçe sevilen, gittikçe kuvvetlenen bir şefti*** (Ş. S. Aydemir). ***Dememiş miydim ki herkese ve her şeye artık başka bir cepheden bakıyorum*** (Y.K. Karaosmanoğlu). || Savaş hattı: ***Meydan muharebesi, yüz kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu*** (Atatürk).

— ÇEŞ. DEY. *Cephe almak*, düşmanca tavır takınmak, karşı çıkmak: ***Kendilerinden olmayan bir kısım garpçılara karşı cephe almak istiyorlardı*** (Peyami Safa).

— *Esk. Cebhe-sâ (sây)*, birisinin karşısında saygıyle eğilip yere yüz süren. || *Cebhe-sayî*, yüz sürme hali. || *Cebhe-i sefid*, beyaz yüz. Savaş bölgesi. Savaş düzenindeki ordunun orta kısmı.

— Anat. Alın kemiği.

— Ask. Savaşta birliklerin düşman birliklerine dönük olan yüzü; genellikle birliğin en kuvvetli kesimidir. || Harekât alanının büyük bir kesimi: ***Garp cephesi. Çanakkale cephesi.*** || *Cephe alarak selâmlama*, bir kıtanın veya askerin sancağa veya devlet başkanına yönünü bütünüyle çevirerek esas duruşta selâmlamasına verilen ad. || *Cephe almak*, bir savaş birliğinin düşmanı karşılamak amacıyle elverişli bir bölgede savaş düzenine girmesi. || *Cephe ateşi*, herhangi bir silâhın, desteklediği birliğin cephesine dikey olarak yaptığı ateş. (Bk. ANSİKL.) || *Cephe büyütmek*, herhangi bir birliğin dar cepheli bir düzenden, geniş cepheli bir düzene geçmesi. (Genellikle savaş hazırlık derecesini artırmak amacıyle, birliklerin yürüyüş kollarından veya toplanma bölgelerinden ayrılarak çeşitli savaş gruplarına bölünmeleri, cephe büyütme olarak nitelendirilir. Cephesini büyüten birliğin kural olarak derinliği azalmış olur.) || *Cephe derinliği*, herhangi bir birliğin cepheden geriye doğru olan uzantısı. (Meselâ iki yanı dayalı bir piyade alayının asıl savaş alanının derinliği genellikle 1 500, 2 000 metre arasında değişir. Savunmada piyade taburunun asıl savaş alanının derinliği de normal olarak asıl savaş hattından geriye doğru 400, 800 m arasında değişebilir.) || *Cephe genişliği*, bir birliğe verilen savaş bölgesinin yanına doğru uzaması. (Bk. ANSİKL.) || *Cephe gerisi*. Bk. ANSİKL. || *Cephe küçültmek*, herhangi bir birliğin geniş cepheli bir düzenden, daha dar cepheli bir düzene girmesi. (Cephe büyütmenin tersine cephe küçültmede muharebe hazırlık derecesi azalır. Buna karşılık derinliği çoğalmış olarak daha çok hareket ve manevra serbestliğini kazanmış olur.) || *Cephe taarruzu*, düşmanın bir veya iki yanının kuşatılması mümkün olmayan durumlarda, doğrudan doğruya cephesine yöneltilen taarruz. Bk. ANSİKL.

— Elektroakustik. *Dalga cephesi*, bir dalganın, yayım yönündeki ön kısmı.

— Mim. Görünüş, fasat. Bk. ANSİKL.

— Oky. bilim. Farklı ısıdaki iki su kütlesi arasındaki sınır. (Meteorolojideki «cephe» ile aynı anlamı taşıyan bir terimdir.)

— Siyaset. Siyasî partilerin koalisyonu: ***Millî cephe.*** || Benzer yöndeki çeşitli parti militanlarının koalisyonu: ***Halk cephesi. Birleşmiş cephe.***

— ANSİKL. Ask. *Cephe ateşi.* Elverişli ateş mevzilerinin ele geçirilmesi mümkün olmadığı hallerde yapılan cephe ateşinin etkisi genellikle azdır. Asıl olan, ateş etkisini artırmak için, çeşitli silâhların ateşlerinin, yan ateşi olarak yapılmasına çalışmaktır. Çünkü silâhların balistik nitelikleri sebebiyle yana dağılmaları, derinliğine dağılmalarından daha az olmaları yan ateşlerinin etkilerinin artmasını sağlar.

● *Cephe genişliği.* Birliğin görevine, piyade ve zırhlı birlik kuvvetine, harekât kabiliyetine, eldeki ateş desteğine, araziye, beklenen düşman gücüne ve birliğin yanlarının korunma derecesine göre cephe genişliği tespit edilir. Meselâ üç taburdan kurulu bir piyade alayına savunma durumunda verilecek cephe genişliği, düz ve açık arazide 4 800 metreye kadar olabilir. Kısmen açık, dalgalı bir arazide ise alaya genellikle 3-4 kilometre arasında bir savunma cephesi verilebilir. Savunmada, asıl savaş hattında bulunan bir piyade taburunun cephe genişliği normal olarak 1 200, 2 400 metre kadar olabilir. Eğer bu mevziin önünde savunmayı kolaylaştıran tabiî engeller bulunuyorsa (akarsular, bataklık v.b.), tabura 2 400 metreden daha geniş cephe de verilebilir.

● *Cephe gerisi.* Cephe gerisi esas itibariyle stratejik bir mahiyet taşır ve muharip kıtaları her an taktik başarılar elde edecek şartlar içinde bulundurmaktan başka bir hedefi yoktur. İkmal ve boşaltma faaliyetleri, kaynakların toplanmış olduğu topraklarla ilişki halinde bulunma ve bunların gerektirdiği hareket ve konma işleri öteden beri ordulara, ulaştırma yolları açma ve bunların emniyetinin sağlanması görevini yüklemiştir. Cephe ile cephe gerisi arasında

Foto. Jean Vincent (LAROUSSE)

bağlantı kurulması prensibi, ulaştırma hizmetinin meydana gelmesine yol açmış ve daha sonra ulaştırma birliklerinin motorize araçları modern bir hale getirilmiştir. İki dünya savaşı sırasında ulaştırma yolları anlayışına, geniş ölçüde geri hizmet bölgeleri eklenmiştir. Bunlar orduların harekât yaptıkları alanların ihtiyaçlarına cevap verecek derecede önemli seyrüsefer şebekelerine sahip bulunurlar. İkinci Dünya savaşından beri modern malzemeye ait benzin ve cephane sarfiyatının gittikçe artması ve atom faktörünün ortaya çıkmış olması, savaşın sevk ve idaresi için cephe gerisi bölgeye büyük önem verilmesini gerektirmiştir: bu konunun incelenmesi lojistikle ve özellikle ordulara savaş araçlarını verebilecek üslerin kurulması ve çalışmasıyle ilgili birtakım meseleleri ortaya koymuştur. Bu araçların istenilen zamanda ve yeter sayıda elde bulundurulmasının sağlanması, cephe gerisinde gerilla kıtalarının veya hava indirme birliklerinin kullanılması ihtimali, ulaştırma araçlarının geri bölge derinliğince emniyet düzeni içinde bulundurulmasını gerektirmektedir. Bu düzen gerçekten, orduların cephe gerilerinin örtülmesini sağlar. Bunu gerçekleştirmek ödevi, hem cephe gerisi kumandanlığına, hem de yurtiçi savunma kumandanlığına ait bulunmaktadır.

● *Cephe taarruzu.* Düşmanın en kuvvetli kesimini hedef aldığı için uygulanması oldukça zor ve kayıp verdirici bir taarruz çeşididir. Cephe taarruzunda düşmana, bütün cephesi boyunca darbe indirilir. Bu manevra şekli, daha zayıf bir düşmanı ezmek veya yok etmek için, diğer manevra şekilleri ile birlikte tâli taarruz olarak da kullanılır. Düşmanı ezmek ve geniş bir bölge üzerinde yeteri kadar baskı yapmak çok kere mümkün olamadığından, asıl amaç, düşman üzerindeki baskının devam ettirilmesiyle onun savaşı keserek çekilmesine engel olmak üzere (yani cepheden kavramak için) cephe taarruzları bazı kere tâli maksatlar için uygulanır. Cephe taarruzları üstün kuvvet ve silâhlarla yapılmadıkça, kesin sonuç alma ihtimali azalır.

— Mim. Ana giriş genellikle yapının esas cephesi üzerinde bulunur. Eskiçağ ve Ortaçağda cephe, yapının iç düzenlenmesine bağlanır. Bourge katedralinin beş taç kapısı, içerdeki beş sahnı belirtir; gene Paris'teki Sainte-Chapelle cephesindeki yatay bölünme kutsal yerin iki katlı oluşunu yansıtır. Rönesans ile beraber bu uygunluk kaybolma eğilimi gösterir; bundan böyle yapı yüzüne yapıştırılmış gibi duran bağımsız bir süsleme, üslûpların gelişmesini izleyecektir. Ortaçağ halk mimarlığında, evlerin kalkan duvarlı dar kenarları konutun uzun kenarının yerine esas cephe yerini tutar, her iki kenarı da sade olarak pencereler deler. XVI. yy.da kralların ve senyörlerin konutları gibi burjuva konutlarının esas cepheleri de Eskiçağ süslemeleriyle doldurulur (Dijon'daki Kariyatidler evi; Chatillon-Sur-Seine'deki Philandrier evi; Toulouse'deki Assézat konağı).

Klasik çağ ile birlikte cephelerdeki özentisizlik ve orantıların uyuşumu ağır basar (Matignon konağı, Biron, Vendôme meydanı, Saint-Gervais çevresi, Paris).

XIX. ve XX.yy. larda cepheler çok değiştir. Paris operasının eklektik cephesine karşı Champs-Elysées tiyatrosunun akılcı cephesini; Sorbonne'un cephesine karşı yeni Tıp fakültesininkini; Büyük sarayın tutarsız cephesine karşı Unesco sarayının hiç bir süslemesi olmayan cephesini karşı kor.

◆ **Cepheli** sıf. Yönlü, taraflı, yüzlü: *Sakin koyu, şen cepheli kasrıyle Küçüksu* (Yahya Kemal). [ML]

CEPHENOMYİA i. (yun. *kêphên*, eşekarısı ve *myia*, sinek). Geyiklerde asalak yaşayan sinek. (*Cephenomyia trompe*'nin kurtçuğu rengeyiğinin yutağında diğer türlerinki ise geyik, dağkeçisi v.b. hayvanlarda yaşar. Kısaduyargalı sineklerin *calliphoridae* familyasından.) [L]

CEPHEUS. Bk. SEFE.

CEPHEUS, Sefe takımyıldızının latince adı. (Kısaltması Cep.) [L]

CEPHEUS i. Küçük, siyah veya kahverengi bitki biti. Güçlü ayaklarıyle küçük bir örümceği andırır. Ormanlarda yosunların altında yaşar. (*Oribatidae* familyasından.) [L]

CEPKEN veya **ÇEPKEN** bls. i. (fars. *çep*, sol ve - *ken*, çıkarılan'dan *cepken* veya *çepken*). Çuhadan yapılmış ve gömlek üstüne giyilen uzun kollu giyecek *Üçünün de cepkeni, şalvarı bir biçimde* (F.N. Çamlıbel). [M]

CER i. (ar. *cerr*). *Esk.* Çekme, sürükleme. ‖ Recep, şaban ve ramazan aylarında köylere dağılan medrese softalarının halka dinî öğütler verip namaz kıldırarak veya müezzinlik ederek para ve erzak toplaması: *Ebe hanımın bir oğlu varmış. Bu ramazan B'ye cerre gitmiş* (R.N. Güntekin).

— *Esk. Cer hocası*, cer için köylere giden kimse. ‖ *Cerr-i eskaal*, ağır bir yükü kaldırma. ‖ *Cerr-i kelâm etmek*, bir konu hakkında konuşmağa zorlanmak. ‖ *Cerr-i menfaat (nükut*, çıkar, para sağlama: *Sırf cerr-i menfaat maksadıyle bir fırka teşkili...* (Atatürk).

— Dil bil. *Harf-i cer.* Bk. ANSİKL.

— Dy. *Cer atelyesi*, bir demiryolu idaresinde lokomotifler ve bu araçları kullanan personel ile ilgili servise verilen ad. ‖ *Değişik üniteli cer*, elektrik veya dizel lokomotifleri ile çekim işinde, trenin tek bir makinistin idaresindeki birkaç lokomotif ile çekilmesi sistemi.

— Esk. teknol. *Cerr-i miyah*, su pompası.

— ANSİKL. Dil bil. *Harf-i cer*, arapçada kelimelerin sonunu esreli (-i) okutan önek. Türkçenin isim ve çekim ekleri ve son çekim edatlarını karşılar. Fiilleri isimlere «çekip bağladığı» ve önüne geçtiği kelimelerin son harfini esreli (mecrur) okuttuğu için harf-i cer adı verilmiştir. Huruf-ı izafet de denilen bu eklerin sayısı on yedidir: *ilâ* «-a, -e; -a kadar», *bi* «ile, için; -a, -e», *ᶜalâ* «üzere, ile», *ᶜan*, «-dan, -den», *fi* «-da, -de, içinde», *li* «için, dolayı, yüzünden», *min* «-dan, -den; -den dolayı, sebebinden», *te* «yemin için, hakkı için», *hattâ*, «bundan başka, fazla olarak, üstelik, dahi, hem de», *hâşâ* «asla, kat'iyyen, hiçbir vakit, Allah göstermesin», *ke* «gibi» ve «yemin için, hakkı için», *ᶜadâ* «başka, maada», *halâ* «başka, gayri», *rübbe* «bâzı», *müz* «-de, -den beri», *münzü* «-de, -den beri». Osmanlıcada bunlardan on ikisi kullanılmış; *ᶜadâ, halâ, rübbe, müz, münzü* Türkçeye girmemiştir. Harf-i cerli kelimelere eski yazı dilimizde çok tesadüf edilir: *Bi'l-aks* «aksine», *ale-l-âde* «âdet olduğu üzere», *vallâhi* «Allah hakkı için» gibi. (M)

CER i. (ar. k.). *Esk.* Yudumlama. Yudum yudum içme. (M)

CERABLUS. Arkeol. Bk. KARKAMIŞ.

CERACCHİ (Giuseppe), italyan heykeltıraşı (Roma 1751-Paris 1802). 1773 Yılında Londra'ya yerleşti ve kraliyet akademisinde *Castor ile Pollux* (1777), eserini sergiledi; Hollanda, Paris, Viyana ve Amerika'ya (1791) yolculuklar yaptı. 1801 Yılında Paris'te Arena, Topino-Lebrun, Demerville, Harrel ile, birinci konsül Napolyon Bonapart'ı öldürmek için, komplo kurdu; ölüm cezasına çarptırıldı, giyotinle başı kesildi. Nantes şehir müzesinde pişmiş topraktan bir büstü var (*Washington*). [L]

CERAD i. (ar. *cerād*). *Esk.* Çekirge. ‖ *Mec.* Yağmacı grup.

— Din. Çekirgelerin denizden geldikleri sanılır ve kıyamet günü dirilenlerin topluluğu çekirgelere benzetilirdi. İslâm inanışına göre çekirgelerin her vasıta ile öldürülmeleri caizdir. Kansız et olmak şartıyle yenilmelerine de cevaz vardır. (M)

CERADA, Doğu Fas'ta (Ujda ili) şehir, Ujda'nın güneybatısında, Vad İsly'nin vadisinde, Telemsen dağlarının başlangıcı (*Cerada tepeleri*) eteğinde; 18 900 nüf. Antrasit yatakları (rezervlerinin 100 milyon ton olduğu sanılır; yıllık üretim 400 000 t). [L]

CERADİNİ (Giulio), italyan fizyologu (Milano 1844-ay.y. 1894). 16 Yaşında Biner'in Sicilya seferine katıldı (1860). Sigma kapakçıklarının rolünü açıkladı ve Milano'da fizyoloji profesörü oldu. (L)

CERAHAT i. (ar. *cerh*, yaralama'dan *cirâhat* veya *cerâhat*). İltihaplanma sonucu meydana gelen koyu ve sarımtırak sıvı. (Bk. İRİN) ‖ *Esk.* Yara. ‖ *Cerahat toplamak*, irinlenmek.

◆ **Cerahatlenmek** dönşl. f. İrin toplamak.

◆ **Cerahatli** sıf. İrinli ve işleyen (yara). [M]

CERAHOR i. (fars. *çerā-hōr*, ot yiyen'den osmanlıca *cerahor*). Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda ordu hizmetinde kullanılan hıristiyanlar veya ücretli askerler.

— ANSİKL. Ankara savaşında Bayezid I'in ordusunda ve Anadolu ve Rumeliden toplanmış *cerahorlar* vardı. Osmanlıların ilk devirlerindeki savaşlarda orduya canbazlar, garipler, azebler ve cerahorlar gibi kuvvetler de katılırdı. Yeniçeri ordusu kurulduktan sonra tımarlı sipahiler akıncı sınıfı, garip ve cerahor kuvvetleri de eyalet kuvvetleri olarak kabul edildi. (M)

CERÂİD çoğl. i. (ar. *ceride*, gazete'den, *cerâid*). *Esk.* Gazeteler: *Eşkâl-i nâtıka çarpıklıkları da cerâid-i mizaha zengin menbâ olur* (Cenab Şahabeddin). [M]

CERAİM çoğl. i. (ar. *cerime*, suç'tan, *cerâim*). *Esk.* Suçlar, cinayetler: *İrtikâb etlikleri ceraim-i cinaiyye ve mezalim-i mütenevvia neticesi olarak...* (Atatürk). [M]

CERAM. Bk. SERAM.

CERAMBİCİDAE çoğl. i. Kınkanatlı böcekler grubu. Uzun duyargalı, uzun boynuzcuklu türleri kapsar. (Bk. TEKEBÖCEĞİGİLLER.) [L]

CERAMBYX. i. Bk. BOYNUZLUTEKE.

CERAMİALES çoğl. i. (yun. *keramos*, toprak çanak, çömlek). Kırmızı suyosunları takımı. Bunlarda, yumurtaya yakın yalnız bir tek yardımcı hücreler kuşağı bulunur. Örnek bitkisi *ceramium*'dur. (L)

CERAMİUM i. (yun. *keramion*, pişmiş topraktan çömlek). Kırmızı suyosunu. Denizde yetişen bu yosun çok bilinen bir bitkidir. (Bazı türleri Uzakdoğu'da yenir.) [L]

CERAMİUS i. Yalnız yaşayan yaban arısı. Yuvasını toprağa kazar ve üzerine topraktan baca yapar. (Akdeniz bölgesinde birçok türü bulunur; zarkanatlıların *masaridae* familyasından.) [L]

CERAN i. *Halk dili.* Ceylân: *Bu dağlarda ceran gezer / Tırnakların taşlar ezer* (halk türküsü). *Akça ceran kurtulursa tazıdan / Baş kaldırır gider çöl deyi deyi* (Karacaoğlan). [M]

CERAPUS i. (yun. *keras*, boynuz ve *pous, podos*, ayak). Amfipod kabuklu hayvan. İki ucu açık silindirimsi ve zarsı bir boru içinde yaşar. Bu borunun içine çekildiği zaman duyargacıklarının son eklemleri borunun ağzını tıkaç gibi kapar. *Corophidae* familyasından. (L)

CERASKAL i. Genellikle vapurlarda ağır yükleri kaldırıp, indirmek için kullanılan bir çeşit vinç veya palanga. Rıhtım yapımında taşları denizin dibine yerleştirmek için kullanılan ve buharla çalışan diğer çeşitleri de vardır. (M)

CERASTİUM i. (yun. *kerastes*, boynuzlu). Her mevsime dayanıklı bitki. Hemen her yerde yetişen pekçok türü ve çeşidi vardır. Bazen bahçelerde yetiştirilir. (Karanfilgillerden.) [L]

Cer atelyeleri, Türkiye'de Devlet Demiryollarında lokomotiflerin yolcu ve yük vagonlarının, tezgâhlarının v.b.nin tamir edildiği, yenilerinin ve yedek parçalarının yapıldığı tesisler. (Bk. DEVLET DEMİRYOLLARI.) [M]

CERATİAS i. (yun. *keras, keratos*, boy-

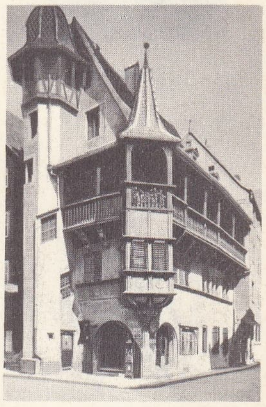

Colmar'da Pfister konağının cephesi (1537)

Heidelberg'de «Zum Ritter» konağı (1592)

Paris'te UNESCO sarayının cephesi (1957)

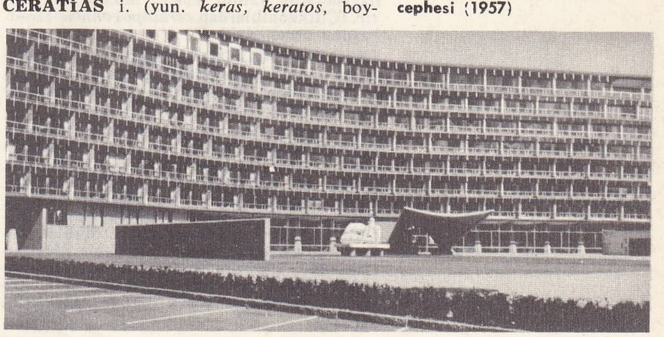

Foto. X, Ed. Tel, J. de Beaupré (LAROUSSE)

ceratitis

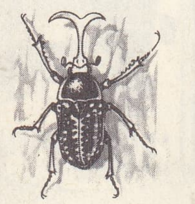

ceratites

nuz). Kemikli balık. Yuvarlak gövdelidir; derin yerlerde yaşar. Başında ışıklı bir çıkıntı ve iri dişleri vardır. Bazı türlerinde erkekler cücedir, iri dişilerin üstünde asalak yaşar.) [L]

CERATİDAE çoğl. i. (yun. *keras, keratos,* boynuz). Zool. Genellikle üçgenimsi veya iğsi biçimde kamçılı birhücreli hayvanlar familyası; yalnız *ceratium* cinsini kapsar. (L)

CERATİON i. Bk. CERATİUM.

CERATİTES i. (yun. *keratites,* boynuzlu). Siyah Afrika'da yaşayan uzunboynuzcuklu külrengi böcek. (*Ceratites jaspideus*'un kurtçuğu ağaçların körpe gövdelerini kemirerek bahçelerde büyük zararlara sebep olur. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

CERATİTİS i. Portakal ve diğer meyve ağaçlarına saldıran sinek; saldırılarıyle bu ağaçları kısa zamanda harap eder. (Ceratitis bütün meyve ağaçları için tehlikelidir; bütün ürünü mahvedebilir. Bu sineğe karşı en etkili savaş yolu sinek kapan kuşları kullanmaktır. İlmî adı: *Ceratisis Capitata,* sineklerin *trypetidae* familyasından.) [L]

CERATİUM veya **CERATİON** i. (yun. *keration,* küçük boynuz). Kamçılı birhücreli hayvan. Gövdesinin uzantıları boynuz şeklindedir. (Bazı türleri tatlı sularda, bazıları denizde yaşar. Noksan bölünme yoluyle birbirine bitişik uzun zincirler meydana getirdikleri olur.) [L]

CERATOCAMPİDAE çoğl. i. Pulkanatlı böcekler familyası. *Saturnidae* familyasına yakındır. Özellikle Kuzey Amerika'da yaşayan türlerden oluşur. (Bu kelebeklerin tırtıllarında iri göğüs uzantıları göze çarpar.) [L]

CERATODES i. (yun. *keratodes,* boynuz biçiminde). Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. Kavkısı disk biçiminde, yassı ve kapaklıdır; şekliyle tabak salyangozunu andırır. (Güney Amerika'da, özellikle Brezilya'da tatlı sularda yaşar.) [L]

CERATODUS. Bk. AKCİĞERLİ BARRAMUNDA.

CERATONİA. Bk. KEÇİBOYNUZU.

CERATOPHRYS i. Büyük su kurbağası. Üst gözkapağının kenarı boynuzsu sivri bir çıkıntı şeklinde uzar. Değişik parlak renkli, iri bir kurbağadır (25 sm). Güney Amerika'da yaşar. *Leptodactylidae* familyasından. (L)

CERATOPHYLLACEAE çoğl. i. Tamamen su içinde yaşayan su bitkileri familyası. Halka halka ve ince tüycüklü yaprakları vardır. Meyvesi açılmaz; içinde tek tohum bulunur. (L)

CERATOPHYLLUM i. Köksüz su bitkisi. İnce tüylü, dişli yaprakları vardır. Tamamen suya gömülü yaşar. *Ceratophyllaceae* familyasının örnek bitkisi. (L)

CERATOPHYLLUS i. Pire cinsi. Çeşitli kuşlarda ve memelilerde yaşar. (Başlıca türü sıçan piresi [*Ceratophylius fasciatus*] yer yüzünde her tarafta bulunur ve vebayı yayar. [*Siphonaptera* takımından].) [L]

CERATOPOGON i. (yun. *keras, keratos,* boynuz ve *pogon,* sakal). Çok küçük sinek (1-4 mm). Erkeklerinde duyargalar telek gibi tüylüdür.

— ANSİKL. *Ceratopogon*'un kurtçukları durgun sularda ve ağaçların nemli yaralarında yaşar. Dişileri omurgalıların ve diğer hayvanların kanını emer. Sokuşu acı verir. (Çiftkanatlılardan *ceratopogonidae* familyasının örnek tipi.) [L]

CERATOPOGONİDAE çoğl. i. *Chironomidae* familyasına yakın, çiftkanatlı böcekler familyası. Böceklerden ve omurgalılardan kan emen sokucu sinekleri kapsar.

— ANSİKL. Bu familyanın küçük boyda yüzlerce türü vardır (1-4 mm). *Ceratopogon, culicoides, hematomydia* gibi cinslere ayrılır ve dünyanın her yerinde bulunur. Bazen saydam olan ve solucanı andıran kurtçukları suda veya karada yaşar. Erginleri inat ve şiddetle sokar. Sürüler halinde birleştikleri zaman âdeta bir âfet halini alır. Hastalık bulaştırdıkları muhakkaktır, fakat pek iyi bilinmemektedir. Dişileri çiftleştikten sonra bazen erkeklerini yer. (L)

CERATOPSİDAE çoğl. i. Dinozorlar takımından fosil sürüngenler familyası. Bunlar ağır gövdeli, bacakları eşit boyda, iri kafalı (bazen 2 m uzunluğunda), hayvanlardı; kafasında muazzam boynuzlar ve yakalık şeklinde kemikten bir çıkıntı vardı. (Kalıntıları Kuzey Amerika, Moğolistan ve Doğu Avrupa'da üst tebeşir tabakalarında bulunur. Gobi çölünde bulunan fosil yumurtaların bu familyadan *protoceratops*'a ait olduğu ileri sürülmüştür.) [L]

CERATOSAURUS i. Dinozorlar takımından fosil sürüngen. (Kuzey Amerika'da alt tebeşir tabakasında bulunan *ceratosaurus*'un uzunluğu 4-5 m'dir. Kafatasında kocaman sivri dişler ve kemikten bir boynuz vardı. Ön bacakları küçük, fakat tırnaklıydı.) [L]

CERATOSTİGMA i. Bitki türü. Sapı ince uzun, dallı ve pulcukludur. Avrupa'ya Çin'den getirilmiştir. (Dişotugillerden.) [L]

CERATOSTOMELLA i. Karaağacın çürümesine yol açan bir mantar türü. (L)

CERATOZAMİA i. Kısa gövdeli küçük ağaç. Meksika'da yetişir. (Bazı türleri ılımonluklarda yetiştirilir. Açıktohumlular altşubesinin *cycadaceae* familyasından.) [L]

CERAYE i. (ar. k.). *Esk.* Asker tayını.

— Teş. tar. Osmanlı imparatorluğunda evkaf idaresi tarafından fakirlere dağıtılan yiyecek veya ödenek. (M)

CERBATANE i. Küçük çaplı top; XV.yy. da kullanılırdı; cerbatane bazen bir «coulevrine à main», bazen de bir çatal kundak üstüne oturtulurdu. (L)

CERBÂZÂKÂNİ veya **CERFÂDÂKÂNİ** (Ebu'l-Şeref Nâsıh bin Zafer Sa'd), islâm tarihçisi (XIII.yy.). Ebû Nasr Muhammed bin Abd-ül-Cebbâr el-Utbî'nin yazdığı, Samanîlerin yıkılışıyle Gazneli Sultan Mahmud devrinin bir kısmını içine alan, *Tarih-ül-Yeminî*'yi 1206 yılında arapçadan farsçaya tercüme etti. Cerbâzâkâni, kendi yaşadığı devre hakkında, özellikle son selçuklu sultanı Tuğrul III ve Harizmşahlar tarihi bakımından önemli bilgiyi de kitabına ekledi. Bu eser yayımlanmıştır. (M)

CERBE, Tunus'ta ada, Gabes körfezinde, bir yolla kıyıya bağlanır. Basık ve düz bir ada olan Cerbe, Fenikelilerin eski *Meninx*'i ve *Odysseia*'da adı geçen lotophagoslar adasıdır. Sicilya Normanları ve İspanyollar Ortaçağdan XVI. yy.a kadar adaya akınlar yaptılar. İspanyollar burada 1560'ta büyük bir yenilgiye uğradılar. Berberî ve Yahudi asıllı halkının büyük kısmı haricî mezhebinden (Ebadiler) Müslümanlardan meydana gelir. Kuzey kıyısındaki Humt-Suk kasabası adanın başlıca merkezidir. 4 000'e yakın kuyu ve 2 000'den çok sarnıç, bahçeler, meyve bahçeleri, hurma, zeytin ve portakal işletmelerinin sulanmasını sağlar. Küçük beyaz evler büyük köylerin çevresine dağılmıştır. Önemli el sanatları (çanak çömlek yapımı, mücevherler, yünlü ve ipekli kumaşlar, halılar) ve balıkçılık adanın gelir kaynaklarını tamamlar; bununla birlikte nüfusun çoğunluğu başka şehirlere göç eder; Tunus'un başlıca şehirlerindeki bakkallar Cerbe'lidir. (L)

CERBERUS. Bk. KERBEROS.

Cerbe seferi, osmanlı donanması tarafından Akdeniz'deki Cerbe adasına yapılan ve zaferle sonuçlanan deniz seferi (1560). 1559 Yazı başlarında 88 parçadan kurulu bir donanma ile Akdeniz'i kontrol için İstanbul'dan denize açılan kaptanıderya Piyale Paşa, Mora'da Mudon limanı önlerinde bir Malta gemisini ele geçirerek hıristiyan devletlerinin, Osmanlılara karşı büyük bir donanma hazırladıklarını, Kuzey Afrika'lı arap şeyhlerinin de bunlarla işbirliği yapacağını öğrendi Fakat Avlonya ve orta Akdeniz'de hiçbir düşman gemisiyle karşılaşmadığı için kasım ayı başlarında İstanbul'a döndü.

2 Mart 1560'ta büyük bir Haçlı donanması Akdeniz'in önemli bir üssü olan ve Osmanlıların elinde bulunan Cerbe adası önlerine geldi. Donanmada Almanya, İspanya, Papalık, Cenova, Floransa, Malta, Sicilya ve Napoli kuvvetleri toplanmıştı. 200 Gemi ve 30 000 kişiden meydana gelen donanmaya genç amiral Doria kumanda ediyordu. Asıl hedef, Trablusgarp'ı Turgut Reisin elinden almaktı. Fakat, Cerbe adasına su almak için çıkan askerlerin, şiddetli direnme ile karşılanmaları üzerine önce bu adayı ele geçirmeye karar verdiler. 7 Martta kuşatma başladı. Kaleyi savunan yerli arap kuvvetleri birkaç gün dayandılarsa da 12 martta teslim oldular.

Piyale Paşa kumandasındaki 120 gemilik osmanlı donanması, 4 nisan günü Beşiktaş önlerinde yapılan askerî törenden sonra Akdeniz'e doğru yola çıktı. Mora'nın güneyinde Mudon kalesi önlerinde Midilli sancakbeyi Mustafa ve Rodos sancakbeyi Kurdoğlu Ahmed beylerin kuvvetleriyle birleştikten sonra Malta yönünde yol aldı. osmanlı donanması 7 mayısta Malta'ya taarruz etti; Gazzo adasını yağma ve tahrip etti. Esir ve ganimet aldı. Bu sırada Trablusgarp'taki Turgut Paşadan gelen bir gemi, düşman donanmasının hâlâ Cerbe adası yakınlarında bulunduğunu bildirdi. Piyale Paşa, emrindeki donanma ile Cerbe üzerine yöneldi. Osmanlı donanmasının 13 mayıs akşamüstü Cerbe adası önlerinde görünmesi, düşman üzerinde şaşkınlık yarattı. Ertesi gün yapılan topçu ateşiyle osmanlı donanması hücuma başladı. «Cerbe Deniz savaşı» adı ile anılan bu çarpışmayı Osmanlılar kazandı. Düşman gemilerinin bir kısmı battı veya karaya oturdu, bir kısmı da ele geçirildi. Donanmanın uğradığı bozgun üzerine, kaleye sığınmak zorunda kalan düşman kara kuvvetleri kuşatıldı. Turgut Paşa da kara kuvvetleriyle Cerbe adasının kuşatılmasına katılmağa geldi.

28 Mayıs'ta birleşik kuşatma başladı. 30 Temmuzda yapılan genel hücum ile kale ele geçirildi. Bir yabancı kaynağa göre, Cerbe kalesindeki düşman istihkâmlarında 1200 mevcutlu 18 ispanyol bölüğü, 800 mevcutlu 9 italyan bölüğü, 200 mevcutlu bir alman bölüğü vardı. Düşman donanmasında 36 gemi, 47 kadırga ve 4 kalyon bulunuyordu. 11 Gemi, 28 kadırga, bir kalyon batırılmış, 19 kadırga, bir kalyon zapt dilerek İstanbul'a götürülmüştü. 27 Eylül 1560'ta birçok esir ve ganimetle İstanbul'a dönen osmanlı donanmasına, parlak karşılama töreni ve şenlikler yapıldı. Piyale Paşa, Kanunî tarafından, Yavuz Selim'in kızlarından biriyle evlendirilerek mükâfatlandırıldı. (M)

Cerbe vakası, türk donanmasının Cerbe limanında Venedik ablukasına alınması ve kurtulması (1551). Bazı tarihçiler buna *Birinci Cerbe Deniz savaşı* da derler. Cerbe adasını gemileri için sığınak yeri yapan Turgut Reis adanın Bû Grara limanında 7-8 gemi ile bulunduğu sırada Venedik amirali Andrea Doria'nın baskınına uğradı. Andrea Doria hücum etmeden önce Türklerin erzak ve mühimmatının bitmesini bekledi. Fakat, Turgut Reis, adanın El-Kantara yarımadası üzerindeki küçük ırmaktan yararlanarak gemilerini ablukanın dışına çıkardı (1551); yakalanmasını görmek için gelen birkaç gemiyi de ele geçirdi. (M)

CERBEZE i. (ar. k.). Güzel konuşma: *Öyle bir cerbeze-i nutku da var kim eyler / Hasmının hakkı dahi olsa elinde iptâl* (Ziya Paşa). ‖ Beceriklilik. ‖ Kurnazlık.

◆**Cerbezeli** sıf. Güzel ve inandırıcı konuşan (kimse): *Cerbezeli avukat.* (M)

CERCAMON, gaskonyalı saz şairi; en eskilerden biridir. Eserleri 1135-1145 yıllarından kalmadır. Bugün yedi parçası bilinmektedir; bu şarkı ve sirventes denilen, Provence bölgesine özgü türküler çok eski çağların izlerini taşır. (L)

CERCEDİLLA, İspanya'da kasaba, Castilla la Nueva'da (Madrid ili); 3 600 nüf. Sierra de Guadarrama'nın eteğinde yazlık yer. (L)

CERCERİS i. (lat. k. kuş adı). Toprak kazıcı yaban arısı. Rengi sarı benekli siyah, karın halkaları belirgindir.

— ANSİKL. Birçok *cerceris* türü kumsal yerlere yuva yapar. Dişiler kendilerine yuva kazar, içini çeşitli böceklerle (kınkanatlılar, balarıları) doldurur, kurtçuklarını bunlarla besler. Zarkanatlıların *sphegidae* familyasından. (L)

CERCİS. Bk. ERGUVAN.

CERCOBODO i. Kamçılı birhücreli hayvan. Bataklıklarda, göllerde, durgun pis

Foto. Vincent (LAROUSSE)

sularda, gübre sularında yaşar. (Hayvancık pek yüzemez; ön kamçısı sayesinde yavaş ve düzgün bir şekilde yerde kayarak ilerler; arka kamçı dümen ödevi görür. Bölünmesi uzunlamasına ikiye ayrılma şeklinde basittir.) [L]

CERCOCEBUS i. Afrika maymunu. *Mangabey* adı da verilir. Uzunkuyruklu maymunla Hint makakı arasında özellikler taşır. (Darburunlumaymunlar alttakımının, uzunkuyruklumaymungiller familyasından.) [L]

Cerco de Numancia (EL), Cervantes'in tiyatro eseri (1582'ye doğr.), ispanyol tiyatro eserlerinin en güzellerinden biri. Konusunu Numancia'nın Romalılara karşı kahramanca direnişiyle yenilişinden alır. Oyun, bir sürü ümitsizlik ve öldürme sahnesiyle biter. En sonda yalnız kalan Numancia, galiplerinin karşısında kendini öldürür. (L)

CERCOPİDAE çoğl. i. Eşkanatlı böcekler familyası. Dünyanın her yerinde, özellikle sıcak bölgelerde yaygın sıçrayıcı küçük ağustosböceklerini kapsar. (Başlıca cinsleri: *cercopis, aphrophora, philaenus* v.b.) [L]

CERCOPİS i. İlmî adı *cercopis senguinolenta* (yun. *kerkopis*). Kırmızı ve siyah renkte böcek. Pekçok türü bulunur. (Zarkanatlıların *cercopidae* familyasının örnek tipi.) [L]

CERCOPİTHECUS i. Afrika maymunu. Bacakları ayrık ve güçlü, başparmakları kuvvetli, kuyruğu uzundur. (Uzunkuyruklumaymungillerden.)

— ANSİKL. *Cercopithecus*'lar Afrika'nın sıcak bölgelerinde, özellikle Gine ve Kamerun ormanlarında yaygın ve boldur. Başlıca cercopithecus türleri: Yeşil maymun (*cercopithecus aethiops*) siyah yüzlü, uzun favorili, uzun kuyrukludur. Senegal ve Habeşistan'dan Kap'a kadar çok yaygın bir maymundur; *C. cephus* Gabon ve Kongo'da; *C. mona, C. nictitans* Batı Afrika'da; *C. petaurista* Tropik Afrika ormanlarında yaşar; bunun üst tarafı kırmızı ve siyah benekli yeşilimsi, alt tarafı sırf beyazdır; *C. pygerythrus* sarımtırak yeşil renklidir; alnında beyaz bir şerit, kuyruğunun dibinde kızıl kıllar bulunur; Afrika'nın güneyinde ve doğusunda yaşar; *C. saboeus*'un postu yeşilimsi külrenginde, çenesi ve karnı beyazdır; yüzünün iki yanında arkaya yatık uzun kıllar vardır. Eskilerin «Saba maymunu» dedikleri maymundur. Eski Mısır anıtlarında resmi görülür. Afrika'nın doğu kıyılarından en çok ihraç edilen maymun budur; *C. talapoin* Batı Afrika'da yaşar; alnında kısa kıllı dik bir kâkül bulunur. (L)

CERCOSPORA i. Basit mantar cinsi.

— ANSİKL. *Cercospora*'nın birçok türü bitkilerde cercospora hastalığına sebep olur. *Cercospora beticola* pancara, *C. apii* kereviz, maydanoz ve havuca, *C. musae* muz ağacına ve *C. personata* yerfıstığına musallat olur. (L)

Cercospora hastalığı. Cercospora cinsinden mantarların sebep olduğu bitki hastalığı.

— ANSİKL. *Cercospora hastalığı* pancar için çok zararlıdır; yapraklarda 3-5 sm çapında, kırmızımsı aylalı, yuvarlak, kahverengi lekeler halinde belirir. Bu lekeler çok olursa yaprakların kurumasına ve ölmesine yol açabilir; dolayısıyle pancar ve şeker verimini önemli derecede azaltır. Bordo bulamacı püskürtülerek hastalıkla savaşılabilir. Yerfıstığı, muz ağacı, kereviz, maydanoz ve havuçta da cercospora hastalığı görülür. (L)

CERCOSPORELLA i. Basit mantar cinsi. *Cecosporella herpotrichoides* tahıllarda dipçürüklüğüne sebep olur. (L)

CERCYON i. Üzeri pütürlü, kara veya kırmızımsı su sineği. Su kıyılarında, çürük bitkilerde, otçul hayvanların gübresinde ve bazen kadavraların altında yaşar. (Kınkanatlıların *hydrophilidae* familyasından.) [L]

CERDAN (Marcel), fransız boks şampiyonu (Sidi-bel-Abbès 1916-Açores 1949). Georges Carpentier'den sonra yetişen en ünlü fransız boksçusu. Çok çabuk ve güçlü bir vuruş niteliği vardı. Yarı-orta ve orta sıkletlerde birçok kere Fransa ve Avrupa şampiyonu oldu. 1948'de amerikalı Tony Zale'i yenerek orta sıklette dünya şampiyonluğunu kazandı. Yaptığı 113 karşılaşmadan 110'unu başarıyle sonuçlandırdı. Bir uçak kazasında öldü. (L)

CERDANYA, Doğu Pireneler'de bölge; 1659'da Pirene antlaşmasıyle Fransa ile İspanya arasında paylaşıldı. (L)

CERDANYA hanedanı, Barcelona hanedanının bir kolu. Bk. KATALONYA.

CERDE i. (ar. k.). *Esk.* Kuladan açık, sarı at. ‖ Mekke'de hacılara eşlik eden atlı muhafız. (M)

CERDİC, saksonyalı bir şef. Wessex kırallığı kurucusu (öl. 534). [L]

Cerealia veya **ludicereales.** Esk. Rom. Proserpina'nın dünyaya dönüşünü kutlamak amacıyle yapılan toprak şenlikleri. Her yıl Roma'da 12 ile 19 nisan arası kutlanırdı. Kurbanlar kesilir, oyunlar oynanır, alaylar yapılırdı. Ceres kültüne ait her tören gibi Yunanlılara vergi ve halkçı bir niteliği vardır. (L)

CEREALİS. Bk. PETİLİUS CEREALİS.

CEREB i. (ar. k.). *Esk.* Uyuz hastalığı. ‖ *Cereb-nâk,* uyuz olmuş kimse.

— Esk. tıp. *Cereb-ül-ayn,* göz kapaklarının iç kısmında çıkan sivilceler.

◆ **Cerebî** sıf. *Esk.* Uyuzu olan.

◆ **Cerebiye** i. *Esk.* Zool. Uyuz böcekleri.

◆ **Cerebiyet** i. *Esk.* Uyuzluk. (M)

CEREBRATULUS i. Nemertin'lerden yassı solucan. Gövdesi genellikle yassı, kenarları ince, arka kısmı biraz geniştir. Çeşitli denizlerde rastlanır. (L)

CEREM i. (ar. *cerem,* toplanan hurmalardan yere düşeni yeme). *Esk.* Hata. ‖ Günah. ‖ Cinayet.

— DEY. *Esk. Lâ-cerem,* şüphesiz, kesin. (M)

CEREME veya **CERİME** i. (ar. *cürm,* suç'-tan *cerime* veya *cereme*). *Esk.* Başka birinin yaptığı zararı ödeme. ‖ Para cezası. ‖ *Ceremesini* (veya *cerimesini*) çekmek, başka birinin yol açtığı zararı ödemek. (M)

CEREOPSİS i. Avustralya kazı. *Cereopsis Novae-Hollandiae*'nin tüyleri gri, kuyruğu karadır. Kısa gagasının ucunda çok gelişmiş yeşil bir mum tabakası bulunur. (Ördekgillerin kazgiller altfamilyasından.) [L]

CERES i. (ar. *ceres*). *Esk.* Küçük çan. ‖ Hayvanların boynuna takılan çıngırak. ‖ Zindan. ‖ *Ceres-dar,* çıngıraklı. ‖ *Ceres hay-ı zerin,* altın çıngıraklar. Yıldızlar. (M)

CERES, küçük gezegenlerden ilkinin adı. 1 Ocak 1801'de Piazzi tarafından keşfedildi. (Bk. GÖKCİSMİ.) Çapı 652 km olarak kabul edilir (yer çapının 1/20'si). [L]

CERES. Mit. Romalılarda ekin, tarım ve medeniyet tanrıçası. M.Ö. V. yy.dan sonra yunan tanrısı Demeter ile bir tutuldu. Ceres, Campania'da ortaya çıkan çok eski bir tanrıçadır. Köy kültlerinin önem kazandığı bu zengin tarım bölgesinde tarım verimliliği pek çabuk kişileşmiş bir tanrıça (Ceres) biçimini aldı. Bu tanrıça özellikle ürünlerin yaratıcısı olarak benimsendi. M. Ö. 496'da bir kıtlık sırasında Sibylla kitapları, uzun süreden beri Büyük Yunanistan'da var olan Demeter adına bir tapınak yaptırılmasını emretti. Bu, Demeter, Ceres, Dionysos Liber ve Koré Libera'nın ortak tapınağı, Aventinus üzerinde yaptırıldı. 12-19 Nisan arasında düzenlenen *plebius* oyunları bu tapınağın yapılmasına bağlanır. Ceres 19 nisanda kutlanırdı. (L)

CERESİYE i. (ar. k.). *Esk.* Bot. Çançiçegiller. (M)

CERESOLE ALBA, İtalya'da köy, Piemonte'de (Cunco ili); 1 700 nüf.

— Tar. Fransız kralı François I ile imparator Karl V arasında Milano'yu almak için çıkan savaş sırasında Fransızlar burada Avusturyalıları yendiler; Fransızlara Enghien dükü, Avusturyalılara Vasto markisi kumanda ediyordu. Vasto markisinin birlikleri ağır kayıplar vererek yenildiler. François I, Champagne'da Karl V ve Picardie'de Henry VIII tarafından tehdit edildiğinden bu zaferden gereğince yararlanamadı ve birliklerinin büyük bir kısmını İtalya'dan çekti. (L)

CEREŞ, esk. **Gerasa,** Ürdün'de şehir. Amman'ın 30 km kadar kuzeyinde. Büyük İskender'den sonra kurulduğu sanılıyor. Cereş adına ilk defa Makkalûler devrinde rastlanıyor. İmparator Trajanus zamanında Roma imparatorluğunun Suriye eyaletine, 160 yılında Arabistan eyaletine, daha sonra da Palaestina Secunda'ya katıldı. Hıristiyanlık devrinde de önemini kaybetmeyen şehir bir piskoposluk merkezi oldu. Şam atabeyi Tuğ Tigin'in (1103-1128) yaptırdığı hisar, haçlı seferleri sırasında yıktırıldı (1121). 1876-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Kafkasya'dan gelen Çerkezler şehrin kalıntıları arasında bir yerleşme yeri kurdular. (M)

CERET, Fransa'da Doğu Pireneler'de idare çevresi merkezi, Albères dağlarının kuzeyinde, Vallespir'in aşağı kesiminde; 5 618 nüf. XX. yy. başında Ceret birçok sanatçının (Picasso, Matisse, Juan Gris, Manolo v.b.) buluşma yeriydi. Modern sanat müzesi. Maillol'un ölüler için yaptığı anıt. (L)

CEREUS i. Büyük çekirdekli, yüksek boylu, çoğu ağaçsı görünüşte kaktüs cinsi; pekçok türe ayrılır. (L)

CEREYAN i. (ar. k.). Bir yöne doğru akma, akıntı, akım: *Su cereyanı. Hava cereyanı.* ‖ Elektrik akımı: *Suyu tahlil eder, cereyan geçirir, ozon koklardı* (S.F. Abasıyanık). ‖ *Mec.* Aynı eğilimde olan kimselerin meydana getirdiği hareket, akım: *Hüseyinzade Ali Bey Rusya'daki milliyet cereyanlarının tesiriyle Türkçü olmuştu* (Ziya Gökalp). *O devirde... dünyanın siyasî, sosyal cereyanları hakkında en küçük bir fikir yoktu* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Cereyan etmek,* olup bitmek: *İsmet Paşa cereyan eden muharebeyi aynen bildirdi* (Atatürk). Geçmek: *Böyle, ikisinin arasında uzun bir dakika cereyan ediyor, bir şey söylemeyerek gözlerini zorla birbirinden ayırıyorlardı* (H. Z. Uşaklıgil).

— *Esk. Cereyan-ı hava,* hava akımı. ‖ *Cereyan-ı mesalih,* işlerin oluşu. ‖ *Vatiyy-üc-cereyan,* ağır akan. ‖ *Seri-üc-cereyan,* çabuk akan.

— Esk. elektr. *Cereyan-ı daimî,* doğru akım. ‖ *Cereyan-ı mütenavil,* alternatif akım. ‖ *Cereyan-ı müvellidi,* jeneratör. (M)

CEREZO (Mateo) [**Genç** diye tanınır], ispanyol ressamı (Burgos 1635-Madrid 1685). **Elviejo** (yaşlı) diye anılan (XVII. yy) ressam Mateo Cerezo'nun oğlu, Madrid'de Juan Carreno'nun öğrencisi oldu. Tabloları, renklerinin niteliği ve kompozisyonlarındaki incelikle ilgi çekti. *Meryem'in Gökyüzüne Alınışı* kompozisyonu (Prado) ünlüdür. Berlin, Budapeşte, Kassel, Darmstad, Leipzig müzelerinde birçok eseri vardır. Kompozisyonlarından *Emmaüs Hacıları* Madrid'de; diğerleri Badajoz, Valladolit, Malaga, Burgos ve Valencia'dadır. (L)

CERFÂDAKÂNİ. Bk. CERBAZÂKÂNİ.

CERH i. (ar. *cerh*). *Esk.* Yaralama: *Zac yağı atmalar, cerh ve katl, verem olup yatağa serilmeler* (A. Rasim). ‖ Bir düşünceyi çürütme: *Beni mantıkla, ilimle cerhetmeli* (Ömer Seyfeddin) ‖ *Mec.* Kabul etmeme, iptal etme.

— Huk. Karşı tarafın iddiasını, bir şahidin beyanını, genel olarak bir bilgi açıklamasını çürütmek, doğru olmadığını ortaya koymak. ‖ Yaralama müessir fiili. ‖ Hâkim tarafından lehte veya aleyhte olan bir şahadetin reddi. ‖ — *Esk. Cerh-i amd,* bir insanı yaralayıcı bir âletle veya başka bir şey ile haksız olarak kasten yaralama. ‖ *Cerh fî hükm-il-hata,* elde olmayan bir fiil ile vukua gelen yaralama. ‖ *Cerh-i hata,* kasıtsız olarak ve bir yanlışlık sonucu birini yaralama. ‖ *Cerh-i mühlik,* mecruhun ölümüne sebep olan yaralama. ‖ *Cerh-i müslin,* yaralananın bir gün veya bir günden fazla yaşayabileceği kestirilemeyen yaralama.

— ANSİKL. Huk. Türk Ceza kanununun 245. maddesine göre, zor (kuvve-i cebriye) kullanmağa memur olanlar ile bütün zabıta ve ihzar memurları, görevlerini yerine getirir ve âmirlerinin emirlerini infaz ederken kanun ve nizamların tayin ettiği hallerden başka bir şekilde bir kimse hakkında kötü muamelede bulunur veya ona cismen eza verirler yahut o kimseyi darp ve *cerh* eylerlerse üç aydan üç yıla kadar hapis ve geçici olarak memuriyetten mahrumiyet cezaları ile cezalandırılırlar. (M)

cercopithecus petaurista

cercopithecus saboeus

«CERESOLE ALBA Savaşı» Saint-Deniz'de François I'in mezarındaki alçak kabartmadan detay P. Bontemps tarafından

CERES (Vatikan müzesi)

CERHA i. Bk. CERİHA.

CERÎ sıf. (ar. *cür't*, cesâret'ten *cerî*). *Esk.* Yiğit, gözüpek: *Amr, cerî ve mukdimdir* (Cevdet Paşa).

— *Esk. Cerî-ül-lisan*, sözünü esirgemeyen. ‖ *Cerî-ül-kalem*, güçlü yazar, kalemi kuvvetli. (M)

CERİANTHARİA i. Deniz mercanları takımı. Örnek türü *eerianthus*'tur. (L)

CERİANTHUS i. Yerleşik deniz mercanı. Üst tarafında parlak renkli dokunaç tacı bulunur.

— ANSİKL. *Cerianthus*, dip çamuruna veya kuma gömülü olarak kendi salgıladığı bir tüp içinde yaşar. Küçük bir denizşakayıkı görünüşünde olan kurtçuğu denizde serbest dolaşır, *cerianthula* ve *arachnactis* adıyle tanınır. *Cerianthus membranaceus* Avrupa kıyılarında, diğer cinsleri çeşitli denizlerde yaşar. Çok derinlerde yaşayanları da vardır. Bu hayvanlar *cerianthidae* familyasının örnek tipidir. (L)

CERİB i. (ar. k.). *Esk.* Osmanlı imparatorluğu devrinde Arabistan'da kullanılan arazi ölçüsü. (Ayrı kaynaklarda, 1 000 arşın kare, 60 kadem kare veya kenarları 60 arşın olan kareye bu ad verilir). ‖ Bir ceribîik araziden alınan buğday miktarında hacim ölçüsü; kullanıldığı ülkeye göre değeri değişir (msl. 1 şirar ceribi 10 kafiz, bu da 16 ratl eder. 1 Ratl ise 130 dirhemdir). [M]

CERİD (*Bilad-el Cerid* «Hurma ağaçları bölgesi»), Güney Tunus'ta bölge, Kriz kıstağı kıyısında, El Cerid ve Garsa şot'ları arasında. Cerid'de dört vaha vardır: Tozör, Nefta, Vadian, El Hamma; 45 000 nüf. Birçok kaynak, sayısı bir milyona varan hurma ağacını, bahçeleri, meyve bahçelerini sular. (L)

CERİD (ŞOT **el-**), Güney Tunus'ta kapalı çöküntü. 16 m yükseltideki bu çukurlar çamurlu ve tuzludur; bazen 5 000 km²'lik alana yayılan bir tuz kabuğu suları örter. (L)

CERİDE i. (ar. *ceride*). *Esk.* Gazete: *Asabî ellerle cerideleri karıştırıyor, Behlûl'e ters bir şey söylemek için bir fırsat bekliyordu* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ Tutanak, kayıt defteri. ‖ Haraç defterdarlarının toprak ölçülerini yazdığı defter. ‖ Süvari kolu.

— *Esk. Ceride-i feride*, eşi olmayan tek gazete. ‖ *Ceride-i nüfus*, nüfus kütüğü.

— İstat. *Ceride kalemi*. *Esk.* Nüfus sayımını yöneten teşkilât.

— ANSİKL. Türk basınında süreli yayınlara verilen ad. Bu adın halk arasında yayılmasına, *Ceride-i Havadis* gazetesi sebep oldu. *Zabıt ceridesi, Resmî ceride, Ceride-i Resmiye, Ceride-i Adliye, Ceride-i İlmiye, Ceride-i Mehakim, Ceride-i Askeriye* gibi gazeteler de çıkmıştır. (M)

CERİDE i. (ar. *cerid*, hurma dalı, cirit sopası'ndan *ceride*). Tasav. Şiiliğin bölümlerinden biri olan Şia-i İmamiye'de ölü ile mezara gömülen iki sopa.

— ANSİKL. Tasav. Bu sopalar yaş ağaçtan kesilir ve uçlarına ölünün inanç sahibi olduğunu gösteren arapça sözler yazılır. Bu sopalardan biri ölünün sağ tarafına; bedeniyle iç kefeni arasına, diğeri de sol tarafına ve iç kefeniyle dış kefeni arasına konulur. Bu şekilde mezara ölüyle birlikte yaş sopalar konmasının sebebi, sopaların kabirde yaş kaldıkça ölüye azap edilmeyeceği inancıdır.

Seyyah bektaşî ve kalenderî dervişlerinin ellerinde taşıdıkları mızrağa da ceride denir. (M)

Ceride-i Askeriye, sadrazam Fuad Paşa tarafından kurulan resmî askerlik gazetesi (1863). Yazarları arasında Şinasi ve Ahmed Midhat Efendi de bulunuyordu. (M)

Ceride-i Havadis, Türkiye'de çıkarılan ilk özel gazete (1840-1864, 1212 sayı). William Churchill adında bir ingiliz tarafından kuruldu. İlk sayısı 1840 ağustosu başında çıkan gazetenin yayımını William'ın oğlu Alfred Churchill ve daha sonra Josephe Mataies devam ettirdi. Başlangıçta on günde bir çıkarılırken sonradan haftalık oldu. Hükûmetten para yardımı görerek yarı resmî hale geldi. 1860 Ekiminde *Ruzname* adıyle 4 günde bir ek yayım yapmağa başladı. Sonradan bununla birleşerek *Ruzname-i Ceride-i Havadis* adını aldı (25 eylül 1864). *Ceride-i Havadis* ile Ağâh Efendinin kurduğu *Tercüman-ı Ahval* arasında 1860'tan itibaren devam eden mücadeleler türk basınında ilk tartışma örneklerindendir. (M)

Ceride-i Resmiye, T.B.M.M. hükûmetinin resmî yayın organı. Matbuat ve istihbarat dairesi tarafından 7 ekim 1920'de yayımlanmağa başladı. Sonradan *Resmî Ceride*, daha sonra da *Resmî Gazete* adını aldı. (Bk. RESMÎ GAZETE.) [M]

Ceride nezareti, osmanlı devletinde XIX. yy.ın ilk yarısında kurulan maliye dairesi. Mahmud II tarafından yapılan ıslahat sırasında yeni kurulan askerî teşkilâtın masraflarını karşılamak için devletin bazı gelirleri Mansura defterdarlığına verildi. Darbhane defterdarlığında padişahın özel tahsisatı olan Cebi Hümayun hazinesinden başka gelir kalmadı. Diğer ihtiyaçlar için yeni kaynaklar bulmak gerekti. İstanbul ve Edirne dışındaki Anadolu ve Rumeli vilâyetlerinde nüfus sayımı yaptırılarak defterleri İstanbul'a gönderildi. Vakıflara ait işler Evkaf nezaretine, Haraç defterdarlığına ait olanlar da Mansura defterdarlığına devredildi. Nüfus sayımı defterlerini muhafaza etmek, nüfus değişikliklerini tespit etmek, bu defterlere göre tarhedilecek vergilerin hesaplanmasını yapmak üzere Ceride muhasebesi yeniden teşkilâtlandırıldı ve adına Ceride nezareti dendi. Bir nazır, bir başkâtip, bir münşi, bir defterî ve gerekli sayıda memurlardan meydana geliyordu. Önceleri Darbhane defterdarlığına, daha sonra da teşkil edilen Maliye nezaretine bağlandı (1838). 1840'ta Ruznamecilik kalemi ile birleştirildi ve Muhasebe-i Umumiye müdürlüğü haline kondu. (M)

CERİD oymağı, Bozulus'a bağlı türk oymağı. 1692 Yılında Urfa (Ruha) sancağının Harran nahiyesine yerleştirilmek istendi; fakat bu adı taşıyan büyük grup Çukurova'da bulunmakta idi. Bunların 1691 yılında Ayas, Berendi ve Kınık kazalarında iskânlarına çalışıldı. Cerid oymaklarının iskân edilmesi XIX. yy.da Cevdet Efendinin de (Paşa) görevli olduğu Fırka-i ıslahiye (ıslah fırkası) ile mümkün oldu. (M)

CERİGNOLA, İtalya'da şehir; Apulia'da (Foggia ili), Ofanto yakınında; 49 300 nüf. Gonzalo de Cordoba, Nemours dükü armagnaclı Louis'yi burada yendi (28 nisan 1503). [L]

CERİGO. Bk. KYTHERA.

CERİGOTTO. Bk. ANTİKYTHERA.

CERİH sıf. (ar. *cerh*, yaralama'dan *cerîh*). *Esk.* Yaralanmış olan, yaralı.

— *Esk. Cerih-ül-fuâd* (veya *cerih-ül-kalb*), yüreği yaralı. (M)

CERİHA veya **CERHA** i. (ar. *cerh*, yaralama'dan *cerîha* veya *cerha*). *Esk.* Yara: [...] *içinde kanıyan bir cerihası gizlidir* (Cenab Şahabeddin).

— *Esk. Ceriha-dâr*, yarası olan, yaralı. ‖ *Ceriha-dâr etmek (olmak)*, yaralamak veya yaralanmak. İncitmek, kırmak (incinmek): *İzzet-i nefsinin cehia-dâr edilmemesi* (Atatürk). ‖ *Ceriha-i iltiyâm-nâ-pezîr*, onulmaz, iyi olmaz yara. (M)

CERİKAN i. (ing. *jerry*, ingilizlerin almanlara taktığı ad ve *can*, bidon'dan). İçine 20 litrelik bir sıvı alabilen, taşınabilir kap; daha çok petrol ürünlerinin taşınması için kullanılır. (1942'den 1945'e kadar Müttefik ordularında yaygın şekilde kullanıldı.) [L]

CERİM sıf. (ar. *cürm*, suç'tan *cerîm*). *Esk.* Suçlu, cani. (M)

CERİM i. Denizc. İskenderiye kıyılarında ve Nil nehrinde kullanılan küçük yelkenli tekne. (L)

CERİME i. Bk. CEREME.

CERİNTHE i. Sarımsı, mavimsi veya firfiri çiçekli bitki. Dağlarda yetişir. (Hodangillerden.) [L]

CERİODAPHNİA i. Solungaç ayaklı, kabuklu küçük hayvan. Su perisine benzer, onun gibi tatlı suda yaşar. (Kabuğunun derisiğinde çokgen bölüntüler bulunur.) [L]

CERİR bin ATİYE, emevî hiciv şairi (öl. 733-?). Önceleri daha çok ikinci derecedeki şahısları hicvediyordu. Çağının ünlü şairlerinden Farazdak ile olan çatışmaları ünlüdür. Haccac'ın Irak valiliği esnasında onun takdirlerini kazanarak halife Abdülmelik'in sarayına girmeğe muvaffak oldu. Halife Ömer bin Abdülaziz devrinde hayatının en parlak devrini yaşadı. Şiirlerinde bedevî hayatının izlerini bulmak mümkündür. Hicviyeleri yanında devrin ileri gelenlerine yazdığı kasideleri ve ayrıca mersiyeleri sanatının üstünlüğünü göstermektedir. (M)

CERİRE i. (ar. k.). *Esk.* Suç, kabahat. (M)

CERİSA, Tunus'ta bölge. Yukarı Tell'de (Kef valiliği). Önemli demir madeni. (L)

CERİTELLA i. (yumuşakça cinsi *cerithium*'dan). Karındanbacaklı yumuşakça fosili. Avrupa ve Hindistan'da Triyastan Tebeşir çağına kadar görülür. *Cerithiopsidae* familyasından. (L)

CERİTHİİDAE çoğl. i. Önden solungaçlı, karından bacaklı yumuşakçalar familyası. Bu familyadaki yumuşakçaların biçimi uzunca ve kulemsi sarmaldır. Kavkının üzerinde çıkıntı, diken veya yumru şeklinde bezekler bulunur. Burma halkası pek çoktur. (Kıyı bölgelerinde veya sığ yerlerde, kayaların altında veya deniz bitkilerinin arasında yaşar. Sıcak ve ılıman denizlerde pekçok türü vardır. Triyas çağından itibaren fosiline rastlanır.) [L]

CERİTHİOPSİDAE çoğl. i. Karından bacaklı yumuşakça familyası. Sık sarmal, dar ve deliksiz kavkılı küçük türleri kapsar. Bütün denizlerde rastlanır. Başlıca cinsleri: *cerithiopsis, cerithiella, eumetula, sella* v.b. (L)

CERİTHİUM i. Önden solungaçlı, karından bacaklı yumuşakça. Dokunaçları az gelişmiştir. Gözleri dışarıda, dokunaçların dibine yakın, sifonu kısa, ayağı ovalımsı uzun, kavkısı kulemsi, kavkı ağzı ovaldir.

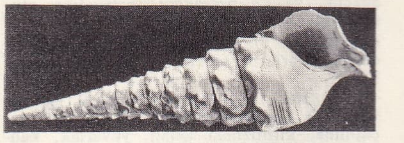

— ANSİKL. *Cerithium*'lar dünyanın bütün sıcak ve ılık denizlerinde yaşar. Triyastan itibaren fosiline rastlanır; en çok eosende görülür. Paris bölgesinde bunların kavkılarının birikmesinden kaba kalker tabakaları meydan gelmiştir. *Cerithiidae* familyasından. (L)

CERMEN. Bk. GERMEN.

Cern (başlangıçta Nükleer Araştırmalar Avrupa teşkilâtı diye adlandırılan ORGANİSATİON EUROPÉENNE POUR LA RECHERCHE NUCLÉAİRE'in kısaltması), 1954'te yalnız nükleer araştırma için Avusturya, Belçika, Danimarka, Federal Almanya cumhuriyeti, Hollanda, İspanya, İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya, Norveç, Yugoslavya ve Yunanistan arasında kurulmuş Avrupa işbirliği teşkilâtı. Amacı uygulamalı araştırma olmayıp sadece ilmî araştırmadır. Cenevre yakınlarında Meyrin'de kurulmuş başlıca iki parçacık hızlandırıcısı vardır. Hızlandırıcılardan biri 600 meraelektron-volt gücünde bir synchrocyclotron'dur. Öteki 25 gigaelek-

Foto. *Giraudon, Anderson-Giraudon* (LAROUSSE)

tron- voltluk ters münavebeli protonlu bir synchotrondur ve günümüzde dünyadaki parçacık hızlandırıcılarının en büyüğüdür. (L)

CERNA (Panait), romanyalı şair (Cerna, Dobruca 1881-Leipzig 1913). Bulgar asıllı dır. Doğduğu yerin adını aldı. 1910'da yayımladığı şiir derlemesinde var olma ve acı çekme meselelerini konu edinir. Bu şiirlerde yüksek bir ülkücülük havası vardır. (L)

CERNAUTİ. Bk. ÇERNOVTSİ.

CERNAVODA, Romanya'da (Dobruca bölgesi) şehir, Tuna kıyısında, Balta'nın kenarında; 6 100 nüf. Tuna'yı Karadeniz'e bağlayacak kanalın başlangıç noktası. Çimento fabrikaları. (L)

CERNE. Esk. coğ. Atlas okyanusunda ada. Kartacalı amiral Hannon tarafından bulundu; eskilerin dünyanın batısında ulaştıkları son nokta olduğu kabul edilir. Bugünkü *Madeira* veya *Tenerife* (Kanarya adaları) olduğu sanılır. (L)

CERNUDA (Luis), ispanyol şairi (Sevilla 1902-ay.y. 1963). Yalnızlık ve insanlar arasında anlaşma ve birlik sağlama yoksunluğu karşısında duyduğu sıkıntıyı lirizm içinde romantik bir hava ile anlatır. *La Realidad y el deseo* (Gerçek ve Arzu) [1936-1956] adlı eseri ünlüdür. (L)

CERNUNNOS i. Eski bir galya tanrısına verilen ad; bu tanrı bazı kelt (Chaudron de Gundestrup, Danimarka) ve galloroman (Nautes de Paris, Reims dikme taşı v.b.) anıtlarına çizilmiştir. Başında kulaklar ve geyik boynuzları bulunan yaşlı bir adamdır; bazen hayvan dünyasının ve yeryüzü refahının tanrısı koç başlı bir yılanla birlikte görülür. (L)

CERNUSCHİ (Enrico), italyan siyaset adamı ve iktisatçısı (Milano 1821-Menton 1896). 1848'de Lombardiya ihtilâline katıldı, Fransa'ya sığındı, Paris bankasının müdürü oldu, fakat siyasetten vazgeçmedi. Uzakdoğu'yu dolaştı, Paris belediyesine bıraktığı Velasquez caddesindeki evinde (Cernuschi Müzesi) birçok sanat eseri topladı. İktisat üzerine birçok eser yazdı. (L)

Cernuschi müzesi, içindeki japon sanatına ait koleksiyonlarıyle birlikte Enrico Cernuschi'nin Paris şehrine bağışladığı uzakdoğu sanatları belediye müzesi; Monceau parkı içindeki konaktadır. Müze başka eserlerin eklenmesiyle zenginleştirildi ve 1937'de yeniden düzenlenerek Eski Çin devri müzesi haline getirilmiştir. Müzedeki en ilginç parça 4,50 m yüksekliğindeki tunçtan bir japon heykeli olan Meguro Buddhası'dır. (L)

CEROCOMA i. Madenî mavi veya yeşil böcek. Erkeğinin duyargaları çok geniş ve sarıdır *(Cerocoma Schaefferi* tachytes'lerin yuvalarında yaşar, yiyeceklerine ortak olur. Kınkanatlıların *meloidae* familyasından). [L]

CEROPEGİA i. Hint okyanusunu çevreleyen bölgelerde yetişen bir bitki. Gösterişli olduğu için Avrupa'da sıcak limonluklarda yetiştirilir. (Tohumlarıipekligillerden.) (L)

CEROPLASTES i. Kırmız böceği. Salgıladığı mumsu tabakanın altında, o tabakaya yapışık olarak yaşar. Örnek türü *ceroplastes rusci*, küçük bir kaplumbağayı andırır, kambur biçimdedir ve incir ağaçlarına çok zararlıdır. (Eşkanatlı böceklerin *coccidae* familyasından.) [L]

CEROSTOMA i. Küçük kelebek. Parlak renkli tırtılı, düzgün bir kozada kundaklanır. (Şeftali böceğinin [*Cerostoma persicellum*] tırtılı şeftali ağaçlarının tepelerini kemirir. *C. asperelium* elma ağacında yaşar. Pulkanatlıların *tineidae* familyasından.) [L]

CEROXYLON i. Mum palmiyesinin cins adı.

— ANSİKL. *Ceroxylon*'un beş türünden en çok tanınanın boyu 60 m'yi bulur. Hurma yaprağına benzeyen, fakat 6-8 m uzunluğunda yaprakları vardır. Bu palmiye *(Ceroxylon Andicola)* Peru'da, And dağlarında, daimî kar hizasına yakın yüksekliklerde yetişir. Ceroxylon, İspanyolların *palma mumu* dedikleri bir mum (seroksilin) salgısı çıkarır. Bu salgı, gövde boyunca 1 sm kalınlığında bir tabaka meydana getirebilir. (L)

CERQUOZZİ (Michelangelo) **[Michelangela delle Battoglie** diye anılır], italyan ressam ve gravürcüsü (Roma 1602-ay.y. 1660). Önceleri Emilo de Salvatore Rosa'yı taklit etti; onun gibi savaş resimleri yaptı, sonradan «delle Bambocciate» diye anılan Pieter Vander etkisinde halk yaşantısını canlandıran tablolarla güldürücü kompozisyonlara çalıştı: *Hayvan Hırsızları* (Nantes), *İtalyan Şenlikleri* (Louvre). Dinî konularda *Aziz Yuhanna'nın Kehaneti, Aziz Paulus'un Dine Girişi* (Roma Millî galerisi). Ofort çalışmaları da yaptı. (L)

CERRAH i. (ar. *cerḥ*, yaralama'dan *cerrāḥ*). *Esk.* Önemsiz yaraları tedavi eden kimse: *Kapından cerrah gitmesin / Sen d'olasın benim gibi* (Karacaoğlan). ‖ Ameliyat uzmanı hekim (bk. OPERATÖR): *Cerrah hastasının canını yakacak* (F.R. Atay). *Hüseyin Nazmi sert elli bir cerrah gibiydi* (H.Z. Uşaklıgil).

— Tıp. *Cerrah neşteri*, yarayı deşmek ve ameliyat yapmak için kullanılan ince, keskin bıçak. ‖ *Cerrah mili*, derin yara v.b. deşmek için kullanılan sonda.

◆ **Cerrahbaşı** blş. i. Teşk. tar. Saray cerrahlarının âmiri.

— ANSİKL. Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda sarayda, orduda ve dârüşşifalarda tabip, cerrah, kehhal gibi sağlık işleriyle uğraşan kimseler bulunurdu. Bunların en değerlileri padişah ve yakınlarının sağlıkları ile meşgul olmak üzere sarayda görev alırdı. Bunlara hassa veya saray hekimleri, cerrahları ve kehhalları denirdi. Sarayda sağlık işleriyle uğraşan hizmetkârların sayıları zaman zaman değişmiştir. Mehmed II (Fatih) ve hattâ Murad II devrinden beri bu sıhhî personelin başında hekimbaşı, cerrahbaşı ve kehhalbaşı gibi şefler görülür. Ancak hekimbaşı, bilgisinin genişliği ve nüfuzu itibarıyle hepsinden üstündü; cerrahbaşı ve kehhalbaşı ona bağlıydılar. Hekimbaşı, saray sağlık personelinin başı olduğu kadar, bütün imparatorluğun sağlık işlerinden de sorumluydu. Cerrahbaşı ile kehhalbaşı da, hekimbaşının emri altında olmakla beraber, kendi şubeleri dahilinde imparatorluk hudutları içinde bir sorumluluk taşıyorlardı. Yeniçeri ocağında, donanmada, tophanede ve kumbaracı ocağında olduğu gibi, sefer halinde teşekkül eden ordularda da bağımsız cerrahbaşılar vardı. Yeniçeri ocağının sağlık teşkilâtı hekimler ve cerrahlardan meydana gelirdi. Hekimler, Yeniçeri ocağı mensuplarından değildi, maaşla tayin edilen müslüman veya hıristiyan yahut musevî görevlilerdi. Cerrahlar ise Yeniçeri ocağına bağlıydılar ve Ağakapısındaki ehl-i hirfetten, yani sanatkârlardan sayılırlardı. Cerrahlar şakirtlik (çıraklık) ile işe başlarlar ve zamanla kalfa ve cerrah olurlardı. İçlerinden biri de Yeniçeri ocağı cerrahbaşısı olurdu.

Cerrahbaşı, sefer zamanında elli bin akçe maaş alırdı. Kendisine ayrıca günde on çift ekmek, iki okka et ve iki kile de arpa verilirdi. Maiyetindeki kalfalara ise altışar bin çürük akçe ile günde bir ekmek, her beş kişiye dört okka et ve dört kile arpa verilirdi.

Ayrıca cerrahbaşı ile kalfalarına ikisi sütunlu olmak üzere dört çadır, bir çeşme, yirmi beygir ve bir seyis de tahsis edilirdi. Yeniçeri ocağına mensup olan diğer sanatkârlar gibi cerrahlar da barış zamanında veya emekliliklerinde dükkân açabilirlerdi. Ancak bir cerrahın dükkân açabilmesi için imtihan olması ve rüus, yani diploma alması lâzımdı.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra (1826) kurulan modern orduda, taburlar ve alaylarda daha çok sayıda cerrahlar bulunduğundan bunlardan birine de sercerrah, yani cerrahbaşı denildi. Ayrıca, hassa, mirî ve ordu cerrahlarının başında birer cerrahbaşı olduğu gibi, serbest çalışan cerrahların başında da cerrahbaşılar vardı. Yeniçeri ocağında olduğu gibi çeşitli dârüşşifalarda da pekçok cerrah bulunduğu için bunların biri sercerrah, cerrahbaşı veya cerrahı evvel unvanı ile anılırdı. Resmî müessesede çalışan cerrahlara genellikle mirî, yani resmî cerrah denirdi. Bunların başında da ayrıca bir mirî cerrahbaşı bulunurdu. Mirî cerrahlar arasında da birçok müessesenin başında bir cerrahbaşı olduğu gibi bütün bu resmî cerrahların başında da ayrıca bir mirî cerrah daha vardı. Cerrahbaşı, barışta daima padişahın yanında olduğundan emrinde bir piyade kayık bulunurdu. Savaş zamanlarında ise cerrahbaşılar sadrazam ve serdarıekremlerin maiyetinde idiler. Sefer sırasında cerrahbaşıların ve hattâ cerrahların dahi müstakil çadırları ve ayrıca savaş tahsisatları vardı.

Ordu ve mirî cerrahlarının ihtiyaçları genellikle cerrahbaşılar tarafından sağlanır ve cebehane yani ambar yolu ile ihtiyacı olan cerrahlara dağıtılırdı. Gerektiği zaman cebecibaşı, hattâ ihtiyaç sahibi olan cerrahlar da kendi paraları ile mal satın alırlardı. Bu masraflar daha sonra kendilerine ödenirdi. Bu konulara ait elde pekçok arviş kaydı bulunmaktadır.

1835 tarihli bir arşivde «mülga cerrahbaşılık» denildiğine göre o tarihte bu unvanın kaldırılmış olduğu kabul edilebilir.

Cerrahbaşıların raporları tedavi ve istirahat hususunda muteber olduğu gibi, malûllük ve emeklilik hallerinde de muteberdi. Çıraklıktan yetişen cerrahlara, sünnetçilere, kırık ve çıkıkçılara, diş çekebilen berberlere ve sülükçülere rüus (diploma) vermek, imtihan ve kontrol etmek hakkı da yine cerrahbaşılara ait idi.

◆ **Cerrahin** çoğl. i. *Esk.* Cerrahlar.

— Teşk. tar. *Cerrahîn-i hassa*, osmanlı sarayında cerrahlara verilen ad. (Bu teşkilâtın başında sonraları *sertabib-i şehriyarî* denilen hekimbaşı bulunuyordu.)

◆ **Cerrahiye** sıf. *Esk.* Cerrahînin müennesi.

◆ **Cerrahlık** i. Cerrah olma hali, cerrahın mesleği. (M)

CERRAHHANE i. Osmanlı imparatorluğunda, ordu için cerrah yetiştiren müessese verilen ad.

— ANSİKL. Tıp öğretiminin modern hale getirilmesi yolundaki ilk adım Selim III devrinde atıldı (1805). Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin (1774-1834) teşviki üzerine modern bir tıbhane kurmak isteyen Selim III, devrin taassubu yüzünden bunu başaramadıysa da, 1805'te Kuruçeşme'de yalnız rum tebaa için bir üniversite ve bu arada bir tıbbiye kurulmasına izin verdi. Müslümanlar için de ayrı bir tıbhane açmak isteyen Selim III, Kabakçı Mustafa isyanı üzerine tahttan indirilince bu teşebbüs başarı ile sonuçlanamadı ve bu arada Kuruçeşme'deki tıbbiye de kapandı. Mahmud II, yeniçeri ordusunu kaldırdıktan sonra (15 haziran 1826), batılılaşma hareketleri arasında Tıbhane ve Cerrahhane-i Âmire'yi kurdu (14 mart 1827). Şehzadebaşı'nda açılan bu müessesede 20 kadar cerraha, sanıldığına göre bir macar dönmesi olan Mehmed Necati Efendi tarafından ders verildi. 1832'de Cerrahhane, Topkapı sarayının sur harici kısmında, Değirmenkapısı yanındaki üç koğuşluk hastalar odasına taşındı. Buraya kura neferlerinden yaşı küçük olanlar öğrenci olarak alındı ve Sade de Calliere adlı dünyaca ünlü bir fransız cerrahı da müdür tayin edildi. Sıkı bir disiplin altında bulunan

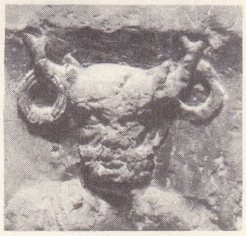

CERNUNNOS
boynuzlu tanrı yüzü
(Cluny müzesi)

Cernuschi müzesi
XVIII. yy.
Meguro Buddha'sı

Foto. Archives phot., Giraudon (LAROUSSE)

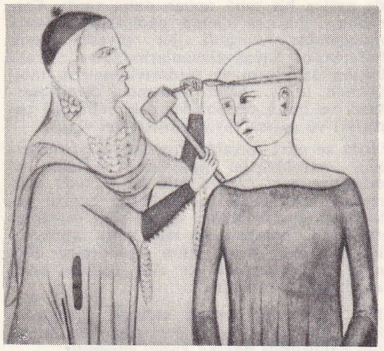

cerrahî
beyin ameliyatı
1345'ten kalma minyatür
(Condé müzesi, Chantilly)

cerrahî âleti kutusu
Atina'da Asklepieion'da
bulunan alçak kabartma
(Atina müzesi)

cerrahî
XVI. yy.da katarat ameliyatı
Guillemeau'nun «Göz
Hastalıkları İncelemesi»
adlı eserinden (1585)

bu okulda, Tıbhane hocalarından Osman Saib Efendi ders nazırı idi. Gene Tıbhane hocalarından ve Topkapı Askerî hastahanesi hekimlerinden Kostantin Efendi tababet ile ilgili çeşitli dersler verirdi. Sade de Calliere ise umumî teşrih, ameliyatı cerrahiye, küçük cerrahî, etiyoloji ve semptomatoloji ile kimyayı cerrahî gibi cerrahlık ile ilgili dersleri verirdi. Tıbhanedekinin aksine Cerrahhanede öğretim türkçe idi. Öğretim süresi ise dört yıldı.

Tıbhanenin bulunduğu Tulumbacıbaşı konağı daha sonra Mansure hazinesince bir şahsa satıldığından Abdülhak Molla'nın 1836'da verdiği bir takrir üzerine Tıbhanenin 139 kişilik mevcudu ile Cerrahhanenin 107 kişilik mevcudu altı ay kadar sonra (kasım 1836 başları) Otlukçu kışlasına taşındı ve Mekteb-i Tıbbiye adını aldı. 1838'de gene her iki mektep, bugünkü Galatasaray lisesinin yerindeki Enderun Ağaları mektebi binasına taşındı ise de, bu bina o yıl Galatasaray yangınında yandı. Fakat Hekimbaşı Abdülhak Molla ve Tıbbiye muallimlerinden Stefan'ın gayretleriyle gene aynı yıl bazı ilâvelerle yeniden tamir edildi ve Mahmud II'nin bir nutku ile açılan bu okula «Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne» adı verildi. Bu yeni tıbbiyede öğretim süresi altı yıldı. İlk otopsi dersleri burada verildi. Talebe, cerrah ve eczacı olarak ikiye ayrıldı. Cerrahhanenin bilinen en eski mezunları İsmail (Hekimbaşı ve cerrah İsmail Paşa), Kâmil, Ali, Hüseyin, Şerif, Nuri (Ziya Nuri Paşanın babası Mehmed Nuri) ve Veli Efendilerdir. (M)

Cerrahhane-i Âmire, Avrupa usulünde ameliyat yapan cerrahlık kurumu. Mahmud II devrinde İstanbul'da Tophane'nin kuruluşundan beş yıl sonra açıldı (1832). Tıp ve cerrahlık öğrenimi önce ayrı ayrı okullarda yapıldı. Bu kurum daha sonra Tıp okulu ile birleştirildi (1838). [M]

CERRAHÎ i. (ar. *cerh*, yaralama'dan *cerrâhî*). Tedavi ilminin çıplak el veya âletle müdahaleyi gerektiren bölümü. ‖ *Diş cerrahisi*, operatör diş tabibinin uzmanlık alanı. (Diş cerrahîsi ağız boşluğu mukozasına, kemik kısımlarına ve dişlere yapılan müdahaleleri kapsar.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Küçük cerrahî*, küçük ameliyatlarla yetinen cerrahî. (Aslında küçük cerrahî diye bir şey yoktur, zira önemi ne olursa olsun her cerrahî müdahale, asepsi, kanamayı durdurma, hastanın biyolojik durumunu göz altında bulundurma gibi tedbirleri gerektirir.)

— ANSİKL. *Cerrahî*'nin tarihi çok eskidir: tarihöncesine ait kafatasları üzerinde canlı iken yapılmış delgi ameliyatı izlerine rastlanmaktadır. Bu ameliyatların tedavi için değil de büyücülük amacıyle yapıldığı sanılmaktadır. Bugün bile bazı Peru ve Avustralya kabilelerinde bu gibi ameliyatlara rastlanmaktadır. Mısır'da Teb, Luksor ve Denderah'ta, Kalde ve Çin'de, Avrupalılarla temas edilmeden önce yapılmış kabartmalar üzerinde görülen cerrahî müdahale izlerine gerçek cerrahî adı verilemez. Her zaman yüksek operatör yeteneklerine sahip oldukları bilinen Hintliler eski çağlardan beri cerrahlık işinde ileri idiler. Fakat akla uygun gerçek cerrahlık, eski Yunanlıların eseridir; cerrahlığın bir ilim haline gelmeğe başladığını gösteren belge de Hippokrates'in eserleridir. Bu eserler daha o zaman cerrahîde büyük bir ilerleme olduğunu göstermektedir: çekmenler, kan almalar, burun poliplerinin çıkarılması, kanlı hacamatlar, cerahat boşaltmak için göğüs kafesinin yarılması, demir veya ateşle karnın açılması ve birçok başka ameliyatlar bu eserlerde tanımlanmıştır. Yine bu kitaplarda kırıkların mekanizması ve tedavileri, sargıların ve ortopedik âletlerin nasıl kullanılacağı gösterilmiştir. Yunan cerrahîsi İskenderiye ve Roma cerrahîsi diye ikinci bir devre halinde devam eder.

İskenderiye okulu, cerrahî ile beraber anatominin de ilerlemesine hizmet etmiştir: bu devrenin parlak bilginleri Herophilos ile Erasistratos'tur.

Roma'da Celsus'un eseri daha kuvvetli olduğu halde Galenos'un eserleri, ilkçağı o derece etkilemiştir ki yazıları günümüze kadar saklanmış ve nakledilmiştir.

Bizanslı derlemeciler Yunan cerrahîsinin geleneklerini devam ettirmişlerdir.

Ortaçağda kilisenin felsefî düşüncelerinden ötürü cerrahî, ister istemez bir gerilemeye uğramış ve uygulamalar, Araplarda olduğu gibi ikinci derecede kişilere bırakılmıştır. Böylelikle iş, berberlerin eline kadar düşmüş, onlar ise ufak tefek müdahalelerle yetinmişlerdir.

XI. yy.da bazı hekimler magrıp üniversitelerine devama başlar ve Salerno okulunun parladığı görülür; ilk defa burada «doktor» ve «üstat» unvanları verilmeğe başlanır. Cerrahî alanında bu unvana sahip olanların en ünlüsü *Cyrurgia* (Cerrahî) yazarı Guglielmo da Saliceto'dur.

Fransa'da cerrahlarla berberlerin arasında dört yüz yıl süren bir mücadele sürüp gitmiştir. Fransa'da XVI. yy.ın en bilgili cerrahı hiç şüphesiz Guy de Chauliac'tır; metotlu ve bilgince bir derleme olan *Chirurgia Magna* (Büyük Cerrahî) onun eseridir. Rönesansta, Vésala ve Harvey sayesinde fizyoloji ve anatomi alanında elde edilen ilerlemeleri Ambroise Paré ile Franco'nun çalışmaları izledi. Bu arada isveçli cerrah Wurtzius'u da unutmamak gerekir.

XIX. yy.da (1847-1867) cerrahî alanında devrim yapan iki buluş ortaya çıktı: anestezi ve intanla savaş.

● İlk genel anestezi denemesini, ingiliz kimyacısı Humphrey Davy'nin güldürücü fizyolojik etkisini keşfettiği azot protoksitle Horace Welles yaptı. Eterle anesteziyi Morton ile Jackson, kloroformla anesteziyi de Simpson denediler. Bu keşfin yaygın olarak kullanılması ağrısız ameliyatı mümkün kılıyordu ama cerrahî gene de öldürücüydü: Koeberlie, Pean, Spencer, Welles v.b. gibi kâşiflerin bütün didinmeleri ameliyatlardaki intanı önlemeğe yetmiyor, ameliyatların öldürücü niteliği sürüp gidiyordu. Bu devirde elbette bazı hallerde başarılı sonuçlar alınıyordu; fakat ameliyat sonrası intan daimî bir tehlike olmakta devam ediyordu.

● İkinci büyük ilerleme, Semmelveis'in sezinlediği, Pasteur'ün gerçekleştirdiği ve Lister'in uyguladığı asepsi ve antisepsi olgusudur. 1875'ten 1900'e kadar yirmi beş yıl içinde, bu iki büyük adam sayesinde bugünkü modern cerrahî doğdu; modern cerrahî bütün memleketlerin katıldığı gerçek bir ortak çalışmanın ürünüdür. Patoloji, tıbbî-cerrahî bir alan oldu; cerrahî gittikçe daha cesur atılımlara girişti. Önce karın cerrahîsinde büyük adımlar atıldı; sonra Birinci Dünya savaşı ameliyat tekniklerinde büyük ilerlemelere yol açarak cerrahî imkânları genişletti. İki dünya savaşı arasında kan nakli ve sinir sistemi cerrahîsi ortaya çıktı. İkinci Dünya savaşı biyolojik fonksiyonların daha derinden incelenmesine yol açtı; kan, plazma veya bunların eş-etkilileri verilerek yaralıların canlandırılması sağlandı. Canlılarda intanlara karşı savaş, antibiyotiklerin bulunması ile mümkün oldu. Akciğer, kalp ve beyinde eskiden hayal bile edilemeyecek ameliyatlar yapıldı (msl. kalp nakli). Cerrahî, fizyolojik hale geldi; tekniğinin üstünlüğü, ameliyat öncesi ve sonrası bakım ile ve istatistik rakamlar açısından değerini ortaya koydu.

— *Türkiye'de*. Türklerin cerrahîye verdikleri önem pek eski bir geçmişe dayanır. Orhun kitabelerinde (VIII. yy.) ve bazı eski uygur belgelerinde cerrahî ile ilgili terimlere ve yaralar için ilâç tarifeleri yer almaktadır. Türklerin İslâmlığı kabul etmelerinden sonra cerrahî üzerindeki bilgileri daha da gelişmiştir. Buharalı İbni Sina'nın *El-Kanun fi't-Tıb* (Tıp Kanunu) adlı eseri tıp ilmini ve bu arada cerrahîyi beş yüz yıl etkisi altında bıraktı. Bu büyük eserde, böbrek ve safra kesesi taşları, gırtlak ve kemik ameliyatları ele alınmış ve idrar tutulmalarında leğen yolu ile mesanenin açılması ve tekrar kapanması için devamlı olarak «enbub», yani sonda kullanılması tavsiye edilmiştir. İbni Sina, iltihaplı şişlerin yarılarak cerahatin boşaltılması gerektiğini de söylemiş, bu arada yarmanın sinir ve damarların anatomisini iyi bilen bir cerrah tarafından yapılması lüzumuna da işaret etmiştir. Eserinde, cerrahî müdahalelerde acıyı önleyebilmek için, hastayı uyuşturmak veya uyutmak üzere afyon, banotu ve sarı sabır gibi uyuşturucular ile şarap verilmesini de tavsiye eder. Nefes borusunu kesme ameliyatının ise ilk defa Ebülkasım veya İbni Sina tarafından yapıldığı söylenir. Omur kaymalarında baskı ile yerine koyma metodunu ilk defa bulan da yine İbni Sina'dır.

Selçuklu türklerinde de cerrahîye büyük bir önem verildi. Musul'daki Gökbörü hastahanesinde, Kayseri'deki Gıyaseddin tıp mektebi ile Gevher Nesibe hastahanesinde usta cerrahlar devamlı olarak bulunurdu. Musul ve Halep atabeyi İmadeddin Zengioğlu Nureddin Şehid'in kurduğu hastahanede ünlü cerrahî bilgini Muvaffakûddin İbnül Matran (öl. 1191) birçok başarılı ameliyat yaptı. Ünlü cerrah Fasil, Alâeddin Keykubad'ın son derece tehlikeli bir çıbanını başarılı bir cerrahî müdahale ile tedavi etti.

Selâhaddin-i Eyyübî'nin Kahire'de kurduğu hastahanede tabip ve göz mütehassıslarından başka cerrahlar da vardı. İlhanoğulları tarafından 1308'de kurulan Amasya dârüşşifasında on dört yıl cerrahlık yapan Sabuncuoğlu Şerafeddin bin Ali, 1465'te yazdığı *Cerrahiye-i İlhaniye* (İlhanlı Cerrahîsi) adlı eserine 134 ameliyat resmi ve pekçok cerrahî âletlerinin şeklini de koymuştur.

Türklerde eski devirlerde cerrahî tatbikatı özellikle küçük cerrahî idi. Orduda, yaralar için genellikle *key*, yani dağlama metodu tatbik edilirdi. Çeşitli cerrahî araçları ise sandıklarda saklanırdı. Yaralar şarap, sirke veya rakı ile yıkanır, yapılan çeşitli merhemlere ise çok defa balmumu, sadeyağ, zeytinyağı, kâfur, kurşun tozu, nişadır, civa, safran, cehennem taşı, yumurta akı, sakız, tuz ve şap gibi maddeler karıştırılırdı. Osmanlı devrinde cerrahların başlıca müracaat kitapları Ebülkasım, İbni Sina, Sabuncuoğlu Şerafeddin, Cerrah İbrahim, Cerrah Mesud, Şirvanlı Şemseddin İtaki, Ali Münşî ve Şânizade gibi bilginlerin eserleri idi.

Türkiye'de cerrahî, Mehmed II (Fatih) devrinden itibaren gelişmeğe başladı. XVI. yy.da kıymetli cerrah ve cerrahbaşılar yetişti. Nihayet 1827'de, Mahmud II devrinde modern Tıbbiye ile birlikte Cerrahhane de açıldı ve cerrahî çalışmaları daha ileri bir seviyeye ulaştı.

Türkiye'de cerrah yerine operatör unvanını ilk defa olarak kullanan Prof. Cemil Topuzlu'dur (1868-1958). Cumhuriyet devrinde

Foto. Giraudon, Gucgan (LAROUSSE)

Türkiye'de göz, kulak-burun-boğaz, mide-bağırsak, karaciğer ve safra yolları, böbrek ve idrar yolları, jinekoloji, ortopedi, plastik cerrahî v.b. alanlarda değerli cerrahlar yetişti. Bugün Türkiye'de beyin, kalp, akciğer gibi çok nazik organlarda da her çeşit ameliyat yapılmakta ve Batı dünyasında meydana gelmiş olan en son cerrahî yenilikleri türk cerrahları tarafından en kısa zamanda tatbik edilmektedir. Özellikle, 1968'de Dr. Kemal Beyazıt'ın ve kısa bir süre sonra da Dr. Siyami Ersek'in yaptıkları kalp nakli ameliyatları türk cerrahîsinin gelişmesini göstermesi bakımından önemlidir.

— Diş cerr. *Diş cerrahîsi tarihi,* Etrüsklerde, Mısırlılarda, Romalılarda v.b. protez çalışmalarının varlığını göstermiştir (bk. KÖPRÜ). Fakat elimizde pek az belge vardır; insan uygarlığının başlangıcından beri esaslı bir tedavi ihtiyacına cevap veren bu uzmanlık dalı binlerce yıl boyunca ilkel âletlerle diş çekmekten ileri gidememiştir. Bugün bile bazı ilkel kavimlerde bu basit tekniklere rastlanmaktadır; ne var ki şimdi bunlara, dinî düşüncelerle veya süsleme amacıyle diş kırma veya boyama gibi şeyler de eklenmektedir.

Batı ülkelerinde kullanılan teknikler hakkında ilk bilgiyi Fransız Fauchard'ın 1738'de yayımladığı *Chirurgien-Dentiste* (Dişçi-Cerrah) adlı büyük eserinden elde ediyoruz. Bu eser o zamana kadar bilinenleri açıkladıktan başka bugünkü tekniklerin ilk temellerini de atmaktadır. Bu bakımdan Fauchard, modern dişçiliğin babası kabul edilmektedir. *Modern diş cerrahîsi* (odontoloji) büyük bir gelişme göstermiştir. Bu uzmanlığa erişmek için gereken eğitim her yerde yüksek öğrenim çerçevesi içine alınmıştır; memleketlere göre ya doktora, ya da lisans sınavları gerektirir. Diş cerrahîsi çeşitli dallara ayrılır: diş cerrahîsi veya diş çürüklerinin önlenmesi veya tedavisi için yapılan işlemlerin tümü. Bundan başka, diş tedavisi ve yeniden diş yapma teknikleri dışında kök ve dişözü tedavisi, kakma diş yapımı (inlays, onlays) ve diş seramiği gibi bazı ayırımlar da yapılır. *Ağız-diş cerrahîsinde,* diş çekme ve küçük urların, iltihap odaklarının yok edilmesi yer alır.

Parodontoloji, dişlerin destek dokularının her çeşit bozukluğunu inceleme ve tedavi ile uğraşır.

Çıkarılabilir veya sabit yapma dişler (protezler), tamamen veya kısmen dişlerin yerini tutmağa yarar.

Diş kakması, çene kemiklerinin zar dokusuna protezleri tutundurmak için madenî destekler koymaktır. Desteğe bağlı protezler de sabit veya oynar olabilir. Bu yepyeni teknik, bir çeşit yeni baştan diş kakması demektir; *Ortodonti* veya *diş-yüz ortopedisi* özellikle çocuklar bakımından önem taşıyan bu dal da, bir uzmanlık işidir. Çene kemiği kitlelerinin uyumlu gelişmesini ve dişlerin doğru çıkmasını sağlamak, normal bir eklemleşmeyi hazırlamak veya yeniden meydana getirmek amacını güder.

Diş tabipliği yapan kişi bu uzmanlık dallarının tümü ile ilgilenir, fakat gelişmiş ülkelerde diş cerrahının bunlardan bir veya bir kaçıyle uğraşması istek ve eğilimi hâkimdir.
— Vet. *Veteriner cerrahî* bütün klinik alanlarda ve bütün hayvan türlerinde insan cerrahîsinin ilerlemesini izledi. Asepsiden, gün geçtikçe gelişen anestezi metotlarından, antibiyotiklerden yararlanan ameliyat teknikleri, artık ağır hastaları kurtarmak için düşünülebilecek her şeyi yapacak duruma geldi.

Küçük hayvanlarda yapılabilen ameliyatların hepsi, ister iskelet ister diğer organlar üzerinde olsun insan için düşünülebilenlerin eşidir. Atgiller ve sığırlar, vücutlarının her yerinde, eskiden imkânsız olan çeşitli ameliyatlardan yararlanabilmektedirler.

Tecrübî cerrahî, yalnız hayvanlara değil insanlara da uygulanabilecek, kalp cerrahîsi ve akciğer cerrahîsi gibi yeni ameliyat tekniklerini her gün biraz daha ilerletmektedir. (LM)

CERRAHİYE i. Halvetiye tarikatının bir kolu. (Bk. NUREDDİN CERRAHÎ.) [M]

CERRAH MEHMED PAŞA, osmanlı sadrazamı (öl. İstanbul 1604). Enderun dairesinde Hasoda hizmetinde, cerrahlık göreviyle bulundu. 1574'te, yeni padişah olan Murad III'ün oğlu şehzade Mehmed'i ustalıkla sünnet ettiği için, bir yıl sonra, Hasoda çuhadarlığından, Yeniçeri ağalığı ile taşraya çıkarıldı. 1578'de, kaptanıderya Piyale Paşadan dul kalan Hâce Gevheri Mülûk Sultan ile evlendi. Dördüncü ve üçüncü vezir olarak uzun süre Kubbealtı toplantılarına katıldı. 1596'da, Eğri seferi dolayısıyle, Belgrad'da bulunan osmanlı ordusunun zahiresini satın almağa memur edildi. Bu görevini başarı ile tamamladıktan sonra, ikinci vezirlik ile sadaret kaymakamlığına getirildi. 9 Nisan 1598'de, sadrazam oldu. Sadareti sırasında Avusturya savaşları bütün şiddetiyle devam etti. Rahatsızlığı dolayısıyle divan toplantılarına dahi gidememesi, hakkında şikâyetlere sebep oldu. 6 Ocak 1599'da sadaret mührü kendisinden geri alındı ve ölümüne kadar emekli kaldı.

Aksaray'dan Kocamustafapaşa'ya giden yol üzerinde ve kendi adıyle meşhur olan mahalde, mimar Davud Ağaya bir cami (1593-1594) ve türbe ile medrese, mektep, dershane, sebil, çeşme, şadırvan ve çifte hamam yaptırmıştı. Hamamı, 1908 tarihinden sonra kapanmış, sonradan da bakımsızlıktan yıkılmıştır. Cami köşesindeki çeşme de yok olmak üzeredir. (→ Bibliyo.) [M]

CERRAHNAME i. Eskiden cerrahlık hakkında yazılmış olan kitaplara verilen ad. Eski Doğu tıbbında bu konuda pekçok eser yazılmıştır.

— ANSİKL. Cerrahlığı âdi bir sanat sayan ve tıp biliminin dışında bırakan İbni Sina ve İbni Zuhr gibi bilginler bile bu konuya eserlerinde az da olsa yer vermek lüzumunu duymuşlardır. Cerrahlık konusunda ilk önemli kitap Ali bin El-Abbas-ül-Mecusî'nin (öl. 994) *Kâmil-üs Sinaa* (Mükemmel Cerrahî) adlı eseridir. Bu kitap, o tarihten sonra yazılan bütün cerrahnamelere kaynak teşkil etti. Bu eserden başka İbnül-Kuff ve Ebülkasım üz-Zehravî de cerrahnameler yazdılar.

Osmanlı imparatorluğunda ilk önemli cerrahname, Sabuncuoğlu Şerefüddin Ali'nin 1465'te yazdığı *Cerahat-ül-Hâniye* (Hanlık Cerrahîsi) veya *Cerrahiye-i İlhaniye* (İlhanî Cerrahîsi) veya *Cerrahname-i İlhanî* (İlhanî Cerrahnamesi) adlı eseridir. Bu kitapta Sabuncuoğlu, Zehravî'nin *Et-Tasrîf* (Uygulamalar) adlı eserinin üç bahsini olduğu gibi kitabına almış ve tedavi ettiği hastalar üzerindeki müşahedelerini de kaydetmişti. İçinde ameliyat tarzlarını gösteren resimler de bulunan bu eser, Sabuncuoğlu tarafından Mehmed II'ye (Fatih) takdim edilmişti. Sabuncuoğlu'ndan önce Mukbilzade Mümin de, Murad II adına Cürcanî'nin *Zahire-i Harezmşahî* (Harezmşah Zahiresi) adlı eserini 1437'de *Zahire-i Muradiye* (Murad Zahiresi) adıyle türkçeye çevirmişti. Saray hekimlerinden Bursalı Ali Efendinin (XVIII. yy.) dârüssaade ağası Beşir Ağa adına yazdığı cerrahname ve Cerrah Mesud'un farsçadan çevirdiği *Terceme-i Hülâsa fi Fenn-il-Cirâhe* (Cerrahlık Fenninin Kısa Tercümesi) ile *El-Umde fi Sinaat-il-Cerrahîn* (Cerrahlık Sanatının Ana Hatları) adlı eserleri önemli cerrahnameler arasındadır. Salih bin Nasrullah-ül- Halebî'nin *Gayet-ül-İtkan* (Hastaya Güven Verme Gayesi), Vesim Abbas'ın *Düstûr-ül-Vesîm* (Vesîm'in Düsturu), Siyahîzade'nin *Mecmû-it-Tıb* (Tıp Derlemesi), *Tezkiret-ül-Kehhâlîn* (Göz Hekimleri Tezkiresi) ve *Keşf-ür-Reyn fi Ahval-il-Ayn* (Göz Hallerinden Görüşün Keşfi) gibi eserleri de Osmanlılar devrinde yazılan en önemli cerrahnameler arasında sayılabilir.

Fakat osmanlı tıbbında cerrahname adı ile tanınan asıl eser, Bayezid II devri cerrahlarından İbrahim bin Abdullah-il-Cerrah'ın türkçeye çevirdiği yunanca ve süryanice yazılmış bir metindir. 1498-1502 Mora seferinde, Modon'da bulunan yazma, *Alâim-i Cerrahîn* (Cerrahların Alâmetleri) adıyle Modon'un fetih yılı olan 1500 yılında türkçeye çevrildi. 22 Bölüme ayrılan eser Hippokrates, Galenos ve İbni Sina tarzında yazılmıştır. (M)

Cerrahpaşa, İstanbul'da, Aksaray ile Kocamustafapaşa arasında semt. XVI. yy. sadrazamlarından Cerrah Mehmed Paşa tarafından burada bir külliye yaptırıldığı için bu adı almıştır. Ayrıca bizans devrine ait Arcadius anıtı, 1593 tarihli Cerrahpaşa camii ile türbesi, bir hamam ve Gevher Sultan adına yaptırılan bir medrese bulunmaktadır. (M)

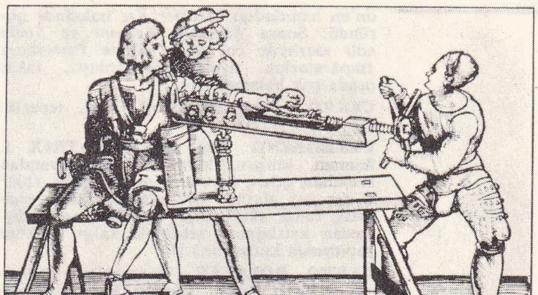

kol kırığını yerine koyma XVI. yy. gravürü

Cerrahpaşa hastahanesi, Cerrahpaşa semtinde hastahane. Hastahanenin ilk pavyonu, 1910 yılında İstanbul Şehremaneti tarafından, bugünkü giriş kapısı yanında bulunan Takiyeddinpaşa konağında açıldı. 1912'de konak yıkılarak, yerine yeni bir hastahane yapıldı. İçinde eczane ve laboratuvar ile birlikte dahiliye, hariciye, göz ve kulak koğuşları bulunuyordu. Zamanla etrafına yeni yapılar eklendi ve cildiye ile verem pavyonları açıldı. Hastahane böylece yüz elli yataklı hale getirildi. 1927'de, bu hastahanenin genişletilmesi düşünüldüğü için, yetmiş dönümlük yer istimlâk olundu. 1930'da yeni dahiliye pavyonu faaliyete geçti. Yatak adedi iki yüz elliye yükseltildi. 1933'te, Tıp fakültesi klinik çalışmaları İstanbul hastahanelerine nakledilince, Cerrahpaşa'da birinci iç hastalıkları, birinci cerrahî ve göz klinikleri kuruldu. Öğretim için de, bazı binalar yaptırıldı. Yeni eklenen pavyonlar ile hastahane bugünkü halini aldı. 1969'da hastahanenin idaresi tamamen İstanbul üniversitesine devredildi. Tıp fakültesinin ikiye ayrılması üzerine, burada ikinci bir Tıp (Cerrahpaşa) fakültesi kuruldu. (M)

CERRAR sıf. ve i. (ar. *cerr,* çekme'den *cerrâr*). *Esk.* Çekici, sürükleyici. ‖ Para toplamaya çıkan (kimse): *Eski bir hâfız veya cerrar bir tavrı yoktu* (R.N. Güntekin). ‖ Zorla para alan. ‖ Dilenci. ‖ Ağır hareket eden kalabalık ordu.

◆ **Cerrarlık** i. Çekicilik, sürükleyicilik. ‖ Dilencilik. (M)

CERRİK, Arnavutluk'ta şehir, Elbasan'ın güneybatısında; 4 000 nüf. Petrol merkezi. (L)

CERRİTO (Fanny), italyan kadın dansçısı (Napoli 1817-Paris 1909). Sahneye ilk olarak on üç yaşında Napoli San Carlo operasında çıktı, sonra bütün İtalya'da ve Viyana'da dans etti. 1841'de Londra'da *Periter Gölü,* sonra da Viyana'da Taglioni'nin *La Sylphide* balelerinde oynadı, *Alma* ve *Ondine*'de başarı kazandı. 1846'da *Tanrıçalar* balesinde Grahn ve Taglioni ile oynadı. Paris operasında ilk defa 1847'de kocası Arthur Saint Lé-

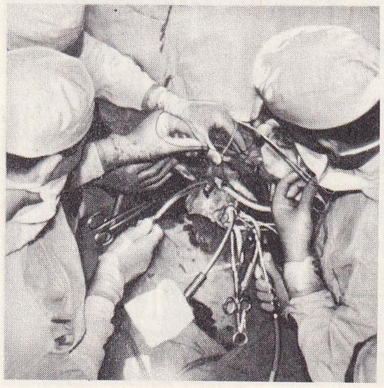

1960'ta kalp ameliyatı

Fanny CERRİTO

on'un hazırladığı *Mermer Kız* balesinde göründü. Sonra *Şeytanın Kemanı* ve *Stella* adlı eserlerde rol aldı. 1855'te Petersburg İmparatorluk tiyatrosuyle anlaştı, fakat orada çok kalmadı. (L)

CERRO i. (isp. k.). Coğ. Tepe, tepecik. (L)

CERROBEND veya **CERROMATRİX** i. Bizmut, kurşun, kalay ve antimuvandan meydana gelen, ergime derecesi düşük (100° C'den az) alaşım. (Bu alaşım, kolay ergimesi, rahat akışkanlığı, şişmeden ve büzüşmeden katılaşması sebebiyle kalıp ve klişe yapımında kullanılır.) [L]

CERRO BOLİVAR, Venezuela'da (Bolivar eyaleti) bölge, Ciudad Bolivar'ın güneyinde. United Steel Cy şirketi tarafından işletilen büyük demir filizi yatakları. Filiz, Orinoco nehri aracılığıyla Puerto Ordaz'dan ihraç edilir. (L)

CERRO DE PASCO, Peru'da şehir, Pasco idare bölgesinin merkezi, Lima'nın kuzeydoğusunda; 4 400 m yüksl; 28 500 nüf. Şehir Huallaga ve Mantaro vâdileri arasındadır, XVII. yy.da gümüş üretimi merkeziydi; Peru maden sanayiinin (bakır, gümüş, altın, kurşun, çinko, bizmut) bugün de merkezidir. Peru'da faaliyet gösteren on büyük Kuzey Amerika şirketi bu şehrin adını almıştır. Yakınında maden kömürü işletmesi; Minasraga'da vanadyum işletmesi. (L)

CERRO GORDO, Meksika'da (Veracruz eyaleti) şehir, Doğu Sierra Madre'nin eteğinde. Amerikan generali Scott, meksikalı Santa Anna'yı burada yendi (18 nisan 1847). [L]

CERRO LARGO, Uruguay'da eyalet; 14 929 km², 110 339 nüf. Merkezi *Melo*. Doğusunda Brezilya ve Merin deniz kulağı, güneyinde Treinta y Tres eyaleti, batısında Tucuarembo ve Durazno eyaletleri vardır. Eyaletin ortasında Cuchilla Grande dağları (Tupambae, Cuentas, Largo, Acegua, Rios, Grande, Mangrullo) yükselir. Eyaletin başlıca gelir kaynağı tarım (tahıl) ve hayvancılıktır. Başlıca şehirleri: Melo, Raile Muerto ve Rio Grande. (L)

CERROMATRİX i. Bk. CERROBEND.

CERRO SAN İSİDRO, Venezuela'da yer, Orinoco vâdisinde, Matanza çelik tesislerini besleyen demir filizi yatakları. (L)

CERTALDO, İtalya'da kasaba, Toscana'da (Floransa ili), Elsa vâdisinde; 13 000 nüf. Verimli tarım merkezi (şarap ve zeytinyağı üretimi). Boccaccio, Certaldo'da öldü. Öldüğü ev muhafaza edilmiştir. (L)

CERTHİİDAE çoğl. i. Bk. TIRMAŞIKKUŞGİLLER.

Certosa di Pavia (LA), Pavia'da ünlü manastır; 1396'da Gian Galeazzo Visconti tarafından kuruldu. Bina dehlizler ve kilise hariç Galeazzo'nun ölümünden az sonra (1402) tamamlandı. Çalışmalar 1453'te Guiniforte yönetiminde tekrar başladı. Büyük kısmı Givanni Antonio Amadeo'nun eseri olan kilisenin 1480'e doğru başlanan cephesi

Certosa di Pavia

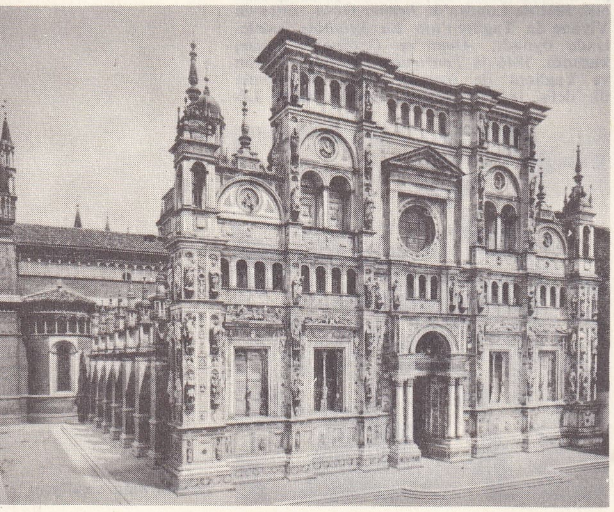

ancak 1540'a doğru bitirilebildi. Bol süslemeli üslûbuyle bu cephe rönesansın Kuzey İtalya'da meydana getirdiği en ilgi çekici eserlerdendir. Kilisede Ludovico il Moro ve Beatrice d'Este'nin (Cristoforo Solari'nin eseri) heykelleri, Gian Cristoforo Romano ve Benedetto Briosco tarafından yapılan ve 1562'de Galeazzo Alessi tarafından tamamlanan Jean-Galéas Visconti'nin mezarı vardır. Dehlizler Mantegazza G. A. Amadeo ve Rinaldo de Stauris (1466) tarafından dekore edildi. 1782'de kapatılan, 1843-1881 arası tekrar açılan Certosa di Pavia millî mülk haline getirildi. Esir düşen François I Pavia savaşının akşamı annesine ünlü mektubunu bu kilisede yazdı. (L)

CERUCHUS i. (yun. *kerukhos*, boynuzlu). Siyah veya parlak esmer renkte geyikböceği. Kutup çevresindeki dağlık bölgelerde bulunur. (*Ceruchus chrysomelinus* Avrupa'da kesilmiş çamların kütüklerinde ve gövdelerinde yaşar. Kınkanatlıların geyikböceğigiller familyasından.) [L]

CERURİDAE çoğl. i. Bk. NOTODONTİDAE.

CERUTTİ (Joseph), italyan asıllı fransız cizviti ve edebiyatçısı (Torino 1738-Paris 1792). *Apologie de l'İnstitut et de la Doctrine des Jesuites* (Cizvit Kurumu ve Öğretisinin Savunması) [1762] ve *Mémoire Pour le Peuple Français* (Fransız Halkı İçin Günlük) [1788] adlı eserlerin yazarıdır. Ününü, hürriyeti savunan ikinci eserine borçludur. Mirabeau'nun söylevlerinin hazırlanmasında da çalıştı. (L)

CERVANTES, isp. **Cervantes Saavedra** (Miguel DE), ispanyol yazarı (Alcalá de Henares 1547-Madrid 1616). Yoksul bir doktorun oğludur. Babasının şehir şehir dolaşması yüzünden düzenli bir öğrenim görmedi. Bununla beraber bir süre Alcalá ve Salamanca üniversitelerine devam ettiği sanılıyor. Okumağa meraklıydı. Madrid'te hümanist Lopez de Hoyos'un derslerini izledi. 1568'de Elisabeth de Valois'nın ölümü üzerine birkaç mısra yazdı; fakat bunlar acemice denemelerdi. Cervantes önce orduda görev aldı; sonra İspanya kralı yanında papanın temsilcisi olan kardinal d'Acquaviva'nın mabeyincisi oldu, 1569 yılı sonunda efendisiyle Roma'ya gitti. Ve Miguel de Moncada'nın alayında 1570'te yeniden askerliğe döndü. Colonna'ların hizmetine girdi. İtalya'yı dolaştı, Napoli, Messina, Loreto, Ancôna, Venedik, Parma, Piacenza ve Asti şehirlerinde bulundu. Aynı zamanda eski klasikleri ve devrin italyan yazarlarını okuyarak edebiyat bilgisini artırdı. Fakat savaş bitmemişti. 7 Ekim 1571'de Selim II'nin (Sarı) saldırısına uğrayan Kıbrıs'ta Lefkoşa'nın düştüğünü gördü, İnebahtı savaşına katıldı, yaralandı, sol elini kullanamaz hale geldi. Messina'da iyileştikten sonra 1572'de Navarin, 1573'te Tunus, 1574'te La Goulette limanı savaşlarına katıldı. 1575 Eylülünde deniz yoluyle İspanya'ya dönerken Saintes-Maries-de-la-mer açıklarında kadırgaya saldıran Türklere esir düştü. Cezayir'e götürüldü. Birçok kere kaçmayı denediyse de başaramadı, beş yıl orada kaldı, ancak 1580 sonunda efendisi bütün köleleriyle İstanbul'a yola çıkacağı sırada serbest bırakıldı. Cervantes Madrid'e dönünce yazarlıkla geçinmeğe çalıştı, fakat ilgi görmedi. Birlikte yaşadığı sahne oyuncusu kadından bir kızı oldu. Bir ara Toledo ve Asor adalarına gitti. Nihayet 12 aralık 1584'te, bir Esquivias'lının kızıyle evlendi. Madrid buraya çok uzak değildi, zamanının ispanyol yazarlarıyle buluşmak için sık sık başkente gidip gelmeğe başladı. İspanya, İngiltere'ye karşı sefere hazırlanırken Felipe II onu levazım müdürlüğüne tayin etti, 1585-1589 arası birkaç kere Sevilla'da bulundu. Yenilmez armada mağlûp olunca bu görevi de sona erdi, üstelik 1589'da kilise mallarını kötüye kullanmakla suçlandı, tutuklandı ve afaroz edildi. Bundan başka, birkaç kere daha hapse girdi. 1592'de Castro del Rio'da kanun dışı buğday satışından, daha sonra ortadan kaybolan bir bankacıya devlet tahvillerini emanet etmekten 1602-1603 ve 1605'te Valladolid'de cinayetten tutuklandı. Suçsuz olduğu anlaşılınca serbest bırakıldı. Bu arada 1592'de altı komedi yazmak için bir anlaşma yapmıştı; fakat hapse girdiğinden sözünü yerine getiremedi. Madrid'te bir iş buldu, Granada ili vergi tahakkuk memuru oldu. Bir süre para sıkıntısından kurtuldu. 1601'de Felipe III'ün maiyetiyle yerleşmek üzere Valladolid'e gitti ve 1608'de Madrid'e döndü. Bu arada iki olayın hayatında büyük etkisi oldu: 1585'te ilk eseri *Galatea*'nın basılışı ve 1605'te *Don Kişot*'un yayımından hemen sonra görülmemiş bir ilgiyle karşılanış. Artık Lerma dükü, Bejar dükü, Lemos dükü, Toledo arşöveği gibi güçlü koruyucuları vardı ve kendini edebiyata istediği gibi verebilirdi. Gerçekten de ölümüne kadar (23 nisan 1616) ara vermeden yazdı. Böylesine maceralı geçen bir hayat, Cervantes için eserlerini besleyebilecek sonsuz bir kaynaktı. Fakat, bunun yanı sıra, günlük yaşantıların gözlemine de önem veriyor ve derin hayal gücünden yararlanıyordu. İlk eseri *La Galatea* (1585), Cezayir'de yazmağa başladığı pastoral bir romandır. Yalnız hayal gücüne dayanan *Galatea*'da, Cervantes'in kölelik tecrübelerinden hiçbir ize rastlanmaz. Tam tersine, pastoral türünün bütün gereklerine uyan ve günlük olayların bayağılığından kurtulmak amacını güden bir eserdir. La Galatea'nın başarısızlığa uğramasına karşılık, *Don Kişot*, yazarını büyük bir şöhrete ulaştırdı: 1605 yılının ilk aylarında yayımlanan birinci bölümü, bir yıl içinde tam altı kere basıldı. Altmış yaşına gelen yazar, ansızın bir şaheser meydana getirmişti. Daha önceleri pek az eser yayımlamıştı; fakat son on bir yıllık süre içinde, *Don Kişot* ayarında olmamakla beraber, çoğu büyük edebî değer taşıyan eserler verdi. 1613'te bazıları daha önce yayımlanmış olan hikâyelerin on ikisi bir arada *Novelas Ejemplares* (Uyarıcı Hikâyeler) adı altında basıldı. 1614'te yayımladığı *Viaje del Parnaso* (Parnassos'a Seyahat) adlı eseri, biçim bakımından sekiz bölümü üçer mısralık bentlerden, bir bölümü de nesirden meydana gelen bir manzumedir. Bu manzume, Caporali'nin 1582'de yayımlanan bir italyanca eserinden örnek alınarak yazılmıştır.

Yazar bu eserinde İspanya'nın bütün iyi şairlerini Parnassos'ta kötü şairler güruhu tarafından kuşatılmış olan Apollon'un yardımına çağırıyordu. Aslında bu konu XVI. yy. sonu ve XVII. yy. başlangıcı ispanyol edebiyatını eleştirmek için bir bahaneden başka bir şey değildi. *Ocho Comedias y Ocho Entremeses Nuevos* (Yeni Sekiz Komedi ve Sekiz Ara Piyes) [1615] yazarın başka bir yönünü, yani dram yazarlığını ortaya koydu. Cervantes tiyatro eserleriyle çok övünürdü. İspanyol tiyatrosunun kısa bir eleştirmesi olan *Ocho Comedias*'nın (Sekiz Komedi) başlangıç yazısında, otuz kadar komedi yazdığını, hepsinin de sahneye konulduğunu açıklar. Bu yazdıklarından günümüze sadece iki eser kaldı: *El Cereo de Numaneia* (1582'de yazdığı ve 1784'te basıldığı sanılıyor) ve *El Trato de Argel* (Cezayir'de Hayat). Lope de Vega'nın 1609'da *Arte Nuevo de Hacer Comedias* (Komedi Yazmakta Yeni Sanat) adlı eserinde ileri sürdüğü ve oyunlardaki perde sayısının beşten üçe indirilmesi fikrini savunan görüşü. Cervantes ilkönce kendisinin uyguladığını, aynı başlangıç yazısında ileri sürer. «Abellaneda» takma adıyle bilinmeyen biri tarafından *Don Kişot*'un devamı olarak çıkarılan eserden iki yıl sonra 1616'da, Cervantes, şaheserinin ikinci bölümünü yayımladı.

Öldüğü zaman dört ciltlik bir roman olan ve dul eşinin 1617'de yayımladığı *Los Trabajos de Persiles y Segismunda* (Persiles ve Segismunda'nın İşleri) adlı eseri bıraktı. Lemos kontuna armağan ettiği bu son eserinin ithaf yazısında, diğer eserlerinin gölgede bıraktığı *Galatea*'yı, en güzel eseri saydığını ve ona devam etmek istediğini belirtiyordu. Cervantes, bütün eserlerinde tabiî kalmayı bilmiştir. Üslûbundaki açıklık, temel düşüncenin öz gücüne uygundur. Yazış tarzının, bütün tarzlara uyabilen bir esnekliği vardır. Cervantes, sadelik zevkinin kaybolmağa başladığı bir devirde, Castilla nesrine kendinden sonra gelecek yazarlara örnek olacak güzelliği ve gücü yeniden kazandırdı. (L)

CERVERA (Juan), ispanyol amirali (Cadiz 1870-Puerto Real 1952). Donanmanın kurmay başkanı iken 1931'de emekliye ayrıldı, 1936'ya kadar süren iç savaş sırasında Franco tarafından göreve çağırıldı, İspan-

Foto. X (LAROUSSE)

ya Deniz kuvvetleri kumandanlığına getirildi. (L)

CERVERA burnu, Doğu Pireneler'in kıyısında burun; Akdeniz kıyısında Fransa-İspanya sınırında. (L)

CERVERA Y TOPETE (Pascual), ispanyol amirali (Jerez de la Frontera 1839-Puerto Real 1909). 1892'de bahriye bakanı oldu. 1898'deki İspanya-Amerika savaşında İspanya'nın Atlantik donanmasına kumanda etti. Küba'nın Santiago koyuna sığınmışken, Madrid'in buyruğu üzerine çıkmayı denedi. Fakat kumanda ettiği filo, amerikan amirali Sampson'un filosunca yok edildi, kendisi de esir düştü. (L)

CERVETERİ, İtalya'da komün, Latium'-da (Roma ili), Tiren denizi kıyısında; 10 900 nüf.

— Tar. Cerveteri *Chisra* adıyle etrüsk lucumon'luklarının başlıca merkezlerindendi. Chisra üç liman aracılığıyle Yunanistan ve Doğu'ya bağlanıyordu. Bu limanlardan biri M.Ö. 378'de Yunanlılar tarafından yıkıldı. Chisra en zengin döneminde Roma tarafından ilhak edildi ve etrüsk birliğiyle bağlarını koparmaya zorlandı. Romalılar *Caere*'lilere (Chisra'nın latince adı) hiç bir siyasî hak tanımadılar ve şehir yavaş yavaş geriledi. İçinde tümülüslü birçok mezar bulunan etrüsk mezarlığı (burada, birçok taş sanduka vardır) eski Chisra şehrinin karşısındaki bir tepededir. Son yapılan araştırmalarla Cerveteri'nin Yunanlılar tarafından *Agylla* adıyle kurulduğu anlaşıldı. Etrüsk devrinde burada Apollo kültürü yaygındı. O tarihte önemli bir din merkezi oldu. Roma, Galyalılar tarafından alınınca (M.Ö. 390) rahipler ve Vesta rahibeleri buraya sığındı. Şehirde o zamanlar en az 25 000 kişinin yaşadığı sanılır. (L)

CERVİA, İtalya'da liman, Emilia'da (Ravenna ili), Adriya denizi kıyısında; 18 300 nüf. Ticaret merkezi. Kuzey İtalya'nın kimya sanayiini besleyen maddelerin üretildiği tuzlu bataklıklar. (L)

CERVİDAE çoğl. i. Bk. GEYİKGİLLER.

CERVİN, alm. **Matterhorn,** Pennine Alpleri'nin en yüksek tepelerinden biri, İsviçre kantonu Valais ile İtalya sınırı arasında. Piramit biçimindeki tepesi Zermatt vâdisinde 4 478 m'ye yükselir. *Küçük Cervin dağı,* Théodule geçitinin doğusundadır. Tepeye, ilk olarak, 14 temmuz 1865'te Douglas, Hadow, Hudson ve Whymper'den meydana gelen ekip, baba ve oğul Peter Taugwalder ve Michel Croz rehberliğinde isviçre kesimindeki Hornli yamacından tırmandı. İnişte Croz, Douglas, Hadow ve Hudson düşerek öldüler. Güneybatıdaki italyan sırtından, iki italyan rehber yani Jean Antoin Cavrel ve J.B. Bich tepeye tırmandı. İsviçre kesimi Alexander Burgener, Johann Petrus ve Augustin Gentinetta rehberliğinde ingiliz Mummery tarafından fethedildi. Güneydoğu sırtından 1941'de Louis Carrel ve Giacomo Chaira eşliğinde Perino tırmandı. Buz ve kayalardan meydana gelen kuzeydoğu cephesi en ünlü cephedir; 1931'de Franz ve Toni Schmid buradan tepeye tırmanmayı başardılar. (L)

CERVULUS i. Asya'ya özgü küçük geyik. — ANSİKL. *Cervulus*'lar tutsaklıkta gayet iyi ürer; bununla beraber erkekleri çoğu zaman vahşî ve hırçın olur. *Cervulus montjac* Malezya'da; *C. feoe* Birmanya'da; *C. lacrymans* Tibet'te yaşar. (L)

CERVUS ELAPHUS i. Kızıl geyiğin ilmî adı. (L)

CES i. (ar. *cess*). *Esk.* El ile yoklama. ‖ Araştırma.

◆ **Cesâset** i. *Esk.* Merak, tecessüs.

◆ **Cessâs** i. *Esk.* Çok meraklı. (M)

CESAİRE (Aimé), fransız şairi ve siyaset adamı (Basse-Pointe, Martinik, 1913). Paris'te okudu, öğretmen oldu. 1945'te Martinik milletvekilliğine seçildi, Komünist partisi adayı olarak Fort-de-France belediye reisliğine geçti, 1956'da partisinden ayrıldı, 1958'de Martinik ilerici parti üyesi olarak aynı göreve geldi. Şiirlerini *Ferremenis* (1960), *Cadastre* (1961) adlı kitaplarında topladı, denemeler ve oyunlar yazdı. Şiiri, genellikle zenci kaynaklarına bir dönüş say-dı. *Cahier d'Un Retour au Pays Natal* (Doğduğum Ülkeye bir Dönüşün Notları) [1939], bu bakımdan ilginçtir. Gerçeküstücülüğün etkisinde batı kültürünün geleneksel biçimlerinden ayrılmağa çalıştı. (L)

CESAMET i. (ar. *cism*, madde, beden'den *cesâmet*). *Esk.* İrilik, büyüklük: *Sanki Tekirdağı'na işleyen pabuç cesâmetindeki külüstür vapurun bir transatlantik gibi seksen metre merdiveni varmış gibi...* (R.N. Güntekin). *Bazı adamlar tabiatın birer karikatürüdürler: Burnun, kulakların, ayakların mübalâğalı cesameti mutlaka güldürür* (Cenab Şahabeddin).

— G. santl. Tabiattaki gerçek boyutlarına uygun olarak yapılan resim, heykel ve maketlere denir. Yarısı boyunda olanlara *yarım tabiat cesametinde* denir.

◆ **Cesametli** sıf. Büyük, iri. (M)

CESANO MADERNO, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Milano ili), Milano'nun kuzeyinde; 25 300 nüf. Klor ve suni dokuma sanayii. (L)

CESAPLİNO (Andrea), italyan hekimi, botanik bilgini ve filozofu (Arezzo 1519-Roma 1603). Pisa'da profesör ve bitkiler bahçesi müdürü (1555) olarak Sapienze okulunda çalıştı. Harvey'den önce kan dolaşımının farkına vardı ve çiçek organlarının

CERVANTES, «Don Kişot Yel Değirmenine Karşı» Gustave Doré tarafından

da seks olduğunu Linne'den önce kabul etti. Botanik biliminde, morfolojik niteliklere dayanan bir metot yarattı. (L)

CÉSAR (César BALDACCİNİ, — denir), fransız heykeltıraşı (Marsilya 1921). Doğduğu şehrin Güzel Sanatlar okulunda (Cornu atelyesi), sonra da Paris'te (Gaumont ve Saupiqe atelyeleri) Güzel Sanatlar Yüksek okulunda yetişti. 1947'de demir, kurşun ve demir telden yaptığı eserlerle ilgi çekti. Daha sonra yaylar, cıvatalar, konserve kutuları gibi birtakım «malgamalar» kullandı. Şahmerdanla sıkıştırılan otomobilleri ün kazandı. Garip hayvan figürleri (*Balık*, Art Moderne müzesi) yanısıra güçlü bir ekspresyonist teknikle çıplak kadın heykelleri de yaptı. 1959'da Carnegie ödülünü kazandı. 1967'de Sao Paulo biyenali büyük heykel ödülünü kabul etmedi. (L)

César Birotteau, H. de Balzac'ın *Grandeur et Décadence de César Birotteau* (César Birotteau'nun Yükselişi ve Çöküşü) [1837] adlı romanındaki kahraman. Birotteau, 1830 öncesinin burjuvalık tutkularını dile getirir. Kolonya ve lâvanta ticaretiyle zengin olan C. Birotteau, şan ve şeref sahibi olmayı kafasına koyar, ama birtakım düzenbazların eline düşer ve sonunda iflâs eder. (L)

CESARE, tasım'ın ikinci figürünün bir kipini gösteren mantık terimi. Bu kipte, büyük önerme ve sonurgu, tümel olumsuz (E), küçük önerme tümel olumludur (A). (*C* bu modun *celarent*'e dayandığını, *S* de bu işlemin, büyük önermenin çevrimi ile yapıldığını gösterir.) [L]

CESARE (Carlo DE). Bk. DE CESARE.

CESARE DA SESTO (Milano'lu da denir), italyan ressamı (Sesto Calende 1477-Milano 1523). Leonardo da Vinci'nin öğrencisi ve taklitçisi. Daha sonra Raffaello'nun izinden yürüdü. *Aziz Rocco ve Bakire* adında bir eseri vardır (Milano). [L]

CESARET i. (ar. *cesâret*). Yüreklilik, yiğitlik, korkusuzluk, ruh gücü: *Tevfiğin insanlığına müracaat eden, onun vefasına, kardeşliğine, cesaretine, namusunu, canını emniyet eden ses!...* (H.E. Adıvar). ‖ Cüret, çekinmezlik: *Affedersiniz cesaretimi, size hemşire dedim...* (B. Felek). ‖ *Cesaret etmek,* cüret etmek, korkmadan bir işe girişmek: *Aman yarabbi, rezil olacaktım! İlk defa doğrudan doğruya sınıfa bakmağa cesaret ettim* (R.N. Güntekin). *Bihter buna cesaret etmekle her şeyi tehlikeye koymuş oluyordu* (H.Z. Uşaklıgil).

— ÇEŞ. DEY. *Cesaret almak* (veya *bulmak*), destek almak (bulmak): *Hem de birbirinden cesaret alıyorlar* (B. Felek). *Nihayet o da cesaret bulmuş, gözlerini kaldırarak, saçlarından bir örgüsünün ucunu parmağına dolayarak söylemişti* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ (Birine) *Cesaret gelmek* veya (biri) *cesarete gelmek,* yüreklenmek: *Birdenbire bana bir cesaret geldi* (R.N. Güntekin). ‖ *Cesaret göstermek* veya *cesaretini göstermek,* yürek-

Miguel de CERVANTES

PRIMERA PARTE
DE LA GALATEA,
DIVIDIDA EN SEYS LIBROS.
Cópuesta por Miguel de Ceruantes.
Dirigida al Illustrissi. señor Ascanio Colona Abad de sancta Sofia.
CON PRIVILEGIO.
Impressa en Alcala por Iuan Gracian.
Año de 1585.
A costa de Blas de Robles mercader de libros.

«Galatea» adlı romanının orijinal kapak resmi

EL INGENIOSO
HIDALGO DON QVIXOTE DE LA MANCHA,
Compuesto por Miguel de Ceruantes Saauedra.
DIRIGIDO AL DVQVE DE BEIAR, Marques de Gibraleon, Conde de Benalcaçar, y Bañares, Vizconde de la Puebla de Alcozer, Señor de las villas de Capilla, Curiel, y Burguillos.
Año, 1605.
CON PRIVILEGIO,
EN MADRID, Por Iuan de la Cuesta.
Vendese en casa de Francisco de Robles, librero del Rey nº señor.

«Don Kişot» adlı eserin birinci baskısının kapak resmi

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

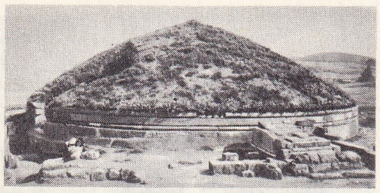

CERVETERİ
etrüsk yeraltı mezarı

CERVIN tepesi
Zermatt vâdisinde

CESAİRE
Thèâtre des Nations'da Toucan topluluğu tarafından oynanan «Kral Christophe'un Trajedisi» adlı oyundan bir sahne

liliğini ortaya koymak: *Nice kimseler vardır ki bu cesareti göstermedikleri için bir şey yapamamışlardır...* (N. Ataç). *Fakat gözüyle gördüğü neticeyi de inkâr etmek cesaretini gösteremiyordu* (Ö. Seyfeddin). || *Cesaret vermek*, bir kimsenin yüreklenmesini, cüret kazanmasını sağlamak: *Orhan ona cesaret verdi: — Korkma sen Türksün!...* (Ö. Seyfeddin). || *Cesaretini kaybetmek*, korkmak, tedirgin hale gelmek: *Şaşırmağa, cesaretimi kaybetmeğe başladığım bir zamanda aklıma birdenbire bir şey geldi* (R.N. Güntekin). || *Cesaretini kırmak* veya *cesareti kırılmak*, moralini bozmak veya morali bozulmak, umutsuzluğa kapılmak: *Bu korkunç son öbür meslek adamlarının cesaretini hiç mi hiç kırmadı* (H.R. Gürpınar). *Fakat muhakkak ki hiç bir zaman cesareti kırılmayacak ve daima aynı kalacaktır* (A. H. Tanpınar). || *Cesaretini toplamak*, korkusu geçerek yüreklenmek. *Behlûl bir aralık bütün cesaretini toplayarak sordu: — Anneniz gelmiş, öyle mi yenge? Nerede? Yukarıda mı?* (H.Z. Uşaklıgil). *Bütün cesaretimi topladım: — O da niçin? diye sordum* (A.H. Tanpınar).

◆ **Cesaretlendirmek** ettrg. f. Yüreklendirmek: *Hem gülüyor, hem de: «E... Sonra? ... Daha?» diye onu cesaretlendiriyordu* (A.H. Tanpınar).

◆ **Cesaretlenmek** dönşl. f. Yüreklenmek: *Fakat bizden hiç bir ateş karşılığı görmeyince cesaretlendiler* (Ş.S. Aydemir).

◆ **Cesaretli** sıf. Cesur: *İçlerinden en cesaretlisi, ceketinin kenarıyle arıyı yakalıyor...* (Sabahattin Ali).

◆ **Cesaretlilik** i. Cesaretli olma hali.

◆ **Cesaretsiz** sıf. Korkak, çekingen.

◆ **Cesaretsizlik** i. Korkak, çekingen, cesaretsiz olma hali: *Cesaretsizliğinin en büyük sebebi bu* (H.R. Gürpınar). [M]

Cesaret Ana ve Çocukları (*Mutter Courage und ihre Kinder*), Bertolt Brecht'in 12 tabloluk oyunu. 1938'de yazıldı, ilkin 1943'te Zürich'te oynandı. «Otuzyıl savaşlarının tarihi» diye nitelenen bu piyes, Grimmelshausen'in *Ausführlichen und Wunderseltsamen Lebensbeschreibung der Ertzbetrügerin und Landstörtzerin Conrasche* (Conrasche Landstörtzerin ve Ertzbetrügerin'in Etraflı ve Harikulâde Hayat Hikâyesi) eserinden yararlanarak yazılmıştır. Kamptan kampa arabasını sürükleyerek alışveriş yapan korkusuz kantinci kadın Anna Fierling'in kişiliğinde, hem geçimini savaştan çıkaran, hem üç oğlunun bu yolda yok olacaklarını sezip savaştan tiksinen bir insanın çelişmesi vardır. Böylece Brecht, asıl savaş kurbanlarının yoksul kişiler olduğunu göstermektedir. (L)

CESARİ (Antonio), italyan dilbilimcisi (Verona 1760-Ravenna 1828). İtalyan diline, Rönesans devri yazarlarının saflığı ile gücünü yeniden vermeğe çalıştı. *Vocabolaria Della Crusca* (Crusca Sözlüğü) [1806-1809] adlı sözlüğünü genişleterek yeniden bastırdı ve *Sulle Bellezze Della Divina Commedia* (İlâhi Komedinin Güzellikleri Üstüne) [1824-1826] adlı bir eser yazdı. (L)

CESARİ (Giuseppe), **Cavaliere d'Arpino** da denir, italyan ressamı (Roma yakınlarında, Arpino 1568-Roma 1640). Roncalli'nin öğrencisidir. Lateran kilisesindeki *İsa'nın Göğe Çıkışı*, Conservatori sarayındaki *Tullius Hostilius'un Savaşı* ve Frascati'deki Aldobrandini villasındaki fresklerinin de gösterdiği gibi manyerizmin en son taraftarlarından birisidir. Kolay, bazen ihmalci üslûbu birçok dinî tablolarda ve mitolojik sahnelerde kendisini gösterir: *Diana ve Aktaion* (Louvre), *Meryem ve Azize Clara* (Münih), *Perseus ve Andromede* (Viyana), *Aziz Michael, Samiriye'li Kadın, Zeytinliklerde İsa* (Napoli). [L]

CESARİNİ (Giuliano), **kardinal Julianus** adı ile tanınan italyan diplomatı (1389 veya 1398-Varna 1444). Padova'da hukuk profesörü, papa Martinus V'in danışmanı, 1426'da kardinal olarak Eugenius IV zamanında önemli işler gördü. Basel ruhanî meclisinde papanın vekili olarak bulundu. Aradaki uyuşmazlıkları yatıştırmağa boşuna çalıştı; Hussit'lere karşı girişilen hareketlerin elebaşısı oldu; Floransa ruhanî meclisinde (1439-1442) Eugenius'u IV'ün yanında yeraldı. Papa elçisi olarak Tuna Avrupası'nda görevli iken (1442-1444) karanlık işlere karıştı, yanında bulunduğu Polonya kralı Wladislaw ile birlikte Varna savaşında kayboldu. (L)

CÉSARİON. Bk. PTOLEMAİOS XVI.

CESAROTTİ (Melchiorre), italyan bilgini (Padova 1730-Selvazzano, Padova yakınları 1808). Padova'da yunanca ve ibranice okuttu; Napolyon I kendisine maaş bağladı; imparatora *Pronea* adlı bir övgü azdı. Başlıca eseri olan *Saggio Sulla Filosofia Delle Lingue* (Dil Felsefesi Üzerine Deneme) [1785] adlı kitapta akıl ve hürriyet adına aşırı özleştirmeciliğe ve moda özentisine saldırdı. Bundan başka manzum *Ossian* çevirisiyle (1763) İtalya'ya romantik edebiyattan bazı esinlenme kaynaklarını tanıtmış oldu. (L)

CESBRON (Achille), fransız ressamı (Oran 1850-Paris 1913). Önceleri yapı boyacısı iken gece kurslarına devam etti. Bonnat ve Cormon atelyelerinde çalıştı, 1878 Salonunda ilk eserlerini sergiledi. Natürmortlar ve değerli küçük çiçek tabloları yaptı. Çiçek ve Bitki Sanatları akademisini kurdu. Süsleme sanatları müzesi ile (Paris) Angers papaz okulunda ve şehir müzesinde eserleri vardır. (L)

CESENA, İtalya'da şehir Emilia'da (Forli ili), Savio kıyısında, 79 700 nüf. XV.yy. dan kalma Malatesta şatosu (kütüphane, değerli elyazmaları.) Faal ticaret merkezi. Bölgede kükürt çıkartılır ve arıtılır.

— Tar. M.Ö. IV.yy. da Galyalı Senon'lar tarafından kurulduğu sanılan *Caesena*, önce Romalıların, sonra Bizanslıların şehri oldu. XI. yy.dan XIII. yy.a kadar hür bir komündü, daha sonra papalığa bağlandı; italyan idare bölgesi Rubicone'nin merkezi oldu (1801-1814), daha sonra 1859'da İtalya krallığına katıldı. (L)

CESENATİCO, İtalya'da komün, Emilia'da (Forli ili), Adriya denizi kıyısında; 15 900 nüf. Sayfiye yeri ve limanı. (L)

CESET i. (ar. k.). Canlılık niteliklerini kaybetmiş insan organizması: *Bir caninin öldürdüğü adamın cesedinden korktuğu gibi sizden korkuyorum* (Y.K. Karaosmanoğlu). || Ten, gövde; *Sonra Âdem'in cesedine ruh verdi* (Cevdet Paşa). *Ben ceset, o ruhtu* (A.H. Tanpınar).

— Adlî tıp. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Zarif ceset (cadavre exquis)*, 1927 de gerçeküstücü şair ve sanatçıların ortaya çıkardıkları bir salon oyunu. Bk. ANSİKL.

— Tasav. İnsan bedeni. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Adlî tıp. *Ceset* hukuken ölünün, ölümle sona ermiş şahsiyetinin bir devamı sayılamayacağı gibi ona alelâde bir mal nazarı ile de bakılamaz. Ölünün yakın aile fertlerinin, ikinci derecede olmak üzere de diğer mirasçılarının ceset üzerinde «ölüye özen gösterme hakkı» diye nitelenen bir çeşit mutlak hakkı vardır. Şu var ki, hak sahipleri ceset üzerinde ancak kamu düzeni, ahlâk ve âdap gibi kavramların çizdiği çok dar sınırlar içinde tasarrufta bulunabilirler. Önemli kamu yararı söz konusu ise (ilmî amaçlar için bir anatomi enstitüsüne terk gibi), ceset üzerinde karşılıklı veya karşılıksız tasarruf edilmesi caiz olabilir. Bununla beraber karşılıklı tasarruflarda çok hassas olmak gerekir. Bizzat ilgili kişi de, sağlığında yaptığı bir ölüme bağlı tasarrufla cesedine ilişkin emirler vermiş olabilir. Hukuk düzeni ile ahlâk ve âdabın çizdiği sınırları aşmamak kaydıyle, bu emirler yerine getirilir. Türk Ceza kanununun 178. maddesi gereğince ceset üzerinde hakaret ifade eden maddî fiiller işleyen veya tahkir niyeti ile birinin na'şını yahut kemiklerini alan kimse iki aydan iki yıla kadar hapsolunur ve kendisinden 30 liradan 200 liraya kadar ağır para cezası alınır. Bunun dışında resmen ruhsat almadan bir cesedi mezardan çıkarmak veya kemiklerini almak da suçtur. Nihayet yine Türk Ceza kanununun 476. maddesi gereğince, bir cesede rastlayıp derhal ilgili daireye veya hükûmet memurlarına bilgi vermeyen kişi 5 liradan 50 liraya kadar ağır para cezasına çarptırılır.

— Ed. *Zarif ceset (Cadavre exquis)* gerçeküstücülük çağında on yıl süreyle sevilen bir salon oyunu oldu. Kaideleri şöyledir: bir masanın çevresine beş kişi oturur; herkes başkasına göstermeden elindeki kâğıda bir isim yazar. Sonra kâğıdı görülemeyecek şekilde katlar, sol tarafındakine geçirir ve sağ tarafındakinin aynı şekilde katlanmış kâğıdını alır. Bu defa kâğıda daha önce yazılan isme bakmadan onu niteleyecek bir sıfat veya belirleyecek bir cümle unsuru yazar. Sonra aynı işlem bir fiil, bu fiilin tümleci ve bu tümleci niteleyecek bir sıfat için yapılır. Nihayet kâğıtlar açılır ve ortaklaşa yapılan cümlenin unsurları yerli yerine konduktan sonra okunur. Oyun, adını bu şekilde yapılmış iki cümleden almıştır: *«Zarif ceset yeni şarabı içecek».* Bu acayipliklerde bilinçaltı şiirin örnekleri aranmıştır.

— Tasav. Ceset, tasavvufta ve kelâmda sadece insan bedenine verilen bir addır. Bu yüzden ceset ile nefs arasındaki ilişkiler, mutasavvıfların üzerinde durdukları başlıca konulardan biridir. Ceset, nefsten ayrı olarak bir değer ifade etmez. Mutasavvıflar arasında ceset ile nefs arasındaki ilişkiler üç şekilde açıklanır: 1. ruhun istenilen yüksekliğe erişebilmesi için ruhun atılmış olduğu toprağı incelemek gerekir. Bu toprak, yani ceset, yaratılıştan bereketli, yumuşak ve rutubetli ise ruhun bunda yeşermesi ve gelişmesi kolaydır denilir. Fakat ceset, verimsiz ve sert bir toprak gibi bereketsiz ise ruhun burada yeşerebilmesi için ekilmiş olduğu toprağın, yani cesedin terbiye edilmesi gerekir. 2. Tasavvufta ceset ve ruh ilişkilerinin açıklanmasında diğer bir görüş de, Hz. Muhammed'in bir hadisine dayanılarak ortaya çıkarıldı. Bu hadise göre ceset, ruhun yaradılışından dört bin yıl sonra yaratıldığına göre, bu büyük fark nefs ile ceset arasında uyuşmazlığa sebep olmaktadır. Cesedin, ruhun kazanmış olduğu olgunluk derecesine erişebilmesi için birtakım merhalelerden geçip terbiye edilmesi ve bu safhalar sırasında da cesedin iradesini yavaş yavaş kaybederek ruh ile tam bir uyuşma haline girmesi gerekmektedir. Bu safhalar arasında birinci merhaleyi meydana getiren tevacüd* halinde ceset henüz iradesini kaybetmez. Bundan sonraki vecd halinde ise cesedin iradesi geçici olarak kaybolmakta ise de, cesedin ruh ile tam uyuşması vücut halinin ortaya çıkması ile mümkün olabilmektedir. 3. Başka ve daha yaygın bir açıklamaya göre nefsin, emmareden kurtulabilmesi ve diğer hallere erişebilmesi için dökülmüş olduğu kalıbın veya girmiş olduğu kafesin (ten kafesinin), yani cesedin bir temizlikten geçirilmesi gerekli görülür.

— Tıp. Cesette, canlılık belirtisi olan dolaşım, solunum ve beş duyu gibi bütün hayatî görevler durur; yüz soluklaşır, gözbebekleri büyür, burun sivrilir, alın ve şakaklar kurur ve buruşur. Ölümden birkaç saat sonra vücut ısısı tamamen kaybolur. Kaslar katılaşır. Vücudun altta kalan kısımlarında mor lekeler ortaya çıkar (ölü lekesi). Ölümden bir iki gün sonra, karından başlamak üzere, mikropların etkisiyle vücut kokuşmağa başlar. Bk. KADAVRA.

◆ **Cesedî** sıf. *Esk.* Cesetle ilgili.

◆ **Cesediyet** i. *Esk.* Cesetle ilgili olma hali. (ML)

CESİM sıf. (ar. *cesâmet*, irilik'ten *cesim*). *Esk.* İri, büyük: *Boğazın sakin sularını yararak Karadeniz'e doğru yol alan cesim bir yük vapurunun velvelesi Bihter'in son sözlerini boğmuştu* (H.Z. Uşaklıgil). *Üç tane cesim asma lamba* [...] *tiyatroyu lâyıkıyle tenvir etmekte idi* (Nabizade Nazım).

◆ **Cesîme** (*cesim*'in müennesi). *Esk.* İri, büyük: *Ol zerre-i cesimeyi fanus'ı şem vâr / Olmuş muhit tûde be tûde nesîm-i pâk* (Ziya Paşa.) [M]

Foto, Alinari-Giraudon, İsviçre Millî Turizm ofisi, Pic (*LAROUSSE*)

CEVHERLER

Kâğıt ve Basım A.Ş. arşivi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

CEVHERLER

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Kâğıt ve Basım A.Ş. arşivi

CEVHERLER

kelemanit
antimonit
hematit
piroluzit
(bantlı cevher)
kuprit
kalkopirit (masif cevher)
galenit
(masif cevher)
sfat
iatomit
inde dissemine)
grosularit
kromit-nodüler
cevher
(gang serpantin)
kromit
orpigment
bornit
vanadinit
kalkopirit
feldispat
bentonit

CEVHERLER

Kâğıt ve Basım A.Ş. arşivi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

-CESİNE ek. Bk. -CASINA.

CESNOLA (Luigi PALMA DI), italyan soyundan gelme amerikalı asker ve arkeolog (Rivazolo Canauese 1832-New York 1904). 1848-1849'da Avusturyalılara karşı savaştı. Amerika Birleşik devletlerine gelerek iç savaşlarda başarı sağladı. 1865'te tuğgeneral ve konsolos olduğu Kıbrıs'ta on yılını eski yunan eserlerini toplamakla geçirdi. Bu değerli eserler 1873 yılında New York Metropolitan Sanat müzesi tarafından satın alındı. Cesnola 1904'e kadar bu müzenin müdürü oldu. (L)

CESPEDES (Carlos Manuel DE), kübalı vatansever (Bayamo 1819- San Lorenzo 1874). Avukat, 1868'de yapılan bir ayaklanmaya katıldı. Santiago'yu ele geçirdi, cumhuriyeti ilân etti, cumhurbaşkanı oldu. Kübalılarla ispanyollar arasındaki mücadele çok uzun sürdü ve kanlı oldu. 1873'te Cespedes, San Lorenzo dağlarına çıktı, orada öldürüldü. (L)

CESPEDES (Carlos Manuel DE), kübalı siyaset adamı (New York 1871-Havana 1939). Babası onu tanımadan öldü, bunun üzerine annesiyle Avrupa'ya gitti. 1895 Küba ihtilâli sırasında New York'a, oradan da «Laurada» seferine katılarak Küba'ya geçti. İhtilâl sırasında değişik görevler aldı. İhtilâlden sonra başkan Estrada Palma ile muhalefet arasında arabuluculuk yapmağa çalıştı. Böylece, Kuzey Amerika'dan gelecek bir askerî müdahalenin önüne geçmek istiyordu. Birçok diplomatik görev aldı. Zayas'ın başkanlığı sırasında, devlet bakanlığı yaptı. Machado rejimi düşürüldükten sonra, Cespedes başkan seçildi (13 ağustos 1933). Fakat, A.B.D. hükûmeti tarafından Küba'nın siyasî durumunu düzeltmek için gönderilen Summer Welles, durumunu sarstı. Batista'nın hükûmet darbesi iktidardan düşmesini kolaylaştırdı. (4 Eylül 1933.) [L]

CESPEDES (Domingo DE), ispanyol demirci ustası (Toledo 1504- ay.y. 1565). Üvey oğlu Fernando Bravo ile birlikte İspanyol Rönesansı'nın en güzel eserlerinden biri olan Toledo katedrali koro bölümünün parmaklığını yaptılar. (L)

CESPEDES (Pablo DE), ispanyol ressamı, heykeltıraşı, mimarı ve sanat nazariyecisi (Cordoba 1538-1608'e doğr.). On yıl kadar Roma'da yaşadı, Aracoeli freskleri için Zuccaro ile işbirliği yaptı. 1575'e doğru Cordoba'ya döndü, resim üzerine yalnız bazı bölümleri bilinen bir şiir yazdı. Cordoba katedralinde bulunan *Yemek Ayini* ve *İsa'nın Göğe Çıkışı* adlı eserleriyle ün yaptı. (L)

CESPEDES Y MENESES (Gonzalo DE), ispanyol yazarı (Madrid 1585-ay.y. 1638). Birçok eser yazdı: *Poemo Tragico del Espanol* (İspanyolca Trajik Şiirler), *Gérardo y Denesgano del Amor Lasciro* (Gerardo ve Usandıran Aldatıcı Aşkı) [1615]. Ayrıca, *Varia Fortuna del Solda do Pindaro* (Er Pindaro'nun Karışık Serüvenleri) [1626] adlı bir roman da yayımladı. Birkaç kere mahkûm oldu, Lizbon'a sürüldü. *Historia de Filipe IV* (Filipe IV'ün Hikâyesi) adlı eseri İspanya'ya dönüşünü sağladı. Olivares'in himayesine girdi ve vakanüvis unvanını aldı. (L)

Cessante causa, cessat et effectus, *sebep yok olunca netice de ortadan kalkar* anlamına gelen latin hukuk aksiyomu. (L)

Cessio legis. Rom. huk. Alacağın kanunî temliki. (Alacağın arada bir hukukî işlem olmadan, kanundan ötürü bir alacaklıdan diğer bir alacaklıya geçmesi. Msl. kefalet borcunun ödenmesi halinde, alacak hakkı kendiliğinden kefile geçer, başka bir deyimle kefil alacaklıya halef olur.) [M]

CEST i. (fars. k.). *Esk.* Sıçrayış, atlayış. ‖ Sıf. Çabuk hareket eden. ‖ Zf. Sıçrayarak, atlayarak. ‖ Cest (çüst) ü çâlâk. Bk. ÇALÂK.

◆ **Cestân** sıf. *Esk.* Sıçrayan.

◆ **Cestân cestân** zf. *Esk.* Sıçraya sıçraya.

◆ **Ceste** sıf. *Esk.* Sıçramış, fırlamış.

◆ **Ceste ceste** zf *Esk.* Azar azar, kısım kısım. (M)

CESTİ (Pietro Antonio [Marcantonio değil]), italyan bestecisi (Arezzo 1623-Floransa 1669). 1637'de keşiş, 1640'da Roma'ya gitti; 1645'e kadar Abbatini ve Carissimi'nin öğrencisi, önce Volterra katedralinin, bir süre sonra da Médiciler'in kilise müzik yöneticisi oldu. 1651'den 1663'e kadar Avusturya'da Ferdinand-Karl'ın sarayında kilise müzik yöneticisi, 1666'dan 1669'a kadar da Leopold I'in sarayında ve Viyana katedralinde A. Bartali'nin yardımcısı olarak çalıştı. Birçok oda kantatı ile çok sesli motetler besteledi, sonra opera besteciliğine yöneldi. Başlıca eserleri: *L'Orontea* (1649), *L'Azgia* (1655), *La Dori o Verro la Schiava Fedelle* (1661), *il Tito* (1666), *Le Disgrazie d'Amore* (1667), *Il Pomo d'Oro* (1667). Saray operası türü Cesti ile başlar. Sanatının temeli doğrudan doğruya büyük kantat okuludur. Her ne kadar Monteverdi ve Cavalli'den bir şeyler almışsa da sanatı İtalya'da dağınık bir halde bulunan lirik ve dramatik unsurların bir sentezi niteliğindedir. Zamanla lirik dramı bir yana bırakarak melodrama yöneldi ve tiyatronun kapılarını *bel canto*'ya ve kahramanlık aryalarına açtı. Eserlerini küçük venedik tiyatrolarından daha geniş imkânlara sahip olan prensler için bestelediğinden operaları daha geniş bir soluk kazandı. Toplu sahnelere ve büyük kuruluşlara yer verdi. Böyiece gerek biçim gerekse öz yönünden gösteri ve müzik tiyatronun yerine ön plana geçti. (L)

CESTİUS (Caius), daha çok Roma'da San Paola kapısı yanındaki Cestius piramidi denilen mezarıyle meşhurdur. M.Ö. I. yy.da yaşamış olan roma praetor'u, halk tribunus'u kutsal ziyafetler hazırlamakla görevli *Septemviri epolones*'ten biri. (L)

CESTİUS GALLUS (Gaius), romalı general (öl. M.S. 67). Yahudiler Roma'ya karşı ayaklandığı zaman Suriye valisi idi. Filistin'in Yahudiye (Kutsal Toprak) bölgesine saldırdıysa da Kudüs'ü ele geçiremedi, bozguna uğrayınca geri çekildi (66). [L]

CESTRACİONİDAE çoğl. i. (yun. *kestra*, balık çeşid'nden). Köpekbalığı familyası. *Cestraccon, ptychodus, acrodus* cinsleriyle diğer canlı veya fosil köpekbalıklarını kapsar. Gençken üçbeş sivri tümsecikli, pürtüklü geniş yüzeyli olan dişleri, daha sonra kaldırım taşları gibi eğik dizili düz levhalar halini alır. (L)

CESTRUM i. (yun. *kestron*). Patlıcangillerden bitki cinsi. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaçcık şeklinde yüz kırk türü vardır. (Bunların büyük bir kısmı bahçelerde yetiştirilir. Bununla beraber, bazı türleri iç bulandırıcı, pis bir koku çıkarır.) [L]

CESTUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Eski atletlerin yumruk döğüşlerinde kullandıkları eldiven. Bu eldivenle yapılan yumruk döğüşü.

— Zool. Bk. VENÜS KEMERİ.

— ANSİKL. Eskiçağ. *Cestus*, bileğe ve kola bağlanıp elin ve el parmaklarının ilk kemiklerine sarılan çapraz meşin şeritlerdi. Atletlerin her iki elinde birer tane vardı. Bazen üzerlerine demir veya kurşun da konurdu. (L)

CESUR sıf. veya i. (ar. *cesâret*, korkusuzluk'tan *cesûr*). Cesaretli, korkusuz, gözüpek: *Galiçya ve Romanya cephelerinde her mevsime her düşmana ve her iklime karşı harb eden bu cesur adamlar Herkül'ün on iki imtihanını verdiler* (F.R. Atay). ‖ Atılgan.

◆ **Cesurane** zf. Cesur olana yakışır bir şekilde, korkusuzca, yiğitce: *Silifke havalisinde millî kuvvetler teşekkül etmiş ve çok cesurane faaliyete geçmişlerdir* (Atatürk).

◆ **Cesurluk** i. Gözüpeklik, korkusuzluk. (M)

Cesur Kaptanlar *(Captains Courageous)*, R. Kipling'in romanı (1897). Kuzey denizinde geçen, ahlâk dersi vermek amacıyle belgesel bilgilerden derlenmiş büyük bir balık avı hikâyesi. Çok zengin bir ailenin oğlu olan Harvey Cheyne bir kaza sonunda denize düşer, bir balıkçı gemisinin tayfaları tarafından ölümden kurtarılır. Balıkçılara geçen çıraklık devrinde gerçek hayat adamlarını meydana getiren nitelikleri öğrenir. (L)

CEŞN i. (fars. k.). *Esk.* Ziyafet, şölen. ‖ Bayram, eğlence, düğün.

— Din. *Ceşn-i büzürg*, Eski İran'da, martın 27'sinde yapılan bayram. ‖ *Ceşn-i Meryem*, Meryem'in doğum yaparken yanında bulunduğu ağacın taze hurma vermesi anılarak yapılan bayram. ‖ *Ceşn-i sede*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Güneşin delv (kova) burcunda bulunduğu ay olan behmenmahın (şubat) onuncu günü yapılan bayrama *Ceşn-i sede* denir. İran mitolojisine göre ilk insan ve ilk padişah Keyûmers yüzüncü çocuğu olunca bayram yaptı. Oğlu Seyâmek devlerle savaşında öldü. Sonra Seyâmek'in oğlu Huşeng padişah oldu ve babasının intikamını aldı. Huşeng, behmen ayının onunda (ocak 31) adamları ile dağda bir yılan gördü. Henüz buyruğu altına girmeyen bu hayvana taş attı. Taş bir kayaya çarparak kıvılcım çıkardı. Etraftaki otları tutuşturdu. Yılan bu ateşte yandı. İlk defa gördükleri ateşi Tanrı nuru saydılar ve bu günü bayram olarak kabul ettiler. Zerdüşt dininde bu bayramda ateş yakılır ve ateşin bulunuşu anılır. (M)

CET i. Bk. CED.

CATATEA ALBA (rumence, «beyaz şehir»). Esk. coğ. Dniester nehrinin ağzında bulunan şehir, XIII. yy.dan itibaren Cenevizliler bu şehirle ilişki kurdular. Ortaçağda Boğdan'ın bir bölümüydü. XV. yy.da Türkler tarafından alındı ve *Akkerman* diye adlandırıldı. Bugünkü *Biyelgorod Dniestrovski*. (L)

CETEVAYO veya **CETİVAYO,** Zulu reisi (1820'den sonra -1884). Şaka'nın yeğeni ve Panda'nın oğlu, 1857'de babasını iktidarı paylaşmağa zorladı, ölümünde onun yerine geçti. Sömürgecilerin ilerlemelerine inatla karşı koydu. 1878'de İngilizlerin yenildikleri ve Napolyon III'ün oğlu Louis-Napolyon'un öldüğü büyük Zulu savaşını yönetti. 1879'da Wolseley savaşını kazandı ve burada bir ingiliz himaye idaresi kurdu, Zululari on üç reisliğe böldü. Cetevayo yeniden iktidara gelemeden öldü. (L)

CETHEGUS. Bk. CORNELİUS CETHEGUS.

CETİNA (Gutierre DE), ispanyol şairi (Sevilla 1520-Puebla de los Angeles, Meksika 1557). Hayatı üstüne pek az bilgi vardır. İtalya'da Karl V'in ordusunda hizmet etti ve iki kere Meksika'ya gitti. Özellikle aşk konusunda Petrarca ve italyan aşk şairleri üslûbunda şiirler yazdı (madrigaller, soneler, manzum mektuplar). [L]

CETİNJE. Bk. ÇETİNE.

CETİSU, Kazakistan cumhuriyetinde (S.S.C.B.) bölge. Kuzeyinde Balkaş gölü, kuzeydoğusunda Sasıgöl, Alagöl, güneyinde Kuzey Tiyenşan, Şu ili dağları, güneydoğusunda Cengarya Aladağı ile çevrilidir; doğudan batıya kadar olan uzunluğu 800 km, kuzeyden güneye olan uzunluğu ise 900 km'dir.

— *Cetisu ülkesi*, Taldı Kurgan ve Alma-Ata adında iki eyalete ayrılmıştır. Alma-Ata ili aynı zamanda Kazakistan'ın başkentidir.

— Coğ. Bölgeye, buradan akan yedi ırmağın bulunmasından dolayı *Cetisu* (Yedisu) adı verilmiştir. Bunlar İli, Karatal, Çu, Aksu, Talas, Lepsi ve Biyen ırmaklarıdır. Arazi, Balkaş gölü kıyılarından Tanrı dağlarının tepelerine doğru yükselir. Dağlık bölgeye yakın toprakların verimli olmasına karşılık kuzeybatıdaki ova kısmı bozkır ve çöllerle kaplıdır. Bu kum çöllerinin başlıcaları Tovkum, Sarıeşek ve Otrav'dır. Cetisu'nun iklimi kuraktır. Isı ortalaması temmuzda 23°C, ocak ayında — 9°C'dir. Dağ yamaçları, 2 000 m yüksekliğe kadar yapraklı ağaçlarla, daha yüksek

«Cesaret Ana ve Çocukları»
Millî Halk tiyatrosunda temsili (1951)

Giuseppe CESARİ
«Diana ve Aktaion»
tablo ile detay

Foto. Bernand, N.D.-Giraudon (LAROUSSE)

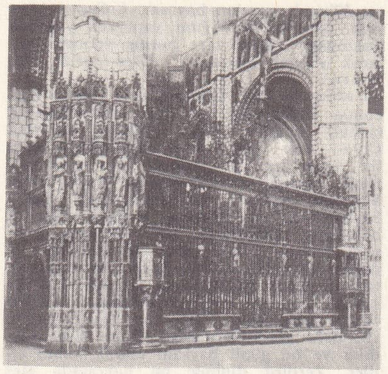

Domingo de CESPEDES
Toledo katedrali
koro kısmının kafesi

yerlerse çeşitli çam ormanlarıyle kaplıdır. Dağ tepeleriyse devamlı kar ve buzullarla örtülüdür. Burada zıraat, sunî sulamayle yapılır. Birinci Dünya savaşından önce nüfusun yüzde 89'unu Türkler, yüzde 11'ini yabancılar teşkil ediyordu.

— Tar. VII. yy.da Batı Göktürklerin merkez eyaleti olan Cetisu'nun başkentleri *Taraz, Suyap* ve *Balasagun*'du. Hakanın karargâhının, daha çok Balasagun'da bulunduğu sanılır. Batı Göktürkler ile Doğu Göktürkler arasındaki 704 yılında yapılan bir savaştan sonra bölgeye Türgiş'ler hâkim oldu. Türgiş hakanı Sulu'nun (716-738) Araplara karşı birçok defa savaştığı bilinir. Balasagun çevresinde bulunan hıristiyan türk mezar taşları, süryani harfleriyle yazılmıştır. En eski kitabeler IX. yy.a aittir. Cetisu'daki hıristiyan türkleri Timur devrinde islâmlaşmışlardır. (M)

CETİVAYO. Bk. CETEVAYO.

CETODONTA çoğl. i. Bk. DİŞLİBALİNALAR.

CETORHİNİDAE çoğl. i. Bk. BÜYÜKCAMGÖZGİLLER.

CETORHİNUS i. Bk. BÜYÜKCAMGÖZ.

CETRARİA i. Bk. İZLANDA DİKENİ.

CETTE. Bk. SETE.

CETTİA CETTİ i. Esmer renkli küçük su ötleğeni. (L)

CETUS. Balina takımyıldızının latince adı. (L)

CETVEL (veya **CEDVEL**) i. [ar. *cedvel*]. Düz çizgi çizmeğe yarayan araç: *Tahta cetvel, madenî cetvel.* ‖ Çizelge, liste: *Bankalar ve benzeri müesseselerle geçmiş çeşitli işlere dair basılı, yazma birçok evrak ve cetveller var* (H.R. Gürpınar). ‖ *Esk.* Su kanalı, ark: *Cedvel-i sim içre âdem binse bir zevrakçeye / İstese mümkün varılmak cennetin ta yanına* (Nedim). ‖ *Çizgi cetveli,* keskin kenar ayrıtlarından kurşun kalemi veya cetvel kalemini yürütmek suretiyle doğru çizgi çekmeye yarayan, dirtdörtgen biçiminde ince-uzun tahta parçası. ‖ *Sürgülü hesap cetveli* veya *logaritma cetveli,* üzerinde logaritma taksimatı bulunan ve acele hesaplarda kullanılan küçük cetvel. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Tarama cetveli,* tarama çizgilerini çizmek için desinatörlerin kullandığı cetvel.

— *Esk. Cedvel-keş,* güzel çizgi çeken sanatkâr. ‖ *Cetvel kalem,* «ceffelkalem» sözünün halk dilinde kullanılan şekli.

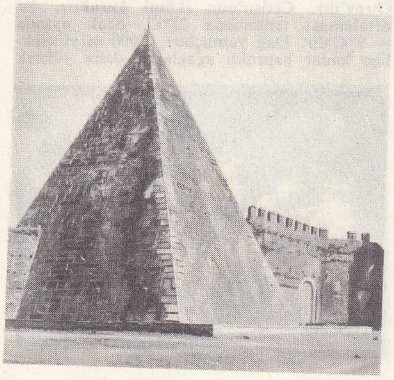

Cestius piramidi

— Astron. ve Mat. Güney gökküresinde çok küçük bir yer kaplayan, önemsiz yıldızlardan oluşmuş takımyıldız. ‖ Araştırmaları kolaylaştırmağa yarayan, metotlu bir sıraya göre yazılmış sayılar veya gözlemler dizisi. (Aşağıda gösterilenlerin dışında kalan temel astronomi cetvelleri, La Hire'in [1687], Cassini'nin [1740], Halley'in [1749], Lalande'ın [1771] cetvelleridir). ‖ *Alphonsiens cetvelleri.* Bk. ALFONSO CETVELLERİ. ‖ *Caroline cetvelleri,* Londra'da 1661'de yayımlanan ve Strett'in yaptığı cetveller. ‖ *Çarpma* veya *Pythagoras cetvelleri.* Bk. ÇARPMA. ‖ *La Hire cetvelleri,* La Hire'in kendi astronomi gözlemlerine göre düzenlenmiş astronomi cetvelleri. ‖ *Logaritma cetvelleri.* Bk. LOGARİTMA. ‖ *Rodolphin cetvelleri.* Bk. RODOLFİN.

— Büyücülük. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Seyir cetveli,* logaritma çizelgelerini ve seyir hesaplarında kullanılan öbür çizelgeleri (Semt-azimüt çizelgeleri, zaman hesabında kullanılanlar) kapsayan kitap. ‖ *Punt cetveli,* punt (gemi mevkii) hesabını kısa zamanda yapmak için her şeyi hazır olarak veren, bazen birçok hesabın sonucunu da veren çizelge (Buna *manevra levhası* da denir). ‖ *Yalpa cetveli,* geminin sağa sola yatmasından dolayı yemek takımlarının kaymasını önlemek için, bulundukları yerlere yerleştirilen tiriz.

— Fels. Bk. ÇİZELGE.

— Fiz. *Borda dengeli cetveli.* Bk. ANSİKL.

— G. santl. Fildişi oyma ve kakmalarda birkaçı birbirine paralel olarak yerleştirilen çubuk şeklindeki motif.

— Hat. santl. *Cetvel doldurmak,* iki cetvel çizgisi arasına fırçayle altın sürmek. ‖ *Cetvel kalemi (hat),* elyazması kitapların sayfalarının etrafına düz çizgi çizmek için kullanılan kamış kalem. Ayrıca, vida ile açılıp kapanabilen, iki madenî dilli kalem vardır. Dillerin arası doldurularak istenilen miktarda mürekkep akıtılıp çeşitli kalınlıkta çizgiler çizilebilir. ‖ *Cetvelli resim,* çizgileri cetvelle çekilen resim.

— Heyk. Eski Yunanistan'da, *Polykleitos'un, insan vücudunun oranları için örnek alınan bir heykeline verilen ad.

— İnş. *Cetvel çekmek.* Bk. KALEM *çekmek.* ‖ *Ağaç cetvel,* taşçı işçilerinin yontulacak taşların boyutlarını ölçtükleri tahtadan, ince cetvel.

— Kâğıtç. Kâğıt* makinesinde, hazırlanacak yaprağın kalınlığını tayin eden parça.

— Mat. *Cetvel farkı,* bir logaritma cetvelinin ardışık iki logaritması arasındaki fark.

— Metrol. Grafik sanatında kullanılan, üzeri derecelenmiş, tahta veya madenden düz yassı cetvel. Tesviyeden sonra, tahta kaplamaların düzgün olup olmadığını kontrol için kullanılan küçük cetvel. ‖ Bir testerenin madenî kısmının düzgünlüğünü kontrol etmeye yarayan çelik cetvel. ‖ *Kıl cetvel,* kontrol uzmanlarının veya tesviyecilerin, bir planın doğruluğunu veya kavuşan köşelerin dikliğini kontrol etmek için kullandıkları araç. ‖ *Pano cetveli,* doğramacıların panoları ölçmek için kullandığı cetvel veya üçgen. ‖ *Santimli cetvel,* uzunluk ölçmede kullanılan araç. ‖ *Şerit cetvel,* uzunluk ölçmede kullanılan, üzeri uzunluk birimlerine göre derecelenmiş yaylı çelik şerit.

— Mim. *Lesbos cetveli,* eskiçağlarda, taşların çevre çizgilerini ölçmek için kullanılan, kurşundan yapılma, katlanabilir cetvel.

— Tekst. *Cotton* tipi düz triko makinelerinde toplama tığlarına kumanda eden küçük çelik ve yassı parça.

— ANSİKL. Büyücülük. Dört köşeli veya çok köşeli, yuvarlak birtakım şekillere *cetvel* denir. (*Eşanl.* HATIM.) Bu şekillerin içlerinde birtakım isim ve işaretler yazılır: Arapça harfler, Allah'ın, meleklerin, şeytanın ve seyyarelerin adları; ayrıca Fatiha, Yasin suresi, Kur'an'dan bazı ayetler gibi. Çeşitli şekillerde yazılan bu isim ve ayetler, dualarla birlikte, muskanın içine konur. Davet-üş-Şems'e ait cetvel en bilinenidir. Cetvel daha çok hurufîlikte kullanılır. *Vifk* denilen karelerden meydana gelir.

— Fiz. *Dengeli borda cetveli.* Bir meridyen yayını ölçmek için fransız matematikçisi Borda'nın yaptığı âlet. Birbiri üstüne tutturulmuş iki cetvelden meydana gelir. Bu cetvellerin uzunu platinden, kısa olanı bakırdandır. Platin cetvelin, bakır cetvele tutturulmayan ucu milimetrelere bölünmüştür. Serbest ucu eğilmiş olan bakır cetvel ise, bu bölümler üzerinde ondalıkları gösterecek şekilde bir verniye cetveli meydana getirir. Bakırın genleşmesi platininkinden fazla olduğu için verniyenin gösterdiği bölmeler sıcaklıkla değişir. Bakırın ve platinin genleşme katsayıları bilindiğinden herhangi bir yerin sıcaklığı bu cetveller yardımıyle ölçülebilir. (ML)

CEUTA. Bk. SEPTE.

CEUTHORHYNCHUS i. (yun. *keuthein,* saklamak ve *rhygkhos,* gaga'dan). Kurtçuğu otsu bitkilerde asalak yaşayan böcek.

— ANSİKL. *Ceuthorhynchuslar*'ın kurtçukları, otsu bitkilerin, özellikle turpgillerin sap yaprak ve çiçeklerinde gelişir. Bazen mazı oluşmasına da yol açar. *Ceuthorhynchus pleurostigma* çeşitli lahanaların kök ve saplarında çepeçevre şişkinliklere sebep olur. Üç yüz kadar türü vardır. (Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

CEV i. (fars. k.). *Esk.* Arpa. ‖ *Cev-be-cev,* tane tane, parça parça. ‖ *Dane-i cev,* arpa tanesi.

◆ **Cev cev** zf. *Esk.* Tane tane, parça parça.

◆ **Cevin** veya **cevine** sıf. *Esk.* Arpadan yapılmış, arpa unu. ‖ *Nân-ı cevîn,* arpa ekmeği. (M)

CEV i. (ar. *cevv*). *Esk.* Yeryüzünü kuşatan boşluk, hava, atmosfer: *Mütevahhiş, hazin, rakik ü nizâr / Dağılır cevve bir sürûd-i hezar* (Cenab Şahabeddin). *Kendi cevvim, kendi eflâkimde kendim tâirim* (Tevfik Fikret).

— *Esk. Cevv-i hava,* hava boşluğu. ‖ *Cevv-i kebud,* mavi gök: *Gelir bu cevv-i kebudun serairinde güler / Çocukluğumdaki rüyaya benzeyen gözler* (Süleyman Nazif). ‖ *İlm-i ahval-i cevv,* meteoroloji.

◆ **Cevvî** ve **cevviye** sıf. *Esk.* Atmosferle ilgili: *Mart asar-ı cevviyeden bize bir dolu gösterdi* (Ahmed Rasim). [M]

CEVA, İtalya'da kasaba, Piemonte'de (Cuneo ili), Tanaro kıyısında, önemli bir kara ve demiryolu kavşağında; 5 200 nüf. Dokuma sanayii. (L)

CEVA, italyan matematikçi ailesi. — GIOVANNI (Milano eyaleti 1647 veya 1648-Mantova 1734). Mantova arşidük dairesinde görev aldı. Belli başlı eseri, *De Lineis Rectis se Invicens Secantibus Statica Constructio*'dur (birbirini kesen doğru çizgilerin statik bileşimi). Kesişen doğrular teorisine ait önemli teoremleri. — Kardeşi P. TOMMASO, Cizvit (Milano 1649-ay.y. 1736), *Opuscula mathematica*'yı (Matematiğe ait esercikler) [1669] yayımladı. Bu eserinde, açı ortayının bulunmasına yarayan bir aracı tanıttı. Ayrıca Descartes sistemi üzerine latince bir şiir yazdı. (L)

CEVAD sıf. Bk. CEVAT.

CEVÂBÎ çoğl. i. (ar. *cābi,* tahsildar'dan *cevābī*). *Esk.* Câbiler, tahsildarlar. (M)

CEVAD i. Bk. CEVAT.

CEVAD AHUNDZADE (Ahmed), azerbaycanlı şair (Gence 1892-1937). Ruhaniye'de medrese öğrenimi gördü. Balkan harbinde gönüllü olarak Türkiye'ye geldi. Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri sırasında millî şiirler yazdı. Bolşevik istilâsı sırasında takibe uğradı. 1936-1937 Yıllarında iz bırakmadan kayboldu. 1917'de Bakû'da yayımlanan ilk şiir kitabı *Koşma* adını taşır. Türk ordusuna hitaben yazdığı şiirleri çok tutulmuştu. XII. yy. Gürcü şairi Şota Rusthaveli'den *Pars Derisi Giymiş Pehlivan* adlı eseri manzum olarak türkçeye çevirdi. (M)

CEVAD İSFAHANÎ (Ebu Cafer Muhammed bin Ali), Atabeylerden Zengîler'in veziri (öl. Musul 1164). İlk olarak Selçuklu sultanı Mahmud'un (1117-1131) hizmetinde bulundu. Daha sonra İmâdeddin Zengî (1127-1146) tarafından kendisine Nusaybin ve Rakka vailikleri ve vezirlik görevi verildi.

Foto. Vernacci, Brogi (LAROUSSE)

Zengî'nin oğlu Seyfeddin Gazi de (1146-1149) onu yerinde bıraktı. Mekke ve Medine şehirlerinde yaptığı imarat ile herkesin sevgisini kazandı. Kutbeddîn Mevdud (1149-1170) tarafından Musul'da hapsedildi (1163). [M]

CEVAD HAN, Gence hükümdarı Ziyadhan oğullarının sonuncusu (öl. Gence 1804). Rus generali Fsitsianov'a karşı Gence kalesini müdafaa etti. Savunma sırasında top atışı ile parçalanarak öldü. Adı, Azerî halk şairleri tarafından destanlaştırıldı. (M)

CEVAD PAŞA (Ahmed), osmanlı kumandan ve sadrazamı (Şam 1851- İstanbul 1900). Kabaağaçlızade Miralay Mustafa Âsım Beyin oğlu. İlk öğrenimini Bursa ve İstanbul'da yaptı. Harp akademisini birincilikle bitirdi (1870); kolağası oldu ve padişah yaverliğinde bulundu. Binbaşı olduktan sonra Türk-Rus savaşında Tuna ordusuna nakledildi. Başkumandan Süleyman Paşanın yaverliğinden sonra kaymakam olarak Necib Paşa fırkasının kurmay başkanlığında bulundu, 27 yaşında miralaylığa yükseldi. Savaş bittikten sonra Berlin antlaşması bükümlerinin uygulanmasında görev aldı. 1884'te Karadağ devletinin başkenti Çetine'ye sefir olarak tayin edildi ve mirlivalığa yükseltildi. 1886'da İstanbul'a döndü. 1888'de Teftiş-i Askerî komisyonu üyeliğinde bulundu. 1889'da olağanüstü yetkiyle Girit'e kumandan ve vali olarak giden Şakir Paşanın kurmay başkanlığına ferik rütbesi ile tayin edildi. Bir yıl sonra Girit vali ve kumandanlık vekilliğine getirildi (1890). Girit'te yaptığı hizmetlere mükâfat olarak müşirlik rütbesi verildi (1891). Daha sonra sadrazam oldu.

Üç yılı geçen sadrazamlığı sırasında barışın korunmasına çalıştı. Abdülhamid II'ye takdim ettiği lâyihada ülkenin çeşitli yerlerindeki karışıklıkların fena idareden doğduğunu belirtti. Saray memurlarının hükûmet ve devlet siyaseti üzerindeki nüfuzlarını azaltarak sadaret ve Babıâli'nin nüfuzunun kuvvetlendirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Bu düşüncesiyle saray nüfuzunu hiçe indirmek istediğini sanan Abdülhamid II tarafından 9 haziran 1895'te azledildi. 1897 Temmuzunda Girit askerî ıslahat fırkası kumandanı olarak Girit'e gönderildi. Bu görevi yaptıktan sonra İstanbul'a dönmesi için izin istedi. Fakat merkezi Şam olan V. ordu kumandanlığına tayin edildiği kendisine bildirildi. Hastalanınca İstanbul'a döndü. Eserleri: *Malûmat-ül-Kâfiye fi Memalik-il-Osmaniye* (Osmanlı Memleketleri Hakkında Kâfi Bilgi) [1871], *Tarih-i Askerî-i Osmanî* (Osmanlı Askerî Tarihi) [1881], *Riyaziyenin Mebahis-i Dakikası* (Cebirin İnce Konuları), *Kimyanın Sanayie Tatbiki; Sema, Telefon* v.d. *Yadigâr* adlı bir gazete de çıkarmıştır (1879, 24 sayı). Sadrazamlığı sırasında Babıâli bahçesi içinde inşa ettirdiği kütüphane bugün başbakanlık arvişinin deposudur. (M)

CEVAHİR çoğl. i. (ar. *cevher,* kıymetli taş'tan *cevâhir).* Pırlanta, elmas, yakut, zümrüt gibi kıymetli taşlar: *«Bir oda dolusu altın ve cevahir olsa da fisebîllillâh sarf etsek», diye temenni ederiz, demişler* (Cevdet Paşa). *Ekser sözü ıstılaha dâir / Mazmunları var, değer cevâhir* (Ziya Paşa). ‖ *Cevahir bedesteni,* kıymetli taşların satıldığı kapalı çarşı.

— DEY. *Teklz. Cevahir (cevher) yumurtlamak,* güzel konuştuğunu sanarak saçmalayanlar için kullanılan alaylı söz: *—Ay işte sana bir cevahir daha yumurtladı* (H.R. Gürpınar).

◆ **Cevahirci** i. Cevahir alıp satan kimse, kuyumcu.

◆ **Cevahirî** i. Cevahirci, kıymetli taş alıp satan kimse. (M)

Cevahir-ül-Ebrar, büyük türk mistiği Ahmed Yesevî'nin menkıbelerini, tarikatının âdabını anlatan, bir kısmı türkçe, bir kısmı farsça eser. Türkistanlı bir yazar olan Hazinî tarafından kaleme alınmıştır. 1573'te intinsah edilen bir nüshası Halis Efendi kütüphanesindedir. Yesevîlik hakkında en önemli kaynaktır. (M)

CEVÂİB çoğl. i. (ar. *câ'ibe,* söylenti'den *cevâ'ib). Esk.* Halk arasında dolaşan haberler, sözler, söylentiler. (M)

CEVÂİZ çoğl. i. (ar. *câ'ize,* armağan'dan *cevâ'iz). Esk.* Caizeler, armağanlar, bahşişler, hediyeler. (M)

CEVÂLÎ çoğl. i. (ar. *celâ,* terketme > *câlî,* terkeden'den *cevâlî). Esk.* Terk-i diyar etmek zorunda kalanlar.

— Teşk. tar. Müslüman olmayan arapların ödediği cizye vergisinin adı.

— ANSİKL. Bu vergi, *cevâlî* adını halife Ömer devrinde aldı. Daha önce Hz. Muhammed, Kur'an'da o zamanlar «kitâbî» denilen musevî ve hıristiyanlardan alınması emredilen (sure IX, ayet 28) cizye vergisini Arap yarımadasında yaşayan müşrikler için bir yükümlülük olarak kabul etmedi ve sadece musevîler ile hıristiyanları bu vergiyi ödemeğe mecbur kıldı. Hz. Muhammed'den sonra, Arapların Medine hegemonyasını reddetmeleri üzerine, Ebubekir'in halifeliği islâm birliğinin yeniden kurulması için girişilen iç savaşlarla geçti. Ömer, halife olunca, arap ve islâm birliğini kesin olarak kurmak amacıyle, Arap yarımadasında yaşayan ve müslüman olmayan kitâbî toplulukları (hıristiyan ve musevî arapları) Suriye ve Irak'a sürdürdü. Bu yüzden, topraklarından atılan ve müslüman olmayan Arapların ödedikleri vicdan hürriyeti vergisine «sürgün Araplardan alınan cizye vergisi» anlamında câliye veya çoğul olarak cevâlî denildi. Cevâlî, daha sonraları Suriye, Irak ve Mısır'da yaşayan ve müslüman olmayan arap halkının ödediği baş vergisi olarak genel bir anlam kazandı. Abbasîler devrinde, cevâlî kelimesi cizye kelimesi ile aynı anlamda kullanıldı. Kölemenler devrinde ise, Mısır'da, cevâlînin anlamı değişti ve cizye vergisinin bir kısmı vakıf haline getirildiğinden, bu çeşit vakıflara cevâlî adı verildi.

Osmanlı imparatorluğu devrinde, Suriye ve Mısır'daki çerkez emîrlerinin tevliyetinde bulunan cevâlî vakıfları, Osmanlılar tarafından havass-ı hümayuna bağlandı. Cevâlî, daha sonraları, özel bir anlam aldı ve Mısır, Suriye ve Irak'ta yeniden yerleşen yabancı topluluklardan alınan bir vergi anlamında kullanıldı. 7 Mayıs 1855 nizamnamesi ile sultan Abdülmecid devrinde kaldırılan cizye ve haraç vergileri ile birlikte cevâlî de tarihe karıştı. (M)

CEVÂLİKÎ (Ebu Mansur Mevhûb bin Ahmed bin Muhammed bin el-Hızır), arap dil bilgini (Bağdat 1073-ay.y. 1114). Nizamiye Medresesinde Tebrizî'den ders okudu, sonra aynı medresede, hocasının yerini aldı. Arap dili grameri ve sözlüğüne dair önemli eserler yazdı. En önemlileri şunlardır: *Kitab-ül-Muarreb* (Yabancı dillerden arapçaya geçerek arapçalaşmış kelimeler), İbni Kuteybe'nin *Edeb-ül-Kâtib* adlı eserine yazdığı *Şerh,* Cevherî'nin *Sıhah* adlı sözlüğünün özeti, Harirî'nin *Dürret-ül-Gavvas* (Dalgıcın İncisi) adlı eserine zeyl olarak yazdığı *Kitab-üt-Tekmile* (Tamamlama Kitabı). [M]

CEVÂMİ çoğl. i. (ar. *câmi*'den *cevâmi*'). *Esk.* Camiler, ibadet yerleri, mescitler. ‖ Toplu şeyler. (M)

CEVÂMİD çoğl. i. (ar. *câmid,* cansız'dan, *cevâmid). Esk.* Donmuş, cansız varlıklar. (M)

CEVÂMİS çoğl. i. (ar. *câmûs,* manda'dan, *cevâmîs). Esk.* Su sığırları, mandalar. (M)

CEVÂNİB çoğl. i. (ar. *cânib,* yön, taraf'tan *cevânib). Esk.* Yönler, taraflar: *Sâfi, lekesiz karların altında cevânib* (Tevfik Fikret).

— *Esk. Cevânib-i erbaa,* dört yön. (M)

CEVAP veya **CEVAB** i. (ar. *cevâb*). Bir soruya, bir isteğe, bir söz veya yazıya verilen karşılık: *Yazılı cevap. Sözlü cevap.*

— ÇEŞ. DEY. *Cevap vermek,* karşılamak: *Alınan tedbirler gerçek ihtiyaçlara cevap vermeli.* ‖ *Cevap yetiştirmek,* sorularını karşılığını hemen vermeğe çalışmak: *Ben oraya buraya koşuyordum, her soruya cevap yetiştiriyordum* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Cevabı yapıştırmak,* cevabı hemen ve beklenmedik bir şekilde vermek: *Su yok! Dediniz mi, size cevabı yapıştırıyorlar. Roma'da da yok! Napoli'de de yok!* (B. Felek).

— *Esk. Cevap etmek,* cevap vermek. ‖ *Cevab-ı cevab* (veya *cevab alel-cevap*), cevaba karşılık vermek. ‖ *Cevab-ı kat'î,* kesin olarak verilen cevap. ‖ *Cevab-ı müskit,* sessizce verilen cevap. ‖ *Cevab-ı nâ-sevab,* doğru olmayan cevap. ‖ *Cevab-ı red,* ret cevabı. ‖ *Cevab-ı şâfi,* tatmin edici cevap. ‖ *Cevab-dih,* cevap veren. ‖ *Cevab-nâme,* cevap olarak yazılan mektup: *Resul-ü Ekrem'e bir kıta cevap-name ile bazı hediyeler gönderdi* (Cevdet Paşa). ‖ *Cevab-nüvis,* kâtip. ‖ *Redd-i cevab,* karşılık olarak söylenen söze verilen cevap.

— Binic. *Yardımlara cevap vermek,* binicinin istek ve işaretlerine itaat etmek.

— Elektroakustik. Elektroakustik bir düzenin niteliğini belirten özellik. Teknik dilde, bir transmisyon zincirinin çıkışından alınan işaretin genlik ve şeklinin, girişindeki işaretin genlik ve şekline göre durumu. ‖ *Frekans cevabı,* çıkıştaki işaretin genliğinin girişteki işaretin genliğine oranının, girişe uygulanan basit periyodik bir işaretin yüksekliğinin (frekansının) fonksiyonu olarak değişimi.

— Huk. *Cevap hakkı,* kişilerin şahsiyet ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayımlar yapılması halinde, bunların zararlı sonuçlarını ortadan kaldırma amacını güden, Anayasanın 27/1 maddesi ile tanınan temel hak. ‖ *Cecap lâyihası,* hukuk yargılama usulünde, davacının davada ileri sürdüğü olaylar ve hukukî sonuçlar hakkında, davalı tarafından hâkime yapılan yazılı beyan. ‖ *Cevap müddeti,* cevap lâyihasının verilmesinde uyulması gereken müddet. ‖ *Cevaba cevap,* davacının davalının cevap lâyihasına verdiği cevap. Bk. ANSİKL.

— Metrol. *Verilmiş yaklaşık bir mesafeye, bir ölçü âletinin vereceği cevap için geçen zaman,* ölçülecek uzunluğun anî değişiminden sonra, ölçü âletinin öngörülen azami hatadan daha az hatalı bir işaret vermesi için geçen zaman.

— Radyotek. *Cevap eğrisi,* değiştireceği veya yayınlayacağı ses dalgalarının veya işaretlerinin frekansı cinsinden elektroakustik bir düzenin bir parametresinin ne şekilde değiştiğini gösteren grafik. (Yatay bir doğruya ne kadar yaklaşırsa, cevap eğrisi o kadar iyi olur).

— ANSİKL. Huk. *Cevap hakkı.* Cevap hakkı doğan kişi, yayımlanmasını istediği cevabı, ilgili mevkutenin nüshası ile birlikte, üç ay içinde bulunduğu yerin Sulh Ceza hâkimliğine yollar (Basın kn. 19/I, IV). Metnine hiçbir düşünce ve işaret katılmaksızın, bir cevap dolayısıyle herhangi bir mütalâa beyan edilmeksizin, aynen ve tamamen yayımlanması gereken cevap, düzeltilmesi istenen yazıdan daha uzun olamaz. Ancak, 20 satırdan az olan yazıların cevabı, 20 satır olabilir (Basın Kn. 19/III). Hâkim, cevabın suç mahiyetinde olup olmadığını ve Basın kn. 19'daki şekil şartlarına uyulup uyulmadığını 24 saat içinde inceler ve aynen veya düzeltilerek basılmasına karar verir. Kararın bir örneği ve cevap, mevkutenin sorumlu müdürüne yollanır (Basın kn. 19/IV). Cevap, günlük gazetelerde, alınmasından itibaren iki gün içinde, diğer mevkutelerde ise, ilk çıkacak nüshada aynı sütun ve aynı puntolarla yayımlanır (Basın kn. 19/V). Bu hükümlere uymayanlar hakkında 15 günden üç aya kadar hapis ve 2 000 liradan 5 000 liraya kadar ağır para cezasına hükmolunur ve cevabın 19. maddeye uygun şekilde yayımlanmasına karar verilir (Basın kn. 29/I). Hükme rağmen, cevabın yayımlanmasından kaçınılması halinde, cezalar bir misli artırılır ve yayımın geciktiği her nüsha için ayrıca 1 000 lira ağır para cezasına da hükmolunur. *Cevaba itiraz.* Kendisine yayım-

cestus giymiş dövüşçüler

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

lanmak üzere bir cevap yollanan sorumlu müdür, 24 saat içinde, mevkutenin çıktığı yerin Asliye Ceza hâkimliği nezdinde itiraz edebilir. Mahkeme 24 saat içinde itirazı inceleyip kesin olarak karara bağlar (Basın kn. 19/V).

◆ *Cevap lâyihası.* Hukuk Usulü muhakemeleri kn. 195'e göre, dava dilekçesinin kendisine tebliğinden itibaren, davalının mahkeme kalemine tevdi etmek zorunda olduğu cevap lâyihası şu hususları içine alır: 1. eğer esasa cevapla birlikte ileri sürülmekte ise iptidaî itirazar; 2. inkâr defi veya itirazlar; 3. davacının, dava dilekçesinde sıra numarası altında bildirmiş olduğu vakıaların her birinin cevapları. Cevap müddetine uymayan davalı, bu müddetin geçmesinden sonra defilerini ileri süremez.

● *Cevaba cevap.* Davacı, cevaba cevap lâyihasını, cevap lâyihasının kendisine tebliğinden itibaren 10 gün içinde mahkemeye verir. Bununla davacı, davalının ileri sürdüğü vakıa ve defilere cevap verir; yoksa, dava dilekçesinde ileri sürmediği hususları ileri süremez.

◆ **Cevabât** çoğl. i. Cevaplar, verilen karşılıklar.

◆ **Cevaben** zf. Karşılık olarak: *Cevaben bildirdiğimiz mütalâat Kâzım Paşa hazretlerince görülmek arzu edilmiş ve görülmüştür* (Atatürk). *Halife Hazretleri ona cevaben: «Allahu Tealâ, Muhammed aleyhis-salâtu ves-selâm Hazretlerini âleme rahmet gönderdi»* (Cevdet Paşa).

◆**Cevabî** sıf. *Esk.* Cevap hükmünde olan, karşılık olarak verilen: ... *tarihli cevabî telgrafname-i sadaretpenahileri muhteviyatına nazaran...* (Atatürk).

◆ **Cevaplandırmak** geçl. f. Cevabını vermek.

◆ **Cevaplı** sıf. İçinde cevap olan.

— Posta. *Cevaplı telgraf,* alınacak cevabın parası önceden ödenmiş telgraf.

◆ **Cevapsız** sıf. Cevabı olmayan, karşılığı verilmemiş. (ML)

CEVÂRİ çoğl. i. (ar. *câriye,* odalık'tan *cevârî*). *Esk.* Halayıklar, odalıklar.

— Esk. astron. *Cevârîy-ül-künnes,* Utarit (Merkür), Zühre (Venüs), Merih (Mars), Müşteri (Jüpiter), Zuhal (Satürn) gezegenleri. (M)

CEVÂRİH çoğl. i. (ar. *câriha,* yaralayan'dan, *cevârih*). *Esk.* Yaralayanlar. ‖ Çürütenler. (M)

Ahmed CEVAD PAŞA
(sadrazam)
[i. Mahmud Kemal İnal kütüphanesi]

CEVAT veya **CEVAD** sıf. (ar. *cûd,* cömertlik'ten *cevâd*). *Esk.* Cömert, eli açık. ‖ İ. Erkek adı. (M)

CEVAT Üsküdarlı, türk ressamı (İstanbul 1871-ay.y. 1939). «Asker ressamlar»dandır. 1892'de Harbiye'yi bitirdi. Savaşlara katıldı. Tabiatın görünüşüne sadık kalarak desenler, suluboyalar yaptı: *Tırhala, Mora, Selânik, Yemen manzaraları.* Daha az başarılı olan yağlıboyaları arasında *Çağlayan Köşkü* dikkati çeker. (M)

CEVAZ i. (ar. *cevâz*). Yasak olmama, izin: *Gemi süvarilerine Fransızca'da «Kumandan» denilmesine cevaz vardır* (R.H. Karay). ‖ İmkân, ihtimal. ‖ *Cevaz vermek (göstermek),* hoş görmek, izin vermek.

— *Esk. Cevaz-ı istihdam kararı,* hastalık geçiren bir kimsenin yeniden işe alınabilme izni. ‖ *Cevaz-ı kanunî,* kanuna uygunluk. ‖ *Cevaz-ı şerî,* şeriata uygunluk. (M)

CEVBERÎ (Abdurrahman bin Ömer Zeyneddin-ül-Dimaşkî), tabiî ilimlerdeki bilgisiyle ün kazanmış arap bilgini (XIII. yy.). Birçok islâm ülkesini dolaştıktan sonra Âmid ve Hısn-ı Keyfâ bölgelerinin emîri Melik-ül-Mesud'un hizmetine girdi. Bu hükümdar için yazdığı *Kitab-ül-Muhtar fî Keşf-il-Esrar ve Hetk-il-Estar* (Sırların Meydana Çıkarılmasına ve Kapalı Perdelerin Yırtılmasına Dair Seçilmiş Kitap) adlı eserinde gezilerinde tanıdığı kimyacıların ve doktor geçinenlerin hilelerini açıklar. Bu eser, zamanının örf ve âdetlerini göstermesi bakımından çok önemlidir. Bir eseri de *Kitab-ül-Halâl* (Dostluk Kitabı) adını taşır. (M)

CEVDET i. (ar. *cevdet*). *Esk.* Güzellik, iyilik. ‖ Olgunluk, büyüklük. ‖ Kusursuzluk. ‖ Erkek adı.

— *Esk. Cevdet-i fehm,* anlayış üstünlüğü. ‖ *Cevdet-i fikr,* düşünce üstünlüğü. ‖ *Cevdet-i kariha,* kavrama üstünlüğü. ‖ *Cevdet-i zihn,* düşünce üstünlüğü. (M)

CEVDET Muallim (Soyadı **İnanç**), türk dil ve edebiyat bilgini (Bolu 1883-İstanbul 1935). Nişli tekke şeyhi Said Efendinin torunu. İlk öğrenimini Bolu'da, orta öğrenimini Kastamonu'da yaptı; İstanbul'a gelerek (1901) Yüksek Öğretmen okulunun Edebiyat bölümüne girdi ve birincilikle bitirdi. Türkçenin bazı lehçelerini, Arapça, Farsça, Fransızca, Almancayı öğrendi. Bakû'ya gitti ve iki yıl kalarak bir öğretmen okulu açılmasına, maarifin yükseltilmesine hizmet etti. Dârüşşafaka'da ve 11 yıl kadar da İstanbul Erkek Öğretmen okulunda hocalık yaptı. Son yıllarında arşiv vesikalarını tasnif heyetinde üye ve reis olarak çalıştı. Eserleri: *Zamanımızda Usûl-i İnşâ ve Muhabere, Askerî Din Dersleri, Şehname-Şarkın İlyadası, Müderris Ahmed Naim,* arapça olarak *İbn-i Battuta'ya Zeyl* ve birkaç forması basılmış olan *Tarihî Sözlük.* 500'ü yazma olan 10 000 ciltlik kitaplığını Belediye kütüphanesine bağışladı. (M)

CEVDET EFENDİ (Ahmed), türk hukuk bilgini ve şairi (Bergama'da Alibey köyü 1873-İstanbul 1925). Hüseyin Aşkî Efendinin oğlu. İlk öğrenimini Bergama'da yaptı; İstanbul'da, medrese öğrenimi gördü. 27 Şubat 1898'de, ders vermeye başladı ve 1900'de, İstanbul rüûsu aldı. İkinci Meşrutiyetten sonra, Öğrenci İşleri (Mesâlih-i Talebe) meclisine üye seçildi. Hayri Efendinin şeyhülislâmlığı sırasında (mart 1914), bir yıl açıkta kaldı. Yeni kurulan Dârülhilâfe medreseleri yüksek kısmı ikinci sınıf arap edebiyatı müderrisliğine getirildi. Dârülfünun İlâhiyat şubesinde Fıkıh ve Hukuk şubesinde mecelle dersleri verdi. İlâhiyat fakültesinin kaldırılması üzerine Medresetül-mütehassısîn'e tefsir müderrisi oldu. Mûsa Kâzım Efendinin ikinci meşîhatinde, Dârülhikmet-ül-islâmiye meclisine üye seçildi. Öğretimin birleştirilmesi, medreselerin kaldırılmasında Dârülfünun İlâhiyat şubelerinde tefsir müderrisi oldu. *Mâverdî*'nin, *Edeb-ül-Dünya ve'd-dîn* (Din ve Dünya Edebi) adındaki kitabının bir kısmını türkçeye çevirdi. *Âyât-ı Müteşâbihe* (Birbirine Benzeyen Ayetler) adlı eseri kısmen *Mihrab Mecmuası*'nda yayımlandı. Tefsir tarihine ve tefsir usûlüne ait ders notları, *Tefsirler ve Müfessirler* adı ile, *Mahfil Mecmuası*'nda çıktı. Şiirleri dağınık vaziyettedir. (M)

CEVDET PAŞA. Bk. AHMED CEVDET PAŞA.

CEVELÂN veya **CEVLÂN** i. (ar. k.). *Esk.* Dolaşma, gezinme, gezinti: *Geçende, yayla civarında ufak bir cevelân / Bahanesiyle, bizim eski aşinalardan...* (M.Â Ersoy). ‖ *Cevelân etmek,* gezmek, dolaşmak: *Damarlarındaki genç kanı, şeytan akıntısı gibi cevelân ediyordu* (H. E. Adıvar). ‖ *Cevelân-ı dem,* kanın dolaşması.

◆ **Cevelângâh** veya **cevlângeh** bls. i. *Esk.* Dolaşma yeri: *Pontus eşkıyasının cevelângâhı olan yerlerde...* (Atatürk).

◆ **Cevelânger** veya **cevlânger** bls. sıf. *Esk.* Dolaşıcı, dolaşan.

◆ **Cevelângerî** veya **cevlângerî** bls. i. *Esk.* Çok dolaşma hali. (M)

CÉVENNES, Fransa'da bölge, Massif Central'in güneydoğu kenarında, güneyde Larzac Causse'u ve kuzeyde Yukarı Vivarais arasında. Massif Central'in Üçüncü zamanda en şiddetli şekilde yükselen bölümünde olduğu için Cévennes aşırı engebeli bir bölgedir ve bir dizi billûrlu bloktan meydana gelir. Bunlar, derin vâdilere sınırlıdır ve Rhône'un kollarıyle (Gard, Cèze, Ardèche) akaçlanır. Güneyden kuzeye doğru Cévennes'in başlıca dağları şunlardır: Hérault'un yukarı havzası yanında yükselen *Aigoual; Bougès* (1 366 m); bölgenin en yüksek zirvesini taşıyan *Lozère* (1 699 m); *Goulet* (1 499 m); *Tanargue* (1 445 m). Bu dağlık bölge bugün koyun ve keçi yetiştiriciliğiyle geçinmektedir. Daha doğuda, yukarı kesime doğru, kütleler yerlerini uzun zirvelere *(serres)* bırakır, bunlar yavaş yavaş alçalır. Eskiden zirveleri ayıran vâdilerde tarım çok gelişmişti. Alès ve Grand Combe bölgesinde maden kömürü çıkarılması bir sanayi (metalürji; kimya sanayii) bölgesinin meydana gelmesini sağladı. (L)

CEVF i. (ar. k.). *Esk.* Boşluk: *Oradan düşmek, ölmek istiyorum / Cevf-i ye's-âşinâ-yi husrâna-* (Ahmed Haşim). ‖ Oyuk. ‖ *Kalp.* ‖ *Cevf-i leyl,* gece yarısı.

— Esk. anat. *Cevf-i a'lâ,* gövde boşluğu ‖ *Cevf-i batnî (cevf-i esfel),* karın boşluğu. ‖ *Cevf-i galsamî,* bronş boşluğu. ‖ *Cevf-i fem,* ağız boşluğu. ‖ *Cevf-i mide,* mide boşluğu. ‖ *Cevf-i nuhaî,* beyin boşluğu. ‖ *Cevf-i sadrî,* göğüs boşluğu.

— Esk. jeol. *Cevf-i arz,* dünyanın içindeki boşluk.

◆ **Cevfî** sıf. İçe ait, gövde içiyle ilgili. (M)

CEVHER i. (ar. *cevher).* Bir şeyin esası, öz, maya: *İslâm mütefekkirleri vasıtasıyle garp Aristo'yu tanıdı ve uzun asırlar içinde hemen bütün fikir cevherini onun eserinden aldı* (Peyami Safa). ‖ Ruh: *İmandır o cevher ki ilâhî, ne büyüktür* (M.Â. Ersoy). ‖ Güç, enerji: *Delikanlı çağımızdaki cevher / Yalvarmak, yakarmak nafile bugün / Gözünün yaşına bakmadan gider* (C.S. Tarancı). ‖ Değerli süs taşı, mücevher. ‖ Şam ve Horasan'da yapılan kılıçların üzerindeki meneviş ve dalgalar. ‖ Ebced hesabında noktalı harflere verilen ad.

— DEY. *Cevher (cevahir) yumurtlamak.* Bk. CEVAHİR.

— *Esk. Cevher-dâr,* cevherli, iyi özlü, nitelikli. Mücevherli. ‖ *Cevher-fürûş,* cevher satan, kuyumcu. ‖ *Cevher-tırâş,* mücevher işleyen. ‖ *Cevher-i ferd,* bir cismin bölünmez en ufak parçası. Atom. ‖ *Cevher-i kül,* evrenin özü. ‖ *Cevher-i ulvî,* yüce töz. Felek. ‖ *Cevher-pâre,* mücevher parçası.

— Anat. *Esk. Cevher-i ebyaz,* akmadde. ‖ *Cevher-i sincabî,* bozmadde.

— Fels. Her türlü belirlenmiş ârazdan bağımsız ve varlığı kendinden gelen şeyin niteliği. *(Yen.* TÖZ.) Fenomenlere ilgili olanın yani değişen ve başka bir şey tarafından meydana getirilenin karşıtı. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. *Maden cevheri,* bileşiminde önemli miktarda değerli madenler bulunan tabiî madde. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ham cevher,* maden ocağından çıkarılan işlenmemiş cevher. ‖ *İşletilebilir cevher,* yapısında bulunan maden miktarı işletmeye değecek kadar elverişli olan cevher. ‖ *Kompleks cevher,* bileşiminde birden fazla değerli maden bulunan cevher. ‖ *Madenî cevher,* bileşiminde yararlı madde olarak tabiî bir maden veya bir maden bileşimi bulunan cevher. ‖ *Madenî olmayan cevher,* yararlı maddesi bir maden bileşimi olmayan cevher: *Potasyum cevheri, madenî olmayan bir cevherdir.* ‖ *Ticarî cevher,* ticaret alanında alım satımı kâr sağlayacak derecede maden ihtiva eden yoğun cevher.

— Tasav. Asıl ve zat anlamına gelen bu kelime tasavvufta arazlardan meydana gelen bu âlemin hakikati olan suretlerdir. Bu suretler Tanrı'nın bilgisinde ezelden mevcuttur.

— ANSİKL. *Cevher,* fenomenlerde var olan ve bir nesnenin zamanla, birçok değişiklik geçirmesine rağmen özdeşliğini sağlayan şeydir. Cevher kavramıyle ilgili felsefî sistemlerin belli başlı dört durumu vardır:

1. Her şey değişir, hiç bir şey kalmaz, birbirini izleyen durumlardan, fenomenlerden başka bir şey yoktur. Bu, fenomenciliğin savunduğu görüştür ve canlı varlıkta, ne alışkanlığı, ne hafızayı ve dolayısıyle ne de psikolojik hayattaki bilinci gözönünde bulundurur.

2. Zorunlu olarak bir cevher vardır; tükenmez ve sonsuzdur; bunun sonucu olarak tektir. Tek tek varlıklar cevherin değişebilen kip'lerinden (modes) başka bir şey de-

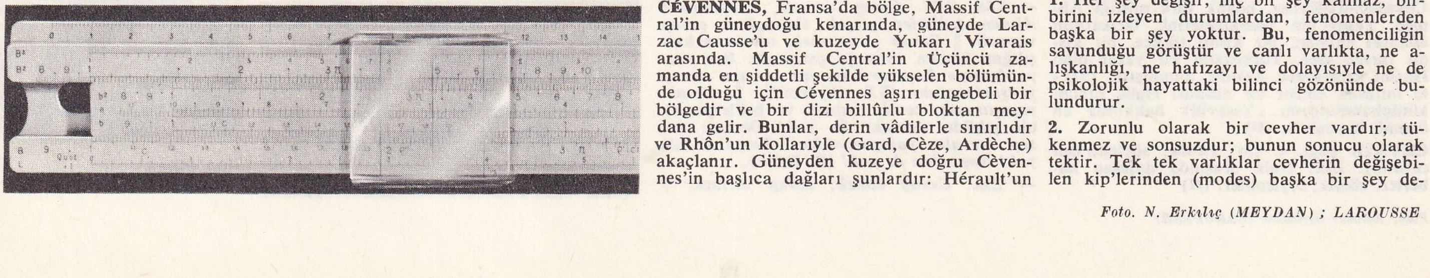

sürgülü hesap cetveli

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); LAROUSSE

şildir. Bu görüşün en açık örneği Spinoza'nın panteizmi'nde görülür.

3. Tükenmez, sınırsız ve yetkin tek bir cevher vardır; o da Tanrı'dır. Ama bunun yanı sıra yetkin olmayan ve yaratılmış cevherler de olabilir. Descartes'ın ve Leibniz'in görüşü budur. Descartes'a göre «Yalnız, Tanrı'nın, var olmak için kendinden başka bir şeye ihtiyacı yoktur»; ayrıca «cevher, Tanrı ve yaratıklar karşısında iki anlamlı değildir. Çünkü yaratılmış nesneler arasında bazıları, ötekiler olmaksızın var olmayacak yapıdadır. Bunlar var olmak için Tanrı'nın olağan rastlaşmasına ihtiyaç duyanlardan ayırt edilir. Sonunculara cevher, ötekilere de bu cevherlerin nitelikleri adı verilir».

4. Cevher, zihnin yalın bir biçimidir. Tecrit edilmiş bir fenomeni algılayamamak ve bunu sürekli bir birliğe bağlamak zorunda kalış, zihnimizin böyle kurulmuş olmasının bir sonucudur. Kant ve okulunun görüşü budur. Modern bilimlerde cevher anlayışı apayrıdır; bu görüş cevher kavramını madde kavramına yaklaştırır.

— Mad. oc. Bir cevherin içindeki madenlerin sanayide kullanılabilir hale gelmesi için, bazı fiziksel, kimyasal veya termik işlemler geçirmesi gerekir. (Yapı malzemeleri maden cevheri olarak nitelenmemelidir; hattâ; yakıt olarak kullanılan fosil madenler de cevher değildir.)

◆ **Cevherci** sıf. ve i. Fels. Cevhercilikle ilgili. ‖ Cevherciliği savunan, benimseyen [kimse]. *(Yen.* Tözcü).

◆ **Cevhercilik** i. Fels. Olayların değişmez temeli olarak, ister manevî, ister maddî olsun bir cevherin gerçekten var olduğunu kabul eden öğreti: *Spinoza'nın, Hegel'in cevherciliği.* (Karşıtı, *Fenomenizm,* olaycılık) [*Yen.* Tözcülük.]

◆ **Cevhere** i. Bir tek cevher.

◆ **Cevherî** sıf. *Esk.* Cevhere, değerli taşa ait.

◆ **Cevherîn** sıf. *Esk.* Mücevherden yapılmış, mücevherle işli.

◆ **Cevheriye** sıf. Fels. Cevhercilik.

◆ **Cevheriyûn** çoğl. i. Fels. Cevherciler.

◆ **Cevherli** sıf. Cevheri olan, değerli. *Aferin, doğrusu, cevherli çocuklar, belli.* (M. Â. Ersoy). [ML]

CEVHER AĞA, osmanlı dârüssaade ağası (öl. İstanbul 1887). Haremden yetişti. Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultanın baş ağasıydı. Abdülaziz'in padişah olması üzerine, 1861'de müsahib, 1874'te hazinedar, 1876'da da, dârüssaade ağası oldu. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden bir gün sonra, 31 mayıs 1876'da, ağalıktan azledildi. 4 Eylül 1887'de öldü. Sultan Mahmud türbesinde gömülüdür. (M)

CEVHER bin ABDULLAH (öl. 992), fatımî kumandanı. Köle olarak fatımî halifesi Mansur'a takdim edildi. Mansur'un halefi Muizz tarafından azat edildi. Divan kâtipliğine getirildi. Kısa zaman sonra vezirlik ve serdarlık makamını elde etti. İlk askerî başarılarını 958 yılında Magrıb'a karşı giriştiği seferlerde kazandı. Tanca'ya kadar bütün Magrıb, Fatımîlerin eline geçti. 969'da Mısır'ı ele geçirdi ve bugünkü Kahire'nin temellerini attı. Suriye'de Karmatîlere karşı başarılı mücadeleler yaptı. Halife Muizz'in Mısır'a gelmesi üzerine itibarını kaybetti. Fakat Aziz zamanında tekrar eski mevkiini elde etti. Son yıllarını inzivada geçirmiş ve cömertliği sayesinde halkın sevgisini kazanmıştı. (M)

CEVHERÎ (Aka Mirza Baba-yı Tebrizî), azerbaycanlı edebiyat ve matematik bilgini (Tebriz ?-ay.y. 1877). Yetişmesinde babası Hâcî Kâzim'in etkisi büyüktür. Astroloji konusunda Aka Takî Afşar Urmevî'den ders gördü. Şiir ve edebiyat alanında büyük ün kazandı. *Ravzat-ül-Vâizîn* (Vaizlerin Bahçesi) adlı eseri dışında, nazım olarak kaleme aldığı *Yusuf ile Züleyha* hikâyesi ve Kerbelâ vak'ası hakkında yazdığı mersiyeleri vardır. (M)

CEVHERÎ (Ebu Nasr İsmail), türk asıllı bilgin ve arap dili lûgatçisi (öl. 1010). İlk öğrenimini Fârâb'da yaptı. Bağdat'ta okudu. Dil bilgisini kuvvetlendirmek için Elcezire, Suriye ve Hicaz'a gitti. Rey ve Horasan'da lûgat çalışmaları yaptı. Ayrıca güzel yazı dersleri aldı. Yazdığı bir Kur'an'ın 100 bin dinara satıldığı söylenir. Nişabur'da kanatla uçuş denemeleri sırasında öldü. En önemli eseri *Tâc-ül-Lüga ve Sihah-ül-Arabiye* (Arapça Gerçek Sözlük Kitabı) adlı arapça lûgatidir. Bundan başka arap dil bilgisi hakkında *Mukaddime* (Giriş) adlı bir eseri ve aruz vezni hakkında *Aruz-ül-Varaka* (Aruz Kitabı) adlı eserleri vardır. (M)

CEVHER MEHMED AĞA, dârüssaade ağası (XVIII. yy.). Haremden yetişti ve hazinedarlık yaptı. 1772'de, Mustafa III'e darüssaade ağası oldu. Abdülhamid I'in tahta çıkmasından sonra azledilerek, 1774'te, önce Alâiye'ye, daha sonra da Mısır'a gönderildi. Medine-i münevvere'de Harem-i nebevî hizmetiyle görevlendirildi. İkinci defa dârüssaade ağası oldu (1779-1783). Yeniden gönderildiği Medine şehrinde öldü. (M)

CEVİR i. Bk. CEVR.

CEVİZ i. (ar. *cevz*'den). Ceviz ağacının sert kabuklu meyvesi: *Nasreddin Hoca rastgele kimine bir, kimine üç, kimine beş ceviz vermiş* (Ömer Seyfeddin). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Arec cevizi,* areca ağacının meyvesi. Çinhindi'nde, tazesi ve kurutulmuşu yenir. ‖ *Bancoul cevizi, Aleurites moluccana*'nın meyvesi. Tazesinden yağ çıkarılır. Elde edilen yağ yemeklik olarak veya sanayide kullanılır. ‖ *Brezilya cevizi, bertholletia*'nın meyvesi. Tazesi ve kurutulmuşu yenir. ‖ *Cajou cevizi, Anacardium occidentale*'nin meyvesi. İçi fındık tadındadır. *(Cajou elması,* bu meyvenin etlenmiş sapıdır ve yenir.) ‖ *Hindistancevizi, Cocos nucifera* veya hindistancevizi ağacının meyvesi. Koko sütü ve yağlı tohum bu cevizden elde edilir. ‖ *Kola cevizi, Cola acuminata*'nın meyvesi. Sakız olarak çiğnenir. Analiz yoluyle kafein, teobromin, kolatin elde edilmesine yarar. (Yürek için uyarıcıdır.) ‖ *Küçük hindistancevizi, Myristica fragans*'ın meyvesi. Meyve kabuğu baharat olarak satılır. (Meyvesinden *muskat yağı* da çıkarılır.) ‖ *Palmiye cevizi* veya *nebatî fildişi* veya *corozo, Phytelephas macrocarpa* tohumunun azotlu maddesi.

— ÇEŞ. DEY. *Ceviz kabuğu gibi,* [tekneler için] küçük veya dalgalara nispetle zayıf anlamına gelir ve ufaklık, dayanıksızlık belirtir: *Denizde bir gemi ceviz kabuğu gibi çalkalanıp duruyor* (N. Araz). ‖ *Çetin ceviz,* mücadeleden yılmayan, yenilmesi güç kimseler için kullanılır. ‖ *Kırdığı ceviz bini aşmak,* fazla kabahati olan kimseler için kullanılan söz.

— Denizc. *Bosa cevizi,* bir halatın ucunda ve ceviz gibi şişkin olan düğüm. ‖ *Sapan cevizi* veya *türk cevizi,* gemiyi bağlamak için verilen halatın (yoma) kaçmaması için halata vurulan bosayı tutmak üzere yoma bedenine yapılan ceviz.

— Mad. oc. 30 ilâ 50 mm arasında parçalı kömüre verilen ticarî ad.

— Marang. Ceviz ağacının kerestesinden yapılmış takım (Bk. ANSİKL.): *Misafir odasının pencerelerinden bahçeye atmak suretiyle kurtarılmış bir ceviz koltuk takımı vardı* (R.N. Güntekin). ‖ *Ceviz boya,* ceviz kerestesi görünüşü vermek için her cins kereste üzerine vurulan cilâ.

— Mutf. *Ceviz içi,* ceviz meyvesinin kabuğundan ayrılmış iç kısmı. ‖ *Ceviz sucuğu,* üzüm suyu ve nişasta karışımına, ipliklere dizilmiş ceviz içlerinin belirli bir kalınlık alıncaya kadar batırılması suretiyle yapılan yiyecek. ‖ *Ceviz yağı,* ceviz ağacının meyvesinden çıkarılan yağ.

— Oyun. *Ceviz oyunu,* Eski Roma'da çocukların meşe (bilye, misket) yerine ceviz kullanarak oynadığı oyun (bugün de oynanmaktadır).

— Süs. santl. Bk.ANSİKL.

— ANSİKL. *Ceviz*'in iki parçalı kabuğunun içinde ikişer loplu iki çenekten meydana gelmiş bir tohum bulunur. Her lop, birbirinden ince ve dayanıklı bir zarla ayrılmış bir yarım bölmenin içindedir. Embriyonunda kısa bir kök taslağı ve karşılıklı iki yaprak taşıyan bir tomurcuk taslağı bulunur. Ceviz içi, ne kadar taze ise o kadar lezzetli olur. Ceviz içinden iyi kaliteli bir yağ elde edilir. Yağı da meyvesi gibi zamanla acılaşır. Cevizin içi tamamen soyulup çıkarıldığı zaman «ceviz içi» veya «ceviz çağlası» adını alır.

En iyi ceviz türleri: büyük ceviz ağacının *(juglans regia)* meyvesi, cevizlerin içinde en lezzetlisidir. Uzun zaman saklanabildiği gibi çok iyi de yağ verir. *Pakanya cevizi,* Amerika'da yetişir.

Ceviz ağacı yirmi yaşına kadar zaman zaman meyve verir. Altmış yaşında en verimli durumundadır. Yeşil kabuğu çatlayıp yarıldığı zaman ceviz olgunlaşmış demektir. Eylülde cevizin kabuğu sertleşir. Kuruduktan sonra birkaç gün suda bırakılırsa içi şişer, zarı kolayca soyulur, lezzeti de bozulmaz. Fakat ertesi yıla kalan cevizler daima biraz acımsı olur. Soyulmuş, kurutulmuş ve karamelada pişirilmiş cevizlere ceviz şekerlemesi denir. Ceviz daha olgunlaşmamışken yani yeşil kabuğu çok körpe iken (haziran veya temmuzda) *ceviz reçeli* yapılır. On kadar taze ceviz bir litre sulu alkolde bırakılarak sofra içkisi elde edilir. Ayrıca *ceviz rakısı* da yapılır.

Ceviz yağı kış gelmeden yapılır. Cevizler kırılır, kabukları ve bölmeleri ayıklanır. İçleri kurutulduktan sonra, dibekte dövülür. Elde edilen ceviz hamuru ısıtılır, kalın bez torbalara doldurularak preste sıkılır. İlk sıkışta elde edilen yağ temiz yağdır. Sonra ceviz hamuru torbalardan çıkarılır, kaynar sulu kazanlara konur. Sonra gene torbalara doldurularak ikinci defa sıkılır. Bu sefer elde edilen yağ sabun yapımında ve boyacılıkta kullanılır. Küspesi hayvanlara yem olarak verilir veya yakılır. Katı ceviz yağı kösele tabaklamada kullanılır.

● Türkiye'de en iyi ceviz Bursa, İnegöl ve Karamürsel'de yetişir. 1966 İstatistiklerine göre Türkiye'de 3 000 000 ceviz ağacı vardır. Cevizde ortalama yüzde 65-70 yağ bulunur. İnegöl cevizinde yüzde 70,2 yağ, yüzde 15,7 azotlu madde, Karamürsel cevizlerinde yüzde 69,6 yağ, yüzde 17,8 azotlu madde bulunur. Ceviz üretimi konusunda şu rakamlar verilebilir (ton olarak):

1964	1965	1966	1967	1968
86 000,	81 000,	80 000,	88 000,	96 000

— Marang. Ceviz ağacı Ortaçağ'dan beri marangozlukta kullanılır. Dokusu daha ince ve derin oymalara daha elverişli olduğu için, XVI. yy.dan itibaren meşeye tercih edildi. Koltuk, mobilya, kilise iskemlesi yapımında kullanıldı. XVII. ve XVIII. yy.larda parlak ağaçlara düşkünlük yüzünden cevizin yerini gürgen aldı. XIX. yy.da ise ceviz yeniden rağbet kazandı.

— Süs. santl. XVI. yy.dan beri kuyumculuk, büyük bardak ve çanak yapımında hint cevizi veya inci çiçeği cevizi kullanıldı. Bu cevizler ilkin değerli olarak kabul edilen ve bundan ötürü üzerinde titizlikle çalışılan normal hindistanceviziydi. Yakın ve uzakdoğu ülkeleriyle muntazam ilişkiler kuruldukça, bu cevizlere verilen değer kayboldu.

◆ **Cevizlik** i. Ceviz ağaçlarının bulunduğu yer. (ML)

CEVİZ ağacı i. Odunundan ve meyvesinden faydalanılan büyük boylu ağaç (Cevizgillerden). ‖ *Gabon ceviz ağacı,* «dibetu» adlı ticarî bir kereste veren birtakım ağaçlar; başlıca çeşitleri *Lovoa trichilioides* ve *L. brownii*'dir. ‖ *Hint ceviz ağacı,* Hindistan'da çok yaygın olan, balgam söktürücü ve spazm giderici olarak kullanılan bir bitki. *Adhathoda vasica (Acanthaceae* familyasından). Yapraklarından astmaya karşı kullanılan bir sigara yapılır. ‖ *Mayombe ceviz ağacı,* frake veya limba'nın başka bir adı. ‖ *Molük ceviz ağacı, Aleurites moluccana*'nın adı.

— ANSİKL. *Ceviz ağacı (Junglans regia),* kabuğu beyazımsı, çiçekleri birevcikli büyük bir ağaçtır. Meyvesine ceviz denir. Kerestesi çok makbuldür, mobilyacılıkta, tornacılıkta, iskemle, takunya ve tüfek yapımında kullanılır. Ceviz ağacının ılıman ve subtropikal bölgelerde yetişen daha 7 türü vardır. Ceviz ağaçları tohumla üretilir. Tohumdan çıkan fideler, 6 yaşına geldiği zaman, kuvvetli topraklara özellikle yamaçlara ve diğer ağaçlardan uzak yerlere dikilir. Ağaç tuttuğu zaman göz aşısı uygulanır. Ancak 20 yaşına doğru meyve vermeğe

başlar. Kuvvetli don olmadığı takdirde, 70 yaşına kadar veya daha fazla süreyle meyve vermeğe devam eder. Amerika ceviz ağacı *(J. nigra)*, yaprakları bakımından dişbudak ağacına benzer; meyveleri çok odunlu, tohumu küçüktür; içi zor çıkar. Bu ağaç parklara, yol kenarlarına dikilir. Yukarıki türlerden farklı olarak, hem boş yerlerin ağaçlandırılmasında, hem de anaç olarak kullanılır. Kerestesi marangozlukta mobilyacılığa elverişlidir.

— Eczc. Ceviz yaprağı bol tanenlidir, bu yüzden haşlaması Avrupa'da, halk hekimliğinde, gargara ve dölyolu şırıngası olarak ve ayrıca mayasıl tedavisinde kullanılmıştır. Ceviz yaprağı özütünden şeker hastalığının tedavisinde de faydalanılmıştır. (L)

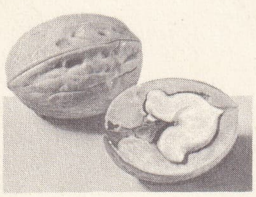
ceviz

CEVİZGİLLER çoğl. i. İkiçenekli bitki familyası. Çok büyük boylu ağaçları kapsar. Örnek bitkisi ceviz'dir *(juglans)*. [Başlıca cinsleri: *carya, pterocarya, platycarya.* Cevizler takımından.]

— ANSİKL. *Cevizgiller*'in yaprakları almaşık ve bileşiktir. Her yıl dökülür. Çiçekleri bireşeylidir. Erkek çiçekler sarkık silindirimsi tırtılsılar halindedir. Dişi çiçekler genellikle yalnız olur. Pekçok fosil türleri bilinmektedir. *Juglans, carya, pterocarya* cinsleri, tersiyer çağında kutup çevresinde yetişirdi. Bildiğimiz ceviz *(Juglans regia)* Dördüncü zamanda bile Avrupa'nın güneyinde vardı. (L)

CEVİZLER çoğl. i. Çiçekli bitki takımı (taçsız ikiçeneklilerden). Tırtılsı çiçekliler grubundan ceviz v.b.'yi kapsar. (L)

CEVİZLİ, Akdeniz bölgesinde, Antalya ilinin Akseki ilçesine bağlı bucak; 9 559 nüf.; 13 köy. — *Bucak merkezi* (2 580 nüf.) ilçe merkezinin kuzeyinde, Akseki-Beyşehir yolu üzerindedir. (M)

CEVİZLİ, İstanbul şehrinin belediye sınırları dışında banliyö semti. Marmara denizi kıyısında Maltepe ile Kartal arasında. Aynı adlı demiryolu istasyonu. Maltepe Sigara fabrikası. (M)

CEVİZLİK, Siirt ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde Şirvan ilçesine bağlı bucak; 3 534 nüf.; 8 köy. — *Bucak merkezi* (653 nüf.), Şirvan'ın 25 km kuzeydoğusundadır. (M)

CEVİZLİK. Coğ. Bk. MAÇKA.

CEVLÂN i. Bk. CEVELÂN.

CEVLÂN, Ürdün'ün kuzeydoğusunda eyalet. Cevlân adının *Tevrat*'ta anılan Golan'dan geldiği sanılır. Araplar Suriye'yi aldıklarında, Palaestine Secunda'ya bağlı olan Cevlân, Gassanîler devrinde Şam eyaletine bağlanarak önemli bir merkez oldu. Tarihçi Yakubî, Baniyas şehrini Cevlân eyaletinin merkezi olarak gösterir ve halkının Kaysî soyundan Benî Mürreler olduğunu söyler. Verimli toprakları olan bu bölgenin kuzeyinde meşe ormanları vardı. (M)

CEVR veya **CEVİR** i. (ar. k.). *Esk.* Eziyet, cefa, sıkıntı: *Güzel âşık cevrimizi / Çekemezsin demedim mi?* (Pîr Sultan Abdal). *Ve buraya yabancılardan kaçıp geldim; yabancının cevrinden kaçıp geldim* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Cevr etmek*, zulmetmek: *Âşık-ı üftâdene cevretme cânâ her zaman* (Kul Mehmed).

CEVRÎ KALFA ilkokulu

— *Esk. Cevr ü cefâ (ezâ)*, zulüm ve eziyet: *Nuh aleyhisselâm, kavmine nasihat ettikçe onlar, ona cevr ü ezâ ve tahkir ve istihza ederlerdi* (Cevdet Paşa).

— Tasav. Sofînin manevî yolda ilerlemesini önleyen şey. (M)

CEVRÎ ÇELEBİ (İbrahim), türk şair ve hattatı (öl. İstanbul 1655). İstanbul'da doğdu. Tâlik ve tâlik kırmasını, hattat Derviş Abdi Dede'den (öl. 1647) öğrendi. Divanı Hümayun kalemi kâtipliği yaptı. Mesnevî şârihi Ankaralı İsmail Rüsûhi Dede'nin etkisiyle kâtiplikten ayrılarak, hattatlığa başladı. Çağının bilginlerinden, reisülküttap Sarı Abdullah Efendiye, defterdar Sarı Mehmed Paşaya, reisületibba Emîr Çelebiye birçok kitap istinsah etti. Yakınlarının etkisiyle mevlevî tarikatına girdi.

İstanbul kütüphanelerinde, şiirlerini toplayan yirmiden fazla divan ve mecmua bulunmaktadır. Külliyatı, Nuruosmaniye kütüphanesinde ve Topkapı Sarayı kitaplıklarındadır. Divanından başka *Selimname, Hall-i Tahkikat* (1647), *Ayn-ül-Füyûz* (bas. 1852), *Hilye-i Cihâr-yâr-ı Güzîn* (bas. 1899) ve *Melheme* (bas. 1877), *Nazm-i Niyaz* gibi eserleri vardır. Peçevî tarihi, *Nusretnâme* ve örfî tarihlerinden faydalanarak yazdığı ve kendi adıyle adlandırdığı iki küçük cilt halindeki tarihi, 1874-1875 yıllarında, İstanbul'da basıldı. (→ Bibliyo.) [M]

CEVRÎ Harratzade, türk şairi (Edirne ?-1585). Babası, Selim I devrinde İran'dan gelip Edirne'ye yerleşti. Tezkirelerden anlaşıldığına göre burada bir zaviye kurdu. Bu zaviyede bilim ve sanat adamları toplanırlardı. Cevrî, Abdülkerimzade'nin yanında yetişti. Daha sonra Rumeli'de kadılık yaptı. Hasan Çelebi tezkiresinde kaydedildiğine göre, murabba yazmakta başarılıydı. Samimî ve kusursuz aşk şiirleri vardır. (M)

CEVRÎ KALFA Hazinedar, Usta, osmanlı saray halayığı (öl. İstanbul 1824). Selim III'ü tahta çıkarmak için Alemdar Mustafa Paşanın sarayı kuşattığı sırada Selim II'yi öldüren Mustafa IV'ün adamları Mahmud II'yi de öldürmek için dairesine hücum ettiler. Fakat çerkez cariyelerden Cevrî Kalfa, mangaldaki külleri devamlı olarak mütecavizlerin suratlarına serpti ve Mahmud II'nin kaçıp saklanmasını sağladı. Daha sonra Mahmud II, Alemdar tarafından kurtarılıp Osmanlı tahtına çıkarıldı. Cevrî Kalfa bu hizmetinden ötürü hazinedar ustalığına getirildi. Sultanahmet parkı karşısında bulunan mektep ile çeşme, Cevrî Kalfa tarafından yaptırılmıştır. (M)

CEVŞEN i. (fars. k.). *Esk.* Örme zırh: *Cevşenli teber-zenler, uzun saplı topuzlar / Sîmaları heykel gibi bazûlar, omuzlar* (Mithat Cemal).

— *Esk. Cevşen-dûz*, zırh ören. || *Cevşen-güdâz*, zırh eriten. || *Cevşen-güzâr* veya *cevşen-hây*, zırh delen. || *Cevşen-pûş*, zırh giyen. || *Cevşen-şikâf*, zırh parçalayan. (M)

CEVVÂL sıf. (ar. *cevelân*, gezme'den *cevvâl*). *Esk.* Çok hareketli, dolaşan: *Ya gözbebeğinde nazra-i nur; / Ya ebr-i bahar içinde cevvâl* (M.Â. Ersoy). || Davranışları canlı, keskin ve çabuk olan.

— *Esk. Fıkr-i cevvâl*, hareketli, canlı düşünce. (M)

CEVZ i. (ar. k.). Ceviz.

— *Esk. Cevz-ber-günbed*, yararsız bir işle uğraşma.

— Esk. bot. *Cevz-i bevva (cevz-i hindî)*, hindistancevizi. || *Cevz-i ermanyus*, nevruz otu. (İlmî adı: *Dinaria Vulgaris.*) || *Cevz-i gendüm*, buğday tanelerinin birbirine yapışması ile meydana gelmiş yumru. || *Cevz-i masil*, halk arasında akkaranfil denilen zehirli bitki. (İlmî adı: *Datura Metel.*) || *Cevz-ül-kay*, kargabüken ağacı veya bu ağacın zehirli tohumu. || *Cevz-ür-ret*, Hindistan'da yetişen sabunağacı. (İlmî adı: *Sapindus trifoliatus.*) || *Cevz-üs-serv*, servi kozalağı. || *Cevz-ut-tarfa*, ılgın ağacının meyvesi. || *Cevz-üt-tıb*, küçük hindistancevizi. (M)

CEVZA i. (ar. *cevzâ'*). *Esk.* Astron. İkizler burcu. (M)

CEVZİYE i. (ar. *cevziyye*). *Esk.* Bot. Cevizgiller. (M)

CEYB i. (ar. k.). *Esk.* Yaka. || Cep. || İki yaka arası, gömleğin açıklığı.

— *Esk. Der-ceyb etmek*, bir şeyi hileli yollardan elde etmek, cebe atmak.

— Esk. mat. Sinüs. || *Ceyb-i a'zam*, doksan derecenin sinüsü. || *Ceyb-i kavs*, arka sinüs. || *Ceyb-i tamam*, kosinüs.

— Tasav. *Ceyb-i murakabe (tefekkür)*, dervişlerin düşünmek üzere başlarını öne eğip içlerine kapanmaları. || *Ceyb-i sabr*, sabretme.

◆ **Ceybî** sıf. *Esk.* Mat. Sinüsle ilgili. (M)

CEYDÛR (veya **CEDÛR**), Suriye'de, Şam dolaylarında bölge. Cevlân'ın doğusundadır. Güneyde Nukra bölgesine kadar uzanır. Merkezi *Cabiye*. Eskiden Arapların Kays boyunun yerleşme yeriydi. Romalılar devrinde Gaulanitis eyaletine bağlıydı. Bu sebeple, eski coğrafyacılar burasının Cevlân ile aynı bölge olduğunu ileri sürerler. Ceydûr, Arap istilâsından sonra Cevlân'dan ayrılarak, Şam eyaletine bağlandı. Ceydûr dolaylarında tuğla yapımı için kullanılan killi topraklar bulunur. Verimli olan bu bölge, Şam'ın zahire ambarlarından biridir. (M)

CEYHAN, Türkiye'nin Akdeniz bölgesinde nehir; uzunluğu 576 km; havzası 20 430 km². Eski kaynaklarda adı **Cahan** veya **Cihan** biçiminde geçtiği gibi, Tevrat'ta geçen Ceyhun adı hem Orta Asya'daki, hem de Türkiye'deki nehir için kullanılmıştır. Eskiçağda adı *Pyramos* idi. Ceyhan nehri, aşağı yukarı eşit uzunlukta (105-110 km) iki çayın (Söğütlü ve Hurma [veya Hurman] çayları) oirleşmesiyle ortaya çıkar. Az sonra bunlara kendi adındaki kasabadan geçen Göksün çayı da soldan katılır. Ceyhan bundan sonra Berit ve Engizek dağları arasındaki dar ve ormanlık boğazlardan geçerek Maraş dağının batı ucunu takip eder ve soldan en önemli kolu olan Aksu'yu (125 km) alır. Amanos dağlarının batısında dar boğazlardan güneye doğru iner, Haruniye kuzeyinde Yukarıova kenarındaki tepelik alanı aşar, Karatepe yanından geçerek Tecirli yakınında alüvyonlu ovaya girer, Bahçe'den gelen Bulanık suyu alır, batıya doğru akmağa devam eder. Yukarıova'nın başlıca akarsuyu olan Savrun çayını alır. Daha sonra tekrar güneybatıya döner, Ceyhan şehri yanından ve eski Misis şehri önünden geçer: burada Toros önündeki tepelerle Nur dağı arasındaki bir sıkışma alanından Çukurova'ya çıkar; sonuncu dağların batı kenarını boylayıp birçok menderes çizerek doğuya döner ve Yumurtalık (Ayas) limanının önünü koruyan bir delta meydana getirir. Böyle olmakla birlikte Ceyhan'ın çığırı bu son kesimde yakın yıllarda Bebeli köyü önünden güneye doğru yönelmiştir. Nehrin bu aşağı kesiminde geçmiş yüzyıllarda sık sık çığır değiştirdiği görülmüştür. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin birkaç defa tek bir ağızdan denize döküldüğü de bilinmektedir. İlk ve Ortaçağlarda o devir gemilerinin nehir ağzından girip Mallos şehrinden geçerek Misis'e kadar içeriye sokuldukları kaydedilmektedir.

Ceyhan'ın akışı oldukça düzensizdir ve sularının en önemli kabartıları ilkbahar aylarına, en fakir düştüğü devre de yaz sonuna rastlar. Ceyhan boğazlarında kurulacak barajlarla Adana ovasının sulanması ve özellikle enerji üretilmesi öngörülmektedir. (M)

CEYHAN, Akdeniz bölgesinde (Adana ili) şehir; ilçe merkezi, Yukarıova'nın güneyinde, Ceyhan nehrinin sol kıyısında; 41 224 nüf. Geniş bir alanın tarım ürünleri ticaret merkezi; pamuk, çırçır, dokuma ve yağ fabrikaları — *Ceyhan ilçesi*, 1 427 km²; 107 586 nüf. Merkez bucağı dışında Köserli ve Sağkaya (Kısmıt) bucaklarını içine alır, 79 köyü vardır.

● *Tarih.* XIX.yy. ortalarında, şehrin bulunduğu yerde *Yarsuvat* (eski kaynaklarda *Yarsibit, Yarsivit* olarak da geçer) adlı küçük bir köy bulunuyordu. O sırada bu dolaylar Kozan aşiretlerinin kışlağı durumundaydı ve yazın otlaklara çıkıldığı sırada, köylerde hemen hemen kimse kalmazdı. XIX. yy. sonlarında buraya Kafkasya'dan gelen göçmenler yerleştirildi. Yarsuvat'a bir aralık *Urfiye*, sonra da *Hamidiye* adı verilerek

Foto. LAROUSSE ; N. Erkılıç (MEYDAN)

Kozan sancağında bir nahiye merkezi haline konuldu. Bununla birlikte, yerleştirilen göçmenlerin bir kısmı yaz sıcağında sıtmaya dayanamayıp buradan çekildiler. XIX. yy. sonlarında Adana vilâyetinin Cebelibereket sancağında bir kaza merkezi haline getirildi. Birinci Dünya savaşı sırasında demiryolu burası için yararlı oldu. Savaştan sonra bir süre fransız kuvvetlerinin işgali altında kaldı. Cumhuriyet kurulduktan sonra Yukarıova'da iktisadî faaliyetlerin gelişmeye başlaması, Ceyhan'ı da etkiledi; nüfusu 1927'de 7 317 iken 1950'de 17 900'e, 1960'ta 31 600'e, 1965'te de 41 000'in üstüne çıktı. (M)

CEYHANÎ (Ebu Abdullah Muhammed), iranlı coğrafya bilgini (X. yy.). Horasan'ın Ceyhan kasabasında doğdu. Öğrenimini bitirdikten sonra samanî hükümdarı İsmail'in veziri oldu. Onun oğlu Ahmed zamanında da aynı makamda kaldı. Ahmed'in öldürülmesi (913) üzerine küçük yaştaki Hasan Nasr adına devleti tek başına idare etti. Abbasî halifesinin elçisi olarak Bulgar şehrine giden İbni Fadlan, Buhara'da Ceyhanî'nin misafiri olmuştu (923). Ölüm tarihi belli olmamakla birlikte 943'lerde hayatta olduğu biliniyor. Mevkiinden dolayı çeşitli devletlerin hükümdarları ve vezirleri ile temas kurdu. Onlardan memleketlerine dair coğrafî bilgiler edindi. İbni Hurdadbih'den de faydalanarak yazdığı *«Kitab-ül-Mesâlik ve'l Memalik»*'te (Yolların ve Memleketlerin Kitabı) [914] Ortaçağ islâm dünyası hakkında zengin bilgi bulunuyordu; Türk ülkelerine ve Türklere dair önemli bilgiler de vardı. Fakat bugün bu eserinin ancak İbn-ül-Fakih tarafından yapılan özeti bilinmektedir. Mukaddesî'nin eserindeki nakillere dayanarak İbni Havhal Gerdizî ve Merzevî gibi yazarlar, Ceyhanî'nin eserlerinden faydalanmıştır. (M)

CEYHUN, Tekvin'e göre cennetin dört nehrinden biri. — Kudüs'ün doğusunda kaynak; Süleyman burada kral oldu; Hizkiya kanalı da bu kaynağa dökülüyordu. Bugün, *Ayn-Sitti-Meryem.* (L)

CEYHUN, Amuderya'nın orta çığırına verilen ad, Pandj'ın yukarı kesiminde Sovyet-Afgan sınırını izler. (L)

CEYHUN AHMED EFENDİ, türk bilgini (öl. Yenişehir 1896). Askerî tıbbiyeyi bitirdikten sonra bir süre doktor olarak çalıştı. Binbaşı iken görevle, Tesalya'ya giderken yolda öldü. Abdülhamid II'ye ithaf ettiği *Mir'at-üs-Sıhha fî Ahkâm-il-İslâmiye* (İslâm Dinine Göre Sağlık Aynası) adlı eserinde islâm dininin namaz, oruç, hac, zekât gibi farzlarından ve tütün, içki, karantina, temizlik gibi konularla dinin ilişkilerinden bahseder. Büyük ilgi gören bu eserini fransızca olarak, ***Préceptes Religieux des Musulmans au Point de Vue de l'Hygienne*** «Sıhhî Bakımdan Müslümanların Din Kuralları» (1892) adı ile yayımladı. (M)

CEYHUNÎ, XIX. yy.da yaşamış bazı türk saz şairlerinin ortak adı. — (Erzurum ?-İstanbul 1884'e doğr.). Bektaşî nefesleri ve aruz vezniyle şiirler yazdı. Saz çalmakta ve irticalen şiir söylemekte usta idi. —, *Çördükoğlu Ömer* (Zile 1842-1912). Tokatlı Nuri'nin çırağıdır. On iki telli çöğür çalmakta çok ustaydı. Zile, Tokat, Çorum, Yozgat, Amasya çevrelerinde dolaşarak birçok âşık yetiştirdi. Âşık edebiyatının her türünde usta olan Ceyhunî, bektaşîdir. Şiirleri kitap halinde basılmadı. — (öl. 1909'a doğr.) Medrese öğrenimi gördü. Kars işgali üzerine Sıvas ve Tokat'ta yaşadı. Kars işgali hakkında söylediği vatanî şiirlerle tanındı. (M)

CEYLÂN i. Çok güzel gözlü, hızlı koşan, Arabistan'da ve Kuzey Afrika'da yaşayan gazal çeşidi *(Antilop* [*Gazella*] *dorcas).* || *Ak ceylân,* Kuzey İç Afrika'da yaşar. Dört memelidir.

— ÇEŞ. DEY. *Ceylân bakışlı,* tatlı, süzgün, güzel bakışlı: *Elini ceylân bakışlı oğlunun başından çeken Abâ-Pûş, onu kaldırıp doğru dergâha götürüyor* (N. Araz). || *Ceylân gibi,* ince ve muntazam vücutlu. (M)

CEYLAN. Bk. SEYLAN.

CEYLANPINAR, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Urfa ilinin Viranşehir ilçesine bağlı bucak; 12 508 nüf. Köyü yoktur.

— *Bucak merkezi,* Suriye sınırı yakınındadır. Güney demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Ayrıca Viranşehir'e 54 km'lik düzenli bir kara yolu ile bağlıdır. Ceylanpınar'ın yanıbaşında bir devlet üretme çiftliği vardır. (M)

CEYLANYAR HANIM, Abdülmecid II'nin ikbali (öl. İstanbul 1855). 1852 Yılında ancak 9 ay yaşayan bir oğlu olmuştu.

CEYRAN i. *Halk dili.* Ceylân.

— Deric. *Ceyran kâğıdı (ceylân kâğıdı* da denir), güderiye benzeyen ve üzerine kıymetli eserlerin yazıldığı ince deri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Deric. Özel bir şekilde hazırlanan bu kâğıdın klasik türk kütüphaneciliğinde önemli bir yeri vardır. İlk defa, Isfahan'ın kazası Ceylân'da yapıldığı için bu adı aldığı söylenir. Yapımı zordur. Bu yüzden üzerine ancak kıymetli eserler yazılırdı. Halife Osman ve Ali'ye yazılan Kur'an-ı Kerim'ler bu kâğıt üzerine yazılmıştır. Halife Osman'ın el yazısı ile ceyran üzerine yazdığı Kur'an, İstanbul'da Ayasofya kütüphanesindedir. Ayrıca halife Ali'nin el yazı Kur'an'ı ile Tebareke ve Amme cüzleri de ceyran kâğıdı üzerine yazılıdır. (M)

CEYRAN ÇÖL («Ceylan bozkırı»), S.S.C. B.'de bozkır, Azerbeycan'ın batısında; sulama sayesinde değerlendirilmiştir (otlaklar). [L]

CEYŞ i. (ar. k.). *Esk.* Ordu, asker: *Millet-i islâmı pâmâl eyledi ceyş-i fütûr* (Ziya Paşa). || Ses.

— *Esk. Mukaddimet-ül-ceyş,* büyük askerî kuvvetlerin öncü birlikleri. || *Sevk-ül-ceyş,* asker sevki, gerekli yerlere askerî birliklerin yollanması, strateji. || *Tâbiyet-ül-ceyş,* askerî kuvvetleri gerekli yerlere yerleştirme bilgisi.

— ANSİKL. Ask. tar. Osmanlılarda, askerî kıtaya verilen ad. Atlı ve piyadeden kurulan *ceyş* en az dört yüz kişilik olurdu. Ayrıca, bu kelime Kuzeybatı Afrika'da iki ayrı anlamda kullanılır: biri, Cezayir ve Fas'ın güneyinde kervanlara baskın yapan silâhlı çete, yani *çîş,* diğeri ise Fas ordusunda bir çeşit feodal teşkilât demek olan *giş.* (M)

CEYYİD veya **CEYYİDE** sıf. (ar. *ciyâdet,* saflık, temizlik'ten *ceyyid). Esk.* İyi, hoş, saf, temiz.

— *Esk. Efkâr-ı ceyyide,* iyi düşünceler. || *Eş'ar-ı ceyyide,* güzel şiirler. || *Hava-yi ceyyid,* iyi, temiz hava. || *Kavl-i ceyyid,* iyi söz.

— Esk. coğ. *Ceyyid-i Garb,* Cezayir. || *Ceyyid-i Hâlidât* veya *Ceyyid-i Saadet,* Kanarya adaları. || *Ceyyid-i Seb'a* veya *Ceyyid-i Yunan,* İyonya adaları.

— Nümism. *Ceyyid-ül-ayâr,* ayarı tam olan sikke. Emevîler ve Abbasîler devrinde hüküm süren devletler bastırdıkları paraların halis olduğunu göstermek için *bıh* kelimesini, Osmanlılar da Venedik dükalarının üzerine *sah* kelimesini damga olarak basarlardı. (M)

CEZA i. (ar. *cezâ'*), iyi veya kötü karşılık). Bir kimsenin kusurlu, yanlış v.b. davranışlarından dolayı o kimseye uygulanan müeyyide: *Hiç değilse kendilerinin lâyık oldukları cezanın ne olduğunu anladılar* (Ömer Seyfeddin). *Hapis cezası. Para cezası.*

— ÇEŞ. DEY. *Ceza çekmek,* işlenen suçun karşılığını görmek: *Mektepte heykellerin mermer kaidelerine, kurşun yahut boya kalemleriyle yaptığım resimler için ne kadar azar işitmiş, ceza çekmiştim* (R.N. Güntekin). || *Ceza görmek,* cezalandırılmak. || *Ceza kesmek (yazmak* veya *etmek* [*Esk.*]), suç sayılacak bir hareketin bedelini para ile ödetmek: — *Belediyeden haber verirler; bugün ceza kesilecek derler, biz de o gün ceza keseriz* (M.Ş. Esendal). || *Ceza vermek,* cezalandırmak: *Döğdü, söğdü diyerek üç yıl ceza vermişler* (K. Tahir). || *Ceza yemek (cezaya çarptırılmak* veya *uğramak),* hüküm giymek: *Hattâ bu yüzden galiba bir cezaya da uğramış* (R. N. Güntekin). || *Cezasını bulmak,* hak ettiği kötü sonuçla karşılaşmak || [Bir davranış v.b. nin] *Cezasını çekmek,* tedbirsiz veya kusurlu bir davranışın zararını görmek. || *Cezaya kalmak,* [öğrenci için] ceza olarak belirli bir zaman için okuldan bırakılmamak. || *Allahın cezası,* hoşlanılmayan, zararı dokunan iş veya kimseler için söylenen kötüleme sözü.

— *Esk. Ceza-yı amel,* yapılan kötü bir işin cezası. || *Ceza-yı nakdî* (nakdî ceza), para cezası. || *Ceza-yı sezâ,* lâyık olunan ceza. || *Dâr-ül-ceza,* âhiret. || *Rûz-ı ceza,* kıyamet günü.

— TAR. TELM. ***Ceza-yı Sinimmar,*** (Sinimmar'a yapılan karşılık) İran hükümdarı Nezdiger I zamanında yunan mimarı Sinimmar'ın Necef'e 1 mil mesafede Numan ibni İmr-ül-Kays için yaptığı Hornak kasrı, zamanında o kadar beğenilmiştir ki bir daha eşi yapılmasın diye mimarı Sinimmar binanın damından atılarak öldürülmüştür.

— Esk. Gram. Şart cümlesinde şartlı fiilin bulunduğu cümlenin karşılığı olan cümle: «İsterseniz» şart, «onu da çağırırım» *ceza'*dır.

— Huk. Kanunun topluma zarar verdiğini kabul ettiği fiilleri (bk SUÇ*'ta kanunîlik)* işleyenlere, fiilin ağırlığı ve failin sorumluluğu ile orantılı olarak yargılama mercilerinin verdiği ve suçluyu birtakım mahrumiyetlere tabi kılıcı ve korkutucu nitelikte müeyyide. || *Ceza hâkimliği,* ceza mahkemelerinin yetkisi dışında kalan ceza yargılaması faaliyetlerini yapan makam. || *Ceza hukuku,* ceza müeyyidesinin uygulanmasını gerektiren fiillerin, yani suçların nelerden ibaret olduğunu gösteren ve bu hususla ilgili genel esasları, kaideleri tayin eden hukuk dalı. || *Ceza hukuku kaidelerinin uygulama sahası,* ceza hukuku kaidelerinin zaman, yer ve şahıs bakımından uygulama sınırlarının ne olacağı meselesini ifade eden deyim. || *Ceza kanunu,* suçları ve karşılığında cezaları gösteren ve bütün suçlara ait ortak esasları tayin ve tespit eden kanun. || *Ceza kararnamesi,* bazı az önemli suçlarda hâkimlerin veya idarî makamların yargılama yapmadan vermeleri kabul edilen ve bir ceza ihtiva eden karar. || *Ceza mahkemeleri,* ceza yargılamasının kaide olarak son tahkikat ve özellikle onun duruşma ve karar verme devrelerindeki faaliyetlerini yapan makam. || *Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu,* ceza usul hukukunun en önemli kaynağını teşkil eden kanun. || *Ceza usul hukuku,* ceza hukukunun uygulanması ile ilgili bir uyuşmazlığın iddia, müdafaa ve yargılama makamlarının katılacağı ortak bir faaliyetle ne şekilde çözüme bağlanacağını, her üç makamın karşılıklı yetki ve görevlerini, bu ortak faaliyette uyulması gereken kaideleri gösteren hukuk dalı. || *Ceza zamanaşımı,* kesin hükme bağlanmış bir cezanın, hüküm tarihinden itibaren kanunla belirli bir süre zarfında infaz edilmemesi halinde, söz konusu cezanın artık infaz edilememesi. || *Cezada kanunîlik,* ceza kanunlarınca yasaklanan fiillere, yani suçlara, ancak kanunların gösterdiği cezaların uygulanabilmesi hakkındaki prensip. || *Cezaların içtimai,* bir failin birden fazla suç işleyip, kendisine halen infazı mümkün birden fazla ceza verilmesi gerektiği takdirde, bu cezaların ne şekilde toplanacağı meselesini ifade eden hukukî deyim. || *Cezaların sınıflandırılması,* ceza hukuku müeyyidelerinin çeşitli açılardan tasnifi. || *Cezaların şahsîliği* (veya *ferdîliği),* cezanın, diğer hukuk müeyyidelerinden farklı olarak sadece suçu işleyen kimseye uygulanması, cezanın etki ve sonuçlarının suçludan başkasına aksettiril-

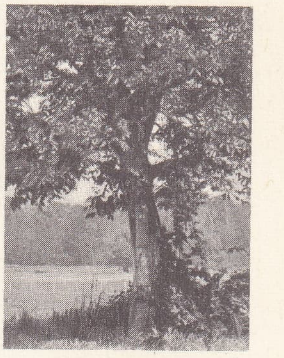

ceviz ağacı

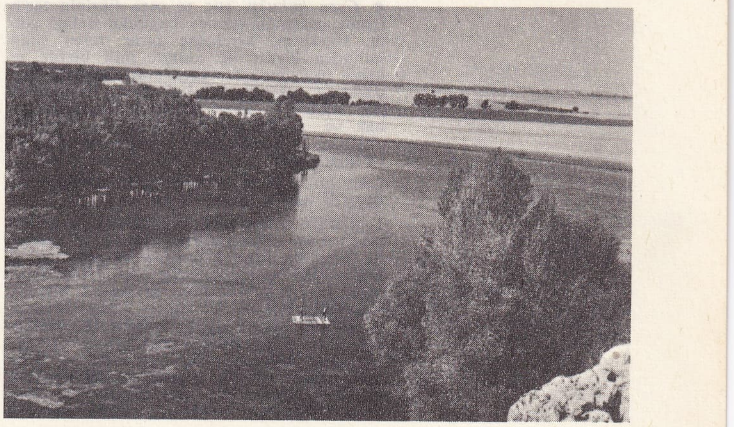

CEYHAN nehrinden bir görünüş

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

memesi, bir suçtan dolayı bağımsız olarak veya şerik sıfatıyle sorumlu bulunmayan kimsenin cezalandırılmaması yolundaki modern görüş. || *Cezaların şahsîleştirilmesi* (veya *ferdîleştirilmesi*), aynı suçu işleyen herkese aynı cezayı vermek yerine, ceza vermede güdülen modern amacı gözönünde tutarak, suçlunun şahsiyetine uygun miktar ve çeşitte ceza tayin edilmesi sistemi. || *Disiplin cezaları*. (Bk. DİSİPLİN.) || *Milletlerarası ceza hukuku*, devletlerin, ceza hukuku uygulaması bakımından karşılıklı yardımlaşmalarını sağlayan milletlerarası usulleri, bir devletin yargı organlarınca verilmiş ceza hükümlerinin diğer devletlerin ülkelerindeki etkisini tespit eden ve aynı şekilde yabancı ceza kanunlarının ülkede uygulanması hususuna ilişkin bulunan kaidelerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Mal. huk. Malî suçları müeyyideye bağlayan para cezası. || Kanunun düzenlediği cezalar sistemi.

— Mant. Bir durumun bağlandığı sonuç.

— Psikol. *Kendini cezalandırma*, hastanın suçluluk kompleksinden kurtulmak için baş vurduğu marazî davranış.

— Spor. *Ceza vuruşu* (veya *atışı*), özellikle futbolda, bir oyuncunun, ceza sahasında yanlış hareketini cezalandırmak için karşı tarafın yapmağa hak kazandığı serbest vuruş. (Basketbol, hentbol, sutopu gibi diğer spor dallarında da *ceza vuruşu* veya *atışı* vardır.) || *Ceza sahası*, futbolda faulün penaltı ile cezalandırıldığı saha; burada kaleci topu eliyle kullanabilir, avut atışı sırasında kaleci ile avut atandan başka oyuncu bulunamaz.

— Tar. *«Ceza yasaları»* Dublin parlamentosunun İrlanda katolikleri aleyhine 1695'ten 1727'ye kadar kabul ettiği yasaların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Pragmatik ceza*. Bk. PRAGMATİK.

— ANSİKL. *Ceza*'nın gayesi eskiden suçlunun yaptığı kötülüğe karşılık olmak üzere ona elem ve ıstırap vermek, böylece suçunun kefaretini ödetmek idi. Bu gayenin artık tamamen kalktığı söylenemezse de, bugün cezada amaç suçluya suçunun kefaretini ödetmenin yanında suç işlemeğe eğilimi olan diğer kimselere de ibret vererek korkutmak ve özellikle suç işlemiş olanı da ıslah etmek, onu faydalı bir kimse olarak topluma tekrar kazandırmaktır. Ceza vermedeki bu yeni gaye, cezanın, suçlunun iyileştirilmesi maksadına matuf olmak üzere onun kişiliğine uygun bir şekil ve nispette tayin ve tespit edilmesi nazariyesini ve cezaların şahsîleştirilmesi istemini ortaya çıkarmıştır.

● *Ceza hâkimliği*, ya sulh hâkimliği, asliye hâkimliği, asliye veya ağırceza başkanlığı, naip hâkimlik gibi mahkemeye mensup hâkimler tarafından işgal edilen, mahkeme teşkilâtı ile bağlantılı makamlardır; yahut sorgu hâkimliği gibi mahkeme kuruluşundan bağımsız bir makamdır. Çeşitli ceza hâkimlerinin yetki ve görevleri ceza usul kanunlarında gösterilmiştir Meselâ sulh hâkimi savcılıkça yürütülen hazırlık tahkikatı sırasında hâkimin yapması gereken muameleleri yapmakla, sorgu hâkimi ise ilk tahkikatı yürütmekle görevlendirilmiştir.

● *Ceza hukuku*, suç ve ceza fikrinin tarih içinde gelişmesi sonucu bugünkü haline geldi. Herkesin, kendisine zarar veren fiilin failinden bizzat öç aldığı, faili bizzat ve kendi ölçüsüne göre cezalandırabileceği ilkel çağlarda bir *ceza hukuku*'nun varlığından söz edilemez. Ceza hukuku, cezalandırma hak ve ekelinin, teşkilâtlanmış bir toplum organına, özellikle Devlete geçmesinden sonra doğmuştur.

Ceza hukukunun tarih içindeki oluşumu üç devrede incelenebilir:

1. Cezalandırma hakkının fiilden zarar görenlere ait olduğu birinci devre. Bu devre ilk topluluk olan klanın ortaya çıkmasıyle başlar. Bir klana mensup olan ferde karşı diğer bir klan mensubu tarafından bir suç işlenince, aleyhine suç işlenen klanın herhangi bir ferdi, diğer klanın herhangi bir ferdinden veya birkaçından, hattâ bütün klandan öç alma hakkına sahip farz edilir. Klan mensupları arasında işlenen suçları ise klan başkanı istediği gibi cezalandırır. Bu devrede sorumluluk ortaktır: cezalandırılmak için muhakkak suçu işleyen kimse olmak gerekmez, suçu işleyenin klanına mensup olmak yeterli sayılır. Suçlu sayılmak için kasıt veya taksirle hareket edilmiş olması aranmaz, zarar verici fiili yapmış olmak yeter, yani objektif sorumluluk esasları geçerli sayılır. Cezalar suçlara göre ayarlanmamıştır, suçtan zarar görenin takdirine göre, en küçük bir suç en ağır ceza ile karşılanabilir.

2. Cezalandırma hakkının, yine suçtan zarar görenlere ait olmakla beraber, bazı kayıtlara tabi tutulduğu ikinci devrede, şahsî öç hakkının kullanılması için topluluğun yetkililerinden izin alınması, yani bu hakkın sınırlandırılması kabul edilir. Suçlunun klan başkanı tarafından klan dışı edilmesiyle, suçtan zarar görenin klanına mensup olanların cezalandırma hakkının ortadan kaldırılması; faile hâkim kararıyle, işlediği fiille orantılı bir işlem uygulanması (*kısas* usulü); uzlaşma yoluyle, bir meblâğ karşılığı, mağdurun intikam hakkını kullanmasından vaz geçmesi (*diyet* usulü); bu devrede ortaya çıkar. Cezaların şahsîliğine doğru ilerleme vardır. Ayrıca, artık suçu işlemede kusur da aranmaktadır.

3. Cezalandırma hakkının devlete ait olduğu son devrede hâkimin vazifesi sadece intikam hakkının sınırlarını tayin etmek değil, tam tersine, suçun işlenip işlenmediğini ve kusura göre uygulanacak cezanın ne olacağını da tayin etmektir. Bu devrede ceza vermede ve uygulamada amacın ne olacağı da düşünülmeğe başlanmıştır. Ceza hukuku eskiden sadece suç işleyenlerin düzeni bozan fiillerine elem ve ıstırap verici müeyyidelerle karşılık vermek amacını güderken, bugün, suçlunun ıslah edilerek cemiyete kazandırılması, suçlara karşı toplum savunmasının sağlanması, cezanın sorumlulukla orantılı olarak tayini, suçlu olmayanlara ceza verilmemesi ve cezanın tesirlerinin aksetmemesi gayesi de güdülür. Bu gelişme, ceza hukukunun birçok esaslı kurumlarındaki değişikliklerin de sebebidir. Modern ceza hukukunda *objektif* sorumluluğun yerini *sübjektif sorumluluk*, yani herkesin kusurlu olduğu takdirde ve kusurunun ağırlığı oranında sorumlu tutulması kuralı alır. Sadece suç işlemeyi düşünmenin ve ayrı bir suç teşkil etmedikçe hazırlık hareketlerine girişmenin cezalandırılmasından vaz geçilmiştir. Herkesin ancak ceza kanunlarınca suç sayılıp tarifi verilmiş fiilleri işlediği takdirde ve kanunla tayin edilmiş olan cezalara çarptırılabilmesi ilkesini ifade eden «suçta ve cezada kanunîlik prensibi» kabul edilmiştir. (Bk. SUÇ'*ta kanunîlik*). Ceza hukuku bir bakıma toplum düzenini bozan fiilleri gösterip bunları suç sayan, dolayısıyle mutlak hürriyetin sınırlarını çizen bir hukuk dalıdır. Hürriyetin, özellikle kamu hürriyetlerinin sınırlarını tayin eden niteliği dolayısıyle, yürürlükte olduğu ülkenin toplum yapısı, örf ve âdetleriyle ve orada hüküm süren siyasî rejimle çok yakından ilgisi vardır.

● *Ceza hukuku kaidelerinin uygulama sahası*, zaman, yer ve şahıs bakımlarından önemlidir:

1. Ceza hukukuna giren kanunlar, diğer kanunlar gibi, anayasa ve ilgili mevzuata göre kabul edilip yürürlüğe girmekle zaman bakımından uygulama yeteneği kazanır. Bu kanunların zaman bakımından uygulama yeteneğini kaybetmesi ise, ya açıkça yürürlükten kaldırılması suretiyle doğrudan veya aynı konuyu yeniden, farklı bir şekilde düzenleyen bir kanunun çıkmasında olduğu gibi, dolaylı olur. Ceza kanunlarının uygulanmasında *zaman* unsurunun ele alınmasındaki özellik şudur: sonradan çıkan bir kanun, bir suçun cezasını azaltır veya kaldırırsa, evvelki kanun yürürlükteyken işlenen suçlarda yeni kanunun hükümleri uygulanır. Gene ceza hukukunda, sonradan çıkan bir kanun, eski kanun zamanında suç sayılmayan bir fiili suç sayar veya eski kanun zamanında kanunda cezası daha az olan bir fiilin cezasını ağırlaştırırsa, bu fiili işleyenler hakkında yürürlükten kalkmış olan eski kanun uygulanır.

2. Ceza kanunlarının yer bakımından uygulanması hakkında beş sistem vardır: **a)** ceza kanunlarının, yürürlükte olduğu ülkede işlenen bütün suçlarda uygulanması sistemi; **b)** devletin ceza kanunlarını, suç nerede işlenmiş olursa olsun yurttaşlarına uygulaması sistemi; **c)** ceza kanunlarının, devlete ve yurttaşlarına karşı işlenmiş olan suçlar nerede işlenmiş olursa olsun uygulanması sistemi; **d)** ceza kanununun her suçta uygulanması sistemi; **e)** mülkîlik sistemi diye adlandırılan ilk sistemi esas bakımından kabul ederek bunun sakınca ve eksikliklerini diğer sistemlerden faydalanarak tamamlayan karma sistem. Bütün medenî ülkelerde ve Türkiye'de bu son sistem kabul edilmiştir.

3. Türk Ceza kanunu, Türkiye'de suç işleyen herkese uygulanır. Ancak bunun yasama sorumsuzluğu, cumhurbaşkanlığı sorumsuzluğu, diplomasi dokunulmazlığı ve yabancı askerî şahıs dokunulmazlığı gibi istisnaları vardır.

● *Ceza kanunu*. Ceza kanunları gerek çağın, gerekse özellikle yürürlükte olduğu memleketin ceza siyasetine, siyasî rejime, hürriyet anlayışına, geleneklerine uygun bir nitelik gösterir. Ceza hukuku ile ilgili kaidelerin tek bir kod içinde birleştirilip sistemleştirilmesi gayretleri özellikle XVIII. yy.da görülür. Türkiye'de ceza kanunlarının yapılmasına Fatih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman devirlerinde başlandığı söylenebilir. Ancak bunlar ceza kaidelerinin tamamını kapsayan kanunlar değildi. İlk genel ceza kanunu 1840 tarihli *Ceza kanunnamei hümayunu*'dur. Daha sonra 1851 tarihli *Kanunu Cedid* ve 1858 tarihli *Osmanlı Ceza kanunname-i hümayunu* görülmektedir. Halen Türkiye'de yürürlükte olan kanun, 1 mart 1926 tarih ve 765 sayılı *Türk Ceza kanunu*'dur.

Türk Ceza kanunu 1889 tarihli italyan Zanardelli kanunundan kısmen değiştirilerek ve tercüme edilerek alınmış, 1858 tarihli kanundan da bazı hükümler eklenmiştir. İtalyan Ceza kanunu 1930'da kaldırılıp yeni bir kanun yürürlüğe konunca, bizde de yeni İtalyan Ceza kanununun bazı hükümleri yapılan değişikliklerle iktibas edilmiştir.

Zanardelli kanunu zaman bakımından ileri, tekniği, mantığı kuvvetli ve çağın liberal etkilerini taşıyan demokratik bir kanundu. Ancak iktibas edilen Türk Ceza kanununun gerek eskimesi, gerek 1930'da İtalyan Ceza kanununa konan otoriter hükümlerin bize de alınması ve sonradan yapılan çeşitli değiştirmelerle kanun sisteminin aksatılması yeni bir ceza kanununun yapılması yolunda istek ve gayretlere sebep oldu. 1926'dan bu yana 28 defa değiştirilen Türk Ceza kanununda en önemli değişiklikler 2275, 3038, 6123 ve 647 sayılı kanunlarla yapıldı. Özellikle 647 sayılı kanun Türk Ceza kanununun bazı hükümlerini değiştirdikten başka, cezaların infazı konusunda da Türkiye için çok ileri bir sistem getirdi. Genel kod olan Türk Ceza kanunundan başka, ceza hükümleri taşıyan başka özel kanunlar da vardır. Bunların başlıcaları: Ateşli Silâhlar ve Bıçaklar hakkındaki 6136 sayılı kanun; Hıyaneti Vataniye adını taşıyan 2 sayılı kanun; Kaçakçılığın Men ve Takibiyle ilgili 1918 sayılı kanun; Karayolları Trafiği ile ilgili 6085 sayılı kanun; Orman kanunu (6831 sayılı); 671 sayılı Şapka İktisası hakkındaki kanun; Tababet ve Şuabatı Sanatlarının tarzı icrasına dair 1219 sayılı kanun; Ticarette Tağşişin Meni ve İhracatın Murakabesi ve Korunması hakkındaki 1705 sayılı kanun; Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanunu (275 sayılı); Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkında 1567 sayılı kanun; 213 sayılı Vergi Usul Kanunu; 568 sayılı Basın kanunu; 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha kanunu; 6187 sayılı Vicdan ve Toplantı Hürriyetinin Korunması hakkındaki kanun; 171 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyeti hakkındaki kanun. Genel bir kod olan Türk Ceza kanunundan ayrı olarak askerî suçları ve cezalarını ve askerî suçların genel suçlardan ayrılan ortak esaslarını gösteren Askerî Ceza kanunu da genel bir ceza kanunu olarak belirtilmelidir.

● *Ceza kararnamesi*. Ufak tefek suçların artması ve hâkimlerle mahkemelerin işini arttırması bu müessesenin kabulüne sebep oldu. Ceza kararnamesi hâkimlik tarafından da düzenlense Ceza kararnamesini vermek yetkisi türk hukukunda meselâ trafik polislerine, vergi dairelerine, belediye meclis ve encümenlerine, Gümrük Genel müdür-

lüğüne tanınmıştır. Ceza kararnameleri içinde en önemlisi sulh ceza hâkiminin ceza kararnamesidir. Ceza mahkemelerinin görevlerine giren kabahatlerde, vereceği ceza hafif para cezası veya en fazla üç aya kadar hafif ve muayyen bir meslek ve sanatın icrasının tatiline ilişkin olmak şartıyle sulh ceza hâkimi ceza kararnamesi düzenleyebilir. Hakkında ceza kararnamesi düzenlenen kimse kararnameyi kabul etmediğini bildirdiği zaman duruşma yapılması ve yeni baştan bir karar verilmesi mecburîdir.

● *Ceza mahkemeleri*. Türkiye'de ceza mahkemeleri Sulh ceza mahkemesi, Asliye ceza mahkemesi ve Ağır ceza mahkemelerinden ibarettir. Yargıtay bu mahkemelerce verilen son kararların hukukî bakımdan hatalı olup olmadığını inceleyerek ceza yargılaması yaptığı gibi, bazı yüksek dereceli memurların yargılanmasını birinci derecede yaparak, birinci derece ceza mahkemesi olarak da faaliyet gösterir.

Sulh ceza mahkemeleri tek hâkimlidir. Kaide olarak her ilçede vardır, birçok bucak merkezinde de kurulmuştur. Sulh ceza mahkemelerinin yargılamasını yapacağı suçlar 825 sayılı kanunun 29. maddesinde gösterilmiştir. Bunlar, cezası nispeten hafif olan suçlardır.

Asliye ceza mahkemeleri bir başkan ve iki üyeden kurulur. Ancak Asliye ceza mahkemelerinin üç hâkimli olması kanunla mecburî tutulmamış olduğundan, hâkim sayısının azlığı sebebiyle bunlar da tek hâkimle kurulabilmektedir. Asliye ceza mahkemesinin görevi asıldır. Yani kanunlarda aksine açık bir hüküm yoksa, kaide olarak suçların yargılanmasını Asliye ceza mahkemeleri yapar.

Ağır ceza mahkemeleri bir başkan ve iki üyeden teşekkül eder. Ceza Muhakemeleri Usulü kanununun 421. maddesine göre ölüm, ağır hapis ve beş yıldan çok hapis cezasını gerektiren cürümlerin yargılamasını yapar.

Ceza yargılaması. Devletin belli makamlarının cezaî bir ihtilâfı, taraflara da mütalâalarını bildirme imkânı vererek ve devletin hâkimiyetine dayanarak, hukuk normlarına uygun bir şekilde çözmesi faaliyeti. Bu faaliyet emredici ve çelişilmez bir hükümle somut olayda uygulanacak ceza hukuku normunu belirterek yapılır. Ceza yargılamasını devletin resmî birer makamı olan mahkemeler ve hâkimler yapar.

● *Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu*. Türkiye'de ilk ceza muhakemeleri usulü kanunu 1879 tarihli *Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye kanun-u muvakkatı* adlı kanundur. 1929 Yılına kadar, yani 50 yıl yürürlükte kalan bu geçici kanun 1808 tarihli Fransız Ceza Usul kanunundan tercüme ve kısmen değiştirilerek alınmıştı. Türkiye'de halen 1929 tarihli ve 1412 sayılı, Alman kanunundan alınan *Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu* yürürlüktedir. Bu kanun alman kanununun aynı olmaktan çok uzaktır, teşkilâtımıza uymayan maddeleri değiştirilmiştir. Şimdiye kadar dokuz defa değişiklik görmüş, en önemli değişiklikler 1936'da yapılmıştır. Başka kanunlar da Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu dolayısıyle değişikliğe uğramıştır. Bunlardan en önemlisi 1936 tarih ve 3005 sayılı *Meşhut Suçların Muhakeme Usulü kanunu*'dur. Ceza Muhakemeleri Usulü kanununun değiştirilmesi yolunda 1970 yılında da hazırlıklar yapılmaktadır.

● *Ceza usul hukuku*. Bu hukuk dalı şimdiye kadar «Usulü Muhakematı Cezaiye, Ceza Muhakemeleri usulü, Ceza Yargılama Usul hukuku» diye de adlandırılmış, son zamanlarda *Ceza Muhakemesi hukuku* terimi kullanılmağa başlanmıştır. Ceza usul hukukunun bir hukuk dalı olarak kabulü oldukça yenidir. Eskiden sadece yargılamada uyulacak kaide ve formaliteleri gösterdiği farz edildiğinden, adında hukuk kelimesi geçmezdi. Ceza usulüne giren kaidelerin sadece şeklî nitelik taşımayıp, maddî muhtevalarının da bulunduğu, kendine has birtakım hak ve mükellefiyetlerle hukukî münasebetler ortaya çıkardığı görüldükten sonra, bağımsız bir hukuk dalının söz konusu olduğu kabul edilmiş ve özellikle ilgili göründüğü ceza hukukundan ayrı bir hüviyeti olduğu anlaşılmıştır.

Ceza yargılaması faaliyetine iddia, müdafaa ve yargılama makamlarını işgal eden veya bunlara yardımcı olan çeşitli süjeler katılır: hâkim, savcı, şahit, şahsî davacı, müdahil, müdafi, sanık, bilirkişi v.b. Ceza usul hukuku bunların hak ve yetkilerini, yapabilecekleri muameleleri ve bu muamelelerin hangi kaidelere tabi olacağını gösterir.

Ceza Usul hukuku amacı bakımından tarih içinde üç safha geçirdi:

1. Suçlunun cezalandırılmasının ceza usul hukukunun amacını teşkil ettiği safha, Avrupa'da XVIII. yy.ın yarısına kadar devam etti. Suç sanığının suçlu olduğu peşinen kabul olunurdu; ceza usul hukuku, sanığı mahkûm etmeğe yarayacak delillerin ne şekilde bulunacağı ve ikame olunacağı hususunu tespit etmeğe yönelmişti. Bu safhada ceza, elde edilen delillerin kuvvetine göre ayarlanır, suçun mahiyet ve ağırlığına göre farklı deliller aranır, sanığın suçunu ikrarına pek fazla önem verilir; bu ikrarı elde etmek için de her çareye baş vurulurdu. İsyan gibi toplu şekilde işlenen suçlarda, suçu işleyenler tespit edilemezse, sanıklar sıraya dizilip, belli sayıya rastlayanlar veya hepsi birden cezalandırılırdı.

2. Ceza usul hukukunun amaç olarak sanığın korunmasını hedef alması, eski amaca karşı bir tepki olarak, XVIII. yy.ın ikinci yarısında, çağın felsefî ve liberal akımının etkisiyle oldu. Bu safhada sanık, devlet kudretinin kötüye kullanılmasına karşı azamî derecede korunmağa çalışıldı, suçlu olduğu sabit oluncaya kadar, masum sayıldı. Bu son prensip 1789 «İnsan ve Yurttaşlık Hakları beyannamesi»nde yer aldı. 1945 Birleşmiş milletler «İnsan Hakları Evrensel beyannamesi»ne ve 1950 Avrupa konseyi «İnsan Hakları Avrupa sözleşmesi»ne de geçti.

3. Son safha, ceza usul hukukunun amacı olarak gerçeğin ortaya çıkarılmasının kabul edildiği safhadır. Bu safhada hem toplumun, hem de sanığın hak ve çıkarlarının birleştirilmesine çalışılarak, sanığın çıkarlarına, toplumun çıkarlarının kuvvetle gerektirdiği hallerde sınırlar konuldu, sanığa da savunmasını yapabilmesi için bütün imkânlar sağlandı, zaruretler dışında da hak ve hürriyetlerinin kısıtlanmasına gayret sarf edildi.

● *Ceza zamanaşımı*. Bu müessesenin kabulüne, eskimiş ve unutulmuş bir suçun cezasını çektirmenin doğru olmadığı, kamuoyunun bu suçu ve suçluyu unuttuğu, cezanın infazından beklenecek maksadın ve sosyal faydanın artık kaybolduğu, aksine infaz edildiği takdirde halkın mahkûma acıma hissi duyacağı düşünceleri sebep olmuştur. Ancak yargılama yapılıp, ceza tayin edilmiş ve mahkûmiyet hükmü kesinleşmiş bulunduğundan zamanaşımı süresinin, dava zamanaşımına göre daha uzun olarak tespiti uygun görülmüştür. (Bk. ZAMANAŞIMI.) Bazı suçlar için tayin edilen cezaların ceza zamanaşımına bağlanması kabul edilmiştir. Meselâ İtalyan Ceza kanununa göre ölüm ve müebbet ağır hapis cezaları zamanaşımına uğramaz. Mahkûm ne zaman yakalanırsa yakalansın cezanın infazına geçilir. Türk Ceza kanununda ceza zamanaşımı süreleri, cezanın cinsine ve süresine göre 112. maddede tayin edilmiştir. Türk hukukunda ölüm ve müebbet ağır hapis cezaları da zamanaşımına bağlıdır. Bizde yalnız iki halde ceza zamanaşımı kabul edilmemiştir: **a)** müebbet olarak kamu hizmetlerinden memnuiyet cezası; **b)** yurt dışında işlenen, devletin şahsiyeti aleyhindeki suçlardan ölüm, müebbet veya geçici hapis cezasını gerektirenler.

● *Cezada kanunîlik prensibi*, suçların ancak kanunla tayin edilebilmesini ifade eden suçta kanunîlik prensibiyle (bk. SUÇ'*ta kanunîlik*) birlikte anılır ve bu iki prensip, modern ceza hukukunun en önemli esas ve özelliklerinden birini teşkil eder. Cezada kanunîlik prensibi sayesinde herkes suç işlediği takdirde nasıl bir cezaya çarptırılacağını bilebilmekte ve önceden tahmin edemeyeceği, kanunların belirtmediği keyfî bir cezaya çarptırılmak tehlikesinden uzak kalmaktadır. Türk hukukunda cezada kanunîlik prensibine, açık olmamakla beraber, ilk değinen 1839 tarihli Gülhane* Hümayunu'dur. Bunu takip eden ceza kanunlarında ve anayasalarda bu prensip açıklıkla belirtilmemiştir. 1961 Türk Anayasası, «Cezalar ve ceza tedbirleri ancak kanunla konulur. Kimseye, suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez» diyen 33. maddesi ile, cezada kanunîlik prensibini bir anayasa ilkesi haline getirmiştir. Cezada kanunîlik prensibi, Türk Ceza kanununun 1. maddesinde de: «Kanunda yazılı cezalardan başka bir ceza ile kimse cezalandırılamaz» denmek suretiyle açıkça ifade edilmiştir.

● *Cezaların içtimaı*. Bu kavramı ifade etmek üzere «hukukî içtima» terimi de kullanılır. Cezaların içtimaı durumu, aynı anda işlenen suçlara verilecek cezalarda olduğu gibi, işlenen suçlar arasında zaman aralığının bulunması halinde de ortaya çıkar.

Ayrıca faile verilen cezalar aynı cins suçtan dolayı olabileceği gibi değişik cins suçlardan olması halinde de cezaların içtimaı esasına baş vurulur

Cezaların içtimaı halinde uygulanmak üzere belli başlı üç ayrı sistem teklif edilmiş ve denenmiştir: erime, hukukî içtima ve toplama sistemleri. **a)** *Erime sistemi*'nde failin işlediği çeşitli suçlardan yalnız cezası en ağır olanın cezası çektirilir, diğer suçların cezasının en ağır ceza içinde eridiği farz edilir. Bu sistem, Fransız ihtilâli sırasında çıkarılan kanunlarda hürriyeti bağlayıcı cezaların arttırılması ve bunların üst üste toplanması halinde pek uzun sürelerin ortaya çıkması üzerine Fransa'da kabul edilerek uygulanmıştır. Fransız Ceza Usul kanununun bu husustaki hükümleri Türkiye'de kabul edilince, kanun, suç işleyen kimsenin bu suçun cezasına eşit veya cezası daha hafif suçlar işlediği takdirde cezasız kalmasına yol açtığı ve böylece âdeta suç işlemeğe teşvik ettiği için tenkit edilmiştir. **b)** *Hukukî içtima* (veya *ağırlaştırma) sistemi*. Bu sistemde temel olarak alınan ağır cezaya diğer suçların cezalarının tamamı değil de bir kısmı eklenir; ancak tespit edilen bir tavan ceza miktarı aşılmaz. Türk Ceza kanununda, 6123 sayılı kanunla yapılan değişikliğe kadar yer alan bu sistem gerek erime sistemine, gerekse toplama sistemine karşı ileri sürülen tenkit ve itirazları barıştırmağa çalışan bir orta yoldur. **c)** *Toplama* (veya *maddî içtima)* sistemi. Bu sistemde faile, işlediği bütün suçların cezaları ayrı ayrı çektirilir. Şu var ki, sistemin uygulanmasının imkânsız olduğu durumlarda (müebbet iki aynı cins cezanın veya müebbet ceza ile geçici aynı cins cezanın veya iki ölüm cezasının yahut ölüm cezası ile hürriyeti bağlayıcı diğer bir cezanın birlikte tayin edilmelerinde olduğu gibi) veya birbirine eklenen geçici birden fazla cezanın çok uzaması hallerinde bu sistemde de yine bir tavan tespit edilmekte, birbirine eklenmesi mümkün olmayan cezalar söz konusu ise, cezanın cinsi değiştirilmekte veya istisna olarak erime sistemine yer verilmektedir. Türk Ceza kanunu, 6123 sayılı kanunla yapılan değişiklikle bu son sistemi kabul etmiştir.

● *Cezaların sınıflandırılması*. Cezalar değişik açılardan çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulabilir: kanunî veya hukukî nitelikleri bakımından, konuları ve maddiyetleri bakımından, süreleri ve ağırlıkları bakımından, ilmî bakımından.

1. *Cezaların kanunî veya hukukî bakımdan sınıflandırılması*, kanun koyucunun suçları sınıflandırmasına tekabül etmek üzere konan cezaların farklılığına ve kanun koyucunun ceza çeşitlerine verdiği öneme ve bunlara bağladığı sonuçlara göre nitelendirilmesi demektir. Mesela Fransız Ceza kanununda suçların cinayet, cünha ve kabahat şeklinde sınıflandırılmasına karşılık, cezalar da üçe ayrılmıştı. Bu kanundan iktibas olunan 1274 tarihli eski Türk Ceza kanunu da cezaları *mücazatı terhibiye, mücazatı tedibiye, muamelei tekdiriye* olmak üzere üçe ayırmıştı. 1944 İspanyol kanunu da, kabahatler ve cünhalar şeklinde ayırdığı iki suç çeşidine tekabül etmek üzere hafif cezalar ve ağır cezalar diye adlandırdığı iki grup ceza kabul etmiştir. Yunan Ceza kanunu gibi bazı kanunlar da cezaları gruplaştırmadan her suç grubu için teker teker ceza tayin eder. Türk Ceza kanunu da bu sistemi kabul etmiştir. Kanun koyucu cezalara ayrı ayrı değer verir. Bu bakımdan ceza-

lar: *aslî* ceza, *ferî* ceza ve *mütemmim* ceza diye ayrılır. Aslî ceza, suça mahsus ve doğrudan doğruya suçun karşılığı olan cezadır. Ferî ceza, aslî cezaya kendiliğinden, hâkimin kararına lüzum (olmaksızın eklenen cezadır (kanunî mahcurluk gibi). Mütemmim ceza ise belli hallerde aslî cezaya hâkimin kararıyle eklenen cezadır (babalık hakkından mahrumiyet gibi). Ait oldukları suçun mahiyetine göre de cezalar kanun koyucu tarafından, *siyasî* cezalar ve *umumî* cezalar olmak üzere de ayrılabilir.

2. *Konuları veya maddiyetleri bakımından cezaların sınıflandırılması,* zarar verdiği hakka göre yapılan sınıflandırma demektir: **a)** bedenî (cismanî) cezalar: ölüm, dayak, katıksız hapis gibi; **b)** hürriyeti bağlayıcı cezalar: hapis gibi; **c)** hürriyeti kısıtlayan cezalar; sürgün gibi; **ç)** hakları kısıtlayan veya kaldıran cezalar: kamu hizmetlerinden mahrumiyet, ticaretten men gibi; **d)** mala ilişkin cezalar: para cezası, müsadere gibi; **e)** tezlil edici cezalar: mahrumiyet hükmünün ilânı gibi.

3. *Süreleri veya ağırlıkları bakımından* cezalar müebbet ve geçici olarak ikiye ayrılır.

4. *Cezaların ilmî bakımdan sınıflandırılması,* cezadan beklenen amaca dayanır, dolayısıyle cezaların şahsiyetleştirilmesi ile ilgilidir: **a)** korkutucu, ihtar mahiyetindeki cezalar: bunlar kabahatlere ve genellikle kasten değil de taksirle işlenen suçlara karşı konan cezalardır; **b)** ıslah edici cezalar: geçici olarak hürriyeti bağlayan cezalardır; **c)** tasfiye edici cezalar: ölüm ve süresiz olarak hürriyeti bağlayıcı cezalar (bu cezaları gerektiren suçları işleyenlerin ıslah edilmesi ve topluma kazandırılması ihtimalinin olmadığı farz edilir).

Türk Ceza kanunu suçları *cürüm* ve *kabahat;* cezaları da cürümlere mahsus cezalar olmak üzere ikiye ayırır. Türk Ceza kanununa göre cürümlere mahsus cezalar idam, ağır hapis, hapis, ağır para cezası, kamu hizmetlerinden memnuiyettir. (Sürgün cezası 647 sayılı kanunla kaldırılmıştır.) Kabahatlere mahsus cezalar: hafif hapis, hafif para cezası, belli bir meslek ve sanatın icrasının durdurulmasıdır. 16 Temmuz 1965 tarih ve 647 sayılı Cezaların İnfazı hakkındaki kanun sürgün cezasını kaldırdıktan başka Türk Ceza kanununun cezalar hakkındaki sistemini değiştirecek şekilde yenilikler getirmiş ve cezaları infaz yönünden 3 kısma ayırmıştır: ölüm; uzun veya kısa süreli hürriyeti bağlayıcı ceza ve para cezası.

Mahkemelerce verilen ve kesinleşen *ölüm* cezalarının Türkiye Büyük Millet meclisince yerine getirilmesine karar verilmesi gerekir. Ölüm cezası, buna mahkûm olan kimsenin asılması suretiyle hayatına son verilmesidir. Askerî Ceza kanununa göre ölüm cezası bazı hallerde kurşuna dizme suretiyle yerine getirilir. Ölüm cezası mahkûmun mensup olduğu din ve mezhebin özel günlerinde infaz olunmaz. Mahkûmun dini ne olursa olsun cuma günleri ile islâm dininin mübarek saydığı diğer bütün günlerde idam cezasının infaz edilmemesi örf haline gelmiştir. Hiç bir bedenî hastalık infazı engelleyemez. Ancak çok ağır bir hastanın baygın halde veya komada iken idam edilmesi mümkün değildir. Akıl hastaları iyileşinceye kadar, gebe kadınlar doğurmadıkça idam edilemezler.

Türk Ceza kanununun *hapis* cezalarını ağır hapis, hapis ve hafif hapis olarak üçe ayıran tasnifi 647 sayılı kanunla değerini kaybetmiş, son kanunla hapis cezaları, müebbet veya geçici olabilir. Müebbet hapis cezası ölünceye kadar devam eder. Geçici hapis cezaları altı aydan yukarı olanlardır. Uzun süreli hapis cezalarının infazına, mahkûmun kişilik ve özelliklerinine nüfuz ederek hakkında uygulanacak ceza rejiminin tayini için, tıbbî, psikolojik ve sosyal yönlerden müşahedesi ile başlanır. Bunun sonucunda mahkûmun gönderileceği cezaevi tespit olunur. Eğer hiç müşahedeye tabi tutmadan bu cihetlerin tespiti mümkünse doğrudan doğruya kişiliğine uygun müesseseye gönderilebilir. Kısa süreli hapis cezalarının infazı da özellikler gösterir: 65 yaşını geçen veya sıhhî durumu cezaevinde kalmağa müsait olmayan kimsenin, mahkûmiyet süresi 30 günü geçmiyorsa, cezasını oturduğu yerde çekmesine mahkemece karar verilebilir. Mahkûm bu halde iş ve gücüyle meşgul olarak normal hayatını devam ettirebilir, ancak bulunduğu evi terk edemez. Aynı şekilde 30 günü geçmeyen hürriyeti bağlayıcı cezaların mahkûmun cuma günleri en geç 19'da cezaevine girmesi ve pazar günleri aynı saatlerde çıkması suretiyle infazına karar verilebilir. Yine, hükümlülük süresi üç ayı geçmiyorsa mahkûmun her gün saat 19'da cezaevine girmek ve sabahları saat 7'de çıkmak suretiyle cezasının infazına da mahkemece karar verilebilir.

647 Sayılı kanun cezaların şahsîleştirilmesi vasıtalarından olmak üzere, kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezaların suçlunun özel durumuna ve suçun işlenmesindeki suret ve şekil özelliklerine göre mahkemece *para cezası*'na çevrilebilmesini kabul etmiştir. Kabahatlerde beher gün karşılığı 5 ilâ 10, cürümlerde 10 ilâ 30 lira üzerinden hapis cezası para cezasına çevrilebilir. Para cezasında ise, para cezasını kapsayan ilâmlar kesinleşince cumhuriyet savcısı bir ay içinde para cezasını ödemesi için hükümlüye bir ödeme emri tebliğ eder. Hükümlü, bu süre içinde para cezasını ödemek zorundadır. Para cezasını kasten veya ihmal sonucu ödemeyenlere hapis cezası verilir. Amme hizmetlerinden men edilme cezası kanunumuza göre ya bağımsız bir ceza olarak verilir veya bir mahkûmiyetin sonucu olarak uygulanır. Bu cezaya maruz kalan kimse seçme ve seçilme, memur ve hizmetli olma haklarını kaybeder; devletçe verilen madalya ve unvanları taşımaktan, bunların bahşettiği maaşlı veya fahrî her türlü hukuktan, velâyet ve vesayete ait hizmette bulunmaktan yoksun kalır. Belli bir meslek veya sanatın icrasının tatili de bağımsız bir ceza veya diğer bir mahkûmiyetin kanunî sonucu olabilir; süresi 3 aydan 2 yıla kadardır. Tekerlek, teşhir, boyunduruk, dayak, katıksız hapis, kısırlaştırma, hadım etme gibi insan haysiyetiyle bağdaşmayan cezalar, modern ceza hukukunun kabul etmediği, artık tarihe karışmış ceza çeşitleridir.

● *Cezaların şahsîliği* (veya *ferdîliği*). Eskiden suçlunun bütün ailesinin veya mensubu olduğu topluluğun da kendisiyle birlikte cezalandırılması mümkündü. Günümüzde ceza sadece suçlu olana, işlediği fiilin bir müeyyidesi olarak ve onu uslandırmak amacıyle verilir ve cezanın etkilerinin suçludan başkasına aks etmemesine çalışılır. 1961 Türk Anayasası bu prensibe 33. maddesinde, «Ceza sorumluluğu şahsîdir» demek suretiyle yer vermiştir. Ancak cezanın suçu işleyenden başkasına yaptığı dolaylı etkileri önlemek büsbütün mümkün değildir. Bir aile ferdinin cezalandırılmasından ailenin diğer fertleri de elem duyacakları ve toplum içinde küçük düşecekleri gibi, hapse giren suçlunun çalışamaması veya para cezasına çarptırılmasının malî etkileri onlara da aksedecektir.

● *Cezaların şahsîleştirilmesi* (veya *ferdîleştirilmesi*). Kanun koyucunun çeşitli suçlu kategorileri (meselâ mükerrirler) için ayrı cezalar tertip etmesi; hâkime her olayda, suçlunun kişiliğini dikkate alarak takdirî hafifletici sebep ve tecil gibi kurumlara müracaat edip etmemek yetkisinin tanınması; infazla görevli mercilerin suçlunun tutumunu dikkate alarak infazı düzenlemeleri, yolları ile sağlanmaktır. Bu konuda teklif edilen, ancak uygulamada doğabilecek güçlükler düşünülerek tereddütle karşılanan bir usul de, süresi önceden belli olmayan ceza hükmü verilerek suçlunun uslandığı görülünce cezanın infazına son verilmesi metodudur.

● *Milletlerarası ceza hukuku.* Milletlerarası ceza hukuku şu bölümlere ayrılır: **1.** Yasama ve Yargı yetkisi ihtilâfları ve bunların çözümü. **2.** Milletlerarası yardımlaşma ve usulü. **3.** Ceza hükümlerinin milletlerarası değeri. **4.** Yabancı ceza kanunlarının ülkede uygulanması. Bugün milletlerarası ceza hukuku, suçluların geri verilmesi bir tarafa bırakılacak olursa, millî hukukun bir dalıdır. Zira bugün her devlet tek taraflı olarak kanunlarının yürürlük alanını tespit eder. Ancak devletlerle kendi kanunlarının uygulama alanını tespit ederken, diğer devletlerin alanlarını göz önünde tutup onlara saygılı olmak zorunda oldukları için yine de milletlerarası ceza hukukundan bahsetmek doğru olur.

— Tar. Siyasî haklarını tümünden yoksun katolikler, topraklarının alanı ve statüleri sıkıca tespit edilirken, dinlerinde ibadet hürriyetini, eğitim hakkını, serbest mesleklerden çoğunu seçme imkânını da kaybediyorlardı. Istırap verici, sıkıcı ve hattâ küçültücü imkânsızlıkların çokluğu, şu cümle ile ölçülebilir: «Yasa, Roma'ya bağlı bir katolik irlandalının varlığını düşünmez». Yasaya bu katı bağlılık 1778'den sonra gevşemeğe başladı, 1782 ve 1797'deki yeni devrimler, ceza yasaları devrine son verdi, fakat bunların siyasî maddeleri ancak 1829'-da yürürlükten kaldırıldı.

◆ **Cezaen** zf. Ceza olarak.

◆ **Cezaî** ve **cezaiye** sıf. Ceza ile ilgili.

— Huk. *Cezaî şart,* mevcut bir borcun ödenememesi veya eksik olarak ödenmesi halinde yerine getirilmesi gereken malî değeri haiz ayrı bir edim. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İfaya eklenen cezaî şart,* borcun, belli bir zaman ve belli bir yerde ifa edilmemesi halinde, alacaklının hem ifayı hem de cezaî şartı talep edebilmesi (Borçlar kn. 158-11). ‖ *İfayı engelleyen cezaî şart (fesih cezası),* borçlunun, ifa yerine, cezaî şartı ödeyerek akitten dönebilmesi (Borçlar kn. 158-III). ‖ *Seçimlik cezaî şart,* alacaklının dilerse cezaî şartın, dilerse borcun ödenmesini isteyebilmesi (158/I).

— ANSİKL. Huk. *Cezaî şart*'ın kararlaştırılabilmesi için halen mevcut geçerli bir borcun bulunması gereklidir. Bu borcun mutlaka para ile ölçülebilen bir değerinin bulunması aranmaz (Borçlar kn. 159/I). Aynı şekilde borcun muhakkak bir sözleşmeden doğması da gerekli değildir. Asıl borç şekle bağlı değilse cezaî şartın kararlaştırılması da şekle bağlı olmaz. Bazı işlemlere cezaî şart konulamaz. Meselâ Medenî kn. 83'e göre, evlenmenin yapılmaması halinde, nişanlılardan birinin diğerine bir miktar para ödeyeceği kararlaştırılamaz. Borçlar kn. 161'e göre, cezaî şartın miktarı, taraflar arasında serbestçe kararlaştırılır. Ancak Borçlar kn. 161/III'e göre, fahiş olan cezaî şart, hâkim tarafından indirilebilir. Fakat tacir niteliğini taşıyan bir borçlu, bir ticarî işle ilgili olarak konulan cezaî şartın fahiş olduğu iddiası ile indirilmesini hâkimden isteyemez (Tic. kn. 24). Bunun aksine, alacaklı, borçlunun kusurunu ispat etmek şartıyle, cezaî şartın miktarını aşan zararını isteyebilir.

◆ **Cezalı** sıf. Ceza verilmiş. ‖ Cezası olan [şey]: *İki misli cezalı iki bilet parası verdiler... geçtiler* (B. Felek). [ML]

CEZAEVİ bls. i. (ar. *ceza* ve türk. *ev*'-den). Hapis cezasına çarptırılmış olanların bu ceza süresini geçirdikleri yer. *Esk.* Mapushane (*Eşanl.* HAPİSHANE.): *Bir aralık cezaevinin bir odasında, mahkemenin hükmünü bekleyen bir mebusla bir arada kalmıştık* (Ş. S. Aydemir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Bölge cezaevi,* değişik illerden getirilen mahkûmların toplandığı cezaevi.

— Huk. Hürriyeti sınırlayıcı cezaların içinde infaz edilmesi için özel olarak yapılmış veya bu gayeye tahsis edilmiş bina. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Hapis cezası ilk olarak kilise hukukunca kabul edildiğinden, ilk *cezaevleri* manastırlarda kuruldu.

İslâmlıkta, Hz. Muhammed ile Ebubekir devrinde, ayrıca bir cezaevi yoktu. Suçlular Mescidi Şerif'in dehlizine kapatılırdı. İlk kurulan cezaevleri gerek bina ve gerek rejim bakımından çok iptidaî idi. Bilinen ilk cezaevi 1596'da Amsterdam'da açıldı. XVI. yy.dan itibaren yapılan cezaevlerinde hücre sistemine uyuluyordu. Hollanda ve İtalya'da inşa edilen cezaevlerinde hücrelerin kapıları müşterek bir koridora açılmakta ve ışık ya hücrelerin dışarıya bakan pencerelerinden veya koridorun pencerelerinden gelmekte idi. XVIII. yy.da, ceza hukukunda suçluların lehinde bazı değişiklikler yapılması için çalışmalar başladı. Bu çalışmaları destekleyenlerin başında J.-J. Rousseau, Beccaria ve John Haward gelir. Haward 1777 yılında yayımladığı, *The State of Prisons in England and Wales, With Preliminary Observations and on Account of Some Foreigh Prisons* (İngiltere ve Gal Memleketlerinde Cezaevlerinin Durumu, İlk Müdahaleler ve Yabancı Cezaevlerinin Tas-

viri) adlı eserinde, cezaevlerini gerçek yönleri ile tanıttı ve ıslah sistemi için bazı yenilikler yapılmasını teklif etti. Jeremy Bentham'da 1791'de yayımlanan *Ponopticon or the Inspection House* (Ponopticon veya Kontrol Evi) adlı eserinde, bir cezaevi tipini örnek göstererek, bu fikri destekledi. Bentham ve Haward'dan sonra XIX. yy.da İngiltere'de Fry; Amerika Birleşik devletlerinde William Penn, Elam Lynds, Franklin; Fransa'da Ch. J. M. Lucas, Alphonse Berenger, Pellegrino Rossi, F.A. Demetz cezaevlerinin ıslahı üzerinde durdular. 1946'da Frankfurt'ta, 1847'de Bruxelles'de toplanan Cezaevi Milletlerarası kongresi, ceza ve cezaevleri hakkında kararlar alarak yeni formüller gösterdi.

— Huk. Cezaevlerinde dört ayrı infaz sistemi uygulanır. Birincisi topluluk sistemidir. Bunda, suçlular gündüz ve gece beraberdirler. İkincisi, 1790'da Franklin tarafından kurulan Philadelphia veya Pennsylvania sistemidir. Bu sistemde suçlu tek başına bir hücreye kapatılır. İlk defa Amerika'da Auburn cezaevinde tatbik edilen üçüncü sistemde hükümlüler gündüz toplu halde hiç konuşmadan çalışırlar, gece ise tek tek hücreye kapatılırlar. Dördüncü sistem olan İrlanda sistemi bugün pek çok yerde tatbik edilmektedir. Bunda hükümlü, ilk önceleri geceli ve gündüzlü hücreye kapatılır, daha sonra topluluk sisteminin uygulandığı bir cezaevine gönderilir. Bir süre sonra, davranışlarında bir düzelme görülünce, şartla serbest bırakılır.

— Tar. Türkiye'de ceza ile ilgili ilk resmî belgeler, sadrazamlara ait emirnamelerdir. Cezaevlerine ait ilk genel hükümlere ise 1878 yılına ait «Usul-ü muhakemat-ı cezaiye kanunu» ve «Memalik-i mahrusa-i şahanede bulunan tevkifhane ve hapishanelerin idare-i dahiliyelerine dair nizamname»de rastlanıyor. Önceleri Adliye'ye bağlı olan cezaevleri sonra Dahiliye nezaretine bağlandı. Cezaevlerinin ıslahı ve düzenlenmesi meselesi Cumhuriyetin ilânından sonra ele alındı ve 1 haziran 1929'da, Ceza ve cezaevleri ile ilgili konular yeniden Adliye vekâletine bağlandı. Mahkemeler nezdindeki merkez cezaevlerinde, süresi üç yılı geçmeyen hafif ve ağır hapis cezaları, bölge cezaevlerinde ise üç yıldan fazla hapis cezaları alanlar hüküm giyerler.

Kadınlar için ayrı cezaevleri vardır. 15-18 Yaş arasındaki mahkûmlar özel cezaevlerine gönderilir. 11-15 Yaş arasındaki çocuklar ise ıslahevlerinde kalırlar. Bölge cezaevlerinin ve hükümlülerin çalıştırılmaları için kurulan iş yurtlarının idaresi, bütçeye konulacak döner sermaye ile sağlanır. Cezaevlerinin sayısı 550 kadardır. İş esasına dayanan ilk cezaevi, 1936'da İmralı adasında kuruldu. Zamanla genişletilen İmralı cezaevi hükümlüleri zıraat, dokumacılık, balıkçılık, konservecilik gibi iş kollarında çalıştırılırlar. Ankara, Sıvas, Isparta, Kayseri, Değirmisaz, Edirne ve Dalaman cezaevlerinde de böyle iş esasına dayanan bir ceza sistemi uygulanır.

Bursa, Edirne, Rize ve İzmir'de, ceza sisteminin modern bir metot ile tatbiki için yeterli cezaevleri vardır. Türkiye'de son yıllarda inşa edilen en büyük cezaevi İstanbul'daki Sağmalcılar cezaevidir. (ML)

CEZAİR çoğl. i. (ar. *cezire*, ada'dan *cezâ'ir). Esk.* Adalar.

— Esk. coğ. *Cezâir-i Bahr-i Sefid*, Akdeniz adaları. ‖ *Cezâir-i garb*, batı adaları. ‖ *Cezâir-i hâlidât (-saadet)*, Kanarya adaları. ‖ *Cezâir-i Hind-i Çin*, Çinhindi adaları. ‖ *Cezâir-i müstemia*, takımadalar. ‖ *Cezâir-i Seb'a*, yedi ada (İyonya adaları). [M]

CEZAİR-İ BAHR-İ SEFİD eyaleti (Akdeniz adaları), Osmanlı devletine bağlı Ege denizindeki adalardan meydana gelen eyalet. XIX. yy.ın ikinci yarısına kadar Kaptanpaşa eyaletinin esas kısmını teşkil ediyordu. Bazı adalar Kaptanpaşa eyaletini teşkil eden sancaklar şeklinde ve deniz seferlerinde gemilerle donanma hizmetine katılırdı. XVII. yy.da Kaptanpaşa eyaleti Ege adalarının birçoğunu içine alıyordu, hattâ Yunanistan ve Anadolu'da bazı yerler ve bir süre Kıbrıs da dahil edilmişti. Zamanla idarî yönden değişiklikler yapıldı. Eyalet, XIX. yy. ortalarında Kıbrıs, Rodos, İstanköy, Sisam, Sakız, Midilli, Limni, İmroz ve Bozcaada sancaklarından ibaret hale geldi. 1867'de mülkî ve askerî idare ayrılınca Cezair-i Bahr-i Sefid eyaleti içinde Biga, Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy, Rodos, Kıbrıs sancakları toplandı. Eyalet merkezi Biga sancağındaki Kale-i Sultaniye (Çanakkale) idi. Bir süre sonra Biga sancağı, Hüdavendigâr (Bursa) eyaletine bağlandı ve Limni, Bozcaada, Semendirek, İmroz'dan ibaret Limni sancağı kuruldu. Bu sancağın da bağlandığı Cezair-i Bahr-i Sefid eyaletinin merkezi Sakız'a nakledildi. İngilizlerin Kıbrıs'ı işgalleri dolayısıyle (1878), bu sancak da elden çıktı. Daha sonra İstanköy Rodos'a bağlandı ve Cezair-i Bahr-i Sefid eyaletinin merkezi de Rodos oldu. 1911 Osmanlı-İtalya savaşında Oniki ada ile birlikte Rodos, 1912-1913 Balkan savaşında da Sakız, Midilli, Sisam ve onlara bağlı olan adalar Yunanlıların eline geçti; böylelikle bu eyalet ortadan kalktı. (M)

Cezair-i İsna Aşer meselesi. Bk. ONİKİ ADA MESELESİ.

CEZAİR-İ SEBA-İ MÜCTEMİA-İ YUNANİYE (Yedi Ada cumhuriyeti), XIX. yüzyılın ilk yarısında, Yunan adaları diye bilinen Korfu (Körföz), Paşot, Ayamavri (Santa Maura), İtaki (İthake), Kefalonya (Cefalonia), Zanta (Zante), Çuha (Cerigo) adalarında kurulan bağımsız hükûmetin, osmanlı metinlerinde ve resmî kayıtlarında geçen adı. Yunan adaları Venedik cumhuriyetini sona erdiren Campoformio antlaşması (1797) gereğince Arnavutluk kıyılarında bulunan dört kasaba ve çevresi ile fransız idaresine geçmişti. Fransızların Balkanlar ve bu adalar aracılığıyle doğuya yaklaşmasını ve Mısır'ın işgalini Rusya ile İngiltere, çıkarlarına aykırı buldukları için Osmanlı devletini desteklemek amacıyle ayrı ayrı antlaşma yaptılar; bir türk-rus donanması yunan adalarını, Fransızlardan geri aldı. Bu adalarda Osmanlı devletinin koruyuculuğunda rus çarının kefaleti altında Yedi Ada devleti kuruldu (21 mart 1800). 1803'te Yedi Ada cumhuriyeti haline geldi. Yedi Ada cumhuriyeti üç yılda bir Osmanlı devletine 75 000 kuruş karşılığında bir cizye vergisi verecek ve Osmanlı devleti tarafından düzenlenen bir nizamname uyarınca Ragusalıların yönetim şekli gibi kendi kendini idare edecekti. Bu adalarda Ruslar yerli Rumları kışkırtarak bağımsızlık fikri aşılamaktaydılar. Fakat Tilsit antlaşmasıyle (9 temmuz 1807) Ruslar, kısmen işgallerinde bulunan bu adaları Fransızlara bıraktılar. Bu defa da Osmanlıların müttefiki olan İngilizler 1809-1810'da adaları Fransızlardan geri aldılar. Paris'te 5 kasım 1815'te Rusya, Avusturya, İngiltere, Prusya arasında yapılan antlaşma ile «Yunan Adaları Birleşik devleti» kuruldu ve bir ingiliz himayesi devresi başladı. Yunan ihtilâli sırasında adalar müttefik donanmasının üssü; ihtilâlci ve isyancıların da sığınağıydı. Adalar halkının Yunanistan'a katılma arzusunu göstermeleriyle İngiltere 14 kasım 1863'te adaları Yunanistan'a devretti. Yunanistan, adaları 2 haziran 1863'te kendi sınırları içine aldı. Osmanlı devleti bunu ancak 8 nisan 1865'te kabul etti; böylece Yedi Ada cumhuriyeti devri sona erdi. (M)

CEZALANDIRMAK geçl. f. Ceza vermek.

◆ **Cezalandırılma** i. Cezaya çarptırılma.

— Huk. *Cezalandırılabilme şartları*, suçun unsurları dışında kalan ve suçun bütün unsurları ile tamam olmasından sonra failin cezalandırılabilmesi için aranan şartlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Bazı hallerde, suç bütün unsurlarıyle tamam olduğu halde, kanun koyucu, faili cezalandırabilmek için muayyen bir durumun daha gerçekleşmesini arar. Meselâ Türk Ceza kn. 544. md'ye göre dilencilik; 571. md'ye göre sarhoşluk suçlarında suç bütün unsurlarıyle gerçekleşmiş olduğu halde kanun için ayrıca failin suç işlerken yakalanmış olmasını öngörür. *Cezalandırılabilme şartı* adı verilen bu hususun ceza hukuku doktrininde ortaya çıkışı yenidir; mahiyet ve sınırları konusunda da henüz tam bir anlaşma yoktur.

◆ **Cezalandırılmak** edilg. f. Ceza verilmek: *Seni deli diye tımarhaneye tıkanların cezalandırılmasını ister* (R. H. Karay).

◆ **Cezalandırma** i. Binic. Ceza verme. Bir at yarışı veya engelli binicilik yarışında (konkurhipik) yarışmacıya, yarışma şartları ve nizamlarına uymamasından ötürü verilen ceza. (Bu ceza, ya yarışmacının yaptığı zaman üzerine saniye veya dakika eklenmeyerek veya kazandığı iyi puanları azaltarak verilir.)

◆ **Cezalanmak** edilg. f. Cezaya çarptırılmak. (M)

CEZÂLET i. (ar. *cezâlet). Esk.* Dilde tutukluk, kekemelik bulunmaması, düzgün söyleyiş.

— Esk. ed. Telaffuzu sert olan kelimelerin söylenişi. ‖ *Cezâlet-i lâfz*, kelime düzgünlüğü. ‖ *Cezâlet-i mânâ*, anlam düzgünlüğü. (M)

Cezalar ve Mükâfatlar Üzerine İnceleme, *(Traité des Peines et Récompenses)* İngiliz hukukçusu; Jeremy Bentham'ın elyazmalarına (1811) göre Etienne Dumont tarafından fransızca yazılmıştır. Bentham'a göre, cezanın amacı suçun tekrarlanmasını önlemektir. Bu bir örnek teşkil etmelidir. Cezayı haklı gösteren de budur. Ceza, bölünebilir; süre ve şiddet bakımından azaltılıp çoğaltılabilir, belirli, uygun, suça göre verilmiş, affedilebilir veya bozulabilir bir nitelikte olmalıdır. Bentham ölüm cezasının aleyhindedir, Botany Bay da (Avustralya) uygulanan şekliyle sürgün cezasını beğenmez ve hapis cezasını doğru bulur. Daha sonra, insanı, ödevinde devam ettirmek bakımından mükâfatların kurulmasını inceler. Bentham'ın bütün sistemine, sosyal fayda ilkesi hâkimdir. (L)

CÉZANNE (Paul), fransız ressamı (Aix-en-Provence 1839-ay.y. 1906). Sonradan banka müdürü olan bir şapkacının oğlu. Orta öğrenimini Bourbon lisesinde (1852-1858) yaptı. Orada Emile Zola ile tanışıp arkadaş oldu. Birlikte şiirler yazdılar, tatillerde Aix kırlarında uzun gezintiler yaptılar. Cézanne resim dersi veren bir okula devam etti, sonra bir gün babasının yerine geçebilmek amacıyle hukuk öğrenimine başladı. Babası, «Jas-de-Bouffan» adı verilen bir yazlık ev aldı. Cézanne orada bir atelye kurdu. Zola, 1860'ta Paris'e gitti; Cézanne da onun ardından Paris'e gitmek ve ressam olmak istediğini babasına söyledi. Babası, 1861'de oğlunu Paris'e götürerek Güzel Sanatlar okulunun giriş sınavlarına hazırlanmak üzere İsviçre akademisi adlı okula yazdırdı. Fakat, Paul Cézanne çok geçmeden sıla özlemi çekmeğe başladı. Eylül'de yurduna dönerek babasının bankasında bir işe girdi. Tekrar resme başladı, babasının ve arkadaşı Cüce Achille Emperaire'in portrelerini yaptı.

1862'de, kendini bütün bütün resme vermek amacıyle Paris'e dönme kararı aldı. Babası, ona küçük bir aylık bağladı. Cézanne her gün Zola ile buluşuyordu. İsviçre akademisinde Guillaumin ve Pissarro ile tanıştı. Sıkı bir sanat tutumu vardı, koyu renkler kullanıyor, boyayı çok kalın sürüyordu *(Siyah Duvar Saati)*. Fakat, yeni arkadaşlarının etkisi altında açık renk-

kendi yaptığı portresi
Paul CÉZANNE

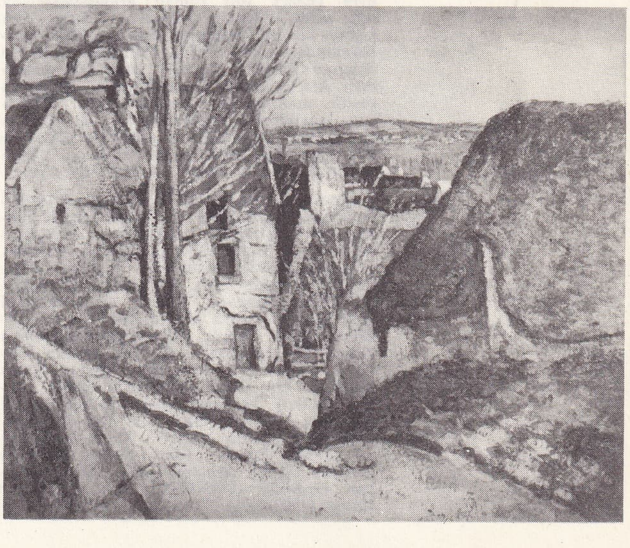

«Asılmış Adamın Evi»
(Louvre müzesi, Paris)

Paul CÉZANNE
«Kâğıt Oynayanlar»
(Louvre müzesi, Paris)

ler kullanmağa başladı. Geçimsiz olması arkadaşlarını ondan uzaklaştırıyordu. Zaman zaman umutsuzluğa kapılıyor, sık sık Aix'e çekiliyordu.

1866'da devlet sergisine ilk defa bir eserini gönderdi. Eser kabul edilmedi. Ömrünün sonuna kadar gönderdiği resimlerin hiçbiri bu sergiye kabul edilmeyecekti. Yalnız bir defa, arkadaşı Guillemet, bir eserini sergiye kabul ettirdi, ama bu resim de kimsenin ilgisini çekmedi. Cézanne, Hortense Fiquet ile tanıştı ve ondan bir oğlu oldu.

1870 Savaşı patlak verdiği zaman, Cézanne, Provence'da bulunuyordu. Estaque'da, annesinin evinde Hortense ile yaşıyor, manzara resimleri yapıyordu. Sanatı gelişmişti, renkleri daha canlıydı, boyayı daha ince sürüyordu.

1872'de yeniden Paris'e gitti, Louveciennes'de Pissaro'nun yanında çalışmağa başladı. *(Balıkçı Köyü, Coeur-Volant Yolu, Şarap Pazarı.)* Auvers-sur-Oise'a yerleşti, orada doktor Gachet ile tanıştı ve eseri bakımından bir dönüm noktası olan *Asılmış Adamın Evi*'ni (1873) yaptı (Louvre). İzlenimcilerin ilk sergisine *Auvers'de Manzara, Modern Bir Olympia* v.b. ile katıldı (1874). Portresini yaptığı Victor Chocquet adında bir resimsever kendisiyle ilgilendi (1876). İzlenimcilerin üçüncü sergisine tenkitçilerin ve halkın tepkisine yol açan on altı resim yolladı (1877). Sonra Médan'a yerleşen Zola'nın yakınında, Mélun'de ve Seine kıyısında çalışmağa başladı.

Cézanne, Paris bölgesinde çeşitli manzaralar ve natürmortlar yaptıktan sonra yeniden Provence'a döndü ve dünyadan elini eteğini çekti. 1884'te Hortense Fiquet ile evlendi ve marsilyalı Monticelli ile resim yapmağa başladı. Zola'nın yayımladığı *L'Oeuvre* (Eser) adlı roman arkadaşlıklarına son verdi: Cézanne romanda Lantier adlı kişinin kendisi olduğunu sanmıştı. Babasının ölümünden sonra (1886), Cézanne, karısıyle oğlunun Paris'te oturmak istemelerine rağmen Aix'te kaldı. Sainte-Victoire dağından çeşitli manzaralar yapıyor, yalnız sanatı için yaşıyordu. Tablolarında, duyguların canlılığına kompozisyon titizliği, ritm ve düzen katmak, tabiatın asıl yapısına, ayrıntıların ötesindeki özüne varmak istiyordu.

Ambroise Vollard, 1895'te onun eserlerinden derlenmiş önemli bir sergi açtı ise de halkın anlayışsızlığını yenemedi: Cézanne'ın tablolarıyle yalnız birkaç amatör ilgilendi. Cézanne, 1899'da resimlerini Bağımsız Ressamlar sergisine verdi. Adı tanınmağa başladı. Emile Bernard, Charles Camoin gibi genç ressamlar ona akıl danışıyorlardı. Cézanne bazen Paris'e gidiyor, Fontainebleau ormanında çalışıyordu. Bir ara, Birinci Sonbahar sergisine katıldı. Önce fovlar, sonra kübistler onu kendilerine usta kabul ettiler. Sözleri ve mektupları üstüne çeşitli yorumlar yaptılar. Hayatının son dönemindeki bazı önemli eserleri: ***Kâğıt Oynayanlar*** (1890), ***Pipolu Adam*** (1890), ***Gustave Geffroy*** (1895), ***Annecy Gölü*** (1896), ***Yıkanan Kadınlar*** (1895-1905), ***Tespihli İhtiyar Kadın*** (1900-1906). Louvre'da, Amerika, Japonya ve Avrupa'nın belli başlı müzelerinde tabloları vardır. (L)

Cézanne'a Saygı, Maurice Denis'nin yağlıboya tablosu (1,80 m × 2,40 m) [1900]. André Gide tarafından 1928'de Lüksemburg müzesine verildi. Resimde Sérusier, Vollard'ın dükkânında, Cézanne'ın sehpa üzerindeki bir natürmortuna dair açıklamalarda bulunur. Sehpanın çevresinde soldan sağa, Odilon Redon, Vuillard, Mellerio, Vollard, Maurice Denis, Sérusier, Ranson, K. X. Roussel, Bonnard, Marthe Denis topluluğu yer alır (Millî Modern Sanat müzesi, Paris). [L]

CEZAYİR, ar. **El-Cezair** («Adalar»), Cezayir'in başkenti ve idare bölgesi merkezi, Akdeniz kıyısında; 884 000 nüf. (542 000'i müslüman). İstinaf mahkemesi. Üniversite. Millî ziraat okulu. Ülke kıyılarının ortasında, elverişli bir yerde kurulan Cezayir şehri, Marsilya'ya en yakın Kuzey Afrika limanıdır (800 km). Sahel tepelerinin yamaçlarında ve Mitica ovasının çıkışında bulunan şehir, Medea eşiği sayesinde yüksek ovalarla nispeten kolay bağlantı kurar. Cezayir şehri ilk önce eski limanın bulunduğu yerde kuruldu. Buzarea kütlesinin derin uçurumları aracılığıyle batı rüzgârlarından korunan akropol bir kumsal dizisinin yanında yükselirdi; küçük adalar bu kumsalları kuzeydoğu rüzgârlarından korur. Bu adacıkların önemi, şehrin sıra ile aldığı isimlerden bellidir: Romalıların kullandığı *Icosium* (kartaca dilinden gelme) ve daha sonraki *El-Cezair* isimlerinin ikisi de Adalar anlamındadır. Orta halli bir kartaca, sonra da roma ticaret merkezi olan şehir birçok istilâ sonunda yıkıldı. Zirî sülâlesinden prens Buluggin 980'e doğru şehri yeniden kurdu. O tarihten itibaren siyasî karışıklıklara rağmen Cezayir bütün Akdeniz ülkeleriyle ilişki kuran faal bir ticaret merkezi oldu. 1492'ye doğru Granada'dan kaçan Magrıbîler Cezayir'e sığınarak korsanlık yapmağa başladılar. 1514'te en önemli adacığın (Penon) İspanyolların eline geçmesi Cezayirlileri Barbaros kardeşlere (Baba Oruç) baş vurmak zorunda bıraktı; Barbaros kardeşler 1516'da şehri işgal ettiler. Barbarosların Osmanlı himayesinde olduğundan şehir, Osmanlı imparatorluğuna bağlı Cezayir devletinin başkenti oldu. 1541'de Karl V şehri kuşattı ama alamadı. Yeniçerilerle reisler (korsan kaptanlar) arasındaki rekabetin karışıklıklara yol açmasına rağmen Cezayir korsanlığın çok yaygın olduğu dönemde (XVII. yy.) büyük bir refaha kavuştu; Louis XIV korsanlığa karşı savaştı (1679-1683 arasındaki bombardımanlar). Yanında Kaşba kalesi yükselen şehir, akropolun bütün yamaçlarını kaplıyordu; deniz kıyısında sarayları ve camileriyle zengin ticaret mahalleleri uzanıyordu. 4 Temmuz 1830'da Bourmont kumandasındaki fransızlar şehri aldılar. 1830'dan sonra eski anıtlar yıkıldı ve yerlerine Avrupa üslûbunda idarî ve askerî binalar yapıldı. Eski binalardan sadece Hanefî camii (XVII. yy.) ile Malikîlerin Büyük camii (XI.-XIV. yy.) kaldı. Uzun süre garnizon şehri olarak kalan Cezayir, 1880'den itibaren ilerlemeğe başladı; büyük bir şarap pazarı, önemli bir malî merkez ve büyük bir liman oldu.

İkinci Dünya savaşında Cezayir amerikan birliklerinin çıkarma noktalarından biriydi; Fransızlar Amerikalılara görünüşte karşı koydular ama çok geçmeden bu sözde karşı koyma açık bir işbirliğine dönüştü. Darlan'ın Cezayir'de öldürülmesinden (24 aralık 1942) sonra yerine Kuzey Afrika sivil ve askerî başkumandanı olarak general Giraud tayin edildi. General Giraud ile De Gaulle arasındaki uzun müzakerelerden sonra Fransa Millî Kurtuluş komitesi 23 Haziran 1943'te Cezayir'de kuruldu ve şehir geçici hükûmet Paris'e dönünceye (31 ağustos 1944) kadar Fransa'nın geçici başkenti oldu.
Cezayir şehri ekim 1954 yılında başlayan Cezayir isyanının başlıca merkezlerinden biriydi. General Massu'nün kontrol harekâtı (ocak 1957) ve Cezayir Millî Kurtuluş cephesi lideri Yusuf Saadi'nin tutuklanmasıyle (25 eylül) şehirdeki şiddet hareketlerine son verildi. 13 Mayıs 1958'de Cezayir şehrinde yapılan gösteriler Fransa'da ve Kuzey Afrika'da önemli yankılara yol açtı. 1961'de şiddet hareketleri yeniden başladı; ama bu kere yaratıcıları Gizli Ordu teşkilâtının Avrupalı unsurlarıydı.
İspanyol kasabası Bab-el-Vad'ın (100 000 nüf.) güneyindeki düzensiz sokaklı arap şehri, kaşba, Avrupalıların eski mahallelerine hâkim bir yerdedir. İş merkezi ve modern binaları güneye doğru yer değiştirmektedir. Limanın sanayi kesimleri mahallelerle çevrilidir (Agha, Belcourt); bu mahallelerden sonra antrepo ve fabrikalarıyle (Hüseyin-Dayı ve Dörtgen ev) banliyö başlar. Koyun yanında yükselen yamaçlarda ve çevredeki yaylalarda (El-Biar, Birmandreis, Birkadem, Kuba) Avrupalıların yaptırdıkları villalar ve bahçeler yer alır; ama banliyönün özellikle sanayi bölgesine yakın bazı bölümlerinde yoksul gecekondu mahalleleri gelişmiştir. Birkaç yüz metre genişliğindeki yerleşme merkezi 20 km'den uzun bir alanı kaplar ve koy kıyısında güzel bir amfiteatr meydana getirir. Büyük Cezayir durmadan genişlemektedir (yaklş. 900 000 nüf.). Siyaset ve fikir merkezi olan Cezayir aynı zamanda da önemli bir ticarî ve malî merkezdir. Şehrin iktisadî faaliyetinin büyük bir kısmı çevredeki bağcılık bölgesine bağlıdır. Cezayir'in başlıca limanı olan Cezayir şehri özellikle şarap, turfanda sebze, meyve, tahıl, mantar, ham maden ihraç eder; mamul maddeler ve özellikle kömür ithal eder. Sanayi önemli ölçüde gelişmiştir: besin maddeleri; tütün, kâğıt ve çimento fabrikaları; kimyasal ürünler; makine yapımı. Petrol rafinerisi. Otomobil yapımı. 1967 Ekiminde Cezayir'de toplanan ve 77 üçüncü dünya devleti temsilcisini bir araya getiren konferansta, Cezayir bildirisi kabul edildi. Bu bildiri gelişmekte olan ülkelerin iktisadî haklarını savunur ve gelişmiş ülkelerle yaptıkları ticaretin ortaya çıkardığı meselelere çözüm yolları arar.
— G. santl. Cezayir şehrinin müslüman kesimi daha çok Osmanlı devrinin özelliklerini yansıtır. Fakat burada XVI.yy.dan önce yapılmış bir eser de bulunur: ***Büyük Malikî camii.*** Cami, *Icosium* adlı roma sitesinin yer aldığı limana yakın bir semtte kurulmuştur. 1096'da yapılan mimberine bakarak, eser Murâbıt hükümdarlarına mal edilir. Cezayir'deki diğer dinî yapılar XVI. yy.dan sonra meydana getirildi. Bu eserlerde Anadolu etkisi görülür. Genellikle yassı sekizgen kubbe galerilerle çevrilidir. Bu tipten ayrılan tek eser ***Hanefî camii***'dir. Bu cami 1660'ta Cezayir milis kuvvetleri tarafından yaptırıldı. İstanbul camilerinin andıran özellikleri vardır: yumurta biçiminde, ortası sivri yüksek kubbe; bunun çevresinde dört küçük kubbe. Din dışı mimarlık örnekleri arasında şehir evleri ve sevimli villalar yer alır. Villalar mantıklı bir düzene uyar, halkın törelerine uygun özellikler taşır. Bu yapıların temel unsuru ortada yer alan, kare biçimindeki taşlıktır. Taşlığın çevresinde dört galeri bulunur, her galeriye çok geniş ve derinliği az bir oda açılır. Bu evler üç veya dört katlıdır, üstlerinde bir teras bulunur. Cepheden görünen kat farkları evin iç düzenini belli eder, üst katlar eğik destekler üstünde bir cumba meydana getirir. Bu Anadolu yapı tarzıdır. Koridor ve taşlık duvarları beyazdır, İtalya, İspanya veya Hollanda'dan getirilen çinilerle süslenir. Ev eşyaları da (sandık, ayna, avize) çoğunlukla ithal malıdır. Yerli olarak Cezayir halıları ile şehirde yapılan çok zarif etamin perdeler kullanılır.
Cezayir müzeleri. Güzel Sanatlar müzesi 1930'da millî müze oldu. Koleksiyonunda Delacroix'dan Chassériau'ya, Dufresne'e kadar birçok ressamın Doğu etkisindeki tablo ve desenleri bulunur. Fransız okuluna bağlı eserler arasında ise Poussin, Renoir, Bonnard, Vuillard, Matisse, Friesz, Dunoyer de Segonzac gibi ressamların tabloları yer alır. Bronz heykeller içinde de Rude, Barye, Rodin, Despiau, Maillol, Bourdelle ve Jane Poupelet'nin eserleri bulunur. Diğer müzeler: *Klasik ve Müslümanlarla İlgili Eski Eserler müzesi,* çocuklar için düzenlenen *Marc-Riant müzesi, Bardo Etnoğrafya ve Prehistorya müzesi.* (L)

CEZAYİR, fr. **Algérie,** Kuzey Afrika'da cumhuriyet; Doğu'da Tunus, Batı'da Fas arasında; 2 376 400 km² (2 081 400'ü sahra bölgelerinde); yaklş. 12 150 000 nüf. (1966).

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

CEZAYİR iç limanı sağda kaşba

Başkenti, *Cezayir*. Başlıca şehirleri, *Oran* (Vahran), *Konstantin*.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ. Cezayir in yeryüzü şekilleri üç büyük bütünden meydana gelir: Tell kıyı sıradağları; yüksek ovalar ve yaylalar dizisi; güneyde Fas Büyük Atlası'nın uzantısı olan dağlık şerit.

● *Tell sıradağları*. Batı Tell ve Doğu Tell olarak ikiye ayrılır. Gazavet (Nemours) ve Tlemsen bölgesinde (Traras kütlesinin kalkerli tepeleri burada Orta Atlas kıvrımının son uzantılarını meydana getirir, yükseltisi çok az olan Batı Tell, Cezayir şehri yakınlarına kadar nispeten homojen özellikler taşır. Başlıca iki sıradan meydana gelir: bunların biri kıyı boyunca uzanır, öbürü daha güneydedir. Bu sıralar Mleta, Oran Sebkha'sı, İgil-İzan ovaları ve Şelif vâdisinin yer yer kestikleri bir çöküntüyle ayrılır. Güney Tell sıradağları (Tessalas dağı, Benî Şugran, Varsenis kütlesi) güneyde Oran yüksek yaylalarının aşağısında yer alan iç ovalar dizisinin (Tlemsen, Sidi-Bel-Abbes, Maskara, Sersu ovaları) yanında yükselir. Batıda Oran (Murcaco) ve Arzev bölgesinin küçük kütleleriyle temsil olunan kıyı Tell'leri, Şelif'in ötesinde Dahra sırtıyle devam eder ve Şelif ile Mitica ovaları arasında kalkerli Zakkar kütleleriyle sona erer.

Doğu Tell Cezayir'den Annaba'ya kadar uzanır; başlıca özelliği görünüşünün daha dağlık olması ve eski kütleler bütününden meydana gelen bir «kıyı kabartısının» bulunmasıdır. Bu kabartı (Büyük Kabiliye) yanında kalkerli yüksek Curcura sıradağı (2 318 m), Kollo Kabiliyesi ve Edug kütlesi (kalkerli, aralıklı sıradağlar [Babor] eteğinde) yükselir. Bu kıyı bütününün doğu ve batı uçlarında önemli iki çöküntü bölgesi vardır; alüvyonlarla dolan bu bölgeler batıda Mitica, doğuda Annaba ovalarını meydana getirir. Kıyı kabartısının güneyinde asıl Tell sıradağları uzanır. Zakkar sıradağları, Blida Atlas'ı, Tablat kütlesi ve Curcura'nın güney ön sırasını meydana getiren dağlık bir bütünle doğuya doğru uzanır. Mahallî olarak Medea yaylasıyle kesilen Tell çöküntüsü Arib, Hamza ovaları ve vad Sahel-Summam çöküntüsüyle doğuya doğru devam eder. Güney Tell sıradağları Titteri dağları ve Bibanlar sıradağıyle Varsenis'in ötesine uzanır. Bicaye körfezinin ötesinde yer şekilleri daha karışık bir görünüş kazanır; Tell çöküntüsü kaybolur ve iki sıradağ Gergur ve Fercua dağlarında ve Annaba ovasının güneyinde Numidia sıradağında birbirine karışır.

● *Yüksek yaylalar*. Batıda Atlas sahrası ile Tell sıradağları arasında 200 km eninde, 1 000- 200 m yükseltidedir; Hodra çöküntüsüne (400 m) doğru daralır ve alçalır. Kalınlığı az olan tortul örtü eski bir kratogeni örter ve alüvyonlar altında kaybolur. Oran ve Cezayir yüksek yaylalarının büyük bölümünde denize doğru normal bir akış yoktur. Alüvyonlarla oyulu, dibi tuzlu ve nemli kapalı çöküntüler yer şekillerini meydana getirir. Bu kapalı çöküntülere (şergi) *şot* adı verilir. Oran bölgesinde Tell yanında yükselen bu *meseta*'nın kenarı dik bayırlar, faylar ve derin kanyonlarla engebelenmiştir: bunlar Tlemsen, Sayda ve Frenda dağlarıdır. Konstantin yüksek yaylaları Hodna dağlarının doğusunda tablaması jeolojik yapılarını kaybeder; buradaki yüksek yaylalar yapısal çanakları dolduran alüvyon birikintilerinden meydana gelmiştir. Çanakların arasında küçük dağ kütleleri yükselir.

● *Sahra Atlası*. Tamlelt ovasının ötesinde Büyük Atlas'ın uzantısını meydana getirir. Asıl Atlas, Biskra'ya kadar uzanır: Jura tarzında kalkerli engebeler bütününden meydana gelir; bu engebelerde jeomorfolojik evrimi ancak kalıntılar bırakmıştır; bu kalıntılar aşınma döküntüleriyle dolu çöküntüler yanında yükselen gerçek dağ iskeletleridir. Batı'dan Doğu'ya doğru Ksur (2 230 m), Cebel-Amur (1 930 m), Avlad Nail (1 600 m) ve Ziban dağları birbirini izler. Doğu'da Kantara geçidinden (Biskra'nın kuzeyinde) itibaren yükseltiler artar; Cezayir'in en yüksek noktası Cebel-Şelia (2 328 m) Avras'dadır. Düzenli kıvrımlı bu kütlenin batısında Belezma kütlesi, doğusunda Nemenşa ve Tebessa kütleleri yer alır. Sahra Atlası'nın eteğinde Avras, şot çöküntüleri yanında (Melrhir şotu; —24 m) ansızın yükselir.

İKLİM. Cezayir'de Akdeniz iklimi (yazlar kurak) hüküm sürer; ama bölgelere göre birçok değişiklik gösterir. Kıyı bölgesi Tell'de, 300 mm'yi aşan yıllık yağış, sulamaya baş vurulmadan tarım yapılmasını sağlar. Oran bölgesinde Tell daha kuraktır ve Doğu Cezayir'e oranla daha dar bir şerit meydana getirir, Avras'ın kuzeyine kadar uzanır; Kabiliye kıyılarında yağış 1 000 mm'yi aşar. Tell'in güneyinde bozkırımsı bir bölge uzanır; burada azalan yağmurlar, bitki örtüsünü (halfa, birincasıf) seyrekleştirir. İklim kara iklimine dönüşür, kış aylarında don olayı sıklaşır. Yağışların 100 mm'nin altına düştüğü Sahra Atlası'nın güneyinde sahra iklimi başlar.

Balıkhane camii

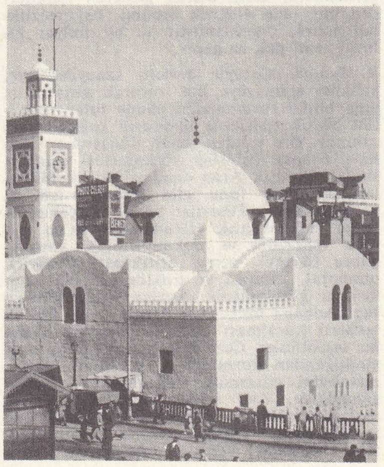

Yağış mevsimi ekim-nisan ayları arasındadır; özelliği, yağışların sağanak halinde ama gerek miktar, gerekse mevsimlere dağılış bakımından düzensiz olmasıdır.

Beşerî coğrafya

NÜFUS DAĞILIŞI. Cezayir'in, 1966 sayımına göre 12 150 000 kişi olan nüfusunun büyük çoğunluğunu Arapça ve Berberîce konuşan müslüman halklar meydana getirir. Berberîce konuşanlar özellikle büyük Kabiliye'de ve Avras kütlesinde yaşarlar. Ama Dahra kütlesinin doğusu, Blida Atlas'ı ve Traras kütlesinde de Berberce konuşan kalabalık topluluklar yaşar. Cezayir'in nüfusu yüzyılın başından beri iki kattan çok artmıştır; çoğalma yüzdesi, yüzde 2,6'dır; otuz yılda ölüm yüzdesi binde 20'den 11'e düşmüş, doğum oranı ise binde 29'dan 34'e çıkmıştır. Genel nüfus içinde gençler çoğunluktadır (1 000 kişiden 564'ü on dokuz yaşından küçük). Kuzey Afrika ülkeleri arasında köy nüfusu olma bakımından başta gelir (halkın yüzde 16'sı şehirlerde yaşar, faal nüfusun yüzde 78'i tarımla, yüzde 12'si sanayi ve el sanatlarıyle, yüzde 5'i ticaretle uğraşır). 800 000 Kişinin ülkeden ayrıldığı 1962 göçünden sonra Avrupalılar bugün özellikle Cezayir şehrinde toplanmışlardır. Oran bölgesinde ispanyol asıllı halk hâlâ oldukça kalabalıktır. Yerleşmenin dağılımında büyük karşıtlıklar görülür: başlıca yerleşme bölgesi Tell kesimidir. Kabiliye dağlarında nüfus yoğunluğu bazen km²'ye 500 kişiyi aşar. Doğu Cezayir ülkenin en kalabalık kesimidir; Avrupalıların en az yerleştikleri bölge burasıydı.

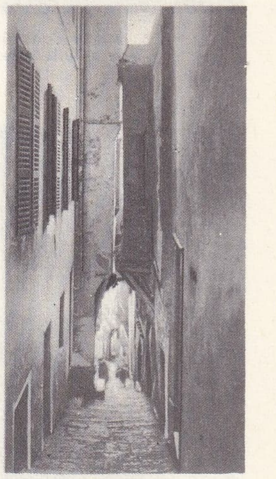

kaşbada bir sokak

İKTİSAT

Cezayir iktisadının başlıca sorunlarını Avrupalıların 1962'de ülkeden kütle halinde göçmesi sonucu ortaya çıkan güçlükler meydana getirir.

Gerçekten bu göç, ülkeyi sanayi, idare, tarım ve ticaret alanında kadroların büyük kısmından yoksun bıraktı. İktisadın çeşitli kesimleri felce uğradı, tehlikeli bir işsizlik dalgası şehirleri ve köyleri sardı. Tarım alanında yerliler boş veya terkedilmiş mülkleri işgal ettiler; sonra terk edilen toprakların işletilmesini yönetmekle görevli komiteler seçtiler. Yönetim komiteleri 1962 ekiminde resmen tanındı ve 1963 martında kurumlaştırıldı. Öte yandan büyük ve orta mülk sahipleri aleyhine birçok devletleştirme gerçekleştirildi; ülkeden ayrılmayanların toprakları bile el kondu. Millî Toprak Reformu ofisi tarafından denetlenen reformlar kendi kendilerini yönetecek ve iktisadî birimler (boyutları mümkün en iyi işletmeyi destekleyecektir) halinde bir araya toplanacak «halk çiftlikleri» kurulmasına yönelmektedir. Sanayi alanında kendi kendini yönetme hareketi önemli tesislerin yeniden açılmasını sağladı. Bazı basın tesisleri, büyük oteller, tiyatro ve sinemalar, ulaşım

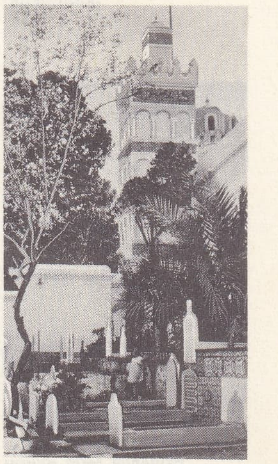

Sidi-Abdurrahman camii

Foto. Ray-Delvert, X, Morin, Ofalac (LAROUSSE)

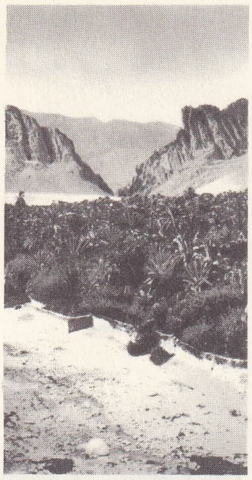

Kantara geçidi
Avras kütlesinde

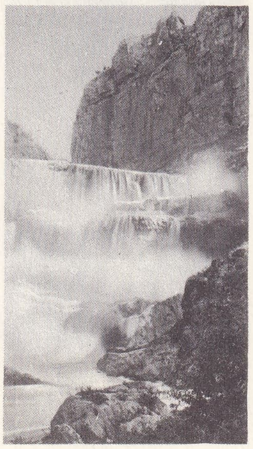

Sidi-Mecid çağlayanı
(Konstantin)

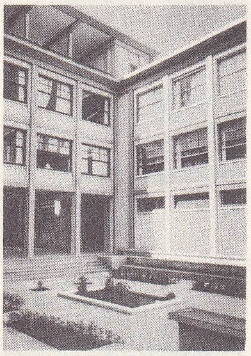

CEZAYİR'de Güzel Sanatlar okulunun şeref avlusu

işletmeleri, besin sanayii, kısacası faaliyetin büyük kısmı devletleştirildi. Ticaret alanında, Ticaret Millî bürosu, özellikle tahıl pazarını düzenlemeğe girişti ve bazı dış ticaret maddelerini (özellikle meyve ve sebze) tekeline aldı. Öte yandan büyük ticaret kooperatifleri spekülasyonlara karşı savaşta, giderek daha önemli bir rol oynamaktadır.

Cezayir sosyalizminin belirtisi olan yönetim komiteleri, üç ilâ on iki üyeden meydana gelir; bunlar, aralarından bir başkan seçerler. Başkanın hazırladığı planlar, emekçiler konseyinin (işletmenin iç yönetimiyle uğraşan bu konsey, seçtiği yönetim komitesinden sayıca daha fazladır) ve ücretlilerin genel meclisinin (işletmenin dış ilişkilerini düzenler) onayına sunulur. Kendi kendini yöneten bu işletmelerde (faaliyetleri, idarî bakımdan komün kademesinde düzenlenir), müdür (yönetim komitesi tabiî üyesidir ve her kademede veto hakkına sahiptir) devlet tarafından tayin edilir. Gelirin dağılımını da (iç harcamalar payı ve millî bir yatırım fonuna ayrılan pay) devlet tayin eder.

● *Tarım.* Cezayir tarımının başlıca özelliği hâlâ iki kesimin yanyana yürütülmesi ve birleşmemesidir: bunların birincisi Avrupalıların mirasına konmuştur ve tarımın modern kesimini meydana getirir; yönetim komitelerinin elindedir, fakat köy halkının ancak yüzde 20-25'inin geçimini sağlar. Öbür kesim geleneksel tarım kesimidir, genellikle verimsizdir; buna rağmen köy halkının dörtte üçe yakını bu yolla geçinmek zorundadır. Tarımda, kendi kendini yöneten kesimde, ekilen toprakların üçte biri (yaklş. ol. 3 milyon hektar) işlenir. Faal köy nüfusunun dörtte biri (300 000 sürekli ücretli ve sayısı bundan daha çok olan mevsimlik işçi) bu kesimde çalışır. Bağcılık üretiminin onda dokuzu; tahıl, sebze ve meyve üretiminin yarısına yakını bu kesimde gerçekleştirilir; sığır ve koyun yetiştiriciliği önemli bir yer tutar; böylece, tarımdan elde edilen gelirin üçte ikiye yakını bu kesimden sağlanır. Cezayir'de öbür az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi topraksız veya çok küçük toprak parçalarına sahip köylülere verilecek hemen hiç işletilmemiş alanlar bulunmadığından bu kesimde hayat şartlarının düzeltilmesi zordur. Geleneksel tarım alanında gelişmeler ancak sulamanın ölçülü bir şekilde geliştirilmesi, toprakların aşınmasına karşı savaş ve tekniklerde genel bir ilerleme yapılmasıyle gerçekleştirilebilir. Modern tarım, özellikle Cezayir ve Oran idare bölgeleri çevresinde uygulanır. Tahıl üretiminin yaklaşık olarak yüzde 45'ini (ama yumuşak buğday üretiminin dörtte üçünden çoğunu), büyük turunçgil işletmelerinin (özellikle Mitica'da) yüzde 93'ünü ve bağların yüzde 90'ını temsil eder. 400 000 Hektardan çok alan kaplayan bağcılık sayesinde Cezayir önemli ölçüde şarap üreten tek müslüman devlet haline gelmiştir: gerçekten Fransa ile ticarî ilişkiler yeni devletin dış ticaretinde önemli yer tutan şarap ihracatını sağlama bağlar. Bağcılık özellikle Mitica'da, Şelif ovalarında, Oran ve Mostaganem bölgelerinde yaygındır. Geleneksel tarım birçok dağlık bölgenin, özellikle Doğu Cezayir'in, başlıca özelliğidir. Bu alanda birçok bölge devrim yılları sırasında boşaltıldığı ve bırakılan toprakların her yerine yeniden yerleşilmediği için halkın yaşama şartları daha güçtür. Çeşitli tarım yapılan özel sektörde, işletmelerin parçalanması, tekniğin yetersizliği, tabiat şartlarının elverişsizliği ve nüfusun artışı, piyasaya sürülecek ürün miktarının düşüklüğünü kısmen açıklayan sebeplerdir. Topraksız köylülerin sayısı, küçük mülk sahiplerinin (dörtte üçünün elindeki topraklar üç hektardan azdır) sayısından hâlâ yüksektir. 1963 Martında kurulan Toprak Reformu Millî ofisinin faaliyeti, yeni bir toprak dağıtımından çok, kendi kendini yöneten işletmelerin denetlenmesine yönelmiştir. 1966 Eylülünde, bir toprak reformu tasarısı hazırlanmıştır. Tarım üretimi ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktır. Bazı bölgelerde zeytinyağı üretimi önemli rol oynar (Kabiliye). Cezayir Sahrası'nın kuzey bölümündeki vahaların başlıca özelliğini hurma üretimi meydana getirir. Kuraklık yıllarını izleyen hayvan kırımları yüzünden hayvancılık grafiği büyük iniş çıkışlar gösterir; ayrıca 1954-1962 dönemi olaylarından, sürüler (özellikle koyun ve keçi sürüleri) büyük zarar görmüştür. Eski usullerle tarım yapılan bu bölgelere (meselâ Kabiliye), şehirlere hattâ Fransa'ya göç hareketinin (nüfus fazlasını eritmesi ve gidenlerin bölgede kalan yakınlarına düzenli olarak para göndermeleriyle) büyük yardımı olur.

● *Madenler.* Cezayir'in yeraltı kaynakları zengindir: Tebessa bölgesinde (Kurf ve Onk dağları) fosfat çıkarılır. Demir filizi özellikle Venza'da işletilir ve üretim Annaba limanı yoluyle ihraç edilir. Sosyalist Avrupa kesimindeki pazarların elde edilmesi ile, demir üretimi 1964'ten itibaren artış göstermiştir. Buna karşılık, fosfat üretimi, Kurf yatağının tükenmesiyle, gerilemiş durumdadır. Sahranın kuzeydoğusunda Tindufyatağında önemli rezervler vardır. Ülkede çinko, kurşun, antimon ve manganez yatakları önemlidir. 1966 Mayısında, madenler (özellikle Venza madenleri) millîleştirildi.

● *Enerji kaynakları*, Cezayir'in enerji donatımı nispeten az gelişmiştir. Kenadsa yataklarından az miktarda kömür çıkarılır. Önemli hidroelektrik tesisler (özellikle vad Agriun üzerindeki İril Emda barajı) yapılmıştır. Petrol, iktisadî hayatın temeli haline gelmektedir. 1959'da 1 megaton olan üretim, 1962'de 20 Mt'u aştı. O tarihten beri yavaşlayan gelişme ritmi (1965'te 27 Mt'a yakın), Hasi-Mesud-Bicaye ve Zerzaitin-La Skhira (1966'da 33 Mt'dan çok) boru hattına yeni bir bölüm (Hasi-Mesud-Arzev) eklenmesiyle yeniden süratlendi. Ecele bölgesinin petrol üretimi boru hattı ile Tunus'a ihraç edilir. Hasi-Mesud'un üretimi ise Bicaye körfezine ulaştırılır. Hasi-Mesud-Arzev Pipe-line'ını, SONATRACH (Hidrokarbür Ticareti ve Ulaşımı Millî şirketi) kurdu. SONATRACH, 1963'te kuruldu ve 1967'de birçok yabancı petrol şirketinin millîleştirilmesi sonucu, büyük önem kazandı; bugün millî pazarın tekelini elinde tutmaktadır. Üretimin iç pazara ayrılan bir kısmı, Cezayir ve Arzev'de tasfiye edilir. Petrol alanında, Fransa ile Cezayir arasında 1965 temmuzunda yapılan yeni bir sözleşme, Evian antlaşması ile birlikte imzalanan «İşbirliği Üzerine İlke bildirisi»nin yerini aldı. Cezayir, fransız petrol şirketlerinin elde ettiği kazancın yüzde 50'sinden çoğunu almaktadır; üstelik bu şirketler, kazançlarının yarısını da Cezayir'de kullanmak zorundadır. Buna karşılık, mevcut imtiyazlar muhafaza edilmiştir ve Fransa ile Cezayir, petrol arama konusunda işbirliği yapmaktadır. Sahra'nın tabiî gazı başlıca enerji kaynağıdır. Tabiî gaz üretimi alanında, Cezayir, çıkarılan ürünü satın alır ve piyasaya sürer. Hasi R'Mel'den elde edilen gazın geliştirilmekte olan borular şebekesi aracılığıyle bütün kıyı bölgelerine dağıtılması sağlanacaktır. Arzev'de kurulan ve 1964'te açılan sıvılaştırma tesisi gazın metan tankerleriyle ihrac edilmesini sağlar. Hasi R'Mel'den çıkarılan tabiî gazı, Arzev ihraç eder. Tabiî gazın ülke içinde tüketiminde görülen büyük artış, Kanadsa maden kömürü ocaklarının önemini kaybetmesine yol açtı ve bu ocaklar işletilmez hale geldi. Sanayi faaliyetinin ilerleme veya gerilemesini kesin olarak gösteren işaretlerden biri olan elektrik üretimi, bağımsızlıktan sonra, duraklamıştır ve bir milyar kilovat saati pek az geçer.

● *Sanayi.* Cezayir devleti, sanayileşmeye, yabancı sermayeye baş vurarak girişmiştir; ama bütün sorumluluğu elinde tutar ve bütün büyük tesislerde hisselerin çoğunluğuna sahiptir. Öte yandan çeşitli ülkelerden, özellikle Fransa (işbirliği sözleşmeleri çerçevesinde), Birleşik Arap cumhuriyeti ve Milletlerarası Para fonu gibi kurumlardan da yardım görür. Tasarılar ve ilk gerçekleştirmeler dokumacılık (Dra-ben-Hedda'da pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı), kimyevî gübre (Arzev), petrol arıtılması (Cezayir), otomobil, kamyon ve traktör montajı alanlarında görülmüştür. Ayrıca uzun süreden beri Annaba bölgesinde büyük çelik sanayii tesisleri kurulması tasarlanmaktadır. Bütün bu teşebbüsler Cezayir'in yavaş yavaş durgunluğundan kurtulmasını ve ciddî işsizlik meselesini çözmesini sağlayacaktır. İmalât sanayiinde, özel sektör (makine, elektrik malzemesi yapımı ve kimyaya hâkimdir) ve kendi kendini yöneten sektör (besin sanayiine hâkimdir; kereste, dokuma ve kimya sanayiine de kol atmaktadır), yanyana faaliyet gösterir. Özellikle metalürji alanında, bir karma iktisat sektörü ortaya çıkmaktadır (yeni kurulan Renault ve Berliet otomobil montaj fabrikalarının hisse senetlerinin önemli bir kısmı devletindir).

Sanayileşme, kimi zaman birbirine bağlı engellerle karşılaşmakta ve kötü etkiler ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında, özellikle, kadro ve sermaye eksikliğini ve nüfus artışını saymak gerekir. Cezayir, sanayide çalışacak kadroların eksikliğini, yabancı uzmanlara (fransız, doğu avrupalı) baş vurarak ve yurt dışında teknisyenler yetiştirmeyi hızlandırarak gidermeğe çalışmaktadır. Yatırımların gerektirdiği millî sermaye eksikliği, dış sermayeye baş vurma mecburiyetini doğurdu. 1963'te çıkarılan yatırımlar kanunu (1966'da bu kanun değişikliğe uğratılmıştır) yeni sanayi tesisleri kurulmasını desteklemekte ve titizlikle uygulamaktadır. Gerçekten de, devlet, gelir ve kazançların yurt dışına akmasından çekinmekte ve uzun vâdeli kredileri (doğu ülkelerinden) tercih etmektedir. Fransa'nın Evian antlaşmaları uyarınca yaptığı yıllık 700-800 milyon frank tutarındaki yardımı bunun dışında tutmak gerekir. Uzun vâdeli planlardan vazgeçen hükûmet, her yıl, yatırımların miktarını ve dağılımını tayin eden «donatım bütçeleri» düzenler. Yatırımların yüzde 30'dan çoğu, doğrudan doğruya üretici kesimlere (tarım ve sanayi) yöneltilir. Bu yönelme, hiç değilse kısa vâdede hayat seviyesinin yükselmesini engellemektedir.

● *Hayat seviyesi.* Hayat seviyesi, Avrupa ülkelerine oranla düşüktür. Kişi başına düşen günlük besin kalorisi 2 000'i geçmez. Kişi başına yıllık enerji tüketimi ve doktor oranı da (8 700 kişiye 1 doktor) çok düşüktür. Ortalama hayat seviyesinin yükselmesi, bağımsızlıktan sonra üretim yeniden düzenlenirken meydana gelen duraklama yüzünden aksamış ve hem nüfus artışı, hem de nüfusun yaş yapısı tarafından daha da yavaşlatılmıştır. Bugün yıllık artış oranı yüzde 3'e yaklaşır. Cezayirlilerin yarısından çoğu yirmi yaşın altındadır; bu durum, yüzde 30'un altına düşen faal nüfusun, genel nüfus içinde az yer tutması sonucunu doğurur. Bununla birlikte, noksan istihdam ve işsizlik hüküm sürer ve bu faal nüfusun beşte ikisinden fazlasını (yaklş. 1 milyon kişi) kapsar. Noksan istihdam ve işsizlik, şehirlerde daha da yaygındır.

● *Mübadeleler.* Sosyalizasyon üretime hâkim olunca, bölüşümü de etkilemiştir. 1963'te, Ulaşım Millî ofisi (yalnız kara yolu ulaşımı ile ilgilidir) ve Cezayir Hava yolları (hisse senetlerinden çoğunu devletin elinde tuttuğu karma iktisat şirketi) kuruldu; bu arada, demiryolları da millîleştirildi. Perakende satış yapan devlet mağazaları kuruldu; bunların amacı fiyatları istikrarlı hale getirmekti. Dış ticareti kontrol etmek için, 1962 aralığında Millî Ticaret ofisi kuruldu. Bu kuruluşun, kendi kendini yöneten tarım kesimindeki imtiyazları Toprak Reformu Millî ofisine geçti; Cezayir Meslekleraarası Tahıl ofisi ise, tahıl ve tahıldan elde edilen ürünler tekelini elinde tutmaktadır. Öteden beri açık veren ticaret dengesi, 1964'te düzeldi; bu değişiklik, ithalâtın sınırlanmasının (özellikle bugün donatım malları satın almadan sonra gelen tüketim malları ithalâtının sınırlanması) ve himayeci bir gümrük tarifesi uygulanmasının sonucudur. Petrol, değer olarak, ihracatın yarısını, şarap ise dörtte birini teşkil eder. Öteki Ortak Pazar ülkelerine ve Doğu Avrupa ülkelerine oranla Fransa, Cezayir'in başlıca ticaret yaptığı (toplam ticaretin üçte ikisinden çoğu) ülkedir. Cezayir'in ihracatının yüzde birinden daha azı, öteki Afrika devletlerine yönelmiştir. Noksan istihdamın zorunlu kıldığı göç, özellikle Fransa'ya yönelmiştir. Bu ülkede, yarım milyondan fazla cezayirli (her yıl ülkelerine birkaç yüz milyon frank gönderirler), yaşar. Fransa, Cezayir'in petrol üretiminin üçte ikisini (1965'te 17 megatondan fazla) satın alır ve şarap üretiminin hemen hemen tek satın alıcısıdır. Sömürge çağından kalma bir faaliyet olan şarapçılığın ürünleri (12 000 hektolitre) Cezayir'de tüketilmez ve ihraç edilir. Bu ürünü satma sorununu (Fransa dünyanın birinci şarap üreticisi olduğu için), bağlara ayrılan 350 000 hektarın yeni bir tarıma yöneltilmesiyle çözümlemek gerek-

Foto. Boudot-Lamotte, Neurdein, Ofalac (LAROUSSE)

mektedir. Cezayir Merkez bankası (1962'de kuruldu) para basma imtiyazını elinde tutar (1966'da, teminat ve kredi bankası olan Cezayir Millî bankası kuruldu); 1964'te frank'ın yerini dinar aldı. Ama Cezayir, sömürge devrinin derin izlerini hâlâ taşımaktadır; eski ve yeni tarım kesimlerinin yanyana yaşaması ve birleşememesinde; maden üretiminin, Annaba çelik tesislerinin kurulmasıyle biraz canlanmış olan imalât sanayii karşısında ağır basmasında; ticaret dengesinin hacminde değilse bile bileşiminde (az gelişmişliğin özelliği) bu izler açıkça görülmektedir.

TARİH

Eskiçağda Cezayir

Berberî ülkesinin öteki kısımları gibi Cezayir'e de çok eski tarihlerde yerleşildi. Dördüncü zamanın başlangıcından itibaren ülkede birbirini izleyen tarihöncesi medeniyetleri avrupa medeniyetlerinden farklıdır ve afrika medeniyetleriyle (ateriyen, kapsiyen, iber-magrıp medeniyetleri) akrabadır. 1954'te Maskara yakınında bulunan *Atlanropus mauriticanus,* pitekantropuslar ile Meşta el Arbi ırkı (iber-magrıp medeniyeti) ise Cro-Magnon* ırkı ile akrabadır. Avrupa ile ilişkiler ancak Cilâlıtaş devrinde kuruldu; ama başlıca etkilerle evcil hayvanlar Doğudan geldi. Kartaca zamanında akdeniz ırkından yerliler libya dili konuşurlardı, kocataşlardan anıtlar bıraktılar. Bugünkü berberîler bu yerlilerin soyundan gelmiştir. Tirliler'in Kartaca'yı kurmalarından (M.Ö. 814-813) sonra Cezayir kıyıları Kartacalıların eline geçti; Kartacalılar kıyılarda ticaret tesisleri kurdular ve ülkenin iç kısmındaki önderler arasında beliren rekabeti kışkırtmak ve Kartaca'nın metbuluğunu kabul edenleri desteklemekle yetinerek iç kısımlara yayılmadılar. Roma, Zama zaferinden (202) sonra Kartaca yıkılıncaya (146) ve Numidialı kral Jugurtha bozguna uğrayıncaya kadar (105) aynı siyaseti izledi. Thapsus savaşından sonra (46), Sezar, Numidia'yı bir roma eyaleti haline getirdi. Octavius, Mauritania'da koloniler kurdu, ama ülke ancak M.S. 42'de ilhak edilerek Mauritania Caesariensis ve Mauritania Tingitana şeklinde ikiye bölündü; iki Mauritania'yı Muluya ayırıyordu. İmparatorluk yönetimi o tarihten itibaren Cezayir'in ve berberî ülkesinin öbür kısımlarının zenginleşmesini sağladı. Cezayir romalılaştı ve Hıristiyanlığı kabul etti. (Bk. *Roma* AFRİKA'*sı*.)

Müslüman Cezayir

Müslümanlar VII.yy.ın ikinci yarısında İfrikiye'yi aldıkları sırada, Cezayir'e de geldiler. İslâm orduları kumandanı Ukbe bin Nafi 670 yılında Kayrevan şehrini kurdu. Bu tarihten itibaren Batı Berberîleri islâmlaşmağa başladılar. Ukbe bin Nafi'den sonra kumandan olan Ebul-Muhacir, Tlemsen'e kadar ilerledi, Avraba'lar birliği ile yapılan savaşta birliğin başkanı Kuseyle'yi esir aldı. Daha sonra İfrikiye valiliğine getirilen Ukbe bin Nafi, Atlas okyanusu kıyılarına kadar bütün Kuzey Afrika'yı aldı. Fakat dönüşte, Tehuda'da bir baskın sonucunda öldürülünce Berberîler bağımsızlıklarını elde etmek amacıyle ayaklandılar ve kısa süren bir devlet kurdular. Kâhine'nin idaresinde Avras bölgesinde patlak veren ayaklanmalar büyük zorluklarla bastırıldı ve VIII. yy.da Fas'ın orta bölgesi Arapların idaresine girdi. Berberîler de müslüman oldular ve özellikle müslüman olmayanlar gibi haraca bağlanmalarından hoşlanmayan Berberîler doğudan gelmiş olan haricî mezhebini kabul ettiler ve arap valilerinin kötü idaresi yüzünden 740 yıllarında Maysara'nın kumandasında isyan ettiler. Önceleri Tanca'da başlayan ve sonraları bütün Magrıp'a yayılan isyan, VIII. yy.ın sonlarına kadar sürdü. Arap kumandanı Kulsum'un Bagdura'da yenilmesi üzerine Berberîler İfrikiye'ye kadar olan yerleri ellerine geçirdiler. Olayların doğuda Abbasî devletinin kuruluşu sıralarına rastlayışı yüzünden Berberîlere karşı bir harekette bulunulamadı. Her ne kadar halife Mansur tarafından gönderilen Yezid bin Hatim kumandasındaki kuvvetleri Kayrevan ve İfrikiye'yi arap hâkimiyetine almışlarsa da Fas'ın orta ve batı bölgelerine giremediler. Buralar VIII. yy.ın son yıllarına kadar yerli kumandan ve başkanların idaresinde kaldı. İdris bin Abdullah, Avraba'ların da yardımını alarak Tlemsen şehrini ele geçirdi (809). Daha sonra oğlu İdris II, Fas ülkesini idaresi altına aldı ve Fas şehrini kurdu. Buna rağmen Harun-ür-Reşid'in Afrika'ya vali olarak tayin ettiği İbrahim bin el-Agleb soyundan gelen Aglebîler, Fas'ın orta ve batı bölgelerini zaptedemediler. Sadece İfrikiye ve Konstantin eyaletlerini aldılar. Aglebîlerin X.yy.da Fatımîlere yenilmesiyle buradaki aglebî hâkimiyeti sona erdi. Fatımîler X.yy.ın ortasında çeşitli savaşlardan ve ayaklanmaların bastırılmasından sonra hemen bütün Afrika'yı ellerine geçirdiler. Bu arada Endülüs Emevîleri, Afrika kıyılarında birkaç şehre hâkim oldularsa da kısa bir süre sonra bu şehirleri yeniden Fatımîlere bırakmak zorunda kaldılar. Fatımî halifesi El-Mansur, Fas'ın orta bölgesinin idaresiyle Berberî Sanhace'leri başkanı Zirî bin Menad'ı görevlendirdi. Bunun oğlu olan Bülukkin, Cezayir, Medea ve Milyana şehirlerini kurdu. Fatımîler Mısır'ı aldıktan (969) sonra başkentlerini buraya taşıdılar. Bu durum Fas bölgesindeki berberî valilerinin başkaldırmalarına sebep oldu. Berberî valisi Hammad, Benî Hammad kalesini başkent yaparak denizden Ziban'a ve Hodna'dan Tiaret'e kadar olan toprakları içine alan bir devlet kurdu. Hammadîler, Zirîler ve Murâbıtlarla uzun süren savaşlar yaptılar. Hammadîlerden el-Nâsır hükûmet merkezini Hammad kalesinden Bicaye'ye nakletti. Ayrıca, papa Gregorius VII ve İtalyanlarla iyi geçinmeğe dikkat etti. Oğlu El-Mansur (1022-1105) Cezayir yakınlarına kadar gelmiş olan Murâbıtları batıya sürdü. XI.yy.ın başlarında Cezayir ülkesi berberî hükümdarları arasında bölünmüştü. Bu sırada İfrikiye'deki Zirîlerle, Mısır'daki Fatımîlerin arası açıldı. Bu durumdan faydalanan Hilâlîler, kuvvetli çeteler kurarak İfrikiye'yi yağma edip, Fas'a girdiler. Hilâlîler, Fas'ın dağlık ve iyi tahkim edilmiş kaleleri dışında bütün ova ve yaylaları ellerine geçirdiler. Cezayir'in etnografyası ve tarihi üzerinde derin etkiler yapan hilâlî istilâsı XII. yy.ın sonunda sona erdi. Buna rağmen yerleşmeler ve kaynaşmalar XIV.yy.a kadar sürdü. Hilâlîlerin bu kararsız idaresi, ülkeyi Batıdan gelen istilâlara açık bir duruma soktu. Nitekim, Murâbıtlar Fas'ı istilâ ederek Agadir'i (eski Tlemsen) aldılar ve Tagrart (şimdiki Tlemsen) şehrini kurdular. Ayrıca Cezayir yakınlarına kadar bütün toprakları elde ettiler. Fakat buralarda hâkimiyet devam ettirilemedi. Daha sonra Muvahhitlerden Abdülmümin, Murâbıtlardan birçok yeri aldı. Bunlar içinde Cezayir ve Bicaye şehirleri de dahil olmak üzere birçok yer vardı. Benî Hammad kalesini yıkarak halkını dağıttı. Setif yakınlarında Hilâlîlerle yapılan ve dört gün süren savaşta Hilâlîlere karşı kesin bir zafer kazanıldı. Sicilyalılar, içinde bulundukları karışık durumdan istifade ederek aldıkları limanları zaptettiler ve ülkenin sınırlarını Atlas okyanusuna kadar uzattılar. Bütün Berberistan'ı hâkimiyeti altına almasına rağmen, Abdülmümin'den sonra gelenlerin zamanında da uzun süren savaşlar oldu.

1237 Yılında Muvahhitler devleti parçalandı ve Tunus'ta Hafsî'ler hanedanı kuruldu. Bu sırada Hilâlîler, Berberîleri Sahra'dan

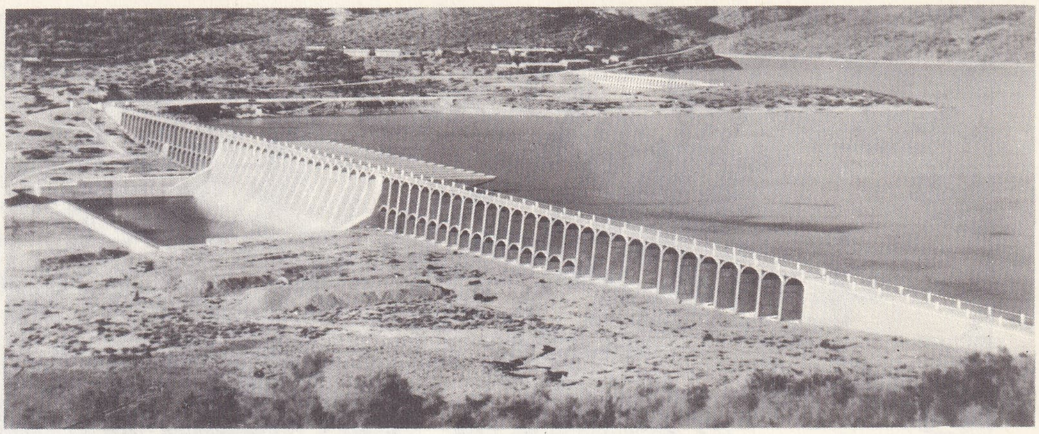

Tlemsen yakınında Benî-Bahdel barajı

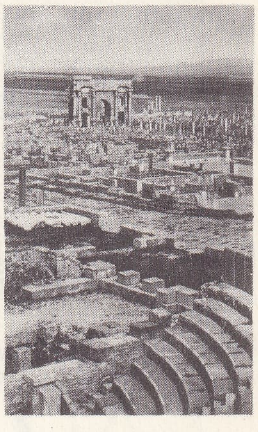

Timgad harabelerinin Roma tiyatrosundan görünüşü

çöl eşiğindeki Bu-Saade'den bir görünüş

Foto. Ofalac, Ray-Delvert (*LAROUSSE*)

CEZAYİR
Arcole: Bir-el-Cir
Chevreul: Beni-Aziz
Fondouk: Memiş-el-Keşna
Fort-National: Larbaâ-Nath-haten
Lodi: Draâ-Essmar
Michelet: Ayn-el-Hammam
Palestro: Lahdariye
Renault: Sidi-Mohammed-ben-Ali
0 50 100 km
A K D E N İ Z
CEZAYİR
TİZİ-UZU
Skikda
ANNABA
KONSTANTİN
MOSTAGANEM
ORAN
TLEMSEN
MEDEA
TAGDEMPT
SAYDA
FAS
TUNUS
Bab-el-Vad.
Keşba
Buzarea
Genel valilik
İsli
Liman
Agha
El-Biar
Mustafa
Hamma
Hüseyin dayı
Yukarı Mustafa
Birmandreis
Kuba
El-Haraş
Dar-el-Beyza hava alanına doğru
1830'da şehir
1830-1850 arası yıkılan ve yeniden yapılan bölge
1879'da şehir
1925'de şehir
1958'de şehir
0 1 2 Km
SAVRA İDARE BÖLGESİ
DAYA'LAR BÖLGESİ
Büyük Batı Erg

sürdüler. Berberîler de Zeyyânî'nin başkanlığında Tlemsen'de yerleştiler ve Zeyyanîler adını aldılar. Merinîler 1269'da Murâbıtların hâkimiyetindeki Magrıp'ı ve Fas'ı ele geçirdiler. Fas bölgesi XIV. yy.da Hafsî, Merinî, Zeyyanîlerin sürekli ve sonuçsuz savaşlarına sahne oldu. Bu durumdan yararlanmak isteyen İspanyollar Cezayir, Oran, Bicaye, Tlemsen gibi şehirleri idarelerine aldılar (1505-1512). Cezayir'de osmanlı idaresi Oruç Reis ve Hızır Reis (Barbaros Hayreddin Paşa) ile başladı. 1516 Yılında Oruç ve Hızır Reisler İspanyolları Bicaye'den çıkartmak istedilerse de bunu başaramadılar. Bicaye'nin 60 mil doğusundaki Çiçel'i alıp, sonra da kara yoluyle kendilerinden yardım isteyen Cezayir üzerine gidip şehri işgal ettiler (1516). İspanyollar Karl V'ten yardım istediler. Karl V'in gönderdiği donanma Oruç Reis'i buradan çıkaramadı. Oruç Reis Cezayir'e sahip olunca hükümdarlığını ilân etti ve içerilere doğru ilerlemeğe çalıştı. Cezayir'i savaşla geri alamayan İspanyollar, Tlemsen emîrini bu işe memur ettiler. Fakat durumu vaktinde haber alan Oruç, Tlemsen'i zaptetti; burada müdafaaya girişti ve yedi aylık kuşatmadan sonra bir yarma harekelinde öldü. Yerine kardeşi Hızır Reis geçti. Hızır Reis daha sonra Yavuz Sultan Selim'e baş vurarak yardım talebinde bulundu. Yapılan askerî yardımın dışında emîrlik beratı ve iki üç bin kadar da asker yollandı. Cezayir'in Hızır Reis'in eline geçmesi üzerine rahatları kaçan Tlemsen ve Tunus hükümdarları Cezayir halkını isyana kışkırttılar. Tlemsen hükümdarlarının, Fas'a kaçmış olan Mesud ve Abdullah isimlerindeki iki kardeşinden Mesud bir ara Tlemsen hükümdarı oldu. Daha sonra Tunus hükümdarının teşvikiyle isyan eden İbnülkadı mağlup edildi. Fakat Türkler ile Araplar arasında ikilik çıkması üzerine Hızır Reis, Cezayir'i terk edip deniz seferleri yapmak üzere Çiçel'e çekildi (1524). 3 Yıl sonra yeniden Cezayir'e sahip oldu. Akdeniz'e açılarak İspanyollar ile deniz savaşları yaptı. 1530 Yılında Penon veya Adakale'yi aldı. Aynı zamanda cenevizli amiral Andrea Doria ile uzun süre deniz savaşları yaptı. Hattâ bir ara İspanya kıyılarındaki müslümanları Afrika yakasına nakletti. 70 000 Endülüs müslümanının taşınması sırasında gemilerin yolu İspanyollar tarafından kesilince Koyunluca'da bir deniz savaşı yapıldı. Sultan Süleyman kendisine bir ferman göndererek İstanbul'a çağırdı. 1532 Ağustos ortalarında yola çıkan Barbaros birçok gemi ve ganimetle 1533'te İstanbul'a vardı. Sultan Süleyman, Barbaros'a beylerbeyilik rütbesiyle bütün tersane işlerinin idaresini verdi. Daha sonra Barbaros Güney İtalya kıyılarını vurdu ve Cezayir'e gitti. Tunus'u işgal etti. Tunus hükümdarı Mevlây Hasan'ın Tunus'u geri alma çabaları sonuç vermedi. Barbaros'un İstanbul'da olduğu sıralarda Cezayir beylerbeyiliğine vekâlet edenler, serbestçe korsanlık ediyorlardı. Karl V bunun önüne geçmek için 1541 yılının sonbaharına doğru Andrea Doria ile birlikte Cezayir üzerine yürüdü. Fakat kaleyi savunan Barbaros'un vekili ve evlâtlığı Hadım Hasan Ağa karşısında çaresiz kalarak 1541 aralık ayında geri çekilmek zorunda kaldı. Barbaros'tan sonra Cezayir beylerbeyiliğine kaptanıderya Piyale Paşa ve daha sonra Müezzinzade Ali Ağa getirildi. Bunlar ve diğer kumandanlar zamanında da Karl V ve daha sonra oğlu Philippe II arasında uzun yıllar mücadele oldu. Fas hükümdarı İspanyollarla iyi geçinerek mevcudiyetini devam ettirmişti. Bu da Osmanlıların Afrika'da yayılmasına engel oldu. Bunun üzerine Kılıç Ali Paşanın etkisiyle Ramazan Paşa, Abdülmelik'i yanına alarak Fas'a yürüdü ve Abdülmelik'i hükümdar ilân etti. İspanyolların elinde Oran'dan başka bir şehir kalmamıştı. Cezayir XVIII. yy.a kadar sınırlarını aynı şekilde korudu XVIII. yy.da Cezayir Türkleri Tunus'a karşı savaştılar ve onları da vergiye bağladılar.

Fransa'nın Cezayir'e yerleşmesi 1830-1870

1827 Yılında son Cezayir dayısı Hüseyin Paşa ile fransız kumandanı Pierre Deval arasında geçen sert münakaşa Fransızların Cezayir'i kuşatmasına sebep oldu. Osmanlı devletinin Cezayir'e yardım edememesi üzerine Fransızlar burasını üç yıllık bir mücadeleden sonra aldılar. Amiral Duperré'nin kumandasındaki 37 000 kişilik kuvvet Sidi Ferruş'ta karaya çıktı (14 haziran 1830). Ayrıca seferin başkumandanı general Louis de Bourmont'un kuvvetleri Straveli ovasında türk-arap kuvvetleriyle savaştıktan sonra 5 temmuzda Cezayir şehrine girdi.

● *Kısmî işgal.* Fransa'daki siyasî güçlükler yüzünden Louis-Philippe, Cezayir'de kısmî bir işgalle yetindi. General Clauzel, Cezayir'i korumak amacıyle yalnız Blida ve Medea'yı işgal etti. Beş yıl içinde sırasıyle Berthezene, Savary, Votrol, Drouet d'Erlon Cezayir'i yönettiler. Oran, Annaba ve Bicaye'ye fransız garnizonları yerleştirildi. Kumandanlık, emrindeki askerleri çoğaltabilmek için birbiri ardına yeni birlikler kurdu: zuavlar, lejyon, sipahiler, avcılar v.b. Bunlar yerli halktan meydana geliyordu. Bu sırada «arap büroları» da ülkenin iç kısmındaki halklarla ilişkiyi sağlıyordu.

Bununla birlikte 1832'de Maskara emîri Abdülkadir ve Konstantin beyi Hacı Ahmed Fransızlara karşı ayaklandılar; Fransızlar önce görüşmeler yapmak istediler; 26 şubat 1834 antlaşmasıyle Desmichels, Abdülkadir'in bütün Batı Cezayir üzerinde otoritesini tanıdı. Ama emîr savaşa devam etti ve Makta yakınında Trezel alayını yok etti (1835). Bu başarısızlıktan heyecanlanan Fransa yardım gönderdi; mareşal olan Clauzel ve Orleans dükü, Maskara'yı aldılar; ama Konstantin önünde başarısızlığa uğradılar. Abdülkadir'in harekâtını etkisiz bırakmak isteyen Damrémont, Bugeaud'yu emîrle müzakereye gönderdi; Bugeaud Tafna antlaşmasını yaptı (1837); antlaşma arap önderinin limanlarla kıyı şehirleri hariç bütün ülkeyi yönetmesini onaylıyordu. Damrémont bu sırada gücünü Konstantin üzerinde topladı ve şehir 13 ekim 1837'de Valée tarafından alındı. Ama fransız kumandanı kısa süre sonra yeniden Abdülkadir ile uğraşmak zorunda kaldı. Abdülkadir iki yıl içinde 50 000 kişiden kalabalık gerçek bir ordu kurdu ve Fas sultanının desteğini sağladıktan sonra (kendini sultanın vekili ilân etti) 18 kasım 1839'da Fransa'ya açıkça savaş ilân etti.

● *Fetih.* Bunun üzerine Fransa fetih hareketine girişti: fethi 1840'ta Cezayir valiliğine tayin edilen Burgeaud gerçekleştirdi. Emrindeki 100 000 kişiyi Afrika savaşının hareketli şartlarına uygun hale getiren Bugeaud *hareketli birlikler*'inin sürekli hücumlarıyle Abdülkadir'i çöle doğru sürmeğe girişti. 1841'den itibaren emîrin elindeki her yer ele geçirildi ve 1843'te Aumale dükü Tagin'de emîrin *smola*'sını yıktı. Cezayir'den kovulan emîr, Fas'a sığındı ve sultan Abdurrahman'a davasını benimsetti. Emîri ülkesinden kovmayı kabul etmeyen sultana Bugeaud hücum etti ve İsli'de yendi (1844); bu sırada fransız donanması Tanca ve Mogador'u topa tutuyordu. Bunun üzerine sultan, Abdurrahman'ı ülkeden çıkardı. Abdurrahman daha üç yıl savaşa devam etti; fransız avcı kuvvetlerini Sidii İbrahim'de kılıçtan geçirdi (1845), yeniden sultanın yanına sığınmak istedi, başaramadı ve sonunda Lamoricière'e teslim oldu (1847).

● *Barışın sağlanması.* Abdülkadir'in boyun eğmesiyle Cezayir savaşı sona erdi. İkinci imparatorluk zamanında askerî çaba berberî bölgelerine yöneltilerek, Berberîlere boyun eğdirilmeğe uğraşıldı: Zaaça'nın alınmasından (1849) sonra Saint Arnaud, Küçük Kabiliye'ye hücum etti (1849-1852); ama Fransa'nın Büyük Kabiliye'ye yetkisini kabul ettirmesi ancak mareşal Randon zamanında (1857) İşeriden'in alınmasından sonra Fort-Empereur'ün kurulmasıyle gerçekleşti. Barışı sağlama hareketi iki ayrı yönde daha uygulandı; önce güneyde (Laguat ve Tuggurt [1854] vahalarının işgalinden sonra) kâşif Duveyrier Tuaregler bölgesine girdi; sonra Güney Oran bölgesinde Benî Snassenlere karşı birçok seferden sonra Cezayir-Fas sınırlarına general Wimpfen 1870 savaşı eşiğinde boyun eğdirdi. Ama barışın kesinlikle sağlanabilmesi için ülkenin iyi yönetilmesi gerekiyordu. Fransa'nın Cezayir'i fransızlaştırma veya yarı muhtariyet siyaseti uygulama arasında kararsızlığı daha o zaman ortaya çıktı.

1852-1858 Yıllarından itibaren Napolyon III, II. cumhuriyetin sivil rejiminin yerine askerî bir rejim kurdu. General Randon, Ce-

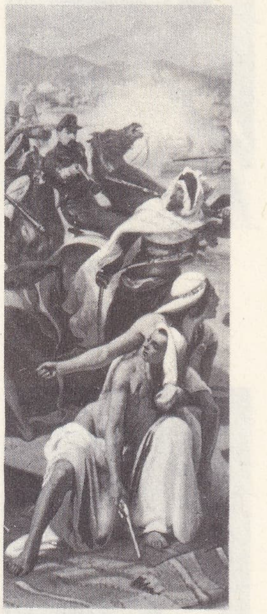

«Abdülkadir'lere Baskın» adlı tablodan detay Horace Vernet tarafından (Versailles müzesi, Paris)

«Barikat Haftası» (25 ocak-1 şubat 1960) sağda 1961'de CEZAYİR'de gösteri

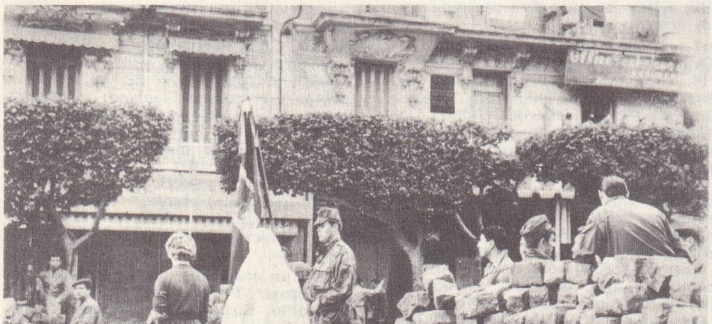

Foto. Giraudon, A.F.P., Claude Palmer, Rapho (LAROUSSE)

zayir genel valisi olarak bu rejimi yürütmekle görevlendirildi. Randon, parlamentodaki Cezayir temsilciliğini kaldırdı; ama II. Cumhuriyet tarafından kurulan ve valiler tarafından idare edilen üç idare bölgesini muhafaza etti; oysa güneydeki askerî topraklar valilerin yetkisi dışında kalıyordu. Randon sömürgeleştirmeyi kolaylaştırmak için yerlilerin yerleşmesini sınırladı; ama kolonların ordu denetlemesine düşmanlıkları, müslümanların çok işine yaradığından 1858'de genel valiliğin iptaline yol açtı. Genel valilik yerine Fransa'da bir Cezayir ve Sömürgeler bakanlığı kuruldu. Bakanlığın başına getirilen prens Napolyon başarı gösteremediğinden 1859'da yerine Chasseloup-Laubat markisi tayin edildi. 1860 Eylülünde Napolyon III'ün Cezayir yolculuğu müslümanların soyluluğuna hayran kalan ve avrupa sömürgeleştirme hareketinin aşırılıklarından hoşnut olmayan imparatorun sömürgeleştirmeden vazgeçmesine ve «Arap krallığı» düşüncesine bağlanmasına yol açtı. Arap krallığı sömürülmek yerine anavatan seviyesine yükseltilecekti (Pélissier'ye mektup, 1863). Bu yüzden genel valiliği ve askerî rejimi yeniden kurdu (Pélissier 1863-1864-Mac Mahon 1864-1870) ve yerlileri korudu (kabilelere toprak mülkiyeti tanınması 1863).

Biskra berberîlerinden bir kadın

Bu siyasete karşılık olarak Avrupalıların küçük çapta yerleşmeleri (1860-1870 arası ancak 4 500 yeni kolon) büyük kapitalist şirketlerin yerleşmesi lehine geriledi: Setif çevresinde Cenevre şirketi, 1853'ten itibaren 20 000 hektar; Makta ve Habra şirketi, 1865'te Sig ovasında 25 000 hektar; 1877'de Cezayir kumpanyası adını alan Cezayir şirketi, Konstantin bölgesinde 100 000 hektar.

1870-1919 devresi

● *Güçlükler.* İmparatorluk idaresinden cumhuriyete geçiş sırasında güçlüklerle karşılaşıldı; kolonların orduya düşmanlığı; İsrailliler meselesi; Kabiliye meselesi. Avrupalıları hoşnut etmek için sivil rejim yeniden kuruldu; Cezayir Yahudileri fransız tebaası oldular (24 ekim 1870 kararnamesi); barışın tam olarak sağlanamadığı Kabiliye'de Yahudiler yararına alınan tedbirler ve fransız bozgunu ayaklanmaya yol açtı. Ayaklanmayı Mokrani yönetiyordu; 150 000 kişilik ordusuyle Hodna'ya kadar uzanan bölgeyi (Hodna dahil) ele geçirdi. Ama mayıs ayında Mokrani öldürüldü ve amiral Gueydon yedi ay içinde isyanı bastırdı: Kabiliye'nin silâhsızlandırılması, bölgedekilerin 36 milyon para cezasına çarpılması ve 500 000 hektara el konulmasıyle Kabiliye'de barış kesinlikle sağlandı. 1873-1879 Arası genel vali olan Chanzy ülkede Fransa'nın durumunu daha da sağlamlaştırdı. O tarihten itibaren Cezayir sükûnete kavuştu; Fransızların toprak genişlemesini Mzab'ın ele geçirilmesi ve fransız-ingiliz antlaşması kolaylaştırdı; antlaşma Fransa'ya bu yönde hareket serbestliği sağlıyordu. Fas sınırı ise 1903'te Lyautey kumandasında bir cezayir-fas sınırı askeri kumandanlığı kurulmasıyle çizildi.

Şaviya'lı genç kız Avras

● *İktisadî ve siyasî teşkilât.* Osmanlı idaresindeki Cezayir'de halk iki kısma ayrılmıştı. Reaya ve mahsen adı verilen bu iki sınıf çeşitli vergiler vermeğe mecburdu. Ayrıca mahsen sınıfı savaşa hazır asker, kervan koruyucuları sağlamakla yükümlüydü. Cezayir'de, Barbaros tarafından kurulan 15 000 kişilik bir Cezayir ocağı vardı. Bu ocağa ait kişiler karada veya denizde vazife alırlardı. Barbaros'un kurduğu devlet teşkilâtı, Osmanlı hâkimiyeti sırasında çeşitli değişmelere uğradı. Cezayir'deki Türk hâkimiyeti, idare şekli bakımından dört ayrı bölüme ayrılır. Bunlar, beylerbeyleri (1534-1585), paşalar (1585-1659), ağalar (1659-1671) ve daha sonraki dayılar ve paşa reisler devridir. Beylerbeylerinin, Berberîlerin elinde bulunan yerleri alarak bağımsız bir devlet kurmak istemeleri üzerine, Osmanlı devleti Cezayir'e üç yılda bir değişen paşalar gönderdi. Paşalar devri, askerî bir ayaklanma ile sona erdi. Ağalar idaresi zamanında, paşaların elinde resmî sıfatlardan başka bir kuvvet kalmamıştı. Yeniçerilerle denizciler arasındaki çekişmelerden doğan karışıklıkta denizciler, ağaları öldürdüler ve dayılar devrini açtılar. Bu devirde paşaların nüfuzu azaldı. Korsanlığın artık gelir getirmemesi yüzünden dayılar, halktan ağır vergiler almağa başladı. Bunun üzerine ayaklanan halk ve asker, dayıları öldürdüler. Dayıların elinde ordu, donanma, vergi, asayiş işlerine bakan 5 nazırdan kurulu bir divan vardı. Cezayir eyaleti idarî yönden dörde ayrılmıştı. Bunlardan sadece «Dârüs-Sultan» adı verilen bölge, beylerbeyi veya dayıya bağlıydı. Diğer üç bölge ise sancak şeklinde idare edilmekteydi. Bu sancakların başında dayılar tarafından vazifelendirilen «bey»ler bulunmaktaydı. Beylerin elinde geniş yetkiler vardı. Beylikler, douar ve vatanlardan meydana gelmiştir. Douarlar kabile çadırlarının toplanmasından, vatanlar da douarların birleşmesinden meydana gelirdi. Beylikleri bey, vatanları kaid, douarları şeyhler idare ederdi.

Cezayir'i fransız toprağı haline sokan kolonlar ülkeyi fransızlaştırma siyasetine taraftar olduklarından ortak bir kanun uyguladılar. 1873'ten itibaren bir kanunla kabilelerin ortak toprakları yerlilere dağıtıldı ve yerliler topraklarını Avrupalılara sattılar. Fransızların Cezayir'e fransız hükûmeti tarafından yerleştirilmesi (Alsace Lorrain'liler) ve serbest yerleşme bu kanun sayesinde hızlandı: 1871-1881 yılları arasında Cezayir'e yerleşen Fransızların sayısı 65 000, öbür Avrupalıların ise 66 000 kişi arttı. Ama toprakların el değiştirmesi öyle hızlandı ki müslümanların elinde hiç toprak kalmamasından çekinen temyiz mahkemesi 1888'de 1873 kanununu iptal etti.

Bununla birlikte kolonların ve seçtikleri Cezayirlilerin sayısı çok olduğundan cumhurbaşkanının kardeşi olan vali Albert Grevy'ye (1879-1881) «bağlanma» siyasetini uygulattılar. Mahallî işler Paris'te dokuz bakanlık arasında bölüştürüldü; vali ancak hükûmetin yürütme memuruydu, fransız kanunları Cezayir'deki Avrupalılara uygulandı (1881 kararnameleri). 1889'da çıkarılan kanunla Cezayir'de doğan bütün Avrupalılar fransız vatandaşı ordular. Müslümanlara ise yerlilik rejimi (1881) uygulandı.

Yerlilere karşı güdülen yarı-ayrımcılığın tamamladığı merkezîleştirme ve siyasî kaynaştırma siyaseti başarıya ulaşamadı. Jules Ferry 1892'de hazırladığı raporda bu siyasetin zararlarını açıkladı. Cezayir Fransa'nın bir uzantısı olamaz, özü bakımından bir sömürgedir diyordu. 1896-1902 Yılları arasında genel valinin yetkileri arttırıldı ve doğrudan doğruya içişleri bakanına bağlandı. Cezayir muhtar bir bütçeye kavuştu: çoğunluğu Avrupalılardan meydana gelen malî kurullar meydana getirildi; bunlar valinin bütçe hazırlamasına yardımcı oluyorlardı (23 ağustos 1898 kararnamesi); idare bölgeleri çerçevesinde üç çeşit belediye vardı: *tam yetkili komün*, fransız kanunlarıyle idare ediliyordu; *karma komün*, belediye meclisine yerliler de katılabiliyordu; *yerli komünleri*, bir idareci veya subayın denetimi altında geleneklerini muhafaza ediyordu. 1919'da çıkartılan kanunla mahallî meclislere yerlilerin daha geniş ölçüde katılmaları sağlandı; yerlilik rejimi ise 1914-1944 arasında yavaş yavaş ortadan kalktı.

● *Askerî teşkilât.* 1870 Savaşı ertesinde Cezayir, Oran ve Konstantin'deki üç askerî tümen 19. orduyu meydana getirdiler; bu ordu 1946'da X. askerî bölge oldu, genel karargâhı Cezayir şehrindeydi. *Güney Cezayir toprakları* 1902'den beri ayrı bir kumandanlığa bağlıydı; kumandanı doğrudan doğruya genel validen emir alıyordu. Ayn Sevra, Gasdaia, Vargla ve Tuggurt çevrelerine bölünen güney topraklarını yerli işleri bakanlığına bağlı subaylar yönetiyordu; 1891'den itibaren bu subayların emrine çöl polisi görevi yapan sahra birlikleri verildi. 1812'de Cezayir yerlilerinden asker toplama ilkesi kabul edildiyse de barış zamanında kesinlikle uygulanmadı; ama cezayirli alaylarının sayısı düzenli olarak artarak 1872'de üç iken 1914'te dokuza çıktı. Cezayir gerek Birinci Dünya savaşı, gerekse Fas ve Suriye'deki ayaklanmaların bastırılması sırasında ve 1939 seferberliğinde Fransa'nın askerî gücüne büyük ölçüde katkıda bulundu.

1919-1954 devresi

● *Cezayir'in zenginliği.* Sömürge devrinde kara yolları açıldı, demiryolları döşendi, yeni topraklar sürüldü. Tahıl tarımı ve özellikle bağcılık hızla gelişti; demir ve fosfat çıkarıldı; Cezayir Fransa'nın ikinci limanı oldu. Kolonların sayısı arttı ama yabancıların yüzdesinin (Konstantin bölgesinde İtalyanlar, Oran'da İspanyollar) çoğalması gerçek bir cezayirli kişiliğinin meydana gelmesini açıklar. Sağlık malzemesi ve doktorların çoğalmasıyle yerlilerin nüfusu da arttı. 1919'dan sonra yerliler zaman zaman, zengin olarak şehirlere göçen kolonların topraklarını satın aldılar. 1933'te kurulan yerli şirketleri sayesinde geleneksel tarım, özellikle köyleri verimli kılma kesimi çerçevesinde, gelişti.

● *Muhalefetin ortaya çıkışı.* Ama müslüman oldukları için fransız kültürünü benimsemeyen yerliler, kolonlarla kaynaşmamıştı. Öte yandan okul açma çabası yetersiz, Hıristiyanlığı yayma çabaları etkisiz kalıyordu. Ayrıca fransız idaresi merkeziyetçilik kuşkusu ve bürokrasi yüzünden Kabiliye gibi henüz işgal edemediği bölgelerde Müslümanlığın Berberîler arasında yayılmasını destekledi; Fransızlar camiler yaptılar, berberî dili ve geleneklerinin yerine Arapçayı ve şeriat hukukunu geçirdiler; böylece Cezayir'de başlangıçtan beri olmayan din ve dil bütünlüğünü sağlamağa çalıştılar. Bununla birlikte 1910'dan itibaren, fransız okullarını bitiren genç Cezayirliler özel statülerini korumak şartıyle fransız vatandaşı olmayı kabul etmek istediler ama hem kolonların, hem de «Eski sarık»ların (her türlü kaynaşmaya düşmandılar) çifte muhalefetiyle karşılaştılar; kolonların muhalefeti 1937 Blum Violette kanun tasarısının başarıya ulaşmasını engelledi.

Cezayir 1914-1918 arasında sakindi; ama savaş ertesinde Abdülkadir'in torunu emîr Halid, bağımsızlık için ilk harekâta girişti. Harekât başarısızlığa uğrayınca Halid ülkeden göçmek zorunda kaldı. Ama 1931'den itibaren şeyh Bin Badis (Cezayir ulema meclisi başkanı) İslâmiyet anlayışına uygun olarak Cezayir'i bir millet haline getirmek, 1789 ilkeleri anlayışına uygun olarak da Avrupalılarla eşit haklar, sonra da Fransa himayesinde demokratik bir devlet kurulmasını istedi; ve bu istekleri ölünceye kadar (1940) savundu. Ama daha o zaman Badis'in düşüncelerini daha dinamik partiler aştı: 1935'te Villeurbanne kongresinde kurulan Cezayir Komünist partisi (milliyetçi bir programı destekledi) ve Messali Hac'ın partisi. Messali Hac'ın partisinin temeli 1926'da Ali Abdülkadir tarafından kurulan Afrika yıldızı hareketidir (başlangıçta komünist partisine bağlıydı). Harekât çözülünce Messali Hac tarafından Kuzey Afrika Müslümanları Millî birliği adıyle yeniden kuruldu (1929); birlik 1937'de Nanterre'de Cezayir Halk partisi haline getirildi. Parti üyeleri Paris bölgesinde çalışan Cezayirli işçilerden meydana geliyordu; amaçları Cezayir'e tam bağımsızlık sağlamaktı. Ama İkinci Dünya savaşı başlangıcında milliyetçi meseleler ikinci plana düştü ve Cezayir Halk partisi dağıldı.

● *Cezayir ve İkinci Dünya savaşı.*

a) *Siyasî durum.* 1940 Ateşkesi ve Mers el Kebir olayından sonra Petain, Weygand'ı «Kuzey Afrika'da devletin genel temsilciliğine» tayin etti (eylül). Millî devrim programı Cezayir'de sıkı sıkıya uygulandı (Crémieux kararnamesinin kaldırılması). Dışta, Cezayir yeri dolayısıyle büyük önem kazandı; Weygand, Cezayir'de nispeten bağımsız bir siyaset uyguladı ve 1941 şubatında Afrika'ya Amerikalıların yiyecek yardımı yapmasiyle ilgili «Weygand-Murphy» sözleşmelerini imzaladı. Almanların isteklerini kabul etmeyişi yüzünden ertesi yıl ekim ayında görevden alındı.

1942 İngiliz-amerikan çıkarmasından itibaren Cezayir Fransa geçici hükûmetinin merkezi oldu. Birbiri ardına Fransa yüksek komiseri Darlan (24 aralık 1942'de öldürüldü) ve general Giraud, Petain hükûmetine bağlılık ile savaşa yeniden başlamak düşüncesini bağdaştırmağa çalıştılar.

Bununla birlikte 3 haziran 1943'te Fransız Millî Kurtuluş komitesi kuruldu; De Gaulle ve Giraud bu komitenin başkanıydılar; sonunda De Gaulle, Giraud'yu bertaraf ederek komitenin tek başkanı oldu. Cezayir 1944 sonuna kadar savaş halindeki Fransa'nın başkenti kaldı.

b) *Askerî durum.* 1940 Bozgunundan sonra

Foto. Frechon (LAROUSSE)

Weygand ve Juin, Cezayir'de yeni fransız ordusunun ilk unsurlarını yeniden kurdular; bu ordu 1942'de çok sınırlıydı (Cezayir'de 60 000 kişi). Özellikle Şerşel'deki gizli görüşmeler sırasında hazırlanan amerikan çıkarması 8 kasım 1942'de Oran ve Cezayir şehirlerinde gerçekleşti; Juin hemen Cezayir'de mahallî bir ateşkes imzaladı; 9 kasımda general Clark ve general Giraud Cezayir şehrine geldiler. Cebelitarık'ta Eisenhower ile görüşen Giraud, afrika ordusuna kumanda etmek ve bu orduyu müttefikler safında savaşa sokmak için gelmişti. Fransızların denizde ve karada ciddî direnişinden sonra Oran'da 10 kasımda Darlan'ın emriyle savaş durdu. Kasımın 12'sinde ingilizler Annaba'ya çıkarma yaptılar ve 13'ünde Darlan, Giraud'ya fransız birliklerini Mihver kuvvetlerine karşı savaşa sokmak emrini verdi. 15 Kasımda amerikan paraşütçüleri Tebassa'yı işgal ettiler. Bütün Tunus seferi sırasında, sonra da 1944'te Cezayir'de (başkenti Eisenhower'in genel karargâhının merkeziydi) büyük bir askerî faaliyet hüküm sürdü; bu faaliyet sonunda yeni fransız birlikleri kurularak İtalya ve Fransa'ya gönderildi. 1943-1945 Arasında Kuzey Afrika'da 560 000 kişi (260 000'i kuzey afrikalı) silâh altına alındı ve Fransa'yı kurtarmak için yapılan muharebelerde 30 000 fransız ve müslüman öldü.

● *Anayasanın ve siyasetin gelişmesi (1943-1954).* 1940 Bozgunu sonucunda Fransa'nın itibarının kaybolması, Cezayirlilerin Millî Kurtuluş cephesi hareketine katılmaları müslüman siyaset liderlerinin iktidar sorumluluğundan pay istemelerine yol açtı.

Başlıca rolü Ferhat Abbas oynadı. Abbas, 1938'de Cezayir Halk birliğini kurdu. Avrupalı ve müslüman cemaatlar arasında eşitliğe karşı olan parlamentonun ve fransızlaştırmaya karşı olan messalicilerin muhalefetine rağmen birlik, müslümanların fransız vatandaşlığına kabul edilmesi için mücadele etti.

1942 Aralığında Ferhat Abbas, fransız yetkililerine bir bildiri yayımladı; bu bildiri cevapsız kalınca 10 şubat 1943'te 28 müslüman temsilciyle *Cezayir Halkının bildirisi*'ni imzaladı; bu bildiri hem kültürü savunuyor, hem de fransız sömürgeleştirme hareketini eleştiriyor ve kaldırılmasını istiyordu. Bu belge ayrıca müslümanların hürriyet ve eşitliğini teminat altına alacak ve Cezayir hükûmetine gerçekten katılmalarını sağlayacak bir anayasa hazırlanmasını da istiyordu. Bu programın yayılmasını sağlamak amacıyle Ferhat Abbas, *Cezayir Bildirisi Demokratik birliğini* kurdu.

Sömürge halklarının hürriyete kavuşturulmasını ve «Fransız birliği» çerçevesine katılmalarını vaadeden Brazzaville konferansı (1944) yeni umutlar doğurdu. Ama Berberîler için mutlak bağımsızlık anlamı taşıyan bu muhtariyet verilmeyince, mayıs 1945'te Babor Kabiliye'sinde ve Konstantin bölgesinde ilk ayaklanma başladı. Birçok fransız öldürüldü ama ayaklanma şiddetle bastırıldı. Müslümanlara birkaç taviz verildi: Daha o zaman 7 mart 1944 kararnamesiyle açık fikirli müslümanlara fransız vatandaşlığı hakkı verilmişti; müslümanlar bu arada özel statülerini de muhafaza ediyorlardı; özellikle Cezayir organik statüsü (20 eylül 1947) 120 üyeden meydana gelen bir Cezayir meclisi kuruyordu; bu meclis üyelerinin yarısı fransız vatandaşları (464 000 fransız ve 58 000 müslüman fransız), yarısı da fransız vatandaşı olmayanlar (1 200 000 cezayirli) tarafından seçilecekti; özellikle malî meselelerle uğraşacaktı. Ama siyasî karar verme yetkisi genel valideydi; yalnız bir hükûmet konseyi tarafından (6 danışman) denetlenecekti. Hükûmet konseyinin görevi mecislerin aldığı kararların uygulanmasını sağlamaktı. Çeşitli seçimlerin yapılış şartları yüzünden meclis birçok müslüman gözünde temsilî özelliğini kaybetmişti. Cezayir Bildirisi Demokratik birliğinin 1946'da parçalanmasından sonra milliyetçi hareketi, özellikle *Demokratik Hürriyetleri Kazanma hareketi* temsil etti. Bu hareket aslında Cezayir Halk partisini yeniden kuruyordu; başkanı Messali Hac idi. Bununla birlikte Demokratik Hürriyetleri Kazanma hareketinin bütünlüğü kısa süre sonra bozuldu; yaşlı liderin otoriter kişiliği, merkez komitesinin çoğunluğunu toplayan (merkezciler) bir muhalefetin gelişmesine yol açtı. Öte yandan üçüncü akımı Demokratik Hürriyetleri Kazanma hareketinin özel kuruluş üyeleri meydana getirdi; özel kuruluşun görevi yeraltı faaliyetiydi. Kanunî milliyetçi hareketin giderek felce uğraması özel kuruluş üyelerinin 1954 yazında bir ihtilâlci birlik ve eylem komitesi kurmalarına yol açtı; üyelerinden üçü, Ayt Ahmet, Bin Bella ve Hıdır Kahire'de yeni kuruluşun «Dış temsil heyetini» meydana getirdiler ve kurulmakta olan gizli birliklere silâh sağlanmasına büyük ölçüde katkıda bulundular. O tarihte Cezayir beş vilâyete bölündü. 10 Ekimde vilayet reisleri komitesi Cezayir'de toplandı ve ayaklanmanın 1 kasımda başlamasını kararlaştırdı.

Ayaklanma (1954-1962)

1954 Yılının 31 ekimi 1 kasıma bağlayan gecesi kışlalar, jandarma kumandanlıkları, küçük askerî karakollar ve belli başlı kimselere karşı elli kadar harekât yapıldı. Ayaklanma hareketi bir çağrıda bulunarak «Cezayir milliyetinin» tanınmasını istedi. Ayaklanma Avras'da, Nemenşa dağlarında, Kabiliyelerde ve Kuzey Konstantin'de hızla yayıldı. Fransız yetkilileri kısa süre sonra kütle halinde yardım göndermek ve önemli askerî harekâta girişmek zorunda kaldılar. 31 Mart 1955'te «olağanüstü durum» ilân eden bir kanun çıkarıldı ve mayıs ayında ilk ihtiyatlar silâh altına alındı. Mendes France hükûmetinin askerî tedbirlerine paralel olarak yeni genel vali Jacques Soustelle, Cezayir'i Fransa'ya katma siyasetini hızlandırmağa çalıştı. Ama Cezayir meselesi Bandung konferansı (nisan 1955) ve Birleşmiş Milletler teşkilâtı gündemine alınmasıyle (eylül) milletlerarası bir olay haline geldi. 1955 Yılında çarpışmalar şiddetlendi.

1956'da Guy Mollet'nin iktidara gelmesiyle (şubat) Cezayir'e yeni bir genel vali (Robert Lacoste) tayin edildi ve «ateşkes, seçimler, müzakere» güçlü sloganıyle özetlenen bir Cezayir siyasetine girişildi. Yeni askere almalarla fransız askerî gücü 400 000 kişiye yükseldi. 22 Ekimde, Millî Kurtuluş cephesinin başlıca liderlerini (Bin Bella, Ayt Ahmet, Hıdır) Tunus'a götüren uçağın Fransızlar tarafından ele geçirilmesi siyasî çözümlerin zararına bir sertleşmeye yol açtı.

Cezayir'de ise ağustos ayındaki Summam kongresinde ayaklanmanın başlıca sorumluları biraraya gelerek önemli bir teşkilâtlanma gerçekleştirdiler. Ülkede bir siyasî-idarî kuruluş kurmağa karar verdiler ve Cezayir ihtilâlinin en büyük karar verme organını (Millet meclisi) seçtiler. Millet meclisi otuz dört üyeden meydana geliyordu; yürütme organı Bağdaştırma ve Yürütme komitesiydi. Bin Hedda ve Ebulkasım Kerim de bu komitedeydiler.

1957'de fransız ordusu yeni bir harekâta girişti («Cezayir muharebesi»); Fas'tan ve özellikle Tunus'tan gelen silâhlı kuvvetlerin Cezayir sınırını geçişini güçleştirmek için barajlar kurmağa başladı. Millî Kurtuluş cephesinin yurt içi çarpışması güçleşti; Bağdaştırma ve Yürütme komitesi ile Millet meclisi Tunus'a yerleşti. Ama ayaklanmanın hazırlayıcıları kısa süre sonra yurt dışında yeni başarılar kazandılar. Millî Kurtuluş ordusu birliklerinin bulunduğu sınır yakınındaki Tunus köyü Sakiet'in fransız uçakları tarafından bombalanması A.B.D.'nin Fransa'ya baskı yapmasına (bir çözüm yolu bulunması için Tunus ve Fas'ın «aracılığını» kabul etmesini isteyerek) yol açtı. Bir «terk etme, elden çıkarma siyasetiyle karşılaşacağını sanarak heyecanlanan avrupalı halkın kaygıları ordu yöneticilerininkiyle birleşince Cezayir şehrinde 13 mayıs 1958 olaylarına yol açtı. Bu olaylar, general de Gaulle'ün Fransa'da yeniden iktidara gelmesinin hazırlayıcısı oldu.

Cezayir savaşının sonu

General de Gaulle 15 mayıs 1958 olayları sonunda tam yetkiyi alır almaz (2 haziran 1958) millî birliği yeniden yaratmak için Cezayir'e gitti (4-7 haziran). İktisadî ve sosyal meselelere öncelik tanıdı, 3 ekimde Cezayir'in beş yıllık (Konstantin planı adı verilen) gelişme planını hazırlattı. Siyasî açıdan endişe havası ortadan kalkmamıştı. 9 Eylülde Ferhat Abbas'ın başkanlığındaki geçici bir Cezayir hükûmeti 1955'te kurulmuş Bağdaştırma ve Yönetim komitesinin yerini aldı. Devlet başkanı De Gaulle 23 ekim 1958'de Cezayirlileri «Yiğitler barışı»na çağırdı, fakat çağrısı karşılıksız kaldı. Oysa 16 eylül 1959'da Cezayirlilere, kendi kaderlerini kendileri tayin etmek; fransızlaşmak veya üçlü bir hal çaresine varmak konularında yaptığı teklif büyük yankı uyandırdı. Geçici Cezayir hükûmeti bir yandan kendini tek muhatap olarak tanıtmağa çalışırken, Cezayir'deki Avrupalıların kurduğu çeşitli topluluklar Georges Bidault başkanlığında, Fransız Cezayiri için Birleşme teşkilâtında bir araya geldiler. 13 Mayıs olayının sembolü sayılan general Massu'nün Paris'e tayin edilmesi 22 ocak 1960'ta avrupalı Cezayirlilerde şiddetli bir tepki yarattı. Bu kızgınlık 24 ocak günü kanlı olaylara sebep oldu. Bunu «Barikatlar haftası» (25 ocak-1 şubat)) izledi. Fakat bu muhalefet gösterileri, De Gaulle iktidarını tuttuğu yoldan geri döndüremedi. Cezayir'de temsilci kurulları çalışmalara başladı, öte yandan Melun'de (temmuz 1960) Fransa ve Millî Kurtuluş cephesi arasında resmî görüşmeler yapılıyordu. Bu arada Cezayirliler karşı koyma davranışlarını daha da sertleştirdiler. Birleşmiş Milletler teşkilâtına çağrıda bulunarak, Geçici Cezayir hükûmeti başkanını Moskova ve Pekin'e göndererek uyuşmazlığı milletlerarası alana götürmeğe çalıştılar. General de Gaulle 4 kasım 1960 konuşmasında «Cezayirli Cezayir», hattâ «Cezayir cumhuriyeti» deyimlerinden ne anladığını kamuoyu önünde açıkladı, bu konuşmayle Cezayir'deki gergin hava daha da ağırlaştı. Evian'da resmî görüşmelere başlanacağı haberinin duyulması üzerine Challe, Jouhaud, Salan ve Zeller adlı fransız generallerinin yönetiminde ordunun bazı birlikleri hükûmete baş kaldırdı (22 nisan 1961), fakat anavatanda fransız halkının büyük çoğunluğu ve ordu tarafından desteklenen hükûmetin kararlı davranışı karşısında bu baş kaldırma sonuç vermeden bastırıldı. «Cezayir Fransızlarındır» görüşü taraftarları Gizli Ordu teşkilâtı içinde bir araya geldiler. Fransa ile Millî Kurtuluş cephesi arasındaki görüşmeler 20 mayısta Evian'da, sonra da Lugrin'de (20 temmuz) yeniden başladı. Cezayir Millî İhtilâl konseyinin (F.L.N. Yüksek teşkilâtı) Trablus'da dağılması (ağustos 1961), kurulması düşünülen yeni devletle ilgili projelerin sosyalist yöne kayması sonucunu verdi, böylece Bin Hedda, Geçici Cezayir hükûmeti başkanlığına getirildi. Terör eylemlerinin artmasına, avrupalı ve müslüman topluluklar arasındaki sert çatışmalara rağmen, Cezayir halkının kendi kaderini kendisinin tayin etmesi konusunda Evian'da genel bir anlaşmaya varıldı (18 mart 1962). 13 Martta ateş kesildi. 1956'dan beri tutuklu bulunan cezayirli liderlerden Bin Bella ile arkadaşları serbest bırakıldı. Antlaşmanın imzalanmasından sonra terör hareketleri bir ara yeniden alevlendi (23 martta Bab-el-Vad'da A.O.S* isyanı; Cezayir'de Avrupalıların gösterisi, 26 martta İsli sokağında halkı kurşunlama olayı.) Bütün bunlar Cezayir Geçici Yönetim kurulunun çalışmasına engel olamadı. Kurul A. Farès başkanlığında 7 nisandan itibaren faaliyete geçti. 1 Temmuz 1962'de yapılan Autodétermination (kendi kaderini kendisinin seçmesi) referandumu büyük bir çoğunlukla Cezayir'in bağımsızlığı lehinde sonuçlandı. F.L.N. bünyesindeki ciddî buhran da tam bu sıralarda patlak verdi.

Bağımsız Cezayir

Mayıs 1962'den beri Bin Hedda ile Bin Bella arasında bir kuvvet gösterisi başlamıştı. Khider, Bumencel, Bumedyen gibi kendinden yana olan liderleri Tlemsen'de yerleşen bir «siyasî büro»da toplayan Bin Bella, daha etkili olmağa başladı. 20 Eylülde seçilen millî bir kurucu meclis ilk Cezayir hükûmeti başkanlığına Bin Bella'yı seçti (29 eylül). Çok geçmeden, 8 ekimde Cezayir, Birleşmiş Milletler teşkilâtına kabul edildi. Yeni devleti bekleyen iki görev vardı: iç muhalefeti azaltmak (Messali Hac taraftarları, Komünist partisi ve yeni kurulan Sosyalist partisi),aynı zamanda Avrupalıların yığın halinde ülkeden ayrılmalarından doğan ağır iktisadî zorlukları gidermek.

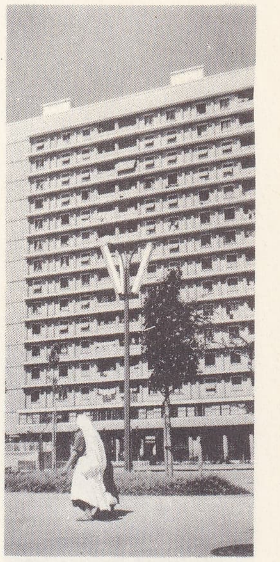

CEZAYİR'de sosyal mesken

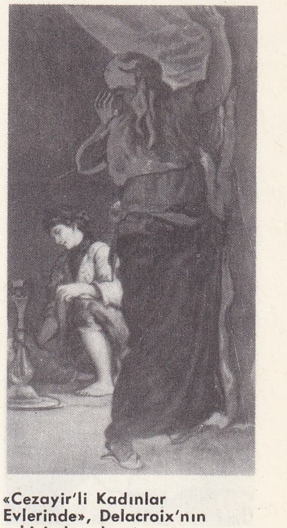

«Cezayir'li Kadınlar Evlerinde», Delacroix'nın eskizinden detay (Montpellier müzesi, Fransa)

Foto. Ofalac (LAROUSSE)

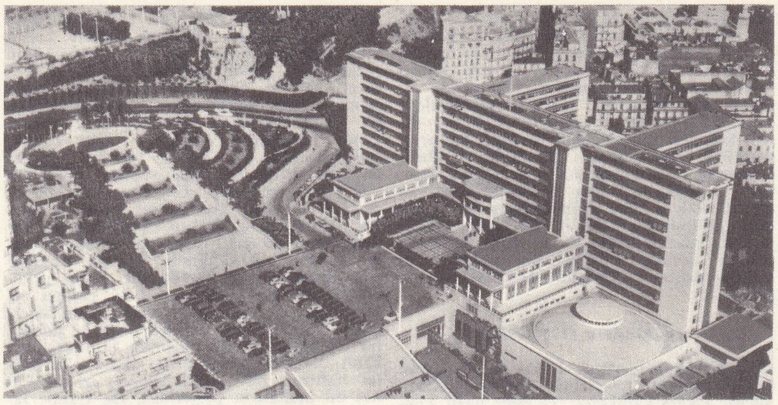

CEZAYİR: eski hükûmet sarayı ve «Forum»

«Pipo İçen Arap» Chassériau tarafından (Cezayir Güzel Sanatlar müzesi)

«Cezayir'li Kadın» Matisse tarafından (Millî Modern Sanat müzesi, Fransa)

Çalışan nüfusun yüzde 70'i işsizdi (2 milyondan fazla insan) ve bir milyon hektardan fazla arazi ekilmiyordu. Devlet böylece kendine has sosyalist çözüm yolları aramak zorunda kaldı (meselâ, fellahların seçtiği «çalıştırma komiteleri»nin büyük tarım işletmelerinin yönetimiyle görevlendirilmeleri). 8 Eylül 1963 halk oyuyle onaylanan anayasa tek partili (F.L.N.) bir başkanlık rejimi getirdi. Cumhurbaşkanı seçilen Bin Bella (15 eylül) çok geniş yetkileri elinde tutuyordu. Bin Bella'ya karşı liberal bir muhalefet belirdi. Bu muhalefetin lideri Ferhat Abbas, anayasa tasarısına karşı çıktı, bu yüzden de ağustos ayında Millet meclisi başkanlığından ayrıldı. Tizi-Uzu'da eylülde bir kongre toplandı, ertesi günü Kabiliye'de Ayt Ahmet taraftarları Bin Bella'nın şahsî yönetimine karşı ayaklandılar. Fas ile Cezayir arasındaki bir sınır anlaşmazlığı (ekim 1963) barışçı bir vatansever akımının doğmasına yol açtı. Ülkenin büyük eğilimlerinin ortaya dökülmesini sağlayan F.L.N.'in ilk kongresi Cezayir'de toplanınca (16-21 nisan) aynı yönde görüşler belirdi. Bu toplantı rejimin yerleşmesinde bir dönüm noktası oldu. Parti ile ordu arasında görüş ayrılıkları iyiden iyiye ortaya çıkmıştı. Bin Bella, temmuz 1964'te Biskra'da patlak veren bir isyanı bastırdı, elebaşısı albay Şabani'yi idam ettirdi. Fakat albay Bumedyen yönetimindeki askerler 16 haziran 1965'te Bin Bella'yı devirdiler, bir ihtilâl konseyi işbaşına geçti.

Ortak yönetim biçimindeki bu yeni hükûmet, her şeyden önce memleket ekonomisini düzeltmeğe çalıştı (vergilerde ve yatırım yasalarında reform yaparak; muhtar sektörü sağlam bir şekilde çalışır hale getirerek; yeni devletleştirmelere giderek; ekonomiye karşı işlenen suçları cezalandırarak). Temmuz 1965'te Cezayir ile Fransa arasında önemli bir petrol anlaşması imzalandı. İki ülke aralık 1966'da Cezayir'in genel borçlarını azaltmak konusunda da anlaşmaya vardılar.

Bumedyen, Cezayir'in Birleşik Arap cumhuriyeti ile ilişkilerini sıklaştırdı (kasım 1966'daki Kahire gezisi). Haziran 1967'deki İsrail-Arap çatışmasında, İsral'e karşı girişilen savaşta Cezayir, öteki arap ülkelerinin yanında yer aldı, bu konuda Bumedyen kararlı bir siyaset izledi.

EDEBİYAT

● Cezayir'in iki edebiyatı vardır; biri Arapça, öteki Fransızca. Bu iki edebiyatın evrimi, ülkedeki siyasî ve tarihî değişikliklere sıkı sıkı bağlıdır. Eski cezayir edebiyatı arap ve berberî edebiyatından ayrı bir özellik taşımaz: berberî edebiyatı, bugün sözlü halk edebiyatı biçiminde devam etmektedir.

Fransızların ülkeye yerleşmesi edebiyatçıların günlük dil olarak Fransızcayı kullanmalarına, Arapçanın ise yalnız geleneklere bağlı çevrelerde geçerli bir dil olarak kalmasına yol açtı; bu çevreler, klasik söylev ve şiir türünde eserler vermeğe devam ettiler.

Kuzey Afrika ve özellikle Cezayir'in tabiat güzellikleri fransız yazarlarını (Fromentin, Gide, Duhamel, Montherlant) buraya çekti; ama bu duygusal ilgi, ayrı bir edebiyat akımının doğmasına yol açmadı. Cezayir, fransız edebiyatındaki temalara sadece ılımlı bir yabancı ülke özlemi kattı; XIX. yy.da, subayların günlükleri ve gezi anıları çerçevesi içinde kaldı.

Ülkeye has edebiyat, önce avrupa asıllı halk arasında gelişti. Romanlarını İspanya ve İtalya'dan göçenlerin hayatına ayıran Louis Bertrand'ın (1866-1941) çağırısına uyan Auguste Robinet (1862-1930), halk arasında tutulup benimsenen şamatacı *Cagayous* tipini yarattı. Louis Galard gibi bazı yazarlar arap hayatında Parnasçılığa uygun konular bulurken ötekiler büyük çapta islâm dininin etkisinde kaldılar (İsabelle Eberhardt). Emile Dinet de müslüman oldu; eserlerinde Mekke'ye yaptığı hac yolculuğunu anlattı.

1920'de Robert Arnaud (1873-1950) *yerlicilik* manifestosunu yayımladı ve oluşmakta olan yeni ırk için yeni bir anlatım gerektiğini savundu. Gabriel Audisio'nun (doğ. 1900) etkisiyle *Méditerranée* dergisi kolektif bir edebî kişiliğin özelliklerini tanımlamağa çalışırken, Jean Amrouche (1906-1962) *Cendres* (Küller) [1934] *ve Chansons Berberes de Kabylie*'de (Kabiliye Berberî Şarkıları) [1939] belirsiz bir geçmişin kalıntılarını bir araya topladı.

Albert Camus (1913-1960) ve Emmanuel Roblès ise (doğ. 1914) bu «kökleştirme» eyleminden ayrılarak, fransız edebiyatına döndüler; bu dönüş İkinci Dünya savaşı sırasında Cezayir'e göç eden fransız yazarlarıyle Kuzey Afrika yazarları arasında bu anlamda ilişkiler kurulmasının sonucudur. Bununla birlikte Mouloud Fereaun (Mevlûd Firavun) [1913-1962], Mouloud Mammeri (Mevlûd Muammerî) [doğ. 1917] ve Muhammed Dib (doğ. 1920) çiftçileri ve dağda yaşayanları, savaş ve Amerikalıların asker çıkarmaları sonucu ortaya çıkan değişiklikleri ve ilk bağımsızlık ayaklanmalarını anlattılar.

Silâhlı mücadele ve bağımsızlığın elde edilmesi cezayir edebiyatına kesin bir atılım kazandırdı. Bununla birlikte, edebiyatın geçmişe ve arap kültürüne bağlanma eğilimi göstermesi üzerine güç bir dil meselesi ortaya çıktı. Oldukça yakın bir gelecekte yazılacak eserler bütünü arap edebiyatı içine girecekse de, genç yazarlar acılarını ve umutlarını fransızca yazarak dile getirmektedirler: Ayt Diafer (doğ. 1929), Kateb Yacine (Kâtip Yasin) [doğ. 1929], Henri Kréa (doğ. 1933), Assia Cebar (Asiye Cebbar) [doğ. 1936]. Cezayir şehrinde Millî Cezayir tiyatrosunun kurulmasıyle tiyatro, önemli bir gelişme gösterdi. Bu tiyatroda Cezayir'li çağdaş yazarların oyunlarından başka Beckett, Brecht, Calderon ve O'Casey'in arapçaya uyarlanan piyesleri oynandı.

KURUMLAR

8 Eylül 1963 referandumuyle onaylanan anayasa, cumhurbaşkanlığa dayanan bir rejim kurdu. Cumhurbaşkanı genel oylama sistemiyle beş yıl süreyle seçilir, aynı zamanda da hükûmet başkanıdır. Bir soruşturma önergesi oylamasından sonra meclis tarafından düşürülebilir. Cumhurbaşkanı adayını ülkenin tek partisi olan Millî Kurtuluş cephesi seçer. Milletvekili adaylarını seçen, ülke siyasetini tayin eden, devlet, meclis ve hükûmet faaliyetlerini denetleyen de yine Millî Kurtuluş cephesidir. 25 Ağustos 1964'te kabul edilen yeni seçim kanununa göre milletmeclisi 138 milletvekilinden meydana gelir. Milletvekilleri idare bölgelerinden tek dereceli seçim sistemiyle 4 yıl için seçilirler.

GÜZEL SANATLAR

● *Mimarî ve şehircilik*. XIX.yy.da modern şehircilik anlayışına uygun bir şekil verilen Cezayir şehrinde birçok kemerli sokak vardır. Limanın tonozları 1890'dan kalmadır. 1907'den itibaren resmî binalar (vilâyet, posta merkezi, yazlık saray) yeni moresk üslûbunda (Jonnart üslûbu da denir) yapıldı. Büyük ölçüde ilk modern yapı olan genel valilik sarayını 1930'da Guiauchain yaptı.

● *Etnografya ve prehistorya*. Cezayir'de Bordo müzesi önemli etnografya ve prehistorya koleksiyonları muhafaza eder: Güney Oran bölgesi, Tuareg bölgesi ve Sahra kaya resimlerinden örnekler; insan ve hayvan biçiminde cilâlıtaş devri heykelcikleri; giyecekler; mobilyalar; çanak çömlek.

Kazıların hükûmet tarafından düzenlenmesinin başlıca amacı tarihî zenginlikleri (Corf-Torba yeraltı mezarlığı, Ternifin kum ocakları, El Kuartel mağaraları v.b.) korumaktır.

● *Antik sanat*. Cezayir'de arkeoloji aramaları askerî harekâttan hemen sonra başladı. 1880'den itibaren tarihî anıtlar servisi çalışmağa başladı; roma kalıntıları bakımından Cezayir'in İtalya'dan daha zengin olduğu anlaşıldığından 1923'te yalnız bunlarla uğraşan bir servis kuruldu. Başlıca antik şehirler şunlardır: Tömgad, Tazult, Cemile, Tiddis, Hippone, Tebessa, Şerşel, Tipasa. Kazı alanlarında (özellikle Şerşel'de) mahallî müzeler kuruldu. Cezayir şehrindeki Stephane-Gsell müzesinde çok sayıda mulaj ve çok güzel orijinal heykeller (Şerşel venüsü, Demeter, Neptün, Minerva) vardır.

● *İslâm sanatı*. Bugeaud 1846'dan itibaren islâm sanat eserleri araştırmasını ve mimarî anıtların muhafazasını düzenledi. İlk koleksiyonların sergilendiği Cezayir'deki Mustafa müzesi Sedrata'nın alçı heykelciklerini, Büyük ve Orta Atlas, Cebel Amur, Sale, Rabat, Mzab, Kabiliye halı ve kumaşlarını; Sus mücevherlerini v.b. kapsar. Bicaye ve Konstantin'de de önemli islâm sanatı eserleri vardır. Tlemsen müzesi eski (XII. yy.) bir camidedir. Arkeoloji araştırmaları Sedrata, Baru Hammad'lar kalesi, Aşir v.b.de önemli sonuçlar verdi ve tarihî anıtlar servisi birçok onarma yaptı. (Bk. İSLÂM *sanatı*.)

● *Cezayir'de fransız sanatı*. Delacroix, Chasseriau, Fromentin, Dehodencq, Auguste Renoir, Matisse, Othon Friesz, Albert Marquet Cezayir'e gelerek resim yaptılar. Cezayir şehri belediye müzesi 1930'da millî müze oldu. (Bk. CEZAYİR *müzeleri*.) Oran ve Konstantin'de başka güzel sanatlar koleksiyonları vardır. Cezayir şehrinde 1881'de bir millî güzel sanatlar okulu kuruldu. (→ Bibliyo.) [LM]

CEZAYİR DAYISI, Cezayir-i Garb, Tunus ve Trablus-ı Garb eyaletlerinde, Osmanlı imparatorluğu zamanında mahallî teşkilâta hâkim sınıflar tarafından, seçimle iş başına getirilen şahıs. (İstanbul'dan gönderilen valilerin nüfuzlarının zayıflamasından sonra, görevlendirilen dayılar, bu eyaletleri idare etmekle beraber, yine Osmanlı imparatorluğuna bağlıydılar.)

— DEY. *Cezayir dayısı gibi kurulmak*, büyüklük taslamak. (M)

CEZAYİR İdare bölgesi, Cezayir'de idare bölgesi; 3 393 km², 1 560 000 nüf. İdare merkezi, *Cezayir*. Üç idare çevresi vardır (*Cezayir, Blida, Dar el-Beyza* «Beyaz Ev»). Ülkenin en küçük ama en yoğun nüfuslu bu idare bölgesi Cezayir'in en canlı bölgesidir. Tizi-Uzu'nun yanısıra gerçekten coğrafî bütünlüğe sahip tek bölgedir: zengin tarım kesimi Mitica'yı (bataklık ürünleri, turunçgiller, bağcılık) içine alır; kuzeyde Cezayir sahili tepeleri, güneyde Blida veya Mitica Atlaslarının zirveleriyle sınırlanır. Başkent Ce-

Foto. Giraudon, Cie aérienne de photographie (LAROUSSE)

zayir'in yakınlığı idare bölgesini etkiler. (M)

CEZAYİR köpeği, Kuzey Afrika çoban köpeği ırkı (*Kabiliye köpeği* de denir). İşitme ve koklama duygusu keskindir. Arap obalarını ve koyun sürülerini beklemek için iyi bir köpektir. (L)

CEZAYİR lehçesi, Cezayir'de Magrıp Arapçasının lehçesi; beş milyondan çok kişi tarafından konuşulur, birçok ağıza bölünmüştür. (L)

CEZAYİRLİ sıf. ve i. Cezayir ülkesinden olan [kimse]. (M)

CEZAYİRLİ HASAN PAŞA, Gazi, Palabıyık, osmanlı sadrazamı (Kafkasya 1715'e doğr.-Şumnu 1790). Çocuk yaşta esir edilerek, tekirdağlı bir tüccara satıldı. On sekiz yaşlarındayken efendisi onu, kölelikten azat ederek denizci olmağa yöneltti. 1738'de, Yeniçeri ocağının 25. ortasına kaydoldu. Avusturya savaşlarına katılarak, Hisarcık ve Belgrad kuşatmalarında büyük cesaret gösterdi. Bu savaşın sonunda Tekirdağ'a döndü. Cezayir'e giderken yolda, içinde bulunduğu geminin rampa ettiği diğer bir yabancı gemiyi tek başına esir aldı. Kuzey Afrika kıyılarına yanaştı, Cezayir dayısı bu kahramanlığını takdir ettiği için, ele geçirdiği gemiyi kendisine bıraktı, ayrıca bir de kahvehane verdi. Cezayir-i Garb ocağında yıllarca çalıştı. Tlemsen beyliğine kadar yükseldi. Şöhretini kıskanan Cezayir beylerbeyi tarafından öldürüleceğini anlayınca İspanya'ya kaçtı. Kral Karlos IV tarafından iyi karşılandı. Napoli'ye geçti ve Napoli krallığının İstanbul'da bulunan elçisi aracılığıyla İstanbul'a döndü. Ancak Cezayir beylerbeyinin şikâyeti üzerine tutuklandı, malları müsadere edildi. Suçsuz olduğu anlaşılınca, serbest bırakıldı, malları da geri verildi.

1761'de, Osmanlı donanmasına alındı ve Şehbâz-ı Bahrî kalyonuna kumandan oldu. Daha sonra, çeşitli gemilerde, riyale (1762), patrona (1766) ve kapudanei hümayun (1767) derecelerine yükseldi. 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşında, Akdeniz'deki deniz savaşlarına mîrimiran rütbesiyle katıldı. 27 Mayıs 1770'te, Mora'nın doğusunda Benefşe (Monemvasia), 28-29 mayıs günü Anaboli, 4 haziran 1770'te Suluca (Hidra) adası deniz muharebelerinde, ingiliz kuvvetleriyle takviyeli rus donanmasına karşı şiddetle çarpıştı. 5 Temmuzda, Çeşme ile Sakız adası arasında bulunan Koyun adaları önünde, türk donanmasının sağ kanat kumandanı olarak bulundu. Rus donanması, birinci filo amirallerinden Spridov'un gemisine, Burc-ı zafer adlı kalyonuyle rampa etti. Her iki gemi de yandığı için, bir sal üzerinde, yaralı olarak karaya çıkarıldı. Ertesi gün Çeşme savaşında osmanlı donanmasının, limana girmekle, çok tehlikeli bir duruma düştüğünü kaptanıderya Hüsameddin Paşa'ya söylemesine rağmen, sözü dinlenmedi ve osmanlı donanması Çeşme'de Ruslar tarafından yakıldı. Kara yoluyle İzmir'e gitti ve düşmanın İzmir limanına girmesini önlemek amacıyle, Sancak burnunu (Yeni kale) tahkim ettirdi. Sonra Foça, Karaburun ve Midilli adası yoluyle Çanakkale'ye gelerek, burada, osmanlı donanmasının geri kalan kısmına katıldı. Padişah Mustafa III tarafından 1 000 altın ve süslü bir elbise verilmek suretiyle taltif edildi; arpalık olarak da Rodos sancağı verildi.

Cezayirli Hasan Paşa bundan sonra, Boğaz muhafızı Moldovanci Ali Paşa ve Baron de Tott ile birlikte, Ruslara karşı, Çanakkale boğazı savunmasında büyük hizmetler etti; daha sonra bin kadar denizci ve birkaç çekdiri ile firkateynden kurulu küçük bir filo ile Çanakkale boğazı önündeki rus donanması kuşatmasından kurtularak, kısmen Rusların işgali altında bulunan Limni adasının kuzeyindeki Yüzbaş mevkiine çıktı (6 ekim 1770). Bir gün sonra da, anî bir baskınla, Paleo-Kastro önünde Rusları yenilgiye uğratarak düşmek üzere bulunan Limni kalesini kurtardı. 1770'te Mondros limanına çıkarma yapan Rusları yendi. Sonra, Maydos üzerinden Çanakkale'ye geldi. Kasım 1770'te, gösterdiği başarıya karşılık, üç tuğlu vezaret ile kaptanıderyalık görevi, Boğaz muhafızlığı ve Gazilik unvanı verildi. Aralık 1773'te, Anadolu valiliğiyle Rusçuk seraskerliğine gönderildi. Temmuz 1774'te, ikinci defa kaptanıderya oldu ve bu görevde 1789 yılı nisan ayı sonlarına kadar kaldı.

Donanmayı yeniden denilecek biçimde ve mükemmel şekilde ıslah etti. 1776'da, Suriye ihtilâlini bastırdı, elebaşısı Şeyh Tahir Ömer'i öldürdü. Trapoliçe'de kazandığı bir savaştan sonra, Mora'daki arnavut meselesini çözümlediği için, 1779 ağustos ayında, Mora eyaleti muhassılığı da kendisine verildi. Haziran 1786'da İskenderiye'ye çıktı, uzun süredir Mısır'da karışıklık çıkaran Mısır ileri gelenlerinden İbrahim ve Murad Beyleri yendi. Ekim 1787'de, Osmanlı devletiyle Rusya-Avusturya arasında başlayan savaş sebebiyle, İstanbul'a döndü, donanma ile Karadeniz'e çıktı. Rusların Özi (Oçakof) kuşatmasında, kaledeki Türklere, deniz tarafından geniş ölçüde yardım etti. Ağustos 1778'de, Sivastopol limanından gelen rus gemilerini, Yılan adası savaşında yenilgiye uğrattı. Fakat Özi kalesinin düşman eline geçmesi, Hasan Paşanın itibarını sarstı. Kendisine karşı olanların aleyhinde bulunmaları sonunda Selim III'ün 20 nisan 1789 tarihli hattıhümayunu ile kaptanpaşalıktan azledildi, Anadolu valiliğiyle İsmail kalesi seraskerliğine gönderildi. Burada, Tabak köprüsü savaşında, Rusları yenerek kaleyi kuşatmadan kurtardığı için, 3 aralık 1789'da, sadrazam oldu. Ordu karargâhının bulunduğu Şumnu kasabasına geldi. Savaşların kaybedilmesinde suçlu görülen bazı devlet adamlarını öldürttü. Orduda tam bir disiplin kurmak üzereyken, bu şehirde öldü. Şumnu'da bir bektaşî tekkesi yaptırmıştı; oraya gömüldü.

Hasan Paşa, bütün giderlerini kendisi karşılamak üzere, 1784'te İstanbul'da, Tersane meydanında, kalyonculara mahsus bir kışla ile yanına cami ve hamam yaptırmıştı. 1787 Rus seferi için, 12 000 kese akçe değerinde altını, devlete yardım olarak vermiştir. Abdülhamid I, Halil Hamid Paşanın azil ve idam edilmesiyle düşürülmekten kurtulmuş, bu işte kendisine büyük yardımı dokunan Cezayirli Hasan Paşayı, «Atabek-i saltanat» yapmış ye hattâ ondan zaman zaman çekinmişti. Hasan Paşanın özellikle yabancı ülkelerde büyük ünü vardı. Kasımpaşa'da bir konak, Üsküdar ile Kuzguncuk arasında, Öküz limanında bir yalı sahibiydi. Bunlardan başka, İstanbul'da Kasımpaşa'da, Deniz hastahanesi yakınlarında (1777), Kulaksız'da (1783), Rumelikavağı'nın Altınkum mevkiinde (1785) ve Büyükdere ile Yenimahalle'de de birer çeşmesi vardı. Mahmud I'in Topuzlu bendini ve Taksim su tesislerini tamir ettirdi. Ayrıca, Vize şehri yakınlarında bir camii ile hamamı ve üç çeşmesi; Çanakkale'de bir tekkesi; Midilli, Limni, Sakız, İstanköy ve Rodos adalarında çeşmeleri vardır. Küçükten alıp büyüttüğü bir arslanı daima yanında gezdirir ve seferlere götürürdü. Hayatını ve savaşlarını anlatan *Menâkıb-ı Gazavât-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa* adlı ve Abdülhamid I'e ithafen yazılmış bir eserin Topkapı Sarayı Hazine kitaplığında çeşitli yazmaları vardır. (→ Bibliyo.) [M]

Cezayirli Kadınlar, Eugène Delacroix'nın Louvre müzesindeki tablosu (1834; 1,80 m × 2,29 m). Delacroix'nın Fas ve Cezayir yolculuğundan sonra yaptığı ilk önemli resimdir (1832). Berberî bir korsanın haremini izlenimcilerin çok beğendiği bir gerçeklik içinde canlandırır. (L)

Cezayir marşı, Türkiye'de halk ve asker arasında yayılmış marş. Genellikle davul - zurna ile çalınır. İrticalen süslemeler yapmağa elverişlidir, seslendirilirken üst üste tekrarlanır. Bu parça, marş biçimine girmeden önce uzun hava olarak çalınırdı. Özellikle Meşrutiyet devrinde rağbet gördü. Marşın nereden geldiği kesinlikle bilinmiyor. Eski deniz seferlerinden kaldığı da söylenir. (M)

Cezayir menekşesi. Otsu bitki. Kendine özgü mavi, açık mor renkte çiçekleri ve ortası çukur taç yaprakları vardır. (Zakkumgillerden.) [İlmî adı: *vinca*]

— ANSİKL. Cezayir menekşeleri, karşıt bütün yapraklı, saplı çiçekli bitkilerdir. Çiçek tacı huni biçimindedir. En tanınmış türleri: *Büyük Cezayir menekşesi* (Vinca major) nemli ve ağaçlı yerlerde biter. Kök sapları sürüngen, yaprakları ipsi, büyük çiçekleri açık mavi renktedir. *Küçük Cezayir menekşesi*'nin çiçekleri ise koyu mavidir. Basit veya çift çiçekli pek çok çeşidi vardır. Yaprakları peklik verici ve kan durdurucudur. *Madagaskar menekşesi* pembe çiçekli güzel bir bahçe bitkisidir. Halk hekimliğinde Cezayir menekşesinin haşlaması, süt kesici, yara iyileştirici ve basur ilâcı olarak kullanılır. (L)

Cezayir Millî hareketi (MOUVEMENT NATIONAL ALGERIEN, kısaltması M.N.A.), Ağustos 1954'te, M.T.L.D.'teki (*Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques* [Demokratik Hürriyetlerin Zaferi İçin hareket]) bölünmeden doğan topluluk; lideri Messali Hac. Fransız makamlarınca feshedildi (kasım 1954). Baş kaldırma hareketine katıldıktan sonra, F.L.N. ile (*Front de Libération Nationale* [Millî Kurtuluş cephesi]) çatıştı. Aralarında kanlı bir çarpışma başladı (Meluza katliamı, mayıs 1957; şehirde suikastler). 1957'den sonra M.N.A., Fransa'ya bağlı bir Cezayir cumhuriyeti için görüşme isteğinde bulundu. 1962'de P. P. A. (*Parti Populaire Algérien* [Cezayir Halk partisi]) adını alan topluluğun Cezayir'de hukukî bir varlığı yoktur. (L)

Cezayir ocakları, Osmanlı Türklerinin XVI. yy.da Cezayir ve Tunus'ta kurdukları

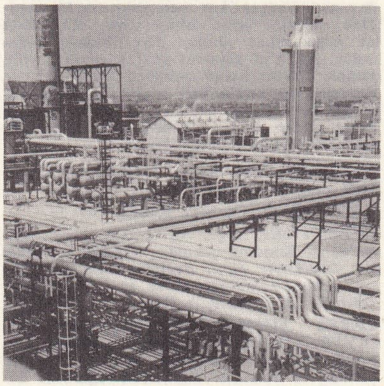

CEZAYİR
rafineri bölgesi

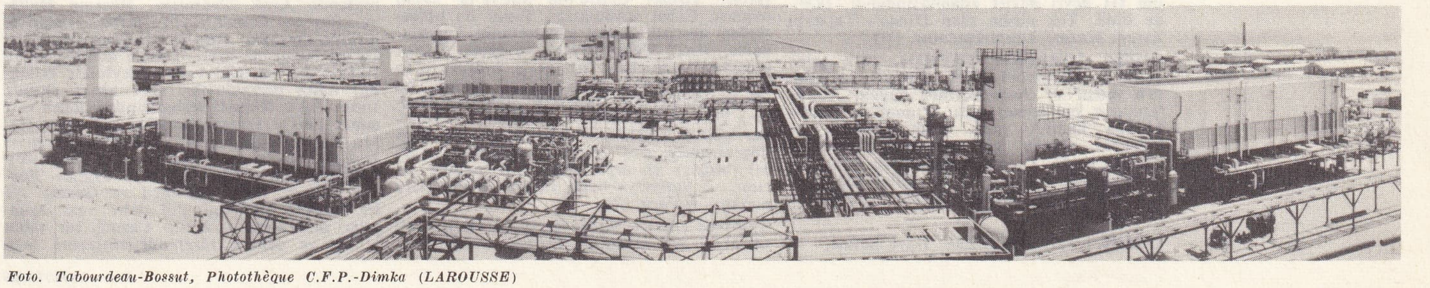

CEZAYİR
Arzev'de gaz sıvılaştırma fabrikası

Foto. Tabourdeau-Bossut, Photothèque C.F.P.-Dimka (LAROUSSE)

«Cezayir'li Kadınlar» Delacroix tarafından tablo ve detay

denizci ocaklarına verilen ad. Çeşitli memleketlerden toplanan gönüllü gemicilerle meydana getirilen Cezayir ocaklarının başında bulunanlara *dayı** denirdi. Yabancı donanmalar karşısında başarılar elde etmişlerdir. (Bk. GARP OCAKLARI.) [M]

CEZB i. (ar. *cezb*, çekme). *Esk.* Kendine çekme, kendine bağlı hale getirme.

— *Esk. Cezb-i kalb*, gönül alma, gönül çekme. (M)

CEZBE i. (ar. *cezbe*). *Esk.* Coşku ile kendinden geçme: *Bıçakçı Ömer Dede ise, cezbe- ve hal ehli, kayıtlardan âzâde bir dervişti* (N. Araz).

— *Esk. Cezbeye tutulmak*, kendinden geçmek, coşmak. || *Cezbe-dar*, cezbeli, cezbe halinde, kendinden geçmiş. || *Cezbe-efgen (cezbe-figen)*, kendinden geçirici, cezbe verici.

— Tasav. İnsanın özünün Allah tarafından Allah'ın ilâhî varlığına çekilmesi, cezbedilmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Meczup, yani *cezbe* halindeki kul, Allah'ın birliğini (vahdet) müşahede etmiş demektir. Sofiler arasında cezbeye tutulanlara *veysî meşreb* adı verilir. Cezbe, tarikata giren sâlikte, yani «gerçek yolcusu»nda şiddetli bir aşk meydana getirir. Böylece sâlik* kulluğundan çıkar, kendinden habersiz hale gelir ve vehminde yarattığı varlığı ortadan kalkar. Varlık birliğini (vahdeti vücut) kabul eden mutasavvıflara göre, cezbeye tutulmuş olan kul (meczup), mutlak ve gerçek varlıkla (Tanrı) var olduğunu bilir, görür, anlar ve bulur. Cezbe sahibi, zevk ve istiğrak içindedir ama, kimseye bu zevki ve bu hali veremez. İrşat makamına ulaşması için mutlaka geriye dönmesi ve zahirî olarak dünya ile kayıtlı varlığa bürünmesi gerekir. Cezbeye tutulan, erişen kimsenin halini belli etmemesi, belli etmesinden daha üstün görülür. Cezbe haline dayanamayan tarikat mensuplarına Mevlevîlikte «kanını içine akıt» diye, Rufaîlikte ise «yan fakat tütme» diye ihtarda bulunulur. Allah'ın adlarını anarak manevî yolu aşmak esasını kabul etmeyen Melâmîler ile Bayramî Melâmîlerinde cezbe, sülûkün, yani hakikat yolcusu olmanın temelidir. Yunus Emre cezbe için, «Cezbe-i aşk olmayınca neylesin şeyhim benim» der.

◆ **Cezbelenmek** dönşl. f. Kendinden geçmek, cezbeye tutulmak.

◆ **Cezbeli** sıf. Cezbeye gelmiş. (M)

CEZBETMEK geçz. blş. f. (ar. *cezb*, çekme'den). Kendine çekmek, bağlamak: *Nihal her mânâsıyle güzel değildi, onda güzellikten daha iyi bir şey vardı ki* [...] *cezbediyordu* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

CEZBİ AHMED EFENDİ, türk şairi (XVIII.-XIX. yy.). Köprülü Mehmed Paşanın damadı, sadrazam Siyavuş Paşanın torunu ve Himmet Efendinin oğludur. Selim III devri devlet adamlarındandı. 1829'da öldü. Tek nüsha olan *Divan*'ı Topkapı Sarayı Hazine kitaplığındadır. (M)

CEZBİ İBRAHİM EFENDİ, türk şairi. (Tırhala ?-İstanbul 1748). İlmiye mesleğinden yetişti ve Paşmakçızade Seyyid Ali Efendiden mülâzimet aldı. Rumeli'de birçok kazada kadılık yaptı. Rint meşrepli ve kalender olduğu için, bir ara görevinden uzaklaştırıldı. Ziştovi kasabasında uzun süre sürgünde kaldı. Son zamanlarında perişan bir hayat yaşadı. Melâmî tarikatına mensuptu. (M)

CEZEL i. (ar. *cezel*). *Esk.* İkiye bölme,

— Esk. ed. Doğru ve düzgün söz. (M)

CEZERÎ (Şemseddin Muhammed), Mısır Türk Memlûkleri tarih ve hukuk bilgini (Şam 1260-ay.y. 1339). Ailesi Anadolu'daki Cizre'den gelmiştir. Bundan dolayı Cezerî adıyle anılır. Çeşitli medreselerde öğrenimini tamamladıktan sonra müderris oldu. Edebiyat ve tarihe ait eserler yazdı; birçok öğrenci yetiştirdi. İbni Teymiye'nin eserleri üzerine yazdığı makaleleriyle ün kazandı. 1301 Yılında yazmağa başladığı kronolojik tarihinin, Fatımîler ve Eyyübîler kısmı, İbn-ül Cevzî, İbn-üs Saî gibi tarihçilerin eserlerine dayanır; XIV. yy.a ait kısımları ise orijinaldir. Bu eserinde, türk tarihine dair de bilgi vardır. (M)

CEZİL veya **CEZL** sıf. (ar. *cezâlet*, büyüklük, bolluk, belâgat'ten *cezîl* veya *cezl*). *Esk.* Bol, çok. || Beliğ, sanatlı [söz]: *Şimdi bir hutbe-i cezîl ü vecîz* (Tevfik Fikret).

— *Esk. Ecr-i cezîl*, bol sevap. *Ecr-i cezîl* ve *sabr-ı cezîl*, ölen kimsenin yakınlarına yapılan sabır temennisi. (M)

CEZİN veya **CEZZİN**, Lübnan'da şehir, Lübnan dağının güneyinde, batı yamacında; 4 350 nüf. Ünlü bir çağlayan yakınında yazlık yer. Verimli bir tarım (buğday, meyve bahçeleri, serde yetiştirilen bitkiler) bölgesinin pazarı. (L)

CEZİR veya **CEZR** i. (ar. *cezr*). *Esk.* Kök: *Türk cezrinden yeni yapılan kelimeler* (Ziya Gökalp).

— Esk. bot. *Cezr-i amudî* (veya *cezr-i vetedî*), kazık kök. || *Cezr-i ârızî*, ek kök. || *Cezr-i derenî*, yumru kök. || *Cezr-i havaî*, açıkhavada yetişen ufak kök. || *Cezr-i rişî*, saçak kök.

— Esk. coğ. Gelgit olaylarında suların alçalmağa başladığı evre. || *Medd ü cezr*. Bk. GELGİT.

— Esk. mat. Bir sayının kendi kadar bir sayıyle çarpılması ile elde edilen sonuç. || *Cezr-i asam*, sanal kök. || *Cezr-i mantık (cezr-i natık* veya *cezr-i tam)*, asal kök. || *Cezr-i mik'âb*, küp kök. || *Cezr-i murabba*, kare kök. || *Cezr-i mükeab*, küp kare.

◆ **Cezrî** sıf. *Esk.* Köke, esasa ait: *Sofî olan Gazalî, aklın cezrî kudretsizliğini isbata kalktı* (Peyami Safa). [M]

CEZİRE i. (ar. *cezîre*). *Esk.* Ada: *Oh, çok şükür, bu cezireden kurtulacağım* (H.R. Gürpınar).

— Esk. coğ. *Cezîret-ül-Arap*, Arap yarımadası: *Cezîret'ü-l Arap nur-ı islâm ile dolmağa başladı* (Cevdet Paşa). || *Şibih-i cezîre*, yarımada. (M)

CEZİRE (EL—), Yakındoğu'da bölge, Diyarbakır yaylası ile Bağdat arasında; Mezopotamya'nın kuzey ve orta kesimini içine alır. Irak'a bağlı bölge, Cebel Sincar'ın güneyinde, çölsü ve tuzlu geniş bir yayla üzerinde uzanır; bu yaylayı Bedevîler aşarlar. Yukarı Cezire'nin Suriye'de kalan ovaları, Cebel Abdulaziz'i Toros'un bölgesinden ayıran yapısal çöküntünün kuzeyindedir. İran, Mezopotamya ve Doğu Suriye arasında geleneksel bir geçiş bölgesi olan Cezire'nin tarihi çok hareketli geçti, bu yüzden halkı çok karışıktır: kürtler, araplar, Türkiye'den göçen ermeniler ve Irak'tan göçen asurlular. Ekilebilir toprakların düzenlenmesi son yıllarda hızlandırıldı: tahıl (buğday ve arpa), pirinç ve pamuk tarımı. — Suriye'ye bağlı *Cezire ili*'nin idare merkezi *Haseçe*. (L)

CEZİRE (EL—), Sudan'da bölge, Beyaz Nil ve Mavi Nil arasında. Sulama yoluyle verimi arttırıldı; Sudan'ın en verimli tarım alanıdır. (L)

CEZKAZGAN, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, Karaganda ile Aral denizi arasında. Bakır ve manganez filizi işletmesi. Dökümevleri. Şehir bir çölde tamamıyle boş bir alanda yeni kuruldu. (L)

CEZL sıf. Bk. CEZİL.

CEZM i. (ar. *cezm*). *Esk.* Kesme. || Kesin karar verme. || Kesinlikle bilme veya anlama: *Ahali* [...] *onun Araplarla başa çıkamıyacağını cezm ile ondan yüz çevirmiş* (Cevdet Paşa). || Kur'an-ı Kerim'i kesin ve açık bir şekilde okuma. || Hattatların kullandığı bir çeşit kalem.

— DEY. *Esk. Azm ü cezm*. Bk. AZİM.

— Esk. gram. Arap gramerinde, muzari (geniş zaman) fiilinin sonundaki harekeyi düşürme. (Bk. ANSİKL.) || Harekesizliği göstermek için harfin üzerine konan küçük yuvarlağın adı.

— ANSİKL. Esk. gram. *Cezm*, sondaki harekenin âdeta «kesildiğini» belirttiğinden bu adı almıştır. Harekesiz kalan harf *meczum*'dur. *Ketebe* (yazdı) fiilinin *yektubu* (yazar) biçiminde *k* harekesiz ve sakindir. Bu fiil *yektub* veya olumsuz *lem yektub* (yazmadı) şeklindeyse, son *b*'lerin harekesiz bulunuşu cezm halidir.

◆ **Cezmen** zf. *Esk.* Kesinlikle: *Onun dâva-yı nübüvvetini cezmen tasdik eyler* (Cevdet Paşa).

◆ **Cezmetmek** geçz. blş. f. *Esk.* Kesinlikle anlamak, hükmetmek: *Ahmet Cemil kimden bahsedildiğini cezmetti* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Cezmi** sıf. *Esk.* Kesin karar ve niyetle ilgili. || İ. Erkek adı. (M)

Cezmi, Namık Kemal'in 11 fasıl 41 kısımlık tarihî romanı (1880). Yazarın tasarladığı ve Cezmi'nin asıl kahraman olacağı ikinci cilt yazılamamıştır. Roman XVI. yy.ın genel tasviri ile başlar. Osmanlı imparatorluğunun durumunu, Kırım ve İran saraylarını tanıtır, ikinci fasılda Cezmi'ye geçer. Osmanlı-İran savaşlarındaki çeşitli yiğitlikleri anlatılan Cezmi, Kırım hanı Âdil Giray ile dost olur. Esir düşen Âdil Giray'a şah kızı Perihan ile şahın karısı Şehriyar âşık olurlar; Âdil Giray da Perihan'ı sever. Kılık değiştirerek İran sarayına giren Cezmi, çeşitli entrikalardan sonra öldürülen Âdil Giray ile Perihan'ı yanyana gömer, yurduna döner. Kişilerin iyilik ve kötülük karşıtlıklarında tanıtıldığı bu romantik eser, teknikçe zayıf, üslûpça tutarsızdır. 1603 Ayaklanmasına (Zorba isyanı) katılan sipahi kâtibi Cezmi'nin asıl serüveni, yazılmasından vazgeçilmiş olan ikinci cilde kalmıştır. Üç devletin saray hayatı ile savaşlarını konu edinen eser, zaman unsurunu dikkate almaz; portreler olaylar dışında parça parça tanıtılır. (M)

CEZMÎ (Mehmed Abdülkerim), osmanlı şairi (İstanbul 1640-Diyarbakır 1692). Hoca Saadeddin Efendinin torunlarından Yahya Efendinin oğlu. Amcası Bahaî Efendinin, iki defa Rumeli kazaskeri olduğu (1647) sırada, mülâzimet aldı. Nisan 1657'de müderris oldu ve Manisalı Çelebi, Kasım Çelebi (1673), Ekmekçizade (aralık 1674) ve Sinan Paşa (ocak 1676) medreslerinde müderrislik yaptı. Kasım 1676'da, Bosna kadılığına gönderildi. Daha sonra, Belgrad (1682), Diyarbakır payesiyle Kayseri (1687) ve bilfiil Diyarbakır (1692) kadılıklarına tayin olundu. Son görev yerine geldiği sırada öldü. *Divan*'ı bulunamamıştır. (M)

CEZMÎ Kâtip, XVII. yy. sipahi isyancısı. 3 Ocak 1603 tarihinde, İstanbul'da, sadrazam Yemişçi Hasan Paşaya karşı ayaklanan sipahilerin kâtibiydi. 6 Ocak 1603'te, toplanan Ayak divanında, Hüseyin Halife ve Poyraz Osman adlı zorba reisleriyle birlikte sipahileri temsilen, doğruca Mehmed III'ün huzuruna çıktı. Devlet adamlarından şikâyet etti ve sadrazamın aleyhinde bulundu; hattâ padişahı bir süre baskı altında tuttu. Fakat Rumeli serhaddinden dönen ve 7 şubat 1603'te İstanbul'a gelen sadrazam Hasan Paşanın aldığı sıkı güvenlik tedbirleriyle isyan bastırıldı. Yeniçeriler sadrazamı destekledigi için sipahi topluluğu dağıldı. Poyraz Osman, Öküz Mehmed ve Gazzaz Ali ile Kurnaz Mehmed gibi daha bazı isyancılar öldürüldüler. Kâtip Cezmî, bir tabut içinde ve cenaze törenindeymişçesine ken-

Foto. LAROUSSE

dini Üsküdar tarafına geçirtti. Anadolu'ya kaçmak istedi. Fakat üzerindeki parayı almak isteyen hizmetkârları tarafından öldürüldü. (M)

CEZR i. Bk. CEZİR.

CEZRİYE i. (ar. *cezriyye*). Fels. *Esk.* Köktencilik. (M)

CEZÛB sıf. (ar. *cezb*, kendine çekme'den, *cezūb*). *Esk.* Kendine kuvvetle çeken, çok bağlayan. (M)

CEZULÎ (Ebu Abdullah Muhammed bin Süleyman), Şaziliye tarikatı şeyhi (Sus, ?-?, 1470). Berberî soyundandır. Genç yaşta Fas'a giderek tahsiline devam etti. Daha sonra Tanca, Mekke, Medine ve Kudüs'e seyahat ederek uzun süre kaldı. Fas'a döndükten sonra Şaziliye tarikatına girdi. On dört yıl halvete çekildi. İnzivadan çıktıktan sonra Asfî şehrine yerleşti. Müritlerinin sayısı o kadar çoğaldı ki, Asfî valisi Cezulî'yi sürgün etti ve daha sonra da zehirleterek öldürttü. Müritlerinden El-Sayyaf intikamını almak için isyan etti. Mürşidinin cesedini bir tabuta koyarak 20 yıl yanında gezdirdi ve etrafa dehşet saçtı. Sayyaf'ın öldürülmesinden sonra ceset defnedildiyse de bundan 77 yıl sonra Merakeş sultanı Ebu Abbas Ahmed, cesedi Merakeş'e getirterek adına bir türbe yaptırdı. Cezulî, tasavvufta derin bilgisi olduğu kadar iyi bir fıkıh âlimi idi. Tasavvufa dair *Delail-ül-Hayrat, Hızb-ül-Felâh* adlı eserleri vardır. (M)

CEZULİYE i. Şaziliye tarikatının on iki şubesinden biri. Kurucusu şeyh Ebu Abdullah bin Süleyman Cezulî'dir. (M)

CEZVE i. (ar. *cezve*). Genellikle kahve pişirmeğe yarayan, saplı, silindir şeklinde ufak kap. (M)

CEZVE i. (ar. *cezve*). *Esk.* Yarısı kesik odun. ‖ Kor. (M)

CEZZÂB sıf. (ar. *cezb*, kendine çekme'den, *cezzāb*). *Esk.* Kendisine çok çeken, çok cezbeden. (M)

CEZZÂR i. (ar. *cezre*, kasaplık davar'dan, *cezzār*). *Esk.* Deve kasabı. ‖ *Mec.* Gaddar, zalim kimse. (M)

CEZZAR AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Cezzar.*

CEZZİN. Bk. CEZİN.

Cf. kimyada *kaliforniyum*'un sembolü. (L)

C.F. (Ticarette kullanılan kısaltma; ing. *cost* [masraf] ve *fret* [taşıma] kelimelerinin baş harfleri). Malın değerinin ve kararlaştırılan yere kadar taşıma masrafının, kararlaştırılan fiyata dahil olduğu (sigorta giderleri hariç) satış çeşidi. (L)

C.F.R., A.B.D.'de oktan endislerinin belirlenmesi yolunda faaliyet gösteren komite. Tam adı: *Committee for Fuel Research.* (L)

C.G.S. (*santimetre* [*centimètre*], *gram, saniye* kelimelerinden milletlerarası kısaltması). 1881'de toplanan elektrikçiler kongresince kabul edilmiş fizik birimleri sistemi. Bu sistemdeki üç temel birim santimetre (uzunluk), gram (kütle) ve saniyedir (zaman). Bk. ÖLÇÜ *birimleri.* (L)

Ch, *hiperbolik kosinüs*'ün kısaltması. (L)

Ch, *Buhar beygiri*'nin sembolü. (L)

CHABAN-DELMAS (Jacques), fransız siyaset ve devlet adamı (Paris 1915). Maliye müfettişi, savaş yıllarında Direnme hareketlerine katıldı ve 1944 yıllarında rütbesi tuğgeneralliğe yükseltildi. Millet meclisi üyesi (1946), Bordeaux belediye başkanı (1947) oldu. Mecliste birçok kere sosyal cumhuriyetçiler grubuna başkanlık etti; 1951, 1956 ve 1958 seçimlerinde parlamentodaki yerini korudu. Devlet bakanı (1956), sonra Millî Savunma bakanı (1958) oldu. 1958'de 5. Cumhuriyetin ilk Millet meclisine başkan seçildi. 1962 ve 1967 seçimlerini Gironde milletvekili olarak kazandı ve her iki devrede Millet meclisi başkanı kaldı.
De Gaulle 27 nisan 1969 referandumunda «hayır» cevabı alarak çekilince Fransa cumhurbaşkanı seçilen Georges Pompidou, hükûmet başkanlığı görevini Chaban-Delmas'ya verdi. Kabinesini 22 haziran 1969'da açıklayan başbakan Chaban-Delmas'ın hükûmeti, 8 ağustos 1969'da, fransız frangını yüzde 12,5 oranında devalüe etti. (L)

CHABAS (Joseph), fransız bilgini, Eski Mısır dili ve kültürü uzmanı (Briançon 1817-Versailles 1882). Başlıca eserleri: *le Papyrus Magique Harris* (Sihirli Harris Papirüsü) [1861], *Notice du Papyrus Médical Ebers* (Tıbbî Ebers Papirüs Üzerine Tanıtma Yazısı) [1867]. (L)

CHABAS (Paul), fransız ressamı (Nantes 1869-Paris 1937). Usta bir portreci olduğu gibi, alaca karanlıkta denize giren genç kızları gösterir çeşitli resimler yaptı. (Mulhouse, Nantes, Tourcoing müzeleri ve devlet koleksiyonları.) [L]

CHABAUD (Auguste), fransız ressamı (Nîmes 1882-Graveson, Bouches-du-Rhône 1955). Eserlerinin bir kısmıyle fovistlere yaklaşır *(Yolculuk Hatıraları, Çıplaklar, Sirkler, Balolar, Kafe-konserler, Gece Vakti Paris). Peinture Pure* (Arı Resim), *Poésie Pure* (Arı Şiir) adlı eserleri yayımlandı. Paris'te, Art Moderne müzesinde eserleri vardır. (L)

CHABERT (Joseph Bernard, — markisi), fransız tümamirali ve astronomu (Toulon 1724-Paris 1805). Kıyı haritalarını çizmek üzere Amerika'ya ve Akdeniz'e yapılan birçok sefere katıldı. Hidrografi üstüne çeşitli incelemeler yaptı. (L)

CHABLAİS, Fransa'da kuzey ön Alplerde kütle, kuzeyde Leman gölü, güneyde Faucigny ve güneydoğuda Mont-Blanc kütlesi arasında; *Buet*'de 3 109 m. (L)

CHABORAS (veya **ABORAS**). Esk. coğ. Mezopotamya'da ırmak, Fırat'ın kolu. Bugün *Habur.* (L)

CHABOT (François), fransız din ve siyaset adamı (Saint-Geniez-d'Olt 1756-Paris 1794). Önce Kapüsen keşişi, sonra Gregorius papaz vekili ve Blois piskopos vekili oldu, yasama meclisine girdi, aşırı solcu tutumu ve saraya karşı düşmanlığıyle tanındı. Konvansiyon meclisine yeniden seçildikten sonra avusturyalı banker Junius Frey'in kız kardeşiyle evlendi ve iş hayatına atıldı. Compagnie des İndes şirketi rezaletine adı karıştığını itiraf ederek teslim oldu; Danton ve Camile Desmoulins ile birlikte yargılandı, ölüm cezasına çarptırıldı. (L)

CHABOT (Jean-Baptiste), fransız papazı ve doğu dilleri bilgini (Vouvray 1860-Paris 1948). *Corpus Inscriptionum Semiticarum* (Sami Yazıtları Külliyatı) adlı eserin hazırlanmasında çalıştı. Rahip Migne'nin *Patrologiae Cursus Completus* (Kilise Büyükleri Üstüne Toplu Bilgi) adlı eserini tamamlamak amacını güden *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*'u (Doğu Hıristiyan Yazarları Külliyatı) yayınını kurdu. Bu eserde doğulu hıristiyan yazarların orijinal metinleri latince tercümeleriyle birlikte verildi. Ayrıca bazı Doğu tarihlerini *(Chronique de Michel le Syrien* [Süryanî Mihael'in Tarihi]) çevirdi; süryanî ve ermeni dilleri ve edebiyatları üzerine çeşitli eserler yazdı. (L)

CHABRİER (Emmanuel), fransız bestecisi (Ambert 1841-Paris 1894). Piyanoya çalıştı, Semet ve özellikle Aristide Hignard'dan besteleme dersleri aldı. Melodileri: *İnvitation au Voyage* (Yolculuğa Çağrı) [1871], *Sommation İrrespectueuse* (Saygısız Uyarma) [1880], *Les Cigales* (Ağustosböcekleri), *l'Île Heureuse* (Mutlu Ada), *La Sulamite* (Sulam'lı Kız) adlı lirik sahne (1885), sololar ve kadınlar korosu için *Ode à la Musique* (Müziğe Övgü) [1890]. Piyano eserleri: *Pièces Pittoresques* (Pitoresk Parçalar) [1881], *Valses Romantiques* (Romantik Valsler) [1883], *Bourrée Fantasque* (Acayip Bourrée) [1891]. Orkestra eserleri: *Espana** (1882), *Habanera* (1885), *Joyeuse Marche* (Neşeli Marş) [1890]. Operaları: *l'Etoile* (Yıldız) [1877], *l'Éducation Monquée* (Eksik Kalan Eğitim) [1879], *Gwendoline* (1885), *le Roi Malgré Lui* (Zoraki Kral) [1887], tamamlanmadan kalan *Briséis* (1888-1892).
Chabrier'nin dehası çelişmelerle doludur, ama olağanüstü yoğunluktadır. Bazen zevksizliğe düşmekle birlikte, zaman zaman sanatın yüceliklerine ulaşır. Çağının fransız müzik okulunu büyük ölçüde etkiledi. (L)

CHABROL (Claude), fransız sinema yönetmeni (Paris 1930). Özellikle *Cahiers du Cinéma* adlı dergide tenkitler yazdı. E. Rohmer ile, Alfred Hitchcock üstüne ortak bir kitap yazdı. 1958'de yönetmen ve yapımcılığa başladı. İlk filmi *le Beau Serge* (Güzel Serge), *Yeni dalga* (Nouvelle vague française) adıyle anılan akımın öncüsü oldu. İkinci filmi *Les Cousins* (Amca Çocukları) [1959] ve üçüncüsü *A Double Tour* (İkili Oyun) [1959] ile senaryo ve oyuncuların yönetiminde kendine özgü keskin a-layıcı bir yeteneği olduğunu ortaya koydu. Bunların ardından *Les Bonnes Femmes* (İyi Kadınlar) [1961], *Les Godelureaux* (Acemi Çapkınlar) [1961], *l'Oeil du Malin* (Kötü Göz) [1961], *Ophélia* (1961), *Landru* (1962) adlı filimleri çevirdi. Sonra, daha çok para getirici yapımlara yöneldi. Bunlardan bazıları (msl. *Marie Chantal Contre Dr. Kah* [Marie Chantal Dr. Kah'a Karşı] 1965) yönetim bakımından başarısız sayılmaz. Chabrol, 1966'da daha kişisel konulara döndü. *La Ligne de Démarcation* (Sınır Çizgisi) ve *Le Scandale* (Rezalet) bunlardandır. Özellikle ikincisi, kamera tekniğindeki ustalık, burjuva çevrelerinin verilişindeki sertlikle büyük bir başarıya erişti. Eserlerini farsa yaklaştıran bir aşırılığa kaydığı da olur. 1967'de *La Route de Corinthe*'i (Korent Yolu) çevirdi. (L)

CHACABUCO, Şili'de (Santiago ili) köy, Santiago'nun kuzeyinde; 700 nüf. San Martin kumandasındaki amerikalı isyancılar, ispanyol ordusunu burada yendiler (12 şubat 1817). [L]

CHACHAPOYAS, Kuzey Peru'da şehir, Amazonas idare bölgesinin merkezi, orta Cordillera'da; 8 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

CHACHİAN (Emmanuel). Bk. ŞAŞYAN (Emanüel).

CHAC-MOOL, Toltek ve Mayalarda yağmur tanrısı. Yere yatmış, ayakları büyük olarak gösterilir. Kulaklarında dikdörtgen biçiminde süsler ve kelebek biçiminde bir göğüslüğü, kolunda ve topuğunda halkalar vardır. Karnı önünde birleşen ellerinde, içinde insan kalpleri bulunan bir kap tutar. (L)

CHACO veya **GRAN CHACO,** Güney Amerika'nın iç kısmında ova, Paraguay ve Arjantin'e bağlı (Bolivya, Chaco'daki topraklarının büyük kısmını kaybetti). Kuzeyde, *Kuzey Chaco*'da 600 metreyi bulan yükselti, güneyde Arjantin *Gran Chaco*'sunda 200 m'yi geçmez. Burası sıcak iklimli ve yarı kurak bir bölgedir: ortalamaları 400 mm ile 1 m arasında değişen yağışlar hemen buharlaşır veya gevşek toprakların altına süzülür. Hidrografya istikrarsızdır; yalnız Bermejo ve Pilcomayo nehirleri Paraguay'a ulaşır. Akarsuların büyük kısmı, bataklıklarda ve Mar Chiquita (Rio Dulce buraya boşalır) gibi iç çöküntü alanlarında kaybolur. Tuzlu topraklar yaygındır, ama sulamanın mümkün olduğu yerlerde pamuk ekimi yapılır. Yağışlı bölümlerde bitki örtüsünü palmiyeler meydana getirir. Doğudaki çeşitli quebracho'lardan oluşan kurakçıl orman batıya doğru yerini çalılara ve savanlara bırakır. Kuzeyde, Chaco halkı avcılık ve devşirmeyle geçinen kızılderililerden meydana gelir. Güneyde kızılderililer, Dulce nehrinin yıllık kabarmalarından yararlanarak sulama ile tarım yapardı; bu teknik İspanyollar tarafından yeniden ele alındı, ama sömürge devrinde herşeyden önce hayvancılığa önem verildi. Yavaş yavaş sürekli tarım (özellikle Santiago-Resistencia demiryolu boyunca, pamuk) gelişti. Petrol araştırmaları iyi sonuçlar verdi (Arjantin'deki Campo Duran kuyuları).
— Arjantin'de *Chaco ili;* 661 000 nüf. (L)

CHACON (Alonso), ispanyol dominiken rahibi (Baeza, Jaen 1540-Roma 1599). Kutsal Kitap öğretmeni ve hıristiyan arkeolojisi bilgini. *Historia de los Papas* (Papalık Tarihi) adlı bir kitap yazdı. (L)

CHACONNE veya **ŞAKON** i. (isp. *chacona*'dan fr. k.). XVI. yy. sonunda İspanya'da ortaya çıkan, Meksika'dan doğduğu sanılan dans.
— ANSİKL. Kastanyetlerin eşlik ettiği üç vuruşlu ve çok canlı *chaconne* dansı, Fransa'da, Louis XIII'ün saray balesi ile bazı sahne danslarında (Lully'nin operaları) oldukça ağır bir saray dansı halini aldı. XVII. ve XVIII. yy.larda chaconne, söylenen (Monteverdi, Purcell) veya çalınan biçimleriyle (L. Couperin, Pachelbel, Buxtehude, Händel, Bach) italyan tipi bir *ostinato** üzerine kurulu veya fransız tipi rondoya uyar bir çeşitleme süiti niteliği kazandı. Çoğu zaman *passacagla** ile karıştırılır. (L)

CHACON Y CALVO (José Maria), kübalı

cezayir menekşesi

Foto. LAROUSSE

bilgin (Santa Maria del Rosario 1893). Hukuk, felsefe ve edebiyat doktoru. Madrid'de elçilik kâtipliği yaptı. Edebiyat, sömürge tarihi, metodoloji konularında eserler yazdı, sömürgecilik hareketini tenkit etti. Kültürün tarafsızlığını savundu. (L)

CHACORNAC (Jean), fransız astronomu (Lyon 1823-Villeurbanne 1873). Önce Marsilya rasathanesinde astronom yardımcısı oldu, birçok gök cismi keşfetti, güneş lekeleri ile ilgilendi ve ay sirkleri ile ilgili bir faraziye ileri sürdü. Başlıca eseri: *Atlas Écliptique* (Ekliptik Atlas) [L]

CHABRIER

Chaco savaşı, 1879'dan 1913'e kadar imzalanmış beş antlaşmaya rağmen, 1928'den 1929'a ve 1932'den 1935'e kadar çatışma konusu olmakta devam eden Chaco çölü arazisi için, Bolivya ile Paraguay'ı karşı karşıya getiren anlaşmazlık. Yer altında petrol bulunmak ihtimali iki memleket arasında silâhlı bir çatışmaya yol açtı (1928-1929), fakat savaş ancak 1933'te ilân edildi. Dağlı Bolivyalıların iklime alışamamaları, ulaşım zorlukları v.b. sebeplerle uzun süre üstünlüğü elde tutan Paraguay, sonunda mütarekeyi (12 haziran 1935) ve Kuzey ve Güney Amerika devletlerinin baskısıyle nispeten lehine bir barışı kabul etmek zorunda kaldı (temmuz 1936, Buenos Aires konferansı). Barış şartlarını yetersiz sayan taraflarda beliren hoşnutsuzluk (hakem kararına göre yapılan taksimin reddi) her iki ülkede de askerî hükûmet darbelerine yol açtı (Paraguay'da şubat 1936, Bolivya'da mayıs 1936). Mayıs 1937'de Paraguay'ın işgali altındaki Chaco'da bir kısım arazinin tarafsız bölge haline getirilme teşebbüsü, bu ülkede albay Rafael Franco'nun diktatörlük rejiminin yıkılmasına yol açtı. (L)

CHACRARAJU, Peru Andlarında dağ, Cordillera Blancha'da; 6 100 m. Zirveye ilk çıkışı, 31 temmuz 1956'da fransız dağcıları yaptılar (L. Terray'ın yönetiminde Davaille, Gaudin, Sennelier, Souriac ve isviçreli Jenny); heyette M. Martin de vardı. Bu tırmanış, kar ve buz yamaçlarının sarplığı yüzünden çok güç oldu. İkinci tırmanışı değişik bir yoldan, M.L. Ortenberger yönetiminde bir amerikan heyeti gerçekleştirdi. (L)

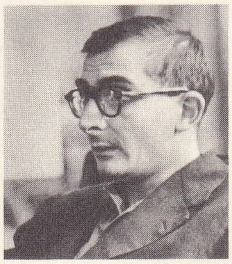

CHABROL

CHACTA'LAR. Bk. CHOCTOW'LAR.

CHACTİDAE çoğl. i. Akrep familyası. Yürüme ayaklarının topuk kısmında iki mahmuz bulunur. Yan gözleri çoğu zaman belirgindir. (L)

CHADDERTON, Büyük Britanya'da (Lancashire) sanayi merkezi, Oldham'ın batısında; 32 500 nüf. Dokuma (pamuk iplikçiliği) sanayii; elektrik malzemesi. (L)

CHADWİC (sir Edwin), ingiliz reformcusu (Longright, Manchester yakınları 1800-East Sheen, Surrey 1890). Bentham'ın izleyicisi olarak Fakirler* kanunu komisyonunda çalıştı ve halk kitleleri üzerinde bir baskı aracı olan bu kanunu 1834'te değiştirtenlerden biri oldu. Bundan sonra Chadwic sağlık meselelerine yöneldi. Medenî haklara dair 1837 tarihli kanundan faydalanarak, ölüm sebepleri konusunda geniş bir araştırma yaptı; yürüttüğü kampanya sonunda halk sağlığı konulu bir kanun kabul edildi (1848) ve kurulan sağlık dairesinin başına Chadwic getirildi. (L)

CHADWİCK (sir James), ingiliz fizikçisi (Manchester 1891). Öğrenimini, Rutherford'un öğrencisi olarak Manchester üniversitesinde Almanya'da yaptı; Birinci Dünya savaşında orada göz hapsine alındı. 1919'dan 1935'e kadar Cambridge'te çalıştı; değişik nükleer fizik problemlerini, özellikle çekirdeklerin yüklenmesini ve elementlerin, alfa ışınlarıyle, sunî parçalanmasını inceledi. 1923'te, Cavendish laboratuvarı araştırmalar bölümü müdür yardımcısı, 1927'de Royal Society üyesi oldu; 1935'te Liverpool üniversitesi fizik kürsüsüne geçti ve İkinci Dünya savaşında, Los Alamos'taki ingiliz atom araştırmalarını yönetti, daha sonra Cambridge'te bir kolejin müdürlüğüne getirildi (1948). Döteryumun gama ışınlarıyle parçalanmasını sağlayarak nükleer fotoelektrik etkiyi buldu. 1932'de nötronun yapısını keşfetti ve 1935 Nobel fizik ödülünü kazandı. (L)

CHAC-MOOL
(Mexico müzesi)

CHAENİCHTHYS i. Kerguelen adaları civarında, yüzey sularda yaşayan deniz balığı. Diğer bütün omurgalı hayvanlardan ayrılan bir özelliği vardır: kanı hemoglobinsizdir. (Hemen hemen saydam olan bu balık, çok yoğun bir deri solunumu yaptığı için oksijenin kanla taşınmasına pek ihtiyaç kalmaz. Kan dolaşımı çok hızlıdır. Hayvan soğuk ve bol havalı sularda yaşar; fazla hareket etmez; arada sırada iri bir av yakalamakla yetinir.) [L]

CHAENOMELES i. Parlak çiçekli çalı bitkisi. Küçük bir elmaya benzeyen meyvesi sarımsı yeşildir. Avrupa'da *japon ayvası* da denir. (Gülgillerden.) [L]

CHAENOSTOMA i. (yun. *khainein*, aralamak ve *stoma*, ağız'dan). Aslanağzıgillerden bitki cinsi. Hemen hepsi Afrika'da yetişen yüz kadar türü vardır. *(Chaenostoma hispidum*, Kap'ta yetişen bir ağaççıktır. Gene Kap'ta yetişen *C. fastigiatum* ve *C. polyanthum* süs bitkileridir.) [L]

CHAEREAS. Bk. CASSİUS CHAEREAS.

CHAEROCAMPA i. Sfenks cinsi kelebek. Tırtıllı başını ve ilk iki halkasını içeri çekebilir; bu haliyle bir domuz yavrusunu andırır.

— ANSİKL. *Chaerocampa* (veya *Hippotion*) *celerio* Güneybatı Avrupa'da bulunur. Tırtılı yoğurt otu üzerinde yaşar. *C.* (veya *Pergesa*) *elpenor* [asma sfenksi], bazen zararlıdır. Pulkanatlıların *sphingidae* familyasından. (L)

CHAEROMON Naukratis'li, M.S. I. yy.da yaşamış Naukratis'li yazar. Mısır hiyerogliflerine ait bir kitap yazdı. Zamanımıza ulaşmayan bu kitaptan, sonraki yazarlar bahsetmekte ve örnekler vermektedirler. Bunlardan Chaeromon'un çok isabetli görüşleri olduğu ve Mısır hiyerogliflerini okuyup anladığı sonucu çıkarılmaktadır. (M)

CHAEROPHYLLUM i. (yun. *khainein*, sevinmek ve *phylion*, yaprak'tan). Frenk maydanozunun ilmî adı. Pekçok türü vardır. Çitlerde, demiryolu kenarlarında, gölgeli kıyılarda biter. (Maydanozgillerden.) [L]

CHAETODERMA i. (yun. *khaitê*, uzun yele ve *derma*, deri'den). Solucan biçiminde deniz hayvanı. Kalın derisinin altında kireç iğneciklerden yapılmış sıkı bir tabaka vardır. Kuzey denizinde taşların altında yaşar. Fakat orada bile çok azdır. (Yumuşakçalar sınıfının *amphineura* takımının, *aplacophora* alttakımına bağlı *chaetodermatidae* familyasının tek cinsidir.) [L]

CHAETODON i. Bk. KILLIDİŞLİ BALIK.

CHAETODONTİDAE çoğl. i. Bk. KILLIDİŞLİGİLLER.

CHAETOMYS SUBSPİNOSUS i. Kemirgen memeli hayvan. Ağaçlarda yaşar. Kuandu'ya benzer. Vücudu kısa ve sert dikenlerle kaplıdır. Kuzey Brezilya'da bulunur. (L)

CHAETOPTERUS i. Çok kıllılardan yerleşik halkalı solucan. Üç ayrı kısım halindeki gövdesinin çok garip bir görünüşü vardır. (Bütün Avrupa denizlerinde bulunan bu hayvan parşömen görünüşünde bir boru yaparak onun içinde yaşar; çok fosforışıldır; alkolde eriyen yeşil bir boya maddesi taşır. *Chetopteridae* familyasının örnek tipi.) [L]

CHAETOSOMA i. (yun. *khaitê*, uzun yele ve *soma*, ağız'dan). İpsilere yakın deniz solucanı. Belirli olan başında, yarım taş şeklinde hareketli çengeller vardır. Karın kılları diktir. (L)

CHAETURA i. Çok uzun kanatlı, kısa kuyruklu sağan türü. Tüylerinin ucu sivri ve serttir. Avrupa hariç, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşar. (Sağangillerden.) [L]

CHAFARİNAS, Fas'ın Akdeniz kıyısında küçük takımada; denize doğru uzantısını meydana getirdiği Agua burnuyle birlikte, Maluya'nın batısındaki kıyının en elverişli barınağıdır. 1848'de İspanya tarafından işgal edildi; İspanyol hükûmeti burada bir cezaevi kurdu. (L)

CHAGALL (Marc), rus asıllı fransız ressamı (Vitebsk 1887). Akademik bir ressamdan ders aldıktan sonra 20 yaşında önemli ilk tablosunu yaptı *(Ölüm)*. St. Petersburg İmparatorluk Güzel Sanatlar okuluna girdi, orada Léon Bakst ile çalıştı. Rus Millet meclisinde milletvekili olan Vinaver, İtalya veya Fransa'ya giderek öğrenimine devam etmesini teklif etti. Chagall Paris'i seçti (1910), orada Delaunay, La Fresnaye, Modigliani, Canudo, Salmon, Apollinaire ve *Poèmes Élastiques* adlı eserini resimleyeceği şair Blaise Cendrars ile tanışarak arkadaş oldu. Öncü sanat hareketlerinin etkisi altında memleketinin hatıralarına da bağlı kaldı, çeşitli kompozisyonlarında onları canlandırdı *(Ben ve Köyüm, Evlilik* [1910], *Yedi Parmaklı Sanatçı, Rusya'ya* [1912], *Haham, Şehrin Üstünde, Nişanlıma)*. 1914'te Berlin'de açılan ve 1908'den beri onun yaptığı tabloların büyük kısmını kapsayan bir sergi, Alman anlatımcılığının doğuşuna büyük ölçüde yardım etti.

Savaş çıktığı zaman Chagall Rusya'daydı. 1917'de Sovyet hükûmeti, onu Vitebsk'te sanat işleri komiseri yaptı, Chagall orada bir devlet akademisi kurdu. 1919'da Musevî Sanat tiyatrosunun müdürü Granovski, dekorlar ve tiyatronun fuayesi için resimler istedi. O da kendi hayatını canlandıran tablolar yaptı.

1922'de Berlin'e gitti, orada kitapçı Cassirer ilk gravürlerini yayımladı. Sonra Paris'e yerleşti. Sanatı, o sıralarda pek dikkati çekmeyen hayalci ve halkçı özellikler gösteriyordu: çiçek resimleri, Fransa manzaraları çizdi, karısının ve kızının sayısız portrelerini yaptı. Ambroise Vollard, ondan Gogol'ün *Ölü Canlar*'ı ve Kutsal Kitap için ofortlar, La Fontaine *Masallar*'ı için de yüz tane guvaş istedi. İlk defa 1911'de katıldığı Bağımsız Ressamlar sergisine resim vermeğe devam etti ve 1924'te Paris'te ilk toplu sergisini açtı; ikinci sergisi iki yıl sonra New York'ta açıldı. Kutsal Kitap'ın resimlerini hazırlamak üzere Filistin'e gitti (1931), sonra Polonya'yı ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerini dolaştı. Bu dönemdeki eserlerinin önemlileri *Sirk* (1926), *Eiffel Kulesinde Evlenenler* (1928), *Gelinin İskemlesi* (1934), *Kemancı*'dır (1939). 1941'de A.B.D.'ye gitti. Orada bale dekor ve kostümleri yaptı *(Ateş Kuşu*, 1945). 1948'de Fransa'ya döndü ve önce Orgeval'e, sonra Vence'a yerleşti. Vallauris'de seramik çalışmalarına başladı.

1950'den sonraki başlıca eserleri: Assy kilisesi için yaptığı büyük seramik: *Kızıl Deniz'den Geçiş*, aynı yerde ilk iki vitrayı; Metz katedralinin vitrayları, Paris operasındaki *Daphnis ve Chloé* bale temsilinin dekorları ve kostümleri, Kudüs sinagogu için vitraylar, *Dag Hammarskjöld'ün Hatırasına Vitray* (New York), Paris operasının tavan resimleri (1964), New York Metropolitan operası için duvar resimleri. Sanatçının devlete verdiği resimleri koymak için 1966'da Nice'de bir pavyonun temelleri atıldı. Eserleri Paris'te Art Moderne müzesinde, Avrupa ve Amerika'nın belli başlı müzelerinde yer almaktadır. (L)

CHAGAS (Carlos), brezilyalı hekim (Oliveira 1879-Rio de Janeiro 1934). Osvaldo Cruz enstitüsü müdürüyken kendi adıyle anılan Chagas hastalığının etkeni *Tripanozoma Cruzi*'yi buldu. (L)

CHAGAS (Manuel PİNHEİRO), portekizli yazar ve siyaset adamı (Lizbon 1842-ay.y. 1895). Eserleri arasında, tarihî değerleriyle önde gelenler şunlardır: *El Poema de la Juventud* (Gençliğin Şiiri) [1864], *La Heredera de Val Flor* (Val Flor'un Kadın Mirasçısı) [tiyatro eseri, 1869], *Histoira de Portugal* (Portekiz Tarihi) [12 cilt]. (L)

Chagas hastalığı, böceklerin (triatomalar) dışkıları ile geçen bir çeşit amerikan tripanozomiyazı. Chagas hastalığı ateş, yüzde ödem, bezlerde şişlik ve tiroit iltihabıyle kendini belli eder. Hastalık kalbe vurduğu zaman ölüme sebep olabilir. Tedavi özellikle önleyicidir (triatomalarla savaş). (L)

Foto. Lane-Rapho, Sirman-Press, Briquet (LAROUSSE)

CHAGOS, Hint okyanusunda mercan takımadaları, Maldiv adalarının güneyinde, Mauritius adalarına bağlı; 1 048 nüf. Hindistancevizi ağaçları. (L)

CHAGRES, Orta Amerika'da akarsu, eski Chagres şehri yakınında, Karayipler denizine dökülür; 130 km. Panama kanalında bu akarsudan faydalanılmıştır. (L)

CHAİLLEY (Jacques), fransız müzik bilgini ve bestecisi (Paris 1910). Doktora yaptı, Sorbonne üniversitesinde müzik tarihi profesörü oldu. Kitapları *Histoire Musicale du Moyen Age* (Ortaçağ Müziği Tarihi) [1950]; *La Musique Médiévale* (Ortaçağ Müziği) [1951], *Traité Historique d'Analyse Musicale* (Müzik Analizinin Tarihî Yönden İncelemesi) [1951], *L'Ecole Musicale de Saint-Martial* (Saint-Martial Müzik Okulu) [1960], *Les Passions de J.S. Bach* (J. S. Bach'ın Pasyonataları). [L]

CHAİLLEY (Joseph), sonra **Chailley-Bert** adını aldı, fransız iktisatçısı ve siyaset adamı (Auxerre 1854-Paris 1928). Sömürge meseleleri uzmanı. Karşılaştırmalı sömürgeleştirme sistemlerini inceleyen kurullarda görev aldı. Eserleri: *La Colonisation de l'İndochine* (Çinhindi'nin Sömürgeleştirilmesi) [1829], *Les Hollandais à Java* (Cava'da Hollandalılar) [1900], *l'İnde Brittannique* (İngiliz Hindistanı) [1900], Léon Say ile birlikte *Dictionnaire D'Économie Politique* dergisini (İktisat Sözlüğü) [1890 - 1894] yönetti. Bundan başka sömürgeler ve iktisatla ilgili birçok dernek kurdu, dergiler çıkardı. 1906'da Vendée'den milletvekili seçildi. (L)

Chaillot sarayı, Paris'te, anıt niteliğinde yapı; planları J. Carlu, Boileau ve Azéma tarafından yapıldı. Büyük bir revaktan başka, Sen nehrine hâkim taraçası vardır; Trocadéro sarayının eski kanatları olan, yarım çember şeklinde iki yapı arasında yer alır. Musée des Monuments Français (Fransız Anıtları müzesi), Musée des Arts et Traditions Populaires (Halk Sanatları ve Gelenekleri müzesi), Musée de l'Homme (İnsan müzesi), Musée de la Marine (Denizcilik müzesi) ve Théâtre National Populaire (Millî Halk tiyatrosu) Chaillot sarayındadır. (L)

CHAİN (Ernst Boris), ingiliz fizyoloji bilgini (Berlin 1906). Oxford'da kimyasal patoloji profesörü, enzimler ve biyolojik olarak aktif maddelerin ayrışması üzerine araştırmalar yaptı. Penisilin'in bulunmasında çalıştığı Florey ve Fleming ile birlikte, 1945 Nobel fizyoloji ve tıp ödülünü kazandı. (L)

CHAİTOPHORUS i. (yun. *khaitê*, uzun yele ve *phoros*, taşıyan'dan). Çeşitli ağaçlarda yaşayan bitki biti. *(Chaitophorus aceris* yalancı çınar ağaçlarının yapraklarını verniğe benzeyen salgısıyla sıvıyarak onların zamanından önce düşmesine sebep olur. Eşkanatlıların *aphididae* familyasından.) [L]

CHAKİRİS (George), amerikalı dansçı ve sinema oyuncusu (Norwood, Ohio 1934). Sanat hayatına 1954'te müzikal bir filim olan *Noël Blanc* (Beyaz Noel) ile başladı. J. Robbins'in müzikli komedisi *Batı Yakasının Hikâyesi*'nde (West Side Story) [1957] Riff rolünde oynadı, daha sonra filmini çevirdi (Bernard rolü) [1961]. 1967'de, Jacques Demy'nin müzikli filmi *Tatlı Günler*'de (Les Demoiselles de Rochefort) çok beğenilen sanatçılardan biri oldu. (L)

Chalara hastalığı, Chalara cinsinden bir mantarın *(Chalara pyogenes)* organizmada gelişmesiyle ortaya çıkan deri hastalığı.

— ANSİKL. *Chalata hastalığı* deri altında ufak yumrularla belirir; ayrıca eklem ağrıları görülür. Deri altındaki yumrular yumuşayınca pek de koyu olmayan bir irin çıkarır; bu irinde bol miktarda mantar bulunur. Hastalık potasyum iyodürle tedavi edilir. (L)

CHALATENANGO, Kuzey Salvador'da şehir, idare bölgesi merkezi; 5 000 nüf. — Chalatenango idare bölgesi, 129 100 nüf. (L)

CHALCİDES i. Akdeniz bölgesiyle Güneydoğu Asya'ya has seps* *(Chalcides striatus)* ile diğer çok küçük ayaklı kertenkelelerin cins adı. (Skinkgillerden.) [L]

CHALCİDİA. Bk. KHALKİS.

CHALCİDİCE. Bk. HALKİDİKYA veya KHALKİDİKE.

CHALCİDİDAE çoğl. i. Zar kanatlı delici böcekler familyası. Böcek yiyici çok küçük böcek türlerini kapsar. Bazıları kanatsızdır. Parlak esmer veya yaldızlı renkte olan bu böcekler daima öteki böceklerde asalak yaşar.

— ANSİKL. Bu familyadaki böcekler yumurtalarını, pulkanatlı, zarkanatlı, iki kanatlı böceklerin kurtçuklarının veya yumurtalarının içine bırakır. (L)

CHALCİDİUS, yeni Eflatun'cu filozof (M. S. IV. yy.). Eflatun'un *Timaios* adlı diyalogu üstüne latince bir yorum yazdı. Bu eser ortaçağ düşüncesini büyük ölçüde etkiledi. (L)

CHALCİS i. *Stratiomys* cinsi sineklerin suda yaşayan kurtçuklarında bulunan asalak böcek. (Zarkanatlıların *chalcididae* familyasının örnek tipi.) [L]

CHALCOİDES i. Yaldızlı veya bakırımsı yeşil renkte güzel bitki biti. Söğüt ve kavak ağaçlarında yaşar. *(Chalcoides aurata,* söğütlerde çok görülen, göğsü zümrüt gibi parlak bir böcektir. Kurtçuğu yaprakları kemirir. Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

CHALCOPHORA i. Madenî renkte iri böcek. Üzeri yemiş köpüğü görünüşünde tüycüklerle kaplıdır.

— ANSİKL. Örnek türü *Chalcophora mariana* çamlara saldırır; kurtçukları ağacın gövdesinde elips kesimli delikler açar. Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından. (L)

CHALCOSOMA i. Çok büyük domuzlan böceği. Parlak esmer renktedir. Erkeğin göğüs kısmında üç tane uzun boynuzcuk vardır. Dişisi donuk esmerdir, boynuzcuğu yoktur. *(Chalcosoma atlas* ve benzerleri İndonezya, Malezya bölgelerinde yaşar. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

CHALCUS i. Yaklaşık olarak 0,071 gr gelen, eski bir Roma kütle ölçüsü. (Bk. ÖLÇÜ *birimleri.)* [L]

CHALEUR koyu, Kanada'da, Saint-Lawrence körfezinde koy; Gaspé yarımadasının güneyinde, körfez ile New Brunswick arasında Restigouche ırmağı bu koya dökülür. (L)

CHALGRİN (Jean), fransız mimarı (Paris 1739-ay.y. 1811). Servadoni'nin gözde öğrencisi, Roma büyük ödülünü aldı (1758). Paris'teki Luxembourg sarayının mimarıdır. Chalgrin, Saint-Philippe du Roule için (1774 -1784) eski hıristiyan kiliselerini örnek aldı: bir dikdörtgeni üç kısma bölen iki sıra ion tarzı sütun. Etoile meydanındaki Arc de Triomphe'un planı da onundur. (L)

CHALİAPİNE (Feodor). Bk. ŞALYAPİN (Feodor İvanoviç).

CHALİCODOMA i. (yun. *khaliks, -ikos,* çakıl ve *doma,* ev'den). Yalnız yaşayan kara arı. Duvarların ve kayalıkların dibine, çakıllı, kumlu, gevşek topraklara yuva yapar.

— ANSİKL. Yuvaları bölmelidir. Her bölümde bir kurtçuk ve ballı bir macun bulunur. Bu yuvaların yumurtkan iri olanları vardır. Zarkanatlıların arıgiller familyasından. (L)

CHALİCOTHERİDAE çoğl. i. (yun. *khaliks, -ikos,* çakıl ve *therion,* vahşi hayvan'dan). Tek parmaklı fosil memeli hayvanlar familyası. Parmak kemikleri basıktı. Ucunda bugünkü dişsizlerinki gibi çift çengelli tırnakları vardı. (Başlıca türleri: *Chalicotherium, macrotherium.* Üçüncü zaman katmanlarında bulunur.) [L]

CHALİNA i. Telli sünger. İskeleti sünger tellerinden yapılmış dikdörtgen bir ağ biçimindedir; içinde tek sıra halinde iğnecikler bulunur. (Avrupa, Avustralya ve Hint denizlerinde 100 m'ye kadar derinliklerde yaşar.) [L]

CHALK RİVER, Kanada'da (Ontario), sanayi merkezi, Ottawa kıyısında; 1 000 nüf. Araştırmada kullanılan atom reaktörleri. (L)

CHALK STREAM [çolk strim] i. (ing. *chalk,* tebeşir ve *stream* akıntı). Tebeşirli ovalarda akan, sularında alabalık yaşayan nehirler için kullanılan terim. (L)

CHALLAN (Henri), fransız bestecisi (Asnières 1910). Müzik öğrenimini, Gallon ve Busser kardeşlerle birlikte Paris konservatuvarında yaptı. Büyük Roma ödülünü ikincilikle kazandı (1936), sonra konservatuvara armoni öğretmeni oldu (1948). Besteci yanıyle, Gabriel Fauré tarzını devam ettirir. Eserleri: iki senfoni, piyano ve orkestra için iki konçerto, keman, arp ve saksafon için konçertolar, yaylı çalgılar için bir dörtlü ve bir opera: *Jorgen.* Eğitici olarak da *Théorie de la Musique* (Müzik Teorisi) adlı bir eser yazdı. (L)

Challenger, ingiliz yelkenlisi; 1872-1876 yılları arasında dünya çevresinde büyük, ilmî bir sefer yaptı. Challenger'in seferinden sonra Sprey, yolculuğu bütünüyle anlatan bir eser yazdı; ayrıca sefer sırasında yapılan incelemelerde elde edilen sonuçlar birçok ilmî esere malzeme sağladı. *Challenger-II* adlı bir başka gemiyle de 1950-1952 yıllarında ikinci bir sefer yapıldı; bu seferde özellikle fizikî okyanusbilim araştırmaları üzerinde duruldu. (L)

CHALMERS (James), iskoçyalı misyoner ve kâşif (Ardrishaig, Argyll 1841-Goaribari adası 1901). Yeni Gine'nin güney kıyısını (1878), aynı bölgede başarılı bir gezi sırasında (1879) Lalokiedi ırmağı havzasını ve bazı akarsuları keşfetti. Chalmers'i yamyamlar yedi. (L)

CHALMERS (Thomas), iskoçyalı protestan rahibi (Anstruther 1780-Edinburgh 1847). Knox'tan sonra İskoçya'da Protestanlığın en ünlü kişisi oldu. Edinburgh'da rahip ve profesör olarak kiliseyi hararetle savundu, öğretimi ve sağduyusu ile kiliseyi sosyal sorunları çözme görevine çağırdı. Kilisenin bağımsızlığını koruma kaygısıyle, 18 mayıs 1843'te Bağımsız İskoçya kilisesini kurdu. (L)

CHALMETTE, A.B.D.'de (Louisiana) bölge, Mississippi kıyısında, New Orleans'ın aşağı kesiminde. Alüminyum metalürjisi. Petrol arıtılması. Jackson 1815'te İngilizleri burada yendi. (L)

CHALON-SUR-SAÔNE, Fransa'da, Saône-et-Loire idare çevresinin merkezi; 45 933 nüf. Elektrik âletleri, lokomotif yapımı; kimya ve gıda sanayii; fotoğraf filmi; camcılık. 234 Milyon vat gücünde yeni termik santral. (L)

CHALONS-SUR-MARNE, Fransa'da, Marne idare çevresinin merkezi, Paris'e 160 km, Champagne'da; 45 384 nüf. Sanayi merkezi: Elektrotlar; kâğıt fabrikası; dökümevi; besin (biracılık, köpüklü şaraplar, un fabrikaları) sanayii, müzik âletleri yapımı. (L)

CHALYBES yun- **Khalybes.** Bk. HALİB'LER.

CHAM, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Tuna'nın kolu Regen kıyısında: 9 500 nüf. Bavyera ormanı bölgesinin öğretim ve iktisat merkezi. Optik sanayii. Gotik üslûbunda bileşik binası ve kilise. (L)

CHAM (Amédée DE NOÉ), fransız desinatörü (Paris 1819-ay.y. 1879). Fransa senato üyesi kont Louis DE NOÉ'nin oğlu. DE NOÉ takma adıyle *Charivari* dergisinde birçok eğlenceli resim yayımlandı. (L)

CHAMA i. İkiçenetli deniz yumuşakçası. Sıcak denizlerde (Akdeniz, Kızıldeniz, Hint okyanusu, Büyük okyanus, Çin denizi, Antiller v.b.), çoğu zaman mercan resiflerinde yaşar. İstiridyeler gibi çenetlerinden biriyle bir yere tutunur.

— ANSİKL. *Chama*'nın kabuğu düzensiz, kalın, tepe kısmı iyice kıvrık, kenarları keskin dişlidir. Kuvvetli bir menteşesi, ayrıca bir dış bağı vardır. Çok sağlam olan kabuğunun üzerinde keskin levhacıklar veya uzun dikenler bulunur. Az çok parlak renklidir. *Chamidae* familyasının örnek tipi. (L)

CHAMAECYPARİS i. Kozalaklı bitki türü. Asya ve Amerika'da yetişir. Kerestesi makbuldür. Gösterişli olduğu için Avrupa'da bahçelerde yetiştirilir. (Çamgillerden.) [L]

CHAMAEDOREA i. Telek yapraklı palmiye. Amerika'da yetişir. Evlerde süs bitkisi olarak kullanılır. (L)

CHAMAELEON i. Bukalemun* takımyıldızının latince adı (kısaltması *Cha).* [L]

CHAMAEROPS i. Kuzey Afrika'da yetişen küçük hurma ağacı. Yapraklarından deniz sazı denilen dayanıklı bir ip yapılır. (L)

CHAMAESİPHONALES çoğl. i. Mavi suyosunları takımı. Sık ve kalın suyosunlarını

sir James CHADWICK

«Yeşil Kemancı», 1918 (Guggenheim müzesi, New York)

Marc CHAGALL

kendi portresi

Foto. İngiliz basın bürosu, Giraudon, Rep (LAROUSSE)

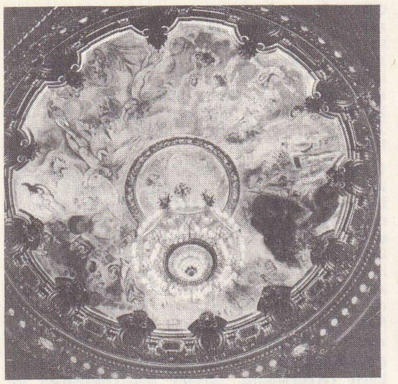

CHAGALL
Paris Opera binasının tavanının tümü ve detay

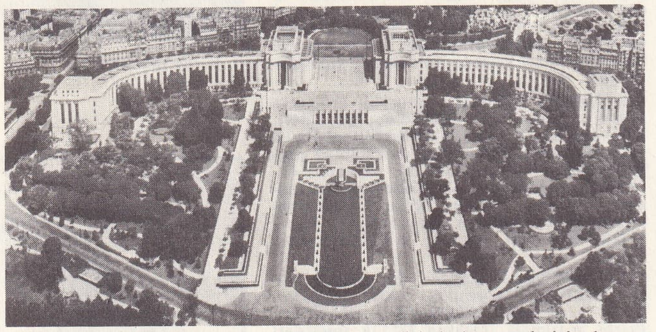

Chaillot sarayı

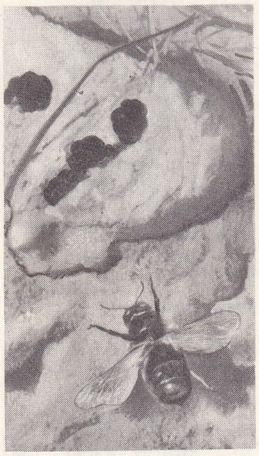

chalicodoma

kapsar. Bazı türleri, barınmak için hayvan kabuklarını ve kayaları delecek güçtedir. (L)

CHAMARTİN DE LA ROSA, Madrid'de (İspanya) kenar mahalle, Burgos yolu kenarında; 100 000 nüf. Osuna dükünün eski sarayı. Çeşitli sanayi. (L)

CHAMAVİ, alm. **Chamaven.** Germanya'da halk. M.S. IV. yy.da Ren ağzı kuzeyinde, Hollanda'nın deniz seviyesinden alçak topraklarında yaşarlardı. İmparator Julianus ve Arbogastes tarafından birçok kere yenildikten sonra ortadan kalktılar. (L)

CHAMBELLAN i. Bk. ŞAMBELLAN.

CHAMBERLAİN (Arthur *Neville)*, ingiliz siyaset ve devlet adamı (Edgbaston, Birmingham 1869-Westbourne, Birmingham 1940). Austen Chamberlain'in üvey kardeşi. 1918'de muhafazakâr partiden mebus seçildi. Çeşitli hükûmet görevlerinde usta bir yönetici olduğunu gösterdi. Baldwin'in başlıca yardımcılarından biri sıfatıyle 1924'te partinin kaynaşmasında etkili oldu. 1931'de maliye bakanlığına geçti. İktisadî durumun bozukluğu karşısında devleti, bu alanda birtakım reform çabasına yöneltti ve babasının en çok üzerinde durduğu tasarılardan birini gerçekleştiren Ottawa antlaşmalarının hazırlanmasına katıldı (1932). Aynı şekilde toplumsal reformların yürütülmesinde de payı oldu. 1937'de Baldwin'in yerine başbakanlığa geçti. Fakat o sıralarda Avrupa tehlikeli bir siyasî gerginlik dönemine girmişti. Chamberlain, bir yandan, hızla silâhlanma çabasına önem verirken, öte yandan da haklı gördüğü istekleri yerine getirerek barışı mümkün olduğu kadar sürdürmeye çalıştı. 1938 Eylülünde alman-çek buhranı patlak verince, Chamberlain bütün gücünü uzlaştırma yolunda harcadı, Berchtesgaden'de (15 eylül), Godesberg'de (22 eylül) Hitler ile buluştu ve Münih antlaşmasını imzaladı (29 30 eylül). 1939 Martında Çekoslovakya'nın işgali güçlükle sağlanmış dengeyi bir anda yıktığı gibi, Chamberlain siyasetinin iflâsını da ifade ediyordu. O andan itibaren alman yayılışına karşı direnme hazırlıklarını hızlandırdı ve hemen Polonya ile bir garanti antlaşması imzaladı, fakat S.S.C.B. ile aynı paralelde yapılmış bir antlaşmanın bulunmaması bu garantiyi etkisiz bıraktı. Alman kıtaları Polonya'yı istilâ edince Chamberlain Almanya'ya savaş ilân etti (eylül 1939). Almanların ilk başarıları karşısında (mayıs 1940), ülkenin yönetimini W. Churchill hükûmetine bıraktı. (L)

Jean CHALGRİN
Paris'te Saint-Philippe du Roule kilisesinin yandan görünüşü (Cabinet des Estampes, Paris)

CHAMBERLAİN (Basil Hall), ingiliz bilgini ve dilbilimcisi (Southsea 1850-Cenevre 1935). Japon dili ve medeniyeti üzerinde derinleşti ve bu konuda birçok eser yazdı. (L)

CHAMBERLAİN (Houston Stewart), alman yazarı (Portsmouth 1855-Bayreuth 1927). Bir ingiliz generalinin oğlu olan Chamberlain, 1885'te sanat tarihi ve felsefe öğrenimi yapmak için Dresden'e gitti. Öğrenimi bittikten sonra Viyana'ya yerleşti. Burada Richard Wagner üstüne hazırladığı bir inceleme yazısı, önce fransızca yayımlandı (1894), sonra almancaya çevrildi (1896). Eserinde, Wagner'in müziğini övdü, bundan dirimselci (vitalist) ve koyu milliyetçi bir felsefe çıkardı. 1899'da yayımlanan *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts* (XIX. yy.-ın Temelleri) adlı eserinde bu düşüncelerini genişletip düzene soktu. Chamberlain, bu kitabında koyu ırkçı bir tarih, daha çok bir medeniyet felsefesi ileri sürer, medeniyeti özden gelme yaratıcılıktan yoksun, dıştan gelme bir varlık olarak benimser. Kültür, bu medeniyetten apayrı bir varlıktır. Yazar, kültürün ne olduğunu, «yaşlı» denen milletlerin karşısına çıkardığı «genç» medeniyetlerin ve «genç milletlerin» yaratıcı gücünü nereden aldığını araştırır. Sonunda, Avrupa'da yalnız Germen kaynaklı milletlerin soyundan gelen arî ırkın verimli olduğunu, Avrupa geleceğinin bunların eseri olacağını ortaya atar. Birinci Dünya savaşı sırasında, halkının damarlarında hâlâ germen kanı bulunan bütün ülkelerin muzaffer Almanya'ya bağlanmasını isteyen bir pangermenci oldu. 1919'dan sonra anılarını ve öğretisini halka anlatan *Mensch Und Gott* (İnsan ve Tanrı) [1921] adlı kitabını yazdı

Düşünceleri Almanya'da, özellikle naziler arasında çok yayıldı. Chamberlain, Hitler ırkçılığının atası sayılır. 1908'de Richard Wagner'in kızı Eva ile evlendi. Bayreuth'ta yerleşti ve ölümüne kadar orada kaldı. Böylece, Bayreuth'un bir ırkçılık merkezi olmasına yol açtı. (L)

CHAMBERLAİN (Joseph), ingiliz siyaset adamı (Londra 1836-Birmingham 1914). Hayata iş adamı olarak, Birmingham'da ailesinin fabrikasını yönetmekle başladı. Büyük bir kazanç sağladı, fabrikayı bırakıtı ve siyasete atıldı. Açıktan açığa ileri radikal düşünceleri savunuyor, güzel konuşmasıyle rakiplerini şaşırtıyordu. Öyle ki, rakipleri onun cumhuriyetçi olduğundan bile şüpheye düştüler. Chamberlain 1873'ten 1876'ya kadar Birmingham belediye başkanlığında bulundu, geniş şehircilik tasarımlarına cesurca yatırımlar yaparak İngiltere'nin en geri kalmış şehrini örnek bir il durumuna getirdi. Yaptığı yenilikler kendisine ülke çapında bir ün sağladı. 1876'da liberal parti milletvekili olarak parlamentoya girdi. Muhafazakârların, liberal meslektaşlarından birçoğunun ve parti başkanı Gladstone'un şüphelerini üzerine çekti. Bununla birlikte Chamberlain kamuoyu üzerinde gittikçe artan bir etki kazandı. Öyle ki, Gladstone ticaret bakanlığını ona vermek zorunda kaldı (1880). Chamberlain geniş bir sosyal reform programı uygulamağa çalıştı. İrlanda konusunda, geniş çapta bir tarım reformu yapılmasından ve kısıtlayıcı tedbirlerin kaldırılmasından yanaydı. Bu konuda Gladstone'dan daha ileri gidiyordu. 1882'de irlandalı siyaset adamı Parnell ile Kilmainham antlaşması görüşmelerini yürüttü. İmparatorlukla bağlantısını kesmemek şartıyle, İrlanda'ya içişlerinde muhtariyet tanınmasını istiyordu. Bu yüzden 1886'da Gladstone ile ve eski liberal tutucularla bozuştu.

Yeni birlikçi-liberal parti, görünüşte Cavendish tarafından yönetilmekle beraber, gerçekte Chamberlain'in etkisindeydi. Muhafazakârlarla yapılan birlik anlaşması, lord Salisbury ile Balfour'un muhafazakâr hükûmetlerini birçok sosyal ve siyasî yenilgiyi kabule zorladı. 1895'ten 1903'e kadar sömürgeler bakanı olan Chamberlain, emperyalizmi savundu. Krüger'in etkisiyle Transvaal'li Boer'lerin artan direnişi, İngiliz Afrikası'nın geleceğini o kadar tehlikeye düşürür olmuştu ki, yabancı devletler bundan yararlanabilirlerdi. Chamberlain, başbakan Rhodes'tan kuşkulanmakla birlikte, onun, Jameson'a, bozgunla sonuçlanan bir akın yaptırmasına engel olamadı. Onunla suç ortaklığı yaptı diye Chamberlain'in durumu sarsıldı. Barışçı bir çözüm yolu bulamayınca, Boer'ler cumhuriyetiyle savaşa girmek zorunda kaldıysa da sonradan, 1902'de, Büyük fedakârlıklarla, Vereeniging barışını imzalamayı başardı. Öte yandan, 1900'de, Avustralya sömürgeleri arasında askıda kalmış birçok çetin meseleyi halletti, nihayet Avustralya federasyonuyle Yeni-Zelanda'yı, sömürge statüsüyle federasyon haline getirebildi. Chamberlain, Almanya ile A.B.D. arasında bir anlaşma yapılmasını istiyordu, fakat alman hükûmetinin kaypak tutumu karşısında bu tasarılardan vazgeçti.

Federal bir imparatorluk kurmak sevdasında olan Chamberlain, iktisadî bir teşkilât programı hazırladı. Bu program, «Serbest mübadele»ye karşı olan tutumuna tamamen uygun düşüyordu. İmparatorluğa bağlı ülkeler arasında, gümrük tarifeleriyle tercihli bir mübadele yoluna gidilmesini savundu. Meslektaşlarının bu işi benimsememeleri karşısında, çalışmalarını serbestçe yürütebilmek için, 1903'te görevinden ayrıldı. Fakat 1906 seçimlerinde birlikçi koalisyon dağıldı. Chamberlain bir süre sonra felç oldu ve kamu hizmetinden kesin olarak uzaklaştı. (L)

CHAMBERLAİN (Owen), amerikalı fizikçi (San Francisco 1920). Öğrenimini Dartmouth kolejinde ve Chicago'da tamamladı, doktorasını da 1949'da aynı yerde yaptı. 1958'den beri Berkeley üniversitesinde profesördür. 1955'te, Segre ile birlikte, bu üniversitenin Bevatrond (kozmotron) cihazı ile antiproton elde etmeyi başardı. 1959 Nobel fizik ödülünü Segre ile paylaştı. (L)

CHAMBERLAİN (sir Austen), ingiliz siyaset adamı (Birmingham 1863-Londra 1937), Joseph Chamberlain'in büyük oğlu. 1892'de liberal-birlikçi partiden milletvekili seçildi, babasının nüfuzu ve kendi yetenekleriyle kısa zamanda siyasette ilerledi. 1903'ten 1906'ya kadar Balfour kabinesinde maliye bakanlığı yaptı, babasının öğütlediği gümrük reform tasarılarını kabinede savundu. 1906'da babasının yerini aldı. Fakat etkili bir kişiliği yoktu, bu yüzden 1911'de birlikçi koalisyonun yönetimi Bonar Law'a verildi. Chamberlain, 1915'ten 1917'ye kadar Hindistan işleri müsteşarlığında bulundu, 1918'de savaş kabinesine girdi, sonra yeniden maliye bakanlığına getirildi (1919-1921), ağır vergiler koyarak İngiltere'nin malî itibarını yükseltmeğe çalıştı. Koyduğu yeni vergiler, bağımsız İrlanda devletini kuran 1921 antlaşmasının gerçekleşmesindeki çabası, işçi partisinin ilkelerini engellemek için liberallerle anlaşmaya devam etme isteği, sert tepkilere yol açtı. Bu yüzden, birlikçiliği benimsemiş olan muhafazakâr partinin yönetimini, 1922'de bir kere daha bırakmak zorunda kaldı. Fakat 1924'te Baldwin, partiye

Foto. Ciccione-Rapho, Cap, Vincent (LAROUSSE)

yeniden birliğini sağladı ve A. Chamberlain dışişleri bakanı oldu (1924-1929). Bu görevde büyük çaba harcadı; ilk başarısı 1925'te Locarno paktının imzalanması oldu. Cemiyet-i Akvam ve Briand-Kellogg paktını (1928) bütün gücüyle destekledi. 1928'den sonraki karışık dönemde yurttaşlarını, Avrupa'da başgösteren revizyonist hareketin tehlikelerine karşı uyardı. (L)

CHAMBERLAİN (sir Neville Bowles), ingiliz mareşali (Rio de Janeiro 1820-Lordswood 1902). Doğu Hindistan şirketinde görevliyken (1837) hindistan ordusuna girdi (1852) ve Bengal kuvvetleri başkumandanlığına kadar yükseldi (1875). Kâbil'e gönderilen askerî heyete başkanlık etti (1878). [L]

CHAMBERLAND (Charles Edouard), fransız bilgini (Chilly-le-Vignoble, Jura 1851-Paris 1908). Pasteur'ün çalışma arkadaşı. Kendi adıyle anılan bir süzgeç buldu. 1885'ten 1889'a kadar Jura milletvekili oldu. Birçok eser yazdı: *Recherches Sur l'Origine et le Développement des Organismes Microscopiques* (Mikroskopik Organizmaların Menşe ve Gelişimi Hakkında Araştırmalar) [1879], *le Charbon et la Vaccination Charbonneuse d'Aprés les Travaux Récents de Pasteur* (Pasteur'ün Son Çalışmalarına Göre Şarbon Hastalığı ve Şarbon Aşısı) [1883], *les Eaux d'Alimentation dans l'Hygiéne et les Maladies Épidémiques* (Şehir Sularının Sağlıkla ve Salgın Hastalıklarla İlişkisi) [1885]. (L)

CHAMBERLAYNE veya **CHAMBERLEN**, iki yüzyıl süreyle forseps âletinin sırrını saklamış olan ingiliz jinekologlar ailesi. Sonradan geliştirilen bu buluşun, 1631'de Londra'da kraliçe Anne'ın ebesi olan ihtiyar *Peter Chamberlayne*'e ait olduğu sanılmaktadır. (L)

CHAMBERLAYNE (William), ingiliz şair ve doktoru (1619 ?-Shaftesbury 1689). İç savaşın başında kralcılar tarafına geçti, sonra ikinci Newbury savaşına katıldı. *Pharonnida* adlı manzum eserin yazarıdır (1659). Bu eserin şair Keats üzerinde etkisi olduğu söylenir. (L)

CHAMBERS (Ephraim), ingiliz gazetecisi (Kendal, Westmorland 1680'e doğr.-İslington, Middlesex 1740). 1728'de *Cyclopaedia or an Universal Dictionary of Arts and Sciences* (Ansiklopedi ve Evrensel Bilim ve Sanat Sözlüğü) adıyle yayımlanan iki ciltlik bir ansiklopediyi yalnız başına yazdı. Diderot, bu eseri fransızcaya çevirmekle görevlendirildi, sonradan bire «ansiklopedi» yayımlamak fikri de oradan geldi. (L)

CHAMBERS (sir William), ingiliz mimarı (Stockholm 1726-Londra 1796). Çin ve Hindistan'a yaptığı gezilerden memleketine bu ülkelerin yapı ve bahçe zevkiyle üslûbunu getirdi. Richmond rasathanesi, Kew krallık bina ve bahçeleri, Melbourne House (1770), Somerset House (1776-1778) başlıca eserleridir. (L)

CHAMBERS (William), iskoçyalı yazar ve basımcı (Peebles 1800-Edinburgh 1883). 1832'de, kardeşi Robert ile birlikte *Chamber's Journal*'ı çıkarmağa başladı. Bu arada *Peebles Kontluğu Tarihi* (1864) adlı bir eser yazdı, özellikle 10 ciltlik bir *Encyclopaedia*'yı (1860-1868) bastı, bu eser tekrar tekrar basılarak zamanımıza kadar geldi. 1865'ten 1869'a kadar Edinburgh Lord-provost'u oldu. — Kardeşi ROBERT (Peebles 1802-Saint Andrews 1871), önce kitapçılık yaptı, özellikle kendini edebiyata verdi, İskoçya hakkında yazdığı birçok eserden başka, İncil'deki hikâyeleri eleştirdiği için büyük gürültülere sebep olan *The Vestiges of the Natural History of Creation* (Yaradılışın Tabiî Tarihinin İzleri) [1844] adlı bir eser de yayımladı. Kardeşiyle ortaklaşa yayımladıkları *Chamber's Journal*'e birçok makale yazdı. (L)

CHAMBÉRY, Fransa'da Savoie idare bölgesinin merkezi. Paris'e 553 km. Albane ile Leysse'in birleştiği yerde *Chambéry klüzü*'nde (enine vâdi) Bauges ile Grande-Chartreuse arasında; 47 447 nüf. (L)

CHAMBOİS, Fransa'da Orne idare bölgesinde (Argentan idare çevresi) komün. Auge bölgesinin güneyinde, Dives kıyısında; 550 nüf. XII. yy.dan kalma bir kulesi olan şato. Roman üslûbunda kilise. 20 Ağustos 1944'te, güneyden gelen, Patton kumandasındaki birliklerle Falaise'den gelen kanadalıların birleşmesi, VII. alman ordusunun çembere alınmasını tamamladı; Almanlar çevrilmeden önce Mortain üzerine yürüdülerse de başarı kazanamadılar. (L)

CHAMBON-FEUGEROLLES (LE), Fransa'da Loire idare bölgesinde (Saint-Etienne idare çevresi) kanton idare merkezi. Ondaine kıyısında, Saint-Etienne çöküntüsünde; 20 242 nüf. (L)

CHAMBONNİERES (Jacques Champion DE), fransız bestecisi ve klavsencisi (Chambonnieres 1601'den sonra-Paris veya Chambonnieres 1672 yılı sonuna doğr.). Virtüoz ve öğretmen olarak mesleğinde 1650-1655 yılları arasında büyük başarı kazandı. Birçok öğrenci yetiştirdi. Couperin, d'Anglebert Gautier v.b. 1656'da bilinmeyen bir sebep yüzünden ansızın gözden düştü. Saray, yerini öğrencisi Couperin'e bırakmasını istedi. Couperin bunu kabul etmedi. Hayatının son yılları hakkında hiçbir bilgi yoktur. Birçok kuşağa örnek olan çok değerli *Klavsen Parçaları* yazdı. (L)

CHAMBORD, Fransa'da Loir-et-Cher idare bölgesinde (Blois idare çevresi) komün. Sologne'da, Cosson kıyısında; 260 nüf. Rönesanstan kalma ünlü şato. (L)

CHAMBORD (Henri DE BOURBON, BORDEAUX dükası ve —kontu), Bourbon'ların büyük kolunun son temsilcisi, fransız prensi (Paris 1820 - Frohsdorf, Avusturya 1883). Berry dükasının oğlu; babasının ölümünden sonra dünyaya geldi. Sonradan adını aldığı Chambord malikânesi millet parasıyle satın alınarak kendisine hediye edildi. 1836'da Charles X'un sürgünde ölmesi üzerine Henri V unvanıyle Fransa tahtının meşru vârisi seçildi. Sürgünde bulunduğu sürece, imparatorluğun kaldırılmasına kadar, taraftarlarıyle uzaktan ilişkilerini sürdürmekle yetindi. 4 Ekim 1870'te birbirini izleyen üç bildiriyle (9 ekim 1870-8 mayıs ve 5 temmuz 1871) isteklerini ortaya koydu. Orleans ailesi taraftarlarıyle hanedancı meşrutiyetçiler arasında yapılan görüşmeler bir anlaşmayle sonuçlanacağı sırada Paris kontu Frohsdorf'a giderek Chambord'u «Fransa'da mutlakiyetin temsilcisi» olarak selâmladı. Chambord 1846'da Modena'lı bir prensesle evlenmişti, vârisi yoktu, taht böylelikle Orleans prensleri yönünden güven altına alınmış oldu. Krallığın geri gelmesi, Chambord'un kararsızlığı yüzünden gerçekleşemedi. Chambord, Chesnelong'a yazdığı bir mektupta, dönüşünde hiçbir şartı kabul etmeyeceğini bildirdi (30 ekim 1873). Sorumluluğunun önemini anlayınca, Mac-Mahon'un koluna girerek meclise gireceğini söyledi ve gizlice Versailles'a gitti. Fakat krallığın yeniden kurulması imkânsızlığını ileri süren çoğunluğun karşı taahhütlerini gözönünde tutmak zorunda kalan Mac-Mahon, böyle bir aracılığı kabul edemiyeceğini bildirdi. On yıl sonra Chambord öldüğü zaman Fransa'da Üçüncü cumhuriyet kurulmuştu. (L)

Chambord şatosu, Blois'dan 14 km uzaklıkta, Blois kontlarına ait bir av köşkünün bulunduğu yerde kurulan fransız rönesans mimarlığının şaheserlerinden biri. Kenarları 156 ve 117 m olan bu dikdörtgen yapının köşelerinde silindir biçimli kuleler vardır. (L)

CHAMBRAY veya **CHAMBRAİ** (Roland FREART DE CHANTELOU, sieur DE), fransız sanat yazarı (Le Mans 1606-ay.y. 1676'ya doğr.) *Parallèle de l'Architecture Antique avec la Moderne* (Antik Mimarînin Çağdaş Mimarîyle Karşılaştırılması) [1650] adlı eseriyle ün yaptı. (L)

CHAMBRAY (Jacques François DE), fransız denizcisi (Evreux 1687-Malta 1756). Malta şövalyeleri tarikatına girdi, yargıç (bailli) oldu, 1731'de Malta şövalyelerinin deniz kuvvetleri baş komutanlığına getirildi. Türklere ve Berberîlere karşı yaptığı savaşlarla yüzyılın en ünlü denizcileri arasında yer aldı. (L)

CHAMBRUN (Charles, — kontu), fransız yazarı ve diplomatı (Washington 1875- Paris 1952). Petersburg'ta (1912-1917) ve Amerika Birleşik devletlerinde (1903 ve 1921) çeşitli görevlerde bulundu. 1924'te Atina elçiliği sırasında birçok diplomatik güçlükleri ortadan kaldırdı. 1928'de Ankara, 1933'te Roma elçiliğine atandı. 1935'te fransız-italyan antlaşmasını ve Stresa konferansını hazırladı. Başlıca eserleri: *Lettres à Marie* (Marie'ye Mektuplar), *Vergennes* (bir fransız diplomatının adı XVIII. yy.), *l'Esprit de la Diplomatie* (Diplomatlığın Ruhu.) [L]

CHAM «Resimli Gramer» (Cabinet des Estampes, Paris)

CHAMFORT (Nicolas Sébastien ROCH DE), fransız yazarı (Auvergne de Clermont civarı 1741-Paris 1794). Aşağı tabakadandı; babasının kimliği belli değildir; çok iyi bir öğrenim yaptı. Sarayda oynanan baleler, ayrıca *La Jeune İndienne* (Genç Hintli Kız) [1764], *Le Marchand de Smyrne* (İzmirli Tacir) [1770] adlı komediler ve *Mustapha et Zéangir* (Mustafa ve Cihangir) [1788] adlı bir trajedi yazdı. Ölümünden sonra yayımlanan *Maximes et Anecdotes* (Düşünceler, Özdeyişler ve Fıkralar) [1803] adlı eserinin konularını, kendisine karşı hayranlık duymakla beraber acı dilinden çekinen salonlardan aldı. Bu kitabında Chamfort umduğunu bulamamış bir insanın yaşantısını bütün derinliğiyle ve acı bir dille ortaya koydu. Mirabeau ile işbirliği yapan Chamfort, çok geçmeden devrimin aşırılıklarından ürkerek jakobenlerle mücadeleye girişti, tutuklanmakla tehdit edildi; daha önce acısını çektiği hapis cezasından kurtulmak için intihara kalkıştı, aldığı yaraların tesiriyle öldü. (L)

CHAMİLLY (Noel BOUTON, — kontu), Fransa mareşali (Chamilly, Bourgogne 1636-Paris 1715). 1661'de gönüllü olarak portekiz orduları hizmetine girdi, yüzbaşı rütbesiyle 1668'e kadar ispanyol ordularına karşı savaştı. Graves (Hollanda) savunmasındaki başarıları üzerine kendisine mareşallik rütbesi verildi (1703). Portekiz'de bulunduğu sırada Beja şehrinde tanıdığı fransisken rahibe Marianna Alcoforado'nun kendisine karşı duyduğu derin aşk, 1669'da yayımlanan ünlü *Lettres Portugaises*'inin (Portekiz Mektupları) yazılmasını sağladı. Chamilly, sevgilisinden aldığı beş mektubun çevirisini yayımlamakta hiçbir sakınca görmedi, yalnız mektupları yazanın kimliğini daima gizledi. Bunlar, aşk duygularını dile getiren en etkili mektuplar arasında yer alır. (L)

Houston Stewart CHAMBERLAİN

Joseph CHAMBERLAİN

Neville CHAMBERLAİN ve Hitler Godesberg'de (22 eylül 1938)

Foto. Ullstein, Press picture Agency (LAROUSSE)

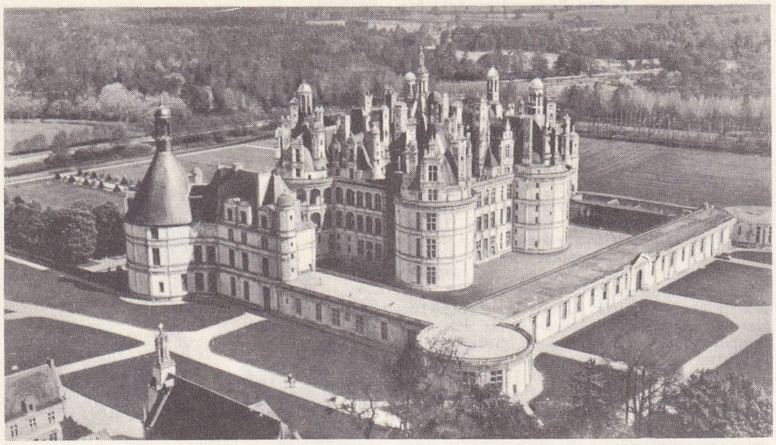
CHAMBORD şatosu

sir Austen CHAMBERLAIN

CHAMBORD kontu

chamaerops

CHAMİNADE (Cecile), fransız kadın bestecisi ve piyanocusu (Paris 1861-Monte Carlo 1944). En önemli eserleri şunlardır: *Callirhoé* (Bir Perdelik Bale, 1888), orkestra süiti, orkestra için *Romantik Parçalar*, çeşitli orkestra eserleri, orkestra ve piyano için *Concertstück* (1892), sahne müziği olarak yazdığı *Amazonlar* adlı bir senfoni, korolar ve melodiler: *L'Anneau d'Argent* (Gümüş Yüzük). [L]

CHAMİSSO DE BONCOURT (Louis Charles Adélaïde, **Adelbert von,** — denir), alman yazarı ve bilgini (Champagne, Boncourt şatosu 1781-Berlin 1838). Fransız asıllı olan Chamisso, Terör devrinde memleketinden ayrılarak Berlin'e gitti. 1801'de Von Goeze'nin Prusya alayında üsteğmen oldu. Arkadaşları Varnhagen ve La Motte-Fouqué ile birlikte *Der Grüne Musenalmanach* (İlham Perileri Yıllığı) adlı dergisini kurdu, bir *Faust* (1803) adlı eserle bazı şiirler yazdı: *Das Schloss Boncourt* (Boncourt Şatosu), *Salas y Gomez,* R. Schumann'ın ünlü lied'lerine ilham kaynağı olan *Frauenliebe und Leben* (Kadın Aşkı ve Hayatı). Prusya'nın yenilgisi üzerine 1806'da ordudan ayrıldı; Mme de Stael kendisini Coppet'de misafir etti (1811-1812). Almanya'ya dönüşünde yayımladığı ***Peter Schlemihl Wundersame Geschichte*** (Peter Schlemihl'in Şaşılacak Hikâyesi) [1814] adlı eseriyle büyük ün yaptı. Fakat Chamisso gerçekte tabiat bilimiyle ilgilenen bir insandı. Yaptığı dünya gezisinden sonra Berlin Bitkiler bahçesi müdürlüğüne getirildi (1815-1818). [L]

CHAMONİX-MONT-BLANC, Fransa'da, Haute-Savoie idare bölgesinde (Bonneville idare çevresi) kanton idare merkezi. Arve kıyısında, 1 037 m yükseltide, *Chamonix vâdisi*'nde, kuzeyde Aiguilles-Rouges sıradağları ile Mont-Blanc kütlesi arasında; 7 966 nüf. Fransa'da dağcılığın gerçek merkezi olan Chamonix, önemli bir iç turizm ve kış sporları merkezidir (36 000 m²'lik patinaj yeri, Flégère'in karla kaplı alanları). [L]

CHAMOUN (Camille). Bk. ŞAMUN (Kâmil).

CHAMPAGNE, Fransa'nın kuzeydoğusunda, eski (1789'dan önceki) Champagne eyaletinin bulunduğu yerde coğrafî bölge. Marne, Haute-Marne ve Aube idare bölgeleriyle Ardennes, Yonne, Aisne ve Seine-et-Marne idare bölgelerinin bazı kısımlarını kapsar. Bölge, fazlasıyle verimli olan üzüm bağlarının ve ırmak vâdilerinin dışında genellikle kurak bir yayla görünümü taşır. Şampanya ve şarap yapılan ünlü üzüm bağları Reims ve Epernay'dedir.

Ortaçağda önemli bir kontluk olan Champagne, yılda altı defa kurulan büyük panayırlarıyle bütün batı avrupalı tüccarların bir toplanma yeri oldu ve ticareti geniş çapta etkiledi. Ortaçağdaki kontluk 1314'te Fransa'ya katıldı. Eski eyaletin merkezi olan Trayes, Reims ve Chalons-sur-Marne bu bölgenin en önemli şehirleridir. (L)

CHAMPAGNE, Fransa'da bazen kalker veya tebeşir ovalarına (bu ovalar çoğunlukla çıplaktır) verilen ad. Meselâ: Cher ve İndre bölgelerindeki *Bérry «Champagne»*'ı; Sarthe ve Mayenne idare bölgesindeki, *Mancelle «Champagne»*ı; Charente ve Charente-Maritime idare bölgeleri arasındaki *Saintonge «Champagne»*ı. (L)

CHAMPAGNE i. Bk. ŞAMPANYA.

CHAMPAGNE (Claude), kanadalı besteci (Montreal 1891-ay.y. 1965). 1920-1928 Yılları arasında Paris'te bulundu, 1926'da Champs-Elysées tiyatrosunda çalınan *Herakles ile Omphalé* adlı senfonik şiiriyle ün yaptı. Montreal'a döndükten sonra çalışmalarını müzik eğitim alanına yöneltti. Kanada folklorundan ilham alan eserleri arasında özellikle, *Kanada süit'i*, *Köy dansı*, *Köylünün Noel'i* ve *Gaspésia*'yı saymak yerinde olur. Son olarak *Yükselti* adlı bir eser yayımladı (1959). [L]

CHAMPAGNE (Philippe DE). Bk. CHAMPAİGNE.

Champagne lehçesi Leng. Oil* dilinin Champagne'da konuşulan lehçesi. (Bu lehçenin izlerine Chretien de Troyes, Villehardouin ve Jeinville'in eserlerinde rastlanır. Paris bölgesi fransızcası kısa zamanda bu lehçenin yerini aldı.) [L]

CHAMPAGNY (Jean-Baptiste DE NOMPÈRE DE), **Cadore** dükü, fransız siyaset adamı (Roanne 1756-Paris 1834). 1774'ten 1787'ye kadar krallık donanmasında hizmet etti. Etats gènèraux meclisine Soylular'ın milletvekili olarak girdi. 1791'den 1800'e kadar bir kenarda yaşadı. 18- Brumaire'den sonra danıştay üyesi, sonra Viyana elçisi oldu (1801-1804), 1804'ten 1807'ye kadar içişleri bakanlığı, 1807'den 1811'e kadar dışişleri bakanlığı yaptı. 1813'te senatör, 1819'da yüksek meclis üyeliğine seçildi. — Oğlu FRANZ, Cadore kontu (Viyana 1804-Paris 1882), katolik inançlarının etkisi altında birçok siyasî broşür, bu arada bir de Roma imparatorluğu tarihi yayımladı. (L)

CHAMPAİGN, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Springfield'in kuzeydoğusunda, Urbana ile tek bir yerleşme merkezi meydana getirir; 39 600 nüf. Üniversite. (L)

CHAMPAİGNE veya **CHAMPAGNE** (Philippe DE), fransız ressamı (Brüksel 1602-Paris 1674). 1621'de Paris'e gitti. Poussin ile arkadaş oldu, öğütlerinden yararlandı, 1628'de ana kraliçe Marie de Médicis'in ressamı oldu, ertesi yıl fransız uyrukluğuna geçti (1629). Luxembourg sarayının süslemelerinde çalıştı. Louis XIII. için çeşitli tablolar yaptı. Richelieu onu Sorbonne kubbesiyle kendi sarayının süsleme işlerini yapmakla görevlendirdi. Champagne her şeyden önce büyük bir portre ressamıdır: *Louis XIII* ve *Richelieu*'nün (Louvre); Janseniusçu'ların, dindarların, inzivaya çekilmiş kimselerin *(Saint-Cyran, Rahibe Agnès, Arnauld'lar,* burjuva milletvekillerinin portreleriyle *(Başkan de Mesmes, Lamoignon, Habert Ailesi),* ayrıca birçok çocuk portreleri de *(Şahinli Çocuk* [Louvre]) yaptı. (L)

CHAMPASSAK, Laos'un güneyinde il. Kamboç sınırında; 170 000 nüf. İdare merkezi *Pakse* Champassak eski Attopö ve Bassak illerinin birleşmesinden meydana geldi. Mekong ovasında ve Attopö'nün doğusunda Annam sıradağlarının yamaçlarında uzanır. İkinci Dünya savaşı sırasında Tayland, Champassak'ı geçici olarak ilhak etti. (L)

Champ-de-Mars, Paris'te meydan. Louis XV devri sonuna kadar bostanlarla örtülü bir alandı (Grenelle ovası). Askerî okul kurulunca 1 km uzunluğunda ve 500 m enindeki bir bölümü öğrenciler için talimhane haline getirildi ve Roma'daki Campus Martius meydanı örnek alınarak *Champs-de-Mars* adı verildi. (L)

CHAMPEAUX (Louis Eugène PALASNE DE), fransız denizcisi (1840-Marsilya 1889). 1871'de deniz yüzbaşısı; meslek hayatına Koşinşin'de devam etti. Harmand ile birlikte Annam ve Tonkin'de fransız himaye idaresinin kurulmasına yardımcı oldu. Temmuz 1885'te, Huè'de Fransa cumhuriyetinin sömürge genel valisi, Annam'da savunma bakanı oldu, sonra vekâleten Koşinşin hükûmet başkanlığıyle görevlendirildi (1877), nihayet Kamboç sömürge genel valiliğine getirildi. (L)

CHAMPÉRY, İsviçre'de (Valais kantonu) dağ ve kış sporları merkezi. Dent-du-Midi ve Dents-Blanches kütleleri karşısında Culet, öbür adıyle Ayerne kayası eteğinde; 1 050 m. Maden suyu kaynağı. (L)

CHAMPETİER DE RİBES (Georges), fransız siyaset adamı (Antony 1882- Paris 1947). Avukat, önce milletvekili, sonra senatör seçildi; kurulmasına yardımcı olduğu Halkçı Demokrat partiyi temsil etti. Nihayet dışişleri bakanlığı siyasî danışmanı oldu. 10 Temmuz 1940'ta mareşal Pétain'e tam yetki verilmesine karşı oy kullandığı için tutuklandı, fakat hapisten kaçmayı başardı (1943). Nürnberg savaş suçluları mahkemesi savcısı, aralık 1946'da Cumhuriyet şûrasına önce üye, sonra başkan seçildi; ocak 1947'de Vincent Auriol'a karşı cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu. (L)

CHAMPFLEURY (Jules HUSSON, sonradan), fransız romancısı (Laon 1821-Sèvres 1889). P. Dupont, Baudelaire, Murger, Banville, Courbet ve Nadar ile birlikte kurdukları gerçekçi okulun başkanı oldu. Bu topluluğun üyeleri yeni bulunan fotoğrafçılığın etkisiyle, bütün insan tiplerinin titiz bir gerçekçilikle verilmesine taraftardılar. Bu gerçekçi ruh, Champfleury'nin bütün romanlarında kendini gösterir: *Chien-Caillou* (Çakıltaşı Köpek) [1847], *Les Oies de Noel* (Noel Kazları) [1853], *Les Bourgeois de Molinchart* (Molinchart Burjuvaları) [1885], *les Amoureux de Sainte-Perine* (Sainte-Perine Âşıkları) [1859], ***Monsieur Tringle*** (Bay Tringle) [1866], ***Fanny Minoret*** (1882). Bütün bu eserlerinde Champfleury çoğu zaman burjuva ve taşra geleneklerini eleştirir ve onları alaya alır. 1872'de Sèvres seramik müzesi müdürlüğüne atanan yazar, 1881'de, günümüzde de önemini kaybetmemiş olan *Bibliographie Ceramique* (Seramik Bigliyografyası) adlı bir eser yayımladı. (L)

CHAMPİGNY-SUR-MARNE, Fransa'da Val-de-Marne idare bölgesinde kanton merkezi. Paris'in güneydoğu banliyösünde, Marne'ın sol kıyısında, Saint-Maur büklümünün kuzeyinde; 57 925 nüf. Zengin köşkleri. Müze (tarihöncesi eserleri; eskiye ait manzara resimleri; mobilya). Bilye yatağı fabrikaları. Perhizliler için besin maddeleri. (L)

CHAMPİN RUPESTRİS i. Yabanî amerikan asması. (L)

CHAMPİONNET (Jean Etienne), fransız generali (Valence 1762-Antibes 1800). Askerlikteki bütün rütbelerini, 1792'de Valence'da kurduğu gönüllüler taburuyle katıldığı Kuzey ve Doğu savaşlarında aldı. 1794'te Belçika'da Fleurus zaferinde büyük payı oldu, alayının başında çarpışarak Juliers, Köln ve Düsseldorf'u zaptetti. 1898'de Roma ordularının kumandanlığına getirilen Championnet Napoli kuvvetlerinden şehri geri aldı, sonra Direktuvar'ın talimatına aykırı bir davranışla «Napoli cumhuriyeti»ni kurdu. Direktuvar temsilcisi Faipoult'u sınır dışı edince hükûmet emirlerini dinlemek ve kamuya ait paralara el koymakla suçlandırılarak tutuklandı. Grenoble askerî mahkemesi tarafından beraatine karar verildi, sonra Alpler ordusunun başına getirildi, Genola'da Avusturyalılara yenildi. Nis'e çekilmek zorunda kaldı. Ordusunu kırıp geçiren salgının kurbanı olarak Antibes'te öldü. (L)

Foto. Lapie, Viollet (LAROUSSE)

CHAMFORT

CHAMİSSO DE BONCOURT

Claude CHAMPAGNE

CHAMPAGNY Cadore dükü

CHAMPFLEURY Gustave Courbet tarafından (Louvre müzesi, Paris)

CHAMPLAİN, Kanada'da (Québec) idare bölgesi. Saint-Laurent'ın sol kıyısında; 111 950 nüf. İdare merkezi *Sainte-Geneviève-de- Batiscan.* (L)

CHAMPLAİN (Samuel DE), fransız sömürgecisi ve kâşifi (Brouage 1567-Québec 1635). Bir gemi kaptanının oğludur; çok genç yaşta denizcilikte ustalaştı. Henri IV'ün ordusunda görev aldı. İspanyollar hesabına Batı Hint adalarına iki yıl süren bir gezi yaptı; bu gezi sırasında bellibaşlı bütün limanları dolaştı. Bu gezisiyle ilgili notlarını *Bref Discours des Choses Plus Remarquables que Samuel Champlain a Recognues aux İndes Occidentaux* (Brouage'lı Samuel Champlain'in Batı Hin Adalarında Gördüklerinden Daha Şaşırtıcı Şeyler Üzerine Kısa Bildiri) adlı kitabında topladı. Panama Kanalı'nın açılması fikrini ilk defa savunan odur. Kitabında böyle bir kanalın açılmasıyle, Güney denizine yapılacak seyahatlerin büyük ölçüde kısalacağını öne sürdü. 1603'te ilk defa Kanada'ya gitti. Kanada'daki kızılderili yerlilerle dostça ilişkiler kurdu ve Saint Laurent nehrinin üst mecrası boyunca inceleme gezileri yaptı. Dönüşünde *Des Sauvages, ou Voyage de Samuel Champlain de Brouage Fait en la France Nouvelle* (Vahşîler veya Samuel Champlain'in Yeni Fransa'ya Yaptığı Gezi) adlı kitabını yayımladı. 1604 Yılında kürk ticareti tekeli kıral tarafından Mont Sieur'u Pierre du Guast'a verilince Champlain yeni bir sömürge bölgesi bulabilmek amacıyle, güneyde Cape Cod'a kadar uzanan sahil boyunca incelemeler yapmakla görevlendirildi. Champlain bu gezi süresince kıyı haritaları da çıkarttı. Du Guast'a verilen ticaret tekeli imtiyazının iptal edilmesi üzerine Avrupaya döndü. Bir süre sonra imtiyaz iade edilince Champlain patronunu, Saint Laurent üzerinde bir şehir kurmaya ikna etti; iki gemiyle yola çıktı; bu gemilerin birinin kumandanı sıfatıyle Champlain bu bölgeyi sömürgeleştirmekle görevliydi. Bu gezi sonucunda Champlain beyazlarla meskûn ilk sömürge şehrini, Québec'i kurdu (1608). O yılın ilkbaharında, bugün kendi adıyle anılan büyük gölü keşfetti. Bir süre için Fransa'ya gittiyse de yeniden Kanadaya döndü (1611). Daha sonra da Yeni Fransa genel valisi oldu. 1615-1616 Yıllarında batıya doğru büyük bir keşif gezisine çıktı. Nipissing ve Huron göllerini keşfetti; İroquois'lara karşı savaşarak Ontario gölüne ulaştı. 1620'de Kanada genel valisi oldu. Québec şehrini tahkim etti. 1628'de Kirke komutasındaki ingiliz birlikleri şehri kuşatınca Champlain, ancak bir yıl dayanabildi. 1629'da ingilizlere teslim olduysa da 1632'de imzalanan Saint-Germain-en-Laye anlaşması ile Québec'in yeniden Fransa'ya verilmesi üzerine, tekrar genel vali tayin edildi, orada öldü. (L)

CHAMPLAİN gölü, Kuzey Amerika'da göl. Kanada ile New York ve Vermont eyaletleri (A.B.D.) sınırında; 1 550 km². Richelieu ırmağı aracılığıyle sularını Saint Laurent nehrine akıtır ve bir kanallar sistemi sayesinde Hudson nehri ve Erié gölüyle bağlantı kurar. Göl, Champlain tarafından bulundu. XIX. yy.da Amerikan akıncıları bu tabiî yoldan Kanada'ya ulaştılar (Amerikalıların İngilizlere karşı kazandıkları deniz zaferi, 11 eylül 1814). [L]

CHAMPMESLÉ (Marie DESMARES, **la**— denir), fransız kadın trajedi oyuncusu (Rouen 1642-Auteuil 1698), aktör Champmeslé'nin eşi. Paris'te, Marais tiyatrosunda (1669) ve Bourgogne konağında (1670) *Andromaque* temsilinde Hermione rolünü oynadı. Özellikle son iki perdedeki duygulu oyunu seyircileri ve oyunun yazarı Racine'i çok heyecanlandırdı. Racine, en beğendiği rolleri (Bérénice, Monima, İphigénie, Phèdre), birlikte yaşadığı bu sanatçıya oynattı. (L)

CHAMPOİSEAU (Charles François Noël), fransız hariciye memuru (1830-1909). Edirne'de konsolosken, Samothrake (osmanlıca Semendirek) adasında kazılar yaptırdı (1863), gemi şeklindeki kaidesiyle birlikte ünlü *Nike* (Zafer) heykelini buldu. Heykel 1878'de Louvre müzesine konuldu. (L)

CHAMPOLLİON (Jacques), **Champollion -Figeac** da denir, fransız arkeologu (Figeac 1778-Fontainebleau 1867). Grenoble edebiyat fakültesinde profesör, daha sonra krallık kitaplığında elyazmaları kısmı müdürü ve paleografya profesörü. 1848 Cumhuriyetinde görevinden uzaklaştırıldı. Eserleri: *Annales des Lagides* (Lagos Hanedanı Yıllıkları) [1819], *L'Egypte Ancienne* (Eski Mısır) [1839], *L'Egypte et les Centjours* (Mısır ve Yüzgün) [1844] ve *Documents sur l'Histoire de France* (Fransız Tarihi Üstüne Belgeler) dizisinin birçok cildi. (L)

CHAMPOLLİON (Jean-François), **Genç Champollion** denir, fransız bilgini, Eski Mısır dili ve kültürü uzmanı (Figeac 1790-Paris 1832). Jacques Champollion'un kardeşi. Daha genç yaşta, Napolyon'un Mısır'a gönderdiği bilginlerin anıtlardan kopya ettikleri, hiyeroglif yazıtlarını çözmeğe çalıştı. Bilinen doğu dillerinden yararlanarak eski Mısırlıların dilini bulabileceğini düşündü ve Mısır hıristiyanlarının dinî törenlerde konuştukları Koptça ile ilgilendi. İnceleyeceği metinleri, Grenoble üniversitesinde tarih profesörüyken (1812-1815, 1818-1821) toplamağa başladı. Rahipler kurulunca Ptolemaios şerefine Mısır (hiyeroglif ve demotik dillerdeki nüshalar) ve Yunan dilleriyle kaleme alınmış bulunan kararnameyi, bazı kişi adlarının yazılışına dayanarak Rozetta taşı üzerinde titizlikle inceledi ve böylece hiyeroglif alfabesinin çözümü için gerekli güvenilir bir dayanak elde etti. 17 Eylül 1822'de, Edebiyat ve Yazıtlar akademisinde, hiyeroglif yazısının temel kurallarını kapsayan ve Eski Mısır Dili ve kültürü araştırmalarının başlangıcını meydana getiren ünlü tebliğini okudu (*Lettre à M. Dacier Relative à l'Alphabet des Hiéroglyphes Phonétiques*) [M. Dacier'ye Fonetik Hiyeroglif Alfabesi Üzerine Mektup], sonra da yayımladı. 1824'te, Champollion, müzeleri ve özel koleksiyonları görmek için İtalya'ya gönderildi. 1826'da Louvre müzesinde Mısır ile ilgili bölümün yönetimine geçti. 1828'de Mısır anıtlarındaki yazıları kopya etmek amacıyle Mısır'da bir görev aldı. 1831'de Collège de France'a profesör oldu. *Précis du Système Hiéroglyphique* (Hiyeroglif Sistemi Elkitabı) adlı eseri 1824'te Paris'te yayımlandı. Başka eserleri: *Letres Écrites d'Egypte et de Nubie* (Mısır ve Nübye Mektupları) [1833], *Monuments de l'Egypte et da la Nubie* (Mısır ve Nübye Anıtları) [1835-1845], *Grammaire Égyptienne* (Mısır Dili Grameri) [1835-1841]. Son eseri, *Dictionnaire Égyptien en Écriture Hiéroglyphique* (Hiyeroglif Yazıyle Mısırca Sözlük) [1841-1843] ancak ölümünden sonra, Paris'te, ağabeyi Jacques'ın çabalarıyle yayımlandı. (L)

Champs - Élysées, Paris'te ana cadde, dünyanın en ünlü ağaçlı yollarından biri. Uzunluğu 1 880 m'dir; Concorde meydanını Etoile meydanına bağlar ve Défense meydanı (Courbevoie) kenarında bulunan millî sanayi ve teknik merkezi sarayına kadar 6 km'lik düz bir çizgi halinde uzanan büyük yolun başlangıç noktasını teşkil eder. Champs - Elysées ikiye ayrılır: Champs - Elysées meydanından önceki bölüm, 700 m uzunluğunda, çimenliklerle bahçelerin çevrelediği ve içinde iki tiyatro binasıyle lokantalar bulunan bir park ve gezidir (eski Cours-la-Reine). Meydanın ötesinde ise, 1 100 m uzunluk ve 80 m genişlikte, Zafer anıtının hâkim olduğu ve iki yanında iş hanı, mağaza, sinema ve kahvelerin bulunduğu ağaçlı cadde (Avenue des Champs - Elysées) uzanır. (L)

Champs-Élysées tiyatrosu, komedisi ve stüdyosu, Paris'te, Avenue Montaigne'de bulunan, bir çatı altındaki üç salonun adı. Champs-Elysées tiyatrosu (Théâtre des Champs-Elysées), lirik gösterilere, müziğe ve dansa büyük bir yer ayırır ve Diaglie'nin yarattığı Rus baleleriyle tanınır. Başlıca yöneticileri Jacques Hébertot ve Louis Jouvet olan Champs-Elysées komedisi (Comedie des Champs-Elysées) ise, Jules Romain'in *Knock*'u, Marcel Achard'ın *Jean de la Lune*'ü, Giraudoux'nun *Siegfried*'i, Jean Anouilh'un *La Sauvage*'ı, Marcel Aymé'nin *Clérambard*'ı v.b. ile çağdaş tiyatronun en canlı hareket merkezlerinden biri olmuştur. Champs-Elysées stüdyosu 1924'te Hébertot tarafından kuruldu ve ilkin, *Maya, la Cavalière Elsa, Tête de Rechange* v.b. öncü oyunları sahneye koyan Gaston Baty tarafından kullanıldı. (L)

CHAMPSOSAURUS i. Kuzey Amerika'da bulunmuş fosil sürüngen. Üst tebeşir ve alt eosen'de görülür. Gaviyal'a benzerse de ilkel özelliklerinden dolayı *rhyncocephalus*'lar arasında sayılır. (L)

CHAMROUSSE (CROİX DE), Fransa'da, Belledonne (İsère) sıradağlarının güney bölümünde zirve, Romanche'ın yukarısında; 2 255 m. Dağa 1 620 m yükseltideki Chamrousse'a (Saint-Martin d'Uriage komünü) turistik merkezinden teleferikle çıkılır. Millî Kayakçılık okulu. (L)

CHAMSON (André), fransız yazarı (Nîmes 1900). Önce Petit Palais müzesi (1945), sonra da Fransa Arşivleri müdürü (1959) oldu. Cévennes'li bir aileden gelme ve protestan olan Chamson, ilk romanlarında Cévennes'leri, mert ve inatçı insanların özelliklerini dile getirdi. *Roux le Bandit* (Haydut Roux) [1925], *Les Hommes de la Route* (Yol İnsanları) [1927], *le Crime des Justes* (Doğruların Suçu) [1928]. *Heritages* (Miraslar) [1932] adlı kitabından sonra siyasî sorunların gittikçe ağır bastığı birçok roman daha yazdı: *l'Année des Vaincus* (Yenilikler Yılı) [1934], *La Galère* (Kadırga) [1939], *Le Puits des Miracles* (Mucizeler Kuyusu) [1945]. Bundan sonraki romanlarında Chamson çağdaş medeniyetin insanlık meselelerini ele aldı: *Le Rendez - vous des Esperances* (Ümitler Uğrağı) [1961], *Comme une Pierre qui Tombe* (Düşen Bir Taş Gibi) [1964], *La Petite Odyssée* (Küçük Serüven) [1965], *La Superbe* (Şahane Kadın) [1967] (L)

CHANARAL, Şili'de (Atacama ili) liman şehri; 3 000 nüf. Potrerillos bakır madenine giden demiryolunun son istasyonu. (L)

CHANCAY, Peru'da bölge, Lima yakınlarında. İnkalar öncesi arkeoloji kalıntıları

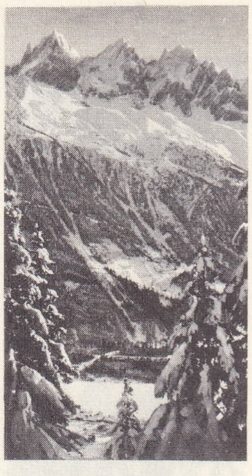
CHAMONİX dorukları

Philippe de CHAMPAİGNE «Şahinli Çocuk» (Louvre müzesi, Paris)

Foto. Bureau d'information de Bonn, X., Giraudon, N.D.-Giraudon, Tairraz (LAROUSSE)

Samuel de CHAMPLAIN (Cabinet des Estampes, Paris)

la CHAMPMESLÉ Mignard tarafından (Ed. Couvet'nin koleksiyonu, Rouen)

Jean-François CHAMPOLLION Léon Coignet tarafından (Louvre müzesi, Paris)

(Ancon harabeleri). [L]

CHANCELADE, Fransa'da, Dordogne idare bölgesinde (Périgueux idare çevresi) komün. Isle'in kolu Beauronne kıyısında; 1 780 nüf. Roman üslûbunda sivri kemerli kilise. Bu komünde bulunan kemikler (1888) bir üst paleolitik ırkına «Chancelade ırka» adının verilmesine yol açtı. Bu ırk, kısa boylu (1,60 m) ve bazı sarı ırklara, özellikle Eskimolara benzer insanlardan meydana geliyordu. Ama eskimolarla Chancelade'lılar arasında bir soy zinciri kurma denemesi başarısızlığa uğradı; gerçekte, iki ırk arasındaki farklar önemlidir. (L)

Chancellerie sarayı, ital. **Cancellaria,** Roma'da bir Rönesans sarayı. Sixtus IV'ün yeğeni kardinal Raffaele Riario'ya verilmişti (1489-1517). Yapının en eski bölümü Andrea Bregno'ya mal edilir ve en yeni bölümünün mimarı olarak Bramante gösterilir. Yapının dış yüzü, koliseum'dan alınan pamuktaşı tomruklarından yapılmıştır. Avlunun kemerlerini, eski San Lorenzo in Damaso kilisesinden alınan sütunlar taşır. Saray piskoposluk kançılaryalığına aittir. (L)

CHANCELLOR (Richard), XVI. yy.ın ingiliz denizcisi (öl. İskoçya kıyılarında 1556). 1553'te Avrupa kıtasının kuzeydoğusunda bir geçit bulmakla görevlendirildi. Chancellor, o güne kadar keşfedilmemiş olan Beyaz denize girdi, Çar İvan IV'ün daveti üzerine Arhangelsk limanının inşa edildiği noktadan Moskova'ya gitti. İkinci seferinde İngiltere ile Rusya arasında bir ticaret antlaşması imzaladı, böylece iki memleket arasında ticarî ilişkiler kurulmuş oldu. (L)

CHANCELLORSVİLLE, bugün **Chancellor,** A.B.D.'de (Virginia) köy. Fredericksburg'un batısında. General Lee kumandasındaki Güney askerleri Ayrılık savaşları sırasında Kuzeylileri burada yendiler (mayıs 1863). [L]

CHANCOURTOİS (Alexandre Emile **Béguyer** DE), fransız jeologu ve kimyacısı (Paris 1820-ay.y. 1886). Paris madencilik okulunda profesörlük yaptı. Jeolojik incelemeler için Ermenistan, Türkistan, İzlanda ve Groenland dağlarını gezdi. «Yer vidası» adı altında, kimyasal elemanların yeni bir sınıflandırmasını yaptı. Mendeleiev tablosunun temeli bu çalışmalardadır. (L)

CHANDELİER (LE). **Bk.** ŞAMDANCI.

CHANDOS (sir John), Yüz Yıl savaşının en değerli ingiliz kumandanlarından biri (öl. Mortemer, Poitou 1370). Black Prince Edward III'ün oğlu galler prensinin kumandanı olarak Cambrai'nin kuşatmasına (1337), Crécy ve Poitiers zaferlerine katıldı. Poitiers savaşı esnasında Castilla'da Prens'in ve Nájera'nın canlarını kurtardı. Brétigny antlaşmasının uygulanışı sırasında İngiltere kralının Fransa temsilcisi oldu. Saint-Savin büyük manastırını geri almağa çalıştığı sırada Lussac-les-Châteaux'da yaralandı, ertesi gün öldü. (L)

CHANDRA. Bk. ÇANDRA.

CHANDRASEKHAR (Subrahmanyan), pakistanlı gök fizikçisi (Lahor 1910). Cambridge üniversitesinde okudu, 1933'te doktorasını yaptı, Amerikaya gitti, bir süre profesör yardımcılığı yaptıktan (1938) sonra Chicago üniversitesinde profesör oldu (1942). Nazarî astronomi çalışmalarıyle ün yaptı (Gezegenlerde ışık kutuplaşması üzerine incelemeler, Kozmogoni nazariyesi.) [L]

CHANEL (Gabrielle, **Coco** — denir), fransız kadın terzisi (Saumur 1883). 1914'te Deauville'de ilk jarse elbiseleri ortaya attığı günden beri terzilikle ilgilenmekte ve Paris'teki terzi evini yönetmektedir. Sade kıyafetler, hareketlere serbestlik veren biçimler, fantezi mücevherler kullanarak modayı etkiledi. Ayrıca kendi adını taşıyan parfümler çıkardı. (L)

CHANGCHOW, Cang-Cou veya Çang-Cou. Çin şehirlerine verilen İngilizce ad. (L)

CHANGO'LAR, Şili ve Peru kıyılarında yaşayan yerli halk; hemen hemen yalnız balık ve kabuklu deniz hayvanlarıyle beslenirler. Deniz taşıtlarını deri tulumlardan yaparlar. (L)

CHANGSHA. Bk. ÇANGŞA.

CHANNEL adaları, Manş denizinde Britanya takımadası, Cotentin kıyıları batısında; 110 000 nüf. Takımada başlıca iki adayı kapsar: Güneydoğuda Jersey ve Kuzeybatıda Guarnesey. Yedi adacığı vardır; başlıcaları: Sercq (Sark) ve Aurigny (Alderney). Takımada başlıca iki idare bölgesine ayrılır: Jersey ve Guernesey; küçük adalar bunlara bağlıdır. Krallığın otoritesi her idare bölgesinde bir askerî vali ve eyaletlerin seçtiği meclise başkanlık eden bir baş yargıçla temsil edilir. Adlî sistem hâlâ XIII. yy.dan kalma Normandiya «büyük töre»sine dayanır; resmî dil Fransızca'dır; aslında normand ağzı ancak köylerde konuşulur ve adlî yazışmalarda bugün genellikle İngilizce kullanılır.

Armonik masifinin unsurları olan bu billûrlu adalar genellikle az engebeli tepelerden meydana gelir; ama faylaşmış kıvrımlar olan bazı kıyılar yüksek yalıyarlardan (Jersey'in kuzey kısmı, Guernesey'in güney kıyısı, Sercq adası) oluşmuştur. Ilık ve yağışlı iklimden yararlanan adalarda başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır ve Jersey'de ünlü bir sığır cinsi yaratılmıştır. Ama adalar çiçek yetiştirme ve sebze tarımından (özellikle patates ve domates) çok önemli gelir sağlar. Bunlar ihracatın başlıca ürünleridir. Ayrıca turizm de son yıllarda oldukça gelişmiştir; turistlerin büyük kısmını, sıcak ve güneşli adaların kendilerine güneyi temsil ettiği britanyalılar meydana getirir. Yaz mevsiminde yoğun hava yolu seferleri deniz yollarını destekler ve Jersey ile Guernesey'i Londra ile Britanya'nın başlıca şehirlerine bağlar. (L)

CHANNİNG (William Ellery), amerikalı ilâhiyatçı (New Port, Rhode Island 1780-Bennington, Vermont 1842). 1803'ten itibaren Boston'da bir protestan rahibi olarak çalıştı, sonra New-England başpiskoposu oldu. Derin bir hürriyet aşkıyle Calvin'ciliği eleştirdi, ünitarizm doktrinini kurdu. Meksika ve Oregan meselelerinde nüfuzunu A.B.D. ile Avrupa arasında barışın sağlanması yolunda kullandı; köleliğin kaldırılması ve emekçi sınıfların gelişmesi lehinde çaba harcadı. İlâhiyat, eleştirme ve ahlâk konularında birçok eser yazdı. (L)

CHANOİNE (Jules), fransız generali (Dijon 1835-Baudement, Marne 1915). Çin seferine katıldı (1860), 1867'de Japon ordusunu yeniden teşkilâtlandıran askerî heyetin başkanlığını yaptı; Yokosuka tersanesini kurdu. Dreyfus davası sırasında Brisson hükûmetinin savunma bakanı oldu (1898). [L]

Chanson de Geste, Ortaçağ Fransası'nda halk şairlerinin bir müzik aracı ile çalıp söyledikleri destanlara verilen ad.

— ANSİKL. Ed. *Chanson de Geste* XI.-XIV. yy. arasında yazılmış uzun şiirlerdir; konuları tarih veya efsane kahramanlarının savaş başarılarıdır. Ortaçağdan bu yana bunlar, üç gruba veya «geste»lere (destan) ayrıldı.

1) *Geste du Roi* (Kral Destanı), Büyük Karl'ın hıristiyan olmayanlara karşı yaptığı kutsal savaşı anlatır;

2) *Geste de Garin de Monglane* (Garin de Monglane Destanı), Güney Fransa'da Kuzey Afrika müslümanlarına karşı yürütülen savaşların hikâyeleridir.

3) *Geste de Doon de Mayence* (Doon de Mayence Destanı), kralın yetkisine karşı ayaklanan baronların savaş serüvenlerini ve uğradıkları felâketleri anlatır: *Chanson de Geste*'lerin kaynakları çok tartışıldı; uzun bir süre olaylarla çağdaş ve kuşaktan kuşağa şişirilen «*cantilénes*»lerden (ağır ve dokunaklı şarkı) veya destanı lirik şarkılardan türedikleri kabul edildi. Bu nazariye Herder, F. Wolff ve Grimm kardeşlerin genel olarak destanla ilgili görüşlerine bağlanır; bu, önce Fauriel (1832) tarafından kabul edildi; G. Paris (1856) ve P. Rajna tarafından belirlendi, geliştirildi ve üzerinde ateşli tartışmalar yapıldı. J. Bédier'ye (*Les Légendes Epiques 1908-1913*) göre, destan yazarları, anlattıkları olayların konularını kesiksiz bir edebiyat geleneğinden değil manastırlardaki belgeleri kullanan keşişlerden almışlardır. Çünkü geçmişte bu manastırların tarihine karışmış kişilerin anılarının muhafaza edilmesine önem verilmişti. Manastırlar, haç yolları üzerinde, ulu mezarlıkların gölgesinde, kabalıkların toplandığı panayır alanlarının yakınındaydı: destansı efsaneler buralarda (yalnız XI. ve XII. yy.larda) keşişlerin ve ozanların düzenli çabalarıyle gelişti.

J. Bédier'nin bu görüşü, F. Lot (1928), H. Pauphilet (1933), M. Wilmotte (1939) ve İ. Siciliano (1940-1951) tarafından değiştirilerek düzeltildi. Bununla beraber, Bédier'nin tezi, destansı eserleri inceleyerek bunları yaratan sanatçıyı bulmamızı sağladığı için gerçek değerini korumaktadır. (L)

CHANSON de ROLAND. Bk. ROLAND *destanı*.

CHANTADA, İspanya'da (Galicia, Lugo ili) şehir. Lugo'nun güneyinde; 14 500 nüf. — Çevrede birçok eski kilise. (L)

CHANTARELLUS i. (yun. *kantharos*, ayaklı bardak). Yenebilir mantar. Ormanlarda çok bulunur.

— ANSİKL. *Chanterellus*'un, yumurta sarısı renginde, huni biçiminde bir şapkası vardır. Şapkanın alt tarafı, derin dibe kadar inen kıvrımlarla kaplıdır. Etli kısmı sıkı, tadı ve kokusu hoş olduğu için pek beğenilir. Pek yaygın olmayan külrengi chantarellus da yenebilir. *Yalancı chantarellus* denilen turuncu clitocybe, kötü şöhretine rağmen yenebilir iyi bir mantardır. (L)

CHANTAVOİNE (Jean), fransız müzik yazarı (Paris 1877-Mussy 1952). Paris konservatuvarı genel sekreterliği (1923-1937) ve müzik eleştirmeciliği yaptı. Birçok eser yazdı: *Beethoven* (1906), *Liszt* (1910), *De Couperin à Debussy* (Couperin'den Debussy'ye) [1921], *les Symphonies de Beethoven* (Bethoven'in Senfonileri) [1932], *Mozart* (1949), *Le Poème Symphonique* (Senfonik Şiir) [1950], *Mozart dans Mozart* (Mozart'da Mozart) [1952]. Ayrıca *Guide de l'Auditeur de Musique* (Müzik Dinleyicisi Rehberi) adlı bir eser yayımladı. (L)

CHANTEFABLE i. (fr. k.). Ortaçağ Fransası'nda, bazı bölümleri nesir, bazıları manzum olarak yazılmış hikâyelere verilen ad. (Nesirden meydana gelmiş bölümleri anlatılır, manzum bölümler ise türkü olarak söylenirdi. Aucassin et Nicolette'in yazarı

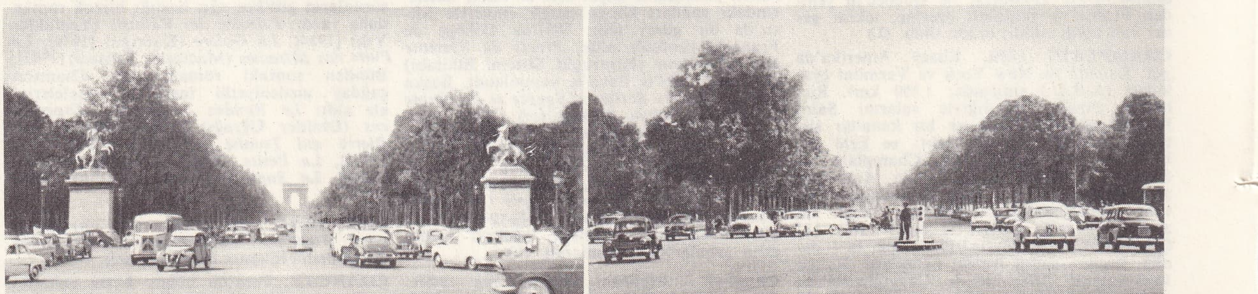

Champs-Élysées. Solda, Coustou'nun Marly atlarıyle çevrelenmiş caddenin başı; dipte, Arc de Triomphe (Zafer anıtı); sağda, Rond-Point'dan Concorde meydanındaki sütun civarından alınan görünüş

Foto. Rigal, Arch. phot. (LAROUSSE)

eserine Chantefable adını vermişti. XIV. yy.ın bitiminden sonra bu türde pek çok eser verildi; fakat Chantefable adı kullanılmaz oldu.) [L]

CHANTEMESSE (André), fransız hekimi, bakteriyologu ve sağlık bilgisi uzmanı (Le Puy 1851-Paris 1919). 1885'te Paris hastahanelerinde çalıştı, 1889'da doçent oldu, önce deneysel ve mukayeseli pataloji okuttu, sonra aynı fakültede sağlık bilgisi profesörü oldu. Asıl çalışmalarını, bakteriler bilimi, salgın kanlı basur, domuzlarda akciğer-bağırsak iltihabı, suyun mikroplar tarafından bozulması ve tifo konuları üzerine yaptı. 1889 Yılında Widal ile birlikte tifo aşısını buldu. (L)

Chantemesse ve Widal basili. Bk. SHİGA BASİLİ.

CHANTEPİE DE LA SAUSSAYE (Daniel), hollandalı ilâhiyatçı (La Haye 1818-Groningen 1874). Normandiyalı protestan bir ailenin oğlu, vaiz, Calvin'ci mezhebin savunucusu. 1872'de Groningen üniversitesinde profesör oldu. Özellikle fransızca olarak birçok eser yazdı: *La Crise Religieuse en Hollande* (Hollanda'da Din Buhranı) [1860], *le Principe de la Société Moderne et le Principe Chrétien* (Çağdaş Toplum İlkesi ve Hıristiyanlık İlkesi) [1867]. — Oğlu PİERRE DANİEL (Leeuwarden 1848-Bilthoven 1920), din tarihi yazarı, 1878'de Amsterdam, 1899-1919 arasında da Leiden üniversitelerinde profesörlük yaptı. Eserlerinden bazıları şunlardır: Almanca olarak yazdığı *Lehrbuch der Religions-Geschichte* (Dinler Tarihi Elkitabı) [1887-1889, 3. baskısı 1905]; felemenkçe olarak yazdığı *Germen Dini Tarihi* (1900) [ingilizce çevirisi 1902] ve ingilizce olarak yazdığı *Germen Mitolojisi* (1900). [L]

CHANTEREİNE (Nicolas), Nicolas **Chanterène** veya **Chatranez, üstat Nicolas l'İmagier** diye de anılır. 1516 ile 1537 arasında Portekiz'de yerleşen fransız heykeltıraşı. Belém manastırının ana kapısı çalışmalarını yönetti. Bu manastırda diz çökmüş olarak görülen kral Manuel ve kraliçe Maria'nın heykelleri onun eseridir. Fakat en önemli çalışmalarını Coimbra'da yaptı. Vaız kürsüsü, Alfonso I ve Sancho'nun (Santa Cruz kilisesinde) heykelleri. Evora'da da birçok eseri vardır. Rönesans fikrini Portekiz'e sokan ilk sanatçılardan biri sayılır. (L)

CHANTİLLY, Fransa'da Oise'da (Senlis idare çevresi) komün. Nonette kıyısında, *Chantilly ormanı* kenarında; 8 324 nüf. Şato. (L)

Chantilly danteli, *Caen* veya *Bayeux* diye de bilinir, çünkü bu şehirlerde yapılmaktadır. Dantel ipeğiyle siyah, beyaz keten ipekle beyaz olarak iğle örülür. Süslemeleri; çiçekler, yapraklar, kuşlar, kelebekler v.b.dir. Chantilly dantelleri XVIII. yy.da ün kazandı. XIX. yy.da dantel yapımı Chantilly'den Normandiya yakınlarındaki Caen ve Bayeux'ye yayıldı. (L)

Chantilly porseleni, 1704 yılına kadar Chantilly'de önceleri gevrek, sonraları ise sert ve nadirleşmesi sebebiyle çok aranan porselenler yapıldı. Louis XV'in ihtira beratıyle 1735'te kurulan işletme, 1756'da kraliyet, sonra da Millî Sévres Porselenleri işletmesi adını aldı. Japon süsleme sanatından örneklenen bu porselenler kiremit kırmızısı bir marka taşır. Saksılık, sütlük, tuzluk ve benzerlerinin süslemelerinde en çok kullanılan renkler yeşil, kırmızı ve mavidir. Yapımına 1870'te son verildi. (L)

Chantilly şatosu ve müzesi. Şato 1527-1532 yılları arasında Anne de Montmorency tarafından yaptırıldı. Büyük şatonun mimarının Pierre I Chambiges olduğu sanılmaktadır. Fransız ihtilâlinde yıkılan bu kısım XIX. yy.da yeniden yapıldı. Günümüze kalmış küçük şatoyu Jean Bullant yapmıştır. Şatoda bulunan Condé müzesinde birçok italyan (Perugino, Raffaello, Tiziano, Veronés), fransız (Clouet, Poussin, Watteeau, İngres, Delacroix, Corot), ispanyol (Murillo); holandalı (Van Eyck, Memling, Van Dyck v.b.) sanatçıların tabloları, ayrıca değerli minyatür, suluboya, oyma, heykel, porselen, para ve elyazması koleksiyonları bulunmaktadır. (L)

CHANTONAY (Thomas PERRENOT, CANTECROİX kontu, senyör DE), ispanyol diplomatı (Besançon 1521-ay.y. 1571). Şansölye Granvelle'in ikinci oğlu. 1560'ta Fransa sarayına gizli bir görevle elçi olarak gönderildi. Bu süre içinde fesat komitelerini araştırdı ve kendi hükümdarını katoliklerin koruyucusu olarak göstermeğe çalıştı. Chantonay Guise'lerin entrikalarına karıştı, Catherine de Médicis ile mücadele etti. Ayrıca, 1565'ten 1571'e kadar imparator Maximilian II'nin yanında elçi olarak bulundu. (L)

CHANTONNAY, Fransa'da Vendée idare bölgesinde (La Roche-sur-Yon idare çevresi) kanton idare merkezi; *Chantonnay ovasında*; 4 704 nüf. XIV. yy.dan kalma kilise. Şato. Ayakkabıcılık. — *Chantonnay ovası,* Vendée bokajının güneyinde. Eski kömür madenleri. (L)

CHANTRAİNE, Fransa'da Vosges idare bölgesinde (Épinal idare çevresi) komün, Épinal yakınında; 2 992 nüf. Dokuma sanayii. (L)

CHANTRE (Ernest), fransız bilim adamı (Lyon 1843-Ecully, Rhône 1924). Jeoloji, tarihöncesi ve arkeoloji dallarında çalıştı. Lyon Üniversitesi Edebiyat fakültesinde etnoloji profesörlüğünde, Doğuda çeşitli görevlerde bulundu. 1893-1894 Yıllarında Türkiye'de Hititlerin başşehri Hattuşaş'da yapılan Boğazköy kazılarını yönetti. Hitit devrine ait binlerce çivi yazısı tablet buldu. Başlıca eserleri: *Etudes Paléontologiques* (Paleotenolojik İncelemeler) [1867-1880]; *Etudes Paléontologiques* (Paleontolojik İncelemeler) [1873-1879]; *Recherches Anthropologiques dans le Caucase* (Kafkasya'da Antropolojik Araştırmalar) [1885-1887]; *Recherches Archéologiques dans l'Asie Occidentale, Mission en Cappadoce 1893-1894* (Batı Asya'da Arkeoloji Araştırmaları, 1893-1894 Kappadokia) [1898]; *l'Homme Quaternaire dans le Bassin du Rhône* (Rhône Havzasında Dördüncü Zaman Adamı) [1901], *Recherches Anthropologiques dans l'Afrique Orientale* (Doğu Afrika'da Antropoloji Araştırmaları) [1904]. (LM)

CHANTREY (sir Francis Legatt), ingiliz heykeltıraşı (Sheffield yakınları, Norton, 1781-Londra 1841). Portre heykeltıraşı ve ressamı. Kaidelere uygun, soğuk ifadeli birçok büyük boy heykelimsi portre yaptı; *Sir J. Banks, George Canning, William Pitt, George IV, Mrs. Siddons* (Westminster) ve *At Üstünde Wellington;* yaptığı *Walter Scott* büstünden binlerce kopya çıkartılmıştır (National Gallery). [L]

Chants de Maldoror, Lautréamont'un mensur şiiri. Bir bölümü 1868'de, Paris'te, tamamı da (altı bölüm) 1869'da Brüksel'de yayımlandı. Byron'culuk ile karamsar romantizmin etkisiyle yazılmış çılgınca bir eserdir. Uzun süre az bilinen bu eser, 1920'den sonra sürrealist yazarlar sayesinde ün kazandı. Bu yazarlar Lautréamont'u kendi ustalarından biri saydılar. (L)

CHANUTE (Octave), amerikan uyruğuna geçen fransız mühendisi (Paris 1832-Chicago 1910). Demiryolu mühendisiyken, meslek hayatının sonlarına doğru Lilienthal'ın uçuş deneyleriyle ilgilendi, böylece havacılığın gelişmesinde büyük payı oldu. Yaptığı birçok uçak modelini Louis Mouillard'ın araştırmaları sayesinde daha da geliştirdi. Wright kardeşler ilk deneylerinde, Chanute'ün bilgisinden ve Monillard'dan edindiği tecrübelerinden büyük ölçüde yararlandılar. (L)

CHAOCHOW. Bk. ÇAOÇOV.

CHAO PRAYA. Bk. MENAM.

CHAOS i. Bk. KAOS.

CHAOSİDAE çoğl. i. Zool. Kökbacaklı birhücreliler familyası. Büyük amipler, özellikle *ameobeus proteus* bu familyadandır. (L)

CHAPADA i. Bk. ÇAPADA.

CHAPALA, Meksika'nın en büyük gölü; 1 530 km². Suları Lerma aracılığıyle Büyük okyanusa akar. (L)

CHAPELAİN (Jean), fransız yazarı (Paris 1595-ay.y. 1674). Fransız akademisinin kuruluşunda büyük payı oldu. İlk üyelerinden olduğu akademinin «Le Cid» hakkındaki görüşlerini yazmakla görevlendirildi: *Les Sentiments de l'Academie sur «le Cid»* (Cid Hakkında Akademinin Görüşü). Otuz yıl kadar sonra, Colbert edebiyat alanında bir gelişme sağlamak amacıyle yazarlara ödül vermeği düşündüğü zaman, Chapelain'e baş vurdu. Chapelain, doğruluktan ayrılmayan, ileri görüşlü, engin bilgisi olan bir insandı. Çağdaşları üzerinde büyük etkisi oldu. Gerçeğe, tabiîliğe ve kaidelere karşı saygıyı aşılamak için çok çalıştı. (L)

CHAPEL CROSS, Büyük Britanya'da (Cumberland) köy, Carlisle'in kuzeyinde. Nükleer santral. (L)

CHAPEL-HİLL, A.B.D.'de (Kuzey Carolina) şehir. Apalaş'ların eteğinde; 9 200 nüf. Eyalet üniversitesi. (L)

CHAPELLE (Claude Emmanuel LUİLLİER), fransız yazarı (La Capelle-Saint-Denis, Paris yakınlarında 1626-Paris 1686). Parlak bir zekâsı olan Chapelle, Gassendi'nin felsefesini inceledi ve kötü yollara sapmış insanlarla arkadaşlık etmeğe başladı. Bazı aşırı gençlik hareketleri Saint-Lazare cezaevinde bir süre tutuklanmasına yol açtı. Zekâsı, özellikle Condé, Vendôme dükü, Nevers dükü ve onun kardeşi Bonillon düşesiyle yakın dostluklar kurmasını sağladı. Molière'in en iyi arkadaşıydı. Duygulu ve özentili şiirlerinde XVII. yy. ortasında kibarlar dünyasının gülünçlüklerini dile getirdi. Gerçek ününün, 1656'da Fransa'nın güneyinde yaptığı geziye katılan arkadaşı Beauchemont ile birlikte yazdığı *Voyage en Provence* (Provence'a Seyahat) adlı eseriyle sağladı. 1663'te yayımlanan, *le Voyage de Chapelle el Beauchemont* (Chapelle ve Beauchemont'un Seyahatı) adlı kitabı, uzun zaman tutulan bir eser oldu ve başarısı XVIII. yy.a kadar devam etti. Chapelle, bu özeliğiyle Chanlieu, Hamilton ve daha birçoklarının hocası sayılır. (L)

CHAPELLE-AUX-SAİNTS (LA), Fransa'da Corrèze idare bölgesinde (Brive-la-Gaillarde idare çevresi) komün. Brive bölgesinin güneydoğusunda; 236 nüf. 1908'de üç din adamının (rahip A. ve J. Bouyssonie ile Bardon) burada buldukları bir insan iskeleti fosili, M. Boude tarafından incelendi. Olağanüstü bir değer taşıyan bu fosil, Neanderthal türünün örnek tipi olarak kabul edilir. (L)

CHAPELLE-SAİNT-MESMİN, Fransa'da Loiret idare bölgesinde (Orléans idare çevresi) komün, Orléans'ın batı banliyösünde, Loire kıyısında; 3 748 nüf. Merovenjler zamanından kalma kayaya oyulu kilise mezarlığı üzerinde XI. yy.dan kalma roman üslûbunda kilise. Komün adını Aziz Mesmin'in Micy köyünde kurduğu ünlü manastırdan aldı. Camcılık. Oto lastiği fabrikası. (L)

CHAPETON i. (isp. k.). Criollo'lara, yani Amerika'da doğmuş İspanyollara karşıt olarak, Avrupa'da doğmuş İspanyollara Güney Amerika'da verilen ad. (L)

CHAPLET (Ernest), fransız seramikçisi (Sèvres 1835-Choisy-le-Roi 1909). Porselen süsleme sanatını inceledi (1850), sonra teknik araştırmalar yaptı, barbotin'i buldu, kumtaşı üzerinde araştırmalara girişti. Araştırmalarını sürdürebilmesi amacıyle Havilland kendisine küçük bir fabrika kurdu. Chaplet fabrikayı 1882'de Felaherche'e devretti. Eli üç yaşında yerleştiği Choisy-le-Roi'da kendi seramiklerini yapmağa başladı. Gauguin ile yaptığı ortak çalışmalarında ressamın birçok vazo ve heykellerini pişirdi; sonra yüksek ateşte pişirilen çömlekçi çamuru ve porselen çalışmalarına yöneldi ve çin çinicilik sanatının sırrını çözmeğe çalıştı. O zamana kadar Batıda hiç bilinmeyen çamurlar kullanarak nefis «flambe*»ler yaptı: sade çanaklar, kâseler, şişeler v.b. Fransa ve birçok yabancı memleketlerin belli başlı müzelerinde eserleri vardır. (L)

CHAPLİN (Charles Spencer, **Charlie** — denir), ingiliz sinema oyuncusu ve filim yönetmeni (Londra 1889). Şarlo* tipinin yaratıcısı. Annesi ve babası orta halli varyete sanatçılarıydı. Çocukluğu yoksulluk içinde geçti. Küçük yaşında babasını kaybetti. Annesi zaman zaman delilik buhranları geçirirdi. Altı yaşında sahneye çıktı, gezici topluluklarda çalıştı. Sonunda Londra'nın en ünlü pantomimcisi Fred Karno'nun topluluğuna katıldı. 1910'da Amerika'ya gitti, 1912'de oraya yerleşti ve filim çalışmalarına başladı. Mack Sennett kabiliyetini keşfetti, onu Hollywood'a götürerek kendi yapımcısı olan Keystone ile tanıştırdı.

CHANCELADE kafatası

Coco CHANEL

Foto. Alinari, musée de l'Homme, Roger-Viollet (LAROUSSE)

Chantilly danteli

Nicolas CHANTEREINE
Coimbra'da vaız kürsüsü

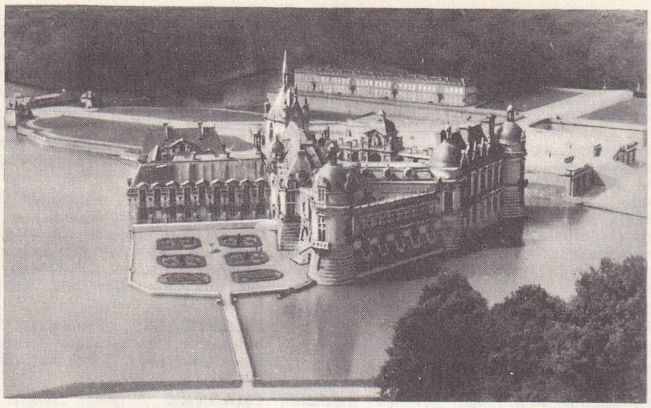

CHANTILLY şatosu

Jean CHAPELAIN
Robert Nanteuil tarafından «la Pucelle» adlı eserinin kapak resmi

LA CHAPELLE-AUX-SAINTS'de
bulunmuş kafatası

Chaplin, *Making A Living* (Ekmek Davası) adlı ilk filmini ocak 1914'te çevirdi. Daha sonra Sennett'in, kendisinin ve başkalarının yönettiği 35 kadar kısa metrajlı filimde rol aldı. 1915'te Essenay şirketine geçti, haftalığı 1 500 dolara yükseldi. Bu, daha önceki ücretinin on katıydı. Essenay için ikişer ruloluk 14 filim çevirdi: *A Night Out* (Hovardalık), *The Champion* (Şampiyon), *The Tramp* (Serseri), *The Bank* (Banka), *A Night in the Show* (Revüde Bir Gece) v.b. Bu filimlerde «Şarlo»nun garip evrenini kurdu. Güzel Edna Purveyance rol arkadaşıydı. Serseri, eninde sonunda hep ona âşık oluyordu. Chaplin olağanüstü başarısı sayesinde 1916'da Mutual şirketine geçti ve sinema dünyasının o zaman için en yüksek gelirini sağladı: yılda 670 000 dolar. Mutual için 12 tane birinci sınıf filim çevirdi; bunların içinde *The Pawnshop* (Rehinci Dükkânı), *Şarlo Patinajcı* (The Rink), *Easy Street* (Zengin Hayatı) yer alır. İlk şaheserini de bu sırada meydana getirdi: *Şarlo Göçmen* (The İmmigrant) [1917]. Bu filimde duygulu tutumu belirmeğe başlar.

1917'de First National şirketiyle bir milyon dolarlık kontrat yaptı. 1918 ile 1922 arasında, içlerinde büyük şaheserler bulunan sekiz filim çevirdi: *A Dog's Life* (Köpek Hayatı), *Şarlo Asker* (Shoulder Arms), *Sunnyside, Yumurcak* (The Kid) [1921]. Chaplin bu filimde Jackie Coogan'ı tanıttı, iki sanatçı komik unsurlarla bir dramı canlandırdılar. *Şarlo Hacı* (The Pilgrim) [1922] adlı filim Chaplin'in yergiye yöneldiği ilk eserdir. Bu filimlerden sonra, beyaz perdenin rakipsiz üstadı olarak tanındı. 1919'da Mary Pickford, Douglas Fairbanks ve D. W. Griffith ile birlikte kendi şirketini kurdu: «United Artists». Kontratları bittikten sonra artık tamamıyle serbest olarak çalışmağa başladı, gerçek trajediler çevirdi. Bu türdeki ilk eserlerinde kendi oynamadı; örnek: Edna Purveyance, Adolphe Menjou ve Karl Miller'in rol aldığı *Parisli Kadın* (A Woman of Paris) [1923]. Sinema dilindeki fazlalıklardan arınmış, özlü nitelikleri dikkati çeken bu filmi üç gülünçlü dram izledi: *Altına Hücum* (The Gold Rush) [1925], *Şarlo Sirkte* (The Circus) [1928], trajik sonlu ilk filmi olan *Şehir Işıkları* (City Lights) [1931]. Bu, o zamana kadar sessiz filimde ısrar eden sanatçının ilk sesli filmidir. Sosyal eleştiri türündeki yoluna devam eden Chaplin, 1936'da *Yeni Zamanlar* (Modern Times) adlı filmi çevirdi. Daha önce, türlü ülkelere başarılı bir turne yapmıştı. 1940'ta çevirdiği *Şarlo Diktatör* (The Great Dictator) filminde, Şarlo'nun kişiliğini Hitler'inkine benzetti. 1947'de çevirdiği *Monsieur Verdoux*'da ise Şarlo'nun kişiliği ortadan kalkar. Bu filimlerde yansıttığı çağdaş dertler büyük tartışmalara yol açtı ve Chaplin'in A.B.D.'deki durumunu sarstı. 1952'de yolculuğa çıkmak istediği zaman Amerika'ya geri dönmesi yasaklandı. Chaplin sürekli olarak İsviçre'deki Vevey'e yerleşti. Londra'da yeni filimler çevirdi: *Sahne Işıkları* (Limelight) [1952], *A King in New York* (New York'ta Bir Kral) [1957]. Bu filim, A.B.D.'deki bazı siyasî ortamlara yöneltilmiş bir taşlamadır. Son filmi *Hong Kong'lu Kontes*'tir (A Countes from Hong Kong) [1966]. Kırk yıldan fazla süren sanat hayatında, Chaplin 79 filim yarattı. Anıları eylül 1964'te birçok ülkede aynı zamanda yayımlandı.

Özel hayatında, en koyu fakirlikten, bir oyuncunun gördüğü en büyük rağbet ve zenginliğe geçti. Dünya gezileri ve *Yumurcak, Şehir Işıkları* gibi filimleriyle kazandığı başarı Chaplin'in milletlerarası kişiliğini göstermeğe yeter.

Hissî hayatı karışıklıklar içinde geçti, büyük aşk rezaletlerine adı karıştı. Mildred Harris ile (1918-1920), sonra da Lita Grey ile (1924-1927) evlendi. Lita'dan Charles (1925) ve Sydney (1926) adlı iki oğlu oldu. Üçüncü evliliği Paulette Goddard ile (1932-1941) daha rahat geçti. 1943'te Oona O'Neill ile evlendi. Oona, ünlü tiyatro yazarı Eugene O'Neill'in kızıdır. Evlendiğinde henüz 18 yaşında olan bu kadın, Chaplin'e sekiz çocuk verdi.

Chaplin sinemanın büyük dâhisidir. Kalıcı ve tam uyumlu eserler bıraktı. Belirli bir mantık gelişimi içinde sosyal tenkitler yaptı. Dünya sinemacılığına önemli katkılarda bulundu. (L)

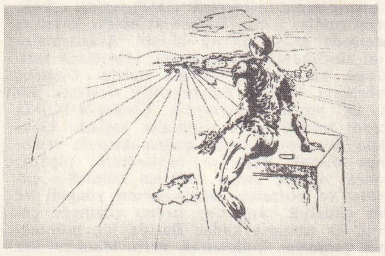

«Chants de Maldoror»
Salvador Dali tarafından resimlendirilmiş

CHAPMAN (David Leonard), ingiliz fizikçi (Wells, Norfolk 1869-Oxford 1958). Dixon'un öğrencisi. 1899'da patlamanın hidrodinamik teorisinin temellerini kurdu. (L)

CHAPMAN (Fredrik Henrik af), isveçli gemi inşaat mühendisi (Göteborg 1721-Karlskrona 1808). Topla donatılmış şalupaların bulucusu. 1781'den 1790'a kadar Karlskrona kraliyet tersanelerini yönetti: ince bir ustalık örneği olan birçok gemi inşa etti. Gemi inşaatı üzerine yazdığı en ünlü eseri: *Architectura Navalis Mercatoria*'dır (Ticaret gemileri Mimarîsi) [1868]. (L)

CHAPMAN (George), ingiliz dram yazarı ve şairi (Hitchin yakınları 1559-Londra 1634). Sone türünde Shakespeare ölçüsünde bir şair sayılabilir. *The Blind Begger of Alexandria* (İskenderiye'nin Kör Dilencisi) [1596] adlı ilk piyesinden sonra, çağdaş olayları sahneye aktaran birçok trajik ve komik eser yazdı: *The Revenge of Bussy d'Ambois* (Bussy d'Amboise'ın Öcü) [1597], *Conspiracy and Tragedy of Charles, Duke of Byron* (Byron Dükü Charles Suikasti ve Trajedisi) [1608] ve *The Tragedy of Chabot, Admiral of France* (Fransa Amirali Chabot'nun Trajedisi) [Shirley ile birlikte, 1613]. Komedileri: *All Fooles* (1599), *Eastward Ho* (Doğuya Doğru) [Ben Johnson ve Marston ile birlikte, 1605], *Monsieur d'Olive* (Bay d'Olive) [1606]. Homeros'un *Ilyada* (1611) ile *Odysseia* (1616) adlı eserlerini çok güzel bir dille ingilizceye çevirdi; asıl metnin ahengini bütün etkisiyle yansıttı. Ayrıca Chapman, Petrarca'yı çevirdi; Marlowe'un *Hero and Leander* adlı bitirilmemiş şiirini tamamladı. (L)

CHAPMAN (Sydney), ingiliz fizikçisi (Eccles, Lancashire 1888). Öğrenimini Cambridge üniversitesinde yaptı ve Londra İmparatorluk kolejine matematik profesörü oldu. Yer magnetizması araştırmalarıyle uğraştı; özellikle Ay'ın etkisini, magnetik fırtınaları inceledi ve ionosferin meydana gelişiyle ilgili bir nazariye ileri sürdü. (L)

CHAPOT (Victor), fransız arkeologu (Grenoble 1873-Paris 1954). Hukuk (1896) ve edebiyat (1904) doktorası yaptı. «Ecole française d'Athènes» (1899) üyesi oldu. Güzel Sanatlar okulunda öğretmenlik yaptı. «Ecole des hautes études»de öğretim görevlisi oldu. 1900 Yılında Türkiye'ye geldi ve Kırkağaç'ın kuzeydoğusundaki Yortan'da arkeolojik kazılar yaptı. Eserleri: *Les Destinées de l'Hellénisme au delà de l'Euphrate* (Hellenizmin Fırat Ötesindeki Kaderi) [1904]; *La Province Romaine Proconsulaire d'Asie* (Roma'nın Konsüllük Öncesi Asya Eyaleti) [1904]; *La Frontière de l'Euphrate de Pompée à la Conquête Arabe* (Pompeius'tan Arap İstilâsına Kadar Fırat Sınırı) [1907]; *Manuel d'Archéologie Romaine* (Roma Arkeolojisi El Kitabı) [R. Cagnat ile birlikte, 1916];

Chantilly porseleninden japon motifleriyle süslü vazo ve sürahi

Foto. Arch. phot., Museum d'hist. nat., X, Edit. Skira, Viollet, Cie aérienne française (LAROUSSE)

Le Monde Romain (Roma Dünyası) [1927]. (LM)

CHAPPE, fransız astronom ve mühendisler ailesi. — Rahip JEAN **Chappe d'Auteroche** (Maurice Auvergne 1728-San Lucar, Kaliforniya 1769). 5 Haziran 1761'de Sırbistan'da, sonra 1769'da Kaliforniya'da, Venüs'ün Güneş önünden geçişini gözledi. — Yeğeni CLAUDE (Brûlon, Sarthe 1763-Paris 1805), basit bir sistemle ilk olarak havaî hatlı telgrafı gerçekleştirdi. Millet meclisi kendisine *telgrafcı mühendis* unvanını verdi; fakat, Breguet ve Béthencourt bu buluşun yeni olmadığını iddia edince, kapıldığı karamsarlıkla kendini öldürdü. (L)

CHAPTAL (Jean Antoine), **Chanteloup** kontu, fransız kimyacısı ve devlet adamı (Nojaret, Gévaudan 1756-Paris 1832). Montpellier'de tıp doktoru unvanını aldıktan sonra, aynı ilde kimya öğretmeni oldu (1781). Aynı zamanda, fransız piyasasına ilk defa sülfürik asit, sunî şap veren kimyasal maddeler fabrikasını kurdu ve 1787'de soyluluk unvanı aldı. 1793'te barut yapan Grenelle kurumlarının başına getirildi; Fransa enstitüsüne, kuruluş yılında (1795) kabul edildi. 9 Kasım 1799 olayından sonra, danıştay üyesi, 1800-1804 yılları arasında da içişleri bakanı oldu. Chaptal, ticaret odalarını, ilk sanat okulunu kurdu, Fransa'daki kanallar şebekesini gerçekleştirdi, yollar yaptırdı. Napolyon tarafından senatörlüğe, sonra da senato hazinedarlığına getirildi, imparatorluk kontu oldu. Krallığın yeniden kuruluşunda ayan üyeliği yaptı. Başlıca eserleri: *Eléments de Chimie* (Kimyanın Esasları) [1790], *Traité des Salpêtres et Goudronse* (Güherçileler ve Katranlar) [1796], *l'Art de Faire les Vins* (Şarap Yapımı Sanatı) [1801], *Chimie Appliquée aux Arts* (Zanaatlara Uygulanan Kimya) [1807], *Art du Teinturier et du Dégraisseur* (Boyama ve Yağ Giderme Sanatı) [1808], *Chimie Appliquée à l'Agriculture* (Tarıma Uygulanan Kimya) [1823]. (L)

CHAPU (Henri Michel), fransız heykeltıraş ve madalyacısı (Le Mée, Seine-et-Marne 1833-Paris 1891). Eserleri: *Sesleri Dinleyen Jeanne d'Arc* (1870), *Ressam Henri Regnault anıtı* (1876), *Berryer* (1878), *Mgr. Dupanloup'nun Mezarı* (1886). *Orléans* düşesinin lahit heykeli, birkaç büst ve madalyalar. Bayonne'daki Bonnat müzesinde birçok eseri vardır. (L)

CHAPULTEPEC, Meksico'nun güneybatısında tepe. İmparator Maximiliano'nun saray olarak kullandığı şato ve park. Askerî akademi. Müze. 1965'te açılan yeni Millî Antropoloji müzesi. (L)

Chapultepec anlaşması, Meksika'da savaş ve barış meseleleri üzerine yapılan Amerikalı devletlerarası konferansa katılan Amerika devletlerinin temsilcileri tarafından Chapultepec sarayında imzalanan (6 mart 1945) karşılıklı yardım ve dayanışma ortak bildirisi. 1890'dan beri aynı zihniyetle yapılmış olan Amerikalı devletlerarası konferanslara atıf yapan bir önsöz bildiriye eklenmiştir. (L)

CHAPUT (Ernest), fransız jeoloji ve jeomorfoloji bilgini (1880-1943). Yüksek öğretmen okulundan ve Fen fakültesi tabiat bilimleri bölümünden çıktı; Fransa liselerinde tabiat bilimleri okuttu. On sene jeoloji ve jeomorfoloji araştırmaları yaptı. Önce Strasbourg, sonra da Dijon üniversitelerinde profesörlük etti. 1928-1939 Yılları arasında da İstanbul üniversitesi jeoloji ve jeomorfoloji profesörlüğünde bulundu.

«Alüvyonlu sekiler» üzerine araştırmalar yapan Chaput, İstanbul'a çağırıldığı zaman Anadolu'da araştırma gezileri de yaptı. Türkiye üzerine yazdığı eserleri: *Voyages d'Études Géologiques et Géomorphogéniques en Turquie* (Türkiye'de Jeoloji Jeomorfoloji İncelemeleri Gezileri) [1936] ve *Phrygie* (Frigya) [1941]. (M)

CHAPUT (Henri), fransız cerrahı (Tonnerre 1857-Paris 1919). Çalışmaları özellikle bağırsak cerrahisi, organ aşıları, raşianestezi ve asepsi üzerinde toplanır. Bütün dünyada kullanılan teslik eldivenleri icat etti. (L)

CHAR (René), fransız şairi (L'Isle-sur-la-Sorgue, Vaucluse 1907). Bir ara gerçeküstücü akıma katıldı. A. Breton ve P. Eluard ile birlikte şiirler yazdı. Sonra *Placard pour un Chemin des Écoliers* (1937), *Dehors la Nuit est Gouvernée* (1938) adlı kitaplarını yayımladı., direniş hareketinin en güzel şiirlerinden birkaçını yazdı: *Seuls Demeurent* (1945) ve *Feuillets d'Hypnos* (1946). Başka eserleri: *Fureur et Mystère* (1948), *le Soleil des Eaux* (1949), *Les Matinaux* (1950), *Poèmes des Deux Années* (1955), *Recherche de la Base et du Sommet* (1955), *la Bibliothèque est en Feu* (1957), *La Parole en Archipel* (1961). Son kitapları: *l'Âge Cassant* (1965), *Retour Amont* (1966). *Trois Coups sous les Arbres* (1967) adlı kitabında bütün tiyatro türündeki eserlerini topladı. (L)

«Şarlo Patinajcı» (1917)
Edna Purviance ve Eric Campbell
ile birlikte

«Altına Hücum» (1925)

Charles CHAPLIN 1957'de

«Sahne Işıkları» (1952)
Claire Bloom ile birlikte

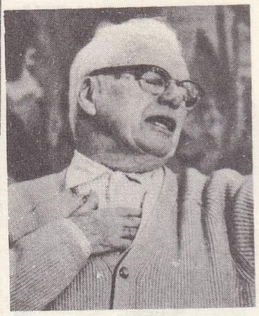

CHAPLIN
«Hong Kong'lu Kontes»
filminin bir sahnesini
yönetirken (1966)

CHARACEAE çoğl. i. Çiçeksiz bitki familyası. Tatlı sularda yetişen bu bitkiler suyosunlarına benzer, ama onlardan çok farklı olduğu gibi üzerleri de kireçle kaplıdır. (Sadece iki cinsi vardır: *Chara* ve *nitella.*)

— ANSİKL. Yapısının basitliğinden dolayı *characeae,* yeşil suyosunlarına yaklaşır; fakat yatay gövdesi ve dal görünüşündeki yapraklarıyle de yapraklı karayosunlarını andırır. *Chara* cinsinde dallar gövdeyi bir sepet gibi sarar; gövdeye yapışık olan bu dalların üzerinde, dokunulduğu zaman ele batan dikencikler bulunur. Bunların yumurta hücrelerinde kalkerden bir kabuk vardır. Characeae epeyce katı kayalar meydana getirebilir; bu gibi kayalar içinde bozulmamış fosil *characeae* gövde ve dallarına rastlanır. Tersiyer, tebeşir ve triyas tabakalarında sık görülür (Moskova müschelkalk tabakaları). [L]

CHARACİNİDAE çoğl. i. Bk. KARAKSGİLLER.

CHARACTER İNDELEBİLİS, latince *silinmez işaret* anlamında terim. Hıristiyanlıkta katoliklerin inancına göre karakter, vaftiz, confirmatio (vaftizi sağlamlaştırma duaları ve tören) ve rahipliğe girmenin hıristiyanların ruhuna bastığı manevî ve silinmez bir damgadır. Bu yüzden adı geçen üç kutsama tekrarlanamaz. Karakter, aynı zamanda, hem insanın özel bir sınıftan olduğunu bildiren bir işaret, hem de hıristiyanı Tanrının *gufran*'ına ermeğe hazırlayan bir peşin kabiliyettir. Havari aziz Paulus'un «Tanrı bizi kutsal yağına buladı; damgasıyle mühürledi» sözleriyle belirtilen, birçok kilise ulularınca öğretilen Character indelebilis, Trento konsilince imanın temel ilkeleri arasına alındı. Protestanlar Character indelebilis'i genellikle kabul etmezler. (L)

CHARACTERİSTİCA UNİVERSALİS. Bk. BELİRTİ, *evrensel.*

CHARADRİUS. Bk. YAĞMURKUŞU.

CHARADRİUS MORİNELLUS i. Kuzey bölgelerinde yuva yapan yağmur kuşu. Göçerken Avrupa'nın güneyinden geçer. (L)

CHARAS (Moyse), fransız eczacısı (Uzès 1619-Paris 1698). 1663'te Orléans dükünе eczacı, 1671'de Paris'te kimya profesörü, 1680'de Charles II tarafından Londra'ya çağırıldı, orada hekim oldu. Hollanda'ya, daha sonra İspanya'ya geçti, buralarda da hekimlik yaptı. 1689'da Fransa'ya döndü. Eserlerinin önemlisi: *Traité sur la Theriaque* (Tiryak Üstüne İnceleme Kitabı) [1667]. 1672'de engerek zehiri üzerine yazdığı kitap, fransızca olarak kaleme alınmış ilk ilmî eserlerdendir. (L)

CHARAX i. Kemikli balık. Sivri burunlu ve güzel bezeklidir. Üzerinde dikine siyah şeritlerle boyuna yaldızlı şeritler vardır. Akdeniz'de yaşayan türü Sivriburun karagöz'dür *(Charax puntazzo).* Yaşayışı sarıgöz balığı ile aynıdır. (İzmaritgillerden.) [L]

CHARAXES i. Eski Dünyada yaşayan güzel kelebek. Kanatları dantelalı, alt kanatları kuyruk biçiminde uzantılıdır. *(Charaxes jasius* Akdeniz kıyılarında, fundalıklarda bulunur; tırtılı kocayemiş ağaçlarında yaşar. Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.) [L]

CHARBONNEAU (Robert), fransızca yazan kanadalı yazar (Montréal 1911-ay.y. 1967). Şiir kitabı: *Petits Poèms Retrouvés* (Bulunmuş Küçük Şiirler) [1945]; eleştirileri: *Connaissance du Personnage* (Kişiliğin Tanınması) [1944], *La France et Nous* (Fransa ve Biz) [1947]; Bu eserinde, kanadalı yazarların kendi tarihî ve edebî geçmişleri içine kapanmaması, anlatımda bütün modern tekniklerden yararlanması gerektiğini ileri sürer. Paul Beaulieu ile *La Relève* dergisini kurdu (1934). Eserleriyle Kanada'da tahlilî roman çığırını açtı: *Ils Posséderont la Terre* (Onların Toprakları Olacak) [1941], *Fontile* (1945) *les Désirs et les Jours* (Dilekler ve Günler) [1948], *Aucune Créature* (Hiçbir Yaratık) [1961]. (L)

CHARBONNEAUX (Jean), fransız arkeologu ve yöneticisi (Genlis, Côte-d'Or 1895). Atina fransız Arkeoloji okulu üyesi (1921-1925), Louvre'de eski Roma ve Yunan bölümü yöneticisi (1945-1946). 1921-1925'te Yunanistan'da yapılan kazılara katıldı. 1928'de Girit, 1939'dan 1950'ye kadar da Semendirek adalarında görevli bulundu. Yunan heykelciliği üzerine eserleri vardır. (L)

CHARCOT (Jean), fransız bilgin ve kâşifi (Neuilly-sur-Seine 1867-denizde 1936), Jean Martin Charcot'nun oğlu. Tıp öğreniminden sonra kâşifliğe ve oseanografiye yöneldi. Önce *Français,* sonra *Pourquoi-pas?* gemileriyle, Güney Amerika'nın kutup

Foto. Cinémathèque fr., Artistes associés, Bureau fr. de diff. de presse, A.I., Universal (LAROUSSE)

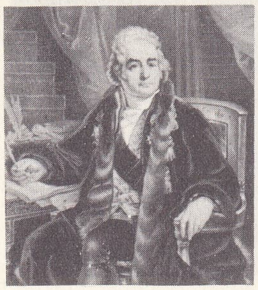
CHAPTAL
Gros tarafından

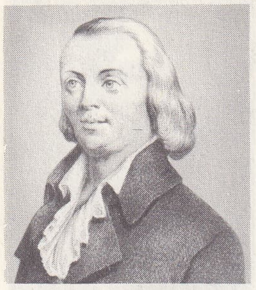
Claude CHAPPE
Alphonse Farey tarafından

René CHAR

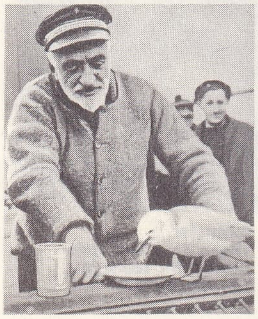
Jean CHARCOT

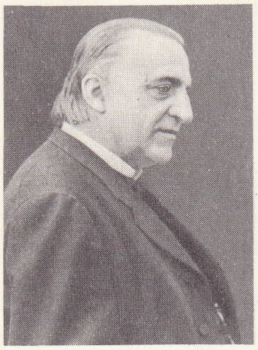
Jean Martin CHARCOT

bölgelerinde iki gezi yaptı (1903'ten 1905'e ve 1908'den 1910'a kadar); bu gezilerde, incelediği bölgelerin haritasını çizdi. Daha sonra Kuzey Atlantik'te, Manş'ta, Akdeniz'de, birçok geziye çıktı ve bir uzmanlar ekibinin yardımıyle verimli ilmî araştırmalar yaptı. Faxafjord'de *Pourquoi-Pas?* gemisi kayalara çarparak parçalandı ve Charcot arkadaşlarıyle birlikte öldü. Eserleri: *Pourquoi-Pas?* gemisiyle 1912'den sonra yaptığı ilmî gezilerin kısa bir özeti (1919): *Autour du Pôle Sud* (Güney Kutbu Çevresinde) [1912, 2 cilt], *Christophe Colomb vu par un Marin* (Gemici Gözüyle Kristof Kolomb) [1928]. Bazı ilmî tebliğlerin yayımını da yönetti. (L)

CHARCOT (Jean Martin), fransız hekimi (Paris 1825-Settons gölü 1893). 1873'te Patolojik anatomi profesörü ve Tıp akademisi üyesi iken, hastalıkların klinik ve patolojik anatomisi üzerine yaptığı çalışmalarla ün kazandı. Sinir sistemi patolojisinde yeni bir çığır açtı. 1873 ile 1884 arasında Salpêtrière hastahanesinde tam bir patolojik anatomi laboratuvarıyle bir patolojik anatomi müzesi kurdu. Orada verdiği dersler bütün dillere çevrildi, kendisine büyük ün sağladı: *Leçons Cliniques sur les Maladies des Vieillards et les Maladies Chroniques* (İhtiyarlık Hastalıkları ile Kronik Hastalıklar Üstüne Dersler) [1868-1874]. *Leçons sur les Maladies du Système Nerveux Faites à la Salpêtrière* (Sinir Sistemi Hastalıkları Üzerine Salpêtrière'de Verilen Dersler) [1873-1875], *Leçons sur les Maladies du Foie, des Voies Biliaries et des Reins* (Karaciğer, Safra Yolları ve Böbrek Hastalıkları Üzerine Dersler) [1877], *Leçons sur les Localisations dans les Maladies du Cerveau et de la Moelle Épinière*, (Beyin ve Omurilik Hastalıklarında Lokalizasyon Üstüne Dersler), *Leçons sur les Maladies du Système Nerveux Faites à la Salpêtrière* (Salpêtrière'de Verilen Sinir Sistemi Hastalıkları Dersleri) [1884] (Ch. Féré tarafından yayımlandı). Semiolojide değerlerini ortaya çıkardığı birçok belirtilere *Charcot*'nun adı verilmiştir: Tabes'te *Charcot artropatisi*, Friederich hastalığında *Charcot'nun tabeto-serebellöz seyri*, alkolik felçte *Charcot stepajı*. (L)

LE CHARIVARI.

«Le Charivari»
9 eylül 1846

CHARCOT adası, Kuzeybatı Antartika'da kıyı adası. Alexander I adasından Wilkins boğazıyle ayrılır. Fransız kâşifi Jean Charcot tarafından bulunmuştur (1910). [L]

Charcot hastalığı, çizgili kas atrofisiyle ilgili damar sertliği. (L)

Charcot-Leyden billûrları, astımlıların balgamında ve asalaklı hastaların dışkılarında bulunan çift mızrak ucu şeklindeki billûrlar. Eozinofillerin harab olmasından meydana geldikleri sanılmaktadır. (L)

Charcot - Marie tipi, Charcot ve Pierre Marie tarafından tanımlanan kas atrofisi. Yavaş yavaş ilerleyerek ayakları, bacakları ve elleri sarar. (L)

CHARD, Büyük Britanya'da (Somersetshire) şehir. Devonshire sınırında; 5 200 nüf. Eski evler. Ressam Lucien Pissarro 1944'te Chard'ın kenar mahallelerinden birinde öldü. (L)

CHARDİN (Jean), fransız gezgini ve filologu (Paris 1643-Londra yakınları 1713). 1665'te elmas ticareti yapmak üzere Hindistan'a gitti, oradan İran'a geçerek Isfahan'a yerleşti; sonra Hindistan yoluyle Avrupa'ya döndü (1680). Protestan olan Chardin bu defa İngiltere'ye yerleşti; İngiliz Hindistan kumpanyasının görevlisi ve kralın tam yetkili temsilcisi olarak Hollanda'ya gönderildi. 1671'de *Récit du Couronnement du Roi de Perse Soliman III* (İran Şahı Süleyman III'ün Taç Giyme Hikâyesi) adlı eserini yayımladı. 1686'da buna *Voyage en Perse et aux Indes Orientales* (İran ve Doğu Hindistan'da Gezi) adlı gezi notlarının bir kısmını; 1711'de de Grelot'nun değerli desenlerini ekledi. Persepolis'te bulduğu yazıtlar üzerindeki işaretlerin çiviye benzediğini fark etti ve bu yazıya «çivi yazısı» adını verdi. (LM)

CHARDİN (Jean-Baptiste Siméon), fransız ressamı (Paris 1699-ay.y. 1779). Bütün hayatı Paris'in Saint-Germain-Des-Prés mahallesinde geçti. Noel Coypel ile J. B. Van Loo'nun yanında özlü bir resim eğitimi gördü. Chardin, *Tabelâ* adlı tablosu ve akademiye girişini sağlayan iki eseriyle ilgi çekti: *Kedi Balığı ve Büfe* adlı bu iki eseri şimdi Louvre müzesindedir. Natürmortlar yaptı; ışıkları, eşyadaki ışık yansımasından doğan renk ayrılıklarını iyi seçmesi, arkadaşları arasında üstünlüğünü sağladı. Renk konusundaki başarılarını daha çok ev içi resimlerinde, figür ve portrelerde gösterdi. Deseni rahat, biçimleri doyurucudur. Louvre müzesinde bulunan öteki eserleri: *Fırdöndülü Çocuk, Genç Kemancı, İskambilden Şato, Ölü Tavşan, Çalışkan Anne, Ressam Maymun, Antikacı Maymun, Stockholm'da Sabah Tuvaleti, Zeytin Kavanozu, Kâhya Kadın*'dır; otuzdan çok şaheseri vardır. *İskambil Oyunları* adlı tablosu Dublin müzesindedir. Hayatının sonuna doğru pastel yapmağa başladı; bu türde iki tablosu ünlüdür: *Gözlüklü Portre* ve *Yeşil Abajurlu Portre* (Louvre). Chardin'in teknik araştırmaları, fırça vuruşlarındaki yumuşaklık, renk konusundaki titizlikleri çağdaşlarınca anlaşılmadı. Eskiçağ sanatına pek ilgi duymadı, mitolojiye hiç önem vermedi, yalnız çevresinde gördüklerinin resmini yapan başarılı bir ustaydı. En önemsiz bir konudan bile şiirli bir eser çıkarmayı başarıyordu. Bazı yönlerden Corot'yu müjdelediği söylenebilir. (L)

CHARDONNET DE GRANGE (Hilaire BERNİGAUD, — kontu), fransız kimyacı ve sanayicisi (Besançon 1839-Paris 1924). Yollar ve köprüler mühendisi; 1891'de Besançon'da dünyanın ilk sunî iplik fabrikasını kurdu, böylece sunuî dokuma sanayiinin öncüsü oldu. 1884'te ilk defa nitroselülozu sanayide kullandı ve bu usulü 1889 yılı dünya sergisinde teşhir etti. (L)

Chardon tarikatı. 1687'de James II tarafından kurulup aziz André'ye bağlanan iskoç şövalyelik tarikatı. 1688 İhtilâlinde tarikat kaldırıldı, 1703'te kraliçe Anne tarafından yeniden konuldu. O sırada mensupları, hükümdar ve 12 şövalye arkadaşından ibaretti. Sonraları bu sayı 16'ya çıktı. (L)

CHARENSOL (Georges), fransız gazetecisi ve yazarı (Privas 1899). Sanat ve sinema eleştiricisi olarak 1925'te *Nouvelles Littéraires*'e girdi, 1949'da bu derginin yazı işleri müdürü oldu. Başlıca eserleri: *Georges Rouault* (1925), *Maurice Utrillo* (1928), sinema alanında ilk genel tarih olan *Panorama du Cinéma* (Kuşbakışı Sinema) [1928]; *L'Affaire Dreyfus et la III. République* (Dreyfus Meselesi ve III. Cumhuriyet) [1930]; *Comment ils Écrivent* (Nasıl Yazarlar) [1932], *Quarante ans de Cinéma* (Sinemanın Kırk Yılı) [1946]; *Renaissance du Cinéma Français* (Fransız Sinemasının Yeniçağı) [1946]; *Kisling* (1949); Roger Régent ile birlikte: *Un Maître du Cinéma: René Clair* (Bir Sinema Ustası: René Clair) [1925], *Degas* (1959). 1960'ta *Correspondance Complète de Van Gogh*'un (Van Gogh'un Bütün Mektupları) fransızca baskısını hazırladı. Sinema konusunda bir de ansiklopedik eser yayımladı: *Le Cinéma* (1966). [L]

CHARENTE, Fransa'da idare bölgesi, Akitanya havzasında; 5 972 km²; 335 154 nüf. İdare merkezi, *Angoulême*. İdare bölgesinin kuzeydoğu ucu, Massif Central'in kenarında uzanır. Burası, Vienne nehrinin her iki kıyısında yer alan Confolentais koruluk bölgesidir; geniş çayırlarda yapılan sığır yetiştiriciliği köy ekonomisinde önemli yer tutar.

İdare bölgesinin büyük kısmı, idare merkezinin kuzey ve güney bölümündeki Angoumois coğrafî bölgesinden meydana gelir. Kuzey Angoumois eskiden özellikle tahıl tarımına yönelmişti; bugün büyük ölçüde hayvan yetiştirir. Tereyağı ünlüdür. Angoumois'nın güney bölümü çok daha fakirdir. Bu verimsiz bölgenin başlıca gelir kaynağının koyun yetiştiriciliği meydana getirir. Tarımın ağır bastığı bölgelerde gelişen bağcılık mahallî tüketimi karşılar. Cognac bölgesi üzümlerinden ünlü bir konyak imal edilir. Başlıca iki bölge konyak üretir: Charente ve Né arasındaki Grande Champagne ile Né'nin sol kıyısına kadar uzanan Petite Champagne.

Charente'ın küçük çaptaki sanayi faaliyeti özellikle Angoulême ve Cognac'da toplanmıştır; makine yapımı ve küçük metalürji seramik; kereste sanayii; dokumacılık; ayakkabıcılık; kimya ürünleri ve önemli kâğıt fabrikaları. (L)

CHARENTE (la), Fransa'da kıyı ırmağı Limousin bölgesinden doğar; 360 km. Rochefort'un aşağı kesimindeki halici geniştir, ama balçıkla kaplanmıştır. Charente'ın, Tonnay-Charente'ın aşağı kesimindeki 33 km'lik kısmı sefere elverişlidir. (L)

Charente fayansları. Charente'ta sırlı seramiklerin XVIII. yy.dan çok önce yapıldığı kabul edilir. Sır'ın terkibinde kurşun ve kalay bulunur. Renkler; mavi yeşil ve kırmızıdır. Süsleme konuları genellikle, meyve, çiçek, çinili figürleri, manzara resimleri ve hayvanlardır. İmalât merkezleri, Angoulême, Cognac, Saint-Cybard, Houmeau, Garde-Épée ve Saint-Europe-de-Montmoreau'da bulunur. (L)

CHARENTE-MARİTİME, Fransa'da idare bölgesi, Akitanya havzasında; 7 231 km²; 484 962 nüf. İdare merkezi *La Rochelle*. İdare bölgesinin büyük kısmı, kalkerli yaylalar ve tekdüze ovalar üzerinde uzanır; bunlar, çoğunlukla, tarıma elverişli bölgelerdir. Bugün iktisadın ağırlığı hayvancılığa dayanır; kooperatiflerin kurulması, tereyağ üretimini artırmıştır. İdare bölgesinin güney bölümünü, tarımda bağcılığın ağır basması bakımından öbür bölgelerden ayrılır. Ortaçağdan itibaren bu bölgeler düzenlendi ve bataklıklar tuzla haline getirildi; XVIII. ve XIX. yy.da tam bir akaçlama yoluyle bu bölgeler tarıma elverişli hale (özellikle çayırlar) getirildi. La Rochelle, Atlas okyanusunun bu bölümünde önemli bir balıkçılık limanıdır. Özellikle La Rochelle ve Pallice'de toplanan sanayi faaliyeti, tersaneler, uçak v.b. yapımı, besin ve kimya sanayii, makine yapımıyle temsil edilir. (L)

CHARENTON-LE-PONT, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Sceaux idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in güneydoğu banliyösünde, Sen ve Marne ırmakları ile Vincennes ormanı arasında; 22 957 nüf. Charenton ruh hastalıkları hastahanesi, Saint-Maurice komünü topraklarındandır. (L)

CHARETTE DE LA CONTRİE (François DE), Vendée'lilerin önderi (Couffé 1763-

Foto. X, France-reportage, N.Y.T. (LAROUSSE)

Nantes 1796). Eski bir deniz subayı; 1793 martında Machecoul köylülerinin kralcılık lehindeki ayaklanmalarına katılmak zorunda kaldı ve bu direnişin başına getirildi. 17 Şubat 1795'te, Konvansiyon hükûmetinin temsilcileriyle Jaunaye barış antlaşmasını imzaladı, fakat haziranda, Quiberon'a bir çıkarma yapmak isteyen kralcı göçmen fransızların bu teşebbüsünü desteklemek için yeniden silâha sarıldı. Quiberon düşünce, yakalanarak kurşuna dizildi. (L)

CHARİBERT. Bk. CARİBERT.

Charing Cross, Londra'da yol kavşağı, Strand'ın ucunda, Trafalgar Square'in güneyinde. Hubert Le Sueur tarafından yapılan Charles I'in atlı heykeli. Önemli demiryolu istasyonu. (L)

CHARİSİUS (Aurelius Arcadius), romalı hukukçu (IV.yy.). *Corpus Juridis Civilis*'te (Medenî Hukuk) özetleri bulunan iki eser yazdı: *Tanıklar, Yurttaşlık Görevleri.* (L)

CHARİSİUS (Flavius Sosipater), IV.yy.ın ikinci yarısında yaşamış latin gramercisi. Gramer üzerine bir incelemesi *(Ars Grammatica)* vardır. Eksik olarak elimize geçen bu eserde, daha önceki gramer incelemeleri ile Eskiçağ latin yazarlarının araştırmaları yer almaktadır. (L)

CHARİSSE (Cyd FİNKLEA), amerikalı dansçı (Amarillo, Texas 1926). A. Bolm, B. Nijinska ve (sonradan evlendiği) Nico Charisse ile çalıştı. 1939'da albay Basil'in Rus bale topluluğuna katılarak özellikle: *Müsrif Çocuk* (Lichine'in) ile *Ormanda Uyuyan Güzel* balesinden alınan *Aurora'nın Düğünü* adlı balelerde oynadı. Daha sonra sinemaya geçti: *(Ziegfeld Follies,* 1946; *Sizinle Bir Adada,* 1948; *Yağmur Altında Şarkı Söylemek,* 1952; *Hava Hep Güzel,* 1955; *Kara Yapışkanlar,* 1962). [L]

CHARİTÉ i. Bk. KARİTAS.

Charivari (LE), 1832'de Paris'te kurulmuş mizah gazetesi. Yazarları arasında karikatürcü Daumier de vardı. 1835 Eylülünde siyasî karikatürün yerini sosyal yergi aldı. (L)

CHARLEMAGNE veya **KARL I** (veya **BÜYÜK KARL**), lat. **Carolus Magnus** (2 nisan 742-Aachen 28 ocak 814). Frank kralı (768-814) ve Batı imparatoru (800-814), Kısa Pépin ile Laon kontu Caribert'in kızı Bertrade'ın (Bertrada veya Bertha) oğlu. Kısa Pépin'in ölümünde (24 eylül 768) iktidar Karl ile kardeşi Carloman'a kaldı. Karl, kardeşi Carloman'a (veya Karlman) kalan komşu krallığı üç yönden kuşatan toprakları alıyordu (Neustria, Austrasia ve Akitanya'nın bazı parçaları). İki kardeş iyi geçinmiyordu; Carloman 4 aralık 771'de ölünce, Karl, kardeşinin krallığını kolayca ele geçirdi. Devletin tek sahibi olunca, Papalık devletini tehdit eden ve Frank devletinin büyümesine karşı koyan Lombardia krallığını zaptetti. Lombardia kralı Desiderio'nun kızı olan karısını boşadı; bunun ve Carloman'ın dul karısı Gerberga'nın sığındıkları Lombardia'ya saldırdı. Desiderio, Pavia'da teslim olmak zorunda kaldı; 5 haziran 774'te Karl, Lombard'ların demir tacını giydi. Frank İtalyası'nı, o zaman dört yaşında olan oğlu Pépin'e vermek için bir kral vekilliği durumuna sokmak ve Benevento vassal dükülüğünü, kendi ülkeleri ile Bizans toprakları arasında bir tampon devlet gibi bırakmak istiyordu. Ancak, Frank ülkelerinin durumu pek sağlam değildi. Saksonya, Frank devletine katıldı; Akitanya ile İtalya'nın büyük bir bölümü birbirine çok bağlı krallıklardı; fakat saltanatın en büyük derdi, 772'den beri Saksonlara karşı sürdürülen savaştı; bunların yola getirilmesi otuz yıldan fazla sürecektir. Sert ve kanlı savaşlar, yenilgiler (özellikle, 782'de Süntelgebirge eteklerinde uğranılan ağır yenilgi) birbirini kovaladı. 785'te teslim olacak olan Widukind tarafından yönetilen Saksonlar, amansızca savaşıyor; buna, Charlemagne, zalimce karşılıklar veriyordu: 782'de Verdun civarında 4 500 kişiyi öldürttü, rehineler aldı, 799 ile 804 arasında toplu halde sürgünler uyguladı. Saksonya boyun eğmişti: 799'da Frank devletine bağlandı. 804'te de, Elbe nehrinin ötesindeki milletler silâhlarını bıraktılar. Friesland ise 785'te Widukind'in bozguna uğramasından sonra bir eyalet durumuna sokuldu. Charlemagne'ın aldığı bu ülkeler Avarların yerleşmiş olduğu Pannonia ülkesine kadar varmıştı. 791'de de Avar başbuğu Kağan Tudun'un ordugâhını bastı; yeni savaşlar başlamıştı; bunlar, özellikle 795, 796 ve 805 yıllarına rastlar. Sonunda Kağan, hıristiyanlığı kabul etti ve Frank kralından aman diledi. Böylece Charlemagne, Frank devletinin sınırlarını doğuya ve kuzeye doğru genişletti. Geriye, güneyde Frank kralının uzun süre kendisine bağlamak istediği İspanya kaldı. 778'de, Abdurrahman'a karşı Barcelona valisinin isyanını desteklemeğe çalıştı; fakat yenilgiye uğradı, artçıları Roncesvalles'de kırıldı. Charles, bundan sonra yeni fetihlerden vazgeçti. 785'ten itibaren Katalonya'da ilerleyerek kaleler zaptetmek ve Pirene'lerin güneyinde, Frankları müslümanlardan ayıran 150 km genişliğinde bir sınır beyliği kurmakla yetindi. Bretagne'da da bir sınır beyliği kurdu (789-790) ve oğlu Genç Karl'a verdi. Fakat Breton'lar, silâhı bırakmamıştı, onları yola getirmek için birçok başarısız sefer yapılacaktır. Deniz sınırları da unutulmayacak, Charlemagne, kısa zamanda Atlantik ve Akdeniz kıyılarının savunmasını teşkilâtlandıracaktır. IX.yy.ın başında, Frank devleti, geniş bir imparatorluk oldu, sınırları planlı bir şekilde sağlamlaştırıldı, ağırlık merkezi doğuya doğru yer değiştirdi. Charlemagne, Aachen'de yerleşti. Frank kralı, o zaman Batının tek karar sahibidir ve papa Leo III, 799'da düşmanlarına karşı ondan yardım istemiştir. O sırada İstanbul'da iktidar, bir kadının, oğlu Konstantinos VI'yı deviren imparatoriçe Eirene'nin elindedir. Charles'a Papalığın savunmasını sağlamak ve imparatorluk tahtına oturmak kalmıştır.

Charlemagne, 800 yılının Noel günü, papanın eliyle imparatorluk tacını giydi. Onu bir gasıp sayan İstanbul ile görüşmeler başladı: bir süre sonra görüşmeler kesildi, Franklarla Bizanslılar, Venedik ve İstria'yı ele geçirmek için aralarında çekişmeye koyuldular, görüşmeler yeniden başladı ve 812'de, Bizans imparatoru Mikhael'in elçileri, Aachen'da «basileus» unvanıyle Charlemagne'ı selâmladılar. Başarılarını plandan çok olayların gidişine borçlu olan Charlemagne, ele geçirdiği ülkeleri teşkilâtlandırmağa çalıştı. Geniş imparatorluğunda Frank kurumlarını korudu. Her *pagus*'un başına kral tarafından yerleştirilen kontların yönetimde olduğu kadar askerlik işlerinde de çok geniş yetkileri vardı; bazı büyük manastırların rahipleriyle piskoposları, konta danışmanlık, deneticilik yaparlardı. *Vassi dominici*'ler, askerlikte kendilerine bağlı olanları denetler, bölgelerinin gözetimine katılırdı. Genellikle biri laik, öteki rahip sınıfından iki kişilik gruplar teşkil eden *missi dominici*'ler ise yılda bir veya birkaç defa, çok çeşitli alanlarda denetim ve soruşturma ile görevlendirilmişti; bu ileri gelen kişiler her yıl yaz başında, bir yüksek kurula katılır, bu kurulda imparator, devlet memurları ve halk ile temas sağlar veya temas sağladığını sanırdı. Şikâyetlerle davalar sarayca halledilir; emirler saraydan, yani imparatordan gelir. Charlemagne, sözlü emirler yerine yazılı buyruklar koymağa çalıştı. Bunların, en önemlileri, imparatorluğun birliğini ve her yerde imparatora itaatı sağlama amacını güden fermanlardır. Bununla beraber, bütün imparatorluk da büyük bir kargaşalık içindedir. Ancak, eğitim ve araştırma fikrinin uyandırılması, eskiçağ medeniyetinin canlandırılması yolunda büyük bir çaba harcanmaktadır. Charlemagne bunun için York okulu hocası Alcuin'e, italyan Paolo Diacono ile Pietro di Pisa, ispanyol Teodulfo gibi bilginlere baş vurmuştur. Laik ve ruhanî devlet hizmetlilerinin yetiştirilmesi için bir saray okulu kurulmuştur; manastırlarda eski ve kutsal elyazmalarının kopyaları çıkarılıyor, kitaplıklar zenginleştiriliyor, ilâhiyat ve kutsal metinler alanındaki çalışmalar teşvik ediliyordu. Latince yeniden resmî dil oldu. Ars liberalis öğretimi Alcuin tarafından imparatorluğa sokuldu. Charlemagne'a göre, bu medeniyetin yeniden canlandırılması din işlerinin gelişmesine bağlıdır. Hıristiyanlık, onun için, imparatorluğun bölümleri arasında en güvenilir bağdır. Charlemagne, 806'da devletini üç oğlu arasında bölüştürmeyi öngörmüştü. Fakat, 813'te, bunlardan ikisi öldüğü için, tahtını oğlu Louis'ye (veya Ludwig) bıraktı. Ölümünde, imparatorluğun birliği sağlanmış görünüyordu, fakat bu durum çok sürmemiştir. (Bk. KAROLENJLER.)

— Ed. tar. Kişiliği çabucak efsaneleşen Charlemagne, fransız kahramanlık türkülerinin ilk kahramanlarından biri olmuştur. (L)

CHARLEMONT (James CAULFEİLD. — I. kontu), irlandalı siyaset adamı (Dublin 1728-ay.y. 1799). Flood ve Grattan'ın dostu, 1780'de gönüllülere başkan seçildi. Aynı zamanda uyanık bir sanatseverdi. (L)

CHARLEROİ, Belçika'da şehir, Hainaut idare çevresinin merkezi, Sambre kıyısında; 25 800 nüf. Charleroi, başlangıçta, *Charnoy* adlı küçük bir köydü. Burada İspanya kralı Carlos II adına Charlevi adlı bir kale kuruldu (1666). Vauban tarafından tahkim edilen şehir, Sambre vâdisi geçidine hâkimdi. Bugün, maden kömürü havzasının ortasında, kömür yataklarının en derin olduğu (1 100-1 200 m) yerde, nüfusu yarım milyona yakın bir merkezdir; havzanın yıllık üretimi 6-7 milyon ton arasında değişir. Kömür, birtakım sanayi kollarının toplanmasına yol açmıştır: Charleroi'nın kuzeyinde cam fabrikaları; Sambre vâdisinde çelik fabrikaları; metalürji; kimya sanayii; elektrik malzemesi yapımı. Bölgeden birçok demiryolu geçer, Sambre kıyısında birkaç kola ayrılan Charleroi-Bruxelles kanalı da nehir ulaşımını sağlar. Charleroi, bu yüzden önemli bir ticaret merkezidir. Tepe ve vâdide kurulan eski şehir bir bulvarlar kuşağıyle çevrilidir; sanayi ve konut banliyöleriyle işçi siteleri vâdide ve maden kömürü havzasındadır. — *Charleroi idare çevresi,* 469 300 nüf

● *Tarih.* Kale, 1667'de Louis XIV'ün birlikleri tarafından alındı. Louis XIV, Sambre'ın kıyısında yeni bir şehir yaptırdı ve Charleroi'yı İspanya'ya ancak Nimègue barışıyle geri verdi (1678). 26 Haziran 1794'te Sambre-et-Meuse ordusunun cumhuriyet-

CHARDİN
«Yeşil Abajur» adı verilen kendi portresi
(Louvre müzesi, Paris)

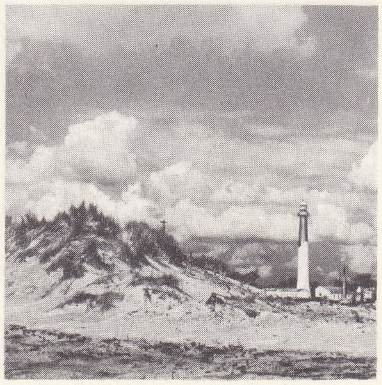

CHARENTE-MARİTİME
Charente kıyısı

Foto. Giraudon, Yan (LAROUSSE)

çi birlikleri yedi gün süren kuşatmadan sonra şehri ele geçirdiler ve 3 000 Avusturyalıyı esir aldılar. Bu başarı, Fleurus savaşından sonra Cobourg'un Marbais'ye çekilmesine sebep oldu. Charleroi 1814'e kadar Fransızların elinde kaldı. (L)

Charleroi - Bruxelles kanalı, Belçika'da, Meuse ile Hainaut'nun sanayi havzasını başkente bağlayan, ulaşıma elverişli su yolu; 73 km. Transit geçen gemilerin yıllık tonajı 2,5 milyon tonu aşar, Brüksel ile Clabecq arasında 3,3 milyon tona ulaşır. Kanal bu iki şehir arasında 1 350 tonluk teknelere açıktır. Clabecq'in güneyinde tasarlanan çalışmalar, bugünkü gabariyi (300 t) 1 350 tona çıkaracaktır. (L)

Charleroi savaşı, 21-23 ağustos 1914'te alman ordularının Belçika'ya girmeleri üzerine patlak verdi. Alman ağır topçusunun ateşi altında ezilen fransızlar, Charleroi'yı bırakarak Maubeuge'e doğru çekildiler. (L)

CHARLES, Capet soyundan Anjou prensi (1323'e doğr.-1348), Durazzo dükü ve Akhaia prensi (1335-1348), Arnavutluk kralı ve Durazzo dükü Yuvan'ın büyük oğlu. 1347'de Sicilya'da vali ve kral vekiliyken, Sicilya krallığını zapteden Macaristan kralı Lajos I'in emriyle idam edildi. (L)

CHARLES I (953 ? - Orléans 995 ?), Karolenj hanedanından Aşağı Lorraine dükü, Louis IV d'Outremer'in oğlu. Kardeşi kral Lothar ile bozuştu, kendisine 977'de Aşağı Lorraine dükalığını veren Otto II'nin yanına sığındı. 984'te kardeşiyle barıştı. Bazı çekişmelerden dolayı itibarını kaybetti ve 987'de yeğeni Hugues Capet lehine verasetten mahrum bırakıldı. Hapishanede öldü. (L)

CHARLES I, Anjou ve Maine kontu. Bk. CARLO I, Sicilya kralı.

CHARLES I, Maine, Guise ve Forcalquier kontu. Bk. CHARLES IV.

CHARLES I (Dunfermline, İskoçya 1600-Londra'da Whitehall'de boynu vuruldu, 1649). İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı (1625-1649). James I'in ikinci oğlu. 1612'de kardeşi Henry ölünce tahtın tek vârisi oldu. Buckingham'ın önermesine uyarak 1623'te İspanya kralının büyük kızı Maria'yı istemek için İspanya'ya gitti. Burada etki altında kaldı, yerine getirilmesi zor tavizler verdi. Fakat, İspanyolların çekimser tutumu prens ve beraberindekileri kızdırdı, geri döndüler. 1625'te kral olunca İspanya savaşına devam etti, orada Fransız prensesi Henriette- Marie ile evlendi. Savaşın gidişi, İngiltere'nin gücünün tükendiğini gösterdi (Cadiz bozgunu, 1626). Krallığın savaşlar ve saray halkının israflarıyla artan giderleri halka gereksiz vergiler yüklenmesine yol açtı. Halkın Buckingham'a karşı hoşnutsuzluğu arttı. Bu hava içinde art arda gelen parlamentolar kralın isteklerine karşı direndiler. Kamuoyu geleneksel hürriyetlere saygı gösterilmesini, kralın haklarına bir sınır konarak yasalarla belirtilmesini istiyordu. Charles I, halkının bu şikâyetlerine kulak asmadı, parlamento 1628'de krala *Hukuk bildirisi*'ni sundu. Bu bildiri kralın haklarını kısıtlıyordu. Monarşi düzeninin kendisine sağladığı haklara ve ingiliz kilisesine çok bağlı olan kral, önce bu kısıtlamayı kabul eder göründü, fakat dışına çıkmakta da gecikmedi, 1629'da parlamentoyu kapattı. Bundan sonra İngilizlerin «uzun zorbalık» adını verdiği 11 yıl süren mutlakiyet dönemi başladı. Kral 1628'de öldürülen Buckingham'ı kaybetmişti, ama onun yerine yeni öğütçüler bulmuştu. Bu yeni öğütçüler, katolik dinine aşırı bağlılığı ve inatçılığıyle çevredeki düşmanların artmasına yol açan kraliçe Laud, özellikle de Wentworth idi. Wentworth başbakan olduktan sonra ingiliz halkını buyruğu altına almak ve para toplayabilmek için geçerliliğini yitirmiş yasalara yanlış yorumlar verdirtti. Öte yandan Laud, halkı, anglikan mezhebi kaidelerine sıkı sıkıya bağlı kalmağa zorluyordu. Puritanları öldürtmekle kalmadı, 1636'da ingiliz dinini İskoçya'da yaymağa kalkıştı. Charles I, Laud'un bu teşebbüsünü önce İskoç derebeyleriyle anlaşmaya yanaşmadan destekledi. İskoç protestanları (Presbiteryenler), 1638 Covenant'ı ile hürriyetlerini savunmak için birleştiler. Kralın topladığı derme çatma ordu (1639), ilk çarpışmalarda dağıldı. Charles I umduğunu bulamadı, İngiltere yerinden bile kımıldamadı; hükümete karşı duyulan hoşnutsuzluk, İskoçyalılara karşı duyulan geleneksel düşmanlığı bastırdı. Parasızlıktan bunaldığı için Charles I, mayıs 1640'ta bir parlamento kurulmasına razı oldu. «Kısa parlamento» adını alan bu birinci parlamento, güvenlik sözü almadan krala yardım etmeye yanaşmadığı için hemen dağıldı. İngiliz parlamento üyeleriyle temas kurmuş olan İskoçyalılar bu arada ilerlemeğe devam ediyordu. Bunalan kral, mayıs 1640'ta yeni bir parlamento topladı, fakat durumunda bir değişiklik olmadı. Kral bu duruma dayanacak gücü bulamıyordu; sonunda, istenilen imtiyazları ileride geri alma umuduyle, birer birer verdi. Parlamento tarafından yargılanan Strafford, ölümle cezalandırıldı (1641). Aynı yıl İrlanda'da bir baş kaldırma oldu. Kralın, katoliklere karşı iyi davranışıyle bu ayaklanmayı körüklediğinden kuşkulanıldı. Parlamento davranışlarını sertleştirdi ve yönetim, en koyu puritanların, özellikle Pym'in eline geçti. Krala karşı güvensizliği artan parlamento isteklerini de artırdı. Charles, ılımlı kral taraflılarını da sürükleyerk parlamento ile bozuştu (1642). İhtilâlle sonuçlanacak birinci iç savaş başladı. Krallık ordusu Naseby'de yenildi. Kral, İskoçyalılara teslim oldu (1646) ve bunlar tarafından ingiliz parlamentosuna teslim edildi. 1647'de kaçan kral ikinci bir iç savaşı başlattı. Bu savaş, Cromwell'in ve onun yanında yer alan bağımsızların yönettiği «Yeni tip» ordunun zaferiyle son buldu. Bu ordu, güvenilmeyen bütün üyelerin parlamentodan atılmasını, geri kalanlardan kurulu «Güdük parlamento» tarafından kralın yargılanmasını sağladı. Charles I ölüm cezasına çarptırılarak idam edildi (ocak 1649). Kralın ölmesiyle meydan, Cromwell'in kişisel yönetimi başlayıncaya kadar, Commonwealth'e kaldı.

— İkonogr. Charles I'in başlıca portrelerini yapan Van Dyck'tir (Dresden müzesi, Leningrad, Floransa, Windsor şatosu). [L]

CHARLES I de France, Capet hanedanından prens (1270-Le Perray 1325), Valois ve Chartres kontu (1284-1325), Alençon ve Perche kontu (1293-1325), Anjou ve Maine (CHARLES III) kontu (1290-1325), Doğu Latin imparatoru (1300-1307), Philippe IV'ün kardeşi. İlk eşi Sicilya'lı Marguerite kendisine Anjou'yu ve Maine'i, ikinci eşi Catherine de Courtenay ise «Doğu Latin imparatoru» unvanını getirdi. İmparatorluk tahtına hiçbir zaman çıkamadı. Papa tarafından 1284'te verilen Aragon tah-

CHARLEMAGNE
bronz heykelcilik
karolenj sanatı
(Louvre müzesi, Paris)

CHARLEMAGNE'ın
olduğu sanılan taç
X.yy. (Hazine dairesi,
Viyana)

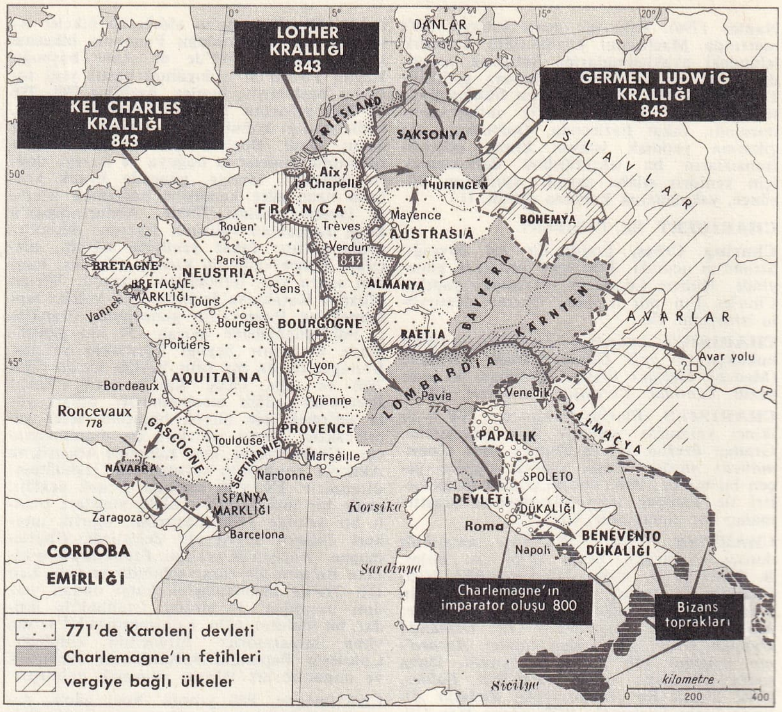

CHARLEMAGNE
devrinde Orta Avrupa

CHARLEMAGNE'ın taç giyme
töreni, XV. yy. minyatürü
«Fransa'nın büyük Kronikleri»
(Cabinet des Estampes, Paris)

karolenj savaşçıları (St.-Gallen
(Manastır kitaplığı, İsviçre)

Foto. Schroll (LAROUSSE)

tını da alamadı. Bonifacius VIII'in isteğiyle İtalya'ya bir sefer yaptı (1301-1303). Floransa ve Sicilya'yı yağma etti. Kendisini «Batı imparatoru» seçtirme çabası boşa çıktı. Louis X devrinde derebeylerin baş kaldırma hareketini yönetti ve Poitiers'li Philippe'in naipliğine karşı koymağa çalıştı; sonunda onunla anlaştı ve Philippe V adıyle kral olunca kendisini tanıdı. Valois'lı Capet hanedanının atasıdır. (L)

CHARLES I DE GONZAGUE (Paris 1580-Mantova 1637), Nevers ve Rethel dükü (1595-1637), Mantova ve Montferrat dükü (1627-1637), Nevers dükü Louis de Gonzague'ın oğlu. Guastalla dükü Cesare Gonzagave'ın hak iddialarına rağmen, 1627'de dük Vincenzo II'nin yerine geçti; kral Louis XIII, Charles lehine müdahale ederek anlaşmazlığı halletti. 6 Nisan 1631'de Cheraseo antlaşmasıyle Mantova ve Montferrat dükalıklarına kesinlikle sahip oldu. Torunu CHARLES II (Mantova 1629-ay.y. 1665) yerine geçti. (L)

CHARLES II, Anjou ve Maine kontu. Bk. CARLO II, Sicilya kralı.

CHARLES II, Maine, Guise ve Forcalquier dükü. Bk. CHARLES V.

CHARLES II (Londra 1630-ay.y. 1685), İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı, Charles I'in oğlu. Genç yaşta iç savaşa katıldı ve 1646'da kaçmayı başardı. Babasının idamından sonra (1649) Cromwell'e düşman olan İskoçya'ya gitti ve Covenant'ı tanımak şartıyle onlarla birleşti. Ocak 1651'de Scone'da taç giydi, fakat eylülde Cromwell'in Worcester'de kazandığı kesin zafer üzerine yeniden gurbete çıktı. Fransa'da, sonra da Felemenk'te sefil bir hayat sürdü. 1659'da ordu ile parlamento arasında çıkan anlaşmazlık ona yeni bir imkân kazandırdı, başta gelen ingiliz puritanlarıyle gizlice yaptığı pazarlıklardan yararlanarak nisan 1660'ta bütün eski düşmanlarına barış teklif eden Breda bildirisini yayımladı. Mayısta duruma hâkim olan Monk ile birleşti, bu yolla yeniden tahta çıktı. Charles II zamanının hür düşünceli kişilerindendi, şüpheci, hayal kırıklığına uğramış bir insandı, bilime çok meraklıydı. Aynı zamanda «kibar sefih»lerin tipik örneğiydi, zevkine düşkündü, edep kaidelerine aldırmazdı. Metreslerinin masrafını hazineye yüklerdi. Clarendon'un (1660-1667) ve «Cabal» takma adıyle tanınan kişinin (1667-1673) bakanlıkları sırasında, siyasî bir yol seçiminde kararsızlık görüldü. Bu dönemde, Charles II, ihtilâlin getirdiği kazançları kendi yararına kullanmağa kararlı bir parlamentoya karşı üstünlük sağlamağa çalıştı. Krallığın yeniden kurulması karşısında halkın gösterdiği coşkunluğa rağmen, Charles II çok geçmeden zorluklarla karşılaştı: parlamento onun kudretini kıskandığından, parasızlığına tam bir çare bulmak istemiyordu; parlamentonun muhafazakâr anglikanlığı, kralın hoşgörülü siyasetiyle çelişiyordu; bu yüzden kral Hoşgörü bildirisi (1672) yerine Test fermanını (1673) yayımlamak zorunda kaldı. Hükûmet çevrelerindeki parti mücadeleleri önce Clarendon'u, sonra da «Cabal»ı yıktı. Çıkan diğer olaylar arasında, korkunç bir veba salgını 1665'te İngiltere'ye büyük zarar verdi; 1666 yangını Londra'yı yerle bir etti. Fakat gerilimin artmasında daha çok dış siyasetteki yolsuzluklar rol oynadı. Commonwealth'*in denizlerdeki hâkimiyetini sürdüren hükûmet, 1664'te Kuzey Felemenk'teki Birleşik eyaletlere karşı bir savaşa sürüklendi. Önce başarı kazandı, fakat çarpışma 1667'de karışıklıkla sona erdi. İspanya, Fransa ve Birleşik eyaletler arasında denge bulmak için başarılı manevralar çeviren Charles II, sonunda Fransa'ya yaklaştı. Bu ülkeden para yardımı göreceğini umuyordu. 1670'te Louis XIV ile katolikler lehinde hükümler taşıyan Dover* gizli antlaşmasını imzaladı. Bunun üzerine ingiliz kamuoyu telâşlandı. 1672'de Birleşik eyaletlere karşı yeni bir savaş başladı; İngiltere 1674'te barış yapmak zorunda kaldı.

Krallık, aranan dengeyi bakan Danby zamanında (1674-1679) bulmuşa benziyordu. Kral, bakanın biraz daha bağımsız hareket etmesini ve kuvvetinin temelini parlamentodan almasını kabul etmek zorunda kaldı. Parlamentonun siyasî rolü, kamuoyunun sözcülüğü olarak açıklık kazandı. Bazı küçük partiler ortaya çıktı «Saray partisi» bakandan yanaydı, muhalefette ise Shaftesbury'nin yönettiği «Ülke partisi» vardı. Bu dönem, ingiliz meşrutî krallığının başlangıcı sayılabilir. 1678'de Oates meselesi patlak verdi. Bu maceracının «katolik suikastı» konusundaki iftira dolu iddiaları bütün İngiltere'yi sarstı. Saltanata karşı yeniden doğan güvensizlik, 1679'da *habeas corpus** kanununun çıkmasına yol açtı. Muhalefetin hücumları özellikle tahtın vârisi katolik York dükü üzerinde toplanıyordu. Avam kamarası 1679 ve 1681'de bir «Çıkarma fermanı» *(Extusion Bill)* hazırladı, Shaftesbury ise Charles II'nin evlilik dışı oğlu Monmouth ile birleşerek krallığın ona kalması için dolaplar çeviriyordu. Fakat muhalefet gruplarının aşırılığa kaçması ve uyandırdıkları iç savaş havası karşısında İngilizlerin çoğu onların tarafını tutmaktan kaçındı ve Charles II hiç güçlük çekmeden parlamentoyu feshetti (1681). 1683'te Rye House suikastının ortaya çıkmasıyle kamuoyu değişti ve Charles II 1685'te katolik olarak öldüğü zaman James of York, hakkı olan tahta geçti. (L)

CHARLES II (veya **I**) **[Atılgan]** (1366'ya doğr.- 1431), Lorraine dükü (1390-1431). Fransa krallarının siyasetini destekleyerek bütün Avrupa'da döğüştü. Charles VI ile arası açıldı, 1419'dan sonra tarafsızlığı seçti. Ölümünde Lorraine, kadınlar yoluyle René d'Anjou'ya geçti. (L)

CHARLES II Kel (Frankfurt-am-Main 823-Alplerde Avrieux 877), Fransa kralı (840-877), Batı Frank imparatoru (875-877), Dindar Louis I ile Bavyera'lı Judith'in oğlu, Judith, Worms diyetinde (829) babasının devletlerinden bir kısmının Charles'a verilmesini sağladı. Louis I ona, eylül 838'de krallık tacı giydirdi. 843'te Verdun antlaşması imparatorluğu üçe böldü; Charles, *Francia Occidentalis*'i (Batı Frank ülkesi) aldı. Fakat yetkisi bütün krallıkta tanınmadı, Akitanya ve Bretagne'a müdahale etmesi gerekti. 845'te Akitanya'nın büyük bir kısmını Pépin II'ye bırakmak, 846'da Bretagne'da Nominoë'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Charles, 849'da Akitanya'ya girdi ve 852'de Pépin II'yi esir etti; 855'te oğlu Charles'ı Akitanya kralı yaptı. Çok geçmeden yeni güçlüklerle karşılaştı. Kardeşi Germen Ludwig 858'de Fransa'yı istilâ etti, fakat Reims başpiskoposunun çevresinde toplanan din adamları onu desteklemedi, 859'da kendi krallığına dönmek zorunda kaldı. Kel Charles'ın oğlu Kekeme Louis 862'de babasına isyan etti. Norman'lara karşı mücadelesinde Charles'a yardım eden dük Salomon, Bretagne'da Louis'nin hâkimiyetini tanıdı. Louis ile Salomon'un akınları, kralı Seine ile Loire arasındaki bölgenin komutasını güçlü Robert'e bırakmağa zorladı (861). Robert, 866'da zafer kazandı. Akitanya'da, kralın öteki oğlu Çocuk Charles'ın adı altında yeni isyanlar patlak verdi (863); fakat Kel Charles 864'te bunları bastırdı. Lothar II'nin ölümünden sonra (869), Kel Charles ile Germen Ludwig Lorraine'i paylaştılarsa da, Charles, 879'da, kendi payını Germen Ludwig'in oğlu Genç Ludwig'e vermek zorunda kaldı. Kel Charles, imparator Ludwig II'nin ölümünden sonra, 875'te Provence'ı ele geçirdi ve papa Johannes VIII'den imparatorluk tacını aldı. Hayatının sonu bozgunlarla geçti: Germen Ludwig'in ölümünde Germanya'yı istilâ etmeğe çalıştı, fakat Andernach'ta (876) Genç Ludwig'e yenildi ve başarısız geçen İtalya seferinden dönerken öldü. Fransa'daki krallığı boyunca toprağa bağlı gerçek prenslikler ortaya çıktı. Bu prenslikler büyük ailelerin eline geçti ve kralların baskısına rağmen bağımsızlığını korudu. (L)

CHARLES III, Anjou ve Maine kontu. Bk. CHARLES I DE FRANCE, Valois kontu.

CHARLES III (veya **II**) **[Büyük]** (Nancy 1543- ay.y. 1608), Lorraine dükü (1545-1608), dük François I'in oğlu. 1584'te Kutsal Birlik tarafını tuttu. Amacı tahtta hak iddia eden Henri de Navarre'a engel olmaktı. Henri IV'ün din değiştirmesi iki düşmanı barıştırdı (1594). [L]

CHARLES III (Paris 1818- Marchais 1889), Monaco prensi (1856-1889). 1861'de, prensliğe bağımsızlık tanınması karşılığında Menton ile Roquebrune'ü Fransa'ya bıraktı. (L)

CHARLES III (879-Péronne 929), Fransa kralı (898-923). Louis II ile Adélaïde'in, babasının ölümünden sonra doğan oğlu. 893'te tahta çıktı, fakat ancak Eudes'ün ölümünden sonra fiilen hüküm sürdü. Normanlarla barış yapmak için sonradan Normandiya adını alan bölgeyi onlara bıraktı (911). Lorraine'i ele geçirdi, uzun süre orada yerleşti; Lorraine'in nüfuzunu çekemeyen Neustria senyörleri bundan memnun olmadı. Gilbert de Lorraine, Robert de Bourgogne ve Robert de France koalisyonuna karşı koymak zorunda kaldı. Tahttan indirildi, Herbert de Vermandois tarafından Péronne kulesine hapsedildi, orada öldü. Karısı, ileride Louis IV d'Outremer adıyle kral olacak oğlunu alarak İngiltere'ye, kardeşi Aethelstan'ın yanına sığındı. (L)

CHARLES IV (1414-1472) veya **CHARLES I,** Maine, Guise ve Forcalquier kontu (1417-1472), Napoli kralı Louis II ile Aragon'lu Violante'ın üçüncü oğlu, 1443'te Languedoc valisi oldu. Louis XI'e karşı girişilen bir ayaklanmaya katıldı. (L)

CHARLES IV (veya **III**) [Nancy 1604-Larbach 1675], Lorraine dükü (1624-1634, 1641-1675), François II'nin oğlu ve halefi. Birçok defa topraklarından uzaklaştırıldı. Dükalık tarafsızlaştırıldı ve fransız ordularınca işgal edildi. Dük, imparatorluk ordularında görev aldı ve 1675'te Turenne'e karşı Konzerbrücken zaferini kazandı. (L)

CHARLES IV Güzel (Clermont 1294-Vincennes 1328), Fransa ve Navarra (CHARLES I) kralı (1322-1328). Fransa Kralı Güzel Philippe IV ile Navarra kraliçesi Juana I'in oğlu. Kardeşi Philippe V'in yerine geçti ve soylulara karşı onun siyasetine devam etti; yurt yönetiminde önemli işler başardı. Elden çıkmış mülklerin yeniden krallığa geçmesine çalıştı, parasız verilmiş mansıpları geri aldı ve satışa çıkardı. Halkın hoşuna gitmeyen bir vergi siyaseti uyguladı. İtalyan maliyecilerini Fransa'dan uzaklaştırdı. İngiltere krallığıyle barış yaptı (1327), fakat Akitanya'da geniş topraklar alıkoydu. Eşi Bourgogne-Comté'li Blanche'tan ayrılarak Luxembourg'lu Marie ile, ondan sonra da Evreux'lü Jeanne ile evlendi. Amca oğlu Fransa'da ve Louis X'un kızı olan yeğeni Juana II de Navarra'da yerine geçti. (L)

CHARLES V (1436-1481) veya **CHARLES II,** Maine, Guise ve Forcalquier dükü (1472-1481), Anjou dükü, Provence kontu, Aragon ve Sicilya fahrî kralı (1480-1481). Amcası Kral René'den kendisine kalan mirası, kuzeni Fransa kralı Louis XI'e bıraktı. (L)

CHARLES V Akıllı (Vincennes 1338-Nogent-sur-Marne 1380). Fransa kralı (1364-1380), kral İyi Jean II'nin oğlu. Babasının yenilip İngilizlere esir düştüğü Poitiers savaşından sonra kral naipliğini aldı (1356). Hazinenin züğürtlüğü, Navarra kralı Kötü Charles'ın entrikaları, köylülerin sefaleti, İngiltere kralının aşırı istekleri, bütün bunlar, görevini çok güçleştiriyordu. États-généraux'yu iki defa (1356, 1357) toplantıya çağıran Charles, bunların ağır tekliflerine para sağlamak amacıyle boyun eğmek zorunda kaldı. Paris halkı kralın çevresine düşman kesilmişti. Fakat Charles, grupları arasındaki bazı anlaşmazlıklardan yararlanarak halkı yatıştırdı (1358). Bu arada, köylüler de ayaklanmıştı. Picardie ile Île-de-France'ı ve Champagne'ı kasıp kavuran ve Jacquerie adı verilen bu ayaklanma soylular tarafından kolayca bastırıldı. İç karışıklıklar yatıştırıldı. İngilizlerle savaş sürüp gidiyordu, yorgun düşen Jean II, Fransa'yı ingiliz buyruğu altına sokacak nitelikte olan Londra ön antlaşmasını (1359) onaylayınca, yurtseverlik duyguları uyanan fransız halkı kaynaşmağa başladı. O zaman, Edward III, Fransa'da boy göstermeği denediyse de halkın çekimserliğini görünce, anlaşmaya daha uygun şartlar koydu (Brétigney ön antlaşması ve Calais antlaşması 1360). Jean II Fransa'ya döndü. Charles yeniden naiplik unvanını aldı; fakat 1364'te Jean'ın karmaşık sebeplerle Londra'ya dönerek İngilizlere teslim olması ve hemen arkasından ölmesi sonucunda Charles kral oldu (1364). Du Guesclin'in yardımıyle Cocherel savaşını ka-

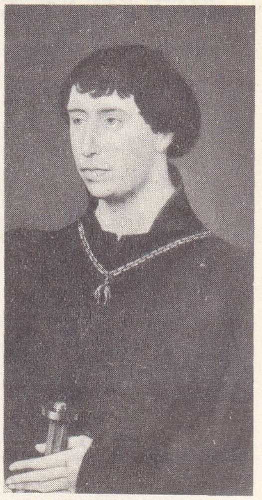

Yiğit CHARLES
R. Van der Weyden tarafından
(Berlin müzesi)

CHARLES I
Van Dyck tarafından detay
(Windsor şatosu)

CHARLES II
İngiltere kralı
Kneller tarafından

Foto. *Bruckmann, Anderson, Hulton pict. libr. (LAROUSSE)*

CHARLES VI'nın çılgınlığı Enguerrand de Monstrelet'nin kroniklerinden (Condé müzesi, Chantilly-Fransa)

CHARLES III XVI. yy. gravürü (Cabinet des Estampes, Paris)

CHARLES II Kel mezamirinden alınmış resmi (Bibliothèque nationale Fransa)

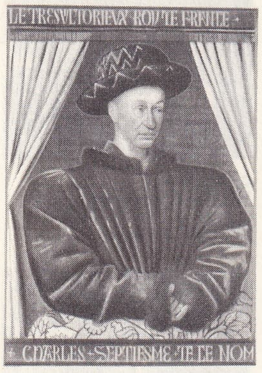

CHARLES VII Jean Fouquet tarafından (Louvre müzesi, Paris)

CHARLES IV'ün mührü

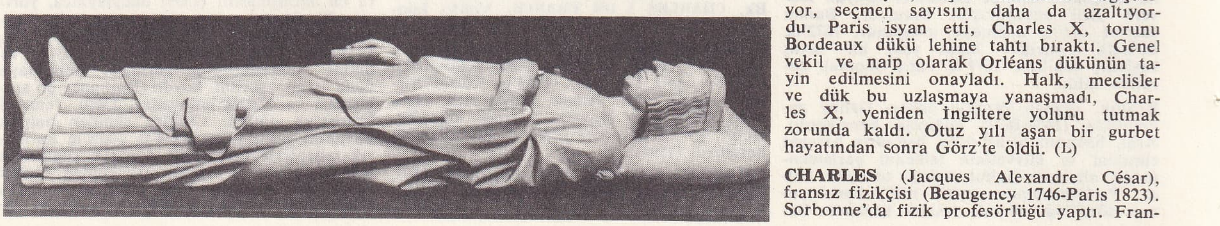

CHARLES V'in uzanmış haldeki heykeli (Saint-Denis bazilikası, Fransa)

zanınca (1364), Kötü Charles'a barışı kabul ettirdi; *Grandes Compagnies* adındaki paralı askerleri, Zalim Pierre'e karşı Castilla kralı Enrique II'yi desteklemek üzere İspanya'ya göndererek bunlardan kurtuldu. İyi düzenlenmiş bir iç yönetim İngilizlerle çatışmanın yeniden başlamasına imkân verdi. 1380'de, Fransa'da İngilizlerin işgalinde artık Calais, Bordeaux, Bayonne, Cherbourg ve Brest'ten başka bir yer kalmamıştı. Fakat Charles, Bretagne'ı Fransa ile birleştirme teşebbüsünü başaramadı. Yardımlar sayesinde krallık zenginleşti; bir savaş hazinesi kuruldu, gösterişli anıtlar yapıldı, Louvre'da önemli bir elyazmaları koleksiyonu toplandı, siyasî yazarlar, iktisatçılar kralın desteğinden yararlandı. Charles V, becerikliliği ve ölçülülüğüyle, oğluna mutlu ve barış içinde bir devlet bırakabildi. Batıda Büyük Din* Ayrılığı kavgaları (1378-1417) başladığı sırada öldü. Kralların on üç yaşını doldurunca ergin sayılmaları kaidesini koyan odur. (L)

CHARLES VI (Paris 1368-ay.y. 1422), Fransa kralı (1380-1422), kral Charles V ile Bourbon'lu Jeanne'ın oğlu. Doğumundan itibaren veliaht unvanını alarak krallığın ilk mirasçısı olmuştur. Kralların erginliği hakkında Charles V'in emirnamesine rağmen amcaları Anjou, Berry, Bourgogne ve Bourbon dükleri, 1388'e kadar iktidarı elde tuttular. Charles VI'ya baş kaldıran Flamanları Roosebeke'de yendi (1382); sonra ayaklanan şehirlere baş eğdirdi. Dük Etienne II'nin kızı Bavyera'lı İsabeau ile evlendi (1385); erginliğini ilân ederek 1389'da babasının danışmanlarını işbaşına getirdi; le Bien-Aimé (Çok Sevilen) lakabı kendine o zaman verilmiştir. Kral, eğlenceye düşkündü; zaten yaradılıştan pek dengeli olmayan aklı, devamlı zevk hayatı yüzünden büsbütün çığırından çıktı. Yarı deli bir halde, bir gölge gibi hüküm sürdü. Kardeşi, Orléans dükü Louis I, naip yerine geçti, sonra 1407'de, Bourgogne dükü Korkusuz Jean'ın emriyle öldürüldü. Louis naipliğe başlar başlamaz 1404'te, Korkusuz Jean kralla bozuşmuş, hattâ onu yakalatmağa çalışmıştı. Jean, 1408'den 1410'a kadar krallık meclisini keyfince yönetti. Bu, Bourgogne'lılara karşı Armagnac'lı Bernard VII tarafından yönetilen iç savaşa yol açtı. İngiltere kralı Henry V, Fransa'ya saldırmak için kargaşalıktan yararlandı; Normandiya'yı aldı. Fransız şövalyelerini Azincourt'da (1413) tam bir bozguna uğrattı. Bourgogne tarafına geçen İsabeau, Armagnac'lar tarafından hapsedildiği Tours'dan kaçtı ve Paris'te naipliğini ilân etti. Sonra Korkusuz Jean, gizli bir anlaşma ile İngilizlerle bağlaşarak 1418'de Paris'i ele geçirdi ve Charles VI adına iktidarı ele aldı. Sonra da veliaht Charles'ın adamları tarafından Montreau'da öldürüldü. Troyes antlaşmasıyle (1420) Henry V, Charles VI'nın kızı Catherine ile evlenecekti, veliahtın yerine Fransa kralı olacak, Charles VI ise hayatı boyunca kral kalacaktı. Ancak, Henry V, 1422'de, Charles VI'dan iki ay önce öldü. (L)

CHARLES VII (Paris 1403-Mehun-sur-Yèvre 1461), Fransa kralı (1422-1461), Charles VI ile Bavyera'lı İsabeau'nun oğlu. Ağabeylerinin ölümünden sonra veliaht, Armagnac fesatçılarının yardımıyle babasının ölümünde kral oldu. Henri VI, Troyes antlaşması (1420) gereğince, hem Fransa, hem de İngiltere kralıydı. İngilizler, Loire'ın kuzeyinde kalan bütün Fransa'yı ele geçirmiş, güneyde Guyenne'in batı bölgesini almıştı. Her yer karmakarışıktı. Charles VII'nin Bourges'da bir hükûmeti, Poitiers'de de küçük bir parlamentosu vardı; Loire'ın güneyindeki bölgeler elindeydi. Zengin Languedoc'u kendi tarafına çekmişti (1420'deki gezi); halkın sevgisine dayanıyordu; fakat parası, düzenli ordusu, güvenilir anlaşmaları yoktu. Kıtaları, Cravant'da (1423), Verneuil'de (1424) yenildi. Kayınvalidesi Violante d'Aragon, kralı destekliyordu. Jeanne d'Arc'ın Orléans kurtarması (1429), kralın kendisine ve Fransa halkının hanedana güvenini sağladı; kral, Reims'de (temmuz 1429) takdis edildiği için milletin onayını almıştı. Fakat Fransa kurtulmuş değildi. Jeanne d'Arc esir edilmiş ve yakılarak öldürülmüş, ülke, Ecorcheurs*'lerin haydutluğuna bırakılmıştı. Sonra, iyi Philippe, Arras antlaşmasıyle (1435) ingiliz ittifakından çekildi. Paris, 1436'da yeniden ele geçirildi. 1453'te, Castillon zaferi kazanıldı ve Bordeaux ile Guyenne kurtarıldı. İngilizler artık yalnız Calais'de tutunuyordu.

Kralın danışmanları, 1436'dan beri başlanan eseri sona erdirerek krallık nüfuzunu yeniden kurabildiler. Maliye, sağlam bir duruma sokuldu; düzenli, güvenilir kaynaklar sağlandı. Güvenlik bölüklerinin (1445) ve keskin okçu birliklerinin (1448) kuruluşu düzenli bir ordunun başlangıcı oldu. Aristokrat muhalefet güçsüz kaldı: Veliaht Louis'nin yönettiği Praguerie isyanı (1440) bastırıldı. Özel hayatındaki bir rezalet yüzünden Armagnac dükü Jean V sürülmüştür (1460). Din işleriyle ilgili Bourges düzeniyle (1438), rahipler sınıfı kralın emrine girdi. İktisadî hayat, özellikle Jacques Coeur'ün çalışmaları sayesinde yoluna girdi. Charles VII'nin son yılları, veliaht Louis'nin devamlı entrikaları yüzünden üzüntülü geçmiştir. (L)

CHARLES VIII (Amboise 1470-ay.y. 1498). Fransa kralı (1483-1498), Louis XI ile Savoie'lı Charlotte'un oğlu. Babasının ölümünde, halası Anne ile eniştesi Pierre de Beaujeu'nün vasiliğine bırakıldı. 1494'e kadar devlet işlerini büyük ölçüde elinde tutan Anne, kralı Beaujeu'lerin etkisinden kurtarma amacını güden Louis d'Orléans'ın yönettiği büyük senyörlerin «Çılgın savaşı»nı kolayca bastırdı. Kardeşi düşes Anne ile evlenince (1491), Bretagne'ı krallık topraklarına katmağa çalıştı. Bundan sonra Beaujeu'lerin etkisi gittikçe azaldı. Charles yönetimi eline almak için sabırsızlanıyordu; yıllardır atalarının türlü entrikalar çevirdiği İtalya'yı ele geçirmek için büyük bir arzu duyuyordu; atalarından sonra o da, Anjou'lu Charles'ın Napoli üzerindeki emellerine sahip çıkmıştı. Bu yüzden İtalya'ya saldırdı. Komşularının tarafsızlığı dolayısıyle, bu siyasî tutum başına dert açtı: Narbonne ve Barcelona anlaşmalarıyle (1492, 1493), Roussillon'u ve Cerdagne'ı katolik Ferdinando'ya bıraktı; Senlis antlaşmasıyle (1493), Avusturya Artois'yı ve Franche-Comté'yi aldı; Etaples antlaşmasında (1492), İngiltere kralı Henry VIII'e 745 000 altın ekü ödenmesi gerekmişti. 1495'te, Napoli krallığı alındı. Fakat bu hızlı başarı, Maximilian ile Aragon'lu Ferdinando'yu ürküttü: hemen hemen bütün italyan prenslerinin Charles VIII'e karşı birleşmesine yardım ettiler. Kral da, Fornoue'da düşman hatlarını geçerek Fransa'ya döndü (1495). Napoli krallığında bırakılan son garnizonlar da, 1497'de, teslim oldular. (L)

CHARLES IX (Saint Germain-en-Laye 1550- Vincennes 1574), Fransa kralı (1560-1574). Henri II ile Catherine de Médicis'in küçük oğlu. 1560'tan 1570'e kadar hüküm süren annesi Catherine de Médicis'dir. Charles IX protestanlara karşı girişilen uzun savaşların Saint Germain barışıyle (ağustos 1570) sonuçlanmasından sonra iktidarı ele alabildi. Coligny, bundan sonra, kralın gözdesi oldu ve onu, Huguenots'ların askerî hazırlıklarını gizlice desteklemeğe teşvik etti. Catherine de Médicis iktidarı yeniden ele geçirmek için, amiralden kurtulma yollarını aradı. Danışmanları onu daha korkunç aşırılıklara sürüklediler: Saint- Barthélemy kıyımı olunca (1572), bu konuda zorla onayı alınmış olan Charles, sonradan işin sorumlusunu aradı. Çektiği vicdan azaplarının vakitsiz ölümünde payı olduğu sanılır. (L)

CHARLES X (Versailles 1757- Görz [bugün Gorizia] 1836), Fransa kralı, Louis XV'in torunu, Louis XVI ile Louis XVIII'in kardeşi, önce Artois kontu unvanıyle tanındı. 1773'te Savoie'lı Marie-Thérèse ile evlendi, ondan iki oğlu oldu: Angoulême ve Berry dükleri. 17 Temmuz 1789'da göçmen hareketine hazırlık işaretini verdi. Torino'da Calonne ile yabancı saraylarla ilişki kurarak bir harp ve karşı-ihtilâl hareketi hazırladı. 1795'te Vendée'li yöneticilerin çağrısı üzerine Yeu adasına gidip birkaç gün kaldıktan sonra İngiltere'ye döndü; orada, 1814'e kadar Mme Polastron'un yanında yaşadı ve göçmenler hareketinin yönetimini, kardeşi Provence düküne bıraktı. 1814 Nisanında krallık başkumandanı seçilerek, kardeşinden önce Fransa topraklarına geçti ve henüz fransız kıtalarının elinde bulunan yerlerin müttefiklere bırakılmasını sağladı. 1789'dan önceki siyasî düşüncelerinin hiç birinden vazgeçmemiş, üstelik koyu sofu olmuştu; böylece Ultras'ların ve Congrégation'un tabiî önderi sayıldı. 1824'te kral olunca, eski yönetim törenleriyle Reims'de kendisini takdis ettirtti (1825). Villèle'in baskı siyasetini destekledi; fakat, 1829 ağustosundan sonra hükûmet başkanlığını dostu prens Polignac'a verdi. Halk bunun yönetimine karşı çıktı. Charles X, o zaman *Dört Saint-Cloud emirnamesi* ile rejimi devirmeğe çalıştı (25 temmuz 1830): bu emirnameler, basın hürriyetini kaldırıyor, seçim kanununu değiştiriyor, seçmen sayısını daha da azaltıyordu. Paris isyan etti, Charles X, torunu Bordeaux dükü lehine tahtı bıraktı. Genel vekil ve naip olarak Orléans dükünün tayin edilmesini onayladı. Halk, meclisler ve dük bu uzlaşmaya yanaşmadı, Charles X, yeniden İngiltere yolunu tutmak zorunda kaldı. Otuz yılı aşan bir gurbet hayatından sonra Görz'te öldü. (L)

CHARLES (Jacques Alexandre César), fransız fizikçisi (Beaugency 1746-Paris 1823). Sorbonne'da fizik profesörlüğü yaptı. Fran-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

sa'da Franklin'in ve Montgolfier kardeşlerin buluşlarının halka yayılmasını sağladı. Balonların şişirilmesinde sıcak hava yerine hidrojen kullandı (1783). 1798'de sabit hacimli gazların basınç değişikliklerini inceledi ve bu gazların sıkıştırılabilme katsayısının ilk basınçtan, ısıdan ve gazın mahiyetinden bağımsız olduğunu buldu; termometrik bir hidrometre yaptı. (L)

CHARLES (Ray), amerikalı zenci caz şarkıcısı, piyanist, besteci ve orkestra yöneticisi (Albany 1932). Altı yaşında kör oldu, bir sakatlar enstitüsünde müzik öğrenimi gördü, on beş yaşında oradan ayrılarak profesyonel müzikçi oldu. 1946'da bir üçlü kurdu, yurt içinde çalışmağa başladı, fakat pek başarı elde edemedi; 1954'te bir *Rhythm and Blues* topluluğunun başına geçti, *blues* ve *rock and roll* şarkıcısı olarak kısa zamanda üne kavuştu. 1961'de büyük orkestra eşliğinde Fransa'da ve Antibes festivalinde büyük başarı kazandı. Ray Charles'ın bestelerindeki özellik, *blues, gospel* ve *rock and roll*'un ustalıklı karışımından doğar. Keskin bir ritim duygusuna sahiptir ve büyüleyici tesirleri nasıl kullanacağını bilir; şarkılarını yanık bir sesle, keskin ve acıklı vurgularla söyler. Önemli plakları: *Grenbacks* (1954), *Yes Indeed* (1956), *I Got a Woman* (1958), *Come Rain or Come Shine* (1959), *Drifting Blues* (1965). [L]

CHARLES Belçikalı, Flandre kontu, kral Albert I'in ikinci oğlu (Brüksel 1903). Belçika parlamentosu, kardeşi kral Léopold III'ün İsviçre'ye gitmesinden sonra, Belçika'nın kurtuluşunu takip eden günlerde naipliği ona verdi (20 eylül 1944). Kral dönünce Charles iktidarı bıraktı (1951). [L]

CHARLESBOURG, Kanada'da (Québec) şehir, Québec'in banliyösünde; 14 300 nüf. Tarım merkezi. (L)

CHARLES burnu, A.B.D.'nin (Virginia) doğu kıyısında burun. Henry burnuyle birlikte Chesapeake körfezinin girişini meydana getirir. (L)

CHARLES DE CHATİLLON-BLOİS (1319-Auray 1364), Guise kontu, Bretagne dükü (1341-1364). 1337'de Bretagne dükü Jean III'ün yeğeni Jeanne de Penthièvre ile evlendi. Karısı 1341'de ölünce Bretagne dükalığı taht kavgaları patlak verdi. Fransa kralı tarafından tutulan ve Paris parlamentosunun kararıyle Bretagne dükü ilân edilen Charles de Blois, fransız Bretagne'ına hâkim oldu; Brötonlar Bretagne'ındayse, Jean III'ün kardeşi Montfort kontu dük tanındı ve İngiltere kralına yakınlaştı. Charles 1347'de La Roche-Derrien savaşında esir düştü ve 1356'ya kadar İngiltere'de tutuklu kaldı. Fidye vererek hürriyetine kavuştuktan sonra, Auray savaşında öldü. (L)

CHARLES EDWARD, James Stuart'ın büyük oğlu ve James II'nin torunu (Roma 1720- Floransa 1788). Stuart'ların tahtını tekrar ele geçirmek için İskoçya'ya bir çıkarma yaptı, Preston'da İngilizleri yendi (1745), fakat Culloden'da yenildi (1746). Böylece Stuart'ların taht davası kaybedilmiş oluyordu. (L)

CHARLES İyi (Danimarka 1083'e doğr.-Brugge 1127), Flandre kontu (1191-1127), Danimarka kralı Aziz Knut IV ile kont Robert I'in kızı Adèle de Flandre'ın oğlu. Haçlı ordusuna katıldıktan sonra yeğeni Baudouin VII Hapkin'in yerine geçti (1119). Âdil tutumuyle halkın büyük sevgisini kazandı. Flandre'da ticareti teşvik etti. Baudouin I müslümanlara esir düşünce (1124), kendisine teklif edilen Kudüs krallığını kabul etmedi ve imparatorluğa adaylığını koymak istemedi (1125). Bir suikasta kurban gitti. (L)

CHARLES MARTEL (685'e doğr. - Quierzy 741), son Merovenjler devrinde frank prensi ve başmabeyincisi. Pépin d'Herstal ile nikâhsız karısı Alpaïde'in oğludur. Babası ölünce (714), onun meşru eşi Plectrude tarafından hapse atıldı. Plectrude, hem torunu Théodoald'ın, hem de kral Dagobert III'ün vasiliğini bir arada yürütmek istiyordu. Charles hapisten kaçtı (715), 717'de Plectrude'u yendi ona karşı Austrasia'lıları ayaklandırdı, Chilpéric II adına Rainfroi'nın yönettiği Neustria'lılarla mücadele etti, 719'dan sonra Austrasia ile Neustria'yı ele geçirdi. 721'de çocuk yaştaki Thierry IV'ü tahta çıkarttı, fakat baş mabeyinci sıfatıyle fiilen kendisi hüküm sürdü ve Thierry IV ölünce yerine halef göstermedi. Geniş bir fetih hareketine girişti. Germanya'da Saksonlarla (720, 722, 724, 738) ve Kuzey Friesland'lılarla (733, 734) çarpıştı, Bavyera'yı frank topraklarına kattı (725, 728), Alamanya dükalığını kaldırdı (728-730) ve aldığı ülkelerin hıristiyanlaştırılmasını destekledi. Ekim 732'de Akitanya'da, Poitiers yakınlarında kazandığı zaferle, Abdurrahman'ın yönettiği müslüman istilâsını durdurdu ve karşılığında, kendisini yardıma çağıran Akitanya dükü Eudes'ü emrine bağladı. (Bununla beraber 736'da, Eudes'ün oğlu Hunaud'yu Akitanya dükü olarak tanıdı.) Galya'nın güneydoğusunda 733'ten 736'ya kadar Bourgogne'u ve Provence'ı buyruğu altına aldı; oradan 737 ve 739'da yeni seferler yönetti. Charles Martel, hasımlarını yenmek çabası içinde piskoposları yerinden atmak, sürmek veya hapsetmek yoluyle yüksek kilise adamlarını tedirgin etti; ordularının masrafını karşılamak için birçok kilise malına elkoydu ve kendine tabi beylere devretti. Frank devletinin gerçek başkanı olarak, 741'de tahtı, oğulları Carloman ile Pépin arasında bölüştürdü.

— İkonogr. Puvis de Chavannes, Poitiers Belediye sarayı için *Hıristiyanlığı Kurtaran Charles Martel* tablosunu yaptı (1874). [L]

CHARLES MARTEL, Capet hanedanından Anjou prensi (1271-1295), Calabria dükü. Macar kralı olarak taç giydi (1290-1295). Sicilya kralı Carlo II ile macar prensesi Maria'nın oğlu. Macaristan tahtına amcasının vâris tayin ettiği Andras III ile savaştıysa da başarı kazanamadı. (L)

CHARLES-ROUX (Jules), fransız siyaset adamı, armatör ve yöneticisi (Marsilya 1841-Paris 1918). 1889'da Bouches-du-Rhône milletvekili, sonra Süveyş Kanalı kumpanyası ikinci başkanı oldu. Provence üstüne birçok eser yazdı, ticaret serbestliğini, sömürgeciliği ve denizciliğin gelişmesini yürekten savundu. (L)

Charles Scribner's sons, New York'ta 1846'da Charles Scribner tarafından kurulan yayınevi. Edebiyat dışında (G. Santayana, F. Scott Fitzgerald, Howard Pyle, E. Hemingway v.b.), dinî eserler, okul ve çocuk kitapları da yayımlar. (L)

CHARLESTON, A.B.D. de (Güney Carolina) şehir, Atlas okyanusunda bir koy kıyısında; 65 900 nüf. Önemli liman (deniz üssü). Tersaneler. Metalürji ve kimya sanayii. Eski evler. Charleston, 1670'te ingiliz kolonları tarafından kuruldu, bu kolonlara 1680'den sonra fransız protestanları da katıldı. Şehir, adını 1783'te aldı. Ayrılık savaşı sırasında Güney eyaletlerinin direnme merkeziydi; 17 şubat 1865'te Kuzeylilerce alınması savaşa son verdi. —A.B.D. de şehir, Batı-Virginia'nın başkenti, Apalaş yaylası bölgesinde; 85 800 nüf. Kimya sanayii. Petrol rafinerileri. Kolejler. (L)

CHARLESTOWN, Nevis adasının idare merkezi, Britanya'ya bağlı küçük Antiller'de (Leeward İslands); 14 100 nüf. (L)

CHARLES Yiğit (Dijon 1433-Nancy önünde 1477), Bourgogne dükü (1467-1477), İyi Philippe ile portekizli İsabel'in oğlu. Flamanların isyanını amansızca bastırdı (1452-1453), sonra Louis XI'e karşı kurulan birliğe girdi, onunla sonucu belirsiz kalan Montlhéry savaşını yaptı (1456), Paris'i kuşattı ve Louis XI'i Saint-Maur ve Conflans antlaşmalarını imzaya zorladı (1465), böylece Somme kıyısındaki şehirleri geri aldı. Charles, İngiltere'nin desteğini sağlamak için Edward IV'ün kız kardeşi Margaret ile evlendi. Fransa ile İngiliz imparatorluğu arasında yer alacak yeni bir devlet kurmayı hayal ediyordu. Louis XI ile savaşı, kısa ateşkeslerle devam etti. 1475'te kuvvetleri Fransa kralınca kıstırıldı ve dokuz yıllık bir mütareke imzalamak zorunda kaldı; bu mütarekeye güvenerek Lorraine düküne ve İsviçre'ye karşı saldırılara girişti ve bu çabasında Fransa'dan gizlice yardım gördü. Daha önce Almanya'da, Neuss savaşında yenik düşen Bourgogne'lular, İsviçre'de Granson ve Morat bozgunlarına uğradılar (1476). Charles, 1477'de Lorraine düküne saldırdı, Nancy önlerinde ordusu bozuldu, kendisi de öldü.

CHARLES X
baron Gérard tarafından
(Louvre müzesi, Paris)

CHARLES IX
Germain Pilon tarafından
(Louvre müzesi, Paris)

— İkonogr. R. Van der Weyden tarafından yapılan portresi Berlin müzesindedir. Yatar durumdaki heykeli Brugge'de Notre-Dame kilisesinde, kızı Marie de Bourgogne'unkinin yanındadır. (L)

CHARLEVİLLE, Fransa'da Ardennes idare bölgesinde (Mézières idare çevresi) kanton idare merkezi. Meuse'ün bir menderesinde, Mézières karşısında; 26 402 nüf. Önemli sanayi merkezi. (L)

CHARLEVİLLE-MÉZİÈRES, Fransa'da Ardennes idare bölgesinin yeni idare merkezi, 1966'da *Charleville, Étion, Mézières, Mohon, Montcy-Saint-Pierre* komünlerinin birleştirilmesiyle meydana geldi; 50 229 nüf. (L)

CHARLEVOİX, A.B.D. de yer. Michigan eyaletinin kuzeybatısında *Charlevoix gölü* ile Michigan gölü arasında; 2 700 nüf. 1962'de işletmeye açılan 75 MW gücünde nükleer santral. (L)

CHARLEVOİX, Kanada'da (Québec) idare bölgesi. Saint-Laurent'ın sol kıyısında *Doğu-Charlevoix* ve *Batı-Charlevoix* diye ikiye bölünmüştür; 31 000 nüf. İdare merkezi, *La Malbaie.* (L)

CHARLEVOİX (Pierre François Xavier DE), fransız cizviti (Saint-Quentin 1682-La Flèche 1761). 1720-1722 Yılları arasında Orléans dükü tarafından ilmî bir görevle Kanada'ya gönderildi; Amerika'daki fransız sömürgelerinin tarihini yazdı. Eserleri: *Histoire de Saint-Domingue* (San Domingo Tarihi) [1730] ve Chateaubriand'ın yararlandığı *Histoire et Description Générale de la Nouvelle-France* (Kanada Fransız Bölgelerinin Genel Tasviri ve Tarihi) [1744]. (L)

CHARLOİS (Auguste), fransız astronomu (La Cadière, Var 1864-Nice 1910). Nice rasathanesinde astronom olarak çalıştı, küçük gezegenlerle ilgilendi, yaptığı araştırmalarda fotoğrafı ilk kullananlardan biridir. Akanyıldızlardan 112 tanesini buldu; ayrıca yıldızların mevkileriyle ilgili gözlemleri sonunda gezegenlerin yörüngelerini de hesapladı. (L)

Charlot. Bk. ŞARLO.

CHARLOTTE, A.B.D. de (Kuzey Carolina) şehir. Piedmond ile ovanın birleştiği yerde, Columbia'nın kuzeyinde; 201 000 nüf. Dokuma (pamuk, yün) ve imalât (makineler, elektrik donatımı, mobilya, pamuk yağı) merkezi. (L)

Charlotte, Goethe'nin *Genç Werther*'in Istırapları* adlı romanının kadın kahramanı. (L)

CHARLOTTE adaları ve boğazı. Bk. KRALİÇE-CHARLOTTE.

CHARLOTTE AMALİE, Saint-Thomas adasının (A.B.D.) güney kıyısında liman şehri. Karayib denizi kıyısında; 11 400 nüf. Adanın idare merkezi. Turistik merkez. (L)

CHARLOTTE AUGUSTA, britanyalı prenses (Londra 1796-ay.y. 1817). Galler prensi ve naip George ile (ileride George IV olarak tahta geçecek olan) Braunschweig'lı Caroline'in tek kızı; annesiyle babası arasındaki geçimsizlik yüzünden çok acı çekti. 1816'da, sonradan Belçika kralı olan Sachsen-Coburg prensi Leopold ile evlendi, fakat bir yıl sonra doğum yaparken öldü. (L)

CHARLOTTE-ELİSABETH **Bavyeralı,**

Belçikalı CHARLES

J. A. C. CHARLES
(Cabinet des Estampes, Paris)

Ray CHARLES

Foto. Giraudon, Neurdein-Giraudon, A.i., Bibl, nat., Chenz (LAROUSSE)

CHARLES MARTEL
(Saint-Denis manastırı, Fransa) XIII. yy.

Charlot

Pfalz'lı prenses (Heidelberg 1652-Saint-Cloud 1722). Rhein elektörü Karl-Ludwig'in kızı. Louis XIV'ün ingiltereli Henriette'den dul kalan kardeşi Philippe d'Orléans ile evlendi. Güzel ve zarif değildi, konuşma ve hareketlerinde kaba, fakat zekiydi. Sarayda pek sevilmedi, iğneleyici nükteleriyle hoşnutsuzluk uyandırdı. Açık ve yer yer çiğliğe kaçan mektupları, Versailles'daki hayat hakkında merak uyandıran açıklamalarla doludur. Evlilik yoluyle fransız prensesi olmakla birlikte, gönlüyle alman kaldı. Saraydan ve etiketten nefret etti, bununla birlikte Louis XIV'e ve veliahta saygı gösterdi. Mme de Maintenon'u acı acı alaya aldı, Pfalz yangınına sebep olan Louvois'yı affetmedi. Sonradan kral naibi olan oğlu Chartres dükünün Mlle de Blois ile evlenmesini istemedi. (L)

CHARLOTTENBURG, Almanya'da eski şehir, bugün Berlin'in idare çevrelerinden birini meydana getirir. 1699'da kurulan ve 1706'da Friedrich I tarafından genişletilen şato, 1943'te yakıldı, sonra onarıldı (önemli müzik âletleri koleksiyonu). Şatonun parkında Friedrich-Wilhelm III'ün karısı kraliçe Luise'nin anıtkabri. (L)

CHARLOTTESVİLLE, A.B.D.'de (Virginia) şehir. Apalaş yaylası bölgesinde; 29 400 nüf. Eyalet üniversitesi. Dokuma sanayii. (L)

CHARLOTTETOWN, Kanada'da, Prens Edward adasında şehir ve il merkezi. Hillsborough koyu kıyısında; 20 000 nüf. Üniversite. Sanayi merkezi (tarım ve dokuma sanayii, bıçkıhaneler). [L]

CHARLTON (Bobby), ingiliz futbolcusu (Ashington, Northumberland 1937). Orta saha adamı (libero). Forvetin gerisinde oyun kurucu görevi yaparak, İngiltere'nin 1966 Dünya futbol kupasını almasında büyük rolü oldu. (L)

Charmes, Paul Valéry'nin son şiir kitabı (1922). İçinde özellikle şu şiirler yer alır: *Sütunlar İlâhisi, Adımlar, «Narcisse»'ten Parçalar, Bir Yılanın Taslağı, Deniz Mezarlığı.* Mitoslar aracılığıyle güzelliği anlatma sanatına ulaşmış saydığı Yunanlıları öven Paul Valéry; Sémiramis, Pythia, Narkissos, Amphion v.b.'yi tasvir etmektedir. Şairin şiir dünyasındaki olağanüstü kişilerin etrafında birtakım temalara rastlanır: tan kızıllığı, deniz, ağaçlar, mimarlık, Meryem. Valéry'ye göre şair ilhama boyun eğmemeli, başkasında bir şiir hali yaratmalıdır. Hocası Mallarmé gibi usta bir nazariyeci olan Valéry, heyecanı ve ince bir düşünceyi, ses yönünden son derece ahenkli mısralarda dile getirmiştir. (L)

CHARMETTE boğazı, Alp'lerde boğaz. Grande-Chartreuse dağ kütlesinin güney kesiminde; 1 277 m. İç turizm merkezi. (L)

CHARMETTES (LES), Fransa'da, Chambéry komününe bağlı küçük köy. J.-J. Rousseau, Madame de Warens'in bu köydeki evinde oturdu (1732-1740). O zamandan kalma mobilyalarının kısmen muhafaza edildiği bu ev, bugün müze haline getirilmiştir. (L)

CHARMEY, İsviçre'de (Fribourg kantonu) köy. Bellegarde vâdisinde (Fribourg önalpleri); 1 100 nüf. Eski (XVI. yy.) derebeylik yurtluğu. Park (dağ keçileri). Sayfiye yeri ve kış sporları merkezi. (L)

CHARNACÉ (Hercule GİRARD, — baronu), fransız diplomatı (Charnacé, Anjou 1588-Bréda 1637). Richelieu'nün en güvendiği elçilerden biriydi. 1629'da Polonya ile İsveç arasında bir ateşkes antlaşmasının imzalanmasını sağladı. 1631'de Louis XIII ile Gustaf Adolf arasında ittifak kuran Boerwald antlaşmasını hazırladı. İsveç kralına, 1618'den önceki statükonun tekrar kurulması için Almanya'ya 80 000 kişilik bir ordu göndermeyi kabul ettirdi. İsveç'in Otuz Yıl savaşına karışması Charnacé'nin başarısıdır. 1633'te, Hollanda elçisi oldu. Avein'de savaştığı (1635) ve Breda kuşatmasında öldüğü zaman hâlâ elçi bulunmaktaydı. (L)

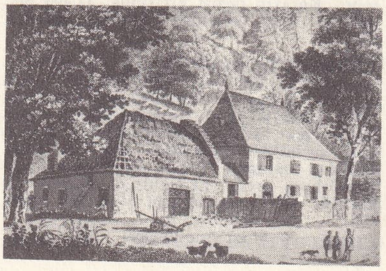

«Les Charmettes», Veyrenc ve Fortier'nin gravürü (Cabinet des Estampes, Paris)

CHARNAY (Claude), fransız gezgini (Fleurieux-sur-l'Arbresle, Rhône 1828-Paris 1915). Meksika ve Orta Amerika'nın Kolomb öncesi medeniyetleriyle ilgili birçok arkeolojik incelemeler yaptı. Başlıca eseri: *Les Anciennes Villes du Nouveau Monde* (Yeni Dünya'nın Eski Şehirleri) [1885]. *Lettres de Fernand Cortès* (Cortès Fernand'ın Mektupları) [1890] adlı eseri ispanyolcadan fransızcaya çevirdi (1890). [L]

CHARNER (Léonard), fransız amirali (Saint-Brieuc 1797-Paris 1869). 1849'da Yasama meclisi üyesi iken 1852'de tuğamiral oldu, Sivastopol kuşatmasına katıldı, 1860'ta Çin'deki fransız deniz kuvvetlerine ve 1861'de Koşinşin'deki birliklere kumanda etti. (L)

CHARNLEY (Michael), ingiliz dansçı ve koreografı (Manchester 1927). K. Jooss'un öğrencisi; Sadler's Wells Ballet okulunda çalıştı. 1943'ten 1946'ya kadar Sadler's Wells Ballet'ye, sonra Ballets Jooss'a katıldı. Klasik ve yeni teknikleri mizahlı bir üslûpta bağdaştıran bir koreograftır. Düzenlediği baleler: *Neşeli Senfoni* (1952), *Alice Harikalar Diyarında* (1953). [L]

CHAROBERT. Bk. CAROBERT.

CHAROEAS i. Orta ve Kuzey Avrupa'da yaşayan gece kelebeği; tırtılı bazen yem bitkilerine çok zararlıdır: buğdaygillerin dibinde toprağa gömülü yaşar, geceleyin bitkiyi kemirir. (İlmî adı: *Charoeas graminis;* Pulkanatlıların, *noctuidae* familyasından.) [L]

CHAROLLAİS, Fransa'da Massif Central'da (Saône et Loire) bölge; Morvan'ın güneyinde. Charollais Roanne ovasıyle Saône vâdisi arasında bir eşik meydana getirir; üç bölümü vardır: batıda, Arroux, Bourbince ve Loire'ın yardığı kumlu taraçalardan oluşan Charollais ovası, merkezde, orman ve çayırlarla kaplı billûrlu yüksek tepeler; bu tepelerin kenarındaki Lias'ın marnlarında oyulu çöküntü (sığır yetiştiriciliği). [L]

CHAROLLAİS (Charles DE BOURBON, kont DE) [Chantilly 1700-Paris 1760], Condé prensi Louis III ile Mademoiselle de Nantes'ın küçük oğlu; Büyük Condé'nin torunu. 1717'de Macaristan'da Türklere karşı savaştı. Çağdaşlarından biri onun için: «Hayırla anılacak hiçbir şey yapmadı» demiştir. (L)

CHARONTON, CHARRETON (veya **CARTON**) [Enguerrand], fransız ressamı (1410'a doğr. Laon piskoposluğunda doğdu). 1444'ten 1466'ya kadar Avignon'da çalıştığı biliniyor. 1453-1454 Tarihlerinde, Villeneuve-lés-Avignon manastırı için yaptığı *Meryem'in Zaferi* adlı büyük mihrap arkalığı şaheseridir (Hospice müzesi). Avignon'lu caelistinus'çu papazlar için P. Villate ile birlikte 1452'de bütün insanları mantosunun eteği altında barındıran bir *Şefkatli Meryem* kompozisyonu meydana getirdi (Chantilly). Kesin bir delil bulunmamakla beraber Villeneuve-lés-Avignon'daki Pietà'nın da onun eseri olduğu sanılır. (L)

CHARPENTİER (Alexandre), fransız heykeltıraşı (Paris 1856-Neuilly-sur-Seine 1909). 1883'te *Çocuğunu Emziren Genç Kadın* (Aix-en-Provence) adlı eserini sergiledi. 1893'ten sonra özellikle süsleme sanatına yöneldi, mobilya takımları ve kalaydan vazolar, Edmond Goncourt ve Zola gibi yazarları tasvir eden madalyalar ve Larousse kitabevinin ellinci yıl plaketini yaptı (1902). [L]

CHARPENTİER (François Philippe), fransız mucidi ve gravürcüsü (Blois 1734-Paris 1817). «Yalama (suluçizgi) ve boyama kazı» usulünü buldu. (L)

CHARPENTİER (Gervais), fransız kitapçı ve yayımcısı (Paris 1805-ay.y. 1871). 1838'den sonra 18'lik özel dizileri ile dikkati çekti. Bu dizide önce Balzac'ın, sonra A. Chénier ile Musset ve Th. Gautier'nin eserlerini yayımladı. Böylece 400'den fazla kitap çıkardı. Yerine, 1871'de, oğlu GEORGES (1846-1905) geçti, CHARPENTİER-FASQUELLE yayınevi, Zola'nın ve başka birçok yazarın başarısını sağladı. (L)

Mme. Georges **CHARPENTİER**
Renoir'ın eseri (Louvre müzesi, Paris)

CHARPENTİER (Gustave), fransız bestecisi (Dieuze 1860-Paris 1956). Paris konservatuvarında Massenet'nin öğrencisi oldu. 1887'de *Didon* kantatı ile büyük Roma ödülünü kazandı. Bu eserleri, *İtalya İzlenimleri, Şairin Hayatı* ve *Şarkılı Şiirler* takip etti. 1900'de Opera-Komik'te oynanan *Louise* adlı eseriyle, parlak bir başarı kazandı. Bu eserde, yaşadığı Montmartre mahallesinin şiirini, rengini ve ateşli yaşayışını başarıyle canlandırdı. Aynı ruh, Victor Hugo'nun yüzüncü yılı için yazdığı *Chant d'Apothéose* ile *Julien*'de de kendini gösterir. (L)

Charpentier (Mme. GEORGES— nin PORTRESİ), Renoir'ın Louvre'daki şaheserlerinden biri (0,455 × 0,38 m.). 1877'de ünlü *Madam Charpentier ve Çocuklarının Portresi*'nden (Metropolitan Museum, New York) bir yıl önce yapıldı. Empresyonist ressamların koruyucusu olan Madam Charpentier bir editörün karısıydı ve Grenelle sokağındaki evinde sanatçıları toplardı. Davetliler, Gambetta, Jules Ferry, Zola, Flaubert, Alphonse Daudet, Edmond de Goncourt, Huysmans, Théodore de Banville v.b. gibi ünlü kişilerle karşılaşırlardı. (L)

CHARPENTİER (Marc Antoine), fransız bestecisi (Paris 1636 ?-ay.y. 1704). Gençliğinde İtalya'ya yaptığı bir gezi müziğe olan istidadını ortaya çıkardı. Roma'da, hayat boyunca övdüğü Carissimi'nin öğrencisi oldu. 1672'de Molière'in müzik işlerinde yardımcısı oldu ve onun ölümünden sonra da Comédie-Française temsilleri için müzik yazmağa devam etti. Mlle de Guise için birçok kantat, arya yazdı; bu prensesin ölümüne kadar (1688) hizmetinde kaldı. 1698'den sonra, kendini eğitimciliğe ve dinî besteciliğe adayarak tiyatroyu ve öteki işlerini bıraktı. Yaratıcılıkta en zengin ve bilgice en sağlam eserleri bu dönemin ürünleridir. Dinî eserleri arasında yüzden fazla motet, pek çok ilâhî, mezmurlar, missa'lar, kutsal kişilerin hayat hikâyelerini canlandıran besteler, din dışı eserleri arasında, iki kantat, 12 divertimento, 70'e yakın çalgı müziği v.b. yer alır. Krallık Müzik akademisi için *Medea* operasını (1693) ve Comédie-Française için Molière ve sonradan Th. Corneille, Vizé, Poisson ve Baron ile birlikte birçok intermezzo (ara müziği) ve uvertür besteledi. Cizvit koleji için yazdığı eserler, *Davut ve Yonatan, Polyeucte* için prolog ve *Clese Martyr* uvertürü'dür. Müzik değeri çok üstün olan bu eserler, derinlik, ağırbaşlılık ve çoğu bestesinde göze çarpan italyan geleneği bakımından Lully'den ayrılır. (L)

CHARPY (Adrien), fransız hekim ve anatomi bilgini (Caluire 1848-Toulouse 1911). Önce Lyon tıp fakültesinde anatomi doçenti, sonra Toulouse'da profesör (1886) oldu. Poirier ve Nicolas ile bir *Traité d'Anato-*

Foto. Giraudon, W. W. (LAROUSSE)

mie Humaine (İnsan Anatomisi üzerine İnceleme) yayınını yönetti. (L)

Charpy tedavi usulü, yüksek dozda vitamin D ve kalsiyum karışımıyle deri veremi tedavisi. (L)

CHARPY (Antoine), fransız generali (Perpignan 1869-Elne, Doğu Pireneler 1941). 1890'da Saint-Cry'den piyade subayı çıktı. 1911'de Yunanistan'daki askerî kurula katıldı ve 1917'de Guillaumat kumandasındaki Doğu ordusunun kurmaybaşkanı oldu. 1920'de İstanbul işgal kolordusu kumandanıydı, daha sonra Polonya'daki fransız askerî kurulu başkanlığını yaptı (1926-1928). [L]

CHARRAT (Janine), fransız kadın dansçısı, koreografı ve tiyatro yöneticisi (Grenoble 1924). 1941'de Roland Petit ile resitaller verdi. 1945'te ilk büyük koreografisini sundu: Stravinski'nin *İskambil Oyunu*. Ertesi yıl yeni Monte Carlo balesinde Serge Lifar'ın *Passion* ve *Chota Roustaveli*'sini yorumladı. 1948'de Roland Petit'nin Paris Balesi için *Kadın ve Gölgesi* (Claudel-Çerepnin) ve *Adam Miroir* (Jean Genet'nin Balesi) adlı eserlerini, daha sonra 1951'de Berlin operasında Werner Eck'in *Abraxas*'ını yarattı. 1952'de kendi topluluğunu kurdu, pek çok eser sahneledi ve oynadı. 1961'de televizyon stüdyosunda çıkan bir yangında ağır yaralandıktan sonra ancak 1962'de tekrar sahneye çıkabildi. (L)

CHARRETON (Victor), fransız ressamı (Bourgoin, Isère 1864-Clermont-Ferrand 1936). Dauphiné, Provence, Creuse, Bretagne, Paris ve özellikle Auvergne manzaraları yaptı. Yaratıcılıkta empresyonist kalmakla beraber, devamlı bir kompozisyon kaygısı içindedir. Doğduğu şehirde adına bir müze kurulmuştur. Ayrıca, Art Moderne müzesinde ve Petit Palais'de de eserleri vardır. (L)

CHARRON (Pierre), fransız ahlâkçısı (Paris 1541-ay.y. 1603). Parlamentoda avukat olarak ün yaptı, sonra rahip oldu ve vaızlarıyle tanındı. Birçok paye ve menfaat sağladı. *Les Discours Chretiens* (Hıristiyanlık Üstüne Söylevler) [1589-1604] ve *Les Trois Verités* (Üç Hakikat) [1593] adlı eserlerinde protestanlara karşı Roma kilisesini savunur. Charron'un en ünlü eseri, *La Sagesse*'tir (Bilgelik) [1601]. Yazar bu eserinde Seneca, Plutarkhos, Du Vair gibi eski ve yeniçağ ustalarını örnek tutar. Montaigne'in *Essais*'lerini (Denemeler) dogmatik bir anlayışla aktarır. (L)

CHARROUX, Fransa'da Vienne idare bölgesinde komün. Yukarı Poitou'da; 1 733 nüf. Burada dört konsil toplandı: **1.** iç savaşlarda, din adamlarının, çiftçilerin, tüccarların, yolcuların, kadınların ve bunlara ait malların, özellikle çift hayvanlarıyle değirmenlerin korunup gözetilmesini emreden *Tanrı barışı* nizamını koyan 989 tarihli konsil; **2.** Manikeizm*i tel'in eden 1028 tarihli konsil ile 1086 tarihli konsiller. XI. yy. yapısı çember biçimli eski büyük manastırın kalıntıları. (L)

CHARRUA'LAR, Arjantin ve Uruguay'ın kuzeydoğusunda yaşamış eski kızılderili halkı. Balıkçılık ve ticaretle geçinen bu topluluk İspanyollar tarafından yok edildi. (L)

CHARTA i. Bk. MAGNA CARTA.

CHARTE i. Bk. ŞART.

CHARTERED i. İngilizlerin imtiyaz veya tekel sahibi şirketlere verdikleri ad.
— ANSİKL. İmtiyazlı şirketleri Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılar sömürgeleştirme aracı olarak kullanıyorlardı. İspanyollar ve Portekizliler ise devlet sömürgeciliği yapıyorlardı. XIX. yy.da İngilizler, Hindistan şirketinin kaldırılmasından sonra da bunları kullanmağa devam ettiler. Nijerya, böylece Royal Niger company'den meydana çıktı. *Chartered* terimi özellikle *British South Africa Chartered company* için kullanıldı. Kap ve Natal sömürgelerinin kuzeyindeki alanda iş gören bu şirketi 1889'da Cecil Rhodes kurmuştu. Bu şirket, Transvaal ve Oranj'ı ele geçirdikten sonra, güney ve kuzey Rodezya'ya yerleşti (1923). [L]

CHARTERGUS i. Küçük yaban arısı. Toplu yaşar. Rengi gri veya sarılı siyahlıdır. Karnı oval ve sivridir.
— ANSİKL. *Chartergus* Orta ve Güney Amerika'da yaşar. Kâğıda benzer bir maddeyle kendisine yuva yapar. Yuvanın kılıfı su geçirmez, cilâlı, gri renkte mükemmel bir karton gibidir. *Chartergus chartarius* yuvasını silindir biçiminde yapar. Sivri tepesine bir delik açar. Buradan bütün peteklere geçilebilir. Zarkanatlıların *vespidae* familyasından. (L)

CHARTİER (Alain), fransız yazar ve diplomatı (Bayeux 1385'e doğr.-Avignon, en geç 1433). Çok genç yaşta iken veliahtın (sonraki Charles VII) hizmetine girdi, 1422'de sekreteri oldu. 1424 ile 1428 arasında birçok diplomatik görevde bulundu; öldüğü zaman gözden düşmüş olduğu sanılır. Siyasî eserlerinin amacı, bahtsızlıklarla sarsılan insanların cesaretlerini uyandırmak ve iyi yurttaşları meşru kralın etrafında toplamaktı. Bu amaçla latince olarak kaleme aldığı kitapçıkların en önemlileri, Paris üniversitesindeyken yazdığı *Epitre* ve *De Vita Curiali*'dir. Fransızca yazdıklarının en önemlileri: *le Quadrilogue İnvectif* (Dörtlü Tartışma) [1422], *le Traité de l'Espérance* (Ümit Üzerine) [1428] adlı eserleridir. Terimleri yerinde kullanma kaygısı, dilinin inceliği, birbirine ahenkle bağlı birkaç cümleyi bir arada kullanmadaki ustalığı ile Chartier, Cicero ve Seneca'nın etkisinde kalan fransız hitabet nesrinin yaratıcılarından biri oldu. Şair olarak Chartier, latin şairlerinin etkisindeki canlı ve sade şiirleriyle çağdaşlarından ayrılır. Önemli manzum eserleri: *Le Livre des Quatres Dames* (Dört Asil Kadının Kitabı), *le Lai de Plaisance* (Zevk İçin Beyit) *le Lai de Paix* (Huzur İçin Beyit), *la Belle Dame sans Merci* (Merhametsiz Güzel) ve *le Bréviaire des Nobles* (Asillerin Dua Kitabı). 1914'te Chartier'nin *Débat Patriotique* (Yurtseverce Tartışma) adlı eseri bulundu. Bunda, *Quadrilogue İnvectif*'teki bazı temaları nazımla işlemektedir. Hem nesir, hem nazımdaki gücü, XV. yy.da kazandığı eşsiz ününe kadar haklı olduğunu gösterir. (L)

CHARTİER (Emile). Bk. ALAİN.

CHARTİSM i. Bk. ÇARTİZM.

CHARTRES, Fransa'da (Eure-et-Loir idare bölgesi) idare merkezi, Beauce'da, Eure kıyısında; 33 992 nüf. Bölge pazarı. Metalürji. Kimya, elektronik ve ecza sanayii. Ampul fabrikası. Marokencilik.
— G. santl. Chartres, Fransa'nın başlıca sanat merkezlerindendir. Roman üslûbunda Saint-Brice (XI. yy.) ve Saint-André (XII. yy.) kiliseleri; gotik üslûbunda Saint Pierre kilisesi (eski Saint-Père-en-Vallée manastırı; XII.-XIII. yy.); Rönesans üslûbunda Saint Aignan (XVI.-XVIII. yy.) kilisesi. Şehrin başlıca anıtı katedralidir; Chartres katedrali, fransız gotik üslûbunun en güzel örneklerindendir. (L)

Chartres katedrali, özellikle Meryem'in tapınağı olan, mucizeler yarattığına inanılan heykeliyle kutsal entarisini görmek için binlerde hacı tarafından ziyaret edilen Chartres katedrali, gotik sanatın en olgun eseri sayılır. XI. yy.da piskopos Fulbert tarafından onarılan cephesi 1134'te tamamen yandı; 1194-1836 arasında birkaç defa daha yandı ve onarımdan geçti. XII. yy.dan kalma ve 1194 yangınından kurtulan vitrayları çok değerlidir. Bunlarda dinî konular işlenmiştir: *Eş'iya'nın Ağacı, İsa'nın Hayatı ve Çilesi.*

Katedralde 173 vitray (2 000 m²) vardır. Bunlar 1194 yangınından sonraki onarımda birkaç yılda yapılmıştır. Alçak pencerelerde azizlerin hayatı, yüksek pencerelerde ise tek tek kişiler canlandırılmaktadır. Batıda peygamberi ve din büyüklerini temsil eden heykel sütunlarıyle kral kapısı (1150) yüzlerdeki büyük canlılık ve gerçekçilikle gotik üslûbunun natüralizmini yansıtır; sütun başlıkları, atkı taşları ve alın tablalarında İncil'den sahneler canlandırılmıştır. Kuzeydeki üç kapı Meryem'e, İsa'nın çocukluğuna ve İncil'de adı geçen din büyüklerine, güneydekiler «son yargı» ve «din şehitleri» temalarına ayrılmıştır. (L)

CHARTREUSE i. Sarı veya yeşil renkte içki. Grande-Chartreuse (bk. CHARTREUSE *büyük*) rahiplerinin, kokulu bitkileri belli bir süre alkolde bıraktıktan sonra damıtıp arıtarak elde ettikleri likör. Bu liköre şeker de katılır. (L)

Chartreuse(Büyük—), Chartreux'ler tarikatının ilk manastırı. Grenoble piskoposlu-

Enguerrand CHARONTON
«Meryem'in Zaferi»
detay

Janine CHARRAT

Grande CHARTREUSE kütlesi

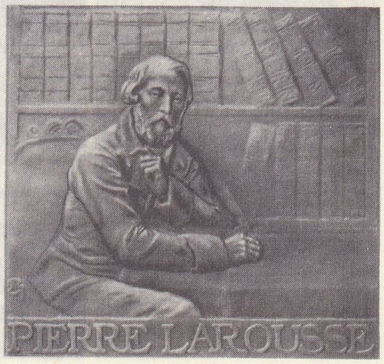

Alexandre CHARPENTIER
Larousse kitabevinin
ellinci yıldönümü için
yapılmış plaket

Foto. Bulloz, Lipnitzki, Combier (LAROUSSE)

ğu arazisinde, Aziz Bruno tarafından 1084 yılında kuruldu. Birçok defa yıkıldı, yeniden yapıldı. (L)

CHARTREUSE (Grande —), Fransa'da Kuzey Ön Alpler'inde kütle. Kuzeyde Chambéry ve güneyde Voreppe klüzleri arasında; *Chamechaude* tepesinde 2 087 m. Grande-Chartreuse, baremiyen ve titonik kireçtaşı tabakalarından meydana gelir. Kütleyle yanında bulunan ovalar (Dauphiné, Grésivaudan dağ eteği) arasındaki büyük seviye farkı jeolojik yapıya karşıt olan topografik biçimlerin gelişmesini kolaylaştırmıştır; bu biçimler genellikle kuzey-kuzeydoğudan güney-güneybatıya yönelir. Hayvancılık, orman işletmeleri ve turizm başlıca faaliyetlerdir. (L)

Chartreux kedisi, mavimsi gri tüylü, iri yapılı bir kedi ırkı. (Anayurdu pek belli değildir; bazıları, Güney Afrika'dan getirildiğini iddia eder. Yumuşak huylu zeki bir hayvan olan Chartreux kedisi mükemmel bir fare avcısıdır.) [L]

Chartreux manastırı, Paris'te Aziz Louis tarafından kuruldu. Kral, 1257'de beş rahip davet etti ve onlara Enfer sokağı (Denfert Rocherean sokağı) üstünde «de Vauvert» adıyle anılan malikâneyi verdi. XIII. yy.ın sonunda yapımına başlanan kilisenin içinde birçok mezar ve Aziz Bruno'nun hayatını canlandıran, Le Sueur'e ait tablolar vardı. Kilise 1793'te yıkıldı; manastır da 1790'da ortadan kaldırıldı. Eski manastır arsasının doğu ve batı sınırlarında yeni yollar açıldı; bu arsanın bir kısmında şimdi Montaigne lisesi, Denizaşırı Fransa okulu, Eczacılık okulu ve Tıp fakültesinin bir kliniği yer almaktadır. (L)

CHARTULARİUM i. Bir kişinin veya bir topluluğun unvan ve imtiyazlarını gösteren elyazması. Bu yazmalar, asıllarının yıpranmaması için hazırlanmış baş vurma kitaplarıdır. (L)

CHARYBDEA i. Medüz cinsi. Gövdesi kıkırdağımsı kıvamdadır; kenarında dört tane dokunaç bulunur. Sıcak denizlerde, özellikle Akdeniz'de yaşar, Akdeniz'de yaygın türü *Charybdea marsupialis*'tir. (L)

CHASE (Lucia), amerikan kadın dansçı (Waterbury, Connecticut 1910). Sanat hayatına, yıldız olarak, Mordkine Ballet topluluğunda *Giselle* rolüyle atıldı. Sonra *Gözetilmemiş Kız, Altın Balık, Trepack* gibi balelerde rol aldı. Amerikan «Ballet Theater» topluluğunun kurucu ve yöneticilerindendir. *Paris'in Hükmü, Üç Bakire ile Şeytan, Romeo ile Julyet, Ateşten Sütun, Truvalı Helena* balelerinde başrolü oynadı. (L)

CHASE (Salmon Portland), amerikalı siyaset adamı (Cornish, New Hampshire 1808-New York 1873). Avukat iken kaçak kölelerin haklarını savundu. 1849'da senatör, Ohio valisi, sonra da Ayrılık savaşlarının doğurduğu güç şartlara rağmen, başarılı bir maliye bakanıydı. 1860'ta A.B.D. başkanlık seçimini kaybettiyse de hazine bakanı oldu. Daha sonra Lincoln tarafından yüksek yargıçlığa atandı (1864). [L]

CHASE (William Merritt), amerikalı ressam (Franklin, İndiana 1849-New York 1916). Hayran olduğu Manet'nin bir tablosunu New York Metropolitan müzesine aldırttı ve ülkesinin sanatına fransız etkisinin girmesini sağladı. (L)

Chase National bank, bankacılık alanında dünyanın en güçlü kuruluşlarından biri. 1877'de New York'ta kurulan Chase National bank, 1919 yılına kadar «bankacıların bankası» rolünü oynadı. Başlıca müşterilerini, Amerika'ya yayılmış ikinci derecedeki kredi kuruluşları meydana getiriyordu. Chase National bank Birinci Dünya savaşından sonraki yıllarda iş bankası haline geldi. Bundan sonra önemli bazı malî kuruluşları bünyesine kattı: 1921'de Metropolitan National bank, 1726'da Mechanics and Metals National bank, 1927'de Mutual bank, 1929'da da Garfield National bank ve National Park bank. Ayrca 1929'da American Express company'yi de denetimi altına aldı. Ertesi yıl dünya iktisadî buhranının ortaya çıkardığı malî güçlükler Chase bank'ı, o dönemde Amerika'nın üçüncü derecede bankası olan Rockefeller grubunun Equitable Trust'ü ile birleşmek zorunda bıraktı. 1932'de başkan adayı olan Franklin D. Roosevelt'in seçilmesini iyi karşılayan Chase National bank, 1936'dan sonra demokratları desteklemekten vazgeçerek New Deal'e karşı yürütülen kampanyanın öncüsü oldu. İkinci Dünya savaşından sonra Marshall planını ve Avrupa'ya iktisadî yardım siyasetini benimsedi; uçak sanayiine, elektrik inşaat kuruluşlarına ve petrol şirketlerine (özellikle, Rockefeller grubuyle olan ilişkilerinden dolayı Standard Oil'e) önemli krediler açtı. (L)

CHAS LABORDE (Charles LABORDE, — denir), fransız desinatörü, gravürcüsü ve ressamı (Buenos Aires 1886-Paris 1941). On beş yaşından itibaren dergilerde mizahî resimler yaptı. Sonra, kendi isteğiyle, 1914'te *le Rire Rouge* ve *la Baïonette*'te çalıştı. İlk desenleri kibar bohem hayatını dile getirir. Daha sonra, *Paris Midi*'nin yayımladığı resimli röportajlarda çağının âdetlerini yansıttı. İğneleyici, alaycı bir görüşü ve şiir dolu bir mizahı vardır. Anılarından ve gezi notlarından çeşitli albümler meydana getirdi. Colette'in *Claudines*'inden *Jocaste*'a ve Anatole France'ın *Le Chat Maigre*'ine kadar kırka yakın kitap resimledi. (L)

CHASLES (Michel), fransız matematikçisi (Epernon 1793-Paris 1880). Paris savunmasına katıldı (1814). İstihkâm subayı oldu, sonra istifa ederek Chartres'a çekildi. Birçok inceleme kitabı yayımladı. Eski yunan-roma bilginlerinin yöntemiyle, hesaba baş vurmaksızın geometri meselelerine eğildi: 1841'de École Polytechnique'te yer ölçme bilgisi ve uygulamalı mekanik profesörü oldu. 1846'da Paris Fen fakültesinde sırf kendisi için konulan yüksek geometri kürsüsünü yönetti; geometriyi en arı biçiminde, bütün incelikleriyle tanıttı. 1867-1869 Arasında büyük tartışmalara yol açan birtakım elyazmalarını yayımladı. Aslında, kendisinden 200 000 frank koparan Vrain-Lucas adlı birinin uydurmalarına kanmıştı. (L)

CHASLES (Philarète), fransız bilgini (Main-Villiers, Chartres yakını 1798-Venedik 1873). Mazarine kitaplığı yöneticisi (1837). Collège de France'da profesör (1841). Birçok yabancı ülkede oturdu (Almanya, İngiltere, İtalya, İsviçre) ve devrinin Avrupa edebiyatları alanında en büyük uzmanı oldu. 1875'te anıları yayımladı. (L)

CHASMANTHERA i. (yun. *khasma*, yarık, delik ve *antheros*, çiçekli'den). Tırmanıcı gövdeli bitki. Tropikal Afrika'da yetişir. Bundan kolombo kökü elde edilir. Bu kökten çıkarılan tentür eczacılıkta kullanılır. *(Menispermacea* familyasından.) [L]

CHASMODON i. (yun. *khasmodes*, yarı açık'dan). Yaban arısına yakın böcek cinsi. Erkeğinde ve dişisinde kanat yoktur. (*Chasmodon apterus*'a Avrupa'nın büyük bir kısmında rastlanır. Zarkanatlıların *braconidae* familyasından.) [L]

CHASSÉ (Charles), fransız yazarı (Quimpet 1883-Neuilly 1965). Birçok eser verdi: *Les Sources d'Ubu-Roi* (Kral Übü'nun Kaynakları) [1922]; ***Gauguin et le Groupe de Pont-Aven*** (Gauguin ve Pont-Aven Topluluğu) [1922]; ***Le Mouvement Symboliste dans l'Art du XIX. S.*** (XIX. yy. Sanatında Sembolist Hareket) [1948]; ***Les Clefs de Mallarmé*** (Mallarmé'nin Anahtarları) [1954]; ***Gauguin et son Temps*** (Gauguin ve Çağı) [1955]; ***Albert Schweitzer*** [1957]. Sanat tarihi üstüne son iki kitabı, *les Nabis et Leur Temps* (Nabi'ler ve Çağları) [1960]

Chartres katedrali
güney kapısında heykeller

CHARTRES
Aziz Thedoros'un şövaly kıyafetindeki heykeli

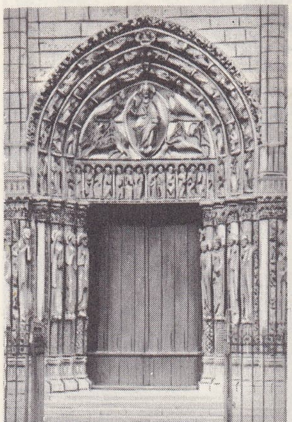

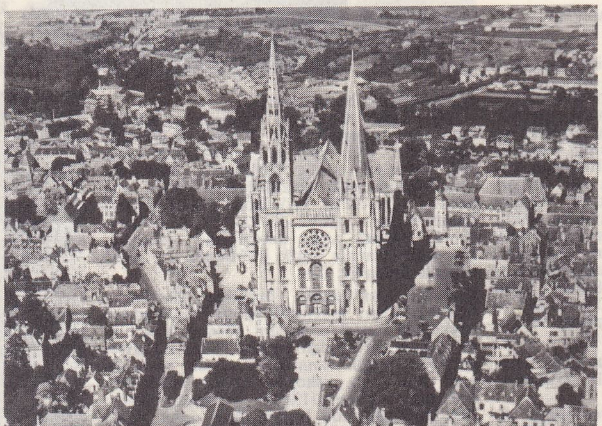

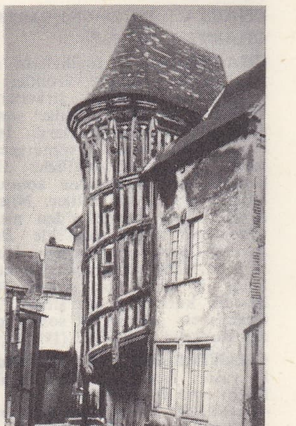

soldan sağa, Kral kapısı, katedral ve **CHARTRES'**ın eski kesimi, kraliçe Berthe'nin merdiveni

Foto. Bibl. nat., Anderson-Giraudon, Henrard, Auclair (LAROUSSE)

ile *Les Fauves et Leur Temps*'dır (Fovlar ve Çağları) [1963]. (L)

CHASSÉ (David, baron), hollandalı general (Tiel, Gelderland 1765-Breda 1849), 1787'de Fransa hizmetine girdi, ihtilâlde ve imparatorluk devrinde savaşlara katıldı. 1814'te yurduna döndükten sonra Waterloo'da Fransa'ya karşı savaştı. 1832'de Belçikalılar ve Fransızlara karşı Anvers kalesini yiğitçe savundu. (L)

CHASSELAS i. (Saone-et-Loire'da *Chasselas* köyünün adından). özellikle sofra üzümü elde edilen fransız bağ kütüğü: *Fontainebleau chasselas'sı Kanunî Sultan Süleyman tarafından François I'e gönderilen Kürdistan asma çubuklarından türetilmiştir.*
— ANSİKL. Sayısız *chasselas* türlerinden en fazla tanınanı Fransa'nın güneybatısında pek yaygın olan ve Fontainebleau yakınlarında, Thomery'de de yetiştirilen altın chasselas'dır. Bundan tatlı, sulu, lezzetli, altın sarısı renginde bir üzüm elde edilir. Özellikle çardakta yetiştirilir; üzümü büyük bir itinayle toplanır; her salkım yaklaşık olarak 25 sm'lik sapıyle koparılır. Salkımın sapı su dolu küçük bir kaba daldırılır, ısısı sabit tutulan bir yere konarak saklanır. Böylelikle mevsimi dışında da taze üzüm yemek mümkün olur. (L)

CHASSELOUP - LAUBAT (François, — markisi), fransız generali ve mühendisi (Saint-Sornin, Saintonge 1754-Paris 1833). Fransız ihtilâlinden önce subaydı. İhtilâle katıldı, 1797'de general oldu, 1807'de Dantzig kuşatması harekâtını yönetti ve kendisine Louis XVIII tarafından *pair* unvanı verildi. — Oğlu JUSTİN (Alessandria, İtalya 1805-Versailles 1873), Marennes milletvekili, deniz kuvvetleri (1851 ve 1860-1867) ve koloniler (1858-1860) bakanı. Fransız donanmasını ingiliz donanmasıyle eş duruma getirmek amacını güden programın gerçekleşmesini hızlandırdı. Koşinşin'in ilhakını ve Kamboç'un fransız himayesine alınmasını imparatora onaylattı (1862-1863). 1869'da Danıştay başkanı oldu, 1871'de de milletvekili seçildi. (L)

CHASSEPOT (Antoine Alphonse), fransız silâh yapımcısı (Mutzig 1833-Gagny 1905). Châtellerault'da silâh denetçisiyken, kendi adıyle anılan ve fransız ordusunda da kullanılan iğneli bir tüfeği geliştirdi. (L)

CHASSERAL, İsviçre Jurası'nda (Neuchâtel ve Berne kantonları) tepe. Kuzeybatıda ve kuzeyde Saint-Imier ve Pery vâdileri arasında, Biel gölüyle İsviçre yaylası yanında yükselir; 1 609 m. Chasseral tepesi molas'tan aşınmayle ayrılan kalker bir kubbeden meydana gelmiştir. (L)

CHASSERİAU, Cezayir'de (Orleansville idare bölgesi, Tenès idare çevresi) komün. Dahra kütlesinde, Orleansville'in (El-Asnam) kuzeybatısında; 10 639 nüf. (L)

CHASSÉRİAU (Théodore), fransız ressamı (Santa Barbara da Samana, Santo Domingo 1819-Paris 1856). Paris'te İngres'in öğrencisi oldu. 1836 Sergisine katıldı. 1845'e kadar verdiği ilk dönem eserlerinde ustasının etkisi açıkça görülür. Önemli portreleri: *Lacordaire* (Roma, 1840), *Adèle Chassériau* (1836). Diğer eserleri arasında özellikle *Suzanne Banyoda* (1839) ve Saint-Jean-d'Angéley kilisesi için yaptığı *İsa Zeytin Dağında* (1839) sayılır. (L)

CHASSERON, İsviçre Jura'sında (Vaud kantonu) kütle. Orbe ile Areuse nehirleri arasında, Neuchâtel gölüne ve İsviçre yaylasına (Gros de Vaud) hâkimdir; 1 611 m. (L)

CHASTE veya **CHASTES** (Aymard DE CLERMONT DE), fransız tümamirali (öl. 1603). Malta şövalyelerindendi. 1595'te kral tarafından tümamiralliğe getirildi. Asor adalarına bir sefer yaptı. Kanada ile ticaret tekelini elde etti. (L)

CHASTEL (André), fransız sanat yazarı (Paris 1912). Sorbonne'da çağdaş sanat tarihi profesörü (1957). Eserleri: *L'Art Italien* (İtalyan Sanatı) [1956]; *Leonardo da Vinci; Art et Humanisme à Florence au Temps de Laurent le Magnifique* (Lorenzo il Magnifico Devrinde Floransa'da Sanat ve Hümanizm) [1959]; *Renaissance Méridionale: Italie 1460-1500* (Güney Rönesansı: İtalya 1460-1500) v.b. (L)

CHASTEL (Roger), fransız ressamı (Paris 1897). 1961'de millî büyük sanat ödülünü kazandı. Tablolarında açık renkler hâkimdir. Gittikçe artan bir soyutlama eğilimi dikkati çeker. (L)

CHASTELER (Jean, — markisi), belçikalı general (Mons yakınında Malbais şatosu 1763-Venedik 1825). Avusturya ordusunda Osmanlılara (1789) ve İhtilâl savaşlarında Fransa'ya karşı savaştı. Suvorov ordusunda İtalya'da, Wattignies'de yararlık gösterdi; 1809'da Lefebvre'e karşı Tirol'ü savundu. 1815'te mareşal Murat'ya karşı da savaştı ve Venedik hükûmetinin başına geçti. (L)

CHASTENET DE CASTAİNG (Jacques), fransız yazarı ve gazetecisi (Paris 1893). İngiltere ve çağdaş Fransa tarihleri üzerinde birçok eser yazdı: *Histoire de la III. République* (III. Cumhuriyet Tarihi) [7 cilt, 1952-1963], *L'Angleterre d'Aujourd'hui* (Bugünkü İngiltere), A.B.D. üstüne *En Avant vers l'Ouest* (Batıya Doğru İleri) [1967]. (L)

CHASTES (Aymard DE CLERMONT DE). Bk. CHASTE.

CHASTEL (Jean). Bk. CHÂTEL.

CHATEAUBRİAND (François René — vikontu), fransız yazarı (Saint-Malo 1768-Paris 1848). Çocukluk yılları Saint-Malo'da, Dol, Rennes, Dinan gibi Bretagne şehirlerindeki okullarda veya kasvetli Combourg şatosunda, mistik ve tutkulu kız kardeşi Lucile'in yanında bir yalnızlık ve sıkıntı havası içinde hayaller kurarak geçti. 8 Nisan 1791 günü Amerika'ya hareket etti. Gezi amacının, kuzeybatı geçidini keşfetmek olduğunu söyler. Bu yolculuğu, *Voyage en Amérique*'te (Amerika Yolculuğu) anlatır, fakat hikâyenin doğruluğu pek su götürür. Le Havre limanına 2 ocak 1792'de döndü. Sonra yurdundan göçtü, prensler ordusu saflarında savaştı, yaralanarak İngiltere'ye sığındı. Orada yoksul düştü ve 1797'de *Essai Historique, Politique et Moral sur les Révolutions Anciennes et Modernes Considérées dans Leurs Rapports avec la Révolution Française* (Fransız İhtilâliyle İlişkileri Açısından Eski ve Yeni İhtilâller Üstüne İnceleme) adında muğlak bir kitap yayımladı. Eserde XVIII. yy. kitaplarıyle beslenmiş genç bir filozofun inançsızlığı altında, belirsiz birtakım dinî ihtiyaçların yeşerdiği görülür. Göçmen yazar, eski tarihte kurduğu sürekli paralellerle günün olaylarını anlamağa çalışır. Dine yönelişi, taşıdığı göçmen anlayışı içinde ve birbirinin ardı sıra gelen mutsuzlukların darbeleri altında (annesinin ve kız kardeşi Madame de Farcy'nin ölümü) oluştu. Yurduna döndükten sonra, bir hıristiyanlık övgüsünün ilk taslağı olan *Génie du Christianisme*'i (Hıristiyanlığın Özü) [1802] yayımladı. Kitapta, bir yıl önce ayrıca yayımladığı küçük *Atala* romanı ile *René* adındaki roman, birer «örnek» olarak yer alır. *Atala ve Hıristiyanlığın Özü* yazara ün kazandırmıştı.
Bonapart onu kendine bağlamak isteyerek ilkin Roma'ya elçilik kâtibi yaptı, sonra da Valais kantonuna elçi gönderdi. Enghien dükü mahkûm edilince Chateaubriand (1804) görevinden çekildi ve kendini edebiyata verdi. Bir yandan da, özellikle *Mercure de France* dergisinde, imparatora karşı atak bir tavır takınmıştı. *Martyrs* (Şehitler) adındaki mensur şiirini yazmağa başladı; Yunanistan, Türkiye, Kudüs ve İspanya'da bir gezintiye çıktı. *Şehitler* 1809'da, gezisinin hikâyesi *L'Itinéraire de Paris à Jérusalem* de (Paris-Kudüs Yolculuğu) 1811'de yayımlandı. Aynı yıl Fransız akademisine kabul edildi. *De Bonaparte et des Bourbons* (Bonapart ve Bourbon'lar Üstüne) adındaki yergi yazısıyle tahta dönmelerine yardımcı olduğu Bourbon'lar iktidara geçince siyasî bir rol oynamağa başladı. Louis XVIII'e Yüzgün boyunca eşlik etti ve içişleri bakanı oldu. Fakat 2. Restorasyon döneminde bu görevden alındı. Buna karşı, aşırı kralcı muhalefet önderleri arasına katıldı, *Conservateur* dergisinde polemikleri yayımlandı (1818-1820). Louis XVIII, Chateaubriand'ı pek sevmediği için ülkeden uzaklaştırdı, önce Fransa temsilcisi olarak Berlin'e (1820), sonra da Londra elçiliğine (1821) gönderdi. Dışişleri bakanı oldu, İspanya'daki liberal ayaklanmaya karşı yapılan fransız seferini düzenledi (1823). Bu müdahalesi başarılı oldu, buna rağmen görevinden alındı (1824). Muhalefete geçti, liberal bir tutumu benimsedi. Roma elçiliğine tayin edildi. Polignac dışişleri bakanı olunca istifa etti (1829). 1815'ten sonra yayımladığı eserler: *Les Natchez** mensur şiiri (1826); *Son İbni Serac'ın Maceraları* (Les Aventures du Dernier Abencérage) adlı tarihî hikâye (1826); *Etudes Historiques* (Tarih İncelemeleri) [1831] ve *Vie de Rancé* (Rancé'nin Hayatı) [1844]. 1809'da yazmağa başladığı *Mezar Ötesinden Hatıralar*'ı (Les Mémoires d'Outre-Tombe) 1841'de tamamladı. Eser, yazarın isteğine uyularak ölümünden önce yayımlanmadı. Fakat birçok bölümünü, 1818'de tutkuyle bağlandığı Madam Récamier'nin *Abbaye-aux-Bois* manastırındaki salonunda okudu.
Chateaubriand'ın etkisi büyük oldu. Çağının edebiyatına hâkimdi. J.-J. Rousseau ile Bernardin de Saint-Pierre'in sezinledikleri nesir anlayışının sırrını çağdaşlarına açıkladı. *Le Génie du Christianisme* adlı eseri, edebiyatçıları hıristiyan dininin spiriüalizminden yararlanmağa yöneltti. Bu eğilim, hiç değilse başlangıçta romantizmi besledi. *René*'de genç nesillere melâl duygusunu öğretti, bundan «çağ sonu hastalığı» denen hüzün doğdu. Hayatı ve aşkları (Mme de Beaumont, Mme de Custine, Mme de Noailles, Mme Récamier) onu «büyüleyici adam» olarak görenler üzerindeki romanesk şöhretini destekledi, Saint-Malo karşısındaki Grand-Bé adacığında bulunan mezarı, sanatseverlerin hac yeri oldu. (L)

CHATEAUBRİANT i. (fr. k.). Bk. SATOBRİYAN.

CHÂTEAUBRİANT, Fransa'da Loire-Atlantique idare çevresinin merkezi. Nantes'ın kuzeydoğusunda; 11 552 nüf. Panayırlar. Güçlü bir kalenin (le Vieux Chateau) kalıntıları (XI. ve XV. yy.dan kalma). Rönesans'tan kalma Le Château-Neuf'te müze ve adalet sarayı. Eski evler. Büyük tarım makineleri fabrikası. (L)

CHÂTEAUBRİANT (Alphonse DE BRÉDENBEC DE), fransız yazarı (Rennes 1877-Kitzbühel, Avusturya 1951). 1911'de *Monsieur des Lourdines* romanı ile Goncourt ödülünü aldı. 1923'te *La Brière*'i yayımladı. Alman işgali sırasında Paris'te *La Gerbe* (Demet) adlı haftalık dergiyi kurdu ve yönetti, işbirlikçiler grubunun başkanlığını yaptı. 1944'te müttefik ordularının yaklaşması üzerine Paris'ten kaçarak Avusturya'ya sığındı; gıyaben ölüme mahkûm edildi (1945). [L]

CHÂTEAU-D'OEX, İsviçre'de (Vaud kantonu) kasaba. Enhaut bölgesinde, Gummfluh eteğinde; 3 400 nüf. Sayfiye yeri ve kış sporları merkezi. (L)

CHÂTEAUDUN, Fransa'da Eure-et-Loir idare bölgesinde idare çevresi merkezi. Beauce'da, Loir yakınında; 12 469 nüf. XVIII. yy.daki yangınlardan ve 1870 savaşından sonra şehir, eteklerinde Loir vâdisinin uzandığı yaylada yeniden kuruldu. Yapımına 1460'a doğru başlanan şato, uyumsuz bir mimarîyle inşa edildiyse de Fransa'nın en ilgi çekici tarihî yapılarındandır. Saint-Jean (XII. ve XIV. yy.), Saint-Valérien (XII, XIII, XIV ve XVI. yy.), Madeleine (XII-XIII. yy.) kiliseleri. Châteaudun bir tarım pazarı ve sanayi merkezidir: optik; elektrik malzemeleri; sütçülük, fotoğraf ve kimya sanayii. (L)

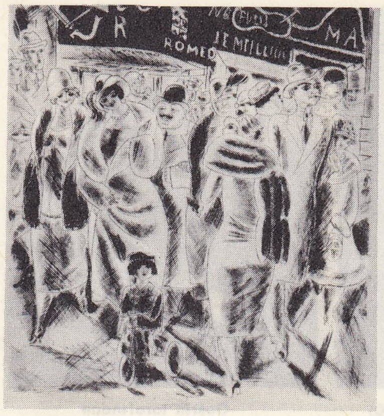

CHAS LABORDE
«Büyük Bulvar»
detay
(Cabinet des Estampes, Paris)

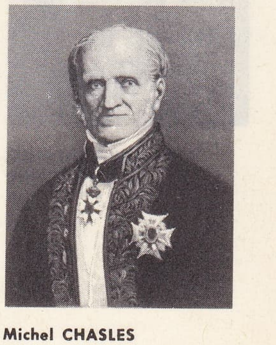

Michel CHASLES

CHASSÉRİAU
Mlle Adèle Chassériau
(Louvre müzesi, Paris)

Foto. Boyer, Giraudon (LAROUSSE)

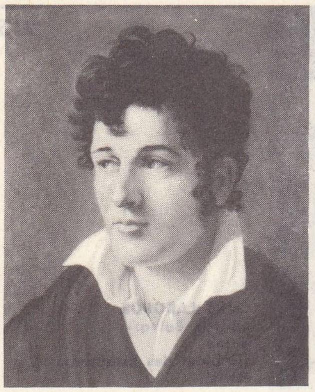

Girodet tarafından (1810)

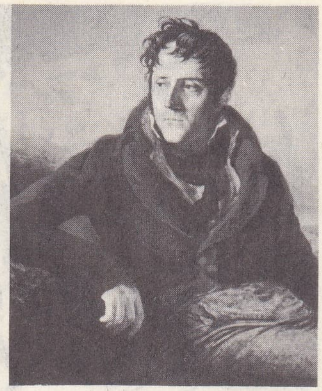

Guérin tarafından

CHATEAUBRIAND

Château-Gaillard, Normandiya'yı Fransızlara karşı korumak için 1197'de Aslan Yürekli Richard tarafından yaptırılan Ortaçağ müstahkem şatosu. XII. ve XIIII. yy.-lar arasında en iyi askerî mimarî örneklerinden biridir. (L)

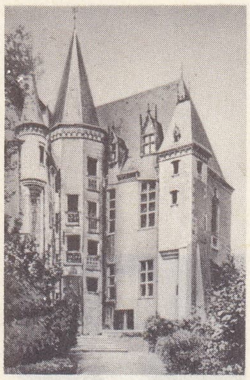

CHÂTEAUROUX
Raoul şatosu

CHÂTEAUGUAY, Kanada'da (Québec) şehir, Châteauguay nehri kıyısında, Montréal'in güneyinde; 7 600 nüf. Kanada ile A. B.D.'nin çatışması sırasında albay Salabery kumandasında fransız asıllı Kanadalılar, amerikalı istilâcıları burada püskürttüler (1813). [L]

CHÂTEAUMORAND sülâlesi, Forez'li aile. En tanınmış temsilcisi JEAN'dır (Saint-Martin-d'Estréaux, Forez 1352-öl. 1429), Auvergne'de İngilizlerle savaşta (1375) ve Buckingham tarafından tehdit edilen Nantes'ta yararlığı görülmüştür. Sonra Doğu'da Boucicaut'lu Jean II ile savaştı ve Jean II Doğu Roma imparatoru Manuel II'yi Batıya götürürken o da İstanbul'u Türklere karşı savundu (1399-1403) — DIANE *de Châteaumorand* (Saint-Martin d'Estréaux, Forez 1561-öl. 1626), 1600'de Honoré d'Urfé ile evlendi. İspat edilmeyen bir rivayete göre, Honoré d'Urfé, *Astrée* adlı romanında ondan söz etmişti. (L)

CHÂTEAUNEUF (Pierre Antoine DE CASTAGNÈRY, — markisi), fransız diplomatı, Francis Châteauneuf'ün kardeşi (Chabéry 1647'ye doğr.-Paris 1728). 1675'te parlamento danışmanı; 1689-1699 arasında İstanbul, 1703'te Portekiz, 1713'te Hollanda elçisi. (L)

CHÂTEAU-RENAULT (François Louis DE ROUSSELET, — markisi), fransız tümamiral ve mareşali (Château-Renault 1637-Paris 1716). Jacques II'yi ve ordusunu İrlanda'ya taşımakla görevlendirildi. İngilizlere karşı savaşta Bentry zaferini kazandı (1689). 1701'de tümamiral olarak Levant adasında ve Okyanus deniz başkumandanı olarak İspanya'da bulundu. 1702'de Amerika'dan İspanya'ya altın taşıyan kalyonlara eşlik etme görevini aldı. Vigo koyunda, bir ingiliz saldırısı sonucunda gemilerdeki yüklerin bir kısmı kaybolduğu halde 1703'te mareşalliğe yükseltildi. (L)

Château-Gaillard

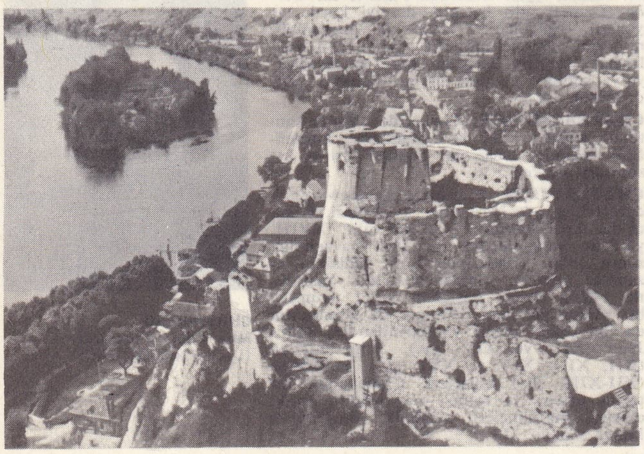

CHÂTEAUROUX, Fransa'da İndre idare bölgesinin merkezi. Berry Champagne'ında, İndre kıyısında; 46 772 nüf. Sanayi faaliyetleriyle canlı bir bölge merkezi. Konfeksiyon. Metalürji. Besin sanayii. Alüminyum dökümhaneleri. Hava üssü. Şehrin güneyinde 5 141 hektarlık Châteauroux ormanları vardır. (L)

CHÂTEAU-THIERRY, Marne üzerinde, 10 619 nüfuslu şehir. Marne vâdisinin genişlemiş bir kısmına bakan şehir, şimdi yıkıntıları kalan bir kale çevresinde büyüdü. Her iki Dünya savaşında da büyük zarar gördü. Saint-Crépin kilisesi (XV. yy.), La Fontaine'in doğum yeri. (L)

Château-Thierry savaşı (1918), Birinci Dünya savaşında Fransızlarla Almanlar arasında yapılan meydan savaşı. On beş gün içinde, Fransızlar, Almanları Reims, Soissons ve Marne arasındaki bölgeden çıkardılar. *Ikinci Marne savaşı* da denilen bu zafer, Foch'u son zafere götüren taarruzların yürütülmesine imkân verdi. (L)

CHÂTEL veya **CHASTEL** (Jean) [1575-Paris 1594], Clermont'da cizvit kolejinde okurken Henri IV'ü öldürürse günahlarının bağışlanacağı kanısına vardı. 27 Aralık 1594'te kralı ancak çenesinden yaralayabildi ve 29 aralık günü idam edildi. (L)

CHÂTELARD-MONTREUX (LE), İsviçre'de (Vaud kantonu) komün; 11 600 nüf. Montreux'nün büyük bir kısmını kapsar; adını küçük bir tepe üstündeki, derebeylik zamanından kalma kuleden almıştır. (L)

CHÂTELET, Belçika'da (Hainaut, Charleroi idare çevresi) şehir. Sambre'ın sağ kıyısında, Charleroi'nin yukarı kesiminde; 15 600 nüf. Metalürji ve kimya sanayii. (L)

CHÂTELET (Émilie LE TONNELIER DE BRETEUIL, — markizi), fransız kadın yazarı (Paris 1706-Lunéville 1749). Louis XIV'ün sarayında elçileri tanıtma görevlisi olan Breteuil baronunun kızı 1725'te, kralın ordusunda tümgeneral olan Châtelet-Lomont markisiyle evlendikten sonra, kraliçenin huzurunda oturma hakkına sahip nedimeler arasına katıldı. Voltaire'in deyimiyle «Güzel Émilie», kocasını ve saraydaki yerini terkederek 1733'te Voltaire ile ilişki kurdu. On beş yıl boyunca, Voltaire için güvenilir bir dost ve iyi bir danışman oldu. Birlikte, önce Autun yakınındaki Montjeu'ye, sonra da Champagne'da Cirey'e çekildiler. Pek bilgili bir kadın olan markize yaranmak için Voltaire bir laboratuvar kurdu. Newton'u yorumladı ve Bilimler akademisine ateş konusunda bir muhtıra verdi. Ancak, Voltaire ihtiyarlayınca Châtelet, *Saisons* (Mevsimler) adlı eserin yazarı Saint Lambert ile ilişki kurdu. *Traité sur le Bonheur* (Mutluluk Üstüne İnceleme), *Institutions de Physique* (Fizik Kurumları) [1740]; *Traduction des Principes de Newton* (Newton İlkeleri Çevirisi) [1756] adlı üç kitap yazdı. Bu sonuncu kitabının başında Voltaire tarafından onun için yazılmış bir övgü yer alır. *Lettres*'de (Mektuplar) ise, her iki âşığına olan tutkulu düşkünlüğünü dile getirir. (L)

Chatelet konağı, Paris'te, Rue de Grenelle'de muhteşem bir yapı. 1770 Yılında Cherpitel tarafından, sonradan dük olan Chatelet kontu için inşa edilmiş olan bina, XIX. yy.da sırasıyle, Türkiye ve Avusturya büyük elçiliği, Paris başpiskoposluğu olarak kullanılmıştır. 1907'den beri Çalışma bakanlığıdır. Avluya bakan cephe Louis XVI tarzında muazzam sütunlarla süslüdür; itina ile döşenmiş salonları vardır. (L)

CHÂTELİNEAU, Belçika'da (Hainaut, Charleroi idare çevresi) komün. Sambre kıyısında, Charleroi'nin doğu banliyösünde; 20 700 nüf. Maden kömürü işletmeleri. Kok kömürü fabrikaları; çelik fabrikaları. İnşaat atelyeleri. Kablo ve ip fabrikaları. Basımevi. Biracılık. (L)

CHÂTELLERAULT, Fransa'da (Vienne idare bölgesi) idare çevresi merkezi. Poitou'da, Vienne nehri kıyısında; nehir, şehri kenar mahallesi Châteauneuf'den ayırır; 23 583 nüf. Descartes'ın yaşadığı ev (XVI. yy.) müze haline getirilmiştir. Makine ve silâh yapımı. (L)

CHÂTENAY-MALABRY, Fransa'da, Seine idare bölgesinde (Sceaux idare çevresi) komün. Paris'in güney banliyösünde; 24 985 nüf. XVIII. yy.dan kalma şato. Sebzecilik. (L)

CHATHAM, Kanada'da (New Brunswick) şehir, Miramichi koyu (St. Lawrence körfezi) kıyısında; 7 100 nüf. Saint Joseph üniversitesi. Balıkçılık limanı. Kereste ticareti. Balık (özellikle som balığı) ihracatı. (L)

CHATHAM, Kanada'da (Ontario) şehir, Thames kıyısında, 29 800 nüf.. Ticaret merkezi (tarım ürünleri ihracatı). Faal sanayi (dokumacılık, makine yapımı, tarım ürünleri, gübre). [L]

CHATHAM, Büyük Britanya'da (Kent) liman şehri, Medway halicinin sağ kıyısında, Rochester'in karşısında; 49 000 nüf. Önemli tersaneler (savaş gemisi ve denizaltı yapımı). Kışlalar. Limanın ilk havuzları Henry VIII zamanında düzenlendi ve ilk tersane Elisabeth I zamanında yapıldı. Charles I ve Charles II tesisleri geliştirdiler ve Chatham, başlıca ingiliz deniz üssü oldu. 1867'de yeni çalışmalarla modernleştirildi. 1667'de Ruyter kumandasındaki hollanda donanması Medway'ın girişini zorlamış, Chatham tersanesini ve surları yıkmıştı. (L)

CHATHAM adaları, Yeni Zelanda'nın doğusunda küçük takımadalar. Yeni Zelanda'ya bağlı; 950 km²; 750 nüf. Bu adaları 1791'de ingiliz Broughton buldu. Yerli Meriori'leri, XIX. yy.da Yeni Zelanda'dan gelen Maori'ler yok etti; Maori'ler bugün ada nüfusunun çoğunluğunu meydana getirir. Meteoroloji istasyonu. (L)

CHATHAM kontları. Bk. PITT.

CHATİLLON veya **CHATİLLON SOUS-BAGNEUX,** Fransa'da (Hauts-de-Seine idare bölgesi, Sceaux idare çevresi) komün. Paris'in güney banliyösünde; 20 934 nüf. Uçak v.b. yapımı. Traktör ve motosiklet fabrikaları. Atom Enerjisi komiserliği tesisleri (araştırma reaktörü). [L]

Châtillon kongresi, Caulaincourt ve Müttefiklerin temsilcisi arasında Châtillon-sur-Seine'de barışı tartışmak için yapılan ve 5 şubattan 19 mart 1814'e kadar süren konferans. Müttefiklerin ortaya attığı şartlar, 1813 kasımındaki teklifleri (*Francfort üsleri*), yani Fransa'ya, tabiî sınırların tanınması değildi. Söz konusu olan sadece, Napolyon'un kabul etmediği 1792 sınırlarıydı. Görüşmeler uzayıp gitti, Müttefikler, askıdaki meselelerin kesin çözümünde silâhların konuşacağına güveniyorlardı. (L)

CHATİLLON-SOUS-BAGNEUX. Bk. CHATILLON.

CHÂTİLLON-SUR-SEİNE, Fransa'da, Côte-d'Or idare bölgesinde (Montbard idare çevresi) kanton idare merkezi. Châtillon vâdisinde, Sen kıyısında; 5 913 nüf. Tarım okulu. Bölge ikmal merkezi ve tarım pazarı. Eski anıtlar: Saint Vorles kilisesi (X. yy.), Saint Pierre (XII. yy.), Saint Nicolas (XII. yy.), Saint Jean (XVI. ve XVII. yy.) kiliseleri. Ortaçağdan kalma şato kalıntıları. Rönesanstan kalma evler. (L)

CHATİN (Adolphe), fransız eczacısı ve botanikçisi (Tullins, İsère 1813-Les Essarts-le-Roi 1901). 1839'da fen doktoru, 1840'ta eczacı ve 1844'te hekim oldu. Beaujon, sonra da Hôtel-Dieu hastahanesinin baş eczacısı, 1848'de Paris Eczacılık Yüksek okulunda profesör, 1873'te ise okulun müdürü idi. Çiçeğin erkek organı konusunda yüzü aşkın familya üzerindeki incelemelerini bir araya topladığı *l'Anthère* (Başçık), *Anatomie Comparée des Végétaux* (Bitkilerin Karşılaştırmalı Anatomisi) adlı eserlerin yazarıdır. (L)

Chat-Noir (le), Paris'te sanatçıların devam ettikleri bir meyhane. 1881'de Rodolphe Salis tarafından kuruldu. Burada birçok şair, şarkıcı, mizahçı ve desinatör yetişti. Salis burada ayrıca küçük bir gölge tiyatrosu kurdu ve bu tiyatroda birçok eser, kendi yazarları tarafından, çinko figürlerden faydalanılarak temsil edildi. Müessese 1897'de kapandı. (L)

CHATOU, Fransa'da, Yvelines idare bölgesinde kanton idare merkezi, Paris'in güneybatı banliyösünde, Sen kıyısında, Argenteuil büklümünün güneydoğu bölümünde. Kilise (XIII. yy.dan kalma koro yeri). Millî hidrolik laboratuvarı; soğutucu malzemeleri;

Foto. Bibl. nat., Viollet, Combier, Lapie (LAROUSSE)

zemesi; taşocakları. (L)

Chatou okulu, Fovizm akımı bazen bu adla da anılır. Sebebi, 1904 sıralarında Maurice de Vlaminck ile André Derain'in çok renkli resimlerini Chatou'da yapmış olmalarıdır. (L)

Chatswort şatosu. Derbyshire'da (İngiltere) bulunan şatonun yapımı 1687'de, ileride Devonshire dükü olacak William Cavendish tarafından başlatılmış ve kuzey kanadı hariç 1706'da bitmiştir. Şatoda sedir ağacından duvar kaplamaları, oymaları Verrio ve Cibber tarafından yapılmış mihrap arkalığı gibi ilginç süslemeler dışında, Devonshire düklerinin zengin resim (Murillo), heykel (Canova, Thorwaldsen) koleksiyonları vardır. (L)

CHATTANOOGA, A.B.D.'de (Tennessee) şehir, Tennessee kıyısında, Apalaşların iç çöküntüsünün güneyinde; 130 000 nüf. Demiryolu kavşağı; maden kömürü, demir, tuz yatakları ve pamuk bölgeleri yakınında nehir limanı. Tennessee'nin hidroelektrik santralları, sanayinin (çelik fabrikaları, makine yapımı, kimya ve dokuma [naylon, pamuk] sanayii, deri ve tahta işlemeciliği) gelişmesini sağladı. Ayrılık savaşı sırasında general Grant Güneylileri burada yendi (23-25 kasım 1863). [L]

CHATTERJİ (Bankim Chandra). Bk. ÇATERCİ (Bankim Çandra).

Chatterton, Alfred de Vigny'nin *Stella* adındaki romanından oyunlaştırdığı (1835) üç perdelik dram. Bu oyunda ingiliz yazarı Chatterton'u, şairin kötü kaderinin sembolü olarak gösterir. Kaba saba John Bell ve Londra belediye başkanı Beckford, burjuva toplumunun anlayışsızlığını temsil ederler. Hoşgörülü bir *quaker**, hür bir din ahlâkını dile getirir. Tatlı ve hassas Kitty Bell ise dürüst aşkın ve acımanın sembolüdür. (L)

CHATTERTON (Thomas), ingiliz şairi (Bristol 1752-Londra 1770). Şiir yazma hevesi çocukluk çağındayken uyandı. Eline geçen eski elyazmaları ona eski tarzları taklit zevkini verdi. XV. yy. şair ve keşişi THOMAS ROWLEY'in adını kullanarak Ortaçağ tarzında şiirler yayımladı (1768). Bunlar arasında *«Hastings Savaşı»* özellikle anılmağa değer. Bu adla yayımladığı şiirlerin gerçekten Thomas Rowley'in olmadığı anlaşıldıysa da, yazarın şiir konusundaki yeteneği kabul edildi. Londra'ya gitti ve sefalete düşerek kendini zehirledi. Onun bu kötü alın yazısı A. de Vigny'nin *Stella* adlı eserinin üç bölümünden birini ve *Chatterton* dramını yazmasına yol açtı. (L)

CHATTUARİER. Esk. coğ. Bk. ATTUARİER.

CHAUCER (Geoffrey), ingiliz şairi (Londra 1340'a doğr.-ay.y. 1400). Saraya mal veren bir şarap tüccarının oğlu. 1357'de Clarence düşesi ve Edward III'ün gelini Elizabeth'in yanına girdi. İki yıl sonra kral ile birlikte, 1360 Bretigny barışıyle sona eren Avrupa seferine katıldı. Esir düştü, kral, fidyesini ödeyerek onu kurtardı. Bu sıralarda fransız edebiyatından etkilendi. Jean de Meung'ün *Le Roman de la Rose* (Gülün Romanı) adlı eserini *The Romaunt of the Rose* başlığıyle ingilizceye çevirdi ve birçok alegori yazdı: *The Compleynt of Mars* (Mars'ın Yakınması), *An A.B.C.* (Bir A.B.C.). *Compleynt to Pity*'de (Merhamete Yakınma) [1363'e doğr.] başından geçen umutsuz bir aşktan ilham alır. 1366'da Lancaster düşesinin nedimelerinden Philippa Roet ile evlendi, ertesi yıl kralın hizmetine girdi. 1374'te Londra limanı gümrük müfettişi, 1376'da da parlamento üyesi oldu. Bu arada türlü diplomatik görevlerle yabancı ülkelere, özellikle İtalya'ya gönderildi. İtalya'da Petrarca ile tanıştığı sanılır. Ondan aldığı kuvvetli bir italyan etkisi birçok eserinde görülür: Boccaccio'dan esinli *Troilus and Criseyde* (Troilus ile Khryseis) [1382] ve *The Legende of Good Women* (İyi Kadınlar Efsanesi) [1385]. En önemli eseri, 1373'te yazmağa başladığı *Canterbury Tales*'dir (Canterbury Hikâyeleri). Bu hikâyeler, *Decamerone*'den taklittir, fakat biçim yönünden tamamen değişiktir. *Canterbury Hikâyeleri*'nde, Chaucer çok büyük bir sanatçı olarak belirir. Ayrıca psikolog yönü de ağır basar, duygulu ve çok insancıldır; en değişik kişilerin derinliğine varır, anlayışlı ve etkili bir dille portrelerini çizer. Hikâyeler, yazarın canlı anlatımı, nükteli ve açık üslûbu sayesinde ingiliz edebiyatının en büyük eserleri arasında yer alır. Chaucer 1386'da resmî görevlerinden uzaklaştırılmıştı, fakat *Compleynt to his Empty Purse* (Boş Kesesine Yakınma) adlı eseri yazınca 1389'da yine kralın sekreterliğine getirildi. Westminster Abbey'e gömülen ingiliz yazarlarının ilkidir. Chaucer, ingiliz edebiyatında bir dönüm noktası sayılır. Ülkesinin ilk büyük modern şairidir. İngiliz dilinin ve dilbilgisinin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. (L)

CHAUCHARD (Alfred), fransız taciri ve sanatseveri (Les Mureaux, Seine-et-Oise 1821-Paris 1909). 1855'te Hériot ile birlikte Grands magasins du Louvre'u (Louvre mağazaları) kurdu. Önemli sanat eserleri koleksiyonunu Louvre müzesine bağışladı. (L)

CHAUCHAT (Jacques Louis Henri), fransız subayı (Paris 1863-ay.y. 1927). 1895'ten sonra silâh tekniğinde uzmanlaştı. İlk fransız mitralyözünü yaptı (F.M. 15). Bu buluşu Birinci Dünya savaşında kullanıldı. (L)

CHAUCİ. Esk. coğ. Germanya'da halk, yaşadıkları alan Oldenburg dükalığına ve Bremen topraklarına tekabül eder. Uzun süre Romalıların müttefiki olarak veya boyunduruğu altında yaşadılar, isyan ettiler, yenildiler ve *Batavlar* ülkesini işgal ettiler. Korsanlıkla geçiniyor, kıyı bölgelerine akınlar yapıyorlardı, III. yy.da Galya'yı yakıp yıktıktan sonra öbür kabilelerle kaynaştılar. (L)

CHAUDET (Denis Antoine), fransız heykelcisi, ressam ve desinatörü (Paris 1763-ay.y 1810). Yeni klasik okulun önde gelen temsilcilerindendir. Heykelleri: *Paul ile Virginie Beşikte, Napolyon, Barış* (bu eser gümüştendir). [L]

CHAUDET (Paul), isviçreli siyaset adamı (Rivaz, Vaud kantonu 1904). 1955'te federal danışman oldu, kısa süre sonra savunma bakanlığına getirildi. İsviçre ordusunda köklü bir reform yaptı. 1959'da konfederasyon başkanı oldu, 1962'de tekrar seçildi. (L)

CHAUDİÈRE (LA), Kanada'da (Québec) nehir, St. Eawrence nehrinin kolu (sağ kıyı), Megantic gölünün ağzı; 192 km. Elektrik üretimi için düzenlenmiş çağlayan. (L)

CHAUDRON (Georges), fransız kimyacısı (Fontenay-Sous-Bois 1891). H. Le Châtelier'nin öğrencisi. 1921'de College de France'ın anorganik kimya laboratuvarını yönetti. 1949'da Fransız Kimya Yüksek okulunun müdürlüğüne getirildi. Araştırmaları anorganik kimya ve metalürji konusundadır. Demir metalürjisindeki kimyasal dengeler üstüne yaptığı çalışmalarla ve cisimlerin katı hal kimyası, madenlerin aşınması ve arı madenlerle elde edilen yeni alaşımlar konusundaki keşifleriyle tanınmıştır. (L)

Chauffard-Still belirtisi, gittikçe ilerleyen ağır poliartrit, çok sayıda adenopati (bezlerin şişmesi) ve dalak büyümesi şeklinde ortaya çıkan belirti. Sebebi tartışmalı olmakla beraber Chauffard-Still belirtisi, bir retikülo-endotelial sistem hastalığı sayılır. Çocuklarda olduğu gibi (Still'in tanımlaması) erişkinlerde de olur (Chauffard'ın tanımlaması). [L]

CHAUK, Birmanya'da şehir, İravadi'nin sol kıyısında, Yav ile birleştiği yer karşısında; 12 800 nüf. Petrol rafinerisi. (L)

CHAULİAC (Guy DE), XIV. yy. fransız cerrahı. Gévaudan'da La Fage-Saint-Julien'in bir mahallesi olan Chauliac'ta doğdu. Önce Lyon'da, sonra Avignon'da hekimlik etti ve papa Clemens VI, İnnocentius VI ile Urbanus V'in hekimi oldu (1342-1370). 1343'te en önemli eseri olan *İnventorium sive Collectorium Partis Chirurgicalis Medicinae*'yi (Cerrahî Tababet Ansiklopedisi) yazdı. (L)

CHAULİODUS i. (yun. *khauliodus*, ateş dişli). Kemikli küçük balık. Başı iri, solungaç yarıkları geniş, iki sırt yüzgecinden biri yağlıdır. (İki türünden biri Akdeniz'de pek yaygındır.) [L]

CHAULMOOGRA [çolmugra] i. (bengali dilinden). *Bixaceae* familyasından *taraktogenos kurzii*'nin tohumlarından elde edilen yağ. (Yağ asitlerinden etil esterlere katılarak cüzzam ve verem hastalıklarına karşı şırınga olarak kullanılır. Çoğu zaman streptomisin ile de karıştırılır; bu durumda daha etkili görünmektedir.) [L]

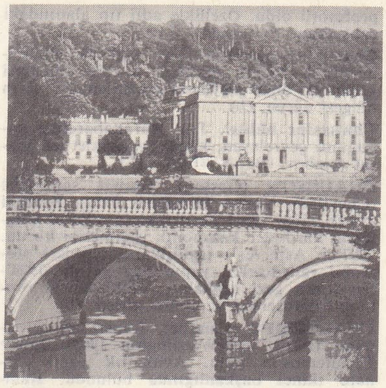

Chatswort şatosu

CHAULNES (Michel Ferdinand D'ALBERT D'AILLY, — dükü), fransız askeri ve bilgini (1714-Paris 1769). Çeşitli yönetim görevlerinde bulundu, ama bütün tutkusu fizik bilimleri üzerinde çalışmaktı. Yaprak (şerit) halindeki madenî cisimlerin kırılma eksenini ölçmek üzere mikroskoptan faydalandı (1767) ve renksemez gözlüklerin yapımı üzerinde incelemelerde bulundu. (L)

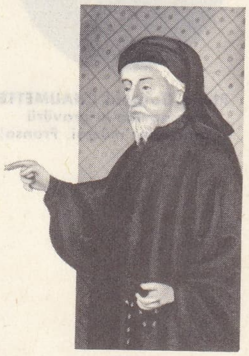

Geoffrey CHAUCER
(British Museum)

CHAUMETTE (Pierre Gaspard), fransız ihtilâlcisi (Nevers 1763-Paris 1794). 1790'da Cordeliers klübünün en ateşli hatiplerinden biriydi. 10 Ağustos komününde, Manuel'in yerine savcı oldu. Bu sıfatla, yardımcısı Hébert ile birlikte Konvansiyon'u Girondin'ler hakkında şiddetli kararlar almağa ve terör yönetimini kurmağa yönelten devrimci günlerin hazırlanmasında önemli rol oynadı. Paris'in bütün kiliselerini kapatarak ve Notre-Dame'da bir Akıl şenliği düzenleyerek katoliklere karşı çılgınca davranışlara girişti. Robespierre'i tehdit eden Hébert isyancılarının başkanı olduğu için başı kesildi. (L)

CHAUMONT, Fransa'da Haute-Marne idare bölgesinin merkezi, Paris'e 253 km, Marne'ın yukarısında; 23 314 nüf. Saint Jean Baptiste kilisesi (XIII.-XVI. yy. arası). Eski Carmel tarikatı manastırında kitaplık ve müze. Chaumont büyük bir kara ve demiryolu kavşağı ve sanayi merkezidir. (L)

CHAUMONT (BUTTES), Paris'in kuzeydoğusunda tepeler; yüksl. 128 m. (L)

CHAUNACANTHA çoğl. i. Zool. Işınsal ayaklı dikencikli birhücreliler takımı. Bu hayvanların gövdesi yuvarlak, uzun veya eşkenar dörtgenimsi biçimde ve her kalıba girebilecek şekilde yumuşaktır; vücudu homojen ve nadiren değişik jelatinimsi bir tabaka ile kaplıdır. (İskeleti yirmi tane ışınsal iğnecikten oluşmuştur; iplik veya üzüm çekirdeği şeklindeki alt kısımları, merkezde incelerek birbirine bağlanır. Takımın üç familyası, beş cinsi vardır.) [L]

Denis Antoine CHAUDET
«Barış»
(Louvre müzesi, Paris)

CHAUNY, Fransa'da Aisne idare bölgesinde (Laon idare çevresi), kanton idare merkezi, Oise kıyısında, Saint-Quentin ve Sambre kanallarının Oise'a katıldıkları yerde; 13 357 nüf. Faal bir sanayi merkezi. (L)

CHAUSEY adaları, Fransa'da Cotentin'in batı kıyısı açıklarında adacıklar ve kayalar topluluğu, Granville (Manche) komününe bağlı. Büyük Ada'nın yüzölçümü 55 hektardır; yüz kişi kadar olan nüfusu balıkçılıkla (istakoz, karides) geçinir. Mont-Saint-Michel koyunda kurulması tasarlanan bir tesis ile takımadaların (baraj-setler aracılığıyle) kıtaya bağlanması düşünülmektedir; bu baraj-setler takımadaları Granville'de, Roc çıkıntısına ve Cancale yakınında Grouin çıkıntısına bağlayacaktır. (L)

CHAUSSİER (François), fransız cerrahı ve anatomi bilgini (Dijon 1746-Paris 1828). Dijon'a yerleşti, hapishaneler ve hastahane cerrahlığına tayin edildi. 1769'da kendi parasıyle karşılaştırmalı ve açıklamalı bir anatomi enstitüsü açtı, sonradan bu enstitü Bourgogne eyaletlerinden yardım gördü. İhtilâl zamanında tıp eğitiminin yeniden düzenlenmesi görevi Fourcroy ile ona verildi. Paris fakültesine anatomi ve fizyoloji

Foto. Radio Times Hulton Picture Library, X, Giraudon (LAROUSSE)

Pierre Gaspard CHAUMETTE
Bonneville'in gravürü
(Carnavalet müzesi, Fransa)

profesörü oldu. Özellikle adlî tıp alanındaki çalışmaları ile tanındı. (L)

Chaussier belirtisi. Tıp. Gebelik albüminürisinde bazen görünen ve bir eklampsi krizinden önce meydana çıkabilen üst karın bölgesi ağrısı. (L)

Chaussier hâlesi. Tıp. Karakabarcığın kabuğunu çevreleyen, küçük keseciklerden ibaret çember. (Bk. ŞARBON.) [L]

CHAUSSON (Gaston), fransız sanayicisi (Chevillon, Yonne 1876-Paris 1959). Kardeşi JULES (1889-1957) ile ortaklaşa 1903'te Chausson kardeşler kazancılık işletmesini kurdu. 1907'de Asnieres'e taşıdıkları atelyeleri otomobil radyatörleri yapımında gelişti; 1924'-ten sonra gezi arabaları, otobüsler ve otomobil karuserleri yapımına girişti. (L)

CHAUTEMPS (Camille), fransız siyaset adamı (Paris 1885-Washington 1963). Emile Chautemps'ın oğlu. Avukatlık yaptı, Senato ikinci başkanlığında bulundu. Radikal Sosyalist partinin etkili bir üyesi olarak 1919'da milletvekili seçildi. 1924-1926 Arasında birçok defa bakan, 1830-1938 arasında dört defa meclis başkanı ve değişik kabinelerde bakan oldu. 1934 Ocağında meclis başkanı iken artan muhalefet karşısında istifa ederek yerini Daladier'ye bıraktı. Léon Blum kabinesinin düşmesinden sonra başbakan oldu ve başbakan yardımcılığına getirdiği Léon Blum ile hükûmeti yönetti (1937-1938). Halk cephesi siyasetini daha yumuşatarak sürdürdü (Fransız demiryollarının [S.N.C.F.] kurulması, ama sosyal reformların yavaşlatılması). 1940'ta Reynaud kabinesinde bakan oldu ve mütareke isteyenleri destekledi. 10 Temmuz 1940'ta Pétain hükûmetinden ayrıldı ve hemen sonra da yarı resmî bir görevle A.B.D.'ye gitti, orada hiç bir siyasî eylemde bulunmadı; 1954'ten sonra Fransa'da kısa süreler kaldıysa da, A.B.D.'de yaşadı. (L)

CHAUVEAU (Auguste), fransız veterineri (Villeneuve-la-Guyard, Yonne 1827-Paris 1917). Lyon veteriner okulu ve tıp fakültesinde öğretmen, daha sonra veteriner okulları genel müfettişi oldu. Veterinerlik öğretiminde klasik olan *Traité d'Anatomie Comparée des Animaux Domestiques*'i (Evcil Hayvanların Karşılaştırmalı Anatomisi Üstüne) adlı eseri yazdı. (L)

CHAUVEAU (René), fransız heykeltıraşı (Paris 1663-ay.y. 1722). Girardon ve Philippe Caffieri'nin öğrencisi oldu. Versailles ve İnvalides'de çalıştı, sonra Karl XI'in heykeltıraşı unvanıyle İsveç'e gitti (1693), Kraliyet şatosunun galerilerini basit ve sıradan heykellerle donattı. (L)

CHAUVEAUD (Gustave), fransız hekimi ve botanikçisi (Aigre 1859-Paris 1933). Bütün damarlı bitkilerde çok küçük bir bitki taslağı halinde temel bir biçim (phyllorhize) bulunduğunu farz eden bir teori öne sürdü. Eseri: *Constitution des Plantes Vasculaires Révélée par Leur Ontogénie* (Fertleşme Süreçlerine Göre Damarlı Bitkilerin Yapısı) [1921]. (L)

CHAUVEAU-LAGARDE (Claude), fransız avukatı (Chartres 1756-Paris 1841). Fransız Devrim mahkemesi önünde general Miranda, Brissot, Charlotte Corday, Madame Elisabeth ve Marie-Antoinette'i cesaretle savundu. Terör döneminde tutuklandı ve 9 Thermidor'dan sonra hürriyetine kavuştu. *Note Historique sur les Procès de Marie-Antoinette et de Madame Elisabeth* (Marie-Antoinette ve Madame Elisabeth Davaları Üzerine Tarihî Not) [1816] adlı bir eseri vardır. (L)

CHAUVENET (William), amerikan astronomu (Milford, Pennsylvania 1820-Saint Paul, Minnesota 1870). Amerikan gök günlüklerinin (ephemeris) hazırlanmasını görev edindi; Ay konumları ve tutulmaları ile boylam belirlenimi için bir yöntem geliştirdi. *Astronomi Ders Kitabı* A.B.D.'de uzun zaman temel kitaplar arasında yer aldı. (L)

CHAUVETİA i. Karındanbacaklı yumuşakça. Avrupa denizlerinde yaşar, İtalya miyoseninde fosil olarak bulunur. (*Buccinidae* familyasından.) [L]

CHAUVİRÉ (Yvette), fransız kadın dansçısı (Paris 1917). 1931'de Opera'ya girdi ve 1937'de ilk başarılarını Serge Lifar'ın *Davud'un Zaferi, Büyük İskender, İstar, Şövalye ve Küçük Hanım, Joan de Zarissa* adlı balelerinde elde etti. Paris alman işgalinden kurtulunca, Monte-Carlo'da Serge Lifar'a katıldı ve *Dramma per Musica* ile *Chota Roustaveli* balelerinde oynadı. 1947'de Opera'ya döndüğü zaman, Lifar'ın *Mirages*'ında, *Giselle*'de ve *Kuğu Gölü*'nde oynadı, 1949'da Opera'dan ayrıldı, milletlerarası bir yıldız olarak sahnelerde görüldü. 1954'te misafir sanatçı olarak Paris operasına döndükten sonraki danslarıyle büyük başarı elde etti. (L)

CHAUX-DE-FONDS (LA), İsviçre'de (Neuchâtel kantonu) şehir, Jura vâdilerinden birinde; yüksl. 998 m; 41 262 nüf. La Chaux-de-Fonds'da 1705'te saat imaline başlandı; bölge o tarihten itibaren dünyanın başlıca saatçilik merkezlerinden biri oldu. Ama İsviçre saatçiliğinin geçirdiği buhran sırasında büyük zarar gördü. Tarih ve Güzel Sanatlar müzeleri. Blaise Cendrars burada doğdu. (L)

CHAVAN (André), isviçreli jeolog (Lozan 1914). Paris Antropoloji okulunda profesör. *Fossiles Classiques* (Klasik Fosiller) [1938], *Détermination Pratique des Fossiles* (Fosillerin Pratik Belirtilişi) [1936] v.b. adlı eserleri vardır. (L)

CHAVANNES (Edouard), fransız bilgini, çin ve türk dili uzmanı (Lyon 1865-Paris 1918). 1889-1893 Arasında Çin'de bulundu, sonra Collège de France'a profesör oldu. 1907'de, arkeoloji araştırmalarını tamamlamak için tekrar Çin'e gitti. Çin kaynaklarını inceleyerek Türklerle ilgili bilgiler topladı. Başlıca eserleri, çin dili ve kültürü alanında: *La Sculpture sur Pierre en Chine au Temps de deux Dynasties Han* (İki Han Sülâlesi Devrinde Çin'de Taş üzerine Oyma) [1893]; *Les İnscriptions Chinoises de Bodh-Gaya* (Buddha-Gaya Çin Yazıtı) [1896]; *Dix İnscriptions Chinoises de l'Asie Centrale* (Orta Asya'da On Çince Yazıt) [1902]; *Le Dieu du Sol dans la Chine Antique* (Eski Çin'de Toprak İlâhı) [1901]. Türk dili ve kültürü alanında: *Documents sur les T'ou-Kiue (Turcs) Occidentaux* (Batı Tukyular [Türkler] ile İlgili Belgeler) [*Sboznik Trudov Orhanskoy Ekspeditsii*'de, 1903], *Le Cycle Turc des Douze Animaux* (12 Hayvanlı Türk Devirli Takvimi) [*Tung-Pao'da*, 1906]. Buddha'cı edebiyat alanında: *Fables et Contes de l'İnde Extrats du Tripitaka Chinois* (Çince Tripitaka'dan Alınma Hint Kaynaklı Hayvan Masal ve Hikâyeleri) [1905]. Arkeoloji alanında *la Mission Archélogique dans la Chine Septentrionale* (Kuzey Çin'de Arkeolojik Misyon) [1913]. Sö-ma-çiyen'in *Che-Ki* (Tarihî Anılar) adlı eserinden yaptığı, fakat yarıda kalan tercümesi de önemlidir. (ML)

CHAVÉE (Honoré), belçikalı filolog (Namur 1815-Paris 1877). Filoloji ile lengüistik (dil bilimi) arasındaki ayrımı düzenlemeğe çalıştı. Eserleri: *Essai d'Étymologie Philosophique* (Felsefî Etimoloji Denemesi) [1843], *Lexicologie İndo-Européenne* (Hint-Avrupa Kelime Bilgisi) [1844], *Moïse et les Langues* (Musa ve Diller) [1855], *la Part des Femmes dans l'Enseignement de la Langue Maternelle* (Ana Dilin Öğretiminde Kadınların Payı) [1859], *Les Langues et les Races* (Diller ve Irklar) [1862], *Enseignement Scientifique de la Lecture* (Okumanın İlmî Öğretimi) [1872], *l'Anthropologie et la Méthode İntégrale en Linguistique* (Antropoloji ve Lengüistikte Ana Yöntem) [1873]. (L)

CHAVES, Portekiz'de (Vila Real idare bölümü) şehir. Tamega kıyısında; 12 200 nüf. Ilıcalar. (L)

CHAVES (Manuel DA SILVEİRA PİNTO DA FONSECA, AMARANTE kontu, — markisi), portekizli general (Vila Real 1784-Lizbon 1830). Devrimci parti ile savaştı (1823), Joao VI'nın mutlakiyet yönetimini savundu ve Dom Miguel'in iktidara gelmesine yardım etti. (L)

CHAVEZ (Carlos), meksikalı besteci (Meksika 1899). Önce kardeşi ile, sonra Manuel Ponce ile çalıştı. 1928'de Meksika senfoni orkestrasını kurdu ve aynı yıl millî konservatuvarın müdürü oldu. Eserleri çok ve çeşitlidir; *El Fuego Nuevo* ve *Los Cuatro Soles* baleleri; *Exagonos, Poligonos, Espiral* gibi oda müziği parçaları; *Sinfoni Proletaria* ve *Obertura Republicana* gibi sosyal eğilimli eserleri ve *Antigone* senfonisi özellikle önemlidir. Yalnız vurma çalgılarla da ilgilenen Chavez, bu alanda *Toccata* adlı eseri verdi. (L)

CHAVEZ (Jorge CHAVEZ. **Geo** denir), Peru asıllı pilot (Paris 1887-Domodossola 1910). Alp dağları üzerinden ilk defa uçakla geçti ve bu başarının kurbanı oldu. 22 Eylül 1910'da, Brig'den havalanarak Blériot tipi uçağıyle Simplon geçidi üzerinde 2 008 m yükseklikte uçtu, Domodossola'ya inmek istediği sırada, bir kanadı kırılan uçağı yere düştü. Bu kazada ağır yaralanan Geo Chavez, 27 eylülde öldü. (L)

CHAVİGNY (Théodore CHEVİGNARD, TOULONGEON kontu, UCHON DE — baronu), fransız diplomatı (Beaune 1687-Paris 1771). Lizbon (1740), sonra Berlin ve Bavyera'da (1745) elçi. 1725 Avrupa buhranında, 30 nisanda Viyana'da imzalanan Avusturya-İspanya birlik antlaşmasının yıldırıcı görünüşüne rağmen, İngiltere'nin siyasetine sıkı sıkıya bağlı bir siyaset güdülmesine karşı çıktı, sonra Karl VI'nın *Pragmatische Sanktion*'unu (Emirnâme) hükümsüz kılmak için birtakım tertiplere girişti: Bavyera dükü Karl VII Albrecht ile anlaştı (1727) ve Mannheim'da, Bavyera, Köln, Pfalz ve Trier'i içine alan bir seçim birliği kurulmasını sağladı. Polonya'nın veraset meselesini Fransa'nın lehine yöneltmeğe çalıştı ise de 1732'de, imparator Karl VI'nın doğrudan doğruya Rusya ile anlaşması üzerine başarısızlığa uğradı. 1744'te, Avusturya'ya karşı Fransa ile Prusya arasında yapılan Frankfurt ve Paris antlaşmaları görüşmelerinde etkili bir rol oynadı. (L)

CHAVİLLE, Fransa'da Hauts-de-Seine idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in güneybatı banliyösünde; Meudon ve Fausses-Reposes koruları arasında; 16 920 nüf. Elektrik cihazları. Plastik eşya. (L)

CHAVİN, Peru'da, Cordillera Blanca'nın doğusunda, büyük yapı kalıntıları bulunan arkeolojik mevki. Chavin kültürü (M.S. 300-400'den VIII. yy.a kadar) Sierra'da ve kıyıda yayıldı. Çok önemli mimarî eserler bıraktı: dörtköşe döşeme taşlarından yapılmış bir tapınak ile Güney Amerika'nın taştan en büyük sanat eserleri topluluğu And'lardaki Huantar Chavin'indedir: Raimondi ve Tello dikilitaşları, insan başları ve kedi cinsi hayvanlarla alçak kabartmalar; başlıca temalar yılan, kedi cinsinden hayvanlar ve kuştur. Kuzey'de Sechin, Casma (savaş ve insan kurban etme sahneleri), Moxeque (pişmemiş kilden büyük insanlar) ve Cupisnique (hakkedilmiş bezenekli monokrom seramik) tapınakları vardır. Chongopaye'de çekiçle işlenmiş bezenekli altın ve gümüş ziynet eşyası, işlenmiş taş vazolar bulundu. Chavin heykelciliği San Agustin (Kolombiya) heykelciliğine yaklaştırılabilir. (L)

CHAYNES (Charles), fransız bestecisi (Toulouse 1925). Babasından keman dersi aldı, Paris konservatuvarına girdi, başarılı bir öğrencilikten sonra 1951'de Roma büyük ödülünü kazandı. Başlangıçta Bartok'un etkisinde kalan Chaynes, alışılmamış tınılar peşindedir. Eserleri: *Üç Senfonik Dans* (1951), yaylı çalgılar için bir konçerto (1953), *Trajik Bir Ölüm İçin Od* (1954), piyano için konçerto (1961). *Expressions Contrastées* (1965). [L]

CHAZAL (Pierre Emmanuel Félix, baron), belçikalı general (Tarbes 1808-Pau 1892). Fransız Konvansiyon meclisi üyesi Jean-Pierre Chazal'ın oğlu. Belçika'da yetişti. Belçika hizmetinde çalıştı. Felemenk'e karşı savaştı. Léopold I'in yaveri, sonra harbiye nazırı ve devlet bakanı oldu (1866). [L]

CHAZALLON (Rémi), fransız su mühendisi ve siyaset adamı (Desaignes, Ardèche 1802-ay.y. 1872). Denizdeki gelgit olaylarını ölçen aracı yaptı, *l'Annuaire des Marées*'yi (Yıllık Deniz Dergisi) yayımladı. 1848'de Ardèche milletvekili oldu. (L)

CHAZELLES (Jean Mathieu DE), fransız astronomu (Lyon 1657-Marsilya 1710). Mısır'a yaptığı bir gezi sırasında, ehramların ölçülerini çağdaş yöntemlerle ilk defa ortaya koydu. Böylece ehramların boyutlarıyle yapıldıkları zamanın bazı astronomik verileri arasında bağlantı ve orantılar bulunduğu düşünüldü. (L)

CHAZY (Jean), fransız matematikçisi ve astronomu (Villefranche-sur-Saône 1882-Paris 1955). Önce Lille Fen fakültesinde çalıştı, sonra Sorbonne'da analitik mekanik ve gök

Foto. Lapie (LAROUSSE)

mekaniği profesörü oldu. Diferansiyel denklemler, üç cisim problemi, gezegenlerin hareketi ve genel bağıntılılık kuramının astronomideki kullanımına, özellikle Merkür günberisinin yer değiştirmesi uygulamaları üstüne önemli çalışmalar yaptı. (L)

CHEADLE, Manchester'in (Büyük Britanya, Cheshire) kenar mahallesi; 45 000 nüf. (Gatley ile birlikte). Kimya sanayii. (L)

Cheat *(The)*, 1915'te Cecil B. de Mille'in Sessue Hayakawa ve Fanny Ward adlı oyuncularla çevirdiği amerikan filmi. Bu filimde dramatik amaçlarla nesne ve oyuncular için yakın plan kullanılması sinema tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edildi. Griffith'in daha önce kullanmış olduğu bu teknik, *The Cheat* ile yaygınlaştı. Oyuncuların o çağdaki özentisiz oyunları daha sonraki sinema yorumuna başlangıç oldu. (L)

CHEB, alm. **Eger,** Çekoslovakya'da (Batı Bohemya bölgesi) şehir, Ohre'nin yukarı çığırı kıyısında; 20 000 nüf. Cheb, Franken ve Nürnberg'e giden geçide hâkim eski bir müstahkem mevkidir; XII. yy.dan kalma şato. Eski evler. Şehir bir sanayi (metalürji, dokumacılık, kristalcilik) merkezi oldu. 1634'te Wallenstein ve imparatorluğun öbür generalleri, özellikle Illo ve Treka (Schiller'in *Wallenstein*'inde Terzky) burada öldürüldüler. (L)

CHECK-UP i. Bk. ÇEKAP.

CHEDDAR, Büyük Britanya'da (Somersetshire) köy; Mendip Hills'in eteğinde, kalkerli kayalara oyulu *Cheddar boğazı* yakınında; 2 200 nüf. Peynircilik. (L)

Cheddar peyniri (İngiltere'de Somersetshire'daki bir köy adından), sert hamurlu, çok defa boyanmış, genel olarak silindir, bazen de dikdörtgen biçiminde ingiliz ve amerikan peynirleri. İnek sütünden, çok defa pastörize sütten imal edilir. Peynir kellelerinin ağırlığı 5 ilâ 35 kilo arasında değişir. (Pıhtı parçaları doğrandıktan sonra özel bir kürekle çalkalanır, değirmende öğütülür, tuzlanır; kalıplara aktarıldıktan sonra baskıdan geçen peynir kelleleri alçak ısıda kurutulur, arıtılır.) (L)

CHEFOO veya **ÇİFU.** Bk. YENTAİ.

CHEİLOSTOMATA çoğl. i. Yosun hayvanları takımı. Birçoğunda değişik biçimde özel boşluklar vardır. Normal boşluklardan çok değişik rolleri bulunan bu özel boşluklara *avikularium, vibrakularium, avisel* adları verilir. (Bu takımdaki hayvanların hemen hepsi denizde yaşar. Fosil ve canlı, pek çok cins ve türü vardır.) [L]

CHEİMATOBİA i. (yun. *kheima,* kış ve *bios,* hayat). Kış kelebeği. Dişisinin kanatları çok ilkeldir. (Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.)

— ANSİKL. *Cheimatobia brumata*'nın tırtılı, yaprak, tomurcuk ve körpe meyve yediği için bütün ağaçlara zararlıdır. Her yerde bulunur. Dişisi kasım ve aralıkta, yumurtlamak için ağaçlara tırmanır. Ağaçların gövdesine bir tuzak-kemer, bir yapışkan halka v.b. sarmakla buna engel olunur. İlkbaharda tırtılların üzerine gaz ve sabun karışımı veya arsenikli sıvılar püskürtmek ve ilâçlamayı yaparken ihtiyatlı davranmak gerekir. (L)

CHEİMATOPHİLA i. (yun. *khima,* kış ve *philos,* seven'den.) Bükücü küçük böcek. Tırtılı meşede yaşar. (Pulkanatlıların *tortricidae* familyasından.) [L]

CHEİRANTHERA i. (yun. *kheir,* el ve *antheros,* çiçekli). Ağaççık türü. Sarılgan veya eğri büğrü dalları vardır. Avustralya'nın tropik dışı bölgelerinde yetişir. (Sarmaşık *cheiranthera* Avrupa'da limonluklarda ve açık havada yetiştirilir.) [L]

CHEİRANTHUS i. (lat. k.). Şebboyun ilmî adı. (L)

CHEİROLEPİS i. Paleont. Fosil mersin balığı. Üzeri eşkenar dörtgen veya karemsi biçimde çok küçük pullarla kaplıdır. *(Palasoniscidae* familyasından.) [L]

CHEİROMYS veya **CHİROMYS** i. (yun. *kheir, el* ve *mys,* fare'den). Ay-ay'ın ilmî adı. (L)

CHELCİCKY (Petr), çekoslovakyalı din düşünürü ve yazar (Bohemya, Vodnany yakınları, Chelcice 1390'a doğr.-ay.y. 1460). Jan Hus'ün düşüncelerini sürdüren Chelcicky, Kardeşler birliğinin manevî kurucusu oldu. *Postilla* (Sonradan) [1434-1441] ve özellikle *Siet Viery* (İnanç Ağı) [1440-1443] adlı eserinde açıkladığı öğretisi, İncil'de ifadesinin bulan saf hale dönülmesi gerektiğini ileri sürer ve hem kiliseye, hem de ahlâk bakımından bozulmuş olan sosyal sınıflara saldırır. Tolstoy'dan çok önce, kötülüğe ve baskıya karşı direnmemeyi salık verdi. (L)

CHELİCERATA i. Bk. ZEHİRÇENGELLİLER.

CHELİDO, eski romalı hâkim Verres'in metresi. Hâkimin üzerinde derin etkisi vardı, ilgililerin çoğu davalarını kazanmak için ona baş vururlardı. (L)

CHELİDONİUM i. Bk. KIRLANGIÇ otu.

CHELİDONOPSİS i. (yun. *khelidon,* kırlangıç ve *opsis,* görünüş'den). Afrika ırmaklarında yaşayan iki çenetli yumuşakça. (*Mutelidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Chelidonopsis*'in kavkısı parlak zümrüt yeşili renginde, oval biçimdedir; her iki çenetin arka tarafı uzun ve kıvrık olduğu için oraksı kuyruğu andırır. Yalnız Afrika'da rastlanan bu yumuşakça Kongo havzasının doğu kısmında, nehrin derin yerlerinde balçığa gömülü yaşar. (L)

CHELİDURA i. (yun. *khelidon,* kırlangıç ve *ura,* kuyruk'tan). Kulağakaçan böceği. Arkaya doğru gittikçe genişleyen karın kısmının sonunda, dibi ayrık bir kıskaç bulunur. *(Chelidura* Avrupa'nın soğuk ve dağlık bölgelerinde yaşar. *Dermoptera* takımının *forficulidae* familyasından.) [L]

CHELİFER i. (yun. *khêlê,* kıskaç ve sonek *fer*'den). Akrebi andıran, ön kolları uzun küçük esmer örümcek.

— ANSİKL. Yengecimsi *chelifer* veya kitap akrebi *(Chelifer cancroides)* eski kitaplar arasında, otluklarda v.b. yerlerde yaşar, zararlı küçük böcekleri avlayarak beslenir. (Yalancı akrepler takımından.) [L]

CHELİFF. Coğ. Bk. SELİF.

CHELLES, Fransa'da Seine-et-Marne idare bölgesinde (Meaux idare çevresi) kanton merkezi, Paris bölgesinde, Marne kıyısında; 28 453 nüf. VII.yy.da kurulan, 1793'te yıkılan eski kadınlar manastırının kalıntıları. Bisküvi fabrikası. Tuğla fabrikası. (L)

CHELM, ruscası **Holm,** Polonya'da (Lublin voyvodalığı) şehir, Lublin'in doğusunda, 30 100 nüf. Eski kale. (L)

CHELMNO, alm. **Kulm,** Polonya'da (Bydgoszcz) şehir, Vistül'ün sağ kıyısında; 15 900 nüf. Tarım makineleri fabrikası. Chelmno, Polonya'nın en eski şehirlerindendir.

— Tar. *Chelmno ve Michatow arazisi,* 1226'da töton şövalyelerine verildi; Hansa birliğinin bir bölümüydü. Polonya, şehri Thorn anlaşmasıyle (1466) geri aldı. Avusturya Polonya'nın birinci paylaşılışı sırasında (1772) Chelmno'yu aldı, ama Varşova grandükalığına bırakmak zorunda kaldı (1807-1815). 1815'te yeniden Avusturya'ya geçen şehir, Versailles antlaşmasıyle (1919) Polonya'ya geri verildi. (L)

CHELMON i. Boru şeklinde uzun burunlu küçük balık; ağzı bu borunun ucunda yatay bir yarık şeklindedir. *Chelmonlar* canlı parlak renkli balıklardır; Hint okyanusunda kıyıya yakın yerlerde bulunur. Bunlar ağızlarıyle böcekleri üstüne su fışkırtır, onları suya düşürerek yer. (*Chaetodontidae* familyasından.) [Bk. KILLIDİŞLİ BALIK.] (L)

CHELMONSKİ (Jozef), polonyalı ressam (Boczki, Lowicz 1850-Varşova 1914). Meslek hayatının bir kısmı Paris'te geçti. İzlenimci ressamlarla dost oldu, manzara resimleri yaptı. Kişiliğini daha çok at ve atlı resimlerinde gösterir (Krakow müzesindeki *Dört Atlı Araba*). [L]

CHELMSFORD, Büyük Britanya'da şehir, Essex'in idare merkezi, Londra'nın kuzeydoğusunda, *Chelmer* yakınında; 49 800 nüf. Katedralinin XVI. ve XVII.yy.dan kalma bölümleri yıkılmamıştır. Elektrik âletleri; radyolar. At yarışları. (L)

CHELMSFORD (Frederic Augustus THESİGER, baron), ingiliz generali (1827-Londra 1905), Frederic THESİGER CHELNSFORD'un oğlu. Kırım savaşına katıldı, sonra Hindistan'da hintli askerlere karşı savaştı; 1878'de Kap sömürgesi başkumandanı olarak Zulularla yapılan savaşı yönetti. (L)

CHELMSFORD (Frederic THESİGER, baron), sakson asıllı ingiliz hukukçusu (Londra 1794-ay.y. 1878). Avukat olarak ün kazandı, 1840'ta Muhafazakâr partiden milletvekili seçildi. 1858-1859 ve 1866-1868 yıllarındaki Berby hükûmetlerinde *lord şansölye* (baş hâkim) olarak görev aldı. (L)

CHELMSFORD (Frederic THESİGER, vikont), ingiliz sömürge yöneticisi (Londra 1868-Ardington House, Wantage yakınları, Berkshire 1933), Charles Thesiger'in oğlu. 1916'dan 1921'e kadar Hindistan genel valiliği yaptı. Montagu* ile birlikte hazırladığı 1919 kanunu, Hindistan'a bir ölçüde bağımsızlık tanıyarak, ikili yönetim düzenine dönüşü öngörüyordu. Gandhi'nin yönettiği millî muhalefetle karşılaştı. Bir afgan ordusunun desteğindeki müslüman ayaklanma teşebbüsünü bastırdı. (L)

CHELODİNA i. (yun. *khelus,* kaplumbağa ve *dinos,* kule'den). Tatlısu kaplumbağası. Boynu çok uzun, başı yılan başı gibi yassıdır. (Başlıca türü *Chelodina longicollis* Avustralya'da yaşar. Uzun boyunlu bir kaplumbağadır. Bakınca tehlikeli bir hayvan gibi görünürse de zararsızdır. İnsana kolayca alışır. *Chelydae* familyasından.) [L]

CHELONİELLON i. Alt devonyen fosili, merostomumsu eklembacaklı hayvan. (L)

CHELONOBİA i. Her çeşit yüzer cisimlere, deniz kaplumbağalarına v.b. tutunarak yaşayan *balanus.* (En yaygın türü, Avrupa denizlerinde yaşayan *Chelanobia testudinaria*'dır. *Balanidae* familyasından.) [L]

CHELSEA, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Boston'un kuzeydoğu banliyösünde; 38 900 nüf. Kauçuk sanayii. Chelsea, 1908'de büyük bir yangında kısmen yandı. (L)

CHELSEA, Londra'nın batısında semt, Thames'in sol kıyısında. Birçok sanatçının oturduğu bu mahallede eski evler muhafaza edilmiştir. Carlyle'in evi. Chelsea'nın eski kilisesi (XII., XIII., XIV.yy.) 1941'de bir mayınla kısmen yıkıldı. Yaşlı askerlerin yerleştirildiği Chelsea Hospital'ın yapılarından bir kısmı muhafaza edilmiştir. (L)

Chelsea porseleni, Kral George II'nin desteklediği bu imalâthane 1730 yılına doğru Chelsea'da saksonyalı ustaların idaresinde kuruldu. Önceleri Çin, sonra da Saksonya işlerini taklit etti. İmalâthane Derby'e nakledildikten sonra 1780 yılında faaliyetine son verdi. Biçimleriyle Saksonya'yı, renkleriyle de Sèvres'i hatırlatır. İngiltere'nin en çok aranan porselenidir. Alâmeti, altın ve kırmızı ile çizilmiş bir çapa ile, CB harfleridir. (L)

CHELTENHAM, Büyük Britanya'da (Gloucestershire) şehir, Severn'in kolu *Chelt* kıyısında, Cotswold Hills'in eteğinde; 72 000 nüf. Suları karaciğer hastalıklarına iyi gelen bu ılıca merkezi, 1788'de George III'ün bir süre kalmasıyle ün kazandı. Üniversiteler merkezi. Saatçilik. (L)

Cheltenham, New York'taki Cheltenham basımevinin müdürü İngalls Kimball tarafından 1904'te kazılan matbaa harfleri. Bu harfler, çizgilerin birörnekliği bakımından eski roman harflerine (XV. yy.) benzer. (L)

CHELVA, İspanya'da (Valencia ili) şehir, Sierra Javalambre'nin eteğinde; 3 400 nüf. Roman üslûbunda su kemeri. (L)

CHELVİDAE çoğl. i. Bk. YILANBOYUNLUKAPLUMBAĞAGİLLER.

CHELYS i. Büyük kaplumbağa. Başı yassı, üçgenimsi ve geniş, burun delikleri hortum şeklinde uzun, boynu gibi bütün vücudu da parça parça deriyle kaplıdır. (Örnek türü, yerlilerin *matamata* veya *raparapa* dedikleri *Chelys fimbriata*'nın uzunluğu 2 m'yi bulur; bağası yassı ve düzensiz kubbelidir. Guyana ve Kuzeydoğu Brezilya akarsularında yaygındır. Chelys'i *chelydra* ile karıştırmamalıdır.) [L]

CHEMNİTZ. Bk. KARL-MARX-STADT.

CHEMNİTZ veya **CHEMNİTZİUS** (Martin), Lutherci alman ilâhiyatçısı (Treuenbrietzen 1522-Braunschweig 1586). Braunschweig'da protestan rahip iken lutherci partiler arasında birlik sağlamağa çalıştı. «anlaşma formülü»nü yazanlardan biri oldu.

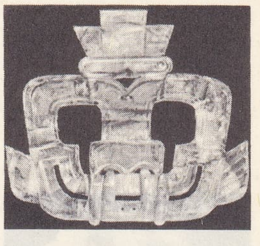

CHAVİN
gümüş plaka
(Amerikan museum, New York)

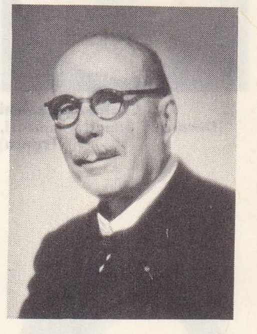

Jean CHAZY

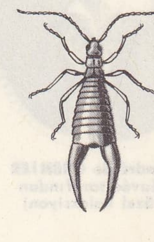

chelidura

chelifer

Foto. musée de l'Homme, A.F.P. (LAROUSSE)

Eserleri: *Examen Concilii Tridentini* (Trento Ruhanî Toplantısının İncelenmesi) [1585], *Harmonia Evangelica* (Hıristiyanlıkta Uzlaşma) [1600-1611], *Loci Theologici* (İlâhiyat Konuları) [1591]. (L)

CHENALOPEX i. (yun. *khen,* kaz ve *alopeks,* tilki'den). Akkuşaklı ördeğe yakın bir tür olan mısır kazı için *(Alopachen Aegyptiaca)* kullanılan ilmî ad. Afrika'nın büyük bir kısmında yaşar. (L)

CHÊNE, Cenevre, İsviçre banliyösünde yer, CHÊNE-BOUGERİES (4 400 nüf.) ve CHÊNE-BOURG (1 600 nüf.) komünlerini içine alır; komünleri Seimaz ayırır. Bağcılık. Kimya ve metalürji sanayii. (L)

CHÊNEE, Belçika'da (Liège ili ve idare çevresi) komün, Ourthe ve Vesdre'in birleştikleri yerde; 12 000 nüf. Çinko dökümevi. Karuser yapımı. Camcılık. Basımevi. (L)

CHÉNİER (André DE), fransız şairi (İstanbul 1762-Paris 1794), Louis de Chénier'nin oğlu. Yunan kültürüyle yetişen annesi, Fransa'ya döndükten sonra (Küçük André o zaman daha iki yaşındaydı), evinde, şairlerin, bilginlerin katıldığı edebî toplantılar yapmağa başladı. Daha genç yaşta ailesinin yarattığı seçkin bir çevrede klasik kültürünü arttıran A. Chénier, 1773-1781 arasında Navarre kolejine devam etti. Sağlık durumu Strasbourg'da altı aydan fazla askerlik yapmasına engel oldu. Fakat sonradan Paris'te iş ve eğlenceyi bir arada yürüttü, İsviçre ve İtalya'yı gezdi (1783) ve 1787'de Fransa'nın Londra büyükelçiliği kâtipliğine tayin edildi. İhtilâle hayranlık duyarak Fransa'ya döndü, arkadaşlarıyle birlikte «89 Derneği»ni kurdu, fakat çok geçmeden, *Le Moniteur, le Journal de Paris*'de, *Jeu de Paume* (1791), *Hymne aux Soldats de Châteauvieux* (1792) adlı şiirlerinde ihtilâlin aşırılıklarına çattı, Malesherbes ile birlikte Louis XVI'nın savunmasına katıldı. Kralın ölümünden sonra şüpheli sayılınca, saklandı, sonra yakalanarak Saint-Lazare cezaevine atıldı. Orada *Odes* ve *Iambes*'ı (Manzum Hicviyeler) yazdı. Siyasette daha ilerlemiş olan kardeşi Marie-Joseph, onu giyotinden kurtaramadı.

A. Chénier öldüğü zaman ünlü bir kişiydi ama eseri henüz bilinmiyordu. Kendini bir amatör saydığı için şiirlerini yalnız edebî toplantılarda okutuyor veya dergilere veriyordu. Ancak 1819'da, H. de Latouche adında bir gazetecinin yayımladığı birkaç şiiri, büyük bir hayranlıkla karşılandı. Chénier'nin eserlerinden *Bucoliques* (Çoban Şiirleri), *Idyllies, Elégies* (Ağıtlar), *Epitres* (Mektuplar), *Hymnes* (İlâhiler) 1819'dan sonra yayımlandı. A. Chénier hem klasik fransız nazmının bir ustası, hem romantiklerin öncüsü sayılır. (L)

CHÉNİER (Louis DE), fransız diplomatı (Montfort, Aude 1722-Paris 1795). Marsilya'da bir ticarethanede memurluk yaptı, yirmi yaşında bu firmanın İstanbul görevlisi, sonraları aynı şehirde milletinin temsilcisi oldu. 1765'te Fransa'ya döndüğünde, Fas'a gönderildi, orada Sale'de, 1767'den 1782'ye kadar başkonsolosluk yaptı. *Recherches sur les Maures et l'Histoire de l'Empire du Maroc*'u (Magrıpliler Üzerine Araştırmalar ve Fas İmparatorluğu Tarihi) [1787, 3 cilt] eserini yayımladı. (L)

CHÉNİER (Marie-Joseph DE), fransız yazar ve siyaset adamı (İstanbul 1764-Paris 1811). André Chénier'nin kardeşi. Konvansiyon, Beşyüzler meclisi ve Tribunat üyesi oldu. Birçok trajedi yazdı (*Charles IX,* [1789], *Henri VIII* [1791], *Fénelon* [1793] ve ilkin 1844'te oynanan *Tibère.* Ayrıca: *Tableau de la Littérature Française de 1789 à 1808* (1789'dan 1808'e kadar Fransız Edebiyatının Tablosu) [1816]. (L)

CHENNAULT (Claire Lee), amerikan hava generali (Commerce, Texas 1890-New Orleans 1958). 1917'den 1937'ye kadar amerikan ordusunda piyade, sonra hava subayı olarak çalıştı. Çan-Kay-Şek tarafından, kurulmak üzere olan çin hava birliklerinin eğitimi ile görevlendirildi. 1941'de Çinde *«Uçan Kaplanlar»* adı takılan, amerikalı gönüllü pilotlardan bir birlik kurdu. Birleşik Amerika, İkinci Dünya savaşına girince amerikan ordusunda yeniden göreve başladı, 1945'e kadar Çin'de savaşan 14. hava kuvvetlerinin kumandanlığını yaptı. Savaştan sonra ordudan ayrıldı ve önce Çin'de, sonra Formoza'da, Hong Kong'da yerleşen bir çin-amerikan hava ulaştırma ortaklığı kurdu. 1954'te Diên Biên Fu savaşı sırasında Çinhindi'ndeki fransız kumandanlığına yardımlarda bulundu. (L)

CHENNEVİÈRE (Georges DEBİLLE, **Georges** denir), fransız yazarı (Paris 1884-ay.y. 1927). Condorcet lisesinde Jules Romains ile tanışarak onunla birlikte *ünanimizm* anlayışına katıldı. *Le Printemps* (İlkbahar) adında, oyun tarzında bir şiir (1910) yazdı; savaştan sonra da *L'Appel au Monde* (Dünyaya Çağrı) adındaki eserini çıkardı ve 1920'de *Şiirler'i* (1914-1918) yayımlandı. Hem idiller, hem de sosyal konular üstüne yazılar yazan Chennevière, Jules Romains ile birlikte de, *Petit Traité de Versification* (Nazım Sanatı Üstüne Küçük İnceleme) adıyle bir inceleme kitabı yazmıştır. Diğer eserleri: *le Tour de France* (Fransa Turu) [1922], *Légende du Roi d'un Jour* (Bir Günlük Kral'ın Efsaneleri) ve *le Cycle des Fêtes*'tir (Şenlikler Çevrimi). [L]

CHENONCEAUX, Fransa'da İndre-et-Loire idare bölgesinde (Tours idare çevresi) komün. Touraine'de, Cher kıyısında; 301 nüf. —*Chenonceaux şatosu,* Touraine'de Rönesanstan kalma yapıların başlıcasıdır; Cher'in sağ kıyısında kuruldu (1515-1522). Kare planlı yapı, köşeli gözcü kuleleri ve yukarı kısmında bir çıkıntı meydana getiren dua yeri ve kitaplığıyle orijinal ve zarif bir mimarî eseridir. (L)

CHENOPODİACEAE. çoğl. i. Bk. ISPANAKGİLLER.

CHENOPODİUM i. Bk. KAZAYAĞI.

CHÉPOY veya **CÉPOY** (Thibaut, sire DE), fransa amirali ve okçular genel kumandanı (Chépoix - öl. 1311 - 1312'ye doğr.) Kral Güzel Philippe'in hizmetinde bulundu, Latin imparatorluğunda fransız çıkarlarını desteklemek üzere yapılan sefere amiral olarak katıldı (1306-1308); — JEAN, Fransa amirali, 1334'te Philippe VI'nın Türklere karşı gönderdiği kadırgaları yönetti ve dönüşünde Cathenoy'da öldü. (L)

Chequers, İngiltere'de Buchinghamshire'da malikâne, Londra'ya 50 km. 1921'de Lord Lee of Fareham tarafından İngiltere başvekillerine sayfiye evi olmak üzere devlete bağışlandı. (L)

CHER, Fransa'da idare bölgesi, Paris havzasının güney kesiminde; 7 304 km²; 299 401 nüf. (km²'ye 40 kişi). İdare merkezi *Bourges.* İdare bölgesinin kuzey kısmı *Sologne*'u içine alır. Bütün merkezî kısmı *Bérry Champagne*'ının rüzgâra açık büyük düzlükleri üzerinde uzanır; bu düzlüklerin altındaki kalkerli tabaka yer yer verimli topraklar meydana getirir. (L)

CHER (LE), merkezî Fransa'da ırmak, Loire'ın kolu; 320 km. Kaynağı 717 m yükseltidedir (Combrailles); derin bir boğazdan geçer, soldan Tardes kolunu alır, Montluçon'da ovaya iner. Viergon'da sağdan önce Yèvre, sonra Sauldre kollarını alır. Loire ile yan yana akar ve Tours şehrinden birlikte geçer; daha sonra iki ırmak birleşir. Akışı düzensizdir; Saint-Aignan'dan öte ulaşıma elverişli değildir. (L)

CHERASCO, İtalya'da (Piemonte, Cuneo ili) şehir, Saluzzo'nun doğusunda; 2 400 nüf. XIV.yy. dan kalma şato.

— Tar. 1243'te kurulan bu müstahkem mevki, 1259'da Savoia hükümarlarının, 1348'de Visconti'lerin eline geçti; Cateau-Cambrésis antlaşması şehri Savoia'ya geri verdi. 1631'de Richelieu burada bir antlaşma imzaladı; bu antlaşmayle Nevers'li Charles, Mantova'lı Gonzago'ların vârisi oldu. Bonapart 28 nisan 1796'da Cherasco'da bir ateşkes imzaladı; bu ateşkes sonradan Sardinya krallığıyle savaşa son veren ve Avusturya'yı tek başına bırakan Paris antlaşması halini aldı. (L)

CHERBONNEAU (Auguste), fransız şarkiyatçısı (La Chapelle-Blanche, İndre-et-Loire 1813-Paris 1882). Önce Cezayir'deki Konstantin şehrinde Arapça profesörlüğü yaptı. Sonra Cezayir arap kolejine müdür oldu. 1879'da Paris Doğu Dilleri okulu Arapça kürsüsü profesörlüğüne getirildi. (L)

CHERBOURG, Fransa'da Manche idare çevresinin merkezi. Cotentin'in kuzeyinde, Manş denizinde bir koyun kıyısında, Livette'in ağzında; 40 018 nüf. Cherbourg, İkinci Dünya savaşından önce Atlas okyanusunu aşan gemilerin uğrak yeriydi, bugün önemli ölçüde ticarî mal ulaşımını sağlamaktadır. İkinci Dünya savaşında Almanlar tarafından tahkim edilerek Atlantik duvarının önemli bir parçası haline geldi; 1944'te Normandiya savaşının başından itibaren Amerikalıların Barfleur, Sainte-Mère-Eglise ve Carentan yakınlarında yaptıkları havadan indirmede rol oynadı. Müttefikler Cotentin'in batısından Barneville'e kadar kıyıyı ele geçirince, çevreyle bağlantısı kesilen 40 000 alman Cherbourg'u savundu. 22 Haziran'da başlayan müttefik hücumu şiddetli sokak çarpışmalarıyle 26 hazirana kadar sürdü ve almanlar teslim olmak zorunda kaldılar; liman (tesisler bu çarpışmalar sırasında yıkıldığından) uzun süre müttefikler tarafından kullanılamadı. Bununla birlikte müttefikler Cherbourg'a güç-

Chelsea porseleni
(Dekoratif Sanatlar müzesi, Fransa)

André de CHÉNİER
Suvée tarafından
(özel koleksiyon)

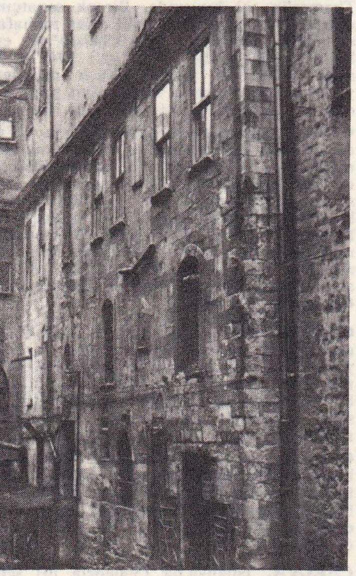

André de CHÉNİER'nin
doğduğu ev

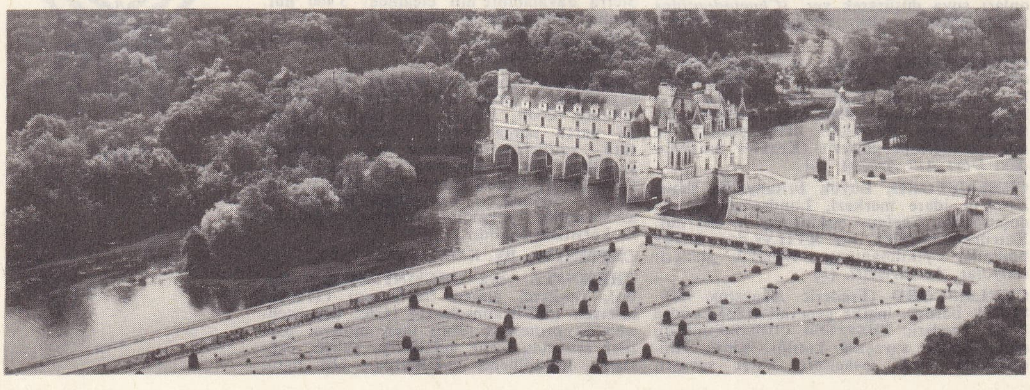

CHENONCEAUX şatosu
ve bahçeleri

Foto. Buston, Ray-Delvert (LAROUSSE)

lü bir akaryakıt borusu döşediler; bu boru Fransa'nın kurtuluş savaşı sırasında müttefik birliklerinin akaryakıt ihtiyacını sağladı. (L)

Cherbourg müzesi, 1834'te düzenlenmiştir. Müze, Fra Angelico, Filippo Lippi, Poussin, Jordaens, Rigault, Largillière, Chardin, Téniers ve Boilly'nin *(Houdon'un Atelyesi)* resimleriyle zenginleşmiştir. Çoğu portreler J. F. Milet'nindir. Ayrıca Clodion ve Le Veel'in de heykelleri bulunur. (L)

CHERBULİEZ (Antoine Elisée), isviçreli müzikolog (Mülhausen 1888- Zürich 1964). Müzik öğrenimini özellikle Albert Schweitzer ve Max Reger'in yanında yaptı. Haydn, Carl Philipp Emanuel Bach, J.S. Bach, Grieg, Chopin, Çaykovski, Händel ve Verdi üzerine birçok incelemeler yayımladı. *Sinfonia* dergisini yönetti. Zürich üniversitesinde ders verdi (1923). Başlıca eserleri: *Gedankliche Grundlagen der Musikbetrachtung* (Müzik İncelemesinin Temelleri), *Die Schweiz in der Deutschen Musikgeschichte* (Alman Müzik Tarihinde İsviçre'nin Yeri) [1932], *Geschichte der Musikpädagogik in der Schweiz* (İsviçre'de Müzik Eğitiminin Tarihi) [1944]. Ayrıca *Schweizerischer Musikpädagogischer Verband*'ın (İsviçre Müzik Eğitimi Derneği) başkanıydı (1938-1948). [L]

CHERBULİEZ (Victor), fransız yazarı (Cenevre 1829-Combs-la Ville, Seine-et-Marne, 1899). İsviçre'ye sığınan bir fransız protestan ailesinin oğlu. Çağdaş dünya üzerine yazdığı denemeler: *l'Allemagne Politique* (Almanya'nın Siyasî Durumu) [1870], *l'Espagne Politique* (İspanya'nın Siyasî Durumu) [1874], *Profils Etrangers* (Yabancı Yüzler) [1889]. (L)

CHERBURY (lord Edward HERBERT DE), ingiliz filozofu. Bk. HERBERT.

CHERCHEL. Coğ. Bk. ŞERŞEL.

CHÉRET (Jules), fransız ressamı ve afişçisi (Paris 1836-Nice 1932). Bir matbaa işçişinin oğlu. önce bir taşbaskı atelyesine çırak oldu ve Louvre'u gezerek kendisini yetiştirdi. 1855'te ilk siyah-beyaz afişlerini yaptı, 1858'de *Orphée aux Enfers* (Orpheus Cehennemde) için yaptığı afişte üç renk kullandı. 1859'dan 1866'ya kadar Londra'da renkli baskının sanayide kullanılış usulünü öğrendi. 1881'de Paris'te bir atelye açtı. (L)

CHERRY [çeri] i. (ing. *kiraz*). Türkçeye de girmiş terim. *Cherry-brandy* [çeri brandi] alkollü kiraz içkisidir. (Xérès şarabının ingilizce adı olan *Sherry* [şeri] ile karıştırılmamalı.) [L]

CHERSO. Bk. CRES.

CHERSOPHİLUS i. Çizgili esmer tüylü tarlakuşu. Gagası ince ve uzun olur. (*Chersophilus Duponti*, Kuzey Afrika'nın yarı çöl bölgelerinde bulunur. Tarlakuşugillerden.) [L]

CHERTSEY, Büyük Britanya'da (Surrey) şehir, Thames'in sağ kıyısında, Londra'nın yukarı kesiminde; 40 400 nüf. Bir benediktin manastırının kalıntıları. Sebzecilik. (L)

CHERUBİNİ (Luigi), italyan bestecisi (Floransa 1760-Paris 1842). Bologna'da okudu; Sarti ile çalıştı, sonra 1787'de Paris'e yerleşti ve burada 1789'dan 1792'ye kadar Théâtre de Monsieur'nün müdür yardımcısı, sonra da konservatuvarda öğretim müfettişi oldu. Viyana'da (1805-1806) *Lodoïska* ve *Faniska* adlı eserlerini oynattı. Louis XVIII'in kilise müzik deneticisi (1816) ve konservatuvarın kompozisyon öğretmeni oldu, 1822'de müdürlüğe getirildi. Kontrapunto ve armoni ustası olarak tanınan Cherubini'ye Beethoven büyük değer verirdi. Ses eserleri arasında 22 missa, değişik yortular için 8 kantat (1787-1814), romanslar ve çeşitli parçalar vardır. Çalgı eserleri arasında 1 senfoni (1815), 1 uvertür, 3 yaylı çalgılar dörtlüsü, piyano için 6 sonat bulunur. 1780-1792 Arasında on italyan operası, daha sonra *Demophoon* (1788), *Lodoïska* (1791), *Medea* (1797), *Esir Kadın* (1799), *İki Gün* (1800), *Anacréon* (1803), *Pygmalion* (1809), *Beni Serac'lar* (1813) ve *Ali Baba* (1833) adlı operaları besteledi. İki de öğretim kitabı yazdı: *Cours de Contrepoint et de Fugue* (Kontrapunto ve Füg Dersleri), *Recueil de Marches d'Harmonie* (Armoni Marşları Derlemesi). [L]

CHERUSCİ. Esk. coğ. Germen halkı. Weser ile Elbe nehirleri arasında yaşarlardı. M.Ö. 12'de Romalıların idaresine girdikten sonra, Arminius'un idaresi altında ayaklandılar ve başka kabilelerle birleşerek, M.S. 9'da üç roma lejyonunu yok ettiler; ama Germanicus, İdistaviso'da bunları kılıçtan geçirdi (M.S. 16). Arminius'tan sonra, iç kavgalarla zayıflayan Cherusci'ler, Roma'nın etkisi altına girdiler, hattâ M.S. 47'de Romalılardan kendilerine bir kral tayin edilmesini istediler. Arminius'un yeğeni İtalicus kral seçildi ve Roma'nın müdahalesi olmadan kendini kabul ettirdi. Papalık valisi P. Pomponius Secundus ayaklanma hareketinden sonra Cherusci'ler, komşu milletlere karşı giriştikleri savaşlarda (özellikle Domitius'un Chauk'larla yaptığı savaşta) Romalılara yardım ettiler. (L)

CHERWELL Oxford'lu (Frederick Alexander LINDEMANN CHERWELL, vikont ve baron), ingiliz fizik bilgini (Baden-Baden 1886 - Oxford 1957). Yüksek öğrenimini Almanya ve Fransa'da yaptı, 1919'da Oxford üniversitelerinde tecrübî fizik profesörü oldu. Birinci Dünya savaşında R.A.F. (*Royal Air Force* [Kıraliyet Dava Kuvvetleri]) fizik laboratuvarını yönetti. 1940'ta W. Churchill'in bütün teknik ve ilmî kuruluşlarla ilgili meseleleri danıştığı özel yardımcısı oldu. Bu yüzden gizli olduğu kadar, önemli olan askerî işlerde de rol oynadı. 1951'den 1953'e kadar yönetim görevleri yanısıra atomla ilgili meselelerin danışmanı olarak çalıştı. (L)

CHESAPEAKE, A.B.D.'nin (Maryland ve Virginia) doğu kıyısında geniş körfez, uzunluğu 287 km, genişliği yaklş. ol. 30 km. Chesepeake mahfuz, en büyük gemilerin bile girmesine elverişli büyük limanları (Baltimore) olan, gerçek bir iç denizdir. Susquehanna'nın aşağı vâdisinin Dördüncü zamanda sular altında kalmasıyle meydana gelmiştir. Chesapeake körfezindeki köprü dünyanın en uzun köprülerinden biridir. Uzunluğu (köprüye gelen asma yol dahil) 12 360 m, genişliği 8,40 m, asıl köprünün uzunluğu 6 km'dir; üstyapısı 123 kemerden meydana gelir. Ortadaki başlıca kemeri 588 m uzunluğundadır; bu kemeri tutan iki kulenin yüksekliği 105 m'dir. Bu noktada, köprünün su yüzeyinden yüksekliği yaklaşık olarak 56 m'dir ve transatlantiklerin geçmesine elverişlidir. Köprü, vaktiyle Chesapeake körfezinde işleyen dört araba vapurunun yerini tutmak üzere yapıldı. 1964'ten bu yana körfez, Norfolk'tan Cape Charles'a (Virginia) kadar iki köprü, iki tünel ve kemer köprüler üzerindeki uzun rampalardan meydana gelen bir sistemle aşılmaktadır; bu sistem iki ada ve bir yapma adacık aracılığıyle kıyıları birbirine bağlar. (L)

CHESELDEN (William), ingiliz cerrahı ve göz hekimi (Somerby, Leicestershire 1688-Bath 1752). Anadan doğma bir köre yaptığı başarılı ameliyat ile görme duyularının doğuşu üstüne çok değerli bilgiler elde etti. (L)

CHESHİRE veya **CHESTER,** Büyük Britanya'da idare bölgesi, İngiltere adasının kuzeybatısında, Mersey nehri ve halicinin güneyinde; 1 367 000 nüf. Merkezi, *Chester*. Dee halici ile Pennine dağlarının ilk yamaçları arasında kalan bu idare bölgesi özellikle hayvancılık yapılan ovaları içine alır (Chester peynirleri ünlüdür). Büyük Trias tuz madenleri bölge kimya sanayii ihtiyacının kısmen karşılar (Nantwich). Pamuk işlenmesi (kuzeydoğuda); metalürji; gemi yapımı (Mersey halicinde). [L]

CHESHUNT, Londra'nın (Büyük Britanya, Hertfordshire) kuzey banliyösünde yerleşme merkezi; 23 000 nüf. Dinî kolej. Sebzecilik. Richard Cromwell 1712'de burada öldü. (L)

CHESİÈRES, İsviçre'de (Vaud kantonu) turistik merkez; yüksl. 1 220 m. (L)

CHESNAY (LE), Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Versailles idare çevresi) komün; Versailles'ın kuzeyinde; 13 321 nüf. Traktör fabrikası. Tahıl zıraatı. (L)

CHESNEAU (Ernest), fransız yazarı (Rouen 1833-Paris 1890). *Constitutionnel* gazetesinde sanat tenkitleri yazdı; David ve İngres'e karşı Delacroix ve Géricault'dan yana çıktı. Yayımladığı başlıca eserleri: *Les Chefs d'Ecole* (Sanatta Çığır Açanlar) [1860]; *L'Art Pendant la Révolution, Peintres et Statuaires Romantiques* (İhtilâl Sırasında Sanat, Romantik Ressamlar ve Heykeltıraşlar) [1880]. (L)

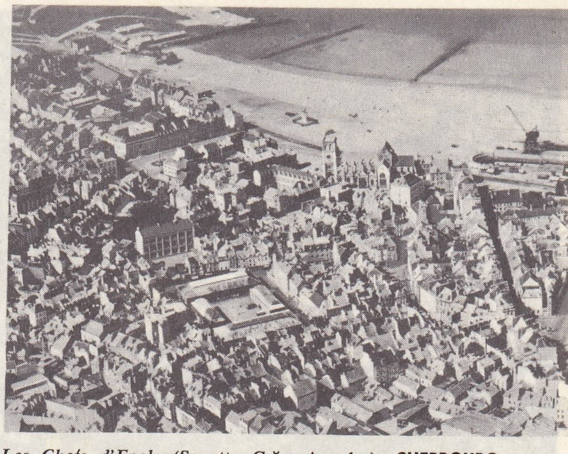

CHERBOURG

CHESNEY (France Rawdon), ingiliz generali ve gezgini (Aunalong, Down kontluğu, İrlanda 1789-Mourne 1872). 1830'da Ön Asya bölgesinde araştırmalarda bulundu; 1831'de ve 1836'da Birecik'ten bindiği salla Fırat nehrinin denize döküldüğü kısma kadar indi. Bir süre Çin'de topçu kumandanlığı yaptıktan sonra (1843-1847), eski Seleukeia limanıyle Fırat arasında bir demiryolu yapılması konusunda incelemelere girişti (1856). [L]

CHESNEY (sir George Tomkyns) ingiliz generali (Tiverton, Devonshire 1830-Oxford 1895). Bengal istihkâm birliğinde subay (1848), Hindistan konseyi üyesi (1887). Askerlikle ilgili eserler yazdı. Özellikle *Battle of Dorking* (Dorking Savaşı) [1871] adlı eserinde, Almanya'nın İngiltere'ye yapacağı yeni bir saldırı karşısında ingiliz savunma araçlarının yetersizliğini ortaya koydu. (L)

CHESSMAN (Carly Whittier), amerikalı gangster ve yazar (Saint Joseph, Michigan 1921-Kaliforniya 1960). «Kırmızı Projektörlü Haydut» adıyle tanınır. 1948'deki suçlarından dolayı idama mahkûm oldu. Kaliforniya'daki San Quentin hapishanesinde hukuk kitapları okuyarak kendini müdafaa etti. Orada yazdığı üç kitaptan birincisi kendi hayatını anlatan *Ölüm Hücresi*'dir (Cell 2455 Death Row) [1954]. Yazdığı eserler de idam mahkûmunun ruh durumunu anlatmasından dolayı Victor Hugo'yu hatırlatır. Ayrıca, *Trial by Ordeal* (İşkence ile Muhakeme) [1955] ve *The Face of Justice* (Adaletin Çehresi) [1957] adlı eserleri vardır. (M)

CHESTER. Bk. CHESHİRE.

CHESTER, Büyük Britanya'da liman şehri, Cheshire'in idare merkezi, Liverpool'un güneyinde, Dee kıyısında; 60 400 nüf. M.S. 48'e doğru Romalılar tarafından *Deva* adıyle kurulan şehir, önemli bir askerî (lejyon kampı) ve ticarî merkez oldu. 614'e doğru Aethelfrith tarafından yıkıldı; X.yy. da onarıldı ve William I'e uzun süre direndi. Galyalılar ile İngilizler arasındaki savaşlardan büyük zarar gördükten sonra, panayırları, yün ticareti ve limanı (XIX.yy.da bile canlıydı) sayesinde gelişti. Chester'de roma devrinden bazı kalıntılar vardır; İngiltere'nin eski surlarının tamamını muhafaza eden (XIV.yy.) tek şehirdir. Şehrin merkezindeki dehlizler (Rows) evlerin birinci katları yüksekliğinde sürekli geçitler meydana getirir. Metalürji (haddehaneler). Kurşun dökümevi. Uçak v.b. yapımı. Atom enerjisi merkezi. (L)

CHESTER, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Philadelphia'nın güneybatısında; 63 650 nüf. Delaware koyunun ucunda liman. Petrol rafinerileri. Kimya sanayii. Lokomotif ve otomobil yapımı (L)

CHESTERFIELD, İngiltere'de (Derbyshire) şehir, Pennine dağlarının güney ucu kenarında; 63 200 nüf. XIX.yy.dan kalma kili-

Jules CHÉRET afiş (1896)
(Cabinet des Estampes, Paris)

Luigi CHERUBİNİ
Quenedey tarafından
(Cabinet des Estampes, Paris)

Foto. Henrard, X (LAROUSSE)

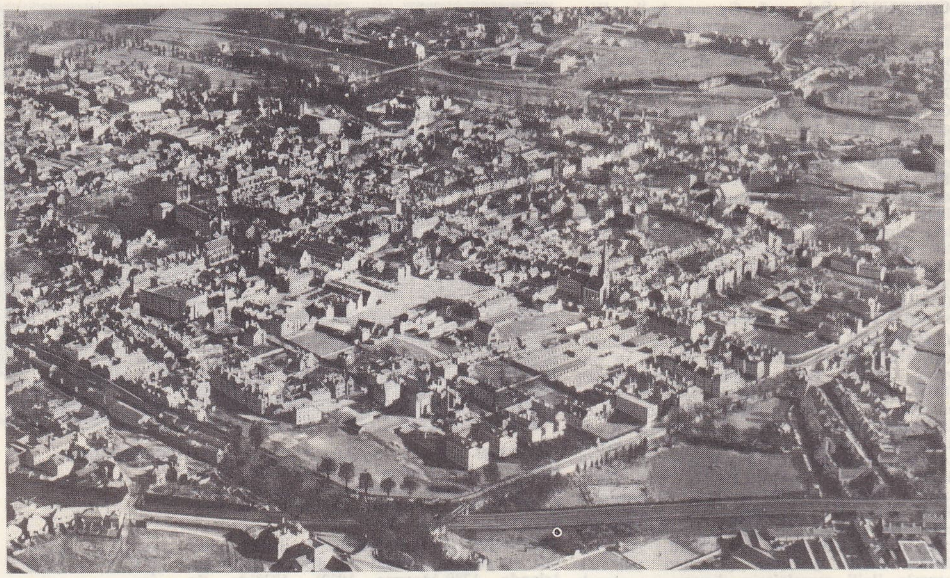

CHESTER
XIV. yy.dan kalma eski kale yıkıntılarıyle çevrili hali

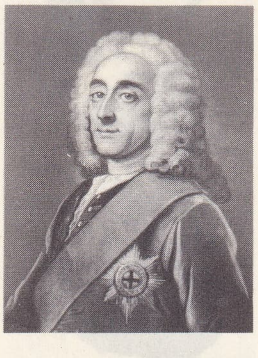

CHESTERFİELD
Hoare tarafından (Cabinet des Estampes, Paris)

CHESTERTON

se. George Stephenson'un mezarı. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Makine yapımı. Pamuk dokumacılığı. (L)

CHESTERFİELD (Philip STANHOPE,—kontu), ingiliz siyaset adamı, diplomatı ve edebiyatçısı (Londra 1694-ay.y. 1773). Whig aristokrasisinin seçkin temsilcisiydi, konuşma ve yazıda dilin inceliklerine büyük bir özen gösterdi. Gerek yurt içinde gerek yurt dışında edebiyat ve siyaset alanında geniş ilişkiler kurdu. Avrupa meselelerini derinliğine bilerek İsveç'te ve Lahey'de (1728-1732, sonra 1744) büyükelçilik yaptı. Bir süre birlikte çalıştığı Walpole'u, onunla bozuştuktan sonra sert bir şekilde eleştirdi. Sonra Carteret ile çatıştı. 1774'te Pelham kabinesinde, İrlanda kral naipliği görevinde (1745-1746) başarı kazandı. Newcastle'ın kabinesinde bakanlık yaptı (1746-1748) fakat Newcastle'ın yeteneksizliğini ileri sürerek ayrıldı. Sağırlığının artmasıyle sosyal hayattan uzaklaştı, kendini edebiyata verdi; en ünlü eseri oğluna yazdığı ve ölümünden sonra yayımlanan mektuplarıdır: *Letters to his Son* (1774). [L]

CHESTER-LE-STREET, İngiltere'de (Durham) şehir, Durham'ın kuzeyinde; 20 300 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Konfeksiyon. (L)

Chester peyniri, (Dee ırmağı kıyısında bulunan Chester şehrinin adından). İnek sütünden, silindir biçiminde, sert hamurlu ve çoğunlukla koyu sarı renkte bir ingiliz peyniri. (Pıhtı parçalanıp doğranır, özel bir kürekle çalkalanır, elde edilen peynir maddesi özel bir değirmende öğütülür, tuzlanır, kalıplara aktarıldıktan sonra baskıdan geçen peynir kelleleri olgunlaşmak için mahzene kaldırılır.) [L]

CHESTERTON (Gilbert Keith), ingiliz gazetecisi ve yazarı (Londra 1874-ay.y. 1936). Varlıklı bir aileden yetişti. Genç yaşta kendi başına buyruk olma eğilimini gösterdi. Slade güzel sanatlar okulunda öğrenciyken sanat ve edebiyat tenkitçisi olarak kendini tanıttı. Daha sonra, yazdığı polemiklerle çağdaş hayatın eksik bulduğu yanlarını yerdi. Akılcılığa ve bilimciliğe karşı sağ duyuyu ve imanı savundu. Sanayi medeniyetine, kapitalizme karşı Ortaçağa has sosyal idealleri öne sürdü. İnançlarının etkisiyle Boerler savaşında İngiltere'yi suçladı, Kipling'in emperyalist düşüncelerine karşı çıktı, 1914'te Luther Almanyası'na da çattı. Katolikliği benimsemesi, on beş yıllık bir gelişme sonucu oldu (1922). Din tartışmalarıyla ilgili eserleri: *Heretics* (Sapkınlar) [1905], *Orthodoxy* (Ortodoksluk) [1908], *What's Wrong with the World* (Dünyanın Bozuk Yanları) [1910]; isteyerek taraf tuttuğu eserleri: *İngiltere'nin Cinayetleri* (1915); Katoliklikten esinlenerek yazdığı denemeleri: *St. Francis of Assisi* (Assisi'li Aziz Franciscus) [1923], *Adına İsa Denen Adam* (1927), *St. Thomas Aquinas* (Aquina'lı Aziz Tommaso) [1933]; Edebiyat tenkitleri; *Robert Browning* (1903), *The Victorian Age in Englisch Literature* (İngiliz Edebiyatında Victoria Çağı) [1913]. Ayrıca aşırı tuhaflıklarla dolu romanlar da yazdı: *The Napoleon of Notting Hill* (Notting Hill'in Napolyon'u) [1904], *The Man Who was Thursday* (Perşembe Denen Adam) [1908], *Manalive* [1912]. Kahramanı, «Tanrı'nın dedektifi» Brown Baba olan bir dizi polis hikâyesini de anmak gerekir: *The Innocence of Father Brown* (Brown Babanın Suçsuzluğu) [1911], *The Wisdom of Father Brown* (Brown Babanın Bilgeliği) [1914], *The Secret of Father Brown* (Brown Babanın Sırrı) [1927]. (L)

CHETTLE (Henry), ingiliz yergi ve oyun yazarı (1560'a doğr.- 1607). Hayatı üstüne çok az şey bilinir. On üç değerli oyunun yazarı olduğu sanılır. *The Tragedy of Hoffman* (Hoffman'ın Trajedisi) bunlardan biridir. Bundan başka Dekker, Ben Jonson, Webster ve Day ile otuz beş ortak oyun daha yazdı. En önemlileri: *Robin Hood, «Tatlı Griselda», The Blind Beggar of Bednal Green* (Bednal Green'in Kör Dilencisi), *Jane Shore*. Ayrıca *Kind-Heart's Dream* (Yürekli Kişinin Hülyası) adıyle manzum bir hiciv de yazdı. (L)

CHETTUSİA i. Gri, beyaz ve siyah kuş. Kızkuşuna benzer ama tepeliği yoktur. Batı Asya bozkırlarında yaşar. (*Chettusia gregaria* göç mevsiminde bazen Avrupa'da görülür.) [L]

CHETUMAL, Meksika'da şehir, Quintana Roo bölgesinin merkezi. Doğu Yucatan'da, derin *Chetumal koyu* kıyısında; 7 200 nüf. (L)

CHEVALİER (Auguste), fransız botanikçisi ve gezgini (Domfront 1873-Paris 1956). Tabiî bilimler doktorası yaptı, Senegal'i, Batı Sudan'ı gezdi; bu ülkelerin bitkisel coğrafyasını ve iktisadî yönden, bitki örtüsünü inceledi. 1902-1903'te, Şari havzasında, Ubangi'den Çat gölüne kadar ikinci bir inceleme gezisi yaptı. 1905'te Batı Afrika'ya bir kere daha gitti. Son olarak Çinhindi'ne kadar uzanan iki yolculuk yaptı, bir süre orada kaldı ve birçok önemli botanik malzemesi topladı. Gezileri ve yararlı bitkiler (kahve, çay, pamuk, kola v.b.) üzerine birçok eser yayımladı: *Végétaux Utiles de l'Afrique Tropicale Française* (Tropikal Fransız Afrikası'nın Yararlı Bitkileri) [1905], Emmanuel de Martonne'un bitki coğrafyasıyle ilgili *Traité de Géographie Physique*'inin (Fizikî Coğrafya Elkitabı) [1923] üçüncü cildi. *Revue d'Agriculture Coloniale et de Géographie Botanique*'i (Sömürgelerde Tarım ve Botanik Coğrafya Dergisi) yönetti. (L)

CHEVALİER (Charles Louis), fransız optik uzmanı (Paris 1804-ay.y. 1850). Birtakım yeni araçlar yaptı. Niepce ile Daguerre'in çalışmaları arasında kurduğu işbirliği, fotoğrafın bulunmasına yol açtı. (L)

CHEVALİER (Jacques), fransız filozofu (Cérilly, Allier 1882-ay.y. 1962). Grenoble Edebiyat fakültesinde felsefe okuttu, fakültenin dekanı oldu. 1940 ve 1941'de Vichy hükûmetinde bakanlık yaptı. Bellibaşlı incelemeleri: *Platon et Aristote* (Platon ve Aristoteles) [1914], *Les Maîtres de la Pensée: Descartes,Pascal et Bergson* (Büyük Düşünürler: Descartes, Pascal ve Bergson) [1921-1926], *L'İdéalisme au XVIII. Siècle* (XVIII. yy.da İdealizm) [1924], *L'İdée et le Réel* (Fikir ve Gerçek) [1932], *La Vie Morale et l'Audelà* (Ahlakî Hayat ve Öbür Dünya) [1938], *Histoire de la Pensée* (Düşüncenin Tarihi) [1955-1961]. (L)

CHEVALİER (Maurice), fransız şarkıcısı ve sinema oyuncusu (Paris 1888). Meslek hayatına çok genç yaşta çalgılı kahvelerde başladı; tamamen kendine has bir tarz yarattı ve kısa zamanda tanındı. Folies-Bergère'de Mistinguett ile birlikte sahneye çıktı; Birinci Dünya savaşından sonra Casino de Paris'ye girdi ve çok tutulan şarkılar söylemeğe başladı: *Valentine, Ma Pomme, Prosper.* Bouffes-Parisiens'de, *Dédé* ve *Là-haut* adlı iki operet hazırladı; ama sonra yine müzikhole döndü. Fransız şarkısının gerçek bir elçisiydi. Hasır şapkası ve gülüşüyle bütün dünyada ün kazandı. Sinema hayatı da şarkıcılığı kadar önemlidir. Beyaz perdede ilk olarak 1914'ten önce Max Linder'in filmlerinde gözüktü. 1918'den sesli filmin çıkışına kadar, *Le Mauvais Garçon* [1922], *Gonzague* [1923], *Jim Bougne Boxeur* [1923] filimlerinde rol aldıysa da gerçek bir sinema aktörü olması 1929'dan sonra çevirdiği *Les İnnocents de Paris* (Paris'li Masumlar) [1929], *Parade d'Amour* (Aşk Resmigeçidi) [1930], *Folies-Bergère* [1935] gibi Hollywood'da çevrilmiş filimlerle gerçekleşti. Bunlardan sonra René Clair'in yönettiği *Fausses Nouvelles* (Yanlış Haberler) [1938] ve *Le Silence est d'Or* (Sükût Altındır) [1947] ile *Le Roi* [1949], *Ma Pomme* [1950], *J'Avais Sept Filles* (Yedi Kızım Vardı) [1954], *Gigi* [1958] v.b. gibi filimlerde de oynadı. Bugün Paris'in büyük müzikhollerinden birinin adı *Alhambra-Maurice-Chevalier*'dir. (L)

CHEVALİER (Michel), fransız iktisatçı ve siyaset adamı (Limoges 1806-Montplaisir, Hérault 1879). SaintSimon'un doktrinine büyük bir inançla bağlandı ve iki yıl *Le Globe* dergisini yönetti (1830-1832). Enfantin ile birlikte Ménilmontant'da komün hayatı deneyine katıldı (1831) ve yasak dernek kurmak sebebiyle bir yıl hapse mahkûm oldu. Tahliye edilince Amerika'ya gitti, oradan *Journal des Débats*'ya mektup tarzında yazılar yazdı. Amerika'dan serbest mübadele taraftarı olarak döndü ve Saint-Simon'cuların sosyal tasarılarını terk etti. Danıştay üyesi, senatör ve *Collège de France*'ta profesör oldu. Cobden ile birlikte, İngiltere ile yapılan ve serbest mübadeleye dayanan 1860 tarihli ticaret antlaşmasının başlıca teşvikçisiydi. Manş denizinde tünel açılması ve Panama berzahının delinmesi fikrini öne sürdü. Bazı kimseler tarafından devlet sosyalizmi fikrinin öncüsü olarak gösterilir. Eserleri: *Histoire et Description des Voies de Communication aux Etats-Unis* (A. Birleşik Devletlerinde Ulaşım Araçlarının Tasviri ve Tarihi) [1840], *Lettres sur l'Organisation du Travail* (Çalışmanın Düzenlenmesi Üstüne Mektuplar) [1848], *Les Brevets d'İnvention* (İhtira Beratları) [1878]. (L)

CHEVALİER (Pierre), XVII.yy. fransız seyyahı. Polonyalı ücretli askerlerin başında Louis XIV'ün ordusunda hizmet etti. Polonya'da bir süre kalmıştı; 1663'te *Discours des Pays, Moeurs et Gouvernement des Cosaques* (Kazakların Ülkeleri, Gelenekleri ve Hükûmeti Üstüne Açıklama) ve *Histoire de la Guerre des Cosaques contre la Pologne* (Kazakların Polonya'ya Karşı Savaşlarının Hikâyesi) adlarında iki kitap yayımladı. (L)

CHEVALLİER (Jean-Baptiste Alphonse), fransız eczacısı (Langres 1793-Paris 1879). Çoğunlukla CHEVALLİER *le Pére* adıyle bilinir. Paris hastahanelerinde eczacı. Paris eczacılık okulunda yardımcı profesör ve Tıp akademisi üyesi oldu. Eserleri: *Traité des Réactifs* (Ayıraçlar) [1822], *Dictionnaire des Drogues* (İlaçlar Sözlüğü) [1827], *Traité*

Foto. Aérofilms, British Council (LAROUSSE)

de Pharmacie (Eczacılık Kitabı) [1831] ve özellikle *Dictionnaire des Altérations et Falsifications* (Bozuk ve Sahte İlaçlar Sözlüğü) ayrıca kimya, toksikoloji, hidroloji, eczacılık ve sağlık bilgisi konusunda 500'den fazla makale yayımladı. (L)

CHEVENARD (Pierre), fransız maden uzmanı (Thizy, Rhône 1888-Fontenay-aux-Roses 1960). Maden mühendisi, Commentry, Fourchambault ve Decazeville kurumunun fen müdürü ve Paris Maden okulunda profesör. Çalışmalarını demir alaşımlarının yapımına ve geliştirilmesine yöneltti. Madenleri eriterek ve karıştırarak yüksek ısıda bozulmayan çelikler elde etti. Diferansiyel âletler, özellikle kaydedici bir dilâtometre yaparak (1914) alaşımların değişme noktalarını buldu. (L)

CHEVİLLARD (Camille), fransız orkestra yöneticisi ve bestecisi (Paris 1859-Chatou 1923). Lamoureux'nün ölümünden sonra, Lamouraux konserleri orkestrasının başına geçti. Konservatuvarda öğretmenlik yaptı, Paris operası müzik eğitimi müdürlüğüne getirildi. Eserleri ölümünden sonra ihmale uğradı: 3 orkestra parçası, 1 beşli, 1 piyanolu üçlü, keman, çello ve piyano için sonatlar, 1 yaylı dörtlü, şan ve piyano parçaları. (L)

CHEVİOT i. ve sıf. Bol ve ince yün veren ingiliz koyun ırkı. (L)

CHEVİOT HİLLS, Büyük Britanya'da yüksek tepeler, İskoçya ve İngiltere sınırında, kuzeydoğu-güneybatı yönünde; yüksk. *Cheviot tepesinde* 810 m. Derin vâdilerle yarılı bu tepeler, otlaklarla örtülüdür; bu otlaklarda *Cheviot koyunu* denen koyunlar yetiştirilir. (L)

CHEVREUİLLE (Raymond), belçikalı besteci (Brüksel 1901). Altmış kadar eseri vardır: sonatlar, dörtlükler, baleler, senfoniler, *D'un Diable de Briquet* (1950) ve *Atta Troll* adlı oda operası. (L)

CHEVREUL (Eugéne), fransız kimyageri (Angers 1786-Paris 1889). Angers'de okuduktan sonra Paris'e gitti. Vauquelin'in ders hazırlayıcılığında çalıştı (1810). 1824'te kimya öğretmenliği yaptı ve Gobelin'ler imalâthanesinin boyacılık kısmı müdürlüğüne getirildi. 1826'da Bilimler akademisine kabul edildi ve 1830'da Vauquelin'in yerine geçti. Chevreul'ün ün kazanmasına yol açan *Hayvanî Menşeli Yağlı Maddeler Üzerine Kimyasal Araştırmalar* (Recherches Chimiques sur les Corps Gras d'Origine Animale) adlı eseri 1823'te yayımladı. Burada, organik maddelerin anorganik bileşiklerle aynı kanunlara uyduğunu gösterir. Bu maddelerin unsurlarını ayırmak için kısmî çözünme, ergime ve kaynamaya baş vurur ve bir karışımı meydana getiren maddeleri ayırmak için kullanılan bu yollara asal analiz adını verir. Bu metotla yağların bileşimini açıkladı, asitleri yalıtarak bir sabunlaşma teorisi kurdu ve stearin mumlarını buldu. Birçok boya maddesi de yalıttı. Bunların arasında en başta bakam ağacının hemotoksilini, luteolin (rezede sarısı), indigo'daki indigotin v.b. sayılabilir. Kromatik dairesel kullanılmasına dayanan bir renk teorisi de kurdu. Empresyonist, divizyonist ressamlar onun bu teorisinden esinlendiler. Yüz yılı aşan ömrü boyunca, bir kimyager olarak, bütün hayatını çalışmaya vermişti. Kendinden bahsederken «Öğrencilerin en yaşlısı» derdi. (L)

CHEVRİLLON (André), fransız yazarı (Ruelle, Charente 1864- Paris 1957). 1887'de ingilizce profesörü olarak başladığı üniversite öğretim üyeliğinden 1894'te ayrılarak kendini edebiyata verdi. Gezileri ona romanlarından pek çoğu için malzeme sağladı. İngiliz edebiyatı üzerine incelemeleri eleştiri yazarı olarak değerini ortaya koyar.Taine'in yeğeniydi ve hakkında bazı inceleme yazıları yazdı. (L)

CHEYENNE, A.B.D.'de şehir, Wyoming'in merkezi, Kayalık Dağlar eteğinde (Laramie Range); 43 500 nüf. Ticaret merkezi. Besin sanayii. (L)

CHEYLETUS i. İyice yassı, çok küçük ve gözsüz uyuzböceği. *Cheyletus eruditus* kitaplar arasında, *Ch. parasitivorax* çeşitli hayvanların üzerinde yaşar. (L)

CHEYNE (John), ingiliz hekimi (Leith 1777-Sherington 1836). İskoçya ve İrlanda'da hekimlik yaptı. Bulaşıcı hastalıklar ve çocuk hastalıkları üzerine çalıştı. Bir solunum bozukluğuna onun adı verilmiştir. (L)

Cheyne-Stokes solunumu (bu hastalığı tanımlayan ingiliz hekimlerinin adlarından), yirmi beş, otuz saniyelik bir solunum duraklamasından sonra, önce zayıf ve üstünkörü, sonra gittikçe derin ve birkaç solunumun ardından gene zayıf ve üstünkörü yapılan, derken yeni bir duraklamayle sonuçlanan solunum bozukluğu. Erişkinlerde ağır sonuçlar doğuran bu bozukluğun kaynağı soğaniliktir; çoğu zaman menenjitlerde, kalp yetersizliklerinde, üremide, beyin urları bulunması hallerinde v.b. rastlanır. Buna karşılık bebeklerde körpe çocuklarda her zaman görülür. (L)

CHEYNEY (Reginald Evelyn Peter SOUTHOUSE-CHEYNEY, **Peter** — denir), ingiliz romancısı (Londra 1896-ay.y. 1951). Aktör, gazeteci olarak çalıştı, sinema ve radyo için skeçler yazdı. Onu, polis romanı çeşidine yenilik getirenler arasına katan ilk eseri *Bu Adam Tehlikelidir* (This Man is Dangerous) [1936] oldu. Entrikalar yerine eserde belirli bir hava yaratmayı tercih eden Cheyney, cüretli, sert insanların yaşadığı, bol bol argo konuşulan çevreleri tasvir eder. Başlıca eserleri: *Lemmie Caution, Dames Don't Care* (Kadınlar Aldırmaz). Birçok eseri türkçeye çevrildi. (L)

CHÉZY (Antoine Léonard DE), fransız şarkiyatçısı (Neuilly 1773- Paris 1832), mühendis Antoine de Chézy'nin oğlu. Collège de France'ta profesör (1814), bu kurumun Sanskrit dili kürsüsünde öğretim görevlisi. Önemli çevirileri: Farsçadan Molla Câmî'nin *Leyli vü Mecnun* (Leylâ ve Mecnun) adlı eseri (1807); Sanskrit dilinden Kalidasa'nın *Sakuntala* adlı dramı (1830). — Eşi Wilhelmine (veya Helmina) VON KLENCKE (Berlin 1783 - Cenevre 1856) edebiyatçı olarak tanındı. Weber'in *Euryanthe* operasının metni (1824) dışında birçok hikâye, şiirler ve *«Hatıralar»* (1859) yazdı. (L)

CHİABRERA (Gabriello), italyan şairi (Savona 1552-ay.y. 1638). Mısralarında övdüğü prenslerin gözüne girdi. Yunanlılara, özellikle Pindaros ve Anakreon'a, ayrıca *Pléiade* şairlerine hayrandı. Bu sanatçıları kendine örnek aldı, onlardan etkilenerek italyan veznine yeni biçimler kattı. Çok sayıdaki eserleri (dört kahramanlık manzumesi, melodramlar, pastoraller, trajediler, *canzone*'ler, bir *dithyrambos*) öz bakımından bir yenilik taşımaz. Fakat, özellikle kısa ve hafif parçalarda, zarif ve uyumlu biçimiyle çekicilik kazanır. (L)

CHİANA (VAL DI) [Romalıların *Clanis*'i], İtalya'da vâdi, Umbria'da, kuzeyde Arezzo ve güneyde Orvieto arasında; Chiusi'nin karşısında Trasimene gölüne doğru genişler. Burası bataklık ve sağlığa zararlı bir ovaydı; Chiana nehri bu ovada kararsız bir çığırla bazen güneyde Tevere'ye bazen de kuzeyde Arno'ya doğru akardı. Ovanın verimini artırmak için 1551'de başlanan çalışmalar ancak 1823'te sona erdi. Chiana nehri bir setle ikiye bölündü: *Chiana Pontificia* (aşağı), *Orvieto* yakınında Tevere'nin kolu Paglia'ya dökülür; *Chiana Tascana*, (sunî), Arezzo yakınında Arno'ya dökülür (Chiana kanalı). [L]

CHİANCİANO TERME, İtalya'da komün, Toscana'da (Siena ili), Chiana vâdisinde; 5 300 nüf. İtalya'nın en ünlü ılıca merkezlerinden biri (kireçli sülfatlı sular). [L]

CHİANİNA i. İtalyan sığır ırkı. (Çabuk yetişmesiyle tanınmış çok büyük boylu bir ırktır.) [L]

CHİANTİ, İtalya'da bölge, Toscana'da (Siena ili), Arno ile Ombrone havzaları arasında Chianti bölgesi kalkerli tepelerden meydana gelmiştir, tahıl ve zeytin üretir; ama başlıca tarım faaliyeti bağcılıktır: Chianti şarabı İtalya'nın en ünlü şaraplarındandır. (L)

CHİANTİ [kianti] i. Chianti'de yapılan kırmızı şarap.
— ANSİKL. *Chianti* şişelendiğinde fermantasyonu tamamlanmamış bir şaraptır. Bu durum şaraba İtalya'da oldukça beğenilen kekremsi bir tat sağlar. Uzun boyunlu ve hasırlı şişelerde saklanır; sıkıca kapanan şampanya şişelerinin tersine, chianti sadece bir saman mantarı ile tıkalıdır; ancak hava ile temasını önlemek için yüzeyine hafif bir yağ tabakası sürülür. (L)

CHİAPAS, Meksika'nın güneydoğu ucunda eyalet, Büyük okyanus kıyısında; 74 415 km²; 1 215 500 nüf. Merkezi, *Tuxtla Gutierrez.* Chiapas dağlık bir eyalettir, sıcak, ılık ve soğuk toprakların yetiştirdiği üç bitki katını içine alır. (L)

CHİAPPELLİ (Alessandro), italyan filozofu (Pistoia 1857-Floransa 1931). 1887'den 1908'e kadar Napoli'de felsefe okuttu. Felsefe, sanat ve edebiyatla ilgili birçok eser yazdı. Başlıca eserleri: *Kant e la Psicologia Contemporanea* (Kant ve Çağdaş Psikoloji) [1880], *Della Interpretazione Panteistica di Platone* (Eflatun'un Panteistik Mânâda Açıklanması Hakkında) [1881], *Nuovi Studi sul Criticismo* (Kritisizm Hakkında Yeni Etütler) [1885], *Socialisme e Pensiero Moderno* (Sosyalizm ve Modern Düşünce) [1897]. (L)

CHİARAMONTE GULFİ, İtalya'da komün, Sicilya'da (Ragusa ili), İblei dağlarının batı yamacında; 10 000 nüf. Ünlü beyaz şaraplar veren üzüm bağları. (L)

CHİARAMONTİ (Scipione), italyan ilim adamı (Cesena 1565-ay.y. 1652). Pisa'da felsefe profesörlüğü yaptı. *Offuscati* akademisini kurdu. Matematik, astronomi ve tarih konularında eserler yayımladı. Özellikle: Tycho-Brahé'ye karşılık *Anti-Tycho* ve *Caesenae Historia*, adlı kitapları en önemli olanlarıdır. (L)

CHİARAVALLE MİLANESE, İtalya'da bölge, Milano'nun banliyösünde. 1137'de kurulan, eski manastır; bu manastırın keşişleri Lombardia topraklarını verimli kılma çalışmalarına katıldılar. (L)

CHİARİ, İtalya'da komün, Lombardia'da (Brescia ili), Oglio yakınında; 15 800 nüf. Ticaret merkezi. Dokuma (pamuk, ipek) ve kimya sanayii. (L)

CHİARİ (rahip Pietro), italyan yazarı (Brescia 1711-ay.y. 1785). Dünya zevklerine bağlı bir cizvit rahip olan Chiari, Modena sarayında Francesco III'ün şairi, birçok komedilerini taklit ettiği Goldoni'nin rakibiydi. Yazdığı oyunlar ahlâk ve sanat bakımından ciddiyetten uzak olmalarına rağmen ün yaptı. Hattâ buna karşı koyabilmek için Goldoni bile bir süre, konuları uzak ülkelerde geçen aynı tarzda oyunlar yazdı. (L)

CHİARİ (Roberto), panamalı iş adamı ve siyasetçi (doğ. 1905). Muhafazakâr, 1960-1964 arasında Panama cumhurbaşkanlığı yaptı. 1964 Ocak ayındaki ayaklanmalardan sonra A.B.D. ile diplomatik ilişkileri kesti. 1964 Mayıs ayında yerine Marco A. Robles geçti. (L)

Chiari-Frommel belirtisi. Tıp. Doğum sonrası dölyatağı-yumurtalık atrofisi, aybaşı yokluğu, memelerin istenmeden süt yapımına devamı gibi üç belirtinin bir arada bulunması hali. (L)

CHİARİNİ (Giuseppe), italyan şair ve tenkitçisi (Arezzo 1833-Roma 1908). 1855'ten beri arkadaş olduğu Carducci ile beraber «Amici Pedanti» derneği üyeleriyle edebî tartışmalara katıldı. Carducci tarafından kullanılan «barbari» kelimesinin açıklamasını yaptı: *I Critici Italiani e la Metrica delle «Odi Barbari»* (İtalyan Eleştirmeleri ve «Barbar» Kasideler) [1878]. G.D. Annunzio'nun ilk eserleri üzerine yazdığı tenkitlerde vardığı hükümler herşeyden önce ahlâka önem verdiğini gösterir. Ayrıca Foscolo, Leopardi ve Giordani'nin eserlerini de inceledi. (L)

CHİASSO, İsviçre'de (Ticino kantonu) komün, Faloppia kıyısında, İtalya sınırında, Gothard hattı üzerinde; 7 100 nüf. Makarna fabrikaları. Kimya ve metalürji sanayii. Plastik maddeler. Saatçilik. Tütün imalâthaneleri. İtalyanların yaşadığı Ponte Chiasso kenar mahallesinde büyük çimento fabrikası. (L)

CHİAVARİ, İtalya'da şehir, Liguria'da (Cenova ili), Rapallo körfezi kıyısında; 24 600 nüf. Şehir modern görünüşlü bir ticaret merkezidir. Balıkçı limanı. Küçük sanayi merkezi (mobilya fabrikası). Sayfiye yeri. (L)

CHİAVENNA, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Sondrio ili), Como gölünün kuze-

Maurice CHEVALIER

CHEVREUL

Foto. Bernand, Giraudon (LAROUSSE)

CHICAGO
Şehrin merkezindeki «Loop» semtinin gökdelenleri

yinde; 6 200 nüf. Turistik merkez. Mera akarsuyu kıyısında baraj. Splügen yoluna hâkim olan bu Alp şehri XI. yy.dan itibaren tahkim edildi, XIV.yy.da kontluk merkezi oldu; bu kontluk önce Visconti'lerin (1335), sonra da Chur piskoposluğunun (1404) yönetimine girdi. Chiavenna 1512-1797 yılları arasında İsviçre'nin Graubünden kantonuna bağlıydı. (L)

CHİBOUGAMAU, Kanada'da (Québec) şehir, *Chibougamau gölü* yakınında, Québec'in kuzeybatısına yaklaşık olarak 480 km mesafede; 8 900 nüf. Bakır madenleri. (L)

CHİCAGO, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Michigan gölünün güneybatı ucunda, ülkenin ikinci büyük şehri; 3 621 000 nüf. Chicago'nun yerlilerin çok eski bir tarihte İllinois ile Mississippi arasında kurdukları merkez meydana getirdi, buraya ilk olarak 1673'te Joliet ve P. Marquette, sonra da 1682'de Cavelier de la Salle ulaştı. Devam edecek ilk tesis amerikan ihtilâlinin başlamasına yakın Jean Baptiste Point du Sable'in kurduğu 'kürk ticaret merkeziydi. 1795'te yerlilerle yapılan Greenville anlaşması sonunda Amerikalılar Chicago River halici bölgesini satın aldılar; burada kurulan (1803) Dearborn kalesi, 1812'de yerliler tarafından yıkıldı ve 1816'da yeniden kuruldu. Chicago 1830'a doğru henüz küçük bir kasabaydı, 1837'de şehir haline getirildi ve nüfusu 1840'ta 4 500 oldu. 1852'de doğudan ilk trenin gelmesi olağanüstü bir gelişmenin başlangıcı oldu. Chicago, Büyük Göllerde ulaşımın ve demiryollarının kavuştuğu bir merkez halini aldı; bugün, bir yandan Batı ile eski Kuzey-Doğu bölgesi, öte yandan Meksika körfezi ile Büyük Göller bölgesi arasındaki ulaşma hâkim önemli bir kavşaktır. Üstelik bölgesel açıdan Chicago çeşitli tarıma elverişli bölgelerin yakınındadır: güney ve batıya doğru mısır ve buğday, kuzeye doğru sütten elde edilen ürünler ve yemlik bitki. 1900'e kadar herşeyden önce hızla gelişmekte olan köyleri besleyen ve ürünlerini boşaltan bir pazardı. Bu ilk gelişme döneminde Chicago A.B.D.'nin en büyük tahıl merkezi oldu ve etkisi bütün dünya pazarlarına yayıldı. Şehirde kurulan sanayi, tarım ürünlerini değerlendiriyordu: un fabrikaları; tabakhaneler; ünlü mezbahalar; et konservesi fabrikaları v.b.

XX. yy.da metalürji (yüksek fırınlar, çelik fabrikaları, haddehaneler), petrol rafinerileri, vagon yapımı, tarım makineleri yapımı öteki sanayileri bastırdı. Ama 1930 buhranından beri gelişme yavaşladı ve A.B.D.'nin iç kısmındaki bu büyük merkez gerileme dönemine girdi; ama sanayi üretimi hâlâ A.B.D.'nin toplam üretiminin yüzde 6'sını temsil eder.

Demiryolu ağları ve sanayi kesimleri arasında gelişen şehrin artık klasik hale gelen bir düzeni vardır: binalar, yollar v.b., tek merkezli aylalar halinde sıralanır. Şehrin merkezinde hava metrosuyle çevrelenen bir alan *(loop)* vardır: burası iş merkezidir, büyük mağazalar, oteller ve şirket binaları buradadır. Eskiden varlıklı işçilerin oturduğu semtler (Loop'un dışında) zamanla bozuldu; buralarda yeni göçmenler, son yıllarda sayıları çok artan zenciler ve yahudiler oturur; bu topluluklar ırklarına ve milliyetlerine göre koloniler meydana getirmişlerdir: «Küçük Sicilya», «Ghetto», «Hobohemia» v.b. Bir üçüncü semt dizisinde kalifiye işçilerin oturduğu yapılar ve çok

CHICAGO'nun gelişme planı

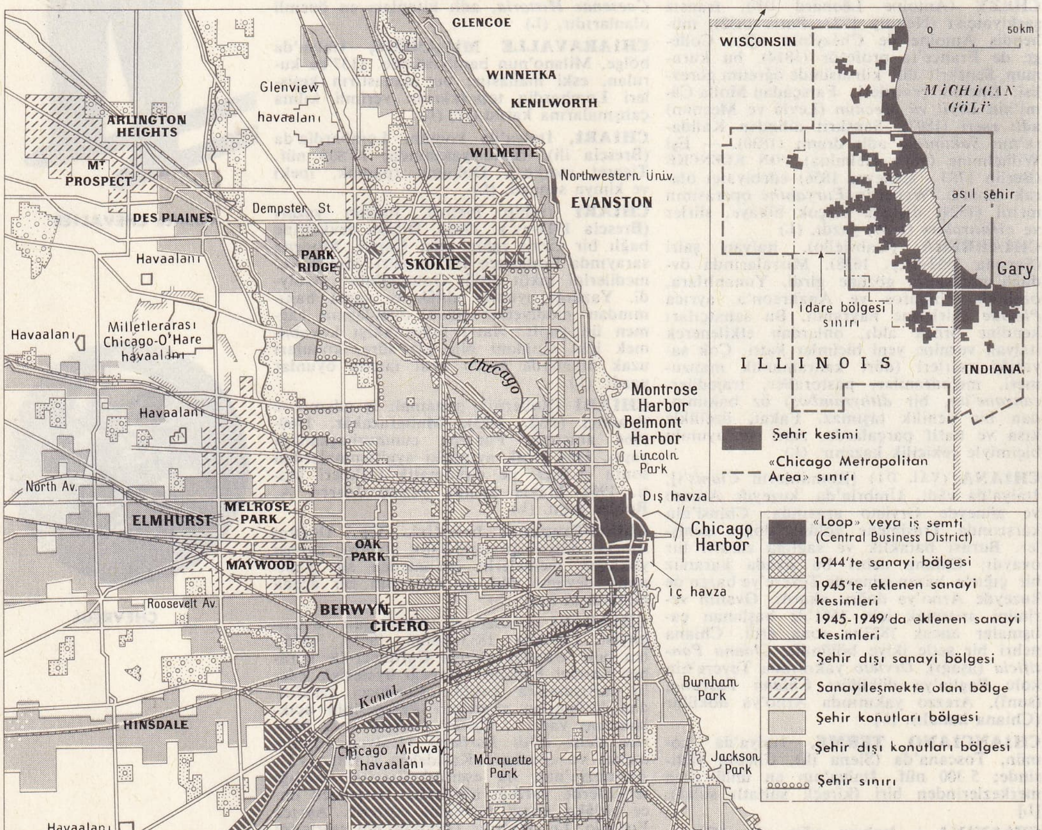

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

lüks özel meskenler yer alır.

Kuzeyde, göl kenarlarında milyarderler mahallesi uzanır: «Gold Coast». En dış bölüm orta sınıfların oturduğu özel meskenlerden meydana gelir. Bir kısım uydu şehirleri de kapsar: kuzeyde Evanston (Nortwestlern Üniversity'nin merkezi); batıda sanayi şehri Cicero; güneydoğuda Whiting East Chicago ve Gary. 1967'de şehrin zenci mahallesinde ırkçılık aleyhtarı karışıklıklar çıktı. (L)

Chicago müzesi (veya **Art İnstitute of Chicago**), George Armour'un 1879'da kurduğu müze. Önceleri bir desen okulu ile bir sanat tarihi kitaplığını barındırıyordu. Birçok amerikalı sanatçının eserleri burada sergilendi, dünyanın dört bucağından satın alınan koleksiyonları yerleştirmek için muazzam ek binalar yapıldı. Art İnstitute, Amerika'nın ve dünyanın en zengin müzelerinden biridir: Greco'nun, Rembrandt'ın, Seurat'nın *(Grande-Jatte'da bir Pazar Günü)*, Picasso'nun *(Kahnweiler'in Portresi)* tabloları, çin ve japon koleksiyonları v.d. (L)

CHİCANEAU, bir fransız seramikçi ailenin soyadı. — PİERRE I (Saint-Cloud 1618-ay.y. 1678), ilk defa doğduğu şehirde gevrek bir cins porselen yapmayı başardı. — Tekrar evlenen dul karısı çocukları JEAN, PİERRE ve GENEVİEVE ile birlikte aynı usulde imalâta devam etti. —Saint-Cloud fabrikası müdürü PİERRE II, 1702'de ihtira beratını aldı. Kızlık adı —Moreau olan dul karısı MARİE, onun yerine geçti (öl. 1743). [L]

CHİCHEN İTZA, Güney Meksika'da bölge, Yucatan yarımadası ve eyaletinde, önemli kalıntıların (eski maya hükümdarlarının oturduğu başkentin kalıntıları) ortasında. M.S. XI.yy.a doğru kurulan Chichen İtza, önce Yeni Maya imparatorluğunun başlıca merkezlerindendi, bu imparatorluğun 1191'de yıkılmasından sonra da Maya-Toltek devletinin başkenti oldu. Bilinmeyen sebepler yüzünden XV.yy.da terkedilen Chichen İtza, maya-toltek anıtları bakımından zengindir (Guerreros tapınağı, Kukulkan tapınağı, «El Castillo» piramidi). [L]

CHİCHESTER, Büyük Britanya'da (Sussex) şehir, Manş yakınında; 20 100 nüf. Üniversite merkezi. Pazar yeri, Katedrali, York katedralinden sonra İngiltere'nin en büyük katedralidir: 125 m uzunlukta, 20 m yükseklikte; 1085'e doğru yapıldı, 1114'te yıkıldı, XII.yy.da yeniden kuruldu; ilgi çekici bir üslûp gelişmesi gösterir.

— Tar. Roma devrinden beri *(Regnum)* önemli bir şehir olan Chichester, Anglo-saksonlar devrinin başlangıcında, Sussex'in başlıca kraliyet şehri haline gelmişti *(Cessecaester)*. Bütün Ortaçağ boyunca faal bir ticaret merkezi olan Chichester'de 1348'de bir yün antreposu kuruldu. (L)

CHİCHESTER (sir Francis), ingiliz denizcisi (Barnstable, Devon 1901). 1960'ta ilk defa yapılan Atlantiği yelkenle geçme yarışının birincisi (1960), 1964'te tekrarlanan yarışta E. Tabarly'nin arkasından ikinci oldu. 1966 ve 1967'de 225 gün süren ve 50 000 km'yi aşan bir dünya turu yaptı. (L)

CHİCHESTER OF BELFAST (Arthur CHİCHESTER, baron), ingiliz subayı (1563-1625). Lordlar kamarasının İrlanda temsilcisi (1604-1614). Bahriyede hizmet gördükten sonra 1598'de İrlanda'ya gönderildi, kendisini Cecil'e tavsiye eden Mountjoy'un emri altında savaştı. 1604'te Lordlar kamarasının İrlanda temsilcisi oldu, Tyrone ve Tyrconnell kontlarının kaçışlarından sonra kazanılan Ulster savaşına katıldı (1607). Mutedil tabiatlıydı, kendilerine toprak dağıtmak ve katolik aleyhtarlığı kanunları hafifletmek suretiyle halkın bir kısmını kazanmayı ümit ediyordu. Fakat Ulster'de büyük bir «tarım işletmesi» kurduran James I'in verdiği kesin ve sert emirler Chichester'in siyasetine aykırı düştü. (L)

CHİCKAMAUGA, Tennessee ırmağının kolu; A.B.D. Ayrılık savaşında Güneyliler ile Kuzeyliler arasında çok kanlı bir çarpışma, Chickamauga vâdisinde (19-20 eylül 1863) cereyan etti. Yakındaki Chattanooga demiryolu istasyonu bu akarsuyu önemli bir stratejik nokta haline getirdi. 1863'te general Rosecrans, kuvvetleri ile Chattanooga'ya yürüyünce, general Bragg kuşatılmamak için ordusunu şehirden çekti. İki ordu, Chickamauga kıyısında, dar ve ormanlık bir bölgede karşılaştı. Sonunda, general Bragg kumandasındaki Güneyliler Kuzeylileri yendiler. (ML)

CHİCLANA DE LA FRONTERA, İspanya'da (Andalucia, Cadiz ili) şehir. Cadiz'in güneydoğusunda; 24 000 nüf. Ilıcalar. (L)

CHİCLAYO, Kuzey Peru'da şehir, Lambayeque idare bölgesinin merkezi; 86 900 nüf. Besin sanayii. Sulama yoluyle şekerkamışı, pamuk ve pirinç yetiştirilen bir tarım bölgesinin ticaret merkezi. (L)

CHİCOPEE, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Connecticut nehri kıyısında; 61 553 nüf. Dokuma sanayii. Silâh imalâtı. (L)

CHİCOUTİMİ, Kanada'da (Québec) şehir, idare bölgesi merkezi, Chicoutimi ile Saguenay'ın birleştikleri yerde; 32 500 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi (bıçkı fabrikası, kâğıt hamuru, dokumacılık, dericilik). [L]

CHİCOUTİMİ, Kanada'da (Québec) idare bölgesi, Saint-Laurent'in kuzeyinde, Chicoutimi ve Jonquière-Kenogami seçim bölgelerini içine alır; 161 800 nüf. Merkezi, *Chicoutimi*. (L)

CHİEMSEE, Almanya'da göl, Bavyera Alp'lerinin kenarında; 80 km². Güzel çam ve gürgen ağaçlarıyle çevrili önemli turizm merkezi. Chiemsee gölü, sularını Alz aracılığıyle İnn'e boşaltır. (L)

CHİERİ, İtalya'da komün, Piemonte'de (Torino ili), Torino'nun doğusunda; 25 700 nüf. XV. vy.dan kalma katedral. Dokuma sanayii. Şarapçılık (vermut fabrikası). IX. ve X. yy.da Torino piskoposluğunun topraklarına katılan Chieri, XII. yy'da bağımsızlığa kavuştu; 1347'de kendi isteğiyle Savoia'ya katıldı. (L)

CHİESA (Francesco), İtalyanca yazan isviçreli şair, romancı ve hikâyeci (Sagno, Tessin 1871). Parnas şairleri üslûbuyle birçok lirik ve didaktik şiirler yazdı: *Calliope* (1907), *Tempo di Marzo* (Mart Zamanı) [1925], ayrıca roman ve hikâyeler de yayımladı: *Racconti Puerili* (Çocuk Hikâyeleri) [1921], *Ricardi del Mio Orto* (Sebze Bahçemden Hatıralar) [1929]. Yeni şiirlerini *l'Artefice Malcontento* (Mutsuz Zanaatçı) [1950] adı altında derledi; özellikle memleket sevgisinden ilham alarak yazdığı masal ve hikâyeleri *La Zia Lucrezia* (Lucrezia Hala) [1956], *La Scatola di Pergamena* (Parşömen Kutusu) [1960], *Altri Racconti* (Başka Hikâyeler) [1964] en önemli eserleridir. (L)

CHİESE, İtalya'da nehir, Oglio'nun kolu (sol kıyı); 160 km. Alp rejimli bu sel Adamello kütlesinden doğar, İdro gölünü aşarken süzülür ve Po ovasında Oglio'ya ulaşır. (L)

CHİETİ, İtalya'da şehir, Abruzzi'de il idare merkezi. Pescara vâdisine hâkimdir; 52 000 nüf. Duomo (XIV. yy.dan kalma çan kulesi). Sanayi (dokumacılık) garın çevresinde gelişmiştir. — *Chieti ili*, 374 400 nüf. Maiella'nın doğu yamacını (Pescara'dan Trigno'ya) içine alır; verimli bir bölge üzerinde uzanır.

— Tar. Yunanlılar tarafından kurulan bu çok eski şehir *Marrucini*'lerin başkenti *(Teate Marrucinorum)* oldu ve M.Ö. 305'te Roma tarafından alındı. Şehri Lombard'lardan alan Kısa Pépin yıktı; Normanlar yeniden kalkındırdı. Piskoposlarından biri J. P. Carafa (sonradan Paulus IV) burada 1524'te bir tarikat kurdu; bu tarikattan olanlara şehrin latince adına bakarak *theatinus* rahipleri denir. (L)

CHİÈVRES (Guillermo DE CROY, — senyörü), **Soria** dükü, flaman asıllı ispanyol bakanı (Chièvres-Hainaut 1458-Worms 1521). Charles VIII ile Louis XII'nin ordularında İtalyan savaşlarına katıldı. Arşidük Güzel Philippe, Chièvres'i, geleceğin Karl V'i oğlunun mürebbi tayin etti. Karl V'i siyasete hazırlayan ve ona devlet işlerinin yürütülmesini öğreten Chièvres'dir. Karl V İspanya kralı olunca (1516) Chièvres'i başbakan yaptı ve bütün yetkileri ona devretti. Chièvres, yolsuzlukları ileri sürülerek tenkit edildi. Fakat İspanyolların yakınmalarının gerçek sebebi, Chièvres başta olmak üzere, çevresindekilerin ispanyolları hor görmeleriydi. Valladolid suikasti ondan kurtulmak için düzenlendi. Chièvres Almanya'ya gitti ve kralın imparatorluk tacını giyme törenine hazır bulundu. (L)

CHİCHEN İTZA «El Castillo» piramidi

CHİFLEY (Joseph), avustralyalı siyasetçi (Bathurst 1885-Canberra 1951). Avustralya deniz yollarında memurluk yaptıktan sonra sendika hareketlerine katıldı, 1928'de sosyalist milletvekili olarak meclise girdi, birçok defa bakanlık görevinde bulundu, 1945'te başbakan oldu, aynı zamanda 1949'a kadar maliye bakanlığını da yaptı. 1949'da İşçi partisinin seçimlerdeki yenilgisi üzerine muhalefetin lideri oldu. (L)

CHİGİ, italyan aristokrasisinde sanatsever bir aile. Kurucusu AGOSTİNO (Siena 1465-Roma 1520), 1485'te Roma'da yerleşti. Peruzi ona Farnesina şatosunu inşa etti, Raffaello da fresklerle süsledi. Raffaello ayrıca Agostino Chigi için, Santa Maria del Popolo'da *Gezegenler*'i ve Santa Maria della Pace'de *Sibylla*'ları yaptı. — FABİO (Siena 1599-Roma 1667), Alexander VII adıyle papalık tahtına çıktı. Yeğenleri FLAVİO I (Siena 1631-1693) ve SİGİSMONDO (1649-1677), Chigi sarayını inşa ettirdiler. Sonradan dışişleri bakanlığının yerleştiği bu binanın yapımına 1562'de Giacomo Della Porta tarafından başlandı, Carlo Maderno tarafından devam edildi ve saray Felice Della Greca tarafından tamamlandı. (L)

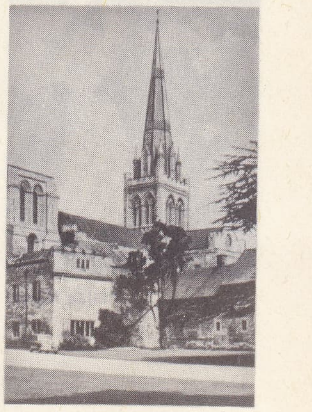

CHİCHESTER katedrali

CHİGİ SARACİNİ (kont Guido), italyan sanatsever (Siena 1880-ay.y. 1965). Doğduğu şehirde uzun yıllar *Accademia Chigiana* adlı bir çeşit tatil üniversitesinin masraflarını üstüne aldı. Dünyanın en büyük virtüozları buraya gelip yüksek yorumlama dersleri verirlerdi. Chigi aynı zamanda besteyle de uğraştı; Floransa'da Moretti ile çalıştıktan sonra bazı dinî şarkılar, melodiler ve film müziği besteledi. *Chigiano beşlisi*'ni kurdu (1939). [L]

CHİGWELL, Londra'nın (Essex) kuzey banliyösünde kasaba; 61 000 nüf. (L)

CHİHUAHUA, Kuzey Meksika'da şehir, eyalet merkezi, Batı Sierra Madre'nin eteğinde; 187 900 nüf. XVIII. yy. başından kalma katedral. Zengin bir maden (kurşun, çinko, gümüş, altın, uranyum) bölgesinin ticaret merkezi. Kurşun dökümevi. Dokumacılık. — *Chihuahua eyaleti*, Batı Sierra Madre'nin bir bölümünü ve Kuzey Meksiya yaylalarını içine alır; 247 087 km²; 1 374 400 nüf. (L)

CHİLD (Francis James), amerikalı profesör, bilgin ve folklorcu (Boston 1825-ay.y. 1896). *English and Scottish Ballads* (İngiliz ve İskoç Balladları) [1882-1898] adlı beş ciltlik eseriyle ün kazandı. (L)

CHİLD (Lydia Maria), doğumu **Francis**, amerikalı kadın yazar (Medford 1802-Wayland 1880). Gazeteci David Lee Child ile evlendikten (1794-1874) sonra çalışmalarını daha çok köleliği kaldırma davasına yöneltti. Roman, çocuk hikâyeleri, biyografiler olmak üzere otuzdan fazla eser yayımladı. 1826-1834 Arası A.B.D.'de yayımlanan ilk aylık çocuk dergisini yönetti. (L)

CHİÈVRES senyörü gravürcüsü bilinmiyor (Cabinet des Estampes, Paris)

CHİLDE (Vere Gordon), ingiliz arkeologu (Sydney 1892-Mount Victoria, Yeni Güney Gal 1957). Önce Edinburgh (1927-1946), sonra Londra üniversitesinde (1946-1957) tarihöncesi arkeolojisi okuttu. Avrupa'nın yeni tarihöncesi uzmanı Childe, Doğunun kültür bakımından etkilerine rağmen, Batıda kendine has bir medeniyetin bulunduğu görüşündedir. 1934'te S.S.C.B.'ye yaptığı seyahatten sonra çalışmalarını tarihöncesi toplum ilişkileri ve iktisadı üzerine topladı. Başlıca eserleri: *The Dawn of European Civilisation* (Avrupa Medeniyetinin Şafağı) [1925], *The Danube in History* (Tarihte Tuna), *The Bronze Age* (Tunç Çağ) [1931],

Foto. Verger-Aden, British travel (LAROUSSE)

Childe Harold

The Most Ancient East (Tarihöncesi Doğu) [1934], *What Happened in History* (Tarihte Ne Oldu?) [1942]. (L)

CHİLDEBERT I, Frank kralı (511-558), Clovis ile Clotilde'in oğlu. Babasının ölümünde, Paris merkez olmak üzere, Sen ile Loire arasındaki ülkeyi aldı. Clodomir'in ölümünde (524), kardeşleri Chlothar ile Childebert, miraslarını elde etmek için yeğenlerini öldürdüler. Childebert, bundan sonra Chlothar'ı öldürtmeğe teşebbüs etti ve oğlu Chramne bu duruma isyan etti. Bununla beraber, iki kral, kız kardeşlerine kötü davranan Batı Gotları'nın ârî kralı Amalarich'e karşı birleştiler ve 531'de Narbonne yakınında yapılan savaşla yenilgiye uğrattılar. Bundan sonra 534'te Burgund krallığını fethettiler. Childebert, erkek evlât bırakmadan ölünce Chlothar da krallığı eline geçirdi. (L)

CHİLDEBERT II (570-596), Austrasia (575-596) ve Bourgogne kralı (593-596), Sigebert I ile Brunhilde'nin oğlu. Babasının öldürülmesinden sonra 575'te Gundobald dükü tarafından ölümden kurtarıldı, kral ilân edildi. Bourgogne kralı Guntram, onu evlât edindi ve kardeşi Chilpérich'e karşı onunla birleşti; bununla beraber dostlukları uzun sürmedi. Chilpérich I'in öldürülmesinden (584) sonra Childebert II Vizigot Septimania'sı ile Lombardiya krallığına karşı bir savaş açtı, fakat başarı kazanamadı. 587'de, Guntram ile Andelot anlaşmasını yaptı, buna göre, birinin ölümünde krallığı ötekine kalacaktı. Böylece Guntram'ın ölümünde (593), Childebert, Bourgogne'da onun yerine geçti. Oğulları Thibert (Théodebert) II ve Thierry (Theuderich) II Austrasia ve Bourgogne'da, büyük anneleri Brunhilde'nin vesayeti altında tahta çıktılar. (L)

CHİLDEBERT III (683-711), Neustria ve Bourgogne kralı (695-711), Thierry III'ün oğlu. Kardeşi Clovis III'ün yerine geçti ve saray nazırı Pépin de Herstal'ın vesayeti altında saltanat sürdü; onun yerini de oğlu Dagobert III aldı. (L)

CHİLDEBRAND, Pépin de Herstal'ın oğlu ve Charles Martel'in kardeşi (öl. 741). Kuzey Afrika Araplarının Fransa'dan kovulmalarında kardeşine yardımcı oldu. Fredegar kroniği onun ilhamıyle yazıldı. Krallık devrinde Childebrand Capet sülâlesinin ceddi olarak kabul edilirdi. (L)

Childe Harold's Pilgrimage *(Childe Harold'un Hac Seyahati)*, Lord Byron'un 1812'den 1818'e kadar yayımladığı dört bölümlük manzum destan. İlk iki bölümün yayımlanması yazara hemen ün sağladı. Şiir kabiliyetinin en güçlü ifadesi olarak kabul edilebilecek bu eserde Byron Portekiz, İspanya, Yunanistan, Waterloo, Ren nehri kıyıları, İsviçre ve nihayet İtalyaya yaptığı gezilerini anlatır. Romantik ruhunu canlandıran, hayranlıktan acılığa, ihtirastan bıkkınlığa geçen çeşitli, değişen duyguları dile getirir. 1825'te Lamartine, *Childe Harold*'a Byron'un bıraktığı yerden devam etti ve Fransızca olarak, *Dernier Chant de Childe Harold*'u (Childe Harold'un Son Bölümü) yazdı. Bu kitapla Lamartine, eserin kahramanıyle Byron'u aynı kişide birleştirdi: Byron'un İtalya'dan ayrılışını, Yunanistan'a varışını ve ölümünü anlattı. (L)

CHİLDERİCH I veya **CHİLPÉRİC** (436'-ya doğr.-481), Salien Franklarının kralı (457-481), Merovech'in oğlu olduğu sanılır. Tebaası tarafından kovulunca Thüringen'e gitti ve orada sekiz yıl kaldı. 463'te geri çağrıldı, bütün hakları geri verildi. Karısı Basine, Clovis'in annesidir. 1653'te Tournai'de meydana çıkarılan mezarında silâhlar, mücevherler, Doğu imparatoru Zénon'un resimli altın paralarıyle mühürlü bir yüzük bulunmuştur. (L)

CHİLDERİCH II (653'e doğr.-675), Austrasia kralı (662-675) Clovis II ile Bathilda'nın oğlu. Önce annesinin vesayeti altında krallık yaptı. Neustria ve Bourgogne büyüklerinin, saray nazırı Ebroïn'e karşı mücadeleleri, ona bu krallığı 669'dan 673'e kadar işgal etmek imkânını sağladı, fakat bir suikast sonunda öldürüldü. (L)

CHİLDERİCH III veya **CHİLDERİC** (öl. Sithiu [Saint-Bertin] -Saint-Omer yakını 754), Merovenjlerin son kralı (743-751). Kısa Pépin, papa Zacharias'ın izniyle 751'de kral unvanını aldığı zaman Childerich'i Sithiu manastırına kapattı. (L)

CHİLDERS (Hugh Culling Eardley), britanyalı siyaset adamı (Londra 1827-ay.y. 1896). Mesleğine Avustralya'da başladı ve orada yönetici gücünü gösterdi. 1860'ta liberal milletvekili seçildi, 1868-1871'de amirallik lordu, 1880-1882 Gladstone hükûmetinde millî savunma bakanı oldu ve bu mevkide Mısır'a karşı bir sefer hazırladı; 1882'den 1885'e kadar maliye bakanlığı yaptı, alkollü içkilere vergi konulması için verdiği önergesi hükûmeti düşürdü. Home Rule meselesinde Gladstone'u tuttu ve 1886'da onun içişleri bakanı oldu. (L)

Child-Langmuir kanunu, termoelektronik bir katodun yaydığı akım ile anot gerilimi arasındaki bağıntı: $I = k\,U^{3/2}$'dir. *k*, elektrotların şekline, birbirine göre konumlarına, türüne ve katodun sıcaklığına bağlı bir sabittir. Bu bağıntı ancak doyma akımından küçük akımlar için doğrudur. (Bu kanun amerikalı C. D. Child [1868-1933] ve Langmuir tarafından açıklanmıştır. [L]

CHİLE, Şili'nin ispanyolca adı. (L)

CHİLE (REPUBLİCA DE —). Bk. ŞİLİ.

CHİLKAT geçidi, Kanada kıyı sıradağlarında (İngiliz Kolombiyası) geçit, Skagway'in kuzeybatısında. 1890'da, altına hücum sırasında önemli bir geçitti. (L)

CHİLKOOT geçidi, Kanada kıyı sıradağlarında geçit, Alaska ile ingiliz Kolombiya'sı arasındaki sınırda, Klondyke yolu buradan geçer; 1 060 m. (L)

CHİLLAN, Şili'de şehir, Nuble ilinin idare merkezi, Büyük Vâdi'de, Concepcion'un kuzeydoğusunda; 82 900 nüf. Ticaret merkezi. Birçok depremden (özellikle 1939'da) zarar gördü. Yıllık hayvan panayırı. Çeşitli sanayi. (L)

CHİLLİNG [çilin] i. (ing. k.). Biracılıkta şişelere doldurulmadan önce biranın soğutulma işlemidir. (L)

CHİLLİNGWORTH (William), ingiliz ilâhiyatçısı (Oxford 1602-Chichester 1644). Önce protestandı, katolikliği kabul ederek Douai cizvitlerinin kolejinde okumaya gitti (1630), kısa zamanda yeniden protestanlığa döndü (1631), bu mezhebi hararetle savundu, *The Religion of Protestants a Safe Way to Salvation* (Protestanların Dini ve Kurtuluş Yolu) [1637] adlı eserinde *İncil*'i serbestçe yorumladı. (L)

Chillon (lat. *Castrum de Chillione)*, Montreux yakınlarında ve Leman gölü kıyısında bir kayalık üzerine kurulmuş müstahkem şato. XIII. yy.ın ikinci yarısında Savoia kontu Pietro II tarafından inşa ettirilen şato, iki yüzyıl boyunca Savoia kont ve düklerinin gözde ikametgâhları oldu. Burada oturan son prens daha sonra Félix V adı altında papa olan dük Amedeo VIII'dir. 1530'dan 1536'ya kadar Cenevre'deki Saint-Victor manastırının başkanı olan Bonivard bu şatoda tutuklandı. Bonivard'ın mutsuzluğu Byron'un *The Prisoner of Chillon* (Chillon Mahpusu) adlı şiirine konu oldu. (L)

CHİLO i. Kelebek. Tırtılı, oluklu bitki saplarında yaşar.

— ANSİKL. *Chilo phragmitellus*'un tırtılı kamışlarda, *C. simplex*'inki (Hindistan) şekerkamışında yaşar. Pulkanatlıların *pyralidae* familyasından. (L)

CHİLOCORUS i. Siyah, parlak, kambur gövdeli küçük böcek. Bazen kırmızı benekli olur. Kurtçukları kırmız böceklerini yer. Kınkanatlıların *coccinellidae* familyasından. (L)

CHİLOE, Güney Şili'de ada. Kıyı Cordillera'sından koptuğu anlaşılmaktadır. İklimi nemli ve sislidir. Şistli yaylalardan meydana gelir. Rüzgârlara kapalı doğu kıyısında buğday yetiştirilir. Başka ırklarla iyice karışmış olan nüfusu, kısmen, cizvit rahiplerinin hıristiyanlaştırdığı kızılderililerden meydana gelir. Zaman zaman kıtaya göç eden Chiloe'liler XIX. ve XX. yy.da güneyin büyük ılıman ormanlarını işleterek oduncuklukla geçinirlerdi. Ada, 1960'taki depremlerden büyük zarar gördü. — *Chiloe ili*'nin toprakları kıtada da uzanır; 109 000 nüf. İdare merkezi, *Ancud*. (L)

CHİLOGNATHA çoğl. i. Çokayaklılar alt sınıfı. Kırkayaklarla glomerisleri kapsar. Gövdesi silindirimsi olan bu hayvanların orta ve art halkalarında ikişer çift ayak bulunur, duyargaları da kısadır. (Bunlar yavaş hareket eden ürkek hayvanlardır. En küçük tehlike karşısında tortop olurlar. Nemli yerlerde, taşların altında, çürümüş ağaçlarda v.b. yaşayan bu hayvanlar genellikle nebatî besinlerle beslenir ve zehirli değildir.) [L]

CHİLOPODA çoğl. i. Çokayaklılar alt sınıfı. Çıyanlarla bunlara yakın türleri kapsar. Bunlarda gövde yassı, duyargalar tesbih dizisi gibi boğumlu ve uzundur. Çene ayaklarında dışarı açılan zehir bezleri ve her halkada bir çift ayak bulunur.

— ANSİKL. Bu alt sınıftaki hayvanlar çokayaklıların en büyük ve en güçlü olanlarıdır. Bazı çıyanların boyu 0,30 m'yi bulur. Hepsi etçildir. Avlarını ısırır, ısırdıkları yere zehir akıtarak öldürürler. Bazı türleri insanlar için bile tehlikeli olabilir. (L)

CHİLPANCİNGO DE LOS BRAVOS, Meksika'da şehir, Guerrero eyaletinin merkezi, Güney Sierra Madre'nin kuzey yamacındaki vâdide; 19 000 nüf. Tarım merkezi. Aztek öncesinden kalma kalıntılar. (L)

CHİLPÉRİCH. Bk. CHİLDERİCH I.

CHİLPERİCH veya **CHİLPÉRİC I** (539-Chelles 584), frank kralı (561-584). Chlothar I'in oğlu. Babasının ölümünde (561), üvey kardeşleri Caribert, Guntram ve Sigebert ile krallığın bölüşülmesini kabul etmek zorunda kaldı. Soissons ile Neustria ülkelerini aldı. İlk karısı Audovère'i boşadıktan sonra 566 yılında, vizigot kralı Athanagild'in büyük kızı Galswintha ile evlendi; Galswintha, bir sabah yatağında boğulmuş olarak bulundu, Chilpérich, az sonra metresi Fredegunde ile evlendi. Galswintha'nın öldürülmesi, küçük kız kardeşi ile kanlı savaşlara yol açtı. Chilpérich kendisini yenen üvey kardeşi Sigebert'i ve çocuklarını öldürterek (575) tam bir hezimetten kurtuldu. Fredegunde de, oğlu Ciotaire'e tahtı sağlamak için Audovère'i ortadan kaldırdı. Chilpérich, üvey kardeşi Guntram ile yeğeni Childebert'e karşı sonuçsuz savaşlar yaptıktan sonra bir av sırasında öldürüldü. Sefih, zalim ve kiliseye düşman olan Chilpérich, Grégoire de Tours tarafından Herodes veya Neron gibi tanıtılır. Buna rağmen, yazdığı latince şiirlerden de anlaşılacağı üzere, kültürlü bir insandı. (L)

CHİLPERİCH veya **CHİLPÉRİC II** (670-721), Neustria kralı (715-721), Childérich II'nin oğlu. Babası öldüğü zaman bir manastıra kapatıldı (673), fakat Dagobert III'ün ölümünde (715), Neustria'lılar onu kendilerine kral seçtiler. Çeşitli savaşlarda Charles Martel'e yenildiyse de 719'da Chlothar IV'ün ölümü üzerine Charles Martel, krallığını kabul etti. (L)

CHİLTERN-HUNDREDS çoğl. i. İngiliz Avam kamarasının eski mensuplarına özgü fahrî görev.

— ANSİKL. Kaidelere uygun bir şekilde seçilen ingiliz Avam kamarası üyesi istifa edemez: bu kaide toprak sahiplerinin parlamentoda yer almak zorunda olduğu devirden kalmıştır. Parlamentodan ayrılmanın tek yolu, 20 şiling itibarî ücretle *Chiltern-Hundreds* krallık mahkemesine yönetici olarak tayin edilmekti. Krallığın verdiği bu görevi kabul eden temsilci, meclisin üyesi olmaktan çıkıyordu (1707 tarihli statü). [L]

CHİLWA, Güney Malavi'de göl, Zomba'nın batısında. (L)

CHİMALTENANGO, Guatemala'da şehir, idare bölgesi merkezi, volkanik yaylalar bölgesinde; 15 400 nüf. — *Chilmaltenango idare bölgesi*, 163 800 nüf. (L)

CHİMAY, Belçika'da (Hainaut, Thuin idare çevresi) kasaba; 3 400 nüf. Ormandaki köylerde demir işleyen eski demir ocakları ve dökümevi merkezi. Tarım pazarı. Chimay prenslerinin şatosu. Biracılık. İnşaat malzemeleri. Seramik. (L)

CHİMAY geçidi. Bk. OİSE GEÇİDİ.

CHİMBORAZO, Ekvador Andlarında yanardağ; 6 272 m. Kratersiz bir kubbeden meydana gelir, faaliyeti durmuştur. Chimborazo'ya ilk olarak 4 ocak 1880'de italyan rehberleri eşliğinde ingiliz Whymper tırmandı. Yanardağın batı eteğinde volkanik kum çölleri uzanır. Chimborazo'nun lav akıntıları,

Foto. Hulton Pict. Lib. (LAROUSSE)

yakınındaki Caruhuairazo yanardağının lavlarıyle karışır. — *Chimborazo ili,* 282 500 nüf. Merkezi, *Riobamba.* (L)

CHİMBOTE, Peru'da (Ancash idare bölgesi) liman şehri, Lima'nın 400 km kuzeyinde, rio Santa'nın ağzında; 40 000 nüf. Peru'nun başlıca çelik tesisleri merkezi (1958'de açıldı); rio Santa üzerindeki Huallanca hidroelektrik santralı tarafından beslenir. Önemli balıkçılık. (L)

CHİNAMPA i. (isp. k.). Toprakla örtülü sallardan meydana gelmiş yüzer bahçe. Aztekler bunların üstünde küçük çalılar ve çiçekler yetiştirirlerdi. Günümüzde de Meksika göllerinde bunlara rastlanır. (L)

CHİNANDEGA, Batı Nikaragua'da şehir, idare bölgesi merkezi, Viejo yanardağının eteğinde; 36 200 nüf. 1849'da Nikaragua, Honduras ve Salvador birleşik cumhuriyetlerinin başkenti oldu. — *Chinandega idare bölgesi.* 125 500 nüf. (L)

CHİNARD (Joseph), fransız heykeltraşı (Lyon 1756-ay.y. 1813). Lyon akademisine girdi ve orada heykel bölümünde ders verdi. Napolyon ona unvan vererek ailesine portre ressamı yaptı. En güzel eseri *Madame Récamier*'dir (Lyon müzesi). [L]

CHİNCHA adaları, Peru kıyısında küçük adalar, Lima'nın güneyinde; bugün tükenmiş olan deniz kuşu gübresi birikintileriyle ün salmışlardı. (L)

CHİNCHİLLA DE MONTE-ARAGON, İspanya'da (Albacete ili) şehir, Albacete'nin güneydoğusunda; 7 100 nüf. Santa-Maria del Salvador kilisesi (XV.-XVI. yy.). [L]

CHİNCHON (kontes DE), ünlü bir ispanyol kadını, Peru'nun on dördüncü kral naibi Luis Jeronimo Fernandez de Cabrera'nın karısı. 1630'da, doktoru Juan de Vega, kontesin tutulduğu sıtma hastalığını yerlilerin iyi bildiği «humma ağacı»nın kabuklarıyle iyi etti, bu ilâç 1632'de cizvitlerce Avrupa'ya «Kontes tozu» adı altında sokuldu. Sonradan kinin adını alan bu ilâca Linne, «cinchona» adını verdi. (Yerlilerin «quina-quina» dedikleri «Peru'nun kokulu ağacı» bugün kınakına'nın çıkarıldığı ağaçtan başkadır.) [L]

CHİNDWİN. Coğ. Bk. ÇİNDVİN.

CHİNGFORD, Londra'nın (Büyük Britanya, Essex) kuzeydoğu banliyösünde yerleşme merkezi; 45 800 nüf. (L)

CHİNHAE. Coğ. Bk. ÇİNHAE.

CHİNJU. Coğ. Bk. ÇİNJU.

CHİNNAMPO. Coğ. Bk. ÇİNNAMPO.

CHİNON, Fransa'da İndre-et-Loire idare bölgesinde idare çevresi merkezi. Chinnonais'de, Vienne kıyısında; 8 035 nüf. Şehir bir tepenin eteklerine kurulmuştur; bu tepede üç şatonun kalıntıları vardır: Saint Georges şatosu (XIII. yy.), suru yıkılmadan kalmıştır; Milieu şatosu (XII, XIV, XV. yy.); Coudray şatosu (küçük Saint Martin kilisesi ve XII. yy.dan kalma Moulin kuleleri). Chinon şarap elde edilen ünlü bağlarla çevrilidir. Sanayii çok gelişmemiştir. Rabelais burada doğdu. (L)

CHİNY, Belçika'da (Lüksemburg, Virton idare çevresi) şehir, Ardenne kütlesinde, Semois kıyısında; 661 nüf. Eski tahkimli yer. Kontluk satosu kalıntıları. Aşağı kesimindeki Lacuisine mağaraları bir iç turizm merkezidir. (L)

CHİOCOCCA i. Bot. Tropikal Amerika ağaççığı. Birçok türünün kökünden ve kabuğundan ilâç yapılır. (Kökboyasıgillerden.) [L]

CHİOGGİA, İtalya'da şehir, Veneto'da (Venedik ili), Venedik deniz kulağının güneyinde; 47 800 nüf. Bir adada kurulan Chioggia'nın çok mahfuz bir limanı vardır; bu liman Roma devrinde de kullanılırdı *(Claudia Fossa).* 1935'te yeniden yapıldı ve gerek açıklarında gerek deniz kulaklarındaki balıkçılık dolayısıyle büyük önem kazandı. XIV. yy.dan kalma kilise. Tersaneler.

— Tar. Chioggia, Venedik ile Cenova arasında uzun süre, özellikle XIV. yy.da (Chioggia savaşı, 1378-1381) çekişme konusu oldu. 1379'da Macaristan kralıyle ve Padova senyörü F. Carrara ile ittifak yapan Cenovalılar şehri aldılar. 1380'de venedik donanması tarafından geri alındı ve o tarihten sonra Venedik'te kaldı. (L)

CHİONASPİS i. Papaztakkesi denilen bitkide yaşayan böcek. (İlmî adı: *Chionaspis evonymi.* Homoptera takımının *coccidae* familyasından.) [L]

CHİONEA i. (yun. *khion,* kar). Kanatsız sokar sinek. Bacakları tüylü ve uzundur. Bazen kışın, ormanlarda, karlar üzerinde rastlanır. (Çift kanatlı böceklerin *tipulidae* familyasından.) [L]

CHİONİS i. (yun. *khion,* kar). Her tarafı beyaz kuş. Yürüyüşü güvercini andırır. Üst üste birçok boynuzsu madde parçacıklarından meydana gelen gagası kalındır. *(Chionis*'ler Antartika kıyılarındaki kayalıklarda yaşar. Bazen de güdük kanatlı balıkçıllarin arasında asalak geçinir. Yağmurkuşları takımının *chionididae* familyasından.) [L]

CHİOS veya **KHİOS.** Bk. SAKIZ *adası.*

CHİPİEZ (Charles), fransız mimarı (Ecully, Rhône 1835-Paris 1901). Çok değişik bir yapı örneği olan Armentiéres millî okulunu yaptı. *Histoire Critique des Prigines et de la Formation des Ordres Grecs* (Yunan Mimarlık Üslûbunun Kaynakları ve Kuruluş Tarihi) [1876] adlı eseri ve G. Perrot ile birlikte yazdığı *Histoire de l'Art dans l'Antiquité* (Eskiçağ Sanatı Tarihi) [1881-1893] kitabı vardır. (L)

CHİPPENDALE (Thomas), ingiliz tahta oymacısı (Otley, Yorkshire 1718'e doğr.-Londra 1779). Otley'de tahta oymacılığı yapan babası Thomas Chippendale ile birlikte 1727'ye doğru Londra'ya gitti ve 1749'da bir atelye açtı. 1760'ta sanatlar birliğine üye oldu. Atelyesinde yapılan sayılı mobilya arasında, Nostell Priory, Yorkshire (1766-1770) ve Harowood House'daki (1771) mobilyalar bilinmektedir. Avrupa'daki ünü, döşeme üstüne *The Gentleman and Cabinet Maker's Director* (Kibarlara ve İnce İş Yapan Marangozlara Rehber) [1754, 1755, 1762] adlı model derlemesi yüzündendir. Bu gravürler (çoğunun resimleri, oymacı Lock ve Copland tarafından çizilmiş ve Mathias Darly tarafından gerçekleştirilmiştir) fransız stilinde (rokoko), gotik veya çin üslûbunda döşemecilik örnekleridir. Bu eser, *Chippendale üslûbu*'nun temeli sayılır. (L)

CHİQUİMULA, Doğu Guatemala'da şehir, idare bölgesi merkezi; 35 800 nüf. — *Chiquimula idare bölgesi,* 151 200 nüf. (L)

CHİQUİNQUİRA, Kolombiya'da (Boyaca idare bölgesi) şehir, Batı Cordillera'da; 10 100 nüf. Hac yeri. (L)

CHİQUİTA (MAR), Arjantin'de (Cordoba ili) büyük deniz kulağı; rio Saladillo buraya dökülür. (L)

CHİRACANTHİUM i. Büyük boy, kırmızımsı örümcek. Çalılıklarda, çitlerde yaşar ve alt tarafı açık, yumuşak, kundağa benzer bir yuvada barınır. (Her tarafta rastlanan *Chiracantum punctorium*'un zehiri çok keskindir; insanı ısırdığı zaman çok acı verir. *Clubionidae* familyasından.) [L]

CHİRİCO (Giorgio DE). Bk. DE CHİRİCO (Giorgio).

CHİRİQUİ, Panama cumhuriyetinin batısında yanardağ; 3 374 m. — *Chiriqui ili,* Büyük okyanus kıyısında *(Chiriqui körfezi);* 224 400 nüf. İdare merkezi. *David.* (L)

CHİROCENTRUS i. Balık cinsi. Ringa ve sardalyaya benzer, fakat daha uzundur. (Örnek türü, Kızıldeniz'den Avustralya'ya kadar yaygın olan *Chirocentrus dorab*'dır. Hamsigillerden.) [L]

CHİMBORAZO

CHİROMYS i. Bk. CHEİROMYS.

CHİRONECTES *(Chironectes minimus).* i. Suda yaşayan keseli hayvan. Sıçan büyüklüğünde olan bu hayvan Guatemala'dan Brezilya'ya kadar olan yerlerde bulunur. (L)

CHİRONOMUS i. Ev sineğine benzeyen, fakat sokmayan küçük sinek.

— ANSİKL. *Chironomus*'ların kurtçukları suda yaşar. Titrersineğin *(Chironomus plumosus)* güzel kan rengindeki kurtçukları, küçük sazanları avlamak için yem olarak kullanılır. Çiftkanatlıların *chironomidae* familyasından. (L)

CHİRONOMİDAE çoğl. i. Çiftkanatlı böcekler familyası. Bunlar, ev sineğine benzeyen, ince ve narin yapılı küçük sineklerdir. Su kıyılarında, nemli yerlerde sürüler halinde uçuşur. (Işığa doğru hareket eder.) [L]

CHİROPRACTİK i. Bk. KİROPRAKTİK.

CHİROTEUTHİS i. Kafadanbacaklı yumuşakça. Çok ince ve uzun iki dokunacı, her dokunacın ucunda bir tane iri, ışıklı organı bulunur. Çekmenleri, planktonlarda yaşayan küçük canlıları avlamağa elverişli yapışkan ağ şeklini almıştır. (Işıklı organlar uzun kolların üstünde uzunlamasına dizilidir. Hemen hemen saydam olan bu hayvanlar sıcak denizlerde yaşar. En çok bilinen türü *Chiroteuthis veranyi,* Akdeniz ve Atlantik'te bulunur. *Chiroteuthidae* familyasının örnek tipi.) [L]

CHİSHOLM (George Brock), kanadalı ruh doktoru (Oakville, Ontario 1896). 1944-1946 Kanada Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı müsteşarı, 1948'de Dünya Sağlık teşkilâtı müdürü oldu. (L)

CHİSİMAİO. Bk. KİSMAYU.

CHİSLEHURST, Londra'nın güneydoğu banliyösünde (Kent) yerleşme merkezi. Folkestone yolu kenarında; 86 900 nüf. (Sidcup ile birlikte). Napolyon III sürgün edilince Chislehurst'a yerleşti ve orada öldü. (L)

CHİSOCHETON i. Ağaç cinsi. Malezya ve İndonezya takımadalarının sıcak bölgelerinde yetişir. Bazı türlerinin odunundan, özellikle Çinhindi'nde yararlanılır. Tespihağacıgillerden. (L)

CHİSWİCK. Bk. BRENTFORD AND CHISWİCK.

CHİTARRONE. i. Bk. TİORBA.

CHİTON i. (yun. *khiton,* gömlek). İlkel yumuşakçalar sınıfından yumuşakça. *Chitonidae* familyasının örnek tipi. *(Oscabrion* da denen chitonlar bütün denizlerde bulunur; fosiline Silüriyenden beri rastlanır.) [L]

Joseph CHİNARD
«Madame Récamier»
(Lyon müzesi)

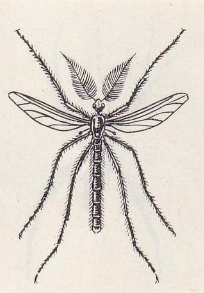

Chironomus

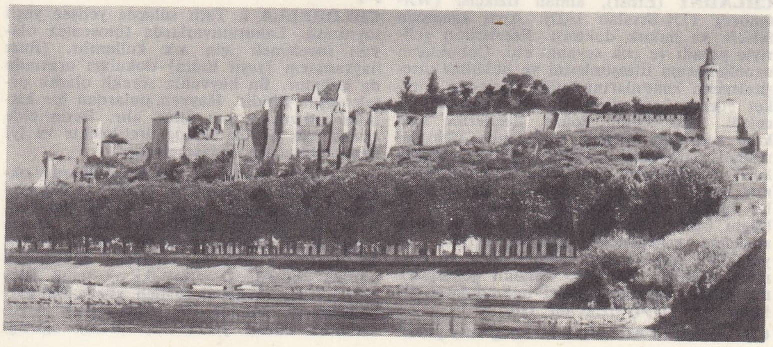

CHİNON şatosu

Foto. Aubert de la Rüe, X, René-Jacques (LAROUSSE)

chionea

Kerguelen adalarında yaşayan chionis

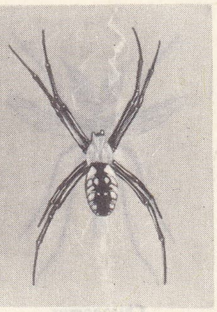

chiracanthium

CHİTONİDAE çoğl. i. İlkel yumuşakçalar sınıfından yumuşakça familyası.

— ANSİKL. Bu familyadaki hayvanların vücudu oval biçimdedir. Üstten bakıldığında, önden arkaya doğru uç uca dizilmiş sekiz tane kalker parçası görülür. Bunlara kavkı denirse de öteki yumuşakçaların kavkısına hiç benzemez (kalker levhacıklar kireçten iğne demetlerinden ibarettir). Alttan bakıldığında bir örtenek ve çok kaslı geniş bir ayak göze çarpar. Ayakla örteneği birbirinden ayıran çevrel oluğun üzerinde genellikle on altı tane uzun solungaç bulunur. Tespihböcekleri gibi tostoparlak olabilen bu yumuşakçalar bütün denizlerde, özellikle sıcak denizlerde yaygındır. Deniz alçaldığı zaman kayalara yapışık olarak görülürler. Silüriyenden itibaren fosillerine rastlanır. (L)

CHİTRAL. Coğ. Bk. ÇİTRAL.

CHİTTAGONG. Coğ. Bk. ÇİTTAGONG.

CHİUSİ, İtalya'da kasaba, Toscana'da (Siena ili), Val di Chiana'nın güney ucunda; 8 850 nüf. Önemli demiryolu kavşağı. — Yakındaki *Chiusi gölü*, eski bir bataklık bölgesinin kalıntısıdır.

— Tar. Chiusi, eski *Clusium* şehridir, etrüsk konfederasyonunun önemli bir şehrinin yerinde kuruldu; bu eski şehrin planını bugün de muhafaza eder. Kralı Porsenna sayesinde M.Ö. IV. yy.da önemli rol oynadığı sanılır; Porsenna, 509 ihtilâlinden sonra Roma'yı geri almağa ve Tarquinius Superbus'u tahta çıkarmağa uğraştı. Bölgesindeki şehirlerin ve köylerin (Poggio Renzo, Poggio Gaielle) yakınındaki mezarlar, Etruria'nın en iyi muhafaza edilmiş ve en ilgi çekici mezarlarıdır; bazıları resimlerle süslüdür. Bu resimler Etrüsklerin hayatı üzerine değerli belgelerdir.

Yeraltı mezarları buluntular bakımından zengindir, bu eşyanın büyük kısmı şehir müzelerindedir; *bucchero nero*'dan yapılma vazolar, insan başlı ve insan bedenine oldukça benzeyen şekilli eski kül kapları, tanrıça heykelleri, sfenksler, aslanlar, «pis kokulu taş»tan (kazındığı zaman iç bulandırıcı bir koku yayan mahallî tüf) süslü kabartmalar, oymalı sütunlar ve kavanozlar. Bu eserler etrüsk medeniyeti boyunca (özellikle cenazeyle ilgili heykelcilik alanında) chiusi sanatının orijinalliğini ve sürekliliğini gösterir. (L)

CHİVASSO, İtalya'da komün, Piemonte'de (Torino ili), Pô kıyısında; 24 200 nüf. Chivasso bir yol kavşağı olarak kısa süre önce gelişti. Termik santral. Metalürji. Sepicilik. (L)

CHİVİLCOY, Arjantin'de (Buenos Aires ili) şehir, Buenos Aires'in batısında; 23 400 nüf. Tarım merkezi. (L)

CHİVU STOİCA, romanyalı siyaset adamı (Smeeni 1908). 1931'de rumen Komünist partisi üyesi oldu. 1933'te yapılan Grivita grevlerinde önemli bir rol oynadı; bu yüzden on iki yıl kürek cezasına çarptırıldı. 1944'te serbest bırakıldı. Kurtuluş savaşına katıldı. 1945'te siyasî büro üyesi oldu, Romanya işçi konfederasyonu yönetimini eline aldı. 1946'da milletvekilliği, 1948'den 1952'ye kadar Sanayi ve Çalışma bakanlığı yaptı. 1950'de başbakan yardımcılığına getirildi, 1955'te başbakan oldu. Bu görevi 1961'e kadar sürdü. 1961'de Komünist partisi genel sekreteri, 1965'te Gheorghiu-Dej'in yerine Romanya Sosyalist cumhuriyeti devlet konseyi başkanı oldu. (L)

CHLADNİ (Ernst), alman fizikçisi (Wittenberg 1756-Breslau 1827). Aynı zamanda felsefe ve hukuk doktoru. Eserlerinin geliriyle yaşadı ve çok seyahat etti. Çubukların uzunlamasına titreşimlerini ve bükülme titreşimlerinin kanunlarını buldu; buradan hareket ederek katı cisimlerin titreşimlerini inceledi. 1800 Yılına doğru, üzerlerine ince kum serpilmiş çerçeve ve düğüm noktalarından yararlanarak deney yoluyle levhaların titreşimlerini inceledi. Org borularının verdiği seslere dayanarak, çeşitli gazlar içinde sesin yayılma hızını bulan ilk bilgin oldu. Müzikte uyuşum ile uyuşumsuzluğun sebeplerini açıkladı (1798), duyulabilen seslerin sınırlarını belirtti ve bazı müzik âletleri icat etti. Chladni göktaşlarının Güneş sistemiyle ilgisi bulunduğunu ilk iddia eden (1794) fizikçidir. (L)

CHLAENACEAE çoğl. i. Ebegümecigillere yakın çiçekli bitki familyası. Madagaskar ve Orta Afrika'da yetişen almaşık yapraklı ağaççıklar kapsar. (L)

CHLAENİUS i. Orta boylu, yassı vücutlu, madenî renkte veya sarı benekli, zehirli böcek. Su kıyılarında yaşar. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

CHLAMYDERA i. Kır benekli esmer tüylü ötücü kuş; pembe veya açık mor renkte kısa bir tepeliği bulunur. Yeni Gine ve Avustralya'da yaşar. Buna *beşik kuşu* da denir. *Ptilonorhynchidae* familyasından. (L)

CHLAMYDOBACTERİALES çoğl. i. Yosun bakteriler alt şubesinden bakteri takımı. (L)

CHLAMYDOMONADİDAE çoğl. i. Volvocales takımından birhücreli canlılar familyası. Hepsi suda yaşayan, serbest, yüzücü canlılardır. Uzunlukları 5-40 mikron arasında değişir. (L)

CHLAMYDOMONAS i. Klorofilli, kamçılı tekhücreli canlı varlık. Çürümekte olan organik maddelerin bol bulunduğu sularda yaşar. (*Chlamydomonas*'lar, zarları selülozdan olduğu ve içinde klorofilli iri boya cisimcikleri, pirenoidlerinde nişasta bulunduğu için artık bitki kabul edilmektedir. Çift kamçılıdır. Çok ilkel yeşil suyosunlarından *volvocales* arasında sayılır.)[L]

CHLAMYDOPHORUS i. Güney Amerika'da yaşayan çok ilgi çekici tatu. Sırtında, yalnız orta çizgisinden vücuda bağlı bir baga bulunur. (L)

CHLAMYS i. Kavkısı tarak yumuşakçanınkine benzeyen iki çenetli yumuşakça. (L)

CHLAPOWSKİ (Dezydery, baron), polonyalı general (Poznan 1788-ay.y. 1879). Poznanlı eski bir ailedendir. 1807'de Napolyon II'nin muhafız birliğine yazıldı, Napolyon kendisini emir subayı olarak yanına aldı ve ona baron unvanı verdi. 1813'e kadarki savaşlara katıldıktan sonra kendi vatanına çekildi. — ALFRED (Bonikowo 1874-Koscian 1940). Reichstag'da (1903-1909) ve Varşova diyetinde milletvekili (1922), tarım bakanı (1923) oldu; 1940'ta Gestapo tarafından öldürüldü. (L)

CHLEBOWSKİ (Bronislas), polonyalı edebiyat tarihçisi (Varşova 1846-ay.y. 1918). *1795'ten 1905'e Kadar Polonya Edebiyatı*, adlı bir eser yazdı (1923). [L]

CHLODWİG. Bk. CLOVIS.

CHLOPİCKİ (Jozef, baron), polonyalı general (Viazma 1771-Krakow 1854). Poniatowski'nin buyruğu altında fransız ordusunda ihtilâl ve imparatorluk çağı savaşlarına katıldı. Polonya ayaklanmasında diktatör oldu (5 aralık 1830), Rus ordusuyle açıktan açığa savaşa girmeyi kabul etmedi, altı hafta sonra görevinden ayrıldı, bununla birlikte Grochow savaşında (şubat 1831) başkumandanlık yaptı ve bu savaşta yaralandı. (Paris'teki Zafer anıtında adı KLOPİSKİ diye yazılıdır.) [L]

CHLORA i. (yun. *khloros*, yeşil'den). Gök yeşil bitki. Sapı ince, yaprakları dipten ikişer ikişer bitişik, çiçekleri sarıdır. Nemli kumsallarda yetişir. (*Chlora perfoliata*'ya sarı kantaron denir. Centiyangillerden.) [L]

CHLORANTHACEAE çoğl. i. Karabibergillere yakın bitkiler familyası. Örnek tipi *chloranthus* cinsidir. (Hindistan, Amerika ve Okyanusya'nın tropik bölgelerinde yetişir.) [L]

CHLORELLA i. Tatlı sularda yetişen yeşil suyosunu. Laboratuvarlarda fotosentez olayını incelemek için sık kullanılır. (Bazı hayvanların [yeşil hidra] dokuları arasında da bulunur. Bu hayvanla sürekli olarak ortak yaşar gibidir. Hayvan onlardan bir kısmını yumurtalarının içine alır. Besin elde etmek için büyük ölçüde üretilmekte ve iyi sonuç alınacağa benzemektedir.)

— ANSİKL. *Chlorella* önemli miktarda oksijen çıkarır ve çok hızlı büyür. C vitamini oranı limona eşit, protein oranı baklagillerin iki katıdır (üstündeki hava azotça zenginse bu miktar yüzde 88'e kadar çıkar). Bir fare 4 litrelik bir chlorella kültürünün yanına kapatılacak olsa, iki ay sonra kaptaki havada yüzde 63 oksijen, yüzde 0,13 karbondioksit bulunur; bu süre içinde suyosununun hacmi yüzde 12, farenin ağırlığı yüzde 10 artar. Chlorella'nın uzay gemilerinde yiyecek olarak kullanılmasına yegâne engel tatsız oluşudur, ama bunu gidermek kolaydır. (L)

CHLOROGONİUM i. Küre dilimi biçiminde birhücreli kamçılı hayvan. Az çok kirli durgun sularda yaşar. (Üretilmesi kolay olduğu için hücre ve fizyoloji incelemeleri bakımından çok elverişlidir.) [L]

CHLOROLEUCON i. Tropik Amerika'da yetişen küçük ağaç veya ağaççık. (*Chloroleucon vinhatico*'dan *vinhatico* adı verilen kereste elde edilir. Öteki chloroleucon cinslerinden elde edilen kereste de tıpkı buna benzer ve aynı adı taşır. [Baklagillerden.]) [L]

CHLOROMONADALES çoğl. i. Kamçılı birhücrelilerin küçük sınıfı. Bunlarda «çimen yeşili» renginde klorofil tanecikleri vardır. Gövdenin sırt tarafı belirli şekilde dışbükeydir. Üzerinde farklılaşmış dericik bulunmaz.(Bu sınıfın bir tek familyası vardır. O da on kadar türü olan dört cinse ayrılır.)

— ANSİKL. *Chloromonadales* asit ortamda, turbalı sularda yaşar. Ortamda alkali yönde meydana gelen her türlü tepkime, canlıyı saran katılaşmış plazmadan ibaret basit zarı yok eder, stoplazmanın ve kloroplastların dağılmasına yol açar. (L)

CHLOROPERLA i. Sarı veya yeşil renkte böcek. Kurtçuğu suda yaşar. (*Plecoptera* takımının *perlidae* familyasından.) [L]

CHLOROPHANUS i. Parlak bitki biti. Yeşil veya sarı renkte yemiş buğusunu andırır bir tabaka ile kaplıdır. (*Chlorophanus viridis* söğütte yaşar. Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

CHLOROPHORA i. Tropik bölgelerde yetişen, dut ağacına benzer ağaç. (Afrika'da yetişen *Chlorophora excelsa* ve *regia*'nın kerestesine *iroko* denir. Kabuk altı ince, ortası sarıdır. Marangozlukta, gemi yapımında da kullanılır. Bazı hallerde hint meşesi (tek ağacı) yerine kullanılabilen mükemmel bir kerestedir. Fransız Guyan'ında, *C. tinctoria*'dan elde edilen sarı kereste (*tatajuba*), *iroko*'ya benzer. [Dutgillerden.]) [L]

CHLOROPHYTUM i. Zambakgillerden demet köklü otsu bitkileri kapsayan bir cins. Avustralya, Tropik Afrika ve Güney Amerika'da yetişir. (Bu bitkinin pek çok türünden yalnız *Chlorophytum elatum* bahçelerde yetiştirilmektedir.) [L]

CHLOROPİDAE çoğl. i. Çift kanatlı kısa duyargalı böcek familyası. Bitkicil pek çok sinek türünü kapsar. *Chlorops* ile *oscine* de bu familyaya girer. Kurtçukları tahıllara zararlı olabilir. (L)

CHLOROPS i. Koyu kahverengi veya siyah karışımı sarı sinek. Gözleri parlak yeşil renktedir.

— ANSİKL. *Chiorops*'lar kurtçukken bitkilerin saplarında yaşar. Pek çok türü vardır. Bazıları tahıllara zarar verir. *Chlorops toeniopus* buğday ve arpa sapında şişkinliğe sebep olur, başak tutmayı önler. Çift kanatlıların *chloropidae* familyasından. (L)

CHLOROPSİS i. Ötücü kuş. Boyu oldukça ufak, tüyleri parlak ve kısmen parlak yeşil, gagası ince, uzun ve kıvrıktır. (Indo-Malezya'da yaşar. *Pycnonotdae* familyasından.) [L]

CHLOROSPLENİUM i. Ağacı yeşile boyayan, *peziza*'ya yakın mantar. (L)

CHLOROXYLON i. İndonezya adalarında yetişen ağaç. Bundan ince marangozlukta kullanılan parlak bir tahta elde edilir. (İlmî adı: *Chloroxylon Swietenia.* Tespihağacıgillerden.) [L]

CHLOTHAR I (esk. alm. *Lothar*) [497-Compiègne 561], frank kralı (511-561), Clovis'in küçük oğlu. 511'de krallığın bölünmesi sırasında payına başkenti Soissons olan kuzey bölgesi düştü. 523-526 Arasında kardeşleriyle birlikte Burgundlara karşı savaştı. Kardeşi Childebert'le anlaşarak, Clodomir öiünce, bu kralın oğullarını öldürttü. Kıyımdan yalnız Cloud* kurtuldu. 530'da Thüringen seferinde kardeşi Thierry'ye yardım etti. 532'de Childebert'le birlikte Burgonya'yı aldı. Bölgeyi aralarında paylaştılar. Childebert 558'de ölünce, Chlothar frank krallığının tek hâkimi oldu. Oğlu Chramne'ın isyanını şiddetle bastırdı, onu karısı ve çocukları ile birlikte yaktırdı.

Foto. Jeanne, Lane (Rapho) [*LAROUSSE*]

ölümünde, krallığı dört oğlu Charibert, Guntram, Sigebert ve Chilperich arasında bölüşüldü. (L)

CHLOTHAR II [584-629], frank kralı (584-629), Chilpérich I ile Fredegunde'nin oğlu. 4 Aylıkken, amcası Burgonya kralı Guntram'ın himayesi ve annesinin vasiliği altında babasının yerine geçti. Guntram 592'de ölünce, Fredegunde Paris'e hâkim oldu ve Latofao'da Austrasia'lıları yendi. Fredegunde ölünce Austrasia'lılar intikamlarını aldılar, Dormelles (600) ve Etampes (604) zaferleriyle kralı ağır şartlar taşıyan Compiègne barışını imzalamak zorunda bıraktılar. Thierry II'nin ölümünden (613) sonra Austrasia'nın önde gelen kişileri ihanete başladı, kraliçeleri Brunhilde'yi Chlothar'a teslim etti. Brunhilde'nin öldürülmesinden sonra Chlothar frank krallığının tek hâkimi oldu, fakat 614 fermanı ile soylulara büyük tavizler vermek zorunda kaldı. Saray yöneticiliği görevinin veraset yolu ile geçmesini kabul etti. Oğlu Dagobert'i Austrasia kralı ilân etti. (L)

CHLOTHAR III (öl. 673), Neustria kralı (657-673) Clovis II ve Bathilda'nın büyük oğlu. Önce annesinin koruyuculuğu altında saltanat sürdü, sonra saray nazırı Ebroïn'in baskısı altına girdi. (L)

CHLOTHAR IV (öl. 719), Neustria kralı (718-720), kendisini Chilpérich II'nin karşısına çıkaran Charles Martel tarafından 718'de tahta geçirildi. (L)

CHOAY (Pierre François Eugène), fransız eczacısı (Alland'Huy, Ardennes 1861-Paris 1940). Birçok organik kimya ve biyokimya, botanik (1888'de eczacılık doktora tezi) ve farmakoloji çalışmaları yaptı, çalışmalarını hayvan salgı bezleri üstüne yöneltti. Deney alanından, sanayi alanına geçmesini bildi: Fransa'da, opoterapik madde sanayiini kurdu. (L)

CHOCANO (José SANTOS), perulu şair (Lima 1875-öldürülmesi: Santiago, Şili 1934). Sosyalist ve devrimci görüşlerini *Iras Santas* (Kutsal Öfkeler) [1894] adlı eserinde açıkladı. Bu yüzden yirmi yıl hapse mahkûm edildi ve sürüldü. Ülkesinin el değmemiş ormanlarını ve Andların manzaralarını anlattı. Güney Amerika'nın en büyük tabiat şairi oldu. Epik ve romantik nitelikleriyle Whitman'ın rakibi ve Victor Hugo'nun çömezidir. Üstünlüğü, ilhamının kaynakları ve eserlerinin konusu bakımından tam bir amerikalı ispanyol olmasıdır. Başlıca eserleri: *la Epopeya del Morro* (Tepelerin Destanı) [1889], *Alma Amerika* (1906), *Fiat Lux* (Işık Olsun) [1908]. Ayacucho savaşının yüzüncü yıldönümü için yazdığı: *Epopeya de los Libertadores* (Hürriyetçilerin Destanı) [1924]. (L)

CHOCO, Kolombiya'da bölge, Büyük okyanus kıyısında, Batı Cordillera'nın bir bölümünü içine alır. Nüfusu az, çok sıcak ve yağışlı bir bölgedir; sık ormanlar girilmesi güç cengeller halini almıştır. —*Choco ili Atrato* (güneyden kuzeye akar) ve San Juan (kuzeydoğudan güneybatıya doğru akar) nehirlerinin vâdilerinden meydana gelir; Panama kanalının ileride dolmasını önlemek için bu iki nehir arasında bir kanal (*Choco kanalı* [Kolombiya kanalı da denir]) yapılması tasarlandı. En son tasarı, deniz seviyesinden 30 m yüksekte iki büyük göl yapılmasını öngörmektedir; bu göllerin her biri alavere havuzları ve hidroelektrik düzenlemeleriyle donatılacaktır; San Juan'daki hidroelektrik tesisin gücü 800 MW'ye, Atrato'dakiyse 1 500 MW'ye ulaşabilecektir. Bu göller aynı zamanda bölgenin tarım ve turizm alanında gelişmesini de kolaylaştıracaktır. Altın madenleri ve büyük platin işletmeleri. — *Choco idare bölgesi;* 200 200 nüf. İdare merkezi. *Quibdo.* (L)

CHOCON, Arjantin'de yer, rio Limay'ın yukarısında, Neuquen'in yukarı kesiminde. Chocon ırmağı üzerinde 80 km uzunluğunda ve 17 milyar m³'lük bir göl meydana getirecek büyük bir baraj yapılması tasarlanmıştır. Bu baraj Arjantin'in elektrik enerjisi üretimini bir kat artıracak ve 100 000 hektarlık toprağın sulanmasını sağlayacaktır. Tasarıda barajdan başka 45 milyar m³'lük tabiî bir çanaktan faydalanılarak rio Neuquen'de kurulacak tesisler de yer alıyor. Elde edilecek enerji 1 000 km uzunluğunda 500 000 V gerilimli bir çift hatla Buenos Aires'e götürülecektir. Rio Lamay ve Neuquen'in meydana getirdiği rio Negro vâdisinde önemli alanların sulanması da bu sayede sağlanmış olacak. (L)

CHOCTOW'LAR veya **CHOCTAW'LAR,** Kuzey Amerika'da kızılderili halk, eskiden Mississippi ile Tombigbee nehirleri arasında yaşarlardı. Bugün amerikalılaşmışlardır. (L)

CHODKIEWICZ (Jan Karol), polonyalı general (Wilno 1560-Hotin 1621). 1600 Yılında Türklere karşı yapılan savaşa Jan Zamoyski kumandasında albay olarak katıldı. Litvanya büyük hetmanı oldu. 1605'te, İsveçlilere karşı yapılan Kirchholm savaşını kazandı. 1621'de Hotin'de Osmanlılarla çarpıştı. Her iki taraf da bu savaşta kesin bir sonuç elde edemeyerek antlaşma yaptılar. (LM)

CHODOWIECKI (Daniel), polonyalı ressam ve gravürcü (Gdansk 1726-Berlin 1801). *Berlin Akademi Almanağı* için İsa'nın hayatını canlandıran bir dizi resim yaptı ve zamanının en çok aranan sanatçılarından biri oldu. *«Calas'ın Ailesinden Ayrılışı»* adlı gravürü ünlüdür (1767). Ariosto, Cervantes, Lesage, Richardson, Lavater, Klopstock, Gessner, Lessing'in kitaplarını resimledi, Watteau'dan etkilenerek bazı tablolar da yaptı. (L)

CHODZKO (Aleksander), polonyalı bilgin (Krzywicze 1804-Noisy-le-Sec, Paris yakınları 1891). Jan Borejko Chodzko'nun oğlu. Rus konsolosu olarak İran'da bulundu, sonra Fransa'ya yerleşti. Collège de France'ta islav dili ve edebiyatı profesörü oldu. *Grammaire Persane* (Fars Dilbilgisi) [1852], *Chants Populaires Slaves* (İslav Halk Türküleri) [1865] adlı eserleri yayımladı. (L)

CHODZKO (Leonard), polonyalı tarihçi (Oborek 1800-Poitiers 1871). Polonya'nın büyük ailelerinden birine mensuptu. Genç yaşta Paris'e giderek liberal harekete karıştı, Paris'te kütüphane müdürü oldu. Lehistan'la komşularının tarihi üstüne eserler yazdı. *La Pologne Historique, Littéraire, Monumentale et Pittoresque* (Polonya'nın Tarihi, Edebiyatı, Anıtları ve Manzaraları) [1834-1847] adlı eseri tanınmıştır. Kısa bir Türkiye tarihi de vardır. (LM)

CHOEROPOTAMUS i. (yun. *khoiros,* domuz ve *ptamos,* ırmak). Domuz cinsinden memeli hayvan fosili. Kemiklerine alçıtaşı içinde rastlanır. (L)

CHOFFAT (Paul), isviçreli jeolog (Porrentruy 1849-Lizbon 1919). Portekiz Jeoloji dairesi müdürü oldu; ülkesinin ve sömürgelerinin jeolojisi ile paleontolojisini tanıttı. (L)

CHOISEUL, Büyük Britanya'ya bağlı Solomon takımadalarının en kuzeydeki adalarından biri. 5 850 km². 5 000 nüf. Hindistan cevizi içi. (L)

CHOISEUL (César, — dükü), **Plessis-Praslin kontu,** fransız mareşali (Paris 1598-ay. y. 1675). 1635'te tümgeneralliğe yükseldi ve 1645'te mareşal oldu. Fronde isyanı sırasında Turenne'i ve 1650'de İspanyolları Rethel'de yenilgiye uğrattı, 1676'da yayımlanan *Mémoires*'ının (Hatıralar) Segrais tarafından yazıldığı bilinir. (L)

CHOISEUL (Claude, — kontu). **Francières** markisi, fransız mareşali (Langres 1632-Paris 1711). 1649-1651'de gönüllü asker, 1653'te albay oldu. Sankt-Gotthard'da bir alaya kumanda etti (1664). 1669'da tümgeneral olarak Türklere karşı Kandiye savunmasına katıldı. Seneffe savaşında kendini gösterdi (1674), 1693'te mareşal oldu. Ölümünde fransız mareşallerinin en kıdemlisiydi. (L)

CHOISEUL (Etienne François, — dükü), fransız devlet adamı (1719-Paris 1785). **Stainville kontu** adı ile askerî hayata girdi, sonra Roma büyükelçisi oldu. Viyana büyükelçiliğine tayin edildi, dük (1757), dışişleri bakan yardımcısı oldu. Üçüncü Versailles antlaşmasıyle (1758) Fransa'nın Avusturya'ya karşı bağlılığını pekiştirdi. 1761'de Aile paktını imzaladı; Harbiye (1761-1770) ve Bahriye bakanlıklarını (1761-1766) üzerine aldı, dışişlerini yeğeni Praslin'e bıraktı. 1766'da tekrar dışişlerine geçti, Harbiye bakanlığını bırakmadı, Bahriye bakanlığını Praslin'e verdi. Gerçekte, 1758'den Louis XV'in kendisini Chanteloup'daki arazisine sürdüğü 1770'e kadar Fransa'nın siyasetini bir başbakan yetkisiyle yönetti. Paris antlaşması sonunda İngiltere'ye karşı öç alma hazırlıklarına başladı. Bahriyeyi yeniden düzenledi; orduda reformlara girişti. Lorraine (1766) ve Korsika (1768) Fransa'ya onun bakanlığı zamanında bağlandı. 1790'da yayımlanan *Hatıralar*'ı (2 cilt) Soulavie tarafından yazılmıştır. (L)

CHOISEUL-GOUFFIER (Marie Gabriel Florent Auguste, — kontu), fransız diplomatı ve arkeologu (Paris 1752-Aix-la-Chapelle [Aacher] 1817). Marie de Gouffier ile evlendikten sonra bu adı aldı (1771). 1776'da Yunanistan'a bir gezi yaptı ve *Voyage Pittoresque de la Grèce*'i (Yunanistan'dan Görüntüler) yayımladı (1782-1784). Académie Française'e seçildi (1784) ve aynı yıl 1792'ye kadar kalacağı İstanbul büyükelçiliğine atandı. On yıl boyunca Fransa dışında yaşadı, yurduna 1802'de döndü. (L)

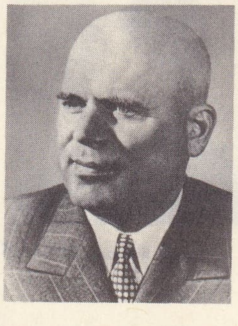

CHIVU STOICA

CHOISY (Auguste), fransız mühendisi ve arkeologu (Vitry-le-François 1841-ay.y. 1909). Köprüler ve yollar okulunda mimarlık öğretmenliği yaptı. Mimarlık üstüne çeşitli eserler yazdı: *«l'Art de Bâtir Chez les Romains»* (Romalılarda Yapı Sanatı) [1873], *«L'Art de Bâtir Chez les Byzantins»* (Bizanslılarda Yapı Sanatı) [1883], *«Etudes Géographiques sur l'Architecture Grecque»* (Yunan Mimarlığı Üstüne Coğrafî İncelemeler) [1884], *L'Art de Bâtir Chez les Egyptiens»* (Mısırlılarda Yapı Sanatı) [1903], *Vitruvius* (1909) ve özellikle figürlerin aksonometrik projeksiyonla gösterildiği önemli bir *Histoire de l'Architecture* (Mimarlık Tarihi) [1899] yayımladı. (L)

CHOISY-LE-ROI, Fransa'da Val de Marne idare bölgesinde kanton idare merkezi, Paris'in güney banliyösünde, Sen kıyısında; 41 269 nüf. Sanayi merkezi. (L)

CHOLET, Fransa'da Maine-et-Loire idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Mauge'larda, Moine kıyısında; 43 281 nüf. Tarım pazarı ve faal sanayi merkezi: metalürji; besin sanayii; radyo fabrikaları. (L)

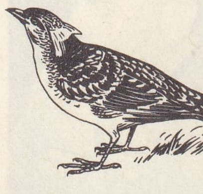

chlamydera

CHOLEVA i. Çevik, uzun, küçük böcek. Yıkıntılarda, memeli hayvanların ininde, mağaralarda yaşar. Kınkanatlıların *catopidae* familyasından. (L)

CHOLLEY (André), fransız coğrafyacısı (Jasney, Haute-Saône 1886). Coğrafya enstitüsünün müdürü. 1930'da *Atlas Photographique du Rhône* (Rhône'un Fotoğraflı Atlası) adlı önemli eserini yayımladı. Aşınma yüzeyleri ve Paris havzası jeomorfolojisi üzerine yaptığı araştırmalar bu konuda başlıca kaynak sayılır. *Guide de l'Étudiant en Géographie* (Öğrencinin Coğrafya Rehberi) [1942] adlı eseri de aynı niteliktedir. (L)

CHOLOEPUS i. (yun. *kholos,* topal ve *pous podos,* ayak). Ön ayakları iki parmaklı, kuyruksuz tembelhayvanın ilmî adı.
— ANSİKL. *Choloepus*'lar Güney Amerika ormanlarında yaşar. İki türü vardır: İkiparmaklı unau *(Choloepus didactylus)* Brezilya'da; Hoffmann unau'su *(C. Hoffmanni)* Ekvator'dan Kosta Rika'ya kadar yaygındır. Dişsiz memeli hayvanların tembelhayvangiller familyasından. (L)

CHOLTITZ (Dietrich VON), alman generali (Schloss Wiese, Silezya 1894-Baden Baden 1966). Saksonya ordusunda yetişti, 1939'da Polonya ve 1940'ta Fransa savaşlarına katıldı, sonra Stalingrad önünde (1941), İtalya'da (1943) ve Normandiya'da (1944) kolordu komutanlığı yaptı. 9 Ağustos 1944'te Paris'teki alman kuvvetleri kumandanlığına getirildi. Hitler'in, fransız başkentini tahrip etmesi için verdiği emri geciktirdikten sonra 25 ağustos'ta Leclerc kumandasındaki fransız kıtalarına teslim oldu. 1964'te *Askerler İçinde Bir Asker* adlı eserini yazdı. (L)

CHOLULA veya **CHOLULA DE RIVADAVIA,** Meksika'da (Puebla eyaleti) şehir, Puebla'nın batısında; 11 600 nüf. Şehirde yüz kadar kilise vardır. Ticaret merkezi. Damıtma evleri. Toltek'lerin, sonra da XVI. yy. başında Aztek'lerin oturduğu eski şehir. Büyük piramidiyle ünlüdür; bu piramit 67 m yüksekliğindeydi, bugün ancak kalıntıları ve fresklerle kaplı birkaç yüzeyi kalmıştır. (L)

CHOLUTECA, Güney Honduras'da şehir, idare bölgesi merkezi, *rio Choluteca* kıyısında; 23 100 nüf. Tarım merkezi. — *Choluteca idare bölgesi,* 201 600 nüf. (L)

Foto. *Camera-Press* (*LAROUSSE*)

José Santos CHOCANO

von CHOLTİTZ

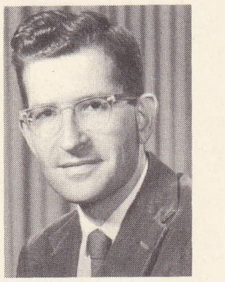

CHOMSKY

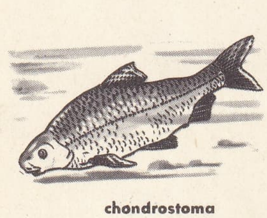

chondrostoma

CHOMSKY (Noam), amerikalı dilbilimci (Philadelphia 1928). Pennsylvania üniversitesinde Z. Harris'in derslerini izledi ve üniversiteyi bitirdi; Harvard üniversitesinde ihtisas yaptı, Roman Jakobson ile tanıştı. 1955'ten beri Massachusetts Teknoloji enstitüsünde profesör. İlk kitabı *Syntactic Structures* (Sözdizimi Yapıları) [1957], çağdaş yapısal dilbilim tarihini altüst etti. Chomsky bu kitabıyla, yürürlükteki dilbilim nazariyelerinin yetersizliğini gösterdi ve dil çözümlemesinin bazı temel ilkelerini (msl. gramerin biçimsel niteliği veya «buluş metotlarını» mekanikleştirmenin imkânsızlığı) ortaya koydu. Ayrıca, bu kitapta dilbilim bakımından yeni bir tasvir örneği (dönüşüm örneği) ileri sürdü; bu örnek, klasik yapısalcılığın anlatmayı beceremediği bazı ilişkileri ve dilin dinamikliğini açıklama imkânını verir. Bundan sonraki kitabında *(Current Issues in Linguistic Theory* [Dilbilim Nazariyesinde Yeni Akımlar], 1964) Chomsky, dönüşüm örneğini «sınıflandırıcı» diye adlandırdığı klasik yapısalcıların örneğine karşı çıkarır. Bu arada özellikle ingilizcenin sözdizimiyle ilgili birçok incelemesi, üretici grameri kesinleştirmesini ve açıklamasını sağlar. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax* (Sözdizimi Nazariyesinin Görünümleri) [1965] adlı eserinde sözdiziminin fonoloji ve semantikle olan ilişkileri konusundaki anlayışını değiştirdi ve geliştirdi; böylece üretici gramere yeni ufuklar (özellikle dil öğrenimi, sözün telaffuz ve algılanma süresi, nazariyenin açıklayıcı gücü konusunda) açtı. Aynı zamanda, kendi görüşlerinin dayandığı bir geleneğin varlığına da dikkati çekti: Port-Royal grameri ve Wilhelm von Humboldt'un çalışmaları. *Cartesian Linguistics* (Descartes'çı Dilbilim) [1966] adlı eseri bütünüyle XVII., XVIII. ve XIX. yy.ların dilbilim nazariyelerine ve bunların üretici gramer ile olan ilişkilerinin incelenmesine ayrılmıştır. (L)

CHOMUTOV, Çekoslovakya'da (Kuzey-Bohemya bölgesi) şehir, Kruşne Hory'nin önündeki linyit havzasında; 38 500 nüf. Linyit işletmeleri. Kimya sanayii. Çelik fabrikaları. Demiryolu atelyeleri ve çeşitli sanayi. (L)

CHONDRACANTHUS i. Kopepod'lardan oval biçimde kabuklu hayvan. Yaldızlı pisi balığı, dil balığı v.b. gibi çeşitli deniz balıklarının solungaçlarında, hattâ ağzında yaşar. (*Chondracanthus*'larda erkek dişi ayrılığı çok belirlidir. Dişisi büyük ve gövdesi bölütsüzdür; yan taraflarda parmak gibi çıkıntılar bulunur; bu yüzden çok acayip bir şekli vardır. Erkeği çok küçük ve göğüs kısmı bölütlüdür.) [L]

CHONDROSTOMA i. Kemikli balık. Ağzı başının biraz altına doğru, dudakları sert ve boynuzsudur. (Sazangillerden.)

— ANSİKL. *Chonrdostoma*'lar Orta Avrupa tatlı sularında yaşar. *Chondrostoma nanus* türü XIX. yy.da, Ren kanalları yoluyle Almanya'dan Fransa'ya geçmiştir. Bugün Meuse, Seine, Loire ve Rhône nehirlerinde bulunur. Büyük akarsuları ve kanalları sever. Uzunluğu 20-40 sm'dir. Eti pek makbul değildir. *C. toxostoma* Rhône havzasında bulunur. Ötekinden daha küçüktür. Boyu 15-25 sm'dir. (L)

CHONDRUS i. Kırmızı suyosunu. *Chondrus crispus* türü bazen pelte yapımında kullanılır.

— Malacoloji. *Buliminus*'a yakın, karındanbacaklı akciğerli yumuşakça. Kavkısının ağzı testere dişlidir. (Chondruslar kara hayvanıdır. Güney Avrupa'da ve Akdeniz çevresinde yaşar. *Enidae* familyasından.) [L]

CHONOS adaları, Güney Şili'de takımadalar, kıtadan Moraleda kanalıyle ayrılan 1 000'den çok ada veya adacıktan meydana gelir. Adaların nüfusu yok denecek kadar azdır. (L)

CHONOTRİCHES çoğl. i. Tümkirpikli birhücreliler takımı. Bunlar sapçıkla kabukluların üzerine tutunarak yaşar. Ama konağına asalak değildir. (Başlıca türleri: *chilodochma* ve *spirochma*.) [L]

CHONTALES, Orta Nikaragua'da idare bölgesi, Nikaragua gölü kenarında; 75 500 nüf. İdare merkezi, *Juigalpa*. (L)

CHOPART (François), fransız cerrahı (Paris 1743-ay.y. 1795). Ayak bileği eklemini kesip ayırmak için kullanılan bir usule adı verildi. Başlıca eserleri: Desault ile birlikte *Traité des Maladies Chirurgicales* (Cerrahî Hastalıklar) [1789] ve *Traité des Maladies des Voies Urinaires* (Sidik Yolları Hastalıkları) [1791]. (L)

Chopart eklemi, ayak bileğinin orta eklemi. Burası gerçekte iki eklemdir: dışta topuk kemiği-küpsü kemik eklemi, içte aşık kemiği-kayıksı kemik eklemi. Bu iki eklem, *Chopart bağı* veya *Y bağı* denilen ortak bir eklem bağıyle birbirine bağlıdır. (L)

CHOPİN (Fryderic Francizsek), polonyalı besteci (Zelazowa-Wola 1810-Paris 1849). Babası Nicolas Chopin, Varşova'da yerleşmiş bir fransız öğretmenidir. Chopin bir harika çocuktu, sekiz yaşındayken eserleri yayımlandı, ilk konserini dokuz yaşında verdi. On dokuz yaşında Polonya'nın bir numaralı piyano virtüozu oldu. 1 Kasım 1830'da, dış ülkelerde «eğitim gezisi» yapmak amacıyle Polonya'dan ayrıldı, aralık 1831'de Paris'e yerleşti. Orada, kendisinden ders almak için yarışan soylu çevrelere girmek imkânını buldu.

Kısa süren iki aşk macerasından sonra, Liszt'in aracılığıyle George Sand'ı tanıdı (1837). İlişkileri on yıl sürdü. Ölümüne yol açan akciğer veremine o zamanlar tutulmuştu. 1838 Kışını Sand ile birlikte, Malorca adasındaki Valdemosa manastırında geçirdi. Prelüdlerinin çoğunu orada besteledi. Paris'e döndü, yazlarını İndre bölgesindeki Nohant'da, Sand'ın konuğu olarak geçirdi. Aristokrat Chopin ile devrimci Sand arasında anlaşmazlık çıktı. Düzenli bir çalışma ile eser veren Chopin'in verimliliği 1846'da azaldı. Hastalığı ağırlaştı. İngiltere'ye yaptığı bir yolculuktan sonra, ocak 1849'da Paris'e döndü. Bestelemeyi, ders vermeyi bıraktı, aynı yılın ekim ayında öldü.

Chopin'in orkestra eserleri yok denecek kadar azdır: iki piyano konçertosu, bir konser allegrosu ve bir «krakowiak». Oda müziği türünde de çok verimli olduğu söylenemez; keman ve çello için polonez (1829), piyano, keman ve çello için üçlü (1833), piyano ve çello için *Konçertant ikili*, ölümünden sonra yayımlanan on yedi şarkı. Chopin devamlı olarak piyano alanında eser verdi. Piyano eserleri, tarih sırasına göre on dört gruba ayrılır. Sayıları 14'ü bulan *polonezler*, bestecinin kişiliğini tam olarak yansıtır: vatansever, âşık, şair, virtüoz. *Mazurka*'ları 51 tanedir. Dört *çeşitlemeler* dizisi, virtüozca çalışmalardır. Beş *rondo* arasında yer alan *krakowiak* orkestra eşliğinde çalınır. Yirmi *noktürn*'ünde Chopin içli ve hüzünlüdür, ama marazî değildir. İki *konçerto* gençlik eserleridir. İrticalen çalmağa yatkın olan Chopin, kalıplaşmış *sonat* biçiminde rahat değildir; yine de bu türde üç eser vermiştir: bunlardan biri, içinde ünlü *marş* bulunduğu için *Cenaze sonatı* diye adlandırılır. *Etüd'ler* üç defterde toplanmıştır (1829, 1836, 1840). On dört *vals*, taşıdıkları mahallî özelliklerle Viyana valslerinden ayrılır. Dört *balad*'ın romantik bir havası vardır. Dört *impromptu* arasında, op. 66 *Fantaisie-impromptu* son derece yaygındır. Dört *scherzo*, *baladlar* gibi şiirli bestelerdir. Yirmi altı *prelüd* şiir doludur. Chopin bu eserlerde dinleyiciye içini döker. Diğer eserleri: *Bolero*, *Trantella*, *fa minör Fantezi* ve iki şaheser: *Bersöz* (1845) ve *Barkarol* (1846).

Piyano çalışıyle büyük başarı kazanan Chopin'in virtüoz ve yaratıcı kişilikleri birbirinden ayrı değildir: solocu olarak da üslûbu hiç bir zaman kadınsı değildi, pırıltılı ve yumuşak çalışının ardında erkeksi bir ses varlığını daima duyurur, bazen de kendini şiddetle açığa vururdu. Bu üslûp, saf bir sadelikle seçkinliğin şaşırtıcı bir karışımıdır. Sadelik, söyleyiş tarzında ve yumuşak melodilerin saflığındadır, sanatçı tumturaklı deyişlerden şiddetle kaçınır. Melodi çizgisinde sürekli olarak, bol sayıda süslemeler yer alır. Bunlar rastgele eklenmiş aşırılıklar sayılamaz: süslemeler çıkartılırsa melodi çizgisi de değişir. Süsleme gibi, armoni de melodiyle birlikte bir bütün yaratır: sadece armoni olarak kullanılmaz, melodinin de tamlayıcısıdır. Beklenmedik modülasyonlar, ilerisini sezdiren ufuklar açar. Bazı alışılmamış kullanışlar yoluyle Chopin, Wagner'i ve özellikle çağdaş armoniyi müjdeler (Fauré, Debussy ve Ravel).

Bu öncü nitelik sağlam klasik temellere dayanır. Bunların başında Bach gelir. Chopin her konserinden önce Bach'ın bir eserini çalardı. Sanatçının örnek saydığı besteci ise Mozart'tır. Ona göre Beethoven fazla sert ve «atletik», Schubert bazen «bayağı»dır. Chopin melodrama ve aşırı coşkunluğa düşmandı, Meyerbeer'den nefret eder, Berlioz'un sanat uygulamasını doğru bulmazdı. Schumann'dan hiç söz etmedi. Müzik anlayışıyle edebiyat anlayışının kaynaşmasına şiddetle karşı çıkmasının bunda etkili olduğu söylenebilir. Edebî görüşlerin müzik alanını kaplamasından kaçınmakla birlikte, çok bilgili ve her sanatla ilgili bir insandı. Böylece yaratıcı, sanatçı ve insan olarak, çağında eşsiz bir rol oynadı: kökü demokraside yatan romantik anlayışa aristokrat bir hava kattı.

— İkonogr. Delacroix 1838'de portresini (Louvre), David d'Angers de madalyasını yaptı (Angers müzesi). [L]

CHOPİNE [*şopin*] i. (Hollanda dilinde *schopen*'den). Metrol. Fransa'da eskiden sıvılar için kullanılan hacim ölçüsü. (Bölgelere göre miktarı değişirdi. Paris'te kullanılan çeşidi 0.466 litrelikti). [L]

CHOPPER i. («kesici» anlamında ing. k.). Elektron. Acıcı veya otomatik değiştirici olarak çalışan devre. Bu devrenin görevi zayıf bir doğru gerilimi, dalgalı gerilime çevirmektir. Böylece zayıf gerilim kolayca yükseltilebilir. (Başlangıçta, Chopper bir açıcı veya mekanik bir değiştiriciden meydana gelirdi ve yükseltilmesi istenilen doğru akımı devirli olarak kesip, dalgalı akım haline çevirirdi. Transistörleri sayesinde, az gürültü yapan statik Chopper yapmak mümkündür.) [L]

CHORAULA i. (lat. k., belki yun. *khoraules*, bir korolu dansa eşlik eden flütçü). Ortaçağdan kalma, bütün Avrupa ülkelerinde yapılan dans. Oyuncular birbirini parmaklarından, ellerinden veya omuzlarından tutarak bir halka meydana getirirler. En baştaki oyuncu tempo tutar ve yönü belirler (hora, farandole, carmagnole v.b.). Kadın erkek birlikte dans ederler. || *Teşm. yol.* XIII. yy.da, kibar çevrelerin, yarı şarkılı, yarı mimikli eğlencesi.

— Mim. Bir kilisede, koronun alçak yan sahınları tarafından meydana getirilen değirmi gezinti yeri (promenade). [L]

CHORDA i. Denizde yetişen esmer suyosunu. 3-4 m uzunluğunda iplikler halindedir. Kurutularak ip yapımında kullanılabilir. (L)

CHORDARİALES çoğl. i. Esmer suyosunları takımı. İpliksi bir görünüşü ve yapısı vardır. *Chorda* cinsi bu takımın örnek bitkisidir. (L)

CHORDATA. Bk. KORDALILAR.

Choreartium, Léonide Massine'in balesi. Müzik Brahms'ın (4'üncü Senfoni), koreografi L. Massine'in, dekor ve kostümler Tereşkoviç ile E. Lourie'nindir. Sahneye ilk defa, Londra'daki Alhambra tiyatrosunda, Monte-Carlo rus bale topluluğu tarafından konuldu (1933). Bu eser soyut, libretto'suz, konusuz ve program analizi olmayan ilk denemelerdendir. (L)

CHORİN, Almanya'da (Doğu Almanya, Frankfurt-an-der-Oder idare bölümü) şehir. Eberswalde'nin kuzeydoğusunda. Manastır kalıntıları. Tuğla kilise (XIV. yy.). [L]

CHORİOPTES i. At, sığır, köpek ve kedide asalak yaşayan ve uyuza sebep olan uyuzböceği. (Uyuzböceğigillerden.) [L]

CHORİZEMA i. Baklagillerden bitki cinsi. Avustralya'da yetişir. Sorguçlu çiçeklerinin güzelliğinden dolayı birçok türleri soğuk limonluklarda yetiştirilir. (L)

CHORİZO [çorizo] i. Çok biberli ispanyol sosisi. (L)

CHORLEY, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Pennine'lerin kenarında; 31 300 nüf. Metalürji. Demiryolu rayları. Dokuma (Pamuk, suni ipek) sanayii. (L)

CHORON (Alexandre), fransız müzik bilgini (Caen 1771-Paris 1834). Yayımlarına, Palestrina, Josquin Des Prés v.b.nin eser-

Foto. X, U.S.İ.S., M.İ.T. (LAROUSSE)

leriyle başladı. Sonradan, *Principes de Composition des Ecoles d'İtalie*'yi (İtalyan Okullarının Besteleme İlkeleri) [1808] ve Fayolle ile birlikte *Dictionnaire des Musiciens*'i (Müzikçiler Sözlüğü) [1810] yayımladı. (L)

CHOROTEGA'LAR. Bk. ÇOROTEGA'LAR.

CHOROTYPUS i. İlgi çekici görünüşlü hint çekirgesi. Göğsünün ön kısmında değirmi bir çıkıntı bulunur. (Düz kanatlıların *acridae* familyasından.) [L]

CHORTOPHİLA i. (yun. *khortos*, ot ve *philein*, sevmek). Çiçeklerde yaşayan büyük kanatlı küçük sinek. Kurtçuğu *(Chortophila radicum*'da olduğu gibi gelişmesini bitkisel dokularda tamamlar, turp ve lahanaya zarar verir. (Kısa duyargalı çift kanatlıların *muscidae* familyasından.) [L]

CHORZOW, esk. **Krolewska-Huta,** alm. **Königshütte,** Polonya'da şehir, yukarı Silezya'da Katowice voyvodalığı); 154 600 nüf. Madencilik (kömür) merkezi. Ağır metalürji. (L)

CHOTUSİCE, alm. **Chotusitz,** Çekoslovakya'da köy, Doğu Bohemya'da, Caslav'ın kuzeyinde; 1 050 nüf. Prusya kralı Friedrich II'nin Avusturyalıları 17 mayıs 1742'de burada yenmesi üzerine Maria Theresa bütün Silezya'yı Prusya'ya bıraktı. (L)

Chouans (İsyancılar), H. de Balzac'ın romanı (1829). Önce *le Dernier des Chouans* (İsyancıların Sonuncusu) [1828] adı altında yayımlandı. Daha sonra onu *les Scénes de la Vie Militaire* (Askerî Hayat Sahneleri) adlı esere ekledi. Konu 1799'da Bretagne'da geçer. Romanın kadın kahramanı Mlle de Verneuil cumhuriyetçiler tarafından genç bir isyancı şefi aleyhine casusluk etmek ile görevlendirilir. Ama ona âşık olur ve onu kurtarmak için kendini feda eder. Walter Scott'u taklit ederek yazdığı bu roman Balzac'ın kendi adıyle çıkardığı ilk ve oldukça güçlü bir eserdir. (L)

CHOUET (Jean Robert), isviçreli protestan filozof (Cenevre 1642-ay.y. 1731). Saumur ve Cenevre'de felsefe profesörlüğü yaptı ve Descartes felsefesini yaydı. Çömezleri arasına Bayle de katıldı. Latince yazılmış bir *Mantık*'ı (1672) ve fizik üzerine tezleri vardır. (L)

CHOWBENT. Bk. ATHERTON.

CHOUMARA (François), fransız istihkâm subayı (Nonancourt 1787-Paris 1870). Tahkimat alanında yenilikler yaptı. Özellikle savunma duvarları ve ön siperler yapımında uyguladığı usul *Choumara sistemi* adını taşır. (L)

CHRESTİEN (Florent), fransız yazarı (Orléans 1541-Vendôme 1596). Henri Estienne'in öğrencisi. Şiirleri ve tercümeleri vardır. Henri IV'e prensliği zamanında mürebbi oldu. *Satire Menippée*'nin (Menippos Yergisi) yazılmasına katıldı. (L)

CHRÉTİEN (*Henri* Jacques), fransız fizik bilgini (Paris 1879-Washington 1956). Öğrenimini Yüksek Elektrik okulunda yaptı. Çalışmalarının büyük bir bölümünü özellikle optik ve optiğin astronomideki uygulamaları üzerinde topladı. Meudon (1901), Nice (1906) rasathanelerinde astronom olarak bulundu, Paris Optik enstitüsünde profesörlük yaptı. Katadiyoptr'ları, sinemaskopta kullanılan ve «hypergonar» denilen anamorfoz objektifi buldu (1925). Bu objektif, görüntüyü genişleten veya «genişleten» aynalar gibi biçim değiştirici silindirik merceklerden oluşan bir sistemdir. Hypergonar, bir kameranın önüne yerleştirilince, görüntüler filme sıkışmış olarak geçer; buna karşılık, oynatıcının hipergonarından geçerken sıkışık görüntüler ve özel bir perde üzerinde daha büyümüş olarak tabiî şekillerini alır. 1928'de Claude Autant-Lara (Jack London'un «*Ateş Yakmak*» hikâyesine dayanarak) *Construire un Feu* adlı filmini bu objektifi kullanarak çevirdi. Profesör Chrétien'in formülünü 1953 yılında bir amerikan şirketi satın aldı ve bu formüle dayanarak çekilen filimlere sinemaskop adını verdi. Bu arada formül hemen herkesçe bilinmeğe başladığından, buna benzer birçok uygulama ortaya çıktı: sinepanoramik, diyaliskop, totalvizyon v.b. (L)

CHRÉTİEN DE TROYES, fransız şairi (1135'e doğr.-1183'e doğr.). İlk büyük fransız manzum romancısı sayılır; işe eski konularla başladı, sonra «*Tristan et İseut* (kayıptır) ve Wace'in *Brut*'undan (1155) etkilenen «*Erec et Enide*» (iki özel ad: Aşk ile şövalyeliğin çatışması) [1170'e doğr.] eserinde kelt etkisinde kaldı. Chrétien, efsanevî kral Arthur, kraliçe Gueniévre ve Yuvarlak Masa şövalyelerinin bulunduğu çevreye *Erec et Enide*'in çocukluk aşklarını yerleştirir. Bu eseriyle tezli roman psikologu olarak belirir. *Yvain ou le Chevalier au Lion*'da (Yvain veya Aslanlı Şövalye) [1177] aynı sorunu işler. İkisi arasında, konusunun bir kısmı Doğuda geçen *le Cligès* (1176) adlı eseri yer alır. Böylece ilk defa Doğu ekzotizmini işlemiş olur. Bu roman «tek aşk» meselesini işler, *Lancelot ou le Chevalier à la Charrette* (Lancelot veya Arabalı Şövalye) ise şövalyeyi, aşkın ve sevilen kadının eseri yapar. Son eseri, ölümüyle yarım kaldı: *Perceval ou le Conte du Graal* (Perceval veya Graal Masalı). Önceki romanları gibi *Perceval* da şövalye eğitimine adanmış bir eserdir. Ama burada şairin ülküsü mistik aşka kadar yükselir. Chrétien de Troyes'nın etkisi büyük oldu: Fransa'da eğitici edebiyatın öncüsü sayıldı. (L)

CHRİST veya **JÉSUS-CHRİST.** Bk. İSA.

CHRİST (Hermann), isviçreli avukat ve botanikçi (Basel 1833-ay.y. 1933). Eğrelti otları üzerine birçok değerli eser yayımladı. *Pflanzen Leben der Schweiz* (İsviçre'nin Bitkiler Âlemi) [1879] bilim dünyasında büyük önem kazandı, 1883'te Fransa'da yayımlandı. Christ, eğreltiotları uzmanlığında en güvenilir kaynak sayılır. (L)

CHRİST (Wilhelm VON), alman filologu (Geisenheim, Nassau 1831-Münih 1906). Münih üniversitesinde klasik filoloji profesörü, yunan fonetiği ve edebiyatı üstüne eserler yayımladı. (L)

CHRİSTADELPHİNAN'LAR (*Christ* [İsa] ve yun. *adelphos*'tan [kardeş]). A.B.D.'de bir hıristiyan tarikatının üyeleri.

— ANSİKL. *Christadelphian*'lar veya *İsa'nın kardeşleri*, 1832'de Amerika'ya göç eden ingiliz doktoru John Thomas'ın (1805-1871) çömezleridir. A.B.D.'de, darbist, batist ve milenarist'lere yakınlığı olan üye sayısı az bir tarikattır. (L)

CHRİSTCHURCH, İngiltere'de (Hampshire) şehir, Bournemouth'un doğusunda, deniz yakınında; 26 500 nüf. XI. ve XII. yy.dan kalma güzel manastır kilisesi. Uçak v.b. yapımı. (L)

CHRİSTCHURCH, Yeni Zelanda'da şehir, Güney adasının doğu kıyısında, Canterbury ilinin idare merkezi; 247 200 nüf. Üniversite. 1850'de ingiliz kolonları tarafından, zengin bir tarım ovasının girişinde kuruldu. Christchurch mahallî rengi olmayan bir şehirdir; ortasında katedralin yer aldığı geniş bir meydanı vardır; caddeleri geometrik kareler meydana getirir. Plastik maddeler. Christchurch'ün limanı *Lyttelton*, dar ve bölümlere ayrılmış bir koydadır. (L)

CHRİSTENSEN (Jens Christian), danimarkalı siyaset adamı (Houen 1856-Hee 1930). Öğretmenlik yaptı, 1890'da parlamentoya girdi, orada ılımlı solun başkanı oldu, millî eğitim bakanı (1901-1905), 1905'ten 1908'e kadar da başbakan olarak önemli bir rol oynadı. 1909'da Savunma bakanlığına geçti, 1912'den 1913'e kadar folketing (parlamento) başkanı, 1916-1918 arasında devlet başkanı, 1920'den 1924'e kadar da çalışma bakanı oldu ve 1924'te siyaset hayatından çekildi. (L)

CHRİSTİAN I (1426-Kopenhag 1481), Danimarka (1448), Norveç (1450) ve İsveç (1457) kralı. 1863'e kadar Danimarka'da saltanat süren danimarkalı Oldenburg soyunun ilk hükümdarı oldu. Yeni bir birlik antlaşması Norveç ile olan ilişkileri sağlamlaştırdı. Oysa İsveç uzun çarpışmalara yol açan bir kararla 1448'de birliği bozdu. 1460'ta Ribe'de imzalanan bir antlaşma ile Christian I, vârisi bulunmayan Danimarka tımarı, Schleswig dükü ve Germen imparatorluğu ülkesine bağlı bulunan Holstein kontu oldu. (L)

CHRİSTİAN I VON BUCH, Mainz başpiskoposu (öl. Tusculum 1183). Kızılsakal Friedrich I'in sözü geçen danışmanı ve ona candan bağlı kalan yardımcısı oldu; papalığa karşı imparatorluk görüşünü savundu ve Hohenstaufen'lerin çıkarına çalıştı. (L)

CHRİSTİAN II (Nyborg 1481-Kalundborg 1559). Danimarka, Norveç (1513-1523) ve İsveç (1520-1523) kralı. Danimarka ve Norveç kralı olan babası Johann'ın yerine geçti. Savaşla geçen yıllardan sonra isveç tahtını ele geçirdi ve verdiği sözü tutmayarak, yüksek mevkilerdeki 82 kişiyi ölüme çarptırdı. Stockholm'daki «Blutbad» birliğini ezdi, Gustav Wasa'nın ayaklanmasını kolaylaştırdı. Christian, genç hollandalı Dyveke ile, bunun annesi Sigbrit'in etki sahibi olmasına yol açar şekilde bir ilgi kurunca, soyluların ve din adamlarının hoşnutsuzluğuna yol açtı. Bu yüzden 1523'te yurdundan ayrılmak zorunda kaldı, yerine amcası Frederik geçti. 1531'de Christian tacı geri almak amacı ile Frederik ile görüşmek isteyince, amcası tarafından hapsedildi. (L)

CHRİSTİAN III (Gottorp 1503-Koldinghus 1559), Danimarka ve Norveç kralı (1534-1559), Frederik I'in oğlu. Kral ilân edilince soyluların ve Holstein ordusunun yardımıyle, Christian II'yi tutanlara ve Lübeck kuvvetlerine karşı zor kullanarak Danimarka ile Norveç'i fethetmesi gerekti. Kopenhag'a bir yıllık muhasaradan sonra ancak 1536'da girebildi. Reformu derhal resmî din olarak kabul ettirmesiyle kilisenin çoğu malları ve yönetimi devlete verilmiş oldu. Böylece ülkesini bir barış ve bolluk dönemine kavuşturdu. (L)

CHRİSTİAN IV (Frederiksborg 1577-Kopenhag 1648), Danimarka ve Norveç kralı (1588-1648). Babası Frederik II'nin yerine geçtiği zaman küçüktü, 1595'te taç giydi. 1611'de İsveç'e karşı kısa bir savaşa girişti, birtakım çıkarlar sağladı, sonra memleketi Otuz Yıl savaşına soktu. Lutter'de Tilly'ye yenildi (1626), Jutland'ın istilâsı üzerine Lübeck barışını imzalayıp savaştan çekilmek

J. C. CHRISTENSEN
Dorph tarafından (1910)
Millî müze, Frederiksborg

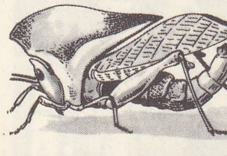

chorotypus

CHOPİN Delocroix'nın eseri

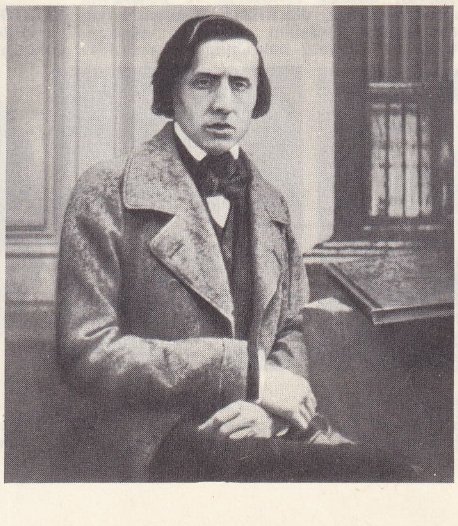

sağda, müzikçinin son yıllarında çekilmiş resmi

Fryderic **CHOPİN**'in elinin kalıbı

Foto. Giraudon, Bisson, Bulloz (LAROUSSE)

Henri CHRÉTIEN

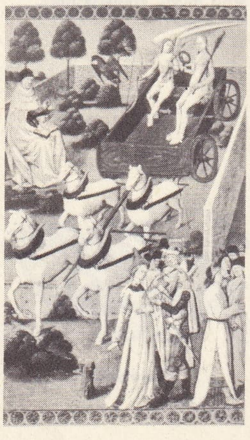

CHRÉTIEN DE TROYES
«Aşkın Zaferi»
XIII. yy. minyatürü

CHRISTIAN II
Cranach tarafından
Reims müzesi

zorunda kaldı (1629). Sund'dan geçiş resminin Danimarka tarafından artırılması, Hollandalılardan yardım gören İsveç ile yeni çatışmalara yol açtı (1643), bu çatışmalar Brömsebro antlaşmasıyle (1645) sonuca bağlandı. Bu antlaşmaya göre, geçiş resminden vazgeçmek şartıyle Sarema adalarını, Gottland'ı ve Norveç'in bir kısmını aldı. Bu antlaşma ile kuzeyde Danimarka'nın üstünlüğü sona erdi, ama bilgili ve çalışkan Christian IV yine de halkça çok sevildi. Christiania'yı (Oslo) kurdu, Norveç ile çok ilgilendi. (L)

CHRİSTİAN V (Flensburg 1646-Kopenhag 1699), Danimarka ve Norveç kralı (1670-1699), 1670'te taç giydi, Danimarka tahtına veraset yoluyle geçen ilk kraldır. Aralarında yabancıların, özellikle 1676'da gözden düşen güçlü yardımcısı Griffenfeld gibi almanların da bulunduğu yeni bir soylular sınıfı kurdu. Scania'yı geri almak için 1675'te Fransa ile dost olan İsveç'e savaş açtı. Bazı başarılar kazandıysa da Louis XIV'ün işe karışmasıyle önce Fontainebleau, sonra Lund (1679) antlaşmalarını kabul etmek zorunda kaldı. Böylece elde ettiği yerleri geri verdi (L)

CHRİSTİAN VI (Kopenhag 1699-Hirschhorn 1746). Danimarka ve Norveç kralı (1730-1746), Frederik IV'ün oğlu. Sakin bir saltanat sürdü. Yabancı sanatçıları ve yazarları yurduna çağırdı, ticaret kumpanyaları kurulmasına önayak oldu. Çevresinde alman etkisine göz yumdu. (L)

CHRİSTİAN VII (Kopenhag 1749-Rendsburg 1808). Danimarka ve Norveç kralı (1766-1808), Frederik V'in oğlu ve halefi. Oldenburg'u, Schleswig ve Holstein dükalıklarıyle değişti. Dengesiz ve düşüncesizdi. Memleketin yönetimini Bernstorff'a, Danimarka'ya aydın bir mutlakiyet rejimi getiren Struensee'ye (1770-1772) ve prens Frederik'e bıraktı. (L)

CHRİSTİAN VIII (Kopenhag 1786-ay.y. 1848), Danimarka kralı (1839-1848), Frederik V'in torunu. Frederik VI'nın yerine geçti. Christian-Frederik adı ile Norveç kralı seçildi. Kiel antlaşmasından sonra krallıktan vaz geçerek Avrupa'nın isteğine baş eğmek zorunda kaldı. 1839'da başlayan saltanatı bir reform ve mutluluk dönemi oldu ise de Schleswig-Holstein dükalıkları sorunu yüzünden sarsıldı. (L)

CHRİSTİAN IX (Gottorp 1818-Kopenhag 1906), Danimarka kralı (1863-1906). Holstein-Sonderborg-Glücksborg sülâlesinin bir kolundan gelir. Sülâlenin büyük dalı Augustenborg ailesidir. Karısı, Frederik VII'nin yeğeni ve vârisi Louise de Hesse'in hakları sayesinde Frederik VII tarafından halef olarak seçildi ve büyük devletlerle (Londra antlaşması, 1852) parlamento (1853) tarafından kabul edildi. Christian de Glückborg yerine geçtiği Frederik VII'nin (15 kasım 1863), Schleswig'i Danimarka'ya katan kararını benimseyince, dükalıktaki almanlar protestoda bulundular. Augustenborg'lu dük Frederik Kiel'de yerleşti, Schleswig ve Holstein dükalıklarını istedi. Frankfurt diyetini oraya çağırdı, böylece Avusturya ve Prusya'nın işe karışmasına, dükalıkları Danimarka'dan ayıran 1864 savaşının çıkmasına yol açtı. Uzun bir anayasa buhranından sonra 1849 tarihli anayasa 1866'da tadil edilerek yeniden yürürlüğe kondu. (Bk. ESTRUP.) Christian IX'un altı çocuğu çok parlak evliliklere yaptılar. Oğlu Georg (1860'ta Yunanistan kralı seçildi), Grandüşes Olga ile; kızı Alexandra, Galler prensi Albert Edward (Edward VII oldu) ile; Dagmar, veliaht Alexandre (Alexandre III) ile evlendiler. (L)

CHRİSTİAN-IX (Kral—toprağı), Grönland'ın kutup çemberiyle Scoresby Sund arasında doğu kesimi. (L)

CHRİSTİAN X (Charlottenlund 1870-Amalienborg 1947), Danimarka (1912-1947) ve İzlanda (1918-1944) kralı, babası Frederik VIII'in yerine geçti. Birinci Dünya savaşı süresince tarafsız kalan Danimarka, Versailles antlaşmasının kararlaştırdığı bir plebisit sonucunda Kuzey Schleswig'i geri aldı. 1918'de İzlanda, Danimarka ile bağımsız bir devlet olarak birleşti; bu birlik 1944'te sona erdi. Almanlar nisan 1940'ta Danimarka'ya saldırınca kral mahpus sayıldı ve sarayda göz altında tutulduğu sırada bile güçlü bir direnişle dayandı (1943). Almanya'nın teslim olması sonunda demokratik rejimi yeniden kurmak amacıyle parlamentoyu açtı (9 mayıs 1945). [L]

CHRİSTİAN-X (Kral—toprağı), Grönland'ın doğu bölümü, Scoresby Sund'un kuzeyinde. (L)

CHRİSTİANİA. (Aynı adı taşıyan şehirden, ilk olarak bu şehrin kayakçıları sözü geçen *duruş*'u uyguladılar). Kayakların paralel kalmak şartıyle anî olarak yön değiştirip yaptıkları duruş hareketi. (L)

CHRİSTİANİA, Norveç'in başkenti Oslo'nun 1624-1924 yılları arasında adı. (L)

CHRİSTİANSHAAB, Grönland'ın batı kıyısında tesis; Disko koyu kıyısında. Balıkçı limanı. Karides konserveciliği. (L)

CHRİSTİAN-JAQUE (Christian MAUDET, — denir), fransız sinema yönetmeni (Paris 1904). Mimarlık öğreniminden sonra afiş ve dekor maketleri yaptı. Bir süre sonra sinemaya geçti. Önce yönetmen yardımcısı, sonra 1930'da yönetmen oldu. Çevirdiği başlıca filimler: *les Perles de la Couronne* (Taçtaki İnciler) [Sacha Guitry'nin teknik danışmanı olarak, 1937], *les Disparus de Saint-Agil* (Saint Agil'de Kaybolanlar) [1938], *l'Enfer des Auges* (Melekler Cehennemi) [1939], *La Symphonie Fantastique* (Fantastik Senfoni) [1942], *Boule de Suif* (Yağ Tulumu) [1945], *Kanlı Prens* (la Chartreuse de Parme) [1948], *Kahraman Âşık* (Fantan la Tulipe) [1951], *Lucrèce Borgia* (1952), *Madame Du Barry* (1954), *Lana* (1955), *İnsanlar Uğrunda* (Si tous les Gars du Monde) [1955], *Nathalie* (1957), *Kanun Kanundur* (La Loi c'est la Loi) [1958], *Babet Harbe Gidiyor* (Babette s'en va-t-en Guerre) [1959], *Madame Sans-Gêne* (1961), *Siyah Lâle* (La Tulipe Noire) [1963], *La Seconde Vérité* (İkinci Gerçek) [1965]. Christian-Jaque, fransız sinemacılığında «hareketli» sahne çekimi bakımından en başarılı yönetmenlerden sayılmaktadır. (L)

CHRİSTİAN SCİENCE, 1879'da Mary Baker Eddy tarafından kurulan dinî vaiz ve telkin metodu. Kutsal Kitap'ın öğrettiklerine ve özellikle İsa'nın eserlerine dayanır. Bu inanışa göre Allah sonsuz iyilik olduğuna göre kendi suretinde yaratmış olduğu insan da ve onun bütün eserleri de iyidir. Günah, hastalık, ölüm gibi bazı zahiri kötülükler Allah'ın eserleri değildir. Allah'ın kanununu iyi anlayarak, İsa peygamberin yapmış olduğu gibi, bütün bu kötülükler yenilebilir. Bu düşünce, Mary Baker Eddy'nin *Science and Health With Key to Sciptures* (Kutsal Kitap'a Bir Anahtar Olarak Bilim ve Sağlık) adlı kitabında dile getirildi. (L)

CHRİSTİANSEN (Sigurd), norveçli yazar (Drammen 1891-öl.1947). Drammen'de posta memurluğu yaptı, daha çok suçluluk saplantılarını inceleyen psikolojik romanlar yayımladı. *To Levende og En Död* (İki Diri ile Bir Ölü) [1931] adlı eseri, İskandinav büyük edebiyat ödülünü kazandı. En önemli romanları: *Mannen fra Bensinstasionen* (Benzin İstasyonundaki Adam) [1931] ve otobiyografik nitelikte olan *Drömmen og Livet* (Rüya ve Hayat) [1935], *Det Ensomme Hjerte* (Yalnız Kalp) ve *Menneskenes Lod'der* (İnsanların Kaderi) [1945]. Tiyatro eserleri arasında özellikle *En Rese i Natten* (Geceleyin Yolculuk) [1930] tanınır. (L)

CHRİSTİANSTED, Saint-Croix (A.B.D.'ye bağlı) adasının kuzey kıyısında liman şehri. Antiller denizinde; 5 100 nüf. (L)

CHRİSTİE (Agatha), ingiliz kadın romancısı (Torquay 1891). Polis romanlarıyle büyük ün yaptı. En önemli rolü ya belçikalı hafiye Hercule Poirot alır veya çok ustalıkla tasarlanmış çeşitli, anlaşılması güç durumları aydınlığa çıkarmasını bilen yaşlı kız, miss Marple yapar. *Ackroyd'un Katli* (The Murder of Roger Ackroyd), *On Küçük Zenci* (Ten Little Niggers), *Hercule Poirot'nun Tatili* (Poirot Takes a Holiday), *Ölümle Randevu* (Appointment wiht Death), *The Mirror Crack d from Side to Side* (Çatlak Ayna) [1962], *This Girl* (Bu Kız) [1967], 1966'dan bu yana yazdığı eserlerin hepsi yeni bir baskıda toplanmaktadır. (L)

CHRİSTİE (sir *William* Henry Mahoney), ingiliz astronomu (Woolwich, Kent 1845-Mogador ile Cebelitarık arasında denizde, 1922). 1881'den 1910'a kadar Greenwich rasathanesinin başında bulundu, Londra'daki Royal Society'ye üye oldu, yıldızların fotoğraflarını çekti ve tayf incelemeleri yaptı. Değerli incelemeleri ve *Manual of Elementary Astronomy* (Astronomi Elkitabı) [1875] adlı eseriyle tanınır. (L)

CHRİSTİE (Vilhelm Frimann Koren), norveçli avukat ve siyaset adamı (1778-1849). Bergen milletvekili, Moss konvansiyonundan (14 ağustos 1814) sonra Eidsvool meclisi başkanı. İsveç ve Norveç'in birleşmesi ile sonuçlanan görüşmeleri yönetti, sonra, Norveç anayasasını Karl XIII'e sunmakla görevli bir heyetin başında İsveç'e gitti. Daha sonra, Norveç'in içişlerini düzenlemeye çalıştı: fakat, kral Karl XIV ile arasının iyi olması sert tenkitlere yol açınca, seçimlerden (1821) ve siyaset hayatından (1825) çekilmek zorunda kaldı. Ölümüne kadar Bergen'de gümrük müfettişliğinde çalıştı. Arkeoloji ve folklora meraklı olduğu için Bergen müzesini kurdu. O günlerde yazdığı anıları 1900-1902'de yayımlandı. (L)

CHRISTIAN IV
Muller tarafından
Cabinet des Estampes, Paris

CHRİSTİAN V
Genç Suttermans tarafından
Pitti sarayı, Floransa

CHRİSTİAN VIII
von Greger tarafından
Cabinet des Estampes, Paris

CHRISTIAN IX
Danimarka kralı
(1863-1906)

CHRİSTİAN X
Danimarka (1912-1947) ve
İzlanda (1918-1944) kralı

Foto. A. I., X, Manuel, Edit, Berlingske (Copenhague), Giraudon (LAROUSSE)

CHRİSTİNE DE FRANCE, Savoie düşesi (Paris 1606-Torino 1663), Fransa kralı Henri IV ve Marie de Médicis'in kızı. Sonradan Charles I olan Galler prensi ile evlenmeyi düşündü, fakat 1619'da Savoie dükü Vittorio Amedeo I ile evlendi: 1637'de dul kaldı, büyük oğlu Francesco Giacinto öldüğünden ikinci oğlu Carlo Emanuele adına naipliği üzerine aldı (1638). 1648'de oğlunun reşitliğinin ilânına rağmen görevine devam etti. Savoie'nın çıkarlarını gözönünde tutarak Fransa'ya yaklaşma siyaseti güttü. Fransa'nın, yurdunu almak için giriştiği teşebbüse ve İspanya taraftarı kayınbiraderlerinin entrikalarına karşıkoyarak devletinin bağımsızlığını korumayı başardı. Fakat evlenme konusunda başarısızlığa uğradı: kızı Margherita'nın Louis XIV ile evlenmesini sağlayamadı. (L)

CHRİSTİNE DE PİSAN, fransız kadın edebiyatçısı (Venedik 1364'e doğr.-öl. 1430'dan az sonra). On beş yaşında evlendi. Kocası Etienne Castel 1389'da ölünce üç çocuğunu yetiştirmek için yazarlığa başladı. İç savaş yüzünden koruyucusuz kalınca on yıl süreyle bir manastıra sığındı. 1390-1400 Yılları arasında manzum eserler, mektuplar ve tartışma yazıları yazdı. (L)

Christlich-Demokratische union (C.D.U.) [Alman Hıristiyan Demokrat birliği]. Alman Hıristiyanları Siyasî birliğinin İkinci Dünya savaşından sonra aldığı yeni biçim ve ad. Katoliklerle protestanlar bu yeni kuruluş içinde birleştiler. Katolikler, birlik içinde protestanlara oranla sayıca çok az ileri olmalarına rağmen, manevî etkililik bakımından çok daha ağır basıyorlardı. Nitekim ilk teşebbüsler, ya 20 temmuz komplosundan arta kalmış liderlerden, ya eski Merkez'den *(Zentrum)* ve daha çok da, Almanya hürriyetine kavuşur kavuşmaz şansölye seçilecek olan Adenauer'den geldi. Oy kullanma hürriyetinin devam ettiği batı kesiminde, komünist ideolojinin tehdit edici olmamasına rağmen hıristiyanlar bazı kararsızlıklardan sonra, birleşmeye gitmenin gerekli olduğunu anladılar. Bu kararsızlıklar, demokrasi taraftarı ve barışçı katolikler için, içlerinde hâlâ nasyonal sosyalist kalıntılar bulunması muhtemel olan protestanların çoğunlukla Hitler'i tutmuş olmaları; protestanlar içinse koyu bir otorite karşısında kalma korkusuydu. Nitekim C.D.U.'nun yanında savaş sonunun ilk yıllarında Aşağı Saksonya'da (Hannover, Oldenburg, Braunschweig) bir «alman partisi» kuruldu. Bu partinin hemen hemen tamamını Protestanlar meydana getiriyor ve muhafazakâr eğilimleriyle eski «alman nasyonal partisi»ne yaklaşıyordu. Öte yandan Westfalen'de yalnız katoliklerden kurulu, kesinlikle sola ve «sosyal-demokrasi»ye eğilimli bir «merkez» partisi kuruldu. Gerek bu teşebbüsler, gerekse Doğu Almanya'dan gelenlerin kurduğu parti, faaliyetlerini sürdüremediler. Zamanla güvensizlikleri yumuşadı, sonunda siyasî karşıtlıklar C.D.U. ile sosyal-demokratlar üzerinde toplandı. C.D.U., kilisenin kuvvetli desteğini, Bundestag ve Federal parlamentoda kesin çoğunluğu sağlamış, yüksek ve orta sınıf karşısında işçi temsilcilerinin çok silik bir rol oynadığı, ortanın sağında bir partiydi. Sosyal-demokratlar da komünizme tamamen karşı, ingiliz işçi partisiyle mukayese edilebilir bir tutum içindeydiler. Hıristiyanlarla sosyalistler arasında 1945'te öngörülen sendika birliği, on yıl sonra kurulan, ama malî bakımdan oldukça zayıf bulunan hıristiyan sendikaların merkezîleşmesi yüzünden geri kalmıştı. Öte yandan şansölye Adenauer 1951'de çelik ve kömür kesiminin kilit noktalarında işçilerin sendikalar aracılığıyla duyurdukları ortak yönetim isteklerini kabul etmişti. C.D.U. bu güçlü durumunu, bir yandan Müttefiklerin yenik Almanya'ya, kendilerinden öncekilerin iki savaş arasında Weimar cumhuriyetine karşı davranışlarına nispetle çok daha anlayışlı davranmış olmaları, öte yandan da şansölye Adenauer'in müstesna prestijine borçludur. (L)

CHRİSTMAS adası, Büyük okyanusta (Line adaları) en büyük mercan adası; 258 nüf. 1777'de Cook tarafından bulundu. 1888'de İngiltere tarafından ilhak edildi. 1919'da Gilbert ve Ellice adalarına katıldı. A. B. D. Christmas adasında hak iddia etmişti. İngilizler, özellikle 1957 ve 1958'de burada atom ve termonükleer bomba patlatma deneyleri yaptılar. (L)

CHRİSTMAS adası, Hint okyanusunda ada, Cava'nın güney kıyısının güneyinde; 2 450 nüf. 1888'de Büyük Britanya tarafından ilhak edildi, bugün Avustralya'ya bağlıdır. Dağlık ve sık ormanlarla kaplı bu adada bol fosfat yatakları vardır. (L)

CHRİSTOF I (1219-Ribe 1259), Danimarka kralı (1252-1259), Valdemar II'nin üçüncü oğlu. Kardeşlerinin ölümünden sonra kral seçildi. Saltanatının büyük bir kısmı piskoposlarla çatışma içinde geçti. (L)

CHRİSTOF II (1276-Nyköping 1332), Danimarka kralı (1320-1326 ve 1330-1332). Kardeşi Erik Maenved'in yerine geçti. Tahta çıkınca kilisenin ve asılzadelerin bağımsızlığını tanıdığını bildiren bir ferman imzaladı. Çok geçmeden sözünden dönünce, 1326'da derebeyleri tarafından kovuldu, yerine bir Slesvig dükünün oğlu olan genç Valdemar III getirildi. Christof, 1330'da ülkesini parçalayarak tacını geri almayı başardı, pek az sonra da öldü. Ölümünden sonra çıkan karışıklıklar sekiz yıl sürdü. (L)

CHRİSTOF III (1418-Helsingborg 1448), Danimarka (1440), İsveç (1441) ve Norveç (1442) kralı. Pomeranyalı Erik'in yeğeni. Danimarka'da Erik'in yerine geçti. Hansa birliğinin imtiyazlarına karşı savaştı ve birliğe giren ülkelerin kendi yurttaşları tarafından yönetilmesine çalıştı. (L)

CHRİSTOFF (Boris), bulgar şarkıcısı (Plovdiv 1919). Avukat olmağa hazırlanırken bir koroda sesiyle ilgi çekti. İtalya'da Stracciari'den ders aldı, 1945'te Roma'da çalışmağa başladı. Scala'ya (Milano) girdi ve kısa bir süre sonra New York Metropolitan operasına geçti. Şalyapin'i andıran tatlı bir bas sesi vardır. Bütün başkentlerde *Boris Goduunov*'u söyledi, seçkin bir kişiliği olduğunu gösterdi. İtalyanca eserlerden derlenmiş repertuarıyle beğenildi. Başarılı resitaller verdi. (L)

CHRİSTOFFEL (Elwin Bruno), alman matematikçisi (Montschau, Rheinland 1829-Strasbourg 1900). Önce Zürich Polytechnicum'unda, sonra Berlin ve Strasbourg üniversitelerinde profesör, özellikle Abel fonksiyonlarını, cebirsel fonksiyonları, kısmî türevli denklemleri ve diferansiyel geometriyi inceledi. Riemann ile birlikte, matematiğe, *tansör* kavramını getirdi ve *tansör* hesabını buldu. (L)

CHRİSTOFLE (Charles), fransız sanayicisi (Paris 1805-Brunoy 1863). Volta pili ile ingiliz usulü altın ve gümüş kaplamayı Fransa'da geliştirdi, kendi adını taşıyan kuyumculuk işlemini başlattı. (L)

CHRİSTOPHE (Henri), Haiti kralı (Grenada 1767-Port-au-Prince 1820). Azatlı köle. Santa Domingo'da zencilerin ilk ayaklanmalarında etkin bir görev aldı. 1802'de Cap-Français'yi (bugünkü Cap-Haïtien) general Leclerc yönetimindeki fransız kuvvetlerine karşı savundu. Dessalines'in emrinde başkumandan iken onun öldürülmesine sebep olanlar arasında yer aldı (1806). 1807'de Haiti devlet başkanlığına geçti. Port-au-Prince devlet başkanı diye anılan melez Pétion ile iç savaşa girişti, onu yenince Henri I adıyle kral ilân edildi (1811). Hükûmetin karşılaştığı güçlükler ve sert yönetimi yüzünden çıkan bir ayaklanma sonunda kendini öldürdü. (L)

Christus *(İsa),* Liszt'in 1856-1866 arasında yazdığı oratoryo. Wagner'e göre katolik inançlarının tam bir özetidir. Liszt, oratoryonun sözlerini, İncil ve Ortaçağ eserlerine dayanarak hazırlamıştır. Eser üç bölümdür: *Noel, Epiphania'dan Sonra, İsa'nın Çilesi ve Dirilişi.* Eserde, *Rorate Coeli, O filii, Stabat* gibi gregoryen temaları kullanılmıştır. (L)

CHRİSTUS. Bk. KHRİSTOS ve İSA.

CHRİSTUS veya **CRİSTUS** (Petrus), flaman ressamı (Baerle 1420-Brugge 1473). 1444'te Brugge fahrî hemşeriliği unvanını aldı. Kişiliği J. Van Eyck'in etkisi altında gelişti *(Madonna,* Berlin müzesi), daha sonra R. Van der Weyden ile Bouts'un yolundan gitti. Başlıca eserleri: *Aziz Eligius* (1449, [Metropolitan Müzesi, New York]), *Meryem'in Ölümü* (Washington), *Pieta* (Brüksel müzesi), *Genç Kadın Portresi* (Berlin müzesi). [L]

christiania

CHROMA- önek. Bk. KROMA-.

CHROMİS CASTANEA. Papazbalığının ilmî adı. (L)

CHROMO- önek. Bk. KROMO-.

Chronica, Cornelius Nepos'un kaybolan eseri. M.Ö. 54'ten önce yazıldı. Varro ve Atticus'un eserleri gibi, dünya tarihine kronolojik bir bakıştır. Tarihî bilgiler dışında tabiat bilimi ve coğrafya bakımından da faydalı üç kitaptan meydana geliyordu. Eserden yalnız küçük parçalar kalmıştır. Aulus Gellius, Ausonius, Cicero, Plinius ve Lactantius okumuş oldukları bu eserden övgüyle söz ederler. (L)

CHRONO. Bk. KRONO.

CHROOCOCCALES çoğl. i. Mavi suyosunları takımı. Hücreleri pelte gibi bir kılıfın içinde ve ayrı ayrı bulunan türleri kapsar. (Başlıca cinsi: *aphanotheca.)* [L]

CHROPACZOW, esk. alm. **Schlesiengrube,** Polonya'da (Yukarı Silezya, Katowice voyvodalığı) şehir; Katowice'nin banliyölerindendir. Çinko çıkarılması ve dökümevi. (L)

CHROZOPHORA i. Sarımtırak çiçekli küçük bitki. Boş topraklarda, bazen de ekilmiş yerlerde yetişir. Çiçekleri ve meyvesi, suyu kırmızıya boyar. (Sütleğengillerden.) [TURNUSOL da denir.] (L)

CHRUDİM, Çekoslovakya'da (Doğu Bohemya bölgesi) şehir, Pardubice'nin güneyinde; 13 200 nüf. XVII. yy.dan kalma belediye binası. (L)

CHRYSALİDA i. Bk. KRİZALİT.

CHRYSANDER (Friedrich), alman müzik bilgini (Lübtheen, Mecklenburg 1826-Bergedorf, Hamburg yakını 1901). Händel'in eserlerini 100 cilt halinde (1859- 1894) yayımladı. Bu eserin ilk üç cildini saksonyalı bestecinin hayat hikâyesine ayırdı (1858-1867). Ayrıca, o çağın belli başlı gazetelerinde çıkan birçok değerli müzik incelemesi de vardır. (L)

CHRYSAORA i. (Mit. isim *Chrysaor*'dan). Deniz ısırganı, medüz. Otuz iki dokunacından yirmi dördü şemsiyenin kenarında dizilidir. (Büyük boylu bu medüzler çeşitli denizlerde yaşar. Hepsi ardışık erdişilik gösterir: gençler erkek, erginler hem erkek, hem dişi, yaşlılar dişi olur. *Pelagidae* familyasından.) [L]

CHRYSİS i. Kıymetli taşlar gibi parlak böcek. Bu yüzden yaldızlı yaban arısı da denir. (Zar kanatlıların *chrysididae* familyasından.)

— ANSİKL. *Crysisler* genellikle gök yakut, yeşil zümrüt veya kırmızı yakut renginde olur. Güneşli havalarda eski duvarların, kum yığınlarının üstünde, *eumenidae* familyasından arıları bulabildikleri her yerde görülür. Çünkü bunlar *eumenius*'ların yuvalarında gelişir. Avrupa'da yaşayan yüz kadar türü vardır. (L)

Chrysler corporation, A.B.D.'deki üç büyük otomobil yapım şirketinden biri. Amerikalı sanayici Walther Percy Chrysler (1875-1940) tarafından 1925'te kuruldu, Maxwel Motor corparation'ın sınaî varlığının satın alınmasından sonra şirket süratle lüks araba imalinde uzmanlaştı. İkinci Dünya savaşı sırasında askerî siparişleri karşılamak için kamyon sanayii ve deniz motorları imalâtını önemli bir şekilde geliştirdi. İs-

Agatha CHRISTIE

CHRISTINE de France
Genç Porbus tarafından
Uffizi müzesi, Floransa

Foto. Boucher-A.D.E.P., Lipnitzki, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

tihsali yılda 1 400 000 arabaya kadar yükseldi. Fransa ve İngiltere birlikte 1 300 000 araba yapabilmektedir. İş hacmi fransız otomobil sanayiinin genel iş hacminden üç defa daha fazla olan Chrysler corporation satışlarının ve çalıştırdığı personel sayısının önemi itibariyle büyük Amerikan şirketlerinin beşinci sırasında yer alır. Doğrudan doğruya veya şubeleri vasıtasıyle aşağıdaki şirketlerin sermayelerinin tamamını karşılar: De Soto Motor corporation, Chrysler Export corp., Fargo Motor corp. (kamyon ve traktör), Plymouth Motor corp., Dodge Bros corp., Chrysler-Antwerp Anonim şirketi (Belçika'da), Dodge Bros Limited ve Chrysler Motors Limited (Büyük Britanya'da). [L]

CHRYS (O)- yunanca *khrysos*'tan alınan ve birçok kelimenin birleşimine giren önek. (L)

Petrus CHRISTUS
«Genç Kadın Portresi»
Berlin müzesi

CHRYSOBALANUS i. Yiyecek ve ilâç elde edilen bitki cinsi. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişir.

— ANSİKL. *Chyrysobalanus* eriğe çok benzer. Beyaz çiçekleri salkım şeklindedir. *Chrysobalanus icaco*'nun meyvesi, çeşidine göre sarı, beyaz, kırmızı veya mor olur. Yenebilen bu meyvenin beyaz etli kısmı, hattâ çekirdeği peklik vericidir. Meyvesi şekerle karıştırılarak yenir. Tanence zengin olan kabuğu dizanteri tedavisinde kullanılır. Çekirdeğinden eczacılıkta kullanılan bir yağ elde edilir. (L)

CHRYSOBOTHRYS i. Yassı böcek. Elitralarında maden parlaklığında noktalar bulunur. (Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.) [L]

CHRYSOCHRAON i. Çekirge türü. Nemli çayırlarda çok görülür. (Yumurtasını kurtyeniği odunlara veya ahududu gövdesinin özeğine bırakır. Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından.) [L]

CHRYSOCHROA i. Asya'nın tropik bölgelerinde, özellikle Malezya ve İndonezya'da yaygın güzel böcek. (Bazı türleri süs eşyası olarak kullanılır. Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.) [L]

CHRYSOCHUS. i. Mor renkli böcek. Panzehirotu üzerinde yaşar. Kurtçuğu kökleri kemirerek beslenir. (Böcek, rahatsız edildiği zaman, elitralarındaki deliklerden, bir sıvı çıkarır. İlmî adı: *Chrysochus asclepiadeus*. Kınkanatlıların, *chrysomelidae* familyasından.) [L]

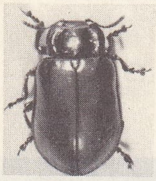

chrysomela

CHRYSOLAMPİS i. Bir tür sinekkuşu. Venezuela'da yaşar. Yakut renkli başının üstünde pulsu bezekli tüyler ve yaldızlı boynunda yanar döner opal ışıltılar bulunur. (Kolibrigillerden.) [L]

CHRYSOLOPHUS i. Küçük sülün. Daha çok kırmızı sarı renkli (erkeğinin boynunda kabaran) parlak tüyleri, upuzun kuyruğu ile dikkati çeker. (Kırmızı karınlı sülünde [*Chrysolophus puctus*] bu bezek siyah benekli, turuncu, beyaz karınlı sülünde ise siyahtır. Çin dağlarında yaşayan *Chrysolophus*'un bu türleri kafeslerde de yetiştirilir.) [L]

CHRYSOMELA i. Böcek cinsi. Kurtçuğu otsu bitkilerde yaşar.

— ANSİKL. *Chrysomela*'nın pek çok türü vardır; en güzelleri nane böceği *(Chrysomela menthastri)*, ballıbabagillerden galeopsis üzerinde yaşayan *C. fastaosa* v.b.dir. Kınkanatlılardan *chrysomelidae* familyasının örnek tipi. (L)

CHRYSOMELİDAE çoğl. i. Bitkicil kınkanatlı böcekler familyası.

— ANSİKL. *Chrysomelidae*'nin kapsadığı yirmi bin kadar böcek türü, vücut yüzeyinde dikensi uzantılar bulunup bulunmamasına, başın göğüsle birleşme durumuna veya elitraların biçimine göre birçok oymağa ayrılır. *Chrysomela, haltica, doryphorus* v.b. gibi cinsler bu familyaya girer.

Chrysomelidae'nin kurtçukları genellikle bitkilerde yaşar; bunların bir kısmı delicidir, bir kısmı da sapların ve köklerin içinde gelişir. *Donatia*'ların kurtçukları suya gömülü su bitkilerinde yaşar. (L)

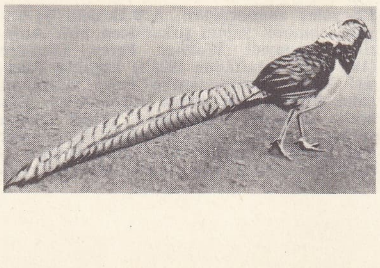

chrysolophus

CHRYSOMONADALES çoğl. i. Zool. Kamçılı tekhücreliler takımı. Bu canlıların selülozdan bir zarı veya silisli yahut kalkerli bir tekası bulunur. Hepsinde özümleyici sarı bir boya, lökozin şeklinde yedek hidrokarbonlar, iki çekirdekli kistler bulunur, nişasta bulunmaz. (Altı familya, yüz elli cins.)

— ANSİKL. *Chrysomonadales* takımından canlıların birçok özelliklerini gözönünde bulunduran şecereciler pek çok hayvan ve bitki gruplarının, hattâ belki de hepsinin bunlardan türemiş olabileceğini düşünmektedirler. Meselâ *ochromonas* cinsi, peridinienknidli *cryptomonadales* dalının; *dinobryon* cinsi, yakalı kamçılıların ve süngerlerin; rhizochrysis cinsi, amiplerin ve bütün kökbacaklıların; *chrysosphoera* cinsi, yeşil su yosunlarının bir başka cinsi, öglenaların aslı olabilir. Chrysomonadales'in jeolojik rolü de çok önemlidir. Meselâ *coccolites*'lerin kalkerden kabukları, denizlerin dibinde birikerek tebeşir kütlelerini meydana getirmiştir. Chrysomonodales takımından canlılar, her biri başlı başına yaşayabilecek şekilde geçici topluluklar kurabilirler. Türüne ve yerine göre türlü şekilde beslenebilirler: kendibeslek, çürükçül, hattâ yalancı bacaklarla canlı av yakalama gibi. Yaşama ortamı da pek çeşitlidir: deniz, göl, turbalık, gölcük, bataklık, sel deresi, soğuk veya sıcak sular. Fakat karada yaşamadıkları gibi asalak da yaşamazlar. (L)

CHRYSOMPHALUS i. Portakal bahçelerine çok zararlı bitki biti. (Eşkanatlı böceklerin *coccidae* familyasından.) [L]

CHRYSOMYİA i. Madenî renkli sinek. Dünyanın sıcak bölgelerinde yaşar. Kurtçuğu insanlarda ve hayvanlarda hastalığa sebep olur. (Kısa duyargalı çift kanatlıların *calliphoridae* familyasından.) [L]

CHRYSOPA i. Yeşil ve sarımtırak renkte sevimli böcek. Bakır rengindeki gözleri yuvarlak ve sivridir. *Planipenna*'lardan *chrysopidae* familyasının örnek tipi.

— ANSİKL. *Chrysopa*nın dişisi bitkilerin yaprağına yumurtlar; her yumurtanın tepesinde uzun bir sapçık bulunur. Bu böcekler yakalanmak istendiği zaman pis kokulu bir sıvı fışkırtır. (L)

CHRYSOPELİA i. Uçan yılan. İndonezya ve Malezya'da yaşayan geriden oyuk dişli zehirli yılan. Ağaçtan ağaca atlar. Karnının altı oluk gibi çukurdur. (Suyılanıgillerden.) [L]

CHRYSOPHORUS i. Yaldızlı yeşil renkte güzel domuzlan böceği. Kolombiya ve Peru'da yaşar. Yerliler bunları kolye yapmakta kullanırlar. Arka bacakların üstbacak kısımları nokta nokta mavi pırıltılı olduğundan bunları kolyelere iliştirir, elitralardan da küpe yaparlar. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

CHRYSOPHRYS i. Uzun gövdeli deniz balığı. Vücudu küçük pulcuklarla kaplı, başı kuvvetli, ön dişleri sivri, arka dişleri yuvarlakçadır. (Kabuklularla beslenir.)

— ANSİKL. Bunların yaldızlı renkleri vardır. Özellikle başında yaldızlı bir benek bulunur.

Sıcak denizlerde yaygın pek çok türü vardır. Çipura *(Chrysophrys aurata)* Akdeniz'de yaygındır. Boyu 50 sm'yi bulan bu balığın eti lezzetlidir. Yaldız parıltılı, güzel mavi ve sarı renkli, hareketli bir balıktır. (L)

CHRYSOPHYLLUM i. *Sapotaceae* familyasından ağaç cinsi. Çoğu Amerika'da yetişen altmış kadar türü vardır. (Bunlar büyük ağaçlardır. Bazıları park ve bahçeleri süslemek için, bazıları meyvesi için yetiştirilir. Antiller'de yetişen altınyaprak [*Chrysophyllum caimiso*] türü çok beğenilen bir meyve verir.) [L]

CHRYSOPS i. Parlak ve iri yeşil gözlü, alacalı küçük büvelek.

— ANSİKL. *Chrysops coecutiens,* ılıman bölgelerde yazın, insanları ve hayvanları ısırarak sokar. (Çift kanatlıların *tabanidae* familyasından.) [L]

CHRYSOSPLENİUM i. Sarımtırak yeşil çiçekli otsu bitki. Boyu 5-20 sm'dir. Nemli ve gölgelik yerlerde yetişir. (Taşkırangillerden.) [L]

CHRYSOTİS i. Genellikle *amazon* adı verilen papağan cinsi. (L)

CHRYSOTOXUM i. Sinek cinsi. Rengi esmer, karın kısmı esmer sarı beneklidir. (Birçok türü vardır. Kısa duyargalı çift kanatlıların *syrphidae* familyasından.) [L]

CHRZANOW, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) şehir, Silezya havzasının kenarında; 20 400 nüf. Çeşitli metalürji sanayii. (L)

CHRZANOWSKİ (Adalbert), polonyalı general (Krakow 1788-Paris 1861). 1812 ve 1813'te Fransa hizmetinde bulundu, Rus genelkurmayında görevli olarak Varna'da Türklere karşı yapılan savaşa katıldı (1829). 1830 Polonya devrimine katıldı, bu sıradaki tutumu beğenilmedi, 1849'da Chrzanowski, Carlo Alberto tarafından Piemonte birliklerini yeniden düzenlemekle görevlendirildi. Sonra Amerika'ya giderek Louisiana'da yerleşti. (L)

CHRZANOWSKİ (Jan Samuel), polonyalı savaşçı (1640'a doğr.-1700'e doğr.). 1675'te Türklerin kuşattığı Trembowla bölgesini karısı Anna Chrzanowska'nın teşvikiyle kurtardı. Halk arasında masal kahramanı olarak anılmaktadır. (L)

CHTHONİUS i. Yalancı akrep. Kıskaçları çok uzundur. Yosunlar, yıkıntılar arasında, karanlık yerlerde barınır. *(Chthonius tetrachelatus,* evlere yakın nemli taşların altında, *C. ischnocheles* kırlarda ve ormanlarda yaşar.) [L]

CHUBUT, Arjantin'de, Patagonya'da ırmak. Rawson'da Atlas okyanusuna dökülür; 850 km. Aşağı çığırı kenarında sulama yoluyle kaba yoncalıklar yetiştirilir. — *Chubut bölgesi* 140 800 nüf. İdare merkezi *Rawson*. 1946'da güney kesimi Comodoro Rivadavia askerî bölgesini meydana getirdi; bugün bu kesimin bir kısmı yeniden Chubut bölgesi sınırları içine katılmıştır. (L)

CHUERA (Tell), İskenderun'un doğusunda Suriye'de höyük. Prof. Moortgart tarafından kazılar yapıldı. Kazılarda Er Hanedan çağına ait (M.Ö. 2700-2400) bir tapınak bulundu. Tapınak megaron planlıdır. Taş temel üzerine tuğlaya benzer ince kerpiçten inşa edilmiştir. Duvarlar 60 sm kalınlığındadır. Bundan başka Akkad çağına ait katta da (M.Ö. 2350-2150) bu devre ait bir tapınak ele geçirildi. Bu tapınak kareye yakın bir plan gösterir. Tuğladan yapılmıştır. (M)

CHULLPA i. (aymara dilinde k., *mezar* anlamına). Aymara yerlilerinin (Güney Amerika) mezar, belki de konut olarak yaptıkları, tepesi yuvarlak, taştan kuleler. (L)

CHUNUPİ'LER, Arjantin ve Paraguay yerlileri, Chaco'da yaşarlar. (L)

CHUQUET (Nicolas), fransız matematikçisi (Paris 1445-1500). İlk ve en eski fransızca cebir kitabını yazdı: *Triparty en la Science des Nombres* (Sayılar Bilimi Üstüne Üç Bölümlük Kitap) [1484]. Bu kitapta üs'ler, Descartes tarzındaki gösterme şekilleri ile hesap ilkeleri, denklemlerin çözülmesinde bu üslerin kullanılışı, cebir işaretleri, işaret kuralları, hattâ logaritmanın ilk izleri yer almaktadır. *Triparty*, 1880'de Roma'da, prens Baldassare Boncompagni'nin *Bullettino di Bibliografia e di Storia delle Scienze Matematiche Fisiche*'sinde (Matematik ve Fizik Bilimleri Bibliyografya ve Tarih Bülteni) yayımlandı. (L)

CHUQUİCAMATA, Kuzey Şili'de (Antofagasta ili) şehir, rio loa vâdisinde; 30 500 nüf. Dünyanın en önemli bakır madenlerinden biri. Bakır dökümevi ve rafinerisi. (L)

CHUQUİSACA, Bolivya'da idare bölgesi, Cordillera'nın doğu yamacında; 283 000 nüf. Merkezi, *Sucre*. (L)

CHUR (fr. *Coire*), İsviçre'de şehir, Graubünden kantonunun idare merkezi, Ren vâdisinde, Schanfigger'in ağzında; 29 200 nüf. Büyük turistik merkez ve Graubünden'in her tarafına giden ulaşım yollarının kavşak noktası (Raetia Alplerinin dar yollu şebekesinde son istasyon). Surlarla çevrili («Am-Burg» kapısı) yukarı şehir veya «Larkopos-

Foto. X, Vincent (LAROUSSE)

luk sarayı», eski bir roma sitesinin yerine kurulmuştur.

— Tarih. Chur'un kurulduğu yerde Tunç devrinden beri insanlar oturmaktadır; Romalılar bu yeri stratejik değeri bakımından seçtiler. *Curia Rhaetorum* adlı bir askerî karargâh kurdular ve M.Ö. I. yy. sonundan itibaren Bodensee gölüyle İtalya arasındaki ulaşımı kontrol etmeğe başladılar. Daha V. yy.ın ortalarında kurulan piskoposluğun yetki alanı çok genişti, 633-634'-te Dagobert tarafından sınırları çizildi; bu piskoposluk XIX. yy.ın başlarına kadar şimdiki Graubünden ile Schwyz kantonlarını, Sankt-Gallen kantonunun güneyini, Lichtenstein prensliğini ve Vorarlberg'in büyük kısmını kapsadı.

Raetia «praesides»leri unvanı ile ülkenin geçici hükümdarlığını yapan (IX. yy.ın ikinci yarısı-1526) piskoposları, Otto I (X. yy.) maddî yönden büyük ölçüde destekledi: piskoposlar 1160'tan itibaren prens unvanını aldılar. Ticaret ve sanayinin gelişmesine ayak uyduran burjuvazinin yükselişi, karışıklıklara yol açtı: kilise birliğinin kurulması (XIV. yy.); piskoposluk şatosunun yağma edilmesi (1418); şehrin yakılması (1464). Bu tarihte Friedrich III, Chur'u, imparatorluğunun serbest şehri haline getirdi; şehir reforma katıldı (1526), ama Carlo Borromee ile karşı Reformun ajanları sayesinde katoliklik yeniden yayıldı (1570-1643). XVI. ve XVII. yy.da sayısız kargaşalıklardan sonra Chur Graubün'den kantonunun merkezi oldu (1803). Seçimle iş başına gelen belediye başkanına bağlı bir küçük ve bir büyük meclis tarafından yönetilir. İktisadî gelişmesi, Sankt-Gothard tünelinin açılmasıyle (1880) yavaşladı. (L)

CHURCH (Frederick Edwin), amerikalı ressam (Hartford, Connecticut 1826-New York 1900). *Amerikanın Kalbi* adını verdiği bir dizi resim yaptı. Labrador, Atina, Şam ve Kudüs'te çalıştı. Eserleri yer yer Turner ile Primitiflerin ince çalışmasını andırır. *Niyagara Çağlayan*'ı (1857) ile ün yaptı. (L)

CHURCH (sir Richard), ingiliz subayı (İrlanda 1784-Atina 1873). Yunan kurtuluş savaşına gönüllü olarak katıldı (1821), yunan kuvvetleri başkumandanlığına getirildi (1827). Kral Othon onu korudu. 1844'te senatör oldu. (L)

CHURCHİLL, Kanada'da (Saskatchewan ve Manitoba) nehir. La Loche gölünden çıkar, dar boğazlar ve çağlayanlarla ayrılmış göl örtüleri halinde yayılarak Hudson körfezine varır; 1 600 km. Ağzındaki *Churchill* limanı, Hudson koyu demiryolunun son noktası ve arktik bölgelerin ikmal merkezidir; 400 nüf. Askerî üs. (L)

CHURCHİLL, büyük bir ingiliz ailesinin soyadı; bu aile, MARLBOROUGH dükü general John **Churchill** ile karısı Sarah JENNINGS dolayısıyle üne kavuştu. (Bk. MALBOROUGH). — Kızları ANNE, 1700'de Charles SPENCER ile evlendi. — Bunların torunlarının oğlu George SPENCER, 5. Marlborough dükü, adına Churchill soyadını ekledi, ardından gelenler de bu adı kullanmağa devam etti. (L)

CHURCHİLL (Arabella) [1648-1730], Marlborough'nun kız kardeşi. 1666'da York düşesinin nedimesi oldu. York dükü James II ile yaşadı, dört çocuk doğurdu, bunlardan biri Berwick dükü oldu. (L)

CHURCHİLL (Charles), ingiliz yergi şairi (Westminster 1731-Boulogne-sur-Mer 1764). Uygunsuz davranışları yüzünden din adamı olmaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Zamanının belli başlı tiyatro oyuncularına karşı ağır bir yergi olan *The Rosciad* (Aktörler Destanı) [1761] ile edebiyat hayatına atıldı; bunu büyük bir coşkunlukla yazdığı siyaset adamlarının kişiliklerine yöneltiği eserler izledi: *Apology* (Savunma); *The Prophecy of Famine* (Kıtlık Üstüne Kehanet) [1763], *The Duellist* (Düellocu) [1763], *The Ghost* (Hortlak) [1763], *The Candidate* (Aday) [1764]. (L)

CHURCHİLL (lord Randolph Henry SPENCER), ingiliz siyaset adamı (Blenheim Palace, Oxfordshire 1849 - Londra 1895). 1873'-te muhafazakâr partiden seçildi ve kısa zamanda, partiyi karıştıran aşırı bir bağımsızlık ve dinamizm gösterdi. Fourth Party (Dördüncü Parti) adı verilen ve yığınların partisi haline gelen «İlerici Torycilik»in savunuculuğunu yaptı. Gösterdiği çabalar, aynı çağda Joseph Chamberlain'in liberal parti içinde yaptıklarına benzer. Mısır meselesi dolayısıyle liberal hükûmet aleyhinde sistemli tenkitler yaptı. İrlanda'ya geniş tavizler verilmesinden yanaydı ama Gladstone'un İrlanda'ya tam bir özerklik tanıyan Home Rule (1886) kanununu kabul edişi bu uzlaştırıcı tutumuna son verdi. Churchill Primrose League'i kurdu, parti teşkilâtını canlandırdı, 1886 seçimlerinde muhafazakârların başarısında büyük etkisi oldu. Avam kamarası lideri, sonra da Salisbury kabinesinde maliye bakanı oldu. Fakat sosyal tedbirlerle ilgili cesurca bir planı reddeden başbakanla anlaşamadı ve istifa etti. (L)

CHURCHİLL (sir Winston Leonard SPENCER), ingiliz siyaset adamı ve yazarı (Blenheim Palace, Oxfordshire 1874-Londra 1965). Lord Randolph Henry Spencer Churchill'in büyük oğlu. Öğrenim hayatında göze çarpan bir öğrenci olmadı, 1895'te orduya girdi ve birçok defa Londra'daki büyük gazetelerin savaş muhabirliğini yaptı. Güney Afrika'da, Boer'ler savaşı sırasında esir edildiyse de büyük bir tehlikeyi göze alarak kaçmayı başardı (1899).

1900'de muhafazakâr partiden milletvekili seçildi, fakat serbest ticaret taraflısı olduğu için liberallerin safına geçmek üzere partisinden ayrılmakta gecikmedi. Orada, kendisi gibi savaşkan bir yaratılışta olan Lloyd George ile dostluk kurdu. Campbell-Bannermann kabinesinin, Sömürgeler bakanlığı müsteşarı oldu (1905-1908), Belfast'-ta, Boer cumhuriyetinin muhtariyetini ve İrlanda Home Rule kanununu ısrarla savundu. Asquith kabinesinde önce ticaret bakanı (1908-1910), daha sonra içişleri bakanı (1910-1911) oldu ve bu görevi sırasında işçilerin hastalık ve ihtiyarlık sigortalarını, sayısız sosyal reformları gerçekleştirdi veya destekledi. 1911'de Milletlerarası gerilim birdenbire ciddîleşince, gerekli yenilikleri hızlandırmak (bir deniz kurmaylığının kurulması) ve donanma planlarını ordununkilerle uyuşturmak için getirildiği bahriye bakanlığında büyük çaba gösterdi. Meslektaşlarının çoğunun, hattâ Asquith'in de tersine, savaşı kaçınılmaz sayıyor ve Fransa'nın tam desteğini gerekli görüyordu. Tehlikenin yaklaştığını farkederek, temmuz manevraları yoluyle donanmayı harekete geçirdi. 1914 Ağustosunda savaş ilân edildiği zaman, ingiliz donanması onun çalışmaları sayesinde hazır durumda idi. Donanma Anvers'in güç savunmasına katıldı, böylece flaman kıyılarından başka Pas-de-Calais kıyıları da kurtarıldı. Osmanlı imparatorluğunun zayıf bölgesini ve İngilizlerin güçsüz müttefiki Rusya ile bağlantı kurmaktaki zorlukların hesaba katarak, 1915 yılı başında Çanakkale boğazına karşı toplu bir hareket düzenlenmesini ve İstanbul'a ulaşmak için boğazın zorlanmasını teklif etti. Taktik bakımından parlak olan ama çok fazla araca ihtiyaç gösteren bu tasarıda askerî yöneticiler aynı cesareti göstermediler. Seferin kötü düzenlenmesi ve türk tabyalarının cesaretle savunulması sonucu İngilizler yenilgiye uğradı; bu da Churchill'in bakanlıktan düşmesine yol açtı.

Bundan sonraki koalisyon hükûmetinde, Lloyd George, Churchill'i önce Cephane bakanlığına (1917), sonra Harbiye ve Havacılık bakanlığına (1918) getirdi. Churchill, 1921'e kadar kaldığı bu görevde askerlikle ilgili son harekât ve terhis meseleleriyle uğraştı. İhtilâl Rusyası'na olan aşırı düşmanlığı Lloyd George'u kaygılandırdığı için, Churchill bir süre görevden uzak kaldı. «Koalisyon»un parçalanmasından (1922) sonra sosyalizm karşısında güçsüz tutumunu eleştirdiği liberal partiden ve iktidardan ayrıldı. 1924'te birçoklarınca soğuk karşılandığı halde yeniden muhafazakâr partiye girdi, bununla birlikte Baldwin ona Maliye bakanlığını verdi (1924-1929). Churchill, teknik bir bilgisi olmadığı halde altın esasına dönüş konusundaki önemli kararında Londralı maliyecilerden esinlendi. 1929 Krizi yüzünden görevinden ayrıldı, İşçi partisine kesin bir cephe aldı ve Edward VIII'in krallıktan çekilmesiyle (1936) sonuçlanan bunalım sırasında tutumunu eleştirdiği Baldwinle güvenini kaybetti. Öte yandan, totaliter rejimlere taviz verme siyasetinin karşısındaki sürekli uyarıları, birçok yurttaşınca iktidara geçme ihtirası şeklinde yorumlandığı için güvensizlik yarattı. 1939 Eylülünde savaş patlayınca olayların haklı çıkardığı Churchill, amirallik birinci lordluğuna getirildi. İlk başarısızlıklar müttefiklerin eksikliklerini ortaya koydu, ama Churchill, ilerlemiş yaşına rağmen enerjisiyle güç durumların adamı olduğunu kabul ettirdi. 10 Mayıs 1940'-ta, Başbakan olarak N. Chamberlain'in yerini aldı. İlk ünlü nutkunda, halkına, «sadece kan, acı, ter ve gözyaşı» vaat edebileceğini söyledi; savaştaki amacını «ne pahasına olursa olsun zafer» diye özetledi. Düşmana kafa tutabilmek için, A.B.D. ile anlaşmayı, özellikle işbirliği yapmayı istedi. Başkan Roosevelt ile ilişkileri çok iyi olduğundan onunla Atlantik paktını imzaladı ve A.B.D.'den, savaşa girmeden önce bol yardım sağladı. Kaçınılmaz saydığı Alman-Rus çatışması 1941 haziranında patlak verdi ve Birleşik-Krallığı kesinlikle istilâdan kurtardı; Churchill, hemen sovyet hükûmetine askerî bir işbirliği teklif etti. Aralık ayında A.B.D. de savaşa girdi ama müttefikler da Churchill, İngiltere'nin gücünü, dikkate değer bir yönetim ve etkililikle ayakta tuttu ve düzenledi. 1942 Sonunda, müttefik orduları, bütün cephelerde hareket serbestliğini ellerine aldılar. Müttefik hükûmetler, çok güç durumda kalan S.S.C.B.'nin yükünü hafifletmek için bir «ikinci cephe»nin açılması gereğini kabul ettiler. 1943'te İtalyanların çöküşü, Akdeniz'de yeni bir çarpışma alanı açtı. Churchill bir Akdeniz ve Balkanlar stratejisinden yana oldu. Başarı için gerekli işbirliğini Stalin ile yürütürken, çoğu kere sovyet liderinin tasarılarına karşı çıktı ve geniş bir rus yayılmasından çekindi. 1944'te, Balkanlara ve İtalya'dan başlayarak Orta Avrupa'ya doğru uygulanacak harekâtla birçok önemli bölgeyi, sovyet etki alanı dışında tutacağını düşündü. Fakat, tasarılarından vazgeçmek zorunda kaldı, Normandiya'ya asker çıkarmada (haziran 1944), daha sonra 1945 mayıs zaferine kadar Fransa ve Almanya'daki harekâtta, amerikan kurmayı ile birlikte çalıştı.

Churchill savaş sırasında iç işlerle ilgilenecek zaman bulamadı. 1945 Seçimleri, İşçi partisinin zaferiyle sonuçlandı. Churchill'in de başarısı İşçi partisinden aşağı değildi: milletlerarası siyasette önemli bir değer ve etkililik kazanmıştı. 1946 Martında, Fulton'da (A.B.D.) verdiği demeçte, anglosakson ülkelerinin birleşmesi düşüncesini ortaya attı. Kuzey Atlantik paktı bu düşünceden doğdu. Zürich'teki (eylül 1946) bir başka söylevinde, sonradan Avrupa konseyini meydana getiren Avrupa ülkeleri arasındaki dayanışmayı savundu. Daha sonra, «soğuk harbin» şiddetlendiği sıralarda anlaşmazlık konularını azaltmak için, hükûmet başkanlarını birçok defa konferansa davet etti. 1951 Seçimlerinde yeniden iktidara geldi. Milletlerarası meselelerle ilgilenmeğe devam etti. Barışın, ancak akıllı kimselerce zor kullanılarak elde edileceğine inanıyordu. İçişleri alanında İşçi partisinin gerçekleştirdiği işlere dokunmadı, devlet teşkilâtını daraltmak ve liberalleştirmekle yetindi, iktisadî ve malî meselelerin çözümünü maliye bakanı R. Butler'e bıraktı. Sonunda 1955'te, siyasî görevlerinden ayrıldı, iktidarı ve partisinin yönetimini, dışişleri bakanı olan akrabası A. Eden'e bıraktı.

Sir Winston Churchill, büyük bir devlet adamı, halkıyle birlikte yaşadığı drama hâkim olabilen güçlü bir kişi olarak kendisini kabul ettirdi. Ayrıca, yazıları ve söylevleri ile ingiliz dilinin gerçek bir ustası olduğunu ispat etti. Başlıca eserleri: *Life of Lord Randolph Churchill* (Lord Randolph Churchill'in Hayatı) [1906], *The World Crisis* (Dünyanın Geçirdiği Buhran) [4 cilt, 1923-1929], *Marlborough* (4 cilt, 1933-1938), *War Memoires* (Savaş Anıları) [6 cilt, 1948-1954]. 1953'te Nobel edebiyat ödülünü kazandı. (L)

CHURCHİLL (William), ingiliz gazeteci (?-İstanbul 1846). *Morning Herald* gazetesinin sahibi. Sultan Mahmud ve Abdülmecid devirlerinde İstanbul'a geldi. Kadıköy'de avlanırken Defterhane kâtiplerinden Necati Efendinin oğlunu yaraladı. Şikâyet üzerine tutuklandı. İngiliz sefirinin Churchill'i kurtarması hariciye vekili Âkif Pa-

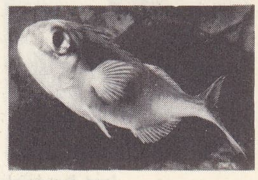

chrysophrys

chrysotis

Foto. Neurdein (LAROUSSE)

şanın azline sebep oldu. Sonra isteği üzerine William Churchill'e türkçe gazete çıkarma izni verildi. 1840'ta *Ceride-i Havadis* adlı gazeteyi yayımlamağa başladı. Gazetenin sorumlu müdürü mürettip Mehmed Efendi idi. Önceleri zarar gördüğü için gazeteyi kapattıysa da bir süre sonra hükûmetten yardım görerek haftalık gazete olarak çıkarmağa başladı. (M)

lord Randolph
CHURCHILL

CHURCHİLL (Winston), amerikalı romancı (Saint Louis, Missouri 1871-Winter Park, Florida 1947). Özellikle tarihî romanlarıyle tanınır: *Richard Carvel* (1899), *The Crisis* (Buhran) [1901], *The Grossing* (Geçit) [1904] ve siyasetçiler üzerine yergi dolu bir eser *Mr. Crewe's Career* (Mr. Crewe'in Mesleği) [1908]. (L)

CHURCHİLL FALLS, *Grand Falls*'un yeni adı, Hamilton (Kanada, Labrador) ırmağının çığırını kesen çağlayanlar. Burada önemli hidroelektrik tesisler kurulması planlanmıştır. (L)

CHURFİRSTEN, İsviçre Ön Alpleri'nde tepe, Walensee'nin kuzey kıyısı yakınında yükselir; 2 309 m. (L)

CHURRİGUERA (DE), ispanyol mimar ailesi. Başlıca üyeleri: JOSÉ, mihrap arkalıkları yapıcısı (öl. 1679). 1674'te yaptığı Montserrat katedralinin mihrabı, oğullarınınkine örnek oldu. Çalışmalarının başlıcaları Madrid'dedir. — JOSÉ (Madrid 1665-1723), öncekinin oğlu. İlk eseri kraliçe Maria-Luisa-d'Orléans'ın katafalkının bir desenidir (1689). 1692'de Salamanca'ya gitti. Orada San Esteban kilisesinin mihrap arkalığını yaptı. Goyeneche sarayının mimarı oldu. Madrid yakınındaki Nuevo Baztan kentini kurdu (1722). — JOAQUİN (1674-1724), öncekinin kardeşi. 1706'da Salamanca'ya yerleşti. 1714'te katedralin yapı işlerini yönetti; yaptığı kubbe 1755'te bir depremde yıkıldı. En önemli eseri Calatrava kolejidir. —ALBERTO (Madrid 1676-Orgaz 1740), öncekilerin kardeşi. 1693'te Salamanca'ya yerleşti, katedralin yapı işlerini yönetti (1724). 1726'da planlarını kardeşinin hazırladığı Plasencia (Caceres) katedralinin mihrap arkalıklarını yaptı ve 1755'te Andres Garcia'nın bitirdiği, genellikle İspanya'nın en güzel sarayı sayılan Salamanca'daki Plaza Mayor'un planlarını hazırladı. 1729'da Juan de Herrera'nın başladığı Valladolid katedralinin ana cephesini bitirdi. 1731'de, Salamanca'da San Sebastian kilisesini yaptı. (L)

sir Winston
CHURCHILL

CHURRİGUERA üslûbu (mimar José *Churriguera*'nın adından). XVII.yy. sonu ile XVIII. yy. başı ispanyol mimarlığını belirten üslûba denir.

— ANSİKL. Millî karaktere ve italyan etkisine (Garini, Borromini, Bernini) bağlı aşırı bir barokçuluk, *churriguera üslûbu*'nun özelliğidir. İlk belirtileri Maria Luisa d'Orléans'ın cenaze alayı ile ortaya çıkar. En güzel örnekleri Madrid düşkünler yurdunun, Valladolid üniversitesinin kapıları, Toledo katedrali *trascoro*'su, Sevilla'daki San Telmo sarayı, 1732-1734'te biten Toledo köprüsüdür (Madrid). [L]

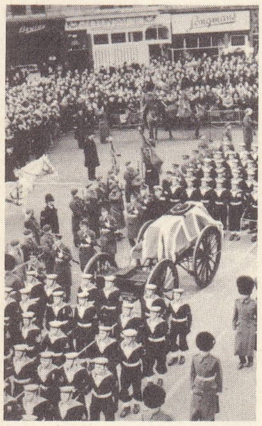

CHURCHILL'in
cenaze töreni

CHURRUCA Y ELORZA (Cosma Damian), ispanyol denizcisi (Motrico, Guipuzcoa 1761-Trafalgar savaşı sırasında öldü, 1805). Burgos'da El Ferrol denizcilik okulunda okudu. 1778'de güverte teğmeni olarak, Macellan boğazına yapılan sefere katıldı. Seferin amacı, boğazın Lima ile olan ticaret imkânlarını incelemek, liman ve kıyıların haritasını çıkarmak, akıntılarını belirlemekti. Bu gezi sırasında tuttuğu günlüğün bir özetini, sefer sonunda (1793) *İlk Macellan Yolculuğu* adıyle yayımladı. 1782'de Cebelitarık kuşatmasında, yüzen bataryaları kurtardı. 1789'da Cadiz rasathanesine atandı, iki yıl sonra da, Kuzey Amerika'nın deniz atlasını çizme amacını güden bir seferi yönetti. 1802'de Antiller ve Puerto Rico ile ilgili ilmî bir eser yayımladı: *Carta Esferica de las Antillas y la Particular Geometrica de Puerto Rico* (Antillerin Kürevî Haritası ve Porto Riko'nun Geometrik Özelliği). Churruca, ispanyol amirali Gravina'nın kumandasındaki filoya bağlı *San Juan Nepomuceno* adlı geminin kumandanı olarak Trafalgar deniz savaşına katıldı (1805) ve ingiliz amirali Collingwood'un kumandasındaki 5 gemiye karşı savaşırken öldü. (L)

CHURWALDEN, İsviçre'de (Graubünden) kış sporları merkezi, Rabiusa kıyısında, Chur'un güneyinde; 800 nüf. XV.yy.dan kalma Prémontrés manastırı; XV.-XVI.yy.dan kalma oyma mihrap arkalıkları. Yazlık yer ve kış sporları merkezi. Yüksl. 1 231 m. (L)

CHUSQUEA i. Ağacımsı bambu. Tropikal Amerika'nın dağlık bölgelerinde yetişir. (L)

Chvostek işareti, yanağın elmacık çıkıntısı bölgesine vurulması sağlanan yüz kaslarının refleks kasılması. Chvostek işareti, tetani için karakteristiktir. Adını çek hekimi Frantişek Chvostek'ten (1834-1884) alır. (L)

CHYTRAUS (David KOCHHAFE, — denir), alman din reformcusu (İngelfingen 1531-Rostock 1600). Melanchthon'un öğrencisi, çeşitli üniversitelerde profesör. Avusturya'da protestan kilisesine yeni bir düzen verdi. *Concordiae* Formula*'yı yazanlardan biridir. (L)

CHYTRİDİALES çoğl. i. *Archimycetes* alt sınıfından basit mantarlar takımı. Özellikle suyosunlarında, kirpiklilerde asalak yaşayan su mantarlarını kapsar. (Bunlarda tal, şişe biçiminde bir sporanj durumunu almıştır. Sporanjlardan kamçılı zoosporlar çıkar. Değişik tallerde [*Polyphagus euglenae*, patates *syntrichium*'u] veya aynı talde [*myzocytium*] meydana gelen gametlerin birleşmesi sebebiyle hemen hemen izogam eşeyli bir üreme tarzı vardır.) [L]

-CI, -Cİ, -CU, -CÜ; -ÇI, -Çİ, -ÇU, -ÇÜ, sonek. Meslek, mensubiyet ve (bir şeyle) uğraşma bildirir. Eski Türkçeden beri çok kullanılan, işlek, isimden isim yapma ekidir. Ünlü ve ünsüz uyumlarına göre eklendiği kelimenin seslerine uyarak şekli değişir: *sobacı, eskici, oyuncu, kömürcü, sanatçı, bekçi, okçu, sütçü.* (M)

CIBIR sıf. *Halk dili.* Yoksul, iflâs etmiş. ‖ Zavallı, çelimsiz. (M)

CICIK i. *Halk dili.* Derisi soyulmuş et. ‖ *Mah.* İç organlar (Bor, Denizli, Niğde).
— ÇEŞ. DEY. *Cıcığı çıkmak,* çok yorulmak, içi dışına çıkmak. ‖ *Cıcığını* (veya *ıcığını cıcığını*) *çıkarmak,* çok hırpalamak, fazla örselemek: *Çocuk, oyuncakların cıcığını çıkardı.* ‖ *Icığı cıcığı,* içi dışı, hepsi. (M)

CIDA veya **CİDA.** i. (esk. türk. k.). *Esk.* Mızrak: *Yiğit cıdasını almış atıyor / Ak elleri kızıl kana batıyor* (Köroğlu). *Arap ata binip cıda silkenler / Görünmüyor gözü kanlı delimiz* (Karacaoğlan). [M]

CIDAĞU veya **CIDAV** i. *Halk dili.* At, eşek ve katır gibi hayvanlarda iki omuz kemiği arasındaki kısım. Kürek kemiğinin üstü. Bk. ANSİKL.
— Ask. *Cıdağu yüksekliği,* at, katır gibi hayvanların özelliklerinin belirtilmesi ve boy yüksekliklerinin ölçülmesi için, cıdağunun en yüksek noktası ile yer arasındaki uzaklığa verilen ad. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Sözü geçen hayvanların boyları *cıdağu*'ya göre ölçülür. Bundan başka, eyer ve semer vurgunlarında, cıdağuda açılacak yaraların geç ve güç tedavi olmaları yüzünden, vurgun hayvandan uzun süre faydalanılması mümkün olmaz. Cıdağu vurgun ve yaralarından kaçınılması ve bunun için gerekli özel tedbirlerin alınması gerekir.
— Ask. Özellikle at ve katırların orduda süvari, topçu, ulaştırma ve diğer hizmetlerde kullanılabilmelerinde, hayvanın yüksekliğine göre ayırım yapılır ve eşkâlinin tespitinde, *cıdağu yüksekliği*'ne bakılır. Genellikle yüksek boylu hayvanlar, topçu ve süvari hizmetlerine ayrılır, daha küçük boydaki at ve katırlar diğer sınıflarda, ulaştırma ve mekkare hizmetlerinde kullanılırlardı. (M)

CIDIROĞLU i. Folk. Anadolu'da bazı köylerde köy oyunlarını hazırlayan ve yönetenlere verilen ad. (M)

CIGA i. Cinas*'ın türk halk şiirindeki adı. (M)

CIGARA i. Bk. SİGARA.

CIĞA i. Sarı, beyaz renkte yaldızlı madenî yaprak. Anadolu'da gelin başı yapmak için kullanılır. Telcığasız gelin olmak ayıp sayılır. (M)

-CIK, -CİK, -CUK, -CÜK; -ÇIK -ÇİK, -ÇUK, -ÇÜK, sonek. Sevgi ve küçültme bildirir. İşlek, isimden isim yapma ekidir. Kelimelere ünlü uyumuna uygun olarak eklenir: *Anacık, bebecik, yavrucuk, gülücük.* Bazı durumlarda da araya bir ünlü girdiği görülür: *Az-ı-cık, bir-i-cik, dar-a-cık* gibi. Bazen de, *-ca, -ce, -çe* ekinden sonra gelir: *Hemencecik, yavaşçacık, usulcacık* gibi. *k* sesi ile biten kelimelere eklenirken, kelime sonundaki ses genellikle düşer: *Ufak-cık*> *ufacık, küçük-cük*> *küçücük* v.b. Sevgi belirtmek için de çoğunlukla birinci şahıs iyelik eki ile birlikte kullanılır: *Babacığım, anneciğim, Yusufçuğum* gibi. (M)

-CILAYIN, -CİLEYİN, sonek. Genellikle zamirlere eklenen eşitlik hali (ekvatif) ekidir: *Bencileyin, sencileyin, buncılayın* gibi. (M)

CILIZ sıf. Zayıf, çelimsiz, güçsüz: *Bu kız, henüz oniki onüç yaşındadır ve o kadar cılızdır ki, bir gün sırtını okşarken bütün kaburga kemiklerini saydım* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Öksürmeden lâkırdı söyleyemeyen orta yaşlı, cılız, hasta yüzlü bir kadıncağız* (R.N. Güntekin). ‖ İnce: *Son fırtınanın devirdiği cılız bir kavak ağacının gövdesine oturduk* (R.N. Güntekin). ‖ *Mec.* Kuvvetsiz, sönük: *Kalmadı ümidin soluk ve cılız / Işığında bereket* (C.S. Tarancı). ‖ Değersiz, hafif: *Ürkek çizgili, cılız nükteli, çocuk işi karikatürlerdi bunlar* (Y.Z. Ortaç).

◆ **Cılızlık** i. Zayıflık, çelimsizlik, güçsüzlük. (M)

CILK sıf. (Onomatope). Bozulmuş, kokmuş, dölsüz: *Cılk yumurta.* ‖ İrinlenmiş: *Her tarafı cılk yara olmuş.*
— DEY. *Cılk çıkmak,* kusurlu, kötü, boş çıkmak: *Politika, asalet teşebbüsleri cılk çıktıktan sonra Efruz Bey için yapılacak yalnız bir şey kalıyordu: Milliyetperverlik!* (Ömer Seyfeddin). [M]

CILKAVA bls. i. (ar. *cild-i ḳafa*'dan *cılḳava*). Kurt veya tilkinin ense kısmından yapılan kürk. (M)

CIMBAR veya **ÇIMBAR** i. Dokuma tezgâhındaki kumaşı germeğe yarayan âlet.
— ANSİKL. Dokumc. Üzerlerinde iğne dizili madenî yüksüklerin birleşmeleri ile meydana gelir ve dokuma tezgâhlarının ham kumaş tarafındaki iki yanına takılır. Ham kumaş dokundukça iğneler, dokunan kumaşın kenarlarına batar ve onun gergin olarak kalmasını sağlar.

◆ **Cımbarlamak** geçl. f. *Mah.* Dokunmakta olan halı veya bezin kenarını cımbarla geriye almak (Bor, Niğde). [M]

CIMBIZ i. (yun. *tsumpidion*). Kıl koparmağa yarayan küçük maşa: *Size çarşıdan burnunun kıllarını çekmek için cımbız aldıracakmış* (Ömer Seyfeddin).
— Tekst. Apre işlemlerinde, kumaşlar üzerinde mevcut olabilecek çöp, düğüm v.b. kumaş kalitesini bozabilecek maddelerin temizlenmesinde kullanılan el aracı.

◆ **Cımbızcı** sıf. Tekst. Cımbızlama işlemi yapan kadın veya erkek işçi. (Bu iş için Türkiye'de kadın işçi kullanılmaktadır.)

◆ **Cımbızlama** i. Apre işlemlerinin başlangıcı olarak, kumaş üzerinde mevcut iplik düğümlerinin, nope, çöp ve pıtrakların, cımbızcı işçi tarafından özel cımbızlarla temizlenmesi işlemi.
— ANSİKL. *Cımbızlama* işlemi, *cımbız masası* adı verilen özel masalar üzerinde yapılır. Her işçi, önündeki masaya ham kumaşı yayar ve elini üzerinde gezdirerek, eline gelen düğüm v.b. yabancı sertlikleri elindeki cımbızla kumaşın tersine çeker veya temizler.

◆ **Cımbızlamak** f. Kumaş yüzlerini düğüm veya çöp, pıtrak gibi yabancı maddelerden temizlemek. (LM)

CINCIK i. *Halk dili.* Bardak, tabak gibi camdan veya porselenden yapılan şeyler, züccaciye.
— DEY, *Cıncık boncuk,* yalancı taşlardan yapılmış küpe, kolye v.b. (M)

CIR i. Folk. Sözlü ezgi (*Yır, ır, cığır* da

Foto. Nadar, A.F.P., Len Sirman-Press (LAROUSSE)

denir). Türk lehçelerinin hemen hepsinde aynı anlamda kullanılmaktadır. (M)

CIRBOĞA i. Zool. *Halk dili.* Bir cins çöl faresi. (İlmî adı: *Dipus aegyptius.*) || *Mec.* Cılız, çelimsiz çocuk (Gemerek, Kırşehir, Ordu, Ünye). [M]

CIRCIR i. Dokuma tezgâhlarında, gücü çerçevelerinin asıldığı ve özel sistemle yükseklik ayarı yapılan bir cins çengel.

— ANSİKL. *Cırcır,* iki kenarında sırayle delikler bulunan madenî yassı bir boru parçasıyle, onun içine geçerek, yan kancaları deliklere giren, yine madenî bir firketeden meydana gelir. Firketenin dışa yönelmiş uç kancalarının, delikli yassı boru içindeki yan deliklerin üst veya alttakilerine geçmesiyle çengel boyu kısalır veya uzar. Bu şekilde, bu çengele bağlanan gücü çerçevelerinin, çözgü ipliğine göre, alçak kalmaları veya yüksek olmaları önlenmiş olur. (L)

CIRCIR böceği blş. i. Kazıcı küçük böcek. Evlerde ve dükkânlarda sıcak ve karanlık yerlerde yaşar. (Düzkanatlılardan cırcırböceğigiller familyasının örnek tipi. İlmî adı: *Grillus.*)

— ANSİKL. *Cırcır böcekleri* iri başlı, kısa elitralı, kısa kanatlı böceklerdir. Erkeklerinde kuvvetli ses çıkaran bir aygıt bulunur. Hayvanî ve nebatî besinlerle yaşayan bu böcekler, işlenen topraklara kazdıkları yuvalarda yaşar. Ocak çekirgesi *(Grillus domesticus)* morumsu sarı renkte, 15-20 mm boyundadır: Bütün Avrupa'da yaygın olan bu böcek, ocakların yakınına yuva yapar; fırınlarda pek çok olur; un ve ekmek kırıntılarıyle beslenir. Cırcır böceği *(G. Campestris)* her yerde rastlanan, daha iri, kara ve esmer renkte bir böcektir. (L)

CIRDAVAL i. Ucu demirli, uzun cirit sopası; kurumuş meşe dalından yapılır. (Mızrak da denir.)

◆ **Cırdavallı** i. Cırdaval denilen mızrakla savaşan asker. (M)

CIRGANA veya **CIRGINA** i. Denizc. Kırık bir direk veya serenin parçalarını ağaç mıhlayarak birleştirmek ve üstünü de iple sarmak suretiyle yapılan onarım. || *Cırgana etmek,* cırgana usulüyle onarmak. (M)

Cırık i. Nümism. Osmanlı imparatorluğunda (XV. - XVI.yy.) değeri düşük bakır para. Mangır'ın teferruatındandır. Dört cırık bir mangır eder. Bir akçe 32 cırık mangır değerindedir. Cırık'ın değersizliğinden dolayı halk arasında geveze, madrabaz ve düzenbaz kimselere bu ad verilirdi. (M)

CIRLAK sıf. *(cırlamak'tan cırla-k).* Kulağa hoş gelmeyen, tiz: *Masanın başına geçen Amcabey sinirli kadınların cırlak sesiyle sordu* (K. Tahir). || Fazla gösterişli, parlak: *Cırlak pembe.* || *Halk dili.* Cırcır böceği.

◆ **Cırlak cırlak** zf. Çok tiz ve ince sesle. (M)

CIRLAK sıçan blş. i. Kemirgen memeli hayvan. Doğu Avrupa ve Batı Asya'da yaşar. Cırlaksıçangillerden. (*Eşanl.* HAMSTER.)

— ANSİKL. Cırlak sıçan *(Cricetus)* kobaydan daha küçük bir hayvandır. Postu açık aşıboyasına benzer sarı renkte, gövdesinin üst tarafı siyah, göğsü beyaz beneklidir. Topladığı taneleri, yer altında yuvasına yığar. Çok zararlı bir hayvandır; yalnız yaşar. (L)

CIRLAMAK geçz. f. (onomatope). Rahatsız edici ince bir ses çıkarmak: *Tam bu esnada bir ağustosböceği cırlamağa başlamaz mı?* (R.N. Güntekin).

◆ **Cır cır** zf. Devamlı ve rahatsız edici ses çıkararak: *Ağustosböceği cır cır ötüyor* (B. Felek).

◆ **Cırcır** sıf. Çok söyleyen, geveze. || İ. Kaynanazırıltısı. || Ağustosböceği.

◆ **Cırıldamak** geçz. f. «Cır cır» diye ses çıkarmak.

◆ **Cırıltı** i. «Cır cır» diye çıkan ses, cırlama: *Basit çalgıların belki cırıltıdan fark edilmeyecek nağmelerinde* ... (Sabahattin Ali). [M]

CIRLAYIK i. Zool. Örümcekkuşugillerden küçük av kuşu (İlmî adı: *Lanius*). [M]

CIRNAK i. *Halk dili.* Yırtıcı hayvanların tırnağı. (M)

CIRT i. (onomatope). Kâğıt, kumaş v.b. şeyler yırtılırken çıkan ses.

◆ **Cırtlamak** geçz. f. «Cırt» diye ses çıkarmak. || [Meyve, sebze için] İyice olgunlaşıp patlamak. (M)

CIRTLAK sıf. *(cırlamak'tan cırtla-k).* Çok olgunlaşmaktan dolayı çatlamış: *Cırtlak domates.* || Tiz, kulağa hoş gelmeyen, cırtlak [ses]. (M)

CIVA. Bk. CIVA.

CIVADIRA veya **CIVADRA** i. (ital. *givadiera*). Denizc. Yelkenli bir geminin başlıca armalarından biri. (Düzey çizgiye göre yatıklığı 25 dereceye kadar çıkar. Topuğu güverteye dayanır ve burma kaplamaları [baş bodoslamanın hemen yanındaki borda kaplamaları] üzerindeki taban döşemesine yerleştirilir.) Eski yelkenlilerde cıvadıra, ana cıvadıra ve baston olarak iki parçadan ibaretti. Gemi limanda demirliyken baston geri çekilirdi. Yeni yelkenlilerde cıvadıra tek parça olarak demirden yapılır. || *Cıvadıra armadorası,* flokların selviçelerini bağlamak için yelpaze üzerine tespit edilmiş armadora. || *Cıvadıra çanaklığı,* cıvadıra destemorasının hemen gerisinde ana cıvadıraya sağlı sollu tespit edilmiş kütükler. (Gabya ıstıralyaları bu kütüklerin üzerindeki bastikalardan geçirilerek geriye doğru almak suretiyle donatılır.) || *Cıvadıra destamorası,* büyük bastonu ana cıvadıra üzerine tespit etmek için ağaç veya demir çemberden yapılmış bilezik. || *Cıvadıra döşeği,* cıvadıranın baş bodoslamasına bindirildiği yer. || *Cıvadıra gönderi,* cıvadıranın tepesine düşey olarak tespit edilmiş sancak direği. (Eskiden gemi demirli iken bu göndere, *cıvadıra sancağı* adı verilen sancak çekilirdi. Halen bu gönderler baş bodoslama üzerine dikilmekte ve savaş gemilerinde demir sancağı, ticaret gemilerinde şirket bayrağı çekilmektedir.) || *Cıvadıra meyli,* cıvadıranın ufka göre eğimi. (Eski gemilerde bu eğim büyük açılar halinde verilmekte, cıvadıranın ayrıca altına da yelken açılmaktaydı. Sonradan bu eğim 20-30 dereceye kadar düşürüldü.) || *Cıvadıra seren kösteği,* cıvadıra serenlerinin uçlarından alınarak bodoslamanın iki tarafına bağlanan halatlar. || *Cıvadıra seren ventosu,* cıvadıra serenlerinin uçlarından alınarak boşluklara bağlanan halat. || *Cıvadıra sereni,* büyük ve kontra baston ventolarını cıvadıradan iki yana açmak için destemora gerisinde ana cıvadıraya dikey olarak konulmuş çubuklar. *(Bıyık* da denir). || *Cıvadıra şıpkası,* cıvadıra altına gerilmiş üçgen şeklinde ağ. (Baş yelkenler indirildiği zaman içine toplanması ve bu yelkenlerle uğraşan gemicilerin rahat çalışmaları için kullanılır.) || *Cıvadıra yatağı,* yelkenli gemilerde praçollor (siğil) ile birlikte cıvadıranın tekne ile irtibatını sağlayan kavisli ağaç parçalar. || *Cıvadıra yelkeni,* cıvadıra çubuğuna açılan dört köşe yelken; XVIII. yy. sonundan beri bırakılmıştır. (ML)

CIVAN EFENDİ, rum asıllı piyasa hanendesi (öl. 1910'a doğr.). Asıl adı Jivanis'tir. Ünlü bestekâr ve sazende lavtacı ve udî Batrik Andon ile Hristo Efendilerin kardeşidir. Osmanlı imparatorluğunun son yıllarında söylediği gazel ve şarkılar ile büyük bir ün kazandı. Almanya ve Fransa'da pek çok plak doldurdu. Plakları bugün de aranmakta ve sesi, eski musikiye bağlı olanlar tarafından zevkle dinlenmektedir. (M)

CIVAOĞLU (İlhami), türk bilim adamı (İstanbul 1898). Dârülfünun Fen Fakültesi Kimya enstitüsünü bitirerek (1920) asistan oldu. Paris'te Marie Curie ve Jean Perrin'in yanında çalıştı (1927). Türkiye'ye döndükten sonra radyoaktivite üstüne araştırmalar yaptı; 1929'da doçent, 1934'te Yüksek Mühendis mektebinde şimi-fizik profesörü oldu. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine fakültesi dekanlığı (1948), İ.T.Ü. Maden fakültesi dekanlığı (1952), Hidrojeoloji enstitüsü müdürlüğü (1953), İ.T.Ü. rektörlüğü (1957), İ.T.Ü. Kimya fakültesi dekanlığı (1962-1967) yaptı. İyon devinimleriyle ilgili araştırmalarından dolayı kendisine Fransız hükûmeti tarafından «Légion d'Honneur» nişanı verildi (1957). Türkiye Kimya cemiyeti, Türkiye Felsefe cemiyeti, Türkiye Fizik cemiyeti gibi cemiyetlerin kurucusu, Fransa Kimya cemiyeti üyesidir; 1957'den beri de Türk Dil kurumu asbaşkanıdır. Eserleri: *Fiziko-Kimya Dersleri* (1928), *Fiziko-Kimya ve Elektro-Kimya Laboratuvar Çalışmaları* (1928), *Kimya Mühendislerine Mahsus Matematik* (1929), *Elektro-Kimya Dersleri* (1929), *Elektro-Kimyaya Giriş* (1930), *Genel ve Teknik Kimya Dersleri* (1934), *Şimi-Fizik* (1939), *Yanma Kimyası* (1949, 2. baskı 1967), *Elektro-Kimya* (tercüme, 1949; 2. baskı 1969). [M]

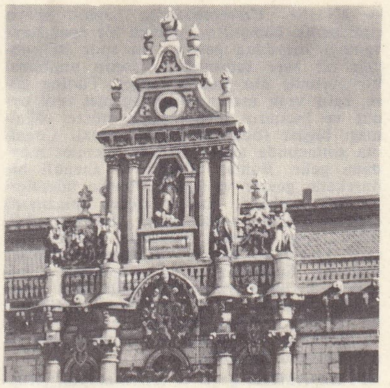

Churriguera üslûbu
Valladolid üniversitesi,
İspanya

CIVATA i. (ital. *chiavarda)* Mekan. Birbirine sıkıca tutturulmak istenen veya daha fazla parça üstüne açılmış deliklerden geçirilen bir vida ve bu vidanın dişli ucuna takılarak sıkıştırılan bir somunun ikisine birden verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Kamalı cıvata,* somunun gevşemesini önlemek için, vidaya açılan delikten bir kama çivisi geçirilmiş cıvata.

— ANSİKL. Mekan. Bir *cıvata*'da, vidanın bir ucunda bir baş, öteki ucunda ise somunun geçirileceği, dişler açılmış bir sap bulunur. Vida ve somun, genellikle yumuşak çelikten yapılmıştır. Sıkıştırılacak parça ile somun arasına bazen bir rondela yerleştirilir. Vidanın başı, çift sayıda kenarları olan bir prizma biçimindedir (mekanik işlerde altıgen, takım tezgâhlarına parça bağlamada kare başlı). Yuvarlak veya silindir başlı vidalar da kullanılabilir. Somunu bir anahtar yardımıyle vidaya sıkıştırırken, vidayı da başka bir anahtar yardımıyle sabit tutmak gerekir. Eğer vidanın başı üzerinde uzunlamasına bir oyuk varsa, bu iş tornavida ile de yapılabilir. Ayrıca bazı vidalara, yuvası içinde dönmesini önleyecek özel bir biçim verilmiştir. Madenî parçaları birleştirmeye yarayan cıvataların somunları genellikle altıgen şeklindedir; tahta parçaları tutturmakta kullanılan cıvatalar ise kare somunludur. Çok çeşitli olan cıvatalar, biçimlerine göre adlandırılır: mahmuzlu cıvata, gömme başlı cıvata, kulaklı cıvata v.b.

◆ **Cıvatalamak,** geçşl. f. Teknol. Cıvataları tutturmak. (L)

CIVIK sıf. *(cıvımak'tan cıvı-k).* Bir sıvıyle karışarak yoğunluğu azalmış ve sıvaşık hale gelmiş olan: *Toprak ise gittikçe cıvık bir hale gelmektedir* (R.H. Karay). *Kabuk yarıldı, içinden çıkan hiç birimizin tanımadığı yeni yaratık salyangoz gibi esrarlı, cıvık...* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Çevresindekilere sataşan, kötü şakalar yapan (kimse): *Sarhoş, cıvık sarhoş, körkütük sarhoş* (Y. Z. Ortaç). *Yüksek ökçeli palikaryanın iğrenç ve cıvık tebessümü* (A.H. Tanpınar).

◆ **Cıvıklaşmak** dönşl. f. Cıvık hale gelmek: *Yüzümüzü, boynumuzu, saçlarımızı tozlarla cıvıklaşan terler, ince bir çamur tabakası gibi sıvıyordu* (Ş.S. Aydemir). || *Mec.* Hoşa gitmeyen bir hal almak, çığrından çıkmak: *Sonunda iş biraz cıvıklaştı* (A.H. Tanpınar).

◆ **Cıvıklık** i. Cıvık olma hali. || *Mec.* Sataşma, sululuk: *Gerek el sallayışlarına, gerek lâflarına pis bir cıvıklık, oyununa kızdırıcı bir mızıkçılık geliyordu* (K. Tahir). [M]

CIVIKMANTARLAR blş. çoğl i. Bakterilerle ortak yaşayan, ilkel ve hayvanımsı yapılı, jelatinimsi mantarlar.

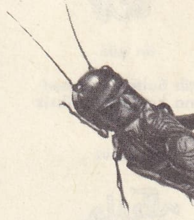

cırcır böceği

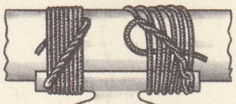

cırgana

cırlak sıçan

Foto. İspanyol Turizm bürosu, Noailles, Couzett et Huber-Rapho (LAROUSSE)

ön yüz

Fatih Sultan Mehmed adına kesilmiş tarihsiz cırık

arka yüz

— ANSİKL. *Cıvıkmantar*'ın haploit sporu çimlenerek kamçılı ve yüzücü bir spor hayvancığı meydana getirir. Bu spor hayvancığı bir yere tutunduktan sonra amibimsi bir görünüş alır (mantaramip). Türüne göre, spor veya mantaramip eşgamet rolü oynar ve bunların birleşmesiyle hücre çoğalması başlar (bölmesiz basit mitoz). Çoğalma sonucunda amibe benzer hücreler meydana gelir. Bunlar düzgün ve ahenkli bir hareketle gevşer ve kasılır, başka hücreleri yutarak beslenir. Amipsi hücre (plazmod) çoğalmak için hareketsizleşir, hücrelere bölünür, spor keseleri meydana getirir. Her spor kesesi de meyoz bölünmeyle sporları doğurur. Spor keselerinin yapımına katılmayan kısımlar yaşlanarak ölür. Sepi tozu *(Fuligo septica* veya *Aethalium septicum)* ile lahana yarığını meydana getiren *(Plasmodiophora brassicoe)* cıvıkmantarların en çok tanınan türleridir. (L)

CIVILDAMAK geçz. f. (onomatope). [Kuşlar için] Cıvıl cıvıl ses çıkararak ötmek.

◆ **Cıvıl cıvıl** zf. [Kuşlar için] Cıvıltı ile ötüşerek. ‖ Neşeli, hareketli olarak: *Cıvıl cıvıl söylediğin türkünün / Oynak nağmesinde bahar geliyor* (C.S. Tarancı). ‖ Sıf. Kalabalık ve hareketli: *Serin serin Kapalıçarşı / Cıvıl cıvıl Mahmutpaşa* (Orhan Veli).

◆ **Cıvıltı** i. Kuşların ötüşürken çıkardıkları ses: *Serçelerin cıvıltısı siniyor içime / Ağaçları yeşilliği* (C.S. Tarancı). [M]

CIVIMAK geçz. f. Yumuşamak, cıvık hale gelmek: *Güneş görmeyen adamın derisi incelir, kemikleri cıvır* (K. Tahir). ‖ *Mec.* Yakışık almayacak hale gelmek, çığırından çıkmak. ‖ Lâubalileşmek: *«Ulan ben senin zampara olduğunu bilmez miyim?» diye cıvıdı* (K. Tahir.)

◆ **Cıvıtmak** ettrg. f. Cıvık hale getirmek. ‖ *Mec.* Yakışık almayacak şekle sokmak. (M)

CIYAK CIYAK. zf. Bk. CİYAK CİYAK.

CIYIRDAMAK geçsz. f. Bk. CAYIRDAMAK.

CIZ i. (onomatope). Ateşin suda sönmesinden, yağda bir şeyin kızartılmasından veya camın çizilip kesilmesinden çıkan ses. ‖ [Çocuk dilinde] Ateş (*cıs* da denir). ‖ Vücudun herhangi bir yerinde birden duyulan acı veya sızı.

— DEY. ***İçi** veya **yüreği cız etmek**,* acı verecek bir durum veya olay karşısında içi yanmak, üzülmek; yüreği cızlamak: *Bulduğu bu yalana kendisi de inanmış gibi içi cız etti* (Sabahattin Ali).

◆ **Cızlamak** geçz. f. «Cız» sesi çıkarmak. ‖ *Mec.* Acı duymak, yüreği sızlamak. (M)

CIZBIZ i. (onomatope). Izgarada pişirilen köfte. (Halk arasında *cızbız köfte* diye bilinir. Tel ızgara üzerine konarak pişirilir; et pişerken ateşe damlayan su ve yağ damlacıklarının çıkardığı «cız bız» seslerinden dolayı bu adı almıştır.) [M]

CIZDAM i. Bk. CIZLAM.

CIZIGLAR, *Dede Korkut* kitabında adı geçen, İç Oğuz'da bir yer; bugün S.S.C.B.'ye bağlı Ermenistan cumhuriyetinde, Gümrü'nün (Leninakan) kuzeydoğusunda. Eskiden Hazar koluna bağlı Terekeme Türklerinin «Kazak» boyundan olan yarı göçebe şaman-müslüman «Mürüt»lerin oturduğu Cızıglar köyü (bugün Cızıkhlar) son yüzyıllarda Ermenilerin yurdu oldu. (M)

CIZIKTIRMAK ettrg. f. Bk. ÇİZİKTİRMEK.

CIZILTI i. Bk. CIZIRTI.

CIZIRDAMAK geçz. f. Sürekli olarak «cız» sesi çıkarmak, cızır cızır etmek. ‖ *Mec.* Acele ile karışık ve anlaşılmaz biçimde konuşmak.

◆ **Cızır cızır** zf. Ateşte veya yağda kızartılan herhangi bir şeyin, kesilen camın veya kâğıdın üzerinde kamış kalemin çıkardığı sesi anlatır: *Kalemi aharlı kâğıt üzerinde cızır cızır gezdirerek bir mektup yazıyordu* (N. Araz).

◆ **Cızırdatmak** ettrg. f. Cızır cızır ettirmek. (M)

CIZIRTI veya **CIZILTI** i. (*cız*'dan *cız-ır-tı* veya *cız-ıl-tı.)* Cızırdama sesi, cızır cızır ses çıkarma.

— Telekom. Kötü temas veya karışıklık akımlarının telefon veya radyo gibi cihazlarda arasıra meydana getirdiği ses.

— ANSİKL. Su içinde yayılan ses titreşimlerinin kaydı konusunda gösterilen büyük ilerlemeler, daha önce böceklerde bilinen bir olayın, *cızırtı* olayının kabuklularda da bulunduğunu ortaya koydu. Birçok yengeç, ayaklarını birbirine veya başlı-göğüse sürterek kuşların bağırtısını veya eğe gıcırtısını andıran sesler çıkarır; halbuki büyük karidesler kıskaçlarını öyle şaklatırlar ki bu şaklayışın şiddeti harpte denize bırakılmış sese hassas mayınları patlatmaya kâfidir. Sivrisineklerde dişi hayvan *do₃, do₄, do₅* notalarında cızıldar, erkeklerin ses duyargaları bu cızıltıya karşı son derece hassastır.

◆ **Cızırtılı** veya **cızıltılı** sıf. Cızır cızır ses çıkaran, cızırdayan. (LM)

CIZLAM veya **CIZDAM** i. *Argo.* Kaçma, sıvışma: *Demek haybeden kokteyl... gacolarla dans... arkadan cızlam...* (B. Felek) ‖ *Cızlam etmek* (veya *cızlamı çekmek*), kaçmak, sıvışmak: *Candarmalar geliyor, cızlam edelim* (halk türküsü). [M]

CIZ sineği blş. i. Bir çeşit sinek. (Bk. BÜVE veya BÜVELEK.) [M]

Ci, radyoaktivite birimi *curie*'nin (küri) simgesi. (L)

Cİ, Japon Buddha'cılığının, din adamı İppen (1239-1289) tarafından kurulmuş, amidaizm'e bağlı bir mezhebi. (L)

C.İ.A. (Central İntelligence agency) [Merkezî Haberalma ajansı], A.B.D.'nin merkezî istihbarat teşkilâtı. «Soğuk harbin» başında 1946'da başkan Truman tarafından kuruldu, 1947 Tarihli National Security act (Millî Güvenlik kanunu) ile bir kurum haline getirildi. Teşkilât, A.B.D. başkanına doğrudan doğruya National Security Council (Millî Güvenlik kurulu) aracılığıyle bağlıdır, kurula yabancı memleketlerdeki faaliyetlerle ilgili bütün istihbaratı bildirme ödeviyle yükümlüdür. Bu ödevi yerine getirmek için C.İ.A.'nın emrinde önemli miktarda para ve insan vardır. Bütçesi, 12 000 gizli ajanına ve beş kıtaya dağılmış 100 000'den fazla muhabirine ücret vermeğe yeterlidir. Bu 12 000 ajan amerikan üniversitelerinin en başarılı öğrencileridir ve yüzde 82'sinin elendiği sıkı bir sınavdan geçirilmiştir. Ödevleri bütün memleketlerden özellikle S. S.C.B.'den gizli veya açık haberler toplamaktır. Faaliyetlerinin yüzde 20'si gizli, yüzde 80'i açıktır. Ordinatör ve elektronik tercümanların bulunduğu ultramodern cihazlar C.İ.A.'nın yardımcılarıdır. Washington yakınlarında Langley merkezinde toplanan haberler, C.İ.A. tarafından burada değerlendirilmektedir. C.İ.A., genellikle A.B. D.'nin resmî dairelerinden ayrı bir faaliyet gösterdiğinden devlet içinde devlet haline gelmiştir. Bu yüzden, A.F.L. kanalıyle antikomünist sendikalara 1947'den itibaren yaptığı maddî yardımdan, 1954'te Guatemala başkanı Arbenz'in görevinden ayrılmasından, 1953'te İran'da Musaddık'ın devrilmesinden, 1955'te Güney Vietnam'da Ngö Din Diem ile Laos'ta general Fumi Nosavan'ın iktidara getirilmelerinden, Kongo-Leopoldville'de 1964'te komünizme karşı olanların kazanmalarını sağlamaktan, 1956-1960 arası U-2 uçaklarının S.S.C.B. ile Çin üzerinde uçurulmalarından, 1961'de Küba'ya asker çıkarma teşebbüsünden, Afrika ve İndonezya'da çıkan bir çok ihtilâlden sorumlu tutularak açıkça suçlanmıştır. Vietnam savaşlarında idarî yönden önemli görülen etkisini azaltmak için Pentagon'a yeni bir istihbarat servisi kurma ve F.B.İ.'ın Güney Amerika'daki faaliyetini iki katına çıkarma yetkisi verilmiştir. Pentagon bunun üzerine 5 000 ajanlı Defense İntelligency agency'yi (Savunma İstihbarat ajansı) kurmuştur. Ayrıca C.İ.A. müdürünün (1966'dan itibaren Richard M. Helms) başkanlığında faaliyet gösteren İntelligence Advisary comitte'ye C.I.A., dışişleri, kara, deniz ve hava kuvvetleri, Atom enerjisi ve F.B.İ.'nin çalışmalarını koordine etme yetkisi verilmiştir. (L)

CİACHİR (Mihail), gagauz din adamı ve yazarı (Çadır Lunga, Güney Besarabya 1861 - Kişinev 1938). Rus idaresindeki Besarabya'da ruhban okulunu bitirdi (1881). Aynı okulda Rusça, Eski İslavca (1881-1907), matematik ve tabiî bilimler (1914-1919) okuttu. Mahallî idare meclisinde çalıştı (1905-1908). 1914'te rus dergilerinde yazıları çıkmağa başladı. Besarabya, rumen yönetimine geçtikten sonra mahallî dergilere yazı yazdı; gagauz türkçesiyle de eserler verdi. Dinle ilgili eserleri şunlardır: *Carticica de Rugaciuni* (Dua Kitapçığı) [1897], *Ai Evanghelia* (Mukaddes Kitap) [1909-1910], *Allahla Liturghiea* (İlâhî Âyin) [1911], *Acafist hem Moleben Djumledeanaioz Allahadourana* (Meryem Anaya Tebcil Duaları) [1911], *Eschi Baalantanan Aiozlala İstorieasa* (Ahd-ı Atik'in Kutsal Tarihi) [1911], *Eni Baalantanan Aiozlala İstorieasa* (Ahd-ı Cedid'in Kutsal Tarihi) [1912], *Clisea İstorieasa Casadan* (Muhtar Kilise Tarihi) [1912], *Bizim Saabimizin İisus Hristosun Aiozlala İstorieasa* (Efendimiz Mesih İsanın Kutsal Tarihi) [1935], *Dua Chitaba Gagauzlar için* (Gagauzlar için Dua Kitabı) [1935]. Gramerle ilgili eserleri ve sözlükleri de vardır: *Bucoavna Moldoveneasca* (Moldav Alfabesi) [1898], *Russko-Moldovskiy Slovar* (Rusça-Moldavca Sözlük) [1907], *Dictionar Gagauz Roman* (Gagauzca-Rumence Sözlük) [1938]. Tarihle ilgili eserleri arasında ise *Besarabieala Gagauzlaran İstoriasa* (Besarabyalı Gagauzların Tarihi) [1934], *İstoria Gauzilor* (Gagauzların Tarihi) [1935] gibi incelemeler vardır. Ayrıca tiyatro eserleri de yazdı: *Telo Jençcini* (Kadın Vücudu) [1927], *Priboy Voynı* (Harbin Darbesi) [1929]. (M)

CİALDİNİ (Enrico), **Gaeta** dükası, italyan generali ve siyaset adamı (Castelvetro di Modena 1811 - Livorno 1892). Parma ve Modena ayaklanmalarına katıldı (1831). Paris'e sığındı, orada tıp öğrenimini tamamladı, sonra sırasıyle Marie-Christine hesabına ispanyol ordusunda (1835), Piemonte'nin bağımsızlığı yolunda da bu memleketin ordusunda (1848-1849) çalıştı. Novara savaşından sonra piemonte ordusunda kaldı, Kırım savaşında bir tugaya komuta etti, Palestro (1859) ve Gaeta'da (1860) başarı kazandı. Fakat askerî hayatına son veren 1866 savaşında büyük bir başarı gösteremedi. 1864'te senatör oldu. İspanya kralı olan duc d'Aosta'ya refakat ederek Madrid büyükelçiliğinde (1870-1873), sonra Paris büyükelçiliğinde (1876-1881) bulundu. (L)

CİALE i. (ar. *ciʿâle). Esk.* Rüşvet olarak verilen hediye. ‖ Ücret, maaş.

— Dil bil. Bu kelimenin *caâle* ve *caîle* şekilleri de vardır.

— ANSİKL. *Ciale*'de, işin esası (eş-şîga), iş (el-amel), anlaşma (el-akd) ve ücret (el-ciâ) olmak üzere dört kısım vardır. Esası, malın bir işte kullanılması için mal sahibinin izin vermesidir. Mal sahibinin rızasını şahit duymadan iş yapılmışsa, iş sahibi ciâleyi ödemek zorunda değildir. Ancak aracı, işi yapana kefil olduğu takdirde, iş sahibi ciâleyi öder. İşçi, ciâleyle aldığı işi serbestçe yapar. Arzu ettiği kadar çalışır. Anlaşmada işçinin işi yapma ehliyeti taşıması ve akıllı olması şart gösterilir. İşçi ve işi yapan vasıta, iş sonuna kadar iş sahibine teslim edilir. Ücret, yani ciâle işin sonunda verilir. Ciâle, yapılan işin benzerlerine verilen paraya göre ayarlanır. Yapılan iş içinde başka bir iş varsa ve asıl işten önce biterse ücret, yapılan ikinci işin mahiyetine göre ayarlanır. İşi yapana yardımcı bir işçi daha gelirse ona ücret ödenmez. Çünkü işe değil, işçiye yardım ettiği kabul edilir. Şafiîlerce ücret, işin başında tespit edilir. Ücret, işbit meden de parça parça verilebilir. İş sırasında ücret artırmak veya eksiltmek mümkündür. İşçinin ölümü veya işten kaçması üzerine ciâleyi ödemek şartı ortadan kalkar. Ciâleden, işe başlamadan önce vazgeçilebilir. Ciâle ufak farklarla Malikî ve Şafiîlerce de kabul edilir. Hanefîler ise bunu kabul etmezler. Ayrıca ciâle, gaza ve cihat için tutulan askerlere verilen paraya da denir. (M)

CİAMİCİAN (Giacomo Luigi), italyan kimyacısı (Trieste 1857 - Bologna 1922). Öğrenci olarak Viyana'da bulunduktan sonra, Roma'da Cannizzaro'nun yanında çalıştı, Padova (1887) ve Bologna (1889) üniversitelerinde profesör oldu. Pirol üstüne araştırmaları ve ışığın, özellikle biyokimya alanında, bitkiler üstündeki kimyasal tesirleriyle ilgili çalışmaları ünlüdür. (L)

CİAMPİ (Vincenzo Legrenzio), italyan ope-

ra bestecisi (Piacenza 1719-Venedik 1762). *Arcadia in Brenta* (Arcadia Brenta'da), *Bertoldo in Corte* (Bertoldo Sarayda) adlı operaları temsil edildiği zaman çok genç-ti. Bu sonuncu eseri 1753'te Paris operasında bir italyan trupu tarafından temsil edildi ve büyük bir ilgi gördü. Favart, *Ninette à la Cour* (Ninette Sarayda) adını verdiği librettoyu bu müziğe göre yazdı. Ciampi, 1748-1754 yıllarında Londra'da dört operasını temsil ettirdi. Yirmi altı operası vardır. Ayrıca çok sesli besteleri, üçlü sonatları, keman sonatları, konçertoları sayılabilir. Klavsen çalmakta da ustaydı. (L)

Ciampino, İtalya'da (Roma) havaalanı, şehrin 16 km güneydoğusunda. (L)

CİANO (Galeazzo), **de Cortellazzo** kontu, italyan siyaset adamı (Livurno 1903 - Verona 1944). Yüksek rütbeli bir faşistin oğlu, Roma yürüyüşüne katıldı. Faşist gazetelerin yazarlığını yaparken 1925'te hariciyeye geçti, sırayle Rio, Buenos Aires ve Vatikan'ın italyan elçiliklerinde ateşe, Shang-hai'de başkonsolos, Çin'de önce müsteşar sonra orta elçi oldu. 1933'te Mussolini'nin Basın bürosu şefliğine getirildi. Mussolini'nin damadı, Basın ve Propaganda bakanlığı müsteşarı, Faşist Büyük konseyi üyesi, elçi ve 9 haziran 1936'da dışişleri bakanı oldu. Bu görevinde ilk zamanlar Duce'nin arzularına boyun eğdi, fakat 1939'da Arnavutluk'un işgalini teşvik etti. Bundan birkaç ay sonra Hitler'in müttefikine haber vermeden, hattâ 1939 mayısında Milano'da yapılan görüşmelerde Ribbentrop'un Ciano'ya vermiş olduğu sözlü garantileri hiçe saymak suretiyle ilk adımını attığı dünya savaşının süratle gelişmesi ve Almanya'nın tutumuna karşı mutlak uyma zorunluğu Mussolini'yi savaşın ilk safhasında «Savaş dışı» kalma siyasetini uygulamaya itti. Fakat Fransa'nın yenilgisi üzerine memleketinin savaşa girmesinin önüne geçemedi. Ciano'nun 1936'da tuttuğu ve 1946-1948'de yayımlanan günlüğünde «kötü hazırlanmış ve kötü yönetilen bir savaşın sonucundan ümitsizlik»le söz ettiği görülür. 5 Şubat 1943'te yeniliğin yaklaştığını anlayınca Mussolini bütün bakanlarının yetkilerine son verdi ve Ciano'yu papalık yanında ataşeliğe tayin etti. Ciano 25 temmuz 1943'te yapılan Faşist Büyük konseyinde kayın pederinin plan ve tekliflerine karşı oy kullandı ve Nazi hükûmetinin, ayrı bir barışa izin veren teklifindeki iki yüzlülüğü ortaya koydu. Ertesi günü Duce'nin kralın emriyle tutuklanması ve faşist rejiminin yıkılması üzerine Ciano Almanya'ya sığındı. Oradan dönüşünde, Hitler'e bağlılıkları devam eden Kuzey İtalya cumhuriyeti otoritelerine teslim edildi ve yüksek rütbeli dört eski faşistle birlikte Mussolini'ye ihanetten kurşuna dizildi. (L)

CİARLA (Raffaello), italyan seramikçisi, Raffaello'nun akrabası (Urbino 1505-ay.y. 1571). 1530'dan 1560'a kadar dük Guidobaldo II'nin yanında çalıştı. Orazio Fontana'nın öğrencisi oldu, F. Zuccari'nin desenlerinden örnek alarak, İspanya kralı için bir sofra takımı yaptı. (L)

Ciba A.G. (GESELLSCHAFT FÜR CHEMİSCHE İNDUSTRİE İN BASEL), 1884'te Basel'de (İsviçre) kurulan kimyevî maddeler şirketi. 1918'de, büyük Basel'li kimyevî maddeler şirketleri, yani Geigy ve Sandoz ile, sınaî ve ticarî potansiyellerini ve elde edilecek kârları birleştirme konusunda bir anlaşmaya vardı ve birçok ülkenin aldığı, kimyevî boya maddeleriyle ilgili gümrük kısıtlama tedbirleri dolayısıyle, bu ülkelerde, özellikle A.B.D.'de, İngiltere'de, İtalya'da, çeşitli üretim şirketleri kurdu. 1945'ten sonra Ciba grubu, çalışmalarını ilâç sanayii alanında geliştirdi, fakat bu gelişme, 1918'de varılan «ortak çıkarlar» anlaşmasının 1951'de bozulmasına yol açtı. O zamandan beri, Ciba'nın sınaî ve ticarî durumu kayda değer bir şekilde güçlendi. Şirket, A.B.D.'nde, boya maddeleri alanında Ciba Products Inc. adlı firmaları kontrolu altında tutan bir holding (Ciba States co.) kurdu. İngiltere'de Clayton Dyestuffs Cy (Boyarmaddeler), Ciba Laboratories Ltd. (ilâç sanayii), Aero Research Ltd. (sunî tekstiller) gibi firmaları doğrudan doğruya kontrol etmekte, Kanada'da, Arjantin'de, Brezilya'da, Almanya'da, İspanya'da, Hindistan'da ve Japonya'da temsil edilmektedir. (L)

CİBAH çoğl. i. (ar. *cebhe*, yüz, alın'dan *cibâh*). *Esk.* Cepheler, alınlar: *Sonra, bir bir okşanarak titreyen ellerle cibah, / Döndü kürsiye o âvâre cemaat nâgâh* (M.Â. Ersoy). [M]

CİBÂL çoğl. i. (ar. *cebel*, dağ'dan *cibâl*). *Esk.* Dağlar: *Bildim ki ben öyle şâir olmak / Ayniyle cibâl-ı sair olmak* (Ziya Paşa). *Ne rüzgârında şemîm-i cibâlimizdir esen / Ne dalgalarda haber var bizim sevâhilden* (Süleyman Nazif).

— *Esk. Cibâl-i şâhika,* yüksek dağlar.

— Esk. huk. *Cibâl-i mübaha,* kimsenin mülkiyetinde olmayan dağlar. (Arazi kanunnamesinin 104. md.'si cibâl-i mübaha'dan odun kesmeyi serbest bırakıyor, bu gibi yerlerden kesilen odun ve toplanan otlardan öşür alınmayacağını; cibâl-i mübaha'nın bir bölümünün ayrılarak tapulu koru haline getirilemeyeceğini belirtiyordu.) [M]

CİBAL, çeşitli bölgelerde kullanılan yer adı: **1.** İspanya'da ve Herat'ta bir bölge; **2.** Suriye'de Şam veya Filistin'in çöl kısmında Ebu'l-Hamam ve Sil el-Karahi arasındaki bölge; Ortaçağda Batı İran'da bölge; doğuda Horasan çölü ile Fâris, batıda Azerbaycan, kuzeyde Rey ve Kazvin, güneyde ise Irak-ı Arap ve Huzistan ile çevrelenir.

● *Tarih.* Birçok kavmin oturduğu Batı İran'daki bu bölgede çeşitli diller konuşulur. Bölgeye, Samanoğulları zamanından itibaren Türkler de yerleşti. Burada asıl önemli rol oynayan topluluk Selçuklu istilâsı ile gelen Oğuzların Yıva boyudur. Bugün bölgede yaşayan Türkler az olmalarına rağmen iktisadî hayatı ellerinde tutmaktadırlar. Cibal, Arap, İran ve Türkler arasındaki hâkimiyet savaşlarında önem kazandı. 645'te Arap istilâsına maruz kaldı. 916'da da bölgeyi, yarı bağımsız İranlı Benî Müsafir ele geçirdi. Gazneli Mahmud ve sultan Mesud'un vezirlerinden Ebu Sahl Ahmed'in Cibal Kethüdası adını taşıması, bölgenin sonra Gaznelilerin eline geçtiğini gösterir. Daha sonra bölgeye Deylemîlerden Şemsüddevle Ebu Tahir hâkim oldu. Selçuklu istilâsına kadar Cibal, aynı aileden Fahrüddevle ve çocukları tarafından idare edildi. Bölgeye hâkim olan Selçuklu Türkleri ise Selçuklu imparatorluğunun yıkılmasından sonra Azerbaycan atabeyliğine bağlandılar (1194). Moğol istilâsı ile Cibal, önemini kaybetti ve Irak-ı Acem bölgesine katıldı.

Cibal ayrıca din kavgalarına da sahne oldu. İsmailîler Cibal'e gelerek Demavend'e yerleştiler. Halk arasında mezheplerini yaymak için çalıştılar. Cibal, Arap şiirinde de yer aldı. Irak'ın sıcağına karşı serinlik anlamında kullanıldı. (M)

CİBALAE veya **CİBALİS.** Esk. coğ. Aşağı Pannonia'da şehir. İmparator Valentinianus ve Valens'in burada doğduğu sanılır. Constantinus 314'te Licinius'u burada yendi. Bugün Yugoslavya'da *Vinkovci.* (L)

CİBALİ, İstanbul'da semt (Haliç kıyısında, Fener bucağı). Adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemekle beraber, Haliç tarafı surlarının bir kapısından aldığı tahmin edilmektedir. Fatih vakfiyelerinde adı Cebe Ali kapısı diye geçen Cibali kapısına XVI. yy. da İstanbul'a gelen seyyahlardan P. Gyllius *Jubalica,* Levenklau ise *Tzubali* demektedirler. Sur dışındaki karakolda bulunan mezar taşı, semte adını veren bir yatırdan bahseder. Fakat taşın şekli ve yazısı, çok eski olmadığını gösterir. Cibali adı Evliya Çelebi'ye göre aslı mısırlı olan ve Bursa'ya gelen Cebe Ali veya Cübbe Ali'den gelmektedir. Zeyneddin-i Hâfî'nin kurduğu Zeyniye tarikatına girip at çulundan yapılan bir cübbe giydiği için bu isimle tanılan Cübbe Ali, İstanbul'un fethinde Cibali kapısı önünde şehit düştü. Hammer bu adın camcı Cüb Ali'den geldiğini iddia ederse de *Tarih*'inde Bursa subaşısı Cübbe Ali'ye bağlar. Cibali adının aslı, fetih sırasında bu semtte surlara hücum eden kuvvetlerin başında bu kapıdan şehre giren Bursa subaşısı Cebe Ali Bey'den gelmektedir. 1203-1204'te Bizans'ı kuşatan latin donanması Cibali surlarını tahrip ettiği halde bu kapı günümüze kadar durumunu muhafaza etti

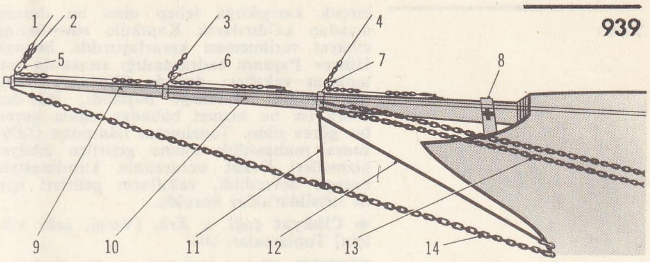

cıvadıra

1— Puruva istralyesi, 2— Puruva kontra istralyesi, 3— Büyük flok larmosu, 4— İç flok, 5— Kuntura flok cördek patası, 6— Büyük flok cördek patası, 7— İç flok cördek patası, 8— Destamora, 9— Kontra baston ventosu, 10— Büyük baston ventosu, 11— Kör baston, 12— Mıstaço, 13— Ana cıvadıra ventosu, 14— Mıstaco zinciri.

Latin kaynaklarında *Porta Pureae* ve *Porta del Pozzo* olarak bahsi geçen kapının Cibali kapısı olduğu tahmin ediliyor. Türk devrinde bir Tüfenkhane kapısı açıldıysa da sonradan tekrar kapatıldı. Kapıda ve burçlarda Bizans devrine ait işlenmiş mermerler ve kitabeler görülmektedir. Sık sık yangınlarla harap olan bu semtte XVIII. yy. sonuna kadar Rumlar ve Yahudiler bulunuyordu. Cibali'den çıkan yangınlar, kuzey rüzgârları sebebiyle bütün İstanbul'a yayılırdı. Bizans kaynaklarının bildirdiği Khristos tou Euergetu manastırı semtte bulunmaktadır. Gül camii dolaylarında bulunan ve eski Hagia Theodosia kilisesi olan bu manastırın, Bizans-Cenova mücadeleleri sırasında (1348-1349) Galata'dan atılan güllelerle tahrip edildiği bilinmektedir. Ayakapıdaki Sinan Paşa mescidinin, bu manastırdan kalma olduğu söylenir. Sur dışındaki, Cibali veya Sivrikoz Mehmed efendi camii ve mescidi, Türk devrinde Osmanzade Mehmed efendi tarafından yapıldı. Cibali'deki birkaç çeşmeyle H. Nikolaos kilisesi de Türk devrine aittir. (M)

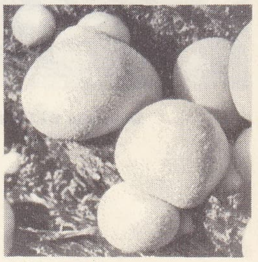

cıvıkmantarlar

CİBALİS. Esk. coğ. Bk. CİBALAE.

CİBAO dağları, Haiti (Büyük Antiller) adasında dağ kütlesi; adanın başlıca nehirleri (Artibonite v.b.) bu dağdan çıkar; *Pico de Yaque*'de 2955 m. (L)

CİBÂYET veya **CİBÂVET** i. (ar. *cibâyet* veya *cibâvet*). *Esk.* Toplama, tahsil etme: *İçlerinden bir fırkası bu esnada Ehvaz'a gidip oranın emvâlini cibâyet eder oldular* (Cevdet Paşa). ‖ Vergi ve devlet gelirini toplama. ‖ Vakıf kirası toplama.

— ANSİKL. İslâm ülkelerinde *cibâyet* kelimesi devletin koyduğu resim ve vergiler ile vakıf gelirlerinin toplanması anlamında kullanılmıştır. Bunları toplayanlara *câbî* adı verilirdi. Osmanlılarda ise yalnız vakfa ait hitabet, imamet, kitabet, tevliyet, meşihat gibi cihet adı verilen hizmetlerden birine denirdi. İmparatorluğun sınırları içerisindeki bütün vakıfların; ayrıca padişahların çeşitli vakıf, mülk ve arazi gelirlerinin toplanması için bazen birkaç kişi görevlendirilirdi: Bayezid II ve Kanunî devrinde olduğu gibi. Bu durumlarda vakıf hizmeti ait olduğu yerin adıyle adlandırılırdı: Galata cibâyeti gibi. Cibâyet görevleri önceleri 3 yıl süreyle Dergâhı Âli Kapıkulu süvarilerine verilirdi. Murad IV devrinde Hafız Ahmed Paşanın sadrazamlığı sırasında, önceleri Sipahilere kefil göstermek suretiyle verilen cibâyet hizmeti 6 ay süreyle ve kefilsiz olarak verilmeğe başlandı. 1626'da

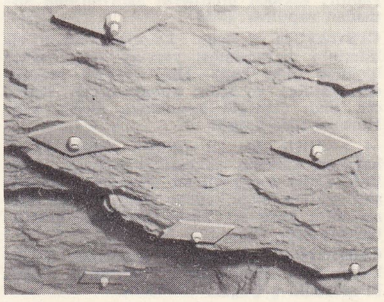

cıvata

Foto. Moreau (LAROUSSE)

Galeazzo CIANO

birçok karışıklığa sebep olan bu durum ortadan kaldırılarak Kapıkulu süvarilerine cibâyet verilmemesi kararlaştırıldı. Boşnak Hüsrev Paşanın sadrazamlığı sırasında sultanların vakıfları dışında Sipahilere yeniden cibâyet verilmeğe başlandı, 1631'den sonra ise bu hizmet babadan oğula geçen bir görev oldu. Tanzimatın ilânından (1839) sonra muhassıllık haline getirilen cibâyet hizmetleri Evkaf nezaretinin kurulmasıyle buraya devredildi, vakıfların gelirleri için de tahsildarlıklar kuruldu.

◆ **Cibâyat** çoğl. i. *Esk.* [Vergi, gelir v.b. için] Toplamalar. (M)

CİBBER (Caius Gabriel), ingiliz heykeltıraşı (Flensburg, Holstein 1630-Londra 1700). Danimarka kraliyet marangozlarından birisinin oğludur. Öğrenimini Roma'da yaptı. Restorasyon'dan az önce İngiltere'ye döndü. John Stone'un öğrencisi oldu. Londra borsası, Chatsworth bahçe ve kilisesi, Moorfield yardım kurumu ve Londra'da kendi mezarının da bulunduğu Danimarka kilisesindeki heykelleri yaptığı söylenir. Eserleri, Victoria and Albert Museum'-dadır. (L)

CİBBER (Colley), ingiliz tiyatro yazarı ve aktörü (Londra 1671-ay.y. 1757). Drury Lane'dan önce aktör, sonra buraya müdür oldu. Lirik eserler yazdı, 1730'da şiir ödülü kazandı. Fakat *Ode*'leri (övgü şiirleri) unutuldu. Pope ile giriştiği tartışmalar yüzünden ikinci defa yazılan *Dunciade*'ın (Ahmakname) kahramanı olduğu sanılmaktadır. Otuz kadar hissî komedi yazdı, bunlar en iyi eserlerdir. Lillo'nun yazacağı burjuva dramına öncülük eden başlıca eserleri: *Love's Last Shift* (Aşkın Son Çaresi) [1696], *She Wou'd and She Wou'd Not* (İsteyen ve İstemeyen Kadın) [1702], *The Careless Husband* (Tasasız Koca) [1704], *Tartuffe*'e özenerek yazdığı *Nonjuror* (Ant İçmeyen Tanık) [1717]. Ayrıca, ilgi çekici bir otobiyografi de yazdı. *The Apology for the Life of Colley Cibber, Comedian* (Aktör B. Colley Cibber'in Hayatına Övgü) [1740]. (L)

CİBDAREAL. Bk. GOMEZ DE CIBDARREAL.

CİBİLLET i. Bk. CİBİLLİYET.

CİBİLLÎ sıf. (ar. *cibillî*). *Esk.* Yaradılıştan, doğuştan olan, fıtrî: *Lâkin bu heves bir heves-i diğere mağlûb / İnsan yaşamak hırs-ı cibillîsine meclûb* (M.Â. Ersoy). *Her kavmin cibillî ve tabiî, yerli ve ayrı bir medeniyeti vardır* (A.H. Müftüoğlu).

◆ **Cibilliye** sıf. *Esk.* *Cibillî*'nin müennesi. (M)

CİBİLLİYET veya **CİBİLLET** i. (ar. *cibillet*). Yaradılış, huy.
— DEY. *Cibilliyeti bozuk*, yaradılıştan kötü olan, soysuz.

◆ **Cibilliyetsiz** sıf. Soyu bozuk olan, kötü yaradılışlı. (M)

CİBİN i. (esk. türk. *çibin*, sinek). *Halk dili.* Sinek, sivrisinek. (M)

CİBİNLİK i. (esk. türk. *çibin*, sinek, sivrisinek'ten *cibinlik*). Sivrisineklerden ve zararlı böceklerden korunmak için yatakların üzerine çadır gibi örtülen tül: *Demir karyolasının kubbesinden mai kordelalarla boğula boğula inen beyaz cibinliğe bakıyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *Cibinlik köşelerindeki tahtakurusu yuvalarını hatırlatıyordu* (Sabahattin Ali). ‖ *Esk.* Bataklık gibi, sivrisineği çok olan yer.
— ANSİKL. Ortaçağdan itibaren kullanılmağa başlanan cibinlik genellikle tülden yapılır; eskiden prenslerin saraylarında sırmadan yapılırdı. (ML)

CİBORİUM i. (yun. *kiborion*, mısır nilüferinin meyvesinden yapılan veya benzer biçimde olan kap). Din. Değerli madenden yapılan ve içine komünyon'da verilecek olan ekmeğin konulduğu ayaklı kap. Kutsal kudas kadehi.
— ANSİKL. Bu ad eskiden içinde kudas bulunan kadehin saklandığı bölmeye verilirdi. Daha sonra bu ad, devirlere göre çeşitli şekiller alan kadehe geçti. Kadeh kısmı altın veya içi altın kaplamalı gümüşten yapılırdı. (L)

CİBORİUM i. (lat. k.). Hıristiyan bazilikalarındaki sunakların üstünü örten sütunlu tavanak. ‖ Çoğulu CİBORİA.
— ANSİKL. Sunak masasının üstünü örten *ciborium*'lar hıristiyanlarca IV.yy.dan itibaren kullanılmağa başlandı. Kemer ve sütunlarına kıymetli kumaşlardan perdeler asılırdı. Kubbenin ortasından sallandırılan, güvercin biçiminde madenî bir askının içinde kutsal ekmek saklanırdı. Ciborium'lar zamanla çok süslü küçük yapı niteliğini kazandılar. (L)

CİBOT (Pierre Martial), fransız cizvit ve din yayımcısı (Limoges 1727-Pekin 1780). 1758'de Çin'e gitti, saray matematikçisi oldu. Astronom, botanikçi ve dilcidir. *Mémoires Concernant l'Histoire des Chinois* (Çinlilerin Tarihi Üstüne Düşünceler) adlı esere önemli bir katkıda bulundu. (L)

CİBRARİO (Luigi, kont), italyan tarihçi ve siyaset adamı (Torino 1802-Trebiolo 1870). Carlo Alberto'nun teşviki üzerine siyasete atıldı. 1848'de kraliyet komiseri olarak Veneto'nun Piemonte'ye bağlandığını ilân etmekle görevlendirildi, sonra senatörlüğe getirildi, 1852'den 1856'ya kadar birkaç kere bakan oldu. Cavour'un Kırım işlerine karışma siyasetini destekledi. Önemli eserleri: *Storia di Torino* (Torino Tarihi) [1847], *Origine e Progresso delle Istituzioni della Monarchia di Savoia* (Savoia Monarşisinin Gelişimi ve Kaynakları) [1854-1855]. (L)

CİBRE i. (yun. *tsipuron*'dan). Sıkılmış üzüm v.b. meyvelerin posası.
— Şarapçılık. *Şırayı cibre'den ayırma*, şarabı mayalandıktan sonra fıçıdan çekme işi. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Şarapçılık. Kırmızı şarap yapımında bu işlemin amacı, *şırayı cibreden ayırmak*'tır, bu iş kabın altındaki musluk yardımıyle yapılır. Çekirdek, çöp ve kabuğun geçmemesi için madenî bir elek vardır. Fıçının dibinde kalan cibre, sıkma şarabı elde etmek için, daha sonra sıkılır. (LM)

CİBRİL i. Bk. CEBRAİL.

CİBT i. (ar. k.). Din. tar. Arapların İslâmiyetten önceki devirlerde taptıkları putlardan biri. (M)

CİBUTİ, fransız Somalisi'nin merkezi. Tacura körfezinin güney kıyısında, Addis-Abeba demiryolu hattının bitim noktası, Madagaskar ve Uzakdoğu'ya giden gemilerin uğrak yeri; 41 000 nüf. Cibuti, 1888'de kurulan yapma bir limandır, 1892'de Obock'un yerine bölgenin merkezi oldu. Liman çok iyi donatılmış olup (600 m'lik dalgakıran, rıhtımlar, doklar, hangarlar) gemilerin su, yiyecek ve yakıt ikmali yapmasına elverişlidir. Limanın yanında boş ve geniş alanları, kumla kaplı sokaklarıyle aşağı şehir uzanır. Ticaret ve idare şehri kemerli evleri ve ticarethaneleriyle su yüzündeki bir mercan platformuna kurulmuştur. Daha öte de yerli mahallesi *Bender Cedid*, beyaz camiler çevresinde toplanmıştır. 1938'den beri şehir komşu Ambuli vahasındaki yeraltı suları sayesinde tatlı suya kavuştu; ama bu su yetersizdir ve şehrin ihtiyaçları için büyük ölçüde su çekildiğinden deniz suyu sızmaktadır. Demiryoluyle Addis-Abeba'ya bağlanan Cibuti, Habeşistan'ın başlıca limanıdır. Bu demiryolu 1894'te tasarlandı; teknik, malî güçlükler ve silâhlı hücumlar yüzünden 1904'te ancak Harar'a ulaştı ve 1917'de Addis-Abeba'ya vardı. Toplam uzunluğu 784 km (92 km'si fransız Somalisi'nde), hat genişliği 1 m'dir; Habeşistan'da 2 400 m yüksekliğe kadar tırmanır. 400 000 ton mal taşımak üzere tasarlanmıştır (aslında yılda 300 000 tondan az mal taşınır); taşınan mal miktarı çıkışa oranla inişte daha çoktur. Demiryolunun 1946'dan beri Eritrea (bugün Habeşistan'a bağlı) limanlarına bağlanan kara yollarıyle rekabeti artmaktadır. (L)

CİBYRA. Bk. KİBYRA.

CİCADELLA i. Eşkanatlı böcek cinsi. *Jassidae* familyasından. *Cicadella viridis* nemli yerlerde, çeşitli bitkilerin üstünde yaşar. (L)

CİCADİDAE çoğl. i. Ağustos böcekleri ile benzerlerini içine alan eşkanatlı böcek familyası. (L)

CİCADULA i. Küçük böcek. Avrupa'da yaşar. *Cicadula senotata* bazen tahıllara zarar verir. Eşkanatlıların *jassidae* familyasından. (L)

CİCCİONE (Andrea). Bk. ANDREA FLORANSA'LI.

CİCELLİ, Cezayir'de (Konstantin idare bölgesi) idare çevresi merkezi; Babor Kabiliyesi kenarında; 33 417 nüf. Cicelli, *İgilgili* adlı eski Roma ve Kartaca ticaret merkezidir; XVI. yy.da Barbaros kardeşlerin üslerinden biriydi. Çevresindeki üzüm bağlarına rağmen şehrin faaliyeti azdır. Balıkçılık. Mantar çıkarılması ve işlenmesi. Sayfiye yeri. — *Cicelli idare çevresi*, 186 900 nüf. (L)

CİCENDİA i. Limon küfü renginde tüysüz bitki. 5-15 sm yüksekliğinde, sarı veya sarımsı renkte basit çiçeklidir. Silisli bölgelerde fundalıklarda ve dağ yollarında bulunur. (Centiyangillerden.) [L]

CİCER i. Nohutun ilmî adı. (L)

CİCERBİTA i. Morumsu mavi çiçekli bitki. Boyu 2 m'ye ulaşır. Ormanlarda veya dere boylarında yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

Cicereia (LEX), *Sponsores* (borçlu) veya *fidepromissores*'in (kefil) taahhüdüne muhatap olan alacaklıyı, onların huzurunda ve yüksek sesle alacağın miktarını ve kefil sayılarını açıklamaya zorlayan roma kanunu. (L)

CİCERO, A.B.D.'de (İllinois) şehir, Chicago'nun doğu bölümünde; 69 100 nüf. Sanayi merkezi (elektrik malzemeleri ve metalürji). [L]

CİCERO i. Matbaac. 4-5 mm'lik 12 punto olan harflere verilen ad. İlk defa Cicero'nun *Mektuplar* adlı eserinin dizilmesi sırasında kullanıldığı için bu adla anılır. (L)

CİCERO (Marcus Tullius), latin hatibi (Arpinum M.Ö. 106-Formiae M.Ö. 43). Plebeius'lardan olan ailesi, büyük bir servete sahipti. Aileye Cicero soyadının nohut (cicer) yetiştirmedeki ustalığı dolayısıyle verildiği sanılmaktadır. Cicero'nun, soylularla akrabalığı olan Helvia adlı bir kızla evlenerek şövalye sınıfına giren babası, oğulları Marcus ile Quintus'a seçkinlere has bir öğretim imkânı sağlayabilmek için Roma'ya gitti. Marcus'un, hatip Antonius, L. Crassus'un Scaevola'larla hukukçuların çevresine girmesini sağladı. Bütün bu ustalar asil senatörler partisindendi. Onun için Cicero'nun kaderi muhafazakârların safında yer almak ve onlarla birlikte savaşmak oldu. Pompeius'un babası ile Sulla'nın kurmaylığında *sosyal savaş*'a katılması, eğilimlerini daha da güçlendirdi.
Bu yüzden *halkçı*'lardan (populares) Marius, daha sonra Cinna'nın başarıya ulaşması üzerine, Cicero ortadan kaybolup kendini unutturmağa çalıştı. Zamanını, yunanlı yazarları okumakla geçirdi. Daha M.Ö. 87 yılında, İtalya'dan geçmekte olan rodoslu Molo'nun hitabet sanatı üstüne verdiği dersleri izlemişti. Daha sonra, Pythagorasçı Diodotus ile birlikte evine kapandı ve avukat olarak kamu hayatına katılabilmek için, Sulla'nın demokratları alt etmesini bekledi. M.Ö. 80 yılındaki *Pro Quinctio* (Quinstius'u Savunma) adlı ilk savunması medenî hukuk alanında bir savunma idi. Ama, 79 ocak tarihli *Pro Roscio Amerino* (Amerina'lı Roscius'u Savunma) adlı ikinci savunması günlük siyasette ön safta yer almasını sağladı. Sulla'nın azatlı kölesi Chrysogonus'u öne sürerek Sulla rejimine çattı. Bu cesur davranışta yalnız kalmadı. Messala, Publius, Scipio, güçlü Metellus'lar, onu desteklediler. Cicero savunduğu davayı kazandıktan sonra, Yunanistan'a gitti. Atina'da Ascolo'lu Antiokhos ile Epikuros'çu Zeno'nun derslerini izledi. M.Ö. 78 yılında, aşırı muhafazakârlığı yüzünden birçok kişiyi kendine düşman eden Rutellius Rufus'un yanına, İzmir'e gitti, sonra da Rodos'a geçti. Orada, Molo ile tekrar buluştu, ılımlı stoacılığı ve Pythagorasçı eğilimi ile siyasî güçler arasında bir denge sistemi kurulmasını isteyen Apamea'lı posidonius'un derslerini izledi. Sulla'nın ölümünden (78) sonra, Cicero, İtalya'ya döndüğünde, ününün daha da artmış olduğunu gördü. Çünkü, Yunanistan'da gördüğü derslerden bir düşünce üstünlüğü kazanmış ve *nobilitas* dâvasına olan bağlılığı orada kurduğu ilişkilerle daha da artmış görünüyordu. Bu sebepten, M.Ö. 76 yılında quaestor seçildi. Bu görevle gittiği Sicilya'da halkın gözüne girdi. 73-71 Arasında yolsuz vergilerle ezilen Sicilyalıların eski vali C. Verres'e karşı şikâyetlerini desteklemeye söz verdi (70).

Foto. LAROUSSE

Yolsuzlukları, *nobilitas*'ı lekeleyebilecek nitelikte olan Verres'in savunmasını Hortensius üzerine almıştı: kendisini konsüllüğe yükselten senato partisine bağlılığını bu yoldan göstermek istiyordu. Rakibinin ünü ve yeni unvanı, Cicero'yu yıldırmadı. Hâkimler heyetine sunduğu şahitlerin sayıları ve güvenilir kişilikleri Hortensius'u korkuttu. Şahitlerin hepsi dinlenmeden Verres Roma'dan kaçtı. Bunun üzerine, hâkimler 14 ağustos 70'te Verres'i, Sicilyalılara 60 milyon sestertius (150 000 000 as) ödemeye mahkûm ettiler. Cicero, taktik gereği yapamadığı savunmaları (*Verrinae*) yayımlayarak uzun süren sessizliğin acısını çıkardı.

Savunmasına karşılık Sicilyalılar Cicero'ya büyük bir gemi dolusu buğday gönderdiler. O da, avukatların ücret almasını yasaklayan Cincia kanununa saygısını göstermek için bu buğdayı plebeius ambarına bıraktı. Çıkarcı olmadığını gösteren bu davranışı, M.Ö. 70 yılı temmuzunda, aedilis olmasını sağladı. Ayrıca, Hortensius'a karşı elde ettiği başarı, avukatlık ününü bir kat daha arttırdı. Cicero'nun savunduğu bütün davaların en önemlileri şunlardır: *Pro Caecina* (Caecina Davası) [69], *Pro Roscio Comoedo* (Komedyen Roscius Davası) [68], *Pro Cluentino* (Cluentis Davası) [66], *Pro Archia* (Archias Davası) [62], *Pro Rabirio Postumo* (Rabirius Postumus Davası) [55]. Cicero'nun savunmalarından elde ettiği kazançlara asillerden aldığı danışma ücretleri ekleniyordu: meselâ 44'te Cluvius kendisine Pozzuolis'deki villasını vermişti. Ölümüne kadar, Cicero, Palatium'daki evinde ve sayısız villalarında büyük bir senyör hayatı sürdü. Zenginlik bir anlamda, ona yeni bir kişilik kazandırdı ve seçimlerdeki başarılarında büyük rol oynadı.

Cicero, 69'dan sonra, yetkilerini kötüye kullandığı gerekçesiyle Narbonna'lı Galyalılar tarafından dava edilen Fonteiius'un savunmasını üzerine aldı. Bu, bir yıl önceki tutumunun tersi olmakla beraber, *nobilitas* ile atlı sınıfının uzlaşmasına doğru atılmış bir adımdı ve daha sonraları, *Concordia Ordinum* (Sınıflar Arası Anlaşma) adını verdiği bir ülküydü. Bu ülkünün gerçekleşmesi taşralılara çok pahalıya mal oldu. Çünkü, senatörler sınıfının yöneticileri ile atlı sınıfının âşarları arasında, taşralıların zararına, bir anlaşma yapıldı. M.Ö. 68'de generallerin başarısızlığı yüzünden zayıflayan asiller sınıfı, korsanlığın ortadan kaldırılması için Pompeius'a sonsuz yetkiler veren *Gabinia lex*'e (Gabinius kanunu) karşı koyamadı. Cicero, senatoda, sesini çıkarmadı ve ölçülü davranışı ile Pompeius'a manevî bir destek oldu ve 66 yılı için praetor seçildi. Bu sıfatla, Mithridates'e karşı açılan savaşın yönetimini Pompeius'a veren *Manilius lex* (Manilius kanunu) lehindeki söylevi ile Pompeius'a teminat verdi. Bu tutumuyle askerî bir monarşiye yol açtı ise de, kendi durumunu da sağlamlaştırmış oldu. Niyetini saklayarak, 64 yılı konsüller toplantısında Catilina'nın ayağını kaydırmayı ve 63 yılında da, Catilina ile aynı listede yer alan, plebeius'ların gözdesi meslektaşı Antonius'un karşısına senatoda konsül olarak çıkmayı başardı. 63 Yılı konsüllerinin yönetecekleri eyaletlerin kura ile çekilmesi sırasında, yani daha göreve başlamadan önce, büyük bir ustalıkla, Antonius'u etkisiz bıraktı. Antonius'a Cisalpina; Cicero'ya ise, yararlanmasını bilen için çok elverişli bir eyalet olan Makedonya düştü. Cicero, Antonius'a eyaletlerini değiştirmeyi teklif etti, o da hemen kabul etti. Oysa bu teklif hiç de çıkarsız değildi. Çünkü, Cicero'nun mektupları, Antonius'un, Makedonyalılardan sömürmek suretiyle elde ettiği kârların belirli bir kısmını Cicero'ya göndermeyi gizlice kabul ettiğini ortaya koymuştur. Böylelikle Cicero, rakip bir meslektaşını kendisine suç ortağı yapıyor, onu borçlu duruma sokuyordu.

63 Yılı ocak ayı başında, Cicero, *De Lege Agraria* (Tarım Yasaları Üstüne) adlı iki söylevi ile Rullus'un toprak reformu tasarısını başarısızlığa uğrattı. İlkbaharda, Crassus ile Sezar'ın liderlik ettiği halkçılara (*populares*) cephe aldı. Sezar otuz yedi yıl önce, Satirninus'un öldürülmesi olayına katılmış olan senatör C. Rabirius'u vatan ihanetiyle suçluyordu. Cicero, *Pro Rabirio*'sunda (Rabirius Savunması) senatörün suçsuzluğunu başarıyle savundu, 63 yılı eylülünde 62 yılı için yapılan konsül seçimlerinde tekrar yeniden Catilina, Roma'da bir suikast hazırladı. Bu suikast, Manlius'un Etruria'da silâh altında bulundurduğu çeteler tarafından, istenilen anda, desteklenecekti. Fakat, Crassus ile Sezar bir iç savaşa yol açabilecek olan bu maceradan korktular. Crassus, 20 ekimi 21'e bağlayan gece, Cicero'ya durumu bildirdi. Ertesi gün, senato, Cicero'ya en yüksek senatus-consultum olarak, sınırsız bir yetki tanıdı. Böyle büyük bir yetkiyi eline geçiren Cicero, 8 kasımda, şafakla beraber kendisini öldürmeye hazır olan suikastçıları durdurdu. Komplo gerçekleşmediği için Cicero sert davranmayı göze alamadı ve senatoyu toplantıya çağırdı. Oturuma katılan Catilina'nın, Etruria'daki birliklerinin arasına katılmak isteyeceğini umuyordu. *I. Catilinaria* adlı söylevin amacı buydu. 9 Kasımda, Cicero, halk önünde okuduğu *II. Catilinaria* söylevinde suçluların adlarını verdi; fakat suikastçılar, Cato'nun, başkalarını kendi çıkarına âlet etme suçlaması ile konsül adayı Murena aleyhine açtığı davada kendilerini güçlenmiş hissettiler; hattâ görevli konsülün savunması ile Murena'nın temize çıkmasından sonra bile bozguncu tutumlarında direndiler. Cicero, onları senatoda susturdu ve 3 aralık akşamı *III. Catilinaria*'sı ile halka durumu açıkladı. 5 Aralıkta, Cicero, tek başına çözmeye yetkili olduğu soruyu senatörlere sordu: Mahkûmlar ne yapılacak? Sezar, ölünceye kadar hapiste kalmalarını, Cicero ise *IV. Catilinaria*'sında öldürülmelerini istedi. Cato, ölümden yana konuştu, senato da onun isteğini kabul etti ve Cicero kararın hemen yerine getirilmesine nezaret etti. Halkın önünde senatoya devretmeye çalıştığı sorumluluk kendi omuzlarına yüklendi ve 29 aralık 63'te görevi sona ererken, cumhuriyeti kurtarmış olmakla övünmesi bu sorumluluğu daha da arttırdı.

61 Yılı ocağında Pompeius'un Roma'ya dönüşü, Cicero'nun kendine olan güvenini daha da arttırdı. Öyle ki, tanrıça Kybele onuruna düzenlenen *damia* şenliklerini bozduğu ileri sürülen Clodius aleyhine açılan ve beraetle sonuçlanan davaya aleyhte şahit olarak katıldı. Fakat Cicero'nun durumu bozuldu. Çünkü, hemen sonra, 60 yılında, Pompeius, Crassus ve Sezar arasında ilk triumvirlik kuruldu ve 58 yılı için, Clodius *plebeius tribunus* seçildi. Clodius'un ilk işi bir kanun çıkartarak öc almak oldu. Bu kanuna göre, bir insanı halkın rızası alınmadan ölüme mahkûm eden ve bu işte suçu sabit görülen her romalı yurttaş, ölüm cezasına çarptırılacaktı. Böyle bir tehdit karşısında, Cicero Roma'dan ayrıldı (20 mart 58). Malları Clodius tarafından açık arttırma ile satıldı, evi yıktırıldı. Cicero Roma'ya ancak 57 yılı ağustosunda konsüllerin isteği üzerine geri döndü. Cicero minnetini *De Reditu* [Dönüş Üstüne], *De Domo* [Ev Üstüne], *De Haruspicum Responsis* [Kâhinlerin Cevabı Üstüne]) adlı söylevlerinde dile getirdi ve *Pro Sestio* (Sextius'u Savunma) [mart 56], *Pro Caelio* (Caelius'u Savunma) [nisan 56] adlı savunmalarıyle avukatlığa ve bu yoldan siyasete yeniden girmeyi başardı. Evini hayli güçlükle yeni baştan yaptırdı ve durumunu güvenlik altına almak için *Pro Balbo* (Balbus'u Savunma) [56 yılı sonu], *In Pisonem* (Piso'lara Karşı) [55 yılı yazı] adlı savunmalarında triumvirleri destekledi; Vatinius gibi bir düşmanını (54 yılı temmuzu) ve Clodius'un dostu Scaurus'u da (54 yılı yazı) bu maksatla savundu.

Fakat 53'te Crassus'un ölümü ile sarsılan triumvirlik, çok geçmeden sona erdi. 1 Ocak 52'de Clodius, Milo'nun çeteleri tarafından öldürüldü. Bu son olay, Sezar ile Pompeius'un iyi anlaştıklarını ortaya koydu. Pompeius, Milo aleyhinde *de Vi* (Kuvvet Üstüne) davasını açtı. Cicero'nun *Pro Milone* (Milo'yu Savunma) adlı savunması en güzel eserlerinden biridir. Fakat bugün elimizde bulunan metin daha sonra yazıldığından gerçek savunma ile hiç bir ilgisi yoktur; Cicero'nun bu savunmasındaki güçsüzlük, Marsilya'ya sürülen Milo tarafından sadece alayla karşılandı.

O günden sonra Cicero, tehlikeli ve çetin durumlardan uzak durdu; zamanının önemli kısmını belâgat ve siyasetle ilgili kitaplar yazmağa harcadı: *De Oratore* (Hitabet Üstüne) [55], *De Legibus* (Kanunlar Üstüne), *De Republica* (Devlet Üstüne) [54-51]. Sonra Roma'nın gittikçe ağırlaşan havasından uzaklaştı. Nihayet 51'de prokonsüllüğünü tekrar elde ederek, kura ile payına düşen Klikya eyaletine gitti. Roma'ya ancak 50. yılın eylülünde döndü. Döndüğünde zarlar çoktan atılmıştı. Cicero, Formiae'deki villasına çekildi, kavgacılara katılmadı ve tarafsız kaldı. Pompeius doğuya gitmek üzere İtalya'dan ayrılınca (9 şubat 49), Cicero 7 nisan 49'da ona katılmak üzere yola çıktı. Pharsalos yenilgisinden (29 haziran 48) sonra, sağ kalanların teklif ettikleri kumandanlığı kabul etmedi ve 48 yılı kasımında Sezar'ın hoşgörüsüne güvenerek Brindisium'a gitti.

47 Yılı eylülünün sonunda *Imperator* (Sezar) tarafından affedildi ve Tusculum'a çekildi. 46 Yılında da, forum, yine Cicero'nun Pompeius lehindeki güzel söylevleri ile çınlıyordu: *Pro Marcello* (Marcellus'u Savunma), *Pro Ligario* (Ligarius'u Savunma). Bu savunmalarında Cicero, Pompeius'çuların bağışlanmalarında ısrar ediyor ve övgüleriyle Sezar'ı göklere çıkarıyordu. Ama, itibarını kaybetmenin üzüntüsünü ve 45 yılında ölen kızı Tullia'nın acısını unutmak için kendini okumaya verdi. 46'da hitabetle ilgili eserlerini (*Orator* [Hatip] ve *Brutus*) yayımladı, aynı yıl *Paradoxa* adlı eserinde ahlâk konuları işledi. 45'te, *De Amicita* (Dostluk Üstüne) ve *De Seneciute* (Yaşlılık Üstüne) adlı güzel diyaloglarından başka, arka arkaya *Academica* (Akademik Felsefe) [4 kitap], *De Finibus* [5 kitap], *Tusculanes* (Tusculon Tartışmaları) [5 kitap], *De Natura* Deorum* (Tanrıların Niteliği Üstüne) [3 kitap]; 44'te de *De Officiis* (Görevler Üstüne) [3 kitap] adlı eserleri yazdı. Bu eserlerle, yunan felsefesi latin edebiyatına girmiş oluyordu. Cicero, çok iyi kavradığı yunan felsefesini kolayca anlaşılır bir duruma getirmeyi başardı.

Cicero, hemen hemen son bulmuş olan meslek hayatını, 15 mart 44'te Sezar'ın öldürülmesiyle yeniden kazandı. 17 Marttan sonra senatoyu bir uzlaşma yapmağa zorladı: katiller bağışlanacak ve Sezar'ın eylemleri onaylanacaktı. Cicero, bu başarıya, henüz iktidara gelmesi şüpheli olan Sezarcı

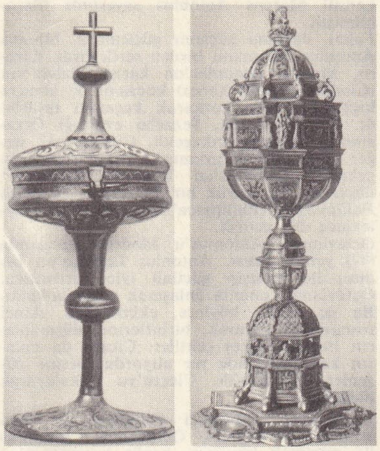

ciborium
solda, Liboges, XIV. yy. Cluny müzesi, Fransa
sağda, italyan sanatı XVI. yy. Louvre müzesi, Paris

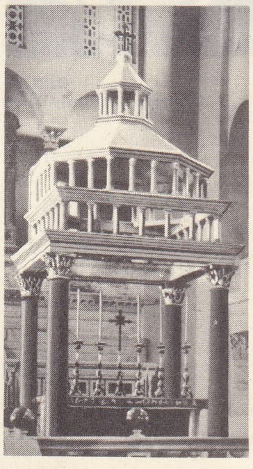

ciborium
San Lorenzo fuori le mura bazilikası, Roma

CİBUTİ: iç liman
Fransız Somalisi

Foto. Giraudon, Alinari, Agence économ. des colonies (LAROUSSE)

konsül Marcus Antonius sayesinde ulaşabilmişti.
Fakat, durumu güçlenir güçlenmez, Marcus Antonius tutumunu birden sertleştirdi. Cicero, Marcus Antonius'un karısı, Falvia'nın (Clodius'un eski karısı) kocasını öc almaya kışkırtmasından korkarak kaçmayı tasarladı. Tam o sırada, Sezar'ın evlâtlığı Octavianus İtalya'ya çıkageldi. Cicero, pek değer vermediği Octavianus'u, senatodan yana çekerek Antonius'un karşısına çıkarmayı düşündü: bu büyük bir yanılgıydı ve bunu *Philippicae* (Philippica'lar) adlı sert söylevinde dile getirdi.
Octavianus, Antonius'u Modena savaşında (43) yendi, fakat, Antonius Lepidus'un ordusu ile birleşip gücünü iyice arttırınca, Octavianus, onunla anlaşmak zorunda kaldı. Bu üç adam, böylece, ekim 43'te, ikinci triumvirliği kurarak, birbirlerine, düşmanlarının başını peşkeş çektiler. Cicero da onların kara listesinde yer alıyordu: peşine düşenler Formiae'de Cicero'yu yakalayarak öldürdüler.
Cicero'nun talihsizliği ölümüyle de sona ermedi. 34 Yılında, Octavianus, Antonius ile çatışmak isteyince, henüz kararsız olan Pompeius'çuları senatoda kendi tarafına çekmek için, Cicero'nun anısını lekelemekten kaçınmadı. Cicero'nun konsül olan oğlu ile Atticus'u elde ederek Cicero'nun sağlığında yazdığı mektupların düşmanlarının eline geçmesini sağladı. Bu mektuplar her ne kadar Cicero'nun aleyhinde bir delil olarak ileri sürüldü ise de, onların parça parça yayımlanmış olması, yayımlayanların kötü niyetlerini açığa vurmaya yetti. Sonunda bu aşağılık manevra onu yapanların aleyhine döndü: böylece mektup türünün gelmiş geçmiş en iyi örneği yayımlanmış oldu.
— İkonogr. Cicero'ya ait olduğu sanılan birkaç büst (Floransa, Roma, Madrid) ile birkaç heykel (Napoli) vardır. Cicero'yu konu alan önemli tablolar: Franciabigio'nun *Sürgünden Dönen Cicero* (Villa Poggio-Cajano, Floransa, XVI. yy.), Valenciennes'-in *Cicero Arkhimedes'in Mezarı Başında* (Louvre); Delacroix'nın *Cicero Verres'i Suçlarken* (Millet Meclisi ve Senato Kütüphanesindeki Pandantif). Bu arada, Hudon'un yaptığı heykeli de (Senato) sayabiliriz. (L)

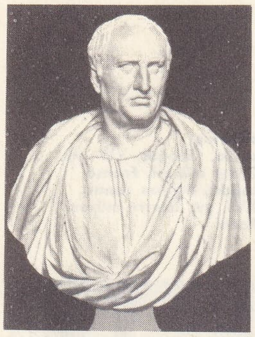
CİCERO
Capitolino müzesi, Roma

CİCERO (Marcus TULLİUS) [M.Ö. 65-27], hatip Cicero ile Terentia'nın oğlu. Düzenli bir öğrenim gördü. Sert ve kaba yaratılışlı, içkiye düşkün bir adamdı. Pharsalos'ta Philippis savaşlarında yiğitlik gösterdi, Sextus Pompeius'un yanında savaştı. 30 Yılında Augustus tarafından konsül görevlisi seçildi, Asya'da konsül vekili ve Suriye'de vali oldu. (L)

CİCERO (Quintus TULLİUS) [M.Ö. 104?-43'e doğr.], hatip Cicero'nun küçük kardeşi, Atticus'un kayını, hâkim. Asya'daki işleri yönetti (61-59), kardeşinin geri gönderilmesi için Clodius'a karşı direndi. Galya'da Sezar'ın yardımcısı oldu, Britanya seferinde Pompeius'u tuttu, fakat Pharsalos'tan sonra Sezar'ı tutanların yanında yer aldı. 43'te adını kara listeye yazdılar. Şiir ve nesir türlerinde birçok yazı bıraktı. (L)

Cicerone (DER), *Eine Anleitutung zum gensuss der Kuntswerke Italiens*, Jacop Burckhardt'in eseri (1855). İtalya'daki sanat eserlerinin eleştirili ve tarihî fihristi. Eski eserlerin restorasyonlarından önceki durumları hakkında ilgi çekici ve bağımsız görüşlerle doludur. (L)

Cicero'nun Mektupları. Cicero'nun azatlı kölesi ve yazıcısı Tullius Tiro'nun derlemesi M.Ö. 68-43 yılları arasında yazılan 864 mektuptan meydana gelir. Bu eser, Cicero'nun mektuplarının yarısıdır: 16 kitap, arkadaşı Atticus'a, 16 kitap anne, baba ve arkadaşlarına *(Ad Familiares)*, 3 kitabı ise kardeşi Quintus'a yazdığı mektupları biraraya getirir. (L)

CİCERUACCHİO (Angelo BRUNETTİ, — denir), italyan milliyetçisi (Roma 1880-Ca'-Tiepolo 1849). 1846 ve 1848 arasında romalı kışkırtıcıların en ünlüsüydü. Roma cumhuriyeti yıkılınca kaçtı, fakat Avusturyalılar tarafından yakalandı. Po kıyısında kurşuna dizildi. (L)

CİCHLİDAE çoğl. i. Balık familyası. Güney ve Orta Amerika, Afrika, Madagaskar, Suriye ve Seylan'da, tatlı sularda üç yüz kadar türü yaşar.
— ANSİKL. Bu familyadaki balıklar sazana, özellikle amerika sazanına benzer. Boyu 1 m'yi geçmez, rengi çok parlaktır. Bunlardan birçoğunda ağızda kuluçka olayı görülür. Dişi balık yumurtladıktan sonra yumurtalarını yutar, yavrular fışkırıncaya kadar kursağında saklar. Yavrular analarının ağzında birkaç hafta barındıktan sonra dışarı çıkar. Pek çok cinsi ve türü içine alan bu familyadaki balıkların çoğu yenir veya süs balığı olarak kullanılır. Başlıca cinsleri: *Tilapi, geophagus.* (L)

CİCHORİUM i. (yun. *kikhora*). Bk. HİNDİBA.

CİCİ sıf. (çocuk dilinden). Güzel, hoş: *Cici çocuk.* ‖ İ. Çocukları oyalayacak oyuncak v.b. şeyler.
— ÇEŞ. DEY. *Cici anne*, büyük annelere veya büyük anne yaşında kadın akrabalara çocukların verdiği ad. ‖ *Cici el*, [çocuklar için] sağ el. ‖ *Cici mama*, toy delikanlının düşüp kalktığı kadın: *Akşama cici mamamız var ki, Sultan Hamit'in düşüne girmemiştir* (K. Tahir).

◆ **Cici bici** ve **cicili bicili** sıf. Süslü, göz alıcı incik boncuk takmış, takıştırmış: *Cicili bicili entari.*

◆ **Cicim** ünl. Sevgi hitabı: *Cicim, sen ne kadar dışarlıklı olmuşsun* (R.A. Güntekin). [M]

CİCİM i. (fars. *cācim*, kilim). Dokumc. Ensiz dokunmuş parçaların bir araya gelmesiyle perde veya örtü olarak kullanılan kilim: *Bunların çepçevre etekleri, Kırgız kızlarının dokuduğu ve Anadolu'da her köylü evinde bulunan renk renk kilimler, cicimlerle perdelenmişti* (Ş.S. Aydemir).
— ANSİKL. Kolayca taşınabilen yatay tezgâhlarda ensiz ve uzun parçalar halinde dokunur. Eni 25-30 sm, boyu 3,15-3,50 m olan parçalar yan yana birleştirilir. Üzerlerindeki nakışlar madalyon, yıldız, tesbih, köşeli keskin hatlı şekiller halindedir. Desenler kilimdeki gibi değildir; zemine sonradan işlenmiş hissini verir. Nakışlar arasında delik yoktur. Her dokunan parçada, simetriye dikkat edilir. Böylece parçalar yan yana geldiği zaman motifler birbirini tamamlar. Eskiden kalan parçalardan, şal gibi ince ve narin cicimler dokunduğu anlaşılır. Dokuyanın zevkine göre nakış şekilleri değişir. Bazı nakışlar yukarıdan aşağı zikzaklı çizgiler halindedir. Aralarında çengel ve Z harfine benzer şekiller yapılır. Bazen de yatay çizgilerle zemini dörtgen parçalara ayırırlar. Cicim'de özellikle kiremit kırmızısı veya koyu kırmızı renkler kullanılır. Zemin bazen lâcivert de olur. Al renkte cicimlerde kanarya sarısı hâkimdir. Bunların Çin dokumalarına benzeyen bir görünüşü vardır. Nakışlarda kullanılan renkler ise koyu mavi, kırmızı, sarı, lâciverttir.
Eskiden cicimlerin iplerini bitki köklerinden faydalanarak boyarlardı.
Kök boya adlı çalının kökü, taş dibeklerde döğülüp kaynatılarak kırmızı renk, cehri çalısı kökünden de sarı renk elde edilirdi. Ayrıca palamut yaprağı, yaban nanesi, eğliç otunun kökü, soğan kabuğu, mazı gibi bitkilerden de boya elde etmek için faydalanılırdı.
Boyanın solmaması için bu bitkilerden çıkarılan sular mayalandırılarak fışkırtılır. Bugün iplikleri boyamada doğrudan doğruya hazır boya kullanılır. Cicim daha çok Avşar Türkmenleri tarafından yapılır. Kayseri, Sivas ve Erzincan arasındaki Uzun yaylada yaşayan bu oymağın dokuduğu cicimler renk ve nakış yönünden çok değerlidir. Doğu'da bazı oymaklar da cicim yaparlar. Fakat bunlar Avşarların dokudukları kadar güzel değildir.
Bugün kullanış yerleri azaldığı için cicim dokuması da kalkmış gibidir. Arasıra Türkmen kızları kendi çeyizleri için dokumaktadırlar. Cicim, kilim veya çul gibi yere serilmezdi. Asıl çadır kapısına örtü olarak yapılmaktaydı.
Basma ve pamuklu dokumalar ucuzladıktan sonra cicim, perde olarak da önemini kaybetti. Ancak Batılılar tarafından süs olarak kullanılmaktadır. Cicimlerin dört beş tanesini bir araya getirerek battaniye olarak da kullananlar vardır. (M)

CİCİNDELA i. (lat. k. «ateşböceği»). Çok hareketli gündüz böceği. Yeşil veya turuncumsu siyah elitralarının üzerinde üç tane fildişi renginde benek vardır.
— ANSİKL. *Cicindela* çok yırtıcıdır. Genellikle açık yerlerde sürüler halinde bulunur; güneşli ve sıcak havalarda uçarak avlanır. Kurtçukları yerin içine yuva kazar, kapısında pusu kurar, önünden geçecek avını yakalamak için bir zemberek gibi fırlayacak şekilde hazır bekler. Pek çok türü vardır. Kınkanatlıların *cicindelidae* familyasından. (L)

CİCİNDELİDAE çoğl. i. Yırtıcı kınkanatlı böcekler familyası. Başka böcekler için yırtıcı ve zararlı, dolayısıyle de insanlar için faydalı bir sürü cinsi vardır. (L)

CİCİNNOBOLUS i. Basit mantar cinsi. *(Cicinnobolus cesatii, erysiphaceae* familyasından mantarlar üzerinde yaşayan korkunç bir asalaktır.) [L]

CİCOGNANİ (Bruno), italyan yazarı (Floransa 1879). Floransa'da avukatlık yaptı. 1927'de Pirandello topluluğu *Belinda e il Mostro* (Belinda ve Canavar) adlı oyununu Roma'da oynadı, *Yo, el Rey* (Ben Kral) adlı oyunu 1945'te Sam Miniato'da oynandı. Hikâye, anıatı, roman alanında eserler verdi: *Sei di Novo Conio* (Altı Yeni Örnek) [1917], *Gente di Conoscenza* (İyi Yürekli İnsanlar) [1918], *La Velia* (Ad) [1923], *Villa Beatrice* (Beatrice'nin Köşkü) [1931], memleketindeki insanların yaşayışını mahallî terimler kullanarak anlatır. Rönesans çağı italyan aydınları ve prensleri üzerine olan incelemelerini *La Prosa* (Nesir) [1963] adı altında yayımladı. (L)

CİCOGNARA (Leopoldo —kontu), italyan yazar ve siyaset adamı (Ferrara 1767-Venedik 1834). Cisalpina cumhuriyeti meclis üyesiydi (1800). Bir italyanı cumhurbaşkanı seçtirmek için boşuna uğraştı (1802). 1806'-ya kadar devlet danışmanı görevinde bulundu, sonra her türlü siyasî faaliyeti bıraktı. 1808'de Venedik Güzel Sanatlar akademisi başkanı oldu; Canova'nın yakın dostuydu, özellikle sanat yazarı olarak kendini tanıttı. Başlıca eserleri *Storia della Scultura* (Heykelciliğin Tarihi) [3 cilt; 1813-1818] ve *Le Fabbriche piu Cospicue di Venezia* (Venedik'in En Önemli Yapıları) [10 cilt; 1815-1820]. (L)

CİCONİA (Johannes), flaman bestecisi (Liège 1335-1340'a doğr.-Padova 1411). 1350'-de Avignon'da müzik eğitimine başladı. İlk eserlerini (*madrigal*'ler *balad* ve *caccie)* 1360'ta besteledi. 1372-1401 Arası Liège'de St. Jean l'Evangéliste kilisesinde ücretli rahip oldu, missa ve motet'ler besteledi. 1403'-ten sonra mesleğine Padova katedralinde başpapaz ve «musicus» olarak devam etti. *Nova Musica* (Yeni Müzik) adlı eğitim kitabını burada yazdı. (L)

CİCOZ i. Küçük cam veya toprak bilyalarla oynanan çocuk oyunu. ‖ Bu oyunun oynandığı bilyaların her biri. ‖ *Argo.* «Yok, hiç yok, hiç» anlamlarında: *Bu cism-i madde-i infilâkıyeyi bulsam şimdi kendi elimle ateşlerdim. Kadıköyü, Vuslat* [...] *hep cicoz. Ben de beraber* (H.R. Gürpınar).
— Oyun. *Cicoz oyunu*, bir ebe etrafında halka meydana getirilerek oynanan salon oyunu. (Bir ipe yüzük geçirilir, bu yüzük gizlice elden ele dolaşır. Oyun esnasında «Al cicozu ver cicozu, işte cicoz, hani ya cicoz!» gibi tekerlemeler hep birlikte söylenerek ebe şaşırtılır.)

◆ **Cicozlamak** geçz. f. *Argo.* Kaçmak, uzaklaşmak: *Eftalya olsaydı, dinim gibi biliyorum, cicozlamazdı* (K. Tahir). [M]

CİCUTA i. (lat. k.). Çok zehirli olan su baldıranı veya bataklık maydanozunun ilmî adı. (L)

CİD i. (ar. *cidd*). *Esk.* Ciddîlik. ‖ Çaba. (M)

Cid (LE), Pierre Corneille'in trajedisi. 1636 Yılının son günlerinde ve hattâ belki de 1637 yılının ilk günlerinde Marais tiyatro topluluğu tarafından oynandı. Corneille'in, Cid efsanesine ait en eski kaynakları bilmiyorsa bile *Romancero*'yu okuduğu kesinlikle ortadadır. Romancero'da Cid, özellikle, iyi ve dindar bir kahraman olarak gösterilir. Ama Corneille'in gerçek müjdecisi Guilhem de Castro'dur. Corneille, modelini taklit ederken orijinal kalmayı bilmiştir: Guil-

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

hem de Castro'nun *Las Mocedades del Cid* adlı dramatik destanındakileri gerçek bir tiyatro oyunu haline getirdi. Rodrigue (le Cid) ve Chimène birbirlerini sevmektedirler ve evlenmek zorundadırlar. Chimène'in babası Gormas kontu, Cid'in babası don Diègue'e hakaret eder ve tokat atar. Onurunun öcünü almak için Rodrigue, kontu düelloda öldürür, Chimène de babasının öcünü almak için Cid'in cezalandırılmasını ister. Genç kız, Cid'i hâlâ sevmektedir, ama babasının öcünü almadığı takdirde kendinden tiksinecektir; hattâ Rodrigue, Magrıp'lıları yenip millî kahraman olduktan sonra bile bu kararından caymaz. Sevgilisinin, seçtiği şampiyon Don Sanche ile dövüşmesini ister. Chimène düellonun sonunda Rodrigue'i sağ görmeyi arzular. Düello mutlulukla biter, bu hal mutlu bir sonuca yol açar: Chimène kralın isteği üzerine Rodrigue ile evlenmeğe razı olur.

Corneille, Cid'i traji-komedi olarak yazdı. Üç birlik kuralını geniş anlamıyle yorumlayışının sebebi budur. Bu yorumlama biçimi traji-komedinin geleneğinde vardı: ana eyleme ikinci derecedekilerin karışmasına göz yuman eylem birliği, aynı şehrin çeşitli noktalarını içine alan yer birliği, bir geceyle bölünen iki yarım günü içine alan zaman birliği. Daha önce de söylendiği gibi Cid'in tekniğinde acemilik görülmez. Tersine, Corneille daha o zamanlar yoğunlaşma, kesinlik, baştan başa içte geçen dram, olaylara ve güzelliklere taviz verilmemesi gibi klasik unsurları başarıyle kullanmıştı. (L)

CİDA. i. Bk. CIDA.

CİDAL i. (ar. *cedel*, şiddetli tartışma'dan *cidāl*). *Esk.* Kavga, tartışma: *Nihal'e bir kelime daha söylemek mevcut olmayan bir cidal zemini yaratmak demekti* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ Mücadele, savaş: *İstiklâl cidalinin «ya ölürüz, ya kurtuluruz» parolası işte bundan ileri geliyor* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— *Esk.* *Cidâl-cû*, kavgacı. ‖ *Cidâl-cûyâne*, kavgacılara yakışır şekilde. Kavga çıkarmak istercesine. ‖ *Cidâl etmek*, mücadele etmek: *Müdam faidesiz cidâl edesin...* (Fuzulî). ‖ *Cidâl-i hayat*, hayat mücadelesi: *Fakat cidâl-i hayatın bütün bu gulgulesi* (M.Â. Ersoy). ‖ *Cidâl-i maişet*, geçim mücadelesi: *Aceb cidâl-i maişetten ayrılan var mı?* (M. Â.Ersoy). ‖ *Ceng u cidâl*, savaş ve mücadele: *Ahad-i nas dahi sürüsüyle onlara tabi olarak ceng u cidâl ile meşgul olur* (Cevdet Paşa).

◆ **Cidalgâh** bls. i. *Esk.* Mücadele yeri. (M)

CİDAR i. (ar. *cidār*). *Esk.* İç duvar, kenar: *... şimdi boş odanın / Nîm muzlim kalan cidârında / İnce bir gölge irtiaş ediyor* (Tevfik Fikret) *Soluk cidara asılmış durur garik-i melâl / O çehreler ki uyur gözlerinde eski hayal* (Ahmed Hâşim).

— Esk. biyol. Zar, çeper. (M)

CİDARİA i. (yun. *kidaris*, taç, *sarık*'dan). Alacakaranlıkta uçuşan kelebek. Avrupa'da pek çok türü bulunan bu kelebeğin tırtılları çok çeşitli bitkilerin üstünde yaşar. Pulkanatlıların *geometridae* familyasındandır. (L)

CİDARİS i. Yuvarlakça büyük deniz kestanesi. Üzerinde çizikli veya pütürlü, uzun veya kabarık büyük dikenler bulunur. Dış solungaçları yoktur, ama çok gelişmiş yalancı-içsolungaçları vardır. (Kıyıda ve kıyıdan açıkta, hemen her yerde yaşayan cidaris karbon çağından beri fosil olarak bulunur. *Cidaridae* familyasının örnek tipidir.) [L]

CİD CAMPEADOR (Rodrigo DIAZ DE BIVAR, **el** — denir), ispanyol kahramanı (Bivar, Burgos yakınında, 1043-Valencia 1099). Diego Lainez'in oğlu, Castilla kralı Sancho II ile beraber öğrenim gördü, sonra onun yüzbaşısı oldu. Sancho, 1072'de kardeşi Leon kralı Alfonso VI'yı Zamora'da kuşatırken öldürüldü. Castilla tacı kardeşine kaldı. Alfonso, yanına almak istediği Cid'i razı edebilmek için onun koştuğu şartı yerine getirdi ve kardeşinin ölümünde parmağı olmadığına yemin etti. Rodrigo 1074'te kralın kuzeni ve Oviedo kontunun kızı Dona Jimena ile evlendi, fakat bu evlilik 1081'de Castilla'dan sürülmesini önleyemedi. Kendisine bağlı kalan 300 atlı ile Katalonyalılar tarafından desteklenen magrıplı Valencia kralına karşı savaşmak için Zaragoza kral magrıplı El-Muktedir'in emrine girdi. Müslüman askerler arasında ün kazandı ve *Seyyid* veya *Sidi* diye adlandırıldı (*Cid* lakabı buradan gelir). Birçok başarı ve yenilgiden sonra 1094'te Valencia'yı alarak ölümüne (1099) kadar yönetti. Kocasını kaybettikten sonra Dona Jimena Murâbıt'lara karşı koymak istedi. 1102'de Castilla'ya çekildi, giderken bugün Burgos katedraline gömülü olan, büyük askerin cesedini de birlikte götürdü. Cid, Magrıplılara karşı yalnız savaş kazanmanın değil, özellikle, bir derebeyine karşı, haksız da olsa silâh kullanmayı yasaklayan bağımlılık anlayışının örneğiydi.

— Ed. tar. Cid'in kişiliği pek çabuk efsaneleşti ve 1140'tan sonra *Cantar de mio Cid*'de (Cid'imin Şarkısı) Campeador'un son yılları konu olarak alındı. Büyük bir sadelikle yazılan bu 4 000 mısralık destan Ortaçağ ispanyol edebiyatının en güzel eseri olarak kaldı; 1307 tarihli bir elyazmasında bulunan *Poema del Cid* (Cid Şiiri) önce 1779'da Tomas Antonio Sanchez tarafından yayımlandı. XV. yy. başlangıcında, daha sonraki bir edebiyat eseri olan *Cronica Rimada del Cid*'de (Cid ile İlgili Manzum Tarih Olayları) Cid'in gençliği canlandırıldı; bu eserin örneği belki de daha eski bir şiirdir. Orijinal eserde Rodrigo, *Cid Şiiri*'ndeki kişilerden daha atılgan bir kahraman olarak görülür, kont Gomez Gormas'ı öldürür ve suçunu affettirmek için kontun küçük kızı Dona Jimena ile evlenme gereğini duyar.

Bu iki eser XV. yy.dan sonra, Cid'in serüvenlerini konu olarak alan büyük lirik şiirlere ve romanlara kaynak oldu. Bunların sayısı, *Romancero* çerçevesi içinde *Cid Romancero*'su diye bilinen ayrı bir grup meydana getirecek kadar boldur.

Rodrigo efsanesini işleyen ilk önemli tiyatro eserleri Guilhem de Castro tarafından 1618'de yazıldı: *Las Mocedades del Cid* (Cid'in Çocukluğu), *Las Hazanas del Cid* (Cid'in Gençlik Serüvenleri). Bu iki piyesten, birincisinin önemini bir kat daha artıran, Corneille'in, *Cid* oyununa ilham kaynağı olmasıdır. (L)

CİDDE, Suudî Arabistan'da (Hicaz) liman şehri. Kızıldeniz kıyısında; 150 000 nüf. Cidde canlılığını kutsal Mekke ve Medine şehirlerini ziyarete gelen müslüman hacılara borçludur. Limana, içerideki büyük şehirlerin beslenmesini sağlayan yiyecek maddeleri gelir; zamk, deri ve sedef (bölgesel balıkçılık sayesinde elde edilir) ihraç edilir. Bu mübadele ve transit yeri Suudî Arabistan'ın dışarıya gerçekten açık tek, geleneksel şehridir; çok karışık olan halk Araplar, İranlılar, Hintliler ve Zencilerle, az sayıda avrupalı ve amerikalıdan meydana gelir. Cidde yabancı diplomatik misyonların merkezidir. Petrol rafinerisi.

— Tar. Halife Osman zamanında Mekke'nin limanı haline getirildi. XI. yy.da bir sur ile çevrildi. Limanın gümrük ve hac aidatıyle ilgilenen Mısır Memlûkleri 1452'den sonra da bu işi bütünüyle kendi kontrolları altına aldılar. Kansu Gavri zamanında gönderilen vali, Bedevîlere karşı şehri korumak için yeni bir sur yaptırdı (1511) ve Portekizlilere karşı bir deniz üssü haline getirdi. Cidde 1517'de osmanlı idaresine girdi, önce sancak merkezi, daha sonra da Habeş eyaletine merkez oldu. 1803'te Vehhabîlerin eline geçti. Bir süre Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın hâkimiyetinde kaldı. 1840'ta yeniden osmanlı idaresine girdi. Birinci Dünya savaşından sonra Hicaz kralı Hüseyin'e, 17 aralık 1925'te de İbnisuud'a terk edildi. (ML)

CİDDÎ sıf. (ar. *cidd*, ağırbaşlılık'tan *ciddî*). Ağırbaşlı: *O göründüğü gibi ciddî bir adam değil, gönül eğlendirmeğe çıkmış* (M.Ş. Esendal). ‖ Şaka olmayan: *Bu söz şaka mı, ciddî mi anlayamadım.* ‖ Gülmeyen: *Bunlar genç veya ihtiyar, kadın veya erkek, gayet ciddî yüzleri hiç oralı olmadan...* (A.Ş. Hisar). ‖ Eğlendirmek amacı gütmeyen, öğretici: *Hemen feyyaz kalemine istediği cevelânı ver, ciddî eserlere teşne olanları feyz-i kaleminde reyyan et (M.Â. Ersoy).* ‖ Gerçek: *Epeyce maceralı hayatıma rağmen henüz ciddî mânâda aşkı bilmiyorum* (R. H. Karay). ‖ Önemli: *Lâtifeyi bırakınız rica ederim, dedi. Size dair pek ciddî bir mesele* (H.Z. Uşaklıgil). *Şimdi ne kadar çoluk çocuk varsa, maarife doldurmuşlar, böyle ciddî işlere bakan yok* (M.Ş. Esendal). ‖ Sıkı: *Ciddî bir çalışma.* ‖ Tehlikeli, vahim: *Ciddî bir hastalığı olduğunu zannetmiyorum.* ‖ Zf. Ağırbaşlı bir şekilde. ‖ Şaka karıştırmadan, gerçekten: *Seninle ciddî konuşmak istiyorum* (P. Safa). *Ciddî söylüyorum, halam sokaklarda dilenirdi* (R. H. Karay). ‖ Önem vererek, sıkı sıkı: *Ne kadar ciddî başlarsa başlasın, burada her iş en beklenmedik neticelerle biterdi* (A.H. Tanpınar).

— DEY. *Ciddîye almak*, önem vermek, gerçek olduğuna inanmak: *Sözü ciddiye aldı: «Ne dinlemek istersiniz?» diye sual etti* (N. Araz).

◆ **Cidden** zf. Ciddî olarak, gerçekten: *Bu kabineyi, memleket ve milletin âzamî menfaatini temin çare ve vasıtalarını bulmadan kabul etmek ve ettirmek cidden müşkül idi* (Atatürk).

◆ **Ciddîleşmek** dönşl. f. Ciddî bir görünüş almak: *Evvelâ gülerek konuşuyorlardı. Sonra ikisi de ciddîleştiler* (R.N. Güntekin). *Durum ciddîleşiyor.*

◆ **Ciddîlik** i. Ciddî olma hali: *Vitamin bulunalı beri, nefislerini körletip bol soğanlı domates salatasını da hor görmekten kurtuldular, yoksa salt canları çekti diye yemeyi ciddîliklerine bir türlü yakıştıramıyorlardı* (N. Ataç).

◆ **Ciddiyet** i. Ciddîlik: *Peregrini, yüzündeki ciddiyete rağmen, gülmekten kendini alamadı* (H.E. Adıvar). *Hurşid Efendi, vaziyetin ciddiyetini, Ağa'nın inadını görünce işi pazarlığa dökmektense...* (B. Felek).

◆ **Ciddiyetle** zf. Ciddî olarak: *Şoför bir memur terbiyesiyle lâkırdıya karışmadan arabayı ciddiyetle yürütüyor* (R. H. Karay). *Daha üçüncü gün, bana ciddiyetle Mübarek'in hatırını soranlar olmuştu* (A.H. Tanpınar). [M]

CİDE, Batı Karadeniz bölgesinde (Kastamonu ili) ilçe merkezi; 2 130 nüf. Doğudan küt bir burun (haritalarda Köpekkayası burnu) ile korunan bir dere ağzında iskele-çarşı kesimi ile, bunun çevresinde seyrek evlerden kurulmuş 5 mahalleden meydana gelir. Azdavay ve Daday ilçe merkezlerinden geçen düşük kalitede bir yol (154 km) Cide'yi Kastamonu'ya bağlar. Ağaç bıçkıcılığı. Meyvecilik (özellikle elma). Yumurta ihracatı. Ulaşım ve ticaret, motorlu deniz araçları seyrek uğrayan vapurlar ve az olarak da kara yoluyle sağlanır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yaptırdığı bir cami (XVII. yy.ın ikinci yarısı) vardır. — *Cide ilçesi;* 939 km²; 46 078 nüf. İsfendiyar dağlarının orta yükseklikte, fakat vâdilerle sık yarılmış, ormanlık tepeleriyle şekillenir. Başlıca akarsu Cide'nin batısında dik yamaçlı bir vâdiyle denize ulaşan Kocaçay'dır (yukarı çığırındaki adı: Devrekâni çayı). İlçe topraklarında en çok mısır, ikinci derecede buğday, arpa, keten ekilir. Birkaç yerde maden kömürü izleri varsa da bunlar işletilmez. İlçenin Merkez ve Şenpazar (Kuztekke) bucakları içinde 111 köy vardır. (M)

CİECO (Francesco). Bk. BELLO.

CİECUSZOWSKİ (Gaspard Casimir), polonyalı yüksek dereceli rahip (Ozorkow 1745-Lutsk 1831). 1794 isyanının en önemli kişilerinden biri olarak bilinir. Polonya'nın son defa paylaşılmasının ardından Kiev, Lutsk başpiskoposu olarak (1798) Rusya'nın istediği ant içme törenine katılmadı. (L)

CİEGO DE AVİLA, Küba'da (Camagüey ili) şehir; 23 400 nüf. Ticaret merkezi. (L)

CİENFUEGOS, Küba'da (Las Villas ili) şehir, Antiller denizi kıyısında; 107 500 nüf. Şeker ihraç eden liman. Tütün. (L)

CİENFUEGOS (Nicasio ALVAREZ DE). Bk. ALVAREZ DE CIENFUEGOS.

CİEN JRAU, Karakalpak şairi ve halk hikâyecisi (XVIII. yy.). Kazak ve buharalı derebey-hanları, Karakalpakları Siriderya ırmağı boylarındaki yerlerinden göç etmeğe zorladılar (1276). Karakalpakların büyük bir kısmı bu göç sırasında açlıktan ve susuzluktan öldüler. Cien Jrau bu göçün ileri gelenlerini, kendilerini düşündükleri için *«İmha Edilen Millet»* başlıklı şiirinde sert dille eleştirdi. *«Elveda Arkadaşlar»* adını taşıyan şiiri Harizm'den kovulmasına sebep oldu. (M)

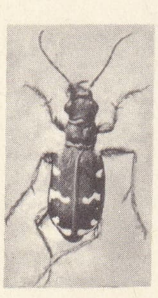

cicindela

Gérard Philippe «Le Cid»de

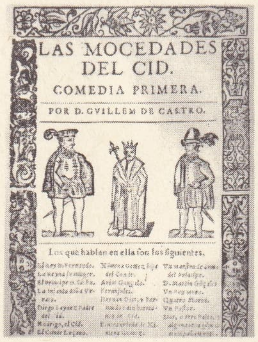
LAS MOCEDADES DEL CID.
COMEDIA PRIMERA.
POR D. GVILLEM DE CASTRO.
Los que hablan en ella son los siguientes.

Guilhem de Castro'nun «Cid'in Gençliği» adlı eserinin kapağı, 1621 Bibliothèque Nationale, Fransa

CİD CAMPEADOR ve dona Jimena'nın mezarı Burgos katedrali, İspanya

CİEPLAK (Jean Félix), polonyalı yüksek rütbeli din adamı (Kielce eyaleti 1857-Passaic, New Jersey, A.B.D. 1926). 1908'de Mogilev piskopos yardımcısı, Sovyetler iktidara geçtiği sırada başpiskopos oldu. 1923'te Bolşeviklerce ölüme mahkûm edildi. Yabancı memleketlerin protestoları karşısında 1924'te serbest bırakıldı. (L)

CİEPLİCE SLASKİE ZDROJ, alm. **Bad Warmbrunn,** Polonya'da şehir, Aşağı Silezya'da (Wroclaw voyvodalığı); 13 000 nüf. Ilıca merkezi. Dokuma sanayii. (L)

CİERVA Y CODORNİU (Juan DE LA). Bk. LA CİERVA Y CODORNİU.

CİESZKOWSKİ (August, kont), polonyalı iktisatçı ve filozof (Sucha 1814-Wierzenica 1894). Hegel'den etkilenen tarihî felsefesi özellikle *Ojcze Nasz* (Babamız) adlı eserinde iyice belirir. Bu kitabın yalnız birinci cildi yayımlandı (1848). [L]

CİESZYN, alm. **Teschen,** Polonya'nın güneyinde sınır şehri; 20 000 nüf. Sanayi merkezi. 1920'de Teschen, Çekoslovakya (Tesin) ve Polonya (Cieszyn) arasında bölüşüldü: 1938 Ekiminde Polonyalılar çekoslovak bölümünü ele geçirdiler; ama 1939'da Almanlara bırakmak zorunda kaldılar. İkinci Dünya savaşından sonra 1920 statüsü yeniden uygulandı. — 13 Mayıs 1779 *Teschen* antlaşması* bavyera veraset savaşlarını sonuçlandırdı. (L)

CİEZA, İspanya'da (Murcia ili) şehir, Murcia'nın kuzeybatısında, Segura yakınında; 22 400 nüf. Roma medeniyeti kalıntıları. (L)

CİF i. (ing. *cost,* fiyat; *insurance,* sigorta ve *freight* navlun kelimelerinin baş harflerinden meydana gelmiş ticarî terim kısaltması). Kararlaştırılan fiyatın, mal bedeli ile beraber sigorta ücretini ve varış limanına kadar navlununu da içine alan ve deniz yoluyle yapılan satış. (Buna fransızca *cout* masraf, *assurance* sigorta ve *fret,* navlun kelimelerinin baş harflerinden meydana gelen ticarî bir terim kısaltması olarak *caf* da denir.)

— ANSİKL. Milletlerarası ticaret odası nizamlarında *Cif* satışların satıcı ve alıcıya yüklediği yükümlülükler, gayet açık bir şekilde tarif edilmiştir. Navlun satıcıya ait olduğuna göre kendisinin malın nakli için bir sözleşme imzalaması ve malın hareket limanında geminin bordasından geçinceye kadar meydana gelebilecek rizikolara katlanması gerekir. Yine satıcının bütün ambalaj ve kontrol masraflarını olduğu gibi, malların gemiye yüklenmesi için gerekli formalitelerin ücretleriyle, malın çıkışında tediye edilecek vergi ve resimleri ödemesi gerekmektedir. Satıcının iyi tanınmış bir sigorta şirketiyle, mutat rizikoları karşılayan ve alıcıya malların varıştaki maliyet bedellerine eşit tazminat sağlayan sigorta mukavelesi akdetmesi gereklidir. Alıcı da kendi hesabına mal yükleme limanında geminin bordasından içeri geçtikten sonra meydana gelebilecek bütün rizikolara katlanacaktır. Mal geldiğinde, teslim alıcı navlun hariç, varış limanına kadar deniz yoluyle nakil sırasından gerekli bütün masraf ve harcamaları, eğer navlun ücreti içerisine açıkça dahil edilmemiş ise boşaltma veya rıhtım indirme masraflarını ödeyecektir. Yine alıcı gümrüğünü ve ithal dolayısıyle gerekli bütün harç ve resimleri ödeyecektir. Yükleme işi, satıcıyı mal bedelinin alacaklısı ve alıcıyı malın sahibi kılmaktadır ve bu bakımdan malın yolda iken tekrar satılması mümkün olabilmektedir. (L)

CİFE i. (ar. *cîfe*). *Esk.* Leş. ‖ *Mec.* İğrenç şey: *Cîfe-i dünya değil herkes gibi matlubumuz* (Fuzuli).

— *Esk. Cîfe-hâr,* leş yiyen. ‖ *Cîfe-gâh,* leşle dolu yer. Dünya. (M)

CİFR. i. Bk. CEFR.

CİFRA (Antonio), italyan bestecisi (Roma 1584-Loreto 1629). Palestrina ve Bernardino Nanino'nun öğrencisi, Roma alman koleji kilisesinde müzik yöneticisi oldu, aynı görevle Loreto ve San Giovanni in Laterano kiliselerinde bulundu. 1622'de Avusturya arşidükü Karl V'in hizmetine girdi, 1629'da Loreto'ya döndü. Missa, mezmur, motet ve madrigal'ler besteledi. (L)

CİFRE i. (ital. *cifra.)* Şifre. (M)

CİGALAZADE YUSUF SİNAN PAŞA, osmanlı devlet adamı (Messina 1547-Diyarbakır 1605). İtalyanların *Cigala* ailesine mensuptur. Babası, Karl V devri denizcilerinden idi. Asıl adı **Scipione** olan Cigalazade, Cerbe savaşında (temmuz 1560), babasıyle birlikte kaptanıderya Piyale Paşaya esir düşerek İstanbul'a getirildi. Yusuf Sinan adını aldı. Kanunî devrinde, silâhtarlık ve kapıcıbaşılık hizmetlerinde bulundu. 1575'te, yeniçeri ağalığı ile saraydan ayrıldı. Bu arada, Mihrimah Sultan'ın torunu ile evlenerek, hanedana intisabetti. 17 Eylül 1583'te Revan muhafızlığına tayin edildi. Özdemiroğlu Osman Paşa ile birlikte İran savaşlarına katıldı. Tebriz yakınında, Hamza Mirza'ya karşı büyük bir başarı sağladı. Tebriz'in fethinde bulundu ve daha sonraki İran savaşlarında görev aldı. Özdemiroğlu'nun ölümü üzerine, 24 ekim 1585'te, serdar kaymakamlığına getirildi ve osmanlı ordusunu Van'a sevk etti. Mesih Paşa'nın sadareti sırasında, iran serdarı oldu (1586). Tebriz'i İranlıların ikinci defa kuşatmasından ve Tiflis'i muhasaradan kurtardı. Bağdat ve havalisi serdarlığına gönderildi. Bağdat'ta beş sene, İranlılara karşı savaştı. Pilur ile Nevar kalelerini aldı. 1587'de, Hûristan'ın, Dizfûl (Despûl) kasabasına başarılı bir sefer yaptı; bir yıl sonra da, Nihavend'i aldı. 1590'da imzalanan Ferhad Paşa (İstanbul) antlaşmasından sonra, Erzurum beylerbeyliğine tayin olundu. 17 Temmuz 1591'de, kaptanıderyalığa getirildi. Üçüncü vezir olarak, Eğri sefrine katıldı. Haçova meydan savaşında, altı kuvvetlerle düşmanı geriden vurmak suretiyle kesin sonucu elde etti (26 ekim 1596). Bu başarısı üzerine sadrazam oldu (kasım 1596). Şam valisi (ocak 1598), ikinci defa kaptanıderya (23 mayıs 1599) ve bu vazife üzerinde olduğu halde, tekrar Doğu seraskeri (mayıs 1604) oldu. Fakat Doğu seferlerinde başarı gösteremedi. Canbuladzade Hüseyin Paşayı öldürtmesi de, devletin başına yeni bir dert açtı. Diyarbakır'da hastalanarak öldü. Beşiktaş'ta ve İstanbul tarafında Tabak Yunus'ta iki mescidi vardı. Fethiye camii yanında bir medrese ile mektebi bulunmaktadır. Sarayının ve hamamının yapıldığı semte, sonradan Çağaloğlu adı verildi. (M)

CİGARET i. *(ciger* ve *et*'den). Folk. Şubatta yapılan bahar şenliği. Özellikle Diyarbakır ve Siirt halkı arasında yaygındır. Hayvanların baharda çeşitli otlar yiyerek insanlara faydalı hale geldiklerine inanılır. Bu inanışa dayanan törenin amacı, taze kuzu eti ve ciğeri yiyerek sağlık kazanmaktır.

Halk en yeni elbiselerini giyerek kırlara gider, ağaçlı su başlarında bütün gün eğlenir. (M)

CİGİT i. (kazakça k., «yiğit»). Genç ve yiğit erkek.

— Dil bil. Kelime başındaki *y*'lerin *c* olması Kazakçanın başlıca özelliğidir. Kazakça ve Kırgızca dışında, Eski Türkçede ve diğer türk lehçelerinde *cigit* kelimesi *yiğit* olarak söylenir. Divanü Lûgat-it-Türk'te «her şeyin genci, genç adam» diye açıklanır. Altınordu Özbek ve Nogay'lar tarafından da askerî terim olarak «usta binici» anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

◆ **Cigitlik** i. Maharet ve cesaret göstermek için at ile yapılan spor. (Oynanışı sırasında çeşitli akrobasi hareketleri yapılır. Orta Asya'da ve Kafkasya'da çok yaygındır. Rusçası *cigitovka.)* [M]

CİGNA (Gina), italyan ses sanatçısı (Paris 1900). Paris konservatuvarı piyano bölümü ödülünü kazanan Cigna, Emma Calve ile şan çalıştı, İtalya'ya dönüşünde sanatını ilerletti. 1929'dan sonra Milano'daki Teatro alla Scala'nın, Verona'nın ve dünyanın belli başlı operalarının gözde sanatçısı oldu. Dramatik soprano olarak Norma ve Turandot rollerinde sesinin bütün gücünü gösterdi. Geçirdiği kaza sonunda mesleğini bırakmak zorunda kaldı. (L)

CİGNANİ (Carlo), italyan ressamı (Bologna 1628-Forli 1719). Albani'nin öğrencisi. Eserlerinde Correggio'ya özendiği görülür. Bologna'da (Halk sarayı, Bosco'da San Michele kilisesi), Roma'da (Sant Andrea della Valle), Forli'de (katedraldeki *Meryem'in Göğe Çıkışı)* [1681-1706] çalıştı. *Yusuf* (Dresden), *Madonna* (Uffizi), yumuşak ve ince bir üslûpla yaptığı eserlerdir. (L)

CİGNAROLİ (Giambettino), italyan ressamı (Salo, Verona yakını 1706-Verona 1770). Santo Prunati ve Balestra'nın öğrencisi. Lombardia'da ve Venedik devletlerinde Veronese ve Correggio'nun eserlerini inceleyerek kendini yetiştirdi. Din ve mitoloji konularını işleyen tablolar yaptı. *Mısır'dan Kaçış* (Parma'da Sant'Antonio Abate kilisesi), *Aziz Francesco'nun Yaralanışı* (Pontremali, *Raşel'in Ölümü* (Lille) bunlardandır. (L)

CİGOLİ (Ludovico CARDİ, **il** - denir). Bk. CARDİ.

CİĞER i. (fars. k.). Akciğerle karaciğerin ortak adı. ‖ Akciğer: *Kurşun doğru gider ya kalbini, ya ciğerini bulur* (Namık Kemal). *Keskin bir kahve kokusu... adamın burun deliklerinden ciğerlerine giriyor* (H. E. Adıvar). ‖ Kasaplıkta akciğer, karaciğer ve yürekten meydana gelen takım. ‖ *Esk.* İç, bağır. ‖ Cesaret, yiğitlik. ‖ Üzüntü, sıkıntı.

— ÇEŞ. DEY. *Ciğer acısı,* evlâdın ölümünden duyulan büyük acı. ‖ *Ciğeri beş para etmemek,* hiç bir değeri olmayan kimseler için kullanılır. ‖ *Ciğeri sızlamak,* büyük bir manevî acı duymak. ‖ *Ciğeri yanmak,* büyük acı ve üzüntü çekmek: *Fakat sen öyle değilsin: Senin yanar ciğerin / «Vatan» deyip öleceksin semada olsa yerin* (M. Â. Ersoy). ‖ *Ciğerimin köşesi,* sevilen bir kimseye hitap edilirken söylenir. ‖ *Ciğerine işlemek,* çok etkilemek, dokunmak. ‖ *Ciğerini dağlamak (doğramak, yakmak),* büyük acı ve üzüntü çektirmek: *Ciğerim dağlayan bülbül / Sen ağlama ben ağlayım* (halk türküsü). ‖ *Ciğerini okumak* (veya *ciğerinin içini bilmek),* birinin aklından geçenleri, gizli düşüncelerini bilmek: *Aklı sıra beni aldatacak... Ben senin ciğerinin içini bilirim* (R.N. Güntekin). ‖ *Ciğerini sökmek,* eziyet etmek. ‖ *Ciğerleri bayram etmek. Tekl.* Her zamankinden daha iyi cins sigara içen veya açık havaya çıkan kimsenin söylediği memnunluk sözü. ‖ *Can ciğer olmak.* Bk. CAN. ‖ *Kedi ciğere bakar gibi,* ele geçmeyecek şeyler karşısında duyulan imrenme duygusunu belirtir. ‖ *Kediye ciğer emanet etmek,* güvenilemeyecek kimseye güven göstermek.

— *Esk. Ciger-âşâm, ciger-güdaz* veya *ciger-hây,* acı veren. ‖ *Ciger-bend,* akciğer, karaciğer ve yürekten meydana gelen takım. ‖ *Ciger-cûş,* yüreği coşturan, harekete getiren. Evlât. Sevilen. ‖ *Ciger-dâr,* yürekli, cesaretli. ‖ *Ciger-der,* ciğer paralayan. ‖ *Ciger-dûz,* ciğeri delip geçen. ‖ *Ciger-fürûş,* ciğer satan. ‖ *Ciger-gâh* (ciğerin bulunduğu yer), ciğer: *Kargı vursam ciger-gâhın delerim* (Köroğlu). ‖ *Ciger-gûşe* (ciğer köşe), sevgili. Evlât: *Bir vâlide için hem ciger-gûşesini diri diri kaybetmek* (Namık Kemal). ‖ *Ciger-hâre,* katı yürekli. İçten bağlı. Cadı. ‖ *Ciger-hûn* (ciğeri kanlı), çok acılı ve kederli. ‖ *Ciger-rend,* acıklı ‖ *Ciger-sûz,* ciğer yakan: *Bu beyt-i ciger-sûz ile dil eylemiş âgaz* (Namık Kemal). Eziyet eden. ‖ *Ciger-tâb,* acı veren. Acısı olan. Istırap çeken. ‖ *Ciger-teşne,* aşırı derecede susamış olan.

— Anat. *Ciğer perdesi,* karaciğeri saran karın zarı tabakası.

— Bot. *Ciğer otu,* liken denilen bir çeşit yosun.

— İşl. *Ciğer deldi,* kumaş üzerinde delikler açarak bu deliklerin kenarına sarma yapılan işleme. ‖ Bu küçük delikleri açan ucu sivri, ince kalem biçimindeki araç.

Foto. Vincent, Ojedaı Varda (LAROUSSE)

— Mutf. *Ciğer tavası*, una bulanarak ve bulamadan yağda ve tavada kızartılan ciğer.

— Vet. *Ciğer ağrısı*, bir çeşit koyun hastalığı.

◆ **Ciğerci** i. Koyun, sığır v.b. hayvanların ciğer, baş, ayak, işkembe gibi yenebilen kısımlarını satan kimse.

— DEY. *Ciğerci sırığı*, çok uzun boylu kişiler için söylenir

◆ **Ciğerpare** blş. sıf. ve i. Aziz, sevilen (kimse): *Ne* [...] *karısını, ne ciğerpare evlâtlarını gözü görüyor* (R. N. Güntekin). ***Fakat biçare pederi sağ oldukça ciğerparesi için daima bir büyük endişe içinde idi*** (Namık Kemal). [M]

CİĞERDELEN, Tuna nehrinin sağ tarafında Estergon kalesinin karşısında ve batı yönünde, eski türk palangası. Estergon-Uyvar yolu üzerinde düzlük bir ovada, nehrin kıyısında kare planlı bir kaledir. Etrafı çitpalanga ile çevrilidir, Tuna nehrine bakan tarafında rıhtımı vardır. Duvarları dolma olarak yapılan palanganın kara tarafı hendekle çevrilidir. Bu hendeğin derinliği ve genişliği, içinden Tuna gemilerinin geçebileceği kadardı. Dört köşesinde balyemez toplarıyle tahkim edilmiş birer tane burç vardı. Batı yönünde ahşap bir kapısı ve bunun üzerinde de şahî darbezen toplarıyle tahkim edilen mehterhane kulesi bulunmaktaydı.

Ciğerdelen, kale dizdarı rütbesinde bir kumandan ve ayrıca 250 mürettepli muhafazacı askerler tarafından korunmaktaydı. Duvarlar içinde 80 ev, 10 dükkân, tahta minareli bir cami, cephane ve levazım anbarları vardı. Fakat diğer türk şehirlerinde bulunan tekke, han, hamam gibi kamu tesisleri yoktu. Mevki bakımından Uyvar (Ujvar) topraklarında bir köprü başı ve Estergon'un batı yönünü kapatmaktadır. Stratejik önemi büyük olan Ciğerdelen Macaristan'daki Türk hâkimiyeti devrinde birçok askerî harekete sahne oldu. Ayrıca Ciğerdelen, Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan bir müstahkem mevki (tabur) ile de tanınmaktadır. Bu mevki, bir top menzili kadar ileride, bağlar arasındadır. Alanı 20 bin adımlık yer kaplamakta ve bir tarafı Tuna nehrine dayanmaktaydı.

Burada 70-80 bin kişi rahatça barınabilirdi. Osmanlı devleti, Uyvar, Komaron, Papa, Yanık, Vaşvar, Nitre kalelerini alarak sınırlarını batıya doğru genişlettiyse de Ciğerdelen, daima sınır palangası önemini muhafaza etti.

Ciğerden, ilk defa Macar hâkimiyeti zamanında yapıldı. Fakat asıl palanganın onarımı Osmanlılar zamanında oldu ve ismini Kanunî Sultan Süleyman verdi. Mohaç savaşından sonra (29 ağustos 1526) Macaristan Osmanlı imparatorluğu sınırları içine dahil olduktan sonra Sultan Süleyman 1543'te yaptığı bir seferle Estergon kalesi ve diğer mevkileri de aldı. Bu kalelerin tahkimi sırasında Tepedelen (St. Thomas) ile Ciğerdelen de imparatorluğa katıldı. Bu sebeple Ciğerdelen Avusturya-Osmanlı savaşlarına sahne oldu ve Avusturyalılar Estergon'u kuşatarak Ciğerdelen'i ellerine geçirdiler (1594). Daha sonra sadrazam İbrahim Paşa Uyvar üzerine gittiği zaman (1599) Ciğerdelen'e geldi. Burada Avusturyalılarla savaştıysa da bir sonuç elde edemedi. Bunun üzerine Türkler ordularıyle beraber çekilmek zorunda kaldılar. Eylül 1605'te Lala Mehmed Paşa Estergon kalesini, Sinan Paşa da Ciğerdelen'i alarak yeniden Osmanlı hâkimiyetine kattılar.

1663'te Fazıl Ahmed Paşanın Uyvar seferinde bir kere daha Avusturyalılarla Türkler bu palanganın önünde karşılaştılar. Osmanlı kuvvetleri Estergon'u aldı ve Fazıl Ahmed Paşa, Tuna üzerine yapılan köprüyü korumak için Kadızade İbrahim Paşa idaresindeki öncü kuvvetlerini Ciğerdelen tarafına geçirdi. Fakat buna mâni olmak için Avusturya kuvvetleri Türklere saldırdı. Türk öncüleri Ciğerdelen'deki tabura sığınarak Fazıl Ahmed Paşadan gelen yardımcı kuvvetleri beklediler. Yapılan savaşta Avusturyalılar yenildi ve Uyvar yolu Türklere açıldı. Viyana kuşatmasının kaldırılmasından sonra osmanlı ordusu Budin'e doğru çekildi. Avusturyalılar ve müttefikleri Karl von Lothringen ve Jan Sobieski kumandasındaki ordu Estergon'u kuşatmak üzere türk ordularını takip etti. Önce Komaron'a, sonra da Tuna'yı geçerek Ciğerdelen'e geldiler. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Budin valisi Kara Mehmed Paşa ile 30 bin kişilik kuvveti Estergon'a gönderdi. Bu kuvvetler 15 ekim 1683'te Ciğerdelen önüne geldi. Önce yapılan savaşta türk kuvvetleri galip geldi. Fakat ertesi gün yapılan asıl savaşta Mehmed Paşa kuvvetleri yenilerek dağıldı. Bir kısmı Tuna'yı geçip Estergon kalesine sığındı, geri kalanı da Budin'de bulunan asıl orduya katıldılar. Bu, Türklerin Ciğerdelen'deki son savaşları oldu. Bu yenilgi daha sonra yapılan kuşatmada Estergon kalesinin düşmesine sebep oldu. (M)

Ciğerdelen, Safiye Erol'un romanı (1945). Konusu Cumhuriyet Türkiyesi'nde geçer. Romanın içine değişik vesilelerle üç büyük tarihî hikâye ve efsane konmuştur. Adını ünlü Ciğerdelen kalesinden alan üçüncü hikâye bunların en önemlisidir. Özellikle bu tarihî hikâyelerdeki dil ve üslûp ustalığı romana önem kazandırmıştır. (M)

CİĞERYOSUNLARI çoğl. i. Karayosunları sınıfından bitki grubu. Bütün yeryüzüne yayılmış 8 000 kadar türü içine alır. Özellikle nemli ve sıcak bölgelerde boldur. Genel olarak karada, kayalıklarda veya ağaç gövdeleri üzerinde yaşar. (Ciğeryosunları karayosunlarının genel özelliklerini taşır.)

— ANSİKL. *Marchantia polymorpha* gibi bazı ciğeryosunlarında tal, yassı, kenarları topludur. İnce kökümsü tutamaçlarla toprağa tutunur. Çoğalma organları, yaygın sepetçik biçiminde zarif bir görünüştedir. Erkek tallerde kısa saplı yayvan kısımlar bulunur. Bunların altında anteridler vardır. Dişi taller daha yüksek, daha derin topludur. Bunların arasında bulunan zarsı pulcukların içinde arkegonlar yer alır. Sporogonlar, döllenmeden sonra buradan doğup gelişir ve sonunda düzensiz bir şekilde açılarak sporları etrafa saçar. Bu sporların kimisinden erkek tal, kimisinden dişi tal meydana gelir. *Frullania dilatata* gibi bazılarının yapraklı sürüngen sapları vardır. Sapın alt yüzü «amfigastr» adı verilen iki loblu pulcuklarla kaplıdır. Yaprakları daima damarsızdır. Sporogonun kalın sapcığı ve tepesinde açıldığı zaman dörde yayılan bir spor kesesi bulunur. İki tip ciğeryosunu vardır: *Marchantiales, anthocerotales, sphoerocarpales* takımları ile *Jungermanniales* takımının bir kısmı birinci tiptir. Bunlara *talli ciğer yosunları* denir. Çoğunluğu jungermanniales takımından olan (türlerin yüzde seksen beşi) ciğeryosunları ikinci tiptir. Bunlara yapraklı ciğeryosunları denir. Ciğeryosunlarının soyoluşumu, karayosunlarına, suyosunlarına ve kibritotlarına benzemeleri bakımından önemlidir. (L)

CİĞİ. Türk mit. Eski Türklerin inandığı birtakım cinler. İnanışa göre iki bölük birbiriyle çarpıştığı zaman, bu iki bölüğün cinleri de çarpışırdı. Hangi tarafın cinleri karşısındaki cinleri yenerse, o taraf zaferi kazanırdı. Geceleyin cinlerden biri kaçarsa onların bulunduğu ilin hakanı da kaçardı. Türk askerleri geceleyin bu cinlerin oklarından kurtulmak için çadırlarda kalıyorlardı. (M)

CİHAC (Alexandru DE), rumen filolog (Yaş 1825-ay.y. 1884). Başlıca eserleri: *Daçya-Rumencesi Etimolojik Sözlüğü* (1870), *Rumen Dilinde İslav, Macar, Türk, Modern Yunan ve Arnavut Dillerinden Unsurlar* (1879). [L]

CİHAD. i. Bk. CİHAT.

Cihadiye, Nümism. Mahmud II zamanında savaş masrafları karşılamak üzere çıkarılan para (1810). Eski ikilikler ağırlığında, 43 mm çapında, 8 dirhem, 730 ayarında ve 200 para değerindeydi. Beş kuruş değerindeki cihadiyenin yarımı ve rubiyeleri de basıldı. Ön yüzünde, süslü daireler içinde, ortada Mahmud II'nin tuğrası ve süsü; arka yüzündeyse, süslü daireler ortasında *«duribe fi Kostantiniye 1223»* yazısı vardır. Cihadiye, iki yıl sonra bir defa daha basıldı. (M)

CİHAN i. (fars. *cihân*). Evren, âlem. ‖ Dünya: *Yurtta sulh, cihanda sulh* (Atatürk). *Şemsir gibi rûy-i zemine taraf taraf / Saldın demir kuşaklı cihan pehlivanları* (Baki). ‖ Dünyada yaşayan insanların hepsi,

CİDDE

herkes: *Cihan bir emrine âmâde... «Öl!» desin, ölecek...* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Cihan âlem*, herkes: *Cihan âlem ona ağladı* (N. Araz). ‖ *Cihana gelmek*, doğmak: *Seni istikbal için önce gelmek cihana* (F. N. Çamlıbel). ‖ *Cihandan el çekmek*, ölmek: *Mahallemizde beş aydır yatan o hasta kadın / Bugün, sabahleyin artık cihandan el çekmiş* (M. Â. Ersoy). ‖ *İki cihan*, dünya ve âhiret: *Aklım iki cihan arasındadır* (C. S. Tarancı). ‖ *İki cihanda aziz olmak*, iyilik görülen bir kimseye dünyada ve âhirette hiç bir sıkıntıyle karşılaşmamasını temenni etmek için söylenir: *Allah senden razı olsun kardaş, iki cihanda aziz olasın* (Orhan Kemal).

— *Esk. Cihan-âferîn* (âlemi yaratan), Tanrı. ‖ *Cihan-ârâ* veya *cihan-pirâ*, dünyayı süsleyen. ‖ *Cihan-bân* (dünyayı bekleyen), Tanrı. Padişah, hükümdar. ‖ *Cihan-bânî*, hükümdarla ilgili olan. ‖ *Cihan-bîn* (dünyayı gören), Tanrı. Göz. ‖ *Cihan-cû* veya *cihancûy* (dünyaya hâkim olmağa çalışan), hükümdar. ‖ *Cihan-dâr* (dünyanın sahibi olan), padişah. ‖ *Cihan-dârane*, padişaha yakışacak şekilde. ‖ *Cihan-dârî*, hükümdarlık. ‖ *Cihan-dîde*, çok yer gezmiş ve çok şey görmüş olan, tecrübeli. ‖ *Cihan-dîdegî*, dünyayı gezip görmüş olma. ‖ *Cihan-efrûz*, dünyaya ışık veren. ‖ *Cihan-gerd* veya *cihan-neverd*, dünyayı dolaşmış olan, gezgin. ‖ *Cihan-güşâ* veya *cihan-küşâ* (dünyayı açan), fatih. ‖ *Cihan-key* (dünyayı düzene koyan), hükümdar. ‖ *Cihan-mutâ*, bütün dünyanın itaat ettiği (kimse). ‖ *Cihan-nümâ* (dünyayı gösteren), evin üst kısmında bulunan taraça veya çatı katı: *Damın üstüne dört taraflı bir cihan-nümâ yaptırıyorlar* (H.R. Gürpınar). ‖ *Cihan penah* (herkesin sığındığı yer veya kimse), padişah. ‖ *Cihan-penahî*, padişahlık. ‖ *Cihan-pu*, dünyayı dolaşan. ‖ *Cihan-reva*, dünyada geçer olan, cihana yaraşan. ‖ *Cihan-sâlâr*, cihanın büyüğü olan, padişah. ‖ *Cihan-sitan*, dünyayı zapt eden. ‖ *Cihan-sıtanî*, padişahlık. ‖ *Cihan-sûz* (cihanı yakan), güneş. ‖ *Cihan-şümul* (cihanı kaplayan), dünya ölçüsünde, evrensel. ‖ *Cihan-tâb*, dünyayı parlatan. ‖ *Cihan-ı can*, ruhlar âlemi ‖ *Cihan-ı gayb*, öteki dünya. ‖ *Cihan-ı islâm*, islâm âlemi: *Biraz ufukları gülsün cihan-ı islâmın* (M. Â. Ersoy).

◆ **Cihanî** sıf. Dünya ile ilgili. ‖ İ. İnsan.

◆ **Cihaniyan** çoğl. i. *Esk.* Dünyadakiler, insanlar. (M)

CİHAN ÂRÂ BEGÜM, türk-hint hükümdarı Şah Cihan'ın kızı (Ecmir 1614-Delhi 1681). Âsaf Hanın torunudur. Padişah Begüm diye de anılır. Babasına ve kardeşlerine çok bağlıydı. Hiç evlenmedi. 1644 Yılında doğum gününü kutlarken, giydiği elbisesinin ateşe sürünerek alev alması sonucu ağır surette yandı, fakat ölmedi. Bu kazadan kurtuluşundan dolayı Allah'a şükran ifadesi olmak üzere Agra'daki büyük camiyi yaptırdı (1644-1648). Babası ile kardeşleri arasında çıkan taht kavgaları sırasında aracılık yaptı (1658). Kendisi için Delhi dışında Çiştî tarikatı velisi Nizameddin Evliya'nın mezarı yanında bir türbe yaptırdı, kitabesini de kendisi yazdı. Ayrıca çok sevdiği Ecmirli veli Muineddin Çiştî'nin menkıbeleriyle ilgili bir eser kaleme aldı. (M)

ön yüz

Cihadiye

arka yüz

Foto. Almasy (LAROUSSE)

CİHANBEYLİ, esk. **İnevi,** İç Anadolu'nun Konya bölümünde (Konya ili) ilçe merkezi, kasaba; 6 739 nüf. Konya-Ankara yolunun doğusunda, anayola giriş-çıkış yollarıyle bağlıdır. İl merkezine 98, Ankara'ya 163 km uzaklıkta. Kasabadan ayrılan 22 km'lik bir yol, kuzeydoğuda Tuz gölü kenarındaki Yavşan tuzlasına ulaşır. Tahıl, küçükbaş hayvan, yapağı v.b. gibi tarım ürünleri için mahallî önemde bir ticaret merkezidir. — *Cihanbeyli ilçesi;* 50 806 nüf. Türkiye'nin en geniş toprağa sahip 3 ilçesinden biridir (5 215 km²). Konya bölümünün az engebeli bir alanında yer alır. Doğudaki topraklarıTuz gölüne doğru alçalan bir ova şeklindedir: batıda ise Cihanbeyli yaylası adı verilen dalgalı, az yarılmış, genellikle yükseltisi 1 000 m'yi aşan bir yayla yer alır.

Eskiden Esbkeşan adı verilen yöre, buğday ekimine elverişlidir. Buğday, arpa, koyun, ankara keçisi, yün ve yapağı ürünü başlıca geçim kaynaklarıdır. Merkez, Altınekin (Zıvarık), Yeniceoba bucakları içinde 40 köy (bunlardan 14'ünün nüfusu 1 000-3 000 arasında) ve ayrıca 2 kasaba vardır. Merkez bucağında Gölyazı kasabası; 4 300 nüf. Yeniceoba bucak merkezi; 4 050 nüf. (M)

CİHANDÂR ŞAH (Muhammed Muizzüddin), Delhi türk-hint hükümdarı (1661-1713). Şâh Âlem Bahadır'ın büyük oğlu. Multan eyaletinde valilik yaptı. Babası Lahor'da ölünce (1712), Zülfikar Hanın yardımıyle, önce Azimüşşan*, daha sonra Refiüşşan ve Cihan Şah adlı kardeşlerini ortadan kaldırarak tahta çıktı (1712). Zülfikar Han, vezir oldu. Cihandâr Şah sefahate düşkün, zayıf iradeli ve korkaktı. Tahta çıkışından bir süre sonra Azimüşşan'ın büyük oğlu Ferruh Siyer, Bengal'de kendisini hükümdar ilân etti ve Allahâbâd valisi Abdullah Han ve Bihar valisi Hüseyin Ali adlı Seyyid kardeşler ile birleşti. Ferruh Siyer ordusuyle Patra'dan Agra'ya yürüdü. Cihan Şahın büyük oğlu Aazzüddin savaşmadan kaçtı. Bu durumu öğrenen Cihandâr Şah yanında Zülfikar Han olduğu halde Agra'ya ilerledi. İki taraf orduları Agra civarında karşılaştılar (ocak 1713). Savaş sırasında Cihandâr Şah ve Aazüddin, Delhi'ye kaçtılar. Zülfikar onları bulamayınca geri çekildi. Ferruh Siyer Delhi'ye yürüdü. Onun emriyle Cihandâr Şah boğduruldu. (M)

CİHANGİR blş. sıf. (fars. *cihān,* dünya ve *-gîr,* tutan'dan *cihāngîr). Esk.* Dünyayı zapt eden, ülkeleri ele geçiren ve hükmü altına alan: *Büyük İskender gibi bir cihangirin* (Ş. S. Aydemir. ‖ **1.** Erkek adı.

◆ **Cihangirane** blş. sıf. Ülkeler fetheden cesur kahraman: *Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten* (Namık Kemal).

◆ **Cihangirî** blş. i. Cihangirlik.

◆ **Cihangirlik** blş. i. Dünyayı zapt etme ve hükmü altına alma: *Dünyada kılıç her şeydi ve gaye, cihangirlikti* (S. S. Aydemir). [M]

CİHANGİR, İstanbul'da (Beyoğlu) semt, Adını XVI. yy.da Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Cihangir için burada bir cami yaptırılmış olmasından alır. Galata-Beyoğlu tepesinin doğu tarafında, Bizans devrinde hangi adla anıldığı bilinmiyor. Marmara, Boğaziçi ve İstanbul limanı ağzına hâkim bir mevkide, kayalık bir saha üzerinde kurulan Cihangir camiine eskiden dikliğiyle ünlü merdivenli bir yoldan çıkılırdı.
Topkapı sarayı arşivinde Cihangir evkafı ile ilgili vesikalar bulunmaktadır. Arşivde ele geçirilen 1565 tarihli bir vesikadan, Cihangir semtinde o devirde birtakım uygunsuz kadınların oturduğu öğrenilmektedir. (M)

CİHANGİR, Kanunî'nin oğlu (1531-Halep 1553). Annesi Hürrem Sultan; kambur ve hastalıklı olmasına rağmen bir aralık annesi tarafından saltanat makamına namzet yapılmağa çalışıldı. Babası tarafından çok sevilen ve iyi yetiştirilmiş bir şehzade olarak tanındı. Fakat ağabeyi şehzade Mustafa'nın öldürülmesine çok üzüldü ve çok geçmeden babasının yanında iken, Halep'te öldü. Cesedi İstanbul'a getirilerek kardeşi şehzade Mehmed'in hatırasına yapılan Şehzade camiinin avlusundaki türbeye gömüldü. Babası onun adına Tophane üstünde bulunan tepe üzerinde bir cami inşa ettirmiştir. (M)

CİHANGİR, türk-hint hükümdarı (Fethpûr 1569-1627). Ekber'in büyük oğlu. Babası tarafından kendisine Sultan Selim adı verilmişti. Cihangir, veliaht iken vezirlerden Ebülfazl'ı öldürdü. Ayrıca sefahate daldı. Bu yüzden babası onu veliahtlıktan uzaklaştırmayı düşündü. Cihangir isyan edince Ekber bu fikrinden vazgeçti. Cihangir, 24 ekim 1605'te tahta çıktı ve Nureddin Cihangir unvanını aldı. 22 Yıl saltanat sürdü. Zamanında sanat ve ticaret hayatı gelişti. Fakat âdil idaresine rağmen içki ve afyona karşı düşkünlüğü yüzünden devrinde hiç bir askerî başarı kaydedilemedi. Devrinin önemli olayları, İngilizlere Surat şehrinde ticaret yapma izninin verilmesi (1613) ve Kandehar şehrinin İranlılar tarafından alınmasıdır (1613).

Cihangir'in öğreniminin yetersizliği yanında idaresi de zayıftı. Bundan dolayı etrafındakilerin ve özellikle karısı Nur Cihan'ın etkisi altında kalırdı. Cihangir'in Nur Cihan'dan çocuğu olmadı. Nur Cihan ilk kocasından olan kızını, Cihangir'in küçük oğlu Şehriyar ile evlendirdi ve damadının tahta çıkmasını istedi. Bu durum, Cihangir'in diğer oğlu Şah Cihan ile Nur Cihan arasında kavgalara sebep oldu. Hattâ Şah Cihan babasına baş kaldırdı (1623). Cihangir 1626'da Bengal valisi Mehabet tarafından esir edilerek tahttan uzaklaştırıldı. Bir süre sonra karısı Nur Cihan tarafından hapisten kurtarıldı ve Keşmir'den Lahor'a giderken 7 ekim 1627'de yolda öldü. *Tüzük-i Cihangirî* (Cihangir Kanunu) adlı bir eseri vardır. (M)

CİHANGİR, bazı osmanlı şehzadelerinin adı: — Selim II'nin oğlu (öl. İstanbul 1574). Murad III'ün tahta çıkmasından sonra öldürüldü. — Murad III'ün oğlu (İstanbul 1587-ay.y. 1595). Mehmed III'ün tahta çıkması üzerine 8 yaşındayken öldürüldü. — Mehmed III'ün oğlu (öl. 1602). — Sultan İbrahim'in oğlu (İstanbul 1646-ay.y. 1648). [M]

Cihangir camii, İstanbul'da Cihangir'de Mimar Sinan tarafından yapılan cami (1559). Kanunî oğlu Cihangir*in 1553'te ölümü üzerine yaptırdı. *Hadikat-ül-Cevâmi*'ye ve Evliya Çelebi'nin verdiği kısa bilgiye göre cami, ahşap bir kubbeyle örtülmüş bulunuyordu; yerinde önceleri eski bir bina kalıntısı vardı. Yanında bulunan tekke, imaret ve sıbyan mektebi gibi ek binalarla birlikte bir külliye meydana getiriyordu. İlk yapılışından sonra, altı kere yanan Cihangir camii, son olarak Abdülhamid II tarafından tek kubbeli olarak yaptırıldı (1889). [M]

CİHANGİR HAN-I ŞİRAZÎ, iranlı yazar (öl. 1908). Şeyh Hacı Hadi Necmiâbâdî'nin müridi oldu. Meşrutiyet yönetiminin gerçekleşmesi için hürriyetçi ve meşrutiyetçi aydınlarla birlikte çalıştı. İran'daki meşrutiyetin başlangıcında kurduğu ve yönettiği *Sur-i İsrafil* gazetesi ile halkı büyük ölçüde etkiledi. Özellikle Muhammed Ali Şaha karşı yaptığı etkili yayın, ününü artırdı. İran'ın ilk parlamentosu 23 haziran 1907'de Muhammed Ali Şah tarafından topa tutulduğu zaman Cihangir Han da tutuklandı. Ertesi gün asıldı. (M)

CİHANGİR MİRZA, Akkoyunlu beyi (öl. Mardin 1469). Babası Ali Bey 1435'te Akkoyunluların başına geçti ve büyük oğlu Cihangir'i Diyarbakır (Âmid) muhafızı yaptı, Cihangir, Suriye Döğer'lerinden Emîr Gökçe Musa Beyin bir akınını haber aldı; Diyarbakır'dan çıkarak Döğer'lere karşı yürüdü. Yapılan savaşta Cihangir ve adamlarından bazıları esir oldular. Gökçe Musa onu Kahire'ye gönderdi. 1 Ağustos 1436'da Kahire'ye getirildi. Memlûk sultanı Barsbay, kendisine karşı iyi davrandı. Burada birkaç ay kaldı ve yeni memlûk sultanı Çakmak tarafından serbest bırakıldı. Babası Ali Bey, kardeşi Hamza Bey ile mücadeleye başladı. Hamza Bey Diyarbakır'ı ele geçirdi. Ali Bey, Cihangir'i Sultan Çakmak'tan yardım istemek üzere Mısır'a gönderdi. Cihangir aldığı yardım ile amcası Hamza'nın sahip olduğu Urfa'yı ele geçirdi ve onunla emîrlik mücadelesine girişti. Kendisine küçük kardeşi Uzun Hasan da yardım etmekteydi. Hamza Bey 1444'te ölünce Cihangir, amcasının memleketine sahip oldu. 1449'da Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın yeğeni Elvend, Cihangir'e sığındı. Cihanşah yeğeninin teslimini istedi. Bu arzusunun kabul edilmemesi üzerine Cihangir'e karşı savaş açtı ve orduları Erzincan'ı zapt etti (1450). Cihangir, Elvend'in teslim teklifine, ikinci defa ret cevabı verdi. Cihanşah'ın ordusu ise Urfa ve Mardin'i zapt etti. Onun da Diyarbakır bölgesine gelmekte olduğunu haber alan Cihangir, Mısır Memlûklu sultanından yardım istedi. Bu sırada Uzun Hasan idaresindeki Akkoyunlu kuvvetleri, Urfa'yı geri aldı. Cihangir ise, Diyarbakır'da kuşatıldı. Bundan sonraki savaşları daha çok Akkoyunlular kazandı. Fakat Cihanşah'ı metbu olarak tanımak, kızını da oğlu Muhammedî Mirza'ya vermek şartıyle Cihangir onunla anlaştı. 1452'de Cihangir Kürtler üzerine bir sefere çıktığı sırada, küçük kardeşi Uzun Hasan anî bir baskınla Diyarbakır'ı ele geçirdi. Cihangir de acele Mardin'e gitti. Bundan sonra devamlı olarak iki kardeş savaştılar. Anneleri Saray (Sara) Hatun oğullarının arasını bulmak istediyse de bunu başaramadı. Cihangir, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'tan yardım istemek zorunda kaldı. Ama Cihanşah'ın gönderdiği 20 000 kişilik yardımcı kuvvet de Mardin civarında Uzun Hasan tarafından mağlup edildi (1457). Uzun Hasan Mardin'i tekrar kuşattı. Fakat annelerinin çabasıyle barış yapıldı ve Cihangir, kardeşine tabi oldu. Onun emrinde 1467'de Cihanşah'a karşı savaştı. (M)

CİHAN HATUN, iranlı kadın şair (XV. yy.). Hafız ve Ubeyd-i Zâkânî gibi ünlü sanatçılarla aynı dönemde yaşadı. Ubeyd ile edebiyat konusunda mektuplaştı. Kral Ebu İshak İncu'nun veziri olan Hacı Emînüddin'in karısıdır. (M)

Cihannüma, Kâtip Çelebi'nin (1609-1658) coğrafya konusunda eseri. 1648 Yılında birinci bölümü denizlerden, nehirlerden, adalardan; ikinci bölümü karalardan, alfabe sırasıyle şehirlerden ve XIII. yy.dan sonra keşfedilen ülkelerden bahsetmek üzere yazılmağa başlandı.

İlk şeklinde denizler, nehirler, göllere ait bilgi ile ülkeler ve şehirler bölümünün bir kısmı bulunmaktadır. Bu kısımda müslüman İspanya (Endülüs), Kuzey Afrika (Magrıp) ve Osmanlı devleti topraklarına ait İstanbul, Edirne, Bursa şehirleriyle Rumeli, Bosna, Macaristan anlatılmaktadır. Eserde bir dünya haritası ile denizleri, nehirleri ve sancakları gösteren 100 kadar harita da vardır. Kâtip Çelebi, ortaçağ islâm yazarlarının eserlerine ve Batlamyus sistemine dayanan yarım bırakılmış eserini 1654'te yeni bir görüşle, ikinci defa yazmağa başladı. Bu çalışmasında Gerhard Mercator'un *Atlas Minor*'u başta gelmek üzere *Atlas Major* (A. Ortelius), *Intruductio Geographica tam Vetera Quam Nova* (Ph. Cluverius), *Fabrica Mundi* (Kalaberyalı Lorenz) gibi batı kaynaklarından faydalandı. Eserde birinci şeklin planı değiştirilmiştir. Geniş bir fizikî coğrafya girişinden sonra coğrafî keşif seyahatlerinden bahseden genel bir bölüm yer alır.

İlk şeklin tersine, Batıdan değil, Doğudan başlamak üzere ülkeler coğrafyasına geçilir. Japonya ve Asya ülkeleri kaynak kitaplara dayanılarak anlatılır. Yakındoğu ülkeleri ve Osmanlı imparatorluğuna bağlı bölgeler hakkında Kâtip Çelebi'nin bizzat topladığı bilgiler verilir. Doğu Anadolu'ya ait kısımda son olarak Van şehrini anlatan Cihannüma, Kâtip Çelebi'nin ölümü yüzünden yarım kaldı.

Eser, İbrahim Müteferrika tarafından önemli eklemeler yapılarak yeni levha ve haritalarla birlikte bastırıldı (1732). Rumeli ve Bosna hakkındaki bölümü Hammer tarafından almancaya çevrildi. Sırpça dahil batı dillerine çevrilen çeşitli kısımları oldu. (M)

Cihannüma kasrı, Edirne sarayında kasır (1452). Bugün harabe halindedir. Stalaktitli, mermer kapısında bulunan bir kitabede, 1451 yılında Mehmed bin Murad Hanın, Allah için bu binanın yapılmasını emrettiği yazılıdır. Kasrın, sağ ve solunda bulunan Kum Kasrı ve ahşap direkli revağıyle Arz odasını gösteren bazı eski resimler vardır. En eski resim 1829 yılına ait Sayger ve Dossinod tarafından yapılan bir gravürdür. 1873'ten önce çekilmiş bir fotoğrafta ise kasır harap bir halde görülüyor. Aynı yıl Hacı İzzed Paşanın yaptırdığı tamirden sonraki durumunu gösteren diğer bir resim-

de, binanın sıvalarla örtülerek, pencerelerin şeklinin değiştiği görülüyor. 1949'da çekilen bir resimde, kasır bir taş yığını halindedir. Binanın şekli hakkında, ancak eski resimlerinden ve bugünkü kaynaklardan bilgi ediniliyor. Kasır, 25X25 m²'lik bir alanı kaplıyordu. Dıştan merdivenle çıkılan bina, zemin katından sonra yüksek dört köşe bir kaidenin üzerindeki on altı köşeli dar bir kısım ve bu kısmın üzerinde de kademeli konsollara dayanan dışarı taşkın sekiz pencereli bir köşkten ibaretti. Kasrın, Cihannüma adını alması, her tarafa açıklığı olan bu köşk kısmından ileri gelmektedir. Bina taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Planı hakkında, fazla bilgi yoktur. Binanın içinde Fatih devrinde bir tahtı hümayun dairesi, hasoda ve bir kütüphane bulunduğu, Yavuz devrinden sonra ise sancakı şerif ve sancakı şerif şeyhi odalarının da burada olduğu biliniyor. (M)

CİHANOĞLU (Said Selâhaddin), türk sporcusu, hakem ve spor idarecisi (İstanbul 1895). Aydınlı Cihanoğlu ailesindendir. Saint Joseph lisesinde okudu. Kuruluş yıllarından itibaren Fenerbahçe kulübünde futbol oynadı; kürek, yüzme, sutopu, kriket, beyzbol, yelken, hokey ve tenis dallarında da şampiyonluklar kazandı. Av sporuyle de uğraştı. Afrika'da arslan avı yaptı. Fenerbahçe yönetim kurullarında görev aldı. Futbol hakemliği yaptı. Beden Terbiyesi İstanbul Bölge müdürlüğünde bulundu (1950-1964). Yelken ve Atıcılık federasyonu başkanlıkları da yaptı. (M)

CİHANSÛZ. Bk. ALÂEDDİN HÜSEYİN.

CİHAN ŞAH (Muzafferüddin), karakoyunlu hükümdarı (1405 ?-1467). Sultaniye'yi alan babası Kara Yusuf, yaşı küçük olmasına rağmen Cihan Şah'ı buraya vali yaptı (1415). 1420'de Cihan Şah, Şahruh'un, üzerine geldiğini haber alınca karşı koymağa hazırlandı. Şahruh ile savaşa giden Kara Yusuf 13 kasım 1420'de Ucan yaylağında öldü. Cihan Şah Bağdat valisi olan ağabeyi Şah Mehmed'in yanına gitti. Celâyirliler'den sultan Üveys'i mağlup etti. Fakat kendisine Celâyirli ülkesinden yer verilmemesi üzerine büyük ağabeyi İskender'in yanına çekildi. Kendisine Van gölü havzasında bazı kaleler verildi. Bir süre sonra, Şahruh'a tabi oldu ve aldığı takviye kuvvetleri ile İskender'in üzerine yürüdü. İskender, osmanlı padişahı Murad II'ye sığındı. 1436 Yılında Şahruh, Azerbaycan ve Erran bölgelerinin hükümdarlığını Cihan Şaha bıraktı. Ağabeyi İskender'i ortadan kaldıran Cihan Şah, Alıncak kalesini ele geçirdi. Tebriz'e hâkim oldu. 1440 Yılında Gürcistan'ın muhtelif bölgelerine akınlar yaptı, Tiflis'i aldı. 1444'te Gürcistan'a ikinci bir sefer yaptı. 1446 Haziranında Bağdat şehrini zapt etti. Daha sonra Tebriz'e döndü. Şahruh'un ölümü üzerine sultanlığını ilân etti (1447).

Şahruh'un şehzadelerinin çekişmesinden faydalanarak Sultaniye ve Kazvin şehirlerini ele geçirdi. Daha sonra Irak-ı Acem'e yürüdü. Şahruh'un torunu Mehmed Sultan ile anlaştı. Ona kızını verdi. Zapt ettiği yerler ağırlık olarak kendisinde kaldı. 1448'de Musul valisi olan yeğeni Elvend isyan etti. Erbil ve Şehrizur taraflarını ele geçirdi. Fakat Akkoyunlulara sığınmak zorunda kaldı. Bu yüzden Akkoyunlular ile Karakoyunluların arası açıldı. Erzincan, Cihan Şaha teslim oldu. Malatya ve Urfa da alındı; Mardin kuşatıldı. Akkoyunlulardan Cihangir şehri kurtarmak istedi ise de mağlup oldu. Cihan Şah, Akoyunlu şehzadelerin taht kavgasına karıştı. Fakat desteklediği Şeyh Hasan öldürüldü. Cihan Şah küçük oğlu Muhammedî Mirza'yı Diyarbakır üzerine gönderdi. Ancak bir sonuç alınmadı (1451). Sultan Babür, Irak-ı Acem ve Fars bölgelerini alarak Cihan Şahın üzerine yürümek için Rey'e geldi (1452). Cihan Şah bunu haber alınca Cihangir ile anlaştı. Cihan-Şahın oğlu Pîr Budak, Isfahan ve Şiraz'ı ele geçirdi. Fars bölgesine hâkim oldu. Diğer taraftan Muşa, Sailer'den Seyyid Ali, Pîr Budak'ın yokluğundan yararlanarak Kerbelâ ve Necef'i zapt ve yağma etti (1453). Ertesi yıl Seyyid Ali, Huzistan bölgesini ele geçirdi. Cihan Şah onların tehlikeli olmağa başladıklarını görünce büyük emîrlerden Ali Şükür Beyi onlara karşı gönderdi. Ancak bunlara bir şey yapılamadı. Ayrıca Azerbaycan ve Erran Türkmenleri arasında şiîlik propagandası yapan Cüneyd bin İbrahim Safevî taraftarlarını ülkesinden çıkarttı. Horasan'da Timur oğulları arasındaki mücadeleden faydalanmak istedi. Akkoyunlular ile meşgul olmadı. 1458 Yılında kuvvetlerini Rey'de topladı. Cürcan'ı işgal etti. Oğlu Muhammedî Mirza'yı ileri göndererek Meşhet, Nişabur ve Batı Horasan'ı zapt ettirdi. Daha sonra Herat'ı ele geçirdi. Maveraünnehir hükümdarı Ebu Said'in üzerine yürümek için hazırlıklara başladı. Ancak oğlu Hasan Ali'nin Maku kalesinden kaçarak sultanlığını ilân etmesi Cihan Şahı Ebu Said ile anlaşmaya zorladı. Cihan Şah Herat'ı boşaltarak Tebriz üzerine yürüdü. Hasan Ali, Maku'da kuşatıldı ve kendisini isyana teşvik edenleri öldürmesi şartıyle affedildi. Sihan Şah onu Irak-ı Arap bölgesi valisi yaptı. Ebü'l-Gazi Hüseyin Baykara, Cürcan'ı ele geçirdi. Bu sırada Ebu Said, Hüseyin Baykara ile uğraşmaktaydı. Cihan Şah ise oğullarından ve Akkoyunlu Uzun Hasan'dan çekinmekteydi. Bu bakımdan Cihan Şah ve Ebu Said dost geçinmek zorunda idiler. Pîr Budak, babasına karşı savaş hazırlıkları yapmaktaydı. Cihan Şah oğlunun bulunduğu Şiraz'a yürüdü. Pîr Budak Bağdat'a çekildi (1462). Cihan Şah Şiraz'a girdi, bilginlere ve şairlere iltifatlarda bulundu. Hasan Ali de kardeşi Pîr Budak'ın yanına gitti. Bu durum Cihan Şahı kuşkulandırdı. Bağdat halkı da Pîr Budak'tan şikâyetçiydi. Cihan Şah Bağdat'ı kuşattı. Uzun Hasan'a haber göndererek oğullarına yardım etmemesini istedi. Buna karşılık Musul ve Erbil'i vereceğini bildirdi. Uzun bir kuşatmadan sonra Pîr Budak serbest bırakılmak şartıyle barışa razı oldu. Fakat emîrlerin teşviki ile öldürüldü (7 haziran 1466). Cihan Şah 1467 yılında Şirvan bölgesine yürüdü, Derbent'e kadar akınlar yaptı. Azerbaycan, Erran, Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Kirman ve Fars ülkelerine hâkim oldu. Osmanlı ve Mısır devletleriyle dost geçindi. Akkoyunlu devletini ve hükümdarları Uzun Hasan'ı ortadan kaldırmak için Van bölgesine bir sefer yaptı. Fakat Akkoyunluların bir baskınında yakalanarak öldürüldü (1467). Tebriz'de Muzafferiye adını taşıyan imaretindeki türbesine gömüldü. (M)

CİHANŞAH bin TUĞRUL (Rükneddin), Anadolu Selçuklularına bağlı Erzurum emîri (XIII. yy.). Babası Tuğrul Şahın ölümü üzerine onun yerine geçti (1225). Anadolu Selçuklu devletiyle olan ilgisini kesmek isteyen Erzincan emîri Davudşah'a yardım etti. Fakat Davudşah Alâeddin Keykubad I'e yenilerek esir olunca Melik Eşref'i metbu tanıdı. Sultan Celâleddin Harizmşah'ın Ahlat kuşatması sırasında (1229) karargâhına gelerek kendisine itaat etti. Yassı Çimen savaşında Celâleddin Harizmşah ile birlikte yenildi ve esir düştü (1230). Sonra da öldürüldü. (M)

CİHAR i. (ar. *cehr*, sesini yükseltme'den *cihâr*). *Esk.* Yüksek sesle ve açıkça söyleme.

◆ **Ciharen** zf. Apaçık olarak. (M)

CİHAR i. (fars. *çehâr*). *Esk.* Dört rakamı. Bk. ÇAR.

— Oyun. [Tavlada, zarlar için] *Cihar ü dü*, dört iki. || *Cihar ü se*, dört üç. || *Cihar ü yek*, dört bir. || *Dört cihar*, dört dört. || *Şeş cihar*, altı dört. (M)

CİHAT i. (ar. *cihet*'ten *cihât*). *Esk.* Yönler, taraflar: *Seni almaz bu ufuklar, seni almaz bu cihat* (M. Â. Ersoy). || Yerler, semtler. || Görüşler, hususlar. || Evkaf, hizmet işleri.

— *Esk. Cihat-ı erbaa*, dört yön: doğu, batı, kuzey, güney. || *Cihat-ı selâse*, üç boyut: uzunluk, genişlik, yükseklik. || *Cihat-ı sitte*, altı yön: ön, arka, üst, alt,sağ, sol.

— Teşk. tar. *Cihat idaresi*, dinî hizmet personelinin idaresine bakan daire, evkaf dairesi. (M)

CİHAT veya **CİHAD** i. (ar. *cihâd*). *Esk.* Din uğrunda yapılan savaş: *İçlerinden pek az kimse imana geldiyse de küffâr ile cihada ve din-i islâmı izaza kadir olamadılar* (Cevdet Paşa). [Bk. ANSİKL.] || Erkek adı.

— Esk. *Cihad-ı asgar* (küçük savaş), din uğrunda yapılan savaş.

— Esk. huk. İslâm Âmme hukukunda islâm davası uğruna, yeryüzünde islâm nizamını hâkim kılma veya bu nizamı savunma amacıyle yapılan savaşlar. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Cihad-ı ekber* (büyük savaş), mutasavvıfın Tanrı emirlerini yerine getirebilmek için kendi nefsi, benliği ile yaptığı mücadele.

— ANSİKL. İslâmlıkta *cihat*'ın üç safhası vardır: Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Mekke'de geçen yıllarında cihat, haram kılınmıştı. Bu devre müslümanlar sayıca az oldukları gibi siyasî ve askerî bir teşkilâta da sahip değillerdi Bu sırada cihat, kâfirlerin zulümlerine tahammül göstermek, sabretmek, pasif mukavemette bulunmak esasına dayanırdı. Tahammül sınırını aşan hallerde müslümanların başka bölgelere göç etmelerine cevaz verilmişti.

Hz. Muhammed'in Medine'ye göç etmesinden sonra cihat, savunma savaşı anlamını aldı. Bu süre içinde gelen ayetlerde, kâfirlerle mücadele edilmesi bildiriliyordu. Sonunda, müslümanların sayısı arttı, kuvvetleri çoğaldı, böylelikle savaşmanın yasak edildiği haram aylar dışında cihada izin verildi. Bununla beraber hiç bir zaman savaş başkalarını zorla ölüm tehdidiyle müslüman yapma anlamına gelmedi.

İslâm inancına göre Tanrı'nın varlığı ve birliği prensibini yüceltmek için, sadece Tanrı uğruna yapılan cihat, ibadetlerin en büyüğüdür. Müminin sadece bedenen savaşması değil, canıyle, malı mülküyle, ailesi efradıyle, kısacası varı yoğuyle de Tanrı uğruna mücadele etmesidir. Cihatta ölen *şehit*, yaralanan *gazi*'dir. Hilâfetin kuruluşundan ve islâm hukukunun uygulanmağa başlanmasından sonra «Cihad-ı kebir» birçok bölüme ayrılarak, ayrı bir kültür konusu haline geldi.

Osmanlılarda cihat. Osmanlı imparatorluğunda savaşlara dinî bir nitelik kazandıran cihat yolu, kuvvetli bir gelenek olarak yaşadı. Cihat ilânı genellikle imparatorluk hudutları içinde yaşayan müslümanları, savaşın amacı etrafında toplamak ve topyekûn harekete geçirmek için kullanıldı. Bazı hallerde de imparatorluk sınırlarını aşarak cihat ilânı ile bütün islâm dünyası savaşa davet edildi.

Bu çağda yazılan çeşitli eserler cihadın bütün toplum sınıfları tarafından benimsenmesini sağladı. Bundan başka ülkedeki bütün kurumlar, propaganda araçları, özellikle camiler, zaviyeler, tekkeler, hanikahlar, abdallar, şeyhler, ahiler, pirler, gaziler, cihadın bütün özelliklerini, emirlerini, hükümlerini, değerini halk tabakalarına aşıladılar. Böylece cihat, Osmanlı imparatorluğunun yıkılışına kadar önemini korudu. Kurtuluş savaşında da milliyet ve hürriyet duyguları yanında, halkın cihat hakkında beslediği duygular etkili olmuştur.

Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan dağılma devrine kadar yapılan savaşlarda Varna, Birinci ve İkinci Kosova savaşları dışındaki bütün savaşlarda cihat hükümleri uygulandı. Dağılma devrinden itibaren cihadın savunma hükümlerine baş vuruldu. İran gibi müslüman olmakla beraber sünnî olmayan bir ülkeye karşı girişilen savaşlarda çıkartılan cihat fetvalarında ise, cihadın mürtetlerle ilgili hükümleri uygulandı.

Osmanlı imparatorluğunda cihat ilânının kendine has töreni vardı. Savaşın stratejisi planı çok gizli bir şekilde tespit edildikten sonra, iş propaganda ve halkı savaşa teşvik safhasına gelince cihat ilânına geçilirdi. Divanı Hümayun'da bazen padişahın hazır bulunduğu toplantılarda sadrazam, kubbealtı mensuplarına cihadın sebeplerini açıklardı. Gerekirse reisülküttap düşman hükûmetiyle yapılan resmî yazışmaları, elçilerin beyanlarını okurdu. Bundan sonra şeyhülislâm ile kazaskerlerin, şerî yönden devleti destekleyecek kararı vermeleri safhası gelirdi. Böylelikle savaşın kaçınılmaz olduğu tespit ve savaşın açılması sebebine uygun ayet ve hadislerin yardımıyle cihat fetvası hazırlanmış olurdu. Fetva, kubbealtı toplantısından sonra padişaha onaylatılır ve cihat ilân edilirdi. Padişahın cihat fermanı, imparatorluğun her yerindeki cami ve mescitlerde okunur ve savaş tuğları Divanı Hümayun, Babı Hümayun veya Kapuarasına dikilirdi. Cihat ilânı daha sonraları Divanı Hümayun'da yapılan bir tören olmaktan çıktı; bu

kabil törenler Ayasofya, Fatih camilerinde yapılmağa başlandı. En son cihat fermanı Fatih camiinde okunmuştur.

Osmanlı imparatorluğunda ilk cihat ilânı Birinci Kosova savaşı için çıkartıldı. Bu cihat fermanı üzerine osmanlı kuvvetleriyle birlikte Germiyan, Menteşe, Aydın, Hamidili, İsfendiyar ve Saruhan beyleri Murad I'in yanında topluca savaşa katılmışlardı. Osmanlı imparatorluğu tarafından son cihat ilânı, Türkiye'nin Birinci Dünya savaşına girmesi üzerine 24 kasım 1914 tarihinde yapıldı. Sadece Osmanlı imparatorluğu ülkesi sınırları içinde yaşayan müslümanlara değil, Birinci Kosova savaşında olduğu gibi, imparatorluk hududu dışında kalan bütün müslümanlara ve sünnîlerle birlikte şiî müslümanlara da hitap ediyordu, Necef'te şiî uleması, cihat fermanının farsçasını okudu. İstanbul'da türkçe yazılan cihat fetvaları arapçaya çevrilerek bütün islâm ülkelerine dağıtıldı.

İmparatorluğun parçalanma devrinden itibaren, uğranılan bozgunlar yüzünden, halkın cihada olan ilgisi yavaş yavaş kayboldu.

— Esk. huk. Cihad'ın «meşruiyet»i, şartları, önemi ve faziletleri, Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerine dayandırılabilir. Cihat kararını, «veliyyülemr», «ulülemr» diye adlandırılan islâm devleti reisi verir. İslâm ülkelerini savunma ve yapılan bir tecavüzü durdurma amacıyle değil de islâm nizamını yeni bir bölgeye yayma amacıyle cihada karar verilmiş ise, savaşa başlamadan önce, kendileriyle savaşılacak olan kimselere islâm nizamına boyun eğmeleri teklif edilmelidir. Savaş, baş vurulacak son çaredir ve ülkeler fethedip sömürmek amacıyle değil yeryüzünde âdil bir nizam kurma amacıyle yapılmalıdır.

Meşru devlet reisi tarafından şartlarına uygun olarak «cihat» ilân edildikten sonra, eğer veliyyülemr'in, cihat edebilecek durumda olan bir kimsenin cihada katılması hususunda özel bir buyruğu yoksa, cihat «farz-ı kifâye» olur. Fakat, meşru devlet reisi, usulüne uygun olarak ilân edilmiş olan bir cihada katılmayı emretmiş ise bu emre uymak zorunda olanlara ve cihat, düşman tecavüzü ve istilâsı dolayısıyle ilân edilmiş ise, gücü nispetinde bütün müslümanlara cihada katılmak farz olur. Cihadın yapılışı da bazı şartlara bağlanmıştır. Meselâ düşman tarafındaki kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, körler, savaşa katılmayan din adamları öldürülemez. Kullanılabilecek silâhlar ve baş vurulacak zorlayıcı tedbirler bakımından da bazı tahditler vardır.

CİHANGİR
Belediye kütüphanesi

◆ **Cihadî** veya **cihadiye** sıf. Savaşla ilgili. (M)

CİHAZ i. (ar. *cihāz). Esk.* Birbirine bağlı veya ekli olarak işleyen âletlerin meydana getirdiği bütün: *Püskürtme cihazı. Kurutma cihazı.* ‖ Evlenecek kız için hazırlanan eşya, çehiz. (Bk. ÇEYİZ.) ‖ Cenazenin kaldırılması için gerekli malzeme.

— Esk. anat. *Cihaz-ı asabî,* sinir sistemi. ‖ *Cihaz-ı basarî,* görme sistemi. ‖ *Cihaz-ı deveranî,* dolaşım sistemi. ‖ *Cihaz-ı hazmî,* sindirim sistemi. ‖ *Cihaz-ı tenasülî,* üreme sistemi. ‖ *Cihaz-ı teneffüsî,* solunum sistemi. — Folk. *Cihaz alayı.* (Bk. ÇEYİZ.) ‖ *Cihaz halayığı.* Bk. ÇEYİZ.

— Huk. Bir kimsenin evlenmek üzere olan veya evlenmiş bulunan füruuna, bağımsız bir yuva kurmayı sağlayan evlilik ilişkisini nazara alarak yaptığı ivazsız kazandırma (teberru). [Bk. ANSİKL. ve ÇEYİZ.] ‖ *Cihaz usulü,* karı koca arasında yapılan bir evlenme mukavelesi ile kabul edilen ve karının kendi mallarından bir kısmını aile masraflarına karşılık olmak üzere kocaya terk etmesini öngören bir çeşit karı koca mal rejimi (Medenî kn. 236).

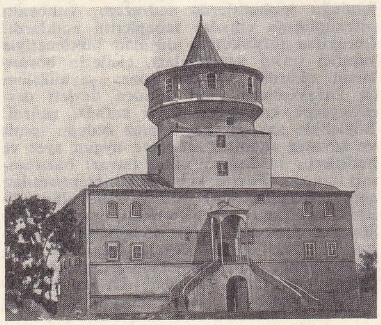

Cihannüma kasrı
(Edirne)

— İnş. ve Bayınd. Bk. ANSİKL.

— Psikanaliz. *Ruhî cihaz (aygıt),* ruhî durumun işleme tarzını gösteren örnek, kademelenmiş ve birbiriyle ilişkili değişik sistemleri içine alan yapı bütünü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Miras bırakanın sağlığında füruuna verdiği cihaz, miras bırakanca aksi açıkça istenmemişse, Medenî kn. md. 603/II gereğince iadeye tabidir. (Bk. MİRAS'*ta iade*). Şu halde cihazı alan kanunî mirasçı, miras paylaşılırken, almış olduğu cihazın değerini kanunî miras payına mahsup etmek zorundadır. Cihaz prensip olarak evlenen kız çocuklara verilmekle beraber, erkek füruuna da böyle bir kazandırma yapılması mümkündür.

— İnş. ve Bayınd. *Köprü dayanak cihazları,* günümüzde genellikle demirli kauçuk tabakalardan meydana gelir. Bunlar köprü döşemelerindeki uzamaları deforme olarak ve kesilerek kendi üzerlerine alırlar. Bunu sağlamak için de yeterli bir kalınlığa sahip olmaları gereklidir.

— Psikanaliz. Freud'ün düşüncelerindeki gelişme *ruhî cihaz* konusunda ileri sürdüğü iki değişik nazariye ile kendini gösterir.

● Birinci nazariye 1900'de, *Die Traumdeutung* (Rüyalar Bilimi) adlı eserde ele alınmıştır. Buna göre ruhîlikte üç ayrı bölge ayırt edilir: bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı. Bilinçdışı ve bilinçöncesi sansürle ayrılmıştır. Korunma çatışması sırasında, itilen istek bilinçöncesine geçmek ister, ama sansür bunu engeller. O da bilinçöncesinde kendini etki ve düşünce olarak belli eder. Bilinçöncesinin rolü, hakikaten sunduğu tatmin imkânları aranıp bulununcaya kadar boşalımı yasaklamaktır.

● İkinci nazariye ise 1923'te *Das Ich und das Es* (Benlik ve «Es») adlı eserde ileri sürülmüştür. Buna göre kişilikte üç ayrı bölüm ayırt edilir: «es», benlik (ben) ve benlik üstü (üst ben). Bunlar çatışmalarda birbirine karşıt üç ayrı belirti grubu meydana getirir.

Benlik, «es» ile benlik üstü, yine «es» ile hakikat arasındaki çatışmalarda hakem rolü oynar. Benliğin faaliyeti organizmayı dış çevreye uydurmaktır. Bu faaliyeti hem «es», hem de benlik üstü sınırlar. Benliğin diğer bölümlerle olan bu bağlılığı, davranışları bozabilir veya yasaklayabilir. Psikanalizin amacı benliği «es» ve benlik üstünün boyunduruğundan kurtarmaktır.

◆ **Cihazlamak** geçl. f. Donatmak: *Partinin bütün Cumhuriyetçi zekâ kuvvetlerini, modern yayma metotları ve tekniği ile cihazlayarak, seferber etmeliyiz* (F. R. Atay).

◆ **Cihazlanmak** dönşl. f. Donanmak. (LM)

CİHET i. (ar. *cihet). Esk.* Yön, taraf: *İndikten sonra şöyle bir durup cihet tayin ettim* (B. Felek). *Öbür cihetinde yeni dünya... yani Avrupa, Asya, Afrika kıtalarının mukabilinde Amerika bulunur* (H. R. Gürpınar). ‖ Sebep: *Bu cihetten bu işe memnun olmadım* (R. N. Güntekin). ‖ *Esk.* Vazife, hizmet, vakıf hizmeti.

— Dil bil. *Cihet* kelimesi *cihetle* şeklinde, *etmek, eylemek, olmak* v.b. yardımcı fiillerinden sonra gelerek daha önce bildirilen bir durumu işaret etmek için son çekim edatı (için, gibi v.b.) gibi kullanılır: *Onların hareketlerini hissettikleri cihetle...* (Cevdet Paşa). *...tembih eylediği cihetle...* (Atatürk). *Babası ihtiyar olduğu cihetle...* (Ahmed Rasim).

— Ask. *Cihet tayini,* bir şeyin ana yönlere göre durumunu tayin etme; bir kimsenin pusula veya harita ile kendi yerini bulması. ‖ *Cihetine koyma,* bir haritayı, üzerinde yön gösteren ok işaretine göre araziye açma veya haritayı, üzerindeki meridyen çizgileri kuzeyi gösterecek şekilde tutma.

— Esk. huk. İslâm hukukunda muamelenin gayesi, maksadı. Bk. ANSİKL.

— Esk. mant. Aklın verdiği hüküm.

— Tar. Ulema sınıfının devlet veya vakıftan aldığı ücret. ‖ *Cihet tevcihi,* bir din görevlisinin bulunduğu yerden başka bir yere tayini

— ANSİKL. Esk. huk. İran Medenî kanununun ikinci bölümünün, muamelenin geçerliliği için gerekli şartlara ayrılmış olan ikinci faslında, dördüncü «mebhas», muamelenin «cihet»inden bahseder. 217. Madde, «Muamelede, cihetinin açıklanmış olması gerekli değildir. Fakat açıklandığı takdirde meşru olmalıdır, böyle olmazsa muamele batıldır» demektedir. Gene aynı yerdeki 218. madde «Borçtan firar maksadıyle muamelenin yapıldığı anlaşılırsa, muamele nafiz değildir» şeklindedir. Bu anlamda kullanılan «cihet», bugünkü hukukumuzda kullanılan dar ve teknik anlamda ««kazandırmanın sebebi»nden (causa) daha sübjektif bir kavramdır. Buna, muamelenin yapılma «maksad»ı diyebiliriz.

«Cihet» terimine, bu genel hukukî anlamı yanında, daha çok vakıflar hukukunda rastlanır. Gene bugünkü hukukumuzdaki «sebep» kavramından daha farklı ve «gaye» kavramına yakın olarak vakfın «sebep»inden bahsedilir ve «vakfın sebebi, umur-i hayriyyeye bezl-i mal ile, Cenab-ı Hakk'a takarrüb ve ibadet kastıdır» denir. Bu anlamda vakfın «sebep»i, «kurbet kastı»dır. «Kurbet kastı» sübjektif bir kavramdır. Kurbet kastının bulunup bulunmadığı dış belirtilerden anlaşılır. İşte vakfın «cihet»i, daha dar anlamda, vakfedilen malların tahsis edildiği müşahhas gayeyi ifade eder. Bu anlamda «cihet» yerine «masraf» veya çoğul olarak «masarif-i vakf» terimleri de kullanılabilir. Vakfın gelirlerinin sarf ve tahsis ciheti, yeri, yönü anlamındadır. Bu «cihet» açıkça belirtilmeyip sadece vakıf sıygasının söylenmesi ile yetinilmiş ise, vakfın «cihet»inin «fukara» olduğu kabul edilir. Meselâ evlâda, akrabaya, komşulara, bir mescide vakıf yapılmışsa, bu cihetin ortadan kalkmasından, meselâ evlâdın inkırazından sonra, vakfın gelirleri yoksullara sarf edilir. Böylece fukara, vakfın nihaî ciheti olur. Vakfın devamlılığı da, cihet inkıta'a uğramayacağından, ortadan kalkmış olmaz. Şu halde vakıflarda bir «cihet-i gayr-i munkatı'a» bulunur.

«Cihet» teriminin bir üçüncü ve daha özel anlamı da vardır ki, o da, vakfın gayesini gerçekleştirecek görevlerdir. Bu görevlerin hepsine birden, «cihet» kelimesinin çoğulu olarak «cihât» denir.Meselâ, vakıf olarak bir «mescit» yapılmışsa «imamet» görev ve makamı; bir hastahane meydana getirilmiş ise hekimlik görevi ve makamı gibi.

Bu üçüncü anlamda kullanılan «cihet», ikiye ayrılır. Bir bölümüne «cihât-ı asliye» veya «cihât-ı zaruriye» denir. Aslî veya zarurî cihetler, vakfın gayesinin gerçekleşebilmesi için mutlaka bulunması gereken görev ve dolayısıyle makamlara denir. Cami vakfında imamet, hastahane vakfında hekimlik, medrese vakfında müderrislik görev ve makamları gibi. Buna karşılık, vakfın gayesi için ikinci derecede önemi bulunan ve zarurî olmayan görev ve makamlara ise, «cihât-ı gayr-i zarûriyye» veya «cihât-ı fer'iye» denir. Bir mescitte belirli zamanlarda Buhârî okutma görevi gibi. (M)

CİHLAM, Batı Pakistan'da (Ravalpindi) şehir ve idare bölümü. Lahor'un kuzeyinde, Cihlam nehrinin sağ kıyısında; 52 585 nüf. (1961). Oldukça yeni kurulmuş bir şehir olan Cihlam, Lahor-Peşaver demiryolunun geçtiği Cihlam köprüsü yapımından önce, balıkçı kulübelerinden meydana gelen küçük bir köydü; bu köprünün yapılmasıyle (1832) önemli bir kereste ticareti merkezi haline geldi. Şehirde 1947'den sonra bir dokuma imalâthanesi ile sigara, cam ve kontrplak fabrikaları kuruldu. (L)

CİLÂ i. (ar. *cilā,* parlaklık, açıklık). Çeşitli mumların eriticiler aracılığıyle çözelti haline getirilmesi veya suda sübyeleştirilmesiyle meydana gelen bileşik. Parlatılacak yüzey üzerinde (parke, mobilya v.b.) ince bir tabaka meydana getirecek şekilde sürülür. Bk. ANSİKL.

— *Esk. Cilâ-bahş,* parlaklık veren, parlatan. ‖ *Cilâ-dâde (cilâ-dâr),* cilâlanmış. ‖ *Cilâ-ger,* cilâ yapan, cilâcı. ‖ *Cilâ-sâz,* parlatan, parlaklık veren.

— Ev işleri. Terebentin yağında eritilmiş çeşitli macunlardan meydana gelmiş (yer mu-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

mu, carnauba mumu, biraz da balmumu) hamur: *Ayakkabı cilâsı*. ‖ *Cilâ makinesi*, yer çinilerini ve parkeleri dış etkenlerden korumak, parlatmak ve cilâlamak için kullanılan ucuna fırça takılmış elektrikli âlet. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Buzul cilâsı*, buzulun sürtme etkisiyle oluşmuş ve kayaların, kocataşların, çakılların ve yassı çakılların yüzeylerindeki düzgün ve parlak hal.

— Süs. santl. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Cilâ fırçası*, normal fırçalardan daha yumuşak tüylü fırça. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ev işleri. İki çeşit *cilâ makinesi* vardır: *Tablalı cilâ makineleri* (dikey milli silindir şeklinde fırçalı) ve *silindirli cilâ makineleri* (yatay milli silindir fırçalı). Fırçalar değiştirilebilir. Gerektiğinde sırayle, kazıyıcı, pomzalayıcı, cilâlayıcı, parlatıcı fırçalar kullanılabildiği gibi perdahlayıcı keçeler de kullanılabilir.

Cilâ makinesi, yer döşemelerinin bakımında kolaylık sağlar. Bazı tipleri bir aspiratöre bağlanarak aynı zamanda hem cilâ yapar, hem de gezindiği yüzeydeki tozları alır.

— Süs. santl. Mısırlılar tahtayı cilâlamakta ustaydılar. Doğu ülkelerinde doğup gelişen bu sanat ancak XVII. yy.dan sonra Avrupa'da uygulanmağa başlandı. Eski zamanlarda kullanılan cilâlar (vernikli) arasında, renksiz ve şeffaf *venedik cilâsı* (terebentinde sakız eritilmişi); bakır ve pirince sürülebilecek *yaldızlı cilâ* (haşhaş yağı, reçine, sarı sabur, gomagutta, altın mürdesengi); *bronzlu* veya *çin işi cilâ* (gomalaka, kolofan, sakız, ispirto) sayılabilir. XVIII. yy.da *ingiliz cilâsı* bronzları renklendirmeğe yaradı. Parlatılmış çeşitli eşyaların (çekmeli ve raflı dolaplar, konsol ve yazıhaneler) hangi tahtadan yapıldıkları belirtilmeden önce *beyaz cilâlı, siyah cilâlı, kırmızı cilâlı* diye cilâlarının renklerine göre adlandırılır. Buna uygun olarak XVII. yy.da Uzakdoğu'dan getirtilen lak'lar, *çin cilâsı, caromandel cilâsı, japon cilâsı* diye anılır. Günümüzde bütün ev eşyasına ve süsleme eserlerine sürülen bütün fransız lak ve cilâlarına *Vernis Martin* denilir. XVIII. yy.da Paris'te cilâlanmış olmasına rağmen Martin'lerin atelyesinden çıkmamış olan eşyaya da *Paris cilâsı* adı verilirdi.

— Teknol. *Cilâ*, koyuca veya sıvıya yakın bir hamur görünümündedir. Kullanılan eriticiler, terebentin yağı, white-spirit, hafif madenî esanstır. Terebentin yağı parkeleri temizlemez, onun yerine temizleyici özellikleri olan ve demir talaşından geçebilen white-spirit kullanılır. Madenî esans sıvı cilâlar için kullanılır.

Bunlardan başka mantarlı muşamba, kauçuk, cilâlı tahta, plastik yer döşemeleri gibi yekpare yüzeyler için kullanılan sübye halinde cilâlar olduğu gibi toz cilâlar da vardır.

◆ **Cilâcı** i. Cilâ yapan kimse.

◆ **Cilâlama** i. Cilâ ile parlatma.

— Deric. Fırça veya tabanca ile boyamanın son bölümü olan bu işlem bazı derilerin kıl uçlarının beneklenmesi veya gölgelenmesidir.

— Fişekçilik. Tane barutun hazırlanmasında yapılan, tanelerin yüzeyini perdahlama (çoğu zaman grafit ilâve edilerek yapılır), sertleştirme veya jelatinli bir maddeyle düzleştirme işlemi. (Bu işlem için perdah silindirinden yararlanılır.)

— İnş. Bitmiş bir boyanın üzerine daha canlı bir parlaklık vermek için vurulan ince bir boya tabakası.

◆ **Cilâlamak** geçl. f. Cilâ ile parlatmak: *Bu poladı ben cilâlıyacağım* (A. H. Müftüoğlu).

◆ **Cilâlanmak** dönşl. f. Cilâ ile parlatılmak: *Cilâlanmış gümüş parıltısı... tılsımla buğulanan büyük aynalar vardı* (A.H. Tanpınar).

◆ **Cilâlatmak** ettrg. f. Cilâ işini yaptırmak.

◆ **Cilâlı** sıf. Cilâsı olan: *Koridorlar ya taş, cilâlı parke veya kırmızı çiniden* (F. R. Atay).

— Jeol. *Cilâlı kumtaşı*, parlak kırık yüzeyli bağdaşık kumtaşı. ‖ *Cilâlı şistler*, biraz başkalaşmış, mikalı şistler; fosilsiz ama Mezozoik çağdan kalmadır. (ML)

CİLÂLITAŞ DEVRİ, (yun. *neos*, yeni, *lithos*, taş'tan *Neolitik*). Taş devrinin, Paleolitik (eskitaş) ve Mezolitik (ortataş) bölümlerini takip eden son devrine verilen ad. Cilâlıtaş devri yeryüzünün türlü bölgelerinde aynı zamanda başlamamıştır. Meselâ, bu devir Mısır'da M.Ö. VI. bin yılda başlamışsa da kısa bir süre sonra Maden çağına girilmiş, fakat Batı Avrupa'da 3 000 yıl süresince devam etmiştir. Asya'da ise Bakır ve Demir devirleri süresince, Milâdın V. yy.ına kadar taş da kullanılmış, taşın hâkimiyeti Afrika'da XX. yy.a kadar devam etmiştir.

— ANSİKL. Bu safhada insanlık en büyük evrimlerinden birini gerçekleştirmiştir. Bu büyük evrim, üretimin başlaması, yani ziraat ve hayvancılığın insan toplulukları tarafından öğrenilmesidir. Tarımın başlaması devamlı yerleşmeyi zorunlu kılmış, bunun sonucu olarak köyler ve şehirler kurulmuştur. Çağımızın sosyal ve ekonomik düzeninin Cilâlıtaş devrinde atıldığı söylenebilir. Cilâlıtaş devrinin diğer bir özelliği de pişmiş topraktan kap yapımının, yani keramiğin başlamasıdır. Ancak yeni araştırmalar keramiğin daha kullanılmadığı bir keramiksiz Cilâlıtaş devrinin varlığını ortaya koymuştur. Son yıllara kadar Anadolu'da Cilâlıtaş devri kültürü sadece Toroslar'ın güneyinde kalan Çukurova ve Amuk ovasındaki höyüklerde tespit edilmişti. Anadolu yaylasında Cilâlıtaş devri medeniyeti 1957'den sonra yapılan kazılar sonunda ortaya çıkmıştır. Burdur gölünün güneybatı köşesinde Hacılar* höyüğü ile Konya ilinin Çumra ilçesi civarındaki Çatalhöyük*te yapılan arkeolojik kazılar bu çağa ait bilgilerimizi çok arttırmış ve Anadolu'da Ön Asya'nın en yüksek Cilâlıtaş devri kültürlerinin varlığını açıklamıştır.

Cilâlıtaş devrinin en önemli özelliği, üretime dayanan ekonomik düzene geçiştir. Ön Asya'da Cilâlıtaş devri genellikle küçük köy kuruluşlarından ileri gitmemektedir. Halbuki Hacılar ve Çatalhöyük yerleşmeleri köy değil şehir kuruluşundadır. Bugün için en eski şehir kuruluşlarının Anadolu'da bulunduğunu söylemek fazla iddialı olmayacaktır. Bugüne kadar Batı ve Orta Anadolu'da, önemli birkaç merkez hariç Cilâlıtaş devrine ait yerleşme yerlerine ve bu devre ait âletlere rastlanmamıştır. Orta Anadolu'da Alişar*, Alacahöyük*, Büyük Güllücek*, Kültepe*; Batı Anadolu'da Truva*, Yortan*, Beycesultan* gibi büyük şehirlerin mezarlıklarının hiç birinde Cilâlıtaş devrine ait izlere rastlanmamıştır. Anadolu'nun maden filizleri bakımından zengin olması, Yarımada'da komşu bölgelere bakınca, bu malzemenin daha erken ve bol sayıda kullanılmasını sağlamıştır. Sistemli kazıların ışığında ortaya konulan bu gerçeği, M.Ö. IV. bin yılda Orta Anadolu platosunun ve Batı Anadolu'nun iskân edilmediği şeklinde yorumlamamalıdır. M.Ö. IV. bin yılın sonunda büyük ve müstahkem şehirler olarak ortaya çıkan Doğu-Batı Anadolu höyüklerinin Cilâlıtaş devrinde iskân edilmemiş olmaları bu bölgelerde göçebe hayatının Güney ve Güneydoğu Anadolu'ya bakınca, daha uzun sürdüğü ve insanların, ancak bu devrin sonunda ve ilk madenler çağının başında belirli yerlerde oturmağa başladıkları şeklinde izah edilmelidir. Bu durum Anadolu medeniyet tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bununla beraber adı geçen bölgelerin çok güney kısımlarında (Niğde-Konya-Burdur illerinde) yüksekliği pek az olan höyüklerde, büyük kaya sığınaklarında, tabiaten korunaklı ve müstahkem yerlerde, bitek vâdilerde sonraki devirlere bakınca, fazla olmamakla beraber Cilâlıtaş devrine ait eserlere ve iskân yerlerine rastlanmaktadır. Bunu doğrulayan buluntu yerlerinden ilkini Konya yakınındaki Çatalhöyük temsil etmektedir. Höyükte şimdiye kadar on yapı katı tespit edilmiştir. Çatalhöyük'ün bütün bu yapı katları Cilâlıtaş devri içine konulmaktadır. Burada çok ileri bir şehir kültürüyle karşılaşılmaktadır. Açılan geniş sahalarda evlerin birbirlerine yapışık olarak inşa edildiği görülmüştür. İlk dört yapı katında evler gruplar halindedir ve geniş avlulara açılmaktadır. Daha eski katlarda ise evler büyük kompleksler halindedir. Evlere giriş yukarıda tavandadır. Evler genellikle iki odalıdır. Büyük olan odalarda, toprak sekiler, dolaplar, fırın ve ocaklar vardır. Küçük olan diğer oda, kiler olarak kullanılmıştır. Oturma odalarındaki sekilerin altında karışık bir şekilde konmuş insan iskeletleri vardır. Mezarların oda içlerinde olması Cilâlıtaş devrinin dinî inançlarıyle izah edilebilir. Bir kısım evlerin planları değişiktir. Bunların duvarlarındaki sıva üzerine kırmızı boya ile yapılmış resimler bulunmuştur. Büyük panolar halindeki resimlerde başlıca sahneler dans ve av sahneleridir. Ayrıca boğa, geyik, eşek, domuz, akbaba da en çok resmi yapılan hayvanlardandır. Bazı evlerde boyalı el resimleri veya kabartma yapılmış ana tanrıça, boğa, koç başları vardır. Bu şekildeki evlerin normal ev olmadıkları açıktır. Av ve dans sahneleriyle, hayvan tasvirleri Cilâlıtaş devri toplumlarında büyük rol oynadığı anlaşılan dinî olay ve âyinleri tasvir etmelidir. Bu bakımdan duvarları freskli ve kabartmalı olan binalara arkeologlar tapınak adını vermiştir. Çatalhöyük'ün küçük buluntuları içinde taştan veya topraktan yapılmış heykelcikler büyük bir yer tutmaktadır. Kadın heykelcikleri, ana tanrıçayı tasvir etmektedir. Bu devir insanlarının ziraati bildikleri ele geçirilen kömürleşmiş tahıl kalıntılarından anlaşılmıştır. Ayrıca bol sayıda av hayvanı kemiği de ele geçmiştir. Tapınak duvarlarına av ve dans sahnelerinin yapılması, avcılığın Cilâlıtaş devri insanının hayatında hâlâ önemli bir rol oynadığını gösterir. Orta Anadolu'daki ikinci buluntu yerini Tuz gölünün güneydoğusundaki Ilıcapınar temsil etmektedir. Burada bulunan obsidiyen âletler, iki yüzleri de düzeltilen ve kesitleri oval olan ok uçlarından, delici ve kesici âletlerden ibarettir. Ilıcapınar'ın arkeolojik olarak en büyük önemi, Cilâlıtaş devrinde büyük bir merkez olan Mersin yanındaki Yümüktepe eserlerine benzeyen kalıntıların kuzeyde, platoda da bulunabileceğini göstermiş olmasındandır.

Üçüncü buluntu yerini de Burdur ilinin 32 km güneybatısındaki Hacılar temsil etmektedir. Höyüğün en altında yedi mimarlık katı halinde keramiksiz Cilâlıtaş, bunun üzerinde de dört kat halinde geç Cilâlıtaş devrine ait buluntular ele geçirilmiştir. Keramiksiz Cilâlıtaş devrinin mimarlık kalıntıları azdır. Binalar dikdörtgen odalıdır. Evlerin temelleri taştan, üst kısımları kerpiçten yapılmıştır. Odaların duvarları ve tabanları sıvalıdır. Bazı tabanların kırmızı boyayle boyandığı görülmüştür. Evlerin avlularında ocak ve fırınlar vardır. Bazı evlerin avlularında yere kafataslarının gömüldüğü kazılar sırasında tespit edilmiştir. Bu âdet herhalde dinî inançlarla izah edilmelidir. Filistin'de Eriha*da aynı devre ait katlarda, Hacılar'a benzer şekilde kafataslarına rastlanmıştır. Ayrıca Eriha'da kırmızı aşı boyalı tabanlar da bulunmuştur.

Hacılar'ın geç Cilâlıtaş devri tabakalarındaki ev planları tek veya iki odalıdır. Küçük buluntular arasında özellikle VI. katta ele geçen tanrıça heykelcikleri önem taşımaktadır. Ön Asya'da Cilâlıtaş devrinde böylesine gelişmiş heykelcilik sanatına ilk defa Hacılar'da rastlanmaktadır. Heykelcikler pişirilmemiş kilden yapılmıştır. Keramik çok gelişmiş olarak birden ortaya çıkmıştır. Bu durum keramiksiz Cilâlıtaş devri katları ile geç Cilâlıtaş devri arasında uzun bir zaman fasılası olduğuna işarettir. Keramik bu zaman fasılası içinde keşfedilmiş olmalıdır. Bu ara bin sene olarak kabul edilmiştir.

M.Ö. 5700-5500 yıllarına tarihlenen Hacılar'daki Cilâlıtaş medeniyeti kıta Yunanistan'daki ilk medeniyetlere de büyük yakınlık göstermektedir. Hacılar'ın keşfinden sonra, Yunanistan'daki Cilâlıtaş devri medeniyetinin kökünü Anadolu'da özellikle, Göller bölgesinde aramanın doğru olacağı anlaşılmıştır.

Cilâlıtaş devrinde Güney ve Güneydoğu Anadolu'da durum kuzey bölgelerine kıyasla çok değişiktir. Çukurova, Antakya ovası ve bütün Güneydoğu Anadolu yani Akdeniz'den Van gölü çevresine kadar uzayan geniş bir bölge Cilâlıtaş devrinde kesif bir iskân sahası haline gelmiştir. Çukurova'da Cilâlıtaş devrine ait iki önemli merkez sistemli bir şekilde araştırılmıştır. Bunlardan ilki Mersin yakınındaki Yümüktepe'dir. Buradaki Cilâlıtaş devri medeniyetinin kalın-

fırçalı

elektrikli cilâ makinesi

diskli

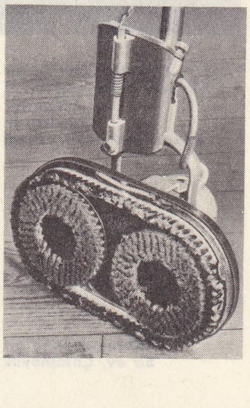

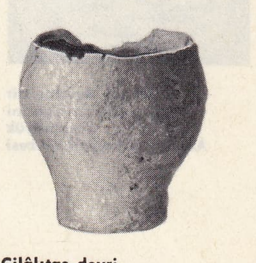

Cilâlıtaş devri
Eski Eserler müzesi
St. Germain-en-Laye,
Fransa

Foto. Weill (Emmanuel-Poirier), Yan-Rapho (LAROUSSE)

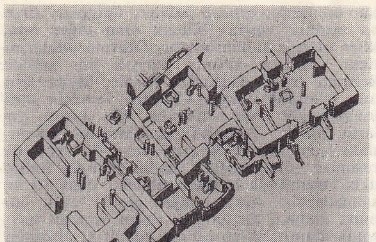

Cilâlıtaş devri ev planı
Hacılar VI

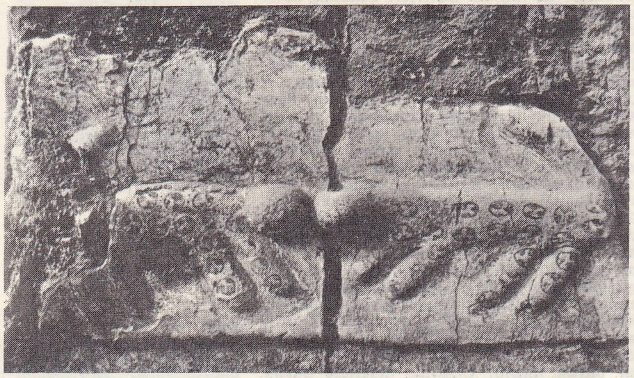

Cilâlıtaş devrine ait
bir evin duvar süslemesi,
Leoparlar
Çatalhöyük
Ankara Arkeoloji müzesi

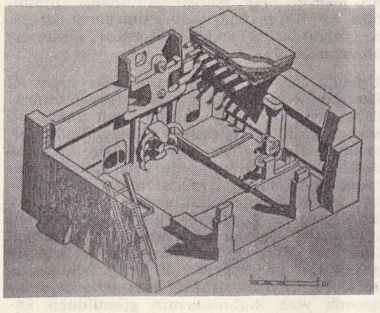

Cilâlıtaş devrine ait
bir ev, Çatalhöyük

Cilâlıtaş devrine ait
ana tanrıça figürini
Çatalhöyük
Ankara Arkeoloji müzesi

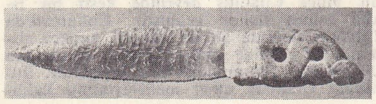

Cilâlıtaş devrine ait
taş âlet, Çatalhöyük

lığı 8 m'dir. Alt ve üst Cilâlıtaş olmak üzere iki safhaya ayrılmıştır. Evler taş temelli, kerpiç veya çamur duvarlı, dikdörtgen planlıdır ve bir aileyi barındırabilecek ölçüdedir. Elde yapılmış çanak-çömleğin rengi siyah, gri, kahverengi ve kırmızıdır. Hepsi iyi pişirilmiş, astarlanmış ve iyi perdahlanmıştır. Bazıları sivri uçlu, sert âletlerle çizilmek suretiyle yapılmış üçgen, kafes ve zikzak motifleri ile bezenmiştir. Cilâlıtaş devrinde insanların yün eğirmeyi ve dokumayı bildiğini, pişmiş topraktan yapılmış ağırşak ye dokuma ağırlıkları ispat etmektedir. Cilâlıtaş devri insanlarının en karakteristik âletlerini sert taşlardan yapılan âletler teşkil eder. Çoğu siyah obsidiyenden, bazısı ise çakmak taşından yapılan bu âletlerin teknik üstünlüğü, ait olduğu medeniyete verilen adın doğruluğunu belirtmektedir. Tarsus içindeki Gözlükule* höyüğünde rastlanan Cilâlıtaş devri medeniyeti Yümüktepe'de keşfedilenin hem çağdaşı hem de eşidir. M.Ö. yaklaşık olarak 5000 yılında başlayan bu medeniyetin Amuk ovasında gelişen en eski Cilâlıtaş devri medeniyetiyle akrabalığı vardır. Burada sir Leonard Wooley'in 1936'da yaptığı kazılarla ortaya çıkarılan Tel-el Cüdeyde höyüğünün ana toprak üstündeki ilk yerleşme katında çıkarılan maddî medeniyet eserleri, Yümüktepe ve Gözlükule'de keşfedilmiş olanlara paraleldir. Amuk ovasında Cilâlıtaş devri medeniyetinin geniş bir sahaya yayıldığını, bu bölgedeki höyüklerden derlenen çanak-çömlek parçaları doğrulamaktadır. Ayrıca, Antakya ovası höyükleri, Çukurova'da gelişmiş olarak karşımıza çıkan Cilâlıtaş devri medeniyetinin Suriye içlerinde, Lübnan, Fenike kıyılarında gelişen medeniyetlerle irtibatını temin etmiş Anadolu'nun Cilâlıtaş devrinde tesir sahasını genişletmesine vasıtalık etmiştir.

Doğu Torosların güneyinde Fırat ve Habur nehri vâdilerinden doğuya genişleyen bu kültürün Maraş ovasındaki önemli merkezlerinden biri, 1908'de keşfedilen, Fevzipaşa yakınındaki Sakçagözü* höyüğüdür. Çukurova ve Amuk ovalarındaki kültürlere kıyasla mahallî bir özellik gösteren Sakçagözü kültürü, çok önemli bir Hitit şehri olan Eski Kargamış*ta (bugünkü Cerablus) temsil edilen Cilâlıtaş devri kültürünün akrabasıdır. 1963 Yılından beri Urfa, Siirt ve Diyarbakır çevresinde Chicago ve İstanbul üniversiteleri adına araştırmalar yapan Prof. R.J. Braidwood ve Prof. Halet Çambel, Urfa yakınındaki Söğüt tarlası höyüğünün ikinci katında keramiksiz bir Cilâlıtaş devri katını tespit etmişlerdir. Ayrıca Ergani yakınındaki Çayönü* tepesinde yapılan kazılarda, keramiksiz bir Cilâlıtaş devri kasabası keşfedilmiştir. Burada obsidiyen âletler, el değirmenleri, malahit taşından boncuklar, mahallî bakırdan yapılmış âletler ve iğneler bulunmuştur. Bu geçiş çağı sırasında maden işçiliğinin ortaya çıkışı çok önemli bir noktadır. Nusaybin'in güneyinde ve Habur nehrinin Suriye'de meydana getirdiği ovanın kuzeyindeki höyüklerde yapılan yeni kazılar, Cilâlıtaş medeniyetinin kesiksiz olarak, bütün Güneydoğu Anadolu'yu ve Suriye'nin kuzey kısımlarını kapladığını buluntularla belgelendirmiş bulunmaktadır.

Anadolu Cilâlıtaş devri kültürünün doğudaki sonuncu merkezi Van şehrinin 4 km kuzeybatısındaki Kalecik* harabesidir. Urartu'lara ait bir kalenin üzerinde kurulduğu sahada yapılan sondajlarda, en derin katlarda ele geçirilen buluntular Cilâlıtaş devri kültürünü Doğu Anadolu'da temsil eden eserlerdir. Buradaki kültür de Anadolu'nun diğer kısımlarında geliştiğini gördüğümüz Cilâlıtaş devri kültürüyle bir bütün teşkil etmektedir.

Anadolu'da Cilâlıtaş devri kültürünün üçüncü gelişme safhası Antalya çevresidir. Antalya'nın 30 km kuzeybatısında Antalya-Burdur şosesi yakınında Yağca köyü çevresindeki Karain* mağarasında 1946 yılından beri Prof. Kılıç Kökten tarafından kazılar yapılmaktadır. Bu çalışmalar sonunda Karain mağarasında sekiz kat tespit edilmiştir. Bu sekiz kattan altısı Paleolitik (eskitaş), fakat en üst iki kat aynı tipolojik malzemeyi gösterdiği halde Cilâlıtaş devri kalitesinde koyu renkli keramikleri de ihtiva eder. Fakat bu keramikler biraz da Mesonelitik karakter taşır. Ayrıca yine Antalya çevresindeki Beldibi mağarasının (B) adı verilen katında Cilâlıtaş devri keramiği ele geçirilmiştir. Bu keşifler, Antalya çevresinde Cilâlıtaş devri kültürünün, doğudakilerin aksine höyüklerden çok kaya inlerinde geliştiğini göstermektedir. Anadolu'da Cilâlıtaş devri kültürünü temsil eden insanlar kendilerini takip eden ve madeni keşfetmekle medeniyet tarihinde yeni bir gelişmenin başlamasına sebep olan ilk madenler devri medeniyetlerini hazırlamışlar onlara zıraatı, hayvancılığı, köyler kurmasını, dokumacılığı, örgüyü çanak-çömlek yapmasını öğretmişlerdi.

Anadolu'da yoğun toplayıcı ve avcılıktan ilk üretime geçiş devirlerini yansıtan son zamanlarda kazılmağa başlamış şimdilik üç yerleşme yeri vardır; Çayönü tepesi, Çatalhöyük ve Suberde, Hacılar'da olduğu gibi bu üç yerin ikisinde de keramiksiz katlara rastlanmıştır. Bu üç yerleşme yerinin birleştikleri diğer ilgi çekici noktalardan birisi de, hepsinde daha bu kadar eski devirlerden (yaklaşık olarak M.Ö. VII. bin) itibaren maden eserlerinin bulunmasıdır. Önceleri, keramiksiz bir Cilâlıtaş devri düşünülemezken, bugün arkeolojik belgelere dayanarak «madenli Cilâlıtaş» daha da ileriye giderek «madenli keramiksiz Cilâlıtaş» devrinin varlığı inkâr edilemez. Madenî eserlerin bulunduğu Cilâlıtaş devri tabakalarına Romanya'daki Vadastra ve İran'da Deh Luran höyüğünde de rastlanmıştır. Araştırmalar arttıkça Eski Dünya'da her bölgede aynı durumla karşılaşılacağı anlaşılıyor.

Anadolu Cilâlıtaş devri ve Minos medeniyeti: Knossos'u kazan ingiliz arkeologu sir Arthur Evans 1921 tarihinde şu fikri ortaya attı; «Girit'teki Cilâlıtaş devri kültürünün menşei Anadolu olmalıdır». Minos medeniyetinde M.Ö. II. binde ortaya çıkan «çifte balta» ve «boğa güreşçisi» motifleri Anadolu ile ilgili olmalıdır. Son Çatalhöyük ve Hacılar kazıları bizi bu olabilirlerden kati kararlara götürmüştür.

Hayvanlar hâkimesi ana tanrıça kültü ve boğaya tapınma Çatalhöyük ve Hacılar'ın ortak görünüşleridir. Diğer taraftan Girit'teki Minos dininde de aynı yön vardır. Bu ortak âdetler Anadolu ve Girit arasında dinî yönden bir bağın varlığını ispatlar. Ayrıca, ana tanrıça ve leoparlar arasındaki yakın bağlantı da yine iki ülkede bulunan bir benzerliktir. (→ Bibliyo.) [M]

CİLAS (Milovan), Karadağ asıllı, yugoslav siyaset adamı (Polja, Kolasin yakını, Karadağ 1911). 1931 Belgrad gösterilerine katıldı ve az sonra tutuklandı. 1936'da serbest bırakılınca, Tito'nun yakın iş arkadaşı oldu, 1937'de Yugoslav Komünist partisi merkez komitesine, sonra 1941'de siyaset bürosuna üye seçildi. Aynı yıl, Karadağ'da direnme hareketini yönetmekle görevlendirildi, 3. partizan tümeninin başında savaştı. Kurtuluştan sonra, komünist birliğinin sekreteri olarak, sosyalist yugoslav doktrini üstünde çalıştı. Çeşitli diplomatik görevlerde ülkesini temsil etti. 1953'te başbakan yardımcısı, aynı yıl millet meclisi başkanı oldu, az zaman sonra Tito ile anlaşmazlığa düştü. Burjuva düzeninin son kalıntılarının tasfiyesinden sonra, komünist birliğinin kaldırılmasını sağlamak amacıyle devletçiliğin hafifletilmesini istedi. Ocak 1954'te bütün görevlerinden alındı. Çeşitli makale ve eserler, özellikle *Yeni Sınıf* adlı kitabının yayımlanması dolayısiyle önce üç, sonra yedi yıl hapse mahkûm oldu. Ocak 1961'de serbest bırakıldı. Amerika'da yayımlattığı *Stalin ile Konuşmalar* adlı kitabından sonra 7 nisan 1962'de yeniden beş yıla mahkûm edildi. Genel aftan yararlanarak 1966'da hapisten çıktı. (L)

CİLASUN sıf. Bk. CELÂSIN.

CİLAVUZ. Arkeol. Kars sınırları içinde Cilavuz suyu kenarında Prehistorik devre ait arkeolojik buluntular yeri. Buradaki mağaralardan birinde Prof. Kılıç Kökten, trahitten olması muhtemel bir el baltası buldu. (M)

CİLBEND i. («cilt bağı» anlamına fars. k.). *Esk.* Büyük cüzdan. ‖ Kâğıt veya-evrak saklamak için kullanılan dosya.

— ANSİKL. *Cilbend*'ler önceleri maden veya tahta levhalarla yapılırdı; sonradan deri ve mukavva kullanıldı; malzeme olarak lakeden de faydalanıldı (XVIII. yy.). İki kapağın orta ve yanlarında, sedef veya ceviz ağacı ile yapılmış, geometrik şekiller halinde kabartma süslemeler yer alır; bunlara *şemse* adı verilir. Yan kapakların iç tarafında gözler bulunur. (M)

CİLD i. Bk. CİLT.

CİLDEKÎ (Ali bin Aydemir bin Ali), türk bilgini (öl. yaklş. ol. 1342). Ulûmı hafiye (gizli bilimler) ve kimyaya dair eserler yazdı. Eserleri arasında *el-Misbah fi Esrarı İlm-il-Miftah* (Sırları Çözen İlmin Işığı) ve *Netayic-ül-Firar fi Ahval-il-Hacer* (Madenlerin Halleri Hakkında Fıkraların Sonuçları) önemlidir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Yalnız bu iki eserinden birini Şam'da, diğerini de Kahire'de yazdığı bilinmektedir. (M)

CİLDİYE i. (ar. *cild,* deri'den). Tıp. Deri hastalıklarıyle ilgilenen tıp dalı. (Bk. DERİ *hastalıkları.)*

◆ **Cildiyeci** i. Deri hastalıklarının tedavisiyle uğraşan doktor: *Benim bakmamla iktifa etme. Sen onu bir cildiyeciye göster* (B. Felek). [M]

CİLEA (Francesco), italyan bestecisi (Palmi, Calabria 1886-Varazze, Savona eyaleti 1950). Napoli, Milano, Floransa konservatuvarlarında öğretmenlik, Palermo ve Napoli konservatuvarlarında da yöneticilik yaptı. Birçok operası vardır. Önce *verismo* (gerçekçi opera) geleneğine bağlı kaldı. Bu akımdan ayrılan eserleri: *L'Arlesiana* (Arles'li Kız) [Milano, 1897] ve *Adriana Lecouvreur* (Milano, 1902). [L]

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

CİLENTO, İtalya'da bölge, Campania'da, Salerno ilinin güney ucunda Tiren denizi ile Sele havzası arasında. Kuzeydoğusu ve doğusu kalkerli, iç kısmı ile güneyi killi tepeler ve dağlarla kaplı bir bölgedir. (L)

CİLİCİA. Bk. KİLİKYA.

CİLİOPHORAE çoğl. i. Birhücreli hayvanlar şubesi. Titrek tüycükleri olan bütün birhücreliler, yani kirpiklilerle dokunaçlılar bu şubeye girer. (L)

CİLİX i. Küçük kelebek. Külrengimsi ve kızılımsı sarı renktedir. Hortumu yoktur. Tırtılı erik ve akdiken üzerinde yaşar. (Pulkanatlıların *drepanidae* familyasından.) [L]

CİLLENUS i. Küçük ağılı böcek. Deniz kıyısında, taşların altında, kaya yarıklarında yaşar. Deniz yükseldiğinde su altında kalır. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

CİLLİ (Ulric II, — kontu) [1406-1456], Barbe de Cilli'nin erkek kardeşi. Yeğeni Bohemya ve Macaristan kralı Ladislaus von Posthumus'un çocukluğunda Macaristan kral naipliğine getirildi. Hırvatistan prensliğine geçti. (L)

CİLLİ kontları, Ortaçağda güçlü bir Avusturya ailesi. 1129'dan sonra önem kazandı, 1341'de kontluk unvanını aldı, Germanya hükümdarlarıyle büyük ailelerine bağlandı, 1456'da Ulric II ile söndü. (L)

CİLL MHANNTAİN. Bk. WICKLOW.

CİLLOV (Haluk), türk iktisatçısı, istatistikçi (İzmir 1920). Saint Joseph lisesini (1941), İktisat fakültesini bitirdi. 1961'de profesör oldu. Başlıca kitapları: *El Dokumacılığı Sanayii* (1949), *Meslek İstatistikleri* (1956), *Nüfus İstatistikleri* (1960), *Türkiye Ekonomisi* (1962), *Tatbikî İstatistikler* (1968). Yabancı ülkelerde yayımlanmış kitapları da vardır: *La Population Totale et la Population Active de la Turquie d'Apres les Recensements* (Sayımlarına Göre Türkiye'nin Toplam ve Faal Nüfusu) [1957]; *Tendances des Mariages et des Divorces en Turquie* (Türkiye'de Evlenme ve Boşanma Eğilimleri) [1963], *Population Problems of Turkey* (Türkiye'nin Nüfus Meseleleri); *Demographic Factors of Turkey* (Türkiye'nin Demografik Unsurları) [1969]. (M)

CİLO dağı, Türkiye'nin güneydoğusunda (Hakkâri bölümü) yüksek dağ kütlesi, üzerinde bulunan Reşko doruğu Türkiye'nin üçüncü yüksek tepesidir; 4 168 m yüksl. Ağrı (5 165 m) ve Süphan (4 434 m) dağları püskürük maddelerin birikmesiyle meydana geldiği için, Cilo dağı kıvrımlı temel tortullarının deniz yüzeyinden en çok yükseldiği doruk sayılabilir. Cilo dağı batıda Zap (Büyük Zap) yarma vâdisiyle, doğuda Avarobaşin deresinin yukarı çığırı arasında 30 km uzunluktadır. Yapısında metamorfizmaya uğramış kalkerler (mermerleşmiş kireçtaşı) ve bunların arasında sert radyolarit'ler ve yeşil kayaçlar yer tutar. Dağın yüksek oluşu ve bol yağış alışı, Dördüncü zamanda üzerinde uzunluğu 10 km'yi geçen buzullar yerleşmesine sebep olmuş ve bu buzullar dağlık kütleyi şiddetli bir aşınıma uğratmıştır. Bu kütle, özellikle kuzeye ve kısmen de güneye bakan yüksek yamaçlarında bir kısmı göllerle kaplı sirkler ve tekne vâdilerle oyulmuş, buzulların taşıdığı moren (buzultaş) yığınları yüksek kütle eteklerine kadar serilmiştir. Daha yakın safhalarda buzullar gerilemiş olmakla beraber kuzeye bakan kesiminde bugün de sirk buzulları ve birkaç tekne buzulu vardır, sonuncuların uzunluğu 2 km'yi bulur. Bunların en önemlileri yüksek doruk (Reşko veya Gelyaşin) yakınında yer almaktadır. (M)

CİLT veya **CİLD** i. (ar. *cild*). Deri, ten: *Kıvırcık sarı saçları, beyaz, nazik, parlak bir cildi vardı* (R. N. Güntekin). ‖ Kitaba geçirilen deri, bez, plastik veya kâğıtla kaplı bulunan mukavva kapak, kap: *Çok okumaktan kitabın cildi yıpranmış. Deri cilt.* ‖ Bir eserin, ayrı kitap halinde basılan kısımlarından her biri: *Tamam yüz yirmi cilt kitap okudum* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Ciltçilik** i. Elle yazılmış veya basılmış bir eserin sayfalarını bir araya toplayıp, kitaba son biçimini vermek ve kitabı hem süsleyecek, hem dış etkilerden koruyacak sert veya yumuşak bir kapak geçirmek için uygulanan çeşitli işlemleri kapsayan sanat dalı.

— ANSİKL. Mısır, Yunanistan ve Roma medeniyetlerinde, papirus üstüne kazınmış en eski el yazmaları, kıvrılarak sarılmış tomarlar halindeydi. Bu tomarlara, Yunanistan'da *kulindros,* Roma'da ise *volumen* denirdi. Papirus yerine parşömen (deri) kullanılması, başlangıçta, biçim olarak bir yenilik getirmedi: elyazması, genellikle sedir veya abanoz ağacından yapılmış 10-12 mm çapında tahta bir silindir üstüne tutturularak sarılırdı. Bu silindirin, fildişi veya madenî birer düğmeyle süslenmiş olan iki ucunda, eserin adını bildiren bir kart bulunurdu; böylece tomar halinde sarılan elyazması, yine silindir biçimi bir kılıf içinde saklanırdı. Hıristiyanlık devrinin başlarında, papirus veya parşömenin, Asurluların kullandığı balmumu kalıpları gibi dikdörtgen biçiminde kesilmesiyle ilk ciltli kitap ortaya çıktı. Böyle dikdörtgen biçimi kesilerek elde edilen sayfalar veya formalar, deriden bir şerit üstüne bir iki iplikle tutturularak ciltlendikten sonra, üstünde bir balmumu tabakası ve yazılar bulunan iki tahta parçası (köknar, şimşir, çınar) arasına yerleştirilirdi. Günümüze kadar gelen, papirus üstüne deri kaplanmış IV. yy. ciltlerinin çoğu sade ve gösterişsizdir. Bu ciltlerde, genellikle kitabın yüzüne kadar taşan meşinden sırt şeritleri veya iplikler, alt ve üst kapaklara açılmış deliklerden geçer. Daha sonra kapak levhaları üstüne işlemeler, renkli desenler yapılır ve süslü bir deriyle kaplanırdı: ilk örnekleri, Roma imparatorluğunun yüksek görevli kişilerine yazılmış birer bildiri niteliğinde olan kodeksler bu tiptedir. Deriyle kaplanan yüzü, eşkenar dörtgen biçiminde yerleştirilmiş yaldızlı dallar ve o çağ imparatorunun portresiyle süslenen kodeks, kemere asılarak taşınırdı. Mısır'da bulunan, aynı çağdan kalma kopt elyazmaları da bu tekniğe göre ciltlenmiştir; yalnız bu ciltlerde kaplama derisi, oyma veya kabartma işlerle süslüdür.

VI. yy.da ciltçilik, Fransa ve İngiltere'deki manastır atelyelerinde uygulanıyordu: müstensih ve tezhipçiden başka, sayfaları bağlayan bir *ligator,* ayrıca ciltleme işini yapan bir *religator* bulunan bu atelyelerde cilt dikişi, meşinden bir yarım sırt geçirerek, şirazeler veya sicimler üstüne yapılırdı. Sırt boşluğuna doğru pahlanmış tahta kapak levhaları, kumaş (kadife, ipek) veya deriyle (domuz, geyik) kaplanırdı. Charlemagne, ciltçilikte kullanılacak hayvan derisini temin edebilmeleri için, manastırlara avlanma yetkisi vermişti. Âyin ve dua kitaplarının cildi, mine işiyle (bizans ciltçiliği), altın veya gümüş motiflerle, fildişi levhalarla (kuyumcu ciltçiliği) süslenirdi. Kitabın üst yüzüne kabarık olarak çakılmış değerli taşlar (damla taş), hem kitabı süsler, hem de cilt yüzeyinin sürtünme sonucu aşınmasını önlerdi. Kullanılmadığı zaman kitabı kapalı tutabilmek için, alt ve üst kapaklara madenî kancalar veya deri atkılar (şeritler) takılırdı. Bu devre, ciltçinin kuyumcu ile beraber çalıştığı çağdır.

Daha sonraki yüzyılda kapak levhası olarak tahta yerine birbiri üstüne yapıştırılmış kâğıtlardan meydana gelen kartonlar kullanılmağa başlandı. Karton yapımında bazen eski elyazmalarının da kullanıldığı oluyordu; eski ciltler sökülürken, kapak kartonlarının içinden yazılı metinler çıkmıştır. Derinin süslenmesi, bantlarla birbirine bağlanmış küçük demir parçalarıyle ve soğuk işlerle yapılıyordu.

Louis XIII devrinde, «Duseuil tipi» denilen, gösterişsiz sade ciltlerin yanı sıra, benekler ve burmalarla süslü değişik ciltler (Florimond Badier ve le Gascon) yapıldı. Louis XIV'ün ciltçisi Boyet, armalar ve amblemlerle süslü, daha tantanalı bir üslûbu benimsedi. Bu devirde daha çok, kırmızı veya yeşil maroken, dana derisi, sırtta görünür şirazeler ve cilt üstüne geçirilmiş koruyucu kâğıt kılıflar kullanılıyordu. 7 Eylül 1686'da yayımlanan bir fermanla ciltçiler derneği, kitapçı ve basımcılar derneğinden ayrıldı; cilt fiyatlarının daha düşük olması ve halkın yararlanabilmesi için, 26 temmuz 1700'de alınan bir kararla yunan tarzı cilt yapımı serbest bırakıldı. Ciltçiler loncasının tüzüğü 1749'da hazırlandı.

XVIII. yy.ın en ünlü ciltçileri, Le Monnier, dantel görünümünde çok zarif yaldızlı süsler yapan Derome ve Pandeloup, kendi adıyle anılan kitap kılıflarını hazırlayan Bradel'dir. Hareli koyun ve dana derisi, maroken, cilt kapağı olarak kullanıldı; şirazeli sırtların üzerine eserin adı yazıldı; sayfa kenarları yaldızla süslendi.

XIX. yy. başlangıcında, «katedral tipi» denilen ciltler yerine Bozérian'ın ortaya attığı ampir üslûp yerleşti. Yüzyılın sonlarına doğru, çiçek motifleri ve gösterişli desenlerle süslenmiş ciltler yapılmağa başlandı. Marius Michel bu üslûbun öncüsü oldu; onu Gruel, Mercier, Canape ve Robert Bonfils izledi. XX. yy. başlarında, kitapsever Jacques Doucet'nin özel ciltçisi Pierre Legrain bu akıma karşı çıktı. XX. yüzyılın en büyük özelliği, yaldız ustalarıyle süsleme ustalarının işbirliği yapmasıdır; ciltleme tekniği iyiden iyiye gelişmiştir artık. Eskiden yalnız görünüşe önem veren dış süslemelerde, yavaş yavaş kitabın konusuyle bir bağlantı kurabilmek kaygusu kendini göstermiştir. Üstelik bu süslemelerde, plastik sanatların etkisi ağır basar.

XIX. yy.ın getirdiği mekanik gelişmeler, seri halinde ciltlenmiş ve daha ucuza mal edilmiş kitapları daha geniş bir halk kitlesinin yararına sunmak kaygısından doğan sanayi ciltçiliğinin doğmasına yol açtı. İlk cilt atelyesi 1838'de Jean Engel tarafından kuruldu. Bu atelyede, özellikle cilt için dokunmuş bezlerle kaplanan kapak levhalarını süslemek için pres kullanılıyordu. Sanayileşme öylesine gelişti ki, bütün işlemler mekanik olarak yapılmağa başlandı. Kullanılan kaplama maddelerinin de çeşidi arttı: her cins kâğıt (en sağlamı, kenevirden yapılan kâğıtlar), pamuklu kumaş ve sunî ipek, plastik maddelerden yapılmış tabakalar (vinil klorür), koyun ve keçi derisi. Dış süslemede, basım ve yaldız sanatının bilinen usulleri yanı sıra, serigrafi tekniği de yer aldı.

● *Elle yapılan ciltçilik.* Ciltlenecek kitap, cilt ustasına sayfaları dikilmiş olarak gelirdi. Ciltçi ilk iş olarak, sayfaları bağlayan ipleri keserek bu dikişi söker; kapak levhalarını çıkarıp, yeni yapacağı ciltte kullanmak üzere saklardı. Daha sonra yıpranmış formaları onaran sanatçı, metin dışı yaprakları yerlerine, koruyucu sayfaları da cildin başına ve sonuna yapıştırırdı (yerleştirme safhası). Formaların ve metin dışı sayfaların yerlerinde olup olmadığını kontrol ettikten sonra (yoklama safhası), dikiş tezgâhına yatırdığı formaların sırtından iplikler geçirerek dikerdi (şirazeler, sicimler veya şeritler üstüne dikiş). Dikilen cildin sırtına bir kat tutkal tabakası sürüldükten sonra sırt kamburlaştırılır (sırt geçirme) ve kapakların altında iskelet vazifesi görecek olan kartonlara açılmış deliklerden sicimler geçirilirdi. Böylece hazırlanan cilt, bir pres altına konularak sıkıştırılır ve sayfa kenarları tıraş edilirdi. İsteğe göre kenarlar süslenip, şirazeler ve işaret şeridi yerleştirildikten sonra sıra, kitap üstüne kaplama maddesini (deri, bez veya kâğıt) geçirmeğe gelirdi. Kapak üzerine karton sırt yapıştırıldıktan (kaplama) sonra, yarım ciltlerde alt ve üst yüzlere, hem süs, hem de koruyucu vazifesi görecek kâğıtlar yapıştırılırdı. Bitmiş cildin sırtı ve kapakları da süslenince (yaldızlama) kitap hazırdır artık.

● *Sanayi ciltçiliği.* Seri halinde ciltlemeye imkân veren sanayi ciltçiliğinde, kâğıt, baskı makinesinden çıkmış haliyle düz olarak alınır. Bu kâğıtlar katlanarak forma haline getirilir (kırma). Kırma-katlama makinesi 4, 8, 12, 16 veya 32 sayfalık formalar hazırlar. Metin dışı sayfalar bir formanın başına konulacaksa mekanik olarak yerleştirilir; eğer formaların arasına konulacaksa, bunların yerleştirilmesi yine elle yapılan ciltçilikte olduğu gibidir. Formalar, cilt için uygun biçimde birleştirilip, eksik veya yırtık sayfalar kontrol edildikten sonra kitap, mekanik dikiş makinelerinde dikilir. Sonra, kitabın en çabuk yıpranabilecek yerlerinden biri olan sırt kısmının daha sağlam olması için, bu kısma kâğıt veya bez bir şerit kaplanır. Sayfa kenarları, ağız, etek ve yan kenarlar, üçü birden aynı anda tıraş edilir. Sırt kamburlaştırılır: artık cilt kapak geçirmeye hazırdır. İki karton tabakası ve bir sırt kartonundan meydana gelen, üzeri deri, bez veya kâğıt kaplanan kapak mekanik olarak hazırlanır. Dış süslemeler de yine, bir pres aracılığıyle, mekanik olarak yapılır. Hazırlanan bu kapak cildin sırtına yapıştı-

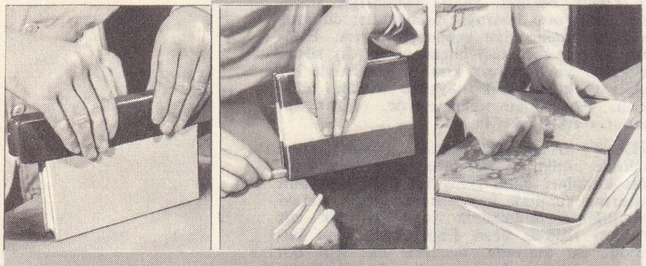

sırtlık geçirilmesi şiraze oturtulması yan kâğıt açımı

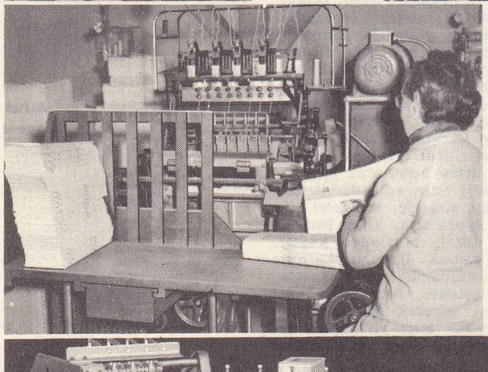

altta
otomatik
zamklama
makinesi

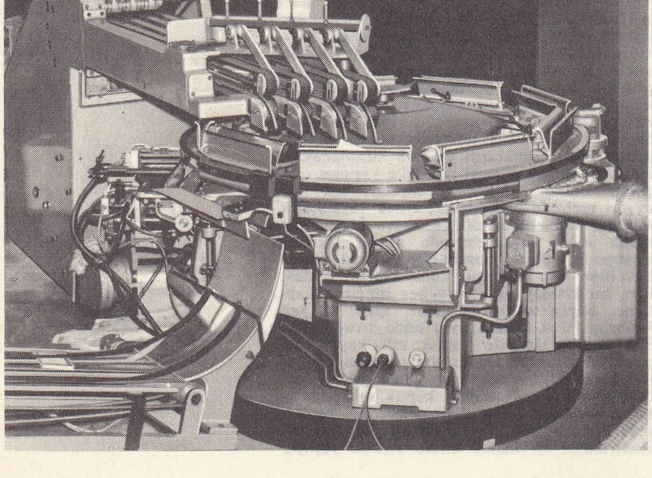

rılır, alt ve üst kapak levhaları da yan kâğıtlarına tutturulur (üste alma). Cilt son bir defa prese konulduktan sonra, gömlek geçirilir.

● *Türklerde cilt sanatı.* Doğuda cilt sanatı, Batıya göre ayrı önem taşır. Malzeme ve teknik bakımından ayrı özellikleri vardır. Türkler dünyada ilk defa, işlenmiş deri üzerine madenî kalıpla basım yaptılar. Çinlilerin ve daha sonra Türklerin kâğıt yapımını sır olarak yüzyıllarca sakladıkları bilinmektedir.
İslâmiyetin doğuşundan sonra çok gelişen ciltçilikte, türk sanatçıları *Herat işi* diye ün salan eserleriyle en güzel örneklerini verdiler. VII.-XII. Yüzyıl arasında büyük gelişme gösteren ciltçilik bir ara duraklamış, daha sonra XV. ve XVI. yüzyıllarda en üstün seviyeye yükselmiştir. Türkler cilt süslemesinde Arapların kullandıkları geometrik şekilleri benimsememişler, çini ve halıda kullandıkları *hataî* ve *rumî* diye adlandırılan bezeme motiflerini kullanmışlardır. Cilt çeşitleri, basılan şema kalıba ve işleme şekillerine göre ad alır: *alttan ayırma, üstten ayırma, mülemma, mülevven, müşebbek, soğuk şemse, yazma, cihar köşe.*
Cilt ustalarının birçoğu, eserlerine imza koymadıkları için ancak kayıtlardan Sultan Selim'in ciltçi başısı Mehmed Çelebi ile Hüseyin Çelebi, Mustafa Çelebi, Süleyman Çelebi gibi önemli cilt ustalarının adı öğrenilmektedir. Eski türk ciltlerinin batılı anlamda teknik ve estetik yönleri vardır. Cilt kapağının ağız tarafına eklenen sertop ve buna ekli miklep, kitabın ağız yönünü örter ve korur. Kapaklar ayrı ayrı tamamlanır ve sonunda kitabın sırtına yapıştırılır. Sırtta yazı bulunmaz, kapaklar kitap boyunda kesilir. Çok zengin şiraze örülür. Değerli kitaplarda kapağın iç yüzü de çok ince altın ve deri kesme işleriyle bezenir. Ayrıca mahfaza kutuları yapılır. Bezeme işlerinde ezilmiş altın, fırça ile sürülür ve parlatılır. Çok ince detayların yapılabilmesini sağlayan bu çalışma sistemi Batıda yapılmaz ve yoktur. Kaplama için genellikle koyun ve keçi derileri, elle ince kâğıt gibi tıraş edilerek kullanılır. Açık ve koyu kahverengi deriler en fazla kullanılanlardır.

◆ **Cildger** bļş. i. *Esk.* Ciltçi, ciltleme ile uğraşan kimse.

◆ **Cildî** sıf. *Esk.* Deri ile ilgili.

◆ **Ciltçi** i. Kitap ciltleyen kimse: *Esk.* Mücellit. *Kitaplarımı ciltçiye verdim.*

◆ **Ciltlemek** geçl. f. Cilt yapmak.

◆ **Ciltletmek** ettrg. f. Baskıdan çıkmış formaları veya yaprakları dikilmiş bir kitabı karton veya bezden bir kaba sıkıca dikme işlemlerinin tümü. (Böylece kitabın korunması, kullanılması kolaylaşır ve kitap hoş bir görünüş kazanır).

◆ **Ciltli** sıf. Ciltlenmiş olan: *Önünde şimdi ağarmış saçlarınla bu kahve köşesinde okuduğun kitaba benzeyen kalın ciltli bir kitap* (R. N. Güntekin).

◆ **Ciltsiz** sıf. Ciltlenmemiş olan. (LM)

CİLVE i. (ar. k.). Hoşa gitmek için yapılan davranış, kırıtma, naz, işve: *Cilveyle adamı kandırdı.* ‖ Görünme, tecelli, ortaya çıkma: *Tesadüfün ve ilâhî arzunun bir cilvesine daha şahit oluyoruz* (Sabahattin Ali). ‖ Aksilik: *Yepyeni köprülerin birçok cilvelerine uğradıktan sonra şoförden tarafa geçmişimdir* (R.N. Güntekin). ‖ *Esk.* Yüz görümlüğü. ‖ *Cilve yapmak,* kırıtmak, nazlanmak.

— DEY. *Cilve kutusu,* işvebaz, şuh.

— *Esk. Cilve-fürûş* (cilve satan), cilveli. ‖ *Cilve-gâh* veya *cilve-ger* (cilve yeri), görünme ve gözükme yeri, cilve edilen yer. Gelin odası. ‖ *Cilve-ger, cilve-kâr* veya *cilve-sâz,* naz ve işve yapan, cilveli. ‖ *Cilve-gerî,* cilve etme. ‖ *Cilve-kün,* cilve eden. Meydana çıkan, görünen. ‖ *Cilve-künan,* cilve ederek. ‖ *Cilve-nümâ,* cilve gösteren. ‖ *Cilve-penah,* şaşaalı. ‖ *Cilve-perdaz,* hoş ve güzel olan. ‖ *Cilve-rîz,* kendini gösterme. ‖ *Cilve-i ilâhiye* (Allah'ın cilvesi), kaderin cilvesi. ‖ *Cilve-gâh-ı zuhur,* ortaya çıkılıp görünme yeri.

— Tasav. Kulun ilâhî tecelliler ile halvetten çıkış hali. Cilvede ilk olarak Tanrının yedi adı anılır, bundan sonra kul bütün varlığı ile Tanrıya ulaşır.

◆ **Cilvelenmek** edilg. f. Cilve yapmak: *Erkek kıza meyil gösterecek ve kız da cilvelenip kumlara doğru koşacak* (F. R. Atay).

◆ **Cilveleşme** i. Karşılıklı cilve yapma hali: *Aramızda bir oyun, bir cilveleşmedir gidiyordu* (R. N. Güntekin).

◆ **Cilveleşmek** ortaklş. f. Karşılıklı cilve yaparak oynaşmak: *Denizin beyaz gömlekli dalgalarıyle cilveleşen yıldızlara bakıyor* (A. H. Müftüoğlu).

◆ **Cilveli** sıf. Cilvesi olan, nazlı ve işveli: *İşte Birsen, o cilveli kız* (C. S. Tarancı). *Zarafet en cilveli fıkırtılarını, kırıtmalarını göstererek* (H.R. Gürpınar). [M]

CİM i. (ar. *cim*). *Esk.* Arap alfabesinde beşinci, osmanlı ve fars alfabesinde altıncı ve ebced hesabında değeri üç olan harf. Bk. C.

— ÇEŞ. DEY. *Cim karnında (bir) nokta,* kara cahil. ‖ *Lâmı cimi yok,* «kesinlikle, açıklama yapmak gereksiz» anlamında kullanılır: *Lâmı cimi yok, yanılmışım.*

— Hat. *Cim-i Arabî, c* sesi. ‖ *Cim-i farsî, ç* sesini gösteren üç noktalı cim.

— ANSİKL. Dil bil. Cim harfi, çeşitli lehçelere göre, çıkış yeri yumuşak damaktan sert damağın ön tarafına kadar uzayan oldukça farklı sesleri belirtir. Cim'in gösterdiği sesin aslında *g* olduğu, yani art damakta meydana gelen bir tınlar (ibranî *gîmal,* ârâmî *gâmal,* habeşçe *gaml*) ses olduğu genellikle kabul edilmiştir. Fakat bu sesin oldukça eski bir devirde süreksiz iken, sonra yarı sürekli ve nihayet tam sürekli bir ses haline gelmiş olması da mümkündür. Bu eğilim, önce cim'in damak çıkışlı bir ünlüyle temasa geldiği durumlarda görünmeğe başlamış olabilir. Süreksiz *g* sesinin çıkış yerinden telaffuzu, bazı lehçelerde damağın daha önünden çıkmağa başlaması, dil ile damak arasındaki geçidin daralması sonunda cim sesi, tam sürekli hal almıştır. (M)

CİMA i. (ar. *cem'*, toplama, birleşme'den *cimâ'*). *Esk.* Cinsî birleşme. ‖ *Cima etmek,* cinsî münasebette bulunmak. (M)

CİMA (Giovanni Battista), **Cima da Conegliano** denir, venedikli ressam (Conegliano 1459'a doğr.-1517 veya 1518). Vicenza'da Montagna'nın öğrencisi oldu. Venedik'e yerleşti (1492) ve Giovanni Bellini'nin etkisinde kalarak, tablolarında belli belirsiz ufuk çizgileriyle kesilen küçük Veneto köylerinden manzaralar çizdi: *Bildirme* (Dresden), *İsa'nın Vaftizi* (1494, San Giovanni in Bragora), *Portakal Ağacı Altında Madonna* (Accademia, Venedik). En güzel eseri, Giorgione'nin sıcak ve titrek ışıklarını hatırlatan *Çobanların Tapınışı*'dır (1510, Venedik, Carmine kilisesi). [L]

CİMABUE (Giovanni), italyan ressam ve mozaikçisi (Floransa 1240'a doğr.-Pisa 1302). Dante'ye göre, Giotto'dan önceki en ünlü ressamdır: çeşitli söylentilerden başka hayatı üzerine kesin bilgi yoktur. Floransa'da vaftiz yerinin mozaiklerini yapan atelyede yetişti, Yusuf'un hayatını canlandıran *Yusuf'un Hayat Sahneleri* dizisinin yapılışına katıldı. 1272'de Roma'ya giderek Cavallini ve Torritti'nin yanında çalıştı. Santa Croce'deki büyük *Çarmıha Gerilme,* Floransa'daki Santa Trinita (Uffizi) *Meryem*'iyle, Pisa katedralindeki Aziz Yuhanna mozaikleri Cimabue'nin olduğu kesinlikle bilinen eserlerdendir. Bunların dışında Assisi'de yaptığı resimler de vardır. Burada, bir romalı usta ile büyük San Francesco kilisesinin süslemesinde, bizans resminin geleneksel biçimlerini ölçülü ve ağırbaşlı bir üslûpla kullandı. (Aşağı kilisede *Meleklerle Meryem ve Aziz Francesco,* üst kilisede *Apokalypsis*'den sahneler ve *Meryem'in Hayatı*). Louvre'da ise Pisa'daki Campo Santa'dan gelen büyük «*Meleklerle Meryem*» adlı tablosu bulunmaktadır. Bizans'ın güzellik ölçülerine bağlı kalan Cimabue, bunlara hayat ve heyecan unsurları da kattı. Sonradan Roma'da veya Assisi'de tanıştığı ressamlar, özellikle Giotto, bunları yeniden ele aldılar. (L)

CİMAL çoğl. i. (ar. *cemel,* deve'den *cimāl*). *Esk.* Develer. (M)

CİMAROSA (Domenico), italyan bestecisi (Aversa, Napoli 1749-Venedik 1801). 1761'de

Foto. LAROUSSE

CİLTÇİLİK

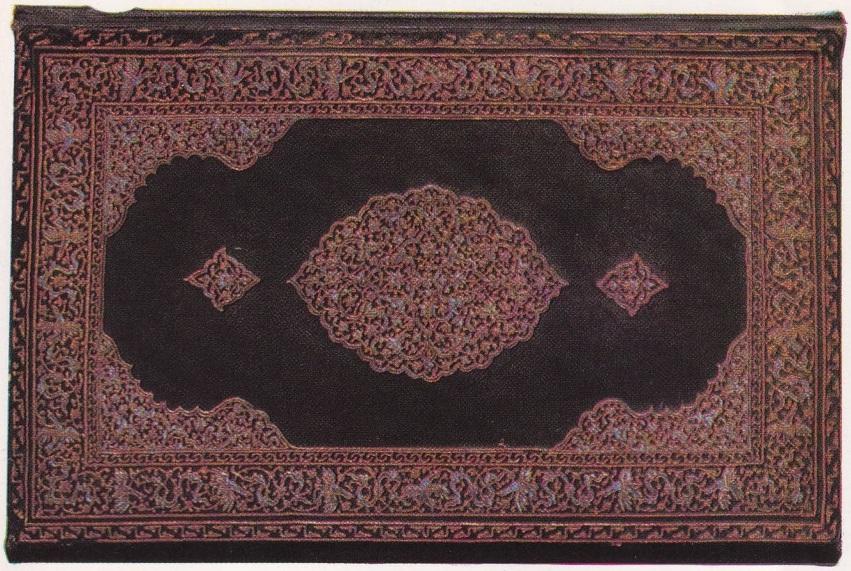

Ali Şir Nevaî Divanı, Herat işi cilt

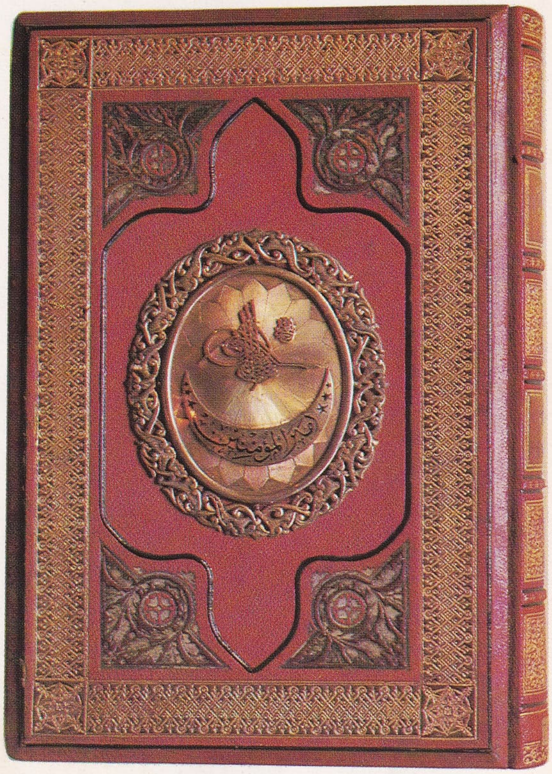

XIX. yy.da İstanbul Yıldız sarayında yapılan Yıldız işi ciltle kaplı Mekke, Medine, Şam Tarihi

cildi fildişi kakmalarla bezeli Şevket Buharî Divanı

İstanbul Üniversitesi Merkez kütüphanesi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

lake cilt
Hüsn-ü Hat ve Minyatürleri Albümü'nden
hint işi

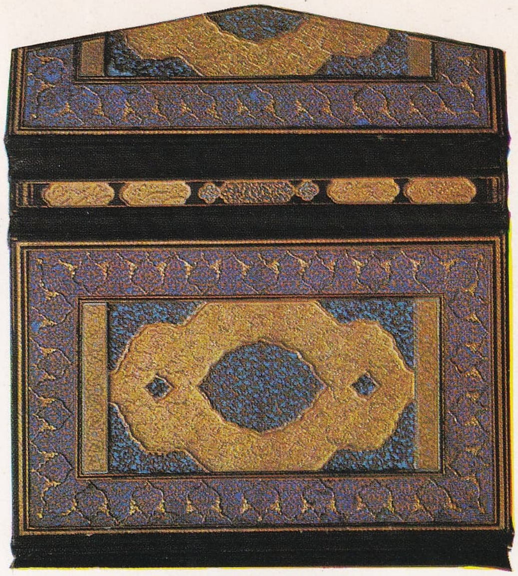

Ali Şir Nevaî Divanı, Herat işi
altın ve mavi ipek sim yapıştır-
ma (XVI. yy.)

osmanlı işi lake ciltli Kur'an

Sedefçi Vasıf Bey'in ciltlediği
İstanbul Resimleri Albümü

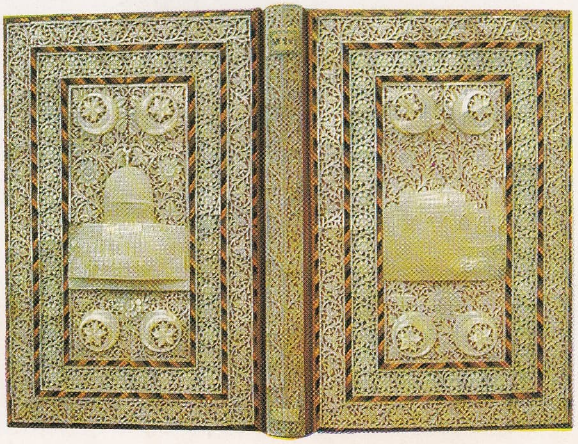

Kubbet-ül-Sahre
(Kaya kubbesi)
sedef işlemeli kavaid

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

İstanbul Üniversitesi Merkez kütüphanesi

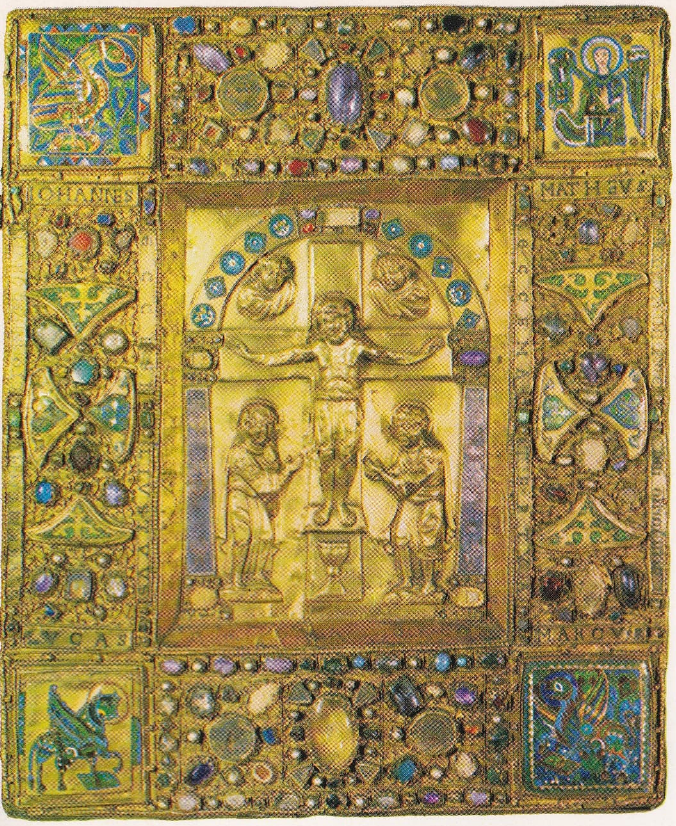

mosan sanatı (X.-XI. yy.): Maastricht'de (Hollanda) bulunmuş İncil mahfazası, Louvre müzesi, Paris

Grolier'nin başkan Thou'ya sunduğu «Latinlerin Kutsal İncil'i» 1545, Condé müzesi, Chantilly-Fransa

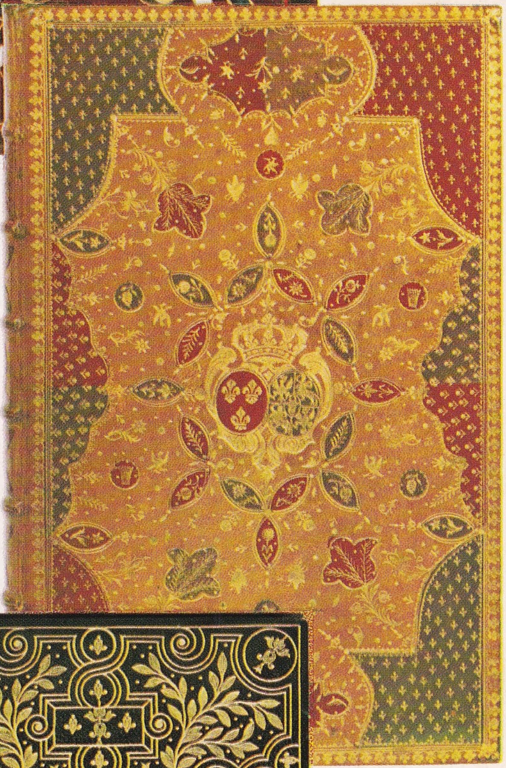

XVIII. yy. başkan Hénault «Çeşitli Eserler» Marie Leszczynska'nın armalarını taşıyan cilt kapağı Condé müzesi, Chantilly-Fransa

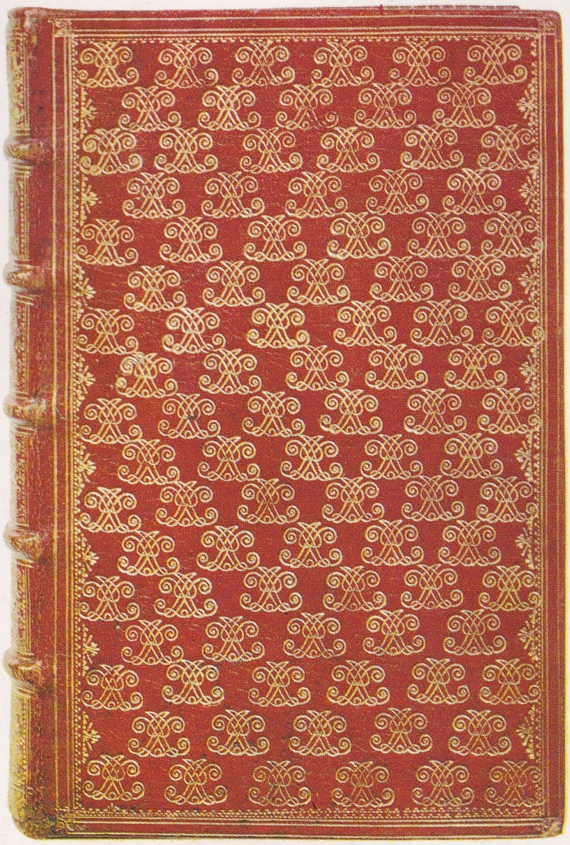

«S. Augustin'in İtirafları» (Paris, 1651) Mlle Rambouillet'nin (Julie Lucine), J L baş harfleriyle süslenmiş cilt kapağı, Bibliothèque de l'Arsenal, Paris

1829 yıllarında Thouvenin'in Charles Nodier için yaptığı «à la fanfare» denilen cilt Petit Palais, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

CİLTÇİLİK

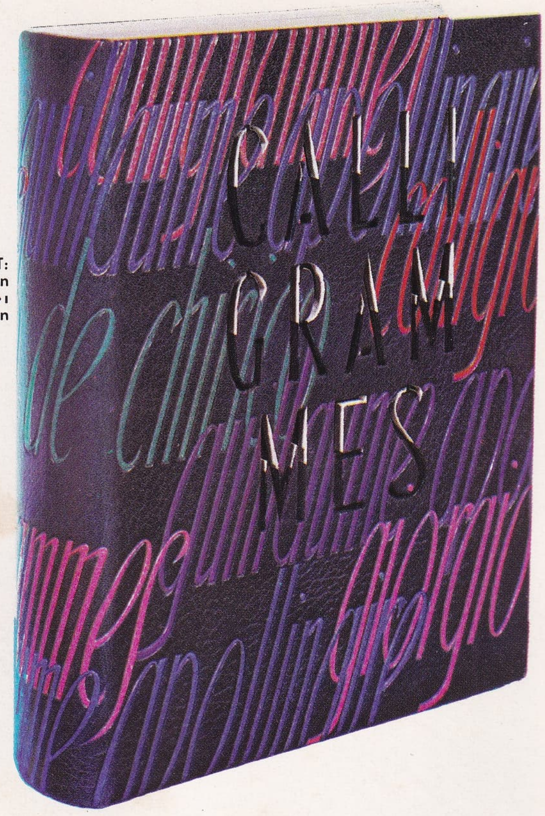

Paul BONET:
G. Apollinaire'in
«Calligrammes»ı
özel koleksiyon

Robert BONFİLS:
Francis Jammes'in
«Ellébeuse'lu Clara»sı
cilt, Marrot-Rede
özel koleksiyon

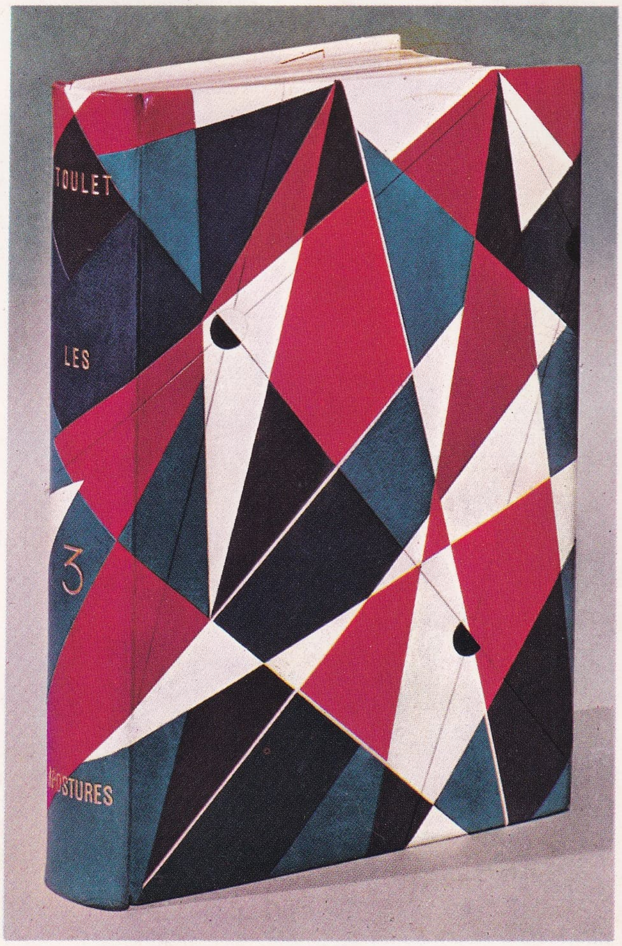

Henri ve Louis
CREUZEVAULT:
P. J. Toulet'nin
«Üç Sahtekâr»
adlı eseri için
mozaik cilt
özel koleksiyon

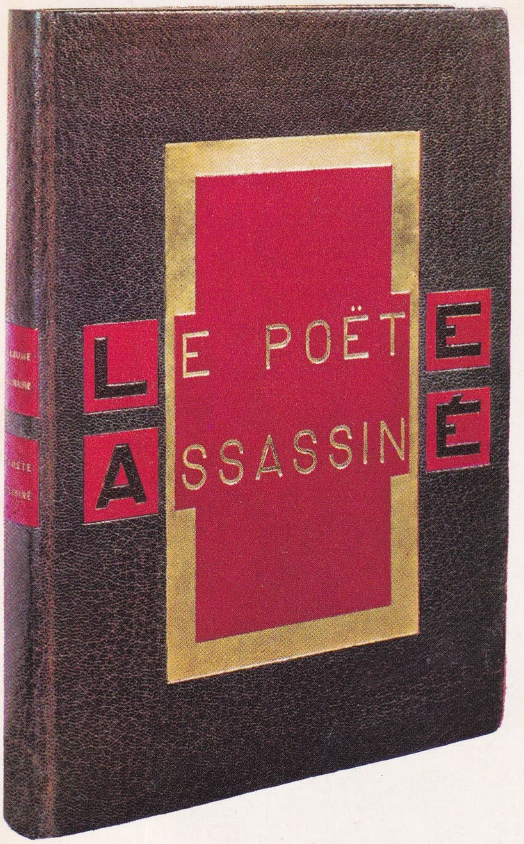

Pierre LEGRAİN:
G. Apollinaire'in
«Katledilmiş Şair»i
cilt, Rene Kieffer
Jacques Doucet
koleksiyonu, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Napoli'deki Santa Maria di Loreto konservatuvarına girdi. 1772'nin karnaval ayında, *Le Stravaganze del Conte* (Kontun Delilikleri) komedisiyle ilgi çekti, asıl etkiyi ertesi yıl *La Finta Parigina* (Sahte Parisli Kız) ile kazandı. Başarılarla dolu meslek hayatında da 80'e yakın tiyatro eseri yazdı. 1787'de Katerina II'nin özel müzikçisi olarak Petersburg'a gitti ve orada üç yıl kaldı. Bu süre içinde iki opera, birkaç opera komik ve çok sayıda kantat besteledi. 1791'de şaheseri olan *Il Matrimonio Segreto*'yu (Gizli Evlenme) Viyana'da yazdı; Napoli'ye dönüşünde, operası, ardı ardına 110 kere temsil edildi. *I Traci Amanti* ve *Le Astuzie Femminili* (Kadın Hileleri) operaları da bu yıllarda oynandı. Fransızların Napoli'de kurdukları Partenopea cumhuriyetinin yıkılışından sonra, bu cumhuriyet için yazmış olduğu millî marş yüzünden takibe uğradı, Venedik'e sığındı ve son operası *Artemisia*'yı bitiremeden orada öldü. Oratoryolar, kantatlar, missa'lar ve klavsen sonatları, bir piyano, bir de obua konçertosu bıraktı. (L)

CİMBEX. Bk. BADEMARISI.

CİMBORİO i. (ital. k.). Roman (Compostella, San Vicente ve San Uedro d'Avila katedralleri) ve gotik (Burgos-XIII.yy., Valencia-XIV. yy. katedralleri) üslubundaki bazı ispanyol kiliselerinin yan yollarındaki pencerelerde kullanılan etrafı açık kulelere verilen isim. (L)

CİMBRİ. Bk. KIMBERN.

CİMCİME i. *Halk dili.* Küçük ve tatlı bir karpuz cinsi. ‖ *Mec.* Ufak tefek ve şirin kadın. (M)

CİMCOZ (Adalet), türk yazarı ve dublaj sanatçısı (Çanakkale 1910-İstanbul 1970). Sanatçı Ferdi Tayfur'un kardeşi. Orta öğrenimini Almanya'da yaptı, Maya sanat galerisini açtı, filim dublajında çalıştı. Traven, Kafka, Brecht gibi çağdaş alman yazarlarından tercümeler yaptı. Kafka'dan çevirdiği *Milena'ya Mektuplar* adlı eseriyle Türk Dil kurumunun «çeviri» armağanını kazandı (1962). [M]

CİMCOZ (Selâhattin), türk yazarı ve devlet adamı (İstanbul 1877-ay.y. 1947). İbrahim Paşazade Hasan Âsım beyin oğlu. Hukuk öğrenimi yaptı. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra, *Kalem* adlı haftalık edebî mizah dergisini çıkardı. 1914'te, İstanbul mebusu oldu. Stockholm'da toplanan Milletlerarası Sosyalist kongresinde, Osmanlı devletini temsil etti (1917). İttihat ve Terakki cemiyetinin üyesi olduğu için, Mütareke devrinde Malta'ya sürüldü (1919). Cumhuriyetin ilânından sonra, İstanbul Şehir meclisi üyeliğine seçildi ve bir süre bu görevde kaldı. İstanbul milletvekili oldu (1931). 1946 Yılına kadar milletvekilliğinde ve C.H.P.'nin genel merkez kurulu üyeliğinde bulundu. (M)

CİMDALLI i. Bir çeşit kâğıt oyunu. (M)

Cimento (ACCADEMİA DEL). Bk. AKADEMİ *(del Cimento akademisi).*

CİMEX i. (lat. k.). Bazı bitki bitlerinin ilmî adı. (L)

CİMİCİDAE çoğl. i. Heteroptera takımından böcek familyası. *Cimex* veya *acanthia* cinsinden bitki bitlerini kapsar. (L)

CİMİN. Coğ. Bk. ÜZÜMLÜ.

CİMİNİ dağları, İtalya'da sönmüş yanardağlar topluluğu, Latium'da, Viterbo'nun güneyinde. *Monte Cimino* (1 053 m) ve Monte Vico, Vico gölünü çevreler. Bu dağların zirveleri ormanlarla kaplıdır; yamaçlarında çok az kişi yaşar. Romalılar bu dağlara ancak M.Ö. 310'da bir orduyle gelmeyi göze alabildiler. (L)

CİMMU TENNO, ilk japon imparatoruna ölümünden sonra verilen ad. Efsaneye göre M.Ö. 722'den 585'e kadar yaşadığına inanılan, Kyuşu adasından yola çıkarak Hondo (Honşu) adasındaki Yamato eyaletini fethettiği, 660'ta da resmen japon imparatoru olduğu kabul edilen yarı efsanevî kişi. (L)

CİMNASTİK i. Bk. JİMNASTİK.

CİMNAZ veya **JİMNAZ** (yun. *gimnazo,* alıştırmak, öğretmek, idman yaptırmak'tan fr. *gymnase*). Almanya, İsviçre gibi bazı memleketlerde orta okul ve liselere verilen ad. *Üç dört sınıf olabilen cimnazlar kasabadadır* (Ahmed Rasim). [M]

CİMONE (MONTE), İtalya'da zirve, Adriya denizi kesiminde, Kuzey Apennin'lerin en yüksek noktası; 2 163 m. (L)

CİMPİNEANU veya **CÂMPİNEANU** (İon), romanyalı siyaset adamı ve siyaset yazarı (Focşani 1798-Bükreş 1863). 1833'te milletvekili seçildi, Rusya'nın zorla kabul ettirdiği siyasî düzeni benimseyen *divan*'da yer almayı reddetti. 1840'ta prensliklerin davasını savunmak için Fransa'ya ve İngiltere'ye gitti. 1848'de geçici hükûmete üye oldu. (L)

CİMPULUNG. Bk. CAMPULUNG.

CİMRİ sıf. (fars. *cimri,* dilenci'den). Harcamayı düşünmeden para biriktiren, paraya tutku derecesinde düşkün olan, pinti: *Bizi çalıştıran bürolar bilseniz ne cimri şeylerdir, binbir şart koşarlar ve parayı daima esirgerler* (R. H. Karay).

◆ **Cimrilik** i. Paraya çok düşkün olma, hiç bir şey harcamama: *Artık bilmem, adam kısmı cimriliğinden mi köprü paracısı olur, yoksa köprü paracılığı ederekten mi cimrileşir?* (K. Tahir). [M]

CİMRİ, Anadolu selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev III zamanında ayaklanan âsi. Gıyaseddin Keyhüsrev III'ün başarısız idaresi ve Moğolların baskısı üzerine Keykâvus II'nin oğlu Gıyaseddin Siyavuş olduğunu iddia eden Cimri, devleti ele geçirmek üzere ayaklandı. Karamanoğullarından yardım gördü. Hattâ Karamanoğlu Mehmed Bey Konya'yı aldıktan (13 mayıs 1277) sonra Cimri'yi selçuklu sultanı ilân etti, kendisi de vezir oldu. Bu idare sırasında devletin resmî dili olarak, Farsça yerine Türkçe kullanılmasına karar verildi. Bu sırada moğol kumandanı Sahib Şemseddin Muhammed bin Muhammed Cüveynî, Karamanlılara karşı harekete geçti. Yapılan savaşta Karamanoğlu Mehmed Bey öldürüldü. Bunun üzerine sultan Gıyaseddin Keyhüsrev III, Moğollardan yardım alarak Cimri'nin üzerine yürüdü. Develi Karahisar'da 9 haziran 1277'de yapılan savaşta Sahib Ata'nın başarılı taarruzu ile selçuklu kuvvetleri Cimri'yi yendiler. Cimri, Germiyanoğlu kuvvetleri tarafından yakalandı. Sultan Keyhüsrev III'ün huzuruna getirildi ve derisi yüzülerek öldürüldü. (M)

Cimri *(l'Avare),* Molière'in beş perdelik komedisi (9 eylül 1668). Zengin bir burjuva olan cimri Harpagon, evinde belli bir düzeni sağlamak zorunda bulunduğuna inanır. Kâhyası Valère, kızı Elise'in güzel gözleri için kendisine hizmet etmekte, hizmetçisi Jacques usta arabacılık ve aşçılık görevlerini birlikte yapmaktadır. Kendisine gelince, gelirini tefeci faiziyle borç vererek arttırır, ancak on bin ekülük bir borcun birden kendisine ödenmesi onu güç bir duruma sokar; çünkü para çekmecesi bahçede gömülüdür ve parasının her an çalınmasından korkmaktadır. Cimriliği yüzünden kızını, çeyiz istemeyen yaşlı Anselme ile evlendirmek ister. Yoksul bir kız olan Mariane'ı seven oğlu Cléante, kıza bazı hediyeler vermek ister. Bunun için tefecilere baş vurmak zorundadır. Cléante, 15 000 liralık bir bono karşılığında, yüzde 25 faizle peşin 12 000 lira veren, faizin geri kalanını da birtakım gülünç nesneler olarak almak isteyen bir tefeciyle tanıştırılınca karşısında öz babasını bulur. Harpagon'un Mariane ile evlenmek istemesi, serüveni daha da karıştırır. Kıza ucuzundan bir yemek vermeği tasarlar. Jacques ustanın kendisini göstermesi gerekir, hemen zengin bir yemek listesi hazırlar... Harpagon çığlığı basar, Valère, öğle yemeklerinin sağlığa zararlı olduğunu ve *Yaşamak için yemeli, yemek için yaşamamalı*, sözlerini söyleyerek yardımına koşar. Bu güzel sözleri pek beğenen Harpagon, altın harflerle yazdırmayı düşünür. Oğlunun Mariane'a olan duygularını iyice anlamak için, birleşmelerine izin verir görünür. Cléante bu tuzağa düşer. Harpagon maskesini atar ve Mariane'dan vazgeçmesini kesinlikle söyler. Bu arada La Flèche, Harpagon'un paralarını topraktan çıkarmış ve Cléante'a vermiştir. Harpagon hırsızlığı hemen sezer, ümitsizliğini ünlü monoloğunda dile getirdikten sonra, soruşturma yapması için bir komiser getirtir. Jacques usta, şüphelerin Valère üzerinde toplanmasını sağlar. O da kaçırılan hazineden Harpagon'un söz edişini dinlerken, kendisinin Elise'i baştan çıkarmış olmakla suçlandırıldığını sanır. Para çekmecesinden bahsederken Harpagon'un *«çekmecemin güzel gözleri»* demesi üzerine mesele anlaşılır. Yaşlı Anselme'in, Valère ve Mariane'ın çok küçük yaşta kaçırılan kendi çocukları olduğunu anlaması üzerine işler düzelir. Oğlu için Elise'den vazgeçer ve Harpagon, Cléante'ın Mariane ile evlenmesine razı olur, çünkü çekmecesini bulmaktan büyük sevinç duyar. Cimri'ye bir dram demek doğru değildir. Molière İtalyanların *lazzi*'lerini taklit etmek ister ve bu oyunda bunları bol bol kullanır. Oyundaki güldürücü sahnelerle insanlığın gerçek yüzleri belirir, eser böylelikle fars'ın çok üstüne yükselir. (L)

CİN i. (ar. k.). Bir insanın, bir eşyanın, bir şehrin v.b. alın yazısını çizdiğine inanılan iyi veya kötü yaratık: *Devler, cinler, periler birbirine karışarak bahçeleri doldurur, camları, kapıları zıngırdatır gibi olurlardı* (Ş. S. Aydemir). *Bütün âdem oğulları, cinler, periler iyi saatte olsunlar... hepsi emrime Lebbeyk! der* (B. Felek). *Cin taifesi.* Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Cin çalığı,* çarpık ve dış görünüşü çirkin olan insanlar için söylenir: *Benim gibi bir cin çalığı doğurmak rezaleti ağırına gitmiş* (H. E. Adıvar). ‖ *Cin çarpmak* (halk arasındaki eski bir inanca göre cinlerin kızgınlığı sonucu) inme inmek veya ağız çarpılmak. ‖ *Cin fikirli,* çok zeki ve kurnaz (kimse): *Senin gibi cin fikirli bir adamın bu kadar geç anlar görünmesi ne kadar tuhaf oluyor* (H. R. Gürpınar). ‖ *Cin gibi,* çok zeki ve becerikli. Hareketli, çevik. ‖ *Cin ifrit kesilmek (olmak),* aşırı derecede kızmak. ‖ *Cin tutmak,* çıldırmak. Huysuzluk ve yaramazlık etmek. ‖ *Cinler cirit atıyor* (veya *in cin top oynuyor*), terk edilmiş ıssız ve boş bir yeri anlatmak için söylenir. ‖ *Cinleri ayağa kalkmak,* çok sinirlenmek. ‖ *Cinleri başına çıkmak (toplanmak, üşüşmek),* çok kızmak, öfkelenmek.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— Mit. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İslâmlıkta *ins*'in karşıtı olan bu kelime göze görünmeyen yaratıklar anlamına gelir. İslâm inanışına göre, insan ölçülerinin üzerinde bir zekâya ve çeşitli biçimler altında görünme gücüne sahiptir. Kur'an'da «gizlenmek, örtmek» anlamında kullanıldığı gibi (En'âm suresi, 76. ayet), *cânn* kelimesi ile de kıvranan, kıvrılan, çevik ve hareketli yılan anlamında da (Neml suresi, 10. ayet; Kassas suresi, 31. ayet) kullanıldı. Kur'an'da cin veya cânn taifesinin, ateşin dumansız alevinden yaratıldığı ve insandan daha önce meydana geldiği de yazılıdır (Hicr suresi, 27. ayet; Rahman suresi, 15. ayet). İslâm inancına göre Allah cinleri, Âdem'den bin yıl önce yaratmıştır; kâinata hâkim olma gücünü Âdem'e ve oğullarına vermek üzere cinlerden alarak, onları uzak ve bilinmeyen bir çöle sürmüştür. Kur'an tefsircileri cinlerin babasının *cânn* olduğunu söylerler. Tefsircilere göre, insanların atası Âdem olduğu gibi, cinlerin atası da İblis'tir. Kur'an'da İblis'in cin taifesinden olduğu açık bir şekilde belirtilir (Kehf suresi, 51. ayet). Yine Kur'an'da, bazı cinler ile bazı insanların cehenneme atılmak için yaratıldıkları, bunların akılları olduğu halde doğru yolda yürümedikleri ve hayvan-

CİMABUE
«Meleklerle Meryem ve Aziz Francesco»
tablo ve detay
Assisi, İtalya

Domenico **CİMAROSA**
gravürcüsü bilinmiyor

Selâhattin **CİMCOZ**

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE) N. Erkılıç (MEYDAN)

«Cimri»
Genç Moreau tarafından
çizilmiş resim
(1768 baskısı)

lardan bile sapık oldukları da belirtilir. (A'râf suresi, 178. ayet). Böylece cinlerin de insanlar gibi yaptıklarından sorumlu tutuldukları ve içlerinde inananlar ile inanmayanlar bulunduğu İslâmlıkta kabul edilmiştir. Nitekim, Kur'an'daki «El-Cin» suresinde, bazı cinlerin Hz. Muhammed'i Kur'an okurken görüp işittikleri ve başka cinlerin yanına gidip onları doğru yola çağırdıkları anlatılır. Yine Kur'an'a göre, cinler gökyüzüne çıkıp «gayb âlemi»ni öğrenmek istedikleri zaman, melekler onları alevli göktaşları ile kovar ve yakarlar (Hicr suresi, 18. ayet; Neml suresi, 7. ayet. Sâffât suresi, 10. ayet ve Cin suresi, 8. ve 9. ayetler).

Arapçada «delilik» ve «deli» anlamlarındaki *cinne ve mecnûn* kelimelerinin de *cin* kelimesi ile ilgisi vardır. Araplar, çıldıran bir insanın vücuduna cinlerin girdiğine inanırlardı. Bu inanışa İncil'de de (özellikle Matta İncil'inde) rastlanır. Anadolu'da da çıldıran veya çılgınca öfkelenen kimseler için «cinlendi», «cinleri başına çıktı» veya «cinleri toplandı» denilir.

Cinlerin içinde iman sahibi olanlar bulunur, fakat cin taifesinin en azılı kısmı olan şeytanlar asla imana gelmezler ve daima kötülük edip insanları doğru yoldan saptırırlar. Fakat Hz. Muhammed'in «benim şeytanım, benim elimde müslüman oldu» hadisine göre şeytanların da iman edebileceği kabul edilebilir.

Halk inanışına göre cinlerin bazıları erkek, bazıları da dişidir. Dişi cinlere *peri* adı verilir. Cinler ve periler ile evlenen insanlar bulunduğuna inanılır. Bazı duaların okunması ile cinlerin çağırılabileceği ve onlar vasıtasıyle, yapılamayacak işlerin yapılabileceğine de inanılmaktadır. İnsanların hizmetinde kullanılan cinlere *huddam* (hizmetçiler) adı verilir. Cin hizmetçiler kullanan büyücü ve üfürükçülere de *huddamlı* denir.

İslâmlıkta, cinleri büyücülükte kullanmanın meşru olup olmadığı hakkında pek çok ve çeşitli hükümler vardır. Bu konuda kitaplar da yazılmıştır. Bugün cinleri büyücülükte ve diğer tılsımlı hizmetlerde bulunmaya zorlama yollarını açıklayan kitaplar da vardır. Bazı islâm bilginlerinin cinleri kullanma konusunda yazdığı eserlerde, bu konudaki eski yunan, harranî, keldanî ve hindu kaynakları da anılır. Mesleği büyücülük olan kimseler, cinler hakkında bütün yazılanları okudukları için ellerinde gizli bir tılsım veya büyü formülü kalmamıştır. Halkın cin anlayışı, özellikle *Binbir Gece Masalları, Balıkçı Çudar, Şamlı Ali ve Zahir* gibi dinî konulu eserler ve çeşitli halk masallarıyle beslenmiştir. Bu masallarda islâm anlayışıyle bazı halk inanışları birleşmiş ve birtakım karma inançlar ortaya çıkmıştır.

kanatlı cin
Asur alçak kabartması
British Museum

«Işık Cini»
Prud'hon tarafından
Louvre müzesi, Paris

Hz. Muhammed devrinde halk arasında cinlerin belirli bir şahsiyetleri olmayan belirsiz tanrılar halini almaya başladığı da görülür. Nitekim Mekke Arapları cinler ile Allah arasında bir yakınlık (neseb) bulunduğuna inanırlar ve cinler için kurban kesip onlardan yardım dileğinde bulunurlardı. İslâm dininin kuvvet kazanmasından sonra, Cahiliye devrinden kalma olan bu âdetler ortadan kalktı. İslâm mezheplerinde insanın cin haline getirilmesi konusu da yer alır. İnanışa göre, Allah'ın rahmetinden mahrum kalmayı gerektirecek ağır bir suç işleyen kimse, öldükten sonra «Berzah âlemi» denilen yerde cin haline getirilir.

— İkonogr. *Cinler*, asur-babil dininde iyilik veya kötülük yapan yarı insan, yarı hayvan yaratıklardır. Asur alçak kabartmalarında insan vücutlu, kuş başlı ve kanatlı veya boğa vücutlu ve insan başlı cinler görülür. Cinler, Batının mitolojik kompozisyonlarında, meleklerin din konularında oynadıkları rolü oynarlar. Cinler ahlâk ve iyilikleri, hırsları, sanatları ve bilimleri temsil ederler.

— Mit. Roma mitolojisinde Yunanlıların şeytanını *(daimon)* andıran cin *(genius)*, ruhun veya hayatî ilkenin bir görünümüdür. Her erkek eylem emrini kendi cininden alır; kadının da «junon»u vardır. Pompeii'de aile ocağını koruyan tanrıların yanısıra yargıç elbiseleri içinde insan görünüşündeki cin, tanrıya kurban keserken gösterilir. Tanrılarda bile kutsal varlıklardaki ahlâkî ve dinî unsuru temsil eden özel bir cin vardır. Öteki cinler insan topluluklarının ve özellikle şehirlerin, mahallelerin, tümenlerin ve hattâ belirli yapıların ve yerlerin koruyucularıydılar. Roma halkının da bir cini vardı; imparatorluk devrinde imparatorun cinine özel olarak tapılırdı.

◆ **Cinci** i. Cin ve peri gibi yaratıklarla uğraşmayı meslek edinmiş kimse, üfürükçü.

— ANSİKL. *Üfürükçü* de denilen ve gaipten haber verdiğini söyleyen cinciler, cin ve perilerle görüştüklerini ileri sürerler. Daima halkın saflığından faydalanarak geçimlerini sağlarlar. Cinciler arasında kurnazlıkla saraylara kadar sokulanları da vardı. Rus sarayındaki Rasputin ve osmanlı sarayındaki Safranbolu'lu Cinci* Hoca en bilinenlerindendir.

◆ **Cinistan** bls. i. *Esk.* Cinler diyarı.

◆ **Cinlenmek** geçz. f. *Halk dili.* Öfkelenmek, kızmak.

◆ **Cinli** sıf. Cine uğramış olan. ‖ [Yer için] İçinde cinler olduğuna inanılan. ‖ *Mec.* Sinirli ve öfkeli kimse.

— DEY. *Argo. Osuruğu cinli*, çok çabuk kızan, alıngan ve sinirli kimseler için söylenir.

◆ **Cinnî** i. *Esk.* Bir tek cin, ecinni. ‖ Sıf. Cinlerle ilgili. (ML)

CİN i. (ing. *gin*). Arpa, buğday, yulaf gibi tahılların damıtılmasıyle elde edilen içki. (Ardıç v.b. bitkilerle kokulandırılır. Özellikle anglosakson ülkelerinde yapılmaktadır.) [L]

CİNAEDE veya **CİNEDE** i. (yun. *kinaidos*'tan). Eskiçağda dansçı.

— ANSİKL. Yunanlılarda para için soytarılık yapan kimselere bu ad verilirdi. Romalılarda ise, şehvetli dansları belirttiğinden ve *cinaede*'lerin kötü bir geleneğe sahip olmasından dolayı kelime uygunsuz bir anlam kazandı. Bununla birlikte cinaede'ler şölenlere katılırlardı. Hattâ aralarında, soylu gençlere dans öğretenler bile vardı. (L)

CİNÂN çoğl. i. (ar. *cennet*'den *cinān*). *Esk.* Cennetler: *Nüvâzişiyle tarâvetlenir benât-ı behâr, / Bahar kızlarıdır döndüren cinâne yeri* (Tevfik Fikret). [M]

CİNAS i. (ar. *cins*, soy, nevi'den *cinās*). *Esk.* Ed. Anlamları ayrı olduğu halde söyleniş ve yazılış bakımından birbirine benzeyen kelimeleri bir arada kullanma. (Bk. ANSİKL.). ‖ Bir kelimenin iyi anlamını belirtir gibi görünerek kötü anlamını kullanma. ‖ *Cinas-ı muharref*, harfleri bir, harekeleri ayrı kelimelerin meydana getirdiği cinas. ‖ *Cinas-ı nâkıs*, cinaslı kelimelerin birinde bir veya birkaç harfin fazla olduğu cinas. ‖ *Cinas-ı tam*, söyleniş ve yazılışı aynı olan kelimelerle yapılan cinas.

— ANSİKL. Ed. Eski edebiyatçılar bir kelime oyunu olan *cinas* sanatını çok severlerdi. Kelimeler arasındaki benzerliğin tam ve eksik olmasından dolayı cinas *tam cinas (cinas-ı tam)* ve *eksik cinas (cinas-ı gayr-ı tam)* diye ikiye ayrılırdı. Tam cinas, anlamları ayrı olan iki kelimenin harflerinin sayısı, tertibi ve başka yönleri bakımından birbirine tamamıyle uymasından ileri gelir. Tam cinas, *basit* ve *mürekkep* olmak üzere iki türlüdür. Tam cinasa örnek Fuzulî'nin

Gerçi ey dil yar için *yüz* verdi *yüz* mihnet sana
Zerrece kat'-ı muhabbet etmedin rahmet sana

beyti olabilir. Burada birinci *yüz* kelimesi çehre, ikinci *yüz* kelimesi sayı anlamına gelir. Anlam ayrı olmakla birlikte şekil benzerliği tamdır. Sünbülüzade Vehbî'nin şu mısraındaki *yaz* kelimesi de cinaslı olarak kullanılmıştır:

Eyleme vaktini zayi, deme kış *yaz*, oku *yaz*

Hece sayısı fazla olan kelimeler arasında cinasa *mürekkep tam cinas (cinas-ı tam-ı mürekkeb)* denir. İsmail Safa'nın

Söylerken o sözleri *kızardı*
Hem hazzeder, ah, hem *kızardı*

beytinde olduğu gibi. Mürekkep cinasta kelimeler yazılış bakımından aynı şekilde olursa *benzeşmeli cinas (cinas-ı müteşebbih);* yazılışları ayrı olursa *farklı cinas (cinas-ı mefruk)* denilir. Böylece mürekkep cinas da ikiye ayrılmış olur. Farklı cinasa örnek: Naci'nin

Dediler oldu bir iken *iki şer*
Çıktılar harice birer *ikişer*

beyti gösterilebilir. Bunlardan birincisinde kötülük anlamına gelen *şer* ayrı yazılır. *İkişer*'de ise kelime bitişiktir. Aşağıdaki örnekte de yazılış bakımından *farklı cinas* vardır:

Ruhsarını ey dilber *âyineye* benzettim
Vah vah ne hata ettim *ayı neye* benzettim.

Başı ve sonu birbirine benzeyen kelimeler arasında da cinas yapılabilir. Aynı kelimenin harfleri değişik bir sıraya konularak yapılan cinasa *devrik cinas (cinas-ı kalb)* adı verilir. Muallim Naci'nin aşağıdaki mısraında Naci kelimesi ile cani kelimesi arasında *devrik cinas* vardır:

*Cani*ler içinde kaldı *Naci*.

Cinas sanatı sadece divan edebiyatına mahsus değildir. Halk edebiyatında da vardır. Özellikle mânilerde sık görülür:

Gümüş kollar, *gül eller*
Sünbül okşar *gül eller*.
Bak sineme *gözler var*
İsterim yare gitmek
Dört yanımda *gözler var*.

Modern şairlerden bazıları da cinasa baş vurmuşlardır. Yahya Kemal'in aşağıdaki mısraında da *Tekbir* kelimesiyle *tek bir* kelimesi arasında cinas vardır:

Nice bin dalgalı *Tekbir* oluyor *tek bir* ses.

Behçet Necatigil'in aşağıdaki dört mısraında ise *yaş* kelimeleri anlam bakımından farklıdır:

Foto. Giraudon Mansell (LAROUSSE)

Yastıklarda gözyaşları mı var *yaş*
Sağlam duvar tepserir güherçile *yaş*
Nice şiirler yıllar yılı açmaz
Parlar birden magnezyum *yaş*. (M)

Cin askeri, osmanlı saray şenliklerinde düzeni sağlayan ve komiklik yapan tulumcuların yardımcıları. Gülünç elbiseler giyer ve soytarılık yaparlardı. (M)

CİNAYET i. (ar. *cinâyet*). İnsan öldürme: *Tayfur Bey çifte cinayetinden sonra intihar etmişti* (A.H. Tanpınar). *Cinayet işlemek.* || Cinayet derecesinde ağır suç: *Kadınların sevda yolunda en küçük bir hevese uymaları cinayetlerin en büyüğü sayılıyor* (H.R. Gürpınar).

◆ **Cinaî** veya **cinaiye** sıf. *Esk.* Cinayetle ilgili: *Cinaî roman.*

◆ **Cinaiyet** i. *Esk.* Cinayet hali.

◆ **Cinayât** çoğl. i. *Esk.* Cinayetler. (M)

CİNCA, İspanya'da ırmak, Aragon'da, Pirenelerden doğar, Segre'nin kolu (sağ kıyı); 280 km. Nehirde kurulmağa başlanan tesisler (Mediano'nun aşağı kesiminde El Grado barajı) 50 000 hektarlık bir alanın sulanmasını sağlayacaktır. (L)

CİNCHO. Bk. SENKO.

CİNCHONA i. Kabuğundan kınakına elde edilen ağaççık. (Kökboyasıgillerden.) [L]

Cincia de donis et muneribus (LEX), M. Ö. 204 yılında, Marcus Cincius Alimentus tarafından, yaşayanlar arasında bağışların kısıtlanmasıyle ilgili bir teklif üzerine yapılan plebisit. Bu bağışlar, belirli bir miktardan sonra bazı kişilerden *(personae exceptae)* başkasına yapılamazdı. Başkalarına yapılırlarsa hiç sayılmaz, verilen şeyi, bağışı yapan tamamıyle geri almadıkça bağışın, vaadin veya bırakılan şeyin kendisine dönmesini mümkün kılan bütün kanun yollarına baş vurabilirdi. Yani bağışı alanı, *exceptio legis Cinciae* veya *replicatio legis Cinciae* sayesinde reddedebilirdi. (L)

Cinci akçesi (veya **parası**) **olayı,** Cinci Hoca'nın müsadere edilerek, askere dağıtılan, tam ayar, yeni parası. Mehmed IV'ün cülûsu sırasında, askere verilecek bahşiş parası bulunamadığı için, Cinci Hoca'dan 200 kese akçe istemeye karar verilmişti. Cinci Hoca servetinden hiç bir şey vermek istemedi. Fakat, kayınpederi Mahmud Efendi ve kethüdası Nurullah Efendinin ısrarlarıyle birkaç kese ödemeğe razı oldu, mevcut parasının içinden, ayarı bozuk ve kenarı kırık olanları seçmeğe başladı. Bu sırada, parayı almağa gelen çavuşbaşı Abdülfettah Ağanın içeriye girdiğini görünce, korkusundan paraları bırakarak, sarayının selâmlık kısmından, harem dairesi tarafına kaçtı; oradan da, komşunun evine geçmek isterken yakalandı. İstenilen paraları zamanında ödemediği için hapsedildi ve paralarına el kondu. Konağının sadece merdiven altından, baş bakı kulu, on iki güğüm çil akçe ve tam ayar, yeni basılmış yetmiş bin kuruş çıkardı. Süleymaniye vakfından aldığı 15 000 kuruş, vakfa geri verildi. Mahmud Efendinin kızı, yani Hoca'nın karısı için, bin altın nikâh bedeli ödendi. Konakta bulunan, üç bin kese tutarında altın ve gümüş ile samur kürklere de el konuldu. Bütün bu paraların, askere bahşiş vermek suretiyle, İstanbul piyasasına çıkması üzerine, bir süre için, piyasada kullanılan paraya, *cinci parası* veya *akçesi* adı verildi. (→ Bibliyo.) [M]

CİNCİ HOCA (Hüseyin), osmanlı sarayında entrikalarıyle tanınmış Anadolu kazaskeri (Safranbolu ?-Mihalıç 1648). Şeyh Sadreddin Konevî'nin torunlarından, Karabaş İbrahim Efendizade Şeyh Mehmed Efendinin oğlu. İlk öğrenimi sırasında, babasından sihir ve büyü ile ilgili bilgiler edindi; bir süre bu işlerle uğraştı. İstanbul'da Süleymaniye medreselerinden birine devam etti. Efsuncuklukla aşırı ilgisinden dolayı kendisine müderrislik diploması verilmedi. Fakat efsunculukta büyük ün kazandı. Sultan İbrahim'in cülûsundan (1640) sonra, valide Kösem Sultan tarafından, oğlunu okuyup efsunlaması için, saraya davet edildi. Yaptığı telkinlerle bir süre için olsa da, İbrahim'in sinirlerini yatıştırabildi. Bu başarısından dolayı kendisine hariç payesi verildi. Devrin şeyhülislâmı Yahya Efendi itirazda bulunduysa da, Cinci Hoca bir hattı hümayun ile Fatih'in Sahn medreselerine müderris tayin olundu. Ayrıca kendisine bir konak ile ek görevler de verildi. Süleymaniye müderrisliğinden İstanbul payesiyle Galata kadılığına getirildi (şubat 1643). Daha sonra da Muallim-i Sultanî oldu. Saraydaki nüfuzu ve artan servetiyle şeyhülislâm Yahya Efendinin ve sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşanın durumlarını sarsacak kadar devlet işlerine karışmağa başladı. 12 Şubat 1644'te, sadrazam Kara Mustafa Paşanın öldürülmesinden sonra, tamamen serbest kaldı. Diğer taraftan, kazasker Kara Çelebizade Mahmud Efendinin kızıyle evlendi; böylelikle, ulema arasında kendine taraftar buldu. 19 Mayıs 1644'te, Anadolu kazaskerliğine yükseldi. Bu görevi sırasında dairesine bağlı kadıları, görev süreleri bitmeden azledip yerlerine rüşvetle başkalarını gönderdi. 16 Nisan 1646'da, kazaskerlikten azledildi. Kumkapı'da devlet parasıyle yaptırılan konağı elinden alınarak sultan İbrahim'in kızı Gevher Han Sultan'a verildi. Kasım 1646 ve haziran 1647 ile ağustos 1647 tarihlerinde yeniden çok kısa sürelerle kazaskerlik yaptı. Kasım 1647'de İzmit'e, sonra da Gelibolu'ya sürüldü. Affedilince İstanbul'a döndü. Mehmed IV'ün padişah olduğu sırada, cülûs bahşişi verecek para bulunamadığından kendisinden 200 kese akçe istenildi. Bu parayı vermediği için önce Paşakapısı'na hapsedildi, malı müsadere olundu; daha sonra, İbrim'e (Mısır'da) sancakbeyi tayin edildi. Ancak yolda hastalandığından Mihalıç'ta kaldı. Bir süre sonra, Kırım Hanını aracı koyup tekrar İstanbul'a dönmeğe çalıştı ise de muvaffak olamadan, 29 ekim 1648'de öldürüldü. (→ Bibliyo.) [M]

Cinci meydanı, İstanbul'da (Eminönü ilçesi) tarihî meydan. Alemdar bucağının Kadırga semtinde, Küçük Ayasofya mahallesinde ve demiryolunun kuzeyindedir. Önceleri daha da geniş olan bu meydan, İstanbul'daki ulûfeli sipahiler tarafından binicilik ve cirit oynama sahası olarak kullanılıyordu. Bundan dolayı buraya Cündî meydanı denilmekteydi. Adı halk arasında değişen ve bugünkü şeklini alan meydanın büyük bir kısmına evler yapıldı, geri kalan kısım gezinti ve oyun yeri haline getirildi. (M)

CİNCİNNATİ, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Ohio kıyısında, Ohio ile Licking ırmağının birleştiği yerde; 502 550 nüf. Şehir, Ohio vâdisinin genişlediği ve suların basamayacağı alüvyon taraçalarının meydana getirdiği kesimde kuruldu. Bu eski şehirde ticaret ve sanayi mahalleri yer alır. Cincinnati daha sonra, Ohio kıyılarına doğru gelişmiştir. Birçok dış mahalle ve bunlara bağlı yerleşme merkezleri aşağı şehre elektrikli trenle bağlanır (kuzeyde Norwood, güneyde Bellevue, Newport, Covington ve Ludlow); asıl şehirle birlikte 800 000 nüf.
Yerleşme merkezlerinin birleşmesinden doğan şehrin ticarî önemi, ulaşıma elverişli ırmak yollarının kavşağında bulunmasından ileri gelir. Ohio ve Miami kanalı, ırmağı Erie gölüne bağlar. Bu durum çok sayıda göçmenin gelmesine yol açtı; bu göçmenlerin büyük kısmı almandı (şehrin semtlerinden birinin adı Over the Rhine'dir). Şehrin su ulaşım yolları sayesinde kazandığı ticarî önem, demiryolu kavşağı olmasıyle daha da artmıştır. Cincinnati, metalürjinin ağır bastığı büyük bir sanayi merkezidir: demir işlenmesi (çelik fabrikaları) ve özellikle imalât metalürjisi, tezgâhlar, otomobil, demiryolu malzemesi, elektromekanik). Ayrıca çok sayıda tüketim sanayii (giyecek, ayakkabı, mobilya, radyolar, sabun ve yağ, konservecilik v.b.).

Cincinnati Art museum, Cincinnati Sanat müzesi. 1866'da açıldı; Çin, İran v.b. koleksiyonlarının yanısıra ünlü ressamların eserlerini de kapsar: el Greco'nun *Toledo Önünde Çarmıha Gerilme,* İngres'in *Cherubini'nin Portresi* ve Cézanne'ın bir natürmortu *(Ekmek ve Yumurtalar).* [L]

CİNCİNNATUS. Bk. QUINCTIUS CINCINNATUS.

CİNCİUS ALİMENTUS (Lucius), romalı tarihçi. M.Ö. 210'da praetor, İkinci Pön savaşına katıldı; Hannibal'ın, Leontium'lu Gorgias'ın tarihlerini ve *Askerlik Sanatı* adlı bir eser yazdı. Bunlardan günümüze ancak birkaç parça kaldı. (L)

CİNDERELLA. Bk. KÜLKEDİSİ.

CİNECİTTA, 1937'den itibaren Roma'nın 7 km güneydoğusunda kurulmağa başlanan sinema stüdyolarının bütünü. (L)

CİNEDE i. Bk. CİNAEDE.

CİNEMASCOPE i. Bk. SİNEMASKOP.

Cinemathèque internationale de la Danse, 1966 yılında Paris'te kurulan, gerek fransız, gerekse yabancı repertuvarlardaki koreografi eserlerini yaymak, sanat merkezlerinden en uzakta bulunan ülkelerde dans sanatını tanıtmak ve koreografların telif haklarını savunmakla görevli olan dernek. (L)

CİNERAMA i. Bk. SİNERAMA.

CİNERARİUM i. (lat. k.). Esk. çağ. Ölü küllerinin konduğu kapların saklandığı mahzen. || Bu kaplara verilen ad.

— ANSİKL. *Cinerarium*'lar kil, mermer, alçı, somaki, bronz, hattâ altından yapılırdı. Etrüskler ev, mezar, kanop veya oturan insan heykelleri biçiminde cinerarium'lar yaptılar. Romalıların cinerarium'ları az veya çok süslemeli vazolar veya dörtköşe kutulardır. (L)

CİNEY, Belçika'da (Namur ili, Dinant idare çevresi) şehir, eskiden merkezi olduğu Condroz'da; 7 600 nüf. Demir ocakları. İnşaat malzemesi. Basımevi. Kerestecilik. At pazarı. Kilise (Ortaçağdan kalma kule; XII. yy.dan kalma vaftiz kurnaları). [L]

CİNGETORİX, Trevir'lerin galyalı şefi, Romalıların istilâsına karşı koyan Indutiomare'ın damadı ve rakibi. Cingétorix Sezar'a boyun eğdi ve onu milletinin en yüksek görevlisi olarak kabul etti. Trevir'ler birçok defa, özellikle M.Ö. 53'te, kendisine karşı ayaklandılar, fakat Labienus onları bozguna uğrattı ve Cingétorix'i makamına yerleştirdi. (L)

CİNGİL i. *Halk dili.* Küçük bakraç. (M)

CİNGO i. Tar. Cingoizm taraftarı. (L)

CİNGOİZM i. J. Chamberlain ve R. Kipling ile aşırılığa varmış mutaassıp ingiliz milliyetçiliğini anlatan terim.

— ANSİKL. *Cingoizm* terimi, «by Jingo» (Cingo hakkı için!) sözünden türetilmiştir. Cingo'nun, Japon imparatoriçesinin adından veya bask dilinde tanrı anlamına gelen *Jainko* kelimesinden, yahut da Farsça ceng'den (savaş) doğduğu ileri sürülür. İngiltere'nin Kıbrıs'ı işgal ederek harbi göze almasına yol açan Türk-Rus anlaşmazlığı sırasında İngiliz kamuoyunu savaş heyecanı sarmıştı; nakaratı: «Cingo hakkı için, gerekirse dövüşürüz!» olan türkü bu heyecanı dile getirdi. (L)

CİNGO KOGO (170-269), Japon imparatoriçesi, XIV. imparator Çuai'nin (191-200) eşi. Kocasının ölümünden sonra yönetimi eline aldı ve Kore'yi fethetti. (L)

CİNGOLİ, İtalya'da şehir, Marche'de (Macerata ili); 15 000 nüf. XVI. yy.dan kalma katedral. Barut fabrikası. (L)

CİNGÖZ bls. sıf. Zeki ve açıkgöz: *Bizim imam pek cingöz, pek beceriklidir* (H. R. Gürpınar). [M]

CİNGRİA (Alexandre), isviçreli yazar ve ressam (Cenevre 1879-Lozan 1945). Çeşitli vitraylar yaptı, 1919'dan sonra Maurice Denis ve Poncet ile Cenevre'deki Saint-Pierre kilisesinin dekorasyon işlerinde çalıştı. Saint-Luc derneğinin kurucusudur. *Décadence de l'Art Sacré* (Kutsal Sanatın Gerileyişi) adlı kitabına Paul Claudel bir önsöz yazdı. XX.yy.da dinî sanatı ilk canlandıranlardan biri sayılır. *La République de Génève* (Cenevre Cumhuriyeti) [1914] ile *Romandie* (1942) adlı iki eser yayımladı. (L)

CİNHA i. Cayna tirthamkara'larının dinî resimlerinde göğse veya kaideye basılan alâmet. (L)

CİNMISIRI bls. i. Taneleri ufak mısır çeşidi. || Aynı bitkinin tanesi.

— ANSİKL. *Cinmısırı*'nın taneleri diğer türlerinkinden daha sivri ve küçüktür. Özellikle «patlamış mısır» yapmakta kullanılır. Bunun için hafifçe yağlanmış olan taneler, delikli veya telli kapalı kepçeler içinde ateşe tutulur ve sallanır. Her tane patladıkça be-

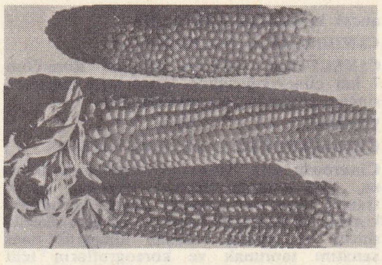

cinmısırı

yaz çiçekler gibi açılır. Evlerde veya eğlence yerlerinde çerez olarak yenir. (M)

CİNNA (Caeius Cornelius), 44 yılı praetorunun oğlu, Pompeius'un torununun oğlu. Kendisini din işleri başkanlığına (pontif) getiren Octavianus'a karşı Antonius'u tuttu. Seneca ve Dion Kassios gibi yazarlara göre, Augustus aleyhine birtakım hareketlere girişti, Augustus, bunları öğrendiği halde onu bağışlayarak M.S. 5'te konsül yaptı. Tacitus ve Suetonius gibi yazarlar, sonradan P. Corneille'in dehasının ölümsüzleştireceği bu af belgesinden söz etmemişlerdir: *(Cinna ou la Clémence d'Auguste)* [Cinna veya Auguste'ün Bağışlayıcılığı] (1640). [L]

CİNNAH

CİNNA (Caius Helvius), M.Ö. 44'te plebeius tribunusu, Sezar'ın dostu. Sezar'ın cenaze töreninden sonra Lucius, Cornelius Cinna sanılarak halk tarafından linç edildi. (L)

CİNNA (Lucius Cornelius), romalı general (öl. Ancôna M.Ö. 84). Marius tarafını tuttu, 87'de konsül oldu. Sulla, Asya'da iken yeni yurttaşların romalı beyler arasına kabulü için Sulpicius Rufus kanununun yürürlüğe girmesini istedi. Arkadaşı Octavius buna karşı çıktı ve Cinna kovuldu. Fakat Afrika'dan koşup gelen Marius'ten başka Sertorius ile Carbo'yu yanına alarak silâh zoruyle yeniden Roma'ya girdi. Marius'un suç ortağı olan ve onun sürdürücüsü olan Cinna, bir askerî ayaklanmada öldü. Sezar'ın kayınbiraderi ve M. Ö. 44'te praetor olan oğlu — L. CORNELİUS, Sezar'ı öldürenlerin yanında yer aldı. Halk kendisini öldürmek istedi, fakat onun yerine yanlışlıkla Helvius Cinna öldürüldü. (L)

cinnyris

CİNNAH (Fatima), pakistanlı kadın siyasetçi (1893-Karaçi 1967). Muhammed Ali Cinnah'ın kız kardeşi. Müslüman birliğine katıldı ve burada birçok sorumluluk yüklendi. Kardeşinin ölümü (1948) üzerine siyasî hayattan çekildi, 1958'den sonra Eyüp Hanın uyguladığı yönetime karşı koydu. Beş muhalif partinin ortak adayı olarak ona karşı çıktı; fakat 1964'teki başkanlık seçimlerinde başarı sağlayamadı. (L)

CİNNAH (Muhammed Ali), pakistanlı devlet adamı (Bombay 1876-Karaçi 1948). Müslüman olan ve ingiliz eğitimiyle yetişen Cinnah, Müslüman birliğine girdi ve Yasama meclisinde Bağımsız partiye başkanlık etti. 1928'de anayasanın Müslümanlar tarafından desteklenen 14 garanti maddesini yayımladı. 1937'de de, sonradan Hindistan'ın kuzeydoğu ve kuzeybatısında bir İslâm devletinin kurulmasına yol açan düşünceyi benimseyenlerle birleşti. Nitekim 1947 ağustosunda bu devletin ilk yöneticisi oldu. Cinnah, Pakistan'ın gerçek kurucusu olarak tanınır. (L)

CİNQ-MARS markisi Lestang tarafından Versailles şatosu

CİNNAMOMUM i. (yun. *kinnamômon).* Defnegillerden, kokulu bir ağaççık cinsi. Daima yeşil olan bu bitkinin anayurdu Asya'nın sıcak bölgeleridir. Elli kadar türü vardır. Seylan tarçını *(Cinnamomum zeylanicum)*, kâfuru ağacı *(C. camphora)* bunlar arasındadır. Diğer bazı türleri ilâç veya baharat olarak kullanılır. ‖ *Cinnamomum yağı*, eskilerin çok beğendiği ıtırlı bir madde. (L)

Cinna ou la Clémence d'Auguste (Cinna veya Auguste'ün Bağışlayıcılığı). P. Corneille'in trajedisi (1640-1641 tiyatro mevsimi). Konu Seneca'nın *De Clementia*'sından alınmadır. Octave'ın emriyle öldürülen bir sürgünün kızı olan Emilie babasının öcünü almak ister. Auguste adıyle imparator olan Octave, kendisinin koruyucusu olduğu halde Emilie, sevgilisi Cinna'yı imparatoru öldürmeğe zorlar. Cinna Emilie'yi seven Maxime ile birlikte imparator aleyhinde gizli bir hareket hazırlar. Oysa, Auguste tahttan vazgeçme konusunda Cinna ve Maxime'e akıl danışmaktadır. Cinna avını elinden kaçırmamak için, ona iş başında kalmasını öğütler. O zaman, Cinna'yı Emilie'ye bağlayan tutkuyu anlayan Maxime, kıskançlıktan, imparatora kendisi aleyhinde düzenlenen fesadı ve intihar edeceğini haber verir. Auguste önce, karısı Livie'nin hoşgörü öğütlerine rağmen suçlulara sert davranmayı düşünür; ama aleyhindeki hareketin elebaşısının Emilie olduğunu ve gizli haberci Maxime'in kendini öldürmediğini öğrenince affeder. Bu bağışlama siyasî bir hesap değil, şan ve şeref duygusunun, onu böylesine alçaklıklara, gönül yüceliğiyle karşılık vermeğe yöneltmesindendir. (L)

CİNNET i. (ar. *cin*'den *cinnet).* Delilik, çılgınlık, cin tutma: *İlk cinnet devresi geçmişti* (H.Z. Uşaklıgil). (M)

— DEY. *Cinnet getirmek*, delirmek.

— Esk. psikiyatr. *Cinnet-i maniya-i inhitatiye*, ruhî depresyon sonucu ortaya çıkan delilik. ‖ *Cinnet-i mütenavibe*, zaman zaman gelen delilik krizi. (M)

CİNNYRİS i. Küçük ötücü kuş. Madenî parıltılı parlak yeşil, kırmızı, mavi renkli, uzun kıvrık gagalıdır. Afrika ve Hint okyanusu bölgelerinde pek çok türü bulunur. (Suymangalar grubunun nektaremengiller familyasından.) [L]

CİNO DA PİSTOİA, italyan hukukçusu ve şairi (Pistoia 1270-ay.y. 1337). Treviso, Siena, Perugia'da ve muhtemelen Floransa'da medenî hukuk okuttu. Penigia'daki öğrencileri arasında Bartolo da vardı. Başlıca iki eseri: *Lectura in Digestum Vetus* (Eski Hukuk Metinleri), *Lectura in Codicem Justiniani* (İustinianos Hukukundan Okuma Parçaları). Cino da Fistoia, Dante ve Petrarca ile arkadaş oldu. İki yüz şiirini (Canzone'ler ve sone'ler) kapsayan bir *canzoniere*'si vardır. (L)

CİNOSTERNUM i. Bataklık kaplumbağası. Amerika'da yaşar. (En çok bilinen türü A.B.D.'de yaşayan *Cinosternum Pensylvanicum*'dur. Bağası, önden ve arkadan zırh şeklinde plakalarla kaplıdır. Hayvanın bütün vücudunu örter. *(Emydidae* familyasından.) [L]

CİNQ-ARBRES (Jean), lat. **Quinquarboreus**, fransız şarkiyatçısı (Aurillac ?-Paris 1587). Collège de France'ta ibranî ve süryanî dillerini okuttu, Paris'te bir İbranî Dili Grameri yayımladı (1546), ayrıca ibranice eserleri latinceye çevirdi. (L)

Cinq-Cents *(Conseil* DES.). Bk. BEŞYÜZLER KONSEYİ.

CİNQ-MARS (Henri COİFFİER DE RUZÉ, — markisi), fransız asili (1620-Lyon 1642). Richelieu'nün yardımıyle on beş yaşındayken saraya girdi. Louis XIII'ün yanına verildi. Güzel, ince, tatlı dilli olan Cinq-Mars, kendisini büyük bir tutku ile seven kralın gözdesi oldu. Richelieu'nün gözünden düşünce, ondan öç almayı düşündü, kralı nazırına karşı kışkırttı. Gaston d'Orleans ve Bouillon düküyle bir olup kardinali öldürmeğe kalkıştı. Hattâ İspanya ile kendilerine yardım sağlamayı öngören bir anlaşma da imzaladılar. Richelieu, anlaşmanın bir örneğini ele geçirince Louis XIII'e gösterdi. 15 Eylül 1642'de suikastçılar ölüm cezasına çarptırıldılar. (L)

Cinq-Mars ou Une Conjuration sous Louis XIII (Cinq-Mars veya Louis XIII Zamanında Bir Komplo). A. de Vigny'nin romanı (1826). Walter Scott çığırını izleyen roman, Cinq-Mars'ın ve dostu Thou'nun hazırladıkları suikastı, sonunda da nefret edilecek bir şahıs olarak gösterilen Richelieu'nün öcünü anlatıyor. Yazar daha sonra yazdığı *Sanatta Gerçek Üzerine Düşünceler* adlı önsözünde, yaşanan gerçeğe göre sembolik gerçeğin daha doğru olduğunu göz önünde tutarak, olayı değiştirmenin gerekliliğini ileri sürdü. (L)

Cinque Ports, Dover, Sandwich, Romney, Hythe ve Hastings limanları konfederasyonu. Henry II devrinde kuruldu ve başka şehirlerin (Rye ve Winchelsea gibi) katılmasıyle büyüdü. Görevi Manş'ın doğu kesimine ve Dover boğazında deniz güvenliğini sağlamaktı. Askerî hizmetlerine karşılık önemli imtiyazlar elde etti. XIV. yy.dan itibaren krallık donanmalarının kurulmasıyle konfederasyon önemini kaybetti. (L)

CİNS i. (ar. *cins.)* Aralarında ortak özellikler bulunan varlık veya nesneler topluluğu: *Her cins birçok türü kapsar.* ‖ Erkekle dişiyi ayırt ettiren özellik. ‖ Çeşit, tür: *Hiç tanımadığım cinsten bir korku içime yerleşmişti* (A.H. Tanpınar). *Tabancanın cinsini tayin edememişlerdi* (Sabahattin Ali). ‖ Soy, kök, asıl: *Terrier cinsinden bir köpek* (B. Felek). ‖ Sıf. Soyu iyi olan, saf kan: *Cins arap atları* (A.H. Tanpınar). ‖ *Argo.* Acalp, garip.

— *Esk. Cins-i lâtif*, kadınlar.

— Biyol. Canlı varlıkların sınıflandırılmasında grup adı; ortak özellikler gösteren birbirine yakın türleri kapsar; familya veya alt familyanın bölümlerinden biridir Bk. ANSİKL.

— Gram. *Cins ismi*, özel isme karşıt olarak bir kategori veya bir tür içinde yer alan canlılara veya nesnelere verilen ad: *İNSAN, KİTAP, MASA birer cins ismidir.*

— Mant. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Cins*, tür kadar kesin bir tanımlamaya elverişli olmayan itibarî bir gruptur. Bir cins, pek çok ortak karakteri bulunan birbirine yakın türleri bir araya toplar. Bir cinsten olan türler aynı cins adını taşır. Cins, alt cins ve tür adları ilmî eserlerde daima Latince yazılır. Örnek: canis cinsi *canis lupus* (kurt) türünü, *C. vulpes* (tilki) türünü, *C. familiaris* (köpek) türünü içine alır. Aynı cinsten birçok canlı art arda sayılırken, cins adı ikinciden itibaren sadece baş harfle gösterilir, yanına bir nokta konur.

— Mant. Varolanlar sınıflandırılırken, o zamana kadar verilen sınıflardaki ortak nitelikleri içine alan, kaplamı daha büyük bir sınıf meydana getirilir. Meselâ Karadenizliler, Trakyalılar, Güneyliler, v.b. Türkler sınıfını oluşturur; Türkler, Belçikalılar, İngilizler de, Avrupalılar sınıfını meydana getirir. Kapsamı artan ve içlemi azalan sınıfların oluşturduğu bu sıra düzeninde, ayrı kaplamlı olan iki sınıf gözönüne alınacak olursa, kaplamı en büyük olan sınıfa *cins, en* küçük olanına da *tür* denir. Meselâ «Türk», Karadenizli ve Trakyalı v.b. ile bağıntısında cins ve Avrupalı ile bağıntısında tür'dür. Bütün olabilir cinslerin, aynı zamanda en geniş ve en dar anlamıyle tek bir cinste yer aldığı düşünülebilir; buna *en üst cins* denir ki bu, varlık kavramıdır. Bir başka sınıfa doğrudan doğruya üst olan sınıfa *yakın cins* denir. (Bk. KAVRAM, TANIM.) Bu biçimde belirlenen sınıflama modeli, gerçek varlıklar dünyasını yalnız özet olarak veren, nazarî veya ideal bir modeldir.

◆ **Cins cins** sıf. ve zf. Çeşitli: *Cins cins çiçekler.* ‖ Türlerine göre: *Cins cins ayırmak.*

◆ **Cinseyn** çoğl. i. *Esk.* İki cins, kadın ve erkek: *Cinseyn arasında iddia-yı müsavat...* (Cenab Şahabeddin). [LM]

CİNSEL sıf. (ar. *cins* ve türk. *-sel*'den). Yeni. Cinsiyetle, erkeklik dişilikle ilgili: *Ailenin cinsel hayatındaki çeşitli düzensizlikler, kısa bakım süresi içinde, dengelenir* (K. Tahir). *Esk.* Cinsî.

— Tıp. *Cinsel hastalık*, cinsî birleşmeyle geçen bulaşıcı hastalık: frengi, belsoğukluğu v.b.

◆ **Cinsellik** i. *Yeni.* Erkeklik ve dişilik gereği canlı varlıkların gösterdikleri özelliklerin bütünü. (ML)

CİNSİ sıf. (ar. *cins* ve *-î*). Cinsle, erkeklik ve dişilikle ilgili, cinsel: *Rabia'nın... mesele telâkki ettiği cinsî buhranı yoktu* (H. E. Adıvar). *Bu genç ve güzel kadın* [...] *cinsî hayata kapıların sıkı sıkı kapatmış gibiydi* (A. H. Tanpınar). ‖ *Cinsî cazibe*, cinsel çekicilik.

— Huk. *Cinsî münasebet.* (Bk. ANSİKL. ve bk. CEBREN *ırza geçme.)* ‖ *Evlilik dışı cinsî münasebet.* (Bk. ZİNA.) ‖ *Yakın kan hısımlarının cinsî münasebette bulunması.* (Bk. FÜCUR.) ‖ *Evlilik dışı cinsî münasebetten doğan çocuğun nesebi.* (Bk. NESEP. BABALIK *davası.)*

— ANSİKL. Huk. Medenî kn. md. 292'ye göre evlenmeleri yasak olan veya evli erkek

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Keystone (LAROUSSE)

ve kadının *cinsî münasebet*'te bulunmasından doğan çocuk tanınamaz. Cinsî münasebet evlenme vaadi ile yapılmışsa yahut bir suç teşkil ediyorsa veya nüfuz suistimali sonucu olmuş ise, Medenî kn. md. 310'a göre şahsî sonuçları ile babalığa hükmolunur. (Bk. NESEP.) Ayrıca yukarıdaki hallerden biri varsa veya kadının yaşı küçükse, cinsî münasebet sonucu bir çocuğun doğması halinde, ana manevî tazminat da isteyebilir. (M)

CİNSİYET i. (ar. k.). İnsan, hayvan veya bitkilerde erkekle dişiyi ayırt ettiren özellik: *Onu, dini ve cinsiyeti, kadınları himaye etmeğe mecbur ediyordu* (H. E. Adıvar). *Benim aşklarım, daima birer cinsiyet buhranından ibaret kaldı* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Biyol. Canlılar âleminde görülebilen cinsel veya cinse bağlı olayların tümü: *Eğreltiotlarının bir cinsiyeti bulunduğundan uzun süre şüphe edildi.* || *Cinsiyet değiştirme.* Bk. ANSİKL. || *Cinsiyetin ayrılığı.* Bk. ANSİKL. || *Cinsiyetin belirlenmesi,* döllenme olan canlılarda bir veya öteki cinsin meydana geliş şartları. Bk. ANSİKL. || *Genetik* veya *kromozomik cinsiyet,* döllenmeden sonra heterokromozomların bölünmesiyle belirlenen bireyin gerçek cinsiyeti. Bk. ANSİKL. || *Gonadik cinsiyet,* eşeysel bezlerin etkinliğiyle belirlenen ve genetik cinsiyetten farklı olabilen karakterlerin tümü. (Genetik cinsiyetle gonadik cinsiyet arasındaki fark, patolojik bir sebepten ileri gelebileceği gibi tecrübî olarak da sağlanabilir.) || *Kromatinli cinsiyet,* organizmanın bütün dokularında görülebilen hücrelerin çekirdeğinde özel bir kromatin taneciğinin varlığıyle nitelenen iki cinslilik belirtisi. (Erkek cinste bu taneciğin bulunduğu hücrelerin oranı yüzde 5'ten azdır; dişi cinste ise bu oran yüzde 80'den yukarıdır; kromatinli cinsiyetin dokularda ortaya çıkarılması erdişilik veya araeşeylilik hallerinde gerçek cinsiyetin [genetik veya kromozomik cinsiyet] teşhisinde faydalıdır.)

— ANSİKL. Bir bireyin *cinsiyet*'i, türün üremesinde oynadığı özel rolün ifadesidir. Hayvanlarda *ovosit* veya *ovotit,* bitkilerde *oosfer* adı verilen, önemli derecede yedek besin taşıyan, az hareketli, döllenebilir hücrelerin yapımı bütün canlılarda dişinin görevidir. Buna karşılık, ancak bazı canlılarda (doğurgan hayvanlar, tohumlu bitkiler) dişi, döllenmiş yumurtayı içinde taşır, korur ve besler, sonunda körpe bir birey doğurur veya meydana getirir (hayvanlarda buna *yavru,* bitkilerde ise *tohum* denir). Yavruyu sütle beslemek ise sadece memeliler sınıfına has bir olaydır. Erkeğe gelince, erkek, hayvanlarda da, bitkilerde de *spermatozoit* adı verilen, yedek besinsiz çok hareketli, bir sürü dölleyici hücre meydana getirir. Bununla beraber yüksek yapılı bitkilerde spermatozoitler, erkek organlarda çok sayıda bulunan çiçek tozlarının içinde oluşur. Dişi hücrelere kavuşmak için daima erkek hücreler yer değiştirir; iç döllenme olan canlılarda ise çiftleşme hareketi çoğu zaman erkeklerin girişimiyle olur. Denizatı ve rhinoderma gibi bazı canlılarda ise kuluçkalanma erkekte olur; ama bu gibi canlılar çok azdır. Bununla beraber birçok hayvanda erkekler yavrunun bakımına katılır.

Yukarıda anlatılan süreci bozan veya değiştiren üç duruma sık rastlanır:

1. *Erdişilik.* Bütün bitkiler âleminde ve basit hayvanlarda çok yaygın, yüksek yapılı hayvanlarda ise çok seyrek görülen bir cinsiyet durumudur. Bu durumda cinsiyet bireyin tümüne değil, yalnız bir kısmına mahsustur (erkek organ çiçeğin erkek kısmı, dişi organ ise dişi kısmıdır);
2. *Partenogenez* (döllenmesiz üreme). Döllenmeyi ve erkeğin sürekli olarak varlığını faydasız kılan bir cinsiyet durumudur. Bunda, hiç değilse bazı mevsimlerde, sadece bir cins bulunur;
3. *İzogami* (iki cinsin benzer oluşu). Çok seyrek görülen, fakat önemli bir cinsiyet durumudur; bunda iki gametin birleşip kaynaşması (yani döllenme), dolayısıyle «eşeyli» bir üreme vardır, ama iki ayrı cinsin varlığına ihtiyaç yoktur (örnek: yeşil su yosunu *mougeotia,* küf mantarı [mukor]).

Organizmanın üzerinde cinsiyetin belirtisi genellikle hayatın başlangıcından eşeysel olgunluğa, bazen çok daha sonraya kadar artar (bodur meşe ilk palamudunu altmış yıl taşır); birey üreme devresini tamamladıktan sonra azalmağa başlar. Cinsiyetin belirtisi canlının türüne göre az veya çok olabilir: İkincil cinsel karakterler (yani düpedüz cinsiyet organlarına ilişkin olmayan karakterler), meselâ, güvercinde çok belirsiz, ateşböceğinde veya cüce erkekli türlerde (balıklardan *ceratias,* kabuklulardan *bopyrus, gephyrea*'dan *bonnellia)* çok belirgindir. Cinsiyete bağlı genetik karakterler, istisnaî olarak, erkek veya dişinin döle aktardıklarına göre ve aynı tarzda yavruya geçmez. Meselâ insanda hemofili, kadında ancak çekinik durumda bulunabilir ve ana soyunda varsa, görünüşte sağlam olan bir çiftin çocuklarında ortaya çıkabilir.

● *Cinsiyet değiştirme.* Genetik bakımdan erkek olan sivrisinek kurtçukları, yumurtadan çıkmadan önce yedi gün süreyle 29°C ısıda tutulursa hepsi dişi olur ve bunların bir kısmı üreyebilir. Kurbağa kurtçuklarında (iribaş) ısının etkisi tersinedir: 25°C ısıda bunlardan sadece erkek çıkar; bunların dişi olabilmesi için nispeten soğuk bir ortam (10°C) ister.

Tritonun erkek kurtçuğu oestradiol verilerek dişileştirilip yumurtlatılabilir; fakat yumurtladıktan sonra gene tamamen genetik cinsiyetini elde eder.

Monopterus albus adlı balık normal olarak iki yaşına kadar dişidir; sonra erkek olur; Kuzey Kutup bölgesinde yaşayan bir karides *(Pandealus borealis)* tersine, önce erkektir, sonra dişi olur.

● *Cinsiyetin ayrılığı* veya *ayrıeşeylilik,* hem jermenlerin ayrılığını, hem de az çok belirli olarak somaların ayrılığını ifade eder; aynı türün erkeği ile dişisi cinsel karakterleriyle birbirinden ayırt edilir. Bu karakterleri gösteren değişik tanımlamalar ileri sürülmüştür.

1. *Birincil cinsel karakterler,* cinsiyet hücrelerinin üretimi, salgılanma ve değiştokuşuyle doğrudan doğruya ilgili bütün organları kapsar. Cinsiyet bezleri, cinsiyet ve çiftleşme organları bunlar arasındadır. Bunların gelişimi buluğdan, yani cinsel olgunluğa varmadan önce tamamlanır.

2. *İkincil cinsel karakterler,* cinsel oluşumla değişik oranda ilintili bedenî karakterlerdir. Bunlar buluğla gelişmeye başlar ve cinsel olgunluğa işaret sayılır (memelerin gelişmesi, sakal çıkması v.b.). Bu karakterler bazen daimîdir (iki cinsliliği gösterir), bazen de geçicidir (sadece kızgınlık olayı sırasında ve üreme devrelerinde belirir). Birincil cinsel karakterlerin belirmesi, deneysel olarak cinsiyet değiştirme olayı sayesinde daha iyi anlaşılmıştır. İkincil cinsel karakterlerin belirmesi de birçok araştırmalarla açıklığa kavuşmuştur. Bk. SEKSONOMİ.

Basit yapılı varlıklarda (meselâ tallıbitkilerde) cinsiyet olayları pek açık seçik değildir; hattâ bazen küf mantarlarında, bazı suyosunlarında döllenme, morfolojik bakımdan ayırt edilemeyecek derecede birbirine benzeyen belli iplikçikler arasında olur; Blakeslee bu iplikçikleri + ve — işaretiyle gösterir. Yumurtanın olabilmesi bir + tal ile bir — talın buluşmasına bağlıdır; tek başına yetiştirilen bir tal, eşeysiz yoldan çoğalır. Sırf fizyolojik bakımdan cinsiyet, bu tallıbitkilerde değişik tallılık şeklinde belirir.

● *Cinsiyetin belirlenmesi.* Mesele biyoloji yaygın olan teori singami döllenmeyle cinsiyetin oluşunu açıklamak için, tümü yanlış, bir sürü teori ileri sürüldü. Meselâ Thury ile Dusing, cinsiyetin belirlenmesine gametlerin olgunlaşma durumunun sebep olduğunu tasarladılar: onlara göre genç bir spermatozoit yaşlı bir yumurtayı döllerse bundan erkek doğar; yaşlı bir spermatozoit genç bir yumurtayı döllerse bundan da dişi olur. Teorik bakımdan, cinsin belirlenmesi üç değişik evrede olabilir: döllenmeden önce, döllenme anında, döllenmeden sonra. Bu imkânların her biri teoriye konu oldu: progami, singami, epigami teorileri. Bugün en yaygın olan teori singami -döllenmeyle cinsiyetin belirlenmesi, teorisidir. Bu teori fizyolojik, özellikle sitolojik (hücresel) kanıtlara dayanmaktadır. Sitoloji bilginleri araştırmalarla şu gerçeği ispatladılar: cinsiyet hücrelerinin çekirdeğinde bayağı kromozomlar (otozom) ile birlikte bir veya birçok *cinsiyet kromozomu* (bunlara *heterokromozom* veya *alozom* da denir) bulunur. Bu kromozomlar gelecekteki spermatozoit veya yumurtalar arasında eşit dağılmaz. Döllenme, iki türlü kromozom düzeni gerçekleştirebilir: bunlardan biri erkek cinsiyete, öteki ise dişi cinsiyete karşılıktır. İşte somut bir misal: Sirkesineğinde dişi *homogametli*'dir, onda yalnız bir dişi gamet tipi vardır. Ovogoniumlarda birbirine denk iki heterokromozom (yani iki X kromozomu) bulunur. Meyoz bölünmeyle, kromozom indirgenmesinden sonra bütün yumurtalarda birer X kromozomu kalır. Sirkesineğinin erkeği ise *heterogamet*'lidir; bunda iki erkek gamet tipi vardır. Spermatogoniumlarda gene iki heterokromozom bulunur, ama bunlar birbirinden farklıdır; bunların biri dişide olduğu gibi X kromozomu, diğeri ise bir Y kromozomudur. Meyoz bölünmeyle kromozom indirgenmesinden sonra spermatozoitlerin yarısı X kromozomlu, yarısı Y kromozomlu olur. X kromozomlu bir yumurta X kromozomlu bir spermatozoitle döllendiğinde zigotta birbirine benzeyen iki heterokromozom bulunur. Daima X kromozomlu olan yumurta Y kromozomlu bir spermatozoitle döllendiğinde zigotta birbirinden farklı iki heterokromozom bulunur: bu zigottan erkek doğacaktır. Erkekte heterogametlilik, dişide homogametlilik olayı omurgasızların birçoğunda ve kuşlarla sürüngenlerden başka omurgalılarda görülür. Kuşlarla sürüngenlerde ise erkek homogametli, dişi heterogametlidir. Erkeğin veya dişinin heterogametliliği özel bir durumda olabilir. Meselâ heterogametli cinste bir tek heterokromozom bulunur. Meyoz bölünmeden sonra gametlerin yarısında heterokromozom bulunur, öteki yarısında bulunmaz. Bazı bilginler insanı bu kategoriye koymaktadır: onlara göre erkek heterogametlidir; erkekte 46'sı otozom, biri X kromozomu olmak üzere 47 kromozom vardır; spermatozoitler ya 23 otozom artı 1 X heterokromozomlu veya sadece 23 otozomlu olur. Kadın homogametlidir, kadında 44'ü otozom, 2'si X heterokromozomu olmak üzere 46 kromozom vardır; yumurtaların hepsi 22 otozomlu ve 1 X heterokromozomludur. Ama şimdi erkeğin de 46 kromozomlu olduğu, bunların 44 otozomla bir X ve bir Y kromozomuna ayrıldığı bilinmektedir. Cinsiyetin belirlenmesi bazen araeşeylilik ve erdişilik gibi anormallikler ortaya koyabilir.

Cinsin bireysel anormallikleri. Bunların sayısı pek çoktur. Yaşayıp giderken cinsiyet değiştirme (araeşeylilik), erkek ve dişi organların yan yana bulunması (ginandromorfizm), ayrı cinsiyetli bir türde erdişilik, homoseksüel davranış, böcek toplumlarında eşeysiz erginler (işçi ve askerler) v.b. (Bk. DÖLLENME, DİŞİ, GAMET, AYRIEŞEYLİLİK, ERDİŞİLİK, KULUÇKALANMA, İZOGAMİ, ERKEK, MEYOZ, YUMURTA, PARTENOGENEZ, DOĞURGANLIK, ZİGOT.)

— Genet. *Cinsiyete bağlı kalıtımın* kendine has kanunları ve bu kanunlara bağlı olarak ortaya çıkan hemofili, daltonizm gibi hastalıklar (hemofili ünlü ailelerde görülmüş, kamu oyunda yankı uyandırmıştır), bazı hastalıkların kadınlar yoluyle erkek çocuklara geçtiği düşüncesinin geniş ölçüde yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Bu özgül geçiş, cinsiyete bağlı hastalıkların çoğunun çekinik hastalıklar olması olayına dayanır. Bu hastalıklar, iki X kromozomuna sahip olan kadında (kadın otozomik çekinik olmak şartıyle hangi hastalık olursa olsun) patolojik gen bakımından homozigot ise ancak belirebilir. Fakat buna karşılık erkek, bir tek X kromozomu taşıdığı için, bu X kromozomuna uygunsuz bir gene daha sahip olursa, başka bir deyişle eğer bu gen için heterozigotsa veya daha doğrusu «hemizigot»sa onda hastalık belirecektir. Çünkü taşıyıcıda kromozom yokluğu sebebiyle patolojik genin normal aleli bulunmamaktadır.

Bu verilerden ve cinsiyetin belirlenmesine ait sebeplerden hareket edilerek cinsiyete bağlı kalıtım kanunları ortaya çıkarılabilir. Örnek olarak cinsiyete bağlı bir hastalık olan hemofili (durdurulamayan kanamalara yol açan kan pıhtılaşması bozukluğu) hastalığı ele alınarak kalıtım kanunları ortaya konabilir:

1. X kromozomunu annesinden, Y kromozomunu babasından alan, dolayısıyle bu X kromozomunda hemofili genini taşıyan hemofil erkek, bu geni ister istemez annesinden almıştır. Demek ki o, bu gen bakımından heterozigot olan, dolayısıyle bu genin «iletken»i bulunan görünüşte sağlam bir kadınla normal bir erkeğin ürünüdür. Erkek hemofili bakımından hiç bir katkıda bulunmadığına göre, heterozigot bir kadın birçok değişik birleşmeleri sonucunda hemofil erkek çocuklar doğurabilir.

2. Sağlam bir erkekle heterozigot bir kadın arasındaki bu birleşmeden şu tipte çocuklar olur: 1/4, iletken olmayan sağlam kız; 1/4, anneleri gibi iletken kız; 1/4, sağlam erkek çocuk; 1/4, hemofil erkek çocuk.

Gerçekten, kadın eşit sayıda iki tip yumurta yapar; bunların bir kısmı hemofili genini taşıyan X kromozomludur, diğer kısmı ise normal aleli taşıyan X kromozomlu dur. Erkek de iki tip spermatozoit yapar; bunların bir kısmı (patolojik geni taşımayan) X kromozomludur, diğer kısmı ise Y kromozomludur. Ortada dört çeşit döllenme imkânı vardır; **1.** bir X yumurta (normal) ile bir spermatozoit bir normal XX kız verir; **2.** bir X yumurta (gen taşıyıcı) ile bir X spermatozoit sağlam iletken bir XX kız verir; **3.** bir Y spermatozoit ile bir X yumurta sağlam bir erkek verir; **4.** bir Y spermatozoit ile bir X yumurta hasta bir erkek verir.

Özet olarak, iletken bir kadının kızlarının yarısı kendisi gibi iletken, oğullarının yarısı da hemofil olur. Kızlarıyle oğullarının öteki yarısı ise tamamen sağlam olacaktır. Cinsiyete bağlı bir hastalığın soy güttüğü bir ailede soyağacının özgül bir görünüşü olacaktır: yalnız erkek çocuklar hemofil olacak; değişik kuşaklarda değişik kardeş soylarında hastalık bulunacak; bütün bu kardeş soyları da sadece ana tarafından birbirine bağlı olabilecektir.

3. Kuramsal olarak hemofil kadınların varlığı da mümkündür. Böyle birisi hemofil bir erkekle iletken bir kadının birleşmesinden doğabilir. Fakat hemofillerin ömrü uzun olmadığı için böyle bir birleşmeye son derece seyrek rastlanabilir. Böyle bir birleşmede teorik olarak kızların yarısı hemofili geni için homozigot, yani hemofil, yarısı ise iletken olacaktır. Gerçekten de dünya literatüründe dört beş hemofil kadın tanımına rastlanır. Kaldı ki teşhisler de şüphe götürür; bunlardan sadece biri gerçek hemofili gibi görünmektedir.

Hemofil bir erkek normal bir kadınla evlenirse kızları iletken olur; bu kızlar evlendiği zaman, eşleri ne olursa olsun, taşıdıkları geni oğullarına iletecekleri için, oğullarının yarısı hemofil olacaktır.

Cinsiyete bağlı çekinik hastalıklar arasında hemofiliden başka şu hastalıklar da sayılabilir: daltonizm ve çeşitli şekilleri; glükoz-6-fosfat-dezidrogenaz noksanlığı; enzim noksanlığından ileri gelen, favizme ve kinin gibi bazı ilâçlara dayanıksızlığına yol açan bir hastalık; kas kötürümlüğü (gittikçe ilerleyen bir kas kötürümlüğüne yol açarak çoğu zaman erginlik çağından önce ölüme sebep olan Duchenne de Boulogne hastalığı). Bu arada X kromozomuna bağlı bir kan grubu (*Xg* [*a*] grubu) hastalığı da sayılabilir. (LM)

CİNSLİK i. (ar. *cins* ve *-lik*). *Yeni.* Cinsiyet. ‖ Cins.

— Biyol. Üreme işinde canlı varlıklara ayrı ayrı rol veren erkek veya dişi olma hali.

— Leng. Bazı dillerde cinslerin tabiî ayırımı *(tabiî cinslik)* veya bütünüyle saymaca bir ayırım üzerine oturtulan dilbilgisi kategorisi *(gramer cinsliği)*. ‖ *Canlı, cansız cinslik.* Bk. ANSİKL.

— Leng. *Tabiî cinslik*, varlıkların erkek ve dişi ayrımını karşılar: gramerde erkek varlıklar eril sınıfı, dişi varlıklar dişil sınıfı meydana getirir; bu iki bölüm karşıtlaşır. Bu nesneler, dilbilgisinde bir sınıf meydana getirirler: cinsliksiz. Dilbilgisi yönünden aynı tarzda anlatılan *gramer* (veya *biçim) cinsliği* hiç bir tabiî ayrımın sonucu değildir. Meselâ, Fransızcada *erkek* (eril) ve *kadın* (dişil) kelimeleri için tabiî olan cinslik karşıtlığı *chaise* (iskemle, dişil), *fauteuil* (koltuk, eril) söz konusu olduğunda saymacadır.

Macarca, Fince, Türkçe ve hattâ İngilizce gibi bazı dillerin gramerlerinde isim yönünden cinslik ayrımı yoktur: ama bu her zaman zamirlerde de cinsliğin olmamasına yol açmaz; bu durum şahıs zamirlerinin üçüncü tekil şahsında (ing. eril için *he,* dişil için *she)* veya ilgi, belirsizlik zamirlerinde görülür; özellikle soru zamirlerinde insanlar ve nesneler için kullanılan biçimler iyice farklıdır. Örnek: Macarca *ki* (kim?), *aki* (şahıs zamiri, insanlar için), *valaki* (biri), *mi* (ne), *ami* (şahıs zamiri, nesneler için), *valami* (bir şey); Fransızcada da böyledir *(qui* ve *quoi).* Sami dillerinde iki cinslik vardır: eril ve dişil; hint-avrupa dillerinde ayrım *canlı* ve *cansız* (veya *cinsliksiz)* arasında yapılıyordu: canlı, eril ve dişil olarak ikiye ayrılıyordu. Cinsliksiz çoğunlukla modern hint-avrupa dillerinde ortadan kalkmıştır.

Cinslik, ancak cinsi olan yaratıkların isimlerinde tabiîdir. Aynı isim yaratığın cinsine göre hem eril hem dişil görevi yüklenebilir *(ortak cinslik)* veya hiç bir ayırım yapmadan ve cinslik belirtmeden erkek ve dişi varlıklar için kullanılır. Ayırımları bütün kelime hazinesine uygulandığında cinslik, çoğunlukla dilbilgisiyle ilgili bir nitelik taşır. Ama her topluluğun özel kullanımlarını da göz önünde tutmak gerekir: hint-avrupa dillerinde canlı cansız ayırımı nesneleri de kapsar (ateşle suyun iki ismi vardır: bunlardan biri bu nesneleri etkileyici güç [canlı] olarak belirtir, diğeri [cansız] nesne olarak ele alır); gök, döl veren erkeklere benzetilir, bunun için erildir; toprak, döllendiğinden ve ürün verici olduğundan dişildir.

Cinsliklerin ayırımı böyle bir temele dayandığında, erkek-dişi ayırımını da canlı varlık-cansız nesne kıyısını da çok aşan bir dünya görünüşünü ortaya koyar. Bu durumda cinslik ayırımı, kavramları sınıflandırma ve bu sınıflandırmayı gösterme biçimi olarak ortaya çıkar; bazı dillerde (özellikle Zenci-Afrika dalı) belirtilen daha karmaşık sınıflama türleriyle yapı farkı göstermez. Bu dillerde (meselâ insanları, sıvıları, lifli bitkileri, otsu bitkileri v.b. kapsayan) pek çok kategoriye değişik morfoloji işaretleri uygulanır; bu durumda cinslik değil, sınıf söz konusudur. Cinslik kategorisine bağlanan ayırımlar özellikle varlıkları ve nesneleri belirten kelimeleri, yani isimleri (ve zamirleri) ilgilendirir; ama uyum olgularıyle cinslik ayırımları başka kelime sınıflarına da (özellikle ilişki halinde bulundukları isimlerle cinslik yönünden uyuşmak zorunda kaldıkları sıfatlara) yayılabilir. Arapçada ve eski samî dillerinde cinslik ayırımları (eril, dişil) fiil sisteminde kısmen belirtilir.

Türkçede cinslik ayırımı yoktur.

◆ **Cinsliksiz** sıf. ve i. Leng. Ne eril, ne de dişil olan kelimeler için kullanılır: *Cinsliksiz isim, cinsliksiz sıfat.* (LM)

Cin suresi, Kur'an-ı Kerîm'in LXXII. suresi. 28 Ayettir. Mekke'de inmiştir. Bütün ayetlerinde cinlerden bir kısmının, Hz. Muhammed Kur'an okurken onu dinlediğini ve başka cinlerin yanına giderek onları da doğru yola çağırdığını anlatmaktadır. (M)

CİNTO (MONTE), Korsika'nın en yüksek zirvesi, adanın kuzeydoğusunda; 2 707 m. (L)

CİNTRA. Bk. SİNTRA.

C.İ.O. Bk. CONGRESS OF İNDUSTRİAL ORGANİZATİONS.

CİOCİARİA, İtalya'da bölge, Güney Lazio'da, Sora, Frosinone, Anagni ve Guarcino komünleri çevresinde. Bölge, adını bacaklara kayışlarla bağlanan kösele tabanlardan meydana gelen mahallî çarıkların adından *(ciocie)* alır. (L)

CİOLEK (Erazm) **[Vitellio** veya **Witeliusz** denir], polonyalı matematikçi (1225'e doğr.-1290'a doğr.) Çalışmaları, ölümünden sonra, *Vitellionis Perspectivae Libri Decem* (Vitellio'nun On Bölümlü Perspektifleri) adıyle yayımlandı (1533). Ciolek hayranlık verici bir özenle Eukleides, Ptolemaios, Apollonios, Theodoros, Menelaos, Theon, Papus, Probus, El-Harezmî'nin aksiyom teorem ve hipotezlerini karşılaştırdı. Felsefe ve gök cisimlerinin hareketleri üzerine de yazılar yazdı. (L)

Ciompi, XIV. yy.da Floransa'da özellikle hiç bir loncaya veya «zanaat»a mensup olmayan işçilere verilen ad.

İşverenlerce baskı altında tutulan, bütün kamu hizmetlerinden yoksun bırakılan, yabancı bir subayın emrine verilen Ciompi'ler, özellikle XIV. yy. sonunda baş gösteren iktisadî kriz sonunda yoksulluğa düştüler. Burjuvalar arasındaki kavgalara sürüklendiklerinden, ezilmek tehlikesi geçirdiler, 20 temmuz 1378'de baş kaldırdılar ve şehri zapt ettiler. Elebaşları yün eğirici Michele di Lando'yu yargıç yaptılar ve sosyal reformları kabul ettirdiler. 7 «büyük» ve 14 «küçük» loncaya, 2'si dükkân sahibi küçük esnaf ve biri de işçiler için olmak üzere 3 yenisi daha katıldı. Fakat Michele di Lando, burjuvaziyle anlaşmak zorunda kaldı. 31 Ağustosta Ciompi'lerin yeni gösterisi tamamıyle bastırıldı. Soylular topraklarını 1382'ye kadar yeniden ellerine geçirdiler, böylece eski düzen tekrar kuruldu. Mahkûmiyet ve birçok sürgün cezasıyle teşkilâtları dağılan Ciompi'ler, siyasî bir güç olmaktan çıktılar. (L)

CİONE. Bk. BENCİ Dİ CİONE.

CİONE (Adrea Dİ). Bk. ORCAGNA.

CİONUS i. Yuvarlak küçük bitki biti. Elitraları kadifemsi siyah tüycüklerle beneklidir.

— ANSİKL. *Cionus*'lar aslanağzıgillerle, en çok da sığırkuyruğu ve sıracaotu ile bir arada yaşadıklarından bu bitkilerle yetiştiği bölgelerde yaygındır. Kurtçukları yapraklar üzerinde yaşar, saydam ve yuvarlakça bir kılıf içinde başkalaşma geçirirler. Kınkanatlıların *curculionidae* familyasındandır. (L)

CİOTAT (LA), Fransa'da Bouches-du-Rhône idare bölgesinde (Marsilya idare çevresi) kanton merkezi, Provence kıyısında; 18 827 nüf. Balıkçılık limanı. Tersaneler. Dokuma sanayii. Traktör yapımı. (L)

CİP i. (ing. *general purpose* kelimelerinin baş harflerinin [GP] okunuşundan *jeep*). Her türlü arazide kullanılabilen hafif taşıt; ilk defa İkinci Dünya savaşı sırasında müttefik orduları tarafından kullanıldı; o günden bu yana kullanımı genelleşti.

— ANSİKL. Willys Overland şirketi tarafından yapılan *cip* 1942'de A.B.D. ordusunda kullanıldı; daha sonra müttefik kuvvetlere çok sayıda verildi. Motoru 60 beygir gücündedir ve bu güç dört tekerleğe ayrı ayrı aktarılabilir. En yüksek hızı saatte 100 km'dir; 100 km'de 14-15 litre yakıt tüketir. Amerikan modeline uygun olarak İngiltere, daha sonra Fransa'da yapıldı. Sağlam ve bakım masrafı az olan *cip* araştırma gezilerinde, ulaştırmada kullanılır. Radyo gereçlerinden yoksundur, çoğunlukla hafif bir zırhla, özel gereçlerle (SS 10 veya SS 11 tipi) donatılır. Yedeğe alma yeteneğinden dolayı araçları çekmede veya erzak taşımada kullanılır. 1945'ten bu yana *cip* özel sektöre de (özellikle tarım sektörü) büyük ölçüde hizmet etmektedir. (L)

CİPANGO veya **CİPANGU,** Ortaçağın sonunda Avrupalıların Japonya'ya verdikleri ad. (L)

CİPİKO veya **CİPPİCO** (İvo), sırp yazarı (Kastel-Novi, Dalmaçya 1867-ay.y. 1923). Dalmaçya kıyılarında yaşanan hayatın güzelliğini ve temizliğini öven birçok hikâye, iki roman ile bir tiyatro eseri yazdı. Medeniyetle gelen ahlâk bozukluğundan uzak, bu saf hayatı canlandıran bazı hikâyeleri sırp edebiyatının en güzel eserleri arasında yer alır. (L)

CİPOLLA (Antonio), italyan mimarı (Napoli 1822-Roma 1874). Bologna (1862-1864), ve Floransadaki Banca d'Italia (İtalya bankası) [1869] yapılarının mimarıdır. Floransa'nın baştan başa madenî malzeme ile yapılan merkez çarşısı da onun eseridir. (L)

CİPPİCO (İvo). Bk. CİPİKO.

CİPPUS i. (lat. k.). Üzerine genellikle bir yazıt kazılan, cenaze veya adak dikmetaşı. ‖ *Horus cippus*'u veya *dikmetaşı*, üzerinde yılan ve akrep ısırmasına karşı büyülü sözler bulunan ve arka taraflarındaki kabartma, Horus-Harpokrates'i iki timsah üzerinde ayakta, ellerinde yılanlar ve akrep-

lerle gösteren mısır dikmetaşlar kategorisi. (Dikmetaşların her biri su oluklu kaideler üzerinde durur, bu oluklarda toplanan su, sütunların üzerinden aktığı için büyülü sayılır ve akreplerle yılanlar tarafından sokulanlara verilirdi. Eskiçağda çok olan Horus sütunları Mısır'da daha 18. hanedan zamanında görülür. 26. Hanedandan itibaren, büyülü metinlere, «iyileştirici heykel» ismi verilen erkek heykellerinde de rastlanır.)

— ANSİKL. Romalılarda *cippus* kısa bir sütun veya sınır, arazi, mezar v.b. gösteren dört köşe bir direk anlamına gelirdi. Bu sütun çıplak veya heykellerle süslü olur, fakat üzerinde daima bir yazı bulunurdu: yol işareti, mezar kitabesi gibi.

Mezar taşlarında sık sık rastlanan *«in fronte»*, *«in agrum»* gibi sayılarla devam eden kelimeler, sütunun önünde ve arkasında mezara ait olan yeri bildirirdi. S T T L harfleriyse *sit tibi terra levis* (toprak sana yük olmasın) anlamına gelirdi. *«Hoc monumentum heredes non sequitur»* mirasçıların faydalanma veya satma hakları yoktur demekti. (L)

CİPRİANİ (Amilcare), italyan siyaset adamı (Anzio 1844-Paris 1918). Garibaldi'nin yanında İtalya'nın bağımsızlığı için birçok sefere katıldı, devrimci hareketlerinden ötürü birçok kere sürüldü, Karl Marx ile birlikte Enternasyonal'ın kuruluşuna katıldı (1864). 1871 Komününün elebaşılarından biri oldu ve bu yüzden Yeni Kaledonya'ya sürgün edildi. 1898'de Yunanlıların yanında savaşa katıldı. Birçok defa milletvekili seçildi, fakat italyan hanedanına bağlılık yemini etmeğe yanaşmadığı için kabineye giremedi. (L)

CİPS i. (ing. *chips*, talaş). Mutf. Buharda kurutularak kızartılmış yaprak gibi ince patates parçaları. (M)

CİRANTA i. (ital. *giranta*). Tic. Bir senedi ciro eden kimse.

— Huk. Ciro ile devri kabil olan kıymetli evrakı ciro eden kimseye verilen ad.

— ANSİKL. Ciro ile devri kabil kıymetli evrak üzerinde bir veya birden çok *ciranta* bulunabilir. Her ciranta kendisinden sonra gelen hamillere karşı ciro ettiği senetteki bedeli gerektiğinde ödeme taahhüdü altına girer. (M)

CİRBİED (Jean Chahan), ermeni papazı ve tarihçisi (Mezopotamya 1772-Tiflis 1834). 1810'dan 1827'ye kadar imparatorluk kütüphanesindeki ermenice kürsüsünde çalıştı, sonra Tiflis'e giderek bir basımevi kurdu. Eserleri: *Ermenistan'ın Genel Tablosu* (1813) ve *Ermenice Grameri* (1823). [L]

CİRCAEA i. Çokyıllık küçük bitki. Kol atarak çoğalan arsız bir bitkidir. Çiçekleri beyaz veya pembemsi olur. Nemli ormanlarda yetişir. (Küpeçiçeğigillerden.) [L]

CİRCAETUS i. (yun. *kirkos*, doğan ve *aetos*, kartal). Büyük yırtıcı kuş. Esmer veya gri renkte, zayıf bacaklı, iri başlı ve iri gözlüdür. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşar, sürüngenlerle beslenir. (*Circaetus gallicus* [yılan kartalı] açık esmer renkte, beyaz göğüslüdür. Avrupa'da yaşar. Zehirli yılanları yok eden göçmen bir kuştur. Kartalgillerden.) [L]

cirit oyunu minyatür

CİRCARAMA i. (tes. edil. ad.). Grimoin-Sanson'un sineorama'sından ilham alan amerikan sinema projeksiyonu metodu. (1958'de milletlerarası Brüksel sergisinde gösterilen Circarama'nın on bir projektörle donatılmış yuvarlak bir ekranı vardır. Görüntü, yuvarlak bir salonun merkezine yerleşen halkı tamamen içine alır.) [L]

CİRCEİİ veya **CİRCEİUM**. Esk. coğ. Latium'da şehir. Volsei halkının oturduğu bölgede, *monte Circeo*'nun meydana getirdiği yüksek burun üzerinde. (L)

CİRCEO (MONTE), esk. **Circoeum Promontorium**, Latium (İtalya) kıyısında kayalık çıkıntı, kuzeyde Gaeta körfezini kapatır. Yüksekliği çok az olan Ponziane bataklıkları bölgesinin yukarı kısmında ansızın 541 m'ye yükselir. Kaya üzerinde birçok sualtı mağarası vardır; başlıcası *Circeo:* efsaneye göre büyücü Kirke'nin bu mağarada oturduğuna inanılır. Sayfiye yeri. Fransızlar Napolilileri 2 ve 9 ağustos 1798'de burada yendi. (L)

CİRCİNUS, Pergel takımyıldızının latince adı. (Kısaltması: [Cir]). [L]

CİRCİ ZEYDAN, arap bilgin ve yazarı (1861-1914). Beyrutlu fakir bir hıristiyan ailenin çocuğudur. Muntazam tahsil görmedi. Mısır'a giderek gazeteciliğe başladı. Bazı seyahatler dışında bütün ömrünü Kahire'de geçirdi. 1892 Yılından itibaren *el-Hilâl* dergisini çıkarmağa başladı. Gazetecilik yanında tarih araştırmaları ve arap edebiyatıyle ilgili incelemeler yaptı. Halkın millî duygularını kuvvetlendirmek için tarihî romanlar kaleme aldı. Gerçek bir araştırıcı ve incelemeci olmamakla beraber arap ülkelerinde batı metodunu kullanmış ilk yazardır.

Eserleri arasında en büyük yeri romanları tutar. İslâm tarihinin ilk devirlerini konu edinen romanları çeşitli dillere çevrildi. Bu eserler tarih bilgisini sade ve akıcı bir üslûpla halk seviyesine indirir. Tarihî incelemelerinin en önemlisi *Tarih-üt-Temeddün-il-İslâmî*'dir (İslâm Medeniyeti Tarihi). Bu eser Zeki Magâmiz tarafından türkçeye (Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, 5 cilt) [1912] ve D.S. Margoliouth tarafından ingilizceye çevrildi. Arap dili ve edebiyatı üzerine *El-Elfaz-ül-Arabiye* (Arapça Kelimeler) ve *Tarih-ül-Âdâb-il-Arabiye* (Arap Ahlâk Tarihi) adlı eserleri vardır. (M)

CİRCONDARİO, İtalya'da idarî taksimat, ilin bölümlerinden biri. (L)

Circulus viciosus (lat. k.). Cerr. Midebağırsak ameliyatından sonra bağırsaktaki maddelerin bağırsakta kalmayarak mideye geri dönmesi. (L)

CİRCUMFLEXUS sıf. Anat. Bk. SİRKUMFLEKSUS.

CİRENCESTER, Büyük Britanya'da (Gloucestershire) şehir; Costwold Hills'in arka yamacında, Gloucester'in güneydoğusunda; 12 850 nüf. Şehir bir roma kolonisinin yerine kuruldu; müze (eski kalıntılar). Kilise (XIV. ve XV. yy.). Pazar yeri. (L)

CİRİDOĞLU, Anadolu eşkiyasından (XVII. yy.). Sıvas beylerbeyi Celâlî Gedik Mehmed Paşanın adamı idi. 1689'da ayaklanarak İzmit üzerinden Üsküdar'a kadar geldi. Bunun üzerine Süleyman II, İstanbul kaymakamı vezir Ömer Paşa ile kaptanıderya Kalaylı Ahmed Paşayı gizlice Ciridoğlu'nu öldürmek üzere görevlendirdi. Bulgurlu'nun belirli noktalarına birlikler yerleştirildi. Sonra Haseki Hacı Muharrem Ağa ile bir bostancı ustası, o sırada Kartal'a gelmiş bulunan Ciridoğlu'nu karşılamak üzere gönderildi. Görevleri hileyle Ciridoğlu'nu Üsküdar'a denizden gidilecekmiş gibi kayığa almak, böylece adamlarıyle bağlantısını keserek yakalamaktı. Fakat bu, başarılamadı. Ciridoğlu önce adamlarından bir kısmını İstanbul yakasına göndererek durumu öğrenmek istedi. Kendisi de yanındakilerle Kadıköy'e geldi. Fakat burada İstanbul'a gönderdiği adamların öldürüldüğünü öğrenince tuzağa düştüğünü anladı. Çamlıca yoluyle Alemdağı üzerinden Sakarya ırmağına doğru kaçtı. Geyve köprüsünde Gedik Mehmed Paşa ile buluştu. Bu sefer her ikisi de Bursa üzerine yürüdüler. Üzerlerine gönderilen Anadolu müfettişi vezir Hüseyin Paşayı ağır yenilgiye uğrattılar. Fakat Bolvadin ve Emirdağı dolaylarında Bağdat valisi vezir kethüdası Ahmed Paşaya yenildiler. Gedik Mehmed Paşa öldürüldü, Ciridoğlu ise Cirid Türkmenleri arasına kaçtı. Anadolu'daki eşkıya temizliği hareketi sonunda adı duyulmaz oldu. (→Bibliyo.) [M]

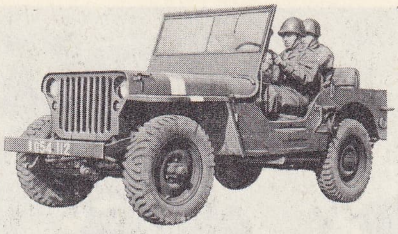

cip

CİRİLLO (Domenico), italyan hekimi ve botanik bilgini (Grumo Nevano, Napoli yakınları 1739-Napoli 1799). Partenopea cumhuriyetinin kuruluşunda milletvekili seçildi (1799), Nelson'un emri ile tutuklandı ve öldürüldü. (L)

CİRİT i. (ar. *cerid*, kabuğu soyulmuş hurma veya ağaç dalı'ndan). Spor. Koşan at üzerinde birbirine değnek atarak topluca oynanan oyun: *Koçyiğitler cirit oynar dölekte / Geyikler yaylım eder yalakta* (Köroğlu). *Yolda cirit oynayanlar* (F.R. Atay). [Bk. ANSİKL.] ‖ Bu oyunda kullanılan değnek. ‖ *Cirit atma.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Su ciridi*, iki kayığın arkasında, ellerinde ucu küt sopalarla ayakta duran iki kişinin, kayıklar yan yana geldiği zaman bu sopalarla birbirini suya düşürmeyi amaç edinen bir spor dalı.

— ANSİKL. Spor. Türklerin en eski atlı spor oyunlarından biri olan *cirit*'in tarihi Orta Asya'ya kadar uzanır. At üzerinde ve cirit adı verilen uzun sopalarla oynanır. Cirit, 1 m uzunluğunda, kurutulmuş meşe veya yaprakları soyulmuş hurma dalından yapılan, oldukça ağır, kalın bir sopadır. Cirit oyununa katılacak olanlar iki takım halinde karşılıklı dizilirler. Aralarında yaklaşık olarak 100 m'lik bir mesafe bulunur. Dizilen takımlardan bir atlının, atını ileri sürerek karşı takımdan birinin adını çağırmasıyle oyun başlar. Ona doğru atını sürerken elindeki ciridi de kendisine fırlatır. Sonra geriye dönüp dolu dizgin kaçmağa başlar. Üzerine cirit fırlatılan atlı dörtnala kendisini kovalar. Arkadan gelmekte olan, elindeki ciridi, kovaladığı atlıya fırlatır. Bu sırada önde koşanın dizisinden bir başka atlı da onun peşine düşer. Onun da hedefi, arkadaşını kovalayan atlıdır. Oyun böylece sürer. Cirit oyununda tek hedef atın sırtındaki binicidir. Ciridin ata isabet etmesi, savuranın oyun dışı kalmasını gerektirir. Bu yüzden atlılar kendilerini hedef alan ciritlerden korunmak için at üzerinde çeşitli hareketler yaparlar: eğilirler, dört nala giden atın iki yanına sarkarlar, hattâ daha usta cirit oyuncuları at üzerinde akrobasiye varan hareketler gösterirler. Her isabet bir puan kazandırır ve bütün oyuncular ellerindeki ciritleri savurduktan sonra takımların elde ettikleri isabet sayısına göre yenmiş veya yenilmiş sayılırlar.

Cirit Osmanlılarda XVI.-XIX. yy. larda çok yaygın bir spordu. Bir nevi savaş gösterisi gibi kabul edilirdi. XIX. yy. da saray çevresinde rakip takımlara *bamyacı* ve *lahanacı* adları takılmıştı. Büyük binicilik mahareti yanında havada giden ciridi ustaca yakalamak gibi bir hüner de isteyen cirit çok tehlikeli bir oyundur. Bu yüzden Mahmud II 1826'da cirit oynamayı yasakladı, fakat

cippus
Julia Victorina'nın
Louvre müzesi, Paris

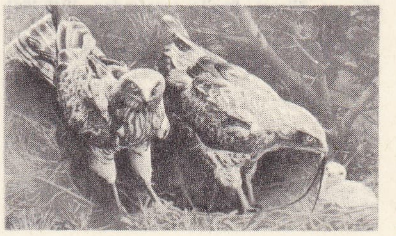

circaetus

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; S.C.A., Spirale, Hosking (LAROUSSE)

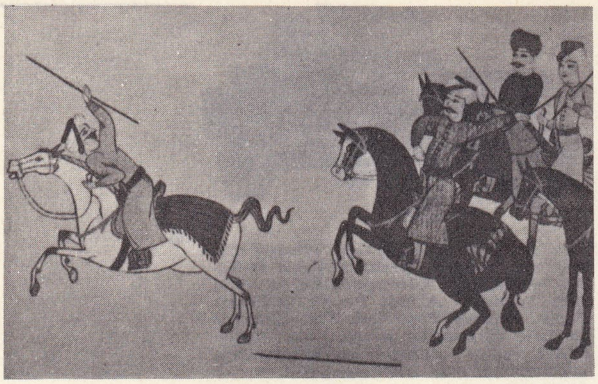

cirit oyunu
Türk Minyatürleri albümü
Hannover, 1925

eyaletlerde oynanmasına engel olamadı. Halk cirit meydanında ölenleri şehit sayıyordu. Cirit, Anadolu'nun bazı bölgelerinde bugün de oynanmaktadır.

Avrupa'da, *turnua* adı altında yapılan düellolarla karıştırılan bir çeşit mızrak oyunu da cirit olarak kabul edilebilir. XII. yy. da belirli biçimde ortaya çıkan, XIV. yy. da kaideleri konan bu oyunda iki atlı, ya bomboş veya bel yüksekliğinde ikiye ayrılmış bir alanda, sol ellerinde ucu küt uzun ciritleriyle birbirlerine, attan devirme amacıyle saldırırlar. 4 m uzunluğundaki bu ciritlerin ucu genişletilir, böylece iyice dayanıp destek alarak rakibi itebilmek sağlanmış olurdu. XVII. yy. a kadar özellikle Almanya'da çok ilgi gören bu oyun 1559 yılında Fransa kralı Henri II'nin ölümüne yol açınca bu ülkede yasaklandı. Yalnız Fransa ve İngiltere'de bir süre daha devam ettirildi.

● *Cirit atma.* Atletizm sporunun bir dalıdır. Sivri ucu madenden olan ciridin uzunluğu 2,60 m; ağırlığı erkekler için 800 gr, kadınlar ve gençler için 600 gr'dır. Sporcu, uzunluğu en az 3,66 m, genişliği 7 m olan ve atma sınırını belirtmek üzere yere konan bir çıtanın gerisinden, hızla cirit'i fırlatır. Ciridin ağırlık merkezi olan noktanın üzeri iple sarılmıştır ve kabza görevini yapar. Sporcu ciridi buradan tutar. Cirit atmada Türkiye rekoru 66,81 m ile Bayram Kaya'ya aittir (1963).

Cirit atma'nın kaynağı Eski Yunanlılara kadar iner. Bazı Batı yazarları, Türklerden önce Anadolu'da cirit oyununa benzer bir oyunun varlığından bahseder. Başka bir iddia ise, cirit atmanın Cengiz Han devrindeki akınlarla Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiğidir. (ML)

CİRLEKTEPE. Arkeol. Karadeniz bölgesinde Bafra ile Alaçam arasında höyük. Orta Anadolu kültürünün gelişmesinde önemli yeri olan Kızılırmak'ın meydana getirdiği geniş kıyı ovasındadır. Bugünkü şosenin yan tarafında, İkiztepe ve Sivritepe höyükleriyle 25 km uzunluğundaki bir hat üzerinde bulunmaktadır. Üzeri ağaç ve fundalıklarla örtülüdür. Doğusunda yazın kuruyan bir dere akar. Kızılırmak'ın geçilmeğe en elverişli yerinde bugünkü Kuşçular köyü yakınında kurulmuştur. Bafra'nın yanında bulunan bu höyüğün en eski toprak üstü buluntuları II. Dündar-tepe*'nin çağdaşıdır. Çanak çömleğin teknik, renk, biçim ve süsleri. Bakır çağı kültürünün Kızılırmak deltasına kadar yayıldığını ispat etmektedir. Höyükteki ikinci grup buluntular da Hitit çanak çömleğidir. Cirlektepe'de Frig kalıntılarına rastlanmamıştır. Höyükteki araştırmalar Kılıç Kökten, Tahsin Özgüç ve Nimet Özgüç tarafından 1940-1941 yıllarında yapıldı. (→ Bibliyo.) [M]

CİRM i. (ar. k.). *Esk.* Cisim: *Ben rüzgârım, cirmim görünmez* (Ömer Seyfeddin). ‖ Hacim, büyüklük: *Ateş olsa cirmi kadar yer yakar.* (M)

CİRMAN i. (ar. *cirm*, cisim'den). *Esk.* Bütün uzuvlarıyle vücut. (M)

CİRO i. (ital. *giro).* Tic. Emre yazılı her türlü senedin alacaklı tarafından bir başkasına devredilmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ciro eden.* (Bk. CİRANTA.) ‖ *Ciro etmek,* bir ticarî senet veya çekin arkasına devir ve temliki kaydetmek. ‖ *Ciro makinesi,* bir banka belgesinin cirosunun bütününü veya bir kısmını otomatik olarak basmağa yarayan makine.

— ANSİKL. *Ciro,* emre yazılı kıymetli evrakın devri için gerekli olan ve çifte yetki veren mücerret bir hukukî işlemdir. Emre yazılı senet hamili, ciro ile senet borçlusunu, borcunu yeni hamile ödemeye, yeni hamili de senetteki alacağı borçludan tahsil etmeye yetkili kılar.

Ciro, emre yazılıl kıymetli evrakın kaide olarak arka tarafına veya *allonj* denilen eki üzerine yazılan bir irade beyanıdır ve senedin içine konulmuş olan hakkın tamamının devrini hedef tutar Kısmî ciro çürüktür. Ayrıca, ciro kayıtsız ve şartsız olmalıdır. Cironun tabi tutulduğu her şart, yazılmamış sayılır; bunun gibi çizilmiş ciro yazılmamış hükmündedir.

Lehine ciro yapılan kimsenin ciroda gösterilmesi herhalde gerekli değildir; ciro, cirantanın sadece imzasından ibaret de olabilir. Lehine ciro yapılan kimse gösterilmiş ve bunun altı imzalanmışsa *tam ciro*'dan, lehine ciro yapılan gösterilmemiş ve imza ile yetinilmişse *beyaz ciro*'dan söz edilir. İlk ciro emre yazılı kıymetli evrakın lehtarı tarafından yapılır.

Vadeden sonra yapılan ciro, vadeden önce yapılan bir cironun hükümlerini doğurur; şu kadar ki, ödememe protestosundan yahut bu protestonun tanzimi için belirli olan sürenin (vadeyi izleyen iki iş günü) geçmesinden sonra yapılan ciro, alacağın temlikli hükümlerine tabidir. Aksi sabit oluncaya kadar tarihsiz bir ciro ödememe protestosunun düzenlenmesi için belirli olan sürenin geçmesinden önce yapılmış sayılır.

◆ *Cironun nevileri.* Temlik cirosu, tahsil cirosu ve rehin cirosu olmak üzere üç türlü ciro vardır.

1. *Temlik cirosu,* senetten doğan hakkı başkasına devir için yapılan cirodur. «A'ya ödeyiniz - imza» şeklinde tam ciro veya «ödeyiniz - imza» yahut sadece «imza» şeklinde beyaz ciro ile yapılabilir. Temlik cirosunun senetteki hakkı nakil görevi yanında gerçek hak sahibi hamili teşhis ve teminat görevi de vardır. Teminat fonksiyonu, her ciro edenin kendinden sonraki hamillere karşı senet bedelinden sorumlu olmasıdır.

2. *Tahsil cirosu,* senette var olan hak sahibinin yetkilerinin onun hesabına, borçluya karşı bir başkası tarafından kullanılması için yapılan cirodur. Temsil cirosu ile devralanın asıl hak sahibinin temsilcisi durumundadır. Bu temsilci çoğunlukla bir bankadır. «Bedeli tahsil içindir - imza» şeklinde yapılır. Bazen sırf bir imza ile «inançlı muamele» şeklinde tahsil cirosu da yapılmaktadır.

3. *Rehin cirosu,* emre yazılı kıymetli evrakta bulunan hakkı, lehine ciro yapılan şahsa rehin etmek için kullanılır. «Bedeli rehindir - imza» veya buna benzer şekilde yazılır. (ML)

CİRRATULUS i. Dokunaçlı ve iplik solungaçlı deniz solucanı; bazı türlerinde solungaç iplikleri pek çok olur. (Kıyılarda deniz çekildiği zaman az çok, çamurlu kumsallarda pek çok ve pek sık rastlanır. Yerleşik çokkıllı halkalı solucanlardan.) [L]

su ciridi

CİRRHOPETALUM i. Konuk orkide. Hindistan'da, Çin'de v.b. yetişir. (Doksan kadar türü vardır.) [L]

CİRRİPEDİA çoğl. i. Denizde yaşar kabuklular alt sınıfı. Bunlar hemen bütün hayatları süresince bir yere tutunarak yaşar. Çoğu zaman içinde kireçli levhacıklar bulunan kitinli bir kılıf içindedir. Eğri sorguç biçiminde, normal olarak altı çift *(balanus, anatifera* v.b.) çok eklemli bacakları vardır. (Bacaklarını hareket ettirerek sağladıkları su akımıyle ağızlarına gelen küçücük avlarla beslenirler.) [L]

CİRRİS i.(ar. k.). *Esk.* Zool. Sazan veya yılan balığı (M)

CİRROTEUTHİS i. Denizin çok derin yerlerinde yaşayan ahtapot. (Sekizkollular takımından.) [L]

CİRSİUM i. Bir çeşit deve dikeninin ilmî adı. (L)

CİRTA. Esk. coğ. Numidia'da şehir, Ampsaga kıyısında. Masinissa, Syphax'ı M.Ö. 203'te bu şehir yakınında esir aldı ve şehri kendine başkent yaptı. Oğlu Micipsa, Cirta'yı güzelleştirdi ve şehre aydın Yunanlılar getirtti. Micipsa'nın yeğeni Jugurtha, Cirta'yı koruyan romalı tüccarların kılıçtan geçirilmesiyle sonuçlanan uzun bir kuşatmadan sonra Micipsa'nın oğlu Adherbal'ı esir aldı (M.Ö. 112). Bir süre sonra Marius şehri Jugurtha'dan aldı (107-106 kışındaki kuşatma) ve Masinissa'nın torunu Gauda'ya verdi. M.Ö. 46'da Sittius adlı bir maceracı Cirta'yı ele geçirdi ve Juba I'i Batıya çekilmek zorunda bıraktı. Bu durum Sezar'a Thapsus zaferini kazanma imkânını sağladı. O zaman şehrin surları içinde Sittius'un eski askerleri için Roma hukukuna uygun bir koloni kuruldu ve öbür üç koloniyle birlikte gerçek bir federasyon meydana getirildi; bu federasyon tek bir yüksek göreviiler topluluğu ve Cirta'daki tek bir decurio merkezi tarafından idare edilirdi. Maxentius, Cirta'yı zorla imparator Domitius Alexander'den aldı (311). Constantinus yıkılan şehri onarttı ve oraya kendi adını verdi. (L)

CİRYAL i. (ar. k.). Bir çeşit kırmızı boya. ‖ Altın kırmızısı. ‖ Sıf. Temiz ve saf renk.

◆ **Ciryale** i. *Esk.* Saf şarap. (M)

CİS i. (yun, *kis,* odun kurdu). Küçük böcek. *Poliporus* grubundan mantarlarda yaşar. (Kınkanatlılardan *cisidae* familyasının örnek tipi.) [L]

CİSALPİNA cumhuriyeti, fr. **Cisalpine,** İtalya'nın kıta kesiminde devlet; Campoformio (ekim 1797) antlaşmasiyle Avusturya tarafından tanınan bu devleti 1797'de Bonaparte kurdu. Başlangıçta Po'nun kuzeyinde Lombardia'dan meydana geliyordu; kısa zamanda Cispadana ülkelerini, Venedik cumhuriyetinin batı kısmının yarısını, daha sonra da Novara ülkesini (1800) içine alarak genişledi. Başkenti Milano idi. Anayasası Fransa'nınki örnek tutularak hazırlandı; 5 üyeden meydana gelen yürütücü bir Direktuvar tarafından idare ediliyordu; ayrıca iki kurula ayrılan bir büyük meclis de vardı. Cisalpina, 1800'de Fransızların eline geçti. Bonaparte bu merkezden hareket ederek 1801'de bir İtalyan cumhuriyeti kurdu, bu cumhuriyet 1805'te İtalya krallığı haline geldi. (L)

CİSALPİNA GALLİA. Bk. GALYA.

CİSARSKY LES *(İmparatorluk ormanı),* Çekoslovakya'da küçük kütle, Bohemya'nın kuzeybatısında ve Karlovy Vary'nin güneyinde; 987 m. Bu kütle Tepla (veya Tepelská Plosina) dağlarının bir bölümüdür. (L)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Agence intercontinentale (LAROUSSE)

ikinci ciltteki başlıca maddelerin yazarları

Ayrışmak *(Ayrışma)* [*Kim.*], R. Deluchat.
Azab veya **Azeb**, Nuray Yıldız ve Ali Rıza Bozkurt.
Azerbaycan, A. Caferoğlu.
Azerîler, Ahmet Caferoğlu ve Yılmaz Öztuna.
Azı veya **Azıdişi**, H. Friedel.
Âzot, R. Touren ve R. Braconnier.
Aztekler veya **Aztekalar**, E. Lebas.
B., Ali Karamanlıoğlu.
Baas, P. Thibault.
Babaîlik, Erdoğan Merçil.
Babalık, A. Kazancı ve Y. Sayman.
Babıâli, Cengiz Orhonlu.
Babil ülkesi, Veli Sevin; *(Tar.)*, H. Del Medico; *(G. santl.)*, A. Spycket.
Babur (Z. Muhammed), Erdoğan Merçil.
Baca *(Teknol.)*, R. Dupuy.
Bach (Jean Sebastien), N. Dufourcq.
Bacon (Roger ve Francis) ve **Bacon'cılık**, Mme M. Le Bras.
Baden, J. Tricart; *(Tar.)*, L. P. Letonturier ve P. Grappin.
Bağdat, G. Grelou.
Bağımsızlık savaşı *(Amerikan —)*, L. Klausner.
Bağışlamak *(Bağışlama)*, Aydın Kazancı.
Baharat, P. Andrieu; *(Tar.)*, L. Klausner ve J.M. Richez.
Bahçe *(Tar.* ve *G. santl.)*, R. Chevallier, E. de Ganay, M. P. David ve A. Spycket; *(İkonogr.)*, J.-P. Babelon; *(Bahç.)*, G. Trebuchet; *(Temş.)*, Metin And.
Bahis veya **Bahs** *(Fels.)*, Mme M. Le Bras; *(Binicilik)*, Vedat Türkkan.
Bahriye, Saim Besbelli, Sermet Gökdeniz ve Cengiz Orhonlu.
Bahriye nezareti, Sermet Gökdeniz.
Bakan ve **Bakanlık**, Seyfettin Turhan.
Bakır *(Metal.)*, J. Dalbanne ve R. L. Roux; *Bakır alaşımları*, R. Touren.
Bakışım *(Biyol.)*, H. Friedel; *(Mat.)*, F. Gonseth.
Baki, İsmail Erünsal.
Baklava, Cemaliye Tüter.
Bakteri, R. Davy ve H. Friedel.
Balad, J. Passeron ve G. Brabant.
Bale, F. Reyna, Mlle H. Hachard ve Metin And.
Balık *(Zool.)*, L. Bertin ve İlham Artüz.
Balıkbilimi, L. Bertin ve İlham Artüz.
Balıkçılık *(Coğ.)*, M. Sorre; *(Balıkçılık bilimi)*, J. Nadaud; *(Denizde balıkçılık)*, P. Bohé; *(İkonogr.)*, J.-P. Babelon.
Balıkesir *(Coğ.)*, Besim Darkot; *(G. santl.)*, Veli Sevin.
Balıkesir kongresi, Müçteba İlgürel.
Balina, P. Bullier ve H. Friedel; *(Balina avı)*, P. Bohé ve J. Dalbanne.
Balistik, R. Guillot.
Balkan antantı veya **paktı**, Münir Aktepe.
Balkan birliği, Münir Aktepe.
Balkanlar, Erdoğan Merçil.
Balkan oyunları, Cem Atabeyoğlu.
Balkan seferleri, J. Chabanier, P. Dufourcq ve Erdoğan Merçil.
Balkarlar, Ali Karamanlıoğlu.
Balmumu *(Tab.)*, M. Rousseau.
Balta, Aydın Yazgan.
Baltacı, Lütfü Güvenç.
Baltık denizi, S. Laboureur.
Baltık ülkeleri *(Tar.)*, P. Thibault.
Balyoz veya **Balyos**, Nuray Yıldız.
Balzac (Honoré DE), M. Bouteron.
Banka, W. Baumgartner ve Fuat Çelebioğlu.
Bar, Şerif Baykurt.
Baraba'lar, Ali Karamanlıoğlu.
Baraj *(Bayınd.)*, J. Balbanne ve P. Patin.
Barbar, P. Thibault.
Barbaros Hayreddin Paşa, Münir Aktepe.
Barcelona *(Coğ.)*, B. Bomer.
Barış, Hazım İşgüven.
Baro, Necip Kocayusufpaşaoğlu.
Barok *(G. santl.)*, P. Lemoine ve Adalet Sevin.
Barut *(Fişekçilik)*, J. Dalbanne.
Baryum, R. Touren.
Basamak *(İnş.* ve *Mim.)*, J. Dalbanne.
Basel *(Coğ.)*, J. Tricart; *(Tar.)*, P. Thibault.
Basım, G. Baudry ve H. İ. Bulut.
Basın *(Tar.)*, R. Manery, Vedat Günyol ve Türker Acaroğlu.
Basınç *(Mekan.* ve *Fiz.)*, A. Touren; *(Meteorol.)*, P. Pédelaborde; *(Müz.)*, N. Dufourcq; *(Fizyol.)*, L. Dontcheff.
Basit *(Mus.)*, Yılmaz Öztuna.
Basketbol, G. Duthen ve C. Atabeyoğlu.
Baskın *(Ask.)*, Hazım İşgüven.
Basra, G. Grelou ve Adalet Sevin.
Bastil'in zaptı, P. Thibault.
Başkırtlar veya **Başkurtlar**, Ali Karamanlıoğlu.
Başlık *(Etnogr.* ve *Kıyf.)*, Nezihe Araz.
Batarya *(Elektr.)*, R. Dechène ve Hazım İşgüven.
Batınîlik veya **Batınîye**, Turgut Kut, Enver Koray ve Ali Rıza Korap.
Battal Gazi, Hakkı D. Yıldız.
Bayar (Mahmut Celâl), Seyfettin Turhan.
Baybars I, Cengiz Orhonlu.
Bayezid I *Yıldırım*, Münir Aktepe.
Bayezid II, Münir Aktepe.
Bayram *(Etnogr.)*, Mme C. Lacoste; *(İkonogr.)*, J. P. Babelon; *(Din)*, P. Thibault ve Nezihe Araz; *(Teşk. tar.)*, İ. Enginün.
Bebek *(Bebekçilik)*, Nimet Demirbağ.
Bedel *(Huk.)*, Aydın Kazancı.
Beden *(Türkiye'de beden eğitimi)*. Cem Atabeyoğlu ve Ahmet Peker.
Bedesten veya **Bedestan**, Turgut Övünç.
Bedevîlik, Ali Rıza Korap.
Beethoven (Ludwig VAN), J. Broyer.
Bektaşîlik, Halil İbrahim Bulut.
Bektaş Veli *Hacı*, Konur Ertop.
Belâgat *(Ed.)*, L. Lejealle ve H.İ. Bulut.
Belçika *(Coğ.)*, O. Tulippe ve R. Lamorisse; *(Tar.)*, P. Thibault, P. Pierrard ve J. A. Van Houtte; *(Dil ve ed.)*, M. Piron, K. Jonckheere ve J. Demougin; *(G. santl.)*, P. Fierens; *(Bilimler)*, P. Rousseau; *(İkt.)*, R. Oizon ve G. Rullière.
Belediye, Aydın Kazancı.
Belgrad *(Coğ.)*, A. Blanc; *(Tar.)*, R. Ristelhueber; *(Ask. tar.)*, J. Chabanier.
Bellini'ler, M. Gauthier.
Benediktin *(Tar.)*, E. Jarry; *(Mim.)*, M. Gauthier; *(Müz.)*, J. de Valois.
Benelüks, R. Mane.
Ben Gurion (David), P. Thibault.
Berat, Hakkı D. Yıldız.
Berberîler *(Tar.)*, G. Grelou ve Erdoğan Merçil; *(G. santl.)*, G. Marçais.
Bergama, Veli Sevin.
Berlin *(Coğ.)*, J. Tricart; *(Tar.)*, P. Grappin; *(Ask. tar.)*, J. Chabanier; *(G. santl.)*, Mme M. Th. Caron ve M. Gauthier.
Berlin antlaşması, Erdoğan Merçil.
Berlioz (Hector), G. Ferchault.
Bermekîler, Hakkı D. Yıldız.
Bernard (Claude), Mme M. Le Bras.
Berzah *(Tasav.)*, Ali Rıza Korap.
Besin *(Bot.)*, J.-M. ve F. Turmel.
Besmele, Ali Rıza Korap.
Beton *(Malzeme)*, J. Dalbanne.
Beyanname, Aydın Kazancı.
Beyatlı (Yahya Kemal), Konur Ertop.
Beyaz Rusça *(Leng.)*, J. Triomphe; *(Ed.)*, J. Johannet.
Beyaz Rusya, P. George.
Beyin *(Anat., Fizyol. ve Patol.)*, Dr. F. Lhermitte ve Dr. J.-C. Gautier.
Beyincik *(Anat.)*, Dr. J.-C. Gautier.
Beyrut, G. Grelou
Bez *(Fizyol.)*, L. Dontcheff.
Bezik, Nedim Bayar ve Gültekin Sonsuzoğlu.
Bhutan veya **Bhotan** *(Coğ.)*, G. Grelou; *(Tar.)*, R. Harot.
Bibliyografya veya **Bibliyografi**, J.-E. Martin, Nuray Yıldız ve Konur Ertop.
Biçim *(Est.)*, Mme M. Le Bras; *(Müz.)*, O. Alain; *(Biçimdeşlik)*, M. Faucheux,
Bilecik, B. Darkot; *(G. Santl.)*, V. Sevin.
Bilgi-işlem, Ph. Dreyfus.
Bilgi kuramı, A. Dumas.
Bilim, J. Dalbanne ve P. Tardi; *(İkonogr.)*, J. P. Babelon.
Bilinç *(Fels.* ve *Ahl.)*, Mme M. Le Bras ve D. Julia; *(Fizyol.)*, L. Dontcheff.
Bina *(Huk.)*, Necip Kocayusufpaşaoğlu.
Bingöl *(Coğ.)*, Besim Darkot; *(Tar.)*, Taner Tarhan.
Binicilik, J. Saint-Fort-Paillard ve Vedat Türkkan.
Bira *(Sanay.* ve *Zır.)*, P. Bidan ve Rıza Ergüven.
Birey *(Ahl.)*, Mme M. Le Bras.
Birim *(Metrol.)*, J. Dalbanne, A. Pérard ve J. Terrier; *(İstat.)*, G. Rulière.
Birleşmek *(Huk.)*, Necip Kocayusufpaşaoğlu.
Birmanya *(Coğ.* ve *Tar.)*, P. Thibault ve G. Grelou; *(G. santl.)*, J. Auboyer.
Bisiklet, J. Bonnet ve J. Dalbanne; *(Spor)*, Cem Atabeyoğlu.
Bismarck (Otto prens VON) P. Thibault.
Bitki, H. Friedel.
Bitlis, Besim Darkot; *(G. santl.)*, V. Sevin.
Biyocoğrafya, P. Birot.
Biyografya, Konur Ertop.
Biyoloji, A. Tétry.
Bizans imparatorluğu veya **Doğu Roma imparatorluğu** *(Tar.)*, Veli Sevin; *(Dil ve Ed.)*, A. Mirambel.
Boccaccio (Giovanni), Mme M. Brandon-Albini.
Bodrum *(Coğ.)*, M. Tuncer; *(Tar.)*, V. Sevin.
Boer'ler savaşı, P. Dufourcq.
Boğa *(Zool.)*, P. Bullier ve B.-L. Dumont; *(İkonogr.)*, J.-P. Babelon.
Boğa güreşi, G. Duthen.
Boğaz *(Devl. huk.)*, M. Cottreau ve P. Thibault.
Boğaziçi, Besim Darkot.
Boğazköy, A. A. Çilingiroğlu.
Boğazlar *(Devl. huk.)*, Mesut Tavaslı.
Boğdan *(Coğ.)*, P. George; *(Tar.)*, J. M. Richez ve Cengiz Orhonlu.
Bohemya *(Coğ.)*, P. George; *(Tar.)*, R. Ristelhueber.
Boks, G. Duthen, R. Oizon ve Cem Atabeyoğlu.
Bolivya *(Coğ.)*, P. Monbeig; *(Ed.)*, G. Pillement, J. Demougin ve J. P. Vidal; *(İkt.)*, R. Oizon; *(Tar.)* S. Laboureur.
Bolşeviklik veya **Bolşevizm**, M. Volatron.
Bolu *(Coğ.)*, Besim Darkot; *(G. santl.)*, Veli Sevin.

II

Bomba *(Nükl. fiz.)*, R. Touren, B. Jacrot ve Hazım İşgüven.
Bombay *(Coğ.)*, G. Grelou.
Bonnard (Pierre), M. Gauthier.
Bono, Erdoğan Moroğlu.
Borç *(Huk.)*, Neçip Kocayusufpaşaoğlu.
Borda, Saim Besbelli.
Borsa, Erdoğan Moroğlu, J. Charpentier ve R. Mane; *(Tar.)*, P. Thibault.
Boru *(Akışkanlar mekan.)*, R. Kling; *(Fiz.)*, R. Dechène; *(Mus.)*, Halil İbrahim Bulut.
Bosa, Saim Besbelli.
Bosna-Hersek *(Coğ.)*, A. Blanc; *(Tar.)*, P. Thibault.
Boşanma *(Huk.)*, Mustafa Dural; *(Tar.)*, R. Harot.
Botanik, H. Friedel.
Botticelli (Sandro DI MARIANO FILIPEPI), P. Lemoine.
Bourbon hanedanı, J. J. Rudent.
Bourgogne veya **Burgonya** *(Coğ.)*, S. Laboureur; *(Tar.)*, J. J. Rudent; *(Ed.)*, J. Knoché; *(G. santl.)*, G. Janneau.
Boy *(Antropol.)*, R. Hartweg.
Boy *(Tar.)*, R. Harot.
Boya *(G. santl.)*, G. Janneau.
Boyama *(Tekst.)*, F. Maillard.
Boylam, J. Dalbanne ve P. Tardi.
Boyle (Robert), R. Touren.
Boynuz *(Zool.)*, P. Bullier.
Bozan, Erdoğan Merçil.
Boza savaşı, Rıza Bozkurt.
Bozdağlar, Besim Darkot.
Bozdoğan kemeri, Turgut Övünç.
Bozkır, M. Wolkowisch; *(Arkeol.)*, Mlle t'Serstevens.
Böcek, E. Séguy.
Bölge *(Coğ.)*, J. Dresch.
Bölme *(Mat.)*, M. Parodi.
Brahman'cılık, J. Auboyer.
Brahms (Johannes), C. Rostand.
Brandenburg *(Coğ.)*, J. Tricart; *(Tar.)*, P. Thibault.
Braunschweig sülâlesi, P. Thibault.
Bretagne *(Coğ.)*, S. Laboureur; *(Tar.)*, J. J. Rudent; *(G. santl.)*, G. Janneau.
Brezilya *(Coğ.)*, P. Monbeig; *(Hayat seviyesi)*, G. Rullière; *(Tar.)*, P. Thibault ve S. Laboureur; *(G. santl.)*, R. Charmet, M. Gauthier ve W. Zanini; *(Müz.)*, D. Devoto; *(Ed.)*, A. Tavares-Bastos ve J. Demougin; *(Sine.)*, J.-L. Bassek.
Briç, J. Glandard ve Teoman Tunçdoğan.
Britanya, P. Thibault.
Britanya imparatorluğu, D. Curran.
Brom, R. Touron.
Bronşit, J. Lacorne.
Bronz *(Tarihöncesi)*, A. A. Çilingiroğlu; *(Metal.)*, R. Le Roux.
Brugge *(Tar.)*, P. Thibault; *(G. santl.)*, Mme M. Le Noan-Vizioz.
Bruno (Giorardo), Mme M. Le Bras.
Brüksel veya **Bruxelles** *(Coğ.)*, R. Lamorisse; *(Tar.)*, P. Thibault.
Bucak ***(Bugeac)*** [*Coğ.*], Cengiz Orhonlu.
Budama *(Ağaççılık)*, H. Coutenceau; *(Bağc.)*, R. Braconnier.
Budapeşte *(Coğ.)*, P. George; *(Ask. tar.)*, J. Chabanier.
Buddha, Mlle. J. Auboyer.
Buddha'cılık veya **Budizm**, Mlle J. Auboyer, Mlle O. Kaltenmark, J. F. Liclerc ve Yusuf Çotuksöken.
Buenos Aires, P. Monbeig.

Buffon (Georges Louis LECLERC), F. ve J. M. Turmel.
Buğday *(Tar.)*, R. Braconnier.
Buhar *(Mekan.)*, F. A. Bordrionnet; *(Fiz.)*, E. Jakey.
Buhara, Filiz Aymergen.
Buhârî (Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail El-Cûfî **el —**), Halil İbrahim Bulut.
Bulgarca, R. Bernard ve Konur Ertop.
Bulgaristan *(Coğ.)*, P. George; *(Tar.)*, P. Thibault ve Ahmet Peker; *(Ask. tar.)*, J. Chabannier; *(Ed.)*, R. Bernard; *(G. Santl.)*, M. Gauthier; *(İkt.)*, R. Oizon.
Bulgar Türkleri, Ahmet Caferoğlu.
Bulucu *(Radyotek.)*, E. Aisberg.
Bulut *(Zır.)*, R. Braconnier; *(Meteorol.)*, P. Predelaborde.
Bunama, J. Delay ve S. Brion.
Burak Adası Deniz savaşı, Hazım İşgüven.
Burdur *(Coğ.)*, Besim Darkot; *(G. santl.)*, Veli Sevin.
Burjuvazi *(Tar.)*, A. Tudesq.
Bursa *(Coğ.)*, Besim Darkot; *(G. santl.)*, Altan A. Çilingiroğlu.
Burundi *(Tar.)*, S. Laboureur.
Butlan *(Huk.)*, Necip Kocayusufpaşaoğlu.
Buzul ve **Buzultaş** J. Tricart.
Bülucistan veya **Belucistan** *(Tar.)*, M. Canard ve Erdoğan Merçil.
Büluçlar veya **Beluçlar**, Erdoğan Merçil.
Bütçe, Özkan Tikveş ve G. Rullière.
Büveyhoğulları, Erdoğan Merçil.
Büyü *(Tar.* ve *Folk.)*, R. Harot ve H. İbrahim Bulut; *(Etnogr.)*, C. Lacoste.
Büyük Britanya *(Coğ.)*, A. Meynier; *(Tar.)*, D. Curran ve P. Pierrard; *(Ask. tar.)*, P. Dafourg, M. Flamant ve M. Denis; *(İkt.)*, R. Oizon ve G. Rullière; *(Kurumlar)*, Robert Mane; *(Ed.)*, R. Lalou ve J. Demogin; *(G. santl.)*, M. Florisoone ve M. Gäuthier; *(Müz.)*, R. de Condé; *(Bilim)*, P. Rousseau; *(Öğr.)*, J. Bruniol; *(Sine.)*, J. L. Passek.
Büyük okyanus, A. Guilcher.
Büyük taarruz, Lütfü Güvenç.
Büyük Yunanistan, R. Chevallier, G. Lafforgue ve Veli Sevin.
Büyüme *(Fizyol.)*, L. Dontcheff; *(Bot.)*, K. ve J.-M. Tourmel.
Byron (George Gordon), H. Perruchot.
C *(Leng.)*, H. İ. Bulut ve R. Marichal.
Cadı veya **Câdû**, Filiz Aymergen.
Calderon de la Barca (Pedro), J. Camp.
Calvin (Jean) ve **Calvin'cilik**, P. Thibault.
Cami, Filiz Aymergen ve Turgut Övünç.
Câmi (Nureddin Abdurrahman Molla), Yusuf Çotuksöken.
Campania *(Coğ.)*, Mlle A.-M. Seronde; *(Tar.)*, E. Lebas.
Can ***(Canlı)*** [*Biyol.*], H. Friedel; ***(Canlı resim)*** [*Sine.*], J. Glandard ve J. L. Passek.
Canavar *(Akust.)*, P. Meriel.
Canbulad, Münir Aktepe.
Cariye, Çağatay Uluçay.
Carlyle (Thomas), H. Perruchot.
Casablanca, Y. Lacoste.
Castilla *(Tar.)*, J. J. Rudent.
Castilla ***(Eski*** ve ***Yeni)***, B. Bomer.
Castro (Fidel), S. Laboureur.
Cava *(Coğ.* ve *Tar.)*, G. Grelou; *(Müz.)*, A. Schaeffner.
Cavour (Camillo Benso), P. Thibault.

Caz, A. Hodeir ve M. Vernhes.
Cebeci, Hazım İşgüven, Lütfi Güvenç ve İsmail Erünsal.
Cebelitarık, Y. Bonnaz.
Cebir, M. Parodi ve M. Faucheux.
Cebrail, Halil İbrahim Bulut.
Cehennem, Mme J. Auboyer, M. Canard, E. Jarry ve İsmail Erünsal.
Celâleddin Rumî (Muhammed) ***Mevlânâ***, Nezihe Araz ve İsmail Erünsal.
Celâli isyanları, Halil İbrahim Bulut.
Cemaleddin Afganî, Cengiz Orhonlu ve G. Grelou.
Cem Sultan, Semin Kervancıoğlu.
Cenab Şahabeddin, Konur Ertop.
Cendere, J. Dalbanne.
Ceneviz, Ali Rıza Bozkurt, G. Lafforgue ve P. Thilbault.
Cenevre *(Coğ.)*, J. Tricart; *(Tar.)*, R. Harot, J. M. Richez ve P. Thibault.
Cengiz Han, Semin Kervancıoğlu.
Cennet, İsmail Erünsal.
Cenova *(Coğ.)*, Mlle A. M. Seronde.
Cephane, Ali Rıza Bozkurt.
Cephe, Hazım İşgüven.
Cerbe seferi, Lütfü Güvenç.
Cerrahî *(Tar.)*, G. Cordier ve Halil İbrahim Bulut; *(Diş cerr.)*, L. Desson ve R. İbos.
Cervantes, J. Knoché.
Cevap veya **Cevab** *(Huk.)*, Necip Kocayusufpaşaoğlu.
Ceviz *(Bot.)*, F. ve J. M. Turmel.
Ceza *(Huk.)*, Necip Kocayusufpaşaoğlu.
Cezanne (Paul), G. Charensol.
Cezayir *(Coğ.)*, Y. Lacoste; *(Tar.)*, M. Canar, P. Dufourcq, Mme M. Tempelaere, P. Thibault, S. Laboureur ve Altan Atılgan Çilingiroğlu; *(G. santl.)*, M. Gauthier; *(İkt.)*, R. Oizon; *(Ed.)*, J. Demougin.
Cezayirli Hasan Paşa ***Gazi, Palabıyık***, Münir Aktepe.
Chagall (Març), G. Charensol.
Chamberlain (Joseph), D. Curran.
Chaplin (Charles Spencer, ***Charlie —***), R. Régent.
Charlemagne veya **Karl I**, C. Dubois.
Charles I (1600-1649), D. Curral.
Charles II (1630-1685), D. Curral.
Charles II ***Kel***, C. Dubois.
Charles IV,V,VI, VII *(Fransa kralları)*, R. Harot.
Charles VIII, IX, X *(Fransa kralları)*, L. P. Letonturier.
Chateaubriand (François René), P. Moreau.
Chopin (Frydesic Francizsek), A. Cocuroy.
Churchill (sir Wilson Leonard SPENCER), D. Curran.
Ciano (Galeazzo), M. Vaussard.
Cicero (Marcus Tullius), J. Carcopino.
Cihan Şah, Erdoğan Merçil.
Cihat veya **Cihad**, E. Tokmakçıoğlu.
Cihet *(Esk. huk.)*, Hüseyin Hâtimi.
Cilâlıtaş devri, Veli Sevin.
Cilt veya **Cild** ***(Ciltçilik)***, Emin Barın, P. Le Roy ve L. M. Michon.
Cinas, Mehmet Kaplan.
Cins *(Biyol.)*, A. Tetry.
Cinsiyet, A. Tetry ve H. Friedel.
Cirit, Cem Atabeyoğlu.
Ciro, Erdoğan Moroğlu.

Bibliyografya

(Genel kaynaklar için bk. sayfa VIII)

A

Azak Kalesi savaşları, *Osmanlı Tarihi,* c. III / 1. — *Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. III. — *İslâm Ansiklopedisi.*

Azerbaycan, Efendizade Mehmed Şerif, *Azerbaycan ve İnkılâbı* (İstanbul, 1921). —Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti* (İstanbul, 1922). — Zeyneloğlu Cihangir, *Muhtasar Azerbaycan Tarihi* (İstanbul, 1924). — Ahmet Caferoğlu, *Azerbaycan* (İstanbul, 1940). — Mehmet Emin Resulzade, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi* (Ankara, 1951).

Azerîler *(Azerî Edebiyatı)*, Lebîb *Cevahir-i Multakata* (İstanbul, 1869). — Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Azerbaycan* (Tahran, 1896). — Koçerli Feridun Bey, *Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı* (rusça, Tiflis, 1903). — Mirza Muhsin Karabağî, *Tezkire-i Nevvâb* (Bakû, 1913). — Mirza Bala, *Azerbaycan Türk Matbuatı* (Bakû, 1922). — Koçerli Feridun Bey, *Azerbaycan Edebiyat Tarihi Materyalleri* (Bakû, 1925-1926). — Selman Mümtaz, *Azerbaycan Edebiyatı* (Bakû, 1925-1927). — F. Köprülü, *Azerî Edebiyatına Ait Tetkikler* (Bakû, 1926). — Mirza Bala, *Azerbaycan Matbuatının Elli Yıllığı ve Ekinçi* (Bakû, 1926). — A. Nazım, *Yeni Azerî Edebiyatı Hakkında* (Türk Yurdu, c. 71, nu. 21-32, İstanbul, 1927). — Vali Huluflu, *İl Âşıkları* (Bakû, 1927). — H. Alizade, *Azerbaycan İl Edebiyatı* (nağıllar, 2 c., Bakû, 1929). — Ahmet Caferoğlu, *Azerbaycan* (Yurt Bilgisi Mecmuası, nu. 13,14,15, İstanbul, 1933). — Yusuf Vezirof, *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar* (İstanbul, 1937). — *Fundamenta.* — *İslâm Ansiklopedisi.*

Aziz İdris Bey *Kırımlı*, Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nazareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı* (İstanbul, 1919). — *Osmanlı Müellifleri,* c. III. — *Sicilli Osmanî,* c. III. — *Türk Meşhurları Ansiklopedisi.*

Azmî Efendi (Ahmed Said), *Sicilli Osmanî,* c. III. — *Türk Ansiklopedisi* — *İstanbul Ansiklopedisi.*

B

Babaîlik, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (İstanbul, 1941). — Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (Ankara, 1959). — Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (Ankara, 1965). — Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara, 1966). — *İslâm Ansiklopedisi (Keyhüsrev II* ve *Selçukıulular* maddeleri). — *Türk Ansiklopedisi.*

Babalık, Hıfzı Timur, *Babalık Araştırmalarında Kan Gruplarının Rolü* (ayrıbasım, İstanbul, 1944). — Erol Cansel, *Babalık Davası* (Ankara Barosu Dergisi, sayı 4, 1954). — Behçet Tahsin Kamay, *Babalığın Araştırılması Problemi* (Adalet Dergisi, sayı 1-2, 1958).

Baba Paşa (İbrahim Ağa) **Pehlivan,** *Cevdet Tarihi,* c. IX, X, XI. — *Sicilli Osmanî,* c. II. — *Türk Meşhurları Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Babeuf (François Noel Gracchus), *Devrim Yazıları,* çevirenler S. Eyüboğlu ve V. Günyol (İstanbul, 1964). — Marcel Willard, *Babeuf'ten Dimitrof'a Sosyalist Savunmalar,* çeviren Şahin Say (İstanbul, 1967). — Josette Lépine, *Gracchus Babeuf,* çeviren Şiar Yalçın (İstanbul, 1969).

Babıâli, Tevfik Nadir, *Babıâlinin İçyüzü* (İstanbul, 1906). — Abdurrahman Şeref, *Babıâli Harikleri* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. VII, İstanbul, 1909). — Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (c. II, İstanbul, 1940). — Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim* (Ankara, 1951). — *Son Sadrazamlar.* — *İslâm Ansiklopedisi.*

Babil, H. Schmökel, *Ur, Assur und Babylon* (Stuttgart, 1955)

Babur (Zahirüddin Muhammed), W. Erskin, *History of India Under the First Sovereings of the House of Taimur* (London, 1854). — L.F.R. Williams, *An Empire Builder of the Sixteenth Century, Babur* (Allahâbâd, 1918). — F. Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* (İstanbul, 1934). — M. Şakir Ülkütaşır, *Babur Şah* (İstanbul, 1946). — Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi, Babür'ün Hatıratı,* çeviren R. Rahmeti Arat (önsöz ve tarihî özet, Y. Hikmet Bayur; 2 c., Ankara, 1943-1946). — Mustafa Dilgül, *Babur Şah* (İstanbul, 1952).

Bach (Jean Sebastien), Albertine Morin, *Bach,* çeviren M. Gazi Kösemihal (İstanbul, 1946). — Anna Magdelena, *Bach'ın Hatıraları,* çeviren F. Çiçekoğlu (İstanbul, 1958).

Badî (Ahmed) **Edirneli,** Ziya Somar, *Ahmed Badî ve Edirne Tarihi* (Edirne, 1940). — O. Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi* (İstanbul, 1940). — Tayyip Gökbilgin, *Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler, Edirne* (Ankara, 1965). — *Türk Şairleri,* c. III.

Bağdat, Sabit, *Bağdatta Kölemen Hükûmetinin Teşekkülü ile İnkırazına Dair Risaledir* (İstanbul, 1875). — Ali Bey, *Seyahat Jurnali* (İstanbul, 1896). — H. Hilmi, *Bağdat Seferi* (İstanbul, 1931). — *Seyahatname.* — *Münşeat-ı Selatin.* — *Naima Tarihi.* — *Vasıf Tarihi.* — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bağdatlı Ruhî (Osman, *Ruhî Bağdadî*). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi.* — Abdülbaki Gölpınarlı, *Nesimî, Usulî, Ruhî* (İstanbul, 1935). — *Türk Şairleri,* c. II. — *Türk Ansiklopedisi.*

Bağdat paktı, A. Şükrü Esmer, *Balkan ve Bağdat Paktları* (Fikir Dünyası, sayı 1-2, İstanbul, 1956). — Guy Wint, *Ekonomi ve Bağdat Paktı* (Fikir Dünyası, sayı 4, İstanbul, 1956). — Michael Erskine-Wise, *Bağdat Paktı Ruhu* (Fikir Dünyası, sayı 14, İstanbul, 1957). — Michael Erskine - Wise, *Bağdat Paktının İstikameti* (Forum, sayı 93, 1958).

Bağışlamak *(Bağışlama)*, Ferih Bediî Tongsir, *Bağışlama* (İstanbul, 1953). — Ferih Bediî Tongsir, *Bağışlama, Mahiyeti, Nevileri, Hususiyet ve Neticeleri* (önsöz F.H. Saymen; İstanbul, 1953). — İrfan Habib, *Tenkis Dâvası - Müteveffanın İstediği Zaman Rücua Hakkı Bulunan Hibeler* (İstanbul Barosu Dergisi, sayı 3, 1953).

Bahaeddin Ahmed Efendi Çizyedarzade, Cemâleddin Efendi, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri* (İstanbul, 1896). — *Osmanlı Müellifleri,* c. III. — *Topkapı Yazmalar Kataloğu.* — *Tarih - Coğrafya Yazmaları Kataloğu.*

Bahaî Mehmed Efendi, *Naima Tarihi,* c. V. — Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayi-ül-Füzelâ* (İstanbul Üniversitesi kütüp. T.Y. 81, 3216). — *Seyahatname,* c. I. — *Türk Şairleri,* c. II. — *Osmanlı Tarihi,* c. III.

Bahar-ı Daniş, Namık Kemal, *Bahar-ı Daniş* (önsöz Ebuzziya Tevfik; İstanbul, 1884-1885). — Z. Reşid, *Edebiyat Kumkuması* (Halep, 1908). — Mehmet Kaplan, *Namık Kemal* (İstanbul, 1948). — A. Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1949, 1956).

Baharî Ali Efendi, *Âşık Çelebi Tezkiresi.* — *Lâtifî Tezkiresi.* — *Türk Şairleri,* c. II. — *Türk Ansiklopedisi.*

Baharistan *(Ravzat-ül-Ahyar* ve *Tuhfet-ül-Ebrar)*. — Molla Nureddin Abdurrahman Câmi, *Selâmanla Abdal,* çeviren Abdülvehhap Tarzi (İstanbul, 1944). — Molla Nureddin Abdurrahman Câmi, *Baharistan,* çeviren M. Nuri Gencosman (Ankara, 1945). — Ali Asgar Hikmet, *Câmî,* çeviren M. Nuri Gencosman (İstanbul, 1949).

Bahçe, Mevlût Baysal, *Bahçe Mimarı* (İstanbul, 1936). — Gaffar Totaysalgır, *Bahçecilik Hakkında Bilgiler* (İstanbul, 1945). — Hans Molisch, *Bahçeciliğin Teorileri Olarak Bitki Fizyolojisi* (İstanbul, 1950).

Bahir veya **Bahr,** Ahmet Aymutlu, *Arûz* (İstanbul, 1943, 1950, 1957). — Hikmet İlaydın, *Türk Edebiyatında Nazım* (İstanbul, 1951).

Bâhir Efendi (Abdurrahman) **Arabzade,** *Raşid Tarihi,* c. III. — *Ramiz Tezkiresi.* — Turan Aktürk, *Arabzade Ailesi* (Tarih tezi, nu. 456, İstanbul, 1948).

Bahir Mustafa Paşa Köse, *Hadikat-ül-Vüzera.* — *Fatin Tezkiresi.* — *Hadikat-ül-Cevamî.* — *Vasıf Tarihi,* c. I. — *Osmanlı Tarihi,* c. IV/2.

Bahrî Mehmed Paşa, *Tuhfe-i Hattatîn.* — *Selim Efendi Tezkiresi.* — *Silâhdar Tarihi,* c. I, II. — *Raşid Tarihi,* c. II. — *Türk Şairleri,* c. II.

Bahtişu, Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi,* çeviren Zeki Megamiz (İstanbul, 1911). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,* çeviren, Neşet Çağatay (Ankara, 1954). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Baki (asıl adı *Abdulbaki Mahmud),* F. Köprülü, *Baki ve Zamanı* (Yeni Mecmua, c. II, sayfa 283-293, 329-331, İstanbul, 1918). — F. Köprülü, *Baki'ye Dair* (Tevhid-i Efkâr, 8 kânunusânî, İstanbul, 1922). — Tahir Olgun, *Baki'ye Dair* (İstanbul, 1938). — Nevzat Yesirgil, *Baki, Hayatı, Sanatı, Şiirleri* (İstanbul, 1963). — *Türk Şairleri,* c. II. — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Bakillânî (Ebu Bekir Muhammed), Abdülhay bin El-İmad, *Şezerat-üz-Zeheb* (c. III, Mısır, 1931). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bakkha'lar *(Bakhe'ler* de denir), Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara, 1947).

Bakkha'lar *(Bakhai),* Euripides, *Bakhai,* çeviren Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul, 1944).

Bakliye, *İslâm Ansiklopedisi.* — *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. I.

Bakû, M. B. Mehmedzade, *Bakû ve Azerbaycan* (Azerî Türk Mecmuası, İstanbul, 1928). — A. Zeki Velidi Togan, *Azerbaycanın Tarihî Coğrafyası* (Azerbaycan Yurt Bilgisi Mecmuası, İstanbul, 1932). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Balaban (Gıyasüddin Uluğ Han), Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye* (İstanbul, 1927). — Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (2 c. Ankara, 1946-1947) — *İslâm Ansiklopedisi.*

Balaklava savaşı, *Osmanlı Tarihi,* c. VI. — *İslâm Ansiklopedisi.*

Balancar veya **Belencer,** *Türk Ansiklopedisi.*

Balasagun, *İslâm Ansiklopedisi.*

Balık, Sadullah Ayaşlı, *Boğaziçi Balıkları* (İstanbul, 1937. — Sıtkı Üner, *Balık Avcılığı ve Yemekleri* (İstanbul, 1968, 1970).

Balıkçılık, Selçuk Kaskan ve Muzaffer Atak, *Balıkçının Cep Kitabı* (İstanbul, 1950). — C. Kosswig, *Balık ve Balıkçılık.* — *Hidrobioloji Enstitüsünün Kuruluş ve Vazifeleri* (İstanbul, 1952).

Balıkesir, *Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi* (Bursa, 1904). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri* (İstanbul, 1937). — Clemens Emin Bosch, *Hellenizm Tarihinin Ana Hatları* (İstanbul, 1942). — Osman Yalçın, *Balıkesir* (İstanbul, 1958). — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Balım Sultan (*Balı Sultan, Hızır Balı* da denir), *Kamus-ul-Âlâm,* c. II. — Hamit Zübeyir, *Hacı Bektaş Tekkesi* (Türkiyat Mecmuası, c. II. İstanbul, 1926). — Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir, Gülşehri ve Babaîler, Ahîler, Bektaşîler* (İstanbul, 1948). — F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara, 1966). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Balint (Gabor), *Türk Ansiklopedisi.*

Baliş veya **Balişt,** A. R. Frey, *Dictionary of Numismatic Names* (New York, 1947). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Balkan harbi, İ. Hilmi Çığıraçan, *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk?* (İstanbul, 1911). — İ. Hilmi Çığıraçan, *Balkan Harbinde Askerî Mağlubiyetlerimizin Esbabı* (İstanbul, 1911). — Mahmut Beliğ, *Balkan Harbinde Mürettep I. Kolordunun Harekâtı* (İstanbul, 1929). — Mahmut Beliğ, *Balkan Harbinde Çatalca ve Sağ Cenah Ordularının Harekâtı, Harbin Siyasî ve Psikolojik Tetkikatı* (c. I, II, İstanbul, 1931). — Ali Haydar Emir, *Balkan Harbinde Türk Filosu* (İstanbul, 1932). — N. İvanof, *Balkan Harbi. 1912-1913,* çeviren M. Murat (İstanbul, 1937). — Tevfik İnci, *Balkan Harbinde Hamidiye Kruvazörünün Akın Harekâtı* (İstanbul, 1952). — Haluk Ülman, *Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri* (Ankara, 1961).

Balkanlar veya **Balkan Yarımadası,** *Seyahatname.* — *Osmanlı Tarihi,* c. II, III, IV. — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Balkan seferleri, Ahmet Nihat, *Balkan Seferi* (İstanbul, 1926). — Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük* (Ankara, 1936). — Cemil Conk, *Balkan Seferi 1912-1913* (İstanbul, 1947).

Balkarlar, W. Bröhle, *Balkarische Studien* (1914). — Omeljan Pritsak, *Das Karatschaische und Balkarische* (Fundamenta, Wiesbaden, 1959). — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Balkır (Rıza *Bedestenli, Bedestenî, Aktar Rıza* da denir), Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Temâşâsı, Meddah - Karagöz - Orta Oyunu* (İstanbul, 1930). — Enver Behnan Şapolyo, *Karagözün Tekniği* (İstanbul, 1947). — İhsan Hınçer, *Türk Folklor Araştırmaları, Karagöz Özel Sayısı* (Haziran, 1959).

Baltacı, M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. I. — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Balyoz veya **Balyos,** Max Silberschmidt, *Venedik Menbalarına Nazaran Şark Meselesi,* çeviren C. Köprülü (İstanbul, 1930). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Balzac (Honoré DE), Tahsin Yücel, *Balzac* (İstanbul, 1961). — André Billy, *Balzac'ın Hayatı,* çeviren Fehmi Baldaş (Ankara, 1965).

Bamiyan, A. Godard, Y. Godard ve J. Hackin, *Les Antiquités Bouddhiques de Bamiyan* (2 c., Paris, 1892). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Banaluka veya **Banyaluka,** *Osmanlı Müellifleri,* c. III. — *Seyahatname* c. V. — *İslâm Ansiklopedisi.*

Banka, Burhan Ulutan, *Bankalar Kanunu Şerh ve İzahı* (Ankara, 1958). — Ali Said Yüksel, *Bankacılık Hukuku* (İstanbul, 1960). — S. Duygan, Necati Tözün, *Bankalar Kanunu Şerhi* (Ankara, 1964). — Mübin Dikel, *Banka* (Ankara, 1964). — Vedat Onur, *Bankacılık Hukuku* (Ankara, 1965). — Turgut Akpınar, *Bankalar ve Devlet* (Ankara, 1966).

Bantu dilleri, G. L. Bates, *Handbook of Bantu* (Londra, 1904). — E. Jacottet, *Bantu Phonetics* (Lovedale, 1907). — Sir H. H. Johnston, *Comparative Study of Bantu and Semi - Bantu Languages* (2 c., Oxford, 1919 - 1922).

Baoni, C. U. Aitchison, *Treaties, Engagements and Sanads Relating to India* (Calcutta, 1909). — Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (3 c., Ankara, 1946 - 1950).

Barabalar, W. Radloff, *Sibiryadan,* çeviren, Ahmet Temir (1 c., İstanbul, 1954-1957). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Baradis, Şevket A. Kansu, *Isparta ve Burdur'da Prehistorya Araştırmaları* (Belleten, c. 34, Ankara, 1945).

Barak Hacip, Bertold Spuler, *İran Moğolları,* çeviren Cemal Köprülü (Ankara, 1957). — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Baraklar, H. Namık Orkun, *Oğuzlara Dair* (Ankara, 1935). — Ö. Özbaş, *Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar* (Gaziantep, 1958). — A. Şahin, *Güney Anadoluda Beğ Dili Türkmenleri ve Baraklar* (Ankara, 1962). — Faruk Sümer, *Oğuzlar* (Ankara, 1967).

Baranta, Alfred E. Hudson, *Kazak Social Struictore* (New Haven, 1938). — W. Radloff, *Sibirya'dan,* çeviren Ahmet Temir (İstanbul, 1954-1957).

Barbaros Hayreddin Paşa, Muradî, *Gazavat-ı Hayrüddin Paşa* (Topkapı Sarayı Revan kütüphanesi, nu. 1291). — *Harita-ı Kapdanan-ı Derya.* — Kâtip Çelebi, *Tuhfet-il-Kibar fi Esfar-il-Bihar* (İstanbul, 1911). — Fevzi Kurdoğlu, *Barbaros Hayrüddin Paşa* (İstanbul, 1935). — İskender Fahreddin Sertelli, *Barbarosun Ölümü* (İstanbul, 1937). — *Osmanlı Tarihi Kronolojisi.* — *Osmanlı Tarihi,* c. II. — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Barbut altını, *Takvim-i Vekayi* (14 muharrem 1260 ve 4 cemaziyelevvel 1260 tarihli sayılar). — İsmail Galip, *Takvim-i Meskukat-ı Osmaniyye* (İstanbul, 1889).

Bargylia, J. Keil, *Inschriften aus Bargylia* («Bargylia'da Bulunan Kitabeler») [Jahreshefte des Österreichischen Archaölogischen Instituts, 41 Wien, 1911]. — M. Holleaux, *Etudes d'Histoire Hellénistique. X. Le décret de Bargylia en l'Honneur de Poseidonios* (Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux, Revue des Études Anciennes, 21. Bordeaux, Paris, 1919).

Baro, Fernand Payen, *Baro Sanat ve Vazife,* çeviren Ali Haydar Özkent (İstanbul, 1935). — Ali Haydar Özkent, *Dünün ve Bugünün Türk Avukatlığına ve Barolarına Kısa Bir Bakış* (İstanbul Barosu Dergisi, 1948). — Âkil Önder, *Baro Yönetim Kurulu Kararlarının İnfaz Tarzı* (Adalet Dergisi, 1948). — Lütfi Sav, *Dünya Baroları Birliğinin Anayasası* (Ankara Barosu Hukuk Dergisi, sayı 81-83, 1951). — Lütfi Sav, *Hindistan'da Baro* (Ankara Barosu Hukuk Dergisi, sayı 86-87, 1951). — Badoui Abou-dib, *Lübnan'da Adalet Sistemi ve Baro,* çeviren Mehmet Uluçam (Ankara Barosu Dergisi, sayı 1, 1953). — Ernest Barker, *İngiltere'de Baro ve Avukatlık,* çeviren Hulûsi Selek (İzmir Barosu Dergisi, sayı 45/1, 1953). — Lütfi Sav, *Dünya Barolar Birliği ve Milletlerarası Avukatlık Birliği* (Ankara Barosu Dergisi, sayı 5, 1957). — Rıdvan Bülent Erciyes, *Baro ve Avukatlık Hakkında Bibliografya* (İstanbul Barosu Dergisi, sayı 10-12, 1957).

Barok, Heinrich Wölfflin, *Renaissance und Barock* (?-1988, 1926).

Barsbay (El-Melik-ül-Eşref), İbni Haldun, *Kitab-ül-İber* (Bulak, 1896). — Faruk Sümer, *Oğuzlar* (Ankara, 1967). — Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı* (İstanbul, 1961).

Barzuname, Vittorio Rugarli, *Susen la Cantatrice Episodio del Libro di Berzu* (Giorn, della Soc. As. Ital., XI, 1897). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Basım, Hasan Kumbaracı, *Basım İşlerinden Önce Okunacak Kitap* (İstanbul, 1948).

Basın, Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği* (İstanbul, 1931). — Server İskit, *Türkiyede Matbuat İdareleri ve Politikaları* (İstanbul, 1943). — Türk Basın Birliği derneği, *Basın Hayatında 50 yıl* (İstanbul, 1953). — Sulhi Dönmezer, *Basın Hukuku* (İstanbul, 1958). — Niyazi Ahmet Banoğlu, *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri* (İstanbul, 1959). — Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi* (İstanbul, 1959). — Server İskit, *Amme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz* (İstanbul, 1959). — Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine dair Bilgiler ve Hatıralar* (İstanbul, 1962). — J. Hohenberg, *Gazetecilik Mesleği,* çeviren Filiz Ofluoğlu (İstanbul, 1963). — Fürüzan Hüsrev Tökin, *Basın Ansiklopedisi* (İstanbul, 1963). — Millî Kütüphane Bibliyografya enstitüsü, *Basın Bibliyografyası* (Ankara, 1964). — Tekin Erer, *Basında Kavgalar* (İstanbul, 1965). — Şinasi Nahit Berker, *Matbuat Hazretleri* (Ankara, 1966). — Cemaleddin Şenocak, *Yayın ve Haberleşme* (Ankara, 1967).

Bassai, H. Kenner, *Der Fries des Tempels von Bassae-Phigalia* (Wien, 1946). — Andreas Rumpf, *Yunan ve Roma Sanatı,* çeviren Jale İnan (İstanbul, 1961).

Başkırtlar veya **Başkurtlar,** A. Battal Taymas, *Kazan Türkleri* (İstanbul, 1925). — A. Battal Taymas, *La litterature Başqort* (Philologiae Turcicae Fundaments, Wiesbaden, 1964). — *Türk Ansiklopedisi.*

Başkumandanlık (veya **Başkomutanlık**) **Meydan muharebesi,** Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatına ait Tarihçe,* yayımlayan Uluğ İğdemir (Ankara, 1962). — Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi* (Ankara, 1962). — Mazhar Müfid Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* (2 c., Ankara, 1966-1968). — Rahmi Apak ve Kâmil Önalp, *Türk İstiklâl Harbi,* c. II, *Batı Cephesi* (Ankara, 1967). — Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu,* yayımlayan Uluğ İğdemir (Ankara, 1968).

Bâtınîlik veya **Bâtıniye** L. Massignon, *Esquisse d'une Bibliographie Qarmates* (Cambridge, 1922). — İsmail Hakkı İzmirli, *Dürzî Mezhebi* (Ankara İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 2, 1926). — M. Şerafeddin, *Batinîler ve Hasan Sabbah* (İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 4, İstanbul, 1926). — M. Şerafeddin, *Bâtınîlik Tarihi* (İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 8, İstanbul, 1928). — Neşet Çağatay ve İ. Agâh Çubukçu,*İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara, 1965). — F. Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar* (Ankara, 1966). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiyede Mezhepler ve Tarikatlar* (İstanbul, 1969).

Battal Gazi, Şükrü, *Seyyid Battal Gazi Tarihçesi ve Divanı* (İstanbul, 1815). — F. Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar* (İstanbul, 1918). — F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1926). — A. Ziya Kazanoğlu, *Battal Gazi* (İstanbul, 1957). — Nezihe Araz, *Anadolu Evliyaları* (İstanbul, 1968). — B. Kemal Çağlar, *Manzum Battal Gazi Destanı* (İstanbul, 1968). — *İslâm Ansiklopedisi.* — Cahit Öztelli, *Battal Gazinin Atı* (Folklora Doğru, sayı 5, İstanbul, 1970).

Bayar (Mahmut Celâl), Cemal Kutay, *Celâl Bayar* (İstanbul, 1950). — Nazmi Sevgen, *Celâl Bayar Diyor ki, 1920-1950* (İstanbul, 1951). — Ziya Şakir, *Celâl Bayar, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1952). — Mustafa Atalay, *Celâl Bayar ve Hayatı* (Ankara, 1958).

Baybars I (El-Melik-el-Zahir Rükneddin el-Salihî), *Baypars Tarihi,* çeviren M. Şerafettin Yaltkaya (İstanbul, 1941). — Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı* (İstanbul, 1961). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bayburtlu Zihni, Z. Fahri Fındıkoğlu, *Bayburtlu Zihnî* (İstanbul, 1928). — F. Köprülü, *Türk Saz Şairleri* (Ankara, 1962).

Bayezid I Yıldırım, Oruç Bey, *Tarih-i Âl-i Osman* (Hannover, 1925). — Enverî, *Düsturname,* yayımlayan M. Halil Yinanç (İstanbul, 1928). — Ömer Halis Bıyıkoğlu,

Ankara Savaşı (İstanbul, 1934). — F. Köprülü, *Yıldırım Bayezidin Esareti ve İntiharı* (Belleten c. I, Ankara, 1937). — Yılmaz Öztuna, *1402 Ankara Muharebesi* (İstanbul, 1946). — *Osmanlı Tarihi*, c. I. — A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul, 1946).

Bayezid II, *Âşıkpaşazade Tarihi*. — *Künh -ül-Ahbar*. — *Osmanlı Tarihi*, c. II. — Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezidin Siyasî Hayatı* (İstanbul, ?). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Bayındır (türk boyu), Faruk Sümer, *Oğuzlar* (Ankara, 1967).

Bayrak, Cemil, *Sancak ve Sancağımız* (İstanbul, 1911). — Miralay Ali Bey, *Sancağımız ve Ayyıldız Nakşı* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, nu. 46-48, İstanbul, 1915). — Rifat Osman Tosyevîzade, *Bayrağımıza Dair Birkaç Söz* (İstanbul, 1931). — Fevzi Kurdoğlu, *Türk Bayrağı ve Ayyıldız* (Ankara, 1938). — Refik İlkin, *Bayrak ve Sancak* (İzmir, 1938). — İhsan Kocaman, *Bayrak, Sancak, Millî Marş* (İstanbul, 1939).

Bayraklı, Cecil J. Cadoux, *Ancient Smyrna* (Oxford, 1938). — Ekrem Akurgal, *Arkeoloji Araştırmaları* (Ankara, 1945). — Ekrem Akurgal, *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander* (Berlin, 1961).

Bayram Hoca, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri* (İstanbul, 1937). — Faruk Sümer, *Karakoyunlular* (Başlangıçtan Cihan Şaha kadar) [Ankara, 1967].

Bayrı (Mehmet Halit), *İstanbul Ansiklopedisi*. — *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi* (nu. 114, İstanbul, 1959).

Bedesten veya **Bedestan**, *Seyahatname*, c. I. — Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye* (İstanbul, 1922). — C. Esad Arseven, *Sanat Kamusu* (İstanbul, 1926). — C. Esat Arseven, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1928, 1970). — Nureddin Rüştü, *Eski Eserler Ansiklopedisi* (İstanbul, 1939). — *İslâm Ansiklopedisi*. — *Türk Ansiklopedisi*. — E. H. Ayverdi, *Fatih Devri Mimarîsi* (İstanbul, 1953). — *İstanbul Ansiklopedisi*.

Bedevîlik veya **Bedeviye**, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul, 1946). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Bedir gazası, Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çeviren Salih Tuğ (İstanbul, 1962). — Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2 c., çeviren M. Sait Mutlu (İstanbul, 1965-1969).

Bedre, Muhibüddin Ebu-l-Feyz Seyyid Muhammed Murtaza, *Tac-ül-Arus* (c. III, Mısır, 1769). — F. F. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde* (Berlin, 1930). — Anastase-Marie, *Nükud-ül-Arabiyye ve İlm-ün-Numiyyat* (Kahire, 1939).

Beethoven (Ludwig VAN), Romain Rolland, *Beethoven*, çeviren Fethi Yücel (Ankara, 1944). — Edouard Herriot, *Beethoven*, çevirenler Atiye Eymur ve Zeynep Mustafa (İstanbul, 1947). — Albertine Morin-Labrècque, *Beethoven 1770-1827*, çeviren Vasfi Gürsan (İstanbul, 1948).

Behiştî (Ahmed Sinan Çelebi), *Sehî Tezkiresi*. — *Lâtifî Tezkiresi*. — *Osmanlı Müellifleri*, c. II. — *Türk Şairleri*, c. II. — *Türk Ansiklopedisi*.

Behram Ağa, Abdi Paşa, *Vekayinâme* (Beyazıt Umumî kütüp., nu. 514). — *Naima Tarihi*, c. V, VI. — Ahmet Refik, *Kızlar Ağası* (İstanbul, 1926). — Nermin Dizdaroğlu, *Osmanlı Tarihinde Dârüssaade Ağaları* (Tarih tezi, nu. 495, İstanbul, 1949).

Bekir Paşa (Ebubekir Râsim), *Vasıf Tarihi*, c. I. — *Halifet-ür-Rüesa*. — *Sicilli Osmanî*, c. I. — *Türk Meşhurları*.

Bektaşîlik, A. Rıfkı, *Bektaşî Sırrı* (İstanbul, 1907-1910). — Çelebi Ahmed Cemaleddin, *Bektaşî Sırrı Nam Risaleye Müdafaa* (İstanbul, 1910). — M. Süreyya, *Bektaşîlik ve Bektaşîler* (İstanbul, 1911). — Süleyman ve Hakkı, *Bektaşî Hikâyeleri* (İstanbul, 1919). — Besim Atalay, *Bektaşîlik ve Edebiyatı* (İstanbul, 1921). — Necib Asım, *Bektaşî İlmihali* (İstanbul, 1925). — F. V. Haslock, *Bektaşîlik Tedkikleri*, çeviren Ragıp Hulûsi (İstanbul, 1928). — Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul, 1964). — S. Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri* (İstanbul, 1930). — S. Nüzhet Ergun, *Bektaşî Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1944). — M. Tevfik Oytan, *Bektaşîliğin İç Yüzü* (2 c., İstanbul, 1936-1955). — Halûk Kantur, *Bektaşîlik Niçin Bâtıldır* (Ankara, 1961). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler* (İstanbul, 1969).

Bektaş Veli Hacı, Ahmed Eflâkî, *Menakıb-ül-Ârifin* (Beyazıt Umumî kütüp., nu. 5 265). — Âşık Paşa, *Garibname* (İst. Üni. kütüp. T. Y. 1 837). — F Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul, 1918, 1966). — *Âşıkpaşazade Tarihi*. — Hilmi Ziya, *Hacı Bektaş-ı Veli* (Mihrab, sayı 15-16, İstanbul, 1921). — F. Köprülü, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul, 1935). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre, Hayatı* (İstanbul, 1936). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli* (İstanbul, 1958).

Belediye, Osman Ergin, *Beledî Bilgiler* (İstanbul, 1934). — Halit Bayrı, *Belediye İşleri Kılavuzu* (İstanbul, 1936). — Tahsin İstanbullu, *Belediye Cezaları* (İstanbul, 1939). — Ernst Reuter, *Belediye İktisadiyatının Ehemmiyeti ve Problemleri* (İstanbul, 1941). — Taceddin Özgüder, *Belediye Hukuku* (İstanbul, 1944). — Celâl Özyürek, *Belediye Bilgisi* (İstanbul, 1946). — Ernst Reuter, *Belediye Maliyesi*, çeviren Necmeddin Ergin (İstanbul, 1946). — Fuat Kadıoğlu ve İ. Tevfik Kutlar, *Belediye Gelir Kanunu ve Uygulaması* (İstanbul, 1948). — Bahaettin Selçuk, *Belediye ve Köylerimizin Kitabı* (Ankara, 1951). — Süheyl Derbil, *Belediye Başkanlarının Hukukî Durumları* (İller ve Belediyeler Dergisi, sayı 68, 1951). — Sadık Artukmaç, *Belediye Encümeni*, (İdare Dergisi, sayı 217, 1952). — Nezihi Sunar, *Belediye Gelirleri* (İstanbul, 1953). — Niyazi Urul - Rıza Bilgin, *Kazaî ve İdarî İçtihatlara Göre Şerhli ve İzahlı Belediye Gelirleri Kanunları* (Ankara, 1957).

Belek (Nurüddevle), M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, I. Anadolunun Fethi* (İstanbul, 1944). — M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi* (Ankara, 1963). — Yazıcıoğlu, *Selçukname* (Topkapı Sarayı Revan Köşkü kitaplığı, nu. 1390).

Belgrad, *Seyahatname*, c. V. — *Fezleke*. — *Naima Tarihi*, c. III. — *Raşid Tarihi*, c. II. — Milos Crnjanski, *Belgrade* (Belgrad, 1936). — Busbecq, *Türk Mektupları*, çeviren H. Cahit Yalçın (İstanbul, 1939). — *Osmanlı Tarihi*, c. II.

Bengali, W.W. Hunter, *Annals of Rural Bengal* (Calcutta, 1897). — Gulam Hüseyin Salim, *A History of Bengal* (Calcutta, 1902-1904). — Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (2 c., Ankara, 1946-1947). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Beni Ahmer devleti, C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çeviren N. Çağatay (Ankara, 1964).

Bentler, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. V.

Berberîler, Fournel, *Les Berbers* (Paris, 1877-1881). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Bergama, E. Hesselmeyer, *Die Ursprünge der Stadt Pergamos in Kleinasien* (Tübingen, 1885). — E. Thraemer, *Pergamos. Untersuchungen über die Frühgeschichte Kleinasiens und Griechenlands* (Leipzig, 1888). — U. Pedroli, *Il regno di Pergamo* (Torino, 1896). — E. Pontremdi-M. Collignon, *Pergame, Restauration et Description des Monuments de L'Acropole* (Paris, 1900). — Gelzer, *Pergamon unter Byzantinern und Osmanen* (Berlin, 1903). — A. Cardinali, *Il regno di Pergamo* (Roma, 1906). — Max von Berchem, *Die Muslimischen Inschriften von Pergamon* (Berlin-Leipzig, 1923). — E. Meyer, *Die Grenzen der Hellenistischen Staaten* (Zürich-Leipzig, 1925). — A. Aziz, *Bergama Tarihi ve Rehberi* (İzmir, 1929). — N. von Massow, *Führer durch das Pergamon-Museum* (Berlin, 1932). — Afif Erzen, *Bergama* (Ülkü, sayı 66, Ankara, 1944).

Berîd, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri* (c. I, İstanbul, 1946). — F. Köprülü, *Türk-İslâm Devletlerinde Resmî Posta ve İstihbarat Teşkilâtı* (İslâm Medeniyeti Tarihi, Ankara, 1963).

Berke, İ. Hakkı İzmirli, *Altınordu Devleti Tarihine ait Metinler* (İstanbul, 1941). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Berke Fakih, Necmettin Hacıeminoğlu, *Kutb'un Husrev ü Şîrîn'i* (İstanbul, 1969).

Berlin antlaşması, Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950* (Ankara, 1961). — E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi* (c. VIII, Ankara, 1962). — *Türk Ansiklopedisi*.

Bermekîler, L. Bouvat, *Les Bermécides d'Après les Duteurs Arabes et Persans* (Paris, 1909). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Bersisa, *İslâm Ansiklopedisi*.

Berzah, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul, 1946). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Besarabya, C. Yireçek, *Geschichte der Bulgaren* (Prag, 1876). — *Osmanlı Tarihi*, c. II, III, IV. — *İslâm Ansiklopedisi*.

Beşiktaş Jimnastik kulübü, *Beşiktaş Jimnastik Kulübü Ana Nizamnamesi* (İstanbul, 1960). — *İstanbul Ansiklopedisi*.

Beşir Ağa (öl. 1760), *Vasıf Tarihi*, c. I. — *Sicilli Osmanî*, c. II. — Nermin Dizdaroğlu, *Osmanlı Tarihinde Darüssaade Ağaları* (Tarih tezi, nu. 495, İstanbul, 1949).

Beşir Ağa Musahip, *Hadikat - ül - Cevamî*, c. I. — *İstanbul Ansiklopedisi*. — Nermin Dizdaroğlu, *Osmanlı Tarihinde Darüssaade Ağaları* (Tarih tezi, nu. 495, İstanbul, 1949).

Beşir Fuad, Ahmed Midhat, *Beşir Fuad* (İstanbul 1304). — Bahaddin Arık, *Beşir Fuad* (Türkoloji tezi, nu. 339, İstanbul, 1949-1950). — M. Orhan Okay, *Beşir Fuad* (İstanbul, 1969).

Beşlik, İsmail Galip, *Takvim-i Meskûkat-ı Osmaniye* (İstanbul, 1307). — S. Sudi, *Usul-ı Meskûkat-ı Osmaniye* (İstanbul, 1311).

Betikçi (Ali Rıza), Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara, 1960).

Beyatlı (Yahya Kemal), A. Cevat Emre, *Yahya Kemal-Hayatı, Sanatı ve Şiirleri* (İstanbul, 1937). — Orhan Seyfi Orhon, *Yahya Kemal - Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1937). — Kunt Ozan, *Yahya Kemal* (İstanbul, 1937). — C. Sena Ongun, *Yahya Kemal* (İstanbul, 1945-1947). — M. Faruk Gürtunca, *Yahya Kemal* (İstanbul, 1949). — Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal* (2 c., İstanbul, 1953-1955). — Doğan Nâil Altuncuoğlu, *Ölümünden Sonra Yahya Kemal Hakkında Yazılanlar ve Şiirleri* (İstanbul, 1958). — M. Süleyman Çapanoğlu, *İstanbul'un Şairi: Yahya Kemal* (İstanbul, 1958). — H. Vehbi Eralp, *Yahya Kemal İçin* (İstanbul, 1959). — Abdülhak Şinasi Hisar, *Yahya Kemal'e Veda* (İstanbul, 1959). — N. Sami Banarlı, *Yahya Kemal Yaşarken* (İstanbul, 1959). — Yaşar Köksal, *Yahya Kemal Beyatlı* (İstanbul, 1959). — Sermet Sami Uysal, *Yahya Kemal'le Sohbetler* (İstanbul, 1959). — N. Sami Banarlı, *Yahya Kemal'in Hatıraları* (İstanbul, 1960). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal* (İstanbul, 1960). — Adile Ayda, *Yahya Kemal, Kendi Ağzından Fikirleri ve Sanat Görüşleri* (Ankara, 1962). — Hüseyin Seslioğlu, *Yahya Kemal* (Erzurum, 1963). — Muzaffer Uyguner, *Yahya Kemal'in Şiirleri ve Tenkitler* (c. I, İstanbul, 1964). — Feyzullah Sacit Ülkü, *Yahya Kemal'in Şiirleri ve Tenkitler*, c. I (İstanbul, 1966). — Pakize Yelen, *Yahya Kemal Üzerine* (İzmir, 1966).

Beyazıt Devlet kütüphanesi, Muzaffer Gökman, *Beyazıt Umumî Kütüphanesi* (İstanbul, 1956). — Muzaffer Gökman, *Beyazıt Umumî Kütüphanesi* (Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni (c. V, nu. 2, Ankara, 1956). — Muharrem D. Mercanlı, *«Beyazit Umumî Kütüphanesi» Vesilesiyle* (Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, c. V, sayı 2, Ankara, 1956).

Beyce Sultan, Seton Lloyd-James Mellaart, *Beycesultan* (London, 1962).

Beydili, (Oğuz boyu), Ali Rıza (Yalman-Yalgın), *Cenupta Türkmen Oymakları* (c. I-V, İstanbul-Adana, 1931-1937. — Tahsin Banguoğlu, *Oğuz Lehçesi Üzerine* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Ankara, 1960). — A. Şahin, *Güney Anadoluda Beğ Dili Türkmenleri ve Baraklar* (Ankara, 1962). — Faruk Sümer, *Oğuzlar* (Ankara, 1967).

Beyhakî (Ebul-Fazl Muhammed bin Hüseyin), M. Şemseddin (Günaltay), *İslâmda Tarih ve Müverrihler* (İstanbul, 1911). — A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* (İstanbul, 1969). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bezik, Hulûsi Kodaman, *Zar-Kâğıt Oyunları ve Hileleri* (İstanbul, 1944).

Bilâl Ağa Küçük, *Cevdet Tarihi*, c. 8. — *Sicilli Osmanî* c. II. — İ. Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri* (c. II, İstanbul, 1945).

Bilge Han, H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıları* (c. I., İstanbul, 1936). — H. Namık Orkun, *Türk Tarihi* (c. I, Ankara, 1964).

Bilge Han (Tacüddin), İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi* (Ankara, 1956). — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Bilge Tegin, Muhammed Nâzım, *The life and Times of Sultan Mahmut of Ghazna* (Cambridge, 1931). — C.E. Bosworth, *The Gaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern İran 944-1040* (Edinburgh, 1963). — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Bilmece, *İstanbul Ansiklopedisi.* — Cemal Erten, *Bilmeceler-Bildirmeceler* (İstanbul, 1960). — Şaban Sunar, *Bilmeceler* (İstanbul, 1962). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bina, Galip Menteşe, *İmar Plânının Tatbik Edildiği Yerlerde İnşa Edilen Binaların On Senelik Bina Vergisi Muafiyeti* (Ankara Barosu Hukuk Dergisi, sayı 47, 1948). — M. Saveci Eyüboğlu, *En Son Ek ve Tadilleri ile Bina ve Arazi Vergileri Mevzuatı* (Ankara, 1956).

Binbir Gece Masalları, Antonie Galard, *Les Mille et une Nuits* (12 c., Paris, 1704-1717). — *Binbir Gece Masalları*, çeviren Hüseyin Başaran (Ankara, 1957). — *Binbir Gece Masalları*, hazırlayan Nihal Yalaza Taluy (İstanbul, 1958). — Paul de Maurelly, *Binbir Gece Masalları*, çeviren F. Namık Hansoy (İstanbul, 1959). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Binnaz, İbrahim Necmi Dilmen, *Temaşa Tenkidi: Binnaz* (Vakit, nu. 532, İstanbul, 1919). — F. Köprülü, *Binnaz* (Büyük Mecmua, nu. 5, İstanbul, 1919).

Birgi, Mükrimin Halil Yinanç, *Düsturnâme-i Enverî Şerhi* (İstanbul, 1930). — Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma* (İstanbul, 1946). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Birûnî (Ebu'r-Reyhân Muhammed bin Ahmed EL—). Seyyid Hasan, *Al-Birûnî, his Life and Work* (Alegarh, 1927). — Aydın Sayılı, *Birunî* (Ankara, 1948). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bitik, Remzi Oğuz Arık, *Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor* (Belleten, c. VIII, nu. 30, Ankara, 1944).

Bitikçi veya **Bitigci,** M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul, 1946). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bitlis, E. Reclus, *Nouvelle Géographie Universelle* (Paris, 1884). — M. Sykes, *Through Five Turkish Provinces* (London, 1900). — *Seyahatname.* — *İslâm Ansiklopedisi.*

Biyografya veya **Biyografi,** sir Sidney Lee, *Principles of Biography* (? - 1911). — E. M. Oettinger, *Bigliographie Biographique Universelle* (?- 1850, 1866).

Bizans, Arif Müfid Mansel, *Bizans Tarihi* (İstanbul, ?). — Ahmet Refik Altınay, *Bizans Karşısında Türkler* (İstanbul, 1927). — A. Adnan Adıvar, *Bizans'ta Yüksek Mektepler* (İstanbul, 1953). — David Talbot Rice-Max Hirmer, *Kunst Aus Byzanz* (Münih, 1959). — Metin And, *Bizans Tiyatrosu* (Ankara, 1962). — Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarîsi, İstanbul'da Palaiogos'lar Devri Anıtları* (İstanbul, 1963). — Richard Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture* (London, 1965).

Bodrum, Halikarnas Balıkçısı, *Bodrum* (Halicarnassus) [İzmir, 1965]. — Osman Nuri Bilgin, *Bodrum* (Tarihî, Sosyal, İktisadî Yönleri ile) [İstanbul, 1965].

Boğaziçi, Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi* (2 c., İstanbul, 1928). — Musahipzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı* (İstanbul, 1946). — Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları* (İstanbul, 1954). — Şeref Kayaboğazı, *Boğaziçi* (İstanbul, 1958). — Samiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih* (İstanbul, 1966). — Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları* (İstanbul, 1967). — *İslâm Ansiklopedisi.* — *İstanbul Ansiklopedisi.*

Boğazköy, O. Puchstein, *Die Bauwerke von Boghasköy* (Leipzig, 1912). — K. Bittel, *Die Ruinen von Boğazköy* (Leipzig, 1937). — K. Bittel-Halet Çambel, *Boğazköy* (İstanbul, 1951). — E. Akurgal, *Die Kunst der Hethiter* (Münih, 1961).

Boğazlar, Réne Pinon-Hüseyin Nuri, *Boğazlar Meselesi* (İstanbul, 1913). — Ragıp Raif-Rauf Ahmet, *Boğazlar Meselesi* (İstanbul, 1913). — Sedat Paşa, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale* (İstanbul, 1932). — Obst Erich, *Boğazlar İstanbul-Çanakkale Mıntıkası İklimi*, çeviren M. Niyazi (İstanbul, 1932). — Süleyman Kâni İlter, *Boğazlar Meselesi* (İstanbul, 1936). — Ruşen Eşref Ünaydın, *Boğaziçi Yakından* (İstanbul, 1938). — M. Arslan Abisel, *Boğazlar Meselesi* (İstanbul, 1945). — Cemal Tukin, *Boğazlar* (İstanbul, 1947). — Ahmet Şükrü Esmer, *Boğazların Tarihi ve İstikbali* (Siyasî İlimler Mecmuası, sayı 276, 1956). — F. Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* (Ankara, 1968).

Bolayır (Ali Ekrem), Müfit Ratip, *Bâria* (Servet-i Fünun, nu. 979, İstanbul, 1910). — S. Nüzhet Ergun, *Ali Ekrem Bolayır* (Yücel, c. VIII, nu. 32, İstanbul, 1937).

Bolu, *Müstakil Bolu Sancağı Sâlnâme-i Resmîsi* (Bolu, 1916). — Osman Yalçın, *Bolu* (İstanbul, 1961). — İsmet Konuk, *Bolu* (İstanbul, 1967). — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Bolu İl Yıllığı - 1967* (İstanbul, 1968).

Bolvadin, *Seyahatnâme*, c. III. — Besim Darkot, *Coğrafî Araştırmalar* (İstanbul, 1938). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bosna-Hersek meselesi, Mehmed, *Ahval-i Gazevat-ı Bosna* (İstanbul, 1876). — Ali Ulvi, *Avusturya'nın Bosna-Herseği İlhakına Karşı Müdafaa-i Vatanperverane* (İstanbul, 1906). — İbrahim Halil, *1877'den 1878'e Kadar Şark Muharebatı. Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri* (c. I., İstanbul, 1910). — Truhelka Ciro, *Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihî Esasları*, çeviren Cemal Köprülü (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. I, İstanbul, 1931).

Bosna madalyası, İsmail Galip, *Takvim-i Meskûkat-ı Osmaniye* (İstanbul, 1889). — Süleyman Sûdî, *Usul-i Meskûkat-ı Osmaniye ve Ecnebiye* (İstanbul, 1893). — M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul 1946). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bosporos, P. Gyllii, *De Bosporo Thracio libri tres* (Lyon, 1561). — J. İndschidschean, *Description du Bosphore* (Paris, 1813). — J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosporus* (c. II, Persth, 1822). — Fr. Wieseler, *Spicilegium ex locis Scriptorum veterum ad Bosporum Thracium Spectantibus* (Gottingae, 1875). — M. Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi. Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Asarı Bakiyesi* (2 c., İstanbul, 1920-1928).

Bostancı (*Teşk. tar.*), *Raşid Tarihi*, c. III. — *Naima Tarihi*, c. IV. — *Lütfi Tarihi*, c. I — M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul, 1946). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bostankaya, C. A. Burney, *Urartian Fortresses in Van Region* (Anatolian Studiens, c. VIII, 1957). — C. A. Burney - G.R.J. Lawson, *Measured Plans of Urartian Fortres es* (Anatolian Studiens, c. X. ?, 1960).

Boşnaklar, Otto Blau, *Bosnesch-Türkische Sprachdenkmaler* (Leipzig, 1868). — Safvet Başagiç, *Kratka Uputa u Breslost Bosne; Hercegovine* (Bosnasaray, 1900). — Safvet Başagiç ve H. Mehmed Hancic, *El-Cevherü'l-Esna fi Terâcim-i Ulemâ-i ve Şuara-i Bosna* (Kahire, 1931). — Mithat Sertoğlu, *Bosna ve Hersek Müslümanlarının Türk Edebiyatı Tarihindeki Mevkii* (İstanbul Üniversitesi kütüp., tez nu. 47, 1938-1939). — Talât Anıl, *Divan Edebiyatında Bosna ve Hersekli Şairler* (İstanbul Üniversitesi kütüp., tez nu. 124, 1940-1941).

Bozdoğan kemeri, K. Olof Dalman, *Der Valens-Aquadukt in Konstantinopel* (İstanbuler Forschungen, sayı 3, Bamberg, 1933).

Bölükbaşı (Rıza Tevfik), R. Gökalp Arkın, *Rıza Tevfik, Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul, 1939-1942). — Vahyî Ölmez, *Rıza Tevfik* (İstanbul, 1945). — Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Rıza Tevfik* (İstanbul, 1950). — Hilmi Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik* (İstanbul, 1956). — M. Ragıp Esatlı, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik* (İstanbul, ?).

Böri (Tacülmüluk), Rabaî, *Kitab-ı Fezail-üş-Şamve'd-Dimeşk* (Şam, 1951). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Böri-Bars, Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (İstanbul, 1943). — İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul, 1953). — M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi* (Ankara, 1963). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Bucak, *Cevdet Tarihi.* — *Peçevi Tarihi.* — *Seyahatname.* — *İslâm Ansiklopedisi.*

Buddha'cılık veya **Budizm,** W. Ruben, *Buddhizm Tarihi*, çeviren Abidin İtil (Ankara, 1947). — A. Schimmel Tarı, *Dinler Tarihine Giriş* (Ankara, 1955). — F. Challey, *Dinler Tarihi* (İstanbul, ?).

Budin, F. Eckhart, *Macaristan Tarihi*, çeviren İbrahim Kafesoğlu (Ankara, 1949). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Buhara, A. Vambery, *Histoire de Bokhara* (Londres, 1878). — E. D. Levat, *Turkestan et Boukhara* (Paris, 1902). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Buhara hanlığı, Hanikov, *Opisanie Buharskago Hanstva* (Petersburg, 1843). — P. Malev, *Oçerki Buharskago Hanstva* (Taşkent, 1876). — Halil Ethem, *Düvel-i İslâmiye* (İstanbul, 1927). — Barthold, *Orta Asya Tarihi Hakkında Dersler* (İstanbul, 1927). — A. Zeki Velidi, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Mazisi* (Kahire, 1929-1940). — A. Zeki Velidi, *Türk İli Tarihi* (İstanbul, 1943).

Buharî (Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail), M. Fuad Sezgin, *Buharî'nin Kaynakları* (İstanbul, 1956). — M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (İstanbul, 1959). — M. Zübeyir Sıddikî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çeviren Y. Ziya Kavakçı (İstanbul, 1966). — Hayreddin Karaman, *Hadis Usulü* (İstanbul, 1966). — Talât Koçyiğit, *Hadis Usulü* (Ankara, 1967).

Bulgarca, Halil Ali Yaver, *Bulgarca Tahsil* (İstanbul, 1905). — N. Vançev-G. Gıbov-G. Klasov-T. Popov-V.Şanov, *Tursko-Bılgarski Reçnik* (?, 1952).

Bursa, J.-P. de Tournefort, *Relation d'un Voyage du Levant* (Lyon, 1717). — R. Grisebach, *Reise Durch, Rumelian und Nach Brussa* (Göttingen, 1841). — Vivien de Saint-Martin, *Description Historique et Géographique de l'Asie Mineure* (Paris, 1852). — E. Haeckel, *Brussa und der Asiatische Olymp* (Berlin, 1875). — Beliğ, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefeyat-ı Danişveran-ı Nadiredan* (Bursa, 1884). — Hasan Tâib, *Mir'ât-ı Bursa* (Bursa, 1905). — *Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi* (Bursa, 1907). — Abdülkadir, *Bursa Tarihi Kılavuzu* (Bursa, 1909). — Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî* (Bursa, 1913). — A. Memduh Turgut, *İznik ve Bursa Tarihi* (Bursa, 1935). — C.L. Stotz, *The Bursa Region of Turkey* (Geographial Review, New York, 1939). — H. Turhan Dağlıoğlu, *Onalıncı Asırda Bursa* (Bursa, 1940). — Musa Anış, *Bursa Kılavuzu* (İstanbul, 1944). — İhsan Üzer, *Bursa Mahalle ve Sokakları*

(İstanbul, 1945). — Kâzım Baykal, *Bursa Kozahanı ve Mescidi* (Bursa, 1946). — Sedat Çetintaş, *Türk Mimarî Anıtları. Osmanlı devri: Bursa'da ilk Eserler* (İstanbul, 1946). — Vedat Nedim Tör, *Bursa* (İstanbul, 1948). — Musa Ataş, *Bursa Sanatları* (Bursa, 1949). — Vedat Nedim Tör ve Şevket Rado, *Bursa* (İstanbul, 1949). — Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları* (Bursa, 1950). — Sedat Çetintaş, *Bursa Anıtları* (2 c., İstanbul, 1951-1952). — F. Yenisey, *Bursa Folkloru* (İstanbul, 1955). — Şeref Erler, *Bursa'da Eski Eserler, Eski Şöhretler* (Bursa, 1965). — *Bursa İl Yıllığı* (İstanbul, 1967). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul, son bas. 1969).

Butlan, İmran Öktem, *Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu: İçtihatlar* (?, 1943). — İsmail Hakkı Karafakıh, *Gayrimenkul Satışında Bedelin Eksik veya Fazla Gösterilmesi Hasebiyle Satışın Butlanı* (Ankara Barosu Dergisi, sayı 3, 1953).

Bülucistan veya **Belucistan,** Pottinger, *Travels in Beloochisten* (London, 1815). — Hughes, *Balochistan* (London, 1877). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Büveyhoğulları, C. Huart, *Histoire des Arabes* (Paris 1912-1913). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,* çeviren N. Çağatay (Ankara, 1964). — Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi, Emevîler, Abbasîler* (Ankara, 1968).

Büyük Güllücek, H. Zübeyir Koşay, *Büyük Güllücek Araştırmaları Üzerine İlk Rapor* (Belleten, nu. 46, Ankara, 1948). — H. Zübeyir Koşay, *Alacahöyük ve Güllücek Buluntularına Göre Anadolu ve Balkanlar Prehistuvarı Arasındaki İdentite ve Diversiteler* (Belleten, nu. 106, Ankara, 1963).

C

Cafer Paşa, *Peçevî Tarihi,* c. II. — *Sicilli Osmanî,* c. II. — Nâzım Poroy, *İstanbul'da Gömülü Paşalar* (İstanbul, 1947). — *Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. II.

Cafer Paşa Bostancı, *Naima Tarihi,* c. III. — Kâtip Çelebi, *Tuhfet-ül-Kibar fi Esfar-il-Bihar* (İstanbul, 1911). — *Harita-i Kapdanan-ı Derya.*

Cami, *Hadikat-ül-Cevami.* — Halil Edhem, *Camilerimiz* (İstanbul, 1933). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Sanatı* (İstanbul, 1948). — S. Çetintaş, *Türk Mimarî Anıtları: Osmanlı Devri* (2 c., İstanbul, 1946-1952). — A. Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler* (İstanbul, 1958). — Celâl Esat Arseven, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1954-1959; son bas. 1970). — Suut Kemal Yetkin, *İslâm Mimarîsi* (Ankara, 1959). — Abdullah Kuraner, *İlk Devir Osmanlı Mimarîsinde Cami* (Ankara, 1961). — Tahsin Öz, *İstanbul Camileri* (2 c., Ankara, 1962-1965). — Semavi Eyice, *Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler* (İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1963). — Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri* (İstanbul, 1966).

Câmi (Nureddin Abdurrahman **Molla** —), Ali Asgar Hikmet, *Câmi,* çeviren M. Nuri Gencosman (İstanbul, 1949). — *Dayiret-ül-Mearif-i Farisî* (Tahran, 1967).

Camiülezher, Suut Kemal Yetkin, *İslâm Sanatı Tarihi* (Ankara, 1954). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Canbulat veya **Canbuladiye,** Şayh Tanus bin Yusuf al-Şadyak, *Ahbar al-A'yan fi Cabal-i Lubnan* (Beyrut, 1859). — *Peçevî Tarihi.* — *Tarih-i Âl-i Osman.* — *Naima Tarihi.* — *İslâm Ansiklopedisi.*

Candaroğulları, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara, 1969).

Can Hasan, French David, *Excavations at Can Hasan* (Türk Arkeoloji Dergisi, Ankara, 1965, 1966, 1967). — U. Bahadır Alkım, *Anatolia I* (Genova, 1968).

Cariye, Ahmed Refik Altınay, *Kızlar Ağası* (İstanbul, 1926). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara, 1945). — Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhîye Kamusu* (İstanbul, 1955). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Cebe Ali Bey, *Seyahatname,* c. I. — *Osmanlı Tarihi,* c. I. — *İstanbul Ansiklopedisi.*

Cebeci, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* (c. II, İstanbul, 1945). — M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul, 1946). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Cebrail, Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre İman Esasları* (Ankara, ?). — Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (İstanbul, 1962). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Cefr, *İslâm Ansiklopedisi.*

Celâleddin Karatay, Osman Turan, *Celâleddin Karatay ve Vakfiyeleri* (Belleten, sayı 45, Ankara, 1949).

Celâleddin Rûmî (Muhammed, **Mevlânâ** —), Sadeddin Nüzhet Ergun, *Mevlânâ* (İstanbul, 1932). — G. Richter, *Persiens Mystiker Dschelaleddin Romi* (Breslau, 1933). — M. Şerafeddin Yaltkaya, *Mevlânâ'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler* (Türkiyat Mecmuası, c. IV, İstanbul, 1934). — Hüseyin Şacara, *Şahsiyet-i Mevlevî* (Tahran, 1937). — Helmuth Ritter, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Etrafındakiler* (Türkiyat Mecmuası, c. VII-VIII, İstanbul, 1942). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî Tercümesi* (c. I, İstanbul, 1941). — Konya Halkevi Kültür Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı (İstanbul, 1943). — R.A. Nicholson, *Rûmî, Poet and Mystic* (Londra, 1950). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ* (İstanbul, 1952). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul, 1953). — Ahmet Ateş, *Mesnevînin On Sekiz Beytinin Mânâsı,* «Fuad Köprülü Armağanı» (İstanbul, 1953). — Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri,* çeviren Tahsin Yazıcı (2 c., İstanbul, 1953-1954). — Mecdut Mansuroğlu, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî'de Türkçe Beyit ve İbareler* (Belleten, Ankara, 1954: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı). — Meliha Ülker Tarıkâhya, *Fihi ma Fih* (İstanbul, 1954). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin* (İstanbul, 1959). — Bediuzzeman Firûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin,* çeviren F. Nafiz Uzluk (İstanbul, 1963). — *Dayiret-ül-Mearif-i Farisî* (c. I, Tahran, 1967). — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.*

Cemaleddin Afganî (Seyyid Muhammed bin Safder), Osman Keskioğlu, *Cemaleddin Efganî* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. X, Ankara, 1962). — Osman Keskioğlu, *Yeni İslâm Düşüncesi Üzerine Bazı Görüşler* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. XIII, Ankara, 1965). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Cemaleddin Efendi (Mehmed) **Halidefendizade,** *İlmiye Salnamesi* (İstanbul, 1915).

Cemdet Nasr, Louis Delaporte, *La Mesopotamie: La Civilisation Babylonienne et Assyrienne* (Paris, 1923). — J. A. H. Potratz, *Die Kunst des Alten Orient* (Stuttgart, 1961). — U. Bahadır Alkım, *Anatolia I* (Genova, 1968).

Cemil Paşa (Mehmed), *Salname-i Nezaret-i Hariciyye* (İstanbul, 1900). — Ali Fuad Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye* (c. I, Ankara, 1960).

Cemiyet-i Ulemâ fırkası, A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk Dili ve Yakın Tarihi* (c. I, İstanbul, 1342-1347).

Cem Sultan, Sinaneddin Bihişti, *Vakaname-i Sultan Bayezid ile Sultan Cem veya Tarih-i Sultan Cem* (yazma, Topkapı Sarayı Müzesi Revan kütüphanesi, nu. 1270). — *Tac-üt-Tevarih.* — Thuasne, *Djem Sultan, sa Vie et ses Aventures* (Paris, 1892). — Haydar Bey, *Vakıat-ı Sultan Cem* (İstanbul, 1924). — Cavid Baysun, *Cem Sultan. Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul, 1946). — İ. Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem* (İstanbul, 1951). — Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cem Sultan* (İstanbul, 1963).

Cemşid ü Hurşid, İ. Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâi* (İstanbul, 1952).

Cenab Şahabeddin, Ruşen Eşref Ünaydın, *Cenab Şahabeddin Bey, Geçmiş Günler* (İstanbul, 1919). — Vasfi Mahir Kocatürk, *Cenab Şahabeddin ile Mülâkat* (İçtihat Mecmuası, c. XIV, sayı 277, İstanbul, 1929). — Hüseyin Cahit Yalçın, *Matbuat Hayatı-Cenab Şahabeddin* (Fikir Hareketleri, c. I, s. 19, İstanbul, 1934). — Sadeddin Nüzhet Ergun, *Cenab Şahabeddin-Hayatı ve Seçme Şiirleri* (İstanbul, 1934). — Mehmet Kaplan, *Cenab Şahabeddin'in Şiirlerinde Pitoresk* (Türk Dili ve Ed. Dergisi, c. V, sayı 15, İstanbul, 1953). — Mehmet Kaplan, *Cenab Şahabeddin'in Şiirlerinde Ses ve Musikî* (Türk Dili ve Ed. Dergisi, c. VII, sayı 1-2, İstanbul, 1956). — Mehmet Kaplan, *Cenab Şahabeddin ve Nesir Sanatı* (Türk Dili ve Ed. Dergisi, c. VIII, İstanbul, 1958). — Hikmet Dizdaroğlu, *Cenab Şahabeddin-Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1953).

Ceneviz, L. Sauli, *Della Colonia dei Genovesi in Galata* (2 c., Torino, 1831). — L.T. Belgrano, *Documenti Riguardante la Colonia Genovese di Pera* (Genova, 1888). — L. Belin, *Histoire de la Latinité de Constantinople* (Paris, 1894). — C. Esad, *Eski Galata* (İstanbul, 1913).

Cengiz Han, E. Chara-Davan, *Cingiz Han* (Belgrad, 1929). — İ. Vladimirtsov, *The Life of Chingis Khan,* çeviren D.S. Mirsky (London, 1930). — B.Y. Vladimircov, *Cengiz Han,* çeviren Hasan Ali Ediz (İstanbul, 1950). — M. Çağatay Uluçay, *Cengiz Han* (İstanbul, 1959). — Vassili Yan, *Cengiz Han,* çeviren Bahadır Dülger (İstanbul, 1966). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Cenk veya **Ceng** *(— arabaları),* Th. H. Bossert, *Altanatolien* (Berlin, 1942). — Ekrem Akurgal, *Die Kunst der Hethiter* (München, 1961). — Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* (Ankara, 1962). — U. B. Alkım, *«Milletlerarası XII. Assiriyoloji Kongresi»* (Belleten, c. XXVII, Ankara, 1964). — Barthel Hronda, *Die Kulturgeschichte des Assyrischen Flachbildes* (Bonn, 1965).

Cennet, Ömer Nesefî, *Akaid* (İstanbul, 1908). — El-Eşarî, *Makalat-ül-İslâmiyyin* (İstanbul, 1939). — Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Ankara, 1954). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Cennetkarıoğlu veya **Cennetoğlu,** *Naima Tarihi,* c. II.

Cerbe seferi, Müneccimbaşı Derviş Ahmed El-Mevlevî, *Sahaif-ül-Ahbar,* çeviren Şair Nedim (3 c., İstanbul, 1868). — *Hammer Tarihi,* c. VI.

Cerrah ***(Cerrahbaşı),*** Osman Şevki, *Osmanlı Tababeti Tarihi* (İstanbul, 1915). — Süheyl Ünver, *Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar* (İstanbul, 1940). — Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti* (Ankara, 1940). — Osman Şevki Uludağ, *Tanzimat ve Hekimlik* (İstanbul, 1940).

Cerrahhane, Osman Şevki Uludağ, *Osmanlı Tıp Tarihinde Reaya Hastahaneleri ve İmtiyazları* (Belleten, c. I, İstanbul, 1937). — Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti* (İstanbul, 1940). — Sedat Çetintaş, *Yıldırım Darüşşifası* (İstanbul, 1952). — Sedat Çetintaş, *Sivas Darüşşifası* (İstanbul, 1953).

Cerrah Mehmed Paşa, *Hadikat-ül-Vüzera.* — *Naima Tarihi,* c. I. — *Hadikat-ül-Cevami.* — A.D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynast* (Oxford, 1956). — *Türk Ansiklopedisi.*

Cevap *(Huk.),* Sulhi Dönmezer, *Cevap Hakkı* (İstanbul, 1942). — İlhan Postacıoğlu, *Medenî Usul Hukuku* (İstanbul, 1970).

Cevrî Çelebi, Muallim Naci, *Esami* (İstanbul, 1890). — Ali Enver, *Semahane-i Edep* (İstanbul, 1891). — *Osmanlı Müellifleri,* c. II. — *Sicilli Osmanî,* c. II. — *Türk Ansiklopedisi.*

Cezaevi, Edip Ünalerzen, *1926'danberi Hapishaneciliğimiz ve Ceza Sistemimiz* (İstanbul Barosu Mecmuası, 1943). — Necmeddin M. Berkin, *İş Esasına Müstenit Hapishanelerimiz ve İmralı Cezaevi* (Hukuk Dünyası, c. I, 1944). — Haydar Arseven, *Türkiyemizde Cezdevleri ve İktisadt* (İktisadî Yürüyüş, sayı 118, 1944). — Mehmet Ali Sebük, *Cezaevlerinde İşlenen Cürümler ve Firar Hadiseleri* (İstanbul, 1945). — İbrahim Saffet Omay, *Cezaevi (İş Esası Üzerine Kurulu)* [İstanbul, 1947].

Cezayir, Ali Rıza Paşa, *Mir'at-ül Cezayir* (İstanbul, 1877). — A. Bernard, *l'Algérie* (Paris, 1928). — *Statistique Générale de*

l'Algérie et Annuarie Statistique de l'Algérie (Alger, 1936). — H.J. Liebesny, *The Government of Franch Nort Africa* (Philadelphia, 1943). — Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi* (12 c., İstanbul, 1964-1967).

Cezayirli Hasan Paşa, *Gazi*, Süleyman Nutkî, *Muharebat-ı Bahriye-i Osmaniye* (İstanbul, 1889). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Selim III'ün Louis XVI ile Muharebesi* (Belleten, sayı 5/6, Ankara, 1938). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair* (Türkiyat Mecmuası, c. 7/8, İstanbul, 1940-1942). — F. Kurdoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa* (Deniz Mecmuası, sayı 366, 1942, ilâve). — *Hadikat-ül-Vüzera.* — *Hammer Tarihi.* — *Cevdet Tarihi.*

Cilâlıtaş devri, Bittel Kurt, *Prehistorische Forschung in Kleinasien* (İstanbuler Forschungen) [İstanbul, 1934]. — Bittel Kurt, *«Zur Kenntnis der Vorgeschichte Kleinasiens», Kleinasiatische Studien* (İstanbuler Mittéilungen) [İstanbul, 1942]. — Bittel Kurt, *Grundzüge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens* (Tübingen, 1950). — Naumann Rudolf, *Architektur Kleinasien* (Küçük Asya'nın Mimarîsi) [Tübingen, 1955]. — Mellaart James, *A Neolithic City in Turkey* (Türkiye'de bir Cilâlıtaş Devri Şehri) [Scientific American, 1964]. — U. Bahadır Alkım, *Anatolia I* (From the Beginnings to the end of the 2 nd. millennium B.C.) [Genova, 1968].

Cinci akçesi (veya **parası**) **olayı,** *Naima Tarihi.* — Muhibbî, *Hulâset-ül-eser*, c. II. (Mısır, 1867). — Müneccimbaşı Derviş Ahmed, *Sahâif-ül-ahbar*, c. III. (İstanbul, 1868). — *Hammer Tarihi*, c. X. — Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmânî* (İstanbul, 1921).

Cinci Hoca, Bür Işın, *XVII. Asrın İlk Yarısında Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri* (Edebiyat Fak. Tarih tezi, İstanbul, 1965). — Çetin Derin, *XVII. Asır Nişancıları* (Edebiyat Fak. Tarih tezi, nu. 1 808, İstanbul, 1950).

Ciridoğlu, *Silâhdar Tarihi*, c. II. — *Raşid Tarihi*, c. II. — Mustafa Akdağ, *Celâlî İsyanları* (Ankara, 1963).

Cirlek Tepe, Kılıç Kökten, Nimet ve Tahsin Özgüç, *1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında ilk Kısa Rapor* (Belleten, Ankara, 1944).

Ciro, Faik Şevket Rumelili, *Beyaz Ciroya Müstenit Devir* (İstanbul Barosu Dergisi, sayı 6, 1947). — Halil Arslanlı, *Ticarî Senetler Dersleri* (İstanbul, 1952). — Sadi Abaç, *İktisat, Hukuk ve Bankacılık Sahalarında Ticarî Senetler* (İstanbul, 1953). — Hüseyin Avni Zarakolu, *Para ve Kredi Mukavelelerinde Poliçe* (Ankara, 1954). — Yaşar Karayalçın, *Ticaret Hukuku Dersleri* (2 c., Ankara, 1957). — Reha Poroy, *Kıymetli Evrak Hukuku Esasları* (İstanbul, 1969).

genel kaynaklar

Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsameddin (4 c. İstanbul, 1911-1913, 1927-1935).

Asım Tarihi, Küçükçelebizade İsmail Asım (İstanbul, 1865).

Asım Tezkiresi, Asım (Üniversite ktp. T. Y. 2401).

Âşık Çelebi Tezkiresi (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 772; Üniversite ktp. T. Y. 2406).

Âşıkpaşazade Tarihi [*Tarih-i Ali Osman*], Aşıkpaşazade (Ali Bey neşri. İstanbul, 1913).

Bektaşi Edebiyatı Antolojisi [*-Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*], Sadeddin Nüzhet Ergun (İstanbul, 1944).

Beyanî Tezkiresi (Üniversite ktp. T.Y. 2568).

Cevdet Tarihi, Ahmed Cevdet Paşa (12 c. İstanbul, 1883-1891)

Devhat-ül-Meşayih, Topal Ahmed Rifat Efendi (İstanbul, ?).

Esrar Dede Tezkiresi, Esrar Dede (Üniversite ktp. T. Y. 89).

Fatin Tezkiresi, Fatin Davud bin Halid (İstanbul, 1854).

Fezleke [*Tarih-i Osmanî*], Kâtip Çelebi (2 c. İstanbul, 1869-1870).

Fundamenta [*Philologiae Turcicae-*], (2 c. Wiesbaden, 1959-1964).

Güftî Tezkiresi, Güftî (Üniversite ktp. T. Y. 1533).

Gülbin-i Hanan, Halim Giray (İstanbul, 1870).

Güll-i Ziba [*-Hadikat el-Vüzera*], Dilaverağazade Ömer (İstanbul, 1854).

Hadikat-ül-Cevamî, Ayvansarayî Hüseyin (İstanbul, 1864).

Hadikat-ül-Vüzera, Osmanzade Taib (İstanbul, 1854).

Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 3378/1; Lâleli böl. Nu. 2092/m).

Halifet-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1852).

Hammer Tarihi [*Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*], Purgstall Joseph von Hammer (10 c. Mehmed Ata tercümesi, İstanbul 1911-1918).

Harita-i Kapdanan-ı Derya, Ramizpaşazade Mehmed İzzet (İstanbul, 1833).

Hasan Çelebi Tezkiresi, Kınalızade Hasan Çelebi (Süleymaniye ktp. Halet Ef. böl. Nu: 372; Üniversite ktp. T.Y. 2525).

Hülâsat-ül-itibar, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1869, 1889).

İlmiye Salnamesi (İstanbul, 1915).

İslâm Ansiklopedisi (1-10. c. İstanbul, 1941-1967).

İstanbul Ansiklopedisi, Reşat Ekrem Koçu (1-34. fasikül, İstanbul, 1946-1953).

Kamus-ul-Âlâm, Şemseddin Sami (6 c. İstanbul, 1888-1898).

Künh-ül-Ahbâr, Gelibolulu Âlî (Üniversite ktp. T.Y. 5959; Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. 2162).

Lâtifî Tezkiresi, Lâtifî (İstanbul, 1896).

Lûtfî Paşa Tarihi [*Tarih-i Âl-i Osman*], Lûtfî Paşa (İstanbul, 1922).

Mecelle-i Nukbe [*Devhat-ün-Nukbe*], Müstakimzade Sadeddin Efendi (Rifat Efendi tertibi, İstanbul, 1866).

Mecellet-ün-Nisab, Müstakimzade Süleyman Sadüddin (Süleymaniye ktp. Halet Ef. böl. Nu. 628).

Menakıb-ı Ak Şemseddin, Şeyh Emîr Hüseyin Enisî (Süleymaniye ktp. Hacı Mahmud Ef. böl. Nu. 4666).

Meşhur Adamlar [*-Hayatları-Eserleri*], İbrahim Alâettin (4 c. İstanbul, 1933-1935).

Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye, Mehmed Esad (İstanbul, 1892).

Münşeat-ı Selatin, Feridun Bey (İstanbul, 1857).

Nafahat al-Uns Tercümesi, Lamiî Çelebi (İstanbul, 1872).

Naima Tarihi, Naima (6 c. İstanbul, 1863).

Nuhbat-ul-Âsâr, Beliğ (Üniversite ktp. T. Y. 1182; müellif hattı).

Osmanlı Müellifleri, Bursalı Mehmed Tahir (İstanbul, 1914, 1923, 1926).

Osmanlı Tarihi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı (4 c. Ankara, 1947-1959).

Osmanlı Tarihi Kronolojisi [*İzahlı-*], İsmail Hami Danişmend (4 c. İstanbul, 1947-1955).

Peçevî Tarihi, İbrahim Peçevî (2 c. İstanbul, 1866).

Ramiz Tezkiresi, Ramiz (Üniversite ktp. T.Y. Nu: 91).

Raşid Tarihi, Mehmed Raşid (3 c. İstanbul, 1865).

Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Nihad Sami Banarlı (İstanbul, tarihsiz).

Rıza Tezkiresi, Rıza (Millet ktp. Tarih böl. Nu: 764).

Riyazi Tezkiresi, Riyazi (Üniversite ktp. T.Y. 4098, 3280, 761).

Sadr-ı Esbak Âli Paşa, Suphipaşazade Mehmed Hayrullah (İstanbul, 1909).

Safâî Tezkiresi, Safâî (Üniversite ktp. T. Y. 6189).

Salim Efendi Tezkiresi, Salim Efendi (İstanbul, 1897).

Sefine-i Nefise [*-Menakıb-ı Mevleviyye*], Mustafa Sakıb Dede (Mısır, 1866).

Sefinet-ül-Vüzera, Mehmed Hafid (İstanbul, 1952).

Sefinet-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Âşir Ef. böl. Nu: 256; Esad Ef. böl. Nu; 2296).

Sehî Tezkiresi, Sehî (Üniversite ktp. T. Y. 3732; basımı, İstanbul, 1907).

Seyahatname, Evliya Çelebi (10 c. İstanbul, 1896-1938).

Sicilli Osmanî, Mehmed Süreyya (4 c. İstanbul, 1890-1893).

Silâhdar Tarihi, Silâhdar Mehmed Ağa (2 c. İstanbul, 1928).

Son Asır Türk Şairleri, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (12 cüz. İstanbul, 1930-1942).

Son Sadrazamlar, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (İstanbul, 1940).

Şakayık-ı Numaniye Tercümesi, İbrahim bin Ahmed (Millet ktp. Ali Emîri böl. Nu: 727).

Şânîzade Tarihi, Şânîzade Mehmed Abdullah (4 c. İstanbul, 1873-1874).

Şakayik Zeyli [*Hadayık-ül-Hakayık fi tekmilet-üş-Şakayik*], Atayî (İstanbul, 1851).

Tac-üt-Tevarih, Hoca Saadeddin (2 c. İstanbul, 1862-1872).

Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları [*İstanbul Kütüphaneleri-*] (1-9. fasikül. İstanbul, 1943-1949).

Tarih-i Âl-i Osman, Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi (İstanbul, 1879).

Tarih-i Sami ve Şakir, Suphi (İstanbul, 1785).

Topkapı Yazmalar Katoloğu [*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katologu*], Fehmi Edhem Karatay (2 c. İstanbul, 1961).

Tuhfe-i Hattatîn, Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi (İstanbul, 1928).

Türk Ansiklopedisi (1-17. c. Ankara, 1946-1969).

Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Alaeddin Gövsa (İstanbul, 1946).

Türk Şairleri, Sadeddin Nüzhet Ergun (3 c. İstanbul, ?).

Vasıf Tarihi, Vasıf Ahmed (2 c. İstanbul, 1804).

Zübdet-ül-Eş'âr, Faizî (Üniversite ktp. T. Y. 3289; Süleymaniye ktp. Nu: 3723).